PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XI.

ORIGENES.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM III.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

—

ORIGENIS

OPERA OMNIA,

EX VARIIS EDITIONIBUS ET CODICIBUS MANU EXARATIS, GALLICANIS, ITALICIS, GERMANICIS ET ANGLICIS COLLECTA ATQUE ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA, CUM COPIOSIS INDICIBUS, VITA AUCTORIS ET MULTIS DISSERTATIONIBUS.

OPERA ET STUDIO

DD. CAROLI ET CAROLI VINCENTII DELARUE,

Presbyterorum et monachorum Benedictinorum e congregatione S. Mauri;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENIT 15 FR. GALLICIS.

—

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XI CONTINENTUR.

ORIGENES.

Epistolæ.	*col.* 41
Fragmenta ex libris *De resurrectione.*	91
Sententia Origenis de resurrectione.	95
Fragmenta ex libris Stromatum,	99
ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ libri quatuor.	115
Libellus de Oratione.	415
Exhortatio ad Martyrium.	563
Contra Celsum libri octo.	637

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

—

ORIGENES.

D. de la Rue epistola dedicatoria.
Præfatio. 13
Admonitio generalis in Origenis epistolas. 35
Admonitio in epistolam Africani ad Origenem, et Origenis ad Africanum responsum de Susannæ historia. 37
EPISTOLA Africani ad Origenem de historia Susannæ. 41
EPISTOLA Origenis ad Africanum de Susannæ historia. 47
EPISTOLA ad Gregorium. — Quando quibusve philosophicæ disciplinæ utiles sint ad sacrarum Scripturarum expositionem Scripturæ testimonio demonstratur. 87
Monitum ad libros *De resurrectione.* 91
FRAGMENTA ex libris *De resurrectione.* 91
SENTENTIA Origenis de resurrectione. 95
FRAGMENTA ex libris *Stromatum.* 99
Admonitio in libros περὶ ἀρχῶν. 107
Prologus. Rufini presbyteri in libros περὶ ἀρχῶν. 111
Περὶ ἀρχῶν libri quatuor, interprete Rufino.
LIBER PRIMUS. 115
Caput primum. — De Deo. 121
Cap. II. — De Christo. 130
Cap. III. — De Spiritu sancto. 145
Cap. IV. — De diminutione vel lapsu. 155
Cap. V. — De rationabilibus naturis. 157
Cap. VI. — De fine vel consummatione. 165
Cap. VII. — De incorporeis et corporeis. 170
Cap. VIII. — De angelis. 176
LIBER SECUNDUS.
Caput primum. 181
Cap. II. — De perpetuitate corporeæ naturæ. 186
Cap. III. — De initio mundi et causis ejus. 188
Cap. IV. — Quod unus est Deus legis et prophetarum, et Domini Jesu Christi Pater. 198
Cap. V. — De justo et bono. 203
Cap. VI. — De incarnatione Christi. 209
Cap. VII. — De Spiritu sancto. 215
Cap. VIII. — De anima. 218
Cap. IX. — De mundo et motibus rationabilium creaturarum, vel bonarum, vel malarum, et de causis earum. 225
Cap. X. — De resurrectione et judicio, de igne inferni et pœnis. 233
Cap. XI. — De repromissionibus. 240
LIBER TERTIUS.
Præfatio Rufini. 247
Caput primum. — De arbitrii libertate. 250
Cap. II. — De contrariis potestatibus. 303
Cap. III. — De triplici sapientia. 315
Cap. IV. — De humanis tentationibus. 317
Cap. V. — Quod mundus ex tempore cœperit. 325
Cap. VI. — De consummatione mundi. 333
LIBER QUARTUS. — Quod Scripturæ divinitus inspiratæ sint. 341
Monitum ad libellum *De oratione.* 413
LIBELLUS DE ORATIONE. 415
Admonitio in *Exhortationem ad martyrium.* 561
EXHORTATIO AD MARTYRIUM. 563
Admonitio in Libros *Contra Celsum.* 637
ORIGENIS PRÆFATIO ad Libros *Contra Celsum* 641
Liber primus. 651
Liber secundus. 791
Liber tertius. 919
Liber quartus. 1027
Liber quintus. 1181
Liber sextus. 1287
Liber septimus. 1421
Liber octavus. 1521
Notæ eruditi Angli in Origenis libellum *De oratione.* 1651
Joannis Croyi notæ in Librum VI *Contra Celsum.*

2550
.642
v. 11

CLEMENTI XII

PONTIFICI MAXIMO.

SANCTISSIME PATER,

Eximius ille Christianæ religionis defensor Origenes, cujus residua quotquot reperiri potuerunt opera, faventibus Sanctitatis Tuæ auspiciis, in lucem prodeunt, sic augustum sanctumque Romani Pontificis nomen coluit ac veneratus est, ut cæteris esse queat exemplo. Noverat apostolorum (a) *principem æternam illam instituisse Romæ ac sanguine suo consecrasse Sedem, quæ semper hæreseos nescia* (b), *semper religionis et Ecclesiæ caput est, necessariumque Catholicæ unitatis centrum. Hinc* (c) *« antiquissimæ Romanorum Ecclesiæ coram videndæ tanto flagravit desiderio, » ut quominus ad eam, « gubernante Zephirino, » accederet, nec locorum intercapedine, nec recenti quamplurium martyrum cæde potuerit absterreri.*

Quanto autem præclarius, sanctissime Pater, cum illo nunc agitur, cui in hac nova operum suorum editione reviviscenti iterum tot elapsis sæculis datur eamdem omnium Ecclesiarum Matrem Ecclesiam conspicere, non jam sub acerbo Caracallæ, impii avarique imperatoris, jugo gementem, sed lætam ac triumphantem, ex quo præsertim e perantiqua, nobilissima, heroibusque fecunda Corsinorum familia sortita est plaudente orbe Christiano principem, quo omnia fortiter suaviterque disponente nihil est quod felicitati suæ deesse conqueratur.

Ecquando enim, beatissime Pater, feliciora esse queant Romæ tempora, quam cum restituitur cura tua majestas legum, emendantur mores, suus virtuti honos constat, annonæ plebis abunde consulitur, severe in ærarii depeculatores animadvertitur, liberales promoventur artes, et ædificia publica ita munificentia tua ac liberalitate vere regia vel perficiuntur vel reficiuntur, ut in nullo fere magnificentiæ genere veteri Romæ hodierna Roma concedat?

Neque vero, cum angustioribus nunc, qui olim amplissimi, cingatur ditio Romana limitibus, iis etiam animus tuus mundi capax continetur, sed quaquaversum urgente omnium Ecclesiarum sollicitudine ad singulas Christiani orbis partes tua se extendit providentia, et sub almæ Pacis, quam inter Catholicos principes assidue foves, umbraculo evelluntur ubique vitiorum stirpes, componuntur exorta in Ecclesiis dissidia, debitum apostolicæ sedi præstatur obsequium, sua gentibus dat jura veritas, Christique in dies efflorescit imperium.

Tot tantisque, sanctissime Pater, Christianorum Pontifice vere dignis impeditus curis, de singulari illo quo semper, ipse doctissimus, litteratos viros persecutus es amore nihil remittis.

(a) Origen., t. II hujus edit., pag. 24.
(b) Bossuet, concione habita in comitiis generalibus cleri Gallicani.
(c) Euseb., lib. VI *Hist.*, cap. 14.

48494

Subseciva tibi sunt tempora, quibus illos paterno Sanctitatis Tuæ alloquio dignaris, et quos, antequam summa Te virtus ad summum pontificatum eveheret, alter Mecœnas benevolentia complectebaris, eos nunc, rerum arbiter, perpetuis beneficiis cumulare et ad majores conatus incendere non desinis. Hinc spes affulsit fore, ut nec Sanctitati Tuæ totus displiceret Origenes (a), « *in quo tanta vis ingenii, tam acris, tam profundi, tanta doctrinæ ac totius eruditionis magnificentia,* » *ut Græcia illa ingeniorum ferax ei vix parem edidisse videatur.*

Neque est quod dicant (b), « *dum ingenio suo nimium indulget sibique satis credit, dum antiquam Christianæ fidei simplicitatem ecclesiasticasque traditiones ac veterum magisteria* » *deserit, in portentosa quandoque prolabi deliria, nec venerando summi Pontificis nomini decenter nuncupari opera hominis* (c) « *in cujus damnationem coacto senatu consensit urbs Roma.* » *Quidnivero, sanctissime Pater, si totus non scatet Origenes erroribus, sed paucis habet permista malis bona propemodum innumera; si nec erroneis ejus opinamentis patrocinium quæritur, nec iisdem ipsemet pervicaciter adhæsit? Eruditum alloquor Pontificem, qui apprime novit* (d) *ipsum violatæ fidei apud sedem apostolicam reum, litteris ad beatum Fabianum pœnitentiam significasse. Quod si in illum ab Oriente damnatum accesserit judex Roma, nihil mirum, eo tempore, quo celeberrimi viri, de quo magna erant animorum divortia, percrebrescens in dies magis magisque fama favorem audacioribus inventis apud imperitam novitatisque avidam plebem erat conciliatura. Verum post, ubi sopitis Ecclesiarum de Origene discordiis in omnium contemptum venerunt singularia ejus placita, mitius cum illo agi cœptum est, sensim paulatimque in desuetudinem abierunt de non legendis ejus operibus Ecclesiastica decreta, et prævaluit tandem consultissima illa Hieronymi sententia, qua* (e) « *Origenem propter eruditionem sic interdum legendum esse* » *pronuntiat,* « *quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus vitemusque contraria; neque enim propter doctrinam ejus prava suscipienda esse dogmata, nec propter dogmatum pravitatem, si quos commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus esse respuendos.* »

Hæc aliaque ejusmodi, Beatissime Pater, secum olim animo reputans summus pontifex Nicolaus quintus, nihil non movit, quo Græcas tanti viri reliquias undequaque colligeret (f). *Constantinopolim usque misit, qui coemptos ad se deferret octo ejus contra Celsum libros, ubi Epicureum illum Christianæ religioni juveniliter insultantem immensa omnis generis eruditione atque ineluctabili argumentorum vi prosternit et obruit.* (g) *Eos libros, licet nonnulla erroris labe aspersos, cum e Græco in Latinum sermonem transtulisset Christophorus Persona, sibi dedicatos voluit Sixtus quartus, cujus assertum Origeni patrocinium spem facit fore, ut Tu quoque, Sanctissime Pater, novam hanc residuorum ejus operum editionem, æternum summæ meæ totiusque congregationis S. Mauri erga te sanctamque sedem observantiæ atque intimi obsequii monimentum, benigne accipias, apostolicamque impertiaris benedictionem, quam supplex efflagitat*

Sanctitatis Tuæ

Obsequentissimus et addictissimus servus
Frater Carolus DELARUE, presbyter et
monachus Benedictinus e congregatione
Sancti Mauri.

(a) Vincent. Lirin. in *Commonit.*
(b) Idem. *ibid.*
(c) Hieron. apud Rufin. lib. II *Invect.* edit. Bened., tom. IV, p. 430.
(d) Hieron. epist. 41, *alias* 65, ad Pammachium et Oceanum.
(e) Hieron. epist. 56, *alias* 76, ad Tranquillinum.
(f) *Diarium eruditorum Italiæ*, tom. XIX, art. 12.
(g) Ibid.

PRÆFATIO.

Inter veteres Ecclesiæ Græcæ scriptores nullus fere est qui de se tantam quantam Origenes eruditionis famam reliquerit apud posteros. Ad humanas disciplinas quod attinet, *dialecticam*, teste Hieronymo (*a*), *geometriam*, *arithmeticam*, *musicam*, *grammaticam*, *rhetoricam*, *omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quosque sæcularium litterarum sectatores haberet. Sæcularis*, inquit Eusebius (*b*), *litteraturæ et philosophiæ studia sibi imprimis necessaria esse existimavit. Quantum porro in iis studiis excelluerit, testes sunt ipsi gentilium philosophi, qui ejus ætate floruerunt, quorum in libris crebram hujus viri mentionem fieri deprehendimus, dum vel proprios libros ei nuncupant, vel eosdem examinandos tanquam ad magistrum suum dirigunt.* Nec mirum : *Versabatur* enim, teste Porphyrio (*c*), *assidue cum Platone. Numenii quoque, Cronii, Apollophanis et Longini, Moderati etiam et Nicomachi, et aliorum, qui inter Platonicos præcipui habentur, scripta quotidie habebat in manibus. Adhibebat etiam Chæremonis Stoici et Cornuti libros.* Et sane quamvis ejusmodi testimonia deficerent Origenem in illa humanarum rerum atque artium scientia, declararent eam plane libri octo *contra Celsum*; quod opus unum vel maximam profanarum institutionum suppeditat ubertatem et copiam.

Qualis autem quantusque in divinis fuerit, facile dijudicaretur, si voluminum ingens numerus certissimo esset ad summam eruditionem argumento. Vincentius Lirinensis (*d*) affirmat neminem mortalium plura scripsisse quam Origenem. *Quis nostrum*, inquit Hieronymus (*e*), *tanta potest legere quanta ille conscripsit? Mille et eo amplius tractatus, quos in ecclesia locutus est, edidit; innumerabiles præterea commentarios, quos ipse appellat* τόμους. Et alio in loco, ubi Varronis apud Latinos scripta omnia scriptis Origenis apud Græcos per singulorum enumerationem contulit : *Videtisne*, inquit (*f*), *et Græcos pariter et Latinos unius* (Origenis) *labore superatos? Quis enim unquam tanta legere potuit, quanta ipse conscripsit?* Verum compertum est, quo quisque plura scripsit, non eo semper doctiorem, aut majori nomine dignum evasisse. Quod si de Origenis peritia in exponendis Scripturis appellamus veteres, studia in contraria scinduntur, ut inter Catholicos ipsos sancti sanctis, martyribus repugnent martyres. Illum alii *velut hæreticum et corruptionem ac perditionem animarum* traducunt, alii doctissimis defendunt apologiis, et *secundum post apostolos Ecclesiarum magistrum* nuncupant. Libros ejus undequaque conquisitos, et maximam partem manu sua descriptos Ecclesiæ Cæsareensi dedicat Pamphilus martyr (*g*); ecce autem Methodius et Eustathius martyres in eos acriter insurgunt, Pachomiusque abbas, mortem jam obiturus, monachos suos ab eorum lectione gravissimis verbis prohibet. Quid non deinde a Theophilo, Epiphanio, Honorio et Arcadio, necnon Justiniano tentatum, omnium de manibus ii libri ut excuterentur, interea dum stabant ab Origenis causa Theotimus Tomitanus, Joannes Chrysostomus, aliique complures episcopi et monachi, qui ejus damnationem, ne scripto vel assensu comprobarent, recusaverunt? Hieronymus clamat : *Credite experto, quasi Christianus Christianis loquor : venenata sunt illius dogmata, aliena a Scripturis sanctis, vim Scripturis facientia.* At hæc ipsa loca quæ insimulat manifestæ in Trinitatem hæreseos sanctus Doctor, brevibus a Didymo commentariis ad catholicum sensum revocantur; cætera vero aut catholice dicta fuisse aut nondum Ecclesiæ decretis labefactata, quæ scilicet non tanquam dogmata proposuerit Origenes, sed ut quæsita tantum exercitii uniuscujusque judicio permiserit, contendunt Eusebius, Didymus, Pamphilus et alii.

In hac tantâ tot illustrium veterum dissensione æquus ac prudens rerum æstimator observabit : 1° Qui acrius in Origenem insurrexerunt, eos dum noxia ejus omnia opinamenta ad nauseam usque recitant et diris devovent, vel invitos satis declarare probari sibi quæcunque in ejus libris minime reprehenderint : quæ cum numero longe plura sint, quam quæ censura sua notarunt, necessario sequitur paucis permista malis esse bona propemodum innumera. 2° Ex iis qui ardentiori zelo libros ejus ex omnium manibus excutiebant, nonnullos sæpius in eorum lectione deprehensos fuisse, eximiarum rerum quæ passim in illis occurrunt, admiratione perculsos. Sic Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit, *libros ejus similes esse prato omni florum genere consito; si quid in iis bonum inveniret, id se decerpere; si quid spinosum videretur, id se tanquam aculeum*

(*a*) Lib. *De vir. ill.*
(*b*) Lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 18 et 19.
(*c*) Apud Euseb. *ibidem.*
(*d*) In *Commonitorio.*
(*e*) Epist. 41, *alias* 65.
(*f*) Apud Rufin. lib. II *contra Hieronym.*
(*g*) Pamphil. in *Apolog.*

transilire. Alios denique disertis verbis fateri plurima ex libris ejus percipi posse emolumenta. *Quis ardentem*, inquit Hieronymus (*a*), *in Scripturis animum non miretur? Quod si quis Judas Zelotes opposuerit errores ejus, audiat libere :*

Interdum magnus dormitat Homerus.
Verum opere in longo fas est obrepere somnum.
(HORAT., in *Arte poetica*.)

Non imitemur ejus vitia, cujus virtutes non possumus. Et Vincentius Lirinensis (*b*), *Tanta*, inquit, *in eo totius eruditionis magnificentia, ut omnes pene superaret, ac pauca forent divinæ, pene nulla humanæ philosophiæ quæ non penitus adsequeretur*. Ipsis igitur, apud quos violatæ fidei reus habetur, ultro fatentibus, maximus etiam in divinis exstitit Origenes.

Neque est quod dicas, vix hodie certi quidpiam ex ejus scriptis erui posse : infidas quippe eis admovisse manus maleferiatos et hæreticos homines, qui spuria quoque et aliena prorsus opera sub ejus nomine ediderint, quique id genus facinorum post ejus mortem perpetraverint majori confidentia ; magnam præterea Origenis operum partem sine Græco sermone hodie circumferri ex sola interpretatione Rufini, cujus fluxa est admodum fides; nec posse quempiam inde veram Adamantii mentem expiscari. Multum enim abest ut sit hæc librorum ejus tam explorata adulteratio, quam videtur nonnullis. Constat quidem aliquot hæreticos ipso adhuc vivente eo audaciæ devenisse, ut ex libris ejus quosdam corruperint, et alia sub ejus nomine evulgaverint scripta, ubi ea dicere fingebatur, quæ nunquam ei venerant in mentem (*c*). Verum brevissimo temporis intervallo detecta fraus est non sine ingenti falsariorum dedecore, postquam suorum ipse operum authentica exemplaria protulit, alia sibi falso supposita fuisse palam testatus. Quamobrem librorum ejus adulteratio, vivente ipso ab hæreticis tentata, posteris nocere non potuit : neque enim verisimile est Catholicos, auditis ea de re Origenis querelis, libros quos hæretici subdiderant fictos et commentitios posthabitis exscripsisse veris sincerisque libris quos exhibebat. Deinde post ejus mortem, qua specie veritatis movet hæc adulteratio? Rufinus, et alter apologista cujus meminit Photius codice 117, soli sunt qui hoc effugio utantur, ut eum ab impactis violatæ fidei criminibus liberent. Scite observat Hieronymus depravationis ejusmodi mentionem factam non esse in *Apologia pro Origene*, quam uni martyri Pamphilo tribuit Rufinus, quamvis præstantior pars Eusebio Pamphili referenda sit accepta. *Vir doctissimus Eusebius*, inquit (*d*),.... *per sex volumina nihil aliud egit, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei, id est Arianæ perfidiæ, et multa ponit exempla, et hoc constanter probat.*

A *Tibi ergo in quo somnio Alexandrini carceris revelatum est, ut quæ ille vera profitetur, falsata confingas? Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensisse contra Ecclesiam putaretur : quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate Catholicus est? Certe hic in his quæ ab hæreticis in operibus addita sunt, consentire non potuit, et in ipsis* Περὶ ἀρχῶν *quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos quibus non negaret ab Origene scripta quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus aperte in Origenis*
B *nis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt*. Præterea unicum, quod affert Rufinus, argumentum, ut probet Origenis opera fuisse ab hæreticis vitiata, petitur ex locis inter se pugnantibus, cujusmodi nonnulla in hoc scriptore deprehendere sibi visus est. *Verum*, inquit Hieronymus (*e*), *si conceditur, ut quidquid in libris omnium reperitur contrarium, ab aliis corruptum sit, nihil eorum erit quorum fertur nominibus, sed his deputabitur, a quibus dicitur esse violatum : quanquam et illorum non erit, quorum incerta sunt nomina. Atque ita fiet, ut dum omnium omnia sunt, nihil alicujus sit. Hac defensionis perturbatione nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius,*
C *nec Eunomius accusari poterunt, quia quidquid nos ab his impie dictum objecerimus, discipuli respondebunt non a magistris suis ita editum, sed ab inimicis esse violatum. Hoc genere et iste ipse tuus liber, tuus non erit, sed forsitan meus ; et meus liber, quo tibi accusatus respondeo, si in illo aliquid reprehenderis, non erit meus, sed tuus a quo reprehenditur. Et dum omnia ad hæreticos refers, quid ecclesiasticis tribues, quibus proprium nihil relinquis? Et quomodo, inquies, in libris eorum vitiosa nonnulla sunt? Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo. Fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel certe antequam in Alexandria quasi dæmonium meridianum Arius nasceretur, innocenter*
D *quædam et minus caute locuti sint et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare.* Deinde hanc deformationem Rufinus tantummodo ponebat in aliquot librorum *Περὶ ἀρχῶν* locis quæ Catholicæ de Trinitate fidei videbantur adversari ; sed, ut jam diximus, eadem ipsa loca pro genuinis agnovere Eusebius et Didymus, hoc uno discrimine, quod hæc ille ad Arianum, hic ad Catholicum sensum brevibus scholiis trahebat. Insuper quæcunque a veteribus in Origenianis scriptis reprehensione et censura digna visa sunt, ea non uno, duobus tribusve enuntiatis continentur quæ e

(*a*) Ep. 41, *alias* 65.
(*b*) In *Commonitorio*.
(*c*) Vide epist. ad amicos Alex.

(*d*) Lib. II *advers. Rufin.*, p. 407.
(*e*) *Ibid.*, p. 409.

solis Περὶ ἀρχῶν libris excerpta sint, et ab Origeniano proposito disjunctissima. Corpus ipsum est Origenianæ doctrinæ, argumentum operis Περὶ ἀρχῶν, fundamenta quibus integrum nititur Origenis systema, columnæ, quarum una eversa totum ruere necesse est ædificium. Denique quæ veteribus vitia visa sunt in libris Περὶ ἀρχῶν, eadem videas in aliis hujus scriptoris operibus dispersa; doctrina ubique eadem, eadem singularia ubique sunt opinamenta. Quis porro in animum inducat suum, omnia simul Origenis opera quorum ingens erat numerus, fuisse ab hæreticis deformata, perversa et conturbata, ita ut ne unum quidem remanserit quod infidas eorum manus effugerit, ne illa quidem ingens voluminum supellex quæ suapte manu descripta Ecclesiæ Cæsareensi dedicavit Pamphilus martyr? *Credat Judæus Apella, non ego.*

Quod ad opera spectat quorum Græcus sermo interiit, et sola superest Latina Rufini interpretatio, homilias in Jesum Nave, in librum Judicum, in psalmos XXXVI, XXXVII et XXXVIII, *simpliciter se expressisse ut invenerat in Græco*, Rufinus testatur in peroratione subjuncta Commentariis in Epistolam ad Romanos; in reliquis autem, nempe in Genesim, in Leviticum, in Isaiam, in tomis super Cantico canticorum, in Explanatione Epistolæ ad Romanos, nimia ipsum usum fuisse licentia, dissimulari nequit. Fatetur in illa quam dixi peroratione se in homiliis in Genesim, in Exodum, et præcipue in Leviticum multa de suo addidisse: *Quem laborem*, inquit, *adimplendi quæ deerant, idcirco suscepimus, ne pulsatæ quæstiones et relictæ Latino lectori fastidium generarent.* Eadem sibi permisit in vertendis Commentariis in Epistolam ad Romanos. Nam cum *apud omnium fere bibliothecas* (*incertum quo casu*) *aliquanta ex ipso corpore volumina* deessent, *adimplere quæ deerant, atque in Latino opere integram consequentiam dare* tentavit, *imo omne hoc decem voluminum corpus quod Græcus sermo ad quadraginta fere aut eo amplius millia versuum perduxit, abbreviavit et ad media spatia coarctavit.* In præfatione ad libros Περὶ ἀρχῶν asserit primum se ubi in hisce libris aliquid contra id invenit quod ab Origene cæteris in locis pie de Trinitate fuerat definitum, id velut adulteratum ab hæreticis aut prætermisisse, aut ad Catholicum sensum quibusdam detractis, quibusdam aliunde accersitis revocasse; deinde se, ubi Origenes pronuntiavit quædam obscurius, ea quæ in aliis ejus libris apertius legerat, adjecisse, ut sententia fieret explicatior, nihil tamen suum dixisse, sed licet in aliis locis dicta, sua tamen Origeni reddidisse. *Addidit*, inquit Hieronymus (a), *quæ non erant, asserens ab eodem in aliis locis disputata: quod, nisi ipsa loca monstraverit, unde transtulisse se dicit, probare non poterit.* Præterea cum in Rufinianam interpretationem incidisset sanctus Doctor, *illico*, ut monet ibidem, animadvertit, *quæ* A *Origenes de Patre et Filio et Spiritu sancto dixerat, et quæ Romanæ aures ferre non poterant, in meliorem partem ab interprete commutata; cætera autem dogmata de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo vel intermundis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita vertisse ut in Græco invenerat, vel de commentariolis Didymi qui Origenis propugnator est, exaggerata et firmiora posuisse.* Fallit ergo Rufinus, cum ait se vertendo, nihil dixisse suum, sed licet in aliis locis dicta, sua tamen Origeni reddidisse, quandoquidem, teste Hieronymo, nonnulla ex commentariolis Didymi suæ interpretationi inseruit.

B Verum præterquam quod Rufinianæ interpretationes ne tertiam quidem Origenianorum operum partem hodie constituunt, paucula additamenta quæ in illa de suo contulit Rufinus, nullibi (si modo forte aliquot de Trinitate loca exceperis) veram Origenis mentem adulterant, sed eo tantum consilio inserta sunt, ut ea magis explanaretur. Ubique Origenes agnoscitur, et vix quidquam reperitur quod ex aliorum quæ in Græcis operibus exstant locorum collatione aut Origenis esse, aut juxta Origenis mentem scriptum esse non demonstretur. Huc adde quod ex duobus librorum Περὶ ἀρχῶν capitibus quorum habemus etiam nunc archetypum Græcum, liquet Rufini interpretationem, si minus C haberi accurata debeat, at certe rejici non posse tanquam ab Origenis mente alienam.

Cum igitur effectum sit eximiam fuisse Origenis eruditionem, nec probari queat residuis ejus scriptionibus infidas manus admovisse hæreticos, nemo, opinor, inficias ierit utilem, imo et necessariam esse editionem, in qua huc et illuc dispersæ tanti scriptoris reliquiæ in unum veluti corpus colligantur, genuinæ a spuriis secernantur, exhibeantur Græca quoties comparent, omnia denique ad veterum manuscriptorum fidem recenseantur. Duplex equidem tentata est Operum ejus in unum corpus collectio: altera minor, quam Jacobus Merlinus regiæ Navarræ doctor adornavit, et in lucem edidit anno 1512; altera longe amplior, quam pu- D blici juris fecit anno 1574 alter Parisiensis doctor theologus Gilbertus Genebrardus. Sed quia editiones istæ suis numeris absolutæ non erant, atque in eis Græca desiderabantur, idcirco in generalibus cleri Gallicani comitiis, quæ Parisiis anno 1635, subinde 1636, celebrata sunt, decretum fuit ut Origenis Opera typis denuo Græce et Latine accuratius et auctius quam antea ederentur. Decretum Gallicanæ Ecclesiæ præsulum exstat in comitiorum illorum Actis ad diem 21 Januarii anni 1636.

Du lundi vingt-unième Janvier à huit heures du matin, Monseigneur l'Archevêque d'Arles président.

Monseigneur l'Archevêque de Tholoze a rapporté,

(a) Lib. I advers Rufin.

et dit, que lui, et monseigneur de Seez avoient, selon l'intention de l'Assemblée, conferé ensemble, et pris l'avis de quelques docteurs, du choix des livres des Peres Grecs, qu'il seroit plus à propos de faire imprimer. Qu'ils avoient jugé, que les œuvres de saint Jean Damascene, d'Origene, de Maximus, et d'Ephrem Syrus, étoient les plus necessaires, entre celles de tous les anciens, pour servir à la décision des controverses de la Religion, lesquelles neanmoins n'avoient pas été imprimées jusques ici en leur langue originelle; voire que la plûpart de leurs ouvrages n'ont point été imprimez pour tout, lesquels se peuvent trouver en diverses bibliotheques; et que pour cela il faudroit choisir quelque personne bien entendue en la langue grecque, qui prît ce soin; à quoi monseigneur de Seez a ajoûté, que l'on pourroit prier monseigneur de Tholoze de prendre le sieur Aubert docteur de Sorbonne, pour l'un des deux; que la compagnie l'a ci-devant prié de choisir pour travailler sur le droit Canon, et sur l'histoire Ecclesiastique, et lui donner le soin de cette impression, pour ne charger pas l'Etat de plus grande dépense.

Ledit rapport concerté et agité, mesdits seigneurs de Tholoze et de Seez ont été priez de traiter avec quelques imprimeurs qui feront la condition la plus avantageuse; et en leur prêtant la somme de huit mille livres, qui est entre les mains de Cramoisi, les obliger à l'impression desdits Auteurs et aux autres qu'ils jugeront necessaires; auquel traité ils feront entrer par préference le sieur Vitré, imprimeur du Clergé. Et en outre la compagnie a desiré que ledit sieur Aubert fût emploié au soin de ladite impression; et pour ce a ordonné, qu'il sera couché sur l'estat des gratifications, avec l'autre, que monseigneur de Tholoze nommera pour le droit Canon.

Porro comitiorum erat præses illustrissimus archiepiscopus Arelatensis Joannes Joubert de Barrault; archiepiscopus Tolosanus qui in decreto nominatur, Carolus de Monchal, vir eximiæ eruditionis et rei litterariæ studiosissimus; Sagiensis denique episcopus Jacobus le Camus de Pontcarré, vir itidem politiore litteratura excultissimus. Verum Aubertus, qui, Damasceno et Origene omissis, Æphrem Syrum publicare destinaverat, nec Æphrem Syrum edidit, nec Origenem, nec Damascenum.

Postea vir doctissimus Daniel Huetius aliam sibi proposuit Origenis editionem, quæ ea solum complecteretur opera seu fragmenta quæ ad nos usque Græca pervenere; sed postquam duobus in-folio tomis aliquot in sanctas litteras partim jam edita, partim nondum edita ἐξηγητικὰ Rothomagi anno 1668 publicavit, repente ab incœpto destitit, nec alia Origenis Syntagmata, quæ priore hujusce meæ editionis tomo continentur, typis (uti *Origenianorum* lib. III, sect. 2, num. 7, promiserat se facturum) mandari curavit. Huc adde quod in duobus ejus tomis, quibus in sanctos libros ἐξηγητικὰ Græce et Latine continentur, plurima omissa sunt alia Græca fragmenta, quæ omnino merebant ut occuparent ibidem locum.

Cum ita se res haberet, operæ pretium facturum me existimavi, si postquam R. P. D. Bernardus de Montefalconis plaudente orbe litterario Origenianorum Hexaplorum reliquias duobus in-folio tomis in lucem edidit, novam aggrederer editionem Græco-Latinam, quæ suo quæque ordine reliqua tanti scriptoris opera complecteretur, cum illa quorum Græca interiere solaque superest interpretatio Latina, tum illa quæ Græce ad nos pervenerunt. Ea vel ad librorum sacrorum interpretationem pertinent, et ἐξηγητικὰ appellantur ab Huetio, vel sunt peculiaris instituti, et Syntagmata ab eodem nominantur. Primo hujusce editionis tomo continentur Syntagmata; quatuor reliquis exegetica, ad quorum calcem, nempe in fine ultimi tomi subjicientur clarissimi viri Petri Danielis Huetii *Origeniana*, ubi primum Adamantii nostri perscribit vitam: hinc de ejus eruditione disserit et dogmatis, quæ magnas in Ecclesia dum viveret, majores post ejus obitum turbas conciverunt; scripta demum ejus, quæ multorum critica vexavit, attingit et discernit. Magnam, nec immeritam, auctori suo istud opus apud eruditos gloriam peperit. Quamobrem instituenda iterum Origenis vita, disceptandisque ejus dogmatis supersedendum putavi, ne, quod aiunt, actum agerem, satisque lectori meo fore arbitratus sum, si quotiescunque valida me rationum momenta ab amplectenda clarissimi præsulis sententia abducunt, ea notarum et observationum instar in extrema quaque pagina exhiberem. Ita enim fiet, ut uno veluti oculorum conjectu facile perspici queat quid in utramque partem ad accusandum defendendumve Origenem afferatur. Jam si quis ex me quæsierit cur hæcce *Origeniana* ad calcem totius operis rejicere, quam tomi primi fronti præfigere maluerim, duabus de causis id factum sciat. 1° Quia volenti mihi omnia Origenis opera quæ sunt peculiaris instituti, id est Syntagmata, uno volumine comprehendere, in ampliorem omninoque abnormem molem excrevisset tomus primus, si insuper fronti præfixa habuisset *Origeniana*. 2° Quia cum non uno, duobus, tribusve annis quinque in-folio volumina e typis simul exire soleant, sed decennii spatium iis edendis vulgo impendant Parisienses typographi, non imprudenter speravi fore, ut tanto temporis intervallo nova mihi in dies ad Origenianorum recensionem lux accederet, nec, quod aliis plurimorum voluminum editoribus evenire solet, meas ad priores tomos observationes, in ultimo volumine cogerer castigare et palinodiam canere. Habes, benevole lector, totius hujusce editionis conspectum. Quid a nobis in hoc primo tomo potissimum præstitum sit, nunc speciatim dicendum.

De reliquiis epistolarum Origenis, et maxime de Africani epistola ad Origenem et Origenis ad Africanum responso super Suzannæ historia.

Unde prodierint epistolarum Origenis reliquiæ

quæ fronti Syntagmatum præmittuntur, prævia docet admonitio generalis, in qua ea tantum omissa sunt quæ ad varias spectant ἀμοιβαίων Africani et Origenis epistolarum editiones. Utramque primus Latine tantum edidit Leo Castrius, Hispanus, præfixitque suis in Isaiam prophetam commentariis Salmanticæ vulgatis anno 1570. Utramque deinde Gilbertus Genebrardus anno 1574 editionis suæ tomo secundo inseruit, Gentiano Herveto, Aurelianensi, et canonico Remensi, interprete ex codice manuscripto Guillelmi Sirleti cardinalis. Postea Africani ad Origenem epistola integra cum initio responsi Origenis ad Africanum Græce duntaxat edita est Augustæ Vindelicorum anno 1602, cura Davidis Hœschelii post Adriani Isagogen sacrarum Scripturarum, et Hesychii presbyteri Jerosolymitani Στιχηρὸν in Isaiam et duodecim prophetas. Responsi Origenis ad Africanum fragmentum alterum Græce item edidit Patricius Junius, Londini, anno 1637, post Catenam Græcorum Patrum in Job. Denique utramque epistolam simul Græce et Latine una cum Dialogo contra Marcionitas, et Origenis Exhortatione ad Martyrium Basileæ anno 1674 in lucem edidit Joannes Rodolphus Wetsthenius, oratoriæ artis in ejusdem urbis academia professor. Verum ejus editio triplici potissimum videtur laborare vitio: 1° quod mendosum plerumque sequatur codicem manuscriptum; 2° quod barbariem ut plurimum redoleat interpretatio Latina e regione Græci sermonis apposita; 3° quod omnia fere Origenis argumenta quibus objecta ab Africano contra Suzannæ historiam diluuntur, prolixis et inutili eruditione refertis notis elevare conetur. Nostra editio Græcam orationem ab innumeris mendis ope manuscriptorum purgatam exhibet et e regione interpretationem Latinam, quæ, uti spero, minus barbara minusque hirsuta videbitur. Quæ Wetsthenii notæ a Catholica fide non recedunt, eas suo loco in extremis quibusque paginis repræsentandas esse duximus, reliquas vero ut prolixiores et a Catholica fide abnormes confutatas reperies in observationibus nostris ad Huetii librum secundum *Origenianorum*. Denique utriusque epistolæ fronti præfixum est monitum, quo utriusque sinceritas astruitur.

De fragmentis librorum De resurrectione, et de fragmentis librorum qui Στρωματεῖς inscripti sunt.

Epistolam Origenis ad Africanum de Susannæ historia excipiunt superstites nonnullæ librorum *De resurrectione*, et librorum *Stromatum* reliquiæ. Eas unde in hanc editionem adduxerimus, brevissima docet nota quæ unicuique fragmento adjungitur. Id unum hic monendum superest, mihi non certum videri ea omnia quæ in fragmento quinto *De resurrectione* quasi Origenis verba proferuntur, revera Origenis esse. Forte enim sic illum finxit loquentem Hieronymus, uti conjicit Huetius *Origenianorum* libro secundo, quæst. 9, num. 7.

A *De libris Περὶ ἀρχῶν seu De principiis.*

Quatuor Περὶ ἀρχῶν libros Latine tantum Rufino interprete (jamdudum enim maxima pars orationis Græcæ interierat) primus typis mandari curavit Jacobus Merlinus anno 1512, una cum cæteris quas Latine repererat Origenis operum reliquiis. Verum bono illi doctori parum curæ fuisse videtur Rufini illa adprecatio qua in fine prologi sui *omnem qui hos libros descripturus est vel lecturus, in conspectu Dei Patris et Filii et Spiritus sancti contestatur, atque convenit per futuri regni fidem, per resurrectionis ex mortuis sacramentum, per illum qui præparatus est diabolo et angelis ejus æternum ignem, ne addat aliquid scripturæ, ne auferat, ne inferat, ne immutet, sed conferat cum exemplaribus*
B *unde scripserit, et emendet ad litteram, et distinguat, et inemendatum vel non distinctum codicem non habeat, ne sensuum difficultas, si distinctus codex non sit, majores obscuritates legentibus generet.* Nempe in veterum manuscriptorum lectione non belle exercitatus Merlinus, incidit, uti conjicio, in unicum codicem Sorbonicum, accuratum quidem, sed frequentibus abbreviaturis ita implicitum, ut ei pene ad singula verba hæserit aqua, divinarit potius quam legerit, et divinando absurdas sæpissime et ridiculas pro genuinis obtrudat lectiones. Sic sæpissime legit *Deus*, ubi manuscriptus codex habet *dicitur*, et exscripsit *Hebræis* ubi legendum erat *habebis;* et vice versa *dicitur* et *habebis*, ubi legen-
C dum erat *Deus* et *Hebræis*. Longior fuerim si cæteras Merlini hallucinationes hic enumerem. Facile eas omnes deprehendet quisquis notas nostras in extrema quaque pagina appositas leget. Præterea quod veteribus amanuensibus accidit, ut, ubi manuscriptus codex quem describebant, continue duplicem periodum ὁμοιοτέλευτον offerebat, oculorum errore decepti sæpe unam omitterent, id etiam accidit ei qui codicem Sorbonicum scripsit, sed postea conferens quod descripserat cum exemplari unde scripserat, adjecit ad oram omnia quæ omiserat, sed ita minuto charactere ut eis legendis impar fuerit Merlinus. Quamobrem innumera sunt in ejus editione loca, quorum obscuritas vel ipsi Œdipo foret insuperabilis. Neque eis manum medicam ad-
D hibuit Genebrardus, cujus editio anno 1574 ne latum quidem unguem a Merliniana discedit, si modo novos typographicos errores exceperis, et novam quam initio libri tertii et initio libri quarti instituit Latinam interpretationem, neglecta Rufiniana. Denique Græcæ scriptionis reliquiæ quas partim *Philocalia*, partim epistola Justiniani imperatoris ad Menam, partim Marcellus Ancyranus apud Eusebium exhibent, in utraque editione desiderantur, nec non pauca interpretationis Hieronymianæ fragmenta.

Tot vitiis ut mederemur, Rufinianam interpretationem ad fidem sex antiquissimorum manuscriptorum diligenter emendavimus, et quoties sese obtulit sermonis Græci aut interpretationis Hieronymianæ particula, eam e regione apposuimus, ut

uno oculorum conjectu facilius lector judicet qualis sit Rufini interpretis fides. Ejusmodi fragmenta numero sunt circiter quadraginta duo, et interdum accidit ut eadem columna modo in duplicem secta ab una parte repræsentet Græca, ab altera Rufini interpretationem; vel hinc Rufini, illinc Hieronymi; vel hinc Græca, illinc conversionem novam, ubi deest Rufiniana; modo in triplicem divisa, in medio proferat Græca, a sinistris Rufini interpretationem, et a dextris novam, ubi deest Hieronymiana; vel exhibeat a sinistris quæ Hieronymus convertit, in medio Græca, et a dextris conversionem novam Hieronymiana accuratiorem. Denique collocata est in fronte totius operis admonitio, qua breviter indicatur: 1° quo tempore hos libros scripserit Origenes, et quodnam sit uniuscujusque libri argumentum; 2° quantam Origeni invidiam concitarit famosissimum istud opus; 3° cujus hortatu, quo anno, et qua fide Latine illud verterit Rufinus; 4° cur alteram beatus Hieronymus aggressus sit interpretationem Latinam.

De libro Περὶ εὐχῆς, seu De oratione.

Clarissimus Huetius *Origenianorum* libro tertio, § 2, num. 7, spem fecerat erudito orbi se propediem in tertio volumine, quod Syntagmata Origenis contineret, libellum *De oratione* typis commissurum esse ex manuscripto codice Holmiensi a se descripto. Sed elapso fere sæculo ex quo fidem oppigneraverat suam, tandem anno 1685 Oxonii in Anglia e theatro Sheldoniano Græce et Latine opus istud in lucem prodiit. Eodem editor usus est codice Græco quo Huetius, nempe Holmiensi, quem ab Isaaco Vossio accepit Thorndicius, a Thorndicio Galeus, qui illum reposuit in archivis bibliothecæ collegii Sanctissimæ Trinitatis Cantabrigiensis, ubi nunc asservatur. Ex hoc uno codice (neque enim alterum uspiam integrum exstare compertum est) fluxit tum isthæc editio Oxoniensis, tum altera Basileensis, quam anno 1695, in-4°, emisit in lucem Joannes Rodolphus Wetstenius. Posterior isthæc editio hoc tantum a priori differt, quod præter diversam voluminis formam, e regione sermonis Græci collocata sit Latina interpretatio, quam editor Oxoniensis rejecerat ad calcem operis, quodque Wetstenius in fine addiderit nondum editum sermonem Marii Diadochi contra Arianos. De cætero eadem utrobique in Græco sermone cernuntur σφάλματα, similis utrobique in Latino barbaries et interpretis hallucinatio. Neque id mirum videri debet, cum necesse fuerit Græcæ orationis editorem et interpretem ex unius codicis manuscripti, et apographi exinde infeliciter descripti arbitrio pendere. Scilicet codex manuscriptus lacunis hiat non paucis, et perpetuis compendiis vocum implicitus nonnullisque amanuensis corruptelis fœdatus vatem potius quam lectorem desiderare videtur, iis præsertim qui manuscriptorum Græcorum usu non sunt subacti, nec satis solertes ut amanuensium oscitantias ingeniosis reparent conjecturis. Mihi contigit esse beatiori.

A Nam clarissimus dominus Joannes Walker, presbyter Anglus, vir et Græce peritissimus, et in legendis vel difficillimis manuscriptis Græcis exercitatissimus, iterum meo rogatu Cantabrigiensem codicem accurate contulit cum editione Oxoniensi, a qua quantum illum discrepare deprehenderit, adnotavimus in extrema quaque pagina, ubi exstant insuper alterius doctissimi Angli Richardi Bentlei conjecturæ, quibus omnia fere loca quæ medica manu indigebant, sanitati feliciter restituit. Præterea a numero 31 ad finem usque operis nacti sumus manuscriptum codicem Colbertinum 3607, nunc regium, in quo amplissimum est hujus libelli fragmentum, quo plurima emendantur editionis Oxoniensis loca, et Bentleianæ in illa conjecturæ con-

B firmantur.

Ad sermonem Græcum in quo doctissimi amici tam diligentes et seduli fuerunt, adjunximus Latinam interpretationem Oxoniensi longe accuratiorem, ac nitidiorem. Ea olim a Claudio Fleury, *Historiæ ecclesiasticæ* scriptore celeberrimo, elaborata fuerat in usum illustrissimi Huetii, in cujus schedis cum manuscripta etiamnum exstet, ultro eam ac perhumaniter mecum communicavit R. P. Ludovicus de Tournemine, Societatis Jesu, et reipublicæ litterariæ ornamentum. Denique totius operis fronti breve præfixum est monitum, quo validis argumentis hic libellus Origeni asseritur; explicatur quinam fuerint Ambrosius et Tatiana, quorum hortatu conscriptus est; tempus, quo scriptus est, in-

C vestigatur.

Cæterum biennio fere postquam e typis Vincentianis exierat hic libellus a nobis pro modulo nostro sic recognitus et emendatus, prodiit Londini anno 1728 altera ejusdem operis editio Græco-Latina, curis Guillelmi Reading A. M., cleri Londinensis in collegio Sionensi bibliothecarii, qui eidem subjunxit eruditi, sed anonymi cujusdam Angli notas partim criticas, partim locorum difficilium exegeticas.

De Exhortatione ad martyrium.

Fragmentum e *Protreptico ad martyrium* Bibliotheca Regia suppeditat, totum vero opus illustrissimi domini de la Barde, Christianissimi regis apud

D Helvetios legati, cura e Basileensi bibliotheca depromptum cum penes se haberet Huetius, promiserat lib. III *Origenianorum*, § 2, num. 4, se illud suo inter Origenis Syntagmata ordine typis commissurum; sed quia non liberabat fidem, tandem Basileæ anno 1674 Græce et Latine editum est una cum *Dialogo contra Marcionitas* et responso Origenis ad Africani de Susannæ historia epistolam, cura et studio Joannis Rodolphi Wetsthenii, qui eruditis notis omnia hæc opera illustravit. Eodem usus est codice manuscripto quo Huetius. Eodem et nos unico usi sumus, quibus copia nullius præter hunc fuit; sed repudiata Wetsthenii interpretatione Latina, aliam e regione Græcorum collocavimus longe nitidiorem, quam in usum Huetii paraverat Clau-

dius Fleury. Describendam mihi illam amice largitus est R. P. Ludovicus De Tournemine, penes quem exstat.

De octo libris contra Celsum.

Aureorum horumce librorum prima editio Latine tantum in lucem prodiit Romæ anno 1481, Sixto IV, summo pontifici, dicata ab interprete Christophoro Persona, Romano, Sanctæ Balbinæ priore, uti patet ex his quæ ad calcem editionis leguntur, verbis : *Origenis contra Celsum finis : quem Christophorus Persona, Romanus, prior Sanctæ Balbinæ de Urbe, Latine Græceque peritissimus, cum fide e Græco traduxit et emendavit. Magister vero Georgius Herolt de Bamberga Romæ impressit. Anno Incarnationis Domini millesimo quadringentesimo octogesimo primo, regnante Sixto quarto pontifice maximo, anno ejus decimo.* In fronte autem eximia exstat Theodori Gazini (is est vulgo dictus Theodorus Gaza), Constantinopolitani, ad Personam epistola, quæ cum, propter maximam hujus editionis raritatem, tanquam pro inedita haberi queat, non injucunda forte lectori erit, si hic repræsentetur : *Theodorus Gazinus, Constantinopolitanus, Christophoro Personæ S. P. D. Cum diebus hisce superioribus animo, ut soleo sæpe, Latinos viros versarem, qui Græce scire aliquid viderentur, et Græcos insuper auctores, qui in Latinum verti non mediocri cum laude possent, ipse in primis oblatus es, quem unum novi ab ineunte adolescentia sic Græcas litteras imbibisse, et, quod plurimum juvit, in Græcia ipsa, et Græcis ex præceptoribus, ut nisi te civem Romanum scirem, et propinquos tuos primarios Urbis viros sat nossem, dicturus facile sim, ex Græcia te oriundum; nam et ipsa tua Græca pronuntiatio Græcum te præfert. Quorsum hæc? Vide Chrysostomi sermones non paucos, quos e Græcis Latinos fecisti, et Livanii meletas nonnullas, veluti majoribus rebus futura præludia. Vidi paulo post apud te Athanasium tuum, cujus traductio ita me oblectavit, ut in spem bonam eo ex tempore venerim posse te et Origenem adversus Celsum traducere : quem librum, quia elegantissimus est, et in fidei Christianæ defensionem conscriptus, Nicolaus pontifex, et si de se erat novorum operum, et Græcorum præcipue cupientissimus, meo hortatu Constantinopolim misit, qui ad se coemptum deferret : delatumque mox mihi dedit, dixitque velle se ei quidvis præmii polliceri, qui Latinum hunc faceret. Et sane ipse id opus aggressus essem ac lubens, nisi me tunc alia gravis traductio præoccupasset. Restat igitur liber ille in pontificis bibliotheca intactus, et, ut arbitror, tibi servatus; ut eu cum dignitate, quam Græce sonat, vel saltem proxima, Latinum facias, et spero fore pro tua utriusque linguæ singulari peritia, ut non minus laudis in hoc convertendo promerearis, quam auctor ipse in edendo promeritus sit. At dices, non esse illa nunc exposita præmia, quæ Nicolaum pontificem narras proposuisse, nec tales nunc principes, qui ejus vestigia consectentur. Cur ergo tantum laboris insumam?* A *Nec ipse quidem inficias eo. Quidni? qui experientia doctus id ausim confirmare, nec principes tales nunc esse, quales antehac exstitere, nec ea laborum virtutumque præmia. Sed quis adeo sive illiberalis, sive ingratissimus princeps, qui, ubi librum hunc illi traductum dono detuleris, non te muneribus principe dignis, et magnis honoribus prosequatur? Aggredere ergo id opus, et pro ejus ut dignitate absolvas, continenter incumbe. Age Romanum virum, et animo ingenti difficultates omnes pervade. Est quidem hoc, fateor, interpretatu difficile, sed eo plus laudis consequeris, quo rem non facilem aggressus videbere. Vale.* His itaque incitamentis adductus est Christophorus Persona, ut libros octo adversus Celsum Latinos faceret, et Sixto quarto summo pontifici dedicaret B epistola, quæ utique, ni esset longior, locum hic ut haberet mereretur. Hoc habet initium : *Sixto IV pontifici maximo Christophorus Persona, prior Sanctæ Balbinæ. Animadverti sæpe, beatissime Pater, priscos illos, et præstanti ingenio viros,* etc. At vero seu quod optatis ejus non respondisset Sixti IV munificentia, seu alia quæcunque de causa, vafre et callide e supradicta editione sua sustulit hanc epistolam, eique alteram substituit Joannis Mocenici Venetiarum principis nomine inscriptam quæ sic incipit : *Joanni Mocenico illustrissimo Venetorum principi, universoque senatui inclyto consultissimoque Christophorus Persona, Romanus. Etsi plerique omnes præclara facinora aggredi idcirco videmur,* etc. Ut ad ipsam interpretationem revertar, C non male existimationi suæ ad aliquantum temporis consuluisse videtur Persona, cum Græca Origenis typis committere pro illorum temporum more neglexit. Postquam enim publici juris facta sunt, incredibile dictu est quantam eruditi in hoc interprete quem tanti faciebat Theodorus Gazinus, linguæ Græcæ ignorationem, quam exiguam in investigandis sententiis diligentiam, quam obtusum acumen, quam levem et sublestam fidem deprehenderint. Verumtamen qualiscunque erat hæc interpretatio, eam avide arripuit Merlinus et editioni suæ operum Origenis ann. 1512 integram inserendam esse duxit. Tandem anno 1605, Augustæ Vindelicorum, e bibliothecis electoris Palatini, Boica et D Augustana, libri octo *contra Celsum* Græce ac Latine prodierunt interprete Sigismundo Geslenio, cum notis Davidis Hœschelii. Eosdem denuo Græce adjuncta ejusdem Geslenii interpretatione Latina Cantabrigiæ anno 1658 in lucem edidit Guillelmus Spencerus, collegii Sanctissimæ Trinitatis Cantabrigiensis socius, qui etiam ad calcem operis adjecit adnotationes doctissimas. Hæc editio typis recusa est Cantabrigiæ anno 1677. Optandum vero foret, ut quantum curæ fuit Spencero doctissimis notis illustrare loca propemodum innumera, quæ vel ad historiam, vel ad peculiaria Origenis dogmata, vel ad priorum sæculorum disciplinam, aut ad veterem philosophiam pertinent, tantum diligentiæ adhibuisset, cum ad orationis Græcæ emendationem,

tum ad corrigendas frequentes interpretis Geslenii hallucinationes. Græca, prout Davidis Hœschelii editio ferebat, integra secutus est, si modo pauca excipiantur loca, ubi variantes quasdam lectiones quas ad oram rejecerat Hœschelius, in seriem Græcam utpote meliores invexit. Innumera alia quæ medica manu egebant, reliquit intacta, ne minima quidem proposita conjectura, qua saltem ad commodiorem sensum revocarentur. Monet in præfatione nihil eorum quæ aliis consueverunt esse adjumento, licet maximæ sibi curæ fuisset de iis acquirendis, se potuisse comparare. *Erant*, inquit, *Hœschelio duo manuscripti codices, quos e bibliothecis electoris Palatini, Boica et Augustana deprompserat. Ego his solis impressis usus sum.* Sed quid obstabat quominus Oxoniensem bibliothecam vel ipse vel per amicos adiret? Ibi certe tres alios codices manuscriptos reperisset, nec esset conquestus *accurandas esse librorum editiones in summa omnium adjumentorum et codicum egestate.* Ut ut sit, tantam ipse manuscriptorum codicum penuriam expertus non sum, quippe cui non solum variæ lectiones ex octo manuscriptis depromptæ magno fuerunt adjumento, sed et notæ ac conjecturæ tum eruditi Francisci Guiet, Jesuitæ, quas penes se manuscriptas habet R. P. Ludovicus de Tournemine, tum aliæ numero longe plures quas erudito orbi proposuit Elias Boherellus ad calcem eximiæ suæ Gallicæ interpretationis librorum *contra Celsum* anno 1700 Amstelodami in lucem editæ.

Archetypo Græco tot talibusque auxiliis ad meliorem statum revocato, diu deliberatum est, an Sigismundi Geslenii interpretatio Latina servaretur, an procuderetur nova. Servandam esse Geslenianam suadebant laudes quibus laboriosus ille interpres a doctissimis viris exornatur. *Ita septem* (inquit Cælius Secundus Curio, præfat. ad Appianum Alexandrinum) *eosque nobilissimos scriptores nobis de Græcis conversos reliquit, atque ita conversos, ut qui majore cum laude in hac arena versatus sit, aut nullum, aut paucissimos sis reperturus.* Magnum istud profecto encomium, sed quo indignum illum non judicat Henricus Valesius præfat. ad Ammianum Marcellinum, ubi de Mariangelo Accursio et Sigismundo Geslenio sic loquitur : *Erat in utroque horum virorum magna doctrina, ut scripta utriusque testantur. Sed in Geslenio major quædam ingenii vis et judicium acrius fuit. Quod cum multi præclari labores illius viri testantur, tum maxime interpretationes Latinæ Dionysii Halicarnassensis, Appiani, Philonis item ac Josephi, Origenis et aliorum. Ex quibus apparet eum excellenti ingenio et singulari doctrina præditum fuisse.* Ad rem propius accedit illustrissimus Huetius libro *De claris interpretibus*, pag. 225. *In iis quoque*, inquit, *numeratur Sigismundus Geslenius, Bohemus, quo vix quisquam pluribus hanc artem monumentis ditavit. Disertus in primis habitus est et elegans : audax constringendis pluribus in unum periodis vel disjungendis, sensus*

A *sibi non semper intellectos ad libitum recoquit.* Speraveram igitur tanti viri nomine fretus, nonnullis, quorum sensum minus belle assecutus est, immutatis et emendatis locis, ejus interpretationem retineri posse. Sed ubi ad horumce locorum emendationem ventum est, et compertum, vix ullam esse paginam ubi semel et sæpius a vero Origenis sensu non recedat, statim intellexi novam facilius interpretationem parari posse, quam veterem emendari. Huc adde quod aliorum interpretationem corrigere, ut molestum per se ac difficile, ita etiam odiosum videbatur. Sua enim cuique laus, suus honor debetur a nobis, quorum laborem illi suo levare et minuere conati sunt. Proinde opus uniuscujusque interpretis laudandum potius est a nobis, quam interpolandum, B præsertim si frequentiores futuræ sint interpolationes. Hæc mecum animo reputabam, cum ecce veteri mecum amicitia conjunctus domnus Vincentius Thuillier, quicum meas sermonis Græci emendationes communicaveram, novam, quam tum virium suarum experiendarum, tum mihi gratificandi causa susceperat, interpretationem Latinam repente obtulit. Continuo avide legi, mature singula ad Græcorum fidem expendi; cumque tria potissimum in interpretatione requirantur, ut fidelis sit, ut elegans, ac perspicua, non sine magna animi mei voluptate deprehendi nullam ex his dotibus in ejus scriptione desiderari. Non verbis serviliter adhæret, sed sensum fideliter exprimit, atque ita reddit, ut quamvis interdum alio ordine, nunquam tamen C aut saltem perraro plura aut pauciora quam Origenes dicat. Ubi longior est in Græco periodus, eam in plures secat, nisi aliunde id fieri prohibeat orationis connexus : quod sæpe accidit. Fecundum enim Origenis ingenium sententias passim congerit, ut verbis in speciem redundantibus maxima rerum ubertas contineatur. Quod sane insuperabilem interpreti Thuillerio præbuisset difficultatem, si non omnia vicisset præclara illa qua præditus est, ingenii sagacitas, summa utriusque linguæ Græcæ ac Latinæ peritia, et illud quo ardebat, veteri amico laboris minuendi desiderium.

Interpretationem sequuntur notæ, quarum aliæ variantes exhibent codicum manuscriptorum lectiones, D aliæ veterem historiam ac philosophiam, dogmata interdum, ac priscam Ecclesiæ disciplinam elucidant. Harum pars major debetur Guillelmo Spencero, qui cum Græce tantum Græcorum scriptorum testimonia protulerit, adjunximus Latinam interpretationem, ne Græce imperitis lectoribus molestiam facesserent, quippe quibus antea ad singulos auctores unde illa loca exscripta erant, recurrendum erat, ut eorum interpretationem haberent. Præterea e Spenceri notis nonnullas recidimus, utpote quæ nihil docerent quod in Huetii *Origenianis* fusius non sit pertractatum. Denique totius operis fronti præfixa est admonitio qua docetur quo tempore vixerit, quæ scripserit, cui etiam philosophorum sectæ se adjunxerit Celsus quicum

Origeni res est; quo tempore adversus illum scripti sint octo Origenis libri; quantis laudibus eximia illa Christianæ religionis Apologia et a veteribus et a recentioribus exornetur.

De suppositis Origeni operibus, ac primum de Dialogo contra Marcionitas, seu De recta in Deum fide.

Genuinas Origenis scriptiones sequuntur aliquot spuriæ, dialogus nimirum *De recta in Deum fide*, vel, ut in aliis exemplaribus legitur, *contra Marcionitas*; et *Φιλοσοφούμενα*, seu liber *De placitis philosophorum*. Dialogum primus omnium Græce simul et Latine in lucem edidit Basileæ anno 1674 Joannes Rodolphus Wetstenius, qui in præfatione ad lectorem omnia movet argumenta ut ipsum Origeni asserat, sed irrito prorsus conatu, ut patet ex monito quod in hujus opusculi fronte præfiximus, ubi id unum omisimus, nempe stylum toto cœlo ab Origeniano differre, et innumeris scatere vocibus Græcis, quas frustra in aliis Origenis operibus Græcis quæsieris, quæque Græcum hominem Origene longe recentiorem sapiunt. Ex unico codice manuscripto hunc libellum Græce edidit Wetstenius, nos ad quatuor aliorum fidem recensuimus, variaque expunximus menda, quibus Wetstenianus codex erat fœdatus. Ante Wetstenii editionem Græco-Latinam, tres aliæ in lucem prodierant, sed Latinæ tantum. Prima fuit Pici, senatoris Parisiensis doctissimi, quam Henrico II, Galliarum regi, obtulit anno 1555, quamvis editionis titulus annum sequentem 1556 præ se ferat. Eodem tempore Basileæ Laurentius Humphredus, Anglus, alteram adornabat apud Hieronymum Frobenium, ut hæc ipsius verba docent: *Contra Marcionistas Dialogos duos ante sesquiannum ex Frobeniano codice manuscripto e Græco traduxi, sensum, non verba reddens, et appendens potius quam numerans: ubique cavens, ne quid Græce positum vertendo everteretur et interciderel.* Hæc ille anno 1557, Augusti die sexta. Ejus autem interpretatio operibus Origenis anno 1571 Basileæ editis adjecta est. Tertiam confecit Joachimus Perionius, Benedictinus Cormeriacenus, quam anno 1574 Gilbertinus Genebrardus primo editionis suæ tomo inseruit. Tres isti interpretes usi sunt Græcis codicibus valde diversis; Humphredum autem usum esse sinceriore atque uberiore exemplari quam aut Picum aut Perionium, cuivis ex comparatione patet, idque jam observatum est ab Andrea Riveto *Critic. sacr.* lib. II, cap. 13, et Philippo Labbeo *De script. eccl.* tom. II, pag. 145. Verumtamen Joanni Rodolpho Wetstenio videbatur Humphredus sæpe paraphrasten potius agere quam interpretem, nec raro inseruisse quædam, ut sententiam quomodocunque assequeretur. Quamobrem cum fusior plerumque sit ejus interpretatio quam ut Græco exemplari æquipararetur, coactus est Wetstenius illam constringere, ac locis plurimis aliam pangere; qua A in re multum ei profuit Joannis Pici interpretatio, multo astrictior verbis Græcis et multis in locis luculentior. Nos multis in locis castigatam secuti sumus Perionianam, quippe quæ cæteris duabus visa sit clarior et elegantior. Wetstenii notas ad extremas paginas apposuimus, demptis modo iis quæ aut nihil continent quam quod jam a Spencero ad libros *contra Celsum* fuerat observatum, aut catholicæ fidei apertius adversantur, et in *Origenianis* Huetii confutatæ sunt.

De Philosophicis (a).

Φιλοσοφούμενα seu librum *De placitis philosophorum* primus Græce ac Latine e codice bibliothecæ Mediceæ in lucem edidit notisque aliquot illustravit vir clarissimus Jacobus Gronovius in B *Thesaur. antiquit.* tom. X, ubi hunc libellum genuinum Origenis esse fetum propugnat, sed infirmis adeo argumentis, ut tanto viro indigna prorsus Joannes Christophorus Wolfius jure merito existimaverit. Primum inde petit quod Origenis nomen præ se fert manuscriptus codex Mediceus, a cujus auctoritate, inquit, non temere est recedendum. Sed quis nescit, reponit Wolfius, illud fraudis fucique genus olim familiarissimum fuisse librariis, ut librum quemdam illo inscriberent nomine, cujus splendore ipsi operi decus et pretium conciliaretur? Speciatim constat, sub Origenis nomine tot supposita scripta circumferri, ut Huetius *Origenianorum* libro tertio, peculiari sectione, non modicam eorum copiam in medium afferre potuerit. Atque hujus C quidem rei ratio in promptu est. Ea enim fuit veterum de eruditione Origenis persuasio, ut librariis nulla dubitandi causa foret, quin libri ejus nomine inscripti faciles emptores invenirent. Ex quo efficitur hoc quidem Gronovii pro libelli auctoritate argumentum parvi, aut nullius esse momenti, nisi aliæ majoris ponderis rationes accesserint. Alterum Gronovii argumentum æque infirmum videtur, quippe desumptum a manuscripti codicis conditione. *Ille enim*, inquit, *licet sit chartaceus, plane tamen auro undequaque pretiosior, quippe unicus, in quo emendatissimum est Arriani* Ἀναβάσεως *Alexandri Magni exemplar eadem manu scriptum, et unde nos olim egregia illa ejus scriptoris supplementa edidi-* D *mus, cui simile et par propterea exstat nullum. Præterea is ipse codex est, in quo Hieroclis ad aurea Pythagoræ carmina eruditissimus commentarius tam integer et inviolatus exhibetur, ut non aliunde æque ac ex ipso volumine colligi possit, quam maculosi codices ab typographis nostris ad multiplicanda ejus exemplaria usurpati fuerint, ut scriptor ejus fuerit omnino vir et ipse doctissimus et qui fidelissima ad bibliothecam suam exemplaria conquisiverit: quibus postremum adjecit hoc Origenis fragmentum, quod nomine falsi et spurii deferre, et hinc adeo eruditam manum pro levi traducere non est alterius hominis, quam qui optima egregia tanquam nugas aspicit.*

(a) Φιλοσοφουμένων libros ex codice in monasterio Montis Athos asservatos integre primus edidit D. Miller, Oxonii 1852, in-8°. Opus hoc, Origeni primum et Hippolyto postea suppositum, edemus in Appendice ad sæculum III, inter *Collectanea veterum hæreticorum*. Edit. Patr.

Nempe omnis isthæc Gronovii argumentatio huc redit ut ex codicum aliorum huic similium inopia, ex singulari, qua Mediceum exemplar exaratum est diligentia et eruditione librarii evincat, hoc opus præpostere νοθείας accusari. Verum non tanta est codicum huic similium raritas, quantam esse sibi finxit, cum tres alii hujus operis exstent codices manuscripti, duo Romæ, et alter Taurini. Deinde quodnam hoc est argumentandi genus : Rarus, et fere unicus est codex qui Origenis nomen præ se fert; ergo Origeni supposititius non est? *Risum teneatis, amici.* Idem dicendum, inquit Wolfius, de singulari quam prædicat, descriptoris eruditione. Quid enim hæc ad rem facit? Largiamur amanuensem illum fuisse eruditissimum et vel cum Aristarcho conferendum; quis præstabit, eumdem examen libri instituisse, nec potius data opera neglexisse, vel si fraudem animadverterit, aliis imponere noluisse, quo carius suas merces venderet, aut cum de illius opusculi possessione sibi gratularetur, præconceptæ de Origene auctore non nimium indulsisse opinioni? Ad hoc imbellis ista ratio est, qua libellum hunc ideo Origenis esse putare videtur, quod in eodem codice conjunctus sit cum aliis operibus quæ sine controversia sunt illorum scriptorum quorum nomina præ se ferunt. Quasi vero hujus consecutionis nervum non incidant tot aliæ manuscriptorum collectiones quæ γνήσια et νοθεύοντα simul scriptorum monumenta miscent. Tertium Gronovii argumentum e stylo dicendique ratione in opusculo obvia ducitur. Belle quidem, si singuli loci, quos hanc in rem attulit, non ita sunt comparati, ut non minus ab alio quocunque quam ab Origene proficisci potuerint. Neque enim styli convenientia æstimanda est ex vocibus phrasibusve receptis et communi omnium scriptorum usu tritis, sed vel ex integrarum periodorum serie, vel saltem ex vocibus quæ illius auctoris videantur plane propriæ, et nemini æque familiares. Hinc parum Gronovio proficit quod observat verum Origenem his uti vocibus, ἀσυστάτοις δόγμασι et ἀσύστατον πρᾶγμα; auctorem autem *Φιλοσοφουμένων* istis : ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων, et ἀσύστατον πρᾶγμα. Primum enim ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων non respondet ἀσυστάτοις δόγμασι. Deinde ἀσύστατον πρᾶγμα dixit quidem verus Origenes, at idem alteri dicere licuit. Ubi enim de gentilium dogmatis agitur, ea vox est ita hujus argumenti propria, et scriptoribus ecclesiasticis adeo familiaris, ut nec Lactantius lib. III *Divin. institut.* eam Latine exprimere veritus sit, dum *asystatum* dixit *argumentum*. Idem ferendum judicium de verbo ἐκτίθεσθαι, quod ex alio Origenis loco affert Gronovius. Illud enim Origenis adeo non est proprium, ut de expositione dogmatum plerumque non usurpetur. Laertius non solum in *Parmenide*, sed et aliis in locis sæpius hac utitur voce, ut alios taceam, quorum loci a lexicographis collecti sunt, inter quos Budæus tria omnino e Justino martyre exempla affert, ubi verbum hoc

A eadem significatione usurpatur. Iidem lexicographi ostendent τὸ κοινωνεῖν τινι adeo non esse Origenianum, ut optimis quoque Græciæ scriptoribus non sit solemne, quorum locis adnotandis præter rationem immoraremur. Quartus auctoris *Φιλοσοφουμένων* locus exstat ubi de Platone agitur, a quo materiam dicit appellatam esse ἀσχημάτιστον καὶ ἄποιον. Ad hunc locum duos affert Gronovius ex libris *in Celsum*, in quorum priori ἄποιος, in altero vero ἄποιος καὶ ἀσχημάτιστος dicitur materia. At rem eamdem eadem ratione omnes historiæ philosophicæ auctores edisserunt. Sed et verbis aliis nec Origenes, nec *Φιλοσοφουμένων* auctor uti potuit, si propriis Platonicorum verbis, quod fieri debet, sententiam Platonis exprimere uterque voluit. Nam

B illi proprie et consuete ὕλην dicebant ἄποιον, unde ipse Origenes monet ἰδίῳ λόγῳ ita vocari. Sic et Laertius ex Platonis mente, III, 69, materiam dicit ἀσχημάτιστον καὶ ἄποιον, si Menagiana emendatio locum habeat. Non major habenda est ratio loci ibidem exstantis, ubi vox μετενσωμάτωσις reperitur, quam apud Origenem lib. IV *contra Celsum* itidem occurrere monet Gronovius. Nam et illa vox Origenis non est propria, cum et ipse Plato lib. X *De legibus* eadem utatur, sed Epiphanius quoque eamdem usurpet lib. I *Pan.*, *Pr.* 5, ut similem Stoicorum opinionem exprimat. Imo hæc vox adeo apta et huic argumento conveniens visa est Hermiæ, ut novo exemplo verbum ἐνσωματεῖν inde formare non fuerit veritus διασυρμῷ, § 4, ubi ait :

C Οἱ δὲ τρὶς ἐνσωματοῦσιν (scilicet τὴν ψυχήν)· οἱ δὲ τρισχιλίων ἐτῶν περιόδους αὐτῇ ὁρίζουσιν, etc. Præ cæteris niti videtur Gronovius loco in Aristotele exstante, ubi verbum ἐπιδιαμένειν occurrit, quod prorsus Origenis esse probare conatur tribus ex libris ejus contra Celsum locis, quibus addere potuisset alium hunc ex ejusdem in Matthæum Commentario : Οἱ Σαδδουκαῖοι μέντοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν σαρκὸς ἠθέτουν, ἀλλὰ καὶ πολυτελῶς ἀνῄρουν τὴν τῆς ψυχῆς οὐ μόνον ἀθανασίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιαμονὴν, οἰόμενοι μηδαμῶς ἐν τοῖς Μωϋσέως γράμμασι σημαίνεσθαι τὴν τῆς ψυχῆς μετὰ ταῦτα ζωήν. At hæc non obstant quominus idem verbum ab aliis usurpatum fuisse aut usurpari potuisse

D statuamus. Quid enim fiet de Laertio, VII, 157, qui itidem hac voce usus est, cum eamdem Cleanthis sententiam esse moneret his verbis : Κλεάνθης μὲν οὖν πάσας ἐπιδιαμένειν μέχρι τῆς ἐκπυρώσεως. Quid de M. Antonino, qui in libris *εἰς ἑαυτὸν* lib. IV, § 21, non solum verbo διαμένει de animis, sed etiam voce ἐπιδιαμονή utitur? Imo innumeri alii de eodem argumento vel cum Numenio verbum ἐπιδιαμένειν, vel cum Tzetze παραμένειν, vel cum Dionysio Halicarnasseo lib. VIII, ἐνδιαμένειν adhibent. Neque aliter omnino possunt, cum tres præcipue de animæ statu post mortem fuerint veterum opiniones, quorum alii eam immortalem negarunt, alii affirmarunt, alii media incedentes via certum tantum ei definierunt tempus, quo corpori esset su-

perstes. Postrema sententia Stoicis in primis placuit, de quibus videatur Gatakerus ad Antoninum loco supra citato, et Menagius loco item supra laudato. Hinc modo laudati veteres scriptores, et ipse quoque Origenes, sollicite ἀθανασίαν ab ἐπιδιαμονῇ ψυχῆς distinguunt. Quam ibidem Gronovius in sequentibus verbis cum alio Origenis loco collatis similitudinem agnoscat, perspicuum non est, nisi forte eam putet, quæ ex relationis convenientia constat. Eam vero et in aliis scriptoribus agnoscas et forte majorem, cum in iis verba observentur, quæ ad *Φιλοσοφουμένων* auctoris sermonem propius accedunt. Vide Laert. v, 33, et Ammonium in *Vita Aristotelis*. Nec magis a Gronovio facit locus de Stoicis, qui eos Deum corpus dixisse testatur: nam licet Origenes in aliis duobus locis a Gronovio allatis Deum Stoicorum σῶμα esse dicat, eamdemque Stoicorum sententiam tertio loco innuat, non tamen hoc solus facere potuit Origenes, cum Stoicorum placita, qui hanc rerum universitatem Dei nomine indicabant, omnes ita loqui juberent. Nec reipsa solus Origenes ita locutus est; nam et Clemens Alexandrinus lib. I *Strom.*, p. 295 edit. Colon. ait: Σῶμα ὄντα τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀτιμοτάτης ὕλης πεφοιτηκέναι λέγουσιν οὐ καλῶς. Et lib. v: Φασὶ σῶμα εἶναι τὸν Θεὸν οἱ Στωϊκοὶ καὶ πνεῦμα κατ' οὐσίαν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὴν ψυχήν, ut omittam alios magno numero ab iis laudatis, qui Stoicorum dogmata fusius exposuerunt. In ultimo denique loco de Epicuri diis ex atomis ortis, cui similem ex libro I *contra Celsum* afferre se putat Gronovius, nihil simile reperitur, nisi quod idem de ejusmodi deorum origine ex Epicuri mente refertur. Sed quotusquisque est, qui non idem de diis Epicuri dixerit senseritve? Atque hæc sunt argumenta quibus vir clarissimus Joannes Christophorus Wolfius erudite exsufflat omnes ratiunculas quæ eo Gronovium virum alioqui doctissimum impulerunt, ut *Φιλοσοφούμενα* Origeni mordicus ascriberet.

Post Gronovianam editionem, prodiit Hamburgi anno 1706 altera Græco-Latina cura et studio ejusdem modo memorati Wolfii, qui doctissimis notis totum opus illustravit, præmissa præfatione, qua ostendit libri scriptorem incertum esse, adeoque nec Huetii, nec Galei, nec Gronovii de eo sententias aut conjecturas firmis rerum argumentis niti. Suam post annos aliquot editionem ex ipso manuscripto Mediceo denuo collato, et alio Taurinensi repetita vice emendavit, et novis notis illustravit, subjunxitque disceptationem, qua contra Christophorum Augustum Heumannum docet Didymum Alexandrinum hujus scripti auctorem non esse. Palmare atque ineluctabile argumentum, quo nec Origenem, nec Aetium, nec Didymum Alexandrinum hujus libelli parentem esse demonstrat, inde petit, quod auctor *Φιλοσοφουμένων*, editionis nostræ p. 876, aperte se episcopum esse declarat: qua dignitate nec Origenem, nec Aetium, nec Didymum potitum esse constat. Episcopus autem cum fuerit Epipha-

A nius et librum scripserit de hæresibus, inde non inanem existimavit Huetius sumi posse conjecturam hoc opus ad ipsum esse referendum. Sed quænam, inquit Wolfius, hæc consecutionis ratio est: Epiphanius fuit episcopus, et librum de hæresibus scripsit: ergo hujus libelli auctor dicendus est! Quasi vero etiam de aliis utrumque dici nequeat, et fuisse episcopos, et de hæresibus scripsisse. « Imo, pergit Wolfius, ipsum illud de hæresibus opus, quod *Panarium* inscripsit Epiphanius, non contemnenda suppeditare videtur argumenta, quæ Huetianam evertant sententiam. Nam in illo opere, tom. I, p. 1086 et seq., brevis habetur et synoptica usque ad pag. 1091 sectarum veteris philosophiæ recensio, quæ tamen a præsente toto cœlo differt, B cum et plenior ea sit, si numerum ineas philosophorum quorum dogmata commemorat, et imperfectior, si dogmatum ipsorum habeas rationem. In id enim operam dedisse præcipue videtur auctor *Φιλοσοφουμένων*, ut variorum de principiis rerum sententias enumeraret, cum nullius in collectione Epiphaniana mentio fiat, cujus non aliæ prætereà opiniones recenseantur. Deinde non videtur idem diversis locis eodem instituto egisse Epiphanius, cum loco laudato non solum plenam dederit sectarum designationem, sed deinde accuratiori stylo singulorum hæreticorum opiniones plerumque ex philosophorum lacunis derivarit: quod auctoris *Φιλοσοφουμένων* institutum etiam fuisse ex ejus præfatione fit manifestum. Nec obstat quod auctor C *Φιλοσοφουμένων* profiteatur se idem argumentum alibi fusius persecutum esse: nam vi verborum hoc intelligendum est de hæresium confutatione, a qua præsens tractatio saltem in eo est diversa, quod hæc simul sententias philosophorum et hæreticorum conferat. Præterea pluribus in locis ab Epiphanio dissentit auctor *Φιλοσοφουμένων*. Sic cap. 19 Platonem ait mundum ἀγένητον statuisse; at Epiphanius tom. I, pag. 1088, ex Platonis mente inquit τὸν κόσμον γενητὸν καὶ φθαρτὸν ὑπάρχειν. Adde lib. I, hæres. 6. Epiphanius itaque *Φιλοσοφουμένων* auctor haberi nequit, nisi turpiter sibi ipsi contradixisse dicatur. » Hactenus eruditus Wolfius, cujus ea de re sententiam amplectimur, D et quam publicavit hujus libelli editionem fere in omnibus secuti sumus.

Modo superest ut præter eruditos viros, quos jam in hujus præfationis decursu commemoravi tanquam præcipuos studiorum meorum fautores et adjutores, alios insuper hic honorifice appellem, qui codicum manuscriptorum mihi per se vel per alios copiam fecerunt. In primis nominandus mihi est ὁ μακαρίτης excellentissimus Ecclesiæ et sacri Imperii princeps dominus Henricus Carolus du Cambout, dux de Coislin, par Franciæ et episcopus Metensis, qui insigni omnis generis manuscriptorum codicum supellectile, quam jam a multis annis in nostro monasterio deposuerat, testamento suo nobis legata, æternum moriens suæ erga con-

gregationem nostram benevolentiæ pignus reliquit. Laudabo et illustrissimum eruditissimumque, ac liberalium omnium artium patronum perpetuum dominum abbatem Joannem Paulum Bignon, comitem consistorianum, et regium bibliothecarium, quo, pro congenita sibi humanitate, benigne favente et annuente libros quosvis regios seu manu exaratos seu excusos consulendi et exscribendi peramplam mihi semper liberrimamque facultatem fecerunt ejusdem bibliothecæ custodes viri clarissimi et notissimæ orbi litterario eruditionis atque humanitatis dominus de Targnies, Sorbonæ doctor celeberrimus, et dominus Sallier, professor regius, et utriusque Academiæ Francicæ et Inscriptionum socius meritissimus. Colbertinæ bibliothecæ, antequam divenderetur et luculenta manuscriptorum ejus accessione Regia ditaretur, thesauros nobis etiam perhumaniter aperuit præstantissimus comes de Seignelay, ejusque jussu codices pro voto commodavit dominus Millet. Hic quoque honorifica mentio erit doctissimi Sorbonæ doctoris et bibliothecarii domini Salmon, qui insignem Origenis Περὶ ἀρχῶν codicem manuscriptum, quo usus erat Merlinus, denuo conferendum mihi officiose admodum obtulit. Grato pariter animo testificabor singularia erga me officia ornatissimorum civium Basileensium dominorum Battier, et Welstein, quorum prior Basileensem codicem Græcum, quo octo Origenis *contra Celsum* libri continentur, accuratissime meo atque doctissimi Iselii rogatu cum editis contulit, et variantes lectiones ad me transmisit; alter vero, dum in Anglia peregrinabatur, Anglicanos omnes eorumdem librorum nec non aliorum Origenis tractatuum codices manuscriptos cum excusis magna cura et fide comparavit, et discrepantes ab invicem lectiones mei juris fecit. Quid de æternum colendo mihi magistro domino Bernardo de Montfaucon dicam, quod ejus erga me meritis longe non sit inferius? Ipse non solum ad hujusce editionis laborem suscipiendum incendit, sed et cum rei ecclesiasticæ et litterariæ præclaris operibus et priscorum monumentorum evulgatione locupletandæ se totum longissimo vitæ spatio impenderit, et (utinam ad multos annos!)

A impendere pergat, nihil mei immemor, quidquid hinc inde ad Origenis editionem aptum et idoneum reperit, hoc mecum vir optimus communicavit. Quantum item τοῖς μακαρίταις Domno Carolo Petey De Lhostallerie, congregationis nostræ superiori generali, et ejusdem seniori assistenti Domno Mauro Audren debeam, digne satis a me significari non potest. Hic enim studiosorum omnium monachorum amantissimus, et ipse historiæ Gallicanæ consultissimus, quotquot fere in variis provinciarum Galliæ bibliothecis Latine exstant manu exarati codices Origenis, eos amicorum suorum ope cum editis conferri curavit; ille vero pro innato sibi quodam incredibili promovendarum apud nos litterarum studio (quod in tertio ejus successore reverendo admodum Patre Domno Joanne Baptista Alaydon renascitur) dum ingens Sangermanensis bibliothecæ B ædificium, cooperante viro optimo Domno Bartholomæo Delaprade, magnis sumptibus exstruebat, nullis interim parcebat expensis, ut quidquid e variis Europæ bibliothecis expetebamus, id quantocius exscriberetur, et ad nos deferretur: mandato ejus haud gravate Romæ obtemperantibus Domno Philippo Raffier, congregationis nostræ in curia Romana tunc procuratore generali, Domno Francisco Le Bel, ejus socio, viro docto; nec non post illos, Domno Carolo Ludovico Conrade; qui eodem generalis in curia Romana procuratoris functus officio, magna rerum gerendarum dexteritate enituit. Ingratus plane fuerim si debita quoque sibi laude fraudavero charissimum mihi συμμύστην Domnum Joannem Baptistam Robart, virum candore morum, sincera in Deum pietate, linguæ C Græcæ haud vulgari peritia, nec non indefesso ad civilem Ecclesiasticamque Orientalis imperii historiam perdiscendam et illustrandam studio prorsus laudabilem. Ipse mecum omnem in hac editione adornanda laborem, quantum in se fuit, alacri semper ac prompto animo partitus est, præsertim ubi locupletes locorum Scripturæ sacræ indices conficiendi, interpretatio Latina accurate cum Græcis conferenda, aut operis typographici specimina castiganda fuerunt et corrigenda.

IN ORIGENIS EPISTOLAS ADMONITIO GENERALIS.

1-2 *Eusebius lib.* VI Hist. eccles., *cap.* 2, *ait se quidquid ad Origenis vitam pertinet, maximam partem ex ejus litteris collegisse; et ejusdem libri cap.* 36 *narrat se quotcunque sparsim apud varios asservatas reperire potuit, seorsim in proprios libros, ne iterum dissiparentur, digessisse; fuisse autem illas numero supra centum. Librum collectionis hujus quartum citat Rufinus in libello* De adulteratione librorum Origenis. *E tanto autem epistolarum numero paucæ admodum sunt quarum aliqua ad nos specialis notitia pervenerit.*

1° *Recensetur ea quam, teste Eusebio* Hist. eccl. *lib.* VI, *cap.* 2, *ad patrem Leonidam in carcere fidei causa detentum misit, quaque illum ad martyrium vehementissime cohortabatur, his inter cætera verbis eum admonens:* Ἔπεχε, μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τι φρονήσῃς· « *Cave ne nostra causa sententiam mutes.* » *Reliqua hujus aureæ epistolæ periere.*

2° *Commemoratur illa qua Ambrosii ardorem erga sacras litteras describit, et cujus fragmentum ex Cedreno pag.* 253, *et Suida in voce* Ὠριγένης, *infra primo loco exhibetur.*

3° *Refertur ea in qua teste Eusebio lib.* VI Hist. eccl., *c.* 19, *et Suida in voce* Ὠριγένης, *se ipse purgat adversus eos qui nimium ejus studium erga Græcanicas disciplinas reprehendebant. Hujus aliqua particula infra secundo loco repræsentatur.*

4° *Epistola illa memoratur quam contra adversarios suos anno Christi* 231 *vel* 232 *post suum ex urbe Alexandria discessum ad amicos suos Alexandrinos misit. Hujus infra exhibentur Latine duo insignia fragmenta, alterum ex libro secundo Hieronymi* contra Rufinum, *alterum ex Apologetico libello ejusdem Rufini pro Origene. His adjunctum est aliud fragmentum epistolæ Alexandri Hierosolymorum episcopi ad Origenem.*

5° *Magno numero fuisse videntur illæ Origenis epistolæ quas, teste Eusebio lib.* VI Hist. eccl., *cap.* 36, *et ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei suæ ratione scripsit circa annum Christi* 236; *sed jamdudum intercidere. De epistola ad Fabianum Hieronymus epist.* 41, *alias* 65, *hæc habet : « Ipse Origenes in epistola quam scribit ad Fabianum, Romanæ urbis episcopum, pœnitentiam agit cur talia scripserit, et causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit. »*

6° *Ad nos usque pervenit integra Græce Origenis epistola ad Africanum de Susannæ historia. Infra epistolæ Africani subnectitur.*

7° *Exstat etiamnum epistola ad Gregorium Thaumaturgum qua illum hortatur ut, contempto philosophiæ studio, totum se dedat Scripturæ sacræ. Scripta est circa annum* 240. *Integra infra Græce exhibetur e Philocalia.*

8° *Hieronymus in* Catalogo script. eccles., *cap.* 60, *commemorat Origenis litteras ad Beryllum, Arabiæ Bostrenum episcopum. Scriptæ sunt circa annum Christi* 240, *sed injuria temporum jampridem intercidere.*

9° *Eusebius lib.* VI Hist. eccles., *cap.* 36, *memorat ejus epistolam ad imperatorem ipsum Philippum, et alteram ad conjugem illius Severam. Earumdem meminit Hieronymus in* Catal. script. eccles., *cap.* 54 : *« Ad Philippum, inquit, imperatorem, qui primus de regibus Romanis Christianus fuit, et ad matrem* [*Eusebius, conjugem*] *litteras fecit, quæ usque hodie exstant. » Idem testatur Vincentius Lirinensis* Commonit. I, *cap.* 23, *his verbis : « Quam autem non solum privatæ conditioni, sed ipsi quoque fuerit reverendus Imperio, declarant historiæ, quæ eum a matre Alexandri imperatoris accitum ferunt; cœlestis utique sapientiæ merito, cujus et ille gratia, et illa amore flagrabat. Sed et ejusdem epistolæ testimonium perhibent, quas ad Philippum imperatorem, qui primus Romanorum principum Christianus fuit, Christiani magisterii auctoritate conscripsit, » nimirum circa annum* 245. *Jamdudum vero periere.*

3 10° *Hieronymus in* Catal. script. eccles., *cap.* 57, *ait sua ætate nonnullas exstitisse Origenis ad Tryphonem ejus auditorem epistolas. Harum hodie ne γρύ quidem.*

11° *Eusebius lib.* VI Hist. eccles., *cap.* 39, *ubi de persecutione Decii, et quæ in ea passus sit Origenes, refert, hæc ait :* Τὰ μὲν οὖν Ὠριγένει κατὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα οἷα καὶ ὅσα, καὶ ὁποίας ἔτυχε τελευτῆς, τοῦ πονηροῦ δαίμονος ἐφαμίλλως τῷ ἀνδρὶ πανστρατιᾷ παραταξαμένου, πάσῃ τε μηχανῇ καὶ δυνάμει κατ' αὐτοῦ στρατηγήσαντος, παρὰ πάντας τε τοὺς τηνικάδε πολεμηθέντας διαφερόντως ἐπισκήψαντος αὐτῷ· οἷά τε καὶ ὅσα διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ὁ ἀνὴρ ὑπέμεινε δεσμὰ, καὶ βασάνους τὰς κατὰ τοῦ σώματος· τάς τε ὑπὸ σιδηρῷ κλοιῷ καὶ μυχοῖς εἱρκτῆς τιμωρίας· καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου παραταθεὶς διαστήματα κατασπώμενος· πυρός τε ἀπειλὰς, καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἐπενεχθέντα καρτερῶς ἤνεγκεν· οἵουτε τὰ κατ' αὐτὸν ἔτυχε τέλους, μηδαμῶς αὐτὸν ἀνελεῖν παντὶ σθένει τοῦ δικαστοῦ φιλονείκως ἐνστάντος· ὁποίας τε μετὰ ταῦτα καταλείπει φωνὰς, καὶ αὐτὰς πλήρεις τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις ὠφελείας· πλεῖσται ὅσαι τ' ἀνδρὸς ἐπιστολαὶ τ' ἀληθὲς ὁμοῦ καὶ ἀκριβὲς περιέχουσι. *« Porro quæ et quanta Origeni in ea persecutione acciderint : et quis horum omnium exitus fuerit, dum pessimus dæmon omnes adversus illum copias instantius movet, cunctisque machinis ac viribus eum impugnat, et in hunc præ reliquis omnibus qui tunc temporis appetiti sunt, præcipue irruit : quæ item et quanta propter doctrinam Christi vir ille pertulerit, vincula scilicet et corporis cruciatus, et in intimo carceris recessu ferrei torquis ærumnas; utque multorum dierum spatio pedes in nervo ad quatuor usque foraminum interstitia distenti fuerint; ad hæc ignium minas, et quæcunque alia ab inimicis illata fortiter sustinuit, et cujusmodi tandem harum rerum exitus fuerit, judice omni virium nisu ambitiose contendente ne illum interficeret : denique quos sermones post hæc quamque utiles iis qui consolatione indigent, reliquerit, plurimæ ejus epistolæ non minus vere quam accurate commemorant. » Harum autem nihil hodie superest.*

12° *In nonnullis mss. Catenis Græcorum Patrum ad Deuteronom.* XVI, 20, *affertur fragmentum Origenis* ἐκ τῆς πρὸς Φώτιον καὶ Ἀνδρέαν πρεσβυτέρους ἐπιστολῆς, *« ex epistola ad Photium et Andream presbyteros. » Sed recte monet vir doctissimus Montefalconius noster* Bibliothecæ Coislinianæ *pag.* 41, *Origenem mendose positum fuisse pro Severo, cujus memoratur epistola ad Photium et Andream presbyteros, in codice* 8 *ejusdem* Bibliothecæ Coislinianæ, *pag.* 44. *Quamobrem ab hocce supposititio fragmento inter genuina Origenis opera publicando abstinuimus.*

IN EPISTOLAM AFRICANI

AD ORIGENEM

ET

ORIGENIS AD AFRICANUM RESPONSUM

DE SUSANNÆ HISTORIA

ADMONITIO.

—

4-5 1. Hisce duabus scriptiunculis nihil fere est apud veteres celebratius. Eusebius lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 31, ait : Ἐπιστολὴ τούτου (Ἀφρικανοῦ) Ὠριγένει γραφεῖσα φέρεται, ἀποροῦντος ὡς ἂν νό-

A θου καὶ πεπλασμένης οὔσης τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ κατὰ Σωσάνναν ἱστορίας· πρὸς ἣν Ὠριγένης ἀντιγράφει πληρέστατα. « Hujus (*Africani*) exstat epistola ad Origenem scripta, in qua historiam Susannæ, quæ

in Danielis libro legitur, spuriam et commentitiam esse suspicatur. Ad quam epistolam Origenes copiosissime respondet. » Rufinus in sua versione hæc pro more suo sic παραφράζει· « Per idem tempus erat etiam Africanus, vir in Scripturis ecclesiasticis nobilis. Hujus epistola fertur ad Origenem scripta, objicientis ei vel proponentis, quod historia Susannæ, quæ in Daniele scripta est, ficta videatur et aliena a Scriptura prophetica. Cui Origenes magnificentissime rescribens, asserit nequaquam Judæorum commentis et fraudibus auscultandum; sed hoc solum pro vero habendum in Scripturis divinis quod LXX interpretes transtulissent : nam id esse solum quod auctoritate apostolica confirmatum sit. » Ubi obiter notes Hieronymum non oblique perstringi qui præfatione in Danielem ex Judæi persona loquens, Susannæ historiam commentum seu *fabulam* vocarat. Eusebio addendus est mox præfatus Hieronymus qui libro *De scriptor. eccles.*, in Julio Africano ait : B « Hujus est epistola ad Origenem super quæstione Susannæ, eo quod dicat in Hebræo hanc fabulam non haberi, nec convenire cum Hebraica etymologia, ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, contra quem doctam epistolam scribit Origenes. » His consentit Photius in *Biblioth.* cod. XXXIV : Οὗτος (Ἀφρικανός) καὶ πρὸς Ὠριγένην γράφει περὶ τοῦ κατὰ Σωσάνναν διηγήματος, ὡς οὐκ ἦν αὐτὸ ἐν τοῖς Ἑβραϊκοῖς ἀνεγνωσμένον, καὶ ὡς οὐκ ἀκόλουθον τῇ Ἑβραϊκῇ ἐτυμολογίᾳ, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, ἃ καὶ ἐπιλαβόμενος Ὠριγένης ἀντέγραψεν. « Hic et ad Origenem scripsit de Susannæ historia, quod in Hebræorum libris non legatur, minimeque conveniens sit Hebraicæ etymologiæ illud, ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι. Quæ excipiens Origenes, scripto refellit. » Suidas in voce *Ἀφρικανός*, ait : Κατὰ τούτου ἔγραψεν Ὠριγένης, ἔνστασιν ποιησάμενος περὶ τοῦ τῆς Σωσάννης βιβλίου, C τοῦ εἰς τὸν Δανιήλ. « Contra hunc scripsit Origenes, respondens ad argumenta, contra historiam Susannæ quæ exstat in Daniele, ab ipso objecta. » Idem in voce *Σωσάννα*· Ὅτι κατὰ τοῦ Ἀφρικανοῦ Σέξτου ἔγραψεν Ὠριγένης, ἔνστασιν ποιησάμενος περὶ τοῦ τῆς Σωσάννης βιβλίου, τοῦ εἰς τὸν Δανιήλ. « Contra Sextum Africanum scripsit Origenes, ejusque argumenta refutavit, quibus librum Susannæ impugnaverat. » Bene quidem, nisi quod Julium Africanum cum Africano Sexto confundit, uti Josephus Scaliger nos monet in Animadv. Euseb., ad ann. MM. CCXXXVII. Freculphus in *Chronic.*, tom. II, lib. III, cap. 8 : « Hujus (*Africani*) est epistola ad Adamantium super quæstione Susannæ, eo quod dicat eam in Hebraico fabulam haberi (*lege*, non haberi) nec convenire cum Hebraico : contra quam, epistolam doctam scripsit Adamantius. » Nicephorus Callistus lib. V *Hist. eccl.*, cap. 21 : Οὗτος δὲ (Ἀφρικανός) ἐπιστολὴν D σχεδιάσας ἔπεμπεν Ὠριγένει, τὴν κατὰ Σωσάνναν παρὰ τῷ Δανιὴλ ἱστορίαν, ὡς ἂν νόθον τῆς Γραφῆς ἀποσειόμενος σύγγραμμα· πρὸς ἣν Ὠριγένης ἀντιγράφων, δείκνυσι μὴ νόθον εἶναι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον γνήσιον τῇ Γραφῇ, καὶ πληρεστάτην πραγματευόμενον λυσιτέλειαν. « Dedit is quoque ad Origenem epistolam, in qua historiam Susannæ quæ in Daniele habetur, veluti adulterinum scriptum rejicit. Ad quem rescribens Origenes, eam non illegitimam, sed germanam potius esse Scripturam, quæ scilicet plurimum afferat utilitatis, ostendit. » Gobelinus Persona in *Cosmodromio*, ætat. 6, cap. 10, « Gordianus, inquit, imperavit annis sex. Hoc tempore Africanus historicus fuit, qui scripsit ad Origenem unam epistolam de historia Susannæ. » Eam quoque inter opera Julii Africani refert Trithemius lib. *De scriptor. eccles.* « Ad Origenem, inquit, de Susanna liber unus. » Denique utraque hæc epistola, tam unanimi veterum testimonio

A asserta, pluribus insuper hodieque consignata reperitur mss. codicibus, quorum duo præsertim venerandam præ se ferunt antiquitatem. Alter enim e bibliotheca Coisliniana num. 21 undecimo Ecclesiæ sæculo est exaratus; alter vero e bibliotheca Regia num. 1892 scriptus est decimo tertio sæculo.

6-8 2. Certum est Origenem Nicomediæ hanc suam ad Africanum epistolam scripsisse; cumque bis in Græciam iter instituerit, primum anno 228, secundum autem duodecim post annos, alterutro itinere Nicomediam petiisse, et inde epistolam dedisse videtur. Huetius secundo itineri id tribuit. Certe in hac epistola Africano narrat Origenes, se ingenti labore Hebraici textus et LXX Interpretum varias lectiones, facta utriusque collatione collegisse, eaque de causa varias omnes editiones examinavisse. Quod si *Hexapla* sua indicare voluit, quibus edendis manum admovit postquam sextam editionem, Epiphanio teste, anno Alexandri Severi B septimo, id est Christi 228, reperit, non potuisse videtur hoc eodem anno tam arduum tamque immensum opus *Hexaplorum* concinnasse et edidisse. Melius ergo epistola ad Africanum ad secundum in Græciam iter remittitur. Tillemontius non censet in hac epistola *Hexapla* indicari, sed *Tetrapla*, quæ opinatur adornari potuisse ante annum 228. At vero in hac epistola de LXX cum obelis et asteriscis editione loquitur Origenes num. 4 : Καὶ ἄλλα δὲ ἔστιν, inquit, εὑρεῖν ἐν τῇ Γενέσει οἷς σημεῖα παρεθήκαμεν, τοὺς καλουμένους παρ' Ἕλλησιν ὀβελοὺς, ἵν' ἡμῖν γνώριμον ᾖ τὸ τοιοῦτον· ὡς πάλιν ἀστερίσκους, τοῖς κειμένοις μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, παρ' ἡμῖν δὲ μὴ εὑρισκομένοις. « Alia quoque in Genesi reperire est, quibus signa apposuimus, verua a Græcis dicta, ut nobis ejusmodi loca innotescant : sicut rursus obeliscos, iis quæ in Hebræo quidem exstant, apud nos autem non inveniuntur. » Quod autem in *Tetraplis* editionem LXX non emendaverit C Origenes, sed iis manum medicam obelorum et asteriscorum usu postea admoverit, nempe cum *Hexapla* et *Octapla* adornaret, invicte probat R. P. domnus Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus suis ad *Hexapla*, pag. 10 et pag. 38. Non ergo solum post *Tetraplorum*, sed etiam post *Hexaplorum* editionem et ad secundum Origenis iter in Græciam epistola ad Africanum remittitur. Quod autem objicit sibi Tillemontius ex epistola Africani, ubi Origenem ille filium appellat, non tanti esse momenti videtur; nam verisimile est ideo filium Origenem fuisse nuncupatum, quia longe minor ætate erat; quæ ratio tam in primo quam in secundo ejus itinere par haud dubie erat. Nec desunt exempla quibus id confirmetur : Eusebius enim Vercellensis Dionysium Mediolanensem episcopum, ætate jam maturum dignitateque conspicuum, se tamen juniorem, filium compellare solebat.

3. Nunc confutandus est Joannes Rodolphus Wetsthenius qui in notis ad hanc Origenis episto- D lam, quam anno 1674 in lucem Græce edidit, censet non eo spectare illius argumenta ut ἀποκοπῇ Susannæ pro canonica, θεοπνεύστῳ, et vera genuinaque libri Danielis parte recipiatur, sed tantum ut pro vera, utili ac proinde inter pios et sacros libros legenda historia habeatur. Quam falsum id sit, paucis accipe. 1° Scripserat Africanus se cum Origenem in dialogo cum 9 Agnomone audiisset historiam Susannæ commemorantem, putasse primum rem ita se habere, sed postmodum re maturius perpensa mirari quo pacto tantum virum latuerit spuriam esse hanc libri Danielis partem. Θαυμάζω, inquit, πῶς ἔλαθέ σε τὸ μέρος τοῦ βιβλίου τοῦτο κίβδηλον ὄν. Origenes igitur in dialogo absque ullo dubitationis indicio laudaverat hanc historiam ceu veram et genuinam libri Danielis partem. 2° Nec lecta Africani epistola sententiam mutavit. Id patet ex ejus singulis ad Africani objecta responsis. Objicit Africanus primitus

A hanc historiam Hebraice in Danielis libro non fuisse, sed postmodum Græce adjectam, ἐξ ἁπάντων τούτων, inquit, ἐμοὶ δοκεῖ προσκεῖσθαι ἡ περικοπή. Quid respondet Origenes? Οὐδὲν ἄτοπόν ἐστιν, inquit num. 9, γεγονέναι μὲν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν μετὰ πολλῆς ἀκολασίας ὠμότητα τετολμῆσθαι τοῖς τότε πρεσβυτέροις κατὰ τῆς Σωσάννης καὶ γεγράφθαι μὲν προνοίᾳ τοῦ Πνεύματος, ὑπεξαιρεῖσθαι δὲ, ὡς ἂν εἴποι τὸ Πνεῦμα, ὑπὸ τῶν ἀρχόντων Σοδόμων : « Nihil repugnat quominus hæc historia contigerit, et quæ libidinose simul et crudeliter adversus Susannam perpetrarunt seniores qui tunc erant, ea quidem providente Spiritu scripta sint, sed postmodum a principibus Sodomorum (ut dixerit idem Spiritus) clam sublata. » Et paulo ante : Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, εἰ καὶ ἀληθῆ τυγχάνουσαν τὴν περὶ Σωσάνναν ἐπιβουλευθεῖσαν ὑπὸ ἀκολάστων πρεσβυτέρων ἱστορίαν, οἱ μὴ μακρὰν τυγχάνοντες τῆς προαιρέσεως τῶν πρεσβυτέρων ἐκείνων ἐξέκλεψαν, καὶ ὑφεῖλον ἀπὸ τῶν Γραφῶν. « Nihil ergo mirum si Susannæ B etiam cui libidinosi seniores insidiati sunt, historiam licet veram, ii qui a proposito illorum non multum aberant, suffurati sunt, et subtraxerunt e Scripturis. » 3° Objicit Africanus hujus historiæ stylum a vero Danielis stylo et narrandi ratione differre. Respondet Origenes num. 16 id sibi non videri, ὅπερ ἐμοὶ οὐ πάνυ τι ἐφάνη. 4° Ait Africanus Danielem non videri alibi prophetasse ex inspiratione, sed post visiones. Respondet Origenes num. 10, non satis illum advertisse animum ad id quod ait Paulus Hebr. I, 1, multifariam multisque modis olim Deum patribus locutum esse in prophetis; nec proinde mirum videri debere, si quod multis aliis obtigit, ut modo post visiones, modo inspiratione correpti loquerentur, idem quoque Danieli accidit. 5° Objicit Africanus hujus historiæ circumstantias non satis sapere gravitatem Scripturæ sacræ. Respondet Origenes num. 11, mirari se quo pacto vir tanta sapientia tantaque pietate ac C religione præditus criminari audeat loquendi Scripturæ modos, quos si liceret ludibrio vertere, tolerabilius derideri posse duarum mulierum historiam quæ III Reg. III, 16 et seqq. de puero coram Salomone altercantur. 6° Ait Africanus lusum verborum πρίνου πρὸς πρίσαι, et σχίνου πρὸς σχίσαι, Græcum auctorem prodere. Respondet Origenes se quidem in Hebræo textu, cum interciderit, simile quidpiam non posse exhibere; at non dubitandum quin in eo similes esse potuerint verborum lusus, cujusmodi in multis aliis Scripturæ locis Hebraice reperiuntur. 7° Ait Africanus locum Exodi XVIII, 7, qui in hac historia laudatur, argumento esse eam Danielem auctorem non habere, cum nullibi Scripturarum reperiatur propheta alterius prophetæ verba usurpasse. Respondet Origenes num. 15, mirari se quo pacto id a tam docto viro potuerit objici, quod multis contrariis refellitur exemplis quæ et simplicioribus et rudioribus nota sunt.

Hæc est Africani objectionum et Origenis responsionum synopsis, ex qua, ni fallor, liquet Susannæ historiam ut veram et genuinam libri Danielis partem ac proinde ceu canonicam, θεόπνευστον, Scripturam ubique ab Origene defendi ; neque enim ullus dubitandi locus est quin cæteras libri Danielis partes pro canonicis habuerit. Huc adde quod Origenes homilia prima in Leviticum historiam Susannæ canonicis libris accenset his disertis verbis : « Sed tempus est nos adversus improbos presbyteros uti sanctæ Susannæ vocibus, quas illi quidem repudiantes, historiam Susannæ de catalogo divinorum voluminum resecarunt : nos autem et suscipimus, et contra ipsos opportune proferimus. » Idem tractatu XXXI in Matthæum : « Usi sumus, inquit, hoc loco Danielis exemplo, non ignorantes, quod in Hebræo positum non est : sed quoniam in Ecclesiis tenetur, alterius temporis est requirere de ejusmodi. » Ne quis vero cum Wetsthenio causetur priori loco ex homilia prima in Leviticum desumpto aliquid forte a Rufino insertum esse quod in Græco contextu non fuerit, en alium Origenis locum Græce scriptum, et teste Eusebio lib. VI *Præpar. evang.* et *Philocal.* cap. 22 depromptum ex ejus commentariis in Genesim : Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν τοῦτο παραστῆσαι, πλήρεις μέν εἰσιν αἱ προφητεῖαι τοιούτων παραδειγμάτων, καὶ κατὰ Σωσάνναν δὲ τοῦ Θεοῦ γινώσκοντος τὰ 10 πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, οὕτω λέγουσαν· Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, σὺ ἐπίστασαι, ὅτι ψευδῆ μου κατεμαρτύρησαν οὗτοι. « Si tamen sacrarum quoque litterarum testimoniis eam in rem opus est, plenæ sunt exemplorum id genus prophetarum voces, ipsaque adeo Susanna rerum ei cognitionem omnium his verbis asseruit : « Deus æterne, qui « absconditorum es cognitor; qui nosti omnia an« tequam fiant; tu scis quoniam falsum testimo« nium tulerunt contra me [1]. »

[1] Dan. XIII, 42, 43.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΣΩΣΑΝΝΑΝ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΩΡΙΓΕΝΗΝ.

AFRICANI DE HISTORIA SUSANNÆ EPISTOLA AD ORIGENEM

(Varias Lectiones et emendationes nonnullas in epistolam Origenis ad Africanum nobiscum communicavit Doctor Nolte, ex collatione codicis collegii SS. Trinitatis Cantabrigiensis. Codex chartaceus est, forma quadrata, n. XXVI insignitus. Titulus epistolæ, in codice minio dilutiore exaratus, evanuit. Edit. Patr.)

Χαῖρε, κύριέ μου, καὶ υἱὲ, καὶ πάντων τιμιώτατε D Ὠρίγενες, παρὰ Ἀφρικανοῦ. Ὅτε τὸν ἱερὸν ἐποιοῦ πρὸς τὸν Ἀγνώμονα (1) διάλογον, ἐμνήσθης τῆς ἐν

1. Africanus domino suo, et filio, ac multum venerando Origeni salutem. In eo quod cum Agnomone habuisti colloquio, prophetiam Danielis adhuc

(1) Ἀγνώμονα. Sixtus Senensis videtur legisse Εὐγνώμονα : vertit enim lib. V *Bibl.*, adnot. 205, « cum haberes disputationem cum amico illo tuo. » Fortassis autem non verbum e verbo reddidit, sed ad mentem Origenis, qui in responsione ad Africanum, eum quicum disputavit, vocat Bassum amicum suum : ἔφασκες ὅτι ἡνίκα διελεγόμην τῷ ἑταίρῳ ἡμῶν Βάσσῳ. Omnes mss. aperte habent non

juvenis commemorasti, atque tunc, ut par erat, amplexus sum. Miror autem qui te latuerit hanc libri partem esse spuriam. Ea quidem non illepide cæteroquin scripta est, nova vero esse ac conficta ostenditur, et multis probatur modis. Primum, Susanna morte damnata, Spiritu correptus propheta exclamavit injustam esse sententiam. At Daniel alia semper prophetat ratione, nempe post visiones et insomnia, atque angeli conspectus ei obtingit, sed non inspiratio prophetica. Deinde postea quam mirabiliter sic exclamavit, insolito prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem mimus uteretur. Neque enim **11** satis ei fuit afflatu Spiritus illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunctum seorsum interrogat, ubinam viderit eam mœchantem. Cumque alter sub πρίνῳ (ilice) diceret, respondet angelum eum πρίσειν, hoc est, seca-

A νεότητι προφητείας τοῦ Δανιήλ· καὶ, ὡς ἔπρεπεν, ἠσπασάμην τότε· θαυμάζω δὲ, πῶς ἔλαθέ σε τὸ μέρος τοῦ βιβλίου τοῦτο κίβδηλον ὄν· ἡ γάρ τοι περικοπὴ αὕτη, χαρίεν μὲν ἄλλως σύγγραμμα (2), νεωτερικὸν δὲ καὶ πεπλασμένον δείκνυταί τε καὶ κατὰ πολλοὺς ἀπελέγχεται τρόπους· τῆς γὰρ Σωσάννης ἀποθανεῖν κεκελευσμένης, Πνεύματι ληφθεὶς ὁ προφήτης ἐξεβόησεν, ὡς ἀδίκως ἡ ἀπόφασις ἔχοι. Πρῶτον οὖν ὅτι Δανιὴλ ἄλλῳ τρόπῳ προφητεύει, ὁράμασι καὶ ὀνείροις, διὰ παντὸς καιροῦ· καὶ ἀγγέλου ἐπιφανείας τυγχάνει, ἀλλ' οὐκ ἐπιπνοίᾳ προφητικῇ· ἔπειτα μετὰ τὸ θαυμασίως πως οὕτως ἀποφθέγξασθαι, καὶ παραδοξότατά πως αὐτοὺς ἀπελέγχει, ὡς οὐδὲ Φιλιστίων ὁ μῖμος (3)· οὐ γὰρ ἐξήρκει ἡ διὰ τοῦ Πνεύματος ἐπίπληξις, ἀλλ' ἰδίᾳ διαστήσας ἑκάτερον, ἐρωτᾷ, οὗ
B αὐτὴν θεάσαιτο μοιχωμένην. Ὡς δὲ ὁ μὲν ὑπὸ πρῖνον ἔφασκεν, ἀποκρίνεται πρίσειν αὐτὸν τὸν ἄγγελον· τῷ

Εὐγνώμονα, sed Ἀγνώμονα. Tillemontius conjicit non esse Bassi alterum nomen, sed merum ἐπίθετον, quo vel stultus vel ingratus vocatur, quod non diu post habitam hancce disputationem a veritate et ab Origenis amicitia desciverit. Sed si a veritate et ab Origenis amicitia desciverat Bassus, ideoque ἀγνώμων dicitur ab Africano, cur illum Origenes in responsione vocat amicum suum? quam ob rem alii quibus non fit verisimile hæreticum hominem amici nomine ab Origene vocari, responsionis ejus verba τῷ ἑταίρῳ ἡμῶν Βάσσῳ mutant in ista : τῷ ἑτερογνώμονι Βάσσῳ. Alii sive legatur Ἀγνώμονα, sive Εὐγνώμονα, Bassi nomen alterum esse arbitrantur. Quis vero Bassus iste fuerit, certo nequit affirmari. Origenes in epistola « ad quosdam charos suos in Alexandria » hæc habet :
C « Quidam auctor hæreseos, cum sub præsentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et descriptum accipiens ab his qui descripserant codicem, quæ voluit, addidit, et quæ noluit, abstulit, et quod ei visum est, permutavit : circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans, et ostendens ea quæ ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres qui in Palæstina sunt, miserunt ad me Athenas hominem qui acciperet a me ipsum authenticum exemplar. » Atqui disputatio Origenis cum Basso habita etiam fuisse videtur in Palæstina ubi commorabatur Africanus qui ei interfuit. Conjici ergo potest Bassum esse illum hæreseos auctorem de quo queritur Adamantius in supra memorata epistola, sed mera erit conjectura. Idem sentiendum de Caio Basso quem Philastrius *De hæres.*, p. 19, inter hæreticos Valentinianos numerat. Illum enim etsi Philastrius inter eos ponit qui Cerdonem præcesserunt, eodem tempore adjungit Heracleoni, Marco, et aliis Valentinianis qui Cerdone mortuo vixerunt. Quamobrem
D nihil obstat quominus idem habeatur ac ille Bassus quicum disputavit Origenes. Valentinianorum omnium communis error erat esse homines natura bonos aut malos. Hunc errorem passim confutat Adamantius et interdum utitur historiæ Susannæ versu 56. Sic tom. xx in Joan. non longe ab initio ait : Ὡς δὲ εἰσὶ τινὲς σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ, οὕτως ἄλλοι, ὡς ὁ Δανιὴλ φησι, σπέρμα τοῦ Χαναὰν καὶ οὐκ Ἰούδα.

(2) *Ἄλλως σύγγραμμα*, etc. Sic recte codex Regius. Wetstenius vero : ἄλλως σύγγραμμα, ἀλλὰ σύγγραμμα νεωτερικὸν δὲ, etc., nec aliter legit Hœschelius.

(3) *Φιλιστίων ὁ μῖμος*, etc. Genuina certe est hujus loci lectio, quamvis Hœschelius habeat, Φιλιστίωνος μῖμος. Nam vox μῖμος aut actorem fabulæ, aut fabulam ipsam significat. Cum de actore Philistione agitur, ut hoc loco, necessario scribendum est Φιλιστίων ὁ μῖμος; cum autem de Philistionis fabula, ὁ Φιλιστίωνος μῖμος. Hoc posteriori sensu Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum* accipit « mimum Philistionis vel Lentuli, ac Marulli stropham, » nec aliter accipit infra Origenes cum duarum meretricum historiam ait pari jure ab Africano comparari potuisse τῷ Φιλιστίωνος μίμῳ. Verum priori sensu hoc loco sumit Africanus vocem μῖμος, et infra Origenes cum ait : ὡς οὐδὲ Φιλιστίων ὁ μῖμος ἐχρήσατο ἀναπλάσας τὸ συγγραμμάτιον; ubi procul dubio non de fabula Philistionis, sed de ipsomet Philistione mimo agitur. Scaliger ad Euseb. n. MMXXII, quis fuerit hic Philistion, disquirit. « Duo, *inquit*, videntur fuisse Philistiones, prior scriptor mimorum, teste Suida. Ita enim interpretandum est κωμῳδίας βιολογικάς. Nam βιολόγοι sunt mimi, et actores ridicularum fabularum, quales Atellanæ apud Romanos. Fuit autem Prusiensis, vel Nicenus, ut testatur epigramma in eum :

Ὁ τὸν πολυστένακτον ἀνθρώπων βίον
Γέλωτι κεράσας Νικαεὺς Φιλιστίων
Ἐνταῦθα κεῖμαι λείψανον παντὸς βίου,
Πολλάκις ἀποθανὼν, ὧδε δ' οὐδεπώποτε.

Vixit tempore Isocratis, aut, ut alia exemplaria habent, Socratis, teste Suida. Alter fuit natione Magnesius, et ipse tam scriptor, quam actor mimorum, de quo hic sermo nunc est, cujus meminit Martialis :

Mimos ridiculi Philistionis.

Epiphanius in Ptolomæum, hæres. 33 : Οὔτε γὰρ τῶν παλαιῶν τραγῳδοποιῶν τις, οὔτε οἱ καθεξῆς μιμηλοὶ τὸν τρόπον, οἱ περὶ Φιλιστίωνα, λέγω, καὶ Διογένη τὸν τὰ ἄπιστα γράψαντα, etc. Meminit et alibi non semel. Marcellinus libro xxx : « Et judices patiuntur doctos ex Philistionis et Æsopi cavillationibus, quam ex Aristidis illius justi, et Catonis disciplina productos. » Hieronymus *in Rufinum :* « Et quasi mimum Philistionis, vel Lentuli ac Marulli stropham elegante sermone confictam. » Sidonius epistola 2, lib. ii : « Absunt ridiculi vestitu, et vultibus histriones pigmentis multicoloribus, Philistionis supellectilem mentientes. » Cassiodorus epistola 51, lib iv : « Mimus etiam, qui tunc tantummodo derisui habetur, tanta Philistionis cautela repertus est, ut ejus actus poneretur in litteris. » Ego puto illum Νικαέα, in quem exstat epigramma supra a nobis productum, eumdem esse cum hoc, et Suidam falli, qui ævo Isocratis, aut Socratis illum vixisse scribat. Nam Nicæa condita est ab Antigono post mortem Alexandri, ab eoque Antigonia, deinde Nicæa vocata, multis annis post Isocratis et Socratis mortem. Quare non dubium est unum mimologum Philistionem, non duos, fuisse.

δὲ ὑπὸ σχῖνον (4) εἰρηκότι, σχισθῆναι παραπλησίως ἀπειλεῖ. Ἐν μὲν οὖν Ἑλληνικαῖς φωναῖς τὰ τοιαῦτα ὁμοφωνεῖν συμβαίνει (5) παρὰ τὴν πρῖνον τὸ πρίσαι, καὶ σχίσαι παρὰ τὴν σχῖνον· ἐν δὲ τῇ Ἑβραΐδι τῷ παντὶ διέστηκεν (6). Ἐξ Ἑβραίων δὲ τοῖς Ἕλλησι μετεβλήθη πάνθ' ὅσα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης φέρεται (7).

Πῶς δὲ παρὰ Χαλδαίοις αἰχμάλωτοι ὄντες ἐν τῇ Βαβυλῶνι, ἠστραγαλωμένοι (a), καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἄταφοι ῥιπτούμενοι, ὡς ἐν τῇ προτέρᾳ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ ἱστόρηται (8), τῶν τε παίδων αὐτοῖς ἀποσπωμένων εἰς εὐνουχισμὸν, καὶ τῶν θυγατέρων εἰς παλλακὰς, ὡς πεπροφήτευτο, οἵδε περὶ θανάτου ἔκρινον (9), καὶ ταῦτα τῇ βασιλέως αὐτῶν γενομένου γυναικὶ Ἰωακεὶμ (10), ὃν σύνθρονον πεποίητο ὁ Βαβυλωνίων βασιλεύς; εἰ δὲ οὐχ οὗτος, ἀλλ' ἄλλος τις B τοῦ λαοῦ Ἰωακεὶμ, πόθεν τοιαύτη κατάλυσις αἰχμαλώτῳ περιῆν, καὶ παράδεισος ἀμφιλαφὴς ἦν; πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων, ἥδε ἡ περικοπὴ σὺν ἄλλαις δύο ταῖς ἐπὶ τῷ τέλει τῷ παρὰ τῶν Ἰουδαίων εἰλημμένῳ Δανιὴλ οὐκ ἐμφέρεται (11). Ἐπὶ δὲ πᾶσι τοσούτων

A turum; alteri vero sub σχίνῳ (lentisco) dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum iri. Græce quidem accidit ut is lusus verborum sit πρίνου et πρίσαι, σχίνου et σχίσαι, sed Hebraice hæc distant penitus. Atqui ex Hebræo Græce translata sunt, quæcunque Veteris Testamenti nomine feruntur.

2. Quomodo qui Babylone apud Chaldæos captivi erant, qui talorum lusu væniebant, qui, ut de priori Israelis captivitate narratur, in plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a prophetis prædictum erat [1], hi sententiam mortis ferebant, idque contra uxorem regis sui Joacim quem throni sui consortem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non B fuit iste, sed alius quispiam e plebe Joacim, undenam captivo tantæ ædes, undenam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? Ante hæc omnia, pars ista cum aliis duabus quæ in fine sunt, non exstat in Daniele quo Judæi utuntur. Huc adde quod, cum tot præcesserint prophetæ, nullus e posterioribus

[1] Jerem. XIV, 3, 4; Isa. XXXIX, 7.

(4) *Σχῖνον*. Recte codex Regius; male autem Wetstenianus σχοῖνον.

(5) *Συμβαίνει*. Wetstenianus, συμβαίνειν, male. Corrupte item paulo post: Παρὰ τὴν σχύνον· ἐν δὲ τῇ Ἑβραΐδη.

(6) *Ἐν δὲ τῇ Ἑβραΐδι τῷ παντὶ διέστηκεν*. Hieronymus tom. I novæ edit. Præfat. in Danielem, pag. 990: « Audivi ego, inquit, quemdam de præceptoribus Judæorum, cum Susannæ derideret historiam, et a Græco nescio quo diceret esse confictam: illud opponere quod Origeni quoque Africanus opposuit, etymologias has ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, de Græco sermone descendere. Cujus rei nos intelligentiam nostris hanc possumus dare: ut verbi gratia dicamus ab arbore *ilice* dixisse eum, *illico* pereas; et a *lentisco*, in *lentem* te comminuat angelus; vel non *lente* pereas; aut *lentus*, id est flexibilis ducaris ad mortem; sive aliud quid ad arboris nomen conveniens. » Idem objiciebat Porphyrius teste eodem Hieronymo præfatione ad explanationem in Danielem: « Sed et hoc nosse debemus inter cætera, Porphyrium de Danielis libro nobis objicere, idcirco illum apparere confictum, nec haberi apud Hebræos, sed Græci sermonis esse commentum, quia in Susannæ fabula contineatur, dicente Daniele ad presbyteros, ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, quam etymologiam magis Græco sermoni convenire quam Hebræo. Cui et Eusebius et Apollinarius pari sententia responderunt, Susannæ Belisque ac Draconis fabulas non contineri in Hebraico, sed partem esse prophetiæ Habacuc filii Jesu de tribu Levi; sicut juxta LXX interpretes in titulo ejusdem Belis fabulæ ponitur: « Homo quidam erat sacerdos nomine Da- « niel, filius Abda, conviva regis Babylonis; » cum Danielem et tres pueros de tribu Juda fuisse sancta Scriptura testetur. » An vero solida fuerit Eusebii et Apollinarii responsio infra disquiritur.

(7) Hœschelius: φέρεται παρὰ Ἰουδαίοις. Εἶτα αἰχμάλωτοι ὄντες. At codex Regius et Wetstenianus ut in nostro textu. Paulo post Wetsten., ἀστραγαλώμενοι καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἄταφοι ῥιπτούμενοι. Hœschelius omisit, ἄταφοι ·.

(8) Hœschelius: Ἱστορεῖται, τῶν τε παίδων ἀποσπωμένων.

(9) *Οἵδε περὶ θανάτου ἔκρινον*. Eodem argumento deterrebantur plerique Judæorum ab hac recipienda historia, teste Hieronymo in Jerem. XXIX, 22: « Unde, inquit, et a plerisque ac pene omnibus Hebræis ipsa quasi fabula non recipitur nec legitur in synagogis eorum. Qui enim, inquiunt, fieri po- C terat, ut captivi lapidandi principes et prophetas suos haberent potestatem? »

(10) *Ἰωακεὶμ*. Georgius Syncellus *Chronograph.* pag. 218: Ὁ ἱερὸς Ἱππόλυτος, ἐν τῷ κατὰ τὴν Σωσάνναν καὶ τὸν Δανιὴλ γράμματι, τρία ἔτη λέγει τὸν υἱὸν Ἰωακεὶμ, Ἰωαχεὶμ, τὸν καὶ Ἰεχονίαν, μετὰ τὸν πατέρα κρατήσαντα, μετακομισθῆναι εἰς Βαβυλῶνα, σὺν τοῖς λοιποῖς, ὡς πρόκειται· τὸν δὲ Δανιὴλ καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας τῆς παρούσης αἰχμαλωσίας λέγει. Τοῦτον δὲ λέγει καὶ τῆς Σωσάννης ἄνδρα εἶναι· καὶ πιθανὸς ὁ λόγος. Τὴν δὲ Σωσάνναν Χελκίου τοῦ ἀρχιερέως θυγατέρα εἶναι βεβαιοῦνται τοῦ εὑρόντος ἐπὶ Ἰωσίου τὸ βιβλίον. Ταύτης ἀδελφὸς Ἱερεμίας, ὥς φασι, καὶ εἰκότως. Ἐκ τούτων λέγει γεννηθῆναι τὸν Ἰεχονίαν, οὗ μέμνηται ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος. « Sacer Hippolytus, edito de Susanna et Daniele opere, Joachim, alio nomine Jechoniam, tres annos, patre Joacim amoto, regnum moderantem, in Babylonem cum reliquis, ut præmissum est, transla- D tum asseverat; Danielem vero ac tres pueros captivitatis hujus consortes, eumque Susannæ conjugem scribit; nec aliena est a veritate sententia. Susannam quoque Chelciæ pontificis, qui sub Josia legis reperit librum, filiam affirmant. Jeremiam Susannæ fratrem asserunt, et merito. Ex eis porro Jechoniam, cujus divinus evangelista Matthæus meminit, natum dicit. » Sed, ut docet Scaliger ad Euseb. num. MCCCCXV, errat Hippolytus dum ex mensibus tribus facit tres annos, et Danielem cum Joachim, non vero cum Joacim abductum putat contra sacrarum litterarum fidem. WETSTEN.

(11) Hœschelius: Πρὸς δὲ τούτοις ἥδε ἡ περικοπὴ σὺν ἄλλοις δυσὶ ταῖς ἐπὶ τῷ τέλει τῷ παρὰ τῶν Ἰου-

(a) *Ἐν τῇ Βαβυλῶνι, ἀστραγαλώμενοι,* Wetsten., ἠστραγαλωμένοι alii; vertunt: *talorum lusu distracti*, aut *qui talorum lusu væniebant*. Quod qui omnes editores concoquere potuerint, non capio. Nemini non, qui Tob. II, 3, comparaverit, placebit emendatio mea scribentis: ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ στραγγαλώμενοι aut ἐστραγγαλωμένοι, id est *strangulati*. Eodem modo Origen. ep. ad African. cap. XIII init. emendabis. Priorem emendationem præfero. NOLTE.

sententiam alterius iisdem verbis usurpavit. 12 Neque enim emendicabat eorum sermo, utpote verus: hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat Dominum dicentem: « Insontem et justum non occides [3]. » Ex his omnibus mihi videtur hæc pars adjecta; sed et dictionis stylus differt. Pulsavi, tu resona, et rescribendo erudi. Dominos meos omnes saluta. Eruditi omnes te salutant; ego te una cum comitatu valere ex animo precor.

A προωδοιπορηκότων προφητῶν, ἑξῆς οὐδεὶς (12) ἐστιν ἑτέρου κεχρημένος ῥητῷ νοήματι. Οὐ γὰρ ἐπτώχευσεν ὁ λόγος αὐτῶν ἀληθὴς ὤν· οὗτοσὶ δὲ ἐκείνων θατέρῳ ἐπαπειλῶν, ὑπομιμνήσκει λέγοντος τοῦ Κυρίου· « Ἀθῷον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς. » Ἐξ ἁπάντων τούτων (13) ἐμοὶ δοκεῖ προσκεῖσθαι ἡ περικοπή· ἀλλὰ καὶ τῆς φράσεως ὁ χαρακτὴρ διαλλάσσει. Ἔκρουσα (14)· σὺ δέ μοι ἤχησον, καὶ ἀντιγράφων παίδευε. Τοὺς κυρίους μου πάντας προσαγόρευε. Σὲ οἱ ἐπιστάμενοι πάντες προσαγορεύουσιν· ἐῤῥῶσθαί σε ἅμα τῇ συνοδίᾳ (15) καὶ κατὰ νοῦν εὔχομαι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΑΦΡΙΚΑΝΟΝ.

ORIGENIS EPISTOLA AD AFRICANUM.

1. Origenes Africano dilecto fratri in Deo Patri per Jesum Christum sanctum Filium ejus salutem. Epistola tua qua tuam mihi sententiam aperuisti de Susannæ historia quam in suis Danielis exemplaribus Ecclesiæ circumferunt, brevis quidem esse videtur, at paucis verbis multas habet quæstiones, quarum quælibet non vulgari indigeat pertractatione, sed tanta ut epistolæ modum superaret et in voluminis molem cresceret. Ego vero, ingenii mei mediocritatem pro virili considerans, ne mei ipsius sensu caream, deesse mihi video solertiam quæ ad rescribendum epistolæ tuæ requiritur. Huc adde, quod nec pauci dies quibus Nicomediæ commoratus sum, mihi suffecerunt, ut vel eo quo nunc modo

B Ὠριγένης Ἀφρικανῷ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ ἐν Θεῷ Πατρὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἁγίου παιδὸς αὐτοῦ (16) εὖ πράττειν. Ἡ μὲν σὴ ἐπιστολή, δι' ἧς ἐμάνθανον ἃ ἐνέφηνας περὶ τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ φερομένης ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις Σωσάννης, βραχεῖα μέν τις εἶναι δοκεῖ· ἐν ὀλίγοις δὲ πολλὰ προβλήματα ἔχουσα, ὧν ἕκαστον ἐδεῖτο οὐ τῆς τυχούσης ἐξεργασίας, ἀλλὰ τοσαύτης, ὥστε ὑπερβαίνειν τὸν ἐπιστολικὸν χαρακτῆρα, καὶ συγγράμματος ἔχειν (17) περιγραφήν. Ἐγὼ δὲ τὸ ἐμαυτοῦ τῆς διανοίας μέτριον, ὅση δύναμις, κατανοῶν, ἵνα μὴ ἀναισθητοίην ἐμαυτοῦ, θεωρῶ, ὅτι ἀπολείπομαι τῆς ἀπαιτουμένης ἀκριβείας εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς σου· ὡς καὶ οὐδ' ὀλίγαι τῆς ἐν Νικομηδείᾳ διατριβῆς ἡμέραι μοι διήρκουν πρὸς

[3] Exod. XXIII, 7.

δαίων εἰλημμένῳ Δανιὴλ οὐχ ἐμφέρεται. Wetstenius: Πρὸς δὲ τούτων ἁπάντων ἤδε ἡ περικοπὴ σὺν ἄλλαις δύο ταῖς ἐπὶ τῷ τέλει τῶν παρὰ τῶν Ἰουδαίων εἰλημμένων οὐχ ἐμφέρεται. Codex Regius ut in nostro textu. Porro Susannæ historiam in Hebræo non haberi, in responso concedit Origenes, et tractatu 31 in Matthæum: « Usi sumus in hoc loco Danielis exemplo, non ignorantes quoniam in Hebræo positum non est, sed quoniam in Ecclesiis tenetur. » Hieronymus sæpius idem inculcat, et maxime præfat. *Explanat. in Danielem*: « Nos, inquit, ante annos plurimos, cum verteremus Danielem, has visiones obelo prænotavimus, significantes eas in Hebraico non haberi: et miror quosdam μεμψιμοίρους, indignari mihi, quasi ego decurtaverim librum, cum et Origenes, et Eusebius, et Apollinarius, aliique ecclesiastici viri et doctores Græciæ has, ut dixi, visiones non haberi apud Hebræos fateantur; nec se debere respondere Porphyrio pro his quæ nullam Scripturæ sanctæ auctoritatem præbeant. » Vide ejusdem præfationem in versionem suam Danielis. Denique ipse Origenes infra in fragmento libri decimi *Stromatum* ait: « Hebræi reprobant historiam Susannæ, dicentes eam in Danielis volumine non haberi. » Hieronymus iterum præfat. in Danielem: « Apud Hebræos nec Susannæ habet

C historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Belis Draconisque fabulas. » Vide ibidem paulo post quibus cavillationibus eas perfundat quidam de præceptoribus Judæorum.

(12) *Ἑξῆς οὐδείς*, etc. Origenes, in responso, Africani verba aliter refert: Τῶν τε ἑξῆς οὐδεὶς ἕτερος ἑτέρου κέχρηται ῥητῷ νοήματι.

(13) Apud Hœschelium deest τούτων; et paulo post legitur, σὺ δέ μοι καὶ ἤχησον.

(14) *Ἔκρουσα*. Observat Wetstenius ad hoc adagium allusisse Joannem Damascenum lib. IV *De fide orthodoxa*, cap. 17: Κρούσωμεν τοίνυν εἰς τὸν κάλλιστον παράδεισον τῶν Γραφῶν, τὸν εὐώδη, τὸν γλυκύτατον, τὸν ὡραιότατον, τὸν παντοίοις τῶν νοερῶν θεοφόρων ὀρνέων κελαδήμασι περιηχοῦντα ἡμῶν τὰ ὦτα. « Pulsemus igitur ad pulcherrimum illud pomarium Scripturarum, illud, inquam, mire fragrans, suave, elegantissimum, quod spiritualium divinarumque avium omnigenis garritibus aures nostras circumsonet. »

D (15) *Συνοδίᾳ*. Hœschelius, συνουσίᾳ.

(16) *Αὐτοῦ*. Deest apud Hœschelium [et Cant.].

(17) Wetstenius ἔχων, Hœschelius vero et codex Regius ἔχειν, rectius. Infra Hœschelius [cum Cant.], θεωρῶν ὅτι ἀπολείπομαι.

τὸ κἂν κατὰ τὴν παροῦσαν λέξιν περὶ ὧν ἐξήτησας A καὶ ἀπήτησάς με, ἐπιστεῖλαί σοι. Διόπερ συγγνώμην ἀπονέμων τῇ τε μετριότητί μου καὶ τῇ ἀπὸ τοῦ καιροῦ στενοχωρίᾳ, ἔντυχε τῇ ἐπιστολῇ μετὰ πάσης εὐνοίας (18), συνεισφέρων εἴ τι ὑφ' ἡμῶν παραλέλειπται.

Καὶ πρῶτόν γε ἔφασκες, ὅτι ἡνίκα διελεγόμην τῷ ἑταίρῳ ἡμῶν Βάσσῳ (19), καὶ συνεχρώμην τῇ τοῦ Δανιὴλ νεωτέρου προφητεύσαντος περὶ τῶν κατὰ τὴν Σωσάνναν Γραφῇ, τοῦτο πεποίηκα, ὡς λανθάνοντός με τοῦ μέρους τοῦ βιβλίου κεκιβδηλευμένου ὄντος. Καὶ ἔλεγες τὴν περικοπὴν ταύτην ἐπαινεῖν μέν πως ὥς τι χαρίεν· ἔφασκες δὲ ψέγειν ὡς οὖσαν σύγγραμμα νεωτερικὸν καὶ πεπλασμένον· καὶ ὅτι, ὡς οὐδὲ Φιλιστίων ὁ μῖμος, ἐχρήσατο ἀναπλάσας (20) τὸ συγγραμμάτιον τῇ τῶν ὀνομάτων γειτνιάσει, πρίνου B πρὸς πρίσιν, καὶ σχίνου πρὸς σχίσιν· Ἅπερ κατὰ μὲν τὴν Ἑλλήνων φωνὴν τοιαῦτα εἶναι δοκεῖ (21), κατὰ δὲ τὴν Ἑβραίων οὐδαμῶς. Ἴσθι τοίνυν πρὸς ταῦτα, τί χρὴ ἡμᾶς πράττειν οὐ περὶ τῶν κατὰ Σωσάνναν μόνον (22), ἐν μὲν τῷ καθ' Ἕλληνας Ἑλληνικῷ φερομένων ἐν πάσῃ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ, παρὰ δὲ Ἑβραίοις μὴ κειμένων· οὐδὲ περὶ τῶν, ὡς ἔφασκες, ἄλλων δύο περικοπῶν τῶν ἐπὶ τέλει τοῦ βιβλίου περί τε τῶν κατὰ τὸν Βὴλ, καὶ τὸν δράκοντα ἀναγεγραμμένων, οὐδ' αὐτῶν ἐν τῷ Δανιὴλ τῶν Ἑβραίων γεγραμμένων· ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων μυρίων, ἃ κατὰ τὴν μετριότητα ἡμῶν τοῖς Ἑβραϊκοῖς συγκρίναντες ἀντιγράφοις τὰ ἡμέτερα (23), πολλαχοῦ εὕρομεν. Ἐν μὲν γὰρ αὐτῷ τῷ Δανιὴλ περὶ τῆς καμίνου τῆς καιομένης, τὸ « πεπεδημένοι » εὕρομεν· ἐν δὲ τοῖς C

A ad quæsita et interrogata tua responderem. Quamobrem dans veniam et meæ mediocritati et temporis angustiæ, cum omni benevolentia legas velim hanc epistolam, et suppleas si quid a nobis prætermissum fuerit.

2. Dicebas primum me in eo quod cum amico nostro Basso habui colloquio, usum esse Danielis adhuc juvenis prophetia de Susanna, ac si me lateret hanc libri partem esse spuriam. Aiebas insuper eam quidem laudare te ut lepidam, sed improbare ut recens conflctam; neque etiam ipsum Philistionem mimum, si ejusmodi scriptum confinxisset, usurum **13** unquam fuisse hac nominum propinquitate πρίνου, ad πρίσιν, et σχίνου ad σχίσιν. Quem verborum lusum recipit quidem Græca lingua, sed Hebræa nullo modo. Scias igitur ad hæc, quid nobis agendum sit non solum de Susannæ historia quæ in Græco Græcorum exemplari per totam Christi Ecclesiam circumfertur, licet apud Hebræos non exstet; nec solum de aliis, ut aiebas, partibus, quæ in fine libri sunt descriptæ, nempe de Belo et de dracone: quæ pariter in Hebraico Danielis textu desiderantur; sed et de aliis innumeris, quæ pro modulo nostro, dum exemplaribus Hebræis compararemus nostra, plurimis in locis invenimus. Nam in ipso Daniele, ubi de camino ardente, illud, « compedibus vincti*, » invenimus: sed in nostris exemplaribus, præter ea quæ in Hebraicis sunt, abundant versus non pauci, quorum initium, secundum quædam quæ in Ecclesiis circumferuntur exemplaria,

* Dan. III, 23.

(18) Hœschelius: Πρόσεχε τῇ ἐπιστολῇ μετὰ πάσης ἐννοίας.

(19) *Τῷ ἑταίρῳ ἡμῶν Βάσσῳ.* Sunt qui hoc loco legendum putant τῷ ἑτερογνώμονι Βάσσῳ. Vide quæ supra adnotavimus in epistolam Africani. Mox Hœschelius, καὶ συνετυχόμην τῇ τοῦ Δανιήλ. Paulo infra idem, ὡς λανθάνοντός μου τοῦ μέρους, male. Paulo post codex Regius, κεκιβδηλευμένου ὄντος. Ab antea editis [ut a Cant.] abest ὄντος.

(20) Wetstenius: Ἀλλ' ὡς οὖσαν σύγγραμμα νεωτερικὸν πεπλασμένον· ἔφασκες δὲ ψέγων, ὅτι ὡς οὐδὲ Φιλιστίων ὁ μῖμος ἐχρήσατο ἀναπλάσασθαι, sicque Hœschelius, nisi quod pro ψέγων habet λέγων; pro Φιλιστίων ὁ μῖμος, legit Φιλιστίωνος μῖμος, et ἀναπλάσας pro ἀναπλάσασθαι· sed præstantior est codicis Regii lectio quam sequimur in textu, ubi νεωτερικὸν inter et πεπλασμένον addidimus conjunctionem καί, quam habet Africanus [et margo Cantab.]. Expungatur item post ὅτι particula ὡς ut superflua, et perperam ex epistola Africani huc adducta. — Quod quominus facias impedit Barthius ad Greg. Corinth., p. 52. NOLTE.

(21) *Δοκεῖ.* Optime codex Regius restituit hanc vocem quæ in codd. Hœschelii et Wetstenii omissa est.

(22) *Οὐ περὶ τῶν κατὰ Σωσάνναν μόνον*, etc. Certe ipsemet Hieronymus qui passim tum in præfatione in Danielem, tum in proœmio explanationis in eumdem prophetam, Judæorum Porphyriique argumenta et cavillationes contra Susannæ, Belis draconisque historiam, nec non hymnum trium puerorum, quasi de industria et ex animo colligit, cum legisset a Rufino *Invectiv.* lib. II, sibi ea quæ dixerat, crimini verti his verbis: « Quis ergo in ista eruditorum virorum copia ausus est instrumentum divinum quod apostoli Ecclesiis tradiderunt, et depositum S. Spiritus compilare? annon est compilare, cum quædam quidem immutantur, et error dicitur corrigi? Nam omnis illa historia de Susanna quæ castitatis exemplum præbebat Ecclesiis Dei, ab isto abscissa est et abjecta atque posthabita. Trium puerorum hymnus qui maxime diebus solemnibus in Ecclesia Dei canitur, ab isto e loco suo penitus erasus est; » cum, inquam, hæc Rufini verba ægre ferret, palinodiam veluti recantat libro secundo adversus eumdem Rufinum. « Quod autem, inquit, D refero quid adversum Susannæ historiam et hymnum trium puerorum, et Belis draconisque fabulas, quæ in volumine Hebraico non habentur, Hebræi soleant dicere, qui me criminatur, stultum se sycophantam probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant, explicavi. Quorum opinioni, si non respondi in Prologo brevitati studens, ne non præfationem, sed librum viderer scribere, puto quod statim subjecerim. Dixi enim, de quo non est hujus temporis quærere. »

(23) *Τοῖς Ἑβραϊκοῖς συγκρίναντες ἀντιγράφοις τὰ ἡμέτερα.* Loquitur de immenso veterumque præconiis mirabiliter decantato labore quem in conficiendis *Hexaplis* exantlavit. Accuratissime omnium de hoc opere disseruit vir clarissimus dominus Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus suis ad *Hexapla* Origenis de quibus nihil fere est scitu dignum quod lectori suo desiderandum reliquerit. Ipsum vide, si vacat; neque enim nobis propositum est actum agere.

sic habebat : « Precatus est Ananias et Azarias et Misael, et laudaverunt Dominum, » usque ad illud : « Benedicite omnes colentes Dominum Deum deorum. Laudate et confitemini, quoniam in sæculum misericordia ejus, et in sæculum sæculorum. Et factum est cum audiret rex illos laudantes, et videret eos viventes. » At secundum alia exemplaria : « Et ambulabant in medio flammæ, laudantes Deum, et benedicentes Dominum, » usque ad illud : « Benedicite omnes colentes Dominum Deum deorum, laudate et confitemini, quoniam in omnia sæcula misericordia ejus. » In Hebræo autem his verbis : « Et tres illi viri Sedrach, Misach, Abdenego, ceciderunt in medium ignis vincti ; » connectebantur ista : « Rex Nabuchodonosor miratus est, et surrexit festinanter, et respondit, dixitque optimatibus suis. » Sic enim Aquila Hebraicæ lectioni serviens edidit ; quem Judæi Scripturam studiosius interpretatum esse credunt, et quo maxime uti solent Hebraicæ linguæ imperiti, utpote cæteris omnibus **14** melius sensum assecuto. Nostrorum autem exemplarium, quorum etiam voces exposui, aliud secundum LXX Interpretes erat, aliud secundum Theodotionem ; et sicut apud utrumque positum reperiebatur illud Susannæ quod dicis figmentum una cum ultimis quæ Danieli insunt, partibus ; ita quoque ista, versibus, ut conjectura dici potest, ducentis et amplius.

3. In multis quoque aliis sanctis libris invenimus alicubi quidem plura esse apud nos quam apud Hebræos, alicubi vero pauciora. Exempli causa, quoniam non omnia simul possunt comprehendi, ali-

A ἡμετέροις ἀντιγράφοις περισσεύοντα παρὰ τὰ ἐν τοῖς Ἑβραϊκοῖς ἔπη οὐκ ὀλίγα, ὧν ἀρχὴ κατὰ μέν τινα τῶν φερομένων ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἦν οὕτως· « Προσηύξαντο Ἀνανίας, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Μισαὴλ, καὶ ὕμνησαν τὸν Κύριον· » ἕως τοῦ· « Εὐλογεῖτε πάντες οἱ σεβόμενοι Κύριον τὸν Θεὸν τῶν θεῶν. Ὑμνεῖτε καὶ ἐξομολογεῖσθε, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τῶν αἰώνων. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀκοῦσαι τὸν βασιλέα ὑμνούντων αὐτῶν, καὶ ἐθεώρει αὐτοὺς ζῶντας. » Κατὰ δὲ ἕτερα· « Καὶ περιεπάτουν ἐν μέσῳ τῆς φλογὸς ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ εὐλογοῦντες τὸν Κύριον· » ἕως τοῦ· « Εὐλογεῖτε πάντες οἱ σεβόμενοι τὸν Κύριον τὸν Θεὸν τῶν θεῶν. Ὑμνεῖτε καὶ ἐξομολογεῖσθε, ὅτι εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Συνῆπτο δὲ ἐν τοῖς Ἑβραϊκοῖς τό· « Καὶ οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι οἱ τρεῖς Σεδρὰχ, Μισὰχ, Ἀβδεναγὼ, B ἔπεσον εἰς μέσον τοῦ πυρὸς πεπεδημένοι· » τό τε· « Ὁ βασιλεὺς ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐθαύμασε, καὶ ἀνέστη ἐν σπουδῇ, καὶ ἀπεκρίθη, καὶ εἶπε τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ. » Οὕτω γὰρ Ἀκύλας (24) δουλεύων τῇ Ἑβραϊκῇ λέξει ἐκδέδωκεν εἰπών· φιλοτιμότερον πεπιστευμένος παρὰ Ἰουδαίοις (25) ἡρμηνευκέναι τὴν Γραφήν· ᾧ μάλιστα εἰώθασι οἱ ἀγνοοῦντες τὴν Ἑβραίων διάλεκτον χρῆσθαι, ὡς πάντων μᾶλλον ἐπιτετευγμένῳ. Τὰ δὲ παρ' ἡμῖν ἀντίγραφα, ὧν καὶ τὰς λέξεις ἐξεθέμην, τὸ μὲν ἦν κατὰ τοὺς Ο'· τὸ δὲ ἕτερον κατὰ Θεοδοτίωνα· καὶ ὥσπερ παρ' ἀμφοτέροις ἔκειτο (26) τὸ περὶ τὴν Σωσάνναν, ὡς σὺ φῂς, πλάσμα, καὶ αἱ τελευταῖαι ἐν τῷ Δανιὴλ περικοπαί (27)· οὕτω καὶ ταῦτα ἐν ἔπεσιν, ὡς στοχασμῷ εἰπεῖν, τυγχάνοντα διακοσίοις καὶ πρός.

C γ. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς ἁγίοις βιβλίοις εὕρομεν, πῇ μὲν πλείονα παρ' ἡμῖν κείμενα ἢ παρ' Ἑβραίοις, πῇ δὲ λείποντα. Παραδείγματος δὲ ἕνεκεν, ἐπεὶ μὴ πάντα οἷόν τέ ἐστι περιλαβεῖν (28), ὀλίγα ἐκθησό-

(24) *Οὕτω γὰρ Ἀκύλας*. Consule ejusdem Præliminaria in *Hexapla* Origenis capite quinto, ubi de Aquila et ejus editionibus docte pro more suo disserit. Vide ibidem caput septimum de Theodotionis editione quam paulo infra Origenes commemorat. — Quod infra sequitur, πεπεδημένοι· τό τε· ὁ B., etc., corruptum est ; emendo πεπεδημένοι· τό· Τότε (אחרין) ὁ Βασιλεύς, etc. NOLTE.

(25) *Παρὰ Ἰουδαίοις*. Recte codex Regius [cum Cant.] ; male autem Wetstenius, παρὰ Ἰουδαίους.

(26) *Παρ' ἀμφοτέροις ἔκειτο*. Hieronymus præfatione in Danielem : « Danielem, inquit, prophetam juxta Septuaginta Interpretes Domini Salvatoris Ecclesiæ non legunt, utentes Theodotionis editione : et hoc cur acciderit, nescio. Sive enim quia sermo Chaldaicus est, et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt Septuaginta Interpretes easdem linguæ lineas in translatione servare : sive sub nomine eorum ab alio nescio quo non satis Chaldæam linguam sciente, editus liber est ; sive aliud quid causæ exstiterit, ignorans, hoc unum affirmare possum, quod multum a veritate discordet, et recto judicio repudiatus sit. » Porro, teste eodem Hieronymo præfatione ad explanationem in Danielem, in hac vitiosa Septuaginta, seu alius nescio cujus qui nomen eorum mentiebatur, editione, Susannæ, Belis et draconis historiæ exstabant, nec ex Theodotionis editione illuc adductæ putandæ sunt, siquidem, ut ibidem monet Hieronymus, « Eusebius et Apollinarius pari sententia responderunt Susannæ, Belisque ac draconis fabulas non contineri in Hebraico, sed partem esse prophetiæ Habacuc filii Jesu de tribu Levi ; sicut juxta Septuaginta Interpretes in titulo ejusdem Belis fabulæ ponitur : « Homo quidam erat sacerdos, nomine Daniel, filius Abda, conviva regis Babylonis : cum Danielem et tres pueros de tribu Juda fuisse, sancta Scriptura testetur. » Sed nihil simile in Theodotionis editione erat : exstabat ergo in LXX editione. Huc adde quod inepte admodum responderet Origenes apud LXX et apud Theodotionem se reperisse Susannæ, Belis ac draconis historias, si ejusmodi historiæ e Theodotione in LXX D editionem transierant, et idem utrobique textus erat, ut falso asserit Wetsthenius. Quis autem sibi in animum inducat id Origenem potuisse latere? Præterea auctor interpolatæ Ignatii ad Magnesianos epistolæ dodecennem refert fuisse Danielem, cum Susannæ historia contigit : Δανιὴλ ὁ σοφὸς δωδεκαετὴς γέγονε κάτοχος τῷ Θεοῦ πνεύματι, καὶ τοὺς μάτην τὴν πολιὰν φέροντας πρεσβύτας συκοφάντας καὶ ἐπιθυμητὰς ἀλλοτρίου κάλλους ἀπήλεγξε. « Daniel ille sapiens, cum duodecim esset annorum Spiritu Dei afflatus erat, et senes frustra canos ferentes, calumniatores et alienæ formæ appetentes redarguit. » Idem habet Sulpitius Severus *Historia sacra*, II, et versio Syriaca altera quam exhibet Valtonus tom. IV Polyglot. Atqui Theodotionis editio nullibi indicat Danielem tunc duodecim fuisse annorum : hæc ergo dodecennis ætas e veteri LXX aut alius cujuspiam qui nomen eorum mentiebatur, editione ab Ecclesiis postea repudiata desumpta est.

(27) Codex Wetstenii mendose, περικόπομεν.

(28) Patricius Junius, παραλαβεῖν,. Infra Wetstenii codex, οἰκοδομῆσαι δυνάμενα. Paulo post Pa-

μεθα. Οἷον ἐκ τῆς Ἐσθὴρ οὔτε ἡ τοῦ Μαρδοχαίου A εὐχὴ, οὔτε ἡ τῆς Ἐσθὴρ (29), οἰκοδομῆσαι δυνάμεναι τὸν ἐντυγχάνοντα, παρ' Ἑβραίοις φέρονται· ἀλλ' οὐδὲ αἱ ἐπιστολαί· ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῷ Ἀμμὰν ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους γεγραμμένη, οὐδὲ ἡ τοῦ Μαρδοχαίου ἐξ ὀνόματος Ἀρταξέρξου ἀπολύουσα τοῦ θανάτου τὸ ἔθνος. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰὼβ, τὰ ἀπὸ τοῦ· « Γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι (30), μεθ' ὧν ὁ Κύριος ἀνίστησιν, » ἄχρι τέλους (31), οὐ κεῖται παρὰ τοῖς Ἑβραίοις· διόπερ οὐδὲ παρὰ τῷ Ἀκύλᾳ· παρὰ δὲ τοῖς Ο', καὶ Θεοδοτίωνι τὰ ἰσοδυναμοῦντα ἀλλήλοις. Καὶ ἄλλα δὲ μυρία εὕρομεν ἐν τῷ Ἰὼβ, καὶ κατ' ὀλίγον, καὶ ἐπὶ πλέον ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ἢ ἐν τοῖς παρὰ Ἰουδαίοις (32), κατ' ὀλίγον μὲν, ὅτε « ἀνιστάμενος τὸ πρωῒ προσέφερε περὶ αὐτῶν θυσίας, κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, » τό· B « μόσχον ἕνα περὶ ἁμαρτίας περὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν. »

qua tantum proponemus. In libro Esther, neque Mardochæi, neque Esther preces quæ legentem ædificare possunt, apud Hebræos habentur: neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Judæorum scripta, nec altera Mardochæi, ex Artaxerxis nomine, gentem a morte liberans. Sic et in Job, ab his verbis : « Scriptum est autem ipsum **15** resurrecturum, cum quibus Dominus resurgit, » quæ sequuntur usque ad finem, apud Hebræos non exstant : quare nec apud Aquilam habentur ; sed apud LXX et apud Theodotionem quoad sensum eadem sunt. Innumera quoque alia invenimus in Job, quæ in nostris exemplaribus ultra Hebraicum textum redundant modo parum, modo multum ; parum quidem, ut cum his verbis : « Surgens mane offerebat pro illis sacrificia, secundum numerum eorum [a], » additur : « vitulum unum pro peccato pro

[a] Job I, 5.

tricius Jun., ἀλλ' οὐδὲ αἱ ἐπιστολαὶ, οὐδὲ ἡ τοῦ Ἀμμάν.

(29) *Οὔτε ἡ τοῦ Μαρδοχαίου εὐχὴ οὔτε ἡ τῆς Ἐσθὴρ*, etc. Hieronymus præfatione in librum Esther ait : « Quem librum editio vulgata laciniosis hinc inde verborum sinibus trahit : addens ea quæ ex tempore dici poterant et audiri ; sicut solitum est scholaribus disciplinis sumpto themate excogitare, quibus verbis uti potuit qui injuriam passus est, vel ille qui injuriam fecit. » His verbis Wetsthenius perstringi putat additamenta quæ a versu quarto capitis decimi usque ad finem capitis decimi sexti in Bibliis vulgatis reperiuntur, et apud Hebræos non exstant ; verum aliud suadet ms. noster Sangermanensis n. 7, qui editionem vulgatam usu receptam ante Hieronymum complectitur. Tot enim, ut observavit Martianæus tom. I novæ editionis Operum Hieronymi, tantaque ibi addita leguntur, quæ ex tempore dici poterant et audiri, ut vix ea conjecturis assequi potuissemus, nisi adhuc scripta nobis superessent in prædicto antiquo monumento Sangermanensi. Quis namque credidisset pro unico versiculo quinto capitis decimi quarti, ista ab auctore ejus editionis veteris Latinæ fuisse subjecta ? « Ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam Noe in aquis diluvii conservasti ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Abrahæ in trecentis et decem octo viris novem reges tradidisti ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Jonam de ventre ceti liberasti ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Ananiam, Azariam, Misael de camino ignis liberasti; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Daniel de lacu leonum eruisti ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Ezechiæ regi Judæorum morte damnato et orante pro vita misertus es, et donasti ei vitæ annos quindecim ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu Annæ petenti in D desiderio animæ filii generationem donasti ; ego audivi in libris paternis meis, Domine, quoniam tu complacentes tibi liberas, Domine, usque in finem, » etc. Multa alia occurrunt in hoc manuscripto nostro Sangermanensi codice, ex quibus liquet quam laciniosis sinibus traheretur liber Esther in exemplaribus veteris vulgatæ Latinæ quæ ad editionem Græcam κοινήν, non ad puram Hexaplarem LXX Interpretum elaborata erat. —Emenda supra ἐν τῇ Ἐσθήρ. Porro scribendum, ἀλλ' οὐδὲ αἱ ἐπιστολαὶ, οὔτε ἡ.... οὔτε ἡ, etc. NOLTE.

(30) *Γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι*, etc. Additamentum hoc antiquissimum esse consentiunt eruditi omnes, quippe cujus mentionem faciunt Aristeas, Philo et Polyhistor, teste Spanhemio in *Hist. Job*, c. 4. Quantæ vero fuerit auctoritatis apud Græcos, discere licet ex Catena Græcorum Patrum in Job, ubi Chrysostomus, Evagrius, Olympiodorus, Severus, Julianus suis commentariis illud explicant. Deerat apud Aquilam et Symmachum; ut præter Origenem nos docet Olympiodorus pag. 611, Caten. in Job : Ἰστέον δὲ, ὅτι μέχρι τοῦ *πρεσβύτερος καὶ πλήρης ἡμερῶν*, Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος ἐλθόντες, συνεπέραναν τὸ βιβλίον, ὡς δὴ τῷ Ἑβραϊκῷ ἀκολουθοῦντες· ὁ δὲ Θεοδοτίων συμπεραίνει τοῖς Ἑβδομήκοντα. « Sciendum est Aquilam et Symmachum, textum Hebraicum secutos, finem libro imposuisse, cum ad hæc pervenissent : « senior « et plenus dierum; » Theodotionem autem ibi desinere ubi Septuaginta Interpretes desinunt. » E veteribus non paucos de illo dubitasse, ac si e margine in textum ab ignaris amanuensibus translatum eique assutum fuisset, testatur Polychronius in C procemio Caten. in Job. : Παραγράφονται τὴν ἐν τῷ τέλει γενεαλογίαν, ὡς μὴ ἐμφερομένην ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ. *Καὶ μεθ' ἕτερα* · Ἀπάτης γενομένης ἀπὸ τῆς ὁμωνυμίας τῆς ἐν γενέσει φερομένης εἰς τὴν κατὰ τὸν Ἡσαῦ γενεαλογίαν, ἔνθα μέμνηται Ἰωβὰβ, τὸ τοιοῦτόν τινες ἐσχολιογράφησαν· καὶ λοιπὸν ἕτεροι τῷ χρόνῳ ὡς ὑφὴν τοῦ παντὸς βιβλίου εἰργάσαντο τὰ παραγεγραμμένα. « Genealogiam, quæ in fine est, quidam rejiciunt, quia in Hebræo non reperitur. » Et paulo post : « Nominis similitudinem in genealogia Esau, quæ in libro Geneseos exstat, ubi Jobab mentio fit, ansam erroris, et ejusmodi scholii quibusdam præbuisse, tractuque temporis postea, quæ margini ascripta erant, in libri contextum ab aliis assumpta esse asserunt. » Inde omnem ei abrogavit fidem Hieronymus in libro *Quæstionum Hebraicarum:* « Hunc (Jobab) quidam suspicantur esse Job, ut in fine voluminis ipsius additum est. Contra Hebræi asserunt de Nachor cum stirpe generatum. » Et antea : « Primogenitus Nachor fratris Abraham de Melcha uxore ejus filia Aran, natus est Us ; de cujus stirpe Job descendit, sicut scriptum est in exordio voluminis ejus : « Vir fuit « in terra Us, nomine Job. » Male igitur quidam æstimant Job de genere esse Esau : siquidem illud quod in fine libri ipsius habetur, « eo quod de Syro « sermone translatus est, et quartus sit ab Esau, » et reliqua quæ ibi continentur, in Hebræis voluminibus non habentur. » WETSTENIUS.

(31) *Ἄχρι τέλους*. Patricius Junius, μέχρι τέλους.

(32) Codex Regius, ἢ ἐν τοῖς παρὰ Ἰουδαίοις. Wetstenius, παρὰ τὰ Ἰουδαίοις. Paulo post Patricius Junius, περὶ αὐτὸ θυσίας. — Male Wetst. ; saltem π. τὰ Ἰουδαίων scribere debuerat. NOLTE.

animabus eorum. » Et cum his : « Venerunt angeli Dei, ut astarent coram Deo, et diabolus venit cum eis, » subnectitur : « Circumiens terram et perambulans in ea. » Præterea post hæc verba : « Dominus dedit, Dominus abstulit [6], » apud Hebræos non erant ista : « Sicut Domino placuit, ita factum est. » Multum vero in nostris exemplaribus ultra Hebræum redundant quæ his uxoris Job verbis : « Quousque perseverabis [7]? » adduntur, « dicendo: Manebo adhuc parvo tempore exspectans spem salutis meæ, » usque ad illud : « Ut requiescam ab ærumnis meis, et a doloribus qui me nunc detinent; » nam hæc tantum uxoris verba scripta sunt : « Sed dic verbum contra Dominum, et morere [8]. »

4. Rursum plurima in medio toto libro Job apud Hebræos reperiuntur, quæ in exemplaribus nostris desiderantur : sæpius quidem versiculi quatuor, vel tres; interdum vero quatuordecim, novemdecim, vel sexdecim. Et quid me oportet hic enumerare, quæ multo labore collegimus, ne nos lateret discrimen, quod Judaica inter et nostra exemplaria intercedit? Multa hujusmodi animadvertimus etiam in Jeremia, in quo magnam vaticiniorum invenimus transpositionem et mutationem. In Genesi quoque illud : « Vidit Deus quod esset bonum [9], » cum factum fuisset firmamentum, apud Hebræos non reperitur, et **16** est apud eos ea de re non levis quæstio. Alia etiam in Genesi reperire est, quæ

A Καὶ ὅτε « ἦλθον οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ παραστῆναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (33), καὶ ὁ διάβολος ἦλθε μετ' αὐτῶν, » τό· « Περιελθὼν τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας ἐν αὐτῇ. » Ἔτι δὲ οὐκ ἦν παρ' Ἑβραίοις μετὰ τό· Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· « Ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο. » Πλείονα δὲ ἐν τοῖς ἡμετέροις παρὰ τὰ Ἑβραϊκὰ, ὅτε εἶπε τῷ Ἰὼβ (34) ἡ γυνὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ· « Μέχρι τίνος καρτερήσεις; λέγων· Ἰδοὺ, ἀναμενῶ χρόνον ἔτι μικρὸν προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου, » ἕως τοῦ· « ἵνα ἀναπαύσωμαι τῶν μόχθων μου καὶ τῶν ὀδυνῶν, αἵ με νῦν συνέχουσι· » μόνον γὰρ τὰ ῥητὰ τῆς γυναικὸς ἀναγέγραπται· τό· « Ἀλλ' εἰπόν τι ῥῆμα πρὸς Κύριον, καὶ τελεύτα. »

B Πάλιν τε αὖ πλεῖστά τε ὅσα διὰ μέσου ὅλου τοῦ Ἰὼβ παρ' Ἑβραίοις μὲν κεῖται, παρ' ἡμῖν δὲ οὐχί· καὶ πολλάκις μὲν ἔπη (35) τέσσαρα ἢ τρία, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ δεκατέσσαρα καὶ δεκαεννέα καὶ δεκαέξ. Καὶ τί με δεῖ καταλέγειν ἃ μετὰ πολλοῦ καμάτου ἀνελεξάμεθα, ὑπὲρ τοῦ μὴ λανθάνειν (36) ἡμᾶς τὴν διαφορὰν τῶν παρὰ Ἰουδαίοις καὶ ἡμῖν ἀντιγράφων; Πολλὰ δὲ τοιαῦτα καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ κατενοήσαμεν, ἐν ᾧ καὶ πολλὴν μετάθεσιν καὶ ἐναλλαγὴν (37) τῆς λέξεως τῶν προφητευομένων εὕρομεν. Καὶ ἐν τῇ Γενέσει δὲ τό· « Εἶδεν ὁ Θεὸς, ὅτι καλὸν, » ἐπὶ τῷ γενέσθαι στερέωμα, παρ' Ἑβραίοις οὐχ εὑρίσκεται (38)· καὶ πρόβλημα δέ ἐστι παρ' αὐτοῖς οὐ τὸ τυχὸν τοῦτο. Καὶ ἄλλα δὲ ἔστιν εὑρεῖν ἐν τῇ Γενέσει, οἷς σημεῖα παρε-

[6] Job I, 21. [7] Job II, 9. [8] Ibid. 10. [9] Gen. I, 10.

(33) Patricius Junius, Κυρίου. Infra idem, καὶ ὁ Κύριος ἀφείλετο.

(34) Ἰώβ. Wetstenii codex corrupte habet υἱῷ.

(35) *Ἔπη*. Recte codex Regius; mendose autem Wetsthenius, ἐπὶ [in textu, nam margo veram præbet lectionem], qui etiam mox habet, καὶ δεκαεννέα καὶ ἕξ. Patricius Junius omittit καὶ δεκαεννέα, legit vero καὶ δεκαέξ. Codex Regius ut in nostro textu. Quod autem ait Origenes plurima per medium librum Job apud Hebræos haberi quæ apud nos non exstant, id confirmat Hieronymus præfatione sua in Job : « Cui, inquit, si ea quæ sub asteriscis addita sunt, subtraxeris, pars maxima voluminis detruncabitur; et hoc duntaxat apud Græcos. Cæterum apud Latinos, ante eam translationem quam sub asteriscis et obelis nuper edidimus, septingenti ferme aut octingenti versus desunt, ut decurtatus et laceratus corrosusque liber, fœditatem sui publice legentibus præbeat. »

(36) Patricius Junius, διαλανθάνειν.

(37) *Πολλὴν μετάθεσιν καὶ ἐναλλαγήν*, etc. Hieronymus præfatione in Jeremiam : « Ordinem, inquit, visionum qui apud Græcos et Latinos omnino confusus est, ad pristinam fidem correximus. » Correxit quoque Ludovicus Capellus *Crit. S.* lib. IV, c. 14, p. 297. Ipsum vide.

(38) *Παρ' Ἑβραίοις οὐχ εὑρίσκεται*. Hieronymus *Commentario in Aggæi* cap. 1 : « In Genesi, inquit, cum in primo die dictum sit, et in tertio, et in quarto, et in quinto, et in sexto, post consummationem operum singulorum : « Et vidit Deus quia bonum « est, » in secundo juxta Hebraicum, et Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem non habetur : neque enim poterat secundus dies, qui numerum facit qui

C ab unione dividit, quod bonus esset, Dei sententia comprobari. » Venerabilis Beda in *Hexameron* pag. 6, tom. IV : « Notandum, inquit, quod hujus verbi adjectio hoc in loco in Hebraica veritate non habetur. Et mirum quare inter omnia quæ creasse Deus legitur, hic solummodo, id est, in secundi diei operibus probatio divinæ visionis minime addatur, quæ tamen ipsa cum cæteris quæ fecit, Deo bona esse demonstrantur, cum in sequentibus dicitur, « vidit« que Deus cuncta quæ fecit, et erant valde bona. » Nisi forte sicut quidam Patrum exponunt, intelligere nos in hoc Scriptura voluit, non esse bonum duplicem numerum qui ab unitate dividat et præfigurat fœdera nuptiarum. » Nec levis est ea de re apud Judæos ipsos quæstio. De veteribus testatur hoc loco Origenes; de recentioribus nonnulla observatu digna affert Wetsthenius quæ hic apponere visum est non abs re fore. Legitur in *Bereschit* Rabba, Parascha 4 : « Quare non scriptum est in secundo (die)

D quod bonum? Rabbi Jochanan tradidit in nomine rabbi Josi filii Chalephta, quia in illo creata est gehenna : quia dictum est (*Isa.* XXX, 33) : Nam aperta Tophta, sive gehenna a pridie, dies ex quo possum dicere pridie, et non nullius tertius. » Postea sic pergit : « Rabbi Chanina dixit, quia in illo creata est divisio, secundum illud : et « dividat « inter aquas et aquas. » Dicit rabbi Tebiomi : « Si divisio quæ facit ad ordinandum componendumque mundum non meretur illud, « quod bonum ; » quanto minus illa, quæ mundum confundit? Rabbi Samuel dixit, quia illo die necdum absolutum erat opus aquarum : ideoque tertia die duplicatur illa formula, ut operum secundi et tertii diei consummatio denotetur. » Matrona quædam quæsivit ex rabbi Josi, « quamobrem illud, « quia bonum, »

θήκαμεν τοὺς καλουμένους παρ' Ἕλλησιν ὀβελοὺς (39), ἵν' ἡμῖν γνώριμον ᾖ τὸ τοιοῦτον· ὡς πάλιν ἀστερίσκους, τοῖς κειμένοις μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, παρ' ἡμῖν δὲ μὴ εὑρισκομένοις. Τί δέ με δεῖ λέγειν περὶ τῆς Ἐξόδου, ἔνθα τὰ περὶ τὴν σκηνὴν καὶ τὴν αὐλὴν αὐτῆς, καὶ τὴν κιβωτὸν, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τῶν ἱερέων, ἐπὶ πολὺ παρήλλακται, ὡς μηδὲ τὴν διάνοιαν παραπλησίαν εἶναι δοκεῖν; Ὥρα τοίνυν (40), εἰ μὴ λανθάνει ἡμᾶς τὰ τοιαῦτα, ἀθετεῖν τὰ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις φερόμενα ἀντίγραφα, καὶ νομοθετῆσαι τῇ ἀδελφότητι, ἀποθέσθαι μὲν τὰς παρ' αὐτοῖς ἐπιφερομένας ἱερὰς βίβλους, κολακεύειν δὲ Ἰουδαίους, καὶ πείθειν, ἵνα μεταδῶσιν ἡμῖν τῶν καθαρῶν, καὶ μηδὲν πλάσμα ἐχόντων. Ἆρα δὲ καὶ ἡ Πρόνοια, ἐν ἁγίαις

A obelis, ut Græci vocant, antepositis signavimus, ut nobis quod ejusmodi est, innotescat, sicut rursum asteriscis, quæ in Hebræo quidem exstant, apud nos vero non inveniuntur. Quid me opus est dicere de Exodo, ubi quæ pertinent ad tabernaculum et ejus atrium, ad arcam, et ad indumenta summi pontificis et sacerdotum valde sunt mutata, adeo ut ne similis quidem sensus esse videatur? Tempus est igitur, si hæc nos non latent, abrogare quæ in Ecclesiis feruntur exemplaria, et fratribus lege præcipere, ut abjectis quos penes se habent, sacris libris, adulando Judæis persuadeant ut nos puris, et qui nihil habeant figmenti, impertiant. An etiam Providentiæ quæ in sacris Scripturis dedit omnibus

non ascriptum est diei secundo? Respondit illi : Ut ut hoc factum non sit, repetit tamen (Deus) et comprehendit omnes (dies) in fine dicens : « et vidit « Deus omne quod fecit, bonum esse. » Regessit ipsi per similitudinem : Sex homines venerunt ad te : omnibus et singulis, excepto uno, minam largiris, et de novo alteram donas omnibus; nonne in cujuslibet manu mina et sexta pars reperitur; apud unum vero sexta pars tantum? Admiratus est (rabbi) et verbo revocato dixit, ut ante dixerat rabbi Schemuel, nimirum aquarum opus nondum fuisse confectum. (Hoc ipsum rabbi Salomo Jarchi in hunc locum adducit.) Rabbi Levi in nomine rabbi Tanchum filii Chunilai dixit : Scriptum est (*Isa.* XLVI, 10): « Annuntias a principio finem. » Nimirum a principio mundum creavit. Vidit benedictus ille, quod Moyses qui dictus est bonus (*Exod.* II), et quod suum est per aquas habiturus esset; ideoque illis non additum est, « quod bonum. » Rabbi Symeon dixit parabolam regi, cui fuit dura quædam C legio. Dixit rex, quia ista legio nimis dura, ideoque nomen meum non præ se ferat. Sic dixit benedictus ille; quia per istas aquas homines, qui vixerint tempore diluvii, tempore Enochi, et divisionis (linguarum) puniendi sunt, ideo non ascribet illis, quod bonum. » Hæc illi : eadem habentur in Jalkut in *Bereschit*. Aben Ezra in commentario in legem dicit : « Illud, quod bonum (*Gen.* I, 10), cohæret cum creatione diei secundæ; » absurdumque putat benedictionem bis repeti die tertio: hinc paulo post subdit ad versum 11 : « Germinet terra : Principium diei tertii. » Refert itaque terræ exsiccationem ad opera secundi diei, quod approbat etiam Joannes Mercerus *Prælect. in Genes.*, pag. 20, etc. Abarbenel in suo פירוש התורה ubi quæ superius ex *Bereschit* Rabba producta sunt, recitavit, putat ea huic dubio neutiquam satisfacere. Quare sic solvit ipse : « Quia illo die facti sunt orbes absque luminibus et stellis; insuper quia separatio omnium elementorum a sese invicem nonnisi tertio demum die perfecta est, aquis tum in unum congregatis, aridaque apparente. »

(39) *Τοὺς καλουμένους παρ' Ἕλλησιν ὀβελούς*, etc. De asteriscorum et obelorum usu vide doctissimum Montefalconium nostrum præliminar. in *Hexapla* Origenis, cap. 4, num. 3. De his insuper juvat hic apponere insignem Origenis locum qui habetur tomo decimo quinto in Matthæum : Καὶ εἰ μὲν μὴ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν διαφωνία ἦν πρὸς ἄλληλα τῶν ἀντιγράφων, ὥστε πάντα τὰ κατὰ Ματθαῖον μὴ συνᾴδειν ἀλλήλοις, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ Εὐαγγέλια, κἂν ἀσεβής τις ἔδοξεν εἶναι ὁ ὑπονοῶν ἐνταῦθα προσερρίφθαι οὐκ εἰρημένην ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον τήν, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, » ἐντολήν. Νυνὶ δὲ δηλονότι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορὰ, εἴτε ἀπὸ ῥαθυμίας τινῶν γραφέων, εἴτε ἀπὸ τόλμης τινῶν μοχθηρᾶς τῆς

B διορθώσεως τῶν γραφομένων, εἴτε καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντα ἐν τῇ διορθώσει προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων· τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς παλαιᾶς Διαθήκης διαφωνίαν, Θεοῦ διδόντος, εὕρομεν ἰάσασθαι, κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσι. Τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα διὰ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν, τὴν κρίσιν ποιησάμενοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων, τὸ συνᾷδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν, καὶ τινὰ μὲν ὠβελίσαμεν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ μὴ κείμενα, οὐ τολμήσαντες αὐτὰ πάντη περιελεῖν· τινὰ δὲ μετ' ἀστερίσκων προσεθήκαμεν, ἵνα δῆλον ᾖ ὅτι μὴ κείμενα παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων συμφώνως τῷ Ἑβραϊκῷ προσεθήκαμεν. « Et sane nisi in aliis exemplaribus quamplurimis discrimina occurrerent, adeo ut non universa quæ exstant apud Matthæum, ac reliqua itidem Evangelia sibi invicem congruant, impius profecto videretur qui mandatum illud : « Diliges pro« ximum tuum sicut teipsum, » a Servatore erga C divitem minime allegatum, hic fuisse insertum suspicaretur. Nunc autem sive propter scriptorum quorumdam indiligentiam, sive propter nefariam aliquorum Scripturas emendantium audaciam, seu propter eos qui dum emendant, pro arbitrio addunt vel detrahunt, magna exemplarium exsistit differentia. Profecto discrepantiæ quæ in Veteris Testamenti exemplaribus occurrit, Deo annuente, remedium adhibere potuimus; reliquis editionibus usi, ut ex iis judicium faceremus : nam quæ apud Interpretes Septuaginta propter exemplarium varietatem dubia erant, e reliquis editionibus æstimatione facta, perpetuum cum illis consensum retinuimus; et nonnulla quidem in Hebræo non exstantia obelo confiximus, cum ea penitus rejicere minime fuerimus ausi; aliqua vero cum asteriscis addidimus, ut perspicuum sit ea nos e reliquis editionibus Hebræo consonantibus addidisse, cum in Septuaginta Interpretibus minime reperirentur. »

D (40) *Ὥρα τοίνυν*, etc. Sic recte habet codex Regius [cum Cantabr.]; Wetstenianus vero : Ὅρα τοίνυν, εἰ μὴ λανθάνει ἡμᾶς, τὰ τοιαυτα ἀθετεῖν τὰ παρὰ ταῖς Ἐκκλησίαις. Hoc argumento abutitur Rufinus libro II *Invectivarum* in Hieronymum : « Quomodo ergo, inquit, isti, qui præcipiebant discipulis ut attenderent lectioni, emendatas eis et veras non dabant lectiones? et qui præcipiunt, ne attendamus Judaicis fabulis et genealogiis, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem, et iterum cavere nos jubent et observare maxime eos qui ex circumcisione sunt, quomodo non prævidebant per spiritum quod futurum esset tempus post quadringentos fere annos, quando Ecclesia, cognito eo quod ab apostolis non sibi esset tradita veritas Veteris Testamenti, legatos mitteret ad istos quos illi tunc circumcisionem vocabant, obsecrans et exorans ut sibi de veritate, quæ apud ipsos est, aliquid largirentur. » Dixi Origeniano argumento abuti Rufinum

Christi Ecclesiis ædificationem, curæ non fuerunt « empti pretio pro quibus Christus mortuus est [10]; » cui licet Filio « non pepercit Deus, » ipsa charitas, « sed pro nobis omnibus tradidit illum, ut cum ipso omnia nobis donaret [11] ? »

5. Ad hæc considera an non bonum sit meminisse illius dicti : « Non transpones terminos æternos quos posuerunt antecessores tui [12]. » Et hæc quidem dico, non quod præ desidia recusem scrutari Scripturas quæ apud Judæos sunt, illasque **17** cum omnibus nostris comparare, ac videre quid inter eas sit discriminis. Hoc enim gnaviter, nisi arrogans dictu est, pro virili fecimus, collatis magna cura inter se editionibus et observatis earum differentiis, ita tamen ut aliquanto plus laboris impenderimus LXX interpretationi, ne quid adulterinum inducere videremur in Ecclesias quæ sub cœlo sunt, et prætextum daremus illis qui occasiones captant, voluntque tum eos qui sunt in medio calumniari, tum eos qui in communi prælucent criminari. Conamur non ignorare quas habent Scripturas, ut cum Ju-

A Γραφαῖς δεδωκυῖα πάσαις ταῖς (41) Χριστοῦ Ἐκκλησίαις οἰκοδομὴν, οὐκ ἐφρόντισε « τῶν τιμῆς ἀγορασθέντων, ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ἀπέθανεν· » οὗ Υἱοῦ ὄντος « οὐκ ἐφείσατο ὁ Θεὸς, » ἡ ἀγάπη, « ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, ἵνα σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσηται ; »

Πρὸς ταῦτα δὲ σκόπει, εἰ μὴ καλὸν μεμνῆσθαι τοῦ· « Οὐ μεταθήσεις ὅρια αἰώνια, ἃ ἔστησαν οἱ πρότεροί σου ; » Καὶ ταῦτα δὲ φημὶ οὐχὶ ὄκνῳ τοῦ ἐρευνᾷν καὶ τὰς κατὰ Ἰουδαίους (42) Γραφὰς, καὶ πάσας τὰς ἡμετέρας ταῖς ἐκείνων συγκρίνειν, καὶ ὁρᾷν τὰς ἐν αὐταῖς διαφοράς. Εἰ μὴ φορτικὸν γοῦν εἰπεῖν, ἐπὶ πολὺ τοῦτο, ὅση δύναμις, πεποιήκαμεν, γυμνάζοντες αὐτῶν τὸν νοῦν ἐν πάσαις ταῖς ἐκδόσεσι καὶ ταῖς διαφοραῖς αὐτῶν (43), μετὰ τοῦ ποσῶς μᾶλλον ἀσκεῖν B τὴν ἑρμηνείαν τῶν Ο'· ἵνα μή τι παραχαράττειν δοκοίημεν (44) ταῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ἐκκλησίαις, καὶ προφάσεις διδῶμεν τοῖς ζητοῦσιν ἀφορμὰς, ἐθέλουσι τοὺς ἐν μέσῳ συκοφαντεῖν, καὶ τῶν διαφαινομένων ἐν τῷ κοινῷ κατηγορεῖν. Ἀσκοῦμεν δὲ μὴ ἀγνοεῖν καὶ τὰς παρ' ἐκείνοις, ἵνα, πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενοι (45), μὴ προφέρωμεν αὐτοῖς τὰ μὴ κείμενα ἐν

[10] I Cor. VI, 20; Rom. XIV, 15. [11] Rom. VIII, 32. [12] Prov. XXII, 28.

contra Hieronymum. Neque enim sanctus doctor Africani exemplo quidquid apud LXX erat quod in Hebræo non exstaret, illico id contemnendum et abjiciendum putabat, sed « sciendum, » inquit epist. ad Suniam et Fretelam, « quid Hebraica veritas habeat. Hoc enim quod Septuaginta Interpretes transtulerunt, propter vetustatem decantandum est, et illud ab eruditis sciendum propter notitiam Scripturarum. » — Emendandum statim, si quid video, τὰς παρ' αὐτοῖς ἔτι (adhuc) φερομένας ἱερὰς β.

NOLTE.

(41) *Πάσαις ταῖς*, etc. Ita codex Regius [cum Can'.]; Wetstenianus autem, πᾶσα ἐν ταῖς, etc.

(42) Wetstenius, κατὰ Ἰουδαίων, et paulo post, τὰς ἐν αὐτοῖς διαφοράς.

(43) Idem, αὐτῆς.

(44) *Ἵνα μή τι παραχαράττειν δοκοίημεν*, etc. Augustinus, lib. XVIII *De civitate Dei*, cap. 43, ait : « Nonnulli codices Græcos interpretationis LXX ex Hebræis codicibus emendandos putarunt, nec tamen ausi sunt detrahere, quod Hebræi non habebant, et LXX posuerunt, sed tantummodo addiderunt, quæ in Hebræis inventa, apud LXX non erant, eaque signis quibusdam in stellarum modum factis, ad capita eorumdem versuum notaverunt, quæ signa asteriscos vocant. Illa vero quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, similiter D ad capita versuum jacentibus virgulis sicut scribuntur unciæ, signaverunt. » Prudenter sane admodum Origenes, et alii post eum, e versione LXX detrahere non ausi sunt quod Hebræi non habebant. Tanta enim plebis Christianæ in LXX editionem et veterem vulgatam Latinam veneratio erat, ut, teste Augustino epist. ad Hieronymum, seditionem alicubi excitarit, cum in Hieronymi versione apud Jonam « hederam » pro « cucurbita » poni audivisset. Hinc Hieronymus præfatione in Danielem de additionibus Susannæ, Belis et draconis, ait : « Quas nos quia in toto orbe dispersæ sunt, veru anteposito easque jugulante subjecimus, ne videremur apud imperitos magnam partem vo uminis detruncasse. »

(45) *Ἵνα πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενοι*, etc. Epiphanius libro *De Ponderibus et Mensuris*, n. 2: Ὠριγένης δὲ μετὰ ταῦτα ἐλθὼν ἀποκατέστησε τῷ ἑκάστῳ τόπῳ τὸν ἐλλείποντα λόγον. Παρέθετο δὲ αὐτῷ ἀστερίσκον· οὐχ ὡς χρείας οὔσης τοῦ πάντως ζητηθῆναι τὸν λόγον· περιττὸς γάρ ἐστιν· ἀλλ' ἵνα μὴ παραλείψῃ Ἰουδαίοις καὶ Σαμαρείταις ἐπιλαμβάνεσθαι τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις Ἐκκλησίαις θείων Γραφῶν, μηδενὸς ἐπιληψίμου πράγματος ὑπάρχοντος κατὰ τῆς πίστεως ἐν τοῖς ἀπεστερημένοις λόγοις. « Successit his Origenes, C qui unicuique loco quod deerat adjunxit, eique asterisci notam appinxit : non quod addita illa vocabula admodum necessaria sint, cum supervacua videantur ; sed ne Judæis ac Samaritanis ullam calumniandi sacras Litteras, quibus in Ecclesiis utimur, occasionem relinqueret ; cum nihil in subtractis illis vocibus contra fidem esset, quod reprehendi merito posset. » Rufinus lib. II *Invect.* adversus Hieronymum : « Apostatæ quidem et Judæi interpretati sunt ea, quorum lectione Judæi maxime utuntur. Et quia frequenter, si disputatio incidisset, vel immutata esse aliquanta, vel deesse, vel abundare in nostris Scripturis mentiebantur, voluit Origenes nostris ostendere, qualis apud Judæos Scripturarum lectio teneretur, et in propriis paginis vel columellis editiones earum singulas quasque descripsit ; et ea quæ apud illos sunt addita vel decerpta, certis quibusque signis additis, ad versiculorum capita designavit, et in alieno, non suo opere, suas tantummodo notas fixit, ut sciremus non quid nobis sed quid Judæis adversum nos certantibus, aut deesse aut abundare videtur. » Idem Hieronymi consilium fuit cum ex Hebræo sacras Scripturas Latine vertit. Nam præfatione in librum Psalmorum ait : « Nec hoc dico, quo prædecessores meos mordeam, aut quidquam de his arbitrer detrahendum, quorum translationem diligentissime emendatam, olim meæ linguæ hominibus dederim ; sed quod aliud sit in Ecclesiis Christo credentium Psalmos legere, aliud Judæis singula verba calumniantibus respondere. » Idem lib. II *Apologiæ* adversus Rufinum : « Egone, inquit, contra Septuaginta Interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos, meæ linguæ studiosis dedi, quos quotidie in conventu fratrum edissero, quorum Psalmos jugi meditatione decanto? Tam stultus eram ut quod in pueritia didici, senex oblivisci vellem? Universi tractatus mei horum testimoniis texti sunt, commentarii in duodecim prophetas et meam et Sep-

τοῖς ἀντιγράφοις αὐτῶν, καὶ ἵνα συγχρησώμεθα τοῖς φερομένοις παρ' ἐκείνοις· εἰ καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις οὐ κεῖται βιβλίοις· τοιαύτης γὰρ οὔσης ἡμῶν τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐν ταῖς ζητήσεσι παρασκευῆς, οὐ καταφρονήσουσιν, οὐδ' ὡς ἔθος αὐτοῖς, γελάσονται (46) τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντας, ὡς τ' ἀληθῆ καὶ παρ' αὐτοῖς ἀναγεγραμμένα ἀγνοοῦντας. Ταῦτα μὲν οὖν εἰρήσθω πρὸς τὸ μὴ φέρεσθαι παρ' Ἑβραίοις τὰ περὶ Σωσάννης.

Ἴδωμεν δὲ καὶ ἃ προσφέρεις τῷ λόγῳ ἐγκλήματα. Καὶ πρῶτόν γε ἀρξώμεθα ἀπὸ τοῦ δυνηθέντος ἂν δυσωπῆσαι πρὸς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὴν ἱστορίαν (47)· ὅπερ ἐστὶ τὸ περὶ τὴν παρωνυμίαν πρίνου μὲν πρὸς πρίσιν, σχίνου δὲ πρὸς σχίσιν· περὶ οὗ σὺ μὲν ἀπεφήνω, ὡς καταλαβὼν τίνα τρόπον ἐν μὲν ἑλληνικαῖς φωναῖς τοιαῦτα ὁμοφωνεῖν συμβαίνει, ἐν δὲ τῇ Ἑβραΐδι τῷ παντὶ (48) διέστηκεν· ἐγὼ δὲ ἔτι ἀμφιβάλλω· ἐπείπερ φροντίσας τῶν κατὰ τὸν τόπον, τῷ καὶ αὐτὸς ἠπορηκέναι ἐν αὐτοῖς, οὐκ ὀλίγοις Ἑβραίοις ἀνεθέμην πυνθανόμενος, πῶς παρ' αὐτοῖς ὀνομάζεται πρῖνος, καὶ πῶς λέγουσι τὸ πρίζειν· ἔτι δὲ εἰς τί μεταλαμβάνουσι (49) τὴν σχῖνον τὸ φυτὸν, καὶ πῶς τὸ σχίζειν ὀνομάζουσιν. Οἱ δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἔφασκον ἀγνοεῖν φωνὴν τὴν πρίνου καὶ τὴν σχίνου· ἀπῄτουν δὲ αὐτοῖς δειχθῆναι τὰ δένδρα, ἵν' εἴδειεν ποίας ἐπὶ τούτων αὐτοὶ (50) τάσσουσι φωνάς. Καὶ (φίλη γὰρ ἡ ἀλήθεια), οὐκ ἠπόρησα αὐτοῖς ὄψει παραστῆσαι τὰ ξύλα. Ἄλλος δὲ ἔφασκε τὰ μὴ ὀνομασθέντα τῶν Γραφῶν πού οὐκ ἔχειν διαβεβαιώσασθαι, ὅπως Ἑβραϊστὶ λέγεται· προπετὲς δὲ εἶναι, τὸν ἀπορήσαντα φωνῇ τῇ Συριακῇ χρήσασθαι ἀντὶ τῆς Ἑβραΐδος (51)· καὶ ἔλεγε, καὶ παρὰ τοῖς πάνυ σοφοῖς ἐνίοτε λέξεις τινὰς ζητεῖσθαι. Εἰ μὲν οὖν, φησὶ, ἔχεις τι παραστῆσαι τὴν σχῖνον ὅπως ποτὲ ὀνομασθεῖσαν ἔν τινι Γραφῇ, ἢ τὴν πρῖνον, ἐκεῖθεν ἂν εὕροιμεν τὸ ζητούμενον, καὶ τὴν παρ' αὐτὰ παρωνυμίαν· εἰ δὲ μηδαμοῦ ὠνομάσθη, καὶ ἡμᾶς διαλανθάνει τὸ τοιοῦτον. Τούτων οὖν ὅσον ἐπὶ μὴ ἱστορίᾳ ὑπὸ Ἑβραίων, οἷς συνέμιξα, εἰρημένων, ἐγὼ μὲν εὐλαβῶς ἔχω ἀποφήνασθαι, πότερον καὶ παρ' Ἑβραίοις ἡ ἰσοδυναμία τῶν κατὰ ταῦτα παρωνυμιῶν σώζεται, ἢ οὔ· σὺ δὲ ὅπως διεβεβαιώσω, αὐτὸς οἶδας ἴσως.

Μέμνημαι μέντοι γε φιλομαθεῖ Ἑβραίῳ, καὶ χρηματίζοντι (52) παρ' αὐτοῖς σοφοῦ υἱῷ, ἀνατραφέντι

dæis disserentes, non proferamus ea quæ in eorum exemplaribus desunt, sed simul utamur iis quæ penes se habent, licet in nostris libris desiderentur. Si enim ejusmodi fuerit noster ad ea de quibus nos inter et ipsos controversia est, apparatus, non contemnent, neque, prout solent, irridebunt eos qui credunt ex gentibus, quod vera et quæ apud illos scripta exstant, ignorent. Atque hæc dicta sint ad illud quod objecisti, apud Hebræos non exstare Susannæ historiam.

6. Videamus etiam quæ in oratione ipsa criminaris. Et primum incipiamus ab eo quod deterrere queat ne admittatur historia, nempe ea quam ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσις, et ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσις habet, derivatione, de qua tu pronuntiasti, ac si compertum haberes quo modo Græce quidem hæc consonare contingat, Hebraice autem distent penitus. Ego vero etiamnum dubito. Nam et ego de hoc loco sollicitus, cum et ipse **18** dubius hærerem, non paucos Hebræos consului, sciscitans quomodo apud ipsos nominetur πρῖνος, et quomodo dicant πρίζειν, item qua voce reddant σχίνον arborem, et quomodo dicatur eis σχίζειν. Illi autem dicebant ignorare se Græcas voces πρίνου et σχίνου, et ipsas sibi poscebant ostendi arbores, ut scirent quasnam eis tribuant voces. Ego vero non dubitavi (amica enim veritas) ipsa ligna in eorum conspectum adducere. Alius autem dicebat quæ nusquam nominata sunt in Scripturis, se non posse affirmare quemadmodum dicantur Hebraice; in promptu autem esse ut qui dubitat, Syriaca utatur voce, loco Hebraicæ. Item dicebat etiam a sapientissimis dictiones nonnullas aliquando quæri. Si ergo, inquiebat, alicubi potes ostendere nominatam in aliqua Scriptura « prinum » vel « schinum, » ibi certe invenietur quod quærimus, et ea quæ inde oritur, nominum derivatio. Si vero nullibi nominatæ sunt, id quoque nos latet. Hæc igitur cum ab Hebræis quibuscum consuetudinem habui, historiam non agnoscentibus dicta sint, religio mihi est pronuntiare utrum apud Hebræos similis nominum derivatio servetur necne. Tu vero cur non esse affirmaris, fortasse nosti.

7. Memini certe me cum studioso Hebræo vocatique apud illos viri sapientis filio, et ad id educato

tuaginta editionem edisserunt. » Et libro III *Apologiæ* adversus eumdem Rufinum : « Tu Latinas, inquit, Scripturas de Græco emendabis, et aliud Ecclesiis trades legendum, quam quod semel ab apostolis susceperunt; mihi non licebit post Septuaginta editionem, quam diligentissime emendatam meæ linguæ hominibus dedi, ad confutandos Judæos, etiam ipsa exemplaria vertere, quæ ipsi verissima confitentur; ut si quando adversum eos Christianis disputatio est, non habeant subterfugiendi diverticula, sed suomet potissimum mucrone feriantur? » — Mox mecum emendabis τὰ μὴ προκείμενα. NOLTE.

(46) *Γελάσονται*, etc. Hieronymus quoque præfatione in librum Josue testatur « dolere Judæos quod calumniandi eis et irridendi Christianos sit ablata occasio. » Et præfatione in librum Isaiæ : « Ipse mihi mercedem restituat in futuro, qui scit me ob hoc in peregrinæ linguæ eruditione sudasse ne Judæi de falsitate Scripturarum Ecclesiis ejus diutius insultarent. » Huc refer quæ de Judæis illudentibus et calumniantibus Scripturas Christianorum dicuntur ab eodem Hieronymo præfationibus in Paralipomena et in Psalterium ex Hebræo Latine redditum rogatu Sophronii.

(47) Wetstenius, δυσωπεῖσθαι πρὸς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὴν προφητείαν.

(48) Idem, τὸ πάντη.

(49) Idem, παραλαμβάνουσι.

(50) Idem, αὐτοῖς, male.

(51) Codex Basileensis [cum Cant.] τῆς Ἑβραϊκῆς.

(52) *Χρηματίζοντι*. Legendum puto χρηματίζοντος. Neque enim filius vocabatur sapiens, sed filius erat patris vocati sapientis. Paulo post Wetstenius, ἐπὶ τῷ διαδέξασθαι.

ut patri succederet, collocutum, ab ipso, perinde ac si Susannæ historia vera sit, didicisse etiam seniorum nomina, prout exstant in Jeremia, et hoc modo se habent : « Te faciat Dominus ut Sedeciam et ut Achiab, quos frixit rex Babylonis in sartagine in igne propter iniquitatem quam fecerunt in Israel [13]. » Quomodo vero alter ab angelo secatur, alter autem scinditur? Dicendum est non in præsenti sæculo futura hæc eis prædici, sed in Dei judicio post eorum hinc decessum. Sicut enim malum dispensatorem, dicentem : « Tardat dominus meus venire [14] », et propterea crapulæ vacantem, edentem et bibentem cum ebriosis, ac verberantem conservos, dominus veniens « dividet, et partem ejus cum infidelibus ponet [15] »; ita et hos dictos quidem seniores, male autem ministerio suo usos, ad instar divisionis qua malus illic œconomus torquendus dicitur, ejusmodi suppliciis afficient angeli quidam infligendis pœnis præpositi. Et alius quidem scindet « inveteratum dierum malorum, judicantem judicia injusta, innocentes opprimentem, et dimittentem noxios [16]; » **19** alter vero secabit ut « semen Chanaan et non Juda, » eum quem « species decepit, et concupiscentia pervertit cor ejus [17]. »

8. Alium quoque novi Hebræum qui de his senioribus ejusmodi afferebat traditiones, illos nempe sperantibus in captivitate se per Christi adventum ab inimicorum servitute liberandos, professos esse se quæ ad Christum pertinent explicare nosse, et utrumque sigillatim in quamcunque mulierem incidebat, et cui vitium afferre cupiebat, ei secreto affirmasse sibi a Deo datum e suo semine progignere Christum. Hinc spe gignendi Christum decepta mulier, sui copiam decipienti faciebat, et sic

A ἐπὶ τὸ διαδέξασθαι τὸν πατέρα, συμμίξας περὶ πλειόνων· ἀφ' οὗ ὡς μὴ ἀθετουμένης τῆς περὶ Σωσάννης ἱστορίας ἐμάνθανον καὶ τὰ τῶν πρεσβυτέρων ὀνόματα, ὡς παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ κείμενα τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· « Ποιήσαι σε Κύριος, ὡς Σεδεκίαν ἐποίησε, καὶ ὡς Ἀχιὰβ (53), οὓς ἀπετηγάνισε βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν πυρὶ δι' ἣν ἐποίησαν ἀνομίαν ἐν Ἰσραήλ. » Πῶς ὁ μὲν ὑπ' ἀγγέλου πρίζεται, ὁ δὲ σχίζεται; λεκτέον, οὐ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα ταῦτα αὐτοῖς προφητεύεσθαι, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπὸ Θεοῦ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἔξοδον κρίσιν. Ὡς γὰρ τὸν πονηρὸν οἰκονόμον λέγοντα· « Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· » καὶ διὰ τοῦτο μέθαις σχολάζοντα, καὶ ἐσθίοντα καὶ πίνοντα μετὰ τῶν μεθυόντων, καὶ τύπτοντα τοὺς συνδούλους, ὁ κύριος ἐλθὼν « διχοτομήσει, καὶ τὸ μέρος B αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει· » οὕτω καὶ τούτους πρεσβυτέρους μὲν χρηματίσαντας, κακῶς δὲ τὴν οἰκονομίαν οἰκονομήσαντας, ἀναλόγως τῷ ἐκεῖ διχοτομεῖσθαι τὸν μοχθηρὸν οἰκονόμον, ἄγγελοι ἐπὶ τῶν κολάσεων τεταγμένοι τινὲς ταῦτα διαθήσουσι (54)· καὶ ὁ μὲν σχίσει « πεπαλαιωμένον ἡμερῶν κακῶν, κρίναντα κρίσεις ἀδίκους, καὶ τοὺς μὲν ἀθώους καταχρίναντα, ἀπολύοντα δὲ τοὺς αἰτίους· » ὁ δὲ πρίσει ὡς « σπέρμα Χαναὰν ὑπάρχοντα, καὶ οὐκ Ἰούδα, τὸν ὑπὸ τοῦ κάλλους ἐξηπατημένον, καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας διαστραφέντα τὴν καρδίαν. »

Καὶ ἕτερον δὲ οἶδα Ἑβραῖον, περὶ τῶν πρεσβυτέρων τούτων τοιαύτας παραδόσεις φέροντα (55), ὅτι τοῖς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἐλπίζουσιν διὰ τῆς Χριστοῦ C ἐπιδημίας ἐλευθερωθήσεσθαι ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς δουλείας προσεποιοῦντο οἱ πρεσβύτεροι οὗτοι ὡς εἰδότες τὰ περὶ Χριστοῦ σαφηνίζειν· καὶ ἑκάτερος αὐτῶν ἀνὰ μέρος ᾗ περιετύγχανε γυναικὶ, καὶ ἣν διαφθεῖραι ἐβούλετο, ἐν ἀπορρήτῳ δῆθεν ἔφασκεν, ὡς ἄρα δέδοται αὐτῷ ἀπὸ Θεοῦ σπεῖραι τὸν Χριστόν· εἶτ' ἀπατωμένη (56) τῇ ἐλπίδι τοῦ γεννῆσαι τὸν

[13] Jerem. XXIX, 22. [14] Matth. XXIV, 48. [15] Luc. XII, 45. [16] Dan. XIII, 52, 53. [17] Ibid. 56.

(53) *Σεδεκίαν ἐποίησε καὶ ὡς Ἀχιάβ.* Idem ex Hebræo refert Origenes in fragmento libri decimi *Stromatum* infra a nobis edendo.

(54) Wetstenius, τῷ μοχθηρῷ οἰκονόμῳ· ἄγγελοι γὰρ ἐπὶ τῶν κολάσεων διατεταγμένοι ταῦτα τούτους διαθήσουσι. Sed codd. Regius et Basileensis ut in nostro textu.

(55) *Τοιαύτας παραδόσεις φέροντα.* Hieronymus D lib. V *Commentariorum* in Jeremiam sub finem, ad hæc verba prophetæ : « Faciat te Dominus sicut Sedeciam et sicut Achab, » etc., hæc habet : « Aiunt Hebræi hos esse presbyteros qui fecerint stultitiam in Israel, et mœchati sunt uxores civium suorum, quorum uni loquitur Daniel : « Inveterate dierum « malorum, » et alteri : « Semen Chanaan et non « Juda, species decepit te, et concupiscentia sub« vertit cor tuum ; sic faciebatis filiabus Israel ; et « illæ metuentes loquebantur vobiscum ; sed non « filia Juda sustinuit iniquitatem vestram. » Quodque propheta nunc loquitur : « Et locuti sunt in « nomine meo mendaciter, quod non mandavi eis, » illud significari putant, quod miseras mulierculas quæ circumferuntur omni vento doctrinæ, sic deceperint, quo dicerent eis : quia de tribu erant Juda, Christum de suo semine esse generandum, quæ illectæ cupidine præbebant corpora sua, quasi matres futuræ Christi. Sed illud quod in præsentiarum dicitur, « quos frixit rex Babylonis in « igne, » videtur Danielis historiæ contraire. Ille enim asserit eos ad sententiam Danielis a populo esse lapidatos : hic vero scriptum est quod frixerit eos rex Babylonis in igne. Unde et a plerisque ac pene omnibus Hebræis ipsa quasi fabula non recipitur, nec legitur in synagogis eorum. Qui enim, inquiunt, fieri poterat, ut captivi lapidandi principes et prophetas suos haberent potestatem ? Et magis hoc esse verum affirmant, quod scribit Jeremias, convictos quidem esse presbyteros a Daniele ; sed latam in eos sententiam a rege Babylonis, qui in captivos ut victor et dominus habebat imperium. » Huic Judæorum objectioni respondet Origenes in fragmento libri decimi *Stromat.* infra a nobis edendo : « Nisi forte, inquit, hoc quod scriptum est, « interfecerunt eos, » sic interpretemur pro eo quod est, regi Babylonis occidendos tradiderunt. Sicut et nos dicimus, quod Judæi interfecerint Salvatorem; non quo ipsi percusserint, sed quo tradiderint occidendum, et succlamantes dixerint : « Crucifige, crucifige eum. »

(56) Codex Basil., ἀπατωμένη, et ita forte legendum, licet alii codices habeant, ἀπαντωμένη. — Rescribe quantocius id quod præbent codd. Cantabr. et Basil. ; pessima est aliorum codicum lectio. NOLTE.

Χριστὸν ἡ γυνὴ, ἐπεδίδου ἑαυτὴν τῷ ἀπατῶντι· καὶ οὕτως ἐμοιχῶντο τὰς γυναῖκας τῶν πολιτῶν οἱ πρεσβύτεροι Ἀχιὰβ καὶ Σεδεκίας. Διὸ καλῶς ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ ὁ μὲν εἴρηται « πεπαλαιωμένος ἡμερῶν κακῶν· » ὁ δὲ ἤκουσε τό· « Οὕτως ἐποιεῖτε ταῖς θυγατράσιν Ἰσραὴλ, κἀκεῖναι φοβούμεναι ὡμίλουν ὑμῖν· ἀλλ' οὐ θυγάτηρ Ἰούδα ὑπέμεινε τὴν ἀνομίαν ὑμῶν. » Τάχα γὰρ ἀπάτη καὶ φόβος δυνάμενα ἐν ταῖς γυναιξὶν, ἐποίει αὐτὰς παρέχειν ἑαυτῶν τὰ σώματα τοῖς λεγομένοις τούτοις πρεσβυτέροις.

Ἀλλ' εἰκὸς πρὸς ταῦτά σε ζητήσειν (57) τί δήποτε οὐ φέρεται παρ' αὐτοῖς ἐν τῷ Δανιὴλ ἡ ἱστορία, εἰ, ὡς φῂς, τοιαῦτα περὶ αὐτῆς οἱ σοφοὶ αὐτῶν παραδιδόασι. Λεκτέον δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι ὅσα δεδύνηνται τῶν περιεχόντων κατηγορίαν πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχόντων, καὶ κριτῶν, περιεῖλον ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ λαοῦ, ὧν τινὰ σώζεται ἐν ἀποκρύφοις. Καὶ τούτου παράδειγμα δώσομεν τὰ περὶ τὸν Ἡσαΐαν ἱστορούμενα, καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς μαρτυρούμενα, ἐν οὐδενὶ τῶν φανερῶν βιβλίων γεγραμμένα· περὶ γὰρ τῶν προφητῶν διεξερχόμενος, καὶ ὧν πεπόνθασιν, ὁ τὴν πρὸς Ἑβραίους γράψας φησίν· « Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. » Πευσόμεθα (58) γὰρ ἐπὶ τίνα ἀναφέρηται τὸ, « ἐπρίσθησαν ; » κατά τι ἔθος ἀρχαῖον οὐ μόνον Ἑβραϊκὸν, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικὸν, πληθυντικῶς λεγόμενον περὶ ἑνός. Σαφὲς δ' ὅτι (59) αἱ παραδόσεις λέγουσι πεπρίσθαι Ἡσαΐαν (60) τὸν προφήτην· καὶ ἔν τινι ἀποκρύφῳ τοῦτο φέρεται· ὅπερ τάχα ἐπίτηδες ὑπὸ Ἰουδαίων ῥεραδιούργηται, λέξεις τινὰς τὰς μὴ πρεπούσας παρεμβεβληκότων τῇ γραφῇ, ἵν' ἡ ὅλη ἀπιστηθῇ (61)· ἀλλ' εἰκός τινα, θλιβόμενον ἀπὸ τῆς εἰς ταῦτα ἀποδείξεως, συγχρήσασθαι τῷ βουλήματι (62) τῶν ἀθετούντων τὴν Ἐπιστολὴν, ὡς οὐ

A civium uxores stuprabant seniores Achiab et Sedecias. Quamobrem recte a Daniele alter quidem dictus est « inveteratus dierum malorum [18]; alter vero audivit : « Sic faciebatis filiabus Israel, et illæ timentes congrediebantur vobiscum, sed filia Juda non sustinuit iniquitatem vestram. » Forte enim fraus et timor, quorum magna vis in mulieres, efficiebant ut corpora sua his dictis senioribus permitterent.

9. Sed, inquies fortasse, cur ergo apud illos non exstat in Daniele hæc historia, si, ut dicis, talia de ea sapientes illorum tradunt? Respondeo, ex iis quæ seniorum, principum et judicum vituperium aliquod continebant, illos, quæcunque potuerunt sustulisse B a cognitione populi ; quæ quidem servantur in apocryphis. Hujus rei exemplum dabimus, quæ de Isaia narrantur, et Epistolæ ad Hebræos testimonio confirmantur, licet in nullo ex iis qui palam sunt libris scripta reperiantur. Nam de prophetis et iis quæ passi sunt, edisserens auctor Epistolæ ad Hebræos ait : « Lapidati sunt, secti sunt, in occisione gladii mortui sunt [19]. » Ad quem enim, quæso, refertur illud, « secti sunt, » quod prisco more non solum Hebraico, sed etiam Græco, pluraliter de uno dicitur ? Manifestum est traditiones ferre, **20** sectum esse Isaiam ; et hoc habetur in quodam apocrypho, quem quidem fortasse consulto depravarunt Judæi, quibusdam non decentibus Scripturæ insertis dictionibus, ut toti fides C abrogetur. His ita demonstratis, verisimile est pressum aliquem usurum esse consilio eorum qui hanc Epistolam rejiciunt, ceu a Paulo non scriptam ; adversus quem aliis seorsum argumentis nobis opus

[18] Dan. XIII, 57. [19] Heb. II, 37.

(57) Mss. nostri, ζητήσειν. Wetstenius, ζητῆσαι.

(58) Codex Regius, πευσώμεθα.

(59) Wetstenius, περὶ ἑνὸς σαφές· διότι.

(60) *Πεπρίσθαι Ἡσαΐαν*. Eadem docet Origenes tomo undecimo in Matthæum : Καὶ Ἡσαΐας δὲ πεπρίσθαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἱστόρηται. Εἰ δέ τις οὐ προσίεται τὴν ἱστορίαν διὰ τὸ ἐν τῷ ἀποκρύφῳ Ἡσαΐᾳ αὐτὴν φέρεσθαι, πιστευσάτω τοῖς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους οὕτω γεγραμμένοις· *Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν. Τὸ γὰρ, ἐπρίσθησαν*, ἐπὶ τὸν Ἡσαΐαν ἀναφέρεται, etc. « Isaiam quoque serra dissectum fuisse traditum est. Si quis vero historiam hanc D non admittat, quod ea in apocrypho Isaia referatur, iis credat quæ in Epistola ad Hebræos ita scripta sunt : « Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt. » Illud enim, « secti sunt, » ad Isaiam refertur, » etc. Idem de Isaiæ dissectione tradunt Hieronymus in Isaiæ cap. XX et LVII; Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone Judæo*, p. 273; Epiphanius *De vitis prophetarum*, pag. 421 ; Theodoretus in hypothesi ad Isaiam ab Hœschelio edita, pag. 74 ; Dorotheus in *Synopsi*, pag. 669 ; Œcumenius in *Comment.* ad Hebr. II ; Prudentius hymno 5 *Περὶ Στεφάνων* ; Sulpicius Severus epist. 2 ; Tertullianus lib. *De patientia*, c. 14, et lib. III *Carmin. adversus Marcion.*, epitome temp. Euseb. adjecta, p. 244; Suidas in voce *Μανασσῆς* ; Cedrenus in *Comp. hist.*, p. 91 ; Abulpharajus *Histor. dynast.* III, p. 43 ; Primasius in *Comm.* ad Hebr. II. Causam martyrii ex Judæorum traditione affert Origenes homil. 1 in Isaiam : « Aiunt ideo Isaiam esse sectum a populo, quasi legem prævaricantem et extra Scripturas annuntiantem. Scriptura enim dicit : « Nemo videbit faciem meam, et vivet. » Iste vero ait : « Vidi Dominum sabaoth. » Moyses, aiebant, non vidit, et tu vidisti ? et propter hoc eum secuerunt. » Apocryphus ille liber, quo martyrium ejus describi ait Origenes, est, ut conjicit Huetius, ἀναβατικὸν Ἡσαΐου, cujus mentionem facit Epiphanius in hæresi Archonticorum, pag. 130, et Hieracis pag. 304, et pseudo-Clemens *Constitut. apostolic.* l. VI, cap. 16, libros apocryphos enarrans his verbis : Ἐν τοῖς παλαιοῖς δέ τινες συνέγραψαν βιβλία ἀπόκρυφα Μωϋσέως, καὶ Ἐνὼχ, καὶ Ἀδὰμ, Ἡσαΐου τε καὶ Δαυὶδ, καὶ Ἠλία, καὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν, φθοροποιὰ καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθρά. « Priscis temporibus quidam libros apocryphos scripserunt, Moysis, Enoch, Adam, Isaiæ, David, Eliæ, et trium patriarcharum ; libros, dico, pestiferos et veritatis inimicos. » WETSTENIUS.

(61) Wetstenius, προσηκούσας .... ἵν' ὅλη ἀπιστηθῇ· — Verba ὅπερ... ἀπιστηθῇ non nemini e margine in textum irrepsisse videri poterunt. NOLTE.

(62) *Συγχρήσασθαι τῷ βουλήματι*, etc. Lego : συγχρήσεσθαι. Eusebius lib. VI *Hist. eccl.*, c. 25, ex Origenis homiliis in Epistolam ad Hebræos hæc refert : Ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιγεγραμμένης ἐπιστολῆς, οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ Ἀποστόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ἰδιώτην εἶναι τῷ

est, ut illam Pauli esse demonstremus. Adducam ergo in præsenti ex Evangelio quæ Jesus Christus de prophetis testatur, et historiam quæ ab ipso quidem refertur, sed in veteribus Scripturis desideratur, quoniam ipsa quoque iniquorum in Israel judicum vituperium continet. Verba autem Salvatoris hæc sunt: « Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulcra prophetarum, et ornatis monumenta justorum, et dicitis: Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum. Itaque testimonium estis vobismetipsis, quia filii estis eorum qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuras patrum vestrorum. Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis a judicio gehennæ? Ideo ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes, et scribas. Ex illis occidetis et crucifigetis, et ex eis flagellabitis in synagogis vestris, et persequemini de civitate in civitatem, ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est
21 super terram, a sanguine Abel justi, usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare. Amen dico vobis, quia venient hæc omnia super generationem istam [20]. » Et quod sequitur, non discrepat a præcedentibus, et sic habet: « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas et lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti: ecce relinquitur vobis domus vestra deserta. » Videamus autem annon sit hic dicendum vera quidem esse Salvatoris verba, sed non reperiri Scripturas in quibus exstent quæcunque ab ipso narrantur. Nam qui ædificant sepulcra prophetarum, et ornant monumenta justorum, damnantes ea quæ seniores adversus justos et prophetas ausi sunt, aiunt: « Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus eorum socii in sanguine prophetarum. » Dicat igitur nobis quispiam, in quorum prophetarum san-

[20] Matth. XXIII, 29-36.

A Παύλῳ γεγραμμένην· πρὸς ὃν ἄλλων λόγων κατ' ἰδίαν χρήζομεν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι Παύλου τὴν ἐπιστολήν. Παραθήσομαι οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου τὰ ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ τῶν προφητῶν μαρτυρούμενα, καὶ ἱστορίαν ὑπ' αὐτοῦ μὲν λεγομένην, ἐν δὲ ταῖς παλαιαῖς Γραφαῖς μὴ φερομένην, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ κατηγορίαν περιέχει τῶν ἀνόμων ἐν τῷ Ἰσραὴλ κριτῶν· ἔχει δὲ οὕτως ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένη λέξις. « Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα (63) τῶν δικαίων, καὶ λέγετε· Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν. Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας. B Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν. Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης; Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ γραμματεῖς. Ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην. » Καὶ τὸ ἑξῆς δὲ τούτων, οὐκ ἀπᾴδει τῶν προκειμένων οὕτως ἔχον· Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνασα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς C αὐτήν· ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις συνάγει τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Καὶ ἴδωμέν γε εἰ μὴ λεκτέον, ἐν τούτοις, τὸν μὲν Σωτῆρα ἀληθεύειν, οὐχ εὑρίσκεσθαι δὲ τὰς Γραφάς, ὅσαι δηλοῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἱστορούμενα· οἱ γὰρ οἰκοδομοῦντες τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμοῦντες τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων, καταγνόντες τῶν ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων εἰς

λόγῳ, τουτέστι τῇ φράσει· ἀλλ' ἔστιν ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως Ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς ὁμολογήσαι ἄν. Πάλιν τε αὖ ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θαυμάσιά ἐστι, καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφήσαι εἶναι ἀληθὲς πᾶς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ. « Stylum epistolæ quæ inscribitur *ad Hebræos*, carere illa sermonis rusticitate quæ propria est Apostoli; quippe rudem atque imperitum sese confitetur in sermone, id est in forma ac ratione dicendi. Verum epistola illa et in verborum compositione majorem præfert Græci sermonis elegantiam, ut fatebitur quisquis de styli differentia perite judicare potest. Et præterea sententias continet admirabiles, nec scriptis apostolicis inferiores. Atque id verissimum esse assentientur, quicunque apostolorum scripta attente perlegerint. » Paucis deinde interjectis, hæc subjungit: Ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος εἴποιμ' ἄν, ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ Ἀποστόλου ἐστὶν, ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικὰ, καὶ ὡσπερεὶ σχολιογραφήσαντος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Εἴ τις οὖν ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παύλου αὐτὴν παραδεδώκασι. Τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδεν· ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία ὑπό τινων μὲν λεγόντων, ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Ῥωμαίων ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν· ὑπό τινων δὲ ὅτι D Λουκᾶς ὁ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις. « Ego vero ita censeo, sententias quidem ipsas Apostoli esse; dictionem autem et compositionem verborum esse alterius cujusdam, qui dicta Apostoli commemorare, et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur; neque enim temere majores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scripserit, soli Deo notum esse opinor. Sed scriptores quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanæ urbis episcopo eam ascribunt, partim Lucæ qui Evangelium et Actus apostolorum litteris prodidit. » Lib. III et VII *contra Celsum*, item lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, et alibi passim Origenes eam Paulo ascribit.

(63) Wetstenius et codex Basileensis, μνήματα . . . εἰ ἤμεθα . . . . οὐκ ἂν ἤμεθα. Infra Wetstenius, ὡς μαρτυρεῖτε.

τοὺς δικαίους καὶ εἰς τοὺς προφήτας τετολμημένων, φασίν· « Εἰ ἦμεν (64) ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν. » Λεγέτω τις οὖν ἡμῖν, ποίων προφητῶν τῷ αἵματι; Ποῦ γὰρ ἀναγέγραπταί τι τῶν τοιούτων (65) περὶ Ἡσαΐου, ἢ Ἱερεμίου, ἢ τινὸς τῶν ιϐʹ, ἢ τοῦ Δανιήλ; Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου (66) φονευθέντος μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπὸ μὲν Ἰησοῦ μεμαθήκαμεν, ἀπ' οὐδεμιᾶς δὲ ἄλλης Γραφῆς ἔγνωμεν. Διὸ οὐδὲν οἶμαι ἄλλο οἰκονομεῖσθαι, ἢ τοὺς νομιζομένους σοφοὺς, καὶ ἄρχοντας, καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ ὑπεξελεῖν τὰ τοιαῦτα, ὅσα περιεῖχεν αὐτῶν κατηγορίαν παρὰ τῷ λαῷ. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, εἰ καὶ ἀληθῆ τυγχάνουσαν τὴν περὶ Σωσάνναν ἐπιβουλευθεῖσαν ὑπὸ ἀκολάστων πρεσβυτέρων ἱστορίαν οἱ μὴ μακρὰν τυγχάνοντες τῆς προαιρέσεως τῶν πρεσβυτέρων ἐκείνων ἐξέκλεψαν, καὶ ὑφεῖλον ἀπὸ τῶν Γραφῶν. Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι δὲ τῶν ἀποστόλων ὁ Στέφανος μαρτυρῶν

A guine? Ubinam enim scriptum est aliquid hujusmodi de Isaia, vel Jeremia, vel aliquo ex duodecim, vel Daniele? Sed Zachariam filium Barachiæ occisum esse inter templum et altare a Jesu quidem didicimus; ex nulla autem alia Scriptura cognovimus. Quamobrem nihil antiquius fuisse puto iis qui sapientes audiebant, et principibus senioribusque populi, quam ut ea adimerent quæ sui accusationem ad populum continebant. Nihil igitur mirum
22 si Susannæ etiam cui libidinosi seniores insidiati sunt, historiam licet veram ii qui a proposito illorum non multum aberant, suffurati sunt, et subtraxerunt e Scripturis. In Actibus quoque apostolorum Stephanus præter plurima de quibus testatur, hæc etiam ait : « Quem prophetarum non sunt B persecuti patres vestri? et occiderunt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus nunc vos proditores et homicidæ fuistis [21-26]. » Vera dicere Stephanum fatebitur quicunque recipit Acta apostolorum;

[21-26] Act. vii, 52.

(64) Wetstenius et codex Basileensis ἤμεθα .... οὐκ ἂν ἤμεθα.

(65) *Ποῦ γὰρ ἀναγέγραπταί τι τῶν τοιούτων*, etc. Mirum, inquit Wetstenius, eousque prodiisse Origenem; quasi vero nihil in Scripturis Veteris Testamenti legeretur de occisione prophetarum et eorum persecutionibus ipsa morte acerbioribus. Non enim verba Salvatoris presse sunt sumenda; alias sequeretur a solis Jerosolymitanis occisos omnes prophetas, ac (si quidem ulterius torquere verba lubeat), uno mortis genere, lapidatione. Hinc Stephanus in Actis persecutionem et occisionem conjungit : Paulus vero, I Thess. ii, 15, tantum de persecutionibus loquitur. Persecutionem Moysis vide Exod. xvii, 4; Num. xiv, 10; Davidis cum occisione sacerdotum a Saulo perpetrata I Reg. xxii, prophetæ ex Juda III Reg. xiii, 4; occisionem prophetarum a Jesabele commissam III Reg. xviii, 4 et xix, 10; persecutiones Eliæ III Reg. xix, 2, et IV Reg. i, 19; Micheæ III Reg. xxii, 24, 26; Elisei IV Reg. vi, 31, 32; Hanani II Paralip. xvi, 10; alterius prophetæ in Juda II Paralip. xxv, 16; prophetarum sub postremis regibus Judæ II Paralip. xxxvi, 16; Isaiæ, Isa. lvii, 4; Jeremiæ, Jerem. xv, 10; xx, 2; xxxviii, 6; xliii, 2; Ezechielis, Ezech. iii, 25; Danielis, Dan. vi, 16; Amos, Am. vii, 11, etc.; occisionem prophetarum per Manassem IV Reg. xxi, 10, 16; Zachariæ filii Joiadæ, II Paralip. xxiv, 21. Sed cum bona Wetstenii venia dixerim ego nihil hæc loca nocere Origenis argumento quo tantum contendit genus mortis duodecim prophetarum nullibi in Scripturis canonicis Veteris Testamenti commemorari, licet verisimile ei videretur de his duodecim præcipue loqui Christum, cum Judæos hæc inducit dicentes : « Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum. »

(66) *Περὶ τοῦ Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου*. Tom. xi in Matthæum explicans illud Hebr. ii, 37 : « Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, » ait : Τὸ « ἐπρίσθησαν, » ἐπὶ τὸν Ἡσαΐαν ἀναφέρεται· ὥσπερ τὸ, « ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, » ἐπὶ τὸν Ζαχαρίαν φονευθέντα μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ὡς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε μαρτυρῶν, ὡς οἶμαι, Γραφῇ, μὴ φερομένῃ μὲν ἐν τοῖς κοινοῖς καὶ δεδημευμένοις βιβλίοις, εἰκὸς δ' ὅτι ἐν ἀποκρύφοις φερομένῃ. Illud : « secti sunt, » ad Isaiam refertur : quemadmodum illud : « in occisione gladii mortui sunt, » ad Zachariam occisum inter templum et altare, sicut Salvator docuit; testimonio suo, opinor, confirmans Scripturam in communibus quidem et publicis libris non divulgatam; in apocryphis autem libris, ut verisimile est, exstantem. » Tom. xvii in eumdem Matth. hunc Zachariam distinguit ab Azaria filio Joiadæ de quo II Paral. xxiv, 20, 21, 22. Ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὡς Ζαχαρίαν μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν, ὡς τὸν Ἀζαρίαν υἱὸν τοῦ Ἰωδαὲ τὸν ἱερέα, καθάπερ γέγραπται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων. « Alium autem, quemadmodum inter templum et altare Zachariam, occiderunt; illum vero lapidibus obtriverunt, ut Azariam filium Joiadæ sacerdotem, quemadmodum in altero Paralipomenon libro traditum est. » Aza- C riam filium Joiadæ hoc loco nominat, secutus LXX editionem quæ in majori exemplarium parte habebat Azariam, non Zachariam. Tractatu 26 in caput xxiii Matthæi, filium Joiadæ non Azariam, sed Zachariam diserte vocat, secutus nimirum Hebraicam veritatem. Ibidem Zachariam filium Barachiæ de quo loquitur Salvator, negat « unum fuisse ex prophetis duodecim, quorum scripta habemus in manibus; sed Zachariam, inquit, dicit patrem Joannis : de quo per Scripturas quidem canonicas ostendere non possumus nec quoniam filius fuit Barachiæ, nec quia Scribæ et Pharisæi interfecerunt eum inter templum et altare. Sed venit ad nos quædam traditio talis, quasi sit aliquis locus in templo ubi virginibus quidem consistere licet, et orare Deum; expertæ autem torum virilem, non permittebantur in eo consistere. Maria autem postquam genuit Salvatorem, ingrediens adorare, stetit in illo virginum loco : prohibentibus autem eis qui noverant eam jam filium genuisse, Zacharias stetit, D atque dixit prohibentibus eam, quoniam digna est virginum loco cum sit adhuc virgo. Ergo quasi manifestissime Zachariam adversus legem agentem, et in loco virginum permittentem stare mulierem, occiderunt inter templum et altare viri generationis illius. » Perplacet Huetio sententia Hieronymi, qui Zachariam Barachiæ filium, de quo Matth. xxiii, 35, eumdem esse sciscit, qui Zacharias, Joiadæ filius; ad id Hebraico Nazaræorum codice adductus, in quo pro Barachiæ nomine, Joiadæ nomen reperiebatur. Mihi vero satis arridet Hugonis Grotii opinio qui censet ita hic Christum alludere ad veterem historiam, ut simul insit ejus verbis futuri præsagium. Nam virorum bonorum atque insignium ultimus ab Hierosolymitis trucidatus, et quidem in ipso templo, dictus fuit Zacharias, et quidem filius Baruch, sive Barachiæ, is de quo Josephus lib. v *De bello*, seu lib. iv, c. 19, in Græco, p. 883.

quomodo autem patres eorum qui in Christum non crediderunt, merito criminetur ut persecutores et homicidas prophetarum, id demonstrari nequit ex Veteris Testamenti libris. Sic et Paulus in priori ad Thessalonicenses Epistola hæc de Judæis testatur : « Vos imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Judæa in Christo Jesu; quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis, qui et Dominum occiderunt Jesum, et prophetas et nos persecuti sunt; et Deo non placent, et omnibus hominibus adversantur, prohibentes nos gentibus loqui, ut salvæ fiant [27]. » His exemplis arbitror me ostendisse nihil repugnare quominus hæc historia contigerit, et quæ libidinose simul et crudeliter adversus Susannam perpetrarunt seniores qui tunc erant, ea quidem providente B Spiritu scripta sint, sed postmodum a principibus Sodomorum, ut dixerit idem Spiritus [28], clam sublata.

A ἐπὶ πολλοῖς (67), καὶ ταῦτα λέγει· « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς ἐγένεσθε ; » Ἀληθεύειν μὲν γὰρ τὸν Στέφανον πᾶς ὁστισοῦν τῶν προσιεμένων τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ὁμολογήσει· ἀποδεῖξαι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, πῶς εὐλόγως μέμφεται τοῖς πατράσι τῶν εἰς τὸν Ἰησοῦν ἀπιστούντων, ὡς διώξασι τοὺς προφήτας καὶ ἀποκτείνασιν, οὐ δυνατὸν ἀπὸ τῶν φερομένων βιβλίων τῆς Καινῆς (68) Διαθήκης· καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ προτέρᾳ τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς ταῦτα περὶ Ἰουδαίων μαρτυρῶν φησίν· « Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ, τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅτι καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐπάθετε ὑπὸ τῶν ἰδίων (69) συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων, καὶ τοὺς προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων (70), καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων· κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσι. » Καὶ οἶμαι δὲ ἀποδεδειχέναι ἐν τοῖς προκειμένοις, ὅτι οὐδὲν ἄτοπόν (71) ἐστι, γεγονέναι μὲν τὴν ἱστορίαν, καὶ τὴν μετὰ πολλῆς ἀκολασίας ὠμότητα τετολμῆσθαι τοῖς τότε πρεσβυτέροις κατὰ τῆς Σωσάννης, καὶ γεγράφθαι μὲν προνοίᾳ τοῦ Πνεύματος, ὑπεξαιρεῖσθαι δὲ, ὡς ἂν εἴποι τὸ Πνεῦμα, ὑπὸ τῶν ἀρχόντων Σοδόμων.

10. Præterea aiebas Danielem in hac Scriptura dici Spiritu correptum exclamasse iniquam esse sententiam, in illa vero de qua nullus ambigit quin illius sit, exhiberi alio modo prophetantem, id est, post visa, somnia, atque angeli apparitionem, nullibi autem ex inspiratione prophetica. At tu mihi videris non admodum observasse « multifariam multisque modis olim Deum patribus locutum esse in prophetis [29], » non solum omnibus, sed et singulis. Si autem observaveris, invenies iisdem sanctis et divina obtigisse somnia, et apparitiones angelicas et inspirationes. Satis est autem in præsenti adhibere pro testimonio ea quæ scripta sunt de Jacob, qui de divinis somniis hæc narrat : « Et factum est, cum oves coitum appeterent, et vidi oculis meis eas in somno : et ecce hirci et arietes ascendebant super oves
23 et capras, albi, et varii, fusci, et maculosi. Et dixit mihi angelus Dei in somno : Jacob. Ego autem dixi : Quid est? Et dixit : Aspice oculis tuis, et vide hircos et arietes ascendentes super oves et capras, albos, varios, fuscos et maculosos. Vidi enim quæcunque tibi facit Laban. Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi columnam, et votum mihi vovisti. Nunc ergo surge, et egredere de terra hac, et abi in terram generationis tuæ [30]. » Quod attinet autem ad apparitionem quæ

Πρὸς τούτοις ἔφασκες, ὅτι ὁ Δανιὴλ ὑπὸ μὲν τῆς Γραφῆς ταύτης λέγεται Πνεύματι ληφθεὶς ἐκβεβοηκέναι, ὡς ἀδίκως ἡ ἀπόφασις ἔχοι (72), ἡ δὲ φερομένη ὁμολογουμένως ὑπ' αὐτοῦ Γραφὴ ἄλλῳ τρόπῳ περιέχει αὐτὸν προφητεύοντα, τουτέστιν ὁράμασι, καὶ ὀνείροις, καὶ ἀγγέλου ἐπιφανείᾳ· οὐδαμοῦ δὲ ἐπιπνοίᾳ προφητικῇ. Σὺ δέ μοι ἔοικας μὴ πάνυ τετηρηκέναι τὸ, « Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι τὸν C Θεὸν λελαληκέναι τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, » οὐ μόνον ἐν τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕνα. Παρατηρήσας δὲ εὑρήσεις τοῖς αὐτοῖς ἁγίοις καὶ ἐνύπνια γενόμενα θεῖα καὶ ἐπιφανείας ἀγγελικὰς, καὶ ἐπιπνοίας. Ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος μαρτυρίαις χρήσασθαι τοῖς περὶ τοῦ Ἰακὼβ (73) γεγραμμένοις· ὃς περὶ μὲν θείων ἐνυπνίων τοιαῦτα διηγεῖται· « Καὶ ἐγένετο, ἡνίκα ἐνεκίσσων τὰ πρόβατα (74), καὶ εἶδον ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου αὐτὰ ἐν ὕπνῳ, καὶ ἰδοὺ οἱ τράγοι καὶ οἱ κριοὶ ἀναβαίνοντες ἦσαν ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἶγας, διάλευκοι, καὶ ποικίλοι, καὶ σποδοειδεῖς ῥαντοί. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπον· Τί ἐστι; καὶ εἶπεν· Ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ ἴδε τοὺς τράγους καὶ τοὺς κριοὺς ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰ πρόβατα D καὶ τὰς αἶγας, διαλεύκους, καὶ ποικίλους, καὶ σποδοειδεῖς ῥαντούς· ἑώρακα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι ἐκεῖ εὐχήν. Νῦν

[21-26] Act. VII, 52. [27] I Thess. II, 14. [28] Isa. I, 10. [29] Heb. I, 1. [30] Gen. XXXI, 10 seqq.

(67) Wetstenius, μαρτυρῶν ταῦτα λέγει ἐπὶ πολλοῖς. [Ita et Cant., qui tamen καί ante ταῦτα addit.] Sed codex Regius ut in nostro textu.

(68) *Καινῆς*. Omnino legendum ἐκείνης. Neque enim verisimile est Origenem, qui Stephani verba laudavit, eodem temporis puncto negare hæc in Novo Testamento reperiri. Non ergo ex Novo, sed ex illo de quo supra, nempe Veteri Testamento negat demonstrari posse quæcunque martyr Stephanus Judæis exprobrat. Paulo post codex Regius, τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῆς. Apud Wetstenium deest Ἐπιστολῆς.

(69) Wetstenius, ἀπὸ τῶν ἰδίων

(70) Idem, διωξάντων.

(71) Idem, σήστοπον, corrupte, et paulo post, τετολμῆται τοῖς τότε. — Wetsten. scribere debebat σύστοπον. NOLTE.

(72) Codex Basileensis, ἔχῃ.

(73) Codex Wetstenianus, Ἰωακέμ, male.

(74) Idem, πράγματα, perperam.

οὖν ἀνάστηθι καὶ ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἄπελθε εἰς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς σου. » Περὶ δὲ ἐπιφανείας ὕπαρ κρείττονος, ταῦτα περὶ αὐτοῦ εἴρηται· « Ὑπελείφθη δὲ Ἰακὼβ μόνος· καὶ ἐπάλαιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωΐ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς αὐτὸν, καὶ ἥψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνάρκησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακὼβ, ἐν τῷ παλαίειν αὐτὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μή σε ἀποστείλω, ἐὰν μή με εὐλογήσῃς. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ· εἶπε δὲ αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. Ἠρώτησε δὲ Ἰακὼβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου· καὶ εἶπεν· Ἵνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος Θεοῦ· Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. Ἀνέτειλε δὲ ὁ ἥλιος, ἡνίκα παρῆλθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Ὅτι δὲ καὶ ἐξ ἐπιπνοίας προφητεύει, δῆλον ἐκ τούτων· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακὼβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπε· Συνάχθητε, ἵνα ἀπαγγείλω ὑμῖν τί ἀποβήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε καὶ ἀκούσατε υἱοὶ Ἰακὼβ, ἀκούσατε Ἰσραὴλ τοῦ πατρὸς ὑμῶν· Ῥουβὶμ πρωτότοκός μου, σὺ ἰσχύς μου, καὶ ἀρχὴ τέκνων μου, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης· ἐξύβρισας, ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσῃς· ἀνέβης γὰρ ἐπὶ τὴν κοίτην τοῦ πατρός σου· τότε ἐμίανας τὴν στρωμνὴν, οὗ ἀνέβης. » Ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς αἱ εὐλογίαι προφητεῖαι οὖσαι ἐξ ἐπιπνοίας εἴρηνται. Οὐδὲν τοίνυν θαυμαστὸν καὶ τὸν Δανιὴλ, ὁτὲ μὲν ἐξ ἐπιπνοίας λελαληκέναι (75) τὸν κατὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγχον, ὁτὲ δὲ ἐνυπνίοις, ὡς καὶ σὺ φῄς, ἢ ὁράσει τε, καὶ ἄλλοτε γεγονέναι αὐτῷ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν.

Τά γε μὴν ἄλλα σου ἐπαπορήματα ἐδόκει μοι ἀσεμνότερον εἰρῆσθαι, καὶ οὐκ ἔχεσθαι τῆς πρεπούσης σοι εὐλαβείας· οὐ χεῖρον δὲ θεῖναι τὸ αὐταῖς λέξεσιν ὑπὸ σοῦ γεγραμμένον οὕτως· « Ἔπειτα μετὰ (76) τὸ θαυμασίως πως οὕτως ἀποφθέγξασθαι, καὶ παραδοξότατά πως αὐτοὺς ἀπελέγχει, ὡς οὐδὲ Φιλιστίων ὁ μῖμος· οὐ γὰρ ἐξήρκει ἡ διὰ τοῦ Πνεύματος ἐπίπληξις, ἀλλ' ἰδίᾳ διαστήσας ἑκάτερον αὐτῶν, ἐρωτᾷ ποῦ θεάσαιτο αὐτὴν μοιχωμένην. Ὡς δὲ ὁ μὲν ὑπὸ πρῖνον ἔφασκεν, ἀποκρίνεται *πρίσειν* αὐτὸν τὸν ἄγγελον· τῷ δὲ ὑπὸ σχῖνον εἰρηκότι, *σχισθῆναι* παραπλησίως ἀπειλεῖ. » Ὥρα γὰρ παραβάλλειν ἄλλο τούτῳ παραπλήσιον εἰρημένον ἐν τῇ τρίτῃ τῶν *Βασιλειῶν*, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁμολογήσεις ὑγιῶς ἀναγεγράφθαι, τῷ Φιλιστίωνος μίμῳ. Ἔχει δὲ οὕτως ἡ ἀπὸ τῶν *Βασιλειῶν* λέξις· « Τότε ὤφθησαν δύο γυναῖκες πόρναι τῷ βασιλεῖ, καὶ ἔστησαν ἐνώπιον αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ μία· Ἐν ἐμοὶ, κύριέ μου. Ἐγὼ καὶ ἡ γυνὴ αὕτη οἰκοῦμεν ἐν οἴκῳ ἑνὶ, καὶ ἐτέκομεν ἐν τῷ οἴκῳ. Καὶ ἐγενήθη ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ τεκούσης μου, καὶ ἔτεκε καὶ ἡ γυνὴ αὕτη. Καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ αὐτό. Οὐκ ἔστιν οὐδὲ

visione præstantior est, hæc de illo dicta sunt : « Remansit autem Jacob solus et luctabatur homo cum ipso usque ad mane. Vidit autem quod non prævaleret adversus eum, et tetigit latitudinem femoris ejus et emarcuit latitudo femoris Jacob, dum luctaretur cum eo. Et dixit ei : Dimitte me, ascendit enim aurora. Ille vero dixit : Non dimittam te, nisi mihi benedixeris. Ait illi : Quod est nomen tuum? Ille dixit : Jacob. Dixit illi : Non vocabitur amplius nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quoniam fortis fuisti cum Deo, et cum hominibus potens. Interrogavit autem illum Jacob, et dixit : Annuntia mihi nomen tuum. Et respondit : Cur rogas nomen meum? Et benedixit ei illic. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visionem Dei : Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Ortus est autem sol, quando pertransiit visio Dei [31]. » Quod vero etiam ex inspiratione prophetet, ex his est perspicuum : « Vocavit autem Jacob filios suos, et dixit : Congregamini, ut annuntiem vobis quæ ventura sunt vobis in novissimis diebus. Congregamini et audite, filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. Ruben primogenitus meus, tu virtus mea, et initium filiorum meorum : durus ad ferendum, durus et arrogans, injuriosus fuisti, tanquam aqua ne effervescas. Ascendisti enim cubile patris tui : tunc maculasti stratum, in quod ascendisti [32]. » Similiter et reliquis impertitæ benedictiones, quæ prophetiæ sunt, ex inspiratione prolatæ sunt. Nihil igitur mirum Danielem quoque interdum ex inspiratione locutum esse, ut cum seniores reprehendit, interdum post insomnia, ut tute ais, vel visiones; alias vero angeli apparitionem ei obtigisse.

11. Aliæ tuæ dubitationes indecentius a te propositæ mihi visæ sunt, nec satis sapere eam quæ te decet, pietatem. Satius fuerit quod a te scriptum est, iisdem verbis apponere : « Deinde **24** posteaquam mirabiliter sic exclamavit, insolito prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem mimus uteretur. Neque enim satis ei fuit afflante Spiritu illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunctum seorsum interrogat ubinam viderit eam mœchantem. Cumque alter sub πρίνῳ (ilice) diceret; respondet πρίσειν (secturum) eum angelum; alteri vero sub σχίνῳ (lentisco) dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum iri. » Tempus est ut etiam cum Philistionis mimo compares aliud non absimile e libro tertio Regnorum, quod tamen et ipse fateberis recte fuisse litteris mandatum. En verba : « Tunc apparuerunt duæ mulieres meretrices regi, et steterunt coram ipso. Et dixit mulier una : In me, domine mi. Ego et mulier hæc habitabamus in domo una, et peperimus domi. Et factum est tertia die postquam ego peperi, peperit

[31] Gen. XXXII, 23. [32] Gen. XLIX, 1, seqq.

(75) Wetsthenius, λελαληκέναι ὡς τόν, sed in mss. deest ὡς.

(76) *Μετά*, deest apud Wetstenium, sed reperitur in codice regio. Infra Wetstenius, οὐδ' ὡς Φιλιστίωνος μῖμος, sed codex Reg. ut in nostro textu.

et hæc mulier. Et nos simul. Nemo erat in domo A nostra præter nos ambas. Et mortuus est filius mulieris hujus noctu, quoniam dormivit super eum. Et surrexit media nocte, et sumpsit filium meum ex ulnis meis. Et ego ancilla tua dormiebam. Et transtulit eum in sinum suum, et filium suum mortuum transtulit in sinum meum. Et surrexi mane, ut lactarem filium meum : et ille erat mortuus. Et ecce consideravi eum mane : et ecce non erat filius meus, quem pepereram. Et dixit mulier altera : Non; sed filius tuus est mortuus; filius autem meus est qui vivit. Altera vero ipsa quoque dixit : Non ; sed filius meus est qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et locutæ sunt coram rege, et dixit rex eis : Tu dicis : Hic est filius meus qui vivit, et filius istius est mortuus. Et tu dicis : Non, sed filius meus est B qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et dixit rex : Accipite mihi gladium. Et attulerunt gladium coram rege. Et dixit rex : Dividite infantem vivum in duas partes, et date dimidium ejus huic, et dimidium ejus illi. Et respondit regi mulier, cujus filius erat vivus (commota sunt enim viscera ejus in filio) dixitque : In me, domine : date ei infantem vivum, et nolite interficere illum. Dixit altera : Nec mihi, nec isti sit; dividite. Et respondit rex et dixit : Date infantem ei quæ dixit : Date illi eum et nolite eum interficere. Hæc enim mater ejus est. Et audivit omnis Israel judicium quod judicavit rex, et timuerunt a facie regis, quia viderunt prudentiam Dei esse in eo ad faciendum judicium [33]. » Enimvero si liceret de iis quæ in Ecclesiis feruntur pronuntiare C cavillatorie, potius duarum meretricum, quam venerabilis Susannæ historia **25** Philistionis mimo comparanda esset. Et quemadmodum ad populi persuasionem non satis erat ut diceret Salomon : « Date huic infantem vivum, hæc enim est mater ejus; » ita non sufficiebat seniores a Daniele increpari, nisi eos ex proprio ipsorum ore convicisset, cum ambo dicerent se sub arbore quadam illam vidisse cum juvene cubantem, nequaquam autem consentirent quænam esset arbor. Et quoniam, perinde ac si compertum haberes, dixisti Danielem ex inspiratione seniores judicasse, forte quidem sic convincentem, forte autem aliter, attende : etiam hæc quæ a Daniele gesta sunt, mihi videntur similia D judicio Salomonis, de quo testatur Scriptura vidisse populum sapientiam Dei in illo fuisse ad faciendum judicium. Hoc utique de Daniele dici possit, cum sapientia polleret ad faciendum judicium, ab ipso judicatos fuisse seniores eo quo scriptum est modo.

12. Hoc etiam parum abfuit quin me fugeret, quod tamen necesse est ut apponam de lusu verborum πρῖνον-πρίσειν, et σχῖνον-σχίσειν; nempe in nostris Scripturis quasdam exstare ceu etymologias

[33] III Reg. III, 16 et seqq.

(77) Wetstenius in textu ἐπινοίας, sed alii codd. mss. ἐπιπνοίας.

(78) Wetstenius in textu τῷ ποιεῖν. Paulo post, μικροῦ δεῖν, ἔλαβέ με.

εἷς ἐν τῷ οἴκῳ ἡμῶν παρὲξ ἀμφοτέρων ἡμῶν ἐν τῷ οἴκῳ. Καὶ ἀπέθανεν ὁ υἱὸς τῆς γυναικὸς ταύτης τὴν νύκτα, ὡς ἐπεκοιμήθη ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἀνέστη μέσης τῆς νυκτός· καὶ ἔλαβε τὸν υἱόν μου ἐκ τῶν ἀγκαλῶν μου· καὶ ἡ δούλη σου ὕπνουν. Καὶ ἐκοίμισεν αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν τεθνεῶτα ἐκοίμισεν ἐν τῷ κόλπῳ μου. Καὶ ἀνέστην τὸ πρωῒ θηλάσαι τὸν υἱόν μου· κἀκεῖνος ἦν τεθνηκώς. Καὶ ἰδοὺ κατενόησα αὐτὸν τὸ πρωῒ, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν ὁ υἱός μου ὃν ἔτεκον. Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ ἡ ἑτέρα· Οὐχί· ἀλλ' ὁ υἱός σου ἐστὶν ὁ νεκρὸς, ὁ υἱὸς δὲ ὁ ἐμὸς ὁ ζῶν. Ἡ δὲ ἄλλη καὶ αὐτὴ ἔλεγεν· Οὐχὶ, ἀλλ' ὁ υἱός μου ὁ ζῶν· ὁ δὲ υἱός σου ὁ τεθνηκώς. Καὶ ἐλάλησαν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς αὐταῖς· Σὺ λέγεις· Οὗτός μου ὁ υἱὸς ὁ ζῶν, καὶ ὁ υἱὸς ταύτης ὁ τεθνηκώς. Καὶ σὺ λέγεις· Οὐχὶ, ἀλλ' ὁ υἱός μου ὁ ζῶν· ὁ δὲ υἱός σου ὁ τεθνηκώς. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεύς· Λάβετέ μοι μάχαιραν. Καὶ προσήνεγκαν τὴν μάχαιραν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεύς· Διέλετε τὸ παιδίον τὸ ζῶν εἰς δύο, καὶ δότε τὸ ἥμισυ αὐτοῦ ταύτῃ, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ ταύτῃ. Καὶ ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ ἧς ὁ υἱὸς ἦν ὁ ζῶν πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι ἐταράχθη ἡ μήτρα αὐτῆς ἐν τῷ υἱῷ αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐν ἐμοὶ, Κύριε· δότε αὐτῇ τὸ παιδίον τὸ ζῶν, καὶ θανάτῳ μὴ θανατώσητε αὐτό. Καὶ αὕτη εἶπε· Μήτε ἐμοὶ, μήτε αὐτῇ ἔστω· διέλετε. Καὶ ἀπεκρίθη ὁ βασιλεὺς, καὶ εἶπε· Δότε τὸ παιδίον τῇ εἰπούσῃ· Δότε αὐτῇ τοῦτο, καὶ θανάτῳ μὴ θανατώσητε αὐτό· αὕτη γὰρ μήτηρ αὐτοῦ. Καὶ ἤκουσε πᾶς Ἰσραὴλ τὸ κρῖμα ὃ ἔκρινεν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐφοβήθησαν ἀπὸ προσώπου τοῦ βασιλέως, ὅτι εἶδον, ὅτι φρόνησις Θεοῦ ἐν αὐτῷ τοῦ ποιεῖν δικαίωμα. » Εἴπερ γὰρ χρὴ περὶ τῶν φερομένων ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀποφαίνεσθαι χλευαστικῶς, μᾶλλον τὴν περὶ τῶν δύο ἑταιρῶν ἱστορίαν τῷ Φιλιστίωνος μίμῳ, ἢ τὴν περὶ τῆς σεμνῆς Σωσάννης ὁμοιῶσαι ἐχρῆν. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἤρκει πρὸς πειθὼ τοῦ λαοῦ τὸ εἰπεῖν Σολομῶντα· « Δότε τῇδε τὸ ζῶν παιδίον· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ μήτηρ αὐτοῦ· » οὕτως οὐκ ἤρκει ἡ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐπίπληξις τοῦ Δανιὴλ, μὴ προσπαραλαμβανομένου τοῦ ἐκ στόματος αὐτῶν ἐλέγχου· εἰπόντων μὲν ὑπό τι δένδρον αὐτὴν ἑωρακέναι κοιμωμένην μετὰ τοῦ νεανίσκου, μὴ μὴν συμφωνησάντων περὶ τοῦ τί δένδρον ἦν. Καὶ ἐπείπερ ὡς καταλαβὼν ἔφασκες ἐξ ἐπιπνοίας (77) τὸν Δανιὴλ κεκρικέναι τὰ περὶ τοὺς πρεσβυτέρους, τάχα μὲν οὕτως ἐλέγχοντα, τάχα δὲ ἑτέρως, πρόσχες· καὶ ταῦτα παραπλήσια δοκεῖ μοι εἶναι τὰ κατὰ τὸν Δανιὴλ τῇ κρίσει τοῦ Σολομῶντος· περὶ οὗ μαρτυρεῖ ἡ Γραφὴ, ὅτι εἶδεν ὁ λαὸς, ὅτι φρόνησις Θεοῦ ἐν αὐτῷ τοῦ ποιεῖν δικαίωμα. Τοῦτο ἂν δύναιτο λέγεσθαι καὶ περὶ τοῦ Δανιήλ· ὅτι φρονήσεως οὔσης ἐν αὐτῷ τοῦ ποιεῖν (78) δικαίωμα, ἐκρίθη τὰ ἀναγεγραμμένα περὶ τῶν πρεσβυτέρων.

Καὶ τοῦτο δὲ μικροῦ δεῖν ἔλαθέ με, ἀναγκαῖον παρατεθῆναι περὶ τοῦ πρῖνον-πρίσειν καὶ σχῖνον-σχίσειν· ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἡμετέραις Γραφαῖς κεῖνταί τινες οἱονεὶ ἐτυμολογίαι (79) αἵτινες παρὰ μὲν

(79) Idem, πρῖνον πρίσιν, καὶ σχῖνον σχίσιν· ὅτι ἐν ταῖς ἡμετέραις Γραφαῖς κεῖνταί τινες οἱονεὶ ἐτυμελετίαι, sed alii codd. mss. rectius.

Ἑβραίοις οἰκείως ἔχουσι, παρὰ δὲ ἡμῖν οὐχ ὁμοίως. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, ᾠκονομηκέναι (80) τοὺς ἑρμηνεύσαντας τὰ περὶ τὴν Σωσάνναν ἀνευρεῖν ἤτοι σύμφωνον τῷ Ἑβραϊκῷ, οὐ γὰρ πείθομαι, ἢ ἀνάλογον τῷ συμφωνοῦντι τῷ Ἑβραϊκῷ ὄνομά τι παρώνυμον (81). Πῶς δὲ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Γραφῇ κεῖται τὸ τοιοῦτον, παραστήσομεν. Φησὶν ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τῇ γυναικὶ οἰκοδομηθείσῃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνδρός· « Αὕτη κληθήσεται γυνὴ (82), ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη. » Φασὶ δὲ οἱ Ἑβραῖοι « ἐσσὰ » μὲν καλεῖσθαι τὴν γυναῖκα (83)· δηλοῦσθαι δὲ ἀπὸ τῆς λέξεως τὸ « ἔλαβον, » ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· « Χῶς ἰσουὼθ (84) ἐσσά, » ὅπερ ἑρμηνεύεται· « Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι· » « ἴς » δὲ τὸν ἄνδρα, ὡς φανερὸν ἐκ τοῦ· « Ἐσρὴ αΐς, » ὅπερ ἐστί· « Μακάριος ἀνήρ. » Κατὰ μὲν οὖν Ἑβραίους ἴς καὶ ἐσσὰ ἀνδρὸς (85), ὅτι ἀπὸ ἴς ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν ἑρμηνεύσαντάς τινας τὸ περὶ Σωσάννης Ἑβραϊκὸν, ἐν ἀποῤῥήτοις, ὡς εἰκὸς, πάλαι παρ' αὐτοῖς κείμενον, καὶ παρὰ τοῖς φιλομαθεστέροις καὶ φιλαληθεστέροις σωζόμενον, ἤτοι κυρίως ἐκδεδωκέναι τὰ τῆς λέξεως, ἢ εὑρηκέναι τὸ ἀνάλογον τοῖς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν παρωνύμοις, ἵνα δυνηθῶμεν οἱ Ἕλληνες αὐτοῖς παρακολουθῆσαι. Καὶ γὰρ ἐπ' ἄλλων πολλῶν ἔστιν εὑρεῖν οἰκονομικῶς τινα (86) ὑπὸ τῶν ἑρμηνευσάντων ἐκδεδομένα· ἅπερ ἡμεῖς τετηρήκαμεν συνεξετάζοντες πάσας τὰς ἐκδόσεις ἀλλήλαις.

A quæ apud Hebræos quidem affinitatem inter se habent, sed apud nos non item. Nihil ergo mirum iis qui Susannæ historiam interpretati sunt, hanc fuisse curam, ut invenirent nomen aliquod derivatum quod aut cum Hebræo consonaret (non enim id pro certo habeo), aut cum consonante Hebræo analogiam servaret. Quomodo autem in nostra Scriptura istud reperiatur, exemplo ostendemus. Dicit Adam de muliere ædificata a Deo ex costa viri : « Hæc vocabitur mulier, quoniam ex viro suo sumpta est [34]. » Dicunt autem Hebræi mulierem quidem vocari « essa, » et ea voce significari quæ huic respondet, « sumpsi, » ut patet ex his : « Chos Isuoth **26** essa, » quod est, « calicem salutaris sumam [35] ; » virum autem vocari « is, » uti liquet B ex istis : « Esre ais, » quod est, « Beatus vir [36]. » Secundum Hebræos igitur « is, » vir, et « essa, » virago, quoniam hæc a viro suo sumpta est. Nihil ergo mirum interpretes quosdam Hebraici de Susanna contextus quem olim in secretis, ut videtur, habebant, et qui apud doctiores et veritatis amantiores servabatur, vel proprie reddidisse verba, vel excogitasse quidpiam quod Hebraicis responderet derivatis, ut possimus nos Græci illos imitari. Nam et in multis aliis quædam invenire est prudenti consilio sic translata, quæ quidem nos observavimus, collatis inter se omnibus editionibus.

[34] Gen. II, 23. [35] Psal. CXV, 13. [36] Psal. I, 1.

(80) *Ὠκονομηκέναι*. Similem œconomiam tribuit C LXX Interpretibus homil. 16 in Jerem. ad locum Jerem. XVI, 18 : Ἀνταποδώσω, φησὶ, *πρῶτον διπλᾶς τὰς ἀδικίας αὐτῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς. Τὸ *πρῶτον* εἴτε μὴ νοήσαντες ἐξεῖλόν τινες τὸ γεγραμμένον, εἴτε καὶ οἰκονομήσαντες ἐξελεῖν οἱ Ἑβδομήκοντα, Θεὸς ἂν εἰδείη· ἡμεῖς μέντοιγε συγκρίνοντες ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν εὕρομεν κείμενον, *καὶ ἀνταποδώσω πρῶτον διπλᾶς τὰς ἀδικίας*. *Retribuam*, inquit, *primum duplices iniquitates eorum*, etc. Illud, *primum*, an imperiti id expunxerint e Scriptura, an vero LXX œconomia usi exstinxerint, Deus novit. Nos equidem collatis reliquis editionibus invenimus in contextu : *et reddam primum duplices iniquitates*. Vide alias quas infra profert Origenes interpretum œconomias.

(81) Wetsthenius in textu habet, Οὐ γὰρ πείθομαι ἀνάλογον εἶναι τῷ συμφωνοῦντι τῷ Ἑβραϊκῷ ὀνόματι παρώνυμον, sed præterquam quod altera lectio quam sequimur, reperitur in aliis mss., confirmatur insuper infra ab Origene dum ait historiæ Susannæ interpretes ἤτοι κυρίως ἐκδεδωκέναι τὰ τῆς λέξεως, D ἢ εὑρηκέναι τὸ ἀνάλογον τοῖς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν παρωνύμοις.

(82) *Γυνή*. Videtur legendum λῆμμα vel λῆψις, id est, « assumptio. »

(83) *Ἐσσὰ μὲν καλεῖσθαι τὴν γυναῖκα*, etc. Hieronymus in cap. II Osee, « Hebræorum lingua vocatur vir is ; unde et uxor quæ de viro sumpta est, *issa*, quasi a viro, *virago*. » Idem in *Quæst. Hebr.* in Genesim : « Hæc vocabitur *mulier* quoniam ex viro sumpta est. Non videtur in Græco et in Latino sonare, cur *mulier* appelletur, quia ex viro sumpta sit ; sed etymologia in Hebræo sermone servatur. Vir quippe vocatur *is* איש, et mulier *essa* אשה, recte igitur ab *is* appellatur mulier *issa*. Unde et Symmachus pulchre etymologiam etiam in Græco voluit custodire dicens, αὕτη κληθήσεται *ἀνδρὶς*, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Quod nos Latine possumus dicere : « Hæc vocabitur *virago*, quia ex viro sumpta est. » Porro Theodotio aliam etymologiam suspicatus est, dicens : « Hæc vocabitur *assumptio*, quia ex viro sumpta est. » Potest quippe *issa*, secundum varietatem accentus, et *assumptio* intelligi. » Jam vero cum Origenes mulieris nomen Essa, perinde atque Theodotio deducat a radice נשא λαμβάνω, ut sua ipsi ratiocinatio constet, et aliqua etymologia in verbis Græcis servetur, locum Geneseos II, 23, quem paulo antea laudavit, sic debuit legere, αὕτη κληθήσεται *λῆμμα*, vel *λῆψις*, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη. Ut ut est, quod ait Hieronymus posse *Issa* secundum varietatem accentus, et *assumptionem* intelligi, id verissimum est, si אשה deducatur ex נשה vel נשא « sumpsit, assumpsit ; » nam per « varietatem accentus » nihil aliud intelligit sanctus doctor, quam variam litteræ ש pronuntiationem. Quamobrem dicendum est Theodotionem, si παρωνυμίαν Hebraicam proprie reddere voluit, tam τὸ, λῆμμα, quam τὸ, ἐλήφθη, ex unica radice נשה vel נשא deduxisse, prorsus neglecto D præterito passivo sequenti ולקחה. Verum longe mihi verisimilius est illum παρωνυμίαν, quæ in textu Hebraico est, non proprie reddere voluisse, sed œconomice aliam longe diversam excogitasse, *Issa* λῆμμα *assumptionem* interpretando, ut luderet cum τῷ, ἐλήφθη, « sumpta est, » quo verbo exprimitur ולקחה

(84) *Ἰσουώθ*. Sic omnes habent codd. mss. Male autem Wetsthenii codex, Ἰσουάθ.

(85) *Ἴς καὶ ἐσσὰ ἀνδρός*. Forte legendum, uti conjicit Wetsthenius, ἴς ἀνὴρ, καὶ ἐσσὰ ἀνδρὶς, ut servetur verborum lusus a Symmacho excogitatus. [Emendo εἶς aut ἕς איש, *aish*. Idem legimus apud Eusebium, *Præp. evang.* XI, 6, p. 517 B, ubi Stephan., contra omnes codd., ἴς edidit. NOLTE.] Paulo post codex Wetsthenii perperam habet : οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν ἑρμηνεῦσαι τὰς τινάς τὸ, recte autem alii mss. ut in nostro textu.

(86) Nostri mss., τινά, Wetsthenii codex τά.

13. Præterea hæc a te objiciuntur his verbis : A « Quomodo qui Babylone captivi erant, qui talorum lusu væniebant, qui, ut de priori Israelis captivitate narratur, in plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a prophetis prædictum erat, hi judicium mortis ferebant, et quidem contra uxorem regis sui Joakim quem throni sui consortem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non fuit iste, sed alter ex plebe Joakim, undenam captivo tantæ ædes, undenam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? » Undenam vero habes quod dixisti hos lusu talorum væniisse, et in plateas projectos esse insepultos, nisi, quantum ego novi, ex Tobia? Verum nos oportebat scire Hebræos Tobia non uti, B neque Judith. Nec enim hos libros etiam in apocryphis Hebraice habent, ut ab ipsis didicimus. Sed quoniam Ecclesiæ Tobia utuntur, sciendum est etiam in captivitate nonnullos captivos divites fuisse, beneque res suas gessisse. Ipse Tobias ait : « Quoniam memor fui Dei in tota anima mea, dedit Altissimus gratiam et formam coram Nemessaro, et eram ejus dispensator, et ivi in Mediam, et deposui apud Gabelum fratrem Gabriæ in Ragis Mediæ argenti talenta decem [37]. » Atque ut dives **27** hoc addit : « In diebus Nemessari multas erogavi eleemosynas fratribus meis. Panes meos dedi esurientibus, et vestes nudis, et si quem vidissem ex genere mortuum et projectum post mœnia Ninive, sepeliebam eum; et si quem occidisset C Sennacherim rex fugiens ex Judæa, sepeliebam eos furtim. Multos enim occidit in ira sua[37*]. » Considera annon multas ostendat divitias et facultates tantus catalogus beneficiorum Tobiæ, et id maxime quod subjungit dicens : « Cum cognovissem quæri me ad mortem, timore perculsus recessi, et direpta sunt omnia mea bona[37**]. » Sed et alius captivus Dachiacharus, Ananielis fratris Tobiæ filius, præfectus

A Πρὸς τούτοις ἐπαπορεῖς αὐταῖς λέξεσι· « Πῶς αἰχ-
μάλωτοι ὄντες ἐν τῇ Βαβυλῶνι, ἠστραγαλωμένοι (87),
καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἄταφοι ῥιπτούμενοι, ὡς ἐν
τῇ προτέρᾳ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ ἱστόρηται, τῶν
παίδων αὐτοῖς ἀποσπωμένων εἰς εὐνουχισμὸν, καὶ
τῶν θυγατέρων εἰς παλλακὰς, ὡς (88) προπεφήτευτο,
οἵδε περὶ θανάτου ἔκρινον, καὶ ταῦτα τῇ τοῦ βασιλέως
αὐτῶν γενομένῃ γυναικὶ Ἰωακεὶμ, ὃν σύνθρονον
πεποίητο ὁ Βαβυλώνιος βασιλεύς; Εἰ δὲ οὐχ οὗτος (89),
ἄλλος δὲ τοῦ λαοῦ Ἰωακείμ· πόθεν τοιαύτη κατά-
λυσις αἰχμαλώτῳ περιῆν, καὶ παράδεισος ἀμφιλαφὴς
ἦν; πόθεν δὲ λαβὼν ἔλεγες τό· *Ἠστραγαλωμένοι* (90)
καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἄταφοι ῥιπτούμενοι· ἢ, ὅσον
ἐπ' ἐμῇ γνώσει, ἀπὸ τοῦ Τωβία; περὶ οὗ ἡμᾶς
ἐχρῆν ἐγνωκέναι, ὅτι Ἑβραῖοι τῷ Τωβίᾳ οὐ χρῶνται,
B οὐδὲ τῇ Ἰουδήθ· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν αὐτὰ καὶ ἐν ἀπο-
κρύφοις ἑβραϊστί (91)· ὡς ἀπ' αὐτῶν μαθόντες ἐγνώ-
καμεν. Ἀλλ' ἐπεὶ χρῶνται τῷ Τωβίᾳ αἱ Ἐκκλησίαι,
ἰστέον, ὅτι καὶ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ τινὲς τῶν αἰχμα-
λώτων ἐπλούτουν, καὶ εὖ ἔπραττον. Αὐτὸς δὲ ὁ Τω-
βίας φησί· « Καθότι ἐμεμνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῃ
τῇ ψυχῇ μου, καὶ ἔδωκεν ὁ Ὕψιστος χάριν καὶ
μορφὴν ἐνώπιον Νεμεσσάρου (92), καὶ ἤμην αὐτοῦ
ἀγοραστής· καὶ ἐπορευόμην εἰς τὴν Μηδίαν, καὶ παρ-
εθέμην Γαβαήλῳ τῷ ἀδελφῷ Γαβρία ἐν Ῥάγοις (93)
τῆς Μηδίας ἀργυρίου τάλαντα δέκα. » Καὶ ἐπι-
φέρει ὡς πλούσιος τό· « Ἐν ταῖς ἡμέραις Νεμεσ-
σάρου ἐλεημοσύνας πολλὰς ἐποίησα (94) τοῖς ἀδελ-
φοῖς μου. Τοὺς ἄρτους μου ἐδίδουν πεινῶσι καὶ ἱμά-
C τια τοῖς γυμνοῖς· καὶ εἴ τινα ἐκ τοῦ γένους ἑώρων
(95) τεθνηκότα καὶ ἐῤῥιμμένον ὀπίσω τοῦ τείχους
Νινευΐ, ἔθαπτον αὐτόν· καὶ εἴ τινα ἀπέκτεινε Σενα-
χηρεὶμ βασιλεὺς, ὅτε ἦλθε φεύγων ἐκ τῆς Ἰουδαίας,
ἔθαψα αὐτοὺς κλέπτων· πολλοὺς γὰρ ἐπέκτεινεν (96)
ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ. » Καὶ κατανόει εἴ γε μὴ (97) πο-
λὺν πλοῦτον ἐμφαίνει καὶ πολλὴν περιουσίαν ὁ κατά-
λογος ὁ τοσοῦτος τῶν εὐποιιῶν τοῦ Τωβία· καὶ μά-
λιστα, ὅτι ἐπιφέρει λέγων τό· « Ἐπιγνοὺς, ὅτι ζη-

[37] Tob. I, 12, 13, 14 sec. LXX. [37*] Ibid. 16, 17, 18. [37**] Ibid. 19, 20.

(87) *Ἠστραγαλωμένοι*. Wetstenii codex, ἀστρα-
γαλώμενοι. Notum est ἀστράγαλον et ἀστραγαλίζω,
« talos, et lusum talorum » significare. Notum
etiam, tempore captivitatis, Judæos tanquam ab-
jectissima mancipia habitos, modo « sortibus jactis, »
modo « pro vino » distractos fuisse. Vide Joel III,
3, et Abdiam II. Ergo participium istud ἠστραγα-
λωμένοι non male videtur verti posse : « Talorum
lusu distracti. » Verumtamen licet τὸ, ἠστραγαλω-
μένοι, constanter legatur tum apud Africanum,
tum apud Origenem, dubitandi locus est, ut monet
Wetsthenius, an potius legendum sit ἐστραγγαλω-
μένοι. Africani enim verba Origenes paulo infra
diserte refert ad Tobiam, at Tobiæ cap. II, 3, tam
in Aldi quam in aliis editis libris legitur : εἷς ἐκ
τοῦ γένους ἡμῶν ἐστραγγαλωμένος ἔῤῥιπται ἐν τῇ
ἀγορᾷ. « Quidam de genere nostro » Vet. interp.
Latin. « jugulatus, » Vulgat. « præfocatus, » Xantes
Pagninus « strangulatus projectus est in foro. »
Vox tamen, ἠστραγαλωμένοι, nobis videtur reti-
nenda, tum quia altera ἐστραγγαλωμένος semel
tantum occurrit in Tobia, nec alibi legitur in Bi-
bliis, tum quia sortis abjectissimæ argumentum
est « lusu talorum » distrahi et post mortem « in-
sepultum in foro jacere. » — Vide quæ ad ep.
Africani ad Orig., cap. 2, initio dicta sunt. NOLTE.

(88) Wetstenius, ὥσπερ προπεφήτευτο, quod in margine conjicit legendum ὥσπερ πεπροφήτευται.

(89) Wetstenii codex, οὕτως, male.

(90) Idem ἔλεγε τὸ, ἀστραγαλώμενοι. Emendo στραγγαλώμενοι. NOLTE.

D (91) *Ἑβραῖοι τῷ Τοβίᾳ οὐ χρῶνται, οὐδὲ τῇ*
Ἰουδήθ· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν αὐτὰ καὶ ἐν ἀποκρύφοις
ἑβραϊστί. Hieronymus Præfat. in Tobiam : « Librum
Tobiæ Hebræi de catalogo divinarum Scripturarum
secantes, his quæ hagiographa memorant, manci-
parunt. Arguunt nos Hebræorum studia, et impu-
tant nobis contra suum canonem Latinis auribus
ista transferri, sed melius esse judicans Pharisæo-
rum displicere judicio, et episcoporum jussionibus
deservire, institi ut potui. » Idem Præfat. in Judith :
« Apud Hebræos liber Judith inter apocrypha legi-
tur, cujus auctoritas ad roboranda illa quæ in con-
tentionem veniunt, minus idonea judicatur. »

(92) Aldus Ἐνεμεσσάρου, et sic infra.

(93) Idem, Ἀργοῖς.

(94) Idem, ἐποίησα.

(95) Idem, ἐθεώρουν.

(96) Idem, ἀπώλεσεν.

(97) Wetstenii codex, εἴ γε μὴν, male.

τοῦμαι ἀποθανεῖν, φοβηθεὶς ἀνεχώρησα, καὶ διηρπάγη πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου. » Ἀλλὰ καὶ ἕτερος αἰχμάλωτος Δαχιάχαρος (98) ὁ τοῦ Ἀνανιὴλ υἱὸς ἀδελφοῦ Τωβία ἐπὶ πᾶσαν κατεστάθη τὴν λογιστείαν τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως Ἀχερδόνος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὴν διοίκησιν· καὶ λέγεται, « ὅτι ἦν ὁ Δαχιάχαρος οἰνοχόος, καὶ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου, καὶ διοικητὴς, καὶ ἐκλογιστής. » Καὶ ὁ Μαρδοχαῖος δὲ περὶ τὴν αὐλὴν διέτριβε τοῦ βασιλέως, καὶ τοσαύτην εἶχε παῤῥησίαν πρὸς αὐτὸν, ὥστε καὶ ἐν εὐεργέταις ἀναγεγράφθαι τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ Ἔσδρα· Νεεμίας οἰνοχόος τοῦ βασιλέως καὶ εὐνοῦχος αὐτοῦ (99), Ἑβραῖος τῷ γένει, ᾐτήσατο τὰ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ, καὶ ἔτυχεν· ὥστε μετὰ πλειόνων ἐπιτραπῆναι ἀπελθεῖν ἀνορθῶσαι τὸν ναόν. Τί οὖν θαυμαστὸν τὸ, παράδεισον, καὶ οἰκίαν, καὶ κτῆμα γεγονέναι τινὸς Ἰωακεὶμ, εἴτε πολυτελὴς (99*) εἴτε καὶ μετρία ἦν; Οὐ γὰρ σαφῶς δηλοῦται ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ τοιοῦτον.

A erat cunctis rationibus regni regis Acherdonis, et universæ administrationi, diciturque : « Et erat Dachiacharus pocillator, annuli custos, dispensator, et rationibus præfectus [38]. » Mardochæus quoque versabatur in aula regis, tantaque pollebat apud eum auctoritate, ut etiam ascriptus sit inter benefactores Artaxerxis [39]. Præterea in Esdra etiam Neemias pocillator regis et ejus eunuchus, genere Hebræus, petiit ædificationem templi, et impetravit ut sibi liceret abire cum pluribus et templum instaurare [40]. Quid ergo mirum, hortum, domum ac prædium habuisse quemdam nomine Joakim, sive ampla illa sive mediocria fuerint. Nihil enim hujuscemodi aperte indicat Scriptura.

Ἀλλὰ φῄς· « Πῶς περὶ θανάτου ἔκρινον ἐν αἰχμαλωσίᾳ τυγχάνοντες; » οὐκ οἶδα πόθεν ἀμφιβάλλων τὸ βασιλέως εἶναι γυναῖκα, διὰ τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ Ἰωακεὶμ, τὴν Σωσάνναν. Λεκτέον δ', ὅτι οὐδὲν παράδοξον, μεγάλων ἐθνῶν ὑποχειρίων γενομένων, πρὸς βασιλέως συγκεχωρῆσθαι τοῖς οἰκείοις νόμοις χρῆσθαι (1) τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τοῖς δικαστηρίοις. Καὶ νῦν γοῦν Ῥωμαίων βασιλευόντων, καὶ Ἰουδαίων τὸ δίδραχμον αὐτοῖς τελούντων, ὅσα συγχωροῦντος Καίσαρος

B 14. Sed, inquis, « quomodo sententiam mortis ferebant qui erant in captivitate? » dubitans, nescio qua de causa, fueritne Susanna conjux regis, propter nominis Joakim æquivocationem. Respondeo, nihil insolitum accidisse si, magnis gentibus subactis, a rege concessum fuit ut suis legibus 28 et judiciis utantur captivi. Certe nunc cum Judæi Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantam concedente Cæsare in ipsos auctoritatem ha-

[38] Tob. I, 22. [39] Esth. II, 19, 23. [40] II Esdr. I.

(98) Aldus, Ἀχιάχαρος, et pro Ἀνανιὴλ habet Ἀναὴλ. Ibidem in codice Wetstenii desideratur vox υἱός quæ in codice Regio et Cant. et in aliis reperitur. Paulo post Aldus, τὴν ἐκλογιστίαν, et pro Ἀχερδόνος, legit Σαρχεδόνος.

(99) *Νεεμίας οἰνοχόος τοῦ βασιλέως καὶ εὐνοῦχος αὐτοῦ.* Origenes tom. XIV in Matth. : Εἰσί τινες εὐνοῦχοι, τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, διὰ τοῦτο εὐνοῦχοι ἵν' οἰκοδομήσωσι πεσοῦσαν τὴν Ἱερουσαλήμ. Τῶν δὲ παράδειγμα ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἔσδρα γεγραμμένος, ὅς φησι· Καὶ ἐγὼ ἤμην εὐνοῦχος τῷ βασιλεῖ. « Sunt quidam eunuchi, Dei homines, qui propterea eunuchi facti sunt ut collapsam ædificent Jerusalem. Horum exemplum est is de quo scribitur in II Esdræ libro, qui inquit : Et ego eram eunuchus regi. » Observat hunc locum doctissimus Huetius lib. II *Origenianorum*, cap. 1, num. 2, putatque imperitia linguæ Hebrææ lapsum esse Origenem, ut εὐνοῦχον pro οἰνοχόῳ substituerit. Forte tamen ex collatione præsentium verborum deprehendi potest, Origenem memoria lapsum fuisse : diserte namque οἰνοχόον eum vocat, quod respondet Hebræo משקה. Utrum vero Origenes, ex traditione Judæorum, vel ex consuetudine regum orientalium quorum famuli et οἰνοχόοι (vide Genes. XL, 1, 2) eunuchi plerumque fuerunt, collegerit ipsum etiam Nehemiam eunuchum fuisse, incertum est. Quomodo autem factum sit, ut Nehemias a poculis regis Persarum fuerit, ex *Athenæi* lib. I, pag. 14, viri docti eleganter monstrarunt. Sic ille : Ὅτι ὁ Περσῶν βασιλεὺς τὸν Χαλυβώνιον μόνον οἶνον ἔπινεν, ὅν φησὶ Ποσειδώνιος κἀν Δαμασκῷ τῆς Συρίας γίνεσθαι, Περσῶν αὐτόθι καταφυτευσάντων τὰς ἀμπέλους. « Persarum rex vinum Chalybonium solum bibere consueverat, quod Posidonius etiam in Damasco Syriæ nasci confirmat, quia vineas ibi Persæ plantarunt. » Syria autem Judææ finitima est, adeoque Nehemiæ poterat vini illius administratio magis esse nota quam aliis. Unde et regi aptior et præ aliis idoneus pincerna visus. WETSTENIUS.

(99*) Forte leg. πολυτελῆ. EDIT. PATROL.

(1) *Συγκεχωρῆσθαι τοῖς οἰκείοις νόμοις χρῆσθαι.* Id diserte testatur Strabo Cappadox teste Josepho libr. XIV *Antiq. Judaic.*, cap. 12, qui ejus verba sic refert : Τέτταρες δ' ἦσαν ἐν τῇ πόλει τῶν Κυρηναίων, ἥ τε τῶν πολιτῶν, καὶ ἡ τῶν γεωργῶν, τρίτη δ' ἡ τῶν μετοίκων, καὶ τετάρτη ἡ τῶν Ἰουδαίων. Αὕτη δ' εἰς πᾶσαν πόλιν ἤδη παρεληλύθει, καὶ τόπον οὐκ ἔστι ῥᾳδίως εὑρεῖν τῆς οἰκουμένης, ὃς οὐ C παραδέδεκται τοῦτο τὸ φῦλον, μηδ' ἐπικρατεῖται ὑπ' αὐτοῦ. Τήν τε Αἴγυπτον καὶ τὴν Κυρηναίαν, ἅτε τῶν αὐτῶν ἡγεμόνων τυχοῦσαν, τῶν τε ἄλλων συχνὰ, ζηλῶσαι συνέβη· καὶ δὴ τὰ συντάγματα τῶν Ἰουδαίων θρέψαι διαφερόντως, καὶ συναυξῆσαι χρώμενα τοῖς πατρίοις τῶν Ἰουδαίων νόμοις. Ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ κατοικία τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἀποδεδειγμένη, χωρὶς δὲ καὶ τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων πόλεως ἀφώριστο μέγα μέρος τῷ ἔθνει τούτῳ. Καθίσταται δὲ καὶ ἐθνάρχης αὐτῶν, ὃς διοικεῖ τε τὸ ἔθνος, καὶ διαιτᾷ κρίσεις, καὶ συμβολαίων ἐπιμελεῖται καὶ προσταγμάτων, ὡσὰν πολιτείας ἄρχων αὐτοτελοῦς. « Quatuor erant genera in Cyrenensium urbe, cives, agricolæ, inquilini, et quarti Judæi. Hoc jam in omnes urbes subrepsit, nec est facile invenire locum in orbe habitabili, quem recepta semel hæc gens non obtineat. Nam et Ægyptus et Cyrene, utpote eisdem solitæ parere dominis, aliæque multæ regiones horum ritus admiserunt, aluntque congregationes Judæo- D rum maximas, tempore coalitas et utentes institutis domesticis. Per Ægyptum sane etiam coloniæ sunt ejus gentis. Absque eo quod Alexandrinæ urbis magna pars eis assignata est. Habet etiam ethnarcham qui suæ gentis res administret, et controversias ex jure dirimat, et contractus atque pacta rata habeat, non aliter quam fit in absoluta republica. » Vide insuper Josephum lib. XIX *Antiquit. Judaic.*, cap. 4, ubi duplex refert Claudii imperatoris edictum jubentis ut Judæis tum Alexandrinis, tum aliis sub imperio Romano viventibus, suo jure et suis legibus uti liceat. Vide eumdem Joseph. lib. VII *De bello Judaico*, cap. 9, Græc. vel c. 21 Latin., ubi de Judæis apud Antiochiam degentibus agitur.

beat ethnarcha, ut nihil differat ab eo qui regnum obtineret in gentem, scimus qui sumus experti. Fiunt etiam judicia latenter secundum legem et nonnulli morte damnantur, non quidem cum plena omni ex parte libertate, sed tamen non inscio imperatore : idque in regione gentis longo tempore commorati didicimus et pro certo accepimus. Verumtamen sub Romanis duæ solum referuntur esse tribus, Juda nempe et Benjamin. Esto et Levitica. At Israel, præter populum Juda, decem erant tribus, verisimileque est Assyriis satis fuisse quod imperio suo subditos illos haberent, cæterum propria eis concessisse judicia.

15. Inveni et istud in tua epistola hisce verbis : « Postremo omnium, cum tot præcesserint prophetæ, nullus e posterioribus sententiam alterius iisdem verbis usurpavit. Neque enim emendicabat illorum oratio, utpote vera ; hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat Dominum dicentem : « Insontem et justum non occides [41] ; » et miratus sum quod cum multum sis versatus in examinandis et meditandis Scripturis, non observaris prophetas prophetarum uti sermonibus, iisdem propemodum verbis. Quis enim vel e vulgo fidelium ignorat id quod scriptum est in Isaia : « Erit in extremis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in vertice montium, et exaltabitur super colles, et venient omnes gentes ad eum, et proficiscentur populi multi et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion exibit lex, et verbum Domini in Jerusalem. Et judicabit inter gentes et judicabit populum multum. Et concident gladios suos in aratra, et hastas suas in falces, et
29 non accipiet gens contra gentem gladium, et non discent amplius bellare [42]. » His omnibus plane similis est ac iisdem verbis conceptus hic Michææ locus : « Et erit in novissimis diebus manifestus

A ὁ ἐθνάρχης (2) παρ' αὐτοῖς δύναται, ὡς μηδὲν διαφέρειν βασιλεύοντος τοῦ ἔθνους, ἴσμεν οἱ πεπειραμένοι. Γίνεται δὲ καὶ κριτήρια λεληθότως κατὰ τὸν νόμον, καὶ καταδικάζονταί τινες τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ (3)· οὔτε μετὰ τῆς πάντη εἰς τοῦτο παῤῥησίας, οὔτε μετὰ τοῦ λανθάνειν τὸν βασιλεύοντα· καὶ τοῦτο ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ἔθνους πολὺν διατρίψαντες χρόνον μεμαθήκαμεν καὶ πεπληροφορήμεθα. Καί τοι γε ὑπὸ Ῥωμαίοις (4) δύο φυλαὶ μόναι εἶναι ἱστόρηνται, ἥ τε Ἰούδα καὶ Βενιαμίν· ἔστω δὲ καὶ Λευϊτική. Ὁ δὲ (5), παρὰ τὸν λαὸν Ἰούδα, Ἰσραὴλ, δέκα ἦσαν φυλαί· καὶ εἰκὸς, ἀρκεσθέντας τοὺς Ἀσσυρίους τῷ ὑποχειρίους αὐτοὺς ἔχειν, ἐπιτετραφέναι αὐτοῖς τὰ οἰκεῖα δικαστήρια.

Εὗρόν σου ἐν τῇ ἐπιστολῇ καὶ τοῦτο αὐταῖς λέξεσι τό· « Ἐπὶ δὲ πᾶσι, τοσούτων προωδοιπορηκότων προ- B φητῶν, τῶν τε ἑξῆς οὐδεὶς ἕτερος ἑτέρου κέχρηται ῥητῷ (6) νοήματι· οὐ γὰρ ἐπτώχευσεν ὁ λόγος αὐτῶν ἀληθὴς ὤν· οὑτοσὶ δὲ, ἐκείνων θατέρῳ ἐπαπειλῶν ὑπομιμνήσκει σε (7) λέγοντος τοῦ Κυρίου· Ἀθῷον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς· » καὶ ἐθαύμασα, πῶς πολλὰς διατριβὰς ἔχων ἐν ταῖς ἐξετάσεσι καὶ μελέταις τῆς Γραφῆς, οὐ τετήρηκας συγχρωμένους προφήτας προφητῶν λόγοις σχεδὸν αὐταῖς λέξεσι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε καὶ τῶν πολλῶν πιστῶν κείμενον ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ τό· « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου· καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ (8) ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀνα- C βῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ (9). Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ κρινεῖ λαὸν πολύν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν· καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Τὸ δὲ παραπλήσιον τούτοις ὅλοις, καὶ τῇ αὐτῇ λέξει, ἐν τῷ Μιχαίᾳ οὕτως ἐστὶ

[41] Exod. XXIII. 7. [42] Isa. II, 2 seqq.

(2) *Ὁ ἐθνάρχης.* Hunc magistratum modo Josephus vocat ἄρχοντα, Græcorum more, ut *De bello Judaico* lib. VII, cap. 9, Græc., modo etiam ἐθνάρχην, hoc est ἄρχοντα τοῦ ἔθνους lib. XIX *Antiq. Judaic.*, cap. 4. Alias vocatur πατριάρχης ab Origene lib. IV *De principiis*, cap. 1, et ab Epiphanio hæres. 30, pag. 60.

(3) *Τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ.* Quanta auctoritate et licentia fruerentur Judæi præsertim in Phrygia, liquet ex responsis orthodoxi cujuspiam ad Montanistas apud Eusebium *Historiæ ecclesiasticæ* libro quinto, cap. 16 : Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς Θεοῦ· ἐστί τις, ὦ βέλτιστοι, τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων, ὅστις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη, ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη ; Οὐδείς. Οὐδέ γέ τις αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος ἀνεσταυρώθη ; Οὐ γὰρ οὖν. Οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτὲ, ἢ ἐλιθοβολήθη ; Οὐδαμόσε οὐδαμῶς. Ἄλλῳ δὲ θανάτῳ τελευτῆσαι λέγονται Μοντανός τε καὶ Μαξιμίλλα, etc. « Respondeant nobis, quæso per Deum : estne aliquis eorum qui jam inde a Montano et mulierculis primum garrire cœperunt, qui a Judæis persecutionem passus sit, aut ab impiis trucidatus ? nemo certe. Nec vero ullus eorum pro Christi nomine prehensus, in crucem actus est. Sed neque ulla mulier in Judæorum synagogis aut flagris cæsa aut lapidibus impetita est. Nusquam profecto, nec unquam. Imo longe alio mortis genere interiisse dicuntur Montanus et Maximilla »

(4) *Ὑπὸ Ῥωμαίοις.* Leo Castrius legendum pu- D tat, ὑπὸ Βαβυλωνίοις, « sub Babyloniis. » Videtur tamen recte dictum sub Romanis fuisse duas tribus, ut argumentum sit « a minori ad majus : » nimirum, si duæ tribus sub Romanis tantam habuerint potestatem, multo magis decem tribus sub Assyriis, eamdem aut majorem habuisse credendum est. WETSTENIUS.

(5) *Ὁ δέ.* Wetstenius omisit particulam δέ.

(6) Wetstenius , ῥητῶν, et paulo post, ὁ λόγος αὐτῆς ἀληθὴς ὤν· οὑτωσὶ δέ, male.

(7) *Ὑπομιμνήσκει σε.* In epistola Africani deest, σε, et abesse quoque hoc loco potest sine sensus dispendio.

(8) *Θεοῦ.* Unus codex ms. Κυρίου. Mox Aldus ἐπ' ἄκρου, et paulo post, ἥξουσιν ἐν αὐτῇ πάντα.

(9) Aldus, ἐξ Ἱερουσαλήμ. Idem paulo post, ἐξελέγξει λαὸν πολύν. Codex Basileensis, ἐλέγξει λαὸν πολύν.

γεγραμμένον· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν A ἐμφανὲς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλά, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος (10) τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει ἐπὶ ἔθνη (11) ἰσχυρὰ ἕως εἰς μακράν, καὶ κατακόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐκέτι μὴ ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος ῥομφαίαν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν. » Ἔτι δὲ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Παραλειπομένων* ὁ τεταγμένος ἐν χειρὶ Ἀσὰφ, καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ψαλ- B μὸς, τοῦ αἰνεῖν τὸν Κύριον, οὗ ἡ ἀρχή· « Ἐξομολογεῖσθε καὶ ἐπικαλεῖσθε αὐτὸν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, » ἐν μὲν τοῖς πλείστοις κατὰ τὴν ἀρχὴν ἰσοδυναμεῖ τῷ ρδ' ψαλμῷ, ἕως τοῦ· « Καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε· » μετὰ δὲ τοῦτο τῷ ϙε' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐγγύς πως ἐχούσης τό· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ· » ἕως τοῦ· « Ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν. » Ἐπεὶ δὲ ἦν τὸ παραθέσθαι αὐτὰς τὰς λέξεις πολὺ, διὰ βραχέων πρὸς τὸ προκείμενον ταῦτα εἰρήκαμεν. Εὑρήσεις δὲ καὶ περὶ τοῦ μὴ αἴρειν βάσταγμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων οὐ μόνον παρὰ Μωϋσεῖ γεγραμμένον, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ. Καὶ περὶ τοῦ Πάσχα καὶ νόμων ἱερατικῶν εὑρήσεις παρά τε Μωϋσεῖ καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις τοῦ Ἰεζεκιήλ. Καὶ αὐτὰς δ' ἂν παρεθέμην τὰς λέξεις, καὶ C ἄλλας πλείονας, εἰ μὴ ἑώρων ὑπὸ τῆς ὀλιγότητος τῶν ἐν Νικομηδείᾳ ἡμερῶν ἡμῶν ἀποκλειόμενον τὸν χρόνον τῆς πρὸς σὲ γραφῆς.

Πρὸς τούτοις ἔφασκες καὶ τὸν τῆς φράσεως χαρακτῆρα διαλλάσσειν· ὅπερ ἐμοὶ οὐ πάνυ τι ἐφάνη. Καὶ ταῦτα μὲν ἀπελογησάμην· ἣν δ' ἂν προηγουμένως μετὰ τὰ ἐγκλήματα ἐγκώμιον εἰπεῖν τῆς περὶ Σωσάνναν Γραφῆς ἐπιβαίνοντα ἑκάστῃ λέξει, καὶ δεικνύντα τὸ ἐξαίρετον τῶν νενοημένων· ὅπερ ἰδίᾳ τις τῶν φιλομαθῶς καὶ ἱκανῶς μεμελετηκότων τὰ θεῖα συντάξαι δυνήσεται. Ταῦτα πρὸς τὰ, ὡς φής, κρούματα ἀπεκρινάμην, καὶ ἀντιγράφω· εἴθε καὶ παιδεύειν δυναίμην! νυνὶ δὲ οὐ τηλικαῦτα ἐμαυτῷ δίδωμι. Προσαγορεύει σε ὁ συναγωνισάμενος τῇ ὑπαγορεύσει τῆς ἐπιστολῆς, καὶ παρατυχὼν πάσῃ αὐτῇ, ἐν οἷς βεβούληται διορθωσάμενος, κύριός μου καὶ ἀδελφὸς ἱερὸς Ἀμβρόσιος (12). Ἀσπάζεταί δέ σε καὶ ἡ πιστοτάτη σύμβιος αὐτοῦ Μαρκέλλα ἅμα τοῖς D τέκνοις, καὶ Ἀνίκητος (13). Σὺ τὸν καλὸν ἡμῶν πάπαν Ἀπολλινάριον (14) ἄσπασαι, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας ἡμᾶς.

mons Domini, præparatus in vertice montium, et elevabitur supra colles, et festinabunt ad ipsum populi; et proficiscentur multæ gentes, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus; quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter multos populos, et arguet gentes multas usque in longinquum, et concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et non tollet amplius gens gladium contra gentem, et non amplius discent bellare [43]. » Præterea in primo *Paralipomenon*, psalmus in manu Asaph et fratrum ejus ordinatus ad laudandum Dominum, cujus est initium: « Confitemini et invocate ipsum in nomine ejus [44], » in plerisque ab initio similis est psalmo centesimo quarto usque ad verba: « Et in prophetis meis nolite malignari [45]; » postea vero psalmo nonagesimo quinto ab ejus initio quod fere sic habet: « Cantate Domino, omnis terra; » usque ad hæc verba: « Quoniam venit judicare terram [46]. » Sed quoniam longum fuisset ipsa verba apponere, paucis hæc ad propositum diximus. Invenies autem et de onere non ferendo die Sabbati non solum apud Moysem scriptum, sed etiam in Jeremia. Item de Paschate et legibus sacerdotalibus invenies et apud Moysem, et in extremis Ezechielis capitibus [47]. Apposuissem et ipsa verba, et alia plura, nisi vidissem paucitate dierum nostræ Nicomediæ commorationis tempus ad te scribendi nobis præcludi.

16. Præterea dixisti stylum dictionis esse diversum: quod mihi nequaquam visum est. Et ista quidem ad defensionem respondi. Nunc post tot criminationes, historia Susannæ encomio celebrari posset, præsertim ab eo qui singulas perpenderet voces et eximios earum ostenderet sensus. Id aggredi seorsum poterit quispiam eorum qui res divinas diligenter et satis meditati sunt. Hæc ad tuas quas vocas pulsationes respondi, et rescribo. Utinam simul erudire possim: nunc autem tantum mihi non tribuo. Salutat te qui dictandæ epistolæ fuit adjutor, quique integram recensens, quæ voluit correxit, dominus meus et frater sanctus Ambrosius. Salutat te quoque fidelissima ejus conjux Marcella una cum **30** liberis, et Anicetus. Tu saluta optimum nostrum papam Apollinarium, et eos qui nos diligunt.

[43] Mich. IV, 1 seqq. [44] I Paral. XVI, 8, 22. [45] Psal. CIV, 1, 15. [46] Psal. XCV, 1-13. [47] Exod. XXXV, 2; Num. XV, 32; Jerem. XVII, 21, 24; in Levit. passim; Ezech. XLIII, XLIV, XLV, XLVI.

(10) Aldus, εἰς τὸν οἶκον.

(11) Aldus, ἐξελέγξει ἔθνη. Idem paulo post, ἕως μακράν. Idem infra, τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα, et mox, ἔθνος πρὸς ἔθνος ῥομφαίαν.

(12) *Ἀμβρόσιος*. Vide notas ad primum fragment. epist. Origenis.

(13) *Ἀνίκητος*. Quis fuerit hic Anicetus a doctiore edoceri malim, quam incertas scribere conjecturas. WETSTENIUS.

(14) *Ἀπολλινάριον*. Duo fuere Apollinarii cum primis celebres: alter Laodicenus schismatis auctor, a quo Apollinaristæ appellati sunt. Vixit is diu post Origenem; obiit enim, monente Hieronymo in *Catalogo*, sub Theodosio imperatore. Alter in Asia Hierapolitanus episcopus, ἀνὴρ ἀξιέπαινος, καὶ πρὸς τῇ γνώσει τῶν θείων καὶ τὴν ἔξωθεν παι-

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΠΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Πότε καὶ τίσι τὰ ἀπὸ φιλοσοφίας μαθήματα χρήσιμα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν διήγησιν, μετὰ Γραφικῆς μαρτυρίας.

ORIGENIS EPISTOLA AD GREGORIUM

Quando quibusve philosophicæ disciplinæ utiles sint ad sacrarum Scripturarum expositionem Scripturæ testimonio demonstratur.

1. Origenes domino suo optimo et multum venerando filio Gregorio salutem in Deo. Quæ est ad intelligentiam bene a natura comparata indoles, ea, ut probe nosti, si exercitatio accesserit, opus expromere potest, quod deducat ad contingentem, ut ita dicam, finem illius rei quam quis tractare voluerit. Potest igitur bona tua indoles Romanum te jurisconsultum facere omnibus numeris absolutum, et Græcum quempiam philosophum ex iis sectis quæ insigniores habentur. At ego te omnibus bonæ tuæ indolis viribus incumbere velim in Christianam doctrinam ut finem, ad hunc vero assequendum a te optarim quasi auxilium e Græcorum philosophia adhiberi ea quæ ceu circulares disciplinæ et ceu præludia ad Christianismum esse possunt; necnon e geometria et astronomia, quæcunque ad sacras interpretandas litteras conferent, ut quod de geometria, musica, grammatica, rhetorica et astronomia philosophi prædicant, tanquam philosophiæ adjutricibus, id nos de philosophia respectu Christianismi dicamus.

A Χαῖρε ἐν Θεῷ, κύριέ μου σπουδαιότατε καὶ αἰδεσιμώτατε υἱὲ Γρηγόριε (15) παρὰ Ὠριγένους. Ἡ εἰς σύνεσιν, ὡς εὖ οἶσθα, εὐφυΐα ἔργον φέρειν δύναται, ἄσκησιν προσλαβοῦσα, ἄγον ἐπὶ τὸ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, τέλος ἐκείνου ὅπερ ἀσκεῖν τις βούλεται. Δύναται οὖν ἡ εὐφυΐα σου Ῥωμαῖόν σε νομικὸν ποιεῖν τέλειον, καὶ Ἑλληνικόν τινα φιλόσοφον τῶν νομιζομένων ἐλλογίμων αἱρέσεων. Ἀλλ' ἐγὼ τῇ πάσῃ τῆς εὐφυΐας δυνάμει σου ἐβουλόμην καταχρήσασθαί σε τελικῶς μὲν εἰς Χριστιανισμὸν, ποιητικῶς δὲ διὰ τοῦτ' ἂν ηὐξάμην παραλαβεῖν σε καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἱονεὶ εἰς Χριστιανισμὸν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθήματα ἢ προπαιδεύματα, καὶ τὰ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν B Γραφῶν διήγησιν, ἵν', ὅπερ φασὶ φιλοσόφων παῖδες περὶ γεωμετρίας καὶ μουσικῆς, γραμματικῆς τε καὶ ῥητορικῆς καὶ ἀστρονομίας, ὡς συνεριθῶν φιλοσοφίᾳ, τοῦθ' ἡμεῖς εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας πρὸς Χριστιανισμόν.

2. Et forsitan tale quid tacite indicat quod in Exodo scriptum est ex persona Dei, ut jubeantur filii Israel petere a vicinis et contubernalibus vasa argentea et aurea, itemque vestes, ut spoliatis Ægyptiis materiam habeant ad ea apparanda quæ ad divinum cultum pertinent. Ex his enim quæ filii Israel Ægyptiis **31** subtraxerunt, constructa

Καὶ τάχα τοιοῦτό τι αἰνίσσεται τὸ ἐν Ἐξόδῳ γεγραμμένον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ἵνα λεχθῇ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ αἰτεῖν παρὰ γειτόνων καὶ συσκήνων σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ καὶ ἱματισμόν· ἵνα, σκυλεύσαντες τοὺς Αἰγυπτίους, εὕρωσιν ὕλην πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν παραλαμβανομένων εἰς τὴν πρὸς Θεὸν λατρείαν. Ἐκ γὰρ ὧν ἐσκύλευσαν τοὺς Αἰγυ-

δείαν προσειληφώς. « Vir laude dignus, qui cum cognitione rerum divinarum etiam externas didicit disciplinas, » inquit Theodoretus lib. III *Hæretic. fabul.*, cap. 2. Scripsit *Apologeticum pro Christianis*, quod imperatori Marco Antonino secundo, cognomine Vero, obtulit : item libros quinque *Adversus gentes*, et duos *De veritate* et *adversum Cataphrygas* seu Montanistas. De quibus vide Hieronymum in *Catalogo*, Photium in *Bibliothec.*, cod. 14, et Theodoretum loco supra laudato. Trithemius eum floruisse vult circa annum Domini 165; Eusebius tamen, in *Chronico* ab Hieronymo Latine verso, ei assignat annum Christi 172. Mors autem Maximini, post quam statuit Huetius hanc Origenis epistolam scriptam fuisse, incidit in annum Christi 238, sicque intercedit spatium 66 annorum. Oportet igitur ut Apollinarius longævam vixerit vitam et fere centum attigerit annos, si is est quem hic salutat Origenes : aut alius denique nobis Apollinarius est quærendus. Vix autem alium reperies episcopum, hoc nomine iis temporibus notum. Epi-

C scopatus vero hujus Apollinarii, quisquis fuerit, papæ nomen est index. Nam papæ antiquitus salutabantur omnes episcopi. Sic Athanasius apud Epiphanium, hæres. 68; Epiphanius, apud Hieronymum in *Apolog.* adversus Rufinum; Augustinus apud eumdem in fine epist. ad Augustinum; Joannes patriarcha Alexandrinus a Sophronio patriarcha Hierosol. l. II *Epigr.*, c. 1, pag. 104; Lupus a Sidonio Apollinari epist. lib. VIII, pag. 272; item Noverius, Principius, Prosper, Euphronius, Ambrosius, etc., eodem lib. VIII et IX hoc nomine honorantur. Estque πάπας, πατρὸς ὑποκόρισμα, explicante Hesychio. WETSTENIUS.

(15) *Γρηγόριε*. Is est sanctus Gregorius qui postea, ob miraculorum donum quo pollebat Thaumaturgus dictus, Neocæsareæ episcopus fuit. Hujus πανηγυρικὸν εὐχαριστίας ad Origenem habes initio hujus tomi. De hoc celeberrimo viro consule, si vacat, Eusebium *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 30; Hieronymum *De scriptor. eccles.*, num. 65.

πτίους οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, τὰ ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἁγίων κατεσκεύασται· ἡ κιβωτὸς μετὰ τοῦ ἐπιθέματος, καὶ τὰ χερουβὶμ, καὶ τὸ ἱλαστήριον, καὶ ἡ χρυσῆ στάμνος, ἐν ᾗ ἀπέκειτο τὸ μάννα, τῶν ἀγγέλων ὁ ἄρτος. Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ τοῦ καλλίστου τῶν Αἰγυπτίων εἰκὸς γεγονέναι χρυσοῦ· ἀπὸ δὲ δευτέρου τινὸς παρ' ἐκεῖνον ἡ στερεὰ δι' ὅλου χρυσῆ λυχνία, πλησίον τοῦ ἐσωτέρου καταπετάσματος, καὶ οἱ ἐπ' αὐτῆς λύχνοι, καὶ ἡ χρυσῆ τράπεζα ἐφ' ἧς ἦσαν οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως, καὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων τὸ χρυσοῦν θυμιατήριον. Εἰ δέ τις ἦν τρίτος καὶ τέταρτος χρυσὸς, ἐξ ἐκείνου κατεσκευάζετο τὰ σκεύη τὰ ἅγια, καὶ ἀπὸ ἀργύρου δὲ Αἰγυπτίου ἄλλα ἐγίνετο. Ἐν Αἰγύπτῳ γὰρ παροικοῦντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐκεῖ παροικίας κεκερδήκασι, τὸ εὐπορῆσαι τοσαύτης ὕλης τιμίας εἰς τὰ χρήσιμα τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ δὲ Αἰγυπτίου ἱματισμοῦ εἰκὸς γεγονέναι ὅσα ἐδεήθη ἔργων, ὡς ὠνόμασεν ἡ Γραφὴ, ῥαφιδευτῶν, συῤῥαπτῶν, τῶν ῥαφιδευτῶν μετὰ σοφίας Θεοῦ, τὰ τοιάδε ἱμάτια τοῖς τοιοισδὶ, ἵνα γένηται τὰ καταπετάσματα, καὶ αἱ αὐλαὶ αἱ ἐσωτέρω καὶ ἐξωτέρω. Καὶ τί με δεῖ, ἀκαίρως παρεκβαίνοντα, κατασκευάζειν εἰς ὅσα χρήσιμά ἐστι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὰ ἀπὸ Αἰγύπτου παραλαμβανόμενα οἷς Αἰγύπτιοι μὲν οὐκ εἰς δέον ἐχρῶντο, Ἑβραῖοι δὲ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν εἰς θεοσέβειαν ἐχρήσαντο; Οἶδε μέν τοι ἡ θεία Γραφὴ πρὸς κακοῦ γεγονέναι τὸ ἀπὸ τῆς γῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ εἰς Αἴγυπτον καταβεβηκέναι, αἰνισσομένη, ὅτι τισὶ πρὸς κακοῦ γίνεται τὸ παροικῆσαι τοῖς Αἰγυπτίοις, τουτέστι τοῖς τοῦ κόσμου μαθήμασι μετὰ τὸ ἐγγραφῆναι τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῇ Ἰσραηλιτικῇ εἰς αὐτὸν θεραπείᾳ. Ἄδερ γοῦν ὁ Ἰδουμαῖος (16), ὅσον μὲν ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰσραὴλ ἦν, μὴ γευόμενος τῶν Αἰγυπτίων ἄρτων, εἴδωλα οὐ κατεσκεύαζεν· ὅτε δὲ ἀποδρὰς τὸν σοφὸν Σολομῶντα κατέβη εἰς Αἴγυπτον, ὡς ἀποδρὰς ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, συγγενὴς γέγονε τῷ Φαραὼ γήμας τὴν ἀδελφὴν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ τεκνοποιῶν τὸν τρεφόμενον μεταξὺ τῶν παίδων τοῦ Φαραώ. Διόπερ εἰ καὶ ἐπανελήλυθεν εἰς τὴν γῆν Ἰσραὴλ, ἐπὶ τὸ διασχίσαι τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ ἐπανελήλυθε, καὶ ποιῆσαι αὐτοὺς εἰπεῖν ἐπὶ τῇ χρυσῇ δαμάλει· « Οὗτοί εἰσιν οἱ θεοί σου, Ἰσραὴλ, οἱ ἀναγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Κἀγὼ δὲ τῇ πείρᾳ μαθὼν εἴποιμ' ἄν σοι, ὅτι σπάνιος μὲν ὁ τὰ χρήσιμα τῆς Αἰγύπτου λαβὼν, καὶ ἐξελθὼν ταύτης, καὶ κατασκευάσας τὰ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ· πολὺς δὲ ὁ τοῦ Ἰδουμαίου Ἄδερ ἀδελφός. Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ ἀπό τινος Ἑλληνικῆς εὐτρεχείας αἱρετικὰ γεννήσαντες νοήματα, καὶ οἱονεὶ δαμάλεις χρυσᾶς κατασκευάσαντες ἐν Βαιθήλ· ὃ ἑρμηνεύεται *οἶκος Θεοῦ*. Δοκεῖ δέ μοι καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος αἰνίσσεσθαι, ὅτι τὰ ἴδια ἀναπλάσματα ἀνέθηκαν ταῖς Γραφαῖς ἐν αἷς οἰκεῖ λόγος Θεοῦ, τροπικῶς Βαιθὴλ καλουμέναις. Τὸ δ' ἄλλο ἀνάπλασμα ἐν Δὰν φησὶν ὁ λόγος ἀνατεθεῖσθαι. Τοῦ δὲ Δὰν τὰ ὅρια τελευταῖά ἐστι, καὶ ἐγγὺς τῶν ἐθνικῶν ὁρίων, ὡς

A sunt quæ in Sanctis sanctorum erant, arca cum operculo, cherubim, propitiatorium, et urna aurea, in qua repositum erat manna, panis angelorum. Hæc igitur ex optimo Ægyptiorum auro confecta fuisse verisimile est; e quodam autem secundario auri genere solidum candelabrum plane aureum prope interius velum, et lucernas ipsi impositas, et mensam auream in qua erant panes propositionis, et inter utrumque thuribulum aureum. Quod si tertium et quartum aliquod aurum fuit, ex illo conflata sunt vasa sacra, et ex argento Ægyptio alia confecta sunt. Ægyptum enim incolentes filii Israel id ex illa habitatione lucri reportarunt, ut tam pretiosa materia abundarent ad divini cultus usum. E vestibus autem Ægyptiorum effecta fuisse B credibile est, quæcunque indiguerunt opere, ut nominat Scriptura, acu pingentium et consuentium, acu pingentium cum Dei sapientia, hæc illa vestimenta his illis modis, ut fierent velamina atriaque interiora et exteriora. Verum quid me attinet intempestiva digressione explicare quot et quantos usus Israelitis præbuerint Ægyptiorum spolia quibus hi male utebantur; Hebræi vero Dei sapientia instituti ad divinum cultum usi sunt? Solet tamen divina Scriptura e terra filiorum Israel in Ægyptum descensum in malis ponere, tacite innuens quibusdam malum esse versari cum Ægyptiis, hoc est, cum mundi disciplinis, postquam legi Dei nomen dederint, et Israeliticæ in Deum C pietati. Ader certe Idumæus[48], quandiu fuit in terra Israel, nec gustavit Ægyptiorum panes, idola non fabricatus est; cum vero a sapiente Salomone aufugiens descendit in Ægyptum, velut fugiens a Dei sapientia, cum Pharaone affinitatem iniit, ducta uxoris ipsius sorore, et procreato ex ea filio qui inter Pharaonis liberos educatus est. Quare, etsi in terram Israel reversus est, in id reversus est, ut Dei populum divideret, eoque induceret ut de aurea vitula diceret: « Hi sunt dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti [49]. » Ac ego sane experientia doctus affirmaverim paucos admodum inveniri qui perceptis Ægypti utilitatibus, ex ea egressi sint, et quæ ad Dei cultum pertinent, constituerint; multos vero esse Ader Idumæi fratres. D Hi sunt qui e Græca quadam solertia hæreticas opiniones genuerunt, et ceu vitulas quasdam aureas fabricati sunt in Bethel, quæ interpretatur *domus Dei*. His mihi **32** videtur tacite indicari, sua eos commenta affinxisse Scripturis in quibus Dei verbum habitat, et quæ tropice appellantur Bethel. Cæterum aliud figmentum ait Scriptura in Dan repositum fuisse. Fines porro Dan extremi sunt et in confinio gentium, ut constat ex iis quæ in libro Jesu Nave scripta sunt. Sunt igitur vicina finibus gentium quædam ex iis figmentis quæ, ut exposuimus, fratres Ader finxerunt.

[48] III Reg. XI, 14. [49] Exod. XXXII, 4.

(16) *Ἄδερ γοῦν ὁ Ἰδουμαῖος*, etc. Confundere videtur hoc loco Origenes Ader seu Adad cum Jeroboam. Confer caput undecimum libri tertii Regum cum ejusdem libri capite duodecimo.

δῆλον ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἐγγὺς οὖν εἰσιν ἐθνικῶν ὁρίων τινὰ τῶν ἀναπλασμάτων ἅπερ ἀνέπλασαν οἱ τοῦ Ἄδερ, ὡς ἀποδεδώκαμεν, ἀδελφοί.

3. Tu igitur, domine fili, præcipue attende divinarum Scripturarum lectioni, sed attende; multa enim attentione nobis, qui divina legimus, opus est, ne de iis aliqua inconsideratius dicamus aut sentiamus; et attendens rerum divinarum lectioni cum fideli et quæ Deo placeat anticipata opinione, pulsa quæ in iis clausa sunt, et aperietur tibi a janitore, de quo dixit Jesus: « Huic ostiarius aperit [50]. » Et attendens divinæ lectioni, recte et firma in Deum fide eam quære quæ multis abscondita est, divinarum mentem litterarum. Verum ne tibi satis sit pulsare et quærere. Nam maxime etiam necessaria est ad res divinas intelligendas oratio, ad quam cohortans Salvator, non solum dixit: « Pulsate, et aperietur vobis; » et: « Quærite, et invenietis [51]; » sed et: « Petite, et dabitur vobis [52]; » Hæc pro paterna mea in te charitate ausus sum. An recte sim ausus necne, novit Deus, et Christus ipsius, nec non qui particeps est spiritus Dei et spiritus Christi. Utinam et tu particeps sis, et eam partem semper augeas, ut non solum dicas: « Participes Christi facti sumus [53], » sed et, « participes Dei. »

A Σὺ οὖν, κύριε υἱὲ, προηγουμένως πρόσεχε τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει· ἀλλὰ πρόσεχε· πολλῆς γὰρ προσοχῆς ἀναγινώσκοντες τὰ θεῖα δεόμεθα· ἵνα μὴ προπετέστερον εἴπωμέν τινα, ἢ νομίσωμεν περὶ αὐτῶν· καὶ προσέχων τῇ τῶν θείων ἀναγνώσει μετὰ πιστῆς καὶ Θεῷ ἀρεσκούσης προλήψεως, κροῦε τὰ κεκλεισμένα αὐτῆς, καὶ ἀνοιγήσεταί σοι ὑπὸ τοῦ θυρωροῦ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· « Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει. » Καὶ προσέχων τῇ θείᾳ ἀναγνώσει, ὀρθῶς ζήτει καὶ μετὰ πίστεως τῆς εἰς Θεὸν ἀκλινοῦς τὸν κεκρυμμένον τοῖς πολλοῖς νοῦν τῶν θείων γραμμάτων. Μὴ ἀρκοῦ δὲ τῷ κρούειν καὶ ζητεῖν· ἀναγκαιοτάτη γὰρ καὶ ἡ περὶ τοῦ νοεῖν τὰ θεῖα εὐχή· ἐφ' ἣ προτρέπων ὁ Σωτὴρ, οὐ μόνον εἶπε τό· « Κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν, » καὶ τό· « Ζητεῖτε, καὶ εὑ-
B ρήσετε, » ἀλλὰ καὶ τό· « Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Ταῦτα ἀπὸ τῆς πρὸς σέ μου πατρικῆς ἀγάπης τετόλμηται. Εἰ δ' εὖ ἔχει τὰ τετολμημένα, ἢ μὴ, Θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ μετέχων πνεύματος Θεοῦ καὶ πνεύματος Χριστοῦ. Μετέχοις δὲ καὶ σὺ, καὶ ἀεὶ αὔξοις τὴν μετοχὴν, ἵνα λέγῃς οὐ μόνον τό· « Μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν, » ἀλλὰ καὶ, « μέτοχοι τοῦ Θεοῦ. »

[50] Joan. x, 3. [51] Matth. vii, 7. [52] Luc. ii, 9. [53] Heb. iii, 14.

MONITUM AD LIBROS DE RESURRECTIONE.

Eusebius Hist. eccl. *lib.* vi, *cap.* 24, *inter opera quæ Origenem Alexandriæ composuisse narrat, recenset* De resurrectione libros duos. *Scripti sunt ante libros* Περὶ ἀρχῶν, *quandoquidem lib.* i Περὶ ἀρχῶν, *cap.* 10, *laudantur his verbis : « De quo (nimirum de Resurrectione) in aliis quidem libris quos De resurrectione scripsimus, plenius disputavimus, et quid nobis de hoc videretur, ostendimus. Sed et nunc pauca inde repetere non videtur absurdum.» Hieronymus in libro quodam qui citatur a Rufino in* Apologia secunda adversus Hieronymum, *indiculum texens librorum Origenis, non solum ait eum scripsisse* De resurrectione libros duos, *sed et alios* De resurrectione dialogos duos. *Cum ergo aliquo sensu dici queat Origenes quatuor* De resurrectione *libros scripsisse, idcirco forte idem Hieronymus epist.* 38, *alias* 61, *librum citat* De resurrectione *quartum. Contra hos Origenis libros* De resurrectione *scripsit Methodius episcopus insignem* De resurrectione dialogum *teste Hieronymo in libro* De script. eccles., *et Maximo in scholiis ad librum*
33 ecclesiasticæ Hierarchiæ *Dionysii, cap.* 7. *Ex hoc Methodii* Dialogo *egregia habes fragmenta apud Epiphanium in hæresi Origenistarum, et apud Photium in* Bibliotheca. *Scripti sunt etiam super ea quæstione adversus Origenem ab Hammone Adrianopolita libri, sed quorum hodie nihil superest. Huetius* Origenianorum *lib.* ii, *quæst.* 9, *alios enumerat scriptores, quibus si fides habenda sit, variorum et e diametro fere oppositorum criminum de resurrectione reus fuerit Origenes necesse est. Denique tot scatere erroribus ejus* De resurrectione *libri Hieronymo videbantur, ut in epistola* 41, *alias* 65, *exclamet : « Quis Latinorum ausus est unquam transferre libros ejus* De resurrectione, Περὶ ἀρχῶν, Στρωματέας, et Τόμους? *quis per infame opus se ipsum voluit infamari ? » Verumtamen Pamphilus martyr in* Apologia *sua pro* Origene *aliis testimoniis quæ ex illius commentariis tum in Isaiam prophetam, tum in psalmos* i, xv *et* xviii *protulit, ut eum de resurrectione admodum catholice sensisse ostendat, præmisit etiam e libro illius primo et e libro secundo* De resurrectione *aliquot loca quæ hocce Monitum excipiunt, quæque catholicæ fidei omnino consonant. His addere poterat sanctus martyr quæ de resurrectione scripta reperiuntur lib.* iii Contra Celsum, *num.* 41, *his verbis :* Εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην· πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτάτω αὐτοῦ πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια; *« Si materiæ qualitatibus omnibus subjectæ mutari possint qualitates, cur fieri non potuit ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit, qualem oportuit esse eam, quæ in æthere, eoque superioribus locis versaretur, nihilque haberet eorum quæ infirmæ carnis propria sunt ? » Carnis ergo resurrectionem in Salvatore ac proinde in nobis confitetur. Confer quæ habet lib.* iv Contra Celsum, *num.* 57; *lib.* v, *num.* 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23; *lib.* vi, *num.* 29; *lib.* i Περὶ ἀρχῶν, *cap.* 10; *et ex singulorum locorum accurata collatione fateberis nihil illis inesse quod catholico de resurrectione dogmati non possit aptari, si modo quasdam exceperis quæstiunculas quas luxurians Origenis ingenium curiosius persequens, paulo longius progreditur. Vide animadversiones nostras in* Origenianorum *lib.* ii, *quæst.* 9.

EX LIBRO PRIMO ORIGENIS DE RESURRECTIONE (17).

Quomodo enim non videtur absurdum, ut hoc corpus quod pro Christo pertulit cicatrices, et pa-

(17) Desumptum est hocce fragmentum ex *Apologia* Pamphili *pro Origene*.

riter cum anima persecutionum toleravit sæva tormenta, carcerum quoque ac vinculorum et verberum supplicia pertulit, igne etiam cruciatum, ferro cæsum est, insuper et bestiarum cruentos morsus, crucis patibula, ac diversa pœnarum genera perpessum est, tantorum certaminum præmiis defraudetur? Quippe si sola anima quæ non sola certaverit, coronetur, et corporis sui vasculum quod ei cum magno labore servivit, nulla agonis et victoriæ A præmia consequatur, quomodo non contra omnem rationem esse videtur, ut naturalibus vitiis atque ingenitæ libidini propter Christum caro resistens, et virginitatem obtinens cum ingenti labore, qui continentiæ labor utique aut major corporis quam animæ est, aut certe utriusque æqualis est, præmiorum tempore altera velut indigna rejiciatur, altera veniat ad coronam? Quæ res sine dubio aut injustitiæ alicujus Deum, aut impossibilitatis accusat.

—

34 EX LIBRO SECUNDO ORIGENIS DE RESURRECTIONE (18).

Nos vero post corruptionem mundi eosdem ipsos futuros esse homines dicimus, licet non eodem statu, neque in iisdem passionibus. Non enim iterum ex conventione viri et mulieris erunt, sed verbi gratia, ea ratio quæ continet Pauli substantiam (Pauli autem nunc dico corporalis) salva permanet; et cum voluerit Deus secundum ea quæ dicta sunt per sacramentum tubarum in novissima tuba facere ut mortui resurgant, per illam ipsam substantialem rationem quæ salva permanet, de terræ pulvere suscitantur a mortuis ex omnibus locis ii quibus ratio illa substantiæ corporalis in ipsis corporibus permanebat, quæ in terram prolapsa Dei voluntate iterum suscitantur. Et hoc arbitror asserere volentem dixisse Apostolum in prima Epistola ad Corinthios. Post assertionem enim resurrectionis mortuorum, cum proposuisset sibi ea quæ possent ab aliis objici de resurrectione mortuorum, sic ait: « Sed dicit aliquis: Quomodo resurgunt mortui? Quo autem corpore venient? Stulte, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non quod futurum est corpus seminas, sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus prout vult [54]. » Cum enim manifestissime ostendisset quia mortui resurgunt, et certum esset quia Salvator noster cum ipso corpore resurrexit quod susceperat ex Maria, non autem satis clarum esset quomodo resurrecturi essent cæteri, vel quale corpus habituri: comparat resurrectionem seminibus quæ seminantur in terra, ut puta grano frumenti, quod cum ceciderit in terram, corrumpitur; sed rationis illius virtus quæ est insita in interioribus ejus medullis; ipsa rationis virtus assumpta adjacentem sibi terram, vel aquæ humorem, sed et aeris circumstantem temperiem, caloris quoque sufficientem recipiens fomitem, per divinam potentiam in corpus culmi vel spiræ consurgit: et hoc est quod dicit: « Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est, seminas. » Ergo hoc quod cadit ut semen in terram corpus nostrum, comparatum est grano frumenti.

Et assertis his per hujusmodi consequentiam post pauca addidit etiam hæc:

Quod autem omnis illa repromissio resurrectionis mortuorum de hoc corpore sit quod mortuum relinquitur, sanctæ Scripturæ multis modis hoc ostendunt. B Sed et ipsa hoc Domini nostri Jesu Christi resurrectio declarat, qui primogenitus ex mortuis dicitur.

Post hæc quibusdam per medium latius disputatis adjecit etiam ista:

Sicut enim plus habet omnis rationabilis anima his quæ vel crescendi, vel nutriendi, vel motus solius officium exhibere dicuntur: sic ea ratio quæ in humano corpore est, multo amplius habet, quam quæ in reliquis est corporibus, ex eo quod etiam cum corruptum fuerit corpus humanum, subsistere rursum potest Dei virtute conservatum et custoditum usque ad resurrectionis suæ tempus. Quod autem ubicunque fuerit, restituatur, id est ab omni in quocunque jacuerit loco, ita ait Joannes in Revelatione sua: « Et reddidit mare mortuos quos C habebat in se, et mors et infernus reddiderunt mortuos suos qui erant in eis [55]. » Forte enim, ut ego puto, mare hic pro humido omni appellatum est elemento, infernus autem pro aere, mors vero pro terra. Quasi quamdam namque cognationem his inter se invicem habentibus, corpus nostrum pulverem mortis vocat Scriptura, vel terram, vel corpus mortis. Sane qualis fuerit uniuscujusque præparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui beatius hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebit, et apta ei mansio beatorum tribuetur locorum; huic vero qui in malitia consumpserit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus quod sufficere et perdurare tantummodo possit in pœnis. Et arbitror quod D hanc differentiam volens ostendere Paulus apostolus dicit: « Alia caro animalium, alia volucrum, alia piscium [56], » et cætera quæ enumeravit Apostolus. Sed sicut non est putandum, quod animalium corpus accepturus sit peccator, aut volucrum, aut piscium, sic neque solis aut lunæ, aut stellarum formam sperandum est accipere eos qui resurgent in gloria; sed exempli causa dicta esse hæc ab Apostolo sentiendum est, ut designetur per hæc quod alii pro meritis suis honorabiliores et clariores erunt, beatiora quoque habitacula sortituri: aliorum vero indignissimus et abjectissimus pro gestorum scelere erit status, qui etiam mutis animalibus dignus sit comparari.

[54] I Cor. XV, 35 seqq. [55] Apoc. XX, 13. [56] I Cor. XV, 33.

(18) Item ex *Apologia* Pamphili *pro Origene*.

ORIGENIS FRAGMENTUM DE RESURRECTIONE (19).

35 De Lazaro et de divite dubitari potest, cum simpliciores hæc ita dicta esse existiment quasi ambo cum corporibus digna iis quæ in vita gesserint, præmia recipiant; ii autem qui accuratiores sunt, quoniam post resurrectionem nullus in vita relinquitur, hæc in resurrectione contigisse non putent; dicit enim dives: « Habeo quinque fratres. Ne et ipsi veniant in locum hunc tormentorum, mitte Lazarum qui nuntiet ipsis quæ hic fiunt[87]; » et per hæc quærant linguam, digitum, sinum Abrahæ, et recubitum. Et forte illa quæ animæ e corpore egredienti statim obtigit figura, quæ etiam forma similis est crasso ac terreno corpori, ita potest intelligi. Si quis ergo unquam e mortuis narratur apparuisse, similis visus est ei, quam cum in carne ageret habuit, formæ.

Deinde habet : Sed et Samuel qui, ut manifestum est, conspicabilis apparuit, probat se corpore fuisse indutum; præsertim cum certa non desint argumenta quibus animæ substantiam esse incorpoream pronuntiare cogamur. Huc adde quod et dives pœnas luens, et pauper in sinu Abrahæ requiescens, quorum alter in inferno puniri, alter in sinu Abrahæ requiescere dicitur, idque ante Salvatoris adventum, atque ante consummationem sæculi, ac proinde ante resurrectionem, docent animam etiam nunc post excessum e vita uti corpore.

A Περὶ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου ἀπορεῖσθαι δύναται· τῶν μὲν ἁπλουστέρων (20) οἰομένων ταῦτα λελέχθαι, ὡς ἀμφοτέρων μετὰ τῶν σωμάτων λαμβανόντων τὰ ἄξια τῶν τῷ βίῳ πεπραγμένων· τῶν δὲ ἀκριβεστέρων (21), ἐπεὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν οὐδεὶς ἐν βίῳ καταλείπεται, οὐκ ἐν τῇ ἀναστάσει οἰομένων ταῦτα γεγονέναι· λέγει γὰρ ὁ πλούσιος, ὅτι « πέντε ἀδελφοὺς ἔχω, καὶ ἵνα μὴ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου, πέμψον Λάζαρον ἀπαγγέλλοντα αὐτοῖς τὰ ἐνταῦθα· » καὶ διὰ τούτων ζητούντων τὴν γλῶσσαν, καὶ τὸν δάκτυλον, καὶ τοὺς κόλπους Ἀβραάμ, καὶ τὴν ἀνάκλισιν (22). Καὶ τάχα τὸ τῆς ψυχῆς ἅμα τῇ ἀπαλλαγῇ σχῆμα ὁμοειδὲς ὂν τῷ παχεῖ καὶ γηΐνῳ σώματι δύναται οὕτως λαμβάνεσθαι. Εἴ ποτε γοῦν ἱστόρηταί τις τῶν κεκοιμημένων φαινόμενος, ὅ-

B μοιος (23) ἑώραται τῷ ὅτε τὴν σάρκα εἶχε σχήματι.

Εἶτα· Ἀλλὰ καὶ ὁ Σαμουὴλ φαινόμενος, ὡς δῆλόν ἐστιν, ὁρατὸς ὤν, παρίστησιν ὅτι σῶμα περιέκειτο· μάλιστα ἐὰν ἀναγκασθῶμεν ὑπὸ τῶν ἀποδείξεων τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς ἀσώματον εἶναι καὶ ταύτην ἀποφήνασθαι. Ἀλλὰ καὶ ὁ κολαζόμενος πλούσιος, καὶ ὁ ἐν κόλποις Ἀβραὰμ πένης ἀναπαυόμενος, πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος καὶ πρὸ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, καὶ διὰ τοῦτο πρὸ τῆς (24) ἀναστάσεως λεγόμενοι ὁ μὲν ἐν ᾅδου κολάζεσθαι, ὁ δὲ ἐν κόλποις Ἀβραὰμ ἀναπαύεσθαι, διδάσκουσιν ὅτι καὶ νῦν τῇ ἀπαλλαγῇ σώματι χρῆται ἡ ψυχή.

Ex Methodio, apud Epiph. hæres. 64.

Cum ita dixisset (Origenes) Dominum Sadducæis tentantibus respondisse, « qui compotes resurrectionis essent, angelorum instar futuros[88]; » post ista subjunxit: « Angeli porro carnis expertes in summa felicitate degunt ac gloria. Quare et nos, quos æquari angelis oportet, necesse est ad eumdem modum carne nudari. »

C *Ἐκ τῶν Μεθοδίου.*

Φράσας (Ὠριγένης) ἀποφήνασθαι τὸν Κύριον, ὡς « οἱ τῆς ἀναστάσεως τευξόμενοι ἔσονται τότε ὡς ἄγγελοι, » ἔνθα πειράζουσιν αὐτὸν οἱ Σαδδουκαῖοι, ἐπέφερεν· « Οἱ δὲ ἄγγελοι ἐκτὸς ὄντες σαρκὸς ἐν μακαριότητος ἀκρότητι, διὰ τοῦτο καὶ δόξης εἰσί· καὶ ἡμᾶς δὲ ἄρα ἐξισάζεσθαι μέλλοντας ἀγγέλοις ἀνάγκη δὴ σαρκῶν ὡσαύτως (25) ἐκείνοις γυμνοὺς ἔσεσθαι δεῖν. »

ORIGENIS SENTENTIA DE RESURRECTIONE.

Ex Hieronymi epistola 38, *alias* 61, *ad Pammachium.*

---

36 Dicit Origenes in pluribus locis, et maxime in libro *De resurrectione* quarto, et in expositione primi psalmi, et in *Stromatibus*, duplicem errorem versari in Ecclesia: nostrorum et hæreticorum; nos simplices et philosarcas dicere, quod eadem ossa et sanguis et caro, id est, vultus et membra, totiusque compago corporis resurgat in novissima D die: scilicet ut pedibus ambulemus, operemur manibus, videamus oculis, auribus audiamus, circumferamusque ventrem insatiabilem, et stomachum cibos concoquentem; consequens autem esse, qui ista credamus dicere nos quod et comedendum nobis sit, et bibendum, digerenda stercora, effundendus humor, ducendæ uxores, liberi procreandi.

[87] Luc. XVI, 27, 28. [88] Marc. XII, 23.

(19) E libro S. Methodii *De resurrectione* affert hoc Origenis fragmentum Photius in *Biblioth.* cod. 224. Sed e quonam Origenis libro illud necnon alterum sequens deprompserit Methodius, incertum est. Ut autem quid in eo sibi velit Adamantius possis assequi, vide quæ de animarum statu post mortem docet lib. II *contra Celsum*, num. 60, et libro VII, num. 5; item adnotationes ad lib. I *De principiis*, cap. 1, num. 7.

(20) Ἁπλουστέρων. Alias, ἁπλούστερον.

(21) Ἀκριβεστέρων. Alias, ἀκριβέστερον.

(22) Ἀνάκλισιν. Alias, ἀνάκλησιν.

(23) Ὅμοιος. Alias, ὁμοίως.

(24) Πρὸ τῆς. Alias, περὶ τῆς.

(25) *Σαρκῶν ὡσαύτως.* Quod ait necesse esse ut in resurrectione carne nudemur, id intelligit de carne corruptibili et infirmitatibus adhuc obnoxia; neque enim futuri hominum in resurrectione status cum angelico comparationem omnino adæquatam esse voluit. Vide Monitum.

Quo enim membra genitalia, si nuptiæ non erunt? Quo dentes, si cibi non molendi sunt? Quo venter et cibi, si juxta Apostolum et hic et illi destruentur? ipso iterum clamante : « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt, neque corruptio incorruptionem[59]. » Hæc nos innocentes et rusticos asserit dicere. Hæreticos vero, in quorum parte sunt Marcion, Apelles, Valentinus, Manes, nomen insaniæ, penitus et carnis et corporis resurrectionem negare; et salutem tantum tribuere animæ, frustraque nos dicere ad exemplum Domini resurrecturos, cum ipse quoque Dominus in phantasmate resurrexerit; et non solum resurrectio ejus, sed et ipsa nativitas τῷ δοκεῖν, id est putative, visa magis sit quam fuerit. Sibi autem utramque displicere sententiam, fugere se et nostrorum carnes, et hæreticorum phantasmata : quia utraque pars in contrarium nimia sit; aliis idem volentibus se esse quod fuerunt; aliis resurrectionem corporum omnino denegantibus. « Quatuor, inquit, elementa sunt, philosophis quoque nota et medicis, de quibus omnes res et corpora humana compacta sunt, terra, aqua, aer et ignis. Terram in carnibus, aerem in halitu, aquam in humore, ignem in calore intelligi. Cum ergo anima caducum hoc frigidumque corpusculum Dei jussione dimiserit, paulatim omnia redire ad matrices suas substantias : carnes in terram relabi, halitum in aera misceri, humorem reverti ad abyssos, calorem ad æthera subvolare. Et quomodo si sextarium lactis et vini mittas in pelagus, velisque rursum separare quod mistum est : vinum quidem et lac quod miseras, non periere, non tamen posse quod fusum est separari; sic substantiam carnis et sanguinis non perire quidem in originalibus materiis, non tamen in antiquam redire compaginem, nec posse ex toto eadem esse quæ fuerint. Cum autem ista dicantur, soliditas carnium, sanguinis liquor, crassitudo nervorum, venarumque perplexio et ossium durities denegatur. Alia ratione resurrectionem corporum confitemur eorum quæ in sepulcris posita sunt, dilapsaque in cineres : Pauli Pauli, et Petri Petri, et singula singulorum ; neque enim fas est ut in aliis corporibus animæ peccaverint, in aliis torqueantur; nec justi judicis alia corpora pro Christo sanguinem fundere, et alia coronari. » Quis hæc audiens resurrectionem carnis eum negare putet? « Est, inquit, singulis seminibus ratio quædam a Deo artifice insita, quæ futuras materias in medullæ principiis tenet. Et quomodo tanta arboris magnitudo, truncus, rami, poma, folia non videntur in semine, sunt tamen in ratione seminis, quam Græci σπερματισμόν vocant; et in grano frumenti est intrinsecus, vel medulla, vel venula, quæ cum in terra fuerit dissoluta, trahit ad se vicinas materias, et in stipulam, folia, aristasque consurgit; aliudque moritur, aliud resurgit ; neque

A enim in grano tritici, radices, culmus, folia, aristæ, paleæ sunt dissolutæ : sic et in ratione humanorum corporum manent quædam surgendi antiqua principia, et quasi ἐντεριώνη, id est seminarium mortuorum, sinu terræ confovetur. Cum autem judicii dies advenerit, et in voce archangeli et in novissima tuba tremuerit terra, movebuntur statim semina, et in puncto horæ mortuos germinabunt; non tamen easdem carnes, nec in his formis restituent quæ fuerunt. Vis scire verum esse quod dicimus, audi Apostolum : « Sed dicit aliquis, « Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore « venient? Insipiens, quod tu seminas, non corpus « quod futurum est seminas, sed nudum granum, « ut puta tritici[60], » vitis et arboris. Et quia de grano B tritici ac semente arborum ex parte jam diximus, nunc de acino vinacii disseramus. Granum parvum est, ita ut vix duobus digitulis teneri possit. Ubi sunt radices? ubi radicum et trunci et propaginum tortuosa perplexio? ubi pampinorum umbracula, et uvarum pulchritudo, futura vina parturiens? Aridum est quod tenetur, et pene vix cernitur : sed in sicco illo grano potentia Dei et occulta ratione sementis, spumantia musta fundentur. Hæc ligno tribuis, quod periturum est; sic ornatur, quod mansurum non est, nec pristinam recipiet vilitatem; et vis rursus 37 ossa, sanguinem, membra; ut crescentibus capillis tonsore egeas, nasus pituitas digerat, incre- C menta unguium resecanda sint; ut per inferiores partes vel stercora vel libidines effluant? si affers istas ineptias rusticorum, et carnis, in qua Deo placere non possumus, quasi inimicæ oblivisceris et resurrectionis mortuorum : « Seminatur in cor- « ruptione, surget in incorruptione. Seminatur in « contumelia, surget in gloria. Seminatur in infir- « mitate, surget in virtute. Seminatur corpus ani- « male, surget corpus spirituale[61]. » Nunc oculis videmus, auribus audimus, manibus agimus, pedibus ambulamus : in illo autem corpore spirituali toti videbimus, toti audiemus, toti operabimur, toti ambulabimus : et « transfigurabit Dominus corpus « humilitatis nostræ, conforme corpori suæ gloriæ[62]. » Quando dixit, « transfigurabit, » id est μετασχη- D ματίσει, membrorum quibus nunc utimur, diversitas denegatur. Aliud nobis spirituale et æthereum promittitur, quod nec tactui subjacet, nec oculis cernitur, nec pondere prægravatur, et pro locorum in quibus futurum est, varietate mutabitur. Alioqui si eædem carnes erunt, et corpora quæ fuerunt, rursum mares et feminæ, rursum nuptiæ; viris hirsutum supercilium, barba prolixa, mulieribus læves genæ et angusta pectora; ad concipiendos et pariendos fetus venter et femora dilatanda sunt. Resurgent etiam infantuli, resurgent et senes; illi nutriendi, hi baculis sustentandi. Nec vos, o simplices, resurrectio Domini decipiat, quod latus et ma-

59 I Cor. xv, 50. 60 I Cor. xv, 37. 61 I Cor. xv, 42, 43, 44. 62 Philip. iii, 21.

nus monstraverit, in littore steterit, in itinere cum Cleopha ambulaverit, et carnes et ossa habere se dixerit. Illud corpus aliis pollet privilegiis, quod de viri semine et carnis voluptate non natum est. Comedit post resurrectionem suam et bibit, et vestitus apparuit, tangendum se præbuit, ut dubitantibus apostolis fidem faceret resurrectionis. Sed A tamen non dissimulat naturam aerii corporis et spiritualis. Clausis enim ingreditur ostiis, et in fractione panis ex oculis evanescit. Ergo et nobis post resurrectionem bibendum erit et comedendum, et post cibum stercora egerenda? Et ubi erit illa promissio : « Oportet mortale hoc induere immor« talitatem [63]? »

FRAGMENTA

EX ORIGENIS LIBRIS STROMATUM

Eusebius lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 18, postquam narravit Ambrosium qui Valentini hæresim sectabatur, veritatis quam docebat Origenes, virtute convictum, ad rectæ fidei quæ in Ecclesia prædicabatur, professionem transiisse, addit : Καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν ἀπὸ παιδείας, τῆς περὶ τὸν Ὠριγένην φήμης πανταχόσε βοωμένης, ᾖεσαν ὡς αὐτὸν, πεῖραν τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ἱκανότητος τ' ἀνδρὸς ληψόμενοι· μυρίοι τε τῶν αἱρετικῶν, φιλοσόφων τε τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν οὐκ ὀλίγοι διὰ σπουδῆς αὐτῷ προσεῖχον, μονονουχὶ πρὸς τοῖς θείοις, καὶ τὰ τῆς ἔξωθεν φιλοσοφίας πρὸς αὐτοῦ παιδευόμενοι. Εἰσῆγέ τε γὰρ ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας ἑώρα καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα· γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν, καὶ τὰ ἄλλα προπαιδεύματα παραδιδούς· εἴς τε τὰς αἱρέσεις τὰς παρὰ τοῖς φιλοσόφοις προάγων, καὶ τὰ παρὰ τούτοις συγγράμματα διηγούμενος, ὑπομνηματιζόμενός τε, καὶ θεωρῶν εἰς ἕκαστα· ὥστε μέγαν καὶ παρ' αὐτοῖς Ἕλλησι φιλόσοφον τὸν ἄνδρα κηρύττεσθαι. « Alii quoque complures eruditi homines pervulgato ubique Origenis nomine illecti, ad eum confluebant, periculum de ejus viri in sacris litteris peritia facturi. Innumeri præterea hæretici, nec pauci ex illustribus philosophis studiose eum auscultabant : et præter rerum divinarum scientiam, Græcanicæ quoque philosophiæ præcepta quasi discipuli ex illo percipiebant. Quoscunque enim ex discipulis solertia et acumine ingenii præditos animadverterat, eos in philosophiam introducebat, geometriam illis tradens, et arithmeticam, aliasque prævias disciplinas; inde ad varias philosophorum sectas eos perducens, et libros a veteribus philosophis conscriptos exponens; commentarios quoque in singulos scribens, et reconditos sensus penitus inquirens; adeo ut apud ipsos etiam gentiles summus philosophus pronuntiaretur. » Porro hos Origenis in singulos veterum philosophorum libros commentarios aut nihil aliud fuisse quam ipsosmet libros *Στρωματεῖς* inscriptos, numero decem, aut certe præcipuam fuisse *Στρωματέων* materiam, admodum verisimile fit ex Hieronymi epistola 83, alias 84, in qua ait : « Hunc (Clementem Alexandrinum) imitatus Origenes decem scripsit *Stromateas*, Christianorum et philosophorum inter se **38** sententias comparans, et omnia nostræ religionis dogmata de Platone et Aristotele, Numenio Cornutoque confirmans. »

Quo tempore et ubi scripti sint, docet Eusebius lib. VI *Hist. eccles.*, cap. 24 : Καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους *Στρωματεῖς*, ὄντας τὸν ἀριθμὸν δέκα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως ('Αλεξανδρείας) κατὰ τὴν 'Αλεξάνδρου συντάττει βασιλείαν, ὡς καὶ τοῦτο ὁλόγραφοι δηλοῦσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν τόμων ἐπισημειώσεις. « Sed et libros qui *Στρωματεῖς* inscribuntur, numero decem, in eadem civitate (Alexandria) Alexandri imperatoris temporibus conscripsit, sicut notationes manu ipsius perscriptæ ac libris ipsis præfixæ testantur. »

Tertium hujus operis librum citat ipse Origenes tom. XIII in Joannem his verbis : Ὡς καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Στρωματέων* παρεστήσαμεν διηγούμενοι τὸ, *Ὁ Πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ*, ἀποδώσει σοι. « Sicut in tertio *Stromatum* libro exposuimus, enarrantes illud (Matth. VI, 4) : *Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.* » Quintum commemorat Hieronymus lib. IV *Comment. in Jerem.*, cap. XXII, ubi exponens versum 24 : *Vivo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Chonias filius Joakim regis Juda annulus in manu dextera mea, in die evellam eum*, etc. Hæc habet : « Nunc dico et illi (Joviniano) qui mortuus est, et isti (Rufino) qui vivit, et hæresim instaurare conatur, magistrum eorum Origenem hunc referre ad Christum, quod de manu Dei Patris instar annuli avulsus sit et missus in terram captivitatis in vallem lacrymarum, crucique traditus; matrem quoque ejus, haud dubium quin Synagogam, captam atque projectam. Et non pertimescit ista commemorans hoc quod sequitur : « Terra, terra, terra, audi verbum « Domini. Hæc dicit Dominus : Scribe virum istum abominatum sive sterilem, » et reliqua, intelligere de Domino majestatis. Scribit autem hoc, ne discipuli ejus negare audeant, in quinto *Stromatum* libro. » Idem Hieronymus epist. 41, alias 65, sexti *Stromatεωn* libri meminit, et in eo asserit perjuria et mendacia docere Origenem : « Quod autem, inquit, perjuriorum atque mendacii inter se orgiis fœderentur Origenistæ, sextus *Στρωματέων* liber, in quo ex Platonis sententia nostrum dogma confirmat, planissime docet. » Et lib. I *adversus Rufinum*, « Indignantur, inquit, quare Origenistas scripserim inter se orgiis mendaciorum fœderari. Nominavi librum, in quo hoc scriptum legerim, id est sextum *Στρωματέων* Origenis, in quo Platonis sententiæ nostrum dogma componens, ita loquitur. » Mox profert Hieronymus Origenis locum ipsum qui hoc monitum sequitur, et postea addit : « Hæc Origenes scripsit, negare non possumus : scripsit in libris quos ad perfectos et ad discipulos loquebatur : docetque magistris mentiendum; discipulos autem non debere mentiri. Qui ergo bene mentitur, et absque ulla verecundia quidquid in buccam venerit, confingit in fratres, magistrum se optimum probat. » Decimi tomi sæpius meminit Hieronymus : 1° *Comment. in Daniel.* cap. XIII, ubi insigne profert de Susannæ et Belis historiis fragmentum, quod post hocce monitum secundo loco editum reperies; 2° Præfat. in *Comment. Epistolæ ad Galatas*, ubi ait : « Scripsit ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit; » 3° epist. 74, alias 89, ad S. Augustinum, eam explanationem quam Galat. II, 14, dederat, et qua simulate Petrum a Paulo reprehensum contendebat, ait Origenem in decimo *Stromatum* libro, ubi Epistolam ad Galatas interpretatur, primum introduxisse; 4° libro tertio *Comment. in Epist. ad Galatas* cap. V, ex eodem *Stromateωn* Origenis volumine sanctus doctor longissimum exhibet locum, infra tertio loco editum.

[63] I Cor. XV, 53.

Id unum nunc monendum superest, Hieronymum hosce Στρωματεῖς inter eos recensere libros qui maximis, et præcipue de resurrectione erroribus scatebant, et quos eam ob rem nemo ausus erat Latine reddere. Vide epistolam 38, alias, 61, cap. 8, ubi Origenis dogma de resurrectione exponit: et epistolam 41, alias 65, in qua ait: « Centum quinquaginta anni prope sunt, ex quo Origenes mortuus est Tyri. Quis Latinorum ausus est unquam transferre libros ejus *De resurrectione*, *Περὶ ἀρχῶν*, *Στρωματέας* et *Τόμους*; quis per infame opus seipsum voluit infamari? »

—

EX LIBRO SEXTO STROMATUM ORIGENIS (26).

39 Plato in tertio *De republica* libro: « Veritas quoque sectanda magnopere est. Si enim, ut paulo ante rectissime dicebamus, Deo indecens et inutile mendacium est; hominibus quandoque utile, ut utantur eo quasi condimento atque medicamine, nulli dubium est quin hujusmodi licentia medicis danda sit et ab imprudentibus removenda. Vera, inquit, asseris: ergo principes urbium, si quibus et aliis hoc conceditur, oportet aliquando mentiri vel contra hostes, vel pro patria et civibus. » Et nos igitur illius præcepti memores: « Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo [64], » non debemus dicere, Quis est proximus meus? sed considerare quomodo philosophus caute dixerit, Deo indecens et utile esse mendacium; hominibus interdum inutile; et quod ne pro dispensatione quidem putandus sit Deus aliquando mentiri. Sin autem commodum audientis exegerit, verbis loqui- A tur ambiguis, et per ænigmata quæ vult profert, ut et veritatis apud eum dignitas conservetur; et quod noxium esse poterat si nudum proferretur in vulgus, quodam tectum velamine proferatur. Homo autem cui incumbit necessitas mentiendi, diligenter attendat, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condimento atque medicamine; ut servet mensuram ejus, ne excedat terminos, quibus usa est Judith contra Holophernem, et vicit eum prudenti simulatione verborum [65]. Imitetur Esther, quæ Artaxerxis sententiam diu tacita gentis veritate correxit [66]; et in primis patriarcham Jacob, quem legimus benedictiones patris artifici impetrasse mendacio [67]. Ex quo perspicuum est, quod nisi ita mentiti fuerimus, ut magnum nobis ex hoc aliquod B quæratur bonum, judicandi simus, quasi inimici ejus qui ait: « Ego sum veritas [68]. »

—

EX LIBRO DECIMO STROMATUM ORIGENIS (27).

« Et erat vir habitans in Babylone, et nomen ejus Joacim, et accepit uxorem nomine Susannam, filiam Helciæ, pulchram nimis et timentem Dominum. Et parentes ejus justi edocuerant filiam suam juxta legem Moysi [69]. » Hoc utendum est testimonio ad exhortationem parentum, ut doceant juxta legem Dei sermonemque divinum, non solum filios, sed et filias suas.

« Erat autem Joacim dives valde, et erat ei pomarium vicinum domui suæ [70], » etc. Referebat Hebræus istos esse Ahab et Sedeciam, de quibus scribit Jeremias: « Faciat te Dominus sicut Ahab et Sedeciam, quos frixit rex Babylonis in igne propter iniquitatem quam fecerant in Israel, et adulterarant uxores civium suorum [71]. »

De quibus locutus est Dominus: quia egressa est iniquitas de Babylone a senibus judicibus qui videbantur regere populum. Isti frequentabant domum Joacim [72], » etc. Pulchre de presbyteris peccatoribus non ait: « qui regebant populum; » sed, « qui videbantur regere. » Qui enim bene præsunt populo, regunt populum; qui autem tantum nomen habent judicum et injuste præsunt populo, regere videntur populum magis quam regant.

« Et deambulabat in pomario viri sui et videbant eam senes quotidie ingredientem et deambulantem, et exarserunt in concupiscentiam [73], » etc. Quod Græci vocant πάθος, nos « perturbationem » magis quam « passionem » rectius interpretamur. Hæc igitur perturbatio et cupido libidinis titillavit, imo percussit corda seniorum. Sed ut in animis eorum C jaceret fundamentum, et cogitarent desiderata complere, ipsi everterunt sensum suum; quo subverso oculi eorum inclinati sunt, ut cœlestia non viderent, nec recordarentur judiciorum justorum, sive Dei, sive honestatis, sive naturæ, quæ omnibus ad bonum insita est.

« Et ecce Susanna inambulabat, » etc. Ante jam dictum est quod facto mane inambularet Susanna. Nec incongruum est ad placandos eos qui omnium

[64] Ephes. IV, 25. [65] Judith, II. [66] Esth. IV et seqq. [67] Gen. XXVII. [68] Joan. XIV, 6. [69] Dan. XIII, 1, 2, 3. [70] Ibid. 4. [71] Jerem. XXIX, 22, 23. [72] Dan. XIII, 5, 6. [73] Ibid. 7, 8.

(26) Fragmentum istud exhibet sanctus Hieronymus lib. I *adversus Rufinum*. Vide Monitum.

(27) Hieronymus *Comment. in Daniel.* cap. XIII: « Expositis, inquit, ut potuimus quæ in Danielis libro juxta Hebraicum continentur, ponam breviter quid Origenes in decimo *Stromatum* suorum libro de Susannæ et Belis fabulis dixerit. Cujus hæc verba sunt quæ locis suis subnotabis. » Verum Origenis verbis nonnulla de suo interdum addidit Hieronymus, ut legenti patebit.

quæ gerimus de Scripturis sanctis quærunt exempla, hunc inambulandi locum assumere: quod recte quis ad vegetandum corpusculum deambulet (28). Quem locum de Septuaginta editione nunc posui.

« Cum autem egressæ essent puellæ, surrexerunt duo senes, ut accurrerent ad eam [74], » etc. Qui ad summitatem perfectæ virtutis venerit, nunquam dicit sibi imminere discrimen, si adulterorum manus non effugerit, dicentium: « Assentire nobis, et commiscere nobiscum. Alioquin, etsi nolueris, dicemus testimonium contra te quod fuerit tecum juvenis, et hac de causa **40** dimiseris puellas a te [75]. » Humanæ quippe fragilitatis est, mortem timere quæ infertur pro justitia; nisi forte angustiam interpretabimur non imminentis mortis, sed opprobrii et ignominiæ, qua perfundenda erat illis accusantibus atque dicentibus: « Fuit cum illa juvenis, et idcirco dimisit puellas. »

« Si enim hoc egero, mors mihi est; si autem non [76], » etc. Peccatum mortem vocat. Sicut ergo ei qui facit adulterium, mors est adulterium; sic omne peccatum quod ducit ad mortem, mors appellandum est. Et toties mori credimur quoties peccamus ad mortem. Unde econtrario toties resurgimus et vivificamur, quoties vitæ digna opera facimus.

« Sed melius mihi est absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini [77]. » In Græco non legitur αἱρετώτερον, id est, *melius*, sed αἱρετόν, quod *bonum* interpretari possumus. Unde eleganter non dixit: « Melius mihi est incidere in manus iniquorum presbyterorum, quam peccare in conspectu Domini: » ne videretur comparatione peccati quod non erat bonum, hoc appellare melius. Sed, « Bonum est, inquit, mihi non facere malum, et incidere in manus vestras, ne peccem in conspectu Domini. » Non ergo per comparationem legendum est: « Melius mihi est incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini; » sed absolute: « Bonum mihi est non facere malum et incidere in manus vestras, ne peccem in conspectu Domini. »

« Et exclamavit voce magna Susanna [78], » etc. Magna vox erat, non aeris percussione et clamore faucium, sed pudicitiæ magnitudine per quam clamabat ad Dominum. Unde et sancta Scriptura in exclamatione seniorum non apposuit magnam vocem. Sequitur enim: « Clamaverunt et senes adversus eam [79]. » « Exclamavit autem Susanna voce magna, » etc. Cordis affectus, et mentis pura confessio, et bonum conscientiæ, vocem ejus fecerant clariorem. Unde magna erat exclamatio ejus Deo, quæ ab hominibus non audiebatur.

« Cumque duceretur ad mortem, suscitavit Dominus Spiritum sanctum pueri junioris [80], » etc. Quo sermone ostenditur non intrasse in Danielem Spiritum sanctum, sed eum qui erat in illo et quiescebat propter ætatis infirmitatem, nec sua poterat opera demonstrare, data occasione pro sancta femina a Domino suscitatum.

« Et exclamavit voce magna: Mundus ego sum a sanguine hujus [81], » etc. Suscitato in se Spiritu sancto, et quæ puer deberet dicere suggerente, vox ejus magna erat. Et notandum sicubi in Scripturis sanctis peccatoris vox magna vocatur.

« Cumque divisi essent alter ab altero, vocavit unum de eis [82], » etc. Quia Hebræi reprobant historiam Susannæ (29), dicentes eam in Danielis volumine non haberi, debemus inquirere nomina σχίνου καὶ πρίνου quæ Latini « ilicem et lentiscum » interpretantur, si sint apud Hebræos, et quam habeant etymologiam, ut a σχίνῳ, « scissio, » et a πρίνῳ, « sectio » sive serratio dicatur lingua eorum. Quod si non fuerit inventum, necessitate cogemur, et nos eorum acquiescere sententiæ, qui Græci tantum sermonis hanc volunt esse περικοπήν, quæ Græcam habeat tantum etymologiam, et Hebraicam non habeat. Quod si quis ostenderit duarum istarum arborum scissionis et sectionis in Hebræo stare etymologiam, tunc poterimus etiam hanc Scripturam recipere.

« Exclamavit autem omnis synagoga voce magna, et benedixerunt Deum qui salvat sperantes in se [83], » etc. Si interfecit eos omnis synagoga (30), videtur illa opinio refutari, de qua supra diximus, secundum Jeremiam, quod ipsi essent presbyteri Ahab et Sedecias, nisi forte hoc quod scriptum est: « Interfecerunt eos, » sic interpretemur pro eo quod est, regi Babylonis occidendos tradiderunt. Sicut et nos dicimus, quod Judæi interfecerint Salvatorem; non quo ipsi percusserint, sed quo tradiderint occidendum et succlamantes dixerint: Crucifige, crucifige eum [84].

« Helcias autem et uxor ejus laudaverunt Deum pro filia sua Susanna [85], » etc. Digne quasi sancti laudant Deum; non quia liberata est de manu presbyterorum Susanna, hoc enim non satis laudabile est, nec magni discriminis, si non esset liberata, sed quia non est inventa in ea res turpis.

« Statimque cum aperuisset ostia, aspiciens rex super mensam, exclamavit voce magna: Magnus es, Bel, et non est apud te ullus dolus [86]. » Hoc quod

[74] Dan. XIII, 19. [75] Ibid. 21. [76] Ibid. 22. [77] Ibid. 23. [78] Ibid. 24. [79] Ibid. [80] Ibid. 45. [81] Ibid. 46. [82] Ibid. 52. [83] Ibid. 60. [84] Luc. XXIII, 21. [85] Dan. XIII, 63. [86] Dan. XIV, 17.

(28) « Quo dicto, observat ibidem Hieronymus, Origenes ostendit cætera se non juxta Septuaginta Interpretes disseruisse. » Vide notas in epist. ad Africanum, num. 2.

(29) *Hebræi reprobant historiam Susannæ*. Vide Monitum ad Africani et Origenis ἀμοιβαίας epistolas, et notas ad utramque.

(30) *Si interfecit eos omnis synagoga*, etc. Confer hunc locum cum num. 8 epistolæ Origenis ad Africanum, ubi contra Wetstenium probatur duplicem fuisse historiæ Susannæ versionem Græcam, alteram ab altera longe diversam.

Scriptura nunc dicit : « Exclamavit voce magna, » quia de idololatra et ignorante Deum dicitur, videtur observationem nostram subvertere, qua dudum asseruimus vocem magnam in sanctis tantum A reperiri. Quod solvet facile qui hanc historiam in libro Danielis apud Hebræos dixerit non haberi. Si quis autem potuerit eam approbare esse de canone, tunc quærendum est quid ei respondere debeamus.

—

41 EX DECIMO STROMATUM ORIGENIS LIBRO (31).

In hæc verba Epistolæ ad Galatas cap. v, v. 13 : *Vos enim in libertatem vocati estis, fratres; tantum ne libertatem in occasionem carni detis.*

Difficilis locus est, et ita nobis disserendus videtur. Qui liber est, et altiori sensu spiritum, et veritatem sequitur, præcedentes et typos contemnit et litteram : non idcirco debet minores despicere, et occasionem dare his qui non possunt sentire sublimius, de se penitus desperandi. Licet enim infirmi sint et caro comparatione spiritus appellentur, caro tamen Christi sunt. Si enim intelligit mysterium charitatis infirmioribus servientis, faciat aliquid propter infirmos : ne inscientia sua frater pereat, pro quo Christus est mortuus. Diligenter itaque attende, an ex consequentibus sensus iste texetur. « Vos, inquit, fratres, in libertatem vocati estis ; » forsitan ideo, quia non omnes vocationem capere poterant libertatis. Propter quod nunc auditis : « Tantum ne libertatem in occasionem detis carni. » Per dilectionem enim oportet minoribus servire majores; quia qui vult esse major, erit omnium servus [87]. Neque ergo spiritualis laceret Christi carnes, neque occasionem illis tribuat ut se remordeant provocantem, ne ab invicem consumantur. Oportet ergo spiritu ambulantem, et spiritu Scripturarum verba sectantem, non perficere desiderium carnis earum. Si autem hoc quod dicitur : « Spiritu ambulate, et desiderium carnis non perficietis [88] » simpliciter intelligimus, ut plerique arbitrantur, contra argumentum et hypothesin totius Epistolæ, in hæc subito Paulus erumpet; statim quippe sequitur : « Si autem spiritu ducimini, non estis sub lege [89]. » Et cum huc usque aliqua ex parte sibi sermo cohæreat, rursum si simplicem intelligentiam sequamur, ad inordinata repente præcepta nos transfert, de carne et spiritu disserens, id est : « Manifesta autem sunt opera carnis illa et illa [90]. » Et e contrario : « Fructus autem spiritus est charitas [91], » et reliqua. Sed neque in his consequentiam desperare debemus : quia opera carnis divinorum voluminum historia continet; non valde eos juvans qui sic eam intelligunt, ut scripta est. Quis enim non docebitur servire luxuriæ et fornicationem habere pro nihilo, cum Judam ad meretricem legerit ingredientem [92], et patriarchas habuisse multas pariter uxores? Quomodo non ad idololatriam provocabitur, qui sanguinem taurorum et cæteras Levitici victimas non plus quam quod in littera sonat putaverit indicare ? Quod autem inimicitias in B aperto positus Scripturæ sermo doceat, et ex hoc loco probatur : « Filia Babylonis misera ; beatus qui retribuet tibi retributionem quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram [93] ; » ex illo : « In matutino interficiebam omnes peccatores terræ [94], » et cætera his similia : de contentionibus videlicet, æmulatione, ira, rixis, dissensionibus. Ad quæ, si non altius aliquid sentiamus, provocant nos magis historiæ exempla quam prohibent. Hæreses quoque magis de carnali Scripturæ intelligentia quam de opere carnis nostræ, ut plurimi æstimant, substiterunt. Nec non invidiam et ebrietates per legis litteram discimus. Inebriatur Noe post diluvium, et patriarchæ apud fratrem Joseph in Ægypto [95]. Sed et comessationes C in Regnorum libro scriptæ sunt [96] ; saltante David et concrepante tympanis coram arca testamenti Dei ; et his similia. Quæritur quomodo ad veneficia et ad maleficas artes simplex Scripturæ divinæ sermo, qui dicitur caro, nos provocet, nisi ad ejusdem Scripturæ spiritum transcendamus. Puto hoc significare decies Danielem et tres pueros magis, incantatoribus et Gazarenis atque Chaldæis sapientiores repertos, et Moysem omni sapientia et doctrina Ægyptiorum eruditum. Multorum ergo malorum occasio est, si quis in Scripturæ carne permaneat. Quæ qui fecerint, regnum Dei non consequentur. Quamobrem spiritum Scripturæ fructusque quæramus, qui non dicuntur esse manifesti. Multo quippe labore et sudore, et digno cultu in Scripturis fru- D ctus spiritus invenitur. Unde arbitror Paulum diligenter et caute de Scripturæ sensibus dixisse carnalibus : « Manifesta autem sunt opera carnis [97] ; » de spiritualibus vero non ut ibi posuisse, manifestus est fructus spiritus, sed ita : « Fructus autem spiritus, est charitas, gaudium, pax [98], » et reliqua. Quod si relictis typis ad veritatem Scripturæ transeamus et spiritum, statim nobis prima charitas panditur ; et ad gaudium inde gradientes, pervenimus ad pacem, per quam consequimur patientiam.

[87] Matth. xx, 26, 27 ; Marc. x, 43, 44. [88] Gal. v, 16. [89] Ibid. 18. [90] Ibid. 19. [91] Ibid. 22. [92] Gen. xxxviii. [93] Psal. cxxxvi, 8, 9. [94] Psal. c, 8. [95] Gen. ix, 43. [96] II Reg. vi. [97] Gal. v, 19. [98] Ibid. 22.

(31) Exstat hocce fragmentum apud Hieronymum lib. iii *Comment. in Epist. ad Galat.* cap. 5.

Quis autem non ad miserationem et bonitatem erudiatur, cum etiam ea quæ quibusdam tristia putantur in lege, supplicia dico et prælia, et eversiones gentium, et comminationes ad populos per prophetas, magis remedia intellexerit esse quam pœnas? Non enim in æternum irascetur Dominus [99]. Cum hæc ergo nobis aperta fuerint, rationabiliorem habebimus fidem et correctos mores temperantia comitabitur, quam continentiam sequitur et castitas; et post hæc omnia incipiet esse lex pro nobis.

[99] Isa. LVII, 16.

IN LIBROS ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ

ADMONITIO.

—

42 1. Eusebius lib. VI *Hist. eccles.*, cap. 24, recensens quænam Alexandriæ opera composuerit Origenes, libros *Περὶ ἀρχῶν* inter alios enumerat his verbis : Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ *Περὶ ἀρχῶν* πρὸ τῆς ἀπ' Ἀλεξανδρείας μεταναστάσεως γράφει. « Libros item *De principiis*, antequam ab urbe Alexandria migraret, composuit. » Id unum ergo scimus, scriptos fuisse ante annum Christi 231, quo Alexandria excessit, ut Cæsaream Palæstinæ se reciperet. Jamdudum Græcus illorum contextus periit, et pauca admodum Græce supersunt fragmenta quæ infra suis locis Rufini interpretationi reperies adjuncta. Photius, cui quatuor hosce libros Græce legere adhuc contigit, breviter cod. VIII *Bibliothecæ* suæ, quid continerent, explicat his verbis : Ἀνεγνώσθη Ὠριγένους τὸ *Περὶ ἀρχῶν λόγοι δ'*· ὧν ὁ μὲν πρῶτος περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· ἐν ᾧ πλεῖστα βλασφημεῖ, τὸν μὲν Υἱὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεποιῆσθαι λέγων, τὸ δὲ Πνεῦμα ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ· καὶ διήκειν μὲν τὸν Πατέρα διὰ πάντων τῶν ὄντων, τὸν δὲ Υἱὸν μέχρι τῶν λογικῶν μόνον, τὸ δὲ Πνεῦμα μέχρι μόνον τῶν σεσωσμένων. Λέγει δὲ καὶ ἄλλα παραλογώτατα καὶ δυσσεβείας πλήρη· μετεμψυχώσεις τε γὰρ ληρωδεῖ, καὶ ἐμψύχους τοὺς ἀστέρας, καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια. Ἔστι δὲ ὁ μὲν πρῶτος μυθολογούμενος λόγος περὶ Πατρὸς, καὶ, ὡς ἐκεῖνός φησι, περὶ Χριστοῦ καὶ περὶ ἁγίου Πνεύματος· ἔτι καὶ περὶ λογικῶν φύσεων. Ὁ δὲ δεύτερος περὶ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κτισμάτων· καὶ ἔτι, ὅτι εἷς Θεὸς νόμου καὶ προφητῶν· καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης Θεός· καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ἐν Μωσεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις προφήταις καὶ ἁγίοις ἀποστόλοις· ἔτι περὶ ψυχῆς, περὶ ἀναστάσεως, περὶ κολάσεως, περὶ ἐπαγγελιῶν. Ὁ δὲ τρίτος περὶ αὐτεξουσίου· πῶς ὁ διάβολος καὶ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις κατὰ τὰς Γραφὰς στρατεύονται τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει· ὅτι γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς ἀπὸ χρόνου ἀρξάμενος· ὁ δὲ τέταρτος, περὶ τέλους· ὅτι θεῖαι αἱ Γραφαί· τέλος, ὅπως δεῖ ἀναγινώσκειν καὶ νοεῖν τὰς Γραφάς. « Lecti sunt Origenis *De principiis libri quatuor*. Horum primus de Patre, et Filio, et Spiritu sancto agit. Quo in libro plurima blaspheme scribit, ut, Filium a Patre factum, Spiritum a Filio; et Patrem quidem per omnia quæ exsistunt, pervadere; Filium vero per ea duntaxat quæ ratione prædita sunt; Spiritum autem per ea tantum, quæ salva facta sunt. Tradit et alia absurdissima impietatisque plena : animarum migrationes, et animata sidera, pluraque id genus nugatur. Primo itaque libro fabulose disserit de Patre, et, ut ipse appellat, de Christo, et de sancto Spiritu, insuper et de naturis ratione præditis. Secundo vero, de mundo rebusque in eo conditis; præterea unum eumdemque esse Deum legis et prophetarum; unum item esse veteris et novi Testamenti Deum; de Salvatoris incarnatione; eumdem Spiritum in Moyse et aliis prophetis sanctisque apostolis fuisse; ad hæc de anima, de resurrectione, de pœnis et præmiis. Tertio libro, de arbitrii libertate; qua ratione diabolus contrariæque potestates juxta Scripturarum doctrinam adversus humanum genus pugnent; mundum item ortum habere, et corruptioni obnoxium a tempore initium sumpsisse. Quarto libro, de fine; divinas esse Scripturas; denique quomodo legendæ et intelligendæ sint »

2. Ex omnibus porro Origenis operibus nullum fuisse quod majorem ei criminum invidiam concitarit, quam istud *Περὶ ἀρχῶν*, ut non constaret vel ex hoc Photii testimonio, aperte fatetur Pamphilus martyr in *Apologia* sua *pro Origene*, ubi ait : « Incipientes igitur indiciis scriptorum suorum ostendere quid de singulis senserit, ex his præcipue libris testimonia congregabimus quos accusatores ejus quam maxime criminantur, id est, quos per spatium et quietem in secreto conscripsit : hos enim asserunt maxime a
43 prædicatione ecclesiastica discrepare : ex his præcipue libris, quos *Περὶ ἀρχῶν* attitulavit, in quibus quamplurima a calumniatoribus incusantur. » Marcello Ancyrano quantum displicuerit hoc opus, docet Eusebius libro primo contra eumdem Marcellum, cap. 4, ubi ejus verba hæc affert : Καί τοι, εἰ δεῖ τ' ἀληθὲς περὶ Ὠριγένους εἰπεῖν, τοῦτο προσήκει λέγειν, ὅτι ἄρτι τῶν κατὰ φιλοσοφίαν ἀποστὰς μαθημάτων, καὶ τοῖς θείοις ὁμιλῆσαι προελόμενος λόγοις, πρὸ τῆς ἀκριβοῦς τῶν Γραφῶν καταλήψεως, διὰ τὸ πολὺ καὶ φιλότιμον τῆς ἔξωθεν παιδεύσεως, θᾶττον τοῦ δέοντος ἀρξάμενος ὑπογράφειν, ὑπὸ τῶν τῆς φιλοσοφίας παρήχθη λόγων, καί τινα δι' αὐτοὺς οὐ καλῶς γέγραφε. Δῆλον δέ· ἔτι γὰρ τῶν τοῦ Πλάτωνος μεμνημένος δογμάτων, καὶ τῆς τῶν ἀρχῶν παρ' αὐτῷ διαφορᾶς, *Περὶ ἀρχῶν* γέγραφε βιβλίον, καὶ ταύτην τῷ συγγράμματι τὴν ἐπιγραφὴν ἔθετο. Δεῖγμα δὲ τοῦτο μέγιστον τὸ, μηδὲ ἄλλοθέν ποθεν τὴν ἀρχὴν τῶν λέξεων αὐτὸν ἢ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου ποιήσασθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τῷ Πλάτωνι ῥηθέντων ῥημάτων. Γέγραφε γὰρ ἀρχόμενος οὕτως· *Οἱ πεπιστευκότες καὶ πεπιστευμένοι.* Τοῦτο τὸ ῥητὸν οὕτως εἰρημένον εὕροις ἂν ἐν τῷ *Γοργίᾳ* Πλάτωνος. « Quod si verum de Origene fatendum est, illud dicendum, cum vix a philosophicis scholis divertisset, et divinis litteris vacare vellet, priusquam illarum sensum diligenter fuisset assecutus, eo quod esset sæcularibus disciplinis cumulatissime instructus, citius quam par erat, accessisse ad scribendum : unde per philosophiam seductus quædam minus recte scripsit. Exempli gratia : Platonis dogmatum et variorum ejus principiorum memor, librum quemdam inscripsit *De principiis*. Quæ quidem inscriptio argumento est non vulgari, non aliunde eam quam a Platone ea omnia mutuatum. Exorditur autem librum ad hunc modum : *Qui credunt, et quibus creditur*. Quod ita dictum in *Gorgia* Platonis reperitur. » At vero iniquum esse hocce Marcelli judicium contendit Eusebius his verbis : Οὔτ' εἰ ἐφέρετο, ἤνεγκεν ἂν διαβολὴν Ὠριγένει φάντι, *Οἱ πεπιστευκότες ἢ καὶ πεπιστευμένοι*, καὶ συνάψαντι ἑξῆς, *τὴν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, καὶ Χριστὸν εἶναι τὴν ἀλήθειαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ*· « *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια.* » Ποία γὰρ πρὸς ταῦτα κοινωνία γένοιτ' ἂν ποτε Πλάτωνι; οὐδὲν Πλάτωνος

Περὶ ἀρχῶν μνημονεύεται βιβλίον, οὐδὲ Ὠριγένης ὁμοίως περὶ ἀρχῶν ἐδόξασε Πλάτωνι, ὁ μίαν μόνην τὴν ἀγέννητον, καὶ ἄναρχον, καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων εἰδὼς ἀρχὴν, ταύτην τε εἶναι Πατέρα ἑνὸς μονογενοῦς Υἱοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε « Id quod ut ita esse concedatur, calumniam Origeni non inferret, cum statim his verbis : *Qui credunt, et quibus creditur*, subjunxerit, *gratiam et veritatem per Jesum Christum advenisse, et esse Christum veritatem, secundum id quod ab eo dictum est ; « Ego sum veritas.* » Quænam vero cum istis Platoni communio esse queat ? Nullus liber a Platone *De principiis* scriptus memoratur. Nec ut Plato de principiis Origenes sentiebat, qui principium unicum, ingeneratum, sine principio, super omnia cum agnoscat, ipsum statuit esse Patrem unius unigeniti Filii, per quem omnia facta sunt. » Vide insuper quid in his libris arguat Marcellus, et quid reponat Eusebius ibidem pag. 21. Longior sim si enumerem quotquot in his etiam errores videre se clamitaverint Methodius, Eustathius, Theophilus, Epiphanius, Hieronymus, aliique. Hieronymi præsertim operæ pretium est legere epistolam 38, alias 61, epistolam 40, alias 64, libros tres *adversus Rufinum*, et epistolam 94, alias 69, ad Avitum, quem docet quid cavendum sit in libris *Περὶ ἀρχῶν* ; item Justiniani imperatoris epistolam ad Menam patriarcham Constantinopolitanum. Econtrario Didymus commentariolis seu brevibus in hosce libros editis scholiis catholice ubique et diverse ab Arianis sentire Origenem propugnabat, teste Hieronymo epist. 41, alias 65, et sub finem libri II *adversus Rufinum*. Hanc vero excusandi et defendendi Origenis methodum deseruit Rufinus qui plurima quidem in libris *Περὶ ἀρχῶν* catholicæ de Trinitate fidei adversari non negabat, sed ea ab hæreticis et malevolis hominibus inserta fuisse contendebat. Sed vide quemadmodum in notis ad libellum ejus *De adulteratione librorum Origenis* confutetur, perinde ac vetus auctor *Apologiæ* de qua Photius cod. 117.

3. Anno Christi 398 Rufinus, Macarii nobilis Romani hortatu, cujus precibus jam anno superiore apologeticum Pamphili martyris pro Origene librum Latine verterat, hos quoque *Περὶ ἀρχῶν* libros interpretari aggressus est, tantoque ardore in id operis incubuit, ut, elapsis Quadragesimæ diebus, duos jam priores libros absolvisset, urgente nimirum Macario qui tum in ejus vicinia **44** manebat. At cum paucis post Pascha diebus mutato domicilio in extrema urbis parte habitaret Macarius, et inde rarior exactor accederet, lentius reliquo operi vacavit Rufinus, adeo ut sub hujus anni finem nondum ei ultimam manum admovisset. Absoluti tandem operis fronti hanc præfixit præfationem quæ etiamnum superest, et unde seminarium discordiæ, et ingens eum inter et Hieronymum natum est incendium, de quo fuse agitur *Origenianorum* lib. III, cap. 4, sect. 1. Id potissimum nunc in hac præfatione observari velim, asserere Rufinum : 1° se sicubi in hisce libris aliquid contra id invenit quod ab Origene cæteris locis pie de Trinitate fuerat definitum, velut adulteratum hoc et alienum aut prætermisisse, aut secundum eam regulam protulisse quam ab ipso frequenter invenerat affirmatam, id est, ad catholicum sensum quibusdam detractis, quibusdam aliunde additis revocasse ; 2° se, ubi Origenes obscurius quædam protulerat, ea quæ in aliis ejus libris apertius legerat, adjecisse ut manifestior fieret locus ; nihil tamen suum dixisse, sed licet in aliis locis dicta, sua tamen Origeni reddidisse. Hinc satis patet nec fidelem nec accuratam esse Rufini interpretationem. « Addidit, inquit Hieronymus lib I *adversus Rufinum*, quæ non erant, asserens ab eodem Origene in locis aliis disputata. Quod, nisi ipsa loca monstraverit, unde translulisse se dicit, probare non poterit. » Præterea cum istius translationis exemplaria legisset Hieronymus, et contulisset cum Græco, illico, ut monet eodem libro, « animadvertit quæ Origenes de Patre et Filio et Spiritu sancto impie dixerat, et quæ Romanæ aures ferre non poterant, in meliorem partem ab interprete commutata ; cætera autem dogmata de angelorum ruina ; de animarum lapsu ; de resurrectionis præstigiis ; de mundo vel intermundis Epicuri ; de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita vertisse, ut in Græco invenerat ; vel de commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimus propugnator est, exaggerata et firmiora posuisse. » Fallit ergo Rufinus, asserens se nihil suum vertendo dixisse, sed « licet in aliis locis dicta, sua tamen Origeni reddidisse, » cum testetur Hieronymus multa illum de commentariolis Didymi versioni suæ inseruisse. Idem Hieronymus lib. II *adversus Rufinum* ait : « In primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis quasi ex persona ejus qui scripsit, et Didymi interpretaris *σχόλιον*, in quo ille casso labore conatur alienum laborem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines et cicures Enniani, nec illius sapientiam, nec tuam qui interpretaris, intelligere possumus. »

4. Anno Christi 399 Hieronymus, tum amicorum Pammachii et Oceani litteris, tum propriis oculis certior factus libros *Περὶ ἀρχῶν* fraudulenter fuisse a Rufino translatos, nec satis præmonitum fuisse lectorem quid potissimum in illis cavere deberet, veritus aliunde ne ob fictas laudes quibus in præfatione Rufini exornatus fuerat, Origenis erroribus favere existimaretur, aliam hujus operis versionem ad Græci contextus fidem aggressus est. « Ego autem, inquit lib. I *adversus Rufinum*, in libris *Περὶ ἀρχῶν* quod in Græco habebatur expressi : non ut crederet lector his quæ interpretabar, sed ne crederet illis quæ tu ante transtuleras. Duplex in meo opere utilitas fuit, dum et hæreticus auctor proditur, et non verus interpres arguitur. Ac ne quis me putaret his consentire quæ verteram, interpretationis necessitatem præfatione munivi, et docui quibus lector non deberet credere. Prior translatio laudem auctoris continet ; secunda vituperationem. Illa lectorem provocat ad credendum ; ista ad non credendum movet. Ibi et ego invitus laudator Origenis assumor ; hic in tantum non laudo quem transfero, ut cogar accusare laudantem. Eadem res non eadem mente perfecta est ; imo unum iter diversos exitus habuit. » Ubi primum absoluta est hæc interpretatio et ad Pammachium missa, quænam fuerit illius conditio narrat ipse sanctus doctor in epistola 94, alias 59, ad Avitum scripta anno 409. « Ante annos, inquit, circiter decem, sanctus vir Pammachius ad me cujusdam schedulas misit, quæ Origenis *Περὶ ἀρχῶν* interpretata volumina continerent, imo vitiata ; hoc magnopere postulans, ut Græcam veritatem Latina servaret translatio ; et in utramque partem seu bene seu male dixisset, ille **45** qui scripsit, absque interpretis patrocinio Romana lingua cognosceret. Feci ut voluit, misique ei libros : quos cum legisset, exhorruit ; et reclusit scrinio, ne prolati in vulgus multorum animos vulnerarent. A quodam fratre qui habebat zelum Dei, sed non secundum scientiam, rogatus ut traderet ad legendum, quasi statim reddituro, propter angustiam temporis, fraudem non potuit suspicari. Qui acceperat legendos, adhibitis notariis opus omne descripsit, et multo celerius quam promiserat, codicem reddidit, eademque temeritate, et, levius dicam, ineptia, quod male subripuerat, pejus alii credidit. Et quia difficile grandes libri de rebus mysticis disputantes, notarum possunt servare compendia, præsertim qui furtim celeriterque dictantur, ita in illis confusa sunt omnia, ut et ordine in plerisque et sensu careant. » Quamobrem ipsum ad Avitum exemplar direxit quod a se olim translatum, et nulli alii traditum, a supradicto fratre perverse fuerat editum, sed

Avitum præmonet quid potissimum in hisce libris cavendum sit, « ut scias, inquit, detestanda tibi in eis esse quamplurima, et juxta sermonem Domini inter scorpiones incedendum. » Mox e singulis libris loca profert quæ maxime reprehensioni erant obnoxia. Ea suis quæque locis Rufini interpretationi reperies adjuncta. Integra porro Hieronymi interpretatio jamdudum injuria temporum intereidit.

RUFINI PRESBYTERI

PROLOGUS

IN LIBROS ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ ORIGENIS PRESBYTERI (32).

Scio quamplurimos fratrum, scientiæ Scripturarum desiderio provocatos, poposcisse ab aliquantis viris et Græcarum litterarum peritis, ut Origenem Romanum facerent et Latinis auribus eum donarent. Inter quos etiam frater et collega noster (33) ab episcopo Damaso deprecatus, cum homilias duas de Cantico canticorum in Latinum transtulisset ex Græco, ita in illo opere ornate magnificeque præfatus est, ut cuivis legendi Origenem et avidissime perquirendi desiderium commoveret, dicens illius animæ convenire quod dictum est quia « introduxit (34) me rex in cubiculum suum [1]; » asserens eum quod cum in cæteris libris omnes vincat, in Canticis canticorum etiam ipse se vicerit. Pollicetur sane in ipsa præfatione se et ipsos in Cantica canticorum libros, et alios quamplurimos Origenis Romanis auribus largiturum. Sed ille, ut video, in stylo proprio placens, rem majoris gloriæ sequitur, ut pater verbi sit potius quam interpres. Nos ergo rem ab illo quidem cœptam sequimur et probatam, sed non æquis eloquentiæ viribus tanti viri ornare possumus dicta; unde vereor ne vitio meo id accidat, ut is vir quem ille alterum post apostolos Ecclesiæ doctorem scientiæ ac sapientiæ merito comprobat, inopia sermonis nostri longe esse inferior videatur. Quod ego sæpe considerans reticebam, nec deprecantibus me frequenter in hoc fratribus annuebam; sed tua vis, fidelissime frater Macari, tanta est, cui obsistere, ne imperitia quidem, potest. Propter quod ne te ultra gravem paterer exactorem, etiam contra propositum (35) meum cessi, ea tamen lege atque eo **46** ordine, ut quantum fieri potest, interpretando sequar regulam præcessorum, et ejus præcipue viri cujus superius fecimus mentionem: qui cum ultra septuaginta libellos Origenis quos homileticos (36) appellavit, aliquantos etiam de tomis in Apostolum scriptis transtulisset in Latinum; in quibus cum aliquanta offendicula inveniantur in Græco, ita elimavit omnia interpretando, atque purgavit, ut nihil in illis quod a fide nostra discrepet Latinus lector inveniat. Hunc ergo etiam nos licet non eloquentiæ viribus, disciplinæ tamen regulis (37) in quantum possumus, sequimur, observantes scilicet ne ea

[1] Cant. II, 4.

(32) Ex hac præfatione Rufini ejusque quatuor Περὶ ἀρχῶν librorum interpretatione Latina seminarium discordiæ et ingens incendium natum est eum inter et Hieronymum; de quo vide Huetium *Origenianorum* libro secundo, capitis quarti sectione prima, num. 16, 17 et seqq. Interim moneo nos hunc prologum et sequentem quatuor Περὶ ἀρχῶν librorum interpretationem contulisse cum sex codicibus manuscriptis, uno Virodunensi noni sæculi; altero Corbeiensi, noni pariter sæculi; tertio Colbertino; quarto Sorbonico; quinto monasterii de Monte Sancti Michaelis in Periculo maris; sexto monasterii Sancti Remigii Rhemensis. Denique cum hanc præfationem paulo accuratius quam Merlinus et Genebrardus ediderit dominus Joannes Martianæus tom. IV parte secunda suæ editionis Operum Hieronymi, p. 339, placuit etiam inde varias lectiones excerpere.

(33) *Inter quos etiam frater et collega noster.* Sic omnes codd. mss. præter Remigianum ubi legitur, « in quo, » etc., quam lectionem sequitur etiam Martianæus. Perperam vero Merlinus et Genebrardus: « Inter quos etiam frater Hieronymus, sed et collega. » Tacuerat enim Rufinus Hieronymi nomen, ut testantur Pammachius et Oceanus epist. 40, alias 64, ad Hieronymum. « Sane subtiliter, inquiunt, in præfatione operis sui mentionem tacito nomine tuæ sanctitatis expressit. »

(34) *Quia introduxit*, etc. Vox « quia » deest in omnibus libris antea editis, quamvis reperiatur in omnibus mss. Ibid. omnes mss. et Martianæus, « asserens eum quod cum .... etiam ipse se vicerit. » Merl. et Genebr., « asserens quod cum .... ipse se vincit. » Paulo post codd. Corb., Remig. et Colbert., « merito comprobat. » Merlinus, Martianæus et codex monasterii de Monte Sancti Michaelis, « merito comprobavit. » Ibidem omnes mss. et Martianæus, « quod ego sæpe considerans reticebam, nec deprecantibus me .... annuebam. » Merlinus et Genebr., « quod ego sæpius considerans reticebam, et deprecantibus me .... non annuebam. »

(35) *Contra propositum.* Ita omnes mss. et Martianæus. At Merlinus et Genebr., « citra propositum. » Mox omnes mss. et Martianæus, « ea tamen lege atque eo ordine, ut quantum fieri potest, interpretando sequar regulam præcessorum. » Merlinus et Genebr., « ea tamen lege atque ordine, in quantum fieri potest, interpretando sequor regulam prædecessorum. »

(36) *Homileticos.* Ita Martianæus. In omnibus mss. legitur « omeliticos, » corrupte pro « homileticos, » vel « homiliticos. » Merlin. et Geneb., « homiliaticos, » male.

(37) *Disciplinæ tamen regulis.* Sic recte omnes mss. et Martianæus. Perperam Merlinus et Genebr., « discipulum tamen regulis. » Mox Merlinus

quæ in libris Origenis a seipsis discrepantia inveniuntur atque contraria, proferamus: cujus diversitatis causam plenius tibi in *Apologetico* quem Pamphilus pro libris ipsius Origenis scripsit, edidimus, brevissimo libello superaddito, in quo evidentibus, ut arbitror, probamentis corruptos esse in quamplurimis ab hæreticis et malevolis libros ejus ostendimus, et præcipue istos quos nunc exigis ut interpreter, id est *Περὶ ἀρχῶν*, quod vel *De principiis* vel *De principatibus* (38) dici potest; qui sunt revera alias et obscurissimi et difficillimi. De rebus enim talibus ibi disputat in quibus philosophi omni ætate sua consumpta invenire potuerunt nihil. Hic vero noster quantum potuit, id egit, ut Creatoris fidem et creaturarum rationem (39) quam illi ad impietatem traxerant, ad pietatem iste converteret*. Sicubi ergo nos in libris ejus aliquid contra id invenimus, quod ab ipso in cæteris locis pie de Trinitate fuerat definitum, velut adulteratum hoc et alienum aut prætermisimus, aut secundum eam regulam protulimus quam ab ipso frequenter invenimus affirmatam. Si qua sane velut peritis jam et scientibus loquens, dum breviter transire vult, obscurius protulit, nos, ut manifestior fieret locus, ea quæ de ipsa re in aliis ejus libris apertius legeramus, adjecimus explanationi studentes; nihil A tamen nostrum diximus, sed licet in aliis locis dicta, tamen sua sibi reddidimus. Hoc autem idcirco in præfatione commonui ne forte calumniatores iterum (40) se criminandi putent invenisse materiam. Sed viderint quid perversi et contentiosi homines agant. Nobis interim tantus labor, si tamen orantibus vobis Deus juverit, idcirco susceptus est, non ut calumniosis os, quod fieri non potest, licet forte etiam hoc Deus faciet, clauderemus, sed ut proficere ad scientiam rerum volentibus materiam præberemus. Illud sane omnem (41) qui hos libros descripturus est vel lecturus, in conspectu Dei Patris et Filii et Spiritus sancti contestor atque convenio per futuri regni fidem, per resurrectionis ex mortuis sacramentum, per illum qui præparatus B est diabolo et angelis ejus, æternum ignem (sic non illum locum æterna hæreditate possideat ubi est fletus et stridor dentium, et ubi ignis eorum non exstinguetur et vermis eorum non morietur), ne addat aliquid Scripturæ (42), ne auferat, ne inserat, ne immutet, sed conferat cum exemplaribus unde scripserit, et emendet ad litteram et distinguat, et inemendatum vel non distinctum codicem non habeat, ne sensuum difficultas, si distinctus codex non sit, majores obscuritates legentibus generet.

* Vide Monitum. num. 3.

et Geneorardus, « observantes scilicet ut ea quæ in libris Origenis a seipsis discrepantia inveniuntur, proferamus. » At omnes mss. et Martianæus ut in nostro textu.

(38) *De principatibus*. Merlinus et Genebr., « de potestatibus, » contra fidem omnium manuscriptorum. Ibidem omnes mss., « alias et obscurissimi et difficillimi. » Merlin. et Geneb., « alias et obscuri et difficillimi. »

(39) *Creaturarum rationem*. Sic omnes mss. Martianæus, « creatarum rerum rationem. » Merlinus, « creaturam rerum. » Genebrardus, « creaturam naturarum. » Paulo post omnes mss., « aliquid contra id invenimus quod ab ipso in cæteris locis pie de Trinitate. » Sicque Martianæus qui tamen ante « pie » addit « fideliter. » Merlinus, « aliquid citra id invenimus quod ab ipso in cæteris locis de pietate, de Trinitate. »

(40) *Iterum*, etc. Sic omnes codd. mss. et Martianæus. Merlinus autem et Genebrardus, « inde; » D male omnino. Nam ipse Rufinus *Invectiv.* lib. I adversus Hieronymum citans hunc locum ait: « Quod dixi, *iterum*, illa causa est quia jam sancti episcopi Joannis epistolam *De fide* ad sanctum Theophilum scriptam criminati sunt, quando corpus humanum aliud nescio quid fingebant esse quam carnem; idcirco *iterum* posui. » Ibidem omnes mss. et veteres editiones, « putent evenisse. » Martianæus, « putarent evenisse. » Paulo post omnes mss., « Deus juverit. » Martianæus, « Deus annuerit. » Merlinus et Genebr., « Deus adjuverit. » Ibid. Martianæus, « non ut calumniosorum ora. » Mss., « non ut calumniosis os. » Mox codd. Corbeiens. et Remig., « licet forte etiam hoc Deus faceret. » Martianæus, « licet forte etiam hoc Deus C faciet. » Codex Colbert., « licet forte etiam hoc Deus facere possit. »

(41) *Illud sane omnem*, etc. Consimilem adjurationis formulam Irenæus subnexuerat in fine libri *De ogdoade*, his verbis: Ὁρκίζω σε, τὸν μεταγραψόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ ἧς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλῃς ὃ μετεγράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ὅθεν μετεγράψω ἐπιμελῶς· καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς. Καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ. « Adjuro te qui transcripseris hunc librum, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, in quo judicaturus est vivos et mortuos; ut conferas quod transcripseris, et diligenter emendes ad exemplar ex quo transcripsisti: utque adjurationem istam similiter exscribas, et codici tuo inseras. » Quam formulam referens Eusebius lib. V, cap. 20 *Hist. eccl.*, χαριεστάτην σημείωσιν appellat, et addit: « Atque hæc utiliter ab eo dicta et a nobis commemorata sunt, ut priscos illos et sine controversia sanctissimos viros tanquam pulcherrimum exemplum exactissimæ diligentiæ semper ante oculos habeamus. » Ita certe hoc placuit Eusebio ut similem adjurationem suis quoque attexuerit libris, qualis hodieque in principio *Chronici* ab Hieronymo translati legitur, quam antiquiores codices litteris grandioribus exhibent.

(42) Martianæus, « ne quis addat aliquid, » etc. Merlinus et Genebrard., « ne addat aliquid huic, nec auferat, neu immutet, sed conferat cum exemplaribus unde conscripserat .... vel indistinctum codicem, » etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

ORIGENIS ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ

LIBRI QUATUOR

INTERPRETE RUFINO AQUILEIENSI PRESBYTERO.

LIBER PRIMUS.

1. Οἱ πεπιστευκότες (43) καὶ πεπιστευμένοι τὴν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, καὶ Χριστὸν εἶναι τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ· « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια. »

47 1. Omnes qui credunt et certi sunt quod et gratia et veritas per Jesum Christum facta sit, et Christum veritatem esse norunt, secundum quod ipse dixit : « Ego sum veritas [a], » scientiam quæ provocat homines ad bene beateque vivendum non aliunde quam ab ipsis verbis Christi doctrinaque suscipiunt. Christi autem verbis dicimus, non his solum quæ homo factus, atque in carne positus docuit : et prius namque Christus Dei Verbum in Moyse atque prophetis erat. Nam sine Verbo Dei quomodo poterant prophetare de Christo? Ad cujus rei probationem non esset difficile ex divinis Scripturis ostendere, quomodo vel Moyses, vel prophetæ spiritu Christi repleti, vel locuti sunt, vel gesserunt omnia quæ gesserunt, nisi studio nobis esset præsens hoc opus omni qua possumus brevitate succingere. Unde sufficere existimo uno hoc Pauli testimonio debere nos uti ex Epistola quam ad Hebræos scribit; in qua ita ait : « Fide magnus factus Moyses negavit se dici filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei quam temporalem habere peccati jucunditatem, majores divitias æstimans Ægyptiorum thesauris opprobrium Christi [b] (44). » Sed et post assumptionem ejus in cœlos, quod in apostolis suis locutus sit, hoc modo indicat Paulus : « Aut nunquid probamentum ejus quæritis qui in me loquitur Christus [c] ? »

2. Quoniam ergo multi ex his qui Christo credere A se profitentur, non solum in parvis et minimis discordant, verum etiam in magnis et maximis : id est vel de Deo vel de Domino Jesu Christo, vel de Spiritu sancto; non solum autem de his, sed et de aliis creaturis, id est vel de dominationibus, vel de virtutibus sanctis; propter hoc necessarium videtur prius de his singulis certam lineam manifestamque regulam ponere, tum deinde etiam de cæteris quærere. Sicut enim multis apud Græcos et barbaros pollicentibus veritatem, desivimus (45) apud omnes eam quærere qui eam falsis opinionibus asserebant, posteaquam credidimus Filium Dei esse Christum, et ab ipso nobis hanc discendam esse persuasimus ; ita cum multi sint qui se putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, B servetur vero ecclesiastica prædicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita, et usque ad præsens in Ecclesiis permanens : illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione.

3. Illud autem scire oportet, quoniam sancti apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidem quæcunque necessaria crediderunt, omnibus etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona excellentia mererentur (46), et præcipue sermonis, sapientiæ et scientiæ gratiam per ipsum Spiritum sanctum percepissent; de aliis vero dixerunt quidem, quia sint; C quomodo autem, aut unde sint, siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris suis qui amatores

[a] Joan. XIV, 6. [b] Heb. XI, 25, 26. [c] II Cor. XIII, 3.

(43) *Οἱ πεπιστευκότες*. Græcum hocce librorum *Περὶ ἀρχῶν* initium desumptum est e libro I Eusebii contra Marcellum Ancyranum. Vide Monitum nostrum, num. 2.

(44) *Æstimans Ægyptiorum thesauris opprobrium Christi*. Ita omnes codd. mss. Merlinus vero et Genebr., « existimans thesauris Ægyptiorum improperium Christi. » Paulo post iidem mss. : « Aut nunquid probamentum. » Libri editi, « an probamentum. »

(45) Omnes mss., « desivimus. » Merlin. et Genebr., « desuevimus. » Infra omnes mss., « ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione. » In antea editis deest, « et apostolica. » Paulo post mss., « omnibus etiam his qui pigriores. » Merl. et Genebr., « omnibus credentibus etiam his qui pigriores. »

(46) *Qui Spiritus dona excellentia mererentur*, etc. Sic omnes mss. In antea editis legitur : « Qui Spiritus dona excellentia et præcipue sermonis, sapientiæ et scientiæ per ipsum Spiritum sanctum percipere merebantur. . . . . profecto ut studiosiores quoque ex posteris suis amatores sapientiæ et scientiæ exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostendere valerent, hi videlicet qui dignos se et capaces sapientiæ præpararent. »

essent sapientiæ, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui dignos se et capaces ad recipiendam sapientiam præpararent.

4. Species vero eorum quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. Primo quod unus Deus est qui omnia creavit atque composuit, quique, cum nihil esset, esse fecit universa (47), Deus a prima creatura et conditione mundi, omnium justorum Deus, Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Noe, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim patriarcharum, Moysis et prophetarum; et quod hic Deus in novissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, **48** misit Dominum nostrum Jesum Christum, primo quidem vocaturum Israel, secundo vero etiam gentes post perfidiam populi Israel. Hic Deus justus et bonus Pater Domini nostri Jesu Christi, legem et prophetas, et Evangelia ipse dedit qui et apostolorum Deus est, et veteris et novi Testamenti. Tum deinde [6] quia Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (48), « per ipsum enim omnia facta sunt [7], » novissimis temporibus seipsum exinaniens homo factus incarnatus est (49) cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex Virgine et Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit (50), vere mortuus; vere enim a mortuis resurrexit, et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis, assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum [8]. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus an innatus (51) vel Filius etiam Dei ipse habendus

A sit, necne. Sed inquirenda jam ista pro viribus sunt de sacra Scriptura, et sagaci perquisitione investiganda. Sane quod iste Spiritus unumquemque sanctorum, vel prophetarum, vel apostolorum inspiraverit (52), et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in Ecclesiis prædicatur.

5. Post hæc jam quod anima substantiam vitamque habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur, sive vitæ æternæ ac beatitudinis hæreditate potitura, si hoc ei sua gesta præstiterint; sive igni æterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum culpa detorserit; sed et quia erit tempus resurrectionis mortuorum, cum corpus hoc quod nunc « in corruptione

B seminatur, surget in incorruptione; » et quod « seminatur in ignominia, surget in gloria [9]. » Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis; esse quoque ei certamen adversus diabolum et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere (53) nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere [10], non nos necessitati esse subjectos, ut omnimodo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt (54) aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem; non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male: quod fieri

C arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum quæ in nostra sunt posita potestate. De anima vero utrum ex seminis traduce (55) ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis seminibus

[6] vide Origenian. l. II, q. 2. [7] Joan. I, 3. [8] vide Origenian. l. II, q. 2. [9] I Cor. XV, 42. [10] vide Origenian. l. II, q. 7, num. 3.

(47) *Cum nihil esset, esse fecit universa.* Ita omnes mss. Merlin. et Geneb., « ex nullis fecit esse universa. »

(48) *Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset.* Non desunt exempla locutionum quibus Filius ante incarnationem dicitur Deo Patri ministrasse, non modo in iis qui ante Arium vixerunt, Justino nempe martyre, Theophilo Antiocheno, Irenæo, Clemente Alexandrino, Tertulliano, et in epistola sex episcoporum ad Paulum Samosatenum; sed et in illis qui post exortam Arianam hæresim scripsere, v. g. in Hilario lib. III *De Trinitate*, Mario Victorino hymno 3, et Epiphanio. Utrum vero ejusmodi locutione Origenes doceat necne Verbum in creatione rerum instrumenti tantum partes obiisse, vide *Origenianorum* lib. II, q. 2, n. 13.

(49) *Homo factus incarnatus est*, etc. Sic omnes mss.; at libb. editi: « Homo factus incarnatus est, cum Deus esset, et homo mansit quod Deus erat. »

(50) *Et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit*, etc. Sic mss. Alias vero, « et non per imaginem communi morte vere mortuus est. Vere enim, » etc.

(51) Quod vertit Rufinus « natus an innatus, » ab Hieronymo epist. 94, alias 59, ad Avitum, redditum est, « factus an infectus. » Errores quippe libri primi *Περὶ ἀρχῶν* recensens ait: « Tertium dignitate et honore post Patrem et Filium asserit Spiritum sanctum, de quo cum ignorare se dicat utrum factus sit an infectus, in posterioribus quid de eo sentiret expressit nihil absque Deo Patre infectum esse confirmans. » Legebat nimirum Hieronymus γενητὸς ἢ ἀγένητος. Rufinus econtra, γεννητὸς ἢ ἀγέννητος. De his vide *Origenianorum* lib. II, q. 2,

D num. 21, 22, 23 et 24. Quod autem his verbis « natus an innatus, » in textu subjunximus, « vel Filius etiam Dei ipse habendus sit necne, » id quidem in antea editis libris desideratur, sed in omnibus mss. reperitur.

(52) *Inspiraverit.* Sic mss. Alias, « inspiravit. » Paulo post mss., « inspirati sunt, fuerit, manifestissime, » etc. In antea editis deest « fuerit. »

(53) Vox « onere » deest apud Merlinum et Genebrardum, sed reperitur in *Apologia* Pamphili in qua hic locus exhibetur. In mss. hoc loco pro « onere » legitur « labe. »

(54) *Impugnare nos fortasse possunt.* Sic in omnibus legitur mss. et in *Apologia* Pamphili; apud Merlinum vero et Genebrardum, « instigare fortasse possunt. » Paulo post mss., « non solum eorum..... sed et eorum. » Merlinus et Genebrard., « non eorum.... sed eorum. »

(55) *Seminis traduce.* Sic omnes mss., libri vero editi, « semine traducis. » infra mss., « extrinsecus

corporalibus habeatur, an vero aliud habeat initium : et hoc ipsum initium si genitum est, aut non genitum : vel certe si extrinsecus corpori inditur, necne : non satis manifesta prædicatione distinguitur.

6. De diabolo et angelis ejus contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit, quoniam sunt quidem hæc (56); quæ autem sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur.

7. Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod (57) mundus iste factus sit, et a certo tempore cœperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens (58) de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur.

8. Tum demum quod per Spiritum Dei Scripturæ conscriptæ sint et sensum habeant, non eum solum qui in manifesto est, sed et alium quemdam latentem quamplurimos. Formæ enim sunt hæc quæ descripta sunt **49** sacramentorum quorumdam, et divinarum rerum imagines (59). De quo totius Ecclesiæ una sententia est (60), esse quidem omnem legem spiritalem; non tamen ea quæ spirat lex, esse omnibus nota, nisi his solis quibus gratia Spiritus sancti in verbo sapientiæ ac scientiæ condonatur. Appellatio autem ἀσωμάτου, id est incorporei non solum apud multos alios, verum etiam apud nostras Scripturas est inusitata et incognita. Si vero quis velit nobis proferre ex illo libello qui Petri Doctrina appellatur (61), ubi Salvator videtur ad discipulos dicere : « Non sum dæmonium incorporeum ; » primo respondendum est ei, quoniam ille liber inter A libros ecclesiasticos non habetur ; et ostendendum quia neque Petri est ipsa scriptura, neque alterius cujusquam qui Spiritu Dei fuerit inspiratus. Quod etiamsi ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex isto sermone ἀσωμάτου indicatur, qui a Græcis et gentilibus (62) auctoribus ostenditur, cum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum dæmonium dixit, pro eo quod ipse ille quicunque est habitus, vel circumscriptio dæmonici corporis, non est similis huic nostro crassiori et visibili corpori : sed secundum sensum ejus qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit ; id est non se tale corpus (63) quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile, et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a B multis, vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur ; velut si quis aerem istum quo fruimur, incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere.

9. Quæremus tamen si vel alio nomine res ipsa quam Græci philosophi ἀσώματον, id est incorpoream dicunt, in Scripturis sanctis invenitur. Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat (64) inquirendum est [11], corporeus, et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. Eadem quoque etiam de C Christo et de Spiritu sancto requirenda sunt, sed et de omni anima atque omni rationabili natura nihilominus requirendum est.

10. Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam et virtutes bonas qui ei ministrant (65) ad salutem hominum con-

[11] vide Origenian. l. II, q. 1, n. 5, 6, 7.

corpori inditur. » Merlinus et Genebr., « intrinsecus, » etc. Cæterum quid de animæ origine senserit Origenes, fuse docetur *Origenianorum* lib. II, quæst. 6, num. 11.

(56) Merlinus et Geneb., « quoniam sunt quidem, sed quid sint. » At mss. lectionem nostri textus exhibent.

(57) *Et illud in ecclesiastica prædicatione quod.* Sic mss. ; libb. autem editi, « illud ecclesiastica prædicatione definitum quod, » etc.

(58) *Evidens.* Sic mss. Alias, « evidenter. » Paulo post mss., « per Spiritum Dei, » alias, « per Spiritum sanctum. »

(59) Sic mss. ; alias vero : « Formæ enim hæc quæ scripta sunt, sacramentorum quorumdam et divinarum rerum imagines sunt. »

(60) Mss., « una sententia est. » Libb. editi, « unus est sensus. » Infra post « condonatur, » in editis additur : « sat insequitur, » quod cum in omnibus mss. desit, resecandum esse duximus.

(61) *Qui Petri Doctrina appellatur.* Ignatius martyr epist. ad Smyrnæos, cap. 3, eadem Christi verba profert : Ἐγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα, καὶ πιστεύω ὄντα· καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυθεν, ἔφη αὐτοῖς· Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον. « Ego autem etiam post resurrectionem in carne ipsum novi et credo exsistere, et cum ad Petrum et eos qui cum ipso erant venit, dixit eis : Tenete, tangite me, et videte quoniam non sum dæmonium incorporeum. » Hæc unde hauserit sanctus martyr, nescire se fatetur Eusebius *Hist. eccl.* lib. III, cap. 36, sed Hieronymus in *Catalogo* D *scriptorum ecclesiasticorum*, ubi de Ignatio agit, hæc desumpta esse ait « de Evangelio quod nuper a me translatum est, » nempe de evangelio Nazaræorum. Idem testatur proœmio in librum XVIII *Commentar.* in Isaiam. Origenes tamen hoc præsenti loco non ex evangelio Nazaræorum, sed « ex Doctrina Petri » laudat Christi verba ; verum in utroque apocrypho esse potuerunt.

(62) *Qui a Græcis et gentilibus.* Sic mss. Alias vero, « qui Græcis vel gentilibus. »

(63) *Non se tale corpus.* Ita mss. Alias, « non esse tale corpus. » Paulo post mss., « vel putatur a multis. » Alias, « vel imputatur a multis. »

(64) *Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat*, etc. Vide *Origenian.* lib. II, q. 1, num. 5 et seqq.

(65) *Qui ei ministrant*, etc. Ita mss. Alias, « quæ ei ministrant..... sed quando isti creati sunt, non satis in manifesto distinguitur. » Paulo post mss.,

summandam; sed quando isti creati sint, vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto designatur. De sole autem et luna et stellis utrum animantia sint, an sine anima, manifeste non traditur. Oportet igitur velut elementis ac fundamentis hujusmodi uti secundum mandatum quod dicit: « Illuminate vobis lumen scientiæ [12], » omnem qui cupit seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione perficere ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur, et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his quas in sanctis Scripturis invenerit, vel quas ex consequentiæ ipsius indagine ac recti tenore repererit.

CAPUT PRIMUM.

De Deo.

1. Scio quoniam conabuntur quidam etiam secundum Scripturas nostras dicere Deum corpus esse (66), quoniam inveniunt scriptum esse apud Moysem quidem: « Deus noster ignis consumens est [13]; » in Evangelio vero secundum Joannem: « Deus spiritus est, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [14]. » Ignis vero et spiritus non aliud apud eos quam corpus esse putabitur. Quos interrogare volo quid dicant de eo quod scriptum est, quia Deus lux est, sicut Joannes in Epistola sua dicit: « Deus lux est, et tenebræ non sunt in eo [15]. » Ista nempe lux est, quæ illuminat omnem sensum eorum, qui possunt capere veritatem, sicut in XXXV psalmo dicitur: « In lumine tuo videbimus lumen [16]. » Quid enim aliud lumen Dei dicendum est, in quo quis videt lumen, nisi virtus Dei, per quam quis illuminatus vel veritatem rerum omnium pervidet, vel ipsum Deum cognoscit qui veritas appellatur? Tale est ergo quod dicitur: « In lumine tuo videbimus lumen; » hoc est, in Verbo et sapientia tua, qui est Filius tuus (67), in ipso te videbimus Patrem. Nunquidnam quia lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini? Et quomodo vel levis aliquis dabitur intellectus, ut ex isto quis corporali lumine causam scientiæ capiat, et veritatis inveniat intellectum?

50 2. Si ergo acquiescunt huic assertioni nostræ quam de natura luminis ipsa demonstravit ratio, et fatentur non posse corpus intelligi Deum secundum luminis intellectum, similis quoque ratio de igne consumente dabitur. Quid enim consumet A Deus secundum hoc quod ignis est? Nunquidnam putabitur consumere materiam corporalem, ut est lignum, vel fenum, vel stipula? et quid in hoc dignum Dei laudibus dicitur, si Deus ignis est hujusmodi materias consumens? Sed consideremus quia Deus consumit quidem et exterminat, sed consumit (68) malas mentium cogitationes, consumit gesta turpia, consumit desideria peccati, cum se credentium mentibus inserit, et eas animas quæ Verbi ejus ac sapientiæ efficiuntur capaces, una cum Filio suo inhabitans, secundum quod dictum est: « Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus [17]; » omnibus eorum vitiis passionibusque consumptis purum (69) sibi eas seque dignum efficit templum. Sed et his qui per hoc quod dictum est B quoniam « Deus spiritus est [18], » corpus esse arbitrantur Deum (70), hoc modo arbitror esse respondendum: consuetudo est Scripturæ sanctæ cum aliquid contrarium corpori huic crassiori et solidiori designare vult, spiritum nominare, sicut dicit: « Littera occidit, spiritus autem vivificat [19]. » In quo sine dubio per litteram corporalia significat (71), per spiritum intellectualia, quæ et spiritalia dicimus. Apostolus quoque dicit: « Usque in hodiernum cum legitur Moyses velamen est positum super cor eorum; cum autem conversus fuerit quis ad Dominum, auferetur velamen; ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas [20]. » Donec enim quis non se converterit ad intelligentiam spiritalem, est positum velamen super cor ejus, quo C velamine, id est intelligentia crassiore, Scriptura ipsa velari dicitur vel putatur; et hoc est quod ait superpositum esse velamen vultui Moysi cum loqueretur ad populum [21], id est cum lex vulgo recitaretur. Si autem convertamus nos ad Dominum, ubi est et Verbum Dei, et ubi Spiritus sanctus revelat scientiam spiritalem, tunc auferetur velamen, et tunc revelata facie in Scripturis sanctis gloriam Domini speculabimur.

3. Sed et cum de Spiritu sancto multi sancti participant, non utique corpus aliquod intelligi potest Spiritus sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum; sed virtus profecto sanctificans est; cujus participium D habere dicuntur omnes, qui per ejus gratiam sanctificari meruerint (72). Et ut facilius quod dicimus possit intelligi, ex rebus quamvis imparibus sumamus exemplum. Multi sunt qui disciplinæ sive artis medicinæ participant, et nunquid putandum

[12] Ose. X, 12. [13] Deut. IV, 24. [14] Joan. IV, 24. [15] I Joan. I, 5. [16] Psal. XXXV, 10. [17] Joan. XIV, 23. [18] Joan. IV, 24. [19] II Cor. III, 6. [20] ibid. 15, 16, 17. [21] Exod. XXXIV, 36.

« an sine anima. » Alias, « an exanima. » Infra mss., « exemplis et affirmationibus. » Alias, « excerptis affirmationibus. »

(66) *Dicere Deum corpus esse.* Ita mss. Alias, « Deum corpus esse asserere..... apud Moysem, quod Deus. »

(67) *Qui est Filius tuus.* Sic mss. Alias, « quæ est Filius tuus. » Paulo post mss., « vel levis aliquis dabitur; » alias, « vel ejus aliquis. »

(68) Sic mss. Alias vero, « consumit quod exterminat si consumit. »

(69) Alias deest vox, « purum, » quam exhibent mss.

(70) Deest in antea editis vox, « Deum, » quæ in mss. omnibus reperitur.

(71) Sic mss. Alias, « signat. »

(72) Sic mss. Alias, « participium debent habere omnes qui per ejus gratiam sanctificari meruerunt. »

est omnes eos qui medicinæ participant, corporis alicujus quod medicina dicitur, in medio positi sibi auferre particulas, et ita ejus participium sumere (73)? An potius intelligendum est quod quicunque promptis paratisque mentibus intellectum artis ipsius disciplinæque percipiunt, hi medicinæ participare dicantur? Sed hæc non omnino similia exempla putanda sunt de medicina sancto Spiritui comparata; sed ad hoc tantummodo comprobandum (74), quia non continuo corpus putandum est id cujus participatio habetur a plurimis : Spiritus enim sanctus longe differt a medicinæ ratione vel disciplina; pro eo quod Spiritus sanctus subsistentia est intellectualis, et proprie subsistit et exstat : nihil autem tale est medicina.

4. Sed ad ipsum jam sermonem Evangelii transeundum est, ubi scriptum est (75) quia « Deus spiritus est [22], » et ostendendum est quam consequenter his quæ diximus intelligi debeat. Interrogemus namque quando ista dixerit Salvator noster, vel apud quem, vel cum quid quæreretur. Invenimus sine dubio quod ad Samaritanam mulierem loquens ista protulerit, ad eam quæ putabat quod in monte Garizim secundum opinionem Samaritanorum adorari oporteret Deum, dicens quoniam (76) « Deus spiritus est. » Quærebat enim ab eo Samaritana mulier putans eum esse unum ex Judæis, utrum in Hierosolymis adorari oporteret Deum, an in hoc monte; et ita dicebat : « Patres nostri omnes hoc in monte adoraverunt, et vos dicitis quia in Hierosolymis est locus ubi adorare oportet [23]. » Ad hæc ergo quæ opinabatur Samaritana, putans ex locorum corporalium prærogativa, quod minus recte, vel rite (77) adorabatur Deus, aut a Judæis in Hierosolymis, aut a Samaritanis in monte Garizim, respondit Salvator esse recedendum a præsumptione corporalium locorum huic qui vult sequi Dominum, et ita ait : « Venit hora ut veri adoratores, neque in Hierosolymis, neque in monte hoc adorent Patrem. Deus spiritus est, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [24]. » Et vide quam consequenter veritatem spiritui sociavit, ut ad distinctionem quidem corporum nominaret spiritum; ad distinctionem vero umbræ vel imaginis, veritatem. Qui A enim adorabant in Hierosolymis, umbræ vel imagini cœlestium deservientes, non veritate, neque spiritu (78) adorabant Deum; similiter autem et ii qui adorabant in monte Garizim.

5. Omni igitur sensu qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem esse atque inæstimabilem. Si quid enim illud est quod sentire vel intelligere de Deo potuerimus, multis longe **51** modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus necesse est credi. Sicut enim si videamus aliquem vix posse scintillam luminis, aut brevissimæ lucernæ lumen aspicere : et eum cujus acies oculorum plus luminis (79) capere quam supra diximus, non va-
B let, si velimus de claritate ac splendore solis edocere : nonne oportebit nos ei dicere, quia omni hoc lumine quod vides, ineffabiliter et inæstimabiliter melior ac præstantior est solis splendor? Ita mens nostra cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur, et pro talis materiæ participatione hebetior atque obtusior redditur, licet ad comparationem naturæ corporeæ longe præcellens habeatur, tamen dum ad incorporea nititur atque eorum rimatur intuitum (80), tunc scintillæ alicujus aut lucernæ vix obtinet locum. Quid autem in omnibus intellectualibus, id est incorporeis, tam præstans omnibus, tam ineffabiliter atque inæstimabiliter præcellens, quam Deus? cujus utique natura
C acie humanæ mentis (81) intendi atque intueri, quamvis ea sit purissima mens ac limpidissima, non potest.

6. Verum non videtur absurdum, si ad evidentiorem rei manifestationem etiam alia utamur similitudine. Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est substantiam solis, intueri non possunt; splendorem vero ejus, vel radios fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos (82) intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ, opera divinæ providentiæ et ars universitatis (83) hujus, ad comparationem ipsius substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non po-
D test intueri, ex pulchritudine operum et decore

[22] Joan. IV, 24. [23] ibid. 20. [24] ibid. 21, 23, 24.

(73) Sic mss. Alias, « nunquam putandum est... quod medicina dicatur... et ejus participium sumere. »

(74) Alias, « dicuntur. Sed hæc non omnimodo... tantummodo probandum. » At mss. ut in nostro textu.

(75) Sic mss. Alias, « ubi scriptum quod. »

(76) Ita mss. Alias, « dicens quomodo. »

(77) *Recte vel rite.* Sic codd. Sorbonicus et Colbertinus; alias, « recte vel recte. »

(78) *Non veritate, neque spiritu*, etc. Sic omnes mss. Alias, « non veritatem, neque spiritum adorabant Deum. »

(79) *Plus luminis.* Sic mss. Alias, « plus de lumine. » Paulo post mss., « pro talis materiæ participatione..... licet ad comparationem. » Alias, « pro tali materiæ participatione..... licet pro comparatione. »

(80) *Intuitum.* Sic mss. Alias, « intentionem. »

(81) *Natura acie humanæ mentis*, etc. Sic omnes mss. Alias, « naturam humanæ mentis intendi atque intueri, quamvis purissima mens ac limpidissima non potest. »

(82) *Luminum brevibus receptaculis infusos.* Sic omnes mss. Alias vero, « illis receptaculis brevibus infusos. »

(83) *Et ars universitatis.* Sic mss. Alias deest « ars. » Paulo post mss., « ipsum per se ipsam Deum. » Alias, « ipsum per se Deum. »

creaturarum parentem universitatis intelligit. Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens; uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte μονάς, et ut ita dicam ἑνάς, et mens (84), ac fons ex quo initium totius intellectualis naturæ vel mentis est. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu, aut colore, neque alio ullo prorsus indiget horum quæ corporis vel materiæ propria sunt (85). Propter quod natura illa simplex et tota mens ut moveatur vel operetur aliquid, nihil dilationis aut cunctationis habere potest, ne per hujusmodi adjunctionem circumscribi vel inhiberi aliquatenus videatur divinæ naturæ simplicitas, uti ne quod est principium (86) omnium, compositum inveniatur et diversum, et sit multa, non unum, quod oportet totius corporeæ admistionis alienum una sola, ut ita dixerim, deitatis specie constare. Quia autem mens non indigeat loco, ut secundum naturam suam moveatur, certum est etiam ex nostræ mentis contemplatione (87). Hæc enim si in sua mensura consistat, nec ex qualibet causa aliquid ei obtusionis eveniat, nihil unquam ex locorum diversitate tardabitur, quominus suis motibus agat; neque rursus ex locorum qualitate augmentum aliquod vel incrementum mobilitatis acquirit. Quod si obtendat aliquis (88), verbi gratia quia navigantibus et fluctibus maris jactatis minus aliquanto mens vigeat quam vigere in terris solet; non ex loci diversitate id pati, sed ex corporis commotione vel conturbatione credendum est, cui mens adjuncta vel inserta est. Videtur enim quasi contra naturam in mari degere corpus humanum, et propterea velut quadam sui inæqualitate motus mentis (89) incomposite ordinateque suscipere, et acuminis ejus ictus obtusiori ministerio dispensare, non minus quam si qui etiam in terra positi febribus urgeantur: quorum certum est quod si minus aliquid per vim febrium mens suum non servet officium, non loci culpam, sed morbum corporis esse causandum, per quem turbatum corpus atque confusum (90) nequaquam notis ac naturalibus lineis solita menti dependit officia, quandoquidem nos homines animal sumus compositum ex corporis animæque concursu. Hoc enim modo habitare nos super terram possibile fuit. Deum vero, qui omnium est principium, compositum esse non est putandum: ne forte priora ipso principio inveniantur elementa esse, ex quibus compositum est omne, quidquid illud est, quod compositum dicitur. Sed nec magnitudine corporali mens indiget ut agat aliquid, vel moveatur; sicut oculus cum in majora quidem corpora (91) intuendo diffunditur, ad parva vero et exigua coarctatur et astringitur ad videndum. Indiget sane mens magnitudine intelligibili, quia non corporaliter, sed intelligibiliter crescit. Non enim corporalibus incrementis simul cum corpore mens usque ad vigesimum vel trigesimum annum ætatis augetur, sed eruditionibus et exercitiis
52 adhibitis acumen quidem elimatur ingenii, quæque sunt ei insita (92) ad intelligentiam provocantur, et capax efficitur majoris intellectus, non corporalibus incrementis aucta, sed eruditionis exercitiis elimata. Quæ idcirco non statim a puero vel a nativitate recipere potest, quia invalida adhuc et imbecilla membrorum est compago, quibus velut organis ad exercitium sui mens utitur, neque operandi vim (93) sustentare valet, nec percipiendæ disciplinæ exhibere sufficit facultatem.

7. Si qui autem sunt qui mentem ipsam animamque corpus esse arbitrentur, velim mihi responderent, quomodo tantarum rerum (94), tam difficilium tamque subtilium rationes assertionesque recipiat [25]. Unde ei virtus memoriæ? Et unde ei rerum invisibilium contemplatio? Unde certe incorporalium intellectus rerum corpori inest? Quomodo

[25] confer Platonem in Phædone.

(84) *Et inferius in se habere credatur ... μονάς, et ut ita dicam ἑνάς, mens.* Ita codd. omnes mss. Alias, « et inferius esse credatur..... μονάς, et, ut ita dicam, totus mens. »

(85) Sic mss. Alias, « corporis vel propriæ materiæ propria sunt. »

(86) Ita recte omnino omnes codd. mss. Alias, « operetur, aliquid dilationis habere potest, ne... circumscribi vel inhabitari... uti ne quod principium. » Quæ lectio sensu plane caret.

(87) Sic mss. Alias, « quia ergo mens non indiget loco..... certum est nostræ mentis contemplatione... nec ex aliqua causa. »

(88) *Obtendat aliquis*, etc. Sic mss. Alias, « contendat aliquis quia navigantibus fluctibus. »

(89) Vox, « mentis, » deest in antea editis, sed reperitur in omnibus mss.

(90) Sic omnes mss. Alias, « culpandum propterea quod turbatum atque confusum. »

(91) Vox, « corpora, » quam exhibent mss., desideratur in antea editis.

(92) Sic mss. Alias, « quo quæ sunt ei insita. » Paulo post iidem mss., « sed eruditionis exercitiis elimata. » Alias, « sed eruditionibus et exercitiis elimata. »

(93) *Vim.* Ita mss. Alias, « usum. »

(94) *Quomodo tantarum rerum*, etc. Ex his sane argumentis quæ profert Origenes, liquet ipsum naturam animæ in corpore quantumvis subtili non posuisse. Sic in *Protreptico ad martyrium*: Ἔτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἄνθρωπος, πεῖσμα λαβὼν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ· νοερὰ γὰρ ἑκάτερα καὶ ἀόρατα, καὶ ὡς ἐπικρατῶν ἀποδείκνυσι λόγος, ἀσώματα. « Et adhuc homo vitam amat, cum demonstrationem acceperit de animæ rationalis natura, quod aliquam habeat cum Deo cognationem. Intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia, et, ut invicta ratione demonstratur, incorporea. » Nec obstat quod habet lib. I *De principiis*, cap. 6, « solius Dei, id est Patris et Filii et Spiritus sancti naturæ id proprium esse, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere. » Nec quod scribit lib. II, cap. 2, « incorporeas remanere rationabiles naturas sibi quidem difficillimum et pene impossibile videri. » Et paulo post: « Si vero impossibile est hoc

natura corporea disciplinas artium, rerum contemplationes rationesque rimatur? Unde etiam divina dogmata quæ manifeste incorporea sunt, sentire ac intelligere potest? Nisi forte aliquis putet quod sicut forma ista corporea, et habitus ipse aurium vel oculorum, confert aliquid ad audiendum et ad videndum, et ut singula membra quæ a Deo formata sunt, habent aliquid (95) opportunitatis etiam ex ipsa formæ qualitate ad hoc quod agere naturaliter instituta sunt; ita etiam habitum animæ vel mentis intelligi debere arbitretur, quasi apte accommodateque formatum ad hoc ut de singulis sentiat vel intelligat, atque ut vitalibus (96) motibus moveatur. Verum qualem colorem mentis secundum hoc quod mens est et intelligibiliter movetur, describere quis posset, aut dicere, non adverto. Adhuc ad confirmationem atque explanationem eorum quæ de mente vel anima diximus, eo quod præstantior sit totius naturæ corporeæ (97), etiam hæc addi possunt: unicuique corporeo sensui substantia quædam sensibilis subjacet propria in quam sensus ipse corporalis intenditur. Verbi gratia, visui subjacent colores, habitus, magnitudo; auditui voces et sonus; odoratui nidores, boni vel mali odores; gustui, sapores; tactui calida vel frigida, dura vel mollia, aspera vel lævia (98). Horum autem sensuum de quibus supra diximus, quia multo melior sensus sit mentis, omnibus clarum est. Quomodo ergo non videtur absurdum, his quidem quæ inferiora sunt, substantias esse subjectas ad intendendum; huic autem virtuti quæ melior est, id est mentis sensui, nihil omnino subjici substantiale, sed esse intellectualis naturæ virtutem corporibus accidentem vel consequentem? Quod qui dicunt, sine dubio in contumeliam ejus substantiæ, quæ in ipsis melior est,

A hoc proferunt: imo vero ex hoc etiam ad ipsum Deum refertur injuria, cum putant eum per naturam corpoream posse intelligi, quo scilicet secundum ipsos (99) corpus sit et illud quod per corpus potest intelligi vel sentiri; et nolunt hoc intelligi quod propinquitas quædam sit menti ad Deum, cujus et ipsa mens intellectualis imago sit, et per hæc possit aliquid de divinitatis sentire natura, maxime si expurgatior et segregatior sit a materia corporali.

8. Verum istæ assertiones minus fortassis auctoritatis habere videantur apud eos qui ex sanctis Scripturis de rebus divinis institui volunt, et etiam sibi inde approbari quærunt, quomodo natura Dei

B supereminet corporum naturam. Vide ergo si non etiam Apostolus hoc idem ait, cum de Christo loquitur dicens: « Qui est imago invisibilis Dei primogenitus omnis creaturæ [26]. » Non enim, ut quidam putant, natura Dei alicui visibilis est, et aliis invisibilis (1); non enim dixit Apostolus, imago invisibilis Dei hominibus, aut invisibilis peccatoribus, sed valde constanter pronuntiat de ipsa natura Dei dicens: « Imago invisibilis Dei. » Sed et Joannes in Evangelio dicens: « Deum nemo vidit unquam [27], » manifeste declarat omnibus qui intelligere possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus; non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturæ evadat atque excedat aspectum,

C **53** sed quoniam naturaliter videri impossibile est.

	INTERPR. HIERON.
Quod si requiras a me quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quæ natura-	*Sicut enim incongruum* (2) *est dicere quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est ovi-*

[26] Coloss. I, 15. [27] Joan. I, 18.

ullo modo affirmari, id est quod vivere præter corpus possit ulla alia natura præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum, necessitas consequentiæ ac rationis coarctat intelligi, principaliter quidem creatas esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab eis... sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse vel vivere. » Ex his enim et similibus locis non sequitur Origenem naturam animæ et aliorum spirituum in corpore posuisse; id solum conficitur, Ori-

D genem juxta ac Platonicos putasse animas nunquam corporibus omnino nudari, sed præter crassum hoc corpus quo in hac vita induuntur, certo quodam connexas esse aerio corpore quod eas ubique sequitur, quod servant etiam deposito crassiori, quod denique vocatur a Porphyrio et Plotino « spiritale » et interius animæ indumentum. Imo præter duplex hocce corpus, Philoponus tertium agnoscit subtilius et purius quod vocat σῶμα οὐράνιον, αἰθέριον, et αὐγοειδές, quodque animabus tribuit quæ ab affectibus corporeis liberæ sunt. Proclus et Hierocles illud vocant τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς, « spiritale vehiculum rationabilis animæ. » At valde peregrinum in Platonicorum scriptis oportet eum esse qui in hocce duplici interiori, vel alterutro vehiculo eos putaverit animæ naturam posuisse.

(95) Sic mss. Alias, « vel ad vivendum, ut singula membra quæ a Deo formata sunt, habeant aliquid. »

(96) Alias, « ut in talibus, » sed mss., « ut vitalibus. »

(97) Sic omnes mss. Alias, « dicimus, eo quod præstantior sit tota natura corporea. » Paulo post mss., « subjacet propria. » Alias, « subjacet proprie. »

(98) *Lævia; horum autem sensuum.* Sic mss. Alias, « levia. His autem sensibus. »

(99) *Posse intelligi quo scilicet secundum ipsos*, etc. Sic hunc locum ad fidem omnium mss. restituimus; libb. editi habent, « posse intelligi vel sentiri, ut volunt hoc intelligi, » pluribus omissis. Paulo infra mss., « si expurgatior et segregatior. » Alias deest, « et segregatior. »

(1) *Alicui visibilis est, et aliis invisibilis.* Sic omnes mss. Alias, « invisibilis est alicui, et aliis visibilis est. »

(2) *Sicut enim incongruum est*, etc. Hunc locum e libro I *Περὶ ἀρχῶν* profert Hieronymus in epist. 38, alias 61 ad Pammachium. Ipsemet Rufinus invectiva prima adversus Hieronymum fatetur fuisse « aliqua verba in Græco incautius fortasse posita, » quæ interpretando declinaverit, aut ad catholicum sensum reduxerit. Vide *Origenianorum* lib. II quæst. 2, num. 17 et 18.

liter (3) invisibilis est, ne tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum: | *nari quod Spiritus sanctus possit videre Filium.*

rationem quippe dabimus consequenter (4). Aliud est videre, aliud cognoscere; videri et videre corporum res est, cognosci et cognoscere intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum. Quod vero ad naturam pertinet deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat. Denique etiam ipse in Evangelio non dixit, quia nemo vidit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, sed ait: « Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius [28]. » Ex quo manifeste indicatur quod quidquid inter naturas corporeas videri et videre dicitur, hoc inter Patrem et Filium cognoscere dicitur et cognosci, per virtutem scientiæ, non per visibilitatis fragilitatem. Quia igitur de incorporea natura et invisibili, nec videre proprie dicitur, nec videri; idcirco neque Pater a Filio, neque Filius a Patre videri in Evangelio dicitur, sed cognosci.

9. Quod si proponat nobis aliquis, quare dictum est: « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt [29]; » multo magis etiam ex hoc, ut ego arbitror, assertio nostra firmabitur: nam quid aliud est corde Deum videre, nisi secundum id quod supra exposuimus mente eum intelligere atque cognoscere? Frequenter enim sensibilium membrorum nomina ad animam referuntur, ita ut oculis cordis videre dicatur, id est virtute intelligentiæ aliquid intellectuale conjicere (5). Sic et audire auribus dicitur, cum sensum intelligentiæ profundioris advertit. Sic et uti eam posse dentibus dicimus, cum mandit, et panem comedit vitæ qui de cœlo descendit. Similiter et cæteris uti membrorum officiis dicitur, quæ ex corporali appellatione translata virtutibus animæ coaptantur, sicut et Salomon dicit: « Sensum divinum invenies [30]. » Sciebat namque duo genera esse sensuum in nobis, unum genus sensuum mortale (6), corruptibile, humanum; aliud genus immortale et intellectuale, quod nunc divinum nominavit. Hoc ergo sensu divino non oculorum, sed cordis mundi, quæ est mens, Deus

A videri ab his qui digni sunt potest. Cor sane pro mente, id est pro intellectuali virtute nominari in omnibus Scripturis novis ac veteribus abundanter invenies. Hoc igitur modo quamvis longe inferius quam dignum est, utpote pro infirmitate humanæ intelligentiæ naturam Dei intelligentes, nunc quid sibi velit nomen Christi videamus.

CAPUT II.

De Christo.

1. Primo illud nos oportet scire, quod aliud est in Christo deitatis ejus natura, quod est unigenitus Filius Patris (7): et alia humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit. Propter quod videndum primo est quid sit unigenitus Filius Dei, qui multis quidem et diversis no-
B minibus pro rebus vel opinionibus appellantium nuncupatur. Sapientia namque dicitur, sicut et Salomon dixit: « Dominus creavit me initium viarum suarum, et in opera sua antequam aliquid faceret, ante sæcula fundavit me. In initio, priusquam terram faceret, priusquam produceret fontes aquarum, antequam firmarentur montes, ante omnes autem colles generat me [31] (8). » Dicitur autem et primogenitus, sicut dixit Apostolus: « Qui est primogenitus omnis creaturæ [32]. » Nec tamen alius est primogenitus per naturam quam sapientia, sed unus atque idem est. Denique et apostolus Paulus dicit: « Christus Dei virtus et Dei sapientia [33]. »

2. Nemo tamen putet aliquid nos insubstantivum
C dicere cum eum Dei sapientiam nominamus; id est, ut exempli causa finxerim, quod eum non velut animal quoddam sapiens, sed rem aliquam quæ sapientes efficiat, intelligamus, præbentem se et mentibus inserentem eorum qui capaces virtutum ejus atque intelligentiæ fiunt (9). Si ergo semel recte receptum est, unigenitum Filium Dei, sapientiam ejus esse substantialiter subsistentem, nescio si jam ultra evagari sensus noster debeat ad suspicandum, ne forte ipsa ὑπόστασις, id est substantia ejus (10) corporeum aliquid habeat, cum omne quod corporeum est, vel habitu, vel colore, vel magnitudine designetur. Et quis unquam sani sensus habitum, vel colorem, vel mensuræ magni-

[28] Matth. XI, 27. [29] Matth. V, 8. [30] Prov. II, 5. [31] Prov. VIII, 23 seqq. [32] Col. I, 15. [33] I Cor. I, 24.

(3) *Quæ naturaliter.* Sic mss. Alias, « qui naturaliter. »

(4) *Rationem quippe dabimus consequenter.* Rufinus invect. 1 adversus Hieronymum queritur ab inimicis suis falsatam fuisse hoc loco interpretationem suam: « Pro eo, inquit, quod nos scripsimus: *rationem quippe dabimus consequenter;* illi scripserunt: *non tibi statim impium vel absurdum videatur esse, quia sicut Filius Patrem non videt, ita nec Spiritus sanctus videt Filium.* » Verum nec in libris antea editis, nec in mss. ullum hodie superest ejusmodi adulterationis vestigium.

(5) Sic mss. Alias, « id est cum virtute intelligentiæ aliquid intellectualis conjicere. »

(6) *In nobis unum genus sensuum mortale.* Ita mss. Alias deest « in nobis, » et « genus sensuum. » Paulo post libri editi post « immortale, » addunt,

D « et intellectuale, » quod in mss. desideratur. Infra mss. « abundanter invenies. » Alias, « abundantius invenies. » Paulo post mss., « nunc quid sibi velit. » Alias, « Tunc qui sibi velit. »

(7) Sic mss. Alias, « quod alia est in Christo deitatis ejus natura quæ est.... et alia humana quam, » etc.

(8) Mss., « generat me. » Alias, « genuit me. » Paulo post mss., « Dei virtus et Dei sapientia. » Alias, « Dei virtus et sapientia. »

(9) Sic mss. Alias, « fuerint. »

(10) *Ne forte ipsa ὑπόστασις, id est substantia ejus.* Ita mss. in quibus tamen ante vocem ὑπόστασις comparet alia vox Græca sic delineata, IPIYA, quæ quid sibi velit ne conjectura qui[d]em asse[q]ui possum, nisi forte legatur: ἰδία. In libris antea editis legitur, « ne forte ipsa ideæ substantia ejus. »

tudinem **54** in sapientia requisivit per hoc quod sapientia est? Quomodo autem extra hujus sapientiæ generationem fuisse aliquando Deum Patrem (11), vel ad punctum momenti alicujus, quis potest sentire vel credere, qui tamen pium aliquid de Deo (12) intelligere noverit, vel sentire? Aut enim non potuisse Deum dicet generare sapientiam antequam generaret, ut eam quæ ante non erat, postea genuerit ut esset; aut potuisse quidem et, quod dici de Deo nefas est, noluisse generare: quod utrumque et absurdum esse et impium omnibus patet; id est ut aut ex eo quod non potuit Deus proficeret ut posset, aut cum posset, dissimularet ac differret generare sapientiam. Propter quod nos semper Deum Patrem novimus unigeniti Filii sui, ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem quod sola (13) apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu, atque animo conspicari. Extra omne ergo quod vel dici, vel intelligi potest initium generatam esse credendum est sapientiam. In hac ipsa ergo sapientiæ subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter exsistunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita, pro his ipsis quæ in ipsa sapientia velut descriptæ ac præfiguratæ fuerant creaturis (14), seipsam per Salomonem dicit creatam esse sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel formas, vel species.

3. Quali autem modo intelleximus sapientiam initium viarum Dei esse, et quomodo creata esse

A dicitur, species scilicet in se et initia totius præformans et continens creaturæ; hoc etiam modo Verbum Dei eam esse intelligendum est per hoc quod ipsa cæteris omnibus, id est universæ creaturæ mysteriorum et arcanorum rationem, quæ utique intra Dei sapientiam continentur, aperiat: et per hoc Verbum dicitur, quia sit tanquam arcanorum mentis interpres. Unde et recte mihi dictus videtur sermo ille qui in Actibus Pauli scriptus est (15), quia « hic est Verbum animal Vivens. » Joannes vero excelsius et præclarius in initio Evangelii sui dicit, propria definitione Deum esse definiens Verbum, dicens: « Et Deus erat Verbum, et hoc erat in initio apud Deum [34]. » Qui autem initium dat Verbo Dei, vel sapientiæ Dei, intuere ne magis in

B ipsum ingenitum Patrem impietatem suam jactet, cum eum neget semper Patrem fuisse et genuisse Verbum, et habuisse sapientiam in omnibus anterioribus, vel temporibus, vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest.

4. Hic ergo Filius etiam omnium quæ sunt veritas est et vita; et recte. Nam quomodo viverent (16) quæ facta sunt, nisi ex vita? Vel quomodo veritate constarent ea quæ sunt, nisi ex veritate descenderent? Vel quomodo rationabiles possent esse substantiæ, nisi Verbum vel ratio præcederet? Vel quomodo saperent (17), nisi esset sapientia? Verum quoniam futurum erat ut etiam deciderent aliqui a vita, et mortem sibi ipsi consciscerent (18), ex eo

C ipso quod a vita deciderent (non enim aliud est mors quam a vita discedere), et utique non esset consequens, ut ea quæ semel ad vivendum fuerant procreata a Deo penitus deperirent, oportuit ante mortem esse talem virtutem, quæ futuram dissol-

[34] Joan. I, 1.

Paulo post mss., « in sapientia requisivit. » Alias, « in sapientia Dei requisivit. »

(11) *Quomodo autem extra hujus sapientiæ generationem fuisse aliquando Deum Patrem*, etc. Si cui forte suspecta sit hoc loco Rufini fides, et expressiora putet quam ut Origenis sint, hæc argumenta quibus æternitas Filio Dei vindicatur, is legat alia ἰσοδυναμοῦντα Origenis verba quæ refert Marcellus Ancyranus apud Eusebium lib. I adversus eumdem Marcellum, cap. 4, pag. 22: Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαί πω πατέρες εἶναι.

D Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα τοῦ τοιούτου Υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται, καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στηρίσκει, καὶ ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύναται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ; Τὸ αὐτὸ μέντοιγε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον. « Non enim Deus cœpit esse Pater, eo quod, ut inter homines fieri solet, Pater esse nequiverat. Nam si semper perfectus exstitit Deus, potestasque ei fuit qua fieret Pater, ac bonum est illum esse Patrem talis Filii, cur differt, et ex quo Filii potest esse Pater, seipsum tanto bono privat? Idem etiam dicendum de sancto Spiritu. » Vide insuper alia Origenis loca quæ profert Athanasius lib. *De decretis Nicænæ syn.*, p. 233, et quæ infra reperies lib. IV *De principiis*, in notis ad n. 28.

(12) *De Deo*. Hæc desunt in libb. antea editis, sed exstant in omnibus mss. Paulo post mss., « quod utrumque et absurdum esse... id est ut aut ex eo. » Alias, « quia utrumque et absurdum esse... id est ut eo. »

(13) Sic mss. Alias, « sine illo quidem quod sola. »

(14) Ita codex Remigianus et recte omnino. Alii, « pro his ipsis quæ in ipsa sapientia velut descripta et præfigurata fuerant creaturis. » Paulo post mss., « dicit creatam esse sapientia. » Libb. editi, « dicit creatam esse sapientiam. »

(15) *Qui in Actibus Pauli scriptus est*, etc. De his Actibus loquitur Eusebius lib. III *Hist.*, cap. 3, et eodem libro, cap. 25, Philastrius hæres. 87. Diversi erant hi Actus ab Actibus Pauli et Theclæ. Porro quod in ejusmodi apocryphis Actibus habebatur quia « hic est verbum animal vivens, » nullus dubito quin corrupte derivatum sit ex his ad Hebræos IV, 12: ζῶν γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

(16) Mss., « viverent. » Alias, « vivent. »

(17) *Saperent*. Ita codex Colbertinus. Alii cum antea editis, « sapiens. » Ibidem mss., « verum quoniam futurum erat. » Alias « verum quomodo futurum erat. »

(18) *Sibi ipsi consciscerent*. Sic recte omnes mss. Alias « Christi consciscerent. » Paulo post libri antea editi, « et esset resurrectio in Domino et Salvatore nostro, quæ resurrectio, etc., tum deinde quomodo futurum erat. » Sed. mss. ut in nostro textu.

veret mortem, et esset resurrectio quæ in Domino et Salvatore nostro formata est, quæ resurrectio in ipsa Dei sapientia et Verbo ac vita consisteret. Tum deinde quoniam futurum erat ut aliqui ex his qui creati sunt, pro eo quod non naturaliter, id est substantialiter inesset eis bonum, sed accidens, non volentes inconvertibiles et incommutabiles semper permanere, ac semper in eisdem bonis æqua ac moderata libratione durare, sed conversi atque mutati de statu suo deciderent (19), via factus est Verbum Dei et sapientia. Quæ via idcirco dicitur, quod ad Patrem ducat eos qui per eam incedunt. Quæcunque ergo diximus de sapientia Dei, hæc convenienter aptabuntur et intelligentur etiam pro eo quod Filius Dei vita est, et pro eo quod Verbum est, et pro eo quod veritas est, et pro eo quod resurrectio est: quia hæ omnes appellationes ex operibus ejus ac virtutibus nominatæ sunt, et in nulla harum vel levi opinione intelligi corporale aliquid potest, quod vel magnitudinem designare videatur, vel habitum, **55** vel colorem: quoniam hi (20) qui videntur apud nos hominum filii, vel cæterorum animalium, semini eorum a quibus seminati sunt respondent, vel earum quarum in utero formantur ac nutriuntur, habent ex his quidquid illud est quod in lucem hanc assumunt ac deferunt processuri. Infandum autem est et illicitum, Deum Patrem in generatione unigeniti Filii sui atque in subsistentia ejus exæquare alicui vel hominum vel aliorum generanti; sed necesse est aliquid exceptum esse Deoque dignum cui nulla prorsus comparatio non in rebus solum, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere quomodo ingenitus Deus Pater efficitur unigeniti Filii (21). Est namque ita æterna ac sempiterna generatio sicut splendor generatur ex luce (22). Non enim per adoptionem Spiritus Filius fit extrinsecus, sed natura Filius est.

5. Videamus tamen quomodo hæc quæ dicimus etiam divinæ Scripturæ auctoritate muniantur. Ait apostolus Paulus unigenitum Filium imaginem esse Dei invisibilis, et primogenitum eum esse totius creaturæ [35]: ad Hebræos vero scribens dicit de eo quia « sit splendor gloriæ, et figura expressa substantiæ ejus [36]. » Invenimus nihilominus etiam in Sapientia, quæ dicitur Salomonis, descriptionem A quamdam de Dei sapientia hoc modo scriptam: « Vapor est enim, inquit, virtutis Dei, et ἀπόῤῥοια gloriæ omnipotentis purissima [37]. » Ideo ergo in eam nihil commaculatum incidere potest. Splendor enim est lucis æternæ, et speculum immaculatum operationis Dei, et imago bonitatis ejus. Sapientiam vero dicimus, sicut superius diximus, subsistentiam habentem non alibi, nisi in eo qui est initium omnium; ex quo et nata est quæque sapientia, quia ipse est qui est solus natura Filius, idcirco et unigenitus dicitur.

6. Videamus sane quid intelligi debeat etiam de hoc quod imago invisibilis dicitur, ut et per hoc advertamus quomodo Deus recte Pater dicitur Filii sui; et consideremus primo ex his quæ consuetu- B dine hominum imagines appellari solent. Imago interdum dicitur ea quæ in materia aliqua, id est ligni vel lapidis, depingi vel exsculpi solet. Interdum imago dicitur ejus qui genuit, is qui natus est, cum in nullo similitudinem (23) lineamenta ejus qui genuit in eo qui natus est, mentiuntur. Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, hominem (24), de quo diligentius favente Deo cum locum ipsum in Genesi exponere cœperimus, videbimus. Secundæ vero comparationi imago Filii Dei, de quo nunc sermo est, comparari potest etiam secundum hoc quod invisibilis Dei imago invisibilis est, sicut secundum historiam dicimus imaginem Adæ esse filium ejus Seth. Ita enim scriptum est: « Et genuit C Adam Seth, secundum imaginem suam, et secundum speciem suam [38]. » Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem. Si enim omnia quæ facit Pater, hæc et Filius facit similiter, in eo quod omnia ita facit Filius sicut Pater, imago Patris in Filio deformatur, qui utique natus ex eo est velut quædam voluntas ejus ex mente procedens (25). Et ideo ego arbitror quod sufficere debeat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod vult Pater. Volens enim non alia via utitur, nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita ergo et Filii subsistentia generatur ab eo. Quod necesse est in primis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum præter solum Deum Patrem fatentur (26). Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas D fabulas eorum, qui prolationes quasdam sibi ipsis

[35] Coloss. I, 15. [36] Heb. I, 3. [37] Sap. VII, 25. [38] Gen. V, 3.

(19) *De statu suo deciderent.* Sic optime mss. In antea editis male omittitur « deciderent. »

(20) Sic mss. Alias, « colorem. Quomodo quidem hi. » Paulo infra mss., « habent ex his quidquid illud est quod. » Alias « habent ex his quidquam, illud est quod. » Paulo infra mss., « atque in subsistentia ejus. » Alias, « atque in substantia ejus. »

(21) Sic recte mss. Alias corrupte, « quomodo unigenitus Deus efficitur unigeniti Filii. »

(22) *Sicut splendor generatur ex luce.* Hoc solis solarisque radii exemplo ad significandam æternam Verbi generationem, nihil frequentius esse apud Origen. aliosque Patres. Videsis *Origenian.* l. II, q. 3, n. 24.

(23) Tres codd. mss. Corbeiensis, Remigianus, et monast. S. Michael, habent « similitudinum. »

(24) Sic mss. Alias, « homo. » Paulo infra mss., « imago Filii de quo. » Alias, « imago Filii de qua. » Paulo post mss., « imaginem Adæ esse filium ejus Seth. » Alias, « similitudinem Adæ filium Seth. »

(25) *Velut quædam voluntas ejus ex mente procedens.* Sic Clemens Alexandr. *Pædag.* III, cap. ult., ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸν βούλημα. « Boni Patris bona voluntas. » *Stromat.* lib. V, pag. 547: θέλημα παντοκρατορικόν. Tertullianus *De orat.* cap. 4: « Ipse erat voluntas et potestas Patris. » Apud Athanas. orat. 3 et 4 contra Arianos: βουλὴ καὶ βούλημα τοῦ Πατρός.

(26) *Qui nihil ingenitum id est innatum præter solum Deum Patrem fatentur.* Quod vertit Rufinus

depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, et Deum Patrem quantum in se est dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari, non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino ad intelligentiam consequens ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam, ut sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est **56** Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est. Lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum [39], sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem veritas (27); quantum autem ad nos quibus revelat Patrem, imago est per quam cognoscimus Patrem, quem nemo alius novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare. Revelat autem per hoc quod ipse intelligitur. A quo ipse enim fuerit intellectus consequenter intelligitur et Pater, secundum hoc quod ipse dixit: « Qui me vidit, vidit et Patrem [40]. »

7. Sed quoniam sermonem Pauli inseruimus de Christo dicentis in eo quod ait quia « splendor est gloriæ Dei, et figura expressa substantiæ ejus [41]: » quid ex hoc sentiendum sit videamus. « Deus lux est [42], » secundum Joannem. Splendor ergo hujus lucis est unigenitus Filius, ex ipso inseparabiliter velut splendor (28) ex luce procedens, et illuminans universam creaturam. Secundum hæc namque quæ superius exposuimus, quomodo via sit, et ducat ad Patrem, et quomodo Verbum sit arcana sapientiæ ac scientiæ mysteria interpretans ac proferens rationabili creaturæ, quomodo etiam veritas et vita est et A resurrectio, consequenter intelligere debemus etiam splendoris opus; per splendorem namque quid sit lux ipsa intelligitur et sentitur. Qui splendor fragilibus se et infirmis mortalium oculis placidius ac lenius offerens, et paulatim velut edocens et assuefaciens claritatem luminis pati, cum ab eis dimoverit omne quod visum obducit et impedit, secundum quod Dominus dixit: « Ejice trabem de oculo tuo [43]; » capaces eos efficit ad suscipiendam gloriam lucis, etiam in hoc velut quidam mediator hominum ac lucis effectus.

8. Verum quoniam (29) non solum splendor gloriæ esse dicitur ab Apostolo, sed et figura expressa substantiæ vel subsistentiæ ejus, non mihi videtur otiosi esse intellectus advertere quomodo B alia præter ipsam Dei substantiam, quæcunque illa substantia et subsistentia dicitur, figura substantiæ ejus esse dicatur. Et vide ne forte quoniam Filius Dei, qui Verbum ejus et sapientia dicitur, et solus novit Patrem, et revelat quibus vult, id est qui capaces verbi ipsius et sapientiæ fuerint, secundum hoc ipsum quod intelligi atque agnosci facit Deum, figuram substantiæ atque subsistentiæ ejus dicatur exprimere: id est cum semetipsum primum describit sapientia ea quæ revelare vult cæteris, ex quibus ab illis agnoscitur et intelligitur Deus, et hoc dicatur figura expressa substantiæ Dei. Ut autem plenius adhuc intelligatur quomodo Salvator figura est substantiæ vel subsistentiæ Dei (30), utamur C etiam exemplo, quod quamvis rem non plene nec proprie significet de qua agimus, tamen ad hoc solum videatur assumptum, quod exinaniens se Filius qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis deitatis plenitudinem demonstrare. Verbi causa, si facta esset aliqua statua talis quæ magnitudine sui universum orbem terræ teneret, et pro sui immensitate considerari a nullo posset; fieret autem alia statua membrorum habitu ac

[39] Joan. I, 9. [40] Joan. XIV, 9. [41] Heb. I, 3. [42] I Joan. I, 5. [43] Luc. VI, 42.

nihil ingenitum, id est innatum, » id Hieronymus reddidit « nihil infectum » in epist. ad Avitum ubi ait: « Tertium dignitate et honore post Patrem et Filium, asserit Spiritum sanctum, de quo cum ignorare se dicat utrum factus sit an infectus, in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque Deo Patre infectum esse confirmans. » At bona Hieronymi venia dixerim, decipi se passus est ambiguæ vocis ἀγένητον significatione quæ non semper « rem infectam » exprimit: a γεννάω, « gigno » fit γεννητός, « genitus; » a γίνομαι « sum, exsisto, » fit γενητός, hoc est « habens ab aliquo ut sit. » Itaque, ut observat Huetius *Origenian.* l. II, q. 2, n. 23, si proprie loqui velimus, Deus Pater est ἀγέννητος, et ἀγένητος, quia neque ab ullo genitus est, neque ab ullo habet ut exsistat. Item Filius est γεννητός, « genitus, » nam gignitur a Patre. Est item γενητός, nam a Patre sic tanquam a principio habet ut sit. Spiritus vero sanctus non est γεννητός, sed γενητός, genitorem enim non habet, sed habet a Patre et Filio ut exsistat. Ergo cum hoc loco ait Origenes nihil absque Patre esse ἀγένητον, Patrem solum ἀγένητον esse vult, quia solus ab alio non habet ut sit, non vero quia solus infectus et increatus est, nam et hoc ultimo sensu Filium ἀγένητον, id est increatum asserit lib. VI *contra Celsum*, num. 7. Hinc liquet a vera Origenis mente aberrasse Hieronymum cum vertit: « Nihil absque Patre infectum esse. » Melius certe Rufinus, « nihil ingeniD tum, id est innatum præter solum Deum Patrem. »

(27) Suspectam Rufini fidem hoc loco facere possint quæ scribit Hieronymus epist. ad Avitum, docere Origenem, « Filium qui sit imago invisibilis Patris, comparatum Patri, non esse veritatem; apud nos autem qui Dei omnipotentis non possumus recipere veritatem, imaginariam veritatem videri; ut majestas ac magnitudo majoris, quodammodo circumscripta sentiatur in Filio; Deum Patrem esse lumen incomprehensibile; Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, qui apud nos pro imbecillitate nostra magnus esse videatur. » Sed vide notas ad *Origenian.* lib. II, q. 2, n. 8 et 16.

(28) Ita mss. Alias, « et ut splendor. »

(29) Ita mss. Alias, « quando. »

(30) Sic mss. Alias, « et subsistentia ejus. » Mox mss., « non plene nec proprie, » alias, « non plane nec proprie. »

vultus lineamentis, specie ac materia per omnia A similis absque magnitudinis immensitate, pro eo ut qui illam immensam considerare atque intueri non possent, hanc videntes, illam se vidisse confiterentur (31), pro eo quod omnia membrorum et vultus lineamenta, vel ipsam speciem materiamque similitudine prorsus indiscreta servaret; tali quadam similitudine exinaniens se Filius Dei de æqualitate Patris, et viam nobis cognitionis ejus ostendens, figura expressa substantiæ ejus efficitur; ut qui in magnitudine deitatis suæ positam gloriam miræ lucis non poteramus aspicere, per hoc quod nobis splendor efficitur, intuendæ lucis divinæ viam per splendoris capiamus aspectum. Comparatio sane de statuis (32) quasi in rebus materialibus posita, ad nihil aliud recipitur, quam ad hoc quod Filius Dei B brevissimæ insertus humani corporis formæ ex operum virtutisque similitudine Patris in se immensam (33) ac invisibilem magnitudinem designabat, per hoc quod dicebat ad discipulos suos, quia « Qui me videt, videt et Patrem [44]; » et : « Ego et Pater unum sumus [45]. « Quibus etiam illud simile intelligendum est quod ait, quia « Pater in me est, et ego in Patre [46]. »

9. Videamus nunc etiam illud qualiter sentiendum est, quod in Sapientia Salomonis scriptum legimus, qui ita ait de sapientia, quia « vapor est quidam (34) virtutis Dei, et aporrhœa omnipotentis gloriæ purissima, et splendor lucis æternæ, et speculum immaculatum inoperationis sive virtutis Dei, C et imago bonitatis ejus [47]. » Quæ ergo hic de Deo definit, ex singulis quibusque certa quædam 57 inesse sapientiæ Dei designat : virtutem namque Dei nominat, et gloriam et lucem æternam, et inoperationem et bonitatem. Ait autem sapientiam vaporem esse non gloriæ Omnipotentis, neque æternæ lucis, nec inoperationis Patris, nec bonitatis ejus; neque enim conveniens erat alicui horum ascribi vaporem; sed cum omni proprietate (35) ait virtutis Dei vaporem esse sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia et invisibilia vel instituit, vel continet, vel gubernat, quæ ad omnia sufficiens est, quorum providentiam gerit, quibus, velut uni, ita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ et tam immensæ vapor, et, ut ita dicam, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute velut voluntas ex mente procedat, tamen et ipsa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur (36). Efficitur igitur virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ et ingenitæ virtutis Dei, hoc quidem quod est, inde trahens; non est autem quando (37) non fuerit. Si enim quis voluerit dicere quasi prius non exstiterit, sed postea ad subsistentiam venerit, dicat causam quare qui eam subsistere fecit Pater, ante hoc non fecerit. Quod si aliquod semel initium dederit, quo initio vapor iste ex Dei virtute processerit, iterum interrogabimus quare non et ante illud quod dixit initium; et ita semper de anterioribus inquirentes, et verbo interrogationis ascendentes, perveniemus in illum intellectum, ut quoniam semper poterat Deus et volebat, nunquam vel decuerit, vel causa aliqua exsistere potuerit, ut non hoc quod bonum volebat, semper habuerit (38). Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei nullum habentem initium nisi ipsum Deum. Neque decebat aliud esse initium, nisi ipsum unde et est et nascitur, Deum. Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus Dei virtus est [48], jam non solum vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est.

10. Videamus etiam de eo quod dictum est, quoniam (39) « aporrhœa est purissima gloriæ Omnipotentis; » et prius quidem consideremus quid est gloria omnipotentis Dei, deinde etiam quid sit ejus aporrhœa sentiemus. Quemadmodum pater non potest esse quis si filius non sit (40), neque domi-

[44] Joan. xiv, 9. [45] Joan. x, 30. [46] ibid. 38. [47] Sap. vii, 25, 26. [48] I Cor. i, 24.

(31) Ita mss. Alias, « possunt, hanc videntes illam vidisse considerent. »

(32) *Comparatio sane de statuis*, etc. Multum Hieronymo displicuit hæc comparatio quam inter Ori- D genis errores vitandos reponit epistola ad Avitum his verbis : « Duarum statuarum majoris et parvulæ : unius quæ mundum impleat, et magnitudine sua quodammodo invisibilis sit, et alterius quæ sub oculos cadat, ponit exemplum; priori Patrem, posteriori Filium comparans. » Cruda itaque et indigesta in Græco necesse est fuerit hæc comparatio, sed postea a Rufino emollita, et ad commodiorem sensum quibusdam additis, quibusdam detractis revocata. Vide *Origenian.* lib. ii, quæst. 2, num. 8.

(33) Sic omnes mss. Alias, « apparens in terris in humani corporis forma ex operum virtute atque similitudine Dei Patris in immensam, » etc.

(34) *Vapor est quidam.* Alias, « vapor est quidem. »

(35) Sic mss. Alias, « aliquem horum ascribi vaporem, sed tum cum proprietate. » Paulo post mss., « qua viget, qua omnia visibilia, » etc. In antea editis deest, « qua viget. » Paulo infra mss., « quibus velut uni, ita omnibus adest. » Alias, « quibus velut unita omnibus adest. »

(36) *Virtus efficitur.* Post hæc verba in antea editis additur, « virtus altera : ita dictum est sicut in Evangelio : alius est qui testimonium de me reddet Pater. Et de Spiritu ait : Mittam vobis alium Paracletum. » Sed hæc omnia cum desint in omnibus mss., resecanda esse e textu duximus.

(37) Sic mss. Alias, « intra ens, non est ante quando. »

(38) Sic mss. Alias, « verbum interrogationis ascendentes pervenimus .... ut quomodo semper poterat et volebat, nunquam vel decuit .... ut non hoc quod volebat, semper habuerit. »

(39) Alias, « quomodo. »

(40) *Quemadmodum Pater non potest esse quis, si Filius non sit*, etc. Hic locus vel potius alter certe ipsi consimilis refertur a Methodio cujus excerpta habet Photius cod. 235 : Εἰ οὐκ ἔστι δημιουργὸς ἄνευ δημιουργημάτων, ἢ ποιητὴς ἄνευ ποιημάτων, οὐδὲ παντοκράτωρ ἄνευ τῶν κρατουμένων· τὸν γὰρ δημιουργὸν διά τε δημιουργήματα, ἀνάγκη καὶ τὸν

nus quis esse potest sine possessione, sine servo (41); ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum; et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel sæcula aliqua, vel spatia transisse, vel quodcunque aliud nominare vult, cum nondum facta essent quæ facta sunt; sine dubio hoc ostendet quod in illis sæculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere cœpit in quos ageret potentatum; et per hoc videbitur profectum quemdam (42) accepisse, et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur, esse eum omnipotentem quam non esse.

Πῶς δὲ οὐκ ἄτοπον (43) τὸ, μὴ ἔχοντά τι τῶν πρεπόντων αὐτῷ τὸν Θεὸν, εἰς τὸ ἔχειν ἐληλυθέναι; Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἔστιν ὅτε παντοκράτωρ οὐκ ἦν, ἀεὶ εἶναι δεῖ ταῦτα δι' ἃ παντοκράτωρ ἐστί· καὶ ἀεὶ ἦν ὑπ' αὐτοῦ κρατούμενα, ἄρχοντι αὐτῷ χρώμενα.

58 Et quomodo non videbitur absurdum, ut cum non haberet aliquid ex his Deus quæ eum habere dignum erat, postmodum per profectum quemdam in hoc venerit ut haberet? Quod si nunquam est quando non omnipotens fuerit, necessario subsistere oportet etiam ea per quæ omnipotens dicitur, et semper habuerit in quibus exercuerit potentatum, et quæ fuerint ab ipso vel rege vel principe moderata: de quibus plenius in locis propriis, in quibus de creaturis ejus disputandum fuerit, disseremus. Sed et nunc strictim licet, tamen admonere necessarium puto, quoniam quidem quæstio nobis (44) de sapientia agitatur, quemadmodum aporrhœa sit sapientia gloriæ omnipotentis purissima, ne videatur alicui anterior esse in Deo omnipotentis appellatio nativitate sapientiæ per quam Pater vocatur, quoniam dicta est aporrhœa omnipotentis

ποιητὴν διὰ τὰ ποιήματα, καὶ τὸν παντοκράτορα διὰ τὰ κρατούμενα λέγεσθαι· ἀνάγκη ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι, καὶ μὴ εἶναι χρόνον ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα. Εἰ γὰρ ἦν χρόνος ὅτε οὐκ ἦν τὰ ποιήματα, ἐπεὶ τῶν ποιημάτων μὴ ὄντων οὐδὲ ποιητής ἐστιν, ὅρα οἷον ἀσεβὲς ἀκολουθεῖ. Ἀλλὰ καὶ ἀλλοιοῦσθαι καὶ μεταβαλεῖν τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον συμβήσεται Θεόν. Εἰ γὰρ ὕστερον πεποίηκε τὸ πᾶν, δῆλον ὅτι ἀπὸ τοῦ μὴ ποιεῖν, εἰς τὸ ποιεῖν μετέβαλε. Τοῦτο δὲ ἄτοπον μετὰ τῶν προειρημένων. Οὐκ ἄρα δυνατὸν λέγειν μὴ εἶναι ἄναρχον καὶ συναΐδιον τῷ Θεῷ τὸ πᾶν. « Si non est opifex sine opificio, poeta sine poematis, imperator sine subjectis, necesse est enim ut opifex ab opificio, poeta a poematis, et imperator a subjectis nominetur, ita necesse est creata a Deo a principio facta esse, nec tempus ullum esse, quo hæc non fuerint. Si enim fuit tempus quo non fuerunt opificia, ergo opificiis nullis exsistentibus, neque opifex fuit. Vide quæ inde sequatur impietas. Quin alterari etiam et mutari sequetur immutabilem et invariabilem Deum. Si enim non ab æterno omnia creavit, manifestum est illum a non faciendo ad faciendum transiisse. Sed hoc una cum ante dictis absurdum est, ergo dici non potest non esse initii expers et Deo coæternum hoc universum. » Origenes postquam multa fabulatus erat de universi æternitate, etiam hoc inferebat teste ibidem eodem Methodio: Οὔτε οὖν ἀπὸ Ἀδὰμ, ὥς φασί τινες, πρότερον οὐκ ὢν ὁ ἄνθρωπος, τότε πρῶτος πλασθεὶς εἰς κόσμον παρῆλθεν· οὔτε αὖ κόσμος πρὸ ἓξ ἡμερῶν τῆς τοῦ Ἀδὰμ γενέσεως ἤρξατο δημιουργεῖσθαι. Εἰ δὲ φιλοφρονοῖτο διαφέρεσθαι πρὸς ταῦτά τις, πρότερον φρασάτω, εἰ μὴ εὐαρίθμητος ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατὰ τὴν Μωσέως βίβλον τοῖς οὕτω αὐτὴν ἐκλαμβανομένοις ὁ χρόνος εἴη; Τῆς προφητικῆς καὶ ἐνθάδε βοώσης φωνῆς· « Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ, ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, ὡς ἡμέρα ἡ χθὲς, ἥτις διῆλθε, καὶ φυλακὴ ἐν νυκτί· » χιλίων γὰρ ἐτῶν περιοριζομένων εἰς μίαν ἡμέραν ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ, ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως μέχρι καταπαύσεως μέχρις ἡμῶν, ὡς οἱ περὶ τὴν ἀριθμητικὴν φάσκουσι δεινοὶ, ἓξ ἡμέραι συμπεραιοῦνται. Ἑξακισχιλιοστὸν ἄρα ἔτος φασὶν ἀπὸ Ἀδὰμ εἰς δεῦρο συντείνειν· τῇ γὰρ ἑβδομάδι τῷ ἑπτακισχιλιοστῷ ἔτει κρίσιν ἀφίξεσθαί φασιν· οὐκοῦν αἱ πᾶσαι ἡμέραι δέκα καὶ τρεῖς ἀφ' ἡμῶν, ἕως εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ, ἐν ᾗ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, μετροῦνται· ὧν ὁ Θεὸς ἀνώτερον κατὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἄνοιαν οὐδὲν οὐδαμῶς δημιουργήσας, ἐγεγύμνωτο τοῦ Πατὴρ καὶ παντοκράτωρ εἶναι. Εἰ δὲ καὶ τρισκαίδεκά εἰσιν ἡμέραι ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ ἀπὸ γενέσεως κόσμου, πῶς φησὶν ἡ ἐν τῷ Σειρὰχ σοφία· « Ἄμμον θαλασσῶν, καὶ σταγόνας ὑετοῦ, καὶ ἡμέρας αἰῶνος τίς ἐξαριθμήσει; » — « Neque ergo ab Adam, ut quidam affirmant, homo cum prius non esset, tunc omnium primus formatus in mundum venit. Neque mundus rursum, ante sex dies, quam crearetur Adam, cœpit fieri. Quod si quis hæc cupiat dispicere, prius perpendat, annon secundum Moysem, iis qui ita Moysem exponunt, tempus sit facile numeratu? Prophetica voce hic etiam acclamante: « A sæculo et usque in sæculum tu es, quoniam « mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna « quæ præteriit, et custodia in nocte (*Psal.* « LXXXIX, 2, 4). » Mille enim annis in unum diem conclusis in oculis Dei, a condito mundo usque ad requiem nostram optimi calculandi magistri affirmant sex dies præteriisse. Annum vero sexies millesimum ab Adamo ad nos usque aiunt extendi. Nam in septimo mundi millenario judicium aiunt futurum. Ergo a nobis usque ad principium in quo Deus creavit cœlum et terram tredecim dies numerantur: quibus Deus antiquior, ut vos ipsi absurde dicitis, nihil quidquam ante id tempus egit aut creavit, et Patris nomine ac creatoris privatus est. Si autem tredecim dies sunt in oculis Dei a mundo condito, quomodo Sapientia in Jesu Sirach dicit: « Arenam maris et pluviæ guttas et dies sæculi « quis dinumerabit (*Eccli.* I, 2)? » De his vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 12, n. 4.

(41) *Sine servo.* Id desideratur in antea editis, sed exstat in omnibus mss. Paulo post mss., « in quos exerceat potentatum. » Alias, « in quos exerceat potestatem. »

(42) Sic mss. Alias, « perfectionem quamdam. » Infra mss., « quod si nunquam est quando. » Alias, « quod si nunquam factum est quando. » Paulo post mss., « et semper habuerit. » Alias, « et semper habuit. »

(43) *Πῶς δὲ οὐκ ἄτοπον*, etc. Hæc ut erronea Græce exhibet Justinianus imperator ad calcem epistolæ ad Menam patriarcham Constantinopolitanum. De his autem disseritur *Origenianorum* lib. II, quæst. 1, num. 1 et 2; item ejusdem libri quæst. 12, num. 4.

(44) Sic mss. Alias, « admonitionem necessariam puto quomodo quidem quæstio nobis. » Paulo post mss., « anterior esse in Deo. » Alias, « interior esse in Deo. » Ibidem mss., « Pater vocatur, quoniam dicta est. » Alias, « Pater vocatur quomodo dicta est. »

gloriæ purissima esse sapientia quæ est Filius Dei. Audiat qui hæc ita vult suspicari, quod manifestissime Scriptura pronuntiat dicens, quia «Omnia in sapientia fecisti [49]; » et per Evangelium docetur, quia « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [50]; » et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo Omnipotentis appellatio quam Patris; per Filium enim omnipotens est Pater. Sed quoniam gloriam dixit (45) esse omnipotentis, cujus gloriæ aporrhœa est sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentiæ gloria societatem habeat sapientia, per quam Deus omnipotens dicitur. Per sapientiam enim quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solum dominantis auctoritate, verum etiam subjectorum spontaneo famulatu. Ut autem unam et eamdem omnipotentiam Patris ac Filii esse cognoscas, sicut unus atque idem est cum Patre Deus et Dominus, audi hoc modo Joannem in Apocalypsi dicentem : « Hæc dicit Dominus Deus qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipotens [51]. » Qui enim venturus est (46), quis est alius nisi Christus? Et sicut nemo debet offendi cum Deus sit Pater, quod etiam Salvator est Deus; ita et cum omnipotens dicitur Pater (47), etiam nullus debet offendi, quod etiam Filius Dei omnipotens dicitur. Hoc modo namque verum erit illud quod ipse dicit ad Patrem, quia «Omnia mea tua sunt et tua mea, et glorificatus sum in eis [52]. » Si vero omnia quæ Patris sunt, Christi sunt, inter omnia vero quæ sunt, Pater est etiam omnipotens, sine dubio etiam unigenitus Filius debet esse omnipotens, ut omnia quæ habet Pater, etiam Filius habeat. « Et glorificatus sum, inquit, in eis. In nomine enim Jesu omne genu flectetur cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confitebitur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris [53]. » Igitur aporrhœa gloriæ Dei secundum hoc quod omnipotens est, pura ac limpida ipsa sapientia est, glorificata (48) tanquam aporrhœa omnipotentiæ, vel gloriæ. Ut autem manifestius intelligatur quæ sit gloria omnipotentiæ, etiam hoc addimus. Deus Pater (49) omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est, cœli et terræ, solis et lunæ et stellarum, omniumque quæ in ipsis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quoniam in nomine Jesu omne genu flectetur et cœlestium, et terrestrium, et infernorum. Et si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est cui subjecta sunt omnia, et ipse est qui potentatum agit in omnibus, et per quem subjecta sunt Patri omnia (50); per sapientiam namque, id est verbo et ratione, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Et ideo in eo ipso quo obtinet omnia, gloria sua est; et hæc est omnipotentiæ purissima et limpidissima gloria, cum ratione et sapientia, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Purissima vero ac limpidissima gloria sapientiæ, satis convenienter dictum est ad distinctionem ejus gloriæ, quæ non pure, nec sincere gloria dicitur. Omnis vero natura (51) quæ convertibilis est et commutabilis, etiamsi glorificatur in operibus justitiæ vel sapientiæ, per hoc ipsum tamen quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod hoc quod accidit, etiam decidere potest, gloria ejus sincera ac limpidissima esse non potest. Sapientia vero Dei quæ est unigenitus Filius ejus, quoniam in omnibus inconvertibilis est et incommutabilis, et substantiale in eo omne bonum est quod utique mutari atque converti nunquam potest, idcirco pura ejus ac sincera gloria prædicatur.

11. Tertio dicitur sapientia esse splendor (52) lucis æternæ; cujus rei virtutem jam in præcedentibus **59** exposuimus, cum solis similitudinem, et radiorum ejus splendorem introduximus et pro viribus nostris ostendimus quomodo hoc deberet intelligi. Addemus tamen etiam hoc unum. Sempiternum vel æternum proprie dicitur quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Joannem cum dicit quoniam « Deus lux est [54]. » Splendor autem lucis ejus sapientia sua est, non solum secundum quod lux est, sed et secundum quod sempiterna lux est, ita ut æternus et æternitatis splendor sit sapientia sua. Quod si integre intelligatur, manifeste declarat, quia subsistentia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo.

[49] Psal. CIII, 24. [50] Joan. I, 3. [51] Apoc. I, 8. [52] Joan. XVII, 10. [53] Phil. II, 10, 11. [54] I Joan. I, 5.

(45) Ita mss. Alias, « quomodo gloriam dixit. » Paulo post mss., « in omnipotentiæ gloria. » Alias, « in omnipotentia gloriæ. » Infra mss., « omnium potentatum. » Alias, « omnipotentatum. »

(46) In antea editis post, « venturus est, » additur, « omnipotens, » quæ vox in mss. nostris deest.

(47) *Dicitur Pater.* Sic mss. Alias vero, « Deus Pater. » Infra mss., « inter omnia vero quæ sunt, Pater est etiam .... ut omnia. » Alias, « inter omnia quæ sunt Patris, est etiam .... et omnia. »

(48) Sic mss. Alias, « ipsa est sapientia Dei glorificata. »

(49) *Deus Pater,* etc. Vide *Origenian.* lib. II, quæst. 1, num. 1 et 2.

(50) *Et ipse est qui potentatum agit in omnibus et per quem subjecta sunt Patri omnia.* Hæc desunt in antea editis, sed in mss. omnibus reperiuntur.

(51) *Omnis vero natura,* etc. Hunc locum qui in antea editis corruptissimus est, sic sanum et integrum restituunt mss. Alias, « omnis vero natura quæ convertibilis est et commutabilis etiam si glorificatur, glorificatur in operibus justitiæ vel sapientiæ per Jesum Christum quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod accidet etiam decidere potest. Gloria tamen ejus sincera ac limpidissima decidere potest. »

(52) Sic mss. Alias, « Deus sapientia est et splendor. » Paulo infra mss., « neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur. » Alias, « neque cessare unquam potest. Quid autem hoc sit designatur. »

12. Sed et speculum immaculatum ἐνεργείας, id A est, inoperationis Dei esse sapientia nominatur. Ergo inoperatio virtutis Dei (53) quæ sit, prius intelligenda est, quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater, vel cum creat, vel cum providet, vel cum judicat, vel cum singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut ergo in speculo omnibus motibus quibus is qui speculum intuetur, movetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago quæ per speculum deformatur, actibus et motibus commovetur vel agit, in nullo prorsus declinans; ita etiam sapientia de se vult intelligi, cum speculum immaculatum paternæ (54) virtutis inoperationisque nominatur; sicut et Dominus Jesus Christus qui est sapientia Dei, de se ipso pronuntiat, dicens, quia «Opera quæ B facit Pater, hæc etiam Filius facit similiter[55].» Et iterum dicit, quoniam «non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem[56].» Quoniam ergo in nullo prorsus Filius a Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii quam Patris, sed unus atque idem, ut ita dicam, etiam motus in omnibus est, idcirco speculum eum immaculatum nominavit, ut per hoc nulla omnino dissimilitudo Filii intelligatur ad Patrem. Ea sane quæ secundum similitudinem vel imitationem discipuli ad magistrum a quibusdam dicta sunt, et quod in materia corporali ea a Filio fiant, quæ a Patre in substantiis spiritalibus prius fuerint deformata (55), convenire quomodo C possunt, cum in Evangelio Filius dicatur non similia facere, sed eadem similiter?

13. Superest quid sit imago bonitatis ejus inquirere : in quo eadem, ut opinor, intelligi convenit quæ superius de imagine ea quæ per speculum deformatur, expressimus.

(56) [Οὕτω τοίνυν ἡγοῦμαι καὶ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καλῶς ἂν λεχθήσεσθαι ὅτι εἰκὼν ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ἀγαθόν· καὶ τάχα καὶ Υἱὸς ἀγαθὸς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἁπλῶς ἀγαθός. Καὶ ὥσπερ εἰκών ἐστι τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ κατὰ τοῦτο Θεὸς, ἀλλ' οὐ περὶ οὗ λέγει αὐτὸς ὁ Χριστός· «Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν·» οὕτως εἰκὼν ἀγαθότητος, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ Πατὴρ ἀπαραλλάκτως ἀγαθός. Id est : *Ita etiam censeo de Salvatore pulchre dici posse, esse quidem illum Dei bonitatis imaginem, non autem bonitatem ipsam; fortasse etiam Filium bonum, sed non simpliciter bonum. Et quemadmodum Dei invisibilis est imago, et propterea Deus, non tamen is de quo Christus ipse ait : «Ut cognoscant te solum verum Deum;» ita bonitatis imago, non tamen ut Pater, sine ulla differentia bonus.*]

Principalis namque bonitas sine dubio, ex qua Filius natus; qui per omnia imago est Patris, procul dubio etiam bonitatis ejus convenienter imago dicetur. Non enim alia aliqua secunda bonitas exsistit in Filio præter eam quæ est in Patre (57). Unde et recte ipse Salvator in Evangelio dicit quoniam «nemo bonus nisi unus Deus Pater[57-58];» quo scilicet per hoc intelligatur Filius non esse alterius bonitatis; sed illius solius quæ in Patre est; cujus recte imago appellatur, quia neque aliunde est, nisi ex ipsa principali bonitate; ne altera bonitas quam ea quæ in Patre est, videatur in Filio. Neque aliqua dissimilitudo aut distantia bonitatis in Filio est. Propter quod non debet velut blasphemiæ aliquod genus putari in eo quod dictum est : «Nemo bonus (58) nisi unus Deus Pater;» ut propterea putetur, vel Christus, vel Spiritus sanctus negari quod bonus sit; sed ut superius diximus, principalis bonitas in Deo sentienda est Patre ex quo vel Filius natus, vel Spiritus sanctus procedens, sine dubio bonitatis ejus naturam in se refert (59), quæ est in eo fonte de quo vel natus est Filius, vel procedit Spiritus sanctus. Jam vero si qua alia bona in Scripturis dicuntur, vel angelus, vel homo, vel servus, vel thesaurus, vel cor bonum, vel arbor bona, hæc omnia **60** abusive dicuntur, accidentem, non substantialem in se continentia bonitatem. Multum autem est, et alterius vel operis vel temporis, congregare omnes Filii Dei appellationes : verbi causa, quomodo vel

[55] Joan. v, 19. [56] ibid. [57-58] Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(53) Vox «Dei» deest in antea editis, sed reperitur in omnibus mss. Paulo infra omnes codd. mss., «omnibus motibus quibus is qui speculum intuetur, movetur et agit, iisdem ipsis etiam ea imago...... commovetur vel agit.» Alias, «omnibus motibus atque omnibus actibus quibus is qui speculum intuetur, movetur vel agitur, his et ipsis etiam ea imago.... commovetur vel agitur.»

(54) Sic mss. Alias, «æternæ.» Paulo post mss., «opera quæ facit Pater.» Alias, «opera quæ fecit Pater.» Ibidem mss., «nisi quod viderit Patrem.» Alias, «nisi viderit Patrem.»

(55) Ita mss. Alias, «et sane quæ secundum similitudinem vel unitionem discipuli..... prius fiunt deformata.»

(56) *Οὕτω τοίνυν ἡγοῦμαι*, etc. Ex his verbis, inter uncos positis, quæ Græce exhibet Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, et quæ hoc loco in textu Græco exstitisse existimamus, liquet quam fluxæ sit fidei Rufinus qui ea omiserit et alia substituerit. Certe de bonitate Filii detraxisse hoc D loco Origenem queritur Hieronymus in epistola ad Avitum. «Deum Patrem omnipotentem, inquit, appellat bonum et perfectæ bonitatis; Filium non esse bonum, sed auram quamdam et imaginem bonitatis, ut non dicatur absolute bonus, sed cum additamento, pastor bonus,» etc. Vide *Origenianorum* lib. ii, quæst. 2, num. 13.

(57) Sic mss. Alias, «exsistit in Filium præter eam quæ est a Patre.» Infra mss., «ne altera bonitas quam ea quæ in Patre est, videatur in Filio.» Alias, «ne altera bonitas quam in Patre, esse videatur in Filio.»

(58) *Nemo bonus*, etc. Vide not. in *Exhort. ad martyr.*, num. 7.

(59) Sic mss. Alias, «retinent.» Ibidem mss. «vel natus est Filius, vel procedit Spiritus sanctus.» Alias, «vel natus est Filius, vel procedens Spiritus sanctus.» Paulo post mss., «vel homo, vel servus.» In antea editis deest, «vel servus.» Ibidem mss., «accidentem, non substantialem.» Alias, «accidentalem, non subsistentialem.»

lumen verum est, vel ostium, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio, et alia innumera, et quibus causis unumquodque horum nominetur, exponere. Sed contenti his de quibus superius disseruimus, consequenter etiam reliqua perquiramus.

CAPUT III.

De Spiritu sancto.

1. Consequens igitur est nunc, ut de Spiritu sancto quam possumus breviter requiramus. Et omnes quidem qui quoquomodo providentiam esse sentiunt, Deum esse ingenitum qui universa creavit atque disposuit, confitentur, eumque parentem (60) universitatis agnoscunt. Huic tamen esse Filium non nos soli pronuntiamus, quamvis satis hoc et mirum et incredulum videatur iis qui apud A Græcos et barbaros philosophari videntur; tamen a nonnullis etiam ipsorum habita ejus videtur opinio (61), cum verbo Dei, vel ratione creata esse omnia confitentur. Nos vero secundum fidem doctrinæ ejus, quam divinitus aspiratam pro certo habemus, eminentiorem divinioremque rationem de Filio Dei, nullius alterius possibilitatis esse credimus exponere, atque in hominum cognitionem proferre, nisi ejus solius Scripturæ quæ a Spiritu sancto inspirata est, id est, evangelicæ atque apostolicæ, nec non legis ac prophetarum, sicut ipse Christus asseruit. De subsistentia vero Spiritus sancti ne suspicionem quidem ullam habere quis potuit (62), præter eos qui in lege et prophetis versati sunt, vel eos qui se Christo credere confiten-

(60) Sic mss., male Genebrardus, « potentem. »

(61) *Tamen a nonnullis etiam ipsorum habita ejus videtur opinio.* Plato ejusque discipuli speciem quamdam Trinitatis informarunt, duosque ac tres distinxere universe deos, e quibus primus est parens cæterorum; secundus artifex et principium omnium rerum; tertius a Platone obscure significatus, a plerisque mundi esse anima dicitur. In epistola secunda ad Dionysium sic habet : Φραστέον δή σοι δι' αἰνιγμῶν, ἵν' ἄν τι ἡ δέλτος ἢ πόντου ἢ γῆς ἐν πτυχαῖς πάθῃ, ὁ ἀναγνοὺς μὴ γνῷ. Ὧδε γὰρ ἔχει. Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν· δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. « Dicendum est igitur tibi nunc per ænigmata quædam, ut si quid huic tabellæ vel mari vel terra contingat, qui eam legerit intelligere non possit. Est autem ita. Circa omnium regem cuncta sunt; ipsius gratia omnia; ipse pulchrorum omnium causa; circa secundum secunda; tertia circa C tertium. » His verbis tres divinitatis personas significari putavit Eusebius lib. xi, *Præpar. evangel.*: « Hæc Platonis, inquit, verba qui explicandam philosophi mentem suscepere, ad primum Deum, secundumque principium referunt, nec non ad tertium, quam mundi animam Deumque tertium ipsi quoque appellare solent. » Idem Plato epistola sexta ad Hermiam et Erastum et Coriscum, duos deos, Patrem et Filium, disertius significat, cum epistolam suam legere illos jubet, ad quos eam scribit, ἐπομνύντας, σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ, καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου Πατέρα Κύριον ἐπομνύντας. « Etiam jurejurando interposito, non sine eleganti studio, atque hujus studii sorore disciplina : testando rerum omnium ducem, quæ sunt, et quæ futuræ sunt; ac ducis et principii Patrem Dominum. » Plotinus *Enn.* v, lib. I, c. 6 et 7, primum de tribus his Pla- D tonicis diis censet esse summum ac perfectum, quem κρείττονα νοῦν vocat, « mentem » videlicet « potiorem. » Secundum appellat νοῦν δεύτερον, « mentem posteriorem » a priore genitam et illius imaginem. Tertium porro, animam esse quæ ab secunda mente gignitur, ejusque est λόγος. Proclus lib. II *Comment. ad Timæum*, Numenii Pythagorei sententiam breviter et dilucide sic refert : Νουμήνιος μὲν γὰρ τρεῖς ἀνυμνήσας θεοὺς, πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον· ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον· ποίημα δὲ τὸν τρίτον· ὁ γὰρ κόσμος κατ' αὐτὸν ὁ τρίτος ἐστὶ θεός. Ὥστε ὁ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς, διττὸς, ὅτε πρῶτος, καὶ ὁ δεύτερος θεός· τὸ δὲ δημιουργούμενον ὁ τρίτος. « Numenius tres deos prædicans, patrem quidem appellat primum; factorem autem secundum; opus vero, tertium. Mundus enim ex illius opinione, tertius est deus. Itaque duplex ab eo constituitur artifex, primus et secundus deus; B quod autem conditum est, tertius. » Quæ tria totidem appellabat nominibus, vocans « avum, filium, nepotem, » πάππον, ἔκγονον, ἀπόγονον. Tertium itaque numerabat Deum mundum ipsum, hoc est animam mundi, sive id quod ex anima et vastissimo universitatis corpore, unum, Platonicorum opinione, animal efficitur. At vero, ut optime observat Petavius lib. I *De Trinitate*, cap. 1, num. 4, non æquales illos, et, ut Græci loquuntur, ὁμοτίμους, tres deos esse Plato voluit, uti personas tres pares et æquales esse in uno Deo catholica profitetur fides; sed unum inter illos summum, ac seipso contentum, nec alio spectantem, et ab omni, ut vocant, σχέσει, hoc est, « habitudine ac respectu » liberum, ac solutum, quem τ' ἀγαθὸν, hoc est ipsummet bonum vocabat, eumdemque « causam vel principium essentiæ omnis, et supra id omne quod est erectum. » Huic secundum subjiciunt cui totius universitatis procuratio convenit, qua quidem ex C parte seipso quodammodo minor est. Nam qua superiorem ac potiorem respicit, et ejus contemplatione ac velut haustu pascitur, longe felicior est ac divinior. Ergo posterior ille deus multum priori cedit, a quo et genitus dicitur; non eo modo quo a Patre Filium genitum esse credimus : hoc est e substantia, ut sit ὁμοούσιος, sed itidem plane, ut Arius, ejusque discipuli, Filium a Patre verbo tenus genitum affirmabant, reipsa vero creatum et factum. Tertius porro deus manifeste creatus ab iisdem Platonicis putatur, quem et ποίημα nominant. Quamobrem inferiorem utrumque deum a supremo creatum esse ex Platonis opinione, Macrobius lib. I, *in Somn. Scip.*, cap. 14, affirmat his verbis : « Deus, inquit, qui prima causa et est et vocatur, unus omnium quæque sunt, quæque videntur, princeps et origo est. Hic superabundanti majestatis fecunditate de se mentem creavit. Hæc mens quæ νοῦς vocatur, qua Patrem inspicit, ple- D nam similitudinem servat auctoris; animam vero de se creat, posteriora respiciens. Rursus anima partem qua intuetur, induitur; ac paulatim regrediente respectu in fabricam corporum, incorporea ipsa degenerat. » Ergo trinitas Platonicorum toto cœlo a Christianorum catholicorum Trinitate distabat.

(62) *De subsistentia vero Spiritus sancti ne suspicionem quidem ullam habere quis potuit*, etc. Mirum hæc Origenem protulisse. Iidem enim Platonici quibus, ut nota præcedenti observavimus, aliquam Verbi Dei putabat fuisse opinionem, tertium quiddam in sua trinitate ponebant, quod animam solebant appellare. Quid vetat si ex Origene, secundi dei nomine verum Dei Verbum intellexerunt, ipsos pariter tertii dei, nempe animæ nomine, Spiritum sanctum designasse? Vel ergo prius dicere non debuit, vel alterum debuit concedere.

tur (63). Nam de Deo quidem Patre quamvis quidem proloqui nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex occasione visibilium creaturarum et ex his quæ humana mens naturaliter sentit; insuper etiam de Scripturis sanctis confirmari possibile est. Sed et de Filio Dei, quamvis nemo noverit Filium nisi Pater, tamen ex divinis Scripturis etiam de ipso qualiter sentiri debeat, mens humana formatur, et non solum ex Novo, sed etiam ex Veteri Testamento, per ea quæ a sanctis gesta ad Christum figuraliter referuntur, ex quibus adverti vel divina ejus natura, vel humana quæ ab eo assumpta est, potest.

2. De Spiritu vero sancto quod sit, multæ nos Scripturæ docuerunt, sicut David in L psalmo dicit : « Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me [59]. » Et in Daniele dicitur : « Spiritus sanctus qui est in te [60]. » In Novo vero Testamento abundantibus (64) testimoniis edocemur, cum Spiritus sanctus super Christum descendisse describitur, et cum ipse Dominus insufflavit in apostolos post resurrectionem, dicens : « Accipite Spiritum **61** sanctum [61]. » Et ad Mariam ab angelo dicitur : « Spiritus sanctus superveniet in te [62]. » Paulus vero dicit, « quia nemo potest dicere Dominum Jesum (65) nisi in Spiritu sancto [63]. » Et in Actibus apostolorum per impositionem manuum apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo [64]. Ex quibus omnibus didicimus (66) tantæ esse auctoritatis et dignitatis substantiam Spiritus sancti, ut salutaris baptismus non aliter nisi excellentissimæ omnium Trinitatis auctoritate, id est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti cognominatione compleatur, et ingenito Deo Patri, et unigenito ejus Filio nomen quoque Spiritus sancti copuletur. Quis ergo non obstupescat quanta majestas sit Spiritus sancti, cum eum qui dixerit verbum in Filium hominis, audiat sperare veniam posse, eum vero qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, veniam non habere neque in præsenti sæculo, neque in futuro?

3. Quod autem a Deo universa creata sint, nec sit ulla creatura quæ non ab eo hoc ipsum ut esset acceperit, ex multis Scripturæ assertionibus comprobatur, repudiatis atque depulsis his quæ a quibusdam falso perhibentur, vel de materia Deo coæterna, vel de ingenitis animabus, quibus non tam subsistendi naturam, quam æqualitatem atque ordinem (67) a Deo insitum volunt. Nam et in eo

A libello qui *Pastoris* dicitur angeli pœnitentiæ, quem Hermas (68) conscripsit, ita refertur : « Primo omnium crede, quia unus est Deus qui omnia creavit atque composuit; qui, cum nihil esset prius, esse fecit omnia; qui est omnia capiens, ipse vero a nemine capitur. » Sed et in Enoch libro his similia describuntur. Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in scriptis sanctis invenire potuimus per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne eo quidem modo quo de sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de Vita (69), vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. Spiritus igitur Dei qui super aquas ferebatur [65], sicut scriptum est in principio facturæ mundi, puto quod B non sit alius quam Spiritus sanctus, secundum quod ego intelligere possum, sicut et cum ipsa loca exponeremus (70), ostendimus, non tamen secundum historiam, sed secundum intelligentiam spiritalem.

4. Quidam sane ex præcessoribus nostris in Novo Testamento observarunt, quod sicubi Spiritus nominatur sine adjectione ea quæ assignet qualis sit spiritus, de sancto Spiritu debet intelligi, ut puta : « Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium et pax [66], » etc. Item et ibi : « Cum cœperitis spiritu, nunc carne perficimini [67]. » Nos vero etiam in Veteri Testamento putamus distinctionem istam posse servari, sicut cum dicit : « Qui dat spiritum populo qui est super terram, et spiritum his qui calcant C eam [68]. » Sine dubio enim omnis qui calcat terram, id est terrena et corporalia, particeps est Spiritus sancti a Deo eum accipiens.

Ἔλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος (71) τὰ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ δύο σεραφὶμ ἑξαπτέρυγα κεκραγότα ἕτερον πρὸς ἕτερον, καὶ λέγοντα· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ, » τὸν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡμεῖς οἰόμεθα ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακούμ· « Ἐν μέσῳ δύο D ζώων γνωσθήσῃ, » περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Dicebat autem et Hebræus magister, quod duo illa seraphim quæ in Isaia senis alis describuntur clamantia adinvicem, et dicentia : « Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth [69]; » de unigenito Filio Dei et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in cantico Abacuc dictum est : « In medio *vel* duorum animalium, *vel* duarum vitarum cognosce-

[59] Psal. L, 13. [60] Dan. IV, 6. [61] Joan. XX, 22. [62] Luc. I, 35. [63] I Cor. XII, 3. [64] Act. VIII, 18. [65] Gen. I, 2. [66] Galat. V, 22. [67] Gal. III, 3. [68] Isa. XLII, 5. [69] Isa. VI, 3.

(63) Ita mss. Alias, « profitentur. »

(64) Ita mss. Alias, « abundantius. »

(65) Sic mss. Alias, « Dominus Jesus. »

(66) Sic mss. Alias, « dicimus. » Paulo post mss., « excellentissimæ omnium Trinitatis. » Alias, « excellentissimæ omnitrinitatis. »

(67) Sic mss. Alias, « quibus tam subsistendi quam vitæ qualitatem atque ordinem. »

(68) Sic mss. Alias mendose, « pastoralis dicitur de angeli positione quem Hermes. »

(69) Sic mss. Alias, « quo de vita. »

(70) Ita mss. Alias, « exponerem. » Paulo post mss., « quidam sane ex præcessoribus nostris ..... observarunt. » Alias, quidam sane ex prædecessoribus nostris.... observant. » Paulo infra mss., « particeps est Spiritus sancti a Deo eum accipiens. » Alias deest, « Spiritus sancti. »

(71) *Ἔλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος*, etc. Græce hæc profert Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam patriarcham Constantinopolitanum. Hieronymo autem stomachum ita movit hæc Origenis interpretatio, ut impiam illam et detestandam appellet lib. III in

ris [70] (72), » de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere. Omnis enim scientia de Patre revelante Filio in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo hæc quæ secundum prophetam vel animantia, vel vitæ dicuntur, causa scientiæ Dei Patris exsistant. Sicut enim de Filio dicitur, quia « nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare [71]; » hæc eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait : « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum (73); Spiritus enim omnia scrutatur etiam alta Dei [72]. » Sed et rursus in Evangelio de divinis ac profundioribus doctrinis commemorans Salvator quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad apostolos : « Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non potestis illa modo capere; cum autem venerit consolator Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commonebit omnia quæ dixi vobis [73-74]. » Et ita sentiendum est quod sicut Filius qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult; ita Spiritus sanctus qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum (74) cui vult. « Spiritus enim ubi vult spirat [75]. » Neque enim putandum **62** est quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit; quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antequam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus; ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus (75) sanctus, ignorabat Patrem, postea vero quam recepit scientiam, Spiritus sanctus effectus est; quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est Dei Patris inconvertibilis et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. Hoc

A sane quod dicimus, vel « semper, » vel « erat, » vel si quod aliud tale temporalis significationis nomen adsciscimus (76), simpliciter et cum venia accipiendum est; quoniam nominum quidem horum significationes temporales sunt, ea autem de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt.

5. Rectum tamen videtur inquirere quid causæ sit, quod qui regeneratur per Deum in salutem, opus habet et Patre et Filio et Spiritu sancto, non percepturus salutem nisi sit integra Trinitas : nec possibile sit participem fieri Patris vel Filii sine Spiritu sancto (77). De quibus discutientes sine dubio necessarium erit ut operationem specialem Spiri-
B tus sancti, et specialem Patris ac Filii describamus.

[(78) Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὢν γάρ ἐστιν· ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ Πατρός· ἔτι δὲ ἧττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διϊκνούμενον· ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις
C τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου

Arbitror ergo operationem quidem esse Patris et Filii tam in sanctis quam in peccatoribus, in hominibus rationalibus et in mutis animalibus; sed et in his quæ sine anima sunt, et in omnibus omnino quæ sunt; operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ sine anima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt; sed ne in illis quidem inveniri (79) qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In

[70] Habac. III, 3. [71] Luc. x, 22. [72] I Cor. II, 10. [73-74] Joan. XVI, 12, 13; XIV, 26. [75] Joan. III, 8.

Isaiam, et epist. 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum. Sed vide quo pacto excusetur *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 26.

(72) *In medio* vel *duorum animalium* vel *duarum vitarum cognosceris.* Verterunt LXX interpretes : ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ. « In medio duorum animalium cognosceris. » Si vero pro ζώων legas ζωῶν a ζωή, vertendum est, « in medio duarum vitarum cognosceris. » Hebraica verba sonant : « in interiori annorum vivifica illud. » Paulo post mss., « omnis enim scientia de Patre. » Alias, « omnis enim sapientia de Patre. » Paulo post libri editi, « ut ambo quæ secundum hoc vel animantia vel vitæ dicuntur, causa sapientiæ Dei Patris exsistant. »

(73) Sic mss. Libri editi, « sanctum. » Ibidem libri editi : « De divinis profundioribus discipulis commemorans..... ait ad discipulos.... sed non potestis portare modo. Cum autem venerit Paracletus, id est consolator Spiritus sanctus ..... et ita sciendum est. » Sed omnes codd. mss. ut in nostro textu.

(74) *Deum.* Deest in antea editis, sed reperitur in omnibus mss.

(75) *Spiritus.* Desideratur in antea editis, sed non in mss.

(76) Ita mss. Libb. editi, « adducimus. » Paulo post mss., « tractatu quidem sermonis. » Editi, « tractu quidem sermonis. »

(77) *Non percepturus salutem nisi sit integra Trinitas; nec possibile sit participem fieri Patris vel Filii sine Spiritu sancto.* Hæc desiderantur in antea editis, sed exstant in omnibus mss.

(78) Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατήρ, etc. Græca hæc, uncis conclusa, exhibet Justinianus imperator ad cal-
D cem epistolæ ad Menam; ea autem utpote quæ catholicæ de Trinitate fidei adversari videbantur, resecavit interpres Rufinus, aut saltem quibusdam additis et quibusdam detractis emollivit, et ad catholicum sensum revocavit. Ne quis vero suspecta habeat Græca ista quæ profert Justinianus, operæ pretium est audire Hieronymum qui epistola 94 ad Avitum id etiam crimini vertit Origeni quod dixerit: « Filium quoque minorem Patre, eo quod secundus ab illo sit, et Spiritum sanctum inferiorem Filio in sanctis quibusque versari; atque hoc ordine majorem Patris fortitudinem esse quam Filii et Spiritus sancti, et rursum majorem Filii fortitudinem esse quam Spiritus sancti; et consequenter ipsius sancti Spiritus majorem esse virtutem cæteris quæ sancta dicuntur. » Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 27 et 28.

(79) Sic mss. Alias, « vel in illis quidem inveniri. »

Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλά ἅγια. Id est : *Arbitror Deum quidem Patrem, cum omnia contineat, ad unumquodque entium pervenire, esse unicuique impertientem de suo : ipse enim est qui est. Minor vero Patre Filius ad sola rationabilia pervenit ; est enim secundus a Patre. Adhuc etiam minor Spiritus sanctus, ad solos sanctos pertingit. Ita ex hoc major est potestas Patris quam Filii et Spiritus sancti. Amplior item potestas Filii quam Spiritus sancti ; ac rursum præstantior est sancti Spiritus virtus quam aliorum sanctorum entium.*] illis solis arbitror esse A opus Spiritus sancti qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est, qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent.

6. Quia autem operatio Patris et Filii et in sanctis et in peccatoribus sit, manifestatur ex eo quod omnes qui rationabiles sunt, Verbi, id est rationis participes sunt (80), et per hoc velut quædam semina insita sibi gerunt sapientiæ et justitiæ, quod est Christus. Ex eo autem qui vere est, qui dixit per Moysem : « Ego sum qui sum [76], » omnia quæcunque sunt participant : quæ participatio Dei Patris pervenit in omnes tam justos quam peccatores, et rationabiles atque irrationabiles, et in omnia omnino quæ sunt. Ostendit sane et Apostolus quod omnes habeant participium Christi, dicens : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in cœlum (81)? id est Christum deducere ; aut quis descendet in abyssum ? id est Christum a mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura ? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo [77]. » Ex quo in corde omnium significat esse Christum secundum id quod Verbum vel ratio est, cujus participatione rationabiles sunt. Sed et illud quod in Evangelio dictum est : « Nisi venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent, nunc autem excusationem non habent pro peccato suo [78] (82) ; » his qui rationem norunt, usque ad quod tempus peccatum homo non habeat, et ex qua ætate obnoxius peccato sit, manifestum est et patet quomodo ex participatione Verbi vel rationis homines peccatum habere dicuntur ; videlicet ex quo intellectus atque scientiæ capaces effecti, cum jam eis boni (83) vel mali discretionem ratio intrinsecus inserta suggesserit ; et cum scire jam cœperint quid sit malum, si **63** faciunt illud, peccato efficiuntur obnoxii : et hoc est quod dicit, quia excusationem non habent homines pro peccato suo, ex quo eis divinus sermo vel ratio ostendere cœperit in corde discretionem boni et mali, ut per hanc (84) debeant refugere et cavere quod malum est ; quia « scienti bonum et non facienti, peccatum est illi [79]. » Item quod omnes homines non sunt extra communionem Dei, hoc modo Evangelium docet, dicente Salvatore : « Regnum Dei cum ob- B servatione non venit ; neque dicent, ecce hic, aut ibi ; sed regnum Dei intra vos est [80]. » Sed et illud videndum est ne forte idem significet quod in Genesi scriptum est, cum ait : « Et insufflavit in faciem ejus inspirationem vitæ, et factus est homo in animam vivam [81]. » Quod si generaliter in omnes homines datum esse intelligitur, omnes homines habent participium Dei (85).

7. Si vero hoc de Spiritu Dei dictum intelligendum est, quoniam et Adam prophetasse (86) de nonnullis invenitur, ergo jam non generaliter, sed sanctis quibusque datum accipi potest. Denique etiam diluvii tempore cum omnis caro corrupisset viam Dei, tanquam de indignis (87) et peccatoribus scriptum est dixisse Deum : « Non permanebit Spi- C ritus meus in hominibus istis in æternum, propter quod caro sunt [82]. » In quo manifeste ostenditur quod ab indignis quibusque aufertur Spiritus Dei. In Psalmis (88) quoque scribitur : « Auferes spiritum eorum, et deficient, et in terram suam revertentur. Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ [83] ; » quod manifeste de Spiritu sancto designatur, qui ablatis atque exstinctis peccatoribus et indignis, ipse sibi novum populum creet, et renovet faciem terræ, cum per gratiam Spiritus

[76] Exod. III, 14. [77] Rom. X, 6, 7, 8. [78] Joan. XV, 22. [79] Jacob. IV, 17. [80] Luc. XVII, 20, 21 [81] Gen. II, 7. [82] Gen. VI, 3. [83] Psalm. CIII, 29, 30.

(80) Sic omnes codd. mss. Alias, « quia quæ operatio Patris et Filii .... manifestatur ex eo quod rationabiles omnes qui sunt, Verbi Dei, id est rationis participes sunt. »

(81) Sic mss. Alias, « quis ascendit .... aut quis descendit. »

(82) Ita mss. Alias, « de peccato suo. »

(83) Sic omnes mss. Alias, « capacibus effectis jam eis. »

(84) Sic mss. Alias, « qui excusationem non habent de peccato suo, ex quo eis.... ostendere cœpit corde discretionem boni et mali, et per hanc. »

(85) Sic mss. Alias, « et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem. Quod si generaliter est in omnes homines habent. »

(86) *Quoniam et Adam prophetasse.* Sic mss. Alias vero, « quomodo et Adam prophetasse. » Adamum prophetasse tradit idem Origenes homilia 2 in Canticum, Clemens Alexandrinus I *Stromat.*, pag. D 333 : Παρὰ Ἑβραίοις δὲ οἱ προφῆται δυνάμει Θεοῦ καὶ ἐπιπνοίᾳ· πρὸ μὲν τοῦ νόμου Ἀδὰμ ἐπί τε τῆς γυναικὸς, ἐπί τε τῆς ζώων ὀνομασίας προθεσπίσας. « Apud Hebræos autem Dei virtute et inspiratione prophetæ exstitere, ante legem quidem Adamus de muliere, et in animantium denominatione futura significans. » Adamum quoque haud obscure prophetam appellat Justinus martyr *Apologia*, p. 73. Item pseudo-Clemens lib. I *Recognit.*, num. 47, Petrum inducit affirmantem « quod certum sit Adamum prophetam fuisse. » His adde Epiphanium tom. I, pag. 6, προφήτης γὰρ ἦν, et Suidam in voce Ἀδάμ, ubi præter omnium disciplinarum inventionem prophetias etiam illi tribuit.

(87) Sic omnes mss. Alias, « viam suam, de illis tanquam de indignis. »

(88) Sic mss. omnes. Alias, « in psalmo. » Paulo post mss., « et in terram suam revertentur. » Alias, « in pulverem suum revertentur. »

deponentes veterem hominem cum actibus suis, in novitate vitæ cœperint ambulare. Et ideo de eo competenter dicitur, quia non in omnibus, neque in his qui caro sunt, sed in his quorum terra renovata fuerit, Spiritus sanctus habitabit. Denique idcirco per impositionem manuum apostolorum post baptismum gratia et revelatio sancti Spiritus tradebatur. Sed et Salvator noster post resurrectionem, cum vetera jam transissent, et facta fuissent omnia nova, novus ipse homo et primogenitus ex mortuis renovatis (89) quoque per fidem suæ resurrectionis apostolis ait : « Accipite Spiritum sanctum[84]. » Hoc est nimirum quod et ipse Salvator Dominus in Evangelio designabat[85], cum vinum novum in utres mitti posse veteres denegabat, sed jubebat utres fieri novos (90), id est homines in novitate vitæ ambulare, ut vinum novum, id est Spiritus sancti gratiæ susciperent novitatem. Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur (91) creaturam : Spiritus sancti vero participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. Propter quod dicitur : « Nemo potest dicere Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto[86]. » Et vix aliquando ipsi apostoli (92) digni habentur audire : « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos[87]. » Propter quod et consequens puto, quia qui peccaverit quidem in Filium hominis venia dignus est; pro eo quod is qui Verbi Dei vel rationis est particeps, si desinat rationabiliter vivere, videtur in ignorantiam vel stultitiam decidisse, et propter hoc veniam promereri; qui autem dignus jam habitus est sancti Spiritus participatione, et retro fuerit conversus, hic reipsa et opere blasphemasse dicitur in Spiritum sanctum. Ne quis sane existimet nos ex eo quod diximus Spiritum sanctum solis sanctis præstari, Patris vero et Filii beneficia vel inoperationes pervenire ad bonos et malos, justos et injustos, prætulisse per hoc Patri et Filio Spiritum sanctum, vel majorem ejus per hoc asserere dignitatem : quod utique valde inconsequens est. Proprietatem namque gratiæ ejus operisque descripsimus. Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est, cum unius divinitatis fons verbo ac ratione sua teneat universa, spiritu vero oris sui quæ digna sunt sanctificatione, sanctificet, sicut in psalmo scriptum est : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum[88]. » Est etiam quædam inoperatio Dei Patris præcipua præter illam qua omnibus ut essent naturaliter præstitit. Est et Do- A mini Jesu Christi præcipuum quoddam ministerium in eos quibus naturaliter ut rationabiles sint, confert, per quod ad hæc quæ sunt præstatur eis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum qui capaces ejus efficiuntur. Quod manifestissime indicat apostolus Paulus, unam eamdemque virtutem Trinitatis exponens in eo dum dicit : « Divisiones sunt donorum (93), **64** idem autem Spiritus; et divisiones sunt ministeriorum, idem autem Dominus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id quod expedit[89]. » Ex quo manifestis- B sime designatur quod nulla est in Trinitate discretio, sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur per Filium, et inoperatur per Deum Patrem. « Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique (94) prout vult[90]. »

8. His igitur de unitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti protestatis, redeamus nunc ad eum ordinem quem disserere cœperamus. Deus Pater omnibus præstat ut sint; participatio vero Christi, secundum id quod Verbum vel ratio est, facit ea esse rationabilia. Ex quo consequens est ea vel laude digna esse, vel culpa, quia virtutis et malitiæ sunt capacia. Propter hoc consequenter adest etiam gratia Spiritus sancti, ut ea quæ substantialiter sancta non sunt, participatione ipsius sancta effi- C ciantur. Cum ergo primo ut sint, habeant ex Deo Patre; secundo ut rationabilia sint, habeant ex Verbo; tertio ut sint sancta, habeant ex Spiritu sancto, rursum Christi secundum hoc quod justitia Dei est, capacia efficiuntur ea quæ jam sanctificata ante fuerint per Spiritum sanctum; et qui in hunc gradum proficere meruerint per sanctificationem Spiritus sancti, consequentur nihilominus donum sapientiæ secundum virtutem et inoperationem Spiritus Dei. Et hoc puto Paulum dicere, cum ait quibusdam dari sermonem sapientiæ, aliis sermonem scientiæ secundum eumdem Spiritum. Et designans unamquamque discretionem donorum, refert omnia ad universitatis fontem, et dicit : « Di- D visiones sunt inoperationum, sed unus Deus qui operatur omnia in omnibus[91]. » Unde et inoperatio Patris quæ esse (95) præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur, cum unusquisque per participationem Christi secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est et sanctifica-

[84] Joan. xx, 22. [85] Matth. ix, 16, 17. [86] I Cor. xii, 3. [87] Act. i, 8. [88] Psalm. xxxii, 6. [89] I Cor. xii, 4, 5, 6. [90] ibid. 11. [91] ibid. 6.

(89) *Renovatis.* Sic omnes mss. Alias, « renovatur. » male.

(90) Ita hunc locum restituunt omnes codd. mss. In antea editis legitur : « Cum novum vinum in utres novos mitti posse et in veteres denegabat, sed videbat utres fieri novos. »

(91) Ita mss. Alias, « pertenditur. »

(92) Sic mss. Alias, « angeli, » male.

(93) Post vocem, « donorum, » libb. editi addunt, « vel donationum, » quod in mss. non reperitur. Paulo infra libb. editi : « Sed hoc quod donum Spiritus Dei ministratur. » At mss., « sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur. »

(94) Ita mss. Alias, « singulis. »

(95) In antea editis deest, « esse, » quod exstat in mss.

tio est, proficit et in altiores profectuum gradus venit; et per hoc quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus dignus recipit sapientiæ ac scientiæ gratiam, ut depulsis omnibus expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis (96) accipiat, ut hoc quod accepit a Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est, eo qui ut esset pure utique præstitit (97) ac perfecte; ut tam dignum sit id quod est, quam est ille qui id esse fecit. Ita namque et virtutem semper esse atque in æternum manere percipiet a Deo is qui talis est, qualem eum esse voluit ille qui fecit. Quod ut accidat, et ut indesinenter atque inseparabiliter adsint ei qui est ea quæ ab ipso facta sunt, sapientiæ id opus est instruere atque erudire ea, et ad perfectionem perducere ex Spiritus sancti confirmatione atque indesinenti sanctificatione per quam solum Deum capere possunt. Ita ergo indesinenti erga nos opere (98) Patris, et Filii, et Spiritus sancti per singulos quosque profectuum gradus instaurato, vix si forte aliquando intueri possumus sanctam ac beatam vitam : in qua cum post agones multos in eam perveniri potuerit, ita perdurare debemus ut nulla unquam (99) nos boni illius satietas capiat; sed quanto magis de illa beatitudine percipimus, tanto magis in nobis vel dilatetur ejus desiderium, vel augeatur, dum semper ardentius et capacius Patrem (1), et Filium, ac Spiritum sanctum vel capimus, vel tenemus. Si autem aliquando satietas capit aliquem ex his qui in summo perfectoque constiterint gradu, non arbitror quod ad subitum quis evacuetur, ac decidat : sed paulatim et per partes defluere eum necesse est : ita ut fieri possit interdum, ut si brevis aliquis lapsus acciderit, et cito resipiscat atque in se revertatur, non penitus ruere, sed revocare pedem et redire ad statum suum, et rursum statuere possit id quod per negligentiam fuerat lapsum.

CAPUT IV.

De diminutione vel lapsu.

1. Ut autem istam diminutionem vel lapsum eorum qui se negligentius egerint ostendamus, etiam similitudine alicujus exempli uti non videtur absurdum. Igitur si sit aliquis qui peritia vel arte, verbi gratia geometriæ vel medicinæ, paulatim fuerit imbutus usquequo venerit ad perfectum, multo scilicet tempore institutionibus atque exercitiis semetipsum informans ut ad integrum supradictæ artis assumeret disciplinam : huic nunquam profecto accidere poterit, ut cum peritus dormierit, evigilet imperitus. Non enim ea quæ per læsionem aliquam vel debilitatem accidunt, in medium adducere aut commemorare nunc convenit; neque enim similitudini propositæ exemploque conveniunt. Secundum ergo id quod proposuimus, geometres ille vel medicus, donec exercet se in meditationibus artis suæ et rationabilibus institutis, permanet apud **65** eum etiam scientia disciplinæ. Si vero dissimulet ab exercitiis, et negligat ab industria, paulatim primo per negligentiam pauca excidunt, tum deinde etiam plura, et ita per multum tempus (2) abeunt omnia in oblivionem, atque universa ex memoria penitus abolentur. Potest sane fieri, ut cum decidere ab initio cœperit (3) et parva adhuc corrumpi negligentia, si resuscitetur et citius in semetipsum revertatur, reparet (4) ea quæ adhuc nuper amissa sunt, et recolat ea quæ ab eo fuerant tenui adhuc abolitione sublata. Transferamus nunc hæc ad eos qui se Dei scientiæ ac sapientiæ dediderunt, cujus eruditio atque industria incomparabilibus omnes reliquas (5) disciplinas supereminet modis, et secundum propositæ similitudinis formam vel quæ sit assumptio scientiæ, vel quæ sit ejus abolitio contemplemur; maxime cum audiamus ab Apostolo quod de perfectis dicitur (6), quod facie ad faciem gloriam Domini ex mysteriorum revelationibus speculabuntur[92].

2. Verum nos volentes divina in nos beneficia demonstrare, quæ nobis per Patrem et Filium et Spiritum sanctum præbentur, quæ Trinitas totius est sanctitatis fons, excessu quodam usi hæc diximus (7), et sermonem de anima qui inciderat, strictim licet contingendum putavimus, vicinum utpote (8) locum de natura rationabili disserentes. Opportunius tamen in loco proprio de omni ratio-

[92] II Cor. III, 18.

(96) Ita mss. Alias, « pietatis. »

(97) Sic mss. Alias, « præstiterit. » Paulo post libb. editi : « Ita namque ei virtutem semper atque in æternum manere perciperet a Deo qui talis est qualem esse voluit ille qui fecit. Quod ut accidat atque indesinenter atque inseparabiliter adsint et qui est et ea quæ ab ipso facta sunt, sapere id opus est instruere.... perducere ex Spiritus, » etc.; at mss. ut in nostro textu.

(98) Sic mss. Alias, « opera. » Ibidem libb. editi post, « instaurato, » addunt, « corde, » quod abest ab omnibus mss.

(99) Ita mss. Alias, « utique. »

(1) Alias, « dilatentur ejus desideria vel augeantur dum semper ardentius Patrem, » sed mss. ut in nostro textu. Paulo post mss., « satietas capit. » Alias, « satietas ceperit. » Quod autem hoc loco ait Origenes posse fieri ut qui ad summum perfectumque beatitudinis gradum pervenerit, inde paulatim decidat ac ruat, id quidem sequitur ex ejus circa arbitrii libertatem et in omni statu perseverantem bene vel male agendi facultatem placitis, sed catholicæ fidei repugnat. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 11, n. 1.

(2) *Tempus*. Deest in libb. editis, sed habetur in mss.

(3) Sic mss. Alias, « cœpit. »

(4) *Reparet*. Ita mss. Alias, « repetat. »

(5) Sic mss. Alias, « dederunt, cujus conditio atque industria incomparabilibus reliquas, » etc.

(6) Sic mss. Alias, « quod de perfectis dicitur. » Ibidem mss., « ex mysteriorum revelationibus. » Alias, « ab interioribus revelationibus. » Paulo post mss., « quæ nobis per Patrem et Filium. » Alias, « quæ nobis ad Patrem et Filium. »

(7) Sic mss. Alias, « etiam hoc dicimus. »

(8) Sic mss. Alias, « ut puta. »

nabili natura quæ in tria genera speciesque distinguitur, Deo nobis per Jesum Christum et sanctum Spiritum concedente, disputabimus.

CAPUT V (9).

De rationabilibus naturis.

1. Post eam dissertationem quam de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, quantum valuimus, breviter digessimus, consequens est etiam de naturis rationabilibus, ac de speciebus earum et ordinibus, vel officiis tam sanctarum quam etiam malignarum virtutum, sed et de his qui inter has bonas et malas medii quidam sunt et adhuc (10) in agone atque in certamine positi, pauca disserere. Quamplurima namque in sanctis Scripturis invenimus ordinum quorumdam atque officiorum tam sanctorum quam etiam contrariorum nomina, quæ (11) prius proponentes, tum deinde quid sibi velit horum significatio, pro viribus nostris discutere pertentabimus. Sunt quidam sancti angeli Dei, quos Paulus ministeriales spiritus appellat ad ministerium destinatos, propter eos qui hæreditatem capiunt in salutem [93]. Apud ipsum quoque sanctum Paulum invenimus, nescio unde sumentem, cognominantem tamen quasdam sedes, et dominationes, et principatus, et potestates, et post enumerationem horum, velut alia adhuc quædam rationabilia officia atque ordines esse sentiens præter eos quos supra dixerat, ait de Salvatore: « Qui est super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro [94]. » Ex quo videlicet ostendit esse quædam præter hæc quæ commemoravit, quæ nominentur quidem in hoc sæculo, non tamen ab ipso enumerata nunc fuerint, forte nec ab alio aliquo intellecta: esse vero alia quæ in hoc sæculo quidem non nominentur, in futuro (12) tamen nominabuntur.

2. Nunc deinde sciendum est, quia omne quod rationabile est; et rationis terminos statutaque declinat, sine dubio per prævaricationem recti justique efficitur in peccato. Est ergo omnis creatura rationabilis laudis et culpæ capax; laudis, si secundum rationem quam in se habet, ad meliora proficiat; culpæ, si rationem recti tenoremque declinet: propter quod recte etiam pœnis et suppliciis subjacet. Quod etiam de ipso diabolo et his qui cum ipso sunt et dicuntur ejus angeli, sentiendum est (13). Exponendæ tamen sunt etiam appellationes eorum, ut sciamus quæ sint ista de quibus sermo nobis movendus est. Diaboli igitur nomen, et Satanæ, et maligni in multis Scripturæ locis designatur, qui et inimicus Dei esse describitur. Necnon et quidam angeli diaboli nominantur, sed et princeps (14) mundi hujus, qui utrum ipse sit diabolus an alius quis, nondum manifeste declaratum est. Principes quoque hujus mundi quidam dicuntur sapientiam quamdam habentes quæ destruetur; sed utrum ipsi sint isti principes, qui et illi sunt principatus adversus quos nobis est colluctatio, an alii sint, non facile mihi ab aliquo pronuntiandum videtur. Post principatus autem, etiam potestates quædam nominantur adversus quas colluctatio nobis est, et agon geritur, sed et adversus principes mundi hujus, et rectores tenebrarum harum; quædam etiam spiritalia malitiæ in cœlestibus ab ipso Paulo nominantur. Quid autem dicendum est etiam de spiritalibus malignis (15) et dæmonibus immundis qui in Evangeliis nominantur? Tum **66** deinde appellantur etiam quædam simili nomine cœlestia, sed quæ dicuntur genu flectere, vel esse flexura in nomine Jesu, sed et terrestria et inferna quæ per ordinem Paulus [95] enumerat (16). In eo sane loco in quo de rationalibus naturis disserimus, reticere non convenit, nec de nobis quidem hominibus qui utique rationabile animal esse dicimur; sed ne illud quidem otiose prætereundum est, quod etiam de nobis ipsis hominibus diversi quidam ordines nominantur, cum dicitur: « Pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel. » Pars autem angelorum dicuntur cæteræ nationes, quoniam quidem « cum divideret Excelsus gentes et dispergeret filios Adam, statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei [96]. » Et idcirco cum cæteris rationalibus (17) naturis etiam humanæ animæ ratio pervidenda est.

3. Igitur tot et tantis ordinum officiorumque nominibus cognominatis, quibus certum est subesse substantias, requirendum est utrum conditor et creator omnium Deus, quosdam quidem ex his ita fecerit, sanctos ac beatos, ut nihil possint recipere

[93] Heb. I, 14. [94] Ephes. I, 21. [95] Philip. II, 10. [96] Deut. XXXII, 8, 9.

(9) Caute admodum legendum est hoc quintum caput, nec non sequens sextum, quippe ubi nihil fere est quod a catholicæ fidei norma non recedat; nec excusationis locum ullum haberet Origenes, si hæc non « cum magno metu et cautela, » ut mox dicturus est, discutiens magis et pertractans « quam pro certo ac definito » statuisset.

(10) Alias, « ut hic. »

(11) In editis libris deest, « quæ, » et præterea Genebrardus edidit, « pro virilibus nostris. »

(12) *In futuro.* Deest in libb. editis, sed habetur in mss.

(13) Sic mss. Alias, « sciendum est. »

(14) *Princeps.* Sic recte mss.; male vero libb. editi, « principes. » Mox mss., « principes quoque hujus mundi quidam. » In antea editis pro « quidam » legitur « quidem. » Infra libb. antea editi, « sed utrum isti sunt principes illi qui sunt principatus... an alii sunt. »

(15) Sic mss.; libb. editi, « spiritibus malignis. »

(16) Post « enumerat, » continua serie nec ulla interposita virgula in libris editis legitur: « In loco sane in quo de naturalibus naturis disseremus, reticere non convenit, cum de nobis quidem hominibus qui utique rationabile animal esse dicimur, pertractabimus. Sed ne illud quidem, » etc. At mss. ut in nostro textu.

(17) Ita mss. Alias, « irrationabilibus. »

omnino contrarium (18); et quosdam ita fecerit ut possint tam virtutis quam malitiæ effici capaces (19); aut si putandum est quod alios ita fecerit, ut omnino incapaces sint ad virtutem, et alios malitiam quidem nequaquam posse recipere, solummodo autem posse in beatitudine permanere; alios vero tales qui possint utraque recipere. Ut autem etiam ex ipsis nominibus prima nobis inquisitio moveatur, consideremus si sancti angeli ex quo sunt, semper sancti fuerunt, et sancti sunt, sanctique erunt, et neque receperunt unquam, neque recipere potuerunt peccati locum. Tum deinde etiam hi qui sancti principatus appellantur, consideremus si statim ut creati a Deo sunt, principatum exercere cœperunt in aliquos qui eis essent subjecti, et illos tales creatos, et ad hoc factos ut essent subditi et subjecti (20). Similiter autem et quæ appellantur potestates, utrum tales et in hoc ipsum creatæ sunt, ut exercerent potestatem; an meritum aliquod istud est et præmium virtutis, per quod ad potestatem istam dignitatemque venerunt. Necnon et hi qui throni dicuntur, vel sedes, an istam beatitudinis sedem stabilitatemque simul cum substantiæ suæ prolatione meruerint, ut ex voluntate sola hoc possideant Creatoris; vel quæ appellantur dominationes, hoc quod dominantur, non per profectus sui meritum eis fuerit additum, sed conditionis prærogativa donatum sit et ideo sit ab eis inseparabile quodammodo ac naturale (21). Quod utique si ita recipiamus, ut putentur sancti angeli, et sanctæ potestates, et beatæ sedes, gloriosæque virtutes, et magnificæ dominationes substantialiter potestates istas ac dignitates gloriasque possidere, consequens sine dubio videbitur etiam ea quæ in contrariis officiis nominata sunt ad hunc modum intelligi debere: ita ut principatus illi adversus quos nobis est colluctatio, illud ipsum obluctans ac resistens omni bono propositum non postmodum recepisse declinantes a bono per arbitrii libertatem putentur (22), sed cum ipsis simul substantialiter exstitisse; similiter etiam potestates, et virtutes, nec esse in eis juniorem substantia sua posterioremque malitiam. Illi quoque quos mundi tenebrarum rectores et principes appellavit, hoc quod principantur et obtinent tenebras (23), non ex perversitate propositi, sed ex conditionis necessitate dicuntur descendere. Eadem quoque de spiritalibus nequitiæ, et de spiritalibus (24) malignis, et dæmonibus immundis consequentiæ ipsius ratio coget intelligi. Quod si hæc ita de malignis contrariisque virtutibus intelligi videtur absurdum, sicut certe absurdum est, ut causa malitiæ ipsarum remota ab arbitrii sui proposito, conditori earum necessario ascribatur, quomodo non etiam de bonis sanctisque virtutibus cogimur similia confiteri, id est, quia non substantiale sit in ipsis bonum, quod utique in solo Christo et in Spiritu sancto evidenter esse ostendimus, sine dubio utique et in Patre. Non enim Trinitatis natura habere aliquid compositionis ostensa est, ut hæc ei consequenter videantur accidere. Unde superest ut in omni creatura sui operis suorumque motuum fuerit quod virtutes istæ quæ vel principatum agere in aliis, vel potestatem exercere, vel dominationem videntur, ex merito, et non per conditionis prærogativam prælatæ sint et superpositæ his quibus præesse, vel in quos potestatem exercere dicuntur.

4. Sed ne de tantis ac tam difficilibus rebus consequentiæ solius ratione invitati videamur asserere, atque ex conjecturis tantummodo in assensum cogere auditores, videamus si quid etiam de Scripturis sanctis possumus assertionis assumere, quarum auctoritate hæc credibilius astruantur. Et primum quidem de malis virtutibus quid sancta Scriptura contineat, proferemus; tum deinde etiam de cæteris **67** investigabimus, secundum quod Dominus nos fuerit illuminare dignatus, ut in rebus tam difficilibus quid magis veritati sit proximum, vel quid secundum pietatis regulam opinandum sit, consequamur. Invenimus namque in Ezechiele propheta duas quasdam prophetias scriptas esse ad principem Tyri [97], quarum prima fortasse videbitur alicui antequam audiat et secundam, dici de homine aliquo qui princeps fuerit Tyriorum. Et ideo nos interim nihil de prima illa sumemus; secunda vero quoniam evidentissime talis est, ut nihil prorsus de homine, sed de virtute aliqua superiori intelligi debeat (25) quæ delapsa fuerit a superioribus et in

[97] Ezech. XXVI et XXVIII.

(18) *Requirendum est utrum conditor et creator omnium Deus, quosdam quidem ex his ita fecerit sanctos ac beatos ut nihil possint recipere omnino contrarium*, etc. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 7, num. 2, *De libero arbitrio*, et quæst. 5, num. 11, ubi expenditur quid de angelorum libertate statuerit Origenes.

(19) Sic mss. Alias, « esse capaces. »

(20) *Et illos tales creatos, et ad hoc factos ut essent subditi et subjecti.* Hæc desunt in libb. antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(21) Sic mss. Alias, « an ex voluntate sola hæc possideant Creatoris. Vel quæ appellantur dominationes, hæ si quod dominantur non per facti sui meritum eis fuerit additum, sed de conditionis prærogativa, » etc.

(22) *Putentur.* Deest in antea editis, sed in mss. reperitur.

(23) Sic recte omnino codd. mss., editi vero: « Minorem substantia sua malitiam posteriorem. Illos quoque mundi tenebrarum rectores et principes appellavit, eo quod principatus et qui obtinent tenebras, » etc.

(24) Ita mss. Alias, « spiritibus. » Paulo post mss., « quod si hæc ita de malignis. » Libb. editi, « quod si id de malis. »

(25) *Ut nihil prorsus de homine, sed de virtute aliqua intelligi debeat.* Vide eumdem Origenem infra lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, et homil. 9 et 10 in Numeros, ubi similiter docet prophetiam Ezechielis cap. XXVIII non de homine rege Tyri, sed esse intelligendam de angelo quem Deus cele-

inferiora ac deteriora dejecta (26), ex ipsa deferemus exemplum, ex quo manifestissime demonstretur contrarias istas malignasque virtutes non natura tales esse conditas, vel creatas, sed de melioribus venisse in pejus, atque in deterius esse conversas; beatas quoque (27) illas virtutes non esse talis naturæ quæ contrarium recipere non possit si velit, ac negligat, et status sui beatitudinem non omni cautela custodiat. Si enim is qui dicitur princeps Tyri, refertur quia inter sanctos erat et immaculatus erat, et in paradiso Dei constitutus, corona quoque decoris et pulchritudinis (28) exornatus, is qui talis erat quomodo aliquo sanctorum inferior fuisse putandus est? Corona enim decoris et pulchritudinis ipse fuisse, et in paradiso Dei ambulasse immaculatus describitur; et quomodo ab aliquo putari potest (29) quod iste talis non unus fuerit de illis sanctis beatisque virtutibus, quas utique in beatitudine positas, non alio quam tali honore præditas esse credendum est? Sed videamus tandem quid etiam ipsa prophetiæ verba nos doceant. « Et factus est, inquit, sermo Domini ad me, dicens : Fili hominis, accipe lamentum super principem Tyri, et dic ei : Hæc dicit Dominus Deus : Tu signaculum similitudinis, et corona decoris in deliciis paradisi fuisti; omni lapide vel gemma bona exornatus es, et indutus sardio, et topazio, et smaragdo, et carbunculo, et sapphiro (30), et jaspide, argento et auro insertis (31), et achate, amethysto, et chrysolitho, et beryllo, et onychio, auro quoque replesti thesauros tuos, et promptuaria tua in temetipso. Ex qua die creatus es cum cherubim, posui te in monte sancto Dei. Fuisti in medio lapidum igneorum; fuisti immaculatus tu in diebus tuis, ex qua die creatus es tu, donec inventæ (32) sunt iniquitates in te; ex multitudine negotiationis tuæ replesti iniquitate promptuaria tua, et peccasti, et vulneratus es a monte A Dei. Et ejecit te cherub de medio lapidum ignitorum (33); et elatum est cor tuum in decore tuo, corrupta est disciplina tua cum pulchritudine (34) tua; propter multitudinem peccatorum tuorum in terram projeci te coram regibus; dedi te in ostentationem atque in illusionem propter multitudinem peccatorum tuorum (35), et iniquitatum tuarum, ex negotiatione tua polluisti sancta tua. Et educam ignem de medio tui, et comedet te, et dabo te in cinerem ac favillam super terram in conspectu omnium videntium te, et omnes qui sciebant in gentibus, mœrebunt super te. Perditio effectus es, et non subsistes ultra in æternum tempus [98]. » Hæc cum ita dicta sint, quis est qui audiens : « Signaculum similitudinis, B et corona decoris in deliciis paradisi fuisti; » vel audiens quod « ex quo creatus es tu cum cherubim, posui te in monte sancto Dei, » ultra sensum suum poterit relaxare, ut de aliquo hominum, vel sanctorum, non dicam Tyri principe, hæc dicta esse suspicetur? Aut quos lapides igneos putabit, in quorum medio homo (36) aliquis conversari poterit? Aut quis immaculatus ab ipsa die qua creatus est intelligi poterit, in quo postea aliquando injustitiæ in ipso inventæ sint, et tunc in terram projectus esse dicatur? Quod utique significat, quia de eo dicitur, qui cum non esset in terra, in terram projectus est (37); cujus etiam sancta polluta esse dicuntur. Hæc quidem de principe Tyri ex propheta Ezechiele quæ in adversariam virtutem re- C feruntur ostendimus, per quæ manifestissime demonstratur quod sancta ante (38) virtus hæc fuerit et beata, de qua beatitudine, ex quo in ea inventa est iniquitas, ruerit, in terramque demersa sit, et non per naturam conditionemque talis exstiterit. Arbitramur ergo dici hæc de angelo quodam, qui Tyriorum gentis dispensandæ sit sortitus officium (39), cui etiam animæ eorum procurandæ

[98] Ezech. XXVIII, 12 seqq.

bris hujus urbis regimini præposuerit, quemque postea ob superbiam qua elatus est, in inferos præcipitarit. Plerique etiam Patres ad peccatum et lapsum dæmonis caput illud XXVIII Ezechielis referunt. Vide Tertullian. *Contra Marcionitas*, lib. II, c. 10; Augustin. lib. XI *De civitate Dei*, c. 15; Hieronym. ad Damasum et in Isai. lib. IV; Greg. lib. XXXII *Moral.*, c. 23; Isidor. *De summo bono* l. I, c. 12; Bedam lib. *Quæst.*, q. 9; Ambros. *De paradiso*, c. 2. Sed in hoc ab Origene differunt, quod ut ille, temere non negent hanc prophetiam de homine rege Tyri posse accipi, cum verisimile admodum sit, ne dicam certum, hic ab Ezechiele designari Ithobalum regem Tyri, quo regnante Josephus *Antiq.* lib. X, cap. 11, I *Contra Appion.*, pag. 1046, refert urbem Tyrum a Nabuchodonosore obsessam esse et captam.

(26) Ita omnes codd. mss. Alias, « ad inferiores et ad deteriora dejecta. » Paulo post libb. editi, « contrarias istas magnasque virtutes. » Sed mss. ut in nostro textu.

(27) Caute lege.

(28) Ita mss. Alias, « plenitudinis. »

(29) Mss., « potest. » Alias, « solet. » Infra mss., « quid etiam ipsa prophetiæ verba. » Libb. editi, « quid etiam ipsa prophetica verba. »

(30) *Et smaragdo et carbunculo et sapphiro.* Hæc desiderantur in antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(31) Sic mss. Alias, « insertus. »

(32) Sic mss. Genebrardus vero, « commi- D nuendæ. »

(33) Sic mss. Libb. editi, « ejeci te cherub de medio lapidum igneorum. »

(34) Ita mss. Alias, « multitudine. »

(35) *In terram projeci te coram regibus; dedi te in ostentationem atque illusionem propter multitudinem peccatorum tuorum.* Hæc desunt in libris antea editis, sed in omnibus mss. reperiuntur.

(36) *Homo.* Sic mss. Editi, « ab eo, » male.

(37) *Qui cum non esset in terra, in terram projectus est.* Ita optime mss. In libris editis deest, « in terra. »

(38) In libris editis deest, « ante. »

(39) *Arbitramur ergo dici hæc de angelo quodam qui Tyriorum gentis dispensandæ sit sortitus officium.* Sic mss. Alias vero, « arbitrantur ergo hoc de angelo, » etc. Cæterum de hac Origenis opinione vide, si vacat, *Origenian.* lib. II, quæst. 5, num. 26.

videntur esse commissæ. Quam sane Tyrum, vel quas Tyriorum animas sentire debeamus, utrum hanc quæ in Phœnices provinciæ regionibus sita est, **68** an aliam aliquam cujus hæc quam in terris novimus, forma est; et animas Tyriorum utrum horum, an eorum qui domestici sunt illius Tyri quæ spiritaliter intelligitur, in hoc loco non videtur requirendum; ne forte velut in transitu de tantis et tam absconditis rebus videamur inquirere, quod utique proprium vel opus exigit, vel laborem.

5. Rursum tamen etiam de alia virtute contraria (40) ab Isaia propheta talia quædam docemur. Ait enim: « Quomodo cecidit (41) de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? Confractus est et collisus in terram qui immittebat ad omnes gentes. Tu vero dixisti in sensu (42) tuo: Ascendam in cœlum, super stellas cœli ponam meum thronum, sedebo in monte excelso super montes excelsos qui sunt ad Aquilonem (43), ascendam super nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem in infernum demergeris, et in fundamenta terræ. Qui te viderint, admirabuntur super te, et dicent: Hic est homo qui exacerbabat totam terram, qui movebat reges, qui fecit universum orbem desertum, qui urbes destruxit, nec eos qui in vinculis sunt, resolvit. Omnes reges gentium dormierunt in honore, unusquisque in domo sua: tu vero projicieris in montibus sicut mortuus exsecrabilis cum multis mortuis qui transfossi sunt gladiis, et descenderunt in infernum. Sicut vestimentum sanguine concretum et infectum non erit mundum, ita nec tu quidem eris mundus pro eo quod terram meam perdidisti, et populum meum occidisti, non manebis in æternum tempus, semen pessimum. Præpara filios tuos ad interfectionem pro peccatis patris tui, ne resurgant et terram hæreditate possideant, et repleant terram bellis, et insurgam in eos, dicit Dominus Sabaoth, et deperire faciam nomen ipsorum, et reliquias, et semen eorum [99]. » Manifestissime per hæc ostenditur cecidisse de cœlis utique qui prius erat Lucifer, et qui mane oriebatur. Si enim, ut putant aliqui, natura (44) tenebrarum erat, quomodo ante fuisse Lucifer dicitur? Vel quomodo poterat oriri mane qui nihil in se habebat ex luce? Sed et Salvator

A docet nos de diabolo dicens: « Ecce video Satanam cecidisse de cœlo sicut fulgur [1]. » Lux enim erat aliquando. Sed et Dominus noster qui veritas est, gloriosi adventus sui (45) potentiam nihilominus fulguri comparavit dicens: « Sicut enim fulgur a summo cœlo fulget usque ad summum ejus, ita erit adventus Filii hominis [2]. » Et nihilominus hunc fulguri comparat, et dicit eum cecidisse de cœlo; ut ostenderet per hoc fuisse et ipsum aliquando in cœlo, et habuisse locum inter sanctos, et participasse de hac luce, de qua omnes sancti participant, ex qua angeli lucis efficiuntur, et apostoli lux (46) mundi dicuntur a Domino. Hoc ergo modo erat etiam iste lux aliquando antequam prævaricaretur et caderet in hunc locum, et gloria ejus converte-
B retur in pulverem, quod est proprie impiorum, sicut et propheta dicit, ex quo et princeps hujus mundi, id est terrenæ habitationis, appellatus est; principatum namque egit in eos qui ejus malitiæ obsecuti sunt, quoniam (47) quidem « totus hic mundus (mundum autem nunc terrenum istum appello locum) in maligno positus est [3], » et in hoc apostata. Quod autem apostata sit iste, id est refuga, etiam Dominus in Job ita dicit: « Adduces (48) autem draconem in hamo apostatam [4], » id est refugam. Certum est autem quia draco ipse diabolus intelligitur. Si ergo contrariæ virtutes nominantur et immaculatæ fuisse aliquando dicuntur, immaculatum autem esse præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum nulli substantialiter inest, sed
C sanctitas in omni creatura accidens res est, quod autem accidit, et decidere potest, et istæ virtutes contrariæ immaculatæ aliquando fuerunt, et inter illas utique fuerunt quæ adhuc immaculatæ permanent, per hoc ostenditur neque substantialiter, vel naturaliter esse aliquem (49) immaculatum, neque substantialiter esse pollutum:

Et per hoc consequens est in nobis esse, atque in nostris motibus, ut vel beati vel sancti simus, vel per desidiam et negligentiam a beatitudine in malitiam et perditionem ver-

HIERON. INTERPR.

Quibus moti disputationibus (50) arbitramur sua sponte alios esse in numero sanctorum et ministerio Dei; alios ob culpam propriam de san-

[99] Isa. XIV, 12 seqq. [1] Luc. X, 18. [2] Matth. XXIV, 27. [3] I Joan. V, 19. [4] Job XL, 20.

(40) *Etiam de alia virtute contraria.* Isaiæ verba XIV, 12 seqq., mox laudata, de diabolo etiam accipit infra lib. IV Περὶ ἀρχῶν, cap. 2, nec aliter Tertull. lib. V *adversus Marcion.*, cap. 11 et 17; Euseb. in psalm. LXXXI; Ambros. in psalm. CXVIII; Athanasius pluribus in locis, Greg. Mag. sæpius; Theodoret. hic; Isidorus Pelus. lib. I epist. 13; Bernard. serm. 3 in vision. Isai. Sed non desunt alii Patres et Scripturæ sacræ interpretes qui hæc ad litteram intelligenda putent de rege Babylonis, alii de Nabuchodonosore, alii de Balthasare, alii de Sennacherib, unusquisque juxta suam hypothesim. Ego vero de Balthasare accipio, qui eadem nocte qua capta est dolo urbs Babylon a Cyro, interfectus est. Vide Danielem cap. V.

(41) Ita mss. Alias, « descendit. »

D (42) Ita mss. Alias, « corde. »

(43) Libb. editi, « super omnes excelsos qui sunt in Aquilone; » sed mss. ut in nostro textu.

(44) Libb. editi, « ut putant, aliqua natura. » At mss. ut in nostro textu.

(45) *Sui.* Deest in antea editis, sed exstat in mss.

(46) *Lux.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(47) Mss., « quoniam. » Alias, « quomodo. »

(48) Mss., « adduces. » Alias, « educes. » Paulo post mss., « contrariæ virtutes nominantur. » Libb. editi, « contrariæ virtutes refugæ nominantur. »

(49) Mss., « aliquem. » Libb. editi, « aliquid. »

(50) *Quibus moti disputationibus*, etc. Hunc locum sic vertit Hieronymus epistola 94 ad Avitum; unde liquet quam dubiæ sit fidei interpres Rufinus.

gamus in tantum ut nimius profectus, ut ita dixerim, malitiæ, si quis in tantum sui neglexerit, usque ad eum statum deveniat, ut ea quæ dicitur contraria virtus efficiatur.	*ctimonia corruentes, in tantam negligentiam corruisse, ut etiam in contrarias fortitudines verterentur.*

69 CAPUT VI.

De fine vel consummatione.

1. Finis vel consummatio, rerum perfectarum consummatarumque esse videtur indicium (51). Quæ res etiam nos in hoc loco commonet, quod ad hæc tam ardua et difficilia intelligenda, si quis ille est qui legendi horum et talia cognoscendi desiderium ceperit, perfectum et eruditum sensum debet adhibere : ne forte si aut nullum usum in hujuscemodi quæstionibus habuit (52), vana quædam hæc illi et superflua videantur ; aut si jam præjudicatum et præventum in aliis (53) animum gerit, hæretica hæc et contra fidem ecclesiasticam (54) putet, non tam ratione convincens quam animi sui præjudicio definiens. Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est quæ sint (55) de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate (56) loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur. Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque pro merito peccatorum etiam pœnis subjicietur ; quod tempus Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur expendet. In unum (57) sane finem putamus (58) quod bonitas Dei per Christum suum universam revocet creaturam, subactis et subditis etiam inimicis. Sic enim dicit sancta Scriptura : « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [5]. » Quod si minus nobis manifestum est quid in hoc indicet propheticus sermo, Paulo apostolo discamus (59) apertius dicente, quod « oportet (Christum) regnare, donec ponat omnes A inimicos sub pedibus suis [6]. » Quod si ne ista quidem Apostoli tam aperta sententia satis nos edocuit, quid sit inimicos poni sub pedibus, audi adhuc eum in consequentibus : « Oportet enim ei omnia esse subjecta [7]. » Quæ ergo est subjectio qua Christo debent esse omnia subjecta ? Ego arbitror (60) quia hæc ipsa qua nos quoque optamus ei esse subjecti, qua subjecti ei sunt et apostoli et omnes sancti, qui secuti sunt Christum. Subjectionis enim nomen qua Christo subjicimur, salutem quæ a Christo est, indicat subjectorum ; sicut et David dicebat : « Nonne Deo subjecta erit anima mea ? ab ipso enim salutare meum [8]. »

2. Talem igitur finem videntes, cum omnes inimici subjecti erunt Christo, et cum novissimus B inimicus destruetur mors, et cum tradetur a Christo cui omnia subjecta sunt, regnum Deo Patri, ab isto, inquam, tali fine rerum contemplemur initia. Semper enim (61) similis est finis initiis (62) ; et ideo sicut unus omnium finis, ita unum omnium intelligi debet initium ; et sicut multorum unus finis, ita ab uno initio multæ differentiæ ac varietates, quæ rursum per bonitatem Dei et subjectionem Christi, atque unitatem Spiritus sancti in unum finem qui sit initio similis revocantur : omnes scilicet hi qui in nomine Jesu genu flectentes, per hoc ipsum subjectionis suæ insignia declararunt ; qui sunt cœlestium, terrestrium et infernorum ; in quibus tribus significationibus omnis universitas indicatur, hi videlicet qui ab illo uno initio pro suis C unusquisque motibus et varietatibus (63) per diversos ordines pro merito dispensati sunt ; non enim in his bonitas substantialiter inerat, sicut in Deo et Christo ejus, et in Spiritu sancto. In hac enim sola Trinitate, quæ est auctor omnium, bonitas substantialiter inest ; cæteri vero accidentem eam ac decidentem habent (64), et tunc sunt in beatitudine, cum de sanctitate ac sapientia et de ipsa divinitate participant. Si vero ab hujusmodi participatione negligant atque dissimulent, tunc vitio

[(65) Ἐξ ἰδίας αἰτίας τῶν μὴ προσεχόντων ἑαυτοῖς ἀγρύπνως γίνονται τάχιον ἢ βράδιον μετα-	propriæ desidiæ alius citius, alius tardius, plus alius, alius minus, ipse

[5] Psal. CX, 1. [6] I Cor. XV, 25. [7] ibid. 26. [8] Psal. LXI, 1.

(51) Alias, « videtur esse judicium. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(52) Lib. editi, « habuerit. » Mss., « habuit. »

(53) *In aliis.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(54) Sic mss. ; at libb. editi, « catholicam. »

(55) *Quæ sint.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(56) *De Trinitate.* Sic mss. Alias, « determinate, » male.

(57) Caute lege.

(58) *In unum sane finem putamus,* etc. Vide Huetium lib. II *Origenianorum*, quæst. undecima, num. 9, et quæst. 3, num. 30.

(59) Sic mss. Alias, « ab Apostolo discamus. » Paulo post libb. editi, « quod sane ista quidem Apostoli... nos edocuit quod sit. » At mss. ut in nostro textu.

D (60) Caute lege.

(61) Caute lege.

(62) *Semper enim similis est finis initiis,* etc. Hunc locum respicit et carpit Hieronymus epist. 94 ad Avitum, cum Origenem sentire ait, « rursum nasci ex fine principium, et ex principio finem ; et ita cuncta variari, ut et qui nunc homo est, possit in alio mundo dæmon fieri ; et qui dæmon est, et negligentius egerit, in crassiora corpora relegetur, id est, ut homo fiat. Sicque permiscet omnia, ut de angelo possit diabolus fieri, et rursus diabolus in angelum revertatur. »

(63) *Et varietatibus.* Sic mss. Alias, « varie acti. »

(64) Caute lege.

(65) Ἐξ ἰδίας αἰτίας, etc. Græca uncis conclusa exstant ad calcem epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam patriarcham Constantinopolitanum.

πτώσεις, καὶ ἐπὶ πλεῖον, ἢ ἐπ' ὡς ἔλαττον· ἀπὸ ταύτης τῆς αἰτίας κρίσει θείᾳ συμπαραμετρούσῃ τοῖς ἑκάστου βελτίοσιν ἢ χείροσι κινήμασι καὶ τὸ κατ' ἀξίαν, ὁ μέν τις ἕξει ἐν τῇ ἐσομένῃ διακοσμήσει τάξιν ἀγγελικὴν ἢ δύναμιν ἀρχικὴν ἢ ἐξουσίαν τὴν ἐπί τινων, ἢ θρόνον τὸν ἐπὶ βασιλευομένων, ἢ κυρείαν τὴν κατὰ δούλων· οἱ δὲ πάνυ τι ἐκπεσόντες, τὴν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις οἰκονομίαν τε, καὶ βοήθειαν ἕξουσι. Καὶ οὕτως κατὰ μὲν τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ τοὺς θρόνους καὶ τὰς κυριότητας, τάχα δὲ ἔστ' ὅτε καὶ ἀντ' αὐτῶν συστήσεται τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐν τῷ καθ' ἕνα κόσμῳ.

Id est :

Ex propria eorum culpa qui minime sibi vigilantes attendunt, fiunt citius aut serius delapsiones, eæque vel majores vel minores; eamque ob causam divino judicio bonis vel malis uniuscujusque motibus dignam commensurante retributionem, hic quidem in futura mundi dispositione habebit ordinem angelicum, aut virtutem principatus, aut potestatem in aliquos, aut thronum supra regno subditos, aut dominationem in servos. Qui vero non multum exciderint, habebunt quam diximus œconomiam et adjumentum. Atque ita ut plurimum ex iis qui sunt sub principatibus et potestatibus et thronis et dominationibus, forte e- A *tiam aliquando eorum loco constituetur genus humanum in singulis mundis.*]

sibi causa sui lapsus vel casus efficitur. Et quoniam, ut diximus (66), casus iste vel lapsus, quo de statu suo quisque declinat, quamplurimam in se habet diversitatem pro mentis ac propositi motibus, quod alius levius, alius gravius ad inferiora declinat, in hoc jam justum judicium Dei providentiæ, ut unicuique secundum diversitatem motuum pro merito sui decessus et commotionis **70** occurrat. Ex his sane qui in illo initio permanserunt, quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione (67) ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii virtutum, alii principatuum, alii potestatum, quod in eos videlicet exerceant potestatem qui habere super caput indigent potestatem : alii thronorum ordinem, id est, judicandi vel regendi eos qui hoc indigent, habentes officium; alii dominationem (68) sine dubio super servos; quæ omnia eis pro merito et profectibus suis quibus in Dei participationem imitationemque profecerant (69), æquo justoque judicio divina contulit providentia.

Hi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt (70), non tamen irremediabiliter moti, illis quos supra descripsimus, sanctis beatisque ordinibus dispensandi subjecti sunt ac regendi (71); quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum suæ beatitudinis possint. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum et terra nova secundum Isaiam [9] erit (72), restituetur in illam unitatem quam promittit Dominus Jesus B dicens ad Deum Patrem de suis discipulis (73) : « Non pro istis rogo solum, sed et pro omnibus qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut ego in te, Pater, et tu in me, ita et isti in nobis unum sint [10]. » Et iterum ubi ait : « Ut sint unum, sicut et nos unum sumus, ego in ipsis, et tu in me, ut sint et ipsi consummati in uno [11]. » Et sicut confirmat nihilominus etiam Paulus apostolus dicens : « Donec occurramus omnes in unitatem fidei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi [12]. » Et sicut idem Apostolus jam nos (74) etiam in præsenti vita in Ecclesia positos, in qua utique futuri regni est forma, ad hanc eamdem unitatis similitudinem cohortatur dicens : « Ut eadem C dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, sitis autem perfecti in uno eodemque sensu, atque in una eademque sententia [13]. »

3. Sciendum tamen est (75) quosdam qui ex uno principio, quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se dedisse (76) ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum cœlestium instituitur atque eruditur, sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his qui erudiuntur atque imbuuntur, exsistant. Unde et

[9] Isa. LXVI, 22. [10] Joan. XVII, 20, 21. [11] Joan. XVII, 22, 23. [12] Ephes. IV, 13. [13] I Cor. I, 10.

(66) Libb. editi, « quomodo ut dicimus, » At mss. ut in nostro textu.

(67) Sic mss. Alias, « vel ordinatione, » male.

(68) Sic mss. Alias, « dominationum. »

(69) Ita mss. Alias, « immutationemque proferunt, » male.

(70) *Hi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt*, etc. Hæc et quæ sequuntur summatim refert Hieronymus epist. 91 ad Avitum his verbis : « Qui vero fluctuaverint et motis pedibus nequaquam corruerint, subjicientur omnino dispensandi et regendi atque ad meliora gubernandi, principatibus, potestatibus, thronis, dominationibus; et forsitan ex his hominum constabit genus, in uno aliquo ex mundis; quando juxta Isaiam cœlum et terra nova fient. Qui vero non fuerint meriti, ut per genus hominum revertantur ad pristinum statum, fient diabolus et angeli ejus, et pessimi dæmones; ac pro varietate meritorum in singulis mundis diversa officia sortientur. Ipsosque dæmones ac rectores tenebrarum, in aliquo mundo, vel mundis, si voluerint ad meliora converti, fieri homines, et D sic ad antiquum redire principium; ita duntaxat ut per supplicia atque tormenta, quæ vel multo vel brevi tempore sustinuerint, in hominum eruditi corporibus, rursum veniant ad angelorum fastigia. Ex quo consequenti ratione monstrari, omnes rationabiles creaturas ex hominibus fieri, non semel et subito, sed frequentius; nosque et angelos futuros dæmones, si egerimus negligentius; et rursum dæmones si voluerint capere virtutes, pervenire ad angelicam dignitatem. »

(71) Ita mss. Libb. editi, « ordinibus subjecti sunt ad regendum. » Paulo post iidem libb. editi, « restitui ad statum beatitudinis possunt. » At mss. ut in nostro textu.

(72) Libb. editi, « secundum omnes jam cœperit. » Mss. ut in nostro textu.

(73) Ita mss. Lib. editi, « pro suis discipulis. »

(74) Ita mss. Alias, « eos. »

(75) Ita mss. Alias, « esse. »

(76) *Se dedisse*. Hæc desunt in antea editis, sed exstant in omnibus mss.

agones quosdam atque certamina omnis hæc habet vita mortalium, reluctantibus scilicet et repugnantibus adversum nos his qui sine ullo respectu de statu meliori delapsi sunt, qui appellantur diabolus et angeli ejus, cæterique ordines malitiæ, quos Apostolus de virtutibus contrariis nominavit. Jam vero si aliqui ex his ordinibus (77) qui sub principatu diaboli agunt, ac malitiæ ejus obtemperant (78), poterunt aliquando in futuris sæculis converti ad bonitatem, pro eo quod est in ipsis liberi facultas arbitrii; an vero permanens et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimode neque in his quæ videntur temporalibus sæculis, neque in his quæ non videntur et æterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate atque convenientia discrepabit. Interim tam in his quæ videntur (79) et temporalibus sæculis quam in illis quæ non videntur et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur; ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora **71** supplicia, necnon et diuturna ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum (80) graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie (81) peragratis. Ex quo, ut opinor (82), hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem per singulos (83) in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur.

4. Quoniam sane visibilia quædam dicit esse Paulus et temporalia, alia vero præter hæc invisibilia et æterna, quærimus quomodo hæc, quæ videntur, temporalia sint; utrumne pro eo quod nihil omnino post hæc erunt in omnibus illis futuri sæculi spatiis (84), quibus dispersio illa unius principii atque divisio ad unum et eumdem finem (85) ac similitudinem reparetur: an pro eo quod habitus quidem eorum quæ videntur, transeat, non tamen eorum substantia omnimode corrumpatur. Et Paulus quidem videtur id, quod posterius diximus, confirmare, cum dicit: « Transit enim habitus hujus mundi [14]. » Sed et David cum dicit: « Cœli peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et velut amictum mutabis eos, sicut vestimentum mutabuntur [15], » eadem videtur ostendere. Si enim mutabuntur cœli, utique non perit quod mutatur; et si habitus mundi transit, non omnimode exterminatio vel perditio substantiæ materialis ostenditur, sed immutatio quædam fit qualitatis, atque habitus transformatio. Isaias quoque cum per prophetiam dicit (86), quia « erit cœlum novum, et terra nova [16], » similem sine dubio suggerit intellectum. Innovatio namque cœli et terræ et transmutatio habitus (87) hujus mundi, et immutatio cœlorum, his sine dubio præparabitur, qui per illam viam, quam supra ostendimus, iter agentes, ad illum finem beatitudinis tendunt, cui etiam ipsi inimici subjiciendi dicuntur, in quo fine omnia et in omnibus dicitur esse Deus. In hoc fine si quis materialem naturam, id est corpoream, penitus interituram putet, nullo omnino genere intellectui meo occurrere potest (88), quomodo tot et tantæ substantiæ vitam agere et subsistere sine corporibus possunt, cum solius Dei, id est Patris et Filii et Spiritus sancti naturæ id proprium sit, ut sine materiali substantia et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere. Alius fortasse dicet, quoniam in illo fine omnis substantia corporalis ita pura erit atque purgata, ut ætheris in modum et cœlestis cujusdam puritatis atque sinceritatis possit intelligi. Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si qui ejus per Christum et Spiritum sanctum amici sunt.

CAPUT VII.

De incorporeis et corporeis.

1. Hæc quidem quæ superius disseruimus, generali nobis sermone (89) digesta sint, per consequen-

[14] I Cor. VII, 31. [15] Psal. CII, 27. [16] Isa. LXVI, 22.

(77) *Jam vero si aliqui ex his ordinibus*, etc. Vide *Origenian.*, lib. II, quæstione 11, num. 18.

(78) Caute lege.

(79) *Interim tam in his quæ videntur*, etc. Consule iterum *Origenian.* lib. II, quæst. 5, num. 14 et 22. Item libri ejusdem quæst. undecimam, num. 4.

(80) *Superiorum*. Deest in libb. editis, sed habetur in omnibus mss.

(81) *Eruditionum specie*. Sic mss. Male alias, « eruditione in specie. »

(82) Caute lege.

(83) *Transeuntem per singulos*. Sic mss. Alias, « transire et per singulos. »

(84) Libb. editi, « futuris spatiis ac sæculis. » At mss. omnes ut in nostro textu.

(85) Sic mss. Libb. vero editi, « eumdem modum. » Paulo post mss., « non tamen eorum substantia omnimode corrumpatur. » In libb. editis pro « substantia » legitur « qualitas. »

(86) Ita mss. Libb. editi, « Isaias quoque cum prophetiam dicat. »

(87) *Habitus*. Deest in libris antea editis, sed habetur in omnibus mss.

(88) *Nullo omnino genere intellectui meo occurrere potest*. Aliud forte vidit in textu Græco Hieronymus, qui epist. ad Avitum Origenem docere refert, « Corporales quoque substantias penitus dilapsuras; aut certe in fine omnium hoc esse futura corpora, quod nunc est æther et cœlum, et si quod aliud corpus sincerius et purius intelligi potest. Quod cum ita sit, » inquit idem doctor, « quid de resurrectione sentiat, perspicuum est. »

(89) *Generali nobis sermone*, etc. Integram phrasim sic exhibent mss., libb. autem editi habent: « in generali nobis sermone digesta sunt per consequentiam magis intellecta quam definito dogmate pertractata atque discussa de rationabilibus naturis secundum eum locum, » etc.

tiam magis intellectuum quam definito dogmate pertractata atque discussa de rationabilibus naturis, post eum locum quem de Patre et Filio et Spiritu sancto pro nostris viribus exposuimus. Nunc ergo videamus quæ sint de quibus disserere in consequentibus convenit secundum dogma nostrum, id est secundum Ecclesiæ fidem. Omnes animæ atque omnes rationabiles naturæ factæ sunt vel creatæ, sive sanctæ sint, sive nequam; quæ omnes secundum propriam naturam incorporeæ sunt: sed et per hoc ipsum, quod incorporeæ sunt, nihilominus factæ sunt (90); quoniam quidem omnia a Deo per Christum facta sunt, sicut generaliter Joannes docet in Evangelio, dicens: « In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia B per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[17]. » Per species autem et numeros ordinemque describens ea quæ facta sunt, Paulus apostolus disserit hoc modo, quo omnia ostendat facta esse per Christum dicens: « Et omnia in ipso creata sunt quæ in cœlis sunt, et quæ in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et ipse est caput[18]. » Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia et creata pronuntiat, sive visibilia quæ sunt corporalia, sive invisibilia, quæ non alia etiam arbitror quam incorporeas spiritualesque virtutes. Horum autem quæ vel corporea vel C incorporea generaliter dixerat, ut mihi videtur, **72** in sequentibus enumerat species, id est sedes, dominationes, principatus, potestates, virtutes. Hæc autem a nobis prædicta sint volentibus per ordinem ad inquisitionem solis et lunæ, vel stellarum (91) per consequentiam pervenire: utrum etiam ipsa inter (92) principatus haberi conveniat pro eo quod dicuntur in ἀρχὰς, id est, in principatum diei facta, vel noctis; an putanda sint istum solum (93) habere principatum diei ac noctis[19], quas illuminando officium gerunt, non tamen sint de illo ordine principatuum principes.

2. Verumtamen cum dicitur quia omnia per ipsum facta sunt et in ipso creata sunt omnia, sive quæ in cœlis sunt, sive quæ sunt in terra, non D potest dubitari quod etiam ea quæ in firmamento

A sunt, quod cœlum utique appellatur, in quo luminaria ista posita esse dicuntur, inter cœlestia numerentur. Tum deinde cum omnia (94) facta esse, vel creata, et in his quæ facta sunt, nihil esse quod non bonum malumque recipiat, atque utriusque capax sit, evidenter (95) sermo disputationis invenerit; quomodo putabitur consequens quod etiam nostrorum quidam de sole et luna, vel sideribus opinantur, ut inconvertibiles sint et contrarii incapaces? Idque nonnulli etiam de sanctis angelis, hæretici vero etiam de animabus, quæ apud illos spiritales naturæ appellantur (96), existimaverunt. Primo ergo videamus quid ipsa ratio de sole et luna ac stellis inveniat, si rectum est quod quidam putant, convertibilitatis eos esse alienos, et quantum fieri potest de sanctis Scripturis primum adhibeatur assertio. Job namque ita videtur ostendere, quod non solum stellæ possunt esse subditæ peccatis, verum etiam quod mundæ non sunt a contagione peccati. Ita namque scriptum est: « Stellæ quoque non sunt mundæ in conspectu ejus[20]. » Quod non utique de corporis earum splendore sentitur: verbi causa, ut si diceremus, vestimentum non est mundum; quod si ita intelligatur, ad conditoris sine dubio revocatur injuriam, si quid immundum in splendore earum corporis accusetur. Si enim per industriam suam neque lucidius sibi corpus assumere, neque minus purum per desidiam poterunt, cur quasi non mundæ stellæ culpentur, si neque, quia mundæ sunt, laudabuntur (97)?

3. Sed ut hæc manifestius intelligi possint, etiam illud primo debemus inquirere, si animantia hæc esse et rationabilia intelligi fas est; tum deinde utrum animæ ipsarum pariter suis corporibus exstiterunt, an anteriores suis corporibus videantur; sed et post consummationem sæculi si intelligendum est eas relaxandas esse corporibus; et sicut nos cessamus ab hac vita, si ita etiam ipsæ a mundi illuminatione (98) cessabunt. Quamvis hoc inquirere audaciæ cujusdam videatur, quoniam tamen captandæ veritatis studio provocamur, quæ possibilia nobis sunt, secundum gratiam Spiritus sancti scrutari et pertentare non videtur absurdum. Putamus ergo posse ea per hoc animantia designari, quod et mandata dicuntur accipere a Deo, quod utique non nisi rationabilibus animan-

[17] Joan. I, 1, 2, 3. [18] Col. I, 16, 17. [19] Gen. I. [20] Job XXV, 5.

(90) *Vel creatæ, sive sanctæ sint sive nequam; quæ omnes secundum propriam naturam incorporeæ sunt; sed et per hoc ipsum quod incorporeæ sunt, nihilominus factæ sunt.* Hæc omnia omissa sunt in libris antea editis, sed reperiuntur in omnibus mss.

(91) *Ad inquisitionem solis et lunæ vel stellarum*, etc. Quid Origenes de astris commentus sit, disputat Huetius lib. II *Origenianorum*, quæstione octava. Ipsum vide.

(92) *Etiam ipsa est.* Deest in libb. antea editis, sed habetur in mss. omnibus. Mox ibidem mss., « dicuntur in ἀρχὰς, id est in principatum. » Alias deest, « in ἀρχάς. »

(93) Ita ms. codex Virodunensis. In aliis mss. pro « solum » legitur « solem, » in libris vero editis sic: « an putanda sint istum solem habere principatum diei ac lunam noctis quos illuminando, » etc.

(94) Sic mss. Editi vero, « inter cœlestia esse numerentur, cum deinde omnia. »

(95) *Evidenter.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(96) *Hæretici vero etiam de animabus quæ apud illos spiritales naturæ appellantur*, etc. Valentinianos designat quorum sententiam fuse explicat Irenæus lib. I *adversus hæreses*, cap. sexto novæ editionis, pag. 28.

(97) Ita omnes codd. mss. Libb. vero editi, « culpabuntur, sive quæ mundæ sunt, laudabuntur? »

(98) Libb. editi, « etiam ipsa et a mundi illuminatione, » sed mss. ut in nostro textu. Mox mss., « Quoniam tamen captandæ, » etc. In editis pro « quoniam » legitur « quando. »

tibus fieri solet. Ait ergo : « Mandatum ego omnibus stellis præcepi. » Quæ autem sunt illa præcepta? scilicet ut unumquodque astrum suo ordine suisque cursibus indultæ sibi quantitatis splendorem præbeat mundo. Aliis enim qui vocantur planetæ, moventur ordinibus, aliis hi quos ἀπλανεῖς vocant. In quo id manifestissime ostenditur, quod neque motus illius corporis sine anima effici potest; neque quæ animantia sunt, possunt aliquando esse sine motu. Stellæ vero cum tanto ordine ac tanta ratione moveantur, ut in nullo prorsus cursus earum aliquando visus sit impeditus, quomodo non est ultra omnem stoliditatem tantum ordinem, tantamque disciplinæ ac rationis observantiam dicere ab irrationabilibus exigi vel expleri? Apud Jeremiam sane etiam regina cœli luna esse nominatur[21]. Quod si animantes sunt stellæ et rationabiles animantes, sine dubio (99) videbitur inter eas et profectus aliquis et decessus. Hoc enim quod ait Job : « Stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus[22], » talem mihi quemdam videtur indicare intellectum.

4. Jam vero ea quæ animantia esse et rationabilia, consequentia disputationis invenit, utrum cum corporibus pariter animata videantur eo tempore, cum dicit Scriptura quia « fecit Deus duo luminaria magna, et luminare majus in principatum diei, et luminare minus in principatum noctis, et stellas[23]; » annon cum ipsis corporibus, sed extrinsecus factis jam corporibus inseruit spiritum, pervidendum est (1). Ego quidem suspicor extrinsecus insertum esse spiritum, sed operæ pretium videbitur de Scripturis hoc ostendere. Nam per conjecturam facilis assertio esse videbitur; Scripturarum autem testimoniis utique (2) difficilius affirmatur. Nam per conjecturas ita possibile est ostendi. Si hominis anima quæ utique inferior est, dum hominis anima est, non cum corporibus ficta (3), sed extrinsecus proprie probatur inserta, multo 73 magis eorum animantium quæ cœlestia designantur. Nam quantum ad homines spectat (4), quomodo cum corpore simul ficta (5) anima videbitur ejus qui in ventre suum fratrem supplantavit, id est Jacob[24]? Aut quomodo simul cum corpore ficta (6) est anima, vel plasmata ejus qui adhuc in ventre matris suæ positus, repletus est Spiritu sancto? Joannem dico tripudiantem in utero matris, et magna se exsultatione jactantem (7) pro eo quod

A salutationis vox Mariæ ad aures Elizabeth suæ matris advenerat[25]. Quomodo cum corpore simul ficta (8) est et plasmata etiam illius anima, qui antequam in utero formaretur, notus esse Deo dicitur, et antequam de vulva procederet, sanctificatus est ab eo[26]? Ne forte non judicio, nec pro meritis replere aliquos Deus videatur Spiritu sancto, et sanctificare non merito. Et quomodo effugiemus illam vocem quæ ait : « Nunquid injustitia est apud Deum? Absit[27]. » Vel illud : « Nunquid personarum acceptio est apud Deum[28]? » Hoc enim consequitur eam defensionem, quæ animas subsistere simul cum corporibus asseverat. Quantum ergo ex comparatione humani status concipi (10) potest, consequens puto multo magis hæc de cœlestibus sentienda, quæ etiam in hominibus ratio ipsa et Scripturæ auctoritas videtur ostendere.

B [(9) Ὅτι δὲ πρεσβυτέρα ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου τῆς ἐνδέσεως αὐτοῦ τῆς εἰς τὸ σῶμα, μετὰ τὸ συλλογίσασθαι ἐκ συγκρίσεως ἀνθρώπου τῆς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν Γραφῶν οἶμαι ἀποδεῖξαι δύνασθαι. Id est : *Animam autem solis antiquiorem esse alligatione ejus ad corpus, conclusum jam est ex comparatione hominis; verum e Scripturis arbitror posse demonstrari.*]

5. Sed videamus (11) si quam proprie etiam de ipsis cœlestibus significantiam jam apud Scripturam sanctam possimus invenire. Paulus apostolus ait ita, quoniam, inquit, « vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in spe,
C quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem (12) gloriæ filiorum Dei[29]. » Cui, obsecro, vanitati creatura subjecta est, vel quæ creatura, vel quomodo non volens, vel sub qua spe? Quo autem modo ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis? Sed et alibi ipse Apostolus ait : « Nam exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat[30]. » Et iterum alibi ait : « Non solum autem nos, sed et ipsa creatura congemiscit et condolet (13) usque nunc[31]. » Unde inquirendum est qui sit gemitus, vel qui sint dolores ejus. Et primo ergo videamus quæ est vanitas cui creatura subjecta est. Ego quidem arbitror non esse aliam vanitatem quam corpora; nam licet æthereum sit corpus astrorum, tamen est materiale. Unde et Salomon mihi
D universam corpoream naturam velut onerosam quodammodo, et vigorem spirituum retardantem hoc

[21] Jer. VII, 18. [22] Job XXV, 5. [23] Gen. I, 16. [24] Gen. XXV, 22. [25] Luc. I, 41. [26] Jer. I, 5. [27] Rom. IX, 14. [28] Rom. II, 11. [29] Rom. VIII, 20, 21. [30] ibid. 19. [31] ibid. 23.

(99) Sic mss. Libb. editi, « memoratur. Quod si animatæ sunt stellæ, sine dubio. »

(1) *Pervidendum est.* Deest in antea editis, sed habetur in omnibus mss.

(2) Sic mss. Merlinus « testimonio utique. » Genebrardus, « testimonio uti. »

(3) Sic omnes mss. Alias, « facta. »

(4) Caute lege.

(5) Alias, « facta. »

(6) Sic mss. Alias, « facta. » Ibidem mss. « in ventre matris suæ positus. » Libb. editi, « in ventre matris ejus positus. »

(7) Libb. editi, « et magna exsultatione gaudentem et se jactantem. »

(8) Sic mss. Alias, « facta. »

(9) Ὅτι δὲ πρεσβυτέρα, etc. Græca hæc exstant in calce epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam.

(10) Mss. « concipi. » Alias, « conjici. »

(11) Caute lege.

(12) Libb. editi, « in laudem. » At mss. « in libertatem. »

(13) Libb. editi, « parturit. » Mss. « condolet. »

modo videtur appellare : « Vanitas vanitatum et A omnia vanitas, dixit Ecclesiastes. Omnia vanitas : respexi enim, inquit, et vidi universa quæ sub sole sunt, et ecce omnia vanitas [32]. » Huic ergo vanitati creatura subjecta est, illa præcipue creatura (14) quæ utique maximum in hoc mundo et egregium operis sui obtinet principatum, id est sol et luna et stellæ vanitati subjecta dicuntur, corporibus indita, atque ad illuminandi officium humano generi deputata. « Et non, inquit, volens creatura hæc vanitati subjecta est [33]. » Non enim voluntate exhibendum suscepit ministerium vanitati, sed quoniam (15) volebat ille qui subjiciebat, propter eum qui subjecit, promittentem his qui non voluntate vanitati subdebantur, quod expleto magnifici operis ministerio liberabuntur ab hac servitute corruptionis et B vanitatis, cum redemptionis gloriæ filiorum Dei tempus advenerit. Qua spe accepta, et quam promissionem complendam sperans universa creatura congemiscit nunc interim utpote etiam affectum habens erga eos quibus ministrat, et condolet per patientiam quæ promissa sunt sperans. Intuere etiam illud, si forte aptari potest illa vox Pauli his qui licet non volentes, pro voluntate tamen ejus qui subjecit, et pro repromissionum spe (16) vanitati subjecti sunt, qua ait :

« Κάλλιον ἀναλῦσαι (17) καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον· » νομίζω γὰρ ὅτι λέγοι ἂν ὁ ἥλιος· « Κάλλιον ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ κρεῖσσον. » Καὶ ὁ μὲν Παῦλος· « Ἀλλὰ τὸ ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς· » ὁ δὲ ἥλιος, Τὸ ἐπιμένειν τῷ οὐρανίῳ τούτῳ σώματι ἀναγκαιότερον διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ περὶ σελήνης, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων λεκτέον.

« Optarem enim resolvi, vel redire, et esse cum Christo ; multo enim melius (18). » Puto C enim quia similiter possit etiam sol dicere quia « Optarem resolvi vel redire et esse cum Christo : multo enim melius. » Et Paulus quidem addit : « Sed permanere in carne magis necessarium propter vos [34] ; » sol vero potest dicere : Permanere autem in hoc cœlesti et lucido corpore magis necessarium, propter revelationem filiorum Dei. Eadem sane etiam de luna et stellis sentienda sunt et dicenda. Videamus nunc quæ sit etiam libertas creaturæ, 74 vel quæ absolutio servitutis. Cum tradiderit Christus regnum Deo et Patri, tunc etiam ista animantia cum prius regnum Christi fuerint effecta, simul cum omni regno etiam Patri regnanda (19) tradentur; ut cum Deus erit omnia in omnibus, etiam ista cum sint ex omnibus, sit et in istis Deus sicut in omnibus.

CAPUT VIII.

De angelis (20).

1. Simili quoque ratione etiam de angelis utendum puto, nec existimandum quoniam fortuito accidat, ut illi angelo illud injungatur officium : verbi gratia, ut (21) Raphaelo curandi et medendi opus, Gabrielo bellorum providentia, Michaelo mortalium preces supplicationesque curare. Hæc enim officia promeruisse eos non aliter putandum est, quam ex suis quemque meritis et pro studiis ac virtutibus quæ ante mundi hujus compagem gesserint, suscepisse. Tum deinde (22) in archangelico ordine illud vel illud officii genus unicuique deputatum; alios vero in angelorum ordine meruisse describi, et agere sub illo vel illo archangelo, vel illo duce, vel principe ordinis sui. Quæ omnia, ut dixi, non fortuito atque indiscrete, sed aptissimo et justissimo Dei judicio ordinata sunt, et pro meritis disposita ipso judicante et probante; ut illi quidem angelo Ephesiorum committi Ecclesia debeat [35], illi vero alii Smyrnensium, et ille quidem angelus ut sit Petri, alius vero ut sit Pauli; tum demum per singulos minimorum qui sunt in Ecclesia, qui vel qui ascribi (23) singulis debeant angeli, qui etiam quotidie videant faciem Dei ; sed et quis debeat esse angelus qui circumdet in circuitu timentium Deum. Quæ utique omnia non casu, neque fortuito geri, neque quia naturaliter tales facti sunt, existimandum est, ne etiam in hoc factoris inæqualitas accusetur ; sed pro meritis et virtutibus ac pro uniuscujusque (24) vigore et ingenio deferri a justissimo et æquissimo moderatore omnium credendum est Deo

2. De his vero qui naturas esse spiritales diversas affirmant, aliquid dicamus (25), ne forte incurramus in illas ineptas atque impias fabulas eorum

[32] Eccl. I, 1, 14. [33] Rom. VIII, 20. [34] Philip. I, 23, 24. [35] Apoc. II.

(14) In libris editis deest « creatura, » et legitur : « Illa præcipue quæ utique maximum in hoc mundo obtinet principatum operis sui ; et illa quæ egregia, id est sol et luna, » etc. In mss. legitur ut in nostro textu.

(15) Sic mss. Alias « quomodo. » Mox mss. « promittentem his qui non voluntate vanitati subdebantur. » In libb. editis pro « promittentem » habetur « promittens, » et deest « vanitati. »

(16) Sic mss. Libb. editi, « repromissione spei. »

(17) *Κάλλιον ἀναλῦσαι*, etc. Hæc habentur in calce epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam.

(18) *Puto enim quia similiter possit etiam sol dicere quia optarem resolvi* vel *redire et esse cum Christo; multo enim melius. Et Paulus quidem addit.* Hæc in edit. male omissa restituunt omnes codices mss.

(19) Mss. « regnanda. » Lib. editi « regenda. » D Mox mss. « ut cum Deus erit omnia in omnibus » In editis deest « omnia. » Ibidem mss. « sit et in istis Deus sicut in omnibus. » In editis deest « sicut. »

(20) *De angelis.* Quid de angelis opinatus sit Origenes, disquiritur *Origenian.*, lib. II, quæst. 5.

(21) Hic ut et paulo post pro « Raphaeli, Gabrieli, Michaeli, » legitur in omnibus mss. « Raphaelo, Gabrielo, Michaelo. »

(22) Sic mss. Alias, « suscepisse tamen deinde. »

(23) Sic mss. Alias, « conscribi. »

(24) *Pro uniuscujusque.* Sic omnes mss. Libri editi « præmiis cujusque. » Mox mss. « a justissimo et æquissimo moderatore. » In libb. editis deest « et æquissimo. »

(25) *De his vero qui naturas esse spiritales diversas affirmant aliquid dicamus.* Hæc desunt in libris

qui naturas spiritales diversas et ob hoc a diversis conditoribus institutas, tam in cœlestibus quam etiam inter animas hominum fingunt; dum et uni eidemque conditori diversas naturas rationabilium creaturarum ascribi videtur absurdum, sicut vere absurdum est, et causam tamen ejus diversitatis ignorant. Aiunt enim consequens non videri ut unus atque idem conditor nulla exstante causa meritorum, aliis potestatem dominationis injungat, alios subjiciat dominantibus, aliis tribuat principatum, alios subjectos faciat principibus esse. Quæ utique omnia, ut ego existimo, consequentia rationis hujus quam supra exposuimus, redarguit atque confutat, per quam causa diversitatis ac varietatis in singulis quibusque creaturis ostenditur ex ipsarum motibus vel ardentioribus, vel pigrioribus, secundum virtutem, vel secundum malitiam, non ex dispensantis inæqualitate descendere. Sed quo facilius hæc ita esse in cœlestibus agnoscantur, de his quæ inter homines gesta sunt, vel geruntur, proferamus exempla, ut consequenter ex visibilibus etiam invisibilia contemplemur (26). Paulum vel Petrum sine dubio spiritalis naturæ fuisse confirmant. Cum ergo contra pietatem Paulus egisse inveniatur, in eo quod persecutus est Ecclesiam Dei [36]; cumque Petrus peccatum tam grave commiserit, ut ancilla ostiaria interrogante se cum juramento affirmarit nescire se quis sit Christus [37]; quomodo isti qui secundum illos spiritales sunt, in peccata hujusmodi corruerunt: maxime cum soleant frequenter asserere (27) et dicere quoniam « non potest arbor bona malos fructus facere [38]? » Et si utique arbor bona non potest fructus malos facere, secundum ipsos vero de radice bonæ arboris erant Petrus et Paulus, quomodo istos fructus tam pessimos attulisse putandi sunt? Quod si responderint ea quæ comminisci solent, quoniam non Paulus persecutus est, sed alius nescio quis qui erat in Paulo; neque Petrus negavit, sed alius negavit (28) in Petro: quare Paulus si nihil peccaverat, dixit quia « Non sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei [39]. » Cur autem et Petrus alio peccante ipse flevit amarissime? Ex quo omnes quidem illorum ineptiæ arguentur.

A 3. Secundum nos vero nihil est in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax. Sed non continuo, quia dicimus (29) nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est malam effectam; sicut est dicere quod omnis hominis natura recepit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit; et iterum omni homini **75** possibile est discere artem grammaticam vel medicinam, non tamen idcirco ostenditur omnis homo, vel medicus esse, vel grammaticus: ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni (30):
B non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit. Sicut enim per hæc quæ de prophetis exempla protulimus, edocetur, fuit aliquando bonus, cum in paradiso Dei in medio cherubim versaretur. Sicut ergo iste habuit quidem in se vel virtutis recipiendæ vel malitiæ facultatem, et a virtute declinans tota se mente convertit ad malum: ita etiam cæteræ creaturæ cum utriusque habeant facultatem, pro arbitrii libertate fugientes malum, adhærent bono. Nulla igitur natura est quæ non recipiat bonum vel malum, excepta Dei natura quæ bonorum omnium fons est, et Christi; sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest (31): et justitia est; justitia autem nunquam profecto injusti-
C tiam capiet: et Verbum est, vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non potest. Sed et lux est, et lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter quoque et natura Spiritus sancti quæ sancta est, non recipit pollutionem; naturaliter enim, vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc (32), vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens sibi, propter quod et decidere potest quod accidit. Ita et accidentem justitiam quis habere potest, unde et decidere eam possibile est. Sed et sapientiam quis accidentem nihilominus habet, quamvis
D in nostra positum sit potestate, studio nostro et

[36] Galat. I, 13. [37] Matth. XXVI, 72. [38] Matth. VII, 18. [39] I Cor. XV, 9.

antea editis, sed habentur in omnibus mss. Perstringit hoc loco Origenes Valentinianos quorum ineptias refert Irenæus lib. I *Adversus hæreses*, cap. 6. Paulo infra mss. « et causam tamen ejus diversitatis ignorant. » Editi vero, « et causa tamen ejus diversitatis ignoratur. »

(26) Ita mss. Alias, « contemplentur. » Mox libb. editi, « spiritalis naturæ confirmant. Cum ergo multa contra pietatem. » Mss. ut in nostro textu.

(27) Libb. editi, « disserere. »

(28) *Sed alius negavit.* Hæc desunt in antea editis, habentur autem in mss.

(29) Mss. « dicimus. » Libb. editi, « diximus. » Paulo infra libb. editi, « non tamen ex eo et omnis navigabit. » Mss. ut in nostro textu.

(30) *Ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni.* Aliud forte vidit in Græco Hieronymus qui in epistola ad Avitum refert Origenem asseruisse « diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem, » quasi innueret Adamantius fore ut aliquando velit diabolus capere virtutem. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, num. 11, 12, 13, 14.

(31) Sic omnes codd. mss. Editi vero: « et Christi sapientia. Sapientiæ enim fons et sapientia utique, » etc. Ibidem libb. editi: « et justitia est quæ nunquam profecto injustitiam capiet. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(32) Libb. editi, « hæc. » Mox mss., « sed accidens sibi. » In edit. deest « sibi. »

vitæ merito, si sapientiæ operam damus, effici sapientes, et si semper id studii geramus (33), semper sapientiæ participemus, et id nobis vel plus vel minus accidat, sive pro merito vitæ, sive pro studii quantitate. Benignitas enim Dei secundum quod se dignum est, provocat omnia, et attrahit ad beatum finem illum, ubi decidit et aufugit omnis dolor, et tristitia, et gemitus (34).

4. Puto ergo, secundum quod mihi videtur, quod præcedens disputatio sufficienter ostenderit, quod non indiscreto vel fortuito aliquo casu vel principatus teneant principatum, vel cæteri ordines suum quisque sortiatur officium (35), sed pro meritis suis gradum dignitatis hujus adepti sunt, licet non sit nostrum vel scire, vel quærere qui illi actus fuerint per quos in istum ordinem venire meruerint. Sed hoc tantum scire (36) sufficit ad Dei æquitatem et justitiam demonstrandam, quia secundum sententiam apostoli Pauli « personarum acceptio non est apud Deum [40], » qui potius omnia pro meritis singulorum profectibusque dispensat. Neque ergo angelorum officium nisi ex merito constat, neque potestates nisi ex profectu suo agunt potestatem, neque quæ nominantur sedes, id est judicandi, vel regendi potestates, id, nisi ex meritis, administrant (37), neque dominationes contra meritum dominantur; et est unus iste summus et excellentissimus ordo in cœlestibus rationabilis creaturæ gloriosa officiorum varietate dispositus. Similiter sane etiam de adversariis virtutibus sentiendum est, quæ se in id loci atque officii præbuerunt (38), ut hoc quod principatus, vel potestates, vel mundi rectores tenebrarum, vel spiritalia nequitiæ, vel spiritus maligni, vel dæmonia immunda sunt, non substantialiter id habeant, neque quia tales etiam creati sunt, sed pro motibus suis et profectibus quibus in scelere profecerunt, hos malitiæ sortiti

A sunt gradus. Et est alter (39) iste ordo rationabilis creaturæ (40), qui se ita præceps nequitiæ dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat. Tertius vero creaturæ rationabilis ordo est earum quæ ad humanum genus replendum aptæ judicantur a Deo (41), id est animæ hominum, per profectum etiam in illum (42) angelorum ordinem assumptæ; ex quibus quosdam videmus assumi, illos videlicet qui filii Dei facti fuerint, vel filii resurrectionis, vel hi qui dereliquerint tenebras, et dilexerint lucem, et facti fuerint filii lucis; vel hi qui omnem pugnam superantes, et pacifici effecti, filii pacis et filii Dei fuerint; vel qui mortificantes membra sua quæ sunt super terram, et transcendentes non solum

B corpoream naturam, verum etiam animæ ipsius ambiguos fragilesque motus adjunxerint se Domino, facti ex integro spiritus, ut sint cum illo unus spiritus semper, cum ipso singula quæque discernentes, usquequo perveniant in hoc ut perfecte effecti spiritales omnia discernant per hoc (43) quod in omni sanctitate illuminati sensu per Verbum et sapientiam Dei a nullo penitus possint discerni.

[(44) Ἡ ψυχὴ ἀποῤῥέουσα τοῦ καλοῦ, καὶ τῇ κακίᾳ προσκλιναμένη, καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐν ταύτῃ γινομένη, εἰ μὴ ὑποστρέφοι, ὑπὸ τῆς ἀνοίας ἀποκτη-

C νοῦται, καὶ ὑπὸ τῆς πονηρίας ἀποθηριοῦται. *Καὶ μετ' ὀλίγα*· Καὶ αἱρεῖται πρὸς τὸ ἀλογωθῆναι, καὶ τὸν ἔνυδρον, ἵν' οὕτως εἴπω, βίον· καὶ τάχα κατ' ἀξίαν τῆς ἐπὶ πλεῖον πτώ-

76 Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri, vel astrui solent, id est quod animæ in tantum sui decessum veniant (45), ut naturæ rationabilis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animantium (46) vel bestiarum, vel pecudum devolvan-

[40] Coloss. III, 25.

(33) *Id studii geramus.* Ita mss.; editi vero, « studii curam geramus. » Mox libb. editi, « sapientiæ participes esse, ut ad nos vel plus, » etc. Sed mss. ut in nostro textu.

(34) Sic mss.; editi vero, « perit, et aufugit omnis dolor et tristitiæ gemitus. » Mox mss., « sufficienter ostenderit. » Editi, « sufficienter ostendit. »

(35) *Vel cæteri ordines suum quisque sortiatur officium.* Hæc in editis desunt, sed habentur in mss.

(36) Ita mss. Libb. vero editi, « meruerunt; sed hæc tamen scire, » etc.

(37) Libb. editi : « potestates, nisi id ex meritis administretur. » Sed mss. ut in nostro textu.

(38) Sic mss.; editi vero : « quia se in id loci atque officii præbuerunt. »

(39) Sic mss. Libb. vero editi, « altissimus. »

(40) Caute lege.

(41) Caute lege.

(42) Sic mss. Alias, « profectæ esse et in illum. »

(43) Merlinus habet : « usquequo pervenient in hoc ut perfecte effecti spirituales omnia discernant per hoc. » In editione autem Genebrardi hæc omnia omissa sunt. Mss. legunt ut in nostro textu.

(44) *Ἡ ψυχὴ ἀποῤῥέουσα*, etc. Græca hæc verba e lib. I *Περὶ ἀρχῶν* affert Justinianus imperator ad calcem epistolæ ad Menam. Genuina autem esse fidem facit Hieronymus qui in epistola ad Avitum ait : « Ad extremum (primi libri) sermone latissimo disputavit (Origenes), angelum sive animam, aut certe dæmonem, quos unius asserit esse naturæ, sed diversarum voluntatum, pro magnitudine negligentiæ et stultitiæ jumentum posse fieri; et pro dolore pœnarum et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet et

D fluctibus; ac corpus assumere hujus vel illius pecoris; ut nobis non solum quadrupedum, sed et piscium corpora sint timenda. Et ad extremum ne teneretur Pythagorici dogmatis reus qui asserit μετεμψύχωσιν, post tam nefandam disputationem qua lectoris animum vulneravit : Hæc, inquit, juxta nostram sententiam, non sint dogmata, sed quæsita tantum atque projecta, ne penitus intractata viderentur. » Quæ si ita se habent, nullus pene dubitandi locus est, quin interpretatio Rufini ab his verbis : « illa sane nos nequaquam recipienda censemus, » usque ad finem hujus libri, omni prorsus fide careat, et spuria pro genuinis obtrudat. Fatendum tamen Origenem in aliis suis tractatibus a Pythagorica μετεμψυχώσει prorsus abhorrere. Vide *Origenianorum* librum II, quæst. 6, num. 17, 18 et 19.

(45) Caute lege.

(46) Sic mss. Alias, « animalium. »

σεως τῆς κακίας ἐνδύεται σώματα οὐδετῇ [f. ὑδαρῇ] τοιοῦδε ζώου ἀλόγου. Id est: *Anima defluens a bono, et vergens ad nequitiam, diutiusque in ipsa permanens, nisi resipiscat, præ insipientia efferatur, atque ob pravitatem brutescit.* Et paulo post : *Eligitque, ut brutescat, vitam etiam, ut ita dicam,* A *aquatilem, et forte pro merito majoris ad vitium prolapsionis induit corpus aquaticum hujus vel hujus bruti animalis.*]

tur. Pro quibus etiam quasdam ex Scripturis commentitias afferre astructiones solent, id est quod vel pecus cui se mulier contra naturam subjecerit, in reatum pariter cum muliere devocetur (47) ac lapidari pariter jubeatur, vel quod taurus cornupeta lapidari nihilominus præcipitur : sed et quod Balaam asina os ejus Deo aperiente locuta est, et subjugale mutum in hominum voce respondens, arguit prophetæ dementiam (48). Quas nos non solum non suscipimus, sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus. Verumtamen suo loco et tempore confutato hoc perverso dogmate et depulso, ea quæ de sanctis Scripturis ab illis prolata sunt, qualiter intelligi debeant, exponemus. (49).

Ex libro primo Περὶ ἀρχῶν, interprete Divo Hieronymo in Epistola ad Avitum (50).

Grandis negligentiæ atque desidiæ est in tantum unumquemque defluere (51), atque evacuari, ut ad vitia veniens irrationabilium jumentorum possit crasso corpore colligari.

Ex eodem libro I *Περὶ ἀρχῶν, eodem Divo Hieronymo interprete in epistola ad Avitum.*

(52) In fine atque consummatione mundi, quando velut de quibusdam repagulis atque carceribus missæ fuerint a Domino animæ, et rationabiles creaturæ, alias earum tardius incedere ob segnitiem, alias pernici volare cursu propter industriam. Cumque omnes liberum habeant arbitrium, et sponte sua vel virtutes possint capere vel vitia, illæ multo in pejori conditione erunt quam nunc sunt, hæ ad meliorem statum pervenient ; quia diversi motus et variæ voluntates in utramque partem diversum accipient statum, id est, ut angeli homines vel dæmones, et rursum ex his homines vel angeli fiant.

LIBER SECUNDUS.

77 CAPUT PRIMUM.

1. Consequens nunc videtur, licet omnia quæ superiori libello disserta sunt, de mundo atque ejus ordinatione disserta sint, proprie tamen de ipso mundo pauca repetere, id est de initio ejus ac fine, vel his quæ inter initium ac finem (53) ejus per divinam providentiam dispensantur, seu de his quæ ante mundum facta vel post mundum facienda putantur. In quo hoc primum evidenter apparet quod omnis status ejus, qui est varius ac diversus, non solum ex rationabilibus et divinioribus naturis, et ex diversis corporibus constet, sed ex mutis animantibus, id est feris, bestiis, pecudibus et avibus, atque omnibus quæ in aquis vivunt; tum deinde ex locis, id est cœli, vel cœlorum, et terræ vel aquæ ; sed et ex eo qui medius est aere, vel B quem ætherem dicunt (54), atque ex omnibus quæ procedunt vel nascuntur ex terra.

[(55) Οὕτω δὴ ποικιλωτάτου κόσμου τυγχάνοντος, καὶ τοσαῦτα διάφορα λογικὰ περιέχοντος, τί ἄλλο χρὴ λέγειν αἴτιον γεγονέναι τοῦ ὑποστῆναι αὐτὸν, ἢ τὸ ποικίλον τῆς ἀποπτώσεως τῶν οὐχ ὁμοίως τῆς ἑνάδος ἀποῤῥεόντων. Id est : *Ita cum mundus summa constet varietate, tantamque rationabilium contineat differentiam, quid*

Cum ergo tanta sit mundi varietas, atque in ipsis rationabilibus animantibus sit tanta diversitas, propter quam etiam omnis reliqua varietas ac diversitas putanda est exstitisse ; quam causam aliam dici oportebit qua mundus exstiterit (56), præcipue si intueamur illum finem per quem omnia restituenda in statum initii sui, libro su-

(47) Sic mss. Alias, « devocatur. »

(48) Mss., « dementiam. » Libb. editi « inclementiam. »

(49) Libb. editi, « ea quæ de sanctis Scripturis ab aliis prolata sunt, exponemus. » Sed mss. ut in nostro textu.

(50) Duo hæcce sequentia fragmenta ad calcem libri primi rejecimus, quoniam interpretationi Rufini, qui ea suppressit, adjungi e regione non potuerunt.

(51) Caute lege.

(52) Caute lege.

(53) Sic recte mss.; male libri antea editi : « ad terminum ac finem. » Paulo post libb. editi : « Quæ ante mundum vel post mundum putantur. In quo primum evidenter apparet quoad omnis status ejus qui est varius ac diversus ex rationabilibus et divinioribus naturis, et ex diversis corporibus constans, scilicet ex mutis animantibus, » etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(54) Mss., « dicunt. » Libb. editi, « dicimus. »

(55) *Οὕτω δὴ ποικιλωτάτου*, etc. Græca hæc exstant ad calcem epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam patriarcham Constantinopolitanum.

(56) Caute lege.

aliud dicendum est fuisse causæ ut subsistat, quam varietatem lapsus eorum qui non similiter ab unitate defluunt.]

periori dissertum est? Quod utique si consequenter dictum videtur, quam aliam, ut diximus, causam putabimus tantæ hujus mundi diversitatis, nisi diversitatem ac varietatem motuum ac prolapsuum eorum qui ab illa initii unitate atque concordia in qua a Deo primitus procreati sunt, deciderunt, et ab illo bonitatis statu commoti atque distracti, diversis dehinc animorum motibus ac desideriis agitati, unum illud et indiscretum naturæ suæ bonum pro intentionis suæ diversitate in varias deduxerunt mentium qualitates?

2. Deus vero per ineffabilem sapientiæ suæ artem omnia quæ quoquomodo fiunt (57), ad utile aliquid et ad communem omnium transformans ac reparans profectum, has ipsas creaturas quæ a semetipsis in tantum animorum varietate distabant, in unum quemdam revocat operis studiique consensum (58), ut diversis licet motibus animorum, unius tamen mundi plenitudinem perfectionemque consumment (59), atque ad unum perfectionis finem varietas ipsa mentium tendat. Una namque virtus est quæ omnem mundi diversitatem constringit et continet, atque in unum opus varios agit motus, ne scilicet tam immensum mundi opus dissidiis solveretur animorum. Et propter hoc opinamur (60) parentem omnium Deum pro salute universarum creaturarum suarum per ineffabilem Verbi sui ac sapientiæ rationem ita hæc singula dispensasse, ut singuli quique spiritus, vel animi, vel quoquomodo appellandæ sunt rationabiles subsistentiæ, non contra arbitrii libertatem, vi in aliud (61) quam motus mentis suæ ageret, cogerentur, et per hoc adimi ab his videretur liberi facultas arbitrii; quod utique qualitatem jam naturæ ipsius immutabat; et diversi motus propositi earum ad unius mundi consonantiam competenter atque utiliter aptarentur, dum aliæ juvari indigent, aliæ juvare possunt, aliæ vero proficientibus certamina atque agones movent, in quibus eorum probabilior haberetur industria, et certior post victoriam reparati gradus statio teneretur quæ per difficultates laborantium constitisset.

3. Quamvis ergo in diversis sit officiis ordinatus,
A non tamen dissonans atque a se discrepans mundi totius intelligendus est status; sed sicut corpus nostrum unum ex multis membris aptatum (62) est et ab una anima continetur, ita et universum mundum velut animal quoddam immensum atque immane opinandum puto (63), quod quasi ab una anima virtute Dei **78** ac ratione teneatur. Quod etiam a sancta Scriptura indicari arbitror per illud quod dictum est per prophetam: « Nonne cœlum et terram ego repleo, dicit Dominus [41]? » et iterum: « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum [42], » et quod Salvator dixit (64), cum ait non jurandum « neque per cœlum, quia sedes Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est [43]. » Sed et illud quod ait Paulus cum apud
B Athenienses concionaretur, dicens quoniam « in ipso vivimus, et movemur, et sumus [44]. » Quomodo enim in Deo vivimus, et movemur, et sumus, nisi quod virtute sua universum constringit et continet mundum? Quomodo autem cœlum sedes Dei est, et terra scabellum pedum ejus, sicut ipse Salvator pronuntiat, nisi quia et in cœlo et in terra virtus ejus replet universa sicut et dicit Dominus? Quomodo ergo parens omnium Deus universum mundum virtutis plenitudine repleat atque contineat, ex his quæ ostendimus non puto quemquam difficulter annuere. Jam sane quoniam (65) diversos motus rationabilium creaturarum, variasque sententias causam dedisse diversitatis mundo huic,
C sermo superioris disputationis ostendit, videndum ne forte similis initio (66) exitus quoque huic mundo conveniat. Dubium enim (67) non est quin finis ipsius in diversitate multa adhuc et varietate reperiendus sit, quæ utique varietas in hujus mundi fine deprehensa causas (68) rursus diversitatum alterius mundi post hunc futuri occasionesque præstabit.

4. Quod si hæc ita esse ordo disputationis invenit, consequens nunc videtur, quoniam mundi diversitas sine corporibus subsistere non potest (69), naturæ corporeæ discutere rationem. Ex rebus ipsis apparet quod diversam variamque permutationem recipiat natura corporea, ita ut possit ex omnibus in omnia transformari; sicut, verbi gratia dixerim,
D lignum in ignem vertitur, et ignis in fumum, et fumus in aerem. Sed et olei liquor in ignem muta-

[41] Jerem. xxiii, 24. [42] Isa. lxvi, 1. [43] Matth. iii, 34. [44] Act. xvii, 28.

(57) Mss., « fiunt. » Libb. editi, « fuerint. »
(58) Caute lege.
(59) *Perfectionemque consumment.* Sic mss.; Merlinus vero, « perfectionis consummet. »
(60) Sic mss. Libb. editi, « propter hæc enim opinantur quidam. » Mox omnes mss., « per ineffabilem, etc. Ita hæc singula dispensasse. » In libb. editis deest « per, » et apud Merlinum legitur, « ita in hoc singula; » apud Genebrardum, « ita in hæc singula. »
(61) Ita mss. Libb. vero editi, « quomodo appellandæ sunt rationabiles substantiæ non contra arbitrii libertatem vel in aliud, » etc.
(62) Ita mss. Libb. editi, « aptum. » Mox mss., « velut animal quoddam immensum atque immane. » In antea editis deest, « immensum. »
(63) Confer Platonem in *Timæo.*
(64) *Dixit.* Desideratur in editis, sed habetur in mss.
(65) Sic mss. Alias, « quomodo. »
(66) Sic mss. Alias, « simul cum initio. »
(67) Caute lege.
(68) *Causas.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.
(69) Sic mss. Alias, « poterit. »

tur. Escæ quoque ipsæ vel hominum, vel animalium nonne eamdem permutationis causam declarant? Nam quodcunque illud est quod per cibum sumpserimus, in corporis nostri substantiam vertitur. Sed et qualiter aqua mutetur in terram, vel in aerem, et aer rursus in ignem, vel ignis in aerem, vel aer in aquam, quamvis non sit difficultas exponere (70-71), tamen in præsenti loco ea sufficit tantummodo commemorasse volenti corporalis materiæ discutere rationem. Materiam ergo intelligimus quæ subjecta est corporibus, id est ex qua inditis atque insertis qualitatibus corpora subsistunt. Qualitates autem quatuor dicimus: calidam, frigidam, aridam, humidam. Quæ quatuor qualitates ὕλῃ, id est materiæ insertæ, quia materia propria ratione extra has esse invenitur quas supra diximus qualitates, diversas corporum species efficiunt. Hæc tamen materia quamvis, ut supra diximus, secundum suam propriam rationem sine qualitatibus sit, nunquam tamen subsistere extra qualitatem invenitur. Hanc ergo materiam quæ tanta et talis est ut sufficere ad omnia mundi corpora, quæ esse Deus voluit, queat, et conditori ad quascunque formas velit et species, famularetur in omnibus et serviret, recipiens in se qualitates quas ipse voluisset (72) imponere; nescio quomodo tanti ac tales viri ingenitam (73), id est non ab ipso Deo factam conditore omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam ejus naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos, qui vel opificem Deum, vel providentiam hujus universitatis negant, et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine opifice vel provisore constare; cum ipsi quoque similem culpam impietatis incurrant, ingenitam dicentes esse materiam Deoque ingenito coæternam. Secundum hanc ergo rationem si ponamus, verbi gratia materiam non fuisse, ut isti asserunt dicentes quia Deus non potuerit (74) aliquid facere cum nihil esset, sine dubio futurus erat otiosus, materiam non habens ex qua posset operari, quam ei non sua provisione, sed fortuito sentiunt affuisse; videturque eis quod hoc quod fortuito inventum est, sufficere ei potuerit ad tanti operis molem, et ad suæ virtutis potentiam, quod totius sapientiæ suæ suscipiens rationem distingueretur ac formaretur ad mundum. Quod mihi perabsurdum videtur, et eorum esse hominum qui virtutem atque intelligentiam ingenitæ naturæ penitus ignorant. Sed ut ra-
A tionem rerum possimus dilucidius intueri, concedatur paulisper non fuisse materiam; et Deum, cum nihil esset prius, fecisse ut essent ea quæ esse voluit; quid putabimus quia meliorem, aut majorem, aut alterius generis materiam facturus esset Deus, quam ex sua virtute et sapientia proferebat, ut esset quæ ante non fuerat? An inferiorem et deteriorem? An similem atque eamdem ut est illa quam isti ingenitam dicunt? Et puto cuivis facillime pateat intellectus, quod neque melior, neque inferior potuisset mundi formas speciesque suscipere, nisi talis fuisset, qualis ista est quæ suscepit. Et quomodo ergo non videbitur impium id ingenitum dicere, quod si factum a **79** Deo credatur, tale sine dubio invenitur, quale et illud est
B quod ingenitum dicitur.

5. Ut autem etiam ex Scripturarum auctoritate hæc ita se habere credamus (75), audi quomodo in Machabæorum libris, ubi mater septem martyrum unum ex filiis cohortatur ad toleranda tormenta, de hoc dogmate confirmatur (76); ait enim: « Rogo te, fili, respice cœlum et terram, et ad omnia quæ in eis sunt, et videns hæc, scito quia Deus hæc omnia, cum non essent, fecit [45]. » Sed et in libro *Pastoris* in primo mandato ita ait: « Primo omnium crede quia unus est Deus qui omnia creavit atque composuit, et fecit ex eo quod nihil erat, ut essent universa. » Fortassis ad hoc respicit etiam illud quod in Psalmis scriptum est, quia « ipse dixit, et
C facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt [46]. » Nam quod ait quia « ipse dixit, et facta sunt, » videtur ostendere substantiam dici eorum quæ sunt; quod vero ait: « Mandavit, et creata sunt, » de qualitatibus dictum videtur quibus substantia ipsa formata est.

CAPUT II.

De perpetuitate corporeæ naturæ.

1. Hoc in loco quærere solent quidam, utrum sicut ingenitum Filium generat Pater, et Spiritum sanctum profert, non quasi qui ante non erat, sed quia origo et fons Filii vel Spiritus sancti Pater est, et nihil in his anterius posteriusve intelligi potest; ita etiam inter rationabiles naturas et materiam corporalem similis (77) quædam societas vel pro-
D pinquitas possit intelligi. Quam rem ut plenius atque intentius investigent, illuc solent initium disputationis inflectere, ut inquirant si hæc ipsa natura corporea quæ spiritalium et rationabilium mentium vitas fert et continet motus, pari cum

[45] II Mach. VII, 28. [46] Psalm. CXLVIII, 5.

(70-71) Sic mss. Alias, « difficile exponere. »

(72) Sic in omnibus legitur mss.; in editis vero, « famuletur in omnibus, et serviat recipiens qualitates quas ipse vellet. »

(73) *Nescio quomodo tanti ac tales viri ingenitam*, etc. Idem argumentum fusius persequitur Origenes in primo *Commentariorum in Genesim* fragmento Græco quod reperire est sub initium tom. II nostræ editionis. Vide ibidem clarissimi Huetii primam in istud fragmentum observationem, ubi docet Anaxagoræ, Pythagoreorum, Platonicorum, Stoicorum aliorumque eam sententiam fuisse, mundum ex ingenita materia Deum condidisse.

(74) Sic mss. Editi, « fuisse, non ut isti disserunt dicentes quia Deus non potuerit. »

(75) Sic mss.; editi, « doceamus. »

(76) *De hoc dogmate confirmatur.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(77) In antea editis deest « inter rationabiles naturas, » et insuper pro « similis, » legitur « simul. »

ipsis æternitate perduret (78), an vero absoluta A interibit et peribit. Quod ut possit scrupulosius deprehendi, quærendum primo videtur, si possibile est penitus incorporeas remanere rationabiles naturas, cum ad summum sanctitatis ac beatitudinis venerint, quod mihi quidem difficillimum et pene impossibile videtur; an necesse est eas semper conjunctas esse corporibus. Si ergo posset quis ostendere rationem qua possibile esset eas omnimode carere corporibus, consequens videbitur quod natura corporea ex nihilo per intervalla temporum procreata, sicut cum non esset, effecta est, ita et esse desineret, cum usus ejus ministerii præterisset.

2. Si vero impossibile est hoc ullo modo affirmari, id est quod vivere præter corpus possit ulla alia natura præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum, necessitas consequentiæ ac rationis coarctat intelligi, principaliter quidem creatas (79) esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab eis, et pro ipsis vel post ipsas effectam videri, sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse vel vivere; solius namque Trinitatis incorporea vita exsistere recte putabitur. Ut ergo superius diximus, materialis ista substantia hujus mundi habens (80) naturam quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis statum solidioremque formatur, ita ut visibiles istas mundi species variasque distinguat; cum vero perfectioribus ministrat (81) et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritalis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat; ex quibus omnibus diversus ac varius unius mundi complebitur status (82). Verum si plenius hæc discutere libet, oportebit attentius et diligentius cum omni metu Dei (83) et reverentia perscrutari Scripturas divinas, si quid forte in his de talibus arcanus et reconditus sensus revelare (84), si quid in absconsis et reconditis sermonibus (sancto Spiritu demonstrante his qui digni sunt), poterit inveniri, cum plura testimonia de hac ipsa specie fuerint congregata.

CAPUT III.

De initio mundi, et causis ejus.

1. Superest (85) ut post hæc requiramus utrum ante hunc mundum (86), qui nunc est, mundus alius fuerit; et si fuit, utrum talis fuerit qualis iste qui nunc est, an paulo differentior, vel inferior aut omnino non fuerit mundus, sed tale aliquid fuerit, qualem illum intelligimus post omnium finem futurum, cum tradetur regnum Deo et Patri: qui nihilominus alterius mundi fuerit finis, illius scilicet post quem hic mundus cœpit: lapsus autem varius intellectualium (87) naturarum provocaverit Deum ad istam variam diversamque conditionem mundi. B Sed et illud similiter requirendum puto, **80** utrum post hunc mundum curatio aliqua et emendatio erit, asperior quidem et doloris plena erga eos qui verbo Dei obedire noluerunt; per eruditionem vero rationabilemque institutionem, per quam possent ad locupletiorem proficere veritatis intellectum ut qui in præsenti vita in hæc se studia dediderunt (88), et mentibus purgatiores effecti, capaces jam hinc divinæ sapientiæ perrexerunt; et post hæc statim finis omnium consequetur, et pro correctione et emendatione eorum qui talibus indigent, alius rursus mundus erit, vel similis isti qui nunc est, vel hoc melior, aut multo deterior; et qualiscunque ille erit post hunc mundus, quandiu erit; et si erit aliquando cum nullus unquam sit mundus, aut si C fuit aliquando cum mundus non fuerit omnino (89); aut si fuerint plures, vel erunt, aut si accidat aliquando ut alter alteri æqualis et similis per omnia atque indiscretus eveniat.

2. Ut ergo manifestius appareat utrum materia corporalis per intervalla (90) subsistat, et sicut non fuit antequam fieret, iterum resolvatur ut non sit; videamus primum si fieri potest ut vivat aliquis sine corpore.

Si enim aliquis potest vivere sine corpore, possunt et omnia (91) esse

HIERON. INTERPR.

Si omnia, ut ipse disputationis ordo compellit,

(78) Sic mss.; editi vero, « perferet, » male.

(79) *Creatas.* Sic mss. Libri vero antea editi, « coarctatas. » De eo autem quod mox addit Origenes, materialem substantiam intellectu solum separari a rationabilibus naturis, consulas velim notam 94, col. 126.

(80) Aliquot mss., « habet. »

(81) Caute lege.

(82) Ita mss.; in editis deest « unius, » et pro « complebitur, » legitur « complectitur, » male.

(83) *Dei.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(84) In antea editis legitur: « si quis forte in his talibus arcanis et reconditis sit arcanus sensus, si quid in absconsis et reconditis sancto Spiritu, » etc., sed mss. lectionem nostri textus exhibent.

(85) Caute lege.

(86) *Utrum ante hunc mundum*, etc. Quod in hoc capite ab Origene de pluribus mundis pertractatur, summatim in epistola ad Avitum refert Hieronymus his verbis: « In secundo autem libro mundos asserit innumerabiles, non juxta Epicurum uno tempore plurimos et sui similes, sed post alterius mundi finem, alterius esse principium; et ante hunc nostrum mundum, alium fuisse mundum; et post hunc D alium esse futurum, et post illum alium; rursumque cæteros post cæteros. Et dubitat utrum futurus sit mundus alteri mundo ita ex omni parte consimilis, ut nullo inter se distare videantur; aut certe nunquam mundus alteri mundo ex toto indiscretus et similis sit futurus. »

(87) Sic optime mss. Pessime vero libb. editi: « cœpit lapsus; an varius, et intellectualium, » etc.

(88) Sic mss. Alias, « in hoc esse studio didicerunt. » Ibidem libb. editi: « capaces jam hujus divinæ sapientiæ effecti sunt, et si post hanc vitam statim finis. » At mss. ut in nostro textu.

(89) Sic mss. Alias, « erit ille post hunc mundum, quandiu erit, aut si omnino non erit, et si erit aliq. »

(90) *Intervalla.* Recte mss.; male vero editi, « materiam. » Paulo post mss., « ut vivat aliquis sine corpore. » In antea editis deest « aliquis. »

(91) *Si omnia*, etc. Hæc desumpta sunt ex epistola beati Hieronymi ad Avitum.

sine corpore: omnia enim ad unum finem tendere superior tractatus edocuit. Si autem omnia possunt carere corporibus, sine dubio non erit substantia corporalis, cujus usus nullus exsistet.

sine corpore vixerint, consumetur corporalis universa natura, et redigetur in nihilum, quæ aliquando facta est de nihilo; eritque tempus quo usus ejus iterum necessarius sit.

Et quomodo sentiemus illud quod dixit Apostolus in his locis in quibus de resurrectione disputat mortuorum, cum ait: « Necesse est autem corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria; ubi est, mors, victoria tua? Absorptus est, mors, aculeus tuus (92); aculeus autem mortis peccatum, virtus autem peccati lex [47]. » Talem ergo quemdam videtur Apostolus suggerere intellectum. Quod enim ait: « Corruptibile hoc, et mortale hoc, » velut tangentis et ostendentis affectu, cui alii convenit nisi materiæ corporali (93)? Hæc ergo materia corporis, quæ nunc corruptibilis est, induet incorruptionem, cum perfecta anima et dogmatibus incorruptionis instructa uti eo cœperit. Et nolo mireris si velut indumentum corporis perfectam animam dicimus, quæ propter Verbum Dei et sapientiam ejus nunc incorruptio nominatur; cum ipse utique qui est Dominus et creator animæ Jesus Christus indumentum sanctis esse dicatur, sicut Apostolus dicit: « Induite vos Dominum Jesum Christum [48]. » Sicut ergo Christus indumentum est animæ, ita intelligibili quadam ratione etiam anima indumentum dicitur esse corporis. Ornamentum enim ejus est velans et contegens ejus mortalem naturam (94). Tale est ergo quod dicitur: « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem [49-50]; » ut si diceret, naturam hanc corruptibilem corporis necesse est indumentum accipere incorruptionis, animam habentem in se incorruptionem, pro eo videlicet quod induta est Christum qui est sapientia et Verbum Dei. Cum autem vitæ participaverit corpus hoc quod aliquando gloriosius habebimus, tunc ad id quod immortale est accedet, ut etiam incorruptibile fiat. Si quid

A namque mortale est, hoc continuo et corruptibile est; non tamen si quid corruptibile est, hoc etiam mortale dici potest. Denique lapidem vel lignum corruptibile quidem dicimus; non tamen etiam mortale consequenter dicemus. Corpus vero quoniam vitæ participat, ex eo quod separari ab eo vita potest et separatur, consequenter mortale (95) nominamus, et secundum alium quoque intellectum etiam corruptibile dicimus. Mira ergo ratione sanctus Apostolus (96) ad generalem primam causam respiciens materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet (97) in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritalis appellatur, ait: « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem. » Secundo vero ad specialem (98) corporis respiciens causam ait: « Necesse est mortale hoc induere immortalitatem. » Incorruptio autem et immortalitas quid aliud erit nisi sapientia, et Verbum, et justitia Dei, quæ formant animam, et induunt, et exornant? Et ita fit ut dicatur, quia corruptibile incorruptionem induet, et mortale immortalitatem. Nunc enim etiamsi valde proficiamus, tamen quoniam (99) solum ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et per speculum in ænigmate videmus ea ipsa quæ videmur intelligere, nondum corruptum hoc induit incorruptionem, neque mortale ab immortalitate circumdatur; et quoniam sine **81** dubio in longius protrahitur nostra hæc in corpore eruditio (1): videlicet usquequo ipsa corpora nostra quibus circumdati sumus, propter Verbum Dei et sapientiam ac perfectam justitiam (2), incorruptionem immortalitatemque mereantur; propterea dicitur: « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem. »

3. Verumtamen (3) hi qui putant posse unquam extra corpora vitam ducere rationabiles creaturas, possunt in hoc loco talia quædam movere.

Si verum est (4) quod corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem, et quod absorbeatur mors in finem

HIERONYMI INTERPR.

Sin autem, ut ratione (5) et Scripturarum auctoritate monstratum est, corruptivum hoc induerit incorruptionem, et mortale

[47] I Cor. xv, 53-56. [48] Rom. xiii, 14. [49-50] I Cor. xv, 53.

(92) *Absorptus est mors aculeus.* Sic mss. Libri vero editi, « ubi est mors stimulus tuus? »

(93) Ita mss. Alias, « primæ. » Paulo infra mss., « si velut indumentum corporis. » In editis deest « velut. »

(94) *Ornamentum enim ejus est velans et contegens ejus mortalem naturam.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(95) *Mortale.* Deest in antea editis, sed reperitur in mss.

(96) *Mira ergo ratione sanctus Apostolus,* etc. De his consule clarissimum Huetium *Origenianorum* lib. ii, quæst. nona, de resurrectione mortuorum, num. quinto.

(97) Sic mss. Libb. editi, « animæ usum semper habent. »

(98) *Specialem.* Recte omnino mss. Libb. editi corrupte, « spiritalem. »

(99) Sic mss. Alias, « quodammodo. »

(1) Sic optime mss. Libb. editi pessime, « et quodammodo sine dubio in longius protrahitur nostra hæc corruptio. »

(2) Hunc locum in antea editis depravatum sic restituunt omnes codd. mss. In antea editis legitur: « ad perfectam justitiam et corruptionem devenerint, et mortale hoc induerit immortalitatem. Verumtamen hi qui putant id nunquam decere irrationabiles creaturas, possunt in hoc loco, » etc.

(3) Caute lege.

(4) Vide lib. ii *Origenian.*, q. 6, num. 2 et 12.

(5) *Sin autem, ut ratione,* etc. Hæc exstant in epistola Hieronymi ad Avitum.

(6), non aliud quam materialem naturam exterminandam declarat, in qua operari mors aliquid poterat, dum his qui sunt in corpore, per naturam materiæ corporalis mentis acumen videtur obtundi (7). Si vero extra corpus sunt, tunc omnino molestiam hujuscemodi perturbationis effugient. Sed quoniam non ad subitum omne indumentum corporeum effugere poterunt, prius in subtilioribus ac purioribus immorari corporibus æstimandi sunt, quæ ultra nec a morte vinci, nec aculeo mortis compungi prævaleant; ut ita demum paulatim cessante natura materiali, et absorbeatur mors, et etiam exterminetur in finem, atque omnis aculeus ejus penitus retundatur per divinam gratiam, cujus capax effecta est anima, et incorruptionem atque immortalitatem meruit adipisci (8). Et tunc merito dicetur ab omnibus : « Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus? Aculeus autem mortis peccatum est [81]. »

hoc induerit immortalitatem, absorbebitur mors in victoriam, et corruptio in incorruptionem, et forsitan omnis corporea natura tolletur e medio, in quâ sola potest mors operari.

Si ergo hæc habere consequentiam videntur, reliquum est ut status noster aliquando incorporeus futurus esse credatur; quod si recipitur, et omnes subjiciendi Christo esse dicuntur, necesse est ut omnibus et hoc deferatur, in quos pervenit subjectio Christi; quia omnes qui subjecti sunt Christo, in fine quoque subjecti erunt Deo Patri, cui regnum traditurus dicitur Christus, et ita videtur ut tunc etiam usus corporum cesset. Si autem cessat, in nihilum redit sicut et ante non erat. Sed videamus quid eis occurrat, qui hoc ita

HIERON. INTERP.

Si hæc non sunt contraria fidei (9), forsitan sine corporibus aliquando vivemus. Sin autem qui perfecte subjectus est Christo, absque corpore intelligitur; omnes autem subjiciendi sunt Christo; et nos erimus sine corporibus, quando ei ad perfectum subjecti fuerimus. Si subjecti fuerint omnes Deo omnes deposituri sunt corpora, et tunc corporalium rerum universa natura solvetur in nihilum. Quæ, si secundo necessitas postularit, ob lapsum rationabilium creaturarum rursus exsistet. Deus enim in

[81] I Cor. xv, 55, 56.

A asserunt. Videbitur enim esse necessarium ut si exterminata fuerit natura corporea, secundo iterum reparanda sit et creanda; possibile enim videtur ut rationabiles naturæ a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii (10), possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc

certamen et luctam animas dereliquit, ut intelligant plenam consummatamque victoriam non ex propria se fortitudine, sed ex Dei gra ia consecutas. Et idcirco arbitror pro varietate causarum diversos mundos fieri, et elidi errores eorum qui similes sui mundos esse contendunt.

ipsum Domino, ne forte, si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia (11) et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse;
B quos motus sine dubio rursum varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur, nec unquam poterit mundus nisi ex varietate ac diversitate constare; quod effici nullo genere potest (12) extra materiam corporalem.

4. Jam vero (13) qui indissimiles sibi mundos (14) ac per omnia pares aliquando evenire confirmant, nescio quibus id possint asserere documentis. Si enim similis per omnia mundus dicitur, erit ut iterum Adam vel Eva eadem faciant quæ fecerunt; idem iterum erit diluvium, atque idem Moyses rursum populum sexcenta fere millia numero educet ex Ægypto : Judas quoque bis Dominum tradet; Paulus secundo lapidantium Stephanum vestimenta
C servabit; et omnia quæ in hac vita gesta sunt, iterum gerenda (15) dicentur; quod non puto ratione aliqua posse firmari, si arbitrii libertate aguntur animæ, et vel profectus suos, vel decessus pro voluntatis suæ sustinent potestate. Non enim cursu aliquo in eosdem se circulos post multa sæcula revolvente (16) aguntur animæ, ut hoc aut illud vel agant, vel cupiant, sed quocunque proprii ingenii libertas **82** intenderit, illo gestorum suorum dirigunt (17) cursum. Tale enim est quod ab istis dicitur, ut si quis velit asserere, quod frumenti medimnum si profundatur in terram, potest fieri ut iidem et penitus indiscreti secundo accidant casus granorum, ita ut unumquodque granum juxta id profusum (18) jaceat secundo, quo primo aliquando dejectum est, et eodem ordine, eisdemque dispersum

(6) Sic mss. Libb. editi, « in victoria. »

(7) Sic recte omnes codd. mss., editi vero perperam, « acumini videntur objiciendi. » Ibidem mss. « tunc omnino molestiam hujuscemodi. » Libb. editi, « tunc omnem molestiam hujusmodi. » Mox iidem mss., « sed quoniam non ad subitum omne indumentum. » Libb. editi, « sed quomodo non id omne indumentum. » Paulo post mss., « quæ ultra nec a morte vinci. » Libb. editi, « quod ultra nec a morte vinci. »

(8) Sic omnes mss. Lib. editi, « cum ejus capax effecta anima incorruptionem atque immortalitatem meruerit. »

(9) *Si hæc non sunt contraria fidei*, etc. Ex epistola Hieronymi ad Avitum hæc desumpsimus ex quibus vides quantum licentiæ Rufinus sibi interpretando sumpserit.

D (10) Vide *Origenian.* l. II, q. 6, num. 12, 13 et q. 7, num. 12.

(11) *Gratia.* Deest in antea editis, sed habetur in omnibus mss. Paulo post mss., « et diversitas prosequetur. » Libb. editi, « et diversitas persequitur. »

(12) Ita mss.; male libb. editi, « possunt. »

(13) Vide, l. II *Origenian.*, q. 12, n. 4, 5, 6.

(14) *Mundos.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(15) Ita mss. Alias, « etiam gerenda. »

(16) Sic omnes codd. mss.; editi vero, « in eosdem circulos post multa sæcula revolutæ. »

(17) Ita mss. Libb. editi, « dirigit. »

(18) *Juxta id profusum.* Sic mss. Libb. editi, « juxta profusum. » Paulo post mss., « quod utique innumerabilibus mundi granis. » In editis deest

sit signis quibus fuerat primo diffusum; quod utique innumerabilibus medimni granis impossibile est prorsus accidere, etiamsi per immensa sæcula indesinenter ac jugiter effundantur. Ita ergo impossibile mihi videtur eodem ordine, eisdemque modis nascentium, et morientium, et agentium quid secundo mundum (19) posse reparari; sed immutationibus non minimis diversos posse mundos exsistere, ita ut pro manifestis quibusque causis melior status sit alterius mundi, et pro aliis inferior, et pro aliis medius quidem status. Qui autem numerus vel modus hic sit, ego me nescire fateor. Si quis autem posset ostendere, libentius discerem.

5. Veruntamen multorum sæculorum finis dicitur esse hic mundus, qui et ipse sæculum dicitur. Docet autem sanctus Apostolus (20) quod Christus in eo sæculo quod ante hoc fuit, non est passus, sed ne in illo quidem quod ante ipsum fuit: et nescio si enumerare sufficiam quanta fuerint anteriora sæcula in quibus passus non est. Ex quibus autem sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ venerim, proferam; ait enim (21) : « Nunc vero semel in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum per hostiam sui manifestatus est [52]. » Semel enim ait hostiam effectum, et in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum esse manifestatum. Quod autem post hoc sæculum, quod ad consummationem aliorum sæculorum dicitur factum, erunt alia sæcula supervenientia, manifeste ab ipso Paulo didicimus dicente : « Ut ostenderet in sæculis supervenientibus superabundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos [53]. » Non dixit, in sæculo superveniente, neque in duobus sæculis supervenientibus; unde arbitror multa sæcula indicio sermonis illius declarari. Si vero aliquid est sæculis majus, ita et in creaturis quædam sæcula (22) intelligantur, in aliis vero quæ excedunt et supergrediuntur visibiles creaturas (quod erit forte in restitutione omnium, cum ad perfectum finem universa pervenient), id fortasse plus aliquid esse quam sæculum intelligendum est, in quo erit omnium consummatio. Movet me (23) autem in hoc Scripturæ sanctæ auctoritas quæ dicit : « In sæculum, et adhuc. » Et « adhuc » enim quod dicit, plus aliquid sine dubio quam sæculum vult intelligi, et vide ne illud quod dicit Salvator quia « volo ut ubi ego sum et isti sint mecum; et sicut ego et tu unum sumus, et isti sint in nobis unum [54]; » ostendere videatur plus aliquid quam est sæculum et sæcula, forte etiam plus quam est sæcula sæculorum, id videlicet cum jam non in sæculo sunt omnia, sed in omnibus Deus (24).

6. His pro nostris viribus de mundi ratione dissertis, non incongruum etiam videtur ipsius mundi appellatio quid sibi velit inquirere; quæ appellatio in Scripturis sanctis diversa significans frequenter ostenditur. Quod enim Latine mundum dicimus, Græce κόσμος appellatur; κόσμος autem non solum mundum, sed et ornamentum significat. Denique in Isaia ubi ad principes filias Sion increpationis sermo dirigitur et dicit : « Pro ornamento capitis aurei calvitium habebis propter opera tua [55], » ornamentum ibi eo nomine quo mundum appellavit, id est κόσμον (25). Dicitur etiam in indumento pontificis mundi ratio contineri, sicut in Sapientia Salomonis invenimus, cum dicit, quia « in vestimento poderis erat universus mundus [56]. » Mundus dicitur etiam noster cum habitatoribus suis orbis terrarum iste, sicut cum Scriptura dicit : « Omnis mundus in maligno positus est [57]. » Meminit sane Clemens apostolorum discipulus etiam eorum quos ἀντίχθονας Græci nominarunt atque alias partes (26) orbis terræ ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt quisquam transire ad nos : quos et ipsos mundos appellavit cum, ait : « Oceanus intransmeabilis est hominibus (27), et hi qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur. » Dicitur

[52] Heb. IX, 26. [53] Ephes. II, 7. [54] Joan. XVII, 22. [55] Isa. III, 24. [56] Sap. XVIII, 42. [57] I Joan. V, 19.

« utique. » Mox mss., « per immensa sæcula. » Alias, « per diversa sæcula. »

(19) *Mundum*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem mss., « immutationibus non minimis. » Libb. editi, « immutationibus innumeris. » Paulo post mss., « qui autem numerus vel modus hic sit. » Editi, « qui autem verissimus modus horum sit. »

(20) Vide *Origenian.*, l. II, q. 3, num. 23 et 24.

(21) Sic omnes codd. mss.; editi vero, « ex quibus tamen sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ (ut verum proferam) facile deveniemus. Ait enim. »

(22) Ita mss.; editi vero, « ita ut in creaturis quidem sæcula, » etc.

(23) *Movet me*. In antea editis deest « me. »

(24) Ita mss.; editi autem, « sed omnia et in omnibus Deus. »

(25) Sic hunc locum optime emendant mss. In antea editis legitur : « Dicitur : per ornamentum capitis aurei calvitium Hebræis propter opera tua. Ornamentum ibi eo nomine quo mundum appellavit. Ideo κόσμος scribit. » Quod omni sensu caret.

(26) Ita codd. mss.; editi vero, « nominant, atque illius partes. » Paulo post mss., « intransmeabilis est. » Editi, « intransibilis est. »

(27) *Oceanus intransmeabilis est*, etc. Clementis Romani verba imitari videtur Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. VII, cap. 2, *Histor.*, ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις Ὠκεανός. Eo quoque respicere videtur Irenæus lib. II, cap. 47 : « Quid autem, inquit, possumus exponere de Oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? quidve de his quæ ultra eum sunt, enuntiare qualia sint? » Quibus verbis adjungenda sunt ista Hilarii ad psalmi LXVIII finem : « Mare quod profunda infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedat, ut neque quid extra sit, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus. » Sed et Clementis Romani locus citatur a cognomine Alexandrino *Stromat.* V, p. 586, ubi de multis cœlis seu mundis; et ab Hieronymo in Ephes. II, 2, qui, opinor, transcribit Origenis commentarios. Hæc observata sunt a clarissimo Cotelerio in notis in hunc Clementis locum de quo plura, si cupis, vide eumdem ibidem.

etiam mundus ista universitas quæ ex cœlo et terra continetur, sicut Paulus ait : « Transiet (28) enim habitus hujus mundi [58]. » Designat sane et alium quemdam mundum præter hunc visibilem etiam Dominus et Salvator noster, quem revera describere et designare difficile est : ait namque : « Ego non sum de hoc mundo [59]. » Tanquam enim ex alio quodam esset mundo, ita dicit, **83** quod « Non sum de hoc mundo. » Cujus mundi difficilem nobis esse expositionem idcirco prædiximus, ne forte præbeatur aliquibus occasio illius intelligentiæ, qua putent nos imagines quasdam quas Græci ἰδέας nominant, affirmare : quod utique a nostris alienum est, mundum incorporeum dicere, in sola mentis phantasia vel cogitationum lubrico consistentem; et quomodo Salvatorem inde esse, vel sanctos quoque illuc ituros poterunt affirmare, non video. Verumtamen præclarius aliquid et splendidius quam iste qui præsens est mundus, indicari a Salvatore non dubium est, quo etiam credentes in se tendere provocat et hortatur. Sed utrum mundus iste quem sentiri vult, separatus ab hoc sit longeque divisus, vel loco, vel qualitate, vel gloria; an gloria quidem et qualitate præcellat, intra tamen hujus mundi circumscriptionem cohibeatur, quod et mihi magis verisimile videtur, incertum tamen est, et, ut ego arbitror, humanis adhuc cogitationibus et mentibus inusitatum. Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare cum dicit : « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt : » qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei summi providentia agi regique significat, semina quædam nobis hujusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt cœlestium, et supercœlestium, terrenorum, infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici; intra quem vel a quo cæteri (si qui illi sunt) putandi sunt contineri. Unde voluit quidem globum lunæ vel solis, cæterorumque, quos planetas vocant, per singula mundos nominari. Sed et ipsum supereminentem quem dicunt ἀπλανῆ globum, proprie (29) nihilominus mundum appellari volunt. Denique etiam Baruch prophetæ librum in assertionis hujus testimonium vocant, quod ibi de septem mundis vel cœlis evidentius indicatur. Esse tamen super illam sphæram quam ἀπλανῆ (30) dicunt, volunt aliam, quam, sicut apud nos cœlum

A continet omnia quæ sub cœlo sunt, ita illam dicunt immensa quadam sui magnitudine et ineffabili complexu spatia universarum sphærarum ambitu magnificentiore constringere; ita ut omnia intra ipsam ita sint sicut est hæc terra nostra sub cœlo : quæ etiam in Scripturis sanctis terra bona et terra viventium creditur nominari, habens suum cœlum illud quod superius, in quo cœlo sanctorum nomina scribi, vel scripta esse dicuntur a Salvatore (31); quo cœlo cohibetur illa terra atque concluditur, quam Salvator in Evangelio mitibus et mansuetis repromittit [60]. Ex illius namque terræ nomine etiam hanc nostram cui *arida* prius nomen fuerat, cognominatam volunt, sicut et firmamentum hoc cœlum illius cœli vocabulo nuncupatum

B est. Verum de hujuscemodi opinionibus plenius in illo loco tractavimus, cum requireremus quid esset quod in principio fecit Deus cœlum et terram [61]. Aliud enim cœlum et alia terra indicatur esse quam illud firmamentum quod post biduum factum dicitur, vel arida quæ postmodum terra nuncupatur. Sane hoc quod dicunt quidam de hoc mundo, quoniam corruptibilis quidem est ex eo quod factus est, nec tamen corrumpitur, quia corruptione fortior et validior est voluntas Dei qui fecit eum et continet illum ne ei corruptio dominetur, rectius sentiri ista possunt de eo mundo quem ἀπλανῆ sphæram (32) supra diximus, quia ex voluntate Dei nequaquam corruptioni subjaceat, pro eo quod nec

C causas corruptionis accepit. Sanctorum quippe est et ad liquidum purificatorum (33) mundus ille, et non impiorum sicut iste noster. Videndum autem est ne forte in hoc respiciens Apostolus dixerit : « Prospicientibus nobis non ea quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur temporalia sunt, quæ autem non videntur æterna sunt [62] (34). Scimus autem quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, ædificationem habemus a Deo domum non manufactam æternam in cœlis [63]. » Cum enim alibi dicat : « Quia videbo cœlos opera digitorum tuorum [64], » et de omnibus invisibilibus per prophetam Deus dixit : « Quia manus mea fecit hæc omnia [65], » istam æternam domum quam sanctis repromittit (35) in cœlis,

D manufactam non esse pronuntiat, differentiam sine dubio creaturæ in his quæ videntur, et in his quæ non videntur (36) ostendens. Non enim idem intelligitur, quod dicit (37), ea quæ non videntur, et

[58] I Cor. VII, 31. [59] Joan. XVII, 15. [60] Matth. V, 4. [61] Gen. I, 1. [62] II Cor. IV, 18. [63] II Cor. V, 1. [64] Psalm. VIII, 4. [65] Isa. LXVI, 2.

(28) Sic mss. Libb. editi, « quæ est ex cœlo et terra, sicut Paulus ait : Transiet. »

(29) Ἀπλανῆ, *globum proprie*. Ita codd. mss. In antea editis deest ἀπλανῆ et « proprie. »

(30) Ἀπλανῆ. Deest in antea editis, sed habetur in omnibus mss. Paulo infra mss., « repromittit. Ex illius namque terræ nomine. » Editi, « promittit, et illius namque terræ nomine. »

(31) Vide lib. II *Origenian.*, q. 11, num. 11.

(32) Sic codd. mss. ; editi vero, ἀκηράτων *sphæram.*

(33) Editi libb., « perfectorum. »

(34) Libb. editi : « Vobis non ea quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim non videntur, æterna sunt; quæ autem videntur, temporalia sunt. » Sed mss. ut in nostro textu.

(35) Ita mss. Libb. editi vero, « cum alibi dicatur : Videbo cœlos tuos, etc., per prophetam dixit, etc., quam sanctis promittit. »

(36) *Et in his quæ non videntur.* Hæc in antea editis omissa sunt, quamvis habeantur in omnibus mss.

(37) *Quod dicit.* Deest in antea editis, sed reperitur in mss.

ea quæ invisibilia sunt. Ea namque quæ sunt invisibilia, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent ut videri possint, quæ Græci ἀσώματα, id est incorporea appellarunt; hæc autem de quibus Paulus dixit: « Quæ non videntur [66], » naturam quidem habent ut videri possint, nondum tamen videri ab his quibus promittuntur, exponit.

7. His igitur tribus opinionibus de fine omnium et de summa beatitudine prout sentire potuimus adumbratis, unusquisque legentium apud semetipsum diligentius et scrupulosius judicet, si potest aliqua harum probari vel eligi. **84** Dictum est enim quod vel incorporea vita agi posse putanda sit (39), posteaquam Christo fuerint subjecta omnia et per Christum Deo Patri, cum erit omnia (40) et in omnibus Deus; vel cum nihilominus Christo fuerint universa subjecta, et per Christum Deo, cum quo et unus spiritus, secundum hoc quod spiritus sunt naturæ rationabiles, fiunt (41); tunc ipsa quoque substantia corporalis optimis et purissimis spiritibus sociata pro assumentium qualitate vel meritis (42) in æthereum statum transmutata, secundum quod Apostolus dicit: « Et nos immutabimur [67], » refulgebit; aut certe quod eorum quæ videntur habitu prætereunte, omni corruptibilitate D decussa atque purgata, omnique hoc mundi statu in quo planetarum dicuntur sphæræ, supergresso atque superato, supra illam quæ ἀπλανής dicitur (43), sphæram piorum atque beatorum statio A collocatur (44), quasi in terra bona, et terra vivorum quam mansueti et mites hæreditate percipient (45); cujus est cœlum illud quod ambitu magnificentiore ipsam illam circumdat et continet terram; quod vere cœlum et principaliter appellatur, in quo cœlo vel terra finis omnium atque perfectio tuta ac fidissima possit statione consistere, quo scilicet illi post correptionem castigationemque quas pro delictis pertulerant purgationis obtentu, expletis omnibus atque depensis, terræ illius habitaculum mereantur; hi vero qui verbo Dei obedientes fuerunt ac sapientiæ ejus jam hinc capaces se obtemperantes præbuerunt, cœli illius vel cœlorum regna promereri dicantur; et ita dignius compleatur illud quod dictum est: « Beati B mansueti, quia ipsi hæreditate possidebunt terram; » et: « Beati pauperes spiritu, quoniam ipsi hæreditate capient regnum cœlorum [68]; » et quod dicit in psalmo: « Exaltabit te et hæreditate capies terram [69] (46). » Ad hanc etenim terram descendi dicitur, ad illam autem quæ in alto est, exaltari. Hoc ergo modo videtur quasi iter quoddam sanctorum profectibus aperiri ab illa terra ad illos cœlos, ut non tam permanere in illa terra quam habitare videantur, transituri scilicet, cum in id quoque profecerint (47), ad hæreditatem regni cœlorum.

HIERON. INTERP.

Triplex ergo suspicio (38) nobis de fine suggeritur, e quibus quæ vera et melior sit, lector inquirat. Aut enim sine corpore vivemus, cum subjecti Christo subjiciemur Deo, et Deus fuerit omnia in omnibus; aut quomodo Christo subjecta cum ipso Christo subjicientur Deo, et in unum fœdus arctabuntur; ita omnis substantia redigetur in optimam qualitatem, et dissolvetur in ætherem quod purioris simpliciorisque naturæ est; aut certe sphæra illa quam supra appellavimus ἀπλανῆ, et quidquid illius circulo continetur, dissolvetur in nihilum; illa vero qua ἀντιζώνη ipsa tenetur et cingitur, vocabitur terra bona; nec non et altera sphæra, quæ hanc ipsam terram circumambit vertigine et dicitur cœlum, in sanctorum habitaculum conservabitur.

CAPUT IV.

Quod unus est Deus legis et prophetarum, et Domini Jesu Christi Pater.

1. His itaque per ordinem prout potuimus breviter digestis, consequens est secundum quod ex C initio proposuimus, confutare etiam eos qui putant alium Deum esse Patrem Domini nostri Jesu Christi, præter illum qui Moysi responsa legis dabat, vel prophetas mittebat, qui est Deus patrum Abraham, Isaac et Jacob. Oportet enim primum in hac nos fidei ratione firmari. Considerandum ergo est illud quod frequenter in Evangeliis dicitur, et singulis quibusque Domini et Salvatoris nostri gestis adjungitur: « Ut impleatur quod dictum est per prophetam » illum vel illum, cum manifestum sit quia prophetæ illius sunt Dei qui mundum fecit. Ex ipsa ergo consequentia concluditur, quoniam qui prophetas misit, de Christo quæ prædicenda erant, ipse prædixit. Et dubium D non est, quod hæc non alienus quisquam ab eo, sed Pater ipsius prædicebat. Sed et illud quod frequenter exempla de Veteri Testamento a Salvatore proferuntur, vel ab apostolis ejus, non aliud

[66] I Cor. IV, 18. [67] I Cor. XV, 52. [68] Matth. V, 3, 4. [69] Psalm. XXXVI, 34.

(38) *Triplex ergo suspicio*, etc. Hæc exstant in epistola Hieronymi ad Avitum. De his autem vide librum II *Origenianorum*, quæst. 9, de resurrectione.

(39) Vide l. II *Origen.*, q. 11, n. 16.

(40) *Per Christum Deo Patri, cum erit omnia.* Hæc quæ in editis omissa sunt, restituunt codd. mss.

(41) Mss., « fiunt. » Editi, « fuerint. »

(42) Sic mss.; editi « mentis, » male.

(43) Sic omnes codd. mss. recte, ut patet ex versione Hieronymi. Libb. editi: « hujus mundi statu qui ἀκηράτων sphæra dicitur, supergresso atque superato, super illam quæ aplanes dicitur. »

(44) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 11.

(45) Mss., « percipiant. » Libb. editi, « possideant. » Infra libb. editi, « quo scilicet illi qui post correptionem, » etc., sed delendus erat articulus « qui » hic redundans et orationis seriem turbans.

(46) Sic mss. Libb. editi, « ut hæredites terram. »

(47) Sic mss. Libb. editi, « id quoque fecerint. »

indicat nisi quod auctoritas veteribus a Salvatore A et ab ejus discipulis adhibetur. Sed et illud quod ad benignitatem provocans discipulos Salvator dicit : « Estote perfecti sicut et Pater vester cœlestis perfectus est, qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos [70]; » cuivis etiam exiguæ intelligentiæ viro evidentissimum suggerit (48) intellectum, quod non alium ad imitandum proponit discipulis suis Deum, nisi factorem cœli, et imbrium præbitorem. Quod autem dicit quia orantes oporteat dicere : « Pater noster qui es in cœlis [71]; » quid aliud videtur ostendere nisi Deum in melioribus mundi, id est creaturæ suæ partibus requirendum ? Sed et quod de juramentis optima quædam instituta definiens B ait « non oportere (49) jurare, neque per cœlum, quia sedes est Dei; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus [72]; » nonne apertissime videtur propheticis vocibus consonare quibus dicitur : « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum [73]? » Sed et e templo ejiciens eos qui vendebant oves, et boves, et columbas, effundens quoque mensas nummulariorum, et dicens : « Tollite ista hinc, et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis [74]; » **85** Patrem suum sine dubio dicebat eum cujus nomini Salomon (50) magnificum templum exstruxerat. Sed et illud quod ait : « Non legistis quod dictum est a Deo ad Moysem : Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; non est autem Deus mortuorum, sed C viventium [75]; » manifestissime nos docet quoniam (51) Deum patriarcharum, pro eo quod sancti essent et viverent, Deum appellabat viventium, illum scilicet qui dixerat in prophetis : « Ego sum Deus, et non est Deus præter me [76]. » Sciens namque Salvator Deum Abraham esse eum qui in lege scriptus est, et ipsum esse qui dicit quia « Ego sum Deus, et non est Deus præter me; » siquidem ipsum illum Patrem esse fatetur qui ignorat alium super se esse Deum, sicut putant hæretici; absurde eum Patrem pronuntiat qui eminentiorem ignorat Deum. Si vero non quidem ignorat, sed fallit dicens non alium esse Deum præter se, multo magis absurdum est si mendacem Patrem suum fatetur. Ex quibus omnibus in hanc indaginem sensus adducitur, quia D alium nesciat Patrem nisi omnium conditorem et creatorem Deum.

2. Longum erit (52) si ex omnibus Evangeliorum locis testimonia congregemus, quibus unus atque idem Deus legis et Evangeliorum esse doceatur. Contingemus tamen (53) breviter etiam de Actibus apostolorum [77], ubi Stephanus et apostoli preces suas dirigunt ad eum Deum qui fecit cœlum et terram, et qui locutus est per os sanctorum prophetarum suorum; ipsum dicentes Deum Abraham, Isaac et Jacob; Deum qui eduxit populum suum de terra Ægypti. Quæ sententiæ sensum nostrum evidentissime sine dubio ad Creatoris dirigunt fidem, et affectum ejus inserunt his qui hæc pie de eo fideliterque didicerunt; sicut et ipse Salvator cum interrogatus esset quod mandatum esset maximum omnium in lege, respondit, dicens : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua. Secundum autem simile est huic : Diliges proximum tuum sicut teipsum. » Et his addidit, « quia in istis duobus mandatis tota lex pendet et prophetæ [78]. » Quomodo ergo ei quem erudiebat atque in discipulatum (54) producebat, hoc mandatum ante omnia mandata commendat, per quod sine dubio in Deum legis ejus conciliaretur affectus, eo quod ipsis his verbis (55) hæc fuerant a lege prædicata ? Sed concedatur contra has omnes evidentissimas approbationes, quia de alio nescio quo Deo dicat Salvator : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, » et reliqua quæ dicta sunt. Et quomodo si lex et prophetæ Creatoris sunt, sicut dicunt, id est alterius Dei præter eum quem ait bonum, consequenter dictum videbitur (56) id quod addidit, legem et prophetas in his duobus pendere mandatis ? Quomodo enim quod alienum et peregrinum a Deo est, pendebit in Deo ? Paulus autem dicens : « Gratias ago Deo meo cui servio in spiritu meo a proavis meis in conscientia pura [79]; » dilucide ostendit quia non ad aliquem novum Deum, sed ad Christum (57) venerit. Quos enim alios proavos Pauli oportebit intelligi, nisi eos de quibus ipse dicit : « Hebræi sunt, et ego; Israelitæ sunt, et ego [80]. » Sed et præfatio ipsa Epistolæ ejus ad Romanos nonne (58) hæc eadem his qui intelligere Pauli litteras norunt, diligenter ostendet, quem Deum Paulus prædicat ? Ait enim : « Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus, segregatus in Evangelium

[70] Matth. v, 48, 45. [71] Matth. vi, 9. [72] Matth. v, 34, 35. [73] Isa. LXVI, 1. [74] Joan. II, 16. [75] Matth. XXII, 32. [76] Isa. XLV, 7. [77] Act. VII. [78] Matth. XXII, 37-39. [79] II Tim. I, 3. [80] II Cor. XI, 22.

(48) Sic omnes codd. mss.; libb. editi, « cui etiam..... non suggerit. » Paulo post libb. editi : « proponit Deus discipulis suis Dominum. » Mss., « proponit discipulis suis Deum. »

(49) Ita mss. Alias, « sed et de juramentis... ait : non oportet. »

(50) Sic recte omnes codd. mss. Alias : « Patrem sine dubio Dominum dicebat eum cujus novum Salomon. »

(51) Libb. editi, « quomodo. » Mss., « quoniam. »

(52) *Longum erit.* Sic mss.; editi vero, « congruum erit. »

(53) Vox « tamen » deest in antea editis, sed habetur in mss.

(54) Sic mss.; editi vero « in disciplinatum. »

(55) *Verbis.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem libb. editi habent, « sed concedatur circa has omnes. » Mss. ut in nostro textu.

(56) Libb. editi mendose, « quem aiunt bonum, consequenter deinde videbitur; » recte autem mss. ut in nostro textu.

(57) Sic mss. Libb. editi, « nisi Christum. »

(58) *Nonne.* Deest in editis; sed habetur in mss.

Dei quod ante promiserat per prophetas suos (59) in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Christi Jesu Domini nostri [81], » etc. Sed et illud quod ait : « Non obturabis os bovi trituranti ; nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos utique dicit? Propter nos enim scriptum est, quia in spe debet qui arat arare, et qui triturat sub spe fructus percipiendi [82]. » In quo evidenter ostendit quia qui legem dedit Deus, propter nos, id est propter apostolos dicit : « Non obturabis os bovi trituranti ; » cui cura erat non boum, sed apostolorum qui Christi Evangelium prædicabant. In aliis quoque promissionem legis amplectens Paulus ipse ita ait : « Honora patrem tuum et matrem, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, et longævus super terram sis, terram bonam quam Dominus Deus tuus dabit tibi [83]. » Per quæ sine dubio (60) placere sibi legem et Deum legis atque ejus promissa pronuntiat.

5. Sed quoniam solent interdum hujus hæresis assertores per deceptiosa quædam sophismata simpliciorum quorumque corda decipere (61), absurdum non puto si etiam ea quæ in assertionibus suis proferre solent, proponentes subreptionem eorum ac mendacia (62) confutemus. Aiunt igitur : Scriptum est : « Deum nemo vidit unquam [84] ; » ille autem Deus quem Moyses prædicat, et ab ipso Moyse visus est, et antea a patribus ejus ; is vero qui a Salvatore annuntiatur, a nullo penitus visus est. Interrogemus ergo eos et nos si hunc quem fatentur Deum et alium esse eum dicunt quam creatorem Deum, visibilem an invisibilem dicant esse. Et siquidem dixerint quia visibilis est, **86** præter hoc quod contra Scripturæ sententiam venire arguentur, quæ dicit de Salvatore, quia « imago est invisibilis Dei primogenitus omnis creaturæ [85] ; » incurrent etiam in illud absurdum, quod Deum corporeum esse dicant. Non enim aliter videri quid potest nisi per habitum, et magnitudinem, et colorem, quæ sunt specialia corporum. Et si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, invenietur et Deus esse ex materia ; quod

A si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est, erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. Rursum quoque interrogabimus eos : Materia facta est an ingenita, id est infecta ? Et siquidem dixerint quia (63) infecta est, id est ingenita, requiremus ab eis si materiæ pars quidem alia Deus, alia autem pars mundus est. Si vero responderint de materia quia facta est, sine dubio consequetur, ut eum quem Deum dicunt, factum esse fateantur (64) ; quod utique nec ipsorum, nec nostra ratio admittit. Sed dicent : Invisibilis est Deus. Et quid agetis ?

Si invisibilem eum esse dicitis per naturam, neque Salvatori debet esse B visibilis.

HIERONYMI INTERPRET. *Restat ut invisibilis (65) sit Deus ; si autem invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis erit.*

Quinimo et videri Deus Pater Christi dicitur, quoniam « qui videt, inquit, Filium, videt et Patrem [86]. » Quod utique vos vehementer angustat (66), a nobis vero rectius non pro videndo, sed pro intelligendo sentitur. Qui enim intellexerit Filium, intelliget et Patrem. Hoc ergo modo Moyses etiam Deum vidisse putandus est, non carnalibus oculis eum intuens, sed visu cordis ac sensu mentis intelligens, et hoc ex parte aliqua. Manifestum enim est quia, « Faciem, inquit, meam non videbis (scilicet qui Moysi responsa præbebat), sed posteriora mea [87]. » Quæ utique cum eo sunt intelligenda sacramento, quo intelligi convenit dicta divina, abC jectis profecto illis et spretis anilibus fabulis quæ de anterioribus Dei ab imperitis posterioribusque finguntur. Neque sane quis nos impium aliquid sensisse arbitretur, quod diximus quia nec Salvatori visibilis est Pater : consideret quali distinctione (67) adversus hæreticos agentes utimur. Diximus enim quod aliud sit videre et videri, et aliud nosse et nosci, vel cognoscere atque cognosci. Igitur videre et videri corporum res est ; quod utique nec Patri nec Filio, nec Spiritui sancto inter se invicem competenter aptabitur. Natura enim Trinitatis modum visionis excedit, his quæ in corpore sunt, id est omnibus (68) reliquis creaturis qualitatem inter se invicem visionis indulgens ; incorporeæ vero naturæ et principaliter intellectuali, nihil aliud conD venit nisi nosse vel nosci, sicut et Salvator ipse

[81] Rom. I, 1-4. [82] I Cor. IX, 9, 10. [83] Ephes. VI, 2, 3. [84] Joan. II, 18. [85] Coloss. I, 15. [86] Joan. XIV, 9. [87] Exod. XXXIII, 23.

(59) *Suos.* Deest in editis, non vero in mss. Paulo post mss., « bovi trituranti. » Editi, « bovis triturantis. » Ibidem mss., « an propter nos utique dicit. » Editi, « an propter nos voluit dicere. »

(60) *Per quæ sine dubio.* Ita mss. ; editi autem, « persæpe sine dubio. » Ibidem libb. editi, « atque ejus jussa pronuntiat. » Mss. ut in nostro textu.

(61) *Decipere.* Ita mss. ; editi vero, « surripere. »

(62) *Mendacia.* Sic mss.; editi vero, « dementiam. » Paulo post libb. editi, « si hunc quem fatentur Deum, alium esse Deum quam creatorem Deum dicunt, visibilem. » Mss. ut in nostro textu.

(63) *Quia.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem libb. editi, « pars aliqua Deus, pars autem mundus est. » Mss. ut in nostro textu.

(64) Mss., « fateantur. » Libb. editi, « confiteantur. »

(65) *Restat ut invisibilis*, etc. Ex Hieronymi epist. 94 ad Avitum. Vide Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 17 et 18.

(66) Sic omnes codd. mss. ; libb. editi, « quo utique nos quidam vehementer angustant. »

(67) Sic mss. ; editi perperam, « neque sane nos impium aliquid sensisse arbitremur... considerent quali distinctione. »

(68) Sic mss. ; libb. editi, « his qui in corpore sunt, idem omnibus. »

pronuntiat dicens, quia « nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare [88]. » Manifestum ergo est quia non dixit, nemo vidit Patrem nisi Filius, sed « nemo novit Patrem nisi Filius (69). »

4. Si vero propter illa quæ dicuntur in Veteri Testamento, quod irascitur Deus vel pœnitet, vel si qua alia humani affectus passio designatur, materiam sibi ad confutandos nos præberi putant, affirmantes penitus impassibilem Deum, atque his omnibus carentem affectibus sentiendum (70); ostendendum est eis etiam in evangelicis parabolis haberi similia cum dicit, quia is qui plantavit vineam et locavit eam colonis, qui coloni missos ad se servos interemerunt, ad ultimum etiam filium ad se missum occiderunt, iratus dicitur abstulisse vineam ab eis, et malos colonos male perditum dedisse, et vineam colonis aliis tradidisse qui redderent ei fructum (71) in tempore suo [89]. Sed et illos cives qui profecto patrefamilias accipere sibi regnum, legatos miserunt post eum dicentes: « Nolumus eum regnare super nos [90], » impetrato regno regressus (72) paterfamilias et iratus interfici coram se jubet, et civitatem eorum igne consumit. Sed et nos sive in Vetere Testamento, sive in Novo cum de ira Dei legimus, non secundum litteram quæ dicuntur advertimus, sed spiritalem intellectum requirimus in talibus, ut ita sentiamus sicut intelligere de Deo dignum est. De quibus secundum parvitatem sensus nostri cum secundi psalmi exponeremus illum versiculum in quo ait (73): « Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos [91], » prout potuimus, qualiter hoc intelligi deberet ostendimus.

CAPUT V.

De justo et bono.

1. Verum quoniam movet etiam istud quosdam quod principes istius hæresis divisionem quamdam fecisse sibi videntur, qua dixerunt aliud esse justum, aliud bonum, et hac divisione in divinitate etiam usi sunt, affirmantes bonum quidem Deum esse Patrem Domini nostri Jesu Christi, et non justum, justum vero legis et prophetarum Deum, nec tamen bonum; huic quæstioni respondere quam potuero breviter necessarium puto. Existimant igitur bonitatem affectum talem quemdam esse, quod bene fieri omnibus debeat **87** etiamsi indignus sit is cui beneficium (74) datur, nec bene consequi mereatur; sed, ut mihi videtur, non recte usi sunt

A tali definitione, putantes non fieri bene huic cui austerum vel triste aliquid infertur. Justitiam vero putarunt affectum esse talem qui unicuique prout meretur retribuat. Sed et in hoc rursum definitionis suæ sensum non recte interpretantur. Putant enim quia quod justum est malis mala faciat, bonis bona, id est, ut secundum sensum ipsorum justus malis non videatur bene velle, sed velut odio quodam ferri adversus eos; et colligunt sicubi forte in Scripturis Veteris Testamenti inveniunt historiam referentem, verbi gratia de diluvii pœnis, et eorum qui in eo exstincti referuntur, vel cum Sodoma et Gomorrha ignei sulphureique imbris vastatione depopulantur, vel cum in deserto pro peccatis suis omnes (75) decidunt, ita ut nullus ex his qui de
B Ægypto fuerant profecti, inveniatur terram repromissionis intrare præter Jesum et Caleb [92]. De Novo autem Testamento misericordiæ ac pietatis congregant verba, quibus a Salvatore discipuli informantur, et quibus pronuntiari videtur, quia nemo sit bonus præter unum Deum Patrem; et per hoc ausi sunt bonum quidem nominare Patrem Salvatoris Jesu Christi, alium autem esse dicunt mundi Deum, quem justum eis, non etiam bonum (76) placuit appellare.

2. A quibus primo illud exigendum puto, si secundum suam definitionem justum possunt ostendere conditorem punientem pro meritis vel eos qui diluvii tempore perierunt, vel Sodomitas, vel eos
C qui ex Ægypto profecti fuerant, cum videamus interdum multo nequiora et scelestiora committi flagitia quam fuerint illa pro quibus hi quos supra diximus interempti sunt, nondum tamen videmus unumquemque peccantium pœnam luere meritorum; nunquidnam bonum dicent (77) effectum eum qui aliquando justus erat? An potius illud putabunt, quod justus quidem est nunc, sed patienter fert humana delicta, tunc vero nec justus quidem erat qui innocentes parvulos et lactentes simul cum immanibus et impiis gigantibus (78) exstinguebat? Sed hæc ita sentiunt, quia nihil audire ultra litteram norunt; alioquin ostendant quomodo justum est secundum litteram, in tertiam et quartam progeniem parentum reddi peccata in sinum filiorum, et in fi-
D liorum ipsorum filios post ipsos [93]. A nobis autem talia ista non secundum litteram intelliguntur, sed sicut Ezechiel docuit parabolam eam dicens [94], requirimus quid significet introrsus ipsa parabola. Sed et illud debent ostendere, quomodo justus sit, et

[88] Matth. xi, 27. [89] Matth. xx. [90] Luc. xix, 14. [91] Psal. ii, 5. [92] Gen. vii, 19. [93] Deut. v, 9. [94] Ezech. xviii, 3.

(69) *Sed nemo novit Patrem nisi Filius.* Desiderantur in antea editis, sed in omnibus habentur mss.

(70) Ita mss. Libb. editi, « sentiendi. »

(71) Libb. editi, « iratus Dominus dicitur... male perdidisse... redderent ei fructus. » Mss. ut in nostro textu.

(72) Ita mss. Alias, « ingressus. » Ibidem mss., « igne consumit. » Libb. editi, « igne consumi. »

(73) *In quo ait.* Desiderantur in antea editis, sed habentur in mss.

(74) Mss., « beneficium. » Libb. editi, « benefactum. »

(75) *Omnes.* Sic mss.; editi, « mortui. » Ibidem libb. editi, « terram promissionis intrasse. » Mss. ut in nostro textu.

(76) *Non etiam bonum.* Ita mss.; libb. editi, « et non solum bonum. »

(77) Mss., « dicent. » Editi, « dicunt. »

(78) *Gigantibus.* Deest in editis, sed habetur mss. Mox mss., « ultra litteram. » Libb. « præter litteram. »

pro meritis unicuique retribuens, qui punit terrenos et diabolum, cum nihil dignum pœna commiserint. Non enim poterant (si secundum istos naturæ malæ et perditæ erant) aliquid boni agere. Nam et quod judicem eum dicunt, non tam gestorum, quam naturarum judex videtur; quippe si natura mala benefacere non potest, nec bona male. Tum deinde eum quem bonum dicunt, si ad omnes bonus est, sine dubio et ad eos qui perituri sunt bonus est; et quomodo non eos salvat? Si non vult, jam non erit bonus; si vult et non potest, omnipotens non erit. Quin potius audiant in Evangeliis Patrem Domini nostri Jesu Christi ignem præparantem diabolo et angelis ejus [95]. Et quomodo istud opus tam pœnale quam triste secundum sensum istorum (79) boni Dei videbitur? Sed et ipse Salvator boni Dei Filius in Evangeliis protestatur et dicit, « quia si signa et prodigia facta fuissent in Tyro et Sidone, olim in sacco et cinere sedentes pœnitentiam egissent [96]. » Et cum proximus utique ipsis urbibus accessisset, ac fines earum fuisset ingressus (80), cur, quæso, declinat civitates istas ingredi, et præstare eis signorum et prodigiorum copiam, si eas his gestis in sacco et cinere certum erat acturas esse pœnitentiam? Quod utique cum non facit, sine dubio perditioni eas relinquit, quas malæ et perditæ naturæ (81) non esse ipse Evangelii sermo indicat qui eas potuisse pœnitere designat. Sed et in quadam Evangelii nihilominus parabola ingrediens rex videre discumbentes qui fuerant invitati, vidit quemdam non indutum nuptialibus indumentis, et ait ei: « Amice, quomodo huc intrasti non habens indumentum nuptiale? Tunc ait ministris: Ligantes ei manus et pedes mittite eum foras in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridor dentium [97]. » Dicant nobis quis est iste rex qui ingressus est videre discumbentes, et inveniens inter eos quemdam sordidis indumentis, jubet eum vinctum per ministros suos in exteriores tenebras detrudi. Nunquidnam ille est quem justum dicunt? Et quomodo bonos ac malos jusserat invitari (82), nec merita a ministris sciscitari præceperat? Per quod utique non justi alicujus, ut isti dicunt, et pro meritis retribuentis, sed erga omnes indiscretæ benignitatis indicatur affectus. Si vero necesse est hoc de bono Deo, id est vel de Christo, vel de Patre Christi intelligi, quid aliud est quod justo Dei judicio objiciunt; imo quid tale est quod in Deo legis criminantur (83), quale est ut eum qui ab his servis quos miserat vocare bonos et malos, fuerat invitatus, juberet pro sordidioribus indumentis vinctum manibus pedibusque in exteriores tenebras præcipitari?

88 3. Et hæc quidem sufficere debent quæ ex auctoritate assumpsimus Scripturarum ad refellenda ea quæ hæretici obtendere solent. Non tamen indecens videbitur, si etiam ex ratione ipsius consequentiæ paucis agamus cum eis. Interrogamus ergo eos si norunt quæ ratio apud homines virtutis ac malitiæ habeatur, et si videtur consequens esse, ut virtutes dicamus in Deo, vel, ut ipsis videtur, in duobus istis diis. Respondeant hoc quoque: si videtur eis bonitas virtus (84) esse aliqua, quod puto sine dubio fatebuntur, quid etiam dicent de justitia? Nunquam profecto, ut mihi videtur, ita desipient, ut justitiam negent esse virtutem. Ergo si bonum virtus, et justitia virtus est, sine dubio justitia bonitas est (85). Si vero dixerint non esse bonum justitiam, superest ut aut malum sit, aut indifferens. Et quidem dicentibus malum esse justitiam respondere ineptum puto. Videbor enim vel insanis sermonibus, vel mente motis hominibus respondere. Malum enim quomodo videbitur id quod bonis bona retribuere potest, sicut etiam ipsi fatentur? Si vero indifferens dixerint, consequens est ut cum justitia indifferens sit, et sobrietas et prudentia et omnes reliquæ virtutes indifferentes habeantur. Et quid respondebimus Paulo dicenti: « Si qua virtus, si qua laus, hæc cogitate quæ didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me [98]? » Discant ergo perscrutantes Scripturas divinas, quæ sunt singulæ virtutes, et non subripiant in hoc quod dicunt, quia is Deus qui unicuique secundum meritum retribuit, odio malorum retribuit (86) malis mala, et non pro eo quod austerioribus curari indigent medicamentis hi qui deliquerunt, et propterea (87) his adhibet ea quæ emendationis prospectu ad præsens videntur sensum doloris inferre. Non legunt (88) quid scriptum sit de spe illorum qui in diluvio perempti sunt, de qua spe Petrus ipse in prima Epistola sua ita ait: « Quia Christus mortuus quidem est carne, vivificatus autem spiritu: in quo pergens prædicavit his spiritibus qui in carcere tenebantur, qui increduli fuerant aliquando cum exspectarent Dei patientiam in diebus Noe cum fabricaretur arca, in qua pauci,

[95] Matth. xxv, 41. [96] Matth. xi, 21. [97] Matth. xxii, 12, 13. [98] Phil. iv, 8, 9.

(79) Sic mss. Alias, « tam pœnale, tam triste secundum sensum eorum. »

(80) *Ac fines earum fuisset ingressus.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(81) Sic recte mss.; libb. editi, « vitæ. » Paulo post mss., « huc intrasti. » Libb. editi, « introisti huc. »

(82) Ita mss. Libb. editi, « nunquid non ille est... invitare jusserat. »

(83) Sic mss. Libb. editi: « Quid illud est quod justo Dei judicio objicitur? Imo quid tale est quod in Deo legis criminatur? »

(84) *Bonitas virtus.* Desiderantur in antea editis, sed habentur in omnibus mss.

(85) *Sine dubio justitia bonitas est.* Hæc etiam desunt in antea editis, quamvis reperiantur in omnibus mss.

(86) *Odio malorum retribuit.* Hæc quoque desiderantur in antea editis, sed habentur in mss.

(87) Ita mss. Libb. editi, « postea. » Paulo post mss., « de qua spe Petrus. » In editis deest, « spe. »

(88) Vide l. ii *Origenian.*, q. 11, n. 7.

id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam, quod et vos simili forma nunc baptisma salvos facit [99]. » De Sodoma autem et Gomorrha dicant nobis, si credunt creatoris Dei esse propheticas voces, ejus scilicet qui refertur super eos ignis et sulphuris imbrem pluisse: quid dicit de ipsis Ezechiel propheta? « Restituetur, inquit, Sodoma in antiquum [1]. » Quid autem affligens eos qui pœna digni sunt, non pro bono affligit? Qui etiam ad Chaldæam dicit: « Habes carbones ignis, sede super eos, ipsi erunt tibi adjutorio [2]. » Sed et de his qui in deserto ceciderunt, audiant quid in LXXVII psalmo, qui Asaph superscribitur, referatur; ait enim: « Cum occideret eos, tunc exquirebant eum [3]. » Non dicit, quia aliis interfectis alii requirebant eum, sed ait quia eorum qui occidebantur talis erat interitus, ut mortificati requirerent Deum. Ex quibus omnibus constat unum eumdemque esse justum et bonum legis et Evangeliorum Deum, et benefacere cum justitia et cum bonitate punire; quia nec bonum sine justo, nec justum sine bono dignitatem divinæ potest indicare naturæ. Addemus adhuc etiam hoc, versutiis eorum compellentibus nos: Si aliud est justum quam bonum, quoniam bono malum contrarium est, et justo injustum, sine dubio et injustum aliud erit quam malum; et sicut justus apud vos (89) non est bonus, ita neque injustus erit malus; et rursum, sicut bonus non est justus, ita et malus non erit injustus. Cui autem non videtur absurdum, ut Deo quidem bono contrarius sit malus, Deo autem justo quem inferiorem bono dicunt, contrarius nemo sit? Non enim sicut Satanas est qui malus dicitur, ita est alius aliquis qui dicatur injustus. Quid ergo est? Rescindamus ea quæ defendimus. Non enim poterunt dicere, quia malus non etiam injustus sit, et injustus malus. Quod si in istis contrariis indissociabiliter inhæret vel malo injustitia, vel injustitiæ malum, sine dubio et bonus indissociabilis erit justo, et justus bono; ut sicut unam eamdemque nequitiam malitiæ et injustitiæ dicimus, ita bonitatis ac justitiæ virtutem unam eamdemque teneamus.

4. Sed iterum ad Scripturæ nos revocant verba proferentes illam suam (90) famosissimam quæstionem. Aiunt namque: Scriptum est, quia « non potest arbor mala fructus bonos facere; ex fructu enim arbor cognoscitur [4]. » Quid ergo aiunt? Qualis arbor sit lex, ex fructibus suis, id est ex præceptorum sermonibus declaratur. Si enim bona inveniatur lex, sine dubio et qui dedit eam bonus Deus esse creditur. Si vero justa magis quam bona, justus etiam legislator putabitur Deus. Paulus apostolus nulla circuitione usus ait: « Lex ergo bona est, et mandatum sanctum et justum et bonum [5]. » Ex quibus est manifestum, quia Paulus non istorum litteras didicerat qui justum a bono separant (91), sed ab eo Deo fuerat instructus, et ejus Dei Spiritu fuerat illuminatus, qui simul et sanctus et bonus et justus est; per cujus ille Spiritum loquens, dicebat mandatum legis esse sanctum, et justum, et bonum. Et ut evidentius supra justitiam et sanctitatem bonitatem magis inesse ostenderet in mandato, repetito sermone, pro his tribus solam protulit bonitatem dicens: « Quod ergo bonum est,
89 mihi mors est? absit [6]. » Sciens quippe bonitatem genus esse virtutum, justitiam vero vel sanctitatem species generis, ideo cum in superioribus genus simul ac species nominasset, repetens sermonem ad solum genus retorsit. Sed et in consequentibus: « Peccatum, inquit, per bonum mihi operatum est mortem [7]. » In quo id per genus concludit, quod superius per species exposuerat. Hoc modo namque intelligendum est etiam illud quod dictum est: « Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, et malus de malo profert malum [8]. » Genus namque assumpsit etiam hic in bono (92) vel malo, ostendens sine dubio in bono homine esse et justitiam et sobrietatem et prudentiam et pietatem et omne quod vel dici bonum vel intelligi potest. Similiter etiam et malum hominem dixit, qui sine dubio esset injustus, et impurus, et impius, et omnia quæ per partes hominem malum deformant. Sicut enim sine his nequitiis nemo aliquem (93) malum hominem putat, nec esse malus potest, ita et sine illis virtutibus certum est quod nemo putabitur esse bonus. Superest eis adhuc etiam, illud, quod velut proprie sibi datum scutum putant, quod dixit Dominus in Evangelio: « Nemo bonus nisi unus Deus Pater [9], » dicentes hoc esse proprium vocabulum Patris Christi, qui tamen alius sit a creatore omnium Deo, cui creatori bonitatis (94) nullam dederit appellationem. Videamus ergo si in Veteri Testamento Deus prophetarum et mundi creator ac legislator non dicitur bonus. Et quid est quod in Psalmis dicit: « Quam bonus Israel Deus rectis corde [10]; » et: « Dicat nunc Israel quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus [11]. » Et in Lamentationibus Jeremiæ scriptum est: « Bonus Dominus his qui sustinent eum, animæ quærenti eum [12]. » Sicut ergo bonus in Veteri Testamento frequenter dicitur Deus, ita etiam justus in Evangeliis appellatur Domini

[99] I Pet. III, 18, 19, 20, 21. [1] Ezech. XVI, 53. [2] Isa. XLVII, 14, 15. [3] Psalm. LXXVII, 34. [4] Matth. VII, 18, et XII, 33. [5] Rom. VII, 12. [6] Ibid. 13. [7] Ibid. [8] Matth. XII, 35. [9] Luc. XVIII, 19. [10] Psal. LXXII, 1. [11] Psal. CXVII, 2. [12] Thren. III, 25.

(89) Sic mss. Libb. editi, « apud nos. » Paulo post mss., « cui autem non videbitur absurdum. » Libb. editi, « quomodo autem non erit absurdum. » Ibidem mss., « quem inferiorem bono dicunt. » Libb. editi, « quem inferiorem bono dicimus. »

(90) *Suam*. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(91) Sic mss. Libb. editi, « separarent. »

(92) Sic mss. Libb. editi, « huic bono. »

(93) Sic mss. Libb. editi, « aliquis. »

(94) Libb. editi, « bonitas. »

nostri (95) Jesu Christi Pater. Denique in Evangelio secundum Joannem orans ipse Dominus noster ad Patrem dicit: « Pater juste, et mundus te non cognovit [13]. » Ne forte dicant, quia etiam mundi creatorem pro assumptione carnis Patrem vocabat, et ipsum justum nominabat, excluduntur ab eo sermone qui statim sequitur; ait enim: « Et mundus te non cognovit. » Secundum ipsos enim solum Deum bonum mundus ignorat. Nam conditorem suum verissime recognoscit, Domino ipso dicente, quia mundus quod suum est diligit. Aperte ergo ille quem putant bonum Deum, justus esse in Evangeliis dicitur. Ex otio sane licebit (96) plura testimonia congregare, sicubi in Novo Testamento Pater Domini nostri Jesu Christi justus appellatur, et etiam in Veteri Testamento cœli et terræ creator bonus dicitur, ut pluribus testimoniis convicti hæretici aliquando forte erubescant.

CAPUT VI.

De incarnatione Christi.

1. Tempus est his decursis repetere nos de incarnatione Domini et Salvatoris nostri, quomodo vel quare homo fuerit factus. Pro viribus igitur nostris perexiguis considerata ex operum suorum magis quam ex nostri sensus contemplatione, divina natura, intuitisque nihilominus creaturis ejus visibilibus, fide quoque invisibilibus contemplatis, quia non omnia vel oculis videre potest humana fragilitas, vel ratione complecti, pro eo quod omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos homines sumus; præstantiora enim sunt illa quæ vel in cœlo, vel super cœlos habentur; superest ut harum omnium creaturarum, et Dei, medium, id est mediatorem quæramus, quem Paulus apostolus primogenitum omnis creaturæ pronuntiat. Videntes quoque nos ea quæ de ejus majestate in Scripturis sanctis referuntur, et intuentes quod « imago invisibilis Dei, et primogenitus omnis creaturæ dicatur, et quod in ipso creata sunt omnia visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt; et ipse (97) est ante omnes, et omnia illi constant [14], » qui est caput omnium, solus habens caput Deum Patrem; scriptum est enim: « Caput autem Christi Deus [15]; » pervidentes etiam quod scriptum est, quoniam (98) « nemo novit Patrem nisi Filius, neque quis novit Filium nisi Pater [16]; » (quis enim potest nosse quæ sit sapientia, nisi qui genuit eam? Aut quis ad liquidum quæ sit veritas novit nisi veritatis pater? Quis certe uni- A versam verbi sui naturam, atque ipsius Dei quæ ex Deo est, investigare potuit, nisi solus Deus apud quem erat Verbum?) pro certo habere debemus quod hoc Verbum, sive ratio dicenda est, hanc sapientiam, hanc veritatem, nullus alius nisi solus (99) Pater novit, de quo scriptum est: « Ne ipsum quidem mundum capere arbitror libros qui scribentur [17]; » de gloria scilicet et majestate Filii Dei. Impossibile namque est litteris committere ea quæ ad Salvatoris gloriam pertinent. His igitur tantis ac talibus (1) de natura Filii Dei consideratis, cum summa admiratione obstupescimus quod eminens omnium ista natura exinaniens se de statu majestatis suæ homo factus sit, et inter homines conversatus, sicut gratia labiis ejus infusa testatur, B et sicut testimonium ei reddit Pater cœlestis, et ut signis quoque et prodigiis variis virtutibusque ab eo gestis confirmatur. Qui etiam ante præsentiam suam hanc quam ostendit in corpore, præcursores suos et nuntios adventus sui misit prophetas; post ascensionem vero suam in cœlos, sanctos **90** apostolos divinitatis suæ virtute repletos homines vel ex publicanis vel ex piscatoribus imperitos et indoctos circuire fecit orbem terrarum, ut ex omni genere atque ex omnibus populis piorum plebem in se credentium congregarent.

2. Verum ex omnibus de eo miraculis et magnificentiis illud penitus admirationem humanæ mentis excedit, nec invenit mortalis intelligentiæ fragi- C litas quomodo sentire vel intelligere possit, quod tanta illa potentia divinæ majestatis, ipsum illud Verbum Patris, atque ipsa sapientia Dei, in qua creata sunt omnia visibilia et invisibilia, intra circumscriptionem ejus hominis qui apparuit in Judæa, fuisse credenda sit; sed et ingressa esse Dei sapientia vulvam feminæ, et nasci parvulus, et vagitum emittere ad similitudinem plorantium parvulorum; tum deinde quod in morte conturbatus refertur, ut ipse etiam profitetur dicens: « Tristis est anima mea usque ad mortem [18]; » et ad ultimum quod usque ad eam quæ inter homines indignissima habetur, adductus est mortem, licet post tertiam surrexerit diem (2). Cum ergo in eo quædam ita videamus humana ut nihil a communi morta- D lium fragilitate distare videantur, quædam ita divina, ut nulli alii nisi illi primæ et ineffabili naturæ conveniant deitatis, hæret humani intellectus angustia, et tantæ admirationis stupore percussa quo declinet, quid teneat, quo se convertat, ignorat (3). Si Deum sentiat, mortalem videt; si homi-

[13] Joan. XVII, 25. [14] Coloss. I, 15, 16, 17. [15] I Cor. XI, 3. [16] Matth. XI, 27. [17] Joan. XXI, 25. [18] Matth. XXVI, 38.

(95) *Nostri*. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(96) Ita omnes codd. mss., editi vero, « licebat. »

(97) Sic mss. Libb. editi, « omnia per ipsum facta sunt et in ipso et ipso, » etc. Paulo post lib. editi, « cum solus habeat caput Deum Patrem. » Mss. « solus habens caput Deum Patrem. »

(98) Sic mss. Libb. editi, « quomodo. »

(99) *Solus*. Desideratur in antea editis, sed habetur in mss.

(1) *His igitur tantis ac talibus*. Sic mss. Libb. editi, « his igitur transactis ac talibus. »

(2) Ita mss. Alias, « habebatur... licet tertia die resurrexerit. »

(3) Sic recte mss. Alias, « primo et ineffabili in

nem putet, devicto mortis imperio cum spoliis redeuntem a mortuis cernit. Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturæ veritas demonstretur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursum quæ gesta sunt, falsis illusa imaginibus existimentur. Quæ quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meriti nostri, vel ingenii ac sermonis excedit. Arbitror autem quia etiam sanctorum apostolorum supergrediatur mensuram; quinimo etiam fortassis totius creaturæ cœlestium virtutum eminentior est sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam (4) ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam quæ humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes.

3. Igitur Unigenitus Dei per quem omnia facta esse visibilia et invisibilia in superioribus (5) sermo disputationis edocuit, secundum Scripturæ sententiam et fecit omnia, et quæ fecit, diligit. Nam cum invisibilis Dei ipse sit imago invisibilis, participationem sui universis rationalibus creaturis invisibiliter præbuit, ita ut tantum ex eo unusquisque participii sumeret, quanto erga eum dilectionis inhæsisset affectu. Verum cum pro liberi arbitrii facultate (6) varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur, illa anima de qua dixit Jesus, quia « Nemo auferet a me animam meam [19]; » ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhærens (7), utpote sapientiæ et Verbo Dei et veritati ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent, promittit, quia « qui se jungit Domino, unus spiritus est [20]. » Hac ergo substantia animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo illa substantia media (8) exsistente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in Verbum et sapientiam et veritatem tota jam ces-

A serat. Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur; et rursum Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere poterat; et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est, quia « erunt ambo in carne una, et

B jam non sunt duo, sed caro una [21]. » Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est. Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit, quam huic animæ quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur?

[Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς, ἐξ ἀνδραγαθήματος τούτου τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προφήτης λέγων· « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον

C ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἔπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ μονογενοῦς συγχρηματίσαι τῷ μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ (9)·] Id est: *Idcirco et homo factus est Christus suo merito hoc sortitus, ut Propheta testatur dicens: « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis. » Decebat enim illum*

D *qui nunquam ab Unigenito separatus est, una cum Unigenito* (*Deum*) *appellari, et conglorificari.*]

4. Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas ei hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut

91 cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam (10) Prophetam dicentem: « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis [22]. » Dilectionis ergo merito ungitur oleo lætitiæ, id est anima Christi cum Verbo Dei Christus (11) efficitur.

Ungi namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur quam Spiritu sancto repleri. Quod autem « præ participibus » dixit, indicat quia non gratia Spiritus sicut prophetis ei data est, sed ipsius Verbi Dei in

[19] Joan. x, 18. [20] I Cor. vi, 17. [21] Gen. ii, 24; Marc. x, 8. [22] Psal. xliv, 8.

se conveniat deitati habere, humani intellectus angustia tantæ admirationis stupore percussa quo declinet, et quo se convertat ignorat. »

(4) Mss. « quoniam. » Alias, « quomodo. »

(5) Ita mss. Alias, « sunt visibilia, et invisibilia, ut in superioribus. »

(6) *Pro liberi arbitrii facultate.* Sic mss. Alias deest, « pro ».

(7) Vide l. ii *Origenian.*, q. 3, n. 6.

(8) Vox « media » deest in antea editis, quamvis reperiatur in omnibus mss.

(9) *Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος*, etc. Græca hæc repræsentat Justinianus imperator ut erronea ad calcem epistolæ ad Menam. De hoc autem Origenis errore vide *Origenianorum* lib. ii, qu. 3, n. 6.

(10) Ita mss. Alias, « eum, » male.

(11) *Christus.* Sic mss. Alias, « unum. »

A ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus dixit : « In quo inhabitat (12) omnis plenitudo divinitatis corporaliter [23]. » Denique propter hoc non solum dixit : « Dilexisti justitiam, » sed addit : « Et odisti iniquitatem [24]. » Odisse enim iniquitatem est illud quod Scriptura dicit de eo (13), quia « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus [25] ; » et quod ait : « Tentatus per omnia pro similitudine absque peccato [26]. » Sed et ipse Dominus dicit : « Quis vestrum arguet me de peccato [27] ? » Et iterum ipse dicit de se : « Ecce venit princeps mundi hujus, et in me non invenit quidquam [28]. » Quæ omnia nullum in eo peccati sensum indicant exstitisse. Quod ut propheta evidentius designaret, quia nunquam in eum iniquitatis B sensus intrasset, ait : « Priusquam sciret puer patrem aut matrem vocare, avertit se ab iniquitate [29]. »

5. Quod si alicui difficile videbitur, pro eo quod rationabilem animam esse in Christo supra ostendimus, cum (14) utique animarum naturam boni malique capacem per omnes disputationes nostras frequenter ostendimus, hoc modo rei hujus explanabitur difficultas. Naturam quidem animæ illius hanc fuisse quæ est omnium animarum, non potest dubitari ; alioquin nec dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam (15) boni malique eligendi facultas omnibus præsto est, hæc anima quæ Christi est (16), ita elegit diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque insepara- C biliter (17) inhæreret, ita ut propositi firmitas, et affectus immensitas, et dilectionis inexstinguibilis calor, omnem sensum conversionis atque immutationis abscinderet, et quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum sit in naturam : ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est (18), et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati.

6. Ad pleniorem tamen rei explanationem non videtur absurdum, si etiam similitudine aliqua utamur, licet in re tam ardua, tamque difficili, ne exemplis quidem uti commodis copia est. Tamen ut absque aliquo præjudicio dicamus, ferri metallum capax est frigoris et caloris. Si ergo massa aliqua D ferri semper in igne sit posita, omnibus suis poris, omnibusque venis ignem recipiens, et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur, nunquidnam (19) dicemus hanc, quæ natura quidem ferri massa est, in igne positam et indesinenter ardentem posse frigus aliquando recipere? Quinimo, quod verius est, magis eam sicut in fornacibus sæpe fieri oculis deprehendimus, totam ignem effectam dicimus, quoniam nec aliud in ea nisi ignis cernitur ; sed et si quis contingere atque attrectare (20) tentaverit, non ferri, sed ignis vim sentiet. Hoc ergo modo etiam illa anima quæ, quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intelligit, Deus est ; et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse ; in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad cæteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia « Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis [30], » ostendit quod aliter ista anima oleo lætitiæ, id est Verbo Dei et sapientia (21) ungitur, et aliter participes ejus, id est sancti prophetæ et apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur : ista autem anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique prophetæ fiebant et apostoli. Sicut ergo aliud est unguenti substantia, aliud odor ejus ; ita aliud est Christus, et aliud participes sui. Et sicut vas ipsum quod substantiam continet unguenti (22), nullo genere potest aliquid recipere fœtoris ; hi vero qui ex odore ejus participant, si se paulo longius a fragrantia ejus removerint, possibile est ut incidentem recipiant fœtorem ; ita Christus, velut vas ipsum in quo erat unguenti substantia, impossibile fuit ut contrarium reciperet odorem. Participes vero ejus quam proximi fuerint (23) vasculo, tam odoris erunt participes et capaces.

92 7. Arbitror sane etiam Jeremiam prophetam intelligentem quæ sit in eo natura Dei sapientiæ, quæ etiam hæc esset quam pro salute mundi susceperat, dixisse : « Spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui diximus quod in umbra ejus vivemus in gentibus [31]. » Pro enim eo quod sicut umbra corporis nostri inseparabilis est a corpore, et indeclinabiliter motus ac gestus corporis suscipit et gerit, puto eum animæ Christi opus ac motum qui ei inseparabiliter inhærebat, et pro motu ejus ac voluntate cuncta perpetrabat, ostendere volentem umbram Christi Domini hanc vocasse, in qua

[23] Coloss. II, 9. [24] Psalm. XLIV, 8. [25] Isa. LIII, 9. [26] Heb. IV, 15. [27] Joan. VIII, 46. [28] Joan. XIV, 30. [29] Isa. VIII, 4 ; VII, 16. [30] Psalm. XLIV, 8. [31] Thren. IV, 1.

(12) Sic mss. Alias, « habitat. »
(13) Sic mss. Alias, « illius est de quo Scriptura dicit : qui.... et de quo scriptum est tentatum. »
(14) *Cum.* Ita editi. Mss. vero, « quam. »
(15) Vide l. II *Origenian.*, q. 3, num. 6.
(16) Ita mss. Alias, « præsto est huic animæ quæ Christi est. »
(17) *Ei atque inseparabiliter.* Hæc desiderantur in antea editis, quamvis reperiantur in omnibus mss.
(18) Sic mss. Libb. editi, « ita ut fuisse quidem... credenda sit. »
(19) *Nunquidnam.* Ita mss. ; editi, « nunquam. »
(20) Sic mss. Alias, « tractare. »
(21) *Et sapientia.* Desideratur in antea editis, sed habetur in mss.
(22) *Unguenti.* Sic mss. Alias, « et unguentum. »
(23) Sic mss. Alias, « participes vero sui quam propinqui fuerint. »

umbra nos viveremus in gentibus. In hujus namque A assumptionis sacramento gentes vivunt, quæ imitantes eam per fidem veniunt ad salutem. Sed et David dicens: « Memor esto opprobrii mei, Domine, quo exprobraverunt me in commutationem Christi tui [32], » similia mihi videtur ostendere. Et Paulus quid aliud sentit, cum dicit: « Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo [33]? » Et quidem in alio loco dicit (24): « An documentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus [34]? » Et nunc Christum in Deo dicit absconditum. Cujus rei intellectus nisi talis aliquis indicetur (25), qualem per umbram Christi a propheta significatum esse supra diximus, fortassis etiam hunc sensum humanæ mentis excedit. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis de umbræ significantia videmus inserta, ut illud in B Evangelio secundum Lucam, cum dicit Gabriel ad Mariam: « Spiritus autem Domini superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi [35]. » Et Apostolus de lege dicit, quia « similitudini et umbræ deserviunt cœlestium [36] » hi qui carnalem habent circumcisionem. Et alibi dicitur: « Nonne umbra est vita nostra supra terram [37]? » Si ergo et lex quæ super terram, umbra est, et in umbra Christi vivimus inter gentes; videndum est ne harum omnium (26) veritas umbrarum in illa revelatione noscatur cum jam non per speculum et in ænigmate, sed facie ad faciem sancti quique gloriam Dei et rerum causas ac veritatem speculari merebuntur. Cujus veritatis accepto jam pignore per Spiritum sanctum, dicebat Apostolus: « Etiam si cognovi- C mus Christum secundum carnem aliquando, sed nunc jam non novimus [38]. » Hæc interim nobis ad præsens de rebus tam difficilibus disputantibus, id est de incarnatione et de deitate Christi occurrere potuerunt. Si quis sane melius aliquid poterit invenire, et evidentioribus de Scripturis sanctis assertionibus confirmare quæ dicit, illa potius quam hæc recipiantur.

CAPUT VII.

De Spiritu sancto.

1. Quia ergo post primas illas dissertationes quas de Patre et Filio et Spiritu sancto in initiis secundum quod res poposcerat, exposuimus, visum est rursum repetere nos debere, et ostendere quod Deus D idem esset creator mundi, et Pater Domini nostri Jesu Christi, id est legis et prophetarum atque Evangeliorum unus atque idem Deus; tum deinde etiam de Christo, quod is qui Verbum et sapientia Dei superius fuerat ostensus, etiam qualiter homo factus est in consequentibus debuit demonstrari; superest ut etiam de Spiritu sancto quam possumus breviter repetamus. Tempus ergo est nunc de Spiritu sancto nos pro viribus pauca disserere quem Dominus et Salvator noster in Evangelio secundum Joannem Paracletum nominavit [39]. Sicut enim idem ipse Deus, atque idem ipse Christus, ita idem Spiritus sanctus est qui in prophetis et in apostolis fuit, id est sive in illis qui ante adventum Christi Deo crediderunt, sive in his qui per Christum confugerunt ad Deum. Et duos quidem deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus, duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari (27). Quomodo enim hoc de Scripturis poterunt affirmare, aut quam differentiam dare poterunt inter Spiritum sanctum et Spiritum sanctum? si tamen diffinitio aliqua, aut descriptio inveniri potest Spiritus sancti. Nam ut concedamus Marcioni vel Valentino posse differentias deitatis inducere, et aliam boni naturam, aliam vero justi (28) describere, quid excogitabit, atque quid inveniet, ut differentiam Spiritus sancti introducat? Nihil ergo illos posse ad indicium qualiscunque differentiæ arbitror invenire.

2. Nos vero existimamus (29) quod participationem ejus similiter ut sapientiæ Dei et Verbi Dei absque ulla differentia creatura rationabilis omnis assumat. Video tamen quod præcipuus sancti Spiritus adventus ad homines post ascensionem Christi in cœlos magis quam ante adventum ejus declaretur. Antea namque solis prophetis, et paucis, si quis forte in populo meruisset (30), donum Spiritus sancti præbebatur; post adventum vero Salvatoris scriptum est adimpletum esse illud, quod dictum est in propheta Joele, quia « Erit in novissimis diebus, et effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt [40]; » quod utique tale est sicut illud quod ait: « Omnes gentes servient ei [41]. » Per gratiam **93** ergo Spiritus sancti cum reliquis quamplurimis etiam illud magnificentissimum demonstratur, quod ea quæ in prophetis scripta sunt, vel lege Moysi, pauci tunc, id est (31) ipsi prophetæ, et vix sicubi unus ex omni populo superare poterat intellectum corporeum, et majus aliquid, id est spiritale quid poterat intelligere in lege vel

[32] Psal. LXXXVIII, 51, 52. [33] Col. III, 3. [34] II Cor. XIII, 3. [35] Luc. I, 35. [36] Heb. VIII, 5. [37] Job VIII, 9. [38] II Cor. V, 16. [39] Joan. XIV, 26. [40] Joel II, 28. [41] Psal. LXXI, 11.

(24) Ita mss. Alias, « dicitur. »

(25) Sic mss. Alias, « judicetur. » Ibidem libb. editi, « signatum esse supra diximus. Fortassis etiam hoc sensum..... sed et quamplurima alia de Scripturis. » Mss., « significatum esse, » etc., ut in nostro textu.

(26) Sic libb. editi, aliquot vero mss., « ut harum omnium. »

(27) *Duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari.* Contrarium tamen scripsit Origenes ad Titi III, 10, referente Pamphilo in *Apologia:* « Sed et sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicant esse qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi. » Certe canone apostolico 41 damnatur qui baptizaverit in tres Filios aut in tres Paracletos; et capite secundo concilii Bracarensis primi anathemate feriuntur Gnostici quod in divinitate Trinitatem Trinitatis ponerent.

(28) Sic omnes codd. mss. Alias, « mali. »

(29) Vide l. II *Origenian.*, q. 2, n. 27 et 28.

(30) Sic iidem mss. Alias, « si qui forte in populo meruissent. »

(31) Ita mss. Alias, « iidem. »

prophetis; nunc autem innumeræ sunt multitudines credentium, qui licet non omnes possint per ordinem atque ad liquidum spiritalis intelligentiæ explanare consequentiam (32), tamen omnes persuasum habent, quod neque circumcisio corporaliter intelligi debeat neque otium Sabbati, vel sanguinis effusio pecoris, neque quod de his Moysi responsa darentur a Deo: qui utique sensus dubium non est quod Spiritus sancti virtute omnibus suggeratur.

3. Sicut autem multi sunt intellectus de Christo, qui utique quamvis sapientia sit, non tamen in omnibus sapientiæ agit aut obtinet vim, nisi in his qui in ipso sapientiæ student: neque cum medicus dicatur, erga omnes quasi medicus agit, sed erga illos tantum qui ægritudinis suæ intellecto languore confugiunt ad misericordiam ejus, ut possint consequi sanitatem; ita arbitror etiam de Spiritu sancto in quo omnis est natura donorum. Aliis namque præbetur per Spiritum sermo sapientiæ, aliis sermo scientiæ, aliis fides [42], et ita per singulos qui eum capere possunt, hoc efficitur, vel hoc intelligitur ipse Spiritus, quo indiget ille qui eum participare meruerit. Quas divisiones ac differentias non advertentes hi qui eum Paracletum in Evangelio audiunt nominari, neque considerantes ex quo opere vel actu Paracletus nominetur, vilibus eum nescio quibus spiritibus compararunt, et per hoc conturbare conati sunt Ecclesias Christi, ita ut dissensiones fratribus non modicas generarent. Evangelium vero tantæ eum potentiæ ac majestatis ostendit, ut dicat apostolos non posse capere adhuc ea quæ volebat docere eos Salvator, nisi cum advenerit (33) Spiritus sanctus, qui se eorum animabus infundens illuminare eos possit de ratione ac fide Trinitatis. Isti vero pro imperitia sui intellectus, quia non solum ipsi quod rectum est consequenter non valent exponere, sed ne his quidem quæ a nobis dicuntur, possunt audientiam commodare, minora quam dignum est de ejus divinitate sentientes, erroribus se ac deceptionibus tradiderunt, erratico magis spiritu depravati, quam sancti Spiritus institutionibus eruditi, secundum quod Apostolus dixit: « Doctrinam spirituum dæmoniorum sequentes prohibentium nubere ad interitum et ruinam multorum, et importune se abstinere a cibis, ut per ostentationem acrioris observantiæ seducant animas innocentum [43]. »

4. Oportet ergo nos scire quia Paracletus est Spiritus sanctus, docens majora quam voce proferri (34) possunt, et, ut ita dixerim, quæ ineffabilia sunt, et « quæ non licet homini loqui [44], » id est quæ indicari humano sermone non possunt. Quod autem ait « non licet, » pro eo quod « non potest, » dictum sentimus ab Apostolo, sicut et ibi, ubi ait (35): « Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt; omnia mihi licent, sed non omnia ædificant [45]. » Ea enim quorum potestas nobis est, propter quod habere ea possumus, licere nobis dicit. Paracletus vero quod dicitur Spiritus sanctus, a consolatione dicitur. Paraclesis enim Latine consolatio appellatur. Si quis namque de Spiritu sancto participare meruerit, cognitis ineffabilibus sacramentis consolationem sine dubio et lætitiam cordis assumit. Cum enim rationes omnium quæ fiunt, quare vel qualiter fiant, Spiritu indicante cognoverit, in nullo utique conturbari ejus anima poterit, aut ullum sensum mœroris (36) accipere; nec in aliquo terretur, cum Verbo Dei et sapientiæ ejus inhærens, Dominum Jesum dicit in Spiritu sancto (37). Verum quoniam Parocleti fecimus mentionem, et pro viribus nostris qualiter de eo sentiri debeat, exposuimus; dicitur autem etiam Salvator noster Paracletus in Epistola Joannis cum dicit: « Si quis nostrum peccaverit, Paracletum habemus apud Patrem Jesum Christum justum, et ipse est (38) propitiatio pro peccatis nostris [46]; » consideremus ne forte aliud hic significet hæc appellatio Paracleti de Salvatore, aliud de Spiritu sancto. Videtur enim de Salvatore Paracletus dici deprecator. Utrumque enim significat in Græco Paracletus, et deprecatorem, et consolatorem. Propter eum ergo qui subsequitur sermonem, quo ait: « Et ipse est repropitiatio pro peccatis nostris, » magis in Salvatore nomen Paracleti pro deprecatore intelligendum videtur; deprecari enim Patrem pro peccatis nostris (39) dicitur. De Spiritu sancto Paracletus consolator (40) debet intelligi pro eo quod consolationem præstat animabus, quibus aperte revelat sensum scientiæ spiritalis.

CAPUT VIII.

De anima.

1. Post hæc jam ordo deposcit nos etiam de anima generaliter inquirere, et ab inferioribus incipientes ad superiora conscendere. Esse namque animas in singulis quibusque animalibus, etiam in his quæ in aquis degunt, a nullo arbitror dubitari. Nam et **94** communis omnium hoc servat opinio,

[42] I Cor. XII, 8. [43] I Tim. IV, 1, 2. [44] II Cor. XII, 4. [45] I Cor. X, 22, 23. [46] I Joan. II, 1, 2.

(32) Sic mss. Alias, « neque ad liquidum.... explicare consequentiam. »

(33) Libb. editi, « adveniret. » Sed omnes mss., « advenerit. »

(34) *Proferri.* Ita recte mss. Alias, « fieri. » Mox mss., « quæ non licet homini loqui. » In editis pro « homini, » legitur, « hominibus. »

(35) Mss., « ibi ubi ait. » Alias, « alibi ait. »

(36) Sic mss. Alias, « timoris. »

(37) *Sancto.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(38) Ita mss. Alias, « apud Patrem nostrum, Jesum Christum, et ipse est. »

(39) Sic mss. Alias, « deprecatur enim Patrem pro peccatis nostris. »

(40) *Consolator.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Mox mss., « quibus aperte revelat. » Libb. editi, « quibus aperit et revelat. »

et confirmatio sanctæ Scripturæ auctoritatis accedit, cum dicitur, quia « fecit Deus cetos magnos, et omnem animam animantium repentium, quæ produxerunt aquæ secundum genus eorum [47]. » Ex communi vero rationis intelligentia confirmatur etiam ab his qui definitionem animæ certis determinant verbis. Definitur namque anima hoc modo, quia sit substantia φανταστικὴ et ὁρμητικὴ, quod Latine, licet non tam proprie explanetur, dici tamen potest sensibilis et mobilis. Quod utique convenit etiam de omnibus animalibus dici, et his quæ in aquis degunt; sed et in volucribus eadem definitio animæ convenienter ostenditur. Addidit sane Scriptura etiam alterius sententiæ auctoritatem, cum dicit : « Non manducabitis sanguinem, quia anima totius carnis sanguis ejus est, et non manducabitis animam cum carnibus [48]; » in quo evidentissime sanguinem omnium animalium animam eorum esse designat. Jam vero si quis requirat, quomodo animam omnis carnis sanguinem ejus esse dixit, de apibus, vespis, et formicis, et de his quæ in aquis sunt, ostreis, et cochleis, et quæcunque sunt alia (41) quæ carent sanguine, et esse animantia manifestissime demonstrantur; respondendum est, quoniam in hujuscemodi animantibus quam in cæteris vim habet rubri sanguinis vigor, hanc vim obtinet in istis humor iste qui inest in eis, licet alterius sit coloris, nihil enim refert qui sit color, dummodo substantia sit vitalis. De jumentis vero vel pecudibus quod animantia sint, etiam apud communem opinionem nulla dubitatio est. Evidens tamen est divinæ Scripturæ sententia, cum dicit Deus : « Producat terra animam vivam secundum genus, quadrupedia et repentia et bestias terræ secundum genus [49] (42). » Jam vero de homine quamvis nulli dubium sit, nec requirere aliquis possit; tamen et Scriptura divina designat, quod « Deus in faciem ejus inspiraverit spiramentum vitæ, et factus est homo in animam viventem [50]. » Superest de angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant (43), an animæ sint, vel de cæteris divinis cœlestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinæ Scripturæ usquam nullam invenimus, quod vel angeli, vel si qui sunt divini spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animæ dicantur; animantia tamen esse a quamplurimis sentiuntur. De Deo autem (44) invenimus scriptum esse ita : « Et ponam animam meam super animam illam quæ manducaverit sanguinem, et eradicabo eam de populo suo [51]; » et A item alibi : « Neomenias vestras et sabbata et diem magnum acceptum non habeo. Jejunia et ferias et dies festos vestros odit anima mea [52]. » Et in XXI psalmo de Christo (certum est enim quia ex persona ipsius iste psalmus ascribitur, sicut Evangelium contestatur) ita dictum est : « Tu autem, Domine, ne longe facias auxilium tuum, ad defensionem meam respice, erue a framea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam [53]. » Quamvis et multa alia sint testimonia de anima Christi in carne positi.

2. Sed de Christi quidem anima omnem nobis adimet quæstionem ratio incarnationis occurrens. Sicut enim vere carnem habuit, ita vere et animam habuit. De eo vero (45) quod Dei anima in Scri-B pturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire et proferre difficile est; semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius adjectionis permistione profitemur; tamen quoquomodo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur; de Christo vero non dubitatur. Et ideo non mihi videtur absurdum (46) etiam de sanctis angelis cæterisque cœlestibus virtutibus tale aliquid vel dicere, vel sentire. Siquidem definitio illa animæ etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse vel mobiles poterit denegare? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis et mobilis anima dicatur, videtur hæc eadem (47) definitio C etiam ad angelos pertinere. Quid enim aliud in illis quam sensus rationabilis et motus est (48). Quorum autem una definitionis ratio est, horum sine dubio et eadem substantia est. Paulus sane esse quemdam animalem hominem significat [54], quem negat ea quæ sunt Spiritus Dei posse recipere; sed stultam dicit ei videri Spiritus sancti doctrinam, nec posse eum intelligere quod spiritualiter discernatur. Sed et in alio loco ait seminari corpus animale, et surgere corpus spiritale [55], ostendens in resurrectione justorum nihil animale futurum. Et ideo requirimus ne forte substantia aliqua sit quæ secundum hoc quod anima est, imperfecta sit. Verum utrum (49) propterea imperfecta sit quod a perfectione decidit, an talis a Deo D facta sit, cum per ordinem singula discuti cœperint, requiremus. Si enim animalis homo non recipit quæ sunt Spiritus Dei, et pro eo quod animalis est, melioris naturæ, id est divinæ, intelligentiam recipere non potest, hac fortassis de causa evidentius nos Paulus docere volens quid sit per

[47] Gen. I, 21. [48] Levit. XVII, 14. [49] Gen. I, 24. [50] Gen. II, 7. [51] Levit. XVII, 10. [52] Isa. I, 13, 14. [53] Psal. XXI, 20, 21. [54] I Cor. II, 14. [55] I Cor. XV, 44.

(41) Sic mss. Alias, « talia. »

(42) *Quadrupedia et repentia et bestias terræ secundum genus.* Hæc in antea editis omissa sunt, quamvis reperiantur in omnibus mss.

(43) *Utrum et ipsi animas habeant*, etc. Vide Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, num. 6.

(44) *De Deo autem*, etc. Vide Huetium ibidem.

(45) Vide lib. II *Origenian.*, quæst. 5, num. 6.

(46) Sic mss. Alias, « et ideo non videbitur absurdum. »

(47) *Eadem.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(48) Mss., « et motus est. » Libb. editi, « commotus est. »

(49) *Verum utrum*, etc. Vide lib. II *Origenianorum*, quæst. 6, num. 4 et 5.

quod ea quæ sunt spiritus, id est spiritalia intelligere possumus, mentem magis quam animam Spiritui sancto conjungit et sociat. Hoc enim eum puto ostendere cum dicit: « Orabo spiritu, orabo (50) et mente, psalmum dicam spiritu, psalmum dicam et mente [56]. » Et non dicit quia anima orabo, sed spiritu et mente; et non dicit, anima psallam; sed spiritu psallam et mente.

95 3. Sed fortasse requiritur: Si mens est quæ spiritu orat et psallit, et ipsa est quæ et perfectionem percipit et salutem: quomodo dicit Petrus, « Percipientes finem fidei nostræ salutem animarum nostrarum [57]? » Si anima cum spiritu nec orat nec psallit, quomodo sperabit salutem? Aut si cum ad beatitudinem venerit, jam anima non dicetur? Sed videamus ne forte possit hoc modo responderi, quia sicut Salvator (51) venit salvare quod perierat, etiam cum salvatur, non est perditum quod prius perditum dicebatur; ita fortassis etiam hoc quod salvatur, anima dicitur; cum autem jam salva facta fuerit, ex perfectioris partis suæ vocabulo nuncupabitur (53). Sed et illud adjici posse videtur quibusdam; quia sicut hoc quod perditum est, erat sine dubio antequam periret, cum aliud nescio quid erat quam perditum, sicut erit (54) utique cum jam non est perditum: ita etiam anima quæ perisse dicitur, videbitur fuisse quid aliquando cum nondum perisset, et propter hoc anima diceretur (55), quæ rursum ex perditio-

A ne liberata potest iterum illud esse quod fuit antequam periret et anima diceretur. Sed et ex ipsa nominis animæ significatione quam in Græco indicat, visum est et nonnullis requirentibus curiosius posse non mediocrem (56) suggeri intellectum. Nam sermo divinus Deum ignem esse dixit cum ait: « Deus noster ignis est consumens [58]. » Sed et de angelorum substantia ita ait: « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem [59]; » et alibi: « Apparuit angelus Domini in flamma ignis in rubo [60]. » Insuper etiam mandatum accepimus, ut simus spiritu ferventes [61]; per quod sine dubio igneum ostenditur et calidum Dei Verbum. Sed et Jeremias propheta audit ab eo qui sibi responsa dabat: « Ecce dedi verba mea in os tuum ignem [62]. »
B Sicut ergo Deus ignis est, et angeli flamma ignis, et sancti quique spiritu fervent; ita e contrario hi qui deciderunt a dilectione Dei, sine dubio refrixisse in charitate ejus ac frigidi facti dicendi sunt. Ait enim et Dominus, quia « propterea quod multiplicata est iniquitas, refrigescet charitas multorum [63]. » Sed et omnia quæcunque sunt quæ adversæ potestati in Scripturis sanctis comparantur, frigida semper inveniens diabolus dicitur: quo quid frigidius invenitur. Sed et in mari regnare dicitur draco. Serpentem namque et draconem, quod utique ad aliquem de malignis spiritibus retorquetur, et in mari propheta esse designat [64]. Et alibi dicit propheta: « Inducam gladium sanctum super dra-
C conem serpentem (57) fugientem, super draconem serpentem perversum, et interficiet eum [65]. » Et iterum ait: « Etiam si abscesserint ab oculis meis, et descenderint in profundum maris, ibi mandabo draconi et mordebit eos [66]. » Sed et in Job ipse rex esse omnium quæ in aquis sunt dicitur [67]. A Borea vero accendi mala super omnes qui habitant terram, propheta denuntiat [68]. Boreas autem ventus in Scripturis sanctis frigidus designatur, sicut scriptum est in Sapienti: « Frigidus ventus Boreas [69]. » Quod et ipsum sine dubio sentiendum est de diabolo. Si ergo ea quæ sancta sunt, et ignis et lumen et ferventia nominantur, quæ autem contraria sunt, frigida, et charitas multorum refrigescere (58) dicitur (59), requirendum est ne forte et nomen ani-
D mæ quod Græce dicitur ψυχή, a refrigescendo (60) de statu diviniore ac meliore, dictum sit, et translatum

HIER. INTERP.

Unde cum infinita cautione tractandum est, ne forte cum animæ salutem fuerint consecutæ, et ad beatam vitam pervenerint, animæ esse desistant.

[(52) Ὥσπερ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς ἦλθεν ὁ Σωτὴρ, ὅτε μέν τοι σώζεται τὸ ἀπολωλὸς, οὐκέτι ἐστὶν ἀπολωλὸς, οὕτως ἦν σῶσαι ἦλθε ψυχὴν ὡς σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς, οὐκέτι μένει ψυχὴ ἡ σωθεῖσα ψυχὴ, οὔτε τὸ ἀπολωλός. Ἔτι βασανιστέον εἰ ὥσπερ τὸ ἀπολωλὸς ἦν ὅτε οὐκ ἀπολώλει, καὶ ἔσται ποτὲ ὅτε οὐκ ἔσται ἀπολωλὸς, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ψυχὴ, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται ψυχή. I. e. *Sicut enim venit Dominus atque Salvator quærere et salvum facere quod perierat, ut perditum esse desistat; sic anima quæ perierat, et ob cujus salutem venit Dominus, cum salva facta fuerit anima, anima esse cessabit. Illud quoque pariter requirendum, utrum sicut perditum aliquando non fuit perditum, et erit tempus quando perditum non erit, sic aliquando anima fuerit non anima, et fore tempus quando nequaquam anima perseveret.*]

[56] I Cor. XIV, 15. [57] I Pet. I, 7. [58] Deut. IV, 24. [59] Hebr. I, 9. [60] Exod. III, 2. [61] Rom. XII, 11. [62] Jer. I, 9. [63] Matth. XXIV, 12. [64] Ezech. XXXII. [65] Isa. XXVII, 1. [66] Amos IX, 3. [67] Job XLI, 34. [68] Jer. I, 14. [69] Eccli. XLIII, 22.

(50) *Orabo.* Desideratur in editis, sed habetur in ms.

(51) Sic mss. Lib. editi, « potest hoc modo responderi, quia Salvator. »

(52) *Ὥσπερ σῶσαι*, etc. Græca hæc exstant ad calcem epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam; Latina autem interpretatio in epistola sancti Hieronymi ad Avitum. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 6, De anima.

(53) Sic mss. Alias, « jam nuncupatur. »

(54) Sic mss. Alias pessime, « succurrerit. »

(55) Sic mss. Alias, « dicetur. »

(56) *Non mediocrem.* Sic recte mss. Alias vero, « mediocrem. »

(57) *Serpentem.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(58) Sic mss. Alias, « quæ autem contraria frigida, et charitas peccato dicitur frigescere. »

(59) Vide lib. II *Origenian.*, q. 6, num. 5.

(60) Sic mss. Alias, « a frigesc. »

inde quod ex calore illo naturali et divino refrixisse videatur, et ideo in hoc quo nunc est statu, et vocabulo sita sit. Denique proprie laudabiliter animam poni in Scripturis sanctis, require si facile invenias; culpabiliter autem frequenter occurrit, ut ibi: « Anima mala perdit (61) eum qui possidet eam; » et « anima quæ peccat, ipsa morietur [70]. » Postea enim quam dictum est: « Omnes animæ meæ sunt, sicut anima patris, ita anima filii mea est [71]; » utique consequens videbatur ut diceret: Anima quæ agit justitiam, ipsa salvabitur; et anima quæ peccat, ipsa morietur. Sed nunc videmus quoniam quod culpabile quidem est, adjunxit ad animam: quod autem laude dignum erat, reticuit. **96** Videndum ergo est, ne forte, sicut diximus B ex ipso nomine declarari, ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione (63) ψυχή, id est anima appellata sit, nec tamen amisit facultatem restituendi se in illum statum fervoris, in quo ex initio fuit. Unde et Propheta tale aliquid videtur ostendere, cum dicit: « Revertere, anima mea, in requiem tuam [72]. » Ex quibus (64) omnibus C illud videtur ostendi, quod mens de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel nuncupata est anima; quæ si reparata fuerit et correcta, redit in hoc ut sit mens.

[Παρὰ τὴν ἀπόπτωσιν (62) καὶ τὴν ψύξιν τὴν ἀπὸ τοῦ ζῆν τῷ πνεύματι, γέγονεν ἡ νῦν γενομένη ψυχὴ, οὖσα καὶ δεκτικὴ τῆς ἐπανόδου τῆς ἐφ' ὅπερ ἦν ἐν ἀρχῇ· ὅπερ νομίζω λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ Προφήτου ἐν τῷ· « Ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου· » ὥστε ὅλον τοῦτο εἶναι.

* Νοῦς πως οὖν γέγονε ψυχὴ, καὶ ψυχὴ κατορθωθεῖσα γίνεται νοῦς. *Ex eo quod decidit et refrixit a spiritali vita, facta est anima, quæ etiam in id quod ab initio fuit, redire potest. Quod a Propheta significari arbitror, dum ait: « Revertere, anima mea, in requiem tuam, » ut totum hoc sit.*

VERSIO HIER.

* Νοῦς, *id est, mens corruens facta est anima, et rursum anima instructa virtutibus mens fiet. Quod et de anima Esau scrutantes possumus invenire, propter antiqua peccata eum in deteriori vita esse damnatum. Et de cœlestibus requirendum est, quod non eo tempore quo factus est mundus, solis anima, vel quodcunque eam appellari oportet, esse cœperit, sed antequam lucens illud et ardens corpus intraret. De luna et stellis similiter sentiamus, quod ex causis præcedentibus,*

A *licet invitæ compulsæ sint subjici vanitati, ob præmia futurorum; non suam facere, sed Creatoris voluntatem, a quo in hæc officia distributæ sunt.*]

4. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac devolutio videtur mihi quod non æqualis omnium sentiendus sit, sed vel plus vel minus in animam verti, et aliquas quidem mentes servare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas vero aut nihil, aut exiguum aliquid. Unde inveniuntur quidam statim ab ineunte ætate ardentioris acuminis, alii vero tardioris, nonnulli autem obtusissimi et penitus indociles nasci. Verumtamen quod diximus (65), mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius et pertractet; a nobis tamen non putentur velut dogmata esse B prolata, sed tractandi more ac requirendi esse discussa. Addat autem et hoc qui legit ad tractatum, quod etiam de Salvatoris anima ex his quidem quæ in Evangelio scripta sunt, observatur, quod alia sunt quæ ei sub animæ nomine ascribuntur, et alia quæ sub Spiritus nomine deputantur. Nam cum passionem aliquam vel perturbationem sui vult indicare, sub animæ nomine indicat, ut cum dicit: « Nunc anima mea turbata est [73], » et: « Tristis est anima mea usque ad mortem [74], » et: « Nemo tollit animam meam (66); sed ego pono eam abs me [75]. » In manus autem Patris commendat non animam, sed spiritum; et cum carnem dicat infirmam, non animam promptam dicit, sed spiritum; unde videtur quasi medium quoddam esse anima inter carnem C infirmam et spiritum promptum.

5. Sed fortassis occurrat nobis aliquis ex his de quibus ipsi in nostris propositionibus admonuimus, et dicat: Quomodo ergo etiam Dei anima dicitur? Cui respondebimus hoc modo: quia sicut omnia quæ corporaliter (67) de Deo dicuntur, id est vel digiti, vel manus, vel brachia, vel oculi, vel pes, vel os, dicimus non hæc humana membra, sed virtutes ejus quasdam in his corporeorum membrorum appellationibus indicari; ita et esse aliquid aliud putandum est, quod (68) appellatione hac quæ anima Dei dicitur, indicatur. Et si fas est audere nos in tali re amplius aliquid dicere (69), potest fortasse anima Dei intelligi unigenitus Filius ejus. Sicut enim anima per omne corpus inserta movet D omnia et agitat quæ operatur universa; ita et unigenitus Filius Dei, qui est Verbum et sapientia ejus, pertingit et pervenit ad omnem virtutem Dei, insertus ei. Et fortassis ob hujus sacramenti indi-

[70] Eccli. VI, 4. [71] Ezech. XVIII, 4. [72] Psal. CXIV, 7. [73] Joan. XII, 27. [74] Matth. XXVI, 38. [75] Joan. X, 18.

(61) *Ibi: anima mala perdit.* Sic mss. In editis « ibi » omittitur, et pro « mala » legitur « male. »

(62) *Παρὰ τὴν ἀπόπτωσιν*, etc. Hæc habentur ad calcem epistolæ Justiniani ad Menam, Latina autem interpretatio partim exstat in epistola Hieronymi ad Avitum, ex qua palam est multa Rufinum interpretando omisisse.

(63) *Participatione.* Deest in antea editis, licet reperiatur in omnibus mss.

(64) Vide l. II *Origenian.*, q. 6, n. 4.

(65) Vide l. II *Origenian.*, q. 6, n. 12 et 13.

(66) *Et nemo tollit animam meam.* Hæc etiam desunt in antea editis, sed in omnibus habentur mss.

(67) *Corporaliter.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(68) *Aliquid aliud putandum est quod.* Sic mss. Lib. vero editi, « aliud putandum est quam quod, » etc.

(69) Caute lege.

cium (70) corpus in Scripturis vel dicitur Deus, vel describitur. Considerandum sane est, ne forte possit etiam pro hoc (71) anima Dei intelligi Unigenitus ejus, quoniam venit et ipse in locum hunc afflictionis, et in convallem fletus descendit, et in locum humiliationis nostræ; sicut dicit in Psalmo: « Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis [76]. » Denique scio quosdam exponentes illud quod in Evangelio a Salvatore (72) dictum est: « Tristis est anima mea usque ad mortem [77]; » interpretatos esse de apostolis, quos velut meliores reliquo corpore animam suam dixerit. Nam quia multitudo credentium corpus illius dicitur, apostolos velut reliquo corpore meliores animam intelligi debere dixerunt. Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus quam statuta ac definita protulimus. De animabus vero pecudum cæterorumque mutorum sufficiant illa quæ absolute superius diximus.

97 CAPUT IX.

De mundo (73) *et motibus rationabilium creaturarum, vel bonarum, vel malarum, et de causis earum.*

1. Sed nunc ad propositæ disputationis ordinem revertamur, et intueamur creaturæ initium, quodcunque illud initium creantis Dei mens potuerit intueri.

[Ἐν τῇ ἐπινοουμένῃ (74) ἀρχῇ τοσοῦτον ἀριθμὸν τῷ βουλήματι αὐτοῦ ὑποστῆσαι τὸν Θεὸν νοερῶν οὐσιῶν, ὅσον ἠδύνατο διαρκέσαι· πεπερασμένην γὰρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λεκτέον, καὶ μὴ προφάσει εὐφημίας τὴν περιγραφὴν αὐτῆς περιαιρετέον. Ἐὰν γὰρ ᾖ ἄπειρος ἡ θεῖα δύναμις, ἀνάγκη αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν· τῇ γὰρ φύσει τὸ ἄπειρον ἀπερίληπτον. Πεποίηκε τοίνυν τοσαῦτα ὧν ἐδύνατο περιδράξασθαι, καὶ ἔχειν αὐτὰ ὑπὸ χεῖρας, καὶ συγκροτεῖν ὑπὸ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν· ὥσπερ καὶ τοσαύτην ὕλην κατεσκεύασεν ὅσην ἠδύνατο κατακοσμῆσαι. Id est: *In illo quod mente percipitur initio, tantum nu-* A *merum intelligibilium substantiarum voluntate sua constituit Deus, quanto poterat sufficere. Dicendum enim finitam esse Dei potentiam; nec sub obtentu laudis, tollenda ejus circumscriptio est. Etenim si infinita sit divina potentia, necesse est eam ne seipsam quidem intelligere: natura enim infinitum comprehendi non potest. Tanta igitur fecit, quanta poterat apprehendere, ac sub providentia sua continere; quemadmodum et tantam materiam* B *apparavit, quantam poterat exornare.*]

In illo ergo initio putandum est tantum numerum rationabilium creaturarum, vel intellectualium, vel quoquomodo appellandæ sunt quas mentes superius diximus (75), fecisse Deum quantum sufficere posse prospexit. Certum est quippe quod præfinito aliquo apud se numero eas fecit: non enim, ut quidam volunt, finem putandum est non habere creaturas; quia ubi finis non est, nec comprehensio ulla, nec circumscriptio esse potest. Quod si fuerit, utique nec contineri, vel dispensari a Deo quæ facta sunt, poterunt. Naturaliter nempe quidquid (76) infinitum fuerit, et incomprehensibile erit. Porro autem sicut Scriptura dicit: « In numero et mensura universa [78], condidit Deus, et idcirco numerus quidem recte aptabitur rationabilibus creaturis, vel mentibus, ut tantæ sint quantæ a providentia Dei dispensari, regi et contineri possint. Mensura vero materiæ corporali consequenter (77) aptabitur; quam utique tantam a Deo esse creatam credendum est, quantam sibi sciret ad ornatum (78) mundi posse sufficere. Hæc ergo sunt quæ in initio, id est ante omnia a Deo creata esse existimandum est. Quod quidem etiam in illo initio quod Moyses latentius introduxit, indicari putamus cum dicit: « In principio fecit Deus cœlum et terram [79]. » Certum est enim quia non de firmamento, neque de arida, sed de illo cœlo ac terra dicatur quorum cœlum hoc et terra quam videmus, vocabula postea mutuata C sunt.

2. Verum quoniam rationabiles istæ naturæ quas in initio factas supra diximus, factæ sunt cum ante non essent, hoc ipso quia non erant, et esse cœperunt, necessario convertibiles et mutabiles (79) substiterunt: quoniam quæcunque inerat substantiæ earum virtus, non naturaliter inerat, sed beneficio conditoris effecta. Quod ergo sunt, non est proprium, nec sempiternum, sed a Deo datum. Non enim semper fuit: et omne quod datum est, etiam auferri et recedere potest. Recedendi autem causa in eo erit, si non recte et probabiliter dirigitur motus animorum. Voluntarios enim (80) et liberos motus a se conditis mentibus D Creator indulsit, quo scilicet bonum in eis proprium (81) fieret, cum id voluntate propria servaretur; sed desidia et laboris tædium in servando bono, et aversio ac negligentia meliorum, initium dedit recedendi a bono. Recedere autem a bono,

[76] Psal. XLIII, 20. [77] Matth. XXVI, 33. [78] Sap. XI, 21. [79] Gen. I, 1.

(70) Ita mss. Alias, « et insertus est ei, et fortassis ad hujus Sacram. indicium, » etc.

(71) Sic mss. Libb. editi, « potest etiam per hoc. »

(72) Alias, « de Salvatore. » Sed mss. ut in nostro textu.

(73) *De mundo*, etc. In prioribus editionibus hæc verba series sunt præcedentis capitis, et caput nonum *De mundo* ibi tantum incipit, ubi nunc numerus tertius ponitur.

(74) Ἐν τῇ ἐπινοουμένῃ, etc. Hæc desumpta sunt ex epistola Justiniani imper. ad Menam in fine. Videsis *Origenian.* lib. II, q. 1, n. 1, 2, 3 et 4.

(75) Sic mss. Alias, « quomodolibet appellandæ sunt quas superius diximus. »

(76) Ita mss. Alias, « si quidquam, » etc.

(77) Libb. editi, « convenienter. » Mss., « consequenter. »

(78) Sic mss. Libb. editi, « ornamentum. »

(79) *Et mutabiles.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(80) Vide *Origenian.* l. II, q. 7, n. 14.

(81) Alias, « propositum. »

non aliud est quam effici in malo. Certum namque est malum esse bono carere. Ex quo accidit, ut in quanta mensura quis devolveretur a bono, in tantam mensuram malitiæ deveniret. In quo utique (82) pro motibus suis unaquæque mens vel amplius, vel parcius (83) bonum negligens, in contrarium boni quod sine dubio malum est, trahebatur. Ex quo videtur semina quædam et causas varietatis ac diversitatis ille omnium conditor accepisse, ut pro diversitate mentium, id est, rationabilium creaturarum, quam diversitatem ex ea causa quam superius diximus, putandæ sunt concepisse, varium ac diversum mundum crearet. Quod autem varium ac diversum dicimus, hoc est quod volumus indicare.

3. Mundum nunc dicimus, omne quod est super cœlos, vel in cœlis, vel super terram, vel in his qui inferi (84) appellantur, vel quæcunque usquam prorsus loca sunt, et hi qui in ipsis degere nominantur. Totum ergo hoc, mundus vocatur. In quo mundo quædam dicuntur esse supercœlestia, id est, in habitationibus beatioribus posita, et corporibus cœlestioribus ac splendentioribus induta (85), et in his ipsis multæ differentiæ ostenduntur; sicut, verbi causa, etiam Apostolus dicit, quod « alia sit gloria solis, alia lunæ, alia gloria stellarum; stella enim a stella differt in gloria[80] (86). » Quædam vero terrena dicuntur, et inter ipsa non parva est differentia, id est, inter homines; alii namque eorum **98** barbari, alii Græci; et barbarorum quidam immanes et feri, alii mitiores. Et quidam quidem legibus probatissimis utuntur, alii vilioribus vel asperioribus, alii quoque inhumanis et ferinis magis moribus quam legibus utuntur. Et quidam quidem statim ab initio nativitatis suæ humiliantur, et subjecti sunt, ac serviliter educantur, vel sub dominis, vel sub principibus positi, vel tyrannis, alii vero liberius et rationabilius educantur, alii sanis corporibus, nonnulli ægris statim a prima ætate, alii visu, alii auditu et voce decepti, nonnulli ita nati, alii statim post nativitatem hujuscemodi sensibus defraudati, vel certe jam adulta ætate tale aliquid passi. Et quid refert evolvere me omnes atque enumerare humanarum clades miseriarum, a quibus alii liberi, alii involuti sunt, cum possit unusquisque etiam apud semetipsum considerare de his singulis atque perpendere? Sunt et quædam invisibiles virtutes, quibus quæ super terram sunt, dispensanda commissa sunt; et non parva etiam in ipsis differentia credenda est, sicut

A et in hominibus invenitur. Sane apostolus Paulus esse quædam etiam inferna designat, et in ipsis simili modo sine dubio varietatis causa requirenda est. De mutis vero animalibus et volucribus, atque de his quæ in aquis habitant, requirere superfluum videtur: cum hæc non principalia, sed consequentia accipi debere certum sit.

4. Quoniam ergo omnia quæ facta sunt, per Christum et in Christo facta esse dicuntur (87), sicut et apostolus Paulus manifestissime designat dicens: « Quoniam in ipso et per ipsum creata sunt omnia, sive quæ in cœlo sunt, sive quæ in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive potestates, sive principatus, sive dominationes; omnia per ipsum et in ipso creata sunt[81]. » Sed et in B Evangelio Joannes nihilominus eadem ostendit, dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum (88); omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[82]. » Sed et in psalmo scriptum est quia « Omnia in sapientia fecisti[83]. » Quia ergo Christus sicut Verbum et sapientia est, ita etiam justitia est, consequens sine dubio erit, ut ea quæ in Verbo et sapientia facta sunt, etiam ea in justitia quæ est Christus, facta esse dicantur (89); quod scilicet in his quæ facta sunt, nihil injustum, nihil fortuitum videatur, sed omnia ita esse ut æquitatis ac justitiæ regula expetit, doceantur. Quomodo ergo tanta ista rerum varietas, C tantaque diversitas justissima et æquissima possit intelligi, certus sum humano ingenio vel sermone explicari non posse, nisi ipsum Verbum ac sapientiam et justitiam qui est unigenitus Filius Dei, prostrati ac supplices deprecemur, qui per gratiam suam sensibus se nostris infundens, obscura illuminare, clausa patefacere, pandereque dignetur arcana: si tamen inveniamur tam digne (90) vel petere, vel quærere, vel pulsare, ut vel petentes accipere mereamur, vel quærentes invenire, vel pulsantibus jubeatur aperiri. Non ergo freti nostro ingenio, sed ipsius sapientiæ auxilio quæ fecit universa, et justitiæ ejus quam inesse creaturis omnibus credimus, interim etiamsi asserere non valemus, ipsius tamen confisi misericordia inquirere perscrutarique D tentabimus quomodo ista tanta varietas mundi atque diversitas, omni justitia ac ratione (91) constare videatur. Rationem autem dico duntaxat generalem; nam specialem singulorum, et quærere imperiti est, et reddere velle dementis est.

[80] I Cor. xv, 41. [81] Coloss. i, 16. [82] Joan. i, 1, 2. [83] Psal. ciii, 24.

(82) Vide l. ii *Origenian.*, q. 12, n. 2.

(83) Priores editiones omittunt « vel parcius, » quod habetur in mss.

(84) Alias, « supra terram vel in his quæ inferi. » Sed mss. ut in nostro textu.

(85) Sic mss. Alias, « inclyta. »

(86) Alias, « claritate. » Paulo post mss., « id est inter homines. » Libb. editi, « sicut inter homines. »

(87) Sic mss. Alias, « quomodo..... facta esse videntur. »

(88) *In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum.* Hæc desiderantur in prioribus editionibus, licet habeantur in omnibus mss.

(89) Sic mss. Alias, « etiam ea justitia quæ est in Christo facta esse dicantur. »

(90) Mss., « tam digne. » Libb. editi, « eam digne. »

(91) Sic recte mss. Alias, « omnium justitiæ ratione. » Paulo post mss., « et quærere imperiti est. » Alias, « et quærere rationem imperitiæ est. »

5. Dicentibus autem nobis mundum istum in hac varietate positum, qua supra exposuimus a Deo factum, quem Deum et bonum et justum atque æquissimum dicimus, objicere hoc plurimi solent, et hi maxime qui ex schola Marcionis, et Valentini, et Basilidæ venientes, audierunt (92) diversas esse naturas animarum : quomodo justitiæ Dei conveniat mundum facientis, ut habitaculum aliis quidem in cœlis præbeat, et non solum his habitaculum melius præstet, verum etiam gradum aliquem celsiorem spectabilioremque (93) concedat, principatum aliis indulgeat, aliis potestates, dominationes quoque aliis tribuat, aliis amplissimas sedes cœlestium tribunalium præstet, eluceant alii rutilantius, et coruscent fulgore sidereo; aliis sit gloria solis, aliis gloria lunæ, aliis gloria stellarum (94); stella a stella in gloria differat[84]; et, ut simul ac breviter totum dicam, si creatori Deo nec voluntas summi bonique operis, nec perficiendi facultas deest, quid causæ exsistere potuit, ut naturas rationabiles creans, id est, quibus ut essent ipse exstitit causa, celsiores alios faceret, alios secundo, aut tertio, et multis jam inferiores gradibus deterioresque procrearet? Tum deinde objiciunt etiam de his quæ in terris sunt, quod aliis nascendi sors felicior evenerit, ut quis, verbi gratia, ex Abraham generetur, et ex repromissione nascatur, alius quoque ex Isaac et Rebecca[85], quique adhuc in ventre positus supplantat fratrem suum, et antequam nascatur, diligi dicitur a Deo. Vel hoc ipsum (95) omnino, quod in Hebræis quis nascitur, apud quos eruditionem divinæ legis inveniat; alius vero apud Græcos et ipsos sapientes, et non parvæ eruditionis homines, **99** jam vero alius apud Æthiopes, quibus vesci (96) humanis carnibus usus est; aut apud Scythas apud quos parricidium quasi ex lege geritur; vel apud Tauros, ubi hospites immolantur. Aiunt ergo nobis : Si hæc tanta rerum diversitas, nascendique conditio tam varia, tamque diversa, in qua causa utique facultas liberi arbitrii locum non habet (non enim quis ipse sibi eligit, vel ubi, vel apud quos, vel qua conditione nascatur); si ergo, inquiunt, hoc non facit naturæ diversitas animarum (97), id est, ut mala natura animæ ad gentem malam destinetur, bona autem ad bonas, quid aliud superest, nisi ut fortuito ista agi putentur et casu? Quod utique si recipiatur, jam nec a Deo factus esse mundus, nec a providentia ejus regi credetur, et consequenter nec Dei judicium de uniuscujusque gestis videbitur exspectandum. In qua re quæ sit quidem ad liquidum veritas rerum, illius est nosse solius qui scrutatur omnia, etiam alta Dei[86].

6. Nos vero quasi homines (ne hæreticorum insolentiam reticendo nutriamus), quæ pro viribus nostris occurrere nobis possunt, ad ea quæ obtenderunt, hoc modo respondebimus. Bonum esse et justum et omnipotentem Deum creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis Scripturis assertionibus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea quæ creare voluit (98), id est rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi propter seipsum (99), id est bonitatem suam. Quia ergo eorum quæ creanda erant, ipse exstitit causa : in quo neque varietas aliqua, neque permutatio, neque impossibilitas inerat, æquales creavit (1) omnes ac similes quos creavit, quippe cum nulla ei causa varietatis ac diversitatis exsisteret. Verum quoniam rationabiles ipsæ creaturæ, sicut frequenter ostendimus, et in loco suo nihilominus ostendemus, arbitrii facultate donatæ sunt; libertas unumquemque (2) voluntatis suæ vel ad profectum per imitationem Dei provocavit (3), vel ad defectum per negligentiam traxit. Et hæc exstitit causa, sicut et antea jam diximus, diversitatis inter rationabiles creaturas, non ex conditoris voluntate vel judicio originem trahens, sed propriæ libertatis arbitrio. Deus vero cui jam creaturam suam pro merito dispensare justum videbatur, diversitates mentium in unius mundi consonantiam traxit, quo velut unam domum in qua inesse deberent non solum vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad honorem, alia autem ad contumeliam, ex istis (4) diversis vasis, vel animis, vel mentibus ornaret, et has causas, ut ego arbitror, mundus iste suæ diversitatis accepit, dum unumquemque divina providentia (5) pro varietate motuum suorum, vel animorum proposi-

[84] I Cor. xv, 41. [85] Gen. xxv. [86] I Cor. ii, 10.

(92) Ita mss. Alias, « asserunt. »

(93) *Præstet, verum etiam gradum aliquem celsiorem spectabilioremque.* Sic mss.; in prioribus editionibus deest « præstet, » et pro « spectabiliorem, » legitur « spectaculum. »

(94) Sic mss. Alias, « et luceant : aliis rutilantiam, et coruscent fulgore sidereo. Alia sit gloria solis, alia lunæ, alia stellarum. »

(95) *Hoc ipsum.* Sic mss. Alias, « quid hoc sit. »

(96) *Vesci.* Deest in prioribus editionibus, sed habetur in mss.

(97) *Animarum, id est.* Hæc quoque desunt in libb. antea editis, sed habentur in mss. Ibidem mss., « bona autem ad bonas. » Alias, « bona autem ad bonos. »

(98) Vide l. ii *Origenian.*, q. 12, n. 2.

(99) *Aliam creandi causam, nisi propter seipsum.* Sic omnes codd. mss. In editis deest « aliam, » et pro « nisi propter seipsum » legitur « præter seipsum. »

(1) Libb. editi, « æquales creavit, » sed mss., « æqualiter. »

(2) Sic mss. Alias, « unumquodque. » Paulo post mss., « non ex conditoris voluntate. » Alias, « non ex creatoris voluntate. »

(3) Vide *Origenian.*, lib. ii, q. 7, n. 12.

(4) Libb. editi, « quædam ad honorem .... ut ex istis, » etc., sed mss. ut in nostro textu.

(5) *Unumquemque divinâ providentia.* Sic mss. In antea editis pro « unumquemque » legitur « unumquodque, » et deest « divina providentia. » Paulo post libb. editi, « sed secundum præcedentes cau-

tique dispensat. Qua ratione neque Creator injustus videbitur (6), cum secundum præcedentes causas pro merito unumquemque distribuit; neque fortuita uniuscujusque nascendi vel felicitas vel infelicitas putabitur, vel qualiscunque acciderit illa conditio, neque diversi creatores, vel diversæ naturæ credentur animarum (7).

7. Verum ne Scriptura quidem sancta videtur (8) mihi penitus arcani (9) hujus tacuisse rationem; sicut cum apostolus Paulus de Jacob et Esau disputans ait : « Cum enim nondum nati fuissent, neque egissent aliquid boni vel mali, ut propositum quod secundum electionem Dei factum est, permaneret, non ex operibus, sed ex eo qui vocavit, dictum est quia major serviet minori, sicut scriptum est : Jacob dilexi, Esau autem odio habui [87]. » Et post hæc sibi ipse respondet et dicit : « Quid ergo dicemus? Nunquid injustitia est apud Deum [88]? » Et ut nobis occasionem præstaret inquirendi de his et perscrutandi quomodo hæc non extra rationem fiant, respondet sibi ipsi, et ait (9*). Eadem namque, ut mihi videtur, quæ de Jacob et Esau quæstio proponitur, haberi etiam de cœlestibus omnibus et terrestribus creaturis et de infernis (10) potest. Et similiter mihi videtur, sicut ibi ait : « Cum enim nondum nati fuissent, neque aliquid egissent boni vel mali, » ita etiam de cæteris omnibus dici posse, « cum enim nondum creata essent, neque egissent aliquid boni vel mali (11) ut secundum electionem propositum Dei maneat » (sicut putant quidam), facta sunt illa quidem cœlestia, hæc autem terrestria, et alia inferna (12) « non ex operibus (ut putant illi), sed ex eo qui vocavit. Quid ergo dicemus, » si hæc ita sunt? « Ergo injustitia est apud Deum? Absit. » Igitur sicut de Esau et Jacob diligentius perscrutatis Scripturis invenitur, quia non est injustitia apud Deum, ut antequam nascerentur, vel agerent aliquid in vita hac, diceretur « quia major serviet minori ; » et ut invenitur non esse injustitia, quod et in ventre fratrem suum supplantavit Jacob, si ex præcedentis (13) videlicet vitæ meritis digne eum dilectum esse sentiamus a Deo, ita ut fratri præponi mereretur; ita etiam de cœlestibus

A creaturis, si advertamus quia ista diversitas non creaturæ principium, sed ex præcedentibus causis pro **100** meriti dignitate diversum singulis a conditore ministerii paratur officium, ex eo profecto quod unusquisque in eo quod mens creatus a Deo est (14) vel rationabilis spiritus, pro motibus mentis et sensibus animorum, vel plus vel minus sibi meriti paraverit, vel amabilis Deo, vel etiam odibilis exstiterit; cum tamen aliqui ex his qui melioribus meritis sunt ad exornandum mundi statum compati reliquis, et officium præbere inferioribus ordinentur (15), quo per hoc (16) et ipsi participes exsistant patientiæ Creatoris; secundum quod Apostolus ipse dicit : « Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecerit in

B spem [89]. » Observantes igitur istam sententiam quam Apostolus de nativitate Esau et Jacob exponens dixit : « Nunquid injustitia est apud Deum? Absit [90]; » etiam in omnibus creaturis rectum arbitror hanc eamdem debere sententiam custodiri; quoniam, sicut superius diximus, justitia debet Creatoris in omnibus apparere. Quæ, ut mihi videtur, ita demum lucidius ostendetur, si causas diversitatis unusquisque vel cœlestium, vel terrestrium, vel infernorum in semetipso præcedentes nativitatem corpoream habere dicatur. Verbo enim Dei et sapientia ejus (17) creata sunt universa, et per ipsius ordinata sunt justitiam. Per gratiam vero (18) misericordiæ suæ omnibus providet, atque omnes quibuscunque curari possunt remediis

C hortatur, et provocat ad salutem.

8. Sicut ergo dubium non est in die judicii futurum quod separentur boni a malis, et justi ab injustis, et singuli quique pro merito per ea loca quibus digni sunt, distribuantur judicio Dei, sicut Deo volente in consequentibus ostendemus; tale aliquid opinor etiam ante (19) jam factum. Omnia enim Deus et semper judicio agere ac dispensare credendus est. Illud quoque quod Apostolus docet, dicens : « In domo magna non sunt tantummodo vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad honorem, alia autem ad contumeliam ; » et quod addit dicens : « Quia si quis se

D expurgaverit, erit vas in honorem (20) sanctifica-

[87] Rom. IX, 11, 12. [88] Ibid. 14. [89] Rom. VIII, 20. [90] Rom. IX, 14.

sas pro merito unicuique distribuit. » mss. ut in nostro textu.

(6) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 14.

(7) Sic recte mss. Alias mendose, « illa conditione qua diversi creatores et diversæ creaturæ creduntur animarum. »

(8) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 8.

(9) Ita mss. Libb. editi, « arcanam. » Ibidem mss., « disputans ait. » In editis deest, « ait. »

(9*) Manca phrasis videtur. Forte leg. — *et ait : « Absit. »* EDIT. PATROL.

(10) *De infernis*. recte mss, Corrupte vero editi, « formis. »

(11) *Ita etiam de cæteris omnibus dici posse : cum enim nondum creata essent, neque egissent aliquid boni vel mali.* Hæc desiderantur in prioribus editionibus, licet reperiantur in omnibus mss.

(12) Ita recte mss. Libb. autem editi, « sancta sunt ..... et infernalia. »

(13) *Si ex præcedentis*, etc. Ita mss. Alias, « sed ex præcedentis, » etc.

(14) Ita mss. Alias, « vel mens a Deo creatus est. »

(15) Sic recte mss. Libb. editi mendose, « eam tamen aliquis .... ad exornandum mundi statum compar reliquis et officium præbere inferioribus opinentur. »

(16) Vide l. II *Origenian.*, q. 8, n. 1.

(17) *Ejus*. Deest in editis, sed habetur in mss. Paulo post libri editi, « hortatur quia provocat ad salutem; » mss. ut in nostro textu.

(18) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 16.

(19) *Ante*. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(20) *In honorem*. Id quoque deest in antea editis, licet reperiatur in mss.

tum, Domino utile ad omne opus bonum [91]; » sine A dubio illud ostendit, quia qui se expurgaverit in hac vita positus, ad omne bonum opus erit paratus in futuro; qui autem non se purgaverit, secundum quantitatem immunditiæ suæ erit vas ad contumeliam, id est, indignum. Ita ergo possibile est intelligi etiam antea fuisse vasa rationabilia vel purgata, vel minus purgata, id est quæ seipsa vel purgaverint, vel non purgaverint; et ex hoc unumquodque vas secundum mensuram (21) puritatis aut impuritatis suæ locum vel regionem, vel conditionem nascendi vel explendi aliquid in hoc mundo accepisse; quæ omnia Deus usque ad minimum (22) virtute sapientiæ suæ providens atque dignoscens, moderamine judicii sui æquissima retributione universa disponit, qualenus unicuique B pro merito vel succurri vel consuli deberet (23). In quo profecto omnis ratio æquitatis ostenditur, dum inæqualitas rerum retributionis meritorum (24) servat æquitatem. Quorum meritorum rationes per singulos quosque secundum veritatem et ad liquidum solus ipse cum unigenito Verbo ac sapientia sua et Spiritu sancto recognoscit.

CAPUT X.

De resurrectione et judicio, de igne inferni et pœnis.

1. Sed quoniam nos sermo commonuit de judicio futuro, et de retributione, ac suppliciis peccatorum, secundum quod comminantur sanctæ Scripturæ, et C ecclesiastica prædicatio continet, eo quod judicii tempore ignis æternus et tenebræ exteriores et carcer et caminus, et alia his similia peccatoribus præparata sint; videamus quid etiam de his sentire oporteat. Sed ut ad hæc competenti ordine veniatur, prius mihi videtur de resurrectione sermo movendus, ut sciamus quid est illud quod vel ad supplicium, vel ad requiem, vel ad beatitudinem veniet; de quo in aliis quidem libris quos de resurrectione scripsimus, plenius disputavimus, et quid nobis de hoc videretur, ostendimus. Sed et nunc propter consequentiam tractatus pauca inde repetere non videtur absurdum: maxime propter hoc quod offenduntur quidam in ecclesiastica fide, quasi velut stulte et D penitus insipienter de resurrectione credamus (25); præcipue hæretici, quibus hoc modo arbitror respondendum. Si confitentur etiam ipsi quia resurrectio sit mortuorum, respondeant nobis quid est quod mortuum est. Nonne corpus? Corporis ergo resurrectio fiet. Tum deinde dicant si utendum nobis putant (26) esse corporibus an non? Arbitror apostolo Paulo dicente quia « seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale [92], » istos negare non posse quod corpus resurgat, vel quia in resurrectione corporibus utamur. Quid ergo? Si certum est quod corporibus nobis utendum sit, et corpora quæ ceciderunt, resurgere prædicantur (non enim proprie resurgere dicitur, nisi id quod ante ceciderit), nulli dubium est idcirco ea resurgere, ut his iterum ex resurrectione induamur. Alterum ergo hæret ex altero. **101** Nam et si resurgunt (27) corpora, sine dubio ad indumentum nostri resurgunt; et si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus. Quæ si verum est quod resurgunt et spiritalia resurgunt, dubium non est quin abjecta corruptione, et deposita mortalitate resurgere dicantur a mortuis; alioquin vanum videbitur et superfluum resurgere quemquam a mortuis, ut iterum moriatur. Quod ita demum intelligi evidentius potest, si quis diligenter advertat (28), quæ sit animalis corporis qualitas, quæ in terram seminata spiritalis corporis reparet qualitatem. Ex animali namque corpore ipsa (29) virtus resurrectionis et gratia spiritale corpus educit, cum id ab indignitate transmutat ad gloriam.

2. Quoniam ergo hæretici eruditissimi sibi videntur et sapientissimi, interrogabimus eos, si omne corpus schema aliquod habet, id est habitu aliquo (30) deformetur. Et si quidem dixerint esse corpus quod non aliquo habitu deformetur, imperitissimi omnium atque insipientissimi videbuntur. Nullus enim hoc negabit, nisi sit ab omni eruditione penitus alienus. Si vero secundum id quod consequens est dixerint, quia omne corpus certo aliquo (31) habitu deformatur, requiremus ab eis si possunt nobis spiritalis corporis habitum demonstrare atque describere; quod utique nullo modo facere poterunt. Sed et differentias eorum qui resurgunt inquiremus ab eis. Quomodo ostendent verum esse illud quod dictum est quia « alia caro volucrum, alia piscium, et corpora cœlestia et corpora terrestria, sed alia quidem cœlestium gloria, alia vero terrestrium, alia gloria solis, alia lunæ, alia stellarum; stella a stella differt in gloria, ita et

[91] II Tim. II, 20, 21. [92] I Cor. XV, 44.

(21) Ita mss. Alias, « naturam. »
(22) Sic mss. Alias, « numerum. »
(23) Vide *Origenian.*, lib. II, q. 7, n. 14.
(24) *Meritorum.* Deest in prioribus editionibus, licet in omnibus reperiatur mss.
(25) *Quasi velut stulte et penitus insipienter de resurrectione credamus.* Quid de resurrectione docuerit Origenes, fuse disputatur *Origenianorum* libro II, quæstione nona.
(26) *Dicant, si utendum nobis putant.* Ita recte mss. In prioribus editionibus deest « dicant, » et pro « putant » legitur « putatur. »
(27) Sic mss. Alias, « etiamsi resurgant. » Paulo post, « sicut certe necesse est, » hæc desunt in libris editis, licet habeantur in omnibus mss. Ibidem mss., « Quæ si verum est quod resurgunt. » Alias, « quod si, » etc.
(28) Sic mss. Libb. editi, « si qui diligenter advertant. »
(29) *Ipsa.* Deest in libb. editis, sed habetur in mss.
(30) *Aliquo.* Deest in prioribus editionibus, licet habeatur in mss. Ibidem mss., « et si quidem dixerint esse corpus. » In libb. editis pro « esse » legitur « etiam. »
(31) *Aliquo.* Desideratur in prioribus editionibus, sed habetur in mss.

resurrectio mortuorum [93]? » Secundum istam ergo A consequentiam cœlestium corporum ostendant nobis differentias gloriæ (32) eorum qui resurgunt, et si ullo genere conati fuerint secundum cœlestium corporum differentias aliquam excogitare rationem, quæremus ab eis ut etiam secundum terrenorum corporum comparationem differentias resurrectionis assignent (33). Nos vero ita intelligimus, quod volens Apostolus describere quanta esset differentia eorum qui resurgent in gloria, id est sanctorum, comparationem cœlestium corporum sumpsit dicens: « Alia gloria solis, alia gloria lunæ, alia gloria stellarum [94]. » Et iterum volens differentias eorum docere (34), qui in hac vita non expurgati ad resurrectionem venient, id est peccatores, de terrenis sumit exemplum, dicens: « Alia corpora volucrum, alia piscium [95]. » Digne etenim sanctis cœlestia, terrena peccatoribus comparantur. Hæc quidem dicta sint adversus eos qui resurrectionem mortuorum, id est resurrectionem corporum negant.

3. Nunc vero sermonem convertimus ad nonnullos nostrorum, qui vel pro intellectus exiguitate, vel explanationis inopia, valde vilem et abjectum sensum de resurrectione corporis introducunt. Quos interrogamus, quomodo intelligant animale corpus gratia resurrectionis immutandum, et spiritale futurum; et quomodo quod in infirmitate seminatur, resurrecturum sentiant in virtute; quod in ignobilitate, quomodo resurgat in gloria; et quod in corruptione, quomodo ad incorruptionem transferatur. Quod utique si credunt Apostolo, quia corpus in gloria et virtute et incorruptibilitate resurgens, spiritale jam effectum sit, absurdum videtur et contra sensum Apostoli dicere id rursum carnis et sanguinis passionibus implicari, cum manifeste dicat Apostolus: « Quoniam caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; neque corruptio incorruptionem (35) possidebit [96]. » Sed illud quomodo accipiunt quod dicit Apostolus: « Omnes autem immutabimur [97]? » Quæ utique immutatio secundum illum ordinem, quem superius docuimus, exspectanda est; in qua sine dubio dignum aliquid divina gratia sperare nos convenit (36); quod futurum credimus hoc ordine quo « nudum granum frumenti aut alicujus cæterorum » in terra seminatum describit Apostolus, cui « Deus dat corpus (37) prout vult [98], » cum primum granum ipsum frumenti mortuum fuerit. Ita namque etiam nostra corpora velut granum cadere in terram putanda sunt; quibus insita ratio (38) ea quæ substantiam continet corporalem, quamvis emortua fuerint corpora et corrupta atque dispersa, verbo tamen Dei ratio illa ipsa quæ semper in substantia corporis salva est, erigat ea de terra, et restituat ac reparet, sicut ea virtus quæ est in grano frumenti, post corruptionem ejus et mortem reparat ac restituit granum B in culmi corpus et spicæ (39). Et ita his quidem qui regni cœlorum hæreditatem consequi merebuntur, ratio illa reparandi corporis quam supra diximus, Dei jussu ex terreno et animali corpore corpus reparat spiritale, quod habitare possit in cœlis; his vero qui inferioris meriti fuerint, vel abjectioris, vel etiam ultimi et abstrusi, pro uniuscujusque vitæ atque animæ dignitate, etiam gloria corporis et dignitas datur; ita tamen ut
102 etiam eorum qui ad ignem æternum, vel ad supplicia destinandi sunt, per ipsam resurrectionis permutationem ita corpus incorruptum sit quod resurgit (40), ut ne suppliciis quidem corrumpi valeat et dissolvi. Si ergo ita se habet qualitas ejus corporis quod resurget a mortuis, videamus nunc C quid sibi velit ignis æterni comminatio (41).

(42) 4. Invenimus namque in Isaia propheta designari uniuscujusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim (43): « Ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam accendistis [99]. » Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam (44) sibi ipse proprii ignis accendat (45), et non in aliquem ignem, qui antea jam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. Cujus ignis materia atque esca nostra sunt peccata, quæ ab apostolo Paulo ligna et fenum et stipula nominantur [1]. Et arbitror quod sicut in corpore escæ

[93] I Cor. xv, 39, 40, 41, 42. [94] Ibid., 41. [95] Ibid., 39. [96] Ibid., 50. [97] Ibid., 51. [98] Ibid., 37, 38. [99] Isa. L, 11. [1] I Cor. III, 12.

(32) *Gloriæ.* Deest etiam in prioribus editionibus, D sed habetur in mss.

(33) Sic recte omnes codd. mss. Editi vero: « Quæramus ab eis ut etiam terrenorum corporum comparationum differentias assignent. »

(34) Ita mss. Alias, « ostendere. »

(35) Sic mss. Libb. editi, « incorruptelam. » Ibidem libb. editi, « quomodo accipiunt: sed non omnes immutabimur. Quæ immutatio. » Sed mss. ut in nostro textu.

(36) Mendose in antea editis legitur, « dignum aliquid ex divina gratia sperantes non convenit. » Sed mss. veram lectionem restituunt.

(37) *Corpus.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(38) Sic mss. Libb. editi, « ratione. »

(39) Sic optime omnes codd. mss.; mendose autem libb. editi, « restituit vivum corpus et spicæ. »

(40) Sic mss. Alias, « ut resurgat. »

(41) Origenis sententiam de pœnis inferni investigat Huetius *Origenianorum* lib. II, quæst. 11. Illum videsis. Interim moneo hæc verba: « Quid sibi velit ignis æterni comminatio, » in prioribus editionibus finem esse capitis decimi, cui undecimum subnectitur cum hoc titulo: « De igne inferni et pœnis ejusdem; » sed in omnibus mss. sequentia verba, « invenimus namque in Isaia propheta, » continua serie post « comminatio » ponuntur sine ullo prævio titulo, quem idcirco expungendum esse duxi.

(42) Alias, cap. XI.

(43) *Ait enim.* Deest in antea editis, sed sic habetur in mss.

(44) Sic recte mss. Alias, mendose, « indicari peccator ut flammam, » etc. Ibidem libb. antea editi, « qui fuerat accensus ab alio. » Mss. ut in nostro textu.

(45) Cave.

abundantia et qualitas et quantitas cibi contraria (46) febres generant, et febres diversi modi vel temporis secundum eam mensuram qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem febrium; quæ materiæ qualitas ex diversa intemperie congregata, causa vel acerbioris morbi, vel prolixioris exsistit; ita anima cum multitudinem malorum operum (47) et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium, atque inflammatur (48) ad pœnas; cum mens ipsa, vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quædam et formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quæ vel fœde ac turpiter gesserat, vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos suos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia propriis stimulis agitatur atque compungitur, et sui ipsa efficitur accusatrix et testis. Quod ita sensisse puto etiam Paulum apostolum cum dicit: « Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum per Jesum Christum[1]. » Ex quo intelligitur quod circa ipsam animæ substantiam tormenta quædam ex ipsis peccatorum noxiis affectibus generantur.

5. Et ne satis tibi hujus rei intellectus difficilis appareat, considerari possibile est ex his passionum vitiis, quæ animabus accidere solent, id est, cum vel flammis amoris exuritur (49) anima, vel zeli, vel livoris ignibus maceratur; aut cum ira agitatur, vel cum insaniæ, vel tristitiæ immensitate consumitur, quomodo horum malorum nimietates aliquanti intolerabiliter ferentes, mortem subire, quam (50) hujuscemodi cruciatus perpeti, tolerabilius habuere. Requires sane si his qui vitiorum malis istis quæ supra diximus, irretiti sunt, nec emendationis aliquid in hac vita adhuc positi comparare sibimet potuerunt, et ita ex hoc mundo abscesserunt, sufficiat illis ad pœnam quod illis ipsis perdurantibus in se noxiis affectibus crucientur, id est, vel iræ, vel furoris, vel insaniæ, vel mœroris, quorum utique mortiferum virus nullo in hac vita emendationis medicamento mitigatum est; an his affectibus immutatis generalis pœnæ stimulis vexabuntur. Sed et aliam (51) suppliciorum speciem intelligi arbitror posse, quia sicut quidem sentimus soluta corporis membra atque a suis invicem divulsa compagibus immensi doloris generare cruciatum, ita cum anima extra ordinem atque compagem, vel eam harmoniam qua ad bene agendum et utiliter sentiendum a Deo creata est, fuerit inventa, nec sibimetipsi rationabilium motuum compagine consonare, pœnam cruciatumque putanda sit suimetipsius ferre dissidii, et inconstantiæ suæ, atque inordinationis sentire supplicium. Quæ animæ dissolutio atque divulsio cum adhibiti ignis ratione fuerit explorata, sine dubio ad firmiorem sui compaginem instaurationemque solidatur.

6. Multa sunt etiam alia quæ nos latent, quæ illi soli cognita sunt, qui est medicus animarum nostrarum. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis quæ per escam potumque collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris (52) medicamenti curam; nonnunquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quod si etiam hæc supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit; quanto magis intelligendum est et hunc medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujuscemodi pœnalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt? Cujus rei **103** imagines etiam in Scripturis sanctis referuntur. Denique in Deuteronomio sermo divinus peccatoribus comminatur[2], quod febribus et frigoribus et aurigine punientur, et oculorum vacillationibus, et mentis alienatione, et paraplexia, et cæcitate, ac debilitate renum cruciandi sint. Si quis igitur ex otio de omni Scriptura congreget omnes languorum commemorationes, quæ in comminatione (53) peccatoribus velut corporearum ægritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia, vel supplicia per hoc figuraliter indicentur. Ut autem intelligamus quia ea ratione qua medici adjutoria languentibus adhibent, ut per curas reparent sani-

[1] Rom. II, 15, 16. [2] Deut. XXVIII.

(46) *Contraria.* Deest in prioribus editionibus, sed habetur in mss. Paulo post mss., « intemperies collecta materiam suggesserit. » Alias pro « collecta » legitur « collectam. »

(47) *Ita anima cum multitudinem malorum operum*, etc. Hunc locum summatim refert Hieronymus epist. 94 ad Avitum his verbis: « Ignes quoque gehennæ et tormenta quæ Scriptura sancta peccatoribus comminatur, non ponit (Origenes) in suppliciis, sed in conscientia peccatorum, quando Dei virtute et potentia omnis memoria delictorum ante oculos nostros ponitur, et veluti ex quibusdam seminibus in anima derelictis, universa vitiorum seges exoritur, et quidquid feceramus in vita vel turpe vel impium, omnis eorum in conspectu nostro pictura describitur, ac præteritas voluptates mens intuens conscientiæ punitur ardore, et pœnitudinis stimulis confoditur. »

(48) Sic mss. Alias, « atque supplicium inflammatur. »

(49) *Vel flammis amoris exuritur.* Ita mss. In editis deest *vel* et *amoris*.

(50) Ita mss. Alias, « iræ agitatur insania vel tristitiæ immensitate consumitur, quoniam horum malorum duritjes aliquanti intolerabiliter ferentes mori quam, » etc.

(51) Sic mss. Alias, « aliorum. »

(52) Ita mss. Alias, « moderatioris. »

(53) In editis deest « in comminatione, » et legitur, « quæ de peccatoribus. »

tatem, etiam Deus agit circa eos qui lapsi sunt, et deciderunt in peccata, indicio est et illud (54), quod per Jeremiam prophetam jubetur calix furoris (55) Dei propinari omnibus gentibus ut bibant, et insaniant, et evomant[4]. In quo comminatur dicens[5], quia si quis noluerit bibere, non mundabitur. Ex quo utique intelligitur quod furor vindictæ Dei ad purgationem proficit animarum. Quoniam autem (56) et ea pœna quæ per ignem inferri dicitur (57), pro adjutorio intelligitur adhiberi, Isaias docet, qui de Israel quidem sic dicit : «Abluet Dominus sordes filiorum, vel filiarum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum spiritu judicii et spiritu ustionis[6]. » De Chaldæis autem sic dicit (58) : « Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi in adjutorio[7]. » Et in aliis dicit : « Sanctificabit Dominus in igne ardenti. Et in Malachia propheta dicit : « Sedens Dominus (59) conflabit, et purgabit, et fundet purgatos filios Juda[8]. »

7. Sed et illud quod de dispensatoribus non bonis in Evangelio dictum est[9], qui dividendi dicuntur, et pars eorum cum infidelibus poni, tanquam ea pars quæ ipsorum propria non sit, aliorsum sit mittenda (60), sine dubio genus aliquod indicat pœnæ eorum, quorum, ut mihi videtur, separandus ab anima spiritus indicatur. Qui spiritus si quidem divinæ naturæ, id est Spiritus sanctus intelligendus est, sentiemus hoc dictum de dono Spiritus sancti; quod, sive per baptismum, sive per gratiam Spiritus cum alicui sermo sapientiæ, vel sermo scientiæ, vel alterius cujusque datus est (61) doni, et non recte administratus, id est aut ad terram defossus est, aut in sudario colligatus, auferetur profecto ab anima donum Spiritus, et pars reliqua quæ superest, id est animæ substantia cum infidelibus ponetur, divisa ac separata ab eo Spiritu cum quo adjungens se Domino unus Spiritus esse debuerat. Si vero hoc non de Dei Spiritu, sed de animæ ipsius natura intelligendum est, pars ejus melior illa dicetur quæ ad imaginem Dei et similitudinem facta est; alia autem pars, ea quæ postmodum per liberi arbitrii lapsum contra naturam primæ conditionis et A puritatis assumpta est, quæ utique pars utpote amica et chara materiæ cum infidelium sorte mulctatur. Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista (62), ut quoniam unicuique fidelium etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse angelus dicitur qui etiam semper videre faciem Dei Patris a Salvatore perhibetur[10], et hic utique unum erat cum eo qui præerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo Dei (63) angelus dicatur, et tunc pars ejus, id est humanæ naturæ pars avulsa a Dei parte cum infidelibus deputetur, quoniam commonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit.

8. Sed et exteriores tenebras, ut ego opinor, non B tam aerem aliquem obscurum et sine ullo lumine intelligendum puto, quam de his qui profundæ ignorantiæ tenebris immersi extra omne intelligentiæ lumen (64) effecti sunt. Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sancte et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient, ita et impii quique qui in hac vita errorum tenebras et noctem (65) ignorantiæ dilexerunt, obscuris et atris post resurrectionem corporibus induantur, ut ea ipsa caligo ignorantiæ quæ in hoc mundo interiores eorum mentes obsederat (67), in futuro per exterius corporis appareat indumentum. Similiter quoque et de carcere sentiendum est. Sed sufficiant ista in præsenti loco, quæ interim nunc ut dicendi ordo servaretur, quam paucissimis dicta sunt.

HIERONYMI VERSIO. *Nisi forte corpus hoc* (66) *pingue atque terrenum caligo et tenebræ nominandæ* C *sunt, per quod consummato hoc mundo cum necesse fuerit in alium transire mundum, rursum nascendi sumet exordia.*

104 CAPUT XI.

De repromissionibus.

1. Videamus nunc breviter quid et de repromissionibus sentiendum sit (68). Certum est quia nullum

[4] Jer. xxv, 15. [5] Ibid., 28. [6] Isa. iv, 4. [7] Isa. xlvii, 14. [8] Malach. iii, 3. [9] Luc. xii, 46. [10] Matth. xviii, 10, 11.

(54) Sic omnes codd. mss. Alias, « et deciderunt in judicio. Est et illud, » etc.

(55) *Furoris*. Deest in prioribus editionibus, sed habetur in mss.

(56) Sic mss. Alias, « proficiet animarum. Quomodo autem, » etc.

(57) Cave.

(58) *Abluet Dominus sordes filiorum vel filiarum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum spiritu judicii et spiritu ustionis. De Chaldæis autem sic dicit.* Hæc in prioribus editionibus omissa sunt, licet in omnibus habeantur mss.

(59) *Dominus*. Deest in antea editis, sed reperitur in mss.

(60) Ita mss. Alias, « cum infidelibus terræ poni tanquam ea quæ ipsorum propria non sit, cum aliorum partibus sit mittenda. »

(61) Sic mss. Alias, « et sermo scientiæ vel alicujus alterius datus est. » Paulo post mss., « auferetur profecto ab anima. » Alias, « auferatur ab D anima. »

(62) Vide lib. ii *Origenian.*, q. 5., n. 28.

(63) *Dei*. Deest in prioribus editionibus, sed habetur in mss. Paulo post libb. editi, « commonitio appositi sibi a Deo angeli non fideliter eum custodivit. » Mss. ut in nostro textu. Ibidem mss., « et sine ullo lumine. » In prioribus editionibus deest, « ullo. »

(64) *Omne intelligentiæ lumen*. Sic mss. Alias, « divinæ intelligentiæ lumen. »

(65) *Noctem*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem mss. « et atris. » Editi, « et tetris. »

(66) *Nisi forte corpus hoc*, etc. Hæc Hieronymus e lib. ii Περὶ ἀρχῶν affert in epistola ad Avitum, a Rufino autem interpolata et in alium sensum detorta fuisse palam est.

(67) Sic mss. Alias, « interiora eorum mentis obsederat. »

(68) *Quid et de repromissionibus sentiendum sit.* Vide *Origenianorum* lib. ii, quæst. 11.

animal omni modo otiosum atque immobile esse potest, sed omni genere moveri et agere semper et velle aliquid gestit; et hanc inesse naturam omnibus animantibus, manifestum puto. Multo magis ergo rationabile animal, id est, hominis naturam necesse est semper aliquid movere vel agere. Et si quidem immemor sui sit, et quid se deceat ignoret, circa usus corporales omnis sua movetur intentio, et per omnes motus suos erga voluptates suas ac libidines corporis occupatur; si vero talis sit qui in commune aliquid curare vel providere studeat, aut reipublicæ consulens, aut magistratibus parens, aut quidquid illud est quod in commune certe prodesse videatur, exercet. Jam vero si quis talis sit ut aliquid melius quam hæc quæ corporea videntur, intelligat, et sapientiæ et scientiæ operam habeat, sine dubio erga hujuscemodi studia omnem declinabit industriam, quo possit inquisita veritate rerum causas rationemque (69) cognoscere. Sicut ergo in hac vita alius quidem summum bonum corporis judicat voluptatem alius vero in commune consulere, alius studiis et intelligentiæ operam dare; ita requiramus in illa vita quæ vera est, quæ abscondita esse dicitur cum Christo in Deo [11], id est in illa æterna vita, si aliquis talis erit nobis vivendi ordo vel status.

2. Quidam ergo laborem quodammodo intelligentiæ recusantes, et superficiem quamdam legis litteræ consectantes, et magis delectationi suæ quodammodo ac libidini indulgentes, solius litteræ discipuli, arbitrantur repromissiones futuras in voluptate et luxuria corporis exspectandas (70); et propterea præcipue carnes iterum desiderant post resurrectionem tales quibus manducandi, et bibendi et omnia quæ carnis et sanguinis sunt, agendi nunquam desit facultas, apostoli Pauli de resurrectione spiritalis corporis sententiam non sequentes [12]. Quibus consequenter addunt et nuptiarum conventiones, et filiorum procreationes etiam post resurrectionem futuras, fingentes sibimetipsis Jerusalem terrenam urbem reædificandam lapidibus pretiosis in fundamenta ejus jaciendis (71), et de lapide jaspide muros ejus erigendos, et propugnacula ejus ex lapide crystallo; peribolum quoque habituram ex lapidibus electis et variis, id est jaspide et sapphiro, et chalcedonio, et smaragdo, et sardio (72), et onychino, et chrysolitho, et chrysopaso, et hyacintho, et amethysto. Quin etiam ministros deliciarum suarum dandos sibi alienigenas putant, quos vel aratores A habeant, vel structores parietum, a quibus diruta ipsorum et collapsa civitas exstruatur; et arbitrantur quod facultates gentium (73) accipiant ad edendum, et in divitiis eorum dominentur, ut etiam cameli Madian et Cedar veniant, et afferant eis aurum, et thus, et lapides pretiosos. Et hæc conantur auctoritate prophetica confirmare ex his quæ de Jerusalem repromissionibus scripta sunt; ubi etiam dicitur quia qui serviunt Domino, manducabunt et bibent, peccatores autem esurient et sitient: et quod lætitiam agent justi, impios vero mœror possidebit. Et de Novo quoque Testamento vocem proferunt Salvatoris, qua discipulis promittit de vini lætitia dicens: « Quia non bibam ex hoc jam usquequo bibam illud vobiscum novum in B regno Patris mei [13]. » Addunt quoque et illud, quod Salvator beatos dicit eos qui nunc esuriunt et sitiunt, pollicens eis quia saturabuntur [14]; et multa alia ex Scripturis exempla proferunt, quorum vim figuraliter intelligi debere non sentiunt. Tum vero secundum formam quæ in hac vita est, et secundum mundi hujus dispositiones dignitatum, vel ordinum, vel eminentias potestatum, reges se fore et principes arbitrantur, sicut sunt isti terreni, propter illud videlicet quod in Evangelio dictum est: « Eris (74) potestatem habens super quinque civitates [15]. » Et, ut breviter dicam, secundum vitæ hujus conversationem per omnia similia volunt esse omnia quæ de repromissionibus exspectantur, id est ut iterum sit hoc quod est. Hoc ita sentiunt qui C Christo quidem credentes, Judaico autem quodam sensu Scripturas divinas (75) intelligentes, nihil ex his dignum divinis pollicitationibus præsumpserunt.

3. Hi vero qui secundum apostolorum sensum theoriam Scripturarum recipiunt, sperant manducaturos quidem esse sanctos, sed panem vitæ qui veritatis et sapientiæ cibis nutriat animam, et illuminet mentem, et potet eam divinæ sapientiæ poculis, sicut dicit Scriptura divina (76): « Quia sapientia præparavit mensam suam, jugulavit victimas suas, miscuit in cratere vinum suum, et summa voce clamat: Divertite ad me, manducate panes quos paravi vobis, et bibite vinum quod D miscui vobis [16]. » Quibus sapientiæ escis nutrita mens ad integrum et perfectum, sicut ex initio factus est homo, ad **105** imaginem et similitudinem Dei reparetur; ut etiamsi quis ex hac vita minus

[11] Coloss. III, 3. [12] I Cor. XV, 44. [13] Matth. XXVI, 29. [14] Matth. V, 6. [15] Luc. XIX, 17. [16] Prov. IX, 1, 2, 3, 4, 5.

(69) *Rationemque*. Deest in libb. antea editis, sed reperitur in mss.

(70) Sic. mss. Alias, « futuras voluptates et luxurias corporis exspectandas. »

(71) Ita mss. Libb. editi, « ædificandam lapidibus pretiosis, eos in fundamenta jacentes. »

(72) *Et sardio*. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(73) Ita mss. Alias, « eorum. » Ibidem mss., « ut etiam cameli Madian et Cedar veniant. » In editis deest, « etiam cameli Madian et Cedar. »

(74) Ita mss.; in editis deest, « eris. » Paulo post mss. « exspectantur, id est ut iterum sit hoc quod est. » Editi, « exspectant ut interim sit quod est. »

(75) *Divinas*. Deest in prioribus editionibus, sed habetur in mss.

(76) *Divina*. Desideratur etiam in prioribus editionibus, licet habeatur in mss. Ibidem, « jugulavit victimas suas; » hæc quoque desunt in antea editis, sed reperiuntur in omnibus mss.

eruditus (77) abierit, probabilia tamen opera detulerit, instrui poterit in illa Jerusalem sanctorum civitate, id est edoceri (78) et informari, et effici lapis vivus, lapis pretiosus et electus, pro eo quod fortiter et constanter pertulerit agones vitæ, et certamina pietatis; ibique hoc quod jam hic prædictum est, verius manifestiusque cognoscet, « quod non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. [17] » Sed et principes et rectores intelligendi sunt hi qui inferiores et regunt, et erudiunt, et edocent atque instituunt (79) ad divina.

4. Verum si minus videntur hæc sperantibus ea dignum mentibus incutere desiderium, paululum repetentes, quanquam naturalis sit et insita animæ rei ipsius cupiditas, inquiramus, ut ita demum (80) velut species ipsas panis vitæ et qualitatem vini ejus ac proprietatem principatuum, per theoriæ consequentiam describamus. Igitur sicut in artibus his quæ manu adimpleri solent, ratio quidem quid, vel qualiter, vel ad quos usus fiat, versatur in sensu, efficacia vero operis manuum ministerio explicatur; ita in operibus Dei quæ ab ipso facta sunt, sentiendum est, quod eorum quæ videmus ab eo facta, ratio et intelligentia manet in occulto. Et sicut ea quæ ab artifice facta sunt, cum oculus noster viderit, si quid præcipue fabrefactum prospexerit, continuo qualiter, vel quomodo, vel ad quos usus factum sit, ardet animus sciscitari; multo amplius et super omnem comparationem, eorum quæ a Deo facta pervidemus, ineffabili desiderio ardet animus agnoscere rationem. Quod desiderium, quem amorem sine dubio a Deo nobis insitum credimus; et sicut oculus naturaliter lucem requirit et visum, et corpus nostrum escas (81) et potum desiderat per naturam; ita mens nostra sciendæ veritatis Dei et rerum causas noscendi proprium ac naturale desiderium gerit. Accepimus autem a Deo istud desiderium, non ad hoc ut nec debeat unquam, nec possit expleri; alioquin a conditore Deo menti nostræ (82) frustra videbitur amor veritatis insertus, si nunquam desiderii compos efficitur. Unde et in hac vita qui summo labore piis studiis ac religiosis (83) operam dederint, quanquam parva quædam ex multis et immensis divinæ scientiæ capiant thesauris, tamen hoc ipsum quod animos suos mentemque erga hæc occupant, atque in hac semetipsos cupiditate præveniunt, multum utilitatis accipiunt ex hoc ipso quod animos suos ad inquirendæ veritatis studium amoremque convertunt, et paratiores eos

A faciunt ad eruditionis futuræ capacitatem; sicut cum aliquis velit imaginem pingere, si ante futuræ formæ lineamenta tenuis styli adumbratio designet (84), et superponendis vultibus capaces præparet notas, sine dubio per adumbrationem imposita præformatio ad suscipiendos veros illos colores jam paratior invenitur; sic modo adumbratio ipsa ac deformatio stylo (85) Domini nostri Jesu Christi in cordis nostri tabulis perscribatur. Et idcirco fortasse dicitur, « quia omni habenti dabitur et adjicietur [18]. » Unde constat habentibus deformationem quamdam in hac vita veritatis et scientiæ, addendam etiam esse pulchritudinem perfectæ imaginis in futuro.

5. Tale, opinor, indicabat desiderium suum ille B qui dicebat: « Coarctor autem ex duobus, desiderium habens dissolvi et cum Christo esse, multo enim melius [19]; » sciens quod tunc cum regressus esset ad Christum, omnium quæ geruntur in terris manifestius agnosceret rationes, vel de homine vel de anima hominis, vel de mente, vel ex quibuscunque illis qui sit spiritus qui inoperetur, qui sit quoque vitalis (86) spiritus, vel quæ sit gratia quæ datur fidelibus Spiritus sancti. Tunc quoque intelliget qui sibi videatur Israel, vel quæ diversitas gentium, quid etiam sibi velint Israel duodecim tribus, et quid singuli populi per singulas tribus. Tunc intelliget etiam de sacerdotibus et levitis, et de diversis sacerdotalibus ordinibus rationem, et cujus forma erat in Moyse, et nihilominus quæ sit veritas C apud Deum jubilæorum, et septimanas annorum (87); sed et festorum dierum et feriarum rationes videbit; et omnium sacrificiorum et purificationum intuebitur causas; quæ sit quoque ratio lepræ purgationis, et quæ lepræ diversæ, et quæ purgatio sit eorum qui seminis profluvium patiuntur, advertet; et agnoscet quoque quæ et quantæ qualesque virtutes sint bonæ, quæque nihilominus contrariæ, et qui vel illis affectus sit hominibus, vel istis contentiosa æmulatio. Intuebitur quoque quæ sit ratio animarum, quæve diversitas animalium, vel eorum quæ in aquis vivunt, vel avium, vel ferarum, quidve sit quod in tam multas species singula genera deducuntur, qui Creatoris prospectus, vel quis per hæc singula sapientiæ ejus tegitur sensus. Sed et D agnoscet qua ratione radicibus quibusdam vel herbis associantur quædam virtutes, et aliis econtrario herbis vel radicibus depelluntur; quæ ratio apostatarum angelorum, quæve causa quod iis qui

[17] Deut. VIII, 3. [18] Luc. XIX, 26. [19] Philipp. I, 23.

(77) *Ex hac vita minus eruditus.* Sic mss. Alias, « ex hoc minus eruditus. »

(78) In prioribus editionibus deest, « id est; » et pro « edoceri » legitur « doceri. »

(79) Sic mss. Alias, « docent atque instruunt. »

(80) Mss., « demum. » Editi, « deinde. »

(81) Sic mss. Alias, « ad visum et corpus nostrum escam, » etc.

(82) In antea editis pro « Deo » legitur « nostro, » et deest « menti nostræ »

(83) Mss., « religiosis. » Libb. editi, « religioni. »

(84) Libb. editi, « si ante formæ lineamenta tenui styli adumbratione designet. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(85) Libb. editi, « sicut modo adumbratio ipsa deformata stylo, » etc.

(86) Sic mss. Libb. editi, « qui sint spiritus qui operentur, qui sint, quive vitales. »

(87) Ita mss. Alias, « formæ erant : imo sentiet nihilominus quæ sit veritas jubilæorum et septimanarum annorum. » Paulo post infra mss., « Quæ et quantæ qualesque virtutes sint bonæ. » Libb. editi solum habent, « quales virtutes sint bonæ. »

eos non tota fide contempserint, vel adulari in aliquibus possunt (88), vel erroris causa **106** ac deceptionis exsistere. Sed et de singulis divinæ providentiæ judicium discet, de his quæ accidunt hominibus, quod non fortuito vel casu accidunt, sed ratione quadam tam examinata, tam ardua, ut eam non solum sanctorum, sed fortassis omnium hominum, ne numerus quidem prætereat capillorum, cujus providentiæ ratio perducatur usque ad duos passeres qui denario distrahuntur, sive spiritaliter, sive etiam secundum litteram passeribus intellectis. Nunc enim adhuc interim quæritur, tunc autem ibi jam manifeste videbitur (89). Ex quibus omnibus putandum est, quod interim non parum temporis transeat usquequo eorum tantummodo quæ super terram sunt ratio post vitæ abscessum dignis et benemeritis ostendatur, ut per eorum omnium agnitionem et plenæ scientiæ gratiam, lætitia inenarrabili perfruantur. Tum deinde si aer iste qui inter cœlum et terram est, non est vacuus ab animantibus, et animantibus rationabilibus, sicut et Apostolus dixit: « In quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris hujus (90) spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ [20]; » et iterum ait: « Rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, et ita semper cum Domino erimus [21]. »

6. (90*) Putandum est igitur quod tandiu sancti ibi permaneant, usquequo utriusque modi rationem dispensationis eorum quæ in aere geruntur, agnoscant. Quod autem dixi utriusque modi, hoc est: verbi gratia, cum in terris essemus, vidimus vel animalia, vel arbores, et differentias eorum prospeximus, sed et diversitatem quamplurimam inter homines; verum videntes hæc, rationem eorum non intelleximus, sed hoc nobis tantum ex ipsa quam vidimus diversitate suggestum est, ut inquiramus et perscrutemur qua ratione ista omnia vel diversa fuerint creata, vel varie dispensentur, et concepto in terris hujuscemodi agnitionis (91) vel studio, vel amore, dabitur nobis post exitum etiam cognitio ejus et intelligentia; si tamen res procedat ex voto. Cum ergo comprehenderimus integre ejus rationem, tunc utroque modo comprehendemus ea quæ vidimus super terram. Tale ergo aliquid etiam de aerea sede dicendum est. Puto enim (92) quod

A sancti quique discedentes de hac vita permanebunt (93) in loco aliquo in terra posito, quem paradisum dicit Scriptura divina, velut in quodam eruditionis loco, et, ut ita dixerim, auditorio vel schola animarum in quo de omnibus his quæ in terris viderant, doceantur, indicia (94) quoque quædam accipiant etiam de consequentibus et futuris, sicut in hac quoque vita positi indicia (95) quædam futurorum, licet per speculum et ænigmata, tamen ex aliqua parte conceperant, quæ manifestius et lucidius sanctis in suis et locis et temporibus revelantur. Si quis sane mundus corde, et purior mente, et exercitatior sensu fuerit, velocius proficiens, cito ad aeris locum ascendet, et ad cœlorum regna perveniet per locorum singulorum, ut ita dixerim, B mansiones; quas Græci quidem sphæras, id est globos appellaverunt, Scriptura vero divina cœlos nominat; in quibus singulis primo quidem perspiciet ea quæ ibi geruntur, secundo vero etiam rationem quare gerantur agnoscet; et ita per ordinem digredietur (96) singula, sequens eum qui transgressus est cœlos Jesum Filium Dei dicentem: « Volo ut ubi sum ego, et isti sint mecum [22]. » Sed et de his locorum diversitatibus indicat cum dicit: « Multæ mansiones sunt apud Patrem meum [23]. » Ipse tamen ubique est, et universa percurrit. Nec ultra intelligamus eum in ea (97) exiguitate in qua nobis propter nos effectus est; id est, non illa circumscriptione quam in nostro corpore in terris positus inter homines habuit, quo velut in C uno aliquo circumseptus loco putetur.

7. Cum ergo (98), verbi gratia, ad cœlestia loca pervenerint sancti, tunc jam rationem astrorum per singula pervidebunt, et sive animantia sunt, sive quidquid illud est, comprehendent. Sed et alias rationes operum Dei quas eis ipse revelabit, intelligent. Jam enim tanquam filiis rerum causas, et virtutem suæ conditionis ostendet; et docebit eos quare illa stella in illo loco cœli posita est, et quare ab alia tanto dirimente spatio separatur; verbi gratia, si propinquior fuisset, quid ex hoc esset futurum; si vero longius, quid accideret; aut si major fuisset illa stella quam illa, quomodo similis non servaretur universitas, sed in aliam quamdam for- D mam cuncta mutarentur. Sic ergo decursis (99) omnibus quæ in astrorum ratione et in his conversionibus

[20] Ephes. II, 2, 3. [21] I Thes. IV, 16. [22] Joan. XVII, 24. [23] Joan. XIV, 2.

(88) Sic mss. Alias, « tanta fide contempserint, vel adulari in aliquibus possent. »

(89) Libb. editi, « Subtrahuntur, sive spiritualiter, sive jam secundum litteram passeribus intellectis. Quod enim nunc interim quæritur, tum autem ibi jam manifestum videbitur. » Sed mss. ut in nostro textu.

(90) *Secundum principem potestatis aeris hujus.* Hæc omissa sunt in antea editis, licet habeantur in omnibus mss.

(90*) Hæc ad præcedentem phrasim, quæ conclusione carere videtur, referenda sunt, ni fallor, ita ut sic periodus construatur: *Tum deinde si aer...; putandum est*, etc. Edit. Patrol.

(91) *Agnitionis.* Deest etiam in prioribus editionibus, sed habetur in mss.

(92) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, n. 11 et 12.

(93) Ita mss. Alias, « permaneant. »

(94) Sic mss. Alias, « judicia. »

(95) Sic iterum mss. Alias, « judicia, » male. Ibidem libb. editi, « per speculum in ænigmate. » Mss. ut in nostro textu.

(96) Mss., « digreditur. » Libb. editi, « egreditur. »

(97) Sic mss. Alias, « vel ultra intelligamus eum non in ea, » etc.

(98) Vide l. II *Origenian.*, q. 8, num. 1 et 3.

(99) Sic mss. Alias, « diversitas, sed in aliam quamdam formam cuncta formarentur, si decursis, » etc.

quæ in cœlo sunt continentur, venient etiam ad ea quæ non videntur, vel ad ea quorum sola nomina nunc audivimus, et ad invisibilia: quæ multa quidem esse Paulus apostolus docuit, quæ autem sint, vel quam habeant differentiam, ne exiguo quidem aliquo intellectu conjicere possumus [24]. Et ita crescens per singula rationabilis natura (1), non sicut in carne vel corpore et anima in hac 107 vita crescebat, sed mente ac sensu aucta ad perfectam scientiam mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens, potitur perfectione primo illa qua in id ascendit, secundo qua permanet, cibos quibus vescatur habens theoremata et intellectus rerum rationesque causarum. Sicut enim in hac vita corpora nostra primo in hoc ipsum quod sumus corporaliter crescunt, in prima ætate ciborum sufficientia nobis incrementum præstante; postea vero quam crescendi ad mensuram sui fuerit expleta proceritas, utimur cibis jam non ut crescamus, sed ut vivamus et conservemur in vita per escas: ita arbitror et mentem etiam cum venerit ad perfectum, vesci tamen et uti propriis et competentibus cibis in ea mensura, cui neque deesse aliquid debeat, neque abundare. In omnibus autem cibus hic intelligendus est theoria et intellectus Dei, habens mensuras proprias et competentes huic naturæ quæ facta est et creata; quas mensuras singulos quosque incipientium videre Deum, id est intelligere per puritatem cordis competit observare.

HIERONYMI VERSIO. *Cumque in tantum profecerimus* (2) *ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur* (3) *rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem.*

LIBER TERTIUS.

PRÆFATIO RUFINI.

Qui legis, memor esto mei in tuis sanctis orationibus, ut et nos effici mereamur æmulatores spiritus. Superiores duos Περὶ ἀρχῶν libellos te non solum insistente, verum etiam cogente, diebus Quadragesimæ interpretatus sum. Sed quoniam illis diebus etiam tu, religiose frater Macari, et vicinus manebas (4), et amplius vacabas, etiam ego amplius operabar; hos vero posteriores duos tardius explicuimus, dum tu ad nos ab extrema et ultima urbis (5) parte rarior exactor accedis. Verum si meministi quod in præfatiuncula priore commonui, quia indignaturi essent quidam si nos audissent non aliquid de Origene (6) male loqui, continuo id, ut arbitror, prosecutum probasti. Quod si in illo opere ita inflammati sunt hi qui hominum linguas ad male loquendum excitant dæmones, in quo nondum eorum secreta ad plenum nudaverat; quid in hoc futurum putas, in quo omnes eorum cæcas et occultas vias, quibus humanis cordibus irrepunt, et animas infirmas ac fragiles decipiunt, revelabit? Videbis illico perturbari omnia, seditiones moveri, clamores tota urbe diffundi, ad damnationem vocari eum qui evangelicæ lucernæ lumine diabolicas ignorantiæ (7) tenebras fugare conatus est. Verum hæc parvipendat qui cupit salva fidei catholicæ regula in divinis eruditionibus exerceri; illud autem necessario commoneo, quod sicut in prioribus libris fecimus, etiam in istis observavimus, ne ea quæ reliquis ejus sententiis, et nostræ fidei contraria videbantur, interpretarer, sed velut inserta ea ab aliis et adulterata præterirem. De creaturis vero rationabilibus si quid novi dixisse visus est, quia non in hoc est summa fidei, scientiæ gratia et exercitii, cum forte nobis adversum nonnullas hæreses tali ordine necessario respondendum est, neque in his libellis, neque in superioribus prætermisi, nisi si qua forte jam in superioribus dicta repetere etiam in his posterioribus voluit, et brevitatis gratia aliqua ex his resecare commodum duxi. Si quis tamen proficiendi et non obtrectandi studio hæc leget, rectius faciet si exponi sibi hæc a peritioribus velit. Absurdum namque est poetarum ficta carmina et comœdiarum ridiculas fabulas a grammaticis exponi; et ea quæ vel de Deo, vel de cœlestibus virtutibus, ac de omni universitate dicuntur, in quibus omnis (8) vel paga-

[24] Ephes. I, 20, 21.

(1) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 14.

(2) *Cumque in tantum profecerimus*, etc. Hæc quæ e Græco ad verbum versa sunt ab Hieronymo in epistola ad Avitum, fuisse a Rufino adulterata liquet ex utriusque interpretationum collatione.

(3) *Intuebitur.* Forte legendum « intuebimur. »

(4) Ita mss. Alias, « vicinius monebas. »

(5) Sic optime mss. Alias, « orbis. »

(6) *De Origene.* Deest in antea editis, ubi pro « male » legitur « mali. » Ibidem libb. editi, « continuo id arbitror persecutum putasti. » Mss. ut in nostro textu.

(7) Ita mss. Alias, « diabolicæ ignorantiæ. »

(8) Sic mss. Alias, « omnibus. »

norum philosophorum, vel hæreticorum pravus error arguitur, sine magistro et explanatore putare aliquem posse se discere (9) : et ita fit ut res difficiles et obscuras malint homines per temeritatem et inscientiam condemnare, quam per diligentiam et studium discere.

—

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Περὶ αὐτεξουσίου, καὶ τῶν δοκούντων ἀναιρεῖν τοῦτο Γραφικῶν ῥητῶν λύσις καὶ ἑρμηνεία.

A

Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ κηρύγματι τῷ ἐκκλησιαστικῷ περιέχεται ὁ περὶ κρίσεως δικαίας Θεοῦ λόγος, ὅστις καὶ τοὺς ἀκούοντας πιστευθεὶς εἶναι ἀληθὴς προκαλεῖται ἐπὶ τὸ καλῶς βιοῦν, καὶ παντὶ τρόπῳ φεύγειν τὴν ἁμαρτίαν, δηλονότι συγκατατιθεμένους τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι τὰ ἐπαίνου καὶ ψόγου ἄξια· φέρε καὶ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἰδίᾳ ὀλίγα διαλάβωμεν, ἀναγκαιοτάτου ὡς ἔνι μάλιστα προβλήματος. Ἵνα δὲ νοήσωμεν τί τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀναπτύξαι δεῖ, ἵνα ταύτης σαφηνισθείσης ἀκριβῶς, παρασταθῇ (10) τὸ ζητούμενον.

B

Τῶν κινουμένων τὰ μὲν τινὰ ἐν ἑαυτοῖς ἔχει τὴν τῆς κινήσεως αἰτίαν, ἕτερα δὲ ἔξωθεν μόνον κινεῖται. Ἔξωθεν οὖν μόνον κινεῖται τὰ φορητά, οἷον, ξύλα καὶ λίθοι καὶ πᾶσα ἡ ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχομένη ὕλη. Ὑπεξῃρήσθω δὲ νῦν τοῦ λόγου τὸ κίνησιν λέγειν τὴν ῥύσιν τῶν σωμάτων, ἐπεὶ μὴ χρεία τούτου (11) πρὸς τὸ προκείμενον. Ἐν ἑαυτοῖς δὲ ἔχει τὴν αἰτίαν τοῦ κινεῖσθαι ζῶα καὶ φυτὰ καὶ ἁπαξαπλῶς ὅσα ὑπὸ φύσεως καὶ ψυχῆς συνέχεται, ἐξ ὧν φασὶν εἶναι καὶ τὰ μέταλλα. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ πῦρ αὐτοκίνητόν ἐστι, τάχα δὲ καὶ αἱ πηγαί. Τῶν δὲ ἐν ἑαυτοῖς τοῦ κινεῖσθαι τὴν αἰτίαν ἐχόντων, τὰ μὲν φασὶν ἐξ ἑαυτῶν κινεῖσθαι, τὰ δὲ ἀφ' ἑαυτῶν. Ἐξ ἑαυτῶν μὲν τὰ ἄψυχα, ἀφ' ἑαυτῶν δὲ τὰ ἔμψυχα· ἀφ' ἑαυτῶν γὰρ κινεῖται τὰ ἔμψυχα, φαντασίας ἐγγινομένης ὁρμὴν προκαλουμένης· καὶ πάλιν ἐν τισὶ (12) C τῶν ζώων φαντασίαι γίνονται ὁρμὴν προκαλούμεναι, φύσεως φανταστικῆς τεταγμένως κινούσης τὴν ὁρμήν, ὡς ἐν τῷ ἀράχνῃ φαντασία τοῦ ὑφαίνειν γίνεται, καὶ ὁρμὴ ἀκολουθεῖ ἐπὶ τὸ ὑφαίνειν, τῆς φανταστικῆς

108 CAPUT I.

De arbitrii libertate.

1. Talia quædam de repromissionibus divinis credimus sentienda, cum intelligentiam nostram ad contemplationem æterni illius, et nullo fine claudendi sæculi jaculamur, atque ineffabilem ejus lætitiam ac beatitudinem contemplamur. Verum quoniam in ecclesiastica prædicatione inest etiam de futuro Dei justo judicio fides, quæ judicii credulitas provocat homines et suadet ad bene præclareque vivendum, et omni genere refugere peccatum, et per hoc sine dubio indicatur quod in nostra sit positum potestate vel laudabili nos vitæ vel culpabili dedere, propterea necessarium reor pauca etiam de arbitrii nostri libertate disserere, eo quod non ignobiliter hæc quoque quæstio a quamplurimis agitetur. Ut autem facilius quid sit libertas arbitrii cognoscamus, quid sibi velit natura ipsius arbitrii voluntatisque, requiramus.

2. Omnium quæ moventur alia in semetipsis causas motuum suorum gerunt, alia extrinsecus accipiunt; utpute extrinsecus tantummodo moventur omnia quæ sine vita sunt, ut lapides et ligna et quæcunque hujusmodi sunt quæ solo habitu materiæ suæ vel corporum constant. Omittenda sane nunc est illa quæstio quæ etiam illum motum putat esse, cum per corruptelam corpora dissolvuntur; nihil enim nunc hæc ad propositum conducunt. Alia vero in seipsis habent movendi causam, ut animalia, vel arbores, et omnia quæ per naturalem vitam, vel per animam constant : inter quæ etiam metallorum venas deputari aliquibus visum est; sed et ignis sui motus esse putandus est, fortassis autem etiam et fontes aquarum. Hæc autem quæ in semetipsis causam suorum motuum habent, quædam dicuntur ex se, quædam a se moveri et ita dividunt (13), quod ex se moveantur ea quæ vivunt quidem, non tamen animantia sunt; a se autem moveantur animantia, cum **109** eis phantasia, id est, vo-

INTERPRETATIO NOVA.

CAPUT I.

De libero arbitrio; item dictorum Scripturæ, quæ id tollere videntur, solutio et interpretatio.

1. Quoniam de justo Dei judicio sermonem continet ecclesiastica prædicatio, qui quidem si verus creditur, ad vitam honestam et ad fugiendum omnibus modis peccatum auditores provocat, utpote qui in nobis sita esse fateantur quæ laude et vituperio digna sunt, age et de libero arbitrio, necessaria in primis quæstione pauca seorsum disputemus. Atque ut intelligamus quid sit libertas arbitrii, ipsius notio explicanda est, ut hac accurate declarata, quæstio constituatur.

2. Eorum quæ moventur alia in se causam motus habent; alia extrinsecus tantum moventur. Extrinsecus itaque solum moventur quæ feruntur, ut ligna et lapides et omnis materia quæ solo habitu continetur. Jam vero prætermittatur id quod dici solet, motum esse luxum corporum; quod ad rem præsentem minime facit. In seipsis autem causam motus habent animalia et plantæ, ea demum omnia quæ natura et

(9) Sic mss. Alias, « explanatione aliquem posse discere. » Paulo post ubi mss. habent, « inscientiam condemnare, » in editis legitur « inscitiam condemnare. »

(10) *Παρασταθῇ*. Sic mss. codd. Editi vero σταθῇ. Paulo post aliquot mss., ἡ ὑπὸ ἕξεως μόνη συνεχομένη ὕλη.

(11) Ita mss. Editi, τούτων. Paulo post libb. editi, ὅσα ἀπὸ φύσεως, sed mss. ὅσα ὑπὸ φύσεως.

(12) Libb. editi, ἄν τισι; mss., ἔν τισι.

(13) Sic mss. Merlinus vero, « et ita dividuntur. » Infra mss. recte omnino, « aeria congregandi. » Merlinus, « avaritia congregandi. »

luntas quædam vel incitamentum, adfuerit, quæ ea moveri ad aliquid vel incitari provocaverit. Denique in quibusdam animantibus inest talis phantasia, id est voluntas, vel sensus qui ea naturali quodam instinctu provocet et concitet ad ordinatos et compositos motus : sicut videmus araneas facere, quas phantasia, id est voluntate quadam et studio textrinæ ad opus texendi ordinatissime concitantur, sine dubio naturali quodam motu intentionem hujuscemodi operis provocante : nec tamen ultra alium sensum aliquem quam texendi naturale studium ipsum animal invenitur, sicut et apes fingendi favos, ac mella, ut aiunt, aeria congregandi.

αὐτοῦ φύσεως τεταγμένως ἐπὶ τοῦτο αὐτὸν προκαλουμένης· καὶ οὐδενὸς ἄλλου μετὰ τὴν φανταστικὴν αὐτοῦ φύσιν πεπιστευμένου τοῦ ζώου, καὶ ἐν τῇ μελίσσῃ ἐπὶ τὸ κηροπλαστεῖν.

3. Rationabile vero animal cum habeat in se et hos naturales motus, habet tamen amplius cæteris animalibus etiam rationis vim qua judicare et discernere de motibus naturalibus possit, et alios quidem reprobare et abjicere, alios vero probare atque suscipere, cujus rationis judicio dirigi et gubernari hominis motus ad vitam probabilem possint. Unde consequens est, ut quoniam natura rationis hujus quæ est in homine, habet in se vim dignoscendi boni vel mali, idque cum discernit, inest ei facultas etiam eligendi quod probaverit, in eligendo quidem quod bonum est, laudabilis, in sequendo vero quod turpe vel malum est, jure culpabilis judicetur. Illud sane nequaquam latere nos debet, quod in nonnullis mutis animalibus ordinatior quidem motus ac cæteris animalibus invenitur, ut in sagacibus canibus vel bellatoribus equis, ita ut videantur aliquibus velut rationabili quodam sensu moveri. Sed id non tam ratione quam incentivo quodam et naturali motu pro hujusmodi usibus largius indulto fieri credendum est. Verum ut dicere cœperamus, cum ita se habeat rationabile animal, nobis hominibus incidere quidem extrinsecus possunt aliqua et occurrere sive ad visum sive ad auditum, vel ad alios sensus quæ nos concitent ac provocent ad bonos vel contrarios motus : quæ utique, quia extrinsecus incidunt, non est in nostra positum potestate ne incidant vel occurrant. Judicare vero et probare, qualiter uti debeamus his quæ incidunt, nullius alterius res est vel **110** opus nisi rationis ejus quæ est in nobis, id est nostri judicii : cujus rationis judicio incidentibus extrinsecus concitamentis abutimur ad id quodcunque ipsa ratio probaverit, naturalibus motibus nostris nutu ejus vel ad bona vel ad contraria gubernatis (14).

Τὸ μέντοι λογικὸν ζῶον καὶ λόγον ἔχει πρὸς τῇ φανταστικῇ φύσει, τὸν κρίνοντα τὰς φαντασίας, καὶ τινὰς μὲν ἀποδοκιμάζοντα, τινὰς δὲ παραδεχόμενον, ἵνα ἄγηται τὸ ζῶον κατ' αὐτάς. Ὅθεν ἐπεὶ ἐν τῇ φύσει τοῦ λόγου εἰσὶν ἀφορμαὶ τοῦ θεωρῆσαι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, αἷς ἑπόμενοι θεωρήσαντες τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, αἱρούμεθα μὲν τὸ καλὸν, ἐκκλίνομεν δὲ τὸ αἰσχρόν· ἐπαινετοὶ μέν ἐσμεν ἐπιδόντες ἑαυτοὺς τῇ πράξει τοῦ καλοῦ, ψεκτοὶ δὲ κατὰ τὸ ἐναντίον. Οὐκ ἀγνοητέον μέντοι γε ὅτι τὸ πλέον τῆς εἰς πάντα τεταγμένης φύσεως ποσῶς ἐστιν ἐν τοῖς ζώοις, ἐπὶ τὸ πλέον δὲ, ἢ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, ὥστε ἐγγύς που εἶναι, ἵν' οὕτως εἴπω, τοῦ λογικοῦ τὸ ἐν τοῖς ἰχνευταῖς κυσὶν ἔργον, καὶ ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἵπποις. Τὸ μὲν οὖν ὑποπεσεῖν τόδε τι τῶν ἔξωθεν φαντασίαν ἡμῖν κινοῦν τοιάνδε ἢ τοιάνδε, ὁμολογουμένως οὐκ ἔστι τῶν ἐφ' ἡμῖν. Τὸ δὲ κρῖναι οὑτωσὶ χρήσασθαι τῷ γενομένῳ, ἢ ἑτέρως, οὐκ ἄλλου τινὸς ἔργον ἢ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου ἐστὶν, ἤτοι παρὰ τὰς ἀφορμὰς ἐνεργοῦντος ἡμᾶς πρὸς τὰς ἐπὶ τὸ καλὸν προσκαλουμένας καὶ τὸ καθῆκον ὁρμὰς, ἢ ἐπὶ τὸ ἐναντίον ἐκτρέποντος.

4. Si vero quis dicat ea quæ extrinsecus accidunt motus nostros provocantia talia esse, ut possibile non sit adversari eis sive ad bonum sive ad malum

Εἰ δέ τις αὐτὸ τὸ ἔξωθεν λέγει εἶναι τοιόνδε, ὥστε ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιβλέψαι αὐτῷ τοιῷδε γενομένῳ, οὗτος ἐπιστησάτω τοῖς ἰδίοις πάθεσι καὶ κινήμασιν, εἰ

INTERPRETATIO NOVA.

anima constant, in quibus etiam metalla a nonnullis numerantur. Ignis præterea per se ipse movetur, fortassis et fontes. Eorum autem quæ in se motus causam habent, alia ex se, alia a se moveri dicunt : ex se quidem inanima, a se ipsis vero animata. Nam a se moventur animata, phantasia ipsis insita impetum provocante : et rursus quibusdam animalibus insunt phantasiæ impetum provocantes; facultas quippe imaginum artifex illum certo quodam et definito provocat ordine : sic araneæ inest texendi phantasia, quam texendi appetitus consequitur, imaginum artifice natura ad id ordinate impellente, præter quam nihil aliud esse creditur in animante, ne in ape quidem ad fingendos favos.

3. At vero animal rationis compos præter naturam imaginantem, rationem habet quæ imagines dijudicat, alias quidem rejiciens, alias vero ita suscipiens ut animal eis ducatur. Unde cum in rationis natura quædam sint ad honestum et turpe contemplandum adjumenta quorum ope utroque perspecto honestum eligimus, turpe devitamus, laude certe digni sumus dum nos honestati dedimus; vituperio, dum in contrarium dilabimur. Neque ignorandum est naturæ quæ in omnia distributa est, majorem quodammodo in animalibus vim esse sive ad majora sive ad minora peragenda, adeo ut ad vim rationis prope, ut ita dicam, accedat canum in investigandis feris sagacitas, et bellatorum equorum dexteritas. Ut igitur quidpiam extrinsecus incidat, quod cogitationem nobis hanc vel illam commoveat, non est in nostra, ut fatentur omnes, potestate : hoc autem vel illo modo ea utendum judicare, unius est nostræ rationis opus quæ cum extrinsecus incitamenta incidunt, vel nos ad impetus recti et honesti provocat, vel in contrarium avertit.

4. Quod si quis ejusmodi esse ait quod extrinsecus movet, ut ei impulsioni nemo contra obsistere pos-

(14) Sic mss Merlinus vero, « vel ad bona vel ad mala gubernatis. »

A μὴ εὐδόκησις γίνεται καὶ συγκατάθεσις καὶ ῥοπὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐπὶ τόδε τι, διὰ τάσδε τὰς πιθανότητας. Οὐ γὰρ, φέρ' εἰπεῖν, ἡ γυνὴ τῷ κρίναντι ἐγκρατεύεσθαι καὶ ἀνέχειν ἑαυτὸν ἀπὸ μίξεων, ἐπιφανεῖσα καὶ προκαλεσαμένη ἐπὶ τὸ ποιῆσαί τι παρὰ πρόθεσιν, αὐτοτελὴς αἰτία γίνεται τοῦ τὴν πρόθεσιν ἀθετῆσαι. Πάντως γὰρ εὐδοκήσας τῷ γαργαλισμῷ καὶ τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς, ἀντιβλέψαι αὐτῷ μὴ βεβουλημένος, μηδὲ τὸ κεκριμένον κυρῶσαι, πράττει τὸ ἀκόλαστον· ὁ δέ τις ἔμπαλιν, τῶν αὐτῶν συμβεβηκότων αὐτῷ πλείονα(15) μαθήματα ἀνειληφότι καὶ ἠσκηκότι, οἱ μὲν γαργαλισμοὶ καὶ οἱ ἐρεθισμοὶ συμβαίνουσιν· ὁ λόγος δὲ ἅτε ἐπὶ πλεῖον ἰσχυροποιηθεὶς καὶ τραφεὶς τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθεὶς τοῖς δόγμασι πρὸς τὸ καλὸν, ἢ ἐγγύς γε τοῦ βεβαιωθῆναι γεγενημένος, ἀνακρούει τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύει τὴν ἐπιθυμίαν.

nos concitantibus, in seipsum paulisper qui hoc existimat, convertat animum, et proprios diligentius introspiciat motus (16), nisi invenerit, cum alicujus desiderii pulsat illecebra, nihil prius geri quam animi accommodetur assensus, et suggestioni pravæ nutus mentis indulgeat; ita ut etiam verisimilibus quibusdam causis intra cordis nostri tribunalia velut judici residenti ex utraque parte (17) adhiberi videatur assertio, ut causis prius expositis gerendi sententia de rationis judicio proferatur. Non enim, ut verbi gratia dixerim, huic qui statuit continenter et caste vivere atque ab omni se muliebri contagio continere, si forte apparuerit mulier provocans eum, et illiciens (18) aliquid contra propositum gerere, causa ei perfecta et absoluta B vel necessitas prævaricandi mulier exstitit : cum possit utique, statuti sui memor, libidinis incitamenta refrenare (19), et irritantis illecebræ delectamenta austerioribus virtutis increpationibus coercere : ut omni luxuriæ sensu fugato propositi firmitas et constantia (20) perseveret. Denique si eruditioribus quibusque viris et in divinis institutionibus roboratis hujuscemodi irritamenta provenerint, memores continuo sui, ea quæ dudum meditati sunt et quibus eruditi sunt, in memoriam revocantes, et sanctioris se doctrinæ adminiculis munientes, respuunt ac refellunt omnem incitamenti illecebram, atque adversas concupiscentias insitæ sibi rationis objectione depellunt.

Τὸ δὲ, τούτων οὕτως ἡμῖν γινομένων, ἔξωθεν αἰτιᾶσθαι, καὶ ἑαυτοὺς ἀπολύειν ἐγκλήματος, ὁμοίους ἑαυτοὺς ἀποφαινομένους ξύλοις καὶ λίθοις ἑλκυσθεῖσιν ὑπὸ τῶν ἔξωθεν αὐτὰ κινησάντων, οὐκ ἀληθὲς, οὐδὲ εὔγνωμον, βουλομένου τε λόγος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου παραχαράττειν. Εἰ γὰρ πυθοίμεθα αὐτοῦ τί ἦν τὸ αὐτεξούσιον, λέγοι ἂν, ὅτι εἰ μηδὲν τῶν ἔξωθεν ἀπήντα, ἐμοῦ τόδε τι προθεμένου, τὸ ἐπὶ τὸ ἐναντίον προκαλούμενον. Πάλιν τε αὖ ψιλὴν τὴν κατασκευὴν αἰτιᾶσθαι, παρὰ τὸ ἐναργές ἐστι· C λόγου παιδευτικοῦ τοὺς ἀκρατεστέρους καὶ τοὺς ἀγριωτάτους παραλαμβάνοντος, εἰ τῇ προτροπῇ παρακολουθήσαιεν, καὶ μεταβάλλοντος, ὥστε παρὰ πολὺ γεγονέναι τὴν τροπὴν καὶ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴν, πολλάκις τῶν ἀκολαστοτάτων βελτιόνων γενο-

5. Cum ergo hæc ita esse naturalibus quodammodo testimoniis comprobentur, quomodo non superfluum est gestorum nostrorum causas ad ea quæ extrinsecus incidunt, retorqueri (21), et a nobis culpam, in quibus omnis causa est, removeri, hoc est dicere similes nos esse lignis vel lapidibus 111
quæ intra se quidem nullum habent motum, causas autem motus sui extrinsecus patiuntur? Quod utique nec vere dicitur, nec decenter, sed ad hoc solum fingitur ut libertas arbitrii denegetur : nisi putemus ita demum posse constare arbitrii libertatem, si nihil sit quod nos extrinsecus incidens ad bona provocet aut ad mala. Si vero quis ad naturalem corporis intemperiem culparum refert causas, contra rationem id esse totius eruditionis ostenditur.

INTERPRETATIO NOVA.

sit, is in suos affectus et motus intendat; et videat an non consensio et præcipuæ animi partis inclinatio in hanc rem his probabilibus ducta argumentis propendeat. Non enim, verbi gratia, ei qui temperate vivere et continere se a coitu decrevit, conspecta mulier atque ad aliquid contra propositum agendum invitans, perfecta causa est cur a proposito deflectat. Omnino enim delectatus titillatione et illecebra voluptatis, cum noluerit ipsi resistere atque institutum firmare, in intemperantiam incidit. Contra alteri qui pluribus disciplinis est instructus, in eisque se exercuit, eædem quidem titillationes et illecebræ contingunt; at ratio, quippe quæ vehementius est roborata et in meditatione educata atque in virtutis studio doctrinis confirmata, aut proxime ad eam perducta firmitatem, illecebras excutit et libidinem dissolvit.

5. Quæ cum ita nobis eveniant, extrinsecus eorum causam derivare, nosque culpa liberare, ac lignis et lapidibus ab externo movente pertractis similes prædicare, nec rectum est nec veritati consentaneum, sed ab eo solum dici potest qui liberi arbitrii notionem adulterare cupiat. Nam si ipsum interrogemus quid sit libertas arbitrii, respondebit in eo sitam si, cum quidpiam mihi propono, nihil extrinsecus occurrat quod ad contrarium provocet. Rursus imbecillam corporis constitutionem accusare, prorsus absurdum est. Nam disciplina quos intemperantes et agrestissimos apprehenderit, eos, si monita ejus sequantur, ita convertit et mutat in melius ut sæpe qui incontinentissimi erant, meliores fiant iis qui natura prius non videbantur esse hujus modi, et qui agrestissimi erant ad tantam mansuetudinem perveniant, ut qui nunquam agrestem vitam egerint, præ illo qui ad mansuetudinem est immutatus, agrestes esse videantur. Contra alios cernimus compositissimos et honestissimos, a composita et honesta vita ad

(15) Sic mss. Libb. editi, τῷ πλείονα.
(16) Sic mss. Merlinus, « diligentius inspiciat motus. »
(17) Merlinus, « exsistenti ab utraque parte. »
(18) Merlinus, « et alliciens. »
(19) Vide *Origenian.*, l. III, q. 7, n. 13.
(20) Merlinus, « propositi firmitas et constantiæ. »
(21) Ita codd. mss. Editi vero, « quæ extrinsecus sunt, retorqueri. » Infra mss., « si vero quis ad naturalem, » etc. Editi, « verum qui ad naturalem, » etc. Ibidem mss., « totius eruditionis ostenditur. » Editi male, « totius conditionis ostenditur. »

Quomodo enim videmus (22) in quamplurimis, cum prius incontinenter intemperateque vixissent, ac luxuriæ fuissent libidinisque captivi, si forte verbo doctrinæ atque eruditionis in melius provocati sunt, tantam exstitisse commutationem, ut ex luxuriosis et turpibus sobrii et castissimi ac mansuetissimi redderentur; ita rursum videmus in aliis quietis et honestis, cum se forte inquietis hominibus ac turpibus (23) sociarint, corrumpi mores bonos colloquiis malis [25], et effici eos tales quales sunt illi quibus nihil ad turpitudinem deest; et hoc interdum evenit matura jam ætate viris, ita ut continentiores in juventute vixerint, quam cum provectior ætas facultatem vitæ liberioris indulsit. Consequentia ergo rationis ostendit quod ea quidem quæ extrinsecus incidunt, in nostra potestate non sunt: bene vero vel male uti his quæ incidunt, ea ratione quæ intra nos est, discernente ac dijudicante quomodo his uti oporteat, nostræ est potestatis.

6. Ut autem ea quæ ratio consequenter ostendit, etiam Scripturarum auctoritate firmemus, id est, quod nostri operis est recte vel minus recte vivere, et non vel ex his quæ extrinsecus incidunt, vel, ut quidam putant, fatis urgentibus cogimur, testimonium dabit Michæas propheta his **112** verbis dicens: « Si annuntiatum tibi est, o homo, quid est bonum, aut quid Dominus requirit a te, nisi ut facias judicium et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo [26]? » Et Moyses ita dicit: « Posui ante faciem tuam viam vitæ et viam mortis, elige quod bonum est, et incede in eo [27]. » Et Isaias ita ait: « Si volueritis et audieritis me, quæ bona sunt terræ comedetis. Si vero nolueritis, neque audieritis me, gladius vos consumet; os enim Domini locutum est hoc [28]. » Et in Psalmis ita scriptum est: « Si populus meus audisset me, Israel si in viis meis ambulasset, in nihilum utique inimicos ejus humiliassem [29], » per quod ostendit quod erat in populi potestate audire et incedere in viis Dei. Sed et Salvator dicens: « Ego autem dico

A μένων παρὰ τοὺς τῇ φύσει πρότερον οὐ δοκοῦντας εἶναι τοιούτους, καὶ τῶν ἀγριωτάτων εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος μεταβαλλόντων, ὥστε τοὺς μηδὲ πώποτε οὕτως ἀγριωθέντας, ἀγρίους εἶναι δοκεῖν, συγκρίσει τοῦδέ τινος μεταβεβληκότος ἐπὶ τὸ ἥμερον. Ὁρῶμέν τε ἑτέρους εὐσταθεστάτους καὶ σεμνοτάτους, ἐκ διαστροφῆς ἐπὶ τὰς χείρους διατριβὰς ἐκκρουομένους τοῦ σεμνοῦ καὶ εὐσταθοῦς, ὥστε εἰς ἀκολασίαν αὐτοὺς μεταβαλεῖν, πολλάκις ἀρχομένους τῆς ἀκολασίας μεσούσης τῆς ἡλικίας, καὶ ἐμπίπτοντας εἰς ἀταξίαν μετὰ τὸ παρεληλυθέναι τὸ τῆς νεότητος ὅσον ἐπὶ τῇ φύσει ἄστατον. Οὐκοῦν ὁ λόγος δείκνυσιν ὅτι τὰ μὲν ἔξωθεν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστι, τὸ δὲ οὕτως ἢ ἐναντίως χρήσασθαι αὐτοῖς τὸν λόγον κριτὴν παραλαβόντα καὶ ἐξεταστὴν τοῦ πῶς δεῖ πρὸς τάδε τινὰ B τῶν ἔξωθεν ἀπαντῆσαι, ἔργον ἐστὶν ἡμέτερον.

Ὅτι δὲ ἔργον ἡμέτερον τὸ βιῶσαι καλῶς ἐστι, καὶ αἰτεῖ ἡμᾶς τοῦτο ὁ Θεὸς, ὡς οὐκ αὐτοῦ ὂν, οὐδὲ ἐξ ἑτέρου τινὸς παραγινόμενον, ἢ, ὡς οἴονταί τινες, ἀπὸ εἱμαρμένης, ἀλλ' ἢ ὡς ἡμέτερον ἔργον, μαρτυρήσει ὁ προφήτης Μιχαίας λέγων· « Εἰ ἀνηγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλὸν, ἢ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ; Ἀλλ' ἢ τὸ ποιεῖν κρῖμα καὶ ἀγαπᾷν ἔλεος; » Καὶ Μωσῆς· « Τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθὸν καὶ πορεύεσθαι ἐν αὐτῷ. » Καὶ Ἡσαΐας· « Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. » Καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· « Εἰ ὁ λαός μου C ἤκουσέ μου, καὶ Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενὶ ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα, καὶ ἐπὶ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς ἐπέβαλον ἂν τὴν χεῖρά μου· » ὡς ἐπὶ τῷ λαῷ ὄντος τοῦ ἀκούειν καὶ πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ λέγων τό· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, » καὶ, « ὅτι ὡς (23*) ἂν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ, ἔνοχος ἔσται

INTERPRETATIO NOVA.

deteriorem consuetudinem ita deflectere, ut in intemperantiam incidant media jam ætate, postquam juventutis instabilitas, ut fert natura, præteriit. Ex his igitur liquet extrinsecus incidentia non esse in nostra potestate, hoc autem vel contrario modo his uti, ratione duce et discernente ac dijudicante quomodo externis uti oporteat, in nostra situm esse potestate.

6. Nostrum porro opus esse recte vivere: idque a nobis non quasi suum, neque ab alio quolibet datum, neque, ut quidam putant, a fato, sed ut nostrum opus, Deum postulare, testabitur Michæas propheta dicens: « Si tibi, homo, indicatum est quid est bonum, aut quid Dominus a te postulat? Annon facere judicium et diligere misericordiam? » Et Moyses: « Posui ante conspectum tuum viam vitæ et viam mortis, ut eligas bonum et incedas in eo. » Et Isaias: « Si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis; sin autem nolueritis, et non audieritis me, gladius vos devorabit: os enim Domini hæc locutum est. » Et in Psalmis: « Si populus meus audisset me; Israel si in viis meis ambulasset, ad nihilum utique inimicos ejus humiliassem, et in affligentes eos misissem manum meam. » Quibus ostendit in populi fuisse potestate audire et incedere in viis Dei. Sed et Salvator dicens: « Ego autem dico vobis non resistere malo, » et: « Quicunque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio, » et: « Quicunque viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo; » et cum dat cætera quæque mandata, ita dat, quasi nobis ea servare sit integrum, ut jure rei judicio futuri simus si ea perfringamus: unde et « Omnis,

[25] I Cor. xv, 33. [26] Mich. vi, 8. [27] Deut. xxx, 15. [28] Isa. i, 19, 20. [29] Psal. lxxx, 13.

(22) Ita mss. Libb. editi, « quoniam enim videmus. » Paulo post libb. editi, « verbo doctrinæ atque eruditionibus. » Mss. ut in nostro textu.

(23) *Ac turpibus*. Deest in antea editis. Ibidem mss., « colloquiis malis et effici. » Editi, « colloquio et effici. » Postea mss., « interdum evenit. » Editi, « interdum venit. » Paulo post mss., « nostri operis est recte, » etc. Libb. editi, « nostræ opis est recte, » etc. Infra mss., « et Moyses ita dicit; » editi, « et Moysi dicit. »

(23*) Leg. ὅς ἄν, et mox ὅς ἐάν, *quicunque*. Edit. Patrol.

τῇ κρίσει· » καὶ, « Ὡς ἐὰν ἐμβλέψῃ γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· » καὶ εἴ τινα ἄλλην δίδωσιν ἐντολὴν, ὡς ἐφ' ἡμῖν ὄντος τοῦ φυλάξαι τὰ προστεταγμένα, φησί· καὶ εὐλόγως ἐνόχων ἡμῶν τῇ κρίσει ἐσομένων εἰ παραβαίνοιμεν αὐτά· ὅθεν καὶ, « Πᾶς, φησὶ, ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν, » καὶ τὰ ἑξῆς· « ὁ δὲ ἀκούων καὶ μὴ ποιῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ λέγων δὲ τοῖς ἐκ δεξιῶν· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, » καὶ τὰ ἑξῆς, » ἐπείνασα γὰρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με, » σφόδρα σαφῶς ὡς αἰτίοις οὖσι τοῦ ἐπαινεῖσθαι δίδωσι τὰς ἐπαγγελίας. Καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου (25) τοῖς ἑτέροις ὡς ψεκτοῖς οὖσι παρ' αὐτοὺς, λέγει τό· « Πορεύεσθε, οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον· » ἴδωμεν δὲ πῶς καὶ ὁ Παῦλος ὡς αὐτεξουσίοις ἡμῖν διαλέγεται, καὶ ἑαυτοῖς αἰτίοις τυγχάνουσιν ἀπωλείας ἢ σωτηρίας· « Ἢ τοῦ πλούτου γὰρ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, φησὶ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον· τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ κακίᾳ, ὀργὴ καὶ θυμὸς καὶ θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν, Ἰουδαίου πρῶτον καὶ Ἕλληνος· δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι. » Μυρία μὲν οὖν ἐστιν ἐν ταῖς Γραφαῖς σφόδρα σαφῶς παριστῶντα (27) τὸ αὐτεξούσιον.

A vobis non resistere malo [30]; » et : « Quicunque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio [31] (24); » et: « Quicunque inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, mœchatus est jam in corde suo [32], » et cum dat cætera quæque mandata, quid aliud indicat, nisi quod in nostra potestate est observare posse quæ mandantur? Et propter hoc recte rei efficimur judicio, si prævaricemur ea quæ utique servare poteramus. Unde et ipse ait quia « Omnis qui audit verba mea et facit ea, ostendam vobis cui similis est: Similis est viro prudenti qui ædificavit domum suam super petram, » etc. Et quod ait: « Qui autem audit hæc et non facit, similis est viro stulto qui ædificavit domum super arenam [33], » et reliqua. Sed et illud quod dicit his qui a dextris ejus B sunt: « Venite ad me, omnes benedicti Patris mei, etc.; esurivi enim et dedistis mihi manducare; sitivi et dedistis mihi bibere [34], » evidenter ostendit quia in ipsis fuit ut vel laudabiles isti essent, facientes quæ mandata sunt, et percipientes quæ promissa sunt; vel hi culpabiles qui contraria vel audiere vel percepere (26), quibus dicitur: « Ite, maledicti, in ignem æternum [35]. » Videamus quomodo etiam Paulus apostolus velut potestatem arbitrii habentibus nobis loquitur, et tanquam in nobis ipsis vel salutis vel perditionis habentibus causas, ait : « An divitias bonitatis ejus ac patientiæ ac longanimitatis **113** contemnis, ignorans quod benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum C duritiam autem tuam et cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die judicii [iræ] et revelationis justi judicii Dei qui reddet unicuique secundum opus ejus : his qui secundum patientiam boni operis gloria et incorruptio, qui quærunt vitam æternam; his autem qui ex contentione, et qui non credunt quidem veritati, credunt autem iniquitati, ira, indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæo primum et Græco; gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Judæo primum et Græco [36]. » Multa quidem alia et innumera in sanctis Scripturis invenies quæ evi-

INTERPRETATIO NOVA.

inquit, qui audit hæc verba mea, et facit ea, similis est viro prudenti qui ædificavit domum suam super petram, etc. Qui autem audit hæc et non facit, similis est viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam, » et reliqua; et cum dicit his qui a dextris ejus sunt: « Venite, benedicti Patris mei, etc.; esurivi enim et dedistis mihi manducare; sitivi et dedistis mihi bibere, » evidenter ostendit se hæc illis promittere qui laude digna ex se fecerint. Aliis econtrario tanquam ex se vituperio dignis, ait: « Discedite, maledicti, in ignem æternum. » Sed videamus quomodo Paulus nos quasi juris nostri et arbitrii, nobisque ipsi causa vel interitus vel salutis simus, alloquatur. « An divitias bonitatis ejus, inquit, et patientiæ et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei, ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus; iis quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem quærunt, vitam æternam; iis autem qui sunt ex contentione et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum et Græci; gloria autem et honor et pax omni operanti bonum Judæo primum et Græco. » Innumera igitur sunt in Scripturis loca quæ libertatem arbitrii apertissime ostendunt.

[30] Matth. v, 39. [31] Ibid. 22. [32] Ibid., 28. [33] Matth. vii, 24 et seqq. [34] Matth. xxv, 34, 35. [35] Matth. xxv, 41. [36] Rom. ii, 4 seqq.

(24) *Quicunque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio.* Hæc desunt in editione Genebrardi.

(25) Ita mss. Editi, ἐναντίον.

(26) Libb. editi, « vel audire vel percipere meruerunt. » Infra mss., « gloria autem et honor et pax. » Editi, « similiter autem et honoratio et pax. »

(27) Sic mss. Editi, παριστάντα. Infra mss., ἐπισκέψηται τὰ περὶ τῆς λύσεως. In editis deest τῆς.

denter ostendent habere nos arbitrii liberi potestatem. Alioquin contrarium esset dari nobis mandata ex quorum vel observatione salvemur, vel prævaricatione damnemur, si observandi ea facultas in nobis non est.

7. Verum quoniam inveniuntur in ipsis divinis Scripturis quædam verba ita posita, ut contrarium ex his aliquid videatur intelligi posse; proferentes ea in medium et secundum pietatis regulam disserentes, adhibeamus eorum absolutiones, quo ex his paucis quæ exponimus (28), etiam cæterorum quæ similiter dicta sunt, quibus arbitrii potestas videtur excludi, absolutio evidens fiat. Igitur quamplurimos movent ea quæ de Pharaone a Deo dicta sunt, dicente frequentius : « Ego indurabo cor Pharaonis [37]. » Si enim a Deo induratur, et per hoc quod induratur, delinquit, non sibi ipse exstitit causa delicti. Quod si ita est, non videbitur Pharao habere arbitrii **114** libertatem, et jam consequenter asseretur hoc exemplo quod nec cæteri quidem qui pereunt, ex arbitrii sui libertate causam perditionis accipiunt. Sed et illud quod in Ezechiele dictum est, cum dicit : « Auferam eorum lapidea corda, et immittam eis carnea, ut in præceptis meis incedant, et vias meas custodiant [38]; » movere possit aliquem pro eo quod a Deo dari videtur, vel incedere in mandatis ejus, vel justificationes ejus custodire; quippe si ipse id quod obstat ad custodienda mandata lapideum cor auferens, cor melius et sensibilius quod nunc carneum nominatur, immittit et inserit. Vide autem etiam illud quod in Evangelio Dominus et Salvator ad eos qui quærebant de ipso quare ad turbas in parabolis loqueretur, quale sit, ait enim : « Ut videntes non videant et audientes non audiant et non intelligant (30), ne forte convertantur et remittatur eis [39]. » Sed et illud quod a Paulo apostolo dictum est quia « non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei [40]. » Et in alio loco : « Et velle et perficere ex Deo est [41]. » Et iterum in alio loco : « Ergo cui vult miseretur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid ergo adhuc culpat? Voluntati enim ejus quis resistet? O homo, tu quis es qui contra respondeas Deo ? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic ? Aut non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere vas aliud quidem ad honorem, aliud autem ad contumeliam [42]? » Hæc et his similia non parum videntur deterrere posse quamplurimos, ne putetur unusquisque habere sui arbitrii libertatem, sed quod ex Dei voluntate vel salvari aliquis vel perire videatur.

Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ ἐναντίον, τουτέστι, τὸ μὴ ἐφ' ἡμῖν τυγχάνειν τηρεῖν τὰς ἐντολὰς καὶ σώζεσθαι καὶ τὸ παραβαίνειν αὐτὰς καὶ ἀπόλλυσθαι, περισπᾷ ῥητά τινα ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς, φέρε ἀπὸ μέρους καὶ ἐκ τούτων παραθέμενοι θεασώμεθα αὐτῶν τὰς λύσεις, ἵνα ἀφ' ὧν παρατιθέμεθα, κατὰ τὸ ὅμοιον ἐκλεξάμενός τις ἑαυτῷ πάντα τὰ δοκοῦντα ἀναιρεῖν τὸ αὐτεξούσιον, ἐπισκέψηται τὰ περὶ τῆς λύσεως αὐτῶν. Καὶ δὴ πολλοὺς κεκίνηκε τὰ περὶ τοῦ Φαραὼ (29), περὶ οὗ χρηματίζων ὁ Θεός φησιν· « Ἐγὼ δὲ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραὼ, » πλεονάκις· εἰ γὰρ ὑπὸ Θεοῦ σκληρύνεται καὶ διὰ τὸ σκληρύνεσθαι ἁμαρτάνει, οὐχ αὐτὸς ἑαυτῷ τῆς ἁμαρτίας αἴτιος· εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ αὐτεξούσιος ὁ Φαραώ. Καὶ φήσει τις ὅτι ἐκ τοῦ ὁμοίου οἱ ἀπολλύμενοι οὐκ αὐτεξούσιοι, οὐδὲ παρ' ἑαυτῶν ἀπολοῦνται· καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ δὲ λεγόμενον τό· « Ἐξελῶ αὐτῶν τὰς λιθίνας καρδίας, καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύωνται, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσωσι, » κινήσαι ἄν τινα ὡς τοῦ Θεοῦ διδόντος τὸ πορεύεσθαι ἐν ταῖς ἐντολαῖς καὶ φυλάσσειν τὰ δικαιώματα, ἐν τῷ τὸ ἐμποδίζον ὑπεξῃρηκέναι τὴν λιθίνην καρδίαν, καὶ τὸ κρεῖττον ἐντεθεικέναι τὴν σαρκίνην. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τί ὁ Σωτὴρ ἀποκρίνεται πρὸς τοὺς πυθομένους διὰ τί ἐν παραβολαῖς τοῖς πολλοῖς λαλεῖ· καί φησιν, « Ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι καὶ μὴ συνιῶσι· μή ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθήσεται αὐτοῖς. » Ἔτι δὲ καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ τό· « Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ· » καὶ ἐν ἄλλοις· « Καὶ τὸ θέλειν δὲ καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ἆρ' οὖν ὃν θέλει ὁ Θεὸς ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει· ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; » Καί· « Ἡ πεισμονὴ ἐκ τοῦ καλοῦντος καὶ οὐκ ἐξ ἡμῶν· μενοῦνγε, ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι, ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν; » Ταῦτα γὰρ καθ' αὑτὰ ἱκανά ἐστι τοὺς πολλοὺς ἐκταράξαι, ὡς (31) οὐκ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου αὐτεξουσίου, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ σώζοντος καὶ ἀπολλύντος οὓς ἂν αὐτὸς βούληται.

INTERPRETATIO NOVA.

7. Sed quoniam in contrarium, hoc est nobis non esse integrum servare mandata et salvari, vel ea infringere et perire, quædam Veteris et Novi Testamenti dicta deflectere videntur; age et iis singillatim propositis, eorum solutionem inspiciamus, ut ex eorum quæ proponimus similitudine, selectis omnibus quæ libertatem arbitrii tollere videntur, eorum solutionem qui voluerit perspiciat. Sane quamplurimos movent ea quæ de Pharaone dicuntur, de quo sæpius respondens Deus ait : « Ego indurabo cor Pharaonis. » Si enim a Deo induratur, et quia induratur, peccat, non ipse sibi causa peccati est, sic neque sui juris Pharao. Hinc ex simili dicet aliquis non esse liberos qui pereunt, neque per se ipsos perire ; et quod in

[37] Exod. iv, 21. [38] Ezech. xi, 19, 20. [39] Marc. iv, 12. [40] Rom. ix, 16. [41] Philip. ii, 13. [42] Rom. ix, 18 et seq.

(28) Libb. editi, « exposuimus. » Sed mss., « exponimus. »

(29) Sic mss. Editi vero, περὶ τὸν Φαραώ.

(30) Ita mss. Libb. editi, « non audiant et intelligant. » Ibidem mss., « sed et illud quod a Paulo. » Libb. editi, « sed et illud quondam a Paulo. » Paulo post mss., « quid ergo adhuc culpat? » Libb. editi, « quid ergo adhuc culpamur ? »

(31) In libb. editis deest ὡς. Paulo post mss., περὶ τοῦ Φαραώ. Libb. editi, περὶ τὸν Φαραώ.

Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῶν περὶ τοῦ Φαραὼ εἰρημένων ὡς σκληρυνομένου ὑπὸ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἐξαποστείλῃ τὸν λαόν· ᾧ συνεξετασθήσεται ἅμα καὶ τὸ ἀποστολικόν· « Ἄρ' οὖν ὃν θέλει ὁ Θεὸς ἐλεεῖ· ὃν δὲ θέλει σκληρύνει. » Καὶ ἐπιχρῶνται τούτοις τῶν ἑτεροδόξων τινὲς, σχεδὸν καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτεξούσιον ἀναιροῦντες, διὰ τὸ φύσεις εἰσάγειν ἀπολλυμένας, ἀνεπιδέκτους τοῦ σώζεσθαι, καὶ ἑτέρας σωζομένας, ἀδυνάτως ἐχούσας πρὸς τὸ ἀπολέσθαι· τόν τε Φαραὼ φασι φύσεως ὄντα ἀπολλυμένης διὰ τοῦτο σκληρύνεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐλεοῦντος μὲν τοὺς πνευματικοὺς, σκληρύνοντος δὲ τοὺς χοϊκούς. Φέρε οὖν ἴδωμεν ὅ τί ποτε καὶ λέγουσι. Πευσόμεθα γὰρ αὐτῶν εἰ χοϊκῆς φύσεως ὁ Φαραὼ ἦν· ἀποκρινομένοις δὲ ἐροῦμεν ὅτι ὁ τῆς χοϊκῆς φύσεως πάντως ἀπειθεῖ Θεῷ· εἰ δὲ ἀπειθεῖ, τίς χρεία σκληρύνεσθαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν, καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πλεονάκις; Εἰ μὴ ἄρα ἐπεὶ δυνατὸν ἦν πείθεσθαι αὐτὸν, καὶ πάντως ἐπείσθη ἂν, ἅτε οὐκ ὢν χοϊκὸς, ὑπὸ τῶν τεράτων καὶ σημείων δυσωπούμενος, χρῄζει δὲ αὐτοῦ ὁ Θεὸς ὑπὲρ τοῦ ἐνδείξασθαι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πολλῶν τὰ μεγαλεῖα ἐπὶ πλεῖον ἀπειθοῦντος, διὰ τοῦτο σκληρύνει αὐτοῦ τὴν καρδίαν. Ταῦτα δὲ λελέξεται πρῶτον πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ ἀνατραπῆναι ὃ ὑπολαμβάνουσιν ὅτι φύσεως ἦν ἀπολλυμένης ὁ Φαραώ. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λεγομένου (33) λεκτέον πρὸς αὐτούς. Τίνας γὰρ σκληρύνει ὁ Θεός; Τοὺς ἀπολλυμένους ὡσεὶ πεισομένους εἰ μὴ σκληρυνθεῖεν, ἢ δηλονότι σωθησομένους τῷ μὴ εἶναι αὐτοὺς φύσεως ἀπολλυμένης. Τίνας δὲ καὶ ἐλεεῖ; Ἆρα τοὺς σωθησομένους; Καὶ πῶς χρεία ἐλέου δευτέρου αὐτοῖς ἅπαξ κατασκευασθεῖσι σωθησομένοις, καὶ πάντως διὰ τὴν φύσιν μακαρίοις ἐσομένοις; εἰ μὴ ἄρα ἐπεὶ ἐπιδέχονται ἀπώλειαν, εἰ μὴ ἐλεηθεῖεν, ἐλεοῦνται, ἵν' ὅπερ ἐπιδέχονται μὴ λάβωσι τὸ ἀπολέσθαι, ἀλλὰ γένωνται ἐν χώρᾳ σωζομένων; Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς ἐκείνους.

A 8. Incipiamus igitur ab his quæ **115** ad Pharaonem dicta sunt, qui a Deo dicitur induratus ne dimitteret populum; cum quo pariter etiam Apostoli ille sermo tractabitur, quo ait : « Ergo cui vult miseretur et quem vult indurat [43]. » His enim præcipue nituntur hæretici dicentes non esse in nostra potestate ut salvemur, sed naturas esse animarum tales quæ omni genere vel pereant vel salventur, nec ullo modo possit anima quæ malæ naturæ est, bona fieri; aut quæ bonæ naturæ fuerit, mala effici (32). Unde aiunt et Pharaonem, quoniam naturæ erat perditæ, propterea indurari a Deo qui indurat eos qui terrenæ naturæ sunt, miseretur autem eorum qui spiritalis naturæ sunt. Videamus ergo quale est istud quod asserunt, et interrogemus eos primo, B ut respondeant nobis, si terrenæ naturæ quam perditam dicunt, asserunt fuisse Pharaonem. Respondebunt sine dubio : terrenæ. Si ergo terrenæ naturæ erat, credere Deo vel obedire ei resistente natura omnino non potuit. Quod si hoc ei erat per naturam, quid adhuc opus erat indurari cor ejus, et hoc non semel, sed frequenter: nisi quod utique possibile erat eum suaderi? Nec indurari ab alio diceretur, nisi is qui a se non erat durus. Quod si ex se non erat durus, consequens est ut nec fuerit terrenæ naturæ, sed talis qui posset obstupefactus signis et virtutibus cedere. Necessarius etenim erat Deo (34) ut pro salute multorum in ipso ostenderet virtutem suam, dum resistit plurimis signis et obluctatur voluntati Dei, et per hoc cor ejus dicitur indurari. Hæc autem dicta sunt primo C adversus illos, per quæ illa eorum subruatur assertio qua putant naturaliter perditum fuisse Pharaonem. Sed et de his quæ ab apostolo Paulo dicta sunt, similiter adversus eos agamus. Quos enim indurat Deus secundum opinionem vestram? Nempe eos quos naturæ perditæ dicitis, quid aliud credo facturos si non fuissent indurati. Si vero ex indu-

INTERPRETATIO NOVA.

Ezechiele dicitur : « Auferam eorum lapidea corda, et immittam eis carnea ut in præceptis meis incedant, et justitias meas custodiant; » movere possit aliquem quasi Deus det vel incedere in suis mandatis vel suas justificationes custodire, dum id quod obstat ad custodienda mandata cor lapideum aufert, et melius, nempe carneum, inserit. Videamus etiam illud quod in Evangelio Salvator respondit ad eos qui ab ipso quærebant, quare ad turbas in parabolis loqueretur. « Ut videntes, inquit, non videant, et audientes audiant et non intelligant, ne forte convertantur et remittatur eis. » Illud insuper a Paulo dictum est : « Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei. » Et alibi : « Et velle et perficere ex Deo est. Ergo cujus vult Deus miseretur et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid adhuc queritur; voluntati enim ejus quis resistit? » Et : « Obedientia ex vocante, non ex nobis est. O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit : Quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? » Hæc enim per se multos perturbare possunt, quasi non sui sit arbitrii homo, sed Deus quos voluerit, salvet et perdat.

8. Incipiamus igitur ab iis quæ de Pharaone dicta sunt, tanquam a Deo indurato, ne dimitteret populum; cum quo et illud Apostoli una tractabitur : « Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat. » His enim abutuntur hæreticorum nonnulli, qui propemodum liberum arbitrium tollunt, cum naturas inducunt perditas quæ salvari non possint, et alias quæ salvantur quæque perire nullo modo possint; et perditæ

[43] Rom. IX, 18.

(32) Sic mss. Libb. editi, « quæ mala facta est, bona fieri, aut quæ bona fuerit, mala effici. » Infra mss., « quid adhuc opus erat indurari, » etc. Libb. editi, « quid ad hoc opus ei erat indurari, » etc. Ibidem mss., « qui a se non erat durus. » Libb. editi, « qui ante non erat durus. »

(33) *Λεγομένου*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Paulo post mss., δηλονότι. Libb. editi, δῆλον ὅτι.

(34) Ita mss. Libb. editi, « necessarium erat Deo; » ibidem mss., « dum resistit plurimis signis. » Libb. editi, « dum resistit plurimum. »

ratione ad perditionem veniunt, jam non naturaliter, sed ex accidentibus pereunt. Tunc deinde dicite nobis, quorum miseretur Deus? Nempe eorum qui salvandi sunt. Et in quo isti secunda misericordia (35) indigent qui semel salvandi sunt per **116** naturam, et ad beatitudinem veniunt naturaliter, nisi quia etiam ex his ostenditur, quod quia perire eos possibile erat, idcirco misericordiam consequuntur, ut per hoc non pereant, sed veniant ad salutem et piorum regna possideant? Et hæc quidem dicta sint adversus eos qui naturas bonas vel malas, id est terrenas, vel spiritales commentitiis fabulis introducunt, ex quibus fieri dicunt, ut vel salvetur unusquisque, vel pereat.

9. Nunc vero respondendum est etiam his qui Deum legis justum tantummodo volunt, non etiam bonum, quomodo putent a Deo indurari cor Pharaonis, quid faciente vel quid prospiciente? Observandus est enim prospectus et intuitus Dei, secundum nos quidem justi et boni, secundum ipsos vero justi tantummodo. Et ostendant nobis quomodo Deus quem utique et ipsi justum fatentur, juste faciat cor hominis indurari, ut ex ipsa induratione peccet et pereat. Et quomodo in hoc Dei justitia defendetur, si ipse eis causa perditionis exsistit, quos pro eo quod duritie increduli exstiterint, ipse postmodum judicis auctoritate damnavit? Quid etiam culpat eum dicens : « Tu autem quoniam non vis dimittere populum meum (36), ecce percutiam omnia primitiva in Ægypto, etiam primitivum tuum [44]; » et quæcunque alia scripta sunt per Moysem dicta esse a Deo ad Pharaonem? Necesse est enim omnem qui vera asserit ea quæ in Scripturis referuntur, et ostendere vult justum esse Deum legis et prophetarum, pro his omnibus reddere rationem, quomodo per hoc nihil prorsus justitiæ Dei derogetur; quoniam licet bonum eum negent, justum tamen et judicem et mundi creatorem fatentur. Alius enim responsionis ordo est adversus eos qui malignum, id est diabolum, mundi hujus asserunt creatorem.

A Ἐπαπορητέον δὲ πρὸς τοὺς νομίζοντας νενοηκέναι τὸ, « ἐσκλήρυνε, » τί δήποτε λέγουσι τὸν Θεὸν ἐνεργοῦντα σκληρύνειν καρδίαν, καὶ τί προτιθέμενον τοῦτο ποιεῖν. Τηρείτωσαν γὰρ καὶ ἔννοιαν Θεοῦ, κατὰ μὲν τὸ ὑγιὲς δικαίου καὶ ἀγαθοῦ· εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐτοῖς συγκεχωρήσθω, δικαίου· καὶ παραστησάτωσαν πῶς ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, ἢ ὁ δίκαιος μόνον φαίνεται δίκαιος, σκληρύνων καρδίαν τοῦ διὰ τὸ σκληρύνεσθαι ἀπολλυμένου, καὶ πῶς ὁ δίκαιος αἴτιος ἀπωλείας γίνεται καὶ ἀπειθείας τῶν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὸ σκληρύνεσθαι καὶ ἀπειθεῖν αὐτῷ κολαζομένων. Τί δὲ αὐτῷ καὶ μέμφεται λέγων· « Σὺ δὲ οὐ βούλει ἐξαποστεῖλαι τὸν λαόν μου· ἰδοὺ πατάξω πάντα τὰ πρωτότοκα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸν πρωτότοκόν σου· » καὶ ὅσα ἄλλα ἀναγέγραπται ὡς τοῦ Θεοῦ λέγοντος διὰ Μωσέως τῷ Φαραώ; Ἀναγκαῖον γὰρ τὸν πιστεύοντα ὅτι ἀληθεῖς αἱ Γραφαὶ καὶ ὅτι ὁ Θεὸς δίκαιος, ἐὰν εὐγνωμονῇ, ἀγωνίζεσθαι πῶς ἐν τοιαύταις λέξεσι τρανῶς δίκαιος νοηθῇ. Εἰ μὲν γὰρ ἀπογραψάμενός τις γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἵστατο πρὸς τὸ πονηρὸν εἶναι τὸν B δημιουργὸν, ἄλλων ἔδει λόγων πρὸς αὐτόν.

INTERPRETATIO NOVA.

naturæ dicunt fuisse Pharaonem, ideoque induratum fuisse a Deo qui spiritales miseratur et terrenos indurat. Videamus ergo quidnam sibi velint. Quæremus enim ab eis an terrenæ naturæ esset Pharao. Si fuisse respondeant, dicemus, qui terrenæ naturæ sit, eum plane Deo resistere. Si autem resistit, quid opus est ejus cor indurari, neque id semel, sed sæpius? Nisi quod forte, quoniam fieri poterat ut obediret, et omnino tot prodigiis et signis perculsus obtemperaturus fuisset, utpote minime terrenus, sed eo amplius resistente egebat Deus ut ad multorum salutem magnitudinem suam ostenderet, ideo cor ejus indurat. Hæc primum dicta sint ad evertendum id quod isti opinantur, naturæ fuisse perditæ Pharaonem : idemque de Apostoli dicto respondendum est ipsis. Quos enim indurat Deus? Perditos qui obedirent tamen, nisi indurarentur; aut certe salvandos, quod non sint naturæ perditæ. Quos vero miseratur? An salvandos? Sed quid opus est secunda miseratione ipsis qui semel per naturam salvandi sunt, et beatitudine potituri? Nisi forte quia sublata misericordia perire possunt, ideo misericordiam consequuntur, ut in perditionem, in quam incidere queunt, non incurrant, sed sint in eorum qui salvantur regione. Atque hæc adversus illos dicta sint.

9. Quærendum autem est ab iis qui illud, « induravit, » intelligere sibi videntur, quid dicant a Deo effici, quid provideri, cum cor indurat. Observent enim Dei notionem, re quidem vera justi et boni, aut, si noluerint, et ut hoc eis nunc concedatur, duntaxat justi, et ostendant quomodo bonus et justus, vel justus tantum, justus videatur, illius cor indurans qui, quod induratus sit, perit; et quomodo justus causa sit interitus et contumaciæ iis, quos, quia indurati sunt et ipsi restiterunt, punit. Quid vero illi succenset dicens : « Tu autem non vis dimittere populum meum; ecce percutiam omnia primogenita in Ægypto, etiam primogenitum tuum ; » et quæcunque alia in Scripturis Deo tribuuntur Pharaonem per Moysem alloquenti? Necesse enim est ut qui veras esse Scripturas et Deum justum credit, si bona sit fide, sollicite demonstret quomodo nihil obstent ejusmodi dicta quominus aperte justus intelligatur. Si quis enim ex professo enixe ac contente palamque malum esse mundi opificem statueret, alia cum ipso ratione agendum foret.

[44] Exod. IX, 17; XII, 12; XI, 5.

(35) Sic libb. editi. Mss. vero, « in quo isti secundum vos misericordia. » Paulo post mss., « commentitiis fabulis introducunt. » Libb. editi, « commotiones fabulis introducunt. »

(36) *Meum*. Deest in libb. editis, sed habetur in mss.

A Ἐπεὶ δέ φασι διακεῖσθαι περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ δικαίου, καὶ ἡμεῖς ὡς περὶ ἀγαθοῦ ἅμα καὶ δικαίου, σκοπήσωμεν πῶς ἂν ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος σκληρύνοι τὴν καρδίαν Φαραώ. Ὅρα τοίνυν εἰ διά τινος παραδείγματος, ᾧ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐχρήσατο, δυνάμεθα παραστῆσαι πῶς μιᾷ ἐνεργείᾳ ὁ Θεὸς ὃν μὲν ἐλεεῖ, ὃν δὲ σκληρύνει, οὐ προτιθέμενος σκληρύνειν, ἀλλὰ διὰ προθέσεως χρηστῆς, ᾗ ἐπακολουθεῖ, διὰ τὸ τῆς κακίας ὑποκείμενον τοῦ παρ' ἑαυτοῖς κακοῦ, τὸ σκληρύνεσθαι, σκληρύνειν λεγόμενος τὸν σκληρυνόμενον· « Γῆ, φησὶν, ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς· ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. » Οὐκοῦν μία ἐνέργεια ἡ κατὰ τὸν ὑετόν· μιᾶς δὲ ἐνεργείας οὔσης τῆς κατὰ τὸν B ὑετὸν, ἡ μὲν γεωργηθεῖσα γῆ καρποφορεῖ, ἡ δὲ ἀμεληθεῖσα καὶ χέρσος ἀκανθοφορεῖ. Καὶ δύσφημον ἂν δόξαι εἶναι τὸ λέγειν τὸν ὕοντα, Ἐγὼ τοὺς καρποὺς ἐποίησα, καὶ τὰς ἀκάνθας τὰς ἐν τῇ γῇ· ἀλλ' εἰ καὶ δύσφημον, ἀλλ' ἀληθές· ὑετοῦ γὰρ μὴ γενομένου, οὔτ' ἂν καρποὶ, οὔτ' ἄκανθαι γεγόνεισαν· τούτου δὲ εὐκαίρως καὶ μεμετρημένως ἐπιῤῥεύσαντος, ἀμφότερα γεγένηται. Ἐκφέρουσα γοῦν ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἡ πιοῦσα γῆ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετὸν πολλάκις, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς γίνεται. Οὐκοῦν τὸ μὲν ἀγαθὸν τοῦ ὑετοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν χείρονα γῆν ἐλήλυθε· τὸ δὲ ὑποκείμενον ἠμελημένον, καὶ ἀγεώργητον τυγχάνον, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἐβλάστησεν. Οὕτω τοίνυν καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεράστια οἱονεὶ C ὑετός ἐστιν· αἱ δὲ προαιρέσεις αἱ διάφοροι, οἱονεὶ ἡ γεγεωργημένη γῆ ἐστι καὶ ἠμελημένη, μιᾷ τῇ φύσει ὡς γῆ τυγχάνουσα.

10. Nos vero quoniam non solum justum, sed et bonum Deum fatemur qui per Moysem locutus est, perspiciamus (37) diligentius quomodo justo bonoque conveniat quod cor indurare dicitur Pharaonis; et videamus **117** si forte possumus, sequentes apostolum Paulum, difficultatem rei exemplis quibusdam ac similitudinibus solvere (38), si ostenderimus quoniam uno eodemque opere Deus alterius quidem miseretur, et alium indurat, non hoc agens neque volens ut induretur ille qui induratur: sed dum ille benignitate sua et patientia utitur, his quidem qui ejus benignitatem et patientiam ad contemptum atque insolentiam ducunt, induratur cor dum criminum pœna differtur; hi vero qui benignitatem et patientiam ejus ad occasionem pœnitentiæ suæ (39) et emendationis accipiunt, misericordiam consequuntur. Ut autem evidentius quod dicimus demonstremus, utamur exemplo quo in Epistola ad Hebræos usus est apostolus Paulus dicens: « Terra enim quæ bibit frequenter super se venientem imbrem et germinat herbam opportunam his a quibus colitur, percipiet benedictionem a Deo; quæ autem profert spinas et tribulos, reproba est et maledicto proxima, cujus finis ad exustionem [45]. » Igitur ex his quos assumpsimus Pauli sermonibus evidenter ostenditur, quod uno eodemque opere Dei quo imbrem terræ largitur, alia quidem terra diligenter exculta fructus afferat bonos; alia vero quæ negligenter inculta est, spinas et tribulos proferat. Et si quis quasi ex persona imbrium loquens dicat: Ego imber feci fructus bonos, et spinas ac tribulos ego feci (40); quamvis dure dici videatur, vere tamen dicitur; nisi enim imber fuerit, nec fructus nec spinæ nec tribuli nascerentur; superveniente vero pluvia utrumque terra produxit. Sed quamvis pluviæ beneficio terra germen utrumque produxerit, non tamen imbribus merito diversitas germinis ascribetur, sed ad illos jure culpa mali seminis reflectetur, qui cum possent frequenti aratro terram scindere, et rastris gravibus torpentes glebas vertere, et omnes inutiles radices noxii graminis amputare atque succidere, cunctisque quibus cultus ille deposcit laboribus ac studiis purgata excultaque novalia venturis imbribus præparare, hoc quidem facere neglexerunt; desidiæ autem suæ (41) aptissimos fructus, spinas ac tribulos metent; ita fit ut bonitas et æquitas imbrium super omnem terram æqualiter veniat, sed uno eodemque opere pluviæ ea quidem terra quæ culta est diligentibus utilibus-

INTERPRETATIO NOVA.

10. Sed cum dicant isti eum se justum credere, nos vero bonum eum simul et justum confiteamur, videamus quomodo bonus et justus induret cor Pharaonis. Vide igitur an exemplo quopiam quo in Epistola ad Hebræos usus est Apostolus, possimus ostendere quomodo una eademque opera Deus hujus quidem misereatur, illum vero induret, non quod quempiam sibi indurandum proponat, sed quod cum bono ejus proposito abutitur inhærentis ipsius vitii improbitas, consequatur induratio, sicque induratum dicatur indurare: « Terra enim, inquit, sæpe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam illis a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; proferens autem spinas ac tribulos, reproba est et maledicto proxima, cujus consummatio in combustionem. » Unum

[45] Hebr. VI, 7, 3.

(37) Libb. editi: « respiciamus. » Paulo post mss., « si ostenderimus quoniam uno eodemque opere. » Libb. editi, « si ostendimus quoniam uno eodemque tempore. » Infra libb. editi, « dum ad terminum pœna differtur. » Sed mss. ut in nostro textu.

(38) Vide *Origenian.* lib. II, q. 7, num. 14.

(39) *Suæ.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Paulo post mss., « opportunam his a quibus colitur. » Libb. editi, « optimam his quibus colitur. »

(40) Sic mss. Libb. autem editi, « ex persona impiorum loquens dicat: Ergo imber fecit. » Ibidem mss., « nec fructus, nec spinæ. » In libb. editis deest « nec fructus. » Paulo post mss., « culpa mali seminis reflectetur. » In editis deest « mali. » Paulo infra mss., « radices noxii graminis. » In editis pro « graminis » legitur, « germinis. »

(41) *Desidiæ autem suæ.* Sic mss. Editi omittunt « suæ. » Ibidem mss., « ita fit ut bonitas. » Libb. editi, « ita ut bonitas. » Paulo post mss., « diligentibus utilibusque cultoribus. » In editis deest, « utilibusque. »

que cultoribus cum benedictione utiles fructus proferat; ea vero quæ cultorum desidia obduruit, spinas ac tribulos germinet. Sic ergo accipiamus quod ea signa et virtutes quæ a Deo fiebant, imbres 118
quidem erant a Deo desuper ministrati, propositum vero hominum et voluntates terra accipienda est culta vel inculta, unius quidem naturæ utpote omnis terra cum terra, non tamen unius ejusdemque culturæ. Ex quo fit ut uniuscujusque propositum vel induretur virtutibus et mirabilibus Dei, si incultum et ferum est et barbarum, et semetipso asperius ac spinosius fiat; aut mitescat (42) amplius, ac tota mente se in obedientiam tradat, si purgatum a vitiis fuerit et excultum.

11. Verum ad evidentiorem rei probationem superfluum non erit uti etiam alia similitudine: verbi gratia, si quis diceret quia sol est qui restringit, et qui resolvit, cum contrarium sit et resolutio et constrictio; sed non erit falsum quod dicitur, dum una eademque caloris sui virtute sol quidem ceram solvit, limum vero arefacit et stringit; non quod virtus ejus aliter in limo, aliter operetur in cera, sed quod limi alia, alia ceræ sit qualitas, cum utique secundum naturam unum sit, quia utrumque de terra est. Ita ergo una eademque operatio Dei quæ per Moysem in signis ac virtutibus gerebatur, Pharaonis quidem duritiam arguebat, quam malitiæ suæ intentione conceperat; reliquorum vero Ægyptiorum qui Israelitis admiscebantur, obedientiam declarabat, qui etiam cum Hebræis pariter excessisse Ægypto referuntur. Quod vero scriptum est quia paulatim edomaretur cor Pharaonis (43), ut aliquando diceret: « Non longe abeatis, iter tridui abibitis, sed uxores vestras relinquite et infantes vestros et pecora vestra; » sed et si qua alia scripta sunt per quæ paulatim videtur acquiescere signis et virtutibus, quid aliud ex his indicatur, nisi quod agebat quidem in eo aliquid signorum et mirabilium virtus, non tamen quantum debet operabatur? Si enim talis erat induratio qualem plurimi putant, non utique inveniretur vel in paucis acquiescere. Tropum vero vel figuram sermonis ejus qui scriptus est de induratione, etiam ex communi consuetudine exponere puto quod non videatur absurdum. Frequenter enim benigniores quique domini ad eos servos qui per multam patientiam et mansuetudinem dominorum insolentiores impro-

A "Ωσπερ δὲ καὶ εἰ ὁ ἥλιος ἔλεγε, φωνὴν προϊέμενος, ὅτι ἐγὼ τήκω καὶ ξηραίνω, ἐναντίων ὄντων τοῦ τήκεσθαι καὶ τοῦ ξηραίνεσθαι, οὐκ ἂν ψεῦδος ἔλεγε παρὰ τὸ ὑποκείμενον, ἀπὸ τῆς μιᾶς θερμότητος τηκομένου μὲν τοῦ κηροῦ, ξηραινομένου δὲ τοῦ πηλοῦ· οὕτως ἡ μία ἐνέργεια ἡ διὰ Μωσέως γινομένη, σκληρυσμὸν μὲν ἤλεγχε τὸν τοῦ Φαραὼ, διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ· πειθὼ δὲ τὴν τῶν ἐπιμίκτων Αἰγυπτίων συνεξορμησάντων τοῖς Ἑβραίοις. Καὶ τὸ κατὰ τὸ βραχὺ δὲ ἀναγεγράφθαι οἱονεὶ μαλάσσεσθαι τὴν καρδίαν Φαραὼ, λέγοντος· « Ἀλλ' οὐ μακρὰν ἀποτενεῖτε· τριῶν γὰρ ἡμερῶν πορεύσεσθε, καὶ τὰς γυναῖκας ὑμῶν καταλείπετε· » καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ βραχὺ ἐνδιδοὺς πρὸς τὰ τεράστια ἔλεγε, δηλοῖ ὅτι ἐνήργει μέν τι καὶ εἰς αὐτὸν τὰ σημεῖα, οὐ μὴν τὸ πᾶν κατειργάζετο. Οὐκ B ἂν δὲ οὐδὲ ταῦτα ἐγίνετο, εἰ τὸ νοούμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν, « σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραὼ, » ὑπ' αὐτοῦ ἐνηργεῖτο τοῦ Θεοῦ δηλονότι. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ ἀπὸ συνηθείας τὰ τοιαῦτα παραμυθήσασθαι, πολλάκις τῶν χρηστῶν δεσποτῶν φασκόντων τοῖς διὰ τὴν χρηστότητα καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐπιτριβομένοις οἰκέταις τό· Ἐγώ σε πονηρὸν ἐποίησα, καὶ ἐγώ σοι αἴτιος γέγονα τῶν τηλικούτων ἁμαρτημάτων· δεῖ γὰρ τοῦ ἤθους ἀκοῦσαι καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ λεγομένου, καὶ μὴ συκοφαντεῖν, μὴ κατακούοντας τοῦ βουλήματος τοῦ λόγου· Ὁ γοῦν Παῦλος ταῦτα σαφῶς ἐξετάσας φησὶ πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα· « Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ C ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας Θεοῦ. » Ἃ γὰρ λέγει πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα ὁ Ἀπόστολος,

INTERPRETATIO NOVA.

igitur est in imbre demittendo opus; ex eo tamen uno, tellus culta fruges, neglecta et inculta spinas profert. Durum sane videatur si qui imbrem largitur, dicat: Ego fruges et spinas in terra feci; sed etsi durum, nihilominus verum est. Si enim imber defuisset, neque fruges neque spinæ provenissent; hoc vero tempestive et moderate defluente, et fruges et spinæ exortæ sunt. Terra igitur quæ sæpe venientem super se bibens imbrem, spinas ac tribulos profert, reproba est et maledicto proxima. Ergo imbris quoque beneficium etiam in deteriorem terram decidit, sed ejus solum neglectum et incultum spinas et tribulos peperit. Ad eum igitur modum quæ fecit Deus prodigia, ceu imber quidam sunt; diversæ vero voluntates, ceu terra culta vel inculta quæ, utpote terra, unius naturæ est.

11. Quemadmodum autem si sol vocem emittens diceret, Ego liquefacio et exsicco: licet hæc contraria sint, nihil tamen pro re subjecta falsi diceret, cum uno eodemque calore cera liquefiat, lutum exsiccetur; ita unum idemque opus Dei per Moysem arguebat duritiem Pharaonis propter malitiam ipsius; Ægyptiorum vero qui Hebræis admiscebantur, obedientiam declarabat. Quodque statim scriptum est, paulum emollitum esse cor Pharaonis dicentis: « Ne longe excedatis, tridui enim viam ibitis, sed conjuges vestras relinquite, » itemque cætera quæ paululum cedens prodigiis dicebat, satis declarant signa illa in eum aliquid virium habuisse, sed non plenam efficaciam. Neque hæc sic evenissent, si, quod multi cogitant, istud, « indurabo cor Pharaonis, » Deus ipse effecisset. Sed et hæc non absurde ex communi loquendi usu emolliri possunt. Frequenter boni et benigni domini servis iis, qui propter benignitatem et patientiam dominorum suorum, perditis fiunt

(42) Ita mss. Libb. autem editi, « superbius ac spinosius fiat et mitescat. » Ibidem mss., « verum ad evidentiorem, » etc. Libb. editi, « unde ad evidentiorem, » etc.

(43) *Cor Pharaonis.* Sic mss. Libb. editi, « domus Pharaonis. »

λεγέσθω πρὸς τὸν Φαραὼ, καὶ πάνυ ἁρμοδίως νοηθείη ταῦτα ἀπαγγελλόμενα αὐτῷ, κατὰ τὴν σκληρότητα καὶ ἀμετανόητον αὐτοῦ καρδίαν, θησαυρίζοντι ἑαυτῷ ὀργήν· τῆς σκληρότητος οὐκ ἂν ἐλεγχθείσης οὕτως, οὐδὲ φανερᾶς γεγενημένης, εἰ μὴ τὰ σημεῖα ἐγεγόνει, ἢ ἐγεγόνει (44) μὲν, μὴ τοσαῦτα δὲ καὶ τηλικαῦτα.

A bioresque fiunt, dicere solent : Ego te talem fecit ego te perdidi, mea te patientia pessimum feci, ego tibi causa hujus tam duræ et pessimæ consuetudinis (45) exsisto, qui te non statim per singulas culpas punio pro merito delictorum. Necesse est **119** enim nos tropum primo vel figuram sermonis advertere, et ita demum virtutem dicti intelligere, nec inferre calumnias verbo cujus interiorem sensum non diligentius exploremus. Denique apostolus Paulus evidenter de talibus tractans, ait ad eum qui permanebat in peccatis: « An divitias bonitatis ejus ac patientiæ et longanimitatis contemnis, ignorans quia benignitas Dei ad pœnitentiam (46) te adducit? Secundum duritiam autem tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi ipsi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei [46]. » Hæc dicit Apostolus ad eum qui in peccatis est. Convertamus hæc ipsa nos ad Pharaonem dici, et vide si non ea etiam de ipso dici consonanter invenies, qui secundum duritiam suam et cor impœnitens thesaurizavit et recondidit sibi ipsi iram in die iræ, pro eo quod nunquam duritia ejus ita argui et in manifestum venire potuisset, nisi signa et prodigia fuissent tam multa tamque magnifica prosecuta.

Ἀλλ' ἐπεὶ δυσπειθεῖς αἱ τοιαῦται διηγήσεις, καὶ B βίαιοι εἶναι νομίζονται, ἴδωμεν καὶ ἀπὸ προφητικοῦ λόγου τί φασιν οἱ πολλῆς χρηστότητος Θεοῦ πεπειραμένοι καὶ μὴ βιώσαντες καλῶς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἁμαρτήσαντες· « Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου, Ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου; Ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλὰς τῆς κληρονομίας σου, ἵνα μικρόν τι κληρονομήσωμεν τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου σου. » Καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· « Ἠπάτησάς με, Κύριε, καὶ ἠπατήθην, ἐκράτησας καὶ ἠδυνάσθης. » Τὸ γὰρ, « ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου; » λεγόμενον ὑπὸ τῶν ἐλεηθῆναι παρακαλούντων, ἐν ἤθει λεγόμενον τοιοῦτόν ἐστιν· Ἵνα τί ἐπὶ τοσοῦτον ἐφείσω ἡμῶν, οὐκ ἐπισκεπτόμενος ἡμᾶς ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις, ἀλλὰ καταλιπὼν ἕως εἰς C μέγεθος ἔλθῃ πταισμάτων τὰ ἡμέτερα; Ἐγκαταλείπει δὲ μὴ κολαζομένους τοὺς πλείονας, ἵνα τε τὰ ἑκάστου ἤθη ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἐξετασθῇ, καὶ φανεροὶ μὲν ἐκ τῆς γενομένης βασάνου οἱ κρείττους γένωνται· οἱ δὲ λοιποὶ μὴ λαθόντες, οὐχὶ Θεὸν, πάντα γὰρ οἶδε πρὸ γενέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ λογικὰ καὶ αὐτοὺς, ὕστερον τύχωσιν ὁδοῦ θεραπείας· οὐκ ἂν ἐγνωκότες τὴν εὐεργεσίαν, εἰ μὴ ἑαυτῶν κατεγνώκεισαν· ὅπερ

12. Quod si minus plenæ videntur esse probationes quas diximus, et apostolicæ similitudinis parum munimenti habere adhuc videtur assertio; adhibeamus etiam propheticæ auctoritatis assensum, et videamus quid etiam prophetæ pronuntient de his qui primo quidem recte viventes, benignitatis Dei habere quamplurima experimenta meruerunt, postea vero ut homines deliquerunt; cum quibus se quoque unum faciens Propheta ait : « Ut quid, Domine, errare nos fecisti a via tua? Et quare indurasti cor nostrum uti non timeremus nomen tuum? Convertere propter servos tuos, propter tribus hæreditatis tuæ, ut et nos parum aliquid hæreditatis (47) capiamus de monte sancto tuo [47]. » Sed et Jeremias similiter dicit : « Seduxisti nos, Domine, et seducti sumus : tenuisti et potuisti [48]. » Quod ergo ait : « Ad quid, Domine, indurasti cor nostrum uti non timeamus nomen tuum? » dictum ab his qui misericordiam precabantur, morali utique tropo accipiendum **120** est; velut si quis dicat : Ut quid in tantum pepercisti nobis nec requisisti nos cum peccaremus, sed reliquisti nos ut per hoc increscerel malum, et propagaretur peccandi licentia animadversione cessante? Sic equus

INTERPRETATIO NOVA.

moribus, ingerere solent: Ego te improbum feci, ego tot scelerum tibi causa fui: sermonis enim indoles et vis advertenda est et citra calumniam quod dicitur genuino sensu accipiendum. Quare Paulus, qui hæc accurate perscrutatus fuerat, peccantem sic alloquitur : « An divitias bonitatis ejus, et patientiæ et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor, thesaurizas tibi ipsi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei. » Nam quæ dicit ad peccantem Apostolus, dicantur ad Pharaonem, et plane congruenter intelligentur ipsi competere, propter duritiam et impœnitens cor thesaurizanti sibi ipsi iram. Nec enim ejus durities ita coargui et declarari potuisset nisi signa tot ac tanta exstitissent.

12. Sed quoniam expositiones ejusmodi creditu difficiles et contortæ videntur, videamus ex prophetico sermone quid dicant ii qui Dei benignitatem experti sunt nec honeste vixerunt, sed postea peccarunt: « Cur errare nos fecisti, Domine, a via tua? Cur indurasti cor nostrum, ut non timeremus nomen tuum?

[46] Rom. II, 4, 5. [47] Isa. LXIII, 17, 18. [48] Jerem. XX, 7.

(44) Ἢ ἐγεγόνει. Hæc omissa sunt in antea editis, sed habentur in mss. D

(45) Sic mss. Libb. editi, « et pessimæ insolentiæ. » Paulo post mss., « nos tropum primo. » In editis deest « primo. » Post paululum, « virtutem dicti intelligere. » In editis pro « dicti, » legitur, « Dei. » Ibidem mss., « sensum non diligentius exploremus. » In editis deest, « non. » Paulo post mss., « de talibus tractans. » Libb. editi, « de talibus tradens. »

(46) Ita mss. Libb. editi, « ad patientiam. » Paulo post libb. editi, « in die judicii Dei. » Sed mss. ut in nostro textu. Paulo infra mss. « de ipso dici consonanter invenies. » In editis deest « dici. » Ibidem mss., « secundum duritiam suam. » Editi vero, « secundum duritiam ejus. »

(47) *Tuæ, ut et nos parum aliquid hæreditatis.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in omnibus mss. Infra mss. « velut si quis dicat. » In editis deest, « si. »

si non assidui sessoris ferratum patitur calcem et frenis ora ferratis obteritur, indurescit. Sic puerilis (48) ætas si nulla plagæ assiduitate curetur, insolentem simul et ad vitia præcipitem juvenem reddet. Relinquit ergo Deus et negligit eos quos correptione judicarit indignos. « Quem enim diligit Dominus, corripit, flagellat autem omnem filium quem recipit.[49] » Ex quo arbitrandum est in filiorum jam ordinem et affectum recipi eos qui flagellari a Domino meruerint et corripi, quo scilicet et per tentationum et tribulationum patientiam possint etiam ipsi dicere : « Quis nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu? Tribulatio? an angustia? an fames (49)? an nuditas? an periculum? an gladius [50]? » Per hæc enim omnia manifestatur et proditur uniuscujusque propositum et perseverantiæ firmitas indicatur, non tam Deo qui novit omnia antequam fiant, quam rationabilibus cœlestibusque virtutibus, quæ utique procurationem salutis humanæ velut quædam adjutrices Dei ministræque sortitæ sunt. Hi vero qui nondum se tanta constantia, neque tanto affectu offerunt Deo, neque parati sunt accedentes ad servitutem Dei præparare animas suas ad tentationem, derelinqui dicuntur a Deo, id est non erudiri, pro eo quod ad erudiendum parati non sunt, in posterum sine dubio tempus eorum dispensatione vel curatione dilata. Qui utique quid a Deo consequentur, ignorant, nisi prius ad beneficii consequendi desiderium venerint (50) : quod ita demum fiet, si quis ante semetipsum cognoscat, et sentiat quid sibi desit; et quod sibi deest, a quo quærere vel debeat vel possit, intelligat. Qui enim non intellexerit prius infirmitatem vel ægritudinem suam, medicum quærere nescit; vel certe cum receperit sanitatem, non erit gratus medico, qui non prius periculum sui languoris agnovit. Ita et si qui non prius animæ suæ vitia et peccatorum suorum cognoverit mala, ac proprii oris confessione prodiderit, purgari is absolvique non poterit, ne ignoret sibi per gratiam concessum fuisse quod possidet, et divinam liberalitatem proprium bonum putet : quæ res sine dubio arrogantiam rursus animæ (51) generat et elationem, et denuo ei causa fit ruinæ. Quod etiam de diabolo sentiendum est qui primatus suos proprios et non a Deo datos **121** esse credidit, quos habebat tunc cum immaculatus erat; et impleta est in eo illa sententia quæ dicit, quod « omnis qui se exaltat, humiliabitur [51]. » Unde mihi videtur quod ideo occultata sint prudentioribus et sapientioribus divina mysteria, quemadmodum Scriptura dicit, « uti ne glorietur omnis caro in conspectu Dei [52]; » et revelata sint parvulis, his videlicet qui postea-

A συμφέρει ἑκάστῳ ἵνα αἴσθηται τῆς ἰδιότητος αὑτοῦ καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ μὴ αἰσθανόμενος τῆς ἰδίας ἀσθενείας καὶ τῆς θείας χάριτος, κἂν εὐεργετῆται, μὴ ἑαυτοῦ πεπειραμένος, μηδὲ ἑαυτοῦ κατεγνωκὼς, οἰήσεται ἴδιον εἶναι ἀνδραγάθημα τὸ ἀπὸ τῆς οὐρανίου χάριτος αὐτῷ ἐπιχορηγηθέν· τοῦτο δὲ οἴημα ἐμποιῆσαν καὶ φυσίωσιν, αἴτιον ἔσται καταπτώσεως· ὅπερ νομίζομεν καὶ περὶ τὸν διάβολον γεγονέναι, ἑαυτῷ χαρισάμενον ἃ εἶχε προτερήματα, ὅτε ἄμωμος ἦν· « πᾶς γὰρ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται· ὡς πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται. » Κατανόει δὲ ὅτι διὰ τοῦτο ἀποκέκρυπται ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν τὰ θεῖα, ἵνα, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· » καὶ ἀποκεκάλυπται νηπίοις, τοῖς μετὰ τὴν νηπιότητα B ἐπὶ τὰ κρείττονα ἐληλυθόσι, καὶ μεμνημένοις ὅτι οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν τοσοῦτον ὅσον παρὰ τὴν ἄῤῥητον εὐεργεσίαν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον μακαριότητος ἐληλύθασιν.

INTERPRETATIO NOVA.

Convertere propter servos tuos, propter tribus hæreditatis tuæ, ut particulam capiamus hæreditatis montis tui sancti. » Et in Jeremia : « Decepisti me, Domine, et deceptus sum, obtinuisti et prævaluisti. » Illud enim : « Cur indurasti cor nostrum, ut non timeremus nomen tuum? » quod ab iis dicitur qui misericordiam implorant, perinde est ac si dicant : Cur in tantum pepercisti nobis nec visitasti nos in peccatis, sed reliquisti, donec ad summum delicta nostra pervenissent? Relinquit autem impune plerosque, ut singulorum mores ex libera voluntate exquirantur, et meliores ex illo examine manifesti fiant; reliqui vero qui Deo non latent (omnia quippe novit antequam fiant), sed rationabili creaturæ sibique ipsis, postea viam salutis inveniant; qui beneficium non agnovissent, nisi seipsos condemnassent; quod quidem unicuique confert, ut conditionem suam et Dei gratiam sentiat. Qui vero propriam imbecillitatem, et Dei gratiam non sentit, etsi adjuvetur, nisi suarum virium experimentum ceperit, et seipsum condemnarit, suum esse facinus existimabit quod ei divino munere concessum est. Quæ opinio animi elationem generat et causa fit ruinæ : quod et diabolo accidisse putamus qui excellentiam illam quam habebat tunc cum erat immaculatus, sibi arrogabat. « Omnis enim qui se exaltat, humiliabitur, et qui se hu-

[49] Hebr. XII, 6. [50] Rom. VIII, 35. [51] Luc. XVIII, 14. [52] I Cor. I, 29.

(48) Libb. editi, « sessoris patitur calcem, et frenis ora ferratis obteritur, indurescit. Sic puerilitas, » etc. Paulo post iidem libb. editi, « ex quo arbitrandum est filiorum et in ordinem. » Sed utrobique mss. ut in nostro textu.

(49) *An fames.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Infra mss., « quam rationabilibus cœlestibusque virtutibus. » In editis deest « cœlestibusque. »

(50) Ita mss. Libb. editi, « ad beneficia conse- D quenda per desiderium venerint. » Infra libb. editi, « non egerit gratias medico, quoniam non prius periculum sui languoris cognovit. » Mss. ut in nostro textu.

(51) Ita mss. In editis deest « rursus animæ. » Paulo post mss., « qui primatus suos proprios. » Libb. editi, « qui primitus honores suos proprios. » Infra mss, « meminerunt utique. » Libb. editi, « meminerint utique. »

quam infantes facti fuerint et parvuli, id est ad humilitatem se et simplicitatem revocaverint parvulorum, tunc proficiunt, et cum ad perfectionem venerint, meminerunt utique quod non jam suis virtutibus, sed gratia et misericordia Dei beatitudinem consecuti sunt.

Οὐκοῦν ἐγκαταλείπεται θείᾳ κρίσει ὁ ἐγκαταλειπόμενος, καὶ μακροθυμεῖ ἐπί τινας τῶν ἁμαρτανόντων ὁ Θεὸς, οὐκ ἀλόγως, ἀλλ' ὡς αὐτοῖς συνοίσοντος, ὡς πρὸς τὴν ἀθανασίαν (52) τῆς ψυχῆς καὶ τὸν ἄπειρον αἰῶνα, τοῦ μὴ ταχὺ συνεργηθῆναι εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ βράδιον ἐπὶ ταύτην ἀχθῆναι μετὰ τὸ πειραθῆναι πολλῶν κακῶν. Ὥσπερ γὰρ, τινὰ οἱ ἰατροὶ δυνάμενοι τάχιον ἰάσασθαι, ὅταν ἐγκεκρυμμένον ἰὸν ὑπονοῶσιν ὑπάρχειν περὶ τὰ σώματα, τὸ ἐναντίον τῷ ἰάσασθαι ἐργάζονται, διὰ τὸ ἰᾶσθαι βούλεσθαι ἀσφαλέστερον τοῦτο ποιοῦντες· ἡγούμενοι κρεῖττον εἶναι πολλῷ χρόνῳ παρακατασχεῖν τινα ἐν τῷ φλεγμαίνειν καὶ κάμνειν, ὑπὲρ τοῦ βεβαιότερον αὐτὸν τὴν ὑγείαν ἀπολαβεῖν, ἤπερ τάχιον μὲν ῥῶσαι δοκεῖν, ὕστερον δὲ ἀναδῦναι, καὶ πρὸς καιρὸν γενέσθαι τὴν ταχυτέραν ἴασιν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς γινώσκων τὰ κρύφια τῆς καρδίας, καὶ προγινώσκων τὰ μέλλοντα, διὰ τῆς μακροθυμίας ἐπιτρέπει τάχα καὶ διὰ τῶν ἔξωθεν συμβαινόντων ἐφελκόμενος τὸ ἐν κρυπτῷ κακὸν ὑπὲρ τοῦ καθᾶραι τὸν δι' ἀμέλειαν τὰ σπέρματα τῆς ἁμαρτίας κεχωρηκότα, ἵνα εἰς ἐπιπολὴν ἐλθόντα αὐτά τις ἐμέσας, εἰ καὶ ἐπὶ (53) πλεῖον ἐν κακοῖς γεγένηται, ὕστερον δυνηθῇ, καθαρσίου τυχὼν τοῦ μετὰ τὴν κακίαν, ἀναστοιχειωθῆναι· Θεὸς γὰρ οἰκονομεῖ τὰς ψυχὰς οὐχ ὡς πρὸς τὴν φέρ' εἰπεῖν πεντηκονταετίαν τῆς ἐνθάδε ζωῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα· ἄφθαρτον γὰρ φύσιν πεποίηκε τὴν νοερὰν, καὶ αὐτῷ συγγενῆ, καὶ οὐκ ἀποκλείεται, ὥσπερ ἐπὶ (54) τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ἡ λογικὴ ψυχὴ τῆς θεραπείας.

A 13. Igitur Dei judicio derelinquitur is qui derelinqui debet, et patientiam habet Deus super nonnullis peccantibus, non tamen sine certa ratione. Sed et hoc ipsum quod patiens est, ad utilitatem ipsorum facit, quoniam quidem immortalis est anima cujus curam et providentiam gerit; et utique quod immortale et æternum est, etiamsi non cito curetur, non tamen excluditur a salute, quæ in tempora opportuniora differtur. Nam et fortassis expedit tardius consequi his qui venenis malitiæ profundioris infecti sunt. Sicut enim medici interdum cum possint celerius obducere vulnerum cicatrices, præsentem dissimulant et differunt sanitatem melioris sanitatis firmiorisque prospectu, dum melius esse norunt moram facere in tumoribus vulnerum, et maligni humoris fluentes paulisper sinere meatus, quam festinare ad superficiem sanitatis, et abstrusis (55) in venis fomitem venenati humoris includere, qui utique exclusus a solitis meatibus serpet sine dubio in interiora membrorum atque ipsa vitalia viscerum penetrabit, non jam morbum corpori, sed vitæ illaturus exitium; hoc ergo modo et Deus qui noscit occulta cordis, et prænoscit futura, per multam patientiam indulget fieri quædam quæ extrinsecus incidentia hominibus provocent proferri et in lucem procedere passiones et vitia quæ celantur intrinsecus; ut per hæc expurgari et curari possint hi qui per multam negligentiam et incuriam B peccatorum in se radices ac semina receperunt, ut ejecta foras atque ad superficiem provocata, evomi quodammodo possint et digeri; ut etiamsi videatur quis gravioribus **122** affici malis, dum membrorum omnium sustinet convulsiones, possit tamen cessare aliquando et desinere et satietatem capere malorum, et sic ad statum suum post multas molestias reparari. Deus enim dispensat animos non ad istud solum vitæ nostræ breve tempus, quod intra sexaginta fere aut si quid amplius annos concluditur, sed ad perpetuum et æternum tempus, tanquam æternus ipse et immortalis, immortalium quoque animarum providentiam tenens. Incorruptibilem namque fecit esse rationabilem naturam, quam ad

INTERPRETATIO NOVA.

miliat, exaltabitur. » Ob eamque causam intellige sapientibus et prudentibus abscondita esse divina mysteria, ut, quemadmodum ait Apostolus, « non glorietur omnis caro in conspectu Dei; » et revelata esse parvulis qui post infantiam ad meliora pervenere, et se non ex se tantum quantum ex ineffabili Dei beneficio, eo felicitatis pervenisse meminerunt.

13. Divino igitur judicio reservatur is qui derelinquitur, et nonnullos peccatores patienter fert Deus, nec sine causa, sed quod, cum immortalis sit anima et per infinitum tempus duratura, ipsis expediat ut non cito ad salutem adjuventur, sed ad eam tardius, postquam plurima mala fuerint experti, adducantur. Quemadmodum enim medici cum celerius curare possint, si abditum in corpore venenum suspicentur, contrarium curationi faciunt, idque, quia certius curare volunt; putant enim præstare ut diutius in tumore vulnerum et labore æger hæreat quo firmiorem sanitatem recipiat, quam ut celerius convalescere videatur, postea vero in morbum recidat et temporaria sit celerior illa curatio: hoc modo et Deus qui novit occulta cordis et futura prævidet, per patientiam forte permittit fieri quædam, et per ea quæ extrinsecus incidunt, occultum malum extrahit ut expurget eum qui per negligentiam semina in se peccati receperit, utque is, cum hæc ad superficiem venerint, et ea evomuerit, licet gravissimis in malis fuerit, postea adhibitis consuetis post peccati morbum remediis in meliorem statum restitui possit. Deus enim animas nostras non ad quinquaginta puta hujus vitæ annos, sed ad sempiternum ævum

(52) *Συνοίσοντος ὡς πρὸς τὴν ἀθανασίαν.* Ita libb. editi cum aliquot mss. In aliis mss. deest ὡς.

(53) In libb. editis deest ἐπί quod habetur in mss.

(54) *'Επί.* Deest quoque in antea editis, licet habeatur in mss.

(55) Sic mss. Libb. editi, « obtrusis. » Paulo post optime mss. « exclusus a solitis meatibus. » Libb. editi mendose, « exclusus a salutis meatibus. »

imaginem suam ac similitudinem condidit; et ideo non excluditur brevitate temporis hujus vitæ nostræ a curis et remediis divinis anima quæ immortalis est.

14. Sed assumamus etiam de Evangeliis horum quæ diximus similitudines, ubi refertur [53] esse quædam petra habens parvam et exiguam terram, in quam si ceciderit semen, cito memoratur exoriri, sed cum exortum fuerit, quoniam radicem non dedit in profundum, ascendente sole æstuare (57) dicitur et arescere quod exortum est. Quæ utique petra sine dubio pro anima posita est humana pro sui negligentia indurata, et propter malitiam saxea effecta. Nulli enim a Deo cor lapideum creatum est, sed per malitiam unicuique et inobedientiam cor lapideum fieri dicitur. Sicut ergo si quis increpet agricolam quare non citius semina super terram petrosam jecerit, pro eo quod videat aliam terram petrosam accepta semina velociter germinasse, utique respondebit agricola et dicet, quia, Idcirco tardius semino terram istam ut possit semina quæ susceperit, retinere; expedit enim huic tali terræ ut posterius seminetur ne forte citius germinata seges summa tenuis soli fronte procedens solis æstibus obviare non possit. Nonne qui prius increpabat (58), rationi et peritiæ acquiescet agricolæ, et quod prius sibi videbatur inconsequens, rationabiliter factum probabit? Ita ergo Deus, universæ creaturæ suæ peritissimus agricola, dissimulat et differt in aliud sine dubio tempus hæc quæ nobis videntur citius debuisse consequi sanitatem, uti ne superficies eorum magis quam interna curentur. Si vero quis nobis ad hæc objiciat : Quare ergo quædam semina cadunt etiam super terram petrosam, id est duram aliquam et saxeam animam? **123** Dicendum ad hæc quia ne hoc quidem absque divinæ dispensationis fieri providentia potest : quia nisi per

A Φέρε δὲ καὶ τοιαύτῃ εἰκόνι ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου χρησώμεθα· ἔστι τις πέτρα ὀλίγην ἔχουσα καὶ ἐπιπόλαιον γῆν, εἰς ἣν ἂν πέσῃ τὰ σπέρματα, ταχὺ ἀνθεῖ, ἀλλ' ἀνθήσαντα, ἐπεὶ ῥίζαν οὐκ ἔχει, ἡλίου ἀνατείλαντος, καυματίζεται καὶ ξηραίνεται. Καὶ αὕτη ἡ πέτρα ἀνθρωπίνη ψυχή ἐστι διὰ τὴν ἀμέλειαν σκληρυνθεῖσα, καὶ διὰ τὴν κακίαν ἀπολιθωθεῖσα· λιθίνη γὰρ οὐδενὶ ἔκτισται ὑπὸ Θεοῦ καρδία, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πονηρίας τοιαύτη γίνεται. Ὥσπερ οὖν εἰ ἐγκαλοῖ τις τῷ γεωργῷ, μὴ τάχιον τὰ σπέρματα ἐπὶ τὴν πετρώδη γῆν βαλόντι, ὁρῶν ἄλλην τινὰ πετρώδη τὴν λαβοῦσαν τὰ σπέρματα, καὶ ἀνθοῦσαν, ἀποκρίναιτο ἂν ὁ γεωργὸς ὅτι, Βράδιον σπερῶ τὴν γῆν ταύτην, ἐπιβαλὼν τὰ δυνάμενα παρακατασχεῖν τὰ σπαρησόμενα, κρείττονος ἐσομένου τῇδε τῇ γῇ τοῦ βραB δυτέρου, καὶ ἀσφαλεστέρου, παρὰ τὴν τάχιον εἰληφυῖαν καὶ ἐπιπολαιοτέρως· πεισθείη μὲν ὡς εὐλόγως λέγοντι τῷ γεωργῷ, καὶ ὡς ἐπιστημόνως πεποιηκότι· οὕτω καὶ ὁ μέγας πάσης φύσεως γεωργὸς (56) ὑπερτίθεται τὴν νομισθεῖσαν ἂν τάχιον εὐποιΐαν, ἵνα μὴ ἐπιπόλαιος γένηται. Ἀλλ' εἰκὸς ἡμῖν τινὰ πρὸς ταῦτα ἀνθυπενεγκεῖν· Διὰ τί δὲ τὶ τῶν σπερμάτων πίπτει ἐπὶ τὴν ἐξ ἐπιπολῆς ἔχουσαν τὴν γῆν, οἱονεὶ πέτραν οὖσαν ψυχήν; Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ὅτι βέλτιον τῇδέ τινι προπετέστερον βεβουλημένῃ τὰ κρείττονα, καὶ οὐχὶ ὁδῷ ἐπ' αὐτὰ ὁδευσάσῃ, τυχεῖν οὗ βεβούληται· ἵνα ἑαυτῆς ἐπὶ τούτῳ καταγνοῦσα, τὴν κατὰ φύσιν γεωργίαν μακροθυμήσῃ ὕστερον πολλῷ χρόνῳ λαβεῖν. Ἄπειροι C γὰρ ἡμῖν, ὡς ἂν εἴποι τις, αἱ ψυχαί, καὶ ἄπειρα τὰ τούτων ἤθη, καὶ πλεῖστα ὅσα τὰ κινήματα, καὶ αἱ προθέσεις, καὶ αἱ ἐπιβολαί, καὶ αἱ ὁρμαί, ὧν εἷς μόνος οἰκονόμος ἄριστος, καὶ τοὺς καιροὺς ἐπιστά-

INTERPRETATIO NOVA.

dispensat; incorruptibilem quippe fecit naturam intelligentem sibique cognatam, nec a curatione, quemadmodum in hac vita, rationis compos anima excluditur.

14. Age vero, utamur etiam hac evangelica similitudine : est quædam petra cujus superficies exigua admodum terra tegitur, in quam si ceciderint semina, cito exoriuntur, sed ubi exorta sunt, quia radicem non habent, exorto sole aduruntur et exarescunt. Hæc porro petra humana est anima, negligentia indurata et propter malitiam in lapidem conversa : nulli enim creavit Deus cor lapideum, sed tale improbitas facit. Quemadmodum igitur si quis videns projecta in terram petrosam semina concipi et florere, agricolam reprehenderet quod non citius in terram petrosam semina jecerit, et responderet agricola serius se in terra hac sementem facturum, ubi quæ sementem continere possint in eam contulerit, cum melior tutiorque ex hujusmodi terra serius sata proveniat seges quam ex ea quæ celerius et in summa tantum superficie concipit; credet agricolæ ut qui et vere dixerit et perite scienterque fecerit; ita magnus totius naturæ agricola beneficentiam suam quæ citius impertita videretur, in aliud tempus differt, ne tantum in superficie sit. Sed objiciet fortasse quispiam : Cur ergo pars seminum cadit in eam quæ in superficie tantum habet terram, et quæ ceu petra est, animam? Ad id respondendum est, huic quæ præcipitantius in bonum ferebatur nec ratione ad illud pergebat, præstabilius fuisse, id quod cupiebat, consequi, ut se ex eo ipso cognoscens et damnans, culturam quæ a natura est, patienter ferret sibi deinceps post longum tempus adhiberi; innumerabiles enim nobis, ut ita dicam, sunt animæ, innumeri earum mores, motus quamplurimi, consilia item, impetus, et appetitus, quorum unus est dispensator optimus Deus, qui et tempora novit et congrua auxilia, et ductus et vias, universorum Deus et pater qui novit qua via ducat Pha-

[53] Matth. XIII, 5.

(56) Libb. editi, « δημιουργὸς, ὑπερτίθεται τὴν νομισθεῖσαν ὡς τάχιον. » Sed mss. ut in nostro textu.

(57) Sic mss. Libb. editi, « æstuari. » Infra mss., « pro eo quod videat aliam terram. » Libb. editi, « pro eo quod viderat ad eam terram. » Paulo post mss., « ne forte citius germinata seges summa tenuis soli fronte procedens. » Libb. editi, « ne forte citius germinante segete summa tenuis soli fronte ea procedens. »

(58) *Qui prius increpabat.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in mss. Ibidem libb. editi, « rationabiliter factum probabitur? » Mss. ut in nostro textu.

μενος, καὶ τὰ ἁρμόζοντα βοηθήματα, καὶ τὰς ἀγωγὰς, καὶ τὰς ὁδοὺς, ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ πατὴρ, ὁ εἰδὼς πῶς καὶ τὸν Φαραὼ ἄγει διὰ τοσῶνδε καὶ καταποντισμοῦ, εἰς ὃν οὐ καταλήγει ἡ οἰκονομία τοῦ Φαραώ. Οὐ γὰρ ἐπεὶ κατεποντώθη, ἀνελύθη· « ἐν γὰρ χειρὶ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ λόγοι ἡμῶν, πᾶσά τε φρόνησις καὶ ἐργασιῶν ἐπιστήμη. » Καὶ ταῦτα μὲν μετρίως εἰς ἀπολογίαν περὶ τοῦ ἐσκληρύνθαι τὴν καρδίαν Φαραὼ, καὶ περὶ τοῦ· « Ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει. »

A hoc, non cognosceretur (59) quid condemnationis haberet temeritas auditus et perscrutationis improbitas; non utique cognosceretur quid esset utilitatis erudiri per ordinem. Et inde fit ut cognoscat anima vitium suum, seque ipsam reprehendat, ac consequenter se culturæ reservet ac tradat, id est ut videat sibi prius vitia resecanda, tum deinde ad instructionem scientiæ veniendum. Quia ergo sicut innumerabiles sunt animæ, ita et mores earum atque proposita, diversique singularum motus, et appetentiæ et incitamenta; quarum varietatem humana mens considerare nullatenus potest; ideo soli Deo ars et scientia et potentia dispensationis hujuscemodi relinquenda est, qui solus nosse potest et remedia singularum, et curationum tempus metiri. Ipse ergo est qui solus, ut diximus, agnoscit singulorum mortalium vias, qua via etiam Pharaonem adducere deberet, ut per ipsum nomen suum nominaretur in universa terra, pluribus plagis antea castigatum et usque ad submersionem maris adductum. In qua submersione non utique putandum est finitam esse erga Pharaonem providentiam Dei : non enim quia demersus est, continuo etiam substantialiter interiisse putandus est. « In manu enim Dei et nos et sermones nostri et omnis prudentia atque operum disciplina est[54], » sicut Scriptura dicit. Verum hæc pro viribus nostris disseruimus, capitulum Scripturæ[55] discutientes in quo dicitur Deus indurasse cor Pharaonis, et pro eo quod dictum est : « Cui ergo vult miseretur, et quem vult indurat[56]. »

Ἴδωμεν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Ἰεζεκιὴλ λέγοντος· « Ἐξελῶ τὰς λιθίνας καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς δικαιώμασί μου πορεύωνται, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάσσωσιν· » εἰ γὰρ ὅτε βούλεται ὁ Θεὸς ἐξαιρεῖ τὰς λιθίνας καρδίας, καὶ ἐντίθησι σαρκίνας, ὥστε τὰ προστάγματα αὐτοῦ φυλάττεσθαι καὶ τηρεῖσθαι τὰς ἐντολὰς, οὐκ ἔστι τὴν κακίαν ἀποθέσθαι ἐφ' ἡμῖν· τὸ γὰρ ἐξαιρεθῆναι τὰς λιθίνας καρδίας, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὴν κακίαν καθ' ἣν σκληρύνεταί τις, περιαιρεθῆναι ἀφ' οὗ ὁ Θεὸς βούλεται. Καὶ τὸ ἐγγενέσθαι καρδίαν σαρκίνην, ἵνα ἐν τοῖς προστάγμασί τις πορεύηται τοῦ Θεοῦ, καὶ

B 15. Nunc videamus etiam de his quæ Ezechiel dicit cum ait : « Auferam cor lapideum ab eis, et immittam eis cor carneum, ut in justificationibus meis incedant, et præcepta mea custodiant[57]. » Si enim cum vult, Deus aufert lapideum cor et carneum dat, ut præcepta sua serventur et mandata custodiantur, neque malitiam auferre in nostra videbitur esse potestate. Auferri enim cor lapideum non aliud videtur esse, **124** quam malitiam qua quis obduratur, abscindi a quo Deus vult. Neque quod mittitur cor carneum ut in præceptis ambuletur Dei et serventur mandata Dei, aliud est nisi

INTERPRETATIO NOVA.

raonem per tot prodigia et submersionem, in qua utique non finita est ipsius erga Pharaonem providentia. Non enim quia submersus est, ideo interiit : « In manu enim Dei et nos et sermones nostri et omnis prudentia atque operum scientia. » Atque hæc pro viribus nostris diximus ut id Scripturæ defendatur : « Induravit Dominus cor Pharaonis, » atque illud : « Cujus vult miseretur, et quem vult indurat. »

15. Id etiam videamus quod Ezechiel dicit : « Auferam lapidea corda ipsorum, et immittam carnea, ut in præceptis meis ambulent et mandata mea custodiant. » Si enim cum vult Deus lapidea corda tollit et carnea immittit ut præcepta sua custodiantur et mandata serventur, non est in nobis ut malitiam deponamus : tolli enim lapidea corda, nihil aliud est quam malitiam per quam quis induratur, a quo vult Deus, amoveri ; immitti vero cor carneum, ut quis in mandatis Dei ambulet et præcepta ejus custodiat, quid aliud est quam cedere, nec resistere veritati, sed virtutes persequi? Quod si hæc se facturum Deus pollicetur, nec priusquam tollat ipse corda lapidea, ea deponimus, liquet non esse in nobis situm ut malitiam deponamus; si vero nihil efficimus ut insit nobis cor carneum, sed Dei id opus est, neque nostrum opus erit vitam ad virtutis normam exigere, sed plane divinum beneficium. Hæc dicet qui ex nudis Scripturæ verbis libertatem arbitrii tollit : sed respondebimus hæc sic esse intelligenda : quemadmodum imperitus et indoctus quispiam suorum sibi malorum conscius, vel ex magistri adhortatione vel aliunde perpulsus, ei se sua sponte tradit a quo se putat ad disciplinam et virtutem manuductum iri; cui, cum se tradiderit, pollicetur magister imperitiam ab eo se ablaturum et peritiam ei inditurum : non quod ad doctrinam assequendam et imperitiam fugiendam nihil conferat is qui se illi curandum commisit, sed quod volenti promittat curationem ; ita divinus sermo promittit ab his qui ad se accesserint, malitiam quam lapideum cor nominat, se ablaturum, non utique ab his qui noluerint, sed ab iis qui se ægrotorum medico tradiderint; quemadmodum in Evangeliis legimus ægrotos accedentes ad Salvatorem, orare ut sanitatem percipiant, et curari. Et cum cæci, verbi gratia, visum recuperant, est quidem, quatenus precati sunt, eorum opus qui curari se posse crediderunt; quatenus vero eis redditur visus, Salvatoris nostri. Sic itaque pollicetur Dei sermo se scientiam accedentibus ad se inditurum, durum et lapideum cor, hoc est, malitiam auferendo, ut in divinis mandatis ambulent et divina præcepta custodiant.

[54] Sap. VII, 16. [55] Exod. x, 20. [56] Rom. IX, 18. [57] Ezech. XI, 19.

(59) Sic mss. Libb. editi, « nisi per hoc cognosceretur. » Ibidem mss., « et perscrutationis improbitas. » Editi, « et persecutionis improbitas, » male.

obedientem fieri et non resistentem contra veritatem, et operantem opera virtutum. Si ergo hæc promittit Deus se facturum, et antequam ipse auferat cor lapideum (60), deponere illud a nobis non possumus, consequens est ut in nostra potestate non sit abjicere malitiam, sed in Deo. Et iterum si non in nostro actu est ut fiat in nobis cor carneum, sed solius Dei opus est, non erit nostrum opus secundum virtutem vivere, sed in omnibus Dei gratiæ opus videbitur. Hæc quidem dicunt hi qui volunt ex auctoritate divinæ Scripturæ disserere nihil esse positum in nostra potestate: quibus respondebimus hæc non taliter intelligi oportere, sed sicut si sit aliquis imperitus et indoctus, isque sentiens (61) imperitiæ suæ notam sive adhortatione cujusquam, sive prudentium quorumque æmulatione pulsatus, tradat se alicui a quo confidat posse se diligenter imbui et competenter erudiri: is ergo qui jam prius se obduraverat in imperitia, si se, ut diximus, cum omni animi intentione dat magistro, atque obtemperaturum se in omnibus repromittit, propositi ejus intentione perspecta competenter etiam magister pollicebitur ablaturum se ab eo omnem imperitiam, et inserturum peritiam; non quo abnuenti discipulo vel renitenti hoc se promittat esse facturum, sed offerenti se atque in omnem obedientiam mancipanti; ita et divinus sermo promittit his qui accedunt ad se (62), ablaturum se esse cor lapideum, non utique ab his qui se non audiunt, sed ab his qui doctrinæ suæ præcepta suscipiunt; sicut in Evangeliis invenimus ægrotantes accedere ad Salvatorem, rogantes ut percipiant sanitatem, et ita demum curari. Et est quidem, verbi gratia, ut curentur cæci et videant, in eo quidem quod precati sunt Salvatorem, et crediderunt ei posse se ab eo curari, opus ipsorum qui curati sunt; in eo vero **125** quod eis redditur visus, opus est Salvatoris. Ita etiam in hoc divinus sermo promittit daturum se esse eruditionem auferendo cor lapideum, id est abstergendo malitiam, ut possint per hoc in divinis ambulare præceptis et legis mandata servare.

φυλάσσῃ αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, τί ἄλλο ἐστὶν, ἢ τι εἰκτικὸν γενέσθαι καὶ μὴ ἀντίτυπον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρακτικὸν τῶν ἀρετῶν; Εἰ δὲ ταῦτα ἐπαγγέλλεται ὁ Θεὸς ποιεῖν, καὶ πρὶν ἀφελεῖν αὐτὸν τὰς λιθίνας καρδίας, οὐκ ἀποτιθέμεθα αὐτὰς, δῆλον ὅτι οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν ἀποθέσθαι τὴν κακίαν· καὶ εἰ οὐχ ἡμεῖς τι πράττομεν ἵνα ἐγγένηται ἡμῖν ἡ σαρκίνη καρδία, ἀλλὰ Θεοῦ ἐστιν ἔργον, οὐχ ἡμέτερον ἔργον ἔσται τὸ κατ' ἀρετὴν βιοῦν, ἀλλὰ πάντη θεία χάρις. Ταῦτα μὲν ἐρεῖ ὁ ἀπὸ τῶν ψιλῶν ῥητῶν τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν· ἡμεῖς δὲ ἀποκρινούμεθα τούτων οὕτως ἀκούειν δεῖν (63), λέγοντες ὅτι ὥσπερ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀπαιδευσίᾳ τυγχάνων, αἰσθανόμενος τῶν ἰδίων κακῶν, ἤτοι ἐκ προτροπῆς τοῦ διδάσκοντος, ἢ καὶ ἄλλως, ἐξ ἑαυτοῦ ἐπιδίδωσιν ἑαυτὸν ᾧ νομίζει B δύνασθαι αὐτὸν χειραγωγήσειν ἐπὶ παίδευσιν καὶ ἀρετήν· ἐπιδιδόντος δὲ τούτου ἐπαγγέλλεται ὁ παιδεύων ἐξελεῖν τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ ἐνθήσειν παιδείαν, οὐχ ὡς οὐδενὸς ὄντος εἰς τὸ παιδευθῆναι καὶ φεύγειν τὴν ἀπαιδευσίαν ἐπὶ τῷ ἑαυτὸν προσαγηοχότι θεραπευθησόμενον, ἀλλ' ὡς ἐπαγγελλόμενος βελτιώσειν τὸν βουλόμενον· οὕτως ὁ θεῖος λόγος ἐπαγγέλλεται τῶν προσιόντων τὴν κακίαν ἐξαιρεῖν, ἣν ὠνόμασε καρδίαν λιθίνην, οὐχὶ ἐκείνων μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἑαυτοὺς τῷ ἰατρῷ τῶν καμνόντων παρεσχηκότων· ὥσπερ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὑρίσκονται οἱ κάμνοντες προσερχόμενοι τῷ Σωτῆρι, καὶ ἀξιοῦντες ἰάσεως τυχεῖν, καὶ θεραπευόμενοι. Καὶ ἔστι, φέρ' εἰπεῖν, τὸ τοὺς τυφλοὺς ἀναβλέψαι, C ἔργον, κατὰ μὲν τὸ ἠξιωκέναι, τῶν πιστευόντων δύνασθαι θεραπεύεσθαι· κατὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁράσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Οὕτως οὖν ἐπαγγέλλεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐμποιήσειν ἐπιστήμην τοῖς προσιοῦσιν, ἐξελὼν τὴν λιθίνην καὶ σκληρὰν καρδίαν, ὅπερ ἐστὶ, τὴν κακίαν, ὑπὲρ τοῦ τινὰ πορεύεσθαι ἐν ταῖς θείαις ἐντολαῖς καὶ φυλάσσειν τὰ θεῖα προστάγματα.

16. Post propositum nobis est etiam illud de Evangelio quod Salvator dixerat: « Ut videntes

Ἦν μετὰ ταῦτα τὸ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ὁ Σωτὴρ ἔφασκε διὰ τοῦτο τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς λα-

INTERPRETATIO NOVA.

16. Sequebatur illud ex Evangelio ubi Salvator dicit ideo se externis in parabolis loqui, « ut videntes non videant, et audientes non intelligant, ne forte convertantur et remittatur eis. » Quo arrepto subjiciet adversarius: Si plane auditis manifestioribus sermonibus nonnulli ita convertuntur ut peccatorum venia digni fiant, nec tamen ut apertiores sermones audiant in ipsis positum est, sed in docente qui idcirco non ipsos apertius docet, ne forte videant et intelligant, non est in ipsis ut salventur. Quod si ita est, non est nobis liberum ut salvemur aut pereamus. Ac profecto si non esset additum, « ne forte convertantur et remittatur eis, » probabiliter responderemus noluisse Salvatorem eos qui futuri non erant boni et honesti, reconditiora mysteria intelligere, ob eamque causam ipsis in parabolis locutum fuisse; sed cum adjiciatur, « ne forte convertantur et remittatur eis, » difficilior est hujus loci defensio. Primum itaque notandus est hic locus adversus hæreticos, qui e Veteri Testamento dicta quædam aucupari solent ex quibus argui videatur, ut ipsi dicere audent, crudele quoddam in Creatore vindicandi puniendique consilium, sive quo alio nomine id designare malunt, ut in Creatore nullam esse bonitatem ostendant; sed non eadem ratione neque candide in le-

(60) Sic codd. omnes mss. Libb. editi, « contra veritatem, et hoc promittit Deus se facturum, etsi antequam auferatur cor lapideum. » Paulo post mss., « in omnibus Dei gratiæ opus videbitur. » In editis deest, « Dei. »

(61) Ita mss. Libb. editi, « is quidem sentiens. »

(62) Vide *Origenian.* lib. II, q. 7, n. 14.

(63) Mss., δεῖ. Libb. editi, δή, male.

λεῖν, « ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ A συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς. » Καὶ ἐρεῖ ὁ ἐξ ἐναντίας· Εἰ πάντως τῶν σαφεστέρων ἀκούσαντες οἵδε τινὲς ἐπιστρέφουσιν, ὥστε αὐτοὺς ἀξίους γενέσθαι ἀφέσεως ἁμαρτημάτων, οὐκ ἔστι δὲ ἐπ' αὐτοῖς τὸ ἀκοῦσαι τῶν σαφεστέρων λόγων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδάσκοντι, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀπαγγέλλει αὐτοῖς σαφέστερον, μήποτε ἴδωσι καὶ συνιῶσιν, οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτοῖς τὸ σωθῆναι· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι σωτηρίας καὶ ἀπωλείας. Πιθανὴ μὲν οὖν πρὸς ταῦτα ἀπολογία ἦν, εἰ μὴ προσέκειτο τὸ, « μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς, » τὸ, ὅτι οὐκ ἐβούλετο τοὺς μὴ ἐσομένους καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς συνιέναι τῶν μυστικωτέρων ὁ Σωτὴρ, καὶ διὰ τοῦτο ἐλάλει αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς· νῦν δὲ κειμένου τοῦ, « μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς· » ἡ ἀπο- B λογία ἐστὶ χαλεπωτέρα. Πρῶτον τοίνυν σημειωτέον ἐστὶ τὸν τόπον πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, λεξιθηροῦντας μὲν τὰ ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοιαῦτα, ἔνθα ἐμφαίνεται, ὡς αὐτοὶ τολμῶντες λέγουσιν, ὠμότης τοῦ δημιουργοῦ ἢ ἀμυντικὴ καὶ ἀνταποδοτικὴ τῶν χειρόνων προαίρεσις, ἢ ὅ τί ποτε θέλουσι τὸ τοιοῦτον ὀνομάζειν, μόνον ἵνα λέγωσιν οὐκ ἀγαθότητα εἶναι ἐν τῷ κτίσαντι· οὐχ ὁμοίως δὲ, οὐδὲ εὐγνωμόνως ἐντυγχάνοντας τῇ Καινῇ, ἀλλὰ παραπεμπομένους τὰ παραπλήσια οἷς νομίζουσιν εἶναι ἐπιλήπτοις ἐπὶ (64) τῆς Παλαιᾶς· φανερῶς γὰρ καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Σωτὴρ δείκνυται, ὡς αὐτοὶ φάσκουσιν, ἐπὶ τῶν προτέρων διὰ τοῦτο σαφῶς μὴ φθεγγόμενος, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐπιστρέψαντες ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἄξιοι γένωνται· ὅπερ καθ' αὑτὸ C οὐδενὸς ἔλαττόν ἐστι τῶν ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς κατηγορουμένων τοιούτων· ἐὰν δὲ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπολογίαν ζητῶσι, λεκτέον πρὸς αὐτοὺς, εἰ μὴ ἐπιλήπτως ποιῶσιν ἐπὶ τῶν ὁμοίων προβλημάτων ἀνομοίως ἱστάμενοι, καὶ κατὰ μὲν τὴν Καινὴν οὐ προσκόπτοντες, ἀλλ' ἀπολογίαν ζητοῦντες, κατὰ δὲ τὴν Παλαιὰν περὶ τῶν παραπλησίων, δέον ἀπολογεῖσθαι ὁμοίως τοῖς ἀπὸ τῆς Καινῆς, κατηγοροῦντες· ἐξ ὧν συμβιβάσομεν αὐτοὺς διὰ τὰς ὁμοιότητας ἐπὶ τὸ πάντα ἡγεῖσθαι ἑνὸς εἶναι Γράμματα Θεοῦ. Φέρε δὴ καὶ πρὸς τὸ προκείμενον ἀπολογίαν κατὰ τὸ δυνατὸν πορισώμεθα.

videant et non videant; et audientes audiant, et non intelligant, ne forte convertantur et remittatur eis [58]. » In quo dicet qui e diverso respondet : Si omnimodo hi qui manifestius audient, corrigentur et convertentur, et ita convertentur, ut et digni sint percipere remissionem peccatorum; non est autem in ipsorum potestate ut audiant manifestum sermonem, sed in ejus utique potestate qui docet, ut apertius et manifestius doceat; is vero qui docet, propterea se dicit manifeste eis non prædicare verbum ne forte audiant et intelligant et convertantur et salventur : non erit utique in ipsis ut salvi fiant. Quod si est, liberi arbitrii non erimus vel ad salutem, vel ad perditionem. Et si quidem non esset adjectum quod dixit : « Ne forte convertantur et remittatur eis, » posset pronior esse responsio, qua diceremus quoniam nolebat eos quos Salvator præsciebat non esse futuros bonos, intelligere mysteria regni cœlorum, et propterea loquebatur eis in parabolis; nunc autem cum adjectum sit, « ne forte convertantur et remittatur eis, » difficilior efficitur expositio. Et primo quidem observandum nobis est quid habeat munimenti locus iste etiam adversus hæreticos, qui aucupari verba de Veteri Testamento solent, si qua forte videntur eis, ut ipsi intelligunt, de Deo creatore grave et inhumanum aliquid designare, cum **126** vel vindicantis (65) designatur vel punientis affectus, vel quoquomodo certe ipsi hæc nominare solent, ex quibus videlicet bonitatem denegent esse in Creatore : quomodo non eadem mente, nec eodem sensu etiam de Evangeliis judicant, nec observant si qua talia etiam in Evangeliis posita sunt, qualia judicant vel arguunt in Veteri Testamento. Evidenter enim in hoc capitulo Salvator ostenditur, sicut ipsi dicunt, propterea manifeste non loqui, uti ne convertantur homines et conversi remissionem accipiant peccatorum. Quod utique si secundum solam litteram intelligatur, nihil omnino minus habebitur ab eis quæ in Testamento Veteri criminantur. Si vero ipsis etiam videntur hæc expositione indigere, si qua in Novo Testamento ita posita inveniuntur, consequens et necessarium erit, ut etiam ea quæ in Veteri Testamento criminarunt, simili expositione purgentur, ut per hæc unius ejusdemque Dei probentur esse quæ in utroque scripta sunt Testamento (66). Sed ad propositam quæstionem, prout possumus, convertamur.

INTERPRETATIO NOVA.

ctione Novi Testamenti versantur, sed iis quæ in Veteri reprehendenda putant, similia prætermittunt. Nam aperte Salvator in Evangelio, sicut ipsi dicunt, prioribus verbis ostenditur propterea non manifeste loqui, ne convertantur homines et conversi peccatorum remissione digni fiant; quod ipsum per se nihilo inferius est iis quæ in Veteri Testamento reprehenduntur. Sin autem Evangelii defensionem quærunt, interrogandi sunt annon reprehensione digni sint qui in similibus quæstionibus dissimiliter versantur, et cum in Novo Testamento nihil sibi offendiculi inveniant, sed ejus defensionem quærant, in Veteri tamen similia reprehendunt, quorum itidem quærenda erat explicatio. Unde illos locorum comparatione eo deducemus ut unius ejusdemque esse Dei utrumque Testamentum credant. Age vero, ad propositam quæstionem pro virili respondeamus.

[58] Marc. IV, 12.

(64) In antea editis legitur, ἀπό.

(65) Sic mss. Alias, « vel judicantis. » Paulo post mss., « quomodo non eadem mente. » Libb. editi, « quoniam non eadem mente. » Infra mss., « propterea manifeste non loqui, uti ne convertantur homines, et conversi remissionem accipiant. » In editis deest, « propterea » et « conversi, » et pro « uti ne, » legitur, « ut in eo. »

(66) *Unius ejusdemque Dei probentur esse quæ in utroque scripta sunt Testamento.* Ita mss. In editis

17. Dicebamus prius de Pharaone disputantes A quod interdum curari citius non cedit in bonum, maxime si internis visceribus validius morbus grassatur inclusus. Unde Deus qui occultorum cognitor est, et novit universa antequam fiant, pro multa benignitate sua differt horum talium curas, et medicinam protelat in longius, atque, ut ita dixerim, curat eos dum non curat, ne eos propera sanitas insanabiles reddat. Possibile ergo est ut apud eos quibus foris positis Domini et Salvatoris nostri sermo fiebat, pro
127 eo quod scrutans corda et renes prævidebat eos nondum aptos esse manifestioris eloquii recipere doctrinam, profundioris sacramenti fidem velato sermone contegeret: ne forte velociter conversi ac sanati, id est, peccatorum suorum remissione celeriter accepta, facile iterum in eumdem reciderent morbum, quem senserant sine aliqua difficultate curatum. Quod utique si fiat, nulli dubium est duplicari pœnam et mali augmenta cumulari, dum non solum peccata quæ remitti visa fuerant (67) repetuntur, verum etiam virtutis aula polluitur, si eam dolosæ et contaminatæ mentes plenæ intrinsecus malitiæ latentis conculcent. Et quod unquam talibus remedium erit, qui post malitiæ impuros ac sordidos cibos, degustata virtutis suavitate, dulcedine ejus suis faucibus recepta, rursus se ad virulentos et mortiferos cibos nequitiæ con- B

Ἐφάσκομεν καὶ περὶ τοῦ Φαραὼ ἐξετάζοντες ὅτι ἐνίοτε τὸ τάχιον θεραπευθῆναι, οὐ πρὸς καλοῦ γίνεται τοῖς θεραπευομένοις, εἴπερ ἂν τοῖς χαλεποῖς (68) περιπεσόντες εὐχερῶς ἀπαλλαγεῖεν τούτων οἷς περιπεπτώκασι· καταφρονοῦντες γὰρ ὡς εὐιάτου τοῦ κακοῦ, δεύτερον οὐ φυλαττόμενοι τοῦ περιπεσεῖν αὐτῷ, ἐν αὐτῷ ἔσονται· διόπερ ἐπὶ τῶν τοιούτων ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, κατὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ ὑπερτίθεται τὴν ταχυτέραν πρὸς αὐτοὺς βοήθειαν, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, βοηθῶν αὐτοῖς οὐ βοηθεῖ, τούτου αὐτοῖς λυσιτελοῦντος. Εἰκὸς οὖν καὶ τοὺς ἔξω περὶ ὧν ὁ λόγος, τῷ Σωτῆρι κατὰ τὸ προκείμενον ἑωραμένους οὐ βεβαίους ἔσεσθαι ἐν τῇ ἐπιστροφῇ, εἰ τρανότερον ἀκούσαιεν τῶν λεγομένων, ὑπὸ τοῦ Κυρίου ᾠκονομῆσθαι μὴ σαφέστερον ἀκοῦσαι τῶν βαθυτέρων, μήποτε τάχιον ἐπιστρέψαντες καὶ ἰαθέντες ἐν τῷ ἀφέσεως τυχεῖν, ὡς εὐχερῶν τῶν τῆς κακίας τραυμάτων καὶ εὐιάτων καταφρονήσαντες, πάλιν καὶ τάχιον αὐτοῖς περιπέσωσι. Τάχα δὲ καὶ τίνοντες δίκας τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων ὧν εἰς τὴν ἀρετὴν ἐπλημμέλησαν καταλιπόντες αὐτὴν, οὐδέπω τὸν χρόνον ἐκπεπληρώκεισαν· τῷ καταλειπομένους αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θείας ἐπισκοπῆς, ἐπιπλεῖον ἐμφορηθέντας τῶν ἰδίων ἃ ἔσπειραν κακῶν, ὕστερον εἰς βεβαιοτέραν μετάνοιαν καλεῖσθαι· οὐ ταχέως περιπεσουμένους οἷς πρότερον περιπεπτώκεισαν τὸ ἀξίωμα ἐνυβρίσαντες τῶν καλῶν, καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοὺς ἐπιδε-

INTERPRETATIO NOVA.

17. Dicebamus supra de Pharaone disputantes celeriorem curationem interdum non iis esse utilem qui curantur, si statim atque in morbum inciderint, eo facile releventur. Malum enim ut curatu facile contemnentes, rursus in illud quod non cavent incident. Quamobrem æternus Deus, qui occultorum cognitor est et omnia novit priusquam fiant, celeriorem horumce curationem differt, atque, ut ita dicam, curat eos dum non curat, quoniam ita ipsis expedit. Cum ergo videret Salvator eos qui foris sunt, et de quibus nunc sermo est, in conversione non fore stabiles si verba ejus manifestius audirent, verisimile est ita cum illis egisse Dominum ut altiora non aperte intelligerent, ne forte celerius conversi, et venia peccatorum accepta sanati, vitiorum vulnera quasi curatu facillima contemnerent et citius in eadem reciderent. Fortassis etiam præstitutum eis ad eluenda quæ derelicta virtute prius admiserant peccata, tempus nondum expleverant. Divina quippe illos dereliqueral cura ut propriis quæ perpetraverant malis satiati, tandem ad firmiorem pœnitentiam vocarentur, nec facile postea in priora reciderent peccata quibus honestatis dignitatem corruperant et improbitati sese dederant. Qui ergo cum iis qui intus sunt comparati, foris esse dicuntur nec longe ab iis qui intus sunt distant, ii, dum hi qui intus sunt aperte audiunt, obscure audiunt verbum, utpote parabolis involutum: audiunt tamen; alii vero ex iis qui foris sunt, Tyrii appellati, prænoscente licet Salvatore eos olim in sacco et cinere jacentes pœnitentiam acturos fuisse, si ad eorum fines accessisset, neque ea audiunt quæ ii qui foris sunt, propterea quod, ut verisimile est, etiam longe infra horumce dignitatem erant, ut alio tempore postquam tolerabilius illis fuerit, quam iis qui verbum non receperint, inter quos et Tyriorum meminit, et opportunius audiant et firmius resipiscant. Sed vide annon magis etiam præter disquirendi studium, pietatem erga Deum et Christum ejus in omnibus servare conemur, cum pro virili parte, ut in tantis et talibus quæstionibus, probare contendimus Deum immortali animæ variis modis providere. Si quis igitur de iis qui vituperantur quærat cur videntes prodigia et divinum sermonem audientes nihilo meliores fiant, cum Tyrii pœnitentiam acturi fuissent, si talia apud ipsos dicta et facta fuissent; si quis, inquam, quærat his verbis: Cur eis in perniciem ipsorum prædicavit Salvator ut gravius ipsis peccatum imputetur? respondebimus Deum qui novit quomodo affecti sint ii omnes qui providentiam suam criminantur, quasi per eam steterit quominus crederent, quippe quæ non dederit ipsis videre quæ aliis spectanda præbuit, neque sic eos disposuerit ut audirent quæ aliis audiisse profuit, justa eos non uti excusatione ostendere volentem, ea dare quæ providentiæ suæ accusatores petierant, ut iis acceptis nihilominus summæ impietatis convicti quod nihil inde utilitatis perceperint, deponant ejusmodi audaciam, sicque liberati discant Deum in conferendis beneficiis cunctari nonnunquam et morari, nec ea videnda et audienda præbere, quibus et visis et auditis gravior eorum culpa arguatur quos tot ac tanta ad fidem non adduxerint.

vero deest « Dei, » et, « testamento. » Infra mss., C « prævidebat eos nondum aptos esse. » Libb. editi, « prævidebat nondum aptos. » Ibidem mss., « facile iterum in eumdem reciderent morbum. » Libb. editi, « aversa facie iterum in eumdem reciderent morbum. »

(67) Ita mss. Alias, « in alia augmenta cumulari, dum non solum peccata quæ remitti visa fuerint. » Paulo post mss., « et quod unquam talibus remedium. « Libb. editi, « et quod nunquam in talibus remedium. »

(68) Libb. editi, εἴπερ ἑαυτοὺς χαλεποῖς. Paulo post mss., οὐ φυλαττόμενοι τοῦ περιπεσεῖν. In editis deest τοῦ.

δωκότες. Οἱ μὲν οὖν ἔξω λεγόμενοι, δηλονότι (69) συγκρίσει τῶν ἔσω, οὐ πάντη πόῤῥω τῶν ἔσω τυγχάνοντες, τῶν ἔσω σαφῶς ἀκουόντων, ἀκούουσιν ἀσαφῶς, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λέγεσθαι· πλὴν ἀκούουσιν· ἕτεροι δὲ τῶν ἔξω οἱ λεγόμενοι Τύριοι, καίτοι προεγνωσμένοι, ὅτι πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν, ἐγγὺς γενομένου τοῦ Σωτῆρος τῶν ὁρίων αὐτῶν, οὐδὲ τὰ τῶν ἔξω ἀκούουσιν, ὡς εἰκὸς μᾶλλον πόῤῥω ὄντες τῆς ἀξίας τῶν ἔξω, ἵν' ἐν ἄλλῳ καιρῷ μετὰ τὸ ἀνεκτότερον αὐτοῖς γενέσθαι παρὰ τοὺς μὴ παραδεξαμένους τὸν λόγον, ἐφ' ὧν ἐμνημόνευσε καὶ τῶν Τυρίων, εὐκαιρότερον ἀκούσαντες, βεβαιότερον μετανοήσωσιν. Ὅρα δὲ εἰ μὴ μᾶλλον ἡμεῖς πρὸς τῷ ἐξεταστικῷ, καὶ τὸ εὐσεβὲς πάντη ἀγωνιζόμεθα τηρεῖν περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐκ παντὸς ἀπολογεῖσθαι πειρώμενοι, ὡς ἐν τηλικούτοις καὶ τοιούτοις (70), περὶ τῆς ποικίλης προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἀθανάτου ψυχῆς προνοουμένου. Εἰ γοῦν τις περὶ τῶν ὀνειδιζομένων ζητοίη, ὅτι ὁρῶντες τεράστια καὶ ἀκούοντες θείων λόγων οὐκ ὠφελοῦνται, Τυρίων ἂν μετανοησάντων, εἰ τοιαῦτα παρ' αὐτοῖς ἐγεγόνει καὶ εἴρητο, ζητοίη δὲ φάσκων, Τί δήποτε τοῖς τοιούτοις ἐκήρυξεν ὁ Σωτὴρ ἐπὶ κακῷ αὐτῶν, ἵνα βαρύτερον αὐτοῖς τὸ ἁμάρτημα λογισθῇ; Λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὁ πάντων τὰς διαθέσεις κατανοῶν τῶν αἰτιωμένων αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν, ὡς παρ' ἐκείνην μὴ πεπιστευκότων, μὴ δωρησαμένην ἰδεῖν ἃ ἑτέροις θεάσασθαι ἐχαρίσατο, καὶ μὴ οἰκονομήσασαν ἀκοῦσαι τούτων, ἃ ἄλλοι ἀκούσαντες ὠφέληνται· τὴν ἀπολογίαν οὐκ εὔλογον οὖσαν ἐλέγξαι βουλόμενος, δίδωσι ταῦτα ἃ οἱ μεμφόμενοι τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ᾔτησαν· ἵνα μετὰ τὸ λαβεῖν μηδὲν ἧττον ἐλεγχθέντες ὡς ἀσεβέστατοι τῷ μηδ' οὕτως τῷ ὠφελεῖσθαι ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκέναι, παύσωνται τοῦ τοιούτου θράσους, καὶ κατ' αὐτὸ τοῦτο ἐλευθερωθέντες μάθωσιν ὅτι ποτὲ εὐεργετῶν τινας ὁ Θεὸς μέλλει καὶ βραδύνει, μὴ χαριζόμενος ὁρᾷν καὶ ἀκούειν τοιαῦτα ἐφ' οἷς ὁραθεῖσι καὶ ἀκουσθεῖσι, βαρυτέρα καὶ χαλεπωτέρα ἡ ἁμαρτία ἐλέγχεται τῶν μετὰ τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα μὴ πεπιστευκότων.

A verterunt? Et quis dubitat melius esse differri et interim relinqui, ut si forte satietatem malitiæ aliquando ceperint et horrescere potuerint sordes in quibus nunc interim delectantur, tunc demum competenter eis sermo Dei manifestetur, et non sanctum canibus mittatur, nec margaritæ jactentur ante porcos, qui conculcent eas pedibus, et insuper conversi rumpant et impugnent eos qui sibi prædicaverunt verbum Dei? Isti (71) ergo sunt qui foris esse dicuntur, sine dubio ad eorum comparationem qui intus esse et manifestius audire verbum Dei referuntur. Audiunt tamen et isti qui foris sunt verbum, licet parabolis obtectum et proverbiis obumbratum. Sunt autem alii præter eos qui foris sunt, qui Tyrii appellantur, qui omnino non au-
B diunt et quidem prænoscente de eis Salvatore quod olim in sacco et cinere jacentes, pœnitentiam egissent, si factæ fuissent apud eos virtutes quæ apud alios factæ sunt; et tamen non audiunt, ne ea quidem quæ hi qui foris sunt audiunt: credo pro eo quod longe horum inferior et nequior ordo esset in malitia, quam eorum qui foris esse dicuntur, id est, non longe ab his qui intus sunt, et audire verbum licet in parabolis, merebantur, et quod fortassis dispensabatur eorum curatio in illud tempus (72), quo tolerabilius erit eis in die judicii, quam illis apud quos factæ sunt **128** illæ virtutes quæ scriptæ sunt: ut ita demum relevati tunc pondere malorum suorum, facilius et tolerabilius per viam salutis in-
C cedant. Verum illud est quod admonitos illos esse qui hæc legunt, volo, nos in hujusmodi difficillimis et obscurissimis locis summo studio niti, non tam ut quæstionum absolutiones ad liquidum dispiciamus, hoc enim faciet unusquisque prout Spiritus dabit eloqui ei: sed ut pietatis regulam evidentissima assertione teneamus, in eo quod providentiam Dei juste omnia moderantem, et æquissimis dispensationibus pro singulorum meritis et causis regere immortales animas studemus ostendere; dum non intra hujus sæculi vitam dispensatio humana concluditur, sed futuri status causam præstat semper anterior meritorum status, et sic immortali et æterno æquitatis jure et moderamine divinæ providentiæ, immortalis anima ad summam perfectionis adducitur. [Si quis tamen occurrat nobis, pro eo quod dicimus a deterioribus quibusque et nequioribus consulto differri verbum prædicationis, cur his quibus collati Tyrii, qui certe despecti sunt, præferuntur, prædicatus sit sermo, in quo utique auctum est eis malum, et gravior eorum effecta est condemnatio, ut audirent verbum qui non erant credituri; hoc modo respondendum videtur: Deus qui universarum mentium conditor est, adversus providentiam suam querelas prænoscens præcipue eorum qui dicunt: Quomodo credere poteramus cum neque viderimus ea quæ cæteri viderunt, neque audierimus ea (73) quæ aliis prædicata sunt? In tantum extra nos est culpa, ut hi quibus annuntiatus est sermo et signa monstrata sunt, nihil omnino distulerint, sed obstupe-

(69) Ita mss. Libb. editi, δηλοῦσι.

(70) *Καὶ τοιούτοις*. Hæc desunt in antea editis, sed habentur in mss.

(71) Sic mss. In libb. editis deest, « isti. » Paulo post mss., « et proverbiis obumbratum, » quæ desunt in antea editis. Ibidem mss., « et quidem prænoscente de eis Salvatore. » In libb. editis pro « prænoscente, » legitur, « prædicante. »

(72) Sic mss. Alias, « dispensatio manet in illud tempus. » Paulo post mss., « relevati tunc pondere malorum suorum. » In editis pro, « malorum suo-
D rum, » legitur, « suorum peccatorum. » Ibidem mss., « volo, nos in hujusmodi. » Libb. editi, « volo, hujusmodi. » Infra mss., « evidentissima assertione teneamus. » Libb. editi, « cautissima assertione teneamus. » Paulo infra mss., « æquitatis jure et moderamine. » In editis deest « jure. »

(73) *Quæ cæteri viderunt, neque audierimus ea.* Hæc omissa sunt in libb. antea editis, licet reperiantur in omnibus mss. Infra mss., « et nihil a Deo deesse sibi. » In editis pro « deesse » legitur, « esse. »

facti ipsa prodigiorum virtute crediderint; volens arguere occasiones hujuscemodi querelarum, et ostendere quia non dissimulatio divinæ providentiæ, sed humanæ mentis arbitrium causa sibi perditionis exsistit (74), contulit etiam indignis et incredulis gratiam benefactorum suorum, ut vere omne os obstruatur, totumque a se et nihil a Deo deesse sibi mens humana cognoscat; simul et quia gravius condemnatur is qui divina beneficia sibi collata contempsit, quam ille qui consequi ea vel audire non meruit, intelligat et agnoscat misericordiæ esse divinæ et æquissimæ ejus dispensationis (75) etiam hoc ipsum quod interdum dissimulat aliquibus præstare ut vel videant, vel audiant virtutis divinæ **129** mysteria, ne signorum virtutibus visis, et sapientiæ ejus mysteriis agnitis et auditis, si contempserint atque neglexerint, graviore impietatis animadversione multentur.

18. Videamus nunc et de eo quod dictum est: « Non volentis, neque currentis sed miserentis est Dei [89]. » Aiunt enim hi qui e diverso sunt: Si non est volentis neque currentis, sed cujus Deus miseretur (76), is salvatur, non est in nobis ut salvemur. Aut enim natura nostra talis est ut vel salvari possimus vel non salvari; aut certe in voluntate sola est ejus qui, si vult, miseretur et salvat. A quibus primo hoc inquirimus: Velle bona, bonum est aut malum? Et currentem festinare ut perveniat ad finem boni, an laudabile est? Si quidem dixerint quod culpabile sit, aperte insanient: omnes enim sancti et volunt bona et currunt ad bona, et utique culpabiles non sunt. Quomodo ergo si is qui non salvatur malæ naturæ est, vult bona et currit ad bona, sed non invenit bona? Aiunt enim quia arbor mala fructus bonos non affert: bonus etenim fructus est velle bona. Et quomodo malæ arboris fructus est bonus? Quod si dixerint quia medium est velle bona et currere ad bona, id est neque bonum neque malum; dicemus ad eos: Si medium est velle bona (77) et currere ad bona, ergo et id quod his contrarium est, medium erit, id est velle mala et currere ad mala. Sed certum est quia non sit medium velle mala et cur-

A Ἴδωμεν οὖν καὶ περὶ τοῦ, « Ἄρ' οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. » Οἱ γὰρ ἐπιλαμβανόμενοι φασίν· Εἰ μὴ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ, οὐκ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τὸ σώζεσθαι, ἀλλ' ἐκ κατασκευῆς τῆς ἀπὸ τοῦ τοιούσδε κατασκευάσαντος γεγενημένης, ἢ ἐκ προαιρέσεως τοῦ ὅτε βούλεται ἐλεοῦντος· παρ' ὧν τοῦτο πευστέον· Τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καλόν ἐστιν ἢ φαῦλον; Καὶ τὸ τρέχειν βουλόμενον τυχεῖν τοῦ τέλους ἐν τῷ σπεύδειν ἐπὶ τὰ καλὰ, ἐπαινετόν ἐστιν ἢ ψεκτόν; Εἴτε γὰρ ἐροῦσι ψεκτὸν, παρὰ τὴν ἐνάργειαν ἀποκρινοῦνται, τῶν ἁγίων θελόντων ταὶ τρεχόντων, καὶ δηλονότι (78) οὐκ ἐν τούτῳ ψεκτὸν ποιούντων. Εἴτε ἐροῦσιν ὅτι καλὸν τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, πευσόμεθα πῶς ἡ ἀπολλυμένη φύσις θέλει τὰ κρείττονα· οἱονεὶ γὰρ δένδρον πονηρὸν καρποὺς ἀγαθοὺς φέρει, εἴγε καλὸν τὸ θέλειν τὰ κρείττονα. Τρίτον δὲ ἐροῦσιν ὅτι τῶν μέσων ἐστὶ τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, καὶ οὔτε ἀστεῖον οὔτε φαῦλον· λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι εἰ τὸ θέλειν τὰ καλὰ καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, μέσον ἐστὶ, καὶ τὸ ἐναντίον αὐτῷ μέσον ἐστὶ, τουτέστι τὸ θέλειν τὰ κακὰ καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ κακά. Οὐχὶ δέ γε μέσον ἐστὶ τὸ θέλειν τὰ κακὰ, καὶ τρέχειν ἐπὶ τὰ

B κακά· οὐκ ἄρα μέσον ἐστὶ καὶ τὸ θέλειν τὰ καλὰ καὶ

INTERPRETATIO NOVA.

18. Illud etiam inspiciamus: « Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. » Sic enim assumunt: Si « neque volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, » non ex libero nostro arbitrio pendet nostra salus, sed e natura nobis ab eo qui tales nos condidit, præstita, vel ex ejus arbitrio qui, cum vult, misereatur. A quibus hoc quærendum: Velle bona, bonum est an malum? Tum cursus volentis ad honesta properando consequi finem, laude an vituperio dignus est? Si postremum dixerint, absurde prorsus respondebunt, cum sancti velint et currant, nec quidquam idcirco vituperio dignum faciant. Si dixerint bonum esse velle bona et currere ad bona, quæremus quomodo natura perdita velit bona. Perinde enim est ac si arbor mala fructus bonos ferret, si quidem bonum est velle meliora. Si tertium responderint, velle bona et currere ad bona, medium quiddam esse, quod neque bonum neque sit malum; reponemus: Si medium quid est velle bona et currere ad bona, ergo et id quod his contrarium est, medium erit, id est, velle mala et currere ad mala. At velle mala et currere ad mala medium non est; ergo neque velle bona et currere ad bona medium erit. Hoc modo igitur arbitror defendi posse hunc locum: « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. » Salomon in libro Psalmorum (ejus enim est canticum graduum cujus verba proferemus), ait: « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam; » non quod nos ab ædificando dehortetur, aut doceat ne vigilemus ad ejus quæ in anima nostra est, civitatis custodiam, sed ostendens quæcunque sine Deo ædificantur, et quæ ejus custodia non sepiuntur, frustra ædificari et incassum custodiri; cum jure ædificationis dominus et custodiæ civitatis princeps ascribendus sit universorum Deus. Quemadmodum igitur si diceremus: Non ædificantis, sed Dei opus est hocce ædificium; et non custos, sed universorum Deus hanc civitatem ab hostium injuriis immunem reddidit, nihil erraremus, cum humanis quoque viribus aliquid peractum intelligatur, totum vero opus grati animi significatione perfectori Deo refe-

[89] Rom. IX, 16.

(74) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, num. 17.

(75) Sic mss. Alias, « et agnoscat nunc esse divinæ et æquissimæ suæ dispensationis. » Paulo post mss., « si contempserint atque neglexerint. » In editis deest « atque neglexerint. »

(76) Ita mss. Alias, « cui Deus miseretur. » Paulo post mss., « a quibus primo hoc inquirimus. » Libb. editi, « a quibus primo quæritur hoc. » Ibidem mss., « ut perveniat ad finem boni. » Editi male, « ut perveniat ad fidem boni. » Infra mss., « arbor mala fructus bonos non affert. » Libb. editi, « arbor bona fructus malos non affert. »

(77) Sic mss. Alias, « bonum.

(78) Libb. editi, δῆλον ὅτι.

τρέχειν ἐπὶ τὰ καλά. Τοιαύτην τοίνυν ἀπολογίαν ἡγοῦμαι δύνασθαι ἡμᾶς πορίζειν πρὸς τὸ, « ἄρ' οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. » Φησὶν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν ὁ Σολομῶν· αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν ἐξ ἧς παραθησόμεθα τὰ ῥητά· « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· ἐὰν μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων· » οὐκ ἀποτρέπων ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ οἰκοδομεῖν, οὐδὲ διδάσκων μὴ ἀγρυπνεῖν εἰς τὸ φρουρεῖν ἡμῶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ πόλιν, ἀλλὰ παριστὰς ὅτι τὰ χωρὶς Θεοῦ οἰκοδομούμενα καὶ τὰ μὴ τυγχάνοντα τῆς ἀπὸ τούτου φυλακῆς, μάτην οἰκοδομεῖται, καὶ ἀνηνύτως τηρεῖται, εὐλόγως ἂν ἐπιγραφησομένου κυρίου τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄρχοντος τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως τοῦ τῶν ὅλων Δεσπόζοντος· ὥσπερ οὖν εἰ λέγοιμεν, Οὐ τοῦ οἰκοδομοῦντος, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἔργον τόδε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ οὐ τοῦ φυλάξαντος κατόρθωμα, ἀλλὰ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, τὸ μηδὲν (79) πεπονθέναι ἀπὸ πολεμίων τήνδε τὴν πόλιν, οὐκ ἂν πταίοιμεν, ὑπακουομένου μὲν τοῦ καὶ κατὰ τὸν ἄνθρωπόν τι γεγονέναι, τοῦ δὲ ἀνδραγαθήματος εὐχαρίστως ἐπὶ τὸν τελειωτὴν Θεὸν ἀναφερομένου· οὕτως ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τὸ τυχεῖν τοῦ τέλους, οὐδὲ τὸ τῶν οἱονεὶ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τὸ λαβεῖν τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· Θεοῦ γὰρ συμπαρισταμένου ταῦτα ἀνύεται· καλῶς λέγεται τὸ, « Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. » Ὡς εἰ καὶ ἐπὶ γεωργίας ὅπερ καὶ γέγραπται ἐλέγετο· « Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν, ὁ δὲ Θεὸς ηὔξησεν· ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός. » Καὶ τὸ τοὺς καρποὺς πλήρεις γεγονέναι, οὐκ ἂν εὐσεβῶς λέγοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ,

A rere ad mala, sed aperte malum est; constat ergo quia non est medium velle bona et currere ad bona (80), sed bonum. His ergo tali responsione depulsis, ad expositionem jam quæstionis ipsius properemus in qua ait: « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. » In libro Psalmorum, in canticis graduum qui Salomonis esse referuntur, hoc modo scriptum est: « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in **130** vanum vigilat qui custodit eam [60]. » Per quæ verba non utique indicat ut cessare debeamus ab ædificando vel vigilando ad custodiam civitatis ejus quæ intra nos est (81); sed hoc est quod ostendit, quia quæcunque sine Deo ædificantur, et quæcunque sine eo custodiuntur, vane ædificantur et sine B causa servantur. In omnibus enim quæ bene ædificantur et bene salvantur, Dominus vel ædificationis vel tutelæ auctor ascribitur. Ut, verbi causa, si videamus aliquod magnificum opus et præclari ædificii moles decora constructione sublatas, nonne jure et merito dicemus non hæc humanis viribus, sed divina ope atque virtute constructa? Nec tamen ex hoc cessasse et nihil omnino egisse etiam humani studii labor atque industria designabitur. Vel iterum si videamus urbem aliquam gravi hostium obsidione circumdatam, minaces inferri machinas muris, vallo, telis, ignibus, cunctisque bellorum instrumentis quibus excidia parantur, urgeri; si repelli hostis potuit et fugari, digne meritoque C urbi (82) liberatæ salutem a Deo præstitam dicimus, nec tamen per hoc defuisse vigilum excubias, procinctum juvenum et custodientium vigilias (83) designamus; ita et Apostolus dixisse intelligendus

INTERPRETATIO NOVA.

ratur acceptum: ita, quoniam non sufficit hominis voluntas ut finem assequatur, nec athletarum cursus ut cœlestis in Christo Jesu vocationis Dei præmium reportent: Deo enim adjuvante hæc perficiuntur; vere dicitur: « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. » Perinde ac si de agricultura quod scriptum est, diceretur: « Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit. Ita neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. » Neque pie diceremus uberes ac maturos fructus aut agricolæ aut ejus qui rigavit, sed Dei esse opus: ita nostra perfectio non fit nobis nihil agentibus, neque a nobis consummatur, sed Deus præcipuam ipsius partem efficit. Quod ut manifestius fiat, ab arte gubernandi sumemus exemplum. Nam inter ventorum flatum, aeris temperiem, siderum claritatem, quæ singula aliquid ad navigantium salutem conferunt, quemnam etiam locum habere dicatur ars gubernandi ad optatum portum contingendum, cum sæpe ne ipsi quidem nautæ navim a se servatam audeant prædicare, sed Deo quidquid est auctori tribuant, non quod nihil ipsi effecerint, sed quod longe majus sit arte id quod Providentia factum est? Sic in nostra salute longe majus est quod a Deo, quam quod a nostro est libero arbitrio. Quam ob causam dictum puto: « Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. » Si enim eo quo isti existimant modo hic Pauli locus: « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, » est intelligendus, supervacanea sunt mandata; frustra Paulus ipse quosdam vituperat quod collapsi fuerint; alios quod bene se gesserint, approbat; frustra Ecclesiis leges dat; frustra nos meliora amplectimur, frustra currimus; sed neque frustra Paulus hæc præcipit, neque frustra illos vituperat, hos approbat; neque frustra nos bona amplectimur, et ad meliora contendimus. Isti ergo perperam locum hunc interpretantur.

[60] Psal. CXXVI, 1.

(79) Libb. editi, μηθέν.

(80) *Et currere ad bona.* Hæc omissa sunt in libb. antea editis, licet habeantur in omnibus mss. Infra libb. editi, « in vanum laborant... frustra vigilant qui custodiunt eam. » Sed mss. ut in nostro textu. Ibidem mss., « ab ædificando vel vigilando ad custodiam civitatis. » Libb. editi, « ab ædificando et a custodia civitatis. »

(81) Vide *Origenian.* l. II, q. 7, n. 14

(82) *Urbi.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(83) *Vigilum excubias, procinctum juvenum, et custodientium vigilias.* Ita mss. In editis post « excubias, » additur « urbi, » et pro « vigilias » legitur « vigiliam. » Ibidem libb. editi, « Apostolum dixisse intelligendum est, cum ait: non sufficit. » Sed mss. ut in nostro textu.

est, quoniam non sufficit ad perficiendam salutem sola voluntas humana, nec idoneus est mortalis cursus ad consequenda cœlestia et ad capiendam palmam supernæ vocationis Dei in Christo Jesu, nisi hæc ipsa voluntas nostra bona promptumque propositum et quæcunque illa in nobis esse potest industria, divino vel juvetur vel muniatur auxilio. Et ideo valde consequenter dixit (84) Apostolus, quia « non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei; » quemadmodum si dicamus de agricultura illud quod scriptum est: « Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus [61]. » Sicut ergo cum bonos atque uberes fructus ad perfectam maturitatem pertulit seges, nemo pie
131 et consequenter dicet quia fructus illos agricola fecit, sed a Deo fatebitur præstitos; ita etiam nostra perfectio non quidem nobis cessantibus et otiosis efficitur, nec tamen consummatio ejus nobis, sed Deo qui est prima et præcipua causa operis ascribetur. Sic cum navis superaverit marina discrimina, quamvis multo labore nautarum, et omni nauticæ artis opere impenso, et gubernatoris studio atque industria adhibita res agatur, ventorum quoque aspirantibus flatibus, et astrorum signis diligenter notatis; si quando tamen vexata undis (85) et fluctibus fatigata ad portum salva pervenit, nemo sani sensus nisi misericordiæ Dei salutem navis ascribet. Sed ne ipsi quidem nautæ vel gubernator audent dicere: Ego salvavi navem; sed totum ad Dei misericordiam referunt; non quod sentiant se nihil ad salvandum navem vel artis adhibuisse vel laboris, sed quod sciant a se quidem laborem, salutem vero a Deo præstitam navi. Ita etiam in nostræ vitæ cursu a nobis quidem dependendus est labor, et studium atque industria adhibenda; laboris nostri vero fructus a Deo speranda est salus. Alioquin si nihil nostri operis exposcit, superflua utique videbuntur esse mandata; frustra etiam ipse Paulus culpat quosdam decidisse a veritate, et collaudat alios stantes in fide; præcepta quædam et instituta ex superfluo tradit Ecclesiis; frustra etiam nos ipsi vel volumus vel currimus ad bona. Sed certum est quod hæc frustra non fiunt, et certum est quod nec apostoli frustra præcipiunt, nec Dominus sine causa dat leges. Superest ergo ut pronuntiemus quod magis bonis dictis hæretici frustra (87) calumniam faciant.

ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος, ἀλλ' ἔργον τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μηδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται, οὐ μὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ Θεὸς τὸ πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ. Καὶ ἵνα ἐναργέστερον πιστευθῇ τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον, ἀπὸ τῆς κυβερνητικῆς τὸ παράδειγμα ληψόμεθα· πρὸς γὰρ τὴν τῶν ἀνέμων πνοὴν, καὶ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ τὴν τῶν ἀστέρων λαμπρότητα συνεργούντων τῇ τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίᾳ, πόσον ἂν ἀριθμὸν ἔχειν λέγοιτο τῆς ἐπὶ τὸν λιμένα ἀποκαταστάσεως ἡ κυβερνητικὴ τέχνη, οὐδ' αὐτῶν τῶν κυβερνητῶν δι' εὐλάβειαν πολλάκις τολμώντων ὁμολογεῖν τὸ σεσωκέναι τὴν ναῦν, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τὸ πᾶν ἀναφερόντων, οὐ τῷ (86) μηδὲν αὐτοὺς ἐνηργηκέναι, ἀλλὰ τῷ εἰς ὑπερβολὴν πολλαπλάσιον εἶναι τὸ ἀπὸ τῆς προνοίας τοῦ ἀπὸ τῆς τέχνης; Καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γοῦν σωτηρίας πολλαπλάσιόν ἐστιν εἰς ὑπερβολὴν τὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐφ' ἡμῖν· διόπερ ἡγοῦμαι λέγεσθαι τὸ, « Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. » Εἰ γὰρ ὡς ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσι δεῖ ἐκλαμβάνειν τὸ, « Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ, » περισσαὶ αἱ ἐντολαὶ, καὶ μάτην ὁ Παῦλος αὐτὸς αἰτιᾶταί τινας ὡς παραπεπτωκότας, καὶ ἀποδέχεταί τινας ὡς κατωρθωκότας, καὶ νομοθετεῖ ταῖς Ἐκκλησίαις, εἰκῇ δὲ καὶ ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτοὺς ἐπὶ τὸ θέλειν τὰ κρείττονα, εἰκῇ δὲ καὶ ἐπὶ τὸ τρέχειν· ἀλλ' οὐ μάτην ὁ Παῦλος τάδε συμβουλεύει καὶ τούσδε μέμφεται, καὶ τούσδε ἀποδέχεται· οὐδὲ μάτην ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτοὺς τῷ θέλειν τὰ κρείττονα, καὶ τῷ σπεύδειν ἐπὶ τὰ διαφέροντα. Οὐκ ἄρα ἐκεῖνοι καλῶς ἐξειλήφασι τὰ κατὰ τὸν τόπον.

132 19. Post hæc insequebatur illa quæstio quoniam « et velle et perficere ex Deo (88) est [62]. » Et aiunt: Si ex Deo est velle, et ex Deo est perficere; sive

Πρὸς τούτοις ἦν· « Τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι. » Καί φασί τινες· Εἰ (89) ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ θέλειν, καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἐνεργεῖν, κἂν κακῶς

INTERPRETATIO NOVA.

19. Postea sequebatur illud: « Velle et perficere ex Deo est. » Et dicunt quidam: Si velle et perficere ex Deo est, seu male velimus, seu male quid agamus, a Deo hæc nobis contigerunt. Quod si ita est, non sumus liberi. Et rursus, cum bona volumus et præstantiora perficimus, quoniam « et velle et perficere ex Deo est, » non nos præstantiora perfecimus, sed perficere visi sumus; hæc autem Deus dedit; quare nec in eo sumus liberi. Respondendum est non dixisse Apostolum velle mala aut velle bona, et item meliora aut pejora facere ex Deo esse, sed universe velle et universe currere. Quemadmodum enim a Deo habemus quod animalia, quod homines sumus, ita quod generatim, ut ita dicam, volumus, quod

[61] I Cor. III, 6, 7. [62] Philip. II, 13.

(84) Sic mss. Alias, « convenienter dicit. » Infra libb. editi, « nemo pie et convenienter dicet. » Mss. ut in nostro textu.

(85) *Si quando tamen vexata undis.* Ita mss. Alias, « si tamen navis undis. » Paulo post libb. editi, « sed ne ipse quidem nauta vel gubernator audet..... ad misericordiam Dei refert non quod sentiat. » Mss. ut in nostro textu. Ibidem mss. « sed quod sciant. » Libb. edit. « sed quoniam sentit. »

(86) Sic recte mss. Libb. editi male, τό.

(87) Sic mss. Libb. editi, « ut magis, » et omittunt « frustra. »

(88) Ita mss. Alias, « esset ex Deo. » Paulo post mss. « aut velle bona ex Deo est, » quæ desunt in antea editis.

(89) Εἰ. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

θέλωμεν, κἂν κακῶς ἐνεργῶμεν, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ταῦθ' ἡμῖν ὑπῆρξεν· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι· πάλιν τε αὖ κρείττονα θέλοντες καὶ τὰ διαφέροντα ἐνεργοῦντες, ἐπεὶ ἀπὸ Θεοῦ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐστιν, οὐχ ἡμεῖς τὰ διαφέροντα πεποιήκαμεν, ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐδόξαμεν, ὁ δὲ Θεὸς ταῦτα ἐδωρήσατο· ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι. Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον ὅτι ἡ τοῦ Ἀποστόλου λέξις οὔ φησι τὸ θέλειν τὰ κακὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἢ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι· ὁμοίως τε τὸ ἐνεργεῖν τὰ κρείττονα καὶ τὰ χείρονα· ἀλλὰ τὸ καθόλου θέλειν καὶ τὸ καθόλου τρέχειν. Ὡς γὰρ ἀπὸ Θεοῦ ἔχομεν τὸ εἶναι ζῶα, καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι, οὕτω καὶ τὸ καθόλου θέλειν, ὡς εἰ ἔλεγον, καὶ τὸ καθόλου κινεῖσθαι. Ὥσπερ δὲ ἔχοντες τὸ ζῶα εἶναι, τὸ κινεῖσθαι, καὶ φέρ' εἰπεῖν τάδε τὰ μέλη κινεῖν, χεῖρας ἢ πόδας, οὐκ ἂν εὐλόγως λέγοιμεν ἔχειν ἀπὸ Θεοῦ τὸ εἰδικὸν τόδε ἤτοι τὸ κινεῖσθαι πρὸς τὸ τύπτειν ἢ ἀναιρεῖν, ἢ ἀφαιρεῖσθαι τὰ ἀλλότρια· ἀλλὰ τὸ μὲν γενικὸν τὸ κινεῖσθαι ἐλάβομεν ἀπὸ Θεοῦ· ἡμεῖς δὲ χρώμεθα τῷ κινεῖσθαι ἐπὶ τὰ χείρονα ἢ ἐπὶ τὰ βελτίονα· οὕτω τὸ μὲν ἐνεργεῖν, ᾗ ζῶά ἐσμεν, εἰλήφαμεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θέλειν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ· ἡμεῖς δὲ τῷ θέλειν ἐπὶ τὰ κάλλιστα ἢ ἐναντία χρώμεθα, ὁμοίως καὶ τῷ ἐνεργεῖν.

Ἔτι πρὸς τὸ μὴ (90) ἡμᾶς εἶναι αὐτεξουσίους δόξει τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν περισπᾷν, ἐν οἷς ἑαυτῷ ἀνθυποφέρων φησίν· « Ἄρ' οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει. Ἐρεῖς μοι οὖν, Τί ἔτι μέμφεται; Τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως; Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν; » Ἐρεῖ γάρ τις· Εἰ ὁ κεραμεὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιεῖ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν σκεύη, οὕτως ὁ Θεὸς ἃ μὲν εἰς σωτηρίαν, ἃ δὲ εἰς ἀπώλειαν· οὐ παρ' ἡμᾶς τὸ σώζεσθαι ἢ ἀπόλλυσθαι γίνεται, οὐδέ ἐσμεν αὐτεξούσιοι. Λεκτέον δὲ πρὸς τὸν οὕτω τούτοις χρώμενον,

A bene sive male agimus vel volumus, ex Deo est. Quod si est, liberi arbitrii non sumus. Ad quod respondendum est, quia sermo Apostoli non dicit (91), quia velle mala ex Deo est, aut velle bona ex Deo est, neque perficere bona aut mala ex Deo est; sed generaliter ait quia velle et perficere a Deo est. Sicut enim a Deo habemus hoc ipsum quod homines sumus, quod spiramus, quod movemur, ita et quod volumus, ex Deo habemus; ut sicut dicamus, quod movemur, ex Deo est, vel quod singula quæque membra officio suo deserviunt et moventur, ex Deo est. Ex eo utique non illud intelligitur quia quod movetur manus, verbi causa ad verberandum injuste, vel ad furandum, ex Deo est: sed hoc ipsum quod movetur, ex Deo est; nostrum vero est motus istos quibus moveri (92) ex Deo B habemus, vel ad bona vel ad mala convertere. Ita ergo est quod dicit Apostolus, quia virtutem quidem voluntatis accipimus, nos autem abutimur voluntate, vel in bonis vel in malis desideriis. Similiter quoque et de effectibus sentiendum est.

20. Sed de eo quod dixit Apostolus: « Ergo cui vult miseretur, et quem vult indurat. Dices ergo mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistet? Enimvero, homo, tu qui es qui contra respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic? Aut non habet potestatem figulus luti ex eadem **133** massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud autem in C contumeliam[63]? » Dicet fortasse aliquis: Sicut figulus ex eadem massa facit alia quidem vasa ad honorem, alia autem ad contumeliam; ita Deus alios ad perditionem, alios ad salutem facit; non est ergo in nobis vel salvos fieri vel perire: per quod non videmur nostri esse arbitrii. Respondendum est ergo his qui hæc ita intelligunt: Si potest fieri ut possit Apostolus sibi ipsi

INTERPRETATIO NOVA.

generatim movemur, id acceptum Deo referri oportet. Sicut autem, etsi accepimus quod animalia simus, quod moveamur, quod membra hæc vel illa, manus, exempli causa, aut pedes moveamus, non recte quis dixerit specialem hunc nobis motum a Deo datum esse, ut verberemus, ut occidamus, ut aliena rapiamus; cum motus in universum nobis Deus auctor fuerit, nos vero ad pejora aut meliora illo motu utamur; sic illam agendi vim qua sumus animalia, nobis quidem Deus impertiit, et velle a Deo quidem accepimus, sed illam volendi nec non agendi vim nos ipsi ad honesta vel contraria flectimus.

20. Refragari insuper libertati nostri arbitrii videtur id quod Apostolus sibi objiciens ait: « Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit: Quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? » Dicet enim quispiam: Si quemadmodum ex eodem luto alia quidem in honorem, alia vero in contumeliam vasa figulus facit, sic et Deus alia in salutem, alia in perditionem; non est in nobis vel salvos fieri vel perire, neque sumus liberi. Sed ab eo qui hæc ita accipit, quæremus audeatne cogitare Apostolum pugnantia loqui? Neminem puto tanta fore audacia ut hoc dicat. Si ergo pugnantia non dicit Apostolus, quomodo, secundum istius interpretationem, juste accusat eum qui Corinthi fornicatus erat, vel eos qui deliquerant, quosque libidinis ac intemperantiæ suæ non pœnituerat? Quo pacto etiam iis quos laudat quasi recte egerint, Onesiphori, verbi gratia, domui benedicit his verbis: « Det misericordiam Dominus Onesiphori domui; quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit; sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit et invenit. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die. » Non igitur ejusdem est Apostoli eum qui peccavit, ut reprehensione dignum, vi-

[63] Rom. IX, 18 seqq.

(90) *Μή*. Deest etiam in antea editis, sed reperitur in mss.

(91) Vide l. II *Origenian.* q. 7, n. 10

(92) Ita mss. Alias, « motum. » Infra mss. « quid adhuc queritur. » In editis deest « adhuc. »

contraria proloqui? Quod si hoc sentiri non potest de Apostolo, quomodo videbitur secundum istos juste culpare eos qui in Corintho fornicati sunt, vel eos qui deliquerunt et pœnitentiam non egerunt ab impudicitia et fornicatione et immunditia quam gesserunt? Quomodo etiam collaudat eos qui recte egerunt, sicut Onesiphori domum, dicens: « Det autem Dominus misericordiam (93) Onesiphori domui, quia frequenter me refrigeravit, et catenam meam non erubuit; sed cum Romam venisset, sollicite requisivit me, et invenit. Det illi Dominus invenire misericordiam apud Dominum in illo die[64]. » Non ergo est apostolicæ gravitatis culpare quidem eum qui culpa dignus est, id est qui peccavit, et collaudare eum qui laude dignus est pro opere bono, et rursum tanquam in nullius sit potestate (94) agere aliquid boni vel mali, dicere Creatoris esse opus, ut unusquisque vel bene agat vel male, cum aliud ad honorem vas faciat, aliud ad contumeliam. Quomodo autem illud quoque addit quia « omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque nostrum in corpore suo prout gessit, sive bonum sive malum[65]? » Quæ enim boni retributio ei qui malum facere non potuit, ad hoc ipsum a Creatore formatus? vel quæ pœna digne irrogabitur ei qui bonum facere ex ipsa conditoris sui creatione non potuit? Tum deinde quomodo non contrarium est huic assertioni illud quod alibi dicit: « In domo autem **134** magna non sunt tantummodo vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, alia quidem ad honorem, alia autem ad contumeliam. Si ergo quis emundaverit semetipsum ab his, erit vas ad honorem, sanctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum[66]? » Ergo qui se emundaverit, efficitur vas ad honorem; qui autem immunditias suas (95) purgare contempserit, efficitur vas ad contumeliam. Ex quibus sententiis nullatenus, ut opinor, causa gestorum ad Creatorem

A εἰ δύναται περὶ τοῦ Ἀποστόλου νοεῖν ὡς μαχόμενα ἑαυτῷ λέγοντος· οὐχ ἡγοῦμαι δὲ ὅτι τολμήσει τις τοῦτο εἰπεῖν. Εἰ τοίνυν μὴ ἐναντία ἑαυτῷ ὁ Ἀπόστολος φθέγγεται, πῶς κατὰ τὸν οὕτως ἐκδεξάμενον εὐλόγως αἰτιᾶται μεμφόμενος τὸν ἐν Κορίνθῳ πεπορνευκότα, ἢ τοὺς παραπεπτωκότας καὶ μὴ μετανοήσαντας ἐπὶ τῇ ἀσελγείᾳ καὶ ἀκρασίᾳ ᾗ ἔπραξαν; Πῶς δὲ εὐλογεῖ ὡς εὖ πεποιηκότας οὓς ἐπαινεῖ, ὥσπερ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον, λέγων· « Δῴη ὁ Κύριος ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη, ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ σπουδαίως ἐζήτησέ με καὶ εὗρε· δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ Ἀπόστολόν ἐστι ψέγειν ὡς ἄξιον μέμψεως τὸν ἡμαρτηκότα, καὶ ἀποδέ- B χεσθαι ὡς ἐπαινετὸν τὸν εὖ πεποιηκότα· πάλιν δ' αὖ ὡς μηδενὸς ὄντος ἐφ' ἡμῖν, φάσκειν παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ εἶναι τὸ μὲν σκεῦος εἰς τιμήν, τὸ δὲ εἰς ἀτιμίαν· πῶς τὸ, « Τοὺς πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματσς τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον, » ὑγιές ἐστι, τῶν τὰ φαῦλα πεποιηκότων διὰ τὸ ἐκτίσθαι αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐπὶ τοῦτο πράξεως ἐληλυθότων, καὶ τῶν κατ' ἀρετὴν βιωσάντων τῷ ἀρχῆθεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ κατεσκευάσθαι, καὶ σκεύη τιμῆς γεγονέναι, τὸ καλὸν πεποιηκότων; Ἔτι δὲ πῶς οὐ μάχεται τῷ, ὡς ὑπολαμβάνουσιν ἐξ ὧν παρεθέμεθα ῥητῶν, παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ ἔντιμον ἢ ἄτιμον εἶναι σκεῦος, C τὸ ἀλλαχοῦ λεγόμενον· « Ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ Δεσπότῃ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. » Εἰ γὰρ ὁ ἐκκαθάρας ἑαυτὸν γίνεται σκεῦος εἰς τιμὴν, ὁ δὲ ἀπερικάθαρτον ἑαυτὸν περιιδὼν, σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, ὅσον ἐπὶ ταύταις ταῖς λέξεσιν, οὐδαμῶς αἴτιος ὁ δημιουργός· ποιεῖ μὲν γὰρ ὁ δημιουργὸς σκεύη τιμῆς καὶ σκεύη ἀτιμίας, οὐκ ἀρχῆθεν κατὰ

INTERPRETATIO NOVA.

tuperare, et eum qui recte fecit, ut laude dignum approbare; ac rursum, quasi nihil sit in nostra potestate, dicere in causa esse mundi opificem cum aliud vas sit in honorem, aliud in ignominiam. Quo pacto illud: « Nos omnes assistere oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum sive malum, » consistet, cum ii qui mala egerunt, eo devenerint, quod conditi essent in vasa ignominiæ, et ii qui ad virtutis normam vixerunt, bene se gesserint quod ad id ab initio essent comparati et vasa honoris facti? Præterea quomodo huic quam ex iis quæ adduximus verbis, conceperunt, opinioni, in causa esse opificem cur aliud vas sit in honorem, aliud in contumeliam, non repugnat id quod alibi dicitur: « In magna domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia; et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum et utile Domino, ad omne opus bonum paratum? » Nam si qui se expurgavit, fit vas in honorem, qui vero vitiorum suorum sordes abstergere neglexerit, fit vas in contumeliam, quantum ex his verbis colligere licet, non est ejus rei causa mundi opifex. Facit enim vasa honoris et vasa ignominiæ, non a principio secundum prænotionem, quia per ipsam nec præcondemnat, nec præjustificat; sed vasa honoris facit eos qui se expurgarint, vasa vero ignominiæ, qui vitiorum suorum sordes abstergere neglexerint, ita ut, priusquam fingantur vasa in honorem et vasa in contumeliam, antiquiores causæ exstiterint cur alius fiat in honorem, alius in contumeliam. Quod si semel admittimus ex præcedentibus quibusdam causis aliud esse vas honoris, aliud vas contumeliæ, quid absurdi fuerit ad locum de anima recurrentes dicere ex præcedentibus causis dilectum fuisse Jacob priusquam corpus assumeret, et odio habitum fuisse Esau antequam in utero esset Rebeccæ.

[64] II Tim. I, 16. [65] II Cor. v, 10. [66] II Tim. II, 20, 21.

(93) Sic mss. Alias, « salutem. »
(94) Sic mss. Alias, « cum in nullis sit potestate. »
(95) *Suas.* Deest in editis, sed habetur in mss.

τὴν πρόγνωσιν, ἐπεὶ μὴ κατ' αὐτὴν προκατακρίνει, ἢ προδικαιοῖ, ἀλλὰ σκεύη τιμῆς τοὺς ἐκκαθάραντας ἑαυτοὺς, καὶ σκεύη ἀτιμίας ἀπερικαθάρτους ἑαυτοὺς περιιδόντας· ὥστε οὐκ (96) ἐκ πρεσβυτέρων αἰτίων τῆς κατασκευῆς τῶν εἰς τιμὴν καὶ εἰς ἀτιμίαν σκευῶν γίνεσθαι ὃν μὲν εἰς τιμὴν, ὃν δὲ εἰς ἀτιμίαν.

A referri potest. Nam facit quidem creator Deus quoddam vas ad honorem, et facit alia vasa ad contumeliam; sed illud vas quod se purgavit ab omni immunditia, ipsum (1) facit vas ad honorem; quod vero vitiorum sordibus se maculaverit, illud vas ad contumeliam facit. Itaque concluditur ex hoc, quia prius gestorum uniuscujusque causa præcedit, et pro meritis suis unusquisque a Deo vel honoris vas efficitur vel contumeliæ. Unde unumquodque igitur vas ut vel ad honorem a Creatore formetur vel ad contumeliam, ex seipso causas et occasiones præstitit conditori.

Εἰ δὲ ἅπαξ προσιέμεθα εἶναί τινας αἰτίας πρεσβυτέρας τοῦ σκεύους τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σκεύους τῆς ἀτιμίας, τί ἄτοπον ἀνελθόντας εἰς τὸν περὶ ψυχῆς τόπον (97), πρεσβύτερα αἴτια τοῦ τὸν Ἰακὼβ ἠγαπῆσθαι, καὶ τὸν Ἠσαῦ μεμισῆσθαι, γεγονέναι εἰς τὸν Ἰακὼβ πρὸ τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ εἰς τὸν Ἠσαῦ πρὸ τοῦ εἰς τὴν κοιλίαν τῆς Ῥεβέκκας γενέσθαι.

Quod si justa hæc videtur assertio, sicut est certe justa, et cum omni pietate concordans, ut ex præcedentibus causis unumquodque vas vel ad honorem Deo vel ad contumeliam præparetur, non videtur absurdum, eodem ordine atque eadem consequentia discutientes nos antiquiores causas, eadem etiam de animarum ratione sentire et hoc esse in causa, B quod Jacob dilectus est, antequam huic mundo nasceretur, et Esau odio habitus est (2), dum adhuc in ventre matris haberetur.

HIER. INTERP. (98).

Sin autem semel recipimus quod ex præcedentibus causis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam sit creatum; cur non recurramus ad animæ arcanum et intelligamus eam egisse antiquitus propter quod in altero dilecta, in altero odio habita sit antequam in Jacob corpore supplantaret, et in Esau planta teneretur a fratre.

Ἅμα δὲ σαφῶς δηλοῦται ὅτι ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποκειμένῃ φύσει ὥσπερ εἷς ὑπόκειται τῷ κεραμεῖ πηλὸς ἀφ' οὗ φυράματος γίνεται εἰς τιμὴν καὶ εἰς ἀτιμίαν σκεύη· οὕτω μιᾶς φύσεως πάσης ψυχῆς ὑποκειμένης τῷ Θεῷ, καὶ (99), ἵν' οὕτως εἴπω, ἑνὸς φυράματος ὄντος τῶν λογικῶν ὑποστάσεων, πρεσβύτερά τινα αἴτια πεποίηκε τούσδε μὲν εἶναι εἰς τιμὴν, τούσδε δὲ εἰς ἀτιμίαν. Εἰ δὲ ἐπιπλήσσει ἡ λέξις τοῦ Ἀποστόλου ἡ λέγουσα· « Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; » διδάσκει ὅτι, ὁ μὲν παρρησίαν ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πιστὸς καὶ βιοὺς εὖ, οὐκ ἂν ἀκούσαι, *Σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;* ὁποῖος ἦν Μωσῆς· « Μωσῆς γὰρ ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ, » καὶ ὡς ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς πρὸς Μωσέα, οὕτως ἀποκρίνεται καὶ ὁ ἅγιος πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ ταύτην μὴ κτησάμενος τὴν παρρησίαν, δηλονότι ἢ ἀπολωλεκὼς, ἢ περὶ τούτων οὐ κατὰ

135 21. Sed et illud quod dictum est, quod ex eadem massa et honoris et contumeliæ vas fiat, non nos poterit coarctare; unam etenim naturam omnium esse dicimus rationabilium animarum, C sicut una luti massa subjacere figulo designatur. Cum ergo una omnium sit natura rationabilium creaturarum, ex ipsa Deus secundum præcedentes meritorum causas, sicut ex una massa figulus, creavit et plasmavit alios quidem ad honorem, alios autem ad contumeliam. Quod vero velut increpantis est Apostoli sermo quem (3) dicit: « O homo, tu quis es qui contra respondeas Deo [67]? » puto illud esse quod ostendit ex hoc quoniam ad fidelem quemque recte et juste viventem et habentem fiduciam apud Deum talis increpatio non refertur, id est, ad talem aliquem, qualis erat Moyses ille, de quo dicit Scriptura, quia « Moyses loquebatur, Deus au-

INTERPRETATIO NOVA.

21. Illud etiam simul ostenditur, quemadmodum unum subjacet figulo lutum, ex cujus concretione vasa in honorem et ignominiam fiunt; ita cum una omnium animarum natura subjaceat Deo, et una, ut ita dicam, sit rationabilium substantiarum massa, ex præcedentibus causis fieri ut alii quidem sint in honorem, alii vero in contumeliam. Quod si objurgatorius est Apostoli sermo dicentis: « O homo, tu quis es qui contra respondeas Deo? » non eum respicit qui libere agit cum Deo, qui fidelis est et recte vivit, qualis erat Moyses. « Moyses enim loquebatur, Deus vero respondebat illi cum voce; » atque ut Moysi Deus respondet, sic Deo vir sanctus. Qui vero ea fiducia non est præditus, videlicet vel quod eam amiserit, vel quod de his non discendi, sed contentionis studio quærit, atque ideo dicit: « Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit? » is sane dignus fuerit hac increpatione: « O homo, tu quis es qui contra respondeas Deo? » Qui autem diversas inducunt naturas et Apostoli dicto utuntur, iis hæc dicenda sunt: Si tuentur ex una eademque massa esse qui pereunt, et qui salvi fiunt, atque unum eumdemque esse utrorumque opificem; si bonus est qui non solum spirituales, sed et terrestres facit, (hinc enim id consequitur), fieri sane potest ut qui nunc ex anteactis quibusdam bonis operibus factus est vas honoris, si vase

[67] Rom. IX, 20.

(96) *Οὐκ.* Sic libb. editi et mss. Sed manifestus est error amanuensium. Suspicor legendum esse οὖν.

(97) Deest aliquod verbum vel νοεῖν, vel λέγειν, vel aliud quid simile.

(98) In Epist. ad Avitum.

(99) *Καί.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(1) Mss., « ipsum. » Libb. editi, « illud. »

(2) *Antequam huic mundo nasceretur, et Esau odio habitus est.* Hæc omissa sunt in antea editis, licet reperiantur in omnibus mss.

(3) Sic mss. Alias, « quando. » Paulo post mss., « non refertur, id est, ad talem aliquem qualis erat Moyses. » Libb. editi, « non refertur. Talis erat Moyses. » Ibidem mss., « sicut respondebat Deus Moysi. » In antea editis deest « Deus. »

tem respondebat ei cum voce [68]; » et sicut respondebat Deus Moysi, ita respondet et sanctus quisque Deo; qui vero infidelis est, et perdit apud Deum fiduciam respondendi vitæ suæ et conversationis indignitate, quique de his non ideo quærit ut discat et proficiat, sed ut contendat et resistat; et ut manifestius dicam, qui talis est qui hæc possit dicere quæ significat Apostolus dicens: « Quid ergo adhuc conqueritur? Voluntati enim ejus quis resistet [69]? » ad hunc recte increpatio ista dirigitur quam dicit Apostolus: « O homo, tu quis es qui contra respondeas Deo [70]? » Est ergo increpatio hæc non ad fideles et sanctos (4), sed ad infideles et impios. His vero qui diversas animarum introducunt naturas, et sermonem hunc apostolicum ad assertionem dogmatis sui trahunt, hoc modo respondendum est: Si constat etiam apud ipsos hoc quod ex una massa fieri dicit Apostolus et eos qui ad honorem et eos qui ad contumeliam fiunt, quos ipsi salvandæ et perditæ naturæ vocant, jam non erunt diversæ animarum naturæ (5), sed una omnium. Et si acquiescunt quod unus atque idem figulus unum sine dubio creatorem designet, diversi non erunt creatores vel eorum qui salvantur, vel eorum qui pereunt. Jam sane eligant utrum de bono velint intelligi qui creat malos et perditos, an de non bono qui creat bonos et ad honorem paratos. Unum enim e duobus necessitas ab eis responsionis extorquet.

136 Secundum nostram vero assertionem, qua ex præcedentibus causis Deum dicimus vel ad honorem vasa vel ad contumeliam facere, in nullo approbatio Dei justitiæ coarctatur. (7) Possibile namque est ut vas hoc quod ex prioribus causis in hoc mundo ad honorem factum est, si negligentius egerit, pro conversationis suæ meritis in alio sæculo efficiatur vas ad contumeliam; sicut rursum si quis ex præcedentibus causis in hac vita vas ad contumeliam a Creatore formatus est, et emendaverit se atque ab omnibus sordibus vitiis que purgaverit (8), illo novo sæculo potest effici vas ad honorem, sanctificatum, et utile, ad omne opus bonum paratum. Denique qui in hoc sæculo ut Israelitæ essent, a Deo formati sunt, et indignam vitam generis sui nobilitate gesserunt, atque ab omni familiæ suæ generositate deciderunt, isti quodammodo ex vasis honoris pro incredulitate sua in sæ-

HIER. VERSIO (6).

Juxta nos autem ex præcedentibus meritis, vas quod in honorem fuerit fabricatum, si non dignum vocabulo suo opus fecerit, in alio sæculo fiet vas contumeliæ; et rursum vas illud quod ex anteriori culpa contumeliæ nomen acceperat, si in præsenti vita corrigi voluerit, in nova creatione fiet vas sanctificatum et utile Domino, et in omne opus paratum.

A φιλομάθειαν, ἀλλὰ κατὰ φιλονεικίαν ζητῶν, καὶ διὰ τοῦτο λέγων· « Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκεν; » οὗτος ἂν ἄξιος εἴη τῆς ἐπιπλήξεως τῆς λεγούσης· « Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; » Τοῖς δὲ τὰς διαφόρους φύσεις εἰσάγουσι καὶ χρωμένοις τῷ ῥητῷ, ταῦτα λεκτέον· Εἰ σώζουσι τὸ ἀπὸ ἑνὸς φυράματος γίνεσθαι τοὺς ἀπολλυμένους καὶ τοὺς σωζομένους, καὶ τὸν δημιουργὸν τῶν σωζομένων εἶναι δημιουργὸν καὶ τῶν ἀπολλυμένων, καὶ εἰ ἀγαθὸς ὁ ποιῶν οὐ μόνον πνευματικοὺς, ἀλλὰ καὶ χοϊκοὺς, τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἕπεται· δυνατὸν μέντοιγε, ἐκ προτέρων τινῶν κατορθωμάτων γενόμενον νῦν σκεῦος τιμῆς, μὴ ὅμοια δὲ δράσαντα μηδὲ ἀκόλουθα τῷ σκεύει τῆς τιμῆς γενέσθαι εἰς ἕτερον αἰῶνα σκεῦος ἀτιμίας· ὡς πάλιν B οἷόν τέ ἐστι διὰ πρεσβύτερα τούτου τοῦ βίου γενόμενον σκεῦος ἀτιμίας ἐνθάδε, διορθώσαντα, ἐν τῇ καινῇ κτίσει γενέσθαι σκεῦος τιμῆς, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ Δεσπότῃ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. Καὶ τάχα οἱ νῦν Ἰσραηλῖται μὴ ἀξίως τῆς εὐγενείας βιώσαντες, ἐκπεσοῦνται τοῦ γένους, οἱονεὶ ἀπὸ σκευῶν τιμῆς εἰς σκεῦος ἀτιμίας μεταβαλόντες· καὶ πολλοὶ τῶν νῦν Αἰγυπτίων καὶ Ἰδουμαίων τῷ Ἰσραὴλ προσελθόντες, ἐπὰν καρποφορήσωσιν ἐπὶ πλεῖον, εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου, οὐκ ἔτι Αἰγύπτιοι καὶ Ἰδουμαῖοι εἶναι λελογισμένοι, ἀλλ' ἐσόμενοι Ἰσραηλῖται· ὥστε κατὰ τοῦτο διὰ τὰς προαιρέσεις τινὰς μὲν ἐκ χειρόνων εἰς κρείττονα προκόπτειν, ἑτέρους δὲ ἀπὸ κρειττόνων εἰς χείρονα καταπίπτειν· καὶ ἄλλους ἐν τοῖς καλοῖς τηρεῖσθαι, ἢ ἀπὸ C καλῶν εἰς κρείττονα ἐπαναβαίνειν, ἄλλους τε αὖ τοῖς κακοῖς παραμένειν, ἢ ἀπὸ κακῶν χεομένης τῆς κακίας χείρονας γίνεσθαι.

INTERPRETATIO NOVA.

honoris indigna fecerit, altero sæculo fiat vas ignominiæ: sicut rursum fieri potest ut qui ex antiquioribus hac vita causis factus est hic vas contumeliæ, si se emendaverit, in nova creatione fiat vas sanctificatum, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum. Ita etiam fortasse qui nunc sunt Israelitæ, si nobilitate sua indignam vitam egerint, ab illa decident, veluti e vasis honoris in vas ignominiæ mutati; et multi ex iis qui nunc Ægyptii et Idumæi sunt, Israelitarum fide suscepta, ubi fructus uberes dederint, in Ecclesiam Domini ingredientur, neque inter Ægyptios et Idumæos, sed inter Israelitas annumerabuntur: ita ut pro variis voluntatis motibus quidam a deterioribus in meliora procedant, alii a melioribus in deteriora delabantur; alii maneant in bonis, vel a bonis ad meliora proficiant; alii contra in malis hæreant, vel ex malis effusa improbitate pejores fiant.

[68] Exod. XIX, 19. [69] Rom. IX, 19. [70] ibid. 20.

(4) Sic mss. Alias, « non ad fideles, sed ad impios. » Paulo post mss., « si constat etiam apud ipsos. » Libb. editi, « sed constat etiam apud ipsos. »

(5) *Jam non erunt diversæ animarum naturæ.* Hæc in antea editis omissa sunt, licet reperiantur in om- D nibus mss.

(6) In epist. ad Avitum.

(7) Caute lege.

(8) Ita mss. Alias, « efficiatur vas ad contumeliam et quod vas ad contumeliam a Creatore formatum est, ut emendaverit se, » etc.

culo venturo in vasa contumeliæ convertentur; et multi rursum [qui in hac vita inter Ægyptia vel Idumæa deputati sunt vasa, Israelitarum fide ac conversatione suscepta, cum opera Israelitarum fecerint, Ecclesiam Domini ingressi in revelatione filiorum Dei vasa honoris exsistent. Ex quo magis convenit regulæ pietatis, ut credamus unumquemque rationabilium secundum propositum et conversationem suam aliquando ex malis ad bonum converti, aliquando a bonis ad mala decidere; nonnullos manere in bonis, alios vero etiam ad meliora proficere, et semper ad superiora conscendere, usquequo ad summum omnium perveniant gradum; alios vero manere in malis, vel si diffundere se in eis malitia cœperit, proficere in pejus (9), et usque ad ultimum profundum malitiæ demergi. Unde et arbitrandum (10) est possibile esse aliquos qui primo quidem a parvis peccatis cœperint, in tantam malitiam diffundi, et in tantum malorum venire profectum, ut nequitiæ modo et adversariis potestatibus exæquentur: et rursum si per multas pœnarum graves animadversiones resipiscere ali-

A quando potuerint, et paulatim medelam vulneribus suis requirere tentaverint (11)], cessante malitia reparari posse ad bonum: ex quo opinamur, quoniam **137** quidem, sicut frequenter diximus, immortalis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est ut vel a summo bono ad infima mala descendat, vel ab ultimis malis ad summa bona reparetur.

VERSIO SANCTI HIERONYMI (12).

Ego arbitror posse quosdam homines a parvis vitiis incipientes ad tantam nequitiam pervenire (si tamen noluerint ad meliora converti, et pœnitentia emendare peccata), ut et contrariæ fortitudines fiant; et rursum ex inimicis contrariisque virtutibus in tantum B *quosdam per multa tempora vulneribus suis adhibere medicinam, et fluentia prius delicta constringere, ut ad locum transeant optimorum. Sæpius diximus in infinitis perpetuisque sæculis in quibus anima subsistit et vivit, sic nonnullas earum ad pejora corruere, ut ultimum malitiæ locum teneant; et sic quasdam proficere, ut de ultimo malitiæ gradu ad perfectam veniant consummatamque virtutem.*

Ἐπεὶ δὲ ὅπου μὲν ὁ Ἀπόστολος οὐ προσποιεῖται τὸ ἐπὶ τῷ Θεῷ εἰς τὸ γενέσθαι σκεῦος εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἐφ' ἡμᾶς ἀναφέρει, λέγων· « Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον καὶ εὔχρηστον τῷ Δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον· » ὅπου δὲ οὐ προσποιεῖται τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρειν δοκεῖ φάσκων· « Ἐξουσίαν ἔχει ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι, ὃ μὲν σκεῦος εἰς τιμὴν, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν· » καὶ οὐκ ἔστιν ἐναντιώματα τὰ εἰρημένα ὑπ' αὐτοῦ· συνακτέον ἀμφότερα, καὶ ἕνα λόγον ἐξ ἀμφοτέρων τέλειον ἀποδοτέον. Οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ προκόπτειν ἡμᾶς ἀναγκάζει, ἐὰν μὴ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὸ ἀγαθόν τι συνεισάγωμεν· οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς C καταχρήσεως τοῦ κατ' ἀξίαν τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ποιοῦντος εἰς τιμὴν ἢ ἀτιμίαν γενέσθαι τινά· οὔτε τοῦ ἐπὶ τῷ Θεῷ μόνου κατασκευάζοντος εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν τινὰ, ἐὰν μὴ ὕλην τινὰ διαφορᾶς σχῇ τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν κλίνουσαν ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ κρείττονα. Καὶ ταῦτα μὲν αὐτάρκως ἡμῖν κατεσκευάσθω περὶ τοῦ αὐτεξουσίου.

22. Verum quoniam Apostoli sermo in his quidem quæ de vasis honoris vel contumeliæ dicit, quia « si quis seipsum mundaverit, erit vas ad honorem sanctificatum et utile Domino, ad omne opus bonum semper paratum [70*], » nihil videtur in Deo posuisse, sed totum in nobis; in his vero in quibus ait: « Potestatem habet figulus luti de eadem massa facere aliud vas ad honorem, aliud ad contumeliam, » totum videtur ad Deum retulisse; non est accipiendum ista sibi esse contraria, sed uterque sensus ad unum vocandus, et e duobus unus effici debet intellectus: id est ut neque quæ in nostro arbitrio sunt, putemus sine adjutorio Dei effici posse; neque ea quæ in manu Dei sunt, putemus absque nostris actibus et studiis et proposito consummari; scilicet quod neque nos velle aliquid vel efficere ita in nostro habeamus arbitrio (13), ut non scire debeamus hoc ipsum quod possumus velle vel efficere, a Deo nobis datum esse secundum eam distinctionem quam supra diximus. Vel rursum cum Deus fingit vasa, alia quidem ad honorem, alia vero ad contumeliam (14), putandum est quod non honoris vel contumeliæ causas tanquam materiam

INTERPRETATIO NOVA.

22. Sed quoniam Apostolus interdum non ascribit Deo quod vas sit in honorem vel in contumeliam, sed totum ad nos refert cum ait: « Si quis igitur expurgaverit se, erit vas in honorem sanctificatum, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum; » interdum id nobis non tribuit, sed totum Deo ascribere videtur cum dicit: « Potestatem habet figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in ho-

[70*] II Tim. II, 21.

(9) *In pejus.* Sic recte mss. Alias male, « in pœnis. »

(10) Ab his vocibus: « Unde et arbitrandum est, » usque ad istas: « verum quoniam Apostoli sermo, » etc., desideratur in *Philocalia* Græcus contextus cujus jactura versione sancti Hieronymi e regione apposita quodammodo reparatur. Ideo autem hujus loci textus Græcus ab auctoribus *Philocaliæ* omissus videtur, quod manifesto et damnato ab Ecclesia errore scateret, quanquam alia plurima quæ sane D non multo saniora sunt, ab iisdem retenta sunt, animarum puta προΰπαρξις, et ea quæ secundum Origenis opinationem amitti nequit, bene vel male agendi quovis tempore et quocunque statu potestas; et alia hujusmodi bene multa.

(11) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 19.

(12) In epistola ad Avitum.

(13) Sic mss. Alias, « ex nostro habeamus arbitrio. »

(14) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 14.

quamdam nostras vel voluntates, vel proposita, vel merita habeat, ex quibus vas singulorum nostrorum vel ad honorem vel ad contumeliam fingat, dum motus ipse animæ vel propositum mentis de se ipso suggerat illi quem non latet cor et cogitatio animi, utrum ad honorem fingi vas ejus, an ad contumeliam debeat. Sed ista sufficiant nobis (15) prout potuimus de liberi arbitrii quæstionibus agitata.

138 CAPUT II.

De contrariis potestatibus.

1. Videndum nunc est (16) secundum Scripturas, quomodo contrariæ virtutes, vel ipse diabolus, reluctantur humano generi provocantes et instigantes ad peccatum. Et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur [71]; de quo in *Ascensione Moysi* (17), cujus libelli meminit in Epistola sua apostolus Judas, Michael archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi, ait a diabolo inspiratum serpentem (18) causam exstitisse prævaricationis Adæ et Evæ [72]. Sed et illud requiritur a quibusdam, quis est angelus qui de cœlo loquitur ad Abraham dicens: « Nunc cognovi quoniam tu times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto quem dilexisti pro me [73]. » Manifeste enim angelus fuisse describitur, qui dicit cognovisse se tunc quia timeret Deum Abraham, et non pepercisset (19) filio suo dilecto, sicut Scriptura dicit: sed non declaravit, quia pro Deo, sed pro se, hoc est pro eo qui hoc dicebat. Requirendum est etiam illud de quo in Exodo dicitur [74], quia voluerit (20) interficere Moysem pro eo quod abibat in Ægyptum. Sed et postea quis est qui exterminator angelus dicitur: nec non et ille qui sit qui in Levitico scriptus est Apopompæus, id est transmissor, de quo ait ita Scriptura: « Sors una domino, et sors una Apopompæo, id est transmissori [75]. » Sed et in primo libro Regnorum spiritus pessimus Saulem dicitur effocare [76]. In tertio vero libro Michæas

A propheta dicit: « Vidi Dominum Israel sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli stabat circa eum a dextris ejus, et a sinistris ejus. Et dixit Dominus: Quis seducet Achab regem Israel (21), ut ascendat et cadat in Ramoth Galaad? Et dixit iste sic, et ille dixit sic. Exiit spiritus, et stetit in conspectu Domini, et dixit: Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum: In quo? Et dixit: Exeam et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ipsius Et dixit: Seduces, et quidem poteris. Exi ergo, et fac cito sic. Et nunc dedit Dominus spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum; Dominus locutus est super te mala [77]. » Manifeste enim per hoc ostenditur voluntate et proposito suo elegisse spiritus quidam (22) ut seduceret et mendacium B operaretur quo abuteretur Dominus (23) ad necem Achab qui hoc pati dignus erat. In primo quoque libro Paralipomenon, « Suscitavit, inquit, diabolus Satan in Israel, et concitavit David ut numeraret populum [78]. » In Psalmis vero angelus malus atterere dicitur quosdam. In Ecclesiaste quoque Salomon ait: « Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimittas, quoniam sanitas compescet peccata multa [79]. » In Zacharia vero legimus diabolum stantem a dextris Jesu, et resistentem ei [80]. Isaias vero ait gladium Domini exsurgere super draconem serpentem perversum [81]. Quid autem dicam de Ezechiel in secunda visione ad principem Tyri manifestissime de virtute contraria prophetante, qui etiam in fluminibus Ægypti C draconem dicit habitare? Totus autem liber qui scriptus est de Job, quid aliud quam de diabolo continet, petente potestatem sibi dari omnium quæ habet Job, et filiorum ejus, insuper corporis ejus [82]? Qui tamen per ejus patientiam vincitur. In quo libro multa responsis suis edocuit Dominus de adversante nobis virtute draconis istius. Hæc interim

INTERPRETATIO NOVA.

norem, aliud vero in contumeliam, » nec illa secum pugnant: concilianda utraque sunt, et ex iis perfectus unus sensus conficiendus. Neque libertas nostra sine scientia Dei, neque scientia Dei nos proficere cogit, nisi ad bonum ipsi aliquid conferamus; cum neque libertas nostra sine scientia Dei et usu dignitatis arbitrii nostri faciat, ut in honorem aliquis vel ignominiam fiat; neque sola Dei voluntas in honorem aut ignominiam quemquam faciat nisi materiem quamdam differentiæ habeat, nostram voluntatem quæ in deteriora vel meliora propendeat. Sed hæc sufficiant nobis de libertate arbitrii.

[71] Gen. III. [72] Jud. 9. [73] Gen. XXII, 12. [74] Exod. II. [75] Levit. XVI, 8. [76] I Reg. XVIII, 10. [77] III Reg. XXII, 19, 20 seqq. [78] I Par. XXI, 1. [79] Eccle. X, 4. [80] Zach. III, 1. [81] Isa. XXVII, 1. [82] Job I.

(15) *Nobis.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem mss., « de liberi arbitrii quæstionibus. » Libb. editi, « de liberi arbitrii quæstione. »

(16) *Videndum nunc est.* Sic in omnibus mss. incipit hoc caput. At in editis eadem verba ex quibus constat titulus, repetuntur, et capitis initium constituunt hoc modo: « De contrariis potestatibus videndum nunc est. »

(17) *In Ascensione Moysi.* Ex hoc apocrypho libello qui Hebr. dicebatur פטירת משה, Græce vero Ἀνάληψις sive Ἀνάβασις Μωϋσέως, præter ea quæ citat Judas apostolus I, 9, non dubito quin indidem sit desumpta narratio quæ est apud Clementem Alexand. *Strom.* VI, pag. 679. Ejus quoque libelli meminit Athanasius in *Synopsi sacræ Scripturæ*, et Nicephorus Constantinopolitanus in *Stichometria Chronico com-* D *pendio* subjecta ait Ἀνάληψιν versuum mille et quadringentorum fuisse. Ejus item mentio fit in Actis synodi primæ Nicænæ lib. II, cap. 18, pag. 28, et cap. 20, pag. 33. Vide insuper Evodii epistolam ad S. Augustinum, inter Augustinianas 259; Didymum Alexand. in Epistolam Judæ, tom. IV Bibl. Patrum, p. 326, et Œcumenium in Epistolam Judæ, p. 348.

(18) Libb. editi, « ait diabolo: inspiratum serpentem. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(19) Sic mss. Alias, « pepercisti. »

(20) Ita mss. Alias, « voluerint. »

(21) *Israel.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(22) Sic mss. Alias, « quod voluntarie et proposito suo elegit spiritus quidem, » etc.

(23) Sic mss. Alias, « abutitur Deus. »

ex Veteri Testamento, quantum ad præsens memoriæ succurrere potuerunt, dicta sint de eo quod contrariæ virtutes vel nominantur in Scripturis, vel humano generi dicuntur adversari, postmodum puniendæ. Videamus autem et in Novo Testamento, ubi Satanas ad Salvatorem accedit, tentans eum [83]; spiritus vero maligni et dæmonia immunda, quæ aliquantos obsederant, fugata sunt a Salvatore de corporibus patientium, qui et liberati ab eo dicuntur. Sed et Judas, cum jam diabolus misisset in cor ejus ut traderet Christum [84], postea etiam totum Satanam suscepit in sese : scriptum est enim quia post buccellam introivit in illum Satanas. Paulus vero apostolus docet nos non debere dare locum diabolo, « sed induite, inquit, arma Dei, ut possitis resistere adversus astutias diaboli [85]; » designans « luctamen » esse sanctis « non adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum, adversus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. » Sed et Salvatorem crucifixum esse dicit a principibus hujus mundi qui destruentur, quorum etiam sapientiam dicit se non loqui [86]. Per hæc igitur omnia docet nos Scriptura divina, esse quosdam invisibiles hostes dimicantes adversus nos, et præcipit armari nos debere contra eos. Unde et simpliciores quique Domino Christo credentium existimant, quod omnia peccata quæcunque commiserint homines, ex istis contrariis virtutibus mentem delinquentium perurgentibus fiant, pro eo quod in certamine isto invisibili superiores inveniantur potestates. Quod si, verbi causa, **139** diabolus non esset, nemo hominum omnino delinqueret.

2. Nos vero rationem dilucidius intuentes, hæc ita esse non arbitramur, considerantes ea quæ manifeste ex corporali necessitate descendunt. An vero putandum est quod diabolus esuriendi vel sitiendi (24) causa nobis exsistat? Neminem esse puto qui hoc audeat affirmare. Si ergo esuriendi et sitiendi non nobis ipse sit causa, quid aliud cum uniuscujusque ætas ad virilitatis tempus advenerit, et naturalis caloris incentiva suggesserit? Consequens est sine dubio, ut sicut esuriendi et sitiendi diabolus causa non est, ita nec ejus quidem motus qui adultæ ætati naturaliter suggeritur, id est appetendi coitus desiderium. Quam causam non utique semper a diabolo moveri certum est, ita ut putandum sit quia si diabolus non esset, hujuscemodi admistionis desiderium corpora non haberent. Tum deinde consideremus si, ut superius ostendimus, cibus hominibus non ex diabolo, sed naturali quodam appetitur instinctu, utrum posset fieri ut si diabolus non esset, humana experientia tanta in percipiendo cibo disciplina uteretur, ut nunquam penitus excederet modum, id est, ut vel aliter quam res posceret, vel amplius quam ratio indulgeret, acciperet. et nunquam eveniret hominibus in servando cibi modo mensuraque delinquere. Ego quidem non arbitror hoc ab hominibus ita potuisse servari, etiamsi nulla diaboli provocasset instinctio, ut in percipiendo cibo modum (25) disciplinamque nullus excederet, priusquam id longo usu experientiaque didicissent. Quid igitur est? In escis quidem et potu possibile erat delinquere nos etiam sine diaboli incitamentis, si forte minus continentes, vel minus industrii fuissemus inventi; in appetendo vero coitu, vel naturalibus desideriis temperandis (26), putandum est quod non simile aliquid pateremur? Arbitror autem quod eadem rationis consequentia etiam in cæteris naturalibus motibus possit intelligi, cupiditatis, vel iræ, vel tristitiæ, vel in omnibus omnino quæ per intemperantiæ vitium, modum mensuræ naturalis excedunt. Evidens igitur (27) ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni, adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur; ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus. Cum vero indulserimus ultra quam satis est, et non restiterimus (28) adversus primos intemperantiæ motus, tunc primi hujus delicti accipiens locum virtus inimica instigat et perurget omnibus modis, studens profusius dilatare peccata, et quidem nobis hominibus occasiones et initia præbentibus peccatorum, inimicis autem potestatibus latius ea et longius, et si fieri potest absque ullo fine propagantibus. Ita denique in avaritiam lapsus efficitur, cum primo homines parum quid pecuniæ desiderant, deinde augescente vitio cupiditas increscit. Post hoc jam cum etiam cæcitas mentis ex passione successerit, inimicis virtutibus (29) suggerentibus ac perurgentibus, pecunia jam non desideratur, sed rapitur, et vi, aut etiam sanguinis humani profusione conquiritur. Ad certiorem denique rei fidem, quod immensitates istæ vitiorum a dæmonibus veniant, contemplari etiam ex eo facile potest, quod nihil minus his qui corporaliter vexantur a dæmonibus, etiam illi patiuntur, qui vel immoderatis amoribus, vel iræ intemperantia, vel nimietate tristitiæ perurgentur. Nam et in nonnullis historiis refertur, quod in insaniam quidam ex amore deciderunt, alii ex

[83] Matth. IV. [84] Joan. XIII. [85] Ephes. VI, 11, 12. [86] I Cor. II.

(24) *Vel sitiendi.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(25) Sic mss. Alias, « percipiendi cibi modum. » Infra mss., « etiam sine diaboli incitamentis. » Libb. editi, « et sine diabolicis incitamentis. »

(26) Sic mss. Alias, « tentandis, » male. Paulo post mss., « quia sicut in bonis rebus. » In antea editis deest, « bonis. »

(27) Vide lib. II *Origenian.*, q. 7, num. 5 et 14.

(28) Sic mss. Alias, « substiterimus. » Infra mss., « deinde augescente vitio. » In libb. editis deest, « deinde. »

(29) *Virtutibus.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

iracundia, nonnulli ex tristitia, vel nimio gaudio; quod arbitror ex eo accidere, quia contrariæ istæ virtutes, id est dæmones, loco sibi in eorum mentibus dato, quem intemperantia prius patefecerit (30), sensum eorum penitus possederint: maxime cum nulla eos ad resistendum virtutis gloria concitarit.

3. Quod autem sint quædam peccata quæ non a contrariis virtutibus veniant, sed ex naturalibus corporis motibus initium sumant, manifestissime declarat apostolus Paulus in eo dum dicit: « Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem; hæc sunt quæ sibi invicem resistunt ut non quæ vultis illa faciatis [87]. » Si ergo caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, est nobis aliquando colluctatio adversus carnem et sanguinem, id est cum homines sumus (31), et secundum carnem ambulamus, et cum non possumus tentari in majoribus tentationibus quam humanis, cum dicitur de nobis: « Tentatio vos non comprehendat nisi humana. Fidelis autem Deus qui non permittet vos tentari supra id quod potestis [88-89]. » Sicut enim hi qui agonibus præsunt, eos qui ad certamen veniunt, non utcunque, neque fortuito inter se sinunt inire certamina, sed diligenti examinatione prout vel corpora viderint, vel ætates, æquissima comparatione jungentes illum cum illo, verbi gratia, pueros cum pueris, viros cum viris, qui sibi vel ævi vel roboris propinquitate conveniant; ita intelligendum est etiam de divina providentia, quod omnes qui in hos humanæ vitæ descenderint agones, justissima moderatione dispenset secundum rationem uniuscujusque virtutis, quam ipse solus, qui solus corda hominum intuetur, agnoscit; ut alius quidem pugnet adversus carnem **140** talem, alius vero adversus talem (32), et alius quidem in tantum tempus, alius vero in tantum, et ut alter instigetur carne in hoc vel illud, alius vero in aliud; tum vero ut alius resistat adversus inimicam potestatem illam vel illam, alius vero adversus duas vel tres simul, aut nunc quidem adversus aliam, nunc iterum adversus aliam, et certo tempore quodam adversus illam, et certo quodam adversus aliam, vel post quæ gesta adversus quas pugnet, post quæ vero adversus alias (33). Intuere enim, ne forte tale aliquid indicetur per hoc quod dicit Apostolus: « Fidelis autem Deus qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, » id est, pro eo quod singuli pro virtutis suæ quantitate, vel possibilitate tentantur. Nec tamen quoniam diximus justo Dei (34) judicio unumquemque pro virtutis suæ quantitate tentari, idcirco putandum est, quia omni genere debeat vincere qui tentatur; sicut ille quidem qui in agone contendit, quamvis æqua moderatione comparatus sit adversario, non tamen omni genere vincere poterit. Verum nisi æqualis fuerit concertantium virtus, non erit justa palma vincentis, nec juste culpabitur victus, propterea quod permittit quidem nos tentari, non tamen supra id quod possumus; pro viribus enim nostris tentamur; nec tamen scriptum est, quia faciet in tentatione etiam exitum sustinendi, sed exitum (35), ut sustinere possimus. Ut vero hoc quo posse nobis ipse dedit vel strenue, vel segniter impleamus, in nobis est. Dubium enim non est quod in omni tentatione adest nobis tolerandi virtus, si tamen nos competenter utamur virtute concessa. Non enim (36) idem est habere vincendi virtutem, et vincere, sicut ipse Apostolus cautissimo sermone signavit dicens, quia « Dabit Deus exitum ut sustinere possitis, » non, ut sustineatis. Multi enim non (37) sustinent, sed in tentatione vincuntur. A Deo autem datur, non ut sustineamus: alioquin nullum jam videretur esse certamen; sed ut sustinere possimus. Ea autem virtute quæ nobis data est ut vincere possimus, secundum liberi arbitrii facultatem aut industrie utimur, et vincimus; aut segniter, et superamur. Si enim totum nobis hoc detur ut omni genere superemus, et nullo modo vincamur, quæ jam superest, causa certandi ei qui vinci non potest? Aut quod palmæ meritum, ubi repugnandi adimitur vincendique facultas? Si vero æque quidem omnibus nobis vincendi possibilitas præbeatur, in nostra autem positum sit potestate, quomodo hac possibilitate uti debeamus, id est vel industrie, vel segniter, justa erit vel victi culpa, vel palma victoris. Igitur ex his quæ pro viribus nostris disputata sunt, arbitror quod evidenter apparuit, esse quædam delicta quæ nequaquam malignis virtutibus perurgentibus committamus, alia vero esse quibus instinctu earum ad nimietatem quamdam immoderationemque provocemur. Unde consequens est nunc inquirere quomodo ipsæ contrariæ virtutes hæc ipsa incitamenta operentur in nobis.

4. Cogitationes quæ de corde nostro procedunt, vel memoria quorumcunque gestorum, vel quarumlibet rerum causarumque contemplatio, invenimus quod aliquoties ex nobis ipsis procedant, aliquoties a contrariis virtutibus concitentur (38); interdum etiam a Deo, vel a sanctis angelis immittantur. Verum hæc ita esse fabulosum fortasse videbitur, nisi Scripturæ divinæ testimoniis fuerit comprobatum. Quod ergo cogitatio oriatur ex nobis, David

[87] Gal. v, 17. [88-89] I Cor. x, 13.

(30) *Quem intemperantia prius patefecerit*, sic mss. Alias, « per intemperantiam prius. »

(31) Ita mss. In editis deest, « sumus. »

(32) *Alius vero adversus talem.* Hæc in antea editis omissa sunt, quæ restituunt codd. mss. Ibidem mss., « et ut alter instigetur carne. » Alias, « et ut alter instiget carnem. » Paulo infra mss., « et certo tempore quodam adversus aliam. » Alias pro « quodam » legitur « quo. »

(33) Sic mss. Alias, « adversus malitias. »

(34) *Dei*. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(35) ***Sustinendi, sed exitum.*** Hæc in editis omissa sunt, sed habentur in mss.

(36) Vide *Origenian.* lib. II, q. 7, num. 10.

(37) *Non*. Deest in antea editis, sed reperitur in mss.

(38) Sic hunc locum restituunt mss. Alias legitur, « aliquoties et contrariis virtutibus fieri soleant. Quod Salomon, » etc. Sicque multa omissa fuerant.

testatur in Psalmis dicens: « Quia cogitatio hominis confitebitur tibi, et reliquiæ cogitationis diem festum agent tibi [90]. » Quod autem et a contrariis virtutibus fieri soleat, Salomon in Ecclesiaste testatur hoc modo: « Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimittas; quoniam sanitas compescit peccata multa [91]. » Et Paulus apostolus de iisdem testimonium dabit, dicens: « Cogitationes destruentes, et omnem elationem quæ se extollit adversus scientiam Christi [92]. » Ex Deo autem quod fiat, David nihilominus testatur in Psalmis dicens: « Beatus vir cujus est susceptio apud te, Domine, ascensus in corde ejus [93]. » Et Apostolus dicit, quoniam « Deus dedit in corde Titi [94]. » Quod vero etiam per angelos vel bonos, vel malos aliqua humanis cordibus suggerantur, designat (39) vel Tobiam angelus comitatus vel prophetæ sermo dicentis: « Et respondit angelus qui loquebatur in me [95]; » sed et *Pastoris* liber hæc eadem declarat dicens quod bini angeli singulos quosque hominum comitentur; et si quando bonæ cogitationes cor nostrum ascenderint, a bono angelo suggeri dicit; si vero contrariæ, mali angeli dicit esse instinctum. Eadem quoque Barnabas in Epistola sua declarat, cum duas vias esse dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et præesse certos quosque angelos dicit: viæ quidem lucis, angelos Dei; tenebrarum autem viæ, angelos Satanæ. Nihil tamen (40) aliud putandum est accidere nobis ex ipsis quæ cordi nostro suggeruntur bonis vel malis, nisi commotionem solam et incitamentum provocans nos vel ad bona vel ad mala. Possibile autem nobis est cum maligna virtus nos cœperit ad malum incitare, abjicere a nobis pravas suggestiones, et resistere suasionibus pessimis, et nihil prorsus culpabiliter gerere. **141** Et rursum possibile est ut cum nos divina virtus ad meliora provocaverit, non sequamur, liberi arbitrii potestate in utraque nobis servata. Dicebamus sane in superioribus, quod etiam memoriæ nobis quædam vel bonorum vel malorum suggerantur, sive per divinam providentiam, sive per virtutes contrarias; sicut ostenditur in libro Esther, cum beneficia justissimi Mardochæi Artaxerxes non meminisset, et nocturnis vigiliis fatigatus, a Deo in memoriam recepisset rerum gestarum monimenta chartis mandata requirere; in quibus de beneficiis Mardochæi admonitus inimicum quidem ejus Aman suspendi juberet; ipsi vero

A honores magnificos, universæ autem sanctorum genti salutem periculo jam imminente conferret. Per contrariam vero diaboli virtutem memoriæ pontificum et scribarum putandum est suggestum illud quod venientes ad Pilatum dixerunt: « Domine, recordati sumus quomodo seductor ille dixit, dum adhuc viveret, quia, Post tertiam diem resurgam [96]. » Sed et Judas quod de proditione Domini Salvatoris cogitavit, non fuit a sola mentis ejus malitia veniens. Testata est enim Scriptura, quia « diabolus jam misisset in cor ejus ut traderet eum [97]. » Propter quod et Salomon recte præcepit, dicens: « Cum diligentia serva tuum cor [98]. » Et Paulus apostolus ait: « Amplius debemus intendere his quæ audivimus, ne forte effluamus [99]. » Et

B cum dicit: « Nolite locum dare diabolo [1], » ostendens per hoc, quia certo opere, vel certa quadam desidia animi locus diabolo datur, ut si semel ingressus fuerit cor nostrum, aut obtineat nos, aut certe vel polluat animam, si non penitus obtinere potuerit, cum ignita sua jacula jactat in nos; quibus aliquando quidem in altum descendente vulnere sauciamur, aliquando vero tantummodo inflammamur. Raro certe et paucis quibusdam hæc ejus ignita jacula restinguuntur, ita ut locum vulneris non inveniant, id est, cum quis munitissimo et validissimo scuto fidei fuerit obtectus. Quod vero dictum est in Epistola ad Ephesios: « Quia non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, ad-

C versus mundi hujus rectores tenebrarum harum, adversus spiritalia nequitiæ in cœlestibus [2]: » ita oportebit intelligi quod dixit (41), « nobis; » id est, mihi Paulo, et vobis Ephesiis, et quibuscunque non est colluctatio cum carne et sanguine. His etenim certamen est adversus principatus et potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum, non sicut erat Corinthiis, quibus certamen adhuc adversus carnem et sanguinem erat, quos tentatio non apprehenderat nisi humana.

5. Nec tamen putandum est quod singuli quique adversus omnia hæc decertent. Impossibile enim (42) id esse arbitror ulli hominum, quamvis ille sit sanctus (43), ut adversus omnia hæc simul possit

D habere certamen. Quod si ullo modo id accidat, quod certe fieri non potest, impossibile est ut id prorsus ferre possit humana natura sine maxima subversione sui; sed sicut, verbi gratia, quinquaginta aliqui milites si dicant sibi imminere cer-

[90] Psal. LXXV, 11. [91] Eccle. X, 4. [92] II Cor. X, 4, 5. [93] Psal. LXXXIV, 5. [94] II Cor. VIII, 16. [95] Zach. I, 14. [96] Matth. XXVII, 63. [97] Joan. XIII, 2. [98] Prov. IV, 23. [99] Hebr. II, 1. [1] Ephes. IV, 27. [2] Ephes. VI, 12.

(39) Ita mss. In editis deest, « designat; » et legitur; « vel qui Tobiam angelus comitatur.... sed et de Pastoribus liber, » etc. Utrum autem unicuique homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere Origenes putaverit, fuse disseritur *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, numero præsertim tricesimo.

(40) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 5 et 16.

(41) In libb. antea editis post, « dixit, » legitur: « Mihi Paulo et Ephesiis quibus certamen adhuc adversus carnem et sanguinem erat, quos tentatio non apprehenderat nisi humana. » Sicque multa omissa sunt quæ restituunt codd. mss.

(42) Caute lege.

(43) *Sanctus.* In cod. Corbeiensi habetur, « spiritus, » male.

tamen adversus alios quinquaginta, non ita intelligendum est, quod unus ex illis adversus quinquaginta dimicaturus sit, sed recte dicit unusquisque illorum, quia certamen nobis est adversum quinquaginta, omnibus tamen adversum omnes; ita etiam hoc audiendum est quod Apostolus dicit, quod universis athletis et militibus Christi colluctatio et certamen est adversus omnia ista quæ enumerata sunt; omnibus, singulis tamen, vel cum singulis futuro certamine, vel certe prout probatum fuerit ab agonis ipsius justo præside Deo. Arbitror namque quia certa mensura sit humanæ naturæ: etsi Paulus ille sit de quo dicitur: « Vas electionis est mihi iste[3]; » aut Petrus adversus quem portæ inferi non prævalent, aut si Moyses ille sit amicus Dei (44), quorum nullus prorsus omnem simul adversariarum virtutum catervam posset sine sui aliqua pernicie tolerare, nisi forte illius solius virtus operetur in eo qui dixit: « Confidite, ego vici mundum[4]. » Propter quem confidenter etiam Paulus dicebat: « Omnia possum in eo qui me confortat Christus[5]. » Et iterum: « Amplius autem (45) quam omnes illi laboravi, non autem ego, sed gratia Dei mecum[6]. » Propter hanc ergo virtutem quæ utique humana non est, operantem et loquentem in se, Paulus dicebat: « Certus sum autem quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque præsentia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque virtus, neque alia ulla creatura poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro[7]. » Sola enim per se humana natura non arbitror quia possit adversus angelos, et excelsa et profunda, et aliam creaturam habere certamen; sed cum senserit præsentem in se Dominum et inhabitantem, confidentia divini adjutorii dicet: « Dominus illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo (46)? Dum appropiant super me nocentes ut edant carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt. Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum; si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo[8]. » Unde ego arbitror (47) quod nunquam homo fortassis per seipsum virtutem contrariam vincere potest, nisi usus fuerit adjutorio divino. Unde et angelus luctatus esse dicitur cum Jacob[9]. Quod nos quidem ita intelligimus, quia non idem sit luctatum esse *cum* Jacob angelum, quod est *adversum* Jacob; sed is quidem qui ei salutis **142** ipsius causa aderat, qui et cognitis

A profectibus ejus, etiam nomen ei Israel dedit, iste cum ipso luctatur; id est, cum ipso est in agone, et juvat eum in certamine; cum sine dubio alius esset adversus quem dimicaret, et adversus quem ei certamen ageretur. Denique Paulus non dixit nobis esse luctamen *cum* principibus, vel *cum* potestatibus, sed *adversus* principatus et potestates[10]. Unde etsi Jacob luctatus est, sine dubio adversus aliquam harum virtutum luctatus est, quas humano generi, et sanctis præcipue adversari et movere certamina Paulus enuntiat. Ideo denique dicit de eo Scriptura, quia « luctatus est cum angelo, et invaluit ad Deum[11]; » ut sit agonis quidem certamen angeli adjutorio sustentatum, perfectionis vero palma vincentem perducat ad Deum.

B 6. Nec sane arbitrandum est quia hujusmodi certamina corporum robore et palæstricæ artis exercitiis peragantur, sed spiritui adversus spiritum (48) pugna est, similiter ut Paulus designat adversus principatus, et potestates, et mundi hujus rectores tenebrarum nobis imminere certamen. Ipsa vero certaminum species ita intelligenda est, cum damna, cum pericula, cum opprobria, cum criminationes excitantur adversum nos, non id agentibus adversis potestatibus ut hæc tantummodo patiamur, sed ut per hæc vel ad iram multam, vel ad tristitiam nimiam, vel ad desperationem ultimam provocemur; vel certe quod est gravius, conqueri adversus Deum fatigati et victi tædiis C compellamur, tanquam humanam vitam non æque justeque moderantem; ut per hoc infirmemur in fide, vel decidamus ab spe, vel transferri cogamur a veritate dogmatum, et impium aliquid de Deo sentire persuadeamur. Talia namque quædam scripta sunt de Job, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum ejus poposcisset a Deo. Per quod etiam illud edocemur, quod non fortuitis aliquibus incursionibus impugnemur, si quando nos talia aliqua facultatum damna percusserint, neque quod fortuito nostrorum aliquis captivus abducitur, vel domorum (49) ruinæ in quibus chari quique opprimantur, eveniunt; in quibus omnibus unusquisque fidelium dicere debet, quia « Non haberes adversum me potestatem, nisi esset data tibi desuper[12]. » Vide (50) enim quia non D cecidisset domus Job supra filios ejus nisi prius adversus eos diabolus accepisset potestatem; neque equites ternis ordinibus irruissent, ut raperent camelos ejus, vel boves, cæteraque animalia, nisi instincti ab eo spiritu cui se ministros ex propositi sui obedientia mancipaverant. Sed nec ille quidem qui videbatur

[3] Act. IX, 15. [4] Joan. XVI, 33. [5] Philip. IV, 13. [6] I Cor. XV, 10. [7] Rom. VIII, 38, 39. [8] Psal. XXVI, 1, 2, 3, 4. [9] Gen. XXXII, 24. [10] Ephes. VI, 12. [11] Gen. XXXII, 24. [12] Joan. XIX, 11.

(44) Vide lib. II *Origenian.*, q. 7, n. 17.

(45) Ita mss. Alias, « confortavit Christus. Amplius autem. » etc.

(46) *Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo.* Hæc omissa sunt in antea editis, licet reperiantur in omnibus mss.

(47) Vide *Origenian.* lib. II, q. 7, n. 17.

(48) Sic mss. Alias, « et palæstricæ virtutis peragantur, sed spiritus adversus spiritum, » etc.

(49) Libb. editi, « vel domus. » Mss. « vel domorum ruinæ. » Ibidem mss., « opprimantur, eveniunt. » Alias, « opprimantur, ruerint. »

(50) Sic mss. Alias, « vidi. »

ignis, vel quod putatum est fulmen, cecidisset super oves Job, antequam diabolus diceret ad Deum: « Nonne tu communisti omnia quæ foris sunt, et ejus reliqua? Sed nunc immitte manum tuam, et continge omnia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi [13]. »

7. Ex quibus omnibus illud ostenditur, quod omnia hæc quæ fiunt in hoc mundo, quæ media existimantur, sive illa tristia sint, sive quoquomodo (51) sint, non quidem a Deo fiunt, nec tamen sine Deo; dum malignas et contrarias virtutes talia volentes operari non solum non prohibet Deus, sed et permittit facere hæc, sed certis quibusque temporibus et personis; sicut et in ipso Job dicitur, quia ad certum tempus paratus est cadere sub aliis, et domus ipsius deprædari ab iniquis. Propterea docet nos Scriptura divina omnia quæ accidunt nobis tanquam a Deo illata (52) suscipere, scientes quod sine Deo nihil fit. Quod autem hæc ita sint, id est, quod sine Deo nihil fiat, quomodo possumus dubitare, Domino et Salvatore pronuntiante et dicente: « Nonne duo passeres asse væneunt, et unus ex ipsis non cadet super terram sine Patre vestro qui in cœlis est [14]? » Sed necessitas nos traxit paulo amplius evagari de colluctatione adversarum virtutum, quam adversus homines gerunt, disputantes et de his quæ humano generi accidunt tristioribus, id est tentationibus vitæ hujus, sicut ait Job: « Nonne tentatio est omnis vita hominis super terram [15]? » ut manifestius quomodo hæc accidant, et quam pie de his sentiri debeat, panderetur. Nunc videamus quomodo homines etiam in peccatum falsæ scientiæ dilabuntur, vel quo prospectu virtutes contrariæ etiam de his pugnas adversum nos soleant commovere.

CAPUT III.

De triplici sapientia.

1. Docere nos volens sanctus (53) Apostolus magnum aliquid et reconditum de scientia et sapientia in prima ad Corinthios Epistola ait: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam vero non hujus mundi, neque principum hujus mundi qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus mundi cognovit: si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent [16]. » In quo ostendere volens sapientiarum differentias, describit esse quamdam hujus mundi sapientiam, et esse quamdam sapientiam principum hujus mundi, aliam vero esse (54) Dei sapientiam. Sed et hoc cum **143** dicit: « Sapientiam principum hujus mundi, » non arbitror eum communem aliquam omnium principum hujus mundi sapientiam dicere, sed singulorum principum propriam quamdam mihi videtur indicare sapientiam. Et rursum cum dicit: « Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram [17], » requirendum est si eamdem dicit Dei sapientiam hanc quæ abscondita est a temporibus aliis et generationibus, et non innotuit filiis hominum, sicut nunc revelata est sanctis apostolis ejus et prophetis, quæ erat et illa ante adventum Salvatoris sapientia Dei, ex qua sapiens erat Salomon, quo Salomone plus esse quod docet Salvator, ipsius Salvatoris sermo (55) pronuntiat, cum dicit: « Et ecce plus Salomone hic [18-19]. » In quo ostenditur quia hi, qui docebantur a Salvatore, plus aliquid docebantur quam sciverat Salomon. Si enim quis dicat quia sciebat quidem Salvator amplius, non tamen etiam aliis plura tradebat quam Salomon, quomodo conveniet, et consequenter dictum putabitur etiam illud quod (56) in subsequentibus ait: « Regina Austri surget in judicio, et condemnabit homines generationis hujus, propterea quod venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, et ecce plus Salomone hic? » Est igitur sapientia mundi hujus, est et sapientia per singulos fortasse principes mundi hujus. De ipsa vero unius Dei sapientia illud sentimus indicari, quod minus quidem in antiquioribus et veteribus operata sit, amplius vero et manifestius revelata per Christum est. Verum de sapientia Dei in locis propriis requiremus.

2. Nunc vero quoniam quidem in manibus est tractatus de virtutibus contrariis, qualiter moveant etiam ea certamina quibus falsa scientia etiam humanis mentibus inseritur, et seducuntur animæ dum se putant invenisse sapientiam, necessarium puto dicere atque distinguere quæ sit sapientia mundi hujus et quæ principum mundi hujus, ut per hoc qui sint etiam patres hujus sapientiæ, imo vero sapientiarum harum, possimus advertere (57). Arbitror igitur, sicut supra diximus, sapientiam esse hujus mundi aliam quamdam præter illas sapientias, quæ sunt principum hujus mundi, per quam sapientiam intelligi videntur ea et comprehendi quæ hujus mundi sunt. Quæ tamen in se nihil habet, ut possit aliquid vel de Divinitate, vel de mundi ratione,

[13] Job I, 10, 11. [14] Matth. X, 29. [15] Job VII, 1. [16] I Cor. II, 6, 7, 8. [17] I Cor. II, 7. [18-19] Matth. XII, 42.

(51) *Quoquomodo*. Ita mss. Alias, « commoda. »

(52) Sic mss. Alias, « illa mala. »

(53) In libb. antea editis legitur, « docere nos monet sanctus, » quæ verba constituunt etiam ibidem initium capitis tertii præmisso hoc titulo: « De triplici sapientia, » sed in omnibus mss. nullum est capitis incipientis indicium, et post illa verba, « adversum nos soleant commovere, » continua serie scriptum est, « docere nos volens sanctus, » etc.

(54) *Esse*. Sic mss. Alias, « etiam. » Ibidem mss., « communem aliquam omnium principum. » Libb. editi, « unam aliquam omnium principum. »

(55) Sic mss. Alias, « plus etiam dicitur quod docet Salvator, quod et ipsius Salvatoris sermo. »

(56) Sic mss. Alias, « convenienter dictum putabitur etiam quod, » etc.

(57) Sic mss. Alias, « et per hoc qui sunt etiam patres hujus sapientiæ per quos veram differentiam sapientiarum harum possimus advertere. »

vel de quibuscunque excelsioribus rebus, vel de A bonæ ac beatæ vitæ institutione sentire, sed est talis, verbi causa, ut est omnis ars poetica, vel grammatica, vel rhetorica, vel geometria, vel musica, cum quibus annumeranda est fortassis etiam medicina. In his omnibus sapientiam mundi hujus inesse sentiendum est. Sapientiam vero principum hujus mundi intelligimus, ut est Ægyptiorum secreta, quam dicunt, et occulta philosophia, et Chaldæorum astrologia et Indorum (58) de scientia excelsi pollicentium, sed et Græcorum multiplex variaque de Divinitate sententia. Igitur in Scripturis sanctis invenimus principes esse per singulas gentes, sicut in Daniele legimus [20] principem esse quemdam regni Persarum (59), et alium principem regni Græcorum quos non homines esse, sed vir- B tutes quasdam, evidenter ex consequentia ipsius lectionis ostenditur. Sed et in Ezechiele propheta princeps Tyri virtus esse quædam spiritalis manifestissime designatur [21]. Hi ergo et alii hujusmodi, habentes singuli sapientias suas, et astruentes dogmata sua variasque sententias, ut viderunt Dominum et Salvatorem nostrum pollicentem et prædicantem se ob hoc venisse in hunc mundum, ut destrueret omnia illa quæcunque essent falsi nominis scientiæ dogmata, continuo quis obtegeretur intrinsecus, ignorantes, insidiati sunt ei : « Astiterunt enim reges terræ (60), et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus [22]. » Quibus eorum insidiis cognitis, et C his quæ adversus Filium Dei moliti sunt intellectis, cum gloriæ Dominum crucifixerunt, ait Apostolus quia, « Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam autem non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi qui destruuntur, quam nemo principum hujus mundi cognovit. Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent [23]. »

3. Quærendum sane est utrum istæ sapientiæ principum hujus mundi quibus homines imbuere nituntur, insidiandi et lædendi studio ingerantur hominibus ab adversariis virtutibus, aut tantummodo erroris causa adhibeantur; id est, non lædendi hominis prospectu, sed quia hæc vera esse ipsi illi mundi hujus principes arbitrantur, ideo etiam cæteros docere cupiant ea quæ ipsi vera esse D opinantur (61); quod et magis arbitror. Sicut enim, verbi causa, Græcorum auctores, vel uniuscujusque hæresis principes cum prius ipsi errorem falsæ doctrinæ pro veritate susceperint, et hanc esse veritatem apud semetipsos judicaverint, tunc demum etiam cæteris eadem persuadere conantur, quæ apud semetipsos vera esse censuerint; ita putandum est facere et principes hujus mundi, in quo mundo certæ quæque spiritales virtutes certarum (62) gentium sortitæ sunt principatum, et propter hoc principes hujus mundi appellatæ sunt. Sunt præterea etiam aliæ præter hos principes speciales **144** quædam (63) mundi hujus energiæ (64), id est, virtutes spiritales aliquæ, certa quædam operantes quæ ipsæ sibi pro arbitrii sui libertate ut agerent elegerunt, ex quibus sunt isti principes qui operantur sapientiam hujus mundi; verbi causa, ut sit propria quædam energia ac virtus, quæ inspiret poeticam, alia quæ geometriam, et ita quæque singulas quasque hujuscemodi (65) artes disciplinasque commoneant. Denique quamplurimi Græcorum opinati sunt artem poeticam sine insania non posse constare : unde et in historiis eorum refertur aliquoties eos quos vates appellant, subito insaniæ cujusdam spiritu esse repletos. Quid autem dicendum est de his etiam quos divinos appellant, a quibus per inoperationem (66) dæmonum eorum qui eis præsunt, versibus arte modulatis responsa proferuntur? Sed et hi quos magos vel maleficos dicunt, aliquoties dæmonibus invocatis supra pueros adhuc parvæ ætatis, versu eos dicere poemata admiranda omnibus et stupenda fecerunt. Quæ hoc modo geri arbitranda sunt, quod sicut sanctæ et immaculatæ animæ si cum omni affectu omnique puritate se voverint Deo, et alienas se ab omni dæmonum contagione servaverint, et per multam abstinentiam purificaverint se, et piis ac religiosis imbutæ (67) fuerint disciplinis, participium per hoc Divinitatis assumunt, et prophetiæ ac cæterorum divinorum donorum gratiam merentur; ita putandum est etiam eos qui se opportunos contrariis virtutibus exhibent, id est, industria vita, vel studio amico illis et accepto (68), recipere eorum inspirationem, et sapientiæ eorum ac doctrinæ participes effici. Ex quo fit ut eorum inoperationibus repleantur, quorum se prius famulatui subjugarunt.

4. De his sane qui de Christo aliter docent quam Scripturarum regula patitur, non otiosum est intueri, utrum insidioso proposito adversum Christi

[20] Dan. x. [21] Ezech. xxvi. [22] Psal. ii, 2. [23] I Cor. ii, 6, 7, 8.

(58) Sic mss. Alias, « Judæorum. »

(59) Vide supra lib. i, c. 5, num. 4 et 5, item l. ii *Origenian.*, q. 5, n. 26.

(60) Ita mss. Alias, « falsi nominis dogmata quæ obtegerentur intrinsecus, continuo ei insidiati sunt, et astiterunt reges terræ. » Infra mss., « lædendi studio ingerantur.... aut.... adhibeantur. » In editis legitur, « ingeruntur et adhibentur. » Ibidem mss., « ipsi illi mundi hujus principes. » In editis deest, « ipsi, » et « hujus. » Ibidem mss., « docere cupiant. » Alias, « docere cupiunt. »

(61) Caute lege.

(62) Sic mss. Alias, « cæterarum. » Ibidem mss., « principes hujus mundi appellatæ sunt. » Libb. editi, « principes hujus mundi appellati sunt. »

(63) *Speciales quædam.* Sic mss. Alias, « spirituales quædam. »

(64) Vide l. ii *Origenian.*, q. 5, n. 29.

(65) Sic mss. Alias, « et ita quasque singulas hujuscemodi. »

(66) *Inoperationem.* Sic recte mss. Alias mendose « incorporationem. »

(67) *Piis ac religiosis imbutæ.* Sic mss. Alias, « piis sacræ religionis imbutæ. »

(68) Sic mss. Alias, « vel studio et amicitia illis accepta. ».

fidem nitentes contrariæ virtutes fabulosa quædam simul et impia (69) dogmata commentæ sint; an vero etiam ipsæ audito verbo Christi et neque evomere id valentes ex arcanis conscientiæ suæ, neque pure sancteque retinere, per vasa opportuna sibi, et, ut ita dicam, prophetas suos (70), diversos errores contra regulam Christianæ veritatis induxerint. Et magis putandum est quod apostatæ et refugæ virtutes, quæ a Deo recesserint, ex ipsa mentis suæ propositique nequitia vel invidia eorum quibus veritate cognita (71) ad illum gradum unde ipsæ delapsæ sunt, præparantur ascensus, ad impediendos hujuscemodi profectus, errores hos falsæ doctrinæ deceptionesque componunt. Manifeste ergo et ex multis indiciis demonstratur, quod humana anima, dum in hoc est corpore, recipere potest diversas energias, id est, inoperationes (72) spirituum diversorum malorum ac bonorum; et malorum quidem duplici specie, id est, vel tunc cum penitus ex integro eorum possederint mentem, ita ut nihil omnino eos quos obsederint, intelligere vel sentire permittant, sicut exemplo sunt hi quos vulgo energumenos vocant, quos amentes et insanos videmus, quales illi erant qui in Evangelio a Salvatore curati esse referuntur; vel cum sentientem quidem et intelligentem animum cogitationibus variis et sinistris persuasionibus inimica suggestione depravant: ut exemplo est Judas ad proditionis facinus diaboli immissione provocatus, sicut Scriptura declarat, dicens: « Cum autem jam diabolus misisset in cor Judæ Scariotis ut traderet eum [24]. » Boni vero spiritus recipit quis energiam, id est, inoperationem, cum movetur (73) et provocatur ad bona, et inspiratur ad cœlestia vel divina (74); sicut sancti angeli et ipse Deus inoperatus est in prophetis, suggestionibus sanctis ad meliora provocans et cohortans; ita sane ut maneret in arbitrio hominis ac judicio, si sequi velit aut nolit ad cœlestia et divina provocantem. Unde et ex hac manifesta discretione dignoscitur quomodo anima melioris spiritus præsentia moveatur, id est, si nullam prorsus ex imminenti aspiratione obturbationem vel alienationem mentis incurrat, nec perdat arbitrii sui judicium liberum; sicut exemplo sunt omnes vel prophetæ, vel apostoli, qui divinis responsis sine ulla mentis obturbatione ministrabant.

A Boni ergo spiritus suggestionibus humanam memoriam ad recordationem meliorum provocari exemplis jam in superioribus edocuimus, cum Mardochæi et Artaxerxis fecimus mentionem.

5. Illud quoque consequenter requirendum puto, ex quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis.

HIERON. INTER.

Sed et hoc requirendum (75) quare humana anima nunc ab his, nunc ab aliis virtutibus ad diversa moveatur.

Cujus rei causas (76) suspicor esse quasdam antiquiores etiam hac nativitate corporea, sicut designat Joannes in matris ventre tripudians et exsultans, cum vox salutationis Mariæ ad aures Elisabeth matris ejus allata est; et ut declarat Jeremias B propheta, qui antequam plasmaretur in utero matris [25], cognitus erat Deo, et antequam e vulva procederet sanctificatus ab eo est, et puer adhuc prophetiæ gratiam accepit.

145 Et rursum econtrario manifeste ostenditur (77) ab adversariis spiritibus quosdam a prima statim ætate possessos, id est nonnullos cum ipso dæmone esse natos (78), alios vero a puero divinasse historiarum fides declarat. Alii a prima ætate dæmonem quem C Pythonem nominant, id est, ventriloquum (79) passi sunt. Pro quibus omnibus ab his qui Dei providentia regi omnia quæ in mundo sunt, asserunt, sicut nostra quoque continet fides, ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni injustitiæ culpa providentia demonstretur, nisi priores quædam fuisse eis causæ dicantur, quibus antequam in corpore nascerentur animæ, aliquid contraxerint culpæ in sensibus vel motibus suis, pro quibus hoc merito pati a divina providentia judicatæ sunt. Liberi namque arbitrii semper est anima (80), etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est; et libertas arbitrii vel ad bona semper (81), vel ad mala

HIERONYMI INTERP.

Et econtrario parvuli licet, et pene lactantes malis replentur spiritibus, et in divinos atque hariolos inspirantur, in tantum ut etiam dæmon Pythonicus quosdam a tenera ætate possideat, quos derelictos esse apud providentiam Dei, cum nihil tale fecerint ut istiusmodi insaniam sustinerent, non est ejus qui nihil vult absque Deo fieri, et omnia illius justitia gubernari.

[24] Joan. XIII, 2. [25] Jer. I.

(69) *Impia.* Sic mss. Alias, « ipsæ. »

(70) Sic mss. Alias, « perversa dogmata, et per, ut ita dicam, prophetas suos. »

(71) *Cognita.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(72) Libb. editi, « operationes. »

(73) Sic mss. In ed. deest, « quis, » et « movetur. »

(74) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 3.

(75) *Sed et hoc requirendum*, etc. Ex epistola Hieronymi ad Avitum, ubi addit: « et putat (Origenes) quorumdam antequam venirent in corpora, merita præcessisse; ut est illud Joannis exsultantis in utero matris suæ, quando ad vocem salutationis Mariæ indignam se confabulatione ejus Elisabeth confitetur. » Quod revera hoc loco dixisse Origenem, fidem facit interpretatio Rufini.

D (76) Vide lib. II *Origenian.*, q. 6, n. 4 et q. 7, n. 13.

(77) Sic mss. Alias, « ex responsis e contrario ostenditur. » Versio Hieronymi e regione posita exstat in epistola ad Avitum.

(78) Sic mss. Alias, « cum ipso dæmone possessos esse natos. »

(79) Sic mss. Merlinus, « ventricolum; » Genebrardus, « ventricosum. » Ibidem in antea editis legitur: « pro quibus omnibus ab his Dei providentia regi omnia quæ in mundo sunt (ut sanctæ Scripturæ asserunt, nostra quoque continet fides), ut mihi videtur, » etc. Sed omnes codd. mss. ut in nostro textu.

(80) Vide l. II *Origenian.*, q. 7, n. 2.

(81) *Semper.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

movetur; nec unquam rationabilis sensus, id est mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. Quos motus causas præstare meritorum verisimile est etiam prius quam in hoc mundo aliquid agant; ut pro his meritis vel causis per divinam providentiam statim a prima nativitate imo et ante nativitatem, ut ita dicam, vel boni aliquid vel mali perpeti dispensentur. Et hæc quidem dicta sint de his quæ videntur hominibus, vel a prima nativitate statim, vel etiam antequam in hanc lucem prorumpant, evenire. De his vero quæ a diversis spiritibus animæ, id est humanæ cogitationi suggeruntur, quæ vel ad bona, vel ad contraria provocent, interdum etiam in hoc exsistere quædam anteriores corporeæ nativitatis causæ putandæ sunt. Interdum vero vigilans mens, et abjiciens a se quæ mala sunt, bonorum ad se adjutorium provocat; vel econtrario negligens et ignava, dum minus cauta est, locum dat his spiritibus qui velut latrones ex occulto insidiantes, irruere humanas mentes, cum locum sibi datum per segnitiem viderint, moliuntur, sicut ait Petrus apostolus, quia « adversarius noster diabolus tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret [26]. » Propter quod die noctuque cor nostrum omni custodia servandum est, et locus non est dandus diabolo, sed omnia agenda sunt, quibus ministri Dei, hi videlicet spiritus qui ad hæreditatem salutis vocati sunt [27], inveniant in nobis locum, et delectentur ingredi hospitium animæ nostræ, et habitantes apud nos consiliis nos regant; si tamen habitaculum cordis nostri virtutis et sanctitatis cultu invenerint exornatum (82). Verum sufficiant ista pro viribus nostris disserta a nobis de his virtutibus quæ humano generi adversantur.

CAPUT IV.

De humanis tentationibus.

1. Nunc ne de humanis quidem tentationibus silendum puto, quæ nascuntur interdum ex carne et sanguine, vel ex prudentia carnis et sanguinis quæ Deo dicitur esse inimica. Et utrum verum sit quod quidam dicunt, quasi binas animas esse per singulos (83), posteaquam de his tentationibus exposuimus, quæ plus quam humanæ dicuntur, id est quas adversum principatus et potestates, et adversum mundi hujus rectores tenebrarum harum, et adversus spiritalia nequitiæ in cœlestibus gerimus, vel quæ nobis adversus spiritus malignos et immundos dæmones peraguntur, dicemus. In qua re consequenter arbitror requirendum, si in nobis hominibus qui ex anima constamus et corpore

A ac spiritu vitali, est etiam aliud aliquid quod incitamentum habeat proprium (84), et commotionem ad malum provocantem; sicut haberi a quibusdam quæstio solet hujusmodi, utrumnam velut duæ animæ (85) in nobis dicendæ sint, una quædam divinior et cœlestis, et alia inferior: an vero ex hoc ipso quod corporibus inhæremus (quæ corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus exanima, quia ex nobis, id est, ex animabus corpus materiale vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui), trahimur et provocamur ad hæc mala quæ corpori grata sunt (86); an vero tertium, quod quidam Græcorum arbitrati sunt, quia anima nostra cum una sit per substantiam, ex pluribus tamen constet, et una pars ejus rationa-
B bilis, pars vero alia irrationabilis dicatur, et ea quidem pars quam irrationabilem dicunt, in duos rursum dividatur affectus cupiditatis et iracundiæ. Has ergo tres **146** quas supra diximus (87) de anima opiniones a nonnullis haberi invenimus. Ex quibus illud interim, quod quibusdam Græcorum philosophis visum diximus, quia tripartita sit anima, non valde confirmari ex divinæ Scripturæ auctoritate pervideo; ad alia vero duo (88) quæ reliqua sunt, inveniri possunt aliquanta quæ ex divinis Litteris aptari posse videantur.

2. Ex quibus primo illud discutiamus quod astruere solent quidam, quia una sit bona in nobis anima et cœlestis, alia vero inferior et terrestris, et quod ea quidem quæ melior est, cœlitus insera-
C tur (89), qualis est illa quæ et Jacob adversus Esau adhuc in utero posito palmam victoriæ supplantati præstitit fratris [28]; et quæ in Jeremia sanctificatur ex vulva [29], et Spiritu sancto repletur ex utero in Joanne. Illam vero inferiorem, quam dicunt ex corporali eam semine simul asserunt (90) cum corpore seminari, unde et præter corpus vivere eam vel subsistere negant posse, propter quod et carnem eam frequenter appellari dicunt. Quod enim scriptum est: « Caro concupiscit adversus spiritum [30], » non hoc de carne dictum accipiunt, sed de hac anima quæ proprie carnis est anima. Sed et ex his student nihilominus confirmare hæc quæ in Levitico ita scripta sunt: « Anima omnis carnis,
D sanguis ipsius [31]. » Ex eo enim quod per totam carnem sanguis diffusus vitam præstat carni, in sanguine inesse aiunt hanc animam quæ dicitur totius carnis esse anima. Hoc autem ipsum quod dictum est carnem repugnare adversus spiritum, spiritum autem adversus carnem; et quod dictum est: « Ani-

[26] I Pet. v, 8. [27] Heb. I, 14. [28] Genes. xxv. [29] Jerem. I. [30] Gal. v, 17. [31] Levit. xvii, 14.

(82) In libb. antea editis vox, « exornatum, » ultima est capitis tertii, et incipit caput quartum cum hoc titulo: « De humanis tentationibus. » Verum in mss. nulla hujusmodi tituli mentio, nullum capituli incipientis indicium.

(83) Sic mss. Alias, « per substantiam. » Ibidem mss., « exposuimus. » Alias, « exposuerimus. »

(84) Ita mss. Alias, « aliquod incitamentum quod motum habeat proprium. »

(85) Sic mss. Alias, « utrum duæ animæ. »

(86) *Grata sunt.* Sic mss. Alias, « contraria sunt. »

(87) Sic mss. Alias, « quos produximus tres, » etc.

(88) *Duo.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(89) Libb. editi, « inferatur. »

(90) Sic mss. Alias, « sanctificatur ex utero in Joanne. Illam vero inferiorem quam ex corporali semine simul asserunt, » etc.

ma omnis carnis, sanguis ipsius, » alio nomine iidem vocari dicunt sapientiam carnis, quod est spiritus quidam materialis, qui legi Dei subjectus non est, sed nec potest esse subjectus, quia voluntates habet terrenas et desideria corporalia. De hoc putant etiam Apostolum dixisse illud quod ait : « Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati quæ est in membris meis [32]. » Si vero quis objiciat eis hoc dici de natura corporis, quod vere secundum proprietatem quidem naturæ suæ mortuum est, habere autem dicitur sensum (91) vel sapientiam quæ inimica est Deo, vel quæ repugnat adversus spiritum, pro eo veluti si quis dicat quodammodo carnis ipsius esse vocem quæ clamet non esuriendum, non sitiendum, non algendum, neque velle prorsus in aliquo molestiam pati sive ex abundantia, sive ex penuria; hæc illi resolvere atque impugnare conabuntur, ostendentes quamplurimas alias esse passiones (92) animæ quæ in nullo prorsus a carne originem trahant, et tamen his spiritus adversetur, sicut est ambitio, avaritia, æmulatio, invidia, superbia, et his similia : cum quibus pugnam quamdam esse humanæ menti, vel spiritui videntes, ideo causam omnium horum malorum non ponunt aliud quid nisi hanc de qua superius diximus, velut corporalem animam (93) et ex seminis traduce generatam. Adhibere quoque ad assertionem (94) horum etiam illud testimonium Apostoli solent, quod ait : « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitiæ, idololatria, veneficia (95), inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, sectæ, invidiæ, ebrietates, comessationes, et his similia [33]; » dicentes non hæc omnia de usu vel delectatione carnis originem trahere, ita ut putentur ejus substantiæ quæ animam non habet, id est carnis, hi omnes motus exsistere. Sed et illud quod ait : « Videte, fratres, vocationem vestram, quoniam non multi inter vos sapientes secundum carnem [34]; » ad hoc videbitur inclinandum, ut propria quædam videatur (96) esse carnalis ac materialis sapientia, alia vero sit sapientia secundum spiritum, quæ utique non potest dici sapientia, nisi sit anima carnis, quæ sapiat hoc quod carnis sapientia nominatur. Ad hæc aiunt etiam illud : « Si A caro repugnat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem [35], » uti non quæ volumus illa faciamus, quæ sunt de quibus dicit ut non quæ volumus, faciamus? Certum est, aiunt, de spiritu (97) non dici : Non enim voluntas spiritus prohibetur. Sed neque de carne, quia si non habet animam propriam, sine dubio nec voluntatem habebit. Superest ergo ut de hujus animæ voluntate dicatur, quæ habere potest propriam voluntatem (98), quæ utique adversatur voluntati spiritus. Et si ita est, constat quod hujus animæ voluntas quædam media est inter carnem et spiritum, uni sine dubio e duobus serviens et obtemperans, cuicunque obtemperare delegerit. Quæ cum se delectationibus carnis subdiderit, carnales homines facit; cum vero se spiritui junxerit, in B spiritu esse homines facit, et propter hoc spiritales nominari. Quod designare (99) Apostolus videtur, cum dicit : « Vos autem in carne non estis, sed in spiritu [36]. » Requirendum ergo est quæ sit omnino hæc ipsa voluntas inter carnem et spiritum, præter eam voluntatem quæ carnis esse vel spiritus dicitur. Pro certo namque habetur quod omnia quæcunque spiritus esse dicuntur, voluntas sit spiritus; et quæcunque opera carnis esse dicuntur, voluntas sit carnis. Quæ ergo ista est præter hæc voluntas animæ quæ extrinsecus nominatur, quam voluntatem nolens nos facere **147** Apostolus dicit : « Ut non quæcunque vultis illa faciatis [37]. » In quo hoc videtur designari, quod neutro ex his duobus, id est neque carni, neque spiritui debeat adhærere. Sed C dicet quis quia sicut melius quidem est animæ (1), si propriam faciat voluntatem, quam ut voluntatem faciat carnis; sic iterum melius est facere voluntatem spiritus magis quam propriam voluntatem. Quomodo ergo Apostolus ait, « ut non quæ vultis, illa faciatis? » Quoniam in ea pugna quæ inter carnem et spiritum geritur, non omnino spiritus certa victoria est. Manifestum est enim obtinere in quamplurimis carnem (2).

3. Verum quoniam in disputationem incidimus profundam, in qua necesse est ex singulis quibusque partibus quæ possunt moveri, discutere (3); videamus ne forte in hoc loco tale aliquid tractari potest, quia sicut melius est animæ sequi spiritum, D tunc cum spiritus carnem vicerit, ita etiam si (4) videtur ei esse deterius sequi carnem repugnantem

[32] Rom. VII, 23. [33] Gal. V, 19, 20, 21. [34] I Cor. I, 26. [35] Galat. V, 17. [36] Rom. VIII, 9. [37] Galat. V, 17.

(91) Sic mss. Alias, « sensus. »

(92) Sic mss. Alias, « hoc illis resolvere atque impugnare conabimur ostendentes alias esse passiones. »

(93) *Animam.* Deest in libb. antea editis, sed habetur in mss.

(94) Ita mss. Alias, « sermonem. »

(95) *Veneficia.* Alias deerat, sed habetur in mss.

(96) Sic mss. Alias, « videretur. »

(97) Libb. editi, « de Spiritu sancto. » Sed in mss. deest, « sancto. »

(98) *Quæ habere potest propriam voluntatem.* Hæc in antea editis omissa sunt, licet reperiantur in mss. Ibidem mss., « et si ita est, constat. » Libb. editi, « et si illa est, constat. »

(99) Sic mss. Alias, « quid ergo designare, » etc.

(1) *Animæ.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(2) Sic mss. Alias, « quomodo ea pugna. » Ibidem mss., « obtinere in quamplurimis carnem. » Alias, « obedire in quamplurimis carnem. »

(3) Ita mss. Alias, « in quam necesse est colligere ex singulis quibusque partibus quæ possunt mores discutere. »

(4) *Si.* Deest in editis, at reperitur in mss. Paulo post mss. : « Tamen forte utilius videatur obtineri animam a carne, quam residere in suis propriis, » etc. Alias, « cum forte utilius videatur obedire animam carni quam residere in propriis. »

adversus spiritum, et ad se revocare animam volentem, tamen forte utilius videatur obtineri animam a carne, quam residere in suis propriis voluntatibus. Namque quoniam nec calida dicitur esse, nec frigida, sed in medio quodam tepore perdurans, tardam et satis difficilem conversionem poterit invenire. Si vero carni adhæreat (5), ex his ipsis interdum malis quæ ex carnis vitiis patitur, satiata aliquando et repleta, velut gravissimis oneribus luxuriæ ac libidinis fatigata, facilius et velocius converti a materialibus sordibus ad cœlestium desiderium et spiritualem gratiam potest. Et hoc arbitrandum est dixisse Apostolum, idcirco pugnare spiritum adversus carnem, et carnem adversus spiritum, ut non quæcunque volumus, illa faciamus, sine dubio ea quæ extra voluntatem spiritus et extra voluntatem carnis designata sunt; ut si aliis nominibus diceremus, quia melius est hominem aut in virtute esse, aut in malitia, quam in nullo horum; anima vero priusquam (6) se convertat ad spiritum et unum efficiatur cum eo, dum adhæret corpori et de carnalibus cogitat, neque in bono statu videtur esse, neque manifeste in malo, sed esse animali, ut ita dixerim, similis. Melius autem est ut si fieri potest adhærens spiritui efficiatur spiritalis. Si vero fieri non potest, magis expedit eam vel carnis malitiam sequi, quam in suis positam voluntatibus, animalis irrationabilis statum tenere. Hæc autem tractavimus volentes singularum assertionum disserere opiniones, ampliori quam voluimus usi excursu, uti ne latere nos putarentur ea quæ moveri solent ab his qui quærunt, utrum sit alia anima in nobis præter hanc cœlestem et rationabilem, quæ huic naturaliter adversetur, et vocetur vel caro, vel sapientia carnis, vel anima carnis.

4. Nunc videamus quid etiam adversum hæc responderi soleat ab his qui defendunt unum esse in nobis motum, et unam vitam unius ejusdemque animæ (7), cujus sive salus, sive perditio secundum actus suos ipsi proprie ascribatur. Et primo videamus cujusmodi sint passiones animi quas patimur cum sentimus intra nosmetipsos velut in partes nos rapi per singula; cum pugna quædam fit cogitationum in cordibus nostris, et quædam nobis verisimilitudines suggeruntur, quibus nunc in hoc, nunc in aliud inclinamur, quibusque nunc quidem arguimur, nunc vero nosmetipsos amplectimur. Nihil autem magnum est si mala ingenia dicamus

A quia varium ac sibi ipsi repugnans judicium habeant et a semetipso discordans, cum etiam in omnibus hominibus ita inveniatur, si quando deliberatio incertæ rei ad consilium venerit, et prospicitur, vel consulitur quid rectius vel utilius eligatur. Nihil ergo mirum si duæ verisimilitudines sibi invicem occurrentes et contraria suggerentes, in diversas partes animum rapiunt. Verbi causa, si cogitatio invitet aliquem ad fidem et timorem Dei, tunc non potest dici quia caro adversum spiritum pugnet; sed dum incertum est quod verum et utile est, animus in diversa rapitur. Ita et cum putatur caro ad libidinem provocare, consilium vero melius hujuscemodi incitamentis resistit, non putandum est vitam esse aliquam aliam quæ adversus aliam resistat

B (8), sed naturam corporis quæ repleta sativi humoris loca evacuare gestit atque defluere; sicut nec contraria aliqua virtus, nec vita alterius animæ putanda est quæ nobis excitat sitim et provocat ad bibendum, vel quæ esurire facit, et irritat ad cibum. Sed sicut hæc naturalibus motibus corporis vel appetuntur, vel evacuantur, ita et naturalis seminis congregatus per tempus in suis locis humor expelli gestit, et abjici : quod in tantum nequaquam impulsu alterius cujusquam provocationis efficitur, ut etiam sponte interdum soleat egeri. Cum ergo dicitur, quia « caro pugnat adversus spiritum [38], » ita intelligunt isti, quia usus, vel necessitas, vel delectamentum carnis provocans hominem abstrahit et abducit a divinis et spiritalibus

C rebus. Pro necessitate etenim corporis abstracti, divinis et in æternum profuturis rebus vacare non sinimur. Sic rursus divinis et spiritalibus anima

148 vacans, et spiritui conjuncta, impugnare dicitur carnem, dum resolvi eam deliciis non sinit et voluptatibus fluitare, quibus naturaliter delectatur. Hoc modo etiam illud asserunt quod dictum est : « Sapientia carnis inimica est Deo [39], » non quod vere animam habeat caro, vel sapientiam propriam, sed sicut abusive dicere solemus et sitire terram et velle eam bibere aquam, hoc utique quod dicimus velle, non proprie, sed abusive proferimus, velut si dicamus iterum quia domus recomponi vult, et alia multa his similia; ita et sapientia carnis ac-

D cipienda est, vel quod dictum est quia « caro (9) concupiscit adversus spiritum. » Adjicere solent etiam illud quod dictum est : « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra [40]. » Quod enim cla-

[38] Galat. v, 17. [39] Rom. viii, 7. [40] Genes. iv, 10.

(5) Cave, et confer num. 29 lib. *De oratione*.

(6) Sic mss. Alias, « postquam. » Infra mss., « usi excursu. » Alias, « usi excessu. »

(7) Sic mss. Alias, « quæ etiam ad hoc responderi soleant. » Ibidem mss., « et unam vitam unius ejusdemque animæ. » Alias, « et unam animam unius ejusdemque animæ. »

(8) Sic mss. Alias, « non putanda est vita esse alia animæ. » Paulo post mss., « evacuare gestit atque defluere. » Alias, « evacuare gestit atque replere. » Infra mss. « hominem abstrahit et abducit. » Libb. editi, « hominem extrahit et abducit. »

(9) *Quia caro.* Hæ duæ voces desunt in antea editis, sed habentur in mss. Infra mss., « velut lex quædam corpori inest. » Libb. editi, « velut lex corporum est. » Ibidem mss., « intentius possit divina contueri. » Alias, « contentus possit divina contueri. » Paulo post mss., « descriptæ sunt esse hæreses. » Alias, « descriptæ essent hæreses. »

mat ad Dominum, non est proprie sanguis ille qui effusus est, sed abusive sanguis clamare dicitur, dum ejus qui sanguinem effudit vindicta deposcitur. Sed et illud quod Apostolus ait : « Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ [41], » ita intelligunt tanquam si dixisset, quod is qui verbo Dei vacare vult, pro necessitatibus et usibus corporalibus, quæ velut lex quædam corpori inest, distrahitur atque divellitur atque impeditur ne sapientiæ vacans intentius possit divina contueri mysteria.

5. Quod vero inter carnis opera descriptæ sunt esse etiam hæreses, et invidiæ, et contentiones, vel cætera, ita accipiunt, quod anima cum crassioris sensus fuerit effecta, ex eo quod corporis sese passionibus subdit, oppressa vitiorum molibus, et nihil subtile ac spiritale sentiens, caro dicitur effecta, et inde nomen trahit, in quo plus studii vel propositi gerit. Addunt etiam hæc requirentes : quis invenietur, vel quis dicetur conditor mali hujus sensus qui dicitur sensus (10) carnis? Quia alium nullum creatorem animæ et carnis quam Deum credendum esse defendunt. Et si dicamus quia bonus Deus in ipsa conditione sua aliquid sibi creavit inimicum, utique absurdum videbitur. Si ergo scriptum est, quia « sapientia carnis inimica est Deo [42], » et hoc factum ex conditione dicetur, videbitur ipse Deus naturam sibi (11) aliquam fecisse inimicam, quæ ei non potest esse subjecta nec legi ejus; quippe si animale esse putabitur, de quo hæc dicuntur. Quod si ita recipiatur, quid jam differre videbitur ab his qui diversas naturas animarum dicunt esse creatas, quæ naturaliter vel perituræ sint, vel salvandæ? Quod utique solis hæreticis placet, qui dum justitiam Dei pia ratione asseverare non possunt, hujuscemodi impietatis (12) figmenta componunt. Et nos quidem, prout potuimus, ex singulorum personis quæ dici possunt disputationis modo de singulis dogmatibus in medium protulimus; qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sit ratio.

CAPUT V.

Quod mundus ex tempore cœperit.

1. Post hæc jam quoniam quidem de ecclesiasticis definitionibus unum habetur præcipue secundum historiæ nostræ fidem, quod mundus hic factus sit, et ex certo tempore cœperit, et secundum

A promulgatam omnibus consummationem sæculi pro sui corruptione solvendus sit, etiam de hoc pauca repetere non videtur absurdum. Et quantum quidem ad Scripturarum fidem pertinet, perfacilis videtur de hoc assertio. Denique hæretici cum in alia multa (13) distracti sint, in hoc tamen Scripturæ auctoritati cedentes, visi sunt consonare. De conditione ergo mundi quæ alia nos Scriptura magis poterit edocere quam ea quæ a Moyse de origine ejusdem scripta est? Quæ licet majora intra se contineat quam historiæ narratio videtur ostendere, et spiritalem in quammaximis contineat intellectum, atque in rebus mysticis et profundis velamine quodam litteræ utatur; tamen nihilominus indicat hoc sermo narrantis, quod ex certo tempore creata sunt omnia quæ videntur. De consum-

B matione vero mundi, primo Jacob indicat cum ad filios suos testatur dicens : « Convenite ad me, filii Jacob, ut annuntiem vobis quid erit in novissimis diebus [43], » vel, *post novissimos dies.* Si ergo sunt novissimi dies, vel post novissimos dies, cessare dies necesse est qui cœperunt. David quoque ita ait : « Cœli peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimentum veterascent; et sicut opertorium mutabis eos, et mutabuntur; tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient [44]. » Dominus vero et Salvator noster cum dicit : « Qui creavit ab initio masculum et feminam fecit eos [45], » factum etiam esse mundum ipse testatur; et rursum dicens quia, « Cœlum et terra transient, verba

C autem mea non transient [46] (14), » corruptibilem eum finiendumque designat. Sed et Apostolus dicens : « Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [47]; » manifeste finem mundi declarat; et cum rursum **149** dicit : « Transiet habitus hujus mundi [48]. » Verum in eo ipso quod dixit quia vanitati creatura subjecta est, etiam initium ejus ostendit; si enim vanitati creatura subjecta est propter (15) spem aliquam, ex causa utique subjecta est; et quod ex causa est, necesse est ut cœperit; non enim poterat sine ullo initio vanitati creatura esse subjecta, et sperare

D liberari a servitute corruptionis quæ servire non cœperat. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis hujuscemodi dicta reperiet si quis requirat

[41] Rom. VII, 23. [42] Rom. VIII, 7. [43] Genes. XLIX, 1. [44] Psal. CII, 27, 28. [45] Matth. XIX, 4. [46] Matth. XXIV, 35. [47] Rom. VIII, 20. [48] I Cor. VII, 32.

(10) *Sensus.* Deest in antea editis, at reperitur in mss. Ibidem mss., « Deum credendum esse defendunt. » In editis omittitur, « credendum. »

(11) *Sibi.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Paulo post mss., « de quo hæc dicuntur. » Editi, « de quo hæc dicentur. »

(12) Ita mss. Alias, « impietatibus. » Paulo post mss., « disputationis modo. » Alias, « disputationis causa. » Notandum in antea editis sequentia verba, « quæ magis amplectenda sit ratio, » finem esse capitis quarti quod statim excipit caput quintum, hoc titulo præmisso, « Quod mundus ex tempore cœpit. » At in nostris mss. nullum est hujusce tituli vestigium, aut capitis desinentis et alterius incipientis indicium.

(13) *Multa.* Deest in antea editis, sed habetur in mss. Ibidem mss., « visi sunt consonare. » Alias, « nisi sunt consonare. »

(14) Sic mss. Alias, « transibunt. » Ibidem mss., « sed et Apostolus dicens. » Alias, « sed et Paulus dicens. »

(15) *Initium ejus ostendit; si enim vanitati creatura subjecta est propter.* Hæc quæ in antea editis omissa sunt, restituunt omnes codd. mss. Paulo post mss., « sine ullo initio vanitati creatura, » etc. In editis deest, « vanitati. »

ex otio, quibus et initium habere mundus, et finem sperare dicitur.

2. Si quis ergo est qui adversetur in hac parte vel auctoritati Scripturæ (16) nostræ, vel fidei, inquiremus ab eo utrum dicat Deum comprehendere posse omnia, annon posse? Et dicere quidem non posse, manifeste impium est. Si vero, quod necesse est, dixerit quia omnia comprehendit, superest ut eo ipso quo comprehendi possunt, et initium habere intelligantur et finem. Nam quod penitus sine initio ullo est, comprehendi omnino non potest. In quantumcunque enim se intellectus extenderit, in tantum comprehendendi facultas sine fine subducitur et differtur, ubi initium non habetur.

3. Sed solent nobis objicere dicentes: « Si cœpit mundus ex tempore (17), quid ante faciebat Deus quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum (18), vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. Hoc nobis objicere solent dicentibus mundum hunc ex certo tempore cœpisse, et secundum Scripturæ fidem annos quoque ætatis ipsius numerantibus. Ad quas propositiones non arbitror aliquem hæreticorum secundum rationem dogmatis sui posse facile respondere.

Nos vero consequenter respondebimus (19) observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari, sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset, fuisse alios credimus. Quod utrumque divinæ Scripturæ auctoritate firmabitur. Nam quod erit post hunc alius mundus Isaias docet, dicens: « Erit cœlum novum et terra nova, quæ ego faciam permanere in conspectu meo, dicit Dominus[49]. » Quod autem ante hunc mundum fuerint etiam alii, Ecclesiastes ostendit dicens: « Quid est quod factum est? Id ipsum quod futurum est. Et quid est quod creatum est? Hoc ipsum quod creandum, et nihil est omnino recens sub sole. Sed quis loquetur et dicet, Ecce hoc novum est? Jam fuit id in sæculis quæ fuerunt ante nos[50]. » Quibus testimoniis utrumque simul probatur, quod et ante fuerint sæcula, et futura sint postmodum. Non tamen putandum est plures mundos simul esse, sed post hunc initium aliorum futurum (20); de quibus nunc non est necessarium per singula repetere, cum jam id in superioribus fecerimus.

HIERON. INTERP.

Nobis autem placet et ante hunc mundum alium fuisse mundum, et post istum, alium futurum. Vis discere quod post corruptionem hujus mundi alius sit futurus? Audi Isaiam loquentem: « Erit cœlum novum et terra nova, quæ ego permanere facio in conspectu meo. » Vis nosse quod ante fabricam istius mundi, alii mundi in præterito fuerint? Ausculta Ecclesiasten: « Quid est quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est quod factum est? Ipsum quod futurum est. Et non est omne novum sub sole quod loquatur et dicat: Ecce hoc novum est. Jam enim fuit in sæculis pristinis quæ fuerunt ante nos. » Quod testimonium non solum fuisse, sed futuros mundos esse testatur, non quod simul et pariter omnes fiant, sed alius post alium.

4. Illud sane otiose prætereundum non arbitror (21), quod Scripturæ sanctæ conditionem mundi novo quodam et proprio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod Latine improprie translatum *constitutionem* mundi dixerunt; καταβολή vero in Græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod Latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi (22) interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator: « Et erit tribulatio in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi[51], » hic constitutio καταβολή dicta est: quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait: « Qui elegit nos ante mundi constitutionem[52], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo (23) nomine indicetur: et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius

VERSIO S. HIER.

Divinitus habitaculum (24) et veram requiem apud superos existimo intelligi, in qua creaturæ

[49] Isai. LXVI, 22. [50] Eccle. I, 9. [51] Matth. XXIV, 21. [52] Ephes. I, 4.

(16) *Scripturæ*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Infra mss., « sine initio ullo est. » In editis deest, « ullo. »

(17) Vide l. II *Origenian.*, q. 12, n. 4.

(18) Sic mss. Alias, « quid ante faciebat Deus antequam mundus fieret? otiosam enim dicere naturam Dei, otiosum est. » Ibidem mss., « aliquando bene non fecerit. » In antea editis deest, « bene. »

(19) Cave et caute lege.

(20) *Initium aliorum futurum*. Sic mss. Alias, « interim alios futuros. »

(21) Vide l. II *Origenian.*, q. 12, n. 2.

(22) *Dixerunt: καταβολή vero in Græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod Latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi.* Hæc quæ de suo adjecit Rufinus, in omnibus habentur mss.; sed omissa sunt in antea editis.

(23) *Novo*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Paulo post mss., « ex ipsius finis contemplatione. » Libb. antea editi, « et ipsius finis contemplatio est. »

(24) *Divinitus habitaculum*, etc. Hæc quæ locum superiorem ab Hieronymo allatum statim sequuntur in epist. ad Avitum, aut dissimulavit Rufinus, aut adulteravit uti liquet ex utriusque versionum collatione.

finis **150** contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus. Simile etiam rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem sperant, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non videntur et æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus (25) quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; « vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in spe [83], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significantiam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur, cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo, quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero, ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri, caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas (26), ex multis assertionibus comprobatur : per quod solum Dei justitia omnibus earum (27) dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo, vel in illo vitæ ordine posita sit.

rationabiles commorantes antequam ad inferiora loca descenderent, et de invisibilibus ad visibilia commigrarent, ruentesque ad terram crassis coporibus indigerent, antiqua beatitudine fruebantur. Unde conditor Deus fecit eis congrua humilibus locis corpora, et mundum istum visibilem fabricatus est, ministrosque ob salutem et correptionem eorum qui ceciderunt, misit in mundum; ex quibus alii certa obtinerent loca, et mundi necessitatibus obedirent; alii injuncta sibi officia singulis quibusque temporibus quæ novit artifex Deus, sedula mente tractarent. Et ex his sublimiora mundi loca sol et luna et stellæ quæ ab Apostolo creatura dicuntur, acceperunt. Quæ creatura vanitati subjecta est eo quod crassis circumdata corporibus et aspectui pateat; et tamen non sponte subjecta est vanitati, sed propter voluntatem ejus qui eam subjecit in spe. Et iterum : *Alii vero in singulis locis atque temporibus, quæ solus artifex novit, mundi gubernaculis serviunt, quos angelos esse credimus.* Et post paululum : *Quem rerum ordinem totius mundi regit Providentia, dum aliæ virtutes de sublimioribus corruunt, aliæ paulatim labuntur in terras; istæ voluntariæ descendunt, aliæ præcipitantur invitæ; hæ sponte suscipiunt ministeria, ut ruentibus manum porrigant; illæ coguntur ingratæ, ut tanto tempore in suscepto officio perseverent.* Et iterum : *Ex quo sequitur ut ob varios motus varii creentur et mundi, et post hunc quem incolimus, alius multo dissimilis mundus fiat. Nullusque alius diversis casibus et profectibus, et vel virtutum præmiis, vel vitiorum suppliciis, et in præsenti, et in futuro, atque in omnibus et retro, et priora temporibus potest merita dispensare, et ad unum rursum finem cuncta pertrahere, nisi solus conditor omnium Deus, qui scit causas propter quas alios permittat sua perfrui voluntate, et de majoribus ad ultima delabi, alios incipiat visitare et gradatim quasi manu data ad pristinum retrahere statum, et in sublimibus collocare.*

5. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes (28) vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant, compellebantur ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc mundo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

6. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt : ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi fuerat sollicitudo commissa, non jam tali auxilio, nec similibus suis indiguit defensoribus, sed

[83] Rom. VIII, 20.

(25) Sic mss. In editis omittitur « solum, » et pro « animabus » legitur « animalibus ; » et paulo post, « deducta sunt, licet non volentia. »

(26) Vide l. II *Origenian.*, q. 5, n. 11.

(27) Ita mss. Editi autem, « eorum. » Paulo post mss., « hanc ergo dispositionem Dei. » In editis deest « ergo. »

(28) Sic mss. Editi vero, « nolentes. » Infra mss., « quæ in hoc mundo fiunt. » Editi, « quæ in hoc mundo sunt. » Paulo post mss., « sicut autem diximus. » Editi, « sicut autem audivimus. »

auctoris ipsius et creatoris sui opem depoposcit, qui et his obediendi, et illis regendi corruptam profanamque restitueret disciplinam. Unde unigenitus Filius Dei qui erat Verbum et sapientia Patris, cum esset in ea gloria apud Patrem quam habuit antequam mundus esset, exinanivit **151** semetipsum, et formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem, ut obedientiam doceret eos qui non aliter nisi per obedientiam salutem consequi poterant; regendi quoque regnandique corruptas restituit leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi, vel regnandi (29), verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo (30). Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus [54]. »

7. Verum nescio quo pacto hæretici non (31) intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant; cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium est, bonum sit, id est non esse subjectum. Sermo namque Apostoli secundum quod isti volunt, hoc videtur ostendere, dum dicit : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia [55], » ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei universa subjecerit. Sed miror quomodo hoc intelligi possit, ut is qui nondum sibi subjectis omnibus non est ipse subjectus, tunc cum

A subjecta fuerint sibi omnia, cum rex omnium fuerit, et potestatem tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cum subjectus ante non fuerit; non intelligentes quod subjectio Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, et suscepti ab eo operis palmam declara', cum non solum regendi ac regnandi summam quam in universam emendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjectionis correcta (32) reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio qua subjectus esse dicitur Filius Patri (33), valde consequens et cohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis; ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta B universæ creaturæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti (34), subjectorum salus in eo intelligatur et reparatio perditorum.

8. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et temporibus subjectio ista complebitur; non necessitate aliqua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat omnis mundus Deo, sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque dignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salutis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique et nos homines cum vel servos, vel filios erudimus, dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt (35), minis eos et metu coercemus; cum C vero boni, utilis et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu, verbo ac ratione suasi ad omnia quæ bona sunt, acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata

[54] I Cor. xv, 28. [55] Ibid.

(29) Sic mss. Editi vero, « docendi. » Paulo infra mss., « quos subjicit Patri et qui per eum veniunt. » In editis pro « subjicit, » legitur « subjecit, » et « venerunt, » pro « veniunt. » Paulo post mss., « omnia in ipso constant et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. » Editi, « omnia constant et ipse est caput. Etiam ipse est salus, salutem consequentium plenitudo. »

(30) Vide l. III *Origenian.*, q. 11, n. 16.

(31) *Non.* Hanc particulam quæ in editis deerat, restituunt mss. Paulo infra mss., « secundum quod isti volunt. » In editis pro « volunt » legitur « dicunt. » Paulo post mss. : « Ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei. » Editi, « ut qui quasi is qui nunc

D Patri non sit subjectus, futurus sit tunc cum Pater ei. » Infra libb. editi, « quam universa emendaverit creatura. » sed mss. ut in nostro textu. Forte legendum, qua universam emendaverit creaturam. »

(32) *Reparata.* Ita mss. Editi autem, « parata. »

(33) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 16.

(34) Cave.

(35) Alias, « dum adhuc veritatis per ætatem rationis incapaces sunt. » Sed in mss. deest « veritatis : » quam vocem utpote hic redundantem omisimus. Paulo post mss., « verbo ac ratione suasi ad omnia. » Alias, verbo ac ratione sua ad omnia. » Infra mss., « occasiones quasdam præstet. » In editis deest, « quasdam. » Paulo infra mss., « gloria in æterna sæcula. » Alias, « gloria æterna in sæcula. »

indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant; quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset, soli Deo cognitum est et Unigenito ejus, per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta sanctificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

1. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad **152** hunc nos locum quæstionis ordo perduxit (36). Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis (37) omnium dicitur, a quamplurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. » Tunc deinde addit: « Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos[56]. » Hoc ergo quod dixit, « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit (38); similitudinis vero perfectio in consummatione servata est; scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consciscerет, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes apostolus definit, hoc modo pronuntians: « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus; si vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio dicetis, Similes ei erimus[57]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem (39) non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse

A hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens: « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint mecum; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint[58]. » In quo jam videtur ipsa similitudo (40), si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est.

In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ corporeæ quamvis expurgatæ ad liquidum et penitus spiritalis effectæ, non videatur obsistere vel ad similitudinis di-
B gnitatem, vel ad unitatis proprietatem; quod naturæ divinæ quæ utique incorporea est, nec similis videatur dici corporea natura posse, nec unum cum ea vere ac merito designari, maxime cum id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas doceat.

INTERP. S. HIERON.

Quia, ut crebro jam diximus (41), *principium rursus ex fine generatur, quæritur utrum et tunc futura sint corpora, an sine corporibus aliquando vivendum sit, cum redacta in nihilum fuerint; et incorporalium vita incorporalis esse credenda sit, qualem et Dei novimus. Nec dubium est quin si omnia corpora ad mundum istum sensibilem pertineant, quæ appellantur ab Apostolo visibilia, futura sit vita incorporalium incorporalis.*

Et paulo post: *Illud quoque quod ab eodem Apostolo dicitur: « Omnis creatura liberabitur a servi-*
C *tute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei[59], » sic intelligimus, ut primam creaturam rationabilium et incorporalium esse dicamus, quæ non serviat corruptioni, eo quod non sit vestita corporibus; et ubicunque corpora fuerint, statim corruptio subsequatur. Postea autem liberabitur de servitute corruptionis quando receperint gloriam filiorum Dei, et Deus fuerit omnia in omnibus.*

Et in eodem loco: *Ut autem incorporeum finem omnium rerum esse credamus, illa nos Salvatoris oratio provocat in qua ait: « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint[60]. » Etenim scire debemus quid sit Deus, et quid sit futurus in fine Salvator: et quomodo in sanctis similitudo Patris et Filii repromissa sit; quomodo in se illi*
D *unum sunt, sic et isti in eis unum sint. Aut enim suscipiendum est universitatis Deum vestiri corpore, et quomodo nos carnibus, sic illum qualibet materia circumdari, ut similitudo vitæ Dei, in fine sanctis possit æquari; aut si hoc indecens est, maxime apud*

[56] Gen. I, 26, 27. [57] Joan. III, 2, 3. [58] Joan. XVII, 21. [59] Rom. VIII, 28. [60] Joan. XVII, 21.

(36) Vide l. II *Origenian.*, q. 12, n. 9.

(37) Sic mss. Editi vero, « quæ etiam finis. » Paulo post mss., « assumptum puto. » Editi, « sumptum puto. »

(38) Ita mss. Editi autem, « perceperit. » Paulo post mss., possibilitate sibi perfectionis in initiis data. » Editi mendose, « possibilitatem sibi perfectionis divinitus datam. » Paulo infra mss., « ita se habere Joannes. » Editi, « in se habere Joannes. »

(39) *Hæc eadem.* Omittunt libb. editi, sed restituunt mss.: mox mss., « designat dum ipse hoc. » Editi, « denuntiat ipse dum hoc. » Paulo post mss., « in quo jam videtur. » Editi, « in quo jam videbitur. »

(40) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 7 et 10.

(41) *Quia, ut crebro jam diximus.* etc. Hieronymus epist. 94, ad Avitum, hæc refert dixisse Origenem, « cum de fine disputare cœpisset; » quæ omnia utpote nimis erronea prætermisit Rufinus, et alia nobis hic et paulo ante obtrudit, ut legenti patebit.

eos qui saltem ex minima parte Dei sentire cupiunt majestatem, et ingenitæ atque omnia excedentis naturæ gloriam suspicari; e duobus alterum suscipere cogimur, ut aut desperemus similitudinem Dei, si eadem semper sumus corpora habituri, aut si beatitudo nobis ejusdem cum Deo vitæ promittitur, eadem qua vivit Deus, nobis conditione vivendum est.

(42) [Λεγομένου τοῦ Θεοῦ πάντα γενέσθαι ἐν πᾶσιν, ὥσπερ οὐ δυνάμεθα κακίαν καταλιπεῖν, οὔτε Θεὸς πάντα γίνεται ἐν πᾶσιν, οὐδὲ ἄλογα ζῶα, ἵνα μὴ καὶ ἐν κακίᾳ ὁ Θεὸς γίνηται, καὶ ἐν ἀλόγοις ζώοις· ἀλλ' οὐδὲ ἄψυχα, ἵνα μὴ καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, ὅτε πάντα γίνεται. Οὕτως οὐδὲ σώματα, ἅτινα τῇ ἰδίᾳ φύσει ἄψυχά ἐστιν.

VERS. NOV.

Cum Deus dicatur fieri omnia in omnibus, quemadmodum non possumus asserere nequitiam, ita neque Deus fit omnia in omnibus, neque id quod sunt bruta, ne Deus sit quoque in malitia et in brutis animalibus; sed neque fit quod sunt inanimata, ne sit etiam in illis, quando fit omnia. Ita neque fit quod corpora sunt, quæ propria natura inanima sunt.]

2. Cum ergo in fine Deus esse omnia et in omnibus promittatur, sicut consequens est (43), non est putandum venire ad illum finem animalia, vel pecora, vel bestias, ne etiam in animalibus, B aut pecoribus, vel bestiis Deus inesse designetur; sed nec ligna vel lapides, ne in his quoque esse dicatur Deus. **153** Ita ne ullam quidem malitiam ad illum finem putandum est pervenire: ne dum in omnibus Deus esse dicitur, etiam in aliquo malitiæ vasculo inesse dicatur. Nam et si nunc quoque ubique et in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil C potest esse vacuum Deo, non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentius intuendum est quale est hoc quod perfectionem beatitudinis rerumque finem significat: quod non solum in omnibus (44) esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus. Quæ sint ergo ista omnia quæ Deus futurus sit in omnibus, requiramus.

3. Et ego quidem arbitror, quia hoc quod in A omnibus omnia dicitur esse Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens expurgata omnium vitiorum fæce, atque omni penitus abstersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliud aliquid nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus: non enim jam ultra boni malique discretio, quia nusquam malum; omnia enim Deus est, cui jam non adjacet malum; nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum manducare concupiscet, qui semper in bono est, et cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet B illum statum quem tunc habuit natura rationabilis, cum de ligno sciendi bonum et malum comedere non egebat; ut amoto omni malitiæ sensu, et ad sincerum purumque deterso, solus qui est unus bonus Deus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed in omnibus ipse sit omnia (45). Cum jam nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, tunc vere Deus omnia in omnibus erit.

Verum (46) istam perfectionem (47) ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem C statu quo supra diximus putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat (48). Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur admistio. De qua re plenius a nobis quæ in su-

INTERPRET. HIERONYMI.

Nec dubium est quin post quædam intervalla temporum rursus materia subsistat, et corpora fiant, et mundi diversitas construatur propter varias voluntates rationabilium creaturarum quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora delapsæ tantam malitiam receperunt, ut in contrarium verterentur, dum nolunt servare principium, et incorruptam beatitudinem possidere.

(42) *Λεγομένου τοῦ Θεοῦ.* Locus hic exstat ad calcem epistolæ Justiniani imperatoris ad Menam.

(43) Ita mss. Editi autem, « sicut conveniens est. » Paulo post mss., « ne in his quoque esse dicatur Deus. Ita ne ullam quidem. » Editi, « ut in his quoque esse dicatur Deus. Ita nec ullam quidem. » Mox mss., « in aliquo malitiæ vasculo inesse. » In editis deest, « malitiæ, » et pro « inesse » legitur « esse. »

(44) *Quod non solum in omnibus esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus.* Hæc desunt in antea editis, sed in omnibus habentur nostris mss.

(45) *Et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed in omnibus ipse sit omnia.* Hæc quoque in antea editis desiderantur quæ nostri mss. restituunt.

(46) Caute lege.

(47) *Verum istam perfectionem*, etc. Mihi valde hoc loco adhuc suspecta est interpretis Rufini fides. Pervulgatum quippe Origenis dogma de beatarum animarum peccatis et lapsibus, in alios interpretatione sua transfert. Quinetiam quod aliis ascribentem Origenem inducit, id confutantem ipsum exhibet D infra num. 6, his verbis: « In quo statu (beatitudinis) etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, » etc. Suspicor itaque hæc omnia de suo Rufinum attexuisse et pro iis obtrudisse quæ initio hujus capitis num. 1, et hic ex epistola Hieronymi ad Avitum repræsentantur. Videsis lib. II *Origenian.*, q. 11, num. 9.

(48) Sic mss. Editi mendose, « corporali admoveat. » Paulo post mss., « quoniam apud Apostolum mentionem spiritalis corporis invenimus qualiter etiam inde sentiri. » Editi, « quoniam apostolum Paulum mentionem spiritalis fecisse invenimus; qualiter etiam mihi sentiri. » Paulo infra mss., « talem quamdam esse sentimus. » Editi, « talem quidem esse sentimus. » Mox mss., « verum etiam omnem illam creaturam. » In editis deest « omnem. » Ibidem mss., « de corpore etiam illud Apostolus dixit; » editi, « de quo corpore etiam Paulus apostolus dixit.

perioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt.

Nec hoc ignorandum quod multæ rationabiles creaturæ usque ad secundum et tertium et quartum mundum servent principium, nec mutationi in se locum tribuant; aliæ vero tam parum de pristino statu amissuræ sint, ut pene nihil perdidisse videantur, et nonnullæ grandi ruina in ultimum præcipitandæ sint barathrum. Novitque dispensator omnium Deus in conditione mundorum singulis abuti juxta meritum et opportunitates et causas quibus mundi gubernacula sustentantur et initiantur: ut qui omnes vicerit nequitia, et penitus se terræ coæquaverit, in alio mundo qui postea fabricandus est, fiat diabolus, principium plasmationis Domini, ut illudatur ei ab angelis qui exordii amisere virtutem.

4. Nunc vero quoniam apud Apostolum mentionem spiritalis corporis invenimus, qualiter etiam inde sentiri debeat de hoc, tantummodo prout possumus requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiritalis corporis talem quamdam esse sentimus, in quo inhabitare deceat non solum sanctas quasque perfectasque animas, verum etiam omnem illam creaturam quæ liberabitur a servitute corruptionis. De corpore etiam illud Apostolus dixit: « Domum habemus non manu factam, æternam in cœlis [61], » id est in mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam (49) capere possumus, quantæ puritatis, quantæ subtilitatis, quantæque gloriæ sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea quæ nunc, licet cœlestia sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna **154** sunt [62], » omnibus his corporibus, quæ sive in terris, sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici (50) potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritalis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus illum [63]. » Non autem dubitandum est (51) naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit et meritum rationabilis naturæ poposcerit. Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu præbuit se materia conditori, utpote Domino et creatori suo, quo diversas cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

5. Propterea namque (52) etiam novissimus inimicus (53), qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim Omnipotenti impossibile est, nec insanabile est aliquid factori suo; propterea enim fecit omnia ut essent, et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero (54) qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus, substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « Quoniam terra es, inquit, et in terram ibis [64], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam, prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritalis.

6. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tunc cum omnia restituentur, ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen (55) non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæcu-

[61] II Cor. v, 1. [62] II Cor. iv, 18. [63] I Cor. ii, 9. [64] Gen. iii, 19.

(49) *Conjecturam.* Optime mss. Male editi, « et censuram. »

(50) Sic mss. Editi mendose, « convinci. »

(51) Vide l. ii *Origenian.*, q. 9, n. 7.

(52) Sic mss. In editis deest « namque, » et post inimicus, » additur: « id est diabolus. » Paulo post mss., « propter quod immutationem quidem. » Editi, « propterea mutationem quidem. » Mox mss., « quæ a Deo ad hoc facta sunt. » In editis deest « ad hoc. » Post paululum mss., « interire creduntur. » Editi, « interire dicuntur. » Infra mss., « prout meritum..... poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritalis. » Editi, « velut meritum... poposcerit, in gloria corporis proficiet spiritalis. »

(53) Vide l. ii *Origenian.*, q. 11, n. 18, et quæst. 5, num. 14.

(54) Vide l. ii *Origenian.*, quæst. 9, num. 6.

(55) Vide l. ii *Origenian.*, quæst. 11, num. 10.

lis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius, et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad novissimum inimicum qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur ne ultra sit inimicus. Cum ergo restitutæ fuerint omnes rationabiles animæ in hujuscemodi statum, tunc natura etiam hujus corporis nostri (56) in spiritalis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationabilibus naturis videmus, non alias esse quæ pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quæ pro meritis ad beatitudinem invitatæ sint, sed has easdem quæ ante fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari; ita etiam de natura corporis sentiendum est (57), quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione, et in virtute, et in gloria utemur; sed hoc idem abjectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spiritale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris et beatitudinis habitaculum. In quo statu etiam (58) permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis: « Domum habemus non manu factam, æternam (59) in cœlis [65]. » Non enim secundum quosdam Græcorum philosophos præter hoc corpus quod ex quatuor elementis est, aliud quintum corpus quod per omnia aliud sit et diversum ab hoc nostro corpore, fides Ecclesiæ recipit: quoniam neque ex Scripturis sanctis vel suspicionem aliquam proferre de his quis potest, neque ipsa rerum consequentia hæc recipi patitur, maxime cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. Ait enim: « Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale; seminatur in corruptione, **155** resurget in incorruptione; seminatur in infirmitate, resurget in virtute; seminatur in ignobilitate, resurget in gloria [66]. » Sicut ergo profectus est homini quidam (60), ut cum sit prius animalis homo, nec intelligat quæ sunt Spiritus Dei, veniat in hoc per eruditionem ut efficiatur spiritalis, et dijudicet omnia, ipse vero a nemine

A dijudicetur; ita etiam de corporis statu sentiendum est, quod ipsum idem corpus quod nunc pro ministerio animæ nuncupatum est animale, per profectum quemdam, cum anima adjuncta Deo unus cum eo spiritus fuerit effecta, jam tunc corpus quasi spiritui ministrans in statum qualitatemque proficiat spiritalem, maxime cum, sicut sæpe ostendimus, talis a Conditore facta sit natura corporea, ut in quamcunque voluerit, vel res poposcerit qualitatem, facile subsequatur.

7. Omnis igitur hæc ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus: naturam visibilem, id est corpoream, et naturam invisibilem, quæ est incorporea. Istæ vero duæ naturæ diversas sui recipiunt permutationes. Illa quidem B invisibilis quæ rationabilis est, animo propositoque mutatur pro eo quod arbitrii sui libertate donata est; et per hoc aliquando in bonis, aliquando in contrariis invenitur. Hæc vero natura corporea substantialem recipit permutationem; unde et ad omne quod moliri, vel fabricare, vel retractare voluerit artifex omnium Deus, materiæ hujus habet in omnibus famulatum, ut in quascunque vult formas vel species, prout rerum merita deposcunt, naturam corpoream transmutet et transferat. Quod evidenter propheta designans ait: « Deus qui facit omnia et transmutat. »

8. Jam sane illud quærendum est, si tunc cum erit Deus omnia in omnibus, in consummatione omnium universa corporis natura una specie C constabit, et omnis qualitas corporis illa sola erit quæ in illa inenarrabili gloria fulgebit, quæ spiritalis corporis futura esse sentienda est. Si enim recte accipimus, id in initio libri sui Moyses scribit dicens: « In principio fecit Deus cœlum et terram [67]. » Hoc enim principium totius creaturæ; ad hoc principium finem omnium consummationemque convenit revocare: id est ut illud cœlum, et illa terra, habitatio et requies sit piorum; ita ut prius terræ illius sancti quique et mansueti hæreditatem capiant, quandoquidem hoc etiam lex, et prophetæ, et Evangelium docent. In qua terra puto esse veras illas et vivas formas illius observantiæ quam Moyses per legis umbram tradebat. De quibus dictum est, D quia « exemplari et umbræ deserviunt cœlestium [68]; » hi scilicet, qui serviebant in lege. Sed et ad ipsum Moysen dictum est: « Vide ut facias omnia (61) secundum formam et similitudinem quæ tibi ostensa est in monte [69]. » Unde mihi videtur quod sicut in

[65] II Cor. v, 1. [66] I Cor. xv, 42, 43, 44. [67] Gen. i, 1. [68] Heb. viii, 5. [69] Exod. xxx, 40.

(56) Sic mss. In editis deest, « nostri. » Deest item « spiritalis corporis. »

(57) Vide l. ii *Origenian.*, quæst. 9, num. 7.

(58) Vide l. ii *Origenian.*, q. 11, n. 9 et 23.

(59) *Æternam*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Mox mss., « secundum quosdam Græcorum philosophos. » In editis deest, « quosdam. » Paulo post mss., « fides Ecclesiæ recipit. » Editi, « fides necessario recipit. »

(60) *Quidam* Ita manuscripti. Editi vero, « quidem. » Infra manuscripti, « pro ministerio animæ. » Editi mendose, « pro mysterio animæ. » Mox mss., « cum anima adjuncta Deo unus cum eo spiritus. » In editis deest, « adjuncta. »

(61) *Omnia*. Hæc vox deest in editis, sed habetur in mss. Mox mss., « ab ipsa perduci deberent. » Editi, « ab ipso perduci deberent. » Paulo post mss., « sanctos quosque suscipiens. » In editis deest, « quosque. » Mox mss., « in quo vere erit illud. » Editi omittunt, « vere. »

hac terra lex pædagogus quidam fuit eorum qui ad Christum ab ipsa perduci deberent, eruditi ab ea et instituti ut facilius possent post institutionem legis perfectiora quæque instituta Christi suscipere; ita etiam alia terra sanctos quosque suscipiens, veræ et æternæ legis institutionibus eos prius imbuat et informet, quo facilius etiam illis cœli perfectis, et quibus addi jam nihil potest, institutis potiantur; in quo vere erit illud quod æternum dicitur Evangelium, et Testamentum semper novum quod nunquam veterascet.

9. Hoc itaque modo in consummatione ac restitutione omnium fieri putandum est, ut paulatim proficientes, et ascendentes modo et ordine perveniant primo ad terram illam, et eruditionem quæ in ea est, in qua ad meliora, et illa quibus jam addi nihil potest, instituta præparentur. Post actores enim et procuratores Christus Dominus qui est rex omnium, regnum ipse (62) suscipiet; id est post eruditionem sanctarum virtutum eos qui eum capere possunt secundum quod sapientia est, ipse instruet, regnans in eis tandiu usquequo eos etiam Patri subjiciat qui sibi subdidit omnia, id est ut cum capaces Dei effecti fuerint, sit eis Deus omnia in omnibus.

(63) Tunc ergo consequenter etiam natura corporea illum summum, et cui addi jam nihil possit, recipiet statum. Hactenus nobis etiam corporeæ naturæ vel spiritalis corporis ratione discussa, arbitrio legentis relinquimus, ex utroque quod melius judicaverit eligendum (64). Nos vero in his finem libri tertii faciamus.

VERSIO HIERONYMI. *Et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior.*

156 LIBER QUARTUS.

Περὶ (65) τοῦ θεοπνεύστου τῆς θείας Γραφῆς, καὶ πῶς ταύτην ἀναγνωστέον καὶ νοητέον· τίς τε ὁ τῆς ἐν αὐτῇ ἀσαφείας λόγος, καὶ τοῦ κατὰ τὸ ῥητὸν ἔν τισιν ἀδυνάτου ἢ ἀλόγου.

Ἐπειδὴ περὶ τηλικούτων ἐξετάζοντες πραγμάτων, οὐκ ἀρκούμενοι ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις καὶ τῇ ἐναργείᾳ τῶν βλεπομένων, προσπαραλαμβάνομεν (66), εἰς τὴν φαινομένην ἡμῖν ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων, μαρτύρια τὰ ἐκ τῶν πεπιστευμένων ἡμῖν εἶναι θείων Γραφῶν, τῆς τε λεγομένης Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τῆς καλουμένης Καινῆς, λόγῳ τε πειρώμεθα κρατύνειν ἡμῶν τὴν πίστιν· καὶ οὐδέπω περὶ τῶν Γραφῶν ὡς θείων

Quod Scripturæ divinitus inspiratæ sint.

1. Verum quoniam de tantis et talibus rebus disserentibus non sufficit humanis sensibus et communi intellectui summam rei committere, et, ut ita dixerim, visibiliter de invisibilibus pronuntiare, assumenda nobis sunt ad probationem horum quæ dicimus, etiam divinarum Scripturarum testimonia. Quæ testimonia ut certam et indubitatam fidem præstent, sive in his quæ dicenda nobis, sive quæ jam dicta sunt, necessarium prius videtur ostendere quod ipsæ Scripturæ divinæ sint, id est, Dei Spiritu inspiratæ (67). Igitur quam poterimus breviter etiam

INTERPRETATIO NOVA.

Scriptura divinitus inspirata: quomodo hæc legenda et intelligenda. Quæ obscuritatis in ea ratio. Cur aliqua in ea secundum litteram impossibilia vel a ratione aliena.

1. Quoniam in tantarum rerum disquisitione, vulgaribus sententiis et eorum quæ sub oculos cadunt evidentia non contenti, assumimus tam ex illo quod Vetus, quam ex illo quod Novum dicitur, Testamento testimonia Scripturarum quas divinas esse credimus, ad ea quæ dicimus comprobanda, tum fidem nostram ratione confirmare conamur; necdum vero de Scripturis ut divinis disseruimus: age de his quoque pauca summatim et breviter disputemus, proponentes ea quæ nos movent ut pro divinis litteris illa

(62) *Ipse.* Sic mss. Editi, « ipsum. »

(63) Sanctus Hieronymus epistola 94 ad Avitum ait Origenem « post disputationem longissimam qua omnem creaturam corpoream in spiritualia corpora et tenuia dicit esse mutandam, cunctamque substantiam in unum corpus mundissimum et omni splendore purius convertendam, et talem qualem nunc humana mens non potest cogitare, » ad extremum intulisse: « Et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est; in divinam scilicet, qua nulla est melior. » Ex quibus cum sequi videatur Deo corpus, licet tenuissimum, inesse, hæc dissimulavit Rufinus, aut in alium sensum detorsit. Vide l. II *Origenian.*, q. 1.

(64) Vide l. II *Origenian.*, quæst. 11, num. 15.

(65) Græca hæc desumpta sunt e capite primo *Philocaliæ*, et collata cum quinque codd. mss., nempe tribus Regiis 952, 2877, 2274, uno Coisliniano num. 226, et cum altero illustrissimi D. D. Foucaut.

(66) *Προσπαραλαμβάνομεν.* Ita quatuor mss. Editio autem Tarini, προπαραλαμβάνομεν. Infra tres mss.. πειρώμεθα κρατύνειν. Reliqui cum edit. Tarini, πειράμεθα κρατύνειν. Paulo post, καὶ πρῶτόν γε τοῦ ἀπ' αὐτῶν τῶν γραμμάτων. In primo Regio deest τῶν γραμμάτων, quod sine sensus dispendio abesse potest. Forte etiam hoc loco pro πρῶτόν γε τοῦ ἀπ' αὐτῶν, legendum πρὸ τοῦ γε ἀπ' αὐτῶν.

(67) *Prius videtur ostendere quod ipsæ Scripturæ divinæ sint, id est Dei Spiritu inspiratæ.* Ita omnes codd. mss. In editis deest « prius, » et legitur, « videtur ostendere quod ipsæ divinæ Scripturæ sint Dei Spiritu inspiratæ. » Paulo post mss., « proferentes de Moyse.... et ex verbis; » editi, « proferentes aliqua de Moyse.... et aliqua ex verbis. » Mox mss., « innumeri quoque sint doctores. » Editi, « inventi quoque sint doctores. » Infra mss., « insinuare atque innotescere potuit. » Editi, « insinuare ita, atque inolescere potuit. » Post paululum mss., « innotescere eam quæ sibi visa fuerat. » Editi, « innotescere super eam quæ sibi visa fuerat. » Mox. mss., « qua etiam exteras nationes.... provocarent, ne conati quidem sunt. » Editi, « quæ etiam cæteras nationes .... provocaret, nec conati quidem sunt.

de hoc assignabimus ex ipsis divinis Scripturis, quæ nos competenter moverint proferentes, id est, de Moyse primo legislatore gentis Hebrææ, et ex verbis Jesu Christi auctoris et principis Christianorum religionis et dogmatis. Cum enim permulti legislatores exstiterint apud Græcos et barbaros, innumeri quoque doctores vel philosophi veritatem se pollicentes asserere; nullum meminimus legislatorem affectum quemdam et studium etiam exterarum gentium animis injicere potuisse, ut leges suas vel susciperent libenter, vel etiam omni animi intentione defenderent. Nemo ergo eam quæ sibi visa est veritatem non **157** solum pluribus aliis exteris nationibus, sed ne uni quidem genti ita insinuare atque innotescere potuit, ut ad omnes ejus scientia vel credulitas perveniret. Et quidem dubitari non potest, quod legislatores optaverint observari ab omnibus, si fieri posset, hominibus leges suas, et magistri omnibus innotescere eam quæ sibi visa fuerat, veritatem. Sed scientes quia id omnino non possent, ut virtus in eis aliqua tanta subsisteret qua etiam exteras nationes ad legum suarum vel assertionum observantiam provocarent, ne conari quidem hoc aut incipere omnino ausi sunt, ne imprudentes eos etiam in hoc inefficax et inexplebile notaret inceptum. At vero in omni orbe terrarum, in omni Græcia, atque universis exteris (68) nationibus innumeri sunt et immensi, qui relictis patriis legibus et his quos putabant deos, ad observantiam Moysis legis et discipulatum se Christi cultumque tradiderunt, et hoc non sine ingenti odio adversum se commoto eorum qui simulacra venerantur, ita ut ab his frequenter et cruciatibus affligantur, nonnunquam etiam agantur in mortem; amplectuntur tamen, et cum omni affectu custodiunt doctrinæ Christi sermonem.

A διειλέχθημεν· φέρε καὶ περὶ τούτων ὀλίγα ὡς ἐν ἐπιτομῇ διαλάβωμεν, τὰ κινοῦντα ἡμᾶς, ὡς περὶ θείων γραμμάτων, εἰς τοῦτο παρατιθέμενοι. Καὶ πρῶτόν γε τοῦ ἀπ' αὐτῶν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δηλουμένων, ῥητοῖς χρήσασθαι, περὶ Μωσέως καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ νομοθέτου τῶν Ἑβραίων, καὶ τοῦ εἰσηγητοῦ τῶν κατὰ Χριστιανισμὸν σωτηρίων δογμάτων, ταῦτα διαληπτέον. Πλείστων γὰρ ὅσων νομοθετῶν γεγενημένων ἐν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, καὶ διδασκάλων δόγματα καταγγελλόντων ἐπαγγελλόμενα τὴν ἀλήθειαν, οὐδένα ἱστορήσαμεν νομοθέτην ζῆλον ἐμποιῆσαι δεδυνημένον τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι περὶ τοῦ παραδέξασθαι τοὺς λόγους αὐτοῦ. Πολλήν τε παρασκευὴν τὴν μετὰ τῆς δοκούσης ἀποδείξεως λογικῆς εἰσενεγκαμένων τῶν περὶ ἀληθείας φιλοσοφεῖν ἐπαγ-
B γελλομένων (69), οὐδεὶς δεδύνηται τὴν νομισθεῖσαν αὐτῷ ἀλήθειαν, ἔθνεσι διαφόροις ἐμποιῆσαι, ἢ ἑνὸς ἔθνους ἀξιολόγοις πλήθεσι. Καίτοιγε ἐβούλοντο ἂν καὶ οἱ νομοθέται κρατῦναι τοὺς φανέντας νόμους εἶναι καλοὺς (70), εἰ δυνατὸν, παρὰ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει· οἵ τε διδάσκαλοι ἐπινεμηθῆναι ἣν ἐφαντάσθησαν εἶναι ἀλήθειαν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Ἀλλ' ὡς οἷα μὴ δυνάμενοι προσκαλέσασθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑτέρων διαλέκτων καὶ τῶν πολλῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν τήρησιν τῶν νόμων, καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν μαθημάτων, τοῦτο ποιῆσαι οὐδὲ ἐπεβάλοντο τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἀφρόνως τε σκοπήσαντες περὶ τοῦ ἀδύνατον αὐτοῖς τὸ τοιοῦτον τυγχάνειν. Πᾶσα δὲ Ἑλλὰς καὶ βάρβαρος ἡ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἡμῶν (71), ζηλωτὰς ἔχει μυρίους, καταλιπόντας τοὺς πατρῴους νόμους καὶ νομιζομένους
C θεοὺς, τῆς τηρήσεως τῶν Μωσέως νόμων, καὶ τῆς μαθητείας τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγων· καίτοιγε μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν τὰ ἀγάλματα προσκυνούντων, τῶν τῷ Μωσέως νόμῳ προστιθεμένων· καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ δὲ. πρὸς τῷ μισεῖσθαι (72), κινδυνευόντων τῶν τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων.

INTERPRETATIO NOVA.

habeamus. Verum antequam ab ipsis Scripturis et iis quæ in ipsis declarantur, testimonia proferamus, de Moyse et de Jesu Christo, quorum alter Hebræorum legislator, alter salutarium Christianæ religionis documentorum auctor est, hæc nobis dicenda sunt. Cum enim inter Græcos et barbaros quamplurimi exstiterint legum latores, doctores item qui veritatis notitiam suis præceptis pollicerentur, nullum tamen fuisse accepimus legislatorem qui reliquis gentibus suarum legum suscipiendi studium ingenerare potuerit. Et quamvis philosophi cum multo prodirent demonstrationum apparatu quæ e ratione petitæ viderentur, quæque multum probabilitatis haberent, nemo ex illis fuit qui probatam sibi veritatem diversis populis, vel unius gentis præcipuæ multitudini persuadere potuerit. Atqui peroptassent legislatores et doctores, illi iis quas bonas putabant, legibus universum, si fieri potuisset, hominum genus subjici, hi quam animo conceperant veritatem ubique terrarum disseminari; sed utpote non idonei qui alterius linguæ multarumque gentium homines ad legum suarum observationem et ad suam disciplinam suscipiendam adducerent, ne aggressi quidem sunt id efficere; prudenter enim præviderant id se consequi nullo modo posse. At universa tum Græcia tum quæ per universum nostrum terrarum orbem patet barbaria, innumeros habet qui derelictis patriis legibus et diis receptis, summo studio Mosaicas leges et disciplinam verborum Jesu Christi custodiunt, quamvis simulacrorum cultoribus odio sint qui Mosaicæ legi adhærent, et præter odium, in vitæ periculo versentur qui Jesu Christi doctrinam susceperunt.

(68) Sic mss. Editi vero, « cæteris. » Mox mss., « ad observantiam Moyseæ legis et discipulatum se Christi. » Editi, « ad observantiam Moyseæ legis et in disciplinatum se Christi. » Paulo post mss., « venerantur.... affligantur.... agantur in mortem. » Editi, « venerabantur.... affligerentur.... agerentur in mortem. »

(69) Ita quatuor mss. Editio autem Tarini, εἰσενεγκάμενον τῶν περὶ ἀληθείας φιλοσόφων ἐπαγγελλομένων.

(70) *Νόμους εἶναι καλούς*. Ita tres mss. In edit.
D Tarini deest εἶναι. Infra omnes mss., περὶ τοῦ ἀδύνατον αὐτοῖς. Tarinus, περὶ τοῦ ἀδυνάτου αὐτοῖς.

(71) Vox ἡμῶν deest apud Tarinum, sed habetur in omnibus nostris mss. Infra omnes mss., μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν.

(72) *Πρὸς τῷ μισεῖσθαι*. Ita recte quatuor mss. Editio autem Tarini, πρὸς τὸ μισεῖσθαι. Ibidem omnes codd. mss., τῶν τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων. Edit. Tarini, τῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων.

Καὶ ἐὰν ἐπιστήσωμεν πῶς ἐν σφόδρα ὀλίγοις ἔτεσι, A τῶν ὁμολογούντων τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιβουλευομένων, καί τινων διὰ τοῦτο ἀναιρουμένων, ἑτέρων δὲ ἀπολλύντων τὰς κτήσεις, δεδύνηται ὁ λόγος, καίτοιγε οὐδὲ τῶν διδασκάλων πλεοναζόντων, πανταχόσε κηρυχθῆναι τῆς οἰκουμένης, ὥστε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφούς τε καὶ ἀνοήτους προσθέσθαι τῇ διὰ Ἰησοῦ (73) θεοσεβείᾳ, μεῖζον ἢ κατὰ ἄνθρωπον τὸ πρᾶγμα εἶναι λέγειν οὐ διστάζομεν· μετὰ πάσης ἐξουσίας καὶ πειθοῦς τῆς περὶ τοῦ μὴ κρατυνθήσεσθαι τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ διδάξαντος· ὥστε εὐλόγως χρησμοὺς ἂν νομίσαι τὰς φωνὰς αὐτοῦ, οἷον ὅτι « Ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι. » Καί· « Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ ὀνόματί σου (74) ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου ἐπίομεν, καὶ B τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν; καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. » Εἰρηκέναι μὲν γὰρ ταῦτα ἀποφθεγγόμενον μάτην, ὥστε αὐτὰ μὴ ἀληθῆ γενέσθαι (75), τάχα εἰκὸς ἦν· ὅτε δὲ ἐκβέβηκε τὰ μετὰ τοσαύτης ἐξουσίας εἰρημένα, ἐμφαίνει Θεὸν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα σωτήρια δόγματα τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι.

2. Et est videre quomodo brevi tempore ipsa religio crevit pœnis cultorum (79) mortibusque proficiens, sed et bonorum direptionibus, atque ab his omni genere suppliciorum tolerato; et eo maxime mirum est, quod ne doctores quidem ipsi vel satis idonei sunt, vel satis plures; prædicatur tamen sermo iste in toto orbe terrarum, ita ut Græci ac barbari, sapientes et insipientes religionem Christianæ doctrinæ suscipiant. Ex quo dubium non est hoc humanis viribus aut opibus non agi, ut cum omni credulitate et potestate sermo Christi Jesu **158** apud omnium mentes atque animos convalescat. Nam et prædicta esse ab eo hæc ipsa, et divinis ab eo responsis confirmata, manifestum est cum dicit, quia « Apud præsides et judices ducemini propter me in testimonium ipsis et gentibus [70]. » Et rursum : « Prædicabitur hoc Evangelium in omnibus gentibus [71]. » Et iterum : « Multi mihi dicent in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus et bibimus, et in tuo nomine dæmonia ejecimus? et dicam eis : Discedite a me, operarii iniquitatis, nunquam cognovi vos [72]. » Quæ si ita quidem dicta ab eo fuissent, nec tamen ad finem ea quæ prædicta sunt pervenissent, fortasse minus vera esse viderentur (76), nec habere aliquid auctoritatis. Nunc vero cum in effectum ea quæ fuerant ab eo dicta, perveniant, cum tanta autem potestate atque auctoritate prædicta sint, manifestissime declaratur verum esse, quia homo factus salutaria præcepta hominibus tradidit.

Τί δὲ δεῖ λέγειν καὶ ὅτι προεφητεύθη (77) ὁ Χριστὸς, τότε ἐκλείψειν τοὺς ἐξ Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, δηλονότι C ἡ βασιλεία, καὶ ἐπιδημήσῃ ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία; Σαφῶς γὰρ ἐκ τῆς ἱστορίας δῆλον, καὶ ἐκ τῶν σήμερον δρωμένων, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ, οὐκ ἔτι βασιλεῖς Ἰουδαίων ἐχρημάτισαν· πάντων τῶν Ἰουδαϊκῶν (78) πραγμάτων ἐν οἷς ἐσεμνύνοντο, λέγω δὲ τῶν τε κατὰ τὸν ναὸν, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὴν ἐπιτελουμένην λατρείαν, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως, καταλελυ-

3. Quid vero inde dicendum est quod prophetæ de ipso ante prædixerant [73], non cessaturos principes ex Juda, neque duces de femoribus ejus usquequo veniat ille cui repositum est, regnum scilicet, et usquequo veniat exspectatio gentium. Manifestissime enim ex ipsa historia apparet ex his quæ hodie pervidentur, quia ex temporibus Christi ultra reges apud Judæos non exstiterunt. Sed et illæ omnes ambitiones Judaicæ in quibus jactantiæ quamplurimum (80) gerebant, et in quibus exsultabant, vel

INTERPRETATIO NOVA.

2. Quod si ad id quoque animum attenderimus quo pacto annis tam paucis, tot insidiis structis adversus Christianos quorum nonnulli necati, alii bonis mulctati sunt, potuerit hæc doctrina, licet alioqui non magna sit doctorum copia, ubique terrarum prædicari, ita ut Græci et barbari, sapientes et insipientes ad verum per Jesum Christum Dei cultum sese adjunxerint, rem humanis viribus majorem dicere non dubitabimus, cum præsertim summa cum potestate et fiducia docuerit Christus nunquam suam victum iri doctrinam. Itaque jure pro oraculis habendæ sunt ejus voces quales hæ sunt : « Ad reges et præsides ducemini propter me in testimonium illis et gentibus. » Et : « Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus, et in nomine tuo bibimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus? et dicam eis : Discedite a me, qui operamini iniquitatem. Nunquam novi vos. » Hæc enim temere prolata, nec proinde vera esse, forte olim verisimile erat; at cum deinde evenerint quæ tanta cum auctoritate dicta fuerant, perspicuum est Deum vere hominem factum salutarem hominibus doctrinam tradidisse.

3. Quid vero attinet dicere prænuntiatum fuisse Christum, tunc nempe defuturos principes ex Juda et duces de femore ejus, cum venisset cui repositum est, regnum videlicet, et prodiisset exspectatio gen-

[70] Matth. x, 18. [71] Matth. xxiv, 14. [72] Matth. vii, 22. [73] Gen. xlix.

(73) Primus codex Regius, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
(74) Idem, ὀνόματι σῷ.
(75) Primus codex Regius, ὥστε μὴ ἀληθῆ γενέσθαι ταῦτα. Paulo post idem, σωτηρίας δόγματα.
(76) Sic optime mss. Male editi, « ad fidem ea quæ dicta sunt.... minus esse viderentur. » Paulo post mss., « declaratur verum esse. » Editi, « declaratur vera esse. »
(77) Sic omnes mss. Editio Tarini, ἐπροφητεύθη.
(78) Tarin., πάντων γὰρ Ἰουδαϊκῶν. In tribus re- D giis et Coisliniano deest γάρ. Paulo post primus codex Regius, τῶν τότε κατὰ τὸν ναόν.
(79) *Cultorum*. Ita mss. Editi, « multorum. » Vide notas ad lib. iii *Contra Celsum*, num. 8.
(80) Ita mss. Editi vero, « se jactabant quamplurimi. » Mox mss., « simul universa destructa sunt. » In editis deest « universa. » Infra mss., « qui permaneant usque ad adventum. » Editi, « qui permaneat, » etc. Paulo post mss., « usquequo venit ille. » Editi, « usquequo veniet ille. »

de templi decore, vel de altaris insignibus, atque omnibus illis sacerdotalibus infulis, indumentisque pontificum, simul universa destructa sunt. Completa est enim prophetia quæ dixerat: « Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe; non erit hostia, nec altare, nec sacerdotium, nec responsa [74]. » His ergo testimoniis utimur adversus eos qui videntur asserere **159** de his quæ in Genesi ab Jacob dicta sunt, quod de Juda dicta sint; et dicunt permanere adhuc principem ex genere Judæ, istum videlicet qui est gentis eorum princeps, quem nominant patriarcham (81), nec deficere posse de semine ejus qui permaneant usque ad adventum ejus Christi quem sibi ipsi describunt. Sed si verum est quod ait propheta, quia « dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, nec erit hostia, nec altare, nec sacerdotium; » et utique ex quo subversum est templum, nec hostiæ offeruntur, nec altare invenitur, nec sacerdotium constat, certissimum est defecisse principes ex Juda, sicut scriptum est, et ducem ex femoribus ejus usquequo venit ille cui repositum est [75]. Constat ergo quia venit ille cui repositum est, in quo exspectatio gentium est. Quod manifeste videtur impletum de multitudine eorum qui per Christum Deo ex diversis gentibus crediderunt.

A μένων. Ἐπληρώθη γὰρ ἡ λέγουσα προφητεία· « Ἡμέρας πολλὰς καθίσονται (82) οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων. » Καὶ τούτοις χρώμεθα τοῖς ῥητοῖς, πρὸς τοὺς ἐν τῷ θλίβεσθαι ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Γενέσει ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένων φάσκοντας τὸν ἐθνάρχην ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γένους τυγχάνοντα ἄρχειν τοῦ λαοῦ, οὐκ ἐκλειψόντων τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος (83) αὐτοῦ, ἕως ἧς φαντάζονται Χριστοῦ ἐπιδημίας. Εἰ γὰρ « ἡμέρας πολλὰς καθίσονται (84) οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, μηδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων· » ἐξ οὗ δὲ κατεσκάφη ὁ ναὸς, οὐκ ἔτι θυσία, οὐδὲ θυσιαστήριον, οὐδὲ ἱερατεία· δῆλον ὅτι ἐξέλιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, B καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἡ προφητεία φησὶν, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· » δῆλον ὅτι ἐλήλυθεν ᾧ τὰ ἀποκείμενα, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Καὶ τοῦτο σαφὲς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐθνῶν τῶν διὰ Χριστοῦ πεπιστευκότων (85) εἰς τὸν Θεόν.

4. Sed et in Deuteronomii cantico per prophetiam designatur pro peccatis prioris populi futura esse insensatæ gentis electio, non alia utique quam hæc quæ per Christum facta est; sic enim ait: « Exacerbaverunt me in simulacris suis, et ego in zelo concitabo eos, in gente insipiente irritabo eos [76]. » Est ergo satis evidenter agnoscere, quemadmodum Hebræi qui Deum exacerbare dicuntur in his qui non sunt dii, et irritasse eum in simulacris suis, irritati sint et ipsi in zelotypia

Καὶ ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου δὲ ᾠδῇ προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ προτέρου λαοῦ ἐσομένη τῶν ἀσυνέτων ἐθνῶν ἐκλογὴ, οὐ δι' ἄλλου τινὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένη (86). « Αὐτοὶ γὰρ, φησὶ, παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, C παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, καὶ ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » Καὶ ἔστι σφόδρα τρανῶς καταλαβεῖν δυνατὸν, τίνα τρόπον οἱ λεγόμενοι παρεζηλωκέναι τὸν Θεὸν Ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ οὐ Θεῷ, καὶ παρωργικέναι αὐτὸν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐ-

INTERPRETATIO NOVA.

tium? Ex historia enim et iis quæ hodie cernuntur, manifestum est a Christi temporibus nullos deinde Judæorum reges exstitisse, fractis et dissipatis rebus omnibus Judaicis quibus gloriabantur, templo nempe, altari, rei divinæ consueto ritu, et indumentis pontificis. Impleta est quippe prophetia quæ dicit: « Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis. » Quibus verbis utimur adversus eos qui dum urgentur iis quæ in *Genesi* ab Jacob ad Judam dicta sunt, permanere etiamnum ex genere Judæ asserunt principem qui populo dominetur, neque defuturos ex semine ejus duces usque ad eum quem sibi animo fingunt Christi adventum. Si enim « per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis; » ex quo autem eversum est templum, non est sacrificium, non altare, non sacerdotium, perspicuum est defecisse principem ex Juda et ducem de femore ejus. Quoniam igitur prophetia dicit: « Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femore ejus donec veniant reposita ei, » venit certe cui reposita sunt, exspectatio gentium. Quod et manifestum est ex multitudine gentium quæ per Christum in Deum crediderunt.

4. In Deuteronomii quoque cantico stultarum gentium propter prioris populi peccata futura electio prophetice declaratur, quæ non per alium quam per Jesum facta est. « Ipsi enim, inquit, me provocaverunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt in idolis suis; et ego provocabo eos in eo qui non est

[74] Ose. III, 4. [75] Gen. XLIX, 10. [76] Deut. XXXII, 21.

(81) *Patriarcham*, etc. Chrysostomus in homilia contra Judæos et gentiles, *Quod Christus sit Deus*, meminit patriarchæ Judæorum. Ejusmodi patriarcham memorant itidem multi scriptores ecclesiastici. Origenes in opusculo quod in alio tomo edemus, ut genuinum fragmentum Commentariorum in Psalmos, dicit se cum patriarcha Judæorum, Jullo nomine, congressum esse. Patriarcham item Judæorum memorant Cyrillus Jerosolymitanus, Hieronymus, et maxime Theodoretus dialog. 1, ex cujus dictis colligitur patriarchas Judæorum se ex progenie Davidis esse falso jactitasse. Horum alter in Judæa degebat, alter Babylone. De iis agunt qui de Judæorum republica tractavere. Vide præsertim Pe- D tavium in notis ad Epiphanium, et Jacobum Gothefridum ad cod. Theodos. tom. VI, pag. 213.

(82) *Καθίσονται*. Ita quatuor mss. Editio Tarini, καθήσονται.

(83) *Τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος*. Ita duo codd. Regii, et Coislinianus. In editione Tarini deest τῶν.

(84) Duo Regii et Coislinianus. καθίσονται. Tarinus, καθήσονται. Ibidem primus Regius, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ἄρχοντος.

(85) Primus codex Regius, πιστευσάντων.

(86) Idem, ἢ διὰ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένη. Infra idem: ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει. Paulo post idem, σφόδρα σαφῶς καταλαβεῖν.

τῶν, παρωξύνθησαν εἰς ζηλοτυπίαν ἐπὶ τῷ οὐκ ἔθνει τῷ ἀσυνέτῳ· ὅπερ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο διὰ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Βλέπομεν γοῦν « τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς. Καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ ἐξουθενημένα (87) ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα ἐκεῖνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ· » καὶ μὴ καυχήσηται ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, καλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου σάρξ, ἐνώπιον Θεοῦ.

Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν ἐν Ψαλμοῖς προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, ᾠδῆς τινος ἐπιγεγραμμένης *ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ*, οὗ « ἡ γλῶσσα λέγεται εἶναι κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἐπεὶ ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσιν αὐτοῦ. » Τεκμήριον γὰρ τῆς ἐκχυθείσης (88) χάριτος ἐν χείλεσιν αὐτοῦ, τὸ, ὀλίγου διαγεγενημένου τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξεν (89), πεπληρῶσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ θεοσεβείας· ἀνατέταλκε γὰρ « ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης » παραμένον ἕως συντελείας, ὃ ἀνταναίρεσις ὠνόμασται σελήνης, « καὶ μένει κατακυριεῦον ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ δέδοται σημεῖον τῷ οἴκῳ Δαυίδ· ἡ παρθένος γὰρ ἔτεκε, καὶ ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ ἔτεκεν υἱὸν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἐστὶ Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Πεπλήρωται, ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησί· « *Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε, ἰσχυκότες ἡττᾶσθε. « Ἡττήμεθα γὰρ καὶ νενικήμεθα οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἑαλωκότες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ προείρηται τόπος γενέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Μιχαίᾳ. « Καὶ σὺ γὰρ, φησὶ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. » Καὶ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες ἐπληρώθησαν ἕως Χρι-

A per gentem insipientem, quam Deus elegit per adventum Jesu Christi, et discipulos ejus. Sic enim dicit Apostolus : « Videte enim vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes inter vos secundum carnem **160**, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta mundi sunt elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrueret [77]. » Non ergo glorietur carnalis Israel : ita namque ab Apostolo vocatur ; « non, inquam, glorietur caro in conspectu Dei [78]. »

5. Sed et de his quæ in Psalmis prophetantur de Christo (90), quid dicendum est, in eo maxime qui superscribitur *Canticum pro dilecto*, ubi refertur quia « lingua ejus calamus scribæ velociter scri-
B bentis ; decorus specie super filios hominum, quoniam effusa est gratia in labiis ejus [79] ? » Indicium autem effusæ gratiæ in labiis ejus hoc est, quod brevi tempore transacto (anno enim et aliquot mensibus docuit), universus tamen orbis doctrina et fide pietatis ejus impletus est. Orta est ergo « in diebus ejus justitia, et multitudo pacis » permanens usque ad finem, qui finis ablatio lunæ appellatus est ; « et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines terræ [80]. » Datum est autem et signum domui David [81]. Virgo enim in utero concepit, et peperit Emmanuel, quod est interpretatum *Nobiscum Deus*. « Scitote, gentes, et vincimini [82]. » Victi enim sumus, et superati qui ex
C gentibus sumus, et velut exuviæ quædam victoriæ ejus exsistimus, qui ejus gratiæ colla nostra subjecimus. Sed et locus nativitatis ejus prædictus est in Michæa propheta dicente : « Et tu, Bethleem, terra (91) Juda, nequaquam exigua es in ducibus Juda ; ex te enim exiet dux qui regat populum meum Israel [83]. » Sed et septimanæ annorum [84] impletæ sunt usque ad ducem Christum quas prædixerat Daniel propheta. **161** Adest nihilominus et

INTERPRETATIO NOVA.

populus, et in gente stulta irritabo illos. » Atque aperte omnino perspicere licet quo pacto Hebræi qui Deum dicuntur in eo qui non erat Deus, ad æmulationem provocasse, et ipsum irritasse in idolis suis, incitati sint ad æmulationem in non gente et in gente stulta quam elegit Deus per adventum Jesu Christi, et discipulos ejus. Videmus igitur « vocationem nostram quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed stulta mundi elegit Deus ut confundat sapientes; et ignobilia et contemptibilia elegit Deus et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrueret; » et ne glorietur coram Deo qui secundum carnem est Israel, ab Apostolo caro appellatus.

5. Quid autem opus est de iis dicere quæ de Christo præcinuntur in Psalmis ubi canticum inscribitur « pro dilecto, » cujus lingua esse dicitur « calamus scribæ velociter scribentis; ipse speciosus forma præ filiis hominum, quoniam diffusa est gratia in labiis » ejus. Indicium enim diffusæ gratiæ in labiis ejus, hoc est quod, licet pauco tempore docuerit (annum enim et menses aliquot docuit), universus tamen

[77] I Cor. I, 26. [78] Ibid. 29. [79] Psalm. XLIV, 3. [80] Psal. LXXI, 7, 8. [81] Isai. VII, 14. [82] Isai. VIII, 9. [83] Mich. V, 2. [84] Dan. IX.

(87) Idem, καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ ἐξουδενημένα.

(88) Ita quatuor mss. Editio Tarini, ἐργυθείσης.

(89) *Ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξεν*. Irenæus lib. I, cap. 3, num. 3, tradit Valentinianos in hoc errore versatos fuisse, ut Jesum uno tantum anno post baptisma prædicasse crederent. In eumdem, præter Origenem, impegere Clemens Alexandrinus lib. I *Stromat.*, pag. 340; Tertullianus lib. *adversus Judæos*, cap. 18. Una est istorum omnium sententia, Christum anno 15 imperii Tiberii, quo baptizatum fuisse scribit Lucas,
D passum esse, anno scilicet ætatis 30, ac proinde anno uno duntaxat post baptismum et ante mortem suam publicas apud Judæos habuisse conciones.

(90) *De Christo*. Hæc desunt in editis, sed habentur in mss. Paulo post mss., « decorus specie. » In editis deest, « specie. » Infra mss., « et multitudo pacis. » Editi, « et abundantia pacis. »

(91) Sic mss. In editis deest, « terra, » et pro « exigua » legitur, « minima. » Infra mss., « inveniet quod et quæ ausi sunt aggredi, supra hominem sunt. » Paulo post mss., « divina quadam quæ eis aderat. » Editi, « divina quidem quæ eis aderat. »

is qui in Job dictus est belluam ingentem consumpturus, qui et dedit potestatem familiaribus discipulis suis calcare super serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, nihil ab eo nocendis [85]. Sed et si quis consideret apostolorum Christi per singula loca discursus, in quibus ab eo missi Evangelium prædicarunt, inveniet quod et quæ ausi sunt aggredi, supra hominem sunt, et quod explere potuerunt, ex Deo est. Si consideremus quomodo homines novam doctrinam ab eis audientes inferri, suscipere eos potuerunt, vel potius quod sæpe eis volentes inferre perniciem divina quadam quæ eis aderat virtute repressi sunt, inveniemus nihil in hac causa humanis viribus, sed totum divina virtute ac providentia procuratum, evidentibus procul dubio signis et virtutibus testimonium reddentibus verbo et doctrinæ eorum.

6. His autem breviter demonstratis, id est de deitate Jesu Christi et de omnibus his quæ de ipso prophetata fuerant, expletis, simul illud etiam arbitror approbatum, quod et Scripturæ ipsæ quæ de eo prophetaverant, divinitus inspiratæ sint, quæ vel de adventu ejus, vel de potestate doctrinæ, vel de omnium (92) gentium assumptione prædixerant. Quibus etiam illud addendum, quod sive prophetarum vaticinatio, sive Moysis lex, divina esse et divinitus inspirata ex eo maxime illuminata est et probata, ex quo in hunc mundum Christus advenit. Ante enim quam complerentur ea quæ ab illis fuerant prædicta, quamvis vera essent, et a Deo in-

A στοῦ ἡγουμένου κατὰ τὸν Δανιὴλ (93). ἦλθέ τε κατὰ τὸν Ἰὼβ ὁ τὸ μέγα κῆτος χειρωσάμενος καὶ δεδωκὼς ἐξουσίαν τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν ἀδικουμένοις. Ἐπιστησάτω δέ τις καὶ τῇ τῶν ἀποστόλων πανταχόσε ἐπιδημίᾳ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸ καταγγεῖλαι τὸ Εὐαγγέλιον πεμφθέντων, καὶ ὄψεται καὶ τὸ τόλμημα οὐ κατ' ἄνθρωπον καὶ τὸ ἐπίταγμα θεῖον (94). Καὶ ἐὰν ἐξετάσωμεν πῶς ἄνθρωποι καινῶν μαθημάτων ἀκούοντες καὶ ξένων λόγων προσήκαντο τοὺς ἄνδρας· νικηθέντες (95) ἐν τῷ θέλειν αὐτοῖς ἐπιβουλεύειν ὑπό τινος θείας δυνάμεως ἐπισκοπούσης αὐτούς, οὐκ ἀπιστήσομεν εἰ καὶ τεράστια (96) πεποιήκασιν, ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ τοῖς λόγοις αὐτῶν, καὶ διὰ σημείων, B καὶ τεράτων, καὶ ποικίλων δυνάμεων.

Ἀποδεικνύντες δὲ ὡς ἐν ἐπιτομῇ περὶ τῆς θειότητος Ἰησοῦ, καὶ χρώμενοι τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις προφητικοῖς, συναποδείκνυμεν θεοπνεύστους εἶναι τὰς προφητευούσας περὶ αὐτοῦ Γραφὰς, καὶ τὰ καταγγέλλοντα τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ γράμματα καὶ διδασκαλίαν, μετὰ πάσης δυνάμεως καὶ ἐξουσίας εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκλογῆς κεκρατηκότα. Λεκτέον δὲ ὅτι τὸ τῶν προφητικῶν λόγων ἔνθεον, καὶ τὸ πνευματικὸν τοῦ Μωσέως νόμου ἔλαμψεν ἐπιδημήσαντος Ἰησοῦ. Ἐναργῆ γὰρ παραδείγματα περὶ τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τὰς παλαιὰς Γραφὰς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ παραστῆσαι οὐ πάνυ δυνατὸν ἦν· ἀλλ' ἡ Ἰησοῦ ἐπιδημία (97) δυναμένους ὑποπτεύε-

INTERPRETATIO NOVA.

orbis doctrina ejus et vero per ipsum Dei cultu impletus est. Orta est enim « in diebus ejus justitia et abundantia pacis permanens usque ad consummationem, » quæ ablatio lunæ vocata est, « et dominatur a mari usque ad mare et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. Datum est præterea signum domui David. Virgo enim peperit et concepit, et peperit filium, et nomen ejus Emmanuel, quod est *Nobiscum Deus*. Id impletum est quod ait idem propheta : « Nobiscum Deus ; cognoscite, gentes, et vincimini ; potentes, cedite. » Superati enim et victi sumus quos ex gentibus gratia doctrinæ ejus cepit. Sed et locus natalium ejus prædictus est apud Michæam : « Tu enim, inquit, Bethleem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exibit dux qui regat populum meum Israel. » Et septuaginta hebdomades impletæ sunt usque ad Christum ducem juxta Danielem ; venitque is qui in libro Job dicitur ingentem cetum subegisse et qui veris suis discipulis proculcandi serpentes et scorpios potestatem dedit, et omnem inimici vim ita proterendi ut nihil ab illis lædantur. Apostolorum etiam quos ad promulgandum Evangelium misit Jesus, peregrinationem per universum orbem consideranti, res humanis viribus major, suscepta Dei jussu, videbitur. Et si perpendamus quo pacto homines novam doctrinam peregrinosque sermones audientes ad apostolos sese applicuerint, et quomodo voluntatem illis insidiandi posuerint, divina quadam victi potestate quæ istorum saluti consulebat, nulli dubitabimus eos miracula quoque edidisse, sermonibus ipsorum testimonium reddente Deo per signa et prodigia et varias virtutes.

6. His autem breviter de Jesu divinitate demonstratis, et prophetarum de eo prolatis vaticiniis, una quoque divinitus inspiratas esse quæ de eo prænuntiant Scripturas demonstramus, et quæ ejus adventum doctrinamque annuntiant, litteras omni et potestate et auctoritate ita constare, ut propterea gentium electio subsecuta sit. Huc adde propheticorum sermonum divinitatem et legis Mosaicæ spiritum adventu Jesu resplenduisse : nec enim ante Christi adventum manifestis argumentis ostendi poterat veteres Scripturas divinitus fuisse inspiratas ; Christi autem adventus iis qui suspicari poterant legem et prophetas non esse divinos, perspicue declaravit cœlesti gratia esse conscriptos. Sed et qui diligenter attenteque in lectione prophetarum versatus erit, divini afflatus vestigium sentiet, et inde persuasissimum habebit non hominum esse sermones quos pro divinis habemus. Lumen igitur Moysis legi inhærens quod velamine obtegebatur, adveniente Jesu Christo refulsit, ablato velamine, et bonis quorum umbram habuit littera, in notitiam sensim prodeuntibus.

[85] Luc. x.

(92) Ita mss. Editi, « omni. » Ibidem mss., « prophetarum vaticinatio, sive Moysis lex, divina esse. » Editi, « prophetarum vaticinia, sive Moysi lex divina etiam. »

(93) Primus Regius, ἕως τοῦ ἡγουμένου κατὰ τὸν Δανιήλ. Infra idem codex, ἐπὶ τὸ καταγγεῖλαι. Alii cum Tarino, ἐπὶ τῷ καταγγεῖλαι.

C (94) Θεῖον. Ita tres mss. Regii. Editio Tarini, Θεοῦ.

(95) Primus codex Regius, κινηθέντες.

(96) Idem, καὶ εἰ τεράστια.

(97) Primus cod. Regius, ἡ Χριστοῦ ἐπιδημία.

σθαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας ὡς οὐ θεῖα, εἰς τοὐμφανὲς ἤγαγεν, ὡς οὐρανίῳ χάριτι (98) ἀναγεγραμμένα. Ὁ δὲ μετ' ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς ἐντυγχάνων τοῖς προφητικοῖς λόγοις, παθὼν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀναγινώσκειν ἴχνος ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν πάσχει, πεισθήσεται, οὐκ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τοὺς πεπιστευμένους (99) Θεοῦ λόγους. Καὶ τὸ ἐνυπάρχον δὲ φῶς τῷ Μωσέως νόμῳ καλύμματι ἐναποκεχρυμμένον συνέλαμψε τῇ Ἰησοῦ ἐπιδημίᾳ, περιαιρεθέντος τοῦ καλύμματος, καὶ τῶν ἀγαθῶν κατὰ βραχὺ εἰς γνῶσιν ἐρχομένων, ὧν σκιὰν εἶχε τὸ γράμμα.

A spirata, tamen ostendi vera esse non poterant pro eo quod nondum probarentur impleta. Adventus vero Christi vera esse et divinitus inspirata quæ **162** dixerant, declaravit, cum utique prius haberetur incertum si eorum quæ prædicta fuerant, exitus esset implendus. Sed et si quis cum omni studio et reverentia qua dignum est prophetica dicta consideret, in eo ipso dum legit et diligentius intuetur, certum est quod aliquo diviniore spiramine mentem sensumque pulsatus agnoscet non humanitus esse prolatos eos quos legit, sed Dei esse sermones; et ex semetipso sentiet non humana arte, nec mortali eloquio, sed divino, ut ita dixerim, cothurno, libros esse conscriptos. Legem ergo Moysis splendor adventus Christi per fulgorem veritatis (2) illuminans, id quod superpositum erat litteræ ejus velamen, abstraxit, et omnia quæ coopertura verbi bona tegebantur, universis in se credentibus reseravit.

Πολὺ δ' ἂν εἴη νῦν ἀναλέγεσθαι τὰς περὶ ἑκάστου B τῶν μελλόντων ἀρχαιοτάτας προφητείας, ἵνα δι' αὐτῶν ὁ ἀμφιβάλλων πληχθεὶς ὡς ἐνθέων, διψυχίαν πᾶσαν καὶ περισπασμὸν ἀποθέμενος, ὅλῃ ἑαυτὸν ἐπιδῷ τῇ ψυχῇ τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μὴ καθ' ἕκαστον τῶν γραμμάτων τοῖς ἀνεπιστήμοσι προσπίπτειν δοκεῖ τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῶν νοημάτων, θαυμαστὸν οὐδέν· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν τῆς ἁπτομένης τοῦ παντὸς κόσμου προνοίας ἔργων, τινὰ μὲν ἐναργέστατα φαίνεται, ᾗ προνοίας ἐστὶν ἔργα, ἕτερα δὲ οὕτως ἀποκέκρυπται, ὡς ἀπιστίας χώραν παρέχειν δοκεῖν τῆς περὶ τοῦ τέχνῃ ἀφάτῳ καὶ δυνάμει διοικοῦντος τὰ ὅλα Θεοῦ. Οὐχ οὕτω γὰρ σαφὴς ὁ περὶ τοῦ προνοοῦντος τεχνικὸς λόγος ἐν τοῖς ἐπὶ γῆς, ὡς ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ οὐχ οὕτω δῆλος ἐν τοῖς κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συμπτώματα, ὡς ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ C τοῖς σώμασι τῶν ζώων· σφόδρα τοῦ πρὸς τί καὶ ἕνεκα τίνος εὑρισκομένου τοῖς τούτων ἐπιμελομένοις, περὶ τὰς ὁρμὰς, καὶ τὰς φαντασίας, καὶ φύσεις τῶν ζώων, καὶ τὰς κατασκευὰς τῶν σωμάτων. Ἀλλ' ὥσπερ οὐ χρεοκοπεῖται ἡ πρόνοια διὰ τὰ μὴ γινωσκόμενα παρὰ (1) τοῖς γε ἅπαξ παραδεξαμένοις αὐτὴν καλῶς· οὕτως οὐδὲ ἡ τῆς Γραφῆς θειότης διατείνουσα εἰς πᾶ-

7. Verum satis operosa res est enumerare singula quæ a prophetis olim prædicta sunt, qualiter et quando completa sint, ut ex his videamur eos qui dubitant confirmare; cum possibile sit unicuique volenti de his diligentius noscere, ex ipsis libris veritatis probamenta abundantius congregare. Si vero his qui minus in divinis eruditi sunt disciplinis, non statim in prima fronte litteræ sensus qui supra hominem est videtur occurrere, nihil mirum est quod quæ divina sunt ad homines paulo lentius (3) deferuntur, et eo magis latent, quo quis vel incredulus fuerit, vel indignus. Nam cum certum sit omnia quæ hoc in mundo sunt, vel geruntur, Dei providentia dispensari, quædam quidem satis evidenter apparent, quod providentiæ gubernatione digesta sint; alia vero tam occulte tamque incomprehensibiliter explicantur, ut penitus in his lateat divinæ ratio providentiæ; ita ut interdum a nonnullis nec credantur quædam ad providentiam pertinere, quoniam ratio ab eis latet per quam ineffabili quadam arte opera divinæ providentiæ dispensantur; quæ tamen ratio non æqualiter omnibus occultata est. Nam et inter ipsos homines ab alio

INTERPRETATIO NOVA.

7. Operosum nunc fuerit antiquissimas de singulis quæ futura erant prædictiones recensere, ut qui dubitat, iis tanquam divinis perculsus, omni dubitatione et ancipitis animi hæsitatione deposita, Dei sermonibus tota se mente dedat. Quod si indoctis non videntur majores humano captu sententiæ singulis locis occurrere, nihil mirum; in operibus enim illius quæ mundum universum complectitur, providentiæ, alia liquet illius esse opera; alia sic abstrusa et occulta sunt, ut dubitandi ansam præbere videantur an Deus arte et potentia inenarrabili cuncta administret. Neque enim in iis quæ supra terram sunt tam aperta est providentis Dei artificiosa ratio, quam in sole et luna et astris; neque tam manifesta est in humanis eventis et casibus, quam in anima et corpore animantium; cum plane compererint qui his perscrutandis diligentiam adhibent, cur, quamque ob causam hi sint impetus, hæ species in animo, hæ naturæ animantium, hæc fabrica corporum. Sed quemadmodum providentia apud eos qui eam probe perceperunt, nihil quidquam detrimenti capit ob ea quæ non comprehenduntur; ita neque Scripturæ divinitati per eam totam diffusæ quidquam detrahitur ex eo quod ingenii nostri imbecillitas in unaquaque dictione minime possit pervenire ad arcanum sententiarum splendorem in humili et abjecta locutione delitescentem: « Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus, ut sublimitas virtutis Dei fulgeat, et non putetur esse ex nobis hominibus. » Nam si tritæ inter homines demonstrationum viæ nostris libris insertæ convertissent humanum genus, merito quis suspicari potuisset fidem nostram in humana sapientia, et non in virtute Dei sitam esse. Nunc vero cuilibet oculos attollenti perspicuum est sermonis et prædicationis vim in multitudinem,

(98) Tarinus, ὡς ἐνουρανίῳ χάριτι.

(99) Post πεπιστευμένους in codice primo Regio additur, ἡμῖν εἶναι.

(1) In primo Regio deest παρά, quod etiam abesse potest.

(2) *Veritatis.* Deest in editis, sed habetur in mss. Mox aliquot mss., « quæ cooperta verbi bona tegebantur. »

D (3) In mss. legitur « lentius. » In libb. editis, « latentius. » Paulo post mss., « explicantur ut penitus in his lateat. » Editi pro « explicantur, » habent, « occultantur. » Mox mss., « ne credantur quidem. » Editi, « ne crederentur quidem. » Infra mss., « humanæ eloquentiæ fucus. » Editi, « humanæ intelligentiæ fucus.

minus, ab alio amplius consideratur; plus vero ab omni homine qui in terris est, quisquis ille est cœli habitator, agnoscitur. Et aliter **163** claret corporum ratio, aliter arborum, aliter animalium; aliter vero tegitur animorum; et diversi rationabilium mentium motus, qualiter per divinam providentiam dispensentur, plus quidem homines, non parum tamen, ut ego arbitror, etiam angelos latet. Sed sicut non idcirco refellitur divina providentia ab his maxime qui eam esse certi sunt, qui opera ejus vel dispensationes humanis ingeniis comprehendere non possunt: ita ne Scripturæ quidem sanctæ divina esse inspiratio quæ per corpus ejus extenditur, propterea non putabitur quod infirmitas intelligentiæ nostræ non valet per singula verba occultas et latentes investigare sententias, dum in vilioribus et incomptis verborum vasculis divinæ sapientiæ thesaurus absconditur, sicut et Apostolus designat dicens: « Habemus autem thesaurum hunc in vasis fictilibus [86], » ut eo magis divinæ potentiæ virtus effulgeat, dum nullus humanæ eloquentiæ fucus in dogmatum veritate miscetur. Si enim vel arte rhetorica, vel philosophica calliditate conscripti libri nostri ad credendum illicerent homines, sine dubio fides nostra putaretur in verborum arte consistere atque in sapientia humana, et non in virtute Dei. Nunc vero omnibus notum est, quod prædicationis hujus verbum ita a quamplurimis in omni pene orbe susceptum est, ut non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostentatione spiritus et virtutis esse intelligerent (4) quæ credebant. Propter quod cœlesti virtute, imo etiam plus quam cœlesti ad fidem credulitatemque perducti, pro eo scilicet ut solum omnium creatorem Deum nostrum colamus, tentemus et nos niti magnopere, quo derelinquentes initiorum Christi sermonem, quæ sunt prima initia scientiæ, ad perfectionem feramur, ut illa sapientia quæ perfectis traditur, etiam nobis tradatur. Ita namque pollicetur ille cui commissa est hujus sapientiæ prædicatio, dicens: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem non hujus mundi, neque principum hujus mundi qui destruentur [87]. » Ex quo ostendit quia nihil commune habeat hæc nostra sapientia, quantum ad sermonis decorem pertinet, cum mundi hujus sapientia. Hæc igitur sapientia clarius et perfectius describetur in cordibus nostris si nobis patefacta **164** fuerit secundum revelationem mysterii quod temporibus æternis absconditum est, nunc autem manifestum est per Scripturas propheticas, et per adventum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi: cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

A σαν αὐτὴν, διὰ τὸ μὴ καθ' ἑκάστην λέξιν δύνασθαι τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν παρίστασθαι τῇ κεκρυμμένῃ λαμπρότητι τῶν δογμάτων ἐν εὐτελεῖ καὶ εὐκαταφρονήτῳ λέξει ἀποκειμένῃ· « Ἔχομεν γὰρ θησαυρὸν ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, » ἵνα λάμψῃ ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ νομισθῇ εἶναι ἐξ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ αἱ καθημαξευμέναι τῶν ἀποδείξεων ὁδοὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἐναποκείμεναι τοῖς βιβλίοις κατίσχυσαν τῶν ἀνθρώπων, ἡ πίστις ἡμῶν εὐλόγως ἂν ὑπελαμβάνετο ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐν δυνάμει Θεοῦ· νῦν δὲ τῷ ἐπάραντι τοὺς ὀφθαλμοὺς, σαφὲς ὅτι ὁ λόγος καὶ τὸ κήρυγμα παρὰ τοῖς πολλοῖς οὐ δεδύνηται ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. Διόπερ δυνάμεως ἡμᾶς οὐρανίου ἢ καὶ ὑπερουρανίου πληττούσης ἐπὶ
B τὸ σέβειν τὸν κτίσαντα ἡμᾶς μόνον (6), πειραθῶμεν ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, τουτέστι τῆς στοιχειώσεως, ἐπὶ τὴν τελειότητα φέρεσθαι, ἵνα ἡ τοῖς τελείοις λαλουμένη σοφία, καὶ ἡμῖν λαληθῇ. Σοφίαν γὰρ ἐπαγγέλλεται, ὁ ταύτην κεκτημένος, λαλεῖν ἐν τοῖς τελείοις, ἑτέραν τυγχάνουσαν παρὰ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τὴν σοφίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τὴν καταργουμένην. Αὕτη δὲ ἡ σοφία ἡμῖν ἐντυπωθήσεται τρανῶς, καὶ ἀποκάλυψιν ἐμποιήσει μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου (7), φανερωθέντος δὲ νῦν διά τε Γραφῶν προφητικῶν καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας. Ἀμήν.

C *Quod multi spiritaliter non intelligentes Scripturas et male intelligentes, in hæreses declinarunt* (5).

8. His igitur breviter assignatis de eo quod per Spiritum sanctum Scripturæ divinæ inspiratæ sunt,

Μετὰ τὸ ὡς ἐν ἐπιδρομῇ (8) εἰρηκέναι περὶ τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τὰς θείας Γραφὰς, ἀναγκαῖον ἐπεξελθεῖν τῷ τρόπῳ τῆς ἀναγνώσεως καὶ νοήσεως αὐτῶν· πλείστων ἁμαρτημάτων γεγενημένων παρὰ τὸ

INTERPRETATIO NOVA.

non in persuasibilibus positam fuisse sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis. Quamobrem cum nos virtus cœlestis, imo cœlesti superior, ad eum solum colendum qui nos creavit, excitet, relicto sermone initiorum Christi, hoc est primorum elementorum, ad perfectionem omni animi contentione feramur, ut ea quæ perfectis edisseritur sapientia, nobis quoque exponatur. Sapientiam enim promittit, is qui eam adeptus est, loqui se inter perfectos, aliam plane a sapientia hujus sæculi et a sapientia principum hujus sæculi quæ destruitur. Hac autem sapientia aperte informabimur, quæ et revelabit mysterium ab æterno absconditum, nunc vero manifestum per scripta prophetarum et per adventum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi: cui gloria in omnia sæcula. Amen.

8. Postquam veluti cursim probavimus divinitus inspiratas esse Scripturas sacras, necesse est ut earum legendarum et intelligendarum rationem pertractemus; cum multi errores et lapsus ex eo contigerint

[86] II Cor. IV, 7. [87] I Cor. II, 6.

(4) Sic mss. Editi vero, « etiam intelligerent. » Mox mss., « ad fidem credulitatemque perducti. » Editi, « ad fidem credulitatemque putent se perduci. » Paulo post mss., « initia scientiæ. » Editi, « initia sapientiæ. » Paulo infra mss., « qui dissolvuntur. » Mox mss., describetur in cordibus. »
D Editi, « describitur in cordibus. »

(5) Alias, caput II.

(6) Primus Reg. codex pro μόνον habet Θεόν.

(7) Idem codex Regius: τρανῶς κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου.

(8) Idem, ἐν παραδρομῇ.

τὴν ὁδὸν τοῦ πῶς δεῖ ἐφοδεύειν τὰ ἅγια ἀναγνώσματα τοῖς πολλοῖς μὴ εὑρῆσθαι· οἵ τε γὰρ σκληροκάρδιοι καὶ οἱ ἰδιῶται τῶν ἐκ τῆς περιτομῆς, εἰς τὸν Σωτῆρα ἡμῶν οὐ πεπιστεύκασι, τῇ λέξει τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν κατακολουθεῖν νομίζοντες, καὶ αἰσθητῶς μὴ ὁρῶντες αὐτὸν κηρύξαντα αἰχμαλώτοις ἄφεσιν (9), μηδὲ οἰκοδομήσαντα ἣν νομίζουσιν ἀληθῶς πόλιν εἶναι τοῦ Θεοῦ, μηδὲ ἐξολοθρεύσαντα ἅρματα ἐξ Ἐφραῖμ καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλὴμ, μηδὲ βούτυρον καὶ μέλι φαγόντα, καὶ πρὶν γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλεξάμενον (10) τὸ ἀγαθόν· ἔτι δὲ λύκον τὸ ζῶον τὸ τετράποδον οἰόμενοι προφητεύεσθαι μέλλειν βόσκεσθαι μετ' ἀρνὸς, καὶ πάρδαλιν ἐρίφῳ συναναπαύεσθαι, μοσχάριόν τε καὶ ταῦρον καὶ λέοντα ἅμα βοσκηθήσεσθαι ὑπὸ μικροῦ παιδίου ἀγόμενα, καὶ βοῦν καὶ ἄρκτον ἅμα νεμηθήσεσθαι, συνεκτρεφομένων αὐτῶν ἀλλήλοις τῶν παιδίων· καὶ λέοντα ὡς βοῦν φάγεσθαι ἄχυρα· μηδὲν τούτων αἰσθητῶς ἑωρακότες γεγενημένον ἐν τῇ τοῦ πεπιστευμένου ἡμῖν Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ, οὐ προσήκαντο τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν (11)· ἀλλ' ὡς παρὰ τὸ δέον Χριστὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύσαντα ἐσταύρωσαν. Οἵ τε ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἀναγινώσκοντες τό· « Πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, » καί· « Ἐγὼ Θεὸς ζηλωτής, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν, » καί· « Μεταμεμέλημαι χρίσας τὸν Σαοὺλ εἰς τὸν βασιλέα, » καί· « Ἐγὼ Θεὸς ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά, » καὶ ἐν ἄλλοις τό· « Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησεν, » ἔτι δὲ καὶ τό· « Κατέβη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλὴμ, καί· « Πνεῦμα πονηρὸν παρὰ Θεοῦ ἔπνιγε τὸν Σαούλ· » καὶ μυρία ὅσα τούτοις παραπλήσια, ἀπιστῆσαι μὲν ὡς Θεοῦ ταῖς Γραφαῖς οὐ τετολμήκασι, πιστεύοντες δὲ αὐτὰς εἶναι τοῦ δημιουργοῦ ᾧ Ἰουδαῖοι λατρεύουσιν, ᾠήθησαν, ὡς ἀτελοῦς καὶ οὐκ ἀγαθοῦ τυγχάνοντος τοῦ δημιουργοῦ, τὸν Σωτῆρα ἐπιδεδημηκέναι τελειότερον καταγγέλλοντα Θεόν· ὅν φασι μὴ τὸν δημιουργὸν τυγχάνειν, διαφόρως περὶ τούτου κινούμενοι, καὶ ἅπαξ ἀποστάντες τοῦ δημιουργοῦ, ὅς ἐστιν ἀγέννητος (12) μόνος Θεὸς, ἀναπλασμοῖς ἑαυτοὺς ἐπιδεδώ-

A necessarium videtur etiam illud explicare, quo pacto non recte quidam legentes erroribus se quamplurimis tradiderunt, pro eo quod qua via ad intelligentiam divinarum litterarum debet incedi, a quamplurimis ignoretur. Denique Judæi per duritiam cordis sui, et dum sibimetipsis volunt videri sapientes, Domino et Salvatori nostro non crediderunt, ea quæ de ipso prolata sunt secundum litteram debere intelligi existimantes, id est quod sensibiliter ac visibiliter debuerit prædicare captivis remissionem, et quod debuerit prius ædificare civitatem quam vere putant esse civitatem Dei (13); simul et exterminare currus Ephrem et equum de Jerusalem[88]; sed et butyrum et mel manducare, ut, priusquam cognosceret proferre malum, eligeret B bonum[89]. Sed et lupum animal istud quadrupes existimarunt esse prophetatum, quia deberet in adventu Christi pasci cum agnis, et pardus requiescere cum hœdis, vitulus autem et taurus simul cum leonibus pasci, et a parvulo puero duci ad pascua; bovem vero et ursum simul in pastibus recubare, eorumque fetus pariter enutriri; leones quoque una cum bobus astare præsepibus et vesci paleis[90]. Horum igitur omnium quæ de eo prophetata sunt nihil gestum esse secundum historiam pervidentes, in quibus **165** præcipue signa adventus Christi observanda esse credebant, suscipere præsentiam Domini nostri Jesu Christi nolebant; quinimo et velut contra jus fasque (14), id est contra prophetiæ fidem assumentem eum sibi Christi nomen, C cruci illum affixerunt. Tum vero hæretici legentes quod in lege scriptum est: « Ignis accensus est ex furore meo[91]; » et: « Ego Dominus zelans et reddens peccata patrum in filios in tertiam et quartam progeniem[92]; » et: « Pœnitet quod unxi Saul in regem[93]; » et: « Ego Dominus qui facio pacem, et creo mala[94]; » et iterum: « Non est malitia in civitate quam Dominus non fecerit[95]; et: « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem[96]; » et quod « spiritus malignus a Deo suffocabat

INTERPRETATIO NOVA.

quod viam multi non invenerint qua esset in sancta lectione insistendum. Duri enim corde et idiotæ qui e circumcisione sunt, prophetiarum quæ de Christo loquuntur dictionem sequi se existimantes, in Salvatorem nostrum non crediderunt; et cum sensibiliter non cernerent ipsum prædicasse captivis remissionem, neque ædificasse quam vere credunt esse civitatem Dei, neque exterminasse currus Ephraim et equum de Jerusalem, neque butyrum et mel comedisse, neque priusquam nosset aut eligeret mala, elegisse bonum; rati insuper esse prophetatum fore ut lupus animal quadrupes cum agno pasceretur, pardus cum hœdo stabularetur; vitulus, taurus et leo simul pascerentur, et a puerulo ducerentur; bos et ursus una pabulum sumerent, eorum parvulis simul educatis; leo quoque ut bos palea vesceretur; nihil horum in ejus quem Christum credimus, adventu sensibiliter cernentes factum, Dominum nostrum Jesum nedum susceperint, eum tanquam sese contra jus Christum prædicaret, cruci affixerunt. Hæretici autem legentes: « Ignis exarsit ex ira mea; » et: « Ego Deus æmulator reddens peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem; » et: « Pœnitet me unxisse Saul in regem; » et: « Ego Dominus faciens

[88] Zach. IX, 10. [89] Isa. VII, 15. [90] Isa. XI, 6 seqq. [91] Jerem. XV, 14. [92] Exod. XX, 5. [93] I Reg. XV, 11. [94] Isai. XLV, 7. [95] Amos. III, 6. [96] Mich. I, 12.

(9) Post ἄφεσιν, idem codex Regius addit, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.

(10) Primus codex Regius, ἐκλέξασθαι, male.

(11) Idem, Ἰησοῦν Χριστόν. Infra idem, ἐκκέκαυται ἀπὸ θυμοῦ μου.

(12) Duo codd. Regii, ἀγέννητος. Tarinus, ἀγένητος.

(13) Ita mss. Editi autem, « debuit prius ædificare civitatem Dei. » Paulo post mss., « existimarunt esse prophetatum quia deberet. » Editi, « existimant prophetatum quia debet. »

D (14) Ita recte mss. Male editi, « contrarium falsoque. » Ibidem mss., « assumentem eum sibi Christi nomen. In editis deest « eum sibi. » Mox mss., « quod in lege scriptum est. » In editis deest « in lege. »

Saul[97]; » et multa alia his similia quæ scripta sunt legentes, dicere quidem eas non esse Dei Scripturas non ausi sunt, sed eas conditoris Dei illius quem Judæi colebant, putarunt; quem justum tantummodo, non etiam bonum credi debere existimaverunt; Salvatorem vero advenisse, ut perfectiorem nobis annuntiaret Deum, quem negant esse conditorem mundi, diversis etiam de hoc ipso opinionibus dissidentes; quoniam quidem semel recedentes a fide creatoris Dei qui est omnium Deus, figmentis se variis (15) ac fabulis tradiderunt commentantes quædam, et dicentes alia esse visibilia et ab alio facta, alia vero quædam invisibilia et ab alio condita, prout eis animæ suæ phantasia vanitasque suggesserit. Sed et nonnulli ex simplicioribus scilicet eorum qui intra Ecclesiæ fidem contineri videntur, majorem quidem creatore Deo nullum esse opinantur, rectam in hoc tenentes sanamque sententiam, verum talia de eo sentiunt, quæ nec de aliquo injustissimo et immitissimo homine sentienda sunt.

A κασι, μυθοποιοῦντες ἑαυτοῖς ὑποθέσεις, καθ' ἃς οἴονται γεγονέναι τὰ βλεπόμενα, καὶ ἕτερά τινα μὴ βλεπόμενα, ἅπερ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἀνειδωλοποίησεν. Ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ ἀκεραιότεροι τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας αὐχούντων τυγχάνειν, τοῦ μὲν δημιουργοῦ μείζονα οὐδένα ὑπειλήφασιν, ὑγιῶς τοῦτο ποιοῦντες· τοιαῦτα δὲ ὑπολαμβάνουσι περὶ αὐτοῦ ὁποῖα οὐδὲ περὶ τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀδικωτάτου ἀνθρώπου.

9. Horum autem omnium falsæ intelligentiæ causa his de quibus supra diximus, non alia exstitit, nisi quod sancta Scriptura ab his non secundum spiritalem sensum, sed secundum litteræ sonum intelligitur. Propter quod conabimur, **166** pro mediocritate sensus nostri, his qui credunt Scripturas sanctas (16) non humana verba aliqua esse composita, sed sancti Spiritus inspiratione conscripta, et voluntate Dei Patris per unigenitum Filium suum Jesum Christum nobis quoque esse tradita et commissa, quæ nobis videntur recta via intelligentiæ observantibus, demonstrare illam regulam et disciplinam quam ab Jesu Christo traditam sibi apostoli, per successionem posteris quoque suis sanctam Ecclesiam docentibus, tradiderunt. Et quidem quod dispensationes quædam mysticæ indicentur per Scripturas sanctas, omnes, ut arbitror, etiam simpliciores quique credentium confitentur. Quæ tamen istæ, vel cujusmodi sint, si quis rectæ mentis est, nec jactantiæ vitio fatigatur, religiosius se fatebitur ignorare. Nam si quis, verbi gratia, proponat nobis de filiabus Lot, quod patri contra fas viden-

B Αἰτία δὲ πᾶσι τοῖς προειρημένοις ψευδοδοξιῶν καὶ ἀσεβειῶν (17) ἢ ἰδιωτικῶν περὶ Θεοῦ λόγων, οὐκ ἄλλη τις εἶναι δοκεῖ ἢ Γραφὴ κατὰ τὰ πνευματικὰ μὴ νενοημένη, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ψιλὸν γράμμα ἐξειλημμένη. Διόπερ τοῖς πειθομένοις μὴ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τὰς ἱερὰς βίβλους, ἀλλ' ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος βουλήματι τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ταύτας ἀναγεγράφθαι καὶ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθέναι, τὰς φαινομένας ὁδοὺς ὑποδεικτέον ἐχομένοις τοῦ κανόνος τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀποστόλων οὐρανίου Ἐκκλησίας. Καὶ ὅτι μὲν οἰκονομίαι εἰσί τινες μυστικαὶ δηλούμεναι διὰ τῶν θείων Γραφῶν, πάντες καὶ οἱ ἀκεραιότατοι τῶν τῷ λόγῳ προσιόντων πεπιστεύκασι· τίνες δὲ αὗται, οἱ εὐγνώμονες καὶ ἄτυφοι ὁμολογοῦσι μὴ εἰδέναι. Εἰ γοῦν ἐπαπορήσαι (18) τις περὶ τῆς τοῦ Λὼτ θυγατρομιξίας, καὶ τῶν δύο γυναικῶν τοῦ Ἀβραάμ, δύο τε ἀδελφῶν γεγαμημένων τῷ Ἰακὼβ, καὶ δύο παιδισκῶν τετεκνωκυιῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο φήσουσιν ἢ μυστή-
C ρια ταῦτα τυγχάνειν, ὑφ' ἡμῶν μὴ νοούμενα. Ἀλλὰ καὶ ἐπὰν ἡ κατασκευὴ τῆς σκηνῆς ἀναγινώσκηται, πειθόμενοι τύπους εἶναι τὰ γεγραμμένα, ζητοῦσιν ἃ δυνήσονται

INTERPRETATIO NOVA.

pacem et creans mala; » et alio loco : « Non est malum in civitate quod non fecerit Dominus; » et illud insuper: « Descenderunt mala a Domino in portas Jerusalem; » et : « Spiritus malus a Deo suffocabat Saul; » et infinita propemodum his consimilia, negare quidem eas esse Dei Scripturas non ausi sunt, sed illius quem Judæi colunt Creatoris eas esse rati, quasi imperfectus nec bonus esset ille conditor, arbitrati sunt advenisse Salvatorem qui perfectiorem annuntiaret Deum quem dicunt non esse mundi opificem, in varias ea de re abrepti sententias, et postquam a Creatore qui est ingenitus solus Deus, defecerunt, figmentis adhæserunt, excogitatis fictitiis hypothesibus secundum quas facta esse putant visibilia, et alia quædam invisibilia quæ animo sibi finxerunt. Quinetiam simpliciores nonnulli qui se de Ecclesia esse gloriantur, Creatore quidem nullum majorem existimant, sanam hac in re amplexi sententiam, verum ea de ipso suspicantur quæ ne de ipso homine quidem crudelissimo et injustissimo cogitare fas sit.

9. Iis autem omnibus nulla falsarum opinionum, nulla impietatis et stolidorum de Deo sermonum causa esse alia videtur quam Scriptura non secundum spiritalem sensum intellecta, sed secundum litteralem accepta. Quapropter iis qui persuasum habent sacros libros non hominum esse commentarios, sed sancti Spiritus afflatu, voluntate Dei parentis universorum per Jesum Christum scriptos esse et ad nos pervenisse, qua via in eorum lectionem insistendum esse nobis videatur, indicare conabimur, servata cœlestis secundum successionem apostolorum Ecclesiæ Jesu Christi regula. Et esse quidem mysticas quasdam dispensationes quas divinæ Scripturæ indicant, etiam simpliciores fidelium credunt; quænam vero hæ sint, cordati et modesti nescire se fatentur. Quare si quis sciscitetur de congressu Lot cum filiabus, de

[97] I Reg. XVIII, 10.

(15) Sic mss. Editi autem, « vanis. » Paulo post mss., « ex simplicioribus scilicet eorum. » Editi, « ex simplicioribus quibusque. » Mox mss., « creatore Deo nullum esse. » In editis deest, « Deo » et « esse. »

(16) *Sanctas*. Deest in editis. Infra mss., « indicentur per Scripturas sanctas. » In editis deest « sanctas. » Ibidem mss., « simpliciores quique credentium. » In editis deest, « credentium. »

(17) Primus codex Regius, ψευδυλόγων καὶ ἀσεβῶν.

(18) Primus Reg. codex, ἐπαπορήσει.

ἐφαρμόσαι ἑκάστῳ τῶν (19) κατὰ τὴν σκηνὴν λεγομένων· ὅσον μὲν ἐπὶ τῷ πείθεσθαι ὅτι τύπος τινός ἐστιν ἡ σκηνὴ, οὐ διαμαρτάνοντες· ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ τῷδέ τινι ἀξίως τῆς Γραφῆς ἐφαρμόζειν τὸν λόγον οὗ ἐστι τύπος ἡ σκηνὴ, ἔσθ' ὅτε ἀποπίπτοντες· καὶ πᾶσαν δὲ διήγησιν νομιζομένην περὶ γάμων ἀπαγγέλλειν ἢ παιδοποιϊῶν, ἢ πολέμων, ἢ ὧν δήποτε ἱστοριῶν ἂν παρὰ τοῖς πολλοῖς λεχθησομένων (20), ἀποφαίνονται εἶναι τύπους· ἐν δὲ τῷ τίνων, πὴ μὲν διὰ τὴν ἕξιν οὐ πάνυ συγκεκροτημένην, πὴ δὲ διὰ τὴν προπέτειαν, ἔσθ' ὅτε κἂν συγκεκροτημένος τις τυγχάνῃ καὶ εὐπρόοπτος, διὰ τὴν εἰς ὑπερβολὴν χαλεπωτάτην εὕρεσιν τῶν πραγμάτων τοῖς ἀνθρώποις, οὐ πάνυ σαφηνίζεται ὁ περὶ τούτων ἑκάστου λόγος.

A tur admistæ, vel de duabus uxoribus Abraham, sive de duabus sororibus quæ nuptæ sunt Jacob, sive de duabus ancillis numerositatem ei augentibus filiorum, quid aliud responderi potest quam esse hæc sacramenta quædam et formas spiritualium rerum, a nobis tamen ignorari cujusmodi sint? Sed et constructionem tabernaculi cum legimus, certum quidem habemus quod hæc quæ scripta sunt figuræ occultarum quarumdam rerum sunt : aptare ea tamen suis modis, et per singula aperire atque disserere, perdifficile, ut non dicam impossibile, puto esse. Tamen, ut dixi, descriptionem illam plenam esse mysteriorum, etiam communem non refugit intellectum. Sed et omnis illa narratio quæ vel de nuptiis, vel de filiis procreatis videtur esse conscripta, vel de diversis præliis, vel de quibuslibe aliis historiis, quid aliud quam formæ ac figuræ credendæ sunt latentium sacrarumque rerum? Verum pro eo quod parum studii ad exercendum ingenium homines adhibent, vel quod antequam discant, scire se putant, inde fit ut nunquam scire incipiant; aut si certe nec studium defuerit, nec magister, si tanquam divina quærantur, id est religiose et pie, atque Deo revelante in quamplurimis (22) sperentur aperiri, quoniam quidem humanis sensibus valde et difficilia et occulta sunt, tunc demum fortassis qui ita quæsierit quæ invenire fas est, inveniet.

Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν προφητειῶν, ἃς πάντες ἴσμεν αἰνιγμάτων καὶ σκοτεινῶν πεπληρῶσθαι λόγων: Κἂν ἐπὶ τὰ Εὐαγγέλια δὲ φθάσωμεν, κἀκείνων ὁ ἀκριβὴς νοῦς, ἅτε νοῦς ὢν Χριστοῦ, δεῖται χάριτος τῆς δοθείσης τῷ εἰρηκότι· « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος. » Καὶ τὰ ἀποκεκαλυμμένα δὲ τῷ Ἰωάννῃ τίς οὐκ ἂν ἀναγνοὺς καταπλαγείη τὴν ἐπίκρυψιν τῶν ἀποῤῥήτων μυστηρίων καὶ τῷ μὴ νοοῦντι τὰ γεγραμμένα ἐμφαινομένων (21); Αἱ δὲ τῶν ἀποστόλων Ἐπιστολαὶ τίνι τῶν βασανίζειν ἐπισταμένων λόγους δόξαιεν ἂν εἶναι σαφεῖς καὶ εὐχερῶς νοούμεναι· μυρίων ὅσων κἀκεῖ ὡς δι' ὀπῆς μεγίστων καὶ πλείστων νοημάτων οὐ βραχεῖαν ἀφορμὴν παρεχόντων; Διόπερ τούτων οὔ-

B 10. Sed ne fortassis tantummodo in propheticis hæc difficultas putetur inesse sermonibus, quandoquidem certum est apud omnes stylum propheticum figuris et ænigmatibus consitum esse : quid cum ad Evangelia venimus? Nunquid non ibi etiam sensus interior, utpote sensus divinus, latet qui per illam tantummodo gratiam revelatur, quam acceperat ille qui dicebat : « Nos autem sensum Christi habemus, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus**? » Jam vero illa quæ Joanni revelata sunt, si quis legat, quomodo non obstupescet tantam ibi inesse occultationem ineffabilium sacramentorum, in quibus manifeste ab eis etiam qui intelligere non possunt quid in his
C lateat, intelligitur tamen quod lateat quid? At vero

INTERPRETATIO NOVA.

duabus uxoribus Abraham, de duabus sororibus quæ nupserunt Jacob, de duabus ancillis quæ ex ipso pepererunt, nihil aliud respondebunt quam mysteria hæc esse a nobis non intellecta. Sed et tabernaculi fabricam cum legunt, credentes quæ scripta sunt esse figuras, quærunt quæ possint in singulas tabernaculi partes accommodare. Neque vero in eo quod credunt rei alicujus figuram esse tabernaculum, falluntur, sed cum rationem cujus typus est tabernaculum, certæ cuipiam rei prout postulat Scripturæ dignitas, aptare volunt, aliquando aberrant; et omnem quidem narrationem quæ vel nuptias spectare videtur, vel liberorum procreationem, vel bella, aut alias quaslibet historias quæ vulgo circumferri possunt, figuras esse declarant, sed quarum rerum figuræ sint, interdum propter habitum non omnino bene compositum, aliquando propter temeritatem, quandoque etiam quod supra modum hominibus difficile 167 sit res ejusmodi explorare, quantumlibet quis exercitatus et perspicax sit, non ita evidenter apparet, nec singulorum ratio afferri potest.

10. Quid attinet dicere de prophetiis quas omnes scimus ænigmatis et obscuris sermonibus plenas? Et si ad Evangelia accedimus, illorum etiam accuratus sensus, utpote Christi sensus, eget gratia quæ data est ei qui dixit : « Nos autem sensum Christi habemus, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus. » Quis etiam quæ Joanni revelata sunt legens non obstupescat in occultationem mysteriorum quæ etiam non intelligenti quæ scripta sunt, latens quid et arcanum habere videntur? Apostolorum autem Epistolæ cuinam sagaci et perito sermonum judici videantur apertæ ac intellectu faciles, cum illic infinita prope sint, quæ vel-

** I Cor. II, 16, 13.

(19) Idem, ᾧ δυνήσονται ἐφαρμόσαι ἕκαστον τῶν.
(20) Idem, δεχθησομένων.
(21) Primus codex Regius, ἐμφαινομένην. Coislinianus, ἐκφαινομένων.
(22) Sic mss. Editi vero, « et quæ Deo revelante, a quamplurimis. » Mox mss., « difficilia et occulta sunt, tunc. » Editi, « difficilia et obscura sunt, ta- D men. » Paulo post mss., « certum est apud omnes stylum propheticum..... ænigmatibus consitum esse. » Editi, « certum est quod omnes cernunt stylum propheticum..... ænigmatibus confertum. » Mox ms., « nunquid non ibi. » In editis deest, « non. »

Epistolæ apostolorum, quæ quidem videntur aliquibus A esse planiores, nonne tam profundis repletæ sunt sensibus, ut per eas his qui possunt intelligere divinæ sapientiæ sensum, quasi per breve quoddam receptaculum immensæ lucis claritas videatur infundi? Unde quoniam hæc ita se habent, et multi sunt qui in hac vita errant, non arbitror esse sine periculo facile pronuntiare quemquam nosse vel intelligere ea, quæ ut aperiri possint, scientiæ clave opus est, quam clavem dicebat Salvator esse apud legisperitos. In hoc loco, licet per excessum quemdam, inquirendum ab his tamen puto, qui dicunt quod ante adventum Salvatoris non erat veritas apud eos qui in lege versabantur, quomodo a Domino nostro Jesu Christo dicatur, quia claves scientiæ apud illos sint qui libros prophetarum et legis habebant in manibus. Ita enim dixit: « Væ vobis legis doctoribus qui tulistis clavem scientiæ; ipsi non introistis, et volentes intrare prohibuistis [99]. »

τως ἐχόντων, καὶ μυρίων ὅσων σφαλλομένων, οὐκ ἀκίνδυνον ἐν τῷ ἀναγινώσκειν εὐχερῶς ἀποφαίνεσθαι νοεῖν τα δεόμενα τῆς κλειδὸς τῆς γνώσεως (24), ἥντινα ὁ Σωτήρ φησιν εἶναι παρὰ τοῖς νομικοῖς· καὶ ἀπαγγελλέτωσαν οἱ μὴ βουλόμενοι παρὰ τοῖς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν τυγχάνειν, πῶς ἡ τῆς γνώσεως κλεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγεται παρ' ἐκείνοις τυγχάνειν τοῖς, ὥς φασιν αὐτοὶ, μὴ ἔχουσι βίβλους περιεχούσας τὰ ἀπόῤῥητα τῆς γνώσεως καὶ παντελῆ μυστήρια· ἔχει γὰρ οὕτως ἡ λέξις· « Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε. »

168 11. Verum, ut dicere cœperamus, viam B quæ nobis videtur recta esse ad intelligendas Scripturas et sensum earum requirendum, hujusmodi esse arbitramur, sicut ab ipsa nihilominus Scriptura, qualiter de ea sentiri debeat, docemur. Apud Salomonem invenimus in Proverbiis tale aliquid de divinæ Scripturæ observantia præcipi: « Et tu, inquit, describe tibi hæc tripliciter in consilio et scientia, et ut respondeas verba veritatis his qui proposuerint tibi [1]. » Tripliciter ergo describere oportet in anima sua (23) unumquemque divinarum intelligentiam litterarum, id est ut simpliciores quique ædificentur ab ipso, ut ita dixerim, corpore Scripturarum; sic enim appellamus communem istum et historialem intellectum; si C qui vero aliquantum jam proficere cœperunt, et possunt amplius aliquid intueri, ab ipsa Scripturæ anima ædificentur; qui vero perfecti sunt, et similes his de quibus Apostolus dicit: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem

Ἡ τοίνυν φαινομένη ἡμῖν ὁδὸς τοῦ πῶς δεῖ ἐντυγχάνειν ταῖς Γραφαῖς, καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν, ἐστὶ τοιαύτη, ἀπ' αὐτῶν (25) τῶν λογίων ἐξιχνευομένη. Παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν ταῖς Παροιμίαις εὑρίσκομεν τοιοῦτό τι προστασσόμενον περὶ τῶν γεγραμμένων θείων δογμάτων· « Καὶ σὺ δὲ ἀπόγραψαι αὐτὰ τρισσῶς (26) ἐν βουλῇ καὶ γνώσει τοῦ ἀποκρίνασθαι λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι. » Οὐκοῦν τρισσῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἁγίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα ὁ μὲν ἁπλούστερος οἰκοδομῆται ἀπὸ τῆς οἱονεὶ σαρκὸς τῆς Γραφῆς, οὕτως ὀνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχήν· ὁ δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκὼς, ἀπὸ τῆς ὡσπερεὶ ψυχῆς αὐτῆς· ὁ δὲ τέλειος καὶ ὅμοιος τοῖς παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λεγομένοις· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου (27) τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, » ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ νόμου

INTERPRETATIO NOVA.

uti per foramen maxima et quamplurima intelligendi materiam amplam præbeant? Quæ cum ita se habeant, et prope innumeri labantur, non sine periculo quis pronuntiaverit se legendo intelligere quæ indigent clavi intelligentiæ quam Salvator penes legisperitos esse ait. Dicant enim vero qui nolunt apud eos qui Christi adventum præcesserunt, veritatem exstitisse, quo pacto scientiæ clavis a Domino nostro Jesu Christo dicitur apud eos esse qui, ut ipsi aiunt, carebant libris arcana scientiæ et omnis generis mysteria complectentibus. Verba enim hæc sunt: « Væ vobis legisperitis quia tulistis clavem scientiæ, ipsi non introistis, et eos qui introibant prohibuistis. »

11. Via igitur qua insistendum nobis videtur ad legendas et intelligendas Scripturas, ejusmodi est, ex ipsismet Scripturarum oraculis indagata. Apud Salomonem in Proverbiis tale quippiam præcipitur de divinis sententiis scripto consignatis: « Tu vero describe tibi hæc tripliciter in consilio et scientia, ut respondeas sermones veritatis ad ea quæ tibi proponentur. » Trifariam igitur describendæ in mente sunt sanctarum litterarum sententiæ: ut simplicior quidem, ab ipsa veluti carne Scripturæ, quo nomine obvium ejus sensum appellamus; qui vero aliquantum ascenderit, ab ipsa quodammodo anima ejus; perfectus autem et iis similis de quibus Apostolus ait: « Sapientiam loquimur inter perfectos; sapientiam autem non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, » a lege spiritali ædificetur umbram habente futurorum bonorum. Ut enim homo constat corpore, anima et spiritu, ita et Scriptura quæ divina dispensatione in hominum salutem data est. Proinde nos quod dicitur in libro qui

[99] Luc. xi, 52. [1] Prov, xxii, 20, 21.

(23) *In anima sua.* Hæc desunt in editis, sed habentur in mss. Infra mss., « qui destruentur. »

(24) Sic duo codd. Regii. Tarinus vero: διαγνώσεως.

(25) Sic duo codd. Regii. Tarinus, ἐξ αὐτῶν. Editi, « qui dissolvuntur. » Mox mss., « in gloriam nostram. » Editi, « in gloria nostra. »

D (26) Primus codex Regius, τριχῶς, et paulo post ἀπογράψασθαι λόγους ἀληθείας.

(27) *Οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου.* Hæc desiderantur in editione Tarini, sed habentur in codice Coisliniano. Mox primus codex Regius, τὴν καταργουμένην pro τῶν καταργουμένων. Infra idem, σκιὰν περιέχοντος.

σκιὰν ἔχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ οἰκονομηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν δοθῆναι Γραφή. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ ὑπό τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ τῷ *Ποιμένι*, περὶ τοῦ προστάσσεσθαι τὸν Ἑρμᾶν δύο γράψαι βιβλία, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτὸν ἀναγγέλλειν τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας ἃ μεμάθηκεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, οὕτω διηγούμεθα. Ἔστι δὲ ἡ λέξις (28) αὕτη· «Γράψεις δύο βιβλία, καὶ δώσεις ἓν Κλήμεντι, καὶ ἓν Γραπτῇ. Καὶ Γραπτὴ μὲν νουθετήσει (29) τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανούς· Κλήμης δὲ πέμψει εἰς τὰς ἔξω πόλεις· σὺ δὲ ἀναγγελεῖς τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας.» Γραπτὴ μὲν γὰρ ἡ νουθετοῦσα (30) τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανούς, αὐτὸ ψιλόν ἐστι τὸ γράμμα νουθετοῦν τοὺς παῖδας τὰς ψυχάς, καὶ μηδέπω πατέρα (31) Θεὸν ἐπιγράψασθαι δυναμένους, καὶ διὰ τοῦτο ὀρφανοὺς καλουμένους· νουθετοῦν δὲ καὶ τὰς μηκέτι μὲν τῷ παρανόμῳ νυμφίῳ χρωμένας, χηρευούσας δὲ τῷ μηδέπω ἀξίας αὐτὰς τοῦ Νυμφίου γεγονέναι. Κλήμης δὲ ὁ ἤδη τοῦ γράμματος (32) ἐξιστάμενος, εἰς τὰς ἔξω πόλεις λέγεται πέμπειν τὰ λεγόμενα· ὡς εἰ λέγοιμεν τὰς ἔξω τῶν σωματικῶν, καὶ τῶν κάτω νοημάτων τυγχανούσας ψυχάς· οὐκέτι δὲ διὰ γραμμάτων, ἀλλὰ διὰ ζώντων λόγων αὐτὸς ὁ μαθητὴς τοῦ Πνεύματος προστάσσεται ἀναγγέλλειν τοῖς τῆς πάσης τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας πρεσβυτέροις πεπολιωμένοις ὑπὸ φρονήσεως.

Ἀλλ' ἐπεί εἰσί τινες Γραφαὶ τὸ σωματικὸν οὐδαμῶς ἔχουσαι, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς (33) δείξομεν, ἔστιν ὅπου οἱονεὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Γραφῆς μόνα χρὴ ζητεῖν. Καὶ τάχα διὰ τοῦτο αἱ ἐπὶ καθαρισμῷ τῶν Ἰουδαίων ὑδρίαι κεῖσθαι λεγόμεναι, ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἀνέγνωμεν, χωροῦσιν ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς (34)· αἰνισσομένου

A non hujus mundi, neque principum hujus sæculi qui destruentur; sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram[1], » hi tales ab ipsa spiritali lege quæ umbram habet futurorum bonorum, tanquam a spiritu ædificentur. Sicut ergo homo constare dicitur ex corpore, et anima, et spiritu; ita etiam sancta Scriptura quæ ad hominum salutem divina largitione concessa est. Quod nos etiam in libello *Pastoris*, qui a nonnullis contemni videtur, designatum videmus, cum jubetur Hermas (35) duos libellos scribere, et postea denuntiare presbyteris Ecclesiæ quæ a Spiritu didicit. Quod his verbis scriptum est: « Et scribes, inquit, duos libellos, et dabis unum Clementi, et unum Graptæ. Et Grapte quidem commoneat viduas et orphanos, Clemens vero mittat per omnes civitates quæ foris sunt: tu vero annuntiabis **169** B presbyteris Ecclesiæ[2]. » Est ergo Grapte quæ orphanos jubetur et viduas commonere, purus ipsius litteræ intellectus, per quem commonentur animæ pueriles quæ nondum patrem Deum habere meruerunt, et propterea orphanæ appellantur. Sed et viduæ sunt quæ ab illo quidem iniquo viro cui contra legem junctæ fuerant, recesserunt, viduæ vero permanent ex eo quod nondum profecerunt in hoc, ut cœlesti sponso jungerentur. Clemens vero his qui jam recedunt a littera, in eas quæ foris sunt, civitates mittere jubetur quæ dicta sunt, velut si diceret, ad eas animas quæ per hoc ædificatæ extra corporis curam et extra desideria carnalia esse cœperunt. Ipse vero qui a Spiritu sancto didicerat, non per litteras, neque per libellum, sed viventi voce, jubetur annuntiare presbyteris Ecclesiæ Christi, id est his qui maturum prudentiæ sensum capacem (36) doctrinæ spiritalis gerunt.

12. Illud sane non ignorandum, esse quædam in Scripturis in quibus hoc quod diximus corpus, id est consequentia historialis intelligentiæ non semper invenitur, sicut in consequentibus demonstrabimus; et est ubi ea quam diximus anima, vel spiritus, solummodo intelligenda sunt. Quod etiam in Evangeliis designari puto, cum dicuntur C

INTERPRETATIO NOVA.

inscribitur *Pastor* et a nonnullis contemnitur, Hermæ imperatum esse ut duos libros scriberet ac postea presbyteris Ecclesiæ annuntiaret quæ didicerat a Spiritu, ad hunc modum exponimus. Sic autem ad verbum legitur: « Duos libros scribes, dabisque unum Clementi et alterum Graptæ; et Grapte quidem commonebit viduas et pupillos. Clemens autem mittet ad externas urbes; tu vero annuntiabis presbyteris Ecclesiæ. » Nam Grapte quæ viduas et orphanos instituit, ipsa est nuda littera, docens si qui mente pueri sunt, et nondum Deum patrem sibi vindicare possunt, ideoque orbi vocantur; instituens vero eas quæ improbo marito non amplius serviunt, sed viduæ sunt, quod nondum Sponso dignæ factæ fuerint. Clemens autem qui jam e littera excessit, dicitur quæ scripta sunt ad externas mittere civitates, hoc est, ad eas animas quæ extra corporeas et terrestres cogitationes versantur; sed ut Spiritus discipulus non amplius per litteras, sed per vivos sermones presbyteris totius Ecclesiæ Dei præ prudentia canis annuntiare jubetur.

12. Verum quoniam Scripturæ quædam sunt quæ nihil habent corporeum, ut deinceps ostendemus, alicubi sola veluti anima et spiritus quærendus est. Ideo fortasse quæ dicuntur pro purificatione Judæorum hydriæ positæ, ut in Joannis Evangelio legimus, capiunt metretas binas vel ternas; quibus sub

[1] I Cor. II, 6, 7. [2] Lib. I vis. 2, num. 4.

(28) Primus codex Regius, ἔχει δὲ ἡ λέξις.

(29) Idem, νομοθετήσει.

(30) Idem, νομοθετοῦσα, et paulo post, τὸ γραμμα νομοθετοῦν.

(31) *Πατέρα*. Sic recte omnes codd. mss. Apud Tarinum mendose legitur *παρά*.

(32) Primus codex Regius, ὁ ἔξω τοῦ γράμματος.

(33) Primus codex Regius: ἐφεξῆς.

D (34) Idem: δύο ἢ τρεῖς. Tarinus, δύο καὶ τρεῖς.

(35) Sic mss. Editi vero, « Hermes. » Infra mss., « orphanos jubetur et viduas commonere. » Editi, « orphanos et viduas videtur commonere. »

(36) *Capacem*. Sic mss. Editi vero, « pro capacitate. » Paulo post mss., « id est consequentia historialis, » etc. Editi, « id est convenientia historialis, » etc.

pro purificatione Judæorum sex hydriæ positæ [4] capientes metretas binas, vel ternas, in quo, ut dixi, hoc videtur sermo evangelicus indicare de his qui dicuntur in occulto ab Apostolo Judæi [5], quod hi purificentur per verbum Scripturæ, capientes interdum quidem duas metretas, id est animæ vel spiritus secundum quod supra diximus, intellectum recipientes; interdum autem tres, cum etiam corporalem intelligentiam, quæ est historiæ, servare lectio ad ædificationem potest. Sex vero hydriæ consequenter (37) dictæ sunt de his qui in mundo positi purificantur. In sex enim diebus (qui perfectus est numerus) mundum hunc et omnia quæ in eo sunt legimus consummata. Quanta igitur sit utilitas in hoc primo quem diximus **170** historiali intellectu, testimonio est omnium credentium multitudo, quæ et satis fideliter et simpliciter credit, nec multa assertione indiget quod palam omnibus patet. Ejus vero intelligentiæ quam velut animam esse Scripturæ supra diximus, exempla nobis quamplurima dedit apostolus Paulus, sicut est in prima Epistola ad Corinthios. Scriptum est enim : « Non infrenabis bovem triturantem [6]. » Tunc deinde explanans qualiter præceptum istud deberet intelligi, addit dicens : « Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos utique dicit? Propter nos enim scriptum est, quia debet qui arat in spe arare, et qui triturat, in spe percipiendi. » Sed et alia hujusmodi quamplurima quæ hoc modo sunt interpretata de lege, instructionem quamplurimam audientibus conferunt.

A τοῦ λόγου περὶ τῶν παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων, ὡς ἄρα οὗτοι καθαρίζονται διὰ τοῦ λόγου τῶν Γραφῶν, ὅπου μὲν δύο μετρητὰς, τὸν, ἵν' οὕτως εἴπω, ψυχικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν λόγον χωρούντων· ὅπου δὲ τρεῖς, ἐπεί τινες ἔχουσι πρὸς τοῖς προειρημένοις (38) καὶ τὸ σωματικὸν οἰκοδομῆσαι δυνάμενον. Ἓξ δὲ ὑδρίαι εὐλόγως εἰσὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ καθαριζομένοις, γενομένῳ (39) ἐν ἓξ ἡμέραις ἀριθμῷ τελείῳ. Ἀπὸ μὲν οὖν τῆς πρώτης ἐκδοχῆς καὶ κατὰ τοῦτο ὠφελούσης, ὅτι ἔστιν ὄνασθαι, μαρτυρεῖ τὰ πλήθη τῶν γνησίως καὶ ἁπλούστερον πεπιστευκότων· τῆς δὲ ὡς ἂν εἰς ψυχὴν ἀναγομένης (40) διηγήσεως, παράδειγμα τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους κείμενον. « Γέγραπται γὰρ, φησὶν, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. » Ἔπειτα διηγούμενος B τοῦτον τὸν νόμον (41), ἐπιφέρει· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Καὶ πλεῖσται δὲ περιφερόμεναι τοῖς πλήθεσιν ἁρμόζουσαι ἑρμηνεῖαι καὶ οἰκοδομοῦσαι τοὺς ὑψηλοτέρων ἀκούειν μὴ δυναμένους, τὸν αὐτόν πως ἔχουσι χαρακτῆρα.

13. Spiritalis autem explanatio est talis, si quis potest ostendere quorum cœlestium exemplaribus et umbræ deserviunt hi qui secundum carnem Judæi sunt, et quorum futurorum umbram lex habet, et si qua hujusmodi in Scripturis sanctis inveniuntur; vel cum requiritur quæ sit illa sapientia in mysterio abscondita « quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit [7]; » vel illud quod dicit ipse Apostolus, cum exemplis quibusdam utitur de Exodo, vel Numeris, et ait quia « hæc in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter nos in quos fines sæculorum devenerunt [8]; » et occasionem nobis præstat intelligentiæ, ut possimus advertere quorum figuræ erant ista quæ illis

Πνευματικὴ δὲ διήγησις τῷ δυναμένῳ ἀποδεῖξαι ποίων ἐπουρανίων ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ οἱ κατὰ C σάρκα Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον· καὶ τίνων μελλόντων ἀγαθῶν ὁ νόμος ἔχει σκιάν. Καὶ ἁπαξαπλῶς ἐπὶ πάντων κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐπαγγελίαν ζητητέον σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, « ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν τῶν δικαίων· ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε. » Φησὶ δέ που ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος χρησάμενός τισι ῥητοῖς ἀπὸ τῆς Ἐξόδου (42) καὶ τῶν Ἀριθμῶν, ὅτι « ταῦτα τυπικῶς συνέβαινεν ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντηκε. » Καὶ ἀφορμὰς δίδωσι τοῦ τίνων ἐκεῖνα τύποι ἐτύγχανον, λέγων· « Ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματι- D κῆς ἀκολουθούσης πέτρας (43), ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ

INTERPRETATIO NOVA.

involucro designatur eos qui apud Apostolum in occulto Judæi sunt, purificari per Scripturas, aliquando binas metretas capientes, id est, ut sic dicam, animam et spiritum; aliquando ternas, cum nonnullæ præter prædicta, habeant etiam corpus quod ædificare potest. Sex autem hydriæ merito sunt pro iis qui in mundo purificantur condito sex diebus, numero perfecto. Primam ergo expositionem etiam per se utilem esse posse, testatur eorum multitudo qui ingenue et simpliciter crediderunt; illius vero quæ veluti ad animam referri potest, exemplum est quod apud Paulum in prima ad Corinthios habetur. « Scriptum est enim, inquit, Non alligabis os bovi trituranti. » Deinde legem hanc explicans addit : « Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scriptum est quoniam debet in spe qui arat, arare, et qui triturat in spe percipiendi. » Tum plurimæ quæ circumferuntur multitudini accommodæ, et ædificantes eos qui altiora intelligere nequeunt, interpretationes, eadem propemodum forma et charactere sunt.

13. At spiritalis expositio illius est propria qui demonstrare potest quarum cœlestium rerum similitudini et umbræ Judæi secundum carnem servirent, et quorum futurorum bonorum umbram lex habeat. Ac, ut summatim dicam, in omnibus secundum Apostoli præceptum requirenda est sapientia in my-

[4] Joan II. [5] Rom. II. [6] I Cor. IX, 9. [7] I Cor. II, 7. [8] I Cor. X, 11.

(37) Ita mss. Editi vero : « convenienter. »
(38) Idem, εἰρημένοις.
(39) Idem : γεγενημένῳ.
(40) Ita duo codices Regii. Tarinus, ἀγομένης.
(41) Primus cod. Reg., νόμον. Tarinus, τόπον.
(42) Sic mss. Tarinus, ὑπὸ τῆς Ἐξόδου.
(43) Sic mss. Tarinus, ἔπινον ἐξ ἀκολουθούσης πέτρας.

Χριστός. » Καὶ τὰ περὶ τῆς σκηνῆς δὲ ἐν ἑτέρᾳ Ἐπιστολῇ ὑπογράφων, ἐχρήσατο τῷ· « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. » Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, οἱονεὶ ὀνειδίζων τοῖς ἀναγινώσκειν νομίζουσι τὸν νόμον καὶ μὴ συνιεῖσιν αὐτὸν, μὴ συνιέναι κρίνων ἐκείνους, ὅσοι μὴ ἀλληγορίας ἐν τοῖς γεγραμμένοις εἶναι νομίζουσι· « Λέγετέ μοι, φησὶν, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας· ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο (44) διαθῆκαι· » καὶ τὰ ἑξῆς. Παρατηρητέον γὰρ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι φησὶν, « οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, » οὐχ οἱ ὑπὸ τὸν νόμον ὄντες· καὶ, « τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; » τοῦ ἀκούειν ἐν τῷ νοεῖν καὶ γινώσκειν κρινομένου. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς δὲ Ἐπιστολῇ, διὰ βραχέων τὸ βούλημα τῆς πάσης ἐπιτεμνόμενος νομοθεσίας φησί· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς (45) κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ Σαββάτων, ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων. » Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς διαλεγόμενος, γράφει· « Οἵτινες ὑποδείγμασι (46) καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. » Ἀλλ' εἰκὸς διὰ ταῦτα περὶ μὲν τῶν πέντε Μωσέως ἐπιγεγραμμένων βιβλίων, μὴ ἂν διστάξαι τοὺς τὸν Ἀπόστολον ἅπαξ ὡς θεῖον ἄνδρα προσιεμένους· περὶ δὲ τῆς λοιπῆς (47) ἱστορίας βούλεσθε μανθάνειν, εἰ κἀκείνη τυπικῶς συνέβαινε; Παρατηρητέον ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους, τό· « Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βαάλ, » κείμενον ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν, ὅτι ὁ

accidebant, cum dicit: « Bibebant de spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus [9]. » Sed et de tabernaculo in alia Epistola meminit illius dicti, quod Moysi fuerat præceptum: « Facies, inquit, secundum formam, quæ tibi est in monte ostensa [10]. » Ad Galatas vero scribens, et verbis exprobrans quibusdam qui videntur sibi legere legem, nec tamen intelligunt eam, pro eo quod allegorias **171** esse in his quæ scripta sunt, ignorant (48), ita cum increpatione quadam ad eos dicit: « Dicite vos mihi qui sub lege vultis esse, legem non audistis? Scriptum est enim quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera. Sed qui de ancilla natus est, secundum carnem natus est; qui autem de libera, secundum repromissionem: quæ sunt allegorica. Hæc enim sunt duo testamenta [11]. » In quo et hoc quoque considerandum est, quam caute Apostolus dixerit, quod ait: « Qui sub lege estis (49) legem non audistis? » Audistis, hoc est intelligitis et cognoscitis. Sed et in Epistola ad Colossenses breviter sensum totius legis amplectens et constringens: « Nemo ergo, inquit, vos judicet in esca, vel in potu, aut in solemnibus diebus, vel neomenia, vel Sabbato, quæ sunt umbra futurorum [12]. » Ad Hebræos quoque scribens, et de his qui ex circumcisione sunt, disserens ait: « Hi qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium [13]. » Sed fortassis per hæc de quinque libris Moysis non videbitur (50) dubitandum ab his qui Apostoli scripta velut divinitus dicta suscipiunt. De reliqua vero historia si requirant, etiam illa quæ ibi inseruntur, in figura illis de quibus scribuntur, dicenda sunt contigisse: observavimus nos etiam de hoc dictum esse

INTERPRETATIO NOVA.

sterio abscondita, « quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam justorum quam nemo principum hujus sæculi cognovit. » Alicubi autem dicit idem Apostolus utens verbis quibusdam Exodi et Numerorum, quia « hæc in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter nos in quos fines sæculorum devenerunt. » Et occasionem præbet intelligendi, quorumnam figuræ illa essent, dicens: « Bibebant enim ex spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus. » Et quæ de tabernaculo dicta sunt in alia Epistola deformans, usus est hoc testimonio: « Facies omnia secundum formam quæ tibi in monte demonstrata est. » Sed et in Epistola ad Galatas veluti probro afficiens eos qui legem se putant legere licet eam non intelligant, et illos nihil intelligere judicans qui allegorias in Scripturis non esse arbitrantur: « Dicite mihi, inquit, qui sub lege vultis esse, legem non auditis? Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla et unum de libera; sed qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem; quæ sunt per allegoriam dicta. Hæ enim sunt duo testamenta, » et quæ sequuntur. Observanda enim singulatim, quæ ab ipso dicta sunt. « Qui, inquit, sub lege vultis esse, » non, qui sub lege estis; et, « legem non auditis, » ubi audire idem est quod intelligere et cognoscere. Et in Epistola ad Colossenses breviter universæ legis sensum perstringens ait: « Nemo ergo vos judicet in cibo aut in potu aut in parte diei festi aut neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum. » Et in illa ad Hebræos de iis qui e circumcisione sunt, disserens scribit: « Qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium. » Hinc forte de quinque libris Moysi ascriptis non dubitabunt ii qui semel Apostolum ut divinum virum susceperint. Vultis scire num etiam reliqua historia per figuram contigerit? Observandum est ex Epistola ad Romanos istud: « Seposui mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu ante Baal, » quod habetur in tertio Regnorum, Paulum accepisse pro Israelitis qui sunt secundum electionem, propterea quod non solum gentes ex adventu Christi fructum perceperint, sed et nonnulli divino genere orti.

[9] I Cor. x, 4. [10] Exod. xxv, 40; Hebr. viii, 5. [11] Galat. iv, 21, seqq. [12] Coloss. ii, 16. [13] Hebr. viii, 5.

(44) Apud Tarinum desunt, αἱ δύο, quæ habentur in mss.

(45) Tarinus, ἡμᾶς, et præterea omisit ἐν βρώσει.

(46) Primus codex Reg., ὑποδείγματι.

(47) Sic mss. Tarinus vero, περὶ τῆς λοιπῆς.

(48) Sic mss. Editi vero, « quosdam qui videbantur sibi legere legem et non intelligere, pro eo quod allegoriam esse in his quæ scripta sunt, ignorabant. »

(49) *Qui sub lege estis.* Hæc desunt in editis, sed habentur in mss.

(50) Sic recte mss. Male vero editi, « per quinque libros Moysi hoc non videbitur. »

in Epistola ad Romanos, ubi de Regnorum libro tertio ponit Apostolus exemplum dicens : « Reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua ante Baal[14]. » Quod Paulus accepit velut figuraliter dictum de his qui secundum electionem Israelitæ vocati sunt, ut ostenderet non solum nunc gentibus profuisse adventum Christi, sed quamplurimos etiam Israelitici generis ad salutem vocatos.

A Παῦλος εἴληφεν ἀντὶ τῶν κατ' ἐκλογὴν Ἰσραηλιτῶν, τῷ μὴ μόνον τὰ ἔθνη ὠφελεῖσθαι ἀπὸ (52) τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας, ἀλλὰ καί τινας τῶν ἀπὸ τοῦ θείου γένους.

14. Quæ cum ita sint, qualiter nobis de his singulis intelligenda sit Scriptura divina, velut exempli et formæ gratia, quæ nobis occurrere poterunt, adumbrabimus **172** illud primo repetentes et ostendentes quoniam Spiritus sanctus providentia et voluntate Dei per virtutem unigeniti Verbi ejus qui erat in principio apud Deum Deus, ministros veritatis prophetas et apostolos illuminabat ad cognoscenda mysteria earum rerum vel causarum quæ inter homines vel de hominibus geruntur. Homines autem nunc dico animas in corporibus positas, quæ illa mysteria cognita sibi et revelata per Christum, velut humana quædam gesta narrantes, vel legales quasdam observantias, præceptaque tradentes figuraliter describebant; ut non qui velit hæc velut conculcanda ante pedes haberet exposita, sed qui se hujusmodi studiis cum omni castimonia et sobrietate et vigiliis dedisset, ut per hæc forte in profundo latentem sensum Spiritus Dei et sermonis usitata narratione alio rursum prospicientem contextum (51) investigare posset, atque ita socius scientiæ Spiritus et divini consilii particeps fieret; quia nec aliter potest anima ad scientiæ perfectionem venire, nisi divinæ sapientiæ fuerit inspirata veritate. Igitur de Deo, id est de Patre et Filio et Spiritu sancto ab his viris divino Spiritu repletis principaliter designatur; tum vero de sacramentis Filii Dei, quomodo Verbum caro factum sit, et qua de causa usque ad formam ser-

Τούτων οὕτως ἐχόντων τοὺς φαινομένους ἡμῖν χαρακτῆρας τῆς νοήσεως τῶν Γραφῶν ὑποτυπωτέον. Καὶ πρῶτόν γε τοῦτο ὑποδεικτέον ὅτι ὁ σκοπὸς τῷ φωτίζοντι Πνεύματι προνοίᾳ Θεοῦ, διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου, τοὺς διακόνους τῆς ἀληθείας προφήτας καὶ ἀποστόλους, ἦν προηγουμένως μὲν ὁ περὶ τῶν ἀποῤῥήτων μυστηρίων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους πραγμάτων. Ἀνθρώπους δὲ νῦν λέγω, τὰς χρωμένας ψυχὰς σώμασιν· ἵν' ὁ δυνάμενος διδαχθῆναι, ἐρευνήσας, καὶ τοῖς βάθεσι τοῦ νοῦ διὰ τῶν λέ- B ξεων ἑαυτὸν ἐπιδοὺς, κοινωνὸς τῶν ὅλων τῆς βουλῆς αὐτοῦ γένηται δογμάτων· εἰς δὲ τὰ περὶ τῶν ψυχῶν, οὐκ ἄλλως δυναμένων τῆς τελειότητος τυχεῖν, χωρὶς τῆς πλουσίας καὶ σοφῆς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, τὰ περὶ Θεοῦ ἀναγκαίως ὡς προηγούμενα τέτακται, καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ· ποίας ἐστὶ φύσεως, καὶ τίνα τρόπον Υἱὸς τυγχάνει Θεοῦ· καὶ τίνες αἱ αἰτίαι τοῦ μέχρι σαρκὸς ἀνθρωπίνης (53) αὐτὸν καταβεβηκέναι, καὶ πάντη ἄνθρωπον ἀνειληφέναι· τίς τε καὶ ἡ τούτου ἐνέργεια (54)· καὶ εἰς τίνας, καὶ πότε γινομένη. Ἀναγκαίως δὲ ὡς περὶ συγγενῶν καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν θειοτέρων τε καὶ ἐκπεπτωκότων τῆς μακαριότητος, καὶ τῶν αἰτίων (55) τῆς τούτων ἐκπτώσεως, ἐχρῆν εἰς τοὺς λόγους ἀνειλῆφθαι τῆς θείας διδασκαλίας· καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ψυχῶν· καὶ πόθεν αἱ διαφοραὶ αὗται ἐληλύθασι· τίς τε ὁ κόσμος καὶ διὰ τί ὑπέστη. Ἔτι δὲ πόθεν ἡ κακία τοσαύτη καὶ τηλικαύτη ἐστὶν ἐπὶ γῆς, καὶ εἰ μὴ μόνον ἐπὶ C γῆς, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναγκαῖον ἡμᾶς μαθεῖν.

INTERPRETATIO NOVA.

14. Quæ cum ita sint, adumbrandæ sunt quæ nobis videntur, intelligendarum Scripturarum formæ. Ac primum quidem illud demonstrandum est Spiritum qui divina providentia per Verbum quod erat in principio apud Deum, ministros veritatis prophetas et apostolos illuminavit, ad arcana præcipue respexisse mysteria earum rerum quæ ad homines pertinent. Homines nunc dico, animas corporibus utentes, ut qui doceri potest, investigandæ altitudini sensuum sub vocibus delitescentium se tradens, omnium consilii ejus dogmatum particeps fiat. Inter ea vero quæ animas attinent, quoniam hæ perfectionem consequi nequeunt nisi per locupletem et sapientem et veram Dei notitiam, necessario ut præcipua posita sunt quæ Deum spectant, tum quæ Unigenitum ejus : qualis sit naturæ; quomodo sit Dei Filius; quæ causa sit cur ad carnem usque humanam descenderit, et hominem omnino assumpserit; quæ sit illius operatio, ad quos, et quando perveniat. Necessario etiam ob quamdam cum istis veluti cognationem, de cæteris rebus rationabilibus, tum divinioribus, tum iis quæ beatitudine exciderunt et de causis earum lapsus actum esse oportuit in divinæ doctrinæ sermonibus; sed et de differentia animarum, et undæ istæ differentiæ ortæ sunt; tum deinde quid sit hic mundus, et quare factus. Præterea unde malum tantum ac tale in terris, et utrum non in terris solum sit, sed etiam alibi, discere necesse est. Hæc et similia cum sibi proposuerit, ille qui sanctorum veritatis ministrorum mentes illustrat Spiritus, secundo ipsi propositum est propter eos qui tantis rebus inveniendis necessarium laborem perferre nequeunt, rationem prædictorum occultare vocibus quæ opificia Dei sensibus objecta, hominis creationem, et eorum qui ex primis parentibus per successionem in multitudinem excreverunt generationem enarrent. Idem quoque in aliis præstitit historiis quæ justorum res gestas, eorumdem ut hominum peccata quædam, nec non injustorum impiorumque scelera, libidines et cupiditates exponunt. Et quod mirabile prorsus est, ipsis etiam bellorum historiis, ubi victi et victores commemorantur, arcana quædam insunt mysteria quæ iis solis qui hæc perscrutari possunt declarantur. Quodque adhuc mirabilius est, ipsæ

[14] Rom. XI, 4.

(51) Sic optime mss. Male editi « aliorum pro- D spiciens contectum. »

(52) Sic mss. Tarinus autem, ὑπό.

(53) Primus codex Reg., ἀνθρωπίνως.

(54) Idem, ἡ τούτου ἐνέργεια, Tarinus, ἡ τούτων ἐνέργεια. Primus codex Regius habet paulo post, ἀναγκαῖον δέ.

(55) Idem, καὶ τὴν αἰτίαν.

Τούτων δὴ καὶ τῶν παραπλησίων προκειμένων τῷ A φωτίζοντι Πνεύματι τὰς τῶν ἁγίων ὑπηρετῶν τῆς ἀληθείας ψυχὰς, δεύτερος ἦν σκοπὸς, διὰ τοὺς μὴ δυναμένους τὸν κάματον ἐνεγκεῖν ὑπὲρ τοῦ τὰ τηλικαῦτα εὑρεῖν, τὸ κρύψαι τὸν περὶ τῶν προειρημένων λόγον ἐν λέξεσιν ἐμφαινούσαις διήγησιν περιέχουσαν ἀπαγγελίαν τὴν περὶ τῶν αἰσθητῶν δημιουργημάτων, καὶ ἀνθρώπου κτίσεως καὶ τῶν ἐκ τῶν πρώτων κατὰ διαδοχὴν μέχρι πολλῶν γεγενημένων· καὶ ἄλλαις ἱστορίαις ἀπαγγελλούσαις δικαίων πράξεις, καὶ τῶν αὐτῶν τούτων ποτὲ γενόμενα ἁμαρτήματα ὡς ἀνθρώπων, καὶ ἀνόμων, καὶ ἀσεβῶν πονηρίας, καὶ ἀκολασίας, καὶ πλεονεξίας. Παραδοξότατα δὲ, διὰ ἱστορίας τῆς περὶ πολέμων, καὶ νενικηκότων καὶ νενικημένων, τινὰ τῶν ἀποῤῥήτων τοῖς ταῦτα βασανίζειν δυναμένοις σαφηνίζεται. Καὶ ἔτι θαυμασιώτερον, διὰ γραπτῆς νομοθεσίας οἱ τῆς ἀληθείας νόμοι προφητεύονται· μετὰ ἀληθῶς πρεπούσης Θεοῦ σοφίᾳ (56) δυνάμεως πάντων τούτων εἱρμῷ ἀναγεγραμμένων. Προέκειτο γὰρ καὶ τὸ ἔνδυμα τῶν πνευματικῶν, λέγω δὲ τὸ σωματικὸν τῶν Γραφῶν, ἐν πολλοῖς ποιῆσαι οὐκ ἀνωφελὲς, δυνάμενόν τε τοὺς πολλοὺς, ὡς χωροῦσι, βελτιοῦν.

vi percipiendam venerit, ut diximus, repleti divino Spiritu protulerunt. Necessario deinde etiam de creaturis rationabilibus, tam cœlestibus quam terrenis beatioribus consequens erat eos mortalium genus divinis sermonibus edocere; sed et differentiam animarum, et unde istæ differentiæ ortæ sint; tum deinde quid sit hic mundus, et quare factus; sed et unde malitia tanta ac talis est super terras; quæ utrum in terris sit tantummodo, an et in aliis aliquibus locis, ex divinis nos sermonibus discere necessarium fuit. Cum ergo de his talibus et horum similibus Spiritui sancto esset intentio illuminare sanctas animas quæ se ministerio (60) dederant veritatis, secundo loco habetur ille prospectus, ut propter eos qui vel non possent, vel nollent huic se labori atque industriæ 173 tradere, quo hæc tanta ac talia doceri vel agnoscere mererentur, sicut superius diximus, involveret et occultaret sermonibus usitatis, sub prætextu historiæ cujusdam et narrationis rerum visibilium, arcana mysteria. Inducitur ergo visibilis creaturæ narratio et primi hominis conditio atque B figmentum, tum deinde ex illo per successionem secuta progenies, nonnulla quoque rerum gestarum quæ a justis quibusque gesta sunt, referuntur; etiam interdum delicta quædam eorum commemorantur tanquam hominum. Tum deinde et impiorum scribuntur aliquanta, vel impudice, vel nequiter gesta. Miro autem modo et præliorum digesta narratio est, et nunc vincentium, nunc victorum descripta diversitas, per quæ ineffabilia quædam his qui hujusmodi dicta perscrutari norunt, sacramenta declarantur. Sed et Scripturæ legali per admirandam sapientiæ disciplinam lex veritatis inseritur et prophetarum; quæ singula divina quadam arte sapientiæ velut indumentum quoddam et velamen spiritalium sensuum texta sunt (61); et hoc est quod diximus Scripturæ sanctæ corpus, ut etiam per hoc quod diximus litteræ indumentum, sapientiæ arte contextum, possent complures ædificari et proficere qui aliter non possent.

Ἀλλ' ἐπεὶ (57) εἴπερ δι' ὅλων σαφῶς τὸ τῆς νομοθεσίας χρήσιμον αὐτόθεν ἐφαίνετο, καὶ τὸ τῆς ἱστορίας ἀκόλουθον καὶ γλαφυρὸν, ἠπιστήσαμεν ἂν ἄλλο τι παρὰ τὸ πρόχειρον νοεῖσθαι δύνασθαι ἐν ταῖς Γραφαῖς, ᾠκονόμησέ τινα οἱονεὶ (58) σκάνδαλα καὶ προσκόμματα καὶ ἀδύνατα διὰ μέσου ἐγκαταταχθῆναι τῷ νόμῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· ἵνα μὴ πάντη (59) ὑπὸ τῆς λέξεως ἑλκόμενοι τὸ ἀγωγὸν ἄκρατον ἐχούσης, ἤτοι ὡς μηδὲν ἄξιον Θεοῦ μανθάνοντες, τέλεον ἀποστῶμεν τῶν δογμάτων, ἢ μὴ κινούμενοι ἀπὸ τοῦ γράμματος, μηδὲν θειότερον μάθωμεν. Χρὴ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι, ὅτι τοῦ προηγου- C

15. Sed quoniam, si in omnibus indumenti hujus, id est historiæ legis fuisset consequentia custodita et ordo servatus, habentes continuatum intelligentiæ cursum, non utique crederemus esse aliud aliquid in Scripturis sanctis intrinsecus, præter hoc quod prima fronte indicabatur, inclusum; ista de causa procuravit divina sapientia offendicula quædam, vel intercapedines intelligentiæ fieri historialis; impossibilia quædam et inconvenientia per medium inserendo; ut interruptio ipsa narrationis velut obicibus quibusdam legenti resistat objectis, quibus intelligentiæ hujus vulgaris

INTERPRETATIO NOVA.

veritatis leges lege scripta continentur, ordine ac serie descriptis hisce omnibus ea potestate quæ divinæ sapientiæ vere conveniat. Id enim propositum fuit, ut ipsum quoque spiritualium indumentum, id est quod in Scripturis corporeum est, in multis non sit inutile, sed multos possit, quantum capaces sunt, meliores efficere.

15. Verum quoniam si legis utilitas et varietate oblectans historiæ series ubique sese proderet, non utique credidissemus aliud quiddam præter id quod obvium est in Scripturis intelligi posse, idcirco Dei Verbum in lege ac historia interponi curavit offendicula et impossibilia quædam, ne dictione nihil præter illecebram habente deliniti, et nihil Deo dignum addiscentes, tandem a dogmatis recedamus, aut nudæ litteræ penitus adhærentes, nihil divinius percipiamus. Oportet autem et illud scire: cum

(56) Tarinus, σοφίας, male.

(57) Ἐπεί. Deest apud Tarinum, sed habetur in mss. Cæterum de vario quo accipi debet Scriptura sensu quid senserit Origenes disseritur *Origenianorum* libro II, quæstione decima tertia.

(58) *Οἱονεί.* Omisit Tarinus, sed restituit primus codex Regius.

A (59) Tarinus, πάντες, sed primus cod. Reg., πάντη.

(60) Sic recte mss. Male vero editi, « mysterio. »

(61) Editi, « tecta sunt, » sed mss., « texta sunt. » Ibidem mss., « Scripturæ sanctæ corpus. » In editis deest, « sanctæ. » Mox mss., « ædificari et proficere qui aliter non possent. » Male editi, « ædificare et proficere qui litteraliter non possent. »

iter ac transitum neget, et exclusos nos ac recussos (62) revocet ad alterius initium viæ, ut ita celsioris **174** cujusdam et eminentioris tramitis per angusti callis ingressum immensam divinæ scientiæ latitudinem pandat. Oportet autem etiam illud nos scire, quia cum principaliter prospectus sit Spiritui sancto intelligentiæ spiritalis consequentiam custodire, vel in his quæ geri debent, vel quæ jam transacta sunt; sicubi quidem invenit ea quæ secundum historiam gesta sunt aptari posse intelligentiæ spiritali, ordinis utriusque textum (63) uno narrationis sermone composuit, altius semper arcanum sensum recondens; ubi autem spiritali consequentiæ rerum gestarum historia convenire non poterat, interdum interseruit quædam, vel minus gesta, vel quæ omnino geri non possent, interdum etiam quæ possent quidem geri, nec tamen gesta sunt; et nonnunquam paucis sermonibus qui secundum corporalem intelligentiam non videntur servare posse veritatem, interdum multis insertis hoc facit, quod præcipue in legislatione frequentari B invenitur; ubi multa quidem sunt quæ in ipsis corporalibus præceptis utilia esse manifestum est, aliquanta tamen sunt in quibus nulla prorsus ratio utilitatis ostenditur; interdum vero et impossibilia decernuntur. Quæ omnia, ut diximus, idcirco procuravit Spiritus sanctus, ut ex his dum ea quæ in prima fronte sunt, vera vel utilia esse non possunt, ad inquisitionem veritatis altius repetitæ (68) revocemur, et dignum Deo sensum in Scripturis, quas a Deo inspiratas credimus, perquiramus.

A μένου σκοποῦ τυγχάνοντος τὸν ἐν τοῖς πνευματικοῖς εἱρμὸν ἀπαγγεῖλαι γεγενημένοις καὶ πρακτέοις· ὅπου μὲν εὗρε γενόμενα κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ Λόγος ἐφαρμόσαι δυνάμενα τοῖς μυστικοῖς τούτοις, ἐχρήσατο ἀποκρύπτων ἀπὸ (65) τῶν πολλῶν τὸν βαθύτερον νοῦν· ὅπου δὲ ἐν τῇ διηγήσει τῆς περὶ τῶν νοητῶν ἀκολουθίας οὐχ εἵπετο ἡ τῶνδέ τινων πρᾶξις ἡ προαναγεγραμμένη διὰ τὰ μυστικώτερα, συνύφηνεν ἡ Γραφὴ τῇ ἱστορίᾳ τὸ μὴ γενόμενον, πῇ μὲν μὴ δυνατὸν γενέσθαι, πῇ δὲ δυνατὸν μὲν γενέσθαι, οὐ μὴν γεγενημένον. Καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν ὀλίγαι λέξεις παρεμβεβλημέναι εἰσὶ, κατὰ τὸ σῶμα οὐκ ἀληθευόμεναι (66), ἔσθ' ὅτε δὲ πλείους. Τὸ δὲ ἀνάλογον καὶ ἐπὶ τῆς νομοθεσίας ἐκληπτέον, ἐν ᾗ ἔστι πολλάκις (67) εὑρεῖν καὶ τὸ αὐτόθεν χρήσιμον πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς νομοθεσίας ἁρμόζον· ἐνίοτε δὲ χρήσιμος λόγος οὐκ ἐμφαίνεται. Καὶ ἄλλοτε καὶ ἀδύνατα νομοθετεῖται, διὰ τοὺς ἐντρεχεστέρους καὶ ζητητικωτέρους· ἵνα τῇ βασάνῳ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεγραμμένων ἐπιδιδόντες ἑαυτοὺς, πεῖσμα ἀξιόλογον λάβωσι περὶ τοῦ B δεῖν τοῦ Θεοῦ ἄξιον νοῦν εἰς τὰ τοιαῦτα ζητεῖν.

16. Non solum autem de his quæ usque ad adventum Christi scripta sunt, hæc Spiritus sanctus procuravit, sed utpote unus atque idem Spiritus et ab uno Deo procedens, eadem similiter etiam in evangelistis et apostolis fecit. Nam ne illas quidem narrationes quas per eos inspiravit, absque hujuscemodi quam supra exposuimus sapientiæ suæ arte contexuit (64). Unde etiam in ipsis non parva permiscuit, quibus historialis narrandi ordo interpolatus vel intercisus per impossibilitatem C

Οὐ μόνον δὲ περὶ τῶν (69) πρὸ τῆς παρουσίας ταῦτα τὸ Πνεῦμα ᾠκονόμησεν, ἀλλ' ἅτε τὸ αὐτὸ τυγχάνον καὶ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ, τὸ ὅμοιον καὶ ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων πεποίηκε, καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων· οὐδὲ τούτων πάντῃ ἄκρατον τὴν ἱστορίαν τῶν προσυφασμένων κατὰ τὸ σωματικὸν ἐχόντων, μὴ γεγενημένων (70)· οὐδὲ τὴν νομοθεσίαν καὶ τὰς ἐντολὰς πάντως τὸ εὔλογον ἐμφαίνοντα. Τίς γοῦν νοῦν ἔχων (71) οἰήσεται πρώτην καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἑσπέραν τε καὶ πρωΐαν χωρὶς

INTERPRETATIO NOVA.

eo præcipue spectet Dei Verbum ut in rebus spiritalibus et gestis et gerendis seriem declaret; ubi secundum historiam invenit facta quæ arcanis istis accommodari possent, illis usus est, multis occultans abstrusiorem sensum; ubi vero in explananda illa spiritualium connexione non sequebatur certarum quarumdam rerum praxis quæ propter arcaniora ante scripta fuerit, Scriptura subnexuit historiæ quod factum non erat; imo aliquando quod fieri non poterat; quandoque autem quod poterat quidem fieri, sed factum tamen non est. Accidit etiam aliquando ut paucæ interjectæ sint dictiones veritati, si ad corpus spectes, non consentaneæ. Est ubi multæ hujusmodi sunt. Idem fere judicium de lege ferendum est, ubi sæpe reperias quid per se utile, temporibus legis conveniens; aliquando autem nulla apparet utilitas. Quin et interdum præcipiuntur impossibilia, et id quidem eo consilio, ut qui acutiores et in rerum inquisitione acriores sunt, sese rerum scriptarum considerationi atque investigationi dantes, sibi maxime persuadeant dignum Deo in illis rebus sensum quæri oportere.

16. Non solum autem de iis quæ adventum Christi præcesserunt, Spiritus ita statuit, sed utpote idem et unius ejusdemque Dei Spiritus, idem in Evangeliis et apostolorum scriptis fecit; cum nec ea secundum corporalem sensum omnino nudam habeant historiam eorum quæ contexta sunt, utpote quæ non facta sint; neque leges et præcepta habeant rationi consentanea. Quis igitur sanæ mentis existimaverit primam et secundam et tertiam diem, et vesperam et mane sine sole, luna, et stellis, et eam quæ veluti prima erat, diem sine cœlo fuisse? Quis adeo stolidus ut putet Deum more ho-

(62) Sic mss. Editi, « extrusos nos ac exclusos. » D Infra mss., « vel in his quæ geri debent. » Editi, « de his quæ geri debent. » Mox mss., « sicubi quidem invenit ea. » Merlinus, « sicubi quidam invenerunt ea. » Genebrardus, « sicubi quidem convenerunt ea. »

(63) *Aptari posse intelligentiæ spiritali, ordinis utriusque textum.* Hæc desunt in editis, sed habentur in mss.

(64) Ita mss. Editi vero, « sapientia sive arte contexuit, unde etiam non parva. »

(65) Sic mss. Tarinus, ὑπό.

(66) Primus codex Reg., ἀληθεύουσαι.

(67) Idem, πλεονάκις.

(68) Sic mss. Genebrardus, « repetendam. » Merlinus, « repetere. » Mox mss., « ad adventum Christi scripta sunt. » In editis deest vox, « scripta. »

(69) Primus codex Regius, ἐπὶ τῶν, et paulo post, ἀλλὰ γὰρ ἅτε τὸ αὐτό.

(70) Idem, μὴ γεγενημένην.

(71) *Τίς γοῦν νοῦν ἔχων*, etc. Vide *Origenian.* lib. II, q. 8, n. 6, et q. 13, n. 2.

ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης καὶ ἄστρων; Τὴν δὲ οἱονεὶ πρώτην καὶ χωρὶς οὐρανοῦ; Τίς δ' οὕτως ἠλίθιος ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν Θεὸν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς, καὶ ξύλον ζωῆς ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὀδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ, τὸ ζῆν ἀναλαμβάνειν· καὶ πάλιν καλοῦ καὶ πονηροῦ μετέχειν τινὰ παρὰ τὸ μεμασῆσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῦ ξύλου (72) λαμβανόμενον; Ἐὰν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν λέγηται, καὶ ὁ Ἀδὰμ ὑπὸ τὸ ξύλον κρύπτεσθαι· οὐκ οἶμαι διστάζειν τινὰ περὶ τοῦ αὐτὰ τροπικῶς διὰ δοκούσης ἱστορίας, καὶ οὐ σωματικῶς γεγενημένης, μηνύειν τινὰ μυστήρια. Ἀλλὰ καὶ Κάϊν ἐξερχόμενος ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, σαφῶς τοῖς ἐπιστήσασι φαίνεται κινεῖν τὸν ἐντυγχάνοντα ζητεῖν πρόσωπον Θεοῦ, καὶ τὸ ἐξέρχεσθαί (73) τινα ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ τί δεῖ πλείω λέγειν, τῶν μὴ πάνυ ἀμβλέων, μυρία ὅσα τοιαῦτα δυναμένων συναγαγεῖν γεγραμμένα μὲν ὡς γεγονότα, οὐ γεγενημένα δὲ κατὰ τὴν λέξιν; Ἀλλὰ καὶ τὰ Εὐαγγέλια δὲ τοῦ αὐτοῦ εἴδους τῶν λόγων πεπλήρωται· εἰς ὑψηλὸν ὄρος τὸν Ἰησοῦν ἀναβιβάζοντος τοῦ διαβόλου, ἵν' ἐκεῖθεν αὐτῷ δείξῃ τοῦ παντὸς κόσμου τὰς βασιλείας, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν τῶν μὴ παρέργως ἀναγινωσκόντων τὰ τοιαῦτα, καταγινώσκοι τῶν οἰομένων τῷ τῆς σαρκὸς ὀφθαλμῷ, δεηθέντι ὕψους ὑπὲρ τοῦ κατανοηθῆναι δύνασθαι τὰ κατωτέρω καὶ ὑποκείμενα, ἑωρᾶσθαι τὴν Περσῶν, καὶ Σκυθῶν, καὶ Ἰνδῶν, καὶ Παρθυαίων βασιλείαν, καὶ ὡς δοξάζονται παρὰ ἀνθρώποις οἱ βασιλεύοντες. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ ἄλλα μυρία ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων ἔνεστι τὸν ἀκριβοῦντα τηρῆσαι, ὑπὲρ τοῦ συγκαταθέσθαι συνυφαίνεσθαι (74) ταῖς κατὰ τὸ ῥητὸν γεγενημέναις ἱστορίαις ἕτερα μὴ συμβεβηκότα.

A sui reflecteret atque revocaret intentionem legentis ad intelligentiæ interioris examen. **175** Sed ut rebus ipsis quod dicimus agnoscatur, ipsa jam Scripturæ loca pulsemus. Cuinam, quæso, sensum habenti, consequenter (75) videbitur dictum, quod dies prima et secunda et tertia, in quibus et vespera nominatur et mane, fuerint sine sole, et sine luna, et sine stellis; prima autem dies sine cœlo? Quis vero ita idiotes invenietur, ut putet velut hominem quemdam agricolam Deum plantasse arbores in paradiso, in Eden contra orientem [15], et arborem vitæ plantasse in eo, id est lignum visibile et palpabile, ita ut corporalibus dentibus manducans quis ex ea arbore, vitam percipiat, et rursus ex alia manducans arbore, boni et mali scientiam capiat? Sed et illud quod Deus post meridiem deambulare dicitur in paradiso, et Adam latere sub arbore, equidem nullum B arbitror dubitare quod figurali tropo hæc a Scriptura proferantur, quo per hæc quædam mystica indicentur. Cain vero exiens a facie Dei [16], manifeste prudentem lectorem movet (76) ut requirat quæ facies Dei sit, et quomodo quis exire possit ab ea. Verum ne nos opus quod habemus in manibus justo amplius dilatemus, perfacile est omni volenti congregare de Scripturis sanctis quæ scripta sunt quidem tanquam facta, non tamen secundum historiam competenter et rationabiliter fieri potuisse credenda sunt. Hæc vero Scripturæ species etiam in evangelicis libris affatim abundeque signatur, cum in excelsum montem Jesum imposuisse diabolus dicitur [17], ut inde ei universa mundi regna monstraret, et gloriam eorum. Quod secundum litteram quomodo fieri potuisse videbitur, ut vel in excelsum montem educeretur a diabolo Jesus (77), vel etiam C carnalibus oculis ejus tanquam subjecta, et adjacentia uni monti omnia mundi ostenderet regna, id est, Persarum regnum, et Scytharum, et Indorum, vel quomodo etiam reges ipsorum glorificantur ab hominibus? Sed et alia quamplurima his similia in Evangeliis inveniet quicunque attentius legerit, et advertet his narrationibus quæ secundum litteram prolatæ videntur, inserta esse **176** simulque contexta ea quæ historia quidem non recipiat, spiritalis autem teneat intellectus.

INTERPRETATIO NOVA.

minis agricolæ plantasse hortum in Eden ad orientem, ubi lignum vitæ posuerit quod sub oculos et sensus caderet, ut qui corporeis dentibus fructum gustasset, vitam inde reciperet, et rursus boni et mali particeps fieret, qui fructum ex hac arbore decerptum comedisset? Et cum Deus meridie in paradiso ambulare dicitur, et Adam sub arbore delitescere, neminem arbitror dubitare his figurate per apparentem historiam quæ tamen corporaliter non contigerit, quædam indicari mysteria. Cain quoque recedens a conspectu Dei manifeste prudentem lectorem movet ut requirat quid facies Dei sit et quo sensu quis exire possit ab ea. Sed quid attinet plura dicere, cum innumera ejusmodi, scripta quidem tanquam gesta sint, non gesta vero ut littera sonat, quivis, modo non plane stipes, colligere possit? Sed et Evangelia eadem sermonum specie plena sunt, cum in excelsum montem assumit Jesum diabolus ut inde ipsi totius mundi regna et eorum gloriam ostendat. Quis enim, nisi plane oscitanter hæc legerit, non improbet eos qui corporis oculo, cui edito loco opus est ut inferiora et subjecta videat, conspecta esse arbitrantur Persarum, Scytharum, Indorum et Parthorum regna, et regum apud populos gloriam? Sexcenta alia his similia in Evangeliis observare licet attentius legenti; unde colliget iis quæ secundum litteram gesta sunt, alia attexta esse quæ non contigerint.

[15] Gen. II. [16] Gen. IV. [17] Matth. IV.

(72) Sic duo mss. Tarinus, ὑπὸ τοῦ ξύλου.

(73) Legendum videtur, ζητεῖν τί πρόσωπον Θεοῦ καὶ τί ἐξέρχεσθαι.

(74) Συνυφαίνεσθαι. Deest in primo codice Regio.

(75) Editi libb. « convenienter. » Paulo post mss. D « quis vero ita idiotes invenietur. » Editi « quis vero ita idiotes invenitur. »

(76) Sic mss. Editi « monet lectorem, » omissa voce « prudentem. »

(77) Vox « Jesus » deest in editis, sed habetur in mss.

17. Sed et in præceptorum locis similia quædam A inveniuntur. In lege quidem Moysi præcipitur exterminari quidem omne masculinum quod non fuerit octava die circumcisum; quod valde inconsequens est; cum oporteret utique, si lex (78) secundum historiam servanda tradebatur, juberi ut parentes punirentur qui filios suos non circumciderunt, ut et hi qui nutriunt parvulos. Nunc autem dicit Scriptura : « Incircumcisus masculus, id est, qui non fuerit circumcisus, exterminabitur de genere suo [18]. » Si vero etiam de impossibilibus legibus inquirendum est, invenimus tragelaphum dici animal quod subsistere omnino non potest, quod inter munda animalia etiam edi (79) jubet Moyses; et gryphum quem nullus unquam meminit vel audivit humanis manibus potuisse succumbere, manducari prohibet legislator. Sed et de Sabbati opinatissima observatione ita dicit : « Sedebitis unusquisque in domibus ve- B stris, nullus movebitur de loco suo in die Sabbatorum [19]. » Quod utique impossibile est observare secundum litteram : nullus enim hominum potest tota die ita sedere ut non moveatur de loco in quo sederit. De quibus singulis hi quidem qui ex circumcisione sunt, et quicunque in Scripturis sanctis nihil amplius intelligi volunt præter quam indicatur ex littera, hæc ne requirenda quidem arbitrantur de tragelapho, et grypho, et vulture : fabulas autem quasdam inanes et frivolas commentantur, ex nescio quibus traditionibus proferentes de Sabbato, dicentes unicuique locum suum reputari intra duo millia ulnarum. Alii vero ex quibus est Dositheus Samaritanus, notant quidem hujuscemodi expositiones, ipsi autem ridiculosius aliquid statuunt, quia unusquisque quo habitu, quo loco, qua positione in die C

A Ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν νομοθεσίαν ἔλθωμεν τὴν Μωσέως, πολλοὶ τῶν νόμων τῷ ὅσον (80) ἐπὶ τῷ καθ' ἑαυτοὺς τηρεῖσθαι τὸ ἄλογον ἐμφαίνουσιν, ἕτεροι δὲ τὸ ἀδύνατον. Τὸ μὲν ἄλογον, γῦπες ἐσθίεσθαι ἀπαγορευόμενοι, οὐδενὸς οὐδὲ ἐν τοῖς μεγίστοις λιμοῖς ἐκβιασθέντος ὑπὸ τῆς ἐνδείας ἐπὶ τοῦτο τὸ ζῶον φθάσαι· καὶ ὀκταήμερα παιδία ἀπερίτμητα ἐξολοθρεύεσθαι ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν κελευόμενα· δέον εἰ ὅλως ἐχρῆν τι περὶ τούτων κατὰ τὸ ῥητὸν νενομοθετῆσθαι, τοὺς πατέρας αὐτῶν κελεύεσθαι ἀναιρεῖσθαι, ἢ τοὺς παρ' οἷς τρέφονται. Νῦν δὲ φησὶν ἡ Γραφή. « Ἀπερίτμητος πᾶς ἄῤῥην, ὃς οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Εἰ δὲ καὶ ἀδύνατα νομοθετούμενα βούλεσθε ἰδεῖν, ἐπισκεψώμεθα ὅτι τραγέλαφος μὲν τῶν ἀδυνάτων ὑποστῆναι ζῶον τυγχάνει· ὃν ὡς καθαρὸν (81) κελεύει Μωσῆς ἡμᾶς προσφέρεσθαι. Γρὺψ δὲ οὐχ ἱστόρηταί B ποτε ὑποχείριος ἀνθρώπῳ (82) γεγονέναι, ὃν ἀπαγορεύει ἐσθίεσθαι ὁ νομοθέτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ διαβόητον Σάββατον τῷ ἀκριβοῦντι τό· « Καθίσεσθε (83) ἕκαστος εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν· μηδεὶς ὑμῶν ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, » ἀδύνατόν ἐστι κατὰ τὴν λέξιν φυλαχθῆναι· οὐδενὸς ζώου δυναμένου δι' ὅλης καθέζεσθαι τῆς ἡμέρας, καὶ ἀκινητεῖν ἀπὸ τοῦ καθέζεσθαι· διόπερ τινὰ μὲν, οἱ ἐκ περιτομῆς καὶ ὅσοι θέλουσι πλέον τῆς λέξεως δηλοῦσθαι μηδὲν, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ζητοῦσιν, ὥσπερ τὰ περὶ τραγελάφου καὶ γρυπὸς καὶ γυπὸς, εἰς τινὰ δὲ φλυαροῦσιν εὑρεσιλογοῦντες, ψυχρὰς παραδόσεις φέροντες, ὥσπερ καὶ περὶ τοῦ Σαββάτου φάσκοντες τόπον ἑκάστῳ εἶναι δισχιλίους πήχεις. Ἄλλοι δὲ, ὧν ἐστι Δοσίθεος ὁ Σαμαρεὺς (84), καταγινώσκοντες τῆς τοιαύτης διηγήσεως, οἴονται ἐπὶ τοῦ σχήματος, οὗ ἂν C καταληφθῇ τις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου, μένειν

INTERPRETATIO NOVA.

17. Si ad leges etiam Mosaicas veniamus, plurimæ, si eas nude observari oporteat, absurdum, aliæ impossibile præcipiunt. Absurdum est vulturum esum prohiberi, cum nemo ne extrema quidem urgente fame eo adduci potuerit ut ad istud animal confugeret. Octo dierum infantes non circumcisi exterminari e genere suo jubentur, cum potius si quid de his ad litteram servandis lege sanciendum erat, præcipi oporteret ut eorum parentes vel eorum altores interficerentur. Nunc autem ait Scriptura : « Omnis mas incircumcisus qui non circumcidetur octavo die, peribit de populo suo. » Quod si impossibilia quæ lege præcipiuntur, vultis noscere, animadvertamus tragelaphum ex iis esse animantibus quæ consistere in rerum natura non possunt; quem tamen ut purum jubet nos Moyses offerre. Gryphem nunquam auditum est ab homine captum esse; quem nihilominus edi vetat legislator. Sed et celebratissimum Sabbatum ei qui accurate expenderit hæc verba : « Sedebitis domi vestræ singuli, nemo vestrum exeat e loco suo die septima, » videbitur non posse ad litteram observari, cum nullum animal per totam diem immotum sedere queat. Eam ob rem qui de circumcisione sunt, et qui nihil, nisi quod littera præ se fert significari volunt, de nonnullis ne inquirunt quidem, puta tragelapho, gryphe et vulture: de aliquibus meras nugas et frigidas traditiones afferunt, ut cum Sabbato dicunt locum unicuique bis mille cubitis esse definitum. Alii quos inter est Dositheus Samareus, explosa ejusmodi expositione, arbitrantur, quo quisque corporis situ fuerit die Sabbati inventus, in eo ad vesperam usque manendum. Sed et quod dicitur, non levandum esse onus die Sabbati, impossibile est. Hinc ad infinitas fabulas Judæorum doctores devenere, dicentes onus quidem esse hunc calceum, sed non illum; suffixas item clavis soleas, sed non quæ sine clavis; sic quod uno humero gestatur, pro onere habendum, non quod utroque.

[18] Genes. XVII, 14. [19] Exod. XVI, 29.

(78) Sic mss. Editi vero « inconveniens est : cum oporteret si lex. » Paulo post mss. « incircumcisus masculus, id est qui non fuerit. » In editt. deest « masculus. »

(79) Ita recte omnino mss. Male vero editi « coli. » Quod autem ait Origenes tragelaphum fabulosum esse animal, et gryphem nunquam ab homine ullo captum esse, id secus videtur omnibus fere Scripturæ sacræ recentioribus interpretibus. Vide Synopsim criticorum et aliorum commentatorum in Levit. XI, 13, et in Deut. XIV, 5. Paulo post mss. « sed et de D Sabbati opinatissima observatione. » Editi, « sed et de Sabbato opinatissima observatione. » Paulo infra mss. « quicunque in Scripturis sanctis nihil. » In editis deest « sanctis. »

(80) Sic mss. Tarinus, τῶν ὅσον.

(81) Primus codex Reg., ᾧ ὡς καθαρῷ.

(82) Tarinus, ἀνθρώπων.

(83) Primus cod. Reg., καθήσεσθε.

(84) Idem codex, ἐστὶ καὶ Θεοδόσιος ὁ Σαμαρεύς. De Dositheo vide not. ad lib. I *Contra Celsum*, n. 57.

μέχρις ἑσπέρας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ αἴρειν βάσταγμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου, ἀμήχανον (85)· διόπερ εἰς ἀπεραντολογίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλοι ἐληλύθασι, φάσκοντες βάσταγμα μὲν εἶναι τὸ τοιόνδε ὑπόδημα, οὐ μὴν καὶ τὸ τοιόνδε, καὶ τὸ ἥλους ἔχον σανδάλιον, οὐ μὴν καὶ τὸ ἀνήλωτον, καὶ τὸ οὑτωσὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου φορούμενον, οὐ μὴν καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὤμων.

A Sabbati fuerit inventus, ita usque ad vesperam debeat permanere, **177-79** id est, vel si sedens, ut sedeat tota die; vel si jacens, ut tota die jaceat. Sed et quod ait: « Non levare onus in die Sabbati [20], » impossibile mihi videtur. Ex his enim ad fabulas infinitas, sicut sanctus Apostolus dicit, Judæorum doctores devoluti sunt, dicentes non reputari onus si calceamenta quis habeat sine clavis, onus vero esse si caligulas quis cum clavis habuerit. Et si quidem supra unum humerum aliquid portaverit, onus judicant: si vero supra utrumque, negabunt esse onus.

Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐλθόντες τὰ ὅμοια ζητήσαιμεν, τί ἂν εἴη ἀλογώτερον τοῦ· « Μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε, » ὅπερ ἐντέλλεσθαι νομίζουσιν οἱ ἀκέραιοι τὸν Σωτῆρα τοῖς ἀποστόλοις; Ἀλλὰ καὶ δεξιὰ σιαγὼν τύπτεσθαι λεγομένη, ἀπιθανωτάτη ἐστι· παντὸς τοῦ τύπτοντος, εἰ μὴ ἄρα πεπονθώς τι (86) παρὰ φύσιν τυγχάνοι, τῇ δεξιᾷ χειρὶ τύπτοντος τὴν ἀριστερὰν σιαγόνα. Ἀδύνατον δὲ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐστὶ λαβεῖν δεξιὸν ὀφθαλμὸν (87) σκανδαλίζοντα. Ἵνα γὰρ χαρισώμεθα τὸ δύνασθαι ἐκ τοῦ ὁρᾷν σκανδαλίζεσθαί τινα, πῶς, τῶν δύο ὀφθαλμῶν ὁρώντων, τὴν αἰτίαν ἀνενεκτέον (88) ἐπὶ τὸν δεξιόν; Τίς δὲ καὶ καταγνοὺς ἑαυτοῦ ἐν τῷ ἑωρακέναι γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἀναφέρων τὴν αἰτίαν ἐπὶ μόνον τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν, εὐλόγως ἂν τοῦτον ἀποβάλλοι; Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀπόστολος νομοθετεῖ, λέγων· « Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. » Πρῶτον μὲν ὁ βουλόμενος ὄψεται, ὅτι παρὰ τὴν προκειμένην αὐτῷ ὁμιλίαν ταῦτά φησι. Πῶς γὰρ περὶ γάμου καὶ ἁγνείας νομοθετῶν, οὐ δόξει ταῦτα εἰκῇ παρεμβεβληκέναι; δεύτερον δὲ τίς ἐρεῖ ἀδικεῖν τὸν, εἰ δυνατὸν, διὰ τὴν παρὰ τοῖς πολλοῖς νομιζομένην ἀσχημοσύνην ἐπὶ τῷ περιτετμῆσθαι, ἐπιδιδόντα ἑαυτὸν τῷ ἐπισπάσασθαι (89); Ταῦτα δὲ ἡμῖν πάντα εἴρηται, ὑπὲρ τοῦ δεῖξαι ὅτι σκοπὸς τῇ δωρουμένῃ ἡμῖν θείᾳ δυνάμει τὰς ἱερὰς Γραφάς ἐστιν, οὐχὶ τὰ ὑπὸ τῆς λέξεως παριστάμενα μόνα ἐκλαμβάνειν· ἐνίοτε τούτων ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ οὐκ ἀληθῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλόγων καὶ ἀδυνάτων τυγχανόντων· καὶ ὅτι προσύφανταί τινα τῇ γενομένῃ

18. Jam vero si etiam de Evangeliis similia requiramus, quomodo non videbitur absurdum, si secundum litteram sentiatur quod dicitur: « Neminem in via salutaveritis [21]? » Hoc enim putant simpliciores quique Salvatorem nostrum apostolis præcepisse. Sed et illud quomodo possibile videbitur observari, in his præcipue locis ubi acerrima hiems gelicidiis est et aspera pruinis, ut neque duas (90) tunicas, neque calceamenta quis habere debeat [22]? B Sed et illud quod in dexteram quis maxillam percussus præbere etiam sinistram jubetur [23], cum omnis qui percutit dextra manu, sinistram percutiat maxillam. Sed et illud de impossibilibus habendum est quod in Evangelio scriptum est, ut si oculus dexter scandalizaverit te, eruatur; quia etiam si ponamus quod de oculis carnalibus dictum est, quomodo consequens videbitur ut oculo utroque cernente, ad unum scandali culpa, et hoc ad dextrum, referatur? Aut quis extra maximum crimen habebitur ipse sibi inferens manus? Sed fortassis extra hæc videbuntur esse litteræ Pauli apostoli. Et quid est quod dicit: « Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium [24]. » Quod primo quidem si quis diligentius consideret, non videtur ad ea dictum quæ ei proposita in manibus habebantur; sermo namque ei erat de nuptiis et castitate præcipiens, et videbuntur (91) utique hæc in tali causa superfluo memorata. **180** Secundo vero quid obesset, si C obcenitatis vitandæ causa ejus quæ ex circumci-

INTERPRETATIO NOVA.

18. Jam vero si ad Evangelium veniamus et similia requiramus, quid a ratione magis alienum quam istud: « Neminem per viam salutaveritis, » quod apostolis præcepisse Salvatorem simpliciores existimant? Et cum dextera maxilla percuti dicitur, res est a verisimili prorsus abhorrens, cum omnis qui percutit, nisi natura mancus fuerit, dextera manu sinistram maxillam feriat. Neque potest ex Evangelio percipi quo pacto dexter oculus offensioni sit. Ut enim concedamus posse quempiam videndo scandalizari, cur cum duo oculi videant, crimen in dextrum transferendum est? Quis etiam sibimet ipsi infensus quod viderit mulierem ad concupiscendum eam, causam regerens in unum dextrum oculum, merito hunc ipsum abjecerit? Præterea Apostolus præcipit dicens: « Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium. » Primum quilibet hæc abs re præterque propositum dicere Apostolum videbit. Nam quomodo de nuptiis et de castitate præcipiens, non videatur hæc temere interposuisse? Deinde quis peccare illum dixerit, qui vitandæ obcenitatis causa quam vulgus circumcisioni inesse putat, revocare, si fieri potest, præputium conatus fuerit? Hæc omnia a nobis dicta sunt ut ostendamus non ea sola quæ littera exhibet propositum fuisse ei quæ sacras nobis litteras dedit, divinæ virtuti explicare; quippe quæ interdum secundum litteram minime vera sint, sed et absurda et impossibilia: tum attexta esse nonnulla rerum gestarum historiæ et iis legibus quæ secundum litteram utilia præcipiunt.

[20] Jer. XVI, 21. [21] Luc. X, 4. [22] Matth. X. [23] Matth. V. [24] I Cor. VII, 18.

(85) Idem, ἀδύνατον. Infra Tarinus, ἐληλύθασι λέγοντες.
(86) Primus codex Regius, πεπονθώς τις.
(87) Tarinus ἐστὶ λαβεῖν δεξιὸν ὀφθαλμόν. Primus codex Regius, ἐστὶν ἐκβαλεῖν.
(88) Idem ms. ἀνενεκτέον. Tarinus, ἀνεκτέον.
D (89) Tarinus, τὸ ἐπισπάσασθαι.
(90) Sic mss. Editi vero « gelu et pruinis ut neque duas. »
(91) Editi « videbantur. » Infra mss. « sibi adesse deprehendimus. » Editi « sibi adesse comprehendimus. »

sione est, posset aliquis revocare præputium? Tertio, quod certe fieri id omni genere impossibile est.

A ἱστορίᾳ, καὶ τῇ κατὰ τὸ ῥητὸν χρησίμων νομοθεσίᾳ (93).

Hæc autem omnia a nobis dicta sunt, ut ostendamus quia hic prospectus est Spiritus sancti, qui nobis Scripturas divinas donare dignatus est, non ut ex sola littera, vel in omnibus ex ea ædificari possimus, quam frequenter impossibilem nec sufficientem sibi adesse deprehendimus; id est, per quam interdum non solum irrationabilia, verum etiam impossibilia designantur; sed ut intelligamus contexta esse quædam huic visibili historiæ, quæ interius considerata et intellecta utilem hominibus e Deo dignam proferunt legem.

19. Ne quis autem suspicetur nos hoc dicere (92), quia nullam historiam Scripturæ factam esse sentiamus, quoniam aliqua ex his non facta esse suspicamur; vel nulla præcepta legis secundum litteram stare, quoniam quædam secundum eam dicimus servari non posse, in quibus vel ratio, vel rei possibilitas non admittit; vel ea quæ de Salvatore scripta sunt, non putare etiam sensibiliter impleta; vel præcepta ejus secundum litteram non debere servari: respondendum ergo est quoniam a nobis evidenter decernitur, in quamplurimis servari et posse et oportere historiæ veritatem. Quis enim negare potest, quod Abraham in duplici spelunca sepultus est in Ebron, sed et Isaac, et Jacob, et singulæ eorum uxores? Vel quis dubitat quod Sichima in portionem data est Joseph? Vel quod Jerusalem metropolis est Judææ, in qua constructum est templum Dei a Salomone? et alia innumerabilia. Multo enim plura sunt quæ secundum historiam constant, **181** quam ea quæ nudum sensum continent spiritalem. Tum deinde quis non affirmet, mandatum hoc quod præcipit: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi[25], » etiam sine ulla spiritali interpretatione sufficere, et esse observantibus necessarium? maxime cum et Paulus eisdem verbis repetens, confirmaverit ipsum mandatum. Quid vero oportet dicere de eo quod dictum est: « Non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices[26], » et cætera hujusmodi? Jam vero de his quæ in Evangelio mandata sunt, ne dubitari quidem potest, quin secundum litteram quamplurima observanda sint, sicut cum dicit: « Ego autem dico vobis non ju-

Ἵνα δὲ μὴ ὑπολάβῃ τις ἡμᾶς ἐπὶ πάντων τοῦτο λέγειν, ὅτι οὐδεμία ἱστορία γέγονεν, ἐπεὶ τὶς οὐ γέγονε· καὶ οὐδεμία νομοθεσία κατὰ τὸ ῥητὸν τηρητέα ἐστὶν, ἐπεὶ τὶς κατὰ τὴν λέξιν ἄλογος τυγχάνει, ἢ ἀδύνατος· ἢ ὅτι τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος (94) γεγραμμένα κατὰ τὸ αἰσθητὸν οὐκ ἀληθεύεται· ἢ ὅτι μηδεμίαν νομοθεσίαν αὐτοῦ καὶ ἐντολὴν (95) φυλακτέον· λεκτέον ὅτι σαφῶς ἡμῖν παρίσταται περί τινων τὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ἀληθές· ὡς ὅτι Ἀβραὰμ ἐν τῷ διπλῷ σπηλαίῳ ἐτάφη ἐν Χεβρὼμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ ἑκάστου τούτων μία γυνή· καὶ ὅτι Σίκημα μερὶς δέδοται τῷ Ἰωσὴφ, καὶ Ἱερουσαλὴμ μητρόπολίς ἐστι τῆς Ἰουδαίας, ἐν ᾗ ᾠκοδόμητο ὑπὸ Σολομῶντος ναὸς Θεοῦ, καὶ ἄλλα B μυρία. Πολλῷ γὰρ πλείονά ἐστι τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀληθευόμενα τῶν προσυφανθέντων γυμνῶν πνευματικῶν. Πάλιν τε αὖ τίς οὐκ ἂν εἴποι τὴν λέγουσαν ἐντολήν· « Τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται, » χωρὶς πάσης ἀναγωγῆς χρησίμην τυγχάνειν καὶ τηρητέαν γε, καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου χρησαμένου ταύτῃ αὐτολεξεί; Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ· « Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις; » Καὶ πάλιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐντολαί εἰσι γεγραμμέναι οὐ ζητούμεναι, πότερον αὐτὰς κατὰ τὴν λέξιν τηρητέον ἢ οὔ· ὡς ἡ φάσκουσα· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· καί· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως. » Καὶ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τὸ ῥητὸν τηρητέον· « Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους· ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενούντων (96), μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας· » εἰ καὶ παρὰ τοῖς φιλοτιμοτέροις δύναται σώζειν ἕκαστον αὐτῶν μετὰ τοῦ μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν ἐντολὴν, βάθη Θεοῦ σοC φίας. Ὁ μέντοι γε ἀκριβὴς ἐπί τινων περιελκυσθή-

INTERPRETATIO NOVA.

19. Ne quis vero nos suspicetur in omnibus id dicere, nullam historiam contigisse, quoniam aliqua non contigit; et nullam legem ad litteram esse servandam, quoniam aliqua secundum litteram aut absurda aut impossibilia præcipit; vel quæ de Salvatore scripta sunt, secundum litteralem sensum non esse vera; aut nullam ipsius legem et præceptum servari oportere: dicimus manifeste in quibusdam historiæ veritatem nobis apparere, verbi gratia, Abraham, Isaac et Jacob, cum una sua unumquemque uxore in duplici spelunca sepultos esse in Hebron; Sichem Josepho in portionem esse attributam: Jerusalem metropolim esse Judææ, in qua a Salomone ædificatum fuit templum Dei, et alia sexcenta. Multo enim plura sunt secundum historiam vera, quam quæ mere spiritualia illis attexta sunt. Rursum quis inficias ierit mandatum hoc: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi, » etiam sine altiore intelligentia utile esse ac servandum, maxime cum Paulus iisdem verbis illud commendarit? Quid attinet dicere de cæteris: « Non mœchaberis, non occides, non furtum facies, non dices falsum testimonium? » Rursus in Evangelio mandata quædam scripta sunt, de quibus non quæritur sintne ad litteram observanda necne. Cujusmodi illud est: « Ego dico vobis, quicunque iratus fuerit fratri suo, » et quæ sequuntur. Et: « Ego dico vobis non jurare omnino. » Et custodiendum est illud Apostoli: « Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes; » tametsi qui res altius scrutantur, componere possint altitudinem sapientiæ Dei cum litterali mandatorum sensu. Veruntamen qui attentius le-

[25] Exod. xx, 12. [26] Ibid. xx, 13.

(92) Sic mss. Editi vero « docere » Infra mss. « et singulæ eorum uxores. »

(93) Duo mss., χρησίμῳ νομοθεσίᾳ.

(94) Tarinus, παρὰ τοῦ Σωτῆρος, sed primus codex Regius ut in nostro textu.

(95) Idem codex, ἐντολάς.

(96) Primus cod. Reg., ἀσθενῶν.

σεται, χωρὶς πολλῆς βασάνου μὴ δυνάμενος ἀποφήνασθαι πότερον ἥδε ἡ νομιζομένη ἱστορία γέγονε κατὰ τὴν λέξιν ἢ οὔ· καὶ τῆσδε τῆς νομοθεσίας τὸ ῥητὸν τηρητέον ἢ οὔ. Διὰ τοῦτο δεῖ ἀκριβῶς τὸν ἐντυγχάνοντα, τηροῦντα τὸ τοῦ Σωτῆρος πρόσταγμα τὸ λέγον « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφὰς, » ἐπιμελῶς βασανίζειν, πῆ τὸ κατὰ τὴν λέξιν ἀληθές ἐστιν, καὶ πῆ ἀδύνατον, καὶ ὅση δύναμις, ἐξιχνεύειν ἀπὸ τῶν ὁμοίων φωνῶν, τὸν πανταχοῦ διεσπαρμένον τῆς Γραφῆς νοῦν τοῦ κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτου.

A rare omnino[27]; » et cum ait : « Qui autem inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo[28]. » Sed et apud Paulum apostolum quæ præcipiuntur : « Commonete inquietos, consolamini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote ad omnes[29]: et alia quamplurima. Verumtamen si quis attentius legat, non dubito quod in quamplurimis dubitabit utrum illa vel illa historia putetur vera esse secundum litteram, an minus vera; et illud præceptum, utrum secundum litteram observandum sit, necne. Propter quod multo studio ac labore nitendum est, quatenus unusquisque legentium cum omni reverentia intelligat se divina, non humana verba tractare quæ sanctis libris inserta sunt.

Ἐπεὶ τοίνυν, ὡς σαφὲς ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἀδύνατος μὲν ὁ ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν εἱρμὸς, οὐκ ἀδύνατος δὲ, ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ὁ προηγούμενος, ὅλον τὸν νοῦν φιλοτιμητέον (97) καταλαμβάνειν, συνείροντα τὸν περὶ τῶν κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτων λόγον νοητῶς τοῖς οὐ μόνον οὐκ ἀδυνάτοις, ἀλλὰ καὶ ἀληθέσι κατὰ τὴν ἱστορίαν, συναλληγορουμένοις τοῖς, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει μὴ γεγενημένοις· διακείμεθα γὰρ ἡμεῖς περὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς, ὅτι πᾶσα μὲν ἔχει τὸ πνευματικὸν, οὐ πᾶσα δὲ τὸ σωματικόν· πολλαχοῦ γὰρ ἐλέγχεσθαι ἀδύνατον ὂν τὸ σωματικόν. Διόπερ πολλὴν προσοχὴν συνεισακτέον τῷ εὐλαβῶς ἐντυγχάνοντι ὡς θείοις γράμμασι ταῖς θείαις βίβλοις, ὧν ὁ χαρακτὴρ τῆς νοήσεως τοιοῦτος ἡμῖν φαίνεται. Ἔθνος τι ἐπὶ γῆς ἀπαγγέλλουσιν οἱ λόγοι ἐξειλέχθαι τὸν Θεόν· ὃ καλοῦσιν ὀνόμασι πλείοσι. Καλεῖται γὰρ τοῦτο τὸ πᾶν ἔθνος Ἰσραὴλ, λέγεται δὲ καὶ Ἰακώβ. Ὅτε δὲ διῄρητο κατὰ τοὺς χρόνους Ἱεροβοὰμ υἱοῦ Νάβατ, αἱ μὲν ὑπὸ τούτῳ λεγόμεναι (99) φυλαὶ δέκα ὠνομάσθησαν Ἰσραὴλ, αἱ δὲ λοιπαὶ δύο καὶ ἡ Λευϊτικὴ, ὑπὸ τῶν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαυὶδ βασιλευόμεναι, Ἰούδας. Ὁ δὲ σύμπας τόπος ὅντινα ᾤκουν οἱ ἀπὸ τοῦ ἔθνους, δεδομένος αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καλεῖται Ἰουδαία, ἧς μητρόπολις Ἱερουσαλήμ· μητρόπολις δηλονότι πλειόνων πόλεων, ὧν τὰ ὀνόματα, πολλαχοῦ μὲν καὶ ἄλλοθι διεσπαρμένως κεῖται, ὑφ' ἓν δὲ κατειλεγμέναι εἰσὶν ἐν Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ.

20. Nos ergo quam videmus in Scripturis sanctis digne et consequenter (99) observari debere intel-B ligentiam, hujusmodi esse arbitramur. Gentem quamdam prædicant super 182 terras divinæ litteræ electam esse a Deo, quam plurimis nominibus appellaverunt : interdum enim universa hæc gens Israel dicitur, interdum Jacob; et maxime divisa gens ipsa a Jeroboam filio Nabad in duas partes est; et decem tribus quæ sub eo factæ sunt, appellatæ sunt Israel; aliæ vero duæ cum quibus erat etiam Levitica tribus, et ea quæ ex David regio genere descendebat, Judas nominata est; universa autem loca quæ habebat gens ista, quæ a Deo acceperat, Judæa dicebantur, in qua metropolis erat Jerusalem : metropolis autem (1) quasi plurimarum urbium mater quædam dicitur. Quarum urbium nomina in aliis quidem divinis libris sparsim frequenter inve-C nies nominata; simul autem in unum contexta, continentur in libro Jesu Nave.

INTERPRETATIO NOVA.

gerit, in nonnullis ambiget, nec sine multo examine pronuntiare poterit utrum hæc quæ putatur historia, secundum litteram acciderit necne, et hujusne legis verba servanda sint, an secus. Quamobrem necesse est ut accuratus lector servato hoc Salvatoris præcepto, « Scrutamini Scripturas, » quandonam verum sit quod littera sonat, quandonam sit impossibile, diligenter exploret, et ex similium vocum comparatione diffusum ubique per Scripturas sensum ejus quod secundum litteram est impossibile, pro viribus investiget.

20. Quoniam igitur, ut manifestum erit legentibus, impossibilis est secundum litteram series; non impossibilis vero, imo vera series et connexio principalis; enixe investiganda est tota Scripturæ mens quæ quodcunque secundum litteram impossibile enuntiatur, connectit iis quæ non modo non sunt impossibilia, sed et secundum historiam vera, quæque cum iis quæ ad litteram gesta non sunt, interiorem sensum includunt, et per allegoriam dicuntur. Sic enim de universa Scriptura statuimus sensum ubique haberi spiritalem, non autem ubique corporeum. Nam sæpe quod corporeum est, impossibile convincitur. Quamobrem plurimam attentionem adhibere necesse est eum qui tanquam divinas litteras, religiose legerit sacros libros, quorum intelligentiæ forma talis nobis videtur. Gentem quamdam prædicant electam esse in terris a Deo quam non uno nomine appellant. Universa enim illa gens vocatur Israel, dicitur et Jacob. Cum vero temporibus Jeroboam filii Nabat divisa est, quæ illi paruerunt tribus decem, Israel appellatæ sunt; reliquæ duæ et Levitica quibus præerant reges ex stirpe David, Juda nominatæ sunt. Totum autem quod occupavit illa gens loci spatium sibi a Deo concessum, appellatur Judæa, cujus metropolis Jerusalem, mater videlicet plurimarum urbium, quarum nomina in aliis Scripturæ libris dispersa frequenter reperiuntur, in unum vero collecta sunt in libro Jesu filii Nave.

[27] Matth. v, 34. [28] Ibid. 14. [29] I Thess. v, 14.

(97) Sic mss. Tarinus vero, φιλοτιμησάμενος. Paulo post Tarinus, περὶ τὴν κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτων λόγων νοητῶς τοῖς οὐ μόνον ἀδυνάτοις. Sed codex Coislinianus ut in nostro textu.

(98) *Λεγόμεναι*. Deest apud Tarinum, sed reperitur in duobus mss. Sunt autem qui pro λεγόμεναι malint τελούμεναι.

(99) Sic mss. Editi vero, « convenienter. » Mox mss., « electam esse a Deo. » Editi, « effectam esse a Deo. »

(1) *Erat Jerusalem, metropolis autem.* Hæc desunt in editis, sed habentur in mss. Mox mss., « in aliis quidem divinis libris. » In editis deest « divinis. »

21. Cum ergo hæc ita se habeant, elevare quodammodo ex terra et erigere intelligentiam nostram sanctus Apostolus volens, ait in quodam loco: « Videte Israel secundum carnem [30]. » Per quod significat utique quod alius Israel sit qui non sit secundum carnem, sed secundum spiritum. Et iterum in alio loco dicit: « Non enim omnes qui ex Israel sunt, hi Israelitæ [31]. »

A Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὑψῶν τὸ διανοητικὸν ἡμῶν ὁ Ἀπόστολός φησί που· « Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· » ὡς ὄντος τινὸς Ἰσραὴλ κατὰ πνεῦμα. Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· « Οὐ γὰρ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· οὐδὲ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἐν τῷ (2) φανερῷ Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι. » Εἰ γὰρ ἡ κρίσις τοῦ Ἰουδαίου ἐκ τοῦ κρυπτοῦ λαμβάνεται, νοητέον ὅτι ὥσπερ Ἰουδαίων σωματικόν (3) ἐστι γένος, οὕτω τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων ἐστί τι ἔθνος, τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν ταύτην κατά τινας λόγους ἀποῤῥήτους κεκτημένης. Ἀλλὰ καὶ πολλαὶ προφητεῖαι περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα προφητεύουσι, διηγούμεναι τὰ ἐσόμενα αὐτοῖς. Καὶ οὐ δήπου αἱ τοσαῦται τούτοις γεγραμμέναι ἐπαγγελίαι, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει ταπειναὶ τυγχάνουσαι, καὶ οὐδὲν ἀνάστημα παριστῶσαι, καὶ ἀξίωμα ἐπαγγελίας Θεοῦ, οὐχὶ ἀναγωγῆς μυστικῆς δέονται; Εἰ δὲ αἱ ἐπαγγελίαι νοηταί εἰσι δι' αἰσθητῶν ἀπαγγελλόμεναι (4), καὶ οἷς αἱ ἐπαγγελίαι, οὐ σωματικοί. Καὶ ἵνα μὴ ἐπιδιατρίβωμεν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου, καὶ τοῦ περὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου Ἰσραηλίτου· καὶ τούτων αὐτάρκων ὄντων τοῖς μὴ ἀκέντροις, ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανερχόμεθα (5), καὶ φαμὲν τὸν Ἰακὼβ πατέρα εἶναι τῶν δώδεκα πατριαρχῶν, κἀκείνους τῶν δημάρχων· καὶ ἔτι ἐκείνους τῶν ἑξῆς Ἰσραηλιτῶν. Ἆρ' οὖν οἱ μὲν σωματικοὶ Ἰσραηλῖται τὴν ἀναγωγὴν ἔχουσιν ἐπὶ τοὺς δημάρχους, καὶ οἱ δήμαρχοι πρὸς τοὺς πατριάρχας, οἱ δὲ πατριάρχαι πρὸς τὸν Ἰακὼβ καὶ τοὺς ἔτι ἀνωτέρω; Οἱ δὲ νοητοὶ Ἰσραηλῖται, ὧν τύπος ἦσαν οἱ σωματικοὶ, οὐχὶ ἐκ δήμων εἰσί· τῶν δήμων ἐκ φυλῶν ἐληλυθότων, καὶ τῶν φυλῶν ἀπὸ ἑνός τινος, γένεσιν, οὐ τοιαύτην σωματικὴν ἔχοντος, ἀλλὰ τὴν κρείττονα, γεγενημένου κἀκείνου ἐκ τοῦ Ἰσαὰκ, καταβεβηκότος κἀκείνου ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ, πάντων ἀναγομένων ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, ὃν ὁ Ἀπόστολος εἶναί φησι τὸν Χριστόν; Πᾶσα γὰρ ἀρχὴ πατριῶν τῶν ὡς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, κατωτέρω ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἤρξατο τοῦ μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ πατέρα οὕτω πατρὸς ὄντος πάσης ψυχῆς ὡς ὁ Ἀδὰμ πατήρ ἐστι πάντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ καὶ ἡ Εὔα ἐπιτέτευκται τῷ Ἀποστόλῳ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀναγομένη, οὐ θαυμαστὸν τοῦ Κάϊν ἐκ τῆς Εὔας γεγενημένου, καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ἀναγωγὴν ἐχόντων ἐπὶ τὴν Εὔαν, ἐκτυπώματα τῆς Ἐκκλησίας τυγχάνειν· πάντων ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας προηγουμένῳ λόγῳ γεγενημένων.

22. Edocti igitur ab eo quia sit alius secundum carnem Israel, et alius secundum spiritum, cum

B Εἰ δὲ πληκτικά ἐστι τὰ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν φυλῶν καὶ τῶν δήμων αὐτοῦ ἡμῖν εἰρημένα· ἐπὰν

INTERPRETATIO NOVA.

21. Hæc cum ita se habeant, intelligentiam nostram erigens Apostolus, ait alicubi: « Videte Israel secundum carnem; » tanquam sit Israel secundum spiritum. Et alibi dicit: « Non enim qui filii carnis, hi filii Dei; neque omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui in manifesto Judæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio; sed qui in abscondito Judæus est; et circumcisio cordis in spiritu, non littera. Si enim Judæus ex occulto dijudicatur, cogitandum est, sicut Judæorum corporeum est genus, ita Judæorum qui in occulto sunt aliquam esse gentem, anima videlicet hanc nobilitatem arcanis quibusdam rationibus obtinente. Præterea multæ de Israel et Juda prophetiæ vaticinantur, et quæ ipsis eventura sint exponunt. Nunquid vero tot illis scriptæ promissiones quæ verbis nihil magni, nihil excelsi sonant, nec divini promissi majestatem præ se ferunt, mysticam et sublimiorem intelligentiam non requirunt? Quod si spiritales promissiones per res sensibus subjectas enuntiantur, nec ii **183** quibus promissa fiunt, corporei sunt. Et ne diutius immoremur huic de occulto Judæ et interiori homine Israelita sermoni, cum hæc omnibus non plane stupidis sufficiant, ad institutum revertimur, et dicimus Jacob patrem esse duodecim patriarcharum, hos populi principum, a quibus deinde omnes Israelitæ. Quid ergo? qui secundum carnem sunt Israelitæ, ad principes populi genus referunt, hi ad patriarchas, patriarchæ ad Jacob et superiores; spiritales autem Israelitæ quorum figura erant corporei, non sunt de populis: cum populi e tribubus, tribus ab uno quopiam provenerint qui ortum non corporalem sed præstantiorem habet, quique ex Isaac descendit, sicut Isaac ab Abraham, revocatis omnibus ad Adam quem Apostolus ait esse Christum? Omnis enim origo familiarum quæ ad omnium Deum referuntur, a Christo incœpit qui secundum universorum Deum ac parentem sic universæ animæ pater est ut Adam pater est universorum hominum. Quod si et Evam feliciter Apostolus ad Ecclesiam retulit, nihil mirum est Cain ex Eva prognatum, et deinceps omnes qui ad Evam referuntur, figuras esse Ecclesiæ, cum omnes ex Ecclesia principali ratione nati sint.

22. Si vero percellunt ea quæ de Israel et tribubus ac populis diximus; cum Salvator dicit: « Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel, » non hæc accipimus ut mentis inopes Ebionæi qui a mentis inopia nomen suum ducunt (*pauper* enim Hebraice Ebion dicitur), ita ut existimemus ad car-

[30] I Cor. x, 18. [31] Rom. ix, 6.

(2) Ἀλλ' *οὐδὲ ὁ ἐν τῷ*, etc. Ab his verbis usque ad numerum 22 desideratur interpretatio Rufini.

C (4) Ita secundus Regius. Tarinus vero, ἐπαγγελλόμεναι.

(3) Primus codex Regius, σωματικῶν.

(5) Primus cod Reg., ἐπανερχώμεθα.

φάσκῃ ὁ Σωτὴρ, « Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » οὐκ ἐκλαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ Ἐβιωναῖοι, τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμοι· Ἐβίων γὰρ ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται· ὥστε ὑπολαβεῖν ἐπὶ τοὺς σαρκίνους Ἰσραηλίτας προηγουμένως τὸν Χριστὸν ἐπιδεδημηκέναι. « Οὐ γὰρ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ. » Πάλιν ὁ Ἀπόστολος περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοιαῦτά τινα διδάσκει, ὅτι « ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν. » Καὶ ἐν ἄλλῃ Ἐπιστολῇ· « Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει, Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. » Εἰ τοίνυν ἐστὶν ἐν ψυχῶν γένει ὁ Ἰσραὴλ, καὶ ἐν οὐρανῷ τις πόλις Ἱερουσαλὴμ, ἀκολουθεῖ τὰς πόλεις Ἰσραὴλ μητροπόλει χρῆσθαι (6) τῇ ἐν οὐρανοῖς Ἱερουσαλὴμ, ἀκολούθως τῇ πάσῃ Ἰουδαίᾳ. Ὅσα τοιγαροῦν προφητεύεται περὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ λέγεται περὶ αὐτῆς, εἰ Θεοῦ (7) ὡς Θεοῦ ἀκούωμεν, καὶ σοφίαν φθεγγομένου, περὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως καὶ παντὸς τοῦ τόπου τοῦ περιεκτικοῦ τῶν πόλεων τῆς ἁγίας γῆς, νοητέον τὰς Γραφὰς ἀπαγγέλλειν. Τάχα γὰρ ὁ Σωτὴρ ἐπ' ἐκείνας ἡμᾶς ἀνάγων τὰς πόλεις, τοῖς εὐδοκιμήσασιν ἐν τῷ τὰς μνᾶς καλῶς ᾠκονομηκέναι, ἐπιστασίαν δίδωσι πέντε ἢ δέκα πόλεων. Εἰ τοίνυν αἱ προφητεῖαι αἱ περὶ Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα καὶ Ἰακὼβ, μὴ σαρκίνως ἡμῶν ἐκλαμβανόντων ταῦτα, μυστήρια τοιάδε τινὰ ὑποβάλλουσιν, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰς προφητείας τὰς περὶ Αἰγύπτου καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Βαβυλῶνος καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Τύρου καὶ Τυρίων, καὶ Σιδῶνος καὶ Σιδωνίων ἢ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, μὴ μόνον περὶ τῶν σωματικῶν τούτων Αἰγυπτίων καὶ Βαβυλωνίων καὶ Τυρίων καὶ

A dicit Salvator, quia « Non sum missus nisi ad oves domus Israel quæ perierunt [32], » non ita accipimus sicut hi qui terrena sapiunt, id est Ebionitæ, qui etiam ipso nomine pauperes appellantur: Ebion namque *pauper* apud Hebræos interpretatur (8); sed intelligimus genus esse animarum quæ Israel appellantur, secundum quod et nominis ipsius designat interpretatio: Israel namque *mens videns Deum*, vel *homo videns Deum* interpretatur. Rursus Apostolus de Jerusalem talia quidem revelat, quia « quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [33]. » Et in alia Epistola sua dicit: « Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem, et multitudinem angelorum collaudantium, et Ecclesiam primitivorum **184** quæ ascripta est in cœlis [34]. » Si ergo sunt quædam animæ in hoc mundo quæ Israel appellantur, B et in cœlo civitas aliqua quæ Jerusalem nominatur, consequens est ut hæ civitates quæ gentis Israeliticæ esse dicuntur, metropolim habeant Jerusalem cœlestem, et secundum hæc de omni Juda intelligamus, de qua putamus etiam prophetas mysticis quibusdam narrationibus locutos, cum aliqua vel de Judæa (9) vel de Jerusalem prophetarunt, vel si quæ sanctæ historiæ illa vel illa incursionum genera Judææ vel Jerusalem prædicant accidisse. Quæcunque ergo vel narrantur, vel prophetantur de Jerusalem, si Pauli verba quasi Christi in eo loquentis audivimus, secundum sententiam ipsius, utique de illa civitate quam dicit Jerusalem cœlestem, et de omnibus locis vel urbibus quæ terræ sanctæ urbes esse dicuntur, quarum Jerusalem metropolis est, dicta esse intelligere debemus. Ex C ipsis namque civitatibus etiam Salvatorem putan-

INTERPRETATIO NOVA.

nales Israelitas præcipue Christum advenisse: « Non enim qui filii carnis, hi filii Dei sunt. » Rursus Apostolus de Jerusalem hujusmodi quæpiam docet, quia « quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra; » et in alia Epistola: « Sed accessistis ad Sion montem, ad civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, ad myriadas angelorum, ad celebritatem, ad Ecclesiam primogenitorum qui conscripti sunt in cœlis. » Si igitur Israel est de genere animarum, et in cœlo quædam civitas est Jerusalem, sequitur ut civitates Israel metropolim habeant eam quæ in cœlis est Jerusalem, ut toti Judææ respondeat. Quæcunque igitur de Jerusalem prophetæ dicunt, si Pauli verba tanquam Dei per ipsum sapientiam loquentis audiamus, de cœlesti civitate et de omni loco qui continet terræ sanctæ civitates, intelligendum est Scripturas loqui. Fortasse enim Salvator ad illas nos evehens civitates, eos qui mnas sibi commissas bene et cum laude administrarunt, quinque aut decem civitatibus præficit. Si ergo prophetarum vaticinia de Judæa, Jerusalem, Israel, Juda et Jacob, modo secundum carnem a nobis non intelligantur, mysteria quædam ejusmodi subjiciunt; consequens fuerit prophetarum quoque oracula de Ægypto et Ægyptiis, Babylone et Babyloniis, Tyro et Tyriis, Sidone et Sidoniis, aut de reliquis gentibus, non solum de terrenis hisce Ægyptiis, Babyloniis, Tyriis, Sidoniis præsagire, sed etiam de spiritualibus. Si enim spirituales sunt Israelitæ, consequens est utique Ægyptios et Babylonios spirituales esse. Neque enim ullo modo convenit ea quæ in Ezechiele de Pharaone Ægypti rege habentur, de homine aliquo dici qui Ægypto imperarit vel sit imperaturus, ut planum erit observantibus: sic quæ de principe Tyri scripta sunt, de homine quopiam qui Tyri principatum gesserit, intelligi non possunt. Et quæ de Nabuchodonosor pluribus locis dicuntur, maxime in Isaia, de illo homine accipi non possunt. Neque enim de cœlo delapsus est, neque Lucifer erat, neque mane oriebatur super terram Nabuchodonosor homo. Sed nec quæ apud Ezechielem de Ægypto habentur annis quadraginta ad solitudinem redigenda ut neque hominis vestigium ibi reperiatur, et bello ita devastanda ut per eam totam sanguis ad hominis usque genua exundet, quisquam sanæ mentis intellexerit de ea Ægypto quæ Æthiopibus sole adustis et ardore denigratis adjacet.

[32] Matth. xv, 24. [33] Galat. iv, 26. [34] Hebr. xii, 22.

(6) Primus Regius, χρήσασθαι.

(7) Sic idem codex. Tarinus, ἐκ Θεοῦ. Legendum videtur, εἰ Παύλου ὡς Θεοῦ.

(8) *Ebion namque* pauper *apud Hebræos interpretatur.* Desunt in editis, sed habentur in mss. Infra mss., « quæ ascripta est in cœlis. » Editi, « quæ scripta est in cœlis. »

(9) Sic mss. Editi, « Juda. »

dum est volentem nos ad altiorem provocare intellectum, promittere his qui bene commissam sibi ab eo pecuniam dispensarunt, potestatem habere supra decem civitates, vel supra quinque civitates. Si ergo (10) prophetiæ quæ de Judæa et Jerusalem, et de Juda et Israel et Jacob prophetatæ sunt, dum non a nobis carnaliter intelliguntur, mysteria quædam divina significant; consequens utique est etiam illas prophetias quæ vel de Ægypto vel de Ægyptiis, vel de Babylonia vel de Babyloniis, et Sidone ac Sidoniis prolatæ sunt, non de Ægypto ista quæ in terris posita est, vel Babylone, vel Tyro, vel de Sidone intelligi prophetatas [35]. Neque enim ea quæ Ezechiel propheta de Pharaone rege Ægypti (11) prophetavit [36], convenire alicui hominum possunt qui regnasse videatur in Ægypto, sicut manifeste textus ipse indicat lectionis. Similiter et ea quæ de principe Tyri dicuntur non possunt intelligi de aliquo homine velut rege Tyri dicta: sed **185** et de Nabuchodonosor ea quæ multis in locis ab Scriptura dicuntur (12), et maxime in Isaia [37], quomodo possibile est nos dicta de homine suscipere? Neque enim homo est qui dicitur cecidisse de cœlo, vel qui Lucifer fuit vel qui mane oriebatur. Sed illa nihilominus quæ in Ezechiele dicta sunt de Ægypto, velut in quadraginta annis exterminanda, ita ut pes hominis non inveniatur in ea, et intantum ex pugnanda, ut per omnem terram ejus humanus sanguis usque ad genua exaltetur, nescio si quis intellectum habens hoc de Ægypto ista terrena quæ Æthiopiæ adjacet, possit advertere. Sed videndum est (13) ne forte ita dignius possit intelligi, quod sicut cœlestis est Jerusalem et Judæa, et gens sine dubio quæ habitat in ea, quæ dicitur Israel, ita possibile est etiam vicina his loca esse quædam, quæ vel Ægyptus, vel Babylon, vel Tyrus, vel Sidon appellari videantur, eorumque locorum principes, atque animæ si quæ in illis habitant locis, Ægyptii, Babylonii, Tyrii ac Sidonii appellentur. Ex quibus etiam secundum illam conversationem quam ibi habent, captivitas quædam videatur effecta per quam de Judæa in Babyloniam (14) vel Ægyptum a melioribus et superioribus locis descendisse dicantur, vel in alias quasque gentes esse dispersæ.

A Σιδωνίων προφητεύειν, ἀλλὰ περὶ τῶν νοητῶν. Εἰ γὰρ Ἰσραηλῖται νοητοὶ, ἀκόλουθον καὶ Αἰγυπτίους εἶναι καὶ Βαβυλωνίους νοητούς. Οὐδὲ γὰρ πάνυ ἁρμόζει τὰ ἐν τῷ Ἰεζεχιὴλ λεγόμενα περὶ Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, ἀνθρώπου τινὸς ἄρξαντος ἢ ἄρξοντος τῆς Αἰγύπτου λέγεσθαι, ὡς δῆλον ἔσται τοῖς παρατηρουμένοις. Ὁμοίως τὰ περὶ τοῦ ἄρχοντος Τύρου οὐ δύναται νοεῖσθαι περί τινος ἀνθρώπου ἄρξαντος τῆς Τύρου. Καὶ τὰ περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ πολλαχοῦ λεγόμενα καὶ μάλιστα ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, οὐχ οἷόν τε ἐκλαβεῖν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου. Οὔτε γὰρ ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὔτε ἑωσφόρος ἦν, οὐδὲ πρωῒ ἀνέτελλεν ἐπὶ τὴν γῆν ὁ Ναβουχοδονόσορ ὁ ἄνθρωπος. Οὐ μὴν οὐδὲ τὰ λέγομενα ἐν τῷ Ἰεζεχιὴλ περὶ Αἰγύπτου, ὡς τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐρημωθησομένης ποτὲ (17), B ὥστε πόδα ἀνθρώπου μὴ εὑρεθῆναι ἐκεῖ· καὶ ὡς ἐπὶ τοσοῦτον πολεμηθησομένης ποτὲ, ὥστε τὸ αἷμα δι' ὅλης αὐτῆς γενέσθαι μέχρι τῶν γονάτων· νοῦν τις ἔχων ἐκλήψεται περὶ τῆς παρακειμένης Αἰγύπτου τοῖς τὰ σώματα ὑπὸ ἡλίου μεμελασμένοις (18-19) Αἰθίοψι.

VERS. S. HIER.

Et forsitan quomodo (15) *in isto mundo qui moriuntur separatione carnis*

23. (16) Fortassis enim sicut hi qui de hoc mundo secundum communem mortem istam recedentes

C *Καὶ μεθ' ἕτερα.*

Τάχα δὲ ὥσπερ οἱ ἐντεῦθεν (20) κατὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἀποθνήσκοντες, ἐκ τῶν ἐνταῦθα (21) πεπραγμένων οἰκονομοῦνται, εἰ κριθεῖεν ἄξιοι τοῦ καλουμένου

INTERPRETATIO NOVA.

Et aliis interjectis :

23. Forsitan autem quemadmodum ii qui hic communem mortem obeunt, pro rebus hic a se gestis ita dispensantur, ut si regione quæ infernus dicitur, digni fuerint judicati, diversa pro ratione peccatorum obtineant loca: sic qui illic, ut ita dicam, moriuntur, in infernum hunc descendunt, digni judicati qui in diversis totius terrestris loci domiciliis vel melioribus vel deterioribus habitent, et ex his vel illis patribus nascantur; ita ut possit interdum Israelites in Scythas incidere, et Ægyptius in Judæam delabi.

[35] Ezech. XXIX et seq. [36] Ezech. XXVI et seq. [37] Isa. XIV.

(10) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, num. 11.

(11) *Propheta de Pharaone rege Ægypti.* Hæc desunt in editis, sed habentur in mss. Mox mss., « textus ipse indicat lectionis. » Editi, « exitus ipse indicat lectionis. » Vide notas ad librum I, c. 5, num 4 et 5.

(12) *Non possunt intelligi de aliquo homine veluti rege Tyri dicta ; sed et de Nabuchodonosor ea quæ multis in locis ab Scriptura dicuntur.* Hæc omnia desunt in editis, sed habentur in mss. Infra mss., « ita dignius possit intelligi. » Editi, « ita digne possit intelligi. »

(13) *Sed videndum est*, etc. Hæc et sequentia usque ad num 23 desunt in textu Græco.

(14) Sic mss. Editi, « Babylonem. »

(15) *Et forsitan quomodo*, etc. Fragmentum istud, quod Latine e Græco versum exhibet Hieronymus in epistola ad Avitum, Græco utcunque respondet at sequentis fragmenti quod affert ibidem, nullum D exstat in versione Rufini vestigium, nec in Græco textu qui ultra numerum 23 non excurrit. Hic tamen illud apposuimus quod commodior alibi non videretur locus. De utroque hæc adnotat sanctus doctor : « Quibus dictis (Origenes) nititur approbare, et firmamentum, id est, cœlum ad comparationem superioris cœli esse inferos, et hanc terram quam incolimus collatione firmamenti inferos appellari; et rursum ad comparationem inferorum qui subter nos sunt, nos cœlum dici, ut quod aliis infernus est, aliis cœlum sit.

(16) Vide l. II *Origenian.*, q. 11, n. 3 et 11.

(17) Sic mss. Tarinus vero, ἐρημωθησόμενος ὥστε.

(18-19) Primus Reg., μεμελανωμένοις.

(20) *Τάχα δὲ ὥσπερ οἱ ἐντεῦθεν*, etc. Vide clarissimum Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 11 num. 3.

(21) Primus cod. Reg., αὐτόθι.

χωρίου ᾅδου, τόπων διαφόρων τυγχάνειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων, οὕτως οἱ ἐκεῖθεν ἵν' οὕτως εἴπω, ἀποθνήσκοντες εἰς τὸν ᾅδην τοῦτον καταβαίνουσι κρινόμενοι ἄξιοι τῶν τοῦ παντὸς περιγείου τόπου διαφόρων οἰκητηρίων βελτιόνων ἢ χειρόνων· καὶ παρὰ τοῖσδε ἢ τοῖσδε τοῖς πατράσιν· ὡς δύνασθαί ποτε Ἰσραηλίτην πεσεῖν ἐς Σκύθας, καὶ Αἰγύπτιον εἰς τὴν Ἰουδαίαν κατελθεῖν. Πλὴν ὁ Σωτὴρ συναγαγεῖν ἦλθε τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. Καὶ πολλῶν ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ μὴ εἰξάντων τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καλοῦνται.

A (22) pro actibus suis et meritis dispensantur prout digni fuerint judicati, alii quidem in locum qui dicitur infernus, alii in sinum Abrahæ, et per diversa quæque vel loca, vel mansiones; ita etiam ex illis locis velut illic, si dici potest, morientes, a superis in hunc inferum descendunt. Nam ille inferus ad quem hinc morientium animæ ducuntur, credo (23), ob hanc distinctionem infernus inferior a Scriptura nominatur, sicut dicitur in Psalmis : « Quia liberasti animam meam ex inferno inferiori [37]. » Unusquisque ergo descendentium in terram pro meritis, vel loco suo quem ibi habuerat (24), dispensatur in hoc mundo in diversis vel locis, vel gentibus, vel conversationibus, **186** vel infirmitatibus nasci, vel a religiosis, aut certe minus piis parentibus generari, ita ut aliquando contingat Israelitam in Scythas descendere, et Ægyptium pauperem deduci ad Judæam. Verumtamen Salvator noster congregare venit oves quæ perierant domus Israel; et cum plurimi ex Israelitis non acquievissent doctrinæ ejus, hi qui ex gentibus erant, vocati sunt.

et animæ, juxta operum differentiam diversa apud inferos obtinent loca : sic qui de cœlestis Jerusalem, ut ita dicam, administratione moriuntur, ad nostri mundi inferna descendunt, ut pro qualitate meritorum, diversa in terris possideant loca.

Unde consequens videbitur (25) etiam prophetias B quæ singulis gentibus proferuntur, revocari magis ad animas debere, et diversas mansiones earum cœlestes. Sed et historias rerum gestarum, quæ dicuntur vel genti Israel, vel Jerusalem, vel Judææ accidisse, illis vel illis gentibus impugnantibus, perscrutandum est et perquirendum, quoniam in quamplurimis corporaliter gesta non constant, quomodo magis ista conveniebant illis gentibus (25*) animarum, quæ in cœlo isto, quod transire dicitur, habitant, vel etiam nunc habitare putandæ sunt. Si quis vero evidentes et satis manifestas assertiones horum de Scripturis sanctis exposcat a nobis, respondendum est quia occultare magis hæc Spiritui sancto in his quæ videntur esse historiæ rerum gestarum, et altius tegere consilium fuit, in quibus descendere dicuntur in Ægyptum, vel captivari in Babyloniam, vel in his ipsis regionibus quidam quidem humiliari nimis et sub servitio effici dominorum, alii vero in ipsis captivitatis locis clari ac magnifici habiti sunt, ita ut potestates et principatus tenuerint, regendisque populis præfuerint (26).

VERSIO S. HIERONYMI.

Et quia comparavimus de isto mundo ad inferna pergentes animas (27), *iis animabus quæ de superiori cœlo ad nostra habitacula pervenientes quodammodo mortuæ sunt, prudenti investigatione rimandum est, an hoc ipsum possimus etiam in nativitate dicere singularum; ut quomodo quæ in ista terra nostra nascuntur animæ, vel de inferno rursum meliora capientes ad superiora veniunt, et humanum corpus assumunt, vel de melioribus locis ad nos usque descendunt; sic et ea loca quæ supra sunt in firmamento, aliæ animæ possideant, quæ de nostris sedibus ad meliora proficiant; aliæ quæ de cœlestibus ad firmamentum usque delapsæ sunt, nec tantum fecere peccatum, ut ad loca quæ incolimus truderentur.*

Κέκρυπται δὲ, ὡς ἡγούμεθα, ἐν ταῖς ἱστορίαις ταῦτα. C « Καὶ γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὁμοία ἐστὶ θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον. » Ἐπιστήσωμεν οὖν εἰ μὴ τὸ βλεπόμενον τῆς Γραφῆς καὶ τὸ

Quæ omnia, ut diximus, abscondita et celata in Scripturæ sanctæ historiis conteguntur, quia et « regnum cœlorum simile est thesauro abscondito in agro, quem cum invenerit homo abscondit, et præ gaudio illius vadit, et omnia quæ habet vendit, et emit agrum illum [38]. » In quo diligentius consi-

INTERPRETATIO NOVA.

Verumtamen Salvator congregatum venit oves quæ perierant domus Israel. Cumque multi ex Israel doctrinam ejus non receperint, vocantur qui e gentibus.

Hæc in historiis delitescere nobis videntur; « simile enim est regnum cœlorum thesauro abscondito in

[37] Psal. LXXXV, 13. [38] Matth. XIII, 44.

(22) Caute lege.

(23) Hunc locum in editis corruptum sic restituunt mss. In antea editis legitur, « in hunc locum descendunt. Nam illis infernæ hic morientium animæ dicuntur. Credo ob hanc distinctionem, » etc. Ibidem mss., « sicut dicitur, » quod deest in editis.

(24) Sic mss. Editi, « inhabitaverat. »

(25) *Unde consequens*, etc. Ab his verbis usque ad ista, « quæ omnia, ut diximus, » etc., desideratur textus Græcus cujus jacturam utcunque reparat alterum versionis sancti Hieronymi appositum e regione D fragmentum, cujus utique textus Græcus interiit.

(25*) Sic mss. Male editi, « generibus. » Paulo post mss., « evidentes et satis manifestas assertiones horum. » Editi, « evidentiores rationes eorum. »

(26) *Regendisque populis præfuerint*. Hæc desunt in antea editis, reperiuntur autem in mss. Paulo post mss., « in quo diligentius considera si non indicatur. » Editi, « id quo dilucidius considera si non dicatur. » Mox mss., « ille vero altior et profundior. » Editi, « ille vero altior et profundus. »

(27) Caute lege.

dera, si non indicatur quod solum ipsum et super- A ficies, ut ita dixerim, Scripturæ, id est quod secundum litteram legitur, ager est repletus, et florens omnium generum plantariis; ille vero altior et profundior spiritalis intellectus, ipsi sunt thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi, quos Spiritus sanctus per Isaiam obscuros et invisibiles et absconditos thesauros vocat [39.40]; qui ut inveniri possint, Dei adjutorio opus est, qui solus potest portas æreas quibus clausi sunt et absconditi confringere, et seras ferreas vectesque comminuere, quibus prohibetur ingressus perveniendi ad ea omnia quæ in Genesi de diversis animarum generibus scripta sunt et obtecta, et de his seminibus ac generationibus quæ vel ad propinquitatem pertinent Israel vel
187 quæ ab ejus progenie longius segregantur : sed et quæ sit illa descensio in Ægyptum septuaginta animarum, quæ septuaginta animæ fiant in Ægypto sicut sidera cœli in multitudine. Sed quia non omnes qui ex ipsis erant, lumen sunt hujus mundi : « Non enim omnes qui ex Israel, hi Israelitæ sunt [41]; » ex ipsis septuaginta animabus fiunt aliqui et sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis (28).

ἐπιπόλαιον αὐτῆς καὶ πρόχειρον, ὁ πᾶς ἐστιν ἀγρὸς πλήρης παντοδαπῶν τυγχάνων φυτῶν· τὰ δὲ ἐναποκείμενα καὶ οὐ πᾶσιν ὁρώμενα, ἀλλ' ὡσπερεὶ ὑπὸ τὰ βλεπόμενα φυτὰ κατορωρυγμένα, οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι· οὕς τινας τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Ἡσαΐου σκοτεινοὺς καὶ ἀοράτους καὶ ἀποκρύφους καλεῖ· Θεοῦ τοῦ μόνου δυναμένου τὰς κρυπτούσας αὐτοὺς πύλας χαλκᾶς συντρίψαι, καὶ τοὺς σιδηροῦς ἐπικειμένους μοχλοὺς ταῖς θύραις συνθλάσαι, ἵν' εὑρεθῇ πάντα τὰ ἐν τῇ γενέσει περὶ τῶν διαφόρων ἀληθινῶν ψυχῆς γενῶν καὶ οἱονεὶ σπερμάτων ἐγγύς που τοῦ Ἰσραὴλ ἢ πόῤῥω τυγχανόντων· καὶ ἡ ἐς Αἴγυπτον κάθοδος τῶν ἑβδομήκοντα ψυχῶν, ὅπως ἐκεῖ γένωνται ὡσεὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει. Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ πάντες οἱ ἐξ αὐτῶν φῶς εἰσι τοῦ κόσμου, « οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραὴλ, » γίνονται ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.

24. Quæ descensio sanctorum patrum in Ægy- B ptum, in hunc mundum videri poterit ad illuminationem cæterorum atque humani generis instructionem a providentia Dei esse concessa, ut per eos cæteræ animæ illuminatæ juvarentur. Ipsis enim primis concessa sunt eloquia Dei, quoniam solum istud est genus quod videre dicitur Deum; hoc enim Israelis nomen significat interpretatum. Jam vero consequens est ut secundum hæc aptari debeat et interpretari illud quod decem plagis Ægyptus verberatur ut Dei populum permittat exire, vel ea quæ in deserto cum populo geruntur, vel quod ex collatione omnis populi tabernaculum construitur, vel indumentum sacerdotale contexitur, vel de vasis ministerii quæcunque dicuntur, quia vere, sicut scriptum est, umbram in se formamque cœlestium continent. Manifeste enim Paulus ait de illis, quia « umbræ et exemplari deserviunt cœlestium [42]. » In hac eadem lege etiam nihilominus continetur, quibus legibus quibusque C institutionibus in terra sancta vivendum sit. Sed et comminationes positæ sunt his qui prævaricati fuerint legem, necnon et his qui purificatione indigebant, diversa purificationum genera, velut qui frequentius essent polluendi, traduntur, ut per hæc tandem ad illam unam purificationem veniant, post quam pollui ultra non licet. Sed et ad numerum populus ipse deducitur, licet non omnes; pueriles namque animæ nondum tempus habent ex divino præcepto numerari; sed ne illæ quidem animæ quæ non possunt fieri alterius caput, sed ipsæ subditæ sunt aliis velut capiti; quas mulieres nominavit, quæ utique non adducuntur (29) in numerum illum qui a Deo præcipitur : sed illi soli numerantur qui viri appellantur, quo scilicet ostenderetur non eas posse extrinsecus numerari, sed in his qui viri appellantur, etiam eas comprehendi. Præcipue tamen ad sanctum numerum (30) veniunt hi qui parati sunt ad Israelitica bella procedere, qui possunt adversus illos hostes inimicosque bellare quos sedenti

INTERPRETATIO NOVA.

agro, quem qui invenit homo abscondit, et præ gaudio illius vadit, et vendit universa quæ habet et emit agrum illum. » Attendamus igitur an non quod obvium est, quod oculis cernitur in Scriptura, quodque illius veluti superficies est, sit omnis ager plenus plantis cujuslibet generis; quæ autem recondita sunt, nec omnibus conspicabilia, sed veluti sub illis quæ cernuntur plantis defossa, thesauri sint sapientiæ et scientiæ absconditi, quos Spiritus per Isaiam tenebrosos, invisibiles et absconditos vocat, cum solus Deus possit, quæ ipsos concludunt, portas æreas confringere, et ferreos vectes portis appositos conterere, ut inveniantur quæcunque in Genesi de diversis et veris animarum generibus et veluti seminibus quæ prope Israel vel procul sunt, continentur; sed et descensus in Ægyptum septuaginta animarum, ut ibi ad multitudinem stellarum cœli augeantur. Verum quoniam non omnes qui ex illis sunt, lumen sunt mundi, « non enim omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ, » ex septuaginta quidam etiam sicut arena quæ est ad littus maris innumerabilis, multiplicantur.

[39.40] Isa. XLV. [41] Rom. IX, 6. [42] Hebr. VIII, 5.

(28) Sic mss. Editi, « innumerabiles. »
(29) Sic mss. Editi, « adduntur. »
(30) *Præcipue tamen ad sanctum numerum*, etc. Sanctus Hieronymus epist. 94 ad Avitum hunc locum carpere videtur his verbis : « Dicit (Origenes) in fine omnium rerum, quando ad cœlestem Jerusalem reversuri sumus, adversariarum fortitudinum contra populum Dei bella consurgere, ut non sit D eorum otiosa virtus, sed exerceantur ad prælia, et habeant materiam roboris, quam utique consequi non possint, nisi fortes primum adversariis institerint, quos ratione et ordine et solertia repugnandi, in libro Numerorum legimus esse superatos. » Verum hæc omnia quæ legerat in Græco Hieronymus, aut dissimulavit Rufinus, aut in alium sensum detorsit.

a dextris suis Filio subjicit Pater, ut destruat omnem principatum ac potestatem; ut per hos militum suorum numeros qui Deo militantes non se implicant negotiis sæcularibus, adversarii regna subvertat; a quibus scuta fidei circumferantur, et sapientiæ tela vibrentur, etiam in quibus spei (31) et salutis galea coruscet, ac lorica claritatis (31*) Deo plenum muniat pectus. Tales quidem mihi videntur milites indicari, et ad hujuscemodi bella præparari, hi qui in divinis libris per Dei præceptum numerari jubentur. Horum vero multo clariores perfectioresque designantur illi quorum etiam capilli capitis numerati esse dicuntur. Illi sane qui puniti sunt pro peccatis, quorum corpora ceciderunt in deserto, similitudinem videntur habere eorum qui profecerant quidem non parum, sed ad finem perfectionis pervenire minime potuerunt diversis ex causis, quod vel murmurasse, vel idola coluisse, vel fornicati esse dicuntur, vel tale aliquid quale utique non liceret mente concipere. Sed ne illud quidem sacramento aliquo vacuum puto, quod quidam multa pecora et multa animalia habentes præveniunt et præripiunt locum aptum pastibus (32) et nutrimentis pecorum, quem primum omnium Israelitici belli dextra defenderat. Quem locum **188** a Moyse deposcentes, ultra Jordanis fluenta separantur, atque a terræ sanctæ possessione secernuntur. Qui Jordanis videri potest secundum cœlestium formam rigare et inundare animas sitientes, et sensus adjacentes sibi. Ubi ne illud quidem otiosum videtur, quod Moyses quidem audit a Deo quæ in Levitici lege descripta sunt, populus vero in Deuteronomio auditor Moysis efficitur, et ab illo discit ea quæ a Deo audire non potuit (33). Propterea enim velut secunda lex Deuteronomium dicitur, quod nonnullis significare videbitur hoc ipsum, quod cessante lege prima quæ per Moysem data est, videatur secunda legislatio deformari, quæ specialiter a Moyse traditur Jesu successori ejus: qui utique formam servare creditur Salvatoris nostri, cujus secunda lege, id est præceptis evangelicis ad perfectum omnia perducuntur.

A 25. Sed videndum est ne forte magis illud indicare videatur, quod sicut in Deuteronomio evidentior et manifestior legislatio declaratur, quam in his quæ primo (34) scripta sunt; ita et ab eo adventu Salvatoris quem in humilitate complevit, cum formam servi suscepit, clarior ille et gloriosior secundus in gloria Patris ejus indicetur adventus, et in illo forma Deuteronomii compleatur, cum in regno cœlorum sancti omnes æterni illius Evangelii legibus (35) vivent, et sicut nunc adveniens legem replevit eam quæ umbram habet futurorum bonorum, ita et per illum gloriosum adven-B tum (36) implebitur et ad perfectum adducetur hujus adventus umbra. Ita enim dixit propheta de eo: « Spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui diximus, quia in umbra ejus vivemus in gentibus [43], » cum scilicet ab Evangelio temporali dignius omnes sanctos ad Evangelium æternum transferet, secundum quod Joannes in Apocalypsi de C æterno Evangelio designavit [44].

D. HIERON. INTERPR.

Sicut enim per umbram Evangelii (37), *umbram legis implevit; sic quia omnis lex exemplum et umbra est cæremoniarum cœlestium, diligentius requirendum, utrum recte intelligamus legem quoque cœlestem et cæremonias superni cultus plenitudinem non habere, sed indigere Evangelii veritate, quod in Joannis Apocalypsi Evangelium legimus sempiternum, ad comparationem videlicet hujus nostri Evangelii, quod temporale est, et in transituro mundo ac sæculo prædicatum.*

Ἀλλὰ κἂν μέχρι τοῦ πάθους τις ζητήσῃ, τολμηρὸν δόξει ποιεῖν περὶ τῶν οὐρανίων τόπων αὐτὸ ζητῶν. Ἀλλ' εἰ ἔστι πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς οὐρανίοις, ἄρα εἰ ὥσπερ ἐνθάδε οὐκ αἰδούμεθα σταυρούμενον ὁμολογεῖν ἐπὶ καθαιρέσει ὧν

VERSIO HIERONYMI.

Quod quidem etiamsi usque ad passionem Domini Salvatoris inquirere voluerimus (38), *quanquam audax et temerarium sit in cœlo ejus quærere passionem: tamen si spiritualia nequitiæ in cœlestibus sunt, et non eru-*

INTERPRETATIO NOVA.

Verum si vel ad passionem usque quispiam inquirat, audacius profecto videbitur de locis cœlestibus id inquirere. Sed si in cœlestibus sunt spiritalia nequitiæ; sicut certe hic non erubescimus fateri crucifixum ad ea destruenda, quæ patiendo destruxit, ita illic quoque simile aliquid fieri in sequentibus usque ad totius sæculi consummationem concedere non formidabimus.

[43] Thren. IV, 20. [44] Apoc. XIV, 6.

(31) *Spei.* Deest in editis, sed habetur in mss.

(31*) Alii legunt *charitatis.* EDIT. PATROL.

(32) Sic mss. Editi vero, « pecora et multa alia possidentes præveniunt et præcipiunt locum aptum partubus. »

(33) Sic mss. Editi, « eam quam a Deo audire non potuit legem. » Mox mss. « significare videbitur. » Editi, « significare videatur. »

(34) *Primo.* Deest in antea editis, sed habetur in mss.

(35) *Legibus.* Deest in editis, reperitur autem in mss.

(36) *Adventum.* Deest in editis, sed habetur in mss. Paulo post mss., « dignius omnes sanctos. » Editi, « dignos omnes sanctos. »

D (37) *Sicut enim per umbram Evangelii*, etc. Commodiorem locum non reperi ubi celebre istud insererem fragmentum quod e lib. IV *Περὶ ἀρχῶν* affert Hieronymus in epistola ad Avitum. Postremæ partis quæ futuram in cœlis Salvatoris passionem innuere videtur, Græca verba repræsentat Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam. At vero ultima verba ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, cum verterit sanctus Hieronymus, « in consummatione sæculorum, » clarissimus Huetius *Origenianorum* lib. II, quæst. 3, num. 23, pro ἕως legendum putat ἐπί. Cæterum utrum revera opinatus sit Origenes Christum aliquando in supernis locis passurum, disquirit Huetius ibidem num. 23 et 24.

(38) Caute lege.

bescimus crucem Domini confiteri propter destructionem eorum, quæ sua passione destruxit : cur timeamus etiam in supernis locis, in consummatione sæculorum aliquid simile suspicari, ut omnium locorum gentes illius passione salventur?

καθεῖλε διὰ τοῦ πεπονθέναι, οὕτω τὸ κἀκεῖ παραπλήσιον διδόντες γίνεσθαι τὰ καὶ ἑξῆς ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος οὐ φοβηθησόμεθα.

26. Verum in his omnibus sufficiat nobis sensum nostrum regulæ pietatis aptare, et ita sentire de sancti Spiritus verbis, quod non secundum humanæ fragilitatis eloquium nitet sermo compositus, sed sicut scriptum est, « Omnis gloria regis intrinsecus est [45], » et divinorum sensuum thesaurus intra fragile vasculum vilis litteræ continetur inclusus. Porro autem si quis curiosus explanationem singulorum requirat, veniat et nobiscum pariter B audiat quomodo Paulus apostolus per Spiritum sanctum, qui perscrutatur etiam profunda Dei (39), altitudinem divinæ sapientiæ ac scientiæ scrutans, nec tamen ad finem, et, ut ita dixerim, ad intimam cognitionem prævalens pervenire, desperatione rei et stupore clamat et dicit : « O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei [46]! » Et quod desperatione perfectæ comprehensionis hoc proclamaverit, audi ipsum dicentem : « Quam inscrutabilia sunt judicia Dei, et quam investigabiles viæ ejus [47]! » Non enim dixit, difficile posse scrutari judicia Dei, sed omnino non posse ; nec dixit difficile investigari posse (40) vias ejus, sed non posse investigari. Quantumcunque enim quis in scrutando promoveat et studio intentiore proficiat, gratia quoque C Dei adjutus sensuque illuminatus, ad perfectum finem eorum quæ requiruntur pervenire non poterit,
189 nec omnis mens quæ creata est, possibile habet ullo genere comprehendere, sed ut invenerit quædam ex his quæ quæruntur, iterum videt alia quæ quærenda sunt. Quod etsi ad ipsa pervenerit, multo iterum plura ex illis quæ requiri debeant, pervidebit. Propter quod et sapientissimus Salomon naturam rerum per sapientiam intuens, ait : « Dixi, sapiens efficiar, et ipsa sapientia longe facta est a me, longe plus quam erat, et altitudinem profundam quis inveniet [48]? » Sed et Isaias sciens rerum initia a natura mortali inveniri non posse, sed ne ab his quidem naturis quæ quamvis diviniores sint D quam humana est, factæ tamen et ipsæ sunt vel creatæ; sciens ergo quod a nulla harum neque ini- A tium, neque finis inveniri potest, ait : « Priora quæ fuerint dicite, et scimus quia dii estis; vel novissima quæ sunt annuntiate, et tunc videbimus quia dii estis [49]. » Nam et Hebræus doctor (41) ita tradebat : pro eo quod initium omnium vel finis non possit ab ullo comprehendi, nisi tantummodo a Domino Jesu Christo, et a Spiritu sancto, aiebat per figuram visionis Isaiam dixisse, duos seraphim solos esse qui duabus quidem alis operiunt faciem Dei, duabus vero pedes, et duabus volant clamantes ad invicem sibi et dicentes : « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth, plena est universa terra gloria tua [50]. » Quod ergo sola seraphim (42) utrasque alas suas habent in facie Dei et in pedibus ejus, audendum est pronuntiare quod neque exercitus sanctorum angelorum, neque sedes sanctæ, neque dominationes, neque principatus, neque potestates scire possunt integre initium omnium et fines universitatis. Sed intelligendum est sanctos istos quos annumeravit spiritus et virtutes proximas quidem esse ipsis initiis, et attingere tantum quantum consequi non valent reliqui : verumtamen quodcunque illud est quod revelante Filio Dei et Spiritu sancto didicerint istæ virtutes, quamplurima quidem assequi poterunt et multo plura priores inferioribus, omnia tamen comprehendere impossibile eis est, quia scriptum est : « Quamplurima ex operibus Dei in secretis sunt [51]. » Unde et optabile est ut pro viribus se unusquisque semper extendat ad ea quæ priora sunt, ea quæ retrorsum sunt obliviscens, tam ad opera meliora quam etiam ad sensum intellectumque puriorem per Jesum Christum Salvatorem nostrum, cui est gloria in sæcula.

27. Omnis ergo cui veritatis cura est, parum de nominibus et sermonibus curet, quia per singulas gentes diversæ verborum consuetudines habentur; et hoc magis quod significatur, quam qualibus verbis significetur, intendat; præcipue in tam magnis et tam difficilibus rebus; sicut cum quæritur, verbi causa, si sit aliqua substantia in qua neque color neque habitus neque tactus neque magnitudo intelligenda sit, mente sola conspicabilis, quam prout vult quis, ita et nominat; nam Græci ἀσώματον eam, id est incorpoream dixerunt, divinæ vero Scripturæ invisibilem esse pronuntiant : imaginem enim invisibilis Dei Paulus dicit (43) esse Christum [52]. Sed et rursum per Christum creata dixit esse omnia visibilia et invisibilia [53]. Per quod declaratur esse

[45] Ps. XLIV, 14. [46] Rom. XI, 33. [47] Ibid. [48] Eccle. VII, 24. [49] Isa. XLI, 22, 23. [50] Isa. VI, 3. [51] Eccli. XVI, 22. [52] Coloss. I, 15. [53] Ibid. 17.

(39) *Dei.* Deest in editis, sed habetur in mss.

(40) *Posse.* Deest item in editis.

(41) *Nam et Hebræus doctor*, etc. Vide lib. I, cap. 3, n. 4, ubi eadem fere reperiuntur et verba Græca apponuntur.

(42) *Seraphim.* Deest in editis. Ibidem mss., « in facie Dei et in pedibus ejus. » Editi, « in faciem Dei et sub pedibus ejus. » Infra mss. « quos annumeravit spiritus. » Editi, « qui annumerantur spiritus. » Paulo post mss., « assequi poterunt. » Editi, « assequi potuerunt. » Infra mss., « cui est gloria in sæcula. » Editi, « cui est gloria in sæcula sæculorum, amen. » Mox mss. « parum de nominibus. » Editi, « parum de omnibus nominibus. »

(43) *Paulus dicit.* Sic mss. Editi vero, « dicunt. » Infra mss., « quorum significatio proprie nullis omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicari. » Editi, « quorum significationem proprie nullus omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicare. » Paulo post mss. recte omnino : « non pro vilitate sermonis. » Male editi, « non pro utilitate sermonis. »

etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hæ quamvis ipsæ non sint corporeæ, utuntur tamen corporibus, licet ipsæ sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis quæ principium est et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea. Verum hæc per excessum quemdam, rei tamen ipsius consequentia commonitos breviter dixisse sufficiat ad ostendendum id, quod sunt quædam quorum significatio proprie nullis omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicari, sed simpliciore magis intellectu, quam ullis verborum proprietatibus declarantur. Ad quam regulam etiam divinarum litterarum intelligentia retinenda est, quo scilicet ea quæ dicuntur, non pro vilitate sermonis, sed pro divinitate sancti Spiritus qui eas conscribi inspiravit, censeantur.

Anacephalæosis de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, et cæteris quæ superius dicta sunt.

Ὥρα ἐπαναλαβόντα (44) περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὀλίγα τῶν τότε παραλελειμμένων διεξελθεῖν περὶ Πατρὸς, ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πατὴρ, οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὡς οἴονταί τινες. Εἰ γὰρ προβολή ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ γέννᾳ μὲν ἐξ αὐτοῦ ὁποῖα τὰ τῶν ζώων γεννήματα, ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβάλλοντα, καὶ τὸν προβεβλημένον.

28. Tempus autem est jam decursis his prout **190** potuimus, quæ supra dicta sunt, nunc commonitionis gratia eorum quæ sparsim diximus, recapitulare singula, et primo omnium de Patre et Filio et Spiritu sancto repetere. Deus Pater cum sit invisibilis et inseparabilis a Filio, non per prolationem ab eo, ut quidam putant, generatus est Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio vero dicitur quæ talem significat generationem qualis animalium vel hominum solet esse progenies, necessario corpus est (45), et is qui protulit, et is qui prolatus est.

Non enim dicimus sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed, abscisso omni sensu corporeo ex invisibili et incorporeo, Verbum et sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. Nec absurdum videbitur, cum dicatur Filius charitatis, si hoc modo etiam voluntatis putetur. Sed et Joannes indicat quia Deus lux est[54], et Paulus designat quia

INTERPRETATIO NOVA.

Tempus est ut nonnulla de Patre et Filio et Spiritu sancto repetamus, et pauca quæ tunc prætermisimus, persequamur de Patre, qui cum in nullas partes dividi queat, Filii tamen fit Pater, non emittens illum, ut quidam putant. Nam si Filius est prolatio Patris qui illum de seipso generet ad eum modum quo de se animalia gignunt, necessario corpus est tum qui emittit, tum qui emittitur.

[54] I Joan. I.

(44) *Ὥρα ἐπαναλαβόντα*, etc. Marcello Ancyrano (ut videre est apud Eusebium lib. I adversus eumdem Marcellum) hæc admodum displicebant : quod inde sequi putaret Origenem secundam quamdam substantiam δευτέραν ὑπόθεσιν in Filio agnoscere. Verum si per se spectetur hic locus, catholicus est, nec aliud docet Origenes, ut optime adnotavit Eusebius, quam non licere corporalem quamdam et passivam generationem divinitatis Filii Dei comminisci. Certe nullus calumniæ locus relinquetur, si quæ statim hunc locum excipiunt in versione Rufini, genuina prorsus sunt et sincera : Huetius autem putat hæc verba : ‹ Aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, › vel a Rufino fuisse interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus Græco ipsi contextui inserta contra Arium, quem Sozomenus ait πρότερον παρ' ἑτέρου μὴ εἰρημένον τολμῆσαι ἐν Ἐκκλησίᾳ ἀποφήνασθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καὶ εἶναί ποτε ὅτε οὐκ ἦν : ‹ primum in Ecclesia ausum esse dicere quod nemo ante illum dixerat, Filium scilicet Dei ex non exstantibus exstitisse, et fuisse aliquando cum non esset. › Sed falsus est Sozomenus. Athanasius enim libro *De decretis Nicænæ synodi*, pag. 233, Origenis verba refert quæ huic Rufinianæ versionis loco valde affinia sunt, et ex quibus liquet ante Arium fuisse hæreticos qui dicerent ‹ fuisse aliquando quando non erat Filius, › quosque sic refellit Origenes : Εἰ ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ἀόρατος εἰκών, ἐγὼ δὲ τολμήσας προσθείην ἂν, ὅτι καὶ ὁμοιότης τυγχάνων τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἦν. Πότε γὰρ ὁ Θεὸς ὁ κατὰ τὸν Ἰωάννην φῶς λεγόμενος (ὁ Θεὸς γὰρ φῶς ἐστίν) ἀπαύγασμα οὐκ εἶχε τῆς ἰδίας δόξης, ἵνα τολμήσας τις ἀρχὴν δῷ εἶναι Υἱοῦ πρότερον οὐκ ὄντος; Πότε δὲ ἡ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀκατονομάστου καὶ ἀφθέγκτου ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς εἰκὼν, ὁ χαρακτὴρ, Λόγος, ὁ γινώσκων τὸν Πατέρα, οὐκ ἦν; Κατανοείτω γὰρ ὁ τολμῶν, καὶ λέγων, Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, ὅτι ἐρεῖ καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ ζωὴ οὐκ ἦν. ‹ Si est imago Dei invisibilis, invisibilis quoque est ipsa imago. Quin etiam addere ausim, cum sit similitudo Patris, non posse fieri ut aliquando non fuerit. Quando enim Deus quem Joannes lucem appellat (nam Deus lux est), propriæ gloriæ splendore caruit, ut quis audeat principium exsistendi Filio tribuere, quasi scilicet antea non fuisset? Quandonam vero non erat Verbum, Verbum, inquam, quod et Patrem cognoscit, et est character ac imago ejusdem substantiæ, quæ digne nec exprimi, nec nominari, nec proferri possit? Intelligat enim qui dicere audet : Fuit aliquando cum non esset Filius, idem esse ac si diceret : Sapientia aliquando non erat, Verbum non erat, vita non erat. › Idem Origenes rursus ita alibi loquitur teste Athanasio ibidem : Ἀλλ' οὐ θέμις ἐστὶν οὐδὲ ἀκίνδυνον διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τὸ, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, ἀποστερεῖσθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἀεὶ συνόντος αὐτῷ Λόγου μονογενοῦς, σοφίας ὄντος ᾗ προσέχαιρεν· οὕτω γὰρ οὐδὲ ἀεὶ χαίρων νοηθήσεται. ‹ Verum nefas est nec periculo vacat propter nostram infirmitatem, Deum, quantum in nobis est, unigenito privare Verbo quod semper cum illo fuit, et illa erat sapientia qua delectabatur. Alioquin eum non semper fuisse delectatum intelligendum erit. › Vide lib. II *Origenian.*, q. 2.

(45) Sic mss. Editi ‹ habebit necessario corpus. › Paulo post mss., ‹ partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam aut ex nullis substantibus. › Libb.

Filius splendor lucis æternæ sit [55]. Sicut ergo lux nunquam sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et figura expressa substantiæ ejus, et Verbum, et sapientia dicitur. Quomodo ergo potest dici, quia fuit aliquando quando non fuit Filius? Nihil enim aliud est id dicere, nisi quia fuit aliquando quando veritas non erat, quando sapientia non erat, quando vita non fuerit, cum in his omnibus perfecte Dei Patris substantia censeatur. Non enim ab eo dirimi hæc, vel ab ejus possunt unquam substantia separari. Quæ quidem quamvis intellectu multa esse dicantur, re tamen et substantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis. Hoc autem ipsum quod dicimus, quia nunquam fuit quando non fuit, cum venia audiendum est. Nam et hæc ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerunt, id est *quando* vel *nunquam*; supra omne autem tempus, et supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est quæ omnem sensum intelligentiæ non solum temporalis, verum etiam æternalis excedit. Cætera vero quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis et in temporibus metienda sunt. Hunc igitur Filium Dei secundum quod Verbum est Deus quod erat in principio apud Deum, nemo consequenter (46) putabit in loco aliquo contineri, neque secundum quod sapientia est, neque secundum quod veritas est, neque secundum quod vita est, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio. Hæc enim omnia non indigent loco, ut agere quid vel operari possint, sed pro his qui virtutis ejus inoperationisque participant, hæc singula intelligenda sunt.

29. Si vero quis dicet per eos qui participes sunt Verbi Dei, vel sapientiæ ejus, vel veritatis, vel vitæ, etiam ipsum Verbum et sapientiam videri in loco esse; respondendum est ei, quia dubium non est quod Christus secundum quod Verbum et sapientia est vel cætera omnia, erat in Paulo, propter quod dicebat : « Aut experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus [56]? » Et iterum : « Vivo autem jam non ego, vivit vero Christus in me [57]. » Tunc ergo cum esset in Paulo, quis dubitabit quod similiter erat in Petro, et in Joanne, et in singulis quibusque sanctorum, et non solum in his qui in terris sunt, verum et in his qui in cœlis sunt? Absurdum namque est dicere, quia in Petro quidem A et in Paulo erat Christus, in Michaele vero archangelo, et in Gabriele non erat. Ex quo manifeste deprehenditur, quia divinitas Filii Dei non in loco aliquo concludebatur; alioquin in ipso tantum fuisset, et in alio non fuisset; sed secundum incorporeæ naturæ majestatem cum a nullo loco concludatur, in nullo rursum deesse intelligitur. Verum illa sola differentia intelligenda est, quod etiamsi sit in diversis, sicut diximus, in Petro, vel Paulo, vel Michaele, vel Gabriele, non tamen similiter est in universis. Plenius enim et clarius, et, ut ita dixerim, apertius in archangelis est quam in aliis (47) sanctis viris. **191** Quod ex eo manifestum est, quia cum ad summam perfectionem venerint sancti quique, dicuntur similes angelis effici, vel æquales, B secundum evangelicam sententiam [58]. Unde constat in singulis quibusque tantum effici Christum, quantum ratio indulserit meritorum.

30. His igitur nobis de Trinitatis ratione breviter repetitis, consequens est illud etiam breviter admonere, quod per Filium « creata dicuntur omnia quæ in cœlis sunt, et quæ in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia illi constant qui est caput [59]. » Quibus consona etiam Joannes in Evangelio dicit, quia « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [60]. » David vero totius Trinitatis mysterium in universorum conditione significans (48) ait : « Verbo Domini C cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum [61]. » Post hæc vero competenter admonebimus de adventu corporali et incarnatione unigeniti Filii Dei : in quo non ita sentiendum est, quod omnis divinitatis ejus majestas intra brevissimi corporis claustra conclusa est, ita ut omne Verbum Dei et sapientia ejus ac substantialis veritas ac vita, vel a Patre divulsa sit, vel intra corporis (49) ejus coercita et conscripta brevitatem, nec usquam præterea putetur operata; sed inter utrumque cauta pietatis debet esse confessio, ut neque aliquid divinitatis in Christo defuisse credatur, et nulla penitus a paterna substantia, quæ D ubique est, facta putetur esse divisio. Tale namque aliquid etiam Baptista Joannes indicat, cum corporaliter absente Jesu diceret ad turbas : « Medius vestrum stat quem vos nescitis, qui post me venit, cujus non sum dignus solvere corrigiam calcea-

[55] Hebr. I. [56] II Cor. XIII, 3. [57] Galat. II, 20. [58] Matth. XXII; Luc. XX. [59] Coloss. I, 16. [60] Joan. I, 3. [61] Psalm. XXXII, 6.

editi, « Patris aliquam substantiam Dei in Filium versam aut ex nullis subsistentibus. »

(46) Sic mss. Editi vero, « convenienter. »

(47) *Aliis*. Deest in editis, at reperitur in mss. Paulo post mss. « secundum evangelicam sententiam. » Editi, « secundum doctrinam evangelicam. » Mox mss. « de Trinitatis ratione. » Editi, « de æternitatis ratione. »

(48) Sic mss. Editi, « universorum conditiones significans. » Mox mss., « competenter admonebimus. » Editi, « consequenter admonebimus. » Paulo post mss., « intra brevissimi corporis claustra conclusa est, ita ut. » Editi, « in brevissimi corporis claustro clausa est, ut. »

(49) Sic recte mss. Editi, « cordis. » Mox mss., « cauta pietatis debet. » Editi, « una pietatis debet. » Paulo post mss., « putetur esse divulsio. » Editi, « putetur esse divisio. » Paulo infra mss., « corrigiam calceamentorum. » Editi, « corrigiam calceamenti. »

mentorum [62]. » Quod utique dici non poterat de eo qui absens erat, quantum ad corporalem præsentiam pertinet, quia medius staret eorum inter quos non aderat corporaliter Filius Dei.

31. Ne quis tamen nos existimet per hæc illud affirmare, quod pars (50) aliqua deitatis Filii Dei fuerit in Christo, reliqua vero pars alibi vel ubique : quod illi sentire possunt qui naturam substantiæ incorporeæ atque invisibilis ignorant. Impossibile namque est de incorporeo partem dici, aut divisionem aliquam fieri, sed in omnibus, et per omnia, et super omnia est, eo modo quo superius diximus, id est quo vel sapientia, vel Verbum, vel vita, vel veritas intelligitur ; per quem intellectum omnis sine dubio conclusio localis excluditur. Volens igitur Filius Dei pro salute generis humani apparere hominibus et inter homines conversari, suscepit non solum corpus humanum, ut quidam putant, sed et animam, nostrarum quidem animarum similem per naturam, proposito vero et virtute similem sibi, et talem qualis omnes voluntates et dispensationes Verbi ac sapientiæ indeclinabiliter possit implere. Quod autem habuerit animam, manifestissime (51) in Evangeliis designat ipse Salvator, dicens : « Nemo tollit a me animam meam, sed ego pono eam abs me. Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum potestatem habeo assumendi eam [63]. » Et rursum : « Tristis est anima mea usque ad mortem [64]. » Et iterum : « Nunc anima mea turbata est [65]. » Neque enim tristis et turbata anima Verbum Dei intelligendum est quod ex auctoritate divinitatis dicit : « Potestatem habeo ponendi animam meam. » Nec tamen ita dicimus fuisse Filium Dei in illa anima, sicut fuit in anima Pauli, vel Petri, cæterorumque sanctorum, in quibus Christus similiter ut in Paulo loqui creditur. Sed de illis omnibus illud sentiendum est quod Scriptura dicit quia « nemo mundus a sorde, nec si unius diei fuerit vita ejus [66]. » Hæc vero anima quæ fuit in Jesu, priusquam sciret malum, elegit bonum [67] : et quia dilexit justitiam et odit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ præ participibus suis [68]. Oleo ergo lætitiæ ungitur, cum Verbo Dei immaculata fœderatione conjuncta est, et per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia Filii Dei bene et plene capax fuit ; ideoque et unum cum ipso est, atque ejus

A vocabulis nuncupatur, et Jesus Christus appellatur, per quem omnia facta esse dicuntur. De qua anima, quoniam totam in se sapientiam Dei et veritatem vitamque receperat, etiam illud arbitror dixisse Apostolum, qui ait quoniam « Vita nostra abscondita est cum Christo in Deo; cum autem Christus apparuerit vita nostra, tunc et vos cum ipso (52) apparebitis in gloria [69]. » Quis enim alius hic intelligendus est Christus, qui in Deo absconditus dicitur et postea appariturus, nisi ille qui oleo lætitiæ unctus refertur, id est substantialiter Deo repletus, in quo nunc absconditus dicitur? Propterea enim et omnibus credentibus Christus exemplum ponitur, quia sicut ille semper et antequam sciret omnino malum, elegit bonum, et dilexit
B justitiam, et odio habuit iniquitatem, et propterea unxit eum Deus oleo lætitiæ; ita et unusquisque post lapsum vel post errorem expurget se maculis, exemplo proposito, et habens itineris ducem arduam viam virtutis incedat; ut sic forte per hoc in quantum fieri potest per imitationem ejus 192
participes efficiamur divinæ naturæ, sicut scriptum est, quia « qui dicit se Christo credere, debet, sicut ille ambulavit, et ipse ambulare [70]. » Hoc ergo Verbum et hæc sapientia per cujus imitationem vel sapientes vel rationabiles dicimur (53), omnibus fit omnia, ut omnes lucrifaciat; et fit infirmus infirmis, ut infirmos lucrifaciat; et quia infirmus efficitur, propter hoc dicitur de eo: « Etiamsi
C crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei [71]. » Denique Corinthiis qui infirmi erant, Paulus nihil se indicat « scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum [72]. »

32. Quidam autem volunt de ipsa anima dictum videri, cum primum de Maria corpus assumpsit, etiam illud quod Apostolus dicit : « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens [73]; » cum eam sine dubio in formam Dei melioribus exemplis et institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat (54), revocaret. Sicut autem participatione Filii Dei quis in filium adoptatur, et participatione sapientiæ in Deo sapiens efficitur, ita et
D participatione Spiritus sancti, sanctus et spiritalis efficitur. Unum enim atque idem est Spiritus sancti participium sumere, quod est Patris et Filii;

[62] Joan. I, 26. [63] Joan. X, 18. [64] Matth. XXVI, 38. [65] Joan. XII, 27. [66] Job XIV, 4, 5. [67] Isai. VII. [68] Psal. XLIV, 8. [69] Colos. III, 3. [70] I Joan. II, 6. [71] II Cor. XIII, 4. [72] I Cor. II, 2. [73] Philipp. II, 6.

(50) Sic mss. Editi vero : « neque tamen per hoc illum affirmare credendum est, quod pars. » Paulo post mss., « de incorporeo partem dici aut divisionem aliquam fieri, sed, » etc. In editis, legitur « ab » pro « de, » et omittitur « fieri. »

(51) Ita recte mss. Editi vero, « quali omnes voluntates et dispensationes Verbi ac sapientiæ indeclinabilis possint impleri. Quod autem habuerit, manifestissime. » Paulo post mss., « sicut fuit in anima Pauli. » Editi, « sicut fuerit in anima Pauli. » Mox mss., « illud sentiendum est. » Editi, « sciendum est. »

(52) *Ipso*. Ita mss. Editi vero, « Christo. » Mox editi, « quis enim alius intelligendus est Christus qui in eo absconditus. »

(53) Sic mss. Editi, « dicuntur. » Infra mss. recte, « de ipsa anima dictum videri. » Editi, « de ipsa anima Dei videri. »

(54) Sic mss. Editi, « exinanivit. » Mox mss., « in Filium adoptatur. » Editi, « in Filio adoptatur. »

quippe cum una et incorporea natura sit Trinitatis. Verum quæ de participatione animæ diximus, simili ratione ut de animabus, ita et de angelis et cœlestibus sunt intelligenda virtutibus; quoniam omnis rationabilis creatura participio indiget Trinitatis. Sed et mundi hujus visibilis ratio, quoniam vel maxima etiam de his haberi quæstio solet, qualiter se habeat, prout potuimus in superioribus diximus pro iis qui in fide nostra etiam credendi rationem perquirere solent, et pro iis qui hæretica adversum nos certamina commovent, et materiæ nomen quod ne ipsi quidem quale sit, adhuc intelligere potuerunt, solent frequentius ventilare: de quo necessarium puto etiam nunc breviter commonere.

33. Et primo quidem sciendum est quod nomen ipsum materiæ pro ea substantia quæ subesse corporibus (55) dicitur, positum in Scripturis canonicis nusquam usque ad præsens invenimus. Illud enim quod dicit Isaias: « Et comedet sicut fœnum ὕλην [74], » id est materiam: dicens de eis qui in suppliciis constituti sunt, materiam posuit pro peccatis. Sed et sicubi in alio loco scriptum forte materiæ nomen est, nusquam, ut arbitror, hoc, de quo nunc quærimus, significare invenietur, nisi tantummodo in Sapientia quæ dicitur Salomonis, qui utique liber non ab omnibus in auctoritate habetur. Ibi tamen scriptum invenimus hoc modo: « Non enim, inquit (56), deerat omnipotenti manui tuæ quæ creaverat mundum ex informi materia, immittere eis multitudinem ursorum, vel feroces leones [75]. » Quamplurimi sane putant rerum ipsam materiam significari in eo quod in principio Genesis scriptum est a Moyse: « In principio fecit Deus cœlum et terram, terra autem erat invisibilis et incomposita [76]. » Invisibilem namque et incompositam terram non aliud eis (57) Moyses quam informem materiam visus est indicare. Quod si vere hæc est materia, constat exinde inconvertibilia non esse initia corporum. Nam hi qui atomos, vel ea quæ in partes venire non possunt, vel ea quæ in æquales partes veniunt, vel unum aliquod elementum rerum corporalium principia posuerunt, nomen materiæ, id est quod principaliter materiam significat, inter principia statuere non potuerunt. Neque enim cum materiam subjiciunt omni corpori per omnia convertibilem substantiam vel mutabilem vel divisibilem, extra qualitates eam secundum proprietatem subjicient. Quibus etiam nos acquiescimus, qui omni genere abnuimus in- A genitam vel infectam dici materiam debere, secundum hæc quæ in prioribus, prout potuimus, ostendimus, cum etiam ex aqua, et terra, aere, vel calore, per diversa arborum genera diversos ostendimus proferri fructus; vel cum ignem, aerem, aquam, terramque mutari in semetipsa invicem ac resolvi aliud in aliud elementum mutua quadam consanguinitate docuimus; sed et cum de escis vel hominum vel animalium probavimus substantiam carnis exsistere, vel humorem seminis naturalis in carnem solidam ossaque converti. Quæ omnia documento sunt quod substantia corporalis permutabilis sit, et ex omni in omnem deveniat qualitatem.

34. Verumtamen illud scire oportet, quod nunquam substantia sine qualitate subsistit, sed intellectu solo discernitur hoc quod subjacet corporibus B et quod capax est qualitatis, esse (58) materia. Quidam altius ergo de his volentes inquirere, ausi sunt dicere nihil aliud esse naturam corpoream quam qualitates. Si enim duritia et mollities, calidum et frigidum, humidum et aridum qualitas est, his autem vel cæteris hujusmodi amputatis nihil aliud intelligitur subjacere, videbuntur qualitates esse omnia. Unde et hi qui hæc asserunt, asseverare conati sunt, ut quoniam omnes qui materiam infectam dicunt, qualitates a Deo factas esse confitentur, inveniatur per hoc etiam secundum ipsos nec materia esse infecta: siquidem C qualitates sint omnia, quæ utique sine contradictione ab omnibus a Deo factæ esse pronuntiantur. Hi vero qui subjacenti cuidam materiæ **193** additas extrinsecus qualitates volunt ostendere, hujuscemodi utuntur exemplis, verbi gratia: Paulus sine dubio aut tacet, aut loquitur, aut vigilat, aut dormit, vel certo quodam corporis habitu consistit; aut enim sedet, aut stat, aut jacet. Hæc enim sunt hominibus accidentia, sine quibus nunquam fere inveniuntur. Nec tamen sensus noster manifeste de eo aliquid horum definit, sed ita eum per hæc intelligimus vel consideramus, ut non omnino rationem status ejus comprehendamus, vel in eo quod vigilat (59), vel in eo quod dormit, aut in quo loquitur, vel tacet, et si qua alia sunt quæ D accidere necesse est hominibus. Si ergo quis Paulum sine his omnibus esse consideret quæ possunt accidere, ita et id quod subjacet quis intelligere sine qualitatibus poterit. Cum ergo sensus noster omni qualitate ab intellectu suo remota ipsum subjacentiæ solius, ut ita dixerim, punctum con-

[74] Isa. x, 17. [75] Sap. xi, 18. [76] Gen. i, 1.

(55) Sic mss. Editi, « corporalibus. » Infra mss., « significare invenietur. » Editi, « signare invenietur. »

(56) *Inquit*. Deest in antea editis. Mox mss. recte, « multitudinem ursorum. » Editi, « similitudinem ursorum. »

(57) Sic mss. Editi, « esse. » Paulo post mss., « unum aliquod elementum. » Editi, « unum ad elementum. » Paulo post mss., « convertibilem substantiam vel mutabilem vel divisibilem. » In editis deest, « substantiam, » et « vel divisibilem. » Post paululum mss., « secundum hæc quæ in prioribus. » Editi, « secundum hæc enim in prioribus. »

(58) Recte mss., « esse. » Male vero editi, « est. » Mox mss., « nihil aliud esse naturam corpoream. » Editi, « nihil aliud esse materiam corpoream. »

(59) Sic omnes mss. Editi, « in eo qui vigilat vel in eo qui dormit, aut in eo qui loquitur. »

tuetur, et ipsi inhæret, nequaquam respiciens ad mollitiem, vel duritiem, vel calidum, vel frigidum, vel humidum, vel aridum substantiæ, tunc simulata quodammodo cogitatione, his omnibus qualitatibus nudam videbitur intueri materiam.

35. Sed fortasse requiret aliquis, si possumus etiam de Scripturis occasionem aliquam intelligentiæ hujus accipere. Videtur mihi tale aliquid significari in Psalmis, cum dicitur a Propheta: « Imperfectum(60) tuum viderunt oculi mei [77]. » In quo videtur mens Prophetæ rerum initia intuitu perspicaciore discutiens, et materiam sensu solo ac ratione a qualitatibus dividens, imperfectum Dei sensisse, quod utique adjectis qualitatibus intelligitur consummatum. Sed et in libro suo Enoch ita ait: « Ambulavi usque ad imperfectum, » quod ipsum puto posse similiter intelligi, quod scilicet ambulaverit mens prophetæ perscrutans et disserens singula quæque rerum visibilium (61) usquequo ad principium venerit illud in quo imperfectam materiam absque qualitatibus perviderit: scriptum namque est in eodem libello, dicente Enoch: « Universas materias perspexi. » Quod utique ita sentitur, quasi, Omnes materiæ divisiones pervidi, quæ ab una in singulas quasque diruptæ sunt species, id est hominum, vel animalium, vel cœli, vel solis, vel omnium quæ in hoc mundo sunt. Post hæc jam omnia quæ sunt a Deo facta esse, et nihil esse quod factum non sit præter naturam Patris et Filii et Spiritus sancti, prout potuimus in superioribus demonstravimus: et quod volens Deus qui natura bonus (62) est, habere quibus bene faceret, et qui adeptis beneficiis suis lætarentur, fecisset dignas creaturas, id est quæ eum digne capere possent, quos et genuisse se filios dicit. Fecit autem omnia in numero et mensura. Nihil enim Deo vel sine fine, vel sine mensura est. Virtute enim sua omnia comprehendit,

et ipse nullius creaturæ sensu comprehensus est. Illa enim natura soli sibi cognita est. Solus enim Pater novit Filium, et solus Filius novit Patrem, et solus Spiritus sanctus perscrutatur etiam alta Dei.

VERSIO HIERONYMI.

Si enim Patrem cognoscit Filius (63), *videtur in eo quod novit Patrem, posse eum comprehendere: ut si dicimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium, quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo in quo est. Sin* A *autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere, quod comprehendat Filius Patrem.*

Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων τέ ἐστιν ὁ Υἱὸς, δῆλον ὅτι καὶ τὸν Υἱόν. Ἄλλος δέ τις ζητήσει εἰ ἀληθὲς τὸ ὁμοίως τὸν Θεὸν ὑφ' ἑαυτοῦ γινώσκεσθαι, τῷ γινώσκεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μονογενοῦς· καὶ ἀποφανεῖται ὅτι τὸ εἰρημένον· *Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας* B *μὲ μείζων μου ἐστὶν*, ἐν πᾶσιν ἀληθές. Ὥστε καὶ ἐν τῷ νοεῖν ὁ Πατὴρ μειζόνως καὶ τρανοτέρως καὶ τελειοτέρως νοεῖται ὑφ' ἑαυτοῦ, ἢ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ.

Pater vero omnia comprehendit; inter omnia autem et Filius est: ergo et Filium comprehendit. Curiosus lector (64) *inquirat, utrum ita a semetipso cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque illud quod scriptum est:* Pater qui me misit, major est omnibus (64*), *verum esse contendet, ut dicat, et in cognitione Filio Patrem esse majorem, dum perfectius et purius a semetipso cognoscitur, quam a Filio.*

Omnis igitur creatura intra certum apud eum numerum mensuramque distinguitur, id est vel rationabilium numerus, vel mensura materiæ corporalis: ut quoniam necesse erat uti corporibus intellectualem naturam, quæ et commutabilis et convertibilis deprehenditur ea ipsa conditione qua facta est (quod enim non fuit, et esse cœpit, etiam C hoc ipso naturæ mutabilis designatur), ideo nec substantialem habeat vel virtutem vel malitiam, sed accidentem. Quoniam ergo, ut diximus, mutabilis et convertibilis erat natura rationabilis, ita ut pro meritis etiam diverso corporis uteretur indumento illius vel illius qualitatis, necessarium fuit ut sicut diversitates prænoscebat Deus futuras vel animarum vel virtutum spiritalium, ita etiam naturam corpoream faceret, quæ permutatione qualitatum in omnia quæ res posceret conditoris arbitrio mutaretur. Quam tandiu necesse est permanere, quandiu permanent ea quæ indigent ejus indumento: **194** semper autem erunt rationabiles naturæ quæ indigent indumento corporeo: semper D ergo erit natura corporea cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas:

nisi quis putet posse se ullis assertionibus osten-

VERSIO HIERONYMI.

Si quis autem potuerit

[77] Psal. CXXXVIII, 16.

(60) Ita optime mss. Male editi, « imperfectum meum viderunt oculi tui; » ex sequentibus enim liquet Origenem vitiosa lectione deceptum existimasse non Deum prophetæ, sed prophetam « imperfectum » Dei vidisse. Paulo post mss.; « a qualitatibus dividens. » Editi, « a quantitatibus dividens. »

(61) *Quæque rerum visibilium.* Hæc desunt in antea editis, sed habentur in mss. Ibidem mss., « ad principium venerit. » Editi, « ad principium veniret. » Mox mss., « absque qualitatibus perviderit. » Editi, « absque quantitatibus pervidet. »

(62) *Bonus.* Deest in antea editis, at reperitur in omnibus mss.

(63) *Si enim Patrem cognoscit Filius*, etc. Sanctus Hieronymus epist. 94 ad Avitum hæc quæ ad hunc locum pertinere videntur, affert e lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, sed Rufinus quoniam catholicæ fidei ea repugnare putabat, in versione sua omisit. Verba Græca quæ postremæ hujus fragmenti parti respondent, exhibet Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam. Vide lib. II *Origenianorum*, quæstion. 2.

(64) Caute lege.

(64*) Sensus Græci Justinian. est: *omnino verum esse declarabit quod dictum est: « Pater qui misit me major me est. »* EDIT. PATROL.

dere (65) quod possit natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam pene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus.

ostendere (66) incorporalem rationabilemque naturam, cum exspoliaverit se corpore, vivere per semetipsam, et in pejori conditione esse quando corporibus vestitur; in meliori, quando illa deponit : nulli dubium est corpora non principaliter subsistere, sed per intervalla et ob varios motus rationabilium creaturarum nunc fieri, ut qui his indigent, vestiantur : et rursum cum illa depravatione lapsuum se ad meliora correxerint, dissolvi in nihilum : et hac semper successione variari.

36. Puto sane operi huic nostro contrarium non videri si etiam de immortalitate rationabilium naturarum quam possumus breviter repetamus. Omnis qui participat alicujus cum eo qui ejusdem rei particeps est, sine dubio unius substantiæ est, uniusque naturæ (67). Ut puta omnes oculi lucis participant, et ideo omnes oculi, qui de luce participant, unius naturæ sunt. Sed licet omnis de luce participet oculus, tamen quoniam alius acutius, alius obtusius videt, non omnis oculus æqualiter de luce participat. Et rursum : Omnis auditus vocem vel sonum recipit, et ideo omnis auditus unius naturæ est. Verum pro qualitate puri et sinceri auditus unusquisque velocius audit, vel tardius. Transeamus ergo ab his sensibilibus exemplis ad intellectualium contemplationem.

Omnis mens quæ de intellectuali luce participat, cum omni mente quæ simili modo de intellectuali luce participat, unius sine dubio debet esse naturæ.

VERSIO HIERONYMI.

Intellectualem rationabilemque naturam (68) sentit Deus et unigenitus Filius ejus et Spiritus sanctus : sentiunt Angeli et Potestates, cæteræque Virtutes ; sentit interior homo qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum et hæc quodammodo unius esse substantiæ.

Si ergo cœlestes virtutes intellectualis lucis, id est, divinæ naturæ per hoc quod sapientiæ et sanctificationi participant, participium sumunt, et humanæ animæ ejusdem lucis et sapientiæ participium sumpserunt (69), et ita sunt unius naturæ ad invicem uniusque substantiæ. Incorruptæ autem sunt et immortales cœlestes virtutes, immortalis sine dubio et incorrupta erit etiam animæ humanæ sub-

A stantia (70). Non solum autem, sed quoniam ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti natura, cujus solius intellectualis lucis universa creatura participium trahit, incorrupta est et æterna, valde consequens et necessarium est etiam omnem substantiam quæ æternæ illius naturæ participium trahit, perdurare etiam semper, et incorruptibilem esse et æternam, ut divinæ bonitatis æternitas etiam in ea intelligatur, dum et æterni sunt hi qui ejus beneficia consequuntur. Sed sicut percipiendæ lucis diversitas servata est in exemplis, cum vel obtusior vel acutior obtutus designatus est intuentis : ita etiam de Patris et Filii et sancti Spiritus participatione servanda est pro intentione sensus vel mentis capacitate diversitas. Alioquin consideremus, si non etiam

B impium videtur ut mens quæ Dei capax est, substantialem recipiat interitum : tanquam hoc ipsum quod intelligere Deum potest et sentire, non ei sufficere possit ad perpetuitatem, maxime cum etiamsi per negligentiam decidat mens ne pure et integre in se recipiat Deum, semper tamen habeat in se velut semina quædam reparandi ac renovandi melioris intellectus, cum ad imaginem et similitudinem Dei qui creavit eum, interior homo qui et rationalis dicitur, renovatur. Propter quod et propheta dicit : « Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus familiæ omnes gentium [78]. »

37. Si quis vero audet substantialem corruptionem dare ei qui secundum imaginem et similitudi-

C nem Dei factus est, ut ego puto, etiam in ipsum Filium Dei causam impietatis extendit. Imago namque Dei (71) etiam ipse appellatus est in Scripturis. Aut certe accuset qui hæc ita vult, Scripturæ auctoritatem quæ dicit ad imaginem Dei factum esse hominem : in quo et manifeste divinæ imaginis cognoscuntur indicia, non per effigiem corporis quæ corrumpitur, sed per animi prudentiam, per justitiam, per moderationem, per virtutem, per sapientiam, per disciplinam, per omnem denique virtutum chorum, quæ cum Deo insint per substantiam, in homine possunt esse per industriam, et per imitationem Dei, sicut et Dominus designat in Evangelio, dicens : « Estote ergo misericordes sicut et

D Pater vester misericors est [79]. » Et, « Estote perfecti sicut et Pater vester perfectus est [80]. » Unde evidenter ostenditur quod in Deo quidem hæ omnes virtutes semper sunt, nec unquam accedere possunt aut

[78] Ps. XXII, 27. [79] Luc. VI, 36. [80] Matth. V, 48.

(65) Caute lege.

(66) *Si quis autem potuerit ostendere*, etc. Hoc item fragmentum exhibet ibidem Hieronymus e lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, a Rufino autem utpote erroneum dissimulatum est. Vide lib. II *Origenian.*, q. 11, num. 9.

(67) Sic omnes codd. mss. Editi, « utputa omnes oculi qui lucis participant, unius naturæ sunt. » Infra mss., « unius sine dubio debet esse naturæ. » Editi, « ejusdem sine dubio debet esse naturæ. » Mox mss., « sapientiæ et sanctificationi participant. » Editi, « de ipsa sanctificatione participant. »

(68) *Intellectualem rationabilemque naturam*, etc. Hæc quæ e libro quarto *Περὶ ἀρχῶν* profert Hieronymus in epist. ad Avitum, omissa sunt a Rufino. Vide lib. II *Origenian.*, q. 1, num. 5, 6, 7.

(69) Sic mss. In editis omittitur : « et humanæ animæ ejusdem lucis et sapientiæ participium sumpserunt. »

(70) Sic mss. Editi vero : « non autem sicut ipsa Patris et Filii... participium trahit, quæ incorrupta est et æterna. Unde valde conveniens et necessarium est. »

(71) *Dei.* Deest in editis, sed habetur in mss.

recedere, ab hominibus vero paulatim et singulæ quæque conquiruntur. **195** Unde etiam consanguinitatem quamdam per hæc habere videntur ad Deum: et cum Deus omnia noverit, et nihil eum rerum intellectualium ex se lateat (solus enim Deus Pater et unigenitus Filius (72) ejus, et Spiritus sanctus non solum eorum quæ creavit, verum etiam sui scientiam tenet) potest tamen et rationabilis mens proficiens a parvis ad majora, et a visibilibus ad invisibilia, pervenire ad intellectum perfectiorem. Est enim in corpore posita, et ex ipsis sensibilibus quæ sunt corporea ad intellectualia proficit. Verum ne cui videatur indecenter (73) dictum insensibilia esse quæ intellectualia sunt, utemur exemplo sententiæ Salomonis dicentis: « Sensum quoque divinum invenies [81]. » In quo ostendit non corporali sensu, sed alio quodam quem divinum nominat, ea quæ intellectualia sunt, requirenda. Hoc autem sensu nobis intuendum est etiam de his singulis quæ supra diximus, rationabilibus (74), et hoc sensu audienda sunt ista quæ loquimur, et consideranda quæ scribimus. Nam divina natura, etiam taciti quæ intra nos volvamus, agnoscit. De his autem quæ diximus, vel de reliquis quæ consequentia sunt, secundum hanc formam quam supra exposuimus, sentiendum est.

[81] Prov. II, 5.

(72) In editis deest, « unigenitus ejus. »

(73) *Indecenter.* Omittunt editi, sed restituunt mss. Ibidem mss., « utemur exemplo. » Editi, « utatur exemplo. »

(74) Sic mss. Merlinus, « quæ supra diximus rationibus. » Genebrardus: « quas supra diximus rationibus. » Mox mss., « taciti quæ intra nos volvamus agnoscit. » Editi, « tacite quidquid inter nos volvamus agnoscit. » Ibidem mss., « quæ consequentia sunt. » Editi: « quæ convenientia sunt. »

MONITUM

AD ORIGENIS DE ORATIONE LIBELLUM.

196 1. *Libellum* De oratione *ab Origene conscriptum esse testatur Pamphilus martyr in Apologia pro eodem Origene : « In tam multis, inquit, et tam diversis Origenis libris, nusquam omnino invenitur unus ab eo liber proprie de anima conscriptus; sicut habet vel de martyrio, vel de oratione, vel de resurrectione. » Hunc porro* De oratione *librum, eum ipsum esse qui Oxonii anno 1686 in theatro Scheldeniano primum in lucem prodiit, neminem arbitror inficias iturum qui satis critici paululum degustaverit. Præterquam quod enim codex Colbertinus 3607, qui insigne hujus operis fragmentum a numero 31 ad finem usque exhibet, Origeni id tribuit, certe quælibet fere hujus libelli pagina auctorem Adamantium nostrum profitetur. Eadem ibi quæ in cæteris ejus operibus, cernitur pietas, eadem humilitas, idem stylus, eadem denique quæ aut censura egent aut venia, singulares opiniones de oratione quæ* προσευχή *dicitur, non ad Filium, sed ad solum Patrem per Filium dirigenda; de astris animatis; de libero ad bene vel male agendum arbitrio, quo animas quemlibet statum adeptas docet semper frui; de perpetuo animarum ascensu ad superiora, et lapsu ad inferiora; de futura rerum omnium in fine restitutione, proindeque diaboli forsitan ac cæterorum dæmonum non desperanda salute si converti voluerint; de sphærica corporum in resurrectione figura, etc. Præterea ut pleraque Origenis opera Ambrosii nomine inscribuntur, sic et libellus iste scriptus est Ambrosii et Tatianæ hortatu.*

2. *Quis fuerit Ambrosius, norunt omnes qui de Origene nostro aliquid inaudiverunt, et de illo jam supra dictum est nota prima ad fragmentum primum Epistolarum Origenis. Quænam vero fuerit Tatiana, vix conjecturis licet assequi. Elogia quæ cum Ambrosio partitur, communia utriusque mandata, et obsequium utrique simul ab Origene præstitum summam inter illos intervenisse conjunctionem suaderent, conjugesque fuisse, nisi contra apparuisset ex epistola* ad Africanum, *Ambrosii uxorem Marcellam fuisse appellatam. Videtur ergo superesse, ut Tatianam in proximo conjunctionis, sororis nimirum gradu statuamus : præsertim cum ex Origenis* Exhortatione ad martyrium *Ambrosio in vinculis constituto inscripta, illum non modo natos atque fratres, sed et sorores habuisse constet. Quin etiam ab Origene hujus libri* Περὶ εὐχῆς *num. 2 describitur Tatiana tanquam provectæ ætatis, nec non ipsa et Ambrosius sub finem operis* γνησιώτατοι ἀδελφοί *« fratres germani » dicuntur. Verum quanquam hæc admodum probabilia sunt, non pro certis tamen haberi velim. Nihil enim vetat Ambrosii uxorem, quæ in epistola ad Africanum Marcella vocatur, Tatianæ quoque nomen habuisse. Neque magni momenti est quod libri* Περὶ εὐχῆς *num. 2 Tatiana tanquam provectæ ætatis describitur, et sub finem operis ipsa et Ambrosius* γνησιώτατοι ἀδελφοί *salutantur. Nam utrobique potest figurata esse locutio, nec aliter forte ambo « germanissimi fratres » appellantur, quam in Christo, eodem prope modo quo Ambrosium ipsum fratrem suum vocat Origenes initio tom.* II Commentariorum in Joannem.

3. *De anno quo hic* De oratione *libellus scriptus sit, nihil certi statui potest. Id unum ex iis quæ leguntur num. 23 discimus, scriptum illum esse editis jam in Genesim tomis. Cum autem octo solum priores in Genesim tomi ante annum 231, quo ex Alexandria urbe discessit Origenes, similiterque quatuor* De principiis *libri post primum in Genesim tomum conscripti sint, merito colligimus librum* Περὶ εὐχῆς *post Origenis ex Alexandria discessum elucubratum esse, et quatuor* Περὶ ἀρχῶν *libris esse posteriorem.*

ORIGENIS DE ORATIONE.

1. Quæ, quod maxima sint et supra hominem posita longoque intervallo caducam naturam nostram superent, impossibilia comprehensu rationali et mortali generi sunt: ea multa et immensa gratia Dei quæ in homines a Deo effunditur per infinitæ in nos gratiæ ministrum Jesum Christum et ei cooperantem Spiritum, fiunt Dei voluntate possibilia. Cum igitur impossibile sit humanæ naturæ sapientiam acquirere qua omnia condita sunt (*Omnia enim*, juxta Davidem, *in sapientia* fecit Deus[82]), id possibile fit ex impossibili per Dominum nostrum Jesum Christum *qui factus est nobis sapientia a Deo et justitia et sanctificatio et redemptio*[83]. *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? Aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ et incertæ providentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. Et difficile æstimamus quæ in terra sunt. Quæ autem in cœlis sunt quis investigavit*[84]? Quis neget impossibile homini esse investigare quæ sunt in cœlis? impossibile tamen istud immensa Dei gratia possibile fit: qui enim ad tertium cœlum raptus est, is forte quæ in tribus cœlis essent, investigavit, cum audisset
197 *arcana verba quæ non licebat homini loqui*[85]. Quis dicat posse hominem cognoscere sensum Domini[86]? Sed et hoc Deus per Christum largitur.... voluntate Domini sui: non etiam cum eos docet voluntatem ejus qui Dominus esse velit, sed qui se in amicum converterit eorum quorum ante Dominus erat. Quin etiam ut nemo *hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; ita et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei*[87]. Quod si nemo cognovit quæ Dei sunt nisi Spiritus Dei, impossibile est hominem cognoscere quæ Dei sunt. Id tamen quomodo possibile fiat, attende. *Nos autem*, inquit, *non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis; quæ et loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus*[88].

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΠΕΡΙ ΕΥΧΗΣ.

Τὰ διὰ τὸ εἶναι μέγιστα καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον τυγχάνειν, εἰς ὑπερβολήν τε ὑπεράνω τῆς ἐπικήρου φύσεως ἡμῶν, ἀδύνατα τῷ λογικῷ καὶ θνητῷ γένει καταλαβεῖν· ἐν πολλῇ δὲ (75) καὶ ἀμετρήτῳ ἐκχεομένῃ ἀπὸ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους χάριτι Θεοῦ διὰ τοῦ τῆς ἀνυπερβλήτου εἰς ἡμᾶς χάριτος ὑπηρέτου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ συνεργοῦ Πνεύματος, βουλήσει Θεοῦ δυνατὰ γίνεται. Ἀδύνατον γοῦν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὑπάρχον σοφίας κτῆσις ᾗ τὰ πάντα κατεσκεύασται (76) (*πάντα γὰρ*, κατὰ τὸν Δαυῒδ, ὁ Θεὸς *ἐν σοφίᾳ* ἐποίησε)· δυνατὸν ἐξ ἀδυνάτου γίνεται διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *ὃς ἐγεννήθη* (77) *σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις. Τίς γὰρ ἄνθρωπος γνώσεται βουλὴν Θεοῦ; Ἢ τίς ἐνθυμηθήσεται τί θέλει ὁ Κύριος; Ἐπεὶ λογισμοὶ θνητῶν δειλοὶ καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν· φθαρτὸν γὰρ σῶμα βαρύνει ψυχήν, καὶ βρίθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα. Καὶ μόγις εἰκάζομεν τὰ ἐπὶ γῆς* (78), *τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς τίς ἐξιχνίασε;* Τίς δ' οὐκ ἂν εἴποι ἀδύνατον εἶναι ἀνθρώπῳ ἐξιχνιάσαι τὰ ἐν οὐρανοῖς; Ἀλλ' ὅμως τοῦτο τὸ ἀδύνατον, τῇ ὑπερβαλλούσῃ χάριτι τοῦ Θεοῦ δυνατὸν γίνεται· ὁ γὰρ ἁρπαγεὶς εἰς τρίτον οὐρανόν, ἐξιχνίασε τάχα τὰ ἐν τοῖς τρισὶν οὐρανοῖς, διὰ τὸ ἀκηκοέναι *ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ μὴ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι ἦν*. Τίς δὲ δύναται εἰπεῖν ὅτι δυνατὸν ἀνθρώπῳ γνωσθῆναι τὸν τοῦ Κυρίου νοῦν; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς διὰ Χριστοῦ χαρίζεται (79). . . . τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου ἑαυτῶν· οὐκέτι, ὅτε διδάσκει αὐτοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου (80) εἶναι θέλοντος, ἀλλὰ εἰς φίλον μεταβάλλοντος τούτοις, ὧν Κύριος πρότερον ἦν. Ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς *οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.* Εἰ δὲ μηδεὶς οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἀδύνατον εἰδέναι ἄνθρωπον τὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ κατανόησον, πῶς δυνατὸν γίνεται. *Ἡμεῖς δέ*, φησίν, *οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἴδωμεν* (81) *τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς τοῦ Πνεύματος.*

[82] Ps. CIV, 24. [83] I Cor. I, 30. [84] Sap. IX, 13-16. [85] II Cor. XII, 4. [86] I Cor. II, 16. [87] Ibid. 11, 12. [88] Ibid. 12, 13.

(75) *Ἐν πολλῇ δέ*, etc. Clarissimus Richardus Bentleius expungit particulam, δέ, quæ certe redundat et sensum perturbat.

(76) *Κατεσκεύασται.* Sic habet codex ms., non κατασκεύασται, ut male antea lectum est.

(77) *Ἐγεννήθη.* Sic in codice manuscripto scriptum affirmat doctissimus Walkerus, male autem legisse Editorem Oxoniensem: ἐγενήθη: quæ tamen lectio alteri videtur anteponenda.

(78) *Τὰ ἐπὶ γῆς.* His verbis in editione Oxoniensi adduntur et uncis includuntur ista: καὶ τὰ ἐν χερσὶν εὑρίσκομεν μετὰ πόνου, quæ quidem in vulgatis libri Sapientiæ editionibus comparent, sed quoniam in Origeniano codice ms. desiderantur, ea expunximus. Mox codex ms. habet: τίς δ' οὐκ ἂν εἴποι, non vero, τίς δὲ οὐκ ἂν εἴποι.

(79) Post verbum χαρίζεται, codex ms. lacunam habet trium circiter versuum. Illam editor Oxoniensis supplendam duxit his Joannis verbis XV, 15: Εἶπε γάρ· Οὐκ ἔτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου ἐγνώρισα ὑμῖν. Λέγει, ὅτι οὐκ οἶδε. *Dixit enim: Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi a Patre meo nota feci vobis. Dicit eum jam non nosse voluntatem*, etc. Nobis autem quibus religio est aliquid in textum inserere quod in codice ms. desideretur, potius visum est lacunam relinquere, quam incerta certis miscere.

(80) *Κυρίου.* Clarissimus Bentleius legit, Κύριος.

(81) *Ἵνα ἴδωμεν.* Optime idem corrigit, ἵνα εἰδῶμεν.

Ἀλλ' εἰκὸς, Ἀμβρόσιε θεοσεβέστατε καὶ φιλοπονώτατε, καὶ Τατιανὴ κοσμιωτάτη καὶ ἀνδρειωτάτη (82), ἀφ' ἧς ἐκλελοιπέναι τὰ γυναικεῖα, ὃν τρόπον ἐκλελοίπει τῇ Σάῤῥᾳ, ἤδη εὔχομαι, ὑμᾶς ἀπορεῖν τί δήποτε περὶ εὐχῆς προκειμένου ἡμῖν τοῦ λόγου, ταῦτα ἐν προοιμίαις (83) περὶ τῶν ἀδυνάτων ἀνθρώποις δυνατῶν χάριτι Θεοῦ γινομένων εἴρηται. Ἓν τῶν ἀδυνάτων, ὅσον ἐπὶ τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, πείθομαι τυγχάνειν, τρανῶσαι τὸν περὶ τῆς εὐχῆς ἀκριβῶς καὶ θεοπρεπῶς πάντα λόγον, καὶ τὸν περὶ τοῦ τίνα τρόπον εὔχεσθαι δεῖ, καὶ τίνα ἐπὶ τῆς εὐχῆς λέγειν πρὸς Θεὸν, καὶ ποῖοι καιροὶ ποίων καιρῶν πρὸς τὴν εὐχὴν εἰσὶν ἐπιτήδειοι (84). . . . τὸν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων εὐλαβούμενον, μή τις εἰς αὐτὸν λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει ἢ ἀκούει ἐξ αὐτοῦ, ὁμολογεῖν καθὸ δεῖ προσεύχεσθαι μὴ εἰδέναι· *Ὃ γὰρ δεῖ προσεύξασθαι*, φησὶ, *καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν*. Ἀναγκαῖον δὲ οὐ τὸ προσεύχεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ προσεύχεσθαι καθὸ δεῖ, καὶ προσεύχεσθαι ὃ δεῖ. Ἵνα γὰρ καὶ ὃ δεῖ (85) προσεύχεσθαι δυνηθῶμεν καταλαβεῖν, ἐλλιπές ἐστι τοῦτο, ἐὰν μὴ καὶ τὸ *καθὸ δεῖ* προσλάβωμεν. Τί δὲ ἡμῖν ὄφελος τοῦ καθὸ δεῖ, μὴ εἰδῶσιν εὔχεσθαι ἃ δεῖ (86); Τὸ μὲν οὖν ἕτερον τούτων, λέγω δὴ τὸ ὃ δεῖ, οἱ λόγοι εἰσὶ τῆς εὐχῆς· τὸ δὲ καθὸ δεῖ, ἡ κατάστασις τοῦ εὐχομένου· οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, τὸ μὲν ὃ δεῖ· *Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα* (87), *καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται*· καὶ, *Αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια ὑμῖν προστεθήσεται*· καὶ, *Προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς*· καὶ, *Δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ*· καὶ, *Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν*· καὶ, *Προσεύχεσθε ἵνα μὴ γένηται ὑμῶν ἡ φυγὴ χειμῶνι, μηδὲ Σαββάτῳ*· καὶ, *Προσευχόμενοι δὲ, μὴ βαττολογήσητε*· καὶ εἴ τι τούτοις ἐστὶ παραπλήσιον. Τὸ δὲ καθὸ δεῖ· *Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ ἐπαίροντας ὁσίας χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Ὡσαύτως καὶ γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίως* (88), *μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ· ἀλλ', ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν*. Τοῦ δὲ καθὸ δεῖ διδασκαλικόν ἐστι καὶ τό· *Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθεὶς* (89) *ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου*. Ποῖον γὰρ Θεῷ δῶρον ἀπὸ τοῦ λογικοῦ

A 2. Dubitatis fortasse, Ambrosi piissime et laboriosissime, tuque ornatissima et fortissima Tatiana, cui, ut olim Saræ [89], desiisse fieri muliebria jam gaudeo, cur tandem, cum nobis propositum sit de oratione dicere, hæc præfatus sim de iis quæ cum sint impossibilia hominibus, gratia Dei fiunt possibilia. Mihi videtur unum esse ex his impossibilibus, quantum ad nostram attinet infirmitatem, omnem de oratione sermonem accurate et digne Deo tractare, ac perspicuum facere et docere quid et quomodo orandum sit, quæ sint in oratione dicenda Deo, quæ sint temporibus tempora orationi opportuniora.... eum qui propter magnitudinem revelationum verebatur ne quis ipsum existimaret supra id quod videret aut audiret ex ipso [90], confiteri se B quomodo orandum esset ignorare. *Nam quid oremus*, inquit, *sicut oportet nescimus* [91]. Necesse est autem non orare solum, sed et orare sicut oportet, et orare quod oportet. Nam etsi quid oporteat orare comprehendere potuerimus, mancum id erit, nisi illud, *sicut oportet*, adjunxerimus. Quid vero nobis proderit sicut oportet orare, ignorantibus quid orare oporteat? Horum alterum, nempe orare quod oportet, ipse est orationis sermo; alterum, orare sicut oportet, status ipsius orantis est. Exempli gratia, hæc sunt quæ orare oportet: *Petite magna et parva adjicientur vobis*; et: *Petite* **198** *cœlestia, et terrestria vobis adjicientur* [92]; et: *Orate pro calumniantibus vos* [93]; et: *Rogate Dominum messis ut mittat operarios in messem suam* [94]; et: C *Orate ne intretis in tentationem* [95]; et: *Orate ut non fiat fuga vestra in hieme vel Sabbato* [96]; et: *Orantes autem nolite multum loqui* [97], et si quid his affine est. Quomodo autem orandum sit: *Volo autem viros orare in omni loco levantes puras manus sine ira et disceptatione. Similiter et mulieres in habitu ornato cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut veste pretiosa; sed quod decet mulieres promittentes pietatem per opera bona* [98]. Modum etiam orandi nos illud docet: *Si ergo offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te: relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus* D *tuum* [99]. Nam quod majus Deo donum a rationali natura mitti potest quam suaveolens sermo orationis ab ea mente oblatæ quæ nullius sibi maleolentis peccati conscia sit? Est et illud de modo quo oportet orare: *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex*

[89] Gen. XVIII, 11. [90] II Cor. XII, 6. [91] Rom. VIII, 26. [92] Matth. VI, 33. [93] Matth. V, 44. [94] Matth. IX, 38. [95] Luc. XXII 40. - [96] Matth. XXIV, 20. [97] Matth. VI, 7. [98] I Tim. II, 8, 9, 10. [99] Matth. V, 23.

(82) *Ἀνδρειωτάτη*. Lege, ἀνδρειοτάτη. De Tatiana vide Monitum.

(83) *Προοιμίαις*. Lege, προοιμίοις.

(84) *Ἐπιτήδειοι*. Lege cum Bentleio, ἐπιτηδειότεροι. Mox in codice ms. lacuna est unius fere versus, quam editor Oxoniensis his verbis supplet, οἴδαμεν τὸν Παῦλον.

(85) *Ἵνα γὰρ καὶ ὃ δεῖ*. Bentleio scribendum videtur, ἐὰν γὰρ καὶ ὃ δεῖ.

(86) *Εἰδῶσιν εὔχεσθαι ἃ δεῖ*. Idem legit, εἰδόσιν εὔχεσθαι ὃ δεῖ;

(87) *Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα*, etc. Vide adnot. ad lib. VII *contra Cels.*, num. 44.

(88) *Κοσμίως*. Sic habet codex ms., non autem κοσμίῳ, quemadmodum legitur in editione Oxoniensi.

(89) *Μνησθεὶς*. Ita codex ms., in quo male legit editor Oxoniensis, μνησθῇς.

consensu ad tempus, ut vacetis orationi, et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram [1]. 'His enim modus orationis debitus impeditur, nisi etiam ille actus nuptialis secreti de quo maxime silere decet, et rarius, sedatioreque animo ac minus impotenti fiat: cum is qui hic dicitur consensus discordiam animi affectuum evanidam reddat, consumat incontinentiam, gaudentemque malis nostris Satanam prohibeat. Præterea quomodo sit orandum, et illud docet: *Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adversus aliquem* [2]. Et quod habet Paulus: *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum; omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum* [3]; id modum orandi præbet. Quæ cum omnia sciret Paulus hisque multo plura et a lege et a prophetis et ab evangelica plenitudine depromere posset, et varie singula ac copiose exponere; non modesta tantum mente sed veraci, videns post hæc **199** omnia quantum absit quin sciat quid orandum sit sicut oportet, ait: *Quid oremus sicut oportet nescimus* [4]. Id autem huic sermoni subjungit, unde defectus ille suppleri possit ei qui nescit quidem, se tamen exhibere conatur dignum cujus defectus suppleatur. Ait enim: *Ipse Spiritus postulat apud Deum gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis* [5]. Qui autem in beatorum cordibus clamat, *Abba pater* [6], Spiritus, sciens apprime eos qui ceciderunt aut transgressi sunt, editis in hoc tabernaculo gemitibus aggravari magis, quam levari, gemitibus inenarrabilibus postulat apud Deum, nostros ipse gemitus pro sua humanitate ac misericordia suscipiens. Videns autem pro sua sapientia *humiliatam in terra animam nostram* [7] et *corpore humilitatis* [8] conclusam, gemitibus apud Deum postulat non quibuslibet, sed inenarrabilibus quibusdam, affinibus scilicet *arcanorum verborum quæ non licet homini loqui* [9]. Hic autem Spiritus non contentus postulare, intensiore oratione utitur et superpostulat, pro iis, mea quidem sententia, qui superant, qualis erat Paulus cum diceret: *Sed in his omnibus superamus* [10]. Probabile est autem pro his tantum eum orare qui nec tales sunt ut superent, nec tales etiam ut vincantur, sed qui vincunt. Porro huic loco: *Quid oremus sicut oportet nescimus; sed ipse Spiritus po-*

A μεῖζον ἀναπέμπεσθαι δύναται εὐώδους λόγου εὐχῆς προσφερομένης ἀπὸ συνειδότος μὴ ἔχοντος δυσῶδες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας; Ἔστι δὲ τοῦ (90) καθὸ δεῖ, τό· *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, ἐὰν μή τι ἐκ συμφωνίας πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσητε* (91) *τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἦτε, ἵνα μὴ ἐπιχαρῇ ὑμῖν ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*· διὰ τούτων (92) γὰρ ἐμποδίζεται τὸ καθὸ δεῖ, ἐὰν μὴ καὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον σιωπᾶσθαι ἀξίων μυστηρίων τὸ ἔργον σεμνότερον καὶ βραδύτερον (93) καὶ ἀπαθέστερον γίνηται· τῆς λεγομένης ἐνθαῦθα συμφωνίας τὸ ἀσύμφωνον τοῦ πάθους ἀφανιζούσης, καὶ τὴν ἀκρασίαν ἀναλισκούσης, τοῦ τε Σατανᾶ τὸ ἐπιχαιρησίκακον κωλυούσης (94). Πρὸς τούτοις τοῦ καθὸ δεῖ ἐστι διδασκαλικὸν, τό· *Ἐὰν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε, εἴ τι ἂν*
B *ἔχητε κατά τινος*. Καὶ τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ δέ· *Πᾶς ἀνὴρ εὐχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· πᾶσα δὲ γυνὴ, προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ* (95) *τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς*, τοῦ καθὸ δεῖ ἐστι παραστατικόν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐπιστάμενος Παῦλος, καὶ τούτων πολλαπλασίονα ἀπὸ νόμου καὶ προφητῶν τοῦ τε εὐαγγελικοῦ πληρώματος παραθέσθαι δυνάμενος μετὰ ποικιλότητος τῆς εἰς ἕκαστον διηγήσεως, ἀπὸ διαθέσεως οὐ μετριαζούσης μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀληθευούσης φησίν· ὁρῶν δὲ καὶ μετὰ ταῦτα πάντα ὅσον ἀπολείπεται τοῦ εἰδέναι προσεύξασθαι τί δεῖ καθὸ δεῖ· τὸ δὲ *ὅτι προσεύξασθαι δεῖ καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν*. Καὶ τοῦτο (96) τῷ λόγῳ προστίθησιν, ὅθεν ἀναπληροῦται τὸ ἐλλεῖπον τῷ μὴ εἰδότι μὲν,
C ἑαυτὸν δὲ ἄξιον τοῦ ἀναπληρωθῆναι ἐν αὐτῷ τὸ ἐλλεῖπον, παρασκευάσαντι· λέγει γὰρ, ὅτι *Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχάνει τῷ Θεῷ· ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων*. Τὸ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν μακαρίων κράζον, *Ἀββᾶ ὁ πατὴρ*, Πνεῦμα, ἐπιστάμενον ἐπιμελῶς τοὺς ἐν τῷ σκήνει στεναγμοὺς, ἀξίους τυγχάνοντας εἰς τὸ βαρῦναι (97) τοὺς πεπτωκότας ἢ παραβεβηκότας, στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχάνει τῷ Θεῷ· τοὺς ἡμετέρους διὰ τὴν πολλὴν φιλανθρωπίαν καὶ συμπάθειαν ἀναδεχόμενον στεναγμούς. Κατὰ δὲ τὴν ἐν αὐτῷ σοφίαν ὁρῶν *τὴν ταπεινωθεῖσαν εἰς χοῦν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ σώματι τῆς ταπεινώσεως καθειργμένην*, οὐ τοῖς τυχοῦσι στεναγμοῖς
D χρώμενον ὑπερεντυγχάνει τῷ Θεῷ, ἀλλά τισιν ἀλαλήτοις ἐχομένοις *τῶν ἀῤῥήτων λόγων, ὧν οὐκ ἔστιν*

[1] I Cor. VII, 5. [2] Marc. XI, 25. [3] I Cor. XI, 4, 5. [4] Rom. VIII, 26. [5] ibid. [6] Galat. IV, 6. [7] Psal XLIII, 25. [8] Philipp. III, 21. [9] II Cor. XII, 4. [10] Rom. VIII, 37.

(90) *Ἔστι δὲ τοῦ*. Bentleio scribendum videtur, ἔτι δὲ τοῦ.

(91) *Σχολάσητε*. Sic recte habet codex ms.; male autem editio Oxoniensis σχολάζητε. Mox eadem editio habet, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ, verum a ms. codice abest τῇ νηστείᾳ καί. Paulo post pro ἐπιχαρῇ ὑμῖν, legitur in textu vulgato I Cor. VII, 5, πειράζῃ ὑμᾶς.

(92) *Διὰ τούτων*. Ita codex ms. in quo male antea lectum est, διὰ τοῦτο. Paulo post optime in codice ms. legitur, ἐὰν μὴ καὶ τῶν, nec omittitur μή, quemadmodum in editione Oxoniensi.

(93) *Βραδύτερον*. Legit Bentleius βραχύτερον.

(94) *Κωλυούσης*. Bentleio videtur scribendum, κολουούσης.

(95) *Ἀκατακαλύπτῳ*. Ita recte ex ms. codice emendatur σφάλμα editionis Oxoniensis in qua legitur, ἀκαταλύπτῳ.

(96) *Τοῦτο*. Sic codex ms.; male autem editio Oxoniensis, τούτῳ. Infra eadem editio habet ὅτι αὐτὸ πνεῦμα, omisso articulo τό.

(97) *Ἀξίους τυγχάνοντας εἰς τὸ βαρῦναι*. Bentleio scribendum videtur, οὐχ ἀξίους τυγχάνοντας εἰς τὸ θαῤῥῦναι.

A *ἀνθρώπῳ λαλεῖν*. Τοῦτο δὲ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀρκούμενον τῷ ἐντυγχάνειν τῷ Θεῷ, ἐπιτεῖνον τὴν ἔντευξιν ὑπερεντυγχάνει· ἐγὼ οἶμαι ὅτι περὶ τῶν ὑπερνικώντων· ὁποῖος **Παῦλος** ἦν λέγων· *Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν*. Εἰκὸς δ' ὅτι ἐντυγχάνει μόνον περὶ τῶν οὐ τηλικούτων μὲν, ὡς ὑπερνικᾷν, οὐ τοιούτων δὲ πάλιν ὥστε νικᾶσθαι, ἀλλὰ νικώντων. Ἐχόμενον δὲ τοῦ· *Τί δὲ δεῖ προσεύξασθαι καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν· ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχάνει* τῷ Θεῷ, τό· *Προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ, ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ καὶ τῷ νοΐ*· οὐδὲ γὰρ δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα προσεύξηται (98), οἱονεὶ ἐν ὑπηκόῳ (99) αὐτοῦ· ὥσπερ οὐδὲ ψάλαι καὶ εὐρύθμως καὶ ἐμμελῶς καὶ ἐμμέτρως καὶ συμφώνως ὑμνῆσαι τὸν Πατέρα ἐν Χριστῷ, ἐὰν B μὴ *τὸ Πνεῦμα τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ*, πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἠρεύνηκε (1), καὶ ὡς ἐξίσχυσε κατείληφεν. Ἐγὼ δὲ οἴομαι (2) συναισθόμενόν τινα τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἀπολειπομένης τοῦ ὃν τρόπον εὔχεσθαι δεῖ, καὶ μάλιστα τοῦτ' ἐγνωκότα, ὅτε ἐπιστημόνων καὶ μεγάλων λόγων, ἢ καὶ εὐεπαγγελλομένων (3) ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ, παυσαμένῳ τοῦ προσεύχεσθαι τῷ Κυρίῳ εἰρηκέναι· *Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.* Ὅλος δὲ ὁ εἱρμὸς τοῦ ῥητοῦ οὕτως ἔχει· *Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον ἐν τόπῳ τινὶ ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ* C *πρὸς αὐτόν· Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε προσεύχεσθαι τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ* (4)... ἄρα γὰρ ἄνθρωπος ἐντεθραμμένος τῇ νομικῇ κατηχήσει καὶ τῇ ἀκροάσει τῶν προφητικῶν λόγων, τῶν τε συναγωγῶν μὴ ἀπολειπόμενος, οὐκ ἠπίστατο ὁπωσδήποτε εὔχεσθαι, μέχρις οὗ ἴδῃ τὸν Κύριον εὐχόμενον ἐν τόπῳ τινί; Ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον φάσκειν· ηὔχετο μὲν γὰρ κατὰ τὰ Ἰουδαίων ἔθη, ἑώρα δὲ μείζονος ἐπιστήμης ἑαυτὸν δεόμενον εἰς τὸν περὶ τῆς εὐχῆς τόπον. Τί δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς περὶ τῆς εὐχῆς, ἀπὸ Ἱεροσολύμων καὶ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς περιχώρου ἐρχομένους βαπτίζεσθαι πρὸς αὐτόν; εἰ μή τινα, κατὰ τὸ περισσότερον εἶναι προφήτου, ἔβλεπε περὶ τῆς εὐχῆς, ἅπερ εἰκὸς ὅτι οὐ πᾶσι τοῖς βαπτιζομένοις, ἀλλὰ τοῖς πρὸς D τὸ βαπτίζεσθαι (5) μαθητευομένοις ἐν ἀπορρήτῳ παρεδίδου. Αἱ τοιαῦται δὲ εὐχαὶ αἱ ὄντως πνευματικαὶ, προσευχομένου ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἁγίων τοῦ Πνεύματος,

stulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus [11], affinis ille est: *Orabo spiritu, orabo et mente, psallam spiritu, psallam et mente* [12]. Neque enim orare mens nostra potest nisi ante ipsam, eaque quasi audiente, oret Spiritus: ut neque psallere et modulato ac numeroso carmine consonantique voce laudare Patrem in Christo, nisi *Spiritus qui omnia scrutatur etiam profunda Dei* [13] prius laudet et celebret eum cujus profunda scrutatus est, et, ut valuit, comprehendit. Equidem existimo quempiam e Jesu discipulis, cum sibi conscius esset quantum humana imbecillitas abesset a recto orandi modo; idque maxime cognovisset auditis doctis et magnis sermonibus quos Salvator habuerat in sua ad Patrem oratione, Domino oratione completa dixisse: *Domine*, **200** *doce nos orare, sicut et Joannes docuit discipulos suos*. Omnis autem loci series sic habet: *Et factum est, cum esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex ejus discipulis ad eum: Domine, doce nos orare sicut docuit et Joannes discipulos suos* [14].... Anne igitur homo legali innutritus disciplinæ, propheticorum frequens auditor sermonum et in synagogis assiduus, utcunque orare nesciebat, donec orantem quodam in loco Dominum vidisset? At hoc absurdum dictu est: orabat enim Judaico more; majore vero scientia indigere se in illum de oratione locum videbat. Quid autem ipse Joannes discipulos suos de oratione docebat cum ab Jerosolymis et omni Judæa et omni regione circa Jordanem venirent, ut baptizarentur ab eo? Nisi credamus eum, quod plus esset quam propheta, vidisse circa orationem nonnulla, quæ probabile sit non iis qui baptizabantur omnibus, sed qui se ante baptismum erudiendos præbuissent, secreto tradidisse. Hujusmodi orationes vere spirituales, orante in cordibus sanctorum Spiritu, plenæ recondita mirabilique doctrina descriptæ sunt. In primo Regum oratio Annæ ex parte. Huic enim, *cum multiplicaret preces coram Domino et loqueretur in corde suo* [15], non opus fuit scriptura. In Psalmis autem psalmus decimus sextus *Oratio David* inscriptus est; octogesimus nonus *Oratio Moysi homini Dei*; et centesimus primus, *Oratio pauperi, cum anxius fuerit et in conspectu Domini effuderit precem suam*. Quæ orationes cum vere Spiritu factæ et recitatæ orationes fuerint, etiam divinæ Sapientiæ præceptis plenæ sunt, ut de iis quæ in ipsis promittuntur, dici possit: *Quis sapiens et intelliget ista? intelligens et*

[11] Rom. VIII, 26. [12] I Cor. XIV, 15. [13] I Cor. III, 10. [14] Luc. XI, 1. [15] I Reg. I, 12.

(98) *Οὐδὲ γὰρ δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ πνεῦμα προσεύξηται.* Diligenter observandus est hic locus in quo prævenientis gratiæ necessitatem ad orandum, disertis verbis tradit Origenes. Utrum autem catholice semper de gratia sentiat, fuse disputatur *Origenianorum* lib. II, quæstione septima.

(99) *Ὑπηκόῳ*. Bentleio scribendum videtur, ἐπηκόῳ.

(1) *Πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἠρεύνηκε.* Valde placet correctio Bentlei, πρότερον αἰνέσῃ καὶ ὑμνήσῃ τὸν οὗ τὰ βάθη ἠρεύνηκε.

(2) *Οἴομαι*. Bentleius, scribit, οἶμαι.

(3) *Λόγων, ἢ καὶ εὐπαγγελλομένων*. Depravatam hanc lectionem sanitati restituit Bentleius, ingeniosa istac correctione, λόγων ἤκουεν ἐπαγγελλομένων.

(4) In codice ms. hoc loco est hiatus ad spatium trium circiter linearum, licet nihil ad sensum desiderari videatur.

(5) *Πρὸς τὸ βαπτίζεσθαι*. Legit Bentleius, πρὸς τῷ βαπτίζεσθαι. Dominus Claudius Fleuri, πρὸ τοῦ βαπτίζεσθαι.

sciet hæc [16]? Cum igitur tam difficile sit de oratione disserere, ut opus sit et illuminante Patre et primogenito Verbo docente et cooperante Spiritu, ut dignum aliquid tanto argumento intelligi ac dici possit, precor ut homo (neque enim mihi tantum tribuo ut orare in me Spiritum putem antequam oratio quid sit assecutus sim), precor, inquam, uberrimam ac spiritualem nobis ejus cognitionem dari, et aperiri descriptas in Evangeliis orationes. Itaque jam de oratione dicere instituamus....

A ἀνεγράφησαν, πεπληρωμέναι ἀποῤῥήτων καὶ θαυμασίων δογμάτων. Ἐν μὲν γὰρ τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν, ἐκ μέρους ἡ τῆς Ἄννης· τῇ γὰρ, *Ὅτε ἐπλήθυνε προσευχομένη ἐνώπιον Κυρίου, λαλοῦσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς*, οὐκ ἐχάρη γραφῇ (6). Ἐν δὲ Ψαλμοῖς, ὁ ἑκκαιδέκατος ψαλμὸς *Προσευχὴ τοῦ Δαβὶδ* ἐπιγέγραπται, καὶ ὁ ἔννατος καὶ ὀγδοηκοστὸς, *Προσευχὴ τῷ Μωϋσῇ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ*. Καὶ ὁ πρῶτος καὶ ἑκατοστὸς, *Προσευχὴ τῷ πτωχῷ, ὅταν ἀκηδιάσῃ, καὶ ἐναντίον Κυρίου ἐκχέῃ τὴν δέησιν αὐτοῦ*· αἵτινες προσευχαὶ ἐπεὶ ἀληθῶς ἦσαν προσευχαὶ γινόμεναι Πνεύματι λεγόμεναί τε, καὶ τῶν δογμάτων τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας πεπλήρωνται, ὥστε εἰπεῖν ἄν τινα περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἐπαγγελλομένων (7)· *Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταύτας; καὶ συνετὸς καὶ ἐπιγνώσεται αὐτάς;* Ἐπεὶ τοίνυν τηλικοῦτόν ἐστι τὸ περὶ τῆς εὐχῆς διαλαβεῖν, ὡς δεῖσθαι τοῦ καὶ εἰς τοῦτο φωτίζοντος Πατρὸς, καὶ αὐτοῦ τοῦ πρωτοτόκου Λόγου διδάσκοντος, τοῦ τε Πνεύματος ἐνεργοῦντος εἰς τὸ νοεῖν καὶ λέγειν ἀξίως τοῦ τηλικούτου προβλήματος, εὐξάμενος ὡς ἄνθρωπος· (οὐ γάρ που ἐμαυτῷ (8) δίδωμι χωρεῖν τὴν προσευχὴν τοῦ Πνεύματος πρὸ τοῦ λόγου τυχεῖν τῆς εὐχῆς·) ἀξιῶ ἵνα λόγος πληρέστατος καὶ πνευματικὸς ἡμῖν δωρηθῇ, καὶ αἱ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγεγραμμέναι σαφηνισθῶσιν εὐχαί. Ἀρκτέον οὖν ἤδη τοῦ περὶ τῆς εὐχῆς λόγου (9).

201 3. Primum εὐχῆς nomen, quod equidem observarim, ibi positum invenio, cum Jacob fratris Esau iram fugiens in Mesopotamiam pergeret juxta Isaac ac Rebeccæ monita. Sic autem habet locus ipse: *Et vovit Jacob votum* (εὐχήν) *dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum et custodierit me in via hac per quam ambulo, et dederit mihi panem ad vescendum, et vestimentum ad induendum, reversusque fuero prospere ad domum patris mei: erit mihi Dominus in Deum, et lapis iste quem erexi in titulum vocabitur domus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi* [17]..... Ubi etiam notandum est nomen εὐχῆς sæpe alio sensu accipi quam προσευχῆς, de eo nempe qui cum voto (εὐχῇ) talia se facturum promittit, si talia a Deo sit consecutus. Ponitur tamen illud vocabulum et consueto loquendi modo (pro oratione), ut in Exodo hæc invenimus post ranarum plagam quæ inter decem est ordine secunda..... *Vocavit autem Pharao Moysem et Aaron et dixit eis: Orate Dominum ut auferat ranas a me et a populo meo; et dimittam populum ut sacrificet Domino* [18]. Si quis autem eo quod Pharaonis sit illa vox *orate* (εὔξασθε), difficile sibi persuaserit eam præter priorem voti significationem, etiam consuetam orationis habere, observandum est quod sequitur et sic habet: *Dixitque Moyses ad Pharaonem: Constitue mihi quando deprecer pro te et pro servis tuis et pro populo tuo, ut abigantur ranæ a te et a populo tuo et a domibus vestris et tantum in flumine rema-*

B Πρῶτον δὴ τὸ ὄνομα τῆς εὐχῆς, ὅσον ἐπὶ παρατηρήσει τῇ ἐμῇ, εὑρίσκω κείμενον, ἡνίκα ὁ Ἰακὼβ φυγὰς γενόμενος τῆς ὀργῆς τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ Ἡσαῦ, ἀπῄει εἰς τὴν Μεσοποταμίαν κατὰ τὰς ὑποθήκας Ἰσαὰκ καὶ Ῥεβέκκας. Οὕτω δὲ ἔχει ἡ λέξις· *Καὶ ηὔξατο Ἰακὼβ εὐχὴν, λέγων· Ἐὰν ᾖ Κύριος ὁ Θεὸς μετ' ἐμοῦ, καὶ διαφυλάξῃ με ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ ᾗ ἐγὼ πορεύομαι, καὶ δῷ μοι ἄρτον φαγεῖν, καὶ ἱμάτιον περιβαλέσθαι, καὶ ἀποστρέψῃ με μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου· καὶ ἔσται Κύριός μοι εἰς Θεὸν, καὶ ὁ λίθος οὗτος ὃν ἔστησα στήλην, ἔσται μοι οἶκος Θεοῦ, καὶ πάντων ὧν ἐάν μοι δῷς, δεκάτην ἀποδεκατώσω αὐτά σοι* (10)..... Ἔνθα καὶ σημειωτέον ἐστὶν, ὅτι C τὸ ὄνομα τῆς *εὐχῆς* παρελήφθη πολλαχοῦ ἑτέρας οὔσης παρὰ τὴν *προσευχὴν*, ἐπὶ τοῦ μετὰ *εὐχῆς* ἐπαγγελλομένου τάδε τινὰ ποιήσειν (11), εἰ τύχῃ ἀπὸ Θεοῦ τῶνδε. Τάσσεται μέντοι καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ συνήθειαν ἡμῶν λεγομένου ἡ ὀνομασία· ὥσπερ ἐν Ἐξόδῳ εὕρομεν οὕτως, μετὰ τὴν ἐπὶ τοῖς βατράχοις μάστιγα τῇ τάξει τῶν δέκα οὖσαν δευτέραν (12)..... *Ἐκάλεσε Φαραὼ Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Εὔξασθε περὶ ἐμοῦ πρὸς Κύριον, καὶ περιελέτω τοὺς βατράχους ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἀπὸ τοῦ λαοῦ μου· καὶ ἐξαποστελῶ τὸν λαὸν, καὶ θύσουσι Κυρίῳ*. Ἐὰν δὲ δυσπειθῶς τις ἔχῃ, διὰ τὸ τοῦ Φαραὼ εἶναι φωνὴν τὴν *εὔξασθε*, πρὸς τὸ σημαίνεσθαι ἀπὸ τῆς εὐχῆς πρὸς τῷ προτέρῳ (13) καὶ τὰ σύνηθες· παρατηρητέον καὶ τὸ ἑξῆς οὕτως ἔχον· D *Εἶπε δὲ Μωϋσῆς πρὸς Φαραώ· Τάξαι πρός με,*

[16] Ose. XIV, 10. [17] Gen. XVIII, 20, 21, 22. [18] Exod. XVIII, 8.

(6) *Οὐκ ἐχάρη γραφῇ*. Bentleio scribendum videtur, εὐχῇ οὐκ ἀνεγράφη, vel οὐκ ἔχρη γραφῆς.

(7) *Αὐταῖς ἐπαγγελλομένων*, etc. Ita habet codex ms. in quo male antea lectum est, αὐτοῖς ἐπαγγελλομένων· Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα; καὶ συνετὸς, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά;

(8) *Οὐ γάρ που ἐμαυτῷ*, etc. Corrigit Bentleius, Οὐ γάρ πω ἐμαυτῷ δίδωμι χωρεῖν τὴν προσευχὴν πρὸ τοῦ λόγου τυχεῖν τῆς εὐχῆς.

(9) Post λόγου, codex ms. habet hiatum unius et semilineæ

(10) Post voces αὐτά σοι, hiatus est in codice ms. duarum circiter linearum. Verumtamen nihil videtur deesse.

(11) *Ποιήσειν*. Sic recte habet codex ms., in quo perperam antea lectum est: ποιήσομεν.

(12) Post vocem δευτέραν, comparet in codice ms. hiatus duarum linearum. Sed nihil ad sensum videtur desiderari.

(13) *Πρὸς τῷ προτέρῳ*. Ita recte habetur in codice ms.; male vero in editione Oxoniensi, πρὸ τῷ πρότερον.

A *πότε εὔξομαι περὶ σοῦ καὶ περὶ τῶν θεραπόντων σου καὶ τοῦ λαοῦ σου, ἀφανίσαι τοὺς βατράχους ἀπὸ σοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ λαοῦ σου, καὶ ἐκ τῶν οἰκιῶν ὑμῶν· πλὴν ἐν τῷ ποταμῷ ὑπολειφθήσονται.* Παρετηρήσαμεν δὲ ἐπὶ ταῖς σκνιψὶ, τῇ τρίτῃ μάστιγι, οὔτε Φαραὼ εὐχὴν γενέσθαι ἀξιοῖ, οὔτε Μωϋσῆς εὔχεται. Καὶ ἐπὶ τῇ κυνομυίᾳ δὲ οὔσῃ τετάρτῃ λέγει· *Εὔξασθε οὖν περὶ ἐμοῦ πρὸς Κύριον.* Ὅτε καὶ εἶπε Μωϋσῆς, ὅτι *Ἐγὼ* (14) *ἐξελεύσομαι ἀπὸ σοῦ, καὶ εὔξομαι πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἀπελεύσεται ἡ κυνόμυια ἀπὸ Φαραὼ καὶ τῶν θεραπόντων αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ αὔριον.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Ἐξῆλθε δὲ Μωϋσῆς ἀπὸ Φαραὼ καὶ ηὔξατο* (15) *πρὸς τὸν Θεόν.* Πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς πέμπτης καὶ ἕκτης μάστιγος, οὔτε Φαρὼα
B ἀξιώσαντος εὐχὴν γενέσθαι, οὔτε Μωϋσέως εὐξαμένου, ἐπὶ τῆς ἑβδόμης *ἀποστείλας Φαραὼ, ἐκάλεσε Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ἡμάρτηκα τὸ νῦν· ὁ Κύριος δίκαιος, ἐγὼ δὲ καὶ ὁ λαός μου ἀσεβεῖς. Εὔξασθε οὖν πρὸς Κύριον, καὶ παυσάσθω τοῦ γενηθῆναι φωνὰς Θεοῦ καὶ χάλαζαν καὶ πῦρ.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Ἐξῆλθε Μωϋσῆς ἀπὸ Φαραὼ ἐκτὸς τῆς πόλεως, καὶ ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας πρὸς Κύριον, καὶ αἱ φωναὶ ἐπαύσαντο.* Διὰ τί δὲ οὐκ εἴρηται, *καὶ ηὔξατο*, ὡς ἐπὶ τῶν προτέρων, ἀλλ' *ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας πρὸς Κύριον*, εὐκαιρότερον ἐν ἄλλοις ἐξεταστέον. Καὶ ἐπὶ τῆς ὀγδόης δὲ μάστιγος φησὶν ὁ Φαραώ· *Καὶ προσεύξασθε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, καὶ περιελέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸν θάνατον τοῦτον. Ἐξῆλθε*
C *δὲ Μωϋσῆς ἀπὸ Φαραὼ, καὶ ηὔξατο πρὸς τὸν Θεόν.* Πολλαχοῦ δὲ εἴπομεν (16) τὸ ὄνομα τῆς εὐχῆς μὴ κατὰ τὸ σύνηθες τετάχθαι, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Ἰακώϐ. Ἀλλὰ καὶ ἐν Λευιτικῷ· *Ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ὃς εὔξηται* (17) *εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ, ἔσται ἡ τιμὴ τοῦ ἄῤῥενος ἀπὸ εἰκοσαετοῦς ἕως ἑξηκονταετοῦς, ἔσται αὐτοῦ ἡ τιμὴ πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου τῷ σταθμίῳ* (18) *τῷ ἁγίῳ.* Καὶ ἐν Ἀριθμοῖς· *Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ἀνὴρ ἢ γυνὴ ὃς ἐὰν* (19) *μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν Κυρίῳ,*
D *ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται·* καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ καλουμένου Ναζιραίου (20). Εἶτα μετ' ὀλίγα· *Καὶ ἁγιάσῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ᾗ ἡγιάσθη Κυρίῳ, τὰς ἡμέρας τῆς εὐχῆς.* Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· *Οὗτος ὁ νόμος τοῦ εὐξαμένου· ᾗ ἂν ἡμέρᾳ πληρώσῃ ἡμέρας εὐχῆς*

neant [19]. Observavimus autem de sciniphibus, quæ tertia plaga fuit, neque Pharaonem orationem fieri postulare, neque Moysem orare [20]. At de muscis, quæ quarta fuit, ait : *Rogate pro me.* Quando et ait Moyses : *Egressus a te orabo* (εὔξομαι) *Dominum, et recedet musca a Pharaone et a servis ejus et a populo ejus cras* [21]. Et paulo post : *Egressusque Moyses a Pharaone oravit Deum* [22]. Rursus cum ad quintam et sextam plagam neque Pharao postulaverit orationem fieri, neque Moyses oraverit, ad septimam *misit Pharao et vocavit Moysem et Aaron dicens ad eos : Peccavi etiam nunc, Dominus justus ; ego et populus meus impii. Orate igitur Dominum ; et desinant fieri tonitrua et grando et ignis* [23]. Et post pauca : *Egressusque Moyses a Pharaone ex urbe,* **202** *tetendit manus ad Dominum et cessaverunt tonitrua* [24]. Quare autem non dicatur *oravit*, ut in superioribus, sed *tetendit manus ad Dominum*, expendetur alibi opportunius. Ad octavam plagam ait Pharao : *Et rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam. Egressusque Moyses de conspectu Pharaonis oravit Dominum* [25]. Diximus nomen εὐχῆς sæpe non vulgari sensu accipi, ut de Jacob vidimus. Sed et in Levitico : *Locutus est Dominus ad Moysem dicens : Loquere filiis Israel et dices ad eos : Qui votum fecerit et spoponderit Domino animam suam, si fuerit masculus a vicesimo anno usque ad sexagesimum annum, dabit quinquaginta siclos argenti ad mensuram sanctuarii* [26]. Et in Numeris : *Locutusque est Dominus ad Moysem, dicens : Loquere ad filios Israel, et dices ad eos : Vir sive mulier cum fecerint votum* (εὐχὴν) *ut sanctificentur, et se voluerint Domino consecrare, a vino et omni quod inebriare potest, abstinebunt* [27], et reliqua de eo qui Nazaræus dicebatur. Deinde post pauca : *Et sanctificabit caput suum in die illa qua sanctificatus est Domino, dies voti* [28]. Iterum post pauca : *Et hæc est lex ejus qui vovit : quacunque die impleverit dies voti sui,* etc.[29]. Et paulo post : *Et post hæc bibet, qui vovit, vinum. Hæc est lex ejus qui vovit, quicunque voverit munus suum Domino pro voto, absque iis quæ invenerit manus ejus, secundum potentiam voti sui, quod utique voverit juxta legem puritatis* [30]. Et ad finem Numerorum : *Et locutus est Moyses ad principes tribuum filiorum Israel, dicens : Hoc est verbum quod præcepit Dominus : homo, quicunque voverit votum Domino, aut juraverit juramentum, aut definierit definitione de anima sua ; non profanabit verbum suum ; omnia, quæcunque exierint de ore*

[19] Exod. VIII, 9. [20] Ibid., 17 [21] Ibid., 28, 29. [22] Ibid., 30. [23] Exod. IX, 27. [24] Ibid., 29. [25] Exod. X, 17. [26] Lev. XXVII, 1. [27] Num. VI, 1. [28] Ibid., 11. [29] Ibid., 13. [30] Ibid., 21.

(14) *Ὅτι ἐγώ.* Ita habet codex ms.; male vero editio Oxoniensis, ὅτε ἐγώ.

(15) *Ηὔξατο.* Sic codex ms.; male autem editio Oxoniensis, εὔξατο.

(16) *Εἴπομεν.* Bentleius corrigit, εἴδομεν, vel εὕρομεν.

(17) *Πρὸς αὐτούς· ὃς εὔξηται.* Sic habet codex ms. Bentleio autem scribendum videtur, πρὸς αὐτούς· Ὃς ἂν εὔξηται. Editio Oxoniensis præ se fert, πρὸς αὐτοὺς, λέγων· Ἄνθρωπος ὃς εὔξηται.

(18) *Σταθμίῳ.* Ita legitur in codice ms.; male autem in editione Oxoniensi, σταθμῷ.

(19) *Ἐάν.* Ita codex ms. Editio autem Oxoniensis, ἄν.

(20) *Ναζιραίου.* Ita codex ms. Editio vero Oxon., Ναζωραίου.

ejus, faciet. Si autem voverit mulier votum Domino, aut definierit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et audierit pater ejus vota ejus et definitiones ejus, quas definivit adversus animam suam, et tacuerit pater ejus; et stabunt omnia vota ejus; et omnes definitiones, quas definivit adversus animam suam, manebunt ei [31]. Et consequenter nonnulla de ejusmodi femina lex præscribit. Eadem significatione in Proverbiis scriptum est : *Laqueus viro cito quid ex propriis sanctificare; postea enim quam voverit, evenerit pœnitere* [32]. Et in Ecclesiaste : *Bonum est non vovere, quam vovere* **203** *et non reddere* [33]. Et in Actibus apostolorum : *Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se* [34].

A αὐτοῦ. Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον· *Καὶ μετὰ ταῦτα πίεται ὁ ηὐγμένος οἶνον. Οὗτος ὁ νόμος τοῦ εὐξαμένου, ὃς ἐὰν εὔξηται Κυρίῳ δῶρον αὐτοῦ περὶ τῆς εὐχῆς, χωρὶς ὧν ἂν εὕρῃ ἡ χεὶρ αὐτοῦ, κατὰ δύναμιν τῆς εὐχῆς αὐτοῦ, ἧς ἂν εὔξηται κατὰ νόμον ἁγνείας.* Καὶ πρὸς τῷ τέλει τῶν Ἀριθμῶν· *Καὶ ἐλάλησε Μωϋσῆς πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν φυλῶν υἱῶν Ἰσραήλ, λέγων· Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὃ συνέταξε Κύριος·* Ἄνθρωπος *ὃς ἐὰν εὔξηται εὐχὴν Κυρίῳ, ἢ ὀμόσῃ ὅρκον ἢ ὁρισμῷ ὁρίσηται* (21) *περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐ βεβηλώσει τὸ ῥῆμα αὐτοῦ· πάντα ὅσα ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ποιήσει. Ἐὰν δὲ γυνὴ εὔξηται εὐχὴν Κυρίῳ, ἢ ὁρίσηται ὁρισμὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς, καὶ ἀκούσῃ ὁ πατὴρ αὐτῆς τὰς εὐχὰς αὐτῆς, καὶ τοὺς ὁρισμοὺς αὐτῆς, οὓς ὡρίσατο κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, καὶ παρασιωπήσῃ ὁ πατὴρ αὐτῆς, στήσονται πᾶσαι αἱ εὐχαὶ αὐτῆς· καὶ πάντες οἱ ὁρισμοί, οὓς ὡρίσατο κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, μενοῦσιν αὐτῇ.* Καὶ ἑξῆς τούτοις τινὰ περὶ τῆς τοιαύτης νομοθετεῖ. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον ἐν ταῖς *Παροιμίαις* γέγραπται (22)..... *[Παγὶς] ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιάσαι· μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται.* Καὶ ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ*· *Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὔξασθαι ἢ τὸ εὔξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι.* Καὶ ἐν ταῖς *Πράξεσι* τῶν ἀποστόλων· *Εἰσὶν ἄνδρες παρ' ἡμῖν τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν* (23).

4. Alienum igitur a ratione mihi visum non est primum e duobus quæ εὐχῆς nomine significantur e Scripturis distinguere. Idem et de προσευχῇ faciendum. Nam et hoc nomen præter communem et consuetam acceptionem qua sæpe sumitur, ponitur etiam eo sensu quo solet εὐχή usurpari in iis quæ de Anna dicuntur in primo Regum : *Et Heli sacerdote sedente super sellam ante postes templi Domini, cum esset Anna amaro animo, oravit* (προσηύξατο) *ad Dominum flens largiter, et votum vovit* (ηὔξατο εὐχήν) *dicens : Domine exercituum, si respiciens videris afflictionem famulæ tuæ, et recordatus mei fueris, nec oblitus ancillæ tuæ, dederisque servæ tuæ sexum virilem; dabo eum Domino omnibus diebus vitæ ejus, et novaculà non ascendet super caput ejus* [35]. Posset tamen aliquis non improbabili ratione insistens his verbis : *Oravit ad Dominum et votum vovit*, dicere, si utrumque illa fecit, hoc est, oravit ad Dominum et votum vovit, vocem hanc προσηύξατο forte pro oratione accipi quam εὐχήν nominare consuevimus; hæc autem verba ηὔξατο εὐχήν eodem sensu quo in Levitico et in Numeris. Illud enim : *Dabo eum Domino omnibus diebus vitæ ejus, et novaculà non ascendet super caput ejus*, proprie non est προσευχή, sed ejusmodi votum (εὐχή), cujusmodi Jephthe vovit, ubi dicitur : *Votum vovit Domino dicens : Si tradideris filios Ammon in manus meas, quicunque primus fuerit egressus de foribus domus meæ, mihique occurrerit revertenti*

B Οὐκ ἄλογον δή μοι ἐφάνη τὸ κατὰ τὰς Γραφὰς σημαινόμενον πρῶτον διαστείλασθαι τῆς εὐχῆς δύο σημαινούσης. Ὁμοίως δὲ καὶ τῆς προσευχῆς· καὶ γὰρ τοῦτο τὸ ὄνομα πρὸς τῷ κοινῷ καὶ συνήθει πολλαχοῦ κειμένῳ τέτακται καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ σύνηθες ἡμῖν σημαινόμενον τῆς εὐχῆς ἔν τε περὶ τῆς (24) Ἄννης λεγομένοις ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν· *Καὶ Ἠλεὶ ὁ ἱερεὺς ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπὶ φλιῶν ναοῦ Κυρίου, καὶ αὐτὴ ψυχῇ πικρᾷ· καὶ προσηύξατο πρὸς Κύριον· καὶ κλαυθμῷ ἔκλαυσε, καὶ ηὔξατο εὐχὴν καὶ εἶπε· Κύριε τῶν δυνάμεων, ἐὰν ἐφοράσει ἐπίδῃς ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης σου, καὶ μνησθῇς μου, καὶ μὴ ἐπιλάθῃ τῆς δούλης σου, καὶ δῷς τῇ δούλῃ σου σπέρμα ἀνδρός, καὶ δώσω αὐτὸν τῷ Κυρίῳ δοτὸν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ· καὶ σίδηρος οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.* Δύναται C μέντοι γέ τις οὐκ ἀπιθάνως ἐνταῦθα, ἐπιστήσας τῷ, *Προσηύξατο πρὸς Κύριον, καὶ ηὔξατο εὐχήν*, εἰπεῖν· ὅτι εἰ τὰ δύο πεποίηκε, τουτέστι προσηύξατο πρὸς Κύριον, καὶ ηὔξατο εὐχήν, μήποτε τὸ μὲν *προσηύξατο* ἐπὶ τῆς συνήθως ἡμῖν ὀνομαζομένης τέτακται εὐχῆς, τὸ δὲ *ηὔξατο εὐχήν*, ἐπὶ τοῦ ἐν Λευϊτικῷ καὶ Ἀριθμοῖς τεταγμένου σημαινομένου (25). Τὸ γάρ, *Δώσω αὐτὸν Κυρίῳ δοτὸν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ σίδηρος οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ*, κυρίως οὐκ ἔστι *προσευχή*, ἀλλ' ἐκείνη ἡ εὐχή, ἥντινα καὶ Ἰεφθάε ηὔξατο ἐν τούτοις· *Καὶ ηὔξατο Ἰεφθάε εὐχὴν τῷ Κυρίῳ, καὶ εἶπεν·*

[31] Num. xxx, 2. [32] Prov. xx, 25. [33] Eccle. v, 4. [34] Act. xxi, 23. [35] I Reg. i, 9, 10, 11.

(21) *Ὅρκον ἢ ὁρισμῷ ὁρίσηται*. In codice quidem manuscripto legitur, ὅρκον ὁρισμῷ ἢ ὁρίσηται, sed genuinum verborum ordinem ad fidem editionis Septuaginta Interpretum restituere nobis visum est.

(22) Post γέγραπται, in codice manuscripto lacuna est duarum pene linearum; editor autem Oxoniensis ex Proverb. xx, 25, vocem, παγίς, quæ D deest in manuscripto codice, inclusam uncinulis hic addidit, ut compleatur loci Scripturæ sensus.

(23) *Ἐφ' ἑαυτῶν*. Sic habet codex ms. Male vero editio Oxoniensis, ἀφ' ἑαυτῶν.

(24) *Ἔν τε περὶ τῆς*. Scribendum videtur, ut monet Bentleius, ἐν τοῖς περὶ τῆς.

(25) *Σημαινομένου*. Sic codex ms. in quo male legit editor Oxoniensis, σημαινόμενον.

Ἐὰν παραδόσει παραδῷς μοι τοὺς υἱοὺς Ἀμμὼν ἐν χειρί μου, καὶ ἔσται ὃς ἐὰν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν θυρῶν τοῦ οἴκου μου εἰς ἀπάντησίν μου ἐν τῷ ἐπιστρέψαι με ἐν εἰρήνῃ ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ ἔσται τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀνοίσω αὐτὸν ὁλοκαύτωμα.

A *cum pace a filiis Ammon, eum holocaustum offeram Domino* [86].

Εἰ χρὴ τοίνυν μετὰ ταῦτα, ὥσπερ ἐκελεύσατε, ἐκθέσθαι τὰ πιθανὰ πρῶτον τῶν οἰομένων μηδὲν ἀπὸ τῶν εὐχῶν ἀνύεσθαι, καὶ διὰ τοῦτο φασκόντων περισσὸν εἶναι τὸ εὔχεσθαι, οὐκ ὀκνήσομεν κατὰ δύναμιν καὶ τοῦτο ποιῆσαι, κοινότερον νῦν καὶ ἁπλούστερον τοῦ τῆς εὐχῆς ὀνόματος ἡμῖν λεγομένου (26).... Οὕτω δὴ ὁ λόγος ἐστὶν ἄδοξος, καὶ μὴ τυχὼν ἐπισήμων τῶν προϊσταμένων αὐτοῦ, ὥστε μηδὲ πάνυ εὑρίσκεσθαι ὅστις ποτὲ τῶν πρόνοιαν παραδεξαμένων καὶ Θεὸν ἐπιστησάντων τοῖς ὅλοις εὐχὴν μὴ προσίεται. Ἔστι γὰρ τὸ δόγμα, ἤτοι τῶν πάντῃ ἀθέων καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀρνουμένων, ἢ τῶν μέχρις ὀνόματος τιθέντων Θεὸν, τὴν πρόνοιαν δὲ αὐτοῦ ἀποστερούντων. B Ἤδη μέντοι γε ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια τὰ ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων περιτιθέναι θέλουσα τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὔχεσθαι (27) δεδύνηται πεῖσαί τινας· ἧς γνώμης προΐστανται οἱ τὰ αἰσθητὰ πάντῃ ἀναιροῦντες, καὶ μήτε Βαπτίσματι μήτε Εὐχαριστίᾳ χρώμενοι (28), συκοφαντοῦντες τὰς Γραφὰς ὡς καὶ τὸ εὔχεσθαι τοῦτο οὐ βουλομένας, ἀλλ' ἕτερόν τι σημαινόμενον παρὰ τοῦτο διδασκούσας. Εἶεν δ' ἂν οἱ λόγοι τῶν ἀθετούντων τὰς εὐχὰς οὗτοι· δηλονότι Θεὸν ἐφιστάντων τοῖς ὅλοις καὶ πρόνοιαν εἶναι λεγόντων· οὐ γὰρ πρόκειται νῦν ἐξετάζειν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν πάντῃ ἀναιρούντων Θεὸν ἢ πρόνοιαν· Ὁ Θεὸς οἶδε τὰ πάντα πρὸ γενέσεως αὐτῶν, καὶ οὐδὲν ἐκ τοῦ ἐνεστηκέναι ὅτε ἐνέστηκε πρῶτον αὐτῷ γινώσκε-

5. Post hæc si, ut jussistis, exponenda sunt eorum argumenta qui nihil precibus effici putant, ideoque superfluum esse dicunt orare; hoc quoque non recusabimus pro viribus præstare, communius jam et simplicius accepto orationis (εὐχῆς) nomine.... Est illa tam ignobilis opinio, illustribusque destituta propugnatoribus, ut vix inter eos qui providentiam admittunt, Deumque rebus præficiunt universis, reperiatur aliquis qui orationem repudiet. Est enim hæc sententia aut eorum qui omnino sine Deo sint, Deumque esse negent, aut qui nomine tenus Deum ponant, ipsi vero providentiam adimant. Jam tamen adversaria potestas cum velit impiissima **204** quæque dogmata Christi nomini prætexere doctrinæque Filii Dei, etiam non esse orandum suadere quosdam potuit. Cujus sententiæ duces ii sunt qui res sensibiles tollunt omnino, qui nec Baptismo utuntur nec Eucharistia, Scripturasque cavillationibus suis detorquent, quasi non ejusmodi orationem velint, sed aliud sensu longe diverso doceant. Hæ autem possunt eorum esse rationes qui preces repudiant et tamen Deum universis præesse dicunt et providentiam asserunt; neque enim nunc propositum est eorum dicta excutere qui Deum omnino aut providentiam tollunt: Deus omnia novit antequam fiant, nec quidquam cum exsistit, ideo primum innotescit ipsi quod exsistat quasi non ante cognitum. Quid igitur opus

[86] Judic. XI, 30.

(26) Post λεγομένου, in codice manuscripto est hiatus ad spatium duarum linearum; in editione autem Oxoniensi repletur his verbis, τινὲς μὲν παντελῶς τὴν προσευχὴν ἀναιροῦσι, quæ cum in manuscripto desiderentur, e textu nostro expungenda esse duximus. Mox recte codex ms. habet, οὕτω δὴ ὁ λόγος. Male editio Oxon., οὗτος δὴ ὁ λόγος.

(27) *Καὶ περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὔχεσθαι*, etc. Clemens Alexandrinus *Stromat.* VII, p. 722: Ἐνταῦθα γενόμενος ὑπεμνήσθην τῶν περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὔχεσθαι πρός τινων ἑτεροδόξων, τουτέστι τῶν ἀμφὶ τὴν Προδίκου αἵρεσιν παρεισαγομένων δογμάτων· Ἵνα οὖν μηδὲ ἐπὶ ταύτῃ αὐτῶν τῇ ἀθέῳ σοφίᾳ ὡς ξένῃ ὀγκύλλωνται αἱρέσει, μαθέτωσαν προειλῆφθαι μὲν ὑπὸ τῶν Κυρηναϊκῶν λεγομένων φιλοσόφων, ἀντιρρήσεως δ' ὅμως τεύξεται κατὰ καιρὸν ἡ τῶν ψευδωνύμων τούτων ἀνόσιος γνῶσις. *Hic mihi veniunt in mentem eorum dogmata qui diversa sentiunt, nempe qui Prodici hæresim sectantur, et docent non esse orandum. Ne ergo de hac impia sua sapientia, tanquam nova et aliena hæresi se efferant, sciant eam a philosophis qui dicuntur Cyrenaici se accepisse. Suo autem tempore adversus impiam ipsorum pseudonymων dicetur cognitionem.*

(28) *Οἱ τὰ αἰσθητὰ πάντῃ ἀναιροῦντες, καὶ μήτε Βαπτίσματι μήτε Εὐχαριστίᾳ χρώμενοι.* Irenæus lib. I, *Contra hæreses*, pag. 96 novæ editionis Benedictinorum: Ἄλλοι δὲ ταῦτα πάντα παραιτησάμενοι φάσκουσι μὴ δεῖν τὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀοράτου δυνάμεως μυστήριον δι' ὁρατῶν καὶ φθαρτῶν ἐπιτελεῖσθαι κτισμάτων, καὶ τῶν ἀνεννοήτων δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. *Alii vero hæc omnia improbantes ac repudiantes, ineffa-* C *bilis et invisibilis virtutis mysterium per creaturas in aspectum cadentes interituique obnoxias, et eorum quæ in cogitationem non cadunt, corporisque expertia sunt, per ea quæ sensibilia et corporea sunt peragenda esse negant.* Hi videntur esse Ascodrutæ seu Ascodrupitæ de quibus Theodoretus lib. I *Hæreticarum fabularum*, cap. 10, hæc scribit: Οὗτοι δέ φασι μὴ χρῆναι τὰ θεῖα μυστήρια ἀοράτων ὄντα σύμβολα δι' ὁρωμένων ἐπιτελεῖσθαι πραγμάτων, καὶ τὰ ἀσώματα δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν· εἶναι δὲ τὴν τελείαν ἀπολύτρωσιν τὴν ἀληθῆ τοῦ ὄντος ἐπίγνωσιν. Τὰ γὰρ ὁρώμενα πάντα ὑπ' ἀγνοίας καὶ πάθους συστάντα διὰ γνώσεως καταλύεται. Πνευματικὴν οὖν δεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν ὑπάρχειν. Διὰ τοῦτο οὔτε βαπτίζουσι τοὺς προσιόντας, οὐδὲ ἐπιτελεῖται παρ' αὐτοῖς τοῦ Βαπτίσματος τὸ μυστήριον· λύτρωσιν γὰρ καλοῦσι τὴν τῶν ὅλων ἐπίγνωσιν. *Hi autem dicunt non debere divina mysteria quæ invisibilium sunt signa, per res visibiles perfici, neque incorpo-* D *rea per sensibiles et corporeas: perfectam autem redemptionem esse veram ejus quod est cognitionem. Quæ enim cernuntur, cum ex ignorantia et affectione constent, per cognitionem destruuntur. Spiritalem ergo esse oportere etiam redemptionem. Propterea nec baptizant eos qui accedunt, nec apud eos celebratur baptismatis mysterium; redemptionem quippe appellant universorum cognitionem.* Mox Theodoretus capite sequenti de Archonticis ait: Ἀναθεματίζουσι δὲ τὸ λουτρὸν καὶ τὴν τῶν μυστηρίων μετάληψιν, ὡς εἰς ὄνομα Σαβαὼθ γινομένην. *Lavacrum autem exsecrantur et mysteriorum participationem, ut quæ fiat in nomine Sabaoth.*

est preces ad eum mittere qui antequam oremus scit quibus indigeamus? *Scit enim Pater cœlestis quid opus sit nobis antequam petamus eum*[37]. Æquum est autem eum qui et pater omnium et opifex est, *diligitque omnia quæ sunt, et nihil odit eorum quæ fecit*[38], salubriter quæ ad singulos attinent, etiamsi non orent, dispensare, patris more qui cum infantes regit, non eorum preces exspectat qui vel omnino petere non possunt, vel præ inscitia sæpe res utilibus opportunisque contrarias capere volunt. Plus autem nos homines a Dei mente distamus quam ulla puerorum infantia a mente parentum. Credibile est Deum non prævidere tantum quæ futura sunt, sed et præordinare, nec quidquam accidere præter ea quæ ab ipso prius ordinata sunt. Ut igitur si quis oriri solem precaretur, stultus haberetur cum id suis effici precibus peteret, quod etiam sine precibus futurum erat: sic amens ille foret qui propter orationem suam fieri putaret, quod, etsi non orasset, omnino futurum erat. Rursus ut omnem ille insaniam excederet qui, quod sol in æstivo solstitio molestus sit et adurat, precibus suis putaret **205**
solem ad verna signa transferendum, ut ipse commoda fruatur aeris temperie: sic quæ humano generi incommoda necessario accidunt si quis precibus fieri putat posse ne patiatur, omnem ille superaverit insaniam. Quod si *alienati sunt peccatores a vulva*[39], et segregatus est justus *ex utero matris*[40]; et: *Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dicitur, quia major serviet minori*[41]; frustra pro remissione peccatorum oramus, aut ut Spiritum fortitudinis accipiamus, et omnia possimus confortante nos Christo[42]. Si enim peccatores sumus, alienati sumus a vulva; si ex utero matris nostræ sumus segregati, optima quæque nobis etiam non orantibus occurrent. Quas enim preces obtulerat Jacob de quo, antequam nasceretur, prædictum est fore ut superaret Esau, ipsi quoque serviret frater[43]? Quid impie gesserat Esau ut odio haberetur nondum natus? Cur orat Moyses, ut in octogesimo septimo psalmo habetur, si *refugium ejus est* Deus *antequam montes fierent aut formaretur terra et orbis*[44].... Sed et de salvandis omnibus in Epistola ad Ephesios scriptum est, elegisse eos Patrem *in ipso*, nempe in Christo, *ante mundi constitutionem ut essent sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate. Qui prædestinavit eos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ip-*

A ται ὡς πρὸ τούτου μὴ γνωσθέν. Τίς οὖν χρεία ἀναπέμπεσθαι εὐχὴν τῷ καὶ πρὶν εὔξασθαι ἐπισταμένῳ ὧν χρῄζομεν; *Οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ὧν χρείαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.* Εὔλογον δὲ Πατέρα καὶ δημιουργὸν αὐτὸν ὄντα τοῦ παντὸς, ἀγαπῶντα *τὰ ὄντα πάντα καὶ μηδὲν βδελυσσόμενον ὧν πεποίηκε*, σωτηρίως τὰ περὶ ἕκαστον καὶ χωρὶς τοῦ εὔξασθαι οἰκονομεῖν, δίκην πατέρος νηπίων προϊσταμένου, καὶ μὴ περιμένοντος ἐκείνων τὴν ἀξίωσιν, ἤτοι μηδ' ὅλως δυναμένων αἰτεῖν, ἢ διὰ ἄγνοιαν πολλάκις τὰ ἐναντία τοῖς συμφέρουσι καὶ λυσιτελοῦσι θελόντων λαβεῖν. Ἀπολειπόμεθα δὲ οἱ ἄνθρωποι πλεῖον τοῦ Θεοῦ (29) ἤπερ τὰ κομιδῇ παιδία τοῦ νοῦ τῶν γεγεννηκότων. Εἰκὸς τῷ Θεῷ οὐ μόνον προεγνῶσθαι τὰ ἐσόμενα, ἀλλὰ καὶ προδιατετάχθαι, καὶ
B μηδὲν αὐτῷ παρὰ τὰ προδιατεταγμένα (30) γίνεσθαι. Ὥσπερ οὖν εἴ τις εὔχοιτο ἀνατέλλειν τὸν ἥλιον, ἠλίθιος ἂν νομίζοιτο, τὸ καὶ χωρὶς τῆς εὐχῆς αὐτοῦ ἐσόμενον διὰ τῆς εὐχῆς γενέσθαι ἀξιῶν· οὕτως ἀνόητος ἂν εἴη ἄνθρωπος ὅστις οἴεται διὰ τὴν ἑαυτοῦ εὐχὴν γίνεσθαι τὰ καὶ μὴ εὐξαμένου αὐτοῦ πάντως ἐσόμενα ἄν. Πάλιν τε αὖ ὥσπερ πᾶσαν μανίαν ὑπερβάλλει (31) ὁ διὰ τὸ ἐνοχλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἡλίου γενομένου ἐν θεριναῖς τροπαῖς καὶ καυσοῦσθαι, οἰόμενος διὰ τῆς εὐχῆς μεταστήσεσθαι τὸν ἥλιον ἐπὶ τὰ ἐαρινὰ σημεῖα, ἵνα εὐκράτου ἀπολαύῃ τοῦ ἀέρος· οὕτως τὰ ἀναγκαίως συμβαίνοντα περιστατικὰ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, εἴ τις οἴοιτο διὰ τὸ εὔχεσθαι μὴ πείσεσθαι, πᾶσαν ὑπερβάλοι μελαγχολίαν. Εἰ δὲ καὶ *ἠλλοτριώθησαν ἁμαρτωλοὶ*
C *ἀπὸ μήτρας*, καὶ ἀφώρισται ὁ δίκαιος *ἐκ κοιλίας μητρὸς*, μήπω (32) *μήτε γεννηθέντων, μήτε πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ φαῦλον, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν πρόθεσις τοῦ Θεοῦ μένῃ, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος λέγεται, ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάττονι*· μάτην περὶ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἀξιοῦμεν, ἢ περὶ τοῦ Πνεῦμα ἰσχύος λαβεῖν, ἵνα πάντα ἰσχύσωμεν ἐνδυναμοῦντος ἡμᾶς Χριστοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ἁμαρτωλοί ἐσμεν, ἀπὸ μήτρας ἠλλοτριώμεθα· εἰ δὲ ἀφωρίσθημεν ἐκ κοιλίας μητρὸς ἡμῶν, τὰ κάλλιστα καὶ μὴ εὐχομένοις ἀπαντήσεται. Ποίαν γὰρ εὐχὴν προσαγαγὼν Ἰακὼβ, πρὶν γεννηθῆναι, προφητεύεται, ὅτι ὑπερέξει τοῦ Ἡσαῦ, καὶ δουλεύσει αὐτῷ ὁ ἀδελφός; Τί δὲ ἀσεβήσας ὁ Ἡσαῦ μισεῖται πρὶν γεννη-
D θῆναι; Ἵνα τί δὲ εὔχεται Μωϋσῆς ὡς ἐν ὀγδοηκοστῷ ἑβδόμῳ (33) εὔρηται ψαλμῷ, εἰ *καταφυγὴ* αὐτοῦ ἐστιν ὁ Θεὸς *πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην* (34).... Ἀλλὰ καὶ περὶ πάντων τῶν σωθησομένων ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἀναγέγραπται, ὅτι (35) ἐξελέξατο αὐτοὺς *ἐν αὐτῷ* (ἐν Χριστῷ ὁ) Πατὴρ *πρὸ καταβολῆς*

[37] Matth. vi, 8. [38] Sap. xi, 25. [39] Psal. lvii, 4. [40] Galat. i, 15. [41] Rom. ix, 11. [42] Philipp. iv, 13. [43] Gen. xxv, 23. [44] Psal. xc, 1.

(29) *Τοῦ Θεοῦ.* Bentleio scribendum videtur: τοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ.

(30) *Αὐτῷ παρὰ τὰ προδιατεταγμένα.* Bentleius legit, παρὰ τὰ αὐτῷ προδιατεταγμένα, etc.

(31) *Μανίαν ὑπερβάλλει.* Mallet Bentleius, μανίαν ἂν ὑπερβάλλοι.

(32) *Μήπω.* Legit Bentleius, καὶ μήπω.

(33) *Ἑβδόμῳ.* Sic habet codex ms. in quo male legit editor Oxoniensis, ἐννάτῳ. Nunc in Græcis Bibliorum codicibus impressis initium est psalmi xc.

(34) Post οἰκουμένην, in codice ms. hiatus est unius et semilineæ.

(35) *Ὅτι.* Sic habet codex ms. Male vero editio Oxoniensis, ὅτε.

κόσμου εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ· προορίσας αὐτοὺς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Χριστοῦ εἰς αὐτόν. Ἤτοι οὖν τις ἐκ τῶν πρὸ καταβολῆς κόσμου ἐστὶν ἐξειλεγμένος (36), καὶ ἀμήχανον αὐτὸν τῆς ἐκλογῆς ἐκπεσεῖν, διόπερ οὐ χρεία τούτῳ εὐχῆς· ἢ οὐκ ἐξείλεκται, οὐδὲ προώρισται, καὶ μάτην εὔχεται, κἂν μυριάκις εὔξηται (37), οὐκ ἐπακουσθησόμενος· *Οὓς γὰρ προέγνω ὁ Θεὸς, τούτους καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν, οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.* Τί γὰρ κάμνει Ἰωσίας, ἢ διὰ τί εὐχόμενος πεφρόντικε περὶ τοῦ πότερόν ποτε εἰσακουσθήσεται ἢ μὴ, πρὸ πολλῶν γενεῶν ὀνομαστὸς (38) προφητευθεὶς, καὶ περὶ τοῦ ὅ τί ποτε πράξει οὐ μόνον προγνωσθεὶς, ἀλλὰ δὲ εἰς ἐπήκοον πολλῶν προῤῥηθείς; ἵνα τί δὲ καὶ Ἰούδας προσεύχεται, ὥστε καὶ τὴν προσευχὴν αὐτοῦ γενηθῆναι εἰς ἁμαρτίαν, ἀπὸ τῶν Δαυὶδ χρόνων προκηρυχθεὶς ὡς ἀπολέσων τὴν ἐπισκοπὴν, ἑτέρου ληψομένου ἀντ' αὐτοῦ αὐτήν; Αὐτόθεν δὲ ἀπεμφαίνει, ἀτρέπτου ὄντος τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ ὅλα προκατειληφότος, μένοντός τε ἐν τοῖς προδιατεταγμένοις, εὔχεσθαι, οἰόμενον μετατρέψειν (39) διὰ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ τὴν πρόθεσιν, εἰ ὡς μὴ προδιαταξαμένῳ, ἀλλὰ περιμένοντι τὴν ἑκάστου εὐχὴν ἐντυγχάνειν, ἵνα διὰ τὴν εὐχὴν διατάξηται τὸ πρέπον τῷ εὐχομένῳ, τότε τάσσων τὸ δοκιμάζον (40) εἶναι εὔλογον οὐ πρότερον αὐτῷ τεθεωρημένον. Κείσθω δὲ ἐν τοῖς παροῦσιν αὐταῖς λέξεσιν ἅπερ διὰ τῶν πρὸς μὲ γραμμάτων ἔταξας οὕτως ἔχοντα· Πρῶτον, εἰ προγνώστης ἐστὶν ὁ Θεὸς τῶν μελλόντων, καὶ δεῖ αὐτὰ γίνεσθαι, ματαία ἡ προσευχή· δεύτερον, εἰ πάντα κατὰ βούλησιν Θεοῦ γίνεται, καὶ ἀραρότα αὐτοῦ ἐστι τὰ βουλεύματα, καὶ οὐδὲν τραπῆναι ὧν βούλεται δύναται, ματαία ἡ προσευχή. Χρήσιμα δὲ, ὡς οἶμαι, ταῦτα πρὸς λύσιν τῶν ἀποναρκᾷν πρὸς τὸ εὔχεσθαι ποιούντων προδιαληπτέον.

A *sum* [45]. Aut igitur ex iis aliquis est qui electi sunt ante mundi constitutionem, nec fieri potest ut excidat ab illa electione, adeoque oratione hic non indiget; aut electus non est, neque prædestinatus, isque frustra orat, cum ejus oratio vel millies repetita exaudienda non sit: *Nam quos præscivit Deus, et prædestinavit conformes fieri imaginis gloriæ Filii sui. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit, et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit* [46]. Quid laborat Josias, quid orando anxius est an ejus orationes exaudiendæ sint, necne, multis ante generationibus a propheta nominatim designatus, de quo quid facturus esset, non prævisum modo, sed et multis B audientibus prædictum est? Quare autem Judas orat, ut etiam oratio ejus fiat in peccatum, cum a Davidis temporibus prædictum sit [47] amittendum ab eo episcopatum et ab altero accipiendum ejus loco? Unde non convenit Deum, cum sit immutabilis et prævideat omnia et suis firmiter decretis inhæreat, orare quasi **206** aut voluntas ejus oratione posse mutari putaretur, aut quasi non ante disposuerit omnia, sed singulorum exspectet preces, obsecrare, ut propter preces ita quæque disponat prout oranti convenit, tuncque ordinet quod rectum probaverit nec ante præviderit. Ponam autem hic ipsis verbis quæ tuis ad me litteris inseruisti. Ea sic habent: 1° Si Deus futurorum præscius est, et ipsa oportet fieri: vana est oratio. 2° Si omnia C juxta voluntatem Dei fiunt, et stabilia sunt ipsius decreta, nec quidquam eorum quæ vult, mutari potest, vana est oratio. Hæc vero sunt quæ ad objecta dissolvenda quæ hominem reddunt ad orandum segniorem, utiliter puto præmitti posse.

Τῶν κινουμένων (41) τὰ μέν τινα τὸ κινοῦν ἔξωθεν ἔχει, ὥσπερ τὰ ἄψυχα, καὶ ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχόμενα· καὶ τὰ ὑπὸ φύσεως καὶ ψυχῆς κινούμενα, οὐχ ᾗ τοιαῦτα ἔσθ' ὅτε κινούμενα, ἀλλ' ὁμοίως τοῖς ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχομένοις· λίθος γὰρ καὶ ξύλα τὰ ἐκκοπέντα τοῦ μετάλλου, ἢ τὸ φύειν ἀπολωλεκότα ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχόμενα, τὸ κινοῦν ἔξωθεν ἔχει. Ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ζώων σώματα καὶ τὰ φορητὰ τῶν πεφυτευμένων ὑπό τινος μετατιθέμενα οὐχ ᾗ ζῶα καὶ φυτὰ μετατίθεται, ἀλλ' ὁμοίως λίθοις καὶ ξύλοις τοῖς τὸ φύειν ἀπολωλεκόσι, κἂν κινῆτε καὶ ταῦτα (42), τῷ ῥευστὰ εἶναι πάντα τὰ σώματα, φθίνονται παρακολουθητικὴν ἔχει τὴν ἐν τῷ φθίνειν κίνησιν. Δεύτερα (43) δὲ παρὰ ταῦτά ἐστι κινούμενα, τὰ ὑπὸ τῆς

6. Eorum quæ moventur quædam motorem habent extra, ut quæ anima carent, et habitu solo continentur, ut etiam ea quæ a natura vel ab anima moventur, cum non qua talia sunt moventur, sed eodem modo ac illa quæ habitu solo continentur; lapides enim a lapicidina excisi aut a radice ligna, habitu solo continentur, et moventur ab extero. Imo et ipsa animalium corpora, et plantæ D quæ ferri possunt, cum ab aliquo transferuntur, non qua plantæ aut animalia transferuntur, sed perinde ac lapides aut ligna quæ excisa crescere jam ac nutriri non possunt; ac si moveantur, cum fluxa sint omnia corpora, corrumpuntur, sequiturque is motus qui in corruptione fit. Secundus

[45] Ephes. I, 5. [46] Rom. VIII, 29, 30. [47] Psal. CVIII,

(36) *Ἐξειλεγμένος*. Corrigit Bentleius, ἐξειλεγμένων.

(37) *Εὔξηται*. Ita codex ms., in quo male legit editor Oxoniensis, εὕρηται.

(38) *Ὀνομαστός*. Lego cum Bentleio, ὀνομαστί.

(39) *Μετατρέψειν*, etc. Bentleio scribendum videtur, ἢ μετατρέψειν διὰ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ τὴν πρόθεσιν, ἢ ὡς μὴ προδιαταξαμένῳ.

(40) *Δοκιμάζον*. Legit Bentleius, δοκιμαζόμενον.

(41) *Τῶν κινουμένων*, etc. Confer caput primum libri tertii *De principiis*, et librum II *Origenianorum*, quæst. 7.

(42) *Κινῆτε καὶ ταῦτα*, etc. Bentleius legit, φθίνη τε καὶ ταῦτα, τῷ ῥευστὰ εἶναι πάντα τὰ σώματα, φθίνοντι παρακολουθητικὴν ἔχει, etc. Dominus Claudius Fleury, pro κινῆτε, legit κινῆται, et ante παρακολουθητικὴν addit καί.

(43) *Δεύτερα*. Sic habet codex ms. Editio autem Oxoniensis, δεύτερον.

est eorum ordo quæ moventur ab inexsistente natura aut anima; quæ etiam ex se moveri dicunt ii qui magis proprie vocabulis utuntur. Tertius est motus animalium; qui motus a se ipsis dicitur. Eorum autem quæ ratione utuntur motum puto per se ipsa esse motum. Quod si ab animali motum illum a se ipso abstulerimus, jam ne animal quidem esse intelligi potest, sed simile erit aut plantæ quæ a natura sola movetur, aut lapidi qui ab extero impellitur. Quod si quid proprium sequatur motum, cum id dixerimus per se ipsum moveri, rationale id esse necesse est. Igitur qui nihil esse volunt in nostra potestate, eos ineptissimum illud admittere necesse est: primum nos animantes non esse, deinde neque rationales, sed quasi ab extero motos, neque nosmetipsos ullatenus moventes, ita ut ab illo fieri dicenda sint quæ facere credimur. Præterea attendat aliquis iis quæ in se sentit, et videat an sine impudentia negare **207** possit se ipsum velle, se ipsum comedere, se ipsum ambulare, se ipsum assentiri et quaslibet opiniones accipere, se ipsum alia abnuere ut falsa. Ut igitur quædam sententiæ sunt quibus nunquam adduci poterit homo ut assentiatur quantumvis multis probationibus utatur, et quantumvis multa dicat ad persuadendum conquisita: sic fieri non potest ut ita quisquam de rebus humanis sentiat, quasi nihil maneat in nostra potestate. Quis enim credit nihil mente comprehendi posse, aut ita vivit ut de rebus omnibus, quæcunque tandem illæ sint, dubitet? Quis non increpat famulum cum peccantis servi speciem animo perceperit? Quis filium non accusat debita parentibus obsequia non reddentem? Aut non queritur et vituperat quasi turpiter agentem mulierem adulteram? Vim enim facit ipsa veritas et cogit, quantumvis cavillari libeat, impetu quodam in laudes et in vituperia ferri, quod vere sit aliquid in nostra potestate, idque vel laude vel contumelia dignum. Igitur si nostrum servatur liberum arbitrium quo innumeris modis vel ad virtutes vel ad vitia, vel ad ea quæ decent, vel ad ea quæ ab officio sunt aberrant, propendemus, vel ab iisdem declinamus: necesse est hoc cum reliquis antequam sit, Deo notum esse a creatione et constitutione mundi quale futurum sit; et in omnibus quæ præordinavit Deus, consequenter ut unumquodque vidit in nostra futurum potestate, præordinasse etiam prout exigit quilibet nostri arbitrii motus, quid ipsi debeat ex providentiæ parte respondere, quid juxta connexionem rerum futurarum accidere: non quod præscientia Dei causa sit eorum omnium quæ futura sunt et quæ proprio

A ἐνυπαρχούσης φύσεως ἢ ψυχῆς κινούμενα· ἃ καὶ ἐξ αὐτῶν κινεῖσθαι λέγεται παρὰ τοῖς κυριώτερον χρωμένοις τοῖς ὀνόμασι. Τρίτη δέ ἐστι κίνησις ἡ ἐν τοῖς ζώοις, ἥτις ὀνομάζεται ἡ ἀπ' αὐτοῦ (44) κίνησις. Οἶμαι δὲ ὅτι ἡ τῶν λογικῶν κίνησις δι' αὐτῶν ἐστι κίνησις. Ἐὰν δὲ περιέλωμεν ἀπὸ τοῦ ζώου τὴν ἀπ' αὐτοῦ κίνησιν (45), οὐδὲ ζῶον ἔτι ὂν ὑπονοηθῆναι δύναται, ἀλλὰ ἔσται ὅμοιον ἤτοι φυτῷ ὑπὸ φύσεως μόνης κινουμένῳ, ἢ λίθῳ ὑπό τινος ἔξωθεν φερομένῳ. Ἐὰν δὲ παρακολουθῇ τις τῇ (46) ἰδίᾳ κινήσει, ἐπεὶ τοῦτο δι' αὐτοῦ κινεῖσθαι ὠνομάσαμεν, ἀνάγκη τοῦτο εἶναι λογικόν. Οἱ τοίνυν θέλοντες μηδὲν εἶναι ἐφ' ἡμῖν, ἀναγκαίως ἠλιθιώτατόν τι παραδέξονται, πρῶτον μὲν (47) ὅτι οὐκ ἐσμὲν ζῶα, δεύτερον δὲ ὅτι οὐδὲ λογικά· ἀλλ' οἷον ὑπὸ ἔξωθεν κινοῦντος αὐτοὶ οὐδα-
B μῶς κινούμενοι, ποιεῖν ὑπ' ἐκείνου λεγοίμεθα, ἃ ποιεῖν νομιζόμεθα. Ἄλλως τε καὶ τοῖς ἰδίοις πάθεσιν ἐπιστήσας τις ὁράτω, εἰ μὴ ἀναιδῶς ἐρεῖ μὴ αὐτὸς θέλειν, καὶ μὴ αὐτὸς ἐσθίειν, καὶ μὴ αὐτὸς περιπατεῖν, μηδὲ αὐτὸς συγκατατίθεσθαι καὶ παραδέχεσθαι ὁποιαδήποτε τῶν δογμάτων, μηδὲ αὐτὸς ἀνανεύειν πρὸς ἕτερα ὡς ψευδῆ. Ὥσπερ οὖν πρός τινα δόγματα ἀμήχανον διατεθεῖσθαι (48) ἄνθρωπον, κἂν μυριάκις αὐτὰ κατασκευάζῃ εὑρεσιλογῶν, καὶ πιθανοῖς λόγοις χρώμενος· οὕτως ἀδύνατον διατεθεῖσθαί τινα περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὡς μηδαμῶς τοῦ ἐφ' ἡμῖν σωζομένου. Τίς γὰρ διάκειται περὶ τοῦ μηδὲν εἶναι καταληπτὸν, ἢ οὕτως βιοῖ ὡς ἐπέχων περὶ παντὸς οὑτινοσοῦν; Τίς δὲ οὐκ ἐπιπλήττει, φαντασίαν ἁμαρτήσαντος οἰκέτου λαβὼν, τῷ θεράποντι; Καὶ τίς ἐστιν ὃς
C μὴ αἰτιᾶται υἱὸν τὸ πρὸς γονεῖς καθῆκον μὴ ἀποδιδόντα; Ἢ μὴ μέμφεται καὶ ψέγει ὡς αἰσχρὸν πεποιηκυῖαν τὴν μεμοιχευμένην; Βιάζεται γὰρ ἡ ἀλήθεια καὶ ἀναγκάζει, κἂν μυριάκις τις εὑρεσιλογῇ, ὁρμᾷν καὶ ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν· ὡς τηρουμένου τοῦ ἐφ' ἡμῖν καὶ τούτου ἐπαινετοῦ ἢ ψεκτοῦ γινομένου παρ' ἡμᾶς. Εἰ δὴ τὸ ἐφ' ἡμῖν σώζεται μυρίας ὅσας ἀπονεύσεις (49) ἔχον πρὸς ἀρετὴν ἢ κακίαν, καὶ πάλιν ἢ πρὸς τὸ καθῆκον ἢ πρὸς τὸ παρὰ τὸ καθῆκον· ἀναγκαίως τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν πρὶν γένηται τῷ Θεῷ ἔγνωσται ἀπὸ κτίσεως καὶ καταβολῆς κόσμου, ὁποῖον ἔσται· καὶ ἐν πᾶσιν οἷς προδιατάσσεται ὁ Θεὸς ἀκολούθως ὡς εἰώρακε (50) περὶ ἑκάστου ἔργου τῶν ἐφ' ἡμῖν προδιατέτακται κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ κι-
D νήματι τῶν ἐφ' ἡμῖν τὸ καὶ ἀπὸ τῆς προνοίας αὐτῷ ἀπαντησόμενον, ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὸν εἱρμὸν τῶν ἐσομένων συμβησόμενον· οὐχὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ αἰτίας γινομένης τοῖς ἐσομένοις πᾶσι, καὶ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν κατὰ τὴν ὁρμὴν ἡμῶν ἐνεργηθησομένοις. Εἰ γὰρ καὶ καθ' ὑπόθεσιν μὴ γινώσκοι ὁ Θεὸς τὰ ἐσόμενα, οὐ παρὰ τοῦτο ἀπειλοῦμεν (51) τὸ τάδε τινὰ

(44) Ἀπ' *αὐτοῦ*. Lego cum Bentleio, ἀπ' αὐτῶν.

(45) Ἀπ' *αὐτοῦ κίνησιν*. Hic iterum mallet Bentleius, ἀπ' αὐτῶν κίνησιν.

(46) *Παρακολουθῇ τις τῇ*, etc. Legit Bentleius, παρακολουθῇ τι τῇ ἰδίᾳ κινήσει, ἐπεὶ τοῦτο δ' αὐτῶν κινεῖσθαι.

(47) *Πρῶτον μέν*, etc. Bentleius locum integrum sic legit: Πρῶτεν μὲν ὅτι οὐκ ἐσμὲν λογικὰ, δεύτερον δὲ ὅτι οὐδὲ ζῶα, ἀλλ' οἷον ὑπὸ ἔξωθεν κινοῦντος, αὐτοὶ δ' ἀπ' αὐτῶν οὐδαμῶς κινούμενοι.

(48) *Διατεθεῖσθαι*. Sic habet hoc loco et infra codex ms., perperam vero utrobique editio Oxoniensis, διατεθῆναι.

(49) *Ἀπονεύσεις*. Ἐπινεύσεις ἢ ἀπονεύσεις, legit Bentleius.

(50) *Ἀκολούθως ὡς ἑώρακε*. Legit Bentleius, ἀκολούθως οἷς ἑώρακε.

(51) *Ἀπειλοῦμεν*. Idem legit, ἀπολοῦμεν.

ἐνεργήσειν καὶ τάδε θελήσειν· πλέον δὲ ἀπὸ τῆς προγνώσεως γίνεται τὸ κατάταξιν λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ παντὸς διοίκησιν χρειώδη τῇ τοῦ κόσμου καταστάσει τὸ ἑκάστου ἐφ' ἡμῖν. Εἰ τοίνυν τὸ ἑκάστου ἐφ' ἡμῖν αὐτῷ ἔγνωσται, καὶ διὰ τοῦτο προεωραμένον αὐτῷ, διατάττεται (52) ἀπὸ τῆς προνοίας τὸ κατ' ἀξίαν παντὶ τὸ εὔλογον· καὶ τὸ τί εὔξηται· ποίαν διάθεσιν ἔχων ὁ δεῖνα οὕτως πιστεύων· καὶ τί βουλόμενος αὐτῷ γενέσθαι, προκατείληπται· οὗ προκαταληφθέντος, καὶ τοιοῦτόν τι ἀκολούθως ἐν τῇ διατάξει τετάξεται, ὅτι τοῦδε μὲν ἐπακούσομαι συνετῶς (53) εὐξομένου, δι' αὐτὴν τὴν εὐχὴν ἣν εὔξεται· τοῦδε δὲ οὐκ ἐπακούσομαι, ἤτοι διὰ τὸ ἀνάξιον ἔσεσθαι τοῦ ἐπακουσθήσεσθαι, ἢ διὰ τὸ ταῦτα αὐτὸν εὔξασθαι (54), ἃ μήτε τῷ εὐχομένῳ λυσιτελεῖ λαβεῖν, μήτε ἐμοὶ πρέπον παρασχεῖν· καὶ κατὰ τήνδε μὲν τὴν εὐχήν, φέρε εἰπεῖν, τοῦ δεῖνος, οὐκ ἐπακούσομαι αὐτοῦ· κατὰ τοῦδε δὲ, ἐπακούσομαι (55). Ἐὰν δέ τις ταράττηται διὰ τὸ μὴ οὐ ψεύσασθαι τὸν Θεὸν τὰ μέλλοντα προεγνωκότα, ὡς τῶν πραγμάτων κατηναγκασμένων· λεκτέον πρὸς τὸν τοιοῦτον, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τῷ Θεῷ ἔγνωσται ἀραρότως τὸ μὴ ἀραρότως τόνδε τινὰ (56) τὸν ἄνθρωπον καὶ βεβαίως βούλεσθαι τὰ κρείττονα, ἢ οὕτω θελήσειν τὰ χείρονα, ὥστε ἀνεπίδεκτον αὐτὸν ἔσεσθαι μεταβολῆς τῆς ἐπὶ τὰ συμφέροντα. Καὶ πάλιν τάδε μέν τινα ποιήσω τῷδε εὐξομένῳ (57), ἐμοὶ γὰρ τοῦτο πρέπον ἐστὶν, οὐ ψεκτῶς μοι εὐξομένῳ, οὐδὲ ἀμελῶς περὶ τὴν εὐχὴν ἀναστραφησομένῳ· τῷ δὲ ἐπὶ ποσὸν (58) εὐξομένῳ, *ὑπερεκπερισσοῦ ὧν αἰτεῖται ἢ νοεῖ* δωρήσομαι τάδε τινά· ἐμοὶ γὰρ τόνδε πρέπει νικᾷν ἐν ταῖς εὐποιίαις καὶ χορηγεῖν πλείονα ὧν αἰτῆσαι κεχώρηκε· καὶ τῷδε μέν τινι τοιῷδε ἐσομένῳ τόνδε τὸν ἄγγελον λειτουργὸν ἐπιπέμψω, ἀπὸ τοῦδε ἀρξόμενον τοῦ χρόνου συνεργεῖν αὐτοῦ τῇ σωτηρίᾳ καὶ μέχρι τοῦδε συνεσόμενον· τῷδε δὲ τόνδε, φέρε εἰπεῖν, τὸν τοῦδε τιμιώτερον τῷ τοῦδε ἐσομένῳ κρείττονι· τοῦδε δέ τινος μετὰ τὸ ἐπιδεδωκέναι ἑαυτὸν λόγοις τοῖς διαφέρουσιν ὑπεκλυθησομένου καὶ παλινδρομήσοντος (59) ἐπὶ τὰ ὑλικώτερα, ἀποστήσω τόνδε τὸν κρείττονα συνεργόν· οὗ ἀποστάντος κατ' ἀξίαν αὐτόχειρ ὧν τις (60) ἥδε ἡ δύναμις καιρὸν εὑρηκυῖα τοῦ ἐπιβαίνειν τῇ ῥαθυμίᾳ, ἐπιστᾶσα ἐπὶ τάδε τινὰ τὰ ἁμαρτήματα αὐτὸν, ἕτοιμον ἑαυτὸν πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν δεδωκότα, προκαλέσεται. Οὕτως οὖν ἤδη οἱονεὶ ἐρεῖ ὁ προδιατασσόμενος τὰ ὅλα· ὅτι Ἀμὼς γεννήσει τὸν Ἰωσίαν, ὅστις οὐ ζηλώσει τὰ τοῦ πατρὸς πταίσματα, ἀλλὰ τυχὼν τῆσδε τῆς ἐπ' ἀρετὴν προτρεπούσης ὁδοῦ διὰ τῶνδε τῶν συνεσομένων, καλὸς ἔσται καὶ ἀγαθὸς, ὅστις κατασκάψει τὸ τοῦ Ἱεροβοὰμ κακῶς οἰκοδομηθὲν θυσιαστήριον. Οἶδα δὲ καὶ Ἰού-

A motu arbitrioque nostro effecturi sumus. Etsi enim (id modo supponere liceat) futura Deus non cognosceret, non eo minus hæc sumus effecturi, hæc volituri; rebus tamen id accidit ex præscientia divina, ut ordine ad universi gubernationem orbisque statum utilissimo disponantur singula quæ in nostra sunt potestate. Si ergo quodvis eorum quæ nostri sunt arbitrii cognitum est ipsi, ordinari a providentia quid cuique pro dignitate conveniat, rationi congruit, et quid ille aliquis oret, quomodo affectus sit, quid credat, quid sibi fieri velit, præcognosci; quo præcognito, tale aliquid consequenter providentiæ ordine comprehendi: Hunc orantem assidue, propter illam ipsam quam fundet orationem, exaudiam; hunc vero non exaudiam, B aut quod indignus sit qui exaudiatur, aut quod ea petiturus sit quæ nec ipsi capere expedit, nec me dare decet. Item propter hanc istius, verbi gratia, orationem ipsum non **208** exaudiam, propter illam exaudiam. Quod si quis eo turbetur quod cum Dei de rebus futuris præscientia falli non possit, quasi necessitas rebus afferatur, huic respondendum hoc ipsum a Deo necessario cognosci, nempe illum hominem non necessario nec firmiter velle meliora, aut sic pejora voliturum, ut mutationis in melius incapax futurus sit. Rursus hæc (ait Deus) illo orante faciam, decet enim me, cum nec oraturus sit indigne, neque negligenter circa orationem versaturus. Huic, cum aliquantulum oraverit, *super-* C *abundanter quam petit aut intelligit* [48], illa largiar: decet enim me beneficiis illum vincere et plura tribuere quam petere sit capax. Huic cum talis futurus sit, angelum illum mittam ministrum qui ab hoc tempore saluti ejus collaborare incipiat, et huc usque adsit; illi istum, verbi gratia, illo digniorem, cum ille hoc melior futurus sit. Ab hoc alio qui, postquam se excellentiori tradiderit doctrinæ, fractus erit et recurret ad terrena, optimum illum adjutorem avertam;, quo recedente, ut meruerit, pessima quædam hæcce potestas, nacta occasionem ut ipsius insidietur ignaviæ, prompta aderit et ad illa peccata provocabit, cum se ipse paratum ad peccandum præbuerit. Sic itaque dicturus ille putandus est qui præordinat omnia. D Amos gignet Josiam qui non æmulabitur patris peccata, sed hancce viam ad virtutem ducentem, illorum ope qui ipsi aderunt, nactus, vir bonus erit; qui et altare subvertet a Jeroboam male ædificatum. Judam novi cum inter homines Filius meus versabitur, bonum initio futurum; at perversum iri

[48] Ephes. III, 20.

(52) *Διατάττεται*, etc. Locum integrum sic legit Bentleius: Διατάττεσθαι ἀπὸ τῆς προνοίας τὸ κατ' ἀξίαν παντί τῳ εὔλογον· καὶ τὸ τί εὔξηται· ποίαν διάθεσιν ἔχων ὁ δεῖνα· πῶς πιστεύων· καὶ τί βουλόμενος αὐτῷ γενέσθαι, προκατειλῆφθαι.

(53) *Συνετῶς*. Forte legendum, συνεχῶς.

(54) *Εὔξασθαι*. Lege cum Bentleio, εὔξεσθαι.

(55) *Κατὰ τοῦδε δὲ ἐπακούσομαι*. Scribit Bentleius, κατὰ τήνδε δὲ ἐπακούσομαι.

(56) *Τόνδε τινά*. Sic recte habet codex ms. In quo male legit editor Oxoniensis, τὸν δή τινα.

(57) *Εὐξομένῳ*. Ita hoc loco et infra bis scriptum reperitur in codice manuscripto, in quo male antea lectum est, εὐξαμένῳ.

(58) *Ἐπὶ ποσόν*. Mallet Bentleius, ἐπὶ τόσον.

(59) *Παλινδρομήσοντος*. Male editio Oxoniensis, παλινδρομήσαντος.

(60) *Ἀποστάντος κατ' ἀξίαν αὐτόχειρ ὧν τις*. Legit Bentleius, ἀποστάντος κατ' ἀξίαν αὐτοῦ χείρων τις.

A deinde et in humana decisurum peccata, quem propterea æquum erit talia quædam pati. Hanc præscientiam forte de omnibus, certe de Juda et mysteriis aliis etiam Dei Filius habet, qui rerum futurarum evolutionem perspiciens, videt Judam, et quæ admissurus est peccata; ita ut hæc animo comprehendens, etiam ante natum Judam per Davidem dixerit: *Deus laudem meam ne tacueris* [49], et reliqua. Sciens itaque futura Deus et qualem contentionem habiturus sit ad pietatem Paulus: apud meipsum (inquit) ante initium rerum cum mundi opificium aggrediar, ipsum **209** seligam, et istis hominum salutis adjutricibus, simul ac natus erit, potestatibus commendabo, segregans illum ex utero matris: permittamque initio in juventute zelo cum B ignorantia conjuncto agitatum, pietatis prætextu eos persequi qui in Christum meum crediderint, et custodire vestimenta lapidantium servum meum et testem Stephanum [50]; ut post juvenilem petulantiam, deinceps occasione capta in meliora mutatus non glorietur coram me, sed dicat: *Non sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei* [51]; sentiensque futura in eum beneficia mea post suos in juventute pietatis specie lapsus, addat: *gratia autem Dei sum id quod sum* [52]; prohibitusque conscientia eorum quæ cum adhuc juvenis esset, adversus Christum patravit, non extollatur magnitudine revelationum quas meo beneficio accepturus est [53].

δαν, ἐπιδημήσαντός μου τοῦ Υἱοῦ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, κατὰ μὲν τὰς ἀρχὰς ἐσόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν, ὕστερον δὲ ἐκτραπησόμενον καὶ εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἁμαρτήματα ἐκπεσούμενον· ὅντινα ἐπὶ τούτοις εὔλογον ἔσται παθεῖν τάδε τινά. Ἡ δὲ πρόγνωσις αὕτη τάχα μὲν ἐπὶ πάντων, πάντως δὲ ἐπὶ Ἰούδα καὶ ἑτέρων μυστηρίων, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ γίνεται, ἑωρακότι τῇ κατανοήσει τοῦ ἐξελεγμοῦ (61) τῶν ἐσομένων τὸν Ἰούδαν καὶ τὰ ἁμαρτήματα τὰ ἁμαρτηθησόμενα αὐτῷ ὥστε μετὰ καταλήψεως αὐτὸν καὶ πρὶν γενέσθαι τὸν Ἰούδαν διὰ τοῦ Δαυὶδ εἰρηκέναι· *Ὁ Θεὸς τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς*, καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰδὼς δὲ τὰ μέλλοντα, καὶ ὁποῖον τόνον ἕξει πρὸς τὴν θεοσέβειαν ὁ Παῦλος· ἐν ἐμαυτῷ μὲν πρὶν κτίσαι τὸν κόσμον ἐπιβαλλόμενος τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας αὐτὸν ἐπιλέξομαι· καὶ ταῖσδε συνεργούσαις ἀνθρώπων σωτηρίᾳ δυνάμεσιν ἅμα τῷ γεννηθῆναι παραθήσομαι, ἀφορίζων αὐτὸν ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ ἐπιτρέπων κατὰ τὰς ἀρχὰς, ἐν νεότητι, ζήλῳ μετὰ ἀγνοίας ἐγγινομένῳ, προφάσει θεοσεβείας διώκειν τοὺς εἰς τὸν Χριστόν μου πεπιστευκότας, καὶ τηρεῖν τὰ ἱμάτια τῶν λιθοβολούντων τὸν θεραπευτήν μου καὶ μάρτυρα Στέφανον· ἵνα νεανιευσάμενος, ὕστερον ἀφορμῆς λαβόμενος καὶ μεταβαλλόμενος ἐπὶ τὰ βέλτιστα, μὴ καυχήσηται ἐνώπιον ἐμοῦ, ἀλλὰ λέγει (62)· *Οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ*· καὶ αἰσθόμενος τῆς ἐσομένης μου εἰς αὐτὸν εὐεργεσίας μετὰ τὰ ἐν νεότητι προφάσει θεοσεβείας πταίσματα, εἴπῃ (63)· *Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι*· καὶ κωλυόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ συνειδότος διὰ τὰ ὑπὸ νεανίου αὐτοῦ ἔτι τυγχάνοντος πεπραγμένα κατὰ Χριστοῦ, οὐχ ὑπερεπαρθήσεται τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἐπ' εὐεργεσίᾳ φανερωθησομένων αὐτῷ ἀποκαλύψεων.

C 7. Ad ea autem quæ objecta sunt de oratione ut sol oriatur, hæc dicenda. Est suum et soli arbitrium, quandoquidem ipse Deum cum luna laudat. Ait enim: *Laudate eum, sol et luna* [54]. Sic et arbitrium lunam et consequenter stellas omnes habere manifestum est: *Laudate* enim *eum, stellæ et lumen*. Ut igitur diximus nostro singulorum qui in terra versamur arbitrio uti Deum, et in aliquam terrenarum rerum utilitatem convenienter illa ordinasse, sic etiam existimandum est, arbitrio solis et lunæ et siderum, necessario illo et firmo et stabili et sapiente usum, ordinasse ornatum omnem cœli congruentesque universo siderum conversiones. Quod si de iis quæ a nostro arbitrio pendent, non frustra oro, multo minus de iis quæ in arbitrio sunt cœlestium D illorum siderum quorum ordinatus cursus rebus utilis est universis. Quanquam de terrenis quidem rebus dici potest, certas quasdam a circumstantibus species immitti quæ provocent id quod in nobis infirmum est, aut pronum ad deteriora, ut hæc vel

Καὶ πρὸς τὸ περὶ τῆς ἐπὶ τῷ ἀνατέλλειν (64) τὸν ἥλιον εὐχῆς ταῦτα λεκτέον· ἔστι τι καὶ τοῦ ἡλίου ἐφ' ἡμῖν, καὶ αὐτοῦ αἰνοῦντος μετὰ τῆς σελήνης τὸν Θεόν· *Αἰνεῖτε γὰρ αὐτὸν*, φησὶν, *ἥλιος καὶ σελήνη*. Δῆλον δ' ὅτι καὶ τῆς σελήνης καὶ ἀκολούθως πάντων τῶν ἀστέρων· *Αἰνεῖτε γὰρ αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς*. Ὥσπερ οὖν εἰρήκαμεν τὸ ἐφ' ἡμῖν (65) ἑκάστου τῶν ἐπὶ γῆς καταχρώμενον τὸν Θεὸν, εἴς τινα χρείαν τῶν ἐπὶ γῆς κατατεταχέναι εἰς δέον αὐτά· οὕτως ὑποληπτέον τῷ ἐφ' ἡμῖν ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρων, ἀραρότι καὶ βεβαίῳ ὄντι καὶ σταθηρῷ καὶ σοφῷ, διατεταχέναι πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν τῶν ἄστρων ἁρμονίως (66) τῷ παντὶ πορείαν καὶ κίνησιν. Καὶ εἰ περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἑτέρου (67) μὴ μάτην εὔχομαι, πολλῷ πλέον περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τῶν ἐν οὐρανῷ σωτηρίως τῷ παντὶ χορευόντων ἀστέρων· καίτοιγε ἔστιν εἰπεῖν περὶ τῶν ἐπὶ γῆς ὅτι τοιαίδε τινὲς προγενόμεναι (68) ἐκ τῶν περιεστώτων φαντασίαι προκαλοῦνται τὸ ἀβέβαιον ἡμῶν, ἢ τὸ ἐπὶ τὸ κρεῖττον (69) ῥεπτικὸν ἡμῶν πρὸς

[49] Psalm. CVIII, 1. [50] Act. XXII, 20. [51] I Cor. XV, 9. [52] Ibid., 10. [53] II Cor. XII, 7. [54] Psal. CXLVIII, 3.

(61) *Ἐξελεγμοῦ*. Idem legit, ἐξελιγμοῦ.
(62) *Λέγει*. Legit Bentleius, λέγῃ.
(63) *Εἴπῃ*. Sic habet codex ms. Male autem editio Oxoniensis, εἶπε.
(64) *Ἐπὶ τῷ ἀνατέλλειν*. Sic codex ms. Male vero editio Oxon., ἐπὶ τὸ ἀνατέλλειν. Quod autem subjicit Origenes de solis et aliarum stellarum libero arbitrio, id non discrepat ab ejus sententia qua soli, lunæ stellisque omnibus animam rationalem tribuit. Vide *Origenianorum* lib. II, q. 8.
(65) *Τὸ ἐφ' ἡμῖν*. Legit Bentleius, τῷ ἐφ' ἡμῖν.
(66) *Ἁρμονίως*. Idem legit, ἁρμοδίως.
(67) *Ἑτέρου*. Idem legit, ἡμετέρου.
(68) *Προγενόμεναι*. Idem legit, παραγενόμεναι.
(69) *Ἐπὶ τὸ κρεῖττον*. Idem legit ἐπὶ τὸ χεῖρον.

τὸ ποιῆσαι ἢ εἰπεῖν τάδε τινά, ἢ τάδε· ἐπὶ δὲ τῶν ἐν οὐρανῷ ποία δύναται ἐγγενομένη φαντασία ἐκστῆσαι καὶ μετακινῆσαι ἀπὸ τῆς ὠφελίμου τῷ κόσμῳ πορείας; ἕκαστον τῶν τοιαύτην (70) ψυχὴν ὑπὸ λόγου κατηρτισμένην καὶ περὶ τὴν αὐτῶν αἰτίαν ἐχόντων, καὶ τοιούτῳ σώματι αἰθερίῳ καὶ καθαρωτάτῳ χρωμένων.

Ἔτι δὲ οὐκ ἄλογον καὶ τοιούτῳ τινὶ παραδείγματι χρήσασθαι πρὸς τὸ προτρέψασθαι ἐπὶ τὸ εὔξασθαι καὶ ἀποτρέψασθαι τοῦ ἀμελεῖν τὴν εὐχήν (71). Ὥσπερ οὐκ ἔστι παιδοποιήσασθαι χωρὶς γυναικὸς καὶ τῆς εἰς παιδοποιίαν χρησίμου παραλαμβανομένης ἐνεργείας· οὕτως τῶνδε τινῶν οὐκ ἄν τις τύχοι μὴ οὕτως εὐξάμενος, μετὰ διαθέσεως τοιᾶσδε, πιστεύων οὕτως, οὐ πρὸ τῆς εὐχῆς τόνδε βιώσας τὸν τρόπον. B Οὐ βαττολογητέον οὖν, οὐδὲ μικρὰ αἰτητέον, οὐδὲ περὶ ἐπιγείων προσευκτέον, οὐδὲ μετὰ ὀργῆς καὶ τεταραγμένων λογισμῶν ἐπὶ τὴν προσευχὴν ἐλθετέον· ἀλλ' οὐδὲ χωρὶς καθαρεύσεως ἔστιν ἐπινοῆσαι γινομένην τῇ προσευχῇ σχολήν· ἀλλ' οὐδὲ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων οἷόν τε τυχεῖν τὸν εὐχόμενον, μὴ ἀπὸ τῆς καρδίας ἀφιέντα τῷ πεπλημμεληκότι καὶ συγγνώμης τυχεῖν ἀξιοῦντι ἀδελφῷ. Ὠφέλειαν δὲ ἐγγίνεσθαι τῷ ὃν δεῖ τρόπον εὐχομένῳ, ἢ ἐπὶ τοῦτο κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπειγομένῳ, πολλαχῶς ἡγοῦμαι συμβαίνειν. Καὶ πρῶτόν γε πάντως ὠνατό τι ὁ πρὸς τὸ εὔξασθαι (72) ταθεὶς κατὰ τὸν νοῦν, δι' αὐτῆς τῆς ἐν τῷ εὔχεσθαι καταστάσεως Θεῷ παρεστάναι ἑαυτὸν καὶ ἐκείνῳ λέγειν σχηματίσας, ὡς ἐφορῶντι καὶ παρόντι· ὥσπερ C γὰρ αἱ τοιαίδε φαντασίαι καὶ ὑπομνήσεις, τῶνδέ τινων περὶ τὰ ὧν γεγόνασιν αἱ ὑπομνήσεις, μολύνουσι τοὺς λογισμοὺς τοὺς ἐν ταῖσδε ταῖς φαντασίαις γεγενημένους· τὸν αὐτὸν τρόπον πιστέον, ὀνησιφόρον εἶναι μνήμην πεπιστευμένου (73) τοῦ Θεοῦ, καὶ κατανοοῦντος τὰ ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς ψυχῆς κινήματα· ῥυθμιζούσης ἑαυτὴν ἀρέσκειν ὡς παρόντι καὶ ἐποπτεύοντι καὶ φθάνοντι ἐπὶ πάντα νοῦν, τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ ἐρευνῶντι νεφρούς. Ἵνα γὰρ καθ' ὑπόθεσιν μηδεμία ἔτι παρὰ ταύτην ὠφέλεια γένηται τῷ καταστήσαντι αὐτοῦ τὸν λογισμὸν εἰς τὸ εὔχεσθαι, οὐ τὸ τυχὸν ἐννοητέον λαβεῖν τὸν οὕτως εὐλαβῶς ἑαυτὸν ῥυθμίσαντα ἐν τῷ τῆς εὐχῆς καιρῷ. Τοῦτο δὲ γινόμενον πολλάκις ὅσων ἀφίστησιν ἁμαρτημάτων, καὶ D ἐφ' ὅσα φέρει τῶν κατορθωμάτων, ἴσασι τῇ πείρᾳ οἱ συνεχέστερον τῷ εὔχεσθαι ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες. Εἰ γὰρ ὑπόμνησις καὶ ἀναπόλησις ἐλλογίμου ἀνδρὸς καὶ ὠφελημένου ἐν σοφίᾳ, ἐπὶ ζῆλον ἡμᾶς αὐτοῦ προκαλεῖται, καὶ πολλάκις ἐμποδίζει ὁρμὰς τὰς ἐπὶ τὸ χεῖρον· πόσῳ πλέον Θεοῦ τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς ὑπόμνησις μετὰ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐχῆς ὀνίνησι τοὺς πείσαντας ἑαυτούς, ὅτι παρόντι καὶ ἀκούοντι παρεστήκασι καὶ λέγουσι Θεῷ.

Κατασκευαστέον δὲ ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν τὰ εἰρημένα, τοῦτον τὸν τρόπον· ἐπαίρειν δεῖ ὁσίας (74) χεῖρας τὸν εὐχόμενον, διὰ τοῦ ἀφιέναι ἑκάστῳ τῶν

A illa dicamus aut faciamus; in cœlestibus vero quænam potest immissa species ab eo cursu qui mundo utilis est avertere ac dimovere? cum singula etiam citra harumce specierum causam ejusmodi animam habeant ratione compositam, et ejusmodi corpore æthereo purissimoque utantur.

8. Præterea non absurdum erit uti hujusmodi quodam exemplo ut homines ad orandum impellamus, et avertamus ab oratione negligenda. Ut liberi procreari non **210** possunt nisi adhibita muliere eoque actu qui ad eam rem utilis est; sic ille aliquis hæc vel illa non accipiet nisi sic oraverit hoc affectus modo, hac fide, et nisi hanc ante orationem vitam duxerit. Itaque non est multum loquendum, non exigua petenda, nec de terrenis rogandum, nec cum ira aut animo perturbato ad orationem accedendum. Sed neque sine puritate intelligere licet quomodo quis orationi vacare possit, nec remissionem peccatorum potest orans consequi nisi ex corde remiserit fratri illatæ veniam injuriæ postulanti. Jam quod orantem eo quo oportet modo vel ad id pro viribus properantem adjuvet, multis arbitror modis evenire posse. Ac primum quidem omnino utile erit si quis ad orandum mente intentus, per ipsum quem inter orandum habebit statum ita se composuerit quasi qui Deo astet et cum ipso loquatur tanquam inspiciente ac præsente. Sicut enim certæ quædam imagines rerum memoria repetitæ eas inquinant cogitationes quæ oboriuntur cum illæ species animo obversantur, eodem modo credibile est utilem esse recordationem Dei qui præsens est, quique motus animæ omnes etiam penitissimos deprehendit: dum se illa componit, ut tanquam præsenti, inspicienti, et ad omnem mentem pervenienti placeat ei qui examinat corda et scrutatur renes. Ut enim supponamus nullam aliam utilitatem accessuram ei qui sic mentem ad orationem composuerit, non modicum fructum capere intelligendus est qui ipso orationis tempore ita se pie composuerit. Hoc vero si frequenter fiat, quot a peccatis avertat, quot ad virtutes impellat, experientia norunt ii qui orationi se assidue dediderunt. Si enim cordati sapientisque viri recordari ejusque speciem mente revolvere, æmulatione nos provocat, nostrosque in deteriora impetus sæpe retardat: quanto magis Dei omnium parentis orationi conjuncta recordatio eos adjuvat qui sibi persuaserunt præsenti se ac audienti Deo et astare et loqui.

9. Verum ea quæ dicta sunt, divinis Scripturis probanda sunt hoc modo: oportet orantem levare puras manus, acceptas omnibus injurias remittendo,

(70) *Ἕκαστον τῶν τοιαύτην*. Idem legit, ἑκάστου αὐτῶν τοιαύτην. Paulo post lego, καὶ παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν.

(71) *Τὴν εὐχήν*. Idem legit, τῆς εὐχῆς.

(72) *Πρὸς τὸ εὔξασθαι*. Legit Bentleius, πρὸς τῷ εὔξασθαι. Scribendum aliis videtur, πρὸ τοῦ εὔξασθαι.

(73) *Πεπιστευμένου*. Legendum videtur Bentleio, ἐφισταμένου vel ἐπισταμένου.

(74) *Ὁσίας*. Textus vulgatus, ὁσίους.

omnemque ex animo ita perturbationem ejiciendo, ut nemini sit iratus. Item ne alienis cogitationibus mens obfuscetur, oportet orationis tempore eorum omnium oblivisci quæ ab oratione aliena sunt. Quem animi statum quis **211** dubitet felicissimum esse, ut docet Paulus in prima ad Timotheum Epistola dicens : *Volo ergo viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione* [55]. Mulierem præterea, maxime cum orat, oportet compositam et ornatam esse animo et corpore, atque, imprimis cum orat, Deum revereri, ac omnem intemperantem muliebremque recordationem ex animæ præcipua parte expellere ; ornari vero non in tortis crinibus et auro et margaritis aut veste pretiosa, sed quibus decet mulierem pietatem promittentem ornari. Miror autem si quis dubitet beatam vel ex illa sola mentis habitudine prædicare mulierem quæ se talem ad orationem exhibuerit : quod in eadem Epistola docuit Paulus his verbis : *Similiter et mulieres in habitu ornato cum verecundia et sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus aut auro et margaritis et veste pretiosa ; sed quod decet mulieres promittentes pietatem per bona opera* [56]. Quin et David propheta multa alia dicit habere sanctum virum orantem : quæ non importune apponemus, quo magis appareat utilissimus esse, vel si solus adesse intelligatur, habitus et ad orandum apparatus illius qui se totum Deo commiserit. Ait ergo : *Ad te levavi oculos meos qui habitas in cœlis* [57] ; et *Ad te levavi animam meam, Deus* [58]. Cum enim mentis oculi sic elevati sunt ut jam terrenis non immorentur, nec eorum quæ materia constant, speciebus impleantur, suntque adeo sublimes, ut corruptibilia quæque despiciant, eique uni vacent ut Deum cogitent, audientemque reverenter ac modeste alloquantur : quidni plurimum jam profecerint illi oculi, *revelata facie gloriam Domini speculantes et in eamdem imaginem transformati a claritate in claritatem* [59]? Tunc enim divinioris cujusdam effluxum intelligentiæ participant, ut ex his liquet : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* [60]. Jam vero anima elevata, Spiritum secuta, a corpore segregata, nec secuta tantum Spiritum, sed et in ipsum mutata (quod illa docent : *Ad te levavi animam meam*), quidni, deposita animæ natura, spiritualis efficiatur? Quod si præclara res est injuriarum oblivio, adeo ut omnis in ea lex quasi compendio contineatur juxta Jeremiam prophetam, cum ait : *Non hæc mandavi patribus vestris exeuntibus de Ægypto, sed hoc mandavi :* **212** *Unusquisque proximo suo in corde injuriam non recordetur* [61] ; ad orationem vero cum injuriarum oblivione acceden-

A εἰς αὐτὸν πεπλημμεληκότων, τὸ τῆς ὀργῆς πάθος ἐξαφανίσαντα ἀπὸ τῆς ψυχῆς καὶ μηδενὶ θυμούμενον· πάλιν τε δεῖ ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐπιθολοῦσθαι τὸν νοῦν ὑπὸ ἑτέρων λογισμῶν, πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν ἔξω τῆς εὐχῆς κατὰ τὸν καιρὸν ἐν ᾧ τις εὔχεται. Τοιοῦτον δὲ εἶναι, πῶς οὐχ ἔστι μακαριώτατον, ὡς διδάσκει Παῦλος ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον, λέγων· *Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίας* (75) *χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμῶν.* Ἀλλὰ πρὸς τούτοις τὴν γυναῖκα χρὴ ἔχειν, μάλιστα εὐχομένην, τὸ κατεσταλμένον καὶ τὸ κόσμιον ψυχῇ καὶ σώματι, πάντων μᾶλλον ἐξαιρέτως καὶ ὅτε εὔχεται αἰδουμένην τὸν Θεὸν καὶ πᾶσαν ἀκόλαστον καὶ γυναικείαν ὑπόμνησιν ἐξορίσασαν ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ, καὶ κεκοσμημένην οὐκ ἐν πλέγμασι καὶ
B χρυσῷ ἢ μαργαρίταις ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ' οἷς πρέπον (76) ἐστὶ κεκοσμῆσθαι γυναῖκα θεοσέβειαν ἐπαγγελλομένην. Θαυμάζω δὲ εἰ διστάξαι τις ἂν μακαρίαν ἐκ μόνης τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἀποφήνασθαι τὴν εἰς τὸ εὔχεσθαι τοιαύτην ἑαυτὴν παραστήσασαν, ὡς ἐδίδαξεν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ ὁ Παῦλος λέγων· *Γυναῖκας ὡσαύτως ἐν καταστολῇ κοσμίως* (77) *μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς· μὴ ἐν πλέγμασι, καὶ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ· ἀλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν δι' ἔργων ἀγαθῶν.* Καὶ ὁ προφήτης δὲ Δαυὶδ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα φησὶν ἔχειν εὐχόμενον τὸν ἅγιον· καὶ ταῦτα δὲ οὐκ ἀκαίρως παραθετέον, ἵνα φανερὰ ἡμῖν γένηται τὰ
C μέγιστα ὠφελοῦσα, κἂν μόνη νοηθῇ, ἡ σχέσις καὶ εἰς τὸ εὔχεσθαι παρασκευὴ τοῦ ἀνατεθεικότος ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. Φησὶν οὖν· *Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ·* καί· *Πρὸς σὲ ἦρα τὴν ψυχήν μου, ὁ Θεός.* Ἐπαιρόμενοι γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ διανοητικοῦ ἀπὸ τοῦ προσδιατρίβειν τοῖς γηΐνοις καὶ πληροῦσθαι φαντασίας τῆς ἀπὸ τῶν ὑλικωτέρων, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὑψούμενοι ὥστε καὶ ὑπερκύπτειν τὰ γεννητὰ καὶ πρὸς μόνῳ τῷ ἐννοεῖν τὸν Θεὸν, κἀκείνῳ σεμνῶς καὶ πρεπόντως τῷ ἀκούοντι ὁμιλεῖν γίνεσθαι, πῶς οὐχὶ τὰ μέγιστα ἤδη ὤνησαν αὐτοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς (78) *ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζομένους, καὶ τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφουμένην* (79) *ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν;* ἀπορροῆς γὰρ νοητοῦ τινος θειοτέρου μεταλαμ-
D βάνουσι τότε· ὅπερ δηλοῦται ἐκ τοῦ, *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε.* Καὶ ἡ ψυχὴ δὲ ἐπαιρομένη καὶ τῷ Πνεύματι ἑπομένη, τοῦ τε σώματος χωριζομένη, καὶ οὐ μόνον ἑπομένη τῷ Πνεύματι, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ γινομένη· (ὅπερ δηλοῦται ἐκ τοῦ, *Πρὸς σὲ ἦρα τὴν ψυχήν μου*·) πῶς οὐχὶ ἤδη ἀποτιθεμένη τὸ εἶναι ψυχὴ, πνευματικὴ γίνεται (80) ; Εἰ δὲ μέγιστόν ἐστι κατόρθωμα ἀμνησικακία,

[55] I Tim. II, 8. [56] Ibid. 9, 10. [57] Psal. CXXII, 1. [58] Psal. XXIV, 1. [59] II Cor. III, 18. [60] Psal. IV, 7. [61] Jerem. VII, 22, 23 ; Zach. VII, 9.

(75) *Ὁσίας.* Sic habet codex ms. Editio Oxoniensis, ὁσίους.

(76) *Ἀλλ' οἷς πρέπον.* Ita codex ms. Male vero editio Oxoniensis, ἀλλ' ὡς πρέπον.

(77) *Κοσμίως.* Ita codex ms. Editio autem Oxoniensis, κοσμίῳ.

(78) *Αὐτοὺς τοὺς ὀφθαλμούς.* Bentleius delet τοὺς ὀφθαλμούς, et pro αὐτούς, legit ἑαυτούς.

(79) *Μεταμορφουμένην.* Idem legit, μεταμορφουμένους.

(80) Vide. l. II *Origenian.*, quæst. 6.

ὡς, κατὰ τὸν προφήτην Ἱερεμίαν, πάντα ἀνακεφαλαιοῦσθαι τὸν νόμον ἐν αὐτῷ, λέγοντα· *Οὐ ταῦτα ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένων αὐτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου· ἀλλὰ τοῦτο ἐνετειλάμην· Ἕκαστος τῷ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ μὴ μνησικακείτω·* ἀπὸ μνησικακίας (81) δὲ ἥκοντες ἐπὶ τὸ εὔχεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος φυλάσσομεν ἐντολὴν, λέγοντος· *Ἐὰν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος·* δηλονότι (82) τοιοῦτοι ἱστάμενοι πρὸς τὸ εὔξασθαι, τὰ κάλλιστα ἤδη κεκτήμεθα.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς καθ' ὑπόθεσιν εἴρηται, καὶ εἰ μηδὲν ἡμῖν ἐπακολουθήσει εὐχομένοις, ὅτι τὰ κάλλιστα κερδαίνομεν, τὸ καθὸ δεῖ εὔχεσθαι νενοηκότες καὶ κατορθοῦντες· σαφὲς δὲ ὅτι ὁ οὕτως εὐχόμενος ἔτι λαλῶν ἀκούσεται, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἐπακούοντος ἐνορῶν, τὸ *Ἰδοὺ πάρειμι·* πᾶσαν τὴν πρὸς τὴν Πρόνοιαν δυσαρέστησιν πρὶν εὔξασθαι ἀποβεβληκώς. Τοῦτο γάρ ἐστι δηλούμενον ἐκ τοῦ, *Ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ·* τοῦ εὐαρεστουμένου τοῖς γινομένοις, ἐλευθέρου ἀπὸ παντὸς δεσμοῦ γεγενημένου, καὶ μὴ ἀντιχειροτονοῦντος τῷ Θεῷ, ἃ βούλεται πρὸς γυμνάσιον ἡμῶν διατασσομένῳ· ἀλλὰ μηδὲ κατὰ τὸ κρυπτὸν τῶν λογισμῶν γογγύζοντος χωρὶς ἀκουστῆς ἀνθρώποις φωνῆς· ὅντινα γογγυσμὸν, δίκην πονηρῶν οἰκετῶν οὐκ ἐν φανερωτέρῳ αἰτιωμένων τὰς προστάξεις τῶν δεσποτῶν, γογγύζουσιν οἱ μὴ τολμῶντες μὲν φωνῇ καὶ ὅλῃ ψυχῇ κακολογεῖν ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσι τὴν πρόνοιαν· οἱονεὶ δὲ βουλόμενοι καὶ τὸν τῶν ὅλων Κύριον ἐφ' οἷς δυσαρεστοῦνται λαθεῖν. Καὶ οἶμαι τοῦτ' εἶναι καὶ τὸ ἐν Ἰώβ· *Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσιν οὐδὲν ἥμαρτεν Ἰὼβ τοῖς χείλεσιν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ·* ἐπὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ πειρασμοῦ ἀναγεγραμμένου· *Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσιν οὐδὲν ἥμαρτεν Ἰὼβ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.* Ὃ δὴ προστάσσων μὴ δεῖν (83) γίνεσθαι ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ὁ λόγος φησί· *Πρόσεχε μήποτε γένηται ῥῆμα κρυπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἀνόμημα, λέγων, Ἐγγίζει τὸ ἔτος τὸ ἕβδομον*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ τοίνυν οὕτως εὐχόμενος τοσαῦτα προωφεληθεὶς (84) ἐπιτηδειότερος γίνεται ἀνακραθῆναι τῷ *πεπληρωκότι τὴν πᾶσαν οἰκουμένην* (85) *τοῦ Κυρίου Πνεύματι*, καὶ τῷ πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν πεπληρωκότι διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος (86) οὕτως· *Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος;* Ἔτι δὲ (87) διά τε τῆς προειρημένης καθαρεύσεως, καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ μέσον καὶ τῶν μὴ γινωσκόντων αὐτὸν ἑστηκότος Λόγου Θεοῦ, οὐδενὸς ἀπολειπομένου τῆς εὐχῆς μεθέξει, συνευχομένου πρὸς τὸν Πατέρα τῷ ὑπ' αὐτοῦ μεσιτευομένῳ· ἀρχιερεὺς γὰρ τῶν προσφορῶν ἡμῶν καὶ πρὸς τὸν Πατέρα παράκλητός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· εὐχόμενος ὑπὲρ τῶν εὐχομένων, καὶ συμπαρακαλῶν τοῖς παρακαλοῦσιν, οὐκ ἂν ὡς ὑπὲρ οἰκείων εὐξάμενος (88) τῶν

A tes custodimus Servatoris præceptum dicentis : *Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adversus aliquem* [62]; perspicuum est nos quando sic affecti stamus ad orandum, optima jam esse consecutos.

10. Atque hæc ex illa dicta sunt hypothesi etsi nihil aliud ex oratione nostra sequeretur, optima tamen nos lucrari si quomodo oporteat orare intellexerimus, et re adimpleverimus. Manifestum autem est eum qui sic orat, dum adhuc loquitur, exaudientis virtuti attendentem, auditurum esse illud : *Ecce adsum ;* deposita ante orationem omni de providentia anxietate. Hoc enim illa sibi volunt : *Si abstu-* B *leris a te colligationem , et manuum extensionem, et verbum murmurationis* [63]; nam qui omnibus acquiescit quæ fiunt, is ab omni vinculo liber est, nec unquam extendit manus in Deum omnia quæ vult ad nostram exercitationem ordinantem , sed nec occultis quidem cogitationibus murmurat, neque voce quæ ab hominibus audiri possit ; quemadmodum more nequam servorum imperata dominorum non palam incusantium , murmurant ii qui voce et tota anima de his quæ accidunt maledicere providentiæ non audent quidem, sed videntur ipsum etiam omnium Dominum id celare velle quod impatienter ferunt. Et hoc esse puto quod in Job dicitur : *In omnibus his quæ acciderunt ei, nihil peccavit Job labiis coram Domino ;* cum de tentatione quæ præ- C cesserat, scriptum sit : *In omnibus his quæ acciderunt ei, nihil peccavit Job coram Domino* [64]. Præceptum autem quo id fieri vetatur, in Deuteronomio sic ait : *Attende ne fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas, dicens, Appropiat annus septimus* [65], et reliqua. Igitur qui sic oraverit, cum tot jam commoda perceperit, magis idoneus fit commisceri *Spiritui Domini qui replevit orbem terrarum* [66]; eique qui terram totam ac cœlum implet et per prophetam sic ait : *Nunquid non cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus* [67]? Præterea per prædictam puritatem etiam particeps erit orationis Verbi Dei quod etiam stat in medio eorum qui ipsum non agnoscunt, nec cujusquam precibus, D deest, et cum eo cujus mediator est, una Patrem orat. Pontifex enim oblationum nostrarum et apud Patrem advocatus est Filius Dei ; orat pro orantibus, exhortatur cum exhortantibus. Non tamen pro his oraverit quasi pro familiaribus qui per ipsum assidue non orant, **213** neque eorum quasi jam suorum patronus erit apud Deum qui non obe-

[62] Marc. XI, 25. [63] Isa. LVIII, 9. [64] Job I, 22 et II, 10. [65] Deut. XV, 9. [66] Sap. I, 7. [67] Jerem. XXIII, 24.

(81) *Ἀπὸ μνησικακίας.* Idem corrigit, ἀπ' ἀμνησικακίας.
(82) *Δηλονότι.* Idem scribit, δῆλον ὅτι.
(83) *Μὴ δεῖν.* Sic optime habet codex ms. ; perperam autem editio Oxoniensis, μηδέν.
(84) *Προωφεληθείς.* Sic habet codex manuscriptus ; editio vero Oxoniensis, προσωφεληθείς.
(85) *Οἰκουμένην.* Lego cum Domino Claudio Fleury, οἰκουμένην.
(86) *Λέγοντος.* Lego cum Bentleio, λέγοντι.
(87) *Ἔτι δέ.* Sic codex ms. Editio autem Oxon., ἔστι δέ.
(88) *Εὐξάμενος.* Legit Bentleius, εὐξόμενος.

diunt præceptis ab ipso traditis, oportere semper A orare et non deficere. Scriptum est enim : *Dicebat autem et parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare et non deficere : Judex quidam erat in quadam civitate* [68], et reliqua. Item in iis quæ præcedunt : *Et ait ad illos : Quis vestrum habebit amicum, et ibit ad illum media nocte, et dicet illi : Amice, commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus venit de via ad me, et non habeo quod ponam ante illum* [69] ? Et paulo post : *Dico vobis, etsi non dabit illi surgens eo quod amicus ejus sit, propter improbitatem tamen ejus surget, et dabit illi quotquot habet necessarios* [70]. Ecquis eorum qui ori Christi veracissimo credunt, ad impigre orandum non accendatur his verbis : *Petite et dabitur vobis, omnis enim qui petit accipit* [71] ? Bonus enim Pater B panem vivum petentibus nobis, non autem lapidem quem adversarius vult et Jesu et discipulis ejus cibum fieri, dat iis qui spiritum adoptionis ab ipso acceperunt. *Dat* etiam *Pater bonum datum pluens e cælo petentibus se* [72].

A μὴ δι' αὐτοῦ συνεχέστερον εὐχομένων, οὐδ' ἂν ὡς ὑπὲρ ἤδη ἰδίων παράκλητος ἐσόμενος πρὸς τὸν Θεὸν τῶν μὴ πειθομένων ταῖς εἰς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν διδασκαλίαις· *Ἔλεγε γὰρ*, φησὶ, *παραβολὴν πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν· Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει*, καὶ τὰ ἑξῆς· Καὶ ἐν τοῖς πρὸ τούτων· *Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονύκτιον* (89), *καὶ εἴπῃ αὐτῷ· Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους, ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρὸς μὲ, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ·* καὶ μετ' ὀλίγα· *Λέγω ὑμῖν εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ, ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ, ὅσων χρῄζει*. Τίς δὲ μὴ προτραπῇ τῶν τῷ ἀψευδεῖ στό- B ματι πιστευόντων Ἰησοῦ, ἀόκνως εὔχεσθαι, λέγοντος· *Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει* ; ἐπεὶ ὁ χρηστὸς Πατὴρ τὸν ζῶντα ἄρτον αἰτούντων ἡμῶν αὐτὸν, οὐχ ὃν βούλεται λίθον τροφὴν γενέσθαι τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ ἀντικείμενος, δίδωσι τοῖς τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας εἰληφόσιν ἀπὸ τοῦ Πατρός· καὶ *δίδωσιν ὁ Πατὴρ τὸ ἀγαθὸν δόμα ὕων ἐξ οὐρανοῦ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν* (90).

11. Neque vero pontifex solus orat cum rite orantibus, sed et angeli qui magis gaudent *in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente quam super nonaginta novem justis qui non indigent pœnitentia* [73]; sanctorum item qui jam dormierunt animæ. Quæ inde patent quod Raphael obtulerit Deo rationabile obsequium Tobiæ et Saræ. (Nam post utriusque orationem *exaudita est*, inquit Scriptura, *deprecatio utrorumque coram gloria magni Raphael, et missus est ad sanandum ambos* [74]. Quin et ipse Raphael cum aperit quid ex mandato Dei erga utrumque tanquam angelus præstiterit, ait : *Et nunc quando orasti tu et nurus tua Sara, ego obtuli memoriale orationis vestræ coram Sancto*. Et post pauca: *Ego sum Raphael unus ex septem angelis qui offerunt orationes sanctorum et ingrediuntur in conspectu gloriæ Sancti* [75]. Itaque juxta Raphaelis sermonem : *Bonum oratio cum jejunio et eleemosyna et justitia* [76].) Item quod Jeremias, ut in Machabæorum libris habetur, *apparuerit canitie et gloria eximius ita ut mirabilis quædam et maximi decoris fuerit præstantia circa illum ; extenderitque dexteram et dederit Judæ gladium aureum* [77] ; de quo testatus est alius sanctus qui ante obierat : *Hic est qui multum* 214 *orat pro populo et sancta civitate, Jeremias propheta*

Οὐ μόνος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τοῖς γνησίως εὐχομένοις συνεύχεται, ἀλλὰ καὶ οἱ *ἐν οὐρανῷ χαίροντες ἄγγελοι ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενήκοντα ἐννέα δικαίοις, οἳ οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας*· αἵ τε τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων ψυχαί (91)· ἅτινα δηλοῦται, Ῥαφαὴλ μὲν προσφέροντος περὶ Τωβὴτ καὶ Σάῤῥας λογικὴν ἱερουργίαν τῷ C Θεῷ· — μετὰ γὰρ τὴν εὐχὴν ἀμφοτέρων *εἰσηκούσθη*, φησὶν ἡ Γραφὴ, *προσευχὴ ἀμφοτέρων ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Ῥαφαὴλ, καὶ ἀπεστάλη* (92) *ἰάσασθαι τοὺς δύο*. Καὶ αὐτὸς δὲ Ῥαφαὴλ, φανερῶν ἑαυτοῦ ὡς ἀγγέλου τὴν κατὰ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀμφοτέρους οἰκονομίαν, φησί· *Καὶ νῦν ὅτι προσηύξω* (93) *σὺ καὶ ἡ νύμφη σου Σάῤῥα, ἐγὼ προσήγαγον τὸ μνημόσυνον τῆς προσευχῆς ὑμῶν ἐνώπιον τοῦ Ἁγίου*· καὶ μετ' ὀλίγα· *Ἐγώ εἰμι Ῥαφαὴλ εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων οἳ προσαναφέρουσι* (94) *καὶ εἰσπορεύονται ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ Ἁγίου*. Κατὰ τὸν λόγον γοῦν τοῦ Ῥαφαὴλ, *ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης καὶ δικαιοσύνης*· — Ἱερεμίου δὲ, ὡς ἐν τοῖς *Μακκαβαϊκοῖς, ἐπιφαινομένου πολιᾷ καὶ δόξῃ διαφέροντος*, D *ὡς θαυμαστήν τινα καὶ μεγαλοπρεπεστάτην εἶναι τὴν περὶ αὐτὸν ὑπεροχήν· καὶ προτείνοντος*

[68] Luc. XVIII, 1. [69] Luc. XI, 5, 6. [70] Ibid., 8. [71] Ibid., 9. [72] Ibid., 13. [73] Luc. XV, 7. [74] Tob. III, 24. [75] Tob. XII, 12, 15. [76] Ibid., 8. [77] II Mac. XV, 13.

(89) *Μεσονύκτιον*. Sic recte codex ms. Male vero ed. Oxon., μεσονυκτίου.

(90) *Δίδωσιν ὁ Πατὴρ τὸ ἀγαθὸν δόμα ὕων ἐξ οὐρανοῦ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν*. Sic habet codex ms. Editio autem Oxoniensis, δίδωσιν ὁ Πατὴρ ὑμῶν ἐξ οὐρανοῦ τὸ ἀγαθὸν δόμα τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν. Textus Vulgatus apud Lucam XI, 13, habet, ὁ Πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.

(91) *Αἵ τε τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων ψυχαί*. Hæc quæ hoc loco exhibet codex manuscriptus, perperam ab editore Oxoniensi rejecta sunt infra post Scripturæ locum Tob. XII, 8, ante istas voces, Ἱερεμίου δὲ ὡς ἐν τοῖς *Μακκαβαϊκοῖς*.

(92) *Τοῦ μεγάλου Ῥαφαὴλ, καὶ ἀπεστάλη*. Sic codex ms. Forte legendum, τοῦ μεγάλου· καὶ Ῥαφαὴλ ἀπεστάλη.

(93) *Ὅτι προσηύξω*. Lego, ὅτε προσηύξω.

(94) *Προσαναφέρουσι*. Ex vulgato Tobiæ textu Græco addendum est, τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων, quod omissum est in Origenis codice manuscripto.

τὴν δεξιὰν, παραδιδόντος τε τῷ Ἰούδᾳ ῥομφαίαν A χρυσῆν· ᾧ ἐμαρτύρει ἄλλος ἅγιος προκεκοιμηνένος, λέγων· *Οὗτός ἐστιν ὁ προσευχόμενος πολλὰ περὶ τοῦ λαοῦ, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως, Ἱερεμίας ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης.* Καὶ γὰρ ἄτοπον, τῆς γνώσεως δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι (95) ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῖς ἀξίοις φανερουμένης, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἀποκαλυπτομένης, μὴ τὸ ἀνάλογον καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν νοεῖν, τότε κυρίως τῶν προπαρασκευασαμένων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τελειουμένων. Μία δὲ κυριωτάτων ἀρετῶν κατὰ τὸν θεῖον λόγον ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣν πολλῷ μᾶλλον προσεῖναι τοῖς προκεκοιμημένοις ἁγίοις πρὸς τοὺς ἐν βίῳ ἀγωνιζομένους, ἀναγκαῖον νοεῖν, παρὰ τοὺς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀσθενείᾳ τυγχάνοντας, καὶ συναγωνιζομένους τοῖς ὑποδεεστέροις· οὐ μόνον ἐνταῦθα τοῦ, B *Εἰ πάσχει μέλος ἕν, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, καὶ εἰ δοξάζεται μέλος ἕν, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη*, τοῖς φιλαδέλφοις ἐγγινομένου· πρέπον γάρ ἐστι καὶ τῇ τῶν ἔξω τῆς παρούσης ζωῆς ἀγάπῃ λέγειν (96)· *Ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι*; Καὶ ταῦτα τοῦ Χριστοῦ ὁμολογοῦντος καθ' ἕκαστον τῶν ἀσθενούντων ἁγίων ἀσθενεῖν· ὁμοίως καὶ ἐν φυλακῇ εἶναι, καὶ γυμνιτεύειν, ξενιτεύειν τε καὶ πεινᾷν, καὶ διψᾷν· τίς γὰρ ἀγνοεῖ τῶν ἐντυγχανόντων τῷ Εὐαγγελίῳ τῇ ἐφ' ἑαυτὸν ἀναφορᾷ τῶν συμβαινόντων τοῖς πιστεύουσι λογιζόμενον τὸν Χριστὸν ἴδια εἶναι παθήματα; Οἱ δὲ *ἄγγελοι* (97) *τοῦ Θεοῦ προσελθόντες τῷ Ἰησοῦ διηκόνουν* C *αὐτῷ*, καὶ μὴ πρέπον ἐστὶν ἡμᾶς πρὸς ὀλίγον νοεῖν γεγονέναι τὴν τῶν ἀγγέλων πρὸς τὸν Ἰησοῦν διακονίαν, τῆς σωματικῆς αὐτοῦ παρὰ ἀνθρώποις ἐπιδημίας, καὶ αὐτοῦ ἔτι ἐν μέσῳ τῶν πιστευόντων οὐχ ὡς ἀνακειμένου, ἀλλ' ὡς διακονοῦντος· πόσους (98) εἰκὸς ἀγγέλους, διακονοῦντας τῷ Ἰησοῦ βουλομένῳ συνάγειν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ κατὰ ἕνα ἕνα καὶ ἀθροίζειν τοὺς ἀπὸ τῆς διασπορᾶς, τούς τε φοβουμένους καὶ ἐπικαλουμένους σώζοντι, μᾶλλον τῶν ἀποστόλων συνεργεῖν τῇ αὐξήσει καὶ τῷ πληθυσμῷ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ προεστῶτάς τινας τῶν Ἐκκλησιῶν ἀγγέλους λέγεσθαι παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ *Ἀποκαλύψει*; Οὐ γὰρ μάτην οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνουσι καὶ καταβαίνουσι ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὁρώμενοι τοῖς τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως πεφωτισμένοις ὀφθαλμοῖς. D Καὶ παρ' αὐτὸν οὖν τὸν καιρὸν τῆς εὐχῆς ὑπομιμνησκόμενοι ὑπὸ τοῦ εὐχομένου ὧν δεῖται ὁ εὐχόμενος, ἃ δύνανται ὡς καθολικὴν εἰληφότες ἐντολὴν ἐπιτελοῦσι. Χρηστέον δὴ εἰκόνι τινὶ τοιαύτῃ εἰς τὸν λόγον τοῦτον πρὸς τὸ παραδέξασθαι (99) τὸ νενοημένον ἡμῖν. Παρέστω τις ἰατρὸς δικαιοσύνης πεφροντικὼς εὐχο-

Dei [78]. Etenim absurdum est cum in hac vita per speculum tantum et in ænigmate sancti videant, in futura autem facie ad faciem sint visuri, non idem proportione quadam de reliquis existimare virtutibus, maxime cum ibi perficiantur quæ comparantur in hac vita. Una autem e præcipuis virtutibus juxta divinum sermonem est charitas in proximum, quam ii qui jam dormierunt sancti multo magis in eos qui in vita militant, habere putandi sunt, quam ii qui etiamnum in humana sunt infirmitate imbecilliorumque pugnam adjuvant; neque enim hic tantum illud per fraternam charitatem impletur: *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra* [79]; nam et eorum decet charitatem B qui ex hac vita excesserunt dicere: *Sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* [80]? maxime cum Christus professus sit in quolibet se sanctorum infirmo infirmum esse; pariterque et in carcere esse et nudum et hospitem et esurire et sitire. Quis enim ignorat, qui modo Evangelium legerit, ad se referre Christum quæ credentibus accidunt et propria reputare? Si *angeli* Dei *accesserunt* ad Jesum, *et ministrabant ei* [81]; nec hoc ministerium ad breve tempus corporeæ Christi inter homines conversationis, et cum adhuc erat in medio credentium, non ut recumbens, sed ut ministrans [82], angelos præstitisse putandum est: quot angelos ve- C risimile est ipsi colligere filios Israel singillatim volenti et eos congregare qui ex dispersione sunt, servantique timentes atque invocantes, ministrare et amplius etiam quam apostolos collaborare augendæ Ecclesiæ et multiplicandæ; adeo ut angelos Ecclesiis quosdam præesse Joannes in Apocalypsi dicat [83]? Neque enim frustra angeli Dei ascendunt et descendunt super Filium hominis [84], illustratis scientiæ luce oculis perspicui. Illi igitur ipso orationis tempore, ab eo qui orat quibus ipse indigeat admoniti, quæ possunt, veluti generali accepto mandato, perficiunt. Utendum etiam ejusmodi similitudine quo demonstretur magis quid intelligamus. Fingamus ægroto pro salute deprecanti medicum adesse justitiæ studiosum: scientem etiam quo pacto D mederi oporteat morbo, cujus causa ille **215** fundit preces. Perspicuum est eum ad illum qui orat sanandum impulsum iri, suspicantem forte non vane, hoc ipsum Deo in animo esse, cum illius preces exaudierit qui a morbo liberari postulat. Aut eorum aliquis qui rebus ad vitam necessariis abundant, isque liberalis, pauperis orationem audiat

[78] II Mac. xv, 14. [79] I Cor. xii, 26. [80] II Cor. xi, 28. [81] Matth. iv, 11. [82] Luc. xxii, 27. [83] Apoc. i, 20 et ii 1. [84] Joan. i, 32.

(95) *Αἰνίγματι.* Sic habet codex ms. Editio autem Oxoniensis, αἰνίγμασι. Ibidem τοῖς ἀξίοις, Dominus Claudius Fleury legebat, τοῖς ἁγίοις.

(96) Post verbum λέγειν, editio Oxoniensis intra uncos habet, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Sed illud cum absit ab Origenis codice manuscripto, e textu expunximus.

(97) *Οἱ δὲ ἄγγελοι.* Lego cum Bentleio, εἰ δὲ ἄγγελοι.

(98) *Πόσους.* Sic recte habet codex ms.; perperam vero editio Oxoniensis, πόσῳ.

(99) *Παραδέξασθαι.* Ita quidem scriptum est in codice manuscripto, sed sensus postulat, παραδείξασθαι, ut scripsit editor Oxoniensis.

Deum pro iis quibus indiget deprecantis; hunc etiam manifestum est votum pauperis impleturum quasi paternæ divinæ voluntatis ministrum. Deus enim est qui orationis tempore utrumque in eumdem adduxit locum et qui orat, et qui præbere potest nec præ animi liberalitate valet harum rerum indigentem contemnere. Ut igitur hæc cum fiunt, non casu fieri putanda sunt, cum is cui sanctorum *capilli capitis omnes numerati sunt* [85], ad ipsum orationis tempus apte conjungat attentumque præbeat egenti fideliterque deprecanti eum qui sui minister beneficii futurus sit; sic existimandum est conjungi aliquando inspectores Deique ministros angelos et præsentes effici huic alicui oranti, ut in ea conspirent quæ qui orat postulaverit. Sed et uniuscujusque angelus, etiam eorum qui in Ecclesia pusilli sunt, *semper videns faciem Patris qui in cœlis est* [86], Deique conditoris nostri divinitatem inspiciens, orat nobiscum et iis quæ petimus quantum potest fieri collaborat.

A μένῳ κάμνοντι περὶ τῆς ὑγείας, ἐπιστήμην ἔχων τοῦ ὃν δεῖ τρόπον θεραπεῦσαι, περὶ οὗ ὁ δεῖνα ἀναφέρει τὴν εὐχὴν νοσήματος. Φανερὸν δὴ, ὅτι κινηθήσεται οὗτος πρὸς τὸ ἰάσασθαι τὸν εὐξάμενον, τάχα οὐ μάτην ὑπολαβὼν ὅτι τοῦτ' αὐτὸ γέγονεν ἐν νῷ τοῦ Θεοῦ ἐπακούσαντος τῆς εὐχῆς τοῦ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς νόσου γενέσθαι αὐτῷ εὐξαμένου. Ἢ τῶν κεκτημένων τις τὰ τῆς τοῦ βίου χρείας ἐπὶ πλεῖον καὶ κοινωνικὸς ἀκουέτω εὐχῆς πένητος καὶ περὶ τῶν χρειῶν ἀναφέροντος ἔντευξιν τῷ Θεῷ· δῆλον δὴ, ὅτι καὶ οὗτος τὰ τῆς εὐχῆς ἐκπληρώσει τῷ πένητι, ὑπηρέτης γινόμενος τῆς πατρικῆς βουλῆς, συναγαγόντος (1) κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εὐχῆς τὸν παρασχεῖν δυνάμενον ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῷ εὐξομένῳ (2), διά τε τὸ δεξιὸν τῆς προαιρέσεως μὴ δυνάμενον παρορᾷν τὸν δεδεημένον τῶνδε
B τινῶν. Ὥσπερ οὖν ταῦτα οὐ κατὰ συντυχίαν νομιστέον γίνεσθαι ὅτε γίνεται· *τοῦ ἠριθμηκότος* (3) *πάσας τὰς τρίχας τῆς* τῶν ἁγίων *κεφαλῆς* ἁρμονίως (4) συναγαγόντος παρὰ τὸν καιρὸν τῆς εὐχῆς τὸν ὑπηρέτην ἐσόμενον τῷ δεομένῳ τῆς εὐποιΐας τῆς ἀπ' αὐτοῦ, εἰσακούοντα τῷ πιστῶς δεδεημένῳ (5)· οὕτως ὑποληπτέον συνάγεσθαί ποτε τῶν ἐπισκοπούντων καὶ λειτουργούντων τῷ Θεῷ ἀγγέλων παρουσίαν τῷ δέ τινι τῶν εὐχομένων, ἵνα συμπνεύσωσιν οἷς ὁ εὐχόμενος ἠξίωσεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἑκάστου ἄγγελος, καὶ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν, διαπαντὸς βλέπων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐνορῶν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς τὴν θειότητα, συνεύχεταί τε ἡμῖν καὶ συμπράττει ἐν οἷς δυνατόν ἐστι περὶ ὧν εὐχόμεθα.

12. Præter hæc quæ virtute plena sunt, arbitror ipsis verbis orationis sanctorum, maxime cum orantes orant spiritu et mente, inesse divinam virtutem quæ, luce ab orantis cogitatione exorta, ex ipsiusque ore emissa, spiritale exstinguat virus quod adversariæ potestates eorum instillant animis qui orare negligunt, nec id observant quod Paulus consequenter ad Christi monita dicit: *Sine intermissione orate* [87]. Scientia enim, ratio aut fides emittit ab orantis sancti anima quoddam veluti telum, quod ad perniciem usque et interitum vulneret inimicos Deo spiritus qui nos peccati laqueis irretire cupiunt. Porro cum virtutis actus præceptaque adimpleta in orationis partem veniant, ille sine intermissione orat, qui debitis operibus orationem jungit, orationique convenientes actiones; istud enim, *sine intermissione orate*, hoc uno modo ut præceptum **216** possibile possumus accipere, nempe si dixerimus totam viri sancti vitam unam aliquam magnam esse continuam orationem, cujus etiam pars sit quæ solet oratio vocari, et quæ non minus quam ter quaque die fieri debet: quod ex Daniele manifestum est [88], qui tanto sibi periculo impendente tribus temporibus per diem orabat. Et Petrus *ascendens in supe-*

Πρὸς δὲ τούτοις δυνάμεως πεπληρωμένους (6) νομίζω τοὺς λόγους τῆς τῶν ἁγίων εὐχῆς, μάλιστα ὅτε προσευχόμενοι, πνεύματι προσεύχονται καὶ τῷ νοΐ, φωτὶ ἀνατέλλοντι ἀπὸ τῆς τοῦ εὐχομένου διανοίας καὶ προϊόντι ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὑπεκλύειν δυνάμει
C Θεοῦ τὸν ἐνιέμενον νοητὸν ἰὸν ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τῷ ἡγεμονικῷ τῶν ἀμελούντων τοῦ εὔχεσθαι, καὶ τὸ, *Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε*, ἀκολούθως ταῖς τοῦ Ἰησοῦ προτροπαῖς εἰρημένον παρὰ τῷ Παύλῳ μὴ φυλαττόντων. Ὡσπερεὶ γὰρ βέλος ἀπὸ τῆς τοῦ εὐχομένου ψυχῆς τῇ γνώσει καὶ τῷ λόγῳ ἢ τῇ πίστει πρόεισι ἀπὸ τοῦ ἁγίου, τιτρώσκον ἐπὶ καθαιρέσει (7) καὶ καταλύσει τὰ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ πνεύματα, τοῖς τῆς ἁμαρτίας δεσμοῖς περιβαλεῖν ἡμᾶς θέλοντα. Ἀδιαλείπτως δὲ προσεύχεται (8), καὶ τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς, ἢ τῶν ἐντολῶν τῶν ἐπιτελουμένων εἰς εὐχῆς ἀναλαμβανομένων μέρος, ὁ συνάπτων τοῖς δέουσιν ἔργοις τὴν εὐχὴν, καὶ τῇ εὐχῇ τὰς πρεπούσας πράξεις· οὕτω γὰρ μόνως τὸ, *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε*,
D ἐκδέξασθαι δυνάμεθα ὡς δυνατὸν ὂν εἰρημένον, εἰ πάντα τὸν βίον τοῦ ἁγίου μίαν συναπτομένην μεγάλην εἴποιμεν εὐχήν· ἧς εὐχῆς μέρος ἐστὶ καὶ ἡ συνήθως ὀνομαζομένη εὐχὴ, οὐκ ἔλαττον τοῦ τρὶς ἑκάστης ἡμέρας ἐπιτελεῖσθαι ὀφείλουσιν (9)· ὅπερ δηλόν

[85] Matth. x, 31. [86] Matth. xviii, 10. [87] Thess. v, 17. [88] Dan. vi, 13.

(1) *Συναγαγόντος*. Lege cum Bentleio vel συναγαγούσης vel τοῦ συναγαγόντος.

(2) *Εὐξομένῳ*, etc. Sic codex ms. Editio vero Oxon., εὐξαμένῳ, διὰ τὸ δεξιόν.

(3) *Ἠριθμηκότος*. Ita recte codex manuscriptus; perperam vero editio Oxoniensis. ἠριθμηκότου.

(4) *Ἁρμονίως*. Lego cum Bentleio, ἁρμοδίως.

(5) *Τῆς ἀπ' αὐτοῦ, εἰσακούοντα τῷ πιστῶς δεδεημένῳ*. Sic habet codex ms. in quo male legit editor Oxoniensis, ἐπ' αὐτοῦ, εἰσακούοντα τῷ πιστῶς δεδεημένῳ.

(6) *Πεπληρωμένους*. Lego cum Bentleio, πεπληρωμένοις.

(7) *Καθαιρέσει*. Sic codex ms. et recte; male autem editio Oxoniensis, καθαρεύσει.

(8) *Προσεύχεται*. Ita codex ms. Editio autem Oxon., προσεύχεσθαι.

(9) *Ὀφείλουσι*. Lego cum Bentleio, ὀφείλουσα.

ἐστιν ἐκ τῶν κατὰ τὸν Δανιὴλ, τηλικούτου ἐπηρτημένου αὐτῷ κινδύνου, εὐχόμενον, τρὶς τῆς ἡμέρας. Καὶ ὁ Πέτρος δὲ *ἀναβαίνων εἰς τὸ δῶμα τὴν ἕκτην* (10) *προσεύξασθαι, ὅτε καὶ ὥρα* (11) *τὸ ἐξ οὐρανοῦ καθιέμενον σκεῦος τέτρασιν* (12) *ἀρχαῖς καθιέμενον*, παρίστησι τὴν μέσην τῶν τριῶν εὐχὴν τὴν πρὸ αὐτοῦ καὶ παρὰ τοῦ Δαυὶδ (13) λεγομένην· *Τὸ πρωῒ εἰσακούσῃ τῆς προσευχῆς μου· τὸ πρωῒ παραστήσομαί σοι καὶ ἐπόψομαι·* καὶ τῆς τελευταίας δηλουμένης διὰ τοῦ· *Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή*. Ἀλλ' οὐδὲ τὸν τῆς νυκτὸς καιρὸν χωρὶς ταύτης τῆς εὐχῆς καθηκόντως διανύσομεν (14), τοῦ μὲν Δαυὶδ λέγοντος· *Μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου·* τοῦ δὲ Παύλου, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων εἴρηται, κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἅμα τῷ Σίλᾳ ἐν Φιλίπποις προσευχομένου καὶ ὑμνοῦντος τὸν Θεόν, ὥστε ἐπακροᾶσθαι αὐτῶν καὶ τοὺς δεσμίους.

A *riora ut oraret circa horam sextam*, cum vidit *ex cœlo descendens vas quatuor initiis submitti* [89]; mediam e tribus orationem exhibet quam et ante illum David commemoraverat : *Mane exaudies vocem meam; mane astabo tibi et videbo* [90]. Ultima quoque ostenditur his verbis : *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* [91]. Sed neque noctis tempus sine hoc orationis genere recte transigemus, cum David dicat : *Media nocte surgebam ad confitendum tibi super judicia justitiæ tuæ* [92]; et Paulus in Actibus apostolorum dicatur Philippis media nocte cum Sila orasse et laudasse Deum, ita ut audirent eos qui in custodia erant [93].

Εἰ δὲ Ἰησοῦς προσεύχεται, καὶ μὴ μάτην προσ- B εύχεται τυγχάνων ὧν αἰτεῖ διὰ τοῦ εὔχεσθαι, τάχα οὐκ ἂν αὐτὰ εἰληφὼς χωρὶς εὐχῆς, τίς ἡμῶν ἀμελῇ τοῦ εὔχεσθαι; Μάρκος μὲν γάρ φησιν, ὅτι *Πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε καὶ ἀπῆλθε εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο·* ὁ δὲ Λουκᾶς· *Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν·* καὶ ἐν ἄλλοις· *Καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ*. Ὁ δὲ Ἰωάννης εὐχὴν αὐτοῦ ἀναγράφει λέγων· *Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπε· Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν Υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε·* καὶ τό· *Ἤδειν δὲ ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις*, παρὰ τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον, ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον, C δηλοῖ ὅτι πάντοτε εὐχόμενος πάντοτε ἐπακούεται. Τί δὲ δεῖ καταλέγειν τοὺς διὰ τοῦ ὃν δεῖ τρόπον προσεύξασθαι, μεγίστων ἐπιτετυχότας ἀπὸ Θεοῦ; παρὸν (15) ἑκάστῳ τῶν ἑαυτῶν ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀναλέξασθαι πλείονα. Ἄννα γὰρ ὑπηρέτησε τῇ γενήσει Σαμουὴλ τῷ Μωϋσῇ συναριθμηθέντος, ἐπεὶ μὴ τίκτουσα, πιστεύσασα προσηύξατο πρὸς Κύριον. Ἐζεκίας δὲ ἔτι ἄπαις τυγχάνων, μαθὼν ἀπὸ τοῦ Ἠσαΐου τεθνήξεσθαι (16), προσευξάμενος εἰς τὴν τοῦ Σωτῆρος γενεαλογίαν ἀνείληπται. Ἤδη δὲ ὑφ' ἓν πρόσταγμα ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ Ἀμμὰν ἀπόλλυσθαι μέλλοντος τοῦ λαοῦ, προσευχὴ μετὰ νηστείας Μαρδοχαίου καὶ Ἐσθὴρ ἐπακουσθεῖσα, πρὸς ταῖς κατὰ Μωσέα ἑορταῖς, τὴν Μαρδοχαϊκὴν ἐγέννησεν εὐφροσύνης τῷ λαῷ ἡμέραν. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδὴθ ἁγίαν ἀνενεγκοῦσα D προσευχὴν, τοῦ Ὀλοφέρνου μετὰ Θεοῦ περιγίνεται (17), καὶ μία γυνὴ τῶν Ἑβραίων αἰσχύνην

13. Quod si Jesus orat nec orat frustra, sed per orationem petita consequitur, sine oratione forte non accepturus : quis nostrum orare negligat? Ait enim Marcus : *Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum, ibique orabat* [94]. Lucas autem : *Et factum est cum esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis ejus ad eum* [95]; et alibi : *Et erat pernoctans in oratione Dei* [96]. Joannes vero orationem ejus describit cum ait : *Hæc locutus est Jesus, et sublevatis oculis in cœlum dixit : Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te* [97]. Et illud : *Sciebam quia semper me audis* [98], a Domino dictum et ab eodem evangelista conscriptum, ostendit eum qui semper orat, semper exaudiri. Quid est autem necesse eos recensere qui quod ut oportet orarent, maxima a Deo beneficia consecuti sunt? cum facile cuique sit plura sibi e Scripturis seligere. Anna enim Samuelis illius qui Moysi connumeratus est [99], generationi ministravit, quia cum non pareret, credidit et oravit ad Dominum; Ezechias autem cum liberis adhuc careret accepissetque ab Isaia se moriturum, oravit et in Servatoris genealogiam admissus est [1]. Jam uno edicto insidiisque 217 Aman periturus erat populus, cum Mardochæi et Esther oratio jejunio conjuncta exaudita est, et præter festa a Moyse constituta, Mardochaicum populo peperit lætitiæ diem. Judith sanctis oblatis precibus Holophernem Deo adjuvante superavit, et una Hebræorum femina labem domui Nabuchodonosoris inussit [2]. Ananias, Azarias et Misael exauditi sunt, merueruntque *ventum roris flantem* ignisque vires cohibentem accipere [3].

[89] Act. x, 9. [90] Psal. v, 4. [91] Psal. CXL, 2. [92] Psal. CXVIII, 62. [93] Act. XVI, 25. [94] Marc. I, 35. [95] Luc. XI, 1. [96] Luc. VI, 12. [97] Joan. XVII, 1. [98] Joan. XI, 42. [99] Jerem. XV, 1. [1] IV Reg. XX, 2. [2] Judith XIII, 9. [3] Dan. III, 50.

(10) *Τὴν ἕκτην*. Ita codex ms. Editio autem Oxon., περὶ τὴν ἕκτην.

(11) *Καὶ ὥρα*. Ita codex ms. habet : lege, καὶ ἑώρα, vel cum editore Oxoniensi, θεωρεῖ.

(12) *Τέτρασιν*. Ita codex ms. Editio autem Oxoniensis, τέσσαρσιν.

(13) *Παρὰ τοῦ Δαυιδ*. Bentleio scribendum videtur, παρὰ τῷ Δαυίδ.

(14) *Διανύσομεν*. Sic habet codex manuscriptus in quo male legebat editor Oxoniensis, διανύσσομεν.

(15) *Παρόν*. Ita codex ms. Editio autem Oxoniensis, πάρεστιν. Integrum locum sic lego cum Bentleio : Παρὸν ἑκάστῳ τὰ ἑαυτῷ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀναλέξασθαι πλείονα.

(16) *Τεθνήξεσθαι*. Ita recte habet codex ms.; perperam vero editio Oxoniensis, τεθνήξασθαι.

(17) Codex ms., περιγίνεται; male editio Oxon., περιγίνηται.

In Babylonico laco leonum ora Danielis precibus obturantur [4]. Jonas, cum e ventre ceti a quo deglutitus erat exaudiri non desperasset, egressus inde, propheticam ad Ninivitas legationem prius inchoatam feliciter absolvit. Quanta vero sunt quæ unusquisque nostrum, si modo grato animo memor acceptorum beneficiorum, laudes Deo pro his referre velit, poterit enarrare? Animæ enim quæ diu sine prole manserunt, deprehensa ejus partis sterilitate quæ princeps in ipsis esse debet, mentisque orbitate, a Spiritu sancto per assiduam orationem veluti gravidatæ, salutares sermones veritatisque cognitione plenos generarunt. Quot etiam, oppugnantibus nos sæpe multis adversæ potestatis millibus, divinaque nos dejicere spe volentibus, hostes prostrati sunt? Confidimus enim quia *hi in curribus et hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri* [5] invocantes videmus illud verum: *Fallax equus ad salutem* [6]. Sed et principem militiæ adversarii, fallacem et probabilem sermonem, qui multis etiam eorum qui credidisse putantur, terrorem injicit, ille jugulat sæpe qui Dei laudibus confidit: Judith enim *laudem* interpretantur. Quot sunt qui, cum in tentationes incidissent superatu difficiles et flamma qualibet ardentiores, nihil ab ipsis passi sunt, sed illæsi evaserunt omnino, ne minimo quidem ab odore inimici ignis accepto damno? Quid necesse est et alia commemorare, quotque belluis in nos efferatis, malignis inquam spiritibus, hominibusque sævis occurrentes, eorum sæpe precibus suis ora obstruxerunt, cum ne admovere quidem dentes potuerint his (membris) nostris Christi membris effectis. Sæpe enim pro quolibet sanctorum *molas leonum confregit Dominus, et ad nihilum devenerunt tanquam aqua decurrens* [7]. Sæpe etiam novimus divinorum mandatorum fugitivos, a morte principio devictos et deglutitos, per pœnitentiam **218** a tanto servatos esse malo, cum etsi jam eos ventre mors contineret, salvari tamen posse non desperaverint: *Devoravit enim mors prævalens; et rursum abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie* [8]. Hæc post eorum enumerationem quibus profecit oratio, mihi dicenda necessario visa sunt, avertenti eos qui spiritualem in Christo vitam desiderant ab exiguis et terrenis rebus oratione petendis, et ad mystica quorum hæc quæ prædixi imagines erant, scriptionis istius lectores adhortanti. Omnis enim de prædictis spiritualibus mysticisque rebus oratio semper ab eo perficitur qui *non secundum carnem* [9] militat, sed *spiritu facta carnis* [10] mortificat, plurisque facit ea

A ἐποίησε τῷ οἴκῳ τοῦ Ναβουχοδονόσορ· Ἀνανίας τε καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαὴλ *πνεῦμα δρόσου διασυρίζον* οὐκ ἐῶν ἐνεργεῖν τὴν φλόγα τοῦ πυρὸς ἄξιοι γεγόνασιν ἐπακουσθέντες λαβεῖν· οἱ δὲ ἐν τῷ λάκκῳ Βαβυλωνίων λέοντες φιμοῦνται διὰ τὰς τοῦ Δανιὴλ προσευχάς· καὶ Ἰωνᾶς δὲ, οὐκ ἀπογνοὺς τὸ ἐπακουσθήσεσθαι ἐκ κοιλίας τοῦ καταπιόντος αὐτὸν κήτους, τὸ ἐλλιπὲς τῆς πρὸς τοὺς Νινευΐτας προφητείας, ἐξελθὼν τὴν τοῦ κήτους γαστέρα, ἀναπληροῖ. Ὅσα δὲ καὶ ἕκαστος ἡμῶν, ἐὰν, εὐχαρίστως μεμνημένος τῶν εἰς αὐτὸν εὐεργεσιῶν, περὶ τούτων αἴνους ἀναπέμπειν τῷ Θεῷ βούληται, ἔχει ἐκδιηγήσασθαι; Ἄγονοί τε γὰρ ἐπιπολὺ γεγενημέναι ψυχαὶ, ᾐσθημέναι τῆς στειρώσεως τῶν ἰδίων ἡγεμονικῶν καὶ τῆς ἀγονίας τοῦ νοῦ ἑαυτῶν (18), ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ

B ἐπιμόνου εὐχῆς κυήσασαι, σωτηρίους λόγους θεωρημάτων ἀληθείας πεπληρωμένους γεγεννήκασιν. Ὅσοι δὲ, ἡμῶν πολλάκις μυριάδων ἀντικειμένης δυνάμεως καταστρατευομένων καὶ ἐξαφανίσαι ἀπὸ τῆς θείας ἡμᾶς πίστεως βουλομένων πολέμιοι διελύθησαν; Θαῤῥησάντων ἡμῶν, ὅτι *οὗτοι ἐν ἅρμασιν, οὗτοι δὲ ἐν ἵπποις, ἀλλὰ ἡμεῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου* ἐπικαλούμενοι ὁρῶμεν ὅτι *ἀληθῶς ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν*. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ ἀντικειμένου, ἀπατηλὸν καὶ πιθανὸν λόγον καταπτήσσειν ποιοῦντα πολλοὺς καὶ τῶν πεπιστευκέναι νομιζομένων, ὁ τῷ πρὸς Θεὸν αἴνῳ πεποιθὼς διακόπτει πολλάκις· Ἰουδὴθ γὰρ ἑρμηνεύεται *αἴνεσις*. Ὅσοι τε πάσης φλογὸς καυστικωτέροις (19) περιπεσόντες δυσπεριγενήτοις πολλάκις πειρασμοῖς, οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν

C πεπόνθασιν, ἀλλὰ πάντῃ ἀβλαβεῖς τούτους διεξεληλύθασιν, οὐδὲ τὸ τυχὸν ὀσμῆς τοῦ πολεμίου πυρὸς βλάβην ἐσχηκότες. Τί δεῖ καὶ λέγειν ἄλλα, καὶ ἐν ὅσοις (20) θηρίοις καθ' ἡμῶν ἐξηγριωμένοις, πονηροῖς πνεύμασι καὶ ἀνθρώποις ὠμοῖς παρατυχόντες, ταῖς εὐχαῖς αὐτοὺς πολλάκις ἐφίμωσαν, οὐ δεδυνημένων ἐγχρίψαι (21) τοὺς ὀδόντας αὐτῶν τοῖς γεγενημένοις ἡμῶν μέλεσι τοῦ Χριστοῦ; Πολλάκις γὰρ καθ' ἕκαστον τῶν ἁγίων *τὰς μύλας τῶν λεόντων συνέθλασε Κύριος, καὶ ἐξουδενώθησαν ὡς ὕδωρ παραπορευόμενον*. Ἴσμεν δὲ πολλάκις φυγάδας προσταγμάτων Θεοῦ, καταποθέντας ὑπὸ τοῦ θανάτου (22) πρότερον κατ' αὐτῶν ἰσχύσαντος, διὰ τὴν μετάνοιαν σωθέντας ἀπὸ τοῦ τηλικούτου κακοῦ, οὐκ

D ἀπεγνωκότας (23) τὸ σώζεσθαι δύνασθαι ἤδη ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ θανάτου κεκρατημένους· *Κατέπιε γὰρ ὁ θάνατος ἰσχύσας· καὶ πάλιν ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου.* Ταῦτα δέ μοι ἀναγκαιότατον μετὰ τὸν κατάλογον τῶν ὠφεληθέντων διὰ προσευχῆς εἰρῆσθαι νομίζω, ἀποτρέποντι (24) τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν ποθοῦν-

[4] Dan. vi, 22. [5] Psal. xix, 8. [6] Psal. xxxii, 17. [7] Psal. lvii, 7. [8] Isa. xxv, 8. [9] II Cor. x, 3. [10] Rom. viii, 13.

(18) Codex ms., ἑαυτῶν; editio Oxon., αὐτῶν.

(19) Codex ms., καυστικωτέροις. Edit. Oxon., καυστικωτέρας.

(20) *Λέγειν ἄλλα, καὶ ἐν ὅσοις.* Sic habet codex manuscriptus et recte, modo deleas ἐν. Editio Oxon., λέγειν, ἀλλὰ καὶ ἐν ὅσοις.

(21) *Αὐτοὺς πολλάκις ἐφίμωσαν, οὐ δεδυνημένων ἐγχρίψαι.* Ita codex ms. Editio autem Oxon., ἂν τοὺς πολλάκις ἐφίμωσαν, οὐ δεδυνημένοις ἐγχρίμψαι.

(22) *Ὑπὸ τοῦ θανάτου.* Ita codex ms. Editio autem Oxon., ἀπὸ τοῦ θανάτου.

(23) *Ἀπεγνωκότας.* Male editio Oxon. ἀπεγνωκότες.

(24) *Ἀποτρέποντι.* Ita codex ms. Editio autem Oxon. perperam, ἀποτρέπονται.

τας ἀπὸ τοῦ περὶ τῶν μικρῶν καὶ ἐπιγείων εὔχεσθαι, καὶ παρακαλοῦντι ἐπὶ τὰ μυστικὰ ὧν τύποι ἦσαν τὰ προειρημένα μοι, τοὺς ἐντυχόντας τῇδε τῇ γραφῇ· πᾶσα γὰρ ἡ περὶ τῶν προπαρατεθέντων ἡμῖν πνευματικῶν καὶ μυστικῶν εὐχὴ ἀεὶ ὑπὸ τοῦ *μὴ κατὰ σάρκα* στρατευομένου, ἀλλὰ *πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος* θανατοῦντος, ἐπιτελεῖται, προκρινομένων τῶν (25) ἀπὸ τῆς ἀναγωγῆς μετ' ἐξετάσεως παρισταμένων τῆς ἐμφαινομένης κατὰ τὴν λέξιν γεγονέναι τοῖς προσευξαμένοις εὐεργεσίας· καὶ ἐν ἡμῖν γὰρ ἀσκητέον μὴ ἐγγενέσθαι ἄγονον ἢ στεῖραν (26) ἀκούουσι τοῦ πνευματικοῦ νόμου ὠσὶ πνευματικοῖς (27), ἵνα ἀποτιθέμενοι τὸ εἶναι ἄγονοι ἢ στεῖραι, ἐπακουσθῶμεν ὡς Ἄννα καὶ Ἐζεκίας· καὶ ἵνα ἀπὸ ἐπιβουλευόντων ἐχθρῶν τῶν πνευματικῶν τῆς πονηρίας ῥυσθῶμεν ὡς Μαρδοχαῖος καὶ Ἐσθὴρ, καὶ Ἰουδήθ. Καὶ ἐπεὶ κάμινός ἐστι σιδηρᾶ Αἴγυπτος, σύμβολον τυγχάνουσα παντὸς τοῦ περιγείου τόπου, πᾶς ὁ ἐκπεφευγὼς τὴν τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων κακίαν καὶ μὴ πεπυρωμένος ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, μηδὲ ὡς κλίβανον πλήρη πυρὸς τὴν καρδίαν ἐσχηκὼς, μὴ ἔλαττον εὐχαριστείτω τῶν ἐν πυρὶ δρόσου πεπειραμένων (28). Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν τῷ εὔξασθαι καὶ εἰρηκέναι· *Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι*, ἐπακουσθεὶς, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἀσπίδος καὶ τοῦ βασιλίσκου παθὼν, τῷ *διὰ* Χριστὸν αὐτὸν αὐτῶν *ἐπιβεβηκέναι* (29) *καὶ καταπατήσας λέοντα καὶ δράκοντα*, τῇ τε καλῇ *ἐξουσίᾳ* ὑπὸ Ἰησοῦ διδομένῃ χρησάμενος *τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ*, καὶ μηδὲν ὑπὸ τῶν τοσούτων ἀδικηθεὶς, πλεῖον τοῦ Δανιὴλ εὐχαριστησάτω, ἅτε ἀπὸ φοβερωτέρων καὶ ἐπιβλαβεστέρων ῥυσθεὶς θηρίων. Πρὸς τούτοις, ὁ πεπεισμένος ποίου κήτους τύπος τὸ καταπεπωκὸς τὸν Ἰωνᾶν ἐτύγχανε (30), καὶ καταλαβών τε ὅτι ἐκείνου τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰὼβ εἰρημένου· *Καταράσαιτο αὐτὴν ὁ καταρώμενος τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι*· ἐάν ποτε γένηται διά τινα ἀπείθειαν ἐν τῇ τοῦ κήτους κοιλίᾳ· μετανοῶν εὐξάσθω, κἀκεῖθεν ἐξελεύσεται (31)· ἐξελθών τε ἐπιμένων τῷ πείθεσθαι τοῖς προστάγμασι τοῦ Θεοῦ, δυνήσεται, κατὰ τὴν χρηστότητα τοῦ Πνεύματος προφητεύσας καὶ νῦν Νινευΐταις ἀπολλυμένοις, πρόφασις αὐτοῖς γενέσθαι σωτηρίας· μὴ δυσαρεστούμενος τῇ χρηστότητι τοῦ Θεοῦ, μηδὲ ζητῶν ἐπιμένειν αὐτὸν πρὸς τοὺς μετανοοῦντας τῇ ἀποτομίᾳ. Ὅπερ δὲ μέγιστον πεποιηκέναι λέγεται Σαμουὴλ διὰ προσευχῆς, τοῦτο πνευματικῶς δυνατόν ἐστιν ἕκαστον τῶν ἀνακειμένων γνησίως τῷ Θεῷ, καὶ νῦν ἐπιτελεῖν, ἄξιον τοῦ ἐπακούεσθαι γεγενημένον· γέγραπται γάρ· *Καί γε νῦν στῆτε καὶ ἴδετε τὸ ῥῆμα τὸ μέγα*

A quæ anagogicus sensus inquirentibus exhibet, quam quod juxta litteram orantibus contigisse beneficium videtur. Nam et in nobis curandum est ne sit anima sterilis, sed spiritualem legem spiritualibus auribus audiamus, quo desinamus esse steriles, et ut Anna atque Ezechias exaudiamur; item ut ab insidiantibus inimicis spiritualibus nequitiæ liberemur, ut Mardochæus et Esther et Judith. Item quoniam fornax ferrea Ægyptus est, terreni omnis loci figura, quicunque humanæ vitæ malitiam effugit, nec a peccato inflammatus est, nec cor habet clibani instar igne plenum, non minores gratias referat quam qui rorem in igne experti sunt. Item quis, cum oraret ac diceret: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi* [10*], exauditus est, et B ab aspide et basilisco nihil læsus est, eo quod *super* illa Christi virtute *ambulaverit, conculcaveritque leonem et draconem* [10**]; ususque egregia a Christo data *potestate calcandi supra serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici* [11], nulla ab eis injuria affectus est, ampliores Daniele gratias agat, nempe terribilioribus nocentioribusque belluis liberatus. Præterea qui scit cujus ceti imago sit ille qui Jonam deglutiit, intelligitque illius esse de quo Job ait: *Maledicat ei, qui maledicit diem illam, qui habet magnum cetum opprimere* [12]; is si quo infidelitatis lapsu in ventrem ceti pervenerit, pœnitens oret, et inde egredietur, egressusque, si Dei mandatis parere perseveret, C poterit, editis favente Spiritu **219** prophetiis, etiam nunc pereuntibus Ninivitis occasio salutis esse; neque tamen bonitatem Dei moleste feret, nec illum optabit exscindendi voluntatem in pœnitentes retinere. Quod autem maximum per orationem fecisse Samuel dicitur, hoc nunc etiam potest quilibet eorum qui Deo vere addicti sunt, spiritualiter perficere, quippe dignus effectus qui exaudiatur; scriptum est enim: *Sed et nunc state et videte verbum magnum hoc, quod Dominus facit in oculis vestris. Nonne messis frumentorum hodie? Invocabo Dominum, et dabit voces et pluviam.* Et paulo post: *Et invocavit*, inquit, *Samuel Dominum; et dedit Dominus voces et pluviam in die illa* [13]. Omnibus enim sanctis legitimisque Christi discipulis a D Domino dicitur: *Levate oculos vestros et videte regiones quia albæ sunt jam ad messem. Et qui metit mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam* [14]. Hoc igitur messis tempore rem grandem facit Dominus in conspectu eorum qui prophetas audiunt: clamante enim ad Dominum illo qui Spiritui sancto adhæret, dat Deus de cœlo

[10*] Psal. LXXIII, 19. [10**] Psal. XC, 13. [11] Luc. X, 19. [12] Job III, 8. [13] I Reg. XII, 10. [14] Joan. IV, 35, 36.

(25) *Προκρινομένων τῶν*, etc. Bentleio scribendum videtur, προκρίνομεν οὖν τὸν ἀπὸ τῆς ἀναγωγῆς μετὰ ἐξετάσεως παριστάμενον νοῦν τῆς, etc. Sed codicis manuscripti lectio ferri potest.

(26) *Ἢ στεῖραν*. Forte legendum, ἢ στεῖραν ψυχὴν, uti conjicit Bentleius.

(27) *Ὠσὶ πνευματικοῖς*. Mallet Bentleius, ὡσεὶ πνευματικοῖς.

(28) Codex ms., πεπειραμένων. Edit. Oxon., πεπειρασμένων.

(29) *Αὐτὸν αὐτῶν ἐπιβεβηκέναι*. Ita codex ms. Editor vero Oxoniensis omisit, αὐτόν.

(30) *Ἰωνᾶν ἐτύγχανε*. Sic codex ms. Editio autem Oxoniensis, Ἰωνᾶ ἐντύγχανε.

(31) Codex ms., ἐξελεύσεται; editio Oxon., ἐξελεύσηται.

voces pluviasque animam irrigantes; ut qui prius erat in peccato, timeat valde Dominum, divinique ministrum beneficii quem venerabilem et augustum exauditæ ejus preces ostendunt. Elias quoque tribus annis et sex mensibus clausum impiis cœlum divino posthæc aperit imperio: quod quilibet semper facit qui per orationem accipit animæ pluviam quæ prius hominibus propter peccata negabatur.

A τοῦτο δ ὁ Κύριος ποιεῖ κατ' ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Οὐχὶ θερισμὸς πυροῦ σήμερον; Ἐπικαλέσομαι Κύριον (32), καὶ δώσει φωνὰς καὶ ὑετόν. Εἶτα μετ' ὀλίγα· Καὶ ἐπεκαλέσατο, φησὶ, Σαμουὴλ Κύριον (33), καὶ ἔδωκε Κύριος φωνὰς καὶ ὑετὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Παντὶ γὰρ ἁγίῳ, καὶ τῷ Ἰησοῦ γνησίως μαθητεύοντι ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγεται· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. Ὁ θερίζων (34) μισθὸν λαμβάνει καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἐν τῷ καιρῷ δὴ τούτῳ τοῦ θερισμοῦ μέγα ῥῆμα ὁ Κύριος ποιεῖ κατ' ὀφθαλμοὺς τῶν ἀκουόντων τοὺς προφήτας· ἐπικαλεσαμένου γὰρ τοῦ κεκοσμημένου (35) τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πρὸς τὸν Κύριον, δίδωσιν ὁ Θεὸς οὐρανόθεν φωνὰς καὶ τὸν ποτίζοντα τὴν ψυχὴν ὑετόν· ἵνα ὁ πρότερον ἐν τῇ κακίᾳ ὢν φοβηθῇ σφόδρα τὸν Κύριον, καὶ τὸν ὑπηρέτην τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ αἰδέσιμον καὶ σεβάσμιον δι' ὧν ἐπακούεται πεφανερωμένον. Καὶ Ἠλίας δὲ τρισὶν ἔτεσι καὶ ἓξ μησὶ κεκλεισμένον τοῖς ἀσεβέσι τὸν οὐρανὸν θείῳ λόγῳ ἀνοίγει ὕστερον· ὅπερ παντί τῳ (36) κατορθοῦται ἀεὶ, διὰ τῆς εὐχῆς λαμβάνοντι τὸν ὑετὸν τῆς ψυχῆς, τῶν διὰ τὴν (37) ἁμαρτίαν πρότερον αὐτοῦ ἐστερημένων.

14. Quæ cum nobis exposita sint de beneficiis quæ sancti per orationes acceperunt, intelligemus illud: *Petite magna, et parva adjicientur vobis, et petite cœlestia, et terrena addentur vobis* [15]. Signa omnia et imagines, eorum quæ vera sunt et spiritualia comparatione, parva sunt et terrena: unde convenienter Dei Verbum cum nos ad imitandas sanctorum orationes adhortatur, ut petamus in rei veritate quæ illi in figuris tantum consequebantur, cœlestia dicit et magna adumbrata per terrenas res et exiguas; quasi diceret: Vos qui spirituales esse vultis, cœlestia per orationes petite, ut ea consecuti, veluti cœlestes, regni cœlorum hæredes sitis, et ut magni, bonis fruamini maximis; terrena autem et parva **220** quibus ad necessaria corporis opus habetis, pro indigentiæ modo præbeat vobis Pater. Cum autem apud Apostolum quatuor nomina de quatuor rebus quæ huic de oratione sermoni sunt affines, in prima ad Timotheum Epistola scripta sint; utile erit, ipsius textu proposito, quodlibet ex illis quatuor videre, an recte percipere possimus quomodo proprie intelligatur. Sic autem ait: *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus* [16], et reliqua. Arbitror itaque obsecrationem esse emissas ab aliquo suppliciter preces, ut id quo indiget consequatur; orationem esse quam quis de majoribus rebus elatiore

B Τούτων δὲ ἡμῖν ἑρμηνευθέντων εἰς τὰς διὰ τῶν προσευχῶν γεγενημένας τοῖς ἁγίοις εὐεργεσίας, κατανοήσωμεν (38) τό· *Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται· καὶ αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια ὑμῖν προστεθήσεται.* Πάντα τε (38*), τὰ συμβολικὰ καὶ τυπικὰ, συγκρίσει τῶν ἀληθινῶν καὶ νοητῶν, μικρά ἐστι καὶ ἐπίγεια· καὶ εἰκὸς, ὅτι (39) ὁ θεῖος ἡμᾶς λόγος προκαλούμενος ἐπὶ τὸ μιμεῖσθαι τὰς τῶν ἁγίων εὐχὰς, ἵν' αἰτῶμεν αὐτὰς κατὰ τὸ ἀληθὲς ὧν ἐκεῖνοι ἐπετέλουν τυπικῶν (40), φησὶ τὰ ἐπουράνια καὶ μεγάλα δεδηλωμένα διὰ τῶν περὶ (40*) ἐπιγείων καὶ μικρῶν πραγμάτων, λέγων· Ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ εἶναι βουλόμενοι διὰ τῶν (41) προσευχῶν αἰτήσατε, ἵν' αὐτῶν τυχόντες, ὡς ἐπουράνιοι (42), βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομήσητε, καὶ ὡς μεγάλων C τῶν μεγίστων ἀγαθῶν ἀπολαύσητε· τὰ δὲ ἐπίγεια καὶ μικρὰ ὧν διὰ τὰς σωματικὰς ἀνάγκας χρῄζετε, μέτρῳ τοῦ δέοντος ἐπιχορηγήσῃ (43) ὑμῖν ὁ Πατήρ. Ἐπεὶ δὲ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τέσσαρα ὀνόματα κατὰ τεσσάρων πραγμάτων γειτνιώντων τῷ περὶ τῆς εὐχῆς λόγῳ ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον εἴρηται, χρήσιμον ἔσται, παραθέμενον αὐτοῦ τὴν λέξιν, ἰδεῖν ἕκαστον (44) τῶν τεσσάρων κυρίως ἂν νοούμενον ἐκλάβοιμεν καλῶς. Λέγει δὲ οὕτως· *Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἡγοῦμαι τοίνυν δέησιν μὲν εἶναι τὴν ἐλλείποντός τινι (45) μεθ' ἱκεσίας περὶ τοῦ ἐκείνου

[15] Matth. VI, 33. [16] I Tim. II, 1.

(32) Codex ms., Κύριον, edit. Oxon., τὸν Κύριον. D
(33) Codex ms., Κύριον. Editio Oxon., πρὸς Κύριον.
(34) Codex ms., ὁ θερίζων. Editio Oxon., καὶ ὁ θερίζων.
(35) *Κεκοσμημένου*. Bentleius legit, κεκολλημένου, ut I Cor. VI, 17.
(36) Codex ms. recte, παντί τῳ; editio autem Oxon., τῷ παντί.
(37) *Τῶν διὰ τήν*, etc. Mallet Bentleius, τὸν διὰ τὴν ἁμαρτίαν πρότερον αὐτοῦ ἐστερημένον.
(38) *Κατανοήσωμεν*. Malim cum Bentleio, κατανοήσομεν. Sequens autem Scripturæ locus forte desumptus est ex Evangelio apocrypho Nazaræorum, vel ex interpolato Matthæi codice, cap. VI, 23. Vide notas ad lib. VII *Contra Celsum*, num. 44.
(38*) Legendum πάντα γε, vel, πάντα δέ. Ed. Patr.

(39) *Καὶ εἰκὸς, ὅτι*. Legit Bentleius, καὶ εἰκός· ὅτε.
(40) *Αὐτὰς κατὰ τὸ ἀληθὲς, ὧν ἐκεῖνοι ἐπετέλουν τυπικῶν*. Lego cum Bentleio: Αὐτοὶ κατὰ τὸ ἀληθὲς ὧν ἐκεῖνοι ἐπέτυχον τυπικῶς.
(40*) Præpositio περί rectius omitteretur. Ed. Patr.
(41) *Βουλόμενοι διὰ τῶν*, etc. Lego cum Bentleio, βουλόμενοι, πνευματικὰ διὰ τῶν, etc.
(42) *Ὡς ἐπουράνιοι*. Bentleius legit, ὡς ἐπουρανίων. Dominus Claudius Fleury nihil hoc loco mutat, sed infra pro ὡς μεγάλων legebat, ὡς μεγάλοι.
(43) *Ἐπιχορηγήσῃ*. Legit Bentleius, ἐπιχορηγήσει.
(44) *Ἰδεῖν εἰ ἕκαστον*, etc. Legit Bentleius, ἰδεῖν εἰ ἕκαστον τῶν τεσσάρων κυρίως ἐννοούμενον.
(45) *Ἐλλείποντός τινι*. Legit idem, ἐλλείποντός τινος.

τυχεῖν ἀναπεμπομένην εὐχήν· τὴν δὲ προσευχὴν τὴν μετὰ δοξολογίας περὶ μειζόνων μεγαλοφυέστερον ἀναπεμπομένην ὑπό του (46)· ἔντευξιν δὲ τὴν ὑπὸ παῤῥησίαν τινὰ πλείονα ἔχοντος περί τινων ἀξίωσιν πρὸς Θεόν· εὐχαριστίαν δὲ, τὴν ἐπὶ τῷ τετυχέναι ἀγαθῶν ἀπὸ Θεοῦ μετ' εὐχῶν ἀνθομολόγησιν, ἀντειλημμένου τοῦ ἀνθομολογουμένου τοῦ μεγέθους ἢ τῷ εὐεργετηθέντι (47) μεγέθους φαινομένου, τῆς εἰς αὐτὸν γεγενημένης εὐεργεσίας. Παραδείγματα δὲ τοῦ μὲν πρώτου ὁ Γαβριὴλ πρὸς τὸν Ζαχαρίαν περὶ τῆς γενήσεως Ἰωάννου ὡς εἰκὸς εὐξάμενον λόγος οὕτως ἔχων· *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισαβὲτ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην·* καὶ τὰ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ἐπὶ τῇ μοσχοποιΐᾳ ἀναγεγραμμένα τὸν τρόπον τοῦτον· *Καὶ ἐδεήθη Μωϋσῆς κατέναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ καὶ εἶπεν· Ἱνατί θυμῇ* (48) *ὀργῇ, Κύριε, εἰς τὸν λαόν σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐν ἰσχύϊ μεγάλῃ;* Καὶ ἐν Δευτερονομίῳ· *Καὶ ἐδεήθην ἔναντι Κυρίου δεύτερον, καθάπερ καὶ τὸ πρότερον, τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγον καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιον, περὶ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν ὧν ἡμάρτετε.* Καὶ ἐν τῇ Ἐσθήρ· *Μαρδοχαῖος ἐδεήθη τοῦ Θεοῦ, μνημονεύων πάντα τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε, Κύριε βασιλεῦ παντόκρατορ· καὶ αὐτὴ ἡ Ἐσθὴρ ἐδεῖτο Κυρίου τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ, καὶ εἶπε· Κύριε ὁ βασιλεὺς ἡμῶν.* Τοῦ δὲ δευτέρου ἐν τῷ Δανιὴλ· *Καὶ συστὰς Ἀζαρίας προσηύξατο οὕτως· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐν μέσῳ πυρὸς, εἶπε.* Καὶ ἐν τῷ Τωβήτ· *Καὶ προσηυξάμην μετ' ὀδύνης λέγων· Δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ πάντα τὰ ἔργα σου, πᾶσαι αἱ ὁδοί σου ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια, καὶ κρίσιν ἀληθινὴν καὶ δικαίαν σὺ κρίνεις* (49) *εἰς τὸν αἰῶνα.* Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ἐν τῷ Δανιὴλ ῥητὸν ὠβέλισαν ὡς μὴ κείμενον ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, τῇ δὲ τοῦ Τωβὴτ βίβλῳ ἀντιλέγουσιν οἱ ἐκ περιτομῆς, ὡς μὴ ἐνδιαθήκῳ, παραθήσομαι ἐκ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν τὸ τῆς Ἄννης· *Καὶ προσηύξατο πρὸς Κύριον καὶ κλαυθμῷ ἔκλαυσε καὶ ηὔξατο εὐχὴν, καὶ εἶπε· Κύριε τῶν δυνάμεων, ἐὰν ἐφοράσει ἐπίδῃς ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης σου,* καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ἐν τῷ Ἀββακούμ· *Προσευχὴ Ἀββακοὺμ τοῦ προφήτου μετὰ ᾠδῆς· Κύριε, εἰσακήκοα τὴν φωνήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. Ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ· ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ἐπιγνωσθήσῃ.* Σφόδρα δὲ αὕτη ἐμφαίνει τὸ κατὰ τὸν ὅρον τῆς προσευχῆς, ὅτι μετὰ δοξολογίας τῷ προσευχομένῳ ἀναπέμπεται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἰωνᾷ· *Προσηύξατο Ἰωνᾶς πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους, καὶ εἶπεν· Ἐβόησα ἐν θλίψει μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου, καὶ εἰσήκουσέ μου· ἐκ κοιλίας ᾅδου κραυγῆς*

A animo Deum glorificando emittit; postulationem, petitionem esse ad Deum ab eo factam qui majore quadam confidentia utitur; gratiarum actionem esse de bonis a Deo impetratis conjunctam orationibus confessionem; cum beneficii magnitudo per confessionem agnita, aut ei qui accepit apparens, ipsius accepti beneficii loco sumitur. Exempla sunt, primi quidem, Gabrielis ad Zachariam, qui, ut probabile est, oraverat de Joannis nativitate, sermo; sic autem habet: *Ne timeas, Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua, et uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem* [17]; et quæ in Exodo post vitulum aureum in hunc modum scripta sunt: *Et oravit Moyses coram Domino Deo, et dixit: Ut quid, Domine, in-*
B *dignaris ira in populum tuum, quem eduxisti de terra Ægypti in fortitudine magna* [18]? Et in Deuteronomio: *Et oravi ante Dominum secundo, sicut et antea, quadraginta diebus et quadraginta noctibus, panem non manducavi, et aquam non bibi, pro omnibus peccatis vestris, quæ peccastis* [19]. Et in Esther: *Mardochæus deprecatus est Dominum, memor omnium operum Domini, et dixit: Domine, Domine, rex omnipotens* [20]. *Ipsa quoque Esther deprecabatur Dominum Deum Israel dicens: Domine, rex noster* [21]. Secundi (nominis) exempla in Daniele: *Et stans Azarias oravit sic; et aperiens os suum in medio ignis, dixit* [22]. Et in Tobia: *Et oravi cum dolore dicens: Justus es, Domine, et omnia opera tua, omnes viæ*
C *tuæ misericordia et veritas, et judicium verum et justum tu judicas in sæculum* [23]. Quoniam vero locus ex Daniele citatus obelo notatus est, quod in Hebræo non exstet, librumque Tobiæ rejiciunt Judæi quasi non canonicum, adducam ex primo Regum illud Annæ: *Oravit ad Dominum*
221 *flens largiter, et votum vovit dicens: Domine exercituum, si respiciens videris afflictionem famulæ tuæ* [24]; et reliqua. Item in Habacuc: *Oratio Habacuc prophetæ, cum cantico. Domine, audivi vocem tuam, et timui. Domine, consideravi opera tua, et obstupui. In medio duorum animalium cognosceris; cum appropinquaverint anni, cognosceris* [25]. Hæc autem definitionem orationis valide probat, quod cum
D Dei laudibus conjuncta sit oratio. Sed et in Jona: *Oravit Jonas ad Dominum Deum suum de ventre ceti, et dixit: Clamavi in tribulatione mea ad Dominum Deum meum, et exaudivit me; de ventre inferi clamoris mei audisti vocem meam; projecisti me in profunda cordis maris, et flumina me circumdederunt* [26]. Tertii nominis exemplum est apud Apostolum qui rectissime nobis orationem tribuit, postulationem Spiritui, ut qui præstantior sit et fiduciam

[17] Luc. I, 13. [18] Exod. XXXII, 11. [19] Deut. IX, 18. [20] Esth. XIII, 8. [21] Esth. XIV, 3. [22] Dan. III, 25. [23] Tob. III, 1. [24] I Reg. I, 10. [25] Habac. III, 1. [26] Jon. II, 2, 3, 4.

(46) *Ὑπό του.* Ita recte habet codex manuscriptus, nec necesse est cum editore Oxoniensi addere, ἐπικινδυνευομένου..

(47) *Εὐεργετηθέντι.* Male editio Oxoniensis, εὐεργεθέντι.

(48) *Ἱνατί θυμῇ.* Sic habet codex ms. in quo male legebat editor Oxoniensis, ἵνα τί θυμοῖ.

(49) *Σὺ κρίνεις.* Sic codex ms. Editio autem Oxoniensis, συγκρίνεις.

habeat apud eum a quo postulat : *Nam quid oremus*, inquit, *sicut oportet nescimus, sed ipse Spiritus postulat gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus : quia secundum Deum postulat pro sanctis* [27]. Nam superpostulat et postulat Spiritus, nos autem oramus. Postulatio etiam fuisse mihi videtur quod dixit Josue ut sol staret contra Gabaoth : *Tunc locutus est Jesus ad Dominum, qua die tradidit Deus Amorrhæum subjugatum Israel; quando contrivit eos in Gabaoth, et contriti sunt a facie filiorum Israel. Et dixit Jesus : Stet sol super Gabaoth, et luna super vallem Elom* [28]. Samsonem quoque in libro Judicum arbitror postulantem dixisse : *Moriatur anima mea cum alienigenis*, quando *concussis fortiter columnis cecidit domus super principes et omnem multitudinem quæ ibi* B *erat* [29]. Etsi vero scriptum non sit postulasse Josue et Samsonem, sed tantum locutos esse, postulatio tamen fuisse videtur ipsorum sermo, quam ab oratione diversam esse putamus, si quidem proprie accipiantur vocabula. Gratiarum vero actionis exemplum est illa Domini nostri vox : *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis* [30]. Illud enim, *confiteor*, idem est ac *gratias ago*. Obsecratio et postulatio et gratiarum actio non absurde potest et sanctis offerri; harumque duæ, postulatio, inquam, et gratiarum actio, non sanctis modo, sed et hominibus; obsecratio vero sanctis tantum, si quis **222** Paulus aut Petrus inveniatur, ut adju- C vent nos, dignosque efficiant qui fruamur concessa ipsis remittendorum peccatorum potestate : nisi forte si cui qui sanctus non sit fecerimus injuriam, concessum etiam nobis est, cum nostrum in illum peccatum senserimus, obsecrare etiam illum, ut injuriæ nobis veniam tribuat. Quod si hominibus sanctis illæ preces offerendæ sunt: quanto magis Christo gratiæ sunt agendæ, a quo tot tantaque beneficia voluntate Patris accepimus? Sed et ab ipso postulandum ut Stephanus cum diceret : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum* [31]; patremque lunatici imitati dicemus : *Obsecro, Domine, miserere* vel *filio* [32], aut mihi ipsi, aut cuilibet.

A μου ἤκουσας φωνῆς μου· ἀπέῤῥιψάς με εἰς βάθη καρδίας θαλάσσης, καὶ ποταμοὶ ἐκύκλωσάν με. Τοῦ δὲ τρίτου παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ εὐλόγως τὴν μὲν προσευχὴν ἐφ' ἡμῶν τάττοντι, τὴν δὲ ἔντευξιν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς κρείττονος ὄντος καὶ παῤῥησίαν ἔχοντος πρὸς τὸν ᾧν ἐντυγχάνει (50)· *Τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα*, φησὶ, *καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν, ἀλλὰ αὐτὸ Πνεῦμα στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχάνει τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων*· ὑπερεντυγχάνει γὰρ καὶ ἐντυγχάνει τὸ Πνεῦμα, ἡμεῖς δὲ προσευχόμεθα. Ἔντευξις δέ μοι εἶναι δοκεῖ καὶ τὸ ὑπὸ Ἰησοῦ εἰρημένον περὶ τοῦ στῆναι τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαώθ (51)· *Τότε ἐλάλησεν Ἰησοῦς πρὸς Κύριον ᾗ ἡμέρᾳ παρέδωκεν ὁ Θεὸς* B *τὸν Ἀμοῤῥαῖον ὑποχείριον Ἰσραὴλ, ἡνίκα συνέτριβεν αὐτοὺς ἐν Γαβαὼθ, καὶ συνετρίβησαν ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· Στήτω ὁ ἥλιος κατὰ Γαβαὼθ, καὶ ἡ σελήνη κατὰ φάραγγα Ἐλώμ* (52). Καὶ ἐν τοῖς *Κριταῖς* ὁ Σαμψὼν ἡγοῦμαι ὅτι ἐντυγχάνων εἶπε· *Συναποθανέτω ἡ ψυχή μου μετὰ τῶν ἀλλοφύλων*, ὅτε (53) *ἔκλινεν ἐν ἰσχύϊ, καὶ ἔπεσεν ὁ οἶκος ἐπὶ τοὺς σατράπας, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαὸν τὸν ἐν αὐτῷ*. Εἰ καὶ μὴ κεῖται δὲ ὅτι ἐντετυχήκασιν, ἀλλ' ὅτι εἰρήκασιν ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ Σαμψὼν, ὁ λόγος αὐτῶν ἔοικεν εἶναι ἔντευξις, ἥτις ἑτέρα παρὰ τὴν προσευχὴν, εἰ κυρίως ἀκούοιμεν τῶν ὀνομάτων, εἶναι ἡμῖν νομίζεται. Εὐχαριστίας δὲ παράδειγμα ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν φωνὴ, λέγοντος· *Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ* C *καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις*· τὸ γὰρ *ἐξομολογοῦμαι* ἴσον ἐστὶ τῷ *εὐχαριστῶ*· δέησιν μὲν οὖν καὶ ἔντευξιν καὶ εὐχαριστίαν οὐκ ἄτοπον καὶ (54) ἀνθρώποις προσενεγκεῖν, ἀλλὰ τὰ μὲν δύο, λέγω δὲ ἔντευξιν καὶ εὐχαριστίαν, οὐ μόνον ἁγίοις, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀνθρώποις· τὴν δὲ δέησιν μόνον ἁγίοις, εἴ τις εὑρεθείη Παῦλος ἢ Πέτρος, ἵνα ὠφελήσωσιν ἡμᾶς, ἀξίους ποιοῦντες τοῦ τυχεῖν τῆς δεδομένης αὐτοῖς ἐξουσίας πρὸς τὸ ἁμαρτήματα ἀφιέναι· εἰ μὴ ἄρα, κἂν μὴ ἅγιός τις ᾖ, ἀδικήσωμεν δὲ αὐτὸν, δέδοται συναισθηθέντας τῆς εἰς αὐτὸν ἁμαρτίας τὸ δεηθῆναι καὶ τοῦ τοιούτου, ἵν' ἡμῖν ἠδικηκόσι συγγνώμην ἀπονείμῃ. Εἰ δὲ ἀνθρώποις ἁγίοις ταῦτα προσενέκτεον πόσῳ πλέον τῷ Χριστῷ εὐχαριστητέον τοσαῦτα ἡμᾶς βουλήσει τοῦ Πατρὸς εὐεργετήσαντι; Ἀλλὰ καὶ ἐντευκτέον αὐτῷ, ὡς ὁ εἰπὼν Στέφανος· *Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην*· μιμούμενοί τε τὸν πατέρα τοῦ σεληνιαζομένου ἐροῦμεν· *Δέομαι, Κύριε, ἐλέησον*, ἢ, *τὸν υἱόν*, ἢ, ἐμὲ αὐτὸν, ἢ ὃν δήποτε.

15. At si intellexerimus quid sit oratio, forte nullus unquam genitus erit orandus, ac ne Christus

D Ἐὰν δὲ ἀκούωμεν, ὅ τί ποτέ ἐστι προσευχὴ, μήποτε οὐδενὶ τῶν γεννητῶν προσευκτέον ἐστὶν, οὐδὲ

[27] Rom. VIII, 26, 27. [28] Jos. X, 12. [29] Jud. XVI, 30. [30] Luc. X, 21. [31] Act. VII, 59. [32] Matth. XVII, 14; Luc. IX, 38.

(50) *Πρὸς τὸν ᾧν ἐντυγχάνει*. Sic habet codex mss., legendum autem cum Bentleio, πρὸς τὸν ᾧ ἐντυγχάνει. Male editio Oxoniensis habet, πρῶτον ὧν ἐντυγχάνει.

(51) *Γαβαώθ*. Sic ubique codex manuscriptus, contra cujus fidem editio Oxoniensis in textu habet, Γαβαών.

(52) *Ἐλώμ*. Sic codex ms. Editio autem Oxon., Αἰλώμ.

(53) *Ὅτε*. Ita codex ms. Editio vero Oxon., ὅτι.

(54) *Ἀνθρώποις*. Lego cum Bentleio, ἁγίοις.

αὐτῷ τῷ Χριστῷ (55), ἀλλὰ μόνῳ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων καὶ Πατρὶ, ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προσηύχετο, ὡς προπαρεθέμεθα, καὶ διδάσκει ἡμᾶς προσεύχεσθαι· ἀκούσας γὰρ, *Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι*, οὐ διδάσκει αὐτῷ προσεύχεσθαι, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ, λέγοντας· *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, καὶ τὰ ἑξῆς· εἰ γὰρ ἕτερος, ὡς ἐν ἄλλοις δείκνυται, κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκείμενός (56) ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ἤτοι προσευκτέον τῷ Υἱῷ καὶ οὐ τῷ Πατρὶ, ἢ ἀμφοτέροις, ἢ τῷ Πατρὶ μόνῳ. Τὸ μὲν οὖν τῷ Υἱῷ καὶ οὐ τῷ Πατρὶ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσει εἶναι ἀτοπώτατον καὶ παρὰ τὴν ἐνάργειαν (57) λεχθησόμενον ἄν· εἰ δὲ ἀμφοτέροις, δῆλον ὅτι καὶ ἀξιώσεις προσενεγκοῦμεν πληθυντικῶς, *παράσχεσθε*, καὶ *εὐεργετήσατε*, καὶ *ἐπιχορηγήσατε*, καὶ *σώσατε*, καὶ εἴ τι τούτων ὅμοιον, διὰ τῶν προσευχῶν λέγοντες· ὅπερ καὶ αὐτόθεν ἀπεμφαῖνον, οὐδὲ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἔχει τις δεῖξαι κείμενον ὑπό τινων λεγόμενον· λέγεται (58) τοίνυν προσεύχεσθαι μόνῳ τῷ Θεῷ τῷ τῶν ὅλων Πατρί· ἀλλὰ μὴ χωρὶς τοῦ ἀρχιερέως ὅστις μεθ' ὁρκωμοσίας κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τό· *Ὤμοσε, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ*. Εὐχαριστοῦντες οὖν οἱ ἅγιοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ἑαυτῶν τῷ Θεῷ, διὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ χάριτας ὁμολογοῦσιν (59) αὐτῷ. Ὥσπερ δὲ τὸν ἀκριβοῦντα τὸ προσεύχεσθαι οὐ χρὴ τῷ εὐχομένῳ προσεύχεσθαι, ἀλλὰ τῷ ὃν ἐδίδαξεν ἐπὶ τῶν εὐχῶν καλεῖν Πατρὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς· οὕτως οὐ χωρὶς αὐτοῦ προσευχήν τινα προσενεκτέον τῷ Πατρί· ὡς αὐτὸς τοῦτο παραδείκνυσι σαφῶς οὕτω λέγων· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἄν τι αἰτήσητε τὸν Πατέρα μου, δώσει ὑμῖν ἐν τῷ ὀνόματί μου. Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη*· οὐ γὰρ εἶπεν· Αἰτεῖτέ με, οὐδὲ, Αἰτεῖτε τὸν Πατέρα, ἁπλῶς, ἀλλ'· *Ἐάν τι αἰτήσητε τὸν Πατέρα, δώσει ὑμῖν ἐν τῷ ὀνόματί μου*. Ἕως γὰρ διδάξει (60) ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, οὐδεὶς ᾐτήκει τὸν Πατέρα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἀληθὲς ἦν ὑπὸ Ἰησοῦ λεγόμενον τό· *Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου*· ἀληθὲς δὲ καὶ τό· *Αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη*. Ἐὰν δέ τις, οἰόμενος (61) δεῖν αὐτῷ τῷ Χριστῷ προσεύχεσθαι, συγχεόμενος ἀπὸ τοῦ ἐκ τοῦ προσκυνεῖν σημαινομένου, προσάγῃ ἡμῖν τὸ, *Προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ* (62), ὁμολογουμένως ἐν τῷ *Δευτερονομίῳ* περὶ Χριστοῦ εἰρημένον· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία, Ἱερουσαλὴμ παρὰ τοῦ προφήτου ὀνομαζομένη, προσκυνεῖσθαι ὑπὸ βασιλέων καὶ ἀρ-

A quidem ipse, sed solus Deus omnium et Pater, quem ipse etiam Salvator noster orabat, ut supradiximus, et quem nos orare docet. Cum enim audisset: *Doce nos orare* [33], non seipsum docet orare, sed Patrem, dicentes: *Pater noster, qui es in cœlis*, et reliqua. Si enim, ut alibi probatur, alius a Patre Filius est secundum substantiam et suppositum, aut orandus est Filius, et non Pater, aut uterque, aut Pater solus. At enim Filium orandum esse sine Patre, nemo non fatebitur absurdissime et præter evidentiam dictum iri. Si uterque orandus est, planum est plurali numero nos precaturos, et *præbete, benefacite, largimini, servate*, vel quid simile orando dicturos. Quod cum per se ipsum non conveniat, nec in Scripturis ostendi potest positum esse ut ab B aliquo dictum; restat ergo ut oretur solus Deus universorum Pater, at non sine pontifice qui ab ipso Patre cum jurejurando constitutus est, juxta illud: *Juravit et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* [34]. Cum igitur sancti in suis orationibus gratias Deo agunt, eas per Christum Jesum ipsi referunt. Sicut autem eum qui proprie orare vult, non decet eum orare qui orat, sed eum quem orationibus invocandum docuit Jesus noster Dominus, nempe Patrem: sic non est ulla oratio Patri sine ipso offerenda. Quod ostendit ipse perspicue cum sic ait: *Amen, amen dico vobis, si quid petieritis Patrem, dabit vobis in nomine meo. Usque modo non petistis quidquam in nomine meo;* C *petite et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum* [35]. Non enim dixit: Petite me, neque, Petite Patrem, simpliciter; sed: *Si quid petieritis Patrem, in* **223** *nomine meo dabit vobis*. Nam donec ista Jesus doceret, nemo a Patre petierat in nomine Filii, eratque verum quod Jesus dicebat: *Usque modo non petistis quidquam in nomine meo*; verum et illud: *Petite, et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum*. Si quis autem Christum ipsum orandum putet, verbique *adorare* significatione turbatus adducat illud: *Adorent eum omnes angeli Dei* [36], quod in Deuteronomio de Christo dici in confesso est: respondendum ipsi Ecclesiam quoque, quæ Jerusalem a propheta vocatur, a regibus et reginis qui nutritii ejus nutricesque futuri sunt, adorandam dici his verbis: D *Ecce elevo ad gentes manum meam et ad insulas levabo signum meum; et adducent filios tuos in sinu; et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritii tui, et principes feminæ eorum, nutrices tuæ. Super faciem terræ adorabunt te, et*

[33] Luc. xi, 1. [34] Psal. cix, 4. [35] Joan. xvi, 23. [36] Deut. xxxii, 43.

(55) *Οὐδὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ*. Quo sensu dixerit Origenes Filium Dei non esse orandum, fuse disseritur *Origenianorum* lib. ii, quæst. 2, num. 29.

(56) *Ὑποκείμενος*. Lego, ὑποκείμενον. Quo sensu autem hic dicatur Filius alius a Patre secundum substantiam et suppositum, disquiritur *Origenianorum* lib. ii, quæst. 2.

(57) Codex ms. ἐνάργειαν. Editio Oxon., ἐνέργειαν.

(58) *Λέγεται*. Lego cum Bentleio, λείπεται.

(59) *Ὁμολογοῦσιν*. Sic habet codex manuscriptus in quo male legit editor Oxoniensis, ὁμολογοῦντες.

(60) *Διδάξει*. Lege cum Bentleio, διδάξῃ.

(61) *Ἐὰν δέ τις, οἰόμενος*, etc. Vide *Origenianorum* lib. ii, quæst. 2, num. 29.

(62) *Προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ*. Hic locus exstat apud LXX, Deuteron., xxxii, 43, et licet in Hebræo desideretur, laudatur ab Apostolo in Epistola ad Hebræos, i, 6.

pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego A *Dominus, et non confunderis* [37]. Ecquid ex ejus mente qui dixit: *Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus Deus, Pater* [38], aliud dici potest nisi hæc: Quid me oras? Solum Patrem orare oportet quem et ego oro, quod per sacras discitis Scripturas. Nec enim eum orare debetis qui pontifex pro vobis constitutus est a Patre, et advocati a Patre munus accepit, sed per pontificem et advocatum *qui possit compati infirmitatibus vestris, tentatum per omnia per similitudinem vestri*, sed Patris dono tentatum *absque peccato* [39]. Discite ergo quantum a Patre meo donum acceperitis cum per regenerationem in me factam accepistis spiritum adoptionis ut vocemini filii Dei et fratres mei. Legistis enim quid ego ore Davidis ad Patrem de vobis dixerim: *Narrabo* B *nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te* [40]. Fratrem autem orari ab eis qui eodem quo ille Patre gloriantur, ratio non patitur. Ad solum Patrem mecum et per me dirigenda a vobis oratio est.

A χουσῶν γινομένων τιθηνῶν αὐτῆς καὶ τροφῶν, λέγεται διὰ τούτων· *Ἰδοὺ αἴρω εἰς τὰ ἔθνη τὴν χεῖρά μου, καὶ εἰς τὰς νήσους ἀρῶ σύσσημόν μου· καὶ ἄξουσι τοὺς υἱούς σου ἐν κόλπῳ, τὰς δὲ θυγατέρας σου ἐπὶ τῶν ὤμων ἀροῦσι. Καὶ ἔσονται βασιλεῖς τιθηνοί σου· αἱ δὲ ἄρχουσαι αὐτῶν τροφοί σου. Ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς προσκυνήσουσί σε καὶ τὸν χοῦν τῶν ποδῶν σου λείξουσι. Καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος καὶ οὐκ αἰσχυνθήσῃ.* Πῶς δὲ οὐκ ἔστι, κατὰ τὸν εἰπόντα· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς, ὁ Πατήρ* (63)· εἰπεῖν ἄν· Τί ἐμοὶ προσεύχῃ; Μόνῳ τῷ Πατρὶ προσεύχεσθαι χρὴ, ᾧ κἀγὼ προσεύχομαι· ὅπερ διὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν μανθάνετε· ἀρχιερεῖ γὰρ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν (64) κατασταθέντι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, B καὶ παρακλήτῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι λαβόντι, εὔχεσθαι ἡμᾶς (65) οὐ δεῖ, ἀλλὰ δι' ἀρχιερέως καὶ παρακλήτου, *δυναμένου συμπαθεῖν ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν* (66), *πεπειρασμένου κατὰ πάντα ὁμοίως ἡμῖν* (67), ἀλλὰ διὰ τὸν δωρησάμενόν μοι Πατέρα πεπειρασμένου *χωρὶς ἁμαρτίας*. Μάθετε οὖν ὅσην δωρεὰν ἀπὸ τοῦ Πατρός μου εἰλήφατε διὰ τῆς ἐν ἐμοὶ ἀναγεννήσεως τὸ τῆς υἱοθεσίας πνεῦμα ἀπειληφότες, ἵνα χρηματίσητε υἱοὶ Θεοῦ, ἀδελφοὶ δὲ ἐμοῦ· ἀνέγνωτε γὰρ τὴν διὰ τοῦ Δαυῒδ ὑπ' ἐμοῦ εἰρημένην περὶ ὑμῶν πρὸς τὸν Πατέρα φωνήν· *Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.* Ἀδελφῷ δὲ προσεύχεσθαι τοὺς κατηξιωμένους ἑνὸς αὐτοῦ (68) Πατρὸς οὐκ ἔστιν εὔλογον· μόνῳ γὰρ τῷ Πατρὶ μετ' ἐμοῦ καὶ δι' ἐμοῦ ἀναπεμπτέον ἐστὶν ὑμῖν προσευχήν.

16. Hæc dicentem audientes Jesum, Deum per ipsum oremus, idemque dicamus omnes, nec de orationis modo dividamur. Annon enim divisi sumus, si alii Patrem, alii oremus Filium? Incidunt enim per nimiam simplicitatem **224** in stultum C peccati genus, qui rebus non expensis et examinatis Filium orant sive cum Patre, sive sine Patre. Oremus igitur ut Deum; postulemus ut a Patre; obsecremus ut Dominum; gratias agamus ut Deo et Patri et Domino; non omnino tamen servorum Domino. Recte enim Pater existimari potest Filii Dominus, Dominusque eorum qui per ipsum filii facti sunt. At sicut *non est Deus mortuorum, sed viventium* [41]; sic non est Dominus ignobilium servorum, sed eorum qui primum timore propter infantiam mancipati, postea per charitatem feliciorem servitutem serviunt quam per timorem. Sunt enim in anima servorum Dei filiorumque characteres ei soli manifesti qui corda intuetur. Igitur quicunque terrena et parva a Deo petit, ipsi non obtemperat, qui, cum nihil terrenum et parvum sciat largiri, cœlestia et magna petere jussit. Quod si quis objiciat corpo- D

Ταῦτ' οὖν λέγοντος ἀκούοντες Ἰησοῦ, τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ εὐχώμεθα, τὸ αὐτὸ λέγοντες πάντες, μηδὲ περὶ τοῦ τρόπου τῆς εὐχῆς σχιζόμενοι. Ἢ οὐχὶ σχιζόμεθα, ἐὰν οἱ μὲν τῷ Πατρὶ, οἱ δὲ τῷ Υἱῷ εὐχώμεθα; ἰδιωτῶν ἁμαρτίαν κατὰ πολλὴν ἀκεραιότητα διὰ τὸ ἀβασάνιστον καὶ ἀνεξέταστον ἁμαρτανόντων τῶν προσευχομένων τῷ Υἱῷ, εἴτε μετὰ τοῦ Πατρὸς, εἴτε χωρὶς τοῦ Πατρός. Προσευχώμεθα τοίνυν ὡς Θεῷ, ἐντυγχάνωμεν δὲ ὡς Πατρὶ, δεώμεθα δὲ ὡς Κυρίου, εὐχαριστῶμεν δὲ ὡς Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ, οὐ πάντως δούλου ὄντι Κυρίῳ· ὁ γὰρ Πατὴρ εὐλόγως ἂν νομισθείη τοῦ Υἱοῦ καὶ Κύριος, καὶ τῶν δι' αὐτὸν γενομένων υἱῶν Κύριος. Ὥσπερ δὲ *οὐκ ἔστι Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων*, οὕτως οὐκ ἔστι Κύριος ἀγενῶν δούλων, ἀλλὰ τῶν κατὰ μὲν τὰς ἀρχὰς φόβῳ διὰ τὴν νηπιότητα ἐξευγενιζομένων· μετὰ δὲ ταῦτα καὶ τὴν (69) ἀγάπην μακαριωτέραν τῆς ἐν φόβῳ δουλείας δουλευόντων· εἰσὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ μόνῳ τῷ καρδίας βλέποντι χαρακτῆρες φανεροὶ δούλων Θεοῦ, καὶ υἱῶν αὐτοῦ. Πᾶς τοιγαροῦν ὁ τὰ ἐπίγεια καὶ μικρὰ αἰτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, παρακούει τοῦ ἐντειλαμένου ἐπουράνια καὶ μεγάλα αἰτεῖν (70) ἀπὸ τοῦ μηδὲν ἐπίγειον,

[37] Isa. XLIX, 22, 23. [38] Marc. x, 18. [39] Heb. IV, 15. [40] Psal. XXI, 25. [41] Matth. XXII, 32.

(63) *Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς, ὁ Πατήρ.* Exstat hic Scripturæ locus Matth. IX, 17; Marc. x, 18, et Luc. XVIII, 18. Nec aliter ab Origene citatur lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, lib. V *contra Celsum*, num. 11. Verumtamen Epiphanius hæres. 42, num. 11, a Marcione contendit falsatum esse adjectione vocis: ὁ Πατήρ. Sic apud Athanasium auctor dialogorum *De Trinitate:* Καίτοι οὐκ εἴρηται *Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Πατήρ*· ἀλλ' *Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός. Atqui non dictum est: Nemo bonus, nisi unus Pater, sed, Nemo bonus, nisi unus Deus.*

(64) *Ἡμῶν*. Lego, ὑμῶν.
(65) *Ἡμᾶς*. Lego, ὑμᾶς.
(66) *Ἡμῶν*. Lego, ὑμῶν.
(67) *Ἡμῖν*. Lego, ὑμῖν.
(68) *Αὐτοῦ*. Bentleius legit, αὐτῷ.
(69) *Καὶ τὴν*, etc. Forte legendum, κατὰ τὴν αὐτ διὰ τὴν ἀγάπην μακαριωτέραν τῆς ἐν φόβῳ δουλείαν δουλευόντων.
(70) *Ἐπουράνια καὶ μεγάλα αἰτεῖν*. Forte ex Evangelio apocrypho Nazar. Vide notas ad lib. VII *contra Celsum*, num. 44.

μηδὲ μικρὸν χαρίζεσθαι ἐπισταμένου Θεοῦ. Ἐὰν δέ A τις ἀνθυποφέρῃ τὰ κατὰ τὸ σωματικὸν ἐκ προσευχῆς τοῖς ἁγίοις δωρηθέντα, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνὴν διδάσκοντος τὰ ἐπίγεια ὑμῖν (71) προστίθεσθαι καὶ τὰ μικρά· ἀπαντητέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὥσπερ οὐ λεκτέον, δωρουμένου τινὸς ἡμῖν ὅ τι δήποτε σῶμα, ὅτι ὁ δεῖνα τὴν σκιὰν ἡμῖν τοῦ σώματος ἐδωρήσατο· οὐ γὰρ προθέμενος δύο τινὰ χαρίσασθαι, σῶμα καὶ σκιὰν, δέδωκε τὸ σῶμα· ἀλλ' ἡ πρόθεσις τοῦ διδόντος ἐστὶ διδόναι σῶμα· ἐπακολουθεῖ δὲ τῇ δόσει τοῦ σώματος καὶ τὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ἡμᾶς λαβεῖν· οὕτως εἰ μεγαλοφυεστέρῳ γενομένῳ ἡμῶν τῷ νῷ κατανοήσαιμεν τὰς προηγουμένως (72) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμῖν διδομένας δωρεὰς, οἰκειότατα ἐροῦμεν παρακολουθήματα τῶν μεγάλων καὶ ἐπουρανίων πνευματικῶν χαρισμάτων εἶναι τὰ σωματικὰ, ἑκάστῳ διδόμενα τῶν ἁγίων πρὸς B τὸ συμφέρον ἢ κατ' ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἢ καθὼς βούλεται ὁ διδούς· βούλεται δὲ σοφῶς, εἰ καὶ ἡμεῖς μὴ δυνάμεθα ἑκάστῳ τῶν διδομένων αἰτίαν καὶ λόγον ἄξιον τοῦ διδόντος εἰπεῖν. Μᾶλλον οὖν κεκαρποφόρηκει ἀπό τινος στειρώσεως μεταβαλοῦσα ἡ τῆς Ἄννης ψυχὴ, ἤπερ τὸ σῶμα κυῆσαν τὸν Σαμουήλ. Καὶ μᾶλλον ὁ Ἐζεκίας θεῖα γεγεννήκει τέκνα νοῦ ἤπερ τῶν (73) ἐκ τοῦ σωματικοῦ σπέρματος αὐτοῦ γεγεννημένων. Ἐπιπλεῖόν τε ἀπὸ νοητῶν ἐπιβουλῶν ῥυσθέντες ἐτύγχανον Ἐσθὴρ καὶ Μαρδοχαῖος καὶ ὁ λαὸς, ἤπερ ἀπὸ τοῦ Ἀμὰν, καὶ τῶν συμπνεόντων. Τοῦ (73*) διαφθεῖραι τὴν ψυχὴν αὐτῆς θέλοντος ἄρχοντος τὴν δύναμιν διακεκόφει, ἢ ἐκείνου τοῦ Ὀλοφέρνου. Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαιτο Ἀνανίᾳ (74) καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ τὴν νοητὴν εὐλογίαν φθάνουσαν ἐπὶ πάντας τοὺς ἁγίους, C εἰρημένην ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ τῷ Ἰακὼβ τὴν, *Δῴη σοι ὁ Θεὸς ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ*, ἐπὶ πλεῖον ἐγγεγονέναι ἤπερ τὴν σωματικὴν δρόσον τὴν φλόγα νικῶσαν τοῦ Ναβουχοδονόσορ; Μᾶλλον δὲ πεφίμωντο τῷ προφήτῃ Δανιὴλ οἱ ἀόρατοι λέοντες, οὐδὲν ἐνεργῆσαι δυνάμενοι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἤπερ οἱ αἰσθητοὶ, περὶ ὧν πάντες οἱ ἐντυγχάνοντες αὐτῇ τῇ Γραφῇ ἐξειλήφαμεν. Τίς δ' οὕτως (75) ἐκπεφεύγει τοῦ κεχειρωμένου ὑπὸ τῷ Ἰησοῦ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν κήτους τὴν γαστέρα, πάντα τὸν φυγάδα τοῦ Θεοῦ καταπίνοντος, ὡς Ἰωνᾶς χωρητικὸς γινόμενος, ὡς ἅγιος, ἁγίου Πνεύματος;

Οὐ θαυμαστὸν δὲ εἰ μὴ πᾶσιν ὁμοίως τοῖς λαμβάνουσιν, ἵν' οὕτως εἴπω, τὰ ποιητικὰ τῶν τοιούτων σκιῶν σώματα ἢ ὅμοιον οὐ δίδοται σκιὰ (76), τισὶ δ' D ὁμοίως δίδοται σκιά· τοῦτο γὰρ τοῖς θεωροῦσι τὰ γνωμονικὰ προβλήματα καὶ τὸν τῶν σκιῶν πρὸς τὸ φωτίζον σῶμα λόγον, σαφῶς παρίσταται συμβαῖνον καὶ κατὰ τὰ σώματα. Τισὶ γοῦν ἄσκιοί εἰσιν οἱ γνώμονες καιρῷ τινι· ἑτέροις δὲ, ἵν' οὕτως εἴπω, βραχύσκιοι (77), καὶ ἑτέροις παρ' ἑτέρους μακροσκιώτεροι. Οὐ μέγα

rea, quæ sanctis propter orationem donata sunt, imo evangelicam ipsam vocem docentem terrena nobis et parva adjicienda esse; sic ei respondendum: Sicut cum quis nobis quodlibet corpus donat, non erit dicendus ille nobis umbram corporis donasse, cum non ita corpus dederit ut duo quædam largiri propositum haberet, corpus et umbram, sed corpus solum dare sibi proposuerit; corpore autem dato sequitur ut umbram quoque accipiamus; ita si mente paulo generosiore cogitemus quæ præcipue a Deo in nos collata sunt dona, proprie admodum dicemus magnorum et cœlestium spiritualiumque donorum sequelas esse res corporeas sanctorum utilitatibus datas vel pro fidei ratione vel prout vult qui largitur: vult autem sapienter, etsi non possimus unicuique donorum causam et rationem donante dignam assignare. Fecundior igitur fuisse putanda est a sterilitate quadam sanata Annæ anima quam corpus Samuele gravidum. Divinam potius Ezechias mente sobolem, quam corporeo semine prolem genuit. A spiritualibus magis insidiis liberati sunt Esther, Mardochæus, populusque, quam ab Aman iisque qui (in eorum perniciem) conspiraverant. (Judith validius) quærentis animam ipsius corrumpere principis vires exscidit, quam illius Holophernis. Quis vero non fateatur spiritualem benedictionem in omnes sanctos ab Isaaco prolatam cum Jacobo ait: **225** *Det tibi Deus de rore cœli* [48], Ananiæ et sociis ejus amplius affuisse quam corporeum rorem quo victa Nabuchodonosoris flamma est? Invisibilibus magis leonibus Daniel os obturavit ne quid in ejus animam possent efficere, quam sensibilibus de quibus omnes qui legimus Scripturam, accepimus. Quis adeo effugit ventrem ceti illius a Christo Servatore nostro domiti, fugitivosque Dei omnes absorbentis, ut Jonas, cum sancti Spiritus capax, quippe sanctus ipse, effectus est?

17. Cæterum mirum non est si omnibus qui corpora, ut ita dicam, umbrarum illarum efficientia accipiunt, similis umbra non detur; quibusdam vero omnino umbra non detur: hoc enim iis qui gnomonicas quæstiones umbrarumque ad corpus illuminans rationem meditantur, manifeste apparet etiam in corporibus accidere. Etenim quibusdam umbra caret stylus certo quodam tempore; aliis umbram habet brevem et in aliis quam in aliis longiorem.

[48] Gen. XXVII, 28.

(71) *Ὑμῖν*. Bentleius legit, ἡμῖν.

(72) *Προηγουμένως*. Sic recte habet codex manuscriptus, male vero editio Oxoniensis, προηγουμένας.

(73) *Ἤπερ τῶν*, etc. Bentleio videtur forte legendum, ἤπερ τὸ ἐκ τοῦ σωματικοῦ σπέρματος αὐτῷ γεγεννημένον.

(73*) Locus est mutilus. Sanabis legendo: Καὶ Ἰουδὴθ μᾶλλον τοῦ. Edit. Patrol.

(74) *Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαιτο Ἀνανίᾳ*. Sic habet codex manuscriptus; editio vero Oxoniensis, τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαι τῷ Ἀζαρίᾳ.

(75) *Τίς δ' οὕτως*. Sic codex manuscriptus, editio vero Oxoniensis, τίς δι' οὕτως. Bentleius legit, τίς δ' οὐχ οὕτως.

(76) *Ἢ ὅμοιον οὐ δίδοται σκιὰ, τισὶ δ' ὁμοίως δίδοται σκιά*. Lego cum Bentleio, ἢ ὁμοία οὐ δίδοται σκιὰ, τισὶ δ' ὅλως οὐ δίδοται σκιά.

(77) Codex ms. recte, βραχύσκιοι. Editio Oxon., βραχυόσκιοι.

Nec illud igitur magnum erit si ejus consilio qui præcipua nobis largitur rationibus quibusdam occultis atque secretis pro accipientis et temporis modo, fiat ut cum præcipua dantur, nullæ aliquando omnino sequantur umbræ; aliquando non omnium sint, sed aliquorum, aliquando minores aliarum comparatione majorum quæ alia sequuntur. Ut igitur ei qui solares quærit radios, postquam eos assecutus est, sive adsit umbra corporis, sive absit, neque jucunda illa est, neque molesta, cum nempe habeat id quod maxime necessarium est, sive privetur umbra, sive plus ejus habeat, sive minus; ita si res nobis adsint spirituales, et a Deo illuminemur ad omnimodam verorum bonorum comparationem, non rem tenuem, umbram pusillo animo requiremus. Res enim omnes materiales et corporeæ, quæcunque tandem illæ sint, umbræ levis et fragilis rationem habent, nec sunt ullo modo cum salutaribus sanctisque Dei universorum donis conferendæ. Quæ enim comparatio corporearum esse divitiarum potest cum iis quibus *divites* fimus *in omni verbo et in omni sapientia* [43]? Quis nisi amens carnium ossiumque sanitatem conferat cum sanitate mentis, animæ firmitate cogitationumque apta compositione? Hæc enim omnia, si Dei verbo temperata sint, faciunt ut punctio tenuis, et si quid punctione levius putamus, corporeæ omnes ærumnæ existimentur. Qui autem mente conceperit quæ sit illius sponsæ pulchritudo quam sponsus, qui est Dei Verbum, amat, animæ, inquam, ex **226** pulchritudine florentis quæ et cœlum et mundum ipsum excedit, eum pudebit eodem pulchritudinis nomine corpoream ornare pulchritudinem sive mulieris sive pueri seu viri; cum veræ pulchritudinis caro non sit capax, sed tota sit turpitudo. Omnis enim caro feni instar est, ejusque gloria quam oculis exhibet illa quæ mulierum aut puerorum dicitur pulchritudo, flori comparatur juxta prophetæ sermonem dicentis: ***Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos feni. Aruit fenum, et flos cecidit; verbum autem Domini manet in sempiternum*** [44]. Quis etiam nobilitatem proprie vocabit eam quæ solet apud homines nobilitas dici, si modo filiorum Dei nobilitatem cognoverit? Regnum autem Christi inconcussum cum contemplata mens fuerit, quomodo terrenum omne regnum quasi nullius pretii non contempserit? Item cum angelorum militiam et in eis duces exercituum Domini angelos, et thronos, et dominationes, et principatus, ac potestates supercœlestes, quantum capit adhuc vincta corpore humana mens, quan-

A τοίνυν εἰ τῆς προθέσεως (78) τοῦ δωρουμένου τὰ προηγούμενα, χαριζομένου κατά τινας ἀναλογίας ἀποῤῥήτους καὶ μυστικὰς ἁρμοζόντως τοῖς λαμβάνουσι καὶ τοῖς χρόνοις, ὅτε δίδοται τὰ προηγούμενα, ὁτὲ μὲν οὐδ' ὅλως αἱ σκιαὶ τοῖς λαμβάνουσιν ἕπονται, ὁτὲ δὲ οὐ πάντων, ἀλλ' ὀλίγων, ὁτὲ δὲ ἐλάττους συγκρίσει ἑτέρων μειζόνων ἄλλοις ἐπακολουθουσῶν (79). Ὥσπερ οὖν τὸν ζητοῦντα τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀποῦσα ἡ τῶν σωμάτων (80) σκιὰ εὐφραίνει ἢ λυπεῖ, ἔχοντα τὸ ἀναγκαιότατον, ἐπὰν πεφωτισμένος, ἤτοι ἐστερημένος (81) ᾖ τῆς σκιᾶς, ἢ πλεῖον ἢ ἔλαττον ἔχῃ τῆς σκιᾶς· οὕτως ἂν παρῇ ἡμῖν τὰ πνευματικὰ, καὶ φωτιζώμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν παντελῆ κτῆσιν τῶν ἀληθινῶν ἀγαθῶν, οὐ μικρολογήσομεν περὶ εὐτελοῦς πράγματος τοῦ κατὰ τὴν σκιάν. B Πάντα γὰρ τὰ ὑλικὰ καὶ τὰ σωματικὰ, ὁποῖά ποτε ἂν τυγχάνῃ, σκιᾶς ἀμενηνοῦ καὶ ἀδρανοῦς ἔχει λόγον, οὐδαμῶς δυνάμενα παραβάλλεσθαι πρὸς τὰς σωτηρίους τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων καὶ ἁγίας δωρεάς. Ποία γὰρ σύγκρισις σωματικοῦ πλούτου πρὸς τὸν *ἐν παντὶ λόγῳ* πλοῦτον *καὶ πάσῃ σοφίᾳ*; Τίς δ' ἂν (82) μὴ μαινόμενος παραβάλοι ὑγεῖαν σαρκῶν καὶ ὀστέων πρὸς ὑγιαίνοντα νοῦν καὶ ἐῤῥωμένην ψυχὴν καὶ συμμέτρους λογισμούς; ἅτινα πάντα λόγῳ ῥυθμιζόμενα Θεοῦ, εὐτελῆ τινα ἀμυχὴν, καὶ εἴ τι ἀμυχῆς βραχύτερον νομίζομεν, ποιεῖ τὰ σωματικὰ παθήματα. Ὁ δὲ κατανοήσας τί ποτ' ᾖ τὸ κάλλος τῆς νύμφης, ἧς ὁ νυμφίος Λόγος ὢν Θεοῦ ἐρᾷ, ψυχῆς τυγχανούσης ἀνθούσης ὑπερουρανίῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ κάλλει, αἰδεσθήσεται C κἂν τῷ αὐτῷ ὀνόματι τοῦ κάλλους τιμῆσαι σωματικὸν κάλλος γυναικὸς ἢ παιδὸς, ἢ ἀνδρός· τὸ γὰρ κυρίως κάλλος σὰρξ οὐ χωρεῖ, πᾶσα τυγχάνουσα αἶσχος. Πᾶσα γὰρ σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ ἡ δόξα αὐτῆς, ἥτις ἐστὶν ἐμφαινομένη τῷ λεγομένῳ κάλλει γυναικῶν καὶ παιδίων, ἄνθει κατὰ τὸν προφητικὸν παραβέβληται λόγον, λέγοντα· *Πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Κυρίου μένει* (83) *εἰς τὸν αἰῶνα*. Ἀλλὰ καὶ εὐγένειαν τίς ἔτι κυρίως ὀνομάσει τὴν τετριμμένην λέγεσθαι παρὰ ἀνθρώποις, νοήσας εὐγένειαν υἱῶν Θεοῦ; Βασιλείαν δὲ Χριστοῦ βασιλευόντων θεωρήσας (84) ὁ νοῦς, πῶς οὐ καταφρονήσει, ὡς οὐδενὸς λόγου ἀξίας, πάσης τῆς ἐπὶ γῆς βασιλείας; Στρατιάν τε ἀγγέλων καὶ ἀρχιστρα-
D τήγους ἐν αὐτοῖς δυνάμεων Κυρίου ἀρχαγγέλους τε, καὶ θρόνους, καὶ κυριότητας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας ὑπερουρανίους, ὡς χωρεῖ ὁ ἔτι δεδεμένος σώματι ἀνθρώπινος νοῦς, κατὰ τὸ δυνατὸν τρανῶς ἰδὼν, καὶ κατειληφὼς δύνασθαι ἰσοτίμου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκείνοις τυχεῖν, πῶς οὐχὶ καὶ σκιᾶς (85) ἀδρανέστερος ἢ

[43] I Cor. I, 5. [44] Isa. XL, 6.

(78) Codex ms., προθέσεως. Male edit. Oxon., προθήσεως.

(79) Codex ms., ἐπακολουθουσῶν· editio autem Oxon., ἐπακολουθοῦσι.

(80) *Τῶν σωμάτων*. Bentleius legit, τοῦ σώματος.

(81) *Πεφωτισμένος, ἤτοι ἐστερημένος*. Lego cum Bentleio, πεφωτισμένος ᾖ, εἴτ' ἐστερημένος.

(82) Codex ms., τίς δ' ἄν. Edit. Oxon., τίς δὲ ἄν.

(83) Codex ms., μένει. Edit. Oxon., μένοι.

(84) Codex ms., βασιλείαν δὲ Χριστοῦ βασιλευόντων θεωρήσας. Editio Oxon., βασιλέα δὲ Χριστὸν βασιλευόντων θεωρήσας. Lego cum Bentleio, βασιλείαν δὲ Χριστοῦ ἀσάλευτον θεωρήσας, ex Hebr. XII, 28.

(85) *Πῶς οὐχὶ καὶ σκιᾶς*, etc. Lego, πῶς οὐχὶ κἂν σκιᾶς ἀδρανέστερος ᾖ.

καὶ τούτων τῶν παρὰ τοῖς ἀνοήτοις θαυμαζομένων ὡς ἀμαυροτάτων καὶ οὐδενὸς λόγου ἀξίων συγκρίσει καταφρονῶν, κἂν διδῶται ταῦτα πάντα, ὑπερόψεται ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀληθινῶν ἀρχῶν καὶ θειοτέρων ἐξουσιῶν μὴ ἀποτυχεῖν; Εὐκτέον τοίνυν, εὐκτέον περὶ τῶν προηγουμένων, καὶ ἀληθῶς μεγάλων καὶ ἐπουρανίων· καὶ τὰ περὶ τῶν ἐπακολουθουσῶν σκιῶν τοῖς προηγουμένοις Θεῷ ἐπιτρεπτέον, τῷ ἐπισταμένῳ ὧν χρείαν διὰ τὸ ἐπίκηρον σῶμα ἔχομεν, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

A tumque fieri potest, penitus inspexerit; intellexeritque æquo se atque illi honore apud Deum esse posse; quomodo, licet umbra infirmior sit, comparatione cum illis instituta, non etiam hæc quæ apud stultos in admiratione sunt, ceu obscurissima et nullius pretii ita contemnet, ut etsi dentur illa omnia, negligat, ne veros principatus divinasque potestates non adipiscatur? Orandum igitur, orandum est pro iis quæ præcipua et vere magna sunt et cœlestia; quod autem ad umbras attinet quæ præcipua illa consequentur, Dei arbitrio relinquendum. *Scit enim ille quid propter mortale corpus opus sit nobis antequam petamus eum* [45].

Αὐτάρκως δὴ ἐν τούτοις, κατὰ τὴν δεδομένην χάριν, ὡς κεχωρήκαμεν ὑπὸ Θεοῦ (86) διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ (ἀλλ' εἴθε καὶ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ὅπερ εἰ οὕτως ἔχει, κρινεῖτε ἐντυγχάνοντες τῇ γραφῇ), ἡμῖν εἰρημένοις ἐξετάσαντες τὸ περὶ εὐχῆς πρόβλημα, ἤδη καὶ ἐπὶ τὸν ἑξῆς ἆθλον (87) ἐλευσόμεθα, τὴν ὑπογραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου προσευχὴν ὅσης δυνάμεως πεπλήρωται θεωρῆσαι βουλόμενοι. Καὶ πρὸ πάντων γε παρατηρητέον, ὅτι ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς δόξαιεν ἂν τοῖς πολλοῖς τὴν αὐτὴν ἀναγεγραφέναι ὑποτετυπωμένην πρὸς τὸ δεῖν οὕτως προσεύχεσθαι προσευχήν. Ἔχουσι δὲ αἱ λέξεις τοῦ μὲν Ματθαίου τὸν τρόπον τοῦτον· *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*· τοῦ δὲ Λουκᾶ οὕτως· *Πάτερ, ἁγιασθήτω* (88) *τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν· καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ τῷ ὀφείλοντι ἡμῖν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν*. Λεκτέον δὲ πρὸς τοὺς οὕτως ὑπολαμβάνοντας, ὅτι πρῶτον μὲν τὰ ῥήματα, εἰ καὶ γειτνιῶντά τινα ἔχει ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις διαφέρειν φαίνεται, ὡς ἐρευνῶντες αὐτὰ παραστήσομεν· δεύτερον δὲ ὅτι οὐχ οἷόν τέ ἐστι τὴν αὐτὴν προσευχὴν καὶ *ἐν τῷ ὄρει* λέγεσθαι· ἔνθα *ἰδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη*, ὅτε, *καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν* (ἐν γὰρ τῷ εἱρμῷ τῆς περὶ τῶν μακαρισμῶν ἀπαγγελίας, καὶ τῶν ἑξῆς ἐντολῶν, παρὰ τῷ Ματθαίῳ αὕτη ἀναγεγραμμένη εὑρίσκεται), καὶ *ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο*, εἰρῆσθαι πρός τινα τῶν μαθητῶν, ἀξιώσαντα διδαχθῆναι προσεύχεσθαι, *ὡς καὶ Ἰωάννης ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ*. Πῶς γὰρ ἐνδέχεται (89) τοὺς αὐτοὺς λόγους χωρὶς

18. Jam vero cum in iis quæ diximus, juxta datam gratiam quantum capere potuimus a Deo per Christum ejus (utinam et in Spiritu sancto: quod
B an ita se habeat, his perlectis judicabitis), sufficienter orationis argumentum expenderimus, nunc ad sequentem accingemur laborem, descriptamque a Domino orationem quanta virtute plena sit considerabimus. Atque illud ante omnia observandum est, Matthæum et Lucam plerisque visum iri eamdem orationis formam descripsisse a nobis sequendam. Verba autem sunt, Matthæi quidem hujusmodi: *Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie. Et dimitte* **227** *nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo* [46]. Lucæ
C autem ista: *Pater, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie, et dimitte nobis peccata nostra, si quidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis, et ne nos inducas in tentationem* [47]. Id qui suspicantur, iis dicendum, primum verba, licet quædam inter se similia habeant, in multis diversa apparere, ut ea perscrutati ostendemus; deinde fieri non posse ut eadem oratio dicta sit *in monte*, quo *videns turbas ascendit*, quando *cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat* [48] (in ea enim sermonis serie qua beatitudines annuntiantur et sequentia dantur præcepta, scripta apud Matthæum illa reperitur); et *cum esset in quodam loco orans, ut cessavit*, dicta sit ad unum
D ex discipulis ejus, qui orare doceri petierat *sicut et Joannes docebat discipulos suos* [49]. Qui enim fieri potest, ut iidem sermones nulla prævia interrogatione continuata serie dicantur, et ad unius petitionem discipuli proferantur? Sed dixerit forte quispiam idem significare preces illas, dictasque esse ut unam tum in prolixiori sermone, tum ad unum e discipulis id requirentem, puta quod non affuisset cum dicta sunt quæ retulit Matthæus, aut

[45] Matth. vi, 8. [46] Ibid., 9, 10. [47] Luc. xi, 2. [48] Matth. v, 1, 2. [49] Luc. xi, 1.

(86) Ὑπὸ Θεοῦ. Lego cum Bentleio, ἀπὸ Θεοῦ.
(87) Codex ms. recte, ἆθλον. Male editio Oxoniensis, ἄλλον.
(88) Codex ms., Πάτερ, ἁγιασθήτω. Editio Oxon., Πάτερ [ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς], ἁγιασθήτω.
(89) Codex ms., ἐνδέχεται. Editio Oxon., ἐνδέχηται.

quæ dudum dicta essent memoria non teneret. Sed forte melius erit diversas orationes putare, quæ partes habeant quasdam communes. Cum autem quæsierimus apud Marcum essetne aliqua ejusmodi oratio posita eodem sensu, ne vestigium quidem illius reperimus.

πάσης προγενομένης πεύσεως ἀποτακτικῶς (90) εἰρῆσθαι, καὶ πρὸς ἀξίωσιν μαθητοῦ ἀπαγγέλλεσθαι; Ἀλλ' ἴσως τις εἴποι ἂν πρὸς τοῦτο, ὅτι ἰσοδυναμοῦσαί εἰσιν αἱ εὐχαὶ εἰρημέναι ὡς μία· ὁτὲ μὲν ἐν ἀποτατικῷ (91) λόγῳ· ὁτὲ δὲ πρὸς ἕτερον τῶν μαθητῶν τὸν ἀξιώσαντα, κατὰ τὸ εἰκὸς τότε μὴ παρόντα, ὅτε ἔλεγε τὸ κατὰ τὸν Ματθαῖον, ἢ μὴ κεκρατηκότα τῶν εἰρημένων πάλαι. Μήποτε δὲ (92) βέλτιον ἢ διαφόρους νομίζεσθαι τὰς προσευχὰς κοινά τινα ἐχούσας μέρη. Ζητήσαντες δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ, μήποτε λανθάνῃ (93) ἡμᾶς ἡ τοιαύτη ἰσοδυναμοῦσα ἀναγεγραμμένη, οὐδ' ἴχνος ἐγκείμενον προσευχῆς εὕρομεν.

19. Et quoniam, ut supra diximus, primum oportet certo quodam modo constitutum ac dispositum esse eum qui orat, et sic demum orare; videamus quid ante orationem apud Matthæum positam Salvator noster de illa dixerit. Id sic habet : *Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio ora Patrem tuum in abscondito, et* **228** *Pater tuus qui videt te in abscondito, reddet tibi. Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici. Putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo assimilari eis; scit enim Pater vester quid opus sit vobis antequam petatis eum. Sic ergo vos orabitis* [50]. Videtur itaque Servator noster multis in locis gloriæ cupiditatem ut morbum perniciosum insectatus; quod et hic fecit, prohibens orationis tempore hypocritarum facta sectari. Est enim hypocritarum proprium apud homines pietatis aut liberalitatis velle nomine gloriari. Memores autem hujus sententiæ : *Quomodo vos potestis credere qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam quæ a solo Deo est, non quæritis* [51]? debemus gloriam omnem ab hominibus profectam, etsi ob pulchrum aliquid contingere videatur, contemnere, et eam quærere quæ proprie ac vere gloria est, quæ ab eo datur qui solus gloria dignum ornat modo se digno et longe supra meritum illius qui ornatur. Illud igitur ipsum quod pulchrum existimari potuisset et dignum laude, tunc inquinatur, cum ideo fit a nobis ut videamur ab hominibus et gloriam ab hominibus accipiamus. Quamobrem nulla hujus a Deo merces sequitur. Cum enim verax sit omnis Christi sermo, tum ille, si fas est dicere, veracior est quem cum jurejurando sibi consueto protulit. De iis autem qui propter humanam gloriam proximo videntur benefacere, aut qui in synagogis et angulis platearum orant ut videantur ab hominibus, hoc ipsum ait : *Amen dico vobis : receperunt mercedem suam.* Ut enim dives ille apud

Ἐπεὶ δὲ, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέροις εἰρήκαμεν, πρῶτον δεῖ καταστῆναι πῶς καὶ διατεθῆναι τὸν προσευχόμενον, εἶθ' οὕτως εὔξασθαι, ἴδωμεν πρὸ τῆς ἐγκειμένης προσευχῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ τοὺς περὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπηγγελμένους (94) λόγους, οἵτινες οὕτως ἔχουσιν· *Ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Σὺ δὲ, ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ Πατρί σου ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ Πατήρ σου, ὁ βλέπων σε ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι* (95). *Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Δοκοῦσι γὰρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται. Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς.* Πολλαχοῦ τοίνυν φαίνεται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐνιστάμενος ὡς πρὸς ὀλέθριον πάθος τὴν φιλοδοξίαν· ὅπερ καὶ ἐνθάδε πεποίηκεν, ἀποτρέπων κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εὐχῆς ὑποκριτῶν ἔργον ἐπιτελεῖν. Ὑποκριτῶν γὰρ ἔργον ἐστὶ, τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἐναβρύνεσθαι ἐπ' εὐσεβείᾳ θέλειν, ἢ τῷ κοινωνεῖν· δέον δὲ μεμνημένους τοῦ· *Πῶς δύνασθε πιστεῦσαι ὑμεῖς, δόξαν παρὰ ἀνθρώπων λαβόντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;* πάσης τῆς παρὰ ἀνθρώποις δόξης, κἂν ἐπὶ τῷ καλῷ γίνεσθαι νομίζηται (96), καταφρονεῖν, καὶ ζητεῖν τὴν κυρίαν δόξαν καὶ ἀληθῆ τὴν ἀπὸ τοῦ μόνου τὸν τῆς δόξης ἄξιον πρεπόντως ἑαυτῷ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τοῦ δοξαζομένου δοξάζοντος. Καὶ αὐτὸ οὖν τὸ νομισθὲν ἂν καλὸν εἶναι καὶ ἐπαινετὸν, μολύνεται νομιζόμενον γίνεσθαι, ὅτε, ὅπως δοξασθῶμεν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὅπως φανῶμεν τοῖς ἀνθρώποις, ποιοῦμεν αὐτό· διόπερ οὐδεμία ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ Θεοῦ ἀμοιβὴ ἡμῖν ἕπεται. Ἀψευδὴς γὰρ πᾶς ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος, καὶ εἰ δεῖ βιαζόμενον εἰπεῖν, ἀψευδέστερος γίνεται, ἐπὰν μετὰ τοῦ συνήθους αὐτοῦ (97) ὅρκου λέγηται. Φησὶ δὲ περὶ τῶν δι' ἀνθρωπίνην δόξαν εὖ τὸν πέλας δοκούντων ποιεῖν, ἢ ἐν ταῖς συνα-

[50] Matth. VI, 5. [51] Joan. V, 44.

(90) *Ἀποτακτικῶς*. Lego cum Bentleio, ἀποτατικῶς.

(91) *Ἀποτατικῷ*. Ita codex manuscriptus habet, male vero editio Oxoniensis, ἀποτακτικῷ.

(92) Editio Oxon., κεκρατηκότα εἰρημένων πάλαι· μήποτε δή.

(93) *Λανθάνῃ*. Sic habet codex ms. Editio autem Oxon., λανθάνοι.

(94) Post ἀπηγγελμένους, addo, λόγους, ut in editione Oxoniensi; licet hæc vox in manuscripto desideretur.

(95) Post ἀποδώσει σοι, editio Oxoniensis addit intra uncos ἐν τῷ φανερῷ: quod abest ab Origenis codice manuscripto.

(96) Codex ms., νομίζηται. Editio Oxon., νομίζεται.

(97) *Αὐτοῦ*. Lego cum Bentleio, αὐτῷ.

γωγαῖς καὶ ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν προσευχομένων, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις, τὸ αὐτό· *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν· ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.* Ὥσπερ γὰρ ἀπέσχεν ὁ κατὰ Λουκᾶν πλούσιος τὰ ἀγαθὰ ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ, διὰ τὸ (98) ἀπεσχηκέναι ταῦτα, οὐκ ἔστι χωρῶν τυχεῖν (99) αὐτῶν μετὰ τὸν ἐνεστηκότα βίον· οὕτως ὁ ἀπέχων ἑαυτοῦ τὸν μισθὸν, εἴτε δώσει (1) τινὶ, ἢ ἐν εὐχαῖς, ἅτε μὴ σπείρας εἰς τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ εἰς τὴν σάρκα, θερίσει μὲν τὴν φθορὰν, οὐ θερίσει δὲ τὴν αἰώνιον ζωήν. Εἰς τὴν σάρκα δὲ σπείρει ὁ ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ποιῶν ἐλεημοσύνην μετὰ σαλπισμοῦ του (2) ἔμπροσθεν ἑαυτοῦ, ἢ ὁ φιλῶν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστὼς προσεύχεσθαι, ὅπως, φανεὶς τοῖς ἀνθρώποις, εὐσεβής τις καὶ ὅσιος εἶναι παρὰ τοῖς ἑωρακόσι νομισθῇ. Ἀλλὰ καὶ πᾶς ὁ τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὁδεύων ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν, οὐδὲν ὀρθὸν καὶ εὐθὲς ἔχουσαν, ἀλλὰ πᾶσαν σκολιὰν τυγχάνουσαν καὶ γεγωνιωμένην (κέκλασται γὰρ ἐπὶ πλεῖστον ἡ εὐθεῖα), ἐν αὐτῇ (3) ἕστηκεν οὐ καλῶς, ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν προσευχόμενος, διὰ τῆς φιληδονίας οὐχὶ ἐν μιᾷ, ἀλλ' ἐν πλείοσι γινόμενος πλατείαις· ἐν αἷς οἱ ὡς *ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες*, διὰ τὸ τῆς θεότητος ἀποπεπτωκέναι, τυγχάνουσι δοξάζοντες καὶ μακαρίζοντες τοὺς ἐν ταῖς πλατείαις ἀσεβεῖν (4) αὐτοῖς νενομισμένους. Πολλοὶ δὲ ἀεὶ (5) οἱ φαινόμενοι ἐν τῷ προσεύχεσθαι φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἐν μέσοις τοῖς συμποσίοις καὶ παρὰ ταῖς μέθαις ἐμπαροινοῦντες τῇ προσευχῇ, ἀληθῶς ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες καὶ προσευχόμενοι· πᾶς γὰρ ὁ κατὰ τὴν ἡδονὴν βιοὺς, τὸ εὐρύχωρον ἀγαπήσας, ἐκπέπτωκε τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν ἐχούσης καμπὴν, καὶ οὐδὲ ὅλως γεγωνιωμένης.

A Lucam *bona* receperat *in vita* sua mortali[52], ideoque non poterat amplius ea consequi post præsentem vitam : sic qui mercedem suam recipit seu quid alicui donando, seu orando, is cum non seminaverit in spiritu, sed in carne, corruptionem metet, non autem vitam æternam[53]. Seminat autem in carne qui in synagogis et vicis, ut gloriam ab hominibus accipiat, eleemosynam facit tuba ante se canente, vel qui amat in synagogis et angulis platearum stans orare, ut videatur ab hominibus, et pius aliquis et sanctus ab iis qui viderint, existimetur. Verum enim vero quicunque lata et spatiosa ingreditur via, quæ ducit ad perditionem[54], quæ nihil habet recti, sed tota obliqua est et angulis deformata (recta enim linea in ipsa plerumque B fracta est), is in illa stat non bene, in angulis **229** platearum orans, et voluptatis amore non in una, sed in multis consistens plateis, in quibus ii qui *moriuntur ut homines*[55] eo quod a divinitate exciderint, celebrant beatosque illos prædicant quos in plateis pie agere existimant. Sunt autem multi qui inter orandum *voluptatum amatores magis quam Dei*[56] videntur, utpote qui mediis in conviviis et poculis ebrii orant. Hi vere in angulis platearum stant et orant. Quicunque enim voluptati deditus vivit, latamque diligit viam, is excidit ab angusta et arcta Jesu Christi via quæ ne minimam quidem flexuram, nullum omnino angulum habet.

Εἰ δέ ἐστί τις διαφορὰ Ἐκκλησίας καὶ Συναγωγῆς, τῆς μὲν κυρίως Ἐκκλησίας οὐκ ἐχούσης σπίλον ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλὰ ἁγίας καὶ ἀμώμου τυγχανούσης· εἰς ἣν οὔτε ὁ ἐκ πόρνης εἰσέρχεται (6), οὔτε ὁ θλαδίας ἢ ἀποκεκομμένος, ἀλλ' οὐδὲ Αἰγύπτιος ἢ Ἰδουμαῖος, ἐὰν μὴ, υἱῶν γεννηθέντων αὐτοῖς (7), διὰ τὴν τρίτην γενεὰν μόλις δυνηθῶσιν ἐφαρμόσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ· οὐδὲ ὁ Μωαβίτης καὶ Ἀμανίτης, ἐὰν μὴ δεκάτη γενεὰ πληρωθῇ, καὶ ὁ αἰὼν τελεσθῇ· τῆς δὲ Συναγωγῆς ὑπὸ ἑκατοντάρχου (8) οἰκοδομουμένης, ἐν τοῖς πρὸ τῆς (9) Ἰησοῦ ἐπιδημίας χρόνοις τοῦτο ποιοῦντος, ὅτε οὐδέπω μεμαρτύρηται πίστιν ἔχειν ὁπόσην οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ εὗρεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὁ φιλῶν δὲ (10) προσεύχεσθαι ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὐ

C 20. Quod si qua est Ecclesiæ differentia et Synagogæ, cum Ecclesia proprie dicta nec maculam habeat neque rugam aut quid simile, sed sancta sit et inculpabilis, in quam non ingreditur de scorto natus, neque eunuchus attritis vel amputatis testiculis, neque Ægyptius aut Idumæus[57], ex quibus qui nati fuerint vix tertia generatione poterunt Ecclesiæ coaptari, neque Moabites aut Ammonites nisi decima generatio impleta sit et sæculum exactum ; Synagoga vero ædificata sit a centurione qui ante Christi adventum hoc faciebat, cum tamen nondum testimonium accepisset fidei ejusmodi, quantam nec in Israel invenit Filius Dei[58]; qui amat D in synagogis orare, non longe abest ab angulis pla-

[52] Luc. xvi, 25. [53] Galat. vi, 8. [54] Matth. vii, 13. [55] Psal. LXXXI, 7. [56] II Tim. III, 4. [57] Deuter. XXIII. [58] Matth. VIII, 10.

(98) *Διὰ τό.* Bentleius legit, διά τε τό.
(99) Codex ms., τυχεῖν. Editio Oxoniens., τυχόν.
(1) *Εἴτε δώσει.* Lego cum Bentleio, εἴτ' ἐν δόσει.
(2) *Μετὰ σαλπισμοῦ του.* Bentleius a του tollit accentum, ut του sit pro τινός.
(3) *Ἐν αὐτῇ*, etc. Legit Bentleius : ἐν αὐτῇ ἕστηκεν, οὐχ ἄλλως ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν προσευχόμενος, ἢ διὰ τῆς φιλοδοξίας.
(4) *Ἀσεβεῖν.* Lego cum Bentleio, εὐσεβεῖν.
(5) *Ἀεί.* Lego cum eodem, εἰσίν.
(6) Codex ms., εἰσέρχεται. Editio Oxon., εἰσέρχηται.
(7) *Ἐὰν μὴ υἱῶν γεννηθέντων αὐτοῖς.* Legit Bentleius, ἐὰν δὲ υἱοὶ γεννηθῶσιν αὐτοῖς, ut LXX.
(8) *Ὑπὸ ἑκατοντάρχου.* Sic habet codex manuscriptus in quo nempe scriptum est ρχου per abbreviationem. Nam ρ centum valet. Male vero pro ρχου, editio Oxoniensis in textu habet. Χριστοῦ.
(9) *Πρὸ τῆς*, etc. Sic recte habet codex manuscriptus ; editio vero Oxoniensis, πρὸς τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας χρόνοις [περὶ ἐθνικοῦ] τοῦτο ποιοῦντος, μεμαρτύρηται πίστιν ἔχειν ὁπόσην ὅτε οὐδέπω οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραήλ.
(10) *Δέ.* Dele ; vel lege, δή.

tearum. Sed vir sanctus non est ejusmodi. Non enim amat orare, sed diligit, nec in synagogis, sed in ecclesiis, nec in angulis platearum, sed in rectitudine angustæ et arctæ viæ; neque ut videatur ab hominibus, sed ut appareat in conspectu Domini Dei. Masculus enim est acceptabilem Domini annum cogitans, illudque servans mandatum: *Tribus temporibus anni apparebit omne masculinum ante Dominum Deum* [59]. Est autem diligenter intelligenda illa vox, *videantur*. Quod enim tantum videtur, pulchrum non est, quippe quod opinione solum sit et non vere, animumque falsa et inani imagine decipiat. Quemadmodum autem ii qui fabulas in theatris agunt, non id sunt quod dicunt, neque quod propter impositam personam esse videntur: sic quicunque honesti specie tantum ornantur, non justi sunt, sed justitiæ histriones qui in suo et ipsi
230 theatro agunt, in synagogis scilicet et angulis platearum. Qui vero hypocrita non est, sed alieno omni ornatu deposito sibi ipsi placere studet in illo theatro quod prædictis illis longe præstantius est, is intrat in cubiculum suum, ubi præter congestas divitias cum sapientiæ et scientiæ sibi thesaurum incluserit, nec foras respicit, nec inhiat ad exteriora, occlusisque omnibus sensuum ostiis ne ab illis distrahatur aut eorum imagines in animum intromittantur, orat Patrem qui absconditum ejusmodi nec fugit nec deserit, sed ipsum inhabitat, Unigenito etiam comitatus. *Ego* enim *et Pater*, ait, *ad eum veniemus et mansionem apud eum faciemus* [60]. Planum est nos, si sic oremus, postulaturos justum non Deum solum, sed et Patrem qui nos utpote filios non derelinquit, sed in abscondito nostro adest illudque inspicit, augetque bona in cubiculo nostro recondita, si modo ejus ostium occluserimus.

A μακράν ἐστι τῶν γωνιῶν τῶν πλατειῶν. Ἀλλ' οὐχ ὁ ἅγιος τοιοῦτος· οὐ φιλεῖ γὰρ προσεύχεσθαι, ἀλλ' ἀγαπᾷ· καὶ οὐκ ἐν συναγωγαῖς, ἀλλ' ἐν ἐκκλησίαις· καὶ οὐκ ἐν γωνίαις πλατειῶν, ἀλλ' ἐν τῇ εὐθύτητι τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ· ἀλλὰ καὶ οὐχ ἵνα φανῇ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἵν' ὀφθῇ ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ· ἄῤῥην γάρ ἐστι τὸν δεκτὸν ἐνιαυτὸν Κυρίου νοῶν, καὶ τὴν ἐντολὴν τηρῶν τὴν λέγουσαν· *Τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται* (11) *πᾶν ἀρσενικὸν ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ*. Ἐπιμελῶς δὲ ἀκουστέον τοῦ, *φανῶσιν*· ἐπεὶ οὐδὲν φαινόμενον καλόν ἐστιν, οἱονεὶ δοκήσει ὂν καὶ οὐκ ἀληθῶς, καὶ τὴν φαντασίαν πλανῶν, ἀλλ' οὐκ ἀκριβῶς καὶ ἀληθῶς ἐκτυποῦν. Ὥσπερ δὲ οἱ ἐν τοῖς θεάτροις δραμάτων τινῶν ὑποκριταὶ, οὐχ ὅπερ λέγουσίν εἰσιν, οὐδ' ὅπερ βλέπονται καθ' ὃ πε-
B ρίκειται πρόσωπον, τοῦτο τυγχάνουσιν· οὕτως καὶ πάντες οἱ ἐπιμορφάζοντες (12) τῷ δοκεῖν τὴν τοῦ καλοῦ φαντασίαν οὐ δίκαιοι, ἀλλ' ὑποκριταί εἰσι δικαιοσύνης, καὶ αὐτοὶ ἐν ἰδίῳ θεάτρῳ ὑποκρινόμενοι, ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν. Ὁ δὲ μὴ ὑποκριτὴς, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἀλλότριον ἀποθέμενος, ἐν τῷ παντὸς τοῦ προειρημένου θεάτρου καθ' ὑπερβολὴν μείζονι ἑαυτῷ ἀρέσκειν εὐτρεπίζων, εἰσέρχεται εἰς τὸ ἑαυτοῦ ταμεῖον, ἐπὶ τοῦ ἐναποτεθησαυρισμένου πλούτου, τὸν τῆς σοφίας καὶ γνώσεως θησαυρὸν ἑαυτῷ ἀποκλείσας, καὶ μηδαμῶς ἔξω νεύων, μηδὲ περὶ τὰ ἔξω κεχηνὼς, πᾶσάν τε τὴν θύραν τῶν αἰσθητηρίων ἀποκλείσας, ἵνα μὴ ἕλκηται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων, μηδὲ ἐκείνων ἡ φαντασία τῷ νῷ αὐτοῦ ἐπεισκρίνηται, προσεύχεται (13) τῷ τὸ τοιοῦτον κρυπτὸν μὴ φεύγοντι, μηδὲ
C ἐγκαταλείποντι Πατρὶ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικοῦντι, συμπαρόντος αὐτῷ καὶ τοῦ Μονογενοῦς. *Ἐγὼ γὰρ*, φησὶ, *καὶ ὁ Πατὴρ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα*. Δῆλον δὲ ὅτι τῷ δικαίῳ, ἐὰν δὴ (14) οὕτως εὐχώμεθα, οὐ μόνον Θεῷ, ἀλλὰ καὶ Πατρὶ ἐντευξόμεθα ὡς υἱῶν μὴ ἀπολειπομένῳ, ἀλλὰ παρόντι ἡμῶν τῷ κρυπτῷ, καὶ ἐφορῶντι αὐτὸ, καὶ πλείονα τὰ ἐν τῷ ταμιείῳ ποιοῦντι, ἐὰν αὐτοῦ τὴν θύραν ἀποκλείσωμεν.

21. Cæterum orantes, non inania, sed digne Deo loquamur. Loquimur autem vana, cum neque nosmetipsos neque emissos a nobis in oratione sermones severe examinamus, sed de rebus corruptis loquimur, aut sermones et cogitationes proferimus abjectas ac reprehensione dignas, alienasque a Domini puritate. Jam qui in oratione vana loquitur, pejori habitu est, quam quos supra diximus addictos esse synagogæ, viaque incedit difficiliori angulis platearum: cum ne vestigium quidem boni servet vel fingendo. Soli enim ethnici juxta evangelicum textum vana loquuntur, cum magnarum ac

Ἀλλὰ προσευχόμενοι μὴ βαττολογήσωμεν, ἀλλὰ θεολογήσωμεν. Βαττολογοῦμεν δὲ, ὅτε μὴ μωμοσκοποῦντες ἑαυτοὺς, ἢ τοὺς ἀναπεμπομένους τῆς εὐχῆς λόγους, λέγομεν τὰ διεφθαρμένα ἔργα, ἢ λόγους, ἢ νοήματα ταπεινὰ τυγχάνοντα, καὶ ἐπίληπτα, τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότρια τοῦ Κυρίου. Ὁ μέντοι βαττολογῶν ἐν τῷ εὔχεσθαι, ἤδη καὶ ἐν τῷ χείρονι (15) τῶν προειρημένων ἡμῖν συναγωγικῶν ἐστι καταστάσει τε
D χαλεπωτέρᾳ τῶν ἐν ταῖς πλατείαις γωνιῶν ὁδῷ, οὐδὲ ἴχνος σώζων κἂν ὑποκρίσεως ἀγαθοῦ (16). Βαττολογοῦσι γὰρ κατὰ τὴν λέξιν τοῦ Εὐαγγελίου μόνην (17) οἱ ἐθνικοὶ, οὐδὲ φαντασίαν μεγάλων ἔχοντες ἢ ἐπου-

[59] Deuter. xvi, 16. [60] Joan. xiv, 23.

(11) Codex ms., ὀφθήσεται. Editio Oxon., ὀφθήσηται.

(12) *Ἐπιμορφάζοντες*. Sic recte codex manuscriptus, male vero editio Oxon., ἐπιμορφώζοντες.

(13) Codex ms., προσεύχεται. Edit. Oxon., προσεύχηται.

(14) Edit. Oxon., ὅτε τῷ δικαίῳ, ἐὰν δέ.

(15) *Ἐν τῷ χείρονι*. Lego, ἐν τῇ χείρονι, quod refero ad sequentem vocem, καταστάσει. Codex ms., συναγωγικῶν ἐστι. Recte; editio autem Oxon., συναγωγικός ἐστι. Ibidem lego cum Bentleio, καταστάσει ἢ χαλεπωτέρᾳ, vel καταστάσει ἢ χαλεπωτέρᾳ τῶν ἐν ταῖς πλατείαις γωνιῶν ὁδῷ. Loco ὁδῷ, editio Oxoniensis habet ὧδε, contra fidem codicis manuscripti.

(16) Codex ms., ἀγαθοῦ, editio Oxon., ἀγαθῆς.

(17) Codex ms., μόνην. Edit. Oxon., μόνοι, et ita legendum.

ρανίων αἰτημάτων· πᾶσαν εὐχὴν τῶν σωματικῶν (18) καὶ τῶν ἐκτὸς ἀναπέμποντες· ἐθνικῷ οὖν βαττολογοῦντι ὁμοιοῦται ὁ τὰ κάτω ἀπὸ τοῦ ἐν οὐρανοῖς καὶ ὑπὲρ τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν κατοικοῦντος Κυρίου (19) αἰτῶν. Καὶ ἔοικέ γε ὁ πολυλογῶν βαττολογεῖν, καὶ ὁ βαττολογῶν πολυλογεῖν· οὐδὲν γὰρ ἓν τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων, ἀλλ' ἕκαστον τῶν νομιζομένων ἓν ἔσχισται καὶ διακέκοπται, καὶ διῄρηται εἰς πλείονα τὴν ἕνωσιν ἀπολελωκότα (20)· ἓν γὰρ τὸ ἀγαθὸν, πολλὰ δὲ τὰ αἰσχρὰ, καὶ ἓν ἡ ἀλήθεια, πολλὰ δὲ τὰ ψευδῆ, καὶ ἓν ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη, πολλαὶ δὲ ἕξεις ταύτην ὑποκρίνονται (21), καὶ ἓν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, πολλαὶ δὲ *αἱ καταργούμεναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου*· καὶ εἷς μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πολλοὶ δὲ οἱ ἀλλότριοι τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἐκφεύξεται *ἁμαρτίαν ἐκ πολυλογίας*, καὶ οὐδεὶς *δοκῶν ἐκ πολυλογίας εἰσακουσθήσεσθαι*, εἰσακούεσθαι δύναται. Διόπερ οὐχ ὁμοιωτέον ἐπὶ τὰς εὐχὰς ἡμῶν τοῖς ἐθνικοῖς βαττολογοῦσιν ἢ πολυλογοῦσιν, ἢ ὅ τι δήποτε πράττουσι *κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως*· οἶδε γὰρ ὁ τῶν ἁγίων Θεὸς (22), πατὴρ ὢν, ὧν χρείαν ἔχουσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ἐπεὶ ἄξια τυγχάνει τῆς πατρικῆς γνώσεως. Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ τὸν Θεὸν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖ δὲ τὰ ὧν χρείαν ἔχει. Διημαρτημένα γάρ ἐστι τὰ ὧν χρείαν ἔχειν νομίζει. Ὁ δὲ τεθεωρηκὼς ὧν ἐστιν ἐνδεὴς κρειττόνων καὶ θειοτέρων, γινωσκομένων ὑπὸ Θεοῦ τεύξεται ὧν τεθεώρηκε, καὶ ἐγνωσμένων τῷ Πατρὶ καὶ πρὸ τῆς αἰτήσεως. Τούτων δὴ εἰς τὰ πρὸ τῆς ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον εὐχῆς εἰρημένων, ἤδη θεασώμεθα καὶ τὰ δηλούμενα ἀπὸ τῆς εὐχῆς.

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἄξιον ἐπιμελέστερον ἐπιτηρῆσαι τὴν λεγομένην παλαιὰν Διαθήκην, εἰ ἔστι πού εὑρεῖν ἐν αὐτῇ εὐχήν τινος λέγοντος τὸν Θεὸν πατέρα· ἐπὶ γὰρ τοῦ παρόντος, κατὰ δύναμιν ἐξετάσαντες, οὐχ εὕρομεν. Οὐ τοῦτο δὲ φαμὲν, ὅτι ὁ Θεὸς πατὴρ οὐκ εἴρηται, ἢ οἱ πεπιστευκέναι νομιζόμενοι Θεῷ, υἱοὶ οὐκ ὠνομάσθησαν Θεοῦ· ἀλλ' ὅτι (23) ἐν προσευχῇ τὴν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος κατηγγελμένην παῤῥησίαν περὶ τοῦ ὀνομάσαι τὸν Θεὸν πατέρα οὐχ εὕρομεν πώ. Ὅτι δὲ εἴρηται πατὴρ ὁ Θεὸς, καὶ υἱοὶ οἱ τῷ λόγῳ (24) τοῦ Θεοῦ προσεληλυθότες, πολλαχοῦ ἔστιν ἰδεῖν, ὥσπερ καὶ ἐν *Δευτερονομίῳ· Θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου Θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε*. Καὶ πάλιν· *Οὐκ αὐτὸς οὗτός σου Πατὴρ ἐκτήσατό σε, καὶ ἐποίησέ σε, καὶ ἔκτισέ σε;* Καὶ πάλιν· *Υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς*. Καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ· *Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν*. Καὶ ἐν τῷ Μαλαχίᾳ· *Υἱὸς δοξάσει πατέρα, καὶ δοῦλος τὸν κύριον αὐτοῦ. Καὶ εἰ πατήρ εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστιν ἡ δόξα μου;*

A cœlestium petitionum ne habeant quidem notionem, sed orationem omnem de corporeis externisque rebus faciant; ita ut ethnico vana loquenti similis sit qui inferiora petit a Domino cœlos et quæ excelsa cœlorum superant, inhabitante. Porro idem videtur esse inania loqui ac multa loqui; nihil enim est unum in materia et corporibus, sed quodcunque unum putatur, scissum est et divisum atque discretum in plura quæ unitatem amiserunt. Unum enim est bonum, turpia multa; unum quid veritas, multa falsa; unum quid vera justitia, hanc simulant habitus multi; unum quid Dei sapientia, multæ autem sapientiæ *hujus sæculi et principum hujus sæculi quæ destruuntur* [61]; et unum verbum Dei, multa autem **231** a Deo aliena. Quare *in multiloquio* nullus B effugiet *peccatum* [62], nec exaudiri quisquam potest *qui putat quod in multiloquio suo exaudiatur* [63]. Caveamus igitur ne precando similes simus ethnicis qui vana aut multa loquuntur, aut quodlibet faciunt *secundum similitudinem serpentis* [64]. Novit enim universorum Deus et Pater quibus indigeant filii sui; quoniam ea digna sunt paterna cognitione. Quod si quis ignorat Deum et ea quæ Dei sunt ignorat, ignorat quoque quibus habeat opus. Vitiosa enim sunt quibus indigere se putat. Qui vero contemplatus fuerit meliora et diviniora quibus indiget, hæc quæ perspexerit, a Deo et Patre accipiet, cui cognita sunt, etiam antequam petat. Quæ cum dicta sint de his quæ orationem apud Matthæum præcedunt, jam quæ ipsa declarantur oratione consideremus.

C

22. *Pater noster qui es in cœlis.* Observatu dignum est in Veteri, ut vocant, Testamento inveniaturne alicujus oratio qui Deum patrem appellet; nam nos quidem nunc cum pro viribus investigaverimus, non invenimus. Atque illud non dicimus, Deum patrem non vocari, aut eos qui credidisse Deo putantur, filios Dei non esse nominatos: sed in oratione prædicatam illam a Servatore confidentiam Deum patrem nominandi, nuspiam nos invenisse. Porro Deum patrem vocari, eosque filios qui ad verbum Dei accesserunt, multis in locis videre est, ut in Deuteronomio: *Deum qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te* [65]. Et iterum: *Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te* [66]? Et iterum: *Filii quibus non est fides in eis* [67]. Et in Isaia: *Filios genui et exaltavi; ipsi autem spreverunt me* [68]. Et in Malachia: *Filius glorificabit patrem, et servus dominum suum. Et si pater ego sum, ubi est gloria mea? Et si dominus sum ego, ubi est timor meus* [69]? Quamvis autem pater dicatur

[61] I Cor. II, 6. [62] Prov. x, 19. [63] Matth. vi, 7. [64] Psal. LVII, 5. [65] Deut. XXXII, 18. [66] Ibid., 6. [67] Ibid., 20. [68] Isa. I, 2. [69] Malach. I, 6.

(18) *Τῶν σωματικῶν*. Lego cum Bentleio, περὶ τῶν σωματικῶν.

(19) *Κυρίου*. Bentleius legit, Θεοῦ.

(20) *Ἀπολελωκότα*. Lege, ἀπολωλεκότα.

(21) *Ὑποκρίνονται*. Bentleius mallet, ὑποκρινόμεναι.

(22) *Ὁ τῶν ἁγίων Θεός*. Eidem legendum videtur, ὁ τῶν ὅλων Θεός.

(23) Codex ms., ὅτι. Editio Oxon., ὅτε.

(24) Codex ms., τῷ λόγῳ. Editio Oxon., τοῦ λόγου.

Deus, iique filii qui verbo fidei qua in ipsum creditur geniti sunt, firma tamen et stabilis apud antiquos filiatio non reperitur. Ipsa igitur loca quæ adducta sunt, subditos ostendunt fuisse qui dicebantur filii: quandoquidem secundum Apostolum *quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus et actoribus est usque ad præfinitum tempus a patre* [70]; plenitudo autem temporis est in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum adoptionem accipiunt qui volunt, ut Paulus docet his verbis: *Non enim accepistis spiritum servitutis in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, Pater* [71]. Et in Evangelio secundum Joannem: *Quotquot autem receperunt eum,* **232** *dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in nomine ejus* [72]. Et propter spiritum hunc adoptionis filiorum in catholica Joannis Epistola de iis qui de Deo nati sunt, didicimus omnem *qui natus est ex Deo, peccatum non* facere, *quoniam semen ipsius in eo manet, et non* posse *peccare, quoniam ex Deo natus est* [73]. Igitur si intelligamus quid illud sit quod apud Lucam scriptum est, *Cum oratis, dicite: Pater* [74]; verebimur si filii legitimi non simus hac illum voce compellare: ne ad alia peccata nostra etiam impietatis crimen accedat. Id autem est quod dico. Ait Paulus in prima ad Corinthios Epistola: *Nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto; et nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu* [75]. Idem enim vocat Spiritum sanctum et Spiritum Dei. Quid sit autem dicere in Spiritu sancto Dominum Jesum, non admodum perspicuum est; cum proferatur hæc vox et ab hypocritis innumeris, et ab heterodoxis quamplurimis, nonnunquam et a dæmonibus hujus nominis virtute superatis. Horum ergo aliquem in Spiritu sancto dicere Dominum Jesum nemo affirmare audeat. Quare ne vellent quidem dicere Dominum Jesum, cum illi soli dicant Dominum Jesum, qui ex animo serviunt Verbo Dei, nullumque alium in qualibet agenda re Dominum prædicant. Quod si tales sunt qui dicunt: *Dominus Jesus*, forsan quicunque peccat, prævaricatione sua anathematizans Verbum divinum, operibus ipsis clamat anathema Jesu. Ut igitur qui talis est, dicit Dominum Jesum, et qui contrario se modo habet, dicit anathema Jesu: sic *omnis qui natus est ex Deo et peccatum non facit* [76], eo quod seminis divini sit particeps quod ab omni peccato avertit, per ea quæ agit, dicit: *Pater noster qui es in cœlis; ipso spiritu testimonium red-*

A *Καὶ εἰ Κύριός εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστιν ὁ φόβος μου;* Καὶ εἰ λέγεται (25) τοίνυν πατὴρ ὁ Θεὸς, καὶ υἱοὶ οἱ τῷ λόγῳ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως γεγεννημένοι· τὸ βέβαιόν τε (26) καὶ τὸ ἀμετάπτωτον τῆς υἱότητος οὐκ ἔστιν ἰδεῖν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Αὐτὰ γοῦν ἃ παρεθέμεθα ὑπαιτίους ἐμφαίνει εἶναι τοὺς λεγομένους υἱούς· ἐπεὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *ἕως ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν, ἀλλ' ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός*· τὸ δὲ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐν τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ ἔνεστιν, ὅτε τὴν υἱοθεσίαν ἀπολαμβάνουσιν οἱ βουλόμενοι, ὡς ὁ Παῦλος διδάσκει διὰ τούτων· *Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· Ἀββᾶ ὁ Πατήρ.* B Καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην· *Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ*· καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς υἱοθεσίας πνεῦμα ἐν τῇ καθολικῇ τοῦ Ἰωάννου Ἐπιστολῇ περὶ τῶν ἐκ Θεοῦ γεγεννημένων μεμαθήκαμεν, ὅτι *Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.* Εἰ μέντοι νοήσαιμεν τί ἐστι τὸ, *ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, Πάτερ,* ὅπερ παρὰ τῷ Λουκᾷ γέγραπται, ὀκνήσομεν (27), μὴ γενόμενοι υἱοὶ γνήσιοι, προσενέγκασθαι ταύτην τὴν φωνὴν αὐτῷ, μήποτε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡμῶν ἁμαρτήμασι καὶ ἀσεβείας ἐγκλήματι ἔνοχοι γενώμεθα. Ὃ δὲ (28) λέγω, τοιοῦτόν ἐστι· C φησὶν ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Κορινθίους ὁ Παῦλος· *Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ οὐδεὶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λαλῶν λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν* (29)· τὸ αὐτὸ ὀνομάζων ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ. Τί δὲ τὸ εἰπεῖν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ Κύριον Ἰησοῦν (30), οὐ πάνυ ἐστὶ σαφὲς, προφερομένων τὴν φωνὴν ὑποκριτῶν μυρίων, καὶ ἑτεροδόξων πλειόνων, ἐνίοτε καὶ δαιμόνων, νικωμένων ὑπὸ τῆς ἐν τῷ ὀνόματι δυνάμεως. Οὐδεὶς οὖν τολμήσει (31) τινὰ τούτων ἀποφήνασθαι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λέγειν Κύριον Ἰησοῦν. Διόπερ οὐδ' ἂν δεχθεῖεν λέγειν Κύριον Ἰησοῦν (32), μόνων τῶν ἀπὸ διαθέσεως λεγόντων, ἐν τῷ δουλεύειν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ μηδένα παρὰ τοῦτον ἐν τῷ ὁτιποτοῦν πράττειν ἀναγορευόντων Κύριον (33), τὸ Κύριος Ἰησοῦς. Εἰ δὲ D τοιοῦτοι οἱ λέγοντες *Κύριος Ἰησοῦς*, τάχα πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, διὰ τοῦ παρανομεῖν ἀναθεματίζων τὸν θεῖον Λόγον, διὰ τῶν ἔργων κέκραγεν ἀνάθεμα Ἰησοῦς. Ὥσπερ οὖν ὁ τοιόσδε λέγει (34) Κύριος Ἰησοῦς, καὶ ὁ τούτῳ ἐναντίως διακείμενος, τὸ ἀνάθεμα Ἰη-

70 Galat. IV, 1. 71 Rom. VIII, 15. 72 Joan. I, 12. 73 I Joan. III, 9. 74 Luc. XI, 2. 75 I Cor. XII, 3. 76 I Joan. III, 9.

(25) Codex ms., λέγεται. Editio Oxon., λέγηται.

(26) *Τὸ βέβαιόν τε.* Lego cum Bentleio, τὸ βέβαιόν γε.

(27) Codex ms., ὀκνήσομεν, edit. Oxon., ὠκνήσαμεν. Bentleius legit, ὀκνήσαιμεν.

(28) Editio Oxon., ἐγκλήματος ἔνοχοι γενώμεθα· ὅδε. At codex ms. ut in nostro textu.

(29) *Ἰησοῦν.* Bentleius legit, Ἰησοῦς.

(30) *Κύριον Ἰησοῦν.* Idem legit, Κύριος Ἰησοῦς.

(31) *Τολμήσει*, etc. Idem legit, τολμήσειε....... λέγειν, Κύριος Ἰησοῦς. In manuscripto legitur, λέγειν, non vero λέγων, quemadmodum in editione Oxoniensi.

(32) Codex ms., δεχθεῖεν λέγειν Κύριον Ἰησοῦν. Editio Oxon., δεχθείη λέγων Κύριον Ἰησοῦν. Bentleius legit, δεχθεῖεν λέγειν, Κύριος Ἰησοῦς.

(33) *Κύριον.* Forte legendum, κυρίως, ut conjicit Bentleius.

(34) Codex ms. recte, λέγει. Editio Oxon., λέγων.

A σοῦς· οὕτως *πᾶς ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένος, καὶ μὴ ποιῶν ἁμαρτίαν*, τῷ σπέρματος μετέχειν Θεοῦ πάσης ἁμαρτίας ἀποτρέποντος, δι' ὧν πράττει, λέγει· *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος συμμαρτυροῦντος τῷ πνεύματι αὐτῶν ὅτι* εἰσὶ *τέκνα Θεοῦ*, καὶ *κληρονόμοι αὐτοῦ, συγκληρονόμοι τε τοῦ Χριστοῦ*· ἐπεὶ *συμπάσχοντες* καὶ *συνδοξάζεσθαι* ἐλπίζουσιν εὐλόγως. Ἵνα δὲ μὴ ἐξ ἡμίσους λέγωσι τὸ, *Πάτερ ἡμῶν*, οἱ τοιοῦτοι μετὰ τῶν ἔργων, καὶ ἡ *καρδία*, ἡ τῶν καλῶν ἔργων πηγὴ καὶ ἀρχὴ, *πιστεύει εἰς δικαιοσύνην*, οἷς συμφώνως *τὸ στόμα ὁμολογεῖ εἰς σωτηρίαν*. Πᾶν οὖν ἔργον αὐτοῖς, καὶ λόγος, καὶ νόημα ὑπὸ τοῦ μονογενοῦς Λόγου μεμορφωμένα κατ' αὐτὸν, μεμίμηται τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ γέγονε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, B *ἀνατέλλοντος τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους*· ὡς εἶναι ἐν αὐτοῖς *τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου*, καὶ αὐτοῦ ὄντος εἰκόνος Θεοῦ. Εἰκὼν οὖν εἰκόνος οἱ ἅγιοι τυγχάνοντες, τῆς εἰκόνος οὔσης Υἱοῦ, ἀπομάττονται υἱότητα, οὐ μόνῳ τῷ σώματι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ γινόμενοι σύμμορφοι, ἀλλὰ καὶ ὄντι ἐν τῷ σώματι. Γίνονται δὲ σύμμορφοι τῷ ἐν σώματι (35) τῆς δόξης, μεταμορφούμενοι τῇ ἀνακαινίσει τοῦ νοός. Εἰ δ' οἱ τοιοῦτοι δι' ὅλων φασὶ τό· *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· δηλονότι ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ὥς φησιν ἐν τῇ καθολικῇ ὁ Ἰωάννης, *ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει*. Καὶ ὥσπερ σπέρμα τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ γεγεννημένῳ (36) C ἐκ τοῦ Θεοῦ μένον, αἴτιον τοῦ μὴ δύνασθαι ἁμαρτάνειν γίνεται τῷ κατὰ τὸν μονογενῆ Λόγον μεμορφωμένῳ· οὕτως ἐν παντὶ τῷ ποιοῦντι τὴν ἁμαρτίαν σπέρμα τοῦ διαβόλου ἔνεστιν, ὅσον ἐνυπάρχει τῇ ψυχῇ, μὴ ἐῶν δύνασθαι κατορθοῦν τὸν ἔχοντα αὐτόν (37). Ἀλλ' ἐπεὶ *εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου*, δυνατὸν τῇ εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐπιδημίᾳ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, λυθέντων τῶν ἔργων τοῦ διαβόλου, ἐξαφανισθῆναι τὸ ἐντεθὲν ἡμῖν σπέρμα πονηρὸν, καὶ γενέσθαι ἡμᾶς τέκνα τοῦ Θεοῦ. Μὴ λέξεις τοίνυν νομίσωμεν διδάσκεσθαι λέγειν ἡμᾶς ἔν τινι ἀποτεταγμένῳ τοῦ εὔχεσθαι καιρῷ· ἀλλ' εἰ συνίεμεν τῶν ἡμῖν προεξετασθέντων εἰς τὸ *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι* (38), πᾶς ἡμῶν ὁ βίος ἀδιαλείπτως προσευχομένων λεγέτω τὸ, *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸ πολίτευμα* ἔχων οὐδαμῶς ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ ἐν οὐρανοῖς, θρόνοις τυγχάνουσι τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ ἱδρύσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἐν πᾶσι τοῖς φοροῦσι *τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου*· καὶ διὰ τοῦτο γενομένοις ἐπουρανίοις.

dente spiritui eorum *quod* sint *filii Dei* [77], ipsiusque *hæredes, cohæredes autem Christi*, quandoquidem *compatiuntur*, ideoque *conglorificari* recte sperant. Ne autem *Pater noster* dimidiate dicant illi, cum operibus etiam *cor* bonorum operum fons et principium *credit ad justitiam;* quibus consentiens *os confitetur ad salutem* [78]. Itaque omne eorum opus et sermo et cogitatio ab unigenito Verbo ipsi conformata imitantur imaginem invisibilis Dei et fiunt ad imaginem Creatoris *qui solem suum oriri facit super malos et* **233** *bonos, et pluit super justos et injustos* [79], ut sit in ipsis *imago* (Verbi) *cœlestis* [80], quod et ipsum est imago Dei. Cum igitur imaginis imago sint sancti, et imago Filius sit, filiationem exprimunt, non corpori tantum gloriæ Christi conformes facti, sed et ei qui est in corpore. Fiunt autem similes ei qui est in corpore gloriæ, transformati renovatione mentis. Si autem qui omnino tales sunt, dicunt: *Pater noster qui es in cœlis;* manifestum est eum *qui facit peccatum*, ut ait in Epistola catholica Joannes, *ex diabolo esse, quoniam ab initio diabolus peccat* [81]. Et sicut semen Dei in eo qui natus est ex Deo, manens, causa est cur peccare non possit qui unigenito Verbo conformatus est, sic omni qui facit peccatum, semen diaboli inest, quod quandiu in anima est, nihil eam recti sinit agere posse. At quoniam *in hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli* [82], fieri potest inadveniente in animam nostram Verbo Dei, ut dissolutis diaboli operibus immissum in nos malum semen evanescat, fiamusque filii Dei. Ne voces igitur tantum putemus didicisse nos dicere certo quodam orationis tempore; sed si intelligimus quæ supra diximus in illud: *Sine intermissione orate;* tota vita nostra qui indesinenter oramus, dicat: *Pater noster qui es in cœlis*, sitque *conversatio nostra* nullo modo super terram, sed omnino *in cœlis* [83] qui throni sunt Dei: cum stabilitum sit regnum Dei in iis omnibus qui portant *imaginem cœlestis* [84], adeoque cœlestes effecti sunt.

D Ἐπὰν λέγηται ὁ Πατὴρ τῶν ἁγίων (39) εἶναι ἐν τοῖς οὐρανοῖς, οὐ περιγεγράφθαι αὐτὸν σχήματι σωματικῷ ὑποληπτέον, καὶ ἐν οὐρανοῖς κατοικεῖν· ἐπεί τοι περιεχόμενος ἐλάττων τῶν οὐρανῶν ὁ Θεὸς εὑρεθήσεται, περιεχόντων αὐτὸν τῶν οὐρανῶν· δέον τῇ ἀφάτῳ δυνάμει τῆς θεότητος αὐτοῦ πεπεῖσθαι περιέχεσθαι καὶ συνέχεσθαι τὰ πάντα ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ καθολικῶς τὰς ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ λέξεις τὰς νομιζο-

23. Cum dicitur sanctorum Pater esse in cœlis, non ille figura corporea circumscribi putandus est et in cœlis habitare. Nam comprehensus cœlis Deus, continentibus ipsum cœlis inveniretur minor; cum econtrario credere necesse sit ineffabili eum divinaque sua virtute comprehendere omnia ac continere. Atque in universum quæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus Deum in loco esse

[77] Rom. VIII, 16. [78] Rom. X, 10. [79] Matth. V, 45. [80] I Cor. XV, 49. [81] I Joan. III, 8. [82] Ibid. [83] Philip. III, 20. [84] I Cor. XV, 49.

(35) *Τῷ ἐν σώματι.* Legit Bentleius, τῷ σώματι. Paulo post recte codex ms., τῇ ἀνακαινίσει, editio Oxon., τῇ ἀνακαινώσει.

(36) Codex ms., γεγεννημένῳ. Edit. Oxon., γεγενημένῳ.

(37) *Αὐτόν.* Lege cum Bentleio, αὐτό, refertur enim ad σπέρμα.

(38) *Προσεύχεσθαι.* Forte legendum, προσεύχεσθε.

(39) *Τῶν ἁγίων.* Legit Bentleius, τῶν ὅλων

dicere, sic accipienda sunt ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant; cujusmodi sunt in Joannis Evangelio hæc verba : *Ante diem festum Paschæ sciens Jesus quia venit hora ut transeat ex hoc mundo ad Patrem; cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos* [85]. Et paulo post : *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, et quia a Deo exivit et* **234** *ad Deum vadit* [86]. Et post alia : *Audistis, quia ego dixi vobis : Vado et venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis utique quia vado ad Patrem* [87]. Et iterum post alia : *Et nunc vado ad eum qui misit me, et nemo ex vobis interrogat me : Quo vadis* [88]? Si enim hæc de loco accipienda sunt, scilicet eodem sensu accipienda erunt et ista : *Respondit Jesus et dixit eis : Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus* [89]. At non hæc fiunt de loco ad locum intellecto transitu Patris et Filii ad eum qui sermonem Jesu diligit; ergo neque illa de loco accipienda sunt; sed nobis se attemperans Verbum Dei, et pro dignitate sua quandiu apud homines est, humiliatum, transire dicitur de hoc mundo ad Patrem, ut et nos illic perfectum ipsum contemplemur, a vacuitate qua se apud nos evacuavit, ad propriam plenitudinem reversum; ubi et ipsi eo duce utentes replebimur et omni vacuitate liberabimur. Abeat igitur relicto mundo Verbum Dei ad eum qui ipsum misit, et ad Patrem vadat. Illud quoque quod in fine Evangelii secundum Joannem scriptum est : *Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum* [90], mystice magis intelligere quæramus, ascensumque Filii ad Patrem diviniori quodam modo cum sancta perspicuitate ita concipiamus ut eo ascensu mens potius ascendat quam corpus. Hæc de illis verbis : *Pater noster qui es in cœlis*, accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum qui in cœlo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum et materialem et corruptibilem esse credere : corpus enim omne divisibile est et materiale et corruptibile. Aut dicant nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit ut alterius sit naturæ quam materialis. At quoniam multa eorum quæ ante corporeum Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum ex his quoque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiatur qui propter imperitiam quantum in ipsis est exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum qui-

[85] Joan. XIII, 1. [86] Ibid., 3. [87] Joan. XIV, 28. 17.

(40) Codex ms., λέγεται. Editio Oxon., λέγηται.

(41) Post τινά forte addendum, οἴεσθαι.

A μένας τοῖς ἁπλουστέροις ἐν τόπῳ φάσκειν εἶναι τὸν Θεὸν, μεταληπτέον πρεπόντως ταῖς μεγάλαις καὶ πνευματικαῖς ἐννοίαις περὶ Θεοῦ· οἷαί εἰσιν ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην αὗται· *Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν Πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Εἰδὼς, ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς Θεὸν ὑπάγει.* Καὶ μεθ' ἕτερα· *Ἠκούσατε, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν· Ὑπάγω καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἄν, ὅτι πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα.* Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα· *Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπά-*
B *γεις;* Εἰ γὰρ ταῦτα τοπικῶς ἐκδεκτέον, δῆλον ὅτι καὶ τό· *Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα.* Οὐχὶ δέ γε ταῦτα τοπικῆς μεταβάσεως νοουμένης περὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν ἀγαπῶντα τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ γίνεται· οὐδ' ἄρα τοπικῶς ταῦτα ἐκδεκτέον· ἀλλ' ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἡμῖν συγκαταβαίνων, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ὅτε παρὰ ἀνθρώποις ἐστὶ, ταπεινούμενος, μεταβαίνειν λέγεται (40) ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ ἡμεῖς ἐκεῖθι τέλειον αὐτὸν θεασώμεθα ἀπὸ τῆς παρ' ἡμῖν κενότητος, ἣν ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ἐπὶ τὸ ἴδιον πλήρωμα
C παλινδρομοῦντα· ἔνθα καὶ ἡμεῖς, αὐτῷ ὁδηγῷ χρώμενοι, πληρωθέντες, πάσης κενότητος ἀπαλλαγησόμεθα. Ἀπιέτω τοίνυν πρὸς τὸν πέμψαντα αὐτὸν ἀφεὶς τὸν κόσμον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ πρὸς τὸν Πατέρα πορευέσθω. Καὶ τὸ ἐπὶ τέλει δὲ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου· *Μή μου ἅπτου, οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου*, μυστικώτερον νοῆσαι ζητήσωμεν, τῆς ἀναβάσεως πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ θεοπρεπέστερον μεθ' ἁγίας τρανότητος ἡμῖν νοουμένης, ἥντινα ἀνάβασιν νοῦς μᾶλλον ἀναβαίνει σώματος. Ταῦτα ἡγοῦμαι συνεξητακέναι τῷ, *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, ὑπὲρ τοῦ ταπεινὴν περὶ Θεοῦ ὑπόληψιν τῶν νομιζόντων αὐτὸν εἶναι τοπικῶς ἐν οὐρανοῖς περιελεῖν, καὶ μὴ ἐᾷν τινα (41) ἐν σωματικῷ τόπῳ εἶναι τὸν Θεόν· ἐπεὶ τούτῳ ἀκόλουθόν
D ἐστι καὶ σῶμα αὐτὸν εἶναι λέγειν· ᾧ ἕπεται δόγματα ἀσεβέστατα, τὸ διαιρετὸν, καὶ ὑλικὸν, καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνειν· πᾶν γὰρ σῶμα διαιρετόν ἐστι, καὶ ὑλικὸν, καὶ φθαρτόν. Ἢ λεγέτωσαν ἡμῖν μὴ κενοπαθοῦντες, ἀλλὰ τρανῶς καταλαμβάνειν φάσκοντες, πῶς οἷόν τέ ἐστιν (42) ἑτέρας φύσεως παρὰ τὴν ὑλικήν; Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸ τῆς σωματικῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας γραμμάτων πολλὰ τὸ ἐν σωματικῷ τόπῳ εἶναι τὸν Θεὸν λέγειν δοκεῖ, οὐκ ἄτοπόν μοι φαίνεται ὀλίγα κἀκείνων παραθέσθαι, ὑπὲρ τοῦ πάν-

[88] Joan. XVI, 5. [89] Joan. XIV, 23. [90] Joan. XX,

(42) *Πῶς οἷόν τέ ἐστιν.* Lego cum Bentleio, πῶς οἷόν τε εἶναι.

τα περισπασμὸν ἀφελεῖν ἀπὸ τῶν διὰ τὸν ἰδιωτισμὸν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, μικρῷ καὶ βραχεῖ τόπῳ ἐμπεριλαμβανόντων τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν. Καὶ πρῶτόν γε ἐν τῇ *Γενέσει*, Ἀδὰμ *καὶ Εὔα*, φησὶν, *ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντος τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ· καὶ ἐκρύβησαν, ὅ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου*. Ἐροῦμεν πρὸς τοὺς εἰς τοὺς θησαυροὺς τῆς λέξεως ἐλθεῖν μὴ βουλομένους, ἀλλὰ μηδὲ τὴν ἀρχὴν κρούοντας τὴν θύραν αὐτῆς, εἰ δύνανται παραστῆσαι Κύριον τὸν Θεὸν πληροῦντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὸν, ὡς αὐτοὶ ὑπολαμβάνουσι, σωματικώτερον οὐρανῷ θρόνῳ χρώμενον, καὶ τῇ γῇ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὑπὸ οὕτω βραχείᾳ (43) συγκρίσει τοῦ παντὸς οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς περιέχεσθαι τόπου, ὥστε ὃν ὑπολαμβάνουσι σωματικὸν παράδεισον μὴ ἐκπληροῦσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοσούτῳ αὐτοῦ εἶναι τῷ μεγέθει μείζονα, ὡς καὶ περιπατοῦντα χωρεῖν αὐτὸν, ἀκουομένης φωνῆς ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἔτι δὲ κατ' ἐκείνους ἀτοπώτερον τὸ, αἰδουμένους τὸν Θεὸν διὰ τὴν παράβασιν, τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν κρύπτεσθαι ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου· οὐδὲ γὰρ λέγεται ὅτι (44) οὕτως ἠθέλησαν κρύπτεσθαι, ἀλλ' ὄντως ἐκρύβησαν. Πῶς δὲ κατ' αὐτοὺς πυνθάνεται τοῦ Ἀδὰμ ὁ Θεὸς, λέγων, *Ποῦ εἶ;* Περὶ τούτων δὲ ἐπιπλεῖον διειλήφαμεν, ἐξετάζοντες τὰ εἰς τὴν *Γένεσιν*· πλὴν καὶ νῦν, ἵνα μὴ τέλεον παρασιωπήσωμεν τὸ τηλικοῦτον πρόβλημα, αὐτάρκως ἀναμνησθησόμεθα τοῦ, *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς*, λεγομένου ἐν *Δευτερονομίῳ* ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁποῖος γὰρ αὐτοῦ ὁ περίπατος ἐν τοῖς ἁγίοις, τοιοῦτός τις καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ, κρυπτομένου Θεὸν καὶ φεύγοντος τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ, καὶ ἀφισταμένου τῆς παῤῥησίας (45) παντὸς τοῦ ἁμαρτάνοντος· οὕτω γὰρ καὶ *Κάϊν ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναῒδ κατέναντι Ἐδέμ*. Ὡς οὖν ἐν τοῖς ἁγίοις ἐνοικεῖ, οὕτως καὶ ἐν οὐρανῷ, ἤτοι παντὶ ἁγίῳ καὶ φοροῦντι τὴν *εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου*, ἢ τῷ Χριστῷ ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ σωζόμενοι φωστῆρες καὶ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ· ἢ καὶ διὰ τοὺς (46) ἐν οὐρανῷ ἁγίους κατοικεῖ. Τὸ εἰρημένον· *Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ*· καὶ τὸ ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ* δέ· *Μὴ σπεύσῃς ἐξενεγκεῖν λόγον πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ· ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐπὶ γῆς κάτω*· διάστημα βούλεται δηλῶσαι ἀπὸ τῶν ὄντων ἐν τῷ σώματι τῆς ταπεινώσεως ἕως τοῦ παρὰ τοῖς ὑψουμένοις ὑπὸ τῆς ὠφελείας καὶ τοῦ Λόγου ἀγγέλοις καὶ δυνάμεσιν ἁγίαις ἢ αὐτῷ (47) τῷ Χριστῷ· οὐ γὰρ ἄτοπον αὐτὸν μὲν εἶναι κυρίως θρόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλληγορικώτερον οὐρανὸν καλού-

A dem in Genesi dicitur : *Adam et Eva audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam; et absconderunt se Adam et mulier* **235** *ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi* [91]. Interrogabimus ergo eos qui Scripturæ thesauros ingredi nolunt, et januam ne pulsant quidem, possintne probare Dominum Deum qui cœlum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, cœlum corporalis thronus est et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo cœlo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradisum, Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulantem contineat, sonusque plantæ pedum ejus audiatur. Illud insuper in eorum sententia absurdius B est Adamum et Evam Deum propter peccatum suum formidantes abscondere se a facie Dei in medio ligni paradisi : non enim dicuntur voluisse se sic abscondere, sed revera abscondisse se. Item quomodo juxta illos interrogat Adamum Deus dicens : *Ubi es?* Hæc tractavimus copiosius cum enarraremus Genesim; nunc ne tantam silentio quæstionem omnino prætereamus, sufficiet si meminerimus hujus sententiæ : *Habitabo in ipsis et inambulabo in ipsis* [92], quæ a Deo in *Deuteronomio* profertur. Qualis enim ejus deambulatio in sanctis est, talis et in paradiso; cum a Deo abscondat se ejusque inspectionem fugiat et ab ejus præsentia recedat quicunque peccat. Sic enim et *Cain egressus* C *est a facie Dei et habitavit in terra Nœd contra Edem* [93]. Ut igitur in sanctis habitat, sic et in cœlo, sive illud sit quilibet sanctus et portans *imaginem cœlestis*, sive Christus in quo luminaria et astra cœli sunt omnes qui salvantur : seu quod sancti in cœlo habitent. Quod autem dicitur : *Ad te levavi oculos meos qui habitas in cœlo* [94]; et quod in Ecclesiaste habetur : *Noli festinare ad proferendum verbum in conspectu Dei; quia Deus in cœlo sursum, et tu super terram deorsum* [95], indicare vult quanta sit ab iis qui sunt *in corpore humilitatis* [96] distantia ad illum qui est apud angelos qui et ipsi Verbi auxilio exaltantur, et apud sanctas potestates, vel apud ipsum Christum. Neque enim absurdum est illum esse proprie thronum Patris, allegoria-D que majori cœlum dici; Ecclesiam vero terram vocari et scabellum esse pedum ipsius. Hæc pauca ex Veteri Testamento adjecimus loca, quæ putantur Deum in loco constituere, ut **236** lectori omnimodo pro concessa nobis facultate persuadeamus altiori et spirituali magis sensu sacram accipere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere. Hæc me decuit disputare ad illa verba : *Pater noster, qui es in cœlis*, ut Dei es-

[91] Gen. III, 8. [92] Deut. XXIII, 14; II Cor. VI, 16. [93] Gen. IV, 16. [94] Psal. CXXII, 1. [95] Eccle. V, 1. [96] Philip. III, 21.

(43) *Βραχείᾳ*. Lego cum Bentleio, βραχέος.

(44) Codex ms., ὅτι. Edit. Oxon., ὅτε.

(45) *Παῤῥησίας*. Lego cum Bentleio, παρουσίας.

(46) *Διὰ τούς*, etc. Bentleius legendum conjicit, διὰ τὸ ἐν οὐρανῷ ἁγίους κατοικεῖν. Τὸ δ' εἰρημένον.

(47) *Ἢ αὐτῷ*. Sic codex ms. Editio autem Oxon. omisit, ἤ.

sentiam a rebus omnibus genitis secernerem. Quibus enim non communicat, in eos gloria quædam Dei et virtus ejus et, ut ita dicam, effluxus divinitatis derivatur.

A μενον, τὴν δὲ Ἐκκλησίαν αὐτοῦ γῆν ὀνομαζομένην ὑποπόδιον τυγχάνειν τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Προστεθείκαμεν δὴ ὀλίγα καὶ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης ῥητὰ, νομιζόμενα ἐν τόπῳ παριστάνειν (48) τὸν Θεὸν, ὑπὲρ τοῦ πάντοθεν κατὰ τὴν διδομένην ἡμῖν δύναμιν πεῖσαι τὸν ἐντυγχάνοντα, ὑψηλότερον καὶ πνευματικώτερον ἀκούειν τῆς θείας Γραφῆς, ὅταν δοκῇ ἐν τόπῳ διδάσκειν εἶναι τὸν Θεόν. Ἔπρεπε δὲ ταῦτα συνεξετασθῆναι τῷ, *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· οἱονεὶ ἀφιστὰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πάντων τῶν γεννητῶν· οἷς γὰρ οὐ κοινωνεῖ, αὐτοῖς δόξα τις Θεοῦ καὶ δύναμις αὐτοῦ, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀποῤῥοὴ τῆς θεότητος ἐγγίνεται αὐτοῖς.

24. *Sanctificetur nomen tuum.* Sive declaret nondum obtigisse sibi id pro quo orat, sive voti compos, id quod non permanet, petat conservari, manifestum est quantum ad voces attinet, nos quasi nondum sanctificatum sit nomen Patris, juberi secundum Matthæum et Lucam dicere : *Sanctificetur nomen tuum.* At, inquies, quomodo petit homo sanctificari nomen Dei, quasi sanctificatum non sit? Quid sit nomen Patris, et quid sit ipsum sanctificari, perspiciamus. Nomen igitur est compendiosa denominatio, quæ propriam rei nominatæ qualitatem exhibeat. Verbi gratia, est quædam propria qualitas Pauli apostoli ; alia animæ secundum quam talis est ; alia mentis, qua talia valet contemplari ; alia corporis ipsius qua tale est. Quod igitur harum qualitatum proprium est, nec ulli alii convenire potest (alius enim homo non est in rerum natura qui a Paulo nullatenus differat), hoc nomine, Paulus, exprimitur. Cum autem in hominibus qualitates illæ propriæ quodammodo mutentur, recte juxta Scripturam mutantur etiam nomina. Abrami enim immutata qualitate, vocatus est Abraham ; et Simonis conversa qualitate, Petrus nominatus est ; item persequentis Christum Saulis immutata qualitate, appellatus est Paulus. In Deo vero qui invariabilis immutabilisque semper est, unum idemque semper est veluti nomen, *Qui est*, quod in *Exodo* dicitur, aut si quid simile dici possit. Quandoquidem igitur quoties de Deo aliquid cogitamus, aliquam de eo notionem nobis fingimus, sed non omnes quid ille revera sit, scimus (pauci enim, et, ut ita dicam, pauciores paucis sunt qui possint ejus in omnibus proprietatem comprehendere), merito docemur Dei notionem in nobis sanam esse si viderimus proprietatem illius creantis, providentis, judicantis, eligentis, derelinquentis, amplectentis, rejicientis, præmia retribuentis aut pœnas unicuique pro meritis. In his enim et similibus exprimitur, ut ita dicam, propria Dei qualitas quam Dei nomen juxta Scripturas dici puto ; in *Exodo* quidem : *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum* [97]; in *Deuteronomio* autem : *Exspectetur,*

Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου. Ὅτε μὲν (49) περιστήσῃ τὸ μὴ γεγονέναι πω περὶ οὗ εὔχεται, ὅτε δὲ τούτου τυχὸν τὸ μὴ παραμένον αὐτὸ καὶ τηρεῖσθαι ἀξιοῖ, φανερὸν ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει ἐνταῦθ', ὡς μηδέπω ἁγιασθέντος τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατρὸς, κελεύεσθαι λέγειν ἡμᾶς κατά γε τὸν Ματθαῖον καὶ τὸν
B Λουκᾶν τό· *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.* Καὶ πῶς, εἴποι τις ἄν, ἄνθρωπος ἀξιοῖ ἁγιάζεσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ ἡγιασμένον; Τί τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τί τὸ ἁγιάζεσθαι αὐτὸ κατανοήσωμεν. Ὄνομα τοίνυν ἐστὶ κεφαλαιώδης προσηγορία τῆς ἰδίας ποιότητος τοῦ ὀνομαζομένου παραστατική· οἷόν ἐστί τις ἰδία ποιότης Παύλου τοῦ ἀποστόλου· ἡ μέν τις τῆς ψυχῆς καθ' ἣν τοιάδε ἐστίν· ἡ δέ τις τοῦ νοῦ, καθ' ἣν τοιῶνδέ ἐστι θεωρητική (50)· ἡ δέ τις τοῦ σώματος αὐτοῦ, καθ' ἣν τοιόνδε ἐστί. Τὸ τοίνυν τούτων τῶν ποιοτήτων ἴδιον καὶ ἀσυντρόχαστον πρὸς ἕτερον (ἄλλος γάρ τις ἀπαράλλακτος Παύλου ἐν τοῖς οὖσιν οὐκ ἔστι) δηλοῦται διὰ τῆς *Παῦλος* ὀνομασίας. Ἀλλ' ἐπὶ ἀνθρώπων, οἱονεὶ ἀλλασσομένων τῶν ἰδίων
C ποιοτήτων, ὑγιῶς κατὰ τὴν Γραφὴν ἀλλάσσεται καὶ τὰ ὀνόματα· μεταβαλούσης γὰρ τῆς τοῦ Ἀβρὰμ ποιότητος ἐκλήθη Ἀβραὰμ, καὶ τῆς τοῦ Σίμωνος, ὁ Πέτρος ὠνομάσθη, καὶ τῆς τοῦ διώκοντος τὸν Ἰησοῦν Σαοὺλ, προσηγορεύθη ὁ Παῦλος. Ἐπὶ δὲ Θεοῦ, ὅστις αὐτός ἐστιν ἄτρεπτος, καὶ ἀναλλοίωτος ἀεὶ τυγχάνων, ἕν ἐστιν (51) ἀεὶ τὸ οἱονεὶ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὄνομα, τὸ, *Ὢν*, ἐν τῇ *Ἐξόδῳ* εἰρημένον, ἤ τι οὕτως ἂν λεχθησόμενον. Ἐπεὶ οὖν περὶ Θεοῦ πάντες μὲν ὑπολαμβάνομέν τι ἐννοοῦντες ἅτινα δήποτε περὶ αὐτοῦ, οὐ πάντες δὲ ὅ ἐστι (σπάνιοι γὰρ, καὶ εἰ χρὴ λέγειν, τῶν σπανίων σπανιώτεροι οἱ τὴν ἐν πᾶσιν ἁγιότητα (52) καταλαμβάνοντες αὐτοῦ)· εὐλόγως διδασκόμεθα τὴν ἐν ἡμῖν ἔννοιαν περὶ Θεοῦ ἁγίαν (53) γενέσθαι, ἵν' ἴδωμεν αὐτοῦ τὴν ἁγνότητα κτίζοντος,
D καὶ προνοοῦντος, καὶ κρίνοντος, καὶ ἐκλεγομένου, καὶ ἐγκαταλείποντος, ἀποδεχομένου τε καὶ ἀποστρεφομένου, καὶ γέρως ἀξιοῦντος, καὶ κολάζοντος ἕκαστον κατὰ τὴν ἀξίαν. Ἐν τούτοις γὰρ καὶ τοῖς παραπλησίοις, ἵν' οὕτως εἴπω, χαρακτηρίζεται ἰδία ποιότης τοῦ Θεοῦ, ἥντινα νομίζω ὄνομα Θεοῦ λέγεσθαι κατὰ τὰς Γραφάς· ἐν μὲν τῇ *Ἐξόδῳ*· *Οὐ*

[97] Exod. xx, 7.

(48) Codex ms., παριστάνειν, edit. Oxon., περιστάνειν.

(49) *Ὅτε μέν*, etc. Lego cum Bentleio, εἴτε μὲν... εἴτε δὲ τούτου τυχών.

(50) *Θεωρητική*. Lego cum eodem, θεωρητικός.

(51) Codex ms., ἕν ἐστιν. Editio Oxon., ἔνεστιν.

(52) *Ἁγιότητα*. Lego cum Bentleio, ἰδιότητα.

(53) *Ἁγίαν*, etc. Lego cum eodem, ὑγιῆ γενέσθαι ἂν ἴδωμεν αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα κτίζοντος.

λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· ἐν δὲ τῷ Δευτερονομίῳ· *Προσδοκάσθω ὡσεὶ ὑετὸς τὸ ἀπόφθεγμά μου· καταβήτω ὡσεὶ δρόσος τὰ ῥήματά μου· ὡσεὶ ὄμβρος ἐπ' ἄγρωστιν, καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον· ὅτι ὄνομα Κυρίου ἐκάλεσα.* Ἐν δὲ Ψαλμοῖς· *Μνησθήσονται τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ.* Ὅ τε γὰρ οἷς μὴ δεῖ ἐφαρμόζων τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, λαμβάνει τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ματαίῳ· ὅ τε δυνάμενος ἀποφθέγξασθαι ὑετὸν τοῖς ἀκούουσι συνεργοῦντα τῇ καρποφορίᾳ τῶν ψυχῶν ἑαυτῶν, καὶ ῥήματα δρόσῳ ἐοικότα παρακλητικὰ προσαγόμενος· τῇ τε ῥύμῃ (54) τῆς οἰκοδομῆς τῶν λόγων ὄμβρον ὠφελιμώτατον ἐπάγων τοῖς ἀκροαταῖς, ἢ νιφετὸν ἀνυσιμώτατον, διὰ τοῦτο ταῦτα δύναται Ταῦτα ἐπινοήσας, ἑαυτὸν δεόμενον Θεοῦ τοῦ τελειοῦντος, καλεῖ παρ' ἑαυτὸν τὸν τῶν προειρημένων κυρίως χορηγόν· πᾶς τε τρανῶν (55) καὶ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὑπομιμνήσκεται μᾶλλον ἢ μανθάνει, κἂν ἀπό τινος ἀκούειν δοκῇ, ἢ εὑρίσκειν νομίζῃ τὰ τῆς θεοσεβείας μυστήρια. Ὥσπερ δὲ τὰ ἐνθάδε δεῖ νοεῖν τὸν εὐχόμενον, αἰτεῖν (56) αὐτὸν ἁγιασθῆναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ· οὕτως ἐν Ψαλμοῖς τὸ, *Ὑψώσωμεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπιτοαυτὸ*, λέγεται, προστάσσοντος τοῦ Πατρὸς, μετὰ πάσης συμφωνίας ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ, φθάσαι ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὑψηλὴν γνῶσιν τῆς ἰδιότητος τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑψοῦντος (57) τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπιτοαυτό· μεταλαβών (58) τις ἀποῤῥοῆς θεότητος τῷ ὑπειλῆφθαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ κεκρατηκέναι τῶν ἐχθρῶν ἐφησθῆναι πτώσει αὐτοῦ μὴ δυναμένων, ὑψοῖ αὐτὴν τὴν δύναμιν, ἧς μετείληχε, Θεοῦ· ὅπερ δηλοῦται ἐν εἰκοστῷ ἐνάτῳ (59) ψαλμῷ διὰ τοῦ· *Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με, καὶ οὐκ εὔφρανας τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμοί.* Ὑψοῖ δέ τις τὸν Θεὸν, ἐγκαινίσας αὐτῷ οἶκον ἐν ἑαυτῷ, ἐπεὶ καὶ ἡ γραφὴ (60) τοῦ ψαλμοῦ οὕτως ἔχει· *Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τοῦ Δαυίδ.* Ἔτι (61) περὶ τοῦ, *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*, καὶ τῶν ἑξῆς προστακτικῷ χαρακτῆρι εἰρημένων, λεκτέον, ὅτι συνεχῶς προστακτικοῖς ἀντὶ εὐκτικῶν ἐχρήσαντο καὶ οἱ ἑρμηνεύσαντες· ὡς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· *Ἄλαλα γενηθήτω τὰ χείλη τὰ δόλια, τὰ λαλοῦντα κατὰ τοῦ δικαίου ἀνομίαν*, ἀντὶ τοῦ *γενηθεῖεν*, καὶ, *Ἐξερευνησάτω δανειστὴς πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ, μὴ ὑπαρξάτω αὐτῷ ἀντιλήπτωρ*, ἐν τῷ ἑκατοστῷ ὀγδόῳ περὶ Ἰούδα· ὅλος γὰρ ὁ ψαλμὸς αἴτησίς ἐστι περὶ Ἰούδα, ἵνα τάδε τινὰ αὐτῷ συμβῇ. Μὴ συνιδὼν δὲ ὁ Τατιανὸς τὸ, *γενηθήτω*, οὐ πάντοτε συμβαίνειν (62) τὸ

A *ut* **237** *pluvia, eloquium meum; descendant sicut ros verba mea; tanquam imber super herbam, et tanquam stilla super gramen; quoniam nomen Domini vocavi* [98]; in Psalmis vero: *Memores erunt nominis tui in omni generatione et generatione* [99]. Nam et ille qui Dei conceptum iis aptat quibus non convenit, assumit nomen Domini Dei in vanum. Qui vero ea eloqui potest, quæ ceu pluvia auditoribus ad animarum fertilitatem conducant, et consolatoria verba roris instar admovet, ac soliditati ædificationis sermonum imbrem auditoribus utilissimum, stillasque efficacissimas infundit, per illud nomen hæc potest. Hæc ille reputans, Deo se scilicet indigere qui perficiat, illius auxilium invocat a quo prædicta illa omnia tanquam a fonte manant. Porro
B omnis qui res divinas penitius intelligit, recordatur potius quam discit, licet ab aliquo religionis mysteria doceri videatur, aut ipse invenire se putet. Sicut autem quæ hic dicta sunt oportet orantem considerare, petere se ut sanctificetur nomen Dei; sic illud in Psalmis dicitur: *Exaltemus nomen ejus in idipsum* [1]; jubente Patre ut summa cum concordia, eadem mente, eademque sententia ad veram et sublimem divinæ proprietatis notionem perveniamus. Hoc enim est exaltare nomen Dei in idipsum, quando is qui divinitatis effluxum participavit eo quod susceptus a Deo sit hostibusque ita prævaluerit ut delectari ipsius casu non potuerint, eam ipsam Dei virtutem exaltat cujus factus est
C particeps; quod vigesimus nonus psalmus declarat his verbis: *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me* [2]. Exaltat autem Deum qui domum ei in seipso dedicat; nam et inscriptio psalmi sic habet: *Psalmus cantici dedicationis domus ipsius David.* Præterea de illo, *Sanctificetur nomen tuum*, et de reliquis quæ deinceps imperativo dicuntur modo, dicendum imperativis pro optativis crebro usos esse etiam interpretes, ut in Psalmis: *Muta fiant labia dolosa quæ loquuntur adversus justum iniquitatem* [3]; ubi *fiant*, pro *utinam fiant* ponitur. Et: *Scrutetur fenerator omnem substantiam ejus; non sit illi adjutor* [4], in psalmo centesimo octavo de Juda; est enim totus ille psalmus oratio de Juda, ut hujusmodi quædam
D illi contingant. Tatianus autem cum non intellexerit vocem, *fiat*, non ubique optativam esse, sed
238 interdum imperativam, impiissima de Deo commentus est qui dixit: *Fiat lux* [5], quasi optaverit potius quam imperaverit lumen fieri; propterea

[98] Deut. XXXII, 2. [99] Psal. XLIV, 18. [1] Psal. XXXIII, 4. [2] Psal. XXIX, 1. [3] Psal. XXX, 19. [4] Psal. CVIII, 11. [5] Gen. I, 3.

(54) *Τῇ τε ῥύμῃ.* Bentleius legit, τῇ τε ῥώμῃ.

(55) *Πᾶς τε τρανῶν*, etc. Hæc hausta videntur e Platonis schola qui scientiam omnem pro reminiscentia habuit.

(56) Codex ms., αἰτεῖν. Editio Oxon., αἰτοῦντα.

(57) *Τὸ ὑψοῦντος.* Forte legendum, τοῦ ὑψοῦντος, vel τὸ ὑψοῦν τὸ ὄνομα.

(58) Ante μεταλαβὼν addo cum Bentleio, ὅτε. Paulo post codex ms. habet, τῷ ὑπειλῆφθαι. Edit. Oxon., τὸ ὑπειλῆφθαι.

(59) *Ἐν εἰκοστῷ ἐνάτῳ.* Codex ms. habet κθ'. Editio vero Oxoniensis, αθ', male.

(60) *Ἡ γραφή.* Lego cum Bentleio, ἡ ἐπιγραφή.

(61) Codex ms., ἔτι. Editio Oxon., ἔστι, male.

(62) *Συμβαίνειν.* Lego cum Bentleio, σημαίνειν. Cæterum, ut adnotatum est ab editore Oxoniensi, de hac ipsa re Clemens Alexandrinus in *Eclogis Theodotianis* hæc habet: Πρὸς δὲ Τατιανὸν λέγοντα εὐκτικὸν εἶναι τὸ, *Γενηθήτω φῶς*, λεκτέον· Εἰ τοίνυν εὐχόμενος ἤδη τὸν ὑπερκείμενον Θεὸν, πῶς

quod, inquit ille nefarie sentiens, in tenebris erat Deus. A quo quærendum est quomodo sit accepturus illud : *Germinet terra herbam pabuli* [6]; et : *Congregetur aqua sub cœlo* [7]; et : *Producant aquæ reptilia animarum viventium* [8]; et : *Producat terra animam viventem* [9]. Itane ut firmo stare vestigio possit, optat congregari aquas quæ sub cœlo erant in locum unum ? Aut ut iis fruatur quæ germinat terra, optat ut terra germinet ? An sicut lumine indigebat, ita indigentia compulsus est ut aquatiles, aut volatiles, aut terrestres animantes optaret ? Quod si juxta ipsum, absurdum est hæc Deum orasse, quæ imperativis vocibus expressa sunt ; quidni et de hoc, *fiat lux*, idem dicatur, non optative, sed imperative, dictum esse? Necessarium mihi visum est, cum hic imperativis verbis oratio enuntiata sit, pravarum illius interpretationum meminisse, eorum gratia quos decepit, quique impiam illius doctrinam admiserunt, in quos et nos aliquando incidimus.

εὐκτικὸν, ἀλλ' ἔσθ' ὅπου καὶ προστακτικὸν, ἀσεβέστατα ὑπείληφε περὶ τοῦ εἰπόντος, *Γενηθήτω φῶς*, Θεοῦ, ὡς εὐξαμένου μᾶλλον ἤπερ προστάξαντος γενηθῆναι τὸ φῶς· ἐπεὶ, ὡς φησὶν ἐκεῖνος ἀθέως νοῶν, ἐν σκότῳ ἦν ὁ Θεός· πρὸς ὃν λεκτέον, πῶς ἐκλήψεται καὶ τό· *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου*· καὶ, *Συναχθήτω τὸ ὕδωρ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ*· καὶ, *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν*· καὶ, *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν*. Ἆρα γὰρ ὑπὲρ τοῦ ἐπὶ ἑδραίου στῆναι εὔχεται συναχθῆναι τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν; Ἢ ὑπὲρ τοῦ μεταλαβεῖν τῶν βλαστανόντων ἀπὸ γῆς εὔχεται τὸ, *Βλαστησάτω ἡ γῆ;* Ποίαν δὲ χρείαν ὁμοίαν ἔχει τῷ χρῄζειν (63) φωτὸς, τῶν ἐνύδρων καὶ πτηνῶν ἢ χερσαίων, ἵνα καὶ περὶ τούτων εὔχηται; Εἰ δὲ καὶ κατ' αὐτὸν ἄτοπον τὸ περὶ τούτων εὔχεσθαι, προστακτικαῖς ὀνομασίαις εἰρημένων, πῶς οὐ τὸ ὅμοιον λεκτέον καὶ περὶ τοῦ, *Γενηθήτω φῶς*, ὡς μὴ εὐκτικῶς, ἀλλὰ προστακτικῶς εἰρημένου; Ἀναγκαίως δέ μοι ἔδοξεν, ἐν ταῖς προστακτικαῖς φωναῖς εἰρημένης εὐχῆς, ὑπομνησθῆναι τῶν παρεκδοχῶν αὐτοῦ διὰ τοὺς ἠπατημένους, καὶ παραδεξαμένους τὴν ἀσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ, ὧν καὶ ἡμεῖς ποτε πεπειράμεθα.

25. *Adveniat regnum tuum.* Si *regnum Dei*, juxta verbum Domini et Servatoris nostri, *cum observatione non venit, neque dicent : Ecce hic, aut ecce illic ; sed regnum Dei intra* nos *est* [10], *nam prope est verbum valde in ore* nostro et *in corde* [11] nostro : procul dubio is qui regnum Dei advenire precatur, de eo quod in se habet regno Dei recte orat, ut oriatur, et fructus ferat, et perficiatur. Nam in quolibet sanctorum Deus regnat, et quilibet sanctus spiritualibus obsequitur legibus Dei qui in ipso habitat, ut in recte administrata civitate. Præsens ei Pater adest, et conregnat Patri Christus in illa anima perfecta juxta illud cujus paulo ante mentio facta est : *Ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus* [12]. Ac Dei quidem regnum dici puto felicem superioris partis animæ statum, compositasque et sapientes cogitationes ; regnum vero Christi tum sermones qui in audientium salutem proferuntur, tum qui perficiuntur actus justitiæ et cæterarum virtutum ; Verbum enim et justitia est, Filius Dei. Contra in omnes peccatores tyrannidem exercet princeps sæculi hujus ; quivis enim peccator præsenti sæculo nequam mancipatus est, cum se non tradat ei *qui dedit semetipsum pro nobis peccatoribus ut eriperet nos de præsenti* **239** *sæculo nequam et eriperet secundum voluntatem Dei et Patris nostri* [13], juxta ea quæ dicuntur in Epistola ad Galatas. Qui vero principis hujus sæculi tyrannidem patitur libero peccati arbitrio,

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Εἰ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, *μετὰ παρατηρήσεως οὐκ ἔρχεται, οὐδὲ ἐροῦσιν· Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ*, ἀλλὰ *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς* ἡμῶν *ἐστιν, ἐγγὺς γὰρ τὸ ῥῆμά ἐστι σφόδρα ἐν τῷ στόματι* ἡμῶν, *καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ* ἡμῶν· δηλονότι ὁ εὐχόμενος ἐλθεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ τὴν ἐν αὐτῷ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἀνατεῖλαι καὶ καρποφορῆσαι καὶ τελειωθῆναι, εὐλόγως εὔχεται· παντὸς μὲν ἁγίου ὑπὸ Θεοῦ βασιλευομένου, καὶ τοῖς πνευματικοῖς νόμοις τοῦ Θεοῦ πειθομένου, οἱονεὶ εὐνομουμένην πόλιν οἰκοῦντος ἑαυτόν· παρόντος (64) αὐτῷ τοῦ Πατρὸς, καὶ συμβουλεύοντος τῷ Πατρὶ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ τετελειωμένῃ ψυχῇ κατὰ τὸ εἰρημένον, οὗ πρὸ βραχέος ἐμνημόνευον· *Πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα*. Καὶ οἶμαι νοεῖσθαι Θεοῦ μὲν βασιλείαν τὴν μακαρίαν τοῦ ἡγεμονικοῦ κατάστασιν, καὶ τὸ τεταγμένον τῶν σοφῶν διαλογισμῶν· Χριστοῦ δὲ βασιλείαν τοὺς προϊόντας σωτηρίους τοῖς ἀκούουσι λόγους, καὶ τὰ μὲν ἐπιτελούμενα ἔργα δικαιοσύνης καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν· Λόγος γὰρ καὶ δικαιοσύνη ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· παντὸς ἁμαρτωλοῦ (65) κατατυραννουμένου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου· ἐπεὶ πᾶς ἁμαρτωλὸς τῷ ἐνεστῶτι αἰῶνι πονηρῷ ᾠκείωται, μὴ ἐμπαρέχων ἑαυτὸν τῷ *δόντι ἑαυτὸν περὶ τῶν ἁμαρτωλῶν* (66) *ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ, καὶ ἐξέληται* (67) *κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ*

[6] Genes. I, 11. [7] Ibid., 9. [8] Ibid., 20. [9] Ibid., 24. [10] Luc. XVII, 20, 21. [11] Deut. XXX, 14. [12] Joan. XIV, 23. [13] Galat. I, 4.

λέγει, Ἐγὼ Θεὸς, καὶ πλὴν ἐμοῦ ἄλλος οὐδείς; *Ad Tatianum autem dicentem precantis esse illud : Fiat lux, respondendum est : si precatur superiorem Deum, cur dicit : Ego Deus; præter me alter nullus ?*

(63) Codex ms., τῷ χρῄζειν. Edit. Oxon., τὸ χρῄζειν.

(64) *Ἑαυτόν· παρόντος*, etc. Lego cum Bentleio, αὐτόν· παρόντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς, καὶ συμβασιλεύοντος τῷ Πατρὶ τοῦ Χριστοῦ.

(65) *Παντὸς ἁμαρτωλοῦ*. Recte Bentleius, παντὸς δὲ ἁμαρτωλοῦ, ut ἀντίθεσις sit superiori membro, παντὸς μὲν ἁγίου ὑπὸ Θεοῦ βασιλευομένου.

(66) *Ἁμαρτωλῶν*. Sic recte habet codex ms. Male vero editio Oxoniensis, ἁμαρτιῶν.

(67) *Καὶ ἐξέληται*. Hæc omissa sunt in editione Oxon., licet exstent in manuscripto codice.

καὶ *Πατρὸς ἡμῶν*, κατὰ τὰ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας A εἰρημένα Ἐπιστολῇ. Ὁ δὲ κατατυραννούμενος ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τούτου τοῦ αἰῶνος τῷ ἐκουσίῳ τῆς ἁμαρτίας, καὶ βασιλεύεται ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας· διόπερ κελευόμεθα ὑπὸ τοῦ Παύλου, μηκέτι ὑποτάσσεσθαι θελούσῃ τῇ ἁμαρτίᾳ βασιλεύειν ἡμῶν· καὶ προστασσόμεθά γε διὰ τούτων· *Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ἡμῶν* (68) *σώματι*, εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆς. Ἀλλ' ἐρεῖ τις πρὸς ἀμφότερα, τό τε, *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*, καὶ τὸ, *Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*· ὅτι, εἰ ὁ εὐχόμενος ἐπὶ τῷ ἐπακούεσθαι εὔχεται, καὶ ἐπακούεταί ποτε, δηλονότι ἁγιασθήσεταί ποτέ τινι, κατὰ τὰ προειρημένα, τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ᾧ καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐνστήσεται (69)· εἰ δὲ ταῦτ' αὐτῷ ἔσται, πῶς ἔτι καθηκόντως εὔξεται περὶ τῶν παρόντων, ἤδη ὡς μὴ B παρόντων, λέγων, *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*; Εἰ δὲ τοῦτο, ἔσται ποτὲ καθῆκον μὴ λέγειν, *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*. Λεκτέον πρὸς ταῦτα, ὅτι ὥσπερ ὁ εὐχόμενος λόγου γνώσεως τυχεῖν καὶ λόγου σοφίας, καθηκόντως ἀεὶ περὶ τούτων εὔξεται, ἀεὶ μὲν πλείονα θεωρήματα σοφίας καὶ γνώσεως ἐν τῷ ἐπακούεσθαι ληψόμενος, πλὴν *ἐκ μέρους* γινώσκων μὲν ὅσα ποτ' ἂν χωρῆσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνηθῇ, *τοῦ τελείου*, καὶ καταργοῦντος (70) τὸ *ἐκ μέρους*, τότε φανερωθησόμενον, ὅτε *πρόσωπον πρὸς πρόσωπον* ὁ νοῦς προσβάλλει χωρὶς αἰσθήσεως τοῖς νοητοῖς (71)· οὕτω τὸ τέλειον τοῦ ἁγιασθῆναι ἑκάστῳ ἡμῶν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἐνστῆναι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν οὐχ οἷόν τε ἐστὶν, ἐὰν μὴ *ἔλθῃ* καὶ C τὸ περὶ τῆς γνώσεως καὶ σοφίας *τέλειον*, τάχα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν. Ὁδεύομεν δὲ ἐπὶ τὴν τελειότητα (72), ἐὰν, *τοῖς ἔμπροσθεν* ἐπεκτεινόμενοι, *τῶν ὄπισθεν* ἐπιλανθανώμεθα· τῇ οὖν ἐν ἡμῖν βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀκρότης ἀδιαλείπτως προκόπτουσιν ἐνστήσεται, ὅταν πληρωθῇ τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ εἰρημένον, ὅτι ὁ Χριστὸς, πάντων αὐτῷ τῶν ἐχθρῶν ὑποταγέντων, παραδώσει *τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι*. Διὰ τοῦτο ἀδιαλείπτως προσευχόμενοι μετὰ διαθέσεως τῷ Λόγῳ θεοποιουμένης, λέγωμεν τῷ ἐν οὐρανοῖς Πατρὶ ἡμῶν· *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*. Ἔτι δὲ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας καὶ τοῦτο διαληπτέον, ὅτι, ὥσπερ οὐκ ἔστι *μετοχὴ* D *δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ*, οὐδὲ *κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος*, οὐδὲ *συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελιάρ* (73)· οὕτως ἀσυνύπαρκτόν ἐστι τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ βασιλεία τῆς ἁμαρτίας. Εἰ τοίνυν θέλομεν ὑπὸ Θεοῦ βασιλεύεσθαι, μηδαμῶς *βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ἡμῶν σώματι*, μηδὲ ὑπακούωμεν τοῖς

A in eum et peccatum regnat. Quare jubet Paulus ut non amplius subjiciamur peccato regnare in nobis volenti; præcipit autem his verbis: *Non ergo regnet peccatum in nostro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus* [14]. Verum dicet aliquis ad utrumque illorum: *Sanctificetur nomen tuum*, et: *Adveniat regnum tuum*: si is qui orat, ideo orat ut exaudiatur, et exauditur aliquando; planum est futurum aliquando ut sanctificetur alicui, juxta ea quæ dicta sunt, nomen Dei, regnumque Dei ei adveniat. Quæ si habuerit, quomodo convenienter adhuc orabit pro his quæ adsunt, quasi non adsint, dicens: *Sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum?* Si res ita se habet, officii utique aliquando fuerit non dicere: *Sanctificetur* B *nomen tuum, adveniat regnum tuum*. Ad hæc dicendum: sicut qui *sermonem scientiæ sermonemve sapientiæ* postulat oratione, recte semper pro his orabit, cum etsi plures semper sapientiæ scientiæque notiones exauditus capiat, *ex parte* tamen cognoscat quæcunque in præsenti capere potuerit; quod enim *perfectum est* et evacuans *quod ex parte est*, tunc revelabitur, cum *facie ad faciem* [15], absque sensibus, rebus mens spiritualibus intendet; sic neque sanctificari cuilibet nostrum regnum Dei, neque adesse Dei regnum potest perfecte, nisi *venerit quod perfectum est* [16] etiam in scientia et sapientia, forsan et in reliquis virtutibus. Iter autem ad perfectionem facimus, si *ad ea quæ sunt priora* attenti, *eorum quæ sunt retro* [17] obliviscamur: tunc C ergo id quod in nobis est regnum Dei perpetuo procedentibus nobis ad summum perveniet, cum illud impletum fuerit quod Apostolus ait, Christum subjectis sibi omnibus inimicis traditurum *regnum Deo et Patri ut sit Deus omnia in omnibus* [18]. Propter hoc indesinenter orantes ea animi affectione quæ Verbo divina fiat, dicamus Patri nostro qui in cœlis est: *Sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum*. Id quoque de regno Dei percipiendum est: sicut non est *participatio justitiæ cum iniquitate*, neque *societas luci ad tenebras*, neque *conventio Christi ad Belial* [19]; sic regnum Dei cum regno peccati **240** stare non posse. Ergo si Deum in nobis regnare volumus, nullo modo *regnet peccatum* D *in nostro mortali corpore* [20], neque obediamus præceptis ejus quod ad opera carnis et a Deo aliena animam nostram provocat; sed mortificemus *membra* nostra *quæ sunt super terram* [21] et fructificemus Spiritu; ut in nobis quasi in spirituali paradiso Deus obambulet, regnetque solus in nobis cum Christo suo qui sedeat in nobis a dextris vir-

[14] Rom. VI, 12. [15] I Cor. XIII, 9, 10. [16] I Cor. XIII, 10. [17] Philip. III, 13. [18] I Cor. XV, 24, 28. [19] II Cor. VI, 14. [20] Rom. VI, 12. [21] Coloss. III, 5.

(68) Codex ms., ἡμῶν. Editio Oxon., ὑμῶν.

(69) Codex ms., ἐνστήσεται. Editio Oxon., ἐνστήσηται.

(70) *Καὶ καταργοῦντος*, etc. Lego cum Bentleio, ὡς καὶ καταργοῦντος τὸ ἐκ μέρους, τότε φανερωθησομένου ὅτε.

(71) Codex ms. recte τοῖς νοητοῖς· male editio Oxon., τοῦ νοητοῦ.

(72) Codex ms., τελειότητα. Editio Oxon., τελειοτέραν.

(73) Codex ms., Βελιάρ. Editio Oxon., Βελιάλ.

tutis illius spiritualis quam optamus accipere : sedeatque donec inimici ejus omnes qui in nobis sunt, fiant *scabellum pedum* [22] ejus et evacuetur in nobis omnis principatus et potestas et virtus. Possunt enim hæc in unoquoque nostrum fieri, et *novissima inimica* destrui *mors* [23]; ut et in nobis Christus dicat : *Ubi est, mors, stimulus tuus? Ubi est, inferne, victoria tua* [24]? Jam nunc igitur *corruptibile* nostrum induatur eam quæ est in castitate et in omni puritate, sanctitatem et *incorruptionem* ; *et mortale* evacuata morte paternam induatur *immortalitatem*, ut in nobis regnante Deo in regenerationis jam resurrectionisque bonis versemur.

A προστάγμασιν αὐτῆς ἐπὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς καὶ τὰ ἀλλότρια τοῦ Θεοῦ προκαλουμένης (74) ἡμῶν τὴν ψυχήν, ἀλλά, νεκρώσαντες *τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*, καρποφορῶμεν τοὺς καρποὺς τοῦ Πνεύματος, ἵνα ὡς ἐν παραδείσῳ πνευματικῷ Κύριος (75) ἡμῖν ἐμπεριπατῇ, βασιλεύων ἡμῶν μόνον σὺν τῷ Χριστῷ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐκ δεξιῶν καθημένῳ ἧς εὐχόμεθα λαβεῖν δυνάμεως πνευματικῆς, καὶ καθεζομένῳ ἕως πάντες οἱ ἐν ἡμῖν ἐχθροὶ αὐτοῦ γένωνται *ὑποπόδιον τῶν ποδῶν* αὐτοῦ καὶ καταργηθῇ ἀφ' ἡμῶν πᾶσα ἀρχή, καὶ ἐξουσία, καὶ δύναμις· δυνατὸν γὰρ ταῦτα καθ' ἕκαστον ἡμῶν γενέσθαι, καὶ *τὸν ἔσχατον ἐχθρὸν* καταργηθῆναι *τὸν θάνατον*, ἵνα καὶ ἐν ἡμῖν λέγηται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ· *Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; Ποῦ σου, ᾅδη, τὸ νῖκος;* Ἤδη τοίνυν *τὸ φθαρτὸν* ἡμῶν ἐνδυσάσθω τὴν ἐν ἁγνείᾳ καὶ πάσῃ καθαρότητι ἁγιωσύνην καὶ *ἀφθαρσίαν*· καὶ *τὸ θνητὸν* ἀμφιεσάσθω, τοῦ θανάτου κατηργημένου, τὴν πατρικὴν *ἀθανασίαν*· ὥστε ἡμᾶς βασιλευομένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἤδη εἶναι ἐν τοῖς παλιγγενεσίας καὶ ἀναστάσεως ἀγαθοῖς.

26. *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Lucas, his omissis, post illud : *Adveniat regnum tuum*, posuit : *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.* Prædicta igitur verba cum apud solum Matthæum habeantur, consequenter ad ea quæ præcedunt expendamus. Cum adhuc versemur in terra nos qui oramus, intelligamusque in cœlo fieri Dei voluntatem ab omnibus cœlorum domesticis; oremus a nobis etiam qui in terra sumus, in omnibus fieri voluntatem Dei; quod accidet, si nihil præter ipsius agamus voluntatem. Cum autem sicut in cœlo Dei voluntas est, sic etiam a nobis adimpleta fuerit in terra; tunc similes cœlestibus, nempe portantes æque ac illi imaginem Cœlestis, hæredes erimus regni cœlorum, orabuntque deinde ii qui nobis in terra succedent, cœlo jam receptis nobis assimilari. Potest etiam secundum Matthæum duntaxat illud : *Sicut in cœlo et in terra*, ut omnibus commune accipi; ut ejusmodi sit quod nobis præcipitur in oratione dicendum : *Sanctificetur nomen tuum, sicut in cœlo et in terra. Adveniat regnum tuum, sicut in cœlo et in terra. Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Nam et nomen Dei sanctificatum est ab iis qui sunt in cœlo, et advenit eis regnum Dei, et **241** in illis facta est Dei voluntas. Ea desunt omnia nobis qui in terra sumus, adesse tamen possunt, si nos exhibeamus dignos qui de his omnibus a Deo exaudiamur. Quæret aliquis propter illud, *fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra*, quomodo voluntas Dei fiat in cœlo, ubi sunt *spiritualia nequitiæ* per quæ *inebriabitur gladius Dei* etiam *in cœlo* [25]. Si voluntatem Dei sic oramus in terra fieri ut in

B *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ γῆς* (76). Ὁ Λουκᾶς μετὰ τό· *Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*, ταῦτα παρασιωπήσας, ἔταξε· *Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν καθ' ἡμέραν.* Διόπερ ἃς προετάξαμεν λέξεις, ὡς παρὰ μόνῳ τῷ Ματθαίῳ κειμένας, ἐξετάσωμεν ἀκολούθως τοῖς πρὸ τούτων. Ἔτι ὄντες ἐπὶ γῆς οἱ εὐχόμενοι, νοοῦντες ἐν οὐρανῷ γεγονέναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσι τοῖς οἰκείοις τῶν οὐρανῶν, εὐξώμεθα (77) καὶ ἡμῖν τοῖς ἐπὶ γῆς ὁμοίως ἐκείνοις, κατὰ πάντα γενέσθαι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· ὅπερ συμβήσεται (78), μηδὲν ἡμῶν παρὰ τὸ θέλημα πραττόντων αὐτοῦ. Ἐπὰν δέ, ὡς ἐν οὐρανῷ τὸ θέλημά ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡμῖν τοῖς ἐπὶ γῆς κατορθωθῇ, ὁμοιωθέντες τοῖς ἐν οὐρανοῖς, ἅτε φορέσαντες (79) παραπλησίως ἐκείνοις τὴν C εἰκόνα τοῦ Ἐπουρανίου, βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομήσομεν· τῶν μεθ' ἡμᾶς ἐπὶ γῆς, καὶ ἡμῖν γενομένοις ἐν οὐρανῷ ὁμοιωθῆναι εὐχομένων. Δύναται μέντοι γε κατὰ μόνον τὸν Ματθαῖον ἀπὸ κοινοῦ τό, *Ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*, λαμβάνεσθαι· ἵν' ᾖ τοιοῦτον τὸ προστασσόμενον ἡμῖν ἐν τῇ εὐχῇ λέγειν· *Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς. Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*· τό τε γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἡγιάσθη παρὰ τοῖς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐνέστη αὐτοῖς ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, γεγένηταί τε ἐν αὐτοῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· ἅπερ πάντα ἡμῖν λείπει τοῖς ἐπὶ γῆς, δυνάμενα ἡμῖν ὑπαρχθῆναι ἐν τῷ ἀξίους ἑαυτοὺς κατασκευάζειν ἐπηκόου περὶ τούτων πάντων D τοῦ Θεοῦ τυχεῖν. Ζητήσας (80) δ' ἄν τις διὰ τό, *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*, λέγων· Πῶς γεγένηται (81) τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ

[22] Psal. CIX, 1. [23] I Cor. XV, 26. [24] Ibid., 55. [25] Isa. XXXIV, 5.

(74) Codex ms., προκαλουμένης. Editio Oxon., προσκαλουμένης.

(75) *Κύριος*. Bentleius legit, Θεός.

(76) *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ γῆς*. Hæc olim in quibusdam Lucæ exemplaribus desiderata, passim in nostris codicibus reperiuntur, sed versio vulgata omittit. Vide Millii notas ad Luc. XI, 2.

(77) *Εὐξώμεθα*. Forte legendum, εὐξόμεθα.

(78) Codex ms., συμβήσεται. Edit. Oxon., συμβήσηται.

(79) Codex ms., φορέσαντες. Editio Oxon., φορήσαντες.

(80) *Ζητήσας*. Lege cum Bentleio, ζητήσαι.

(81) Codex ms., γεγένηται. Editio Oxon., γένηται.

ἐν οὐρανῷ, ὅπου ἐστὶ *τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας*, δι' ἃ (82) *μεθυσθήσεται ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ*; εἰ δὲ οὕτως εὐχόμεθα γενηθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὥσπερ γίνεται ἐν οὐρανῷ, μήποτε λεληθότως (83) εὐξώμεθα μένειν ἐπὶ γῆς καὶ τὰ ἐναντία, ὅπου ἀπ' οὐρανοῦ καὶ ταῦτα ἔρχεται, πολλῶν φαύλων γινομένων ἐπὶ γῆς διὰ τὰ ἡττῶντα (84) πνευματικὰ τῆς πονηρίας ὄντα ἐν τοῖς ἐπουρανίοις; Ὁ μὲν οὖν τις ἀλληγορῶν τὸν οὐρανὸν, καὶ φάσκων αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν, γῆν δὲ τὴν Ἐκκλησίαν [τίς γὰρ οὕτως ἄξιος θρόνος (85) τοῦ Πατρὸς ὡς ὁ Χριστός; ποῖον δὲ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ Ἐκκλησία;] εὐχερῶς λύσει τὰ ζητούμενα, λέγων εὔχεσθαι δεῖν ἕκαστον τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας οὕτω χωρῆσαι τὸ πατρικὸν θέλημα, ὃν τρόπον Χριστὸς κεχώρηκεν, ὁ ἐλθὼν ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, καὶ πᾶν αὐτὸ τελειώσας. Δυνατὸν γὰρ κωλύεσθαι (86) αὐτῷ, ἓν γενέσθαι πνεῦμα σὺν αὐτῷ, διὰ τοῦτο χωροῦντα τὸ θέλημα, ἵν' ὡς τετέλεσται (87) ἐν οὐρανῷ, οὕτω τελεσθῇ καὶ ἐπὶ γῆς· *ὁ κολλώμενος γὰρ τῷ Κυρίῳ*, κατὰ τὸν Παῦλον, *ἓν πνεῦμά ἐστι*. Καὶ οἶμαι, ὅτι οὐκ εὐκαταφρόνητος ἔσται αὕτη ἡ ἑρμηνεία τῷ ἐπιμελέστερον κατανοοῦντι αὐτήν. Ἀντιλέγων δέ τις αὐτῇ, παραθήσεται (88) τὸ ἐπὶ τέλει τούτου τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον πρὸς τοὺς ἕνδεκα μαθητάς· *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*· ἔχων (89) γὰρ ἐξουσίαν τῶν ἐν οὐρανῷ, φησὶ προσειληφέναι τὴν ἐπὶ γῆς, τῶν μὲν ἐν οὐρανῷ καὶ πρότερον ὑπὸ τοῦ Λόγου πεφωτισμένων· ἐπὶ δὲ τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος καὶ τῶν ἐπὶ γῆς διὰ τὴν δεδομένην ἐξουσίαν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μιμουμένων τὰ ὧν ἐξουσίαν ὁ Σωτὴρ ἔλαβεν, ἐν οὐρανῷ κατορθουμένων (90). Οἱονεὶ οὖν διὰ τῶν εὐχῶν συνεργοὺς πρὸς τὸν Πατέρα βούλεται λαβεῖν τοὺς μαθητευομένους αὐτῷ, ἵν' ὁμοίως τοῖς ἐν οὐρανῷ ὑποτεταγμένοις ἀληθείᾳ καὶ Λόγῳ τὰ ἐπὶ γῆς διορθωθέντα, τὴν ἐξουσίαν (91) ἣν ἔλαβεν ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, εἰς τέλος ἀγάγῃ τῶν ἐξουσιαζομένων μακάριον. Ὁ δὲ θέλων οὐρανὸν εἶναι τὸν Σωτῆρα, τὴν δὲ γῆν Ἐκκλησίαν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ᾧ ὁ Πατὴρ ὡς θρόνῳ ἐπαναπαύεται, φάσκων εἶναι τὸν οὐρανὸν, εὑρεῖν (92) τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐνεδύσατο οἰκειωθέντα ἐκείνῃ τῇ δυνάμει, διὰ τὸ τεταπεινωκέναι ἑαυτὸν καὶ γενόμενον ὑπήκοον μέχρι θανάτου, λέγειν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τό· *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*· λαβόντος τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἀνθρώπου τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν οὐρανῷ, οἷον τῶν ἐνυπαρχόντων τῷ Μονογενεῖ, ἵνα

A cœlo fit, nihilne pericli est ne imprudentes oremus in terra manere etiam ea quæ nobis contraria sunt, cum illa quoque e cœlo veniant, plurimis in terra in vitia prolapsis vi spiritualium nequitiæ quæ sunt in cœlestibus? Sed qui allegorice cœlum accipiens dixerit ipsum esse Christum, terram vero Ecclesiam (quis enim ita dignus Patre thronus ut Christus? quod scabellum pedum Dei, quale Ecclesia?) is quæstionem facile solvet, dicens orandum esse unicuique eorum qui ex Ecclesia sunt, ut sic paternam capiat voluntatem quemadmodum Christus capiebat voluntatem Patris sui, et omnem perfecit. Possumus enim ei adhærendo unus cum ipso spiritus fieri, et ita ejus capere voluntatem ut, quomodo perfecta est in cœlo, sic perficiatur et in terra: nam *qui adhæret*
B *Domino*, secundum Paulum, *unus spiritus est* [26]. Nec puto contemnendam hanc interpretationem fore ei qui mente illam studiosius revolverit. Si quis tamen ei contradixerit, afferet quod in fine hujus Evangelii post resurrectionem a Domino dicitur undecim discipulis: *Data est mihi omnis potestas sicut in cœlo et in terra* [27]. Cum enim haberet potestatem eorum quæ sunt in cœlo, accepisse se præterea ait potestatem eorum quæ sunt in terra: cum ea quæ sunt in cœlis, jam antea sint a Verbo illuminata; in consummatione autem sæculi etiam quæ in terra sunt per datam Filio potestatem imitentur quæ in cœlo perfecta sunt, et quorum potestatem accepit Salvator. Vult ergo per orationem ceu coadjutores
C sibi sumere ad Patrem discipulos, ut cum ea quæ in terra sunt, ad similitudinem directa fuerint eorum quæ in cœlis subjecta sunt veritati et Verbo, potestate quam accepit sicut in cœlo et in terra, illa ad felicissimum finem perducat eorum qui in ejus potestate sunt. At qui Servatorem ipsum cœlum esse vult, terram autem Ecclesiam, primogenitum omnis creaturæ in quo veluti solio requiescit Pater, dicens **242** esse cœlum, asseret hominem quem induerat ornatum ejus potentia, eo quod humiliarit semetipsum et factus sit obediens usque ad mortem, post resurrectionem dicere: *Data est mihi omnis potestas sicut in cœlo et in terra* [28]; cum acceperit qui in Salvatore est homo potestatem cœlestium quæ Unigenitus habet, ut ei communicet, ejus divinitati
D admistus, eique unitus. Porro in secunda opinione cum nondum soluta sit quæstio, quomodo voluntas Dei fit in cœlo, cum spiritualia nequitiæ quæ sunt in cœlestibus, iis qui sunt in terra, colluctentur:

[26] I Cor. VI, 17. [27] Matth. XXVIII, 18. [28] Ibid.

(82) Codex ms., δι' ἅ. Editio Oxon., διὰ ἅ.

(83) Codex ms., λεληθότως. Edit. Oxon., λεληθότας.

(84) *Διὰ τὰ ἡττῶντα*, etc. Bentleius legit: διὰ τὸ ἡττῆσθαι τῶν πνευματικῶν τῆς πονηρίας ὄντων ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

(85) Codex ms. οὕτως ἄξιος θρόνος. Editio Oxon., οὕτω (οὐράνιος) θρόνος.

(86) *Κωλύεσθαι*. Lego, κολλᾶσθαι αὐτῷ, καὶ ἓν γενέσθαι.

(87) Codex ms., ὡς τετέλεσται, edit. Oxon., ὥστε τετέλεσται.

(88) Codex ms., παραθήσεται. Edit. Oxon., παραθήσηται.

(89) Codex ms. ἔχων. Edit. Oxon., ἔχειν. Ibidem Bentleius legit, ἐξουσίαν τὴν ἐν οὐρανῷ... τὴν ἐπὶ γῆς, vel utrobique, ἐξουσίαν τὴν τῶν ἐν οὐρανῷ... τὴν τῶν ἐπὶ γῆς.

(90) *Κατορθουμένων*. Lego cum Bentleio, κατορθούμενα.

(91) *Τὴν ἐξουσίαν*. Lego, τῇ ἐξουσίᾳ.

(92) *Εὑρεῖν*, etc. Lego cum eodem, ἐρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐνεδύσατο, οἰκειωθέντα ἐκείνου τῇ δυνάμει.

hinc illa sic poterit resolvi : sicut non propter locum, sed propter affectum is qui adhuc est in terra, sed conversationem habet in cœlis et thesaurizat in cœlo cor habens in cœlo, imaginemque portat Cœlestis, non amplius de terra est neque de mundo inferiori, sed de cœlo et meliore quam iste est, cœlesti mundo; sic illa quæ in cœlis adhuc versantur spiritualia nequitiæ, cum in terra conversationem habeant, colluctando insidientur hominibus, thesaurizent in terra portentque imaginem terreni qui *est principium formationis Domini, factæ, ut illudatur ab angelis* [29], non sunt cœlestia, neque propter affectum pravum in cœlis habitant. Cum ergo dicitur : *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra*, ne esse quidem illi in cœlo putandi sunt qui animi propensione cum illo qui cecidit de cœlo sicut fulgur ceciderunt. Forte etiam cum orandum ait Servator noster, ut Patris voluntas fiat sicut in cœlo sic et in terra, non omnino de his qui in terreno loco sunt, fieri jubet preces, ut eis similes fiant qui in cœlesti sunt loco; sed ea mente orationem illam præcipit, ut omnia quæ in terra sunt, hoc est quæ deteriora et magis terrenis affinia, melioribus assimilentur quæ habent conversationem in cœlis, et omnia cœlum fiant. Peccator enim ubicunque tandem sit, terra est, in cognatam terram, nisi pœniteat, aliquando dissolvendus; qui vero Dei voluntatem facit, nec salutares ejus spirituales leges negligit, cœlum est. Sive igitur adhuc terra per peccatum sumus, oremus in nos etiam sic ad emendationem nostram extendi voluntatem divinam, sicut ad illos jam pertigit qui ante nos cœlum facti sunt, aut sunt **243** cœlum : sive non terra, sed cœlum jam a Deo reputati sumus, precemur sicut in cœlo sic et in terra, hoc est in deterioribus hominibus impleri voluntatem Dei, ut terra illa cœlum, ut ita dicam, fiat; ita ut non sit amplius usquam terra, sed omnia cœlum fiant. Si enim sicut in cœlo, juxta hanc interpretationem, sic et in terra fiat voluntas Dei, terra non manebit terra ; ut si alio usus exemplo apertius dicerem : si ut voluntas Dei facta est in hominibus pudicis, sic fiat et in impudicis, intemperantes pudici erunt ; aut si sicut facta est voluntas Dei in justis, sic fiat in injustis, injusti justi erunt. Ideo si sicut in cœlo facta est voluntas Dei, fiat et in terra, eri-

A αὐτῷ κοινωνῇ, ἀνακιρνάμενος (93) ἐκείνου τῇ θεότητι, καὶ ἑνούμενος αὐτῷ. Μὴ λύοντος δέ πω τοῦ δευτέρου τὰ ἠπορημένα περὶ τοῦ, πῶς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἐν οὐρανῷ, τῶν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις πνευματικῶν τῆς πονηρίας ἀντιπαλαιόντων τοῖς ἐπὶ γῆς, ἐκεῖθεν ἐνέσται λύειν οὕτως τὸ ζητούμενον· ὅτι ὥσπερ οὐ διὰ τὸν τόπον, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν, ὁ ἔτι ὢν ἐπὶ γῆς, πολίτευμα ἔχων ἐν οὐρανοῖς, καὶ θησαυρίζων ἐν οὐρανῷ, τὴν καρδίαν ἔχων ἐν οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἐπουρανίου φορῶν, οὐκέτι ἐστὶν ἐκ τῆς γῆς, οὐδὲ τοῦ κάτω κόσμου, ἀλλ' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κρείττονος τούτου οὐρανίου κόσμου· οὕτως καὶ τὰ ἔτι ἐν τοῖς οὐρανίοις (94) διατρίβοντα πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τὸ πολίτευμα ἔχοντα ἐπὶ γῆς, καὶ δι' ὧν ἀντιπαλαίει ἐπιβουλεύοντα ἀνθρώποις θησαυρίζοντα ἐπὶ
B γῆς, εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ φοροῦντα, ὅστις *ἐστὶν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένου ἐγκαταπαίζεσθαι* ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, οὐκ ἔστιν ἐπουράνια, οὐδὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς διὰ τὴν μοχθηρὰν διάθεσιν οἰκεῖ. Ἐπὰν οὖν λέγηται, *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς*, ἐκείνους οὐδὲ ἐν οὐρανῷ εἶναι λογιστέον, τῷ φρονήματι μετὰ τοῦ πεσόντος ἐξ οὐρανοῦ δίκην ἀστραπῆς πεπτωκότας. Καὶ τάχα λέγων δεῖν (95) εὔχεσθαι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἵνα γένηται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐν οὐρανῷ, οὕτως καὶ ἐπὶ γῆς, οὐ πάντως περὶ τῶν ἐν τόπῳ τῆς γῆς κελεύει γίνεσθαι τὰς εὐχὰς, ὅπως ὁμοιωθῶσι τοῖς ἐν τόπῳ οὖσιν οὐρανίῳ· ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ ἡ πρόσταξις τῆς εὐχῆς, βουλομένῳ ὁμοιωθῆναι πάντα τὰ ἐπὶ γῆς, τουτέστι τὰ χείρονα καὶ τοῖς
C γηΐνοις ᾠκειωμένα τοῖς κρείττοσι καὶ ἔχουσι τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς, πᾶσι γενομένοις οὐρανῷ. Ὁ μὲν γὰρ ἁμαρτάνων, ὅπου ποτ' ἂν ἐστιν (96) ἡ γῆ, εἰς τὴν συγγενῆ, ἐὰν μὴ μετανοῇ, ἐσόμενός πη· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ παρακούων τῶν σωτηρίων πνευματικῶν νόμων, οὐρανός ἐστιν. Εἴτε οὖν γῆ ἔτι ἐσμὲν διὰ τὴν ἁμαρτίαν, εὐχόμεθα (97) καὶ ἐφ' ἡμᾶς οὕτω τὸ θέλημα διατεῖναι διορθωτικῶς, ὥσπερ ἔφθακεν ἐπὶ τοὺς πρὸ ἡμῶν γενομένους οὐρανὸν, ἢ ὄντας οὐρανόν· εἴτε μὴ γῆ, ἀλλ' οὐρανὸς ἤδη λελογίσμεθα τῷ Θεῷ, ἀξιώσωμεν ἵνα καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὁμοίως τῷ οὐρανῷ, λέγω δὲ ἐπὶ τῶν χειρόνων, πληρωθῇ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν, ἵν' οὕτως εἴπω, οὐρανοποίησιν αὐτῆς, ὥστε μηκέτι ποτὲ εἶναι γῆν, ἀλλὰ πάντα γενέσθαι οὐρανόν· ἐὰν γὰρ ὡς ἐν οὐρανῷ, κατὰ τὰ ἡρμηνευμένα, τὸ
D θέλημα τοῦ Θεοῦ οὕτω γένηται (98) καὶ ἐπὶ γῆς, ἡ γῆ

[29] Job XL, 14.

(93) Codex ms. recte, ἀνακιρνάμενος. Edit. Oxon., ἀνακρινάμενος. Paulo post recte idem codex ms., μὴ λύοντος. Edit. Oxon., μὴ λύοντες.

(94) *Οὐρανίοις*. Lege cum Bentleio, vel οὐρανοῖς, vel ἐπουρανίοις.

(95) *Καὶ τάχα λέγων δεῖν*, etc. Hanc Origenianam explicationem imitatus videtur Cyprianus in libello *De Oratione Dominica*, his verbis : *Potest et sic intelligi, fratres dilectissimi, ut quoniam mandat et monet Dominus etiam inimicos diligere, et pro iis quoque qui nos persequuntur, orare, petamus et pro illis qui adhuc terra sunt et necdum cœlestes esse cœperunt, ut et circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conservando et redintegrando perfecit. Nam cum discipuli ab eo non jam terra appellentur, sed sal terræ, et Apostolus primum hominem vocet de terræ limo, secundum vero de cœlo, merito et nos qui esse debemus Patri Deo similes, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos, sic Christo monente oramus et petimus ut precem pro omnium salute faciamus; ut quomodo in cœlo, id est, in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est ut essemus e cœlo, ita et in terra, hoc est in illis non credentibus fiat voluntas Dei, ut qui adhuc sunt prima nativitate terreni, incipiant esse cœlestes ex aqua et Spiritu nati.*

(96) *Ὅπου ποτ' ἂν ἐστιν*. Lege cum Bentleio, ὅπου ποτ' ἂν ᾖ, ἐστίν.

(97) *Εὐχόμεθα*. Lego, εὐχώμεθα.

(98) Codex ms., γένηται. Edit. Oxon., γίνηται.

οὐ μενεῖ γῆ· ὡς εἰ λέγοιμι ἐπὶ ἄλλου παραδείγματος σαφέστερον· ἐὰν ὥσπερ γεγένηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς σώφρονας, οὕτω γένηται καὶ ἐπὶ τοὺς ἀκολάστους, οἱ ἀκόλαστοι σώφρονες ἔσονται· ἤ, ὡς γεγένηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς δικαίους, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀδίκους, οἱ ἄδικοι δίκαιοι ἔσονται. Διὰ τοῦτο, ἐάν, ὡς ἐν οὐρανῷ γεγένηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, γένηται καὶ ἐπὶ γῆς, ἐσόμεθα πάντες οὐρανός· *Τῆς μὴ ὠφελούσης σαρκός, καὶ συγγενοῦς αὐτῇ αἵματος, μὴ δυναμένων κληρονομεῖν βασιλείαν Θεοῦ*· κληρονομεῖν δ' ἂν λεχθησομένων (99), ἐὰν μεταβάλωσιν ἀπὸ σαρκὸς, καὶ γῆς, καὶ χοῦ, καὶ αἵματος, ἐπὶ τὴν οὐράνιον οὐσίαν.

mus omnes cœlum : *Caro enim quæ non prodest quidquam*, cognatusque ei *sanguis regnum Dei possidere non possunt* [30], poterunt tamen possidere, si a carne et terra, pulvere, et sanguine, in cœlestem fuerint mutata substantiam.

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον (1) *δὸς ἡμῖν σήμερον*· ἢ ὡς ὁ Λουκᾶς· *Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν καθ' ἡμέραν*. Ἐπεὶ τινὲς ὑπολαμβάνουσι περὶ τοῦ σωματικοῦ ἄρτου λέγεσθαι εὔχεσθαι ἡμᾶς, ἄξιον, αὐτῶν τὴν ψευδοδοξίαν διὰ τούτων περιελόντας, παραστῆσαι τὸ ἀληθὲς περὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Λεκτέον οὖν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι πῶς ὁ λέγων δεῖν αἰτεῖν ἐπουράνια καὶ μεγάλα, οὔτε ἐπουρανίου ὄντος τοῦ εἰς τὴν σάρκα ἡμῶν ἀναδιδομένου ἄρτου, οὔτε μεγάλου αἰτήματος τοῦ περὶ τούτου ἀξιοῦν, ὡσπερεὶ κατ' αὐτοὺς ἐπιλαθόμενος ὧν ἐδίδαξε, προστάττει περὶ ἐπιγείου καὶ μικροῦ ἔντευξιν ἀναφέρειν τῷ Πατρί. Ἡμεῖς δὲ, ἑπόμενοι αὐτῷ διδασκάλῳ διδάσκοντι τὰ περὶ τοῦ ἄρτου, διὰ πλειόνων ταῦτα παραθησόμεθα. Φησὶν ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην πρὸς ἐληλυθότας εἰς Καφαρναοὺμ (2) ζητεῖν αὐτόν· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν· Ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε*· ὁ γὰρ φαγὼν ἐκ τῶν ὑπὸ Ἰησοῦ εὐλογηθέντων ἄρτων, καὶ πληρωθεὶς αὐτῶν, μᾶλλον ζητεῖ καταλαβεῖν ἀκριβέστερον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σπεύδει πρὸς αὐτόν. Διόπερ καλῶς προστάττει λέγων· *Ἐργάζεσθαι* (3) *μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει*. Πρὸς ταῦτα δὲ πυθομένων τῶν ἀκουσάντων, καὶ λεγόντων, *Τί ποιῶμεν, ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;* ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· *Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύηται* (4) *εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος*. Ἀπέστειλε δὲ Θεὸς *τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς*, ὡς ἐν *Ψαλμοῖς* γέγραπται, δηλονότι τοὺς νενοσηκότας· ᾧ Λόγῳ οἱ πιστεύοντες ἐργάζονται τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὄντα βρῶσιν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον· καὶ *ὁ Πατὴρ δέ μου*, φησὶ, *δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν· ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ*. Ἄρτος δὲ ἀληθινός ἐστιν ὁ τὸν ἀληθινὸν τρέφων ἄνθρωπον τὸν κατ' εἰκόνα (5) τοῦ Θεοῦ πεποιημένον, ᾧ ὁ τραφεὶς καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ κτίσαντος γίνεται. Τί δὲ Λόγου τῇ ψυχῇ τροφιμώτερον; Ἢ τί τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τῷ νῷ τοῦ χωροῦντος αὐ-

27. *Panem nostrum substantialem da nobis hodie*; aut ut Lucas : *Panem nostrum substantialem da nobis in diem*. Quoniam existimant aliqui de corporeo pane juberi nos orare, æquum est, falsa eorum opinione sublata, veram de substantiali pane sententiam proponere. Igitur ab eis quærendum est quo modo qui dicit petenda esse cœlestia et magna, tamen cum neque cœlestis sit is panis qui in carnem nostram absumitur, neque magna petitio sit de illo precari, is quasi eorum, quæ docuit, secundum ipsos oblitus, de terreno et parvo preces Patri offerri jubeat. Nos vero magistrum ipsum secuti docentem quæ ad panem pertinent, ea pluribus exponemus. Ait in Evangelio secundum Joannem ad eos qui Capharnaum venerant ut ipsum quærerent : *Amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus et saturati estis* [31]. Qui enim ex his manducavit panibus quibus Jesus benedixit, iisque impletus est, magis quærit Filium Dei perfectius comprehendere, et ad ipsum properat. Quare recte præcepit : *Operamini non cibum qui perit, sed cibum qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis* [32]. Ad hæc cum interrogarent qui audierant, et dicerent : *Quid faciemus ut operemur opera Dei? respondit Jesus, et dixit eis : Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem misit ille* [33]. *Misit* autem Deus *Verbum* **244** *suum, et sanavit eos* [34], ut in Psalmis scriptum est, eos scilicet qui infirmi fuerant. Illo Verbo operantur credentes opera Dei quæ sunt cibus qui permanet in vitam æternam. Et : *Pater meus*, inquit, *dat vobis panem de cœlo verum. Panis enim Dei est qui de cœlo descendit et dat vitam mundo* [35]. Verus autem panis est qui verum nutrit hominem, eum qui ad imaginem Dei factus est : quo qui alitur, etiam ad similitudinem Creatoris efficitur. Quid autem alendæ animæ aptius est quam Verbum? Quid sapientia Dei pretiosius menti ejus qui ipsam capiat? Quid rationabili naturæ veritate convenientius? Ad hæc si quis objiciat, si hæc ita se haberent, futurum non fuisse, ut Christus petendum doceret substantialem panem quasi aliquid a se diversum;

[30] I Cor. xv, 50; Joan. vi, 64. [31] Ibid. 26. [32] Ibid., 27. [33] Ibid., 28, 29. [34] Psal. cvi, 20. [35] Joan. vi, 32.

(99) *Λεχθησομένων*. Bentleius legit, δεχθησομένων.

(1) *Ἐπιούσιον*. Vertimus *substantialem*, juxta Origenis mentem qui paulo infra ἄρτον ἐπιούσιον definit, τὸν εἰς τὴν οὐσίαν συμβαλλόμενον.

(2) Codex ms., πρὸς ἐληλυθότας εἰς Καφαρναούμ. Editio Oxoniensis, προσεληλυθότας εἰς Καπαρναούμ.

(3) *Ἐργάζεσθαι*. Lege, ἐργάζεσθε.

(4) *Πιστεύηται*. Lege, πιστεύητε.

(5) Codex ms., κατ' εἰκόνα. Edit. Oxon., κατὰ εἰκόνα.

audiat ille etiam in Evangelio secundum Joannem aliquando ut de alio a se diverso loqui; aliquando ita, quasi ipse panis sit. Ac ut de alio quidem loquitur ibi: *Moyses dedit vobis panem de cœlo non verum, sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum* [36]; iis vero qui dixerant ad eum: *Semper da nobis panem hunc* [37], ut de se ipso loquitur: *Ego sum panis vitæ: qui venit ad me non esuriet, et qui credit in me, non sitiet unquam* [38]. Et paulo post: *Ego sum panis qui de cœlo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum, et panis quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi vita* [39]. Et quoniam cibus omnis panis dicitur juxta Scripturam, ut patet ex eo quod de Moyse scriptum est: *Panem non comedit quadraginta diebus et aquam non bibit* [40]; varium est autem et diversum verbum quod alere potest, cum non omnes possint soliditate ac firmitate nutriri divinarum disciplinarum; ideo cum robustiorem vellet perfectioribus cibum proponere, ait: *Et panis quem ego dabo caro mea est quam ego dabo pro mundi vita* [41]. Et paulo post: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Caro enim mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus; qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo. Sicut misit me vivens Pater et ego vivo propter Patrem, et qui manducat me, et ipse vivet propter me* [42]. Hic est verus cibus caro Christi, qui cibus, cum esset Verbum, factus est caro, juxta illud: *Et Verbum*
245 *caro factum est* [43]; quando a nobis manducatur, tunc *habitavit in nobis*. Cum autem distribuitur, impletur illud: *Et vidimus gloriam ejus. Hic est panis qui de cœlo descendit. Non sicut manducaverunt patres et mortui sunt; qui manducat hunc panem, vivet in æternum* [44]. At Paulus Corinthiis loquens parvulis et secundum hominem ambulantibus ait: *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis* [45]. Et in Epistola ad Hebræos: *Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo; omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ, parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni et mali* [46]. Equidem et illud: *Alius credit se manducare omnia; qui autem infirmus est, olus manducat* [47], puto ipsum non de corporeis cibis præcipue dixisse, sed de verbis Dei quibus anima nutritur,

A τὴν τιμιώτερον: Τί δὲ ἀληθείας τῇ λογικῇ φύσει καταλληλότερον; Ἐὰν δέ τις πρὸς ταῦτα ἀνθυποφέρῃ, λέγων, μὴ ἂν αὐτὸν διδάσκειν, ὡς περὶ ἑτέρου ὄντος ἄρτου τοῦ ἐπιουσίου αἰτεῖν· ἀκουέτω, ὅτι καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην ὅπου μὲν ὡς περὶ ἑτέρου τινὸς παρ' αὐτὸν διαλέγεται, ὅπου δὲ (6) ὡς αὐτὸς ὁ ἄρτος ὤν· ὡς μὲν περὶ ἑτέρου διὰ τούτων· *Μωϋσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐ τὸν ἀληθινὸν, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν*· ὡς δὲ περὶ αὐτοῦ φησὶ πρὸς εἰπόντας αὐτῷ, *Πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον*· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατα-*
B *βάς. Ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσει* (7) *εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.* Ἐπεὶ δὲ πᾶσα τροφὴ ἄρτος λέγεται (8) κατὰ τὴν Γραφὴν, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ περὶ Μωϋσέως ἀναγεγράφθαι· *Ἄρτον οὐκ ἔφαγε τεσσαράκοντα ἡμέρας, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιε*· ποικίλος δέ ἐστι καὶ διάφορος ὁ τρόφιμος λόγος, οὐ πάντων δυναμένων τῇ στεῤῥότητι καὶ εὐτονίᾳ τρέφεσθαι τῶν θείων μαθημάτων· διὰ τοῦτο βουλόμενος παραστῆσαι ἀθλητικὴν τελειοτέροις ἁρμόζουσαν τροφὴν, φησίν· *Ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε*
C *ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθής ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ πόμα μου* (9) *ἀληθής ἐστι πόσις· ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει* (10), *κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσει* (11) *δι' ἐμέ.* Αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἀληθὴς βρῶσις, σὰρξ Χριστοῦ, ἥτις, Λόγος οὖσα, γέγονε σὰρξ κατὰ τὸ εἰρημένον· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο.* Ὅτε δὲ πίωμεν αὐτὸν (12), *καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*· ἐπὰν δὲ ἀναδιδῶται, πληροῦται τό· *Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρ-*
D *τος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες, καὶ ἀπέθανον· ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσει* (13) *εἰς τὸν αἰῶνα.* Ὁ δὲ Παῦλος, νηπίοις διαλεγόμενος καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατοῦσι Κορινθίοις, φησί· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ ἐστε σάρκινοι.* Καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, οὐ στε*

[36] Joan. VI, 32. [37] Ibid., 34. [38] Ibid., 35. [39] Ibid., 51. [40] Deuter. IX, 9. [41] Joan. VI, 52. [42] Ibid., 54 seq. [43] Joan. I, 14. [44] Joan. VI, 59. [45] I Cor. III, 2. [46] Heb. V, 12. [47] Rom. XIV, 2.

(6) *Διαλέγεται, ὅπου δέ.* Sic habet codex ms. Editio autem Oxon., διαλέγηται, ὅπου δή.
(7) Codex ms., ζήσει. Edit. Oxon., ζήσεται.
(8) Codex ms. λέγεται. Editio Oxon., λέγηται.
(9) *Πόμα μου.* Sic codex ms., non αἷμά μου, ut textus vulgatus.

(10) *Ἐν ἐμοὶ μένει.* Mallet Bentleius, ἐν ἐμοὶ μενεῖ.
(11) Codex ms., ζήσει. Edit. Oxon., ζήσεται.
(12) *Πίωμεν αὐτόν.* Legit Bentleius, φάγωμεν αὐτόν, vel φάγωμεν αὐτήν.
(13) Codex ms., ζήσει. Edit Oxon., ζήσεται.

ρεᾶς τροφῆς· πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος ἄπειρος Λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γάρ ἐστι. Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι καὶ τό· Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει· μὴ περὶ σωματικῶν τροφῶν αὐτῷ προηγουμένως λέγεσθαι, ἀλλὰ περὶ τῶν τρεφόντων τὴν ψυχὴν λόγων Θεοῦ· τοῦ μὲν πιστοτάτου καὶ τελειοτάτου δυναμένου πάντων μεταλαμβάνειν, ὅνπερ δηλοῖ διὰ τοῦ· Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα· τοῦ δὲ ἀσθενεστέρου, καὶ ἀτελεστέρου ἁπλουστέροις καὶ μὴ πάνυ εὐτονίαν ἐμποιοῦσι μαθήμασιν ἀρκουμένου· ὅντινα αὐτὸς σημῆναι θέλων λέγει· Ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. Καὶ τὸ παρὰ τῷ Σολομῶντι δὲ ἐν ταῖς Παροιμίαις λεγόμενον ἡγοῦμαι διδάσκειν, ὅτι βελτίων ὁ μὴ χωρῶν τὰ εὐτονώτερα καὶ μείζονα τῶν δογμάτων διὰ τὴν ἁπλότητα, οὐκ ἐσφαλμένα μέντοι γε φρονῶν, τοῦ ἐντρεχεστέρου μὲν, καὶ ὀξυτέρου, καὶ μειζόνως ἐπιβάλλοντος τοῖς πράγμασι, τὸν δὲ τῆς εἰρήνης καὶ συμφωνίας τῶν ὅλων λόγον μὴ τρανοῦντος. Ἔχει δὲ οὕτως αὐτῷ ἡ λέξις· Κρείσσων ξενισμὸς λαχάνων πρὸς φιλίαν καὶ χάριν ἢ μόσχος ἀπὸ φάτνης μετὰ ἔχθρας· πολλάκις γοῦν ἀπεδεξάμεθα ἰδιωτικὴν καὶ ἁπλουστέραν μετὰ εὐσυνειδησίας ἑστίασιν ξενιζόμενοι παρὰ τοῖς (14) πλέον ἡμῖν παρασχεῖν μὴ δυναμένοις, ἤπερ λόγων ὕψος ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἀλλότριον καταγγέλλον τοῦ τὸν νόμον (15) καὶ τοὺς προφήτας δεδωκότος Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ δόγμα. Ἵνα τοίνυν μήτε δι' ἔνδειαν τροφῶν τὴν ψυχὴν νοσήσωμεν, μήτε διὰ λιμὸν λόγου Κυρίου τῷ Θεῷ ἀποθάνωμεν, τὸν ζῶντα ἄρτον, ὅστις ὁ αὐτός ἐστι τῷ ἐπιουσίῳ, πειθόμενοι τῷ διδασκάλῳ Σωτῆρι ἡμῶν, πιστεύοντες καὶ βιοῦντες δεξιώτερον, αἰτῶμεν παρὰ τοῦ Πατρός. Τί δὲ καὶ τὸ ἐπιούσιον ἤδη κατανοητέον. Πρῶτον δὲ τοῦτ' ἰστέον, ὅτι ἡ λέξις ἡ, ἐπιούσιον, παρ' οὐδενὶ τῶν Ἑλλήνων οὔτε τῶν σοφῶν ὠνόμασται, οὔτε ἐν τῇ τῶν ἰδιωτῶν συνηθείᾳ τέτριπται, ἀλλ' ἔοικε πεπλάσθαι ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν. Συνηνέχθησαν γοῦν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς περὶ αὐτῆς μηδαμῶς διαφερούσης (16), αὐτὴν ἐξενηνοχότες. Τὸ ὅμοιον δὲ καὶ ἐπ' ἄλλων οἱ ἑρμηνεύοντες τὰ Ἑβραϊκὰ πεποιήκασι. Τίς γὰρ ποτε Ἑλλήνων ἐχρήσατο τῇ, *ἐνωτίζου*, προσηγορίᾳ, ἢ τῇ, *ἀκουτίσθητι*, ἀντὶ τοῦ *εἰς τὰ ὦτα δέξαι*, καὶ *ἀκοῦσαι ποιεῖς* (17); Ἰσομοία τῇ *ἐπιουσίῳ* προσηγορία ἐστὶ παρὰ Μωϋσῇ γεγραμμένη, ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένη· *Ὑμεῖς δὲ ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος*. Καὶ δοκεῖ μοι ἑκατέρα λέξις παρὰ τὴν *οὐσίαν* πεποιῆσθαι· ἡ μὲν τὸν εἰς τὴν οὐσίαν συμβαλλόμενον ἄρτον δηλοῦσα (18), ἡ δὲ τὸν περὶ τὴν οὐσίαν

A cum possit fidelissimus quisque et perfectissimus omnia percipere, quem his verbis ostendit: *Alius credit se manducare omnia*; infirmiori autem et imperfectiori simpliciora sufficiant documenta, quæque non omnino firmum efficiant. Eum ut designet, ait: *Qui vero infirmus est olus manducat.* Illud etiam quod a Salomone in Proverbiis dicitur existimo id docere, eum qui præ simplicitate firmiora non capit et majora dogmata, non errat tamen in iis quæ sentit, meliorem esse solertiore alio et accuratiore resque acrius capessente, sed pacis et universorum concordiæ rationem non perspicue intelligente. Sic autem habent ipsa verba: *Melius hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quàm vitulus saginatus cum inimicitia* [48]. Itaque
B sæpe vulgare simplexque convivium cum bona conscientia accepimus ab iis qui amplius nobis præbere non poterant, potius quam sermonum in Dei scientiam insurgentium sublimitatem probabilitati magnæ conjunctam et quæ doctrinam a Domini nostri Jesu Patre qui legem prophetasque dedit, alienam prædicaret. Igitur ne aut ciborum indigentia ægrotet anima nostra, aut fame verbi Domini Deo moriamur, vivum panem qui idem est ac substantialis, magistro Servatori nostro obsequentes, credentes rectiusque viventes a Patre postulemus. Jam vero intelligendum est quid significet vox ἐπιούσιος, *substantialis*. Ac primum quidem sciendum est vocem illam, ἐπιούσιον, *substantialem*, a nullo Græcorum aut sapientum usurpari, neque vulgi esse consue-
C tudine tritam; sed ab **246** evangelistis fictam videri. In ea et Matthæus et Lucas conveniunt eamque nullo discrimine efferunt. Simile et in aliis fecerunt qui sunt Hebraica interpretati. Quis enim Græcorum unquam voce ἐνωτίζου usus est, aut ἀκουτίσθητι, pro *auribus percipe*, aut *audire fac?* Simile ἐπιουσίῳ vocabulum a Moyse scriptum est a Deo dictum: *Vos eritis mihi populus* περιούσιος, *peculiaris* [49]. Ac videtur utraque vox ab οὐσία, substantia, efformata esse: illa ut panem ostendat qui in substantiam nostram convertatur; hæc, ut populum significet qui circa substantiam versetur eique communicet. Ac ea quidem quæ proprie dicitur substantia ab iis qui præcipuam esse dicunt rerum
D incorporearum subsistentiam, penes incorporea esse putatur quæ suum esse fixum habent, nec adjectionem capiunt, diminutionemve patiuntur; hoc enim corporum proprium est, in quibus et incrementum est et corruptio, cum fluxa sint, utpote alterius indiga quod ingrediens suffulciat et alat; quod quidem, si quando amplius eo quod effluxit,

[48] Prov. xv, 17. [49] Exod. xix, 5.

(14) Codex ms. recte, παρὰ τοῖς, editio Oxon., παρὰ τοῦ.

(15) *Καταγγέλλον τοῦ τὸν νόμον.* Bentleius legit, καταγγελλόντων τοῦ τὸν νόμον, sed καταγγέλλον retineri potest, modo referatur ad præcedens τὸ ὕψος.

(16) *Διαφερούσης.* Bentleius legit. διαφερόμενοι, ἀλλ' αὐτήν. Mox codex ms., τὰ Ἑβραϊκὰ πεποιήκασι, editio Oxon., τὰ Ἑβραϊκὰ πεπονήκασι.

(17) *Ποιεῖς.* Lege cum Bentleio, ποίει.

(18) *Ἡ μὲν τὸν εἰς τὴν οὐσίαν συμβαλλόμενον ἄρτον δηλοῦσα.* Sunt vero qui voce ἐπιούσιος nullo modo *substantialem* panem notari putant, sed illam potius ab ἐπὶ et ἰὼν, ἰούσης, derivari contendunt. Eadem enim analogia qua dicimus, γέρων, γερούσης, γερούσιος· ἑκὼν, ἑκούσης, ἑκούσιος· ἐθέλων, ἐθελούσης, ἐθελούσιος, etc., dici etiam potest, ἰὼν, ἰούσης, ἰούσιος. Ἄρτος ergo ἐπιούσιος est *panis superve-*

accedat, incrementum fit; sin minus, diminutio. Forte etiam aliqua immissum nihil accipiunt, et in mero, ut ita dicam, sunt decremento. Alii, cum rerum incorporearum substantiam consequentem tantum esse putent, præcipuam vero rerum corporearum; sic illam definiunt: Substantia est prima rerum materia et ex qua res sunt; corporum materia et ex qua corpora sunt; eorum (materia) quæ nominantur et ex qua sunt quæ nominantur; aut primum subsistens, qualitate carens; aut quod præexsistit rebus; vel quod omnes recipit mutationes et alterationes, cum sit ipsum invariabile juxta propriam rationem; aut quod omni alterationi et mutationi subjacet. Secundum hos substantia est sine qualitate, sine figura juxta propriam suam rationem; sed neque determinatam habet magnitudinem, omni autem qualitati veluti locus præparatus subjacet. Vocant autem qualitates extensiori sensu actus et actiones in universum quibus et motus et habitus contineri contigit. Negant enim cujusquam horum juxta propriam suam rationem participem esse substantiam; semper tamen hancce ita affectam esse ut ab horum aliquo separari non possit; ac nihilominus aptam esse quæ omnes efficientis causæ actus recipiat. Adest enim ei vis quædam universa pervadens, quæ et qualitatis omnis et cujuslibet circa eam dispensationis causa sit. Esse autem per omnia mutabilem et per omnia dividuam affirmant, et quamlibet **247** substantiam cum qualibet esse posse, scilicet unitam. Quoniam autem de substantia inquirentes, propter panem ἐπιούσιον substantialem, et populum περιούσιον peculiarem, ad distinguendas substantiæ varias significationes hæc diximus, panis vero in superioribus intellectualis erat quem nos petere oporteret: necessario substantia pani cognata intelligenda est, ut sicut corporeus panis in ejus qui nutritur corpus immissus cedit in ipsius substantiam: sic panis vivus qui de cœlo descendit in mentem et animam immissus suam ei communicet virtutem qui se nutriendum ipsi præbuerit. Atque ita erit ille quem petimus, panis substantialis. Rursus: quemadmodum juxta alimenti qualitatem, quod aut solidum sit athletisque conveniens, aut lacteum oleribusve simile, diversæ sunt ejus vires qui nutritur; ita etiam consequens est, cum verbum Dei velut lac pueris præbeatur, vel ut olus infirmis aptum, vel ut caro certantibus utilis, unumquemque eorum qui nutriuntur proportione quadam pro ut se verbo exhibuit, hoc vel illud efficere, talemque vel talem fieri. Porro alimenta putantur esse quædam mortifera, quædam morbos generant, quædam ne sumi quidem possunt: quæ

A καταγινόμενον λαὸν, καὶ κοινωνοῦντα αὐτῇ, σημαίνουσα. Ἡ μέντοι κυρίως οὐσία τοῖς μὲν προηγουμένην (19) τὴν τῶν ἀσωμάτων ὑπόστασιν εἶναι φάσκουσι, νενόμισται κατὰ τὰ ἀσώματα τὸ εἶναι βεβαίως ἔχοντα, καὶ οὔτε προσθήκην χωροῦντα οὔτε ἀφαίρεσιν πάσχοντα· τοῦτο γὰρ ἴδιον σωμάτων, περὶ ἃ γίνεται ἡ αὔξη (20) καὶ ἡ φθίσις, παρὰ τὸ εἶναι αὐτὰ ῥευστὰ, δεόμενα τοῦ ὑποστηρίζοντος ἐπεισιόντος καὶ τρέφοντος· ὅπερ, ἐὰν πλεῖον ἐν καιρῷ ἐπεισίῃ τοῦ ἀποῤῥέοντος, αὔξησις γίνεται· ἐὰν δὲ ἔλαττον, μείωσις. Τάχα δὲ τινὰ οὐδ' ὅλως τὸ ἐπεισιὸν λαμβάνοντα, ἐν ἀκράτῳ, ἵν' οὕτως εἴπω, μειώσει γίνεται. Τοῖς δὲ ἐπακολουθητικὴν αὐτὴν εἶναι νομίζουσι, προηγουμένην δὲ τὴν τῶν σωμάτων, ὅροι αὐτῆς οὗτοί εἰσιν· Οὐσία ἐστὶν ἡ πρώτη τῶν ὄντων ὕλη, καὶ ἐξ ἧς τὰ B ὄντα· ἡ τῶν σωμάτων ὕλη, καὶ ἐξ ἧς τὰ σώματα· ἡ τῶν ὀνομαζομένων, καὶ ἐξ ἧς τὰ ὀνομαζόμενα· ἢ τὸ πρῶτον ὑπόστατον, ἄποιον· ἢ τὸ προϋφιστάμενον τοῖς οὖσιν· ἢ τὸ πάσας δεχόμενον τὰς μεταβολάς τε καὶ ἀλλοιώσεις, αὐτὸ δὲ ἀναλλοίωτον κατὰ τὸν ἴδιον λόγον· ἢ τὸ ὑπομένον πᾶσαν ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολήν. Κατὰ τούτους δὲ ἡ οὐσία ἐστὶν ἄποιός τε καὶ ἀσχημάτιστος κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἀλλ' οὐδὲ μέγεθος ἀποτεταγμένον ἔχουσα, πάσῃ δὲ ἔγκειται ποιότητι, καθάπερ ἕτοιμόν τι χωρίον. Ποιότητας δὲ διατακτικῶς (21) λέγουσι τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ποιήσεις κοινῶς, ἐν αἷς εἶναι τὰς κινήσεις καὶ σχέσεις συμβέβηκεν· οὐδέ τινος γὰρ τούτων κατὰ τὸν ἴδιον λόγον μετέχειν φασὶ τὴν οὐσίαν, ἀεὶ δέ τινος αὐτῶν ἀχώριστον εἶναι πάθει τήνδε, οὐδὲν ἧττον καὶ ἐπιδεκτὴν πασῶν C τῶν τοῦ ποιοῦντος ἐνεργειῶν ὡς ἂν ἐκεῖνο ποιῇ καὶ μεταβάλλῃ· ὁ γὰρ συνὼν αὐτῇ τόνος, καὶ δι' ὅλων κεχωρηκὼς, πάσης τε ποιότητος καὶ τῶν περὶ αὐτὴν αἴτιος ἂν οἰκονομιῶν (22). Δι' ὅλων τε μεταβλητὴν, καὶ δι' ὅλων διαιρετὴν λέγουσιν εἶναι, καὶ πᾶσαν οὐσίαν πάσῃ συγχεῖσθαι δύνασθαι, ἡνωμένην (23) μέντοι. Ἐπεὶ δὲ περὶ τῆς οὐσίας ζητοῦντες, διὰ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, καὶ τὸν περιούσιον λαὸν, εἰς τὸ τὰ σημαίνοντα διακριθῆναι τῆς οὐσίας ταῦτ' εἰρήκαμεν· ἄρτος δὲ ἐν τοῖς πρὸ τούτων νοητὸς ἦν, ὃν αἰτεῖν ἡμᾶς ἐχρῆν, ἀναγκαῖον συγγενῆ τῷ ἄρτῳ τὴν οὐσίαν εἶναι νοεῖν, ἵν' ὥσπερ ὁ σωματικὸς ἄρτος ἀναδιδόμενος εἰς τὸ τοῦ τρεφομένου σῶμα, χωρεῖ αὐτοῦ εἰς τὴν οὐσίαν, οὕτως ὁ ζῶν, καὶ ἐξ οὐρανοῦ κα- D ταβεβηκὼς ἄρτος ἀναδιδόμενος εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν, μεταδῷ τῆς ἰδίας δυνάμεως ἐμπαρεσχηκότι ἑαυτὸν τῇ ἀπ' αὐτοῦ τροφῇ. Καὶ οὕτως ἔσται (24) ὃν αἰτοῦμεν ἄρτον ἐπιούσιον. Καὶ πάλιν ὃν τρόπον κατὰ τὴν ποιότητα τῆς τροφῆς, στερεᾶς οὔσης καὶ ἀθληταῖς ἁρμοζούσης, ἢ γαλακτώδους τινὸς καὶ λαχανώδους, ἐν διαφόρῳ δυνάμει ὁ τρεφόμενος γίνεται· οὕτως ἀκόλουθόν ἐστι τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἤτοι ὡς γάλακτος

niens, *assiduus*, *quotidianus*, ut bene et Latine vertit vulgatus interpres.

(19) Codex ms., προηγουμένην, edit. Oxon., προηγουμένοις. Paulo post pro φάσκουσι, νενόμισται, Bentleius legit, φάσκουσιν ὠνόμασται.

(20) Codex ms., γίνεται ἡ αὔξη. Edit. Oxon., γίνηται ἡ αὔξησις.

(21) *Διατακτικῶς*. Legebat dominus Fleury, διατατικῶς.

(22) *Αἴτιος ἂν οἰκονομιῶν*. Lego cum Bentleio, αἴτιος ἂν ᾖ οἰκονομιῶν.

(23) Codex ms. ἡνωμένην. Editio Oxon., ἡνωμένη.

(24) *Καὶ οὕτως ἔσται*, etc. Forte legendum, καὶ οὗτος ἔσται ὃν αἰτοῦμεν, ἄρτος ἐπιούσιος.

παιδίοις ἁρμοζόντως διδομένου, ἢ ὡς λαχάνου ἀσθενοῦσιν ἐπιτηδείως, ἢ ὡς σαρκὸς ἀγωνιζομένοις (25), πρὸς ἕκαστον τῶν τρεφομένων κατὰ τὴν ἀναλογίαν, ᾧ ἐμπαρέσχεν ἑαυτὸν λόγῳ, τόδε τι, ἢ τόδε δύνασθαι, καὶ τοιόνδε ἢ τοιόνδε γίνεσθαι. Ἔστι μέντοι γέ τις νομιζομένη τροφὴ, οὖσα δηλητήριος, καὶ ἑτέρα νοσοποιὸς, καὶ ἄλλη μηδὲ ἀναδοθῆναι δυναμένη· ἅπερ πάντα κατ' ἀναλογίαν μετενεκτέον ἐστὶ καὶ ἐπὶ τὰς διαφορὰς τῶν νομιζομένων τροφίμων μαθημάτων. Ἐπιούσιος τοίνυν ἄρτος, ὁ τῇ φύσει τῇ λογικῇ καταλληλότατος (26), καὶ τῇ οὐσίᾳ αὐτῇ συγγενὴς, ὑγείαν ἅμα καὶ εὐεξίαν καὶ ἰσχὺν περιποιῶν τῇ ψυχῇ, καὶ τῆς ἰδίας ἀθανασίας (ἀθάνατος γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ) μεταδιδοὺς τῷ ἐσθίοντι αὐτοῦ. Οὗτος δὴ ὁ ἐπιούσιος ἄρτος ἄλλῳ ὀνόματι δοκεῖ μοι ἐν τῇ Γραφῇ ξύλον ζωῆς ὠνομάσθαι, ἐφ' ὅπερ *ὁ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.* Καὶ τρίτῳ ὀνόματι τοῦτο τὸ ξύλον, σοφία τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται παρὰ τῷ Σολομῶντι διὰ τούτων· *Ξύλον ζωῆς ἐστι πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ τοῖς ἐπερειδομένοις ὡς ἐπὶ Κύριον, ἀσφαλής* (27). Ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ ἄγγελοι σοφίᾳ τρέφονται Θεοῦ, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀλήθειαν μετὰ σοφίας θεωρίας δυναμούμενοι πρὸς τὸ τὰ ἴδια ἔργα ἐπιτελεῖν, λέγεται ἐν *Ψαλμοῖς* καὶ τοὺς ἀγγέλους τρέφεσθαι, κοινωνούντων τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, οἵτινες Ἑβραῖοι προσαγορεύονται, τοῖς ἀγγέλοις, καὶ οἱονεὶ καὶ συνεστίων αὐτοῖς γινομένων. Τοιοῦτον δέ ἐστι τό· *Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος.* Μὴ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον πτωχεύσαι ὁ νοῦς ἡμῶν, ὡς οἰηθῆναι σωματικοῦ τινος ἄρτου τοῦ ἱστορουμένου οὐρανόθεν ἐπὶ τοὺς ἐξεληλυθότας τὴν Αἴγυπτον καταβεβηκέναι, τοὺς ἀγγέλους ἀεὶ μεταλαμβάνοντας τρέφεσθαι, τούτου αὐτοῦ κεκοινωνηκότων τῶν Ἑβραίων τοῖς ἀγγέλοις, τοῖς λειτουργικοῖς τοῦ Θεοῦ πνεύμασιν. Οὐκ ἄκαιρον δὲ ζητοῦσιν ἡμῖν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, τήν τε κοινὴν ἁγίων ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων τροφὴν, ἐπιστῆσαι καὶ περὶ τῶν ἐν *Γενέσει* γεγραμμένων· τριῶν ἀνδρῶν καταχθέντων παρὰ τῷ Ἀβραὰμ, καὶ μεταλαβόντων πεφυραμένων τριῶν μέτρων σεμιδάλεως, εἰς ἐγκρυφιῶν ποίησιν· μήποτε γυμνῶς τροπικῶς (28) ταῦτα εἴρηται, δυναμένων τῶν ἁγίων μεταδοῦναί ποτε τροφῆς νοητῆς καὶ λογικῆς οὐ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ θειοτέραις δυνάμεσιν, ἤτοι εἰς ὠφέλειαν αὐτῶν, ἢ εἰς ἐπίδειξιν ὧν δεδύνηται (29) περιποιῆσαι ἑαυτοῖς τροφιμωτάτων· εὐφραινομένων καὶ τρεφομένων ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐπιδείξει τῶν ἀγγέλων, καὶ ἑτοιμοτέρων γινομένων πρὸς τὸ παντὶ τρόπῳ συνεργῆσαι, καὶ πρὸς τὸ ἑξῆς συμπνεῦσαι τῇ πλειόνων καὶ μειζόνων καταλήψει τοῦ ἐπὶ προτέροις παρεσκευασμέ-

A omnia per analogiam transferenda sunt ad disciplinarum quæ alere posse putantur, varietatem. Substantialis ergo panis est, qui rationali naturæ convenientissimus, ipsiusque substantiæ affinis, sanitatem simul et bonam habitudinem et vires in anima efficit, immortalitatemque suam (est enim immortale Verbum Dei) comedenti se communicat. Hic substantialis panis alio mihi nomine videtur in Scripturis vocatus esse lignum vitæ, in quod *qui miserit manum suam et sumpserit de eo, vivet in æternum* [80]. Tertio etiam nomine lignum hoc sapientia Dei dicitur apud Salomonem his verbis : *Lignum vitæ est omnibus qui complectuntur eam, et qui incumbunt in eam tanquam in Dominum, secura* [81]. Jam vero cum angeli quoque divina alantur B sapientia et a contemplatione sapientiæ et veritati conjuncta vires capiant ad opera sua propria perficienda, dicuntur in psalmis etiam angeli nutriri, hominesque Dei qui Hebræi vocantur, communicare angelis et quasi convictores fieri. Tale illud est : *Panem angelorum manducavit homo* [82]. Neque enim adeo mentis inopes esse debemus ut arbitremur corporeo quodam pane, qui cœlitus ad eos qui Ægypto egressi erant **248** cecidisse narratur, angelos uti semperque eo nutriri, ejusdemque simul participes fuisse Hebræos cum angelis administratoriis Dei spiritibus. Cum autem quæramus qui sit substantialis panis, et lignum vitæ, et sapientiæ Dei, et commune sanctorum hominum angelorum- C que alimentum, non erit alienum a proposito, ad ea attendere quæ sunt in Genesi scripta [83] : tres viros ad Abraham delatos esse et comedisse ex commistis tribus satis similæ factos subcinericios panes, ne forte hæc non nude, sed figurate dicta sint, quod sancti possint spiritalem rationalemque cibum communicare non hominibus solis, sed et divinis virtutibus, aut ad ipsorum utilitatem, aut ut ostendant quæ sibi comparare potuerunt ad nutriendum aptissima. Lætantur scilicet et aluntur angeli ejusmodi ostensione, paratioresque fiunt ut omnimodo deinceps collaborent et conspirent quo plura et majora comprehendat is qui prioribus sibi comparatis altricibus disciplinis lætificat, et, ut ita dicam, nutrit illos. Neque vero mirum est ange- D los ab homine nutriri, cum etiam Christus fateatur se stare ad ostium et pulsare ut intret ad illum qui sibi aperuerit [84], et cœnet cum illo ex his quæ ille habet, daturus ipse postea de propriis bonis ei qui prior Filium Dei pro facultatibus convivio exceperit. Igitur qui substantialis panis participatione confirmat cor suum, filius Dei efficitur : at qui de

[80] Gen. III, 22. [81] Prov. III, 18. [82] Psal. LXXVII, 25. [83] Gen. XVIII. [84] Apoc. III, 20.

(25) *Ἀγωνιζομένοις*, etc. Lego cum Bentleio, ἀγωνιζομένοις προσφόρως, ἕκαστον. Paulo post codex ms., ᾧ ἐμπαρέσχεν. Editio Oxon., ὃ ἐμπαρέσχεν.

(26) Codex ms., καταλληλότατος, editio Oxon., καταλληλότερος.

(27) Codex ms., ἐπερειδομένοις ὡς ἐπὶ Κύριον, ἀσφαλής· editio Oxon., ἐπερειδομένοις (ἐπ' αὐτῷ) ὡς ἐπὶ Κύριον, ἀσφαλής. Vulgata Biblia Græca Vaticana pro ἐπ' αὐτῷ, habent ἐπ' αὐτήν. Bentleius in his verbis ὡς ἐπὶ Κύριον vetus mendum detexisse sibi videtur, et legit ὡς ἐπὶ κίονα ἀσφαλής, *tanquam in columnam, secura*.

(28) *Γυμνῶς τροπικῶς*. Lego, οὐ γυμνῶς, ἀλλὰ τροπικῶς.

(29) *Δεδύνηται*. Lego δεδύνηνται.

dracone comedit, non alius est quam spiritualis Æthiops, per draconis laqueos mutatus et ipse in serpentem: ut a Verbo sibi exprobrante, etsi baptizari se velle dicat, auditurus sit: *Serpentes, progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira*[55]? Porro de draconis corpore ab Æthiopibus manducato hæc ait David: *Contrivisti capita draconum in aqua. Tu contrivisti capita draconis: dedisti eum escam populis Æthiopibus*[56]. Quod si non repugnat, cum Filius Dei substantialiter subsistat, subsistat et adversarius, illorum utrumque esse alimentum illius aut illius, quid admittere veremur in omnibus potestatibus sive meliores illæ sint sive deteriores, et in hominibus etiam, posse unumquemque nostrum his omnibus nutriri? Petrus cum centurioni **249** Cornelio iisque qui simul erant Cæsareæ congregati, communicaturus esset, gentesque postea verborum Dei participes facturus, *vas* illud videt *quatuor initiis submissum de cœlo in quo erant omnia quadrupedia et serpentia et bestiæ terræ*[57]; quando et jubetur surgere et occidere et manducare; cumque abnuisset et dixisset: *Tu scis quia commune aut immundum nunquam introivit in os meum*[58], præceptum est ei neminem communem aut immundum dicere hominem[59]; eo quod quæ purificasset Deus, communia dicere Petrus non deberet. Ait enim textus: *Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris*[60]. Cibi igitur mundi et immundi qui juxta legem Moysis plurimorum nominibus animalium distinguuntur, et ad varios referuntur rationalium animalium mores, docent alios utiles esse nobis cibos, alios contra, donec omnes aut saltem aliquos ex omni genere purificaverit Deus, utilesque fecerit. Quæ cum ita se habeant, tantaque sit ciborum varietas, unus est præter enumeratos omnes substantialis panis, de quo orandum est, ut eo digni efficiamur, Verboque illo nutriti quod in principio apud Deum erat Deus, in Deum transformemur. Dicet aliquis ἐπιούσιον ab ἐπιέναι, *accedere*, formatum esse, ita ut petere jubeamur proprium futuri sæculi panem, ut per anticipationem nobis illum Deus jam largiatur, deturque hodie quod veluti cras dandum erat; hodie enim pro sæculo præsenti accipi, cras pro futuro. Sed cum prior acceptio me quidem judice melior sit, expendamus illud *hodie* quod apud Matthæum his adjicitur, aut quod apud Lucam scriptum est, *in diem*. Mos est Scripturæ multis in locis ævum omne *hodie* vocare, ut in illo: *Iste est pater Moabitarum usque in hodier-*

A νου τροφίμοις παθήμασιν (30), εὐφράναντος καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀναθρέψαντος αὐτούς. Οὐ θαυμαστὸν δὲ, εἰ ἀγγέλους τρέφει ἄνθρωπος, ὅπουγε (31) καὶ Χριστὸς ὁμολογεῖ ἑστὼς παρὰ τὴν θύραν κρούειν, ἵν' εἰσελθὼν παρὰ τὸν ἀνοίξαντα αὐτῷ δειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐκείνου, μετὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς μεταδώσων τῶν ἰδίων τῷ πρότερον ἑστιάσαντι κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦ μὲν οὖν ἐπιουσίου ὁ μεταλαμβάνων ἄρτου στηριζόμενος τὴν καρδίαν, υἱὸς Θεοῦ γίνεται (32)· τοῦ δὲ δράκοντος ὁ μετέχων οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦ νοητοῦ Αἰθίοπος, διὰ τὰς τοῦ δράκοντος ἄρκυς μεταβάλλων καὶ αὐτὸς (33) εἰς ὄφιν, ὥστε ὑπὸ τοῦ Λόγου ὀνειδιζόμενον αὐτὸν, κἂν λέγῃ βαπτίζεσθαι θέλειν, ἀκούειν· *Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ* B *τῆς μελλούσης ὀργῆς*; Λέγει δὲ περὶ τοῦ δρακοντείου σώματος ἀπὸ τῶν Αἰθιόπων ἐστιωμένου ὁ Δαυὶδ ταῦτα· *Συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος. Σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος* (34), *ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν*. Εἰ δὲ μὴ ἀπεμφαίνει, οὐσιωδῶς ὑφεστῶτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑφεστῶτος δὲ καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἑκάτερον αὐτῶν τροφὴν γίνεσθαι τοῦδε ἢ τοῦδε· τί ὀκνοῦμεν παραδέξασθαι, ἐπί τε πασῶν τῶν δυνάμεων κρειττόνων καὶ χειρόνων, καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ δύνασθαι τρέφεσθαι ἀπὸ πάντων (35) τούτων ἕνα ἕκαστον ἡμῶν; Κοινωνεῖν γοῦν τῷ ἑκατοντάρχῳ Κορνηλίῳ, καὶ τοῖς ἅμα συναχθεῖσιν ἐν τῇ Καισαρείᾳ ὁ Πέτρος μέλλων, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ τοῖς C ἔθνεσι μεταδώσειν τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ, ὁρᾷ τὸ *τέτταρσιν ἀρχαῖς καθιέμενον οὐρανόθεν σκεῦος, ἐν ᾧ πάντα τὰ τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς*· ὅτε καὶ κελεύεται ἀναστὰς θῦσαι καὶ φαγεῖν, προστασσόμενος μετὰ τὸ παραιτούμενον αὐτὸν εἰρηκέναι, *Σὺ οἶδας, ὅτι οὐδέποτε κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου*, μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον· τῷ τὰ καθαρθέντα ὑπὸ Θεοῦ μὴ δεῖν ὑπὸ Πέτρου κοινοῦσθαι· φησὶ γὰρ ἡ λέξις· *Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.* Οὐκοῦν τὸ καθαρὸν βρῶμα, καὶ τὸ ἀκάθαρτον μετὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐν ὀνομασίαις διακρινόμενον πλειόνων ζώων, τὴν ἀναφορὰν ἔχον ἐπὶ τὰ διάφορα ἤθη τῶν λογικῶν, διδάσκει, τούσδε μὲν τροφίμους ἡμῖν τυγχάνειν, τούσδε δὲ ἐναντίως ἔχειν, ἕως, καθαρίσας πάντας, ποιήσῃ τροφίμους ὁ Θεὸς, ἢ τοὺς (36) D ἀπὸ παντὸς γένους. Τούτων δὴ οὕτως ἐχόντων, καὶ τοσαύτης διαφορᾶς βρωμάτων οὔσης, εἷς παρὰ πάντας τοὺς εἰρημένους ἐστὶν ὁ ἐπιούσιος ἄρτος, περὶ οὗ εὔχεσθαι δεῖ, ἵνα ἐκείνου ἀξιωθῶμεν, καὶ τρεφό-

[55] Matth. III, 7. [56] Psal. LXXIII, 13. [57] Act. x, 11. [58] Act. XI, 8. [59] Act. x, 28. [60] Ibid., 15.

(30) *Παρεσκευασμένου τροφίμοις παθήμασιν.* Lego, παρεσκευασμένοις τροφίμοις μαθήμασιν.

(31) Codex ms., ὅπου γε. Editio Oxon., ὅπου τε.

(32) *Γίνεται.* Sic habet codex manuscriptus, editio autem Oxoniensis, γίνηται.

(33) Codex ms., αὐτός. Editio Oxon., αὐτόν.

(34) *Σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος.* Hæc quidem in Origenis codice manuscripto desiderantur, sed ex versione τῶν O' supplenda esse duximus, utpote necessaria. Ridicula porro sunt quæ comminiscuntur rabbini de epulato Behemoth, nec multo potiora quæ a nonnullis interpretibus Christianis in locum illum psalmi LXXIII afferuntur. Interim de sensu mystico quem Origenes exsequitur, lis esse non poterit. Disertis verbis Draco in Apoc. XII, 9, diabolus et Satanas esse dicitur, et cetus grandis, ipso Domino nostro interprete, sunt *potestates tenebrarum*, a quibus, Jonæ ad instar, ultra triduum detineri non potuit. EDIT. OXON.

(35) Codex ms, ἀπὸ πάντων. Edit. Oxon., ἐπὶ πάντων.

(36) *Ἢ τούς.* Forte legendum, ἢ τινας.

μενοι τῷ ἐν ἀρχῇ πρὸς Θεὸν Θεῷ Λόγῳ θεοποιηθῶμεν. Ἐρεῖ δέ τις τὸν ἐπιούσιον παρὰ τὸ *ἐπιέναι*, καὶ ἐσχηματίσθαι (37), ὥστε αἰτεῖν ἡμᾶς κελεύεσθαι τὸν ἄρτον τὸν οἰκεῖον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἵνα προλαβὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἤδη ἡμῖν δωρήσηται, ὥστε τὸ οἱονεὶ αὔριον δοθησόμενον σήμερον ἡμῖν δοθῆναι· σήμερον μὲν τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος λαμβανομένου, αὔριον δὲ τοῦ μέλλοντος. Ἀλλὰ βελτίονος οὔσης τῆς προτέρας ἐκδοχῆς, ὅσον ἐπ' ἐμοὶ κριτῇ, τὸ περὶ τῆς (38) *σήμερον* παρὰ τῷ Ματθαίῳ τούτοις προκείμενον, ἢ τὸ *καθ' ἡμέραν* παρὰ τῷ Λουκᾷ γεγραμμένον ἐξετάσωμεν. Ἔθος δὲ πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν τὸν πάντα αἰῶνα *σήμερον* καλεῖσθαι, ὥσπερ ἐν τῷ· *Οὗτος πατὴρ Μωαβιτῶν ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας*· καί· *Οὗτος πατὴρ Ἀμμανιτῶν ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας*· καί· *Ἐφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις ἕως τῆς σήμερον*· καὶ ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς*· *Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν*· ἐν δὲ τῷ Ἰησοῦ σαφέστατα οὕτω τοῦτο εἴρηται· *Μὴ ἀποστῆτε ἀπὸ Κυρίου ἐν ταῖς σήμερον ἡμέραις*. Εἰ δὲ *σήμερον* ὁ πᾶς οὗτος αἰών, μήποτε ὁ *χθὲς* ὁ παρεληλυθώς ἐστιν (39) αἰών· τοῦτο δὲ ἐν *Ψαλμοῖς* καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους λέγειν ὑπειλήφαμεν· ἐν *Ψαλμοῖς* οὕτως· *Χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου ὡσεὶ ἡμέρα ἡ ἐχθὲς, ἥτις διῆλθεν*· ἥτις ποτέ ἐστιν ἡ διαβόητος χιλιονταετηρὶς (40), ἢ ὁμοιοῦται τῇ ἐχθὲς ἡμέρᾳ διαφερούσῃ τῆς σήμερον· παρὰ δὲ τῷ Ἀποστόλῳ γέγραπται· *Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας*. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, τῷ Θεῷ (41) τὸν ὅλον αἰῶνα τῆς παρ' ἡμῖν μιᾶς ἡμέρας διαστήματι λόγον λέγειν, ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι καὶ ἐλάττονος. Καὶ ἐξεταστέον, εἰ ἐπὶ αἰῶνας ἀναφέρονται οἱ λόγοι τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας, ἢ μῆνας, ἢ καιροὺς, ἢ ἐνιαυτοὺς ἀναγεγραμμένων ἑορτῶν ἢ πανηγύρεων (42)· εἰ γὰρ σκιὰν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελλόντων, ἀνάγκη τὰ πολλὰ σάββατα πολλῶν τινων ἡμερῶν εἶναι σκιὰς, καὶ τὰς νουμηνίας διὰ χρονικῶν διαστημάτων ἐνίστασθαι, οὐκ οἶδα ὑπὸ ποίας σελήνης συνοδευούσης τινὶ ἡλίῳ ἐπιτελουμένας (43). Εἰ δὲ καὶ πρῶτος μὴν, καὶ δεκάτη ἡμέρα ἕως τεσσαρεσκαιδεκάτης, καὶ τῶν Ἀζύμων ἑορτὴ ἀπὸ τεσσαρεσκαιδεκάτης ἕως μιᾶς καὶ εἰκάδος, σκιὰν περιέχει μελλόντων, τίς σοφὸς (44) καὶ ἐπὶ τοσοῦ-

A num diem. Et : *Hic est pater Ammonitarum usque in hodiernum diem* [61]. Item : *Divulgatum est verbum istud apud Judæos, usque in hodiernum diem* [62]. Item in Psalmis : *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra* [63]. In Josue autem id apertissime dicitur hoc modo : *Ne recedatis a Domino hodiernis diebus* [64]. Quod si *hodie* totum hoc sæculum est, forsan heri sæculum est præteritum; hoc autem et in Psalmis et apud Paulum in Epistola ad Hebræos dici suspicamur : in Psalmis, sic : *Mille anni in oculis tuis, tanquam dies hesterna, quæ præteriit* [65]; quod est illud celebre annorum milliare, comparaturque **250** diei hesternæ ab hodierna distinctæ. Apud Apostolum autem scriptum est : *Jesus Christus heri et hodie; ipse et in sæcula* [66].

B Nec mirum Deo sæculum integrum unius nostrarum dierum spatio computari, equidem et minori arbitror. Examinandum etiam est an ad sæcula referantur quæ de festis et cœtibus dicuntur per dies et menses et tempora et annos descriptis. Si enim umbram habet lex futurorum, necesse est multa illa Sabbata multorum esse dierum umbram, et novilunia certis temporum intervallis recurrere, lunæ nescio qualis cum quodam sole conjunctione. Si vero et primus mensis, et decima ejus dies usque ad decimam quartam, et azymorum festum a decima quarta ad vigesimam primam, umbram continet futurorum; quis ita sapiens et Deo amicus est ut plurimorum mensium primum videat, et ejus decimam diem, et quæ sequuntur? Quid vero

C me dicere necesse est de festo septem hebdomadarum dierum, et de mense septimo, cujus novilunium dies est tubarum; dies autem decima, dies est propitiationis : quæ soli nota sunt illi qui ea sanxit Deo? Quis eo usque Dei mentem cepit, ut septem annos libertatis Hebræorum servorum, remissionis æris alieni, vacationisque a terræ sanctæ cultura percipiat? Est etiam supra septem annorum festum, is qui dicitur jubileus; de quo etiam utcunque speciem sibi effingere perspicuam, aut ejus leges quomodo vere implendæ sint intelligere, nullius est præter eum qui Patris voluntatem de omnium dispositione sæculorum juxta inscrutabi-

D lia ejus judicia et investigabiles vias contemplatus

[61] Gen. XIX, 37, 38. [62] Matth. XXVIII, 15. [63] Psal. XCIV, 8. [64] Jos. XXII. [65] Psal. LXXXIX, 4. [66] Hebr. XIII, 8.

(37) *Καὶ ἐσχηματίσθαι*. Lego cum Bentleio, κατεσχηματίσθαι.

(38) Codex ms., τὸ περὶ τῆς. Editio Oxon., τῷ περὶ τῆς. Paulo post codex ms., ἢ τὸ καθ' ἡμέραν. Edit. Oxon., καὶ τό, etc.

(39) Codex ms., ὁ χθὲς ὁ παρεληλυθὼς ἐστιν. Editio Oxon., pro χθὲς habet ἐχθές. Bentleius locum integrum sic legit, μήποτε ἐχθὲς ὁ παρεληλυθὼς ἐστιν αἰών.

(40) *Χιλιονταετηρίς*. Lego cum Bentleio, χιλιετηρίς. Chiliastarum autem dogma quod olim Papias Ecclesiæ invexit, dein Irenæum, Justinum et Tertullianum aliosque e veteribus patronos habuit, ab Origene passim oppugnatur, scilicet *Comment. in Matth.* et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, necnon Prolog. in *Cant.*, quod et hic perstringit.

(41) *Τῷ Θεῷ*. Legit Bentleius, τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν ὅλον αἰῶνα τοῦ παρ' ἡμῖν μιᾶς ἡμέρας διαστήματος λόγον ἔχειν.

(42) Codex ms., πανηγύρεων. Edit. Oxon., πανηγυρίων.

(43) Codex ms., ἐπιτελουμένας. Edit. Oxon., ἐπιτελουμένης.

(44) *Τίς σοφός*, etc. Recepta fuit apud Judæos sententia, tabernaculi fabricam et omnem Leviticum apparatum orbis universi gessisse imaginem; cui suffragatur Apostolus in Epist. ad Hebræos, qui illud ἅγιον κοσμικόν appellat, Hebr. IX, 1, et sacerdotis summi in die expiationis in Sanctum sanctorum ingressum, Domini in cœlum supremum ascensum adumbrasse profitetur. Nec inepte Origenes festorum Judaicorum intervalla ad sæculorum

sit. Sæpe mihi oborta dubitatio est duos Apostoli textus conferenti, quomodo consummatio sæculorum sit in qua semel ad destitutionem peccati Jesus apparuit, si futura sunt sæcula post hoc ventura. Hæc vero sunt ipsius verba, in Epistola quidem ad Hebræos : *Nunc autem semel in consummatione sæculorum ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit* [67]; in Epistola autem ad Ephesios : *Ut ostenderet in sæculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos* [68]. De tantis
251 itaque rebus sic conjicio : ut anni consummatio mensis ultimus est post quem instat initium alterius mensis; sic fortasse cum plurima sæcula veluti annum sæculorum impleverint, consummatio est præsens sæculum, post quod futura quædam instabunt sæcula, quorum principium sit futurum sæculum; et in futuris illis ostendet Deus divitias gratiæ suæ in bonitate; ita ut summus ille peccator et in Spiritum sanctum blasphemus per totum hoc præsens sæculum a peccato detineatur, et post hæc in futuro ab initio ad finem sit nescio quomodo tractandus. Hæc qui viderit, et hebdomadam sæculorum mente conceperit, ut sanctum quoddam Sabbatum contempletur; et sæculorum mensem, ut sanctum Dei novilunium videat; et sæculorum annum, ut etiam anni festa perspiciat, quibus oportet *omne masculinum* apparere *in conspectu Domini Dei* [69]; et talibus sæculis proportionales annos, ut septimum sanctum annum percipiat; denique cum septenarios septem annos sæculorum exquisierit quo magis eum collaudet qui tam mirabiles posuit leges : quomodo potest turpiter circa minimam horæ particulam unius diei ejusmodi sæculi occupari, et non quidvis faciet ut, cum hic recte præparatus et dignus factus erit, qui substantialem panem hodierna die consequatur, accipiat et *in diem?* Jam enim ex prædictis apertum est quid sit *in diem*. Qui enim hodierna die Deum qui ex infinitis in infinitum exsistit, non tantum precatur ut hodie, sed et *in diem* accipiat, is ab eo *qui potens est* dare *superabundanter quam petimus aut intelligimus* [70], accipere poterit, ut sic hyperbolice dicam, etiam superiora iis quæ *oculus non vidit*, et superiora iis quæ *auris non audivit*, et superiora iis quæ *in cor hominis non ascenderunt* [71]. Hæc mihi necessario excutienda visa sunt, ut intelligeretur

A τον Θεῷ φίλος, ὡς πλειόνων μηνῶν τὸν πρῶτον ἰδεῖν καὶ τὴν δεκάτην αὐτοῦ ἡμέραν, καὶ τὰ ἑξῆς; Τί δέ με δεῖ λέγειν περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων ἡμερῶν, καὶ περὶ τοῦ ἑβδόμου μηνὸς, οὗ ἡ νεομηνία (45) ἡμέρα σαλπίγγων ἐστὶ, τῇ δὲ δεκάτῃ ἡμέρα ἱλασμοῦ, τῷ μόνῳ νομοθετήσαντι αὐτὰ Θεῷ ἐγνωσμένων; Τίς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν Χριστοῦ (46) κεχώρηκε νοῦν, ὡς τοὺς ἑβδόμους ἐνιαυτοὺς τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑβραίων οἰκετῶν, καὶ τῆς ἀφέσεως τῶν χρεῶν, ἀνέσεώς τε ἀπὸ γεωργίας τῆς ἁγίας γῆς ἐκλαβεῖν; Ἔστι δέ τις καὶ ἀνωτέρω τῆς διὰ ἑπτὰ ἐτῶν ἑορτῆς ὁ καλούμενος Ἰωβηλαῖος· ὅντινα κἂν ἐπὶ ποσὸν φαντασθῆναι εἶναί τι τρανῶς, ἢ τοὺς ἐν αὐτῷ νόμους πληρωθησομένους ἀληθινοὺς (47), οὐδενός ἐστι τοῦ τὴν πατρικὴν βουλὴν περὶ τῆς ἐν ἅπασι τοῖς
B αἰῶσι διατάξεως κατὰ τὰ ἀνεξερεύνητα αὐτοῦ κρίματα, καὶ τὰς ἀνεξιχνιάστους αὐτοῦ ὁδοὺς τεθεωρηκότος. Πολλάκις δέ μοι ἐπῆλθεν (48) ἀπορεῖν συγκρούοντι δύο λέξεις ἀποστολικὰς, πῶς συντέλεια αἰώνων ἐστὶν, ἐφ' ᾗ ἅπαξ εἰς ἀθέτησιν τῶν ἁμαρτιῶν Ἰησοῦς πεφανέρωται, εἰ μέλλουσιν εἶναι αἰῶνες μετὰ τοῦτον ἐπερχόμενοι. Ἔχουσι δὲ αἱ λέξεις αὐτοῦ οὕτως, ἐν μὲν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν τῶν ἁμαρτιῶν διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται*· ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἐφεσίους· *Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸ ὑπερβάλλον πλῆθος* (49) *τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς*. Καὶ περὶ τηλικούτων στο-
C χαζόμενος, νομίζω ὅτι ὥσπερ συντέλεια τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ τελευταῖός ἐστι μὴν (50) μεθ' ὃν ἀρχὴ μηνὸς ἑτέρου ἐνίσταται· οὕτω μήποτε πλειόνων αἰώνων οἱονεὶ ἐνιαυτὸν αἰώνων συμπληρούντων, συντέλειά ἐστιν ὁ ἐνεστὼς αἰὼν, μεθ' ὃν μέλλοντές τινες αἰῶνες ἐνστήσονται, ὧν ἀρχή ἐστιν ὁ μέλλων, καὶ ἐν ἐκείνοις τοῖς μέλλουσιν ἐνδείξεται ὁ Θεὸς τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι· τοῦ ἁμαρτωλοτάτου καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δυσφημήσαντος, κρατουμένου παρὰ τῆς ἁμαρτίας ἐν ὅλῳ τῷ ἐνεστῶτι αἰῶνι, καὶ ἀρχῆθεν μέχρι τέλους τῷ μέλλοντι μετὰ ταῦτα οὐκ οἶδ' ὅπως οἰκονομησομένου (51). Ταῦτα τοίνυν ὁ ἰδὼν, καὶ τῇ διανοίᾳ αἰώνων ἑβδομάδα, ἵνα σαββατισμόν τινα ἅγιον θεωρήσῃ, ἐννοήσας, καὶ αἰώνων μῆνα, ἵνα τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ ἴδῃ νουμηνίαν· καὶ αἰώνων ἐνιαυτὸν,
D ἵνα συνίδῃ τὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ τε ἑορτὰς, ὅτε δεῖ *πᾶν*

[67] Hebr. IX, 26. [68] Eph. II, 7. [69] Deuter. XVI, 16. [70] Eph. III, 20. [71] I Cor. II, 9.

decursum pariter extendit, suffragante eodem Apostolo, qui ex Sabbato lege Mosaica instituto subinfert relinqui *sabbatismum populo Dei*, Hebr. IV, 9. Crediderim porro Origenem pio consilio, ut Valentinianorum profana dogmata everteret, quæ Æonas creationi orbis præpositos venditabant, et totam ethnicam theogoniam una invexerant, decantatos istos Æonas ad futura temporum spatia deflexisse; in hoc culpandum, quod Evangelii simplicitatem incrustaverit gentilis philosophiæ insomniis de mundis infinitis sibi invicem succedentibus, et Academiæ placitis de cœlorum ad eadem puncta revolutionibus, et in magno anno Platonico rerum omnium restitutione. EDIT. OXON.

(45) *Ἡ νεομηνία*. Bentleius legit, τῇ νεομηνίᾳ.

(46) *Χριστοῦ*. Forte legendum, Θεοῦ.

(47) *Ἀληθινούς*, etc. Legit Bentleius, ἀληθινῶς, οὐδενός ἐστι πλὴν τοῦ τὴν Πατρικὴν, vel ἀληθινῶς, οὐδενός ἐστιν οὐ τὴν Πατρικήν. Dominus Claudius Fleury, εἰ μὴ τοῦ τὴν Πατρικήν.

(48) Codex ms., δέ μοι ἐπῆλθεν. Editio Oxon., δή μοι ἀπῆλθεν.

(49) *Πλῆθος*. Bentleius legit, πλοῦτος, et ita legitur in codd. mss. Alex., Clar., Colbert 7, teste Millio.

(50) Codex ms., μὴν, editio Oxon., μή, male.

(51) *Οἰκονομησομένου*. Lege, οἰκονομηθησομένου, et obiter observa Origenem hoc loco quidpiam innuere quod pertinet ad objectum et jure an injuria exprobratum ei dogma, diabolum ipsum aliquando

ἀρσενικὸν ἐνώπιον φαίνεσθαι Κυρίου Θεοῦ· καὶ A τηλικούτων αἰώνων τοὺς ἀνάλογον ἐνιαυτοὺς, ἵνα τὸ ἕβδομον ἅγιον ἔτος καταλαμβάνῃ· καὶ αἰώνων ἑβδοματικοὺς (52) ἑπτὰ, ὅπως ὑμνήσῃ τὸν τηλικαῦτα νομοθετήσαντα, ἐξετάσας, πῶς δύναται μικρολογῆσαι περὶ τοῦ ἐλαχίστου μορίου ὥρας τῆς τοῦ τηλικούτου αἰῶνος ἡμέρας, καὶ οὐχὶ πάντα ποιήσει, ἵνα ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα παρασκευῆς ἄξιος γενόμενος τοῦ τυχεῖν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, λάβῃ αὐτὸν καὶ *καθ' ἡμέραν*; Ἤδη σαφοῦς ἐκ τῶν προειρημένων γινομένου, τοῦ *καθ' ἡμέραν*· τῷ γὰρ ἐξ ἀπείρων ἐπ' ἄπειρον ὄντι Θεῷ οὐ μόνον περὶ τῆς σήμερον (53), ἀλλὰ καί πως τοῦ καθ' ἡμέραν ὁ σήμερον εὐχόμενος, ἀπὸ τοῦ *δυνατοῦ δωρήσασθαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν*, λαβεῖν οἷός τε ἔσται, ἵν' οὕτως ὑπερβολικῶς εἴπω, καὶ τὰ ὑπὲρ ἃ *ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε*, καὶ τὰ ὑπὲρ ἃ *οὖς οὐκ ἤκουσε*, καὶ τὰ ὑπὲρ ἃ *ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη*. Καὶ ταῦτα δέ μοι (54) δοκεῖ ἀναγκαιότατα ἐξητάσθαι, ἵνα τό τε *σήμερον* νοηθῇ, καὶ τὸ *καθ' ἡμέραν*, ὅτε τὸν ἐπιούσιον ἄρτον δοθῆναι ἡμῖν ἀπὸ Πατρὸς αὐτοῦ εὐχόμεθα. Εἰ καὶ τελευταῖον (55) δὲ βιβλίον πρότερον ἐξετάσομεν τὸ *ἡμῶν*· ἐπεὶ λέγεται οὐχὶ *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον*, ἀλλὰ, *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν καθ' ἡμέραν*· ὅμως τε ἐξεταστέον πῶς ἡμῶν ἐστιν ὁ ἄρτος οὗτος. Διδάσκει δὴ (56) ὁ Ἀπόστολος, ὅτι, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε μέλλοντα, πάντα τῶν ἁγίων ἐστίν· οὐχ ἀναγκαῖον ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγειν.

quid sit *hodie* et quid sit *in diem*, quando substantialem nobis panem oramus ab ipsius Patre dari. Quanquam autem juxta posterius Evangelium antea expenderimus vocem *nostrum*, ubi dicitur non *panem nostrum substantialem da nobis hodie*, sed *panem nostrum substantialem da nobis in diem*; tamen inquirendum etiam est quomodo noster sit hic panis. Docet autem Apostolus, *sive vitam, sive mortem, sive præsentia, sive futura omnia* [72], sanctorum esse. De quo non est necesse nunc dicere.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ B *ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν*· ἢ ὡς ὁ Λουκᾶς· *Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφήκαμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν*. Περὶ τῶν ὀφειλημάτων καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· *Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος, τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν. Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε* (57), *εἰ μὴ τὸ ἀλλήλους ἀγαπᾷν*. Ὀφείλομεν τοιγαροῦν ἔχοντές τινα καθήκοντα οὐ μόνον ἐν τῇ δόσει, ἀλλὰ καὶ λόγῳ προσηνεῖ, καὶ τοῖσδέ τισι τοῖς ἔργοις· ἀλλὰ καὶ διάθεσίν τινα τοιάνδε ὀφείλομεν ἔχειν πρὸς αὐτούς (58). Ταῦτα δὴ ὀφείλοντες, ἤτοι ἀποδίδομεν διὰ τοῦ ἐπιτελεῖν τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ θείου νόμου, ἢ τῷ καταφρονεῖν τοῦ ὑγιοῦς λόγου, μὴ ἀποδιδόντες μένομεν ἐν τῷ ὀφείλειν. C Τὸ παραπλήσιον καὶ νοητέον ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ὀφειλήμασι, τούς τε κατὰ τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον ἐν Χριστῷ ἡμῖν συναναγεγεννημένους, καὶ τοὺς ὁμομητρίους ἢ ὁμοπατρίους ἡμῖν. Ἔστι τις καὶ πρὸς πολίτας ὀφειλὴ, καὶ ἄλλη κοινὴ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ἰδία μὲν ξένους, ἰδία δὲ καὶ ἡλικίαν (59) πατέρων ἔχοντας· καὶ ἄλλη πρός τινας, οὓς εὔλογον ὡς υἱοὺς ἢ ὡς ἀδελφοὺς τιμᾷν. Ὁ οὖν τὰ ὀφειλόμενα ἀδελφοῖς ἐπιτελεῖσθαι μὴ ποιῶν, μένει ὀφειλέτης ὢν μὴ πεποίηκεν. Οὕτως δὲ, εἰ καὶ ἀνθρώποις ἀπὸ τοῦ φιλανθρώπου τῆς σοφίας πνεύματος ἐπιβαλλόντων τινῶν ἀφ' ἡμῶν ἐλλείποιμεν (60), πλείων γίνεται ἡ ὀφειλή. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς εἰς ἡμᾶς αὐτούς,

28. *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos*
252 *dimittimus debitoribus nostris*. Aut ut Lucas: *Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis*. De debitis Apostolus etiam ait: *Reddite omnibus debita; cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis* [73]. Debemus igitur, habemusque implenda officia quædam, non dando solum, sed et benigne loquendo, ac certis quibusdam agendis. Quin et certo quodam modo affecti in alios esse debemus; quæ debita aut reddimus implentes quæ divina lege præscripta sunt, aut contempta sana ratione non reddimus, manemusque debitores. Simili modo æstimanda sunt quæ fratribus debemus, et iis qui per religionis verba nobiscum sunt in Christo regenerati, ac iis qui eadem ac nos matre vel eodem patre geniti. Et aliquod etiam erga cives debitum, item aliud erga homines omnes commune; proprium item in hospites; proprium in eos, qui parentum ætatem habent; aliud in quosdam quos æquum est ut filios aut ut fratres honore prosequi. Igitur qui ea non facit quæ in fratres implenda sunt, debitor manet eorum, quæ prætermisit; similiter si desimus hominibus in iis, quæ per humanissimum sapientiæ spiritum a nobis obvenire illis decet, majus fit debitum. Quin et in iis quæ ad nos pertinent, debemus corpore quidem sic uti, nec

[72] I Cor. III, 22. [73] Rom. XIII, 7, 8.

fore salvandum. Confer quæ ea de re disquiruntur D *Origenianorum* lib. II, quæstione undecima, num. 16, 17, 18 et 21.

(52) Codex ms. Ἑβδοματικούς. Editio Oxon., ἑβδοματικῶς. Bentleius legit, ἑβδομαδικούς.

(53) *Περὶ τῆς σήμερον*. Lego cum Bentleio, περὶ τοῦ σήμερον.

(54) Codex ms., ταῦτα δέ μοι, editio Oxon., ταῦτα δή μοι.

(55) *Καὶ τελευταῖον*, etc. Lego, εἰ κατὰ τελευταῖον δὲ βιβλίον πρότερον ἐξητάσαμεν.

(56) Codex ms., διδάσκει δή. Editio Oxon., διδάσκει δέ. Paulo post lego, περὶ ὧν, vel περὶ οὗ οὐκ ἀναγκαῖον, etc.

(57) Codex ms., ὀφείλετε· editio Oxon., ὀφείλητε.

(58) *Πρὸς αὐτούς*. Bentleio legendum videtur vel πρὸς ἀνθρώπους, vel πρὸς ἀλλήλους.

(59) Lego, ἰδία πρὸς ξένους, ἰδία δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἡλικίαν, etc.

(60) *Ἐλλείποιμεν*. Forte, ἐλλείπομεν.

carnes ejus voluptatis studio conterere; debemus vero animæ certam curam impendere, et mentis acrimoniæ attendere, necnon sermoni, ut aculeo careat, et utilis sit, et nullatenus otiosus; quæ a nobis ipsis nobis debita si non agimus, gravius fit debitum. Præterea cum omnium longe maximum Dei opus simus et figmentum, certum in illam affectum servare, charitatemque ex toto corde, et ex totis viribus, et ex tota mente debemus; quæ ni præstiterimus, debitores Dei manemus peccantes in Dominum. Et quis de his orabit pro nobis? *Si enim peccans peccaverit vir in virum, et orabit pro eo. Si in Dominum peccaverit, quis orabit pro eo* [74]? ut in primo Regum ait Heli. Christi etiam qui proprio nos redemit sanguine, debitores sumus, quemadmodum servus quilibet debitor est emptoris, qui tantum pro ipso pecuniæ dedit. Est et in Spiritum sanctum debitum aliquod nostrum **253** quod tunc reddimus, cum eum *non contristamus in quo signati sumus in diem redemptionis* [75], eumque non contristantes, ferimus requisitos a nobis fructus, ipso adjuvante et animam nostram vivificante. Porro etsi accurate non scimus, quis uniuscujusque nostrum angelus sit semper videns faciem Patris qui in cœlis est, illud tamen consideranti cuique manifestum est, illi quoque debitores nos esse. Item si spectaculum sumus mundo et angelis et hominibus [76], sciendum est sicut qui spectandus prodit, tenetur hæc et illa dicere aut facere in spectatorum oculis, quæ ni fecerit, pœnas dat velut in omne theatrum contumeliosus; sic et nos universo mundo, omnibus angelis, hominum generi ea debere, quæ sapientia nos, si voluerimus, docebit. Præter hæc omnia quæ magis ad universos pertinent, est aliquod debitum viduæ, cujus Ecclesia curam gerit; item aliud diaconi, aliud presbyteri; episcopi denique debitum gravissimum est, quod ni reddatur, judicio repetet totius Ecclesiæ Salvator. Jam vero Apostolus commune quoddam viri mulierisque debitum nominavit, cum ait: *Uxori vir debitum reddat, similiter autem et uxor viro.* Et addit: *Nolite fraudare invicem* [77]. Quid autem me opus est dicere, quot oneremur debitis, quibus aut non reddentes tenebimur, aut reddentes liberabimur, cum sua quisque lector debita ex his quæ dicta sunt, colligere possit? Fieri certe non potest ut qui in hac vita est, omni diei noctisque hora non debeat. Sed cum quis debet, aut reddit debitum,

A ὀφείλομεν τῷ μὲν σώματι οὑτωσὶ χρῆσθαι, οὐχὶ εἰς τὸ κατατρίβειν σάρκας σώματος διὰ τῆς φιληδονίας· ὀφείλομεν δὲ καὶ τῇ ψυχῇ τήνδε τὴν ἐπιμέλειαν προσάγειν, καὶ τοῦ νοῦ τῆς ὀξύτητος πρόνοιαν ποιεῖσθαι, τοῦ τε λόγου, ἵν' ἄκεντρος (61) καὶ ὠφέλιμος ᾖ, καὶ μηδαμῶς ἀργός. Ἐπὰν δὴ καὶ τὰ εἰς ἡμᾶς ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν ὀφειλόμενα μὴ πράττωμεν, βαρύτερον ἡμῖν τὸ ὄφλημα (62) γίνεται. Καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι, τὸ ὑπὲρ πάντα ποίημα καὶ πλάσμα ὄντες τοῦ Θεοῦ, ὀφείλομέν τινα διάθεσιν σώζειν πρὸς αὐτὸν (63), καὶ ἀγάπην τὴν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης ἰσχύος, καὶ ἐξ ὅλης διανοίας· ἅτινα ἐὰν μὴ κατορθώσωμεν, ὀφειλέται μένομεν Θεοῦ, ἁμαρτάνοντες εἰς Κύριον. Καὶ τίς ἐπὶ τούτοις εὔξεται περὶ ἡμῶν; *Ἐὰν γὰρ ἁμαρτάνων ἁμάρτῃ ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξεται περὶ αὐ-*
B *τοῦ. Ἐὰν εἰς Κύριον ἁμάρτῃ, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ;* ὡς φησὶν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Βασιλειῶν* ὁ Ἡλεί (64). Ἀλλὰ καὶ Χριστοῦ ὠνησαμένου ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ αἵματι ὀφειλέται ἐσμὲν, ὥσπερ καὶ πᾶς οἰκέτης τοῦ ὠνησαμένου ἐστὶν ὀφειλέτης τοῦ τοσοῦδε δοθέντος ὑπὲρ αὐτοῦ χρήματος. Ἔστι τις ἡμῖν καὶ πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὀφειλὴ ἀποδιδομένη, ὅτε οὐ *λυποῦμεν αὐτὸ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθημεν εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως·* καὶ μὴ λυποῦντες αὐτὸ, φέρομεν τοὺς καρποὺς οὓς ἀπαιτούμεθα (65), συνόντος αὐτοῦ ἡμῖν καὶ ζωοποιοῦντος ἡμῶν τὴν ψυχήν. Εἰ καὶ μὴ ἴσμεν δὲ ἐπιμελῶς, τίς ὁ ἑκάστου ἡμῶν ἄγγελος (66) βλέπων τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ φανερόν γε ἐπισκοπήσαντι ἑκάστῳ ἡμῶν γίνεται, ὅτι κἀκείνῳ ὀφειλέται
C τινῶν ἐσμεν. Εἰ δὲ καὶ ἐν θεάτρῳ ἐσμὲν κόσμου, καὶ ἀγγέλων, καὶ ἀνθρώπων, ἰστέον ὅτι ὥσπερ ὁ ἐν θεάτρῳ (67) ὀφειλέτης ἐστὶ τοῦ τάδε τινὰ εἰπεῖν ἢ ποιῆσαι ἐν ὄψει τῶν θεατῶν, ἅπερ μὴ πράξας τις, ὡς τὸ πᾶν ὑβρίσας θέατρον, κολάζεται· οὕτω καὶ ἡμεῖς τῷ ὅλῳ κόσμῳ, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀγγέλοις, τῷ τε τῶν ἀνθρώπων γένει ὀφείλομεν ταῦτα, ἃ βουληθέντες ἀπὸ τῆς σοφίας μαθησόμεθα. Χωρὶς δὲ τούτων καθολικωτέρων ὄντων, ἔστι τις χήρας προνοουμένης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀφειλὴ, καὶ ἑτέρα διακόνου (68), καὶ ἄλλη πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου δὲ ὀφειλὴ βαρυτάτη ἐστὶν ἀπαιτουμένη ὑπὸ τοῦ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας Σωτῆρος (69), καὶ ἐκδικουμένη εἰ μὴ ἀποδιδῷτο. Ἤδη δὲ ὁ Ἀπόστολος ὀφειλήν τινα κοινὴν ὠνόμασεν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, λέγων· *Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφει-*
D *λὴν ἀποδιδότω· ὁμοίως καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.* Καὶ ἐπιφέρει· *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους.* Καὶ τί με δεῖ λέγειν, παρόντα ἑαυτῷ (70) ἀναλέγεσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων τοῦ ἐντυγχάνοντος τῇδε τῇ γραφῇ, ὅσα ὀφεί-

[74] I Reg. II, 25. [75] Eph. IV, 30. [76] I Cor. IV, 9. [77] I Cor. VII, 3,

(61) Codex ms. optime, ἵν' ἄκεντρος. Editio Oxon., ἵνα κέντρος.

(62) Codex ms., ὄφλημα. Editio Oxon., ὀφείλημα.

(63) Codex ms., αὐτόν. Editio Oxon., αὐτούς.

(64) Codex ms, Ἡλεί. Editio Oxon., Ἡλί.

(65) Codex ms., ἀπαιτούμεθα. Editio Oxon. ἐπαιτούμεθα.

(66) *Τίς ὁ ἑκάστου ἡμῶν ἄγγελος.* Quid de angelis tutelaribus opinatus sit Origenes, fuse disquiritur *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, num. 26, 27, 28, 29, 30, 31.

(67) Codex ms., ὥσπερ ὁ ἐν θεάτρῳ. Editio Oxon., ὥσπερ ἐν θεάτρῳ.

(68) *Καὶ ἑτέρα διακόνου*, etc. Hos tres ordines in Ecclesia, et eorum munia, de quibus novatoribus nonnullis litem intendere visum est, disertissime hic distinguit Origenes.

(69) *Σωτῆρος.* Legit Bentleius, σώματος.

(70) *Παρόντα ἑαυτῷ*, etc. Lego cum eodem: παρὸν τὰ ἑαυτῶν ἀναλέγεσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων τοὺς ἐντυγχάνοντας.

λοντες, ἤτοι μὴ ἀποδιδόντες κατασχεθησόμεθα, ἢ ἀποδιδόντες ἐλευθερωθησόμεθα; Πλὴν οὐκ ἔστιν, ἐν τῷ βίῳ ὄντα, πάσης ὥρας νυκτὸς καὶ ἡμέρας μὴ ὀφείλειν. Ἀλλ' ἐν τῷ ὀφείλειν, ἤτοι ἀποδίδωσί τις, ἢ ἀποστερεῖ τὴν ὀφειλήν· καὶ δυνατόν γε ἐν τῷ βίῳ ἀποδιδόναι, δυνατὸν δὲ καὶ ἀποστερεῖν. Καὶ τινὲς μὲν οὐδενὶ ὀφείλουσιν οὐδὲν, τινὲς δὲ τὰ πλεῖστα ἀποτιννύντες ὀλίγα ἀποδιδόντες (71), τὰ πλείονα ὀφείλουσι· καὶ τάχα ἐστὶν ὁ μηδὲν ἀποδιδοὺς, ἀλλὰ πάντα ὀφείλων. Καὶ ὁ ἀποδιδοὺς μέντοιγε πάντα ὥστε μηδὲν ὀφείλειν, χρόνῳ ποτὲ τοῦτο κατορθοῖ, δεόμενος ἀφέσεως περὶ τῶν προτέρων ὀφειλῶν, ἧς τινος ἀφέσεως εὐλόγως δύναται τυχεῖν ὁ φιλοτιμησάμενος ἀπό τινος χρόνου τοιοῦτος γενέσθαι, ὥστε μηδὲν ὀφείλειν τῶν ἐπιβαλλόντων ὡς οὐκ ἀποδιδομένοις (72). Αὗται δὲ αἱ παράνομοι ἐνέργειαι ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τυπούμεναι, *τὸ καθ' ἡμῶν* γίνονται *χειρόγραφον*, ἀφ' οὗ δικασθησόμεθα, δίκην βίβλων· τῶν ὑπὸ πάντων, ἵν' οὕτως εἴπω, κεχειρογραφημένων, προαχθησομένων (73), ὅτε *πάντες παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον*. Κατὰ ταύτας τὰς ὀφειλὰς καὶ τὸ ἐν ταῖς Παροιμίαις λέγεται (74)· *Μὴ δίδου σεαυτὸν εἰς ἐγγύην ὁ αἰσχυνόμενος πρόσωπον· εἰ γὰρ οὐχ ἕξει πόθεν ἀποδώσει* (75), *λήψονται τὸ σὸν στρῶμα τὸ ὑπὸ τὰς πλευράς σου*. Εἰ δὲ τοσούτοις ὀφείλομεν, πάντως καὶ ἡμῖν τινες ὀφείλουσιν· οἱ μὲν γὰρ ὀφείλουσιν ἡμῖν ὡς ἀνθρώποις, οἱ δὲ ὡς πολίταις· ἄλλοι δὲ ὡς πατράσι· καί τινες ὡς υἱοῖς· καὶ μετὰ τούτους, ὡς ἀνδράσι γυναῖκες, ἢ ὡς φίλοις φίλος (76). Ἐπὰν οὖν ἀπὸ τῶν πλείστων ἡμῖν ὀφειλετῶν ἀσθενέστερόν τινες περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν πρὸς ἡμᾶς καθηκόντων ἀναστραφῶσι, φιλανθρωπότερον ποιήσομεν ἀμνησικάκως ἐνεχθέντες πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἰδίων μεμνημένοι ὀφειλῶν, ὅσας πολλάκις παραλελοίπαμεν οὐ μόνον πρὸς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν· μεμνημένοι γὰρ ὧν ὀφειλέται ὄντες οὐκ ἀποδεδώκαμεν, ἀλλὰ ἀπεστερήσαμεν παραδραμόντος (77) τοῦ χρόνου ἐν ᾧ ἐχρῆν ἡμᾶς τάδε τινὰ πρὸς τὸν πλησίον πεποιηκέναι, πρᾳότεροι ἐσόμεθα πρὸς τοὺς καὶ ἡμῖν ὀφλήσαντας, καὶ μὴ ἀποδεδωκότας τὴν ὀφειλήν· καὶ μάλιστα ἐὰν μὴ ἐπιλανθανώμεθα τῶν εἰς τὸ Θεῖον ἡμῖν παρανενομημένων, καὶ τῆς (78) εἰς τὸ Ὕψος ἀδικίας ἡμῖν λελαλημένης, ἤτοι κατὰ ἄγνοιαν τῆς ἀληθοῦς ἢ κατὰ δυσαρέστησιν τὴν πρὸς τὰ συμβάντα ἡμῖν περιστατικά. Εἰ δὲ μὴ βουλόμεθα πρᾳότεροι γίνεσθαι πρὸς τοὺς ἡμῖν ὀφλήσαντας, πεισόμεθα τὰ τοῦ τὰ ἑκατὸν δηνάρια τῷ ὁμοδούλῳ μὴ

A aut eo fraudat, idque in hac vita accidere potest, ut reddatur aut non reddatur. Ac sunt qui nemini quidquam debeant; sunt qui plurima solvunt, pauca debent; alii qui pauca reddant, plura debeant; est et aliquis fortasse qui reddiderit nihil, omnia debeat. Atque is quidem qui omnia reddidit ita ut nihil debeat, tempore id præstat, indigetque remissione eorum, quæ prius debuit; quam remissionem merito potest consequi, qui ab aliquo tempore talis esse studuerit, ut nihil eorum debeat quibus obnoxius erat tanquam non redditis. Porro nefariæ illæ operationes in superiori animæ nostræ parte impressæ, fiunt *quod adversus nos est chirographum*[78] ex quo, velut ex libris ab omnibus nobis propria, ut ita **254** dicam, manu scriptis judica-
B bimur, quodque tunc proferetur, cum *omnes stabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum*[79]. De his debitis dicitur, quod est in Proverbiis : *Ne dederis te in fidejussionem, reveritus faciem; si enim non habueris, unde solvas; tollent stratum, quod sub costis tuis*[80]. Quod si tot sunt quibus debeamus, profecto sunt aliqui quoque qui nobis debeant. Alii enim debent nobis ut hominibus, alii ut civibus, alii ut patribus, quidam ut filiis, deinde ut viris mulieres, ut amicis amici. Si qui ergo ex tot debitoribus nostris in iis quæ nobis debent officiis reddendis remissius se gesserint, humaniter cum illis agemus, nec erimus injuriarum
C memores, sed debita propria recordabimur, quæ sæpe omisimus solvere non hominibus tantum, sed et ipsi Deo. Memores enim eorum quæ cum deberemus, non reddidimus, sed fraudem fecimus prætcrito tempore, quo hæc vel illa proximo præstare debuimus, mitiores erimus in eos, qui debent nobis, nec debitum reddunt; maxime si non obliviscamur eorum quæ in Deum peccavimus, et iniquitatis quam in Excelsum locuti sumus, sive ignoratione veritatis, sive impatientia eorum quæ nobis acciderunt adversa. Quod si nolimus in debitores nostros esse benigni, eadem patiemur ac ille qui centum denarios conservo non condonavit. Cum ei remissum fuisset debitum, juxta positam in Evangelio parabolam, eum deinde vinciri jubet Dominus, ab
D eoque exigit quæ antea remiserat, aitque : *Serve nequam et piger, nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum? Mittite eum in carcerem, donec reddat omne debitum*[81]. His autem subjungit Dominus : *Sic et Pater cœlestis faciet*

[78] Coloss. II, 14. [79] Rom. XIV, 10; II Cor. V, 10. [80] Prov. XXII, 27. [81] Matth. XVIII, 32.

(71) *Ὀλίγα ἀποδιδόντες*. Aliquid videtur excidisse, et sic legendum ὀλίγα ὀφείλουσι, τινὲς δὲ ὀλίγα ἀποδιδόντες.

(72) *Ἀποδιδομένοις*. In codice manuscripto prima manu scriptum est, ἀποδιδομεν ς, et altera recentiori inter ν et ς additum est οι, quasi prius scriptum fuerit ἀποδιδομένοις, pro quo tamen legendum videtur ἀπιδιδομένων.

(73) *Προαχθησομένων*. Legit Bentleius, προαχθησόμενον. Ego malim, προαχθησομένου.

(74) Codex ms., λέγεται. Editio Oxon., λέγηται.

(75) *Οὐχ ἕξει πόθεν ἀποδώσει*. Sic habet codex ms. Editio autem Oxon., οὐχ ἔχῃς πόθεν ἀποδώσῃς.

(76) *Φίλος*. Lego cum Bentleio, φίλοι. Paulo post pro ἀσθενέστερον, idem Bentleius legit, ἀθενέστερον vel ἀμελέστερον.

(77) Codex ms., παραδραμόντος. Editio Oxon., παραδραμόντες.

(78) *Καὶ τῆς*, etc. Bentleius legit : καὶ τῶν εἰς τὸ Ὕψος ἀδικίας ἡμῖν λελαλημένων, ἤτοι κατὰ ἄγνοιαν τοῦ ἀληθοῦς ἢ κατά. Ego tantum mutari velim τῆς ἀληθοῦς his verbis τῆς ἀληθείας.

vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris[82]. Etenim pœnitere se dicentibus iis qui in nos peccaverunt, condonandum, etsi sæpius id faciat debitor: *Si* enim, inquit, *septies in die peccaverit in te* frater tuus *et septies in die conversus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me, dimittes illi*[83]. Quos autem non pœnitet, in eos duri nos non sumus, sed sibi ipsis illi mali sunt; *qui enim expellit disciplinam, odit se ipsum*[84]. Quin et cum id accidit, **255** danda est opera ut omni modo curatio adhibeatur ei qui ita ad omnia perversus est, ut ne sentiat quidem propria mala, ebriusque sit longe perniciosius quam a vino, scilicet malitiæ tenebris obcæcatus. Porro quod Lucas ait: *Dimitte nobis peccata nostra* (cum peccata inde oriantur quod non reddimus quæ debemus), idem ac Matthæus dicit, qui non videtur locum ei dare, qui solis pœnitentibus debitoribus remittere velit, cum dicat a Servatore præscriptum esse ut orationi addamus: *Si quidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis*. Habemus igitur omnes potestatem remittendi peccata in nos admissa, ut manifestum est ex his: *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*, et ex istis: *Si quidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis*. Sed is in quem Jesus insufflavit, quemadmodum in apostolos, quique a fructibus cognosci potest accepisse Spiritum sanctum et factus esse spiritualis, eo quod Spiritu Dei, more Filii Dei, agatur ad ea omnia quæ ratione gerenda sunt; is dimittit quæ dimitteret Deus et insanabilia peccata retinet, ministrans (ut prophetæ Deo ministrabant loquentes non sua, sed quæ divinæ erant voluntatis), sic et ipse soli dimittendi potestatem habenti Deo. Sic autem habent in Evangelio secundum Joannem quæ de remissione ab apostolis concedenda scripta sunt: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt*[85]. Quæ si absque examine accipiantur, accusandi videbuntur apostoli, quod non omnibus remittant, ut omnibus remittatur, sed quorumdam retineant peccata ita ut per eos etiam apud Deum retineantur. Utile autem erit exemplum e lege desumere, ut intelligatur ea quæ per homines a Deo fit hominibus peccatorum remissio. Prohibentur legis sacerdotes pro quibusdam delictis offerre sacrificium, ut iis pro quibus sacrificia offeruntur remittantur delicta. Nec unquam sacerdos qui involuntaria quædam remittendi potestatem habet aut pro delictis offerendi, jam etiam pro adulterio aut voluntaria cæde, aut quovis alio graviori scelere holocaustum offeret, aut pro peccato. Sic itaque apostoli et qui similes apostolis sunt sacerdotes, juxta magnum pontificem, disciplina di-

A συγχωρήσαντος, ὅντινα προσυγχωρηθέντα κατὰ τὴν κειμένην ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παραβολὴν, ἐνειλήσας (79) ἐκπράσσει ὁ δεσπότης τὰ προσυγκεχωρημένα, λέγων αὐτῷ· *Πονηρὲ δοῦλε, καὶ ὀκνηρὲ, οὐκ ἔδει ἐλεῆσαί σε τὸν σύνδουλόν σου ὡς κἀγώ σε ἠλέησα; Βάλετε αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν, ἕως ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον*. Ἐπιφέρει δὲ τούτοις ὁ Κύριος· *Οὕτως καὶ ὑμῖν ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ποιήσει, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν*. Λέγουσι μέντοιγε μετανοεῖν τοῖς εἰς ἡμᾶς ἡμαρτηκόσιν ἀφετέον, κἂν πολλάκις τοῦτο ὁ ὀφειλέτης ἡμῶν ποιῇ· *Ἐὰν γὰρ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ*, φησὶν, *εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, καὶ ἑπτάκις ἐπιστρέψῃ, λέγων· Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ*. Οὐχ ἡμεῖς δὲ χαλεποὶ πρὸς τοὺς μὴ μετανοοῦντας, ἀλλ' ἑαυτοῖς οἱ τοιοῦτοί εἰσι πονηροί· B *Ὁ γὰρ ἀπωθούμενος παιδείαν μισεῖ ἑαυτόν*. Πλὴν καὶ ἐπὶ τῶν ποιούντων (80), τὴν θεραπείαν παντὶ τρόπῳ ζητητέον ἐγγενέσθαι τῷ τὰ πάντα διαστραφέντι ὡς μηδὲ συναισθέσθαι τῶν ἰδίων κακῶν, μεθύειν δὲ μέθην ὀλεθριωτέραν τῆς ἀπὸ οἴνου τὴν ἀπὸ τοῦ σκοτισμοῦ τῆς κακίας. Ὁ δὲ Λουκᾶς εἰπών· *Ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν* (ἐπεὶ τὰ ἁμαρτήματα ὀφειλόντων ἡμῶν, καὶ μὴ ἀποδιδόντων, συνίσταται), τὸ αὐτὸ λέγει τῷ Ματθαίῳ ὅστις οὐχ ἔοικε χῶρον διδόναι τῷ βουλομένῳ μετανοοῦσιν ἀφιέναι τοῖς ὀφείλουσι μόνον, λέγων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νενομοθετῆσθαι τὸ μὴ δεῖν (81) ἐν τῇ εὐχῇ προστιθέναι· *Καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν*. Πάντες μέντοιγε ἐξουσίαν (82) ἀφιέναι τὰ εἰς ἡμᾶς ἡμαρτημένα· ὅπερ δῆλόν ἐστιν ἔκ τε τοῦ, *Ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς* C *ὀφειλέταις ἡμῶν*, καὶ ἐκ τοῦ, *Καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν*. Ὁ δὲ ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἀπὸ τῶν καρπῶν γινώσκεσθαι δυνάμενος, ὡς χωρήσας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ γενόμενος πνευματικὸς τῷ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἄγεσθαι τρόπον Υἱοῦ Θεοῦ ἐφ' ἕκαστον τῶν κατὰ λόγον πρακτέων, ἀφίησιν ἃ ἐὰν ἀφῇ ὁ Θεὸς, καὶ κρατεῖ τὰ ἀνίατα τῶν ἁμαρτημάτων· ὑπηρετῶν, ὥσπερ οἱ προφῆται ἐν τῷ λέγειν οὐ τὰ ἴδια, ἀλλὰ τὰ τοῦ θείου βουλήματος τῷ Θεῷ, οὕτω καὶ αὐτὸς τῷ μόνῳ ἐξουσίαν ἔχοντι ἀφιέναι Θεῷ. Ἔχουσι δὲ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ αἱ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων γινομένης ἀφέσεως φωναὶ οὕτως· *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· ἄν τινων ἀφίετε* (83) *τὰς* D *ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται*. Εἰ δέ τις ἀβασανίστως ἐκλαμβάνει ταῦτα, ἐγκαλέσαι τις ἂν τοῖς ἀποστόλοις μὴ πᾶσιν ἀφιεῖσιν, ἵνα πᾶσιν ἀφεθῇ, ἀλλά τινων τὰς ἁμαρτίας κρατοῦσιν, ὡς δι' αὐτοὺς καὶ παρὰ Θεῷ κρατεῖσθαι αὐτάς. Χρήσιμον δὲ παράδειγμα ἀπὸ τοῦ νόμου λαβεῖν, πρὸς τὸ νοηθῆναι τὴν δι' ἀνθρώπων ἄφεσιν ὑπὸ Θεοῦ γινομένην ἀνθρώποις ἁμαρτημάτων. Οἱ κατὰ νόμον ἱερεῖς κωλύονται περί τινων προσφέρειν ἁμαρ-

[82] Matth. XVIII, 35. [83] Luc. XVII, 4. [84] Prov. XV, 32. [85] Joan. XX, 23.

(79) *Ἐνειλήσας*. Legit Bentleius, ἀνηλεῶς.

(80) *Ἐπὶ τῶν ποιούντων*. Legit idem, ἐπὶ τῷ τοιούτῳ. Sed forte legi etiam potest, ἐπὶ τῶν τοιούτων.

(81) *Τὸ μὴ δεῖν*. Lego cum eodem, τὸ ἡμᾶς δεῖν.

(82) Post ἐξουσίαν, adde cum editione Oxoniensi, ἔχομεν, quod desideratur in codice manuscripto.

(83) Codex ms., ἀφίετε, editio Oxon., ἀφῆτε. Lege, ἀφῆτε.

τημάτων θυσίαν, ἵνα ἀφεθῇ τοῖς περὶ ὧν αἱ θυσίαι, A τὰ πλημμελήματα. Καὶ οὐδέπου τὴν περί τινων ἐξουσίαν ὁ ἱερεὺς ἀκουσίων ἢ πλημμελημάτων ἀναφορὰν ἔχων, ἤδη καὶ περὶ μοιχείας, ἢ ἑκουσίου φόνου, ἤ τινος ἄλλου χαλεπωτέρου πταίσματος προσφέρει ὁλοκαύτωμα, ἢ περὶ ἁμαρτίας. Οὕτω τοιγαροῦν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τοῖς ἀποστόλοις ὡμοιωμένοι ἱερεῖς ὄντες κατὰ τὸν μέγαν ἀρχιερέα, ἐπιστήμην λαβόντες τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἴσασιν, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος διδασκόμενοι, περὶ ὧν χρὴ ἀναφέρειν θυσίας ἁμαρτημάτων, καὶ πότε, καὶ τίνα τρόπον, καὶ γινώσκουσι περὶ ὧν οὐ χρὴ τοῦτο ποιεῖν. Ὁ γοῦν ἱερεὺς Ἠλεὶ (84) ἁμαρτάνοντας ἐπιστάμενος τοὺς υἱοὺς Ὀφνεὶ καὶ Φινεὲς, ὡς μηδὲν δυνάμενος εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων αὐτοῖς συνεργῆσαι, καὶ τὸ B ἀπογινώσκουσι (85) τοῦτ' ἔσεσθαι, ὁμολογεῖ δι' ὧν φησίν· *Ἐὰν ἁμαρτάνων ἁμάρτῃ ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ· ἐὰν δὲ εἰς Κύριον ἁμάρτῃ, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ;* Οὐκ οἶδ' ὅπως ἑαυτοῖς (86) τινες ἐπιτρέψαντες τὰ ὑπὲρ τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν, τάχα μηδὲ ἀκριβοῦντες τὴν ἱερατικὴν ἐπιστήμην, αὐχοῦσιν ὡς δυνάμενοι καὶ εἰδωλολατρείας συγχωρεῖν, μοιχείας τε καὶ πορνείας ἀφιέναι, ὡς διὰ τῆς εὐχῆς αὐτῶν περὶ τῶν ταῦτα τετολμηκότων λυομένης καὶ τῆς πρὸς θάνατον ἁμαρτίας. Οὐ γὰρ ἀναγινώσκουσι τό· *Ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα τις ἐρωτήσῃ.* Οὐκ ἀποσιωπητέον καὶ τὸν ἀνδρειότατον Ἰὼβ περὶ τῶν υἱῶν ἀναφέροντα θυσίαν, λέγοντα· *Μήποτε οἱ υἱοί μου ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν κακὰ ἐνενόησαν πρὸς Θεόν·* περὶ γὰρ δισταζομένων εἰ ἡμάρτηται καὶ ταῦτα, οὐδὲ μέχρι τῶν χειλέων ἐφθακότων, ἀναφέρει τὴν θυσίαν.

A vini cultus instructi et a Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis, et quando et quomodo offerre sacrificium oporteat, et pro quibus non oporteat etiam norunt. Quamobrem sacerdos Heli cum peccantes nosset filios Ophni et Phinees, nec quam posset eis opem in 256 remissionem peccatorum afferre, etiam id posse fieri se desperare fatetur his verbis : *Si peccans peccaverit vir in virum ; et orabunt pro eo. Si autem in Dominum peccaverit, quis orabit pro eo*[86]? Sunt nonnulli qui nescio quomodo sibi arrogant ea quæ sacerdotalem superant dignitatem, forte etiam rudes sacerdotalis disciplinæ, gloriant urque quasi possint etiam idololatriam condonare, adulteriaque et fornicationes remittere : B quasi, modo pro iis oraverint qui ejusmodi facinora perpetrarunt, solvendum sit etiam, quod ad mortem est, peccatum. Non enim illud legunt : *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis*[87]. Prætereundus non est fortissimus Job, qui pro filiis offerebat sacrificia, dicebatque : *Ne forte filii mei in mente sua mala cogitaverint adversus Deum*[88]. Nam pro iis peccatis offert sacrificium, quæ an admissa sint dubitat, quæque ad labia usque non processerunt.

Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ C *ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.* Τὸ δὲ, *ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*, παρὰ τῷ Λουκᾷ σεσιώπηται. Εἰ μὴ ἀδύνατα προστάττει ὁ Σωτὴρ ἡμᾶς εὔχεσθαι, ζητήσεώς μοι ἄξιον φαίνεται πῶς

29. *Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo.* Illud, *sed libera nos a malo*, apud Lucam omissum est. Si non impossibilia nos Servator orare præcipit, quæsitu mihi dignum videtur quomodo jubeamur orare non intrare in tentationem,

[86] I Reg. II, 25. [87] I Joan. V, 16. [88] Job I, 5.

(84) Codex ms., Ἠλεί. Editio Oxon., Ἠλί.

(85) *Τὸ ἀπογινώσκουσι.* Dominus Fl. ny legebat, τὸ ἀπογινώσκειν. Bentleius, τοῖς ἀπογινώσκουσι.

(86) *Οὐκ οἶδ' ὅπως ἑαυτοῖς*, etc. Sunt qui invicem collatis præcedentibus et consequentibus putant Origenem adversus idololatriam, adulteria et fornicationes eamdem præscribere severitatem qua adversus mœchiam aliquot Africanos episcopos usos esse testatur sanctus Cyprianus epist. 52, his verbis : *Apud antecessores nostros quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt, et in totum pœnitentiæ locum contra* D *adulteria clauserunt; non tamen a coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ Ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt, ut quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de Ecclesia separaretur ; manente concordiæ vinculo et perseverante catholicæ Ecclesiæ individuo sacramento.* His consonare videntur Elberitani concilii decreta : nam in primo canone ita Patres constituunt : *Placuit ut quicunque post fidem baptismi salutaris adulta ætate ad templum idoli idololatraturus accesserit, et fecerit quod est crimen capitale, nec in fine eum communionem recipere.* Rursus can. 2 : *Flamines qui post fidem lavacri et regenerationis sacrificaverint, eo quod geminaverint scelera accedente homicidio, vel triplicaverint facinus cohærente mœchia, placuit eos nec in fine accipere communionem.* Cæteri canones consulendi sunt, quorum plerique ad eamdem severitatem implicati sunt. Denique ex Tertulliani libro *De pudicitia* quidam eruere sibi posse videntur idololatriæ, homicidio et adulterio pacem nullam ab Ecclesia fuisse primis sæculis concessam. Sic ergo, inquiunt, triplex hoc peccatorum genus insanabile putabat Origenes et proinde a sacerdotibus retinendum. Ego vero persuasum habeo id solum prohibere Origenem ne sacerdotes temere sibi arrogent potestatem omnia indiscriminatim quandocunque et prout libuerit et sine ullo delectu peccata remittendi : cum nonnulla atrociora, verbi gratia, idololatria, adulterium et fornicatio, sint retinenda, donec illorum rei, diuturnæ ac laboriosæ pœnitentiæ fructus dignos fecerint, ac veniæ pacique obtinendæ idonei reddantur. Certe præsens Adamantii nostri locus explicandus est altero qui exstat libro tertio *Contra Celsum*, num. 50, ubi aperte docet eos qui post professam Christianam religionem libidine aut quovis alio graviori crimine dejecti fuerint, ceu perditos et Deo mortuos lugeri; eosdem vero quasi e mortuis excitatos duci si eam morum mutationem fecerint cujus ratio haberi debeat, tardius tamen admitti quam qui primo recipiuntur; et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni posthac dignitate et præfectura in Ecclesia Dei arceri.

cum vita omnis hominis super terram tentatio sit. Quandiu enim super terram sumus carne circumdati quæ militat adversus spiritum, *cujus sapientia inimica est Deo, quæ legi Dei nullo modo potest esse subjecta* [89], in tentatione sumus. Porro tentationem esse humanam omnem in terra vitam docuit nos Job his verbis : *Nunquid non tentatio est vita hominis super terram* [90]? Idem patet ex psalmo decimo septimo : *In te eripiar a tentatione* [91]. Sed et Paulus ad Corinthios scribens, non ut non tentemur, sed ut non supra vires tentemur ait largiri Deum, cum ait : *Tentatio vos non apprehendit nisi humana ; fidelis autem Deus* **257** *est qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum ut possitis sustinere* [92]. Sive enim colluctatio nobis est cum carne, quæ concupiscit et militat adversus spiritum, sive cum anima omnis carnis, quæ nomine corpori quod inhabitat consentaneo vocatur principatus qui et dicitur cor (qualis est eorum lucta qui tentationibus exercentur humanis), sive ut provectioribus et perfectioribus athletis, qui non jam cum carne luctentur et sanguine, sed neque humanis examinentur tentationibus quas conculcarunt, jam *adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, et spiritualia nequitiæ* [93] nostra sint certamina, non sumus a tentationibus immunes. Quomodo igitur nos Servator orare jubet, ne intremus in tentationem, cum Deus omnes tentet quodammodo? *Recordamini* enim, ait Judith non ad sui tantum temporis presbyteros, sed ad omnes qui librum ejus lecturi essent, *quæcunque fecit cum Abraham, et quæcunque tentavit Isaac, et quæcunque evenerunt Jacob in Mesopotamia Syriæ pascenti pecora Laban fratris matris suæ; quoniam non sicut illos examinavit in certamen cordis eorum, etiam nos ulciscitur qui ad emendationem flagellat Dominus appropinquantes sibi* [94]. Id etiam in universum de justis omnibus affirmat David cum ait : *Multæ tribulationes justorum* [95]. Et Apostolus in Actibus : *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei* [96]. Quod si nihil supra vulgum intelligamus de oratione, ne intremus in tentationem, dicendi erunt apostoli cum orarent, exauditi non esse, qui innumera per omnem vitam mala perpessi sunt *in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.* Et Paulus singillatim *a Judæis quinquies quadragenas una minus accepit. Ter virgis cæsus est, semel lapidatus est, ter naufragium fecit, nocte et die in profundo maris fuit* [97]; homo *in omnibus tribulationem passus, aporiatus, persecutionem passus, dejectus* [98], qui illud fatetur : *Usque in hanc horam et esurimus, et siti-*

A κελευόμεθα, παντὸς τοῦ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων βίου πειρατηρίου ὄντος, προσεύχεσθαι μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν. Ἧ γὰρ ἐσμεν ἐπὶ γῆς περικείμενοι τὴν στρατευομένην σάρκα κατὰ τοῦ πνεύματος, ἧς τὸ *φρόνημα ἔχθρα ἐστὶν εἰς Θεὸν, μηδαμῶς δυναμένης ὑποτάσσεσθαι τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ*, ἐν πειρασμῷ ἐσμεν. Ὅτι δὲ πειρατήριον πᾶς ὁ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπινος βίος, ἀπὸ τοῦ Ἰὼβ μεμαθήκαμεν διὰ τούτων· *Πότερον οὐχὶ πειρατήριόν ἐστιν ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς;* Καὶ ἀπὸ τοῦ ἑπτακαιδεκάτου ψαλμοῦ τὸ αὐτὸ δηλοῦται ἐν τῷ· *Ἐν σοὶ ῥυσθήσομαι ἀπὸ πειρατηρίου.* Ἀλλὰ καὶ ὁ Παῦλος, Κορινθίοις γράφων, οὐχὶ τὸ μὴ πειράζεσθαι, ἀλλὰ τὸ μὴ παρὰ δύναμιν πειράζεσθαι, φησὶ χαρίζεσθαι τὸν Θεὸν, λέγων· *Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ* B *εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς οὐκ ἐάσει* (87) *ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑπενεγκεῖν.* Εἴτε γὰρ ἡ πάλη ἐστὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμοῦσαν ἢ στρατευομένην κατὰ τοῦ πνεύματος σάρκα, ἢ πρὸς τὴν ψυχὴν πάσης σαρκὸς, ἥτις ἐστὶν ὁμωνύμως ᾧ ἐγκατοικεῖ σώματι, τὸ ἡγεμονικὸν ὃ καλεῖται καρδία (ὁποία ἐστὶν ἡ πάλη τοῖς τοὺς ἀνθρωπίνους πειραζομένοις πειρασμοὺς), εἴτε ὡς διαβεβηκόσι καὶ τελειοτέροις ἀθληταῖς, οὐκέτι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα παλαίουσιν, οὐδὲ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πειρασμοῖς ἐξεταζομένοις, οὓς καταπεπατήκασιν, ἤδη *πρὸς τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους* C *τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας* ἐστὶν ἡμῖν τὰ ἀγωνίσματα, τοῦ πειράζεσθαι οὐκ ἀπηλλάγμεθα. Πῶς οὖν κελεύει ἡμᾶς ὁ Σωτὴρ εὔχεσθαι μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμὸν, πειράζοντός πως πάντας τοῦ Θεοῦ; *Μνήσθητε* γὰρ (φησὶν ἡ Ἰουδαῒθ (88), οὐ πρὸς τοὺς τότε πρεσβυτέρους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἐντυγχάνοντας αὐτῆς τῇ γραφῇ), *ὅσα ἐποίησε μετὰ Ἀβραὰμ, καὶ ὅσα ἐπείρασε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ὅσα ἐγένετο τῷ Ἰακὼβ ἐν Μεσοποταμίᾳ τῆς Συρίας ποιμαίνοντι Λάβαν τὰ πρόβατα τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ· οὐ γὰρ καθὼς ἐκείνους ἐπύρωσεν εἰς ἐτασμὸν καρδίας αὐτῶν, καὶ ἡμᾶς* (89) *ἐκδικεῖ ὁ εἰς νουθέτησιν μαστιγῶν Κύριος τοὺς ἐγγίζοντας αὐτῷ.* Καὶ ὡς καθολικὸν δὲ ἀποφαίνεται περὶ πάντων δικαίων ὁ μὲν Δαυῒδ D λέγων· *Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων·* ὁ δὲ Ἀπόστολος ἐν ταῖς *Πράξεσιν· Ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Καὶ ἐὰν μὴ συνῶμεν τὸ τοὺς πολλοὺς λανθάνον περὶ τοῦ μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμὸν προσεύχεσθαι, ὥρα λέγειν, ὅτι οἱ ἀπόστολοι εὐχόμενοι οὐκ ἐπηκούοντο, μυρία ὅσα ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ ἑαυτῶν πεπονθότες· *ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς περισσοτέρως, ἐν φυλακαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν θανάτοις πολλάκις·* ὁ δὲ Παῦλος ἰδίᾳ *ὑπὸ Ἰουδαίων πεν-*

[89] Rom. VIII, 7. [90] Job VII, 1. [91] Psalm. XVII, 30. [92] I Cor. X, 13 [93] Eph. VI, 12. [94] Judith VIII, 22. [95] Psal. XXXIII, 20. [96] Act. XIV, 21. [97] II Cor. XI, 23, 24, 25. [98] II Cor. IV, 8.

(87) *Ὁ Θεὸς οὐκ ἐάσει.* Bentleius legit, ὁ Θεὸς ὃς οὐκ ἐάσει.

(88) Codex ms. Ἰουδαῒθ. Editio Oxon., Ἰουδίθ.

(89) *Ἡμᾶς*, etc. Sic habet codex ms. Editio autem Oxoniensis, ἡμᾶς οὐκ ἐξεδίκησεν, ἀλλὰ εἰς νουθεσίαν μαστιγοῖ, ut in vulgato textu Græco.

τάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν εἴληφε· τρὶς ἐῤῥαβδίσθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρὶς ἐναυάγησε, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκεν, ἄνθρωπος ἐν παντὶ θλιβόμενος, καὶ ἀπορούμενος, καὶ διωκόμενος, καὶ καταβαλλόμενος, ὁμολογῶν τε τό· *Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσὶ, λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν.* Τῶν δὲ ἀποστόλων ἐν τῷ εὔχεσθαι μὴ ἐπιτετευχότων, τίς ἐλπὶς τῶν ὑποδεεστέρων τινὶ παρ' ἐκείνους εὐχομένῳ ἐπηκόου Θεοῦ τυχεῖν; Τὸ δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ πέμπτῳ ψαλμῷ· *Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με, πύρωσον τοὺς νεφρούς μου καὶ τὴν καρδίαν μου·* εὐλόγως τις ὑπολήψεται τῶν μὴ ἀκριβούντων τί τὸ βούλημα τῆς προστάξεως τοῦ Σωτῆρος, ἐναντίως γεγονέναι οἷς ὁ Κύριος ἡμῶν περὶ εὐχῆς ἐδίδαξε. Πότε δέ τις νενόμικεν εἶναι ἔξω πειρασμῶν ἀνθρώπους, ὧν ᾔδει τὸν λόγον συμπεπληρωκώς; Καὶ ποῖος καιρός ἐστιν, ἐν ᾧ ὡς μὴ ἀγωνιζόμενος περὶ τοῦ μὴ ἁμαρτήσεσθαι καταπεφρόνηκε; Πένεταί τις; εὐλαβείσθω, *μήποτε κλέψας ὀμόσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.* Ἀλλὰ πλουτεῖ; μὴ καταφρονείτω· δύναται γὰρ *πλησθεὶς ψευδὴς* γενέσθαι, καὶ ἐπαρθεὶς εἰπεῖν· *Τίς με ὁρᾷ;* οὐδὲ Παῦλος γοῦν *πλουτῶν ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει* κινδύνου ἀπήλλακται τοῦ, ὡς ἐπὶ τούτοις, ἐν τῷ ὑπεραίρεσθαι ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ δεῖται σκόλοπος τοῦ Σατανᾶ κολαφίζοντος αὐτὸν, ἵνα μὴ ὑπεραίρηται. Κἂν συνειδῇ τις ἑαυτῷ τὰ κρείττονα, καὶ ἀναπτερωθῇ ὑπὸ τῶν κακῶν, ἀναγινωσκέτω τὸ εἰρημένον ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν *Παραλειπομένων* περὶ Ἐζεκίου, ὅστις πεπτωκέναι λέγεται ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς καρδίας αὐτοῦ. Εἰ δὲ, ἐπεὶ μὴ πλείονα περὶ τοῦ πένητος εἰρήκαμεν, καταφρονεῖ τις, ὡς μὴ πειρασμοῦ τοῦ περὶ τῆς πενίας, ἴστω, ὅτι ὁ ἐπιβουλεύων ἐπιβουλεύει *ὑπὲρ τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα,* καὶ μάλιστα ἐπεὶ κατὰ τὸν Σολομῶντα *ὁ πτωχὸς οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν.* Τί δὲ δεῖ λέγειν ὅσοι διὰ τὸν σωματικὸν πλοῦτον, μὴ καλῶς αὐτὸν οἰκονομήσαντες, τὴν μετὰ τοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πλουσίου χώραν ἐν τῇ κολάσει εἰλήφασι; καὶ ὅσοι, ἀγεννῶς τὴν πενίαν φέροντες, δουλοπρεπέστερον καὶ ταπεινότερον ἢ κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἁγίοις πρέποντα ἀναστρεφόμενοι, τῆς ἐπουρανίου ἐλπίδος ἀποπεπτώκασιν; Οὐδὲ οἱ μεταξὺ δὲ τούτων καθ' ἑκάτερον, πλοῦτον καὶ πενίαν, τοῦ κατὰ τὴν σύμμετρον κτῆσιν ἁμαρτάνειν πάντως εἰσὶν ἀπηλλαγμένοι. Ἀλλὰ ὑγιαίνων τῷ σώματι καὶ εὐεκτῶν, ἔξω παντὸς πειρασμοῦ κατ' αὐτὸ τὸ ὑγιαίνειν καὶ εὐεκτεῖν ὑπολαμβάνει τυγχάνειν; Καὶ τίνων ἄλλων ἢ τῶν εὐεκτούντων καὶ ὑγιαινόντων ἐστὶν ἁμάρτημα *τὸ φθείρειν τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ;* Οὐ τολμήσει τις, διὰ τὸ ἐκκεῖσθαι πᾶσι, σαφῶς τὰ κατὰ τὸν τόπον εἰπεῖν. Νοσῶν δὲ τίς τοὺς εἰς τὸ φθείρειν τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ἐρεθισμοὺς ἐκπέφευγε, σχολάζων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ πάνυ τι δεχόμενος τοὺς περὶ τῶν ἀκαθάρτων πραγμάτων λογισμούς; Ἀλλ' ὅσα παρὰ τούτους

A *mus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus, et laboramus operantes manibus nostris; maledicimur, et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus; blasphemamur, et obsecramus*[99]. Cum autem ea consecuti non sint apostoli pro quibus orabant, quis eorum qui inferiores ipsis sunt, sperare potest orationes suas exauditurum Deum? Illud vero quod in psalmo scriptum est vigesimo quinto; **258** *Proba me, Domine, et tenta me; ure renes meos et cor meum*[1]; iis quæ Dominus noster de oratione docuit contrarium esse facile suspicabitur eorum aliquis qui non expenderit accuratius quid sibi velit Servatoris præceptum. Ecquando aliquis putavit homines extra tentationes esse quas novit inita ratione? Ecquod tempus est in quo secu- B rus fuerit quasi pugnandum non esset ne peccaret? Eget aliquis? timeat *ne furatus juret nomen Dei*[2]. Dives est? ne securus sit, potest enim *abundans mendax* fieri, et elatus dicere: *Quis me videt?* ac ne Paulus quidem *dives in omni verbo et omni scientia*[3] a periculo immunis est extollendi se de his et peccandi; sed indiget stimulo Satanæ, qui se colaphizet ne extollatur[4]. Etsi quis bene sibi conscius sit, effugeritque mala; legat quod in secundo Paralipomenon dicitur de Ezechia, qui elatione cordis cecidisse narratur[5]. Si quis, quod multa de paupere non dixerimus, parvipendit, quasi non cadat in paupertatem tentatio, sciat insidiatorem insidiari *ut dejiciat pauperem* C *et inopem*[6], maxime cum juxta Salomonem, *inops non sustineat comminationem*[7]. Quid vero attinet dicere quot sint quos non recte administratæ corporeæ divitiæ in eumdem tormentorum locum cum evangelico divite conjecerint? quot sint aliunde qui paupertatem ignaviter ferentes, servilique et humili more viventes, contra quam sanctos deceret, cœlestium spe bonorum exciderint? Neque qui medium inter utrumque, divitias inquam et paupertatem, tenent, immunes sunt a peccato in bonis mediocribus admittendo. At enim sanus et bene corpore valens extra omnem se tentationem propter ipsam sanitatem bonamque valetudinem esse putat? Et quorum est aliorum quam bene valentium sanorumque peccatum quo *violatur templum Dei*[8]? Non audebit quispiam quæ ad hunc locum D pertinent aperte dicere, cum omnibus obvia sint. Quis ægrotus omnia ad violandum Dei templum incitamenta effugit, cum otietur id temporis, facileque admittat obortas de rebus impuris cogitationes? Quot vero sint præter eas, quæ ipsum perturbent, nisi omni studio cor servet, quid dictu opus est? multi enim ærumnis victi et morbos viriliter ferre nescientes, animo magis ægrotare deprehensi sunt quam corpore. Multi etiam ut infamiam vitarent, Christi nomen generose ferre erubuerunt, et in opprobrium sempiternum inciderunt. At credit aliquis futuram

[99] I Cor. IV, 11, 12, 13. [1] Psal. XXV, 2. [2] Prov. XXX, 9. [3] I Cor. I, 5. [4] II Cor. XII, 7. [5] Paralip. XXXII, 25. [6] Psal. XXXVI, 14. [7] Prov. XIII, 8. [8] I Cor. III, 17.

259 sibi a tentationibus requiem, cum in honore fuerit apud homines; et quî non durum illud : *Receperunt mercedem ab hominibus*, iis pronuntiatum, qui vulgi existimatione quasi aliquo bono efferuntur? quam illud stupendum : *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam, quæ a solo Deo est, non quæritis* [9]? Ecquid me attinet enumerare eorum qui nobiles putantur varios in superbia lapsus; eorum item qui dicuntur ignobiles, submissionem adulatoriam ortam ex imperitia avertentemque a Deo, qua ante illos procidunt qui superiores esse videntur, qui sinceram quidem amicitiam non habent, et quod in hominibus pulcherrimum est, charitatem simulant? Ergo, ut supra dictum est, *omnis hominis vita super terram tentatio est* [10]; quare oremus a tentatione liberari, non ita, ne tentemur (fieri enim id non potest, maxime cum super terram sumus), sed ne tentati succumbamus. Qui vero tentationi succumbit, eum ingredi in tentationem arbitror, ejus veluti retibus captum; in quæ retia propter eos, qui jam iis irretiti erant, ingressus Servator, perque ea quasi *per cancellos prospiciens* [11], ut dicitur in Cantico canticorum, respondet eis, qui jam irretiti sunt et tentationem ingressi, aitque eis ceu sponsæ suæ : *Surge, veni, proxima mea, formosa mea, columba mea* [12]. Addam et hæc, ut ostendam nullum esse hominibus tempus tentatione vacuum : ne ille quidem, qui legem Domini meditatur die ac nocte, et efficere conatur quod dictum est : *Os justi meditabitur sapientiam* [13]; a tentatione immunis est. Quam multi enim sacrorum librorum studio addicti, quæ in lege prophetisque promissa sunt, acceperint perperam, seque impiis dogmatibus stultisque et ridiculis implicarint, quid necesse est dicere, cum innumeri quibus negligens lectio non videtur exprobrari posse, in eosdem tamen errores impegerint? Idem et in apostolicis evangelicisque Scripturis multis accidit, qui sua sibi vesania alium finxerunt Filium aut Patrem, quam qui a sanctis et prædicatur et juxta veritatem intelligitur. Qui enim de Deo et Christo ejus vera non sentit, is a vero Deo excidit, ejusque Unigenito, et quem sua sibi vesania finxit Patrem et Filium, non revera adorat; id passus, quod tentationem qua sacrorum librorum lectio non vacat, non adverterit, nec steterit armatus velut ad imminens certamen. Orandum igitur est, non 260 ne tentemur, fieri enim id non potest, sed ne a tentatione circumveniamur; quod iis accidit qui illa detinentur et vincuntur. Cum igitur extra orationem scriptum sit : *Ut non intretis in tentationem* [14], quod ex dictis planum esse poterit, in ipsa autem oratione dicere Deo Patri debeamus : *Ne*

A ταράττει αὐτὸν, ἐὰν μὴ πάσῃ φυλακῇ τηρῇ τὴν καρδίαν, τί δεῖ καὶ λέγειν; πολλοὶ γὰρ ὑπὸ τῶν πόνων νικώμενοι, καὶ ἀνδρείως νόσους φέρειν οὐκ ἐπιστάμενοι, μᾶλλον τὴν ψυχὴν ἠλέγχθησαν τότε νενοσηκότες ἢ τὰ σώματα· πολλοὶ δὲ καὶ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἀδοξίαν, ἐπαισχυνόμενοι (90) τὸ Χριστοῦ εὐγενῶς ὄνομα φέρειν, εἰς αἰσχύνην αἰώνιον καταπεπτώκασιν. Ἀλλ' οἴεταί τις ἀναπαύεσθαι ὡς μὴ πειραζόμενος, ὅτε δεδόξασται παρὰ τοῖς ἀνθρώποις· καὶ πῶς οὐ χαλεπὸν τὸ, *Ἀπέχουσι τὸν μισθὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων*, ἀπαγγελλόμενον τοῖς ἐπαιρομένοις, ὡς ἐπ' ἀγαθῷ, τῇ παρὰ τοῖς πολλοῖς δόξῃ; πῶς δ' οὐκ ἐπιπληκτικὸν τό· *Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρ' ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε*; Καὶ τί με
B δεῖ καταλέγειν τὰ τῶν νομιζομένων εὐγενῶν ἐν ὑπερηφανίᾳ πταίσματα, καὶ τῶν λεγομένων δυσγενῶν, διὰ τὸ ἀνεπιστῆμον, τὴν πρὸς τοὺς ὑπερέχειν νομιζομένους ὑπόπτωσιν θωπευτικὴν ἀφιστᾶσαν Θεοῦ, τοὺς γνησίαν μὲν φιλίαν οὐκ ἔχοντας (91), τὸ δὲ κάλλιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις, τὴν ἀγάπην ὑποκρινομένους (92); *Πᾶς τοίνυν ὁ βίος*, καθὼς προείρηται, *τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἐστι πειρατήριον*· διόπερ εὐχώμεθα ῥυσθῆναι πειρατηρίου, οὐκ ἐν τῷ μὴ πειράζεσθαι (τοῦτο γὰρ ἀμήχανον μάλιστα τοῖς ἐπὶ γῆς), ἀλλὰ ἐν τῷ μὴ ἡττᾶσθαι πειραζομένους. Τὸν δὲ ἡττώμενον ἐν τῷ πειράζεσθαι εἰσέρχεσθαι εἰς τὸν πειρασμὸν ἐνεχόμενον τοῖς δικτύοις αὐτοῦ, ὑπολαμβάνω· εἰς ἅπερ δίκτυα διὰ τοὺς προκατειλημμένους ἐν αὐ-
C τοῖς εἰσελθὼν ὁ Σωτὴρ, *ἐκκύπτων διὰ τῶν δικτύων*, κατὰ τὸ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων εἰρημένον, ἀποκρίνεται τοῖς προκατειλημμένοις ὑπ' αὐτῶν, καὶ εἰσελθοῦσιν εἰς τὸν πειρασμὸν, καὶ λέγει οὖσι νύμφῃ αὐτοῦ· *Ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου*. Προσθήσω δὲ, εἰς τὸ πειρασθῆναι πάντα καιρὸν πειρασμοῦ εἶναι τοῖς ἀνθρώποις καὶ ταῦτα· οὐδὲ ὁ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ μελετῶν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ ἀσκῶν κατορθῶσαι τὸ εἰρημένον· *Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν*, τοῦ πειράζεσθαι ἀπήλλακται. Ὅσοι γοῦν παρεκδεξάμενοι, ἐν τῷ ἀνατεθεικέναι αὐτοὺς τῇ ἐξετάσει τῶν θείων Γραφῶν, τὰ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις ἀπηγγελμένα, ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι δόγμασιν ἑαυτοὺς ἀνατεθείκασιν, ἠλιθίοις (93) καὶ γελοίοις, τί δεῖ καὶ λέγειν, τῶν δοκούντων τῷ τῆς
D ἀμελείας τῶν ἀναγνωσμάτων ἐγκλήματι μὴ εἶναι ἐνόχων, μυρίων ὅσων τὰ τοιαῦτα πταιόντων; Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων πολλοὶ πεπόνθασι, διὰ τὰς ἰδίας ἀνοίας, ἀναπλάττοντες ἕτερον παρὰ τὸν θεολογούμενον καὶ κατὰ τὴν ἀλήθειαν νενοημένον τοῖς ἁγίοις Υἱὸν ἢ Πατέρα. Ὁ γὰρ μὴ τὰ ἀληθῆ φρονῶν περὶ Θεοῦ ἢ Χριστοῦ αὐτοῦ, τοῦ μὲν ἀληθινοῦ ἀποπέπτωκε Θεοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ὃν δὲ ἀνέπλασεν ἡ ἄνοια αὐτοῦ

[9] Joan. v, 44. [10] Job vii, 1. [11] Cant. ii, 9. [12] Ibid., 10. [13] Prov. x, 31. [14] Matth. xxvi, 41.

(90) Codex ms., ἐπαισχυνόμενοι. Editio Oxon. ἀπαισχυνόμενοι.
(91) Codex ms., ἔχοντας. Editio Oxon. ἔχοντες.
(92) Codex ms., ὑποκρινομένους. Editio Oxon., ὑποκρινόμενοι.
(93) *Ἀνατεθείκασιν ἠλιθίοις*. Lege cum Bentleio, ἀνατεθείκασιν, ἢ ἠλιθίοις.

νομίζουσα εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν, οὐκ ὄντως προσκυνεῖ· τοῦτο παθὼν διὰ τὸ τὸν ἐν τῷ ἀναγινώσκειν τὰ ἅγια πειρασμὸν μὴ νενοηκέναι, μηδὲ ὡς πρὸς ἀγῶνα καὶ τότε αὐτῷ ἐνεστηκότα ὁπλισάμενος καὶ στάς. Χρὴ τοίνυν εὔχεσθαι, οὐχ ἵνα μὴ πειρασθῶμεν, τοῦτο γὰρ ἀδύνατον, ἀλλ' ἵνα μὴ ὑπὸ τοῦ πειρασμοῦ περιβληθῶμεν· ὅπερ πάσχουσιν οἱ ἐνεχόμενοι αὐτῷ καὶ νενικημένοι. Ἐπεὶ οὖν ἔξω μὲν τῆς εὐχῆς γέγραπται *Μὴ εἰσελθεῖν* (93*) *εἰς πειρασμὸν*, ὅπερ ἐκ τῶν εἰρημένων δύναταί πως εἶναι σαφὲς, ἐν δὲ τῇ εὐχῇ λέγειν ἡμᾶς δεῖ, *Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν*, τῷ Πατρὶ Θεῷ· ἄξιον ἰδεῖν πῶς χρὴ νοεῖν τὸν Θεὸν εἰσάγειν τὸν μὴ εὐξάμενον, ἢ τὸν μὴ ἐπακουόμενον εἰς τὸν πειρασμόν. Ἀπεμφαίνει γὰρ, τοῦ νικωμένου εἰσερχομένου εἰς τὸν πειρασμὸν, τὸν Θεὸν νομίζειν εἰσάγειν τινὰ εἰς πειρασμὸν, οἱονεὶ τῷ νικᾶσθαι αὐτὸν παραδόντα. Ἡ δ' αὐτὴ ἀπέμφασις περιμένει καὶ τὸν ὅπως ποτὲ ἐξηγούμενον τό· *Εὔχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν*. Εἰ γὰρ κακὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμὸν, ὅπερ ἵνα μὴ πάθωμεν εὐχόμεθα, πῶς οὐκ ἄτοπον νοεῖν τὸν ἀγαθὸν Θεὸν, μὴ δυνάμενον καρποὺς φέρειν πονηροὺς, περιβάλλειν τινὰ τοῖς κακοῖς; Χρήσιμον οὖν εἰς ταῦτα παραθέσθαι τὰ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰρημένα τοῦτον τὸν τρόπον· *Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν· διὸ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς.* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας ἐξεκαύθησαν*, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· *Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.* Πλὴν ταῦτα πάντα προσεκτέον τοῖς διακόπτουσι τὴν Θεότητα, καὶ λεκτέον πρὸς αὐτοὺς ἕτερον νομίζοντας εἶναι τὸν ἀγαθὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν παρὰ τὸν τοῦ νόμου Θεόν· εἰ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὸν μὴ τυγχάνοντα τῆς εὐχῆς εἰσάγει εἰς πειρασμόν· καὶ εἰ ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου παραδίδωσιν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν τοὺς προημαρτηκότας τι, εἰς ἀκαθαρσίαν τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν αὐτοῖς· καὶ εἰ, ὡς αὐτοί φασι, τοῦ κρίνειν καὶ κολάζειν ἀπηλλαγμένος, παραδίδωσιν εἰς πάθη ἀτιμίας καὶ εἰς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα· οὐκ ἂν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν ἑαυτῶν γεγενημένων τῶν μὴ παραδοθέντων αὐταῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· οὐδ' ἂν πάθεσιν ἀτιμίας ὑποπεπτωκότων τῶν μὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραδοθέντων αὐτοῖς· οὐδ' ἂν εἰς ἀδόκιμον νοῦν καταπιπτόντων χωρὶς τοῦ παραδίδοσθαι αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ τοὺς οὕτω καταδικασθέντας. Ἐκείνους μὲν οὖν εὖ οἶδα, ὅτι σφόδρα ταράξει ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἄλλον ἀναπλάσαντες παρὰ τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς Θεόν,

A *nos inducas in tentationem*, operæ pretium est videre quomodo intelligendus sit Deus illum qui non orat, aut eum qui non exauditur, in tentationem inducere. Repugnat enim, cum is qui vincitur intret in tentationem, Deum putare in tentationem inducere quemquam, quasi ut vincatur illum tradat; eademque repugnantia occurrit ei qui quovis modo exposuerit illud : *Orate, ut non intretis in tentationem.* Si enim in tentationem incidere malum est, quod nobis ne contingat oramus, quomodo non absurdum est putare bonum Deum qui malos ferre fructus non potest, malis aliquem objicere? Ad hæc igitur utile erit apponere quæ in Epistola ad Romanos a Paulo dicta sunt in hunc modum : *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt* B *gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium; propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam; ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis* [15]. Et paulo post : *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ; nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. Similiter autem et masculi relicto naturali usu feminæ exarserunt* [16], et reliqua. Et iterum post pauca : *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt* [17]. Hæc iis omnia adducenda sunt qui divinam secant naturam, quærendumque ab eis alium esse putantibus bonum C Domini nostri Patrem a Deo legis, an bonus Deus eum qui oratione petita non consequitur, inducat in tentationem; an Pater Domini tradat eos, qui aliquid antea peccaverunt, in desideria cordis eorum in immunditiam ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis; an, ut ipsi dicunt, judicio suppliciоque omissis, tradat in passiones ignominiæ et in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt; quasi in desideriis cordium suorum non essent nisi ipsis a Deo traditi, neque passionibus ignominiæ succubuissent nisi traditi a Deo, neque in sensum reprobum incidissent nisi Deus illos sic damnatos ei tradidisset. His illos probe novi turbatum iri vehementer. Idcirco alium finxerunt Deum D præter creatorem cœli et terræ, quia cum ejusmodi **261** multa in lege ac prophetis invenirent, in hoc impegerunt ut bonum non putarent qui voces ejusmodi protulisset. Nobis vero propter dubia quæ movimus de his verbis : *Ne nos inducas in tentationem*, ob quæ etiam Apostoli voces in medium adduximus, considerandum est an inveniamus dignas eorum quæ repugnare videntur solutiones. Arbitror Deum singulas rationales animas ita dispensare, ut ad sempiternam earum vitam respiciat; habent enim illæ semper liberum arbitrium, et sponte vel in melioribus sunt et ascendunt usquequo ad bonorum apicem pervenerint, vel ob negligen-

[15] Rom. I, 22, 23, 24. [16] Ibid., 26, 27. [17] Ibid., 28.

(93*) Manca sententia. Legendum : *Εὔχεσθε μὴ εἰσελθεῖν*, ut infra repetitur. EDIT. PATROL.

tiam variis descendunt modis in tantum vel tantum malorum cumulum. At quoniam celerior et compendiosior curatio contemptum quibusdam suorum ingenerat morborum, ut curatu facilium, quo fit ut sanati iterum in eosdem incidant; non a ratione alienum erit si malitiam in istis neglexerit et contempserit crescere et ita diffundi ut insanabilis fiat, quo diutius immorati malo, et peccato concupito ad nauseam usque satiati damnum tandem suum sentiant, quodque prius amplexi sunt oderint, ac curati possint redditam animarum sanitatem firmius retinere. Sic *promiscuus, qui erat in filiis Israel, concupivit concupiscentiam; et sedentes flebant, et filii Israel, et dicebant : Quis nos cibabit carnibus? Recordati sumus piscium, quos edebamus in Ægypto gratis, et cucumerum, et peponum, et porrorum, et ceparum, et alliorum. Nunc autem anima nostra arida. Nihil præter manna vident oculi nostri* [18]. Deinde paulo post dicitur: *Et audivit Moyses plorantes illos secundum populos suos; unusquisque erat ad ostium suum* [19]. Iterumque post pauca dicit Dominus ad Moysen : *Et populo dices : Purificamini in crastinum, et comedetis carnes; quoniam plorastis ante Dominum, dicentes, Quis nos cibabit carnibus? quia bonum est nobis in Ægypto. Et dabit vobis carnes ad edendum; et edetis carnes; non diem unum edetis, neque duos, neque quinque dies, neque decem dies, neque viginti dies; usque ad mensem dierum edetis; donec exeat e naribus vestris; et erit vobis in choleram; quoniam increduli fuistis Domino, qui est in vobis; et plorastis ante eum, dicentes : Quare egressi sumus de Ægypto* [20]? Hanc igitur historiam videamus an utiliter vobis adduxerimus ad eorum solutionem quæ repugnare videntur in hoc : *Ne nos inducas in tentationem*, et in verbis **262** Apostoli. Concupiscens concupiscentiam promiscuus qui erat in filiis Israel flebant, et filii Israel cum eis. Perspicuum est quandiu concupitis carebant, non potuisse eorum fastidium capere, nec a morbo liberari; sed bonus ac benignus Deus ipsis desiderata concedens, non ita largiri voluit ut desiderium in ipsis relinqueret. Quare non uno die ait comesturos eos carnes; morbus enim in eorum anima incensa et inflammata remansisset, si participes carnium ad modicum tempus fuissent. Neque ad duos dies ipsis optatum largitur, sed quo fastidiosum id eis efficeret, non tam promittere videtur, quam ei qui intelligere valeat, minari se concessurum, cum ait : Nec quinque tantum dies agetis, comedentes carnes; neque etiam duplo tantum, neque duplo adhuc plures, sed

A ἐπεὶ πολλὰ τοιαῦτα εὑρίσκοντες ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις, προσέκοψαν ὡς οὐκ ἀγαθῷ τῷ τοιαύτας προφερομένῳ φωνάς· ἡμῖν δὲ ἤδη διὰ τὰ ἐπαπορηθέντα περὶ τοῦ· *Μὴ εἰσενέγκῃς εἰς πειρασμὸν ἡμᾶς*· δι' ἅπερ καὶ τὰς ἀποστολικὰς λέξεις παρεθέμεθα, θεωρητέον, εἰ καὶ ἡμεῖς εὑρίσκομεν ἀξιολόγους τῶν ἀπεμφάσεων λύσεις. Ἡγοῦμαι δὴ (94) τὸν Θεὸν ἑκάστην λογικὴν οἰκονομεῖν ψυχὴν, ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀΐδιον αὐτῆς ζωὴν, ἀεὶ ἔχουσαν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἤτοι ἐν τοῖς κρείττοσι κατ' ἐπανάβασιν (95) ἕως τῆς ἀκρότητος τῶν ἀγαθῶν γινομένην, καταβαίνουσαν διαφόρως ἐξ ἀπροσεξίας ἐπὶ τὴν τοσήνδε ἢ τοσήνδε τῆς κακίας χύσιν (96). Ἐπεὶ οὖν ἡ ταχεῖα θεραπεία καὶ συντομωτέρα καταφρόνησίν τισιν ἐμποιεῖ τῶν εἰς ἃ ἐμπεπτώκασι νοσημάτων, ὡς εὐ-
B θεραπεύτων, ὥστε καὶ δεύτερον ἂν μετὰ τὸ ὑγιάσθαι τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν· εὐλόγως ἐπὶ τῶν τοιούτων περιόψεται τὴν ἐπί τι κακίαν αὔξουσαν, καὶ ἐπὶ πλεῖστον χεομένην ἐν αὐτοῖς ἀνίατον ὑπερορῶν, ἵνα τῷ προσδιατρίψαι τῷ κακῷ, καὶ ἐμφορηθῆναι ἧς ἐπιθυμοῦσιν ἁμαρτίας, κορεσθέντες αἰσθηθῶσι τῆς βλάβης, καὶ μισήσαντες ὅπερ πρότερον ἀπεδέξαντο, δυνηθῶσι θεραπευθέντες βεβαιότερον ὄνασθαι τῆς ἐν τῷ θεραπευθῆναι ὑπαρχούσης ὑγείας τῶν ψυχῶν αὐτοῖς· Οἷον ὁ *ἐπίμικτός ποτε ἐν τοῖς υἱοῖς* (97) *Ἰσραὴλ ἐπεθύμησεν ἐπιθυμίαν, καὶ καθίσαντες ἔκλαιον, καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, καὶ εἶπαν· Τίς ἡμᾶς ψωμιεῖ κρέα; Ἐμνήσθημεν τοὺς ἰχθύας οὓς ἠσθίομεν δωρεὰν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοὺς σικυοὺς, καὶ τοὺς πέπονας,*
C *καὶ τὰ πράσα, καὶ τὰ κρόμμυα, καὶ τὰ σκόροδα· νυνὶ δὲ ἡ ψυχὴ ἡμῶν κατάξηρος. Οὐδὲν πλὴν εἰς τὸ μάννα οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν.* Εἶτα μετ' ὀλίγα λέγεται· *Καὶ ἤκουσε Μωϋσῆς κλαιόντων αὐτῶν κατὰ δήμους αὐτῶν· ἕκαστος ἐπὶ τῆς θύρας αὐτοῦ.* Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα Κύριός φησι τῷ Μωϋσεῖ· *Καὶ τῷ λαῷ ἐρεῖς· Ἁγνίσασθε αὔριον, καὶ φάγεσθε κρέα ὅτι ἐκλαύσατε ἐναντίον Κυρίου λέγοντες· Τίς ἡμᾶς ψωμιεῖ κρέα; ὅτι καλὸν ἡμῖν ἐστιν ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ δώσει ὑμῖν κρέα φαγεῖν, καὶ φάγεσθε κρέα· οὐχ ἡμέραν μίαν φάγεσθε, οὐδὲ δύο, οὐδὲ πέντε ἡμέρας, οὐ δέκα ἡμέρας, οὐδὲ εἴκοσιν ἡμέρας· ἕως μηνὸς ἡμερῶν φάγεσθε· ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, καὶ ἔσται ὑμῖν*
D *εἰς χολέραν· ὅτι ἠπειθήσατε Κυρίῳ, ὅς ἐστιν ἐν ὑμῖν, καὶ ἐκλαύσατε ἐναντίον αὐτοῦ λέγοντες· Ἵνα τί ἡμῖν ἐξελθεῖν ἐξ Αἰγύπτου;* Ἴδωμεν οὖν τὴν ἱστορίαν, εἰ χρησίμως ὑμῖν παρεβάλομεν αὐτὴν πρὸς λύσιν τοῦ ἀπεμφαίνοντος ἐν τῷ· *Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν·* καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς λέξεσιν. Ἐπιθυμήσαντες ἐπιθυμίαν ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν

[18] Num. XI, 4, 5, 6. [19] Ibid., 10. [20] Ibid., 18, 19, 20.

(94) *Ἡγοῦμαι δή*, etc. Sic habet codex ms. Editio autem Oxon., ἡγοῦμαι δέ, etc. Aperte autem hic somnia sua occinit Origenes, animas nempe quemlibet statum adeptas arbitrii sui libertate ad bene vel male agendum frui, ac perpetuos esse proinde a supernis ad inferiora lapsus et reditus; pœnas item omnes esse purgatorias, imo ipsamet peccata purgatorias pœnas esse. De his somniis fuse disseritur *Origenianorum* lib. II, quæst. 7, num. 2, et quæst. undecima, num. 1 et 17.

(95) Codex ms., κατ' ἐπανάβασιν. Editio Oxon., κατεπανάβασιν. Ibidem Bentleius legit, γινομένην ἢ καταβαίνουσαν.

(96) Cave, et confer quæ habentur lib. II *De principiis*, cap. 4, n. 3.

(97) *Ἐν τοῖς υἱοῖς*. Lego, ὁ ἐν τοῖς υἱοῖς.

A υἱοῖς Ἰσραὴλ ἔκλαιον, καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ σὺν αὐτοῖς. Καὶ φανερὸν, ὅτι ὅσον οὐκ εἶχον τὰ ἐπιθυμούμενα, κόρον οὐκ ἠδύναντο αὐτῶν λαβεῖν, οὐδὲ παύσασθαι τοῦ πάθους· ἀλλὰ καὶ ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς Θεὸς διδοὺς αὐτοῖς τὸ ἐπιθυμούμενον, οὐχ οὕτως ἐβούλετο διδόναι ὥστε καταλιπέσθαι ἐν αὐτοῖς ἐπιθυμίαν· διόπερ φησὶ μὴ μίαν ἡμέραν φάγεσθαι αὐτοὺς τὰ κρέα· ἔμενε γὰρ ἂν τὸ πάθος αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ πεπυρωμένῃ καὶ φλεγομένῃ ὑπ' αὐτοῦ, εἰ ἐπ' ὀλίγον τῶν κρεῶν μετειλήφεσαν (98). Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ δύο δίδωσιν αὐτοῖς τὸ ἐπιθυμούμενον ἡμέρας· βουλόμενος δὲ αὐτὸ προσκορὲς αὐτοῖς ποιῆσαι, οἱονεὶ οὐκ ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ τῷ συνιέναι δυναμένῳ ἀπειλεῖ δι' ὧν χαρίζεσθαι αὐτοῖς ἐδόκει, λέγων· Οὐδὲ πέντε μόνας ποιήσετε ἡμέρας ἐσθίοντες τὰ κρέα· οὐδὲ τὰς τούτων διπλασίους· οὐδὲ ἔτι τὰς ἐκείνων διπλασίους· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦ-

B τον (99) φάγεσθε, ἐφ' ὅλον κρεωφαγοῦντες μῆνα, ἕως ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων μετὰ χολερικοῦ πάθους τὸ νενομισμένον ὑμῖν καλὸν, καὶ ἡ περὶ αὐτὸ ψεκτὴ καὶ αἰσχρὰ ἐπιθυμία· ἵν' ὑμᾶς ἀπαλλάξω τοῦ βίου μηκέτι ἐπιθυμοῦντας, καὶ τοιοῦτοι ἐξελθόντες, δυνηθῆτε ὡς καθαροὶ ἀπὸ ἐπιθυμίας, μεμνημένοι τε δι' ὅσων πόνων αὐτῆς ἀπηλλάγητε, ἤτοι μηδαμῶς αὐτῇ περιπεσεῖν ἔτι· ἤ, εἰ ἄρα τοῦτό ποτε γίνεται μακραῖς χρόνων περιόδοις, ἐπιλανθανόμενοι ὧν πεπόνθατε διὰ τὴν ἐπιθυμίαν, ἐὰν μὴ ἑαυτοῖς προσέχητε, καὶ τὸν τελείως ἀπαλλάττοντα πάθους παντὸς λόγον ἀναλάβητε, τοῖς κακοῖς περιπεσεῖτε (1)· ὕστερόν τε τῆς γενέσεως ἐπιθυμήσαντες, πάλιν δεηθῆτε τοῦ δὶς τυχεῖν ὧν ἐπιθυμεῖτε, μισήσαντες τὸ ἐπιθυμούμενον, καὶ τότε οὕτω

C παλινδρομεῖν ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ τὴν οὐράνιον τροφὴν, ἧς καταφρονήσαντες τῶν χειρόνων ὠρέχθησαν (2). Τὸ ὅμοιον οὖν τούτοις πείσονται οἱ *ἀλλάξαντες τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀφθάρτου, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν*, διὰ τοῦ ἐγκαταλείπεσθαι παραδιδόμενοι *ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα* τῶν εἰς ἄψυχον σῶμα καὶ ἀναίσθητον καταβιβασάντων τὸ ὄνομα τοῦ πᾶσι τοῖς αἰσθομένοις λογικοῖς οὐ μόνον τὸ αἰσθέσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικῶς αἰσθέσθαι, τισὶ δὲ καὶ τελείως καὶ ἐναρέτως αἰσθέσθαι καὶ νοεῖν χαρισαμένου. Καὶ εὐλόγως οἱ τοιοῦτοι παραδίδονται ὑπὸ τοῦ καταλειφθέντος ὑπ' αὐτῶν Θεοῦ, ἀντικαταλειπόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, *εἰς τὰ τῆς ἀτιμίας πάθη*,

D τὴν ἀντιμισθίαν τῆς πλάνης δι' ἧς ἠγάπησαν ψωρώδους ἡδονῆς ἀπολαμβάνοντες. Μᾶλλον γὰρ ἡ ἀντιμισθία τῆς πλάνης αὐτοῖς ἐγγίνεται παραδιδομένοις *εἰς πάθη ἀτιμίας*, ἤπερ τῷ φρονίμῳ πυρὶ καθαιρομένοις, καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ἐκπρασσομένοις μέχρι τοῦ ἐσχάτου κοδράντου ἕκαστον τῶν ὀφλημάτων. Ἐν γὰρ τῷ πάθεσιν ἀτιμίας, οὐ μόνον τοῖς κατὰ φύσιν, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν παρὰ φύσιν παραδίδοσθαι, μολύνονται καὶ ὑπὸ τῆς σαρκὸς παχύνονται, οἱονεὶ οὐκέτι ἔχοντες τότε ψυχὴν, οὐδὲ νοῦν, ἀλλ' ὅλοι

A tantum comedetis, ut mense integro carnibus vescamini, donec per nares exeat ex cholera morbo, et id quod vobis bonum visum est, et vituperandum ejus ac turpe desiderium. Ita vos a vita removebo nihil amplius cupientes, ut tales egressi, puri scilicet a cupidine et memores per quot labores ab ea liberati sitis, possitis aut in eam posthac non incidere, aut, si aliquando id accidat post longa temporum intervalla, obliti quæ propter cupiditatem estis perpessi, si vobis non satis attendatis nec suscipiatis verbum quod perfecte ab omni morbo liberat, in mala incidatis; postea vero cum vos nascendi cupido incesserit, oretis desiderata iterum consequi, eaque exosi, sic rursus ad meliora cœlestesque cibos recurrere : quibus contemptis deteriora quæ-

B rebatis. Eadem ac illi patientur qui *mutaverunt gloriam Dei incorruptibilis in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium* [21], eo quod derelicti traditi sint *in desideria cordium suorum in immunditiam, ut ignominia afficiant corpora ipsi sua* [22], qui corpori anima sensuque carenti tribuerunt ejus nomen, qui sensitivis omnibus et rationalibus, non ipsum modo sentire et cum ratione sentire, sed quibusdam etiam perfecte et cum virtute sentire largitur. Ac jure quidem illi ab eo quem dereliquerunt Deo vicissim derelinquuntur et traduntur *in passiones ignominiæ*, æqua erroris mercede recepta, quo voluptatem immundam dilexerunt. Justior enim

C eis erroris retributio fit, cum traduntur *in passiones ignominiæ*, quam si igne spiritali **263** purgarentur, et in carcere exigerentur ab eis omnia debita ad novissimum usque quadrantem [23]. Cum enim traditi sunt passionibus ignominiæ, non iis modo quæ naturæ consentiunt, sed contrariis etiam naturæ plurimis, inquinantur et carne incrassantur quasi animam amplius aut mentem tunc non habeant, sed toti carnes sint; in igne vero et carcere non retributionem erroris accipiunt, sed beneficium, cum salutaribus ærumnis purgantur et iis liberantur malis quæ voluptatis amatores sequuntur, sordibus scilicet et sanguine, quibus inquinati et infecti ne cogitare quidem poterant, quomodo ab interitu suo salvarentur. *Abluet* itaque

D Deus *sordem filiorum et filiarum Sion; et sanguinem emundabit de medio eorum in spiritu judicii et spiritu combustionis* [24]. *Ingreditur enim, quasi ignis conflatorii, et quasi herba lavantium* [25], lavans et purgans eos qui ejusmodi medicamentis indigent, ideo quod probati *Deum habere in notitia* noluerint [26]; quibus se ultro tradentes, reprobum sensum odio habebunt (neque enim cuiquam Deus bonum vult quasi necessitate fieri, sed voluntate); cum sint fortasse quidam qui pro longa vitiorum consuetudine vix eorum turpitudinem comprehendant aver-

[21] Rom. I, 22. [22] Ibid., 24. [23] Matth. V, 26. [24] Isa. IV, 4. [25] Malach. III, 2. [26] Rom. I, 28.

(98) Codex ms., μετειλήφεσαν. Editio Oxon., μετειλήφασιν.

(99) Codex ms., τοσοῦτον. Editio Oxon., τοσούτων.

(1) *Περιπεσεῖτε*. Lego, περιπέσητε.

(2) *Ὠρέχθησαν*. Lego, ὠρεχθήσατε.

tanturque ab eis ut falsa boni specie decipientibus. Vide autem an hæc causa sit cur Deus Pharaonis cor induret, ut quod dixit non induratus, dicere possit : *Dominus justus; ego et populus meus impii* [27]. At majori indiget induratione, et amplius aliquid pati, ne cessante citius induratione, eam veluti malam contemnat, atque ita dignus fiat qui amplius induretur. Ergo si *non inique tenduntur retia avibus* [28], ut in Proverbiis dicitur, sed recte nos Deus in laqueum inducit, juxta illum qui dixit : *Induxisti nos in laqueum* [29]; et sine voluntate Patris ne vilissimus quidem volucrum passer in laqueum incidit (cum is, qui in eum incidit, ideo incidat quod non recte usus est concessa sibi ad pergendum sursum volandi facultate), oremus ne admittamus quidquam, quo in tentationem justo Dei judicio induci mereamur. Inducitur autem quicunque traditur a Deo in desideria cordis sui in immunditiam, et quicunque traditur in passiones ignominiæ, et quicunque sicut Deum non probavit habere in seipso, traditus est in reprobum sensum, ut faciat ea quæ non conveniunt [30]. Porro hæc tentationis est utilitas. Quæ **264** in anima nostra recepta omnes præter Deum latent, nosque etiam ipsos, ea per tentationes manifesta fiunt, ne nos amplius lateat quales simus, sed qui simus cognoscentes, sentiamus si velimus propria mala, et agamus etiam gratias pro bonis quæ nobis per tentationes ostensa sunt. Quod autem ideo tentationes obveniant ut quinam simus appareat, aut cognoscantur quæ in corde nostro recondita sunt, declarat quod a Domino in libro Job dicitur, et quod in Deuteronomio scriptum est, quæ sic habent : *Putas autem me aliter tibi respondisse, quam ut appareas justus* [31]? Et in Deuteronomio : *Afflixit te, et esurire te fecit, et cibavit te manna* [32], *et deduxit te in deserto, ubi serpens mordens, et scorpio, et dipsas* [33], *ut cognita fierent, quæ in corde tuo sunt* [34]. Quod si et historiæ velimus recordari, dubitandum non est corruptam Evæ rationem deceptuque facilem non tunc tantum fuisse cum spreto Dei edicto serpentem audivit; sed quæ prius inerant, tunc palam facta sunt, cum ad eam ideo accesserit serpens, quod infirmitatem ejus pro sua calliditate deprehendisset. At neque Cain tunc malus esse cœpit cum occidit fratrem, quippe jam antea *ad Cain et ad sacrificia ejus non respexerat* [35] cordium inspector Deus : tantum in lucem processit ejus malitia, cum Abel interemit. Nisi vinum quod plantaverat, bibisset Noe, inebriatusque et nudatus esset [36], non apparuisset neque Chami procacia et in patrem impietas, neque fra-

A γινόμενοι σάρκες· ἐν δὲ τῷ πυρὶ καὶ τῇ φυλακῇ οὐκ ἀντιμισθίαν τῆς πλάνης, ἀλλ' εὐεργεσίαν ἐπὶ καθάρσει τῶν ἐν τῇ πλάνῃ κακῶν μετὰ σωτηρίων λαμβάνοντες πόνων ἑπομένων τοῖς φιληδόνοις, ἀπαλλάττονται παντὸς ῥύπου καὶ αἵματος, ἐν οἷς ἐῤῥυπωμένοι καὶ πεφυρμένοι, οὐδὲ τὸ ἐννοῆσαι περὶ τοῦ σώζεσθαι ἐδύναντο, τῇ σφῶν ἀπωλείᾳ. *Ἐκπλυνεῖ τοιγαροῦν* ὁ Θεὸς *τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιὼν, καὶ τὸ αἷμα ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι καύσεως· εἰσπορεύεται γὰρ ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πόα* (3) *πλυνόντων*, ἀποπλύνων καὶ καθαίρων τοὺς τοιούτων φαρμάκων δεδεημένους, διὰ τὸ μὴ δεδοκιμασμένους θέλειν ἔχειν *ἐν ἐπιγνώσει τὸν Θεόν*· οἷς παραδιδόντες (3*) ἑκόντες μισήσουσι τὸν ἀδόκιμον νοῦν·
B οὐ βούλεται ὁ Θεός τινι τὸ ἀγαθὸν ὡς κατὰ ἀνάγκην γενέσθαι, ἀλλ' ἑκουσίως· τάχα τινῶν, ἐκ τοῦ ἐπιπλεῖον ὡμιληκέναι τῇ κακίᾳ, μόγις τὸ αἶσχος αὐτῆς κατανενοηκότων, καὶ ἀποστρεφομένων αὐτὴν ὡς ψευδῶς ὑποληφθεῖσαν εἶναι καλήν. Ἐπίστησον δὲ, εἰ διὰ τοῦτο καὶ σκληρύνει τὴν τοῦ Φαραὼ καρδίαν ὁ Θεὸς, ἵν' ὅπερ εἶπε μὴ σκληρυνθεὶς, δυνηθῇ εἰπεῖν· *Ὁ Κύριος δίκαιος, ἐγὼ δὲ καὶ ὁ λαός μου ἀσεβής*. Ἀλλ' ἐπὶ πλεῖον δέεται τοῦ σκληρύνεσθαι, καὶ ἐπὶ πλεῖον πάσχειν (4) τινὰ, ἵνα μὴ ἐκ τοῦ τάχιον τοῦ σκληρύνεσθαι παύεσθαι, καταφρονῶν ὡς κακοῦ τοῦ σκληρύνεσθαι, ἐπὶ (4*) πλεονάκις ἄξιος τοῦ σκληρύνεσθαι γίνηται. Εἰ τοίνυν οὐκ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς, κατὰ τὰ ἐν ταῖς Παροιμίαις εἰρημένα, ἀλλὰ εὐλόγως εἰσάγει ὁ Θεὸς εἰς τὴν παγίδα, κατὰ τὸν εἰπόντα· *Εἰσήγαγες*
C *ἡμᾶς ἐς τὴν παγίδα*· καὶ ἄνευ τῆς βουλῆς τοῦ Πατρὸς οὐδὲ τὸ εὐτελέστερον τῶν ἐπτερωμένων στρουθίον ἐμπίπτει εἰς τὴν παγίδα (τοῦ ἐμπίπτοντος εἰς τὴν παγίδα, διὰ τοῦτο ἐμπίπτοντος, ἐπεὶ μὴ καλῶς τῇ τῶν πτερῶν ἐχρήσατο δεδομένων ἐπὶ τὸ ὑψοῦσθαι ἐξουσίᾳ)· εὐχώμεθα μηδὲν ἄξιον ποιῆσαι τοῦ ὑπὸ τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ εἰσενεχθῆναι εἰς τὸν πειρασμόν· εἰσφερομένου παντός τε τοῦ παραδιδομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν (5) ἑαυτοῦ εἰς ἀκαθαρσίαν· καὶ παντὸς τοῦ παραδιδομένου εἰς πάθη ἀτιμίας, καὶ παντὸς τοῦ, καθὼς οὐκ ἐδοκίμασε τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, παραδιδομένου εἰς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα. Ἡ δὲ χρεία τοῦ πειράζεσθαι τοιαύτη τίς ἐστιν. Ἅπερ ἐδέξατο
D ἡμῶν ἡ ψυχὴ λανθάνοντα πάντας (6) πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς, φανερὰ διὰ τῶν πειρασμῶν γίνεται, ἵνα μηκέτι λανθάνωμεν ὁποῖοί ποτέ ἐσμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐπιγινώσκοντες, συναισθώμεθα ἐὰν βουλώμεθα τῶν ἰδίων κακῶν, καὶ εὐχαριστῶμεν ἐπὶ τοῖς φανερουμένοις ἡμῖν διὰ τῶν πειρασμῶν ἀγαθοῖς. Ὅτι δὲ οἱ γενόμενοι πειρασμοὶ ὑπὲρ τοῦ ἀναφανῆναι ἡμᾶς οἵτινές ποτέ ἐσμεν, ἢ διαγνωσθῆναι τὰ ἐγκε-

[27] Exod. IX, 27. [28] Prov. I, 17. [29] Psal. LXV, 11. [30] Rom. I. [31] Job XL, 3. [32] Deut. VIII, 3. [33] Ibid., 15. [34] Ibid., 2. [35] Gen. IV, 5. [36] Gen. IX, 21.

(3) Codex ms., πόα. Editio Oxon., ποία. Male.

(3*) Supple ἑαυτούς. EDIT. PATROL.

(4) Codex ms., πάσχειν. Editio Oxon., πάσχει. Paulo post codex ms., καταφρονῶν ὡς κακοῦ. Edit. Oxon., καταφρονεῖν ὡς κακοῦ.

(4*) Alii legunt ἔτι, melius. EDIT. PATROL.

(5) Codex ms., τῶν καρδιῶν. Editio Oxon., τῆς καρδίας.

(6) *Πάντας*, etc. Sic recte habet codex ms. Editio autem Oxon., πάντα πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς.

κρυμμένα τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, γίνονται, παρίστησι τὸ A
ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐν τῷ Ἰὼβ λεγόμενον, καὶ τὸ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ γεγραμμένον, οὕτως ἔχοντα· *Οἴει δέ με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος;* Καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ οὕτως· *Ἐκάκωσέ σε καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε, καὶ ἐψώμισέ σε τὸ μάννα, καὶ διήγαγέ σε ἐν τῇ ἐρήμῳ οὗ ὄφις δάκνων, καὶ σκορπίος, καὶ δίψα, ὅπως διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου.* Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἀναμνησθῆναι βουλόμεθα, ἰστέον ὅτι τὸ εὐεξαπάτητον καὶ τὸ σαθρὸν τοῦ λογισμοῦ αὐτῆς (7), οὐχ ὅτε παρακούσασα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄφεως ἤκουσεν, ὑπέστη· ἀλλὰ καὶ πρότερον ὃν ἐλέγχθη, τοῦ ὄφεως διὰ τοῦτο αὐτῇ προσεληλυθότος, ἐπὶ (8) τῇ ἰδίᾳ φρονιμότητι ἀντελάβετο τῆς ἀσθενείας αὐτῆς. Ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ Κάϊν πονηρία ἤρξατο γίνεσθαι, ὅτε ἀπέκτεινε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· B
καὶ πρότερον γὰρ *ἐπὶ τῷ Κάϊν καὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν* ὁ καρδιογνώστης Θεός· εἰς φανερὸν δὲ ἦλθεν ἡ κακία αὐτοῦ, ὅτε (9) ἀνεῖλε τὸν Ἄβελ. Ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ πιὼν οὗ γεώργησεν οἴνου, ἐμεθύσθη ὁ Νῶε καὶ ἐγεγύμνωτο, οὐκ ἂν ἀνεφάνη οὔτε ἡ τοῦ Χὰμ προπέτεια καὶ εἰς τὸν πατέρα ἀσέβεια, οὔτε ἡ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ σεμνότης, καὶ αἰδὼς πρὸς τὸν γεγεννηκότα. Καὶ ἡ κατὰ τοῦ Ἰακὼβ τοῦ Ἠσαῦ ἐπιβουλὴ πρόφασιν ἔδοξεν ἐσχηκέναι τὴν τῆς εὐλογίας ἀφαίρεσιν· πρότερον δὲ τούτου, ῥίζας τοῦ *πόρνος* καὶ *βέβηλος* εἶναι εἶχεν αὐτοῦ ἡ ψυχή· τήν τε λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰωσὴφ σωφροσύνης, παρεσκευασμένου πρὸς τὸ μὴ ἁλῶναι ὑπό τινος ἐπιθυμίας, οὐκ ἂν ἐγνώκειμεν, μὴ ἐρασθείσης αὐτοῦ τῆς δεσποίνης (10). Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς μεταξὺ καιροῖς τῆς τῶν πειρασμῶν διαδοχῆς ἱστάμενοι πρὸς τὰ ἐνεστηκότα, παρασκευαζώμεθα πρὸς τὰ δυνατὰ πάντα συμβῆναι, ἵν' ὅ τι ποτ' ἂν γένηται (11), μὴ ἐλεγχθῶμεν ὡς ἀνέτοιμοι, ἀλλὰ φανερωθῶμεν ὡς ἐπιμελέστατα ἑαυτοὺς συγκροτήσαντες· τὸ γὰρ ἐλλεῖπον διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἐπὰν πάντα τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐπιτελέσωμεν, πληρώσει ὁ Θεὸς, ὁ *τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν πάντα συνεργῶν εἰς ἀγαθὸν*, τοῖς κατὰ τὴν ἀψευδῆ πρόγνωσιν αὐτοῦ, ὅ τί ποτε ἔσονται παρ' αὐτοῖς προεωραμένοις.

trum gravitas et in genitorem reverentia [37]. Esau in Jacob insidiæ benedictionis subreptæ obtentu fieri poterant videri [38]; at priusquam id accideret, erat in anima ejus radix cujus vitio *fornicator* esset et *profanus* [39]. Josephi continentiam illustrem qua sic erat comparatus ne ulla cupiditate caperetur, non cognosceremus, si amatus a domina non esset[40]. Propterea in succedentium sibi tentationum intervallis stemus et ad futura nos comparemus, quæcunque tandem possint accidere, ut quidquid contigerit, non imparatos nos arguat, sed studiosissime compositos ostendat. Quod enim per humanam deerit imbecillitatem, cum perfecerimus quæ in nobis sunt omnia, id adimplebit Deus, qui *diligentibus se omnia cooperatur in bonum* [41], iis quos secundum veracissimam suam præscientiam quidquid futuri sunt prævidit.

Δοκεῖ δέ μοι ὁ Λουκᾶς διὰ τοῦ· *Μὴ εἰσενέγκῃς* C
ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, δυνάμει δεδιδαχέναι καὶ τό· *Ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.* Καὶ εἰκός τε πρὸς μὲν τὸν μαθητὴν, ἅτε δὴ ὠφελημένον, εἰρηκέναι τὸν Κύριον τὸ ἐπιτομώτερον, πρὸς δὲ τοὺς πλείονας δεομένους τρανότερον (12) διδασκαλίας, τὸ σαφέστερον. Ῥύεται δὲ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, οὐχὶ ὅτε οὐδαμῶς ἡμῖν πρόσεισιν ἀντιπαλαίων ὁ ἐχθρὸς δι' οἵων δήποτε μεθοδειῶν ἑαυτοῦ, καὶ ὑπηρετῶν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτε νικῶμεν ἀνδρείως ἱστάμενοι πρὸς τὰ συμβαίνοντα. Οὕτως δὲ ἐξειλήφαμεν καὶ τό· *Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύεται αὐτούς.* Ῥύεται γὰρ ἀπὸ τῶν θλίψεων ὁ Θεὸς, οὐχὶ μὴ γινομένων ἔτι θλίψεων, εἴγε καὶ ὁ Παῦλός φησι τὸ, *Ἐν παντὶ θλιβόμενοι*, ὡς μηδὲ πώποτε οὐ θλιβόμενοι· ἀλλ' ὅτε θλιβόμενοι, βοηθείᾳ D
Θεοῦ μὴ στενοχωρούμεθα· τοῦ μὲν θλίβεσθαι (13) κατά τι πάτριον παρ' Ἑβραίοις οὕτω σημαινομένου ἐπὶ τοῦ ἀπροαιρέτως συμβαίνοντος περιστατικοῦ, τοῦ δὲ στενοχωρεῖσθαι ἐπὶ τοῦ προαιρετικοῦ ὑπὸ τῆς θλί-

265 30. Videtur mihi Lucas his verbis, *ne nos inducas in tentationem*, etiam reipsa docuisse illud : *Libera nos a malo*. Et ad discipulum quidem, quippe qui jam profecerat, verisimile est Dominum per compendium fuisse locutum; ad populum autem cui perspicua magis doctrina opus esset, apertius. Liberat autem nos a malo Deus, non cum nullo nos certamine inimicus aggreditur quibusvis artibus suis, et ministris voluntatis suæ; sed cum vincimus, adversus ea quæ accidunt fortiter stando. Sic accipimus et illud : *Multæ tribulationes justorum; et de omnibus his liberat eos* [42]. Liberat enim tribulationibus Deus non ita ut tribulationes amplius non ingruant, si quidem et Paulus ait : *In omnibus tribulationem patimur* [43], quasi nunquam sine tribulatione simus; sed cum tribulationem passi auxiliante Deo non angustiamur: tribulatio enim Hebræo quodam more id significat quod contra voluntatem adversum obvenit, angustia autem dicitur de eo qui sponte tribulationi cedit et ab ea vincitur. Unde

[37] Gen. IX, 22. [38] Gen. XXVII, 4. [39] Hebr. XII, 16. [40] Gen. XXXIX, 7. [41] Rom. VIII, 28. [42] Psal. XXXIII, 20. [43] II Cor. IV, 8.

(7) *Αὐτῆς*. Pro αὐτῆς Bentleius legit, τῆς Εὔα. Forte autem legendum : Ἰστέον ἐν τῇ Εὔᾳ, ὅτι τὸ εὐεξαπάτητον καὶ τὸ σαθρὸν τοῦ λογισμοῦ αὐτῆς.

(8) *Ἐπὶ*. Lege cum codem, ἐπεί.

(9) Codex ms., ὅτε. Editio Oxon., ὅτι

(10) Codex ms., δεσποίνης. Editio Oxon., δεσποίνας.

(11) Codex ms., γένηται. Editio Oxon., γίνηται.

(12) *Τρανότερον*. Forte legendum, τρανοτέρας.

(13) *Τοῦ μὲν θλίβεσθαι*, etc. Satis constat vocem Hebræam quam θλίψει accommodat Origenes, fuisse צרה. Illa enim in loco allato psalmi XXXIII occurrit. Voci autem στενοχωρίας aptandam crediderim מחנק, quæ illas denotat animi angustias, quæ male sibi conscium, et de rebus suis desperantem strangulant : unde de Juda proditore, Achitophele perduelli, et Anna Raguelis filia ab ancillis ejus irritata, dicitur illos ἀπήγξασθαι. Notionem vero hanc angustiantium dolorum, quibus suppri-

recte Paulus ait: *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur*, cui simile puto esse quod in Psalmis dicitur: *In tribulatione dilatasti mihi* [44]. Auxilio enim et præsentia consolatoris Servatorisque nostri, Verbi Dei, alacritas animæ nostræ et tranquillitas calamitatum tempore a Deo obveniens, dilatatio vocatur. Similiter igitur aliquis a malo liberari intelligendus est. Job liberavit Deus non quod Satan licentiam non acceperit in has aut illas eum tentationes injiciendi (accepit enim), sed quod in omnibus quæ illi adversa contigerunt nihil peccaverit coram Deo, sed justus apparuerit. Qui enim dixerat: *Num gratis Job colit Dominum? nonne tu munisti ea quæ extra ipsum, et quæ intra domum ejus, et quæ extra ex omnibus quæ sunt in circuitu ejus; opera ejus benedixisti, et pecora ejus multa fecisti super terram? Sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet; certe in faciem te benedicet* [45]; pudore opertus est, ut qui tunc quoque falsa in Job dixisset; ille enim tot tantaque passus, non, ut aiebat adversarius, in faciem benedixit Deo, sed etiam traditus tentatori Deum benedicere perseveravit, increpavitque uxorem dicentem: *Dicito aliquod verbum in Dominum et morere* [46]; et
266 reprehendit his verbis: *Tanquam una insipientum mulierum locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustinebimus* [47]? Secundo quoque de Job diabolus ait Domino: *Pellem pro pelle, quæcunque sunt homini pro anima sua pendet. Alioquin autem mitte manum tuam, et tange ossa ejus, et carnes ejus; certe in faciem te benedicet* [48]. At victus a virtutis athleta mendax ostensus est. Quanquam enim atrocissima quæque perpessus, perseveravit nihil adversus Deum peccare labiis suis. Porro Job duobus certaminibus functus et utroque victor, tertium ejusmodi certamen non subiit; oportebat enim trinam illam pugnam Christo reservari, quæ in tribus Evangeliis descripta est: tribus enim vicit inimicum Servator quem secundum hominem intelligimus. Postquam igitur ut scientes petamus a Deo ne intremus in tentationem, sed liberemur a malo, diligentius hæc examinavimus et apud nosmetipsos scrutati sumus, digni facti qui Deum audientes ab ipso exaudiamur, obsecremus ut tentati non mortificemur, et *telis nequissimi igneis* [49] appetiti non accendamur. Accenduntur autem iis omnes quorum *corda* juxta quemdam ex duodecim prophetis, *quasi clibanus facta sunt* [50];

A ψεως νενικημένου, καὶ ἐνδεδωκότος αὐτῷ (14). Ὅθεν καλῶς ὁ Παῦλός φησιν· *Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι*. Ὅμοιον δὲ τοῦτο (15) εἶναι νομίζω καὶ τὸ ἐν Ψαλμοῖς· *Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με*. Συνεργίᾳ γὰρ καὶ παρουσίᾳ τοῦ παραμυθουμένου καὶ σώζοντος ἡμᾶς Λόγου Θεοῦ, τὸ τῆς διανοίας ἡμῶν ἱλαρὸν, καὶ εὔθυμον ἐν τῷ καιρῷ τῶν περιστατικῶν ἀπὸ Θεοῦ γινόμενον, πλατυσμὸς ὠνόμασται. Ὁμοίως οὖν νοητέον καὶ τὸ ῥυσθῆναί τινα ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Ἐῤῥύσατο ὁ Θεὸς (16), οὐχὶ τῷ μὴ εἰληφέναι ἐξουσίαν τοῖσδέ τισι τοῖς πειρασμοῖς αὐτὸν περιβαλεῖν (εἴληφε γὰρ), ἀλλὰ ἐν πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσι μηδὲν ἁμαρτεῖν αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ ἀναφανῆναι δίκαιον· τοῦ εἰπόντος· *Μὴ δωρεὰν σέβεται Ἰὼβ τὸν Κύριον; Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔξω αὐτοῦ,*
B *καὶ τὰ ἔσω τῆς οἰκίας αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔξω πάντων τῶν ὄντων αὐτῷ κύκλῳ, ἔργα αὐτοῦ εὐλόγησας; καὶ τὰ κτήνη αὐτοῦ πολλὰ ἐποίησας, ἐπὶ τῆς γῆς; Ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι πάντων ὧν ἔχει· ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει·* καταισχυνθέντος, ὡς καὶ τότε καταψευσαμένου κατὰ τοῦ Ἰὼβ, ὅστις τοσαῦτα παθὼν, οὐχ ὡς ἔλεγεν ὁ ἀντικείμενος, εἰς πρόσωπον εὐλόγει τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ παραδοθεὶς τῷ πειράζοντι ἐπιμένει εὐλογῶν τὸν Κύριον, ἐπιτιμῶν τῇ γυναικὶ λεγούσῃ· *Εἰπόν τι ῥῆμα πρὸς Κύριον καὶ τελεύτα·* καὶ ἐπιπλήσσων ἐν τῷ φάσκειν· *Ὥσπερ μία τῶν ἀφρόνων γυναικῶν ἐλάλησας. Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;* Καὶ δεύτερον δὲ περὶ τοῦ Ἰὼβ ὁ διάβολος εἶπε τῷ Κυρίῳ· *Δέρμα*
C *ὑπὲρ δέρματος, ὅσα ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐκτίσει. Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι τῶν ὀστῶν αὐτοῦ καὶ τῶν σαρκῶν αὐτοῦ· ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει.* Νενικημένος δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς ἀρετῆς ἀθλητοῦ, ψευδὴς ἀποδείκνυται· καίτοι γὰρ τὰ χαλεπώτατα πεπονθὼς ἐπέμεινε μηδὲν ἁμαρτὼν τοῖς χείλεσιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Δύο δὲ παλαίσματα παλαίσας ὁ Ἰὼβ καὶ νικήσας, τρίτον οὐκ ἀγωνίζεται (17) τηλικοῦτον ἀγῶνα· ἔδει γὰρ τὴν περὶ τῶν τριῶν πάλην τηρηθῆναι τῷ Σωτῆρι, ἥτις ἐν τοῖς τρισὶν Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται, τὰ τρία νικήσαντος τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον Σωτῆρος ἡμῶν νοουμένου, τὸν ἐχθρόν. Ἵν' οὖν νοοῦντες αἰτῶμεν τὸν Θεὸν τὸ μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμὸν, καὶ τὸ ῥυσθῆναι ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, ἐπιμελέστερον
D ταῦτα ἐξετάσαντες, καὶ παρ' ἑαυτοῖς ἐρευνήσαντες, ἄξιοι διὰ τοῦ ἀκούειν Θεοῦ, τοῦ ἀκούσεσθαι (18) ὑπ' αὐτοῦ γινόμενοι, παρακαλῶμεν πειραζόμενοι μὴ θα-

[44] Psal. IV, 1. [45] Job I, 9, 10, 11. [46] Job II, 9. [47] Ibid., 10. [48] Ibid., 4, 5. [49] Eph. VI, 16. [50] Ose. VII, 6.

mobantur spiritus, et passiones hystericæ fatales induci consueverant, apud Judæos familiarem fuisse, admodum ulterius apparebit ex parabola Salvatoris, dicentis Matth. XIII, 22, *sollicitudinem sæculi suffocare verbum*; et Pauli locutione II Cor. VI, 12, στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Tantum vero abest ut Christianus, utcunque afflictus, angustiatus, sive στενάζων, ingemiscat, et de suffocatione periclitetur; ut lætari tunc temporis imprimis admoneatur Jacob. I, 2, et Matth. V. EDIT. OXON.

(14) Αὐτῷ. Lego cum Bentleio, αὐτῇ, nempe τῇ θλίψει.

(15) Codex ms., δὲ τοῦτο. Editio Oxon., δὴ τοῦτο.

(16) Post ὁ Θεός editio Oxon. intra uncinulos habet τὸν Ἰὼβ, quod desideratur in codice manuscripto, licet id sensus postulet. — Item infra, post εἰληφέναι, supple τὸν διάβολον. EDIT. PATROL.

(17) Codex ms., ἀγωνίζεται. Editio Oxon., ἀγωνίζηται.

(18) Cod. ms., ἀκούσεσθαι. Ed. Oxon., ἀκούεσθαι.

νατοῦσθαι, καὶ βαλλόμενοι ὑπὸ τῶν *τοῦ πονηροῦ* A *πεπυρωμένων βελῶν* μὴ ἀνάπτεσθαι ὑπ' αὐτῶν. Ἀνάπτονται δὲ ὑπ' αὐτῶν πάντες, ὧν, κατά τινα τῶν δώδεκα, *αἱ καρδίαι ὡς κλίβανος ἐγενήθησαν*· οὐκ ἀνάπτονται δὲ οἱ τῷ *θυρεῷ τῆς πίστεως πάντα σβεννύντες τὰ ἐπιπεμπόμενα* αὐτοῖς *πεπυρωμένα ὑπὸ τοῦ πονηροῦ βέλη*· ἐπὰν ἔχωσιν ἐν ἑαυτοῖς ποταμοὺς ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, τοὺς μὴ ἐῶντας ἰσχύσαι τὰ τοῦ πονηροῦ, ἀλλὰ εὐχερῶς αὐτὰ λύοντας τῷ κατακλυσμῷ τῶν ἐνθέων καὶ σωτηρίων λογισμῶν, ἐντυπουμένων ἀπὸ τῶν τῆς ἀληθείας θεωρημάτων τῇ τοῦ ἀσκοῦντος εἶναι πνευματικοῦ ψυχῇ.

Δοκεῖ δέ μοι μετὰ ταῦτα οὐκ ἄτοπον εἶναι ὑπὲρ τοῦ πληρωθῆναι τὸ περὶ τῆς εὐχῆς πρόβλημα, διαλαβεῖν (19) εἰσαγωγικώτερον περὶ τῆς καταστάσεως, καὶ τοῦ σχήματος ὃ δεῖ ἔχειν τὸν εὐχόμενον, καὶ τόπου οὗ εὔχεσθαι χρή, καὶ κλίματος εἰς ὃ ἀφορᾷν δεῖ χωρὶς πάσης περιστάσεως, καὶ χρόνου εἰς εὐχὴν ἐπιτηδείου καὶ ἐξαιρέτου, καὶ εἴ τι τούτοις ἐστὶν ὅμοιον. Καὶ τὸ μὲν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ψυχὴν ἐγκαταθετέον, τὸ B δὲ τοῦ σχήματος εἰς τὸ σῶμα. Φησὶ τοίνυν ὁ Παῦλος, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγομεν (20), τὴν κατάστασιν ὑπογράφων, ἐν τῷ δεῖν προσεύχεσθαι *χωρὶς ὀργῆς, καὶ διαλογισμοῦ*· τὸ δὲ σχῆμα ἐν τῷ, *ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας*· ὅπερ εἰληφέναι μοι δοκεῖ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν, οὕτως ἔχον· *Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή*· περὶ δὲ τόπου· *Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ*· περὶ δὲ κλίματος, ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος· *Ὅπως γνωστὸν ᾖ ὅτι δεῖ φθάνειν τὸν ἥλιον ἐπ' εὐχαριστίαν* (21) *σου, καὶ πρὸ ἀνατολῆς φωτὸς ἐντυγχάνειν σοι*. Δοκεῖ τοίνυν μοι τὸν μέλλοντα ἥκειν ἐπὶ τὴν εὐχήν, ὀλίγον ὑποστάντα καὶ ἑαυτὸν εὐτρεπίσαντα, ἐπιστρεφέστερον καὶ εὐτονώτερον πρὸς τὸ ὅλον γενέσθαι τῆς εὐχῆς· C πάντα πειρασμὸν (22) καὶ λογισμῶν ταραχὴν ἀποβεβληκότα, ἑαυτόν τε ὑπομνήσαντα κατὰ τὸ δυνατὸν τοῦ μεγέθους ᾧ προσέρχεται (23), καὶ ὅτι ἀσεβές ἐστι τούτῳ χαῦνον καὶ ἀνειμένον προσελθεῖν, καὶ ὡσπερεὶ καταφρονοῦντα, ἀποθέμενον πάντα τὰ ἀλλότρια, οὕτως ἥκειν ἐπὶ τὸ εὔξασθαι, πρὸ τῶν χειρῶν ὡσπερεὶ τὴν ψυχὴν ἐκτείναντα, καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντείναντα, καὶ πρὸ τοῦ στῆναι διεγείραντα χαμόθεν τὸ ἡγεμονικόν, καὶ στῆσαι (23') αὐτὸ πρὸς τὸν τῶν ὅλων Κύριον, πᾶσαν μνησικακίαν τὴν πρός τινα τῶν ἠδικηκέναι δοκούντων ἐπὶ τοσοῦτον ἀποθέμενον, ὅσον τις καὶ αὐτῷ μνησικακεῖν (24) τὸν Θεὸν βούλεται ἠδικηκότι, καὶ εἰς πολλοὺς τῶν πλησίον ἡμαρτηκότι, ἢ ὁποῖα δήποτε παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πεπραγμένα ἑαυτῷ συνειδότι. Οὐδὲ διστάσαι γὰρ D χρή, ὅτι μυρίων καταστάσεων οὐσῶν τοῦ σώματος, τὴν κατάστασιν τὴν μετ' ἐκτάσεως τῶν χειρῶν καὶ ἀνατάσεως τῶν ὀφθαλμῶν πάντων προκριτέον· οἱονεὶ

A non accenduntur vero qui *scuto fidei omnia exstinguunt* in se *jacta ignea a nequissimo tela* [51]; habentes scilicet in se ipsis *flumina aquæ salientis in vitam æternam* [52], quæ ignem nequissimi invalescere non sinunt, sed facile dissolvunt divinarum salutariumque diluvio cogitationum quæ ejus in animo qui studet spiritualis fieri, per veritatis contemplationem informantur.

31. Post hæc absurdum mihi non videtur, ut hoc de oratione argumentum impleamus, tractare accuratius de affectu et statu quo esse oportet eum qui orat; item de loco ubi orandum sit, et parte mundi ad quam sit respiciendum, nulla obstante circumstantia; item de tempore ad orationem apto et eligendo, et si quid his est simile. Affectus ad B animam referendus est, status ad corpus. Ait itaque Paulus, ut in superioribus diximus, affectum describens, orandum esse *sine ira et disceptatione;* statum vero: *Levantes puras manus* [53], quod e Psalmis sumpsisse mihi videtur, ubi sic habet: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* [54]; item de loco: *Volo ergo viros orare* **267** *in omni loco* [55]; et de parte mundi in Sapientia Salomonis dicitur: *Ut notum esset quoniam oportet prævenire solem ad benedictionem tuam, et ante ortum lucis te adorare* [56]. Arbitror igitur eum qui ad orationem accessurus est, si paululum substiterit seque ipsum composuerit, promptiorem et attentiorem per totam orationem fieri; item si omnes C animi anxietates cogitationumque perturbationes abjecerit, sibique pro viribus in memoriam reduxerit ejus ad quem accedit majestatem, et quam impium sit illi se laxum et remissum et quasi contemnentem offerre, si denique aliena deposuerit, sic venire ad orandum; animam ante manus, ut ita loquar, extendere; ante oculos mentem ad Deum dirigere; antequam stet, erigere humo superiorem animæ partem et coram universorum Domino statuere; omnem denique earum quas ab aliquo sibi passus videtur, injuriarum memoriam in tantum deponere, quantum et Deum quispiam vult immemorem esse eorum quæ inique gessit ipse, et in multos e proximis peccavit, aut quæ præter rectam rationem quovis egisse modo sibi conscius est. Nam D cum innumeri sint corporis habitus, ille procul dubio quo extenduntur manus et sursum oculi tolluntur præponendus omnibus est ab eo qui etiam fert in corpore velut imaginem eorum quæ animam per

[51] Eph. VI, 16. [52] Joan. IV, 14. [53] I Tim. II, 8. [54] Psal. CXL, 2. [55] I Tim. II, 8. [56] Sap. XVI, 28.

(19) Codex Colbertinus, οὐκ ἄτοπον εἶναι καὶ τὸ περὶ τῆς εὐχῆς πρόβλημα διαλαβεῖν, sicque deest ὑπὲρ τοῦ πληρωθῆναι. Quæ lectio non videtur spernenda.

(20) *Ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγομεν*. Hæc omissa sunt in codice Colbert.

(21) Codd. Cantabrigiensis et Colbertinus, εὐχαριστίαν. Editio Oxon., εὐχαριστίας.

(22) Uterque codex, πάντα πειρασμόν. Editio Oxon., πάντα γογγυσμόν. Lego cum Bentleio, καὶ πάντα περισπασμόν.

(23) Uterque codex, προσέρχεται. Editio Oxon., προσέρχηται.

(23') Alii στήσαντα, recte.

(24) *Καὶ αὐτῷ μνησικακεῖν*. Sic male habet uterque codex ms. Lego, καὶ αὐτῷ ἀμνησικακεῖν.

orationem decent. Hoc tamen dicimus nulla obstante circumstantia præcipue servandum. Ob circumstantiam enim licet aliquando sedentem orare, puta propter ægritudinem pedum non contemnendam; aut etiam jacentem, propter febres aut ejusmodi morbos. Eademque de causa si verbi gratia navigemus, aut negotia non sinant secedere ad debitam orationem persolvendam, orare licet nihil tale præ se ferentem. Genuum etiam flexionem necessariam esse sciendum est, cum sua quis apud Deum peccata supplex accusaturus est, ut remittantur, et ab eis sanetur; est enim figura Pauli coram Deo procidentis eique sese subjicientis cum ait : *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem, ex quo paternitas omnis in cœlo et in terra nominatur* [57]. Spiritualem autem genuflexionem, sic dictam eo quod omnia quæ sunt Deum adorent in nomine Jesu, ipsique se humiliter subjiciant, ostendere mihi videtur Apostolus in his : *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium,* **268** *terrestrium et infernorum* [58]. Neque enim ullo modo putandum est ita conformata esse cœlestium corpora ut genua etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt. Id qui admittere nolit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singulorum usum membrorum, ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogetur; utrinque offendens : sive dicat partes corporis frustra nec ad proprium singularum opus eis a Deo datas esse; sive dicat viscera et rectum intestinum proprios usus in cœlestibus obtinere corporibus; stultissime autem aget qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. Hæc dixi dum genuflexionem expendo et illud video : *In nomine Jesu omne genu flectetur cœlestium, terrestrium et infernorum.* Idem est etiam quod in propheta scriptum est : *Mihi incurvabitur omne genu* [59]. Porro de loco sciendum est locum omnem aptum ad orationem effici ab eo qui recte orat : nam, *In omni loco incensum offerte mihi, dicit Dominus* [60]; item, *Volo igitur viros orare in omni loco* [61]. Potest etiam quo suas quisque preces quietior ac minus distractus absolvat, certum ac definitum in privatis ædibus, si spatium sit, eligere locum, ut ita dicam, sanctiorem, ibique orare; cum prius tamen præter gene-

A τὴν εἰκόνα τῶν πρεπόντων ἰδιωμάτων τῇ ψυχῇ κατὰ τὴν εὐχὴν φέροντα, καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος. Ταῦτα δὲ λέγομεν χωρὶς πάσης περιστάσεως δεῖν γενέσθαι προηγουμένως· μετὰ γὰρ περιστάσεως δέδοται καθηκόντως ποτὲ καθεζόμενον εὔξασθαι διά τινα νόσον τῶν ποδῶν οὐκ εὐκαταφρόνητον, ἢ καὶ κατακείμενον διὰ πυρετοὺς, ἢ τοιαύτας (25) ἀσθενείας. Καὶ διὰ περιεστῶτος δὲ, φέρε εἰπεῖν, ἐὰν πλέωμεν, ἢ τὰ πράγματα μὴ ἐπιτρέπῃ ἀναχωροῦντας μὴ ἀποδοῦναι (26) τὴν ὀφειλομένην εὐχὴν, ἔστιν εὔξασθαι, μηδὲ προσποιούμενον τοῦτο ποιεῖν. Καὶ ἡ γονυκλισία δὲ ὅτι ἀναγκαία ἐστὶν, ὅτε τις μέλλει τῶν ἰδίων ἐπὶ Θεοῦ ἁμαρτημάτων κατηγορεῖν, ἱκετεύων περὶ τῆς ἐπὶ τούτοις ἰάσεως, καὶ τῆς ἀφέσεως αὐτῶν, εἰδέναι χρὴ, ὅτι σύμβολον τυγχάνει τοῦ ὑποπεπτωκότος, καὶ ὑποτεταγ- B μένου Παύλου λέγοντος· *Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς* (27) *καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται.* Τὴν δὲ νοητὴν γονυκλισίαν, οὕτως ὀνομαζομένην παρὰ τὸ ὑποπεπτωκέναι τῷ Θεῷ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ, καὶ ἑκάστου (28) τῶν ὄντων αὐτῷ ἑαυτὸν τεταπεινωκέναι, δηλοῦν μοι ὁ Ἀπόστολος φαίνεται ἐν τῷ· *Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων.* Ἐσχηματίσθαι γὰρ (29) τῶν ἐπουρανίων τὰ σώματα, ὡς καὶ γόνατα σωματικὰ ἔχειν αὐτὰ, ὑπολαμβάνειν οὐ πάνυ τι χρὴ, σφαιροειδῶν παρὰ τοῖς ἀκριβῶς περὶ τούτων διειληφόσιν ἀποδεδειγμένων αὐτῶν τῶν σωμάτων. Ὁ δὲ μὴ βουλόμενος τοῦτο παραδέξασθαι, καὶ τὰς χρείας ἑκάστου C τῶν μελῶν, ἵνα μὴ μάτην ᾖ τι δεδημιουργημένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μὴ ἀναιδεύηται πρὸς τὸν λόγον, παραδέξεται, ἑκατέρωθεν πταίων· εἴτε φήσει μέλη σώματος μάτην καὶ μὴ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἔργῳ γεγονέναι αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐρεῖ τὰ ἔγκατα, καὶ τὸ ἀπευθυσμένον (30) ἔντερον τὰς ἰδίας χρείας ἐπιτελεῖν καὶ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Σφόδρα δὲ μωρῶς ἀναστραφήσεται, ἐὰν τρόπον ἀνδριάντων τις νομίζῃ τὴν μὲν ἐπιφάνειαν μόνην εἶναι ἀνθρωποειδῆ, οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἐν βάθει. Ταῦτα δέ μοι λέγεται (31) ἐξετάζοντι τὴν γονυκλισίαν, καὶ ὁρῶντι, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ γεγραμμένον· *Ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ*· ταὐτόν ἐστι. Καὶ περὶ τόπου δὲ, ἰστέον, ὅτι πᾶς τόπος ἐπιτήδειος εἰς τὸ εὔξασθαι ὑπὸ τοῦ καλῶς εὐχομένου γίνεται· *Ἐν παντὶ* D γὰρ *τόπῳ θυμίαμά μοι προσάγετε, λέγει Κύριος·*

[57] Eph. III, 14. [58] Phil. II, 10. [59] Isa. XLV, 24. [60] Mal. I, 11. [61] I Tim. II, 8.

(25) Codd. mss., ἢ τοιαύτας. Editio Oxon., ἤτοι αὐτάς.

(26) *Μὴ ἐπιτρέπῃ ἀναχωροῦντας μὴ ἀποδοῦναι.* Codex Colbertinus, μὴ ἐπιτρέπει. Præterea ante ἀποδοῦναι deleo particulam negantem μή.

(27) *Ἐν οὐρανοῖς.* Codex Colbertinus, ἐν οὐρανῷ.

(28) *Καὶ ἑκάστου.* Lego, καὶ ἕκαστον.

(29) *Ἐσχηματίσθαι γάρ*, etc. In libello quem Theodorus episcopus Scythopolitanus Justiniano imperatori et quatuor patriarchis Constantinopolitano, Alexandrino, Antiocheno et Jerosolymitano obtulit, inter anathemata quibus Origenis dogmata ferit, illud, capite 5 sic legitur *Biblioth. Coislin.*, pag. 95 : Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρεσθαι σώματα, ἢ οὐχ ὁμολογεῖ ὀρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι· ἀνάθεμα ἔστω. *Si quis dicat, aut teneat, aut censeat, aut doceat in resurrectione hominum corpora sphærica resurgere, et non confiteatur nos rectos resurrecturos esse, anathema sit.* Vide insuper *Origenianorum* lib. II, quæst. 9, num 9.

(30) Codex uterque, ἀπευθυσμένον. Lego cum Bentleio, ἀπευθυμμένον. Pessime vero editio Oxoniensis habet, πεπεισμένον.

(31) Codex uterque, λέγεται. Editio Oxon., λέγηται.

καὶ, *Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ.* Ἔχει δὲ καὶ τεταγμένον ὑπὲρ τοῦ ἐφ' ἡσυχίας μὴ περισπώμενον τὰς εὐχὰς ἐπιτελεῖν ἕκαστον (32), ἐπιλεξάμενον τοῦ ἰδίου οἴκου, ἐὰν ἐγχωρῇ, τὸ σεμνότερον, ἵν' οὕτως εἴπω, χωρίον, οὕτως εὔχεσθαι, πρὸς τῷ καθολικῷ τῆς περὶ αὐτοῦ ἐξετάσεως ἐπισκοποῦντα (33), εἰ ἐν τῷδε τῷ τόπῳ ᾧ εὔχεται οὐ παρανενόμηταί ποτε, καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πεποίηται· οἱονεὶ γὰρ οὐ μόνον ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον τῆς ἰδίας εὐχῆς τοιοῦτον πεποίηκεν, ὡς φυγεῖν ἐκεῖθεν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ. Ἐπισκοποῦντι δέ μοι ἐπὶ πλεῖον καὶ περὶ τούτου τοῦ τόπου λεκτέον, δόξαν μὲν ἄν τι εἶναι βαρὺ, τάχα δὲ τῷ ἐπιμελῶς αὐτὸ βασανίζοντι οὐκ εὐκαταφρόνητον. Ἐν γὰρ τῷ τόπῳ τῆς παρανόμου μίξεως ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου (34) κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγὴν συγκεχωρημένης, ἐξεταστέον εἰ ὅσιόν ἐστι καὶ καθαρὸν ἐντυγχάνειν τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ σχολάσαι τῇ προσευχῇ ὃν τρόπον χρὴ, οὐχ οἷόν τε ἐστὶν, ἐὰν μὴ ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν τούτῳ τις ἑαυτὸν ἐπιδῷ, τάχα καὶ περὶ τοῦ τόπου, ἐὰν ἐγχωρῇ, θεωρητέον. Ἔχει δέ τι ἐπίχαρι εἰς ὠφέλειαν τόπος εὐχῆς, τὸ χωρίον τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν πιστευόντων συνελεύσεως, ὡς εἰκὸς, καὶ ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐφισταμένων τοῖς ἀθροίσμασι τῶν πιστευόντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν δυνάμεως, ἤδη δὲ καὶ πνευμάτων ἁγίων (35), οἶμαι δὲ ὅτι καὶ προκεκοιμημένων, σαφὲς δὲ, ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ περιόντων, εἰ καὶ τὸ πῶς οὐκ εὐχερὲς εἰπεῖν. Καὶ περὶ μὲν ἀγγέλων οὕτως ἐπιλογιστέον· Εἰ *παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτοὺς,* καὶ ἀληθεύει ὁ Ἰακὼβ οὐ περὶ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ πάντων τῶν ἀνακειμένων τῷ Θεῷ τῷ συνιέντι λέγων· *Ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν·* εἰκός ἐστι πλειόνων (36) συνεληλυθότων γνησίως εἰς δόξαν Χριστοῦ, παρεμβαλεῖν τὸν ἑκάστου ἄγγελον τὸν κύκλῳ (37) ἑκάστου τῶν φοβουμένων, μετὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ὃν φρουρεῖν καὶ οἰκονομεῖν πεπίστευται· ὥστε εἶναι ἐπὶ τῶν ἁγίων συναθροιζομένων διπλῆν ἐκκλησίαν, τὴν μὲν ἀνθρώπων, τὴν δὲ ἀγγέλων. Καὶ εἰ μόνου τοῦ Τωβὴτ ὁ Ῥαφαὴλ φησιν *εἰς μνημόσυνον ἀνενηνοχέναι τὴν προσευχὴν,* καὶ μετ' αὐτὸν Σάῤῥας τῆς ὑστέρας (38) νύμφης γενομένης αὐτοῦ διὰ τὸ γεγαμῆσθαι αὐτὴν τῷ Τοβίᾳ, τί λεκτέον πλειόνων ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ, καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ συνοδευόντων, καὶ σωματοποιουμένων ἐν Χριστῷ; Περὶ δὲ τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου συμπαρούσης τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ Παῦλός φησι· *Συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ·* ὡς δυνάμεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ συναπτομένης οὐ μόνον μετὰ Ἐφεσίων, ἀλλὰ καὶ Κοριν-

A rale de illo examen inspexerit nihilne ibi nefarium, nihilne rectæ contrarium rationi admissum unquam sit; qui enim id fecit, non se tantum, sed et ipsum orationis locum talem effecit ut in eum Deus respicere fugiat. Mihi autem plenius inspicienti dicendum de illo loco subit quod odiosum esse videatur, at forte accuratius examinanti non contemnendum. Inquirendum est scilicet an in coitus loco non illiciti quidem, sed qui apostolicis verbis secundum indulgentiam, non secundum præceptum conceditur, sanctum sit et purum Deum precari. Si enim orationi ut oportet vacare non potest [62], nisi qui ex consensu ad tempus ei se dedat, forte de loco an deceat considerandum est. Habet aliquid cum utilitate jucundi locus orationis, ille scilicet quo fideles B in unum conveniunt; credibile est enim angelicas **269** potestates credentium cœtibus adesse, ipsiusque Domini et Servatoris nostri virtutem, imo et sanctorum spiritus, opinor etiam defunctorum; nam de superstitibus manifestum est, licet quomodo adsint, facile non sit dicere. Ac de angelis quidem sic colligi potest : Si *immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos* [63], et vera loquitur Jacob cum non de se solo, sed et de omnibus qui Deo devoti sunt, intelligenti dicit : *Angelus qui eruit me ex omnibus malis* [64]; probabile est, multis in Christi gloriam legitime congregatis, uniuscujusque angelum in circuitu singulorum timentium immittere, cum illo scilicet viro cujus ipsi cura et custodia tradita est; ut duplex C congregatis sanctis ecclesia sit, altera hominum, altera angelorum. Quod si vel Tobiæ solius ait Raphael *se obtulisse in memoriale orationem* [65], deinde Saræ quæ nurus ejus facta est Tobiæ filio nupta, quid dicendum multis eadem mente et sententia concurrentibus et unum corpus in Christo constituentibus? Porro de Christi virtute ecclesiæ assistente Paulus ait : *Congregatis vobis et meo spiritu cum virtute Domini Jesu* [66]; ut virtute Domini Jesu non solis Ephesiis, sed et Corinthiis conjuncta. Quod si corpore adhuc indutus Paulus in commune consulere spiritu suo Corinthi posse putavit, non est desperandum eos etiam qui e vita excesserunt, beatos ad ecclesias spiritu occurrere, et forte potius quam is qui est in corpore. Quapropter quæ D in illis fiunt preces contemnendæ non sunt, quippe quæ eximium aliquid afferunt legitime convenienti. At quemadmodum virtus Jesu et spiritus Pauli ejusque similium, et in circuitu singulorum sanctorum excubantes angeli Domini cum illis concurrunt et conveniunt qui legitime congregantur; sic

[62] I Cor. VII, 5. [63] Psal. XXXIII, 8. [64] Gen. XLVIII, 16. [65] Tob. XII, 12. [66] I Cor. V, 4.

(32) *Ἐπιτελεῖν ἕκαστον.* Codex Colbertinus, ποιεῖν ἕκαστον.

(33) Codex uterque, ἐπισκοποῦντα. Editio Oxon., ἐπισκοπούσης.

(34) Codex uterque, τῆς παρανόμου μίξεως ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου. Lego cum Bentleio, τῆς ἀπαρανόμου, etc. Editio Oxon., τῆς παρανόμου μίξεως, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ.

(35) *Πνευμάτων ἁγίων.* Legit Bentleius, πνευμάτων τῶν ἁγίων.

(36) *Πλειόνων.* Codex Colbertinus, πολλῶν.

(37) *Τὸν κύκλῳ.* Bentleius delet, τόν.

(38) *Τῆς ὑστέρας.* Deest in codice Colbertino.

etiam attendendum est ne si quis angelo sancto A indignus sit, is seipsum angelo diabolo tradat peccando et iniqua agendo. Qui enim talis erit, si quidem paucos habeat sui similes, non diu angelorum effugiet providentiam quæ divinæ voluntati ecclesiæ invigilanti ministrantes, istius errores in communem efferent notitiam. At si plurimi ejusmodi convenerint more humanarum societatum, corporeisque magis de rebus tractantes coeant, non respicientur a Deo. **270** Quod in Isaia declaratur dicente Domino : *Neque si veniatis ut appareatis mihi ; avertam enim*, inquit, *oculos meos a vobis ; et si multiplicetis orationem, non exaudiam vos* [67]. Forsan enim pro illo duplici quod diximus agmine hominum sanctorum et beatorum angelorum, iterum duplex fit in unum conventus impiorum ho- B minum et malorum angelorum, de quo conventu a sanctis angelis et piis hominibus dici possit : *Non sedi cum consilio vanitatis et cum iniqua gerentibus non introibo. Odio habui ecclesiam malignantium et cum impiis non sedebo* [68]. Hac de causa puto populos illos qui in Jerusalem et in omni Judæa legem reliquerant, multis oneratos peccatis sub inimicorum manum missos esse, quod a Deo derelicti essent, et a protegentibus angelis, et destituti sanctorum hominum auxilio. Sic enim integræ nonnunquam congregationes in tentationes incidere permittuntur, ut *etiam quod videntur habere, auferatur ab eis* [69], et ad instar ficus maledictæ et a radicibus evulsæ [70], quod esurienti Christo fructum non de- C derit, arefiant, et si paululum quid vivificæ per fidem virtutis habuerint, ea priventur. Hæc mihi necessario dixisse videor locum orationis excutiens, præcipuumque statuens esse locum sanctorum conventum pie simul in ecclesiam coeuntium.

θίων. Καὶ εἰ ὁ ἔτι τὸ σῶμα περικείμενος Παῦλος συνάρασθαι νενόμικε τῷ ἑαυτοῦ πνεύματι ἐν τῇ Κορίνθῳ, οὐκ ἀπογνωστέον οὕτω καὶ τοὺς ἐξεληλυθότας μακαρίους φθάνειν τῷ πνεύματι, τάχα μᾶλλον τοῦ ὄντος ἐν τῷ σώματι, ἐπὶ τὰς ἐκκλησίας. Διόπερ οὐ καταφρονητέον τῶν ἐν αὐταῖς εὐχῶν, ὡς ἐξαίρετόν τι ἐχουσῶν τῷ γνησίως συνερχομένῳ αὐτῶν. Ὥσπερ δὲ δύναμις Ἰησοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα Παύλου καὶ τῶν ὁμοίων, καὶ οἱ παρεμβάλλοντες ἑκάστου τῶν ἁγίων κύκλῳ ἄγγελοι Κυρίου συνοδεύουσι, καὶ συνέρχονται τοῖς γνησίως συναθροιζομένοις· οὕτω στοχαστέον, μήποτε, ἐὰν ἁγίου ἀγγέλου ἀνάξιός τις ᾖ, ἑαυτὸν ἀγγέλῳ (39) διαβόλῳ παραδῷ δι' ὧν ἁμαρτάνων παρανομεῖ· ὅτι ὁ τοιοῦτος, σπανίων μὲν τῶν ὁμοίων αὐτῷ τυγχανόντων, οὐκ ἐπιπολὺ λήσεται (40) τῆς τῶν ἀγγέλων προνοίας, ὑπηρεσίᾳ τοῦ θείου βουλήματος ἐπισκοποῦντος τὴν ἐκκλησίαν, φερούσης εἰς γνῶσιν τῶν πολλῶν τοῦ τοιούτου τὰ πταίσματα. Ἐὰν δὲ πλῆθος γενόμενοι οἱ τοιοῦτοι καθ' ἑταιρείας ἀνθρωπικὰς, καὶ σωματικώτερόν τι πραγματευομένοις συνέρχωνται (41), οὐκ ἐπισκοπηθήσονται· ὅπερ δηλοῦται ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Οὐδὲ ἐὰν ἔρχησθε* (42) *ὀφθῆναί μοι. Ἀποστρέψω γὰρ*, φησὶ, *τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν*· τάχα γὰρ ἀντὶ τῆς προειρημένης διπλῆς συντάξεως ἀνθρώπων ἁγίων καὶ μακαρίων ἀγγέλων, πάλιν διπλῆ γίνεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδος ἀνθρώπων ἀσεβῶν καὶ πονηρῶν ἀγγέλων· καὶ λέγοιτο ἂν ἐπὶ τῆς τῶν τοιούτων συναγωγῆς ὑπό τε τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἱερῶν ἀνθρώπων· *Οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος, καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσέλθω· ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένων, καὶ μετὰ ἀσεβῶν οὐ μὴ καθίσω*. Διὰ τοῦτο οἶμαι καὶ τοὺς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν πλείοσιν ἁμαρτήμασι γεγενημένους ὑποχειρίους γεγονέναι τοῖς ἐχθροῖς, τῷ καταλελεῖφθαι τοὺς καταλιπόντας τὸν νόμον ναοὺς (43) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπερασπιζόντων ἀγγέλων, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἁγίων ἀνθρώπων. Οὕτω γὰρ καὶ ὅλα ἀθροίσματά ποτε καταλείπεται ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμοὺς, ἵνα *καὶ ὃ δοκοῦσιν ἔχειν, ἀρθῇ ἀπ' αὐτῶν*· ὁμοίως τῇ κατηραμένῃ συκῇ καὶ ἐκ ῥιζῶν ἀρθείσῃ διὰ τὸ μὴ δεδωκέναι τῷ Ἰησοῦ πεινῶντι καρπὸν, ξηραινόμενοι, καὶ εἴ τι εἶχον ὀλίγον ζωτικῆς κατὰ τὴν πίστιν δυνάμεως ἀπολλύντες. Ταῦτα δέ μοι ἀναγκαίως εἰρῆσθαι φαίνεται τόπον εὐχῆς ἐξετάζοντι, καὶ τὸ ἐξαίρετον ὡς ἐν τόπῳ παριστάντι ἐπὶ τῆς τῶν ἁγίων καὶ εὐλαβέστερον (44) ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ γινομένων συνελεύσεως.

32. Jam de parte mundi in quam respiciendo D orandum sit, pauca dicenda sunt. Cum autem quatuor sint partes, ad septentrionem, ad meridiem, ad occasum, et ad ortum, quis non statim fateatur ortum perspicue indicare, illuc nos symbolice conversos, anima veri luminis ortum veluti respiciente, orare debere. Quod si quis in quamvis partem

Ἤδη δὲ καὶ περὶ τοῦ κλίματος εἰς ὃ ἀφορῶντα εὔχεσθαι δεῖ, ὀλίγα λεκτέον. Τεσσάρων δὲ ὄντων κλιμάτων, τοῦ τε πρὸς ἄρκτον, καὶ μεσημβρίαν, καὶ τοῦ πρὸς δύσιν, καὶ ἀνατολὴν, τίς οὐκ ἂν αὐτόθεν ὁμολογήσαι τὰ πρὸς ἀνατολὴν ἐναργῶς (45) ἐμφαίνειν τὸ δεῖν ἐκεῖ νεύοντας συμβολικῶς, ὡς τῆς ψυχῆς ἐνοριώσης τῇ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἀνατολῇ,

[67] Isa. I, 12, 15. [68] Psal. XXV, 4. [69] Luc. VIII, 18. [70] Marc. XI, 20.

(39) *Ἑαυτὸν ἀγγέλῳ*, etc. Sic recte habet codex Colbertinus; Cantabrigiensis autem, καὶ ἐπὶ τῷ ἑαυτὸν ἀγγέλων διαβόλῳ δι' ὧν ἁμαρτάνει καὶ Θεοῦ καταφρονῶν παρανομεῖ.

(40) Codex uterque, λήσεται. Editio Oxon., λήσηται.

(41) *Πραγματευομένοις συνέρχωνται*. Lego cum Bentleio, πραγματευόμενοι συνέρχωνται. Pro συνέρχωνται, editio Oxoniensis habet, συνέρχονται, male.

(42) Uterque codex ms., ἐὰν ἔρχησθε. Editio Oxon., ἂν ἔρχησθε.

(43) *Ναούς*. Lego cum Bentleio, λαούς.

(44) *Εὐλαβέστερον*. Sic uterque codex ms. Editio autem Oxoniensis in textu habet εὐλαβεστέρων.

(45) Uterque ms. codex, ἐναργῶς. Editio Oxon., ἐνεργῶς.

ποιεῖσθαι τὰς εὐχάς; Ἐὰν δέ τις ὁπουδήποτε τῶν θυρῶν τοῦ οἴκου νευουσῶν βούληται (46) μᾶλλον κατὰ τὸ ἀνεῳγὸς τῆς οἰκίας προσφέρειν τὰς ἐντεύξεις, λέγων τὴν εἰς τὸν οὐρανὸν ὄψιν ἔχειν τι μᾶλλον προσκαλούμενον ἐφ' ἑαυτὴν (47) τῆς ἐπὶ τὸν τοῖχον ἐπιβλέψεως, εἰ τύχοιεν μὴ διανεῳγότα τοῦ οἴκου τὰ πρὸς ἀνατολάς· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι θέσει τῶν οἰκοδομημάτων ἀνθρώπων κατὰ τάδε τὰ κλίματα ἢ τάδε διανοιγομένων, φύσει δὲ τῆς ἀνατολῆς (48) τῶν λοιπῶν προκεκριμένης κλιμάτων, τὸ φύσει τοῦ θέσει προτακτέον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν πεδίῳ εὔξασθαι βουλόμενος, τί μᾶλλον κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐπ' ἀνατολὰς (49), ἢ ἐπὶ δύσιν προσεύξεται; Εἰ δὲ ἐκεῖ προκριτέον τὰς ἀνατολὰς κατὰ τὸ εὔλογον, διὰ τί τοῦτο οὐ πανταχοῦ ποιητέον; Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον.

Δοκεῖ δέ μοι, ἔτι περὶ τῶν τόπων τῆς εὐχῆς διαλαβόντα, οὕτω καταπαῦσαι τὸν λόγον. Τέσσαρες δή μοι τόποι ὑπογραπτέοι φαίνονται, οὓς εὗρον διεσκεδασμένους ἐν ταῖς Γραφαῖς, καὶ σωματοποιητέον ἑκάστῳ κατὰ τούτους εὐχήν. Εἰσὶ δὲ οἱ τόποι οὗτοι (50)· Κατὰ δύναμιν δοξολογίας ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ προοιμίῳ τῆς εὐχῆς λεκτέον τοῦ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ συνδοξολογουμένου ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι συνυμνουμένῳ (51). Καὶ μετὰ τοῦτο τακτέον ἑκάστῳ

A obversis domus ostiis, illac malit qua ædes patent preces offerre, dicatque cœli prospectum habere nescio quid quod magis ad se provocet, quam objectum parietem, si quando ostium domus orientem non respiciat; respondendum hominum instituto in hanc vel in illam mundi partem, ædificia patere; natura autem orientem reliquis præstare cœli partibus; quare quod natura **271** est, ei quod est ex instituto præponendum. Alioqui qui in campo vult orare, quid est juxta illam rationem cur ad orientem potius quam ad occidentem oret? Sin ibi orientem præponi ratio postulat, cur non id ubique faciendum? Ac de his hactenus.

33. De partibus orationis cum adhuc tractavero, finem arbitror dicendi faciendum. Videntur autem B mihi quatuor describendæ partes quas dispersas in Scripturis reperi, et ad illarum exemplum oratio unicuique in unum corpus redigenda. Sunt autem hæ partes ejusmodi. Pro viribus in principio atque exordio orationis gloria reddenda est Deo per Christum conglorificatum in sancto Spiritu collaudato. Postea collocare quivis debet gratiarum actiones

(46) Iidem mss., βούληται. Editio Oxon., βούλεται.

(47) Iidem mss., προσκαλούμενον ἐφ' ἑαυτήν. Editio Oxon., προσκαλούμενον ἐφ' ἑαυτῷ, male. Bentleius legit, προκαλούμενον ἐφ' ἑαυτήν.

(48) *Φύσει δὲ τῆς ἀνατολῆς*, etc. De precibus versus Orientem habendis Clemens Alexandrinus *Strom.* VII ait : Ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ C ἀνατολὴ, κἀκεῖθεν τὸ φῶς αὔξεται ἐκ σκότους λάμψαν τὸ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ κυλινδουμένοις ἀνέτειλε γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα κατὰ λόγον τοῦ ἡλίου, πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί. *Quoniam autem diei natalis imago est Oriens, atque illinc quoque lux augetur, quæ primum illuxit ex tenebris; iisque qui volutantur in ignoratione exortus est dies cognitionis veritatis, quemadmodum sol oritur, ideo ad ortum matutinum habentur preces.* Item auctor *Quæst. et respons. ad orthodoxos*, resp. 118, postquam usum precandi versus Orientem retulit, infert : Τὸ δὲ ἔθος, παρ' ὧν εἴληφεν ἡ Ἐκκλησία τὸ εὔχεσθαι, παρὰ τούτων εἰληφέναι καὶ τὸ ποῦ εὔχεσθαι· τοῦτο δὲ παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. *Porro a quibus orationem Ecclesia accepit, ab eisdem quoque ubi orare soleat, consuetudinem accepit, a sanctis nimirum apostolis.* Vide *Constit. apost.* lib. II, cap. 57, Basilium *De Spiritu sancto*, cap. 27, Chrysostomum ad Danielis VI, 10, Pseudo-Origenem ad Jobi D l. III, ementitum similiter Athanasium quæst. 37, earum quæ ad Antiochum inscribuntur, Germanum Constantinopolitanum in *Theoria mystica* post initium, Joannem Damascenum *Orthodoxæ fidei* lib. IV, cap. 13, Gregentium, *Disputationis cum Judæo* fol. 61, et auctorem libri *De divinis officiis* apud Alcuinum cap. 39. Observari præterea velim Therapeutas, de quibus Philo in libro *De vita contemplativa*, hanc precandi versus orientem consuetudinem habuisse : Τάς τε ὄψεις καὶ ὅλον τὸ σῶμα πρὸς τὴν ἕω στάντες, ἐπὰν θεάσωνται τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα, τὰς χεῖρας ἀνατείναντες εἰς οὐρανὸν, εὐημερίαν καὶ ἀλήθειαν ἐπεύχονται, καὶ ὀξυωπίαν λογισμοῦ. *Verso ad auroram vultu totoque corpore, quamprimum solem orientem aspiciunt, felicem diem et veritatem, perspicacemque mentem sibi comprecantur.*

(49) *Τὸν λόγον ἐπ' ἀνατολάς*. Hæc desunt in editione Oxoniensi, sed reperiuntur in codice manuscripto Cantabrigiensi.

(50) *Εἰσὶ δὲ οἱ τόποι οὗτοι*. His quatuor capitibus, quæ *loca*, rhetorum more, appellat Origenes, partes maxime conspicuæ officiorum sacrorum Ecclesiæ veteris contineri videntur. Hæc, pro more suo, Scripturarum testimoniis illustrat, et privatas etiam preces ad ea exigendas suadet Adamantius. Si quis vero vetustissimas Ecclesiæ tam Orientalis quam Occidentalis missas sive liturgias evolverit, in subsidium sumptis earum enarratoribus, Dionysio Areopagita, auctore *Constitut. apostolic.* et Cyrillo catechista, deprehendet in primo missæ introitu trisagium, hymnum cherubicum, aut angelicum (quæ certe ad doxologiam sunt referenda), sibi occursura. In canonis item exordio conspicietur nobilis acclamatio eucharistica, Ἀνάσχωμεν τὰς καρδίας. Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σὲ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν. *Sursum corda. Habemus ad Dominum. Dignum et justum est*, etc. Quam formulam in Ecclesia meridionali, sive Africana, pariter obtinuisse, auctor est omni exceptione major Cyprianus. Exomologesim repræsentabunt verba illa quæ sequuntur, maxime solemnia : Κύριε, οὐκ εἰμὶ ἄξιος, et Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις, et Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἄνες, ἄφες, συγχώρησον. *Non sumus digni*, etc. Accedunt αἰτήσεις, sive litaniæ pro omnium fidelium variis necessitatibus, in quibus subinde repetitur Κύριε, ἐλέησον, aut τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. *Domine, miserere nostri, et exaudi nos, Domine.* Quorum omnium clausula repetita doxologia, Σοὶ πρέπει καὶ ἐποφείλεται ἡ παρὰ πάντων ἡμῶν δοξολογία, τιμὴ καὶ προσκύνησις καὶ εὐχαριστία τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεί. Σὺ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. *Gloria in excelsis Deo*, etc., et *Gratias tibi agimus, Pater*, etc. Hæc sive casu juxta contigerint, vel ab Ecclesiæ primordiis pari ubique consensu fuerint recepta, judicet lector. EDIT. OXON.

(51) Codex uterque, συνυμνουμένῳ. Editio Oxon., συνυμνουμένου. Ibidem codex Colbertinus, εὐχαριστίας τε κοινὰς ὑπὲρ τῶν εἰς πάντας εὐεργεσιῶν καὶ ὧν ἰδίᾳ τέτευχεν. Cantabrigiensis autem, εὐχαριστίας τε κοινὰς πρὸς πολλοὺς εὐεργεσίας

communes pro pertinentibus ad omnes beneficiis, A tum pro eis quæ privatim a Deo consecutus est. Post gratiarum actionem debere videtur suorum peccatorum amarus apud Deum accusator fieri ac petere primum medelam qua habitu ad peccandum impellente liberetur, deinde præteritorum remissionem. Post confessionem quarto mihi loco videtur adjungenda petitio magnarum et cœlestium rerum et pro se et pro omnibus et pro familiaribus et amicis. Ac super his omnibus oratio debet in glorificationem Dei per Christum in Spiritu sancto desinere. Has quas dixi partes dispersas in Scripturis invenimus; glorificationem his verbis in psalmo centesimo tertio: *Domine Deus meus, magnificatus es vehementer. Confessionem et decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento, extendens cœlum sicut pellem. Qui tegit in aquis superiora ejus, qui ponit nubes ascensum suum, qui ambulat super pennas ventorum, qui facit angelos suos spiritus,* **272** *et ministros suos ignem flagrantem; qui fundat terram super stabilitatem ejus; non inclinabitur in sæculum sæculi. Abyssus, sicut vestimentum, amictus ejus; super montes stabunt aquæ. Ab increpatione tua fugient, a voce tonitrui tui formidabunt* [71]. Et maxima pars hujus psalmi glorificationem continet Patris. Licet cuivis plura sibi colligere, et videre quam multis in locis pars illa quæ ad glorificationem pertinet diffusa sit. Gratiarum actionis hoc sit exemplum in secundo Regum positum, a Davide post factas ei per Nathan promissiones pronuntiatum, cum ad Dei dona stuperet, gratiasque pro eis referret his verbis: *Quis sum ego, Domine mi, Domine, et quæ domus mea, quia dilexisti me usque ad hæc? Et factus sum parvus parum coram te, Domine mi; et locutus es pro domo servi tui in longinquum. Hæc autem lex hominis, Domine mi, Domine. Et quid adjiciet ultra David loqui ad te? Et nunc nosti servum tuum, Domine; propter servum tuum fecisti; et secundum cor tuum fecisti omnem magnificentiam hanc ad notum faciendum servo tuo; ideo ut magnificares te, Domine mi, Domine* [72]. Confessionis exemplum: *Ab omnibus iniquitatibus meis erue me* [73]; et alibi: *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ. Miser factus sum et curvatus sum usque in finem; tota die contristatus ingrediebar* [74]. Petitionum in vigesimo septimo psalmo: *Ne simul trahas me cum peccatoribus; et cum operantibus iniquitatem ne perdas me* [75], et si quid his est simile. Æquum est autem incœptam a glorificatione orationem in glorificationem desinendo terminare, laudando et glorificando Patrem universorum, per

A εὐχαριστίας τε κοινὰς ὑπὲρ τῶν εἰς πάντας εὐεργεσιῶν, καὶ ὧν ἰδίᾳ τέτευχεν ἀπὸ Θεοῦ. Μετὰ δὲ τὴν εὐχαριστίαν φαίνεταί μοι πικρόν τινα δεῖν γινόμενον τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων κατήγορον ἐπὶ Θεοῦ, αἰτεῖν πρῶτον μὲν ἴασιν πρὸς τὸ ἀπαλλαγῆναι τῆς τὸ ἁμαρτάνειν ἐπιφερούσης ἕξεως, δεύτερον ἄφεσιν τῶν παρεληλυθότων. Μετὰ δὲ τὴν ἐξομολόγησιν τέταρτόν μοι συνάπτειν φαίνεται δεῖν, τὴν περὶ τῶν μεγάλων καὶ ἐπουρανίων αἴτησιν, ἰδίων τε καὶ καθολικῶν, καὶ περί τε οἰκείων καὶ φιλτάτων. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν εὐχὴν εἰς δοξολογίαν Θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καταπαυστέον. Τούτους δὲ τοὺς τόπους, ὡς προείπομεν, διεσπαρμένους εὕρομεν ἐν ταῖς Γραφαῖς· τὸν μὲν τῆς δοξολογίας διὰ τούτων ἐν ἑκατοστῷ τρίτῳ ψαλμῷ· *Κύριε ὁ Θεός μου ὡς ἐμεγαλύνθης* B *σφόδρα, ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐνεδύσω, ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέῤῥιν* (52), *ὁ στεγάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ· ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ· ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἄβυσσος, ὡς ἱμάτιον, τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ· ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται ὕδατα. Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου φεύξονται· ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσι·* καὶ τὰ πλεῖστα δὲ τούτου τοῦ ψαλμοῦ δοξολογίαν περιέχει τοῦ Πατρός. Ἔνεστι δέ τινα ἑαυτῷ πλείονα ἀναλεγόμενον ὁρᾷν, ὡς ὁ τόπος (53) τῆς δοξολογίας C πολλαχοῦ διέσπαρται. Τῆς δὲ εὐχαριστίας ἐκκείσθω τοῦτο παράδειγμα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν *Βασιλειῶν* κείμενον, μετὰ τὰς διὰ τοῦ Νάθαν πρὸς τὸν Δαυῒδ ἐπαγγελίας ὑπὸ τοῦ Δαυῒδ ἐπαγγελλόμενον ἐκπλαγέντος τὰς τοῦ Θεοῦ δωρεὰς, καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπ' αὐταῖς (54) διὰ τούτων· *Τίς εἰμι ἐγὼ, Κύριέ μου, Κύριε, καὶ τίς ὁ οἶκός μου, ὅτι ἠγάπησάς με ἕως τούτων; Καὶ κατεσμικρύνθην μικρὸν ἐνώπιόν σου, Κύριέ μου, καὶ ἐλάλησας ὑπὲρ τοῦ οἴκου τοῦ δούλου σου εἰς μακράν. Οὗτος δὲ ὁ νόμος τοῦ ἀνθρώπου, Κύριέ μου, Κύριε. Καὶ τί προσθήσει Δαυῒδ ἔτι τοῦ λαλῆσαι πρὸς σέ, καὶ νῦν σὺ οἶδας τὸν δοῦλόν σου, Κύριε· διὰ τὸν δοῦλόν σου πεποίηκας, καὶ κατὰ τὴν καρδίαν σου ἐποίησας πᾶσαν τὴν μεγαλωσύνην σου ταύτην γνωρίσαι* D *τῷ δούλῳ σου, ἕνεκα τοῦ μεγαλῦναί σε, Κύριέ μου Κύριε.* Τῶν δὲ ἐξομολογήσεων παράδειγμα· *Ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν μου ῥῦσαί με·* καὶ ἐν ἄλλοις· *Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἐταλαιπώρησα καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους· ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην.* Τῶν δὲ αἰτήσεων ἐν εἰκοστῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ· *Μὴ συνελ-*

[71] Psal. CIII, 1-7. [72] II Reg. VII, 18-22. [73] Psal. XXXVIII, 9. [74] Psal. XXXVII, 6, 7. [75] Psal. XXVII, 3.

προσάγοντας ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας, καὶ ὧν ἰδίᾳ τέτευχεν.

(52) Codex ms. Cantabrig., δέριν. Editio Oxon., δέῤῥιν.

(53) Idem codex ms., ὡς ὁ τόπος. Editio Oxon., ὥστε τόπος.

(54) Idem codex ms., αὐταῖς. Editio Oxon., αὐτοῖς.

κύσῃς με μετὰ ἁμαρτωλῶν, καὶ μετὰ ἐργαζομένων ἀδικίαν μὴ συναπολέσῃς με· καὶ εἴ τι τούτοις ὅμοιον. Εὔλογον δὲ ἀρξάμενον ἀπὸ δοξολογίας εἰς δοξολογίαν καταλήγοντα καταπαύειν τὴν εὐχὴν, ὑμνοῦντα καὶ δοξάζοντα τὸν τῶν ὅλων Πατέρα διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

A Jesum Christum in sancto Spiritu, cui gloria in sæcula.

Ταῦτα κατὰ δύναμιν ἐμὴν εἰς τὸ τῆς εὐχῆς πρόβλημα, καὶ εἰς τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὐχὴν, τά τε πρὸ αὐτῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰρημένα, ἡμῖν διήθληται (55), φιλομαθέστατοι καὶ γνησιώτατοι ἐν θεοσεβείᾳ ἀδελφοὶ, Ἀμβρόσιε καὶ Τατιανή. Οὐκ ἀπογινώσκω δὲ τοῖς ἔμπροσθεν ὑμῶν ἐπεκτεινομένων, καὶ τῶν ὄπισθεν ἐπιλανθανομένων, εὐχομένων τε ἐν τούτοις ὄντων περὶ ἡμῶν, πλείονα καὶ θειότερα εἰς πάντα ταῦτα δυνηθῆναι χωρῆσαι ἀπὸ τοῦ διδόντος Θεοῦ, καὶ λαβὼν (56) πάλιν περὶ τῶν αὐτῶν διαλαβεῖν μεγαλοφυέστερον, καὶ ὑψηλότερον, καὶ τρανότερον· πλὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος μετὰ συγγνώμης τούτοις ἐντεύξεσθε.

Hæc pro viribus meis in orationis argumentum, et in eam quæ Evangeliis continetur orationem, et in ea quæ illam apud Matthæum præcedunt, a me tractata sunt, studiosissimi et vere germani in pietate fratres, Ambrosi et Tatiana. Nec despero quin vobis semper ad anteriora contendentibus, et eorum quæ retro sunt obliviscentibus, orantibusque interea pro nobis, plura et diviniora ad hæc omnia pertractanda accipere possim a largitore Deo, et cum accepero, iterum de iisdem disserere magnificentius, et altius, ac dilucidius. In præsentia autem hæc in partem bonam accipietis.

B

(55) Idem ms. habet, ἡμῖν διήθληται. Editio Oxon., ὑμῖν διαθληταί.
(56) Mss., λαβών, editio Oxon., λαβόντα.

IN EXHORTATIONEM AD MARTYRIUM

ADMONITIO.

—

273 *Nulla prorsus est inter eruditos controversia de sinceritate hujus aurei opusculi, quod apud veteres passim celebratur. Eusebius non solum librum* De martyrio *commemorat, sed et qua occasione Origenes ad eum scribendum permotus sit, narrat libr.* VI Histor. ecclesiast., *cap.* 28: Τόν γε μὴν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τρισὶν ἔτεσιν ἐπὶ δέκα τὴν ἀρχὴν διανύσαντα Μαξιμῖνος Καῖσαρ διαδέχεται· ὃς δὴ κατὰ κότον τὸν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου οἶκον ἐκ πλειόνων πιστῶν συνεστῶτα, διωγμὸν ἐγείρας, τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν ἄρχοντας μόνους, ὡς αἰτίους τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίας, ἀναιρεῖσθαι προστάττει. Τότε καὶ Ὠριγένης τὸν *Περὶ μαρτυρίου* συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκτήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα· ὅτι δὴ ἄμφω περίστασις οὐχ ἡ τυχοῦσα ἐν τῷ διωγμῷ κατειλήφει, ἐν ᾗ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν ὁμολογίᾳ τοὺς ἄνδρας, οὐ πλείονος ἢ τριετοῦς χρόνου τῷ Μαξιμίνῳ διαγενομένου. « *Interea cæso Alexandro imperatore qui tredecim annis regnaverat, in ejus locum succedit Maximinus, qui gravi odio succensus adversus familiam Alexandri in qua plerique erant Christiani, persecutione excitata solos Ecclesiarum antistites, utpote evangelicæ prædicationis auctores, interfici jussit. Quo tempore Origenes librum* De martyrio *composuit, quem Ambrosio et Protocteto Cæsariensis Ecclesiæ presbytero dedicavit: eo quod uterque in ea persecutione non mediocre discrimen subierat. Unde et maximam gloriam ambo retulisse perhibentur, cum Maximinus non plus quam* triennii spatium perdurasset. » Rufinus posteriora verba sic παραφράζει: « *Tunc Origenes librum* De martyrio *ad Ambrosium scribit: qui cum ad plurimos pervenisset, tanquam nervis quibusdam validissimis stabiliti, sponte se ad confessionem Christi nominis offerebant.* » *Pamphilus martyr in Apologia Origenis, ejusdem libri meminit his verbis*: « *Denique in tam multis et tam diversis ejus libris nusquam invenitur unus ab eo liber proprie* De anima *conscriptus, sicut habet vel* De martyrio *vel* De oratione, *vel* De resurrectione. *Hieronymus* De scriptor. eccl., *in Ambrosio*: « *Ambrosius, inquit, primum Marcionites, deinde ab Origene correctus, Ecclesiæ diaconus, et confessionis Dominicæ gloria insignis fuit: cui pro Theoctisto presbytero liber Origenis* De martyrio *scribitur.* » *Ex ipsomet Origenis libello, et Eusebii loco supra laudato, nec non ex altero Nicephori Callisti mox laudando, liquet in hunc Hieronymi textum gravem irrepsisse amanuensium errorem qui Theoctistum Cæsariensem episcopum cum Protocteto Cæsariensi presbytero confuderunt; et quamvis antiquissima sit exemplarium corruptela, ut patet ex Græca Sophronii versione, recte observat Halloixius in notis ad Origen.* Defens., *p.* 23, *omnino legendum esse*: « *Cui et Protocteto,* » *aut si Freculfum præferre lubeat,* « *cui cum Protocteto,* » *legemus. Nicephorus Callistus lib.* V Hist. eccl., *cap.* 19, *de nostro libello sic loquitur*: Ἐν τοίνυν τῷ τότε καιρῷ τὸν προτρεπτικὸν εἰς μαρτύριον γενναῖον λόγον συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκτήτῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας τὸ σύγγραμμα προσφωνῶν· εἰσῄει γὰρ ἐκείνοις οὐ μετρία τις ἀγωνία τῇ τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου σφοδρότητι· ἐν ᾧ καὶ ἄμφω λόγον ἔχειν, τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ ἆθλον λαμπρῶς ἀγωνίσασθαι. *Joannes Langus sic vertit*: « *Eo itaque tempore præclaram illam orationem qua ad martyrium cohortatur, composuit, eamque Ambrosio et Protocteto, Cæsariensibus presbyteris, inscripsit: magna enim eis sollicitudo et anxietas propter persecutionis ejus vehementiam incesserat. In qua* **274** *oratione ambo illi rationes explicatas habuerunt, ut fortiter in martyrii stadio certamen pro Christo sustinerent atque perferrent.* » *Duplex, ni fallor, in hujus loci versione peccatum est interpretis: primum dum ista verba*: Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκτήτῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας τὸ σύγγραμμα προσφωνῶν, *sic reddit*: « *Eamque Ambrosio et Protocteto Cæsariensibus presbyteris inscripsit.* » *Ambrosius enim solum Ecclesiæ diaconus fuit, uti supra ex Hieronymo audivimus. Itaque Langus vertere debuerat*: *Ambrosio et Protocteto Cæsariensis Ecclesiæ presbytero. Alterum, dum hæc posteriora verba*: ἐν ᾧ καὶ ἄμφω λόγον ἔχειν, τὸν ὑπὲρ

Χριστοῦ ἆθλον λαμπρῶς ἀγωνίσασθαι, *vertit : « In qua oratione ambo illi rationes explicatas habuerunt, ut fortiter in martyrii stadio certamen pro Christo sustinerent atque perferrent. » Vertenda erant : « In qua persecutione ambo perhibentur illustre pro Christo certamen sustinuisse. » Nihil enim aliud hic vult Nicephorus Callistus, quam quod ait Eusebius loco supra laudato :* ἐν ᾗ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν ὁμολογίᾳ τοὺς ἄνδρας. *Quam utile vero etiam aliis fuerit hoc Origenis scriptum, Westhenio idem Nicephorus Callistus tradere videtur lib.* v Histor. eccles., *cap.* 31 : Ἐπὶ Παλαιστίνης οὐ μείους οἱ ἆθλοι καὶ τὰ παλαίσματα, ὧν οἱ πλεῖστοι τοῖς προτρεπτικοῖς τῶν Ὠριγένους λόγων τὸν ἀγῶνα διέφερον. *« In Palæstina non minora fuere certamina et luctæ. Plurimi enim martyres exhortatoriis Origenis orationibus incitati viriliter agones pertulerunt. » In Deciana scilicet persecutione. Verum Nicephorus Callistus non loqui videtur de Origenis* Exhortatione ad martyrium *Ambrosio sub Maximini persecutione nuncupata, sed de aliis ejus sermonibus, quos iis qui consolatione indigent, furente Decii persecutione, ipsum reliquisse plurimæ ejus epistolæ commemorabant, teste Eusebio lib.* vi Hist. eccl., *cap.* 39. *Utut est, Freculphus* Chron. *tom.* II, *lib.* III, *cap.* 7, *pag.* 511, *hæc habet : « Ambrosius primum Marcioneus, deinde ab Adamantio correctus, Ecclesiæ diaconus et confessionis Dominicæ gloria insignis fuit, cui cum Protheotisto* [*lege Proctocteto*] *presbytero liber ab Adamantio* De martyrio *scribitur. » Otto Frisingensis lib.* III *Chron., cap.* 32 : *« His, inquit, diebus (nimirum imperante Maximino) fervente tribulatione persecutionis Origenes necessarium et egregium* De martyrio *librum conscripsit. » Is fortasse libellus est quem Trithemius lib.* De script. eccles. *inter opera Origenis recenset, ac se Latinum vidisse testatur, videlicet* De martyribus *lib.* I.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ
ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ.

ORIGENIS EXHORTATIO AD MARTYRIUM.

1. « Ablactati a lacte, avulsi ab ubere. Tribulationem super tribulationem exspecta : exspecta spem super spem ; adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram [76]. » Et vos igitur secundum Isaiam, ut qui non amplius carnales, neque in Christo infantes estis, sed spiritali ætate adeo provecti ut non amplius lacte, sed cibo solido opus habeatis [77], Ambrosi Deo dignissime, et Protoctete piissime, audite, ut ablactati a lacte et avulsi ab ubere, quonam modo iis qui **275** ablactati sunt, veluti athletis non simplex tribulatio, sed quædam super tribulationem tribulatio prædicitur. Qui vero tribulationem super tribulationem non recusaverit, sed eam strenui instar athletæ susceperit, is illico etiam spem super spem accipit, qua, post exiguam super spe tribulationem, perfruetur. Hoc enim sibi vult illud : « Adhuc parum, adhuc parum. »

A « Οἱ ἀπογεγαλακτισμένοι (57) ἀπὸ γάλακτος, οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ μαστοῦ. Θλῖψιν ἐπὶ θλίψει προσδέχου· προσδέχου ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι· ἔτι μικρὸν, ἔτι μικρὸν, διὰ φαυλισμὸν χειλέων· διὰ γλώσσης ἑτέρας (58). » Καὶ ὑμεῖς τοίνυν κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, ὡς οὐκέτι σάρκινοι, οὐδὲ ἐν Χριστῷ νήπιοι, προκόψαντες ἐν τῇ νοητῇ ὑμῶν ἡλικίᾳ, Ἀμβρόσιε θεοπρεπέστατε, καὶ Πρωτόκτητε εὐσεβέστατε (59), καὶ μηκέτι χρείαν ἔχοντες γάλακτος, ἀλλὰ στερεᾶς τροφῆς, ἀκούετε, ὡς ἀπογεγαλακτισμένοι ἀπὸ γάλακτος, καὶ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ μαστοῦ, τίνα τρόπον ὡς ἀθληταῖς τοῖς ἀπογεγαλακτισμένοις οὐχ ἁπλῆ θλῖψις, ἀλλά τις θλῖψις ἐπὶ θλίψει προφητεύεται. Ὁ μὴ ἀπωθούμενος τὴν ἐπὶ θλίψει θλῖψιν, ἀλλ' ὡς γενναῖος ἀθλητὴς αὐτὴν προσδεχόμενος, εὐθέως προσδέχεται καὶ B ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι· ἧς μετ' οὐ πολὺ τῆς ἐπ' ἐλπίδι θλίψεως ἀπολαύσει. Τοιοῦτο γάρ ἐστι τό· « Ἔτι μικρόν, ἔτι μικρόν. »

[76] Isa. XXVIII, 9, 10, 11, ex versione LXX. [77] Hebr. V, 12, 13.

(57) *Οἱ ἀπογεγαλακτισμένοι*, etc. Sequitur Origenes hoc obscuro loco LXX Interpretes, non Hebraicam veritatem. Hieronymus lib. IX *Commentariorum in Isaiam* observat ingens discrimen in versu decimo quem sic reddit : « Quia manda, remanda ; manda, remanda ; exspecta, reexspecta ; exspecta, reexspecta ; modicum ibi, modicum ibi. » Ipsa Hebræa verba affert et interpretatur Epiphanius hæres. 25 : Τὸ γὰρ σαυλασαῦ, σαυλασαῦ, ἑρμηνεύεται θλῖψις ἐπὶ θλῖψιν. Καυλακαύχ, καυλακαύχ, ἐλπὶς ἐπ' ἐλπίδι. Ζιηρσὰμ, ζιηρσὰμ, ἔτι μικρὸν, ἔτι μικρὸν προσδέχου, « Quippe tsau latsau, tsau latsau, tribulationem super tribulationem, significat. Caulacau, caulacau, spem super spem. Zierscham, zierscham, adhuc paululum, paululum adhuc exspecta. » Nisi vero Epiphanius ipsamet Hebræa vocabula apposuisset, pronum erat conjicere tunc lectum fuisse צר לצר « Vav » in « Resch » mutato, producto tantum cornu superiore. צר enim θλῖψιν, « tribulationem, » significat ; צו autem idem est quod « præcipe, manda. » Obiter ex his Epiphanii verbis discimus unde Nicolaitæ suum Deum Καυλακαύχ, vel Καυλακαύαν, uti Theodoretus scribit lib. I *Hæretic. fabul.*, cap. 4, aut potius Καυλακαύ Hebræo nomine imperitos terrente procuderint et effinxerint. Hæc ante nos adnotavit Wetstenius, quibus nihil ipse habeo quod addam nisi Hebraicas voces melius reddi posse : « Præceptum ad præceptum, præceptum ad præceptum ; linea ad lineam, linea ad lineam, parum ibi, parum ibi. »

(58) *Διὰ γλώσσης ἑτέρας*. Corrupte in manuscripto Wetsteniano legitur, διὰ γλώσης ἑτέρας, et paulo post, ἡκιλικίᾳ pro ἡλικίᾳ.

(59) *Ἀμβρόσιε θεοπρεπέστατε, καὶ Πρωτόκτητε εὐσεβέστατε*. De Ambrosio vide not. ad fragmentum primum epistolarum Origenis ; de Protocteto autem vide Monitum.

A Ἀλλὰ καὶ εἰ φαυλίζοιεν ἡμᾶς καὶ ἐξευτελίζοιεν, ἤτοι ἀσεβεῖς ἢ μωροὺς ἀποκαλοῦντες οἱ ἀλλότριοι, τῆς κατὰ τὰς ἁγίας Γραφὰς διαλέκτου ὑπομιμνησκώμεθα, ὅτι ἡ ἐπ' ἐλπίδι ἐλπὶς, ἡ ἔτι μικρὸν ἀποδοθεῖσα ἡμῖν, ἀποδοθήσεται « διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας. » Καὶ τίς οὐκ ἂν προσδέχοιτο θλῖψιν ἐπὶ θλίψει, ἵνα εὐθέως προσδέξηται καὶ ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι; λογισάμενος μετὰ Παύλου, ὅτι οὐκ « ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, » ὧν ὡσπερεὶ ὠνούμεθα τὴν μακαριότητα, « πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλύπτεσθαι εἰς ἡμᾶς· » καὶ μάλιστα ἐπεὶ « τὸ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, » (ἐλαφρὸν τοῖς μὴ βαρουμένοις ὑπὸ τῶν περιεστηκότων καὶ τυγχάνον καὶ λεγόμενον), ὅσῳ πλεῖον ὑπερβάλλον γίνεται, τοσούτῳ μεῖζον καὶ πλεῖον « βάρος αἰώνιον (60) δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, » εἰ παρὰ τὸν καιρὸν τῶν θλιβόντων, καὶ B ὡσπερεὶ πιέζειν τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐθελόντων, ἀποστρέψαντες τὸ ἡγεμονικὸν ἀπὸ τῶν ἐπιπόνων, σκοπῶμεν οὐ τὰ ἐνεστηκότα ἐπίπονα, ἀλλὰ τὰ διὰ τὴν ἐν τούτοις ὑπομονὴν τοῖς « νομίμως » ἐν Χριστῷ « ἀθλήσασι » χάριτι Θεοῦ ἀποκείμενα, πολλαπλασιάζοντος τὰς εὐεργεσίας, καὶ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τῶν τοῦ ἀγωνισαμένου καμάτων τοσαῦτα δωρουμένου, ὅσα ἂν πρέπῃ μὴ γλισχρολογουμένῳ διδόναι, τῷ μεγαλοδώρῳ καὶ ἐπιστημόνως τὰς ἑαυτοῦ χάριτας μεγεθύνοντι Θεῷ, ἐπὶ τοὺς, τῷ ὅσῃ δύναμις καταπεφρονηκέναι τοῦ ὀστρακίνου σκεύους, ἐπιδειξαμένους τὴν ὅλῃ ψυχῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπην.

Ὅλῃ δὲ ψυχῇ νομίζω ἀγαπᾶσθαι τὸν Θεὸν ὑπὸ τῶν ἀποσπώντων καὶ διϊστάντων αὐτὴν, διὰ πολλὴν τῆς πρὸς C τὸ κοινωνῆσαι τῷ Θεῷ προθυμίαν, οὐ μόνον ἀπὸ τοῦ γηΐνου σώματος (61), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παντὸς σώματος· οἷς οὐδὲ μετὰ περισπασμοῦ καὶ περιελκυσμοῦ τινος γίνεται τὸ ἀποθέσθαι « τὸ τῆς ταπεινώσεως σῶμα, » ὅταν καιρὸς διδῷ διὰ τοῦ νομιζομένου θανάτου ἐκδύσασθαι « τὸ σῶμα τοῦ θανάτου, » καὶ ἐπακουσθῆναι ἀποστολικῶς εὐξάμενον καὶ εἰπόντα· « Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » Τίς γὰρ τῶν ἐν τῷ σκήνει στεναζόντων διὰ τὸ βαρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ φθαρτοῦ σώματος οὐχὶ καὶ εὐχαριστήσει πρότερον εἰπών· « Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » βλέπων, ὅτι, διὰ τῆς ὁμιλίας ῥυσθεὶς ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου, ἁγίως ἀναφθέγξεται τό· « Χάρις τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Εἰ δέ D τινι τὸ τοιοῦτο χαλεπὸν φαίνεται, οὐκ « ἐδίψησε πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν τὸν ζῶντα, » οὐδὲ « ἐπεπόθησε πρὸς τὸν Θεὸν, ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· » οὐδὲ εἶπε· « Πότε ἥξω, καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; » Οὐδὲ ἐν ἑαυτῷ ἐλογίσατο, ἃ διαλογισάμενος ὁ προφήτης, λεγομένου τοῦ· « Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου; » αὐτῷ, καθ'

2. Sed etsi alieni nos subsannaverint et nihili fecerint, sive impios sive stultos vocantes, divinarum meminerimus Scripturarum qui sit loquendi modus, spem scilicet super spem quæ adhuc parum nobis concessa est, « propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram » esse reddendam. Quis vero non susceperit tribulationem super tribulationem, ut statim et spem super spem accipiat? reputans cum Paulo non esse « condignas passiones hujus temporis [78], » quibus beatitudinem veluti mercamur, « ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis, » maxime cum « momentaneum et leve tribulationis nostræ [79] » (quod quidem iis leve et est et dicitur qui a circumstantibus non gravantur) quanto amplius excedit, tanto majus et amplius « æternæ gloriæ pondus operetur in nobis, » si cum instabunt ii qui tribulant, et quasi premere animas nostras volunt, a laboribus avertamus animi principatum; et spectemus non quæ adsunt laboriosa, sed quæ propter præstitam in illis patientiam iis qui « legitime » in Christo « certaverint [80] » gratia Dei reposita sunt, Dei, inquam, qui beneficia multiplicat, et supra laborum in certamine toleratorum dignitate tanta largitur, quanta non parcum, sed magnificum illum Deum donare decet qui gratias suas scienter magnificat in eos qui spreto hoc testaceo vase pro viribus ostenderint se tota anima ipsum diligere.

3. Tota vero anima Deum ab iis diligi puto qui eam præ maximo cum Deo communicandi desiderio non a terreno tantum corpore, sed et ab omni corpore abstrahunt ac divellunt, et quibus nec invitis nec reluctantibus accidit ut « corpus humilitatis » deponant [81], cum se tempus dederit ut per eam quæ mors esse putatur, « corpus mortis » exuant, et exaudiatur is qui ad instar Apostoli precatus fuerit in hæc verba: « Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus [82]? » Quis enim eorum qui in hoc **276** tabernaculo ingemiscunt, quod corruptibili corpore graventur, non etiam gratias aget cum prius dixerit: « Quis me liberabit de corpore mortis hujus? » cernens se his prolatis de corpore mortis liberatum, sancte illud exclamaturum: « Gratia Deo per Christum Jesum Dominum nostrum [83]. » Si cui vero arduum id videtur, non « sitivit ad Deum fortem vivum, » neque « desideravit ad Deum, quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum; » neque dixit: « Quando veniam, et apparebo ante faciem Dei [84]? » Nec secum ea reputavit quæ reputans Propheta, cum diceretur ei: « Ubi est Deus tuus? » effundebat per singulos dies in se animam suam, incre-

[78] Rom. VIII, 18. [79] II Cor. IV, 17, 18. [80] II Tim. II, 5. [81] Philipp. III, 21. [82] Rom. VII, 24. [83] Ibid. 25. [84] Psal. XLI, 1, 2.

(60) *Αἰώνιον*. Forte legendum, αἰωνίου.

(61) *Οὐ μόνον ἀπὸ τοῦ γηΐνου σώματος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παντὸς σώματος*. Sic Origenes libro I *De principiis*, cap. 8, n. 4: « Videmus illos assumi... qui mortificantes membra sua, quæ sunt super terram et transcendentes non solum corpoream naturam, verum etiam animæ ipsius ambiguos fragilesque motus, adjunxerint se Domino, facti ex integro spiritus. » WETSTENIUS.

pans eam adhuc præ infirmitate tristem et perturbatam, ac dicens: « Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei in voce exsultationis et confessionis soni festum celebrantis [85]. »

4. Velim igitur vos, per omne quod instat certamen memores multæ illius mercedis quæ in cœlis reposita est iis « qui persecutionem et opprobria patiuntur propter justitiam, et propter Filium hominis [86], » gaudere, exsultare et tripudiare, sicut apostoli olim gavisi sunt, « quoniam digni habiti sunt pro nomine ejus contumeliam pati [87]. » Quod si quam in anima vestra sentiatis aliquando angustiam, dicat ei qui in vobis est spiritus Christi, quem etiam illa, quantum in se est, vult confundere: « Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi [88]. » Et rursus .... Utinam nequaquam turbetur anima, sed ante ipsa tribunalia, ante nudos enses jugulo admotos custodiatur a pace Dei « quæ exsuperat omnem sensum [89], » et tranquilla sit, reputans eos qui « peregrinantur a corpore, præsentes esse ad universorum Dominum [90]. » Sed si tales non sumus ut possimus semper animæ tranquillitatem servare, saltem non effundatur, nec extraneis appareat ejus commotio, ut defensionis locus nobis apud Deum supersit, dicentibus: « Deus meus, ad meipsum anima mea turbata est [91]. » Meminisse autem nos ratio admonet et illius dicti quod apud Isaiam sic habet: « Nolite timere opprobrium hominum, et despectu eorum ne frangamini [92]. » Cum enim Deus cœli siderumque motibus acriter sit intentus, iisque omnibus quæ et in terra et in mari divina ejus arte perficiuntur, ut omnis generis animantia plantæque et generentur, et consistant, et alantur, et augeantur, absurdum fuerit nos connivere, nec Deum respicere, sed oculos convertere ad homines brevi morituros et tradendos meritis suppliciis, hosque timere.

277 5. Abrahamo dixit olim Deus: « Egredere de terra tua [93]; » nobis forte ab eo brevi dicetur: Exite de universa terra; cui obedire bonum est, ut nobis cito cœlos ostendat in quibus est id quod dicitur regnum cœlorum. Multarum virtutum causa vitam certaminibus plenam esse, opus est eos qui certant videre. Enimvero pro temperantia videbuntur multi etiam a Dei partibus alieni decertasse, nonnullique mortem fortiter obire maluisse quam communem dominum deserere; item prudentiæ operam dedisse qui rebus ratione tractandis examinandisque præstiterunt; ac justitiæ se tradidisse, qui juste vivere sibi proposuerunt; ita adversus singulas virtutes militat aut carnis prudentia, aut pleraque extranea; at pro pietate solum pugnat

A ἑκάστην ἡμέραν ἐξέχεεν ἐφ' ἑαυτὸν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιπλήσσων αὐτῇ ἔτι κατ' ἀσθένειαν περιλύπῳ γινομένῃ καὶ συνταρασσομένῃ, καὶ λέγων· « Ὅτι διελεύσομαι ἐν τόπῳ σκηνῆς θαυμαστῆς ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως καὶ ἐξομολογήσεως ἤχου ἑορτάζοντος. »

Εὐχόμην οὖν ὑμᾶς παρ' ὅλον τὸν ἐστηκότα ἀγῶνα μεμνημένους τοῦ ἀποκειμένου πολλοῦ ἐν οὐρανοῖς μισθοῦ « τοῖς διωχθεῖσι καὶ ὀνειδισθεῖσιν ἕνεκεν δικαιοσύνης, καὶ ἕνεκεν τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, » χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶν καὶ σκιρτᾶν, ὥσπερ οἱ ἀπόστολοι ἐχάρησάν ποτε, « καταξιωθέντες ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀτιμασθῆναι. » Εἰ δέ ποτε καὶ αἰσθάνοισθε συστολῆς περὶ τὴν ψυχὴν ὑμῶν, εἰπάτω αὐτῇ ὁ ἐν ἡμῖν (62) Χριστοῦ νοῦς, θελούσῃ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῇ
B καὶ αὐτὸν συγχεῖν· « Ἵνα τί περίλυπος εἶ, ψυχή; καὶ ἵνα τί συνταράσσεις με; Ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεόν, ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Καὶ πάλιν (63)..... Εἴθε μὲν μηδαμῶς ταραχθείη ἡ ψυχή, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς δικαστηρίοις, καὶ παρὰ γυμνοῖς τοῖς ξίφεσιν ἐπιφερομένοις τῷ τραχήλῳ, φρουροῖτο ὑπὸ « τῆς ὑπερεχούσης πάντα νοῦν » εἰρήνης τοῦ Θεοῦ, καὶ γαληνιάζοι, λογιζομένη, « ὅτι οἱ ἐκδημοῦντες ἐκ τοῦ σώματος ἐνδημοῦσιν αὐτῷ τῷ τῶν ὅλων Κυρίῳ. » Εἰ δὲ μὴ τηλικοῦτοί ἐσμεν, ὡς ἀεὶ τὸ ἀτάραχον διατηρεῖν, κἂν μὴ ἐκχέοιτο, μηδὲ τοῖς ἔξω ἐμφαίνοιτο ἡ τῆς ψυχῆς ταραχή, ἵνα ἀπολογίας ὥραν ἔχωμεν πρὸς Θεόν, λέγοντες αὐτῷ· « Θεός μου, πρὸς ἐμαυτὸν ἡ ψυχή μου ἐταράχθη. » Μεμνῆσθαι δὲ ἡμᾶς ὁ λόγος παρακαλεῖ καὶ τοῦ ἐν Ἡσαΐᾳ τοῦτον
C εἰρημένου τὸν τρόπον· « Μὴ φοβεῖσθε ὀνειδισμὸν ἀνθρώπων, καὶ τῷ φαυλισμῷ αὐτῶν μὴ ἡττᾶσθε. » Καὶ γὰρ ἄτοπον, ἐναργῶς ἐφεστῶτος Θεοῦ τῇ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κινήσει, καὶ τοῖς ἐν γῇ καὶ θαλάσσῃ ὑπὸ τῆς θείας τέχνης αὐτοῦ ἐπιτελουμένοις ἐν παντοδαπῶν ζώων καὶ φυτῶν γενέσεσι καὶ συστάσεσι, καὶ τροφαῖς καὶ αὐξήσεσι, καμμύσαι μὲν καὶ μὴ ἐνορᾷν Θεῷ, τρέψαι δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ φόβον τῶν μετ' ὀλίγον τεθνηξομένων καὶ παραδοθησομένων τῇ κατ' ἀξίαν αὐτῶν δίκῃ.

Τῷ μὲν οὖν Ἀβραάμ ποτε ὑπὸ Θεοῦ εἴρητο, « Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου· » ἡμῖν δὲ τάχα μετ' ὀλίγον λεχθήσεται, Ἐξέλθετε ἀπὸ τῆς ὅλης γῆς· ᾧ πείθεσθαι καλόν, ἵνα ἡμῖν ταχέως δείξῃ τοὺς οὐρανούς,
D ἐν οἷς ἐστιν ἡ καλουμένη τῶν οὐρανῶν βασιλεία. Περὶ μὲν οὖν πολλῶν ἀρετῶν ἔστιν ἰδεῖν τὸν βίον ἀγώνων πεπληρωμένον τοὺς ἀγωνιζομένους. Δόξουσι γὰρ περὶ μὲν σωφροσύνης καὶ ἕτεροι τῶν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ μερίδος ἠγωνίσθαι πολλοί· καὶ μετὰ ἀνδρείας ἐναποτεθνηκέναι τινές, τηροῦντες τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ δεσπότου πρόθεσιν· φρονήσεώς τε ἐπιμελεῖσθαι οἱ περὶ τοὺς ἐξεταζομένους λόγους δεινοί· καὶ δικαιοσύνῃ ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκέναι οἱ δικαίως ζῆν προτεθυμημένοι. Καὶ στρατεύεταί γε καθ' ἑκάστης ἀρετῆς ἤτοι τὸ τῆς σαρκὸς φρόνημα καὶ τὰ πολλὰ τῶν ἐκτός· περὶ δὲ

[85] Psal. XLI, 4. [86] Matth. V, 11, 12. [87] Act. V, 41. [88] Psal. XLI, 6. [89] Philip. V, 7. [90] II Cor. V, 8. [91] Psal. VI, 2. [92] Isa. LI, 7. [93] Gen. XII, 1.

(62) Ἡμῖν. Forte legendum, ὑμῖν.

(63) Καὶ πάλιν. Suspicor consecutum fuisse aliquem Scripturæ locum priori similem quem amanuensis in ms. codice omiserit.

εὐσεβείας μόνον « Τὸ ἐκλεκτὸν » ἀγωνίζεται « γένος, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, τὸ ἔθνος τὸ ἅγιον, ὁ λαὸς ὁ εἰς περιποίησιν· » οὐδὲ μέχρι τοῦ δοκεῖν δεικνύντων τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, ὅτι, εἰ ἔστι τὰ ἀνταγωνιζόμενα τοῖς εὐσεβέσι, προτίθενται ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, προτιμῶντες τὸν μετ' εὐσεβείας θάνατον τοῦ μετ' ἀσεβείας ζῆν (64). Διόπερ « καρδίᾳ μὲν » ὁ Θεὸς τοῖς τοιούτοις « πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν, » καταλαμβάνουσιν, ὅτι οὔτε δικαιωθήσονται, ἐὰν μὴ οὕτω πιστεύσωσι τῷ Θεῷ τῆς καρδίας αὐτῶν οὕτω διακειμένης, οὔτε ἐν σωτηρίᾳ ἔσονται, ἐὰν μὴ ὁποία ἡ διάθεσις ᾖ, τοιοῦτος καὶ ὁ λόγος. Ἑαυτοὺς γὰρ ἀπατῶσιν οἱ νομίζοντες ἀρκεῖν πρὸς τὸ τυχεῖν ἐν Χριστῷ τέλους, τὸ, « Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· » κἂν μὴ προσῇ τὸ, « Στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. » Καὶ ἔστι γε εἰπεῖν, ὅτι μᾶλλον ἔστι τοῖς χείλεσι τιμᾷν, τὴν καρδίαν πόῤῥω ἔχοντα ἀπὸ Θεοῦ, ἤπερ τῇ καρδίᾳ τιμᾷν αὐτὸν, τοῦ στόματος μὴ ὁμολογοῦντος εἰς σωτηρίαν

Καὶ εἴποιμ' ἂν, ὅτι οἱ ἐπὶ δικαστηρίου ἐξομνύμενοι τὸν Χριστιανισμὸν, ἢ πρὸ δικαστηρίου, οὐ λατρεύουσι μὲν, προσκυνοῦσι δὲ τοῖς εἰδώλοις (65), λαμβάνοντες τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ματαίῳ καὶ ἀψύχῳ ὕλῃ. Προσεκύνουν δὲ οὕτω, καὶ οὐκ ἐλάτρευον εἰδώλοις ὁ βεβηλωθεὶς λαὸς εἰς τὰς θυγατέρας Μωάβ· γέγραπται γοῦν αὐταῖς λέξεσιν, ὅτι « Ἐκάλεσαν αὐτοὺς ἐπὶ ταῖς θυσίαις τῶν εἰδώλων αὐτῶν· καὶ ἔφαγεν ὁ λαὸς τῶν θυσιῶν αὐτῶν· καὶ προσεκύνησαν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ἐτελέσθη Ἰσραὴλ τῷ Βεελφεγώρ. » Καὶ παρατήρει, ὅτι οὐκ εἴρηται· Καὶ ἐλάτρευσαν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε ἦν μετὰ τοσαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα, ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοπὴν πεισθῆναι ὑπὸ τῶν γυναικῶν μεθ' ὧν ἐξεπόρνευον, πρὸς τὸ νομίσαι θεοὺς τὰ εἴδωλα. Τάχα δὲ οὕτω καὶ κατὰ τὴν

A « genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis [94], » cæteris hominibus ne specie quidem ostendentibus se, etsi sunt quæ piis adversentur, pro pietate mori propositum habere, pietati conjunctam mortem vitæ impietati conjunctæ præponentes. Quare hi sunt quibus Deus « corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem [95], » cum percipiant neque se justificari posse nisi sic Deo credant et ita corde affecti sint, neque salvos futuros, nisi qualis affectus, talis et sermo sit. Se enim ipsos decipiunt qui ad consequendum in Christo finem sufficere putant illud : « Corde creditur ad justitiam, » non adjecto altero : « Ore autem confessio fit ad salutem. » Ac dici potest magis posse labiis honorari Deum ab illo qui
B longe cor ab eo habuerit, quam corde honorari, cum ore confessio non fit ad salutem.

6. Atque dixerim eos qui pro tribunali, aut etiam antequam ducantur ad tribunal, Christianismum ejurant, non colere quidem idola, **278** adorare tamen, assumentes nomen Domini Dei in vanam et inanimatam materiam. Sic adoravit idola, non coluit populus cum filiabus Moab contaminatus, de quo scriptum est his ipsis verbis : « Vocaverunt eos ad sacrificia idolorum suorum, et comedit populus ex illis sacrificiis, et adoraverunt deos earum, initiatusque est Israel Beelphegor [96]. » Observa non dictum esse : et coluerunt Deos earum ; neque enim fieri poterat ut post tot signa totque prodi-
C gia, unico temporis momento eo adducerentur a mulieribus cum quibus scortabantur, ut idola deos esse putarent. Forsitan et vitulum quem in Exodo

[94] I Pet. II, 9. [95] Rom. X, 10. [96] Num. XXV, 2, 3.

(64) *Προτιμῶντες τὸν μετ' εὐσεβείας θάνατον τοῦ μετὰ ἀσεβείας ζῆν*. Etiam ethnicis hoc tritum esse observavit Wetstenius. Isocrates ad Nicoclem: Αἱροῦ καλῶς τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχρῶς, « elige potius bene mori, quam turpiter vivere. » Et in *Laud. Helenæ :* Κρεῖττόν ἐστι τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχρῶς. « Præstat mori quam turpiter vivere. » Origenes lib. II *contra Celsum*, n. 17 : Σωκράτης εἵλετο, κατὰ τὸ φαινόμενον αὐτῷ εὔλογον, κρεῖττον αὐτῷ εἶναι φιλοσόφως ἀποθανεῖν ἢ ἀφιλοσόφως ζῆν. « Maluit Socrates propositi tenax mortem philosopho dignam oppetere, quam indignam philosopho vitam exigere. » Sed parum pie moritur qui cicutam bibit. Longe aliter Christiani quibus, teste Eusebio lib. IV *Hist. eccl.*, c. 13, ipse imperator Antoninus in epist. « ad commune Asiæ » hocce testimonium perhibet : Εἴη δ' ἂν κἀκείνοις αἱρετὸν τὸ δοκεῖν κατηγορουμένοις τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν, ὑπὲρ τοῦ οἰκείου Θεοῦ· ὅθεν καὶ νικῶσι προϊέμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἤπερ πειθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πράττειν αὐτούς. « Illis longe optabilius fuerit ut in jus vocati mortem oppetere videantur pro Deo suo, quam ut incolumes remaneant; ita victores evadunt, animas suas potius projicientes, quam ut ea facere, quæ vos jubetis, in animum suum inducant. » Sic de iisdem Prudentius *Περὶ στεφάνων*, hymno 10, canit :

Fixa et statuta est omnibus sententia
Fidem tueri, vel libenter emori.

(65) *Οὐ λατρεύουσι μὲν, προσκυνοῦσι δὲ τοῖς εἰδώλοις*. Distinguit Origenes, ut adnotavit Wetstenius, προσκύνησιν et λατρείαν, adducitque locum Num. XXV, 2, ubi Hebræa verba וישתחוו לאלהיהן, « et incurvaverunt se diis earum; » a LXX redduntur, καὶ προσεκύνησε τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν. Itaque secundum Origenem λατρεία intimus est cordis affectus quo supremum rei adoratæ in nos imperium agnoscitur et colitur; προσκύνησις vero, cultus ejusmodi exterior professio. Alterutrum cultum hoc strictiori sensu sumptum ne idolis præstemus aut ulli creatæ rei, manifeste vetat præceptum Decalogi secundum
D Exod. XX. At vero προσκύνησις interdum alio sumitur sensu, et ad politicum civilemque honoris cultum trahitur, II Reg. XVII, 21, atque alibi passim. Sic in can. 16 concil. Carthag. sancitur, οἱ ἀναγνῶσται τὸν δῆμον μὴ προσκυνῶσιν, « lectores populum non adorent, » id est, Zonara explicante, ut debitum sacerdotibus honorem illis solis deferant, neque ad populum salutandi gratia se pariter vertant. Imo interdum προσκύνησις religiosum quoddam obsequium et observantiam erga angelos et sanctos denotat. Sic Anastasius Antiochenus in epist. ad scholasticos quosdam : Προσκυνοῦμεν καὶ ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους, καὶ ἁγίους, οὐ μὴν λατρεύομεν αὐτοῖς. Κύριον γὰρ, φησὶ Μωϋσῆς, καὶ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Ὅρα, πῶς ἐπὶ τοῦ *λατρεύσεις* προσέθηκε τὸ *μόνον*, ἐπὶ δὲ τοῦ *προσκυνήσεις* οὐδαμῶς· ὥστε προσκυνεῖν μὲν ἔξεστι, τιμῆς γὰρ ἔμφασίς ἐστιν ἡ προσκύνησις, λατρεύειν δὲ οὐδαμῶς. « Adoramus etiam homines et angelos et

fecisse narrantur[97], sic adorarunt, non colentes ex A animo quem fieri viderant. Probatio igitur et examen nostræ erga Deum charitatis instans esse tentatio putanda est; « tentat enim vos Deus, » ut in Deuteronomio scriptum est: « Ut sciat utrum diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro et ex tota anima vestra. » Sed vos tentati « Dominum Deum vestrum sequemini, et ipsum timebitis, et mandata ejus custodietis » (maxime illud: *Non erunt tibi dii alii præter me*[98]), « et audietis vocem ejus, et ipsi adhærebitis[99], » qui vos ex his locis acceptos sibi adjunget *in augmentum Dei*[1], ut loquitur Apostolus.

ἐν τῇ Ἐξόδῳ μοσχοποιίαν (66) προσεκύνησαν, οὐ λατρεύσαντες τῷ μόσχῳ, ὃν γινόμενον ἐθεάσαντο. Δοκίμιον οὖν καὶ ἐξεταστήριον τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ἀγάπης νομιστέον ἡμῖν γεγονέναι τὸν ἐστηκότα πειρασμόν· « πειράζει γὰρ ὁ Κύριος ἡμᾶς (67), » ὡς ἐν Δευτερονομίῳ γέγραπται, « εἰδέναι, εἰ ἀγαπᾶτε Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ὑμῶν. » Ἀλλ' ὑμεῖς πειραζόμενοι, « ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ αὐτὸν φοβηθήσεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξεσθε » (καὶ μάλιστα, τὸ, *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ*), καὶ « τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσεσθε, καὶ αὐτῷ προστεθήσεσθε, » λαμβάνοντι μὲν ὑμᾶς ἀπὸ τῶν τῇδε χωρίων, προστιθέντι δὲ αὐτῷ εἰς τὴν, ὡς ὁ Ἀπόστολος ὠνόμασεν, *αὔξησιν τοῦ Θεοῦ* ἐν αὐτῷ.

7. Quod si omne verbum malum « abominatio » B est « Domino » Deo tuo[2], quanta abominatio putanda est malum negationis verbum, malus quo Deus alter renuntiatur, sermo, et malum jusjurandum per fortunam hominis, rem omnium minime subsistentem? Hoc cum nobis proponetur, illius meminisse oportet, qui docuit: « Ego autem dico vobis non jurare omnino. » Si enim qui « per cœlum » jurat, in thronum Dei injuriam facit; et qui « per terram » jurat, impius est Deum faciens id quod dicitur « scabellum pedum » Dei; et qui jurat « per Jerosolymam, » peccat, « quia civitas est magni Regis; » et qui « per suum ipsius caput » jurat, delinquit[3]; quantum esse peccatum putandum est per fortunam

Ἀλλὰ καὶ εἴπερ πᾶν ῥῆμα πονηρὸν « βδέλυγμα Κυρίῳ » τῷ Θεῷ σου ἐστὶ, πηλίκον βδέλυγμα νομιστέον εἶναι τὸ πονηρὸν τῆς ἀρνήσεως ῥῆμα, καὶ τὸν πονηρὸν τῆς ἄλλου Θεοῦ ἀναγορεύσεως λόγον, καὶ τὸν πονηρὸν κατὰ τύχης ἀνθρώπων, πράγματος ἀνυποστάτου, ὅρκον; Οὗ προτεινομένου ἡμῖν, μνημονευτέον τοῦ διδάξαντος· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως. » Εἴπερ γὰρ ὁ ὀμνὺς « οὐρανὸν » παρανομεῖ τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ ὀμνὺς « γῆν » ἀσεβεῖ τὸ λεγόμενον « ὑποπόδιον » τοῦ Θεοῦ θεοποιῶν· καὶ ὁ ὀμνὺς « εἰς Ἱεροσόλυμα » ἁμαρτάνει, « καίτοιγε (68) πόλις μεγάλου Βασιλέως ἐστίν· » καὶ ὁ ὀμνὺς « τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν » πλημμελεῖ· πηλίκον ἁμάρτημα εἶναι νομιστέον, τὸ ὀμνύναι τύχην τινός (69); Μνημονευτέον δὲ τότε καὶ τοῦ· « Περὶ παντὸς ἀργοῦ ῥήματος

[97] Exod. xxxii, 8. [98] Exod. xx, 3. [99] Deut. xiii, 3. [1] Coloss. ii, 19. [2] Prov. xv, 6. [3] Matth. v, 34 seqq.

sanctos, non autem servimus eis. Moyses enim ait: C *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies.* Vide quomodo verbo, *servies*, addidit, *soli*; neutiquam vero verbo, *adorabis*, quia etiam alios adorare licet, nam adoratio est honoris declaratio; servire autem, nequaquam. »

(66) *Μοσχοποιίαν*. Idem Wetstenius adnotavit eleganter hanc vocem deduci a biblica voce μοσχοποιέω qua utitur Stephanus πρωτομάρτυρ Act. vii, 42, quamque ab eo mutuatur Origenes lib. i *contra Celsum*, n. 4, τὰς ἐντολὰς συνέτριψεν ἡ κακία τῶν μοσχοποιησάντων, « præcepta Moysis fregit malitia fabricantium vitulum. »

(67) *Ἡμᾶς*. Forte legendum, ὑμᾶς.

(68) Ms. corrupte habet καὶ τόγε.

(69) *Ὀμνύναι τύχην τινός*. Ὀμνύναι τύχην τινός, est « jurare per fortunam, » alias, « per genium alicujus. » Alludit Origenes ad impium paganorum morem « per fortunam, perque genios Cæsarum » jurantium. Minutius in *Octavio*: « Etiam D principibus et regibus turpiter adulatio falsa blanditur. Sic eorum numen vocant, ad imagines supplicant, genium, id est dæmonem ejus implorant, et est eis tutius per Jovis genium pejerare, quam regis. » Tertullianus *Apologet.* c. 28: « Citius apud vos per omnes deos, quam per unum genium Cæsaris pejeratur. » Iterum cap. 32: « Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum quæ est augustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmonas dici, et inde diminutiva voce dæmonia? » Et lib. *ad Scapulam*, c. 2: « Iidem ipsi qui per genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias fecerant et voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. » Idem jurare Christianos frequenter jussere persecutores. Proconsul Smyrnensis S. Polycarpo, cum ad martyrium raperetur, imperat: Ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, « Jura per genium Cæsaris; » vide Euseb. *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 15, et Niceph. lib. iii, cap. 35; sed nec sanctus ille vir, nec alii Christianorum hanc impietatem admisere. Rationes gravissimas affert Origenes lib. viii, *contra Celsum*, n. 65: Τύχην μέν τοι βασιλέως οὐχ ὄμνυμεν, ὡς οὐδ' ἄλλον νομιζόμενον θεόν. Εἴτε γὰρ, ὡς ὠνόμασάν τινες, ἐκφορὰ μόνον ἐστὶν ἡ τύχη ὁμοίως δοκήσει καὶ διαστάσει, οὐκ ὄμνυμεν τὸ μηδαμῶς ὂν ὡς Θεὸν, ἢ ὅλως ὑφεστηκὸς, καὶ δυνάμενόν τι ποιῆσαι, ἵνα μὴ τὴν ὀμοτικὴν δύναμιν, εἰς ἃ μὴ δεῖ, παραλαμβάνωμεν· εἴτε καὶ, ὥς τισιν ἔδοξεν εἰποῦσι, ὅτι τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως τὸν δαίμονα ὀμνῦσιν οἱ τὴν τύχην αὐτοῦ ὀμνύοντες, δαιμόνων ἐστὶν ἡ ὀνομαζομένη τύχη τοῦ βασιλέως· καὶ οὕτως θανατέον ἐστὶ μᾶλλον ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὀμόσαι μοχθηρὸν δαίμονα καὶ ἄπιστον. « Neque etiam per fortunam regis juramus, neque per alium ex iis qui dii habentur. Sive enim, ut nonnullis placuit, fortuna sit nuda enuntiatio, quemadmodum opinio et discrepantia; non juramus per id quod nequaquam exsistit tanquam per Deum, aut quasi per id quod revera exsistit et aliquid potest, ne per ea per quæ non oportet juremus; sive id quod vocatur fortuna in dæmonum numero reponatur, quod quibusdam visum est, aientibus per imperatoris Romani dæmonem jurari, cum per ejus fortunam juratur; et hoc modo mori nobis potius est, quam jurare per malum et perfidum dæmonem. » Hinc Tertullianus *Apologetic.* cap. 32: « Dæmonas, id est genios, adjurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus; non dejerare, ut illis honorem divinitatis conferamus. »

δώσετε λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. » Τίς γὰρ ἄλλος οὕτως ἀργὸς λόγος, ὡς ὁ ἐν ἀρνήσει ὅρκος; οὐδαμῶς γὰρ προσκυνητέον τὰ κτίσματα, παρόντος τοῦ κτίσαντος (70) καὶ διαρκοῦντος καὶ φθάνοντος πρὸς τὴν πάντων εὐχήν. Καὶ οὐδ' αὐτός γ' ἂν θέλοι ὁ ἥλιος προσκυνεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ μερίδος· εἰκὸς δὲ, ὅτι οὔτε ἀπὸ ἄλλου τινός· ἀλλὰ μιμούμενος τὸν εἰπόντα· « Τί με λέγεις ἀγαθόν (71); οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ· » ὡσπερεὶ φήσει τῷ προσκυνεῖν αὐτὸν ἐθέλοντι· Τί με λέγεις Θεόν; Εἷς ἐστι Θεὸς ἀληθινός· καὶ τί με προσκυνεῖς; « Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. » Γενητός εἰμι κἀγώ· τί βούλει προσκυνεῖν τὸν προσκυνοῦντα; κἀγὼ γὰρ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσκυνῶ καὶ λατρεύω (72), καὶ αὐτοῦ πειθόμενος τοῖς ἐπιτάγμασι, « τῇ ματαιότητι » ὑποτέταγμαι « διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι· » καὶ ἐλευθερωθήσομαι « ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, » καὶ αὐτὸς ἐνδεδεμένος φθαρτῷ σώματι, « εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. »

Ἔστι προσδοκῆσαι καὶ τῆς ἀσεβείας τινὰ προφήτην, τάχα οὐχ ἕνα, ἀλλὰ πλείονας. Λαλήσονται ἡμῖν

A **279** alicujus jurare? Tunc etiam in memoriam revocandum est illud : « De omni verbo otioso rationem reddetis in die judicii [4]. » Quis enim alius sermo tam otiosus est, quam conjunctum negationi jusjurandum? Neque enim ullo modo sunt adorandæ creaturæ Creatore præsente, et ad omnium preces sufficiente, imo eas præveniente. Ac ne ipse quidem ipse vellet adorari sol ab his qui ex Dei parte sunt; nec ab ullo alio adorari velle probabile est, sed illum imitatus qui dixit: « Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus Pater [5], » quasi dicet ei qui se voluerit adorare : quid me dicis Deum? Unus est Deus verus; et quid me adoras? « Dominum » enim « Deum tuum adorabis et ipsi soli servies [6]; » factus et ipse sum : quid eum vis adorare
B qui adorat? nam ego quoque adoro et servio Deo et Patri, et ipsius præceptis obediens « vanitati subjectus » sum « propter eum qui subjecit in spe, » et vinctus ipse corruptibili corpore liberabor « a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [7]. »

8. Exspectandus etiam est aliquis impietatis propheta; forte nec unus, sed plures. Loquentur nobis

[4] Matth. XII, 36. [5] Luc. XVIII, 19. [6] Deut. VI, 13. [7] Rom. VIII, 20, 21.

Sublatum esse per imperatores Christianos geniorum nomen et cultum, inde liquet, quod frequens illud veterum nummorum symbolum, genio Augusti, genio Cæsaris, genio imperatoris, genio pop. Romani, ab imperatoribus ethnicis, atque imprimis Diocletiano, Maximiano, Maximino, Severo, Constantino, etc., ubique usurpatum, in sequentium Christianorum principum nummis nusquam appareat. Nec desiit prava consuetudo, etiam abolito ferme gentilismo, jurandi vel « per vitam, » vel « per salutem, » vel « per caput » regum atque principum. Aben Ezra de antiquo more : « Si quis juraverit per caput regis, nec ratum habuerit juramentum suum, id ei capitale est. » Hic mos obtinet hodieque in Ægypto. « Quod si dederit pondo auri, non liberatur, quia sprevit regem palam. » Balsamon in can. 82 Basilii ad Amphiloch. pag. 1012 : Εἶδον ἀγράφως ὀμόσαντας εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως, καὶ πικρῶς κολασθέντας. « Vidi qui sine scriptis per caput imperatoris juraverant, acriter fuisse castigatos. » Unde interdictum Caroli Magni in *Capitul.*, lib. III, c. 42, « ut nullus præsumat per vitam regis et filiorum ejus jurare. » Juratum est itidem « per principis venerationem ; » lib. II, cod. *de rebus creditis :* quod Græce dicitur ὀμνύειν κατὰ βασιλέως. Qua de re duo § habentur apud Harmenopulum, in *Prompt. Juris*, l. I, c. 7, § 19 et 20, pag. 75. Item « per salutem principum, » uti patet ex rescripto Arcadii et Honorii impp. l. XLI, in fine cod. *de transaction.* Sic olim C. Caligula per equi cujusdam sui nomine Incitati τήν τε σωτηρίαν καὶ τύχην ὤμνυε, teste Dion. Cassio *Roman. hist.* lib. LIX, pag. 747. Donatistæ etiam quid singulare habebant, utpote per suos episcopos jurare soliti. Qua de re ab Optato Milevitano merito acerrime reprehenduntur, lib. II *adv. Parmenianum :* « Et ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellat et bene nominat, et per vos jurant, et personas vestras jam pro Deo habere noscuntur. Solet Deus ad probandam fidem in juratione ab hominibus nominari; sed cum per vos juratur, jam apud vestros de Deo et Christo silentium est. Si ad vos divina migravit de cœlo religio, quia per vos juratur, nemo vestrum aut vestrorum langueat, nolite mori, imperate nubibus, pluite si po estis, ut per vos plenius juretur et de Deo sileatur. Nam et prioribus sæculis, ut templa fabricarentur et idola fierent, quid vestro populo diabolus potuit amplius facere? » WETSTENIUS.

(70) *Οὐδαμῶς γὰρ προσκυνητέον τὰ κτίσματα παρόντος τοῦ κτίσαντος.* Non dubium quin προσκύνησις omnibus omnino creaturis sit deneganda cum
C sumitur pro externo cultu quo supremum rei quæ προσκυνεῖται in nos imperium agnoscitur. Verum in notis ad numerum præcedentem jam observatum est προσκύνησιν non semper tam stricto sensu usurpari, sed interdum ea voce denotari simplicem cultum honoris et observantiæ erga angelos et sanctos viros non tanquam dominos et bonorum cœlestium auctores, sed tanquam amicos Dei, quorum pro nobis apud ipsum intercessio multum valeat. Hoc sensu προσκύνησιν hominibus, angelis et sanctis Ecclesia Græca multis abhinc sæculis concedit. Neque alienus ab ejusmodi προσκυνήσει putandus est Origenes quippe qui libro octavo *contra Celsum*, num. 57, de angelis dicat: Εὐφημοῦμεν αὐτοὺς καὶ μακαρίζομεν ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν, οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν. « Laudamus eos et beatos prædicamus quibus a Deo res nostro generi utiles commissæ sunt; sed honorem Deo debitum illis non habemus. » Ubi
D vides ab angelis tantum excludi honorem Deo debitum. Præterea homilia prima in Ezechielem sine ambage angelum prece veneratur : « Omnia, inquit, angelis plena sunt. Veni, Angele; suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina dæmoniorum, ab iniquitate in excelsum loquente; suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue. » Videsis lib. II *Origenianorum*, quæst. 5, num. 36.

(71) *Τί με λέγεις ἀγαθόν*, etc. De hoc Scripturæ loco vide notas ad lib. *De oratione*, num. 15, pag. 223.

(72) *Τί βούλει προσκυνεῖν τὸν προσκυνοῦντα; κἀγὼ γὰρ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσκυνῶ καὶ λατρεύω.* Solem loquentem inducit, quem, sicut et cætera astra omnia, animam habere ἐνδεδεμένην φθαρτῷ σώματι, « illigatam corpori corruptibili, » non solum hic, sed passim in scriptis suis tradidit. Vide lib. II *Origenianorum*, quæstione octava.

« tanquam verbum Domini quod non præcepit Dominus [8], » aut tanquam sermonem sapientiæ, sermonem a sapientia alienum, ut nos interficiat sermone oris sui. Sed nos, cum constiterit peccator adversum nos, dicamus: « Ego autem tanquam surdus non audiebam, et sicut mutus non aperiens os suum, et factus sum sicut homo non audiens [9]. » Pulchrum est enim ad impios sermones obsurdescere, **280** cum eos qui perverse loquuntur corrigere desperamus. A

9. Proderit etiam nobis tunc temporis cum ad ea quæ Deo contraria sunt provocabimur, cogitare quid nos docere velit Deus, cum ait: « Ego sum Dominus Deus tuus zelotes [10]. » Equidem arbitror, quemadmodum sponsus qui sponsam velit ad caste vivendum adducere ut se totam sponso adjungat omnique studio caveat ad ullum se alienum effundere: is, licet sapiens sit, zelum tamen præ se feret, ut ea ficta specie veluti medicamento quodam infirmum sponsæ animum confirmet: sic legislatorem, maxime si « primogenitus » appareat « omnis creaturæ [11], » ad animam sponsam suam Deum se zelotem esse dicere, ut qui id audierint eos ab omni cum dæmoniis cumque iis qui dicuntur esse dii, fornicatione deterreat. Atque ut Deus ita zelotes ait de iis qui quolibet modo post deos alienos abierint: « Ipsi me ad zelum provocaverunt in eo qui non erat deus; et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos, quoniam ignis succensus est ex furore meo, ardebit usque ad infernum infimum [12]. » B C

10. Quod si non sua ipsius causa sponsus utpote sapiens et nulli perturbationi obnoxius, ab omni labe sibi desponsatam averterit; at certe ipsius gratia cujus sordes abominationemque videat, nihil non faciet quod ipsam sanare possit et convertere, adhibebitque ut liberæ ac sui arbitrii naturæ rationes quæ a stupro deterreant. Quam igitur labem putaveris deteriorem inuri posse animæ quæ alium quomodocunque renuntiaverit Deum, nec eum confessa fuerit qui vere unus et solus est Dominus? Equidem ut qui « adhæret meretrici, unum corpus » efficitur [13], sic arbitror eum qui aliquem confitetur, eo maxime tempore quo de fide inquiritur adhibenturque tormenta, commisceri et uniri ei quem confitetur; qui vero negat, ipsa negatione sua quasi acuto quodam gladio, ab illo quem negat dividi ac separari. Quapropter vide num, quod consequenter accidat ac necessario ut eum confiteatur Christus qui se confessus sit, eum vero qui negaverit, neget, dictum sit illud: « Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est [14]. » Dicere etiam possit ipsum Verbum et ipsa Veritas tum confitenti cum neganti: « In qua mensura mensi fueritis, re- D

« ὡς Κυρίου ῥῆμα, ὃ οὐ προσέταξε Κύριος, » ἢ ὡς σοφίας λόγον, τὸν ἀλλότριον τῆς σοφίας, ἵν' ἡμᾶς ἀποκτείνῃ τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡμεῖς δὲ τότε ἐν τῷ συστῆναι τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον ἡμῶν εἴπωμεν· « Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον, καὶ ὡσεὶ ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ· καὶ ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων. » Καλὴ γὰρ ἡ πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς λόγους κώφωσις, ἐπὰν ἀπογινώσκωμεν τὴν τῶν τὰ χείρονα λεγόντων ἐπανόρθωσιν.

Χρήσιμον δὲ ἡμᾶς ἐννοεῖν ἐν τοῖς καιροῖς τῶν ἐπὶ τὰ ἐναντία προκαλουμένων, τί διδάξαι βουλόμενος ὁ Θεός φησι τό· « Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου ζηλωτής. » Καὶ οἶμαί γε, ὅτι ὃν τρόπον νυμφίος ἐπιστρέφων τὴν νύμφην πρὸς τὸ σεμνῶς βιοῦν, συνάγουσαν μὲν πᾶσαν ἑαυτὴν πρὸς τὸν νυμφίον, παντὶ δὲ τρόπῳ φυλαττομένην (73) ἐκχεῖσθαι πρὸς ἕτερόν τινα παρὰ τὸν νυμφίον· κἂν σοφὸς ᾖ, ἐμφαίνοι ἂν ζῆλον, ὡς φαρμάκῳ τῇ τοιαύτῃ ἐμφάσει πρὸς τὴν νύμφην χρώμενος· οὕτως ὁ χρηματίζων, καὶ μάλιστα ἐὰν φαίνηται « ὁ πρωτότοκος » εἶναι « πάσης κτίσεως, » φησὶ πρὸς τὴν νύμφην ψυχὴν Θεὸς εἶναι ζηλωτής, πάσης τῆς πρὸς τὰ δαιμόνια πορνείας καὶ τοὺς νομιζομένους εἶναι θεοὺς ἀφιστὰς τοὺς ἀκροωμένους. Καὶ ὡς Θεὸς οὕτω ζηλωτής φησι περὶ τῶν ὅπως ποτὲ ὀπίσω θεῶν ἑτέρων ἐκπεπορνευκότων· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει· ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτοὺς, ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου· καυθήσεται ἕως ᾅδου κατωτάτου. »

Κἂν μὴ δι' ἑαυτὸν δὲ ὡς σοφὸς ὁ νυμφίος καὶ ἀπαθὴς ἀποστρέφῃ παντὸς μολυσμοῦ τὴν μεμνηστευμένην, ἀλλά γε δι' ἐκείνην, ὁρῶν αὐτῆς τὸν μολυσμὸν καὶ τὸν βδελυγμὸν, πάντα τὰ ἰάσασθαι καὶ ἐπιστρέψαι αὐτὴν δυνάμενα ποιήσει, ὡς αὐτεξουσίῳ φύσει προσάγων λόγους ἀποτρεπτικοὺς τοῦ πορνεύειν. Ποῖον ἂν οὖν μιασμὸν νοήσαις χείρονα γίνεσθαι ψυχῇ ὅπως ποτὲ ἄλλον ἀγορευούσῃ Θεὸν, καὶ μὴ ὁμολογούσῃ τὸν ἀληθῶς ἕνα καὶ μόνον Κύριον; Καὶ οἶμαί γε, ὅτι, ὥσπερ ὁ « κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἓν σῶμά » ἐστιν, οὕτως ὁ μὲν ὁμολογῶν τινα, καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ βασάνου καὶ ἐξετάσεως τῆς πίστεως, ἀνακιρνᾶται καὶ ἑνοῦται τῷ ὁμολογουμένῳ (74)· ὁ δὲ ἀρνούμενος, ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀρνήσεως τρόπον μαχαίρας διακοπτούσης, ἀπ' ἐκείνου, ὃν ἀρνεῖται, πάσχει τὴν διαίρεσιν, χωριζόμενος ἐκείνου, ὃν ἠρνήσατο. Διόπερ ἐπίστησον, μήποτε, ὡς ἀκόλουθον καὶ ἀναγκαῖον συμβῆναι τῷ ὁμολογοῦντι τὸ ὁμολογηθῆναι, καὶ τῷ ἀρνουμένῳ τὸ ἀρνηθῆναι, εἴρηται τό· « Ὃς ἐὰν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, κἀγὼ ὁμολογήσω ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ εἴποι δ' ἂν ὁ αὐτολόγος καὶ ἡ αὐτοαλήθεια τῷ τε ὁμολογήσαντι καὶ τῷ ἀρνησαμένῳ· « Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν· » σὺ μὲν οὖν ὁ μετρήσας

[8] Deut. XVIII, 22. [9] Psal. XXXVII, 14. [10] Exod. XX, 5. [11] Coloss. I, 15. [12] Deut. XXXII, 21, 22. [13] I Cor. VI, 16. [14] Matth. X, 32.

(73) Vitiose in manuscripto legitur τροφυλαττομένην, et infra ζωλωτής pro ζηλωτής.
(74) Corrupte in ms. scribitur, ὁλογουμένῳ.

μέτρῳ τῆς πρὸς μὲ ὁμολογίας, ἀπολήψῃ « μέτρον » τῆς ἀπ' ἐμοῦ ὁμολογίας « σεσαλευμένον, πεπιεσμένον, ὑπερεκχυνόμενον, ὅπερ δοθήσεται εἰς τὸν κόλπον σου. » Καὶ σὺ δὲ, ὁ μετρήσας τῷ τῆς ἀρνήσεως μέτρῳ καὶ ἀρνησάμενός με, τὸ ἀνάλογον τῷ μέτρῳ τῆς ἀρνήσεως ἀπολήψῃ μέτρον τῆς ἀπ' ἐμοῦ περὶ σοῦ ἀρνήσεως.

Πῶς δὲ πληροῦται μέτρον ὁμολογίας, ἢ οὐ πληροῦται, ἀλλ' ἐλλείπει, οὕτως ἂν θεωρήσαιμεν. Εἰ παρ' ὅλον τὸν τῆς ἐξετάσεως καὶ τοῦ πειρασμοῦ χρόνον, μὴ διδῶμεν τόπον τῷ διαβόλῳ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, μολύνειν ἡμᾶς διαλογισμοῖς πονηροῖς θέλοντι ἀρνήσεως, ἢ διψυχίας, ἢ τινος πιθανότητος προκαλουμένης ἐπὶ τὰ ἐχθρὰ τῷ μαρτυρίῳ καὶ τῇ τελειότητι· καὶ πρὸς τούτῳ εἰ μηδὲ λόγῳ ἀλλοτρίῳ τῆς ὁμολογίας ἑαυτοὺς μιαίνοιμεν (75), καὶ εἰ πάντα φέροιμεν τὸν ἀπὸ τῶν ἐναντίων ὀνειδισμὸν, καὶ χλεύην, καὶ γέλωτα, καὶ δυσφημίαν, καὶ ἔλεον ὃν δοκοῦσιν ἡμᾶς ἐλεεῖν, πεπλανημένους καὶ μωροὺς ὑπολαμβάνοντες, καὶ ἐσφαλμένους ἀποκαλοῦντες· ἔτι δὲ, εἰ μὴ περιελκοίμεθα περισπώμενοι καὶ ὑπὸ τῆς περὶ τὰ τέκνα, ἢ τὴν τούτων μητέρα, ἢ τινα τῶν νομιζομένων εἶναι ἐν τῷ βίῳ φιλτάτων φιλοστοργίας, πρὸς τὴν κτῆσιν ἢ πρὸς τὸ ζῆν τοῦτο, ἀλλ' ὅλα ταῦτα ἀποστραφέντες, ὅλοι γενοίμεθα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτῷ ζωῆς, ὡς κοινωνήσοντες τῷ Μονογενεῖ αὐτοῦ καὶ τοῖς μετόχοις αὐτοῦ· τότ' ἂν εἴποιμεν, ὅτι ἐπληρώσαμεν τὸ μέτρον τῆς ὁμολογίας· εἰ δὲ, κἂν ἐνί τινι λείποιμεν, οὐκ ἐπληρώσαμεν, ἀλλ' ἐμολύναμεν τὸ τῆς ὁμολογίας μέτρον. Διὸ δεησόμεθα, ὧν δέονται οἱ ἐποικοδομήσαντες « τῷ θεμελίῳ ξύλα ἢ χόρτον ἢ καλάμην. »

Καὶ τοῦτο δὲ ἡμᾶς εἰδέναι χρὴ, ὅτι τὰς καλουμένας τοῦ Θεοῦ διαθήκας ἐπὶ συνθήκαις παρεδεξάμεθα αἷς πρὸς αὐτὸν ἐποιησάμεθα, ἀναδεχόμενοι τὸ κατὰ Χριστιανισμὸν βιοῦν· καὶ ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν συνθήκαις ἡμῶν ἦν πᾶσα ἡ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτεία, λέγον· « Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. Ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν. Τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ὃς ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ (76), τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; μέλλει γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ. » Τὸ δὲ δεῖν ἀρνεῖσθαι ἑαυτὸν, καὶ αἴρειν τὸν ἑαυτοῦ σταυρὸν, καὶ τῷ Ἰησοῦ ἀκολουθεῖν, οὐ μόνος Ματθαῖος, οὗ τὴν λέξιν παρεθέμεθα, ἀνέγραψεν, ἀλλὰ καὶ Λουκᾶς, καὶ Μάρκος. Ἄκουε γὰρ Λουκᾶ λέγοντος· « Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὃς γὰρ ἂν

A metietur vobis; » tu igitur qui mensura tuæ de me confessionis mensus es, « mensuram » accipies meæ de te confessionis « bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem in sinum tuum [15]; » tu vero qui negationis mensura mensus es et **281** negasti me, recipies negationis mensuræ respondentem mensuram meæ de te negationis.

11. Qua autem ratione impleatur confessionis mensura aut non impleatur, sed contra deficiat, sic inspiciemus. Si per totum inquisitionis et tentationis tempus locum diabolo non demus in cordibus nostris, qui nos inquinare vult cogitationibus malis aut negationis aut dubitationis, aut cujusvis quod probabile videatur et ad ea quæ martyrio et perfectioni sunt inimica sollicitet; si nos B ipsos præterea nullo verbo maculemus quod a confessione alienum sit; si cuncta feramus et adversariorum contumelias et ludibria et risus et infamiam et misericordiam qua nostri misereri videntur, quos nempe errantes et stultos arbitrantur, et deceptos vocant; ad hæc si neque nos divellat atque distrahat liberorum uxorisve amor, aut alicujus eorum quæ charissima in vita putantur esse, ut aut possessionibus aut huic ipsi vitæ hæreamus; sed ab his omnibus aversi, toti Dei simus ejusque vitæ quæ cum ipso et apud ipsum est, ut communionem habituri cum unigenito ejus Filio et his qui ejus participes sunt; tunc nos confessionis mensuram implevisse dicere poterimus. Si vero vel uno istorum aliquo defecerimus, non implevi- C mus, sed inquinavimus confessionis mensuram. Quapropter indigebimus iis quibus indigent qui superædificaverunt « super fundamentum ligna, aut fenum, aut stipulam [16]. »

12. Sciendum et illud est, nos id quod dicitur testamentum Dei certis conventionibus suscepisse, quas tum fecimus cum nos juxta Christianam religionem victuros recepimus. His autem nostris cum Deo conventionibus evangelica omnis disciplina continebatur. Sic porro dicit Evangelium : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam. Qui autem perdiderit animam suam propter me, salvam faciet eam. Quid enim prodest homini si mundum universum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim hominis venturus est D in gloria Patris sui cum angelis suis, et tunc reddet unicuique secundum opera ejus [17]. » Quod autem seipsum abnegare necesse sit, et crucem suam tollere, et Jesum sequi, non solus cujus apposuimus verba Matthæus scripsit, sed et Lucas et Marcus. Audi enim Lucam dicentem : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit ani-

[15] Matth. VII, 2. [16] I Cor. III, 12. [17] Matth. XVI, 24, 25, 26, 27.

(75) *Μιαίνοιμεν*. Ms. codex, μαίνομεν, male. (76) Ms., κελδήσῃ, male.

mam suam salvam facere, perdet illam. Qui autem perdiderit **282** animam suam propter me, salvam faciet illam. Quid enim proficit homini si universum mundum lucretur, se autem perdat et detrimentum sui faciat[18]?» Marcum autem: «Et convocata turba cum discipulis suis, dixit eis: Si quis vult me sequi, deneget semetipsum et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perde eam; qui autem perdiderit propter Evangelium, salvam faciet eam. Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, et detrimentum animæ suæ faciat? Quid enim dabit homo commutationis pro anima sua[19]?» Dudum igitur nosmetipsos abnegare debuimus et dicere: «Vivo jam non ego[20];» nunc vero appareat an sustulerimus crucem nostram et Jesum secuti simus: quod factum est, si vivit in nobis Christus. Si nostram volumus animam salvam facere, ut ipsam anima meliorem recipiamus, martyrio perdamus eam. Si enim eam perdiderimus propter Christum, eamque illi profuderimus propter ipsum moriendo, veram salutem ei comparabimus. Sin minus, audiemus nihil illi prodesse qui universum mundum sensibilem sua ipsius jactura lucratus fuerit; quique propriam semel animam perdiderit ejusve detrimentum fecerit, cum nec mundum universum, si lucratus illum sit, posse pro amissa anima commutationem dare. Est enim illa rebus omnibus pretiosior quæ ad Dei imaginem condita est. Unus ille potuit pro amissa prius anima nostra commutationem dare qui «pretioso» nos «sanguine» suo redemit[21].

13. Itaque si studiosi in Christo, et jam cognitionem illam quæ «per speculum» est et «in ænigmate[22],» excedere cupidi, properetis ad eum qui vocavit vos, cognoscetis quantum non cognovistis unquam, «facie nempe ad faciem,» ut Patris cœlestis amici. Amici enim videndo et non per ænigmata discunt aut nuda vocum, vel dictionum, vel signorum, vel figurarum sapientia, sed intelligibilium rerum naturam aut veritatis pulchritudinem attingunt. Si creditur Paulus «ad tertium cœlum» raptus esse, et audisse «arcana verba quæ non licet homini loqui[23],» consequenter intelligetis iis quæ tunc Paulo revelata sunt, arcanis verbis, post quæ e tertio cœlo descendit, plura vos et majora statim esse cogni-

A θέλῃ τὴν ἑαυτοῦ σῶσαι (77), ἀπολέσει αὐτήν. Ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν· τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας ἢ ζημιωθείς;» Μάρκου δέ· «Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς· Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ ἕνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου, σώσει αὐτήν. Τί δὲ ὠφελήσει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; Τί γὰρ δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» Πάλαι τοίνυν ὀφείλομεν ἀρνεῖσθαι ἑαυτοὺς, καὶ λέγειν· «Ζῶ οὐκέτι ἐγώ·» καὶ νῦν δὲ φανείτω, εἰ, B ἄραντες ἑαυτῶν τὸν σταυρὸν, τῷ Ἰησοῦ ἠκολουθήσαμεν· ὅπερ γέγονεν, εἰ ζῇ ἐν ἡμῖν ὁ Χριστός. Εἰ θέλομεν ἡμῶν σῶσαι τὴν ψυχὴν, ἵνα αὐτὴν ἀπολάβωμεν κρείττονα ψυχῆς (78), μαρτυρίῳ ἀπολέσωμεν αὐτήν. Ἐὰν γὰρ ἀπολέσωμεν αὐτὴν ἕνεκεν Χριστοῦ, αὐτῷ ἐπιῤῥιπτοῦντες αὐτὴν ἐν τῷ δι' αὐτὸν θανάτῳ, τὴν ἀληθῆ σωτηρίαν περιποιήσομεν αὐτῇ. Ἐὰν δὲ τὸ ἐναντίον, ἀκούσομεν, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖται ὁ τὸν ὅλον κερδήσας αἰσθητὸν κόσμον διὰ τῆς ἰδίας ἀπωλείας· ἅπαξ δὲ ἀπολέσας τις τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἢ ζημιωθεὶς αὐτὴν, κἂν τὸν ὅλον κερδήσῃ κόσμον, οὐ δυνήσεται αὐτὸν δοῦναι ἀντάλλαγμα τῆς ἀπολλυμένης ψυχῆς. Ἡ γὰρ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεδημιουργημένη τιμιωτέρα ἐστὶ πάντων. Εἷς μόνος δεδύνηται C δοῦναι ἀντάλλαγμα τῆς ἀπολλυμένης πρότερον ψυχῆς ἡμῶν, ὁ ὠνησάμενος ἡμᾶς τῷ ἑαυτοῦ «τιμίῳ αἵματι.»

Ἐὰν οὖν φιλομαθοῦντες ἐν Χριστῷ, καὶ ἤδη ποτὲ τὸ «δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι» μανθάνειν ὑπερβαίνειν θέλοντες, σπεύδητε πρὸς τὸν καλέσαντα, ὅσον οὐδέπω, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» εἴσεσθε, ὡς φίλοι τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρός· οἱ γὰρ φίλοι ἐν εἴδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων μανθάνουσιν, ἢ γυμνῇ σοφίᾳ φωνῶν, καὶ λέξεων, καὶ συμβόλων, καὶ τύπων, προσβάλλοντες τῇ τῶν νοητῶν φύσει καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κάλλει. Εἴπερ πιστεύεται, ὅτι Παῦλος ἡρπάγη «εἰς τρίτον οὐρανὸν,» καὶ ἤκουσεν «ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι,» ἀκολούθως εἴσεσθε (79) ὅτι τῶν τότε Παύλῳ ἀποκαλυφθέντων D ῥημάτων ἀῤῥήτων, μεθ' ἃ καταβέβηκεν ἀπὸ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, πλείονα καὶ μείζονα εὐθέως γνώσεσθε, μετὰ τὴν γνῶσιν οὐ καταβησόμενοι, ἐὰν αἱ-

[18] Luc. XIX, 23, 24, 25. [19] Marc. VIII, 34, 35, 36. [20] Galat. II, 20. [21] I Pet. I, 9. [22] I Cor. XIII, 12. [23] II Cor. XII, 2, 4.

(77) Ante σῶσαι, deest in manuscripto vox ψυχήν, quæ tamen videtur necessaria.

(78) *Ἀπολάβωμεν κρείττονα ψυχῆς.* Id innuit Origenes quod lib. II *De principiis*, cap. 7, n. 3, scripsit: «Videndum ergo est, ne forte sicut diximus ex ipso nomine declarari, ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione, ψυχή, id est anima appellata sit. Nec tamen amisit facultatem restituendi se in illum statum fervoris, in quo ex initio fuit. Unde et propheta tale aliquid videtur ostendere, cum dicit: *Revertere, anima mea, in requiem tuam* (Psal. CXIV, 7). Ex quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel nuncupata est anima, quæ si reparata fuerit et correcta, redit in hoc ut sit mens.» Græca verba ibidem exhibentur, ex quibus satis liquet quo pacto anima fiat Origeni anima melior: per martyrium nempe redit in hoc ut sit mens. Vide lib. II *Origenian.*, quæst. 6, n. 5.

(79) Ms, ἀκολούθως εἴσεσθαι.

ροντες τὸν σταυρὸν ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ ἀκολουθῆτε, A ὃν « ἔχομεν ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς. » Καὶ αὐτοὶ, οὐκ ἀφιστάμενοι τῶν ὀπίσω αὐτοῦ, διελεύσεσθε τοὺς οὐρανοὺς, οὐ μόνον καὶ τὰ περὶ γῆν μυστήρια ὑπερβαίνοντες, ἀλλὰ καὶ οὐρανοὺς καὶ τὰ περὶ αὐτῶν. Ἔστι γὰρ ἐν τῷ Θεῷ ἐναποτεθησαυρισμένα πολλῷ μείζονα τούτων θεάματα, ἅτινα οὐδεμία φύσις τῶν ἐν σώματι μὴ πρότερον ἀπαλλαγεῖσα σώματος χωρῆσαι δύναται. Πέπεισμαι γὰρ, ὅτι ὧν εἶδεν ἥλιος καὶ σελήνη, καὶ ὁ τῶν ἀστέρων χορὸς, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλων ἁγίων, οὓς ἐποίησεν ὁ Θεὸς « πνεῦμα καὶ πυρὸς φλόγα, » πολλῷ μείζονα ταμιεύεται καὶ τηρεῖ παρ' ἑαυτῷ ὁ Θεὸς, ἵνα αὐτὰ φανερώσῃ, ὅταν « πᾶσα ἡ κτίσις ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. » B

Σοὶ δὲ, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, ἐνιδόντι ἐξητασμένως εὐαγγελικῇ φωνῇ, πάρεστιν ἰδεῖν, ὡς ἄρα τάχα ἢ οὐδεὶς τῶν πώποτε, ἢ πάνυ ὀλίγοι χύσεως μακαρισμοῦ ἐπιτεύξονται ἐξαιρέτου τινὸς καὶ πλείονος, ἐν ὁποίῳ ἔσῃ καὶ σὺ, εἰ τὸν ἀγῶνα ἀδιστάκτως διανήξαιο (80). Τὰ δὲ ῥήματα οὕτως ἔχει. Ὁ Πέτρος εἶπέ ποτε τῷ Σωτῆρι· « Ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, » δηλονότι τοῖς ἀποστόλοις· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ Θεὸς ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθήσεσθε καὶ αὐτοὶ ἐπὶ θρόνους δώδεκα, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ· καὶ πᾶς C ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ γονεῖς, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἢ οἰκίας ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, πολλαπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. » Τούτων (81) δὲ ἕνεκεν τῶν ῥητῶν ηὐξάμην ἂν τοσαῦτα κτησάμενος ἐπὶ γῆς, ὁπόσα ἔχεις, ἢ καὶ τούτων πλείονα, γενέσθαι μάρτυς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ, ἵνα πολλαπλασίονα λάβω, ἢ, ὡς ὁ Μάρκος φησὶν, « ἑκατονταπλασίονα. » Πολλῷ πλειονά ἐστιν, ὀλίγων ὁποῖα καταλείψομεν, ἐὰν ἐπὶ μαρτύριον κληθῶμεν, ἑκατονταπλασιαζομένων. Τούτου δὲ ἕνεκεν, εἰ μαρτυρῶ, ἐβουλόμην καὶ τέκνα καταλιπεῖν μετὰ ἀγρῶν καὶ οἰκιῶν, ἵνα παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, « ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, » πολλαπλασιόνων καὶ ἁγιωτέρων τέκνων χρηματίσω πατὴρ, ἢ, ἵν' ὡρισμένως εἴπω, ἑκατονταπλασιόνων (82). D

Ἐὰν δέ τις ὡσπερεὶ ζηλῶν χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ μακαρίζων πλουσίους μάρτυρας, καὶ πατέρας μάρτυρας ἑκατονταπλασίονα γεννήσοντας (83) τέκνα, καὶ ἑκατονταπλασίονας ἀγροὺς καὶ οἰκίας ληψομένους, ζητεῖ, εἰ εὐλόγως ἐκεῖνοι παρὰ τοὺς ἐν βίῳ πένητας μάρτυρας (84) πολυπλασιαζομένην ἕξουσι τὴν

turos, nec descensuros post illam cognitionem, si Jesum sublata cruce sequamini, quem « habemus pontificem magnum qui penetravit cœlos [24]. » Et vos itaque si ab ejus comitatu **283** non recesseritis, penetrabitis cœlos, non terrestria tantum mysteria, sed cœlos etiam et cœlestia quæque superantes. Sunt enim in Deo velut in thesauro recondita multo his majora spectacula, quæ nulla inhærens corpori natura capere potest, nisi prius a corpore secreta sit. Nec enim dubito his quæ sol videt, quæ luna, quæ siderum chorus, imo quæ chorus sanctorum angelorum quos fecit Deus « spiritum et flammam ignis [25], » multo majora recondere apud se, et reservare Deum, quæ tunc exhibeat, cum « omnis creatura liberata fuerit a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [26]. »

14. Tu vero, sacer Ambrosi, si evangelicas voces accuratius inspexeris, facile videbis aut neminem eorum qui fuerunt, aut paucos admodum eximium et magnum aliquem beatitudinis cumulum consecuturos, qualem tu assequeris, si certamen indubitanter pertransieris. Verba autem ipsa sic habent. Petrus aliquando dixit Servatori : « Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te : quid ergo erit nobis? Jesus autem dixit eis, » apostolis scilicet : « Amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit Deus in sede gloriæ suæ, sedebitis et ipsi super thronos duodecim judicantes duodecim tribus Israel. Et omnis qui reliquerit fratres aut sorores, aut parentes, aut liberos, aut agros, aut domos propter nomen meum, multo plurima accipiet et vitam æternam possidebit [27]. » Horum ego verborum causa optarim tot bonis affluere quot tu, aut etiam pluribus, et sic martyr esse Deo in Christo, quo multoties plura accipiam, aut, ut Marcus ait, « centuplicia [28]. » Longe plurima sunt, paucis illis quæ relinquemus si ad martyrium erimus vocati, centies multiplicatis. Quapropter si martyr fuero, velim et liberos relinquere et agros et domos, ut apud Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi « a quo omnis paternitas in cœlo et in terris nominatur [29], » multo plurimorum et sanctiorum liberorum pater dicar, aut, ut definite dicam, centuplorum.

15. Si quis autem quasi æmulatus charismata meliora, et beatos putans divites martyres et patres martyres qui centies tot liberos generaturi et centies tot agros ac domos accepturi sunt, quærat æquumne sit illos ampliorem in **284** spiritualibus possessionem habere quam ii martyres qui hac

[24] Heb. IV, 14. [25] Psal. CIV, 4. [26] Rom. VIII, 21. [27] Matth. XIX, 27, 28, 29. [28] Marc. X, 30. [29] Eph. III, 15.

(80) *Διανήξαιο*. Sic ms. Wetstenius legi vult διανύσαιο.

(81) Ms. mendose, τοῦ τούτου.

(82) Ms., ἑκατονταπλαόνων, corrupte.

(83) Ms, γεννήσονται, male.

(84) *Εἰ εὐλόγως ἐκεῖνοι παρὰ τοὺς ἐν βίῳ πένητας μάρτυρας*. Quæstionem hanc, « an martyres divites præ pauperibus majorem in spiritalibus gloriam sint consecuturi, » affirmando expedit. Quid vero si pauper divitias et honores ab idololatris oblatos veritatis amore repudiaret? Quid, inquam, responderet Adamantius? Obiter notemus Origenis et alibi usitatam τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν distinctionem, quam hic quoque inculcat, et divitiis seu po-

in vita pauperes sunt; sic ei respondendum est : quemadmodum qui tormenta sunt ærumnasque perpessi, illustriorem exhibuerunt in martyrio virtutem iis qui eo modo probati non sunt; sic qui præter corporis amorem et vitæ, illa etiam tanta vincula inciderunt et diruperunt magna in Deum usi charitate, susceperuntque vere vivum Dei sermonem et efficacem et penetrabiliorem omni gladio ancipiti [30], potuerunt ii tot ruptis vinculis, paratisque sibi pennis, sicut aquila reverti ad domum principis sui. Ut igitur æquum est eos qui tormentis et laboribus probati non sunt, primas iis cedere qui in equuleis et variis tormentorum generibus et igne patientiam exhibuerunt; sic et nos pauperes, etsi martyres erimus, ratio suadet primas vobis relinquere qui propter Dei in Christo charitatem, fallacem et quæsitam a plerisque gloriam et possessiones tantas et naturalem in liberos amorem conculcatis.

A ἐν νοητοῖς κτῆσιν· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὥσπερ οἱ βασάνους καὶ πόνους ὑπομείναντες τῶν μὴ ἐν τούτοις ἐξητασμένων λαμπροτέραν ἐπεδείξαντο τὴν ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἀρετὴν, οὕτως οἱ πρὸς τῷ φιλοσωματεῖν καὶ φιλοζωεῖν καὶ τοὺς τοσούτους δεσμοὺς διακόψαντες καὶ διαῤῥήξαντες, μεγάλῃ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ χρησάμενοι, καὶ ἀληθῶς ἀνειληφότες τὸν ζῶντα τοῦ Θεοῦ λόγον, καὶ ἐνεργῆ, καὶ τομώτερον ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, δεδύνηνται τοὺς τοσούτους διακόψαντες δεσμοὺς, καὶ κατασκευάσαντες ἑαυτοῖς πτέρυγας, ὥσπερ αὐτὸς ἐπιστρέψαι (85) εἰς τὸν οἶκον τοῦ προεστηκότος ἑαυτῶν. Ἄξιον οὖν, ὥσπερ τοῖς μὴ ἐξετασθεῖσιν ἐν βασάνοις καὶ πόνοις παραχωρεῖν πρωτείων πρὸς τοὺς ἐν ἀρθρεμβόλοις καὶ ποικίλοις (86) στρεβλωτηρίοις καὶ πυρὶ ἐπιδειξαμένους τὴν B ὑπομονὴν, οὕτω καὶ ἡμῖν τοῖς πένησι, κἂν μαρτυρήσωμεν, ὁ λόγος ὑποβάλλει ἐξίστασθαι πρωτείων ὑμῖν, τοῖς διὰ τὴν ἐν Χριστῷ πρὸς Θεὸν ἀγάπην πατοῦσι τὴν ἀπατηλὴν δόξαν καὶ τῶν πολλῶν καθικνουμένην, καὶ τὴν τοσαύτην κτῆσιν, καὶ τὴν πρὸς τέκνα φιλοστοργίαν.

16. Simul autem Scripturæ gravitatem observa, quæ multo plures ac centuplos promittit fratres, liberos, parentes, agros quoque et domos; in his tamen uxor non numeratur. Nec enim dictum est : Quicunque reliquerit fratres, aut sorores, aut parentes, aut liberos, aut agros, aut domos, aut uxorem propter nomen meum, multoties plura accipiet : « In resurrectione enim mortuorum neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli qui in cœlis sunt [31]. »

Ἅμα δὲ καὶ τήρει τὸ σεμνὸν τῆς Γραφῆς πολυπλασιασμὸν καὶ ἑκατονταπλασιασμὸν ὑπισχνουμένης ἀδελφῶν, καὶ τέκνων, καὶ γονέων, καὶ ἀγρῶν, καὶ οἰκιῶν· οὐ συγκατηρίθμηται δὲ τούτοις γυνή (87)· οὐ γὰρ εἴρηται· Πᾶς ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς, ἢ γονεῖς, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἢ οἰκίας, ἢ γυναῖκα ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, πολλαπλασίονα λήψεται· « Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι, οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. »

17. Quod igitur Josue populo dixit in terræ sanctæ possessionem inducto, id et nobis nunc dicere possit Scriptura. Sic autem ait : « Nunc timete Dominum et servite ei in æquitate et justitia ; » cumque ad idolorum cultum impellemur, addet ea quæ sequuntur : « Auferte deos alienos quibus servierunt patres vestri trans fluvium et in Ægypto, ac servite Domino [32]. » Principio enim cum prima vobis essent fidei rudimenta tradenda, jure dici vobis potuit : « Sin autem vobis non placet servire Domino, eligite vobis cui servituri sitis, an diis quibus servierunt patres vestri trans fluvium, an diis Amorrhæorum in quorum terra habitatis [33] ; » isque qui
285 vos erudiebat, dixisset : « Ego autem et domus mea serviemus Domino quia sanctus est [34]. » Nunc autem id vobis dicendi locus non est : tunc enim dixistis : « Absit a nobis ut relinquamus Do-

C Ὅπερ τοίνυν εἶπεν Ἰησοῦς τῷ λαῷ, καθιστὰς αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ἁγίαν γῆν, ταῦτα καὶ ἡμῖν ἂν λέγῃ νῦν ἡ Γραφή. Ἔχει δὲ οὕτως ἡ λέξις· « Νῦν φοβήθητε Κύριον καὶ λατρεύσατε αὐτῷ ἐν εὐθύτητι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ. » Ἐρεῖ δὲ ἡμῖν ἀναπειθομένοις εἰδωλολατρεῖν καὶ τὰ ἑξῆς οὕτως ἔχοντα· « Περιέλεσθε τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους, οἷς ἐλάτρευσαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ λατρεύετε Κυρίῳ. » Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν, ὅτε κατηχεῖσθαι ἐμέλλετε, εὐλόγως ἂν ὑμῖν εἴρητο· « Εἰ δὲ μὴ ἀρέσκει ὑμῖν λατρεύειν Κυρίῳ, ἐκλέξασθε ὑμῖν, τίνι λατρεύσητε, εἴτε τοῖς θεοῖς τῶν πατέρων ὑμῶν τῶν ἐν τῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ, εἴτε τοῖς θεοῖς τῶν Ἀμοραίων, ἐν οἷς ὑμεῖς κατοικεῖτε ἐπὶ τῆς γῆς· » καὶ ἔλεγεν ἂν ὑμῖν ὁ κατηχῶν· « Ἐγὼ δὲ καὶ ἡ οἰκία μου λατρεύ-
D σομεν Κυρίῳ, ὅτι ἅγιός ἐστι. » Νῦν δὲ ταῦτα οὐχ ἔχει χώραν ὑμῖν λέγεσθαι· τότε γὰρ εἴπετε· « Μὴ γένοιτο

[30] Hebr. IV, 12. [31] Matth. XXII, 30 et Marc. XII, 25. [32] Jos. XXIV, 14. [33] Ibid. 15. [34] Ibid. 16.

sessionibus applicat : nempe alia bona esse *αἰσθητά*, « sensibilia, » quæ sensibus; alia *νοητά*, « intelligibilia, » quæ sola mente percipiuntur; illa ferme sunt « corporalia et terrena; » ista « spiritalia et cœlestia, » II Cor. IV, 18. WETSTENIUS.

(85) *Αὐτὸς ἐπιστρέψαι.* Lego ἀετὸς ἐπιστρέψαι.

(86) Ms. codex, ποικίλοιο, corrupte.

(87) *Οὐ συγκατηρίθμηται δὲ τούτοις γυνή.* Scripturam ait majestatem suam in hoc servare, quod restitutio parentum omniumque bonorum in resurrectione promittatur, uxore tantum excepta; quia pii similes futuri sunt angelis. Sic, ut observatum est a Wetstenio, Tertullianus lib. I *Ad uxorem*, cap. 1 : « Christianis sæculo digressis nulla restitutio nuptiarum in die resurrectionis repromittitur; translatis scilicet in angelicam qualitatem et sanctitatem. » Nihil verius, at mirum cur subdat Origenes : Οὐ γὰρ εἴρηται· πᾶς ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς ἢ γονεῖς, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς ἢ οἰκίας, ἢ γυναῖκα ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, πολλαπλασίονα λήψεται· hæc enim omnia scripta reperies in omnibus codd. Græcis Matth., XIX, 29, si modo excipias Cant., ubi teste Millio deest ἢ γυναῖκα.

ἡμῖν καταλιπεῖν Κύριον, ὥστε λατρεύειν θεοῖς ἑτέροις· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν αὐτὸς Θεός ἐστιν. » Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς περὶ θεοσεβείας συνθήκαις πάλαι τοῖς κατηχοῦσιν ὑμᾶς ἀπεκρίθητε τό· « Καὶ ἡμεῖς λατρεύσομεν Κυρίῳ· οὗτος γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐστιν. » Εἰ τοίνυν ὁ παραβὰς τὰς πρὸς ἀνθρώπους συνθήκας ἄσπονδός τίς ἐστι καὶ σωτηρίας ἀλλότριος, τί λεκτέον περὶ τῶν διὰ τοῦ ἀρνεῖσθαι ἀθετούντων ἃς ἔθεντο πρὸς Θεὸν συνθήκας, καὶ παλινδρομούντων ἐπὶ τὸν Σατανᾶν, ᾧ βαπτιζόμενοι ἀπετάξαντο (88); Λεκτέον γὰρ πρὸς τοὺς τοιούτους, τοὺς λελαλημένους ὑπὸ τοῦ Ἠλεὶ λόγους τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ· « Ἐὰν ἁμαρτάνων ἁμαρτάνῃ ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ· ἐὰν εἰς Κύριον ἁμάρτῃ, τίς προσεύξεται (89) περὶ αὐτοῦ; »

Μέγα θέατρον συγκροτεῖται ἐφ' ἡμῖν ἀγωνιζομένοις, καὶ ἐπὶ τὸ μαρτύριον καλουμένοις· ὡς εἰ τὸ B τοιοῦτον ἐλέγομεν γίνεσθαι ἐπί τινων νομιζομένων παραδόξων ἀγωνιστῶν συναγωνιζομένων παραδόξων ἀγωνιστῶν (90) ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ἀγῶνος μυρίων ὅσων. Καὶ οὐκ ἔλαττόν γε τοῦ Παύλου ἐρεῖτε, ὅταν ἀγωνίζησθε· « Θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. » Ὅλος οὖν ὁ κόσμος καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι δεξιοὶ καὶ ἀριστεροὶ, καὶ πάντες ἄνθρωποι οἵ τε ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ μερίδος καὶ οἱ ἀπὸ τῶν λοιπῶν, ἀκούσονται ἡμῶν (91) ἀγωνιζομένων τὸν

A minum et serviamus diis alienis. Dominus Deus noster ipse est Deus [35]. » Sed et in religionis fœdere olim doctoribus vestris spopondistis in hæc verba : « Serviemus igitur Domino quia ipse est Deus noster. » Si ergo qui pacta cum hominibus conventa transgreditur, intestabilis quidam et a salute alienus est, quid de iis dicendum qui per abnegationem irrita faciunt pacta cum Deo inita, et ad Satanam recurrunt cui cum baptizarentur, renuntiarunt? Dicenda enim illis sunt quæ dicebat Heli filiis suis : « Si peccando peccaverit vir in virum, etiam orabunt pro eo; si autem in Dominum peccaverit, quis orabit pro eo [36]? »

18. Ingens convocatur corona ad spectandum B certamen vestrum, cum ad martyrium vocamini, ut si millia hominum multa ad spectandos athletas illustres confluere diceremus. Nec minus quam Paulus dicere poteritis cum certabitis : « Spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus [37]. » Mundus igitur universus et omnes angeli dextri sinistrique, et omnes homines, et qui a Dei partibus et qui a reliquis stant, vestrum audient pro Christiana religione certamen; et vel in cœlis angeli super vobis gaudebunt, et « flumina

[35] Jos. xxiv, 16, 17. [36] I Reg. ii, 25. [37] I Cor. iv, 9.

(88) *Ἐν ταῖς περὶ θεοσεβείας συνθήκαις*, etc., usque ad *ᾧ βαπτιζόμενοι ἀπετάξαντο*. Alludit ad renuntiationem et ὁμολογίαν seu confessionem (quasi confœderationem) in baptismo a catechumenis fieri C solitam. Pseudo-Clemens *Constitut. apost.* l. vii, cap. 41 et 42 : Καὶ ὅταν ᾖ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθεὶς, μανθανέτω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ Χριστοῦ. « Cum fuerit deinde in ipso tempore baptismi catechumenus, discat quæ de renuntiando diabolo et ascribendo se Christo requiruntur. » Paulo post : Ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσεσθαι· « Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ, καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καὶ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν. » Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι « Καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω, καὶ βαπτίζομαι εἰς ἕνα ἀγέννητον μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Ergo qui baptizatur, cum renuntiat, recitet hæc : — Renuntio Satanæ et operibus ejus, et pompis ejus, et cultui ejus, et angelis ejus, et inventis ejus, et omnibus quæ sub eo sunt. — Post renuntiationem vero cum D ascribitur Christo, dicat : — Ascribor, et credo, et baptizor in unum ingenitum, solum verum Deum, » etc. Similia refert Pseudo-Dionysius Areop. *Hierarch. Eccl.* cap. 2, pag. 77, 78, et in eum Pachymer. *Paraphr.* p. 55. Tertullianus *De coron.*, c. 3 : « Aquam adituri ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo et pompæ et angelis ejus. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus. » Ambrosius lib. *De iis qui mysteriis initiantur*, c. 2 : « Posthæc reserata tibi sunt sancta sanctorum : ingressus es regenerationis sacrarium, repete quid interrogatus sis; recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus, mundo et luxuriæ ejus ac voluptatibus. Tenetur vox tua non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium. » Auctor lib. *De sacram.* cap. 2 : « Quando te interrogavit, Abrenuntias diabolo et operibus ejus? Quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus? Quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et nunquam tibi excidat tuæ series cautionis. » Cyrillus Alexandr. lib. vii *Contra Julianum*, pag. 248, eamdem formulam sic describit : Προαποθέμενοι τῆς ἑαυτῶν διανοίας τῆς Ἑλληνικῆς ἀβελτηρίας τὸν σκότον, καὶ ταῖς τῶν δαιμονίων ἀγέλαις τὸ ἐῤῥῶσθαι φράσαντες, καὶ πᾶσαν αὐτῶν πομπὴν, καὶ λατρείαν ἐμφρονέστατα διαπτύσαντες, εἶτα τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ τὸν νοητὸν τῆς καρδίας ἀνευρύνοντες ὀφθαλμὸν, καὶ τὸν φύσει καὶ ἀληθῶς γενεσιουργὸν καὶ παμβασιλέα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπεγνωκότες, ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν τὴν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. « Deponentes prius a mente paganæ stultitiæ tenebras et valedicentes dæmoniorum agminibus, omnemque eorum pompam et cultum prudenter despuentes; postea veritatis lumine intellectualis dilatantes oculum cordis, Deum universorum, natura et vere opificem, omniumque regem agnoscentes, confitemur fidem in Patrem, Filium et Spiritum sanctum. » Vide Cyrillum Hierosolymitanum catechesi mystagog. 1 et 2, ubi formula renuntiationis prolixe explicatur, addita circumstantia, catechumenum versus occidentem eam recitasse; postea conversum ab occasu ad ortum fidei confessionem edidisse ; Basilium Magnum *De Spiritu sancto*, c. 27; Chrysostomum homil. 21 ad populum Antiochenum ; Theodoretum in c. i *Cantici* ad ỷ 2, pag. 1002; Gregorium Nazianz. orat. 32, pag. 520 ; Ammonium in Catena in Job ad cap. 21; Rabanum Maurum *De instit. cler.*, lib. i, cap. 27. Wetstenius.

(89) *Προσεύξεται*. In codice ms. mendose scriptum est, προσεύξετε. Paulo post forte legendum, συγκροτεῖται ἐφ' ὑμῖν.

(90) *Συναγωνιζομένων παραδόξων ἀγωνιστῶν*. Lego, συναγομένων, deletis vocibus παραδόξων ἀγωνιστῶν quæ certe sensum turbant.

(91) *Ἡμῶν*. Lego ὑμῶν, et paulo post, ἐφ' ὑμῖν pro ἐφ' ἡμῖν.

plaudent manu » in idipsum [38], et « montes exsultabunt, et omnia ligna campi ramis suis applaudent [39]; » vel, quod absit! infernæ quæ malis delectantur, potestates lætabuntur. **286** Nec abs re erit quo magis negationis impietatem horreamus, ex iis quæ scripsit Isaias videre quænam apud inferos dicenda sint victis et a cœlesti martyrio lapsis. Puto enim hæc ei qui negaverit dictum iri : « Infernus subter exacerbatus est occurrens tibi ; consurrexerunt tibi omnes gigantes qui principabantur terræ, qui excitabant de soliis eorum omnes reges gentium. Universi respondebunt et dicent tibi [40]. » Quid autem dicent victis victæ potestates et a diabolo capti his qui in negatione capti erunt? « Et tu captus es sicut et nos [41]. » Etsi vero quis magnæ et gloriosæ in Deo spei fuerit, tamen si postea seu timiditate seu objectis laboribus victus erit, hæc a Deo audiet : « Descendit ad inferos gloria tua, subter te sternetur putredo, et operimentum tuum erit vermis [42]. » Si quis etiam fulgens in Ecclesiis sæpe ut Lucifer apparuit, lucentibus operibus ejus bonis coram hominibus, deinde magno certamini commissus a tanta corona tantoque solio exciderit, audiet : « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer qui mane oriebatur? Contritus est in terram [43]. » Hæc etiam ad eum dicentur cum diabolo per negationem similis factus erit : « Projicientur in montibus, sicut mortuus abominatus, cum multis mortuis ; quemadmodum vestimentum sanguine conspersum non erit mundum, ita neque tu eris mundus [44]. » Quomodo enim mundus esset, abominando negationis scelere, ceu cæde et sanguine pollutus, et tanto malo inquinatus? Caveamus ne vel dubitatio unquam nobis oboriatur an negandum sit, an confitendum; ne et ad nos dicatur hic Eliæ sermo : « Usquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum [45]. »

A περὶ Χριστιανισμοῦ ἀγῶνα· καὶ ἤτοι οἱ ἐν οὐρανοῖς ἄγγελοι ἐφ' ἡμῖν εὐφρανθήσονται, καὶ « ποταμοὶ κροτήσουσι χειρὶ » ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ « τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται, καὶ πάντα τὰ ξύλα τοῦ πεδίου ἐπικροτήσει τοῖς κλάδοις· » ἤ, ὃ μὴ εἴη! αἱ κάτω δυνάμεις αἱ ἐπιχαιρεσίκακοι εὐφρανθήσονται. Οὐδὲν δὲ ἄτοπον ἰδεῖν ἐκ τῶν τῷ Ἡσαΐᾳ γεγραμμένων τὰ λεχθησόμενα ὑπὸ τῶν ἐν ᾅδου τοῖς νενικημένοις καὶ ἀπὸ τοῦ οὐρανίου μαρτυρίου καταπεπτωκόσιν, ἵν' ἔτι φρίξωμεν τὴν ἐν τῷ ἀρνεῖσθαι ἀσέβειαν. Λεχθήσεσθαι γὰρ οἶμαι, πρὸς τὸν ἀρνησάμενον τοιαῦτα· « Ὁ ᾅδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι· συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες οἱ ἄρξαντες τῆς γῆς· οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς ἐθνῶν. Πάντες ἀποκριθήσονται, καὶ ἐροῦσί σοι. » Τίνα δὲ ἐροῦσιν αἱ νενι- B κημέναι δυνάμεις τοῖς νενικημένοις, καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἑαλωκότες τοῖς ἐν ἀρνήσει ἑαλωκόσι; « Καὶ σὺ ἑάλως, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς. » Ἐὰν δὲ καὶ μεγάλης τις ἐλπίδος τυγχάνων καὶ ἐνδόξου τῆς ἐν Θεῷ, ὑπὸ δειλίας ἢ πόνων προσαγομένων ἡττηθεὶς, ἐν Θεῷ (92) ἀκούσεται· « Κατέβη εἰς ᾅδου ἡ δόξα σου· ὑποκάτω σου στρώσουσι σῆψιν, καὶ τὸ κατακάλυμμά σου σκώληξ. » Εἰ δὲ καὶ ἔλαμψέ τις ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις πολλάκις, ὡς ὁ Ἑωσφόρος ἐπιφαινόμενος αὐταῖς, λαμψάντων αὐτοῦ τῶν καλῶν ἔργων ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ ταῦτα τὸν μέγαν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, τὸν στέφανον ἀπολώλεκε τοῦ τοιούτου θρόνου, ἀκούσεται· « Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρωῒ ἀνατέλλων; συνετρίβη ἐπὶ τὴν γῆν. » Καὶ C τοῦτο δὲ πρὸς αὐτὸν λεχθήσεται τῷ διαβόλῳ διὰ τῆς ἀρνήσεως ὡμοιωμένον· « Ῥιφήσονται ἐν τοῖς ὄρεσιν, ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος μετὰ πολλῶν τεθνηκότων· ὃν τρόπον ἱμάτιον ἐν αἵματι πεφυρμένον οὐκ ἔσται καθαρὸν, οὕτως οὐδὲ σὺ ἔσῃ καθαρός· » πῶς γὰρ ἔσται καθαρὸς, αἵματι καὶ φόνῳ, τῷ βδελυκτῷ τῆς ἀρνήσεως πταίσματι μεμιασμένος, καὶ ἐμπεφυρμένος τηλικούτῳ κακῷ; Πρόσχωμεν, μή ποτε κἂν δισταγμὸς περὶ τοῦ πότερόν ποτε ἀρνητέον, ἢ ὁμολογητέον, γένηται ἐν ἡμῖν· ἵνα μὴ καὶ πρὸς ἡμᾶς ὁ τοῦ Ἠλίου λεχθῇ λόγος, οὕτως ἔχων· « Ἕως πότε ὑμεῖς χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις; εἰ ἔστι Κύριος ὁ Θεὸς, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ. »

19. Verisimile est autem nos et subsannandos a quibusdam et opprobrio habendos a vicinis nostris qui sunt in circuitu nostro, quique super nos ut super dementes caput movebunt : quæ cum acciderint, dicamus Deo : « Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et derisum his qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis. Tota die verecundia mea contra me est et confusio faciei meæ cooperuit me, a voce exprobrantis et obloquentis, a facie inimici et persequentis [46]. » Sed ad hæc utendum est liberis illis Prophetæ verbis : « Hæc omnia venerunt super nos nec obliti sumus

Εἰκὸς δὲ ὑμᾶς (93), καὶ μυκτηρισθήσεσθαι ὑπό τινων καὶ ὀνειδισθήσεσθαι ὑπὸ γειτόνων κυκλούντων ὑμᾶς, καὶ τὴν κεφαλὴν ὡς ἐπὶ ἀνοήτοις κινούντων ἡμῖν· ἀλλὰ τούτων συμβαινόντων, ἡμεῖς λέγωμεν πρὸς Θεόν· « Ἔθου ἡμᾶς ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, D μυκτηρισμὸν καὶ χλευασμὸν τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. Ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ ἐντροπή μου κατ' ἐναντίον μου ἐστὶ, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου μου ἐκάλυψέ με, ἀπὸ φωνῆς ὀνειδίζοντος καὶ καταλαλοῦντος, ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ καὶ ἐκδιώκοντος. » Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα δεῖ τὴν μετὰ παῤῥησίας τοῦ προφήτου ἐπιφερομένην φωνὴν εἰπεῖν τῷ Θεῷ· « Ταῦτα πάντα

[38] Psal. xcvii, 9. [39] Isa. lv, 12. [40] Isa. xiv, 9, 10. [41] Ibid. 10. [42] Ibid. 11. [43] Ibid. 12. [44] Ibid. 19. [45] III Reg. xviii, 21. [46] Psal. xliii, 14, 15, 16.

(92) *Ἡττηθεὶς, ἐν Θεῷ*, etc. Lego, ἡττηθῇ, ἀπὸ Θεοῦ, etc.

(93) *Ὑμᾶς*. Leg. ἡμᾶς, sicque paulo post κυκλούντων ἡμᾶς, non ὑμᾶς.

ἦλθεν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ οὐκ ἐπελαθόμεθά σου, καὶ οὐκ ἠδικήσαμεν ἐν διαθήκῃ σου, καὶ οὐκ ἀπέστη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ καρδία ἡμῶν.»

Μνημονεύωμεν, ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνοντες, καὶ νοοῦντες τὰς ἔξω τοῦ βίου ὁδοὺς, τῷ Θεῷ φαμεν, ὅτι « Ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου.» Ἀναμιμνήσκεσθαι δεῖ, ὅτι τόπος κακώσεώς ἐστι τῆς ψυχῆς τὸ χωρίον τοῦτο, ἐν ᾧ τεταπεινώμεθα, ἵν' εὐχόμενοι λέγωμεν, ὅτι « Ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἐν τόπῳ κακώσεως, καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς σκιὰ θανάτου.» Θαῤῥοῦντες δὲ λέγωμεν καὶ τό· « Εἰ ἐπελαθόμεθα τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ εἰ διεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον, οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐκζητήσει ταῦτα;»

Μὴ τὸ ἐν φανερῷ δὲ μόνον (94) μαρτύριον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν κρυπτῷ τελείως ἀναλαβεῖν ἀγωνισώμεθα, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἀποστολικῶς φθεγξώμεθα· « Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως, ὅτι ἐν ἁγιότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ.» Συνάπτωμεν δὲ τῷ ἀποστολικῷ τὸ προφητικὸν τό· « Αὐτὸς δὲ γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας·» καὶ μάλιστα ἐὰν τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπαγώμεθα, ὅτε φήσομεν τὸ ὑπὸ μόνων μαρτύρων λεγόμενον τῷ Θεῷ· « Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς.» Ἐὰν δέ ποτε ἀπὸ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ὑποβάλληται ἡμῖν φόβος τῶν ἀπειλούντων ἡμῖν θάνατον δικαστῶν, τότε εἴπωμεν αὐτοῖς (94*) τὸ ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν· « Υἱὲ, τίμα τὸν Κύριον, καὶ ἰσχύσεις· πλὴν δὲ αὐτοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον.»

Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τὰ προκείμενά ἐστι χρήσιμον. Φησὶν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ Σολομῶν· « Ἐπῄνεσα ἐγὼ πάντας τοὺς τεθνηκότας ὑπὲρ τοὺς ζῶντας, ὅσοι αὐτοὶ ζῶσιν ἕως τοῦ νῦν.» Τίς δ' ἂν οὕτως εὐλόγως ἐπαινοῖτο τεθνηκὼς, ὡς ὁ αὐτοπροαιρέτως τὸν θάνατον ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδεξάμενος; Ὁποῖος ἦν Ἐλεάζαρος, « τὸν μετ' εὐκλείας θάνατον μᾶλλον ἢ τὸν μετὰ μύσους βίον ἀναδεξάμενος, καὶ αὐτοπροαιρέτως ἐπὶ τὸ τύμπανον προάγων·» ὅστις, « λογισμὸν ἀστεῖον ἀναλαβὼν, ἄξιον τῆς ἐννενηκονταετοῦς αὐτοῦ ἡλικίας καὶ τῆς τοῦ γήρως ὑπεροχῆς, καὶ τῆς ἐπιφανοῦς πολιᾶς, καὶ τῆς ἐκ παιδὸς καλλίστης ἀνατροφῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἁγίας καὶ θεοκτίστου νομοθεσίας, εἶπεν, ὅτι· Οὐκ ἔστι τῆς ἡμετέρας ἡλικίας ἄξιον ὑποκριθῆναι, ἵνα πολλοὶ τῶν νέων, ὑπολαμβάνοντες Ἐλεάζαρον τὸν ἐννενηκονταετῆ μεταβεβηκέναι εἰς ἀλλοφυλισμὸν, καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἐμὴν ὑπόκρισιν, καὶ διὰ τὸ μικρὸν καὶ ἀκαριαῖον ζῆν, πλανηθῶσι δι' ἐμὲ, καὶ μύσος, καὶ κηλῖδα τοῦ γήρως κατακτήσομαι· εἰ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκφύγω τὴν ἐξ ἀνθρώπων τιμωρίαν, ἀλλὰ τὰς τοῦ Παντοκράτορος χεῖρας οὔτε ζῶν, οὔτε θανὼν φεύξομαι. Διόπερ, ἀνδρείως νῦν μεταλλάξας τὸν βίον, τοῦ μὲν γήρως ἄξιος φανήσομαι, τοῖς δὲ νέοις ὑπόδειγμα γενναῖον καταλελοιπὼς (95) εἰς τὸ προθύ-

A te, et **287** inique non egimus in testamento tuo, et non recessit retro cor nostrum [46*]. »

20. Meminerimus nos in hac vita constitutos et cogitantes vias quæ extra vitam sunt, dicere Deo: « Declinasti semitas nostras a via tua [47]. » Meminisse oportet locum afflictionis animæ esse locum istum in quo humiliati sumus, ut in precibus nostris dicamus: « Humiliasti nos in loco afflictionis, et cooperuit nos umbram ortis [48]. » Confidenter autem et illud dicamus: « Si obliti sumus nomen Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad deum alienum, nonne Deus requiret ista [49]? »

21. Non apertum modo martyrium, sed et occul-
B tum perfecte suscipere contendamus, ut et ipsi apostolico more dicamus: « Nam gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ, quod in sanctitate et sinceritate Dei conversati sumus in hoc mundo [50]. » Apostolicis autem verbis prophetica illa connectamus: « Ipse novit abscondita cordis [51]; » et maxime cum ad mortem ducemur, quando dicemus quæ a solis martyribus Deo dicuntur: « Quoniam propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis [52]. » Quod si nobis unquam prudentia carnis injiciat metum minantium mortem judicum, tunc illud e Proverbiis dicamus: « Fili, honora Dominum, et valebis; præter eum vero, ne timeas alium [53]. »

C 22. Et illud proposito utile est. Ait in Ecclesiaste Salomon: « Laudavi ego magis cunctos mortuos quam viventes quicunque vivunt usque nunc [54]. » Quem autem æquius est mortuum laudari quam qui mortem sponte ac libere pro religione oppetiit? Qualis fuit Eleazarus qui, « gloriosissimam mortem magis quam odibilem vitam complectens, voluntarie præibat ad supplicium, » quique « strenuam assumens ratiocinationem, dignam ætate sua nonagenaria et senectutis suæ eminentia, illustrique canitie, atque optima a pueritia educatione, maxime vero sancta et a Deo condita lege, dixit: Non est ætate hac nostra dignum fingere ut multi adolescentes arbitrantes Eleazarum nonaginta annorum transisse ad vitam
D alienigenarum, et ipsi propter meam, simulationem et propter modicum corruptibilis vitæ tempus decipiantur propter me, et exsecrationem atque maculam senectuti acquiram; nam etsi in præsenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manus Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter excedendo **288** senectute quidem dignus apparebo; adolescentibus autem exemplum forte relinquam, ut prompto animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus honesta morte

[46*] Psal. XLIII, 18. [47] Ibid. [48] Ibid. 19. [49] Ibid. 20. [50] II Cor. I, 12. [51] Psal. XLIII, 21. [52] Ibid. 22. [53] Prov. VII, 2. [54] Eccle. IV, 2.

(94) *Δὲ μόνον*. Ms. codex mendose habet, δαιμόνων.

(94*) Forte legendum αὐτοῖς, ut sensus sit: *nobismet ipsis dicamus*. Hoc enim pronomen ad judices referri non potest. EDIT. PATROL.

(95) *Καταλελοιπώς*. Ms., καταλελοιπός.

perfungantur [85]. » Oro autem vos cum ad portas mortis, imo libertatis constituti eritis, maxime si tormenta objicientur, dicere Domino qui *sanctam* habet *scientiam* : « Manifestum est quia cum a morte possem liberari, duros corporis sustineo dolores, secundum animam vero propter timorem ejus libenter hæc patior. » Talis ergo fuit Eleazari mors, « qui non solum juvenibus, sed et plerisque suæ gentis mortem suam exemplum fortitudinis et memoriale virtutis reliquit [86]. »

23. Septem etiam illi fratres quos, ut libri Machabæorum referunt [87], in religione perseverantes flagris et taureis cruciavit Antiochus, pulcherrimum fortissimi martyrii exemplum poterunt cuilibet esse, cum reputaverit an inferior velit esse pueris, qui non singuli sua tantum tormenta sustinuerint, sed fratrum etiam cruciatus spectando, acerrimum et intensissimum in religionem animum exhibuerint. Quorum unus, ut quidem Scriptura nominavit, primus, ait ad tyrannum : « Quid vis quærere et discere? Parati enim sumus mori magis quam patrias leges transgredi [88]. » Quid autem opus est dicere qualia sustinuerint, sartaginibus et ollis æneis quibus cruciarentur succensis, cum varia jam singuli tormenta sustinuissent? Quem enim primum nominat, ei principio amputata lingua est, deinde cutis capitis abstracta ; quam decalvationem sic ille tulit, ut alii divina lege jussam circumcisionem ; in hoc etiam se credens divini fœderis verbum implere. His non contentus Antiochus, summas quoque manus et pedes ei præscindi jussit, cæteris ejus fratribus et matre inspicientibus, hoc aspectu puniens fratres et matrem, ac putans se a proposito per hæc quæ creduntur adeo terribilia, illos amoturum. Sic igitur Antiochus, his non contentus, illum jam inutilem quantum ad corporis structuram per ea quæ prius passus erat, factum, jussit igni qui in sartaginibus et ollis erat, spirantem admoveri et torreri. Ut nidor exhalabat, cum ab immani tyranno generosissimi religionis athletæ carnes assarentur, « cæteri una cum matre invicem se hortabantur **289** mori fortiter [89], » hacque se cogitatione solabantur, Deum hæc videre : eis enim ad patientiam satis erat hæc persuasio, divinum patientibus adesse oculum. Et sane consolatur eos

A μως καὶ γενναίως ὑπὲρ τῶν σεμνῶν καὶ ἁγίων νόμων εὐθανατίζειν. » Εὔχομαι δὲ ὑμᾶς, παρὰ ταῖς θύραις τοῦ θανάτου, μᾶλλον δὲ τῆς ἐλευθερίας γενομένους, μάλιστα εἰ πόνοι προάγοιντο, εἰπεῖν τῷ Κυρίῳ, τῷ « τὴν ἁγίαν γνῶσιν » ἔχοντι· « Φανερόν ἐστιν, ὅτι δυνάμενος ἀπολυθῆναι τοῦ θανάτου, σκληρὰς ὑποφέρω κατὰ σῶμα ἀλγηδόνας μαστιγούμενος· κατὰ ψυχὴν δὲ ἡδέως διὰ τὸν αὐτοῦ φόβον ταῦτα πάσχω. » Τοιοῦτος δὴ ὁ θάνατος Ἐλιεζέρου (96) ἦν, ὡς « οὐ μόνον τοῖς νέοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς πλείστοις (97) τοῦ ἔθνους τὸν ἑαυτοῦ θάνατον γενναιότητος ὑπόδειγμα καὶ μνημόσυνον ἀρετῆς καταλέλοιπε. »

Καὶ οἱ ἑπτὰ δὲ ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς ἀναγραφέντες ἀδελφοὶ (98), οὓς μάστιξι καὶ νεύροις ᾐκίσατο Ἀντίοχος ἐμμένοντας τῇ θεοσεβείᾳ, δυνήσονται παB ράδειγμα κάλλιστον εἶναι ῥωμαλέου μαρτυρίου παντὶ λογισαμένῳ ἄν, ὅτι εἰ μέλλει παιδαρίων εἶναι ἐλάττων οὐ καθ' ἕνα μόνον βασάνους ὑπομεινάντων, ἀλλὰ καὶ τῷ τὴν αἰκίαν τῶν ἀδελφῶν τεθεωρηκέναι, παράστημα εὔτονον εὐσεβείας ἐπιδειξαμένων· ἀφ' ὧν εἷς γενόμενος, ὡς ἡ Γραφὴ ὠνόμασε, πρῶτος, εἶπε πρὸς τὸν τύραννον· « Τί μέλλεις ἐρωτᾷν καὶ μανθάνειν ; ἕτοιμοι γὰρ ἀποθνήσκειν ἐσμὲν, ἢ παραβαίνειν τοὺς πατρίους νόμους. » Τί δὲ δεῖ λέγειν ὁποῖα ὑπέμειναν, τηγάνων καὶ λεβήτων ἐκπυρουμένων, ἵνα ἐν αὐτοῖς βασανισθῶσι, προπαθόντες ἕκαστος διάφορα ; Ὁ γὰρ ὀνομασθεὶς αὐτῷ πρῶτος, ἐγλωσσοτομήθη πρῶτον, εἶτα περιεσκυτίσθη (99) τὴν κεφαλήν· καὶ οὕτως ἤνεγκε τὸν περισκυτισμὸν, ὡς ἄλλοι τὴν διὰ τὸν θεῖον νόμον περιτομήν· νομίζων καὶ ἐν τούτῳ πληροῦν
C λόγον διαθήκης Θεοῦ. Καὶ οὐκ ἀρκεσθείς γε τούτων ὁ Ἀντίοχος, ἠκρωτηρίασεν αὐτὸν, τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν καὶ τῆς μητρὸς συνορώντων, τῇ θέᾳ (1) κολάζων τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὴν μητέρα, καὶ οἰόμενος τὴν πρόθεσιν αὐτῶν διὰ τῶν οὕτως νομιζομένων φοβερῶν κινήσειν. Οὕτως δὴ ὁ Ἀντίοχος, τούτοις μὴ ἀρκεσθεὶς, ἄχρηστον (2) ὡς πρὸς τὴν τοῦ σώματος κατασκευὴν γενόμενον δι' ὧν πρῶτον ἐκόλασεν, ἐκέλευσε τῇ ἐν τοῖς τηγάνοις καὶ τοῖς λέβησι πυρᾷ προσάγειν ἔμπνουν, καὶ τηγανίζειν αὐτόν. Ὡς δὲ ἡ ἀτμὶς ἀνεδίδοτο, ὑπὸ τῆς ὠμότητος τοῦ τυράννου ὀπτωμένων τῶν τοῦ γενναιοτάτου ἀθλητοῦ τῆς εὐσεβείας σαρκῶν, « οἱ λοιποὶ παρεκάλουν ἀλλήλους σὺν τῇ μητρὶ γενναίως τελευτᾷν, » παραμυθούμενοι ἑαυτοὺς τῷ λοD γισμῷ τοῦ ἐφορᾷν ταῦτα τὸν Θεόν· ἤρκει γὰρ αὐτοῖς εἰς ὑπομονὴν ἡ πειθὼ τοῦ παρεῖναι τοῖς ὑπομένουσι τὸν τοῦ Θεοῦ ὀφθαλμόν. Καὶ παρακαλεῖ αὐτοὺς ὁ

[85] II Mach. VI, 19-28. [86] Ibid. 30, 31. [87] II Mach. VII, 1, seq. [88] Ibid. 2. [89] Ibid. 6.

(96) *Ἐλιεζέρου*, etc. Lego, Ἐλεαζάρου ἦν, ὃς οὐ μόνον.

(97) *Πλείστοις*. Ms. codex habet, πλάστοις, mendose.

(98) *Οἱ ἑπτὰ ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς ἀναγραφέντες ἀδελφοί*. Observat Wetstenius hanc historiam martyrii septem fratrum Machabæorum ubique decantari a sanctis Patribus : Prudentio *Περὶ στεφάνων* hymno 10; Mario Victorino rhetor.; Augustino lib. XVIII *De civit. Dei*, c. 36 ; Chrysostomo tribus homiliis ; Cyrill. Alexand. *Comment. in Joel*, p. 201, Suida in Ἀντίοχος ; Sulpicio Severo S. *Histor.*, lib. II, p. 340, et epist. 2, ad Aurel. diac., p. 503 ; Ambrosio l. I *Officior.*, c. 41, et passim a Gregor. Nazianz. orat. 22, in Machabæorum laudem conscripta. Die etiam solemni ipsorum passio celebrata est. Vide Bedam in *Martyrol.* ad Kal. Aug. et Bernardum epist. 313. Christianis addatur Fl. Josephus peculiari libello de Machabæis.

(99) *Εἶτα περιεσκυτίσθη*. Ms. codex mendose habet, εἰ περιεσυνθίσθη.

(1) *Θέᾳ*. In ms. corrupte legitur, θέ.

(2) *Ἄχρηστον*. Codex ms. perperam, ἄχριστον.

ἀγωνοθέτης τῶν τῆς εὐσεβείας ἀθλητῶν, παρακαλούμενος, καὶ ἵν' οὕτως ὀνομάσω, εὐφραινόμενος ἐπὶ τοῖς κατεξανισταμένοις τῶν τηλικούτων πόνων. Εὔκαιρον δ' ἂν εἴη καὶ ἡμᾶς ἐν τοιούτοις γενομένους εἰπεῖν τοὺς ἐκείνων λόγους πρὸς ἑαυτοὺς, τοῦτον ἔχοντας τὸν τρόπον, οὕτως· « Κύριος ὁ Θεὸς ἐφορᾷ καὶ ταῖς ἀληθείαις ἐφ' ἡμῖν παρακαλεῖται. »

Τοῦ πρώτου τοῦτον τὸν τρόπον δοκιμασθέντος « ὡς δοκιμάζεται χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ, » ὁ δεύτερος « ἐπὶ τὸν ἐμπαιγμὸν (3) ἤγετο· καὶ τὸ δέρμα σὺν ταῖς θριξὶ περισύραντες » οἱ διάκονοι τῆς τυραννικῆς ὠμότητος, ἐπὶ μετάνοιαν ἐκάλουν τὸν πεπονθότα, « ἐπερωτῶντες, εἰ φάγεται τῶν εἰδωλοθύτων, πρὶν τιμωρηθῆναι τὸ σῶμα κατὰ μέλος αὐτῷ. » Ὡς δ' ἠρνήσατο τὴν μετάνοιαν, « ἐπὶ τὴν ἑξῆς ἤχθη βάσανον, » τηρῶν τὴν ἔνστασιν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς. Μηδαμῶς γὰρ θραυσθεὶς, μηδὲ ἐνδοὺς πρὸς τοὺς πόνους, ταῦτα εἶπε πρὸς τὸν ἀσεβῆ· « Σὺ μᾶλλον, ἀλάστορ, ἐκ τοῦ παρόντος ἡμᾶς ζῆν ἀπολύεις· ὁ δὲ τοῦ κόσμου βασιλεὺς ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ νόμων εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἀναστήσει. »

Καὶ ὁ τρίτος δὲ ἐν οὐδενὶ τὰς ἀλγηδόνας τιθέμενος, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην καταπατῶν αὐτὰς, « τὴν γλῶσσαν αἰτηθεὶς, ταχέως προέβαλε, καὶ τὰς χεῖρας εὐθαρσῶς προέτεινεν, εἶπέ τε· Διὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ νόμους » ταῦτα καταλιπὼν, « ἐλπίζω αὐτὰ ἀπὸ Θεοῦ κομίσασθαι » τοιαῦτα, οἷα ἂν ἀποδῴη Θεὸς τοῖς τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας ἀθληταῖς. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ τέταρτος ἐβασανίζετο, τὰς αἰκίας φέρων, καὶ λέγων, ὅτι « Αἱρετὸν, μεταλλάσσοντας (4) ἀπ' ἀνθρώπων, τὰς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ προσδοκᾶν ἐλπίδας, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀναστήσεσθαι » ἀνάστασιν, ἣν οὐκ ἀναστήσεται ὁ τύραννος· « οὐ γὰρ εἰς ζωὴν, » ἀλλ' εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον ἀναστήσεται. Ἑξῆς « τὸν πέμπτον ἠκίζοντο (5)· » ὃς, ἐνιδὼν τῷ Ἀντιόχῳ, ὠνείδισεν αὐτῷ τὸ φθαρτὸν μὴ κολλούων (6) αὐτοῦ τὴν ὑπερηφανίαν, νομίζοντος μεγάλην εἶναι ἐξουσίαν τὴν ἐν ὀλίγαις ἡμέραις τυραννίδα. Ἔφασκε δὲ καὶ ἐν τούτοις ὢν, τὸ ἔθνος μὴ καταλελεῖφθαι ὑπὸ Θεοῦ τοῦ, ὅσον οὐδέπω, τὸν Ἀντίοχον καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ βασανίσοντος. Μετὰ τοῦτον ἕκτος πρὸς τὸ ἀποθνήσκειν γενόμενος· « Μὴ πλανῶ, » εἶπεν· « ἡμεῖς, ὑπὲρ ἡμετέρων ἁμαρτημάτων δίκας τίνοντες, ἵν' ἐν τοῖς πόνοις καθαρθῶμεν, ἑκουσίως ταῦτα πάσχομεν. » Ἔλεγέ τε αὐτῷ, ὡς ἄρα οὐ χρὴ νομίζειν αὐτὸν ἀθῷον ἔσεσθαι, θεομαχεῖν ἐπιχειροῦντα· θεομάχος γὰρ ὁ τοῖς ἀπὸ τοῦ Λόγου θεοποιηθεῖσι (7) μαχόμενος.

A præses certantium pro pietate, dum ipse consolationem accipit, et, ut ita dicam, gaudet super his qui tantos labores superant. Opportunum autem erit et nos, cum eodem erimus loco, illorum sermones ad nosmetipsos dicere qui sic habent : « Dominus Deus aspicit, et veritatibus suis consolatur in nobis [60]. »

24. Cum primus hoc modo probatus esset, « tanquam aurum in fornace, » secundus « deducebatur ad illudendum, et cute ejus cum capillis abstracta, » ad pœnitentiam vocabant tyrannicæ crudelitatis ministri « interrogantes si manducaret idolothyta priusquam toto corpore per membra singula puniretur [61]. » Ut autem pœnitere se negavit, « ad sequentia ductus est tormenta » intensum usque ad extremum spiritum B animum servans. Nequaquam enim fractus neque tormentis cedens hæc ad impium illum ait : « Tu quidem, scelestissime, præsentem vitam nobis eripis. Rex autem mundi defunctos nos pro suis legibus in æternæ vitæ resurrectione suscitabit [62]. »

25. Tertius, dolores nihili faciens et præ magna in Deum charitate proculcans, « linguam postulatus cito protulit et manus constanter extendit et ait : Propter leges Dei » hæc relinquens, « ab ipso me ea recepturum spero [63] » talia qualia Deus suæ religionis athletis redditurus est. Similiter et quartus torquebatur cruciatusque ferendo dicebat : « Potius est ab hominibus discedentes spem exspectare a Deo, C iterum ab ipso resuscitandos » resurrectione qua non suscitabitur tyrannus [64] ; « non enim ad vitam, » sed ad contumeliam resurget infamiamque sempiternam. Deinde « quintum vexabant [65]. » Is respiciens Antiochum, exprobrabat quod homo corruptioni obnoxius nihilominus superbiret, et dierum paucorum tyrannidem magnam putaret esse potentiam. Ait etiam cum in his esset angustiis, gentem suam non esse derelictam a Deo qui insolito more et Antiochum et semen ejus erat cruciaturus. Post hunc sextus mori incipiens sic ait : « Noli errare ; nos peccatorum nostrorum pœnas damus, utque in suppliciis purgemur, libenter hæc ferimus [66]. » Aitque ad ipsum, non existimandum ipsi impune futurum quod **290** contra Deum pugnare tentasset ; D Dei enim impugnator est qui quos Verbum deos effecit, impugnat.

[60] II Mach. vii, 6. [61] Ibid. 7. [62] Ibid. 9. [63] Ibid. 10, 11. [64] Ibid. 14. [65] Ibid. 15. [66] Ibid. 18.

(3) *Ἐμπαιγμόν*. Codex ms. perperam, ἐπαιγμόν.

(4) *Μεταλλάσσοντας*. Codex ms., μεταλλάσσονται, male.

(5) *Ἠκίζοντο*. Codex ms. male, ἠκίζοντος.

(6) *Μὴ κολλούων*. Lego μὴ κολοῦον referendo κολοῦον ad τὸ φθαρτόν. Wetstenius autem legebat, μὴ καλλύνων.

(7) *Θεοποιηθεῖσι*. Θεοποιεῖσθαι apud auctores ecclesiasticos dicuntur ii οἷς, ut ait Joannes i, 12, ἔδωκεν ὁ Λόγος ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, vel qui, ut scriptum est II Petr. i, 4, divinæ consortes facti sunt naturæ, κοινωνοὶ τῆς θείας φύσεως. Quod illustris confirmat Athanasii locus epist. ad Adelphium : Γέγονεν ἄνθρωπος, ἵνα ἡμᾶς ἐν ἑαυτῷ θεοποιήσῃ, καὶ γενώμεθα λοιπὸν γένος ἅγιον, καὶ κοινωνοὶ θείας φύσεως, ὡς ἔγραψεν ὁ μακάριος Πέτρος. « Factus est homo ut nos in seipso deos faceret, fiamusque in posterum genus sanctum, et divinæ participes naturæ, ut scripsit beatus Petrus. » Idem *De incarnat. Verbi* idipsum sic effert : Christus dicitur Ἄνθρωπος γεγενῆσθαι μένων Θεὸς, ἵνα τοὺς ἀνθρώπους θεοὺς ἀποδείξῃ μένοντας ἀνθρώπους, « homo factus esse manens Deus, ut homines deos faceret manentes homines. » Id est, ut paulo antea explicat : Εἰς ὁμοίωσιν τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπανάγει πάλιν, ὁμοιωθεὶς τῷ ἰδίῳ ποιήματι. « Similis

26. Denique adolescentiorem Antiochus in manus sumens eumque cognoscens illorum vere fratrem esse qui dolores ejusmodi nihili facerent, idemque ac illos propositum servare, alia via aggressus est, putans eum et verbis hortando persuadere posse et cum juramento affirmando «se divitem et beatum facturum et translatum a patriis legibus amicum habiturum, et negotia regia ei crediturum[67].» Cum autem nihil proficeret, ac ne ab initio quidem attenderet adolescens, quippe sermonibus a proposito suo plane alienis, vocavit matrem et suadebat ei ut adolescenti consilium daret ad salutem[68]. Quæ cum promisisset suasuram se filio suo quæ vellet, «irridens tyrannum[69]» multa filio de patientia verba fecit, adeo ut juvenis intenta supplicia non exspectaret, sed præverteret, et tortores provocaret dicens: Quid cunctamini, quid cessatis? obedimus legi a Deo datæ; divinis sermonibus contraria edicta admitti non debent. Quinetiam veluti rex aliquis qui de subditis imperio suo ediceret, judicium in tyrannum illum proposuit judex potius quam reus, et dixit fore ut quoniam cœlestibus pueris manus intulerat, «omnipotentis Dei et omnia inspicientis judicium non effugeret[70].»

27. Illorum etiam matrem videre erat filiorum cruciatus et neces bono animo ferentem propter divinas spes; ros enim pietatis et aura sanctitatis non sinebat in visceribus ejus accendi ignem illum materni amoris quo matres multæ velut in gravissimis malis deflagrassent. Arbitror me utilissime ad propositum hæc breviter e Scriptura proposuisse ut videamus quid adversus cruciatus acerbissimos et gravissima tormenta possit pietas et amor Dei quovis amore longe potentior.

28. Quale vero sit martyrium et quantam cum Deo agendi libertatem tribuat, et hinc cognosci potest. Cum vinci nolit qui sanctus est, velitque beneficia rependere quibus eum **291** Deus prævenit, quærit quid Domino faciat pro universis quæ ab illo accepit; nec aliud quidquam invenit quod possit homo gratus Deo reddere ceu æquale beneficiis, quam in martyrio mori. Scriptum est enim: «Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?» Et addit: «Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo[71].» Solet autem martyrium «calix salutaris» vocari, ut in Evangelio reperimus. Cum

A Τελευταῖον δὲ τὸν νεώτερον Ἀντίοχος εἰς χεῖρας λαβὼν, καὶ πεισθεὶς καὶ τοῦτον εἶναι ἀδελφὸν τῶν ἐν οὐδενὶ τηλικαύτας ἀλγηδόνας θεμένων, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχειν ἐκείνοις προαίρεσιν, ἀλλ' ἐφόδοις (8) ἐχρῆτο· νομίζων αὐτὸν παρακλήσεσι πεισθήσεσθαι, καὶ ταῖς δι' ὅρκων πιστώσεσι περὶ τοῦ «πλούσιον αὐτὸν ποιήσειν καὶ μακαριστὸν μεταθέμενόν τε ἀπὸ τῶν πατρίων, εἰς φίλους ἐγκαταταχθῆναι, καὶ χρείας βασιλικὰς ἐμπιστευθῆναι.» Ὡς δ' οὐδὲν ἤνυε, τὴν ἀρχὴν μηδὲ προσέχοντος τοῦ νεανίου ὡς ἀλλοτρίοις τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως τοῖς λεγομένοις, προσκαλεσάμενος τὴν μητέρα, παρῄνει γίνεσθαι τοῦ μειρακίου σύμβουλον ἐπὶ σωτηρίᾳ. Ἡ δὲ, ἐπιδειξαμένη (9) πείσειν περὶ ὧν ἤθελε τὸν υἱὸν, καὶ «χλευάσασα τὸν τύραννον,» πολλοὺς τῷ υἱῷ ἐκίνει λόγους περὶ ὑπο-B μονῆς· ὡς τὸν νεανίαν, μὴ περιμείναντα τὴν ἐπιφερομένην κόλασιν, προλαβόντα προκαλέσασθαι τοὺς δημίους, λέγοντα· Τί μέλλετε καὶ βραδύνετε; ἀκούομεν γὰρ νόμου τοῦ δοθέντος ἀπὸ Θεοῦ· οὐ προσιέναι δεῖ πρόσταγμα ἐναντιούμενον θείοις λόγοις. Ἀλλὰ καὶ ὡσπερεὶ βασιλεὺς ἀποφαινόμενος κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῷ δικαζομένων, ἀπεφήνατο κρίσιν τὴν κατὰ τοῦ τυράννου, δικάζων μᾶλλον αὐτὸν ἤπερ δικαζόμενος, καὶ ἔφασκεν, ὡς ἄρα ἐπὶ τοὺς οὐρανίους (10) παῖδας ἀράμενος χεῖρας, «οὐχ ἐκφεύξεται τὴν τοῦ παντοκράτορος ἐπόπτου Θεοῦ κρίσιν.»

Ἦν δὲ τότε τὴν μητέρα τῶν τοσούτων ἰδεῖν, εὐψύχως (11) φέρουσαν διὰ τὰς ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίδας, τοὺς πόνους καὶ τοὺς θανάτους τῶν υἱῶν· δρόσοι γὰρ εὐσεβείας καὶ πνεῦμα ὁσιότητος οὐκ εἴων ἀνάπτεσθαι C ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτῆς τὸ μητρικὸν καὶ ἐν πολλαῖς ἀναφλεγόμενον ὡς ἐπὶ βαρυτάτοις κακοῖς πῦρ. Νομίζω δὲ καὶ ταῦτα χρησιμώτατα πρὸς τὸ προκείμενον ἐπιτεμόνος (12) ἀπὸ τῆς Γραφῆς παρατεθεῖσθαι, ἵν' ἴδωμεν, ὅσον δύναται κατὰ τῶν τραχυτάτων πόνων καὶ τῶν βαρυτάτων βασάνων εὐσέβεια καὶ τὸ πρὸς Θεὸν φίλτρον, παντὸς φίλτρου καθ' ὑπερβολὴν πλεῖον δυνάμενον.

Ὁποῖον δ' ἐστὶ τὸ μαρτύριον, καὶ πόσην παῤῥησίαν ἐμποιοῦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἐντεῦθεν ἔστι καταμαθεῖν. Φιλότιμός τις ὁ ἅγιος ὢν, καὶ ἀμείψασθαι θέλων τὰς φθασάσας εἰς αὐτὸν εὐεργεσίας ἀπὸ Θεοῦ, ζητεῖ τί ἂν ποιήσαι τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων, D ὧν ἀπ' αὐτοῦ εἴληφε· καὶ οὐδὲν ἄλλο εὑρίσκει οἱονεὶ ἰσόῤῥοπον ταῖς εὐεργεσίαις δυνάμενον ἀπὸ ἀνθρώπου εὐπροαιρέτου ἀποδοθῆναι Θεῷ, ὡς τὴν ἐν μαρτυρίῳ τελευτήν. Γέγραπται γάρ· «Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι;» Καὶ ἐπάγει λέγων· «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι.»—«Ποτήριον δὲ σωτηρίου» ἔθος ὀνομάζεσθαι τὸ μαρτύριον (13), ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ

[67] II Mach. VII, 24. [68] Ibid. 25. [69] Ibid. 27. [70] Ibid. 35. [71] Psal. CXV, 12.

factus creaturæ, eam ad similitudinem quæ in se est reducit.» WETSTENIUS.

(8) Ἀλλ' ἐφόδοις. Leg., ἄλλαις ἐφόδοις.

(9) Ἐπιδειξαμένη. Forte scrib., ἐπιδεξαμένη.

(10) Οὐρανίους. Ms. codex mendose, οὐρανούς.

(11) Εὐψύχως. Ms., εὐχύχως, corrupte.

(12) Ἐπιτεμόνος. Forte scribendum, ἐπιτεμόνως quasi ἐπιτόμως, «compendio;» aut legendum, ἐπιστημόνως, «scite, prudenter.»

(13) *Ποτήριον δὲ σωτηρίου ἔθος ὀνομάζεσθαι τὸ μαρτύριον*. Poculum salutaris, inquit Wetstenius, Origenes non dicit per Hebraismum, genitivo substantivi pro adjectivo sumpto: quemadmodum vulgo vertunt, *poculum salutis accipiam*, id est *salutare*; sed τὸ σωτήριον, *salutare*, usurpatur vice substantivi σωτηρία, et hic iterum *abstractum* pro *concreto*, nempe *Servatore* ipso. Ita Simeon complexus Christum Domini natum Luc. II, 20: Ὅτι εἶδον οἱ ὀφ-

εὕρομεν· ἡνίκα γὰρ μείζονος ὠρέγοντο τιμῆς οἱ θέλοντες ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων καθεσθῆναι τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, φησὶ πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος· « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; » ποτήριον λέγων τὸ μαρτύριον· ὅπερ ἐστὶ σαφὲς καὶ ἐκ τοῦ· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν (14), παρένεγκε τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. » Πλὴν μανθάνομεν ὅτι συγκαθιεῖ (15) καὶ συμβασιλεύσει, καὶ συνδικάσει τῷ βασιλεῖ τῶν βασιλευόντων ὁ πιὼν τὸ ποτήριον ἐκεῖνο, ὅπερ ἔπιεν ὁ Ἰησοῦς· τοῦτ' οὖν ἐστι τὸ τοῦ σωτηρίου ποτήριον, ὅπερ ὁ λαβὼν ἐπικαλέσεται τὸ ὄνομα Κυρίου· « Πᾶς δὲ ὃς ἐὰν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται. »

Ἀλλὰ εἰκός τινα διὰ τὸ, « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο, » μὴ ἀκριβώσαντα τὸ βούλημα τῆς Γραφῆς, νομίζειν, ὅτι οἱονεὶ καὶ Σωτὴρ ἐδειλίασε παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρόν· ἐκείνου δὲ δειλιάσαντος, εἴποι τις ἄν, τίς γενναῖος εἰσαεί; Πρῶτον δὲ πευσόμεθα τῶν ταῦτα περὶ τοῦ Σωτῆρος ὑπολαμβανόντων, εἰ ἐλάττων ἦν τοῦ λέγοντος· « Κύριος φωτισμός μου καὶ σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου· ἀπὸ τίνος δειλιάσω; Ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου, οἱ θλίβοντές με, καὶ οἱ ἐχθροί μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν, καὶ ἔπεσον· ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τάχα δὲ οὐδὲ ἄλλου τινός ἐστι ταῦτα ἐν τῷ Προφήτῃ λεγόμενα τὰ ῥήματα ἢ τοῦ Σωτῆρος διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς φωτισμὸν καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ σωτηρίαν, οὐδένα φοβουμένου, καὶ διὰ τὸν ὑπερασπισμὸν, ὃν ὑπερήσπιζεν αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ἀπὸ μηδενὸς δειλιῶντος. Τούτου δὲ καὶ ἡ καρδία οὐδαμῶς ἐφοβεῖτο, παρατασσομένης ἐπ' αὐτὸν ὅλης τῆς τοῦ Σατανᾶ παρεμβολῆς· ἤλπιζε δὲ καὶ ἐπὶ τῇ (16) πεπληρωμένη ἱερῶν δογμάτων αὐτοῦ καρδία, ἐπανισταμένου αὐτῷ πολέμου. Οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν τοίνυν ἐστὶ καὶ κατὰ δειλίαν λέγειν τό· « Πάτερ, εἰ δυνατόν (17) ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον

A enim majorem appeterent honorem qui a dextris et a sinistris Jesu in ipsius regno sedere volebant, ait illis Dominus: « Potestis bibere calicem quem ego bibo [72]? » calicem vocans martyrium: quod et ex illo manifestum est: « Pater, si possibile est, transfer calicem istum a me; verumtamen non quod ego volo, sed quod tu [73]. » Discimus itaque simul cum rege regum sessurum et regnaturum et judicaturum illum esse qui hunc calicem biberit quem bibit Jesus. Hic igitur est calix salutaris, quem qui acceperit, invocabit nomen Domini. « Omnis autem quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit [74]. »

29. Sed aliquis forte propter hæc verba: « Pater, B si possibile est, transeat a me calix iste, » non perpenso Scripturæ sensu, Servatorem sub passionis tempus minus fortiter se habuisse putaverit: illo autem timente, dicet aliquis, quis semper fortis erit? Primum autem interrogabimus eos qui de Salvatore hæc suspicantur, an minor fuerit eo qui dicebat: « Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropiant super me nocentes ut edant carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt; si consistant adversum me castra, non timebit cor meum [75], » et reliqua. Forte autem non alterius sunt a Propheta relata verba, quam Servatoris ipsius qui propter illuminationem et salutem quam a Patre accepit, C nihil timet; quique propter protectionem qua protegit eum Deus, a nullo trepidat. Hujus et cor nequaquam timuit, cum adversus eum tota Satanæ castra consisterent: **292** sperabat etiam in Deo cor ejus sacra doctrina plenum, cum bellum adversus eum insurgeret. Ejusdem igitur non est timide dicere: « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste, » et fortiter pronuntiare: « Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum. » Ne

[72] Matth. xx, 21, 22. [73] Matth. xxvi, 39. [74] Joel. ii, 32; Rom. x, 13. [75] Psal. xxvi, 1, 2, 3.

θαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, « viderunt oculi mei salutare tuum, » hoc est, tuum illum salutis sanctorum auctorem, τὸν Σωτῆρα, *Servatorem*, eod. cap., v. 11. Consule Hugonem Grotium in hunc locum. Est igitur *poculum salutaris* idem Origeni quod *calix* D *Servatoris*, sive Domini Jesu. Quo pertinet quidquid disserit de calice passionis Christi; et quod eumdem bibere vel gustare, tum honorificum, tum salutare sit, atque ad maximam gloriam faciat genuinorum ipsius discipulorum, puta « confessorum et veritatis testium » sive martyrum, Rom. viii, 17; nec opus pluribus, cum liquidissime infra exponat τὸ τοῦ Σωτῆρος ποτήριον, « Servatoris poculum » (Psal. cxv), denotare martyrum mortem, quia propter Christum Servatorem mortem oppetunt. Idem significant præsentia verba: « Poculum salutaris nominari martyrium. » Origenes tract. 12 Matth. multis hoc tradit. Gregor. Magn. lib. iii *Dialog.*, postquam verba Christi: « Potestis bibere calicem, » etc., attulit, addit: « Quid autem calicis nomen, nisi passionis poculum signat? » Clemens Alex. *Pædag.* l. i, c. 6, p. 77: Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἰδίου πάθους ποτήριον κέκληκε καταχρηστικῶς, ὅτε ἐκπιεῖν καὶ ἐκτελέσαι μόνον ἐχρῆν αὐτό. « Propriæ passionis complementum abusive poculum appellavit, quando eam haurire et perficere solum oportebat. » Vide Basilium in Psalm. cxvi.

(14) *Δυνατόν*. In ms. codice vitiose legitur, δυντόν.

(15) *Συγκαθιεῖ*. Cod. ms. perperam habet, συγκαθίῃ.

(16) *Ἐπὶ τῇ*. Legendum videtur, ἐπὶ Θεῷ.

(17) *Οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν τοίνυν ἐστὶ καὶ κατὰ δειλίαν λέγειν τὸ, Πάτερ, εἰ δυνατόν*. Negat Christum timuisse, cum deprecaretur calicem. Sic tom. ult. in Joan.: Τὴν σωτήριον οἰκονομίαν οὐκέτι μέλλειν, οὐδὲ βραδύνειν, ἀλλ' ὡς ἡ δύναμις ἰσχύειν ἤθελεν· οὐ δειλιῶν, — ὡς οἴονταί τινες τῶν μὴ νοησάντων τίνα τρόπον εἶπεν· *Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*, — ἀλλὰ θαῤῥαλεώτατα ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδυόμενος. « Salutarem dispensationem nec irritam fieri aut retardare voluit, sed pro virili efficacem esse, non timens (ut nonnulli opinantur, non intelligentes qua ratione dixerit: *Pater, si possibile est, transeat calix iste*), sed plena fiducia ad certamen sese accingens. » Idem lib. vii *contra Celsum*, num. 55: Οὐκ ἦν οὖν κατὰ τὸν ἀπὸ καρτερίας παρὰ ταῖς μάστιξι σιωπήσαντα, καὶ ἀπὸ πραό-

quid igitur nos lateat hoc loco, demonstrativum calicis pronomen quod a tribus evangelistis expressum est, observabis. Matthæus enim scripsit dicentem Dominum : « Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste [76] ; » Lucas vero : « Pater, si vis, transfer calicem istum a me [77] ; » Marcus autem : « Abba Pater, omnia tibi possibilia sunt ; transfer calicem hunc a me [78]. » Vide igitur, an cum omne martyrium vocetur ab illo martyrium, quacunque ex causa hinc discederet, dicere possis, non genus martyrii eum recusasse, cum diceret : « Transeat a me calix iste » (dixisset enim, Transeat a me calix), sed forte speciem illam refugisse. Et attende an dici possit Salvatorem varias, ut ita dicam, calicum inspicientem species, et quæ ex uno quoque sequerentur, eorumque differentias altissima quadam sapientia deprehendentem, hanc per martyrium exitus speciem recusasse, et aliam fortasse graviorem tacite postulasse, ut per alium calicem universalius aliquod et ad plures pertingens beneficium perficeret. Quod ut fieret nondum concedebat sapientior voluntate Filii voluntas Patris, aliter ac videbat Salvator, via et ordine res administrantis. Aperte autem in Psalmis Salvatoris calix martyrum mors est. Quare his verbis : « Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo, » subduntur ista : « Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus [79-80]. » Pretiosa igitur nobis advenit mors, ut sanctis Dei, nec illo indignis, cum non communi, ut ita dicam, et pietate vacua morte, sed eximia illa defungimur quæ propter Christianam religionem pietatemque infertur.

A τοῦτο· » καὶ ἀπὸ ἀνδρείας φάσκειν· « Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. » Μήποτ' οὖν λανθάνῃ τι ἡμᾶς ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἐπιστήσεις τῷ παρὰ τοῖς τρισὶν εἰρημένῳ δεικτικῷ τοῦ ποτηρίου. Ὁ μὲν γὰρ Ματθαῖος ἀνέγραψε λέγοντα τὸν Κύριον· « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον *τοῦτο*· » ὁ δὲ Λουκᾶς· « Πάτερ, εἰ βούλει, παρένεγκε τὸ ποτήριον *τοῦτο* ἀπ' ἐμοῦ· » ὁ δὲ Μάρκος· « Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ· δυνατά σοι πάντα· παρένεγκε τὸ ποτήριον *τοῦτο* ἀπ' ἐμοῦ. » Ὅρα τοίνυν εἰ δύνασαι, παντὸς μαρτυρίου καθ' ὁποιανοῦν πρόφασιν ἐξόδου μαρτυρίου καλουμένου, τοῦτο φάσκειν, ὅτι οὐ τὸ γένος τοῦ μαρτυρίου (18) παρῃτεῖτο, λέγων· « Παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο » (ἔφασκε γὰρ ἂν, Παρελθέτω ἀπ' B ἐμοῦ τὸ ποτήριον), ἀλλὰ τάχα τὸ εἶδος τόδε. Καὶ πρόσχες, εἰ δυνατὸν ἐνορῶντα τὸν Σωτῆρα τοῖς εἴδεσιν, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, τῶν ποτηρίων, καὶ τοῖς δι' ἕκαστον γενομένοις ἂν, καὶ καταλαμβάνοντα μετά τινος βαθυτάτης σοφίας τὰς διαφορὰς, τόδε τὸ εἶδος τῆς ἐξόδου παραιτεῖσθαι τοῦ μαρτυρίου, ἄλλα δὲ τάχα βαρύτερον αἰτεῖν λεληθότως, ἵνα καθολικώτερόν τι καὶ ἐπὶ πλείους φθάνον εὐεργέτημα ἀνυσθῇ δι' ἑτέρου ποτηρίου. Ὅπερ οὐδέπω ἦν θέλημα τοῦ Πατρὸς γενέσθαι σοφώτερον παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Υἱοῦ, (19) καὶ παρ' ὃ ἑώρα ὁ Σωτὴρ, ὁδῷ καὶ τάξει οἰκονομοῦντος τὰ πράγματα. Σαφῶς δὲ ἐν Ψαλμοῖς τὸ τοῦ Σωτῆρος ποτήριον ὁ τῶν μαρτύρων (20) ἐστὶ θάνατος. Διόπερ τῷ, « Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυ- C ρίου ἐπικαλέσομαι, » ἐπιφέρεται τό· « Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ. » Τίμιος τοίνυν ἡμῖν ἐπέρχεται θάνατος, ὡς ὁσίοις τοῦ Θεοῦ καὶ οὐκ ἀναξίοις, οὐκ ἐν τῷ κοινὸν, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, καὶ ἀργὸν θεοσεβείας θάνατον ἀποθανεῖν, ἀλλά τινος ἐξαίρετον, τὸν διὰ Χριστιανισμὸν καὶ εὐσέβειαν.

30. Meminerimus etiam nos peccasse, nec **293** posse remissionem peccatorum sine Baptismate accipi : nos autem juxta evangelicas leges iterum

Ὑπομνησθῶμεν δὲ καὶ ὧν ἡμαρτήκαμεν· καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἄφεσιν ἁμαρτημάτων χωρὶς Βαπτίσματος λαβεῖν (21)· καὶ ὅτι οὐκ ἔστι δυνατὸν κατὰ τοὺς εὐαγ-

[76] Matth. xxvi, 39. [77] Luc. xxii, 42. [78] Marc. xiv, 36. [79-80] Psal. cxv, 13.

τητος πάντα ὑπομένοντα τὰ παρὰ τῶν ἐμπαιζόντων προσαγόμενα, εἰρηκέναι ἀπὸ ἀγεννείας (ὡς οἴονταί τινες) καὶ τὸ, *Πάτερ, εἰ δυνατόν*. « Qui igitur præ fortitudine tacuit in supplicio, qui omnia sibi a suis derisoribus inflicta sustinuit, is non præ ignavia, ut opinantur nonnulli, dixit istud : *Pater, si possibile est.* » Idem passim inculcat, quia nequissimus Celsus sæpius hoc objicit. Adi libr. ii *contra Celsum*, num. 24, 25 : Epiphanius in *Anchorato*, ait : Ὁ εἰπὼν πρὸ τοῦ θανεῖν περὶ θανάτου, κἂν διὰ τὸ μὴ ὑποληφθῆναι ψευστὴν αὐτὸν, οὐκ ἠδύνατο εὔξασθαι παρελθεῖν τὸ ποτήριον, ἀλλὰ προκαλεῖται διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου τὸν ἀντίδικον, ἵνα, ἐκείνου ὑπολαβόντος δεδιέναι τὸν Σωτῆρα τὸν θάνατον, ἐπαγάγῃ αὐτῷ θάνατον εἰς σωτηρίαν τοῖς θνήσκουσι διὰ τῆς οἰκονομίας. « Qui ante mortem dixit de morte (vel ob hoc ipsum ne deprehenderetur mendax) non potuit precari, ut transiret poculum, sed provocat per hunc modum suum adversarium : quo, illo opinante timere Salvatorem mortem, induceret ipsi mortem, ad salutem morientibus, per dispensationem. » WETSTENIUS.

(18) *Οὐ τὸ γένος τοῦ μαρτυρίου*, etc. Confer quæ scripsit lib. ii *contra Celsum*, num. 25 et lib. vii contra eumdem, num 55.

(19) Vide lib. ii *Origenian.*, q. 2.

(20) *Μαρτύρων*. In codice ms. corrupte legitur, μαρτυρίων.

(21) *Οὐκ ἔστιν ἄφεσιν ἁμαρτημάτων χωρὶς Βαπτίσματος λαβεῖν*. Tertullianus, *De bapt.*, c. 12 : « Præscribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione Domini, qui ait : *Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam.* » D Ambrosius, l. *De iis, qui mysteriis initiantur*, c. 4 : « Credit etiam catechumenus in crucem Domini Jesu, qua et ipse signatur ; sed, nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, remissionem non potest accipere peccatorum, nec spiritalis gratiæ munus haurire. » Remittit tamen alibi de hoc rigore Ambrosius *Consolat. de obitu Valentiniani*, num. 51 : « Audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta Baptismatis. Dicite mihi, quid aliud in nobis est voluntas, nisi petitio ? Non habet ergo gratiam, quam desideravit ? Non habet, quam poposcit ? Certe quia poposcit, accepit. Si martyres, qui catechumeni fuerint, suo abluuntur sanguine, et hunc sua pietas abluit et voluntas. » Augustin. l. iv *cont. Donatist.*, c. 22 : « Invenio non tantum passionem pro nomine Christi, id, quod ex baptismo deerat, posse supplere ; sed etiam fidem conversionemque cordis, si forte ad celebrandum mysterium Baptismi in angustiis temporum

γελικοὺς νόμους αὖθις βαπτίσασθαι ὕδατι καὶ Πνεύματι εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων· καὶ ὅτι βάπτισμα ἡμῖν δίδοται τὸ τοῦ μαρτυρίου (22)· οὕτω γὰρ ὠνόμασται, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ ἐπιφέρεσθαι μὲν τῷ· « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; » τό· « Ἢ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; » Ἀλλαχοῦ δὲ εἴρηται· « Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι· καὶ τί συνέχομαι ἕως ὅτου τελεσθῇ; » Καὶ ἐπίστησον, εἰ τὸ κατὰ τὸ μαρτύριον βάπτισμα, ὥσπερ τὸ τοῦ Σωτῆρος καθάρσιον γέγονε τοῦ κόσμου, καὶ αὐτὸ ἐπὶ πολλῶν θεραπείᾳ καθαιρόμενον γίνεται. Ὡς γὰρ οἱ τῷ (23) κατὰ τὸν Μωσέως νόμον θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες διακονεῖν ἐδόκουν δι' αἵματος ταύρων καὶ τράγων ἄφεσιν ἁμαρτημάτων ἐκείνοις, οὕτως αἱ ψυχαὶ τῶν πεπελεκισμένων (24) ἕνεκεν τῆς μαρτυρίας Ἰησοῦ, μὴ μάτην τῷ ἐν οὐρανοῖς θυσιαστηρίῳ παρεδρεύουσαι διακονοῦσι τοῖς εὐχομένοις ἄφεσιν ἁμαρτημάτων. Ἅμα δὲ καὶ γινώσκομεν, ὅτι, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς θυσίαν ἑαυτὸν προσήνεγκεν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, οὕτως οἱ ἱερεῖς, ὧν ἐστιν ἀρχιερεὺς, θυσίαν ἑαυτοὺς προσφέρουσι, δι' ἣν ὡς παρὰ οἰκείῳ τόπῳ ὁρῶνται τῷ θυσιαστηρίῳ. Ἀλλὰ τῶν ἱερέων οἱ μὲν ἄμωμοι καὶ ἀμώμους προσφέροντες θυσίας ἐθεράπευον τὸ θεῖον· οἱ δὲ μεμωμημένοι μώμοις, οὓς ἀνέγραφε Μωσῆς ἐν τῷ Λευϊτικῷ, ἐξωρίζοντο ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου. Τίς δὲ ὁ ἄμωμος ἱερεὺς ἄμωμον ἱερεῖον προσφέρων, ἢ ὁ κρατῶν τῆς ὁμολογίας, καὶ πληρῶν πάντα ἀριθμὸν, ὃν ἀπαιτεῖ ὁ τοῦ μαρτυρίου λόγος· περὶ οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω προειρήκαμεν.

Μὴ θαυμάζωμεν δὲ, εἰ τὴν τηλικαύτην τῶν μαρτύρων μακαριότητα ἐσομένην ἐν βαθείᾳ εἰρήνῃ, καὶ γαλήνῃ, καὶ εὐδίᾳ δεῖ ἄρξασθαι ἀπό τινος νομιζομένου σκυθρωποτέρου, καὶ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, χειμερινοῦ καταστήματος· πρότερον γὰρ « τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην » ὁδεύοντα ἐν χειμῶνι δεήσει ἐπιδείξασθαι ἣν ἐκτήσατο ἕκαστος τῶν μακαρίων κυβέρνησιν, ἵνα μετὰ ταῦτα γένηται τὸ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων πρὸς τὴν τὸν χειμῶνα διανηξαμένην (25) νύμφην·

A non posse baptizari aqua et Spiritu in remissionem peccatorum, sed datum nobis esse martyrii baptisma; sic enim vocatur, ut ex eo patet quod his verbis: « Potestis bibere calicem quem ego bibo? » subjungitur: « Aut baptismo quo ego baptizor, baptizari[81]? » Alibi etiam dictum est: « Baptismo habeo baptizari et quomodo coarctor usque dum perficiatur[82]? » Attende etiam num martyrii nostri baptisma, ut illud Christi mundi purgatio fuit, multorum sit etiam qui per id lustrentur, purgatio. Ut enim qui secundum Moysis legem assistebant altari per sanguinem taurorum et hircorum remissionem ministrare peccatorum videbantur; sic eorum animæ qui propter testimonium Jesu securi percussi sunt, cœlesti altari non astant frustra, B sed precantibus remissionem peccatorum ministrant. Simul etiam novimus, ut summus pontifex Jesus Christus seipsum hostiam obtulit, sic sacerdotes, inter quos ille summus est, seipsos hostiam offerre, ac propterea juxta altare ut in proprio loco conspici. At e sacerdotibus alii Deo ministrabant qui et immaculati erant et immaculatas hostias offerebant; infecti vero iis maculis quas in Levitico descripsit Moyses, arcebantur ab altari. Quis autem immaculatus ille sacerdos est qui hostiam immaculatam offerat, nisi qui constanter confitetur, et martyrium perficit suis omnibus numeris absolutum, quale supra retulimus.

C 31. Ne miremur autem tantam illam beatitudinem martyrum quæ in altissima pace et tranquillitate ac serenitate summa futura est, ab asperiori, ut videtur, et hiberna, ut ita dicam, tempestate incipiendam esse. Prius enim « angusta et arcta via [83] » hieme obeunda est, ut cum hic beatorum quisque ostenderit, quo pacto **294** in sua se administratione gerat, illud eveniat deinde quod in Cantico canticorum ad sponsam quæ hiemem evaserat dici-

[81] Marc. x, 38. [82] Luc. xii, 50. [83] Matth. vii, 14.

succurri non potest. » His duobus fulcris in primis nititur Bernardus, epist. 77 ad Hugonem de S. Victore, qua absolutam Baptismi necessitatem solide et fuse impugnat. Consule Vossii disput. 7, *de Baptismo*. Cæteroquin, apud Patres Africanos obtinuit canon: « Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum homines jam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui sive in uteris matrum vivere D incipiunt et ibi moriuntur, sive cum de matribus nati sine sacramento S. Baptismatis (quod datur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti), de hoc sæculo transeunt, ignis æterni supplicio puniendos, etc. » Ex l. *De fide ad Pet. diac.*, c. 27. Interim per martyrium suppleri baptismatis defectum, statuerunt: eod. l., cap. 30: « Firmissime tene, et nullatenus dubites, exceptis illis, qui pro nomine Christi suo sanguine baptizantur, nullum hominem accepturum vitam æternam, qui non hic a malis suis fuerit per pœnitentiam fidemque conversus, et per sacramentum fidei et pœnitentiæ, id est per Baptismum, liberatus. » Gennadius paucis: « Nullum catechumenum, quamvis in bonis operibus defunctum, vitam æternam habere credimus, excepto martyrio, ubi tota baptismi sacramenta complentur. » Lib. *De dogm. eccl.*, cap. 74. Confer Origen. in Luc. cap. ii, homil. 14, med. WETSTENIUS.

(22) *Βαπτίσασθαι ὕδατι καὶ πνεύματι εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων καὶ ὅτι βάπτισμα ἡμῖν δίδοται τὸ τοῦ μαρτυρίου.* Nota illa distinctio baptismi, in baptismum fluminis, flaminis, et sanguinis hic traditur. Baptismus sanguinis Tertulliano cap. 13 *De patientia* est *secunda intinctio;* et cap. 22 *De pudicitia, aliud baptisma.* WETSTENIUS.

(23) *Τῷ.* Male in codice ms. scriptum est, τῶν.

(24) *Οὕτως αἱ ψυχαὶ τῶν πεπελεκισμένων*, etc. Vide quæ docet infra filios Ambrosii, si modo coronam martyrii obtineat, plus ab ipso post ejus ex hac vita excessum adjutum iri quam si cum illis permansisset: « Scies enim, inquit, tunc melius quomodo diligendi sint, et quæ ipsis precanda sint melius intelliges, si cognoveris filios tuos esse, non semen tantum. » Quin et homil. 16 in Josue non solum martyres pro nobis, sed et omnes omnino patres orare statuit: « Ego sic arbitror, quod omnes illi, qui dormierunt ante nos patres, pugnent nobiscum et adjuvent nos orationibus suis. » Ex his omnibus liquet longe abfuisse Origenem ab hodiernorum heterodoxorum opinione qui ideo maxime sanctorum invocationem repudiant, quod orationes nostras eis ignotas esse arbitrentur.

(25) *Διανηξαμένην.* Mendose codex ms. habet, δινυξαμένην.

tur : « En dilectus meus loquitur mihi : Surge, veni vicina mea, formosa mea, columba mea ; jam enim hiems transiit, imber abiit et recessit [84]. » Et vos adhuc meministis non aliter audire vos posse illud : « Hiems transiit, » nisi præsentem hanc tempestatem fortiter constanterque sustinueritis. Cum autem transierit hiems et imber recesserit, flores apparebunt. « Plantati enim in domo Domini, in atriis domus Dei nostri florebunt [85]. »

A « Ἀποκρίνεται γὰρ, φησὶν, ἀδελφιδός μου, καὶ λέγει μοι· Ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου· ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμὼν παρῆλθεν· ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν, ἐπορεύθη ἑαυτῷ. » Καὶ ὑμεῖς ἔτι μέμνησθε, ὅτι οὐκ ἄλλως ἔστιν ἀκοῦσαι τοῦ, « Ὁ χειμὼν παρῆλθεν, » ἐὰν μὴ τὸν παρόντα χειμῶνα ἐῤῥωμένως καὶ εὐτόνως ἀγωνίσησθε. Μετὰ δὲ τὸ παρελθεῖν τὸν χειμῶνα, καὶ τὸν ὑετὸν ἀπελθεῖν, καὶ πορευθῆναι ἑαυτῷ, τὰ ἄνθη ὀφθήσεται· « Πεφυτευμένοι γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Κυρίου, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσι. »

32. Illud etiam novimus, cum nobis Jesus persuaserit idola et impium multorum deorum cultum relinquere, suadere nobis idololatriam inimicum non posse, sed cogere velle. Ea causa est cur talia in eos exerceat in quos potestas ipsi datur, et vel martyres eos qui tentantur, efficiat, vel idololatras. Sæpe etiam nunc dicit : « Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me [86]. » Caveamus igitur ne idola colamus unquam, et nos dæmoniis subjiciamus; idola enim sunt gentium dæmonia. Quale est autem relinquere suave Christi jugum et leve onus ejus, ut nos iterum dæmonum jugo supponamus et gravissimi peccati portemus onus, idque postquam cognovimus cinerem esse cor idolis servientium vitamque luto turpiorem [87] diximusque patres nostros falsa habuisse sculptilia et « non esse in eis qui pluant [88]. »

Καὶ τοῦτο δὲ γινώσκομεν, ὅτι πεισθέντας ἡμᾶς ὑπὸ Ἰησοῦ καταλιπεῖν τὰ εἴδωλα καὶ τὸν πολυθεοαθεότητα (26), πεῖσαι μὲν ὁ ἐχθρὸς οὐ δύναται πρὸς B τὸ εἰδωλολατρεῖν, βιάσασθαι δὲ βούλεται. Καὶ διὰ τοῦτο καθ' ὧν λαμβάνει ἐξουσίαν, ἐνεργεῖ τοιαῦτα· καὶ ἤτοι μάρτυρας ἢ εἰδωλολάτρας ποιήσει τοὺς πειραζομένους. Πολλάκις δὲ καὶ νῦν λέγει· « Ταῦτά σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι. » Προσέχωμεν οὖν, μήποτε εἰδωλολατρήσωμεν, καὶ τοῖς δαιμονίοις ἑαυτοὺς ὑποτάξωμεν· τὰ γὰρ εἴδωλα (27) τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. Οἷον δέ ἐστι τὸ, καταλιπόντα τὸν χρηστὸν Χριστοῦ ζυγὸν καὶ τὸ ἐλαφρὸν αὐτοῦ φορτίον, πάλιν ἑαυτὸν ὑποβαλεῖν ζυγῷ δαιμόνων, καὶ φορτίον βαστάξαι βαρυτάτης ἁμαρτίας, μετὰ τὸ ἐγνωκέναι ἡμᾶς, ὅτι σποδὸς (28) ἡ καρδία τῶν εἰδώλοις λατρευόντων, καὶ πολὺ (29) ἀτιμότερος ὁ βίος αὐτῶν, καὶ μετὰ τὸ εἰρηκέναι ἡμᾶς ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ « οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὑετίζειν. »

33. Non olim tantum statuam auream Nabuchodonosor erexit, neque tunc solum Ananiæ, Azariæ et Misaeli minatus est eos, ni adorarent, in caminum ignis injiciendos; sed et nunc alius Nabuchodonosor idem dicit nobis qui transimus et vere Hebræi sumus. Nos autem ut cœlestem rorem experiamur qui omnem a nobis ignem exstinguat et præcipuam animæ nostræ partem recreet, sacros illos imitemur juvenes. Forte et nunc vos alteros Mardochæos Aman adorare se volet; sed dicite : « Non ponam gloriam hominum supra gloriam Dei Israel. » Evertamus Bel verbo Dei, **295** draconem-

C Οὐ πάλαι μόνον ἵστη τὴν χρυσῆν εἰκόνα Ναβουχοδονόσορ· οὐδὲ τότε μόνον ἠπείλει τῷ Ἀνανίᾳ καὶ Ἀζαρίᾳ καὶ Μισαὴλ, εἰ μὴ προσκυνήσαιεν, ἐμβαλεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἀλλὰ καὶ νῦν ὁ Ναβουχοδονόσορ τὰ αὐτὰ λέγει ἡμῖν, τοῖς περατικοῖς καὶ ἀληθινοῖς Ἑβραίοις. Ἀλλὰ ἡμεῖς, ἵνα δρόσου οὐρανίου πειραθῶμεν, σβεννυούσης πᾶν πῦρ ἀφ' ἡμῶν, καὶ καταψυχούσης ἡμῶν τὸ ἡγεμονικὸν, τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους μιμησώμεθα. Μήποτε καὶ νῦν ὁ Ἀμὰν θέλῃ τοὺς Μαρδοχαίους ὑμᾶς προσκυνῆσαι αὐτῷ· ἀλλ' ὑμεῖς εἴπατε· « Οὐ θήσω δόξαν ἀνθρώπων ὑπεράνω δόξης Θεοῦ Ἰσραήλ. » Τὸν Βὴλ τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ

[84] Cant. II, 10. [85] Psal XCI, 14. [86] Matth. IV, 9. [87] Sap. XV, 10. [88] Jerem. XIV, 22.

(26) *Πολυθεοαθεότητα.* Uno vocabulo eleganter integram complectitur sententiam : quod qui multos deos colunt, nullum revera colant. Ideo, l. I *cont. Cels.*, num. 1, ἄθεον πολυθεότητα, fidem multorum deorum, *Deo carentem* appellavit. In hunc sensum Athenagoras, *Legat. pro Christ.*, p. 24, ait de poetis Græcorum : Τίς οὐκ ἂν τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις μύθοις φιλοθέους, μᾶλλον δὲ ἀθέους, τῆς ἀμαθίας καταμέμψαιτο; « Quis vero non redargueret eorum inscitiam, qui dum suis fabulis deorum se amantes monstrare volunt, maxime se nullos deos credere produnt? » Prudentius, l. II, *cont. Symmachum*, de mente atheorum :

Hæc putat, esse Deum nullum; namque omnia verti
Casibus, et nullo sub præside secla rotari.
Hoc iter haudquaquam magno discrimine distat
Hisce viis, quas vos teritis; qui numina multa,
Et portenta, Deum summum, numerosa, putatis.

D Theodoretus, tom. IV, serm. 3, p. 506 : Οὐχ οὖν μόνοι γε ἄθεοι Διαγόρας ὁ Μιλήσιος κ. τ. ε. παντάπασι φάντες μὴ εἶναι θεούς· ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος, καὶ Ἡσίοδος, καὶ αἱ τῶν φιλοσόφων συμμορίαι, παμπόλλους μὲν θεῶν μυθολογήσαντες ὁρμαθοὺς, ἀνδραποδώδεις δέ τινας, καὶ παθῶν ἀνθρωπείων ἀποφήναντες δούλους. « Non itaque soli athei habendi sunt Diagoras Milesius, etc., deos esse penitus abnegantes : sed Homerus præterea, et Hesiodus, et familiæ philosophorum, qui multos deorum ordines fabulati sunt; et horum quosdam, mancipiorum instar, humanarum perturbationum servos esse pronuntiarunt. » Videantur *Apologetici advers. gent.*, Clem. Alexand., Minutii Felic., Tertull., Arnob., etc. WETSTENIUS.

(27) *Τὰ γὰρ εἴδωλα*, etc. Tertullianus, *De spectaculis*, c. 12 : « In mortuorum idolis dæmonia consistunt. » WETSTENIUS.

(28) *Σποδός.* Mendose codex ms., ποδός.

(29) *Πολύ.* Lego, πηλοῦ.

καταστρέψωμεν (30), καὶ τὸν δράκοντα μετὰ τοῦ Δανιὴλ ἀποκτείνωμεν, ἵνα, στόμασι λεόντων πλησιάζοντες, μηδὲν ἀπ' αὐτῶν παθεῖν δυνηθῶμεν· μόνων τῶν αἰτίων ἡμῖν τοῦ παρόντος ἀγῶνος καταβρωθησομένων ὑπὸ τῶν ἡμᾶς μὴ δυναμένων καταπιεῖν λεόντων.

Καὶ τοῦτο δὲ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὐκ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς πολλοὺς λόγοις τὰ περὶ μαρτυρίου προφητεύεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἀλλ' ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Προειρημένου γάρ· « Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς· Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἐπιφέρεται τό· « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς· καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. Ὅταν δὲ παραδώσωσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε, πῶς, ἢ τί λαλήσετε· οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτοὺς, καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν· κἂν ἐκ ταύτης διώκωσι, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσετε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ τοιαῦτα ἀναγράφει· « Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς, καὶ τὰς ἀρχὰς (31), καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἀπολογήσησθε ἢ τί εἴπητε· τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς, ἃ δεῖ εἰπεῖν. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ μελετᾷν ἀπολογηθῆναι· ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντιστῆναι, ἢ ἀντειπεῖν πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων, καὶ συγγενῶν, καὶ φίλων, καὶ ἀδελφῶν· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται. Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσεσθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. » Τοιαῦτα δὲ καὶ ὁ Μάρκος φησίν· « Ὅταν δὲ ἄγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε, μηδὲ προμελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐκεῖνο λαλεῖτε· οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. » Καὶ ταῦτα δὲ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐπὶ μαρτύριον προτρεπόμενα, οὐ πρὸς ἄλλους ἢ τοὺς δώδεκα εἴρηται· ὧν ἀκούειν ἡμᾶς δεήσει, ἐν τῷ ἀκούειν ἐσομένους ἀδελφοὺς τῶν ἀκουσάντων ἀποστόλων καὶ ἀποστόλοις συγκαταριθμηθησομένους. Τὰ δὲ ῥητὰ οὕτως ἔχει· « Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνα-

A que cum Daniele occidamus, ut ad ora leonum accedentes nihil ab eis pati possimus, sed ii tantum qui hujus nobis certaminis causæ sunt, ab iisdem deglutiantur leonibus qui devorare nos non possunt.

34. Observemus hoc etiam, quæ ad martyrium pertinent, ea non iis sermonibus prædixisse Salvatorem quos ad vulgum habebat, sed quos ad apostolos. Postquam enim dictum est: « Hos duodecim misit Jesus, præcipiens et dicens: In viam gentium ne abieritis [88*], » et reliqua; hoc additur: « Cavete autem ab hominibus; tradent enim vos in conciliis et in synagogis suis flagellabunt vos; et ad præsides et ad reges ducemini propter me, in testimonium illis et gentibus. Cum autem tradent vos, nolite co- B gitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Tradet autem frater fratrem in mortem, et pater filium; et insurgent filii in parentes, et morte eos afficient; et eritis odio omnibus propter nomen meum; qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam; et si ex hac vos persecuti fuerint, fugite in alteram. Amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat Filius hominis [89]. » Lucas etiam similia scribit: « Cum autem inducent vos in synagogas et magistratus et potestates, nolite solliciti esse quale C vel quid respondeatis aut quid dicatis: Spiritus enim sanctus docebit vos quid oporteat vos dicere [90]. » Et post alia: « Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis. Ego enim dabo vobis os et sapientiam cui non poterunt resistere et contradicere omnes adversarii vestri. Tradémini autem a parentibus, et fratribus, et cognatis, et amicis; et morte afficient ex vobis; et eritis odio omnibus propter nomen meum; et capillus de capite vestro non peribit. In patientia vestra possidebitis animas vestras [91]. » Similia et Marcus habet: « Et cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini; sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini; non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus. Tradet autem frater fra- D trem in mortem, et pater filium; et consurgent filii in parentes, et morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic salvus erit [92]. » Hæ quoque ad martyrium adhortationes quæ apud Matthæum habentur, non ad alios quam ad duodecim apostolos factæ sunt: quas audire **296** nos oportebit; erimus enim, si eas audierimus, apostolorum qui audierunt fratres, et apostolis connumerabimur. Ipsa autem verba sic habent: « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed

[88*] Matth. x, 5. [89] Ibid. 17-24. [90] Luc. xii, 11, 12. [91] Luc. xxi, 14-20. [92] Marc. xiii, 11, 12, 13.

(30) *Καταστρέψωμεν*. Male codex ms., καταθρέψωμεν.
(31) *Ἀρχάς*. Ms. ταραχάς, male.

potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam [93]. » Post hæc nos docet Dominus neminem absque providentia divina ad martyrii certamen pervenire. Dicitur enim : « Nonne duo passeres asse veneunt, et unus ex illis non cadet super terram sine Patre qui in cœlis est? Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere : multis passeribus meliores estis vos. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est; qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est [94]. » Eumdem habent sensum et quæ apud Lucam sunt : « Dico autem vobis amicis meis : Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, et post hæc non habent amplius quid faciant. Ostendam autem vobis quem timeatis; timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittendi in gehennam : ita dico vobis, hunc timete. Nonne quinque passeres veneunt dipondio, et unus ex illis non est in oblivione coram Deo? Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere : multis passeribus pluris estis vos. Dico autem vobis : Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, et Filius hominis confitebitur illum coram angelis Dei ; qui autem negaverit me coram hominibus, negabitur coram angelis Dei [95]. » Et alio in loco : « Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet cum venerit in majestate sua, et Patris, et sanctorum angelorum [96]. » Qui nos interficiunt, vitam corporis occidunt (tale est enim illud : *Nolite timere eos qui occidunt corpus;* quod iisdem verbis a Matthæo et a Luca dictum est), et postquam corpus occiderint, « animam, » etsi velint, « occidere non possunt; sed nec habent amplius quid faciant. » Quomodo enim occidi posset anima quam ipsa confessio vivere facit; cum mutuum ei testimonium det qui nos ad martyrium apud Isaiam hortatur et ipse, et Filius ejus, ubi scriptum est : « Estote mihi testes, et ego testis Dominus Deus, et Puer meus quem elegi [97]. » Et hoc observa, non servis Jesu, sed amicis ejus datum esse præceptum : « Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, et post hæc non habent **297** amplius quid faciant [98]. » Timendus est igitur « qui potest et animam et corpus perdere in gehennam. » Hic enim solus, « postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam. » Et quidem immittet eos qui corporum occisores timuerint, nec timuerint eum « qui potest corpus et animam perdere in gehennam, et qui, postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam. » Quod si cujusvis alterius capitis capilli numerati sunt, et eorum videlicet qui propter Jesum exscinduntur, confitebimur Filium Dei coram Deo, et hominibus, et non diis, ut vices nobis retribuat ille

A μένων ἀποκτεῖναι. Φοβηθῆτε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ. » Καὶ ἑξῆς τούτοις διδάσκει ἡμᾶς ὁ Κύριος, ὡς οὐκ ἄνευ προνοίας ἔρχεταί τις ἐπὶ τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀγῶνα. Λέγεται γάρ· « Οὐχὶ δύο στρουθία (32) ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται εἰς τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς; ὑμῶν δὲ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί. Μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀπαρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Ἰσοδυναμεῖ δὲ τούτοις τὰ παρὰ τῷ Λουκᾷ· « Ταῦτα δὲ λέγω ὑμῖν B τοῖς φίλοις μου· Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι. Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἔχοντα ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς γέενναν. Ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε. Οὐχὶ πέντε στρουθία δύο ἀσσαρίων πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ; ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε. Λέγω δὲ ὑμῖν· Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. » C Καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ· « Ὃς γὰρ αἰσχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. » Οἱ ἀναιροῦντες ἡμᾶς, σώματος ζωὴν ἀποκτείνουσι· (τοιοῦτον γάρ ἐστι τό· *Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα,* αὐταῖς λέξεσιν ὑπὸ Ματθαίου καὶ Λουκᾶ εἰρημένον), καὶ μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι τὸ σῶμα, κἂν θέλωσιν, « οὐ δύνανται τὴν ψυχὴν ἀποκτεῖναι· ἀλλ' οὐδὲ ἔχουσι περισσότερόν τι ποιῆσαι. » Πῶς γὰρ δυνατὸν ἀναιρεθῆναι ψυχὴν ὑπ' αὐτῆς τῆς ὁμολογίας ζωοποιηθεῖσαν; ἀντιμαρτυροῦντος αὐτῇ (33) τοῦ προτρεπομένου ἡμᾶς ἐπὶ τὸ μαρτύριον ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, καὶ τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, ἔνθα γέγραπται· « Γένεσθέ μοι μάρτυρες, κἀγὼ μάρτυς Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ ὁ Παῖς D ὃν ἐξελεξάμην. » Καὶ τοῦτο δὲ τήρει, ὅτι οὐ δούλοις τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ φίλοις αὐτοῦ δέδοται ἐντολή· « Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι. » Φοβητέον τοίνυν « τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ· » οὗτος γὰρ μόνος, « μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἔχει ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς γέενναν. » Καὶ ἐμβαλεῖ γε τοὺς φοβηθέντας ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ τοὺς μὴ φοβηθέντας « τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ, καὶ τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἔχοντα ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς γέενναν. » Εἰ

[93] Matth. x, 28. [94] ibid. 29-34. [95] Luc. xii, 4-8. Luc. xii, 4. [96] Luc. ix, 26. [97] Isa. xliii, 10. [98] Matth. x, 28;

(32) *Στρουθία.* Ms. στρουθίου, vitiose.
(33) Wetstenius legendum putat αὐτοῦ, sed stare potest αὐτῇ. Ibidem mendose in codice manuscripto scriptum est προτετρεπομένου.

τινος δὲ ἄλλου τῆς κεφαλῆς αἱ τρίχες ἠριθμημέναι εἰσὶ, κἀκείνοις δηλονότι, τοῖς διὰ τὸν Ἰησοῦν ἀποτεμνομένοις, ὁμολογήσομεν ἐν τῷ Υἱῷ, τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐ θεῶν ἔμπροσθεν (34), ἵν' ἡμᾶς ἀμείψηται ὁ ὁμολογηθεὶς, ὁμολογήσας ἡμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ἑαυτοῦ, καὶ ὁμολογήσας τὸν ὁμολογήσαντα αὐτὸν ἐπὶ γῆς αὐτὸς ἐν οὐρανοῖς.

A quem confessi erimus, cum confitebitur nos coram Deo et Patre suo et confitebitur in cœlis eum qui se in terra confessus fuerit.

Τίς δ' ἂν, λογισάμενος τὰ τοιαῦτα, οὐκ ἐπιφθέγξηται τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο, τό· « Οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς; » Πῶς γὰρ οὐ πολλῷ μείζων ὁμολογίας τῆς ἔμπροσθεν ἀνθρώπων ἡ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς ὁμολογία; Πῶς δ' οὐ καθ' ὑπερβολὴν ὑπερέχουσα τῆς ἐπὶ γῆς ὁμολογίας, ἣν μάρτυρες ὁμολογοῦσι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν οὐρανοῖς τοῦ ὁμολογηθέντος ὁμολογία; Λογισάμενος δέ τις ἀρνήσασθαι ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὑπομιμνησκέσθω τοῦ ἀψευδῶς εἰπόντος· « Ἀπαρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο θεωρητέον, ὅτι ὁ μὲν ὁμολογῶν ἐν τῷ Υἱῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, συνίστησι Χριστιανισμὸν, καὶ τὸν πατέρα Χριστιανισμοῦ τούτου, ἐφ' ὧν ὁμολογεῖ· ὁ δὲ ὁμολογούμενος ὑπὸ τοῦ πάσης κτίσεως πρωτοτόκου καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, συνίσταται διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογίας, τῷ ἐν οὐρανοῖς Πατρὶ καὶ τοῖς ἀγγέλοις τοῦ Θεοῦ. Εἴπερ δὲ « οὐχ ὁ ἑαυτὸν συνιστάνων ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησι, » πῶς οὐ χρὴ νομίζειν εἶναι δόκιμον, τὸν ἄξιον κριθέντα τῆς πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ συστάσεως; Εἰ δὲ δόκιμος (35) οὗτος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτῷ, οὓς « ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ » ταῖς βασάνοις καὶ ταῖς ἐξετάσεσιν « ἐδοκίμασεν ὁ Κύριος, καὶ ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο· » τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐλεγχθέντων ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πειρασμοῦ, καὶ ἀρνησαμένων, οὓς ὡς ἀδοκίμους ἀρνεῖται ἔμπροσθεν τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, ὁ τὸν ἄξιον ἀρνήσεως ἀρνούμενος;

35. Quis autem hæc reputans, illud Apostoli non exclamabit : « Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis [99] ? » Quo pacto enim non longe major sit confessione quæ coram hominibus fit, illa quæ coram Patre fiet ! Quomodo confessionem qua martyres in terra Filium Dei confitentur, longo intervallo non superaverit confessio, quam is quem confessi sunt, in cœlis reddet ? Si quis autem ne-
B gare coram hominibus cogitat, meminerit ejus qui vere dixit : « Negabo et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est. » Illud etiam spectandum est : qui Filium coram hominibus confitetur, Christianam, quantum in se est, religionem commendat, et ejus religionis parentem quam confitetur. Quem vero confitetur primogenitus omnis creaturæ et Filius hominis, commendatur per Filium Dei et Filium hominis apud cœlestem Patrem et angelos Dei. Si autem « non qui seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus commendat [1] : » quis illum probatum non censeat qui dignus judicatus est commendari apud cœlestem Patrem et apud angelos Dei ? Quod si probatus est et ille, et qui si-
C miles illi sunt, quos « tanquam aurum in fornace » tormentis et quæstionibus « probavit Dominus et quasi holocausti hostiam accepit [2] : » quid de illis dicendum est qui in tentationis fornace examinati negaverunt, quos ut reprobos coram Patre cœlesti et coram angelis Dei negat ille qui negatione dignum negat ?

Καὶ οὐ μόνον γε πρὸς τὸ μὴ ἀρνήσασθαι ἀγωνιστέον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν αἰσχυνθῆναι, νομιζόμενον παρὰ τοῖς ἀλλοτρίοις Θεοῦ αἰσχύνης ἄξια πάσχειν· καὶ μάλιστα εἰ δοξασθεὶς καὶ ἀποδεχθεὶς ὑπὸ πλείστων ὅσων πόλεων, νῦν ὡσπερεὶ πομπεύεις, αἴρων τὸν σταυρὸν τοῦ Ἰησοῦ, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, καὶ ἀκολουθῶν αὐτῷ, προάγοντι ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς, ἵνα, αὐτός σοι συμπορευθεὶς, αὐτός σοι δῷ καὶ στόμα καὶ σοφίαν, καὶ σοὶ τῷ συναγωνιστῇ αὐτοῦ, Πρωτόκτητε, καὶ συμμαρτυροῦσιν ἡμῖν (36), « τοῖς ἀναπληροῦσι τὰ ὑστερήματα τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ, » σὺν ἡμῖν γένηται ἐπὶ τὸν παράδεισον τοῦ Θεοῦ, ὑποδεικνὺς, πῶς ἂν διαδύσητε « τὰ χερουβὶμ καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν, τὴν στρεφομένην καὶ φυλάσσουσαν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς

36. Nec eo tantum certandum est ne negemus, sed ne omnino erubescamus, cum Dei hostes turpia pati nos existimant, et maxime **298** si cum tu, sacer Ambrosi, plurimis civitatibus honorifice habitus et exceptus sis, nunc in pompa ceu victima ducaris portans crucem Jesu eumque sequens qui
D te ad præsides et reges præcedat, ut tecum ipse incedens ipse os tibi det et sapientiam ; tibi quoque certaminis ejusdem socio, Protoctete, et vester in martyrio consors « qui adimpletis ea quæ desunt passionum Christi [3] » vobiscum sit ad paradisum Dei, ostendens quomodo pertranseatis « cherubim et flammeum gladium atque versatilem et custodientem viam ligni vitæ [4]. » Hæc enim ambo, etsi viam ligni vitæ custodiunt, ideo custodiunt, ne

[99] Rom. VIII, 18. [1] II Cor. X, 18. [2] Sap. III, 6. [3] Coloss. I, 24. [4] Genes. III, 24.

(34) *Καὶ οὐ θεῶν ἔμπροσθεν*. Vocat οὐ θεούς, *non deos*, idola gentium. Hebraice לאאדהים, Isaiæ cap. XXXVII, 19. Confer Deuteron. XXXII, 17, et I Cor. X, 20. WETSTHENIUS.

(35) *Εἰ δὲ δόκιμος*. In ms. deest, εἰ.

(36) *Συμμαρτυροῦσιν ἡμῖν*. Lego συμμαρτυρῶν ὑμῖν. Præterea moneo frequenter me mutare in intrepretatione voces ἡμᾶς, ἡμῖν, ἡμῶν, in ὑμεῖς ὑμᾶς, ὑμῖν ὑμῶν, et vice versa, quoties id sensus commodior requirere videtur.

quis indignus illam pertranseat et ad lignum vitæ audeat accedere. Flammeus enim gladius eos prohibebit qui « super fundamentum quod positum est Jesum Christum superædificaverint ligna, fenum, aut stipulam [5] » et quod maxime omnium et ad accendendum et ad comburendum idoneum est, lignum, ut ita loquar, negationis; cherubim vero eos qui ita comparati non sunt ut a flammeo gladio coerceantur, cum nihil ædificaverint quod ipsi affine sit, suscipient et perducent ad lignum vitæ et ad ea omnia quæ plantavit Deus in oriente produxitque de humo [6]. Jesu autem iter vobiscum ad paradisum faciente, contemnetis serpentem qui victus est et contritus sub pedibus Jesu, et per ipsum etiam sub pedibus vestris: « cum dederit nobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici, ut nihil vobis eorum noceat [7]. »

37. Neque igitur negandus est Filius Dei, nec erubescendus ipse, aut sermones ejus; sed illud audiendum est : « Qui negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est [8]; » et illud : « Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in gloria sua, et Patris, et sanctorum angelorum [9]; » et : « Jesus sustinuit crucem confusione contempta, atque ideo in dextera Dei sedet [10] : » et imitatores ejus confusione contempta assidebunt ei, et cum eo regnabunt in cœlis; cum eo, inquam, qui « venit non pacem mittere in terram, sed gladium [11]. » Cum enim « vivus sit sermo Dei et efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti et pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis [12]; » hic nunc maxime pacem quæ exsuperat omnem sensum quam suis apostolis
299 reliquit, præmium animabus nostris proponit; gladium autem misit inter imaginem terreni et imaginem cœlestis, ut cum hoc tempore cœlestem nostrum hominem susceperit, nos deinde dignos jam non dividi, faciat omnino cœlestes. Nec gladium tantum venit mittere in terram, sed et ignem, de quo dixit : « Quid volo nisi ut accendatur [13]? » Accendatur igitur hic ignis et in vobis, deleatque terrenas omnes et corporis amicas cogitationes, et baptismo quo, usque dum perficeretur, coarctabatur Jesus, libentissime baptizemini. Ac tu quidem qui et uxorem habes, et liberos, et fratres, et sorores, memento hujus sermonis : « Si quis venit ad me, et non odit patrem, et matrem, et uxorem, et liberos, et fratres, et sorores, non potest meus esse discipulus [14]; » ambo autem illius

A ζωῆς. » Ταῦτα γὰρ ἀμφότερα, εἰ καὶ φυλάσσει τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, φυλάσσει, ἵνα μηδεὶς ἀνάξιος ἐπιτραπῇ τὴν αὐτὴν διελθὼν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς. Ἡ μὲν γὰρ φλογίνη ῥομφαία καθέξει « τοὺς ἐποικοδομήσαντας τῷ κειμένῳ θεμελίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ ξύλα, ἢ χόρτον, ἢ καλάμην, » καὶ τὸ εὐκαυστότατον καὶ ἐπὶ πλεῖον καιόμενον ξύλον τῆς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἀρνήσεως· τὰ δὲ χερουβὶμ τοὺς οὐ πεφυκότας κρατεῖσθαι ὑπὸ τῆς φλογίνης ῥομφαίας, τῷ μηδὲν συγγενὲς αὐτῇ ᾠκοδομηκέναι, παραλαβόντα, παραπέμψει ἐπὶ τὸ τῆς ζωῆς ξύλον, καὶ πάντα ἃ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἀνατολαῖς, καὶ ἐξανέτειλεν ἐκ τῆς γῆς. Ἰησοῦ δὲ συνοδεύοντος ὑμῖν ἐπὶ τὸν παράδεισον, καταφρονήσετε τοῦ ὄφεως νενικημένου καὶ συντριβέντος ὑπὸ τοὺς Ἰησοῦ πόδας, καὶ δι' αὐ-
B τὸν (37) καὶ ὑπὸ τοὺς ἡμετέρους· « δεδωκότος ἡμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μηδὲν ὑμᾶς (38) αὐτῶν ἀδικήσῃ. »

Οὔτ' οὖν ἀρνητέον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐπαισχυντέον αὐτὸν, ἢ τοὺς λόγους αὐτοῦ, ἀλλ' ἀκουστέον τοῦδε· « Ὅστις δ' ἂν ἀπαρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » καὶ τοῦ· « Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ ἐμὲ καὶ τοὺς ἐμοὺς (39), τοῦτον ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· » καὶ « ὁ Ἰησοῦς δέ ποτε ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, καὶ διὰ τοῦτο ἐκάθ-
C ισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ οἱ μιμηταὶ δὲ αὐτοῦ αἰσχύνης καταφρονοῦντες, συγκαθεδοῦνται αὐτῷ, καὶ συμβασιλεύσουσιν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τῷ « ἐλθόντι οὐκ εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν βαλεῖν, ἀλλὰ μάχαιραν. » Ἐπεὶ γὰρ « ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ζῶν καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας· » οὗτος μάλιστα νῦν εἰρήνην μὲν τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν, ἣν ἀφῆκε τοῖς ἀποστόλοις ἑαυτοῦ, βραβεύει ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· μάχαιραν δὲ ἔβαλε μεταξὺ τῆς τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνος καὶ τοῦ ἐπουρανίου, ἵν' ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἐπουράνιον ἡμῶν παραλαβὼν, ὕστερον ἀξίους γενομένους τοῦ μὴ διχοτομηθῆναι ἡμᾶς, ἐξ ὅλων ποιήσῃ ἐπουρανίους.
D Καὶ οὐ μόνον μάχαιραν ἦλθε βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ πῦρ, περὶ οὗ φησι· « Θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. » Ἀναφθήτω τοιγαροῦν τοῦτο τὸ πῦρ καὶ ἐν ὑμῖν, ἐξαφανίζον πάντα γήϊνον καὶ φιλοσώματον λογισμὸν ὑμῶν· καὶ τὸ βάπτισμα περὶ οὗ ὁ Ἰησοῦς συνείχετο ἕως τελεσθῇ, μετὰ πάσης προθυμίας βαπτίσασθε. Καὶ σὺ μὲν ὁ ἔχων γυναῖκα, καὶ τέκνα, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ ἀδελφὰς, μέμνησο τοῦ· « Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς,

[5] I Cor. III, 12. [6] Genes. II, 8, 9. [7] Luc. x, 19. [8] Matth. x, 33. [9] Luc. IX, 26. [10] Hebr. XII, 2. [11] Matth. x, 34. [12] Hebr. IV, 12. [13] Luc. XII, 49. [14] Luc. XIV, 26.

(37) *Αὐτόν*. Forte legendum, αὐτοῦ.
(38) *Ὑμᾶς*. Forte legendum, ἡμᾶς.
(39) *Ἐμούς*. Vulgatus Lucæ textus Græcus post ἐμούς addit λόγους, sed deest etiam in codice manuscripto Cantabrigiensi.

καὶ τὰς ἀδελφὰς, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι· » ἀμφότεροι δὲ τοῦ· « Εἴ τις ἔρχεται πρὸς μὲ, καὶ οὐ μισεῖ » πρὸς τοῖς προτέροις « ἔτι καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι. » Ἀλλ' οὕτω μισήσατε τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν, ὡς διὰ τοῦ μισεῖν εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάσσειν αὐτήν. « Ὁ γὰρ μισῶν, φησὶ, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάσσει αὐτήν. » Οὐκοῦν τὴν ψυχὴν διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν μισήσατε, πειθόμενοι, ὅτι καλὸν καὶ ὠφέλιμον μῖσος διδάσκει μισεῖν ὁ Ἰησοῦς. Ὥσπερ δὲ ὑπὲρ τοῦ φυλαχθῆναι εἰς ζωὴν αἰώνιον τὴν ψυχὴν μισητέον ἡμῖν ἔσται αὐτὴν, οὕτω γυναῖκα, καὶ τέκνα, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ ἀδελφὰς μίσησον, ὁ ἔχων ταῦτα, ἵν' ὠφελήσῃς τοὺς μισουμένους, δι' αὐτοῦ τοῦ μεμισηκέναι παῤῥησίαν ἀναλαμβάνων πρὸς τὸ εὐεργετεῖν αὐτοὺς, φίλος γενόμενος Θεῷ.

A memento te: « Si quis venit ad me, et non odit » præter supra relatos, « adhuc autem et animam suam non potest meus esse discipulus. » Sed animam vestram sic odio habete, ut eam per odium in vitam æternam custodiatis: « Qui enim odit animam suam, inquit, in vitam æternam custodit eam [15]. » Animam ergo propter vitam æternam odio habete, bonum et utile odium esse persuasi quod Jesus docet. Sicut autem, ut in vitam æternam custodiatur anima, odio nobis habenda est, sic uxorem, et liberos, et fratres, et sorores odio habeto tu qui hæc habes, ut iis quos oderis utilis sis, eo ipso quod odio eos habueris, accepta bene eis faciendi potestate, Dei scilicet amicus factus.

Ἅμα δὲ καὶ ὑπομιμνήσκου τοῦ εὐξαμένου ἐν Πνεύματι περὶ τέκνων μαρτύρων διὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην αὐτῶν καταλελειμμένων, καὶ φήσαντος· « Περιποίησαι τοὺς υἱοὺς τῶν τεθανατωμένων. » Μόνον δὲ ἴσθι, « ὅτι οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα Θεοῦ· » καὶ ὅτι ὥσπερ λέγεται τοῖς ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ τότε· « Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· » καὶ τό· « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε· » οὕτω καὶ τοῖς τέκνοις σου λεχθήσεται· Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀμβροσίου ἐστέ· καὶ τό· Εἰ τέκνα τοῦ Ἀμβροσίου ἐστὲ, καὶ ἔργα τοῦ Ἀμβροσίου ποιεῖτε· καὶ τάχα ποιήσουσι, πλείω ὠφελοῦντός σου αὐτοὺς μετὰ τὴν τοιαύτην ἔξοδον ἢ εἰ παρέμενες αὐτοῖς. Τότε γὰρ καὶ ἐπιστημονικώτερον αὐτὰ ἀγαπήσεις, καὶ συνετώτερον περὶ αὐτῶν εὔξῃ, ἐὰν μάθῃς, ὅτι τέκνα σου ἐστὶ, καὶ οὐ σπέρμα μόνον. Ἀνὰ στόμα νῦν ἔχε τό· « Ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος· » καὶ τό· « Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὑρήσει αὐτήν. »

B 38. Simul ejus memento qui orabat in Spiritu pro martyrum filiis quos illi pro suo in Deum amore reliquissent, et dicebat: « Posside filios mortificatorum [16]. » Unum autem hoc scito, « non qui filii sunt carnis, hos esse filios Dei [17]; » et sicut tunc dicitur ad eos qui de semine Abraham sunt: « Scio quia semen Abrahæ estis, » et: « Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis [18]: » sic et filiis tuis dictum iri: Scio quia semen Ambrosii estis, et si filii Ambrosii estis, opera Ambrosii facite: et fortasse facient, plus a te post ejusmodi discessum adjuvati quam si cum illis remansisses. Scies enim tunc melius quomodo diligendi sint, et prudentius pro illis orabis, si cognoveris filios tuos esse, non semen tantum. Illud nunc in ore habeto:

C « Qui amat filium aut filiam plus quam me, non est me dignus. » Et: « Qui invenit animam suam, perdet eam, et qui perdiderit animam suam, inveniet eam [19]. »

Τόπον διὰ τῆς εἰς τὸ μαρτύριον προθυμίας δότε τῷ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν Πνεύματι, λαλοῦντι τοῖς διὰ θεοσέβειαν παραδοθεῖσιν. Ἐὰν εἰδῆτε ἑαυτοὺς μισουμένους, καὶ βδελυκτοὺς, καὶ ἀσεβεῖς εἶναι νομιζομένους, τότε ἀναλάβετε τό· « Διὰ τοῦτο ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, ὅτι οὐκ ἐστὲ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ γὰρ ἦτε ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει. » Πολλοὺς ὀνειδισμοὺς διὰ Χριστὸν καὶ πολλοὺς κινδύνους, ἐξ οὗ πεπιστεύκατε, ὑπομείναντες, ἕως τέλους ἐν τῷ ὑπομένειν προκόψατε· « Ὅτι ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. » Ἴστε, ὅτι, κατὰ τὸν Πέτρον· « Ἀγαλλιάσεσθε ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον ἡμῶν τῆς πίστεως, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, καὶ διὰ πυρὸς δεδοκιμασμένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμὴν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἀλλὰ τὸ « λυπηθέντες » ἀντὶ τοῦ « πονήσαντες » ἀκούσατε· ὡς δῆλον καὶ ἐκ τοῦ· « Ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα. » Οὐ γὰρ πάντως ἐν λύπῃ τῷ πάθει τίκτει γυνὴ, ἀλλὰ ἐν πόνῳ. « Μὴ ἀγαπᾶτε γὰρ, φησὶ, τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ

39. Vestra ad martyrium alacritate locum date Spiritui Patris vestri qui loquitur iis qui 300
propter religionem traduntur. Si videritis vos odio et abominationi esse, et impios reputari, tunc illud suscipite: « Propterea odit vos mundus quia de mundo non estis; si enim de mundo essetis, mundus quod suum est diligeret [20]. » Multis jam contumeliis propter Christum, multis periculis toleratis, ex quo credidistis, usque ad finem perseverantes in patientia proficite: « Qui enim perseveraverit in finem, hic salvus erit [21]. » Scitis quod

D Petrus ait: « Exsultabitis modicum nunc, si oportet, contristari in variis tentationibus, ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro quod perit et per ignem probatur, inveniatur in laudem et gloriam et honorem in revelatione Jesu Christi [22]. » Sed « contristari » pro « laborare » accipite, ut etiam ex illo manifestum est: « In *tristitia* paries filios [23]. » Non enim omnino in tristi doloris affectu parit mulier, sed in labore. « Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in

[15] Joan. XII, 25. [16] Psal. LXXVIII, 11. [17] Rom. IX, 8. [18] Joan. VIII, 37, 39. [19] Matth. X, 37 et 39.
[20] Joan. XV, 19. [21] Matth. X, 22. [22] I Pet. I, 6, 7. [23] Gen. III, 16.

A eo; quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mundo est. Et mundus transit, et concupiscentia ejus [24]. » Nolite igitur ea diligere quæ transeunt, sed facite voluntatem Dei, ut digni sitis unum fieri cum Filio et Patre et Spiritu sancto juxta Salvatoris precem dicentis : « Sicut ego et tu unum sumus, ut et ipsi in nobis unum sint [25]. » Quot vero dies lucrabitur is qui dilexerit mundum et ea quæ in mundo sunt, animamque propriam damno affecerit et perdiderit, conscientiamque circumtulerit negationis scelere quod quovis onere gravius est, oppressam? Meminerimus singuli quoties morte vulgari interire periclitati simus; cogitemusque num forte simus ideo
B servati ut proprio sanguine abluti et omni peccato mundati apud cœleste altare cum iis qui similiter certaverint, conversemur.

40. Quod si quis magno vitæ amore victus aut laborum impatientia, aut sermonibus qui apte ad persuadendum videantur ab iis dici qui nos ad deteriora conantur inducere, unum Deum ejusque Christum negaverit, confessus autem fuerit dæmonia aut fortunas, scito illum, qui parat dæmoni mensam et fortunæ vinum miscet, reliquisse Dominum, et cum montis sancti ejus oblitus sit, reprehensioni illi subjectum iri quam Isaias scripsit
C in hunc modum : « Vos autem qui dereliquistis me et obliti estis montis sancti mei, et paratis dæmoni mensam, et impletis fortunæ potionem; ego
301 tradam vos in gladium; omnes in mactatione cadetis, quia vocavi vos et non obedistis; locutus sum, et contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ nolebam elegistis. Propterea hæc dicit Dominus : Ecce qui serviunt mihi manducabunt; vos autem esurietis; ecce qui serviunt mihi lætabuntur; vos autem confundemini; ecce qui serviunt mihi exsultabunt in lætitia, vos autem clamabitis propter dolorem cordis, et propter contritionem spiritus ululabitis. Relinquetis enim nomen meum in saturitatem electis meis; vos autem interficiet Dominus [26]. » Sed si intelligentes quæ
D sit mensa Domini, participes ejus esse velimus, illud quoque noverimus : « Non potestis mensæ Domini participes esse, et mensæ dæmoniorum [27]. » Quis autem filium tonitrui Joannem audiens dicentem : « Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet; qui confitetur Filium, et Patrem habet [28], » non formidet se Christianum non esse dicere et negare Filium, ut illum negando nec Patrem habeat? Quis potius non quærat et operibus et verbis se Chri-

ἀγάπη τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ· ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται καὶ ἡ ἐπιθυμία. » Μὴ οὖν ἀγαπᾶτε τὰ παραγόμενα, ἀλλὰ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἄξιοι γίνεσθε τοῦ ἓν γενέσθαι ἅμα Υἱῷ καὶ Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος εὐχὴν λέγοντος· « Ὡς ἐγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσι. » Πόσας δὲ καὶ ἡμέρας ἔστι κερδῆσαι ἀγαπήσαντα τὸν κόσμον ἢ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ζημιούμενον ἢ ἀπολλύντα, καὶ περιφέροντα συνειδὸς βαρούμενον ὑπὲρ φορτίον βαρὺ καὶ ὑπὸ τῆς ἀρνήσεως πτώματος; Ὑπομνησθῶμεν ἕκαστος, ὁσάκις ἀποθανεῖν τὸν κοινὸν θάνατον ἐκινδύνευσε, καὶ λογισώμεθα, μήποτε διὰ τοῦτο ἐτηρήθημεν, ἵνα, βαπτισάμενοι τῷ ἑαυτῶν αἵματι καὶ ἀπολουσάμενοι πᾶσαν ἁμαρτίαν, παρὰ τῷ ἐν οὐρανοῖς θυσιαστηρίῳ τὰς διατριβὰς μετὰ τῶν συναγωνισαμένων ποιησώμεθα.

Εἰ δέ τις ἐνδοὺς ἀπὸ πολλῆς φιλοζωΐας ἢ τῆς πρὸς τοὺς πόνους μαλακίας, ἢ τῶν νομιζομένων πιθανῶς προσάγεσθαι ὑπὸ τῶν ἀναπειθόντων ἡμᾶς ἐπὶ τὰ χείρονα, ἀρνήσαιτο μὲν τὸ εἶναι ἕνα Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ὁμολογῆσαι δὲ δαιμόνια ἢ τύχας· ἴστω, ὅτι οὗτος, ἑτοιμάζων τῷ δαίμονι τράπεζαν, καὶ πληρῶν τῇ τύχῃ κέρασμα, ἐγκατέλιπε Κύριον· καὶ ἐπιλανθανόμενος τοῦ ὄρους (40) τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, τούτοις τοῖς ἐλέγχοις ὑποκείσεται, οὓς Ἡσαΐας τοῦτον τὸν τρόπον ἀνέγραψε· « Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἑτοιμάζοντες τῷ δαίμονι τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῇ τύχῃ κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπηκούσατε· ἐλάλησα, καὶ παρηκούσατε· καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον μου· καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι φάγονται· ὑμεῖς δὲ πεινάσετε. Ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι εὐφρανθήσονται· ὑμεῖς δὲ αἰσχυνθήσεσθε. Ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι ἀγαλλιάσονται ἐν εὐφροσύνῃ· ὑμεῖς δὲ κεκράξεσθε διὰ τὸν πόνον τῆς καρδίας, καὶ ἀπὸ συντριβῆς πνεύματος ὀλολύξετε· καταλείψετε γὰρ τὸ ὄνομά μου εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δὲ ἀνελεῖ Κύριος. » Ἀλλὰ καὶ εἴπερ νοοῦντες, τίς ἡ τοῦ Κυρίου τράπεζα (41), μετέχειν αὐτῆς βουλόμεθα, γινώσκωμεν τὸ, « Οὐ δύνασθε Κυρίου τραπέζης μετέχειν, καὶ τραπέζης δαιμονίων. » Τίς δὲ ἀκούσας τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ Ἰωάννου λέγοντος· « Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· ὁ δὲ ὁμολογῶν τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα ἔχει· » οὐ φοβηθήσεται διὰ τοῦ λέγειν μὴ εἶναι Χριστιανὸς, ἀρνήσασθαι τὸν Υἱὸν, ἐν τῷ ἀρνεῖσθαι αὐτὸν, οὐχ ἕξων τὸν Πα-

[24] I Joan. II, 15, 16, 17. [25] Joan. XVII, 21, 22. [26] Isai. LXV, 11-15. [27] I Cor. X, 21. [28] I Joan. II, 23.

(40) *Τοῦ ὄρους.* Legebat Wetstenius, τοὺς ὅρους.

(41) *Νοοῦντες, τίς ἡ τοῦ Κυρίου τράπεζα.* Vide Origenem lib. VIII, *Contra Celsum*, num. 24, 25, ubi contra idolothytorum esum, locum Pauli I Cor. VIII, pluribus urget. Adi ejusdem lib. num. 30.

A τέρα; Καὶ τίς οὐκ ἂν προτραπείη ὁμολογῶν (42) τὸ εἶναι Χριστιανὸς ἔργοις καὶ λόγοις, ἵνα καὶ τὸν Πατέρα ἔχῃ; οἱ γὰρ ὁμολογοῦντες ἔχουσι τὸν Πατέρα.

Εἰ μεταβεβήκαμεν « ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν » διὰ τοῦ μεταβεβηκέναι ἀπὸ ἀπιστίας εἰς πίστιν, μὴ θαυμάζωμεν, εἰ μισεῖ ἡμᾶς ὁ κόσμος (43). Οὐδεὶς γὰρ μὴ μεταβὰς ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ μένων ἐν τῷ θανάτῳ, δύναται ἀγαπᾷν τοὺς μεταβεβηκότας ἀπὸ σκοτεινῆς τῆς τοῦ θανάτου, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, οἰκίας, ἐπὶ τὰ πεπληρωμένα οἰκοδομήματα ἐκ λίθων ζώντων φωτὸς ζωῆς. « Ὑπὲρ ἡμῶν ἔθηκεν Ἰησοῦς τὴν ψυχήν· « καὶ ἡμεῖς οὖν θῶμεν αὐτήν, οὐκ ἐρῶ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτῶν· οἶμαι δ' ὅτι κἂν ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἡμῶν οἰκοδομηθησομένων. Ἐνέστη ἡμῖν καιρὸς Χριστιανῶν καυχήσεων. « Οὐ
B μόνον γάρ, φησὶ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν· ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει· » μόνον « ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκεχύσθω ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. » Παῦλος μὲν λεγέτω· « Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ· » ἡμεῖς δὲ « Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἀνῃρέθην ἐν Γερμανίᾳ (44). »

Εἰ « καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ, οὕτω διὰ τοῦ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις, » προθυμότατα παραδεξώμεθα τὰ Χριστοῦ παθήματα, καὶ περισσευσάτω ἐν ἡμῖν, εἴπερ ὀρεγόμεθα περισσῆς παρακλήσεως, ἣν πάντες μὲν οἱ πενθοῦντες παρακληθήσονται, τάχα δὲ οὐκ ἐπίσης· εἰ γὰρ ἐπίσης ἦν ἡ
C παράκλησις, οὐκ ἂν ἐγέγραπτο τό· « *Καθὼς* περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, *οὕτω* περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. Οἱ κοινωνοὶ τῶν παθημάτων, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν παθημάτων ὧν εἰσι κοινωνοὶ πρὸς Χριστὸν, κοινωνοὶ ἔσονται καὶ τῆς παρακλήσεως· ἃ καὶ μανθάνετε ἀπὸ τοῦ πεπιστευμένως τὰ τοιαῦτα λέγοντος· « Οἴδαμεν γάρ, ὡς κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως. » Φησὶ δὲ διὰ προφήτου ὁ Θεός· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. » Ποῖος οὖν ἄλλος εὐπρόσδεκτος καιρὸς ἢ ὅτε διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν ὑπὸ φρουρὰν πομπεύοντες ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ θριαμβεύοντες μᾶλλον ἤπερ θριαμβευόμενοι, ἀπαγόμεθα; Οἱ γὰρ ἐν Χριστῷ μάρτυρες συναπεκδύονται αὐτῷ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας,

stianum esse confiteri, et ut Patrem habeat? qui enim confitentur, Patrem habent.

41. Si « a morte transivimus ad vitam [29], » eo quod ab infidelitate ad fidem transierimus; ne miremur si nos odit mundus. Nemo enim qui a morte ad vitam non transierit, sed remanserit in morte, eos amare potest qui transierunt a tenebrosa mortis, ut ita dicam, domo ad ædificia lucis vitæ vivis ex lapidibus completa. « Pro nobis posuit animam suam [30] » Jesus, et nos igitur ponamus eam, non dicam pro ipso, sed pro nobis, opinor autem pro iis qui martyrio nostro ædificandi sunt. Adest nobis tempus Christiane gloriandi. Ait enim: « Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur; patientia autem probationem; probatio autem spem; spes vero non confundit. » Tantum « charitas Dei diffusa sit in cordibus nostris per Spiritum sanctum [31]. » Paulus quidem dicat: « Si secundum hominem ad bestias pugnavi Ephesi [32]; » nos autem: « Si secundum hominem occisus sum in Germania. »

302 42. Si « sicut abundant passiones Christi, ita per Christum abundat consolatio [33], » summa alacritate passiones Christi suscipiamus, et abundent illæ in nobis, si abundantem consolationem appetimus quam consequentur omnes qui lugent; forte non ex æquo: si enim æqualis consolatio esset, non esset scriptum: « *Sicut* abundant passiones Christi in nobis, *sic* abundat et consolatio nostra. » Qui socii passionum sunt, proportione passionum quas cum Christo partiuntur, socii erunt et consolationis. Hæc ab illo discitis qui confidenter dixit: « Scilicet quod sicut socii passionum estis, sic eritis et consolationis [34]. » Ait autem per prophetam Deus: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te [35]. » Quodnam igitur aliud tempus acceptius quam cum propter nostram erga Deum in Christo pietatem sub custodiam in pompa incedentes in mundo, sed triumphantes potius quam triumphati, abducimur? Martyres enim Christi cum ipso exspoliant principatus et potestates, cum ipso triumphant illos, ut cum socii fuerint passionum

[29] Joan. v, 24. [30] I Joan. III, 16. [31] Rom. v, 3, 4, 5. [32] I Cor. xv, 32. [33] II Cor. I, 5. [34] Ibid., 7. [35] II Cor. VI, 2; Isa. XLIX, 8.

(42) *Ὁμολογῶν*. Lego ὁμολογεῖν. Isidorus *Orig.*, l. VII, c. 13, p. 1007: « Non se glorietur Christianum, qui nomen habet, et facta non habet. Ubi autem nomen secutum fuerit opus, certissime ille est Christianus. » Præponit Origenes facta verbis. Sic Athenagoras *Leg. pro Christ.* p. 14, de ethnicis: Ἀεί τι ἐργάσασθαι ἐπιθυμοῦντες, κακὸν, τέχνην λόγων, καὶ οὐκ ἐπίδειξιν ἔργων, τὸ πρᾶγμα πεποιημένοι. « Cum semper aliquid operari cupiant, rem malam artificio sermonis absque operis demonstratione faciunt. » De Christianis vero: Οὐ λόγους διαμνημονεύουσιν, ἀλλὰ πράξεις ἀγαθὰς ἐπιδεικνύουσιν. « Non sermones commemorant, sed bonas operationes ostendunt. » Et p. 41: Οὐ μελέτῃ λόγων, ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλίᾳ ἔργων τὰ ἡμέτερα. « Non cura sermonum, sed demonstratione
D et doctrina operum nostra constant. » Talem fuisse Origenem docet Gregorius Thaumaturgus, in *Panegyrico*: Οὐχ οὕτως οὗτος τὰ περὶ ἀρετῶν ἡμῖν διεξῄει λόγοις· ἐπὶ δὲ τὰ ἔργα μᾶλλον παρεκάλει· καὶ παρεκάλει πλέον τοῖς ἔργοις, ἢ οἷς ἔλεγεν. « Iste (Origenes) nobis doctrinam de virtutibus explicavit, non sic (scilicet ut gentilium philosophi), sed ad opera potius exhortatus est, et magis suis operibus exhortatus est, quam dictis. » Quæ confirmat Eusebius, *Hist. eccl.*, l. VI, c. 3, et Niceph. Callist. *Hist. eccl.*, l. V, c. 4. WETSTENIUS.

(43) *Ὁ κόσμος*. Male in codice manuscripto scriptum est ὁ κύριος.

(44) *Ἐν Γερμανίᾳ*. Vide *Origenianorum* lib. I, cap. 3, num. 4.

ejus, sic et in iis quæ patiendo fortiter gessit, partem habeant; inter quæ facinora et illud est triumphasse principatus et potestates; quos brevi victos et debellatos videbitis. Quæ autem alia perinde dies salutis est ac illa qua hinc tali modo exceditis? Sed obsecro, « nemini date ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium; sed in omnibus exhibeatis vosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia [36], » dicentes: « Et nunc quæ est exspectatio mea? nonne Dominus [37]? » Scientes « multas esse tribulationes justorum [38]: »—« in necessitatibus, » ut quasi necessariam nobis beatitudinem repetamus; « in angustiis [39], » ut angusta arctaque vita indesinenter incedentes, ad vitam perveniamus. Si opus sit, exhibeamus nos « in laboribus, in vigiliis, et in jejuniis [40]: »—« ecce enim Dominus, et merces in manu ejus, ut reddat unicuique secundum opera sua [41]. »

A καὶ συνθριαμβεύουσιν, ὡς κοινωνοὶ τῶν παθημάτων αὐτοῦ γινόμενοι, οὕτω καὶ τῶν ἐν τοῖς παθήμασιν (45) αὐτοῦ ἀνδραγαθημάτων· ἐξ ὧν ἐστι καὶ τὸ θριαμβεῦσαι τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας· ἃς μετ' ὀλίγον ὄψεσθε νενικημένας, καὶ κατισχυμένας. Ποία ἄλλη οὕτως ἡμέρα σωτηρίας ὡς ἡμέρα τῆς τοιαύτης ἡμῶν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς; Ἀλλὰ παρακαλῶ, « μηδεμίαν (46) ἐν μηδενὶ δῶτε προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία, ἀλλὰ ἐν παντὶ ἑαυτοὺς συστήσασθε (47), ὡς Θεοῦ διάκονοι ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, » λέγοντες· « Νῦν δὲ τίς ἡ ὑπομονή μου; οὐχὶ Κύριος; » πειθόμενοι, « ὅτι πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων·»—« ἐν ἀνάγκαις, » ἵν' ὡς ἀναγκαίαν ἡμῖν τὴν μακαριότητα ἀναιτήσωμεν· « ἐν στενοχωρίαις, » καὶ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ἀπαραλείπτως ὁδεύσαντες, καταντήσω- B μεν ἐπὶ τὴν ζωήν. Ἐὰν δέον ᾖ, συστήσωμεν ἑαυτοὺς « ἐν κόποις, καὶ ἐν ἀγρυπνίαις, καὶ ἐν νηστείαις. » —« Ἰδοὺ γὰρ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς ἐν χειρὶ αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ, ὡς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐστι. »

43. Nunc ostendamus nos scientiam per opera scientiæ convenientia concupivisse. Omnis castitas manifestetur in nobis: ut longanimis Dei filii, et longanimis Christi fratres, longanimitatem in omnibus quæ nobis accidunt, exhibeamus: « Longanimis enim vir multus in prudentia, pusillanimis autem valde imprudens [42]. » Si oportet se commendare « per arma justitiæ a dextris et a sinistris [43]; » qui commendavimus nosmetipsos « per gloriam » qua nunquam elati sumus, nunc « infamiam » patienter feramus, ac licet « bonam famam » moribus nostris meriti simus et consecuti [44], irrogatam ab **303** impiis « infamiam » sustineamus. Præterea si ut « veraces » nos mirati sunt ii qui veritatem amant: nunc cum dicimur « seducti, » rideamus. Ob multa quibus liberati sumus pericula multi nos Deo « cognitos » esse dixerunt; nunc qui volet, dicat nos « ignotos, » cum forte magis cognoscimur. Ferentes igitur quæ contingunt, « castigamur, sed non mortificamur, » et « tristibus assimilamur qui gaudemus. »

Νῦν δείξωμεν, ὅτι γνῶσιν διὰ ἔργα πρέποντα τῇ γνώσει ἐποθήσαμεν. Πᾶσα ἀγνότης φανερωθήτω ἐν ἡμῖν· ὡς, μακροθύμου Θεοῦ υἱοὶ, καὶ μακροθύμου Χριστοῦ ἀδελφοὶ, μακροθυμήσωμεν ἐν πᾶσι τοῖς συμβαίνουσι. « Μακρόθυμος γὰρ ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει· ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων. » Εἰ δεῖ ἑαυτὸν συνιστάναι « διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν· » συστήσαντες ἑαυτοὺς « διὰ δόξης, » καὶ μὴ χαυνωθέντες ἐπ' αὐτῇ, νῦν δὲ « τὴν ἀτιμίαν » ὑπομείνωμεν· ἀλλ' εἰ καὶ « εὐφημίας » ἀξίως ἐπο- C λιτευσάμεθα καὶ εὐφημήθημεν, νῦν δὲ τῆς ἀπὸ τῶν δυσσεβῶν « δυσφημίας » ἀνασχώμεθα. Ἔτι δὲ εἰ ὡς « ἀληθεῖς » παρὰ τοῖς φιλαλήθεσιν ἐθαυμάσθημεν, νῦν ἐπὶ τῷ λέγεσθαι ἡμᾶς « πλανᾶσθαι » γελάσωμεν. Ἐπὶ πολλοῖς κινδύνοις ἀφ' ὧν ἐῤῥύσθημεν, πολλοὶ εἶπον ἡμᾶς ἀπὸ Θεοῦ « ἐπιγινώσκεσθαι (48), » νῦν ὁ βουλόμενος λεγέτω ἡμᾶς « ἀγνοεῖσθαι, » ὅτε τάχα μᾶλλον ἐπιγινωσκόμεθα. Φέροντες γοῦν τὰ συμβαίνοντα, « παιδευόμεθα μὲν, οὐ θανατούμεθα δέ· » καὶ ὁμοιούμεθα « λυπουμένοις οἱ χαίροντες. »

44. Ait alicubi Paulus ad eos qui ab initio passi erant, cohortans eos ut in prima illa patientia perseverarent, et secunda pericula propter verbum Dei illata ferrent: « Rememoramini pristinos dies in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum; et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti; in altero autem socii taliter conversantium effecti. Nam et vinculis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam in cœlis. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam

Φησί που ὁ Παῦλος (49) πρὸς τοὺς ἐν ἀρχῇ ὑπομείναντας, παρακαλῶν αὐτοὺς ἀκολούθως τῇ προτέρᾳ ὑπομονῇ φέρειν κινδύνους δευτέρους τοὺς διὰ τὸν λόγον· « Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον D ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων· τοῦτο μὲν ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες· καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς συνεπαθήσατε· καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ὅτι κρείττονα ἔχετε ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν. Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν ἥτις ἔχει

[36] II Cor. VI, 3. [37] Psal. XXXVIII, 8. [38] Psal. XXXII, 20. [39] II Cor. VI, 4. [40] Ibid. 5. [41] Isa. XL, 10; Apoc. XXII, 12. [42] Prov. XIV, 29. [43] II Cor. VI, 7. [44] Ibid. 8, 9, 10.

(45) *Παθήμασιν*. Codex ms. habet πάθησιν, mendose.

(46) *Μηδεμίαν*. Ms., μηδεμίας, male.

(47) *Συστήσασθε*. Ms., συστημάσασθε, perperam. Paulo post legendum videtur, λέγοντες, Καὶ νῦν τίς ἡ ὑπομονή μου.

(48) *Ἐπιγινώσκεσθαι*. Perperam ms., ἐπινώσκεσθαι.

(49) *Φησί που ὁ Παῦλος*. Vide notas ad Origenis epistol. ad Africanum, num. 9.

μεγάλην μισθαποδοσίαν· ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν.» Πολλὴν τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς νῦν ἄθλησιν ὑπομείνωμεν παθημάτων, ὀνειδισμοῖς καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, καὶ μετὰ χαρᾶς παραδεχόμενοι τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ἡμῶν· πειθόμεθα γὰρ κρείττονα ἔχειν ὕπαρξιν οὐ γηΐνην, ἀλλ' οὐδὲ σωματικὴν, ἀλλά τινα ἀόρατον καὶ ἀσώματον. « Σκοποῦμεν γὰρ οὐ τὰ βλεπόμενα ὁρῶντες· ταῦτα μὲν πρόσκαιρα, ἐκεῖνα δὲ αἰώνια.»

Ἐπεὶ δέ τινες, μὴ θεωροῦντες τὸν περὶ τῶν δαιμόνων λόγον, καὶ ὡς, ὑπὲρ τοῦ παραμένειν ἐν τῷ παχεῖ τούτῳ καὶ περιγείῳ ἀέρι (50) δεόμενοι τροφῆς (51) τῆς διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων, ἐπιτηροῦσιν

A habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est [45]. » Magnum igitur et nos certamen nunc sustineamus passionum, opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, et cum gaudio suscipientes rapinam bonorum nostrorum. Credimus enim meliorem nos habere substantiam non terrenam, ac ne corpoream quidem, sed invisibilem et incorpoream : « Contemplamur enim non quæ videntur; hæc enim temporalia sunt, illa vero æterna [46]. »

45. Sed quoniam nonnulli, non perspecta dæmonum natura, ignorantesque eos ut in denso hoc aere qui terram ambit commorentur, **304** suffituum indigere alimento, et observare ubi nidor aut vapor

[45] Heb. x, 32-36. [46] II Cor. iv, 18.

(50) *Ἐν τῷ παχεῖ τούτῳ καὶ περιγείῳ ἀέρι. Aerem crassum*, tenebricosum et terræ vicinum, *sedem dæmonum* propriam esse post eorum e sedibus æthereis deturbationem putavit Origenes. Sunt qui eum sequuntur: Arnobius, l. i *Contra gentes*, p. 12 : « Puerile, pusillum est et exile, vix et illis conveniens, quos jamdudum experientia doctorum dæmonas appellat et heroas, non nosse cœlestia, et in hac rerum materia crassiore conditionis suæ exsortes versari. » Augustinus, lib. viii *De civ. Dei*, cap. 22 : « Dæmones in hoc quidem aere habitant : quia de cœli superioris sublimitate dejecti, merito irregressibilis transgressionis, in hoc sibi congruo velut carcere, prædamnati sunt. » Prudentius, l. i *Cont. Symmachum* :

... Prohibendo vagas ne pristinus error
Crederet esse Deum nigrante sub aere formas.

Isidorus, *Originum* l. viii, c. 11, p. 1024 : « Dæmones lapsi in aeream qualitatem conversi sunt : nec aeris illius puriora spatia, sed ista caliginosa tenere perpessi sunt, qui eis quasi carcer est, usque ad tempus judicii. » Beda, tom. II, l. *De nat. rerum*, p. 30 : « Aer est, omne quod inani simile vitalem hunc spiritum fundit, infra lunam, volatus avium nubiumque et tempestatum capax; ubi etiam potestates aereæ, superna sede deturbatæ, cum tormento diem judicii, durius tunc damnandæ, præstolantur; ex quo hominibus apparentes aerea sibi corpora meritis similia sumunt. Nam supra lunam, quæ aeris ætherisque confinio currit, omnia pura ac diurnæ lucis sunt plena; cujus vicinia tangere fertur Olympus. » Prosper *De vita contempl.*, l. iii, c. 2, p, 254 : « Diabolus, sciens se per superbiam de cœlestibus corruisse, et in hunc caliginosi aeris carcerem trusum, homini vitium persuasit. » WETSTENIUS.

(51) *Δεόμενοι τροφῆς. Dæmones indigere cibo*, attrahere *nidores, satiari sanguine*, delectari *suffitu*, constans est Origenis opinio. Imo affirmat hæc eis D nutrimenta tam necessaria esse, ut absque iis non possent in terra permanere aut detineri. Hinc λιχνείαν τῶν φιλοσωμάτων δαιμόνων, « liguritionem carnalium dæmonum, » objicit Celso, l. iii, num. 28, indeque oriri ait persecutiones, instinctu eorum. Ἑώρων γὰρ τὰς λοιβὰς καὶ τὰς κνίσσας, ἐφ' αἷς λίχνως ἥδοντο, καθαιρουμένας ἐκ τοῦ κρατεῖν τὰ Ἰησοῦ μαθήματα. « Quia videbant, invalescente doctrina Jesu, tolli nidores gratasque sibi libaminum cupedias. » Vide eumd. lib., num. 36; lib. iv, num. 32; lib. vii, num. 5, 6, 35,56, 64; lib. viii, num. 60, 61. Mirum vero est, tot Patribus priorum maxime sæculorum, hanc placuisse sententiam. Tenet eam Tertullianus, *Apol. adv. gentes*, c. 22 : « Errorum iste potissimus, quo deos istos captis et circumscriptis hominum mentibus commendat, ut et sibi pabula propria nidoris et sanguinis procuret, simulacris et imaginibus oblata. » Et c. 23 : « Aris inhalantes numen de nidore concipiunt. » Et :

B « Renuant se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum, sanguine et fumo, et putidis rogis pecorum, et impuratissimis linguis ipsorum vatum, intelligi debuit. » Hinc l. *De idol.*, c. 7, « spiritum vilissimi nidoris » dæmonem appellat. Vide ejusd. lib. *Ad Scapulam*, c. 2. Athenagoras, in *Legat. pro Christianis*, pag. 33 : Οἱ μὲν περὶ τὰ εἴδωλα αὐτοὺς ἕλκοντες, οἱ δαίμονές εἰσιν οἱ προειρημένοι, οἱ προστετηκότες τῷ ἀπὸ τῶν ἱερείων αἵματι, καὶ ταῦτα περιλιχμώμενοι. Et p. 34 : Οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες, λίχνοι περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τῶν ἱερείων αἷμα ὄντες. « Qui circa idola commorantur, dæmones sunt prædicti, inhærentes sanguini sacrificiorum, et ea undique lambentes. » Et : « Dæmones illi materiales, liguritores nidorum et sanguinis sacrificiorum. » Gregor. Nazianz., orat. 4, *Adv. Julian.* : Οὐκέτι μὲν λίχνοι καὶ ἀπατηλοὶ δαίμονες δυναστεύουσιν. « Non jam gulæ deditі, et fraudulenti dæmones rerum potiuntur. » Et orat. 18, de dæmone cujus mi-C nisterio ad corrumpendam Justinam Cyprianus utebatur : Ὁ μισθὸς τῆς προαγωγίας θυσίαι τε καὶ σπονδαὶ, καὶ ἡ δι' αἱμάτων καὶ κνίσσης οἰκείωσις. Τοιούτους γὰρ ἔδει μισθοὺς εἶναι τοῖς τὰ τοιαῦτα χαριζομένοις. « Hujus lenocinii merces victimæ et libamina erant, affinitasque ea, quæ per sanguinem et sacrificiorum nidorem cum eo contrahitur. Talem enim iis mercedem impendi oportebat, qui hujusmodi beneficia contulissent. » Arnobius, l. iii *Cont. gentes*, p. 114 : « Nisi enim thura et salsas accipiant fruges, benefacere dii nequeunt; et nisi pecorum sanguine delibutas suas conspexerint arulas, suos deserunt atque abjiciunt præsidatus. » Idem l. v, p. 156 : « Et quænam, quæso, illa divina res fuit, quæ ab impetu rerum tanto Jovem compulit avocari, et mortalium sese denuntiationibus sistere? mola salsa, thus, sanguis, verbenarum suffitio, et nominum terribilium fremores? » Ibid., pag. 169 : « Liber a Titanibus membratim sectus, atque in ollulas conjectus ut coqueretur, Jupiter suavitate nidoris illectus, invocatus advolavit ad prandium. » Sed l. vii, p. 212, ita hac de re disserit, ut dubius esse videatur : « Nunquid forte dii cœlestes aluntur his sacris, et ad eorum compaginem retinendam nonnullius opus est suffectione materiæ? » Paulo post, ubi negavit, pergit : « Quidquid enim causis et rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale, et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid cœperit deesse, quo vivitur. Tum quod ex his rebus, quæ admoventur altaribus, nihil videmus accedere, atque ad numinum substantias pervenire : a canibus abliguritur sanguis; nisi forte hostiarum Deus animas devorat, aut ex aris ardentibus nidorem consectatur et fumos, pasciturque de cnissis, quas evomunt ardentia viscera, adhuc suda de sanguine, et prioribus humecta de succis. Sed si Deus, ut dicitur, nullius est corporis, omnique est incontiguus tactu : qui fieri potis est, ut corporalibus rebus nutriatur incorporeum; quod

sanguinis aut thuris sit, iis sacrificare quasi rem indifferentem putant et parvi pendunt; his responderi sic potest: Si ii qui alimenta latronibus, sicariis et barbaris magni regis hostibus præbent, ut rempublicam violantes puniuntur: quanto magis qui nequitiæ ministris sacrificando dant alimenta quibus in loco terræ vicino detineantur, illi, ac maxime qui sciunt: « Qui sacrificat diis alienis, exterminabitur [47], » merito accusabuntur quod non soli Domino, sed omnium quæ in terris accidunt, malorum auctoribus sacrificent. Puto etiam de iis quæ a dæmonibus peccantur cum homines vexant, non minus ipsis mala perpetrantibus dæmonibus accusatum iri eos qui sacrificiis ipsos alunt; communi enim ope mala videntur hominibus inferre et dæmones, et qui eos in terra detinent, cum absque suffitibus et nutrimentis quæ eorum corporibus congrua putantur, subsistere non possent.

A ὅπου κνίσσα ἐστὶ καὶ αἵματα καὶ λιβανωτοὶ, ἐξευτελίζουσιν ὡς ἀδιάφορον τὸ θύειν· εἴποιμεν ἂν καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι, εἴπερ οἱ τροφὰς λῃσταῖς καὶ φονεῦσι καὶ βαρβάροις ἐχθροῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως παρέχοντες ὡς τὸ κοινὸν ἀδικήσαντες κολάζονται, πόσῳ πλέον οἱ τοῖς τῆς κακίας ὑπηρέταις διὰ τοῦ θύειν διδόντες τροφὰς παρακατεχούσας αὐτοὺς ἐν τῷ περιγείῳ τόπῳ δικαιότατα ἂν ἐγκαλοῖντο, καὶ μάλιστα οἱ μαθόντες τό· « Ὁ θύων θεοῖς ἑτέροις ἐξολοθρευθήσεται, » τοῖς τῶν ἐπὶ γῆς κακῶν αἰτίοις, πλὴν Κυρίῳ μόνῳ, θύειν; Καὶ οἶμαί γε ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις ὑπὸ τῶν δαιμόνων ἐνεργούντων κατὰ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔλαττον ἐγκληθήσεσθαι τῶν ἐνεργησάντων δαιμόνων τὰ χείρονα, διὰ τοῦ θύειν, τρέψαντες αὐτούς· οἱονεὶ γὰρ κοινῇ τὰ κακὰ πεποιήκασι τοῖς B ἀνθρώποις, οἵ τε δαίμονες καὶ οἱ κατασχόντες αὐτοὺς ἐπὶ γῆς· μὴ ἂν δυνηθέντας διαρκέσαι χωρὶς τῶν ἀναθυμιάσεων καὶ τῶν νομιζομένων εἶναι καταλλήλων τροφῶν τοῖς σώμασιν αὐτῶν (52).

[47] Exod. XXII, 20.

mortale est, ut immortale sustineat? » Rursus eod. lib., p. 233, ita disserit: « Habent enim dii nares, quibus ducant aereos spiritus? accipiunt auras et remittunt, ut penetrare illos possint nidorum differentium qualitates? Quod si damus, ut fiat, mortalitatis eos adjungimus legi, et excludimus divinitatis a finibus. » Quibus tamen verbis non a dæmonibus, sed a Deo actiones has corporales removet. Minutius Felix, p. 30: « Morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant; ut nidore altarium vel hostiis pecudum saginati, remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. » Prudentius, hymno 1:

Cerne quam palam feroces hic domantur dæmones,
Qui lupino capta ritu devorant præcordia.

Et lib. I *adv. Symmachum*, pag. 223:

. . *Horrificos quos prodigialia cogunt*
Credere monstra deos; quos sanguinolentus edendi
Mos juvat, ut pinguis luco lanietur in alto
Victima, visceribus multa inter vina vorandis.

Omitto Justini martyris, ex *Apol.* 1; et Firm. Materni, *De err. profan. relig.*, c. 14, testimonia, quæ doctissimus Huetius in *Origenianis* produxit. Unicum, quod mireris, superaddo Hieronymi tom. III in epist. ad Damasum, p. 128: « Porcus animal immundum, etc. Talis est, inquit, dæmonum multitudo, quæ per idola manufacta cruore pecudum et victimis pascitur; et novissime saginatiore quadam hostia, ipsius hominis morte, saturatur. » A paganis illam opinionem eos hausisse non est dubium. Celsus enim apud Origenem ipse hoc fatetur, lib. VIII, num. 60, et Origenes idem ex Homero eruit, quem dicit *Iliad.* A, statim ab init., introducere Chrysen, ἕνεκεν ὀλίγων στεφάνων καὶ μηρίων ταύρων καὶ αἰγῶν, τυγχάνοντα ὧν ᾔτησε καθ' Ἑλλήνων διὰ τὴν θυγατέρα, « paucis coronis, et taurorum caprorumque femoribus emercantem quidquid Græcis propter filiam imprecatus est. » Sic animas heroum, ac imprimis Tiresiæ vatis sanguinem appetentes et bibentes, fuse describit idem Homerus, *Od.* Λ, υ. 38 et seqq. Sed unde Homero error inhæsit? Nescio an audacior sit conjectura, quam ut veniam mereatur, si dicamus ex male intellectis S. Scripturæ verbis, et uti ex illis apparet, vetustissimo loquendi more prave detorto, eum exortum fuisse. Scriptum est enim Genes. VIII, 21: וירח יהוה את ריח הניחח LXX vertunt: Καὶ ὠσφράνθη Κύριος ὁ Θεὸς ὀσμὴν εὐωδίας, « odoratusque est Jehovah odorem suavitatis. » Hinc certe hominibus pravæ mentis pronum erat colligere Deum sibi expetere nidores et sacrificia: imo vero, inde quosdam hoc collegisse, patet ex variis Scripturæ locis: in primis e Psalmo XLIX (juxta LXX, at Hebr. L), 9, 10, 11, 12, 13, ubi significanter ait: « Si esuriero, non dicam tibi; » et: « Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? » Hanc opinionem, quæ non raro etiam Judæorum animos occuparat severissime Deus per prophetas suos refutavit; ac sæpe sæpius omnem sacrificiorum pompam longissime a se removit, I Sam. XV, 22; Isai. I, 11-13, et LXVI, 3; Amos V, 21, 22, etc. WETSTENIUS.

C (52) *Καταλλήλων τροφῶν τοῖς σώμασιν αὐτῶν.* En hypothesin, qua fretus asserit Origenes dæmones nutriri: nimirum, quia corpora habent et corporei sunt. Et certe oportet ut omnes hi SS. viri, quorum dicta modo allata sunt, in hac fuerint sententia. Verissima enim est Epiphanii assertio, *Hær.* 26: Πῶς δύναται δαίμων, πνεῦμα ὂν ἀκάθαρτον καὶ ἀσώματον, σωμάτων μεταλαμβάνειν; εἰ δὲ καὶ ἀπὸ σωμάτων μεταλαμβάνει καὶ κυΐσκει, οὐκέτι ἐστὶ πνεῦμα, ἀλλὰ σῶμα· σῶμα δὲ ὂν, πῶς ἐστιν ἀόρατον καὶ πνεῦμα; « Qui potest dæmon, spiritus ille impurus et incorporeus, corporum particeps fieri? quod si tamen a corporibus aliquid assumat et concipiat, non erit spiritus, sed corpus. Si vero sit corpus, quomodo invisibilis erit et spiritus? » Quidquid sit, corpora passim tribui dæmonibus ab Origene observavit doctiss. Huetius. Origenes l. III *Cont. Cels.*, num. 34, dæmonas vocat μοχθηροὺς, καὶ τόπους ἐπὶ γῆς προκατειληφότας, ἐπεὶ τῆς καθαρωτέρας οὐ δύνανται ἐφάψασθαι χώρας καὶ θειοτέρας, ἔνθα μὴ φθάνουσιν αἱ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν D αὐτῇ μυρίων κακῶν παχύτητες. « Impuros, incubantes terræ locis variis, ut quemque occupaverunt; quoniam ad puriorem illam et diviniorem regionem non valent pertingere, quo nunquam deveniunt terrenæ, vitiisque terrestribus inquinatæ crassitudines. » Idem, l. I *De princip.*: « Non est tale corpus quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile et velut aura tenue; et propter hoc vel imputatur a multis, vel dicitur incorporeum. » Tertullianus ante Origenem asseruit, lib. II *Contra Marcionem*, « angelos omnes constare ex spiritu materiali. » Materiale tamen seu *corpus dæmonum* statuit *subtile*, *Apolog. adv. gentes*, c. 22: « Suppetit illis (de dæmonibus loquitur) ad utramque substantiam hominis adeundam subtilitas et tenuitas sua. » Minutius Felix, in *Octavio*, p. 29: « Spiritus sunt insinceri, ait, vagi, a cœlesti vigore terre-

Πάλιν τε αὖ ὑπολαμβάνοντές τινες θέσει εἶναι τὰ A ὀνόματα, καὶ οὐδεμίαν αὐτὰ ἔχειν φύσιν πρὸς τὰ ὑποκείμενα, ὧν ἐστιν ὀνόματα, νομίζουσι μηδὲν διαφέρειν, εἰ λέγοι τις· Σέβω τὸν πρῶτον Θεὸν (53), ἢ τὸν Δία, ἢ τὸν Ζῆνα (54)· καὶ εἰ φάσκοι τις· Τιμῶ καὶ ἀποδέχομαι τὸν ἥλιον, ἢ τὸν Ἀπόλλωνα, καὶ τὴν σελήνην, ἢ τὴν Ἄρτεμιν, καὶ τὸ ἐν τῇ γῇ πνεῦμα,

305 46. Rursum aliqui existimantes nomina ex hominum instituto esse, nec ullam natura connexionem habere cum iis quorum nomina sunt, nihil putant interesse an dicat aliquis : Colo primum Deum, aut Dia, aut Jovem ; an etiam dicat : Suscipio et veneror solem aut Apollinem, et lunam aut Dianam, et spiritum qui terra continetur, aut

nis labibus et cupiditatibus degravati ; isti igitur spiritus, posteaquam simplicitatem substantiæ suæ, onusti et immersi vitiis, perdiderunt, ad solatium calamitatis suæ non desinunt perditi jam perdere. » Ex Platone paulo post asserit « eorum substantiam inter corpus et spiritum mediam, terreni ponderis et cœlestis levitatis admistione concretam. » Macarius, hom. 4, 21 : Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν, ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχὴ, ὁ δαίμων· ὅτι, κἂν λεπτὰ ὦσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτὰ, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἐστιν. « Unumquodque horum pro sua natura corpus est, sive sit angelus, sive anima, sive dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia sint, nihilominus in substantia, charactere, et repræsentatione, pro subtilitate naturæ suæ corpora sunt subtilia : quemadmodum corpus istud, secundum suam substantiam, crassum est. » Augustinus non abhorruisse ab ea sententia (quam Platonicorum fuisse probat ex Apuleii lib. *De Socr. dæmon.*) videtur. Consul. lib. VIII *De civ. Dei*, cap. 14 et 15, et lib. XXI, cap. 10, sub fin., ac in primis Lud. Vivis *Comment.* in l. XV, cap. 23, ubi « Platonicos omnes, deinde Origenem, Lactantium, Basilium, et consensum fere suo tempore scribentium, » hactenus secutus dicitur. Isidorus, lib. VIII *Originum*, c. 11 : « Dæmones corporum aereorum natura vigent; ante transgressionem quidem cœlestia corpora gerebant ; lapsi vero in aeream qua- C litatem conversi sunt. » Beda loco supra dicto non quidem ex corpore constare, sed corpora sibi aerea dæmones assumere statuit : sed tom. IV, l. III, in Job, cap. 10, p. 861, « per corpus diaboli intelligit omnes consortes ejus et spiritus immundos; quos tanta consensione et conspiratione dicit Deus illi adjunctos, ut indissolubili connexione eidem sint copulati. » Hoc unum miror qui S. Hieronymus, inter Origenis errores in epistola ad Avitum enarratos, hunc quoque retulerit : « Quod rationales creaturæ per negligentiam ad terrena corpora sint delapsæ; » cum supra audiverimus ipsum Hieronymum quoque asserentem « pasci dæmones et saginari cruore ; » quod fieri non potest, si corpora eis demantur. Non dubito, si Rufinus hunc locum observasset, quin eum Hieronymo regessisset. WETSTENIUS.

(53) *Μηδὲν διαφέρειν εἰ λέγοι τις· Σέβω τὸν πρῶτον Θεόν*. Sic Deum verum appellat Origenes, D alique, πρῶτον Θεὸν, τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, τὸν μέγαν Θεόν. Arnobius, l. I *Contra gentes*, vocat *Deum primum, Deum superiorem*. L. III, sic loquitur : « Ad cultum divinitatis obeundum satis est nobis Deus primus; Deus, inquam, primus, Pater rerum ac Dominus, constitutor moderatorque cunctorum. » Hoc memoratu dignum censeo, quod Simon Magus, exsecrabilis ille hæreticorum pater, non contentus simplici nomine Dei, ὡς πρῶτος Θεός, *ut Deus primus*, adorari voluerit : teste Euseb. l. II *Hist. eccl.*, c. 13, ex Justini *Apologetico* id probante. *Primus* idem est quod *princeps* seu *superior*, etiam apud alios auctores. Virgil. l. I, *Æneid.*, v. 24 :

. . Veterisque memor Saturnia belli
Prima quod ad Trojam pro charis gesserat Argis.

Ad quæ Servius in *Comment.* : « *Prima*, PRINCEPS accipiendum est. » Qui vero paganis summus fuerit Deus, idem Servius *Comment. in Æneid.*, p. 527, sic tradit : « Sciendum pro qualitate rerum vel personarum, summum Deum dici, vel Patrem. Nam unusquisque eum putat esse summum Deum, quem colit : ut

Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo. »
WETSTENIUS.

(54) *Ἢ τὸν Δία ἢ τὸν Ζῆνα*. Ethnicorum hic B error erat, ut Deum *Jovis* nomine insignirent, vel potius dedecorarent. Hinc Celso ὁ μέγας Θεὸς ὁ ὕψιστος, Ζεὺς, Ἀδωναῖος, Σαβαὼθ, Ἀμμοὺν, Παπαῖος, nil differt, l. V *cont. Cels.*, num. 41, et Arnobius, l. VII *Cont. gentes*, p. 245 : « Jovem, quem Deum principem dicitis, et rerum quæcunque sunt conditorem. » Et Aristeas, l. *De vers.* LXX, pag. 6 : Τὸν πάντων ἐπόπτην καὶ κτίστην Θεὸν οὗτοι (οἱ Ἰουδαῖοι) σέβονται ὃν καὶ πάντες, ἡμεῖς δὲ μάλιστα, προσονομάζοντες ἑτέρως Ζῆνα. « Illi (Judæi), eumdem Deum omnium inspectorem et creatorem colunt, quem etiam alii omnes homines et nos in primis, sed nominantes aliter vocamus Jovem. » Ast Origenes, prout ubique singularem zelum pro vindicando Dei honore demonstravit, sibi similis hic esse non desiit; acriter contendens, Deum summum nunquam *Jovis* nomine, aut alterius e diis gentium, esse appellandum ; imo citius moriendum, et martyrium subeundum esse. Hoc passim inculcat, repetit, urget, veluti rem maximi momenti. L. IV *cont. Cels.*, num. 48 : Διὰ ταῦτα δὴ ἡμεῖς καὶ διὰ τοὺς τοιούτους μύθους καὶ ἄλλους μυρίους οὐδὲ μέχρις ὀνόματος θέλομεν Δία καλεῖν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· οὐδ' Ἀπόλλωνα τὸν ἥλιον, οὐδ' Ἄρτεμιν τὴν σελήνην, ἀλλὰ καθαρὰν εὐσέβειαν εἰς τὸν Δημιουργὸν ἀσκοῦντες, καὶ τὰ καλὰ αὐτοῦ δημιουργήματα εὐφημοῦντες, οὐδὲ μέχρις ὀνόματος χραίνομεν τὰ θεῖα. « Quapropter nos his et similibus fabulis offensi, nullo modo ferimus Deum maximum vocari *Jovis* nomine, nec solem Apollinis, nec lunam Dianæ vocabulo : sed puram erga Creatorem pietatem exercendo, et pulcherrima ejus opificia laudando, nec nomine tenus res divinas contaminamus. » Lib. I *cont. Cels.*, num. 25 : Πῶς οὐ μᾶλλον τῆς εὐλαβείας ἀποδεξόμεθα Χριστιανοὺς, μηδὲν τῶν ἐν ταῖς μυθοποιίαις παραλαμβανομένων ὀνομάτων προσάπτοντας τῷ τοῦ παντὸς δημιουργῷ; « Quanto magis probanda est Christianorum pietas, qui rem indignam censent, vocabulum aliquod poetarum fabulis celebratum accommodare conditori rerum omnium? » Et paulo ante : Ἀπολογησόμεθα διὰ τῶν τοιούτων καὶ περὶ τοῦ μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι Χριστιανοὺς, ἵνα μὴ τὸν Δία Θεὸν ἀναγορεύσωσι, μηδ' ἄλλῃ διαλέκτῳ αὐτὸν ὀνομάσωσιν. « Qua ratione defendemus Christianos, usque ad mortem obstinatos in certaminibus, ne *Jovis* nomen Deo tribuant, aut Deum aliena lingua nominent. » Rationes ejus rei affert præcipue tres : Prima est, quia dæmonum hæc sint nomina, adeoque ipsi Deo neutiquam imponenda; et fraus diaboli eo collimet, ut sub Dei nomine adoretur. Hinc in textu dicit : Οὐ θαυμαστὸν δὲ, εἰ τὰ δαιμόνια τὰς ἰδίας ὀνομασίας ἀναφέρει ἐπὶ τὸν πρῶτον Θεὸν, ἵνα ὡς πρῶτος προσκυνηθῇ Θεός. « Nil mirum est dæmones sua nomina Deo summo imponere, ut velut Deus primus adorentur. » Et l. V *cont. Cels.*, num. 46 : Διὰ τοιαῦτα πᾶσαν αἰκίαν ὑπομένειν μᾶλλον αἱρούμεθα, ἢ τὸν Δία ὁμολογῆσαι Θεόν· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν εἶναι

Cererem, et quæcunque **306** alia dicunt Græcorum A sapientes. Quibus dicendum est, abstrusam esse ac reconditam de nominibus disputationem, quam qui intellexerit, videbit, si ex instituto essent nomina, nunquam futurum fuisse ut qui vocantur dæmones aliæque nobis invisibiles virtutes obedirent, cum invocantur ab iis qui licet illos non cognoscant, nominant tamen, ut ex instituto positis nominibus. Nunc autem soni quidam et syllabæ, et cum aspiratione, vel tenuiter, vel cum extensione, vel contractione prolata nomina, eos qui vocantur, aliquo fortasse nobis ignoto naturæ vinculo ducunt. Quodsi ita se habet, et non sunt ex instituto nomina, nullo alio nomine summus Deus vocandus est, quam quibus Famulus, et prophetæ et ipse Servator ac Dominus noster ipsum nominant, veluti Sabaoth, B

ἢ τὴν Δήμητραν, καὶ ὅσα ἄλλα φασὶν οἱ Ἑλλήνων σοφοί· πρὸς οὓς λεκτέον, ὅτι ἐστί τις καὶ περὶ ὀνομάτων πραγματεία βαθυτάτη καὶ ἀναχεχωρηκυῖα, ἥντινα ὁ συνιεὶς ὄψεται, ὅτι, εἴπερ ἦν θέσει τὰ ὀνόματα, οὐχ ὑπήκουσαν ἂν οἱ καλούμενοι δαίμονες, ἀλλά τινες (55) ἡμῖν ἀόρατοι δυνάμεις τοῖς ἐκείνους μὲν μὴ νοοῦσιν, ὀνομάζουσι δὲ ὡς τεθέντα τὰ ὀνόματα· νυνὶ δὲ φθόγγοι τινὲς καὶ συλλαβαί, καὶ μετὰ προσπνεύσεως, ἢ ψιλότητος, ἢ ἐκτάσεως, ἢ συστολῆς ὀνομασίαι ἀπαγγελλόμεναι, ἄγουσι τάχα τινὶ φύσει ἀθεωρήτῳ ἡμῖν τοὺς καλουμένους. Εἰ δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ μὴ ἔστι θέσει τὰ ὀνόματα, οὐδενὶ ὀνόματι κλητέον τὸν πρῶτον Θεόν, ἢ οἷς ὁ Θεράπων (56) καὶ οἱ προφῆται, καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὀνομάζουσιν αὐτόν· οἷον, Σαβαὼθ, Ἀδωναΐ, Σαδδαΐ· καὶ πάλιν· Θεὸς Ἀβραάμ, Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ Θεὸς

ὑπολαμβάνομεν Δία καὶ Σαβαώθ· ἀλλ' οὐδ' ὅλως θεῖόν τι τὸν Δία· δαίμονα δέ τινα χαίρειν οὕτως ὀνομαζόμενον οὐ φίλον ἀνθρώποις, οὐδὲ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ. « Quapropter quosvis cruciatus perferimus potius quam *Jovem* fateamur esse Deum; nec enim eumdem credimus Jovem et Sabaoth; imo ne Deum quidem Jovem, sed dæmona quemdam, qui delectetur hoc nomine, infensum hominibus et inimicum vero Deo. » Cum Origene facit Cyrillus Alexandr. l. VII *contra Julianum*, p. 236, qui huic Jovem, Martem, Musas, Æsculapium, aliosque deos nominanti, respondet : Εὔχειρες ἄρα ζωγράφοι καὶ εὐτεχνέστατοι λιθουργοὶ θεοὺς ὄντας ἀποφήνειεν ἂν τοὺς οὐκ ὄντας θεούς, μᾶλλον δὲ τοὺς ἀκαθάρτους δαίμονας, ἤγουν ἀνθρώπους κατεφθαρμένους. « Pictores itaque manu prompti et artifices statuarii deos declarent, qui neutiquam dii sunt, sed potius impuri dæmones, aut homines perditi. » Walafridus Strabo, *De reb. eccles.*, c. 1, p. 391 : « Paganos fecisse templa diis suis, vel potius dæmonibus, seductoribus suis, non solum ex ipsorum libris, sed etiam ex divinæ Scripturæ testimoniis agnoscimus. » Secundo urget Adamantius vim nominum et vocum, quæ φύσει, *natura*, non θέσει, *ex instituto* hominum, significent; et illa quæ Deo a Moyse et sanctis hominibus attributa sunt, procul dubio singularem ἐνέργειαν, et *efficaciam* in se habere, sicque periculum oriri, ne ὀνόματα τὰ μὲν κατὰ τῶν ἐλαττόνων ἐπὶ τὰ κρείττονα, τὰ δὲ κατὰ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ ἥττονα, « nomina deteriora potioribus, et potiora deterioribus, » accommodentur, l. I *cont. Cels.*, num. 25. Videantur *Protreptici* verba. Probat autem nomina φύσει significare, ex efficacia eorum in exorcismis; in quibus *Jesu* nomen, μυρίους ἤδη ἐναργῶς ἑώραται δαίμονας ἐξελάσαι ψυχῶν καὶ σωμάτων, « innumeros dæmones conspiciatur ejecisse ex corporibus et animis. » Sic in incantationibus non licet nomina permutare, si debeant esse efficaces. Vide fusius hac de re disserentem Origenem l. I *cont. Cels.*, num. 24, 25, et lib. V, num. 45, 46. Hausit vero Origenes hanc opinionem a Platone, in *Cratylo* eam multis astruente; rejecto Aristotele, qui contrarium sensit. Denique, intuitu turpissimorum facinorum et obscœnarum fabularum, a poetis et philosophis diis suis affictarum, neutiquam ferendum esse existimavit, ut sanctissimo Deo horum nomina dentur. L. IV *cont. Cels.*, num. 48 : Τί με δεῖ καταλέγειν τὰς περὶ θεῶν ἀτόπους Ἑλλήνων ἱστορίας, αἰσχύνης αὐτόθεν ἀξίας καὶ ἀλληγορουμένας; Et, Διὰ ταῦτα δὴ ἡμεῖς καὶ διὰ τοὺς τοιούτους μύθους καὶ ἄλλους μυρίους οὐδὲ μέχρις ὀνόματος θέλομεν Δία καλεῖν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. « Quid me opus est enumerare absurdas de diis historias Græcorum, pudendas primum, etiam cum allegorice exponuntur? Quapropter nos his et similibus fabulis offensi, nullo modo ferimus Deum maximum vocari Jovis nomine. » Quid distet inter *Jovem* atque *Deum*, si pluribus nosse cupis, adi Arnobium, l. II *Contra gentes*, p. 19. Cæterum omittendum non est, permittere Origenem, ut nomine appellativo, quo unaquæque natio Deum indigetare solet, utamur, l. V *cont. Celsum*, num. 46 : Τὸ προσηγορικὸν τὸν Θεὸν πάσῃ διαλέκτῳ ᾗ ἕκαστος ἐντέθραπται, ὀνομάζων, οὐχ ἁμαρτήσεται. « Qui nomine appellativo Deum in omni lingua, in qua quis enutritus est, nominat, non peccabit. » Ratio forsan hæc dari potest, quod primi auctores nominum (sive protoplastos intelligamus, sive homines qui tempore confusionis linguarum vixere), veri Dei cognitionem habuerint; adeoque appositum ei nomen tribuerint : cum nomina deorum propria diu post illa tempora ab idololatris sint excogitata, sicut Arnobius in libris *Cont. gentes* fuse probat. Sed ut C veterum circa nominis divini usurpationem religio magis appareat, addam Hieronymi testimonium, tom. III epist. ad Damasum, p. 129. « Absit, inquit, ut de ore Christiano sonet *Jupiter omnipotens*, et *Me Hercule*, et *Me Castor*, et cætera magis portenta quam numina. » Cogita, mi lector, quantum a casta veterum pietate abeant, qui talia dicteria etiam in scholis hodie, tanquam Latinitatis flores, pueris vel inculcant, vel indulgent! WETSTENIUS.

(55) *Ἀλλά τινες*, etc. Lego, καὶ ἄλλαι τινὲς ἡμῖν ἀόρατοι δυνάμεις, τοῖς ἐκείνους μὲν μὴ νοοῦσιν, ὀνομάζουσι δέ, etc.

(56) *Ὁ Θεράπων*. Κατ' ἐξοχήν, « eminenter, » tribuitur hic titulus Moysi. Locum parallelum ubi simpliciter sic nominetur unicum observavi in *Excerptis e* III *tom. in Genes.*, ad cap. I, 16 et seq. : Κεκίνηκεν ἡμᾶς, μήποτε τὸ πρᾶγμα καὶ παρὰ τῷ Θεράποντι γενόηται, οὕτως ἔχον. « Id nos movit, annon et apud Famulum res hæc ita se habere intel- D ligatur. » Alibi nomen usurpat cum additione : ut l. VII *cont. Cels.*, num. 41 : Θεράπων Θεοῦ, « Dei famulus; » l. II *cont. Cels.*, num. 53 : Προφήτης Θεοῦ καὶ θεράπων αὐτοῦ, « Propheta Dei et famulus ejus; » l. V *cont. Cels.*, num. 29 : Προφήτης Θεοῦ καὶ γνήσιος θεράπων αὐτοῦ, « Propheta Dei et verus ejus famulus. » Tertullianus simpliciter Moysem hoc nomine indigitat, l. II *cont. Marcion.*, p. 474 : « Ad hoc enim Famulo dixit : *Sine me et disperdam illos*. Apollinarius in Psal. CV, 26 : Τοῖς δὲ Θεὸς θεράποντα πολύφρονα Μωϋσέα πέμψας, « illis vero Deus famulum prudentem Moysem mittit. » Epiphanio, hær. 48, et Chrysost. tom. V ab init. serm. 129, ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, « ille Dei famulus; » Cassiodoro, *Div. lect.*, c. 28, p. 917, « fidelissimus Dei famulus » vocatur. Imitati sunt omnes hi S. Apostolum, Heb. III, 5, sic loquentem : Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων,

Ἰακώϐ (57)· « Τοῦτο γάρ, φησὶν, ἐστὶν ὄνομα αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεαῖς γενεῶν. » Οὐ θαυμαστὸν δὲ, εἰ τὰ δαιμόνια τὰς ἰδίας ὀνομασίας ἀναφέρει ἐπὶ τὸν πρῶτον Θεὸν, ἵν' ὡς πρῶτος προσκυνηθῇ Θεός· ὅπερ τῷ καθ' ἡμᾶς Θεράποντι καὶ τοῖς προφήταις, καὶ « τῷ πληρώματι νόμου » Χριστῷ, καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ οὐκ ἔστι πάτριον. Καὶ ταῦτα ἀναγκαίως, ἵνα μή τις ἡμᾶς κατασοφίσηται, ἢ κἂν ἐπὶ ποσὸν μολύνοι τὸν λογισμὸν ἡμῶν, παρεθέμεθα· οἷς ἐπιμελῶς προσεκτέον, μηδένα τόπον διδοῦσι παρεγχειρήσεως τοῖς ἐναντίοις.

Adonai, Saddai; et rursus: Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Ait enim: « Hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in omnes generationes [48]. » Mirandum vero non est dæmonia proprias denominationes ad summum Deum referre, ut pro summo Deo adorentur: quod longe alienum est a moribus Famuli quem nos agnoscimus, et prophetarum, et Christi, qui « legis complementum » est [49], et apostolorum ejus. Hæc necessario adduximus ne quis nos decipiat, falsisve rationibus intellectum nostrum vel minimum inquinet. His diligenter attendendum est, nec ullus adversariorum conatibus dandus est locus.

Ἔτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἄνθρωπος, πεῖσμα λαϐὼν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ· νοερὰ γὰρ ἑκάτερα καὶ ἀόρατα (58), καὶ ὡς ὁ ἐπικρατῶν ἀποδείκνυσι λόγος, ἀσώματα. Τί δὲ καὶ ὁ κατασκευάζων ἡμᾶς ἐνεποίει πόθον τῆς πρὸς αὐτὸν εὐσεϐείας καὶ κοινωνίας, ὅστις καὶ ἐν τοῖς ἐσφαλμένοις ἴχνη τινὰ σώζει τοῦ θείου βουλήματος, εἴπερ μὴ ἦν δυνατὸν τὸ φυσικῶς ποθούμενον, τοῖς λογικοῖς καταλαϐεῖν; Καὶ σαφὲς, ὅτι ὥσπερ ἕκαστον μέλος ἡμῶν πρός τι πέφυκεν οἰκειότητα σώζειν, οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὰ ὁρατὰ, καὶ ὦτα πρὸς τὰ ἀκουστά· οὕτω νοῦς πρὸς τὰ νοητὰ, καὶ τὸν ἐπέκεινα τῶν νοητῶν Θεόν. Τί τοίνυν (59) ὀκνοῦμεν καὶ διστάζομεν ἀποθέμενοι τὸ ἐμποδίζον φθαρτὸν σῶμα, βαρῦνον ψυχὴν, βρίθον νοῦν πολυφρόντιδα, γεῶδες σκῆνος, ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν, καὶ ἀναλῦσαι ἀπὸ τῶν μετὰ σαρκὸς καὶ αἵματος κυμάτων, ἵνα σὺν Χριστῷ Ἰησοῦ, τὴν οἰκείαν τῇ

47. Et adhuc homo vitam amat, cui persuasum est animæ rationalis substantiam aliquam habere cum Deo cognationem: intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia, et, ut invicta
307 ratione demonstratur, incorporea. Cur etiam qui nos condidit, desiderium illud indidisset pie ipsum colendi, et cum eo communicandi, quod vel in iis qui errant nonnulla servat divinæ voluntatis vestigia, si fieri non posset ut quæ ratione prædita sunt, id assequerentur quod natura appetunt? Est etiam manifestum sicut unaquæque corporis pars natura habet cum aliqua re cognationem, oculi cum visibilibus, aures cum iis quæ audiri possunt; sic mentem cognationem habere cum intelligibilibus et cum eo qui intelligibilia superat, Deo. Quid ergo refugimus et dubitamus, abjecto quod nos impedit corruptibili corpore et terreno tabernaculo

[48] Exod. III, 15. [49] Rom. X, 4.

εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων, « Moyses quidem fidelis erat in tota domo (inde ὁ οἰκέτης Κυρίου, dictus *Deut.* ult. vers. 5) ejus, tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant. » Alias vulgatum ejus ἐπίθετον (qualia Græci omnibus sanctis addere solent: vid. Epiph. hær. 78) est ὁ θεόπτης, « qui Deum vidit; » apud Philonem, *De nom. mutat.*, p. 809; concil. Nicæn. II, can. 1, etc. Unde Balsamon in epist. ad Antiochenos, de jejuniis, formavit illud: Ὁ θεοπτικώτατος Μωϋσῆς, « Moyses qui Deum maxime vidit, » ex *Deuteron.* ult. v. 10. WETSTENIUS.

(57) *Σαϐαὼθ, Ἀδωναΐ, Σαδδαΐ· καὶ πάλιν· Θεὸς Ἀϐραὰμ, Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώϐ.* De his nominibus, eorumque vi, multa refert Origenes, l. V *cont. Cels.*, num. 45. Proferam nonnulla: Ἐὰν μὲν ὁ καλῶν ἢ ὁ ὁρκῶν ὀνομάζῃ Θεὸν Ἀϐραὰμ, καὶ Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸν Ἰακὼϐ, τάδε τινὰ ποιήσαι ἂν, ἤτοι διὰ τὴν τούτων φύσιν, ἢ καὶ δύναμιν αὐτῶν, καὶ δαιμόνων νικωμένων καὶ ὑποταττομένων τῷ λέγοντι ταῦτα· ἐὰν δὲ λέγῃ, Ὁ Θεὸς Πατρὸς ἐκλεκτοῦ τῆς ἠχούσης, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ γέλωτος, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ πτερνιστοῦ· οὕτως οὐδὲν ποιεῖ τὸ ὀνομαζόμενον, ὡς οὐδ' ἄλλο τι τῶν μηδεμίαν δύναμιν ἐχόντων. « Si quis vocet vel adjuret per Deum Abraham, Deum Isaac, Deum Jacob, efficiet aliquid, aut per naturam, aut per virtutem eorum nominum, cedentibus dæmonibus et victoris jussa facientibus; idem adjurator si dicat: Per Deum Patris electi sonantis, per Deum risus, per Deum supplantatoris, tantumdem efficiet, quantum si adhibeat quodcunque nomen inertissimum. » Ubi observandam esse puto præter alia interpretationem nominis Abraham, quod transfert, πατὴρ ἐκλεκτὸς τῆς ἠχούσης. Hieronymus, tom. III, *Quæst. in Genes.*, p. 210, idem nomen enarrans: « Dicebatur, inquit, primum אברם Abram, quod interpretatur *Pater excelsus*, et postea vocatus est אברהם Abraham, quod transfertur, *Pater multarum*. Nam quod sequitur, *gentium*, non habetur in nomine. » Unde igitur sua hauserit Origenes inquirendum est. Clemens Alex. *Strom.* l. V, p. 400: Λέγεται Ἀϐραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου σοφὸς καὶ φιλόθεος γενόμενος. Ἑρμηνεύεται μὲν γὰρ *πατὴρ ἐκλεκτὸς ἠχοῦς*· ἠχεῖ μὲν γὰρ ὁ γεγονὼς λόγος. « Abraham nominatur, qui pro naturæ indagatore sapiens Deique amans factus est. Exponitur enim *Pater electus sonitus*. Verbum enim ad eum factum sonat. » Ergo a Clemente præceptore hausit id Origenes; uterque autem, uti et alia, a Philone Judæo. Ita enim is lib. *de Gigantib.*, p. 228: Καλεῖται *πατὴρ ἐκλεκτὸς ἠχοῦς* ἑρμηνευθεὶς Ἀϐραὰμ, ὁ τοῦ σπουδαίου λογισμός· ἐξειλεγμένος τε γὰρ καὶ κεκαθαρμένος, καὶ πατὴρ φωνῆς, ᾗ συνηχοῦμεν. « Interpretatur Abraham, *Pater electus soni*, i. e. intellectus probi viri. Est enim electus, et purgatus, et *pater vocis*, qua consonamus. Quantum conjectura valeo assequi, conflatum nomen ex tribus his vocibus putavit Origenes: אב, *pater*, בר, *mundus, purus*: a R. ברר *purgavit, elegit*, et המה, *strepuit, fremuit*. Beda in *Nominibus Hebr.* vult *Abraham* idem esse quod *pater videns populum*, vel *pater videns multitudinem*, seu *pater multitudinis*, aut *pater multarum*; subintelligitur *gentium*, non est enim in nomine. Postremum ex Hieronymo desumpsit. Primum ad has refertur voces Hebræas ראה עם אב, *pater videns populum*. Secundum ab istis deducitur אב ראה המון, *pater videns multitudinem*. Quinam vero horum rem acu tetigerit, Hebraicarum litterarum periti facile judicabunt. WETSTENIUS.

(58) Vide notas ad caput primum libri primi *De principiis*, num. 7.

(59) *Τοίνυν*. Forte legendum, τί οὖν.

quod animam gravat et onerat mentem sollicitam, vinculis absolvi et carnis ac sanguinis fluctus evadere, ut cum Christo Jesu propria beatitudinis requie perfruamur, ipsum omnino per omnia Verbum vivum spectantes, ab ipso enutriti, mire variam in ipso sapientiam comprehendentes, ab ipsa Veritate informati, et a vero et indeficienti scientiæ lumine mente illustrati ad illa spectanda quæ per illud lumen conspicabilia sunt, iis oculis quos Domini præceptum illuminaverit?

48. Dudum Jesu sermones audivimus et multo jam tempore ex Evangelii præscripto viximus, ædificavimusque nobis omnes domum. Ubi vero ædificaverimus, an « supra petram » et foderimus in altum; an super arenam « sine fundamento[50], » præsens ostendet certamen. Instat enim tempestas « ferens pluviam et flumina et ventos[51], » vel, ut Lucas vocat, « inundationem[52]; » et hæc illisa domui, vel non poterunt eam movere, et propterea non cadet domus, quippe « supra petram Christum fundata; » vel ædificii debilitatem arguent quod instante occasione corruet; quod a nostris absit ædificiis. Est enim admodum « magna » in negatione « ruina; » vel, ut Lucas ait, « fractio magna » ædificii quod fundamento caret. Quamobrem nos precemur ut assimilemur « viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram[53]. » Veniat enim ad tale ædificium immissa « a spiritualibus nequitiæ in cœlestibus » pluvia, aut flumina inimicorum nostrorum « principatuum et potestatum, » aut « a mundi rectoribus tenebrarum harum » venti asperi[54], aut inundatio subterraneorum spirituum, seque illidant ædificio nostro supra petram fundato: ut, non modo non lapsa domo nostra, sed ne ab initio quidem concussa, vim potius nostram experiantur, quam suam inferant. Dicat etiam unusquisque nostrum adversarios percutiens: « Sic pugno, non quasi aerem verberans[55]. »

308 49. Præterea quandoquidem « exiit qui seminat seminare[56], » demonstremus animam nostram semen ejus suscepisse, non ut qui secus viam sunt, neque ut petrosa, neque ut spinæ, sed ut terra bona. Si igitur neque secus viam, neque super spinas venit sermo Jesu, quantum in nobis est, in Domino gloriabimur. Intelleximus enim verbum[57]. Quare malus non rapuit quod seminatum est in cordibus nostris. Quod autem super spinas seminatum non sit, multi nobis testes erunt quotquot vident neque sæculi istius sollicitudinem, neque fallaciam divitiarum, neque voluptates vitæ potuisse obsistere verbo Dei nostris in animabus suscepto. Reliquum est ut dubitent homines an super petrosa, an in terram bonam pervenerit, quantum in nobis fuit, verbum Dei. Orta est enim tri-

A μακαριότητι ἀνάπαυσιν ἀναπαυσώμεθα· τὸν αὐτὸν ὅλως δι' ὅλων ἔμψυχον Λόγον θεωροῦντες, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τρεφόμενοι, καὶ τὴν αὐτῷ (60) ποικιλοτάτην σοφίαν καταλαμβάνοντες, καὶ τυπούμενοι ὑπὸ τῆς αὐτοαληθείας, καὶ ἐν φωτὶ τῷ ἀληθεῖ καὶ ἀλήκτῳ τῆς γνώσεως τὸν νοῦν καταλαμπόμενοι, πρὸς τὴν θέαν τῶν δι' ἐκείνου τοῦ φωτὸς θεωρεῖσθαι πεφυκότων, ὑπὸ ὀφθαλμῶν φωτιζομένων ὑπὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἐντολῆς;

Πάλαι ἠκούσαμεν τῶν Ἰησοῦ λόγων, καὶ ἤδη πολλῷ χρόνῳ τῷ Εὐαγγελίῳ πεπολιτεύμεθα, καὶ πάντες ᾠκοδομήσαμεν ἑαυτοῖς οἰκίαν. Ποῦ δὲ ᾠκοδομήσαμεν, πότερον « ἐπὶ τὴν πέτραν » σκάψαντες καὶ βαθύναντες, ἢ ἐπὶ τὴν ἄμμον « χωρὶς θεμελίου, » ὁ παρὼν δείξει B ἀγών. Ἐνέστηκε γὰρ χειμὼν « φέρων βροχὴν καὶ ποταμοὺς καὶ ἀνέμους », ἤ, ὡς ὁ Λουκᾶς ὀνομάζει, « πλήμμυραν· » καὶ ταῦτα, προσρήξαντα τῇ οἰκίᾳ, ἤτοι οὐκ ἰσχύσει σαλεῦσαι αὐτήν, καὶ διὰ τοῦτο πεσεῖται ἡ οἰκία (61), ἅτε « ἐπὶ τὴν πέτραν τὸν Χριστὸν τεθεμελιωμένη· » ἢ ἐλέγξει τὸ σαθρὸν τῆς οἰκοδομῆς διὰ τῆς ἐνεστηκυίας προφάσεως συμπεσουμένης· ὅπερ ἀπείη τῶν ἡμετέρων οἰκοδομημάτων! « Μεγάλη » γὰρ σφόδρα ἡ ἐν ἀρνήσει « πτῶσις, » ἤ, ὡς Λουκᾶς φησι, « μέγα τὸ ῥῆγμα » τῆς χωρὶς τοῦ θεμελίου οἰκοδομῆς. Διόπερ ἡμεῖς εὐχώμεθα, ἵνα ὁμοιωθῶμεν « ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν πέτραν. » Ἡκέτω γὰρ ἐπὶ τοιαύτη οἰκοδομῇ ἡ « ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις πνευματικῶν τῆς πονηρίας » βροχή, ἢ ποταμοὶ τῶν C ἐχθρῶν ἡμῖν « ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν, » ἢ οἱ « ἀπὸ τῶν κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους τούτου » ἄνεμοι σκληροί, ἢ πλήμμυρα τῶν καταχθονίων πνευμάτων, καὶ προσρηγνύτωσαν ἑαυτοὺς τῇ ἐπὶ τὴν πέτραν ἡμῶν οἰκοδομῇ· ἵνα μὴ μόνον πρὸς τὸ μὴ πεσεῖν, ἀλλὰ μηδὲ σαλευθῆναι τὴν ἀρχὴν τὴν οἰκίαν, πάθωσι μᾶλλον τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐνεργοῦν, ἤπερ δράσωσι. Καὶ λεγέτω γε ἑκάτερος ἡμῶν πλήσσων τὰ ἀντικείμενα· « Οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων. »

Ἀλλὰ καὶ ἐπεὶ « ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν, » δείξωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἔλαβε τὸν σπόρον αὐτοῦ· οὐθ' ὡς οἱ παρὰ τὴν ὁδόν, οὐθ' ὡς τὰ πετρώδη, οὐθ' ὡς αἱ ἄκανθαι, ἀλλ' ὡς ἡ ἀγαθὴ γῆ. Εἰ μὲν οὖν οὔτε παρὰ τὴν ὁδόν, οὔτε ἐπὶ τὰς ἀκάνθας ἦλθεν ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν, ἐν Κυρίῳ καυχησόμεθα. Συνήκαμεν D γὰρ τῶν λεγομένων. Διόπερ ὁ πονηρὸς οὐχ ἥρπασε τὸ ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Ὅτι δὲ οὐδὲ ἐπὶ τὰς ἀκάνθας ἐσπάρη, πολλοὶ ἡμῖν μαρτυρήσουσι, θεωροῦντες, ὅτι οὔτε ἡ τοῦ αἰῶνος τούτου μέριμνα, οὔτε ἡ τοῦ πλούτου ἀπάτη, οὔτε αἱ τοῦ βίου ἡδοναὶ δεδύνηνται ἐμποδίσαι τῷ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Λοιπόν ἐστι τοὺς ἀνθρώπους ἀμφιβάλλειν, πότερον ἐπὶ τὰ πετρώδη, ἢ ἐπὶ τὴν καλὴν ἦλθε τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος. Γέγονε γὰρ θλῖψις καὶ διωγμὸς διὰ τὸν λόγον, καὶ ἐνέστη καιρὸς μεγάλου

[50] Luc. VI, 48, 49. [51] Matth. VII, 25. [52] Luc. VI, 48. [53] Matth. VII, 24. [54] Eph. VI, 12. [55] I Cor. IX, 26. [56] Matth. XIII, 3. [57] Ibid., 19.

(60) Αὐτῷ. Forte leg., αὐτοῦ, vel, ἐν αὐτῷ.

(61) *Καὶ διὰ τοῦτο πεσεῖται ἡ οἰκία.* Lego, καὶ διὰ τοῦτο μὴ πεσεῖται ἡ οἰκία. Id enim postulare videntur verba Matth. VII, 25: οὐκ ἔπεσε, « non cecidit: erat enim fundata super petram. » WETSTENIUS.

πειρασμοῦ, ὅτε ὁ μὲν ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρεὶς ἐλέγχεται, καὶ οἱ μὴ ἐμβαθύναντες, μηδὲ μέχρι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς παραδεξάμενοι τὸν Ἰησοῦν. Ὁ δὲ συνιεὶς τὸν λόγον καρποφορεῖ, καὶ κατέχει τὸν λόγον μέχρι τέλους ἐν ὑπομονῇ ποιῶν ἑκατονταπλασίονα. Ἀκούομεν γὰρ τίνα τρόπον ἡ Γραφὴ παριστᾷ τοὺς μὲν ἐν καιρῷ θλίψεως ἢ διωγμοῦ σκανδαλιζομένους μετὰ τὸ ἐν χαρᾷ δοκεῖν παρειληφέναι τὰ ἅγια μαθήματα, καὶ σκανδαλιζομένους τῷ μὴ ἔχειν αὐτοὺς ῥίζαν, ἀλλὰ πρὸς καιρὸν πιστεύειν. Φησὶ γὰρ κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον· « Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν· οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται· » κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· « Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι· οἵ, ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσι, καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· ἐπὰν γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται· » κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Οἱ δὲ ἐπὶ τὴν πέτραν, οἵ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν· οἵ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται. » Περὶ τῶν καλῶς καρποφορούντων διδάσκουσα, λέγει· « Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς, ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα· » ἤ· « Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον καὶ ἀποδέχονται, καὶ καρποφοροῦσιν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν· » ἤ· « Τὸ δὲ εἰς τὴν καλὴν γῆν, οὗτοί εἰσιν, οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ. » Κατὰ τὸν Ἀπόστολον οὖν ἐπεὶ « Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε, » γεώργιον μὲν ἐν τῇ ἀγαθῇ γῇ, οἰκοδομὴ δὲ ἐν τῇ πέτρᾳ· ὡς οἰκοδομὴ Θεοῦ, στῶμεν ἄσειστοι πρὸς τὸν χειμῶνα· καὶ ὡς Θεοῦ γεώργιον, μηδὲ (62) τοῦ πονηροῦ φροντίζωμεν, μήτε θλίψεως, ἢ διωγμοῦ τῶν διὰ τὸν λόγον γινομένων, μήτε τῆς τοῦ αἰῶνος τούτου μερίμνης, ἢ τῆς ἀπάτης τοῦ πλούτου, ἢ τῶν τοῦ βίου ἡδονῶν· ἀλλὰ πάντων τούτων καταφρονοῦντες, τὸ ἀμέριμνον τῆς σοφίας πνεῦμα ἀναλάβωμεν, καὶ ἐπὶ τὸν μηδαμῶς ἔχοντα ἀπάτην πλοῦτον σπεύδωμεν, καὶ ἐπὶ τάς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἡδονὰς τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς ἐπειγώμεθα· καθ' ἕκαστον τῶν ἐπιπόνων λογιζόμενοι, ὅτι « Τὸ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν· σκοπούντων ἡμῶν οὐ τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. »

A bulatio et persecutio propter verbum, et tempus magnæ tentationis instat, quo arguitur qui super petrosa seminatus est, et qui profundas non egerunt radices, nec usque ad mentis intima Jesum susceperunt. Qui autem intelligit verbum, fructum affert, et retinet verbum usque ad finem in patientia, faciens centesimum. Audimus enim quomodo Scriptura nobis exhibeat illos qui in tempore tribulationis et persecutionis scandalizantur, postquam cum gaudio sanctam disciplinam suscepisse visi sunt; et ideo scandalizantur quod radicem non habeant, sed ad tempus credant. Ait enim secundum Matthæum : « Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit, et continuo cum gaudio accipit illud; non habet autem in se radi- B cem, sed est temporalis; facta autem tribulatione et persecutione propter verbum, continuo scandalizatur [58]. » Secundum Marcum : « Hi sunt qui super petrosa seminantur, qui cum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud, et non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione et persecutione propter verbum, confestim scandalizantur [59]. » Secundum Lucam : « Nam qui supra petram, qui cum audierint cum gaudio suscipiunt verbum; et hi radices non habent; qui ad tempus credunt, et in tempore tentationis recedunt [60]. » De iis qui bene fructum afferunt docens ait Scriptura : « Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, et intelligit, C et fructum affert, et facit alius quidem centesimum, alius autem sexagesimum, alius vero trigesimum [61]; » vel : « Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum, et suscipiunt, et fructificant, unum triginta, unum sexaginta, et unum centum [62], » vel : « Quod autem in terram bonam, hi sunt qui in corde bono et optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in patientia [63]. » Quando igitur juxta Apostolum « Dei agricultura, Dei ædificatio estis, » agricultura in terra bona, ædificatio super petram; ut ædificatio Dei, stemus **309** inconcussi ad tempestatem : ut Dei agricultura, neque de maligno curemus, neque de tribulatione aut persecutione quæ propter verbum oriatur, neque de sollicitu- D dine hujus sæculi, neque de fallacia divitiarum, aut de vitæ voluptatibus; sed his omnibus contemptis spiritum sapientiæ sollicitudine carentem suscipiamus, festinemus ad eas divitias quæ fallaciam non habent, et ad voluptates, ut ita dicam, paradisi deliciarum properemus. Reputemus in singulis ærumnis istud : « Quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis; non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur [64]. »

Καὶ τοῦτο δὲ γινώσκωμεν, ὅτι τὸ εἰρημένον περὶ τοῦ Ἄβελ ἀναιρεθέντος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωποκτόνου καὶ

50. Istud etiam noverimus, quod dictum est de Abel ab homicida et injusto Cain occiso, iis omni-

[58] Matth. XIII, 20, 21. [59] Marc. IV, 16, 17. [60] Luc. VIII, 13. [61] Matth. XIII, 23. [62] Marc. IV, 20. [63] Luc. VIII, 15. [64] II Cor. IV, 17, 18.

(62) *Μηδέ*. Lego, μήτε.

bus convenire quorum injuste sanguis effusus est. Illud enim: « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra [65], » de singulis quoque dici martyribus arbitremur, quorum sanguinis vox ad Deum e terra clamat. Forte etiam ut pretioso Jesu sanguine empti sumus, postquam Jesus accepit « nomen quod est super omne nomen [66], » sic et pretioso martyrum sanguine quidam ementur; cum martyres magis exaltandi sint quam exaltati fuissent, si justi tantum, non etiam martyres fuissent. Æquum est enim exaltationem proprie dici mortem quæ in martyrio obitur, ut ex illo apparet: « Si exaltatus fuero a terra, omnes traham ad me ipsum [67]. » Clarificemus igitur et nos Deum morte nostra illum exaltantes; quandoquidem qui martyr est, Deum sua morte clarificat. Quod et ipsum a Joanne didicimus cum ait: « Hoc autem dixit significans
310 qua morte esset clarificaturus Deum [68]. » Hæc pro facultate mea ut licuit ad vos scripsi; quæ vobis precor ad præsens certamen utilia sint. Quod si vos maxime nunc utpote digni qui plura e divinis mysteriis perspiciatis, majora et pretiosiora atque ad propositum efficaciora assecuti, hæc ut puerilia et tenuia spreveritis; id accidet quod ego quoque vobis optarim. Propo-

A ἀδίκου Κάϊν ἐφαρμόζει πᾶσιν, ὧν ἀδίκως ἐξεχύθη τὸ αἷμα. Τὸ γάρ· « Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρός μὲ ἐκ τῆς γῆς, » νομίσωμεν λέγεσθαι καὶ περὶ ἑκάστου τῶν μαρτύρων, ὧν ἡ φωνὴ τοῦ αἵματος βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς (63). Τάχα δὲ καὶ ὥσπερ τιμίῳ αἵματι τοῦ Ἰησοῦ ἠγοράσθημεν, Ἰησοῦ λαβόντος « τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, » οὕτως τῷ τιμίῳ αἵματι τῶν μαρτύρων ἀγορασθήσονταί τινες (64)· καὶ αὐτῶν πλέον παρὸ (65) ὑψώθησαν ἂν δίκαιοι μὲν γενόμενοι, μὴ μαρτυρήσαντες δέ· λόγον γὰρ ἔχει τὸ ἰδίως τὸν ἐν μαρτυρίῳ θάνατον ὕψωσιν (66) καλεῖσθαι· ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· « Ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. » Δοξάσωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς, ὑψώσαντες τῷ ἑαυτῶν θανάτῳ τὸν Θεόν· ἐπείπερ ὁ μαρτυρῶν τῷ ἑαυτοῦ θανάτῳ δοξάζει (67) τὸν Θεόν·
B ὅπερ καὶ αὐτὸ ἀπὸ Ἰωάννου μεμαθήκαμεν εἰπόντος· « Ταῦτα δὲ εἶπε, σημαίνων, ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν (68). » Ταῦτά μοι κατὰ τὸ δυνατὸν, ὡς οἷόν τε ἦν, πρὸς ὑμᾶς ὑπηγόρευται· ἅπερ εὔχομαι ὑμῖν γενέσθαι πρὸς τὸν παρόντα ἀγῶνα χρήσιμα. Εἰ δ' ὑμεῖς μάλιστα νῦν ὡς ἄξιοι πλείονα βλέπειν τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων, μείζονα καὶ πλουσιώτερα καταλαμβάνοντες, καὶ πρὸς τὸ προκείμενον ἀνυσιμώτερα, τούτων ὡς παιδικῶν καὶ εὐτελῶν καταφρονήσετε, κἀγὼ ἂν τὸ τοιοῦτον περὶ ὑμῶν εὐξαίμην· πρόκειται γὰρ

[65] Gen. IV, 10. [66] Philip. II, 9. [67] Joan. XII, 32. [68] Joan. XXI, 19.

(63) *Ἐπὶ τῆς γῆς.* Legendum videtur, ἀπὸ τῆς γῆς.

(64) *Οὕτως τῷ τιμίῳ αἵματι τῶν μαρτύρων ἀγορασθήσονταί τινες.* Putavit Origenes sanguinem martyrum non per se, sed ex meritis sanguinis Christi, intercedendo redemptionem aliquibus conferre. Confer quæ scripta sunt homilia 24 in Num. his verbis: « Quod si agnus qui ad purificandum populum datus est, ad personam Domini et Salvatoris nostri refertur, consequens videtur quod etiam cætera animalia quæ eisdem purificativis usibus deputata sunt, referri debeant similiter ad aliquas personas, quæ per meritum sanguinis Christi purificationis aliquid humano generi conferant. Vide ergo ne forte sicut Dominus et Salvator noster, quasi agnus ad occisionem ductus, et in sacrificium altaris oblatus peccatorum remissionem universo præstitit mundo: ita fortassis et cæterorum sanctorum ac justorum sanguis qui effusus est a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ prophetæ qui interfectus est inter ædem et altare: alterius quidem sanguis sicut vitulæ, alterius sicut hirci, aut capræ, aut alicujus horum fusus est ad expiandum pro parte aliqua populum. » Et paulo post: « Sic ergo fortassis et si quis est angelorum cœlestiumque virtutum, aut si quis justorum hominum vel etiam sanctorum prophetarum atque apostolorum qui enixius interveniat pro peccatis hominum: hic pro repropitiatione divina velut aries, aut vitulus, aut hircus, oblatus esse sacrificium ob purificationem populo impetrandam accipi potest. »

(65) *Καὶ αὐτῶν πλέον παρό*, etc. Videtur aliquid deesse. Lego καὶ αὐτῶν πλέον ὑψωθησομένων, vel, ὑψωθέντων παρὸ ὑψώθησαν ἄν, etc.

(66) *Τὸν ἐν μαρτυρίῳ θάνατον ὕψωσιν.* Locum Joan. XII, 32, de crucifixione Christi interpretatur Cyrillus Alex. in Catena in hoc caput: ἀντὶ τοῦ σταυρωθῆναι τὸ ὑψωθῆναί φησι, « pro crucifigi, dicit exaltari. » Et Theophyl. ad eumdem locum, ἐὰν ὑψωθῶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, « si exaltatus fuero in cruce. » WETSTENIUS.

(67) *Ὁ μαρτυρῶν τῷ ἑαυτοῦ θανάτῳ δοξάζει.* Videtur Origenes illos tantum martyrum nomine censuisse, qui morte sua veritatem obsignant: sed id non perpetuum esse apud veteres observavit Suicerus. Illi enim martyres appellant: 1° eos, qui
C atrocia subiere supplicia, e quibus tamen miraculose sunt servati: ut tres juvenes in fornace Babylonica, dicti οἱ ἐν Βαβυλῶνι γενόμενοι μάρτυρες, « martyres in Babylone facti, » ab Athanas. orat. 3 cont. Arianos; et in genere a Gregor. Nazianz., orat. 20, pag. 319, tales appellantur ζῶντες μάρτυρες, « martyres vivi; » vid. Chrysost. in Psalm. XCVI; 2° martyres, qui fratres et ægrotos visitabant, in morbis contagiosis præsertim; consul. Dionys. Alexandrin. apud Euseb. *Hist. eccl.* lib. VII, c. 22; 3° qui martyres in carcere visitabant; vid. *Constitut. apostol.* l. V, c. 1, p. 912; 4° qui fidem veram confitentur, et operibus bonis ac vitæ innocentia eam elucere faciunt; apud Clem. Alexandr. *Strom.* l. IV, p. 350, et Chrysostom. hom. 11 in Epist. ad Hebr., tom. IV, p. 493; 5° qui bonorum temporalium privationem patienter ferunt: apud Chrysost. hom. in II ad Cor., p. 546; denique 6° qui mori, quam magicis artibus ad recuperandam sanitatem uti, malunt. Vid. Chrysostomum, homil.
D 5 contr. Judæos, tom. VI, p. 363. WETSTENIUS.

(68) *Ταῦτα δὲ εἶπε σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν.* Origenem Scripturæ sacræ callentissimum fuisse, omnibus constat. Interim sæpius (memoria forte lapsum) combinasse diversa dicta, eaque retulisse, ac si uno eodemque loco scripta exstarent, observarunt Cl. Huetius et Halloixius. Hoc, nisi fallor, confirmant et præsentia verba. Nam Joan. XII, 33, scriptum est: Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν, « Hoc vero dixit, ut significaret qua morte moriturus esset. » Nihil in his de *glorificatione*. Sed XXI, 19, in re simili, dicit Christus de morte Petri: Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν, « Hoc vero dixit, significans qua morte Deum glorificaturus esset. » Quapropter, si talia in Patrum scriptis occurrant, non statim existimandum est, nostra exemplaria esse corrupta, vel Patres aliter legisse; quia sæpenumero, non inspecto codice, memoriter verba recitarunt. WETSTENIUS.

ἡμῖν οὐ τὸ δι' ἡμῶν ἀνυσθῆναι καθ' ὑμᾶς, ἀλλὰ τὸ ὅπως ποτὲ ἀνυσθῆναι· καὶ εἴθε γε ἀνυσθείη διὰ θειοτέρων καὶ συνετωτέρων, καὶ ὑπερεχόντων πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν λόγων καὶ σοφίας Θεοῦ!

situm enim nobis est non ut *per nos* quod in vobis est perficiatur, sed ut *quomodocunque* perficiatur. Atque utinam per illa perficiatur quæ diviniora et prudentiora sunt, et omnem hominum superantia naturam, verba et sapientiam Dei.

IN ORIGENIS
LIBROS OCTO CONTRA CELSUM
ADMONITIO.

1. Quo tempore floruerit, quæ scripserit, cui etiam philosophorum sectæ se adjunxerit Celsus, quicum Origeni res est, docet Spencerus his verbis : *Plures ejusdem nominis Trajano et Adriano imperatoribus, vixisse neminem latet historiæ vel mediocriter studiosum. Celsi Jurisperiti, quemque inter alios imperator assessorem habuit, Spartianus meminit in Adriano. « Cum judicaret, inquit, in concilio habuit non amicos suos, aut comites solum, sed jurisconsultos, et præcipue Julium Celsum. » Alium Celsum consularem virum tunc temporis vixisse nobis retulit prædictus auctor : « In adoptionis sponsionem venit Palma et Celso, inimicis semper suis. » Idem ibidem. Et alibi : « Quare Palma Terracinæ, Celsus Bajis, Nigrinus Faventiæ, Lusius in itinere, senatu jubente, invito Adriano, ut ipse in Vita sua dicit, occisi sunt. » Tertii quartique memoriam ab Origene accepimus, qui in primo contra Celsum, num.* 8, *nobis aliqualem utriusque notitiam suppeditavit :* Δύω δὲ παρειλήφαμεν Κέλσους γεγονέναι Ἐπικουρείους, τὸν μὲν πρότερον κατὰ Νέρωνα, τοῦτον δὲ κατ' Ἀδριανὸν, καὶ κατωτέρω. *Huic Lucianum, Epicureæ sectæ, si quis alius, addictissimum,* Alexandrum *suum, sive* Pseudomantem *dicasse (etenim ejus hortatu scripsit), illustrissimus Baronius opinatur. Qua de re nemo dubitabit, qui libellum istum aut caute perlegerit, oculisve inspexerit non conturbatis, cum in eo Alexandri Abonotichitæ, notissimi impostoris, vitam, scelera, deliramenta et præstigias Lucianus breviter complexus sit. Quo quidem sermone Celsum maxime delectatum credo, cum omnes Epicurei istiusmodi nebulonum fraudes et imposturas risu sibilisque depellere soleant et dissipare. Objicies forsan : Qui fieri hæc possunt? cum Celsus Marcellinæ meminerit (lib.* v, *num.* 62) *quæ Gnosticorum sectatrix, nacta gravissimæ persecutionis occasionem sub Aniceto, id est, ni fallor, paulo ante*
311 *tempora Antonini Philosophi, ad Romam se contulit, et multos orthodoxos exterminavit, teste Irenæo lib* I, *cap.* 24, *item Epiphanio hæres.* XXVII ; *at Lucianus Trajano imperante floruit :* Λέγεται δὲ γενέσθαι ἐπὶ τοῦ Καίσαρος Τραϊανοῦ, καὶ ἐπέκεινα, *suntque hac in sententia plurimi auctores minime contemnendi. Respondet clarissimus Vossius lib.* II, *cap.* 15, De hist. Græc. : « *Mihi secus videtur ; neque id levi de causa: quippe meminit Lucianus Marci Cæsaris ac belli Marcomannici ab eo gesti. Locus est in* Alexandro, *seu* Pseudomante. Διαπέμπεται χρησμὸν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ πολέμου ἀκμάζοντος, ὅτε θεὸς Μάρκος ἤδη τοῖς Μαρκομάνοις καὶ Κουάδοις συνεπλέκετο. *Vides ut non tantum belli meminerit cum Marcomannis et Quadis gesti; sed Marcum vocet* θεὸν, *hoc est divum, quod arguit naturæ cessisse, ac jam locatum fuisse cœlo. Quare extra controversiam poni debet Lucianum tum Marci Antonini Philosophi ætate vixisse, cum referat sermones, quos habuit ipse cum Alexandro pseudomante, tum sub Commodo, Antonini Philosophi filio, quandoquidem Marcum appellat divum. » De Celsi ætate idem statuendum judico. Illustrissimus etiam Baronius, cum hunc ipsum Luciani locum de bello cum Marcomannis et Quadis gesto citasset anno Christi* 171, *infert : « Quod autem ad Lucianum pertinet, qui hæc scripsit, licet omnes affirmant claruisse temporibus Trajani imperatoris, tamen ex iisdem scriptis liquido constat eum ad hæc usque tempora pervenisse, ac etiam eadem supergressum esse. » Recte quidem, Baroni ; at minus placet, quod habes ad annum* 145 : « *Porro horum (id est Ophitarum) originem adeo antiquam fuisse, ut Valentino haud posteriores fuerint, ex eo cognosci facile potest, quod Celsus, qui vixit temporibus Adriani (ut idem Origenes testatur), haud dubium et Antonini, eorum dogmata calens, contumeliæ causa, quasi Christianis omnibus essent contraria, eadem Catholicis objicere solitus erat. » Etenim minime credibile est aut Celsum, aut Lucianum temporibus Adriani floruisse ; quoniam hic belli cum Marcomannis suscepti meminit, et prædictum librum Celso dicavit ; inter quæ tempora, videlicet Adriani imperium et bellum Marcomannicum, annorum circiter quinquaginta spatium interjectum puto. Caute igitur Origenes apposuit* καὶ κατωτέρω. *Dices vero, Unde constat tibi cum hoc Celso familiaritatem istam contractam esse? Respondeo : Primo, mecum consentiunt clarissimi viri, Cæsar Baronius in* Annal. Eccl., *ad annum Christi* 152, *et Gerardus Vossius libro* De sectis philosophorum. *Secundo, patet ex Origene et Luciano quemdam sic appellatum contra magiam scripsisse. Tertio, apud utrumque Epicureus audit. Quarto, tempore conveniunt. Atque hactenus de ætate.*

Scripta quod attinet, cum ex æquo impietatem et eruditionem redolere videantur, si vituperio laudeque digna judicarem, quis (modo Lucianum illi amicissimum excipias) ægre feret ? Atque hujus rei testimonium præ manibus habemus Ἀληθῆ λόγον, *librum in duos tomos distinctum, et lectu jucundissimum : sive philosophorum et Christianorum vetustissimorum lites cognoscere cupias ; seu proprias vires experiri ; aut Origenem strenue refutantem tuis laudibus cohonestare velis. Præter hunc, quem jam commemoravi, Celsi librum, cui titulus est* Ἀληθὴς λόγος, *alium eruditissimum « contra decantatas Magorum artes » conscripsit : de quo audi Lucianum in* Pseudomante : Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τοῦτο ἐπινενοημένα, ὧν οὐκ ἀναγκαῖον μεμνῆσθαι ἁπάντων, ὡς μὴ ἀπειρόκαλοι εἶναι δοκοίημεν, καὶ μάλιστα σοῦ ἐν οἷς κατα Μάγων συνέγραψας, καλλίστοις τε ἅμα καὶ ὠφελιμωτάτοις συγγράμμασι, καὶ δυναμένοις σωφρονίζειν τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἱκανὰ παραθεμένου καὶ πολλῷ τούτων πλείονα. « *Alia præter ea multa ad id illi sunt excogitata, quorum omnium meminisse non necesse est, ne ineptus videar, maxime cum in his quos de magorum artibus conscripsisti commentariis tum pulcherrimis tum utilissimis, quique modestos reddere queant lectores, abunde multa retuleris, et his*

multo copiosiora » *Huic concinit Origenes noster qui lib.* I contra Celsum, *num.* 68, *suis plurimum confisus conjecturis, librum quemdam* contra Magiam *scriptum ei adjudicare non veretur* : Ὁρᾷς ὡς διὰ τούτων οἱονεὶ παραδέχεται μαγείαν εἶναι, οὐκ οἶδα εἰ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ γράψαντι κατὰ μαγείας βιβλία πλείονα. « *Vides illum ab admittenda magia non alienum esse admodum. Nescio tamen an ille ipse sit qui multos contra* **312** *magiam libros conscripserit.* » *Libro* IV, *num.* 36, *dubitat, an is quoque duorum librorum auctor fuerit, quos in Christianos conscriptos dicit.* Ὁ δὲ κρίνειν μᾶλλον Πλάτωνος δυνάμενος ὁ ἐπικούρειος Κέλσος (εἴγε οὗτός ἐστι καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἄλλα δύω βιβλία συντάξας), τάχα ἡμῖν φιλονεικῶν, οὓς μὴ ἐφρόνει ἐνθέους, ἐνθέους ὠνόμασεν. « *Sed Epicureus ille Celsus (si tamen is est qui duos alios libros contra Christianos composuit) cum sanius de illis existimare posset quam Plato, fortasse etiam dixit divinitus afflatos, quos minime afflatos sentiebat, ut nobis contradiceret.* » *Præter jam dictos pollicitus est alium* De bene vivendi præceptis *dare : quem an ipse confecerit, an confectus perierit, plane nescio. Ad hujus operis finem habes attestantem Origenem lib.* VIII, *num* 76 : Ἴσθι μέντοι ἐπαγγελλόμενον τὸν Κέλσον ἄλλο σύνταγμα μετὰ τοῦτο ποιήσειν, ἐν ᾧ διδάξειν ἐπηγγείλατο ὅπη βιωτέον τοὺς βουλομένους αὐτῷ καὶ δυναμένους πείθεσθαι. « *Scito tamen aliud opus a Celso promissum fuisse, quo se docturum pollicebatur, quomodo vivere oporteret eos qui fidem ipsi habere vellent et possent.* »

Cui vero sectæ adhæsit, certius et plenius ex Origene et Luciano intelligimus : quorum ille passim ei objicit Epicuri dogmata et errores, lib. I, *num.* 8, 10, 21 ; *lib.* II, *num.* 60 ; *lib.* III, *num.* 34, 48, 79 ; *lib.* IV, *num.* 54, 75 ; *lib.* V, *num.* 3. *Lucianus vero* Pseudomantem *ideo se scripsisse profitetur, ut suam erga Celsum gratitudinem testatam relinqueret, et Epicurum illi charissimum vindicaret* : Ταῦτα, ὦ φιλότης, ὀλίγα ἐκ πολλῶν δείγματος ἕνεκα γράψαι ἠξίωσα, καὶ σοὶ μὲν χαριζόμενος ἀνδρὶ ἑταίρῳ καὶ φίλῳ, καὶ ὃν ἐγὼ πάντων μάλιστα θαυμάσας ἔχω ἐπί τε σοφίᾳ, καὶ τῷ πρὸς ἀλήθειαν ἔρωτι, καὶ τρόπου πραότητι, καὶ ἐπιεικείᾳ, καὶ γαλήνῃ βίου, καὶ δεξιότητι πρὸς τοὺς συνόντας· τὸ πλέον δὲ, ὅπερ καὶ σοὶ ἥδιον, Ἐπικούρῳ τιμωρῶν, ἀνδρὶ ὡς ἀληθῶς ἱερῷ καὶ θεσπεσίῳ τὴν φύσιν. « *Hæc, amice, ex multis pauca, exempli gratia, scribenda putavi, ut tibi gratificarer, viro familiari et amico, et quem ego omnium maxime suspicio, et propter sapientiam, veritatisque studium, morumque mansuetudinem et moderationem, atque ob vitæ tranquillitatem, et erga familiares humanitatem tuam. Tum etiam, quod tibi fuerit jucundius, ut Epicurum ulciscerer virum vere sacrum ingenioque divino.* » *Etenim Alexander Epicuro, et ejus sectatoribus adeo infensus erat, ut sciscitanti cuipiam quid Epicurus apud inferos ageret* : Μολυβδίνας, ἔφη, ἔχων πέδας ἐν βορβόρῳ κάθηται. *Ejus libros in foro combussit ; monuit etiam Ponticos, Christianos et Epicureos* λίθοις ἐλαύνειν, *et Amastriano nunquam oraculum reddidit, quod plurimi Epicurei in istac civitate habitabant* : Τίνι γὰρ ἄλλῳ, *inquit ibidem Lucianus*, δικαιότερον προσεπολέμει γόης ἄνθρωπος, καὶ τερατείᾳ φίλος, ἀληθείᾳ γε ἔχθιστος, ἢ Ἐπικούρῳ, ἀνδρὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καθεωρακότι, καὶ μόνῳ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν εἰδότι ; ὁ μὲν γὰρ ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα, καὶ Χρύσιππον, καὶ Πυθαγόραν φίλος, καὶ εἰρήνη βαθεῖα πρὸς ἐκείνους ἦν· ὁ δὲ ἄτεγκτος Ἐπίκουρος (οὕτω γὰρ αὐτὸν ὠνόμασεν) ἔχθιστος δικαίως, πάντα ταῦτα ἐν γέλωτι καὶ παιδιᾷ τιθέμενος. « *Nam cum quo tandem justius bellum gerat homo præstigiator, portentorum amans, verique inimicissimus, quam cum Epicuro qui rerum naturam perspexit, quique solus quid iis veri insit, apprime novit? Verum Platonis, Chrysippi, et Pythagoræ amicus erat, altamque cum illis pacem colebat. At intractabilis ille Epicurus (sic enim eum nominabat) erat illi plurimum invisus, nec immerito, quippe qui hæc omnia ridicula et ludicra duceret.* » *Denique Celsum nostrum vocat Epicureum Eusebius* Hist. Eccles. *lib.* VI, *cap.* 36. *Hæc omnia ea de causa citavi, ut Hornium, qui, posthabita historiarum fide, Celsum inter Stoicos recensuit, e profundissimo, quo tenetur, somno excitarem. Nam ita ille lib.* V, *cap.* 4 Hist. Philos. : « *Origenes vero qui contra sacrum illud caput, Celsum Stoicum, scripsit, omnes sectas accurate rimatus ; doctissimus philosophus fuit.* »

Quanquam vero Origenes Celsum auctorem *Ἀληθοῦς λόγου*, interdum illum ipsum esse facile existimat qui plurima contra magiam scripta edidit, qui duos item alios contra Christianam religionem libros a *Vero sermone* diversos composuit, ac Epicureæ sectæ addictissimus fuit ; interdum tamen veretur asserere unum eumdemque omnino esse, quod nempe auctor *Ἀληθοῦς λόγου* nonnunquam Platonem **313** sequi et magiam admittere videatur. Vide lib. I *contra Celsum*, num. 68, et lib. IV, num. 36. Verumtamen lib. I, num. 8, existimat Celsum non ignarum se non posse Epicureum confiteri, quin fidem iis detraheret quæ dicturus erat, ideo quæ Epicuri sunt dogmata, obtegere, et Platonem interdum sequi se simulare, ut calumniæ quas Christianis instruit, plausibiliores videantur. Ut ut est, Celsus quem confutat Origenes, suum *Ἀληθῆ λόγον* scribere non potuit ante Marci Aurelii imperium, quandoquidem, teste Origene lib. V, num. 62, non solum in eo opere meminerat Marcionitarum qui tantum circa annum Christi 142 orti sunt, sed et Marcellianorum qui nomen trahebant a Marcellina quadam, ex Carpocratianorum secta muliere, quæ, teste Irenæo lib. I, cap. 24, Romam venit sub Aniceto, post annum Christi 157. Verisimile autem admodum est illum hoc opus composuisse ardente Marci Aurelii adversus Christianos persecutione, siquidem, teste Origene lib. VIII, num. 69, Christianos asserit ubique latere, ut mortis ad quam quærebamur, periculum evaderent. Is est procul dubio Celsus de quo Chrysostomus homil. 6 *in Epist. ad Corinthios* hæc ait : Ἱκανοὶ δὲ καὶ οἱ καθ' ἡμῶν εἰρηκότες τὴν ἀρχαιότητα μαρτυρῆσαι τοῖς βιβλίοις, οἱ περὶ Κέλσον καὶ τὸν Βατανεώτην τὸν μετ' ἐκεῖνον. Οὐ γὰρ δὴ τοῖς μετ' αὐτοὺς συντεθεῖσιν ἀντέλεγον. « Sufficiant autem et qui contra nos scripserunt ad testandam librorum nostrorum antiquitatem, nempe Celsus et Bataneotes qui fuit post illum. Non enim contradicebant adversus ea quæ post illos fuerant composita. » Augustinus lib. *De hæresibus*, tom. VIII, pag. 3, commemorat Celsum quemdam qui opiniones omnium philosophorum usque ad sua tempora, sex non parvis voluminibus absolverat. At nullo argumento astrui potest illum ipsum esse quem noster confutat Origenes.

2. Ad octo Origenis libros contra Celsum quod attinet, liquet ex lib. III, num. 14, illos scriptos esse eo tempore quo Ecclesia a multis annis profunda pace fruebatur, licet tunc maxima in imperio rerum esset perturbatio. Ὅτι δὲ οὐδὲ τὸ ἔξωθεν δέος τὸ σύνθημα ἡμῶν διακρατεῖ, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ τοῦτο, βουληθέντος Θεοῦ, πεπαῦσθαι ἤδη χρόνῳ πλείονι. Καὶ εἰκὸς παύσεσθαι τὸ ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦτον τοῖς πιστεύουσιν ἐγγενόμενον ἀδεές· ἐπὰν πάλιν οἱ παντὶ τρόπῳ διαβάλλοντες τὸν λόγον τὴν αἰτίαν τῆς ἐπὶ τοσοῦτο νῦν στάσεως ἐν πλήθει τῶν πιστευόντων νομίσωσιν εἶναι, ἐν τῷ μὴ προσπολεμεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἡγουμένων ὁμοίως τοῖς πάλαι χρόνοις. « Neque exterorum metu nostrum institutum confirmari vel hinc patet, quod jamdiu sit cum sublatus est ille metus. Tamen crediderim tranquillitatem illam, quod ad hanc vitam a fidelibus transigendam pertinet, non diu duraturam esse. Nam qui nostram omnibus modis doctrinam calumniantur, putant causam tantæ quæ nunc est, rerum perturbationis eam esse quod fidelium numerus increverit, nec eos profligandos curent præsides, ut superioribus temporibus factitatum. » Baronius, ad annum Christi 243, optime potuisse contingere arbitratur, ut tam insigne, laboriosum multarumque

lucubrationum opus cœptum Gordiani tempore ad Philippi imperium productum fuerit. Verum cum Gordiani imperium præcesserit Maximini persecutio quæ maximas præsertim in Oriente strages edidit, qui potuisset Origenes sub Gordiano scribere Ecclesiam jam a multis annis tranquilla pace frui? Melius ergo librorum *contra Celsum* scriptio ad imperii Alexandri finem referretur, ni obstaret Eusebii auctoritas qui *Hist. eccl.* lib. VI, cap. 36, sub Gordiani successore Philippo illos scriptos esse diserte tradit. Ἐν τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ' ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου *Ἀληθῆ Λόγον*, ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει. « Sub idem tempus octo libros composuit adversus librum quemdam Celsi Epicurei contra Christianos qui *De vera doctrina* inscribitur. » Revera anno Christi 249, qui fuit ultimus imp. Philippi, jam a duodecim annis persecutio Maximini cessaverat, et maxima illa imperii perturbatione quam commemorat Origenes, videtur designari Decii rebellio quam, teste Zozimo libro primo, præcesserat altera Jotapiani in Syria, et altera Marini in Pannonia.

3. Eusebius libro *adversus Hieroclem*, qui alterum composuerat hoc titulo inscriptum, **314** *Φιλαλήθης Λόγος*, ubi ex Philostrati historia Apollonium Tyaneum Jesu Christo comparaverat, asserit ejusmodi opus jam per anticipationem confutatum esse ab Origene octo libris *contra Celsum* : Δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται, καὶ προαπολέληκται ἐν ὅλοις ὀκτὼ συγγράμμασι τοῖς Ὠριγένει γραφεῖσι πρὸς τὸν ἀλαζονικώτερον τοῦ *Φιλαλήθους* ἐπιγεγραμμένον Κέλσου *Ἀληθῆ Λόγον*· ᾧ τὰς εὐθύνας ἀπαραλείπτως ἐν ὅσοις εἰρήκαμεν, ὁ δεδηλωμένος παραγαγὼν ξυλλήβδην ὅσα ἐς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν παντί τῳ εἴρηταί τε καὶ εἰρήσεται, προλαβὼν διελύσατο· ἐφ' ἃ τοὺς ἐπ' ἀκριβὲς τὰ καθ' ἡμᾶς διαγνῶναι ἔχοντας φιλαληθῶς ἀναπέμψαντες, φέρε μόνην ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ *Φιλαλήθους* τουτουῒ λόγου παράθεσιν ἐπισκεψώμεθα. « Virtute vero jampridem, licet non destinato contra se stylo, satis illa eversa videntur voluminibus octo ab Origene conscriptis in Celsi orationem, quæ *Vera* inscribitur, vel *Philalethe* ipso arrogantiorem multo jactantioremque. Ibi enim rationes ille omnes abunde complexus, quidquid in eam rem cuiquam vel dissertum est unquam, vel disseretur, omnino quasi præoccupatione dissolvit. Eo nos igitur ablegantes, si qui paulo majore studio detinentur nostra vere et sincere noscendi, age solum hoc tempore contemplemur ex Philalethe ipso Dominum nostrum Jesum Christum Apollonio comparatum, » etc. Tanti item fecerunt opus contra Celsum Basilius et Gregorius Nazianzenus, ut fragmentis inde adductis totam fere confecerint *Philocaliam*. Hieronymus epist. 83, alias 84, « Scripserunt, inquit, contra nos Celsus atque Porphyrius : priori Origenes; alteri Methodius, Eusebius, et Apollinaris fortissime responderunt. Quorum Origenes octo scripsit libros, Methodius usque ad decem millia procedit versuum, Eusebius et Apollinaris viginti quinque et triginta volumina condiderunt. Lege eos, et invenies nos comparatione eorum imperitissimos, et post tanti temporis otium vix quasi per somnium quod pueri didicimus, recordari. » Recentiorum de libris *contra Celsum* judicium proferre nimis longum fuerit. Observare sufficiat Cl. Huetium lib. III *Origenianorum*, sectione secunda, num. 5, asserere non alias Origenem tantam doctrinæ Christianæ et profanæ ubertatem, tanta argumentorum pondera expromere; item erudito Dupinio ex omnibus Christianæ, religionis apologiis quæ prioribus Ecclesiæ sæculis editæ sunt, nullam videri quæ huic Origenianæ, omnium absolutissimæ, comparari queat. Denique ad hujus operis commendationem non abs re erit hic exscribere quæ Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 168, dicit : « Si omnia Origenis scripta, eaque pura, et incorrupta, hodie exstarent, haud omnia tamen veræ ac genuinæ ejus sententiæ declarandæ pariter inservirent. Scilicet variorum Auctoris πολυγράφου operum diversa foret ratio. Nam alia ad amicos secreto scripsit, quæ lucem nunquam visura speravit; in quibus libere ac pene sceptice disseruit, ac plerumque non tam suam certam ac definitam sententiam, quam vel aliorum ratiocinationes, vel suos quosdam scrupulos ac dubitatiunculas, ad clariorem veritatis elucidationem, proposuit. Alia ipse in publicum emisit, sive contra infideles, sive adversus hæreticos, seu denique ad instruendam plebem Christianam; in quibus via trita ac tuta incedens, receptam in Ecclesia catholica doctrinam studiosius tradidit. Deinde alia properanter dictitavit, alia diligentiori cura elucubravit. Denique alia (ut Huetii verbis utar) senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subacto, elimavit; alia efferente sese in juventutis æstu fecunditate profudit. De quibus præclare dixit Hieronymus in prologo ad *Commentarios in Lucam*, Origenem in quibusdam tractatibus *quasi iterum talis ludere; alia esse virilia ejus et senectutis seria*. Negari autem non potest quin Origenis suffragium de catholica doctrina peti debeat ex iis præsertim scriptis quæ publicis usibus ipse destinavit, quæ cogitate et attente exaravit, quæ denique jam senex et longo rerum usu et experientia edoctus composuit. Hujusmodi sunt omnium consensu *libri octo contra Celsum Epicureum*. Quippe in his communem Christianorum doctrinam adversus instructissimum religionis nostræ hostem propugnat : hi summo Auctoris studio, maxima eruditione, idque ab ipso jam sexagenario majori elucubrati fuere. »

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ
ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ (69).

—

ORIGENIS PRÆFATIO
AD LIBROS CONTRA CELSUM.

Ὁ μὲν Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, A ψευδομαρτυρούμενος μὲν, ἐσιώπα· κατηγορούμενος

315 1. Salvator ac Dominus noster Jesus Christus, cum falsis premebatur testimoniis, obticuit; ad

(69) Octo Origenis libri *contra Celsum* collati sunt cum octo mss., 1 Regio, 1 Basileensi, 1 J.-

crimina objecta nihil respondit, quippe qui persuasum habebat tota vita sua rebusque inter Judæos gestis melius falsa testimonia dilui, et crimina repelli, quam si ullis se sermonibus defendisset. Tu vero, pie Ambrosi, nescio qua causa volueris me depellere calumnias et criminationes, quas contra Christianos Ecclesiarumque fidem scripto Celsus edidit: quasi eas aperte non falsi convincerent res ipsæ, nec eas obtereret doctrina quovis scripto præstantior, et quæ ne quidem illis ullam probabilitatem relinquit, qua quidquam virium habeant. Jam vero Jesum tacuisse, cum falsa contra illum dicta testimonia sunt, satis in præsenti constabit ex Matthæi verbis, quibus fere similia scripsit Marcus. Matthæi verba hæc sunt: « Princeps autem sacerdotum et omne concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morti traderent, et non invenerunt, cum multi falsi testes accessissent. Novissime autem accedentes duo dixerunt: Hic dixit: Possum destruere templum Dei, et post triduum reædificare. Et surgens princeps sacerdotum ait illi: Nihil respondes ad ea, quæ isti adversum te testificantur? Jesus autem tacebat [69]. » Sed et nihil respondisse falsa crimina objicientibus, hæc testimonio sunt: « Jesus autem stetit ante præsidem, et interrogavit eum dicens: Tu es rex Judæorum? Dicit illi Jesus: Tu dicis. Et cum accusaretur a principibus sacerdotum et senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta adversum te dicunt testimonia? Et non respondit ad ullum verbum, ita ut miraretur præses vehementer [70]. »

2. Atque etiam erat, quod vel mediocriter prudentes admirarentur, qui falso accusatus se ipse defendere, nulliusque sceleris reum se demonstrare; qui vitæ suæ laudes virtutesque vere divinas prædicare poterat, quo viam judici ad æquiorem sententiam aperiret, eum hæc non **316** modo non fecisse, sed etiam despexisse et magno animo contempsisse accusatores. Nam Jesum a judice sine mora absolvendum fuisse, si quid ad propulsandas criminationes dixisset, perspicuum est ex iis quæ Pilatus dixisse memoratur: « Quem vultis ex duobus dimittam vobis? Barabbam, an Jesum, qui dicitur Christus [71]? » Et ex his quæ proxime sequuntur: « Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum [72]. » Jesus igitur semper falsis testimoniis premitur; et quia semper inest hominibus malitia,

A δὲ, οὐδὲν ἀπεκρίνατο (70), πειθόμενος πάντα τὸν βίον ἑαυτοῦ καὶ τὰς ἐν Ἰουδαίοις πράξεις κρείττους γεγονέναι φωνῆς ἐλεγχούσης τὴν ψευδομαρτυρίαν, καὶ λέξεων ἀπολογουμένων πρὸς τὰς κατηγορίας. Σὺ δ', ὦ φιλόθεε Ἀμβρόσιε, οὐκ οἶδ' ὅπως πρὸς τὰς Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν ἐν συγγράμμασι ψευδομαρτυρίας, καὶ τῆς πίστεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν βιβλίῳ κατηγορίας, ἐβουλήθης ἡμᾶς ἀπολογήσασθαι· ὡς οὐκ ὄντος ἐναργοῦς ἐλέγχου ἐν τοῖς πράγμασι, καὶ πάντων γραμμάτων (71) κρείττονος λόγου, τοῦ τε τὰς ψευδομαρτυρίας ἀφανίζοντος, καὶ ταῖς κατηγορίαις μηδὲ πιθανότητα, εἰς τὸ δύνασθαί τι αὐτὰς, ἐνδιδόντος. Περὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ ὅτι ἐσιώπα ψευδομαρτυρούμενος, ἀρκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ Ματθαίου παραθέσθαι· τὰ γὰρ ἰσοδυναμοῦντα αὐτῷ ὁ Μάρκος ἔγραψεν. Ἔχει δὲ
B οὕτως ἡ τοῦ Ματθαίου λέξις· « Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς καὶ τὸ συνέδριον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως θανατώσωσιν αὐτὸν, καὶ οὐχ εὗρον, πολλῶν προσελθόντων ψευδομαρτύρων. Ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο, εἶπον· Οὗτος ἔφη· Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι. Καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς, εἶπεν αὐτῷ· Οὐδὲν ἀποκρίνῃ, ὅτι οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. » Ἀλλὰ καὶ, ὅτι οὐκ ἀπεκρίνατο (72) κατηγορούμενος, τοιαῦτα γέγραπται· « Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων· Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ· Σὺ λέγεις. Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος· Οὐκ
C ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσιν; Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν. »

Καὶ γὰρ (73) θαυμασμοῦ ἄξιον ἦν παρὰ τοῖς καὶ μετρίως φρονεῖν δυναμένοις τὸ τὸν κατηγορούμενον καὶ ψευδομαρτυρούμενον, δυνάμενον ἀπολογήσασθαι, καὶ παραστῆσαι ἑαυτὸν οὐδενὶ ἔνοχον ἐγκλήματι, καὶ ἐγκώμια τοῦ ἑαυτοῦ βίου διεξελθεῖν καὶ τῶν δυνάμεων, ὡς ἀπὸ Θεοῦ γεγένηνται, ἵνα δῷ τῷ δικαστῇ ὁδὸν τοῦ χρηστότερα περὶ αὐτοῦ ἀποφήνασθαι, τοῦτο μὲν μὴ πεποιηκέναι, καταπεφρονηκέναι δὲ, καὶ μεγαλοφυῶς ὑπερεωρακέναι τοὺς κατηγόρους. Ὅτι δὲ, εἰ ἀπελογήσατο, ἀπέλυσεν ἂν ὁ δικαστὴς, μηδὲ διστά-
D σας (74), τὸν Ἰησοῦν, δῆλον ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων περὶ αὐτοῦ, ἐν οἷς εἶπε· « Τίνα θέλετε τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Τὸν Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; » καὶ τοῦ, ὡς ἐπιφέρει (75) ἡ Γραφὴ λέγουσα· « Ἤδει γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν. » Ἰησοῦς ἀεὶ ψευδομαρτυρεῖται, καὶ οὐκ ἔστιν

[69] Matth. XXVI, 59, 60, 61, 62, 63. [70] Matth. XXVII, 11, 12, 13, 14. [71] Ibid. 17. [72] Ibid. 18.

liano qui nunc est ecclesiæ cathedralis Parisiensis, 2 Vaticanis, et tribus Anglicanis. In cod. Regio titulus est: Ὠριγένους τοῦ σοφωτάτου κατὰ Κέλσου τοῦ ἀθεωτάτου. In aliis: Ὠριγένους κατὰ Κέλσου.

(70) Codex Regius, ἀπεκρίνετο.

(71) *Γραμμάτων*. Sic omnes libri editi et manuscripti. Guietus malebat, πραγμάτων.

(72) Codex Reg., ἀπεκρίνετο. Paulo post idem, ἔστη ἔμπροσθεν. Alias, ἐστάθη ἔμπροσθεν. Infra idem codex Reg., οὐδὲν ἀπεκρίνετο.

(73) In codice Regio deest γάρ.

(74) *Διστάσας*, recte omnes codd. mss. Male vero Hœschelius, διαστάσας.

(75) *Καὶ τοῦ, ὡς ἐπιφέρει*. Lego cum Guieto, κἀκ τοῦ ὃ ἐπιφέρει.

ὅτε, κακίας οὔσης ἐν ἀνθρώποις, οὐ κατηγορεῖται. Καὶ αὐτὸς μὲν καὶ νῦν σιωπᾷ πρὸς ταῦτα, καὶ οὐκ ἀποκρίνεται μὲν διὰ φωνῆς, ἀπολογεῖται δὲ ἐν τῷ βίῳ τῶν γνησίων ἑαυτοῦ μαθητῶν, κεκραγότι τὰ διαφέροντα, καὶ πάσης ψευδομαρτυρίας ὄντι κρείττονι, ἐλέγχων καὶ ἀνατρέπων τὰς ψευδομαρτυρίας καὶ κατηγορίας.

Τολμῶ μὲν οὖν καὶ φημὶ, ὅτι ἣν ἀξιοῖς ποιήσασθαι ἡμᾶς ἀπολογίαν, ὑπεκλύει τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἀπολογίαν, καὶ τὴν ἐπιφανῆ τοῖς οὐκ ἀναισθήτοις δύναμιν τοῦ Ἰησοῦ· ὅμως δ', ἵνα μὴ δοκῶμεν ὀκνεῖν πρὸς τὸ ἐπιταχθὲν ὑπὸ σοῦ, πεπειράμεθα ὑπαγορεῦσαι, κατὰ τὴν παροῦσαν δύναμιν, πρὸς ἕκαστον τῶν ὑπὸ Κέλσου γεγραμμένων, τὸ φανὲν ἡμῖν (76) ἀνατρεπτικὸν τῶν πιστὸν οὐδένα δυναμένων σεῖσαι λόγων αὐτοῦ. Καὶ μὴ εἴη γε εὑρεθῆναί τινα, τοιαύτην ἀνειληφότα ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὡς ὑπὸ τῶν ῥημάτων Κέλσου ἤ τινος τῶν ὁμοίων σεισθῆναι τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ! Ὁ δὲ Παῦλος μυρία ὅσα καταλέγων τὰ εἰωθότα χωρίζειν ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὧν πάντων κρείττων ἦν ἡ ἐν αὐτῷ ἀγάπη, λόγον οὐ κατέταξεν ἐν τοῖς χωρίζουσιν· πρόσχες γὰρ, ὅτι πρότερον μέν φησιν· « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ (77); θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; (καθάπερ γέγραπται, Ὅτι ἕνεκεν σοῦ θανατούμεθα πᾶσαν τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς.) Ἀλλὰ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. » Δεύτερον δὲ ἄλλο τάγμα ἐκτιθέμενος τῶν πεφυκότων χωρίζειν τοὺς ἀνερματίστους ἐν θεοσεβείᾳ λέγει· « Πέπεισμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι (78) ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. »

Καὶ ἀληθῶς ἄξιον μὲν ἡμᾶς σεμνύνεσθαι ἐπὶ θλίψει μὴ χωριζούσῃ, ἢ τοῖς ἑξῆς αὐτῇ κατειλεγμένοις, οὐχὶ δὲ Παῦλον καὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ εἴ τις ἐκείνοις γέγονε παραπλήσιος, διὰ τὸ πάνυ ὑπεράνω τῶν τοιούτων εἶναι, λέγοντα τό· « Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς· » ὅπερ μεῖζόν ἐστι τοῦ *νικᾷν*. Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἀποστόλους σεμνύνεσθαι, μὴ χωριζομένους ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, σεμνύνοιντο ἂν, ὅτι οὔτε θάνατος (79), οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε τι τῶν ἑξῆς δύναται αὐτοὺς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης (80) τοῦ Θεοῦ, τῆς

A semper accusatur. Silet quidem ad hæc hodieque, nec quidquam voce respondet, sed germanorum ejus discipulorum vita defenditur. Hæc enim, falsorum testium perfidia validior, falsa testimonia calumniasque redarguit atque evertit.

3. Quamobrem affirmare non dubito quam a me defensionem parari postulas, ea illam debilitari quæ rebus et factis constat, simulque illam Jesu potentiam quæ non omnino stupidis evidenter apparet. Tamen ne tua jussa detrectare videar, conatus sum pro viribus ad singula quæ Celsus objecit, id respondere quod ea evertere visum est; tametsi non arbitror ullum e fidelibus esse qui scriptis ejus B commoveri queat. Nam prohibeat Deus ut quisquam sit, qui, postquam tantam adeptus est charitatem Dei in Christo Jesu, verbis Celsi ejusve similium a proposito dimoveri possit. Ac neque Paulus inter innumeras illas res, quæ alios a charitate Christi et a charitate Dei quæ est in Christo Jesu separare solent, sed quæ superaverat illa, qua ipse ardebat, charitas, sermonem non recensuit. Adverte enim illum primum dicere: « Quis nos separabit a charitate Christi? An tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? (sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die; æstimati sumus sicut oves occisionis.) Sed in his omnibus supervincimus propter eum C qui dilexit nos [73]. » Secundo loco enumerat alia, quæ parum firmos in pietate plerumque separant: « Certus sum enim, inquit, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque instantia, neque futura, neque potestates, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro [74]. »

4. Ac nos quidem gloriari æquum fuerit, si nec tribulatio, nec alia quæ post illam numerantur **317** incommoda, nos avellant; non item Paulum et apostolos, aut si quis alius illis evasit similis, propterea quod sit his rebus longe superior qui dicit: « In his omnibus supervincimus propter eum qui dilexit nos [75]; » quod majus est quam *vincere*. D Quod si apostolos gloriari oporteat, quod a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro non separentur; laudi profecto ducerent se a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro neque morte, neque vita, neque angelis, neque

[73] Rom. VIII, 35, 36, 37. [74] Ibid. 38, 39. [75] Rom. VIII, 37.

(76) *Ἡμῖν*. Sic duo codd. Vaticani et Regius, ri autem antea editi, ὑμῖν. Ibidem codex Regius tres Anglicani, τῶν πιστὸν οὐδένα. Alias, τῶν στῶν οὐδένα.

(77) *Χριστοῦ*. Ita codex Regius, sicque legendum tum e textu sacro, tum ex ipso Origene paulo superius. Libb. editi habent Θεοῦ.

(78) *Χωρίσαι*. Ita omnes mss. Alias, χωρίζειν. Paulo post omnes mss. et Spencerus, ἢ τοῖς ἑξῆς αὐτῇ, Hœschelius, ἢ τοῖς ἐξ ἧς αὐτῇ, mendose. Gelenius interpres pro αὐτῇ videtur legisse αὐτοῦ, nam vertit, «ibi;» sed lectio αὐτοῦ mihi non æque arridet ac Boherello.

(79) Tres Anglicani, ὅτε οὔτε θάνατος.

(80) *Ἀπὸ τῆς ἀγάπης*. Ita legendum ex Origene supra, quamvis vox ἀπό in omnibus nostris mss. desideretur. Paulo post pro τοίνυν οὐ συνήδομαι, etc., codex Oxoniensis tertius habet, οὐ σύγοιδα μὲν τῷ πιστεύσαντι, etc., Guieto scribendum videbatur, οὐ τοίνυν συνήδομαι τῷ πιστεύσαντι εἰς Χριστὸν οὕτως, ὡς δύνασθαι σαλευθῆναι αὐτοῦ τὴν πίστιν, etc.

principatibus, neque aliis quæ sequuntur, separari posse. Quare mihi nequaquam placeret is, cujus fides in Christum aut scriptis Celsi, qui defunctus jampridem hanc vitam vivere desiit, aut alia sermonis probabilitate subverti posset. Nec scio quo loco habendus ille esset, cui scripta opus essent, quibus se adversus Celsi contra Christianos criminationes muniret, averteret ea quæ fidem convellere possunt, et in ea sese confirmaret. Attamen quia fieri potest ut in vulgo fidelium reperiantur quibus exitio esse possent Celsi scripta, saluti autem defensio, quæ dilueret Celsi calumnias et stabiliret veritatem ; statui tua jussa capessere, scriptumque quod ad me misisti confutare : quod quidem scriptum licet inscribatur a Celso *Sermo verus*, neminem tamen puto, si modo in philosophia tantulum profecit, hanc illi laudem concessurum fore.

A ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Τοίνυν οὐ συνήδομαι τῷ πιστεύσαντι εἰς Χριστὸν, ὡς δύνασθαι σαλευθῆναι αὐτοῦ τὴν πίστιν ὑπὸ Κέλσου, τοῦ οὐδὲ κοινοτέραν ζωὴν ζῶντος ἐν ἀνθρώποις ἔτι, ἀλλ' ἤδη καὶ πάλαι νεκροῦ· ἤ τινος πιθανότητος λόγου. Οὐκ οἶδα δ' ἐν ποίῳ τάγματι λογίσασθαι χρὴ τὸν δεόμενον λόγων (81) πρὸς τὰ Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν ἐγκλήματα ἐν βιβλίοις ἀναγραφομένων, τῶν ἀποκαθιστάντων αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν πίστιν σεισμοῦ ἐπὶ τὸ στῆναι ἐν αὐτῇ. Ὅμως δ' ἐπεὶ ἐν τῷ πλήθει τῶν πιστεύειν νομιζομένων εὑρεθεῖεν ἄν τινες τοιοῦτοι, ὡς σαλεύεσθαι μὲν καὶ ἀνατρέπεσθαι ὑπὸ τῶν Κέλσου γραμμάτων, θεραπεύεσθαι δὲ ὑπὸ τῆς (82) πρὸς αὐτὰ ἀπολογίας, ἐὰν ἔχῃ χαρακτῆρά τινα καθαιρετικὸν τῶν Κέλσου, καὶ τῆς ἀληθείας παρασταB τικὸν τὰ λεγόμενα· ἐλογισάμεθα πεισθῆναί σου τῇ προστάξει, καὶ ὑπαγορεῦσαι πρὸς ὃ ἔπεμψας ἡμῖν σύγγραμμα· ὅπερ οὐκ οἶμαί τινα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, κἂν ἐπ' ὀλίγον προκοψάντων, συγκαταθέσθαι εἶναι *λόγον ἀληθῆ* (83), ὡς ἐπέγραψεν ὁ Κέλσος.

5. Sane Paulus, cui non latebat multa esse in philosophia Græcorum non contemnenda, imo quæ, tametsi falsa, specie tamen veri multis fucum facere possint, sic de illis loquitur : « Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum [76]. » Et cernens in sermonibus sapientiæ hujus mundi videri quiddam magnificum, dixit philosophorum illorum sermones esse « secundum elementa hujus mundi. » At Celsi scripta nemo sanæ mentis dixerit esse « secundum elementa hujus mundi. » Et illa quidem philosophorum scripta, quod quiddam fallax et captiosum præ se ferant, « inanem fallaciam » vocavit ; forte ut illam ab alia fallacia distingueret quæ non est inanis, quamque in animo habens Jeremias, Deo dicere ausus est : « Seduxisti me, Domine, et **318** seductus sum, fortior me fuisti et invaluisti [77]. » At Celsi scripta nullam fallaciam habere mihi videntur, atque adeo ne vanam quidem, qualis eorum philosophorum est, qui sectarum auctores fuere, quique ad res hujusmodi

Ὁ μὲν οὖν Παῦλος, συνιδὼν, ὅτι ἐστὶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἑλληνικῇ οὐκ εὐκαταφρόνητα τοῖς πολλοῖς πιθανὰ, παριστάντα τὸ ψεῦδος ὡς ἀλήθειαν (84), φησὶν ἐπ' ἐκείνοις τό· « Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν. » Καὶ ὁρῶν ἐν τοῖς λόγοις τῆς τοῦ κόσμου σοφίας ἐμφαινόμενόν τι μέγεθος, εἶπεν εἶναι τοὺς λόγους τῶν φιλοσόφων « κατὰ τὰ στοιχεῖα (85) τοῦ κόσμου. » Οὐδεὶς δὲ τῶν νοῦν ἐχόντων φήσαι ἂν καὶ τὰ Κέλσου « κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου » εἶναι γεγραμμένα. Κἀκεῖνα μὲν, ἔχοντά τι ἀπατηλὸν, καὶ « κενὴν ἀπάτην » ὠνόμασε, τάχα πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπάτης τινὸς οὐ κενῆς· ἣν θεωC ρήσας ὁ Ἱερεμίας, ἐτόλμησε πρὸς Θεὸν εἰπεῖν τό· « Ἠπάτησάς με, Κύριε, καὶ ἠπατήθην· ἐκράτησας, καὶ ἠδυνήθης. » Τὰ δὲ Κέλσου οὐδαμῶς ἀπάτην ἔχειν μοι φαίνεται, διὸ οὐδὲ κενήν· ὁποίαν ἔχει τὰ τῶν αἱρέσεις ἐν φιλοσοφίᾳ πηξάντων (86) καὶ τὸν νοῦν οὐ τὸν τυχόντα κατ' ἐκεῖνα ἀνειληφότων. Καὶ ὥσπερ οὐ τὸ τυχὸν τῶν ψευδομένων ἐν γεωμετρικοῖς θεωρήμασι ψευδογραφούμενόν (87) τις ἂν λέγοι, ἢ

[76] Coloss. II, 8. [77] Jerem. XX, 7.

(81) *Λόγων*. Sic omnes mss., excepto Joliano qui utramque lectionem, λόγου et supra λόγων, habet. Hœschelius contra in textu posuit, λόγου, et ad oram λόγων. Paulo post tres mss., ἐν βίβλοις ἀναγραφομένων. Cæteri cum editis, ἐν βιβλίοις ἀναγραφομένων. Iidem ante ἀποκαθιστάντων tres mss. omittunt τῶν, et sine sensus dispendio abesse potest.

(82) *Ὑπὸ τῆς*, etc. Sic duo codd. Anglicani, nec aliter Guieto scribendum videtur. Libb. editi, ἀπὸ τῆς, etc.

(83) *Λόγον ἀληθῆ*. Aliquam forte ambiguæ vocis λόγος significationi lucem afferre possit Juliani apostatæ locus in epist. ad Amerium pag. 273. Ἀνδρὸς εἴπω σοφοῦ μῦθον, εἴτε δὴ λόγον ἀληθῆ. « Sapientis cujusdam viri fabulam, vel potius verum sermonem, » id est, veram historiam. Sic Plutarch. *Consolat. ad Apollon.* Φησὶ γὰρ ὁ παρὰ Πλάτωνι Σωκράτης· Ἄκουε μάλα καλοῦ λόγου, ὃν σὺ μὲν ἡγήσῃ μῦθον, ἐγὼ δὲ λόγον· ὡς ἀληθῆ γὰρ ὄντα σοι λέξω ἃ μέλλω λέγειν. Ubi λόγος oppositus μύθῳ sumitur pro vero sermone seu vera historia. Quamobrem non male Celsi λόγος ἀληθής verti potest « vera D historia, » aut « sermo verus. » CAPPERONNERIUS.

(84) Codex Reg., παριστῶντα τὸ ψεῦδος εἰς ἀλήθειαν.

(85) *Κατὰ τὰ στοιχεῖα*. Guieto perperam scribendum videtur, καὶ τὰ στοιχεῖα. Paulo post duo codd. Vaticani et Regius, φῆσαι ἄν. Reliqui cum libb. editis, φήσειεν ἄν.

(86) *Πηξάντων*. Dubitabat Guietus an scribendum foret, ποιησάντων, at frustra sollicitaretur vox πηξάντων, quæ paulo post etiam repetitur, et qua optime designantur sectarum auctores.

(87) *Ψευδογραφούμενον*. « Est, opinor, inquit doctissimus Capperonnerius, paralogismus geometricus qui veris et accuratis in speciem, sed reipsa falsis et minus accuratis figurarum delineationibus innititur. Idem præstat in geometria quod sophisma in dialecticis.» Firmari potest hæc expositio pluribus ac disertis Aristotelis testimoniis I *Topic.*, c. 1. Οὔτε γὰρ ἐξ ἀληθῶν καὶ πρώτων συλλογίζεται

καὶ ἀναγράφοι γυμνασίου ἕνεκεν τοῦ ἀπὸ τοιούτων· οὕτως παραπλήσια εἶναι χρὴ τοῖς τῶν αἱρέσεις πηξάντων ἐν φιλοσοφίᾳ νοήμασι, τὰ μέλλοντα ὁμοίως ἐκείνοις λέγεσθαι « κενὴν ἀπάτην καὶ παράδοσιν ἀνθρώπων κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. »

A ingenium non vulgare attulerunt. Nam quemadmodum non quamlibet falsam in geometricis theorematibus propositionem, pseudographæ nomine appellaverit quispiam, aut describeret iis qui se in hac scientia exercent : sic, ut opera quædam, velut eorum qui sectarum in philosophia parentes fuerunt, « inanis fallacia et traditio hominum secundum elementa mundi » dicantur, oportet ut eadem arte composita fuerint.

Τοῦτο δὲ τὸ προοίμιον, μετὰ τὸ ὑπαγορεῦσαι πάντα τὰ μέχρι τῆς παρὰ Κέλσῳ (88) τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τὸν Ἰησοῦν προσωποποιίας, ἔδοξεν ἡμῖν προτάξαι τῆς ἀρχῆς· ἵν' αὐτῷ προεντυγχάνῃ ὁ ἀναγνωσόμενος τὰ πρὸς Κέλσον ἡμῖν ὑπαγορευθέντα, καὶ ἴδῃ, ὅτι οὐ πάνυ πιστοῖς γέγραπται τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀλλ' ἢ τέλεον ἀγεύστοις τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἢ τοῖς, ὡς ὁ Ἀπόστολος ὠνόμασεν, « ἀσθενοῦσιν ἐν τῇ πίστει. » Εἶπε δ' οὕτως· « Τὸν δ' ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθε. » Ἀπολογησάσθω δὲ τὸ προοίμιον, ὅτι ἄλλῃ μὲν προθέσει τὴν ἀρχὴν τῶν B πρὸς Κέλσον ὑπηγορεύσαμεν, ἄλλῃ δὲ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν. Πρότερον μὲν γὰρ ἐσκοποῦμεν ὑποσημειώσασθαι τὰ κεφάλαια, καὶ διὰ βραχέων τὰ πρὸς αὐτὰ λεγόμενα, εἶτα μετὰ τοῦτο σωματοποιῆσαι τὸν λόγον· ὕστερον δ' αὐτὰ τὰ πράγματα ὑπέβαλεν ἡμῖν, φειδομένοις χρόνου, ἀρκεσθῆναι μὲν τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν οὕτως ὑπαγορευθεῖσιν, ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, συγγραφικῶς ἀγωνίσασθαι πρὸς τὰ Κέλσου καθ' ἡμῶν ἐγκλήματα. Διόπερ αἰτοῦμεν συγγνώμην ἐπὶ τῇ ἀρχῇ τῶν μετὰ τὸ προοίμιον. Ἐὰν δὲ μὴ κινηθῇς καὶ ὑπὸ τῶν ἑξῆς ὑπαγορευθέντων ἀνυσίμως, καὶ ἐπ' αὐτοῖς τὴν ὁμοίαν συγγνώμην αἰτῶν, ἀναπέμπω σε, ἐάν περ ἔτι θέλῃς δι' ὑπαγορεύσεως τὰς λύσεις σοι τῶν Κέλσου γενέσθαι λό- C γων, ἐπὶ τοὺς ἡμῶν συνετωτέρους καὶ δυνατούς, διὰ λέξεων καὶ βιβλίων ἀνατρέπειν δυναμένους τὰ καθ' ἡμῶν τοῦ Κέλσου ἐγκλήματα. Πλὴν βελτίων ὁ μηδὲ τὴν ἀρχὴν δεηθείς, κἂν ἐντυχὼν τῷ Κέλσου συγγράμματι, τῆς πρὸς αὐτὸ (89) ἀπολογίας· ἀλλ' ὑπερφρονήσας πάντα τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἐν Χριστῷ πιστοῦ, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα, εὐλόγως καταφρονούμενα.

6. Jam eo mea hæc defensio pervenerat, ubi Celsus Judæum cum Jesu disputantem inducit, cum in mentem venit hanc Præfationem ante operis initium collocare ; ut qui in hoc opus inciderit, statim a limine intelligat id non fuisse fidelibus elucubratum ; sed iis, aut qui fidei in Christum gustum non habent, aut quos « infirmos in fide » vocat Apostolus, ubi ait : « Infirmum in fide assumite [78]. » Hæc Præfatio me etiam lectori excusabit, quod aliam initio, aliam in sequentibus refellendi Celsi rationem secutus sim. Nam primum rerum capita, et quæ contradici possent paucis adnotare constitueram, hæc omnia postea in sermonis veluti corpus redacturus : deinde vero res ipsa monuit satius fore, si tempori parcerem, contentusque iis quæ initio Celsi criminationibus objeceram, in consequentibus pro virili contra eas decertarem. Quapropter ignoscas velim iis, quæ post hanc Præfationem initio sunt. Quod si neque tibi faciunt satis, quæ sequuntur ; illis quoque similem petens veniam, mitto te ad sapientiores, et qui dictis scriptisque illius hominis contra nos calumnias refellere valeant. Sapit tamen ille magis, qui illud Celsi **319** scriptum legens, defensione omnino non indiget, sed totum quantum est contemnit. Quod simplex quisque fidelis per inhabitantem in se Spiritum non immerito facit.

[78] Rom. XIV, 1.

ὁ ψευδογραφῶν, οὔτε ἐξ ἐνδόξων... Τῷ γὰρ ἢ τὰ ἡμικύκλια περιγράφειν μὴ ὡς δεῖ, ἢ γραμμάς τινας ἄγειν μὴ ὡς ἂν ἀχθείησαν, τὸν παραλογισμὸν ποιεῖται. Hoc est interprete Boethio : « Nam neque ex veris et primis colligit pseudographus, neque ex probabilibus... Nam eo quod aut semicirculos describit, non ut oportet, aut lineas aliquas ducit, non ut ducendæ sunt, paralogismum facit. » Idem I *Sophistic. elench.*, cap. 11 : Ὁ δὲ ἐριστικὸς (alias, σοφιστικός et παραλογιστικός) ἐστί πως οὕτως ἔχων πρὸς τὸν διαλεκτικόν, ὡς ὁ ψευδογράφος πρὸς τὸν γεωμετρικόν. Ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν τῇ διαλεκτικῇ παραλογίζει, καθάπερ καὶ ὁ ψευδογράφος πρὸς τὸν γεωμέτρην. Ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ ἐριστικός, ὅτι ἐκ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τῶν ὑπὸ τὴν τέχνην ψευδογραφεῖ... οἷον ὁ τετραγωνισμὸς ὁ μὲν διὰ τῶν μηνίσκων οὐκ ἐριστικός. Hoc est eodem interprete : « Contentiosa vero (oratio) est quodammodo sic se habens ad dialecticam, ut pseudographa ad geometricam. Nam ex eisdem contentiosa atque dialectica D captiose decipit ut et pseudographa geometrice. Sed hæc quidem non contentiosa quia ex principiis et conclusionibus quæ sunt sub arte, pseudographiam facit... ut quadratura quidem quæ per lunulas, non contentiosa. » Notandum obiter hoc loco mentionem fieri de tantopere decantata illa circuli, ut aiunt, quadratura, quam veterum nonnulli a se inventam jactitabant, sed ex Aristotele patet illos meris usos fuisse paralogismis, et, ut ad rem loquar, τοῖς ψευδογραφουμένοις. Alia si cupis Aristotelis testimonia, eumdem vide VIII *Topic.*, cap. 1 et 10. Cæterum Guietus non cepit hunc Origenis locum ubi pro ψευδογραφούμενον putabat legendum ψευδογραφουμένων, tanquam glossema præcedentium τῶν ψευδομένων.

(88) *Κέλσῳ*. Sic codd. Reg., Jolianus, et duo Anglicani quorum lectio melior videtur altera Κέλσου quæ in aliis mss. et libb. editis reperitur.

(89) Codex Reg., τῆς πρὸς αὐτήν, male.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER PRIMUS.

1. Volens Celsus invidiam Christianismo conflare, quod fœdera inter se clam ineant Christiani legibus vetita, hoc primum ait, alia esse fœdera quæ fiunt palam, alia quæ occulte; illa legibus permitti, hæc legibus prohibita. Nempe vult in eam quam Christiani mutuam vocant agapen odium excitare, quasi communis periculi causa instituta

A Πρῶτον τῷ Κέλσῳ κεφάλαιόν ἐστι βουλομένῳ (90) διαβαλεῖν Χριστιανισμὸν, ὡς συνθήκας κρύβδην πρὸς ἀλλήλους ποιουμένων Χριστιανῶν παρὰ τὰ νενομισμένα, ὅτι τῶν συνθηκῶν αἱ μέν εἰσι φανεραὶ, ὅσαι κατὰ νόμους γίγνονται, αἱ δὲ ἀφανεῖς, ὅσαι παρὰ τὰ νενομισμένα συντελοῦνται. Καὶ βούλεται διαβαλεῖν τὴν καλουμένην ἀγάπην Χριστιανῶν (91)

(90) *Βουλομένῳ*. Hanc vocem quæ in unico codice Regio et libb. editis desideratur, restituunt alii mss.

(91) *Ἀγάπην Χριστιανῶν*. Athenag. *Legat. pro Christianis*, pag. 4: Τρία ἐπιφημίζουσιν ἡμῖν ἐγκλήματα, ἀθεότητα, Θυέστεια δεῖπνα, Οἰδιποδείους μίξεις. « Trium flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur: impietas quæ deos tollat, epulæ Thyesteæ, concubitus incesti. » Quarti hoc in loco Origenes meminit, vid. seditionis. Celsus omnia notavit, B κρύφα Χριστιανοὺς τὰ ἀρέσκοντα ἑαυτοῖς ποιεῖν καὶ διδάσκειν εἰπών, infra num. 3. Huic vero et reliquis criminibus, quibus obteri Christiana pietas videbatur, respondent Patres: atque primam ab infidelibus oblatam criminationem depellunt, Justinus, *Apologia* secunda, et alibi; Athenagoras, *Legationis pro Christianis* pag. 5; Tertullianus sæpissime in *Apologetico*. Secundam, Justinus *Apologia* prima, pag. 50: Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ, inquit, τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανοὺς, ὁρῶν δὲ ἀφόβους πρὸς θάνατον, καὶ πάντα τὰ ἄλλα νομιζόμενα φοβερὰ, ἐνενόουν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. Τίς γὰρ φιλήδονος καὶ ἀκρατὴς, καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν βορὰν ἀγαθὸν ἡγούμενος, δύναιτο ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῇ, ἀλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν μὲν ἀεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτὴν, καὶ λανθάνειν τοὺς ἄρχοντας ἐπειρᾶτο, οὐχ ὅτι γε ἑαυτὸν κατήγγελλε φονευθησόμενον; C « Nam et ego ipse Platonis disciplinæ sectator, cum calumniose audirem Christianos deferri, intrepide autem ad mortem et alia quæ terribilia esse censentur omnia, adire conspicerem: statui ipse mecum, fieri haudquaquam posse ut illi in vitiorum pravitate et voluptatum amore viverent. Quis enim voluptatis consectator, aut per animi impotentiam intemperans, et humanarum carnium dapes pro bono ducens, mortem libenter complecti queat, ut bonis suis seipsum privet, ac non potius modis omnibus, ut hanc sibi continenter vitam agere, et celando principes et magistratus fallere liceat, operam navet, nedum per denuntiationem et indicium seipsum cædi offerat? » Athenagor. *Legat.* ad finem.; Theoph. *ad Autolycum*, lib. III; Tatian. orat. *Contra gentes*: Παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστιν ἀνθρωποφαγία· ψευδομάρτυρες οἱ ἐπιτηδευόμενοι γεγόνατε. « Apud nos non invenitur anthropophagia; falsi testes hoc crimine contra nos invento deprehensi estis. » Tertullianus *Apol.*, cap. 9: « Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus; qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? nisi forte suaviorem eum experti. » Idem, cap. 7: « Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii et pabulo, inde et post convivium incesto; quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebras, tum et libidinum impiarum inverecundiam procurent. Dicimur tamen semper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis; ergo, aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruistis. De vestra vobis dissimulatione præscribitur non esse, quod nec ipsi audetis eruere. » Et Minutius Felix in *Octavio*: « Nobis homicidium nec videre fas, nec audire; tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem noverimus. » Tertiam, Minutius Felix itidem: « Et de incesto convivio fabulam grandem adversus nos dæmonum coitio mentita est, ut gloriam pudicitiæ deformis infamiæ aversione macularet. » Item Justinus, qui in *Apologia* secunda rejicit prædicta flagitia in Simonis, Menandri et Marcionis discipulos; eosque suspicionis causam gentibus dedisse opinatur: Εἰ δὲ καὶ τὰ δύσφημα ἐκεῖνα μυθολογούμενα ἔργα πράττουσι, λυχνίας μὲν ἀνατροπὴν, καὶ τὰς ἀνέδην μίξεις, καὶ ἀνθρωπείων σαρκῶν βορὰς, οὐ γινώσκομεν· ἀλλ' ὅτι μὴ διώκονται, μηδὲ φονεύονται ὑφ' ὑμῶν, κἂν διὰ τὰ δόγματα, ἐπιστάμεθα. Ἔστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἱρέσεων συντεταγμένον, ὃ, εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσομεν. « An vero etiam hi infamia illa et fabulosis in vulgus sparsa sermonibus facinora in se admittant, lucernæ eversionem, et promiscuos concubitus, et humanarum carnium viscerationes, nescimus. Scimus vero vos nec persequi nec interficere illos, saltem propter ipsorum dogmata. Est autem nobis liber contra hæreses et sectas omnes compositus; quem, si legere volueritis, dabimus. » Eumdem sequitur Eusebius, lib. V, cap. 7, *Eccles. hist.* Vide et Epiphanium, hæres. 48 ad finem. Verum, quid si Christianorum servi, nec Christo, nec dominis fideles, ne mortem et supplicia subirent, pro carnificum arbitrio plurima effutiebant, qualia Christiani minime perpetrarunt? Id certe semel contigisse didici ex Eusebio, *Eccles. hist.* lib. V, cap. 1: Συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἐθνικοί τινες οἰκέται τῶν ἡμετέρων (ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς)· οἳ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ Σατανᾶ, φο-

πρὸς ἀλλήλους, ἀπὸ τοῦ (92) κοινοῦ κινδύνου ὑφισταμένην, καὶ δυναμένην ὑπερόρκια (93). Ἐπεὶ οὖν τὸν κοινὸν νόμον θρυλλεῖ, παρὰ τοῦτον λέγων Χριστιανοῖς τὰς συνθήκας, λεκτέον πρὸς τοῦτο, ὅτι, ὥσπερ εἴ τις παρὰ Σκύθαις νόμους ἀθέσμους ἔχουσι γενόμενος, ἀναχωρήσεως μὴ ἔχων καιρὸν, βιοῦν παρ' ἐκείνοις ἀναγκάζοιτο, εὐλόγως ἂν οὗτος διὰ τὸν τῆς ἀληθείας νόμον, ὡς πρὸς τοὺς Σκύθας παρανομίαν (94), καὶ συνθήκας πρὸς τοὺς τὰ αὐτὰ αὐτῷ φρονοῦντας ποιήσαι ἂν παρὰ τὰ ἐκείνοις νενομισμένα· οὕτως παρ' ἀληθείᾳ δικαζούσῃ (95) οἱ νόμοι τῶν ἐθνῶν, οἱ περὶ ἀγαλμάτων καὶ τῆς ἀθέου πολυθεότητος, νόμοι εἰσὶ Σκυθῶν, καὶ εἴ τι Σκυθῶν ἀσεβέστερον. Οὐκ ἄλογον οὖν συνθήκας παρὰ τὰ νενομισμένα ποιεῖν, τὰς ὑπὲρ ἀληθείας. Ὥσπερ γὰρ, εἰ ὑπὲρ τοῦ τύραννον προλαβόντα τὰ τῆς πόλεως ἀνελεῖν συνθήκας τινὲς (96) κρύβδην ἐποιοῦντο, καλῶς ἂν ἐποίουν· οὕτω δὴ καὶ Χριστιανοὶ, τυραννοῦντος τοῦ παρ' αὐτοῖς καλουμένου διαβόλου καὶ τοῦ ψεύδους, συνθήκας ποιοῦνται παρὰ τὰ νενομισμένα τῷ διαβόλῳ κατὰ τοῦ διαβόλου, καὶ ὑπὲρ σωτηρίας ἑτέρων (97), οὓς ἂν πεῖσαι δυνηθῶσιν ἀποστῆναι τοῦ ὡσανεὶ Σκυθῶν καὶ τυράννου νόμου.

fuerit, et validior **320** sit omni sacramento. Quoniam igitur jactitat publicam legem, et illam violari dicit Christianorum fœderibus, respondendum est, quemadmodum si quis apud Scythas peregrinus qui nefariis legibus utuntur, nullam inde discedendi occasionem reperiret, cogereturque inter eos vivere, is profecto ut pareat veritatis legi, quam illi nefariam putant, jure cum iis qui eadem secum sentirent, fœdera iniret legibus Scytharum vetita; sic apud veritatem judicem illas gentium leges quæ statuarum cultum sanciunt, et inducta deorum multitudine Deum e medio tollunt, leges esse Scythicas, aut si quid est legibus Scythicis irreligiosius. Non igitur absurdum est fœdera contra leges inire veritatis defendendæ causa. Sicut enim si qui clam fœdera inter se inirent ut tyrannum urbem invadentem e medio tollant, illi recte facerent; ita Christiani, diabolo mendacioque apud ipsos tyrannidem exercentibus, merito, etiam perfractis diaboli legibus, contra diabolum ipsum fœdera ineunt, sicque dant operam eorum saluti quibus persuaderi potest, ut hanc veluti Scythicam et tyrannicam legem excutiant.

σηθέντες τὰς βασάνους, ἃς τοὺς ἁγίους ἔβλεπον πάσχοντας, τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦτο παρορμώντων αὐτοὺς, κατεψεύσαντο ἡμῶν Θυέστεια δεῖπνα καὶ Οἰδιποδείους μίξεις, καὶ ὅσα μήτε λαλεῖν, μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεύειν, εἴ τι τοιοῦτο πώποτε παρὰ ἀνθρώποις ἐγένετο. Τούτων δὲ φημισθέντων, πάντες ἀπεθηριώθησαν εἰς ἡμᾶς, ὥστε καὶ εἴ τινες τὸ πρότερον δι' οἰκειότητα ἐμετρίαζον, τότε μεγάλως ἐχαλέπαινον, καὶ διεπρίοντο καθ' ἡμῶν. « Capti sunt etiam quidam nostrorum servi qui gentiles erant, quandoquidem præses nos omnes requiri palam jusserat. Qui dæmonis impulsu, cum tormenta reformidarent quæ sanctos perpeti videbant, militibus ad hoc ipsum eos incitantibus, Thyesteas quasdam cœnas et incestos Œdipi concubitus, et alia quæ nec proloqui nobis nec cogitare fas est, ac ne credere quidem sustinemus apud homines unquam gesta fuisse, adversus nos ementiti sunt. His in vulgum sparsis omnes continuo in nos adeo efferati sunt, ut si qui forte cognationis causa moderati erga nos hactenus exstitissent, tunc acerbissima indignatione commoti adversus nos infremerent. » At Christiani oscula dederunt; Justin. *Apol.* 2, pag. 97, imo se mutuo *fratres* et *sorores* appellarunt; Tertull. *Apolog.* cap. 39, Athenag. *Legat.*, Clemens, *Strom.* v; atque exinde forsan calumniandi ansam pagani arripiebant. Miraris? dicam tibi. Christianos, si qui graviter peccarunt, Ecclesiæ præpositi ejicere solebant; illi, dolore commoti, veniam efflagitant, et se ante genua fratrum et sacerdotum pedes volvunt; hinc phrases hujusmodi passim apud ecclesiasticos auctores occurrunt, *advolvi presbyteris*, et *volutando caligas fratrum detergere.* Talis erat veterum Christianorum disciplina; quam tamen Cæcilius apud Minutium, arrepta ex hoc corporis gestu occasione, sic calumniatus est: « Alii, inquit, eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia. » Vide Rigaltium ad Minutii locum. Quartam, Tertull. *Apol.* cap. 39: « Hæc coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par; merito damnanda, si non dissimilis damnandis, si quis de ea queritur eo titulo, quo de factionibus querela est. In cujus perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod et dispersi; hoc universi, quod et singuli; neminem lædentes, neminem contristantes. Cum probi, cum boni coeunt, cum pii, cum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia. » Idem, cap. 30: « Illuc suspicientes Christiani, manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus, precantes sumus semper pro omnibus imperatoribus; vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcunque hominis et Cæsaris vota sunt. » Item Justinus, *Apol.* II, pag. 64. SPENCERUS.

(92) Ἀπὸ τοῦ, etc. Lego, ὡς ἀπὸ τοῦ, etc.

(93) *Ὑπερόρκια.* Seldenus *De synedriis veterum Hebræorum* legebat primo ὑπὲρ ὅρκια, quod sequi mavult Boherellus, quam cum ipso postea assentiri Patricio Junio ὑπὲρ ὄργια substituenti. « Fit enim, inquit Boherellus, parum verisimile Celsum strenui ethnici partes agentem, ipso statim libri initio, Bacchi mysteria et Christianorum agapas eodem simul crimine involvere voluisse. »

(94) *Ὡς πρὸς τοὺς Σκύθας παρανομίαν.* Guieto legendum videbatur καὶ τῶν Σκυθῶν παρανομίαν, at sana nobis videtur textus nostri lectio.

(95) *Δικαζούσῃ.* Recte Hœschelius cum omnibus mss. Spencerus vero in textu, δικάζουσι, male. Observat Boherellus huic lectioni παρ' ἀληθείᾳ δικαζούσῃ, similem alteram esse lib. IV, num. 24, ὡς πρὸς ἀλήθειαν δικάζουσαν.

(96) Hœschelius et Spencerus: Ὥσπερ γὰρ, εἰ ὑπὲρ τοῦ τύραννον, προλαβόντα τὰς τῆς πόλεως συνθήκας, ἀνελεῖν τινες, etc. Quæ cum fœde admodum turbata sint, facili vocum transpositione, et mutando τάς in τά, singula in suum locum restituit, et ad commodum sensum revocavit Boherellus quem in textu sequimur, neglecta altera quam proponit Guietus, lectione: Ὥσπερ γὰρ, εἰ ὑπὲρ τοῦ τύραννον προλαβόντα τὰς τῆς πόλεως συνθήκας ἀνελεῖν, τινὲς κρύβδην συνθήκας ἐποιοῦντο, καλῶς, etc. Ibidem Hœschelius in textu, ἐποιοῦντο, καλῶς ἂν ἐποίουν. Spencerus, ἐποίουν, τὸ καλῶς ἂν ἐποίουν.

(97) *Ἑτέρων.* Sic omnes codd. mss., excepto Joliano qui in textu quidem cum libb. editis habet ἐκείνων, sed ad oram ἑτέρων. Ibidem tres codd. Anglicani et Hœschelius in margine, καὶ τυράννου νόμου. Reliqui cum editis, καὶ τυράννων νόμου

2. Deinde ait barbaram esse Christianæ doctrinæ originem; qua procul dubio Judaismum intelligit, e quo tanquam appenditur Christianismus. Hic saltem hanc servat æquitatem ut id illi non vitio vertat. Nam ipse barbaros laudat ut qui dogmata excogitare possint. Sed addit non alios esse, qui melius Græcis inventa barbarorum dijudicent, argumentis confirment, ad virtutis usum accommodent. Ex ejus igitur dictis id primum ad Christianarum veritatum defensionem colligendum, si quis Græcanicis disciplinis imbutus in iisque exercitatus ad nos transierit, eum non modo judicaturum vera esse quæ credimus, sed etiam rationum momentis firmaturum, additurumque ea quæ deesse videntur, ut Græcarum scholarum more et legibus demonstrari queant. Sed adjicio doctrinam Christianam sua quadam propria ratione demonstrari. Divina est hæc ratio, et ad eam Græcorum dialectica ne comparari quidem potest. Illam sitam esse docet Apostolus « in ostensione Spiritus et virtutis [79]; » Spiritus quidem, propter prophetias, quarum omnium perspicuitas et evidentia quemvis lectorem persuadere potest ut ea præsertim credat quæ ad **321** Christum pertinent; virtutis autem, propter miracula, quorum patrandorum vim ac potestatem penes Christianos esse, cum ex multis aliis, tum inde maxime efficitur, quod eorum adhuc supersint vestigia apud eos, qui ex legis Christianæ præceptis vitam suam moresque exigunt.

Ἑξῆς βάρβαρόν φησιν ἄνωθεν εἶναι τὸ δόγμα, δηλονότι τὸν Ἰουδαϊσμὸν, οὗ Χριστιανισμὸς ἤρτηται. Καὶ εὐγνωμόνως (98) γε οὐκ ὀνειδίζει ἐπὶ τῇ ἀπὸ βαρβάρων ἀρχῇ τῷ λόγῳ, ἐπαινῶν ὡς ἱκανοὺς εὑρεῖν δόγματα τοὺς βαρβάρους. Προστίθησι δὲ τούτοις, ὅτι κρῖναι καὶ βεβαιώσασθαι καὶ ἀσκῆσαι πρὸς ἀρετὴν τὰ ὑπὸ βαρβάρων εὑρεθέντα ἀμείνονές εἰσιν Ἕλληνες. Τοῦτ' οὖν ἡμῖν ἐστιν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων εἰς ἀπολογίαν περὶ τῶν ἐν Χριστιανισμῷ κειμένων, ὄντων ἀληθῶν· ὅτι ἀπὸ Ἑλληνικῶν τις δογμάτων καὶ γυμνασίων ἐλθὼν ἐπὶ τὸν λόγον, οὐ μόνον κρίνοι ἂν αὐτὰ (99) ἀληθῆ, ἀλλὰ καὶ ἀσκήσας κατασκευάσαι ἄν, καὶ τὸ δοκοῦν ἐλλιπὲς, ὡς πρὸς Ἑλληνικὴν ἀπόδειξιν, ἀναπληρῶσαι, κατασκευάζων τὴν Χριστιανισμοῦ ἀληθότητα. Λεκτέον δ' ἔτι πρὸς τοῦτο (1), ὅτι ἐστί τις οἰκεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θειοτέρα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς Ἑλληνικήν. Ταύτην δὲ τὴν θειοτέραν ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει « ἀπόδειξιν Πνεύματος καὶ δυνάμεως· » Πνεύματος μὲν, διὰ τὰς προφητείας, ἱκανὰς πιστοποιῆσαι τὸν ἐντυγχάνοντα, μάλιστα εἰς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ· δυνάμεως δὲ, διὰ τὰς τεραστίους δυνάμεις ἃς κατασκευαστέον γεγονέναι καὶ ἐκ πολλῶν μὲν ἄλλων, καὶ ἐκ τοῦ ἴχνη δὲ αὐτῶν ἔτι σώζεσθαι (2) παρὰ τοῖς κατὰ τὸ βούλημα τοῦ λόγου βιοῦσι.

[79] I Cor. II, 4.

(98) *Εὐγνωμόνως.* Ita recte omnes mss. Alias εὐγνώμως, male.

(99) *Κρίνοι ἂν αὐτά.* Ita codd. tres Anglicani, Regius, et Spencerus in textu; Hœschelius autem cum reliquis mss., κρίναι ἂν αὐτά. Guietus pro αὐτά scribendum putat αὐτοῦ et subaudit τὸν λόγον.

(1) Sic codd. Anglicani, sed libb. editi cum reliquis mss., λεκτέον δέ τι πρὸς τοῦτο.

(2) *Ἔτι σώζεσθαι.* Ita duo codd. Vaticani et Spencerus in textu. Reliqui vero mss. et Hœschelius, ἐπισώζεσθαι. Just. *Apol.* I, pag. 45: Καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν γινομένων μαθεῖν δύνασθε. Δαιμονιολήπτους γὰρ πολλοὺς κατὰ πάντα τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ὑμετέρᾳ πόλει, πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων, τῶν Χριστιανῶν, ἐπορκίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορκιστῶν, καὶ ἐπαστῶν, καὶ φαρμακευτῶν μὴ ἰαθέντας ἰάσαντο, καὶ ἔτι νῦν ἰῶνται, καταργοῦντες καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς κατέχοντας τοὺς ἀνθρώπους δαίμονας. « Hoc ipsum ex his quæ sub aspectu vestro fiunt, intelligere potestis. Complures siquidem dæmonum intemperiis correptos homines per orbem omnem, et hanc vestram urbem, quos alii adjuratores, et incantatores et venefici vestri curare non potuerunt, permulti hominum nostrorum, Christianorum inquam, per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi adjurantes sanarunt, atque etiam nunc sanant, exarmantes atque exigentes ab hominibus eos qui illos obsederunt, dæmones. » Idem *Dialogo cum Tryphone*, pag. 247, 302, 311. Tertullian. *ad Scapulam*, cap. 2: « Dæmones autem non tantum respuimus; verum et revincimus, et quotidie traducimus, et de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est. » Idem ibidem cap. 4: « Hæc omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab eisdem advocatis, qui et ipsi beneficia habent Christianorum, licet acclament quæ volunt. Nam et cujusdam notarius, cum a dæmone præcipitaretur, liberatus est; et quorumdam propinquus et puerulus. Et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a dæmoniis, aut valetudinibus remediati sunt? Ipse etiam Severus, pater Antonini, Christianorum memor fuit; nam et Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, Evodiæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem ejus. » Idem in *Apologetico*, cap. 23: « Sed hactenus verba; jam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem dæmone agi constet: jussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille tam se dæmonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. Æque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando profantur; ista ipsa virgo cœlestis, pluviarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarum demonstrator, alia die morituris Socordio et Thanatio et Asclepiodoto vitæ subministrator; nisi se dæmones confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? Simplicitas veritatis in medio est; virtus illi sua assistit, nihil suspicari licebit. Magia aut aliqua ejusmodi fallacia fieri dicetis, si oculi vestri et aures permiserint vobis. Quid autem injici potest adversus id, quod ostenditur nuda sinceritate? » Vide et eumdem capite vigesimo septimo. Inquit et Irenæus, lib. II, cap. 31, edit. Benedictinæ: « Tantum absunt ab eo ut mortuum excitent, quemadmodum Dominus excitavit et apostoli per orationem, et in fraternitate, sæpissime propter aliquid necessarium, ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversus est spiritus mortuo, et donatus est homo orationibus

Μετὰ ταῦτα, περὶ τοῦ κρύφα Χριστιανοὺς τὰ ἀρέσκοντα ἑαυτοῖς ποιεῖν καὶ διδάσκειν εἰπὼν, καὶ ὅτι οὐ μάτην τοῦτο ποιοῦσιν, ἅτε διωθούμενοι τὴν ἐπηρτημένην αὐτοῖς δίκην τοῦ θανάτου, ὁμοιοῖ τὸν κίνδυνον κινδύνοις τοῖς συμβεβηκόσιν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ ὡς Σω- A

322 3. Postea cum dixisset Christianos, quæ lubet, facere et docere clanculum, et id quidem magna ratione, sic enim capitalem sibi intentatam pœnam effugere; illorum periculum confert cum periculis quæ ob philosophiam adiit Socrates; addere poterat

sanctorum. » Idem, libro eodem, cap. 32 : « Alii enim dæmones excludunt firmissime et vere, ut etiam sæpissime credant ipsi, qui emundati sunt a nequissimis spiritibus, et sint in Ecclesia; alii autem et præscientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas, alii autem laborantes aliqua infirmitate per manus impositionem curant, et sanos restituunt. » Vide eumdem lib. v, cap. 8; Arnob., lib. I *Adversus gentes*. Cyprianus ad Demetrianum : « O si audire, inquit, eos velles, et videre quando a nobis adjurantur, et torquentur spiritalibus flagris, et verborum tormentis de obsessis corporibus ejiciuntur, quando ejulantes et gementes voce huma- B na, et potestate divina flagella et verbera sentientes, venturum judicium confitentur. Veni, et cognosce vera esse quæ dicimus. » Eumdem vide epistola secunda ad Donatum, et epistola vicesima sexta ad Magnum. Vide et Origenem in Evangelium Joannis, tom. XXVI, eumdemque *contra Celsum*, lib. I, num. 6, 25, 46, 67; lib. II, num. 8; lib. III, num. 23 et 27; lib. VII, n. 4 et 67. In sequentibus sæculis rariorem hujusmodi miraculorum usum invenio. Nec mirum : nam primo hæreses, quæ tunc temporis grassabantur, plura et certiora divini Spiritus argumenta efflagitarunt, ne plebs Christiana plus fidei hæreticorum magiæ, quam doctrinæ orthodoxorum adhiberet. Idque subindicare videtur Irenæus, qui, lib. II, cap. 31, priusquam virtutes, quæ tunc in Ecclesia viguerunt, deprædicaret, hæc de Simonis et Carpocratis effutiis præfatus est : « Super hæc arguentur qui sunt a Simone et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur, non in virtute C Dei, neque in veritate, neque ut benefici hominibus facientes ea quæ faciunt, sed in perniciem et errorem per magicas elusiones, et universa fraude, plus lædentes quam utilitatem præstantes his qui credunt eis, in eo quod seducant, » sequitur : « Nec enim cæcis possunt donare visum, » etc. Item lib. II, cap. 32 : « Sed si aliquid faciunt, per magicam, quemadmodum diximus, operati, fraudulenter seducere nituntur insensatos, fructum quidem et utilitatem nullam præstantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes, et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis perseverantia, non Jesu Domino nostro, sed Simoni Mago similes ostenduntur. » Et paucis interjectis infert : « Quapropter et illius nomine, » etc. Quis vero nescit veteres istos hæreticos impostores fuisse, et magiæ peritissimos? si vel Epiphanium inspexerit, vel Irenæum : illum lib. I, hær. 22, de Menandro; hunc autem lib. I, cap. 23, de eodem; D illum itidem lib. I, hær. 23, de Saturnino; Irenæum etiam lib. I, cap. 24, de eodem : « Utuntur autem, inquit, et hi magia, et imaginibus, et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa periergia. » Marci præstigias et seducendi artes vide apud Irenæum, lib. I, cap. 13, et Epiphanium, hæresi 34. Audi etiam quantum Carpocratiani, artes maleficas exercentes, Christianæ fidei offecerunt; docebit Epiphanius hær. 27 : Ἐπέθεντο γὰρ ἑαυτοῖς ἐπίκλην Χριστιανοὶ, πρὸς τὸ σκανδαλίζεσθαι τὰ ἔθνη δι' αὐτῶν, καὶ ἀποστρέφεσθαι τὴν τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὠφέλειαν, καὶ τὸ ἀληθινὸν κήρυγμα διὰ τῆς ἐκείνων ἀθεμιτουργίας, καὶ ἀνεικάστου κακοπραγίας, εἰς τὸ τὰ ἔθνη κατανοοῦντα αὐτῶν τὰ ἐπάλληλα ἔργα τῶν ἀθεμιτουργιῶν, νομίσαντα καὶ τοὺς τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τοιούτους εἶναι, ἀποστρέφειν, ὡς καὶ προεῖπον, τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' ἀλήθειαν διδασκαλίας, ἢ καὶ ὁρῶντάς τινας, πάντας ὁμοίας βλασφημεῖν. Καὶ τούτου ἕνεκα οἱ πλείους τῶν ἐθνῶν, ὅπου δὴ ἂν ἴδωσι τοιούτους, οὔτε ἐπὶ κοινωνίᾳ ἡμῖν προσφέρονται ληψοδοσίας, ἢ γνώμης, ἢ ἀκοῆς λόγου θείου, οὔτε τὴν ἀκοὴν ἐντιθέασιν, ἐπτυρμένοι ἀπὸ τῆς τῶν ἀθεμίτων ἀνοσιουργίας. « Christianorum enim sibi nomen indiderunt, ut propter illos offensæ nationes ab sanctæ Dei Ecclesiæ utilitate abhorreant, nuntiatamque veritatem ob immania illorum facinora et incredibilem nequitiam repudient; ut, inquam, frequentibus illorum sceleribus animadversis, eos quoque qui e sancta Dei Ecclesia sunt, tales esse sibi persuadeant, atque ita a B verissima Dei, uti diximus, doctrina aures avertant, aut certe paucorum improbitate conspecta in universos eadem maledicta conjiciant. Atque ea demum causa est, cur plerique gentilium ubicunque istius sectæ homines deprehenderint, nullam nobiscum velint neque dati acceptique, neque consilii, neque audiendi divini verbi societatem conjungere, ac ne aures quidem præbere sustineant, usque adeo nefariis illorum flagitiis consternati ac deterriti sunt. » Docet et Irenæus, lib. I, cap. 22. Secundo, quamplurimi veracitatem Christi et apostolorum in dubium vocarunt, eosque magicarum artium peritissimos crediderunt : quibus refutandis longa miraculorum series perquam necessaria videbatur. Celsus Christum ab Ægyptiis artem magicam didicisse non semel calumniatur. Idem Judæi et Simon Samaritanus, pater omnium hæreticorum et magister, Irenæo si credas, lib. I, cap. 34, suspicati sunt; pro viribus etiam hæresiarchæ et gentilitii cultus pro- C pugnatores astruebant. « Si autem et Dominum per phantasmata hujusmodi fecisse dicunt, ad prophetica reducentes eos ex ipsis demonstrabimus, etc. » Irenæus, lib. I, cap. 24. « Quapropter neque passum eum, sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo, et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Jesus, et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. » Iren. lib. I, cap. 20; item Epiphanius hær. 24. De cæteris religionis Christianæ inimicis ex unico Juliano conjecturam facias, quem, apud Cyrillum Alexandrinum libro sexto, audi suo more Christi miracula elevantem : Ὁ δὲ Ἰησοῦς, ἀναπείσας τὸ χείριστον τῶν παρ' ὑμῖν, ὀλίγους πρὸς τοῖς τριακοσίοις ἐνιαυτοῖς ὀνομάζεται, ἐργασάμενος παρ' ὃν ἔζη χρόνον ἔργον οὐδὲν ἀκοῆς ἄξιον, εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰᾶσθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐπορκίζειν, ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. « Jesus autem D paucis vestrorum ac deterrimis quibusque persuasis trecentos aut circiter annos celebratur. Hic toto vitæ tempore nihil admodum memoratu dignum egit; nisi quis claudos ac cæcos curare, et dæmonio correptos adjurare in pagis Bethsaida et Bethania magni alicujus facinoris numero habeat. » Quid de Paulo senserit habes libro tertio : Ἀλλὰ καὶ τὸν πάντας πανταχοῦ τοὺς πώποτε γόητας καὶ ἀπατεῶνας ὑπερβαλλόμενον Παῦλον. « Sed et Paulum qui omnes quotquot unquam exstitere incantatores et deceptores superat. » Item de Petro, libro nono; de omnibus, libro decimo : Ὁ δὲ καὶ τοὺς ἀποστόλους ὑμῶν εἰκός ἐστιν, μετὰ τὴν τοῦ διδασκάλου τελευτὴν ἐπιτηδεύσαντας, ὑμῖν τε ἐξαρχῆς παραδοῦναι τοῖς πρώτοις πεπιστευκόσι, τεχνικώτερον ὑμῖν αὐτοὶ μαγγανεῦσαι, τοῖς δὲ μετ' αὐτοὺς ἀποδεῖξαι δημοσίᾳ τῆς μαγγανείας ταύτης καὶ βδελυρίας τὰ ἐργαστήρια. « Quod certe et apostolos vestros credibile est post magistri mortem fecisse, vobisque qui primi

Pythagoram aliosque philosophos. Cui dicendum A Athenienses confestim **323** pœnituisse sui in Socratem facinoris, suumque odium omnino posuisse, quemadmodum et alii erga Pythagoram, siquidem

κράτει (3)· ἐδύνατο λέγειν καὶ ὡς Πυθαγόρᾳ (4), καὶ ἄλλοις φιλοσόφοις. Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ Σωκράτει (5) μὲν εὐθέως Ἀθηναῖοι μετενόησαν, καὶ οὐδὲν παρέμεινεν αὐτοῖς περὶ αὐτοῦ πικρὸν, οὐδ' ἐπὶ Πυ-

credidistis ab initio tradidisse, et incantationes callidius quam vos peregisse, sed posteris incantationis istius et exsecrationis officinas publice exposuisse. » Arnob., lib. I *Adversus gentes*, pag. 15: « Occursurus forsitan alius est cum multis aliis calumniosis illis et puerilibus vocibus: Magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit, Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina et remotas furatus est disciplinas. » Tertio, unde aliquis insulsissimorum nebulonum pervicaciam redargueret, eorum maxime, qui se Christo nunc pares, nunc præstantiores jactitabant, quam ex virtutum divinarum demonstratione et miraculorum copia? Iren., lib. I, cap. 25, de Carpocratianis: « Hos autem, inquit, in nullo deminorari a Jesu. Animas B enim ipsorum ex eadem circumlatione devenientes, et ideo similiter contemnentes mundi fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea, quæ sunt hic, posse meliorem quam illum esse. » Epiphanius, lib. I, hær. 27, et Irenæus itidem, lib. II, cap. 32: « Dicentes autem se ex eadem circumlatione cum Jesu habere animas et similes ei esse, aliquando autem et meliores, ad opera producti, quæ ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, nihil tale, nec simile, neque secundum aliquid, in comparationem quod venire posset, perficere inveniuntur. » Quarto, forsan nonnulli hæc Dei beneficia animo parum grato receperunt, et singulari Numinis benignitate abusi sunt, vel exigendo mercedem, vel pro libitu denegando opem, vel locupletibus solis benefaciendo, vel tantæ virtutis gloriam sibi vindicando: quibus omnibus Deus commotus invitus retrahit quæ ultro communicavit. Exempla C sua vetustate veneranda si requiras, lege Athenæum, lib. VII, c. 1, *Deipnosoph.* Si recentiora, vide Petrum Halloix, *De scriptoribus Orientalibus*, in adnotationibus ad Vitam Polycarpi. Si vero dubites, utrum Deus hæc sancti Spiritus dona impiis, ut ego supposui, et infidelibus impertitus sit, adi philologorum principem, clariss. Montacutium, tomo primo partis posterioris *Originum ecclesiasticarum*, qui tibi Ecclesiæ lumina præferet et offusas tenebras dissipabit. Quinto, aucta scientia cessant miracula. Huic concinit tritum illud Græcorum: Θαύματα μώροις. Arist. lib. I, *Metaphys.*, cap. 2: Ἄρχονται μὲν γὰρ, ὥσπερ εἴπομεν, ἀπὸ τοῦ θαυμάζειν πάντες εἰ οὕτως ἔχει. Veritatis initium Plato statuit θαυμάσαι τὰ πράγματα, in *Theæteto*. Idem præcipit Matthias ἐν *Παραδόσεσι*· Θαύμασον τὰ παρόντα, βαθμὸν τοῦτον πρῶτον τῆς ἐπέκεινα γνώσεως ὑποτιθέμενος. Nec abludit Evangelium secundum D Hebræos: Ὁ θαυμάσας βασιλεύσει, καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαυθήσεται. Clem. Alex., *Stromat.* II. Ea enim documenta, quæ sapientioribus suffecerint, non ita facile vulgus a proposito dimoverent; at raro quemquam invenies ita stupidum et obduratum, quin, visis miraculis, tantæ rei causam exquireret, agnosceret Deum, et instar Neptuni exclamaret, Hom. *Iliad.* N, v. 99, 100:

Ὦ πόποι, ἦ μέγα θαῦμα τόδ' ὀφθαλμοῖσιν ὁρῶμαι,
Δεινὸν, ὃ οὔποτ' ἔγωγε τελευτήσεσθαι ἔφασκον.

Si et prædictis adjicerem: sexto, Deum his mediis conatum esse introductam, prout ejus novitas postulavit, religionem stabilire; septimo, emendare gentes; octavo, in temporibus diræ immanitatis fideles consolari; et nono, eorumdem sanitati prospexisse, cum paucissimi fuerint litteris sæcularibus eruditi: forsan a vero non aberrarem, utcunque judicent doctiores. Tertulliani locum addam e libro *De anima*, cap. 9: « Est hodie soror apud nos, revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per exstasin in spiritu patitur, conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, et videt et audit sacramenta, et quorumdam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit. » SPENCER.

(3) *Ὡς Σωκράτει.* Ea intellige pericula in quæ se intulit, ut Theraminem a Critiæ ejusque militum furore defenderet (Diod., lib. XIV); vel, cum solus suffragia contra legem ferri vetuit, quod ex odio contra duces conflato reliqui omnes Prytanes summopere conati sunt (Xenoph., lib. I *Hist. Græc.*); vel cum se triginta tyrannis immorigerum præstitit, nec Leontem, prout jusserant, ad luendum capitis pœnas Salamine eduxit (Plato, *Apolog. Socratis*); vel, cum Alcibiadem Potidææ saucium strenue protexit (Plutarch. in *Alcibiade*, Plato in *Charmide*); vel, cum Xenophontem, equo dilapsum commissa ad Delium pugna, in humeros suscepit et multa confecit stadia, ut eumdem liberaret (Laert. in *Socrat.*, Strabo, lib. IX); vel, cum Anytus, Melitus et Lycon fictis criminibus populum concitabant, et innocentis vitam sustulerunt (Plato et Xenoph. in *Apol.*). SPENCER.

(4) *Ὡς Πυθαγόρᾳ.* Plutarch., *De Stoicorum repugnantiis*: Τὸ μὲν οὖν τὰ τοιαῦτα συμπτώματα τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, οἷον ἡ Σωκράτους καταδίκη, καὶ ὁ Πυθαγόρου ζῶντος ἐμπρησμὸς ὑπὸ τῶν Κυλωνείων, καὶ Ζήνωνος ὑπὸ Δημύλου τυράννου, καὶ Ἀντιφῶντος ὑπὸ Διονυσίου, στρεβλουμένων ἀναιρέσεις, ἐπὶ πιτύροις παραπίπτουσιν ἀπεικάζειν, ὅσης ἐστὶν εὐχερείας ἐῶ. « Jam hujusmodi præclarorum virorum calamitates, qualis fuit condemnatio Socratis, quod Pythagoræ vivo a Cyloneis est illatum incendium, quod Zeno a Demylo tyranno, Antyphon a Dionysio excruciati perierunt; conferre cum furfuribus excidentibus quantæ sit levitatis, mitto dicere. » Meminere Laertius et Suidas in *Pythag.* et Arnobius lib. I *Contra gentes*; Athenagoras itidem *Legat. pro Christianis*; item Plutarchus libro *De Socratis genio*. Suidas vero et Laertius referunt, ex auctoritate aliorum, eum incolumem exiisse domo, priusquam incenderetur; contigisse vero, ut fugiens agrum fabis plenum transiret, ubi cum, religionis ergo, constitisset, ab insequentibus comprehensus est et jugulatus. Alii eum factione Metapontina obiisse tradunt, ut Porphyrius in *Vita Pythagoræ*. Illum alii, postquam domus, in quam frequenter convenerunt, deflagraret ex incendio, elapsum referunt, ponte ex discipulorum corporibus confecto: cum vero illis se orbatum sentiret, totus in dolore positus necem sibi conscivit. Laertius ex Hermippo refert eum Agrigentinis opem tulisse; illum vero, reliquis in fugam versis, in fabarum campo, quem circumiit, trucidatum fuisse (Laert. in *Pythag.*). De ejus periculis plura habes apud Porphyrium libro *De vita Pythagoræ*, Suidam et Laertium; item apud Jamblichum, cap. 35, 36. SPENCER.

(5) *Ἐπὶ Σωκράτει.* Laertius in *Socrate*: Ἀθηναῖοι δ' εὐθὺς μετέγνωσαν, ὥστε κλεῖσαι καὶ παλαίστρας καὶ γυμνάσια· καὶ τοὺς μὲν ἐφυγάδευσαν, Μελίτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν. Σωκράτη δὲ χαλκῆς εἰκόνος ἐτιμήσαντο, ἣν ἔθεσαν ἐν τῷ Πομπηΐῳ, Λυσίππου ταύτην ἐργασαμένου· Ἄνυτόν τε ἐπιδημήσαντα αὐθημερὸν ἐξεκήρυξαν Ἡρακλεῶται. « Atheniensibus ejus facti tantum pœnitentiæ incessit mox, ut palæstras et gymnasia clauderent, et alios quidem exsilio, Melitum vero morte damnarent. Socratem ærea imagine publice honoravere, quam a Lysippo factam in urbis celeberrimo loco statuerunt. Anytum ipsa die, dum peregre esset, Hera-

θαγόρᾳ (6). Οἱ γοῦν Πυθαγόρειοι ἐπὶ πλεῖον τὰς διατριβὰς συνεστήσαντο ἐν Ἰταλίᾳ, τῇ κληθείσῃ Μεγάλῃ Ἑλλάδι (7)· ἐπὶ δὲ Χριστιανοῖς ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος βουλὴ, καὶ οἱ κατὰ καιρὸν βασιλεῖς, καὶ τὰ στρατιωτικὰ, καὶ οἱ δῆμοι, καὶ οἱ τῶν πιστευόντων συγγενεῖς προσπολεμήσαντες τῷ λόγῳ, ἐκώλυσαν ἂν αὐτὸν νικηθέντα ὑπὸ τῆς τῶν τοσούτων ἐπιβουλῆς, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει (8) ὑπερέκυψε καὶ ὑπερανέβη, ὡς νικῆσαι ὅλον κόσμον αὐτῷ ἐπιβουλεύοντα.

Ἴδωμεν καὶ ὡς τὸν ἠθικὸν τόπον οἴεται διαβαλεῖν, τῷ κοινὸν εἶναι καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους φιλοσόφους, ὡς οὐ σεμνόν τι καὶ καινὸν μάθημα. Πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον, ὅτι τοῖς εἰσάγουσι κρίσιν δικαίαν Θεοῦ ἀποκέκλειστο ἂν ἡ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις δίκη, μὴ πάντων ἐχόντων κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας πρόληψιν ὑγιῆ B περὶ τοῦ ἠθικοῦ τόπου. Διόπερ οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν αὐτὸν Θεὸν, ἅπερ ἐδίδαξε διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ

A Pythagorici diu scholas habuerunt in ea Italiæ parte quæ Magna Græcia vocabatur; sed ad Christianos quod spectat, senatum Romanum, imperatores diversis temporibus, milites, populos, ipsos eorum qui credebant parentes, in eorum doctrinam conspirasse; ut tot undique hostium insidiis circumvallata haud dubie oppressa fuisset, nisi divina virtute sustentata non modo evasisset atque emersisset, sed etiam orbem universum vicisset vel in se conjuratum.

4. De nostra quoque morum disciplina videamus quomodo detrahere se putet tanquam nec gravi nec nova, propterea quod ea nobis sit communis cum aliis philosophis; cui ita respondendum est: Nisi omnes haberent communes quasdam de mori-B bus regendis notiones in animis impressas; etiam qui justum in se Dei judicium accersunt atque attrahunt, illi debitam suis peccatis pœnam decli-

cleotæ exterminarunt. » Tertull. *Apologet.* cap. 14: « Sed propterea damnatus est Socrates, quia deos destruebat. Plane olim, id est semper, veritas odio est. Tamen cum, pœnitentia sententiæ, Athenienses criminatores Socratis postea afflixerint, et imaginem ejus æream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. » Plutarch., libro *De invidia et odio*: Καὶ τοὐναντίον αὖ πάλιν αἱ μὲν ἄκρατοι πονηρίαι συνεπιτείνουσι τὸ μῖσος. Τοὺς γοῦν Σωκράτη συκοφαντήσαντας, ὡς εἰς ἔσχατον κακίας ἐληλακότας οὕτως ἐμίσησαν οἱ πολῖται καὶ ἀπεστράφησαν, ὡς μήτε πῦρ αὔειν, μήτε ἀποκρίνεσθαι πυνθανομένοις μήτε λουομένοις κοινωνεῖν ὕδατος, ἀλλ' ἀναγκάζειν ἐκχεῖν ἐκεῖνο τοὺς παραχύτας, ὡς μεμιασμένον· ἕως ἀπήγξαντο, μὴ φέροντες τὸ μῖσος. « Rursum extrema malitia facit ut simul etiam C odium fiat vehementius. Eos quidem, quorum calumnia Socrates fuit oppressus, ut extreme malos, ita oderunt, itaque aversati sunt cives, ut neque ignem eis accenderent, neque interrogantibus responderent, neque in balneo aqua uterentur eadem, sed qua illi lavissent, eam tanquam pollutam juberent a ministris effundi: donec illi impatientia odii sese suspenderunt. » Vide et Diodorum lib. XIV. Et lege, si vacat, ipsum Socratem inimicos suos de futuris miseriis admonentem apud Platonem in *Apologia Socratis*, pag. 38, 39. Hæc omnia, Deo vindice, perpessi sunt Athenienses, eo quod Socrati impietatis notam et atheismi inusserunt, et virum nullius sceleris sibi conscium morti tradiderunt. Sane longe aliter sancti et eruditi viri, delectu magis quam temeritate ducti judicarunt; Justinus *Apolog.* II, pag. 55; item in *Parænesi*, pag. 48; Arnobius, lib. I *Contra gentes*, p. 14; Clemens Alexandrinus, *Admon. ad gentes*, pag. 15; Nume- D nius, lib. *De Platonis arcanis* apud Eusebium, lib. XIII, cap. 5, *Evangelicæ præparationis*; Lactantius, lib. V, cap. 15. Nollem igitur te mirari, lector, aut horrore plusquam solito percelli, si et nunc dierum nonnulli, quorum mentibus caligo atque tenebræ offunduntur, et rectior Dei opt. max. colendi ratio non ita clare innotescit, velut πάροιστροι et furiis agitati in modestos viros, quos sua cæcitate et pervicacia parum delectatos norunt, scepticismum et ἀθεότητα impingunt; cum vel hinc tibi constare possit, etiam pristinis temporibus in more positum fuisse, litteratorum gloriæ invidere, et viros summa integritate et innocentia condemnare. « Neque moramur irreligiosos quosdam, imo et atheos videri posse. Reipsa enim athei non sunt; sed, cum falsa et horrenda attributa a quibusdam Deo affingi deprehenderent, nullum potius quam tale numen credere maluerunt; veris honestetur attributis, tantum aberit ut non credant, quod si nullum hujusmodi daretur, tale exoptaverint numen. » Illustriss. heros baro Herbertus in libro *De veritate*. Spencer.

(6) *Οὐδ' ἐπὶ Πυθαγόρᾳ.* Hujus seditionis inter Pythagoricos et Italicos exortæ meminit Strabo lib. IX, et Polybius lib. II *Hist.* Eos vero pœnituisse constat ex Jamblicho, cap. 35, *De vita Pythagoræ*: Ἐπιγινομένων δὲ πολλῶν ἐτῶν, καὶ τῶν περὶ τὸν Δείναρχον ἐν ἑτέρῳ κινδύνῳ τελευτησάντων, ἀποθανόντος καὶ Λιτάγους, ὅσπερ ἦν ἡγεμονικώτατος τῶν στασιασάντων, ἔλεός τις καὶ μετάνοια ἐνέπεσε, καὶ τοὺς παραλειπομένους αὐτῶν ἐβουλήθησαν κατάγειν. Μεταπεμπόμενοι δὲ πρεσβευτὰς ἐξ Ἀχαΐας, δι' ἐκείνων πρὸς τοὺς ἐκπεπτωκότας διελύθησαν, καὶ τοὺς ὅρκους C εἰς Δελφοὺς ἀνέθηκαν. Ἦσαν δὲ τῶν Πυθαγορικῶν καὶ περὶ ἑξήκοντα τὸν ἀριθμὸν οἱ κατελθόντες ἄνευ τῶν πρεσβυτέρων, ἐν οἷς ἐπὶ τὴν ἰατρικήν τινες κατενεχθέντες, καὶ διαίτῃ τοὺς ἀῤῥώστους ὄντας θεραπεύοντες, ἡγεμόνες κατέστησαν τῆς εἰρημένης μεθόδου. Συνέβη δὲ καὶ τοὺς σωθέντας διαφερόντως παρὰ τοῖς πολλοῖς εὐδοκιμοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ λεγόμενον πρὸς τοὺς παρανομοῦντας. « Posthæc, multis annis interjectis, cum Dinarchus in alio prælio cum suis cæsus, et Litagus quoque seditiosorum antesignanus exstinctus esset; misericordia pariter et pœnitentia cives subiit, ut reliquos Pythagoreos in patriam revocandos esse censerent; ideoque ex Achaia legatos petierunt, eorumque opera cum exsulibus in concordiam redierunt, et juramenta Delphis consecrarunt. Fuerunt autem reduces numero admodum sexaginta; exceptis qui ætate decrepiti erant: inter quos reperiebantur, qui medicinæ operam navabant, ægrotosque certa victus D ratione curabant; ea scilicet methodo, cujus ipsi primi auctores fuerant. Accidit autem denique omnibus eamdem patriam reddi: idque per eos præcipue, qui sanitati restituti fuerant, eo tempore, quo improbis occinebatur. » Spencer.

(7) *Τῇ κληθείσῃ Μεγάλῃ Ἑλλάδι.* Cicero, lib. I, *Tuscul.*: « Cum regnante Tarquinio Superbo in Italiam venisset (Pythagoras), tenuit Magnam illam Græciam cum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate; multaque sæcula postea sic viguit Pythagoræorum nomen, ut nulli alii docti viderentur. » Quibus autem finibus contineretur Magna illa Græcia, vide apud Cellarium, *Geographiæ antiquæ* lib. II, cap. 9.

(8) *Εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει*, etc. Guieto scribendum videbatur: εἰ μὴ θεία δύναμις ὑπερέκυψε καὶ ὑπερανέβη ὡς νικηθῆναι, etc. Sed recepta lectio sana est, nec ejusmodi emendatione indiget.

na rent. Quare nihil mirum Deum, quæ per prophetas et Salvatorem docuit, eadem in omnium hominum animis impressisse: ut Deo judicante nullus excusatione uti possit; cum nullus sit, quin « sensum legis in corde suo scriptum [80] » habeat. Atque id obscure subindicant Scripturæ, ubi narrant, quod Græci fabulam esse volunt, Deum præcepta proprio digito scripta Moysi tradidisse, eaque confracta fuisse malitia eorum qui vitulum conflaverant; quasi dicerent ea scelerum proluvie obliterata fuisse: Deum iterum eadem in lapideis tabulis a Moyse excisis exarasse Moysique dedisse: nimirum prophetico sermone animam post primum peccatum ad secundas Dei litteras præparante.

5. Quod autem Christiani de idololatria sentiunt, id ipse exponit et veluti confirmat dicens ab illis propterea deos manufactos non existimari, quod a recta ratione alienum sit deorum in numero habere, improborum, perditis moribus, sæpe etiam injustorum artificum **324** opera. Deinde ut ostendat neque hanc sententiam esse Christianorum propriam aut ab illis inventam, Heracliti verba refert dicentis, « qui ad res inanimas, tanquam dii essent, accedit, eum perinde facere, ac si quis cum parietibus confabuletur. » Verum hæc, ut et alia quæ ad ethicen pertinent, docent insitæ hominum animis notiones. Hinc hausit Heraclitus, aut quisquis alius e Græcis vel barbaris idem astruere cogitavit: nam et Persas in eadem sententia fuisse versatos affirmat, Herodoti fide. Cui addo ego Zenonem Cittiensem, qui in libro *De republica* ait: « Nihil opus erit sacella construi. Nihil enim sacrum, nihil alicujus pretii,

A Σωτῆρος, ἐγκατεσπαρκέναι ταῖς ἁπάντων ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἵν' ἀναπολόγητος ἐν τῇ θείᾳ κρίσει πᾶς ἄνθρωπος ᾖ, ἔχων « τὸ βούλημα τοῦ νόμου (9) γραπτὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ· » ὅπερ ᾐνίξατο ἐν ᾧ νομίζουσιν Ἕλληνες μύθῳ ὁ λόγος, ποιήσας τὸν Θεὸν γεγραφέναι τῷ ἰδίῳ δακτύλῳ τὰς ἐντολὰς, καὶ Μωϋσεῖ δεδωκέναι, ἃς συνέτριψεν (10) ἡ κακία τῶν μοσχοποιησάντων, ὡς εἰ ἔλεγεν, ἐπέκλυσεν ἡ χύσις τῆς ἁμαρτίας. Δεύτερον δὲ γράψας, πάλιν ἔδωκε λατομήσαντος λίθους Μωϋσέως ὁ Θεὸς, οἱονεὶ τοῦ προφητικοῦ λόγου εὐτρεπίζοντος ψυχὴν, μετὰ τὴν πρώτην ἁμαρτίαν, δευτέροις γράμμασι τοῦ Θεοῦ.

Τὰ δὲ περὶ τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς ἴδια τῶν ἀπὸ τοῦ
B λόγου (11) ἐκτιθέμενος, καὶ ὑποκατασκευάζει, λέγων, αὐτοὺς διὰ τοῦτο μὴ νομίζειν αὐτοὺς χειροποιήτους θεοὺς (12), ἐπεὶ μὴ εὔλογόν ἐστι τὰ ὑπὸ φαυλοτάτων δημιουργῶν καὶ μοχθηρῶν τὸ ἦθος εἰργασμένα εἶναι θεοὺς, πολλάκις καὶ ὑπὸ ἀδίκων ἀνθρώπων κατασκευασθέντα. Ἐν τοῖς ἑξῆς οὖν θέλων αὐτὸ κοινοποιῆσαι, ὡς οὐ πρῶτον ὑπὸ τούτου εὑρεθὲν, ἐκτίθεται Ἡρακλείτου λέξιν, τὴν λέγουσαν· « ὅμοια (13) ὡς εἴ τις τοῖς δόμοις λεσχηνεύοιτο, ποιεῖν τοὺς προσιόντας ὡς θεοῖς τοῖς ἀψύχοις. » Οὐκοῦν καὶ περὶ τούτου λεκτέον, ὅτι ὁμοίως τῷ ἄλλῳ (14) ἠθικῷ τόπῳ ἐγκατεσπάρησαν τοῖς ἀνθρώποις ἔννοιαι, ἀφ' ὧν καὶ ὁ Ἡράκλειτος καὶ εἴ τις ἄλλος Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων τοῦτ' ἐνενόησε κατασκευάσαι· ἐκτίθεται γὰρ καὶ Πέρσας τοῦτο
C φρονοῦντας, παρατιθέμενος Ἡρόδοτον (15) ἱστοροῦντα αὐτό. Προσθήσομεν δὲ καὶ ἡμεῖς, ὅτι καὶ Ζήνων ὁ Κιττιεὺς ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* (16) φησίν· « Ἱερά τε οἰκο·

[80] Rom. II, 15; Exod. XXXI, 18; XXXII, 20.

(9) *Τὸ βούλημα τοῦ νόμου.* Interpretatur Origenes locum Apostoli Rom. II, 15: οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ut et Apollinarius Catena ms. in Epistolam ad Romanos, quæ servatur in bibliotheca Bodleiana. Ad sensum itaque, non ad verba Apostoli respexit Origenes: nam Rom. II, 15, omnes codd. mss. teste Millio legunt, τὸ ἔργον τοῦ νόμου.

(10) Codex Regius, δεδωκέναι αὐτὰς, ἃς συνέτριψεν.

(11) *Ὡς ἴδια τῶν ἀπὸ τοῦ λόγου.* Guieto scribendum videbatur, ὡς οὐκ ἴδια τῶν ἀπὸ τοῦ λόγου.

(12) Legendum videtur cum Boherello, μὴ νομίζειν τοὺς χειροποιήτους θεούς.

(13) *Τὴν λέγουσαν· Ὅμοια*, etc. Clemens Alexandrinus in *Protreptico*: Σὺ δὲ, ἀλλ' εἰ μὴ προφήτιδος ἐπακούεις, τοῦ γε σοῦ ἄκουσον φιλοσόφου, τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου τὴν ἀναισθησίαν ὀνειδίζοντος τοῖς ἀγάλμασι· *Καὶ ἀγάλμασι τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοις λεσχηνεύοιτο.* « Sed si tu non audis prophetissam, at tuum audi philosophum Heraclitum Ephesium, insensibilem simulacrorum truncum exprobrantem: *Et his vota faciunt idolis, perinde ac si quis loquatur cum ædibus.*

(14) *Τῷ ἄλλῳ.* Sic codd. Vatican., Anglic. et Jolianus. Regius vero cum libb. editis, τῷ ἄλλων.

(15) *Παρατιθέμενος Ἡρόδοτον.* Πέρσας δὲ οἶδα νόμοισι τοίοισι χρεωμένους· ἀγάλματα μὲν, καὶ νεοὺς, καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλά τε τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, καθάπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι. « Porro ritus quibus utuntur Persæ, tales esse comperi. Neque statuas, neque templa, neque aras exstruere solent. Imo hoc facientibus insaniam tribuunt, ob id (ut mea fert opinio) quod non, quemadmodum Græci, sentiunt deos ex hominibus esse ortos. » De his Herodotus in *Clio*, et Strabo, lib. XV. SPENCER.

(16) *Ἐν τῇ Πολιτείᾳ.* Hujus libri sæpius meminit Laertius in *Zenone*. Plutarchus, oratione prima *De fortuna Alexandri*, a Zenone scriptum putat ὥσπερ ὄναρ, ἢ εἴδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας. « Tanquam somnium aut imaginem æquitatis et reipublicæ philosophicæ. » Aliter apud eumdem Zopyrus, *Symposiacῶn* lib. III, quæst. 6: Ὡς ἔγωγε, νὴ τὸν κύνα, καὶ τοῦ Ζήνωνος ἂν ἐβουλόμην, ἔφη, διαμερισμοὺς ἐν συμποσίῳ τινὶ καὶ παιδιᾷ μᾶλλον ἢ
D σπουδῆς τοσαύτης ἐχομένῳ συγγράμματι τῇ Πολιτείᾳ κατατετάχθαι. « Ego quidem per canem adjuro optare me, suos diamerismos illos obscenos Zenonem in convivio aliquo, aut joco, quam in tam serio de republica opere posuisse. » Hoc vero illius decretum memoratur apud Plutarchum libro *De Stoicorum repugnantiis*. Et verbis paululum mutatis invenies apud Theodoretum serm. 3, et Clementem Alexandrinum, libro *Stromatum* V. Huic affine est illud Platonis lib. XII *De legibus*, pag. 955 edit. Roberti Stephani 1578: Θεοῖσι δὲ ἀναθήματα χρεὼν ἔμμετρα τὸν μέτριον ἄνδρα ἀνατιθέντα δωρεῖσθαι. Γῆ μὲν οὖν ἑστία τε οἰκήσεως ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν. Μηδεὶς οὖν δευτέρως ἱερὰ καθιερούτω θεοῖς. Χρυσὸς δὲ καὶ ἄργυρος ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἰδίᾳ τε καὶ ἐν ἱεροῖς ἐστιν ἐπίφθονον κτῆμα. Ἐλέφας δὲ, ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώματος, οὐκ εὐχερὲς ἀνάθημα. Σίδηρος δὲ καὶ χαλκὸς πολέμων ὄργανα. Ξύλου δὲ μονόξυλον ὅ τι ἂν ἐθέλῃ τις ἀνατιθέτω, καὶ λίθου ὡσαύτως πρὸς τὰ κοινὰ

δομεῖν οὐδὲν δεήσει· ἱερὸν γὰρ οὐδὲν χρὴ νομίζειν, οὐδὲ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἅγιον, οἰκοδόμων τε ἔργον καὶ βαναύσων. » Σαφὲς οὖν, ὅτι καὶ περὶ τούτου τοῦ δόγματος γέγραπται ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων γράμμασι Θεοῦ τὸ πρακτέον.

Μετὰ ταῦτα οὐκ οἶδα πόθεν κινούμενος ὁ Κέλσος φησὶ, δαιμόνων τινῶν ὀνόμασι καὶ κατακηλήσεσι (17) δοκεῖν ἰσχύειν Χριστιανούς· ὡς οἶμαι, αἰνισσόμενος τὰ περὶ τῶν κατεπᾳδόντων τοὺς δαίμονας καὶ ἐξελαυνόντων. Ἔοικε δὲ σαφῶς συκοφαντεῖν τὸν λόγον. Οὐ γὰρ κατακηλήσεσιν ἰσχύειν δοκοῦσιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ μετὰ τῆς ἀπαγγελίας τῶν περὶ αὐτὸν ἱστοριῶν· ταῦτα γὰρ λεγόμενα πολλάκις τοὺς δαίμονας πεποίηκεν ἀνθρώπων χωρισθῆναι, καὶ μάλισθ' ὅταν οἱ λέγοντες ἀπὸ διαθέσεως ὑγιοῦς καὶ πεπιστευκυίας γνησίως αὐτὰ λέγωσι. Τοσοῦτον μέν γε B δύναται τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ (18) κατὰ τῶν δαιμόνων, ὡς ἔσθ' ὅτε καὶ ὑπὸ φαύλων ὀνομαζόμενον ἀνύειν· ὅπερ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε· « Πολλοί ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ δυνάμεις ἐποιήσαμεν. » Τοῦτο δ' οὐκ οἶδα πότερον ἑκὼν παρεῖδε καὶ κακουργεῖ ὁ Κέλσος, ἢ μὴ ἐπιστάμενος. Κατηγορεῖ δ' ἐν τοῖς ἑξῆς καὶ τοῦ Σωτῆρος, ὡς γοητείᾳ δυνηθέντος ἃ ἔδοξε παράδοξα πεποιηκέναι, καὶ προϊδόντος, ὅτι μέλλουσι καὶ ἄλλοι τὰ αὐτὰ μαθήματα ἐγνωκότες ποιεῖν τὸ αὐτὸ, σεμνυ-

A nihil sanctum existimandum est, quod a fabris operisque construitur. » Liquet igitur etiam de hoc dogmate litteris Dei inscriptum esse hominum mentibus quid sequendum sit.

6. Postea Celsus, nescio qua re motus ait, quam Christiani videntur habere potestatem, eam ipsos habere ex quorumdam dæmonum nominibus et incantationibus, opinor, subindicans ea quæ faciunt apud nos ii, qui dæmones **325** incantant et expellunt. In quo manifeste nos calumniatur. Neque enim hujusmodi incantationibus potestatem habere videntur, sed pronuntiando nomine Jesu recitandisque Evangeliis : hæc enim sæpe ex hominibus dæmones extruserunt, idque maxime cum ii qui recitant, puro animo recitant et integra fide. Quinimo tanta nominis Jesu contra dæmones vis est et potentia, ut eos aliquando vincat etiam ab improbis pronuntiatum. Quod nobis Jesus ipse prænuntians ait : « Multi dicent mihi in illa die : In nomine tuo dæmonia ejecimus, et virtutes fecimus [81]. » Quod nescio sponte ne ac maligne præterierit Celsus, an prorsus ignoraverit. Accusat postea et ipsum Salvatorem, quod magicis artibus fecerit ea, quæ facere visus est ; et quod cum præsciret multos postea futuros, qui earumdem artium periti

[81] Matth. VII, 22.

ἱερά. « Castos et moderatos viros casta et moderata dona diis dare consentaneum est. Terra quidem et lares, omnibus diis sacra sedes est. Nemo igitur C secundo quodam modo templa diis dedicato. Opes amovento. Aurum enim et argentum in cæteris civitatibus invidiosa res est, at in sacris maxime. Ebur autem, cum olim ab animo destitutum fuerit corpus, ad deorum donaria minime est accommodatum. Æs atque ferrum bellica sunt instrumenta. Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integræ deorum imagines in templis communibus statuantur. » Hunc locum Clemens Alexandrinus *Stromatum* libro quinto sic transcripsit, et Theodoretus serm. 3. Huic etiam Lactantius allusit, sed parum candide, lib. VI, cap. 25 : « Ebur, inquit Plato, non castum donum Deo. Quid ergo? Picta scilicet et texta pretiosa? imo vero non castum donum Deo, quidquid corrumpi, quidquid subripi potest; sed sicut hoc vidit, non oportere viventi afferre aliquid, quod sit ex mortuo corpore, cur illud non vidit, non debere incorporali corporale munus afferre? » Rectius, ni fallor, Theodoretus, sermone prædicto, interpretatus est : Ὅτι δὲ τῶν Ἀθηναίων δεδιὼς τὸν δῆμον οὐ D παντελῶς ἀπηγόρευσε τῶν ἀγαλμάτων τὴν ποίησιν, αὐτόθεν καταμαθεῖν εὐπετές. Πρῶτον μὲν γὰρ ἰδίᾳ κατασκευάζειν τινὰ θεῶν εἰκόνας ἐκώλυσεν· ἔπειτα δὲ τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, ὡς ἐπιφθόνους ὕλας καὶ εἰς ἱεροσυλίαν ἐρεθιζούσας, ἐξέβαλε. Τὸν ἐλέφαντα δυσαγῆ προσηγόρευσεν, τὸν δὲ χαλκὸν καὶ τὸν σίδηρον πολέμῳ προσέχειν ἔφησεν, οὐκ ἀγαλματουργίᾳ θεῶν. Ἐκ ξύλων δὲ μόνων καὶ λίθων προσέταξε διαγλύφεσθαι· εἰδὼς, οἶμαι, τὴν ὕλην εὐκαταφρόνητον καὶ πεῖσαι ἱκανὴν τοὺς ὁρῶντας μὴ θεῖα νομίζειν, μηδὲ σέβειν τὰ εὐτελῆ τε καὶ εὔωνα. « Quod autem Atheniensis populi metu non penitus prohibuerit fieri simulacra, indidem facile est percipere. Primo enim vetuit ne quis privatim sibi deorum imagines faceret. Deinde aurum et argentum tanquam invidiosam materiam, et ad sacrilegia provocantem rejecit. Ebur autem profanum appellavit. Æs vero ac ferrum bello dixit, non deorum statuis congruere.

E lignis autem lapidibusque solis sculpi eas jussit, sciens, opinor, materiam esse contemptui obnoxiam, et quæ intuentibus facile persuaderet, ne pro diis haberent, colerentque res adeo viles, et nullius pretii. » Hanc eruditissimi viri conjecturam, si mearum partium esset, innumeris argumentis, quæ sedula Platonis lectio suppeditabit, confirmare poteram ; me vero alias vocat elegantissimum Xenophanis Colophonii carmen :

Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκοῦσιν γεννᾶσθαι θεοὺς,
Καὶ ἴσην τ' αἴσθησιν ἔχειν, φωνήν τε δέμας τε.
At mortales homines gigni putant deos
Sensibus æquales, et voce, et corpore nobis.

Sequitur ex eodem :

Ἀλλ' εἴ τοι χεῖρας εἶχον βόες, ἢ ἐλέφαντες,
Ἢ γράψαι, χείρεσσί τε ἔργα τελεῖν, ἅπερ ἄνδρες,
Ἵπποι μέν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίας
Καί γε θεῶν ἰδέας ἔγραφον, καὶ σώματ' ἐποίουν
Τοιαῦθ' οἷόν περ κ' αὐτοὶ δέμας εἶχον ὅμοιον.
Si manibus possent uti tauri, atque elephantes,
Pingere vel manibus, vel quæ nos, facta referre,
Jam similes et equis divos bubusque videres
D *Cornipedes pinxisse, et equos taurosque bicornes,*
Haud alio factos, quam quo ipsi corpore nunc sunt.

Numa, Moysem imitatus, consimilem tulit legem, ut tradit Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. I. Huic consentiunt Dionysius Halicarnassensis et Plutarchus, qui inductæ legis eamdem rationem reddidere. Vide Eusebium, *Præparationis evangelicæ* lib. III, cap. 8, ex Plutarcho, item, lib. I, cap. 9. Cætera, quæ locum spectant, veterum testimonia lubens adjecissem, si eadem a clarissimo Grotio in *Explicatione Decalogi* summa cum diligentia in unum collecta non invenissem. SPENCER.

(17) *Κατακηλήσεσι.* Sic omnes codd. mss. excepto Joliano qui in textu cum Hœschelio habet κατακλήσεσι. Utraque lectio ferri potest.

(18) Codex Regius, τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ. Obiter notes velim morem qui hodieque in Ecclesia servatur, recitandi Evangelia super energumenos et infirmos a primis ductum esse Ecclesiæ sæculis.

eadem ac ipse efficerent jactarentque se divina effecisse potentia, illis sua societate interdixerit: illum enim, si juste alios rejecit, improbum esse, cum eorumdem criminum sit reus; aut si cum hæc facit extra culpam est, abesse etiam a culpa eos qui eadem faciunt. Verumtamen licet qua virtute Jesus hæc fecerit, demonstrari posse non videretur, nihilominus evidens est nullam a Christianis incantationum artem adhiberi, sed Jesu nomen aliaque nonnulla, quæ Scripturæ divinæ credenda esse docent.

7. Quoniam vero in sequentibus clanculariam sæpe vocat nostram doctrinam, etiam in hoc confutandus est, cum illa sit toti orbi magis cognita, quam ipsamet placita philosophorum. Quem enim fugit Jesum natum esse ex Virgine et suffixum cruci, et quod jam tot homines credunt, illum e mortuis surrexisse, venturum esse judicium, quo injusti meritis suppliciis, justi meritis præmiis affici debent? Et mysterium resurrectionis nonne in ore est etiam infidelibus, quibus deridiculo est, quia illud non intelligunt? Post hæc ineptus sane fuerit, qui nostram doctrinam occultam esse diceret. Cæterum esse quædam reconditiora nec omnibus retecta, id Christianæ doctrinæ commune est cum philosophia, ubi quædam exteriora, quædam etiam interiora sunt. Nam quibusdam Pythagoræ discipulis satis erat: « Ipse 326 dixit; » cum alii clam docerentur, quæ profanis nec purgatis auribus tutum non

A νόμενοι τῷ Θεοῦ δυνάμει ποιεῖν· οὕστινας ἀπελαύνει τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ὁ Ἰησοῦς. Καὶ κατηγορεῖ αὐτοῦ, ὅτι εἰ δικαίως ἀπελαύνει, καὶ αὐτὸς ἔνοχος ὢν τοῖς αὐτοῖς, φαῦλός ἐστιν· εἰ δ' αὐτὸς οὐ φαῦλος ταῦτα ποιήσας, οὐδ' οἱ ὁμοίως αὐτῷ πράττοντες. Ἄντικρυς δὲ, κἂν δοκῇ ἀνέλεγκτον εἶναι τὸ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, πῶς ταῦτα ἐποίησε, σαφὲς ὅτι Χριστιανοὶ, οὐδεμιᾷ μελέτῃ ἐπῳδῶν χρώμενοι, ἐντυγχάνουσιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἄλλων λόγων πεπιστευμένων κατὰ τὴν θείαν Γραφήν.

Εἶτ' ἐπεὶ πολλάκις (19) ὀνομάζει κρύφιον τὸ δόγμα, καὶ ἐν τούτῳ αὐτὸν ἐλεγκτέον, σχεδὸν παντὸς τοῦ κόσμου ἐγνωκότος τὸ κήρυγμα Χριστιανῶν μᾶλλον ἢ τὰ τοῖς φιλοσόφοις ἀρέσκοντα. Τίνα γὰρ λανθάνει ἡ ἐκ B Παρθένου γέννησις Ἰησοῦ, καὶ ὁ ἐσταυρωμένος, καὶ ἡ παρὰ πολλοῖς πεπιστευμένη ἀνάστασις αὐτοῦ, καὶ ἡ καταγγελλομένη κρίσις, κολάζουσα μὲν κατ' ἀξίαν τοὺς ἁμαρτάνοντας, γέρως δ' ἀξιοῦσα τοὺς δικαίους; Ἀλλὰ καὶ μὴν νοηθὲν (20) τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως μυστήριον, θρυλλεῖται γελώμενον ὑπὸ τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ τούτοις οὖν, λέγειν κρύφιον εἶναι τὸ δόγμα, πάνυ ἐστὶν ἄτοπον· τὸ δ' εἶναί τινα οἷον μετὰ τὰ ἐξωτερικὰ, μὴ εἰς τοὺς πολλοὺς φθάνοντα, οὐ μόνου ἴδιον τοῦ Χριστιανῶν λόγου, ἀλλὰ γὰρ καὶ τῶν φιλοσόφων, παρ' οἷς τινες μὲν ἦσαν ἐξωτερικοὶ (21) λόγοι, ἕτεροι δὲ ἐσωτερικοί. Καί τινες μὲν ἀκούοντες Πυθαγόρᾳ ὡς « αὐτὸς ἔφα (22)· » ἄλλοι δ' ἐν ἀποῤῥήτῳ διδασκόμενοι (23) τὰ μὴ ἄξια φθάνειν εἰς ἀκοὰς βεβήλους καὶ

(19) Duo Vaticani, εἶτ' ἐπεὶ πολλάκις. Reliqui cum editis, εἶτ' ἐπειδὴ πολλάκις.

(20) Lego, καὶ μὴ νοηθέν. Infra duo Vaticani et Regius, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ φιλοσόφου.

(21) *Ἐξωτερικοί*, etc. Clemens, *Strom.* v: Λέγουσι δὲ καὶ οἱ Ἀριστοτέλους τὰ μὲν ἐσωτερικὰ εἶναι τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, τὰ δὲ κοινὰ καὶ ἐξωτέρικά. « Aristotelici quoque dicunt ex suis scriptis alia quidem esse interna, alia vero communia et externa. » A. Gellius, *Noct. Attic.* lib. xx, cap. 5. Similis ordo disciplinæ Pythagoricæ: etenim ex discipulis, quos instituit, hi ἀκουστικοί vel ἀκουσματικοί, hi μαθηματικοί dicebantur: A. Gell. *Noct. Att.* lib. I, cap. 9, Clem., *Strom.* v; Jambl., *De vita Pythag.* SPENCER.

(22) *Πυθαγόρᾳ ὡς αὐτὸς ἔφα.* Clemens Alexandrinus, *Strom.* II: Καὶ γὰρ ἄτοπον τοὺς μὲν Πυθαγόρου τοῦ Σαμίου ζηλωτὰς τῶν ζητουμένων τὰς ἀποδείξεις παραιτουμένους τὸ, *Αὐτὸς ἔφα*, πίστιν ἡγεῖσθαι, καὶ ταύτῃ ἀρκεῖσθαι μόνῃ τῇ φωνῇ πρὸς τὴν βεβαίωσιν ὧν ἀκηκόασι· τοὺς δὲ τῆς ἀληθείας φιλοθεάμονας, ἀπιστεῖν ἐπιχειροῦντας ἀξιοπίστῳ διδασκάλῳ τῷ μόνῳ Σωτῆρι Θεῷ, βασάνους τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖν παρ' αὐτοῦ. « Absurdum enim fuerit Pythagoræ quidem Samii sectatores, negantes eorum quæ quæruntur demonstrationes, illud: *Ipse dixit*, fidem facere arbitrari, et ad ea quæ audierunt confirmanda, hanc vocem satis esse ducere; eos autem qui contemplandæ veritatis tenentur desiderio, fide digno magistro soli Servatori Deo fidem non habere, sed velle eorum quæ dicuntur probationes ab eo exigere. » Theodoret., *Serm.* I *De fide*: Καὶ γὰρ ὁ Πυθαγόρας ἐκεῖνος ὁ πολυθρύλλητος, ὁ Μνησάρχου μὲν υἱὸς, Φερεκύδου δὲ φοιτητὴς, ὁ τῆς Ἰταλικῆς αἱρέσεως ἡγησάμενος, νόμον ἐτεθείκει τοῖς φοιτηταῖς πενταετῆ χρόνον σιγὴν ἄγειν, καὶ μόνον ἐπέχειν τῷ λόγῳ τὰς ἀκοὰς, ἵνα ἀναμφισβητήτως καὶ ἀμαχήτως δέχωνται τὰ λεγόμενα, πιστεύοντες οὕτως C ἔχειν, καὶ μὴ πολυπραγμονοῦντες ὡς ἐνδοιάζοντες. Τῷ τοι καὶ οἱ ἐκεῖνον διαδεξάμενοι, εἴ τις ἐπήτησε τῶν λεγομένων ἀπόδειξιν, *Αὐτὸς ἔφα*, λέγειν εἰώθεισαν, πάσης ἀποδείξεως ἰσχυροτέραν καὶ εἶναι νομίζοντες, καὶ ἔχειν κελεύοντες τὴν Πυθαγόρου φωνήν. Εἰ δὲ ἀποχρᾷν εἰς πίστιν ἐνόμιζον καὶ οἱ λέγοντες καὶ οἱ ἀκούοντες τοῦ Πυθαγόρου εἶναι δόγματα καὶ μαθήματα· τίς οὕτως ἄρα ἠλίθιος, μᾶλλον δὲ ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι, καὶ μὴ πιστεῦσαι τοῖς λεγομένοις, καὶ μηδὲ τοσοῦτον ἀπονεῖμαι σέβας τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, ὅσον τῷ Πυθαγόρᾳ προσένειμαν οἱ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μετεσχηκότες; « Nam et celebratissimus ille Pythagoras, filius quidem Mnesarchi, Pherecydæ autem discipulus, qui Italicæ sectæ dux fuit, legem hanc discipulis suis sanxit, ut perpetuum quinquennium conticerent, solumque audiendo præceptori aures accommodarent, ita ut quæ dicerentur, sine ulla disceptatione vel contentione admitterent, credentes D ita se rem habere, nec præterea quidquam ceu dubii curiosius inquirentes. Ex quo factum est, ut qui ei successerant, si quis rerum quas diceret, demonstrationem posceret, *Ipse dixit*, respondere solerent, omni demonstratione validiorem esse censentes, et haberi jubentes Pythagoricam vocem. Quod si satis esse opinabantur ad faciendam fidem, tum qui dicebant, tum qui audiebant, quod ea essent Pythagoræ dogmata et instituta, quis erit adeo stolidus, vel potius attonitus, ut Deo universorum docente dubitet, nec fidem dictis habeat, neque tantum reverentiæ universorum Deo tribuat, quantum Pythagoræ tribuebant qui ejus disciplinæ sese addixerant? » SPENCER.

(23) *Ἐν ἀποῤῥήτῳ διδασκόμενοι.* Clemens, *Strom.* v: Οὐκ ἀπεικότως ἄρα, καὶ τῶν μυστηρίων τῶν παρ' Ἕλλησιν ἀρχαὶ μὲν τὰ καθάρσια, καθάπερ καὶ τοῖς βαρβάροις τὸ λουτρόν· μετὰ ταῦτα δέ ἐστι τὰ μικρὰ μυστήρια, διδασκαλίας τινὰ ὑπόθεσιν ἔχοντα.

μηδέπω κεκαθαρμένας. Καὶ πάντα δὲ τὰ πανταχοῦ μυστήρια κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον κρύφια ὄντα οὐ διαβέβληται· διόπερ μάτην μηδὲ νοήσας ἀκριβῶς τὸ κρύφιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, διαβάλλει αὐτό.

Ἔοικε δὲ μετὰ δεινότητος συναγορεύειν πως τοῖς μαρτυροῦσι τῷ Χριστιανισμῷ μέχρι θανάτου, λέγων· « Καὶ οὐ τοῦτο λέγω, ὡς χρὴ τὸν ἀγαθοῦ δόγματος περιεχόμενον, εἰ μέλλει δι' αὐτὸ κινδυνεύειν παρ' ἀνθρώποις, ἀποστῆναι τοῦ δόγματος, ἢ πλάσασθαι ὡς ἀφέστηκεν, ἢ ἔξαρνον γενέσθαι. » Καὶ καταγινώσκει γε τῶν φρονούντων μὲν τὰ Χριστιανισμοῦ (24), προσποιουμένων δὲ μὴ φρονεῖν, ἢ ἀρνουμένων, λέγων· « μὴ δεῖν τὸν ἐν τῷ δόγματι πλάσασθαι ὡς ἀφέστηκεν, ἢ ἔξαρνον αὐτοῦ γενέσθαι. » Ἐλεγκτέον δὴ ὡς τὰ ἐναντία ἑαυτῷ λέγοντα τὸν Κέλσον. Εὑρίσκεται μὲν γὰρ ἐξ ἄλλων συγγραμμάτων Ἐπικούρειος ὤν· ἐνταῦθα δὲ, διὰ τὸ δοκεῖν εὐλογώτερον κατηγορεῖν τοῦ λόγου, μὴ ὁμολογῶν τὰ Ἐπικούρου, προσποιεῖται κρεῖττόν τι τοῦ γηΐνου εἶναι ἐν ἀνθρώπῳ συγγενὲς Θεοῦ, καί φησιν, ὅτι « Οἷς τοῦτο εὖ ἔχει, τουτέστιν ἡ ψυχὴ, πάντη ἐφίεται τοῦ συγγενοῦς (25), » λέγει δὲ τοῦ « Θεοῦ, καὶ ἀκούειν ἀεί τι καὶ ἀναμνήσκεσθαι περὶ ἐκείνου ποθοῦσιν. » Ὅρα οὖν τὸ νόθον αὐτοῦ τῆς ψυχῆς, ὅτι προειπὼν, « ὡς χρὴ τὸν ἀγαθοῦ δόγματος περιεχόμενον, καὶ εἰ μέλλει δι' αὐτὸ κινδυνεύειν παρ' ἀνθρώποις, μὴ ἀφίστασθαι τοῦ δόγματος, μηδὲ πλάσασθαι ὡς ἀφέστηκε, μηδ' ἔξαρνον γενέσθαι, » αὐτὸς τοῖς ἐναντίοις πᾶσι περιπίπτει. Ἤδει γὰρ, ὅτι, ὁμολογῶν Ἐπικούρειος εἶναι, οὐκ ἂν ἔχοι τὸ ἀξιόπιστον ἐν τῷ κατηγορεῖν τῶν ὁπωσποτε πρόνοιαν εἰσαγαγόντων, καὶ Θεὸν ἐφιστάντων τοῖς οὖσι. Δύο δὲ παρειλήφαμεν Κέλσους γεγονέναι Ἐπικουρείους· τὸν μὲν πρότερον, κατὰ Νέρωνα, τοῦτον δὲ κατὰ Ἀδριανὸν καὶ κατωτέρω.

A erat committere. Denique nec Græcis unquam nec barbaris vitio datum est, quod sua mysteria occultarent. Perperam igitur nec accurate quæ sint Christianorum occulta mysteria intelligens, illa criminatur.

8. Nemo non crederet vehementer illum favere iis, qui in profitendo Christianismo ad mortem usque constanter perseverant, cum ait: « Neque id cum dico, mens mea est, eum qui rectam doctrinam semel amplexus est, ab illa discedere, aut ab illa alienum se simulare, aut illam prorsus abjicere debere, cum ob eam in periculum ab hominibus atque in discrimen vocatur. » Quibus improbat eos, qui, cum intus Christianam teneant religionem, fingunt tamen se non tenere, aut id B aperte negant. Dicit enim, « qui doctrinam amplexus est, eum non debere aut ab ea se simulare alienum aut illam abjicere. » At in his secum discordare convincendus est Celsus. Nam ex aliis scriptis illum Epicureum esse perspicitur. Tamen, ut criminatio qua in nos utitur, magis videatur plausibilis, quæ Epicuri sunt obtegens, simulat se quid in homine agnoscere corpore præstantius, quodque cum Deo affinitatem habeat. Sic enim ille: « Ii in quibus hoc, id est anima, bene se habet, illius quicum cognatione quadam conjuncti sunt, » hoc est Dei, « desiderio flagrant, et de illo semper aliquid audire et cogitare concupiscunt. » Vide igitur parum sincerum hominis ingenium. Supra dixit « non debere eum, qui semel rectam sententiam amplexus C est, ab ea desciscere, aut ab illa alienum se fingere, aut illam prorsus ejurare, tametsi propterea periculum sibi ab hominibus **327** intentetur; » ipse in contraria omnia incidit. Noverat enim se non posse Epicureum confiteri, quin fidem iis detraheret, quæ dicturus erat in eos qui saltem providentiam admittunt et Deum res creatas curantem. Duos autem accepimus fuisse Celsos Epicureos, alterum qui Nerone imperatore, hunc vero qui Adriani ætate et postea vixit.

καὶ προπαρασκευῆς τῶν μελλόντων. Τὰ δὲ μεγάλα περὶ τῶν συμπάντων οὐ μανθάνειν ἔτι ὑπολείπεται, ἐποπτεύειν δὲ καὶ περινοεῖν τήν τε φύσιν καὶ τὰ πράγματα. « Non abs re ergo in mysteriis quoque quæ fiunt apud Græcos, primum locum tenent expiationes et lustrationes, sicut etiam apud barbaros lavacrum. Post hæc autem sunt parva mysteria, quæ habent aliquod fundamentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius discere, sed contemplari et mente comprehendere et naturam et res ipsas. » Exempla dat Epicureos, pag. 575, uti et Stoicos Pythagoricosque, ibidem; Ægyptios etiam, pag. 566. Plato in Phædone, pag. 67: Μὴ καθαρῷ γὰρ καθαροῦ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ᾖ. « Fas enim non est ei qui non est purus, rem puram contingere. » Vide quæ sequuntur. Idem in *Theæteto:* Ἄθρει δὲ περισκοπῶν, μή τις τῶν ἀμυήτων ἐπακούῃ. Εἰσὶ δὲ οὗτοί τε οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι, ἢ οὗ ἂν δύνωνται ταῖν χεροῖν λαβέσθαι. « Diligenter autem circumspice ne quis ex non initiatis obaudiat. Hi enim nihil aliud esse putant, quam quod manibus ipsis tangere queant. » Clem. Alex., *Strom.* v; Theodoret. serm. 1, *De fide.* A Chrysippo dictum est: Ὁ λέγων τοῖς ἀμυήτοις τὰ μυστήρια ἀσεβεῖ. Laert. in D *Chrysippo.* Vide Lysidii Pythagor. epistolam ad Hipparchum, apud Theodorum Canterum, lib I, cap. 12, *Variarum lectionum*, et epistolas Græcas a Jacobo Cujacio Latinitate donatas, et Laert. in *Pythag.*; Porphyrium apud Eusebium, lib. IV, cap. 8, *Præp. evang.*; Justinum, *Paræn. adv. gentes*; Theodoretum, serm. 1, *De fide*, per totum. « Sed ipsa mysteria figurarum cuniculis operiuntur, ne vel his ademptis nuda rerum talium se natura præbeat, sed summatibus tantum viris sapientia interprete veri arcani consciis, contenti sunt reliqui ad venerationem figuris defendentibus a vilitate secretum. » Macrob. in *Somn. Scip.*, lib I, cap. 2. SPENCER.

(24) *Τὰ Χριστιανισμοῦ.* Sic recte omnes codd. mss. excepto Joliano qui cum libb. editis habet, τοῦ Χριστιανισμοῦ, et Anglicano primo in quo legitur, τὸ Χριστιανισμοῦ.

(25) *Ἐφίεται τοῦ συγγενοῦς.* Guieto scribendum videtur ἐφίενται τοῦ συγγενοῦς. Mox codex Regius, λέγει δὲ τοῦ Θεοῦ· libb. editi cum mss. Vaticanis, λέγω δὲ τοῦ Θεοῦ. Anglicanus primus, λέγει τοῦ Θεοῦ. Ibidem codex Regius, ἀκούειν τι καὶ ἀναμιμνήσκεσθαι. In aliis et libb. editis deest, καί.

9. Post hæc hortatur ut in admittendis dogmatis rationem et rationabilem sequamur ducem : hac sine cautione quibusdam assentientes errorem omnino non posse fugere : qui imprudenter et inconsiderate credunt, similes illis esse, qui Metragyrtis, divinis, Mithris, Sabbadiis, Hecatæ aliusque dæmonis aut dæmonum spectris credulos se præbent ; sicut enim illorum inscitiæ verba dant improbi homines eosque pertrahunt quo lubet ; idem Christianis accidere solere : « Quidam ex illis, inquit, neque dare neque accipere causas volunt eorum, quibus adhæserunt. Sed hoc illorum est : Noli inquirere, crede potius, et : Fides te servabit. » Illis etiam tribuit istud : « Mala est hujus vitæ sapientia, bona autem stultitia. » Ad hæc ego : Si fieri posset, ut homines, relictis hujus vitæ negotiis, in solam philosophiam incumberent, nulla sane via esset potior. Invenietur enim in Christianismo non minor (ne quid arrogantius dicam) tum eorum quæ creduntur disquisitio, tum propheticorum ænigmatum, evangelicarumque parabolarum, et sexcento-

A Μετὰ ταῦτα (26) προτρέπει ἐπὶ τὸ, λόγῳ ἀκολουθοῦντας καὶ λογικῷ ὁδηγῷ, παραδέχεσθαι δόγματα· ὡς πάντως ἀπάτης γινομένης τῷ μὴ οὕτω συγκατατιθεμένῳ τισί· καὶ ἐξομοιοῖ τοὺς ἀλόγως πιστεύοντας Μητραγύρταις (27), καὶ τερατοσκόποις, Μίθραις (28) τε καὶ Σαββαδίοις (29), καὶ ὅτῳ τις προσέτυχεν, Ἑκάτης ἢ ἄλλης δαίμονος ἢ δαιμόνων φάσμασιν· ὡς γὰρ ἐν ἐκείνοις πολλάκις μοχθηροὶ ἄνθρωποι, ἐπιβαίνοντες τῇ ἰδιωτείᾳ (30) τῶν εὐεξαπατήτων, ἄγουσιν αὐτοὺς ᾗ βούλονται· οὕτω φησὶ καὶ ἐν τοῖς Χριστιανοῖς γίγνεσθαι (31). Φησὶ δὲ, « τινὰς, μηδὲ βουλομένους διδόναι ἢ λαμβάνειν λόγον περὶ ὧν πιστεύουσι, χρῆσθαι τῷ, Μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πίστευσον· καὶ, Ἡ πίστις σου σώσει σε. » Καί φησιν αὐτοὺς λέγειν· « Κακὸν ἡ ἐν τῷ βίῳ σοφία (32), ἀγαθὸν δ' B ἡ μωρία. » Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι, εἰ μὲν οἷόν τε πάντας (33) καταλιπόντας τὰ τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν, ἄλλην ὁδὸν οὐ μεταδιωκτέον οὐδενὶ ἢ ταύτην μόνην· εὑρεθήσεται γὰρ καὶ (34) ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οὐκ ἐλάττων, ἵνα μὴ φορτικόν τι εἴπω, ἐξέτασις τῶν πεπιστευμένων, καὶ διη-

(26) Philocalia, τοῦτο. Ibidem duo Vaticani, Regius et Philocalia, ἐπὶ τὸ λόγῳ ἀκολουθοῦντας. Guieto delenda videntur ἐπὶ τό.

(27) Codex Reg., Μηναγύρταις. De hisce Cybeles ministris agit Lucianus in fabula *De homine in asinum mutato*. Erant porro illi scelesti facinorosique homines quibus in usu erat rudem populum astu circumvenire. Deprehensos narrat ibidem Lucianus teterrima perpetrantes. Molles homines vocat Augustinus lib. VII *De civit. Dei*, magnæ matri contra omnem virorum mulierumque verecundiam consecratos, qui madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo per plateas vicosque Carthaginis etiam a populis unde turpiter viverent exigebant. De his plura si cupis, vide Montefalconium nostrum t. I *Antiquitatis explanatione et schematibus illustratæ*, lib. I, cap. 2.

(28) *Μίθραις*. Ælius Lampr. in *Commodo* : « Sacra Mithriaca homicidio vero polluit, cum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat. » In quem locum clarissimus Salmasius hæc habet : « Recte autem dixit aliquid in sacris Mithriacis ad speciem timoris fingi : non enim omnia sic fingebantur ad pavorem fictum et ridiculum, sed quædam etiam fiebant veri timoris et periculi plena ; ut erant Κολάσεις, quibus tentabantur prius, qui sacris illis initiari habebant. De quibus Nonnus in secundam Nazianzeni Steleteuticam, cujus verba non erit alienum hic apponere : Τὸν Μίθραν νομίζουσι Πέρσαι τὸν ἥλιον εἶναι, καὶ τούτῳ θύουσιν πολλὰς θυσίας, καὶ τελοῦνταί τινας εἰς αὐτὸν τελετάς. Οὐδεὶς δὲ δύναται τελεῖσθαι τὰς τοῦ Μίθρου τελετὰς, εἰ μὴ διὰ πασῶν κολάσεων παρέλθοι, καὶ δείξοι ἑαυτὸν ἀπαθῆ τινα καὶ ὅσιον. Λέγονται δὲ ὀγδοήκοντα εἶναι κολάσεις, ἃς κατὰ βαθμὸν δεῖ τὸν τελεσθησόμενον παρελθεῖν· οἷον πρῶτον, διανήξασθαι ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὕδωρ πολύ· εἶτα εἰς πῦρ ἐμβάλλειν ἑαυτόν· εἶτα ἐν ἐρήμῳ διαιτηθῆναι, καὶ ἀσιτῆσαι, καὶ ἄλλα τινὰ, ἄχρις οὗ, ὡς εἴπομεν, τὰς ὀγδοήκοντα κολάσεις παρέλθοι, καὶ τότε λοιπὸν ἐμύουν αὐτὸν τὰ τελεώτερα, ἐὰν ζήσῃ. Quæ postrema verba indicant raros quosdam, et paucos admodum, omnia illa κολάσεων et tentamentorum genera pervasisse absque vitæ periculo. » Vide etiam Casaubonum in notis ad Lampridii locum, Suidam in Μίθρα. Specus, in quo initiari solebant, meminit Justinus, *Dial. cum Thryphone*, et *Apolog.* 2 ; item Hieronymus ad Lætam ; Tertullianus, *De corona militis*, cap. 15 ; Porphyrius non semel, libro *De nympharum antro* ; Firmicus, *De errore profanæ religionis*. Vide Luctatium in Commentariis ad finem primæ *Thebaidos* ; clarissimum Seldenum, syntagm. 1, cap. 6, *De diis Syris* ; Cerdam in notis ad Tertulliani librum *De corona militis*. SPENCER.

(29) *Σαββαδίοις*. Hesychius et Suidas scribunt Σαβάζ. Item Clemens in *Protreptico*, Aristophanes et ejus scholiastes in *Nubibus*, in *Lysistrata*, et C *Vespis* ; Diodorus, lib. IV ; Eustathius in Dionysii *Περιήγησιν*· Strabo lib. I, et Harpocration. Apud Plutarch. (*Sympos.* IV, quæst. 5), Σάββους invenio : unde forsan Σαββάδιοι· Σάββους γάρ τε νῦν ἔτι πολλοὶ τοὺς Βάκχους καλοῦσι. « Sabbos enim etiamnum multi Bacchos appellant. » Apud Macrobium legimus *Sebadium* (*Saturnalium* lib. I, cap. 18). Meminit et Arnobius lib. V, *Contra gentes*, et Firmicus, *De err. prof. relig.* At qua arte populo terrorem incutere solebant et illudere, ex Firmici, Arnobii et Clementis libris, quos jam citavi, intelligas. « Sebazium colentes Jovem, anguem, cum initiantur, per sinum ducunt. » *Firmicus* loco citato. « Ipsa novissima sacra, et ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum dimittitur consecratis, et eximitur rursus ab inferioribus partibus atque imis. » *Arnob.*, lib. V. Σαβαζίων γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις ὁ διὰ κόλπου θεός· δράκων δέ ἐστιν οὗτος, διελκόμενος D τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων. « Sabaziorum certe mysteriorum signum est iis qui initiantur, deus qui sinum pervadit. Est autem is draco, qui extrahitur a sinu eorum qui initiantur. » *Clemens* in *Protreptico*, pag. 17. SPENCER.

(30) Vaticanus recens et duo Anglicani, τῇ ἰδιότητι.

(31) *Γίγνεσθαι*. Sic omnes mss. ; libb. vero editi, γίγνεται. Philocalia impressa, γενέσθαι.

(32) *Ἡ ἐν τῷ βίῳ σοφία*. Ita Philocalia, sicque scripserat Celsus, ut patet ex sequentibus. Omnes tamen mss. et editi libri *Contra Celsum* hoc loco habent, ἡ ἐν τῷ κόσμῳ σοφία, si exceperis unum Jolianum qui lectionem Philocaliæ habet ad marginem.

(33) *Οἷόν τε πάντας*. Sic libb. editi et mss. Philocalia vero, οἷόν τε ἦν πάντας, quam lectionem in margine habet codex Jolianus.

(34) Sic Philoc. Alias deest, καί.

γησις τῶν ἐν τοῖς προφήταις αἰνιγμάτων, καὶ τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις παραβολῶν, καὶ ἄλλων μυρίων συμβολικῶς γεγενημένων ἢ νενομοθετημένων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον, πῇ μὲν διὰ τὰς τοῦ βίου ἀνάγκας, πῇ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, σφόδρα ὀλίγων ἐπὶ τὸν λόγον ᾀττόντων· ποία ἂν ἄλλη βελτίων μέθοδος πρὸς τὸ τοῖς πολλοῖς βοηθῆσαι εὑρεθείη τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης; Καὶ πυνθανόμεθά γε περὶ τοῦ (35) πλήθους τῶν πιστευόντων, τὴν πολλὴν χύσιν τῆς κακίας ἀποθεμένων, ἐν ᾗ πρότερον ἐκαλινδοῦντο· πότερον βέλτιόν ἐστιν αὐτοῖς ἀλόγως πιστεύουσι κατεστάλθαι πως τὰ ἤθη καὶ ὠφελῆσθαι, διὰ τὴν περὶ τῶν κολαζομένων ἐπὶ ἁμαρτίαις καὶ τιμωμένων ἐπὶ ἔργοις (36) χρηστοῖς πίστιν, ἢ μὴ προσίεσθαι αὐτῶν τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ ψιλῆς πίστεως, ἕως ἂν ἐπιδῶσιν ἑαυτοὺς ἐξετάσει λόγων; Φανερῶς γὰρ οἱ πάντες παρ' ἐλαχίστους οὐδὲ τοῦτο λήψονται, ὅπερ εἰλήφασιν, ἐκ τοῦ ἁπλῶς πεπιστευκέναι, ἀλλὰ μενοῦσιν ἐν κακίστῳ βίῳ. Εἴπερ (37) οὖν ἄλλο τι κατασκευαστικόν ἐστι τοῦ, τὸ φιλάνθρωπον τοῦ λόγου οὐκ ἀθεεὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι, καὶ τοῦτ' αὐτοῖς συγκαταριθμητέον. Ὁ γὰρ εὐσεβὴς οὐδὲ σωμάτων ἰατρὸν, πολλοὺς ἐπὶ τὸ βέλτιον νοσοῦντας ἀγαγόντα, οἰήσεται ἀθεεὶ πόλεσι καὶ ἔθνεσι ἐπιδημεῖν· οὐδὲν γὰρ χρηστὸν ἐν ἀνθρώποις ἀθεεὶ γίγνεται. Εἰ δὲ ὁ πολλῶν σώματα θεραπεύσας, ἢ ἐπὶ τὸ βέλτιον προαγαγὼν, οὐκ ἀθεεὶ θεραπεύει· πόσῳ πλέον ὁ πολλῶν ψυχὰς θεραπεύσας, καὶ ἐπιστρέψας, καὶ βελτιώσας, καὶ ἀπαρτήσας (38) αὐτὰς Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πᾶσι, καὶ διδάξας πᾶσαν πρᾶξιν ἀναφέρειν ἐπὶ τὴν ἐκείνου ἀρέσκειαν, καὶ πάντ' ἐκκλίνειν, ὅσ' ἀπάρεστά ἐστι Θεῷ, καὶ μέχρι τοῦ ἐλαχίστου τῶν λεγομένων, ἢ πραττομένων, ἢ καὶ εἰς ἐνθύμησιν ἐρχομένων.

Εἶτ', ἐπεὶ τὰ περὶ τῆς πίστεως θρυλλοῦσι, λεκτέον, ὅτι ἡμεῖς μὲν, παραλαμβάνοντες αὐτὴν ὡς χρήσιμον τοῖς πολλοῖς, ὁμολογοῦμεν διδάσκειν πιστεύειν καὶ ἀλόγως τοὺς μὴ δυναμένους πάντα καταλιπεῖν, καὶ ἀκολουθεῖν ἐξετάσει λόγου· ἐκεῖνοι δὲ, τοῦτο μὴ ὁμολογοῦντες, τοῖς ἔργοις αὐτὸ ποιοῦσι. Τίς γὰρ, προτραπεὶς ἐπὶ φιλοσοφίαν (39), καὶ ἀποκληρωτικῶς ἐπί τινα αἵρεσιν ἑαυτὸν φιλοσόφων ῥίψας, ἢ τῷ εὐπορηκέναι (40) τοιοῦδε διδασκάλου, ἄλλως ἐπὶ τοῦτο ἔρχεται ἢ τῷ πιστεύειν τὴν αἵρεσιν ἐκείνην κρείττονα εἶναι; Οὐ γὰρ περιμείνας ἀκοῦσαι τοὺς πάντων φιλοσόφων λόγους, καὶ τῶν διαφόρων αἱρέσεων, καὶ τὴν ἀνατροπὴν

A rum id genus quæ figurate gesta vel sancita sunt, 328 explanatio. Si autem id ab hominibus impetrari nequit, sive propter hujus vitæ necessitates, sive propter eorum infirmitatem, quæ in causa sunt, cur perpauci huic se studio dedant; ecquæ ratio majori hominum parti subveniendi excogitari potest ea commodior, quam Jesus gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, quique peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis conducibilius, sine examine credidisse, et credendo supplicium peccata præmiaque virtutem manere, correxisse mores; an spreta fide simplici, non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinæ principia penitus investigaverint? Manife-
B stum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, sed in corruptissima sua vita remansuros. Quocirca inter argumenta quibus constat tam salubrem hominibus doctrinam Deo auctore ad eos pervenisse; hoc, si quod aliud, locum habere debet. Nam ne medicum quidem corporum, qui multos in meliorem statum restituerit, arbitrabitur vir pius ad urbes et gentes advenisse sine Dei providentia, qua sine nihil hominibus contingit boni. Jam vero si qui corpora multorum sanat aut ad meliorem statum reducit, is nihil horum facit sine divina ope; quanto magis id dicere de illo oportet, qui multorum animas convertit, ad meliorem
C frugem revocat, qui docet suas omnes a summo Deo suspensas habere vitæ rationes, ex ejus voluntate omnia metiri, et omnia fugere vel minima dicta, facta, cogitata, quæ illi displicere possunt.

10. Illam igitur sine examine fidem de qua tot turbas agunt, experti quam sit plerisque utiiis, fatemur a nobis commendari iis, qui relinquere negotia omnia non possunt, ut se totos perscrutandæ doctrinæ tradant. Illi autem, quanquam fateri erubescunt, idem faciunt tamen. Nam quis ad philosophiæ studium incitatus et in aliquam philosophorum sectam aut sorte aut quod in talem magistrum incidit, se conjiciens, aliter ad eam se ap-
D plicat, quam quia illam credit reliquis præstantiorem? Neque enim, ut Platonicus, aut Stoicus, aut Peripateticus, aut Epicureus fieret, aut cujuscunque

(35) Lego, πυνθανώμεθά γε παρὰ τοῦ, etc.

(36) Philoc., ἐφ' ἁμαρτίαις καὶ τιμωμένων ἐπ' ἔργοις.

(37) Philoc., ἐν κακίστῳ βίῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων. Εἴπερ.

(38) Ita Spencerus et codex Jolianus. Reliqui cum Hœschelio et Philocalia, ἀναρτήσας. Paulo infra omnes codd. mss. et libb. editi ὅσ' ἀπάρεστά εἰσι Θεῷ μέχρι τοῦ ἐλαχίστου. Philocalia ut in nostro textu.

(39) *Τίς γὰρ, προτραπεὶς ἐπὶ φιλοσοφίαν*, etc. Cicero, lib. II *Academicarum quæstionum*, sub initium, eadem propemodum docet: « Nam cæteri primum ante tenentur astricti, quam quid esset optimum judicare potuerunt. Deinde infirmissimo tempore ætatis aut obsecuti amico cuidam, aut una alicujus quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant, et ad quamcunque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam tanquam ad saxum adhærescunt, etc. »

(40) *Ἢ τῷ εὐπορηκέναι*, etc. Sic recte duo codd. Vaticani, Regius et duo Anglicani, sicque ad marginem habent Hœschelius et Spencerus, quorum ille in textu posuit, καὶ τῷ εὐπορηκέναι, hic vero cum Philocalia, καὶ τὸ εὐπορηκέναι. Ibidem Philocalia, διδασκάλου, ἢ οὐκ ἄλλως ἐπὶ τούτῳ ἔρχεται.

que sectæ, exspectavit dum aut sectæ suam quæque doctrinam explicassent, aut rationis momenta quibus quædam niterentur, quædam autem refellerentur, audiisset : **329** sed cæco quodam impetu, et si fateri id nolint, Stoicæ, exempli causa, adhæsit cæterasque rejecit aut Platonicam ut humiliorem, aut Peripateticam, quia ad humanos affectus nimium se demittit, et plus quam cæteræ sectæ, candide humana agnoscit bona. Ac nonnulli, ut primum Providentiæ mentio facta est, perturbati iis quæ hic probis improbisque contingunt, præpropere in hanc abiere sententiam quæ Providentiam tollit, Epicuroque et Celso se addixerunt.

11. Ergo si ratio docuit credendum esse uni cuipiam eorum qui sectas apud Græcos et barbaros induxerunt, quanto magis Deo rerum omnium Domino, et ei qui docet hunc solum esse colendum; cætera vero negligenda, quæ vel non sunt, vel si sunt, honore quidem digna sunt, at cultum et adorationem non merentur; de quibus qui non solum credit, sed et ratione res contemplatur, proferet eas quæ sibi occurrerint, et quas accurata investigatione eruerit demonstrationes. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi consentaneum magis, cum a fide omnia humana pendeant? Quis enim navigat, aut uxorem ducit, aut liberis dat operam, aut in terram spargit semina, quin ad hæc facienda fide meliorum adducatur, quamvis secus possit accidere, et aliquando accidat? Quin illa fides meliora esse eventura, omniaque ex voto successura, facit ut audacter etiam omnes aggrediantur incertas res et dubii exitus. At si in omni actione cujus incertum est quis futurus sit exitus, spes et de futuris potior fides vitam continet, cur non rationabiliori de causa quam qui vel maria navigant, vel terram serunt, vel uxorem ducunt, cæterisque negotiis humanis dant operam, hanc ille fidem assumpserit qui Deo rerum illarum omnium opifici credit, et illi qui ut omnibus qui ubique terrarum sunt mortalibus hanc doctrinam patefaceret, præcellenti mentis altitudine, divinaque animi magnitudine summa pericula subiit, et pro hominibus mortem opinione vulgi ignominiosam oppetiit, quique docuit eos quos ab initio suæ doctrinæ administros esse persuasit, inter omnia

A μὲν τῶνδε, κατασκευὴν δὲ ἑτέρων, οὕτως αἱρεῖται ἤτοι Στωϊκὸς, ἢ Πλατωνικὸς, ἢ Περιπατητικὸς, ἢ Ἐπικούρειος εἶναι, ἢ ὁποίας δήποτε φιλοσόφων αἱρέσεως· ἀλλ' ἀλόγῳ τινὶ, κἂν μὴ βούλωνται τοῦτο ὁμολογεῖν, φορᾷ ἔρχεται (41) ἐπὶ τὸ ἀσκῆσαι (φέρ' εἰπεῖν), τὸν Στωϊκὸν λόγον, καταλιπών τε τοὺς λοιπούς· ἢ τὸν Πλατωνικὸν ὑπερφρονήσας, ὡς ταπεινότερον τῶν ἄλλων, ἢ τὸν Περιπατητικὸν, ὡς ἀνθρωπικώτερον (42), καὶ μᾶλλον τῶν λοιπῶν αἱρέσεων εὐγνωμόνως ὁμολογοῦντα τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθά. Καὶ ἀπὸ πρώτης δὲ προσβολῆς ταραχθέντες τινὲς εἰς τὸν περὶ Προνοίας λόγον, ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς γενομένων φαύλοις καὶ σπουδαίοις, προπετέστερον συγκατέθεντο τῷ μηδαμῶς εἶναι Πρόνοιαν, καὶ τὸν Ἐπικούρου καὶ Κέλσου εἵλοντο λόγον.

B Εἴπερ οὖν δεῖ πιστεύειν, ὡς ὁ λόγος ἐδίδαξεν, ἑνί τινι τῶν αἱρέσεις εἰσηγησαμένων ἐν Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις· πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ τῷ διδάσκοντι τοῦτον μόνον (43) δεῖν σέβειν, τὰ δὲ λοιπὰ, ἤτοι ὡς μὴ ὄντα ἢ ὡς ὄντα, μὲν καὶ τιμῆς ἄξια, οὐ μὴν καὶ προσκυνήσεως καὶ σεβασμοῦ, παρορᾷν; περὶ ὧν ὁ μὴ πιστεύων μόνον, ἀλλὰ καὶ λόγῳ θεωρῶν τὰ πράγματα, ἐρεῖ τὰς ὑποπιπτούσας αὐτῷ καὶ εὑρισκομένας ἐκ τοῦ πάνυ ζητεῖν ἀποδείξεις; Πῶς δ' οὐκ εὐλογώτερον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων πίστεως ἠρτημένων, ἐκείνων μᾶλλον (44) πιστεύειν τῷ Θεῷ; Τίς γὰρ πλεῖ, ἢ γαμεῖ, ἢ παιδοποιεῖται, ἢ ῥίπτει τὰ σπέρματα ἐπὶ τὴν γῆν, μὴ τὰ κρείττονα πιστεύων (45) ἀπαντήσεσθαι, δυνατοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἐναντία γενέσθαι, καὶ ἔστιν ὅτε γενομένου; C Ἀλλ' ὅμως ἡ περὶ τοῦ τὰ κρείττονα καὶ τὰ κατ' εὐχὴν ἀπαντήσεσθαι πίστις τολμᾷν πάντας ποιεῖ, καὶ ἐπὶ τὰ ἄδηλα καὶ δυνατὰ ἄλλως συμβῆναι. Εἰ δὲ συνέχει τὸν βίον ἐν πάσῃ πράξει ἀδήλῳ, ὅπως ἐκβήσεται, ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ περὶ τῶν μελλόντων χρηστοτέρα πίστις· πῶς οὐ μᾶλλον αὕτη παραληφθήσεται εὐλόγως τῷ πιστεύοντι, ὑπὲρ τὴν πλεομένην (46) θάλασσαν, καὶ γῆν σπειρομένην, καὶ γυναῖκα γαμουμένην, καὶ τὰ λοιπὰ ἐν ἀνθρώποις πράγματα, τῷ ταῦτα πάντα δημιουργήσαντι Θεῷ, καὶ τῷ μετὰ ὑπερβαλλούσης μεγαλονοίας καὶ θείας μεγαλοφροσύνης τολμήσαντι (47) τοῦτον τὸν λόγον παραστῆσαι τοῖς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, μετὰ μεγάλων κινδύνων καὶ θανάτου νομιζομένου ἀτίμου, ἃ ὑπέμεινεν ὑπὲρ ἀνθρώπων, διδάξας καὶ τοὺς ὑπηρετεῖσθαι τῇ D διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ πεισθέντας, μετὰ πάντων κινδύνων καὶ τῶν ἀεὶ προσδοκωμένων θανάτων,

(41) *Ἔρχεται*, etc. Ita Philocalia et recte omnino. Hœschelius et Spencerus cum omnibus mss., ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἀσκῆσαι... καταλιπόντες τοὺς λοιπούς· τὸν Πλατωνικὸν ὑπερφρονήσαντες.

(42) *Ἀνθρωπικώτερον*. Sic Philocalia manuscripta qua usus est Hœschelius. Philocalia vero impressa, Hœschelius, et Spencerus cum omnibus mss., ἀνθρωπικώτατον. Ibidem Philocalia, ἀνθρωπίνως ὁμολογοῦντα. Libb. editi cum omnibus mss., εὐγνωμόνως ὁμολογοῦντα.

(43) *Μόνον*. Deest in codice Regio.

(44) *Ἐκείνων μᾶλλον*. Dubitat Guietus an scribendum sit, ἐκείνους μᾶλλον, sed ego nihil mutari velim.

(45) *Πιστεύων*. Hœschelius in textu habet σπεύδων, ad marginem autem πιστεύων. Spencerus in textu πιστεύων, ad oram vero, ἐλπίζων ἢ σπεύδων. Omnes mss., πιστεύων, si exceperis Anglicanum primum qui habet σπεύδων. Philocalia impressa, πιστεύων.

(46) *Ὑπὲρ τὴν πλεομένην*, etc. Dubitat Guietus an scribendum sit περὶ τὴν πλεομένην. Ego nihil mutandum censeo.

(47) *Τολμήσαντι*. Sic Philocalia et omnes codd. mss. excepto Joliano qui in textu habet εὐδοκήσαντι, ad marginem vero, τολμήσαντι. Hœschelius in textu, τολμήσαντι, in margine εὐδοκήσαντι. Spencerus in textu, εὐδοκήσαντι· ad oram, τολμήσαντι.

τολμῆσαι ἀποδημῆσαι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας;

Εἶτ' ἐπεί φησιν ὁ Κέλσος αὐταῖς λέξεσιν· « Εἰ μὲν δὴ θελήσουσιν ἀποκρίνεσθαί μοι, ὡς οὐ διαπειρωμένῳ (48), πάντα γὰρ οἶδα, ἀλλ' ὡς ἐξ ἴσου πάντων κηδομένῳ, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὐκ ἐθελήσουσιν, ἀλλ' ἐροῦσιν, ὥσπερ εἰώθασι· Μὴ ἐξέταζε, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀνάγκη αὐτοὺς ταῦτά τε (49), φησὶ, διδάξαι ὁποῖ' ἄττα ἐστὶν, ἃ λέγουσι, καὶ ὁπόθεν ἐῤῥύηκε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Λεκτέον δὲ πρὸς τὸ, « Πάντα γὰρ οἶδα, » ἀλαζονικώτατα ὑπ' αὐτοῦ ἀποτετολμημένον· ὅτι, εἴπερ ἀνεγνώκει μάλιστα τοὺς προφήτας, ὁμολογουμένων αἰνιγμάτων πεπληρωμένους, καὶ λόγων τοῖς πολλοῖς ἀσαφῶν· καὶ εἰ ἐντετύχει ταῖς εὐαγγελικαῖς παραβολαῖς, καὶ τῇ λοιπῇ τοῦ νόμου καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας γραφῇ, καὶ ταῖς τῶν ἀποστόλων φωναῖς· καὶ ἀναγνοὺς εὐγνωμόνως ἐβούλετο εἰσελθεῖν (50) εἰς τὸν τῶν λέξεων νοῦν, οὐκ ἂν οὕτως ἐθρασύνετο, οὐδ' εἶπε, « Πάντα γὰρ οἶδα. » Ὡς οὐδ' ἡμεῖς (51), οἱ τούτοις ἐνδιατρίψαντες, εἴποιμεν ἄν, « Πάντα γὰρ οἶδα· » φίλη γὰρ ἡ ἀλήθεια. Οὐδεὶς ἡμῶν ἐρεῖ· « Πάντα γὰρ οἶδα » τὰ Ἐπικούρου· ἢ θαῤῥήσει, ὅτι πάντα οἶδε τὰ Πλάτωνος (52)· τοσούτων οὐσῶν διαφωνιῶν καὶ παρὰ τοῖς διηγουμένοις αὐτά. Τίς γὰρ οὕτω θρασὺς εἰπεῖν· Πάντα γὰρ οἶδα τὰ Στωϊκὰ, ἢ πάντα τὰ Περιπατητικά; Εἰ μὴ ἄρα τὸ, « Πάντα γὰρ οἶδα, » ἀπό τινων ἰδιωτῶν ἀναισθήτων ἀκούσας, οὐκ αἰσθανομένων τῆς ἑαυτῶν ἀμαθίας, ᾠήθη, ὡς τοιούτοις διδασκάλοις (53) χρησάμενος, πάντα ἐγνωκέναι. Δοκεῖ δέ μοι τοιοῦτόν τι πεποιηκέναι (54), ὡς εἴ τις τῇ Αἰγύπτῳ ἐπιδημήσας, ἔνθα οἱ μὲν Αἰγυπτίων σοφοὶ κατὰ τὰ πάτρια γράμματα πολλὰ φιλοσοφοῦσι περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς νενομισμένων θείων (55), οἱ δὲ ἰδιῶται μύθους τινὰς ἀκούσαντες ὧν τοὺς λόγους οὐκ ἐπίστανται, μέγα ἐπ' αὐτοῖς φρονοῦσιν, ᾤετο (56) πάντα τὰ Αἰγυπτίων ἐγνωκέναι, τοῖς ἰδιώταις αὐτῶν μαθητεύσας, καὶ μηδενὶ τῶν ἱερέων συμμίξας, μηδ' ἀπό τινος αὐτῶν τὰ Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητα μαθών. Ἃ δ' εἶπον περὶ Αἰγυπτίων σοφῶν τε καὶ ἰδιωτῶν, δυνατὸν εἰπεῖν (57) καὶ περὶ Περσῶν, παρ' οἷς εἰσι τελεταὶ, πρεσβευόμεναι μὲν λογικῶς ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς λογίων, συμβολικῶς δὲ γινόμεναι (58) ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς πολλῶν καὶ ἐπιπολαιοτέρων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ Σύρων, καὶ Ἰνδῶν, καὶ τῶν ὅσοι καὶ μύθους καὶ γράμματα ἔχουσι, λεκτέον.

A pericula **330** mortesque continuo impendentes audere quocunque terrarum proficisci salutis hominum causa?

12. Sequuntur hæc Celsi verba: « Si mihi respondere voluerint, non quo scire quæram quid sentiant, nam omnia novi, sed quia omnium parem curam gero, bene fecerint. Si vero recusabunt dicentque quod solent: Noli disquirere, etc., necesse est, inquit, ut doceant cujusmodi sint quæ asseverant et unde dimanaverint, etc. » Ad quæ ego respondeo, arrogantissimi hominis esse istud: « Omnia novi. » Certe si prophetas maxime legisset refertos, omnium confessione, sententiis perobscuris, sermonibusque paucorum captui accommodatis; si B Evangelii parabolas, legem historiamque Judaicam, apostolorumque sermones evolvisset; et iis candide perlectis, in mentem verborum penetrare voluisset, non adeo superbiret, tantave confidentia diceret: « Omnia novi. » Id ne nos quidem qui in iis rebus operam studiumque collocavimus, diceremus, « Omnia novi. » Amica enim est veritas. Neque inter nos quisquam est ita confidens ut dicat se Epicuri aut Platonis nosse omnia, cum tantopere inter se discrepent etiam illorum interpretes. Et quis dicere audeat se Stoicorum aut Peripateticorum omnia cognoscere? Sed fortasse istud, « Omnia novi, » audiit ex quibusdam ita stupidis, ut ne suam quidem ipsi ignorantiam sentirent; et quia usus est hujusmodi magistris, sibi omnia perspecta esse existimavit. C Quod idem mihi esse videtur, ac si quis in Ægypto peregrinatus, ubi sapientes patriis litteris eruditi multa philosophantur de iis quæ apud ipsos sacra putantur, vulgus autem quibusdam fabulis auditis, quarum intellectum minime capit, vehementer gloriatur, judicaret sibi explorata esse omnia Ægyptiorum mysteria, quamvis hujus regionis imperitos duntaxat audiisset, nec arcana mysteriorum ex ullo sacerdotum percontatus fuisset. Quæ vero dixi de sapientibus et de ignaris Ægyptiis, eadem dicere licet de Persis, apud quos et mysteria sunt quæ curantur a peritis viris, qui interiorem eorum rationem perspectam habent; dum plebs imperita quæ præter rerum superficiem nihil videt, externa tantum signa consectatur. Idem etiam dicendum de Syris, de Indis, et de omnibus apud quos fabulæ et D litteræ reconditiores habentur.

(48) *Ὡς οὐ διαπειρωμένῳ*. Sic omnes libb. editi et mss. Philocalia vero omittit particulam negativam οὐ.

(49) *Ταῦτά τε*. Boherellus legit ταῦτά γε, quod probo. Mox codd. Regius et Basileensis, ὁπόθεν ἐῤῥύηκε. Reliqui cum editis, πόθεν ἐῤῥύηκε. Paulo post codd. Reg. et Basileensis, ὑπ' αὐτοῦ τετολμημένον. Infra, τῇ λοιπῇ τοῦ νόμου, in iisdem codd. deest τοῦ νόμου.

(50) Sic Philocalia et omnes codd. mss. excepto Joliano qui cum Hœschelio et Spencero habet: τὰς τῶν ἀποστόλων φωνὰς ἀναγνοὺς εὐγνωμόνως ἐδύνατο εἰσελθεῖν.

(51) *Ὡς οὐδ' ἡμεῖς*. Guieto scribendum videtur, ὃ οὐδ' ἡμεῖς, et post εἴποιμεν ἄν, deleri vult πάντα γὰρ οἶδα tanquam glossema, quod e margine in textum irrepserit.

(52) Cod. Reg., πάντα οἶδε τοῦ Πλάτωνος. Codex Basileensis, πάντα οἶδα τὰ Πλάτωνος.

(53) Codex Jolianus ad oram, ὡς τούτοις διδασκάλοις.

(54) *Δοκεῖ δέ μοι τοιοῦτόν τι πεποιηκέναι*. Hæc absunt a codd. Regio et Basileensi. In Philocalia pro τοιοῦτον legitur τοιοῦτο.

(55) Philoc., νενομισμένων θεῶν. Ibidem codd. Regius et Basileensis, μύθους τινὰς ἀκούοντες.

(56) *Ὤετο*. Codd. Reg. et Basileensis, ὥστε, male.

(57) Alias, ἰδεῖν.

(58) *Γινόμεναι*. Assentior Guieto substituenti, γινωσκόμεναι.

331 13. Quoniam vero tanquam a multis Christianis usurpatum Celsus posuit istud : « Mala res est in hac vita sapientia ; bona autem stultitia ; » respondendum adulterari ab eo Pauli locum, nec ipsa verba referri, quæ sic habent : « Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum [82]. » Ergo non simpliciter ait Apostolus sapientiam esse stultitiam apud Deum, sed sapientiam hujus mundi. Neque dicit simpliciter : Si quis videtur inter vos esse sapiens, stultus fiat ; sed, stultus fiat in hoc sæculo, ut sit sapiens. Sapientiam igitur hujus sæculi dicimus eam philosophiam, quæ falsis opinionibus tota plena est, et quæ secundum Scripturas inutilis et supervacua redditur. Nec etiam stultitiam vocamus simpliciter bonam ; sed eam, qua quis huic sæculo stultus videtur : quo sensu Platonicum qui animam immortalem, eamque e corpore in aliud corpus emigrare credit, stultum esse diceremus, quantum ad Stoicos, Peripateticos et Epicureos ; Stoicos quidem, qui hæcce dogmata exsibilant ; Peripateticos, qui Platonis argutias deridenl ; Epicureos denique, quibus superstitiosi sunt ii qui admittunt providentiam Deumque rebus omnibus præficiunt. Præterea etiam ex nostra doctrina præstare multo ratione et sapientia persuaderi, quam simplici fide ; et, si Verbum quibusdam in circumstantiis postremam hanc viam iniri voluit, hoc idcirco voluisse, ut ne homines esse pateretur, quos non adjuvaret, declarat germanus Jesu discipulus Paulus cum ait : « Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum ; placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes [83]. » Ex quibus liquet in Dei sapientia Deum oportuisse cognosci ; quod quia non factum est, visum postea Deo fuisse, ut salvos faceret credentes, non simpliciter per stultitiam, sed per stultitiam prædicationis. Quod enim Jesus Christus crucifixus prædicatur, hoc est stultitia prædicationis, quemadmodum et illud intelligens Paulus ait : « Nos autem prædicamus Jesum Christum, eumque crucifixum ; Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam ; ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis Christum Dei virtutem et Dei sapientiam [84]. »

332 14. Cum Celsus nationes plurimas existimet rationis ejusdem quadam cognatione esse con-

A Ἐπεὶ δ' ὁ Κέλσος ἔθηκεν ὡς λεγόμενον ὑπὸ πολλῶν Χριστιανῶν, « Κακὸν μέν γε ἡ ἐν τῷ βίῳ σοφία, ἀγαθὸν δὲ ἡ μωρία· » λεκτέον, ὅτι συκοφαντεῖ τὸν λόγον, μὴ ἐκθέμενος αὐτὴν τὴν παρὰ τῷ Παύλῳ κειμένην λέξιν οὕτως ἔχουσαν· « Εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν (59), ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός· ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστιν. » Οὐκοῦν ὁ μὲν Ἀπόστολός φησιν, οὐχ ἁπλῶς, Ἡ σοφία μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστιν· ἀλλ', Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου. Καὶ πάλιν· οὐκ, εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν (60), ἀπαξαπλῶς μωρὸς γενέσθω· ἀλλ', ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. Σοφίαν οὖν τούτου τοῦ αἰῶνος λέγομεν τὴν κατὰ τὰς Γραφὰς καταργουμένην πᾶσαν ψευδοδοξοῦσαν φιλοσοφίαν· καὶ B μωρίαν λέγομεν ἀγαθὴν οὐκ ἀπολελυμένως, ἀλλ' ὅτε τις τῷ αἰῶνι τούτῳ γίνεται μωρός· ὡς εἰ λέγοιμεν (61) καὶ τὸν Πλατωνικὸν, πιστεύοντα τῇ ἀθανασίᾳ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῖς περὶ αὐτῆς λεγομένοις περὶ μετενσωματώσεως, μωρίαν ἀνειληφέναι (62), ὡς πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, διασύροντας τὴν τούτων συγκατάθεσιν· καὶ ὡς πρὸς Περιπατητικοὺς, θρυλλοῦντας τὰ Πλάτωνος τερετίσματα· καὶ ὡς πρὸς Ἐπικουρείους, δεισιδαιμονίαν ἐγκαλοῦντας τοῖς εἰσάγουσι πρόνοιαν, καὶ Θεὸν ἐφιστᾶσι τοῖς ὅλοις. Ἔτι δὲ ὅτι καὶ κατὰ τὸ τῷ λόγῳ ἀρέσκον, πολλῷ διαφέρει μετὰ λόγου καὶ σοφίας συγκατατίθεσθαι τοῖς δόγμασιν, ἤπερ μετὰ ψιλῆς τῆς πίστεως· καὶ ὅτι κατὰ περίστασιν καὶ τοῦτ' ἐβουλήθη ὁ Λόγος, ἵνα μὴ πάντη ἀνωφελεῖς ἐάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, δηλοῖ ὁ τοῦ Ἰησοῦ γνήσιος μαθητὴς C Παῦλος, εἰπών· « Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. » Σαφῶς οὖν διὰ τούτων (63) δηλοῦται, ὅτι ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐχρῆν γινώσκεσθαι τὸν Θεόν. Καὶ ἐπεὶ μὴ τοῦτο γεγένηται οὕτως, δεύτερον εὐδόκησεν ὁ Θεὸς σῶσαι τοὺς πιστεύοντας, οὐχ ἀπαξαπλῶς διὰ μωρίας, ἀλλὰ διὰ μωρίας ὅσον ἐπὶ τῷ κηρύγματι (64). Αὐτόθεν γὰρ κηρυσσόμενος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρωμένος, μωρία ἐστὶ κηρύγματος· ὡς καὶ ὁ συναισθόμενος αὐτοῦ λέγει Παῦλος ἐν τῷ· « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐσταυρωμένον (65), Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν· αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς Ἰουδαίοις τε καὶ D Ἕλλησι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν. »

Συγγένειαν παρὰ πολλοῖς τῶν ἐθνῶν νομίζων εἶναι ὁ Κέλσος τοῦ αὐτοῦ λόγου, πάντα μὲν ὀνομάζει

[82] I Cor. III, 18, 19. [83] I Cor. I, 21. [84] Ibid. 23, 24.

(59) Omnes codd. mss. et Philocalia, ἐν ὑμῖν. Hœschelius et Spencerus, ἐν ἡμῖν. Paulo post Philocalia μωρία ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ.

(60) Omnes iterum mss. et Philocalia, ἐν ὑμῖν. Alias, ἐν ἡμῖν.

(61) *Ὡς εἰ λέγοιμεν*. Sic codd. Regius, Basileensis et Philocalia, rectius quam reliqui mss. qui cum libb. editis habent, ὡσεὶ λέγομεν, et quam duo Anglicani in quibus legitur, ὡσεὶ λέγωμεν. Cæterum transmigrationem animarum e corporibus in corpora docet Plato sub finem præsertim libri decimi *De rep.*

(62) Philocalia, εἰληφέναι.

(63) Hœschelius et Spencerus, σαφῶς οὖν ἔτι διὰ τούτων, et uncis includunt adverbium ἔτι, quod nos expunximus, utpote quod abest ab omnibus mss. et Philocalia.

(64) Libb. editi et mss. Ἐπὶ κηρύγματι. Philocalia, ἐπὶ τῷ κηρύγματι.

(65) Libb. editi, Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον. Verum in codd. Vaticanis, tribus Anglicanis, Basileensi et Philocalia deest, καὶ τοῦτον. Paulo post Ἕλλησι δὲ μωρίαν. Sic Philocalia et omnes codd. mss., si exceperis Basileensem et duos Vaticanos, qui habent ἔθνεσι. Hœschelius quoque habet ἔθνεσι, sed ad marginem Ἕλλησι. Spencerus vice versa in textu Ἕλλησι, et in margine ἔθνεσι.

τὰ ἔθνη, ὡς ἀρξάμενα (66) τοῦ τοιοῦδε δόγματος· οὐκ οἶδα δ' ὅπως μόνους Ἰουδαίους συκοφαντεῖ οὐ συγκαταλέγων αὐτῶν τὸ ἔθνος τοῖς λοιποῖς, ὡς εἴτε συμφιλοπονήσαν ἐκείνοις καὶ ὁμοφρονήσαν, εἴτε παραπλήσια ἐν πολλοῖς δογματίσαν. Ἄξιον οὖν αὐτὸν ἐρέσθαι, τί δήποτε ἱστορίαις μὲν βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων πεπίστευκε περὶ τῆς ἀρχαιότητος ὧν ὠνόμασε, μόνου δὲ τοῦ ἔθνους τὰς ἱστορίας τούτου ψευδοποιεῖ. Εἰ γὰρ ἕκαστοι τὰ παρ' αὐτοῖς ἐξέθεντο φιλαληθῶς, τί τοῖς Ἰουδαίων ἀπιστοῦμεν μόνοις προφήταις; Εἰ δὲ κεχαρισμένως Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται τῷ ἑαυτῶν λόγῳ πολλὰ ἀνέγραψαν περὶ τῶν παρὰ σφίσιν αὐτοῖς· διατί τὸ παραπλήσιον οὐκ ἐροῦμεν καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι συγγραφέων; Ἢ Αἰγύπτιοι μὲν ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἱστορίαις (67) Ἰουδαίους κακολογοῦντες, πιστοί εἰσι περὶ Ἰουδαίων· ταῦτα δὲ λέγοντες Ἰουδαῖοι περὶ Αἰγυπτίων, πολλὰ ἀδίκως πεπονθέναι ἀναγράφοντες ἑαυτοὺς, καὶ διὰ τοῦτο λέγοντες αὐτοὺς κεκολάσθαι ὑπὸ Θεοῦ, ψεύδονται; Καὶ οὐ περὶ Αἰγυπτίων γε μόνων τοῦτο λεκτέον· εὑρήσομεν γὰρ ἐπιπλοκὴν Ἀσσυρίων πρὸς Ἰουδαίους, καὶ ταῦτα ἱστορούμενα (68) ἐν ταῖς Ἀσσυρίων ἀρχαιολογίαις (69)· οὕτω δὲ καὶ Ἀσσυρίους ἀνέγραψαν ἑαυτοῖς πολεμίους οἱ Ἰουδαίων συγγραφεῖς, ἵνα μὴ δόξω προλαμβάνων λέγειν τὸ οἱ προφῆται. Ὅρα οὖν εὐθέως τὸ φίλαυτον τοῦ τοῖσδε (70) μέν τισι πιστεύοντος, ὡς σοφοῖς ἔθνεσι, τῶν δὲ καταγινώσκοντος, ὡς πάντη ἀνοήτων. Ἄκουε γὰρ λέγοντος τοῦ Κέλσου, ὅτι « ἐστὶν ἀρχαῖος ἄνωθεν λόγος, περὶ ὃν δὴ ἀεὶ καὶ τὰ ἔθνη τὰ σοφώτατα, καὶ πόλεις, καὶ ἄνδρες σοφοὶ, κατεγένοντο· » καὶ οὐκ ἐβουλήθη ἔθνος σοφώτατον εἰπεῖν, κἂν παραπλησίως Αἰγυπτίοις (71) καὶ Ἀσσυρίοις, καὶ Ἰνδοῖς, καὶ Πέρσαις, καὶ Ὀδρύσαις, καὶ Σαμόθραξι, καὶ Ἐλευσινίοις, τοὺς Ἰουδαίους.

Πόσῳ δὲ βελτίων Κέλσου, καὶ διὰ πολλῶν δείξας εἶναι ἐλλογιμώτατος, καὶ πλείονα βασανίσας δόγματα, καὶ ἀπὸ πλειόνων συναγαγὼν ἃ ἐφαντάσθη εἶναι ἀλη-

A junctas, omnes illas enumerat quæ principium cuidam dogmati dederint. Nescio autem cur solis Judæis inferat injuriam quos cæteris non accenset sive ob studiorum, sive ob opinionum, sive ob multorum dogmatum similitudinem. Lubens ego illum interrogaverim, cur de antiquitate illorum, quos nominatim recensuit, barbarorum et Græcorum historiis adjungit fidem; ut fabulosas autem respuit hujus gentis historias. Nam si eorum quisque summa fide narravit quæ ad se pertinebant, cur solis Judæorum prophetis abrogemus fidem? Aut si Moyses et prophetæ in conscribendis Judæorum rebus suæ genti plus æquo gratificati sunt; cur non idem dicemus ab illarum nationum scriptoribus esse factitatum? An merentur fidem Ægyptii, cum B in suis ipsorum historiis Judæos injuriis lacessunt; cum vero Judæi scribunt seipsos multa ab Ægyptiis injuste passos fuisse atque idcirco illos a Deo fuisse punitos, mentiuntur? Neque id de solis Ægyptiis dicendum, sed et de Assyriis. Ut enim illorum historici antiqui narrant quæ prælia cum Judæis commiserint; sic inimicos sibi fuisse Assyrios tradunt Judæorum non dico prophetæ, ne id præjudicare videar, sed scriptores. Hinc vide quantum præjudicatis suis opinionibus indulgeat qui aliis nationibus fidem habet ut sapientibus, alias autem spernit quasi communi sensu plane carerent. Audi enim Celsum: « Sententia est, inquit, jam a priscis temporibus recepta, de qua sapientissimæ nationes, urbes, et sapientes homines consentiunt; » C sed noluit Judæos nationem sapientissimam dicere, nec saltem Ægyptiis, Assyriis, Indis, Persis, Odrysis, Samothracibus, Eleusiniis ea in re æquiparare.

15. Quanto æquior Celso Pythagoricus ille Numenius, quem multa ejus scripta probant fuisse doctissimum, qui multa perscrutatus est dogmata, et

(66) Codd. Regius et Basileensis, ὡς ἀρξάμενος. Paulo post codex Jolianus: οὐ συγκαταλέγων αὐτὸ τὸ ἔθνος. Reliqui codd. et Spencerus in textu, οὐ συγκαταλέγων αὐτῶν τὸ ἔθνος.

(67) *Ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἱστορίαις.* Vide libros Flavii Josephi *contra Apionem*, in quibus Manethonis et reliquorum figmenta redarguit. Rectius omnibus Ptolemæus Mendezius de rebus Judaicis in *Annalibus Ægyptiis* scripsisse videtur. Tatian., pag. 171, *Contra gentes*. SPENCER.

(68) *Ταῦτα ἱστορούμενα.* Lego cum Boherello, ταὐτὰ ἱστορούμενα.

(69) *Ἀσσυρίων ἀρχαιολογίαις.* Tatian., orat. *Contra Græcos*, p. 71: Βηρωσὸς, ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς Βήλου, κατ' Ἀλέξανδρον γεγονὼς, Ἀντιόχῳ τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ τὴν Χαλδαίων ἱστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὰ περὶ τῶν βασιλέων ἐκθέμενος, ἀφηγεῖταί τινος αὐτῶν, ὄνομα Ναβουχοδονόσορ, τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους. « Berosus Babylonius, Beli in Babylone sacerdos, qui Alexandri ætate vixit, et Antiocho post Alexandrum tertio Chaldæorum historiam tribus libris perscripsit, et regum gesta exposuit, meminit cujusdam Nabuchodonosor nomine, qui Phœnicibus et Judæis bellum intulerit. » Flavius Josephus ex Beroso lib. I *Contra Apionem*: Αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων, καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων, D μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. « Nabuchodonosor autem non post multum tempus mortem patris cognoscens, et negocia Ægyptiaca disponens, reliquarumque provinciarum, et captivos Judæorum et Phœnicum atque Syrorum, qui in Ægypto fuerant, commendans quibusdam amicis, ut cum exercitu et impedimentis perducerent ad Babyloniam, ipse cum paucis iter aggressus per desertum Babylonem venit. » Vide et Eusebium, lib. IX *Præp. Evang.*, cap. 40, et lib. X, cap. 11, Scaligerum etiam in Appendice ad *Emendat. temp.* SPENCER.

(70) Codd. Reg. et Basileensis, τὸ φίλτατον αὐτοῦ τοῖσδε.

(71) Libb. editi inter παραπλησίως et Αἰγυπτίοις habent particulam καὶ uncis inclusam, utpote redundantem. Et sane abest a tribus Anglicanis mss.

ex multis collegit quæ vera sibi **333** visa sunt. Is in libro primo quem inscripsit *De bono*, loquens de gentibus quæ Deum incorporeum esse judicabant, illis et Judæos annumeravit : quin eum non piguit in hoc suo opere propheticis uti sermonibus, eosque ad figuras deflectere. Fertur et Hermip- A θῇ, ὁ Πυθαγόρειος Νουμήνιος (72), ὅστις, ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ τἀγαθοῦ* λέγων περὶ τῶν ἐθνῶν, ὅσα περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀσωμάτου διείληφεν, ἐγκατέταξεν αὐτοῖς καὶ Ἰουδαίους· οὐχ ὀκνήσας ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ χρήσασθαι καὶ λόγοις προφητικοῖς, καὶ τροπολογῆσαι αὐτούς. Λέγεται δὲ καὶ Ἕρμιππον (73) ἐν

(72) *Ὁ Πυθαγόρειος Νουμήνιος.* Hujus libri meminit Eusebius *Evang. præp.* lib. IX, cap. 7, et lib. XV, cap. 17; item secundi *Περὶ τἀγαθοῦ*, lib. XI, cap. 9, tertii lib. IX, cap. 8, sexti etiam his verbis, Καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ προστίθησι ταῦτα· ibid.; lib. XI, cap. 18, et alibi, de librorum numero parum sollicitus, eum in τοῖς *Περὶ τἀγαθοῦ* indiscriminatim citat, lib. XI, cap. 17, 21. Eumdem etiam *Judæos* inter gentes quæ sapientia claruerunt, recensuisse, et plurima ad sacræ Scripturæ mentem scripsisse prædictus Eusebius attestatur, lib. IX, B cap. 7 : Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Πυθαγορικοῦ φιλοσόφου, τοῦ Νουμηνίου λέγω, ἀπὸ τοῦ πρώτου Περὶ τἀγαθοῦ τάδε παραθήσομαι· Εἰς δὲ τοῦτο δεήσει εἰπόντα καὶ σημηνάμενον ταῖς μαρτυρίαις τοῦ Πλάτωνος, ἀναχωρήσασθαι καὶ ξυνδήσασθαι τοῖς λόγοις τοῦ Πυθαγόρου· ἐπικαλέσασθαι δὲ τὰ ἔθνη τὰ εὐδοκιμοῦντα, προσφερόμενον αὐτῶν τὰς τελετὰς καὶ τὰ δόγματα, τάς τε ἱδρύσεις συντελουμένας Πλάτωνι ὁμολογουμένως, ὁπόσας Βραχμᾶνες, καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ Μάγοι, καὶ Αἰγύπτιοι διέθεντο. « Libet autem ex primo ejusdem Numenii *De bono*, hunc præterea locum subjicere : Qui hanc, inquit, in disputationem ingressus, Platonis eam testimoniis obsignarit, eamdem ab ipso quoque superiorem ad ætatem redeunte, cum ipsius Pythagoræ verbis præceptisque copulari oportebit. Gentes ei præterea celeberrimæ appellandæ erunt, singularumque sacrificia, ritus, instituta, quæ cum Platonicis omnino consentiunt, proferenda, quotquot a Brachmanis, Judæis, Magis, C Ægyptiis sancita sunt. » Idem, lib. XI, cap. 10 : Ταῦτα μὲν ὁ Νουμήνιος, ὁμοῦ τὰ Πλάτωνος, καὶ πολὺ πρότερον τὰ Μωϋσέως, ἐπὶ τὸ σαφὲς διερμηνεύων. « Hæc Numenius, quibus non Platonis modo, sed etiam longe antiquioris Platone Moysis doctrinam illustravit. » Idem cap. 18 : Ταῦτα ὁ Νουμήνιος· σὺ δέ γε παράθες αὐτοῖς τὰ ἀπὸ τῆς τοῦ Δαυΐδ προφητείας πάλαι παρ' Ἑβραίοις τοῦτον ᾀδόμενα τὸν τρόπον· *Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε!* « Hæc Numenius : quæ cum iis confer, quæ jam olim apud Hebræos his verbis David propheta cecinerat : *Quam magnificata sunt opera tua, Domine!* » Idem, lib. IX, cap. 8 : Διὰ δὴ τούτων ὁ Νουμήνιος καὶ τοῖς ὑπὸ Μωϋσέως ἐπιτελεσθεῖσι παραδόξοις θαύμασι, καὶ αὐτῷ δὲ ὡς θεοφιλεῖ γενομένῳ μαρτυρεῖ. « His verbis Numenius, cum editorum a Moyse miraculorum, tum divini erga ipsum amoris consignatam fidem ac testatam reliquit. » Porphyr. in libro *De antro Nympharum* (pag. 256 edit. Cantabr. anno 1655) : Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν καὶ D τὰς τῶν ὑδάτων παρεστώσας δυνάμεις ἰδίως· ἔλεγον δὲ καὶ τὰς εἰς γένεσιν κατιούσας ψυχὰς κοινῶς ἁπάσας. Ἡγοῦντο γὰρ προσιζάνειν τῷ ὕδατι τὰς ψυχὰς θεοπνόῳ ὄντι, ὥς φησιν ὁ Νουμήνιος· διὰ τοῦτο λέγων καὶ τὸν προφήτην εἰρηκέναι, ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος Θεοῦ Πνεῦμα. « Nymphas vero Naiades proprie vocamus virtutes aquis præsidentes : sed et communiter omnes animas generationem subeuntes sic appellabant; quas aquæ, quæ divino Spiritu fovetur, assidere putabant, ut ait Numenius; ideoque prophetam dixisse Spiritum Dei ferri super aquas. » SPENCER.

(73) *Λέγεται δὲ καὶ Ἕρμιππον*, etc. Cum plures ejusdem nominis fuisse antiqui scriptores tradidere : vix ineptum erit de unoquoque paucis disserere, ut quis ille fuerit, de quo Origenes commemoravit, intelligamus. Antiquissimus omnium, ni fallor, erat Atheniensis, veteris comœdiæ poeta, et quadraginta fabularum scriptor, uti Suidas in *Ἕρμιππος*. Hujus meminerunt, præter alios, Aristophanes, Pollux, Stephanus, Athenæus. Εἶθ' Ἕρμιππος αὖθις πεποίηκεν εἰς Ὑπέρβολον. Aristoph. in *Nebulis*. Scholiastes vult inde significari ejus *Ἀρτοπώλιδας*, de quibus Athenæus, lib. III : Ἕρμιππος ἐν *Δημόταις*· Pollux, lib. X, cap. 37; Athen. lib. VII, ἐν *Στρατιώταις*· Athen. lib. X, ἐν *Μοίραις*· idem lib. XI et XV, ἐν *Θεοῖς*· id. lib. X et XI, ἐν *Ἰάμβοις*, lib. XV, et alibi : Πεποίηκε δὲ Παρῳδίας καὶ Ἕρμιππος, ὁ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας ποιητής· id. lib. XV, ἐν *Φορμοφόροις* δράματι· id. lib. XV; Pollux, lib. VII, B cap. 22, ἐν *Κέκροψι*· Athen. lib. III. Ejusdem quoque versus quinque habes apud Plutarchum in *Pericle*, et plures apud Athenæum. Sed quid plura? Historicum quærimus, non poetam. Igitur alius occurrit, cognomento Smyrnæus, plurimorum librorum auctor : quod neminem latere potest, cui contigit Laertium vidisse et Athenæum. Hermippus Smyrnæus citatur ἐν τοῖς *Περὶ Ἱππώνακτος*, ab Athenæo, lib. VII; ἐν τρίτῳ *Περὶ τῶν Ἰσοκράτους μαθητῶν*, lib. VIII; ἐν τῷ *Περὶ Γοργίου*, lib. XI; ἐν τῷ *Περὶ Ἀριστοτέλους* πρώτῳ, lib. XIII; ἐν τῷ *Περὶ Ἀριστοτέλους*, Laert. in *Arist.*; ἐν τοῖς *Περὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν*, Athen. lib. X, et Laert. in *Thal.* qui omisit *ἑπτά*· ἐν τῷ *Περὶ Ἰσοκράτους*, Athen. lib. XIII; ἐν τῷ *Περὶ Θεοφράστου*, Laert. in *Xenoph.*, ἐν τοῖς *Βίοις*, ab eodem in *Thal.* Scriptorum illius particulas plures allegat idem in *Chilone*, *Anacharsi*, *Pherecyde*, *Euclide*, *Platone*, *Archesilao*, *Menedemo*, *Theophraste*, *Demetrio*, *Menippo*, *Democrito*, C *Leucippo* et *Epicuro*. Citatur etiam, in primo argumento orationis Isocratis ad Philip. in Harpocratione, voce *Εὐθείας*, et Hieronymo in Præfatione ad *Catalogum scriptorum eccles.* Eumdem semel citatum invenies apud Plutarchum in *Lycurgo*, in *Vitis rhetorum* de *Hyperide*, in *Alex.*, sæpius in *Solone* et *Demosthene*; ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Διαπρεψάντων ἐν παιδείᾳ δούλων*, apud Suidam in *Ἴστρος*. Πάππος δέ τις, οὗ τὴν ἱστορίαν Ἕρμιππος ἀνείληφε, Plutarch. in *Demosth.* Ἐν τῷ α' τῶν *Περὶ Πυθαγόρου* βιβλίων· in Flavio Josepho lib. I *contra Apionem*; ἐν δευτέρῳ *Περὶ Πυθαγόρου*, apud Laertium in *Pythag.*; ἐν δευτέρῳ *Περὶ τῶν νομοθετῶν*, in Porphyrii lib. IV *Περὶ ἀποχῆς*. De hoc loquitur Arnobius lib. I *Adversus gentes* : « Age, nunc veniat quis super igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut assentiamur auctori. » Item Plinius *Hist. nat.* lib. XXX, cap. 1 : « Hermippus de tota illa arte diligentissime scripsit, D et vicies centum millia versuum a Zoroastre condita, indicibus quoque voluminum ejus expositis, explanavit. » Cui conjecturæ non parum lucis affert Laertius, qui in præfatione Hermippum citat ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ μάγων*. Athenæus, lib. XV, citat Hermippum Callimachum ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ Ἀριστοτέλους*· quem ego eumdem cum Smyrnæo judico : partim quia idem ab utroque titulus præfigitur, partim quia mecum consentiunt Gesnerus in *Bibliotheca*, et clarissimus Vossius, lib. I *De historicis Græcis*. Nec mirum cuiquam videri debet eum sic fuisse appellatum, cum illud exinde factum puto, quod eum bonæ spei discipulum in deliciis habuit Callimachus magister, qua etiam de causa citatur Ἴστρος ὁ Καλλιμάχειος ἐν πρώτῳ *Πτολεμαΐδος* apud Athenæum, lib. XI; patria enim Paphius erat, ut ex Hermippo refert Suidas in *Ἴστρος*· sed Καλλιμάχου δοῦλος καὶ γνώριμος, ideoque in sui et præceptoris honorem Καλλιμάχειος appellandus. Nec omittendus est hujus nominis alius, videlicet Her-

τῷ πρώτῳ *Περὶ νομοθετῶν* ἱστορηκέναι, Πυθαγόραν τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν ἀπὸ Ἰουδαίων εἰς Ἕλληνας ἀγαγεῖν. Καὶ Ἑκαταίου (74) δὲ τοῦ ἱστορικοῦ φέρεται *Περὶ Ἰουδαίων* βιβλίον, ἐν ᾧ προστίθεται

A pus in **334** primo *De legislatoribus* prodidisse, Pythagoram a Judæis in Græciam traduxisse suam philosophiam. Hecatæi quoque circumfertur *De Judæis* libellus, in quo hujus gentis usque adeo

mippus Berytius : is floruit imperante Adriano, vir eloquentissimus, et Philonis Byblii discipulus, a quo, licet servili genere prognatus, Herennio Severo commendatus est, multaque scripsit (Suidas in *Νικάνωρ*, et *Ἕρμιππος*) : qualia vero fuerint, solus, quantum scio, Tertullianus nobis reliquit, libro *De anima*, cap. 46 : « Cætera cum suis et originibus, et ritibus et relatoribus, cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Berytensis quinione voluminum satiatissime exhibebit. » Hunc eodem capite inter alios enumerat, quos « totam sæculi litteraturam » vocat. Χείρωνα δὲ τὸν Κένταυρον Ἕρμιππός φησιν ὁ Βηρύτειος δικαιοσύνης γενέσθαι διδάσκαλον· Theodor. serm. 12, *De virt. act.*; at Clemens Alexandrinus, *Strom.* I, videtur hoc dictum B ascribere auctori *Titanomachiæ*. Ἕρμιππος ὁ Βηρύτειος Ῥούενναν αὐτὴν καλεῖ, Steph. in *Ῥαβ.* Clem. Alex. *Strom.* I : Ὁ δὲ Βηρύτειος Ἕρμιππος Χείρωνα τὸν Κένταυρον σοφὸν καλεῖ· et alibi hunc ab eodem citatum me legisse puto. Sed quorsum hæc? dicam tibi : Clarissimus Vossius (lib. I, cap. 16, *De hist. Græcis*) hunc *Περὶ νομοθετῶν* librum Smyrnæo adjudicavit. « Origenes, ait, libro primo *contra Celsum* laudat ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ νομοθετῶν*. » Monuit etiam hunc non confundendum esse cum juniore Hermippo, patria Berytio, qui Adriani temporibus vixit, ut suo loco dicetur. At lib II, cap. 12, Berytio attribuit dicens : « Fecit et opus *De legislatoribus :* citat Origenes *contra Celsum :* Λέγεται δὲ καὶ Ἕρμιππον, » etc. Quid vis, Gerharde? nonne ex tui sententia et veterum auctoritate constat eos nec patria nec ætate convenire? Annon Smyrnæus ad tempora Ptolemæi Evergetis vixit; Berytius vero, cum Adrianus imperabat? Sed quis tibi, tam longi et labo- C riosi operis auctori, hunc minimi momenti errorem non facile condonabit? atque illum aut festinanti calamo ascriberet, aut inter memoriæ, non judicii, lapsus, prout candor postulat et humanitas, eum annumeraret? est enim hoc μνημονικὸν ἁμάρτημα, ideoque memoriæ eximatur. Atque tandem quid de hujus sententiæ auctore statuendum sit, perlecta adnotatione nostra, vix poteris ignorare. Etenim Berytensi ut ascribam, non adduci possum, hac solum de causa, quid enim plures recenserem? quoniam is, juxta Suidam, Adriano imperante, vixit; tamen Flavius Josephus, qui Vespasiano notus erat, ejus testimonii meminit. Smyrnæo igitur adjudicandum sentio, diligentissimo, ut ait Josephus, circa omnem historiam indagatori : cujus verba de Hermippo, ut etiam illius de Pythagora, lectu dignissima, ex primo *contra Apionem*, ut aliquid Origeni astruam, non pigebit hic transcribere : Καὶ τούτων ἐπισημότατός ἐστιν Ἕρμιππος, ἀνὴρ D περὶ πᾶσαν ἱστορίαν ἐπιμελής. Λέγει τοίνυν ἐν τῷ α' *Περὶ Πυθαγόρου* βιβλίων, ὅτι Πυθαγόρας, ἑνὸς αὐτοῦ τῶν συνουσιαστῶν τελευτήσαντος, τοὔνομα Καλλιφῶντος, τὸ γένος Κροτωνιάτου, τὴν ἐκείνου ψυχὴν ἔλεγε συνδιατρίβειν αὐτῷ καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν· καὶ ὅτι παρεκελεύετο μὴ διέρχεσθαι τόπον, ἐφ' ὃν ἂν ὄνος ὀκλάσῃ, καὶ τῶν διψίων ὑδάτων ἀπέχεσθαι καὶ πάσης ἀπέχειν βλασφημίας. Εἶτα προστίθησι μετὰ ταῦτα καὶ τάδε· Ταῦτα δὲ ἔπραττε, καὶ ἔλεγε, καὶ Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος, καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. Λέγεται γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων εἰς τὴν αὑτοῦ μετενεγκεῖν φιλοσοφίαν. « Horum insignior est Hermippus vir omnis historiæ diligentissimus indagator. Refert itaque in primo *De Pythagora* libro, quod Pythagoras uno familiarium suorum defuncto, nomine Calliphonte, genere Crotoniate, illius animam dicebat secum degere die noctuque; et quod præciperet, ut non transiret locum, ubi asinus lapsus esset, et ab aqua feculenta semetipsum abstineret, et ab omni blasphemia recederet. Deinde sequitur : Hæc autem agebat atque dicebat, Judæorum et Thracum opiniones imitatus, ac transferens in semetipsum. Dicitur enim vere quod ille vir multas Judæorum leges in suam transtulit philosophiam. » Spencer.

(74) *Ἑκαταίου*. Abderitam intellige. Fl. Joseph. lib. I *contra Apionem :* Ἑκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης, ἀνὴρ φιλόσοφος, ἅμα τε περὶ τὰς πράξεις ἱκανώτατος, Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ συνακμάσας, καὶ Πτολεμαίῳ τῷ Λάγου συγγενόμενος, οὐ παρέργως, ἀλλὰ B περὶ αὐτῶν Ἰουδαίων συγγέγραφε βιβλίον, ἐξ οὗ βούλομαι κεφαλαιωδῶς ἐπιδραμεῖν ἔνια τῶν εἰρημένων. « Hecatæus, Abderita, vir philosophus simul et rerum agendarum callentissimus, cum Alexandro rege nutritus, et cum Ptolemæo Lagi commoratus, non obiter, sed integrum de ipsis Judæis conscripsit librum, ex quo volo breviter quædam eorum quæ ab eo sunt dicta percurrere. » Quæ vide; item Eusebium, pag. 1050, *Præp. evang.* lib. IX, cap. 4. De eodem Hecatæo, ni fallor, Clemens Alexandrinus loquitur, quem in sua Historia de Abrahamo et Ægyptiis tractasse refert, *Strom.* V, pag. 603. Flavius Josephus ejusdem libri de Abrahami gestis conscripti meminit, libro primo *Antiq. Judaic.*, cap. 8 : Ἑκαταῖος δὲ καὶ τοῦ μνησθῆναι πλέον τι πεποίηκεν. At magnus Scaliger hos diligentissimos omnium antiquitatum indagatores parvi facit, et Hecatæum nostrum inter ὑποβολιμαίων scriptorum monstra, quales sunt Dares Phry- C gius, et Dictys Cretensis, reponit : audi clarissimum virum in epistola 415, ad Isaacum Casaubonum : « Quid Hæcatæus de Judæis, quem ab iisdem Hellenistis antiquitus confictum fuisse manifesto ex Origene colligitur? » Jam sane ingens nobis monstrum apparuit, Scaligeri sphalma : nec spicillis opus est, ut videamus. Sic disputat Origenes *contra Celsum :* « Numenius et Hermippus Judæos justis laudibus prosecuti sunt; Hecatæus etiam in suis de Judæis commentariis adeo impense favet eorumdem religioni, ut Herennius Philo ei adjudicare dubitaret. » Verum, ut ignarum decuit, de re incerta nil statuit; adjecit enim : « Si genuinum hoc fuerit Hecatæi opus, Judæorum placitis delectatus est. » Quis syllogismorum adeo rudis et imperitus est, qui ex hoc loco Scaligeri sententiam confirmatam diceret? Quis ex hoc argumentandi genere prædictam comprobare censuram conaretur? Qua quæsumus arte potest quisquam, licet magno Sca- D ligero major, ex dubiis certa, et manifesta ex obscuris colligere? Nonne, his auditis, obstupescerent pueri, qui vel primis labris dialecticam degustarunt? an Origenis interfuit ὑποβολιμαῖον scriptorem in gentis Judaicæ patrocinium inducere? nonne ea maxime de causa Philonis de Hecatæo judicium allegavit, ut rei veritas firmius constaret, utpote quam istius fluctuans sententia minus concuteret, quam stabiliret? Revera si quis vel hunc ipsum Origenis locum, aut Herennii sententiam, perpenderet, hanc viri clarissimi censuram temerariam judicaret. Cum tibi vacet, Eusebium lege, lib. I *Evang. præp.*, cap. 9, ubi Phœnicum theologiam, et fabulosas de diis narrationes ambabus ulnis Philo amplexatur; rejicit non sine nausea Græcorum allegorias : interea deos φαυλότητος καὶ μοχθηρίας ἁπάσης κακίαν περιβεβλημένους θεολογεῖ· (Eusebius ibidem) et se dissidiis Græcorum adductum esse, ut Sanchoniathonis scriptis de Phœ-

sapientiam probat, ut Herennius Philo in suo *De Judæis* libro dubitet primum an illius historici scriptum illud sit, deinde addat, siquidem illius opus sit, verisimile esse illum fuisse captum veritatis luce quam præ se fert Judæorum doctrina, illique assensum præbuisse.

16. Miror autem qui Celsus Odrysas, Samothracas, Eleusinios, Hyperboreos inter vetustissimas sapientissimasque gentes numerare, et Judæis neque inter sapientes neque inter antiquos populos locum dare, dignatus fuerit, tametsi multi sint Ægyptii, Phœnices et Græci, qui Judæorum testificentur antiquitatem. Scriptores illos inutile fuerit in medium afferre, quos in duobus Josephi *De Judæorum antiquitate* libris cuivis videre licet. **335** Ibi enim multi ab auctore illo collecti sunt, qui Judæorum antiquitati testimonium præbent. Sed et Tatiani junioris in omnium manibus versatur liber adversus gentiles, in quo eruditissime historicos profert qui Judæorum et Moysis antiquitatem testantur. Constat igitur Celsum hæc non

A μᾶλλόν πως ὡς σοφῷ τῷ ἔθνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ Ἑρέννιον Φίλωνα, ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων* συγγράμματι πρῶτον μὲν ἀμφιβάλλειν, εἰ τοῦ ἱστορικοῦ ἐστι τὸ σύγγραμμα· δεύτερον δὲ λέγειν, ὅτι, εἴπερ ἐστὶν αὐτοῦ, εἰκὸς αὐτὸν συνηρπάσθαι ἀπὸ τῆς παρὰ Ἰουδαίοις πιθανότητος, καὶ συγκατατεθεῖσθαι αὐτῷ τῷ λόγῳ (75).

Θαυμάζω δὲ πῶς Ὀδρύσας μὲν, καὶ Σαμόθρᾳκας, καὶ Ἐλευσινίους καὶ Ὑπερβορέους, ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις καὶ σοφωτάτοις ἔταξεν ἔθνεσιν ὁ Κέλσος, τοὺς δὲ Ἰουδαίους οὐκ ἠξίωσεν οὔτε εἰς σοφοὺς παραδέξασθαι, οὔτε εἰς ἀρχαίους· πολλῶν φερομένων συγγραμμάτων παρὰ Αἰγυπτίοις, καὶ Φοίνιξι, καὶ Ἕλλησι, μαρτυρούντων αὐτῶν τῇ ἀρχαιότητι· ἅπερ ἐγὼ περισσὸν ἡγησάμην εἶναι παραθέσθαι. Δυνατὸν B γὰρ τὸν βουλόμενον ἀναγνῶναι τὰ γεγραμμένα Φλαυΐῳ (76) Ἰωσήπῳ *Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαιότητος* ἐν δυσίν (77)· ὅπου πολλὴν συναγωγὴν συγγραφέων φέρει μαρτυρούντων τῇ Ἰουδαίων ἀρχαιότητι. Καὶ Τατιανοῦ (78) δὲ νεωτέρου φέρεται ὁ πρὸς Ἕλληνας λόγος, πολυμαθέστατα ἐκτιθεμένου τοὺς ἱστορήσαντας περὶ τῆς Ἰουδαίων καὶ Μωϋσέως

nicum diis fidem adhiberet, et tres libros *De Græcorum litibus* scripsisse profitetur, Judæorum oblitus, Phœnices et Ægyptios barbarorum antiquissimos vocat. Eorumdem dogmati de mundi ortu, ibidem, assentit, Τοιαύτη μὲν αὐτῶν ἡ κοσμογονία ἄντικρυς ἀθεότητα εἰσάγουσα· « quod omnem plane divinitatem exterminat : » Si hæc tecum cogitaveris, minime sperandum diceres, ut Judæorum laudes et encomia æquiore animo is tulerit, qui Phœnicum nugis tam pertinaciter adhæserat, atque omnes C rejecerat de Græcis numinibus allegorias, unde aliqualem suæ religioni gratiam conciliabant. Ab Hellenistis vero antiquitus confictum fuisse dicis. Mirum, si hoc factum fuerit circa tempora Alexandri et Ptolemæi Lagi. Certe Clearchus Peripateticus et Stagiritæ discipulus tunc temporis vixit, et in libro *De somnio*, Hecatæi ejusque *De Judæis* libri meminit, atque plurima de eodem recitavit, asserens eumdem temporibus Alexandri vixisse, et cum Ptolemæo commoratum esse. Fl. Joseph. lib. I *contra Apionem*. Unde sequitur nec institutionem, nec ætatem, ei obfuisse, quominus rei veritatem exquireret, et pietas vetat eumdem frontis adeo perfrictæ hominem reputare, qui ea scriberet, quorum falsitatem omnes redarguerent. Ad has angustias redactus forsan Clearchi librum simul confictum esse calumniaberis. Quod si diceres, tuam detegeres pervicaciam; et, me tacente, tota, quam tueris, causa collaberetur. Eadem ratione rejicias Abydenum, Theophrastum, D Berosum, Numenium, Eupolemum, Alexandrum Polyhistora, Demetrium, Artapanum, Theodotum, Chærilum, Ezekielem; et multos alios, qui de Judæis et plura, et præstantiora, quam Hecatæus, litteris mandarunt : prædictos equidem Judaicæ antiquitatis testes ab Hellenistis confictos diceres, atque in eosdem effunderes quidquid tibi libido et bilis splendida suggessit. Si vero hæc bardi et inepti hominis (ut tuo more loquar) castigatio vestræ displiceat majestati, deos, quos inter te etiam reposui, in prælia ducam. « Nec enim manifeste hoc satis inde colligitur, quod dicatur Herennium Philonem de opere eo dubitasse, ut qui solum scribat, vel non esse Hecatæi opus, vel Judæorum placita probasse. Fortasse igitur Hecatæus, a Judæis persuasus, defecerat a religione Græcorum, si non in universum, saltem hactenus, ut videri possit constitutus in confinio tenebrarum ac lucis. » Hæc Vossius lib. I cap. 10, *De histor: Græcis:* « Scimus enim ex Hecatæo Judæos sub Alexandro et ejus successoribus militasse. » Scaliger in notis in fragm. vet. Græc., pag. 12: « Josephus ex Hecatæo, » etc. Ibid. : « Nam altare hoc descriptum ab Hecatæo dirutum fuit a Juda Machabæo. » Ibid. pag. 24 · « Vides quanta fuerit Hierosolymorum urbs, quam totius Orientis ornamentum vere vocare poterant sæculo Hecatæi, hoc est, initio Seleucidarum. » Ibid.: « Fuit enim et alius Hecatæus Milesius, Herodoto vetustior, qui scripsit sub Dario Hystaspis filio; iste vero fuit ortu et domo Abderis in Thracia, temporibus Alexandri magni et Seleuci. Scripsit Ἰουδαϊκῶν librum singularem, ex quo hoc ἀποσπασμάτιον excerptum est a Josepho; quod quidem ideo proposuimus magis, ut ea, quæ hic scripta sunt, in conspectu omnium essent, quam quod ullam obscuritatem in se haberent. » Origenes lib. I *in Celsum :* Καὶ Ἑκαταίου, etc. Vides, lector, ut Josephus bellum gessit cum Scaligero. SPENCER.

(75) *Αὐτῷ τῷ λόγῳ*. Forte scribendum αὐτῶν τῷ λόγῳ. Paulo post pro Ὑπερβορέους duo codd. Vaticani habent Ὑπερβοραίους.

(76) Sic omnes codd. mss.; libb. vero editi Φλαβίῳ.

(77) *Ἐν δυσίν*, etc. Contra Apionem, qui quinque libros *De Ægyptiaca historia* conscripserat. Tatian. Orat. *Contra gentes*, p. 172; Justin. *Paræn.* p. 10; Clem. *Strom.* lib. I. SPENCER.

(78) *Καὶ Τατιανοῦ*, etc. Euseb., lib. IV *Eccles. hist.*, cap. 29 : Καταλέλοιπε δὲ οὗτος πολύ τι πλῆθος συγγραμμάτων. Ὧν μάλιστα παρὰ πολλοῖς μνημονεύεται διαβόητος αὐτοῦ λόγος ὁ πρὸς Ἕλληνας· ἐν ᾧ καὶ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων μνημονεύσας, τῶν παρ' Ἕλλησιν εὐδοκίμων ἁπάντων προγενέστερον Μωϋσέα τε, καὶ τοὺς Ἑβραίων προφήτας, ἀπέφηνεν· ὃς δὲ καὶ δοκεῖ τῶν συγγραμμάτων ἁπάντων αὐτοῦ κάλλιστός τε καὶ ὠφελιμώτατος ὑπάρχειν. « Maximum certe librorum numerum ab eo relictum esse constat. Ex quibus præcipue multorum testimonio laudatur insignis ille adversus gentiles liber : in quo repetitis prioris ævi temporibus, Moysem et cæteros Hebræorum prophetas, omnibus qui apud Græcos celeberrimi exstiterunt, vetustiores fuisse convincit. Qui quidem liber, omnium quos ille scripsit, elegantissimus simul atque utilissimus videtur »

A ἀρχαιότητος. Ἔοικεν οὖν οὐκ ἀληθῶς, ἀλλὰ φιλαπεχθημόνως, ὁ Κέλσος ταῦτα λέγειν, σκοπὸν ἔχων κατηγορῆσαι τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἠρτημένης ἀπὸ Ἰουδαίων. Ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν Ὁμήρου Γαλακτοφάγους (79), καὶ τοὺς Γαλατῶν Δρυΐδας (80), καὶ τοὺς Γέτας, σοφώτατα λέγει ἔθνη εἶναι καὶ ἀρχαῖα, περὶ τῶν συγγενῶν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς λόγοις διαλαμβάνοντας, ὧν οὐκ οἶδα εἰ φέρεται συγγράμματα· Ἑβραίους δὲ μόνον, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ἐκβάλλει καὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σοφίας. Πάλιν τε αὖ κατάλογον ποιούμενος ἀνδρῶν ἀρχαίων καὶ σοφῶν, ὠφελησάντων τοὺς κατ' αὐτοὺς, καὶ διὰ συγγραμμάτων τοὺς μετ' αὐτοὺς, Μωϋσέα ἐξέβαλε τοῦ καταλόγου τῶν σοφῶν· καὶ Λίνου μὲν, ὃν προέταξεν ἐν οἷς ὠνόμασεν ὁ Κέλσος, οὔτε νόμοι, οὔτε λόγοι (81) φέρονται ἐπιστρέψαντες καὶ θεραπεύσαντες ἔθνη· B Μωϋσέως δὲ τοὺς νόμους ὅλον ἔθνος φέρει ἐπεσπαρμένον (82) τῇ πάσῃ οἰκουμένῃ. Ὅρα οὖν εἰ μὴ, ἄντικρυς κακουργῶν, ἐξέβαλε τοῦ καταλόγου τῶν σοφῶν καὶ Μωϋσέα, Λῖνον δὲ καὶ Μουσαῖον, καὶ Ὀρφέα, καὶ τὸν Φερεκύδην, καὶ τὸν Πέρσην Ζωροάστρην, καὶ Πυθαγόραν φήσας περὶ τῶνδε διειληφέναι, καὶ ἐς βίβλους κατατεθεῖσθαι τὰ ἑαυτῶν δόγματα, καὶ πεφυλάχθαι αὐτὰ μέχρι δεῦρο. Καὶ ἑκὼν μὲν ἐπελάθετο τοῦ περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν μύθου ὡς ἀνθρωποπαθῶν ἀναγεγραμμένου μάλιστα ὑπὸ Ὀρφέως (83).

veritatis amore, sed infenso odio ductum dixisse. Nempe illius consilium fuit criminandi Christianæ religionis originem quæ a Judæis ducitur. Quin et Homeri Galactophagos, Gallorum Druidas Getasque, qui multa Judaicæ doctrinæ finitima profitentur, quorum nescio an aliqua exstent scripta, sapientissimas gentes antiquasque appellat. Soli Hebræi sunt quibus, quantum in se est, sapientiam et antiquitatem abjudicet. Rursus ubi virorum priscorum sapientumque catalogum texit, qui suæ ætatis homines opera, posteros scriptis juverint, Moysem e sapientum albo exclusit : cum Lini, cui primum assignat locum, nullæ leges, sermones nulli ferantur ad emendationem gentium curationemve instituti ; Moysis vero leges gens integra circumferat per totum orbem disseminata. Vide igitur annon malevolo prorsus animo Moysem e sapientum catalogo excluserit, Linum vero, Musæum, Orpheum, Pherecydem, Persam Zoroastrem, Pythagoram, dixerit de dogmatibus quibusdam disseruisse, eaque suis inseruisse libris, et adhuc dogmata illa observari. Quin data opera fabulam silentio præterit, quam Orpheus maxime adornavit de diis, quibus humanos affectus omnes ascribit.

Hieron., *Catal. script. eccles.* in *Tatiano ;* Euseb., lib. IV, cap. 29, et lib. V, cap. 12, *Evang. præp.* SPENCER.

(79) *Γαλακτοφάγους.* Populi erant Scythiæ Asiaticæ quorum meminit Homerus *Iliados* lib. III, ut nationis justissimæ quæ solo lacte ad cibum uteretur.

(80) *Δρυΐδας.* De Druidibus vide, si vacat, Diodorum Siculum lib. VI, cap. 9, 12; Julium Cæsarem lib. VI de bello Gallico; Valerium Maximum lib. II, cap. 1 ; Plinium lib. XVI, cap. 44 ; lib. XXIV, cap. 11 ; lib. XXIX, cap. 3; lib. XXX, cap. 1 ; Strabonem lib. IV, et præsertim nostri Domini Jacobi Martin eruditum « De religione veterum Gallorum » opus Gallico idiomate conscriptum, lib. I, cap. 19 et seqq. Quod autem ait Origenes nescire se an Druidæ litteris quidquam mandarint, id omnino Cæsar lib. VI de bello Gallico negat de rebus ad religionem pertinentibus : « Annos vicenos, inquit, in disciplina permanent, neque fas est ea litteris mandare, cum in reliquis fere publicis rebus privatisque rationibus Græcis litteris utantur. » Vide insuper Pomponium Melam *Geographiæ* libro tertio.

(81) *Οὔτε νόμοι, οὔτε λόγοι.* Pausanias in *Corinthiacis*, item in *Arcadicis :* Ἐοικότα δὲ πεποιηκέναι τούτοις καὶ Λῖνόν φασιν. Ἐμοὶ δὲ ἐπιλεγομένῳ παντάπασιν ἐφαίνετο ταῦτά γε εἶναι κίβδηλα. « His congrua Linum quoque fecisse ferunt. Mihi vero accurate hæc legenti carmina supposititia visa sunt. » In *Bœoticis :* Ἔπη δὴ οὔτε ὁ Ἀμφιμάρου Λῖνος, οὔτε ὁ τούτου γενόμενος ὕστερον ἐποίησαν, ἢ καὶ ποιηθέντα εἰς τοὺς ἔπειτα οὐκ ἦλθε. « Carmina certe neque superior ille Amphimari Linus, neque hic posterior ulla fecere : vel quæ fortassis fecerunt, ad posteritatis memoriam non pervenerunt. » At Plutarchus ex Heraclide refert eum θρήνους πεποιηκέναι, libro « de musica. » SPENCER.

(82) *Ἐπεσπαρμένον.* Sic omnes codd. mss. Alias, ἐπεσπαρμένους.

(83) *Ὑπὸ Ὀρφέως.* Arnob., lib. V *Adv. gentes :* « Calumniari nos improbe si quis forte hominum suspicatur, libros sumat Threicii vatis, quos antiquitatis memoratis esse divinæ; et inveniet nos nihil neque callide fingere, neque, quo sint risui, C Deum quærere atque efficere sanctitates. Ipsos namque in medio ponemus versus, quos Calliopes filius ore edidit Græco, et cantando per sæcula generi publicavit humano.

Sic effata, simul vestem contraxit ab imo,
Objecitque oculis formatas inguinibus res.
Quas cava succutiens Baubo manu, nam puerilis
Olli vultus erat, plaudit, contrectat amice.
Tum Dea, defigens augusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit;
Inde manu poclum sumit, risuque sequenti
Perducit totum Cyceonis læta liquorem. »

Lactant., lib. I, cap. 22; Diod., lib. I *Bib. hist.*, p. 20, 21, 86. Eusebius transcripsit lib. II, cap. 1, et lib. X, cap. 8, *Evang. præp.* Fragmenta Orphei Henricus Stephanus excudit anno Christi 1573. Justin. *De monarch. Dei :* Μαρτυρήσει δέ μοι καὶ Ὀρφεὺς, ὁ παρεισάγων τοὺς τριακοσίους ἑξήκοντα D θεοὺς ἐν τῷ *Διαθήκαις* ἐπιγραφομένῳ βιβλίῳ, ὁπότε μετανοῶν ἐπὶ τούτο φαίνεται ἐξ ὧν γράφει·

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι, etc.

Vide eumdem in *Parænesi ad gentes*, pag. 15; Clem. Alex. *Protrept.;* Cyrill. Alex. lib. I *contra Julianum.* Et procul dubio pœnitentiam egit, si modo illius sint, quæ circumferuntur, carmina. Euseb. lib. III, cap. 9; lib. XIII, cap. 12 et 13, *Evang. præpar.;* Cyrill. Alex. lib I *contra Julianum ;* Clem. et Justin. locis citatis; Theod. serm. 2, *De princip.* At nonnulli Onomacrito Atheniensi, qui Pisistrateis imperantibus floruit, Orphaica poemata ascribunt. Clem., *Strom.* I : Καὶ μὲν Ὀνομάκριτος ὁ Ἀθηναῖος, οὗ τὰ εἰς Ὀρφέα φερόμενα ποιήματα λέγεται εἶναι, κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα, εὑρίσκεται. « Quin etiam Onomacritus Atheniensis, cujus dicuntur esse poemata

336 17. Postea criminatur Moysis libros, et A culpat eos qui tropologiis et allegoriis illos interpretantur. Hic merito quis roget egregium illum hominem et suum librum « Veri sermonis » titulo ornantem : Quid, o bone! deos, qui in tales inciderunt casus quales sapientes tui poetæ ac philosophi describunt, qui detestabilibus spurcitiis se fœdaverunt, qui cum suis parentibus bella gesserunt, qui eorum virilia amputaverunt, gloriaris talia memorari ausos esse, perpetrasse, pertulisse; a Moyse autem deceptos et in errorem inductos putas qui se ejus legibus subdidere, quamvis ille nec de Deo, nec de angelis similia scripserit, imo multo leviora dixerit de hominibus? Nemo enim in illius libris est, qui tale quid ausus sit, quale Saturnus contra Cœlum, aut Jupiter contra patrem. Non est apud illum pa- B ter hominumque deumque, qui cum propria filia concubuerit. Mihi videtur Celsus quid idem facere ac Thrasymachus ille Platonicus, qui nolebat Socratem de justitia respondere quod is voluisset : « Cave, inquiebat, quod utile est, id aut justum, aut necessarium, aut quid simile dicas. » Nam Celsus eodem modo, postquam insectatus est, ut sibi videtur, Mosaicas historias, eosque culpavit qui illas allegoriis explicant, impertita tamen eis majoris æquitatis laude, prohibet accusationibus suis, ne qui possent, defendant ut vellent, et prout rerum natura postulat.

18. Sed provocemus illum ad libros cum libris conferendum. Age, Celse, profer in medium Lini, C Musæi, Orphei poemata, et Pherecydis historiam. Compara hæc scripta cum Moysis legibus, illorum historias cum ejus historiis, morales illorum regulas cum ejus legibus et præceptis. Considera utra sola lectione auditores a vitiis avocare, utra in pravum indurare magis valeant. Et animo tecum cogita tuos illos scriptores nullam pene vulgarium lectorum habuisse rationem, sed suam iis solis ut vocas philosophiam scripsisse, qui tropologiis illam allegoriisque interpretari scirent. At Moyses haud secus ac strenuus orator qui aliquam dicendi figuram meditatus nullum verbum profert quod duplicem sensum capere non possit, in suis quinque libris eam-

Ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς, κατηγορῶν τῆς Μωϋσέως ἱστορίας, αἰτιᾶται τοὺς τροπολογοῦντας καὶ ἀλληγοροῦντας αὐτήν. Ἦν δ' ἂν εἰπεῖν πρὸς τὸν γενναιότατον καὶ « Ἀληθῆ λόγον » ἐπιγράψαντα τὸ ἑαυτοῦ βιβλίον· Τί δήποτε, ὦ οὗτος, θεοὺς μὲν τηλικαύταις περιπίπτοντας συμφοραῖς, ὁποίας ἀναγράφουσιν οἱ σοφοί σου ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἐναγέσι μίξεσι χρωμένους, καὶ κατὰ τῶν πατέρων στρατευομένους, καὶ τὰ αἰδοῖα αὐτῶν ἀποτέμνοντας, σεμνολογεῖς ἀναγεγράφθαι τὰ τηλικαῦτα τετολμηκέναι, καὶ πεποιηκέναι, καὶ πεπονθέναι· ὅταν δὲ Μωϋσῆς μὴ περὶ Θεοῦ τοιαῦτα λέγῃ, ἀλλὰ μηδ' ἀγγέλων ἁγίων, περὶ δὲ ἀνθρώπων πολλῷ ἐλάττονα· (οὐδεὶς γὰρ παρ' αὐτῷ ἐτόλμησεν, ὅσα Κρόνος κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ, οὐδὲ ὅσα Ζεὺς κατὰ τοῦ πατρός· οὐδ' ὅτι τῇ ἑαυτοῦ θυγατρὶ ὁ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε συνελήλυθε·) πλανᾷν νομίζεται ἠπατημένους τοὺς νενομοθετημένους ὑπ' αὐτοῦ; Δοκεῖ δέ μοι καὶ παραπλήσιόν τι Κέλσος ποιεῖν τῷ Πλατωνικῷ Θρασυμάχῳ (84), μὴ ἐπιτρέποντι ὡς βούλεται ἀποκρίνασθαι περὶ τῆς δικαιοσύνης Σωκράτει, ἀλλὰ λέγοντι· « Ὅρα μὴ τὸ συμφέρον εἴπῃς εἶναι τὸ δίκαιον, μηδὲ τὸ δέον, μηδ' ἄλλο τι τῶν παραπλησίων. » Καὶ γὰρ αὐτὸς (85), κατηγορήσας (ὡς οἴεται) τῶν παρὰ Μωϋσεῖ ἱστοριῶν, καὶ μεμψάμενος τοῖς ἀλληγοροῦσι μετὰ τοῦ καὶ ἔπαινόν τινα περὶ αὐτῶν λέγειν, ὅτι εἰσὶν οἱ ἐπιεικέστεροι, οἱονεὶ κωλύεται (86), κατηγορήσας ὡς βούλεται, ἀπολογεῖσθαι τοὺς δυναμένους ὡς πέφυκεν ἔχειν τὰ πράγματα.

Εἴποιμεν δ' ἂν προκαλούμενοι βίβλους βίβλοις παραβάλλεσθαι, ὅτι, Φέρε, ὦ οὗτος, τὰ Λίνου, καὶ Μουσαίου, καὶ Ὀρφέως ποιήματα, καὶ Φερεκύδου τὴν γραφήν, καὶ συνεξέταζε τοῖς Μωϋσέως νόμοις, ἱστορίας ἱστορίαις, καὶ ἠθικοὺς λόγους νόμοις καὶ προστάγμασι παρατιθείς· καὶ ὅρα ὁποῖα μᾶλλον ἐπιστρέψαι δύναται καὶ αὐτόθεν τοὺς ἀκούοντας, καὶ τίνα αὐτῶν, κἂν ἐπιτρίψαι (87) τὸν ἀκροατήν· καὶ κατανόει ὅπως τὸ μὲν τάγμα τῶν σῶν συγγραφέων ὀλίγον μὲν ἐφρόντισε τῶν αὐτόθεν ἐντευξομένων, μόνοις δὲ ἄρα τοῖς τροπολογῆσαι καὶ ἀλληγορῆσαι δυναμένοις ἔγραψε τὴν ἰδίαν (ὡς φῄς) φιλοσοφίαν. Ὁ δὲ Μωϋσῆς (88) ἀνάλογον γενναίῳ ῥήτορι σχῆμα μελετῶντι καὶ πανταχοῦ τὴν διπλόην τῆς λέξεως πεφυλαγμένως προφερομένῳ, ἐπὶ τῶν πέντε βιβλίων πεποίηκε· μήτε τῷ πλήθει

quæ Orpheo ascribuntur, tempore principatus Pisistratidarum, circa quinquagesimam Olympiadem invenitur. » Tatian. orat. *Contra gentes*, pag. 173; Suidas in voce *Ὀρφεύς*; Vossius *De poetis Græcis;* Scaliger lib. I *Emend. temp.* Eumdem vide in appendice ad *Emendationem temporum.* Pausan. in *Att.* : Οὐδὲ ταῦτα Ὀρφέως ἐμοὶ δοκεῖν ὄντα· et in *Bœoticorum* primo non semel laudavit Orphei poemata. Tull. lib. I *De nat. deorum* : « Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cujusdam fuisse Cecropis. » At nobis non vacat hæc discutere : vide Suidam in voce *Ὀρφεύς* et Lilium Gyraldum in *Vitis poetarum*. Spencer.

(84) *Θρασυμάχῳ*, etc. Vide Platonem, lib. I *De Republica*, pag. 336.

(85) *Καὶ γὰρ αὐτός.* Ita codd. Reg. et Basileensis. Reliqui cum libb. editis. καὶ γὰρ οὗτος.

(86) *Κωλύεται.* Mallet Guietus κωλύει. Ibidem D omnes codd. mss., ὡς βούλεται. At sensus postulare videtur ὡς βούλονται, quæ quidem lectio secunda manu apposita est in codice Joliano. Ibidem tres codd. Anglicani et Basileensis recte omnino, ὡς πέφυκεν ἔχειν τὰ πράγματα. Libb. editi, ὡς πέφυκεν ἔχειν τὰ γράμματα.

(87) *Ἐπιτρίψαι.* Sic recte mss. Hœschelius ἐπιστρέψαι. Spencerus in textu, ἀποστρέψαι, et ad marginem, ἐπιστρέψαι. Guietus deceptus vitiosa lectione ἐπιστρέψαι, putavit hæc verba, καὶ τίνα αὐτῶν κἂν ἐπιστρέψαι τὸν ἀκροατήν, esse resecanda ut superflua et inutiliter repetita.

(88) *Ὁ δὲ Μωϋσῆς*, etc. Guieto scribendum videtur : Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἀνάλογον γενναίῳ ῥήτορι καὶ πανταχοῦ τὴν διπλόην τῆς λέξεως πεφυλαγμένος, ἐπὶ τῶν πέντε βιβλίων πεποίηκε· sed a recepta et manuscriptis consignata lectione cur ita recedendum putaverit, non video.

τῶν νομοθετουμένων Ἰουδαίων διδοὺς ἀφορμὰς βλάβης ἐν τῷ ἠθικῷ τόπῳ, μήτε τοῖς ὀλίγοις καὶ συνετώτερον ἐντυγχάνειν δυναμένοις, οὐχὶ πλήρη θεωρίας ἐκτιθέμενος, τοῖς ἐρευνᾷν τὸ βούλημα αὐτοῦ δυναμένοις, γραφήν (89). Καὶ τῶν μὲν σοφῶν σου ποιητῶν ἔοικε μηδὲ τὰ βιβλία ἔτι σώζεσθαι, φυλαχθέντα ἂν εἰ ὁ ἐντυγχάνων ᾔσθετο ὠφελείας· τοῦ δὲ Μωϋσέως τὰ γράμματα πολλοὺς καὶ τῶν ἀλλοτρίων τῆς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀνατροφῆς (90) κεκίνηκε πιστεῦσαι, ὅτι, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τῶν γραμμάτων, ὁ πρῶτος αὐτὰ νομοθετήσας, καὶ Μωϋσεῖ παραδοὺς, Θεὸς ὁ κτίσας τὸν κόσμον ἦν. Καὶ γὰρ ἔπρεπε τὸν ὅλου τοῦ κόσμου δημιουργὸν, νόμους τεθειμένον ὅλῳ τῷ κόσμῳ, δύναμιν παρασχεῖν τοῖς λόγοις, κρατῆσαι τῶν πανταχοῦ δυναμένην. Καὶ ταῦτά φημι, οὐδέπω περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐξετάζων, ἀλλ' ἔτι Μωϋσέα, τὸν πολλῷ ἐλάττονα Κυρίου, δεικνὺς, ὡς ὁ λόγος παραστήσει, πολλῷ διαφέροντα τῶν σοφῶν σου ποιητῶν καὶ φιλοσόφων.

A dem observavit regulam: ita ut neque multitudini Judæorum qui ejus legibus regebantur, dederit 337 in moribus peccandi locum; neque sagacioribus lectoribus qui rari sunt, legislatorisque voluntatem indagare volentibus, altiora perscrutandi materia defuerit. Adde quod tuorum sapientum poetarum libri excidisse jam videntur; qui certe servati fuissent, si, qui in illos incidit, hinc aliquem fructum percepisset. At scripta Moysis etiam illis, qui a Judæorum ritibus alieni erant, persuaserunt, eum, qui leges illas primus posuit Moysique tradidit, Deum esse hujus mundi conditorem, ut illa ipsa scripta testantur. Decebat enim hunc totius orbis opificem, qui toti orbi leges imposuerat, vim suis sermonibus indere, quæ universos sibi homines B subjicere posset. Atque hæc dico nihildum de Jesu inquirens; sed ut ostendam Moysem, etsi Domino longe inferiorem, tuis tamen sapientibus poetis philosophisque multo præstare. Verum de hac re infra.

Ἑξῆς τούτοις ὁ Κέλσος, λεληθότως βουλόμενος διαβαλεῖν τὴν κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίαν, ἐμφαίνοντα (91) μηδέπω μυρίων ἐτῶν ἀριθμὸν ἔχειν τὸν κόσμον, ἀλλὰ πολλῷ τούτου (92) λειπόμενον, προστίθεται κλέπτων αὐτοῦ τὸ βούλημα τοῖς λέγουσιν ἀγένητον εἶναι τὸν κόσμον. Τὸ γὰρ πολλὰς ἐκ παντὸς αἰῶνος ἐκπυρώσεις (93) γεγονέναι, πολλὰς δ' ἐπικλύσεις, καὶ νεώτερον εἶναι τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν (94) ἔναγχος γεγενημένον, σαφῶς τοῖς ἀκούειν αὐτοῦ δυναμένοις παρίστησι τὸ κατ' αὐτὸν τοῦ κόσμου ἀγένητον. Λεγέτω δὴ ἡμῖν ὁ τῇ πίστει Χριστιανῶν ἐγκαλῶν, ποίοις ἀποδεικτικοῖς λόγοις ἠναγκάσθη παραδέξασθαι πολλὰς γεγονέναι ἐκπυρώσεις, καὶ πολλοὺς κατακλυσμοὺς, πάντων δὲ νεώτερον εἶναι κατακλυσμὸν μὲν τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος, ἐκπύρωσιν δὲ τὴν ἐπὶ Φαέθοντος (95). Ἀλλ' ἐὰν προβάλληται τοὺς Πλάτωνος (96) περὶ τούτων διαλόγους, φήσομεν αὐτῷ, καὶ ἡμῖν ἐξεῖναι πιστεύειν, ἐν καθαρᾷ καὶ εὐ-

19. Postea Celsus volens occulte calumniari ea quæ de mundi creatione narrantur a Moyse, ex quibus evidens fit mundum decem mille annorum nondum esse, imo multo esse recentiorem, occultat quid ipse de hac re sentiat, assentiturque iis qui mundum increatum putant. Nam quod ait multas ab omni sæculo conflagrationes accidisse multaque diluvia, quorum postremum Deucalionis ætate non ita pridem factum est, id satis declarat ei qui intelligere potest, Celsi sententiam esse mundum non C esse creatum. Dicat ille fidei Christianæ accusator, quibus argumentis inductus ad credendum fuerit multas jam conflagrationes contigisse multaque diluvia; horumque ultimum fuisse illud quod terram Deucalionis tempore miscuit, et postremam conflagrationem ætate Phaethontis accidisse. Si Platonis dialogos objicit, dicemus licere nobis etiam credere, in pura piaque anima Moysis, qui sese super creatas

(89) *Τοῖς ἐρευνᾷν τὸ βούλημα αὐτοῦ δυναμένοις, γραφήν*. Hæc Guieto merum glossema videntur. Qua de causa? nescire me fateor.

(90) *Ἀνατροφῆς*. Sic duo codd. Vaticani; reliqui vero cum libb. editis, ἀναστροφῆς.

(91) *Ἐμφαίνοντα*. Forte legendum, ἐμφαίνουσαν, licet altera lectio stare possit.

(92) Unicus codex Jolianus cum libb. editis habet πολλῷ δὲ τούτου.

(93) *Ἐκπυρώσεις*. Ita recte duo codd. Vaticani, Basileensis et Jolianus, nec aliter paulo infra impressi libri, πολλὰς γεγονέναι ἐκπυρώσεις. Male ergo hic libb. editi, πυρώσεις. Paulo post pro παρίστησι τὸ κατ' αὐτὸν τοῦ κόσμου ἀγένητον, scribendum videtur Guieto, παρίστησι, τὸ κατ' αὐτὸν, τὸ τοῦ κόσμου ἀγέννητον.

(94) *Καὶ νεώτερον εἶναι τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμόν*. Magna sunt apud veteres opinionum divortia de epocha diluvii Deucalionei et Phaethontis incendio. Vetus auctor, cujus meminit Clemens Alexandrinus lib. I *Stromat.*, hæc contigisse arbitratus est trecentis tribus annis ante Trojæ excidium. Hieronymus in *Chronico*, Cyrillus Alexandrinus lib. I *Contra Julianum*, Augustinus lib. XVIII *De civitate Dei*, ad Cecropis regis Athenarum ætatem referunt. At ibidem Augustinus refert amplectique videtur aliam Varronis sententiam, nempe contigisse hoc diluvium sub Cecropis successore Cranao. Clemens Alexandrinus, lib. I *Strom.*, bis asserit Deucalioneum diluvium et Phaethontis incendium κατὰ Κρότωπον συμβῆναι, « Crotopi tempore contigisse. » An scribendum κατὰ Κέκροπα, « Cecropis ætate? » « Si cui hoc placet, » inquit clariss. Potterus, « is Eusebium auctorem habeat qui in procemio Canon. Κέκροψ. e Tatiano ac Clemente refert: Πρῶτος D Chronici... ὁ διφυής.... κατὰ δὲ τοῦτον καὶ Μωϋσῆς παρ' Ἑβραίοις ἐγνωρίζετο, ὡς κατὰ καιρὸν ἐπιδείξομεν, ἐφ' οὗ ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἥ τε ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις ἐν Αἰθιοπίᾳ. « Primus fuit Cecrops Diphyes, cujus tempore apud Hebræos inclaruit Moyses, ut suo tempore ostendemus, et sub eodem contigit in Thessalia Deucalioneum diluvium, et in Æthiopia Phaethontis incendium. » Eadem occurrunt in *Epitome regum Atheniensium*, et in *Ἱστοριῶν συναγωγῇ*, pag. 361, a Scaligero translata sunt. Cæterum de Deucalionei diluvii epocha vide Petavium *Rationarii temporum* parte II, lib. II, cap. 9.

(95) *Ἐκπύρωσιν δὲ τὴν ἐπὶ Φαέθοντος*. Præter auctores in præcedenti observatione appellatos, lege, si lubet, Ovidium lib. II *Metamorph.*, fab. 1. SPENCER.

(96) *Τοὺς Πλάτωνος*. Vide Platonis *Timæum* non longe post initium.

res omnes evexerat totumque Deo commiserat, inhabitasse divinum Spiritum, qui longe clarius quam Plato ullusve e Græcis aut barbaris **338** sapientibus, res divinas exhibuerit. Quod si poposcerit a nobis rationem hujus fidei, reddat ipse prior rationem eorum quæ sine ulla auctoritate protulit; tum nos quoque nostra hæc ita se habere probabimus.

A σεβεῖ ψυχῇ Μωϋσέως, πᾶν γενητὸν ὑπεραναβάντος, καὶ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὅλων ἑαυτὸν ἐξαρτήσαντος, ἐμπεπολιτεῦσθαι Πνεῦμα θεῖον, πολλῷ ἐναργέστερον Πλάτωνος, καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι καὶ παρὰ βαρβάροις σοφῶν, τὰ τοῦ Θεοῦ παραστήσαντος (97). Εἰ δ' ἀπαιτεῖ ἡμᾶς λόγους τῆς τοιαύτης πίστεως, διδότω πρότερος περὶ ὧν αὐτὸς ἀναποδείκτως ἀπεφήνατο, καὶ ἑξῆς κατασκευάσομεν τὰ ἡμέτερα ταῦθ' οὕτως ἔχειν.

20. Cæterum Celsus vel invitus testificatus est recentiorem esse mundum, necdum decem annorum millia complevisse, cum dixit a Græcis res illas antiquas existimari, quia propter diluvia et conflagrationes nemo antiquiores vidit aut litterarum monumentis mandavit. Sibi vero habeat Celsus magistros de conflagrationibus et diluviis Ægyptios, qui ipsi videntur omnium sapientissimi. Egregia scilicet tantæ sapientiæ reliquerunt vestigia, qui et animalia rationis expertia adoraverunt, et sermonibus probare conati sunt cultum sic Deo tributum rationi congruere, et arcanis quibusdam abstrusisque rationibus stabiliri. Ac Ægyptii quidem, cum suam Dei colendi rationem in colendis animalibus positam extollunt, sapientes sunt: at si quis Judæorum legi legislatorique assentiens omnia ad universarum rerum conditorem et solum Deum referat, Celso ejusque similibus videtur eo esse inferior, qui naturam divinam non ad rationabilia tantum et mortalia animalia, sed etiam ad ea quæ ratione carent, dimittit; quod impietate longe superat fabulosam e corporibus in corpora transmigrationem, qua fieret ut anima e cœli fornicibus delapsa in brutas animantes tam mansuetas quam feras descenderet. Cum hujusmodi fabulas narrant Ægyptii, nimirum recondita et arcana scrutari putantur; quas vero historias, quas leges toti genti Moyses reliquit, eæ videntur inanes fabulæ, nec ejus sermones allegoricum sensum putantur admittere.

Πλὴν καὶ ἄκων ἐνέπεσεν ὁ Κέλσος εἰς τὸ μαρτυρεῖν τῷ νεώτερον εἶναι τὸν κόσμον, καὶ οὐδέπω μυρίων ἐτῶν, εἰπὼν καὶ Ἕλληνας ταῦτα νομίζειν ἀρχαῖα, ὡς πρεσβύτερα (98), διὰ τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις οὐ τεθεωρήκασιν, οὐδ' ἀπομνημονεύουσιν. Ἔστωσαν δὲ τῷ Κέλσῳ τοῦ περὶ τῶν ἐκπυρώσεων καὶ ἐξυδατώσεων μύθου διδάσκαλοι οἱ B κατ' αὐτὸν σοφώτατοι Αἰγύπτιοι, ὧν τῆς σοφίας ἴχνη, ἄλογα ζῶα προσκυνούμενα, καὶ λόγοι παριστάντες εὔλογον εἶναι καὶ ἀνακεχωρηκυῖάν τινα καὶ μυστικὴν τὴν τοιαύτην τοῦ Θεοῦ θεραπείαν. Κἂν μὲν Αἰγύπτιοι περὶ τῶν ζώων σεμνύνοντες ἑαυτῶν τὸν λόγον θεολογίας φέρωσι, σοφοί εἰσιν· ἐὰν δέ τις τῶν Ἰουδαίων (99) συγκαταθέμενος νόμῳ καὶ νομοθέτῃ πάντα ἀναφέρῃ ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν καὶ μόνον Θεὸν, ἥττων εἶναι παρὰ Κέλσῳ καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ λογίζεται τοῦ μὴ εἰς λογικὰ μόνον καὶ θνητὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλογα κατάγοντος τὴν θεότητα, ὑπὲρ τὴν μυθικὴν μετενσωμάτωσιν (1), τὴν περὶ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τῶν ἀψίδων τοῦ οὐρανοῦ ψυχῆς καὶ ἕως τῶν ἀλόγων ζώων, οὐ μόνον ἡμέρων, ἀλλὰ καὶ ἀγριωτάτων καταβαινούσης. Καὶ ἐὰν μὲν Αἰγύπτιοι μυθολογῶσι, πιC στεύονται πεφιλοσοφηκέναι δι' αἰνιγμῶν καὶ ἀποῤῥήτων· ἐὰν δὲ Μωϋσῆς ὅλῳ ἔθνει συγγράφων ἱστορίας καὶ νόμους αὐτοῖς καταλίπῃ, μῦθοι κενοὶ νομίζονται, μηδ' ἀλληγορίαν ἐπιδεχόμενοι οἱ λόγοι αὐτοῦ.

21. Atque hæc Celsi Epicureorumque sententia est. Nam ait ille: « Ex hac doctrina, quam a sapientibus gentibus eruditisque viris acceperat, divinum Moyses consecutus est nomen. » Cui ego: Esto, Moyses vetustiorem doctrinam ex aliis auditam tradiderit Hebræis. Si falsam, si nihil gravitatis aut sapientiæ habentem ex aliis auditam suscepit, et iis quos regebat, commendavit, merito culpandus est; quod si, ut ais tu, sapientia veraque recepit dogmata, et suos ea docuit, quid fecit quod jure reprehendi queat? Utinam Epicurus

Τοῦτο γὰρ Κέλσῳ καὶ τοῖς Ἐπικουρείοις δοκεῖ. « Τούτου οὖν, φησὶ, τοῦ λόγου τοῦ παρὰ τοῖς σοφοῖς ἔθνεσι καὶ ἐλλογίμοις ἀνδράσιν ἐπακηκοὼς, ὄνομα δαιμόνιον ἔσχε Μωϋσῆς. » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον, ἵν' αὐτῷ συγχωρηθῇ Μωϋσέα ἀκηκοέναι ἀρχαιοτέρου λόγου, καὶ τοῦτον Ἑβραίοις παραδεδωκέναι· ὅτι εἰ μὲν ψευδοῦς λόγου ἀκούσας, καὶ μὴ σοφοῦ, μηδὲ σεμνοῦ, παρεδέξατο αὐτὸν καὶ παρέδωκε τοῖς ὑπ' αὐτὸν, ἔγκλητός ἐστιν· εἰ δ', ὡς σὺ φῄς, συγκατέθετο δόγμασι σοφοῖς καὶ ἀληθέσι, καὶ ἐπαίδευσε D τοὺς οἰκείους δι' αὐτῶν, τί ποτε (2) κατηγορίας ἄξιον

(97) *Τὰ τοῦ Θεοῦ παραστήσαντος.* Sic Philocalia; Hœschelius autem et Spencerus, τὰ Θεοῦ παραστήσαντος. Mallem: Τὰ τοῦ Θεοῦ παραστῆσαν, ut referatur παραστῆσαν ad præcedens Πνεῦμα θεῖον.

(98) *Ὡς πρεσβύτερα.* Guieto scribendum videtur, ὧν πρεσβύτερα, quod et mihi arridet. Mox post καὶ τὰς ἐκπυρώσεις, duo codd. Anglicani habent, οὓς οὐ τεθεωρήκασιν· Reg. et Basil., οὗ οὐ τεθεωρήκασιν, sicque Jolianus, qui insuper ad marginem habet ἃ οὐ τεθεωρήκασιν. Hœschelius et Spencerus neque οὓς, neque ἃ, neque οὗ exhibent, sicque reliqui codd. mss. quos hoc loco sequimur.

(99) *Ἐὰν δέ τις τῶν Ἰουδαίων.* Sic Philocalia. Hœschelius et Spencerus, ἐὰν δὲ ὁ τῶν Ἰουδαίων. Codex Basileensis, ἐὰν δὲ ὁ τῷ Ἰουδαίων, non male.

Paulo post Philoc., δημιουργὸν καὶ μόνον Θεόν. Apud Hœschelium et Spencerum deest καί.

(1) *Ὑπὲρ τὴν μυθικὴν μετενσωμάτωσιν.* Sic Philocalia manuscripta, et sane genuina est lectio. Sensus enim hoc loco is est, Ægyptios qui naturam divinam non ad rationabilia tantum et mortalia, sed etiam ad bruta animalia demittunt, impietate longe superiores esse iis qui animas solas juxta Platonicæ et fabulosæ transmigrationis normam e corporibus in corpora migrare censent. Libb. editi, ἐπὶ τὴν μυθικὴν μετενσωμάτωσιν, Philocalia impressa, ὑπὲρ τὴν αὐθεντικὴν μετενσωμάτωσιν. Paulo post codex Jolianus ad marginem habet, δι' αἰνιγμάτων καὶ ἀποῤῥήτων.

(2) *Τί ποτε.* In codice Basileensi deest ποτέ, necnon in tribus Anglicanis et duobus Vaticanis.

πεποίηκεν; Ὡς εἴθε καὶ ὁ Ἐπίκουρος (3), καὶ ὁ ἔλαττον αὐτοῦ εἰς τὴν Πρόνοιαν ἀσεβῶν Ἀριστοτέλης (4), καὶ οἱ σῶμα εἰπόντες τὸν Θεὸν Στωϊκοὶ, τοῦ λόγου τούτου ἤκουσαν! ἵνα μὴ πληρωθῇ ὁ κόσμος λόγου, ἀθετοῦντος Πρόνοιαν, ἢ διακόπτοντος αὐτὴν, ἢ ἀρχὴν φθαρτὴν εἰσάγοντος τὴν σωματικὴν, καθ' ἣν καὶ ὁ Θεὸς τοῖς Στωϊκοῖς (5) ἐστι σῶμα, οὐκ αἰδουμένοις λέγειν αὐτὸν τρεπτὸν, καὶ δι' ὅλων ἀλλοιωτὸν (6) καὶ μεταβλητὸν, καὶ ἀπαξαπλῶς δυνάμενον φθαρῆναι, εἰ ἔχει τὸν φθείροντα, εὐτυχοῦντα δὲ μὴ φθαρῆναι, παρὰ τὸ μηδὲν εἶναι τὸ φθεῖρον αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν λόγος, ὁ τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον τοῦ Θεοῦ τηρῶν, ἀσεβὴς εἶναι νενόμισται, ἐπεὶ μὴ συνασεβεῖ τοῖς ἀσεβῆ περὶ Θεοῦ φρονοῦσι, λέγων ἐν ταῖς πρὸς τὸ θεῖον εὐχαῖς· « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ· » πεπίστευται δὲ καὶ ὁ Θεὸς εἰρηκέναι τὸ, « Οὐκ ἠλλοίωμαι. »

Μετὰ ταῦτα τὸ περιτέμνεσθαι τὰ αἰδο μὴ διαβαλὼν ὁ Κέλσος ὑπὸ Ἰουδαίων γιγνόμενον, φησὶν « ἀπὸ Αἰγυπτίων (7) αὐτὸ ἐληλυθέναι· » Αἰγυπτίοις μᾶλλον ἢ Μωϋσεῖ πιστεύσας, λέγοντι πρῶτον ἐν ἀνθρώποις περιτετμῆσθαι τὸν Ἀβραάμ. Τοῦ δ' Ἀβραὰμ

A et **339** minus illo irreligiosus in providentiam Aristoteles, et Stoici qui Deum corpus esse autumant, doctrinam illam audiissent! Non jam plenus orbis esset doctrina, quæ Providentiam aut tollit aut finibus coercet, aut principium inducit corruptioni obnoxium adeoque corporeum: quod in causa est cur Stoici Deum esse corpus asseverent, neque eos negare pudeat illum esse mutationis et vicissitudinis immunem, ita ut ex ipsis corrumpi possit, si quis sit qui corrumpat, eaque causa non corrumpatur, quia quod corrumpat nihil est. Sed Judæorum Christianorumque doctrina, quæ Deum mutationis omnis variationisque expertem profitetur, quæ suis ad Deum precibus dicit: « Tu autem idem ipse es [85]; » quæ Dei dictum hoc esse docet:
B « Non mutor [86]; » hæc, inquam, doctrina impia judicatur, quia ab eorum societate, qui de Deo impia sentiunt, abhorret.

22. Post Celsus circumcisionis apud Judæos usum non reprehendit, sed ait « Judæos illam ab Ægyptiis fuisse mutuatos. » Nimirum Ægyptiis maluit fidem adjungere quam Moysi, qui Abrahamum scribit primum hominum circumcisum fuisse [87].

[85] Psal. CI, 28. [86] Malac. III, 6. [87] Gen. XVII, 28.

(3) *Ἐπίκουρος*. Lucretius lib. I, v. 57 seqq.:

Omnis enim per se divum natura, necesse est,
Immortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota a nostris rebus, sejunctaque longe.
Jam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Tertull., *Apologet.* cap. 47: « Contra Epicurei otiosum et inexercitum, et, ut ita dixerim, neminem humanis rebus. » Lactant., *De ira Dei*, cap. 8, 9; Euseb., lib. XIV, cap. 23, 24, 25, 26, 27; Theod., serm. 6, *De Dei provid.*; Tullius, lib. II *De divinatione*, et lib. II *De natura deorum*. SPENCER.

(4) *Ἀριστοτέλης*. Tatianus, *Contra Græcos*, pag. 142: Καὶ Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὅρον τῇ προνοίᾳ θεὶς, καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιγράψας λίαν ἀπαιδεύτως. « Aristoteles terminum providentiæ imprudenter præfixit, et felicitatem earum rerum quibus ipse afficiebatur, copia imperitissime circumscripsit. » Eusebius, lib. XV, cap. 5: Ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι σελήνης στήσας τὸ Θεῖον, τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη περιγράφει τῆς τοῦ Θεοῦ διοικήσεως. « Aristoteles in lunari orbe metam Numini terminumque constituens, partes mundi reliquas ejus curæ gubernationique subduxit. » Vide quæ profert ex Attico Platonico; quem rectius Atticum scurram nominares. Theod. serm. 6 *De Dei provid.*; Cyrill. Alex. lib. II *Contra Julianum*; Clem. Alex. in *Protreptico*. Audi vero Aristotelem, libro *De mundo*, cap. 2: Λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως κόσμος ἡ τῶν ὅλων τάξις τε καὶ διακόσμησις, ὑπὸ Θεοῦ τε καὶ διὰ Θεὸν φυλαττομένη. « Dicitur etiam aliter mundus, ordo et digestio universorum, quæ a Deo et per Deum asservatur. » Et libro primo *De morib.*, cap. 8 et 9: Εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ τῷ συγγενεστάτῳ· τοῦτο δὲ ἂν εἴη ὁ νοῦς, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο, καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν, ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους, καὶ ὀρθῶς δὲ καὶ καλῶς πράττοντας· et lib. I, cap. 5, *De partibus animalium*: Διὸ δεῖ μὴ δυσχεραίνειν παιδικῶς τὴν περὶ τῶν ἀτιμοτέρων ζῴων ἐπίσκεψιν· ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἔνεστί τι θαυμαστὸν, καὶ καθάπερ Ἡράκλειτος λέγεται πρὸς τοὺς ξένους εἰπεῖν, τοὺς βουλομένους αὐτῷ ἐντυχεῖν, οἳ, ἐπειδὴ προσιόντες εἶδον αὐτὸν θερόμενον πρὸς τῷ ἰπνῷ, ἔστησαν· ἐκέλευσε γὰρ αὐτοὺς εἰσιέναι θαῤῥοῦντας, εἶναι γὰρ καὶ ἐνταῦθα θεούς. « Quamobrem viliorum animalium disputationem perpen-
C sionemque fastidio puerili quodam sprevisse, molesteque tulisse, dignum nequaquam est, cum nulla res sit naturæ, in qua non mirandum aliquid inditum habeatur. Et quod Heraclitum dixisse ferunt ad eos qui eum alloqui cum vellent, quod forte in casa furnaria quadam caloris gratia sedentem vidissent, accedere temperarunt: ingredi enim eos fidenter jussit, *Quoniam*, inquit, *ne huic quidem loco dii desunt*. » Vide Salomonem Gesnerum, theologiæ professorem Wittenbergensem, qui « triginta testimonia, » ut vocat, « insignia ex monumentis Aristotelicis de Dei universali et singulari Providentia » conquisivit: sufficiet enim nobis vel levissime attigisse. SPENCER.

(5) *Τοῖς Στωϊκοῖς*. Plutarch., lib. primo *De placitis philosophorum*, Tullius, lib. IV *Acad. quæst.*; Tertull., *Apol.* cap. 47; Euseb., lib. XV, cap. 15, *Præp. evang.*, ex Aristocle; Clem. in *Protrept.* et *Strom.* I, *Strom.* V, *Strom.* VII, varii varie de philosophorum dogmatis tradiderunt. Justinus, *Apol.*
D 2, pag. 66: Οἱ λεγόμενοι δὲ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν εἰς πῦρ ἀναλύεσθαι δογματίζουσιν, καὶ αὖ πάλιν κατὰ μεταβολὴν τὸν κόσμον γίνεσθαι λέγουσιν. « Qui vero appellantur Stoici philosophi, ipsum etiam Deum in ignem dissolutum iri opinantur, ac novum per mutationem mundum fore dicunt. » Plutarch. *De oraculorum defectu*: Τοὺς Στωϊκοὺς, ἔφη, γινώσκομεν οὐ μόνον κατὰ δαιμόνων ἣν λέγω δόξαν ἔχοντας, ἀλλὰ καὶ θεῶν ὄντων τοσοῦτον τὸ πλῆθος, ἑνὶ χρωμένους ἀϊδίῳ καὶ ἀφθάρτῳ, τοὺς δὲ ἄλλους καὶ γεγονέναι καὶ φθαρήσεσθαι νομίζοντας. « Et vero Stoicos novimus non modo de geniis in eadem nobiscum sententia esse, sed etiam de diis, quorum tantum statuunt numerum, unum duntaxat æternum interitusque expertem, reliquos et natos et obituros censere. » SPENCER.

(6) Paulo post pro καὶ δι' ὅλων ἀλλοιωτὸν, Guieto videtur scribendum καὶ δι' ὅλου ἀλλοιωτόν.

(7) *Αἰγυπτίων*. Credibile est Ægyptios reliquas-

Illius vero Abrahami nomen et cum Deo familiaritatem non Moyses memoravit solus. Multis etiam eorum qui excantant dæmonia, usurpatur istud: « Deus Abrahami; » hincque indicant qua cum Deo vir ille justus fuerit familiaritate conjunctus. Quocirca Deum Abrahami invocant, etiamsi nesciant quis ille fuerit Abrahamus. Quod idem de Isaac, de Jacob, de Israel dicendum est; quæ 340 nomina, licet, ut in confesso est, Hebraica sint, in suis tamen ritibus adhibent Ægyptii, cum aliquid mirabile pollicentur. Quod ad circumcisionem spectat, qua primus Abrahamus usus est, quamque Jesus a suis discipulis observari noluit, ejus rationes exponere nunc non cogito, nec illius explicandæ hic opportunus est locus, sed pugnandum est contra Celsum; et quia putavit falsi convicturum se facilius Christianismum, si Judaicam religionem, cui suam originem debet, falsam esse ostenderet, funditus everti oportet quidquid calumniarum in illam religionem fudit.

23. Pergit Celsus: « Hi Moysem suum ducem secuti caprarii oviumque pastores, rusticanis dolis decepti unum Deum esse crediderunt. » Ostendat igitur quomodo, dum caprarii oviumque pastores nulla, ut putat, ratione a deorum cultu deficiunt, ipse approbare possit multitudinem deorum, quos Græci aliique barbari colunt. Dicat quid rei, qua natura sit Mnemosyne, quæ Musas ex Jove genuit, vel Themis quæ Horas. Gratias semper nudas probet revera exsistere. At non poterit illa Græcorum figmenta, quibus corpora tribui videntur, ex illorum operibus deos esse demonstrare. Cur enim veræ magis essent illæ Græcorum de diis fabulæ, quam, verbi causa, Ægyptiorum, quorum lingua nec Mnemosynem novem Musarum matrem, nec Themi-

A τὸ ὄνομα οὐ Μωϋσῆς ἀναγράφει μόνος, οἰκειῶν αὐτὸν Θεῷ· ἀλλὰ γὰρ καὶ πολλοὶ τῶν ἐπᾳδόντων δαίμονας χρῶνται ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν τῷ, « Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ· » ποιοῦντες μὲν διὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴν πρὸς τὸν δίκαιον τοῦ Θεοῦ οἰκειότητα· διὸ παραλαμβάνουσι τὴν, « Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, » λέξιν, οὐκ ἐπιστάμενοι δὲ (8) τίς ἐστιν ὁ Ἀβραάμ. Τὰ δ' αὐτὰ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ περὶ τοῦ Ἰακὼβ (9), καὶ περὶ τοῦ Ἰσραήλ· ἅτινα ὁμολογουμένως Ἑβραῖα ὄντα ὀνόματα, πολλαχοῦ τοῖς Αἰγυπτίοις (10) ἐπαγγελλομένοις ἐνέργειάν τινα ἐνέσπαρται μαθήμασι. Τὸν δὲ λόγον τῆς περιτομῆς, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ κωλυόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, μὴ βουλομένου τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς τὸ αὐτὸ ποιεῖν, οὐ πρόκειται νῦν ἑρμηνεύειν· οὐ γὰρ τῆς περὶ τούτων διδασκαλίας ὁ παρὼν
B καιρὸς, ἀλλὰ ἀγῶνος καθαιροῦντος τὰ φερόμενα ὑπὸ Κέλσου κατὰ τοῦ Ἰουδαίων λόγου ἐγκλήματα, οἰομένου τάχιον ψευδοποιήσειν τὸν Χριστιανισμὸν, ἐὰν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ (11) ἐν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς οὔσης λόγοις κατηγορῶν παραστήσῃ κἀκείνην ψευδῆ.

Ἑξῆς τούτοις φησὶν ὁ Κέλσος, ὅτι « τῷ ἡγησαμένῳ σφῶν ἑπόμενοι Μωϋσῇ αἰπόλοι καὶ ποιμένες, ἀγροίκοις ἀπάταις ψυχαγωγηθέντες, ἕνα ἐνόμισαν εἶναι Θεόν. » Δεικνύτω τοίνυν, πῶς αἰπόλων καὶ ποιμένων ἀλόγως, ὡς οἴεται, ἀποστάντων τοῦ σέβειν θεοὺς, αὐτὸς δύναται παραστῆσαι τὸ πλῆθος τῶν καθ' Ἕλληνας θεῶν, ἢ τοὺς λοιποὺς βαρβάρους (12). Δεικνύτω τοίνυν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν Μνημοσύνης γεννώσης ἀπὸ Διὸς τὰς Μούσας· ἢ Θέμιδος, τὰς Ὥρας·
C ἢ τὰς Χάριτας ἀεὶ γυμνὰς παραστησάτω δύνασθαι κατ' οὐσίαν ὑφεστηκέναι· Ἀλλ' οὐ δυνήσεται τὰ Ἑλλήνων ἀναπλάσματα σωματοποιεῖσθαι δοκοῦντα, ἀπὸ τῶν πραγμάτων δεικνύναι θεούς. Τί γὰρ μᾶλλον οἱ Ἑλλήνων μῦθοι περὶ θεῶν ἀληθεῖς, ἢ (φέρ' εἰπεῖν) οἱ Αἰγυπτίων, οὐκ εἰδότων τῇ σφῶν διαλέκτῳ Μνη-

que gentes a Judæis circumcidendi ritum mutuatos esse. De Æthiopibus Artapanus testatur, apud Euseb., lib. IX, cap. 27: Οὕτω δὲ τοὺς Αἰθίοπας, καίπερ ὄντας πολεμίους, στέρξαι τὸν Μωϋσῆν, ὥστε καὶ τὴν περιτομὴν τῶν αἰδοίων παρ' ἐκείνου μαθεῖν· οὐ μόνον δὲ τούτους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας. « Æthiopes autem ipsos, tametsi hostes, tam propenso tamen in Moysem animo fuisse, ut ipsius quoque circumcisionis ab eo ritum acciperent. Id quod a sacerdotibus etiam omnibus præstitum fuerit. » SPENCER.

(8) *Οὐκ ἐπιστάμενοι δέ.* Guieto scribendum videtur οὐκ ἐπιστάμενοί γε.

(9) *Περὶ τοῦ Ἰακώβ.* Vide lib. I, num. 24 et 25; lib. IV, num. 33 et 34; lib. V, num. 45 et 46. Justinus in *Dialogo cum Tryphone*: Ἐὰν δὲ κατὰ παντὸς ὀνόματος τῶν παρ' ὑμῖν γεγενημένων ἢ βασιλέων, ἢ δικαίων, ἢ προφητῶν, ἢ πατριαρχῶν ἐξορκίζητε ὑμεῖς, οὐχ ὑποταγήσεται οὐδὲν τῶν δαιμόνων· ἀλλ' εἰ ἄρα ἐξορκίζει τις ὑμῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραὰμ, καὶ Θεοῦ Ἰσαὰκ, καὶ Θεοῦ Ἰακὼβ, ἴσως ὑποταγήσεται. « Sin vos per nomen quodvis, qui vobis fuere, regum aut justorum, aut prophetarum, aut patriarcharum adjuretis, non subjicietur vobis dæmonium aliquod: cæterum si quis vestrum adjuret per Deum Abrahæ, et Deum Isaac, et Deum Jacob, forte subjicietur. » Vide Alexand. Trallianum, lib. XI; Grotium et Hammondum in adnot. ad Matth., cap. XII; Cardanum, lib. XVIII *De mirab.*, et Baron. ad annum 120, num. 13. Quod vero Justinus martyr dicit nomen cujusvis regis Judaici invocatum ad expellendos dæmonas non sufficere, vix fidem meretur, si vera de Eleazaro narrat Josephus lib. VIII *Antiq. Jud.*, cap. 2. SPENCER.

(10) *Αἰγυπτίοις.* Periere libri, ex quibus hujus rei notitiam haurire poteramus: huc tamen non inepte referas quæ habet Jamblichus, libro *De mysteriis*, capite *De nominibus divinis*: « Depone igitur suspiciones a veritate cadentes, quibus suspicaris Ægyptiam ibi conferre linguam duntaxat, ubi Ægyptius est, vel usus Ægyptia lingua, qui tunc invocatur. Potius autem existimato, quoniam primi omnium Ægyptii præsentiam participationem-
D que deorum sortiti sunt, ideo deos invocantem potissimum approbare, quando Ægyptio ritu vocantur. Neque vero dicendum est barbara hæc obscura divinorum nomina esse quædam præstigiatorum fascinatorumque machinamenta: quo enim pacto quæ maxime conjuncta sunt diis, quæque nos iis conjungunt, et quasi æquales cum superis vires habent, phantastica figmenta erunt, sine quibus nullum in sacris opus efficitur. » Arnob., l. I *Adv. gentes*: « Magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit, Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina et remotas furatus est disciplinas. » SPENCER.

(11) *Αὐτοῦ.* Sic codd. Reg., Basileensis et duo Vaticani. Reliqui vero cum libb. editis, αὐτῷ. Paulo post codex Jolianus ad marginem habet, κἀκείνην ψευδῆ, recte omnino, et ita legendum sua sagacitate conjecerat Boherellus. Libb. editi, κἀκεῖνον ψευδῆ.

(12) *Τοὺς λοιποὺς βαρβάρους.* Guietus perperam

μοσύνην μητέρα Μουσῶν ἐννέα, οὐδὲ Θέμιν Ὡρῶν, οὐδὲ Εὐρυνόμην μίαν τῶν χαρίτων (13), οὐδὲ τὰ λοιπὰ ὀνόματα αὐτῶν; Πόσῳ οὖν ἐναργέστερον, καὶ πάντων τούτων τῶν ἀναπλασμάτων βέλτιον, τὸ, ἐκ τῶν ὁρωμένων πειθόμενον τοῖς κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου, σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ, ἑνὸς ὄντος ἕνα, καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλῳ ἑαυτῷ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένου (14) ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν γεγονέναι, ὡς οὐδ' ὑπὸ πολλῶν ψυχῶν συνέχεσθαι ὅλον τὸν οὐρανὸν κινουσῶν· ἀρκεῖ γὰρ μία ἡ φέρουσα ὅλην τὴν ἀπλανῆ ἀπὸ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς, καὶ ἐμπεριλαβοῦσα ἔνδον πάντα, ὧν χρείαν ἔχει ὁ κόσμος, τὰ μὴ αὐτοτελῆ. Πάντα γὰρ μέρη κόσμου, οὐδὲν δὲ μέρος ὅλου Θεός. Δεῖ γὰρ εἶναι τὸν Θεὸν μὴ ἀτελῆ, ὥσπερ ἐστὶ τὸ μέρος ἀτελές. Τάχα δὲ βαθύτερος λόγος δείξει, ὅτι κυρίως Θεὸς ὥσπερ οὐκ ἔστι μέρος, οὕτως οὐδὲ ὅλον, ἐπεὶ τὸ ὅλον ἐκ μερῶν ἐστι· καὶ οὐχ ἐρεῖ λόγος παραδέξασθαι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν εἶναι ἐκ μερῶν, ὧν ἕκαστον οὐ δύναται ὅπερ τὰ ἄλλα μέρη.

A dem Horarum, nec Eurynomen Gratiarum, nec alia Græcorum nomina admittit? Quanto igitur evidentius, quanto his omnibus figmentis melius est argumentum quo quis ex præclaro rerum quæ in mundo conspiciuntur, ordine persuasus, illius mundi veneratur conditorem, unius secumque omni ex parte consentientis unum. Qua quidem partium omnium conspiratione et consensu liquet mundum a pluribus creari non potuisse, neque pluribus animabus regi quæ totum cœlum moveant: cum una ferendo ab oriente in occidentem firmamento sufficiat continendisque partibus, quæ, ut ex se perfectæ non sint, mundo tamen sunt necessariæ. Quidquid enim in mundo est, mundi sunt partes, non totius autem pars Deus. Nam pars est quid imperfectum, quod Deo B minime convenit. Forte etiam, si quis **341** voluerit altius scrutari, Deum nec partem, nec totum esse probaverit. Sane totum constat ex partibus; at ratio nunquam summum Deum admitti patietur ex partibus conflatum, quarum singulæ non possunt quod reliquæ omnes.

Μετὰ ταῦτά φησιν, ὅτι « οἱ αἰπόλοι καὶ ποιμένες ἕνα ἐνόμισαν Θεὸν, εἴτε Ὕψιστον, εἴτ' Ἀδωναῒ, εἴτ' Οὐράνιον, εἴτε Σαβαὼθ, εἴτε καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως χαίρουσιν ὀνομάζοντες τόνδε τὸν κόσμον· καὶ πλεῖον οὐδὲν ἔγνωσαν. » Καὶ ἑξῆς δέ φησι, « μηδὲν διαφέρειν τῷ παρ' Ἕλλησι φερομένῳ ὀνόματι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καλεῖν ἢ Δία, ἢ τῷ δεῖνι (15) (φέρ' εἰπεῖν,) παρ' Ἰνδοῖς, ἢ τῷ δεῖνι παρ' Αἰγυπτίοις. » Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι ἐμπίπτει εἰς τὸ προκείμενον λόγος βαθὺς, καὶ ἀπόρρητος, ὁ περὶ φύσεως ὀνομάτων, πότερον, ὡς οἴεται Ἀριστοτέλης (16), θέσει ἐστὶ τὰ

24. Sequuntur hæc Celsi: « Hi caprarii et pastores unum esse Deum crediderunt, sive illum Excelsum, sive Adonai, sive Cœlestem, sive Sabaoth, sive quovis alio nomine hunc mundum appellare maluerint; neque quid ultra cognoverunt. » Et paulo post: « Nihil interest quo nomine vocetur Deus, sive Jovis, ut apud Græcos, sive alio quolibet apud Ægyptios aut apud Indos usurpato. » Quibus C respondendum, altam et arcanam esse de nominum natura quæstionem: utrum, sicut placet Aristoteli, ex instituto imposita sint rebus vocabula;

legebat, τῶν λοιπῶν βαρβάρων. Paulo post in codice Regio deest, ὑπόστασιν.

(13) *Μίαν τῶν χαρίτων.* Scribendum videtur μητέρα τῶν χαρίτων, ut Themis, inquit Spencerus, sit Horarum et Mnemosyne mater Musarum:

Τρεῖς δέ οἱ Εὐρυνόμη χάριτας τέκε καλλιπαρῄους.

Hesiod. in *Theogonia.* Paulo post codd. Regius et Basileensis, πόσῳ οὖν ἐνεργέστερον.

(14) Duo Vaticani, tres Anglicani et Basileensis, μὴ δυναμένῳ. Paulo post Hœschelius in textu, ἀρκεῖ γὰρ μία οὐ φέρουσα, male. Omnes mss. ut in nostro textu. Infra Hœschelius in textu, ταῦτα δὲ βαθύτερος λόγος. Paulo inferius idem in textu habet, ὥσπερ τὰ ἄλλα μέρη.

(15) *Τῷ δεῖνι*, etc. Ita codd. Regius et Basileensis: Philocalia vero cum reliquis mss., τῷ δεῖνα .... ἢ τῷ δεῖνα. Spencerus et Hœschelius, τὸ δεῖνα .... ἢ τὸ δεῖνα. Codex Jolianus, τὸν δεῖνα .... ἢ τὸν δεῖνα.

(16) *Ὡς οἴεται Ἀριστοτέλης.* Lib. I, part. I, cap. 2, *De interpr.*: Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου, ἧς μηδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον. « Nomen igitur est vox significans ex instituto, sine tempore, cujus nulla pars significat separatim. » Et paulo post: Τὸ δὲ κατὰ συνθήκην, ὅτι φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ὅταν γίνηται σύμβολον. « Ex instituto autem dixi: quia nullum nomen est natura, sed cum fit nota. » Arnob. lib. I *Adv. gentes*: « Quanquam, si verum species, nullus sermo est integer natura, vitiosus similiter nullus: quænam est enim ratio naturalis, aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur, et hæc sella, cum neque sexus habeant femininis generibus masculinisque discretos, neque quisquam docere doctissimus me possit, ipsum *Hic* et *Hæc* quid sint? aut cur ex his unum sexum virilem designet, femininis generibus id quod sequitur applicet? Humana ista sunt placita, et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria; » et paulo post: « Nonne aliud *hæc utria*, aliud dicitis *hos utres*, *cœlus* et *cœlum*, » etc. Apud Platonem nomen διδασκαλικόν τί ἐστιν ὄργανον, καὶ διακριτικὸν τῆς οὐσίας, « instrumentum docendis rebus accommodatum, et quo rerum ipsarum natura discriminetur. » Plato in *Cratylo*, pag. 388. Idem in sequentibus supponit quædam primaria exstitisse vocabula, quæ rerum naturam indigitabant, reliquorum quibus utimur fontes, verum antiquitatis situ obruta humanum captum longe fugere (ibid. pag. 421, 25): Οὐ γὰρ ἔχομεν τούτου βέλτιον εἰς ὅ τι ἐπανέγκωμεν D περὶ ἀληθείας τῶν πρώτων ὀνομάτων· εἰ μὴ ἄρα δὴ ὥσπερ οἱ τραγῳδιοποιοὶ, ἐπειδάν τι ἀπορῶσιν, ἐπὶ τὰς μηχανὰς καταφύγωσιν θεοὺς αἴροντες· καὶ ἡμεῖς οὕτως εἰπόντες ἀπαλλαγῶμεν, ὅτι τὰ πρῶτα ὀνόματα οἱ θεοὶ ἔθεσαν, καὶ διὰ ταῦτα ὀρθῶς ἔχει. Ἄρα καὶ ἡμῖν κράτιστος οὗτος τῶν λόγων, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι παρὰ βαρβάρων τινῶν αὐτὰ παρειλήφαμεν (εἰσὶ δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι βάρβαροι), ἢ ὅτι ὑπὸ παλαιότητος ἀδύνατον αὐτὰ ἐπισκέψασθαι, ὥσπερ καὶ τὰ βαρβαρικά. « Neque enim melius hoc habemus quidquam, ad quod tanquam ad scopum quemdam nostram de primorum nominum veritate disquisitionem reducamus: nisi forte quemadmodum tragici, cum res est intricatissima, ad machinas confugiunt, et deos inducunt, ita et nos abeamus, postquam dixerimus deos prima nomina imposuisse, et hac de causa recte illa esse instituta. Hoc modo optime res hæc a nobis explicabitur, aut illo quem supra notavimus: nos a barbaris quibusdam illa suscepisse

an, ut volunt Stoici, ex natura sint, primis vocibus res ipsas imitantibus, unde post nata nomina fuerint; quod ex nominum originationibus eruere sibi visi sunt; an, ut docuit Epicurus a Stoicis dissidens, natura quidem nomina sint, sed ita ut **342** primi homines quasdam voces effuderint diversas pro diversis, in quas incidebant, rebus. Hic igitur si probare possumus natura vim inesse quibusdam nominibus, quibus utuntur aut Ægyptiorum sapientes, aut apud Persas eruditiores Magi, aut inter philosophos Indos Brachmanes, vel Samanæi, et apud alias gentes; si planum facere possumus, quam vocant magiam, eam non esse, ut Epicuri et Aristotelis asseclis visum est, rem omnino futilem; sed certam potius constantemque, ut ejus periti docent, tametsi reconditas habeat rationes per-

A ὀνόματα, ἢ, ὡς νομίζουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς (17) φύσει, μιμουμένων τῶν πρώτων φωνῶν τὰ πράγματα, καθ' ὧν τὰ ὀνόματα, καθὸ καὶ στοιχεῖά τινα ἐτυμολογίας εἰσάγουσιν· ἢ, ὡς διδάσκει Ἐπίκουρος (18) (ἑτέρως ἢ ὡς οἴονται οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς), φύσει ἐστὶ τὰ ὀνόματα, ἀποῤῥηξάντων τῶν πρώτων ἀνθρώπων (19) τινὰς φωνὰς κατὰ τῶν πραγμάτων. Ἐὰν τοίνυν δυνηθῶμεν ἐν προηγουμένῳ λόγῳ παραστῆσαι φύσιν ὀνομάτων ἐνεργῶν, ὧν τισι χρῶνται Αἰγυπτίων οἱ σοφοὶ ἢ τῶν παρὰ Πέρσαις μάγων οἱ λόγιοι, ἢ τῶν παρ' Ἰνδοῖς φιλοσοφούντων Βραχμᾶνες, ἢ Σαμαναῖοι (20), καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἐθνῶν· καὶ κατασκευάσαι οἷοί τε γενώμεθα, ὅτι καὶ ἡ καλουμένη μαγεία οὐχ, ὡς οἴονται οἱ ἀπὸ Ἐπικούρου καὶ Ἀριστοτέλους, πρᾶγμά ἐστιν ἀσύστατον

B πάντη, ἀλλ', ὡς οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ ἀποδεικνύουσι,

(sunt enim nobis antiquiores barbari); aut certe præ vetustate nullo modo posse ipsa dispici, quemadmodum nec barbara. » Et non longe ab istius operis fine statuit, μείζω τινὰ δύναμιν εἶναι ἢ ἀνθρωπείαν, τὴν θεμένην τὰ πρῶτα ὀνόματα τοῖς πράγμασιν. « Majorem quamdam humana potentiam esse quæ prima rebus nomina imposuerit; » et p. 438, alicubi se nominis imponendi rationem, maxime si deos spectat, penitus nescire profitetur : Τί οὖν δή; οὐκ οἴει τοῦτο σεμνόν τι εἶναι γνῶναι, ὅπη ποτὲ ὀρθῶς ἔχει, ἐκεῖνον τὸν ποταμὸν Ξάνθον καλεῖν, μᾶλλον ἢ Σκάμανδρον· εἰ δὲ βούλει περὶ τῆς ὄρνιθος, ἣν λέγει, ὅτι

Χαλκίδα κικλήσκουσι θεοί, ἄνδρες δὲ κύμινδιν·

φαῦλον ἡγῇ τὸ μάθημα, ὅσῳ ὀρθότερόν ἐστι καλεῖσθαι χαλκὶς κυμίνδιδος τῷ αὐτῷ ὀρνέῳ; ἢ τὴν βατίειαν, καὶ μυρίνην, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ τούτου τοῦ C ποιητοῦ, καὶ ἄλλων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως μείζω ἐστὶν, ἢ κατ' ἐμὲ καὶ σὲ ἐξευρεῖν. « Quid vero? nonne augustum quiddam esse arbitraris, intelligere quatenus rectum sit atque consentaneum, fluvium illum vocare Xanthum potius quam Scamandrum? Item si et illud vis animadvertere quod de ave quadam dicit ille, quam

Chalcida dii appellant, hominesque cymindin :

illamne levem rem esse existimas, in qua discenda studium operaque adhibeatur, quanto rectius sit eidem avi chalcidis quam cymindis appellationem tribuere; quam batieam aut myrinen vocare? Et sic de plurimis aliis quæ sunt apud hunc poetam et alios sit constituendum. Verum hæc sunt hujusmodi ut a te vel a me comperi nullo modo possint, quippe quæ ingeniorum nostrorum captum superent. » Plat. in *Cratylo*, pag. 391, 392, et pag. 400, 401, tandem sui dubius, eorum, quæ locutus est, D nihil astruit, nec sermoni suo adhæret, licet aliquali probabilitate fulciatur; p. 428, 440, summæ sapientiæ Pythagoræ ascripsit omnibus rebus nomina imposuisse. Tull. lib. I *Tuscul. quæst.*, Theodotus epit. ἐκ τῶν προφητ. « Nigidius argutissime docuit (ut ait *Gellius*) nomina non positiva esse, sed naturalia. » Vide Gellium, lib. x, cap. 4, *Noct. Att.* Origenes putat angelos varias dialectos fabricatos esse, et singulos singulis, quibus imperabant, provinciis diversam linguam attribuisse. Vide homil. 11 in Num. : « Hos aliosque tales (ut olim *Gellius*) argutæ delectabilisque desidiæ aculeos cum audiremus, vel lectitaremus, neque in his scrupulis aut emolumentum aliquid solidum ad rationem vitæ pertinens, aut finem ullum quærendi videremus, Ennianum Neoptolemum probabamus, qui profecto ita ait :

Philosophandum est paucis, nam omnino haud placet. » SPENCER.

(17) *Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Tull. lib. III *De nat. deor.* : « In enodandis nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis; Mavors, quia magna vertit; Minerva, quia minuit, aut quia minatur; Venus, quia venit ad omnia; Ceres a gerendo. Quam periculosa consuetudo! In multis enim nominibus hærebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcano? Quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare unde ductum sit. In quo quidem magis hic mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem, vocabulorum, cur quique appellati sunt, causas explicare. » SPENCER.

(18) *Ὡς διδάσκει Ἐπίκουρος*. Quid sit discriminis, inquit Boherellus, inter Stoicorum et Epicureorum sententiam non viderunt Velserus et Hœschelius, qui hæc deleri posse putarunt, tanquam cum præcedentibus coincidentia. Multo minus apposite huc affert Spencerus locum A. Gellii lib. v, cap. 15 : « Democritus, ac deinde Epicurus, ex individuis corporibus vocem constare dicunt, eamque, ut ipsis eorum verbis utar, ῥεῦμα λόγων appellant. » In quo agitur de vocis, ut ita dicam, corporeitate. Epicuri mentem de nominum origine explicat Lucretius lib. v.

(19) *Τῶν πρώτων ἀνθρώπων*. Codex Basileensis, πρῶτον τῶν ἀνθρώπων.

(20) *Σαμαναῖοι*. Philocalia, Σωμαναῖοι. Porphyrius lib. IV *De abstin.*, pag. 167 edit. Cantabr. 1655 : Ἰνδῶν γὰρ τῆς πολιτείας εἰς πολλὰ νενεμημένης, ἐστί τι γένος παρ' αὐτοῖς τὸ τῶν θεοσόφων, οὓς Γυμνοσοφιστὰς καλεῖν εἰώθασιν Ἕλληνες. Τούτων δὲ δύω αἱρέσεις· ὧν τῆς μὲν Βραχμᾶνες προΐστανται, τῆς δὲ Σαμαναῖοι. Ἀλλ' οἱ μὲν Βραχμᾶνες ἐκ γένους διαδέχονται, ὥσπερ ἱερατείαν, τὴν τοιαύτην θεοσοφίαν· Σαμαναῖοι δὲ λογάδες εἰσὶ, κἀκ τῶν βουληθέντων θεοσοφεῖν συμπληρούμενοι. Ἔχει δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς τοῦτον τὸν τρόπον, ὡς Βαρδησάνης, ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν γεγονὼς, καὶ ἐντυχὼν τοῖς περὶ Δαμάδαμιν πεμπομένοις Ἰνδοῖς πρὸς τὸν Καίσαρα, ἀνέγραψεν. « Indorum enim respublica in multas partes est dissecta, apud quos est genus quoddam theosophorum, quos Græci Gymnosophistas solent appellare. Horum duæ sunt sectæ, et utriusque sui antistites, Brachmanes hujus, et Samanæi alterius. Sed Brachmanes a majoribus veluti sacerdotium per manus traditum, talem divinam sapientiam recipiunt; Samanæi vero inter suos deliguntur atque ex volentibus divinam sapientiam audire complentur. Sunt autem ejusmodi, quæ de ipsis narrantur, ut scripsit Bardesanes vir Babylonius, tempore natus patrum nostrorum, et

συνεστὼς μὲν, λόγους δ' ἔχον (21) σφόδρα ὀλίγοις γινωσκομένους· τότ' ἐροῦμεν, ὅτι τὸ μὲν Σαβαὼθ ὄνομα, καὶ τὸ Ἀδωναῒ, καὶ ἄλλα παρ' Ἑβραίοις μετὰ πολλῆς σεμνολογίας παραδιδόμενα, οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων καὶ γενητῶν κεῖται πραγμάτων, ἀλλ' ἐπί τινος θεολογίας ἀποῤῥήτου, ἀναφερομένης εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν. Διὸ καὶ δύναται ταῦτα τὰ ὀνόματα, λεγόμενα μετά τινος τοῦ συμφυοῦς (22) αὐτοῖς εἱρμοῦ· ἄλλα δὲ κατὰ Αἰγυπτίαν φερόμενα φωνὴν, ἐπί τινων δαιμόνων τῶν τάδε μόνα δυναμένων, καὶ ἄλλα κατὰ τὴν Περσῶν διάλεκτον ἐπὶ ἄλλων δυνάμεων (23), καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἐθνῶν εἰς χρείας τινὰς παραλαμβάνεσθαι. Καὶ οὕτως εὑρεθήσεται (24) τῶν ἐπὶ γῆς δαιμόνων, λαχόντων διαφόρους τόπους, φέρεσθαι τὰ ὀνόματα οἰκείως ταῖς κατὰ τόπον καὶ ἔθνος διαλέκτοις. Ὁ τοίνυν μεγαλοφυέστερον κἂν ὀλίγην τούτων περίνοιαν εἰληφὼς εὐλαβηθήσεται ἄλλα ἄλλοις ἐφαρμόζειν ὀνόματα πράγμασι, μήποτε ὅμοιον πάθῃ τοῖς τὸ Θεὸς ὄνομα ἐσφαλμένως φέρουσιν ἐπὶ ὕλην ἄψυχον· ἢ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίαν κατασπῶσιν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου, ἢ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καλοῦ, ἐπὶ τὸν τυφλὸν πλοῦτον, καὶ ἐπὶ τὴν σαρκῶν καὶ αἱμάτων καὶ ὀστέων συμμετρίαν ἐν ὑγείᾳ καὶ εὐεξίᾳ, ἢ τὴν νομιζομένην εὐγένειαν.

Καὶ τάχα οὐκ ἐλάττων ὁ κίνδυνος τῷ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφ' ἃ μὴ χρὴ κατάγοντι, ἤπερ τῷ τὰ κατά τινα ἀπόῤῥητον λόγον ὀνόματα ἐναλλάσσοντι, καὶ τὰ μὲν κατὰ τῶν ἐλαττόνων φέροντι ἐπὶ τὰ κρείττονα, τὰ δὲ κατὰ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ ἥττονα. Καὶ οὐ λέγω ὅτι τῷ Διὶ εὐθέως συνεξακούεται ὁ Κρόνου (25) καὶ Ῥέας υἱὸς, καὶ Ἥρας ἀνὴρ, καὶ Ποσειδῶνος ἀδελφὸς, καὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀρτέμιδος πατὴρ, καὶ ὁ τῇ θυγατρὶ Περσεφόνῃ μιγείς· ἢ τῷ Ἀπόλλωνι συνεξακούεται ὁ Λητοῦς καὶ Διὸς υἱὸς, καὶ Ἀρτέμιδος ἀδελφὸς, καὶ Ἑρμοῦ ὁμοπάτριος ἀδελφός· καὶ ὅσα ἄλλα φέρουσιν οἱ σοφοὶ Κέλσου τῶν δογμάτων πατέρες, καὶ ἀρχαῖοι θεολόγοι Ἑλλήνων. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, κυριολεκτεῖσθαι μὲν τὸν Δία, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν πατέρα μὲν αὐτοῦ εἶναι Κρόνον, μητέρα δὲ Ῥέαν; Τὸ δ' ὅμοιον ποιητέον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὀνομαζομένων θεῶν. Τοῦτο δὲ τὸ ἔγκλημα οὐδαμῶς ἅπτεται τῶν κατά τινα ἀπόῤῥητον λόγον τὸ Σαβαὼθ τασσόντων ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ Ἀδωναῒ, ἤ τι τῶν λοιπῶν ὀνομάτων. Ὅταν δὲ

A paucis cognitas; tunc dicemus nomina Sabaoth, Adonai, aliave apud Hebræos magna veneratione pervulgata, vulgarium non esse creatarumque rerum, sed ad reconditam quamdam theologiam pertinere, quæ tendit mentemque erigit ad rerum omnium conditorem. Quamobrem hæc nomina, si ea quam inter se habent naturali serie pronuntientur, insignem vim habent. Unde etiam fit ut alia Ægyptiace pronuntiata in quosdam dæmones quorum potestas ad hæc aut illa sola pertingit, alia Persice in alios dæmones, et sic per singulas gentes ad quosdam usus adhibeantur. Atque ita invenietur pro variis variorum locorum dæmonibus propria horum locorum gentiumque usurpari vocabula. Quisquis igitur ingeniosius ad has res vel B modice animum adverterit, is cavebit ne aliena rebus nomina accommodet: idem alioquin peccaturus ac illi, qui Dei nomen imprudenter in materiam inanimam transferunt; vel qui boni appellationem primæ causæ aut virtuti et honesto detractam in cæcas divitias, in aptam carnium, sanguinis, ossiumque compositionem in qua bonus corporis habitus positus est, aut in eam quam vocant generis nobilitatem conferunt.

25. Nec fortasse minus periculi fuerit Dei aut boni nomen ad ea deducere ad quæ non oportet, quam nomina in arcanis disciplinis adhiberi solita permutare, ita ut deteriora **343** potioribus, potiora C deterioribus aptentur. Præterea Jovis nomen non audiri, quin statim animo se offerat Saturni et Rheæ filius, Junonis conjux, Neptuni frater, Minervæ et Dianæ parens, Proserpinæ propriæ filiæ stuprator; neque posse Apollinem nominari, quin in animum subeat Latonæ et Jovis filius, Dianæ frater fraterque Mercurii eodem patre prognatus; et quæcunque alia finxerunt sapientes, ut vult Celsus, dogmatum parentes, priscique Græcorum theologi. Qua enim sorte is qui Jupiter proprie vocatur, Saturnum pro patre, Rheam pro matre non haberet? Idem de aliis qui dii appellantur dicendum. Quod crimen non cadit in eos, qui Sabaoth, Adonai, aut aliud nomen occulta quadam ratione Deo imponunt. De appellatione autem angelorum Dei, quorum alius D Michael, alius Gabriel, alius Raphael nominatur,

congressus cum illis Indis qui ex finitima Damadamidis regione ad Cæsarem venerunt. » Prædictum Porphyrii locum laudat Cœlius Rhodiginus, lib. XIII, cap. 25, *Lect. antiq.* Idem refert Hieronymus de Samanæis et Brachmanibus ex Bardesane Babylonio, libro secundo *adversus Jovinianum*. Cyrill. Alex. lib. IV *contra Julianum*: Καὶ Γαλατῶν οἱ Δρυΐδαι, καὶ ἐκ Βάκτρων τῶν Περσικῶν Σαμαναῖοι καὶ Κελτῶν οὐκ ὀλίγοι. SPENCER. — Paulo post Philocalia et omnes codd. mss. recte, ὅτι καὶ ἡ καλουμένη. Male libb. editi, ὅτε καὶ ἡ καλουμένη.

(21) Sic Philocalia. At codd. Regius et Basileensis, λόγους δ' ἔχει. Quæ lectio non spernenda. Hæschelius et Spencerus, λόγους δ' ἔχειν. Paulo post Guieto videtur scribendum οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων καὶ γεννητῶν.

(22) Sic Philocalia et unus codex Anglicanus. Hæschelius autem et Spencerus cum codice Joliano, συνήθους. Reliqui mss., συνύφους. Ibidem Philocalia habet κατὰ Αἰγυπτίαν ἐκφερόμενα φωνήν. Paulo post omnes codd. mss. recte, τῶν τάδε μόνα δυναμένων, perperam vero Philocalia edita habet, τῶν τὰ δαιμόνια δυναμένων.

(23) *Ἐπὶ ἄλλων δυνάμεων.* Boherello scribendum videtur ἐπὶ ἄλλων δαιμόνων, ut respondeat præcedenti ἐπί τινων δαιμόνων. Ibidem legit, εἰς χρείας τινὰς παραλαμβάνεται.

(24) *Καὶ οὕτως εὑρεθήσεται.* Vide Origenis homil. 11 in Num. Paulo post Philocalia impressa, ταῖς κατὰ τόπον καὶ ἔθνη, sed Philocalia ms. Coislinian., ταῖς κατὰ τόπον καὶ ἔθνος. Paulo infra Philocalia et omnes mss., εὐλαβηθήσεται ἄλλα ἄλλοις. Hœschelius, εὐλαβήσεται, etc.

(25) *Ὁ Κρόνου.* Sic recte omnes mss. et Philocalia. Alias, τὸ Κρόνου.

quisquis in arcana nominum disciplina versatus fuerit, reperiet indita illis fuisse nomina convenientia rebus, quas Dei summi voluntate in universo mundo administrant. Atque ad hanc nominum disciplinam pertinet etiam Jesu nostri nomen, quod innumeros ex animis corporibusque dæmones palam omnibus fugavit, vim exerens suam in eos e quibus ejecti sunt illi dæmones. Addo quod testantur in incantandi arte exercitati, incantationem propria lingua pronuntiatam efficere quod pollicetur, incassum autem cadere, nec quidquam posse, cum aliena quavis lingua facta est. Quamobrem non in sensu rerum, sed in vocum qualitate et proprietate vis hujus aut illius rei efficiendæ sita est. Ac his quidem rationibus defendemus etiam Christianos, qui pro sua religione certantes mori præoptant, quam Deum Jovis nomine, aut illum aliena lingua appellare. Aut enim illum simpliciter nuncupant Deum, aut nomini addunt, omnium conditorem, aut cœli et terræ opificem, qui ad genus humanum quosdam sapientes misit, quorum nominibus adjectum Dei nomen vim quamdam apud homines exserit. Multa hoc loco et alia de nominibus dici possent adversus eos qui putant nihil referre quomodo eis utamur. Nam si Plato est admirationi quod, cum Philebus cum Socrate colloquens voluptatem appellasset *deum*, Socratis in ore id responsi **344** posuerit: « Magna mihi est erga deorum nomina religio; » quanto magis probanda est Christianorum pietas, qui nomen fabulis celebratum rerum omnium conditori accommodare nolunt. Verum hac de re impræsentiarum satis.

A περὶ ὀνομάτων τις δύνηται τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις (26) φιλοσοφεῖν, πολλὰ ἂν εὕρῃ καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· ὧν ὁ μέν τις Μιχαὴλ (27), ἕτερος δὲ Γαβριὴλ, καὶ ἄλλος Ῥαφαὴλ καλεῖται, φερωνύμως τοῖς πράγμασιν, ἃ διακονοῦνται κατὰ βούλημα τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐν τῷ παντί. Τῆς δ' ὁμοίας ἔχεται περὶ ὀνομάτων φιλοσοφίας καὶ ὁ ἡμέτερος Ἰησοῦς, οὗ τὸ ὄνομα μυρίους ἤδη ἐναργῶς ἑώραται δαίμονας ἐξελάσαν ψυχῶν καὶ σωμάτων, ἐνεργῆσαν εἰς ἐκείνους ἀφ' ὧν ἀπηλάθησαν. Ἔτι δ' εἰς τὸν περὶ ὀνομάτων τόπον λεκτέον, ὅτι οἱ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐπῳδῶν δεινοὶ ἱστοροῦσιν, ὅτι, τὴν αὐτὴν ἐπῳδὴν εἰπόντα μὲν τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ, ἔστιν ἐνεργῆσαι ὅπερ ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπῳδή· μεταβαλόντα δὲ εἰς ἄλλην οἱανδηποτοῦν (28) φωνὴν, B ἔστιν ἰδεῖν ἄτονον καὶ οὐδὲν δυναμένην. Οὕτως οὐ τὰ σημαινόμενα κατὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τῶν φωνῶν ποιότητες καὶ ἰδιότητες, ἔχουσί τι δυνατὸν ἐν αὐταῖς πρὸς τάδε τινὰ ἢ τάδε. Οὕτω δ' ἀπολογησόμεθα διὰ τῶν τοιούτων καὶ περὶ τοῦ μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι Χριστιανοὺς, ἵνα μὴ τὸν Δία (29) Θεὸν ἀναγορεύσωσι, μηδ' ἄλλῃ διαλέκτῳ αὐτὸν ὀνομάσωσιν. Ἢ γὰρ ἀορίστως ὁμολογοῦσι τὸ κοινὸν ὄνομα, τὸ ὁ Θεὸς, ἢ καὶ μετὰ προσθήκης τῆς, ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων, ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ καταπέμψας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τούσδε τινὰς τοὺς σοφούς· ὧν τῷ ὀνόματι ἐφαρμοζόμενον τὸ Θεὸς ὄνομα, δύναμίν τινα παρὰ ἀνθρώποις ἐπιτελεῖ. Πολλὰ δ' ἂν καὶ ἄλλα λέγοιτο εἰς τὸν περὶ ὀνομάτων C τόπον πρὸς τοὺς οἰομένους δεῖν ἀδιαφορεῖν περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν. Καὶ εἴπερ θαυμάζεται ὁ Πλάτων, εἰπὼν ἐν *Φιλήβῳ*· « Τὸ δ' ἐμὸν δέος, ὦ Πρώταρχε (30), περὶ τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν οὐκ ὀλίγον, » ἐπεὶ Φίληβος θεὸν τὴν ἡδονὴν εἶπεν, ὁ προσδιαλεγόμενος τῷ Σωκράτει· πῶς οὐ μᾶλλον τῆς εὐλαβείας ἀποδεξόμεθα Χριστιανοὺς μηδὲν τῶν ἐν ταῖς μυθοποιΐαις παραλαμβανομένων ὀνομάτων προσάπτοντας (31) τῷ τοῦ παντὸς δημιουργῷ; Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος ἅλις.

26. Nunc videamus quo pacto Celsus ille, qui se omnia scire profitetur, calumnietur Judæos dicens, « angelis eos cultum tribuere, magicisque artibus dare operam quarum illis Moyses doctor fuit. » Quonam enim scriptorum Moysis loco invenerit ab isto legislatore tradi cultum angelorum, dicat ille

Ἴδωμεν δὲ τίνα τρόπον συκοφαντεῖ Ἰουδαίους ὁ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι Κέλσος, λέγων « αὐτοὺς σέβειν ἀγγέλους, καὶ γοητείᾳ προσκεῖσθαι, ἧς ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς γέγονεν ἐξηγητής. » Ποῦ γὰρ τῶν γραμμάτων Μωϋσέως εὗρε τὸν νομοθέτην παραδιδόντα σέβειν ἀγγέλους (32), λεγέτω ὁ ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι

(26) Ita Philocalia; alias, ὅταν δὲ τὰ περὶ ὀνομάτων τις δύνηται τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις, sed primum illud τά superfluum videtur.

(27) *Μιχαήλ*. Vide Origenis homiliam 23 in Josue.

(28) Philocalia, ὁποιανδήποτε.

(29) Lego cum Boherello, τὸν θεὸν Δία.

(30) *Ὦ Πρώταρχε*. Plato in *Philebo*, pag. 12: Τὸ δὲ ἐμὸν δέος, ὦ Πρώταρχε, ἀεὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα οὐκ ἔστι κατ' ἄνθρωπον, ἀλλὰ πέρα τοῦ μεγίστου φόβου. « Is vero metus quo semper erga deorum nomina afficior, Protarche, non humani quidem est moris, sed maximum sane timorem superat. » Paulo post Hœschelius cum duobus codd. Vaticanis et Joliano, εἰ ἐπὶ *Φιλήβου*. Regius et Basileensis: ἐπεὶ ἐπὶ *Φιλήβου*. Philocalia et reliqui codd. mss., ἐπεὶ *Φίληβος*.

(31) Hœschelius in textu, et Spencerus ad marginem, προσαπτόντων.

(32) *Σέβειν ἀγγέλους*. Petavius in anim. ad Epiphanii hæres. 16: « Quanquam non illud ignoramus, a nonnullis Hebræorum doctoribus cœlestes

D orbes anima intelligentiaque præditos existimari, quam R. Moysis opinionem David Kimchi, in psalmum decimum nonum, his verbis explicat: R. Moses, inquit, vocem illam *enarrant*, sic exponit, ut ad cœlestes orbes referat; quoniam hæc illius ac philosophorum opinio est, cœlestes orbes vivere, et intelligere ac Deum colere, summisque laudibus afficere. Hinc cœlicolas Judæos ab imperatoribus (cod. *De Judæis et cœlicolis*) appellari censet Baronius loco citato, quod astra cœlumque colerent: at Scaliger nominis rationem affert aliam; de qua ad ultimam hæresin opportunius disseremus. Cæterum huc referri potest, quod apud Origenem (lib. I) Celsus Judæis objiciebat, λέγων αὐτοὺς σέβειν ἀγγέλους, etc. » Viri doctissimi conjecturam confirmat Hieronymus in Resp. ad quæstionem ab Algasia propositam: « Conversus autem Deus tradidit eos, ut colerent militiam cœli, sicut scriptum est in libro prophetarum. Militia autem cœli non tantum sol appellatur, et luna, et astra rutilantia; sed et omnis angelica multitudo, eorumque exercitus, qui He-

τὰ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων. Πῶς δὲ καὶ γοητεία παρὰ τοῖς παραδεξαμένοις τὸν Μωϋσέως νόμον ἐστὶν, ἀνεγνωκόσι καὶ τό· « Τοῖς ἐπαοιδοῖς οὐ προσκολληθήσεσθε, ἐκμιανθῆναι ἐν αὐτοῖς; » Ἐπαγγέλλεται δὲ διδάξειν ἑξῆς, « πῶς καὶ Ἰουδαῖοι ὑπὸ ἀμαθίας ἐσφάλησαν ἐξαπατώμενοι. » Καὶ εἰ μὲν ηὕρισκε τὴν περὶ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἰουδαίοις ἀμαθίαν μὴ κατακούσασι τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν, ἀληθῶς ἂν ἐδίδαξε πῶς ἐσφάλησαν Ἰουδαῖοι· νῦν δὲ ταῦτα οὐδὲ βουληθεὶς φαντασθῆναι, τὰ μὴ σφάλματα Ἰουδαίων σφάλματα εἶναι ὑπολαμβάνει. Ἐπαγγειλάμενος δ' ὁ Κέλσος ὕστερον διδάξειν τὰ περὶ Ἰουδαίων, πρῶτον ποιεῖται τὸν λόγον περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς γενομένου ἡγεμόνος τῇ καθὸ Χριστιανοί ἐσμεν γενέσει ἡμῶν, καί φησιν, « αὐτὸν πρὸ πάνυ ὀλίγων ἐτῶν τῆς διδασκαλίας ταύτης καθηγήσασθαι, νομισθέντα ὑπὸ Χριστιανῶν Υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ. » Καὶ περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γεγονέναι αὐτὸν, τοιαῦτα φήσομεν· Ἆρα τὸ ἐν τούτοις τοῖς ἔτεσι (33) βουληθέντα σπεῖραι τὸν ἑαυτοῦ λόγον καὶ διδασκαλίαν τὸν Ἰησοῦν τοσοῦτον δεδυνῆσθαι, ὡς πολλαχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης διατεθῆναι πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ὀλίγους Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφοὺς καὶ ἀνοήτους, ὥστε μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ Χριστιανισμοῦ, ἵν' αὐτὸν μὴ ἐξομόσαιντο (34), ὅπερ οὐδεὶς ὑπὲρ ἄλλου δόγματος ἱστόρηται ποιεῖν, ἀθεεὶ γεγένηται; Ἐγὼ μὲν οὖν οὐ κολακεύων τὸν λόγον, ἀλλὰ πειρώμενος τεθεωρημένως ἐξετάζειν τὰ πράγματα, φήσαιμι ἂν, ὅτι οὐδ' οἱ σώματα πολλὰ κάμνοντα θεραπεύοντες ἀθεεὶ τυγχάνουσι τοῦ κατὰ τὴν ὑγίειαν τῶν σωμάτων τέλους· εἰ δὲ καὶ ψυχάς τις δύναιτο ἀπαλλάττειν τῆς κατὰ τὴν κακίαν χύσεως, ἀκολαστημάτων, καὶ ἀδικοπραγημάτων, καὶ τῆς περὶ τὸ Θεῖον καταφρονήσεως, καὶ δεῖξιν διδοίη τοῦ τοιούτου ἔργου, βελτιωθέντας τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν (ἔστω γὰρ ἐπὶ τοσούτων ὁ (35) λόγος) οὐδὲ τοῦτον ἂν εὐλόγως φῆσαί τις ἀθεεὶ λόγον τοσούτων κακῶν ἀπαλλακτικὸν ἐμπεποιηκέναι τοῖς ἑκατόν. Εἰ δ' εὐγνωμόνως ταῦτα κατανοῶν συγκαταθήσεται τῷ μηδὲν κρεῖττον ἐν ἀνθρώποις γεγονέναι ἀθεεὶ, πόσῳ πλέον τὸ τοσοῦτον περὶ τοῦ Ἰησοῦ θαῤῥῶν ἀποφα-

[88] Levit. XIX, 31.

A qui rerum Christianarum Judæarumque tam perītum se jactitat. Quomodo etiam magicæ artes locum habeant apud Moysis discipulos qui in ejus libris legerunt illud : « Incantatoribus non adhærebitis, ut polluamini per eos [88]? » Deinde recipit se ostensurum, « quomodo Judæi decepti ignorantia aberraverint. » Equidem si Judæorum de Jesu Christo ignorantiam deprehendisset, quæ inde nata est quod prophetias non intellexerint, vere ostendisset quomodo Judæi aberraverint. Sed ad id ne advertere quidem voluit; proinde errorum numero habet, qui errores minime sunt. Postea pollicitus de Judæorum rebus disserturum sese alio loco, primum de Salvatore nostro sermonem facit ut de societatis institutore qua Christiani sumus; aitque « illum B paucis admodum abhinc annis hanc doctrinam invexisse, fuisseque Dei Filium a Christianis existimatum. » Ad id quod dicit illum ante paucos annos exortum esse, sic respondeo : An Jesus suam disseminare doctrinam volens, sine Deo potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis hujusce nostri orbis locis, multos Græcos et barbaros, multos sapientes et ignaros ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia religione nunquam auditum est, ad mortem certare pro Christianismo, quam illum ejurare mallent?

345 Ego quidem non quo meæ religioni assentari velim, sed, res suo quamque momento ponderans, dicere ausim, qui sibi proponunt ægris corporibus restituere sanitatem, eos hunc finem non assequi C sine Dei voluntate. At si quis posset a vitiorum colluvie, a libidine, a nequitia, a contemptu Numinis animas avertere, tantique operis specimen in centum hominibus (exemplo sit numerus) dedisset, quos revocasset ad meliorem frugem; hunc nemo jure dixerit sine Deo centum illos homines a tantis vitiis liberavisse. Quod si quis hæc prudenter recogitans concesserit, nihil boni sine Deo hominibus accidere, quanto fidentius id de Jesu affirmabit, cum eorum qui Christi doctrinæ adhæserint, pristinos cum novis mores comparabit, animad-

braice appellatur Sabaoth, id est, virtutum, sive D exercituum; » et paulo post : « Tradidit eos Deus, ut servirent militiæ cœli, quæ nunc ab Apostolo dicitur religio angelorum. » Idem astruitur ex libro cui titulus est *Prædicatio Petri;* quem Clemens Alexandrinus laudat in VI *Strom.:* Μηδὲ κατ' Ἰουδαίους σέβεσθε· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι, μόνον οἰόμενοι τὸν Θεὸν γινώσκειν, οὐκ ἐπίστανται λατρεύοντες ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, μῆνα, καὶ σελήνην, etc. « Neque colite ut Judæi; etenim illi soli se Deum nosse putantes, nesciunt se adorare angelos et archangelos, mensem et lunam, etc. » Mallem ego hunc locum de Cerinthianis interpretari, qui, ut plurimum, Judæis favebant; ut constat ex Epiphanio hær. 28; Theodoreto, lib. II *De hæret. fab.;* Augustino, *De hæresib.;* Eusebio, lib. III, cap. 25, *Eccl. hist.;* imo, si credas Damasceno, lib. *De hæret. :* « Judæi quidam erant, qui circumcisionem extollebant, » atque inter alia, quæ profitebantur dogmata, hoc non erat levissimum, datam nimirum ab angelis legem, et Judæorum Deum ex angelis unum fuisse, qui mundum fabricarunt. Tertull. cap. 48, *De præscript. adv. hæret.:* « Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens; nam et ipse mundum institutum esse ab illis dicit, Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens, Judæorum Deum, non Dominum, sed angelum promens. » Vide Epiphanium, Theodoretum, Augustinum, Eusebium, locis citatis; atque exinde puta Celsum calumniandi ansam arripuisse : quos enim Judæi (id est, Cerinthiani juxta Celsum), præter angelos adorarent, cum ab iisdem et legem datam, et mundum fabricatum crediderunt? SPENCER. — Paulo post codex Basileensis, τοῖς δεξαμένοις τὸν Μωϋσέως νόμον.

(33) Codex Regius et tres Anglicani, τὸ ἐν τοσούτοις ἔτεσι.

(34) Ita codd. Reg. et Basileensis; alias, ἐξομόσωνται. Paulo post, οὐ κολακεύων τὸν λόγον, In codd. Regio et Basileensi deest τὸν λόγον.

(35) Codd. Regius et Basileensis, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ λόγος. Ibidem duo Anglicani, Reg. et Basileensis, φῆσαι τις ἂν οὐκ ἀθεεί.

verteique quantis spurcitiis, quantis injustitiis, quantis cupiditatibus dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut Celsus suique similes loquuntur, fuissent, hancque amplexi essent doctrinam, quæ illorum judicio est humanæ vitæ pernicies; quanto autem, ex quo illi doctrinæ se dociles præbuere, æquiores, graviores, constantioresque sint redditi, ut eorum quidam cum eximiæ puritatis amore, tum quo castius ad cultum divinum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstineant.

27. Hæc qui secum reputaverit, is Jesum et majora humanis viribus ausum esse, et quæ ausus est, perfecisse intelliget. Nam vel ab initio nemo non impedire conatus est, quominus Jesu doctrina per totum orbem spargeretur, reges cujusque ætatis, exercituum præfecti et duces, quicunque, ut verbo dicam, aliqua potestate præditi fuerunt, præterea qui in urbibus auctoritate pollebant, milites, populi. Hos **346** omnes vicit, quippe quæ doctrina Dei erat, et natura hujusmodi, quæ nec impediri posset, et adversarios omnes superaret. Græciam omnem, majorem barbararum gentium partem subegit, innumerasque animas ad Dei cultum, quem docebat, ascivit. Quoniam autem plures ubique sunt ignari et rustici, quam in scientiis exercitati; necesse fuit in tanta eorum multitudine, qui doctrinæ manus dabant, plures esse rudes et rusticos quam litteratos. Tamen Celsus nolens ad hæc animum advertere, benignam hanc doctrinam,

νεῖται, συνεξετάζων πολλῶν προσερχομένων αὐτοῦ τῷ λόγῳ ἀρχαιοτέρους βίους. μεταγενεστέροις, καὶ κατανοῶν, ἐν ὅσαις μὲν ἀκολασίαις, ὅσαις δὲ ἀδικίαις καὶ πλεονεξίαις ἕκαστος τῶνδε ἦν, πρὶν, ὥς φησι Κέλσος καὶ οἱ τὰ αὐτὰ (36) αὐτῷ νομίζοντες, ἀπατηθῶσι, καὶ παραδέξωνται λόγον λυμαινόμενον, ὡς ἐκεῖνοι λέγουσι, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον· ἐξ οὗ δὴ παρειλήφασι τὸν λόγον, τίνα τρόπον γεγόνασιν ἐπιεικέστεροι καὶ εὐσταθέστεροι, ὥς τινας αὐτῶν διὰ τὸν ἔρωτα τῆς ὑπερβαλλούσης καθαρότητος, καὶ διὰ τὸ καθαρώτερον θρησκεύειν τὸ Θεῖον, μηδὲ τῶν συγκεχωρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἅπτεσθαι Ἀφροδισίων (37).

Ἐξετάζων δέ τις τὰ πράγματα, ὄψεται, ὅτι μείζω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐτόλμησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ τολμήσας ἤνυσε. Πάντων γὰρ ἀρχῆθεν ἀντιπραττόντων τῷ σπαρῆναι τὸν λόγον αὐτοῦ (38) ἐπὶ τὴν ὅλην οἰκουμένην, τῶν τε κατὰ καιροὺς βασιλέων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἀρχιστρατήγων καὶ ἡγεμόνων, πάντων τε, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῶν ἡντινοῦν ἐξουσίαν ἐγκεχειρισμένων, ἔτι δὲ καὶ τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων, καὶ στρατιωτῶν, καὶ δήμων, ἐνίκησε, μὴ πεφυκὼς κωλύεσθαι, ὡς λόγος (39) Θεοῦ, καὶ γενόμενος τοσούτων ἀνταγωνιστῶν ἰσχυρότερος, πάσης μὲν Ἑλλάδος, ἐπὶ πλεῖον δὲ τῆς βαρβάρου ἐκράτησε, καὶ μετεποίησε μυρίας ὅσας ψυχὰς ἐπὶ τὴν κατ' αὐτὸν θεοσέβειαν. Ἀναγκαῖον δ' ἦν ἐν πλήθει κρατουμένων ὑπὸ τοῦ λόγου, ὧν πολλαπλασίους (40) οἱ ἰδιῶται καὶ ἀγροικότεροι τῶν ἐν λόγοις γεγυμνασμένων, πολλαπλασίους γενέσθαι τοὺς ἰδιώτας, καὶ ἀγροικοτέρους τῶν συνετωτέρων. Ἀλλὰ μὴ βουληθεὶς ταῦτα ὁ Κέλσος κατανοῆσαι, τὴν τοῦ λόγου φιλανθρωπίαν καὶ φθάνουσαν

(36) Codex Basileensis, ὥς φησιν ὁ Κέλσος κἂν οἱ τὰ αὐτά. Spencerus cum manuscripto Joliano, ὥς φησι Κέλσος καὶ οἱ τὰ αὐτά. Paulo post Regius et Basileensis, ἐξ οὗ δὲ παρειλήφασι. Ibidem Anglicanus primus ad marginem habet, καὶ σεμνότεροι καὶ εὐμαθέστεροι.

(37) *Μηδὲ τῶν συγκεχωρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἅπτεσθαι ἀφροδισίων*. Orig. lib. VII, num. 48, Orig. in cap. VI ad Rom.; Orig. hom. 6 in Num. Just. pag. 62 *Apol*. 2 : Καὶ πολλοί τινες, καὶ πολλαὶ, ἑξηκοντοῦται καὶ ἑβδομηκοντοῦται, οἳ ἐκ παίδων ἐμαθητεύθησαν τῷ Κριστῷ, ἄφθοροι διαμένουσι. « Permulti profecto sexus utriusque et sexaginta et septuaginta nati annos, quique a teneris Christiana disciplina imbuti sunt, incorrupti et cælibes perdurant; » et pag. 71 : Ἀλλ' ἢ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἐγαμοῦμεν, εἰ μὴ ἐπὶ παίδων ἀνατροφῇ, ἢ παραιτούμενοι τὸ γήμασθαι, τέλεον ἐνεκρατευόμεθα· καὶ ἤδη τις τῶν ἡμετέρων ὑπὲρ τοῦ πεῖσαι ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἡ ἀνέδην μίξις, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φήλικι ἡγεμονεύοντι, ἀξιῶν ἐπιτρέψαι ἰατρῷ τοὺς διδύμους αὐτοῦ ἀφελεῖν. Ἄνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρῆσθαι οἱ ἐκεῖ ἰατροὶ ἔλεγον. Καὶ μηδ' ὅλως βουληθέντος Φήλικος ὑπογράψαι, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας ὁ νεανίσκος ἠρκέσθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογνωμόνων συνειδήσει. « Quin omnino vel matrimonium non aliter contrahimus, nisi liberorum creandorum atque educandorum gratia; vel conjugium detrectantes perpetuo nos continemus. Et jam nostrorum juvenum quidam, ut vobis persuaderet non esse nobis mysterium, promiscuam et propatulam mistionem, libellum obtulit Alexandriæ Felici præsidi, medico permitti postulans, ut testes sibi abscinderet. Nam sine permissu præsidis id facere, loci ejus medici interdictum esse dicebant. Felice vero prorsus petitioni ejus subscribere nolente, perseverans in proposito suo adolescens, in sua tandem, et eorum qui idem secum sentiebant, conscientia acquievit. » Athenag., *Legat. pro Christianis*, pag. 36 : Γυναῖκα μὲν ἕκαστος ἡμῶν, ἣν ἠγάγετο κατὰ τοὺς ὑφ' ἡμῶν τεθειμένους νόμους, νομίζων καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι. Ὡς γὰρ ὁ γεωργὸς, καταβάλλων εἰς γῆν τὰ σπέρματα, ἄμητον περιμένει, οὐκ ἐπισπείρων, καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἡ παιδοποιία. Εὕροις δὲ ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καταγηράσκοντας ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ. « Itaque uxorem, quam secundum approbatas nobis leges sibi quisque duxerit, reputat, non in alium quam in procreandæ sobolis finem. Quemadmodum enim agricola, postquam semina terræ mandavit, messis tempus exspectat, nec alia superinjicit : sic nobis etiam concupiscentiæ modus liberorum procreatione definitur. Invenias autem multos ex nostris in utroque sexu, qui in cœlibatu consenescant : quod in hoc statu Deo conjunctiores se futuros sperent. » Tertull., *Apolog.* cap. 9; *De cultu feminarum*; item lib. I *Ad uxorem*; Minucius Felix, in *Octavio*; Lactantius, lib. VI, cap. 23; *Eusebius* lib. I *Demonstrat.*, cap. 9; Orig. hom. 6 in *Num.*, Clem. Alex., *Strom.* III. SPENCER. Paulo post codex Basileensis, ὅτι μείζω τῆς ἀνθρωπίνης. Libb. editi ὅτι μεῖζον τῆς ἀνθρωπίνης.

(38) *Αὐτοῦ*. Sic omnes codd. mss. præter Anglicanos. Libri editi, αὐτῷ. Paulo post Regius et Basileensis, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῖς ἀρχιστρατήγων. Paulo infra lib. editi, καὶ στρατιωτικῶν καὶ δήμων. Codd. Regius et Basileensis, ut in nostro textu.

(39) *Ὡς λόγος*. Guieto scribendum videtur ὁ λόγος.

(40) *Ὧν πολλαπλασίους*. Spencerus ὧν πολλα-

ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν (41) ἀνατολῆς ἡλίου, οἴεται εἶναι ἰδιωτικὴν, καὶ διὰ τὸ ἰδιωτικὸν, καὶ οὐδαμῶς ἐν λόγοις δυνατὸν, ἰδιωτῶν μόνων (42) κρατήσασαν. Καίτοι οὐδ' αὐτὸς ἰδιώτας μόνους φησὶν ὑπὸ τοῦ λόγου προσῆχθαι τῇ κατὰ Ἰησοῦν θεοσεβείᾳ· ὁμολογεῖ γὰρ καὶ μετρίους καὶ ἐπιεικεῖς, καὶ συνετούς τινας, καὶ ἐπ' ἀλληγορίαν ἑτοίμους εἶναι ἐν αὐτοῖς.

Ἐπεὶ δὲ καὶ προσωποποιεῖ, τρόπον τινὰ μιμησάμενος ἓν ῥήτορος παιδίον εἰσαγόμενον, καὶ εἰσάγει Ἰουδαῖον πρὸς τὸν Ἰησοῦν λέγοντά τινα μειρακιωδῶς, καὶ οὐδὲν φιλοσόφου πολιᾶς ἄξιον· φέρε κατὰ δύναμιν καὶ ταῦτα ἐξετάσαντες ἐξελέγξωμεν (43), ὅτι οὐδὲ τὸ ἁρμόζον πάντη τῷ Ἰουδαίῳ πρόσωπον ἐν τοῖς λεγομένοις τετήρηκε. Μετὰ ταῦτα προσωποποιεῖ Ἰουδαῖον αὐτῷ διαλεγόμενον τῷ Ἰησοῦ, καὶ ἐλέγχοντα αὐτὸν περὶ πολλῶν μὲν, ὡς οἴεται, « πρῶτον δὲ, ὡς πλασαμένου αὐτοῦ τὴν ἐκ παρθένου γένεσιν· ὀνειδίζει δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ τῷ ἐκ κώμης αὐτὸν γεγονέναι Ἰουδαϊκῆς, καὶ ἀπὸ γυναικὸς ἐγχωρίου καὶ πενιχρᾶς, καὶ χερνήτιδος. Φησὶ δὲ αὐτὴν καὶ ὑπὸ τοῦ γήμαντος, τέκτονος τὴν τέχνην ὄντος, ἐξεῶσθαι, ἐλεγχθεῖσαν ὡς μεμοιχευμένην. Εἶτα λέγει, ὡς ἐκβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς, καὶ πλανωμένη ἀτίμως σκότιον ἐγέννησε τὸν Ἰησοῦν· καὶ ὅτι οὗτος διὰ πενίαν εἰς Αἴγυπτον μισθαρνήσας (44), κἀκεῖ δυνάμεών τινων πειραθεὶς, ἐφ' αἷς Αἰγύπτιοι σεμνύνονται, ἐπανῆλθεν, ἐν ταῖς δυνάμεσι μέγα φρονῶν, καὶ δι' αὐτὰς Θεὸν αὐτὸν ἀνηγόρευσε. » Ταῦτα δὲ πάντα τῷ μηδὲν δυναμένῳ ἀβασάνιστον ἐᾷν τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν ἀπιστούντων, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων ἐξετάζοντι δοκεῖ μοι συμπνεῖν τῷ ἄξιον γεγονέναι τῆς προῤῥήσεως περὶ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν.

Ἀνθρώποις μὲν γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὸ γενέσθαι τινὰ αὐτῶν (45) διάσημον, καὶ ἔνδοξον, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διαβόητον, γένος, ὅταν οἱ γονεῖς ἐν ὑπεροχῇ καὶ προαγωγῇ (46) τυγχάνωσι, καὶ πλοῦτος τῶν ἀνα-

A et pertingentem ad omnem animam solis ortum, pro simplicitate habet, putatque illa doctrina solos rudes devictos esse, propterea quod rudis ipsa est et nequaquam ad persuadendum efficax. Neque tamen solos simplices dicit hac doctrina ad Dei secundum Jesum cultum adductos fuisse : fatetur enim ex eis multos esse modestos, temperatos, prudentes, et idoneos qui allegoriam intelligant.

28. Quia vero puerulum imitans quem rhetor exerceret, personas fingit, Judæumque inducit objicientem Jesu puerilia quædam et prorsus indigna philosophi canitie, age et hæc pro virili examinemus, ostendamusque illum Judæo personam formasse, quæ non ubique sibi constat. Apud illum igitur Judæus cum Jesu colloquitur, ipsumque B multis, ut putat, nominibus reprehendit. « Ac primum quod se finxerit natum ex virgine; deinde vitio dat, quod ex vico Judaico sit ortus, atque ex matre indigena, et paupercula, nendoque victum quæritante; tum quod ejus mater a conjuge, qui faber erat, expulsa fuerit, adulterii convicta. Præterea quod hæc a conjuge extrusa et vagata turpiter clanculario partu Jesum ediderit; quodque is propter paupertatem in Ægypto mercede operam suam locans, ibi arcanas quasdam artes, quas Ægyptii magni æstimant, didicerit; et postea in patriam reversus tantum se propter illas artes extulerit, ut etiam se Deum appellaret. » Mihi vero, qui nihil possum ab infidelibus audire quin discutiam et a C fundamentis perscruter, hæc omnia simul fidem facere videntur dignum exstitisse Jesum prophetia qua Filius Dei nuncupatur.

347 29. Nam genus quidem, parentum dignitas et præcellentia, amplæ eorum ad filium liberaliter educandum facultates, splendida et illustris patria, multum conferunt ad splendorem, ad gloriam,

πλάσιοι, idque contra fidem omnium manuscriptorum. Boherellus pro ὧν legit ὡς, ut sit, inquit, quasi parenthesis, qua significet Origenes plures ubique esse doctis imperitos.

(41) *Ἐπὶ πᾶσαν ψυχήν*. Tertull., lib. *adv. Judæos*, cap. 7 : « In universa, inquit, terra exiit sonus eorum, et usque ad terminos terræ verba eorum. In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum, qui jam venit? Cui enim et aliæ gentes crediderunt : Parthi, Medi, Elamitæ; et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphyliam, immorantes Ægyptum, et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem inhabitantes, Romani et incolæ; tunc et in Hierusalem Judæi, et cæteræ gentes; ut jam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et abditarum multarum gentium, et provinciarum, et insularum multarum nobis ignotarum, et quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, et cui nullæ sunt clausæ. » Irenæus, lib. I, cap. 10; Arnobius, lib. II *Adversus gentes*; Orig. hom. 4 in Ezech. (at sibi non convenit tractatu 28 in Matthæum); Chrysostom. orat. *Quod Christus est Deus*. Fusius agit Theodoretus, serm. 9, et alibi : et quis veterum Patrum de hu- D jus rei veritate dissentit? Spencer. Mox pro ἀνατολῆς ἡλίου Boherellus et Guietus scribendum putant ἀνατολὴν ἡλίου, ut sit allusio ad Luc. I, 78.

(42) Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum editis habet μόνον.

(43) *Ἐξελέγξωμεν*. Sic omnes codd. mss. Hœschelius vero ἐλέγξωμεν. Spencerus, ἐξελέγξομεν. Ibidem codd. Regius et Basileensis τὸ Ἰουδαίων πρόσωπον.

(44) Pro μισθαρνήσας Hœschelius et Spencerus habent in margine, ἀνεχώρησε. Guieto scribendum videtur, μισθαρνήσων ἀνεχώρησε.

(45) *Αὐτῶν*. Sic recte codex Basileensis; libb editi, αὐτόν.

(46) *Προαγωγῇ*. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum Hœschelio in textu habet, ἀγωγῇ, sed in margine, προαγωγῇ. Paulo post iidem mss., εἰς παίδευσιν τοῦ Υἱοῦ. Jolianus, εἰς παίδευσιν τοῦ Ἰησοῦ et ita Hœschelius in textu.

ad nominis celebritatem; quando vero aliquis, cui A hæc omnia secus contigerunt, potest e tot difficultatibus ad claritatem emergere, commovere sui famа audientium animos, fieri celebris et clarus, famaque sui nominis universum orbem implere insolita de ipso prædicantem, quis indolem hujusmodi sponte et ex seipsa generosam, magnis rebus operam dantem, eximia fiducia præditam non admiretur? Si quis autem altius scrutari velit, annon is quæsiturus est, quonam modo ille parce et in paupertate educatus, nullisque liberalibus disciplinis eruditus, rudis et imperitus artium, quæ sunt ad flectendos, demulcendos, conciliandosque sibi plurium auditorum animos accommodæ, aggressus sit nova dogmata promulgare, doctrinamque in genus humanum B invehere, quæ et Judæorum ritus, intactis tamen eorum prophetis, abolet, et maxime Græcorum de Numinis cultu leges evertit? Quî fieri potuit, ut idem ille sic institutus, nihilque magnum, ut ipsi ejus obtrectatores confitentur, ab homine edoctus, de Dei judicio, de criminum pœnis, de virtutum præmiis talia tamque non contemnenda dissereret, ut non agrestes modo et illitteratos, sed etiam non paucos ex iis ad se alliceret, qui acutiore ingenio erant et poterant arcana perscrutari, quæ rebus specie vilioribus, ut ita dicam, velut involuta latebant? Apud Platonem cum Seriphius quidam exprobrasset Themistocli bellicæ virtutis gloria celeberrimo, quod non propria virtute splendorem esset assecutus, sed quia patria illi contigerat totius C Græciæ clarissima, is gratus in patriam, quam ad suum honorem contulisse noverat, respondit: « Nec ego si Seriphius essem, ita clarus: nec tu, si Atheniensis, fuisses Themistocles. » Noster autem Jesus, cui probro datur quod ex vico ortus sit, eoque non Græcanico nec alius gentis celebratæ, qui male audit quod pauperculæ operariæque matris sit filius, quod inopia coactus patriam reliquerit, suamque in Ægypto mercede **348** locaverit operam; Jesus ille, qui non solum Seriphius, ut eodem exemplo utar, ex minima despicatissimaque insula ortus; sed etiam Seriphiorum, ut ita dicam, ignobilissimus erat, valuit permovere totum orbem, non modo magis quam Atheniensis Themistocles, sed etiam quam Plato, aut Pythagoras, aut quidquid sapientum, D regum, imperatorumque toto orbe fuit.

θρεψαμένων, καὶ δυνηθέντων ἀναλῶσαι εἰς παίδευσιν τοῦ υἱοῦ, καὶ πατρὶς μεγάλη τις οὖσα καὶ ἐπίσημος· ὅταν δὲ πάντα τὰ τούτοις ἐναντία ἔχων τις δυνηθῇ, ὑπερκύψας τὰ ἐμποδίζοντα αὐτὸν, γνωσθῆναι καὶ σεῖσαι τοὺς περὶ αὐτοῦ ἀκούοντας, καὶ γενέσθαι ἐμφανὴς καὶ δῆλος οἰκουμένῃ ὅλῃ, τὰ ἀνόμοια λεγούσῃ περὶ αὐτοῦ· πῶς οὐ θαυμαστέον τὴν τοιαύτην φύσιν αὐτόθεν μὲν ὡς μεγαλοφυῆ, καὶ μεγάλοις ἐπιβάλλουσαν πράγμασι, καὶ ἔχουσαν παῤῥησίαν οὐκ εὐκαταφρόνητον; Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐξετάζοι τις τὰ κατὰ τὸν τοιοῦτον, πῶς οὐκ ἂν ζητήσαι, τίνα τρόπον ἐν εὐτελείᾳ καὶ πενίᾳ ἀνατεθραμμένος, καὶ μηδεμίαν ἐγκύκλιον παιδείαν παιδευθεὶς, μηδὲ μαθὼν λόγους καὶ δόγματα, ἀφ' ὧν κἂν πιθανὸς γενέσθαι ἐδύνατο ὁμιλεῖν ὄχλοις, καὶ δημαγωγεῖν, καὶ ἐπάγεσθαι ἀκροατὰς πλείονας, ἐπιδίδωσιν ἑαυτὸν διδασκαλίᾳ καινῶν δογμάτων, ἐπεισάγων τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων λόγον, τά τε Ἰουδαίων ἔθη καταλύοντα, μετὰ τοῦ σεμνοποιεῖν αὐτῶν τοὺς προφήτας, καὶ τοὺς Ἑλλήνων νόμους μάλιστα περὶ τοῦ Θείου καθαιροῦντα; Πῶς δ' ἂν ὁ τοιοῦτος, καὶ οὕτως ἀνατεθραμμένος, καὶ μηδὲν (ὡς καὶ οἱ κακολογοῦντες αὐτὸν ὁμολογοῦσι) σεμνὸν παρὰ ἀνθρώπου μαθὼν, τοιαῦτα περὶ κρίσεως Θεοῦ, καὶ κολάσεων μὲν τῶν κατὰ τῆς κακίας, τιμῶν δὲ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ λέγειν ἠδύνατο οὐκ εὐκαταφρονήτως, ὥστ' οὐ μόνον ἀγροίκους καὶ ἰδιώτας ἄγεσθαι ὑπὸ τῶν λεγομένων, ἀλλὰ καὶ οὐκ ὀλίγους τῶν συνετωτέρων, καὶ δυναμένων ἐνορᾷν ἀποκρύψει (47) τῶν εὐτελεστέρων νομιζομένων ἀπαγγέλλεσθαι, περιεχούσῃ τι (ὡς ἔστιν εἰπεῖν) ἔνδον ἀποῤῥητότερον; Ὁ μὲν οὖν παρὰ τῷ Πλάτωνι (48) Σερίφιος, ὀνειδίζων τῷ Θεμιστοκλεῖ, διαβοήτῳ γεγενημένῳ ἐπὶ τῇ στρατηγίᾳ, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ ἰδίου ἤθους τὸ ἔνδοξον ἀνειληφότι, ἀλλ' ἐκ τοῦ εὐτυχηκέναι πατρίδος τῆς ἐν ὅλῃ Ἑλλάδι ἐπισημοτάτης, ἀκήκοεν ἀπὸ εὐγνωμονοῦντος Θεμιστοκλέους, καὶ ὁρῶντος, ὅτι συνεβάλετο αὐτῷ πρὸς τὸ ἔνδοξον καὶ ἡ πατρὶς, ὅτι, « Οὔκ ἂν ἐγὼ Σερίφιος ὢν, οὕτως ἔνδοξος ἐγεγόνειν· οὔτε σὺ Ἀθηναῖος εὐτυχήσας γενέσθαι, ἐγένου ἂν Θεμιστοκλῆς. » Ὁ δ' ἡμέτερος Ἰησοῦς καὶ ὀνειδιζόμενος ὡς ἐκ κώμης γεγονὼς, καὶ ταύτης οὐχ Ἑλλαδικῆς, οὐδέ τινος ἔθνους ὄντος παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐν προαγωγῇ· δυσφημούμενος δὲ καὶ ἐπὶ τῷ πενιχρᾶς καὶ χερνήτιδος υἱὸς εἶναι, καὶ διὰ πενίαν καταλιπὼν τὴν πατρίδα, ἐν Αἰγύπτῳ μισθαρνῆσαι· καὶ οἱονεὶ (πρὸς τὸ ληφθὲν παράδειγμα) οὐ μόνον Σερίφιος γεγονὼς, καὶ ἀπὸ ἐλαχίστης καὶ ἀσημοτάτης νήσου, ἀλλὰ καὶ Σεριφίων (ὡς ἔστιν εἰπεῖν) ὁ ἀγεννέστατος, δεδύνηται σεῖσαι τὴν πᾶσαν ἀνθρώπων οἰκουμένην, οὐ μόνον ὑπὲρ Θεμιστοκλέα τὸν Ἀθηναῖον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ Πυθαγόραν, καὶ Πλάτωνα, καί τινας ἄλλους τῶν ὁποιποτοῦν τῆς οἰκουμένης σοφῶν ἢ βασιλέων ἢ στρατηγῶν.

30. Quis igitur, qui naturam rerum haud negligenter consideret, non admiretur eum gloria potuisse vincere et ea omnia, quæ infamiæ esse poterant, et quotquot unquam celebres fuerunt? Nam ex iis qui sibi inter homines nomen fecerunt, paucos

Τίς οὖν μὴ παρέργως ἀνερευνῶν τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν, οὐκ ἂν αὐτὸν καταπλαγείη νικήσαντα (49) καὶ ὑπεραναβῆναι δυνηθέντα τῇ δόξῃ τὰ ποιητικὰ ἀδοξίας πάντα, καὶ πάντας τοὺς πώποτ' ἐνδόξους; Καίτοι γε οἱ ἐν ἀνθρώποις ἔνδοξοι σπάνιον εἰ ἐπὶ

(47) Ἀποκρύψει. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libb. editis in textu habet, ἀποκρίσει. Guieto scribendum videbatur ὑποκρίσει.

(48) *Παρὰ τῷ Πλάτωνι.* Vide Platonem libro I *De repub.* pag. 329, et Plutarch. in Vita Themistoclis.

(49) *Νικήσαντα.* Sic omnes codd. mss., si exceperis Anglicanum tertium in quo legitur κινήσαντα. Ibidem quinque mss., καὶ ὑπεραναβῆναι. Alii, καὶ ὑπερβῆναι. Infra codd. Reg. et Basileensis, σπάνιον εἰ ἐπὶ πλεῖον. Duo Vaticani, σπάνιον εἰ ἐπὶ πλείονα. Reliqui, σπάνιον εἰ ἐπὶ πλειόνων.

πλειόνων ἅμα τὴν δόξαν ἀναλαβεῖν δεδύνηνται. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ σοφίᾳ, ἄλλος δ' ἐπὶ στρατηγίᾳ, βαρβάρων δέ τινες ἐπὶ ταῖς παραδόξοις ἐξ ἐπῳδῶν δυνάμεσι, καὶ ἄλλοι ἐπ' ἄλλοις, οὐ πολλοῖς ἅμα, ἐθαυμάσθησαν καὶ ἔνδοξοι γεγένηνται· οὗτος δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις θαυμάζεται καὶ ἐπὶ σοφίᾳ, καὶ ἐπὶ δυνάμεσι, καὶ ἐπὶ τῷ ἀρχικῷ. Ἔπεισε γὰρ οὐθ' ὡς τύραννος συναποστῆναι αὐτῷ τινας τῶν νόμων, οὐθ' ὡς λῃστὴς κατ' ἀνθρώπων ἀλείφων (50) τοὺς ἑπομένους, οὐθ' ὡς πλούσιος χορηγῶν τοῖς προσιοῦσιν, οὐθ' ὥς τις τῶν ὁμολογουμένως ψεκτῶν· ἀλλ' ὡς διδάσκαλος τοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων λόγου, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν θρησκείας, καὶ παντὸς ἠθικοῦ τρόπου, δυναμένου οἰκειῶσαι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ τὸν κατ' αὐτὸν βιώσαντα. Καὶ Θεμιστοκλεῖ μὲν, ἤ τινι τῶν ἐνδόξων οὐδὲν γέγονε τὸ ἐναντιούμενον τῇ δόξῃ· τούτῳ δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἱκανῶς δυναμένοις καλύψαι ἐν ἀδοξίᾳ ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ πάνυ εὐφυοῦς, καὶ ὁ δοκῶν ἄτιμος εἶναι θάνατος σταυρωθέντι ἱκανὸς ἦν καὶ τὴν φθάσασαν δόξαν, καὶ τὴν προκαταλαβοῦσαν ἐξαφανίσαι, καὶ τοὺς (ὡς οἴονται οἱ μὴ συγκατατιθέμενοι αὐτοῦ τῇ διδασκαλίᾳ) προεξαπατηθέντας ποιῆσαι τῆς μὲν ἀπάτης ἀποστῆναι, καταγνῶναι δὲ τοῦ ἀπατήσαντος.

Πρὸς τούτοις δὲ θαυμάσαι ἄν τις, πόθεν ἐπῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ (51), ὡς λέγουσιν οἱ κακολογοῦντες τὸν Ἰησοῦν, μὴ ἑωρακόσιν αὐτὸν ἀναστάντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν, μηδὲ πεισθεῖσιν ὅτι θειότερόν τι ἦν ἐκεῖνος, πρὸς τῷ μὴ φοβηθῆναι (52) τὰ αὐτὰ τῷ διδασκάλῳ παθεῖν, καὶ ὁμόσε χωρῆσαι τῷ κινδύνῳ, καὶ καταλιπεῖν τὰς πατρίδας ὑπὲρ τοῦ διδάξαι κατὰ τὸ Ἰησοῦ βούλημα, τὸν παραδοθέντα (53) αὐτοῖς ὑπ' αὐτοῦ λόγον· οἶμαι γὰρ, ὅτι ὁ εὐγνωμόνως ἐξετάζων πράγματα οὐκ ἂν λέγοι τούτους ἑαυτοὺς παραδεδωκέναι περιστατικῷ βίῳ, ἕνεκεν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, χωρίς τινος μεγάλης πειθοῦς, ἣν ἐνεποίησεν αὐτοῖς, διδάσκων οὐ μόνον διακεῖσθαι κατὰ τὰ μαθήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄλλους διατιθέναι· καὶ διατιθέναι προὔπτου ὄντος, ὡς πρὸς τὸν ἀνθρώπων βίον, ὀλέθρου τῷ τολμῶντι πανταχοῦ καὶ πρὸς πάντας καινοτομεῖν, καὶ μηδένα ἀνθρώπων, ἐμμένοντα (54) τοῖς προτέροις δόγμασι καὶ ἔθεσι, φίλον ἑαυτῷ τηρεῖν. Ἆρα γὰρ οὐχ ἑώρων οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, τολμῶντες οὐ μόνον Ἰουδαίοις ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων παριστάνειν, ὅτι οὗτος εἴη ὁ προφητευθεὶς, ἀλλὰ καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ὅτι ὁ χθὲς καὶ πρώην σταυρωθεὶς ἑκὼν τοῦτον τὸν θάνατον ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀνεδέξατο, ἀνάλογον τοῖς ἀποθανοῦσιν ὑπὲρ πατρίδων ἐπὶ τῷ σβέσαι λοιμικὰ κρατήσαντα κατα-

A reperias, qui pluribus simul nominibus gloriam comparaverint. Alius quidem sapientia, alius imperatoriis artibus, quidam ex barbaris portentosa incantationum potestate, alii aliis virtutibus enituere fueruntque admirationi, non multis simul. Ille autem, præter cætera, et sapientia et miraculorum potestate et imperandi scientia fuit admirabilis. Neque enim, ut tyrannus, quibusdam persuasit secum a legibus deficere; nec ut latro qui adversus homines suos armat asseclas; nec ut opulentus qui obvios allicit largitionibus; nec ut quispiam eorum quorum agendi ratio manifeste est vituperanda; sed ut magister qui summi Dei doctrinam, cultum, omnemque morum tradit disciplinam, quæ supremo Deo conciliare potest, quicunque suos ad eam mores B composuerint. Ac Themistoclis quidem aut ullius virorum illustrium nihil erat quod gloriæ adversaretur. Ille autem præter jam dicta, quæ tenebris obruere poterant indolem quamlibet generosam, sublatus in crucem mortem passus est, quæ visa fuit ignominiosa, et quæ erat hujusmodi, ut ea vel jam ante comparata gloria obliterari, abalienari ab ipso quicunque, ut putant qui ejus doctrinam non receperunt, decepti fuerant, et ad damnandum impostorem excitari potuissent.

31. Mirum etiam est unde discipulis, qui, ut obtrectatores Jesu dicunt, nec eum a mortuis suscitatum vidissent, nec eum divinum quidpiam esse persuasum habuissent, in mentem venisset non C reformidare quæ magister passus fuerat, intrepide se periculis committere, patriamque relinquere, ut ex voluntate Jesu doctrinam sibi ab ipso traditam docerent. Nam arbitror neminem fore qui, rebus diligenter perpensis, dicat illos tumultuosam vitam **349** propter Jesu doctrinam electuros fuisse, nisi eos vehementer persuasisset et ex suis præceptis vivere et alios ad ea capessenda adducere: præsertim cum, ut sunt humanæ res, in præsens exitii periculum se conjiciat, quisquis nova ubicunque et omnibus prædicare audet, infensosque sibi reddere, quicunque sunt priscis dogmatis et consuetudinibus addicti. Annon id periculi viderunt Jesu apostoli, cum ausi sunt non solum Judæis ex propheticis sermonibus probare, eum esse, quem prophetæ D prædixerant; sed etiam reliquis gentibus eum, qui heri et nudius tertius cruci affixus fuerat, hanc ultro mortem pro humano genere subiisse; eis hac in re similem, qui mortem oppetierant, ut patriam suam a grassante pestilentia, aut sterilitate, aut tempestatibus liberarent? Ita enim natura compa-

(50) *Ἀλείφων*. Ὁπλίζων Gelenius legisse videtur.

(51) *Αὐτοῦ*. Deest in libris antea editis, sed reperitur in codd. Basileensi, Joliano, et Vaticano primo. Paulo post codex Basileensis non male, ὅτι θειότερον ἦν ἐκεῖνο, nimirum τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῶν νεκρῶν. Reliqui mss. cum editis, ὅτι θειότερόν τι ἦν ἐκεῖνος.

(52) *Πρὸς τῷ μὴ φοβηθῆναι*. Ita optime codd. Basileensis et Jolianus. Reliqui autem, πρὸς τὸ μὴ φοβηθῆναι.

(53) Libb. editi, καὶ τὸν παραδοθέντα, sed in omnibus mss. præterquam in Anglicanis deest *καί*, et recte quidem.

(54) Hœschelius in textu ἐμβαίνοντα, et ad marginem ἐμμένοντα. Posteriorem lectionem sequuntur cum Spencero omnes mss. si excipias Vaticanum recentem, et Jolianum qui etiam supra ἐμβαίνοντα, ascriptum habet, ἐμμένοντα.

ratum videtur ob arcanas multisque difficiles captu rationes, ut unius justi mors sponte suscepta dæmones illos averruncet, qui pestilentia, sterilitate, aut tempestatibus, aliisque id genus calamitatibus terras vexant. Dicant igitur, qui nolunt credere Jesum in cruce hominum causa mortem obiisse, annon multarum Græcarum et barbararum historiarum fide credant quosdam pro salute communi occubuisse morte, ut ab urbibus gentibusque calamitates averterent? An hoc quidem factum est, sed a vero alienum est, eum, qui pro homine habitus est, mortem subiisse, quo magnus dæmon dæmonumque princeps profligaretur, qui omnes, quæ in terris sunt, hominum animas in suam potestatem redegerat? Hæc cum animadvertissent Jesu discipuli aliaque plura quæ verisimile est eos ex arcanis cum illo colloquiis didicisse, simulque quadam virtute repleti (nec enim illis robur et audaciam indiderat nescio quæ poetarum virgo, sed potius Dei prudentia et sapientia) studuerunt

Illustres fieri apud omnes,

non solum apud Argivos, sed etiam apud omnes Græcos et barbaros,

Lateque famam effundere.

32. Sed revertamur ad Judæi prosopopœam, ubi narrat ille Jesu matrem, cum a fabro, qui sibi illam desponderat, temeratæ **350** pudicitiæ rea gravi-

A στήματα, ἢ ἀφορίας, ἢ δυσπλοίας; Εἰκὸς γὰρ εἶναι ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, κατά τινας ἀποῤῥήτους καὶ δυσλήπτους τοῖς πολλοῖς λόγους, φύσιν τοιαύτην, ὡς ἕνα δίκαιον, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀποθανόντα ἑκουσίως, ἀποτροπιασμοὺς ἐμποιεῖν φαύλων δαιμονίων, ἐνεργούντων λοιμοὺς ἢ ἀφορίας, ἢ δυσπλοίας, ἤ τι τῶν παραπλησίων. Λεγέτωσαν οὖν οἱ βουλόμενοι ἀπιστεῖν τῷ Ἰησοῦν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀποτεθνηκέναι τρόπῳ σταυροῦ, πότερον οὐδὲ τὰς Ἑλληνικὰς παραδέξονται καὶ βαρβαρικὰς πολλὰς (55) ἱστορίας, περὶ τοῦ τινας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τεθνηκέναι καθαιρετικῶς τῶν προκαταλαβόντων τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη κακῶν; ἢ ἐκεῖνα μὲν γεγένηται, οὐδὲν δὲ πιθανὸν ἔχει ὁ νομιζόμενος ἄνθρωπος πρὸς τὸ ἀποθανεῖν ἐπὶ καθαιρέσει μεγάλου δαίμονος (56), καὶ δαιμόνων ἄρχοντος, B ὑποτάξαντος ὅλας τὰς ἐπὶ γῆν ἐληλυθυίας ἀνθρώπων ψυχάς; Ὁρῶντες δὲ ταῦτα οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, καὶ ἄλλα τούτων πλείονα, ἃ εἰκὸς αὐτοὺς ἐν ἀποῤῥήτῳ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μεμαθηκέναι· ἔτι δὲ καὶ δυνάμεώς τινος πληρωθέντες (ἐπεὶ ἔδωκεν αὐτοῖς μένος καὶ θάρσος οὐ ποιητική τις παρθένος, ἀλλ' ἡ ἀληθῶς φρόνησις καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ) ἔσπευσαν,

ἵν' ἔκδηλοι (57) μετὰ πᾶσιν,

οὐ μόνοις Ἀργείοις γένοιντο, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν Ἕλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις,

καὶ κλέος ἐσθλὸν ἄροιντο.

Ἀλλὰ γὰρ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τοῦ Ἰουδαίου προσωποποιίαν, ἐν ᾗ ἀναγέγραπται ἡ τοῦ Ἰησοῦ μήτηρ κύουσα (58) ὡς ἐξωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ μνηστευσαμένου

(55) *Πολλάς.* Deest in codd. Regio et Basileensi. Paulo post pro καθαιρετικῶς τῶν προκαταλαβόντων, codex Jolianus habet ad marginem, καθαιρετικοὺς τῶν προκαταλαβόντων. Quæ correctio non spernenda.

(56) *Μεγάλου δαίμονος.* Id est, Βεελζεβούβ qui apud gentes vocatur Πλούτων, Σάραπις, Ἑκάτη. Vide Eusebium, lib. IV, cap. 23, *Præp. evang.*; item, lib. V, cap. 7, et lib. III, cap. 16; Theodoretum serm. 3, *De angelis, diis, et dæmonibus*, pag. 47; Lucanum, lib. VI, et Statium, lib. IV *Thebaidos.*

(57) Sic omnes mss. excepto Joliano qui in textu cum Hœschelio habet, ἔκδικοι. Vide Homer. *Iliad.* lib. V, vers. 2.

(58) In omnibus mss., præterquam in Anglicanis et Vaticano recenti, deest κύουσα, quod sine jactura a textu potest abesse. Paulo post, καὶ τίκτουσα ἀπό τινος στρατιώτου Πανθήρα τοὔνομα. Hæc desunt in tribus Anglicanis, et erasa sunt in veteri Vaticano. In codice Joliano pro τίκτουσα legitur κύουσα. In Regio et Basileensi abest καὶ τίκτουσα, et pro Πανθήρα habetur Πάνθηρος. Horret animus, inquit doctissimus Ludovicus Roger, *Dissertationis polemicæ adversus Judæos* pag. 389, referre exsecrandam Judæorum de adulterino Jesu conceptu blasphemiam. Jesum Pandiræ filium et Pantherinum appellant in utroque Talmude, in Midrasch Coheleth, ac in opere nefando Hebraice edito, cui titulus, *Generationes Jesu.* In libro Talmudico Sanhedrin, cap. 7, Pantheram Mariæ maritum fuisse memorant, sed eam adulterium admisisse ibidem asserunt Pombeditanæ scholæ magistri. Ad Pantheræ seu Pantheris nomen quod attinet, Epiphanius, hæres. 78, ait Jacobum Josephi patrem Pantherem esse cognominatum; et Joannes Damascenus lib. IV *De fide orthodoxa*, cap. 15, Mariæ patrem dicit fuisse Joachimum filium Barpantheris, qui patrem habuit Pantherem. Sed unde hæc hau-

C serint, incertum est, et suspicandi locus est e corruptis fontibus derivata. Certe Africanus, qui ducentesimo et vigesimo post Christum anno floruit, et propter doctrinam de Ecclesiis optime meritus est, quique epistolas ad Aristidem scripsit περὶ συμφωνίας τῆς ἐν Εὐαγγελίοις γενεαλογίας (Euseb. lib. I, cap. 6, *Eccles. hist.*), et cum iis collocutus est, qui se Dominicos, id est Christi cognatos, et contribules dicebant, nec Pantheris, nec Barpantheris meminit, licet aliorum de Christi genealogia opiniones quæ a vero aberrare visæ sunt, refellit, et quam a vetustissimis acceperat, exponit, teste Eusebio lib. I, cap. 8, *Hist. Eccl.*, et Niceph. lib. XI, cap. 11. Præterea Hebræorum genealogias in tabulas relatas Herodem combussisse referunt Eusebius et Nicephorus ibidem. Sed esto, fidem ea de re mereantur Epiphanius et Damascenus, et Pantheris cognomen vel a Mariæ, vel potius a Josephi parentibus gestum fuerit; nihilo verius erit D adulterii crimen Mariæ impactum, quod meram esse calumniam, ipsorum fabulæ artificum dissidia probant. 1° Quem enim Judæi Mariæ sponsum Pantherem fuisse volunt, hunc Celsus non sponsum, sed adulterum fuisse dicit, et Mariam in adulterio a marito deprehensam, domo pulsam, Jesum ex adulterino Pantheræ illius concubitu clam peperisse. 2° Quis credat tanta fuisse patientia Josephum ut securam vivere permiserit uxorem in flagranti deprehensam delicto, quod Judæorum leges tam severe puniebant? 3° Quis credat mulierem infamem inter consanguineas et affines, inter legisperitos, magistros, Pharisæos, sacerdotes, filii sui juratos hostes, tutam vixisse? 4° Quis credat Jesum in ecclesiam Domini admissum fuisse, a qua Mamzerim, id est spurio geniti concubitu homines, ex lege Moysis arcebantur? 5° Quomodo ortus illegitimus nunquam fuerit Jesu Nazareno publice objectus a malevolis et invidis hominibus quos passus est quam-

αὐτὴν τέκτονος ἐλεγχθεῖσα ἐπὶ μοιχείᾳ, καὶ τίκτουσα ἀπό τινος στρατιώτου Πανθήρα τοὔνομα· καὶ ἴδωμεν, εἰ μὴ τυφλῶς οἱ μυθοποιήσαντες τὴν μοιχείαν τῆς παρθένου καὶ τοῦ Πανθήρα (59), καὶ τὸν τέκτονα ἐξωσάμενον αὐτήν, ταῦτα πάντα ἀνέπλασαν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς παραδόξου ἀπὸ ἁγίου Πνεύματος συλλήψεως· ἐδύναντο γὰρ ἄλλως ψευδοποιῆσαι διὰ τὸ σφόδρα παράδοξον τὴν ἱστορίαν, καὶ μὴ ὡσπερεὶ ἀκουσίως συγκαταθέσθαι, ὅτι οὐκ ἀπὸ συνήθων ἀνθρώποις γάμων ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη. Καὶ ἀκόλουθόν γε ἦν τοὺς μὴ συγκαταθεμένους τῇ παραδόξῳ γενήσει (60) τοῦ Ἰησοῦ, πλάσαι τι ψεῦδος. Τὸ δὲ μὴ πιθανῶς αὐτοὺς τοῦτο ποιῆσαι, ἀλλὰ μετὰ τοῦ τηρῆσαι, ὅτι οὐκ ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ παρθένος συνέλαβε τὸν Ἰησοῦν, τοῖς ἀκούειν καὶ ἐλέγχειν ἀναπλάσματα δυναμένοις ἐναργὲς ἦν ψεῦδος. Ἆρα γὰρ εὔλογον, τὸν τοσαῦτα ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων τολμήσαντα, ἵνα, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτῷ, πάντες Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, κρίσιν θείαν προσδοκήσαντες, ἀποστῶσι μὲν τῆς κακίας, πάντα δὲ πράττωσιν ἀρεσκόντως τῷ τῶν ὅλων δημιουργῷ, παράδοξον μὲν μὴ ἐσχηκέναι γένεσιν (61), πασῶν δὲ γενέσεων παρανομωτάτην καὶ αἰσχίστην; Ἐρῶ δὲ ὡς πρὸς Ἕλληνας, καὶ μάλιστα Κέλσον, εἴτε φρονοῦντα, εἴτε μή, πλὴν παρατιθέμενον τὰ Πλάτωνος· Ἆρα ὁ καταπέμπων ψυχὰς εἰς ἀνθρώπων σώματα, τὸν τοσαῦτα τολμήσοντα, καὶ τοσούτους διδάξοντα, καὶ ἀπὸ τῆς χύσεως τῆς κατὰ τὴν κακίαν μεταστήσοντα πολλοὺς ἀνθρώπων, ἐπὶ τὴν πασῶν αἰσχροτέραν γένεσιν ὤθει, μηδὲ διὰ γάμων γνησίων αὐτὸν εἰσαγαγὼν εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον; ἢ εὐλογώτερον, ἑκάστην ψυχὴν κατά τινας ἀπορρήτους λόγους (λέγω δὲ ταῦτα νῦν κατὰ Πυθαγόραν (62), καὶ Πλάτωνα (63), καὶ

A daque e milite, cui Panthera nomen erat, deprehensa esset, expulsam fuisse; et videamus an, qui et admissum a virgine cum Panthera adulterium et a fabro expulsionem finxerunt, has fabulas non cæco animo commenti sint, ut insolitum e Spiritu sancto conceptum e medio tollerent. Nam ita præter consuetudinem est hæc historia, ut alio modo eam refellere potuissent, nec velut inviti assentiri Jesum non esse vulgari more natum ex conjugio. Sane consentaneum erat, qui insolito Jesu ortui fidem abrogarent, ab eis mendacium confingi. Sed invenire mendacium nullo modo verisimile, et quo admisso nihilominus verum est Jesum a virgine non fuisse e Josepho conceptum, fraus erat iis qui figmenta audire et coarguere norunt, conspicua. Nam B quomodo probabile est, eum qui tanta susceperit pro humano genere, dederitque quantum in se erat operam, ut omnes Græci pariter et barbari metu judicii divini absisterent a vitiis, et in omnibus rerum omnium conditori placere studerent, non mirandam habuisse nativitatem, sed omnium nequissimam ac turpissimam? Interrogo Græcos et in primis Celsum, qui aut cum Platone sentit, aut saltem Platonica adducit: Qui animas hominum immittit in corpora, is turpissimo omnium ortu ac ne per legitimas quidem nuptias in vitam hominum induxerit eum, qui tanta aggressurus, tot erudíturus, tam multos homines a vitiorum proluvie revocaturus erat? Annon multo **351** probabi- C lius est animam occultis quibusdam rationibus (loquor nunc juxta Pythagoram, Platonem, Empedoclem, quos sæpe Celsus nominavit) addictam corpo-

plurimos? 6° Quomodo Jesu Nazareni populares, qui omnium optime ejus parentes noscebant, fabrum hunc Josephi fabri et Mariæ filium dixerunt, fratresque ejus ac sorores apud se manere asseruerunt Joan. vi, 42, et i, 45? 7° Quomodo duo cæci in Evangelio memorati, Chananæa mulier, populus Hierosolymitanus, hominem ex adulterio natum, Davidis filium alta voce appellarunt? 8° Quis sibi persuadeat evangelistas et apostolos, in re manifesta et publice nota, ausos esse impudentissime mentiri, ac viventibus etiamnum pervulgati criminis testibus virgineum Jesu Nazareni conceptum propriæ famæ dispendio comminisci, et ad Davidem spuriæ sobolis genus referre? 9° Adeo non spurius habitus est suo tempore Jesus Nazarenus, eum ut contra virgine prognatum ætas sua crediderit. Hinc Simon Magus, Jesu simius, quippe qui Jesus haberi voluit, ut eum in omnibus referret, de virgine se natum prædicabat. Vide Clementis *Recognitiones*, lib. ii, cap. 7 et 14. Eamdem ob causam Minerva virgine natum se Domitianum asseruisse, conjicit Huetius. Atque hanc fuisse pervulgatam ubique apud Judæos opinionem probat historia quam ex traditione veteri ad sua propagatam tempora memorant Origenes tract. 26 in Matth. et Basilius *De humana Christi generatione*, scilicet Zachariam a Judæis occisum quod intercessisset ne a templi loco qui solis patebat virginibus Maria Jesu mater arceretur. Quæ quidem historia, ut et illa quam Suidas in *Ἰησοῦς*, e vetustis, ut ipse ait, Judæorum commentariis refert (etsi præstare neutram velim) eatenus saltem valet ut ostendat Mariam etsi puerperam, non minus virginem primis habitam esse temporibus.

(59) *Καὶ τοῦ Πανθήρα.* Hæc etiam deleta sunt in veteri Vaticano, et desunt in recenti, necnon in Anglicano primo; imo ad marginem Anglicani secundi et tertii apposita nota monet esse delenda.

(60) Libb. editi ad marginem, γεννήσει.

(61) *Γένεσιν.* Ita recte tres Anglicani, Regius, Basileensis et Jolianus. Alii cum editis, γέννησιν. Paulo post Regius et Basileensis, ὁ καταπέμπων ψυχάς. Alii cum editis, ὁ καταπέμπων ψυχήν.

(62) *Πυθαγόραν.* Vide adnotationes ad lib. v num. **21.**

(63) *Πλάτωνα.* *Plato*, libro *De anima mundi*, pag. **104**: Λέγοιντο δ' ἀναγκαίως καὶ τιμωρίαι ξέναι, ὡς μετενδυομέναν τᾶν ψυχᾶν, τῶν μὲν δειλῶν εἰς γυναικέα σκάνεα, ποθ' ὕβριν ἐκδιδόμενα, τῶν δὲ D μιαιφόνων, ἐς θηρίων σώματα, ποτὶ κόλασιν· λάγνων δὲ ἐς συῶν ἢ κάπρων μορφάς· κούφων δὲ καὶ μετεώρων ἐς πτηνῶν ἀεροπόρων· ἀργῶν δὲ καὶ ἀπράκτων, ἀμαθῶν τε καὶ ἀνοήτων, ἐς τᾶν ἐνύδρων ἰδέαν. « Hac igitur de causa hoc concedatur, quod necessario commemorentur peregrina supplicia, quasi animæ commigrent ultro citroque in varia corpora; ignavorum quidem, in corpora muliebria, corporibus tributis ad ignominiam; homicidarum, in ferarum corpora ad pœnam et supplicium; libidinosorum, in suum vel aprorum formas; levium et temerariorum hominum, in species volantium animantium quæ in aere solent versari; segnium denique, otiosorum, imperitorum, stolidorum, in aquatilium speciem. » Et in *Phædone*, pag. 70: Παλαιὸς μὲν οὖν ἐστί τις ὁ λόγος οὗτος, οὗ μεμνήμεθα, ὥς εἰσιν ἐνθένδε ἀφικόμεναι ἐκεῖ, καὶ πάλιν γε δεῦρο ἀφικνοῦνται, καὶ γίγνονται ἐκ τῶν τεθνεώτων, etc. « Antiquus quidem est hic sermo,

ri, corpori addici pro meritis præteritisque moribus? Verisimile ergo est eam animam, quæ multis hominibus (non dico omnibus, ne nimium præjudicare videar) utilior futura erat humano generi, opus habuisse corpore, quod non solum esset humanis corporibus perfectius, sed etiam præ omnibus excelleret.

33. Nam si hæc vel illa anima occultis quibusdam causis non merita quidem brutæ animantis corpore includi, neque digna tamen, quæ rationalis animantis corpus occupet, induitur portentosum corpus, ita ut ob caput reliquo corpori minus attemperatum nimisque angustum ratio suas functiones exsequi nequeat; alia vero tale corpus accipit, ut paulo plus quam illa sapiat; ac rursum alia magis, prout natura corporis magis minusve rationi refragatur; quid vetat esse aliquam animam, cui novum insolitumque corpus detur, quod quidpiam cum aliis humanis corporibus commune habeat quidem, quocum aliis versari possit; sed quod tamen aliis antecellat, ut anima queat immunis a vitio permanere? Quod si etiam verum est quod affirmant physiognomonici, ut Zopyrus, Loxus, Polemon, aut quilibet eorum qui hac de arte scripserunt magnaque se scire prædicant, corpora omnia esse moribus animarum accommodata; an oportuit illi animæ, quæ singulari modo in hanc vitam ventura erat magnasque res factura, tribui corpus, quod, ut opinatur Celsus, ex Pantheræ et virginis adulterio **352** natum fuisset? Sane ex hoc impudico coitu prodiisset potius insanus quispiam, hominum pernicies, intemperantiæ et injustitiæ reliquorumque vitiorum magister, quam tempe-

A Ἐμπεδοκλέα (64), οὓς πολλάκις ὠνόμασεν ὁ Κελσος) εἰσκρινομένην σώματι, κατ᾽ ἀξίαν εἰσκρίνεσθαι καὶ κατὰ τὰ πρότερα ἤθη; Εἰκὸς οὖν καὶ ταύτην τὴν ψυχὴν, πολλῶν (ἵνα μὴ συναρπάζειν δοκῶ, λέγων πάντων) ἀνθρώπων ὠφελιμωτέραν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημοῦσαν, δεδεῆσθαι σώματος, οὐ μόνον ὡς (65) ἐν ἀνθρωπίνοις σώμασι διαφέροντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ πάντων κρείττονος.

Εἰ γὰρ ἥδε μὲν ἡ ψυχὴ, κατά τινας ἀποῤῥήτους λόγους ἀξία γενομένη μὴ πάντη μὲν ἐν ἀλόγου γενέσθαι σώματι, οὐ μὴν καὶ καθαρῶς ἐν λογικοῦ, ἐνδύεται σῶμα τερατῶδες, ὡς μηδὲ τὸν λόγον συμπληρωθῆναι δύνασθαι τῷ οὑτωσὶ γεγενημένῳ, καὶ ἀσύμμετρον ἔχοντι τὴν κεφαλὴν τῷ λοιπῷ σώματι, καὶ πάνυ βραχυτέραν· ἑτέρα δὲ τοιόνδε σῶμα ἀναλαμ- B βάνει, ὡς ὀλίγῳ ἐκείνου γενέσθαι λογικωτέρα· καὶ ἄλλη ἔτι μᾶλλον, τῆς φύσεως τοῦ σώματος ἐπὶ πλεῖον ἢ ἐπ᾽ ἔλαττον ἀντιπραττούσης τῇ τοῦ λόγου ἀντιλήψει· διὰ τί οὐχὶ καὶ ψυχή τις ἔσται πάντη παράδοξον ἀναλαμβάνουσα (66) σῶμα, ἔχον μέν τι κοινὸν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα καὶ συνδιατρίψαι αὐτοῖς δυνηθῇ, ἔχον δέ τι καὶ ἐξαίρετον, ἵνα τῆς κακίας ἄγευστος ἡ ψυχὴ διαμεῖναι δυνηθῇ; Ἐὰν δὲ καὶ τὰ τῶν φυσιογνωμονούντων κρατῇ, εἴτε Ζωπύρου (67), εἴτε Λόξου (68), εἴτε Πολέμωνος (69), εἴτε οὑτινός ποτ᾽ οὖν τοιαῦτα γράψαντος, καὶ ἐπαγγειλαμένου εἰδέναι τι θαυμαστὸν, οἰκεῖα τοῖς ἤθεσι τῶν ψυχῶν πάντ᾽ εἶναι τὰ σώματα· τῇ οὖν μελλούσῃ παραδόξως ἐπιδημεῖν τῷ βίῳ, καὶ μεγαλοποιεῖν, ἔδει γενέσθαι C σῶμα, ὡς οἴεται Κέλσος, ἀπὸ Πανθήρα (70) μοιχεύσαντος καὶ παρθένου μοιχευθείσης; Ἐκ γὰρ τοιούτων ἀνάγνων μίξεων ἔδει μᾶλλον ἀνόητόν τινα, καὶ ἐπιβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις, διδάσκαλον ἀκολασίας καὶ ἀδικίας καὶ τῶν λοιπῶν κακῶν γενέσθαι, οὐχὶ

quem modo commemoramus, hinc eo proficisci, et illinc huc redire mortuorum animas, et fieri ex mortuis. » Item pag. 81 : Τὰ ποῖα δὴ ταῦτα λέγεις, ὦ Σώκρατες; Οἷον τοὺς μὲν γαστριμαργίας τε, καὶ ὕβρεις, καὶ φιλοτησίας μεμελετηκότας, καὶ μὴ διευλαβημένους, εἰς τὰ τῶν ὄνων γένη καὶ τῶν τοιούτων θηρίων εἰκὸς ἐνδύεσθαι, etc. « Qualia hæc sunt quæ dicis, Socrates? Quemadmodum eos qui gulositates, contumelias, lascivias cogitarint, nec ab illis rebus caverint, in asinorum genera similiumque ferarum formam indui verisimile est, » etc. Vide eumdem in *Phædro*, pag. 248; in *Timæo*, pag. 42, et *De republ.* lib. x. Vide adnotationes ad lib. v *contra Celsum*, num. 21. SPENCER.

(64) *Ἐμπεδοκλέα*. Laert. in *Empedocl.* : Καὶ τὴν ψυχὴν παντοῖα εἴδη ζώων καὶ φυτῶν ἐνδύεσθαι. Φησὶ γοῦν·

Ἤδη γάρ ποτ᾽ ἐγὼ γενόμην κοῦρός τε, κόρη τε,
Θάμνος τ᾽, οἰωνός τε, καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπυρος ἰχθύς.

Nam, memini, fueram quondam puer, atque puella,
Plantaque, et ignitus piscis, pernixque volucris.

SPENCER.

(65) Tres Anglicani et Jolianus, οὐ δεδεῆσθαι σώματος μόνον, ὡς.

(66) Regius et Basileensis, ἀντιλαμβάνουσα. Paulo post : ἄγευστος ἡ ψυχὴ διαμεῖναι δυνηθῇ. Ἡ ψυχή videtur Guieto inutiliter repetitum et merum esse glossema.

(67) *Ζωπύρου*. Eusebius, lib. vi, cap. 9, *Præp. evang.* ex Alex. Aphrod. Tull., lib. iv *Tusc. Qu.* et *De fato* : « Quid? Socratem nonne legimus quemadmodum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte, pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit et bardum, quod jugula concava non haberet; obstructas eas partes et obturatas esse dicebat; addidit etiam mulierosum, in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse; » nec immerito, qualis enim hic fuerit conjicere licet ex Platone, *Alcib.* primo, pag. 122 : Σοὶ δ᾽, ὦ Ἀλκιβιάδη, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγὸν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀχρειότατον ὑπὸ γήρως, Ζώπυρον τὸν Θρᾷκα· D « Tibi vero, Alcibiades, Pericles eum e servis præfecit pædagogum qui præ senio omnium est inutilissimus, Zopyrum videlicet Thracem. » Et ex Plutarcho in *Lycurgo*. SPENCER.

(68) *Λόξου*. Albert., lib. i *De animalibus* : « Ut autem melius sciantur ea quæ dicenda sunt, ponemus singulorum membrorum per se significationes; sequentes auctores magnos hujusmodi artis, Aristotelem videlicet et Avicennam, Constantinum, et ipsum, quem commendat Aristoteles, Philemonem, Loxum quoque, et Palæmonem declamatorem; qui de physiognomonia perfectius cæteris tradiderunt. » Item lib. i, tract. 2, cap. 2. SPENCER.

(69) *Πολέμωνος*. Atheniensis erat, et librum scripsit *De interpretatione signorum naturæ*. Eumdem Nicolaus Petreius Latinitate donavit, et Gryphius, anno Dom. 1552, Venetiis excudit. Gesn. in *Biblioth.* SPENCER.

(70) Codd. Regius et Basileensis, ἀπὸ Πάνθηρος.

δὲ σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν.

Ἀλλ', ὡς καὶ προφῆται προεῖπον, ἀπὸ παρθένου κατ' ἐπαγγελίαν σημείου γεννώσης τὸν ἐπώνυμον τοῦ πράγματος, δηλοῦντος, ὅτι ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ μετ' ἀνθρώπων ἔσται Θεός. Καὶ οἰκεῖόν γε φαίνεταί μοι πρὸς τὴν τοῦ Ἰουδαίου προσωποποιίαν παραθέσθαι τὴν τοῦ Ἡσαΐου προφητείαν, λέγουσαν ἐκ παρθένου τεχθήσεσθαι τὸν Ἐμμανουήλ· ἣν οὐκ ἐξέθετο, εἴτε μὴ ἐπιστάμενος, ὁ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι Κέλσος, εἴτ' ἀναγνοὺς μὲν, ἑκὼν δὲ σιωπήσας, ἵνα μὴ δοκοίη κατασκευάζειν ἄκων τὸν λόγον ἐναντιούμενον αὐτοῦ τῇ προαιρέσει. Ἔχει δ' οὕτως ἡ λέξις· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχὰζ λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδ' οὐ μὴ πειράσω τὸν Κύριον. Καὶ εἶπεν (71)· Ἀκούσατε δὴ οἶκος Δαυΐδ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἑρμηνεύεται *Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. » Ὅτι δὲ κακουργῶν ὁ Κέλσος οὐκ ἐξέθετο τὴν προφητείαν, δῆλόν μοι γίνεται ἐκ τοῦ, παραθέμενον αὐτὸν πολλὰ ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ὥσπερ τὸν ἀνατείλαντα ἀστέρα ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἰησοῦ (72), καὶ ἄλλα τῶν παραδόξων, μηδὲ τὴν ἀρχὴν τούτου ἐμνημονευκέναι. Ἐὰν δὲ Ἰουδαῖος εὑρεσιλογῶν, τὸ, « Ἰδοὺ ἡ παρθένος, » μὴ γεγράφθαι λέγῃ, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ, « Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις· » φήσομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἡ μὲν λέξις ἡ *Ἀαλμὰ*, ἣν οἱ μὲν Ἑβδομήκοντα μετειλήφασι πρὸς τὴν *παρθένον*, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν *νεᾶνιν*, κεῖται, ὥς φασι (73), καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἐπὶ *παρθένου*, οὕτως ἔχουσα· « Ἐὰν δὲ γένηται παῖς παρθένος μεμνηστευμένη ἀνδρὶ, καὶ εὑρὼν αὐτὴν ἄνθρωπος ἐν πόλει κοιμηθῇ μετ' αὐτῆς, καὶ ἐξάξετε ἀμφοτέρους ἐπὶ τὴν πύλην τῆς πόλεως αὐτῶν, καὶ λιθοβοληθήσονται λίθοις καὶ ἀποθανοῦνται· τὴν νεᾶνιν, ἐπὶ λόγου, διό-

A rantiæ, justitiæ cæterarumque virtutum doctor.

34. Verum, ut etiam prophetæ prædixerunt, ex virgine (hoc enim promissum signum fuit) nasci debuit is, cujus nomen cum rebus gestis consentaneum fuit, et ex cujus ortu cognitum est Deum fore cum hominibus. Ac Judæi prosopopœæ opportune objecturum me arbitror Isaiæ vaticinium, quo prænuntiatum est Emmanuel ex virgine nasciturum. Illud non retulit Celsus, sive nescierit, quamvis omnia se scire profitetur, sive sciens volensque dissimulaverit, ut ne sententiam suo proposito adversam invitus astruere videretur. Sic autem habet: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum,
B sive in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam et non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo, domus David: nunquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur: *Nobiscum Deus*[89]. » Hoc autem vaticinium a Celso fuisse malo animo prætermissum hinc mihi perspicuum est, quod, quamvis multa ex Matthæi Evangelio, ut exortam in Jesu nativitate stellam aliaque miracula memoraverit, de illo ne verbum quidem faciat. Quod si Judæus de voce rixari volet negabitque scriptum esse: « Ecce virgo: » sed: « Ecce adolescen-
C tula; » dicemus vocem *Aalma*, quam septuaginta Interpretes per *virginem*, alii per *adolescentulam* verterunt, in Deuteronomio, ut aiunt, reperiri, ut *virginem* significet. Sic enim ibi: « Si puellam virginem desponderit vir, et invenerit eam aliquis in civitate et concubuerit cum ea, educetis utrumque ad portam civitatis illius, et
353 lapidibus obruentur et necabuntur: adolescentula, quia non clamavit cum esset in civitate; vir, quia humiliavit uxorem proximi sui[90]. » Et

[89] Isa. vii, 10 seqq. [90] Deut. xxii, 23, 24.

(71) *Καὶ εἶπεν*. Hæc desunt in duobus codicibus Vaticanis, duobus Anglicanis et Joliano. Regius et Basileensis habent, καὶ εἶπεν Ἡσαΐας. Infra quatuor mss., καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Alii, καὶ καλέσουσι, etc.

(72) Codex Basileensis, τοῦ Κυρίου. Paulo post libb. editi ad marginem, τούτου μεμνημονευκέναι. Infra codd. Regius et Basileensis, οἱ μὲν ἑβδομήκοντα δύο μετειλήφασι πρὸς τὴν παρθένον, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν νεᾶνιν. Hieronymus in hunc versiculum Isaiæ vii, 14, ait: « In præsenti loco non scribitur *Bethula*, sed *Alma*, quod præter LXX qui posuerunt ἡ παρθένος, omnes *adolescentulam* transtulerunt. Porro *Alma* apud nos verbum ambiguum est. Dicitur enim et *adolescentula* et *abscondita*, id est, ἀπόκρυφος. In Genesi legimus, ubi Rebecca dicitur *Aalma*, Aquilam non *adolescentulam*, nec *puellam*, sed *absconditam*, transtulisse. » Et paulo post: « Ergo *Aalma* non solum *puella*, vel *virgo*, sed cum ἐπιτάσει *virgo abscondita* dicitur et *secreta*, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus, sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur, proprie virgo *Alma* appellatur. » Queruntur multi Patres de hac interpretatione, *ecce adolescentula*, νεᾶνις. Qui prior Aquilam, simulque Theodotionem
D criminatur, est Irenæus lib. iii, cap. 24, ubi ait: « Non vera est interpretatio, *ecce adolescentula*, ut Theodotion Ephesius, et Aquila Ponticus sunt interpretati. Hinc Ebionæi ex Joseph natum aiunt. » An autem ut locum detorqueret Aquila, sic versionem suam concinnaverit, nescire se fatetur clariss. Montefalconius pag. 49, Præliminar. ad *Hexapl.* Origenis. Verisimile tamen ei est Aquilam a voce παρθένος consulto declinasse quia hac maxime prophetia utebantur Christiani pro sua tuenda fide. « Imo, inquit, nec vocem ἀπόκρυφος, *abscondita*, quam alibi pro Hebraica *Alma* exprimenda adhibet, hic usurpare voluit; quia forte hæc interpretatio puellam, quæ virorum aspectui occulta manserat, atque ideo virginem exprimebat. »

(73) *Ὥς φασι*. Deceptus est Origenes. Alia enim est vox apud Isaiam *alma*, alia in Deuteronomio *Bethula*. Hinc colligit Boherellus Origenem Hebraice nescivisse. Quod an verum sit, disquiritur *Origenianorum* lib. ii, cap. 1, n. 3.

deinceps : « Sin autem in agro repererit vir puellam, quæ desponsata est, et apprehendens concubuerit cum ea, ipse morietur solus, puella nihil patietur, nec est rea mortis [91]. »

A τι οὐχ ἐβόησεν ἐν τῇ πόλει· καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐπὶ λόγου, διότι ἐταπείνωσε τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ. » Καὶ ἑξῆς· « Ἐὰν δὲ ἐν πεδίῳ εὕρῃ ἄνθρωπος τὴν παῖδα (74) τὴν μεμνηστευμένην, καὶ βιασάμενος αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος κοιμηθῇ μετ' αὐτῆς, ἀποκτενεῖτε τὸν ἄνθρωπον τὸν κοιμώμενον μετ' αὐτῆς μόνον· καὶ τῇ νεάνιδι οὐ ποιήσετε οὐδέν· οὐκ ἔστι τῇ νεάνιδι ἁμάρτημα θανάτου. »

35. At ne videamur Hebraicam adhibere vocem, ut iis, qui an huic assentiendum sit necne, nesciunt, persuadeamus ex virgine ortum, de cujus generatione dictum est, « Nobiscum Deus : » a prophetis fuisse pronuntiatum ; age ex ipsismet verbis quod dicitur astruamus. Narratur Dominus dixisse Achaz : « Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum sive in excelsum. » Sequitur signum datum, nempe : « Ecce virgo concipiet et pariet filium. » Ecquod autem signum est parere puellam non virginem ? Et utri mulieri magis convenit genuisse Emmanuel aut Nobiscum Deum, ei, quæ virum experta solito feminarum more conceperit ; an illi, quæ pura et intacta virgo concepit ? Certe hanc magis decet generare prolem de qua nata dicatur : « Nobiscum Deus. » Si quis cavilletur dictum esse Achaz : « Pete *tibi* signum a Domino Deo tuo ; » interrogabimus quis temporibus Achaz genuerit prolem de qua nata dictum sit, « Emmanuel, » quod est, « Nobiscum Deus. » Quod si nullus inveniatur, manifestum est id quod dictum fuit Achaz, domui David dictum fuisse ; quia Scripturæ testantur Salvatorem secundum carnem ex Davidis semine natum esse [92]. Signum autem dicitur « in profundum aut in excelsum » esse petendum, propterea quod « qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia [93]. » Atque hæc dico quasi rem habens cum Judæo qui prophetiæ adjungit fidem. Dicat vero Celsus aut aliquis ejus sodalium, qua mente propheta de futuris hæc aliave in prophetiis scripta prædicat, præsagane futurorum annon ? Nam si præscia futurorum, divinum Spiritum habebant prophetæ : sin futurorum ignara, explicet quodnam mentis genus habeat, qui tam audacter de futuris rebus pronuntiat, et qui prophetiis in sui admirationem Judæos rapit.

Ἵνα δὲ μὴ δοκῶμεν ἀπὸ λέξεως Ἑβραϊκῆς τοῖς μὴ (75) καταλαμβάνουσι πότερον συγκαταθετέον αὐτῇ ἢ μή, φέρειν παραμυθίαν περὶ τοῦ, προφήτην εἰρηκέναι ἐκ παρθένου τεχθήσεσθαι τοῦτον, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει λέλεκται τὸ, « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· » φέρε, ἐπ' αὐτῆς (76) τῆς λέξεως παραμυθησώμεθα τὸ λεγόμενον. Ὁ μὲν Κύριος ἀναγέγραπται εἰρηκέναι τῷ Ἀχάζ· « Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. » Ἑξῆς δὲ τὸ διδόμενον
B σημεῖον, τὸ, « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱόν. » Ποῖον οὖν σημεῖον τὸ νεάνιδα μὴ παρθένον τεκεῖν ; Καὶ τίνι μᾶλλον ἁρμόζει γεννῆσαι Ἐμμανουήλ, τουτέστι, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· ἆρα γυναικὶ συνουσιασθείσῃ, καὶ διὰ πάθους γυναικείου συλλαβούσῃ, ἢ ἔτι καθαρᾷ καὶ ἁγνῇ παρθένῳ (77); ταύτῃ γὰρ πρέπει γεννᾷν γέννημα, ἐφ' ᾧ τεχθέντι λέγεται τὸ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ἐὰν δὲ καὶ οὕτως εὑρεσιλογῇ λέγων, ὅτι τῷ Ἀχὰζ εἴρηται, « Αἴτησαι *σεαυτῷ* σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· » ἀπαιτήσομεν, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀχὰζ τίς ἐγέννησεν (78), ἐφ' οὗ τῇ γενέσει λέγεται τὸ « Ἐμμανουήλ, » ὅ ἐστι, « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός ; » Εἰ γὰρ οὐδεὶς εὑρεθήσεται, δηλονότι τὸ τῷ Ἀχὰζ εἰρημένον τῷ οἴκῳ εἴρηται Δαυὶδ, διὰ τὸ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ ἀναγε-
C γράφθαι τὸν Σωτῆρα γεγονέναι τὸ κατὰ σάρκα. Ἀλλὰ καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο « εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος » λέγεται εἶναι, ἐπεὶ « ὁ καταβὰς, οὗτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. » Ταῦτα δὲ λέγω, ὡς πρὸς τὸν Ἰουδαῖον συγκατατιθέμενον τῇ προφητείᾳ. Λεγέτω δὲ καὶ Κέλσος ἤ τις τῶν σὺν αὐτῷ, ποίῳ νῷ ὁ προφήτης περὶ μελλόντων ἢ ταῦτα ἢ ἕτερα λέγει, ὁπόσα ἀναγέγραπται ἐν ταῖς προφητείαις ; Ἆρα γὰρ προγνωστικῷ μελλόντων, ἢ οὔ ; εἰ μὲν γὰρ προγνωστικῷ μελλόντων, θεῖον εἶχον Πνεῦμα οἱ προφῆται· εἰ δ' οὐ προγνωστικῷ μελλόντων, παραστησάτω τὸν νοῦν τοῦ ἀποτολμῶντος καὶ λέγοντος περὶ μελλόντων, καὶ θαυμαζομένου παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπὶ προφητείᾳ.

36. Quoniam vero in prophetarum mentionem incidimus, non Judæis tantum, qui credunt eos divino Spiritu locutos fuisse, utilia **354** erunt quæ addituri sumus, sed etiam iis, qui inter Græcos æqui fuerint. His ergo dicimus admittendum esse necessario, apud Judæos fuisse prophetas : siquidem in datis sibi legibus contineri, credere Conditori quemadmodum acceperant, nec a lege occasionem

D Ἐπεὶ δὲ ἅπαξ εἰς τὸν περὶ τῶν προφητῶν ἤλθομεν λόγον, Ἰουδαίοις μὲν, τοῖς πιστεύουσι θείῳ Πνεύματι αὐτοὺς λελαληκέναι, οὐ μόνον ἔσται χρήσιμα τὰ ἐποισθησόμενα, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐγνωμονοῦσι δὲ τῶν Ἑλλήνων· πρὸς οὓς ἐροῦμεν, ὅτι ἀναγκαῖον παραδέξασθαι, ὅτι καὶ Ἰουδαῖοι προφήτας εἶχον· εἴπερ ἔμελλον συνέχεσθαι ἐν τῇ δοθείσῃ αὐτοῖς νομοθεσίᾳ καὶ πιστεύειν τῷ Δημιουργῷ, καθάπερ εἰλήφεισαν, καὶ

[91] Deut. xxv, 26. [92] Joan. vii, 42. [93] Ephes. iv, 10.

(74) Hœschelius in textu habet, γυναῖκα, quam lectionem Spencerus rejecit ad marginem. Ibidem, καὶ βιασάμενος αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος κοιμηθῇ. In codd. Regio et Basileensi deest, ὁ ἄνθρωπος.

(75) Ἀπὸ λέξεως Ἑβραϊκῆς τοῖς μή, etc. Post vocem Ἑβραϊκῆς Guieto desiderari videtur τῆς προφητείας.

(76) *Φέρε ἐπ' αὐτῆς*. Lego cum Boherello, φέρε ἀπ' αὐτῆς.

(77) Ita codd. Regius et Basileensis. Alias, καὶ ἁγνῇ καὶ παρθένῳ.

(78) *Τίς ἐγέννησεν*. Scribendum forte, τίς ἐγεννήθη. Paulo post Hœschelius, τῷ οἴκῳ εἴρηται Δαυίδ. Male.

(ὅσον ἐπὶ τῷ νόμῳ) μὴ ἔχειν ἀφορμὰς ἀποστῆναι εἰς A τὴν τῶν ἐθνῶν πολυθεότητα. Τὸ δ' ἀναγκαῖον οὕτω παραστήσομεν. « Τὰ ἔθνη, » ὡς γέγραπται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τῶν Ἰουδαίων νόμῳ, « κληδόνων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται· » τῷ δὲ λαῷ ἐκείνῳ εἴρηται· « Σοὶ δὲ οὐχ οὕτως ἔδωκε (79) Κύριος ὁ Θεός σου. » Καὶ ἐπιφέρεται τούτῳ τὸ, « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου. » Εἴπερ οὖν, τῶν ἐθνῶν χρωμένων μαντείαις εἴτε διὰ κληδόνων, εἴτε δι' οἰωνῶν, εἴτε δι' ὀρνίθων, εἴτε δι' ἐγγαστριμύθων, εἴτε καὶ διὰ τῶν τὴν θυτικὴν ἐπαγγελλομένων (80), εἴτε καὶ διὰ Χαλδαίων γενεθλιαλογούντων, ἅπερ πάντα Ἰουδαίοις ἀπείρητο, Ἰουδαῖοι μηδεμίαν εἶχον παραμυθίαν γνώσεως τῶν μελλόντων, ὑπ' αὐτῆς ἂν τῆς ἀνθρωπίνης περὶ τὴν γνῶσιν λιχνείας τῶν ἐσομένων ἀγόμενοι, κατεφρόνησαν μὲν ἂν τῶν ἰδίων, B ὡς οὐδὲν ἐχόντων θεῖον ἐν ἑαυτοῖς· καὶ οὐκ ἂν μετὰ Μωσέα προφήτην προσήκαντο, οὐδ' ἀνέγραψαν (81) αὐτῶν τοὺς λόγους, αὐτόμολοι δὲ ἐπὶ τὰ τῶν ἐθνῶν μαντεῖα καὶ χρηστήρια μετέστησαν, ἢ ἐπεχείρησαν ἂν ἱδρῦσαί τι τοιοῦτον καὶ παρ' ἑαυτοῖς. Ὥστ' οὐδὲν ἄτοπόν ἐστι, καὶ περὶ τῶν τυχόντων τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας, εἰς παραμυθίαν τῶν τὰ τοιαῦτα ποθούντων προειρηκέναι· ὥστε καὶ περὶ ὄνων ἀπολωλυιῶν προφητεύειν τὸν Σαμουὴλ, καὶ περὶ νόσου παιδὸς βασιλικοῦ τὸν ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν ἀναγεγραμμένον. Πῶς δὲ ἂν τῷ βουλομένῳ ἀπὸ τῶν εἰδώλων μαντείαν λαβεῖν ἐπέπλησσον οἱ τὰ τοῦ νόμου Ἰουδαίων πρεσβεύοντες, ὥσπερ εὑρίσκεται Ἠλίας τῷ Ὀχοζίᾳ ἐπιπλήσσων, καὶ λέγων· « Εἰ παρὰ τὸ μὴ εἶναι Θεὸν C ἐν Ἰσραὴλ, ὑμεῖς πορεύεσθε ἐκζητῆσαι (82) ἐν τῇ Βάαλ μυῖαν θεὸν Ἀκκαρῶν; »

Δοκεῖ μοι οὖν μετρίως κατεσκευάσθαι, οὐ μόνον ὅτι γεννηθήσεται ἐκ παρθένου ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι καὶ προφῆται ἦσαν ἐν Ἰουδαίοις, προλέγοντες οὐ μόνον τὰ καθολικὰ περὶ μελλόντων, ὡς τὰ περὶ Χριστοῦ, καὶ τὰ περὶ βασιλειῶν κοσμικῶν, καὶ περὶ τῶν συμβησομένων τῷ Ἰσραὴλ, καὶ περὶ τῶν πιστευόντων (83) τῷ Σωτῆρι ἐθνῶν, καὶ πολλῶν ἄλλων τῶν περὶ αὐτοῦ λεχθέντων· ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕνα, ὡς περὶ τῶν ὄνων Κὶς ἀπολομένων, πῶς εὑρεθήσονται, καὶ περὶ τῆς νόσου, ἧς ἐνόσησεν ὁ τοῦ βασιλέως Ἰσραὴλ υἱὸς, ἢ εἴ τι ἄλλο ἀναγέγραπται τοιοῦτον. Ἔτι δὲ πρὸς Ἕλληνας λεκτέον ἀπειθοῦντας τῇ ἐκ παρθένου D γενέσει τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ὁ Δημιουργὸς ἐν τῇ τῶν ποικίλων ζώων γενέσει ἔδειξεν, ὅτι ἦν αὐτῷ βουληθέντι δυνατὸν ποιῆσαι ὅπερ ἐφ' ἑνὸς ζώου, καὶ ἐπ' ἄλλων, καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Εὑρίσκεται δέ τινα τῶν ζώων θήλεα, μὴ ἔχοντα ἄῤῥενος κοινωνίαν, ὡς οἱ περὶ ζώων ἀναγράψαντες λέγουσι περὶ γυπῶν (84)·

sumere debuerint ad gentilium deorum multitudinem deficiendi. Hoc autem necessario admittendum esse efficio. Scriptum est in Judæorum lege: « Gentes divinationes et vaticinia audient; » illi autem populo dicitur: « Tibi autem non sic dedit Dominus Deus tuus. » Et mox: « Prophetam ex fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus [94]. » Cum igitur futurorum cognitionem gentes quærerent sive ex oraculis, sive ex auguriis, sive ex auspiciis, sive ex ventriloquis, sive ex aruspicibus, sive ex Chaldæis genethliacis, quæ omnia Judæis erant prohibita; hi, si nullum aliunde habuissent res futuras cognoscendi viam, vel solo hominibus insito hujus notitiæ pruritu adducti, sua sprevissent quasi nihil illis divinum inesset, non alium post Moysem prophetam recepissent, eorum sermones litteris non mandassent, transfugissent ad oracula divinationesque gentium, aut simile quidpiam apud se instituere conati fuissent. Itaque nihil mirum apud illorum prophetas etiam de vulgaribus rebus esse vaticinia, ad eorum solamen qui ejusmodi rerum desiderio tenerentur. Hujusmodi vaticinia fuerunt Samuelis de asinis perditis [95], et Abiæ de morbo filii regis, cujus meminit liber tertius Regum [96]. Alioquin quomodo potuissent legis Judaicæ præcones increpare eum qui idolorum oracula consulere voluisset, quemadmodum Elias his verbis Ochoziam increpasse invenitur: « An propterea quod non sit Deus in Israel, vos itis in Baal inquirere muscam Deum Accaron [97]? »

37. His omnibus mihi satis probatum videtur et Salvatorem nostrum ex virgine nasci debuisse, et apud Judæos fuisse prophetas, qui de rebus futuris prædicerent non ea tantum quæ omnes homines æque spectabant, ut quæ de Christo, de terrenis regnis, de iis quæ Israeli adventura erant, de gentibus quæ Salvatori crediture erant, aliisque ad Christum pertinentibus dicta sunt; verum etiam quæ singulorum scire intererat, ut quo loco perditæ Cis asinæ inveniri poterant; quis futurus erat morbi, quo ægrotabat filius regis Israel, exitus; aut si quid aliud ejusdem generis in sacris litteris notatur. Id etiam dicendum Græcis, qui **355** nolunt credere Jesum esse natum ex Virgine, Conditorem in variorum animalium generatione declarasse hanc sibi fuisse potestatem, ut, si libuisset, quod erga unum fecit, id in cætera atque etiam erga hominem faceret. At inter animantes quædam feminæ sunt, quæ, tametsi cum masculis

[94] Deut. XVIII, 14, 15. [95] I Reg. IX, 20. [96] III Reg. XIV, 12. [97] IV Reg. I, 3.

(79) Hœschelius, εἴρηται sed omnes mss., ἔδωκε.

(80) *Ἐπαγγελλομένων.* Sic recte codex Basileensis et tres Anglicani. Alias, ἀπαγγελλομένων, male. Paulo post libb. editi habent, Ἰουδαῖοι εἰ μηδεμίαν εἶχον, sed cum redundet εἰ, nec sit in codice Joliano, illud e textu expunximus.

(81) Libb. editi, ἂν ἔγραψαν, sed præstare videtur lectio ἀνέγραψαν.

(82) Alias, ἐπιζητῆσαι.

(83) *Πιστευόντων.* Scribendum videtur πιστευσόντων.

(84) Hœschelius et Spencerus in textu γυπῶν, ad marginem vero habent γυπός. Ambros. lib. v *Hex-*

non jungantur, sui tamen generis successionem servant, sicut produnt de vulturibus ii qui de animalibus scripsere. Quid igitur incredibile est, a Deo, qui divinum quemdam magistrum ad humanum genus mittere volebat, provisum fuisse, ut nasciturus Christus alia ratione in lucem prodiret, ac cæteri homines qui ex viri cum femina consortio nascuntur? Quid quod et ipsi Græci fatentur non omnes homines prognatos esse ex mare et femina. Si enim factus est mundus, quod multis etiam Græcorum placet, necesse est primos homines non fuisse hoc modo natos, sed potius ex terra, quæ rationem seminum continebat. Quod quidem mihi longe minus probabile videtur, quam Jesum nasci perinde ac cæteros homines, dimidia saltem ex parte. Sed quoniam cum Græcis agimus, non alienum fuerit etiam Græcis historiis uti, ut ne soli rem tam insolitam referre videamur. Non dubitarunt quidam scribere, cum non veteres et heroicas, sed res novissime gestas narrarent, Platonem ex Amphictione esse natum, Aristonique interdictum fuisse ne ad illam accederet, donec filium ex Apolline conceptum peperisset. Verum hæc meræ sunt fabulæ hoc consilio excogitatæ, ut quem hominem sapientia et virtute cæteris antecellere existimabant, is a præstantioribus divinioribusque principiis suum corpus traxisse putaretur: quasi id deceret eos, qui majores sunt, quam homines esse solent. Quod autem Celsus Judæum inducit, qui cum Jesu colloquens fictam ejus, ut putat, ex virgine nativitatem conviciis incessit eamque loco habet fabularum,

A καὶ τοῦτο τὸ ζῶον χωρὶς μίξεως σώζει τὴν διαδοχὴν τῶν γενῶν. Τί οὖν παράδοξον, εἰ βουληθεὶς ὁ Θεὸς θεῖόν τινα διδάσκαλον πέμψαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, πεποίηκεν ἀντὶ σπερματικοῦ λόγου, τοῦ ἐκ μίξεως τῶν ἀῤῥένων ταῖς γυναιξὶν, ἄλλῳ τρόπῳ γενέσθαι τὸν λόγον τοῦ τεχθησομένου; Καὶ κατ' αὐτοὺς δὲ τοὺς Ἕλληνας, οὐ πάντες ἄνθρωποι ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐγένοντο. Εἰ γὰρ γενητός ἐστιν ὁ κόσμος, ὡς καὶ πολλοῖς Ἑλλήνων ἤρεσεν, ἀνάγκη τοὺς πρώτους μὴ ἐκ συνουσίας γεγονέναι, ἀλλ' ἀπὸ γῆς, σπερματικῶν λόγων συστάντων ἐν τῇ γῇ. Ὅπερ οἶμαι παραδοξότερον εἶναι τοῦ ἐξ ἡμίσους ὁμοίως τοῖς λοιποῖς (85) ἀνθρώποις γενέσθαι τὸν Ἰησοῦν. Οὐδὲν δ' ἄτοπον πρὸς Ἕλληνας καὶ Ἑλληνικαῖς ἱστορίαις χρήσασθαι, ἵνα μὴ δοκῶμεν μόνοι τῇ παραδόξῳ ἱστορίᾳ ταύτῃ
B κεχρῆσθαι. Ἔδοξε γάρ τισιν οὐ περὶ ἀρχαίων τινῶν ἱστοριῶν καὶ ἡρωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ περί τινων χθὲς καὶ πρώην γενομένων, ἀναγράψαι ὡς δυνατὸν, ὅτι καὶ Πλάτων ἀπὸ τῆς Ἀρφικτιόνης (86) γέγονε, κωλυθέντος τοῦ Ἀρίστωνος αὐτῇ συνελθεῖν, ἕως ἀποκυήσει τὸν ἐξ Ἀπόλλωνος σπαρέντα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀληθῶς μῦθοι, κινήσαντες (87) εἰς τὸ ἀναπλάσαι τοιοῦτό τι περὶ ἀνδρὸς, ὃν ἐνόμιζον μείζονα τῶν πολλῶν ἔχοντα σοφίαν καὶ δύναμιν, καὶ ἀπὸ κρειττόνων καὶ θειοτέρων σπερμάτων τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως τοῦ σώματος εἰληφέναι, ὡς τοῦθ' ἁρμόζον τοῖς μείζοσιν ἢ κατὰ ἄνθρωπον· ἐπεὶ δὲ τὸν Ἰουδαῖον ὁ Κέλσος εἰσήγαγε διαλεγόμενον τῷ Ἰησοῦ, καὶ διασύροντα τὴν (ὡς οἴεται), προσποίησιν τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως αὐ-
C τοῦ, φέροντα τοὺς Ἑλληνικοὺς μύθους περὶ Δανάης καὶ Μελανίππης (88) καὶ Αὔγης καὶ Ἀντιόπης· λε-

xaem., cap. 20: « Diximus de viduitate avium, eamque ab illis primum exortam esse virtutem. Nunc de integritate dicamus, quæ in plurimis quidem ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitui, et conjugali quodam usu nuptialisque copulæ sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine, et sine conjunctione generare, natosque ex his in multam ætatem longæ vitæ procedere, ut usque ad centum annos vitæ eorum series producatur; nec facile eos angusti ævi finis excipiat. Quid aiunt, qui solent nostra ridere mysteria, cum audiunt quod virgo generavit, et impossibilem innuptæ, cujus pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei matre, quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculo parit, et nullus refellit; et quia desponsata viro Maria peperit, pudoris ejus faciunt quæstionem. Nonne advertimus, quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ incarnationis decorem probaret, et astrueret veritatem? » Tertull. lib. *adversus Valent.*; Basil. *Hexaem.* hom. 8; Ælian. lib. II, cap. 46, *De animalibus*. Vide Horapoll. lib. I, cap. 11, 12; Plutarchum in *Quæstion. Romanis*; auctorem epistolæ ad Hieron. *De cereo Paschali*; Gesn. lib. VIII, *De avib.* Aldrovand., lib. III *Ornitholog.*, cap. 1, De vulturibus: « Ut vero quid sentiam hac in re dicam, plerosque coire certus sum; et fabulosa reputo, quæ de conceptu ex vento feruntur. » SPENCER.

(85) Hœschelius pro λοιποῖς in textu habet, πολλοῖς. Idem infra ad marginem, καὶ πρώην γεγενημένων.

(86) *Ἀμφικτιόνης*. Sic omnes mss. sicque infra Origenes libro sexto, numero octavo. Veruntamen profanis auctoribus Platonis mater vocatur Περικτιόνη. Ælian., lib. X, cap. 21, *Variæ Hist.*; Hieron., lib. I *Adv. Jovin.*; Apuleius, lib. I *De dogmat. Platonis*; Suidas in *Plat.*: Περικτιόνης ἢ Ποτώνης. Laertius in *Plat.*: Σπεύσιππος δὲ ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ *Πλάτωνος περὶ δείπνου*, καὶ Κλέαρχος ἐν τῷ *Πλάτωνος ἐγκωμίῳ*, καὶ Ἀναξιλίδης ἐν τῷ δευτέρῳ *Περὶ φιλοσόφων*, φησίν· Ἀθήνησιν ἦν λόγος ὡραίαν οὖσαν τὴν Περικτιόνην βιάζεσθαι τὸν Ἀρίστωνα, καὶ μὴ τυγχάνειν, παυόμενόν τε τῆς βίας ἰδεῖν τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ὄψιν, ὅθεν καθαρὰν γάμου φυλάξαι ἕως τῆς ἀποκυήσεως. « Speusippus in *Epulo Platonis funebri*, et Clearchus in *Platonis laudatione*, et Anaxilides in secundo *De philosophis* aiunt, Athenis famam fuisse, Aristonem cum Perictionæ vim
D afferret, frustra conatum esse; cumque ab inferenda vi destitisset, Apollinis speciem illi oblatam esse: quocirca eam a complexu integram usque ad partum servavisse. » Apuleius, Hieron. et Suidas, ibid. Plut. *Symp.* lib. VIII, quæst. 1, dicit Aristonem audivisse vocem, quæ eidem congressum per decem menses prohibuit. Eumdem, si vacat, disquirentem vide. SPENCER.

(87) *Μῦθοι κινήσαντες*. Boherello scribendum videtur, μῦθοι κινηθέντων· Guieto autem, μῦθοι. Ἐκινήθησαν γὰρ ἀναπλάσαι.

(88) *Μελανίππης*. Forte scribendum Μεναλίππης. Ibidem non καὶ Αὐγῆς, sed καὶ Αὔγης habet codex Basileensis, et ita scribitur apud Apollodorum Biblioth. libb. II et III, sicque nomina propria accentu mutato ab aliis nominibus distingui debent. Ita supra libb. impressi recte scribunt Λόξου, cum adjectivum habeat Λοξός. Ita celeberrimus Barnes *Iliad.* B'. 592: Εὔκτιτον Αἶπυ, ad quod brev. schol.:

κτέον, ὅτι ταῦτα βωμολόχῳ ἔπρεπε τὰ ῥήματα, καὶ οὐ A σπουδάζοντι ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ.

Ἔτι δὲ λαβὼν ἀπὸ τῆς γεγραμμένης ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ ἱστορίας περὶ τοῦ εἰς Αἴγυπτον ἀποδεδημηκέναι τὸν Ἰησοῦν, τοῖς μὲν παραδόξοις εἰς τοῦτο οὐκ ἐπίστευσεν, οὔθ' ὅτι ἄγγελος τοῦτο ἔχρησεν, οὔτε εἴ τι ᾐνίσσετο ὁ καταλιπὼν τὴν Ἰουδαίαν Ἰησοῦς, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιδημῶν· ἀνέπλασε δέ τι ἕτερον, συγκαταθέμενος μέν πως ταῖς παραδόξοις δυνάμεσιν, ἃς Ἰησοῦς ἐποίησεν, ἐν αἷς τοὺς πολλοὺς ἔπεισεν ἀκολουθεῖν αὐτῷ ὡς Χριστῷ· διαβάλλειν δ' αὐτὰς βουλόμενος ὡς ἀπὸ μαγείας, καὶ οὐ θείᾳ δυνάμει γεγενημένας· φησὶ γὰρ « αὐτὸν σκότιον τραφέντα, μισθαρνήσαντα εἰς Αἴγυπτον, δυνάμεών τινων πειραθέντα, ἐκεῖθεν ἐπανελθεῖν, Θεὸν δι' ἐκείνας τὰς B δυνάμεις ἑαυτὸν ἀναγορεύοντα. » Ἐγὼ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν μάγος (89) ἠγωνίσατο διδάξαι λόγον, πείθοντα πάντα πράττειν, ὡς Θεοῦ κρινοῦντος ἕκαστον ἐπὶ πᾶσι τοῖς πεπραγμένοις· καὶ οὕτω διατιθέντα τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, οἷς ἤμελλε χρήσασθαι διακόνοις τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας. Ἆρα γὰρ κἀκεῖνοι οὕτω διδαχθέντες ποιεῖν δυνάμεις, ᾕρουν τοὺς ἀκούοντας, ἢ οὐδὲ δυνάμεις ἐποίουν; Τὸ μὲν οὖν λέγειν, ὅτι οὐδαμῶς δυνάμεις ἐποίουν, ἀλλὰ πιστεύσαντες οὐδεμιᾷ λόγων ἱκανότητι, παραπλησίως τῇ ἐν διαλεκτικῇ Ἑλλήνων σοφίᾳ, ἐπέδωκαν ἑαυτοὺς τῷ καινὸν διδάσκειν λόγον οἷς ἂν ἐπιδημήσωσι, πάνυ ἐστὶν ἄλογον. Τίνι γὰρ θαῤῥοῦντες ἐδίδασκον τὸν λόγον, καὶ ἐκαινοτόμουν; Εἰ δὲ δυνάμεις ἐτέλουν κἀκεῖνοι, τίνα ἔχει C πιθανότητα τὸ μάγους τοσούτοις κινδύνοις ἑαυτοὺς παραβεβληκέναι εἰσάγοντας (90) διδασκαλίαν μαγείας ἀπαγορεύουσαν;

Οὐ δοκεῖ μοι ἀγωνίσασθαι πρὸς λόγον μὴ μετὰ σπουδῆς, ἀλλὰ μετὰ χλεύης εἰρημένον· « Εἰ ἄρα καλὴ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ὡς καλῇ αὐτῇ ἐμίγνυτο ὁ Θεός, οὐ πεφυκὼς ἐρᾷν φθαρτοῦ σώματος; Ἢ ὅτι οὐδ' εἰκὸς ἦν ἐρασθήσεσθαι αὐτῆς τὸν Θεόν, οὔσης οὔτ' εὐδαίμονος οὔτε βασιλικῆς, ἐπεὶ μηδεὶς αὐτὴν ᾔδει, μηδὲ τῶν γειτόνων; » Παίζει δὲ λέγων, καὶ ὅτι « μισουμένην αὐτὴν ὑπὸ τοῦ τέκτονος, καὶ ἐκβαλλομένην, οὐκ ἔσωσε θεία δύναμις (91), οὐδὲ λόγος πιστικός (92). Οὐδὲν οὖν, φησί, ταῦτα πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν. » Τί οὖν ταῦτα διαφέροι ἂν τῶν ἐν ταῖς τριόδοις λοιδορουμένων τισί, καὶ οὐδὲν σπουδῆς ἄξιον λεγόντων; D

Ἑξῆς δὲ τούτοις ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματθαῖον, τάχα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων, λαβὼν τὰ περὶ τῆς

quas de Danae, Melanippe, Auge et Antiope Græci finxerunt: id scurram agentis, non serio scribentis hominis est.

356 38. Præterea ex Evangelio secundum Matthæum decerpit historiam de Jesu in Ægyptum migratione. Sed miraculis tunc patratis et admonitioni ab angelo factæ denegans fidem, nec investigans nunquid mysterii innuat hæc Judææ derelictio et in Ægyptum fuga, quiddam confingit aliud, assensumque quodammodo præbet miraculis quæ Jesus fecit, et quibus multos adduxit, ut ipsum tanquam Christum sequerentur. At miracula illa non divina virtute, sed magicis artibus facta esse calumniatur. Ait enim « illum clam educatum, cum in Ægypto suam locasset operam artesque efficiendi miracula didicisset, hinc reversum esse denique, et propter illa miracula se pro Deo venditasse. » Ego vero non intelligo quomodo magus docuisset homines in omnibus suis actibus cogitare, Deum olim illorum omnium judicem fore, atque ita suos discipulos instituisset, quibus suæ doctrinæ administris usurus erat. Nam an discipuli sic instituti miraculis capiebant auditores, aut sine miraculis? Dicere nulla eos fecisse miracula, sed credidisse duntaxat et nulla adjutos persuadendi peritia, qualem apud Græcos dialectica docet, novam doctrinam, quocunque ituri erant, promulgare aggressos esse, perabsurdum est. Qua enim fiducia hanc prædicarent doctrinam, et novarent omnia? Si autem miracula patrabant, an simile veri est magos se tot in pericula conjecisse, ut doctrinam evulgarent, quæ magicas artes vetat?

39. Quæ dicta sunt non serio, sed risus captandi gratia tantum, ea refellere non videtur operæ pretium. Hujusmodi sunt hæc: « Pulchrane erat Jesu mater, atque idcirco illam Deus, quem sua natura non patitur humanæ formæ amore capi, amplexus est? An illum non decebat deperire mulierem, quæ nec opibus pollebat, nec regio erat genere, utpote quam ne in vicinia quidem ullus cognoscebat? » Pergit nugator ille: « Illam nec divina potestas nec oratio ad faciendam fidem apposita servavit, quominus odio habita a fabro expelleretur. Nihil igitur horum omnium, inquit, ad regnum Dei pertinet. » Nonne tibi videris audire eos, qui injuriis quosdam in triviis lacessunt, nulla habita honesti et decori ratione?

40. Deinde ex Evangelio secundum Matthæum [98],
357 fortasse et ex aliis Evangeliis, arripit quod

[98] Matth. III, 16.

Αἶπυ. Βαρυτόνως λεκτέον· ὄνομα γάρ ἐστι πόλεως. Τὸ δὲ ὀξυτονούμενον ἐπίθετόν ἐστι, καὶ σημαίνει τὸ ὑψηλόν.

(89) Codex Basileensis, ὅπως ἂν μάγος, non male. Paulo post Anglicanus tertius, ὡς Θεοῦ κρινοῦντος, recte. Libb. editi, ὡς Θεοῦ κρίνοντος. Paulo infra omnes mss., ἄρα γὰρ κἀκεῖνοι. Alias ἄρα γὰρ ἐκεῖνοι.

(90) *Εἰσάγοντας*. Deest apud Hœschelium.

(91) Sic omnes mss. excepto Joliano qui in textu habet, οὐ μετὰ σπουδῆς, sed ad marginem, μὴ μετὰ σπουδῆς. Paulo post, εἰ ἄρα καλὴ ἦν. Forte legendum, ἢ ἄρα καλὴ ἦν, sicque legisse videtur interpres Gelenius. Infra omnes mss. παίζει δὲ λέγων καὶ ὅτι. Libb. editi, καὶ παίζει δὲ λέγων, ὅτι.

(92) *Λόγος πιστικός*. Ironice dicitur a Celso. Ad marginem codicis Joliani legitur, λόγος μυστικός.

dicitur de columba quæ in Salvatorem nostrum a Joanne baptizatum descendit, idque pro figmento haberi vult. Postquam autem, ut putat, satis exagitavit de Salvatoris nostri ex virgine ortu historiam, non quæ sequuntur ordine persequitur. Nihil enim habet ordinatum ira et odium. Qui rapiuntur hujusmodi perturbationibus, ii in eos, quos aversantur, fundunt quidquid primum in buccas venit; quippe quibus per eos affectus non licet accusationum capita prudenter suo quæque loco disponere. Ordinem enim si servasset, sumpto Evangelio cujus impetendi consilium ceperat, a primæ historiæ confutatione ad alteram refellendam, sicque ad cæteras progressus fuisset. Contra vero Celsus ille, qui nostra omnia callere se jactitat, post ortum ex virgine, Spiritus sancti specie columbæ in baptismo descensum impugnat; deinde calumniatur vaticinia de nostri Salvatoris adventu; tum regreditur ad stellam nascente Jesu, ut scriptum est, exortam, et ad magos qui ex Oriente puerum adoraturi venerunt. Sic multa tu ipse librum evolvens confusa nulloque ordine congesta reperies. Atque hoc argumento erit iis qui quærere ordinem et servare norunt, quam temeraria ostentatione suum librum inscripserit *Sermonem verum*, quod nullus unquam e doctis philosophis fecit. Plato negat hominis prudentis esse quidquam asseverare de rebus obscurioribus. Et Chrysippus sæpe, expositis quibus ipse motus fuerit rationibus, ire jubet ad eos qui melius ipso disserant. Sed Celsus, sapientior scilicet illis reliquisque Græcis, sicut professus est se scire omnia, sic suo libro titulum dedit *Sermonis veri*.

A ἐπιπτάσης τῷ Σωτῆρι βαπτιζομένῳ παρὰ τοῦ Ἰωάννου (93) περιστερᾶς, διαβάλλειν βούλεται ὡς πλάσμα τὸ εἰρημένον. Διασύρας δὲ, ὡς ᾤετο, τὴν περὶ τοῦ ἐκ παρθένου γεγενῆσθαι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ἱστορίαν, οὐ τὰ ἑξῆς τῇ τάξει ἐκτίθεται· ἐπεὶ μηδὲν ἔχει τεταγμένον θυμὸς καὶ ἔχθρα· ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπελθὸν οἱ ὀργιζόμενοι καὶ οἱ ἐχθραΐζοντες κακηγοροῦσιν οὓς μισοῦσι, μὴ ἐπιτρεπόμενοι ἀπὸ τοῦ πάθους (94) τεθεωρημένως καὶ κατὰ τάξιν λέγειν τὰς κατηγορίας. Εἰ μὲν γὰρ τὴν τάξιν ἐτήρει, λαβὼν ἂν τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ κατηγορεῖν αὐτοῦ προθέμενος, τῆς πρώτης ἂν ἱστορίας κατειπὼν, ἑξῆς ἐπὶ τὴν δευτέραν παρεγίνετο, καὶ οὕτως ἐπὶ τὰς λοιπάς· νυνὶ δὲ, μετὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, ὁ πάντ' εἰδέναι ἐπαγγειλάμενος Κέλσος τὰ ἡμέτερα, κατηγορεῖ τοῦ παρὰ τῷ βαπτίσματι B (95) φανέντος ἁγίου Πνεύματος ἐν εἴδει περιστερᾶς· εἶτα μετὰ τοῦτο διαβάλλει τὸ προφητεύεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίαν· καὶ μετὰ ταῦτα ἀνατρέχει ἐπὶ τὸ ἑξῆς τῇ γενέσει τοῦ Ἰησοῦ ἀναγεγραμμένον, τὸ περὶ τοῦ ἀστέρος διήγημα, καὶ τῶν ἐληλυθότων ἀπὸ ἀνατολῆς μάγων προσκυνῆσαι τῷ παιδίῳ. Πολλὰ δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπιτηρῶν εὕρῃς συγκεχυμένως τῷ Κέλσῳ εἰρημένα δι' ὅλης τῆς βίβλου· ἵνα καὶ διὰ τούτου ὑπὸ τῶν τάξιν ἐπισταμένων τηρεῖν καὶ ζητεῖν, ἐλεγχθῇ μετὰ πολλῆς θρασύτητος καὶ ἀλαζονείας ἐπιγράψας *Ἀληθῆ λόγον* τὴν βίβλον αὐτοῦ, ὅπερ τῶν ἐλλογίμων φιλοσόφων οὐδεὶς ἐποίησεν. Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων (96) φησὶν, οὐ κατὰ τὸν νοῦν ἔχοντα εἶναι τὸ διϊσχυρίζεσθαι περὶ τῶν τοιῶνδε καὶ ἀδηλοτέρων· ὁ δὲ Χρύσιππος, πολλαχοῦ ἐκθέμενος C τὰ κινήσαντα αὐτὸν, ἀναπέμπει ἡμᾶς ἐφ' οὓς ἂν εὕροιμεν κρεῖττον αὐτοῦ ἐροῦντας. Οὗτος οὖν ὁ καὶ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων σοφώτερος, ἀκολούθως τῷ φάσκειν πάντ' εἰδέναι, *Ἀληθῆ Λόγον* ἐπέγραψεν αὐτοῦ τὸ βιβλίον.

41. Ne vero quis suspicetur nos de industria transilire ejus capitula, propterea quod deest quo illa refellantur; visum est pro viribus unumquodque confutare: non servato ordine quo res inter se cohærent, sed quem ipse suo in libro secutus est. Videamus igitur quid dicat ut Spiritum sanctum corporea columbæ specie a Salvatore conspectum inficietur. Sic adhuc Judæus alloquitur Jesum quem nostrum Dominum esse confitemur: « Ais tu in te a Joanne **358** lotum ex aere simulacrum avis involasse. Quis, » pergit scitari Judæus, « quis fide

Ἵνα δὲ μὴ δοκῶμεν ἑκόντες, διὰ τὸ ἀπορεῖν ἀπαντήσεως, ὑπερβαίνειν αὐτοῦ τὰ κεφάλαια, ἐκρίναμεν ἕκαστον κατὰ δύναμιν λῦσαι τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτιθεμένων, φροντίσαντες οὐ τοῦ ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων εἱρμοῦ καὶ ἀκολουθίας, ἀλλὰ τῆς τάξεως τῶν ἐν τῇ βίβλῳ αὐτοῦ ἀναγεγραμμένων. Φέρ' οὖν ἴδωμεν τί ποτε καὶ λέγει διαβάλλων τὸ, οἷον σωματικῶς ἑωραμένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος Πνεῦμα ἅγιον ἐν εἴδει περιστερᾶς. Ἔστι δ' ὁ Ἰουδαῖος αὐτῷ ἔτι ταῦτα λέγων, πρὸς ὃν ὁμολογοῦμεν εἶναι Κύριον ἡμῶν, τὸν Ἰησοῦν· « Λουομένῳ, φησὶ, σοὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ (97)

(93) *Παρὰ τοῦ Ἰωάννου.* Hæc desunt in codd. Regio et Basileensi. Vetus Vaticanus legit, παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Quid si vero scribendum sit παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ. Paulo post omnes mss., ὡς πλάσμα τὸ εἰρημένον. Hœschelius in textu habet, ὡς πλάσματος εἰρημένον, male.

(94) Codex Jolianus ὑπὸ τοῦ πάθους, sicque Hœschelius et Spencerus in margine.

(95) *Παρὰ τῷ βαπτίσματι.* Guieto scribendum videtur, παρὰ τὸ βάπτισμα. Ibidem codex Anglicanus primus et Jolianus, φανέντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Infra προσκυνῆσαι τῷ παιδίῳ, sic omnes mss. si exceperis recentem Vaticanum et Jolianum qui cum libris impressis habent, προσκυνῆσαι τὸ παιδίον. Ibidem omnes mss., ἐπιτηρῶν εὕρῃς, excepto Jo- D liano qui in textu habet, εὕροις, sed ad marginem, εὕρῃς.

(96) *Πλάτων.* In *Euthyphrone*, pag. 11, in *Phæd.* pag. 108, in *Cratylo*, pag. 392, 400, 401, 428, 440; lib. II *De repub.*, pag. 378; lib. VI *De rep.*, pag. 506, 507; lib. VII *De rep.*, pag. 517; lib. X *De rep.*, pag. 611; in *Timæo*, pag. 28, 29, 40; epist. VII, p. 344. Vide Clem. Alexandr. Strom. V; Theodor. sermones 2 et 4; Cyrill. *contra Julian.*, lib. I. SPENCER.

(97) *Παρὰ τῷ Ἰωάννῃ.* Codex Jolianus habet in margine, παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ, quæ correctio non spernenda, imo forte etiam ita legendum est supra, ut monuimus.

φάσμα ὄρνιθος ἐξ ἀέρος λέγεις ἐπιπτῆναι. » Εἶτα πυνθανόμενος ὁ παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖός φησι· « Τίς τοῦτο εἶδεν ἀξιόχρεως μάρτυς τὸ φάσμα; ἢ τίς ἤκουσεν ἐξ οὐρανοῦ φωνῆς εἰσποιούσης σε Υἱὸν τῷ Θεῷ, πλὴν ὅτι σὺ φῂς, καί τινα ἕνα ἐπάγῃ τῶν μετὰ σοῦ κεκολασμένων; »

Πρὶν ἀρξώμεθα τῆς ἀπολογίας, λεκτέον, ὅτι σχεδὸν πᾶσαν ἱστορίαν, κἂν ἀληθὴς ᾖ, βούλεσθαι κατασκευάζειν ὡς γεγενημένην, καὶ καταληπτικὴν ἐμποιῆσαι (98) περὶ αὐτῆς φαντασίαν, τῶν σφόδρα ἐστὶ χαλεπωτάτων, καὶ ἐν ἐνίοις ἀδύνατον. Φέρε γάρ τινα λέγειν, μὴ γεγονέναι τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον, μάλιστα διὰ τὸ ἀδύνατον προσπεπλέχθαι λόγον περὶ τοῦ γεγενῆσθαί τινα Ἀχιλλέα θαλασσίας θεᾶς Θέτιδος υἱὸν (99) καὶ ἀνθρώπου Πηλέως, ἢ Σαρπηδόνα Διὸς ἢ Ἀσκάλαφον καὶ Ἰάλμενον Ἄρεος, ἢ Αἰνείαν Ἀφροδίτης· πῶς ἂν κατασκευάσαιμεν τὸ τοιοῦτον, μάλιστα θλιβόμενοι ὑπὸ τοῦ οὐκ οἶδ' ὅπως παρυφανθέντος πλάσματος τῇ κεκρατηκυίᾳ παρὰ πᾶσι δόξῃ περὶ τοῦ ἀληθῶς γεγονέναι τὸν ἐν Ἰλίῳ πόλεμον Ἑλλήνων καὶ Τρώων; Φέρε δὲ καί τινα ἀπιστεῖν περὶ Οἰδίποδος καὶ Ἰοκάστης καὶ τῶν γεννηθέντων ἀπὸ ἀμφοτέρων Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνείκους, διὰ τὸ προσπεπλέχθαι τῷ λόγῳ τὴν σφίγγα μιξοπάρθενόν τινα· πῶς ἂν τὸ τοιοῦτον ἀποδείξαιμεν; Οὕτω δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν Ἐπιγόνων, κἂν μηδὲν τοιοῦτον ἐπιπεπλεγμένον ᾖ τῷ λόγῳ, ἢ περὶ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου, ἢ περὶ ἄλλων μυρίων. Ἀλλ' ὁ εὐγνωμόνως ἐντυγχάνων ταῖς ἱστορίαις, καὶ βουλόμενος ἑαυτὸν τηρεῖν καὶ ἐν ἐκείναις ἀνεξαπάτητον, κρινεῖ, τίσι μὲν συγκαταθήσεται, τίνα δὲ τροπολογήσει (1), τὸ βούλημα ἐρευνῶν τῶν ἀναπλασαμένων τὰ τοιάδε· καὶ τίσιν ἀπιστήσει, ὡς διὰ τὴν πρός τινας χάριν ἀναγεγραμμένοις. Καὶ τοῦτο προλαβόντες δι' ὅλην τὴν φερομένην ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορίαν εἰρήκαμεν, οὐκ ἐπὶ ψιλὴν πίστιν καὶ ἄλογον τοὺς ἐντρεχεστέρους ἐκκαλούμενοι, ἀλλὰ βουλόμενοι παραστῆσαι, ὅτι εὐγνωμοσύνης χρεία τοῖς ἐντευξομένοις, καὶ πολλῆς ἐξετάσεως, καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) εἰσόδου εἰς τὸ βούλημα τῶν γραψάντων, ἵν' εὑρεθῇ, ποίᾳ διανοίᾳ ἕκαστον γέγραπται.

Φήσομεν οὖν πρῶτον, ὅτι, εἰ μὲν ὁ ἀπιστῶν τῷ περὶ τοῦ εἴδους τῆς περιστερᾶς φάσματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνεγέγραπτο Ἐπικούρειος (2) εἶναι, ἢ Δημοκρίτειος (3), ἢ Περιπατητικὸς (4), χώραν ἂν

A dignus id a se visum testatur? Quis præter te et alterum, si tibi fides est, ex iis qui tecum pœna mulctati sunt, audivit vocem te Dei Filium e cœlo declarantem? »

42. Priusquam defensionem aggrediamur, monendum est vix ullam esse historiam, quam, etsi vera est, integram argumentis constituere et persuadere non sit difficillimum, et in quibusdam impossibile. Finge animo negari a quopiam ullum unquam fuisse bellum Trojanum, idque eo, quod multa sint huic historiæ admista, quæ nunquam contingere potuerunt, ut Achillem fuisse deæ marinæ Thetidis et Pelei hominis filium, Sarpedonem Jovis, Martis

B Ascalaphum et Jalmenum, Æneam Veneris. Quo argumento hanc historiam astruemus? Quomodo nos expediemus ex fabulis quæ receptæ opinioni, bellum vere Græcos inter et Trojanos ad Trojam gestum fuisse, contextæ sunt? Fac etiam a quopiam rejici quæ de Œdipode et Jocasta eorumque liberis Eteocle et Polynice narrantur, quia inserta fuerit de sphinge semipuella mentio. Habemusne quo historiæ illæ veræ esse demonstrentur? Idem sentiendum de Epigonis, tametsi nihil simile assutum narrationi fuerit; aut de Heraclidarum reversione aliisque id genus quamplurimis. Quisquis igitur legerit historias æquo animo, nec tamen in illis decipi voluerit, dijudicabit quibusnam habenda sit

C fides, quæ allegoriis interpretanda sint ex mente eorum qui hæc vel illa commenti sunt, quæ etiam indigna fide sint utpote ad adulationem composita. Atque his lectores in universam Jesu Christi historiam præoccupare visum fuit, non quo acutiores ad nudam expertemque rationis fidem incitaremus; sed ut moneremus, iis, qui hanc historiam lecturi sunt, candido animo, diligenti investigatione, et in mentem scriptorum, si ita loqui fas est, introductione opus esse, ut inveniatur, quo quidque consilio scriptum fuerit.

43. Primum igitur dicemus: Si qui credere non vult Spiritum sanctum specie columbæ visum fuisse, Epicuri aut Democriti sectator

D **359** esset aut Peripateticus, locum utique habe-

(98) Ἐμποιῆσαι. Ita Philocalia. Hœschelius autem et Spencerus, ποιῆσαι. Paulo post Philocalia, καὶ ἐν ἐνίοις ἀδύνατον. Hœsch. et Spencer., καὶ ἐνίοις ἀδύνατον.

(99) *Θαλασσίας θεᾶς Θέτιδος υἱόν*. Sic Philocalia et codex Jolianus. In aliis deest, Θέτιδος.

(1) *Τροπολογήσει*. Sic recte Philoc., libb. vero impressi, τροπολογήσῃ. Paulo post Philocalia, πρός τινας χάριν. Libb. impressi, πρός τινα χάριν,

(2) *Ἀνεγέγραπτο* (*sic*) *Ἐπικούρειος*. Laert. in *Epic.*: Μαντικὴν δὲ ἅπασαν ἐν ἄλλοις ἀναιρεῖ, ὡς καὶ ἐν τῇ μακρᾷ ἐπιτομῇ. Tull. *De natura deorum*, lib. I; *De divinat*, lib. I; *De nat. deor.*, lib. II; Tertull., lib. *De anima*, cap. 46: « Vana in totum somnia Epicurus judicavit, liberans a negotiis divinitatem, et dissolvens ordinem rerum, et in passivitate omnia spargens, ut eventui exposita et fortuita. » Et paulo post: « Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? Pauca de insignioribus perstringens, Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator, etc. » Item cap. 50. Vide Boethium Epicureum apud Plutarchum (lib. *De Pyth. orac.*) ridentem carmina Sibyllarum (p. 396, 397, 398); et Colotem plurima oraculorum effata elevantem (libro *Adv. Colot.*), et Cassium apud eumdem in *Bruto*. Vide Euseb. lib. XIV, cap. 2, *Præp. evang.* SPENCER.

(3) *Δημοκρίτειος*. Hœschelius in textu habet, Δημοκράτειος ἢ Περιπατητικὸς χώραν εἶχεν ἀκόλουθον τῷ προσποιουμένῳ· Spencerus in textu posuit, τῷ προσωποποιουμένῳ. In plurimis consentiunt, ut constat ex Cicerone, Democritus et Epicurus. An vero hoc in dogmate conveniant, non adeo liquet. Tull. lib. I *De divin.*: « Plurimisque locis gravis auctor

(4) *Περιπατητικός*. Euseb., lib. IV, cap. 2.

ret quæ introductæ personæ tribuitur oratio. Sed A non animadvertit Celsus, homo ille sapientissimus, affingere se hæc verba Judæo, qui multa ex propheticis litteris et incredibiliora credit, quam quod narratur de columbæ specie. A Judæo enim incredulo et hanc historiam quasi fabulam respuente requisierit quispiam : Heus tu, unde probes Dominum Deum Adam, Evæ, Caïn, Noe, Abraham, Isaac, Jacob dixisse, quæ illis dixisse tuæ testantur Scripturæ? Atque ut opponam huic historiæ historiam, dixerim ego Judæo isti : Hæc tui sunt Ezechielis : « Aperti sunt cœli et vidi visionem Dei ; » quam enarrans subjicit : « Hæc visio similitudinis gloriæ Domini. Et dixit ad me [99] : » Si falsa sunt quæ de Jesu scripta sunt, quia nobis deest, ut putas, unde ea vera esse evidenter demonstre- B mus, utpote quæ ab illo solo, et, ut tibi observasse videris, ab altero ex supplicii sociis visa et audita fuerunt ; quanto magis dicere licebit mera portenta

[99] Ezech. I, 1, 28, et II, 1.

A εἶχεν ἀκόλουθον τῷ προσωποποιουμένῳ τὸ λεγόμενον. Νυνὶ δὲ οὐδὲ τοῦθ' ὁ σοφώτατος Κέλσος ἑώρακεν, ὅτι Ἰουδαίῳ, πλείονα πιστεύοντι καὶ παραδοξότερα ἐκ τῶν προφητικῶν Γραφῶν, τῆς περὶ τοῦ εἴδους τῆς περιστερᾶς ἱστορίας, τὸν τοιοῦτον περιέθηκε λόγον. Εἴποι γὰρ ἄν τις τῷ Ἰουδαίῳ, περὶ τοῦ φάσματος ἀπιστοῦντι, καὶ οἰομένῳ κατηγορεῖν αὐτοῦ ὡς πλάσματος· Σὺ δὲ πόθεν, ὦ οὗτος, ἀποδεῖξαι ἂν ἔχοις, ὅτι (5) εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ, ἢ τῇ Εὔᾳ, ἢ τῷ Κάϊν, ἢ τῷ Νῶε, ἢ τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ Ἰσαὰκ, ἢ τῷ Ἰακὼβ, τὰ ἀναγεγραμμένα αὐτὸν εἰρηκέναι τοῖς ἀνδράσι τούτοις; Ἵνα δὲ τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ ἱστορίαν παραβάλω, εἴποιμ' ἂν πρὸς τὸν Ἰουδαῖον· Καὶ ὁ σὸς Ἰεζεκιὴλ ἀνέγραψε, λέγων· « Ἠνοίχθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδον ὅρασιν Θεοῦ, » ἥντινα διηγησάμενος ἐπιφέρει αὐτῇ· « Αὕτη ἡ B ὅρασις ὁμοιώματος δόξης Κυρίου. Καὶ εἶπε πρὸς μέ. » Εἰ γὰρ ψευδῆ τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀναγεγραμμένα, ἐπεὶ μὴ ἔχομεν, ὡς ὑπολαμβάνεις, ἐναργῶς παραστῆσαι, πῶς ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, ὑπ' αὐτοῦ μόνου ἑωραμένα

auctor Democritus præsensionem rerum futurarum comprobaret. » Plutarch. lib. V *De placitis philosoph.*, cap. 1, *Περὶ μαντικῆς*· Ξενοφάνης καὶ Ἐπίκουρος ἀναιροῦσι τὴν μαντικήν, « Xenophanes et Epicurus divinationem rejiciunt. » Et cap. 2, *Πῶς ὄνειροι γίνονται*· Δημόκριτος τοὺς ὀνείρους γίνεσθαι μετὰ τὰς τῶν εἰδώλων παραστάσεις. « Democritus accessu imaginum insomnia fieri putat. » Arist. libro *De divinat. per somnum*, cap. 2 : Τοιόνδ' ἂν εἴη μᾶλλον, ἢ ὥσπερ λέγει Δημόκριτος, εἴδωλα καὶ ἀποῤῥοίας αἰτιώμενος. « Sic statuendum potius est, quam ut Democritus asserit, somnia simulacris et defluxibus accepta referens. » Ejus sententiam haud inepte explicabunt, quæ Diodorus refert de spectris in Africa visis : Γίνεται δέ τι θαυμάσιον περί τε ταύτην τὴν χώραν, καὶ τὴν χέρσον, καὶ τὴν ἐπέκεινα τῆς Σύρτεως Λιβύην. Περὶ γάρ τινας καιροὺς, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς νηνεμίας, συστάσεις ὁρῶνται κατὰ τὸν ἀέρα παντοίων ζώων ἰδέας ἐμφαίνουσαι· τούτων δὲ αἱ μὲν ἠρεμοῦσιν, αἱ δὲ κίνησιν λαμβάνουσι, καὶ ποτὲ μὲν ὑποφεύγουσι, ποτὲ δὲ διώκουσι. Πᾶσαι δὲ τὸ μέγεθος ἄπλετον ἔχουσαι, θαυμαστὴν κατάπληξιν καὶ ταραχὴν παρασκευάζουσι τοῖς ἀπείροις. Αἱ γὰρ

ἐπιδιώκουσαι τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὰν καταλάβωνται, περιχέονται τοῖς σώμασι, ψυχραὶ καὶ παλμώδεις, ὥστε τοὺς μὲν ξένους ἀσυνήθεις ὄντας διὰ τὸ δέος ἐκπεπλῆχθαι. « Mirabile etiam quiddam huic terræ, ut et vastæ interius regioni, et quæ Syrti est objecta, contingit. Quandoque enim, et ut plurimum ventis quietis, concreta quædam corpora in aere videntur, variorum animantium formas exhibentia : quarum aliæ quiete se continent, aliæ moventur, interdum quoque fugiunt, interdum insectantur ; cumque monstrosam præferant magnitudinem, stuporem ac metum ignaris afferunt. Quæ homines C persequuntur, corporibus apprehensorum cum frigore et palpitatione circumfunduntur. Itaque hospites non assueti, metu tantum non emoriuntur. » Diod., lib. III *Bibl. hist.*, pag. 184 ; Mela *De Mauritania* ; Kircherus, libro *De Rheginorum spectac.* ; Plutarch. *De defectu orac.* et *De simulacris Epic.* ; Apuleius in *Apol.* et passim Lucretius : asseruit enim rerum simulacra huc et illuc oberrantia, ea subtilitate et vigore invadere dormientem et incurrere, ut ejus animum attingant et percellant, unde poterat de futuris conjectare. SPENCER.

Præp. ev. : Omnes Peripatetici τὰ βοώμενα χρηστήρια, καὶ τὰ παρὰ πᾶσι μεταδιωκόμενα μαντεῖα, οὐδὲν φέρειν ἀληθὲς ἀπήλεγξαν ἀνωφελῆ τε εἶναι ἀπεφήναντο, etc., quæ passim jactabantur oracula, quæque omnium concursu populorum vaticinia celebrabantur, ea non modo vanitatis ac mendacii coarguerunt, sed etiam exitii potius quam utilitatis causas esse demonstrarunt. » Aliter sentire videtur Cicero, lib. I *De divin.* : « Dicæarchus Peripateticus cætera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit. » Plutarch., *De placitis philosoph.*, lib. V, cap. 1 ; Tull., lib. II *De divin.* ; Tertull., libro *De anima*, cap. 46 : « Aristoteles majore sententiam mendacio recitans agnoscit et veram ; » id est, interprete Pamelio : Quanquam putet majorem partem somniorum mendacium esse, tamen etiam veram subinde in illis agnoscit. Arist., lib. *De divinat. per somnum*, cap. 1 : Περὶ δὲ τῆς μαντικῆς ἐν τοῖς ὕπνοις γενομένης καὶ λεγομένης συμβαίνειν ἀπὸ τῶν ἐνυπνίων, οὔτε καταφρονῆσαι ῥᾴδιον οὔτε πεισθῆναι. « Divinationem aliquam esse quæ in somno fiat, et provenire dicatur ab insomniis, neque contemnere facile est, neque credere. » Constat enim quosdam insomnia habuisse, unde non sunt aspernanda ; τὸ δὲ μηδεμίαν (αἰτίαν) εὔλογον ὁρᾷν, καθ' ἣν ἂν γένοιτο τοῦτο, διαπιστεῖν ποιεῖ· τό τε γὰρ Θεὸν εἶναι τὸν πέμποντα, πρὸς τῇ ἄλλῃ

ἀλογίᾳ καὶ, τὸ μὴ τοῖς βελτίστοις καὶ φρονιμωτάτοις, ἀλλὰ τοῖς τυχοῦσιν πέμπειν, ἄτοπον. Ἀφαιρεθείσης δὲ τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αἰτίας, οὐδεμία τῶν ἄλλων εὔλογος εἶναι φαίνεται αἰτία. « Cum nulla rationabilis causa videatur, per quam isthæc divinatio proveniat, efficitur ut fides abrogetur. Nam si dicatur Deum esse qui somnia mittat, præter alia multa et hoc quoque subabsurdum est, non optimis sapien- D tissimisque, sed quibusvis sine discrimine mitti. Sublata autem causa quæ ad Deum referatur, nulla præterea alia videtur consentanea esse. » Vide caput secundum ; alicubi vero insomnia Deo ascripsit. Tertull., libro *De anima*, cap. 49 : « Si enim et Aristoteles heroem quemdam Sardiniæ notat, incubatores fani sui visionibus privantem : erit et hoc in dæmonum libidinibus tam auferre somnia, quam inferre ; ut Neronis quoque seri somniatoris, et Thrasymedis insigne inde processerit. Sed et a Deo deducimus somnia. Quid ergo? nec a Deo Atlantes somniarent? vel quia nulla jam gens Dei extranea est, in omnem terram, et in terminos orbis Evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli aut dæmonum adhuc ratio est ; dum ne animæ aliqua natura credatur immunis somniorum? » SPENCER.

(5) Ὅτι. Deest in antea editis, sed habetur in mss.

ἢ ἀκουσθέντα, καὶ, ὡς ἔδοξας τετηρηκέναι, καὶ ὑπὸ ἑνὸς τῶν κολασθέντων· τί οὐχὶ μᾶλλον καὶ τὸν Ἰεζεκιὴλ φήσομεν τερατευόμενον εἰρηκέναι τὸ, « Ἠνοίχθησαν οἱ οὐρανοὶ, » καὶ τὰ ἑξῆς; Ἀλλ' ἐὰν καὶ ὁ Ἡσαΐας φάσκῃ, « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου· καὶ τὰ σεραφὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ, καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ, » καὶ τὰ ἑξῆς· πόθεν (6) ὅτι ἀληθῶς ἑώρακε; Πεπίστευκας γὰρ, ὦ Ἰουδαῖε, τούτοις ὡς ἀψευδέσι, καὶ ὑπὸ θειοτέρου Πνεύματος οὐ μόνον ἑωραμένοις τῷ προφήτῃ, ἀλλὰ καὶ εἰρημένοις καὶ ἀναγεγραμμένοις. Τίνι δὲ καὶ πιστεύειν μᾶλλον ἄξιον, φάσκοντι ἀνεῷχθαι αὐτῷ τοὺς οὐρανοὺς, καὶ φωνῆς ἀκηκοέναι, ἢ ἑωρακέναι τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου Ἡσαΐᾳ καὶ Ἰεζεκιὴλ, ἢ τῷ Ἰησοῦ; Ἐκείνων μὲν γὰρ ἔργον οὐδὲν τηλικοῦτον εὑρίσκεται· τοῦ δὲ Ἰησοῦ τὸ ἀνδραγάθημα οὐ κατὰ τοὺς αὐτοὺς τῆς ἐνσωματώσεως μόνους γέγονε χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο ἡ Ἰησοῦ δύναμίς ἐστιν ἐνεργοῦσα τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν βελτίωσιν ἐν τοῖς πιστεύουσι δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ. Ἐναργὲς δὲ δεῖγμα τοῦ δυνάμει αὐτοῦ ταῦτα γίνεσθαι, τὸ, ὡς αὐτός φησι, καὶ καταλαμβάνεται (7), μὴ ὄντων ἐργατῶν τῶν ἐργαζομένων τὸν θερισμὸν τῶν ψυχῶν, τοσοῦτον εἶναι θερισμὸν συγκομιζομένων καὶ συναγομένων εἰς τὰς πανταχοῦ ἅλωνας τοῦ Θεοῦ καὶ Ἐκκλησίας.

Καὶ ταῦτα πρὸς τὸν Ἰουδαῖον λέγω, οὐκ ἀπιστῶν, ὁ Χριστιανὸς, τῷ Ἰεζεκιὴλ καὶ τῷ Ἡσαΐᾳ· ἀλλὰ δυσωπῶν ἐκ τῶν κοινῇ ἡμῖν πεπιστευμένων, ὅτι πολλῷ οὗτος ἐκείνων ἄξιός ἐστι τοῦ πιστεύεσθαι τοιαῦτα λέγων ἑωρακέναι, καὶ, ὡς εἰκὸς, παραδοὺς τοῖς μαθηταῖς ἣν εἶδεν ὄψιν, καὶ τὴν φωνὴν (8) ἧς ἤκουσεν. Ἄλλος δ' ἄν τις εἴποι, ὅτι οὐ πάντες τοῦ Ἰησοῦ ἤκουσαν ταῦτα διηγουμένου οἱ ἀναγράψαντες τὰ περὶ τοῦ εἴδους τῆς περιστερᾶς καὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ φωνῆς, ἀλλὰ τὸ διδάξαν Μωϋσέα Πνεῦμα τὴν πρεσβυτέραν αὐτοῦ ἱστορίαν, ἀρξαμένην ἀπὸ τῆς κοσμογενείας μέχρι τῆς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ (9) τὸν πατέρα αὐτοῦ, τοῦτ' ἐδίδαξε καὶ τοὺς γράψαντας τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ γενόμενον παράδοξον (10) κατὰ τὸν χρόνον τοῦ βαπτίσματος Ἰησοῦ. Ὁ δὲ κοσμηθεὶς χαρίσματι, καλουμένῳ « λόγῳ σοφίας, » καὶ τὴν αἰτίαν διηγήσεται τῆς ἀνοίξεως τῶν οὐρανῶν, καὶ τοῦ εἴδους τῆς περιστερᾶς, καὶ ὅτι οὐκ ἄλλου τινὸς ζώου εἴδει ἢ τούτου ἐφάνη τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῷ Ἰησοῦ. Περὶ τούτου δὲ οὐκ ἀπαιτεῖ νῦν ἡμᾶς ὁ λόγος διηγήσασθαι· τὸ γὰρ προκείμενόν ἐστιν, ἐλέγξαι τὸν Κέλσον οὐχ ὑγιῶς Ἰουδαίῳ περιθέντα (11) μετὰ τοιῶνδε λόγων

A finxisse Ezechielem, cum ait apertos fuisse cœlos, et cætera quæ sequuntur? Et hæc Isaiæ: « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solium excelsum et elevatum, et seraphim stabant circa illum, Sex alæ uni, et sex alæ alteri [1], » et cætera, unde habes vere ab illo fuisse conspecta? Nihil enim, o Judæe, **360** in iis rebus suspicare mendacii, credis non modo eas a Spiritu sancto ostensas fuisse prophetæ, sed illum etiam ab eodem spiritu afflatum eas et dixisse et litteris consignasse. Utri vero magis adjungenda fides est: illi qui sibi dicit apertos fuisse cœlos, vocem exaudivisse, vidisse Dominum Sabaoth sedentem super solium excelsum et elevatum; an Jesu? Nihil enim fecerunt Isaias et Ezechiel, quod cum iis, quæ Jesus fecit, comparari B queat; hujus autem virtutes non enituere solum tempore illo, quo corpus indutus cum hominibus versatus est; sed usque adhuc ejus potestate fit, ut qui Deo per illum credunt, a vitiis ad meliorem vitam revocentur. Quam morum mutationem ejus potestate fieri planum et evidens hinc est, quod, cum, ut ipse dixit et experientia comprobatur, omnino deficiant qui messi animarum dent operam [2], tot animæ tamen in areas Dei, quæ sunt Ecclesiæ, comportentur et congregentur.

44. Atque his Judæum urgeo, non quod Ezechiel et Isaiæ testimonio fidem abrogem; nam Christianus ego sum; sed usus sum iis, quæ una mecum C credit, ut persuaderem Jesum magis, quam prophetæ, fide esse dignum, cum dixit, et suis discipulis, ut credibile est, narravit se talia vidisse et vocem audiisse. Dixerit fortasse alius, qui historiam de specie columbæ et de cœlesti voce scriptis mandarunt, non eos omnes adfuisse quidem, cum hæc discipulis enarraret: sed spiritum illum, qui Moysem edocuit historiam longe ipso antiquiorem quæque a creatione mundi ad Abraham usque gentis Judaicæ auctorem pertinet, scriptoribus Evangeliorum revelasse prodigium, quod tempore baptismi Jesu apparuerat. Quæ autem causa fuerit, quamobrem aperti fuerint cœli, cur columbæ species visa fuerit, cur columbæ, et non alterius ani- D mantis specie Spiritus sanctus Jesu aspectabilem se præbuerit, is exponet, qui dono, quod « sapientiæ sermo [3] » vocatur, ornatus fuerit. Hæc explicare nostri non est instituti. Id enim nobis propositum est, ostendere a Celso male inductum fuisse

[1] Isai. vi, 1. [2] Matth. ix, 37. [3] I Cor. xii, 8.

(6) Post πόθεν deest quippiam, vel οἶδας, vel δῆλον, quamvis nihil simile reperiatur in mss.
(7) *Καὶ καταλαμβάνεται.* Deest in codicibus Regio et Basileensi.
(8) Sic omnes mss. Hœschelius vero in textu habet, τῆς φωνῆς.
(9) Dubitabat Guietus an scribendum foret μέχρι τῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ.
(10) Hœschelius et Spencerus τὸ γενόμενον καὶ παράδοξον, sed illud καὶ respuunt omnes mss., si exceperis Anglicanum primum et Jolianum. Paulo post pro καλουμένῳ λόγῳ σοφίας, Guieto perperam videtur scribendum καλουμένῳ δώρῳ σοφίας.
(11) Hœschelius et Spencerus in textu, παραθέντα, sed omnes mss. περιθέντα. Paulo post Guieto scribendum videtur μᾶλλον κατὰ τὰ πεπιστευμένα ὑπ' ἐκείνου.

Judæum, qui ejusmodi argumentis in dubium revocaret rem quam accidisse multo magis probabile sit, quam ea quæ credit.

45. Memini autem me quondam, cum haberem colloquium cum Judæis ex eorum numero quos sapientes vocant, idque multis astantibus qui judices essent, his verbis usum esse : « Dicite, sodes, cum duo quidam ad hominum genus advenerint, de quibus stupenda et quæ naturam humanam superant, litteris mandata sunt, vester, inquam, legislator Moyses qui de se ipso scripsit, et Jesus magister noster qui nullum de se scriptum reliquit, sed de quo discipuli ejus in Evangeliis testimonium perhibent: quænam hæc partitio est, Moysi quidem haberi fidem ut veraci, quamvis Ægyptii impostorem eum fuisse et magicis artibus prodigia edere visum esse calumnientur; Jesu vero omnem abrogari fidem, quia vos illum incusatis? Nam utrique sua gens patrocinatur: Judæi quidem Moysi; Christiani vero quæ de Jesu ab ejus discipulis scripta sunt prodigia, pro veris habent; neque idcirco Moysis prophetiam repudiant; imo hinc maxime confirmant quæ de Jesu credunt. Quod si nostræ de Jesu fidei rationem poscitis, prius vos dicite cur Moysi credatis qui illum præcessit; nos deinde dicemus cur isti credamus. Sed si tergiversemini et recusetis probare cur ei credatis, nos impræsentiarum vos imitabimur, et nostra argumenta tacebimus. Nihilominus fateamini nullas vos de Moyse probationes habere, et audite nostras de Jesu ex lege et prophetis desumptas. Et quod mirabile prorsus est, quæ nobis de Jesu lex et prophetæ argumenta suppeditant, iisdem Moysem et prophetas demonstratur fuisse Dei prophetas.

36 46. Cæterum lex et prophetæ referti sunt rebus insolitis, quæ sunt ejusdem fere naturæ ac quod scriptum est de specie columbæ et voce e cœlo missa cum Jesus baptizaretur. Spiritum autem sanctum fuisse, qui tunc sub specie columbæ visus est, probare puto Jesu miracula, quæ ut calumnietur Celsus, ait ea fuisse ab eo edita artibus quas apud Ægyptios didicerat. Nec iis solis utar; verum etiam, ut par est, iis quæ patraverunt Jesu apostoli. Neque enim sine miraculis prodigiisque potuissent inducere eos, quibus novam doctrinam novaque instituta tradebant, ut relictis patriis institutis, vel

A ἀπιστίαν περὶ πράγματος, κατὰ τὸ εἰκὸς γενομένους μᾶλλον παρὰ τὰ πεπιστευμένα ὑπ' ἐκείνου.

Μέμνημαι δέ ποτε, ἔν τινι πρὸς Ἰουδαίων λεγομένους σοφοὺς διαλέξει χρησάμενος τοιούτῳ λόγῳ, πλειόνων κρινόντων τὸ λεγόμενον· « Εἴπατέ μοι, ὦ οὗτοι, δύο τινῶν ἐπιδημησάντων τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, περὶ ὧν παράδοξα (12) καὶ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναγέγραπται, Μωϋσέως λέγω, τοῦ ὑμῶν νομοθέτου, περὶ ἑαυτοῦ ἀναγράψαντος, καὶ Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου, μηδὲν περὶ ἑαυτοῦ σύγγραμμα καταλελοιπότος (13), ἀλλὰ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις μεμαρτυρημένου· τίς ἡ ἀποκλήρωσις, πιστεύεσθαι μὲν Μωϋσέα ὡς ἀληθεύοντα, καίτοι γε Αἰγυπτίων διαβαλλόντων αὐτὸν ὡς γόητα, B καὶ μαγγανείᾳ τὰς δυνάμεις πεποιηκέναι δοκοῦντα· Ἰησοῦν δὲ ἀπιστεῖσθαι, ἐπεὶ ὑμεῖς αὐτοῦ κατηγορεῖτε; Ἔθνη γὰρ ἀμφοτέροις μαρτυρεῖ· Ἰουδαῖοι μὲν Μωϋσῇ, Χριστιανοὶ δὲ, μὴ ἀρνούμενοι (14) τὴν Μωϋσέως προφητείαν, ἀλλὰ κἀκεῖθεν ἀποδεικνύντες τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, παραδέχονται τὰ περὶ αὐτοῦ ἀληθῆ εἶναι παράδοξα ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀναγεγραμμένα. Εἴ τε γὰρ λόγον ἀπαιτεῖτε ἡμᾶς περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπόδοτε περὶ Μωϋσέως τοῦ πρὸ αὐτοῦ γενομένου πρότερον, εἶθ' ἑξῆς ἡμεῖς ἀποδώσομεν τὸν περὶ τούτου. Ὑμῶν δ' ἀναδυομένων καὶ φευγόντων τὰς περὶ ἐκείνου ἀποδείξεις, ὡς μὲν πρὸς τὸ παρὸν, τὸ ὅμοιον ὑμῖν ποιοῦντες, οὐκ ἀποδεικνύομεν· οὐδὲν δὲ ἧττον ὁμολογήσατε (15) τὸ μὴ ἔχειν δεῖξιν περὶ Μωϋσέως, καὶ ἀκούσατε τὰς περὶ Ἰησοῦ ἀποδείξεις ἀπὸ τοῦ νό- C μου καὶ τῶν προφητῶν. Καὶ, τὸ παράδοξόν γε, ἐκ τῶν περὶ Ἰησοῦ ἀποδείξεων ἐν νόμῳ καὶ προφήταις ἀποδείκνυται, ὅτι καὶ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται ἦσαν προφῆται τοῦ Θεοῦ. »

Πεπλήρωται δὲ ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται, τῶν παραπλησίων παραδόξων τῷ ἀναγράψαντι (16) περὶ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τῷ βαπτίσματι, περὶ τῆς περιστερᾶς, καὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ φωνῆς. Σημεῖον δὲ οἶμαι τοῦ τότε ὀφθέντος (17) ἁγίου Πνεύματος ἐν εἴδει περιστερᾶς, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ παράδοξα γεγενημένα, ἅτινα διαβάλλων Κέλσος, φησὶν αὐτὸν παρ' Αἰγυπτίοις μεμαθηκότα πεποιηκέναι. Καὶ οὐκ ἐκείνοις γε μόνοις D χρήσομαι· ἀλλὰ γὰρ, κατὰ τὸ εἰκὸς, καὶ οἷς οἱ ἀπόστολοι τοῦ Ἰησοῦ πεποιήκασιν. Οὐκ ἂν γὰρ χωρὶς δυνάμεων καὶ παραδόξων ἐκίνουν τοὺς καινῶν λόγων καὶ καινῶν μαθημάτων ἀκούοντας πρὸς τὸ καταλιπεῖν

(12) Sic omnes mss., excepto Joliano qui utramque habet lectionem, παραδόξως, et supra, παράδοξα.

(13) *Μηδὲν περὶ ἑαυτοῦ σύγγραμμα καταλελοιπότος*. Hinc forte colligere est quam Jesu Christi nomine epistolam ad Abgarum profert Eusebius lib. I *Hist. eccles.*, cap. 13, aut Origeni ignotam, aut ab ipso pro supposititia et spuria habitam fuisse. Hieronymus ad Ezechiel. XLIV, 29 : « Unde et Salvator nullum volumen doctrinæ suæ proprium reliquit, quod in plerisque apocryphorum deliramenta confingunt, sed Patris et suo Spiritu quotidie loquitur in corde credentium. » Vide S. Augustin. lib. II *Retract.*, cap. 16, et lib. I *De consensu evang.*, cap. 7, et eod. lib., cap. 9, cap. 34; lib. XXVIII *contra Faustum Manichæum*, cap. 4 et epist. ad Ceretium episcop.

(14) Codd. Regius et Basileensis, Χριστιανοὶ δὲ μαρτυρούμενοι.

(15) Reg. et Basileensis, ὡμολογήσατε.

(16) *Τῷ ἀναγράψαντι*. Scribendum videtur, τῷ ἀναγραφέντι, ut recte monent Guietus et Boherellus. Ibidem Guietus perperam legendum censet παρὰ τὸ βάπτισμα, non vero παρὰ τῷ βαπτίσματι.

(17) Hœschelius et Spencerus, τοῦ τε ὀφθέντος, sed omnes codd. ms., τοῦ τότε ὀφθέντος, rectius. Infra codex Regius et Basileensis, μέχρι θανάτου τὰ τούτων θαύματα.

μὲν τὰ πάτρια, παραδέξασθαι δὲ μετὰ κινδύνων τῶν μέχρι θανάτου τὰ τούτων μαθήματα. Καὶ ἔτι ἴχνη τοῦ ἁγίου ἐκείνου Πνεύματος, ὀφθέντος ἐν εἴδει περιστερᾶς, παρὰ Χριστιανοῖς σώζεται. Ἐξάγουσι (18) δαίμονας, καὶ πολλὰς ἰάσεις ἐπιτελοῦσι, καὶ ὁρῶσί τινα κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Λόγου περὶ μελλόντων. Κἂν χλευάσῃ δὲ Κέλσος τὸ λεχθησόμενον, ἢ ὃν εἰσήγαγεν Ἰουδαῖος, ὅμως λελέξεται, ὅτι πολλοὶ, ὡσπερεὶ ἄκοντες, προσεληλύθασι Χριστιανισμῷ, πνεύματός τινος τρέψαντος αὐτῶν τὸ ἡγεμονικὸν αἰφνίδιον ἀπὸ τοῦ μισεῖν τὸν λόγον ἐπὶ τὸ ὑπεραποθανεῖν αὐτοῦ, καὶ φαντασιώσαντος αὐτοὺς ὕπαρ ἢ ὄναρ (19). Πολλὰ γὰρ καὶ τοιαῦτα ἱστορήσαμεν· ἅτινα ἐὰν γράφωμεν, αὐτοὶ αὐτοῖς παρατυχόντες καὶ ἰδόντες, γέλωτα πλατὺν ὀφλήσομεν τοῖς ἀπίστοις, οἰομένοις ἡμᾶς ὁμοίως οἷς ὑπολαμβάνουσι ταῦτ' ἀναπεπλακέναι, καὶ αὐτοὺς πλάσσειν. Ἀλλὰ γὰρ Θεὸς μάρτυς τοῦ ἡμετέρου συνειδότος, βουλομένου οὐ διὰ ψευδῶν ἀπαγγελιῶν, ἀλλὰ διά τινος ἐναργείας ποικίλης συνιστάνειν τὴν Ἰησοῦ θείαν διδασκαλίαν. Ἐπεὶ δὲ Ἰουδαῖός ἐστιν ὁ περὶ τοῦ ἀναγεγραμμένου ἁγίου Πνεύματος κατεληλυθέναι ἐν εἴδει περιστερᾶς πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀπορῶν, λεκτέον ἂν εἴη (20) πρὸς αὐτόν· Ὦ οὗτος, τίς ἐστιν ὁ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέγων· Καὶ νῦν Κύριος ἀπέστειλέ με (21), καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Ἐν ᾧ ἀμφιβόλου ὄντος τοῦ ῥητοῦ, πότερον ὁ Πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπέστειλαν (22) τὸν Ἰησοῦν, ἢ ὁ Πατὴρ ἀπέστειλε τόν τε Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ δεύτερόν ἐστιν (23) ἀληθές. Καὶ ἐπεὶ ἀπεστάλη ὁ Σωτὴρ, εἶτα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα πληρωθῇ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου, ἐχρῆν δὲ τὴν τῆς προφητείας πλήρωσιν ἐγνῶσθαι (24) καὶ τοῖς ἑξῆς· διὰ τοῦτο ἀνέγραψαν οἱ Ἰησοῦ μαθηταὶ τὸ γεγενημένον.

Ἐβουλόμην δ' ἂν Κέλσῳ, προσωποποιήσαντι τὸν Ἰουδαῖον παραδεξάμενόν πως Ἰωάννην ὡς Βαπτιστὴν, βαπτίζοντα τὸν Ἰησοῦν, εἰπεῖν, ὅτι τὸ Ἰωάννην γεγονέναι Βαπτιστὴν, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων βαπτίζοντα, ἀνέγραψέ τις τῶν μετ' οὐ πολὺ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένων. Ἐν γὰρ τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας ὁ Ἰώσηπος μαρτυρεῖ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς Βαπτιστῇ γεγενημένῳ, καὶ καθάρσιον τοῖς βαπτισαμένοις ἐπαγγελλομένῳ. Ὁ δ' αὐτὸς, καίτοι γε ἀπιστῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ (25),

A cum summo mortis periculo ipsorum documenta amplexarentur. Quin et etiamnum apud Christianos nonnulla supersunt illius Spiritus sancti, qui columbæ specie apparuit, vestigia. Nam dæmonia ejiciunt, morbos curant, et volente Verbo futura prævident. Irrideat licet Celsus aut Judæus quem introduxit, quod dicetur, dicam nihilominus, multos ad religionem Christianam accessisse velut invitos: spiritu quodam repente sive per visum 362
sive per somnium in illorum animos agente atque ita illos immutante, ut quod in illam conceperant odium deponerent, et pro illa mortem oppetere statuerent. Multa ejusmodi novimus, quæ si scriberemus, tametsi illorum oculati testes fuerimus, benignam risus materiam præberemus incredulis,
B qui nos ex eorum ingeniis quos talia finxisse norunt, judicantes, hæc etiam a nobis conficta esse existimarent. Testis tamen est Deus, cui arcana conscientiæ nostræ patent, nos divinam Jesu doctrinam non falsis narratiunculis, sed variis iisque evidentibus argumentis confirmare velle. Quoniam vero Judæus est, qui dubitat an Spiritus sanctus specie columbæ in Jesum descenderit, quærendum ab illo est, quisnam ille sit qui apud Isaiam ita se dicit missum a Domino, ut ambiguum sit Paterne et Spiritus sanctus miserint Jesum, an Pater miserit Christum et Spiritum sanctum. Hoc posterius verum est. Et quia missus est primo Salvator, deinde Spiritus sanctus, ut quod a propheta dictum fuerat impleretur; oportebat autem ut vaticinium hoc
C posteri impletum fuisse cognoscerent: idcirco quod factum fuerat, litteris mandarunt Jesu discipul.

47. Præterea monitum voluerim Celsum, apud quem Judæus quodammodo admittit Jesum a Joanne Baptista fuisse baptizatum, scriptorem, qui recens ab ætate Joannis et Jesu fuit, Joannis mentionem fecisse et baptismi ab eodem in remissionem peccatorum collati. Nam Josephus, libro decimo octavo *Antiquitatum*, testatur Joannem fuisse baptistam, quique iis, qui baptismum reciperent, pollicebatur fore ut eorum peccata diluerentur. Idem, quamvis Jesum pro Christo non agnosceret, dum

(18) *Ἐξάγουσι*. Ita codd. Regius et Basileensis. Hœschelius vero et Spencerus, ἐξεπάδουσι, sicque reliqui mss., modo excipias veterem Vaticanum qui in margine habet, κατεξάγουσι. Vide notas supra ad num. 2.

(19) *Ὕπαρ ἢ ὄναρ*. Confer quæ de Basilide scripsit Eusebius lib. VI, cap. 5, *Histor. eccl.* Vide etiam Cypriani epistol. 10, ad clerum, etc.; epist. 8, 34, 54, et epist. 69, ad Florentium Pupianum; Tertull., *De spectaculis*, cap. 26; *De idololat.*, cap. 25; *De virginibus velandis*, cap. 27; *De anima*, cap. 9.

(20) *Λεκτέον ἂν εἴη*. In codd. Reg. et Basil. deest ἂν εἴη.

(21) Hœschelius in textu ἀπέσταλκέ με.

(22) Idem in margine, ἀπέστειλαν. Omnes tamen nostri manuscripti ἀπέστειλε.

(23) *Ἐστίν*. Deest in Regio et Basileensi.

(24) Regius et Basileensis, ἀνεγνῶσθαι.

(25) *Καίτοι γε ἀπιστῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ*.

D Idem habet Origenes in cap. XIII Matth., atque ex his duobus locis colligunt nonnulli critici celebrem illum Josephi de Jesu Christo locum lib. XVIII *Antiq.*, cap. 4, pag. 621, ea ætate aut nondum in Josephi libris exstitisse, aut si exstiterit, pro adulterino habitum fuisse; neque enim, inquiunt, si aut ea ætate exstitisset aut pro legitimo habitus fuisset locus in quo Jesus pro Christo agnoscitur, Origenes negasset Jesum a Josepho ut Messiam agnitum fuisse. Observant insuper silentium veterum omnium, qui ante Eusebium vixere et ex professo adversus Judæos scripserunt. Licet enim Josephi libros memorent, hoc tamen de Jesu testimonium nunquam usurpant, non omissuri, ut videtur, si tunc temporis inter ipsius opera exstitisset. Reponi potest in Actis sancti Donati Thmuitarum episcopi die XXII Maii a continuatoribus Bollandi relatis, legi hunc Josephi locum. Sed non constat ejusmodi Actorum sinceritas. Utut est, Joannes Malala in sua *Chronologia*, pag. 319, Josephi testimonium sic refert: Καθὼς

inquirit qua de causa Jerosolymæ eversæ fuerint et templum solo æquatum, non dicit quidem, quod dicere debuit, in causa fuisse insidias, quas Jesu struxerant, mortemque quam Christo a prophetis promisso intulerant; sed tamen quasi invitus a veritate non multum recedit. Ait enim hæc Judæis contigisse, **363** ut Jacobus Justus, qui frater erat Jesu qui vocabatur Christus, vindicaretur; quoniam justissimum illum virum interfecerant. Jacobus ille est quem Paulus, verus Jesu discipulus, ait se vidisse ut fratrem Domini [a]; fratrem autem, non tam ob sanguinis cognationem communemque ipsorum educationem, quam ob mores et doctrinam. Si ergo dicit excisas propter Jacobum fuisse Jerosolymas, cur non fuerit rationi magis consentaneum dicere id accidisse propter Jesum qui Christus est? cujus divinitatis testes sunt tot ecclesiæ hominum, qui a vitiorum colluvie aversi, Conditori se totos addicunt, et in omnibus illi placere student.

48. Etsi igitur non habebit Judæus quo Ezechielem et Isaiam defendat, quia quæ nobis de apertis Jesu cœlis et audita voce objecit, eadem aut iis similia in illis aut in alio quopiam propheta reperimus; nos certe quantum in nobis est causam nostram tuebimur, dicentes, quemadmodum apud omnes, qui admittunt Providentiam, in confesso est in multis per somnium, sive perspicue, sive subobscure, imprimi visa, quædam de rebus divinis, quædam de futuris quæ ad hanc vitam pertinent; ita nihil absurdi esse, qua vi per somnium, eadem et per vigiliam visa insculpi, quæ aut illi ipsi cui tribuuntur, prosint, aut illis, quibus est enarraturus. Et sicut per somnium nobis videmur pulsatis auribus audire, et cernere oculis, tametsi nec aures, nec oculi, sed sola mens permota fuerit; sic nihil absurdi fuerit, hoc idem accidisse prophetis, quoties leguntur aut prodigiosa quædam vidisse, aut audivisse Domini verba, aut cœlos apertos fuisse conspicati.

A ζητῶν τὴν αἰτίαν τῆς τῶν Ἱεροσολύμων πτώσεως καὶ τῆς τοῦ ναοῦ καθαιρέσεως· δέον αὐτὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐπιβουλὴ τούτων αἰτία γέγονε τῷ λαῷ, ἐπεὶ ἀπέκτειναν τὸν προφητευόμενον Χριστόν· ὁ δὲ, καὶ ὥσπερ ἄκων οὐ μακρὰν τῆς ἀληθείας γενόμενος, φησὶ ταῦτα συμβεβηκέναι (26) τοῖς Ἰουδαίοις κατ' ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ δικαίου, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ· ἐπειδήπερ δικαιότατον αὐτὸν ὄντα ἀπέκτειναν. Τὸν δὲ Ἰάκωβον τοῦτον ὁ Ἰησοῦ γνήσιος μαθητὴς Παῦλος φησὶν ἑωρακέναι ὡς ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου, οὐ τοσοῦτον διὰ τὸ πρὸς αἵματος συγγενὲς (27) ἢ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἀνατροφὴν, ὅσον διὰ τὸ ἦθος καὶ τὸν λόγον. Εἴπερ οὖν διὰ Ἰάκωβον συμβεβηκέναι λέγει τοῖς Ἰουδαίοις τὰ κατὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ, πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον διὰ Ἰησοῦν
B τὸν Χριστὸν τοῦτο φάσκειν γεγονέναι; οὗ τῆς θειότητος μάρτυρες αἱ τοσαῦται τῶν μεταβαλόντων ἀπὸ τῆς χύσεως τῶν κακῶν ἐκκλησίαι, καὶ ἠρτημένων τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ πάντ' ἀναφερόντων ἐπὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀρέσκειαν.

Εἰ καὶ μὴ ἀπολογήσεται οὖν ὁ Ἰουδαῖος περὶ Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἡσαΐου, κοινοποιούντων ἡμῶν τὰ περὶ τῆς ἀνοίξεως τῶν οὐρανῶν ἐπὶ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀκουσθείσης αὐτῷ φωνῆς, καὶ τὰ ὅμοια εὑρισκόντων ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ ἀναγεγραμμένα, καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ ἤ καί τινι ἄλλῳ προφήτῃ· ἡμεῖς γε τὸν λόγον, ὅση δύναμις ἡμῖν, παραστήσομεν, λέγοντες, ὅτι ὥσπερ ὄναρ πεπίστευται πολλοὺς πεφαντασιῶσθαι, τινὰ μὲν θειότερα, τινὰ δὲ περὶ μελλόντων βιωτικῶν ἀναγγέλλοντα,
C εἴτε σαφῶς, εἴτε καὶ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τοῦτ' ἐναργές ἐστι παρὰ πᾶσι τοῖς παραδεξαμένοις Πρόνοιαν· οὕτω τί ἄτοπον, τὸ τυποῦν (28) τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ὀνείρῳ, δύνασθαι αὐτὸ τυποῦν καὶ ὕπαρ πρὸς τὸ χρήσιμον τῷ ἐν ᾧ τυποῦται, ἢ τοῖς παρ' αὐτοῦ ἀκουσομένοις; Καὶ ὥσπερ φαντασίαν λαμβάνομεν ὄναρ ἀκούειν, καὶ πλήσσεσθαι τὴν αἰσθητὴν (29) ἀκοὴν, καὶ ὁρᾷν δι' ὀφθαλμῶν, οὔτε τῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν, οὔτε τῆς ἀκοῆς πλησσομένης, ἀλλὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ταῦτα πάσχοντος· οὕτως οὐδὲν ἄτοπον, τοιαῦτα

[a] Galat. I, 19.

Ἰώσηπος ὁ Ἑβραίων φιλόσοφος ταῦτα συνεγράψατο εἰρηκὼς καὶ τοῦτο· ὅτι ἐξότε Ἰουδαῖοι ἐσταύρωσαν Ἰησοῦν, ὃς ἦν ἄνθρωπος ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, εἴπερ ἄρα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον δεῖ λέγειν καὶ μὴ Θεὸν, οὐκ ἐξέλειψεν ὀδύνη ἐκ τῆς Ἰουδαίας χώρας. Id si verum est, quid fiet de Origene et Eusebio qui Judæorum calamitates volunt Josephum non ascripsisse Jesu Christi, sed Jacobi neci?

(26) *Φησὶ ταῦτα συμβεβηκέναι.* Idem habet Origenes lib. II *contra Celsum* num. 13; Euseb. lib. II *Hist. eccl.*, cap. 23; Hieronymus *Catalog. script. ecclesiastic.*, cap. 2 et 3; Suidas in voce Ἰώσηπος· hodie vero in Josephi codicibus nihil simile reperitur. Huetius *Demonstr. evang.*, pag. 51, 52, contendit hoc testimonium et alia Josephi loca quæ a veteribus laudantur nec hodie reperiuntur, a Judæis fuisse erasa; contra Blondellus, lib. I *De Sibyllis*, cap. 7, eadem fuisse a Christianis in libros Josephi inserta. Neutrum mihi fit verisimile, sed videmus passim ab iis qui scriptores laudant, sententias illorum malo exemplo mutari et interpolari. Orosius, verbi gratia, lib. VII, c. 6, ex Josephi refert expulsos Roma a Claudio imperatore universos Christianos. Quod in editis frustra quæsieris. Isaacus Vossius libro de LXX Interpretibus hinc inde quædam profert e Syncello vel e codicibus Josephi manu exaratis quæ in editis haud exstant. Ipse etiam Chrysostomus in Joann., cap. 1, homil. 12: Καὶ γὰρ καὶ ὁ Ἰώσηπος τῇ τούτου (Ἰωάννου) τελευτῇ τὸν πόλεμον λογίζεται, δι' αὐτόν τε δείκνυσι μηδὲ πόλιν εἶναι τὴν ποτε μητρόπολιν οὖσαν, καὶ μακροὺς συνείρει
D περὶ αὐτοῦ λόγους ἐγκωμίων. At Herodis exercitum deletum, non Hierosolymam eversam ob Joannis cædem scribit Josephus lib. XVIII *Antiquit.*, cap. 7, p. 626. Sic forte Origenes et alii cum apud Josephum lib. XX, cap. 8, legissent Jacobi mortem pluribus displicuisse, postea lapsu memoriæ putarunt Josephum etiam Jacobi neci excidium Jerosolymitanum ascripsisse. Clemens Alexandrinus asserit quidem τοὺς Ἰουδαίων ἔμφρονας δοξάζειν ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν, sed Josephum disertis verbis non laudat.

(27) *Διὰ τὸ πρὸς αἵματος συγγενές.* Vide Vossium in Dissertatione *De genere Jesu Christi*, cap. 6.

(28) *Τὸ τυποῦν*, etc. Sic recte mss. Hœschelius vero in textu, τὸ τυποῦντα τὸ ἡγεμονικόν. Paulo post Hœschelius ad marginem et Spencerus in textu, πρὸς τὸ χρήσιμον τοῦ ἐν ᾧ τυποῦται.

(29) *Αἰσθητήν.* Sic mss. Editi vero, αἰσθητικήν.

γεγονέναι ἐπὶ τῶν προφητῶν, ὅτε ἀναγέγραπται ἑωρακέναι τινὰ αὐτοὺς παραδοξότερα, ἢ ἀκηκοέναι λόγους Κυρίου, ἢ τεθεωρηκέναι οὐρανοὺς ἀνοιγομένους. Ἐγὼ γὰρ οὐχ ὑπολαμβάνω τὸν αἰσθητὸν οὐρανὸν ἀνεῷχθαι, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀνοιγνύμενον διῃρῆσθαι, ἵνα ἀναγράψῃ τὸ τοιοῦτον Ἰεζεκιήλ. Μήποτ' οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος τὸν φρονίμως ἀκούοντα τῶν Εὐαγγελίων τὸ ὅμοιον ἐκδεκτέον; κἂν προσκόπτῃ τὸ τοιοῦτον τοῖς ἁπλουστέροις, οἳ διὰ πολλὴν ἁπλότητα κινοῦσι τὸν κόσμον, σχίζοντες τὸ τηλικοῦτον σῶμα ἡνωμένον τοῦ παντὸς οὐρανοῦ. Ὁ δὲ βαθύτερον τὸ τοιοῦτον ἐξετάζων ἐρεῖ, ὅτι οὔσης, ὡς ἡ Γραφὴ ὠνόμασε, θείας τινὸς γενικῆς αἰσθήσεως, ἣν μόνος ὁ μακάριος εὑρίσκει ἤδη (30), κατὰ τὸ λεγόμενον καὶ παρὰ τῷ Σολομῶντι, ὅτι « Αἴσθησιν θείαν εὑρήσεις· » καὶ ὄντων εἰδῶν ταύτης τῆς αἰσθήσεως, ὁράσεως πεφυκυίας βλέπειν τὰ κρείττονα σωμάτων πράγματα, ἐν οἷς δηλοῦται τὰ χερουβὶμ ἢ τὰ σεραφίμ· καὶ ἀκοῆς ἀντιληπτικῆς (31) φωνῶν οὐχὶ ἐν ἀέρι τὴν οὐσίαν ἐχουσῶν· καὶ γεύσεως χρωμένης ἄρτῳ ζῶντι, καὶ ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότι, καὶ ζωὴν διδόντι τῷ κόσμῳ· οὕτως δὲ καὶ ὀσφρήσεως ὀσφραινομένης τοιῶνδε, καθὸ Χριστοῦ εὐωδία λέγει εἶναι τῷ Θεῷ Παῦλος· καὶ ἀφῆς, καθ' ἣν Ἰωάννης φησὶ ταῖς χερσὶν ἐψηλαφηκέναι περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς· οἱ μακάριοι προφῆται, τὴν θείαν αἴσθησιν εὑρόντες, καὶ βλέποντες θείως, καὶ ἀκούοντες θείως, καὶ γευόμενοι ὁμοίως, καὶ ὀσφραινόμενοι (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) αἰσθήσει οὐκ αἰσθητῇ, καὶ ἁπτόμενοι τοῦ Λόγου μετὰ πίστεως, ὥστ' ἀποῤῥοὴν αὐτοῦ εἰς αὐτοὺς ἥκειν θεραπεύουσαν (32) αὐτοὺς, οὕτως ἑώρων ἃ ἀναγράφουσιν ἑωρακέναι, καὶ ἤκουον ἃ λέγουσιν ἀκηκοέναι, καὶ τὰ παραπλήσια ἔπασχον, ὡς ἀνέγραφον, κεφαλίδα ἐσθίοντες διδομένην αὐτοῖς βιβλίου. Οὕτω δὲ καὶ Ἰσαὰκ ὠσφράνθη τῆς ὀσμῆς τῶν τοῦ υἱοῦ θειοτέρων ἱματίων, καὶ ἐπεῖπε πνευματικῇ εὐλογίᾳ τὸ, « Ἰδοὺ ὀσμὴ τοῦ υἱοῦ μου, ὡς ὀσμὴ ἀγροῦ πλήρους, ὃν εὐλόγησεν ὁ Κύριος. » Παραπλησίως δὲ τούτοις, καὶ νοητῶς μᾶλλον ἢ αἰσθητῶς, Ἰησοῦς ἥψατο τοῦ λεπροῦ, ἵν' αὐτὸν καθαρίσῃ (ὡς ἐγὼ οἶμαι) διχῶς, ἀπαλλάττων αὐτὸν οὐ μόνον, ὡς οἱ πολλοὶ ἀκούουσι, λέπρας αἰσθητῆς δι' αἰσθητῆς ἀφῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης διὰ τῆς ὡς ἀληθῶς θείας αὐτοῦ ἀφῆς. Οὕτως οὖν ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, ὅτι « Τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν. Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν (33) ἐν τῷ ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. » Καὶ τῷ Ἰησοῦ γε ἠνοίχθησαν οἱ οὐρανοί· καὶ τότε μὲν, πλὴν Ἰωάννου, οὐδεὶς ἀναγέγραπται ἑωρακέναι ἀνοιχθέντας τοὺς οὐρανούς· τοῦτο δὲ τὸ ἀνοιχθῆναι τοὺς οὐρανοὺς προ-

A Neque enim arbitror necesse esse apertum fuerit sensibile hoc cœlum aut ejus corpus fissum, ut hæc Ezechiel scribere potuerit. Vide ergo ne forte hoc etiam modo, quod de Salvatore narratur, intelligere debeant, qui prudenter Evangelium legunt: quamvis id scandalo esse possit simplicioribus, qui pro ea qua sunt simplicitate, mundum istum commovent, totiusque cœli corpus compactum scindunt. Sed qui altius hæc **364** rimabitur, is dicet quemdam ex Scriptura generalem esse sensum divinum, quem solus beatus invenire novit, sicut Salomon ait: « Sensum divinum invenies [5]; » cumque sensus hujus species sint, visus aptus ad contemplandas res corporibus præstantiores, ut cherubim et seraphim; auditus qui voces capiat alias ab iis quæ in B aere formantur; gustus, cui panis vivus et de cœlo delapsus vitamque mundo conferens sapiat [6]; olfactus, qui hæc vel illa odoretur ex quibus Christi bonum odorem Deo Paulus se esse dicit [7]; tactus denique, qualem habuit Joannes, qui ait se manibus Verbum vitæ contrectasse [8]; beatos prophetas, cum divinum illum sensum asseculi essent, atque adeo divine viderent, divine audirent, divine gustarent, et olfacerent sensu, ut ita loquar, sensus experte, et fide Verbum ita tangerent, ut ejus defluvium manaret in ipsos sanitatem conferens, vidisse quæ se vidisse scribunt, audiisse quæ sibi audita esse dicunt, aliaque expertos esse similia, quemadmodum scribunt se libri sibi oblati comedisse initium [9]. Sic C Isaac odorem, qui e divinis filii vestibus afflabatur, olfecit, atque hanc spiritalem impertiit benedictionem: « Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni cui benedixit Dominus [10]. » Sic etiam Jesus spiritali magis quam corporeo leprosum tetigit sensu [11], ut illum mea quidem sententia dupliciter purgaret, a lepra quidem corporis corporeo tactu, ut multi intelligunt; et ab alia lepra tactu vere divino. Sic igitur et Joannes testatus est, cum ait: « Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, et mansit super eum. Et ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi et testimonium perhibui quia D hic est Filius Dei [12]. » Et Jesu quidem cœli aperti sunt, nec ullus tunc præter Joannem scribitur cœlos apertos vidisse; sed Salvator suis apostolis prædicens fore, ut cœlos apertos et ipsi cernerent, ait: « Amen, amen dico vobis, videbitis cœlum apertum, et angelos Dei ascendentes et descendentes super Filium hominis [13]. » Sic et Paulus raptus est in tertium cœlum cum illud prius apertum vidisset, utpote Jesu discipulus. Explicare autem cur dixerit,

[5] Prov. II, 5. [6] Joan. VI, 33. [7] II Cor. XV. [8] I Joan. I, 1. [9] Ezech. III, 2. [10] Gen. XXVII, 27. [11] Matth. VIII, 3. [12] Joan. I, 32 seqq. [13] Joan. I, 51.

(30) *Εὑρίσκει ἤδη*. Guieto scribendum videtur, εὑρίσκειν οἶδε, vel εὑρίσκειν ᾔδει, quod valde placet.

(31) Libb. editi ad marginem, ἀντιλαμβανομένης.

(32) Codd. Reg. et Basil., θεραπεύουσαν.

(33) *Βαπτίζειν*. Sic recte omnes mss. Libb. edit., βαπτίζων. Paulo post codd. Reg. et Basil., κἀγὼ ἑώρακα. Libb. editi, καὶ ἑώρακα.

« sive in corpore, nescio; sive extra corpus, nescio, Deus scit [14], » non est præsentis temporis. 365 Hoc addo, falli Celsum, cum putat Jesum ipsum suis discipulis narrasse cœlorum apertionem et Spiritus sancti in se specie columbæ ad Jordanem descensum. Nullo Scripturarum loco Jesus hæc se vidisse narrat. Nec vidit nobilis ille vir male convenire ei, qui de visione quæ in monte contigerat discipulis dixerat : « Nemini dixeritis visionem, donec Filius hominis a mortuis resurgat [15], » ut discipulis quod visum a Joanne ad Jordanem et auditum fuerat, commemoret. Atque ex tota Christi vita facile videre est quantum de se loqui effugerit. Quocirca dicebat : « Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum [16]. » Nec alia causa, nisi quia de se loqui fugiebat, et Christum se esse malebat operibus quam dictis comprobare, ei Judæi dicebant : « Si tu es Christus, dic nobis palam [17]. » Quoniam vero apud Celsum Judæus est qui loquens de Spiritu sancto in columbæ specie, Jesum sic alloquitur : « Nemo id vidit præter te et quem in testimonium advocas tui supplicii socium ; » necesse est ostendere quam et hæc inepte Judæi personæ attributa sit oratio. Nec enim Judæi Joannem cum Jesu consociant, nec Joannis supplicium cum Jesu supplicio conjungunt. Quod argumento est, qui se omnia scire gloriatur, eum nescivisse quæ verba Judæi Jesum alloquentis personæ assignari oportuerit.

A λέγων τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ ἐσόμενον ὀψομένοις αὐτὸ, φησίν· « Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. » Καὶ οὕτως Παῦλος ἡρπάγη εἰς τρίτον οὐρανὸν, πρότερον ἰδὼν αὐτὸν ἀνοιχθέντα, ἐπεὶ μαθητὴς ἦν τοῦ Ἰησοῦ. Διηγήσασθαι δὲ νῦν διὰ τί ὁ Παῦλος λέγει τὸ, « Εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν, » οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ. Ἔτι δὲ προσθήσω τῷ λόγῳ, καὶ αὐτὰ, ἃ οἴεται ὁ Κέλσος, ὅτι αὐτὸς Ἰησοῦς εἶπε τὰ περὶ τὴν ἄνοιξιν τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ καταβὰν Πνεῦμα ἅγιον ἐπ' αὐτὸν εἴδει περιστερᾶς παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ· τῆς Γραφῆς τοῦτο οὐ παραστησάσης, ὅτι αὐτὸς εἶπε τοῦτο ἑωρακέναι. Οὐ συνεῖδε δ' ὁ γενναιότατος, ὅτι οὐκ ἔστι B κατὰ τὸν εἰπόντα τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῇ ἐν τῷ ὄρει ὀπτασίᾳ, « Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ· » εἰρηκέναι τοῖς μαθηταῖς τὸ παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ ὀφθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἀκουσθέν. Ἐνιδεῖν δὲ ἔστι καὶ τῷ τοῦ Ἰησοῦ ἤθει· πανταχοῦ περιισταμένου (34) τὴν περιαυτολογίαν, καὶ διὰ τοῦτο λέγοντος· « Κἂν ἐγὼ εἴπω περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. » Καὶ ἐπεὶ περιΐστατο τὴν περιαυτολογίαν, καὶ τοῖς ἔργοις μᾶλλον ἐβούλετο δηλοῦν εἶναι Χριστὸς ἤπερ τῇ λέξει, διὰ τοῦτό φασιν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν· « Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ. » Ἐπεὶ δὲ Ἰουδαῖός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ λέγων τῷ Ἰησοῦ περὶ τῶν κατὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει περιστερᾶς, τὸ, « Πλὴν ὅτι σὺ φῇς, καί τινα ἕνα ἐπάγῃ τῶν μετὰ σοῦ κεκολασμένων· » ἀναγκαῖον αὐτῷ παραστῆσαι, ὅτι καὶ τοῦτο οὐκ οἰκείως τῷ Ἰουδαϊκῷ προσώπῳ περιέθηκεν. Οὐδὲ γὰρ συνάπτουσι τὸν Ἰωάννην οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν Ἰωάννου τῇ τοῦ Ἰησοῦ κολάσει. Καὶ ἐν τούτῳ οὖν ἐλέγχεται ὁ πάντ' ἀλαζονευσάμενος εἰδέναι, μὴ ἐγνωκὼς τίνα προσάψῃ ῥήματα τῷ Ἰουδαϊκῷ πρὸς τὸν Ἰησοῦν προσώπῳ.

49. Posthæc nescio quomodo velut data opera prætermittit argumentum, quo maxime ea quæ ad Jesum spectant, confirmantur; nempe, illum a Judæorum prophetis, a Moyse, et ab iis qui ante et post Moysem vixerunt, fuisse prænuntiatum. Opinor, non potuit refellere argumentum inde ductum, quod neque Judæi, neque ulla usquam hæresis Christum prædictum esse negaverint. Fortasse etiam illa de Jesu vaticinia nesciebat. Alioquin si scisset quæ Christiani dicunt, multos prophetas de Salvatoris adventu fuisse prælocutos, non tribuisset Judæo orationem, qua Samarita aut Sadducæus usus fuisset multo convenientius; neque fictitius ille Judæus locutus esset sic : « Meus autem propheta dixit olim in Jerosolymis venturum esse Filium Dei, piorum judicem, et improborum punitorem. » Nec enim e prophetis unus de Christo præ-

C Μετὰ ταῦτ', οὐκ οἶδ' ὅπως, τὸ μέγιστον (35) περὶ τῆς συστάσεως τοῦ Ἰησοῦ κεφάλαιον, ὡς ὅτι προεφητεύθη ὑπὸ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις προφητῶν, Μωϋσέως καὶ τῶν μετ' αὐτὸν, ἢ καὶ πρὸ Μωϋσέως, παραπέμπει (36) ἑκών· ὡς οἶμαι, τῷ μὴ δύνασθαι ἀπαντᾷν πρὸς λόγον, ὡς οὐδὲ Ἰουδαῖοι οὐδ' ὅσαι αἱρέσεις οὐ βούλονται προφητευθῆναι (37) τὸν Χριστόν. Τάχα δὲ οὐδὲ ᾔδει τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ προφητείας. Οὐχ ἂν γὰρ, καταβαλὼν (38) τὰ ὑπὸ Χριστιανῶν λεγόμενα, ὅτι πολλοὶ προφῆται προεῖπον περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, περιέθηκε τῷ τοῦ Ἰουδαίου προσώπῳ, ἃ ἥρμοζε Σαμαρεῖ μᾶλλον εἰπεῖν ἢ Σαδδουκαίῳ· καὶ οὐκ ἂν Ἰουδαῖος ὁ ἐν τῇ προσωποποιίᾳ ἔφασκεν· « Ἀλλ' εἶπεν ὁ ἐμὸς προφήτης ἐν Ἱεροσολύμοις ποτὲ, ὅτι ἥξει Θεοῦ Υἱὸς, τῶν ὁσίων κριτὴς, D καὶ τῶν ἀδίκων κολαστής. » Οὐ γὰρ εἷς προφήτης τὰ περὶ Χριστοῦ προεφήτευσε. Κἂν οἱ μόνου δὲ Μω-

[14] II Cor. xii, 2. [15] Matth. xvii, 9. [16] Joan. v, 51. [17] Joan. x, 24.

(34) Sic Hœschelius in textu, sed ad marginem habet, περιισταμένῳ, quæ lectio reperitur in omnibus mss. præterquam in Joliano.

(35) *Τὸ μέγιστον*, etc. Ita tres codd. Anglicani, Regius, et Basileensis. Alias, τὸ μέγιστον τῶν περὶ τῆς συστάσεως τοῦ Ἰησοῦ κεφαλαίων, ὡς ὅτι προεφητεύθη πρὸς τῶν.

(36) *Παραπέμπει*. Ita recte codd. Regius et Basileensis. Libb. editi in textu habent παραπίπτει, male; ad marginem vero παραῤῥίπτει, quæ lectio tolerabilior erat.

(37) Hœschelius et Spencerus ad marginem habent πεπροφητεῦσθαι.

(38) *Καταβαλών*. Scribendum videtur, καταλαβών.

σέως παραδεχόμενοι τὰς βίβλους Σαμαρεῖς ἢ Σαδδουκαῖοι φάσκωσιν ἐν ἐκείνοις πεπροφητεῦσθαι τὸν Χριστόν· ἀλλ' οὔτι γε ἐν Ἱεροσολύμοις, τοῖς μηδέπω ὀνομασθεῖσι κατὰ τὸν Μωϋσέως χρόνον, ἡ προφητεία λέλεκτο. Εἴη τοίνυν, πάντας τοὺς τοῦ λόγου κατηγόρους ἐν τοσαύτῃ εἶναι ἀγνοίᾳ οὐ μόνον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ψιλῶν τῶν γραμμάτων τῆς Γραφῆς, καὶ κατηγορεῖν Χριστιανισμοῦ, ἵνα μηδὲ τὴν τυχοῦσαν πιθανότητα ὁ λόγος αὐτῶν ἔχῃ δυναμένην τοὺς ἀνερματίστους καὶ πρὸς καιρὸν πιστεύοντας ἀφιστάνειν οὐ τῆς πίστεως, ἀλλὰ τῆς ὀλιγοπιστίας! Ἰουδαῖος δὲ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι ὅτι προφήτης τις εἶπεν ἥξειν Θεοῦ Υἱόν· ὃ γὰρ λέγουσιν, ἐστὶν, ὅτι ἥξει ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ πολλάκις γε ζητοῦσι πρὸς ἡμᾶς εὐθέως περὶ Υἱοῦ Θεοῦ, ὡς οὐδενὸς ὄντος τοιούτου, οὐδὲ προφητευθέντος. Καὶ οὐ τοῦτό φαμεν, ὅτι οὐ προφητεύεται (39) Υἱὸς Θεοῦ· ἀλλ' ὅτι οὐχ ἁρμοζόντως τῷ Ἰουδαϊκῷ προσώπῳ, μὴ ὁμολογοῦντι τὸ τοιοῦτο, περιέθηκε τό· « Εἶπεν ἐμὸς προφήτης ἐν Ἱεροσολύμοις ποτὲ, ὅτι ἥξει Θεοῦ Υἱός. »

Εἶτα, ὡς μόνου (40) προφητευθέντος τούτου, ὁσίων αὐτὸν εἶναι κριτὴν, καὶ τῶν ἀδίκων κολαστὴν, καὶ μήτε τόπου γενέσεως αὐτοῦ, μήτε πάθους αὐτοῦ, οὗ ὑπὸ Ἰουδαίων πείσεται, μήτ' ἀναστάσεως αὐτοῦ, μήτε τεραστίων ὧν ποιήσει δυνάμεων προειρημένων, φησί· « Τί μᾶλλον σὺ, ἢ ἄλλοι μυρίοι, οἳ μετὰ τὴν προφητείαν γενόμενοι, εἰσὶ, περὶ ὧν ταῦτα προεφητεύετο (41); » Καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως βουλόμενος καὶ ἑτέροις περιθεῖναι τὸ δύνασθαι ὑπονοεῖσθαι, ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ προφητευθέντες, φησὶν ὅτι « οἱ μὲν ἐνθουσιῶντες, οἱ δὲ ἀγείροντες (42), φασὶν ἥκειν ἄνωθεν Υἱὸν Θεοῦ. » Οὐ γὰρ ἱστορήσαμεν ταῦθ' ὁμολογεῖσθαι παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις γεγονέναι. Λεκτέον οὖν πρῶτον, ὅτι πολλοὶ προφῆται παντοδαπῶς προεῖπον τὰ περὶ Χριστοῦ, οἱ μὲν δι' αἰνιγμάτων, οἱ δὲ δι' ἀλληγορίας, ἢ ἄλλῳ τρόπῳ, τινὲς δὲ καὶ αὐτολεξεί. Καὶ ἐπεὶ ἐν τοῖς ἑξῆς φησιν ἐν τῇ τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τοὺς ἀπὸ τοῦ λαοῦ πιστεύοντας προσωποποιίᾳ, τὰς εἰς τὰ περὶ τούτου ἀναφερομένας προφητείας δύνασθαι καὶ ἄλλοις ἐφαρμόζειν πράγμασι, δεινῶς καὶ κακούργως τοῦτο λέγων· ὀλίγας ἀπὸ πλειόνων ἐκθησόμεθα, περὶ ὧν ὁ βουλόμενος ἀναγκαστικόν τι εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν εἰπάτω, καὶ δυνάμενον ἐντρεχῶς πιστεύοντας μεταστῆσαι ἀπὸ τῆς πίστεως.

Εἴρηται δὴ περὶ μὲν τοῦ τόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ὅτι ἀπὸ Βηθλεὲμ ἐξελεύσεται ὁ ἡγούμενος, τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐκ ὀλιγοστὸς εἶ (43) τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος· » αὕτη δ' ἡ προφητεία οὐδενὶ ἁρμό-

A dixit. Et ut Samaritæ et Sadducæi, qui solos Moysis libros recipiunt, dicerent Christum in illis esse prænuntiatum; certe non editum est hoc vaticinium Jerosolymis cujus urbis nomen ne Moysis quidem ætate fuerit. **366** Utinam omnes nostræ doctrinæ calumniatores in eadem non modo rerum, sed etiam litterarum Scripturæ ignorantia versentur, ut illorum oratio ne minimam quidem probabilitatem habeat, quæ pervertere possit non dico fidem, sed exiguitatem fidei eorum qui parum firmi ad tempus credunt! Neque vero Judæus fatebitur prædictum a quopiam propheta, fore ut Filius Dei veniat. Quod enim dicunt, illud est, venturum esse Christum Dei. Unde fit, ut sæpe nos interrogent de Filio Dei, quasi nullus sit, aut illius nunquam prophetæ B fecerint mentionem. Atque hæc dicimus, non quo negemus Filium Dei prænuntiatum fuisse; sed ut ostendamus Judæo huic rei minime assentienti male ascribi hæc: « Meus propheta in Jerosolymis olim dixit, venturum esse Dei Filium. »

50. Deinde quasi hoc solum de Christo prædictum fuisset, illum fore et piorum judicem et punitorem improborum, et prophetæ de illius ortu, de supplicio quo illum necaturi erant Judæi, de resurrectione miraculisque ab illo patrandis omnino siluissent, ait: « Quî magis in te vaticinium istud convenit, quam in sexcentos alios, qui post illud nati sunt? » Tum quasi persuadere vellet alios fuisse, quibus hoc vaticinium accommodari potuisset, asserit nescio quo argumento fretus, C « fanaticos et impostores esse, qui se dicant Filium Dei esse illum, qui cœlitus venerit. » Neque enim audivimus in confesso esse tale quippiam apud Judæos accidisse. Primum igitur respondendum est multis a prophetis varia de Christo edita esse vaticinia, quæ alii ænigmatis occultaverint, alii involverint allegoriis aut alio modo, alii disertis verbis conceperint. Et quia commentitius Celsi Judæus in sequentibus improbe et malo animo dicit iis qui e suo populo credunt, vulgata de Christo vaticinia posse et ad alia negotia pertinere; pauca e multis exponemus, quæ si quis pervertere voluerit, proferat quidquid habet validius quodque putat magis posse a fide deterrere eos qui prudenter credunt.

D 51. Ac de loco quidem ubi nasciturus erat, prædicitur fore ut ex Bethleem prodeat, qui princeps futurus erat. Prophetæ verba sunt: « Et tu Bethleem, domus Ephratha, non minima es ut sis in millibus Juda. Ex te enim mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis [18]. » Hoc **367** vaticinium nulli

[18] Mich. v, 2.

(39) *Προφητεύεται.* Gelenius interpres videtur legisse πεπροφήτευται.

(40) Codd. Reg. et Basileensis, ὡς οὐ μόνου.

(41) Tres Anglicani, Reg. et Basileensis, ἐπροφητεύετο.

(42) Libb. editi ad marginem, ἐγείροντες, sicque tres mss. Anglicani.

(43) *Οὐκ ὀλιγοστὸς εἶ.* A duobus Anglicanis et utroque Vaticano abest οὐκ, quemadmodum a vulgato textu τῶν Ο'. Neque etiam hanc negantem particulam agnoscit Eusebius lib. II et VII *Evangelicæ demonstrationis*, at agnoverunt Tertullianus et Cyprianus lib. II *Testimon.*, cujus verba libet ascribere: « Et tu, Bethleem, domus Ephrata, non exigua es, ut constituaris in millibus Juda. Ex te mihi procedet, ut sit princeps apud Israel; et processiones ejus a principio a diebus sæculi. » Matthæus evangelista II, 6, hunc Michææ locum sic

fanatico, nulli impostori, nulli eorum qui se cœlitus venisse prædicant, ut ait Celsi Judæus, accommodaveris, nisi is demonstretur in Bethleem natus, aut, ut alius forte dixerit, ex Bethleem egressus ad regendum populum. Jam si quis hoc Michææ vaticinio historiaque in Evangelio a Jesu discipulis scripta minime contentus, ultra quæsierit quidpiam aliud quo persuadeatur Jesum in Bethleem natum esse; is recogitet in Bethleem monstrari speluncam in qua natus est, et in spelunca præsepe, ubi est fasciis obvolutus; quæ omnia consentanea sunt narratæ in Evangelio de ortu ejus historiæ. Atque hoc in locis illis pervulgatum est atque etiam apud fidei hostes celebratum, in illa spelunca natum esse eum, quem Christiani adorant et admirantur, Jesum. Equidem existimo principes sacerdotum et scribas populi vel ante adventum Christi propter perspicuitatem et evidentiam prophetiæ docuisse Christum in Bethleem nasciturum. Imo apud multos e Judæis percrebuerat hic rumor. Unde et Herodem rem sciscitatum ex principibus sacerdotum et scribis populi[19], id ab eis responsi tulisse scriptum est, Christum in Bethleem Judææ nasciturum esse, quæ fuit Davidis patria. Quin et in Evangelio secundum Joannem Judæi dicunt venturum Christum « de Bethleem, unde erat David[20]. » Sed nato Christo, qui enixi sunt, ut impedirent quin ejus nativitatis locus crederetur jamdudum esse prænuntiatus, ab ea re docenda abstinuerunt. In quo plane germani fuerunt iis, qui milites sepulcri custodes et oculatos resurrectionis testes admonuerunt hæc : « Dicite quia *Discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum nobis dormientibus.* Et si hoc auditum fuerit a præside, nos suadebimus ei, et securos vos faciemus[21]. »

σαι ἂν τῶν, ὥς φησιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ἐνθουσιώντων, καὶ ἀγειρόντων (44), καὶ λεγόντων ἄνωθεν ἥκειν· ἐὰν μὴ σαφῶς δεικνύηται ἐκ Βηθλεὲμ γεγεννημένος, ἢ (ὡς ἂν εἴποι τις ἄλλος) ἀπὸ Βηθλεὲμ ἐπὶ τὸ ἡγεῖσθαι τοῦ λαοῦ ἐρχόμενος. Περὶ δὲ τοῦ γεγεννῆσθαι τὸν Ἰησοῦν ἐν Βηθλεὲμ, εἰ βούλεταί τις μετὰ τὴν τοῦ Μιχαίου προφητείαν, καὶ μετὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἱστορίαν, καὶ ἄλλοθεν πεισθῆναι, κατανοησάτω, ὅτι ἀκολούθως τῇ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἱστορίᾳ, δείκνυται τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον (45), ἔνθα ἐγεννήθη, καὶ ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ φάτνη, ἔνθα ἐσπαργανώθη. Καὶ τὸ δεικνύμενον τοῦτο διαβόητόν ἐστιν ἐν τοῖς τόποις καὶ παρὰ τοῖς τῆς πίστεως ἀλλοτρίοις, ὡς ἄρα ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ ὁ ὑπὸ Χριστιανῶν προσκυνούμενος (46) καὶ θαυμαζόμενος γεγέννηται Ἰησοῦς. Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι πρὸ μὲν τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας οἱ ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, διὰ τὸ σαφὲς καὶ ἐναργὲς τῆς προφητείας, ἐδίδασκον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐν Βηθλεὲμ γεννηθήσεται. Καὶ ἔφθανεν (47) ὁ λόγος οὗτος καὶ ἐπὶ τοὺς πολλοὺς τῶν Ἰουδαίων· ὅθεν καὶ ὁ Ἡρώδης ἀναγέγραπται πυνθανόμενος τῶν ἀρχιερέων καὶ γραμματέων τοῦ λαοῦ, ἀκηκοέναι παρ' αὐτῶν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας γεννηθήσεται, ὅθεν ἦν ὁ Δαυΐδ. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην λέλεκται, Ἰουδαίους εἰρηκέναι ὅτι ὁ Χριστὸς γεννηθήσεται « ἐν Βηθλεὲμ, ὅθεν ὁ Δαυΐδ ἦν. » Μετὰ δὲ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν οἱ πραγματευόμενοι καθελεῖν τὴν περὶ αὐτοῦ ὑπόληψιν ὡς προφητευθέντος ἄνωθεν τοῦ περὶ τῆς γενέσεως (48), τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν περιεῖλον ἀπὸ τοῦ λαοῦ· ἀδελφόν τι ποιοῦντες τοῖς πείσασι τοὺς ἑωρακότας αὐτὸν ἀναστάντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν στρατιώτας τῶν φρουρούντων (49) τὸ μνημεῖον, καὶ τοῦτ' ἀπαγγέλλουσιν εἰρηκέναι τοῖς ἰδοῦσιν· « Εἴπατε, ὅτι *Οἱ μαθηταὶ*

[19] Matth. II, 5. [20] Joan. VII, 42. [21] Matth. XXVIII, 13, 14.

laudat : οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Norunt docti « tsair » Hebræum non tantum « parvum, » sed etiam « eximium, illustre » denotare, proindeque quod ὀλιγοστόν verterunt LXX interpretes, id Matthæum rectius multo et ad prophetæ mentem accommodatius οὐδαμῶς ἐλαχίστην interpretari. Sic Herodotus Lacedæmonem vocat πόλιν οὔτ' ἐλαχίστην οὔτ' ἀσθενεστάτην, hoc est, « maximam et potentissimam. » Ejusmodi μειώσει nihil frequentius apud veteres scriptores.

(44) Libb. editi in margine habent, ἐγειρόντων. Paulo post codd. Reg. et Basileensis, μετὰ τὴν τοῦ Μιχαίου. Editi in textu, μετὰ τὴν τοῦ Μιχαία.

(45) *Δείκνυται τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον.* Spelunca in qua natus est Christus, sive naturale antrum, ut vocat Beda in libello *De locis sanctis*, etiamnum ostenditur peregrinantibus ad ortum oppidi Bethleem novem gradibus infra terram, et jam olim notum omnibus fuit, teste præter Origenem Eusebio *Evang. demonstr.*, lib. VII, cap. 3, et lib. III, cap. 40, *De vita Constantini*, et cap. 42; Justino martyre, *Dialog. cum Tryphone*, pag. 303, et aliis. Utrum vero ἐν Βηθλεέμ, an σύνεγγυς τῆς κώμης, quod utrumque legitur apud Justinum, an in via, in agro Bethleemitico, ἐν χώρᾳ Βηθλεέμ, ut habet apocryphum protevangelium Jacobi, an in ipso oppido Salvatorem pepererit Maria, multis disceptatur in utramque partem a viris doctis Casaubono, Lansselio, aliisque. Mihi satis erit adnotasse ex verbis Matth. II, 1, et Lucæ II, 4, difficile admodum ejusmodi controversiam dirimi posse. Vide quomodo interpretes eruditissimi exponunt Jos. V, 13, in Jericho, et X, 10, in Gabaon, X, 17, in Maceda. Verumtamen ductus auctoritate Justini martyris qui Samaritanus erat, nec a finibus Bethleemiticis longe remotus, in ejus propendeo sententiam, Christum nempe natum esse ἐν σπηλαίῳ τινὶ σύνεγγυς τῆς κώμης, « in spelunca quadam prope vicum. » Ait Epiphanius, hæresi 20, Christum etiam in hac spelunca circumcisum.

(46) *Προσκυνούμενος.* Sic recte omnes mss. Libri vero editi, προσκυούμενος.

(47) *Ἔφθανεν.* Sic uterque Vaticanus, Anglicanus secundus, Regius et Basileensis. Anglicanus vero tertius, ἔφθασεν. Libb. editi, ἔφανεν· ad marginem, ἔφθακεν.

(48) *Τοῦ περὶ τῆς γενέσεως.* Guieto scribendum videtur τοῦ τόπου τῆς γενέσεως, quod et mihi placet.

(49) *Τῶν φρουρούντων.* Eidem Guieto videtur scribendum τοὺς φρουροῦντας, et paulo post, καὶ τοῦτ' εἰρηκόσι τοῖς ἰδοῦσιν· εἴπατε pro καὶ τοῦτ' ἀπαγγέλλουσιν εἰρηκέναι τοῖς ἰδοῦσιν· Εἴπατε. Libb. editi pro ἀπαγγέλλουσιν, ad marginem habent, ἀπαγγέλλοντας. Bohercllus autem legit ἀπαγγελλομένοις.

αὐτοῦ, ἡμῶν κοιμωμένων νυκτὸς, ἔκλεψαν αὐτὸν, καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ (50) τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν. »

A Χαλεπὸν γὰρ φιλονεικία καὶ πρόληψις πρὸς τὸ ποιῆσαι καὶ τοῖς ἐναργέσιν ἀντιβλέψαι, ἵνα μὴ καταλείψωσι δόγματα δευσοποιήσαντα οἷς συνήθεις ἐγένοντό πως, καὶ ποιώσαντα (51) αὐτῶν τὴν ψυχήν. Καὶ εὐχερέστερόν γε ἄνθρωπος τὰς περὶ ἄλλα συνηθείας, κἂν δυσαποσπάστως αὐτῶν ἔχῃ, καταλείψαι ἂν, ἢ τὰς περὶ τὰ δόγματα. Πλὴν οὐδ' ἐκεῖνα εὐχερῶς οἱ συνήθεις παρορῶσιν· οὕτως οὐδ' οἰκίας, οὐδὲ πόλεις, ἢ κώμας, οὐδὲ συνήθεις ἀνθρώπους εὐχερῶς βούλονται καταλιπεῖν οἱ προληφθέντες αὐτοῖς. Τοῦτ' οὖν αἴτιον γεγένηται καὶ Ἰουδαίων πολλοῖς τότε τοῦ ἀντιβλέψαι ταῖς ἐναργείαις τῶν τε προφητειῶν καὶ τῶν τεραστίων, ὧν ἐποίησε, καὶ πεπονθέναι ἀναγέγραπται ὁ Ἰησοῦς. Ὅτι δὲ τοιοῦτόν τι πέπονθεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δῆλον ἔσται τοῖς κατανοοῦσιν, ὅτι οἱ ἅπαξ προληφθέντες καὶ ἐν αἰσχίσταις καὶ εἰκαίαις (52) παρα-
B δόσεσι πατέρων καὶ πολιτῶν, οὐκ εὐχερῶς μετατίθενται. Οὐ ταχέως γοῦν Αἰγύπτιον πεῖσαι ἄν τις καταφρονῆσαι ὧν ἐκ πατέρων παρείληφεν, ὥστε μὴ νομίσασθαι (53) Θεὸν τόδε τὸ ἄλογον ζῶον, ἢ μέχρι θανάτου φυλάξασθαι ἀπὸ τοῦδε τοῦ ζώου κρεῶν γεύσασθαι. Εἰ καὶ ἐπὶ πλεῖον οὖν τὸν τοιοῦτον λόγον ἐξετάζοντες, τὰ περὶ Βηθλεὲμ καὶ τῆς περὶ αὐτῆς προφητείας διεξεληλύθαμεν, νομίζομεν ἀναγκαίως τοῦτο πεποιηκέναι, ἀπολογούμενοι πρὸς τοὺς φήσαντας ἂν, ὅτι, εἰ οὕτως ἐναργεῖς ἦσαν αἱ περὶ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ Ἰουδαίοις προφητεῖαι, τί δήποτε ἐλθόντος αὐτοῦ οὐ συγκατέθεντο τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ, καὶ μετέθεντο ἐπὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ δεικνύμενα κρείττονα; μηδεὶς δ' ἡμῶν (54) τοῖς πιστεύουσι τὸ παραπλήσιον
C ὀνειδιζέτω, ὁρῶν, ὅτι οὐκ εὐκαταφρόνητοι λόγοι ὑπὸ τῶν μεμαθηκότων αὐτοὺς πρεσβεύειν φέρονται περὶ τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν πίστεως.

Εἰ δὲ καὶ δευτέρας προφητείας ἐναργοῦς ἡμῖν εἶναι φαινομένης περὶ τοῦ Ἰησοῦ χρεία ἐστὶν, ἐκθησόμεθα τὴν ἀναγραφεῖσαν πρὸ πλείστων ὅσων ἐτῶν τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας ὑπὸ Μωϋσέως, φήσαντος τὸν Ἰακὼβ, ἀπαλλασσόμενον τοῦ βίου, πεπροφητευκέναι ἑκάστῳ τῶν υἱῶν, καὶ τῷ Ἰούδᾳ εἰρηκέναι μετὰ καὶ ἄλλων τό· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ (55). » Ἐντυγχάνων δέ τις τῇ προφητείᾳ ταύτῃ, κατὰ μὲν τὸ ἀληθὲς πολλῷ πρεσβυτέρᾳ τυγχανούσῃ Μωϋσέως, ὡς δ' ἂν ὑπονοήσαι τις τῶν οὐ πιστῶν, ὑπὸ Μωϋσέως λεχθείσῃ, θαυμάσαι ἂν, πῶς Μωϋσῆς
D δεδύνηται προειπεῖν, ὅτι οἱ τῶν Ἰουδαίων βασιλεύοντες, δώδεκα οὐσῶν φυλῶν ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς

[22] Gen. XLIX, 10.

52. Quippe hanc vim habent contentionis amor et præconcepta opinio, ut, qui iis assueti 368
sunt, ii rebus etiam perspicuis refragentur potius, quam opiniones ponant quibus eorum anima imbuta est. Ac multo facilius de aliis rebus consuetudines reliquerit quispiam, quamvis ab illis difficile admodum avellatur, quam quæ ad dogmata pertinent. Nec tamen illas alias, ubi semel inoleverint, facile excutiat. Unde vix adduci possunt homines, ut aut domos, aut urbes, aut vicos, aut homines deserant, quibuscum junxere consuetudinem. Hoc igitur in causa fuit, cur e Judæis etiam multi vaticiniorum ac miraculorum quæ Jesus fecit evidentiæ resisterent, nec circumstantiis percellerentur eorum quæ eum perpessum esse scriptum est. His autem affectibus obnoxiam esse humanam naturam, evidens fiet cogitanti, quam difficile ab iis quæ sibi a parentibus concivibusque tradita fuerunt, avellantur qui semel iis fuerunt occupati, quamlibet erubescenda et stulta sint. Itaque vix ab Ægyptio eripere possis, ut spernat ea quæ a parentibus accepit, ut ne hanc animantem rationis expertem pro Deo habeat, et ne mori malit, quam hujusce animalis carnes degustare. Etsi vero hæc fusius persecuti diutiusque in vaticinio de Bethleem edito immorati sumus, putamus id factum necessario ut eis respondeamus qui forte dicturi sunt : Si tam clara fuerunt apud Judæos de Jesu vaticinia, cur, postquam ad illos venit, non statim ejus doctrinæ consenserunt, nec ad meliora quæ illis commonstrabat, conversi sunt? Nobis vero credentibus nemo tale quidquam exprobret, cum videat fidem in Jesum solidis astrui rationibus ab iis qui illas explicare didicerunt.

53. Sin etiam opus est altero vaticinio, quod nobis ad Jesum manifeste pertinere videatur, exponemus illud quod multis annis antequam Jesus adveniret, scriptum est a Moyse, qui narrat Jacob, cum vitæ finis immineret, singulis filiis vaticinatum esse, et inter alia Judæ dixisse hæc : « Non deficiet princeps ex Juda et dux e femoribus ejus, donec venerint quæ reposita sunt ei [22]. » Hoc vaticinium legenti, quod licet revera sit antiquius Moyse, a Moyse tamen editum infidelium aliquis forte suspicabitur, hoc primum admirationi erit, quomodo Moyses, cum Judæorum sint duodecim tribus, prædicere potuerit eos, qui populum gubernarent, ex tribu Juda exorituros esse, unde Judæorum nomen

(50) *Ἐπί*. Guietus mavult ὑπό· sed ἐπί, rectius, ut adnotavit Millius ad Matth. XXVIII, 13.

(51) Hœschelius, ποιήσαντα, Spencerus, δευσοποιήσαντα· sed omnes mss., ποιώσαντα, recte. Neque enim verisimile est Origenem ita bis continue posuisse δευσοποιήσαντα.

(52) *Εἰκαίαις*. Sic uterque Vaticanus, duo Anglic., sicque habent libb. ed. in marg.; sed in textu, οἰκείαις.

(53) Libb. editi ad marginem, νομίσαι.

(54) Spencerus, μηδεὶς δ' ὑμῶν. Lego, ἡμῖν.

(55) *Τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*. Codex Regius, ᾧ ἀπόκειται. Basileensis, ὃ ἀπόκειται. Lectio ᾧ ἀπόκειται est Aquilæ et Symmachi; sed cum in quibusdam τῶν Ο' editionibus reperiretur, hinc SS. Patres modo τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, modo ᾧ ἀπόκειται usurpant. Contendit autem Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone* illud ᾧ ἀπόκειται veram esse LXX lectionem, non autem τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ.

natum est : ab una tribu penes quam regnum erat, A denominata gente 369 universa. Hoc etiam admirabitur candidus illius prædictionis lector, quomodo, postquam dixerat e tribu Juda oriundos fore qui populi principes essent ac duces, constituerit illius potestatis finem his verbis : « Non deficiet princeps ex Juda et dux e femoribus ejus, donec venerint quæ reposita sunt ei ; et ipse exspectatio gentium [23]. » Venit enim cui reposita sunt, Christus Dei, promissionum Dei princeps. Solus ille non ex iis duntaxat qui ante illum, sed etiam, audacter dicam, ex iis qui post vixerunt, fuit, ut manifestum est, « exspectatio gentium. » Fuerunt enim ex omnibus gentibus, qui per illum Deo crederent, et gentes in ejus nomine spem suam collocaverunt : quod ab Isaia prædictum fuerat his verbis : « In B nomine ejus gentes sperabunt [24]. » Ipse est qui dixit iis qui in vinculis erant (nam nemo est, quin suis peccatis velut catenis constringatur) : « Exite » ; et iis, qui in ignorantia : « Venite ad lucem [25]. » Hæc enim prænuntiata fuerant hoc modo : « Dedi te in fœdus gentium, ut suscitares terram et possideres hæreditates dissipatas, ut diceres his qui vincti sunt : Exite ; et his qui in tenebris : Revelamini [26]. » Et videre est in hujus adventu propter eos qui ubique terrarum simpliciter credunt, exitum habuisse illud : « Super omnes vias pascentur, et in omnibus semitis pascua eorum [27]. »

54. Quia vero Celsus, qui nostram doctrinam C sibi penitus perspectam esse profitetur, exprobrat Salvatori, quod, dum pateretur, ipsi Pater non tulerit auxilium, aut ipse sibi auxilio esse non potuerit ; respondendum passionem ejus fuisse prædictam, nec id solum, sed etiam passionis causam : nempe quia in rem hominum erat, ut pro illis mortem subiret, et damnatus vulnera perferret. Prædictum quoque est fore, ut ex gentibus, apud quas non fuerant prophetæ, essent qui illum agnoscerent, illumque inter homines visum iri specie quæ illis contemnenda videretur. Sic enim habent prophetiæ verba : « Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et glorificabitur, et sublimis erit valde. Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a D filiis hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eo, et reges continebunt os suum ; quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt ; et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro ? Et brachium Domini cui revelatum est ? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus ;

γεννηθέντες, ἄρξουσι τοῦ λαοῦ· διὸ καὶ ὁ πᾶς λαὸς Ἰουδαῖοι ὀνομάζονται, τῆς βασιλευούσης φυλῆς ὄντες ἐπώνυμοι. Καὶ δεύτερον δ' ἂν θαυμάσαι τὴν προφητείαν ὁ εὐγνωμόνως αὐτῇ ἐντυγχάνων, τίνα τρόπον, εἰπὼν ἀπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἔσεσθαι τοὺς ἄρχοντας καὶ ἡγεμόνας τοῦ λαοῦ, ἔστησε καὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, εἰπών, « οὐκ ἐκλείψειν ἄρχοντα ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενον ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα (56) αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Ἦλθε γὰρ ᾧ ἐστι τὰ ἀποκείμενα, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄρχων τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ σαφῶς γέγονεν οὗτος μόνος παρὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ πάντας, θαρρῶν δ' ἂν εἴποιμι καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν, « προσδοκία ἐθνῶν· » Ἀπὸ γὰρ πάντων τῶν ἐθνῶν πεπιστεύκασι τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ, καὶ, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Ἡσαΐου, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἤλπισαν, εἰπόντος (57)· « Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Οὗτος δὲ καὶ εἶπε τοῖς ἐν δεσμοῖς, καθὸ σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται, τὸ, « Ἐξέλθετε, » καὶ τοῖς ἐν τῇ ἀγνοίᾳ, τὸ, « Εἰς φῶς ἥκειν. » Καὶ τούτων οὕτω προφητευθέντων· « Καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε (58), καὶ τοῖς ἐν σκότει, Ἀνακαλύφθητε. » Καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῇ τούτου παρουσίᾳ, διὰ τοὺς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἁπλούστερον πιστεύοντας, πληρούμενον τό· « Καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. »

Ἐπεὶ δὲ ὁ ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι τὰ τοῦ λόγου πάντα Κέλσος ὀνειδίζει τῷ Σωτῆρι ἐπὶ τῷ πάθει, ὡς μὴ βοηθηθέντι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἢ μὴ δυνηθέντι ἑαυτῷ βοηθῆσαι, παραθετέον, ὅτι τὸ πάθος αὐτοῦ προεφητεύετο μετὰ τῆς αἰτίας, ὅτι χρήσιμον ἦν ἀνθρώποις τὸ ἐκεῖνον ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανεῖν, καὶ μώλωπα τὸν ἐπὶ τῷ καταδεδικάσθαι παθεῖν. Προείρητο δὲ καὶ ὅτι συνήσουσιν αὐτὸν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, παρ' οἷς οὐ γεγόνασιν οἱ προφῆται, καὶ λέλεκτο ὅτι εἶδος ἄτιμον ἐν ἀνθρώποις φαινόμενον ἔχων ὀφθήσεται. Οὕτω δ' ἔχει ἡ λέξις· « Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται, καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα. Ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σὲ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων (59). Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; Καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη ; Ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ (60), οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ

[23] Gen. XLIX, 10. [24] Isai. XLII, 4. [25] Isa. XLIX, 9. [26] ibid. 8, 9. [27] Isa. XLIX, 9.

(56) Codd. Reg. et Basileensis, ut supra.

(57) Hœschelius in textu, εἰπόντι, quod recte Spencerus rejecit ad marginem.

(58) Libb. editi ad marginem, ἐξέλθατε, quod in duobus mss. Anglicanis primo et secundo et utroque Vaticano legitur. Ibidem codd. Regius et Basileensis recte, ἀνακαλύφθητε. Libb. editi, ἀνακαλυφθῆναι.

(59) Vulgatus Bibliorum textus, ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων.

(60) Αὐτῷ. Recte codex Basileensis. Minus bene libb. editi, αὐτοῦ. Paulo post Vulgatus Bibliorum textus habet, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.

τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ πάντας ἀνθρώπους. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὤν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν· ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. Ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. [Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς (61) ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.] Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. »

Μέμνημαι δέ ποτε, ἔν τινι πρὸς τοὺς λεγομένους παρὰ Ἰουδαίοις σοφοὺς ἐνζητήσει, ταῖς προφητείαις ταύταις χρησάμενος· ἐφ' οἷς ἔλεγεν ὁ Ἰουδαῖος, ταῦτα πεπροφητεῦσθαι ὡς περὶ ἑνὸς τοῦ ὅλου λαοῦ, καὶ γενομένου ἐν τῇ διασπορᾷ, καὶ πληγέντος, ἵνα πολλοὶ προσήλυτοι γένωνται, τῇ προφάσει τοῦ ἐπεσπάρθαι Ἰουδαίους τοῖς πολλοῖς (62) ἔθνεσι, καὶ οὕτω διηγεῖτο τὸ, « Ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου· » καὶ τὸ, « Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· » καὶ τὸ, « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὤν. » Πολλὰ μὲν οὖν τότ' ἐν τῇ ζητήσει λέλεκται, τὰ ἐλέγχοντα, ὅτι περί τινος ἑνὸς ταῦτα προφητευόμενα οὐκ εὐλόγως ἐκεῖνοι ἀνάγουσιν ἐπὶ ὅλον τὸν λαόν. Ἐπυνθανόμην δὲ, τίνος ἂν εἴη πρόσωπον τὸ λέγον· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· » καὶ τὸ, « Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· » καὶ τίνος πρόσωπον ἦν τὸ φάσκον, « Τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Σαφῶς γὰρ οἱ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις γενόμενοι, καὶ ἰαθέντες ἐκ τοῦ τὸν Σωτῆρα πεπονθέναι, εἴτ' ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἐκείνου, εἴτε καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ταῦτα λέγουσι παρὰ τῷ προφήτῃ προεωρακότι, καὶ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῦτα προσωποποιήσαντι. Μάλιστα δ' ἐδόξαμεν θλίβειν ἀπὸ τῆς φασκούσης λέξεως τὸ, « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Εἰ γὰρ ὁ λαὸς κατ' ἐκείνους εἰσὶν οἱ προφητευόμενοι, πῶς ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ λέγεται ἤχθαι εἰς θάνατον οὗτος, εἰ μὴ ἕτερος ὢν παρὰ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ; Τίς δ' οὗτος, εἰ μὴ Ἰησοῦς Χριστός; « οὗ τῷ μώλωπι ἰάθημεν » οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες, « ἀπεκδυσαμένου τὰς ἐν ἡμῖν ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ παραδειγματίσαντος (63) αὐτὰς ἐν τῷ ξύλῳ. » Ἕκαστον δὲ τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ σαφηνίσαι,

A sicut radix in terra sitienti. Non est species ei, neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species **370** ejus inhonorata et deficiens præ omnibus hominibus. Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem; quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet; et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione; ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum, livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus. Homo in via sua erravit, et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus est, B et quasi agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus; propter iniquitates populi mei ductus est ad mortem[28]. »

55. Memini me olim, cum disputarem adversus illos ex Judæis qui sapientes vocantur, usum esse illis vaticiniis. Quibus unus ex eis reposuit, illa intelligenda esse de uno eoque integro populo, disperso et percusso, ut occasione dispersionis Judæorum inter plurimas gentes multi proselyti fierent; atque ita interpretabatur illud: « Ingloria erit ab hominibus species tua; » et illud: « Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt; » et illud: « Homo in plaga positus. » Hic multa quidem dixi ut ostenderem C quam immerito, quæ de uno quopiam prædicta fuerant, ad universum populum referrent. Rogabam quis esset ille qui dicebat: « Iste peccata nostra fert et pro nobis dolet; » et istud: « Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras; » et hoc aliud: « Livore ejus sanati sumus. » Clarum est enim eos, qui apud prophetam res futuras videntem taliaque velut personis afflatu sancti Spiritus accommodantem hæc loquuntur, esse homines sive ex populo Judaico sive ex gentibus, qui peccatis dudum obnoxii Salvatoris passione sanati sunt. Sed illos maxime premere visum est istud: « Propter iniquitates populi mei ductus est ad mortem. » Si enim D populus est, ut volunt, de quo prophetatum sit, quomodo propter iniquitates populi Dei hic ad mortem ductus dicitur, nisi sit alius a Dei populo? Quis ille est autem, nisi Jesus Christus, « cujus livore sanati sumus » quotquot in eum credimus, « qui exspolians principatus et potestates **371**, traduxit eos confidenter in ligno[29]. » Singulas hujus prophetiæ partes explanare nihilque indiscussum prætermittere, non est hujus temporis. Hæc tamen

[28] Isa. LII, 13 seqq. [29] Coloss. II, 15.

(61) *Ὡς πρόβατον* et cætera quæ tum in nostra tum in prioribus editionibus uncis inclusa sunt, desiderantur in omnibus mss.

(62) Reg. et Basileensis, τοῦ ἐσπάρθαι Ἰουδαίους τοῖς λοιποῖς. Duo Vaticani, τοῦ ἐπεσπάρθαι Ἰουδαίους τοῖς λοιποῖς.

(63) *Παραδειγματίσαντος*. Recte omnino codex Regius et Basileensis; libb. autem editi, παῤῥησίᾳ δειγματίσαντος.

paulo uberius disceptare necessarium visum est, ut A quæ Judæus apud Celsum dicit, refellerentur.

καὶ μηδὲν ἀβασάνιστον αὐτῶν παραλιπεῖν, ἄλλου καιροῦ ἐστι. Καὶ ταῦτα δ' ἐπὶ πλεῖον εἴρηται, ὡς νομίζω, ἀναγκαίως διὰ τὴν ἐκκειμένην τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου λέξιν.

56. Id autem et Celsum et illius Judæum et quotquot Jesu non credunt latuit, duos a prophetis prædictos esse Christi adventus : priorem humilem et humanis infirmitatibus obnoxium, ut cum hominibus degens eos doceret viam quæ ducit ad Deum, nullique hominum relinqueret locum excusandi se futuri judicii ignoratione : alterum gloriosum, divinum tantummodo, et ubi divinitas nihil humanæ infirmitatis admistum est habitura. Longum esset prophetias in medium proferre. Satis hic fuerit ex psalmo quadragesimo quarto, cujus in titulo hæc inter alia leguntur : *Canticum pro dilecto*, hæc B verba adducere, ubi ille evidenter Deus pronuntiatur : « Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladio tuo super femur tuum, potens, specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede et regna. Propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potens, populi sub te cadent in corde inimicorum Regis[30]. » Adverte animum ad ea quæ sequuntur, et quæ illum Deum enuntiant : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis[31]. » Animadverte quod propheta Deum alloquens, cujus sedes est in sæculum sæculi, C cujus virga directionis est virga regni ejus, hunc ipsum Deum ait fuisse unctum a Deo, qui erat illius Deus; unctum fuisse autem, quia præ consortibus suis dilexit justitiam et iniquitatem odio habuit. Illis verbis memini me olim multum molestiæ creare Judæo qui sapiens habebatur apud suos ; qui cum se admodum torsisset, dixit tandem quæ a Judæo exspectare debui, nempe : de Deo universorum scriptum esse : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi ; virga directionis virga regni tui ; » de Christo autem : « Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, » et reliqua.

Ἔλαθε δὲ τὸν Κέλσον, καὶ τὸν παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖον, καὶ πάντας ὅσοι τῷ Ἰησοῦ μὴ πεπιστεύκασιν (64), ὅτι αἱ προφητεῖαι δύο λέγουσιν εἶναι τὰς Χριστοῦ ἐπιδημίας· τὴν μὲν προτέραν, ἀνθρωποπαθεστέραν καὶ ταπεινοτέραν, ἵνα σὺν ἀνθρώποις ὢν ὁ Χριστὸς, διδάξῃ τὴν φέρουσαν πρὸς Θεὸν ὁδὸν, καὶ μηδενὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπολογίας καταλίπῃ τόπον, ὡς οὐκ ἐγνωκότι περὶ τῆς ἐσομένης κρίσεως· τὴν δ' ἑτέραν, ἔνδοξον καὶ μόνον θειοτέραν, οὐδὲν ἐπιπεπλεγμένον τῇ θειότητι ἔχουσαν ἀνθρωποπαθές. Παραθέσθαι δὲ καὶ τὰς προφητείας πολὺ ἂν εἴη· ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ἀπὸ τοῦ τεσσαρακοστοῦ καὶ τετάρτου ψαλμοῦ, ὃς καὶ ἐπιγέγραπται πρὸς ἄλλοις εἶναι καὶ *Ὠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ*, ἔνθα καὶ Θεὸς ἀνηγόρευται σαφῶς διὰ τούτων· « Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χείλεσί σου, διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατὲ, τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε. Ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης, καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου. Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ· λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Πρόσχες δ' ἐπιμελῶς τοῖς ἑξῆς, ἔνθα Θεὸς εἴρηται· « Ὁ θρόνος σου » γάρ φησιν « ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ κατανόει, ὅτι Θεῷ ὁμιλῶν ὁ προφήτης, οὗ ὁ θρόνος ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τοῦτον τὸν Θεὸν φησὶ κεχρῖσθαι ὑπὸ Θεοῦ, ὃς ἦν αὐτοῦ Θεός· κεχρῖσθαι δὲ, ἐπεὶ παρὰ τοὺς μετόχους αὐτοῦ οὗτος ἠγάπησε δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησεν ἀνομίαν. Καὶ μέμνημαί γε πάνυ θλίψας τὸν Ἰουδαῖον νομιζόμενον σοφὸν ἐκ τῆς λέξεως ταύτης· ὃς πρὸς αὐτὴν ἀπορῶν, εἶπε τὰ τῷ ἑαυτοῦ Ἰουδαϊσμῷ ἀκόλουθα· εἶπε, πρὸς μὲν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εἰρῆσθαι τὸ, « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· » πρὸς δὲ τὸν Χριστὸν τὸ, « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, » καὶ τὰ ἑξῆς.

57. Adhuc apud Celsum Judæus Salvatorem sic D alloquitur : « Si id dicis, quemlibet hominem qui juxta divinam providentiam natus fuerit, esse Filium Dei, qua in re distas aliis? » Cui respondebimus esse quidem Dei filium, quisquis, ut Paulus docet, timore non ducitur, **372** sed virtutem propter ipsam amplectitur; hunc vero longe discrepare ab iis qui propter virtutem filii Dei nominantur, ut qui eorum

Ἔτι δὲ πρὸς τὸν Σωτῆρα αὐτῷ ὁ Ἰουδαῖός φησιν· ὅτι « εἰ τοῦτο λέγεις, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος κατὰ θείαν πρόνοιαν γεγονὼς υἱός ἐστι Θεοῦ, τί ἂν σὺ ἄλλου διαφέρῃς; » Πρὸς ὃν ἐροῦμεν, ὅτι πᾶς μὲν ὁ, ὡς ὁ Παῦλος (65) ὠνόμασε, μηκέτι ὑπὸ φόβου παιδαγωγούμενος, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν αἱρούμενος, υἱός ἐστι Θεοῦ· οὗτος δὲ πολλῷ καὶ μακρῷ διαφέρει παντὸς τοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν χρηματίζοντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὡσ-

[30] Psal. XLIV, 3, 4, 5, 6. [31] ibid. 7, 8.

(64) Codd. Regius et Basileensis, μὴ πιστεύουσιν. Ibidem, δύο λέγουσιν εἶναι τὰς Χριστοῦ ἐπιδημίας. Vide infra num. 29. Just. *Dial. cum Tryph.* p. 247, 268, 350; Iren. lib. IV, cap. 33; Tertull. *Apolog.* cap. 21. Eumdem vide *contra Judæos*, et lib. III *contra Marcionem*. SPENCER.

(65) Hœschelius in textu, ὃν ὡς ο Παῦλος, male.

περεὶ πηγή τις καὶ ἀρχὴ τῶν τοιούτων τυγχάνει. Ἡ δὲ τοῦ Παύλου λέξις οὕτως ἔχει· « Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. » — « Τινὲς δὲ καὶ ἐλέγξουσιν, ὥς φησιν ὁ παρὰ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, μυρίοι τὸν Ἰησοῦν, φάσκοντες περὶ ἑαυτῶν ταῦτα εἰρῆσθαι ἅπερ περὶ ἐκείνου προεφητεύετο. Οὐκ οἴδαμεν οὖν εἰ ὁ Κέλσος ἐπίστατό (66) τινας ἐπιδημήσαντας τῷ βίῳ, καὶ τὸ παραπλήσιον βουληθέντας ποιεῖν τῷ Ἰησοῦ, καὶ Θεοῦ υἱοὺς αὑτοὺς ἀναγορεύειν, ἢ Θεοῦ δύναμιν. Ἐπεὶ δὲ φιλαληθῶς τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἐξετάζομεν, ἐροῦμεν, ὅτι Θευδᾶς πρὸ τῆς γενέσεως Ἰησοῦ γέγονέ τις παρὰ Ἰουδαίοις, μέγαν τινὰ ἑαυτὸν λέγων· οὗ ἀποθανόντος, οἱ ἀπατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ διεσκεδάσθησαν. Καὶ μετ' ἐκεῖνον, ἐν ταῖς B τῆς ἀπογραφῆς ἡμέραις, ὅτ' ἔοικε γεγενῆσθαι ὁ Ἰησοῦς, Ἰούδας τις Γαλιλαῖος πολλοὺς ἑαυτῷ συναπέστησεν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, ὡς σοφὸς καὶ καινοτομῶν τινα. Οὗ καὶ αὐτοῦ δίκας τίσαντος, ἡ διδασκαλία καθῃρέθη, πάνυ ἐν ὀλίγοις καὶ ἐλαχίστοις μείνασα. Καὶ μετὰ τοὺς Ἰησοῦ δὲ χρόνους ἠθέλησε καὶ ὁ Σαμαρεὺς Δοσίθεος (67) πεῖσαι Σαμαρεῖς, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ προφητευόμενος ὑπὸ Μωϋσέως Χριστός· καὶ ἔδοξέ τινων τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ κεκρατηκέναι. Ἀλλὰ τὸ εἰρημένον πάνυ σοφῶς ὑπὸ τοῦ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀναγεγραμμένου Γαμαλιήλ, οὐκ ἄλογον παραθέμενον δεῖξαι, πῶς ἐκεῖνοι μὲν ἀλλότριοι τῆς ἐπαγγελίας ἦσαν, οὔτε υἱοὶ Θεοῦ, οὔτε δυνάμεις ὄντες αὐτοῦ· ὁ δὲ Χριστὸς Ἰησοῦς ἀληθῶς ἦν Θεοῦ Υἱός. Εἶπε δ' ἐκεῖ ὁ Γαμαλιήλ, ὅτι, « Ἐὰν ᾖ ἐξ ἀν- C θρώπων ἡ βουλὴ αὕτη καὶ ὁ λόγος οὗτος, καταλυθήσεται· » ὡς καὶ τὰ ἐκείνων κατελύθη, ἀποθανόντων· « ἐὰν δὲ ᾖ ἐκ Θεοῦ, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι τὴν τούτου διδασκαλίαν, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. » Ἠθέλησε δὲ καὶ Σίμων (68) ὁ Σαμαρεὺς Μάγος τῇ μαγείᾳ ὑφελέσθαι τινάς. Καὶ τότε μὲν ἠπάτησε· νυνὶ δὲ τοὺς πάντας ἐν τῇ οἰκουμένῃ οὐκ ἔστι Σιμωνιανοὺς εὑρεῖν τὸν ἀριθμὸν, οἶμαι τριάκοντα. Καὶ τάχα

A sit veluti fons et principium. Sic Paulus : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus : Abba Pater [32]. » Rursus apud Celsum Judæus : « Innumeri, inquit, Jesum coarguunt, dicentes de seipsis accipienda esse quæ de illo prædicta fuerant. » Equidem nescimus an Celsus quospiam cognoverit, qui, dum in hac vita erant, eadem quæ Jesus facere, et filios Dei se Deique potentiam appellare voluerint. Cum autem magno veritatis amore quæ unusquisque locus offert, expendamus, dicemus fuisse, antequam Jesus nasceretur, Theudam quemdam apud Judæos, qui se magnum quempiam jactaret [33]; at vix animam efflaverat, cum dissipati sunt ii qui ab illo decepti B fuerant. Secundum illum, census tempore, quando constat natum esse Jesum, Judas quidem Galilæus a populo Judaico deficiens multos secum traxit [34], tum sapientia quam simulabat, tum novis quas moliebatur rebus. Sed postquam ipse sceleris pœnas dedit, exstincta statim est ejus doctrina, nec nisi apud perpaucos nullius nominis obtinuit. Post Jesu tempora voluit et Dositheus quidam Samarita suis persuadere se esse Christum illum, quem Moyses prædixera', visusque est nonnullos sibi sua doctrina conciliare. Sed Gamalielis, de quo fit in apostolorum Actis mentio, sapiens effatum proprius hic est memorandi locus. Hoc enim probat maxime illos a promissione alienos, non filios Dei, non Dei fuisse virtutes, sed Jesum Christum vere Dei Filium C fuisse. Sic autem illic Gamaliel : « Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissolvetur [35], » sicut et illorum dissolutum est post eorum obitum ; « si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere hanc illius doctrinam, ne forte et Deo repugnare inveniamini [36]. » Voluit et Simon Magus Samarita suis magicis artibus quosdam decipere, et tunc decepit quidem ; nunc vero non arbitror in toto orbe repe-

[32] Rom. VIII, 15. [33] Act. V, 36. [34] ibid. 37. [35] ibid. 38. [36] ibid. 39.

(66) Spencerus ad marginem, ἠπίστατο, quod Hœschelius habet in textu.

(67) *Δοσίθεος*. Vide Drusum, lib. III *De tribus sectis Judæorum*, cap. 4 et 6. « Fuerunt autem plures hoc nomine, » etc., et quatuor recenset capite quarto. « Dosithei plures fuerunt, ut dictum est : ex iis vixerunt post Jesu tempora duo; unus ex Judæis filius fuit R. Jannii, et discipulus R. Meir ; alter e Samaritis, qui conatus fuit persuadere civibus suis se Christum esse. Hujus meminit Origenes. » De posteriore, qui post Christum vixit, loquitur Origenes, tractat. 27 in Matth. et tom. XIV in Joan. « Nec sane ignorandum est, ut Jesus seipsum esse ex Judæis Messiam dicebat et demonstrabat, sic Dositheum etiam quemdam exstitisse ex Samaritanis, qui seipsum diceret Messiam prophetarum ; ex quo usque nunc Dositheani sunt, libros Dosithei circumferentes, et fabulas quasdam enarrantes de eo, perinde quasi ille non perierit, sed alicubi in hac vita degeret. » Theodoretus, lib. I *De hæret. fab.*, loquens de Simonis hæresi, ait : « Ex hac etiam amarissima radice exorti sunt Dositheani. » SPENCER.

(68) *Σίμων*. Justin., *Dial. cum Tryph.*, pag. 349, *Apol.* 2, p. 69 et 91 ; Iren., lib. I, cap. 23; Tertull., *Apol.*, cap. 13; Euseb., lib. II, cap. 13, 14; Theodor., lib. I *De hæret. fab.*; Damasc., *De hæreticis*; Augustin., *De hæret.* ; Epiphan., hæres. 21. De D morte ejus vide Arnobium, lib. II, pag. 50; Clementem, *Constit. apostol.*, lib. VI, cap. 9; Ambrosium, *Hexaem.*, lib. IV, cap. 8; Cyrillum Hierosolymitanum, cateches. 6; Eusebium, lib. II, cap. 14 ; Sulpicium, lib. II; Theodoretum, lib. I *De hæret. fab.*; Isidorum Pelusiotam, lib. I, epist. 13; Anastasium, quæst. 23; Augustinum, tom. XVIII, serm. 3 *De Petro et Paulo*. Quærunt docti, an illi statua cum hoc titulo erecta fuerit, SIMONI DEO SANCTO. Asserunt Justinus, Irenæus, Tertullianus, Eusebius, Theodoretus, et alii quamplurimi. Cerda in dubio relinquit, in notis ad Tertulliani *Apologeticum*, cap. 13. Ciaconius, in opusc. ante *Expositionem columnæ Trajani*, negat; item Salmasius in notis ad Spartianum. Verum lege, si lubet, illustriss. Baronium ad ann. 44, num. 55, 56, 57, 58, 59, et clariss. Hammondum in dissert. I, cap. 9, *De jure episc. contra Blondellum* : « Multa, inquit, ad Ciaconii (addam ego Salmasii) conjecturam vellicandam dici possunt, si istis vacaremus. » SPENCER.

riri posse triginta Simonianos. Ac forte plures dixi, A quam **373** revera sunt. Perpauci quidem adhuc in Palæstina versantur; sed in reliquo orbe nullibi nomen ejus in ea est gloria quam de se disseminare voluit. Ubi enim cognoscitur, eo nomen ejus apostolorum Acta detulerunt; Christianis debet quæ de ipso dicuntur; atque etiam res ipsa declaravit nihil divinum in Simone fuisse.

58. Postea Judæus apud Celsum, pro magis de quibus agitur in Evangelio, ait « Jesum dixisse Chaldæos ortu ejus permotos venisse ut illum adhuc puerum quasi Deum adorarent; idque illos Herodi tetrarchæ indicasse; hunc vero misisse qui interficerent omnes hoc ipso tempore natos, ratum fore ut ille etiam cum aliis periret, ne regnum, si perveniret ad ætatem idoneam, occuparet. » Hic B observes velim errorem hominis, qui magos non distinguit a Chaldæis, nec utrorumque professiones, quam diversæ sint, animadvertit, ideoque Scripturam evangelicam adulterat. Nescio autem qua causa silentio prætererit id quod magos impulit, nec dixerit stellam fuisse visam ab illis in Oriente, sicut scriptum est [37]. Ad hæc igitur quid respondendum sit, videamus. Stellam quæ ab illis in Oriente conspecta fuit, novam fuisse opinamur, nec ulli earum similem, quæ vel in firmamento sunt vel in orbibus inferioribus; sed fuisse ex earum genere, quæ nonnunquam exoriuntur, quæque vel a comæ, vel a trabis, vel a barbæ, vel a dolii similitudine apud C Græcos qui earum differentias propriis vocabulis designant, nomen habent. Hanc autem opinionem nostram sic astruimus.

59. Observatum est in magnis eventibus et maximis quæ in terris accidunt mutationibus, oriri hu-

[37] Matth. II, 2.

(69) *Καὶ τάχα πλείονας*, κ. τ. λ. Origenes infra libro sexto, num. 11, *contra* eumdem *Celsum* ait nusquam gentium reperiri Simonianos. Verumtamen vetus auctor qui de baptismo contra sanctum Cyprianum scripsit circa annum 256, memorat hæreticos e Simone Mago oriundos qui ut baptismum suum supra catholicorum baptismum extollerent et simplicioribus fucum facerent, nescio qua arte præstabant ut ignis super aquam appareret. Vide locum tom. III Operum Cypriani editionis Oxoniensis pag. 27. Simoniani adhuc erant ætate Eusebii, qui lib. II *Hist. eccl.*, cap. 1, pag. 39, postquam narravit « Simonem obstupefactum miraculis quæ Philippus divina virtute perpetrabat, callide irrepsisse, fidemque in Christum hactenus simulasse ut baptismum susciperet, » subdit: « Quod quidem etiamnum fieri ab his qui teterrimam ejus sectam profitentur, non sine admiratione cernimus; qui more parentis sui in Ecclesiam tanquam pestis aut lepra quædam irrepentes, gravissimum damnum inferunt iis quibus pessimum illud et immedicabile venenum quod mentibus occultant instillare potuerint. Ac plerique jam eorum ab Ecclesia ejecti sunt, cum fraus ipsorum detecta esset; quemadmodum Simon quoque ipse a Petro tandem deprehensus debitas pœnas dedit. » Utut est, esse fere desierant ætate Epiphanii, uti patet ex iis quæ tradit hæres. 22, de Menandro Simonis discipulo. Desierant omnino ætate Theodoreti qui lib. I *Hæret. fab.* loquens de Simonis hæresi et aliis istius radicis ramusculis, ait eos omnes non diu durasse, sed oblivioni omnino traditos esse.

πλείονας εἶπον τῶν ὄντων (69). Εἰσὶ δὲ περὶ τὴν Παλαιστίνην σφόδρα ἐλάχιστοι· τῆς δὲ λοιπῆς οἰκουμένης οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καθ' ἣν ἠθέλησε δόξαν περὶ ἑαυτοῦ διασκεδάσαι. Παρὰ γὰρ οἷς φέρεται, ἐκ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων φέρεται· Χριστιανοὶ δ' εἰσὶν οἱ ταῦτα περὶ αὐτοῦ λέγοντες, καὶ ἡ ἐνάργεια ἐμαρτύρησεν, ὅτι οὐδὲν θεῖον ὁ Σίμων ἦν.

Μετὰ ταῦτα ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος ἀντὶ τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μάγων Χαλδαίους φησὶν « ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λελέχθαι κινηθέντας ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ ἐληλυθέναι προσκυνήσοντας αὐτὸν ἔτι νήπιον ὡς Θεόν· καὶ Ἡρώδῃ τῷ τετράρχῃ τοῦτο δεδηλωκέναι· τὸν δὲ πέμψαντα, ἀποκτεῖναι τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ γεγενημένους, οἰόμενον καὶ τοῦτον ἀνελεῖν σὺν αὐτοῖς· μήπως, τὸν αὐτάρκη ἐπιβιώσας χρόνον βασιλεύσῃ. » Ὅρα οὖν ἐν τούτῳ τὸ παράκουσμα τοῦ μὴ διακρίνοντος μάγους Χαλδαίων, μηδὲ τὰς ἐπαγγελίας διαφόρους οὔσας αὐτῶν (70) θεωρήσαντος, καὶ διὰ τοῦτο καταψευσαμένου τῆς εὐαγγελικῆς Γραφῆς. Οὐκ οἶδα δ' ὅπως καὶ τὸ κινῆσαν τοὺς μάγους σεσιώπηκε, καὶ οὐκ εἶπεν αὐτὸ εἶναι ἀστέρα ὀφθέντα ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Ἴδωμεν οὖν καὶ πρὸς ταῦτα τί λεκτέον. Τὸν ὀφθέντα ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ καινὸν εἶναι νομίζομεν, καὶ μηδενὶ τῶν συνήθων παραπλήσιον, οὔτε τῶν ἐν τῇ ἀπλανεῖ οὔτε τῶν ἐν ταῖς κατωτέρω (71) σφαίραις· ἀλλὰ τῷ γένει τοιοῦτον γεγονέναι, ὁποῖοι κατὰ καιρὸν γινόμενοι κομῆται, ἢ δοκίδες, ἢ πωγωνίαι, ἢ πίθοι, ἢ ὅπως ποτὲ φίλον Ἕλλησιν ὀνομάζειν τὰς διαφορὰς αὐτῶν. Κατασκευάζομεν δὲ τοῦτον τὸν τρόπον τὸ τοιοῦτο.

Ἐπὶ μεγάλοις τετήρηται πράγμασι, καὶ μεγίσταις μεταβολαῖς τῶν ἐπὶ γῆς, ἀνατέλλειν τοὺς τοιούτους

(70) *Μὴ διακρίνοντος μάγους Χαλδαίων, μηδὲ τὰς ἐπαγγελίας διαφόρους οὔσας αὐτῶν.* Diogenes Laertius in procemio ait γεγενῆσθαι παρὰ μὲν Πέρσαις μάγους, παρὰ δὲ Βαβυλωνίοις ἢ Ἀσσυρίοις Χαλδαίους. « Persis magos, Babyloniis aut Assyriis Chaldæos fuisse. » Et pluribus interjectis: Τοὺς Χαλδαίους περὶ ἀστρονομίαν καὶ πρόῤῥησιν ἀσχολεῖσθαι· τοὺς δὲ μάγους περί τε θεραπείας θεῶν διατρίβειν καὶ θυσίας καὶ εὐχάς, ὡς αὐτοὺς μόνους ἀκουομένους· ἀποφαίνεσθαί τε περί τε οὐσίας θεῶν καὶ γενέσεως, οὓς καὶ πῦρ εἶναι καὶ γῆν καὶ ὕδωρ· τῶν δὲ ξοάνων καταγινώσκειν καὶ μάλιστα τῶν λεγόντων D ἄῤῥενας εἶναι θεοὺς καὶ θηλείας· περί τε δικαιοσύνης λόγους ποιεῖσθαι, καὶ ἀνόσιον ἡγεῖσθαι πυρὶ θάπτειν, καὶ ὅσιον νομίζειν μητρὶ ἢ θυγατρὶ μίγνυσθαι· ἀσκεῖν τε καὶ μαντικὴν πρόῤῥησιν, καὶ αὐτοῖς θεοὺς ἐμφανίζεσθαι λέγοντας, καὶ τὰ ἑξῆς. « Chaldæos circa astronomiæ rationes prædictionesque occupari, magos deorum vacare cultui, et preces illis ac vota et sacrificia, quasi soli ab iis exaudiantur, offerre; de deorum substantia et generatione disserere, quos item ignem, terram et aquam esse arbitrentur; signa statuasque reprehendere, et eorum inprimis qui mares esse deos ac feminas dicunt, errores improbare; de justitia verba facere, iniquumque arbitrari atque impium igni sepelire; justum matri ac filiæ misceri. Divinationem præterea prædictionemque exercere; sibi deos apparere asserentes. » Et cætera.

(71) Codd. Reg. et Basil., κατωτέραις.

ἀστέρας, σημαίνοντας ἢ μεταστάσεις βασιλειῶν, ἢ A πολέμους, ἢ ὅσα δύναται ἐν ἀνθρωπίνοις συμβῆναι, σεῖσαι τὰ ἐπὶ γῆς δυνάμενα. Ἀνέγνωμεν δ' ἐν τῷ *Περὶ κομητῶν* Χαιρήμονος (72) τοῦ Στωϊκοῦ συγγράμματι, τίνα τρόπον ἔσθ' ὅτε καὶ ἐπὶ χρηστοῖς ἐσομένοις κομῆται ἀνέτειλαν, καὶ ἐκτίθεται τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν. Εἴπερ οὖν ἐπὶ βασιλείαις καιναῖς ἢ ἄλλοις μεγάλοις (73) συμπτώμασιν ἐπὶ γῆς ἀνατέλλει ὁ καλούμενος κομήτης, ἤ τις τῶν παραπλησίων ἀστήρ· τί θαυμαστὸν ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ καινοτομεῖν μέλλοντος ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδασκαλίαν ἐπεισάγειν οὐ μόνον Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι, πολλοῖς δὲ τοῖς βαρβάρων ἔθνεσιν, ἀστέρα ἀνατεταλκέναι; Ἐγὼ δ' εἴποιμ' ἄν, ὅτι περὶ μὲν τῶν κομητῶν οὐδεμία προφητεία φέρεται, ὡς ὅτι κατὰ τήνδε τὴν βασιλείαν ἢ τούσδε τοὺς χρόνους ἀνατέλλει (74) τοιόσδε B κομήτης· περὶ δὲ τοῦ ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἰησοῦ ἀνατείλαντος προεφήτευσε Βαλαὰμ λέγων, ὡς ἀνέγραψε Μωϋσῆς· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ. » Εἰ δὲ δεήσει καὶ τὰ περὶ τῶν μάγων ἀναγραφέντα ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τοῦ ὦφθαι τὸν ἀστέρα ἐξετάσαι, τοιαῦτα ἂν εἴποιμεν, τινὰ μὲν πρὸς Ἕλληνας, ἄλλα δὲ πρὸς Ἰουδαίους.

Πρὸς μὲν οὖν Ἕλληνας, ὅτι μάγοι, δαίμοσιν ὁμιλοῦντες, καὶ τούτους ἐφ' ἃ μεμαθήκασι καὶ βούλονται καλοῦντες, ποιοῦσι μὲν τὸ τοιοῦτον, ὅσον (75) οὐδὲν θειότερον καὶ ἰσχυρότερον τῶν δαιμόνων, καὶ τῆς καλούσης αὐτοὺς ἐπῳδῆς, ἐπιφαίνεται ἢ λέγεται· ἐὰν δὲ θειοτέρα τις ἐπιφάνεια γένηται, καθαιροῦνται αἱ τῶν δαιμόνων ἐνέργειαι μὴ δυνάμεναι ἀντιβλέψαι τῷ τῆς Θεότητος φωτί. Εἰκὸς οὖν καὶ κατὰ τὴν τοῦ C Ἰησοῦ γένεσιν, ἐπεὶ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου (ὡς ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψε, κἀγὼ πείθομαι) ᾔνεσε τὸν Θεὸν, καὶ ἔλεγε· « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· » διὰ τοῦτο οἱ δαίμονες ἠτόνησαν καὶ ἐξησθένησαν, ἐλεγχθείσης αὐτῶν τῆς γοητείας, καὶ καταλυθείσης τῆς ἐνεργείας· οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιδημησάντων (76) τῷ περιγείῳ τόπῳ ἀγγέλων διὰ τὴν Ἰησοῦ γένεσιν καθαιρεθέντες, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ἰσχύος (77) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ θειότητος. Οἱ τοίνυν μάγοι τὰ συνήθη πράττειν θέλοντες, ἅπερ πρότερον διά τινων ἐπῳδῶν καὶ μαγγανειῶν ἐποίουν, ἐζήτησαν τὴν αἰτίαν, μεγάλην αὐτὴν εἶναι τεκμαιρόμενοι· καὶ ἰδόντες θεοσημίαν ἐν οὐρανῷ, ἐβούλοντο τὸ σημαινόμενον ἀπ' αὐτῆς ἰδεῖν. Δοκεῖ μοι οὖν, ὅτι ἔχοντες τοῦ Βαλαὰμ (78), ἃς καὶ D

jusmodi astra, quæ aut regnorum translationes, aut bella portendunt, aut quidquid inter homines contingere potest et res humanas concutere. Legimus autem in Chæremonis Stoici libello *De cometis* quemadmodum exoriantur aliquando cometæ etiam rerum utilium prænuntii; idque exemplis confirmat. Si ergo ad regnorum novationes aliosve **374** insignes casus cometa aliudve simile sidus excitatur; quid mirum, nascente illo, qui nova inter homines moliturus, suamque doctrinam non apud Judæos tantum, sed etiam apud Græcos multasque barbaras nationes pervulgaturus erat, stellam exortam esse? Ac de cometis quidem dixerim nullum circumferri vaticinium quod erga hoc aut illud regnum hoc vel illo tempore oriturum esse cometam significet; quod vero in ortu Jesu sidus apparuit, illud Balaam prædixerat. Sic enim is apud Moysem: « Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israel [38]. » Quod si examinari oportet et ea quæ de magis stellaque ab illis nascente Jesu conspecta scripta sunt, alio cum Græcis, alio cum Judæis sermone utar.

60. Græcis quidem dicam, magos qui cum dæmoniis commercium habent, quique illa ad ea quæ volunt juxta eas quas didicerunt artis suæ leges advocant, id ipsum efficere, quandiu nihil divinius, nihilque dæmonibus aut evocante illos incantatione fortius aut apparet aut nominatur; sin autem aliqua sese vis divinior exserit, dæmoniorum virtutes pessumdari, nec Divinitatis posse sustinere splendorem. Verisimile ergo est cum natus est Jesus, quoniam multitudo militiæ cœlestis, ut Lucas narrat et ego credo, laudavit Deum his verbis: « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas [39], » propterea dæmoniorum vires et potentiam defecisse, deprehensis eorum præstigiis, et irrita facta virtute. Atque id effecit non modo angelorum ad loca terræ vicina propter Jesu nativitatem adventus, sed et virtus Jesu, et quæ in illo erat divinitas. Itaque magi, cum facere frustra tentassent quæ prius per incantationes arcanaque magica facere solebant, hujus rei causam, non vulgarem esse conjicientes, quæsierunt; et viso in cœlis prodigio, videre quod illo significabatur voluerunt. Sic ergo mihi videtur: cum Balaami qui et ipse harum artium peritissi-

[38] Num. XXIV, 17. [39] Luc. II, 13.

(72) *Χαιρήμονος*. De Chæremone vide Vossium lib. II, capite primo *De historicis Græcis*.

(73) *Μεγάλοις*. Deest in libris antea editis, sed habetur in mss. Regio et Basileensi.

(74) *Ἀνατέλλει*. Scribendum videtur ἀνατελεῖ.

(75 *Τὸ τοιοῦτον, ὅσον*. Guieto scribendum videtur, τὸ τοιοῦτον, ἐφ' ὅσον.

(76) *Ἐπιδημησάντων*. Sic omnes codd. mss. atque etiam in margine libb. editi qui in textu habent, ἐπιδημούντων.

(77) Cod. Reg. et Bas., ἰσχύος. Lib. vero ed., ψυχῆς.

(78) *Δοκεῖ μοι οὖν ὅτι ἔχοντες τοῦ Βαλαὰμ, ἃς καὶ Μωϋσῆς ἀνέγραψε, προφητείας*. Origenes, homil. 13 in Num.: « Si a Moyse, inquit, Balaami prophetiæ insertæ sunt in sacros libros, quanto magis descriptæ sunt ab iis qui habitabant tunc Mesopotamiam, apud quos magnificus habebatur Balaam, quosque artis ejus constat fuisse discipulos. Ex illo fertur denique magorum genus et institutio in partibus Orientis vigere. » Ad hæc fortasse loca respexit auctor *Operis imperfecti in Matthæum*, homil. 2: « Legi, inquit, apud aliquem magos istos ex libris Balaam divinatoris apparituræ hujus stellæ scientiam accepisse, cujus divinatio posita est et in Veteri Testamento: *Orietur stella ex Jacob, et exsurget homo ex Israel, et dominabitur omnium gentium.* » Cæterum verba, ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, Isaiæ tanquam auctori tribuit Justinus martyr *Apologia* prima pro Christianis, pag. 74, ex memoriæ, ut videtur, lapsu.

mus fuit, haberent vaticinia a Moyse quoque scriptis tradita, et illic de stella legissent istud: « Ostendam ei, et non modo; beatum facio et non propinquabit [40]; » conjecerunt hominem illum, qui cum stella prænuntiatus fuerat, in hanc lucem prodiisse; cumque jam inde animo præcepissent illum esse dæmoniis et spiritibus qui ipsis apparere et ministrare solebant, præstantiorem, adorare **375** statuerunt. In Judæam igitur venerunt, pro certo habentes quempiam regem natum esse, quamvis et quodnam regni genus habiturus, et ubi nasciturus esset, ignorarent; sumptisque secum muneribus, quæ veluti symbola illi qui ex Deo et homine mortali esset, ut ita dicam, compositus, darent; postquam didicerunt ubinam natus fuisset, ut regi aurum, ut morituro myrrham, ut Deo thus obtulerunt. Sed quoniam Deus erat Servator ille generis humani, angelis qui hominibus auxilium præstant longe sublimior; angelus magorum, qui Jesum adoraverant, pietati præmium retulit admonens « ne redirent ad Herodem, sed per aliam viam reverterentur in regionem suam [41]. »

61. Insidias vero ab Herode Jesu nato structas esse, tametsi id non credat apud Celsum Judæus, minime mirandum est. Cæca enim res est malitia, et fatum ipsum, quasi fortior esset, superare vult. Quo ex morbo laborans Herodes, et credidit Judæis natum esse regem, et consilium cepit huic persuasioni nullo modo consentaneum. Nimirum non vidit aut omnino regem esse, et regnaturum; aut non regnaturum, et frustra interfectum iri. Interfici igitur voluit, pugnantes in sententias improbitate raptus agitatusque a cæco improboque diabolo, qui Salvatori jam ab initio insidiatus est, opinatus eum et esse et fore magnum. Quare angelus, qui, licet id Celsus non credat, ordini rerum sese accommodabat, Josephum monuit ut cum puero et matre ejus in Ægyptum fugeret. Herodes autem, quotquot erant in Bethleem oppido ejusque finibus recens nati trucidari jussit, quasi cum eis interfecturus esset natum Judæorum regem: sed non advertit potentiam esse, quæ perpetuo invigilat dignis qui ad hominum salutem serventur, et inter eos principem et dignitate et præstantia locum tenere Jesum; qui quidem rex erat futurus, non tamen ut existimabat Herodes, sed quemadmodum decebat regem esse, cui Deus regnum contulerit; nempe qui subditis bene faceret, non tribuendis mediæ naturæ et, ut ita loquar, indifferentibus beneficiis, sed erudiendo eos regendoque legibus vere divinis. Quod sciens Jesus negansque se eo sensu esse regem quo plerique intelligunt, ac docens quanto sit excellentius regnum ejus, ait: « Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent, ut

A Μωϋσῆς ἀνέγραψε, προφητείας, ὡς καὶ αὐτοῦ περὶ τὰ τοιαῦτα γενομένου δεινοῦ, καὶ εὑρόντες ἐκεῖ περὶ τοῦ ἄστρου καὶ τό· « Δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν· μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγιεῖ· » ἐστοχάσαντο τὸν μετὰ τοῦ ἄστρου προφητευόμενον ἄνθρωπον ἐπιδεδημηκέναι τῷ βίῳ καὶ ὡς πάντων δαιμόνων καὶ τῶν ἐν ἔθει αὐτοῖς φανταζομένων καὶ ἐνεργούντων κρείττονα προλαβόντες, προσκυνῆσαι ἠθέλησαν. Ἧκον οὖν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι μὲν βασιλεύς τις γεγένηται πειθόμενοι, τίνα δὲ βασιλείαν βασιλεύσων (79), οὐκ ἐπιστάμενοι, ἢ ποῦ γεννηθήσεται, οὐ γιγνώσκοντες· φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) συνθέτῳ τινὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσὸν (80), ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ Θεῷ τὸν λιβανωτόν· προσήνεγκαν δὲ, μαθόντες τὸν τόπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπεὶ Θεὸς B ἦν, ὁ ὑπὲρ τοὺς βοηθοῦντας ἀνθρώποις ἀγγέλους ἐνυπάρχων (81) Σωτὴρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἄγγελος ἠμείψατο τὴν τῶν μάγων ἐπὶ προσκυνῆσαι τὸν Ἰησοῦν εὐσέβειαν, χρηματίσας αὐτοῖς, « μὴ ἥκειν πρὸς τὸν Ἡρώδην, ἀλλ' ἐπανελθεῖν ἄλλῃ ὁδῷ εἰς τὰ οἰκεῖα. »

Εἰ δ' Ἡρώδης ἐπεβούλευσε τῷ γεννηθέντι, κἂν μὴ πιστεύσῃ ἀληθῶς τοῦτο γεγονέναι ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, οὐ θαυμαστόν. Τυφλὸν γάρ τί ἐστιν ἡ πονηρία, καὶ βουλομένη, ὡς ἰσχυροτέρα τοῦ χρεὼν, νικᾷν αὐτό. Ὅπερ καὶ Ἡρώδης παθὼν, καὶ πεπίστευκε βασιλέα γεγεννῆσθαι Ἰουδαίων, καὶ ἀνομολογουμένην εἶχε τῇ πίστει ταύτῃ συγκατάθεσιν· μὴ ἰδὼν, ὅτι ἤτοι πάντως (82) βασιλεύς ἐστι, καὶ βασιλεύσει, ἢ οὐ βασιλεύσει, καὶ μάτην ἀναιρεθήσεται. C Ἐβουλήθη οὖν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, μαχομένας διὰ τὴν κακίαν ἔχων κρίσεις, ὑπὸ τοῦ τυφλοῦ καὶ πονηροῦ διαβόλου κινούμενος, ὃς καὶ ἀρχῆθεν ἐπεβούλευε τῷ Σωτῆρι, φαντασθεὶς αὐτὸν εἶναί τινα μέγαν καὶ ἔσεσθαι. Ἄγγελος μὲν οὖν ἐχρημάτισε τῷ Ἰωσὴφ, τὴν ἀκολουθίαν τῶν πραγμάτων τηρῶν, κἂν μὴ πιστεύῃ Κέλσος, ἀναχωρῆσαι μετὰ τοῦ παιδὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς Αἴγυπτον· ὁ δ' Ἡρώδης ἀνεῖλε πάντα τὰ ἐν Βηθλεὲμ καὶ τοῖς ὁρίοις αὐτῆς παιδία, ὡς συναναιρήσων τὸν γεννηθέντα Ἰουδαίων βασιλέα. Οὐ γὰρ ἑώρα τὴν ἀκοίμητον φρουρὸν δύναμιν τῶν ἀξίων φρουρεῖσθαι καὶ τηρεῖσθαι τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ὧν πρῶτος πάντων τιμῇ καὶ ὑπεροχῇ πάσῃ μείζων ἦν ὁ Ἰησοῦς, βασιλεὺς, οὐχ ὡς Ἡρώδης D ᾤετο, ἐσόμενος, ἀλλ' ὡς ἔπρεπε τὸν Θεὸν διδόναι βασιλείαν, ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν βασιλευομένων, τῷ οὐ μέσην καὶ ἀδιάφορον (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) εὐεργετήσοντι τοὺς ὑποτεταγμένους, ἀλλὰ νόμοις ἀληθῶς Θεοῦ παιδεύσοντι καὶ ὑπάξοντι αὐτούς· ὅπερ καὶ Ἰησοῦς ἐπιστάμενος, καὶ ἀρνούμενος μὲν τὸ εἶναι, ὡς οἱ πολλοὶ ἐκδέχονται, βασιλεὺς, διδάσκων δὲ τὸ ἐξαίρετον τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, φησὶ τό· « Εἰ ἦν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ, οἱ ὑπηρέται οἱ

[40] Num. XXIV, 17. [41] Matth. II, 12.

(79) Tres Anglicani et Basileensis: βασιλεύων.

(80) *Ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσόν*, etc. Eamdem mysticam munerum a magis oblatorum significationem affert Iren. l. III *contra hær.*, c. 9, alias 10.

(81) *Ἐνυπάρχων*. Guietus mavult ὑπάρχων.

(82) *Πάντως*. Sic recte codex uterque Vaticanus. Libri editi, πάντων.

ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἄν, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νυνὶ δὲ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἡ βασιλεία ἡ ἐμή. » Ταῦτα δ' εἰ ἑωράκει ὁ Κέλσος, οὐκ ἂν ἔλεγεν· « Εἰ δ' ὅπως μὴ σὺ αὐξηθεὶς ἀντ' ἐκείνου βασιλεύσῃς (83), τί ἐπειδή γε ηὐξήθης, οὐ βασιλεύεις, ἀλλ' ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς οὕτως ἀγεννῶς ἀγείρεις, κυπτάζων (84) ὑπὸ φόβου καὶ περιφθειρόμενος ἄνω κάτω; » Οὐκ ἔστι δ' ἀγεννὲς τὸ, μετ' οἰκονομίας περιιστάμενον τοὺς κινδύνους, μὴ ὁμόσε αὐτοῖς χωρεῖν· οὐ διὰ φόβον θανάτου, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ χρησίμως αὐτὸν τῷ βίῳ ἐπιδημοῦντα ἑτέρους ὠφελεῖν, ἕως ἐπιστῇ ὁ ἐπιτήδειος καιρὸς τοῦ τὸν ἀνειληφότα ἀνθρώπου (85) φύσιν ἀνθρώπου θάνατον ἀποθανεῖν, ἔχοντά τι χρήσιμον τοῖς ἀνθρώποις. Ὅπερ δῆλόν ἐστι τῷ νοήσαντι τὸν Ἰησοῦν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀποθανεῖν· περὶ οὗ κατὰ δύναμιν ἐν τοῖς πρὸ τούτων εἴπομεν.

Μετὰ ταῦτα δ' ἐπεὶ μηδὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστόλων ἐπιστάμενος « δέκα » εἶπεν « ἢ ἕνδεκά τινας ἐξαρτησάμενον τὸν Ἰησοῦν ἑαυτῷ ἐπιῤῥήτους ἀνθρώπους, τελώνας καὶ ναύτας τοὺς πονηροτάτους, μετὰ τούτων τῇδε κἀκεῖσε αὐτὸν ἀποδεδρακέναι, αἰσχρῶς καὶ γλίσχρως τροφὰς συνάγοντα· » φέρε καὶ περὶ τούτων, κατὰ τὸ δυνατὸν, διαλάβωμεν. Φανερὸν δέ ἐστι τοῖς ἐντυγχάνουσιν εὐαγγελικοῖς λόγοις, οὓς οὐδ' ἀνεγνωκέναι ὁ Κέλσος φαίνεται, ὅτι δώδεκα ἀποστόλους ὁ Ἰησοῦς ἐπελέξατο, τελώνην μὲν τὸν Ματθαῖον· οὓς δ' εἶπε συγκεχυμένως ναύτας, τάχα τὸν Ἰάκωβον (86) καὶ τὸν Ἰωάννην φησὶν, ἐπεὶ, καταλιπόντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον, ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ· τὸν γὰρ Πέτρον καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀνδρέαν, ἀμφιβλήστρῳ χρωμένους διὰ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς, οὐκ ἐν ναύταις, ἀλλ' (ὡς ἀνέγραψεν ἡ Γραφὴ,) ἐν ἁλιεῦσιν ἀριθμητέον. Ἔστω δὲ καὶ ὁ Λεβὴς τελώνης ἀκολουθήσας τῷ Ἰησοῦ· ἀλλ' οὔτι γε τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἦν, εἰ μὴ κατά τινα τῶν ἀντιγράφων (87) τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου. Τῶν δὲ λοιπῶν οὐ μεμαθήκαμεν τὰ ἔργα ὅθεν πρὸ τῆς μαθητείας τοῦ Ἰησοῦ περιεποίουν ἑαυτοῖς τὰς τροφάς. Φημὶ οὖν καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι τοῖς δυνα-

A non traderer Judæis; nunc autem regnum meum non est ex hoc mundo [42]. » Hæc si Celsus intellexisset, non dixisset: « Sin ideo, ne tu loco illius regnares postquam ad adultam ætatem pervenisses; cur, postquam pervenisti, non regnas, sed ille Dei
376 Filius mendicando vagaris præ metu supplex et miseriis oppressus? » At ignavum non est prudenter declinare pericula, non mortis metu, sed aliis in vita prodesse desiderio; donec ei, qui naturam humanam induit, opportuna se det occasio humanam mortem oppetendi quæ quidpiam utilitatis hominibus afferat. Quod quidem manifestum est intelligenti Jesum hominum causa mortem subiisse: de qua re pro viribus superius diximus.

B

62. Posthæc quoniam ne numerum quidem sciens apostolorum ait, « Jesum ascitis decem aut undecim hominibus famosis, publicanis nautisque nequissimis, huc illuc cum illis fugitasse turpiter et ægre cibos colligentem, » age et de his pro virili disseramus. Qui Evangelia versaverunt, quæ Celsus videtur ne legisse quidem, ii norunt duodecim electos a Jesu fuisse apostolos [43]; publicanum quidem fuisse Matthæum nomine: quos vero nautas promiscue vocat, intelligit fortasse Jacobum et Joannem, quia relictis nave et patre suo Zebedæo secuti sunt Jesum [44]. Nam Petrus ejusque frater Andreas, qui retibus necessarium sibi victum quærebant, non
C inter nautas, sed, ut scriptum est, inter piscatores numerandi sunt [45]. Sit et Levi publicanus qui Jesum secutus sit; at non fuit ille ex apostolorum numero, nisi juxta quædam Evangelii secundum Marcum exemplaria [46]. Qua vero arte cæteri, priusquam discipuli Jesu fierent, victum sibi comparaverint, nobis incompertum est. Ergo ad hæc respondeo, qui prudenter et candide res ab apostolis Jesu gestas possunt examinare, iis manifestum fieri hos divina virtute roboratos fuisse oportere ut edoce-

42 Joan. XVIII, 36. 43 Matth. X, 1; Marc. III, 14; Luc. VI, 13. 44 Matth. X, 3; Marc. I, 20. 45 Matth. IV, 18; Marc. II, 14. 46 Marc. III, 18.

(83) *Βασιλεύσῃς*. Tres Anglicani, Regius et Basileensis, βασιλεύῃς.

(84) *Ἀγείρεις κυπτάζων*. Ita codd. Regius et Basileensis, et ita Hœschelius in textu; Spencerus vero ἀγείρεις χρυπτάζων.

(85) *Ἀνθρώπου*. Ita codd. Reg. et Basileensis. Libri autem editi, ἀνθρωπίνην.

(86) *Τάχα τὸν Ἰάκωβον*, etc. Eo loci magis ex mente Celsi sermonem instituit Origenes quam ex sua. Etenim paulo post cum aliis Ecclesiæ doctoribus omnes apostolos dividit in piscatores et publicanos. Certe filios Zebedæi Jacobum et Joannem, perinde atque Petrum et Andream piscatoriam artem exercuisse, patet ex Matth. cap. VI, Marci I, et Lucæ V, et ex plurimis Patrum testimoniis.

(87) *Κατά τινα τῶν ἀντιγράφων*. In quibus Marc. III, 18, pro Θαδδαῖον legitur, Λεββαῖον aut potius Λεβήν, quemadmodum in editione Græca Theodoreti, quæst. 16 in Numeros, habetur, Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεβὶ, ubi in Græco-Latina Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεββαῖος. Græci posteriores Λευαῖον dicunt. Si dicas Matth. X, 3, scriptum etiam esse καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, monet Millius hæc verba, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς, deesse in Vulg. Copt. Hieron., et in Prolegomen. 586, contendit « insertum Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς, haud aliud esse quam studiosi cujusdam scholion, qui e regione τοῦ, Ματθαῖος, adnotarat in margine ἐπικληθεὶς Λεββαῖος, quo significatum volebat, Matthæum hunc pu-
D blicanum illum ipsum esse qui Marco et Lucæ Λευΐ seu Λεββαῖος dicitur. In hoc incidens scriba, cum partem textus esse crederet, neque vero sciret ad quam præcise partem spectaret, voces hasce transpositas conjecit in corpus libri loco non suo. » Hinc Origenes asserit nullibi in catalogo apostolorum, nisi forte in quibusdam Marci III, 18, exemplaribus, reperiri Levim publicanum, Marc. II, 14, et Luc. V, 27, memoratum, quem a Matthæo proinde distinguebat, licet eumdem prorsus hominem esse videatur sentire in præfatione explanationis in Epistolam ad Romanos. Levin a Matthæo distinguit etiam Heracleon hæreticus Valentinianus apud Clementem Alexandrinum IV *Stromat.*, pag. 502, et inter recentiores Hugo Grotius, cui vide quæ respondet Cotelerius in notis ad *Constitution. apostolic.* VIII, 2, et Dodwellus dissertatione prima in Irenæum, § 34.

rent Christianam religionem et homines verbo Dei subjicerent. Non enim eis secundum artes Græcorum dialecticas aut rhetoricas dicendi facultas et disserendi ratio inerat qua auditores sibi conciliarent. Atque etiam, si Jesus elegisset et doctrinæ suæ ministros adhibuisset eos, qui multorum opinione sapientes
377 habentur, et aut cogitandi subtilitate aut sermonis facundia multitudinis plausus captare possunt; justa meo quidem judicio suspicio fuisset simili eum ratione atque via usum fuisse, qua philosophi sectæ cujuspiam auctores usi sunt, neque quod promissum est de doctrinæ ejus divinitate, videretur adimpletum. Nam sermo et prædicatio fuissent in persuasione illius sapientiæ, quæ verborum lenocinia et aptæ compositionis blanditias affectat: et fides hæc nostra perinde ac ea, quam suis dogmatis habent hujus mundi philosophi, fuisset « in sapientia hominum et non virtute Dei [47]. » Nunc autem ecquis est, qui, cum videt piscatores et publicanos vel primorum elementorum imperitos (id enim de illis Scriptura testatur, et Celsus ipsis inscientiam suam vere describentibus credit), confidenter de fide Jesu adjungenda non modo apud Judæos disputare, sed etiam apud reliquas gentes prospere Jesum annuntiare, non quæsierit unde illis inesset persuadendi facultas? neque enim erat vulgaris. Ecquis non dixerit Jesum in apostolis divina quadam virtute exsecutum fuisse quod his promiserat his verbis: « Venite post me, faciam vos piscatores hominum [48]? » Hanc eamdem virtutem commendans Paulus, ut supra diximus, ait: « Et sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei [49]. » Nam, ut prædictum fuerat a prophetis prædicationem Evangelii prænuntiantibus, « Dominus dedit verbum evangelizantibus virtute multa, rex virtutum dilecti [50]; » ut impleretur et istud vaticinium: « Velociter currit sermo ejus [51]. » Et quidem jam videmus « in omnem terram exivisse sonum » apostolorum Jesu, « et in fines orbis terræ verba eorum [52]. » Quocirca qui audiunt verbum cum virtute prædicatum, replentur et ipsi virtute, quæ cum in eorum affectibus actibusque, tum in constantia ad mortem pro veritatis defensione perferendam elucet; quidam autem vacui sunt, etiamsi Deo per Jesum credere profiteantur, qui virtute

A μένοις φρονίμως καὶ εὐγνωμόνως ἐξετάζειν τὰ περὶ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Ἰησοῦ, φαίνεται, ὅτι δυνάμει θείᾳ ἐδίδασκον οὗτοι τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ ἐπετύγχανον ὑπάγοντες ἀνθρώπους τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἡ εἰς τὸ λέγειν δύναμις, καὶ τάξις ἀπαγγελίας, κατὰ τὰς Ἑλλήνων διαλεκτικὰς ἢ ῥητορικὰς τέχνας, ἦν ἐν αὐτοῖς ὑπαγομένη τοὺς ἀκούοντας. Δοκεῖ δέ μοι, ὅτι σοφοὺς (88) μέν τινας ὡς πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν, καὶ ἱκανοὺς πρὸς τὸ νοεῖν ἀρεσκόντως πλήθεσι καὶ λέγειν, ἐπιλεξάμενος, καὶ χρησάμενος αὐτοῖς διακόνοις τῆς διδασκαλίας ὁ Ἰησοῦς· εὐλογώτατ' ἂν ὑπενοήθη ὁμοίᾳ φιλοσόφοις κεχρῆσθαι (89) ἀγωγῇ, αἱρέσεώς τινος προϊσταμένοις· καὶ οὐκέτι ἂν ἡ περὶ τοῦ θεῖον εἶναι τὸν λόγον ἐπαγγελία ἀνεφαίνετο· ἅτε τοῦ λόγου
B ὄντος καὶ τοῦ κηρύγματος ἐν πειθοῖ (90) τῆς ἐν φράσει καὶ συνθέσει τῶν λέξεων σοφίας· καὶ ἦν ἂν ἡ πίστις, ὁμοίως τῇ τῶν τοῦ κόσμου φιλοσόφων περὶ τῶν δογμάτων πίστει, ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐν δυνάμει Θεοῦ. Νυνὶ δὲ τίς, βλέπων ἁλιεῖς καὶ τελώνας, μηδὲ τὰ πρῶτα γράμματα μεμαθηκότας (ὡς τὸ Εὐαγγέλιον ἀναγράφει περὶ αὐτῶν, καὶ ὁ Κέλσος κατὰ ταῦτα (91) πεπίστευκεν αὐτοῖς, ἀληθεύουσι περὶ τῆς ἰδιωτείας αὐτῶν) τεθαῤῥηκότως οὐ μόνον Ἰουδαίοις ὁμιλοῦντας περὶ τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι κηρύσσοντας αὐτὸν καὶ ἀνύοντας, οὐκ ἂν ζητήσαι, πόθεν ἦν αὐτοῖς δύναμις πειστική (92); οὐ γὰρ ἡ νενομισμένη τοῖς πολλοῖς. Καὶ τίς οὐκ ἂν λέγοι, ὅτι τὸ,
C « Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων, » δυνάμει τινὶ θείᾳ ἐν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ ἐπλήρωσεν ὁ Ἰησοῦς; Ἥντινα καὶ ὁ Παῦλος παριστὰς (ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν) φησί· « Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν (93) μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. » Κατὰ γὰρ τὰ εἰρημένα ἐν τοῖς προφήταις, προγνωστικῶς ἀπαγγέλλουσι περὶ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου, « Κύριος ἔδωκε ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, » ἵνα καὶ ἡ λέγουσα προφητεία, « Ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, » πληρωθῇ. Καὶ βλέπομέν γε, ὅτι « εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τῶν ἀποστό-
D λων Ἰησοῦ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν (94). » Διὰ τοῦτο δυνάμεως μὲν πληροῦνται οἱ λόγου τοῦ μετὰ δυνάμεως ἀπαγγελλομένου ἀκούοντες, ἣν ἐπιδείκνυνται τῇ τε διαθέ-

[47] I Cor. II, 5. [48] Matth. IV, 19. [49] I Cor. II, 4. [50] Psal. LXVII, 12. [51] Psal. CXLVII, 15. [52] Psal. XVIII, 5.

(88) Codd. Regius et Basileensis, ὅτι εἰ σοφούς. Paulo post Philocalia, πρὸς τὸ νοεῖν καὶ λέγειν ἀρέσκοντας πλήθεσιν.

(89) *Κεχρῆσθαι*. Sic recte Philocalia. Hœschelius autem et Spencerus, κεχηρύχθαι. Paulo post Philocalia, codex Regius et Basileensis, ἐπαγγελία ἀνεφαίνετο. Hœschelius et Spencerus, ἀπαγγελία ἀνεφαίνετο, male.

(90) Codd. Reg. Basileensis, duo Vaticani, et Hœschelius in textu, ἐν πειθοῖς. Philocalia, ἐν πειθοῖ.

(91) *Ταῦτα*. Guieto scribendum videtur, τ' αὐτά.

(92) Philocalia, πιστική.

(93) *Ἡμῶν*. Apud Paulum legitur, ὑμῶν, quod præstat.

(94) *Τὰ ῥήματα αὐτῶν*. Sic omnes codd. mss. et Philocalia. Hœschelius vero et Spencerus, ὁ τοῦ ἀποστόλων λόγος. Ibidem Philocalia male, πληροῦνται οἱ λόγοι τοῦ μετὰ δυνάμεως ἐπαγγελλομένου.

σει καὶ τῷ βίῳ, καὶ τῷ ἕως θανάτου ἀγωνίζεσθαι A περὶ τῆς ἀληθείας· διάκενοι δέ τινές εἰσι, κἂν ἐπαγγέλλωνται (95) πιστεύειν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ, οἱ μὴ δύναμιν θείαν ἔχοντες, προσάγεσθαι δοκοῦντες τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Εἰ καὶ ἀνωτέρω δ' ἐμνήσθην εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένου, οὐδὲν ἧττον καὶ νῦν αὐτῷ κατὰ καιρὸν χρήσομαι, παριστὰς καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῆς τοῦ εὐαγγελίου κηρύξεως πρόγνωσιν θειότατα δηλουμένην, καὶ τὴν τοῦ λόγου ἰσχὺν, χωρὶς διδασκάλων κρατοῦσαν τῶν πιστευόντων τῇ μετὰ δυνάμεως θείας πειθοῖ. Φησὶ δὴ ὁ Ἰησοῦς· « Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλῃ (96) ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ. »

Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐπιῤῥήτους εἶπεν ἀνθρώπους, τελώνας καὶ ναύτας πονηροτάτους λέγων ὁ Κέλσος τοὺς ἀποστόλους Ἰησοῦ, καὶ περὶ τούτου φήσομεν· ὅτι B ἔοικεν, ἵνα μὲν ἐγκαλέσῃ τῷ λόγῳ, πιστεύειν ὅπου θέλει τοῖς γεγραμμένοις, ἵνα δὲ τὴν ἐμφαινομένην (97) θειότητα ἐν τοῖς αὐτοῖς βιβλίοις ἀπαγγελλομένην μὴ παραδέξηται, ἀπιστεῖν τοῖς Εὐαγγελίοις· δέον, τὸ φιλάληθες ἰδόντα τῶν γραψάντων, ἐκ τῆς περὶ τῶν χειρόνων ἀναγραφῆς πιστεῦσαι καὶ περὶ τῶν θειοτέρων. Γέγραπται δὴ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ (98), (ὅθεν ὁ Κέλσος λαβὼν τάχα εἶπεν εἶναι ἐπιῤῥήτους καὶ πονηροτάτους τοὺς ἀποστόλους) ὅτι ἐξελέξατο τοὺς ἰδίους ἀποστόλους Ἰησοῦς, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἀνομίαν ἀνομωτέρους. Καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ δὲ τῷ κατὰ Λουκᾶν φησι πρὸς τὸν Ἰησοῦν ὁ Πέτρος· « Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεόν φησι, καὶ αὐτὸς ὕστερον ἀπόστολος Ἰησοῦ γε- C νόμενος· ὅτι « Πιστὸς ὁ λόγος, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἦλθεν (99) εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. » Οὐκ οἶδα δ' ὅπως ἐπελάθετο ἢ οὐκ ἐνόησεν περὶ Παύλου τι εἰπεῖν, τοῦ μετὰ τὸν Ἰησοῦν τὰς ἐν Χριστῷ πήξαντος Ἐκκλησίας. Εἰκὸς γὰρ, ὅτι ἑώρα δεῖσθαι αὐτῷ ἀπολογίας τὸν περὶ Παύλου λόγον, πῶς, διώξας τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ πικρῶς ἀγωνισάμενος κατὰ τῶν πιστευόντων, ὡς καὶ εἰς θάνατον παραδιδόναι ἐθέλειν τοὺς Ἰησοῦ μαθητὰς, ὕστερον ἐπὶ τοσοῦτον μετεβάλετο, ὡς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ

A divina carent, et specie tenus verbo Dei adhærescunt. Etsi vero supra memoravi quod Salvator in Evangelio dixit, nihilominus tamen idem rursus huc et quidem opportune adducam. Hinc enim quivis perspiciet et Evangelii prædicationem a Salvatore nostro divine fuisse prævisam; et quanta sit verbi illius vis, quæ etiam sine magistris subdit **378** sibi eos qui fidem amplectuntur, quam ipsis amplectendam divina virtus persuasit. Ait Jesus: « Messis quidem multa, operarii autem pauci; rogate ergo dominum messis, ut mittat operarios in messem suam [53]. »

63. Quoniam autem Celsus etiam infames fuisse homines dixit apostolos, quos publicanos et nautas B nequissimos vocat, ea de re respondebimus ipsum videri, ut obtrectet nostræ doctrinæ, ex iis quæ scripta sunt eligere pro libidine quod credat, et omnino non credere Evangeliis, ne Divinitatem in illis libris evidenter demonstratam confiteri cogatur; cum contra deceret eum, qui, qua sinceritate auctores illi scripserint, videbat, eo magis divinioribus rebus quas narrant fidem adjungere, quod ne abjectiora quidem prætermiserant. Verum est in Barnabæ Epistola, unde fortasse Celsus hauserit apostolos infames fuisse et nequissimos, legi apostolos a Jesu fuisse electos, qui improbi erant ut nulli magis. Et in Evangelio secundum Lucam dicit ad Jesum Petrus: « Discede a me, quia homo peccator sum, Domine [54]. » Sed et Paulus, qui et C ipse postea factus est Jesu apostolus, in Epistola ad Timotheum, sic scribit: « Fidelis sermo, quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum [55]. » At nescio quomodo oblitus fuerit aut ne cogitarit quidem mentionem facere de Paulo, qui post Jesum Ecclesias in Christo constituit. Verisimile est illum vidisse non posse se de Paulo loqui, quin simul rationem redderet cur, qui fuerat Ecclesiam Dei persecutus, fideles acerrime insectatus fuerat, Jesu discipulos morti tradere obstinaverat [56], is usque adeo mutatus fuerit, ut a Jerusalem ad Illyricum Evan-

[53] Matth. IX, 37. [54] Luc. V, 8. [55] I Tim. I, 5. [56] Act. IX, 1.

(95) *Ἐπαγγέλλωνται*. Ita codd. Regius et Basileensis. Editi vero ἐπαγγέλωνται. Ibidem libri editi, οἱ μὴ ὑπὸ δύναμιν θείαν ἔχοντες προσάγεσθαι δοκοῦντες τῷ λόγῳ. Deest in codd. Regio et Basileensi δοκοῦντες, et bene Philocalia omittit ὑπό.

(96) Spencerus in textu, ἐκβάλλῃ, sed Hœschelius et quinque codices mss., ἐκβάλῃ.

(97) Hœschelius in textu, ἐκφαινομένην, sicque duo codd. Vaticani, sed reliqui mss. et Spencerus, ἐμφαινομένην. Ibidem pro ἀπαγγελλομένην, Boherello scribendum videtur, ἐπαγγελλομένην.

(98) *Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ*. Hieron., *Catal. script. eccles.*, in Barn.: Βαρνάβας Κύπριος, ὁ καὶ Ἰωσὴφ Λευΐτης, μετὰ Παύλου τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος κατασταθεὶς, μίαν πρὸς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστολὴν συνέταξεν, ἥτις εἰς τὰς ἀποκρύφους γραφὰς ἀναγινώσκεται. In eadem epistola hæc D verba occurrunt, pag. 16: "Ὅτι δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους, τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ἐξελέξατο ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἦλθε καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. Hieron. lib. III *adversus Pelagian.*: « Ignatius, vir apostolicus et martyr, scribit audacter: *Elegit Dominus apostolos, qui super homines peccatores erant.* Sed, cum in toto Ignatio nihil hujusmodi reperire sit, puto esse lapsum memoriæ; et quod Barnabæ tribuendum erat, Ignatio fuisse tributum. » Menard., in notis ad Barn. Epist. SPENCER.

(99) Hœschelius et Spencerus, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἦλθεν. Sed in mss. Regio, Basileensi et duobus Anglicanis secundo et tertio, nec non in Philocalia deest ὁ Θεός, quod abest etiam a vulgato Pauli textu.

gelium Christi evulgaret[57], tantoque studio fungeretur hoc munere, ut in alieno fundamento ædificare nolens, ea loca peteret quo nunquam Dei in Christo Evangelium pervaserat. Quid ergo absurdi est, si Jesus ostendere volens humano generi quam efficacia sint quæ morbis animarum adhibet remedia, infames et nequissimos elegerit, illosque eo provexerit, ut purissimæ vitæ exemplum essent iis qui eorum ministerio ad Evangelium Christi adducerentur?

64. Sed si qui mutatis vivunt moribus, illis pristina crimina exprobrare liceat, Phædonem, etiam postquam ad philosophiam se contulit, **379** licebit in jus vocare; quippe quem ferunt e prostibulo in scholam philosophicam fuisse traductum a Socrate. Polemonis etiam, qui Xenocrati successit, libidinosam vitam exprobrabimus philosophiæ, cum ei potius laudi tribuendum sit, quod persuadendi quæ utrique inerat facultate potuerint eos a tantis vitiis avocare qui prius iis occupati erant. Ac apud Græcos quidem unus Phædon (an alter fuerit nescio), unus Polemon, exutis turpibus flagitiosisque moribus, philosophiæ se dediderunt; at in Jesu schola non soli duodecim illa ætate, sed et omni postea tempore fuerunt plurimi, qui in sapientum chorum asciti de sua pristina vita dicerent: « Eramus aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti quem effudit in nos abunde[58], » tales effecti sumus. « Misit enim Deus, ut propheta in Psalmis docet, Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum[59]. » Addiderim supradictis Chrysippum in libro *De curandis perturbationibus*,

A εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ (1), καὶ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, ὥστε μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομεῖν, ἀλλ' ὅπου μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐκηρύχθη τὸ ἐν Χριστῷ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ. Τί οὖν ἄτοπον, βουλόμενον παραστῆσαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τὸν Ἰησοῦν, ὁπηλίκην ἔχει ψυχῶν ἰατρικὴν, τοὺς ἐπιῤῥήτους καὶ πονηροτάτους ἐπιλέξασθαι, καὶ τούτους προαγαγεῖν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' αὐτοὺς παράδειγμα εἶναι ἤθους καθαρωτάτου τοῖς δι' αὐτῶν (2) προσαγομένοις τῷ Χριστοῦ εὐαγγελίῳ;

Εἰ δ' ἐπὶ τῷ προτέρῳ βίῳ ὀνειδίζειν μέλλοιμεν τοῖς μεταβαλοῦσιν, ὥρα καὶ Φαίδωνος ἡμᾶς κατηγορεῖν καὶ φιλοσοφήσαντος, ἐπεὶ, ὡς ἡ ἱστορία φησὶν, ἀπὸ οἰκήματος αὐτὸν (3) μετήγαγεν εἰς φιλόσοφον διατριβὴν ὁ Σωκράτης. Ἀλλὰ καὶ τὴν B Πολέμωνος (4) ἀσωτείαν, τοῦ διαδεξαμένου Ξενοκράτην, ὀνειδίσομεν φιλοσοφίᾳ· δέον κἀκεῖ τοῦτ' αὐτῆς ἀποδέξασθαι, ὅτι δεδύνηται ὁ ἐν τοῖς πείσασι λόγος ἀπὸ τηλικούτων μεταστῆσαι κακῶν τοὺς προκατειλημμένους ἐν αὐτοῖς. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν εἷς τις Φαίδων, καὶ οὐκ οἶδα εἰ δεύτερος, καὶ εἷς Πολέμων, μεταβαλόντες ἀπὸ ἀσώτου καὶ μοχθηροτάτου βίου, ἐφιλοσόφησαν· παρὰ δὲ τῷ Ἰησοῦ οὐ μόνοι τότε οἱ δώδεκα, ἀλλ' ἀεὶ καὶ πολλαπλασίους, οἵτινες, γενόμενοι σωφρόνων χορὸς, λέγουσι περὶ τῶν προτέρων· « Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους. Ὅτε δ' ἡ χρηστότης καὶ ἡ φι- C λανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως τοῦ Πνεύματος, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, » τοιοίδε γεγόναμεν. « Ἐξαπέστειλε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· » ὡς ὁ ἐν Ψαλμοῖς προφητεύσας ἐδίδαξε. Καὶ ταῦτα δ' ἂν προσθείην τοῖς λεγομένοις, ὅτι Χρύσιππος (5) ἐν τῷ *Περὶ παθῶν θεραπευτικῷ*

[57] Rom. xv, 19. [58] Tit. iii, 3, 4, 5, 6. [59] Psal. cvii, 20.

(1) Regius et Basileensis, τοῦ Χριστοῦ.

(2) *Δι' αὐτῶν*. Sic recte Philocalia. Hœschelius vero et Spencerus, δι' αὐτόν.

(3) Hœschelius et Spencerus ἀπὸ οἰκήματος ἑτείου, sed Philocalia omittit ἑτείου. Loco ἑτείου, inquit Spencerus, lege, ἑταιρίου. Lib. iii *contra Celsum*, num. 66: Δεσπότῃ ἐπὶ τέγους αὐτὸν ἱστάντι. Justin. *Apolog*. 2, pag. 69: Καὶ Ἑλένην τινὰ, τὴν συμπερινοστήσασαν αὐτῷ κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, πρότερον ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν [ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης] τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔννοιαν πρώτην γενομένην λέγουσι. Suid.: Εἶτα πραθεὶς πορνοβοσκῷ τινι προέστη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἑταιρίσιν ἐν Ἀθήναις. In Hesych. Miles. A. Gell., lib. ii, cap. 8. Unde subit mirari, quorsum Joannes Tarinus (in notis ad Origenis *Philocaliam*) et sibi, et aliis, vel levissimam emendandi curam denegavit: « Non agnosco, inquit, nec asterisco locum do. » Nam Phædon Eleensis τῶν εὐπατριδῶν συνεάλω τῇ πατρίδι, καὶ ἠναγκάσθη στῆναι ἐπ' οἰκήματος. Ita quidem Laertius scribit, et vel pueris notum est domos eas, in quibus se meretrices prostituebant, sensu Atticis peculiari οἰκήματα appellari. Suidas interpretatus est per χαμαιτυπεῖα· καὶ ταῖς ἐπὶ τῶν οἰκημάτων ἑστώσαις ἀκωλύτως συνιέναι διεκελεύοντο. Pollux, Hesychius, et Favorinus, πορνεῖν exposuerunt. Athen., lib. iii: Διὸ συμβουλεύω σοι, Θετταλὲ ποικιλόδιφρε, τὰς ἐπὶ τῶν οἰκημάτων ἀσπάζεσθαι. Idem alibi: Σόλων διὰ τὴν τῶν νέων ἀκμὴν ἔστησεν ἐπὶ οἰκημάτων γύναια πριάμενος. Sequitur statim ex Nicandro, qui eumdem Vulgaris Veneris templum exstruxisse tradit, ἠργυρίσαντο αἱ προστάσαι τῶν οἰκημάτων. At hujusmodi usus istius vocabuli, cum Atticis peculiaris sit, qui nomina rebus sæpe δι' εὐφημισμόν imposuerunt, fortasse Origenem latuit. SPENCER. — Atqui D Origenem hunc usum non latuisse, inde patet quod eodem modo et de eodem Phædone dixerit lib. iii, num. 66, ἐπὶ τέγους. Τέγος autem sive τέγη, et οἴκημα, idem notant.

(4) *Πολέμωνος*. Vide Valerium Maximum lib. vi, cap. 9; Laertium in *Polemone*; Lucianum in *Bis accusato*. Paulo post codd. Regius et Basileensis: ὀνειδίσομεν φιλοσοφίᾳ. Libb. editi, ὀνειδίσωμεν φιλοσοφίᾳ. Philocalia, ὀνειδίσομεν καὶ μετὰ φιλοσοφίαν.

(5) *Χρύσιππος*. Vide lib. viii *contra Celsum*, num. 51. Hujus libri Galenus sæpius meminit in libris, *De Hippocratis et Platonis decretis*; uti lib. iv: Κατὰ δὲ τὰ περὶ τῶν παθῶν ἅπαντα τά τε τρία, δι' ὧν ἐπισκέπτεται τὰ λογικὰ περὶ αὐτῶν ζητήματα, καὶ προσέτι τὸ θεραπευτικὸν, ὃ δὴ καὶ ἠθικὸν ἐπιγράφουσί τινες, οὐχ ἕθ' ὁμοίως εὑρίσκεται γιγνώσκων. « Omnibus vero his in quibus de affectibus tractat, in tribus item quibus rationales de ipsis

πειρᾶται ὑπὲρ τοῦ καταστεῖλαι τὰ ἐν ἀνθρώποις πάθη τῶν ψυχῶν, μὴ προσποιησάμενος (6) ποῖον τὸ τῆς ἀληθείας ἐστὶ δόγμα, θεραπεύειν κατὰ τὰς διαφόρους αἱρέσεις τοὺς ἐν τοῖς πάθεσι προκατειλημμένους, καί φησιν· ὅτι « Κἂν ἡδονὴ τέλος ᾖ, οὑτωσὶ θεραπευτέον τὰ πάθη· κἂν τρία γένη τῶν ἀγαθῶν, οὐδὲν ἧττον καὶ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, τῶν παθῶν (7) οὕτως ἀπαλλακτέον τοὺς ἐνεχομένους αὐτοῖς. » Οἱ δὲ κατήγοροι τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐχ ὁρῶσιν, ὅσων πάθη καὶ ὅσων χύσις κακίας καταστέλλεται, καὶ ὅσων ἄγρια ἤθη ἡμεροῦται προφάσει τοῦ λόγου. Ὧ ἔδει αὐχοῦντας αὐτοὺς τὸ κοινωνικὸν (8) χάριτας ὁμολογεῖν, καινῇ μεθόδῳ πολλῶν κακῶν μεταστήσαντι τοὺς ἀνθρώπους· καὶ μαρτυρεῖν γε αὐτῷ, εἰ καὶ μὴ ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὸ λυσιτελὲς τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει.

Ἐπεὶ δὲ μὴ (9) προπετεῖς διδάσκων τοὺς μαθητὰς ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγεν αὐτοῖς τό· « Ἐὰν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν· κἂν ἐν τῇ ἑτέρᾳ διώκωσι, πάλιν φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· » καὶ διδάσκων παράδειγμα αὐτοῖς ἐγίνετο εὐσταθοῦς βίου, οἰκονομοῦντος μὴ εἰκῇ, μηδὲ ἀκαίρως καὶ ἀλόγως ὁμόσε χωρεῖν τοῖς κινδύνοις· τοῦτο πάλιν κακουργῶν ὁ Κέλσος διαβάλλει, καί φησι πρὸς τὸν Ἰησοῦν ὁ παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖος, ὅτι « Μετὰ τῶν μαθητῶν τῇδε κἀκεῖσε ἀποδιδράσκεις. » Ὅμοιον δὲ ᾗ πεποίηται κατὰ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν διαβολῇ φήσομεν (10) εἶναι καὶ τὸ περὶ Ἀριστοτέλους ἱστορούμενον· οὗτος γὰρ, ἰδὼν συγκροτεῖσθαι μέλλον καθ' αὐτοῦ δικαστήριον, ὡς κατὰ ἀσεβοῦς, διά τινα δόγματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἃ ἐνόμισαν εἶναι ἀσεβῆ Ἀθηναῖοι, ἀναχωρήσας ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Χαλκίδι (11) τὰς διατριβὰς ἐποιήσατο, ἀπολογησάμενος τοῖς γνωρίμοις, καὶ εἰπών· « Ἀπίωμεν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα μὴ πρόφασιν δῶμεν Ἀθηναίοις τοῦ δεύτερον ἄγος ἀναλαβεῖν παραπλήσιον τῷ κατὰ Σωκράτους, καὶ ἵνα μὴ δεύτερον εἰς φιλοσοφίαν ἀσεβήσωσιν. » Φησὶ δὲ « τὸν Ἰησοῦν μετὰ τῶν μαθητῶν αἰσχρῶς καὶ γλίσχρως τὰς τροφὰς συλλέγοντα περιεληλυθέναι. « Πόθεν λαβὼν, ἀπαγγελλέτω, τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ γλίσχρον τῆς συλλογῆς· ἐν γὰρ τοῖς Εὐαγγελίοις γυναῖκές τινες, τεθεραπευμέναι ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν, ἐν αἷς ἦν καὶ Σωσάννα (12), παρεῖχον τοῖς μαθηταῖς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς τροφάς· Τίς δὲ τῶν φιλοσοφούντων, καὶ ἀνακειμένων ὠφελείᾳ γνωρίμων, οὐκ ἀπ' αὐτῶν ἐλάμβανε τὰ πρὸς τὰς χρείας; Ἢ ἐκεῖνοι μὲν τοῦτο καθηκόντως ἐποίουν

ut in hominibus animarum affectus cohibeat, parum curare qualenam sit veritatis dogma, sed iis qui vitiis occupantur, remedia conari adhibere secundum varia sectarum principia. Dicit autem : « Si voluptas summum bonum sit, hac ratione curari oportet perturbationes; sin tria sint bonorum genera, hac itidem sententia utendum erit ad sanandos illos qui perturbationibus vexantur. » At religionis nostræ calumniatores non vident quot fuerint, quorum perturbationes compescuerit; quot quorum vitia represserit; quot quorum efferatos mores doctrina mansuefecerit. Atqui æquum erat illos, qui suum erga societatem tantopere studium venditant, doctrinæ nova ratione hominum morbis medenti gratias habere, faterique eam, si vera non est, saltem humano generi esse utilissimam.

380 65. Quoniam autem Jesus discipulos docens ne temerarii essent, dixit illis : « Cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam. Si in hac vos persequantur, rursus in aliam fugite[60]; » simulque se illis exemplum constantis tranquillæque vitæ præbuit, dum ipse cavebat ne temere, aut intempestive, aut inconsulto in pericula irrueret; hoc rursum Celsus maligne carpit, et sic apud ipsum Judæus Jesum alloquitur : « Cum discipulis hac illac fugitas. » Quod tamen Jesu et ejus discipulis crimini vertit, idem fecisse legitur Aristoteles. Is enim, cum intelligeret sibi tanquam impio propter quædam suæ philosophiæ dogmata quæ Athenienses impia esse judicabant, conflari judicium, relictis Athenis, in Chalcide scholam habuit : hac suis familiaribus reddita fugæ ratione. « Discedamus Athenis, ne iterum detur Atheniensibus locus committendi sceleris, quale in Socratem commiserunt; neve iterum impie agant in philosophiam. » Dicit præterea « Jesum cum discipulis huc illuc vagabundum cibos collegisse; » sed indicet velim unde didicerit turpem hanc sordidamque mendicationem. Nam Evangelia narrant[61] feminas quasdam, quæ fuerant suis infirmitatibus liberatæ, inter quas et Susanna erat, discipulis victum e suis facultatibus præbuisse. Ecquis vero philosophorum non accepit ab iis quos sibi notos erudiebant, quæ sibi erant necessaria? Scilicet id facere, decorum aliis et honestum fuit : cum autem idem faciunt discipuli, quasi turpiter et sordide corrogent cibos, culpantur.

[60] Matth. x, 23. [61] Luc. viii, 3.

quæstiones considerantur, ad hæc et in quo medendi ratio, quam partem moralem nonnulli inscribunt, non item similiter cognoscere deprehenditur. » Spencer.

(6) *Προσποιησάμενος*. Gelenius interpres videtur legisse, προορισάμενος. Hœschelius in textu habet, προσποιησάμενον· Paulo post Philocalia, τοὺς ἐν τοῖς πάθεσι. Hœschelius et Spencerus, τοὺς καὶ τοῖς πάθεσι.

(7) Sic recte Philoc. Hœschelius vero et Spencerus, οὐδὲν ἧττον κατὰ τὸν λόγον τούτων τῶν παθῶν.

(8) Philocalia, ᾧ ἔδει αὐτοὺς ἐντυχόντας τῷ κοινωνικῷ.

(9) Hœschelius et Spencerus, ἐπεὶ μηδέ, sed Philocalia ut in nostro textu. Paulo post Hœschel. et Spencerus ad marginem, ἐὰν διώκωσιν ὑμᾶς ἐκ τῆς πόλεως ταύτης.

(10) Ita Spencerus et omnes mss.; Hœschelius vero, διαδιδράσκεις, ὅμοιον δὲ ᾧ πεποίηται κατὰ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν φήσομεν.

(11) *Ἐν Χαλκίδι*. Ammonius in *Vita Arist.*; Ælian. lib. iii, cap. 36 *Var. hist.* Vide Athenæum, lib. xv, cap. 16, et Laertium in *Arist.* Spencer. Paulo post codd. Regius et Basileensis, καὶ εἰπών. Libri antea editi, καὶ λέγων.

(12) Regius et Basileensis, Σωσάννα. Alias, Σουσάννα.

καὶ καλῶς· ἐπὰν δ' οἱ Ἰησοῦ μαθηταὶ πράττωσιν αὐτὸ, κατηγοροῦνται ὑπὸ Κέλσου, ὡς αἰσχρῶς καὶ γλίσχρως τὰς τροφὰς συλλέγοντες.

66. Pergit apud Celsum Judæus interpellare Jesum: « Quid opus erat te adhuc parvulum in Ægyptum transportari? Ne necareris? at metus mortis in Deum non cadit. Angelus e cœlis delapsus te jussit et tuos fugere, ne comprehensi morte periretis. At non potuit magnus ille Deus, qui jam duos propter te angelos miserat, te proprium suum Filium domi tutum præstare? » Ex his videtur Celsi esse sententia, nihil aut in humano Christi corpore, aut in anima fuisse divinum, nec corpus ejus tale fuisse quale describunt Homericæ fabulæ. Jocans igitur in sanguinem, quem in cruce Jesus profudit, ait sanguinem illum non fuisse

Huic similem, sacro qui manat corpore divum.

Nos vero qui Jesu de ea quæ in ipso erat B
381 divinitate dicenti: « Ego sum via, veritas, et vita [62], » aut aliud simile; humanum autem se habere corpus sic affirmanti: « Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem locutus sum vobis [63], » fidem habemus; illum quid compositum fuisse profitemur. Oportuit igitur ut, qui humano more vivere inter homines decreverat, non intempestive se in mortis discrimen conjiceret, sed pateretur se duci a nutritiis, quos angelus a Deo missus præmonuerat: primum quidem his verbis: « Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est [64];» secundo autem sic: « Surge et accipe puerum et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi usque dum dicam tibi: futurum C est enim ut Herodes quærat puerum ad perdendum eum [65]. » Ubi nihil scriptum quidem est quod mihi admodum insolens videatur. In utroque enim Scripturæ loco narratur angelus Josephum allocutus fuisse per somnium: at pluribus aliis contigit, ut per somnium admonerentur quid facto opus esset; sive angelus, sive quædam alia res in anima imagines efformaverit. Quid igitur absurdi est, ei, qui semel naturam humanam susceperat, humano more provideri ut pericula declinet? Non quod aliter id fieri non potuerit, sed quia via et ordine saluti Jesu provideri oportuit. Ac certe satius erat parvulum Jesum Herodis insidias vitare, in Ægyptumque cum nutritiis fugere donec insidiator moreretur, D quam si aut Providentia rebus Jesu consulens prohibuisset ne Herodi parvulum illum interficere libe-

A Ἐπὶ δὲ τούτοις ἑξῆς ὁ Ἰουδαῖος πρὸς τὸν Ἰησοῦν παρὰ τῷ Κέλσῳ λέγει· « Τί δὲ καί σε νήπιον ἔτι ἐχρῆν εἰς Αἴγυπτον ἐκκομίζεσθαι; Μὴ ἀποσφαγῇς; Θεὸν γὰρ οὐκ εἰκὸς ἦν περὶ θανάτου δεδιέναι. Ἀλλ' ἄγγελος (13) μὲν ἧκεν ἐξ οὐρανοῦ, κελεύων σοι καὶ τοῖς σοῖς οἰκείοις φεύγειν, μὴ ἐγκαταληφθέντες ἀποθάνητε. Φυλάσσειν δέ σε αὐτόθι ὁ δύο ἤδη διά σε πεπομφὼς ἀγγέλους, ὁ μέγας Θεὸς τὸν ἴδιον Υἱὸν, οὐκ ἐδύνατο; » Οἴεται δ' ἐν τούτοις (14) ὁ Κέλσος, μὴ θεῖόν τι εἶναι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι καὶ ψυχῇ κατὰ τὸν Ἰησοῦν· ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ τοιοῦτον γεγονέναι, ὁποῖον Ὁμήρου μῦθοι εἰσάγουσι. Παίζων γοῦν τὸ ἐπὶ τῷ σταυρῷ προχυθὲν αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, φησὶν ὅτι οὐκ ἦν

Ἰχὼρ οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν.

Ἡμεῖς δ' αὐτῷ πιστεύοντες Ἰησοῦ, περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θειότητος λέγοντι· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, » καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον· περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν, ταῦτα φάσκοντι· « νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν (15) λελάληκα· » σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι. Καὶ ἐχρῆν τὸν προνοούμενον τῆς ὡς ἀνθρώπου ἑαυτοῦ εἰς τὸν βίον ἐπιδημίας, μὴ ἀκαίρως ὁμόσε χωρεῖν τῷ ἕως θανάτου κινδύνῳ. Οὕτως δὲ ἔδει αὐτὸν καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατρεφόντων ἄγεσθαι, ὑπὸ θείου ἀγγέλου οἰκονομουμένων, πρότερον μὲν λέγοντος τοῦ χρηματίζοντος, « Ἰωσὴφ, υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστί· » δεύτερον δέ· « Ἐγερθεὶς, παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι· μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι (16) αὐτό. » Ἐν τούτοις δ' οὐδὲ πάνυ παράδοξόν μοι φαίνεται τὸ ἀναγεγραμμένον. Ὄναρ γὰρ τῷ Ἰωσὴφ καθ' ἕτερον τόπον (17) τῆς Γραφῆς λέγεται ἄγγελος ταῦτ' εἰρηκέναι· τὸ δὲ τὸ ὄναρ δηλοῦσθαί τισι τάδε ποιεῖν, καὶ ἄλλοις πλείοσι συμβαίνει· εἴτ' ἀγγέλου, εἴθ' οὑτινοσοῦν φαντασιοῦντος τὴν ψυχήν. Τί οὖν ἄτοπον, τὸν ἅπαξ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ κατ' ἀνθρωπίνην ἀγωγὴν οἰκονομεῖσθαι πρὸς τὸ ἐκκλίνειν κινδύνους; Οὐ τῷ ἄλλως ἀδύνατον εἶναι τοιοῦτον γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ δεῖν τὸ ἐγχωροῦν ὁδῷ καὶ τάξει περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰησοῦ οἰκονομεῖσθαι (18). Καὶ βέλτιόν γε ἦν ὑπεκστῆναι τὸ παιδίον Ἰησοῦν τὴν Ἡρώδου ἐπιβουλὴν, καὶ ἀποδημῆσαι μετὰ τῶν τρεφόντων αὐτὸ εἰς Αἴγυπτον, ἕως τῆς τελευτῆς τοῦ ἐπιβουλεύοντος· ἢ τὴν περὶ τοῦ Ἰη-

[62] Joan. XIV, 6. [63] Joan. VIII, 40. [64] Matth. I, 20. [65] Matth. II, 13.

(13) Sic omnes mss. Alias, δεδοικέναι. Καὶ ἄγγελος.

(14) Libb. editi, οἴεται δ' ἡμᾶς ἐν τούτοις, sed ἡμᾶς uncis includunt, utpote quod redundat. Si cui vero retinendum videtur, legendum erit: οἴεται δ' ἡμᾶς νομίζειν ὁ Κέλσος· si autem ἡμᾶς resecatur, legendum est paulo post ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ μὴ τοιοῦτον.

(15) Libb. editi, ἐν ὑμῖν.

(16) Hœschelius in textu habet, ἀποκτεῖναι.

(17) *Καθ' ἕτερον τόπον*. Hinc videtur colligi posse Matthæi exemplaria, quibus utebatur Origenes, in altero loco non habuisse κατ' ὄναρ, sed forte legendum est καθ' ἑκάτερον τόπον.

(18) Sic codd. Regius, Basileensis et Philocalia. Hœschelius vero et Spencerus in textu habent, φυλάσσεσθαι. Paulo post omnes mss. et Philocalia, τὴν Ἡρώδου ἐπιβουλήν. Hœschelius in textu τῇ Ἡρώδου ἐπιβουλῇ. Guietus scribendum suspicabatur, τῆς Ἡρώδου ἐπιβουλῆς.

σοῦ Πρόνοιαν κωλύειν τὸ ἐφ' ἡμῖν Ἡρώδου (19) ἀναιρεῖν τὸ παιδίον θέλοντος, ἢ τὴν λεγομένην παρὰ τοῖς ποιηταῖς Ἄϊδος κυνέην, ἤ τι παραπλήσιον ποιεῖν εἶναι περὶ τὸν Ἰησοῦν, ἢ πατάξαι ὁμοίως τοῖς ἐν Σοδόμοις τοὺς ἥκοντας ἐπὶ τὴν ἀναίρεσιν αὐτοῦ. Τὸ γὰρ πάνυ παράδοξον τῆς ἐπ' αὐτὸν βοηθείας, καὶ ἐπὶ πλέον ἐμφανὲς, οὐκ ἦν χρήσιμον τῷ βούλεσθαι αὐτὸν διδάξαι ὡς ἄνθρωπον μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔχειν τι θειότερον ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ· ὅπερ ἦν ὁ κυρίως Υἱὸς Θεοῦ, Θεὸς λόγος, Θεοῦ δύναμις (20), καὶ Θεοῦ σοφία, ὁ καλούμενος Χριστός. Οὐ καιρὸς δὲ νῦν τὰ περὶ τοῦ συνθέτου, καὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ὁ ἐνανθρωπήσας Ἰησοῦς, διηγήσασθαι· οὔσης τινὸς καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) οἰκείας ζητήσεως τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸν τόπον.

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὡς φιλομαθής τις Ἕλλην, καὶ τὰ Ἑλλήνων πεπαιδευμένος, ὅτι « Οἱ μὲν παλαιοὶ μῦθοι Περσεῖ, καὶ Ἀμφίονι, καὶ Αἰακῷ, καὶ Μίνωι θείαν σπορὰν νείμαντες, οὐδ' αὐτοῖς ἐπιστεύσαμεν (21)· ὅμως ἐπέδειξαν ἑαυτῶν ἔργα μεγάλα καὶ θαυμαστὰ, ἀληθῶς τε ὑπὲρ ἄνθρωπον, ἵνα μὴ ἀπίθανοι δοκῶσι· σὺ δὲ δὴ τί καλὸν ἢ θαυμάσιον ἔργῳ ἢ λόγῳ πεποίηκας; Ἡμῖν οὐδὲν ἐπεδείξω· καίτοι προκαλουμένων ἐν τῷ ἱερῷ σε παρασχέσθαι τι ἐναργὲς γνώρισμα, ὡς εἴης ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς. » Πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον, ὅτι δεικνύτωσαν ἡμῖν Ἕλληνες τῶν κατειλεγμένων τινὸς βιωφελὲς, λαμπρὸν καὶ παρατεῖναν ἐπὶ τὰς ὕστερον γενεὰς, καὶ τηλικοῦτον ἔργον, ὡς ἐμποιεῖν πιθανότητα τῷ περὶ αὐτῶν μύθῳ, λέγοντι ἀπὸ θείας αὐτοὺς γεγονέναι σπορᾶς. Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲν δείξουσιν οὐδὲ μακρῷ ἔλαττον (22) περὶ οὓς ἀνέγραψεν ἄνδρας, ὧν παρέστησεν ὁ Ἰησοῦς· ἐὰν ἄρα μὴ ἐπὶ μύθους ἀνάγωσιν ἡμᾶς Ἕλληνες, καὶ τὰς παρ' ἑαυτοῖς ἱστορίας, θέλοντες ἡμᾶς μὲν ἐκείνοις ἀλόγως πιστεύειν, τούτοις δὲ καὶ μετὰ πολλὴν ἐνάργειαν ἀπιστεῖν. Φαμὲν οὖν, ὅτι τοῦ Ἰησοῦ τὸ ἔργον ἡ πᾶσα ἔχει ἀνθρώπων οἰκουμένη, ἣ παροικοῦσιν αἱ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Ἐκκλησίαι τῶν μεταβαλόντων ἀπὸ μυρίων ὅσων κακῶν. Καὶ ἔτι γε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκστάσεις μὲν διανοίας ἀνθρώπων ἀφίστησι, καὶ δαίμονας, ἤδη δὲ καὶ νόσους· ἐμποιεῖ δὲ θαυμασίαν τινὰ πραότητα, καὶ κατὰ στολὴν τοῦ ἤθους, καὶ φιλανθρωπίαν, καὶ χρηστότητα, καὶ ἡμερότητα, ἐν τοῖς μὴ διὰ τὰ βιωτικὰ (23) ἤ τινας χρείας ἀνθρωπικὰς ὑποκριναμένοις, ἀλλὰ παραδεξαμένοις γνησίως τὸν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐσομένης κρίσεως λόγον.

A rum foret, aut Jesus decantata a poetis Plutonis galea aliove munimento instructus fuisset, aut satellites ad illum occidendum missi, ut Sodomitæ [66], excæcati fuissent. Nec enim insolitum auxilium et supra modum illustre conveniebat ei, qui ut homo testimonio Dei probatus docere volebat in se, homine illo quem omnes videbant, inesse quiddam divinius, nempe proprie dictum Dei Filium, Deum Verbum, Dei potentiam, Dei sapientiam, eum qui vocatur Christus. Sed de illo composito, et de iis ex quibus Jesus homo factus constabat, non est hujus temporis disserere, cum de illa re quædam inter fideles et domestica, ut ita loquar, quæstio habeatur.

B 67. Postea Judæus apud Celsum, quasi Græcus quispiam eruditus litterarumque Græcarum peritus, « Priscæ fabulæ, inquit, quæ Perseum, **382** Amphionem, Æacum, Minoaque narrant e diis esse natos, nobis non faciunt fidem. Tamen, ne omni probabilitate destitui videantur, res ab illis hominibus gestas referunt magnas certe, admirabiles, et quæ vires humanas superant. Tu vero quid insigne, quid admirandum dictis aut factis præstitisti? Nihil hactenus, quamvis in templo te provocaverint Judæi, ut manifesto aliquo signo te Dei Filium esse declarares [67]. » Ad quæ confutanda, a Græcis postulo ut indicent quid tantum, tam splendidum, tam utile, tam nepotibus futuris profuturum illi homines ediderint, ut fabulæ, quæ illis divinum ortum tribuunt, mereantur fidem. C Sed nihil afferent, quod vel longo intervallo accedat ad ea quæ Jesus fecit : nisi forte nos ad fabulas historiasque suas relegabunt, quasi vellent nos illis sine ulla ratione credere, nostris vero rebus quamvis evidenter demonstratis derogare fidem. Affirmamus ergo, quid Jesus fecerit, toto jam orbe innotescere, quippe ubi Dei per Jesum fundatæ sunt Ecclesiæ ex iis qui a malis innumeris fuerunt ad meliorem mentem conversi. Et hodieque Jesu nomen perturbatos animos componit, exigit dæmones, medetur morbis; miram quoque mansuetudinem inserit, mores in officio continet, humanitatem, comitatem, suavitatem inspirat iis qui non propter D vitæ commoda humanasque necessitates se Christianos simulant, sed quo par est animo traditam de Deo, Christo, futuroque judicio doctrinam amplexantur.

[66] Gen. xix, 11. [67] Joan. x, 24.

(19) *Τὸ ἐφ' ἡμῖν Ἡρώδου*. Sic Philocalia, codd. Regius, Basileensis et vetustus Vaticanus, recte. Nec aliter Origenes, libro *De oratione*, τὸ ἐφ' ἡμῖν τοῦ ἡλίου usurpat ad significandum liberum solis arbitrium. Spencerus in textu habet, τὴν ὁρμὴν Ἡρώδου, quæ lectio non spernenda. Hœschelius in textu, τοῦ ἐφ' ἡμῶν Ἡρώδου.

(20) Sic Philocalia. Alias, λόγος καὶ δύναμις.

(21) *Οὐδ' αὐτοῖς ἐπιστεύσαμεν*. Sic omnes mss. Hœschelius in textu habet, οἷς οὐδ' αὐτοῖς ἐπιστεύσαμεν, et ad marginem monet forte legendum αὐτοί pro αὐτοῖς, quod Spencerus arripuit. Ibidem pro ἑαυτῶν ἔργα, lege αὐτῶν ἔργα.

(22) *Μακρῷ ἔλαττον*. Ita Hœschelius et Spencerus in textu, ad marginem vero habent, μικρῷ ἐλάττω, quæ lectio est omnium manuscriptorum nostrorum. Mox Guieto scribendum videtur, περὶ οὓς ἀνέγραψαν ἄνδρας.

(23) Editi, μηδὲ διὰ τὰ βιωτικά. In nostris mss. desideratur διά. Paulo infra libb. editi in textu, ὑπειδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα. Sicque habent codd. Regius et Basileensis, sed tres Anglicani et duo Vaticani, ὑπιδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα. Paulo inferius libb. editi ad marginem, οἷον τερατευομένους.

68. Deinde Celsus olfaciens adductum iri quæ Jesus fecit miracula, et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quæ scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panibus ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot existimat mirum in modum ab apostolis amplificata fuisse, tum, «Age, inquit, demus hæc a te gesta.» Sed confestim eodem illa numero habenda esse ait ac ea quæ præstigiatores faciunt, majora semper ac majora pollicentes; et quæ faciunt qui sunt Ægyptiacis artibus eruditi, qui medio in foro, paucis obolis venerandas suas artes venditant, dæmonia ex hominibus profligant, exsufflant morbos, heroum animas evocant, opipara convivia, mensas, bellaria, opsonia quæ nunquam fuerunt exhibent, agitant animalia quæ vere nulla sunt, sed vanæ duntaxat animantium imagines. Mox ait: «An quia hæc illi faciunt,
383 idcirco credendum nobis erit illos esse Dei filios? An potius dicendum improborum et nebulonum esse hujusmodi artes?» Hinc perspicis Celsum ab admittenda magia non alienum esse admodum. Nescio tamen an ille ipse sit qui multos contra magiam libros conscripserit. Verumtamen quia hoc ejus proposito commodum erat, quæ de Jesu narrantur comparat cum iis quæ magia efficit. Et essent similia si Jesus, ut qui magicas artes profitentur, nihil præter vanam speciem ostendisset. Nunc vero nullus præstigiator per ea quæ facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere ut vivant, quasi Deo rationem reddituri. Nihil horum præstigiatores faciunt quia non possunt, aut non consilium habent, aut nolunt corrigendis hominibus operam dare, quippe qui ipsi turpissimis infamissimisque vitiis referti sunt. Hic vero, qui miraculis suis spectatores eorum quæ bene faciebat ad morum correctionem adducebat, quomodo non erit existimandus se præbuisse non solum illis qui proprie discipuli ejus vocati sunt, sed etiam reliquis omnibus, exemplum optimæ vitæ? Discipulis quidem, ut excitarentur ad homines docendos quæ sit voluntas Dei; reliquis vero hominibus, ut ejus verbis et moribus potius quam miraculis edocti quomodo vivere oporteat, eo spectarent, ut quæcunque facerent, Deo placerent omnia. Si autem Jesu vita fuit ejusmodi, quo jure quis eum cum præstigiatoribus conferat, et non potius crediderit eum, cum Deus esset, ut promissum fuerat, visum fuisse in humano corpore, ut nostro generi prodesset?

69. Permiscet postea sermonem Celsus, et quæ a quapiam secta dicta sunt, omnibus Christianam

A Ἑξῆς δὲ τούτοις ὁ Κέλσος, ὑπιδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένα μεγάλα, περὶ ὧν ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰρήκαμεν, προσποιεῖται συγχωρεῖν ἀληθῆ εἶναι, ὅσα περὶ θεραπειῶν, ἢ ἀναστάσεως, ἢ περὶ ἄρτων ὀλίγων θρεψάντων πολλοὺς ἀναγέγραπται, ἀφ' ὧν λείψανα πολλὰ καταλέλειπται, ἢ ὅσα ἄλλα οἴεται τερατευσαμένους τοὺς μαθητὰς ἱστορηκέναι, καὶ ἐπιφέρει αὐτοῖς· «Φέρε πιστεύσωμεν εἶναί σοι ταῦτ' εἰργασμένα·» καὶ εὐθέως κοινοποιεῖ αὐτὰ πρὸς τὰ ἔργα τῶν γοήτων, ὡς ὑπισχνουμένων θαυμασιώτερα, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν μαθόντων ἀπὸ Αἰγυπτίων (24) ἐπιτελούμενα, ἐν μέσαις ἀγοραῖς ὀλίγων ὀβολῶν ἀποδομένων τὰ σεμνὰ μαθήματα, καὶ δαίμονας ἀπὸ ἀνθρώπων ἐξελαυνόντων, καὶ νόσους ἀποφυσώντων, καὶ ψυχὰς ἡρώων ἀνακαλούν- B των, δεῖπνά τε πολυτελῆ καὶ τραπέζας καὶ πέμματα καὶ ὄψα τὰ οὐκ ὄντα δεικνύντων, καὶ ὡς ζῶα κινούντων οὐκ ἀληθῶς ὄντα ζῶα, ἀλλὰ μέχρι φαντασίας φαινόμενα (25) τοιαῦτα. Καί φησιν· «Ἆρ' ἐπεὶ ταῦτα ποιοῦσιν ἐκεῖνοι, δεήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἡγεῖσθαι υἱοὺς εἶναι Θεοῦ; Ἢ λεκτέον αὐτὰ ἐπιτηδεύματα εἶναι ἀνθρώπων πονηρῶν καὶ κακοδαιμόνων;» Ὁρᾷς ὡς διὰ τούτων οἱονεὶ παραδέχεται μαγείαν εἶναι· οὐκ οἶδα εἰ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ γράψαντι κατὰ μαγείας βιβλία πλείονα. Πλὴν ὡς χρήσιμον αὐτῷ εἰς τὰ προκείμενα, τοῖς ἀπὸ μαγείας ὁμοιοῖ τὰ περὶ Ἰησοῦ ἱστορούμενα. Καὶ ἦν ἂν ὅμοια, εἰ μέχρι ἀποδείξεως ὁμοίως τοῖς μαγγανεύουσιν ἔφθανε δεῖξας· νυνὶ δὲ οὐδεὶς μὲν τῶν γοήτων δι' ὧν ποιεῖ, ἐπὶ τὴν τῶν C ἠθῶν ἐπανόρθωσιν καλεῖ τοὺς θεασαμένους, οὐδὲ φόβῳ Θεοῦ παιδαγωγεῖ τοὺς καταπλαγέντας τὰ θεάματα, οὐδὲ πειρᾶται πείθειν οὕτω ζῆν τοὺς ἰδόντας, ὡς δικαιωθησομένους ὑπὸ Θεοῦ. Καὶ οὐδὲν τούτων ποιοῦσι γόητες, ἐπειδὴ οὐ δύνανται, ἢ μηδὲ βούλονται, μηδὲ θέλουσι πραγματεύεσθαι (26) τὰ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων διορθώσεως, ἅτε καὶ αὐτοὶ πλήρεις ὄντες αἰσχίστων καὶ ἐπιῤῥητοτάτων ἁμαρτημάτων. Ὁ δὲ δι' ὧν ἐποίει παραδόξων ἐπὶ τὴν τῶν ἠθῶν ἐπανόρθωσιν ἐπαγόμενος (27) τοὺς θεωροῦντας τὰ γιγνόμενα καλῶς, πῶς οὐκ εἰκὸς, ὅτι παρεῖχεν ἑαυτὸν οὐ μόνον τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς λοιποῖς παράδειγμα ἀρίστου βίου; ἵνα καὶ οἱ μαθηταὶ προτραπῶσιν ἐπὶ τὸ διδάσκειν κατὰ τὸ τοῦ Θεοῦ βούλημα τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἱ λοιποὶ, πλέον D διδαχθέντες ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ ἤθους ἢ καὶ τῶν παραδόξων ὡς χρὴ βιοῦν, πάντα πράττωσι κατ' ἀναφορὰν τοῦ ἀρέσκειν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. Εἰ δὲ τοιοῦτος ἦν ὁ τοῦ Ἰησοῦ βίος, πῶς εὐλόγως ἄν τις αὐτὸν τῇ προαιρέσει τῶν γοήτων παραβάλοι, καὶ μὴ κατ' ἐπαγγελίαν τοῦ Θεὸν εἶναι πιστεύοι (28) ἐν ἀνθρωπίνῳ φανέντα σώματι ἐπ' εὐεργεσίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν;

Μετὰ ταῦτα φύρων τὸν λόγον καὶ τὰ ὑπὸ αἱρέσεώς τινος λεγόμενα, ὡς κοινὰ Χριστιανῶν ἐγκλήματα

(24) *Ἀπὸ Αἰγυπτίων*. Hæc est interlinearis lectio veteris codicis Vaticani; reliqui mss. cum editis habent, ὑπὸ Αἰγυπτίων, male, ut videtur.

(25) Libb. editi ad marginem, βλεπόμενα.

(26) Codd. Reg., Basileensis et uterque Vaticanus, πραγματεύσασθαι. Reliqui cum editis, πραγματεύεσθαι.

(27) *Ἐπαγόμενος*. Hanc vocem in antea editis omissam restituit codex Jolianus. Mox omnes mss., τὰ γιγνόμενα καλῶς. Libb. editi pro καλῶς habent καλῶν.

(28) Guieto scribendum videtur, καὶ μὴ κατ' ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ, Θεὸν εἶναι πιστεύοι.

πᾶσι τοῖς ἀπὸ τοῦ θείου προσάγων λόγου, φησὶν, ὅτι « Θεοῦ οὐκ ἂν εἴη τοιοῦτον σῶμα, οἷον τὸ σόν. » Ἀλλ' ἡμεῖς πρὸς ταῦτα, σῶμα αὐτὸν λέγομεν ἀνειληφέναι, ὡς ἀπὸ θηλείας, τῷ βίῳ ἐπιδημήσαντα, ἀνθρώπινον, καὶ θανάτου ἀνθρωπίνου (29) δεκτικόν. Διὸ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ μέγαν ἀγωνιστὴν αὐτόν φαμεν γεγονέναι, διὰ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, « πεπειρασμένον » μὲν ὁμοίως πᾶσιν ἀνθρώποις « κατὰ πάντα, » οὐκέτι δ', ὡς ἄνθρωποι μετὰ ἁμαρτίας, ἀλλὰ πάντη « χωρὶς ἁμαρτίας. » Τρανῶς γὰρ ἡμῖν φαίνεται, ὅτι « ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· » καὶ « μὴ γνόντα αὐτὸν ἁμαρτίαν, » ὡς καθαρὸν (30) παρέδωκεν ὑπὲρ πάντων τῶν ἡμαρτηκότων ὁ Θεός. Εἶτα ὁ Κέλσος φησὶν, ὅτι « οὐκ ἂν εἴη Θεοῦ σῶμα τὸ οὕτω σπαρὲν, ὡς σὺ, ὦ Ἰησοῦ, ἐσπάρης. » Πλὴν ὑπείδετο, ὅτι εἰ (ὡς γέγραπται) γεγέννητο, δύναταί πως εἶναι τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ θειότερον παρὰ τοῖς πολλοῖς (31), καὶ κατά τι σημαινόμενον Θεοῦ σῶμα. Ἀλλὰ γὰρ ἀπιστεῖ τοῖς ἀναγραφεῖσι περὶ τῆς ἐξ ἁγίου Πνεύματος συλλήψεως αὐτοῦ, καὶ πιστεύει αὐτὸν ὑπό τινος Πανθήρα φθείραντος τὴν Παρθένον ἐσπάρθαι (32)· διόπερ εἶπεν, ὅτι « Οὐκ ἂν εἴη Θεοῦ σῶμα οὕτω σπαρὲν, ὡς σὺ ἐσπάρης. » Ἀλλὰ γὰρ περὶ τούτων ἐν τοῖς ἀνωτέρω πλείονα εἰρήκαμεν.

Λέγει δ' ὅτι « οὐδὲ τοιαῦτα σιτεῖται σῶμα Θεοῦ· » ὡς ἔχων αὐτὸν παραστῆσαι ἀπὸ τῶν εὐαγγελικῶν γραμμάτων σιτούμενον, καὶ ποῖα σιτούμενον. Ἀλλ' ἔστω, λεγέτω αὐτὸν βεβρωκέναι μετὰ τῶν μαθητῶν τὸ Πάσχα, οὐ μόνον εἰπόντα τό· « ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, » ἀλλὰ καὶ βεβρωκότα. Λεγέτω δ' αὐτὸν καὶ διψήσαντα παρὰ τῇ πηγῇ τοῦ Ἰακὼβ πεπωκέναι· τί τοῦτο πρὸς τὰ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα; Σαφῶς δὲ φαίνεται ἰχθύος μετὰ τὴν ἀνάστασιν βεβρωκώς· κατὰ γὰρ ἡμᾶς σῶμα ἀνείληφεν, ὡς γενόμενος ἐκ γυναικός. « Ἀλλ' οὐδὲ σῶμα, φησὶ, Θεοῦ χρῆται τοιαύτῃ φωνῇ, οὐδὲ τοιᾷδε πειθοῖ. » Καὶ ταῦτα δ' εὐτελῆ καὶ σφόδρα εὐκαταφρόνητα· λελέξεται γὰρ πρὸς αὐτὸν, ὅτι χρῆται ὁ πεπιστευμένος παρ' Ἕλλησιν εἶναι θεὸς, ὁ Πύθιος, καὶ ὁ Διδυμεὺς τοιᾷδε φωνῇ τῇ τῆς Πυθίας, ἢ τῆς ἐν Μιλήτῳ γενομένης προφήτιδος, καὶ οὐ διὰ τοῦτο ἐγκαλεῖται παρ' Ἕλλησιν ὡς οὐ θεὸς ὁ Πύθιος, ἢ ὁ Διδυμεὺς, ἤ τις ἄλλος τοιοῦτος ἑνὶ τόπῳ ἐγκαθιδρυμένος Ἑλληνικὸς θεός. Πολλῷ δὲ τούτου βέλτιον ἦν χρήσασθαι τὸν Θεὸν φωνῇ ἐμποιούσῃ, διὰ τὸ μετὰ δυνάμεως ἀπαγγέλλεσθαι, ἄφατόν (33) τινα πειθὼ τοῖς ἀκούουσιν.

Εἶτά φησι λοιδορούμενος τῷ Ἰησοῦ ὁ διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰ μοχθηρὰ δόγματα, ἵν' οὕτως εἴπω, θεο-

A doctrinam consectantibus ut communia objiciens, « Dei corpus, inquit, non esset, cujusmodi est corpus tuum. » Nos ad hæc : Jesus in hac vita corpus humanum suscepit, quale a femina suscipere poterat, illudque morti humanæ obnoxium. Quare inter alia dicimus illum fuisse magnum pugilem, propter humanum corpus, « per omnia tentatum [68], » ut cæteri homines; non tamen ut cæteri homines, cum peccato, sed prorsus « sine peccato. » Perspicuum enim nobis videtur, eum « non fecisse peccatum, nec inventum esse dolum in ore ejus [69]; » et quod « peccatum non cognoverit [70], » ideo illum ut purum a Deo traditum esse propter omnes qui peccaverunt. Deinde ait Celsus : « Dei corpus non ita satum fuisset ac tu, o Jesu, satus es. » Suspicabatur tamen **384**, si natus est Jesus quemadmodum B scriptum est, ejus corpus posse aliquomodo cæteris esse divinius, et aliquo sensu Dei corpus. Atque ideo negat verum esse quod scriptum est, illum e Spiritu sancto esse conceptum, creditque ex Pantheræ cum virgine congressu natum esse. Qua causa dicit : « Corpus Dei non ita satum esset ac tu satus es. » Sed de his plura superius.

70. Pergit : « Neque corpus Dei talibus vescitur cibis; » quasi ex Evangeliis probare posset Jesum cibis usum esse, et qualibus cibis usus fuerit. Verum esto, dicat eum manducasse pascha cum discipulis, C et non solum dixisse : « Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum [71], » sed etiam revera manducavisse; addat etiam sitientem ad puteum Jacob bibisse [72], quid hoc contra ea quæ de ejus corpore dicimus? Constat eum post resurrectionem piscem edisse [73]. Nostra enim sententia est, illum induisse corpus, utpote natum e femina. « At tali voce, inquit, non utitur Dei corpus nec talibus persuadendi modis. » Hæc etiam vilia sunt ac valde contemnenda. Nam Celso quis dixerit Pythium qui a Græcis deus habetur, et Didymeum ejusmodi uti voce, nempe Pythiæ aut Miletinæ prophetidis; nec idcirco tamen e numero deorum excludi Pythium aut Didymeum vel quemlibet alium similem Græcanicum Deum in uno loco constitutum. Multo autem D satius fuit Deum uti voce quæ propterea quod cum potestate pronuntiaretur, ineffabili quadam ratione persuaderet auditores.

71. Deinde convicium Jesu faciens ille, qui propter impietatem pravaque opinamenta Deo, ut sic

[68] Hebr. IV, 15. [69] Isa. LIII, 9; I Petr. II, 22. [70] II Cor. V, 21. [71] Luc. XXII, 15. [72] Joan. IV, 6. [73] Joan. XXI, 13.

(29) Libb. editi, ἀνθρώπου, sed quinque mss., ἀνθρωπίνου, rectius. Ibidem tres Anglicani, Regius et Basileensis, αὐτόν φαμεν γεγονέναι. In antea editis deest γεγονέναι. Paulo post Hœschelius et tres mss., πεπειραμένον μὲν ὁμοίως. Spencerus et reliqui mss., πεπειρασμένον μὲν ὁμοίως.

(30) *Ὡς καθαρόν*. Guieto scribendum videtur, ἐν καθαρόν.

(31) *Παρὰ τοῖς πολλοῖς*. Guieto scribendum videtur, παρὰ τοὺς πολλούς.

(32) *Καὶ πιστεύει αὐτὸν ὑπό τινος Πανθήρα φθείραντος τὴν παρθένον ἐσπάρθαι*. Hæc in veteri codice Vaticano erasa sunt et desiderantur in recenti. Vide supra lib. I *contra Celsum*, num. 32.

(33) *Ἄφατον*. Sic recte Hœschelius et codd. mss. Male vero Spencerus in textu ἄφανον, neque assentior Boherello legenti ἄφωνον.

loquar, invisus est, dicit « hæc omnia esse præstigiatoris Deo invisi et scelerati; » quamvis, si proprie res et nomina examinentur, fieri non possit ut Deo homo odio sit. Deus enim amat omnia quæ sunt, et nihil eorum quæ fecit, odio habet. Neque enim odio habens creasset. Si quid vero dictum est a prophetis, quod id significare videatur, id generali hac regula explicandum erit, Scripturam de Deo ita loqui quasi humanis sit obnoxius affectibus. Jam quid me respondere oporteat ad hominem, qui in sermone ubi apta ad persuadendum argumenta pollicitus erat, sibi rem agendam putat maledictis et conviciis quibus Jesum tanquam sceleratum et præstigiatorem proscindit? Hoc certe non est philosophi qui rem demonstrat, sed ejus qui, ut e fæce plebis homines, ira se transversum agi patitur; cum contra decuerit, re exposita, de qua controversia erat, candide eam expendere, et pro viribus afferre quæ ad propositum 385
assequendum in mentem venissent. Sed cum hic desinat sermo, quem Judæus apud Celsum cum Jesu habuit, hic et nos libro primo contra illum scripto finem imponemus. Deo autem dante veritatem illam, quæ falsos sermones disperdit, juxta illud: « In veritate tua disperde illos[74], » aggrediemur in sequentibus alteram prosopopœam, ubi Judæus ab ipso inductus sermonem vertit ad eos qui Jesu crediderunt.

A μισής, ὅτι « ταῦτα θεομισοῦς ἦν τινος καὶ μοχθηροῦ γόητος. » Καίτοιγε, ἐὰν κυρίως ἐξετάζηται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα, ἀδύνατον ἔσται ἄνθρωπος θεομισής· ἐπεὶ ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδελύσσεται ὧν ἐποίησεν· οὐδὲ γὰρ μισῶν (34) τι κατεσκεύασεν. Εἰ δέ τινες λέξεις προφητικαὶ τὸ τοιοῦτον λέγουσι, καθολικῷ λόγῳ διηγήσεως τεύξονται τῷ διότι ὡς περὶ ἀνθρωποπαθοῦς (35) λέξεσι χρῆται ἡ Γραφὴ περὶ τοῦ Θεοῦ. Τί δὲ δεῖ λέγειν ἀπολογούμενον πρὸς τὸν οἰόμενον ἐν οἷς ἐπαγγέλλεται πιστικοῖς λόγοις, δεῖν χρῆσθαι δυσφημίαις καὶ λοιδορίαις, ὡς περὶ μοχθηροῦ καὶ γόητος τοῦ Ἰησοῦ; Τοῦτο γὰρ οὐκ ἀποδεικνύντος, ἀλλ' ἰδιωτικὸν καὶ ἀφιλόσοφον πάθος πεπονθότος ἔργον ἐστί· δέον, ἐκτιθέμενον τὸ πρᾶγμα, εὐγνωμόνως αὐτὸ ἐξετά- B ζειν, καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν λέγειν πρὸς αὐτὸ τὰ ὑποπίπτοντα. Ἀλλὰ γὰρ ἐν τούτοις καταπαύσαντος τὸν λόγον τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ που καταπαύσομεν τὴν περιγραφὴν τοῦ πρώτου πρὸς αὐτὸν βιβλίου. Θεοῦ δὲ διδόντος τὴν ἐξολοθρεύουσαν τοὺς ψευδεῖς λόγους ἀλήθειαν, κατὰ τὴν φάσκουσαν εὐχὴν, « Ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ἐξολόθρευσον αὐτοὺς, » ἀρξόμεθα ἐν τοῖς ἑξῆς τῆς δευτέρας προσωποποιίας, ἐν ᾗ ὁ Ἰουδαῖος αὐτῷ πεποίηται λέγων πρὸς τοὺς πεισθέντας τῷ Ἰησοῦ τὰ μετὰ ταῦτα.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ (36)

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER SECUNDUS.

1. Primo nostrarum ad eum quem Celsus inscripsit *sermonem verum* responsionum libro, qui ibi terminatur ubi ficta Judæi persona Jesum alloqui desinit, quique in justam excrevit molem, hunc subjungere statuimus, quo criminationes ab eodem Judæis ad fidem in Jesum conversis objectæ repellantur. Ac primum illud miramur, cur Celsus, cum personas fingere statuisset, non Judæum induxerit potius cum iis e gentibus qui fidem amplexi sunt loquentem, quam cum Judæis. Sic enim verisimilis admodum visus fuisset sermo contra nos compositus. At fortasse nescivit ille, qui se omnia scire prædicat, quid hoc loco personis fictis tribuere

C Τῷ πρώτῳ (37) τόμῳ τῶν ὑπαγορευθέντων ἡμῖν πρὸς τὸν Κέλσου ἐπιγραφέντα *ἀληθῆ Λόγον*, καταλήξαντι εἰς τὴν τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τὸν Ἰησοῦν προσωποποιίαν, αὐτάρκη περιγραφὴν εἰληφότι, τοῦτον συντάσσειν προαιρούμεθα, ἀπολογούμενοι πρὸς τὰ φερόμενα ὑπ' αὐτοῦ ἐγκλήματα κατὰ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστευσάντων. Καὶ αὐτό γε τοῦτο πρῶτον ἐφίσταμεν, τί δήποτε, ἅπαξ, κρίνας προσωποποιεῖν ὁ Κέλσος, οὐ προσωποποιεῖ Ἰουδαῖον πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντας λέγοντα, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων· πιθανώτατος δ' ἂν καὶ ἔδοξεν ὁ λόγος εἶναι αὐτῷ πρὸς ἡμᾶς γραφόμενος. Ἀλλὰ μή ποτε ὁ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰ-

[74] Psal. LIV, 5.

(34) *Οὐδὲ γὰρ μισῶν*. Lego, οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν.

(35) Libb. editi ad marginem, διότι ὡσπερεὶ ἀνθρωποπαθῶς. In textu vero, διατί ὡς περὶ ἀνθρωποπαθοῦς.

(36) *Κατὰ Κέλσου*. Codex Basileensis et vetustus Vaticanus alterum habent titulum: Πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου *ἀληθῆ Λόγον* Ὠριγένους τό- D μος β', sicque libri editi ad marginem.

(37) *Τῷ πρώτῳ*. Codex Jolianus, ἐπὶ τῷ πρώτῳ, sicque Anglicanus primus in margine. Libb. antea editi, ἐν τῷ πρώτῳ, sed Boherellus omnino voculam ἐν delendam censet, natam, ut ipsi videtur, ex initio libri sequentis.

δέναι τὸ ἀκόλουθον οὐκ οἶδε (38) κατὰ τὸν τόπον τῆς προσωποποιίας. Τί οὖν καὶ λέγει πρὸς τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων πιστεύοντας, κατανοητέον. Φησὶν αὐτοὺς, « καταλιπόντας τὸν πάτριον νόμον, τῷ ἐψυχαγωγῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἠπατῆσθαι πάνυ γελοίως, καὶ ἀπηυτομοληκέναι εἰς ἄλλο ὄνομα, καὶ εἰς ἄλλον βίον· » μηδὲ τοῦτο κατανοήσας, ὅτι οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστεύοντες οὐ καταλελοίπασι τὸν πάτριον νόμον· βιοῦσι γὰρ κατ' αὐτὸν, ἐπώνυμοι τῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν (39) πτωχείας τοῦ νόμου γεγενημένοι. Ἐβίων τε γὰρ ὁ πτωχὸς (40) παρὰ Ἰουδαίοις καλεῖται· καὶ Ἐβιωναῖοι χρηματίζουσιν (41) οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Ἰησοῦν, ὡς Χριστὸν παραδεξάμενοι. Καὶ ὁ Πέτρος δὲ μέχρι πολλοῦ φαίνεται τὰ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον Ἰουδαϊκὰ ἔθη τετηρηκέναι· ὡς μηδέπω ἀπὸ Ἰησοῦ μαθὼν ἀναβαίνειν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ γράμμα νόμου ἐπὶ τὸν κατὰ τὸ πνεῦμα· ὅπερ ἀπὸ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων μεμαθήκαμεν. Τῇ γὰρ ἐπαύριον τοῦ ἑωρᾶσθαι ἄγγελον Θεοῦ τῷ Κορνηλίῳ,

A conveniret. Considerandum igitur quid dicat ad eos e Judæis qui credunt. Ait eos « relicta patria lege, demulsos a Jesu, prorsus ridicule esse deceptos, et in aliud nomen aliamque vitam transfugisse. » Sed non advertit eos qui e Judæis in Jesum credunt non patriam deseruisse legem. Vivunt enim ex illius præscripto nomenque suum ducunt a paupertate suæ legis secundum verborum significationem interpretatæ. Nam Ebion apud Judæos *pauperem* sonat, et Ebionæi illi vocantur, qui e Judæis
386 Jesum pro Christo receperunt. Quin et Petrus ritus Judaicos Mosaica lege præscriptos observasse diu videtur; ut qui a Jesu nondum didicerat a lege secundum litteram sumpta ad legem secundum spiritum intellectam ascendere; quod
B quidem apostolorum Acta nos docent. Postridie enim quam angelus Cornelio visus fuerat monueratque ut in Joppen mitteret ad Simonem qui cognominabatur Petrus, « Ascendit Petrus in superiora

(38) *Οἶδε*. Duo codd. Vaticani et tres Anglicani, εἶδε, sicque libb. antea editi in margine.

(39) *Κατὰ τὴν ἐκδοχήν*. Hæc prætermisit interpres Gelenius, ut quæ non intellexerit. Vertenda erant. « Secundum verborum significationem. » Τὸ κατὰ τὴν ἐκδοχήν, idem ferme est ac τὸ κατὰ τὸ γράμμα, atque ex mente Origenis, opponitur τῷ κατὰ τὴν ἀλληγορίαν, ut alterum illud τὸ κατὰ τὸ γράμμα, opponitur τῷ κατὰ τὸ πνεῦμα. Sic enim paulo post : μαθὼν ἀναβαίνειν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ γράμμα νόμου ἐπὶ τὸν κατὰ τὸ πνεῦμα. Alibi plenius expressit, dicens lib. v *contra Celsum*, num. 60, τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν ἐκδοχήν. Et lib. vii, num. 20, τὸ *πρὸς ῥητὸν* opponit τῷ *πρὸς διάνοιαν*. Est hæc vox apud Origenem frequentissima; et innumera sunt loca ex quorum collatione patet, τὸ *ἐκδέχεσθαι* esse *interpretari*, sive, ut Latini eodem sensu dicunt, *accipere*, et τὴν ἐκδοχήν, *interpretationem*, *acceptionem*. Sic παρεκδοχαί lib. iii, num. 11, sunt *pravæ interpretationes*. Synonymum item verbum ἐκλαμβάνειν, eadem significatione usurpatur lib. iv, num. 41 et alibi passim. BOHERELLUS.

(40) *Πτωχός*. Orig., lib. iv *De princip.*; Ignat. ad Philadelph.; Theodoret., lib. ii *De hær. fab.*; Euseb., lib. iii, cap. 27 *Eccles. hist.* SPENCER.

(41) *Χρηματίζουσιν*. Bene in adnotationibus correxit Spencerus Latinam Gelenii versionem interpretantis : « Ebionæi dicuntur a cæteris Judæis, qui Jesum pro Christo receperunt. » De hoc verbo, præter loca ex Act. xi, 26, et Rom. vii, 3, consule Ægidium Menagium Auctario addendorum ad Observationes in Diogenem Laertium, col. 1. BOHERELLUS. — Per Ebionæos hoc in loco intellige Nazaræos : erant enim duplicis generis Ebionæi; quod non semel monuit Origenes, lib. v, num. 61, 65. Ex quibus hi Jesum e Virgine natum esse agnoverunt, suntque Nazaræi, cum latiori sensu illud nomen interpretatur. Vide Grotium, *Adnot. in Matth.*, et Vossium, cap. 2, in dissertat. *De gener. Jesu Christi*. Petavius, in *Animadvers. in Epiph.*, hæres. 30 : « Verum Ebionæorum nomen latius extendisse videri potest Origenes, ut Ebionæos illos appellet qui, cum alioqui de Christi divinitate recte sentirent, cum Christiana religione Judaicas cæremonias amplectendas credebant, quod quidem tomo secundo sub initium significare videtur, » procul dubio hunc locum respexit. Illi communi hominum sorte conceptum et natum arbitrati sunt. Ignatius, ad Philadelph., Orig., homil. 17, in Luc.; Epiph., hær. 30; Euseb., *Eccles. hist.* lib. iii, cap. 27, et lib. v, cap. 8 *Eccl. hist.*; Aug., *De hæresibus*; Theodoret., lib. ii *De hæret. fab.* Atque Ebionæos sic distinguere accuratius me docuit Eusebius, lib. iii, cap. 27 : Ἐβιωναίους τούτους οἰκείους ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι, πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δογματίζοντας καὶ δοξάζοντας· λιτὸν μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ κοινὸν ἡγοῦντο, κατὰ προκοπὴν ἤθους αὐτὸν μόνον ἄνθρωπον δεδικαιωμένον, ἐξ ἀνδρός τε κοινωνίας καὶ τῆς Μαρίας γεγενημένον· δεῖν δὲ πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὡς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου σωθησομένοις. Ἄλλοι δὲ παρὰ τούτοις τῆς αὐτῆς ὄντες προσηγορίας τὴν μὲν τῶν εἰρημένων
C ἔκτοπον διεδίδρασκον ἀτοπίαν, ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος μὴ ἀρνούμενοι γεγονέναι τὸν Κύριον. Οὐ μὲν ἔθ' ὁμοίως καὶ οὗτοι προϋπάρχειν αὐτὸν Θεὸν λόγον ὄντα καὶ σοφίαν ὁμολογοῦντες, τῇ τῶν προτέρων περιετρέποντο δυσσεβείᾳ, μάλιστα ὅτε καὶ τὴν σωματικὴν περὶ τὸν νόμον λατρείαν ὁμοίως ἐκείνοις περιέπειν ἐσπούδαζον. « Hi ab antiquis cognominati sunt Ebionæi, quippe qui humiliter admodum atque abjecte de Christo sentirent. Eum enim simpliciter ac vulgarem nec aliud quam hominem esse censebant, qui profectu virtutis justus factus fuisset; cæterum ex viri cum Maria concubitu procreatum. Porro legis observationem sibi omnino necessariam ducebant, quasi per solam in Christum fidem, vitamque ex ea fide traductam, salutem consequi non valerent. Alii ab his, eodem nomine nuncupati, absurdam priorum sententiam refugientes, Christum quidem ex Virgine et ex Spiritu sancto genitum esse non negant; sed iidem nihilominus
D cum Christum utpote Deum Verbum ac sapientiam Patris ante omnia substitisse minime fateantur, in eamdem cum prioribus impietatem delapsi sunt : cum præsertim legis Mosaicæ cæremonias, perinde ac illi, accurate custodiant. » Theodoret., lib. ii *De hæret. fab.*; Damascen., *De hær.* At primi generis Ebionæorum, Grotio si credas, Irenæus non meminit : « Quod Irenæus vero nullam eorum mentionem faciat in recensu hæreseon, in partem meliorem de illis judicandum est. » Cape librum, et lege : « Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt quidem mundum a Deo factum; ea autem quæ sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. » Iren., lib. i, cap. 26. Isti enim Dominum Jesum Josephi et Mariæ filium opinati sunt; at Nazaræi, sive primi generis Ebionæi, Christum e Virgine natum esse juxta fidem orthodoxam crediderunt. De his agit Hieronymus, epistola ad Augustinum : « Quid dicam de Ebionitis,

ut oraret circa horam sextam. Et cum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus, et vidit cœlum apertum, et descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis de cœlo submissum in terram, in quo erant omnia quadrupedia, et serpentia terræ, et volatilia cœli. Et facta est vox ad eum : Surge, Petre, occide et manduca. Ait autem Petrus : Absit, Domine, quia nunquam manducavi omne commune et immundum. Et vox iterum ad eum : Quæ Deus purificavit, tu communia ne dixeris[75]. › In his adverte quomodo Petrus repræsentetur ut Judaicorum de mundis et immundis rituum adhuc observantissimus. Quæ sequuntur [76], manifestum faciunt illum opus habuisse visione, ut Cornelium sanguine non Israelitam, et eos qui cum eo erant, doctrinæ fidei participes faceret : quippe Judæus et ex Judaicis traditionibus vitam exigens, contemnebat quoscunque extra Judaismum vivebant. Et Paulus in sua ad Galatas Epistola testatur Petrum metu Judæorum, cum Jacobus ad eum venisset, cum gentibus edere desiisse, ‹ seque ab illis segregasse, timentem **387** eos qui ex circumcisione erant[77], › idemque reliquos Judæos et Barnabam fecisse. Atque consentaneum erat eos a Judaicis ritibus non discedere, qui ad Judæos tum missi fuerant, ‹ cum ii qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt Paulo et Barnabæ societatis, ipsique in circumcisionem abierunt[78], › ut illi gentibus Evangelium annuntiarent. Et quid dico eos se gentibus subtraxisse, qui Judæos Evangelium docebant? Imo Paulus Judæis Judæus factus est, ut Judæos lucraretur[79]. Qua de causa et ipse, ut in Actis apostolorum narratur[80], oblationem ad altare obtulit, ut Judæis persuaderet se legis non esse desertorem. Hæc omnia si nosset Celsus, non his verbis fideles ex Judæis interpellasset fictus ab illo Judæus : ‹ Quæ vos intemperiæ agebant, o cives, ut patriam legem relinqueretis, et ab illo quem modo alloquebamur, allecti prorsus ridicule

A ὑποτιθέμενον αὐτῷ (42) πέμψαι εἰς Ἰόππην ἐπὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Πέτρον, ‹ Ἀνέβη Πέτρος εἰς τὸ ὑπερῷον προσεύξασθαι περὶ ὥραν ἕκτην. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι. Παρασκευαζόντων δ' αὐτῶν, ἐγένετο ἔκστασις ἐπ' αὐτὸν, καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιέμενον (43) ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα καὶ ἑρπετὰ τῆς γῆς καὶ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. Καὶ φωνὴ ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε (44), σὺ μὴ κοίνου. › Ὅρα γὰρ ἐν τούτοις, τίνα τρόπον παρίσταται τὰ Ἰουδαϊκὰ ἔθη περὶ καB θαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ἔτι τηρῶν ὁ Πέτρος. Καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς δηλοῦται, ὅτι ὀπτασίας ἐδεήθη, ἵνα κοινωνήσῃ τῶν λόγων τῆς πίστεως τῷ μὴ κατὰ σάρκα Ἰσραηλίτῃ Κορνηλίῳ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ, ὡς ἔτι Ἰουδαῖος, καὶ κατὰ τὰς Ἰουδαίων παραδόσεις ζῶν, καταφρονῶν τῶν ἔξω τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας δὲ ἐπιστολῇ Παῦλος ἐμφαίνει, ὅτι Πέτρος, ἔτι φοβούμενος τοὺς Ἰουδαίους, παυσάμενος τοῦ μετὰ τῶν ἐθνῶν συνεσθίειν, ἐλθόντος Ἰακώβου πρὸς αὐτὸν, ‹ ἀφώριζεν ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, φοβούμενος τοὺς ἐκ τῆς περιτομῆς· › καὶ τὸ αὐτὸ πεποιήκασιν αὐτῷ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι καὶ Βαρνάβας. Καὶ ἀκόλουθόν γε ἦν μὴ ἀποστῆναι τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐθῶν τοὺς εἰς τὴν περιτομὴν ἀποσταλέντας, ‹ ὅτε οἱ δοκοῦντες στύλοι εἶναι δεξιὰς ἔδωκαν Παύλῳ καὶ Βαρ-C νάβᾳ κοινωνίας, αὐτοὶ εἰς τὴν περιτομὴν ἀπιόντες, › ἵν' ἐκεῖνοι τοῖς ἔθνεσι κηρύξωσι. Τί δὲ λέγω, ὅτι οἱ κηρύσσοντες εἰς τὴν περιτομὴν ὑπέστελλον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καὶ ἀφώριζον; ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος τοῖς Ἰουδαίοις Ἰουδαῖος ἐγίνετο, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσῃ. Διὸ ὡς καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται, καὶ προσφορὰν προσήνεγκεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἵνα πείσῃ Ἰουδαίους περὶ τοῦ μὴ εἶναι ἀποστάτης νόμου. Ταῦτα δὲ πάντα εἰ ἐπίστατο ὁ Κέλσος, οὐκ ἂν ἐπροσωποποιήσατο τὸν

[75] Act. x, 9 seqq. [76] Ibid., 34. [77] Gal. ii, 12. [78] Ibid., 9. [79] I Cor. ix, 20. [80] Act. xxvii, 26.

qui Christianos esse se simulant? Usque hodie per totas Orientis synagogas inter Judæos hæresis est, quæ dicitur Mineorum, et a Pharisæis nunc usque damnatur, quos vulgo Nazaræos nuncupant, qui credunt in Christum Filium Dei, natum de Virgine Maria, et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus est et resurrexit, in quem et nos credimus; sed, dum volunt et Judæi esse et Christiani, nec Judæi sunt, nec Christiani. › Aug., *De hær.*; Theod., lib. ii *De hær. fab.*; Cypr., *Exposit. symb. apost.*; Orig., in cap. xv Matth. Credo etiam Ebionæos διττούς apud Origenem ideo nuncupari, quod Nazaræi cum Ebionæis consuetudinem aliqualem et familiaritatem contraxerint; audi Epiphan., hær. 30 : Ἔνθεν ἄρχεται τῆς κακῆς αὐτοῦ διδασκαλίας, ὅθεν δῆθεν καὶ οἱ Ναζαρηνοὶ οἱ ἄνομοι προδεδήλωνται. Συναφθεὶς γὰρ οὗτος ἐκείνοις, καὶ ἐκεῖνοι τούτῳ, ἑκάτερος ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ μοχθηρίας τῷ ἑτέρῳ μετέδωκε. Καὶ διαφέρονται μὲν ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον κατά τι, ἐν δὲ τῇ κακονοίᾳ ἀλλήλους ἀπεμάξαντο. ‹ Inde pessimi prædicandi dogmatis initium sumpsit, unde et impios Nazarenos cœpisse docuimus. Ambo enim, collatis inter se capitulis,

suam alter cum altero improbitatem ac nequitiam communicavit. Atque etsi quadamtenus a se multo dissideant, in excogitando tamen pravissimo do-D gmate sese invicem expresserunt. › Et paulo antea : Σαμαρειτῶν μὲν γὰρ ἔχει τὸ βδελυρὸν, Ἰουδαίων δὲ τὸ ὄνομα, Ὀσσαίων δὲ καὶ Ναζωραίων καὶ Νασαραίων τὴν γνώμην, Κηρινθιανῶν τὸ εἶδος, Καρποκρατιανῶν τὴν κακοτροπίαν, καὶ Χριστιανῶν βούλεται ἔχειν τὴν προσηγορίαν. ‹ Nam Samaritanorum impuram superstitionem affectavit. A Judæis porro nomen accepit; ab Ossæis, Nazoræis et Nasaræis dogmata. Cerinthianorum deinde formam, Carpocratianorum nequitiam, Christianorum denique appellationem usurpare contendit. › SPENCER.

(42) Hœschelius in textu habet, αὐτοῦ, Spencerus αὐτῷ, rectius, sicque omnes mss., si exceperis Anglicanum primum et Jolianum, qui utramque lectionem exhibent.

(43) Omnes codd. mss., τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιέμενον. Vulgatus Actorum textus, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ καθιέμενον.

(44) Vetus codex Vaticanus, Regius et Basileensis, ἐκαθάρισε. Reliqui, ἐκάθηρε.

Ἰουδαῖον λέγοντα πρὸς τοὺς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύοντας τό· « Τί παθόντες, ὦ πολῖται, κατελίπετε τὸν πάτριον νόμον, καὶ ὑπ' ἐκείνου, πρὸς ὃν ἄρτι διειλέγμεθα, ψυχαγωγηθέντες, πάνυ γελοίως ἐξηπατήθητε, καὶ ἀφ' ἡμῶν ἀπηυτομολήσατε εἰς ἄλλο ὄνομα καὶ εἰς ἄλλον βίον; »

Ἐπεὶ δ' ἅπαξ γεγόναμεν ἐν τῷ περὶ τοῦ Πέτρου λόγῳ καὶ τῶν διδαξάντων τοὺς ἐν τῇ περιτομῇ τὸν Χριστιανισμὸν, οὐκ ἄτοπον ἡγοῦμαι παραθέσθαι τοῦ Ἰησοῦ τινα φωνὴν ἀπὸ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ τὴν διήγησιν αὐτῆς. Γέγραπται δὴ αὐτὸν εἰρηκέναι· « Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσει (45), λαλήσει. » Καὶ ζητοῦμεν ἐν τῷ τόπῳ, τίνα ἦν τὰ πολλὰ, ἃ εἶχε μὲν λέγειν ὁ Ἰησοῦς B τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ, οὐκ ἠδύναντο δὲ αὐτὰ βαστάζειν τότε. Καί φημι· Μήποθ' ὡς Ἰουδαίοις, καὶ συντραφεῖσι τῷ κατὰ τὸ γράμμα Μωϋσέως νόμῳ τοῖς ἀποστόλοις, εἶχε μὲν λέγειν τίς ὁ ἀληθὴς νόμος, καὶ τίνων ἐπουρανίων ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ ἡ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις λατρεία ἐπετελεῖτο, καὶ τίνων μελλόντων ἀγαθῶν σκιὰν περιεῖχεν ὁ περὶ βρώσεως καὶ πόσεως (46) καὶ ἑορτῶν καὶ νουμηνιῶν καὶ Σαββάτων νόμος. Καὶ πολλὰ ἦν ταῦθ', ἃ εἶχεν αὐτοῖς λέγειν· ὁρῶν δ' ὅτι πάνυ χαλεπόν ἐστιν ἀπὸ ψυχῆς ἀνατρέπειν σχεδὸν συγγεννηθέντα καὶ συντραφέντα δόγματα μέχρι τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίας, καὶ πείσαντα τοὺς ἀνειληφότας αὐτὰ, ὅτι ταῦτα μέν ἐστι θεῖα, τὸ δὲ μετασαλεύειν αὐτὰ, ἐστὶν ἀσεβές· καὶ ἐν τῇ ὑπεροχῇ τῆς κατὰ Χριστὸν, τουτέστι τὴν ἀλήθειαν, C γνώσεως ἐλέγχειν αὐτὰ *σκύβαλα καὶ ζημίαν*, ὥστε πεισθῆναι τοὺς ἀκούοντας· ὑπερετίθετο εἰς ἐπιτηδειότερον καιρὸν τὸν μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς ἦν ἀκαίρως προσαγόμενον τὸ βοήθημα τοῖς μηδέπω χωροῦσιν αὐτὸ, ἀνατρεπτικὸν τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ ὑπολήψεως τυγχάνον, ἣν ἤδη ἀνειλήφεσαν ὡς περὶ Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ πρόσχες εἰ μὴ νοῦν ἔχει οὐκ εὐκαταφρόνητον τὸ οὕτως ἀκοῦσαι τοῦ· « Πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· » πολλὰ γὰρ τὰ τῆς τοῦ νόμου, κατὰ τὰ πνευματικὰ, διηγήσεως καὶ σαφηνείας· καὶ οὐκ ἠδύναντό πως βαστάζειν αὐτὰ οἱ μαθηταὶ, ἐν Ἰουδαίοις γεγεννημένοι καὶ ἀνατεθραμμένοι τότε. Οἶμαι δ' ὅτι D καὶ ἐπεὶ τύπος μὲν ἦν ἐκεῖνα, ἀλήθεια δὲ ἃ ἔμελλε διδάσκειν αὐτοὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦτο λέλεκται· « Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν· » ὡς εἰ ἔλεγεν, εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ὧν ἐν τοῖς τύποις γενόμενοι, ᾤεσθε τὴν ἀληθῆ λατρείαν λατρεύειν τῷ Θεῷ. Καὶ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Ἰησοῦ ἦλθε τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐπὶ τὸν Πέτρον, λέγον πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν τῆς γῆς καὶ πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ· « Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. » Καὶ ἦλθε

A deciperemini, et a nobis in alium nomen aliamque vitam transfugeretis? »

2. Sed quia sermo incidit de Petro et iis qui Christianam religionem eos qui ex circumcisione erant, docuerunt, non alienum fuerit hic ex Evangelio secundum Joannem quoddam Jesu dictum referre et enarrare. Sic autem habet: « Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet loquetur [81]. » Hic quærimus ecquænam fuerint multa illa quæ Jesus discipulis suis dicere habebat, et quæ tum portare non poterant. Et dico: Forte, quia Judæi erant apostoli et Mosaica lege secundum litteram accepta innutriti, hæc fuerunt quæ illis dicere haberet: quænam esset vera lex, quarum rerum cœlestium umbra signisque cultus Judaicus constaret, quæ futura bona præscripti de cibo et potu, de festis, neomeniis et Sabbatis ritus adumbrarent. Hujusmodi multa erant quæ habebat eis dicere; cum autem dogmata quæ pene congenita et ad virilem usque ætatem coalita erant, quæque et divina esse et sine impietate tolli non posse sibi persuaserant ii qui ipsa susceperant, perdifficile esse cerneret ex anima revellere, et præ excellenti quæ secundum Christum, id est secundum veritatem est, cognitione ostendere et auditoribus persuadere illa esse « stercora et detrimenta [82], » tempus opportunius exspectavit, dum videlicet et crucem passus esset et fuisset e mortuis suscitatus. Enimvero auxilium intempestive iis præstitum qui illud nondum capere poterant, evertere potuisset opinionem, quam de Jesu conceptam animo habebant, eum esse Christum et viventis Dei

388 Filium. Et vide annon recta sit sententia hujus loci: « Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo [83]. » Multa sunt enim in lege quæ sensu spiritali edisseri et explicari debeant; nec ea ullo modo tunc intelligere poterant apostoli, nati inter Judæos et educati. Credo equidem quoniam figura erant Judaici illi ritus, veritas autem quæ Spiritus sanctus eos docturus erat, propter hanc rem dictum esse: « Quando venerit ille Spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem [84]; » quasi diceret, in omnem veritatem rerum, quarum licet figuræ tantum apud vos fuerint, verum nihilominus Deo cultum a vobis exhiberi putabatis. Atque, ut Jesus promiserat, venit Spiritus veritatis in Petrum, eique de quadrupedibus, serpentibus terræ et volatilibus cœli dixit: « Surge, Petre, occide et manduca [85]. » Et venit ad eum superstitione adhuc laborantem. Ad divinam enim vocem respondet: « Absit, Domine, quia nunquam manducavi omne

[81] Joan. xvi, 12 et 13. [82] Philipp. iii, 8. [83] Joan. xvi, 12. [84] Ibid. 13. [85] Act. x, 13.

(45) Sic omnes mss. Hœschelius vero ad marginem et Spencerus in textu, ὅσα ἂν ἀκούσῃ.

(46) Ita codd. Regius et Parisiensis. Reliqui vero cum editis habent, περὶ βρώσεων καὶ πόσεων. Paulo post omnes mss., συγγεννηθέντα καὶ συντραφέντα.

commune aut immundum. » Tum Spiritus sanctus docens quidnam de cibis ex veritate et spiritaliter esset sentiendum : « Quæ, inquit, Deus purificavit, tu communia ne dixeris. » Post hanc visionem Spiritus veritatis Petrum in omnem veritatem duxit, eique dixit multa, quæ dum adhuc cum illo Jesus secundum carnem versaretur, portare non potuerat. Verum de his alia se dabit disserendi occasio, cum agetur de iis quæ ad litteralem legis Mosaicæ sensum pertinent.

πρὸς αὐτὸν ἔτι δεισιδαιμονοῦντα· φησὶ γὰρ καὶ πρὸς τὴν θείαν φωνήν· « Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. » Καὶ ἐδίδαξε τὸν περὶ βρωμάτων ἀληθῶν καὶ πνευματικῶν (47) λόγον ἐν τῷ· « Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. » Καὶ ἑξῆς ἐκείνῃ τῇ ὀπτασίᾳ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν τὸν Πέτρον, τὰ πολλὰ ἔλεγεν αὐτῷ, ἃ οὐκ ἐδύνατο βαστάζειν, ὅτε κατὰ σάρκα αὐτῷ ἔτι ὁ Ἰησοῦς συνῆν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄλλος ἔσται καιρὸς πρὸς τὸ διηγήσασθαι περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐκδοχὴν (48) τοῦ Μωϋσέως νόμου.

3. Nunc autem propositum est nobis Celsi ignorantiam redarguere, apud quem Judæus his verbis suos populares et Israelitas, qui in Jesum credunt, compellat : « Quæ vos intemperiæ agebant, ut patriam legem relinqueretis ? » et reliqua. At quomodo a lege patria defecerunt, qui ejus parum studiosos objurgant sic : « Dicite mihi, qui legem legitis, legem non auditis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit [86], » et quæ sequuntur, ad hæc verba : « Quæ sunt per allegoriam dicta. » An patriam deseruere legem, qui eam nunquam non in ore habent, dicentes : « An et lex hæc non dicit? scriptum est enim in lege Moysi : Non alligabis os bovi trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? an propter nos utique hæc dicit? Nam propter nos scripta sunt [87], » etc. Sed hæc omnia Judæus apud Celsum confundit; cum longe probabilior ejus fuisset accusatio, si dixisset : « Quidam ex vobis pristinos ritus reliquerunt explicationum et allegoriarum nomine; nonnulli illos interpretati, ut loqui amatis, spiritali sensu, nihilo secius patria observatis instituta; alii quidam litterali sensu contenti in eoque totum contineri spiritalem sensum arbitrantes, vultis simul et Jesum agnosci pro eo quem **389** prænuntiaverunt prophetæ, et Mosaicam legem ex instituto majorum suorum observare. » At unde Celso tanta fuisset in his distinguendis perspicacitas, qui in sequentibus impiarum omninoque a Jesu alienarum hæreseon meminit, imo et quarumdam, quæ supremum prorsus abnegant conditorem; neque novit Israelitas qui, servata patria lege, in Jesum crediderint? Nec enim ei propositum fuit sincero veritatis studio omnia hoc loco investigare, ut si quid utile nancisceretur, id admitteret; sed animo infenso hæc scripsit, totus ad evertendum intentus simul atque audierit.

Νῦν δὲ πρόκειται ἐλέγξαι τὴν τοῦ Κέλσου ἀμαθίαν, παρ' ᾧ ὁ Ἰουδαῖος λέγει τοῖς πολίταις καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν τό· « Τί παθόντες κατελίπετε τὸν πάτριον νόμον; » καὶ τὰ ἑξῆς. Πῶς δὲ καταλελοίπασι τὸν πάτριον νόμον οἱ ἐπιτιμῶντες τοῖς μὴ ἀκούουσιν αὐτοῦ, καὶ λέγοντες· « Λέγετέ μοι, οἱ τὸν νόμον ἀναγινώσκοντες, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; Γέγραπται γὰρ, ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχε· » μέχρι τοῦ, « ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ πῶς καταλελοίπασι τὸν πάτριον νόμον οἱ ἀεὶ μεμνημένοι ἐν τοῖς λόγοις ἑαυτῶν τῶν πατρίων; καὶ λέγοντες· « Ἢ καὶ ὁ νόμος ταῦτα οὐ λέγει; ἐν γὰρ τῷ Μωϋσέως νόμῳ γέγραπται· Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ, ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὡς συγκεχυμένως γε ταῦθ' ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος λέγει, δυνάμενος πιθανώτερον εἰπεῖν, ὅτι « Τινὲς μὲν ὑμῶν (49) καταλελοίπασι τὰ ἔθη, προφάσει διηγήσεων καὶ ἀλληγοριῶν· τινὲς δὲ καὶ διηγούμενοι, ὡς ἐπαγγέλλεσθε, πνευματικῶς, οὐδὲν ἧττον τὰ πάτρια τηρεῖτε· τινὲς δὲ οὐδὲ διηγούμενοι, βούλεσθε καὶ τὸν Ἰησοῦν παραδέξασθαι ὡς προφητευθέντα, καὶ τὸν Μωϋσέως νόμον τηρῆσαι κατὰ τὰ πάτρια· ὡς ἐν τῇ λέξει ἔχοντες τὸν πάντα τοῦ πνεύματος νοῦν. » Ἀλλὰ γὰρ πόθεν Κέλσῳ τὰ κατὰ τὸν τόπον τρανῶσαι, ὃς καὶ αἱρέσεων μὲν ἀθέων καὶ τοῦ Ἰησοῦ πάντη ἀλλοτρίων ἐν τοῖς ἑξῆς ἐμνημόνευσε, καὶ ἄλλων καταλειπουσῶν τὸν δημιουργόν· οὐκ οἶδε δὲ καὶ Ἰσραηλίτας εἰς Ἰησοῦν πιστεύοντας, καὶ οὐ καταλιπόντας τὸν πάτριον νόμον; Οὐ γὰρ προέκειτο αὐτῷ φιλαληθῶς ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐξετάσαι, ἵν' εἴ τι χρήσιμον εὑρίσκοι, παραδέξηται· ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς, καὶ ὅλος τοῦ ἀνατρέπειν ἅμα τῷ ἀκοῦσαι γενόμενος, τὰ τοιαῦτα ἀνέγραψεν.

4. Deinde illius Judæus eos qui e populo Jesum secuti sunt, sic alloquitur : « Heri et nudius tertius, cum in eum qui vobis os sublinebat, animad-

Εἶτα λέγει ὁ παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖος πρὸς τοὺς ἀπὸ τοῦ λαοῦ πιστεύσαντας· ὅτι « Χθὲς καὶ πρώην, ὁπηνίκα τοῦτον ἐκολάζομεν βουκολοῦντα ὑμᾶς, ἀπέστητε

[86] Galat. IV, 21, 22. [87] I Cor. IX, 8; Deut. XXV, 4.

(47) *Ἀληθῶν καὶ πνευματικῶν*. Bene Velserus apud Hœschelium scribendum monet ἀληθινὸν καὶ πνευματικόν. Paulo post duo codd. Vaticani et Basileensis, ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, et ita Anglicanus primus ad marginem. Reliqui cum editis habent, ἃ ὁ Θεὸς ἐκάθηρε.

(48) *Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐκδοχήν*. Boherellus τῶν masculinum esse putat, et τοὺς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Μωϋσέως νόμου interpretatur « eos qui litteralem Mosaicæ legis sensum sectantur. »

(49) *Ὑμῶν*. Recte mss., et ita legisse videtur interpres Gelenius. Libb. editi habent, ἡμῶν, male.

τοῦ πατρίου νόμου· » οὐδὲν ἀκριβῶς (50) εἰδὼς ἐν οἷς ἔλεγεν, ὡς ἐδείξαμεν. Μετὰ δὲ ταῦτα δοκεῖ μοι δεινότητος ἔχεσθαι τό· « Ἢ πῶς ἄρχεσθε μὲν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ἱερῶν, προϊόντες δὲ αὐτὰ ἀτιμάζετε; οὐκ ἔχοντες ἄλλην ἀρχὴν εἰπεῖν τοῦ δόγματος, ἢ τὸν ἡμέτερον νόμον· » ἀληθῶς μὲν γὰρ Χριστιανοῖς ἡ εἰσαγωγή ἐστιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν Μωϋσέως, καὶ τῶν προφητικῶν γραμμάτων· καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἐν τῇ διηγήσει καὶ σαφηνείᾳ αὐτῶν ἐστι τοῖς εἰσαγομένοις ἡ προκοπὴ ζητοῦσι τὸ « κατὰ ἀποκάλυψιν μυστήριον, χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένον, φανερωθὲν δὲ νῦν ταῖς (51) προφητικαῖς φωναῖς, » καὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ. Οὐχ, ὡς λέγετε δὲ, οἱ προϊόντες ἀτιμάζουσι τὰ ἐν νόμῳ γεγραμμένα· ἀλλὰ πλείονα τιμὴν αὐτοῖς περιτιθέασιν, ἀποδεικνύντες ὅσον ἔχει βάθος σοφῶν καὶ ἀποῤῥήτων λόγων ἐκεῖνα τὰ γράμματα, τὰ ὑπὸ Ἰουδαίων οὐ τεθεωρημένα, τῶν ἐπιπολαιότερον καὶ μυθικώτερον αὐτοῖς ἐντυγχανόντων. Τί δὲ ἄτοπον τὸ ἀρχὴν τοῦ ἡμετέρου δόγματος, τουτέστι τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι τὸν νόμον; ἅτε καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ Κυρίου ἡμῶν λέγοντος πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας αὐτῷ (52)· « Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν· εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε (53); » Ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν εὐαγγελιστῶν ὁ Μάρκος φησίν· « Ἀρχὴ (54) τοῦ Εὐαγγελίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς γέγραπται ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου· » δεικνὺς, ὅτι ἡ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχὴ τῶν Ἰουδαϊκῶν γραμμάτων ἤρτηται. Τί οὖν καθ' ἡμῶν λέγεται ὑπὸ τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου (55), ἐν τῷ· « Εἴτε γὰρ προηγόρευσέ τις ὑμῖν, ὅτι ἄρα ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεται, οὗτος ἡμέτερος ἦν ὁ προφήτης, καὶ τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ; » Ποῖον δὲ ἔγκλημα Χριστιανισμῷ ἐστιν, εἰ ὁ βαπτίσας τὸν Ἰησοῦν Ἰωάννης Ἰουδαῖος ἦν; Οὐ γὰρ ἐπεὶ Ἰουδαῖος ἦν, συνάγεται, ὅτι δεῖ πάντα τὸν πιστεύοντα, εἴτ' ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προσέρχεται τῷ λόγῳ, εἴτε ἀπὸ Ἰουδαίων, κατὰ τὸ γράμμα τὸν Μωϋσέως τηρεῖν νόμον.

Μετὰ ταῦτα εἰ καὶ ταυτολογεῖ ὁ Κέλσος περὶ τοῦ Ἰησοῦ (56), δεύτερον ἤδη λέγων πλημμελήσαντα αὐτὸν δεδωκέναι παρὰ Ἰουδαίοις δίκην· ἀλλ' ἡμεῖς οὐκ ἐπαναληψόμεθα τὴν ἀπολογίαν, ἀρκούμενοι τῇ προειρημένῃ. Εἶτ' ἐπεὶ ὡς ἕωλα τὰ περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν, καὶ κρίσεως Θεοῦ, καὶ τιμῆς μὲν ἐπὶ τοὺς δι-

A versum est, a lege patria defecistis. » Ubi nihil quidem accuratum vidit in iis quæ dixit, ut jam probatum est. Quæ sequuntur aliquid ponderis habere videntur: « Quomodo, cum a nostris sacris ducatis initium, paulo progressi eadem illa contemnitis? Neque enim aliud vestræ doctrinæ dicere habetis initium quam nostram legem. » Verum est Mosaicæ legis ritus litterasque propheticas esse religionis Christianæ prima veluti rudimenta, et ab eis progressos tum proficere, cum illa scrutantur eorumque mentem inspiciunt, cum quærunt « secundum revelationem mysterium temporibus æternis tacitum, quod nunc patefactum est per Scripturas prophetarum [87*] » et Domini nostri Jesu Christi adventum. At non verum quod dicitis, qui profi-
B ciunt, ab eis Mosaicam legem despicatui haberi. Imo plus illi honoris deferunt: ostendunt enim quam alta, quam abstrusa sit sapientia eorum quæ sub illis latent litteris, in quas nunquam Judæi introspexerunt, ut qui illis legendis in superficie et fabulis hærent. Quid vero absurdum est legem esse nostræ doctrinæ, seu, quod idem est, Evangelii principium, cum ipse Jesus Dominus noster iis, qui ipsi fidem non habebant, dixerit: « Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit; si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis [88]? » Sed et Marcus unus ex evangelistis ait: « Initium Evangelii nostri Jesu Christi, sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce
C ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te [89]; » quibus docet Evangelii initium a Scripturis Judaicis pendere. Quid ergo nobis adversatur id quod Celsi Judæus
390 ait: « Si quis enim vobis prædixit Filium Dei inter homines esse venturum, fuit is noster et nostri Dei propheta. » Quid contra Christianismum facit, Joannem, qui Jesum baptizavit, fuisse Judæum? Nec enim inde consequens est ut omnis qui credit, sive a gentibus, sive a Judæis ad Christianam doctrinam accedat, Mosaicam legem litterali sensu interpretatam observare debeat.

5. Postea, etsi repetit Celsus quod antea de Jesu dixerat, illum apud Judæos suorum scelerum pœnas luisse, nos non iterabimus defensionem, cum
D prior abunde sufficiat. Deinde quoniam ejus Judæus ut obsoleta et rancida despicit quæ apud nos de mortuorum resurrectione, de Dei judicio, de mer-

[87*] Rom. XVI, 25. [88] Joan. V, 46, 47. [89] Marc. I, 1, 2.

(50) Libb. editi in margine habent, ἀκριβές, sicque codd. Regius et Basileensis.

(51) *Σεσιγημένον, φανερωθὲν δὲ νῦν ταῖς*. Ita recte omnes codd. mss. Libb. vero editi, σεσιγημένον ἐν ταῖς, male.

(52) *Αὐτῷ*. Ita bene codex Basileensis. Libb. editi, αὐτοῦ.

(53) Hœschelius in textu, πιστεύετε.

(54) *Ἀρχή*, etc. Cum bona Origenis et aliorum venia dixerim (verba sunt Boherelli), non esse legitimum quem affert, istorum verborum sensum. Imo, primus Marci versiculus seorsim est explicandus: « Incipit Evangelium Jesu Christi Filii Dei. » Sicut in fine ejusdem Evangelii, apud Syrum interpretem, additur: « Explicit Evangelium sanctum, » etc. Sequentia vero sic sunt invicem connectenda: « Quemadmodum prædictum fuerat a prophetis.... Venit Joannes. » Ibidem vox ἡμῶν quæ legitur post εὐαγγελίου, abest a mss. Regio et Basileensi qui mox habent, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις· Ἰδοὺ ἐγώ, etc.

(55) Hœschelius in textu, ἐν τῷ παρ' αὐτῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου. Codd. Regius et Basileensis, ἐν τῷ παρ' αὐτῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου. Sed utraque lectio vitiosa.

(56) *Ἰησοῦ*. Ita Spencerus in textu, sicque certe legendum, reluctantibus licet omnibus mss. et Hœschelio, apud quos legitur, Ἰωάννου· neque enim usquam antea dixit Celsus de Joanne, πλημμελήσαντα αὐτὸν δεδωκέναι παρὰ Ἰουδαίοις δίκην.

cede justis destinata, de igne qui injustos manet, A traduntur, videturque sibi Christianismum subvertisse, cum dicit nihil novum in istis a Christianis doceri; ad hæc respondendum est Jesum nostrum cum videret nihil a Judæis fieri, quod propheticis documentis dignum esset, parabola significasse fore ut ab illis auferretur regnum Dei et gentibus daretur [90]. Quamobrem vere nunc videre est Judæos nihil præter fabulas nugasque consectari, quippe qui lumine careant quod illos in cognitionem Scripturarum deducat; penes autem Christianos esse veritatem, qua hominis anima et mens erigi atque attolli possit, quæque illos persuadet ut civitatem habeant, non qualem terrestres Judæi, terrenam, sed cœlestem [91]. Id manifestum est in iis qui legis propheticarumque sententiarum sublimitatem B perspiciunt, eamque aliis aperire possunt.

6. Esto, Jesus ritus omnes Judaicos observaverit, etiam eos qui ad sacrificia pertinent, quid istud impedit quominus illi ut Filio Dei credatur? Jesus igitur est Filius Dei, qui et legem et prophetas dedit; nec nos, qui in Ecclesia sumus, violamus legem, sed, spretis Judæorum fabulis, investigando legis et prophetarum occulto sensu emendamur atque erudimur. Enimvero prophetæ, ut qui sensum eorum quæ dicunt, simplici historia legisque verbis et littera non circumscribant, aliquando sic loquuntur, nimirum historias narraturi: « Aperiam os meum, loquar propositiones ab initio [92]: » aliquando legis, ut rei obscuræ et quæ nonnisi au- C xiliante Deo capi potest, intelligentiam postulant his verbis: « Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua [93]. »

391 7. Ostendant vero ubi vel in speciem arroganter dictum a Jesu aliquid inveniatur. Quomodo arrogans, qui ait: « Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris [94]? » Quomodo arrogans qui post cœnam, veste coram discipulis deposita, accinctus linteo [95], aqua in pelvim injecta, singulorum abluit pedes, et eos porrigere recusantem increpat his verbis: « Nisi lavero te, non habebis partem mecum [96]? » Quomodo arrogans, qui dicit: « Ego in medio vestrum sum, non ut qui recumbit, sed ut qui ministrat [97]? » Arguat eum quispiam, quod falsa protulerit; atque ut probet magna ejus fuisse mendacia, dicat quæ magna, quæ parva mendacia sint. Est et alia illum refellendi via. Nam falsum non est aliud alio magis D minusve falsum; quemadmodum nec verum est aliud alio magis minusve verum. Ecquænam autem

καίους, πυρὸς δ' ἐπὶ τοὺς ἀδίκους ευτελίζει ὁ παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖος· μηδὲν δὲ καινὸν ἐν τούτοις διδάσκεσθαι φάσκων Χριστιανοὺς, οἴεται ἀνατρέπειν Χριστιανισμόν· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν (57), ὁρῶν Ἰουδαίους μηδὲν ἄξιον τῶν ἐν τοῖς προφήταις μαθημάτων πράττοντας, ἐδίδαξε διὰ παραβολῆς, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀρθήσεται μὲν ἀπ' ἐκείνων, καὶ δοθήσεται τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Διὸ καὶ ἔστιν ἀληθῶς ἰδεῖν, πάντα μὲν τὰ Ἰουδαίων τῶν νῦν μύθους καὶ λήρους· οὐ γὰρ ἔχουσι τὸ φῶς τῆς γνώσεως τῶν Γραφῶν· τὰ δὲ Χριστιανῶν ἀλήθειαν, ἐπάραι καὶ μετεωρίσαι ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ νοῦν δυνάμενα, καὶ πείθοντα ἔχειν τι πολίτευμα οὐχ ὅμοιον τοῖς κάτω Ἰουδαίοις, κάτω που, ἀλλ' ἐν οὐρανοῖς· ὅπερ φαίνεται παρὰ τοῖς τὸ μέγεθος τῶν ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις νοημάτων θεωροῦσι, καὶ ἄλλοις παραστῆσαι δυναμένοις.

Ἔστω δὲ καὶ πάντα τὰ κατὰ Ἰουδαίους ἔθη, μέχρι καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς θυσιῶν, πεποιηκέναι τὸν Ἰησοῦν· τί τοῦτο συμβάλλεται πρὸς τὸ μὴ δεῖν πιστεύειν αὐτῷ ὡς Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; Ἔστιν οὖν Υἱὸς τοῦ δόντος (58) τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς· καὶ τοῦτον ἡμεῖς οἱ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐχ ὑπερβαίνομεν, ἀλλὰ καὶ ἀπεδράσαμεν μὲν τὰς Ἰουδαίων μυθολογίας, σωφρονιζόμεθα (59) δὲ καὶ παιδευόμεθα τῇ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν μυστικῇ θεωρίᾳ. Καὶ γὰρ οἱ προφῆται, ὡς μὴ καταπαύοντες τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἐν τῇ προφανεῖ ἱστορίᾳ, μηδ' ἐν τῇ κατὰ τὰς λέξεις καὶ τὸ γράμμα νομοθεσίᾳ, ὅπου μέν φασιν, ἱστορίας δῆθεν ἐκθησόμενοι, τό· « Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς· » ὅπου δὲ εὐχόμενοι περὶ τοῦ νόμου ὡς ἀσαφοῦς, καὶ δεομένου Θεοῦ ἵνα νοηθῇ, λέγουσιν ἐν εὐχῇ· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαμμάσιά σου (60) ἐκ τοῦ νόμου σου. »

Δεικνύτωσαν δὲ ποῦ κἂν ἔμφασις λέξεως ἀπὸ ἀλαζονείας προφερομένης παρὰ τῷ Ἰησοῦ εὑρίσκεται· πῶς γὰρ ἂν ἀλαζὼν ὁ λέγων· « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν; » Ἢ πῶς ἀλαζὼν ὁ δείπνου γενομένου, ἐκδυσάμενος ἐπὶ τῶν μαθητῶν, ζωσάμενος δὲ λέντιον, καὶ βαλὼν ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ νίπτων ἑκάστου τοὺς πόδας, καὶ ἐπιτιμῶν τῷ μὴ θέλοντι παρέχειν αὐτοὺς, καὶ λέγων, « Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ; » Ἢ πῶς ἀλαζὼν ὁ φάσκων, « Κἀγὼ ἐγενόμην ἐν μέσῳ ὑμῶν, οὐχ ὡς ὁ ἀνακείμενος, ἀλλ' ὡς ὁ διακονῶν; » Ἐλεγχέτω δέ τις τίνα ἐψεύσατο, καὶ παραστησάτω μεγάλα καὶ μικρὰ (61) ψεύδη, ἵνα δείξῃ τὰ μεγάλα ψευσάμενον τὸν Ἰησοῦν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως αὐτὸν ἐλέγξαι· Ὅτι ὡς οὐκ ἔστι ψεῦσμα ψεύσματος μᾶλλον ψεῦσμα, οὕτως οὐδὲ μειζόνως· ὡς οὐδὲ ἀληθὲς ἀληθοῦς μᾶλλον

[90] Matth. XXI, 43. [91] Philipp. III, 20. [92] Psal. LXXVII, 2. [93] Psal. CXVIII, 18. [94] Matth. XI, 29. [95] Joan. XIII, 4. [96] Ibid., 8. [97] Luc. XXII, 27.

(57) Codd. Regius et Basileensis, ὁ Κύριος ἡμῶν.

(58) *Δόντος*. Ita duo Vaticani, Regius et Basileensis. Libri vero editi, διδόντος.

(59) *Σωφρονιζόμεθα*. Hœschelius in textu habet, σαφηνιζόμεθα.

(60) *Θαυμάσιά σου*. Sic uterque Vaticanus et duo Anglicani; in aliis, sicut in editis, deest σου. Ibidem codd. Regius et Basileensis, προφερομένη παρὰ τῷ Ἰησοῦ εὑρίσκεται. Mox Basileensis, πῶς γὰρ ἀλαζὼν ὁ λέγων. Infra idem, ὁ δείπνου γινομένου. Reliqui cum editis, ὁ δείπνου γιγνομένου. Ibidem Regius et Basileensis, ζωσάμενος δὲ λεντίῳ.

(61) Libb. editi in margine, μεγάλα κἂν μικρά.

ἀληθὲς, ἢ μειζόνως ἀληθές. Τίνα δὲ καὶ τὰ ἀνόσια τοῦ Ἰησοῦ ἀπαγγελλέτω, καὶ μάλιστα ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος. Ἢ ἀνόσιον μὲν τὸ ἀφιστάνειν σωματικῆς περιτομῆς, καὶ σωματικοῦ Σαββάτου, καὶ σωματικῶν ἑορτῶν, καὶ σωματικῶν νουμηνιῶν, καὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων· μετατιθέναι δὲ τὸν νοῦν ἐπὶ νόμον Θεοῦ ἄξιον καὶ ἀληθῆ καὶ πνευματικὸν, μετὰ τοῦ τὸν πρεσβεύοντα ὑπὲρ Χριστοῦ εἰδέναι « τοῖς Ἰουδαίοις Ἰουδαῖον γίγνεσθαι, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσῃ· καὶ τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσῃ; »

Φησὶ δὲ « Πολλοὺς ἂν καὶ ἄλλους φανῆναι τοιούτους τοῖς ἐξαπατᾶσθαι θέλουσιν, ὁποῖος ἦν ὁ Ἰησοῦς. » Μὴ πολλοὺς οὖν, ἀλλὰ μηδ' ὀλίγους, ἀλλὰ καὶ ἕνα δεικνύτω (62) ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος τοιοῦτον, ὁποῖος ἦν ὁ Ἰησοῦς λόγον (63) καὶ δόγματα μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ δυνάμεως βιωφελῆ ἐπεισάγοντα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπιστρέφοντα ἀπὸ χύσεως ἁμαρτημάτων. Φησὶ δὲ τοῦτο ἔγκλημα ἀπὸ τῶν εἰς τὸν Χριστὸν πιστευόντων προσάγεσθαι Ἰουδαίοις, ἐπεὶ μὴ πεπιστεύκασιν ὡς εἰς Θεὸν τὸν Ἰησοῦν· καὶ περὶ τούτου δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω προαπελογησάμεθα, δεικνύντες ἅμα, πῶς μὲν Θεὸν αὐτὸν νοοῦμεν, κατὰ τί δὲ ἄνθρωπον λγομεν. « Πῶς δὲ, φησὶν, ἡμεῖς οἱ πᾶσιν ἀνθρώποις δηλώσαντες ἥξειν ἀπὸ Θεοῦ τὸν κολάσοντα τοὺς ἀδίκους, ἐλθόντα ἠτιμάζομεν; » Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπολογήσασθαι πάνυ εὔηθες ὂν, οὐ δοκεῖ μοι εἶναι εὔλογον. Ὡς εἰ καὶ ἄλλος τις ἔλεγε, πῶς ἂν ἡμεῖς, οἱ διδάξαντες (64) σωφρονεῖν, ἀκόλαστον ἄν τι ἐποιήσαμεν; ἢ περὶ δικαιοσύνης πρεσβεύοντες, ἠδικήσαμεν; Ὡς γὰρ ἐκεῖνα ἐν ἀνθρώποις εὑρίσκεται, οὕτω φάσκοντας (65) προφήταις πεπιστευκέναι λέγουσι περὶ ἐπιδημήσοντος Χριστοῦ, ἠπιστηκέναι τῷ ἐληλυθότι κατὰ τὰ προφητευόμενα, ἀνθρώπινον ἦν. Εἰ δὲ δεῖ προσθεῖναι καὶ ἄλλην αἰτίαν, φήσομεν, ὅτι καὶ τοῦτ' αὐτὸ προεῖπον οἱ προφῆται. Σαφῶς γοῦν Ἡσαΐας λέγει· « Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ λεγέτωσαν ἡμῖν, τί ἀκούουσι, καὶ τί βλέπουσι τοῖς Ἰουδαίοις (66) προφητεύεται μὴ συνήσειν τὰ λεγόμενα, καὶ μὴ ὃν δεῖ τρόπον ὄψεσθαι τὸ ὁραθέν. Ἀλλὰ μὴν δῆλον, ὅτι ἰδόντες τὸν Ἰησοῦν, οὐκ εἶδον ὅστις ἦν· καὶ ἀκούοντες αὐτοῦ, οὐ συνῆκαν ἐκ τῶν λεγομένων τὴν ἐν αὐτῷ θειότητα, μεταβιβάζουσαν τὴν ἐπὶ Ἰουδαίους τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπὴν, ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπ' αὐτὸν πιστεύοντας. Ἔστιν οὖν ἰδεῖν μετὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπιδημίαν Ἰουδαίους καταλελειμμένους πάντη, καὶ μηδὲν ἔχοντας τῶν πάλαι νομιζομένων αὐτοῖς εἶναι σεμνῶν· ἀλλὰ καὶ μηδὲν σημεῖον τοῦ εἶναί τινα θειό-

A impia commisit Jesus? Hæc indicet Judæus Celsi. An impium fuit, neglectis, quæ corporum erant, cæremoniis, circumcisione, sabbatis, diebus festis, neomeniis, et purorum ab impuris discrimine, evehere mentem ad legem Deo dignam, veram, spiritalem; simulque efficere ut, qui legatione fungitur pro Christo [98], sciat « Judæis Judæus fieri, ut Judæos lucretur; iis qui sub lege sunt quasi sub lege esse, ut eos qui sub lege sunt lucrifaciat [99]? »

8. Addit Judæus apud Celsum, « Multos alios iis, qui decipi voluissent, tales potuisse videri, qualis fuit Jesus. » Ostendat igitur non multos, non paucos, sed unum, qui tanta cum potestate doctrinam B æque humano generi utilem, æque a peccatorum colluvie avocantem tradiderit. Quod ait Judæos ab iis qui in Christum credunt reos agi, quod Jesum ut Deum recipere noluerint; ad id jam supra responsum est, ubi declaravi simul et quomodo Deum illum intelligimus, et secundum quid hominem esse dicimus. « At, inquit, quomodo nos, per quos omnibus hominibus nuntiatum est venturum a Deo, qui de improbis supplicium sumeret, eum ignominia affecimus, postquam venit? » Tam ineptæ interrogationi respondere videtur esse ineptum. Perinde est enim ac si quis diceret, nos qui temperantiam docuimus, quomodo in hanc virtutem peccassemus? Nos qui justitiæ partes tuemur, quomodo injuste egissemus? Ut enim apud homines ista inveniun- C tur, sic humanum erat Christo, postquam juxta prophetias venit, fidem non habere, qui prophetis Christum venturum prænuntiantibus credere se profitebantur. **392** Quod si addenda est etiam alia causa, dicemus hoc ipsum a prophetis fuisse prædictum. Clare enim Isaias dicit: « Auribus audietis et non intelligetis; oculis aspicietis, nec tamen intuebimini. Incrassatum est enim cor populi hujus [1], » etc. Dicant nobis quid istud sit, quod, licet audituri et aspecturi erant Judæi, prædictum tamen fuit fore, ut nec intelligerent, nec aspicerent quomodo aspici oportuit. Perspicuum est ipsos Jesum videntes, nesciisse quis esset; nec illum audientes, ex ejus dictis intellexisse quæ in eo erat divinitatem, quæ peculiarem Dei erga Judæos cu- D ram et vigilantiam, in eos transferebat qui e gentibus in ipsum crederent. Quamobrem videre est Judæos ex quo Jesus advenit, omnino derelictos, nec quidquam jam habere eorum, quæ olim illis digna veneratione videbantur, nullum signum ullam

[98] II Cor. v, 20. [99] I Cor. ix, 20. [1] Isai. vi, 9.

(62) Duo Vaticani, Reg., Basileensis, et Anglicanus primus, ἀλλὰ κἂν δεικνύτω.

(63) Ante vocem λόγον, libb. editi exhibent uncis inclusam particulam negantem μὴ, quæ abest ab omnibus mss. et certe abesse debet. Infra, ἀπὸ χύσεως ἁμαρτημάτων, sic libb. editi in margine et omnes mss., excepto Joliano in quo legitur ἀπὸ χύσεως ἁμαρτιῶν.

(64) Codex Regius, διδάσκοντες.

(65) Hœschelius, φάσκοντες, male.

(66) *Τί ἀκούουσι καὶ τί βλέπουσι τοῖς Ἰουδαίοις*. Ita recte codd. Regius et Basileensis. Reliqui cum editis habent, τί ἀκούουσι τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τί βλέπουσι τοῖς Ἰουδαίοις. Paulo post Spencerus in textu, ἀλλὰ μὴν δῆλον, ὅτι. Hœschelius. ἀλλὰ μὴ δῆλον, ὅτι. Codd. Regius et Basileensis, ἀλλὰ μὴ δηλονότι.

eis adesse divinitatem. Non enim amplius eis sunt prophetæ, non miracula; cum contra apud Christianos etiamnum miraculorum aliquantum supersint vestigia, imo majora, quam apud illos fuere, aliquando fiant; et si hac in re quid ponderis habet nostrum testimonium, nos ipsi vidimus. « Qua causa, pergit Celsi Judæus, ignominiose a nobis ille habitus est quem prænuntiavimus? An ut majores quam alii demus pœnas? » Certe, inquam ego, majores aliis dabunt Judæi, cum propter suam in Christum incredulitatem, tum propter alia opprobria quibus illum affecerunt; neque supplicium in judicii quod credimus tempus differetur; jam dederunt. Ecquæ enim gens, præter solos Judæos, a sua præcipua urbe et a loco expulsa est, ubi patrius cultus fuerat peculiariter constitutus? Id tamen passi sunt ut vilissimi homines, non tam propter alia sua crimina, quæ sane multa perpetrarunt, quam ob ea quæ in Jesum ausi sunt.

τητα παρ' αὐτοῖς. Οὐκ ἔτι γὰρ προφῆται, οὐδὲ τεράστια· ὧν κἂν ἴχνη ἐπὶ ποσὸν παρὰ Χριστιανοῖς εὑρίσκεται (67), καί τινά γε μείζονα· καὶ εἰ πιστοί ἐσμεν λέγοντες (68), ἑωράκαμεν καὶ ἡμεῖς. Λέγει δὲ ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος· « Διὰ τί ἠτιμάζομεν ὃν προεκηρύσσομεν; Ἢ ἵνα πλέον τῶν ἄλλων κολασθῶμεν; » Καὶ πρὸς τοῦτο δ' ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι πλέον τῶν ἄλλων Ἰουδαῖοι διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτῷ ἐνύβρισαν, οὐ μόνον κατὰ τὴν πεπιστευμένην κρίσιν πείσονται, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἤδη πεπόνθασι. Ποῖον γὰρ ἔθνος πεφυγάδευται ἀπὸ τῆς ἰδίας μητροπόλεως καὶ τοῦ οἰκείου τόπου τῇ πατρίῳ θρησκείᾳ (69) ἢ μόνοι Ἰουδαῖοι; Τοῦτο δὲ πεπόνθασιν ὡς ἀγεννέστατοι, εἰ καὶ πολλὰ ἥμαρτον, δι' οὐδὲν οὕτως ἐκείνων, ὡς διὰ τὰ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἡμῶν τετολμημένα.

9. Dicit postea Judæus: « Quomodo Deus a nobis habitus fuisset is, qui, prout vulgo ferebatur, nihil præstitit eorum quæ promiserat; qui postquam a nobis convictus, damnatus, dignusque supplicio judicatus est, quæsivit latebras et turpissime fugiens captus est, proditus ab iis ipsis quos discipulos nominabat? Atqui non conveniebat illi, qui Deus esset, fugere, et vinctum abduci: indignissimum autem eo, qui Servator, Dei maximi Filius, angelus credebatur, relinqui et prodi ab iis quibuscum vixerat, quos sibi in suis omnibus privatis rebus conscios fecerat, quique illo ut magistro utebantur. » Ad quæ respondeo Deum a nobis non existimari corpus illud Jesu quod sub aspectum cadebat et subjectum sensibus erat **393**. Quid dico corpus? Idne de anima quidem a nobis creditur, de qua dictum est: « Tristis est anima mea usque ad mortem [2]? » Sed quemadmodum qui dicit: « Ego Dominus Deus omnis carnis [3]; » et: « Ante me non est formatus Deus, et post me non erit [4], » creditur etiam a Judæis Deus esse qui anima et corpore prophetæ tanquam instrumento utitur, quemadmodum etiam Græci, qui hæc de se prædicat:

Æquoris et spatium et numerus mihi notus arenæ:

Calleo muti animum, et fantis nihil audio vocem[5],

eum judicant Deum esse voce Pythiæ et auribus utentem: sic ex nobis Verbum Deus et Dei universorum Filius dixit in Jesu: « Ego sum via, veritas,

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Ἰουδαῖος· « Πῶς δ' ἐμέλλομεν τοῦτον νομίζειν Θεὸν, ὃς τά τε ἄλλα, ὥσπερ ἐπηκούετο (70), οὐδὲν ὧν ἐπηγγέλλετο ἐπεδείκνυτο, καὶ ἐπειδὴ ἡμεῖς ἐλέγξαντες αὐτὸν, καὶ καταγνόντες ἠξιοῦμεν κολάζεσθαι, κρυπτόμενος μὲν, καὶ διαδιδράσκων ἐπονειδιστότατα ἑάλω· ὑπ' αὐτῶν δὲ ὧν ὠνόμαζε μαθητῶν προὐδόθη; Καίτοι Θεὸν, φησὶν, ὄντα οὔτε φεύγειν ἐνῆν, οὔτε δεθέντα ἀπάγεσθαι· ἥκιστα δὲ ὑπὸ τῶν συνόντων αὐτῷ, καὶ παντὸς ἰδίᾳ κεκοινωνηκότων, καὶ διδασκάλῳ χρωμένων, καὶ Σωτῆρα νομιζόμενον (71), καὶ Θεοῦ τοῦ μεγίστου παῖδα, καὶ ἄγγελον, ἐγκαταλείπεσθαί τε καὶ ἐκδίδοσθαι. » Πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι οὐδ' ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν τὸ βλεπόμενον τότε καὶ αἰσθητὸν τοῦ Ἰησοῦ σῶμα, εἶναι Θεόν. Καὶ τί λέγω τὸ σῶμα; Ἀλλ' οὐδὲ τὴν ψυχὴν, περὶ ἧς λέλεκται τό· « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. » Ἀλλ' ὥσπερ κατὰ μὲν τὸν τῶν Ἰουδαίων λόγον ὁ λέγων, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς πάσης σαρκός· » καὶ τὸ « Ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεὸς, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται, » ὁ Θεὸς εἶναι (72), πεπίστευται, ὀργάνῳ τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι τοῦ προφήτου χρώμενος· κατὰ δὲ Ἕλληνας ὁ λέγων·

Οἶδα δ' ἐγὼ ψάμμου τ' ἀριθμὸν, καὶ μέτρα θαλάσσης,

Καὶ κωφοῦ ξυνίημι, καὶ οὐ λαλέοντος (73) *ἀκούω,*

Θεὸς νενόμισται, διὰ τῆς Πυθίας λέγων καὶ ἀκουόμενος· οὕτω καθ' ἡμᾶς ὁ Λόγος Θεὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων Υἱὸς, ἔλεγεν ἐν τῷ Ἰησοῦ τό· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς

[2] Matth. xxvi, 38. [3] Jerem. xxii, 27. [4] Isa. xliii, 10. [5] Herodot., lib. i.

(67) Codd. Reg. et Basileensis, ἃ παρὰ Χριστιανοῖς εὑρίσκεται· λέγει δ' ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, sicque nonnulla omissa sunt.

(68) *Εἰ πιστοί ἐσμεν λέγοντες*. Hœschelius et Spencerus in margine, οἱ πιστοί ἐσμεν λέγοντες. Boherello scribendum videtur, εἰ πιστοί ἐσμεν οἱ λέγοντες, ἑωράκαμεν καὶ ἡμεῖς, subaudi μείζονα. Respicit Origenes Joan. xiv, 12.

(69) *Τῇ πατρίῳ θρησκείᾳ*. Absunt ista a codd. Regio et Basileensi.

(70) *Ὥσπερ ἐπηκούετο*. Id est, inquit Boherellus, « prout vulgo etiam audiebatur, vel ferebatur. » Melius forte ὑπηκούετο. Respicit Celsus Matth. xiii, 58, et xvi, 4; Luc. xxiii, 11; Joan. ii, 18, et vi, 30. Item vii, 4, et similes locos.

(71) *Νομιζόμενον*. Mallem, inquit Boherellus, νομιζομένων, id est νομιζόντων.

(72) *Ὁ Θεὸς εἶναι*. Hœschelius et Spencerus in margine, ὅθεν εἶναι, quam vitiosam lectionem exhibent omnes codd. mss., excepto Joliano ad cujus oram attexta est, apposita in textu altera ὁ Θεὸς εἶναι.

(73) *Λαλέοντος*. Sic omnes mss. et Hœschelius in textu; ad marginem vero rejecit φωνεῦντος, quod Spencerus textui suo inseruit.

καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή· » καὶ τό, « Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· » καὶ τό, « Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· » καὶ εἴ τι ἄλλο τούτοις παραπλήσιον. Ἐγκαλοῦμεν οὖν Ἰουδαίοις τοῦτον μὴ νομίσασι Θεὸν, ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον ὡς μεγάλην ὄντα δύναμιν, καὶ Θεὸν κατὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα (74). Τούτῳ γάρ φαμεν ἐν τῇ κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίᾳ προστάττοντα τὸν Πατέρα εἰρηκέναι τὸ, « Γενηθήτω φῶς, » καὶ, « Γενηθήτω στερέωμα, » καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα προσέταξεν ὁ Θεὸς γενέσθαι· καὶ τούτῳ εἰρηκέναι τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· » προσταχθέντα δὲ τὸν Λόγον (75) πεποιηκέναι πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ αὐτῷ ἐνετείλατο. Καὶ ταῦτα λέγομεν, οὐκ αὐτοὶ ἐπιβάλλοντες (76), ἀλλὰ ταῖς παρὰ Ἰουδαίοις φερομέναις προφητείαις πιστεύοντες, ἐν αἷς λέγεται περὶ Θεοῦ, καὶ τῶν δημιουργημάτων αὐταῖς λέξεσι τὰ οὕτως ἔχοντα· ὅτι « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Εἰ γὰρ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν κατὰ τὸ ἀρέσκον τῷ προφητικῷ πνεύματι εἴη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ Πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυνηθεὶς, ἢ ὁ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), ἔμψυχος Λόγος καὶ ἀλήθεια τυγχάνων; Ὅτι δὲ τὸν ἐν τῷ Ἰησοῦ λέγοντα τὸ, « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή, » οὐδὲ τὰ Εὐαγγέλια οἶδε περιγεγραμμένον τινὰ γεγονέναι, ὡς οὐδαμοῦ ἔξω τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ τυγχάνοντα· δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ πολλῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων δὲ, ὧν παραθησόμεθα, οὕτως ἐχόντων. Ὁ βαπτιστὴς Ἰωάννης προφητεύων ὅσον οὐδέπω ἐνστήσεσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐν ἐκείνῳ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ τυγχάνοντα, ἀλλὰ γὰρ φθάνοντα πανταχοῦ, λέγει περὶ αὐτοῦ· « Μέσος ὑμῶν στήκει (77), ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος· » εἴπερ ἐνόει ἐκεῖ μόνον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅπου τὸ βλεπόμενον ἦν σῶμα Ἰησοῦ, πῶς ἔφασκεν ἂν τό· « Μέσος ὑμῶν στήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε; » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἐπαίρων τὸ φρόνημα τῶν μαθητευόντων αὐτῷ εἰς τὸ μείζονα φρονεῖν περὶ Υἱοῦ Θεοῦ, φησίν· « Ὅπου δύο (78) ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Τοιαύτη δ' αὐτοῦ ἐστι καὶ ἡ πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐπαγγελία λέγοντος· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ταῦτα δέ φαμεν, οὐ χωρίζοντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ. Ἓν γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν

A et vita [6]; » et istud: « Ego sum ostium [7] »; et hoc aliud: « Ego sum panis vivus qui de cœlo descendi [8]; » et si quid aliud his simile. Damus igitur Judæis crimini, quod Jesum non existimaverint Deum esse, quamvis prophetæ illum magnam potentiam et secundo post rerum omnium Deum et Patrem loco Deum esse testificati fuerint. Asserimus enim Patrem in creatione a Moyse descripta jubendo illi dixisse: « Fiat lux, » et: « Fiat firmamentum [9], » et quæcunque Deus alia fieri imperavit; eidem illi dixisse: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [10]; » Verbum autem, ut jussum illi fuerat, fecisse omnia quæ illum Pater facere jussit. Atque hæc dicimus non quasi conjectura ducti; sed ipsismet prophetarum B testimoniis etiam apud Judæos receptis nitimur, in quibus de Deo rebusque ab illo conditis hæc dicuntur conceptis verbis: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt [11]. » Si enim Deus jussit, et res creatæ sunt, quem juxta mentem prophetici spiritus putabimus tale Patris imperium exsequi potuisse, præter eum, qui Verbum est, ut ita loquar, animatum et veritas? Jam eum qui in Jesu dicit: « Ego sum via, veritas, et vita [12], » non esse ex Evangeliis circumscriptum quempiam, ita ut extra animam et corpus non sit, ex pluribus locis effici potest; pauca tantum afferam. Joannes Baptista prædicens brevi fore ut Dei Filius adesset, non illo corpore illaque anima circumscriptus, sed ubi- C que præsens, de illo dicit: **394** « Medius vestrum stetit, quem vos nescitis, qui post me venturus est [13]. » Si censuisset Dei Filium ibi tantum esse ubi Jesu corpus videbatur, quomodo dixisset: « Medius vestrum stetit, quem vos nescitis? » Et Jesus ipse mentem discipulorum ad sublimius de Filio Dei sentiendum erigit, cum ait: « Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum [14]. » Nec absimilis est ejus ad discipulos promissio dicentis: « Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi [15]. » Hæc autem non eo dicimus ut Filium Dei a Jesu separemus. Verbum enim Dei cum anima et corpore Jesu unum maxime post dispensationem factum est. Nam si quisquis intelligit quid sit adhærere Domino, et illi adhæ- D ret, is cum ipso unus est spiritus, ut Paulus docet his verbis: « Qui adhæret Domino, unus spi-

[6] Joan. XIV, 6. [7] Joan. X, 7. [8] Joan. VI, 50. [9] Gen. I, 3 et 6. [10] Ibid., 26. [11] Psal. CXLVIII, 5. [12] Joan. XIV, 6. [13] Joan. I, 26. [14] Matth. XVIII, 20. [15] Matth. XXVIII, 20.

(74) *Κατὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα.* Ex mente Origenis, inquit Boherellus, vertendum, « secundo post universi Deum atque parentem loco; » non cum interprete Gelenio, « ipsius rerum universarum Dei atque parentis testimonio. » Nam si hic esset sensus, frustra post ὑπὸ τῶν προφητῶν, adderetur κατὰ τὸν Θεόν. Præterea, hæc epitheta, τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα, manifestam continent antithesim ad ista, μεγάλην ὄντα δύναμιν καὶ Θεόν, ut Pater supra Filium evehatur, quemadmodum evehitur ab Origene infra libro octavo, num. 15. Τοῦ, κατά, inferiorem ordinem denotantis exempla afferre supersedeo, cum obvia sint. Id unum insuper moneo in codice Anglicano primo deesse istud κατά, ita ut una serie legatur, δύναμιν καὶ Θεὸν, τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα. Vide lib. II *Origenian.*, quæst. 2.

(75) *Προσταχθέντα δὲ τὸν Λόγον*, etc. Vide quæ adnotavimus in cap. 1 lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4.

(76) *Ἐπιβάλλοντες.* Sic recte omnes codd. mss., excepto Joliano qui cum libris impressis habet, ἀμφιβάλλοντες.

(77) *Στήκει.* Sic omnes mss. et Hœschelius, quorum neglecta lectione Spencerus vulgatum Joannis textum secutus est.

(78) Libb. editi, ὅπου εἰσὶ δύο, sed a mss. codd. abest εἰσί.

ritus est [16] : « quanto divinius, quanto sublimius unum cum Verbo Dei factum est id quod tum cum illo compositum fuit! Atque etiam ipse apud Judæos manifeste declaravit se revera esse Dei potentiam, editis nempe miraculis, quæ quidem Celsus præstigias fuisse censet; Judæi vero nescio unde id docti tribuebant Beelzebul, dicentes : « In Beelzebul principe dæmoniorum ejicit dæmonia [17]. » Quod ab illis absurdissime dictum esse arguit Salvator noster, hac ratione, malitiæ regnum nondum finem accepisse. Id liquebit prudenter legenti hunc Evangelii locum, quem enarrandi non est hic locus.

A Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα Ἰησοῦ. Εἰ γὰρ κατὰ τὴν Παύλου διδασκαλίαν λέγοντος· « Ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἓν πνεῦμά ἐστι· » πᾶς ὁ νοήσας, τί τὸ κολλᾶσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ κολληθεὶς αὐτῷ, ἕν ἐστι πνεῦμα πρὸς τὸν Κύριον· πῶς οὐ πολλῷ θειοτέρως καὶ μειζόνως ἕν ἐστι τό ποτε σύνθετον πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ; Οὗτος δὴ ἐπεδείξατο ἐν Ἰουδαίοις Θεοῦ δύναμις ὢν τὸ τοιοῦτον, δι' ὧν παραδόξων ἐποίησεν, ὑπονοηθέντων ὑπὸ μὲν Κέλσου γοητείᾳ γεγονέναι, ὑπὸ δὲ τῶν τότε Ἰουδαίων οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ἐν Βεελζεβοὺλ, λεγόντων. « Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια (79)· » οὓς ἤλεγξεν ἀτοπώτατα λέγοντας ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐκεῖ, τῷ μηδέπω τέλος ἔχειν τὴν τῆς κακίας βασιλείαν. Ὅπερ ἔσται δῆλον τοῖς φρονίμως ἐντυγχάνουσι τῇ εὐαγγελικῇ γραφῇ, ἣν οὐ καιρὸς νῦν διηγήσασθαι.

10. Quid vero Jesus promisit quod non præstiterit? Id nobis probet et ostendat Celsus. At nunquam poterit; nam quidquid contra Jesum aut contra nos affert, id vel ex narrationibus male intellectis, vel ex quibusdam Evangelii locis prave detortis, vel ex Judaicis fabulis depromit. Sed quoniam rursus ait : « Nos illum convictum, damnatum, atque supplicio dignum fuisse judicavimus; » ostendant cujus criminis illum convicerint ii, qui contra illum falsa testimonia comparare studuerunt; nisi forte magna causa fuit, quam accusatores protulerunt, illum dixisse : « Possum destruere templum Dei et in triduo reparare [18]. » At quod « dicebat de templo corporis sui [19], » id illi, quæ mens loquentis esset non intelligentes, dictum putaverunt de templo lapideo, quod majore in honore habebant quam verum Dei Verbi, sapientiæ, veritatis templum; quamvis hoc potissimum honorari oporteret. Dicat quis quo pacto « Jesus turpissime **395** latitarit et effugium quæsierit. » Et quid hac in re fecit, quod ipsi verti dedecori possit? Sed, inquit, « captus est. » Si capi nolentis est, non captus est Jesus. Nam opportuno tempore in potestatem hominum venire se passus est ut agnus Dei [20], quo peccatum mundi tolleret : « Jesus itaque sciens omnia quæ ventura erant super eum, processit et dixit eis : Quem quæritis? Responderunt ei : Jesum Nazarenum. Dicit eis : Ego sum. Stabat autem et Judas, qui tradebat eum, cum ipsis. Ut ergo dixit eis : Ego sum, abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogavit eos : Quem quæritis? Illi autem rursum dixerunt : Jesum Nazarenum. Respondit illis Jesus : Dixi vobis quia ego sum; si ergo me quæritis, sinite hos abire [21]. »

B Τί δὲ καὶ ἐπηγγείλατο ὁ Ἰησοῦς, καὶ οὐκ ἐποίησε; Παραστησάτω ὁ Κέλσος καὶ ἀποδειξάτω. Ἀλλ' οὐ δυνήσεται, μάλιστα ἐπεὶ εἴτ' ἐκ παρακουσμάτων, εἴτε καὶ ἐξ ἀναγνωσμάτων εὐαγγελικῶν, εἴτ' ἐκ διηγημάτων Ἰουδαϊκῶν, οἴεται φέρειν ἃ λέγει κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἢ καθ' ἡμῶν. Ἀλλ' ἐπεὶ πάλιν ὁ Ἰουδαῖός φησιν, ὅτι « Καὶ ἐλέγξαντες αὐτὸν καὶ καταγνόντες ἠξιοῦμεν κολάζεσθαι· » δεικνύτωσαν, πῶς αὐτὸν ἤλεγξαν οἱ ζητοῦντες ψευδομαρτυρίας κατασκευάσαι αὐτῷ, εἰ μὴ ἄρα ὁ μέγας ἔλεγχος κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἦν, ὃν εἶπον οἱ κατήγοροι, ὅτι οὗτος ἔφη· « Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἀναστῆσαι· » ἐπεὶ (80), αὐτὸς μὲν « ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ, » ἐκεῖνοι δ' ᾤοντο, ὡς μὴ εἰδότες ἀκούειν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ λέγοντος, ὅτι περὶ τοῦ λιθίνου C αὐτῷ ναοῦ ὁ λόγος ἦν, τοῦ τετιμημένου παρὰ Ἰουδαίοις μᾶλλον, ἢ ὡς ἐχρῆν τιμᾶσθαι τὸν ἀληθῶς ναὸν Θεοῦ τοῦ Λόγου καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀληθείας. Λεγέτω δέ τις, πῶς, « ἐπονειδιστότατα κρυπτόμενος, διεδίδρασκεν ὁ Ἰησοῦς. » Τὸ γὰρ ὀνείδους ἄξιόν τις παραστησάτω. Ἀλλ' ἐπεί φησι καὶ ὅτι « ἑάλω, » εἴποιμ' ἄν, ὅτι εἴπερ τὸ ἁλῶναι ἀκούσιόν (81) ἐστιν, οὐχ ἑάλω ὁ Ἰησοῦς· ἑαυτὸν γὰρ ἐν ἐπιτηδείῳ καιρῷ εἰς χεῖρας ἀνθρώπων γενέσθαι οὐκ ἐκώλυσεν, ὡς ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. « Εἰδὼς γοῦν πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξῆλθε, καὶ λέγει αὐτοῖς· Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δ' ἀπεκρίθησαν· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει δὲ αὐτοῖς· Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν μετ' αὐτῶν. Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι Ἐγώ εἰμι (82), ἀπῆλ- D θον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί. Πάλιν οὖν αὐτὸς ἐπηρώτησε· Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον πάλιν Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι· εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν. » Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν βουλόμενον αὐτῷ

[16] I Cor. VI, 17. [17] Matth. XII, 24. [18] Matth. XXVI, 61. [19] Joan. II, 21. [20] Joan. I, 20. [21] Joan. XVIII, 4 seqq.

(79) *Ἐν Βεελζεβοὺλ, λεγόντων· Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.* Sic recte omnino codd. Regius et Basileensis. Hœschelius vero, τὰ περὶ Βεελζεβοὺλ μεμαθηκότων, ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλοντα δαιμόνια, sicque Spencerus, nisi quod pro ἐκβάλλοντα δαιμόνια, habet ἐκβάλλων τὰ δαιμόνια. Ubi scribendum illi erat ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

(80) *Ἀναστῆσαι· ἐπεί*, etc. Sic Hœschelius in textu et omnes codd. mss., excepto Joliano qui cum Spencero habet, οἰκοδομῆσαι αὐτόν· ἐπεί.

(81) *Ἀκούσιον*. Guieto scribendum videtur ἑκούσιον, sed ego nihil mutari velim.

(82) *Ὅτι ἐγώ εἰμι*. Ita codd. Reg. et Basileensis. Paulo post Spencerus, πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, sed omnes mss. et Hœschelius in textu, πάλιν οὖν αὐτὸς ἐπηρώτησε, vulgata Joannis exemplaria rectius habent, αὐτούς. Sed a manuscriptis Origenis non recedendum in textu duximus.

βοηθῆσαι, καὶ πατάξαντα τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀφελόντα αὐτοῦ τὸ ὠτίον, εἶπεν· « Ἀπόστρεψον τὴν μάχαιράν σου εἰς τὸν τόπον αὐτῆς· πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται. Ἢ δοκεῖ σοι (83) ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν Πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι ὧδε πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ Γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι; » Εἰ δὲ πλάσματα τῶν γραψάντων τὰ Εὐαγγέλια οἴεταί τις εἶναι ταῦτα, πῶς οὐχὶ μᾶλλον πλάσματα μέν ἐστι τὰ ἀπὸ ἔχθους καὶ μίσους τοῦ πρὸς αὐτὸν καὶ Χριστιανοὺς λεγόμενα, ἀλήθεια δὲ τὰ τῶν τὸ γνήσιον τῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦν διαθέσεως ἀποδεξαμένων (84) ἐν τῷ πᾶν ὁτιποτ' οὖν ὑπομεμενηκέναι διὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ; Τοσαύτην γὰρ ὑπομονὴν καὶ ἔνστασιν μέχρι θανάτου ἀνειληφέναι τοὺς Ἰησοῦ μαθητὰς, μετὰ διαθέσεως οὐκ ἀναπλασσούσης (85) περὶ τοῦ διδασκάλου τὰ μὴ ὄντα· καὶ πολὺ τοῖς εὐγνωμονοῦσι τὸ ἐναργές ἐστι περὶ τοῦ πεπεῖσθαι αὐτοὺς περὶ ὧν ἀνέγραψαν, ἐκ τοῦ τηλικαῦτα καὶ τοσαῦτα, διὰ τὸν πεπιστευμένον αὐτοῖς εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, ὑπομεμενηκέναι.

Εἶτα, ὅτι μὲν ὑφ' ὧν ὠνόμαζε μαθητῶν προὐδόθη, ἔμαθεν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων, πολλοὺς εἰπὼν μαθητὰς τὸν ἕνα Ἰούδαν, ἵνα δόξῃ αὔξειν τὴν κατηγορίαν· οὐκέτι δὲ πάντα τὰ περὶ τοῦ Ἰούδα ἀναγεγραμμένα περιειργάσατο· ὅτι μαχομέναις καὶ ἐναντίαις κρίσεσι περιπεσὼν ὁ Ἰούδας περὶ τοῦ διδασκάλου, οὐθ' ὅλῃ ψυχῇ γέγονε κατ' αὐτοῦ, οὐδ' ὅλῃ ψυχῇ ἐτήρησε τὴν αἰδῶ πρὸς διδάσκαλον φοιτητοῦ. Ὁ γὰρ παραδιδοὺς αὐτὸν ἔδωκε τῷ ἐληλυθότι ἐπὶ τὸ συλλαβεῖν τὸν Ἰησοῦν σημεῖον ὄχλῳ, λέγων· « Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν· » σώζων τι τῆς πρὸς αὐτὸν αἰδοῦς· εἰ γὰρ μὴ ἔσωζεν αὐτὴν, κἂν μετὰ παῤῥησίας, χωρὶς προσποιήσεως φιλήματος, παρέδωκεν αὐτόν. Τοῦτο μὲν οὖν πάντας πείσει περὶ τῆς τοῦ Ἰούδα προαιρέσεως, ὅτι μετὰ τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς μοχθηρᾶς (86) εἰς τὸ προδοῦναι τὸν διδάσκαλον προαιρέσεως εἶχέ τι ἀναμεμιγμένον ἐν τῇ ψυχῇ ἀπὸ τῶν Ἰησοῦ λόγων αὐτῷ ἐγγεγενημένον (87), ἔμφασιν ἔχον λείμματος (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) χρηστότητος. Γέγραπται γὰρ, ὅτι « Ἰδὼν ὁ Ἰούδας, ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἔστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέγων· Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα δίκαιον (88). Οἱ δὲ εἶπον· Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναὸν, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο. » Εἰ δ' ὁ φιλάργυρος Ἰούδας, καὶ κλέ-

A Quin et ad eum qui opem ei ferre volebat, servumque pontificis percusserat atque ejus absciderat auriculam, dixit : « Converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperunt gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri [22]? » Quod siquis hæc evangelistarum figmenta esse opinatur, cur non potius figmenta fuerint, quæ adversus Jesum et Christianos infensum odium commentum est; veritas autem, quæ litteris mandaverunt ii, qui omni pœnarum genere propter Jesu doctrinam perferendo demonstrarunt quam sincero erga illum animo essent? Tanta enim, tam firma ad mortem usque constantia argumento est, discipulos Jesu non fuisse eos, qui B fingerent de magistro suo quæ neutiquam erant; apostolos autem pro certis habuisse quæ scripserint, æquis rerum æstimatoribus inde perspicuum est, quod tot ac tanta pertulerint propter eum, quem Dei Filium esse credebant.

11. Deinde quod ait Celsi Judæus, Jesum ab iis proditum esse, quos suos discipulos vocaverat, didicit quidem ex Evangeliis, sed plurium discipulorum numero unum Judam ea mente significavit, ut accusationi plus ponderis adderet. At quæ de Juda scripta sunt, non satis consideravit, Judam nempe contrariis de magistro distractum judiciis, nec ex toto animo infensum ei fuisse, nec ex toto animo C servasse debitam magistro reverentiam. Nam illum proditurus, hoc turbæ ad comprehendendum venienti signum dedit : « Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum [23]. » Qua in agendi ratione nonnihil est reverentiæ; quam si totam **396** amisisset, libere profecto, et nulla osculi adhibita simulatione, Jesum tradidisset. Unde perspicient omnes in anima Judæ, præter argenti cupiditatem sceleratumque consilium magistrum prodendi, aliquid admistum fuisse quod Jesu sermones indiderant, et ex quo aliqua saltem residuæ, ut ita dicam, bonitatis species erumperet. Sic enim scriptum est : « Videns Judas, qui eum tradidit, quod damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum et senioribus, dicens : Peccavi tradens sanguinem justum. At illi dixerunt : D Quid ad nos? tu videris. Et projectis argenteis in templo, recessit, et abiens laqueo se suspendit [24]. »

[22] Matth. XXVI, 52, 53, 54. [23] Matth. XXVI, 48. [24] Matth. XXVII, 3, 4, 5.

(83) *Δοκεῖ σοι.* Sic omnes codd. mss. Vulgata vero Matthæi exemplaria, δοκεῖς. Paulo post codd. Regius et Basileensis, οὕτω δεῖ γενέσθαι. Hœschelius et Spencerus in textu, οὕτως ἔδει γενέσθαι.

(84) *Ἀποδεξαμένων.* Lego, ἀποδειξαμένων. Paulo post libb. editi, καὶ τοσαύτην ἄρα ὑπομονήν. Sed omnes mss. ut in nostro textu, si excipias Jolianum qui alteram lectionem sequitur.

(85) *Οὐκ ἀναπλασσούσης.* In mss. deest οὐκ, quod abesse potest si cætera interrogative legantur. Ut ut est, post μετὰ διαθέσεως scribendum γέγονεν vel aliquid simile.

(86) Hœschelius μοχθηρίας, male; nisi forte sequens vox προαιρέσεως expungatur.

(87) *Αὐτῷ ἐγγεγενημένον.* Sic mss.; at Guieto hæc superflua et addititia videntur. Hœschelius et Spencerus, αὐτῷ ἐγγεγενημένην. Paulo post in codd. Regio et Basileensi deest ὁ παραδιδοὺς αὐτόν. Ibidem omnes mss., ἔστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια. Spencerus, ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια.

(88) Codex Regius, αἷμα ἀθῷον. Paulo post Hœschelius et omnes mss, τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναόν. Spencerus, τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ.

Quod si avarus ille Judas [25], furari solitus quæ pauperum causa in crumenam mittebantur, pœnitentia ductus triginta argenteos principibus sacerdotum senioribusque restituit; liquet hanc documentorum Jesu vim fuisse, quæ proditorem illum, qui nondum ea prorsus contempserat et proculcaverat, ad aliquam pœnitentiam adduceret. Sed et istud : « Peccavi tradens sanguinem justum [26], » hominis est suum crimen confitentis. Jam vide quam flagrantem illi, quam vehementem dolorem injecerit hæc criminum pœnitentia, ut nec diutius vivere sustineret, et confestim projecta in templum pecunia, recederet, abiret, se suspenderet sui ipsius judex; quo palam fecit, quantum potestatis haberet Jesu doctrina in sceleratum, furem, proditorem Judam, qui non omnino potuerat ex animo delere quæ a Jesu accepisset. An dicent Celsi gregales, quæ probant Judam, quantalibet fuerit in magistrum suum perfidia, non fuisse tamen ab illo prorsus alienum, ea fuisse conficta; id vero unum esse verum, Jesum ab uno e suis discipulis proditum fuisse? An Scripturis addent Judam ex toto animo prodidisse? Atqui in admittendis vel rejiciendis earumdem Scripturarum testimoniis, nihil præter odium sequi perabsurdum est. Sed de Juda, si ita opus est, addemus argumentum, quod adversariis pudorem incutiat. In libro Psalmorum centesimus octavus totus, qui sic incipit : « Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est [27], » vaticinium de Juda continet. Ibi prædicitur Judam ex apostolorum numero fuisse suapte culpa exclusum; alium autem in ejus locum fuisse subrogatum sic prænuntiatur : « Et episcopatum ejus accipiat alter [28]. » Volo tamen Jesum fuisse proditum ab uno e suis discipulis, qui Juda pejor fuerit, et quasi
397 ex animo projecerit omnia quæ a Jesu didicerat : quid hoc Jesu aut religioni Christianæ nocet? Quomodo inde colligas falsam esse doctrinam? Quod sequitur, jam antea refellimus. Probatum enim a nobis est Jesum non cum fugeret captum esse, sed nostrorum omnium causa volentem se tradidisse : ex quo consequens est ut, si vinctus sit, vinctus sit volens. Quo nos docuit hæc libenter pati pietatis causa.

12. Hæc etiam prorsus puerilia mihi videntur : « Bonus imperator, inquit, et multorum millium dux nunquam proditus est; ne facinorosus quidem latronum princeps, et perditissimis hominibus imperans, suis modo videretur utilis. Jesus vero ab iis proditus, qui ipsi subditi erant, nec bonum imperatorem egit, nec sua calliditate deceptis discipulis vel eam erga se indidit benevolentiam, qualem erga suum, ut ita dicam, principem latrones exhibent; » nam non desunt historica monu-

A πτων τὰ εἰς λόγον τῶν πενήτων εἰς τὸ γλωσσόκομον βαλλόμενα, μεταμεληθεὶς ἔστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις· δῆλον, ὅτι δεδύνηταί τινα μεταμέλειαν ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὰ Ἰησοῦ μαθήματα, οὐ πανταχῇ καταφρονηθέντα ὑπὸ τοῦ προδότου καὶ ἀποπτυσθέντα. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα δίκαιον, » ἐξομολογουμένου ἦν τὸ ἡμαρτημένον. Ὅρα δὲ ὅση διάπυρος καὶ σφοδρὰ γέγονεν αὐτῷ ἀπὸ μεταμελείας τῆς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις λύπη, ὡς μηδὲ τὸ ζῆν αὐτὸν ἔτι ὑπομεῖναι, ἀλλ' εἰς τὸν ναὸν ῥίψαντα τὸ ἀργύριον, ἀναχωρῆσαι, καὶ ἀπελθεῖν, καὶ ἀπάγξασθαι· ἑαυτὸν γὰρ κατεδίκασε, δεικνὺς, ὅσον ἐδύνατο καὶ ἐν τῷ ἁμαρτωλῷ τῷ Ἰούδᾳ, τῷ κλέπτῃ καὶ προδότῃ, ἡ Ἰησοῦ διδασκαλία, οὐ δυνηθέντι πάντη καταφρονῆσαι ὧν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μεμάθηκεν.
B Ἢ τὰ μὲν ἐμφαίνοντα τὸ μὴ πάντη ἀποστατικὸν τοῦ Ἰούδα, καὶ μετὰ τὰ τετολμημένα κατὰ τοῦ διδασκάλου, πλάσματα ἐροῦσιν οἱ περὶ τὸν Κέλσον· μόνον δ' ἀληθὲς, ὅτι εἷς τῶν μαθητῶν προέδωκεν αὐτόν· καὶ προσθήσουσι τῷ γεγραμμένῳ ὅτι καὶ ὅλῃ ψυχῇ προέδωκεν αὐτόν; ὅπερ ἐστὶν ἀπίθανον, ἀπὸ τῶν αὐτοῦ γραμμάτων πάντα ὡς ἐχθρὸν ποιεῖν, καὶ τὸ πιστεύειν καὶ τὸ ἀπιστεῖν. Εἰ δὲ δεῖ καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα δυσωπητικόν τινα παραθέσθαι λόγον, φήσομεν, ὅτι ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν ὅλος ὁ ἑκατοστὸς ὄγδοος ψαλμὸς τὴν περὶ τοῦ Ἰούδα περιέχει (89) προφητείαν, οὗ ἡ ἀρχή· « Ὁ Θεὸς τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς, ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. » Προφητεύεται δ' ἐν αὐτῷ, καὶ ὅτι Ἰούδας
C τοῦ μὲν τῶν ἀποστόλων ἀπεχώρισεν ἑαυτὸν διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἀριθμοῦ, εἰς δὲ τὸν τόπον (90) αὐτοῦ ἕτερος ἐνεκρίθη· καὶ τοῦτο δηλοῦται ἐν τῷ· « Καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. » Ἀλλὰ γὰρ φέρε ὑπό τινος τῶν μαθητῶν αὐτὸν προδεδόσθαι χειρόνως Ἰούδα διατεθέντος, καὶ ὡσπερεὶ ἐκχέαντος πάντας οὓς ἤκουσε παρὰ τοῦ Ἰησοῦ λόγους· τί τοῦτο πρὸς κατηγορίαν Ἰησοῦ ἢ Χριστιανισμοῦ συμβάλλεται; Καὶ πῶς τοῦτο ψευδῆ τὸν λόγον ἀποδείκνυσιν; Ἀπελογησάμεθα δὲ περὶ τῶν ἑξῆς καὶ ἐν τοῖς πρὸ τούτων, δεικνύντες, ὅτι οὐ φεύγων ἑάλω ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' ἑκὼν ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν ἑαυτόν· ᾧ ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅτι, εἰ καὶ ἐδέθη, ἑκὼν ἐδέθη· διδάσκων μὴ ἀκουσίως ἡμᾶς ὑπὲρ εὐσεβείας ταῦτα ἀναλαμβάνειν.

D Παιδαριώδη δέ μοι δοκεῖ καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅτι « Στρατηγὸς μὲν ἀγαθὸς καὶ πολλῶν μυριάδων ἡγησάμενος οὐδεπώποτε προὐδόθη· ἀλλ' οὐδὲ λήσταρχος πονηρὸς καὶ παμπονήρων ἄρχων, ὠφέλιμος τοῖς συνοῦσιν εἶναι δοκῶν· αὐτὸς δὲ, προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ὑπ' αὐτῷ, οὔτε ὡς στρατηγὸς ἦρξεν ἀγαθὸς, οὔτ' ἀπατήσας τοὺς μαθητὰς (91), κἂν τὴν ὡς πρὸς λῄσταρχον (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), εὔνοιαν ἐνεποίησε τοῖς ἀπατηθεῖσι· » πολλὰς γὰρ ἂν τις εὕροι ἱστορίας περὶ στρατηγῶν προδοθέντων ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ

[25] Joan. XII, 6. [26] Matth. XXVII, 4. [27] Psal. CVIII, 1. [28] Ibid., 8.

(89) Duo codd. Anglicani, ἔχει, sicque libb. editi in margine.

(90) Codex Regius, ἀπεχώρισεν ἑαυτὸν χοροῦ διὰ τὴν ἁμαρτίαν· εἰς δὲ τόν. Paulo post duo Anglicani et recens Vaticanus, χεῖρον ἢ Ἰούδα, sicque libri editi in margine. Codd. Regius, Basileensis et vetus Vaticanus, χείρονος ἢ Ἰούδα. Jolianus, χεῖρον ἢ ὡς Ἰούδας. Libb. editi in textu, χειρόνως Ἰούδα.

(91) *Τοὺς μαθητάς*. Hæc desunt in libris editis et codice Joliano, sed in aliis mss. reperiuntur.

ληστάρχων ἁλόντων διὰ τοὺς μὴ τηρήσαντας τὰς πρὸς αὐτοὺς συνθήκας. Ἀλλ' ἔστω μηδένα στρατηγῶν προδεδόσθαι, ἢ ληστάρχων· τί τοῦτο συμβάλλεται πρὸς τὸ κατὰ Ἰησοῦ εἶναι τὸ ἕνα τῶν φοιτητῶν προδότην αὐτοῦ γεγονέναι; Ἐπεὶ δὲ φιλοσοφίαν προβάλλεται ὁ Κέλσος, πυθοίμεθ' ἂν αὐτοῦ, ὅ τι ἄρα Πλάτωνος (92) ἦν κατηγορία τὸ μετὰ εἴκοσιν ἔτη τῆς παρ' αὐτῷ ἀκροάσεως ἀποφοιτήσαντα τὸν Ἀριστοτέλη κατηγορηκέναι (93) μὲν τοῦ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς λόγου, Πλάτωνος δὲ τερετίσματα (94) τὰς ἰδέας ὠνομακέναι; Ἔτι δὲ προσαποροῦντες, καὶ τοιαῦτα λέγοιμεν ἄν· Ἆρα Πλάτων οὐκέτι δυνατὸς ἦν ἐν διαλεκτικῇ, οὐδ' ἱκανὸς παραστῆσαι τὰ νενοημένα, ἐπεὶ ἀπεφοίτησεν αὐτοῦ Ἀριστοτέλης, καὶ παρὰ τοῦτο ψευδῆ τὰ Πλάτωνός ἐστι δόγματα; Ἢ δύναται καὶ ἀληθοῦς ὄντος Πλάτωνος, ὡς ἂν λέγοιεν οἱ κατ' αὐτὸν φιλοσοφοῦντες, Ἀριστοτέλης πονηρὸς καὶ ἀχάριστος πρὸς τὸν διδάσκαλον γεγονέναι; Ἀλλὰ καὶ ὁ Χρύσιππος πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ φαίνεται καθαπτόμενος Κλεάνθους, καινοτομῶν παρὰ τὰ ἐκείνῳ δεδογμένα, γενομένῳ αὐτοῦ διδασκάλῳ ἔτι νέου καὶ ἀρχὰς ἔχοντος φιλοσοφίας. Καίτοιγε Ἀριστοτέλης μὲν εἴκοσιν ἔτεσι λέγεται πεφοιτηκέναι Πλάτωνι· οὐκ ὀλίγον δὲ χρόνον καὶ ὁ Χρύσιππος παρὰ τῷ Κλεάνθει πεποιῆσθαι τὰς διατριβάς. Ὁ δὲ Ἰούδας παρὰ τῷ Ἰησοῦ οὐδὲ τρία διέτριψεν ἔτη. Ἀπὸ δὲ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βίοις τῶν φιλοσόφων πολλὰ ἄν τις εὕροι τοιαῦτα, ἐφ' οἷς ἐγκαλεῖ τῷ Ἰησοῦ (95) διὰ τὸν Ἰούδαν ὁ Κέλσος. Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι κενοτάφια (96) ᾠκοδόμουν τοῖς μετὰ τὸ προτραπῆναι ἐπὶ φιλοσοφίαν, παλινδρομήσασιν ἐπὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο ἀσθενὴς ἦν λόγῳ καὶ ἀποδείξεσι Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ.

A menta, quibus constet multos imperatores fuisse proditos a suis militibus, et latronum principes etiam ab iis, qui pacta inter se constituta non servarent. Sed esto nullus unquam imperator latronumve princeps proditus fuerit : qui inde probetur contra Jesum facere, quod ipsum unus ex ejus discipulis prodiderit? Quoniam vero præ se fert Celsus philosophiam, lubens illum interrogaverim, an vitio dari possit Platoni, quod Aristoteles, postquam viginti annos illum audierat, ab ejus doctrina desciverit, de immortalitate opinionem vituperaverit, ideas inanium argutationum loco habuerit? Est adhuc quod dubitem : rogo, an, quia Aristoteles Platonem deseruit, Plato non fuerit in dialectica versatus; suas opiniones defendere non B potuerit ; falsa sint quæ docuit? An vero fieri potest, ut, illæsa Platonicæ philosophiæ veritate, ut ejus asseclæ pertenderint, Aristoteles improbus et ingrato in magistrum animo fuerit? Sed et Chrysippus in multis suorum scriptorum locis Cleanthem mordere videtur, aliaque ab ejus placitis docet, quamvis adhuc juvenis prima philosophiæ rudimenta sub illo posuisset. Tamen per viginti annos Platonis scholam frequentasse dicitur Aristoteles; nec parum temporis Chrysippus Cleanthis discipulus fuisse. Judas vero ne tres quidem annos cum Jesu transegit. Sic multa reperire est in vitis philosophorum similia illis, **398** quæ Celsus Jesu propter Judam objicit. Et Pythagorei C cenotaphia exstruebant iis qui, post aliquantum temporis philosophiæ datum, ad primam vitam redirent; nec propterea ratione aut argumentis infirmus erat Pythagoras, et ejus discipuli.

(92) *Ὅ τι ἄρα Πλάτωνος.* Ælian., lib. III, cap. 19, *Var. hist.*, et lib. IV, cap. 9; Laert., in *Arist.* Vide quæ profert Casaubonus in notis ad Laertium ex Aristocle. SPENCER. — Cæterum hoc loco Guieto pro ὅ, τι, scribendum videtur, ἥτις.

(93) *Κατηγορηκέναι.* Ni fallor, in libro primo *De anima*, cap. 2 : Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἐν τῷ *Τιμαίῳ* Πλάτων τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων ποιεῖ. « Simili modo Plato in *Timæo* animam ex elementis facit. » Credo eum respexisse Platonis *Timæum*, pag. 41, 42 et 69. Vide Atticum Plat. apud Euseb., *Præp. evang.*, lib. XV, cap. 9. SPENCER.

(94) *Τερετίσματα.* Plut. *Adversus Colotem :* Τάς γε μὲν ἰδέας, περὶ ὧν ἐγκαλεῖ τῷ Πλάτωνι, πανταχοῦ κινῶν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ πᾶσαν ἐπάγων ἀπορίαν αὐταῖς, ἐν τοῖς ἠθικοῖς ὑπομνήμασιν, ἐν τοῖς φυσικοῖς, διὰ τῶν ἐξωτερικῶν διαλέγων φιλονεικότερον ἐνίοις ἔδοξεν, ἢ φιλοσοφώτερον ἐκ τῶν δογμάτων τούτων, ὡς προθέμενος τὴν Πλάτωνος ὑπεριδεῖν φιλοσοφίαν· οὕτω μακρὰν ἦν τοῦ ἀκολουθεῖν. « Ideas autem Platonicas Aristoteles ubique incessens dictis, in moralibus, in naturalibus commentariis, in iis quæ exotericæ seu extraneæ vocantur, disputationibus, visus est quibusdam majore contendendi quam sapientiæ studio id fecisse : ut qui sibi proposuisset philosophiam Platonis contemnere. Tantum abest ut eum fuerit secutus. » Arist. *Analyt. post.*, lib. I, cap. 8, 19, et lib. I, cap. 4, *De moribus; Metaphys.*, lib. XII, cap. 4, 5. Vide Att. Plat. apud Euseb., lib. XV, cap. 13. SPENCER.

(95) *Τῷ Ἰησοῦ.* Ita omnes mss. et ad oram libri editi qui in textu habent, τὸν Ἰησοῦν.

(96) *Κενοτάφια.* Clem. Alex., *Strom.* V: Φασὶ γοῦν Ἵππαρχον τὸν Πυθαγόρειον, αἰτίαν ἔχοντα γράψασθαι τὰ τοῦ Πυθαγόρου σαφῶς, ἐξελασθῆναι τῆς διατριβῆς, καὶ στήλην ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, οἷα νεκρῷ. Διὸ καὶ ἐν τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἐκπεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι τοῖς ψυχικοῖς. « Aiunt certe Hipparchum Pythagoreum accusatum quod aperte scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum fuisse e schola, et ob idipsum, tanquam mortuo, impositam columnam fuisse. Quocirca etiam in barbara philosophia vocant mortuos, eos qui exciderunt a D dogmatibus, et mentem subjecerunt animæ perturbationibus. » Ad eumdem sic scripsit Lysis : « Si igitur mutatus fueris, gratulabor ; sin minus, jamjam mihi obiisse videberis (Theodor. Canter., lib. I, cap. 12, *Var. lect.* et Epist. Græcæ a Jac. Cujacio Latinitate donatæ). » Jamblichus, in *Vita Pythag.*, cap. 17 : Στήλην δή τινα τῷ τοιούτῳ καὶ μνημεῖον ἐν τῇ διατριβῇ χώσαντες· καθὰ καὶ Περιάλῳ τῷ Θουρίῳ λέγεται, καὶ Κύλωνι τῷ Συβαριτῶν ἐξάρχῳ, ἀπογνωσθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν, ἐξήλαυνον ἂν τοῦ ὁμακοΐου, φορτίσαντες χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου πλῆθος. « Tali homini in schola cippum aliquem et monumentum sepulcrale erigebant, uti contigisse fertur Perialo Thurio et Cyloni Sybaritarum principi ab iisdem reprobatis ; dein auro argentoque onustum auditorio exigebant. » SPENCER. — Infra omnes mss., λέγειν περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν γενομένων καὶ ἀληθῆ, et sanior est, ni fallor, verborum ordo quam qui servatur in editis, λέγειν καὶ ἀληθῆ περὶ τῶν κατὰ Ἰησοῦν γενομένων, καὶ οὐ, etc.

13. Sic postea Judæus apud Celsum : « Multa A habeo quæ de Jesu rebus dicam, eaque vera et diversa ab iis quæ ejus discipuli scripserunt; sed ea lubens prætereo. » Quænam, obsecro, illa vera sunt, iis, quæ scripta fuerunt in Evangeliis, dissimilia, quæ Celsi Judæus prætermittit? An forte rhetorico schemate usus fingit se habere quod dicat, nec tamen præter Evangelium habet quidquam quod veritate movere auditorem queat, aut quo Jesus doctrinaque ejus manifeste accusari possint? Criminatur deinde discipulos, « quasi finxerint præscisse illum et prædixisse quæcunque sibi acciderunt. » Sed hoc verum esse, vel invito Celso, demonstrabimus. Præsto sunt enim multa, quæ Christus edidit, vaticinia de rebus, quæ Christianis contigerunt etiam subsecutis temporibus. Et B quis non admiretur istud : « Ante reges et præsides ducemini propter me in testimonium illis et gentibus [29],» aliave similia, ubi prænuntiat futurum esse ut sui discipuli vexationem patiantur? Ecquæ enim exorta est inter homines doctrina propter quam etiam alii puniantur, ut quispiam ex iis qui Jesum criminantur dicat videntem eum impia sua falsaque dogmata in crimen vocari, laudi sibi fore putasse, si idem eventurum suis multo ante præsignificaret? Nam si quos oportuit ante reges et præsides trahi propter doctrinam, quos alios oportuit, quam Epicureos qui Providentiam e medio tollunt? Quos alios, quam Peripateticos qui negant quidquam proficere preces et mactatas Numini victimas? Dixerit **399** fortasse quispiam, C Samaritis etiam propter suam religionem pœnas irrogari. Respondeo Sicarios capite damnari pro-

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὅτι, « Πολλὰ ἔχων λέγειν περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν γενομένων καὶ ἀληθῆ, καὶ οὐ παραπλήσια τοῖς ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ γραφεῖσιν, ἑκὼν ἐκεῖνα παραλείπω. » Τίνα οὖν ἄρα τἀληθῆ, καὶ οὐχ ὁποῖα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις γέγραπται, ἃ παραλείπει ὁ παρὰ Κέλσῳ Ἰουδαῖος; Ἤ, δοκούσῃ δεινότητι ῥητορικῇ χρησάμενος, προσποιεῖται μὲν ἔχειν λέγειν· οὐδὲν δὲ εἶχεν (97) ἔξωθεν τοῦ Εὐαγγελίου φέρειν, δυνάμενον πλῆξαι ὡς ἀληθὲς ὂν τὸν ἀκούοντα, καὶ ὡς ἐναργῶς κατηγοροῦν Ἰησοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ; Ἐγκαλεῖ δὲ τοῖς μαθηταῖς, « ὡς πλασαμένοις, ὅτι πάντα τὰ συμβάντα αὐτῷ ἐκεῖνος προῄδει καὶ προειρήκει. » Καὶ τοῦτο δὲ ἀληθὲς ὄν, κἂν μὴ Κέλσος βούληται, παραστήσομεν ἀπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων προφητικῶς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένων, ἐν οἷς προεῖπε τὰ Χριστιανοῖς καὶ ἐν ταῖς ὕστερον γενόμενα γενεαῖς. Καὶ τίς γε οὐκ ἂν θαυμάσαι τὸ προειρημένον, τό· « Ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι· » καὶ εἴ τι ἄλλο περὶ τοῦ διωχθήσεσθαι τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ προεῖπε; Διὰ ποῖον γὰρ δόγμα τῶν ἐν ἀνθρώποις γεγενημένων κολάζονται καὶ ἄλλοι, ἵνα τις τῶν κατηγορούντων Ἰησοῦ λέγοι, ὅτι, ὁρῶν τὰ ἀσεβῆ ἢ τὰ ψευδῆ τῶν δογμάτων κατηγορούμενα, ἔδοξε καὶ τοῦτο σεμνύνειν διὰ τοῦ προλέγειν δῆθεν περὶ αὐτοῦ; Εἴπερ γὰρ ἐχρῆν διὰ δόγματα ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἄγεσθαί τινας, καὶ τίνας ἐχρῆν ἄλλους ἢ Ἐπικουρείους (98) τοὺς πάντῃ πρόνοιαν ἀναιροῦντας; Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, μηδὲν φάσκοντας ἀνύειν εὐχὰς (99) καὶ τὰς ὡς πρὸς τὸ θεῖον θυσίας; Ἀλλὰ φήσει τις, ὅτι καὶ Σαμαρεῖς (1) διὰ τὴν ἑαυτῶν θεοσέβειαν

[29] Matth. x, 18.

(97) Anglicanus primus et libri impressi ad oram, οὐδὲ εἶχεν. Paulo post omnes mss., πλῆξαι ὡς ἀληθὲς ὄν. Lib. editi in textu, πλῆξαι ὡς ἀληθῶς.

(98) Ἢ Ἐπικουρείους. Ælian., lib. IX, cap. 12 *Var. hist.* : Ὅτι Ῥωμαῖοι Ἀλκαῖον καὶ Φιλίσκον τοὺς Ἐπικουρείους ἐξέβαλον τῆς πόλεως, ὅτι πολλῶν καὶ ἀτόπων ἡδονῶν εἰσηγηταὶ τοῖς νέοις ἐγένοντο. Καὶ Μεσσήνιοι δὲ ἐξέωσαν τοὺς Ἐπικουρείους. « Romani Alcæum et Philiscum Epicureos ex urbe ejecerunt quod multarum et absurdarum voluptatum magistri juvenibus essent. Sic et Messenii Epicureos expulerunt. » SPENCER.

(99) *Εὐχάς*, etc. Arist., lib. VII, cap. 8 *De repub.* : Πρῶτον μὲν οὖν ὑπάρχειν δεῖ τροφήν, ἔπειτα τέχνας (πολλῶν γὰρ ὀργάνων δεῖται τὸ ζῆν)· τρίτον δὲ ὅπλα· τοὺς γὰρ κοινωνοῦντας ἀναγκαῖον καὶ ἐν αὐτοῖς ἔχειν ὅπλα πρός τε τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπειθούντων χάριν καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἀδικεῖν ἐπιχειροῦντας· ἔτι χρημάτων τινὰ εὐπορίαν, ὅπως ἔχωσι καὶ πρὸς τὰς καθ' αὑτοὺς χρείας καὶ πρὸς πολεμικάς. Πέμπτον δὲ καὶ πρῶτον τὴν περὶ τὸ θεῖον ἐπιμέλειαν, ἣν καλοῦσιν ἱερατείαν. « Primum igitur victus seu alimentum suppetere debet, deinde artes. Multis enim instrumentis opus est ad degendam vitam. Tertio loco arma. Eos enim qui societatem civilem coierunt, armis instructos esse necesse est, et adversus eos qui imperium respuunt, legibusque parere nolunt, et adversus externos injuriam facere conantes. Deinde aliqua pecuniæ vis et copia tum ad usum domesticum atque urbanum, tum ad sumptum rei militaris. Quintum est id, quod primo loco ponendum fuit, rerum divinarum curatio, quam sacerdotium appellant. » Idem cap. 9 : Λοιπὸν δ' ἐκ τῶν καταριθμηθέντων τὸ τῶν ἱερέων γένος. Φανερὰ δὲ καὶ ἡ τούτων τάξις. Οὔτε γὰρ γεωργόν, οὔτε βάναυσον, ἱερέα καταστατέον· ὑπὸ γὰρ τῶν πολιτῶν πρέπει τιμᾶσθαι τοὺς θεούς. Ἐπεὶ δὲ διῄρηται τὸ πολιτικὸν εἰς δύο μέρη, τουτέστι τό τε ὁπλιτικὸν καὶ τὸ βουλευτικόν, πρέπει δὲ τήν τε θεραπείαν ἀποδιδόναι τοῖς θεοῖς, καὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχειν περὶ αὐτοὺς τοὺς διὰ τὸν χρόνον ἀπειρηκότας, τούτους ἂν εἴη ταῖς ἱερωσύναις ἀποδοτέον (leg. τούτοις ἂν εἴη τὰς ἱερωσύνας ἀποδοτέον). « Reliquum est ex D iis, quos supra enumeravimus, sacerdotum genus. Atque horum quidem descriptio et ordinatio non obscura est. Nam neque agricola, neque illiberalis et sordidus artifex sacerdos instituendus est. A civibus enim deos coli decet. Quoniam autem civilis multitudo in duas partes distributa est, hoc est in milites gravioris armaturæ et senatores, decet autem et diis immortalibus cultum tribuere, et ætate grandibus temporisque spatio defessis requiescendi licentiam dari; his videntur sacerdotia esse deferenda. » Arist., lib. X, cap. 8, *De moribus*. Verius dici potest de Pythagoricis. Laert. in *Pythag.* : Οὐκ ἐᾷ εὔχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὸ συμφέρον. « Non sinit eos orare pro se, quia nesciunt quid sibi utile sit. » SPENCER.

(1) *Σαμαρεῖς*. Quondam longa pace fruebantur, ut constat ex Justino, in *Apolog.* 2, pag. 69 : Τρίτον δ' ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνέλευσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς οὐρανὸν προεβάλλοντο οἱ δαίμονες ἀνθρώπους τινὰς λέγοντας ἑαυτοὺς εἶναι θεούς· οἳ οὐ μόνον οὐχ ἐδιώ-

διώκονται. Πρὸς ὃν τοιαῦτα ἐροῦμεν· Οἱ Σικάριοι (2) διὰ τὴν περιτομὴν, ὡς ἀκρωτηριάζοντες παρὰ τοὺς καθεστῶτας νόμους καὶ τὰ Ἰουδαίοις συγκεχωρημένα μόνοις, ἀναιροῦνται. Καὶ οὐκ ἔστιν ἀκοῦσαι δικαστοῦ πυνθανομένου, εἰ κατὰ τήνδε τὴν νομιζομένην θεοσέβειαν ὁ Σικάριος ἀγωνιζόμενος βιοῦν, μεταθέμενος μὲν ἀπολυθήσεται, ἐμμένων δὲ, τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπαχθήσεται. Ἀλλὰ γὰρ ἀρκεῖ δειχθεῖσα ἡ περιτομὴ πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ πεπονθότος αὐτήν. Χριστιανοὶ δὲ μόνοι (κατὰ τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος αὐτῶν, λέγοντος· « Ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ) » μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἐπιτρέπονται ἐξομοσάμενοι τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ κατὰ τὰ κοινὰ ἔθη θύσαντες, καὶ ὀμόσαντες, οἴκοι γενέσθαι, καὶ ζῇν ἀκινδύνως. Ὅρα δὲ εἰ μὴ μετὰ πολλῆς ἐξουσίας λέγεται τὸ, « Πᾶς ὃς ἐὰν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, κἀγὼ ὁμολογήσω ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· καὶ πᾶς ὃς ἐὰν ἀρνήσηταί (3) με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ἀνάβα μοι τῷ λόγῳ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν λέγοντα ταῦτα, καὶ ὅρα μηδέπω γενόμενα προφητευόμενα· εἰ μὴ φήσεις, ἀπιστῶν μὲν αὐτῷ, ὅτι ταῦτα φλυαρεῖ καὶ μάτην λέγει (4)· οὐ γὰρ ἔσται τὰ λεγόμενα· ἀμφιβάλλων δὲ περὶ τοῦ συγκαταθέσθαι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, εἰ μὴ, ὅτι (5) ἐὰν ταῦτα πληρωθῇ, καὶ συστῇ ἡ διδα-

A pter circumcisionem, qua se mutilant contra leges, quæ solis illam Judæis permittunt; nec unquam fuit judex, qui Sicarium suæ religionis observantem interrogans potestatem illi fecerit, aut absolutionem obtinendi, si religionem illam relinqueret; aut moriendi, si in ea perseverare mallet. Satis est enim ad supplicium, si circumcisio in ejus corpore deprehendatur. Solis vero Christianis (juxta istud a Christo prædictum : « Ante reges et præsides ducemini propter me [30] ») per judices licet ad extremum usque spiritum quietis esse et domi secure vivere, modo suam religionem ejurent, sacrificia ex more offerant, et solita juramenta præstent. Vide præterea annon hæc magna auctoritate dicta sint : « Omnis qui confitebitur me coram homini-
B bus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est; et quicunque negaverit me coram hominibus [30*], » et quæ sequuntur. Transfer te jam animo in illud tempus quo hæc Jesus dicit, et res, quæ nondum contigerant, prænuntiatas considera; nisi forte fidem quidem illi denegans dices frustra illum nugas ejusmodi effutire, neque enim futura esse quæ prædicit; animi vero dubius utrum ejus dictis assentiri debeas necne, inquies : si hæc comprobarit exitus, doctrina Jesu firma constiterit, regesque et præsides de perdendis iis qui Jesum confi-

[30] Matth. x, 18. [30*] Ibid., 32, 33.

χθησαν ὑφ' ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν κατηξιώθησαν. Σίμωνα μέν τινα Σαμαρέα, etc. « Tertio, cum post ascensionem Christi in cœlum iidem dæmones in medium produxerint mortales, qui seipsos deos esse dixere; tantum abest ut persecutione illi a vobis sint expetiti, ut honoribus quoque digni sint existimati. Simon nimirum quidam Samaritanus, » etc. At postea Justinus Cæsaris opem ad eos compescendos imploravit in *Dialago cum Tryphone*, pag. 349 : Καὶ ταῦτα εἶπον, ὅτι, οὐδὲν οὐδενὸς φροντίζων ἢ τοῦ τἀληθὲς λέγειν, λέγοιμι, οὐδένα δυσωπήσεσθαι μέλλων, κἂν δέῃ παραυτίκα ὑφ' ὑμῶν μελισθῆναι· οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω δὲ τῶν Σαμαρέων, τινὸς φροντίδα ποιούμενος, ἐγγράφως Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶσθαι αὐτοὺς πειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μάγῳ Σίμωνι, ὃν θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι. « Atque ista, inquam, quod nihil omnino, præterquam ut vera loquar, dico, neminem prorsus veriturus, quamvis e vestigio in partes a vobis discerpar. Neque enim curam aut rationem aliquam popularium etiam meorum (Samaritanorum dico) habui scripto Cæsarem compellans; cum imposturis seduci eos in errorem affirmarem, qui Simoni gentis suæ Mago parerent; quem Deum esse supra principatum et potestatem et virtutem omnem dicunt. » Nescio tamen an eumdem Simonem, et Samaritas ejus sectatores, Flavius Josephus designet, lib. xviii, cap. 15 *Antiq. Jud.* Vide Cod. Justinian., lib. i, tit. 5, *De hæret. et Manichæis et Samaritis*; Novell. Justinian., *De Samaritis*; Novell. Theod., tit. 2, *De Judæis et Samaritanis hæreticis et paganis*. SPENCER.

(2) *Σικάριοι*. Modestinus, lib. vi *Regularum, ad legem Corneliam de Sicariis* : « Circumcidere filios suos Judæis tantum rescripto divi Pii permittitur; in non ejusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis pœna irrogatur. » Jul. Paul., *Recept. sentent.*, lib. v, tit. 22, *De seditiosis* : « Cives Romani, qui se Judaico ritu, vel servos suos circumcidi patiuntur, bonis ademptis, in insulam perpetuo relegantur. Medici capite puniuntur. Judæi, si alienæ nationis comparatos servos circumciderint, aut deportantur, aut capite puniuntur. » Item Novell. 146. Pius igitur Judæis concessit, quod Adrianus denegaverat; nam « moverunt ea tempestate et Judæi bellum, quod vetabantur mutilare genitalia, » inquit Ælius Spartianus in *Adriano*; nisi forte hunc Spartiani locum Isaacus Casaubonus rectius interpretatus est, qui legibus Domitiani, Nervæ et Adriani, quibus vetita erat marium eviratio, etiam circumcisioni fibulam impositam fuisse opinatur. Verum quid si Judæis in animo erat dilapsam rempublicam ad pristinam felicitatem restituere, et ritus patrios renovare? idque se melius effecturos sperabant, si liceret extraneos allicere, quos, circumcisione adhibita, fidissimos suæ religionis propugnatores possiderent, atque hujus rei providus imperator vetuit extraneorum genitalia mutilare? Certe huic conjecturæ quamplurimi favent; ex quibus nonnulli bellum a Judæis susceptum credunt, ut templum conderent; alii ut antiquissimam suæ reipublicæ administrationem redintegrarent; nec recentiorum imperatorum constitutiones repugnant, quæ extraneos circumcidendi veniam semel et iterum denegarunt; Cod. Justin. lib. i, tit. 9, *De Judæis*, tit. 10, *Ne Christianum*. Cod. Theod., lib. xvi, tit. 4; Novell. Leonis, 55. SPENCER.

(3) Codd. Regius et Basileensis, καὶ ὅστις ἂν ἀρνήσηται.

(4) Codex Regius, ὅτι ταῦτα μάτην λέγει.

(5) *Εἰ μὴ ὅτι*. Lege, ἐρεῖς, ὅτι, et omnia plana et aperta sunt, nec necesse erit recurrere ad enormem illam totius hujus loci emendationem quam Guietus proponit his verbis : Οὐ μὲν φήσεις· ἀπιστῶ μὲν αὐτῷ, ὅτι ταῦτα φλυαρεῖ, καὶ μάτην λέγει· οὐ γὰρ ἔσται τὰ λεγόμενα· οὐδ' ἀμφιβάλλω περὶ τοῦ συγκαταθέσθαι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, εἰ μὴ ὅτε ἂν ταῦτα πληρωθῇ καὶ συστῇ ἡ διδασκαλία τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ ὡς φροντίζειν τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς βασιλεῖς ἀναιρεῖν τοὺς ὁμολογοῦντας τὸν Ἰησοῦν· Ἀλλὰ τότε πιστεύσεις, ὡς μεγάλην ἐξουσίαν λαβὼν ἀπὸ

tentur sedulo **400** cogitaverint, tum credemus magna illum a Deo data potestate talem in hominum genus doctrinam invexisse, hæcque non prænuntiasse, nisi quia persuasissimum habuerit nihil suæ doctrinæ adversaturum quod non facile superaret. Ecquis etiam animo fingens fuisse se cum Christus loqueretur, non admirabitur istud : « Prædicabitur Evangelium istud in toto mundo, in testimonium illis et gentibus [31]; » si modo secum recogitet Jesu Christi Evangelium, ut ipse prædixerat, omnibus Græcis, barbaris, sapientibus et insipientibus ubique terrarum fuisse prædicatum? Omnem enim humanam naturam subegit sibi verbum cum virtute prædicatum, nec ullum videre est hominum genus quod Jesu doctrinam admittere recusaverit. Præterea cogitet Celsi Judæus ille qui negat Jesum prævidisse quæ sibi eventura essent, quo pacto Jesus, dum adhuc Jerusalem staret et totus religionis Judaicæ cultus in ea consisteret, prædixerit quæ illi urbi a Romanis mala impenderent. Nec enim dici potest Jesu familiares et auditores sine scriptis doctrinam in Evangeliis descriptam tradidisse, et nihil litterarum suis discipulis reliquisse, unde res ab illo gestas discerent. Atqui in iis scriptis hoc legitur : « Cum videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, scitote quia appropinquavit desolatio ejus [32]. » Tunc nullus exercitus Jerusalem circumdabat, circumvallabat, obsidebat. Hoc enim fieri cœptum sub Nerone duravit ad Vespasiani tempora, cujus Vespasiani filius Titus solo æquavit Jerusalem. Quod quidem narrat Josephus accidisse propter Jacobum Justum, fratrem Jesu qui dicebatur Christus; ut autem veritas ipsa clamat, propter Jesum illum Christum, qui Dei Filius est.

14. Cæterum poterat Celsus, etiamsi fateretur aut saltem daret prævisa fuisse a Christo quæ sibi eventura essent, hujus rei contemptum simulare, ut erga miracula fecerat, meras præstigias fuisse causatus; poterat dicere multos fuisse, qui aut ex auspiciis aut ex auguriis, aut inspiciendis extis, aut observando natali die divinarent quid sibi eventurum esset. At noluit istud concedere, ut miraculis majus, quæ a Christo facta fuisse quodammodo concedit, licet ea præstigiarum nomine videatur obscurare. Verumtamen Phlegon in XIII, aut,

[31] Matth. XXIV, 14. [32] Luc. XXI, 20.

A σχαλία (6) τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, ὡς φροντίζειν τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς βασιλεῖς ἀναιρεῖν τοὺς ὁμολογοῦντας τὸν Ἰησοῦν· τότε πιστεύσομεν, ὅτι (7), ὡς μεγάλην ἐξουσίαν λαβὼν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ σπεῖραι τοῦτον τὸν λόγον τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ πειθόμενος κρατήσειν αὐτὸν, ταῦτά φησι. Τίς δ' οὐ θαυμάσεται ἀναβαίνων τῷ λόγῳ ἐπ' ἐκεῖνον διδάσκοντα τότε καὶ λέγοντα, « Κηρυχθήσεται τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι, » καὶ θεωρῶν κατὰ τὰ ὑπ' ἐκείνου εἰρημένα κεκηρυγμένον τὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, σοφοῖς καὶ ἀνοήτοις; Πᾶσαν γὰρ φύσιν ἀνθρώπων ὁ μετὰ δυνάμεως λαληθεὶς λόγος κεκράτηκε· καὶ οὐκ ἔστι τι γένος ἰδεῖν ἀνθρώπων, ὃ ἐκπέφευγε παραδέξασθαι B τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν. Ὁ δὲ ἀπιστῶν παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι πάντα τὰ συμβάντα αὐτῷ προῄδει, κατανοησάτω τίνα τρόπον, ἔτι συνεστώσης τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ πάσης τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας γινομένης ἐν αὐτῇ, προεῖπεν Ἰησοῦς τὰ συμβησόμενα αὐτῇ ὑπὸ Ῥωμαίων. Οὐ γὰρ δὴ τοὺς αὐτοῦ Ἰησοῦ γνωρίμους καὶ ἀκροατὰς φήσουσι χωρὶς γραφῆς τὴν τῶν Εὐαγγελίων παραδεδωκέναι διδασκαλίαν, καὶ καταλιπεῖν τοὺς μαθητὰς χωρὶς τῶν περὶ Ἰησοῦ ἐν γράμμασιν ὑπομνημάτων. Γέγραπται δὴ ἐν αὐτοῖς τὸ, « Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἤγγισεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. » Καὶ οὐδαμῶς τότε ἦν στρατόπεδα περὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ κυκλοῦντα αὐτὴν, καὶ περιέχοντα καὶ πολιορκοῦντα. C Τοῦτο γὰρ ἤρξατο μὲν ἔτι Νέρωνος βασιλεύοντος, παρέτεινε δὲ ἕως τῆς Οὐεσπασιανοῦ ἡγεμονίας, οὗ ὁ υἱὸς Τίτος καθεῖλε τὴν Ἱερουσαλὴμ· ὡς μὲν Ἰώσηπος γράφει, διὰ Ἰάκωβον τὸν δίκαιον (8), τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, ὡς δὲ ἡ ἀλήθεια παρίστησι, διὰ Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν (9) τοῦ Θεοῦ.

Ἐδύνατο μέντοι, παραδεξάμενος ἢ συγχωρήσας ὁ Κέλσος τὸ προεγνωκέναι αὐτὸν τὰ συμβησόμενα αὐτῷ, ἐξευτελίζειν μὲν τοῦτο δοκεῖν· ὅπερ πεποίηκεν ἐπὶ τῶν δυνάμεων, γοητείᾳ φάσκων αὐτὰς γεγονέναι· καὶ ἐδύνατό γε λέγειν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ μαντειῶν, τῶν ἐν οἰωνοῖς, ἢ ὄρνισιν, ἢ θυτικῇ, ἢ γενεθλιαλογίᾳ, ἔγνωσαν τὰ ἀπαντησόμενα αὐτοῖς. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἠθέλησε συγχωρῆσαι, ὡς μεῖζον, τὸ δὲ τὰς D δυνάμεις πεποιηκέναι παραδεξάμενός πως, δοκεῖ αὐτὸ προφάσει γοητείας διαβεβληκέναι. Φλέγων (10) μέντοι ἐν τρισκαιδεκάτῳ ἢ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ (οἶμαι),

τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ σπεῖραι τοῦτον τὸν λόγον τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ πειθόμενος κρατήσειν αὐτὸν, ταῦτά φησι.

(6) *Συστῇ ἡ διδασκαλία*. Boherello scribendum videtur, συστῇ ἡ ἀλήθεια.

(7) *Ὅτι*. Deest in antea editis, sed reperitur in tribus mss.

(8) *Διὰ Ἰάκωβον τὸν δίκαιον*. Vide quæ supra adnotavimus ad lib. I, num. 57.

(9) *Τὸν Υἱόν*. Abest a libris editis, sed reperitur in codice Regio, et ita legit Gelenius interpres.

(10) *Φλέγων*. Vide hujus libri num. 33 et 59. Adriani libertus erat, et *Chronicon* scripsit, quod constabat ex libris sexdecim, continens res gestas CCXXIX Olympiadum; quarum ultima desiit in quartum Antonini Pii annum. Scaliger, in *Animadvers. Euseb.*, ad annum MMXLIV; Vossius, lib. II, cap. 11, *De historicis Græcis*; Suidas in *Φλέγων*, Salmasius in *Spartianum*; Photius tmemate XCVII. Ex Stephano, in Ταραχίνη, constat quale fuerit præcipuum ejus *Chronicorum* argumentum; ἐφ' οἷς τοὺς μάντεις προσαγορεῦσαι ὄλεθρον· nam sub unaquaque Olympiade recensuit omnia quæ contigere prodigia; qua de causa reprehenditur a Photio. « Sed non penitus probare possum quod idem reprehendit, anxiam illam curam in Olympiadibus recen-

τῶν *Χρονικῶν*, καὶ τὴν περί τινων μελλόντων πρόγνωσιν ἔδωκε τῷ Χριστῷ, συγχυθεὶς ἐν τοῖς περὶ Πέτρου ὡς περὶ τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐμαρτύρησεν, ὅτι κατὰ τὰ εἰρημένα ὑπ' αὐτοῦ τὰ λεγόμενα ἀπήντησε. Πλὴν κἀκεῖνος καὶ διὰ τῶν κατὰ τὴν πρόγνωσιν ἄκων ὡσπερεὶ οὐ κενὸν (11) θειοτέρας δυνάμεως ἀπεφήνατο εἶναι τὸν ἐν τοῖς πατράσι τῶν δογμάτων λόγον.

Φησὶ δὲ ὁ Κέλσος, ὅτι « Καὶ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐπὶ πράγματι περιφανεῖ μηδὲν ἔχοντες ἐπισκήψασθαι, τοῦτο ἐπενόησαν, τὸ λέγειν αὐτὸν πάντα προεγνωκέναι· » οὐκ ἐπιστήσας ἢ οὐ βουληθεὶς ἐπιστῆσαι τῷ φιλαλήθει τῶν γραψάντων ὁμολογησάντων καὶ προειρηκέναι τὸν Ἰησοῦν τοῖς μαθηταῖς, ὅτι « Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, » καὶ ἠληθευκέναι, σκανδαλισθέντων αὐτῶν· προπεφητευκέναι δὲ καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι « Πρὸ ἀλεκτοροφωνίας ἀρνήσῃ με τρίς· » καὶ ὅτι Πέτρος τρὶς ἠρνήσατο. Εἰ γὰρ μὴ ἦσαν φιλαλήθεις, ἀλλ' (ὡς οἴεται Κέλσος), πλάσματα ἀναγράφοντες, οὐκ ἂν Πέτρον ἀνέγραψαν ἀρνησάμενον, ἢ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ σκανδαλιζομένους. Τίς γὰρ, εἰ καὶ γέγονε ταῦτα, ἤλεγξε τὸν λόγον, ὅτι οὕτως ἀπήντησε; Καίτοιγε, κατὰ τὸ εἰκὸς, ἐχρῆν σεσιωπῆσθαι ταῦτα ἀνθρώποις βουλομένοις διδάσκειν τοὺς ἐντυγχάνοντας Εὐαγγελίοις θανάτου καταφρονεῖν ὑπὲρ τῆς ὁμολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Νυνὶ δ', ὁρῶντες, ὅτι ὁ λόγος δυνάμει κρατήσει τῶν ἀνθρώπων, ἔθηκαν καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ βλάψοντα τοὺς ἐντυγχάνοντας, οὐδὲ πρόφασιν δώσοντα ἀρνήσεως.

Πάνυ δ' εὐήθως φησὶ, « Τοὺς μαθητὰς πρὸς παραίτησιν τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἀναγεγραφέναι περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα· Ὥσπερ, φησὶν, εἴ τις λέγων εἶναί τινα δίκαιον, δεικνύει αὐτὸν ἀδικοῦντα· καὶ λέγων ὅσιον, δεικνύει φονεύοντα· καὶ λέγων ἀθάνατον, δεικνύει νεκρόν· πᾶσι τούτοις ἐπιφέρων (12), ὅτι προειρηκὼς αὐτὰ ἔτυχεν. » Αὐτόθεν γὰρ ἀνόμοιον αὐτοῦ τὸ παράδειγμα, ἐπεὶ οὐδὲν ἄτοπόν ἐστιν, ἀνειληφότα

[33] Matth. xxvi, 31. [34] Ibid., 34.

A ni **401** fallor, in xiv *Chronicorum*, rerum quarumdam futurarum præscientiam Christo tribuit, quamvis erret in nomine, Petrum pro Jesu appellans; testaturque accidisse quæ prædixerat : qua re probat vel invitus sermonem quem ab auctoribus nostræ doctrinæ accepimus, non fuisse divina virtute vacuum.

15. Addit Celsus « discipulos Jesu, cum in re manifesta dissimulare nihil possent, id excogitasse, ut dicerent ipsi præcognita fuisse omnia. » At vero non advertit, aut advertere noluit ad scriptorum illorum sinceritatem, qui fateantur ipsis a Jesu prædictum fuisse : « Omnes vos scandalizabimini in me in nocte ista [33], » seque revera fuisse scandalizatos; B hoc etiam prædictum fuisse Petro : « Antequam gallus cantet, ter me negabis [34], » terque negasse Petrum. Nisi enim sinceri et bona fide fuissent, sed, quod putat Celsus, figmenta scripsissent, de abnegatione Petri, de discipulorum scandalo nunquam fecissent mentionem. Nam, etsi hæc acciderint, quis ita accidisse probasset? Quin et hujusmodi facta prætermitti oportebat, siquidem Evangelii lectores docere vellent contemnendam esse mortem, cum agitur de Christianismi professione. Sed cum scirent vi atque virtute sermonis homines devictum iri, hæc memorare non dubitarunt, nescio quomodo nihil nocitura lectoribus, nec ullam datura negationis occasionem.

C 16. Omnino autem stolide ait : « Discipulos hæc de Jesu scripsisse ut quæ contra illum erant, excusarent. Perinde, inquit, ac si quis, ut probet hominem esse justum, injusta ab eo facta narraret; ut probet esse sanctum, cædes ab illo patratas referret; ut probet esse immortalem, mortuum esse affirmaret; præfatus ad singula, hæc illum ante prædixisse. » Statim liquet exempli disparitas :

sendis, atque iis adnotandis quæ singularum tempore contigerunt. Imo vero, utinam totum *Chronicon* exstaret : multum enim lucis absque dubio priscæ inde Ecclesiæ temporibus accederet; atque hoc eo justius putamus, quod inter alia industriæ testimonia etiam eclipseos illius meminerit, quæ Dominicæ passionis tempore contigit, » inquit Vossius ibidem. At Christum dicit futura præscivisse : an quia excidium Hierosolymitanum aliasve istius generis calamitates prædixit? Cum istius libri sint deperditi, hoc esset divinare. De solis deliquio, quod tunc temporis evenit, cum Judæi Jesum cruci suffixerunt, ejus testimonium exstat locupletissimum in Eusebii *Chronico*, ad annum MMXL : « Jesus Christus, secundum prophetias quæ de eo fuerant prolocutæ, ad passionem venit anno Tiberii XVIII, quo tempore etiam in aliis ethnicorum commentariis hæc ad verbum scripta reperimus : Solis facta defectio; Bithynia terræ motu concussa, et in urbe Nicæa ædes plurimæ corruerunt. Quæ omnia his congruunt, quæ in passione Salvatoris acciderunt. Scribit vero super his et Phlego, qui Olympiadarum egregius supputator est, in tertio decimo libro ita dicens : Quarto autem anno CCII Olympiadis magna et excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio solis facta. Dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cœlo visæ sint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subverteret. » Orig., tractat. 35 in Matth. : « Et Phlegon quidem in *Chronicis* suis scripsit in principatu Tiberii Cæsaris factum; sed non significavit in luna plena hoc factum. » Tertull., *Apolog.*, cap. 21 : « Eodem momento dies, medium orbem D signante sole, subducta est, deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt; ratione non deprehensa, negaverunt; et tamen eum mundi casum relatum in archivis vestris habetis. » — « Archiva vocat Annales et Chronica. Quod enim ait eclipsin veram quosdam putasse, sine dubio intelligit et Phlegontem, et Thallum chronographum. Africanus : Τοῦτο τὸ σκότος ἔκλειψιν ἡλίου Θάλλος ἀποκαλεῖ ἐν τρίτῃ τῶν *Ἱστοριῶν*, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀλόγως· nam eclipsim quoque veram Phlegon putavit : inde Tertullianus, *putaverunt* cum dicit, non unum Phlegontem, sed et Thallum simul comprehendit. » Scalig., *Animadvers. Euseb.*, pag. 171. SPENCER.—Vide insuper quæ infra adnotabuntur ad hujus libri numerum 33.

(11) Libb. editi in margine, καινόν. Quæ lectio vitiosa.

(12) *Ἐπιφέρων*. Ita mss. Editi vero, προφέρων.

quandoquidem non absurdum est, qui se hominibus exemplum proponere statuerat, quomodo vivere oporteret, eum etiam docuisse quomodo mori oporteat pietatis causa; ut interim omittam Jesu pro hominibus mortem maximos rerum universitati fructus attulisse, ut superiore libro demonstratum est. Deinde existimat passionis confessione non dilui accusationem, sed confirmari. Nimirum nesciebat quanta de illa passione sapienter scripserit Paulus, quam multa **402** etiam a prophetis de illa prædicta fuerint. Illum quoque fugit hæreticum quemdam dixisse, Jesum visum esse pati, non revera passum esse. Neque enim, si hæc novisset omnia, dixisset: « Non enim dicitis illum impiis hominibus visum esse pati, re non passum esse; sed aperte passum esse confitemini. » Multum abest ut dicamus Christum specie tenus passum esse, ne falsa sit, quæ vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem obiit, is, si resurrexerit, vere resurrexit; sed non vere resurrexit is, qui visus est duntaxat mori. Quoniam vero deridunt increduli quæ de Jesu Christi resurrectione credimus, Platonem huc adducere juvat. Is refert

A τὸν ἐσόμενον ἀνθρώποις ἐγκείμενον σκοπὸν περὶ τοῦ πῶς δεῖ βιοῦν, ὑποδεδειχέναι ὡς δεῖ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, χωρὶς τοῦ χρήσιμόν τι τῷ παντὶ γεγονέναι τὸ ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὸν ἀποθανεῖν, ὡς ἐν τῷ πρὸ τούτου ἐδείξαμεν λόγῳ. Εἶτ' οἴεται, ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ πάθους ὁμολογία βεβαιοῖ τὸν ἔλεγχον, οὐ λύει. Οὐ γὰρ οἶδεν ὅσα περὶ τούτου καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ πεφιλοσόφηται, καὶ ὑπὸ τῶν προφητῶν λέλεκται. Ἔλαθε δὲ αὐτὸν τὸ εἰρηκέναι τινὰ τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσι, δοκήσει (13) τὸν Ἰησοῦν ταῦτα πεπονθέναι, οὐ πεπονθότα· οὐ γὰρ ἐγνωκὼς εἶπε τὸ, « Οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἴπετε, ὅτι ἐδόκει μὲν τοῖς ἀσεβέσιν (14) ἀνθρώποις ταῦτα πάσχειν, οὐκ ἔπασχε δέ· ἀλλ' ἄντικρυς παθεῖν ὁμολογεῖτε. » Ἀλλ' ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις B ᾖ, ἀλλ' ἀληθής. Ὁ γὰρ ἀληθῶς ἀποθανὼν, εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη· ὁ δὲ δοκῶν ἀποτεθνηκέναι οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη. Ἐπεὶ δὲ τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ χλευάζουσιν οἱ ἄπιστοι, παραθησόμεθα μὲν καὶ Πλάτωνα λέγοντα, Ἦρα τὸν Ἀρμενίου (15) μετὰ δώδεκα ἡμέρας ἐκ τῆς πυρᾶς ἐγηγέρθαι, καὶ ἀπηγγελκέναι τὰ περὶ τῶν ἐν ᾅδου· ὡς πρὸς ἀπίστους δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς παρὰ τῷ Ἡρακλείδῃ (16) ἄπνου οὐ πάντη ἔσται εἰς τὸν

(13) *Δοκήσει.* Iren. lib. I, cap. 24, De Saturnino; Epiph., hæres. 24, quæ est Basilidianorum. Ignat. *Epist. ad Trallianos:* Εἰ δὲ ὥσπερ τινὲς ἄθεοι ὄντες, τουτέστιν ἄπιστοι, λέγουσι τῇ δοκήσει γεγενῆσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἀληθῶς ἀνειληφέναι σῶμα, καὶ τῷ δοκεῖν τεθνηκέναι, πεπονθέναι οὐ τῷ ὄντι. SPENCER.

(14) Libb. editi in margine, εἴπατε ὅτι ἐδόκει μὲν τοῖς εὐσεβέσιν, male.

C (15) *Ἦρα τὸν Ἀρμενίου.* Ita legendum ex Platone, libro X *De rep.*: Ἀλλ' οὐ μέντοι σοὶ, ἦν δ' ἐγώ, Ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρῶ, ἀλλ' ἀλκίμου μὲν ἀνδρὸς, Ἠρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου· ὅς ποτε ἐν πολέμῳ τελευτήσας, ἀναιρεθέντων δεκαταίων τῶν νεκρῶν, ἤδη διεφθαρμένων, ὑγιὴς μὲν ἀνῃρέθη, κομισθεὶς δὲ οἴκαδε, μέλλων θάπτεσθαι, δωδεκαταῖος ἐπὶ τῇ πυρᾷ κείμενος ἀνεβίω. Ἀναβιοὺς δ' ἔλεγεν ἃ ἐκεῖ ἴδοι. Ἔφη δέ· Ἐπειδὴ οὗ ἐκβῆναι τὴν ψυχὴν, πορεύεσθαι μετὰ πολλῶν, καὶ ἀφικνεῖσθαι σφᾶς εἰς τόπον τινὰ δαιμόνιον, ἐν ᾧ τῆς γε γῆς δύο εἶναι χάσματα ἐχομένω ἀλλήλοιν, καὶ τοῦ οὐρανοῦ αὖ ἐν τῷ ἄνω ἄλλα καταντικρύ. Δικαστὰς δὲ μεταξὺ τούτων καθῆσθαι· οὓς, ἐπειδὴ διαδικάσειαν, τοὺς μὲν δικαίους κελεύειν πορεύεσθαι τὴν εἰς δεξιάν τε καὶ ἄνω διὰ τοῦ οὐρανοῦ, σημεῖα περιάψαντας τῶν δεδικασμένων ἐν τῷ πρόσθεν· τοὺς δὲ ἀδίκους, τὴν εἰς ἀριστεράν τε καὶ κάτω, ἔχοντας καὶ τούτους ἐν τῷ ὄπισθεν σημεῖα πάντων ὧν ἔπραξαν. Ἑαυτοῦ δὲ προσελθόντος, D εἰπεῖν, ὅτι δέοι αὐτὸν ἄγγελον ἀνθρώποις γενέσθαι τῶν ἐκεῖ, καὶ διακελεύοιντο οἱ ἀκούειν τε καὶ θεᾶσθαι πάντα τὰ ἐν τῷ τόπῳ, etc. « Equidem tibi non Alcini, sed ἀλκίμου, id est, fortissimi præstantissimique viri, Heri Armenii, genere Pamphylii, fabulam commemorabo: qui cum in prælio occubuisset, sublatis decimo die cadaveribus jam plane corruptis, integer ipse incorrupto corpore repertus fuit; domumque delatus ut sepeliretur, duodecima jam ab obitu die, dum pyræ imponeretur, revixit. Ita redivivus commemorabat ea quæ viderat apud inferos. Aiebat igitur, postquam ipsius anima fuisset a corpore separata, se cum multis profectum, et in divinum quemdam locum venisse, in quo duos sibi proximos telluris hiatus conspexerit, duos item alios superne in cœlo e regione. Inter hos vero hiatus judices sedere, qui postquam de mortuorum animis cognita causa judicium tulerint, justos quidem ad dextram in superiorem cœli locum conscendere jubeant, appensis rerum abs se judicatarum in anteriore parte monumentis; injustos contra ad sinistram, in locum inferiorem, appensis post terga eorum omnium quæ in hac vita perpetraverint, monumentis. Cum vero ad judices ipse accessisset, illos aiebat significasse sibi esse ad eos redeundum qui hæc nostra loca incolerent, nuntium earum rerum quas illis in locis conspexisset; ac proinde jussisse ut audiret et notaret diligenter omnia quæ illis in locis gererentur, » etc. Just., in *Parœn.*, pag. 25; Theodor., serm. 11, *De fine et judicio*; Euseb. lib. XI, cap. 35 *Præpar. evangel.*; Cyrillus Alex., lib. VIII *Contra Julianum*; Macrob., lib. I in *Somn. Scipionis*; August., *De civitate Dei*, lib. XXII, cap. 28; Plut., lib. IX *Symp.*, quæst. 5; Valer. Max., lib. V, cap. 8; Clem. Alex., *Strom.* V, qui eumdem Armenii filium fuisse, et nomine proprio Zoroastrem vocatum scribit. Hunc Platonis locum transcripsi, ut, cum primum oculos in hanc chartam quisquam injiciet, ei innotescat quam bene hæc Platonis ὑποτύπωσις et Christi parabolæ inter se conveniunt, Lucæ capite decimo sexto; hic χάσμα μέγα ἐστήρικται· illic bini cœli terræque hiatus (pag. 614); hic dives maximos cruciatus subit; illic Aridæum ἄνδρες ἄγριοι καὶ διάπυροι ἰδεῖν, ligatis corporis membris, in terram dejiciunt, ἐκδείραντες, καὶ ἐπ' ἀσπαλάθων γνάμπτοντες (pag. 616); hic Lazarus in sinu Abrahami, deliciarum loco; illic nitidæ animæ luce fruuntur, et quiescunt prato (pag. 614, 616): hic questus et clamores; illic dolor et ejulatus (pag. 614); hic dives parum levaminis precatus est; illic frustra Aridæus egredi conatur (pag. 615); hic prophetarum monita tantæ calamitatis remedia reputantur; illic alius totus est in luctu et ejulatu, quod prophetæ jussis non obtemperavit (pag. 619); hic (Matth. cap. XXV, com. 33) oves ad dextram, ad sinistram hirci locum assignatum habent; illic, postquam judex de mortuorum animis judicium tulit, jubet τοὺς μὲν δικαίους πορεύεσθαι τὴν εἰς δεξιάν τε καὶ ἄνω, τοὺς δὴ ἀδίκους τὴν εἰς ἀριστεράν τε καὶ κάτω. Sed plura persequi non licet, ne cramben bis coctam tibi apponerem: qua te satiatum dices, si Justinum, Clementem et Theodoretum labris primoribus attingas. SPENCER.

(16) *Παρὰ τῷ Ἡρακλείδῃ.* Vide Plinium lib. VII *Nat. hist.*, c. 52; Laertium procemio in

τόπον ἄχρηστα· πολλοὶ δ' ἱστόρηνται (17) καὶ ἀπὸ τῶν μνημείων ἐπανελθόντες οὐ μόνον αὐτῆς ἡμέρας, ἀλλὰ γὰρ καὶ τῇ ἑξῆς. Τί οὖν θαυμαστὸν, εἰ ὁ παραδόξως πολλὰ ποιήσας, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον, καὶ οὕτως

A Herum Armenii filium e rogo post duodecim dies excitatum memorasse quæ in inferis vidisset. Nec etiam hoc loco inutile fuerit incredulis in
403 memoriam revocare quod Heraclides narrat

Empedocl. et Galenum, περὶ τῶν πεπονθότων τόπων, lib. VI. Hinc subibit mirari, quorsum inter alios Grotius et Origenes, summæ eruditionis viri, his et similibus nullius ponderis exemplis usi sunt, quibus neque resurrectionis mysterium confirmare, nec paganos ab ista, quam conceperant de rebus fidei, sententia dimovere, nec refellere hæreticos, nec dubios et vacillantes stabilire potuerunt. Vel ipsi, e quorum scriptis hæc de παλιμβίοις exempla hausimus, nunquam de ullo speciali Numinis influxu, aut virtute plus quam humana, quæ nunc famulantem corpori spiritum evocaret, nunc exsilii pertæsum suæ sedi restitueret, somniarunt. Audi Plinium, lib. VII *Nat. hist.*, c. 52: « Puerum æstu, et itinere fessum, in specu septem et quinquaginta dormisse annis, rerum faciem mutationemque mirantem, velut postero experrectum die; hinc pari numero dierum senio ingruente; ut tamen in septimum et quinquagesimum atque centesimum vitæ duraret annum. Feminarum sexus huic malo videtur maxime opportunus, conversione vulvæ, quæ si corrigatur, spiritus restituitur. Huc pertinet nobile illud, » etc. Vide Galenum loco citato; Suidam in *Ἄπνους*, Heraclidem ἐν τῷ *Περὶ νόσων*, Laertium in *Emped*. Sive igitur ex operatione magica, sive ex peritia in conficiendis medicamentis effectum fuerit, ut corpus ἄπνουν καὶ ἄσφυκτον per triginta dierum spatium conservaretur, ex utroque capite ineptissime disputabis. Fateretur enim quis, cui vel medicorum vel historicorum libros legisse contigit, animam aliquoties ex corporis intemperie ad angustias coactam suas vires intus revocare; aliquoties vi magiæ e corpore migrare, ut fraudi dæmonum inserviat; at nemo ex communi isthac morborum et magorum operatione resurrectionis mysterium, quod corporis animæque separationem, seu vi, seu legibus naturæ factam supponit, evincere conaretur. Etiam ipsi, qui nobis de hujusmodi deliquiis et inusitatis animarum incarcerationibus retulerunt, easdem corpore inclusas, arteriis et corde constipatas credidere, atque istam fidem incalescentia corporis membra ingenerabant; calor enim huc et illuc per poros modice exsiliens eumdem intus conglobatum esse arguebat. Consenties mecum, si percurras Philostratum, libro quarto, capite decimo sexto, *De vita Apollonii*: Κἀκεῖνο Ἀπολλωνίου θαῦμα. Κόρη ἐν ὥρᾳ γάμου τεθνάναι ἐδόκει, καὶ ὁ νυμφίος ἠκολούθει τῇ κλίνῃ, βοῶν ὁπόσα ἐπ' ἀτελεῖ γάμῳ· ξυνωλοφύρετο δὲ καὶ ἡ Ῥώμη, καὶ ἐτύγχανεν οἰκίας ἡ κόρη τελούσης ἐς ὑπάτους. Παρατυχὼν οὖν ὁ Ἀπολλώνιος τῷ πάθει, Κατάθεσθε, ἔφη, τὴν κλίνην· ἐγὼ γὰρ ὑμᾶς τῶν ἐπὶ τῇ κόρῃ δακρύων παύσω. Καὶ ἅμα ἤρετο ὅ τι ὄνομα αὐτῇ εἴη. Οἱ μὲν δὴ πολλοὶ ᾤοντο λόγον ἀγορεύειν αὐτὸν, οἷοι τῶν λόγων ἐπικήδειοι, καὶ τὰς ὀλοφύρσεις ἐγείροντες· ὁ δὲ, οὐδὲν ἀλλ' ἢ προσαψάμενος αὐτῆς, καί τι καὶ ἀφανῶς ἐπειπὼν, ἀφύπνισε τὴν κόρην τοῦ δοκοῦντος θανάτου. Καὶ φωνήν τε ἡ παῖς ἀφῆκεν, ἐπανῆλθέ τε ἐς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς, ὡς Ἄλκηστις τοῦ Ἡρακλέους ἀναβιωθεῖσα. Δωρουμένων δὲ αὐτῷ τῶν ξυγγενῶν τῆς κόρης μυριάδας δεκαπέντε, φερνὴν ἔφη ἐπιδιδόναι αὐτὰς τῇ παιδί. Καὶ εἴτε σπινθῆρα τῆς ψυχῆς εὗρεν ἐν αὐτῇ, ὃς ἐλελήθει τοὺς θεραπεύοντας· λέγεται γὰρ, ὡς ψεκάζοι μὲν ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ ἀτμίζοι ἀπὸ τοῦ προσώπου· εἴτ' ἀπεσβηκυῖαν τὴν ψυχὴν ἀνέθαλψέ τε καὶ ἀνέλαβεν· ἄρρητος ἡ κατάληψις τούτου γέγονεν οὐκ ἐμοὶ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς παρατυχοῦσιν. « Aliud præterea ab Apollonio miraculum tale factum est. Puella quædam ipso nuptiarum tempore mori visa est, quam feretro impositam sponsus lugens sequebatur de nuptiis imperfectis multum conquerens et graviter dolens; una etiam cum eo Roma lamentabatur. Erat autem puella e domo consulari. Huic igitur funeri occurrens Apollonius: Deponite feretrum, inquit. Ego enim vestras pro puella lacrymas sedabo. Et simul quodnam puellæ nomen esset, interrogavit. Plerique igitur illum orationem habiturum putabant, qua mœrentium lacrymas doloremque sedaret. Ipse vero puellam attrectans, atque aliquid *illi* secreto admurmurans, ab ea, quæ videbatur, morte revocavit; quæ statim etiam loqui incipiens, in paternam domum rediit, sicut Alceste quondam ab Hercule in vitam restituta. Cumque puellæ parentes drachma-
B rum millia quindecim Apollonio donarent, ipse pro dotis accessione puellæ pecunias largiri dixit. Utrum vero scintillam animæ in ipsa invenerit, quæ ministros medicosque latuerat, sive decidens forte pluvia dispersam et pene jam exstinctam animam calefaciens in unum congregaverit, difficile conjectatu est non mihi solum, verum etiam iis qui rei videndæ interfuerunt. » Philostratus, ut vides, novæ nuptæ ad vitam reditum potius descendenti pluviæ, quæ exhaustas ac pene deperditas caloris vires fovebat et excitavit, quam istius magiæ ascribere videtur. Nec inepte: cum Galenus, in isthoc, quem allegavi, loco apud medicos in more positum fuisse dicat, feminarum ventriculis, quæ hoc morbo laborabant, vitreum aquæ plenum imponere, ex cujus motu vel quiete easdem aut vivas, aut exanimes dijudicabant. Vide Euseb. in Hieroclem, in confutatione libri quarti. SPENCER.

(17) *Πολλοὶ δ' ἱστόρηνται*, etc. Aristeas (Hero-
C dot., in *Melp.*; Plin., lib. VII *Nat. hist.*, cap. 52; Plutarch. in *Vit. Rom.*; Suid. in Ἆρις); duo, qui eodem die defuncti sunt (Aug., *De civit. Dei*, lib. XXII, cap. 28, ex Labione); Æsopus, Tyndarus, Hercules, Glaucus (Cæl. Rhodigin. lib. XV, cap. 26, *Lex. antiq.*); Gabienus, Cæsaris classiarius (Plin. *ibid.*), Aviola in rogo (*ibid.*); Lamias, aliquot diebus mortuus, in flammis exclamavit (Val. Max., lib. I, cap. 8); Palici, una cum matre Thalia mersi, vivi reversi sunt (Macrob., *Saturn.* lib. V): « Magna auctoritate, nec minore fama, cum occurrisset ignoto funeri, relato homine a rogo atque servato; ne quis levibus momentis tantam conversionem factam existimet (Plin., lib. XXVI *Nat. hist.*, cap. 3, De Asclepiade); » Hermotimus Clazomenius (Plin., lib. VII *Nat. hist.*, cap. 52; Lucian, in *Muscæ encomio*); Thespesius (Plutarch., libro *De his qui sero a Numine puniuntur*); Autyllus (idem, libro *De anima*, citato ab Eusebio, lib. XI, cap. 36
D *Evang. Præp.*): « Ælius Tubero a rogo relatus est (Plin. *ibid*). » Varro trium meminit, qui revixerunt; quorum unus erat ejus materteræ maritus: « cæteri domum pedibus remearunt (Plin. *ibid.*). » Hercules, interemptus a Typhone, odore coturnicis revixit, postquam Iolaus ei admovisset (Athen. lib. IX, cap. 11). Glaucus, postquam pharmacum ex melle confectum gustaverat (Eras., *Adag.*), « Thylonem, quem draco occiderat, herba, quam balin nominant, Xanthus restitutum refert; et Juba in Arabia herba revocatum ad vitam hominem tradit (Plin., lib. XXV *Nat. hist.*, cap. 2). » Alcestin Hercules (Eurip. in *Alcest.*), Orum, a Titanibus interfectum, Isis (Diodor. Sic., lib. I *Bibl. hist.*); puellam in ὥρᾳ γάμου defunctam Apollonius (Philost. lib. IV, c. 16); Æsculapius Hippolytum (Pausan. in *Corinth.*) ad vitam revocarunt. Et alibi me legisse memini Marin quemdam ter aut sæpius revixisse. Vide Fulgosum, lib. I, cap. 6, et Phleg. Trallian., *De mirabilibus et longævis*. SPENCER.

de muliere, cui præclusus erat spiritus. Multi præterea feruntur e monumentis non ipso tantum die, quo sepulti fuerant, sed etiam insequenti, egressi fuisse. Quid ergo mirum, si, qui tot humanam naturam superantia miracula edidit tamque evidentia, ut qui illa patrata esse non potest inficiari, ad præstigias confugere cogatur; quid mirum, inquam, si mors ejus quid majus præ se ferat, ut anima ejus egressa sponte e corpore, huc pro arbitrio redeat, postquam extra illud quædam disposuerit? Hæc Jesus apud Joannem dixisse narratur: « Nemo tollit animam meam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, et rursus potestatem habeo sumendi eam [35]. » Fortasse etiam e corpore exire occupavit, ut illud servaret, nec ejus frangerentur crura, ut latronum qui in crucem cum eo sublati fuerant. Nam milites « primi quidem fregerunt crura et alterius qui crucifixus erat cum eo. Ad Jesum autem cum venissent, ut viderunt eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura [36]. » Jam igitur refellimus istud: « Unde hoc ab illo prædictum esse confici potest? » Hoc autem aliud: « Unde probabitur, qui mortuus est, illum esse immortalem? » qui objicit, discat, si libuerit, immortalem non esse qui mortuus est; sed qui surrexit e mortuis. Neque solum non est immortalis ille qui mortuus est; sed ne quidem Jesus ille ex duplici natura compositus, antequam moreretur, immortalis erat, utpote qui moriturus fuit. Non enim immortalis qui moriturus est; sed qui non amplius moriturus est, is demum est immortalis. « Christus autem resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur [37], » etiamsi refragentur, qui, quo sensu hæc dicta sint, capere non possunt.

A ἐναργῆ, ὡς μὴ δυνάμενον (18) ἀντιϐλέψαι τῷ γεγονέναι αὐτὰ, κακίζειν διὰ τοῦ κοινοποιεῖν αὐτὰ πρὸς τὰς γοητείας, καὶ περὶ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν εἶχέ τι πλεῖον, ἵνα ἑκοῦσα μὲν τὸ σῶμα καταλίπῃ ἡ ψυχὴ, οἰκονομησαμένη (19) δέ τινα ἔξω αὐτοῦ, πάλιν ἐπανέλθῃ ὅτε βούλεται; Τοιοῦτον δ' ἀναγέγραπται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ εἰρηκέναι ὁ Ἰησοῦς λόγον (20) ἐν τῷ, « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαϐεῖν αὐτήν. » Καὶ τάχα διὰ τοῦτο προλαϐὼν (21) ἐξελήλυθεν ἀπὸ τοῦ σώματος, ἵνα αὐτὸ τηρήσῃ, καὶ μὴ καταχθῇ τὰ σκέλη, ὡς τὰ τῶν σὺν αὐτῷ σταυρωθέντων λῃστῶν. « Τοῦ μὲν » γὰρ « πρώτου » οἱ στρατιῶται « κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος B αὐτῷ· ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, καὶ ἰδόντες, ὅτι ἐξέπνευσεν, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη. » Εἴπομεν οὖν πρὸς τὸ, « Πόθεν οὖν πιστὸν τὸ προειρηκέναι; » Τὸ δὲ, « Πόθεν ἀθάνατος ὁ νεκρός; » μανθανέτω ὁ βουλόμενος, ὅτι οὐχ ὁ νεκρὸς ἀθάνατος, ἀλλ' ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν. Οὐ μόνον οὖν οὐχ ὁ νεκρὸς ἀθάνατος, ἀλλ' οὐδ' ὁ πρὸ τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦς ὁ σύνθετος ἀθάνατος ἦν, ὅς γε ἔμελλε τεθνήξεσθαι. Οὐδεὶς γὰρ τεθνηξόμενος ἀθάνατος· ἀλλὰ ἀθάνατος, ὅτε (22) οὐκέτι τεθνήξεται. « Χριστὸς δὲ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ (23) οὐκέτι κυριεύει· » κἂν μὴ βούλωνται οἱ ταῦτα πῶς εἴρηται νοῆσαι μὴ χωρήσαντες.

17. Valde stultum et illud: « Quis Deus, inquit, aut dæmon, aut vir prudens, qui hujusmodi incommoda sibi obventura esse prævideat, non illa, siquidem posset, evitaret; sed in ea, quæ prævidit, se præcipitem daret? » Nam Socrates noverat se, si cicutam biberet, **404** moriturum esse; poterat, si Critoni credidisset, evadere e custodia seseque adeo mortis periculo subducere; sed maluit, id quod rationi consentaneum videbatur, mortem philosopho dignam oppetere, quam indignam philosopho vitam exigere. Et Leonidas Lacedæmoniorum dux novit jamjam se moriturum esse cum iis quibuscum ad Thermopylas pugnare paratus erat; pro nihilo tamen duxit ille turpiter vivere; sic suos allocutus: « Sic prandeamus, tanquam apud inferos cœnaturi. » His multa similia reperiet, qui hujusmodi historiis colligendis delectabitur. Quid

C Σφόδρα δὲ μωρὸν καὶ τό· « Τίς ἂν ἢ Θεὸς, ἢ δαίμων, ἢ ἄνθρωπος φρόνιμος προειδὼς αὐτῷ τοιαῦτα συμϐησόμενα, οὐκ ἂν, εἴ γε ἐδύνατο, ἐξέκλινεν, ἀλλὰ συνέπιπτεν οἷς προηπίστατο; » Καὶ Σωκράτης γοῦν ᾔδει τὸ κώνειον πιόμενος καὶ τεθνηξόμενος, καὶ ἐδύνατο, εἴπερ ἐπείσθη τῷ Κρίτωνι (24) ὑπεξελθὼν τὴν φυλακὴν μηδὲν τούτων παθεῖν· ἀλλ' εἵλετο, κατὰ τὸ φαινόμενον αὐτῷ εὔλογον, κρεῖττον αὐτῷ εἶναι φιλοσόφως ἀποθανεῖν, ἢ ἀφιλοσόφως ζῆν. Ἀλλὰ καὶ Λεωνίδας (25), ὁ Λακεδαιμονίων στρατηγὸς, εἰδὼς ὅσον οὐδέπω τεθνηξόμενος μετὰ τῶν ἐν Θερμοπύλαις, οὐκ ἐπραγματεύσατο τὸ ζῆσαι αἰσχρῶς· ἀλλ' εἶπε τοῖς σὺν αὐτῷ, « Ἀριστήσωμεν ὡς ἐν ᾅδου δειπνοποιησόμενοι (26). » Οἷς δὲ μέλει ἱστορίας τοιαύτας συναγαγεῖν, πολλὰ εὑρήσουσι. Καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ ὁ D Ἰησοῦς, ἐπιστάμενος τὰ συμϐησόμενα, οὐκ ἐξέκλινεν, ἀλλὰ περιέπιπτεν οἷς καὶ προηπίστατο; ὅπου καὶ

[35] Joan. x, 18. [36] Joan. xix, 32. [37] Rom. vi, 9.

(18) Libb. editi in margine, δυναμένους. Paulo post idem in margine, κοινοποιεῖν αὐτό. Quas lectiones exhibent mss., excepto Joliano.

(19) *Οἰκονομησαμένη*. Vide adn. ad lib. II, n. 43.

(20) *Ὁ Ἰησοῦς λόγον*. Codex Regius, τὸν Ἰησοῦν λόγον.

(21) *Προλαϐών*. Lege προλαϐοῦσα, nam refertur ad τὴν ψυχήν, nisi velis esse atticismum.

(22) *Ὅτε*. Guieto scribendum videtur, ὅτι. Ad Christum enim, inquit, refertur τό, οὐκέτι τεθνήξεται.

(23) *Αὐτοῦ*. Ita codd. Regius et Basileensis. Libri vero editi, αὐτῷ.

(24) *Τῷ Κρίτωνι*. Vide Platonem in *Apolog.*, pag. 3?. Mox pro ὑπεξελθὼν τὴν φυλακήν, Guieto scribendum videtur, ὑπεξελθὼν τῆς φυλακῆς.

(25) *Λεωνίδας*. Hœschelius, Λεωνίδης. Vide Diodorum Siculum lib. XI *Bibl. histor.*

(26) Codd. Regius et Basileensis, δειπνησόμενοι. Plutarchus, οὕτως ἀριστᾶτε, ὡς ἐν ᾅδου δειπνήσοντες. Vide Valerium Maximum, lib. III, cap. 2.

Παῦλος, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ, ἀκούσας τὰ συμβησόμενα αὐτῷ ἀναβάντι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὁμόσε τοῖς κινδύνοις ἐχώρησεν, ἐπιπλήσσων καὶ τοῖς δεδακρυμένοις περὶ αὐτὸν καὶ κωλύουσιν ἀναβῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενοι ὡς ὁμολογήσαντες μὲν Χριστιανισμὸν, ἀποθανοῦνται· ἀρνησάμενοι δὲ ἀπολυθήσονται, καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἀπολήψονται, κατεφρόνησαν μὲν τοῦ βίου, ἑκουσίως δὲ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας θάνατον εἵλοντο.

Ἑξῆς δὲ τούτῳ καὶ ἄλλο εὔηθές φησιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὅτι πῶς, « Εἴπερ προεῖπε καὶ τὸν προδώσοντα καὶ τὸν ἀρνησόμενον, οὐκ ἂν ὡς Θεὸν ἐφοβήθησαν, ὡς τὸν μὲν μὴ προδοῦναι ἔτι, τὸν δὲ μὴ ἀρνήσασθαι; » Καὶ οὐχ εἶδέ (27) γε ὁ σοφώτατος Κέλσος ἐν τῷ τόπῳ τὴν μάχην, ὅτι εἰ μὲν (28) ὡς Θεὸς προέγνω, καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν αὐτοῦ τὴν πρόγνωσιν ψεύσασθαι· οὐχ οἷόν τε ἦν οὔτε τὸν ἐγνωσμένον ὡς προδώσοντα μὴ προδοῦναι, οὔτε τὸν ἐλεγχθέντα ἀρνησόμενον μὴ ἀρνήσασθαι· εἰ δ' οἷόν τ' ἦν τόνδε μὲν μὴ προδώσειν, τόνδε δὲ μὴ ἀρνήσασθαι, ὡς καὶ γενέσθαι ἂν τὸ μὴ προδοῦναι καὶ τὸ μὴ ἀρνήσασθαι ἐν τοῖς ταῦτα προμεμαθηκόσιν, οὐκέτι ἀληθὴς ἦν ὁ λέγων, ὅτι ὅδε μὲν προδώσει, ὅδε δὲ ἀρνήσεται. Καὶ γὰρ εἰ προέγνω προδώσοντα, τὴν πονηρίαν οἶδεν ἀφ' ἧς προδώσει, ἥτις οὐ πάντως ἐκ τῆς προγνώσεως ἀνετέτραπτο. Πάλιν τε αὖ εἰ κατείληφε τὸν ἀρνησόμενον, τὴν ἀσθένειαν ἰδὼν, ἀφ' ἧς ἀρνήσεται, προεῖπεν, ὅτι ἀρνήσεται· ἡ δ' ἀσθένεια οὐκ ἔμελλεν ἀνατρέπεσθαι οὕτως ἀθρόως ἀπὸ τῆς προγνώσεως. Πόθεν δὲ καὶ τό· « Ἀλλ' αὐτοὶ προέδωκάν τε καὶ ἠρνήσαντο, μηδὲν αὐτοῦ φροντίσαντες; » Ἐδείχθη γὰρ, ὅτι περὶ μὲν τοῦ προδόντος ψεῦδος τὸ μηδαμῶς αὐτὸν πεφροντικότα τοῦ διδασκάλου προδεδωκέναι· οὐδὲν δ' ἧττον καὶ περὶ τοῦ ἀρνησαμένου τοῦτο δείκνυται, ὃς ἐξελθὼν ἔξω, μετὰ τὸ ἀρνήσασθαι, ἔκλαυσε πικρῶς.

Ἐπιπόλαιον δὲ καὶ τό· « Ἤδη γάρ που καὶ ἄνθρωπος ἐπιβουλευόμενός τε καὶ προαισθόμενος, ἐὰν προείπῃ τοῖς ἐπιβουλεύουσιν, ἀποτρέπονται καὶ φυλάσσονται. » Πολλοὶ γὰρ καὶ προαισθομένοις τοῖς ἐπιβουλευομένοις ἐπεβούλευσαν. Ἑξῆς δὲ, ὡσπερεὶ τὸ συμπέρασμα ἐπάγων τῷ λόγῳ, φησίν· « Οὔκουν ἐπειδὴ προείρητο ταῦτα, γέγονεν· ἀδύνατον γάρ. Ἀλλ' ἐπειδὴ γέγονε, ψεῦδος ἐλέγχεται τὸ προειρηκέναι· πάντῃ γὰρ ἀμήχανον τοὺς προακούσαντας ἔτι προδοῦναι καὶ ἀρνήσασθαι. » Ἀνατραπεῖσι δὲ τοῖς προειρημένοις συνανετράπη τὸ συμπέρασμα τὸ, « Καὶ ἐπεὶ (29) προείρητο ταῦτα, γέγονε. » Φαμὲν δ' ὅτι καὶ γέγονεν, ὡς δυνατόν (30)· καὶ ἐπεὶ γέγονεν, ἀληθὲς δείκνυται τὸ προειρηκέναι· τὸ γὰρ περὶ μελλόντων ἀληθὲς ταῖς ἐκβάσεσι κρίνεται. Ψεῦδος οὖν τὸ ὑπ' αὐτοῦ οὕτως εἰρημένον, ὅτι ψεῦδος ἐλέγχεται τὸ

A igitur mirum videri debet si Jesus, licet præscius rerum quæ sibi essent obventuræ, ea tamen discrimina subiit quæ præviderat? Paulus ejus discipulus, cum audiisset quæ sibi patienda imminerent, si Jerusalem peteret [38], periculo se commisit, increpans eos qui ipsius sortem lugerent impedirentque quominus illuc pergeret. Quin et multi e nostris, quamvis probe scirent se, si in confitendo Christianismo perstarent, morituros; contra absolutum iri et suas facultates recuperaturos, si desisterent; tamen, despecta vita, volentes mortem pietatis causa occubuerunt.

18. Sequitur aliud æque stultum: « Si prædixit, inquit apud Celsum Judæus, istum proditurum esse, illum vero negaturum; cur illum ut Deum non ve-B riti sunt, caveruntque iste, ne proderet, ille, ne negaret? » Non vidit Celsus homo ille sapientissimus pugnantia, se loqui. Nam si ut Deus prænovit, nec fieri poterat ut prænotio frustraretur; fieri utique non potuit, ut qui præcognoscebatur proditurus, is non proderet, aut non negaret ille, qui, ut negaturus, reprehensus fuerat. Sin autem alter non prodere, alter non negare potuisset, ita ut præmoniti, ille non prodidisset, hic non negasset; verax non fuisset ille, qui alterum proditurum, alterum negaturum esse dixerat. Si enim prænovit proditurum, novit malitiam unde nascitura erat proditio, quamque evertere prænotio omnino non poterat. Quemadmodum si præscivit negaturum, novit imbecillitatem, quæ datura locum erat C negationi, hacque de causa negaturum esse prænuntiavit. Hæc vero imbecillitas coerceri confestim non potuit a prænotione. Unde autem cepit quod ait: « Illi tamen eum nihili facientes prodiderunt et negaverunt? » Quam enim hoc de Juda sit alienum a veritate, jam ante ostendimus; nec magis arduum est idem de Petro demonstrare, quippe qui, postquam negaverat, egressus foras amare fleverit [39].

19. Futile etiam est istud: « Certe, inquit, cum **405** homo paratas sibi insidias præsentit et insidiatores præmonet, hi deterrentur a proposito et cavent sibi. » Multi enim etiam iis qui præsentiebant, nihilominus insidias moliti sunt. Hæc deinde quasi ejus conclusio est: « Non igitur quoniam D hæc prædicta sunt, acciderunt. Nam impossibile est. Imo quod acciderint, ideo falsum est illa fuisse prædicta. Nam fieri non potuit ut proditurí aut negaturi essent, qui præmoniti fuerant. » Sed subversis quæ ante dixit, corruat necesse est et ista conclusio: « Non igitur quia prædicta erant, acciderunt. » Certe acciderunt et quidem ut possibilia; et quia acciderunt, propterea prædicta fuisse verum est. Nam vera rerum futurarum prædictio ex eventibus judicatur. Cum igitur ait Celsus falsum esse

[38] Act. xxi, 12. [39] Matth. xxvi, 75.

(27) *Εἶδε*. Codd. Regius, Basileensis et Anglicanus primus. Libri autem editi, οἶδε.

(28) *Ὅτι εἰ μέν*. Sic recte mss. restituunt particulam εἰ, quæ ab editis libris incuria typographorum exciderat.

(29) *Καὶ ἐπεί*. Legendum, οὐχ ἐπεί, ex præcedentibus.

(30) *Ὡς δυνατόν*. Guieto scribendum videtur,

hæc a Jesu fuisse prædicta, falsi ipse convincitur; sicut et hoc aliud quod dixit: « Fieri enim non potuit ut proditori aut negaturi essent, qui præmoniti fuerant. »

20. Quid postea dicat, audiamus: « Deus erat, inquit, qui hæc prædixit; proinde omnino necessarium fuit, ut, quæ prædicta fuerant, acciderent. Deus igitur suos ipsius discipulos et prophetas, quibuscum cibum potumque sumebat, eo adegit, ut jus omne fasque proculcarent; qui tamen cum in omnes homines beneficus, tum maxime in suos familiares esse debuerat. Nunquam homo homini factus ejus mensæ particeps paravit insidias; hic autem Deo struit insidias qui eidem cum Deo mensæ accumbit; et, quod absurdius est, Deus ipse suis convictoribus insidiatur, imo eos proditores et impios efficit. » Ad hæc, quia jubes me etiam iis Celsi argumentationibus occurrere, quæ mihi frivolæ videntur, respondeo in hunc modum. Celsus putat, quod prædictum est, ideo fieri quia prædictum est; id vero illi nullo modo assentimur. Nec enim dicimus eum qui prædixit, causam ideo esse cur res futura sit, quia prædixit eam esse futuram; sed cum res futura, etiamsi prædicta non esset, futura sit, illam sui prædicendæ locum præbuisse illi, qui prænoscit. Atque totum hoc animo ejus, qui prædicit, obversatur: cum res hæc accidere possit, et possit non accidere, e duobus hoc unum accidet. Neque dicimus a prænoscente effici, ut res aut evenire aut non evenire possit; ita ut qui prænoscit, dicat, hæc res omnino futura est, et impossibile est aliter fieri. Atque hac **406** ratione intelligi par est omnes prædictiones, quæ vel in divina Scriptura, vel in Græcorum historiis reperiuntur de iis quæ in nostro posita sunt libero arbitrio. Alioquin vanas inter captiones locum ex Celso non haberet illa quam dialectici vocant *inertem et ignavam rationem*, quam tamen sanæ mentis omnes captionem judicant. Ut autem res intelligatur, e Scripturis afferam vaticinia de Juda, aut illud ipsum quod de futura illius proditione Salvator noster edidit;

προειρηκέναι· καὶ μάτην λέλεκται τῷ Κέλσῳ τὸ, « Πάντη γὰρ ἀμήχανον τοὺς προακούσαντας ἔτι προδοῦναι καὶ ἀρνήσασθαι. »

Μετὰ ταῦτα ἴδωμεν (31) πῶς λέγει· « Ταῦτα Θεὸς, φησὶν, ὢν, προεῖπε, καὶ πάντως ἐχρῆν γενέσθαι τὸ προειρημένον. Θεὸς οὖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς καὶ προφήτας, μεθ' ὧν συνεδείπνει καὶ συνέπινεν, εἰς τοῦτο περιήγαγεν, ὥστε ἀσεβεῖς καὶ ἀνοσίους γενέσθαι, ὃν ἐχρῆν μάλιστα πάντας ἀνθρώπους εὐεργετεῖν, διαφερόντως δὲ τοὺς ἑαυτοῦ συνεστίους. Ἢ ἀνθρώπῳ μὲν ὁ κοινωνήσας τραπέζης οὐκ ἂν ἔτι ἐπεβούλευσε· Θεῷ δὲ συνευωχηθεὶς, ἐπίβουλος ἐγίνετο· Καὶ ὅπερ ἔτι ἀτοπώτερον, αὐτὸς ὁ Θεὸς τοῖς συντραπέζοις ἐπεβούλευσε, προδότας καὶ δυσσεβεῖς ποιῶν. » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ, ἐπεὶ βούλει καὶ τοῖς ἐμοὶ φαινομένοις εὐτελέσι τοῦ Κέλσου ἐπιχειρήμασιν ἀπαντᾷν, τοιαῦτα φήσομεν. Ὁ μὲν Κέλσος οἴεται διὰ τοῦτο γίνεσθαι τὸ ὑπό τινος προγνώσεως θεσπισθὲν, ἐπεὶ ἐθεσπίσθη· ἡμεῖς δὲ, τοῦτο οὐ διδόντες, φαμὲν οὐχὶ τὸν θεσπίσαντα αἴτιον εἶναι τοῦ ἐσομένου, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸ γενησόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐσόμενον, ἐσόμενον ἂν, καὶ μὴ θεσπισθὲν, τὴν αἰτίαν (32) τῷ προγιγνώσκοντι παρεσχηκέναι τοῦ αὐτὸ προειπεῖν. Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸ τυγχάνει· δυνατοῦ ὄντος τοῦδέ τινος γενέσθαι, δυνατοῦ δὲ καὶ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ ἕτερον αὐτῶν τόδε τι. Καὶ οὔ φαμεν, ὅτι ὁ προγινώσκων ὑφελὼν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι οἱονεὶ τοιοῦτόν τι λέγει· τόδε πάντως ἔσται καὶ ἀδύνατον ἑτέρως γενέσθαι. Καὶ τὸ τοιοῦτο φθάνει (33) ἐπὶ πᾶσαν τὴν περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τινος πρόγνωσιν εἴτε κατὰ τὰς θείας Γραφὰς εἴτε κατὰ τὰς Ἑλλήνων ἱστορίας. Καὶ ὁ καλούμενός γε παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς *ἀργὸς λόγος* (34), σόφισμα τυγχάνων, οὐκ ἔσται μὲν σόφισμα ὅσον ἐπὶ τῷ Κέλσῳ, κατὰ δὲ τὸν ὑγιῆ λόγον σόφισμά ἐστιν. Ἵνα δὲ τὸ τοιοῦτον νοηθῇ (35), ἀπὸ μὲν τῆς Γραφῆς χρήσομαι ταῖς περὶ Ἰούδα προφητείαις, ἢ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ αὐτοῦ ὡς προδώσοντος προγνώσει· ἀπὸ δὲ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν τῷ πρὸς τὸν Λάϊον χρησμῷ, συγχωρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι αὐτὸν

ὡς δυνατά, ut referatur ad τό, καὶ ἐπεὶ προείρητο ταῦτα.

(31) *Ἴδωμεν*. Sic omnes mss. Libri vero editi, ἴδομεν, mendose. Infra mss., ὥστε ἀσεβεῖς. Libb. editi, ὥςγε ἀσεβεῖς.

(32) *Τὴν αἰτίαν*, etc. Vide lib. *De orat.*, num. 6, et *Explanat.* cap. VII Epist. ad Rom. Justin., *Dialog. cum Tryph.*, pag. 370. Εἰ δὲ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προμηνύει πάντως τινὰς καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους κολασθήσεσθαι μέλλοντας, διότι προεγίνωσκεν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους γενησομένους πονηροὺς, προεῖπε ταῦτα. « Quod si verbum Dei præmonstrat fore omnino ut angeli quidam et homines excrucientur, eo quod præscierit illos immutabiliter malos futuros, idipsum prædixit. » Clem. Alex. *Strom.* VII: Ἑνὸς τοῦ Θεοῦ τῷ βουλήματι, δι' ἑνὸς τοῦ Κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἤδη κατατεταγμένους, οὓς προώρισεν ὁ Θεὸς, δικαίους ἐσομένους πρὸ καταβολῆς κόσμου ἐγνωκώς. « Unius Dei voluntate par unum Dominum congregat eos qui sunt jam ordinati, quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem. » Origenes, in *Explanat.* cap. VII ad Rom.: « Nam etsi communi intellectu de præscientia sentiamus, non propterea erit aliquid, quia id scit Deus futurum: sed, quia futurum est, scitur a Deo antequam fiat. Nam etsi, verbi gratia, fingimus Deum non prænoscere aliquid futurum, sine dubio erit; quod ita, ut puta Judas proditor factus est, et hoc ita futurum prophetæ prædixerunt; non ergo, quia prophetæ prædixerunt, idcirco prodidit Judas; sed quia futurus esset proditor, ea, quæ ille ex propositi sui nequitia gesturus erat, prædixerunt prophetæ; cum utique Judas in potestate habuisset ut esset similis Petro et Joanni, si voluisset; sed elegit pecuniæ cupiditatem magis quam apostolici consortii gloriam; et hanc ejus voluntatem futuram prævidentes prophetæ librorum tradiderunt monumentis. » SPENCER.—Paulo post infra in antea editis desiderabuntur hæc verba, δυνατοῦ δὲ καὶ μὴ γενέσθαι, quæ e Philocalia supplenda esse duximus.

(33) *Φθάνει*. Recte Philocalia; male vero Hœschelius et Spencerus, φθάνειν.

(34) Ἀργὸς λόγος. Vide Plutarchum lib. *Περὶ εἱμαρμένης* extremo et Ciceronem libro *De fato*, ubi genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominat.

(35) Philocalia, νοηθείη.

ἀληθῆ, ἐπεὶ μὴ λυπεῖ τὸν λόγον. Περὶ τοῦ Ἰούδα A τοίνυν (36) ἐν ἑκατοστῷ καὶ ὀγδόῳ λέγεται ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ψαλμῷ, οὗ ἡ ἀρχή· « Ὁ Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς· ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη· » Καὶ τηρήσας γε τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ γεγραμμένα (37), εὑρήσεις, ὅτι ὡς προέγνωσται προδώσων τὸν Σωτῆρα, οὕτω καὶ αἴτιος ὢν τῆς προδοσίας, καὶ ἄξιος τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ λεγομένων διὰ τὴν αὐτοῦ κακίαν ἀρῶν. Τάδε γὰρ παθέτω, « ἀνθ' ὧν, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ποιῆσαι ἔλεος, καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν· » οὐκοῦν ἐδύνατο μνησθῆναι τοῦ ποιῆσαι ἔλεον, καὶ μὴ καταδιῶξαι ὃν κατεδίωξε. Δυνάμενος δὲ οὐ πεποίηκεν, ἀλλὰ προέδωκεν· ὥστε ἄξιος εἶναι τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ κατ' αὐτοῦ ἀρῶν. Καὶ πρὸς Ἕλληνας δὲ χρησόμεθα τῷ εἰρημένῳ τοῦ- B τον τὸν τρόπον πρὸς τὸν Λάϊον (38), εἴτε αὐταῖς λέξεσιν εἴτε τὸ ἰσοδυναμοῦν αὐταῖς ἀναγράψαντος τοῦ Τραγικοῦ. Λέγεται τοίνυν πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ προεγνωκότος δὴ τὰ ἐσόμενα·

Μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοκα (39) δαιμόνων βίᾳ.
Εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς,
Καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος

Καὶ ἐν τούτῳ δηλοῦται τοίνυν, ὅτι δυνατὸν μὲν ἦν τῷ Λαΐῳ μὴ σπείρειν παίδων ἄλοκα· οὐκ ἂν γὰρ τὸ μὴ δυνατὸν προσέταξεν αὐτῷ ὁ χρησμός. Δυνατὸν δὲ ἦν καὶ τὸ σπείρειν, καὶ οὐδέτερον αὐτῶν κατηνάγκαστο. Ἠκολούθησε δὲ τῷ μὴ (40) φυλαξαμένῳ σπεῖραι παίδων ἄλοκα παθεῖν ἐκ τοῦ ἐσπαρκέναι τὰ τῆς C κατὰ Οἰδίποδα καὶ Ἰοκάστην καὶ τοὺς υἱοὺς τραγῳδίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀργὸς καλούμενος *λόγος*, σόφισμα ὤν, τοιοῦτός ἐστι, λεγόμενος ἐπὶ ὑποθέσεως πρὸς τὸν νοσοῦντα, καὶ ὡς σόφισμα ἀποτρέπων (41) αὐτὸν χρῆσθαι τῷ ἰατρῷ πρὸς ὑγίειαν, καὶ ἔχει γε οὕτως ὁ λόγος· Εἰ εἵμαρταί (42) σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἐάν τε εἰσαγάγῃς τὸν ἰατρὸν, ἐάν τε μὴ εἰσαγάγῃς,

ex Græcorum autem historiis oraculum Laio redditum, quod in præsenti, quia nihil meæ disputationi officit, vere redditum esse largior. De Juda igitur ex persona Salvatoris dicitur CVIII psalmo, qui sic incipit : « Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est[40]. » Considera quæ in hoc psalmo scripta sunt, et invenies sicut prædictum est illum fore proditorem, ita prædictum esse in illo fore causam proditionis, et ipsum fore dignum malis omnibus quæ ipsi ob malitiam propheta imprecatus est. Has pœnas luat, « pro eo quod, inquit, non est recordatus facere misericordiam, et persecutus est hominem inopem et mendicum[41]. » Potuit igitur recordari facere misericordiam, et non persequi quem persecutus est. Quamvis ergo posset, non fecit, sed tradidit; proinde dignus fuit malis quæ ei Propheta imprecatus est. Ad Græcos quod attinet, celebri oraculo utemur quod Laio redditum est hoc modo, seu verbis ipsis, seu verbis vim eamdem habentibus illud tragicus retulerit. Ei igitur præscius futurorum sic loquitur :

Ne serito sulcum liberum invitis diis :
Nam si genueris filium, te morti dabit,
Et tua refuso sanguine undabit domus.

Ex quo perspicitur Laium potuisse liberorum sulcum non serere. Nec enim illi præcepisset oraculum quod in ejus potestate non fuisset. Poterat etiam serere, nec ulla eum ad alterutrum necessitas adigebat. Cum autem sibi non temperaverit quominus sereret, consentaneum fuit ut calamitates illas omnes pateretur, quas de Œdipode, Jocasta, communibusque liberis poetæ tragici celebrarunt. Quæ autem dicitur *ignava argumentatio*, ea est qua ad aliquem, qui ægrotus supponitur, ab adhibendo ad sanitatem recuperandam medico dehortandum captiose quis uteretur, sic interrogando : **407** si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere; sive me-

[40] Psal. CVIII, 1. [41] Ibid., 16.

(36) Libb. antea editi, τὸν λόγον, τὸν περὶ τοῦ Ἰούδα νῦν, sed præstat lectio Philocaliæ quam in textu posuimus.

(37) Philocalia, εἰρημένα, et infra, διὰ τὴν αὐτοῦ κακουργίαν ἀρῶν.

(38) *Πρὸς Λάϊον*. Eurip., *Phœniss.* :

Καλοῦσι δ' Ἰοκάστην με (τοῦτο γὰρ πατὴρ
Ἔθετο)· γαμεῖ δὲ Λάϊός μ'. Ἐπεὶ δ' ἄπαις
Ἦν, χρόνια λέκτρα τἄμ' ἔχων ἐν δώμασιν,
Ἐλθὼν ἐρωτᾷ Φοῖβον· ἐξαιτεῖ θ' ἅμα
Παίδων ἐς οἴκους ἀρσένων κοινωνίαν.
Ὁ δ' εἶπεν· Ὦ Θήβαισιν εὐίπποις ἄναξ,
Μὴ σπεῖρε, etc.

Vocant vero me Jocastem (hoc enim nomen pater
Indidit); duxit vero me Laius. Cum autem sine liberis
Esset, diu habens connubium meum in domo,
Veniens interrogat Phœbum; et poscit simul
Liberorum in ædibus masculorum communem prolem.
Ille respondet ei : O rex equestrium Thebarum,
Ne semina, etc. SPENCER.

(39) Hœschelius, παίδων ἄλοκα, et paulo post δι' αἱμάτων, sed præstat lectio Philocaliæ quam sequimur.

(40) *Τὸ μὴ δυνατὸν προσέταξεν αὐτῷ ὁ χρησμός. Δυνατὸν δὲ ἦν καὶ τὸ σπείρειν, καὶ οὐδέτερον αὐτῶν κατηνάγκαστο. Ἠκολούθησε δὲ τῷ μὴ*, etc. Hæc in libb. editis omissa supplentur e mss. codd. et Philocalia.

(41) *Ἀποτρέπων*. Recte Philocalia, male alias, ἀποτρέπον.

D (42) *Εἰ εἵμαρται*, etc. Cicero, libro *De fato* : « Si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, sive medicum adhibueris, sive non, convalesces. Item si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere, sive tu medicum adhibueris, sive non, non convalesces, et alterutrum fatum est : medicum ergo adhibere nihil attinet. » Tum subjungit : « Recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. » Et paulo post : « Hæc ratio a Chrysippo reprehenditur. Quædam enim sunt in rebus simplicia, quædam copulata. Simplex est, morietur eo die Socrates. Huic, sive quid fecerit, sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum sit, nascetur Œdipus Laio, non poterit dici : sive fuerit Laius cum muliere, sive non fuerit; copulata enim res est, et confatalis. Sic enim appellat; quia ita fatum sit et concubiturum cum uxore Laium, et ex ea Œdipum procreaturum, » etc.

dicum adhibueris, sive non, convalesces. Sed si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere; sive adhibueris medicum, sive non adhibueris, non convalesces. Fatum autem tibi est convalescere ex isto morbo, aut fatum tibi est non convalescere : frustra igitur adhibes medicum. Sed hujusmodi captioni par est jocularis ista : si fatum est ita, tibi nascentur liberi; sive rem habeas cum uxore, sive non, liberi tibi nascentur. Et si fatum ita est, liberi non nascentur tibi; sive cum muliere fueris, sive non, minime tibi liberi nascentur; fatum autem est, habiturum te liberos, aut non habiturum : frustra igitur cum uxore concubueris. Nam quemadmodum ad procreandos liberos, quoniam procreare non potest a muliere abstinens, non frustra cum muliere concumbitur; sic si medicina ad convalescendum ex morbo conducit, medicus adhibeatur necesse est; adeoque falsum est istud : frustra adhibes medicum. Atque hæc adduximus omnia propter illud, quod sapientissimus ille Celsus dixerat : « Qui Deus erat prædixit : proinde evenire omnino oportuit quod prædictum fuerat. » Si enim hanc vocem *omnino* usurpavit pro eo quod est *necessario* non assentior : potuit enim non evenire; sin apud illum vox *omnino* idem significat ac *erit*, quod verum esse nihil prohibet, licet possit etiam non evenire, nihil contra nos facit ejus argumentatio; nec ex eo quod Jesus prædixerit ab altero se proditum iri, vel ab altero negandum esse, sequitur ut illis impietatis et nefarii facinoris causa fuerit. Qui enim juxta nos noverat quid esset in homine, videns pravos illius mores cernensque quo illum impulsura esset pecuniæ cupiditas et parum firma de præceptore opinio, dixit inter cætera et illud : « Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet[42]. »

A ἀναστήσῃ. Ἀλλὰ καὶ εἰ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἐάν τε εἰσαγάγῃς τὸν ἰατρὸν, ἐάν τε μὴ εἰσαγάγῃς, οὐκ ἀναστήσῃ. Ἤτοι δὲ (43) εἵμαρταί σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἢ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι, μάτην ἄρα εἰσάγεις τὸν ἰατρόν. Ἀλλὰ χαριέντως τούτῳ τῷ λόγῳ τοιοῦτόν τι παραβάλλεται· Εἰ εἵμαρταί σοι τεκνοποῆσαι, ἐάν τε συνέλθῃς γυναικὶ, ἐάν τε μὴ συνέλθῃς, τεκνοποιήσεις. Ἀλλὰ καὶ εἰ εἵμαρταί σοι μὴ τεκνοποιῆσαι, ἐάν τε συνέλθῃς γυναικὶ, ἢ μὴ συνέλθῃς, οὐ τεκνοποιήσεις. Ἤτοι δὲ (44) εἵμαρταί σοι τεκνοποιῆσαι, ἢ μὴ τεκνοποιῆσαι, μάτην ἄρα συνέρχῃ γυναικί. Ὡς γὰρ ἐπὶ τούτου, ἐπεὶ ἀμήχανον καὶ ἀδύνατον τεκνοποιῆσαι τὸν μὴ συνελθόντα γυναικὶ, οὐ μάτην παραλαμβάνεται τὸ συνελθεῖν γυναικί· οὕτως εἰ τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου ὁδῷ τῇ ἀπὸ ἰα- B τρικῆς γίνεται, ἀναγκαίως παραλαμβάνεται ὁ ἰατρός· καὶ ψεῦδος τὸ, Μάτην εἰσάγεις τὸν ἰατρόν. Ὅλα δὲ ταῦτα παρειλήφαμεν, δι' ἃ παρέθετο ὁ σοφώτατος Κέλσος εἰπών· « Θεὸς ὢν προεῖπε, καὶ πάντως ἐχρῆν γενέσθαι τὸ προειρημένον. » Εἰ γὰρ τὸ *πάντως* ἀκούει ἀντὶ τοῦ *κατηναγκασμένως*, οὐ δώσομεν αὐτῷ· δυνατὸν γὰρ ἦν καὶ μὴ γενέσθαι· εἰ δὲ τὸ *πάντως* λέγει ἀντὶ τοῦ *ἔσται*, ὅπερ οὐ κωλύεται εἶναι ἀληθὲς, κἂν δυνατὸν ᾖ τὸ μὴ γενέσθαι· οὐδὲν λυπεῖ τὸν λόγον· οὐδ' ἠκολούθει τῷ προειρηκέναι τὸν Ἰησοῦν τὰ περὶ τοῦ προδότου, ἢ τὰ περὶ τοῦ ἀρνησαμένου (45), τὸ αὐτὸν αὐτοῖς αἴτιον γενέσθαι ἀσεβείας καὶ ἀνοσίου πράξεως. Ἰδὼν γὰρ αὐτοῦ τὸ μοχθηρὸν ἦθος ὁ καθ' ἡμᾶς γιγνώσκων τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ὁρῶν ἃ τολμήσει ἔκ τε τοῦ φιλάργυρος εἶναι, καὶ ἐκ τοῦ μὴ C βεβαίως περὶ τοῦ διδασκάλου φρονεῖν ἃ ἐχρῆν, εἶπε μετὰ πολλῶν καὶ τό· « Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον, ἐκεῖνός με παραδώσει. »

21. Jam vide quam vanum, quam manifeste falsum sit istud Celsi : « Nunquam homini homo factus ejus mensæ particeps insidias paraverit. Quod si ita est, quanto minus Deo insidiaretur, qui cum Deo eidem mensæ accumberet? » Quis enim nescit multos fuisse, qui etiam illis quibuscum sale mensaque communibus utebantur, struxerint insidias? Referta est Græcorum barbarorumque historia ejusmodi exemplis. Hoc ipsum crimen est, quod Parius iambicorum carminum scriptor Lycambæ **408** ex-

Ὅρα δὲ καὶ τὸ ἐπιπόλαιον καὶ τὸ ἄντικρυς ψεῦδος τῆς τοιαύτης τοῦ Κέλσου λέξεως ἀποφηναμένου, ὅτι « Ἀνθρώπῳ μὲν ὁ κοινωνήσας τραπέζης οὐκ ἂν αὐτῷ ἐπιβουλεύσειεν· εἰ δὲ ἀνθρώπῳ οὐκ ἂν ἐπιβουλεύσειε, πολλῷ πλέον ὁ Θεῷ συνευωχηθεὶς οὐκ ἂν αὐτῷ ἐπίβουλος ἐγίνετο; » Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι πολλοὶ, κοινωνήσαντες ἁλῶν καὶ τραπέζης, ἐπεβούλευσαν τοῖς συνεστίοις; Καὶ πλήρης ἐστὶν ἡ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἱστορία τοιούτων παραδειγμάτων· καὶ ὀνειδίζων γε D ὁ Πάριος ἰαμβοποιὸς (46) τὸν Λυκάμβην (47) μετὰ

[42] Matth. XXVI, 23.

(43) Libb. antea editi ad oram habent, εἴτε δέ.

(44) Iidem in margine, εἴτε δέ. Paulo infra Philocalia, εἴπερ ἀμήχανον.

(45) Philocalia : Ἰησοῦν ἀληθῶς τὰ περὶ τοῦ προδότου ἢ τὰ περὶ τοῦ ἀρνησαμένου Πέτρου. Mox libb. editi ad oram, τὸ αὐτὸν αὐτῷ αἴτιον.

(46) *Ὁ Πάριος ἰαμβοποιός*. Intelligit Archilochum. Clem. Alex. *Strom* I. Ναὶ μὲν ἴαμβον μὲν ἐπενόησεν Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος, Pausan. in *Achaicis*. Vide adnotationes ad lib. III *Contra Celsum*, num. 24. SPENCER.

(47) *Τὸν Λυκάμβην*. Hœschelius in textu, Λυκάμβαντα. Codd. Regius et Basileensis, Λυκάμβαν. Cum filiam Neobulam Archilocho despondisset, ejus rei postea pœnituit, et alteri collocavit : unde Quintilianus, *Instit. orat.* lib. X, cap. 1 : « Adeo ut videatur quibusdam, quod quidem veneni est, materiæ esse, non ingenii vitium. » Horat., epod. 6, v. 11, 12, 13 :

Cave, cave : namque in malos asperrimus
Parata tollo cornua;
Qualis Lycambæ spretus infido gener.

Œnomaus apud Eusebium, lib. V, cap. 33; Tull. lib. III *De natura deorum*; Lucian. in *Pseudolista*, non longe ab initio. SPENCER.

ἅλας καὶ τράπεζαν συνθήκας ἀθετήσαντα, φησὶ πρὸς αὐτόν·

Ὅρκον δὲ ἐνοσφίσθης μέγαν, ἅλας τε καὶ τράπεζαν.

Οἷς δὲ μέλει τῆς ἐν ἱστορίαις φιλομαθίας, ὅλοις γενομένοις αὐτῆς, καὶ καταλιποῦσι τὰ ἀναγκαιότερα περὶ τοῦ ὡς δὴ βιωτέον μαθήματα (48), πλείονα παραθήσονται, δεικνύντες, ὡς οἱ κοινωνήσαντες τραπέζης τισὶν ἐπεβούλευσαν αὐτοῖς.

Εἶτα, ὡς συναγαγὼν ἀραρυίαις ἀποδείξεσι καὶ ἀκολουθίαις τὸν λόγον, εἶπε τό· « Καὶ, ὅπερ ἔτι ἀτοπώτερον, αὐτὸς ὁ Θεὸς τοῖς συντραπέζοις ἐπεβούλευε, προδότας καὶ δυσσεβεῖς ποιῶν. » Πῶς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἢ ἐπεβούλευσεν, ἢ προδότας ἢ δυσσεβεῖς τοὺς μαθητὰς ἐποίησεν, οὐκ ἂν ἔχοι παραδεικνύειν, εἰ μὴ ἐξ ἧς ἐνόμισεν ἀκολουθίας, ἣν καὶ ὁ τυχὼν εὐχερέστατα διελέγξαι ἄν.

Μετὰ ταῦτα λέγει, ὅτι « Εἰ δέδοκτο αὐτῷ ταῦτα, καὶ τῷ Πατρὶ πειθόμενος ἐκολάζετο, δῆλον, ὅτι Θεῷ γε ὄντι καὶ βουλομένῳ οὔτε ἀλγεινὰ οὔτε ἀνιαρὰ ἦν τὰ κατὰ γνώμην χρώμενα (49). » Καὶ οὐχ ἑώρακέ γε αὐτὸς ἑαυτῷ παραπόδας ἐναντία εἰπών. Εἰ γὰρ ἔδωκεν ὅτι ἐκολάζετο, ἐπεὶ δέδοκτο αὐτῷ ταῦτα, καὶ τῷ Πατρὶ πειθόμενον ἐμπαρεῖχεν ἑαυτόν· δῆλον, ὅτι ἐκολάζετο, καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν μὴ εἶναι ἀλγεινὰ τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τῶν κολαστῶν (50)· ἀπροαίρετον γὰρ ὁ πόνος. Εἰ δὲ βουλομένῳ οὔτε ἀλγεινὰ οὔτε ἀνιαρὰ ἦν τὰ προσαγόμενα, πῶς ἔδωκε τὸ ἐκολάζετο; Οὐχ ἑώρακε δὲ, ὅτι, ἅπαξ ἀναλαβὼν τὸ διὰ γενέσεως σῶμα, ἀνείληφεν αὐτὸ καὶ πόνων δεκτικὸν τυγχάνον, καὶ τῶν τοῖς ἐν σώμασι (51) συμβαινόντων ἀνιαρῶν, εἰ τοῦ ἀνιαροῦ μὴ ὡς προαιρετικοῦ (52) ἀκούοιμεν. Ὥσπερ οὖν βουληθεὶς ἀνείληφε σῶμα οὐ πάντη ἄλλης φύσεως παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα, οὕτω συνανείληφε τῷ σώματι καὶ τὰ ἀλγεινὰ αὐτοῦ καὶ τὰ ἀνιαρὰ, ὧν πρὸς τὸ μὴ παθεῖν κύριος οὐκ ἦν, ἐπὶ τοῖς διατιθεῖσιν ὄντος προσάγειν αὐτῷ καὶ τὰ ἀνιαρὰ, καὶ τὰ ἀλγεινά. Προαπελογησάμεθα δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι βουληθεὶς μὴ ἥκειν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, οὐκ ἐληλύθει ἄν. Ἦλθε δὲ, ἐπεὶ ἐβούλετο, διὰ τὸ προαποδεδομένον (53) ἐκ τοῦ αὐτὸν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀποθανεῖν τῷ παντὶ χρήσιμον.

Ἑξῆς δὲ τούτοις θέλων παραστῆσαι, ὅτι ἀλγεινὰ καὶ ἀνιαρὰ ἦν τὰ συμβάντα αὐτῷ, καὶ ὅτι οὐχ οἷόν τε ἦν βουληθέντα αὐτὸν ποιῆσαι εἶναι αὐτὰ μὴ τοιαῦτα, λέγει· « Τί οὖν ποτνιᾶται, καὶ ὀδύρεται, καὶ τὸν τοῦ

A probrat, violatum fœdus, quod sal et mensa conciliaverat. Sic enim canit :

Tibi soluta jura mensæque et salis.

Quibus cordi est historiarum scientia, quique in illis toti discere negligunt quod scitu magis necessarium est, nempe quomodo vivere oporteat, ii plura exempla afferent, quibus evidens sit plures fuisse, qui insidias struxerint iis quorum mensæ facti fuerant participes.

22. Hinc, quasi nihil nisi aptum recteque connexum dixisset, concludit : « Et, quod adhuc absurdius est, Deus ipse suis convictoribus insidiatur, eosque proditores et impios efficit. » Qua enim ratione Jesum aut insidias meditatum fuisse aut B discipulos proditores impiosve fecisse approbaret? Dicet fortasse id ex antecedentibus esse consequens. Sed nemo est vel vulgaris ingenii, quin facile refellat.

23. Post hæc dicit : « Si ita visum est ipsi, nec passus est nisi ut Patri morem gereret, manifestum est quæcunque et Deo et volenti et sponte perferenti illata sunt supplicia, nullam illi pœnam attulisse nullamque molestiam. » Neque hic vidit se a seipso dissidere. Nam si concesserit Jesum tulisse supplicium quia ita ipsi visum est, seque ipsum tradidisse ut Patri morigeraretur, manifestum est ipsum tulisse supplicium, nec fieri potuisse ut quod ipsi a carnificibus illatum est, non esset illi molestum et grave. Involuntaria enim res est dolor. C Si autem quæ illi inflictæ sunt pœnæ, quia ita volebat, nullam attulerunt molestiam, nullum dolorem, quomodo concessit illum tulisse supplicium? Nempe ignoravit eum qui nascendo corpus sumpsit, illud hujusmodi assumpsisse, in quod pœnæ et quidquid iis qui corpore induti sunt molestum accidit, cadere posset, siquidem pœnarum ac molestiæ nomine intellexerimus quod nemo sibi vult. Quemadmodum igitur volens suscepit corpus eadem prorsus ac humanum natura, sic etiam suscepit quidquid illi molestiam parit : nec amplius in ejus potestate erat, ut molestiam non sentiret, sed in illorum quibus id propositum erat potestate fuit molestiam ei pœnamque afferre. Probatum autem supra fuit illum in manus hominum non venturum fuisse, si noluisset. Venit quia voluit, idque propterea quod pro hominibus moriendo, omni creaturæ, ut antea demonstravi, esset profuturus.

D 24. In sequentibus ostendere conatur gravia illi et molesta fuisse quæ patiebatur nec facere potuisse etiamsi voluisset, ut illa dolorem ipsi non **409** afferrent. Ejus verba sunt : « Quid ergo qui-

(48) *Καὶ καταλιποῦσι τὰ ἀναγκαιότερα περὶ τοῦ ὡς δὴ βιωτέον μαθήματα.* Guieto hæc adtitia videntur, inepta et recidenda. Eidem displicet hæc phrasis, ὡς δὴ βιωτέον. Fortasse, inquit, scripserat interpolator, ὡς δεῖ βιωτέον pro ὡς δεῖ βιοῦν, inepte.

(49) *Χρώμενα.* Lege γινόμενα, ut monet Velserus apud Hœschelium. Paulo infra, pro εἰ γὰρ ἔδωκεν, dubitat Guietus annon legendum sit εἰ γὰρ ἔθηκεν.

(50) Libb. antea editi in margine habent, κολαζόντων.

(51) *Ἐν σώμασι.* Mallet Boherellus, ἐν σώματι, ut Hebr. XIII, 3.

(52) *Μὴ ὡς προαιρετικοῦ.* Lego, ὡς μὴ προαιρετικοῦ.

(53) *Διὰ τὸ προαποδεδομένον.* Lege cum Boherello διὰ τὸ προαποδεδειγμένον, aut eodem sensu explica.

ritatur et luget obsecratque ut mortis metu liberetur his verbis : Pater mi, si potest calix iste transire [43]. » Et in his adverte Celsi malignitatem. Is, nedum amplectatur ingenuam scriptorum Evangelii sinceritatem, qui, cum possent silentio premere, quæ, ut Celsus putat, accusandi ansam præbent, non ea tamen siluerunt multis de causis quas aliquis in explicando Evangelio opportune reddet; quæ scripserunt in crimen vocat, et, ut declamitandi locum habeat, quæ non scripserunt proponit. Non enim scriptum invenitur luxisse Jesum. Ac affert quidem licet verbis paululum diversis istud : « Pater, si possibile est, transeat calix iste ; » prætermittit autem quod proxime sequitur, et ex quo pietas Jesu erga Patrem magnanimitasque imprimis elucescit : « Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu [44]. » Diceres etiam illum non legisse istum locum, quo probatur quanta Jesus docilitate mala subierit, quæ Pater subeunda illi esse judicaverat : « Si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua [45]. » Qua in re similis illis est, qui malo animo divinas Scripturas audiunt, et « iniquitatem in excelso loquuntur. » Ili enim videntur hoc audiisse : « Ego interficiam [46], » et id nobis dant sæpe crimini ; istud autem, « vivere faciam, » alto silentio obruunt ; quæ tota sententia significat eos, qui publico exitio vivunt seque peccatis inquinant, a Deo interfici ; sed ita, ut meliorem illis vitam conferat, qualem nimirum Deus confert iis qui peccato moriuntur. Item audierunt hoc : « Percutiam ; » istud vero additum non vident : « Et ego sanabo [47] ; » ubi Deus loquitur ut medicus, qui incidendo corpore molestisque inferendis vulneribus, noxia sanitatique contraria evellit, quique in cruciatu vulneribusque non conquiescit, sed iis corpus restituit sanitati ad quam velut ad finem tendit. Nec etiam totum istud legunt : « Ipse vulnerat et medetur [48] ; » sed hoc tantum : « Ipse vulnerat. » Sic itaque Celsi Judæus hoc memorat quidem : « O Pater, utinam possit calix iste transire ! » sed cætera silet, ex quibus cognoscitur quo animo et qua constantia suam Jesus passionem pertulerit. In hæc scrutatus Dei sapientiam disserere multa possem quæ convenirent iis quos Paulus perfectos vocat, cum ait : « Sapientiam loquimur inter perfectos [49] ; » sed iis in aliud tempus dilatis, satis habebo paucis dicere quæ præsenti proposito utilia videbuntur.

25. Jam supra diximus quædam esse dicta ejus, qui in Jesu erat, « primogeniti omnis creaturæ [50], » ut istud : « Ego sum via, veritas et vita [51], » 410 et alia ejusdem generis ; alia autem esse hominis illius, qui in eo intelligitur, cujusmodi hoc est : « Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi a

A ὀλέθρου φόβον εὔχεται παραδραμεῖν, λέγων ὧδέ πως· Ὦ Πάτερ, εἰ δύναται τὸ ποτήριον τοῦτο παρελθεῖν (54). » Καὶ ἐν τούτοις δὲ ὅρα τὸ τοῦ Κέλσου κακοῦργον, ὅτι, μὴ ἀποδεξάμενος τὸ φιλάληθες τῶν ἀναγραψάντων τὰ Εὐαγγέλια δυνηθέντων μὲν παρασιωπῆσαι τὰ, ὡς Κέλσος οἴεται, ἔγκλητα, οὐ σιωπησάντων δὲ διὰ πολλοὺς λόγους, οὓς ἐν καιρῷ τις ἀποδώσει τὸ Εὐαγγέλιον διηγούμενος, κατηγορεῖ τῆς εὐαγγελικῆς λέξεως, προσεκτραγῳδῶν καὶ τιθεὶς μὴ τὰ ἀναγεγραμμένα· οὐ γὰρ εὑρίσκεται πῶς ὁ Ἰησοῦς ὀδύρεται. Καὶ παραφράζει μὲν τὸ, « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· » οὐκέτι δὲ καὶ τὸ αὐτόθεν ἐμφαῖνον τὴν πρὸς τὸν Πατέρα εὐσέβειαν αὐτοῦ καὶ μεγαλοψυχίαν, ἑξῆς τούτῳ (55) ἀναγεγραμμένον παρατίθεται, οὕτως ἔχον· « Πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ. » Ἀλλ' B οὐδὲ τὴν πρὸς τὸ βούλημα τοῦ Πατρὸς περὶ τῶν κεκριμένων αὐτὸν παθεῖν εὐπείθειαν τοῦ Ἰησοῦ δηλουμένην ἐν τῷ· « Εἰ οὐ δύναται τοῦτο παρελθεῖν, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου· » προσποιεῖται ἀνεγνωκέναι, ὅμοιόν τι ποιῶν τοῖς κακουργότερον ἀκούουσι τῶν θείων Γραφῶν ἀσεβέσι, καὶ « ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦσι. » Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοῦ μὲν, « Ἐγὼ ἀποκτενῶ, » δοκοῦσιν ἀκηκοέναι, καὶ πολλάκις ἡμῖν αὐτὸ ὀνειδίζουσι· τοῦ δὲ, « ζῆν ποιήσω, » οὐδὲ μέμνηνται· τοῦ ὅλου ῥητοῦ δηλοῦντος, τοὺς ἐπὶ κοινῷ κακῷ ζῶντας καὶ ἐνεργοῦντας κατὰ κακίαν ἀποκτείνεσθαι (56) ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ζωὴν δ' αὐτοῖς κρείττονα ἀντεισάγεσθαι, καὶ ἣν δῴη ἂν ὁ Θεὸς τοῖς τῇ ἁμαρτίᾳ ἀποθανοῦσιν. Οὕτω δ' ἐκεῖνοι ἤκουσαν μὲν τοῦ, « Πατάξω, » οὐκέτι δὲ ὁρῶσι τὸ, « κἀγὼ ἰάσομαι· » ὅτι ὅμοιόν ἐστι λεγο- C μένῳ ὑπὸ ἰατροῦ διελόντος σώματα, καὶ τραύματα χαλεπὰ ποιήσαντος, ἐπὶ τῷ ἐξελεῖν αὐτῶν τὰ βλάπτοντα καὶ ἐμποδίζοντα τῇ ὑγιείᾳ, καὶ οὐ καταλήξαντος εἰς τοὺς πόνους καὶ τὴν διαίρεσιν, ἀλλ' ἀποκαθιστῶντος τῇ θεραπείᾳ τὸ σῶμα ἐπὶ τὴν προκειμένην αὐτῷ ὑγίειαν. Ἀλλὰ καὶ οὐχ ἤκουσαν ὅλου τοῦ, « Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· « ἀλλὰ μόνου τοῦ, « ἀλγεῖν ποιεῖ. » Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος ἐκτεθειμένος τὸ, « Ὦ Πάτερ, εἴθε δύναιτο τὸ ποτήριον τοῦτο παρελθεῖν! » οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ τὰ παριστάντα τὴν Ἰησοῦ πρὸς τὸ πάθος παρασκευὴν καὶ εὐτονίαν. Καὶ ταῦτα δὲ, πολλὴν ἔχοντα διήγησιν ἀπὸ σοφίας Θεοῦ οἷς ὁ Παῦλος ὠνόμασε τελείοις εὐλόγως παραδοθησο- D μένην, λέγων· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· » ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπερτιθέμενοι, ἐπ' ὀλίγον ὑπομιμνησκόμεθα τῶν πρὸς τὸ προκείμενον χρησίμων.

Ἐλέγομεν δὴ καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι αἱ μέν τινές εἰσι φωναὶ τοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ « πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, » ὡς ἡ· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή, » καὶ αἱ τούτοις παραπλήσιαι· αἱ δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν νοουμένου ἀνθρώπου, ὡς ἡ τοῦ· « Νῦν δέ με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός (57)· » Καὶ

[43] Matth. XXVI, 39. [44] Ibid. [45] Ibid., 42. [46] Deut. XXXII, 39. [47] Isa. LVII, 17, 18. [48] Job V, 18. [49] I Cor. II, 6. [50] Coloss. I, 15. [51] Joan. XIV, 6.

(54) *Παρελθεῖν*. Scripserat fortasse Celsus : Εἰ δύναται τὸ ποτήριον τοῦτο παρελθεῖν, παρελθέτω.

(55) *Ἑξῆς τούτῳ*. Sic recte codex Jolianus. Libb. antea editi, ἑξῆς δὲ τοῦτο.

(56) Codex Basileensis, ἀποκτίννυσθαι.

(57) Codd. Regius et Basileensis, Πατρός μου. Libb. editi ad oram habent, Θεοῦ.

ἐνθάδε τοίνυν διαγράφει ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ αὐτοῦ καὶ A τὸ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς ἀσθενὲς, καὶ τὸ τοῦ πνεύματος πρόθυμον· τὸ μὲν ἀσθενὲς, ἐν τῷ, « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » τὸ δὲ πρόθυμον τοῦ πνεύματος, ἐν τῷ, « Πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ. » Εἰ δὲ καὶ τὴν τάξιν τῶν λελεγμένων τηρῆσαι δεῖ, πρόσχες, ὅτι πρότερον μὲν εἴρηται τὸ (ὡς ἂν εἴποι τις) κατὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ἓν τυγχάνον (58), ὕστερον δὲ τὰ κατὰ τὴν προθυμίαν τοῦ πνεύματος ὄντα πλείονα. Ἓν μὲν γὰρ τὸ, « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » πλείονα δὲ τό τε, « Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· » καὶ τὸ, « Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο παρελθεῖν, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. » Τηρητέον δὲ καὶ τὸ μὴ εἰρῆσθαι μὲν, B « ἀπελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » λελέχθαι δὲ εὐσεβῶς καὶ μεθ' ὑποτιμήσεως ὅλον τοῦτο· « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. » Οἶδα δέ τινα καὶ τοιαύτην εἰς τὸν τόπον διήγησιν· ὅτι ὁρῶν ὁ Σωτὴρ οἷα ὁ λαὸς καὶ Ἱερουσαλὴμ πείσεται ἐπὶ τῇ ἐκδικήσει τῶν κατ' αὐτοῦ τετολμημένων ὑπὸ Ἰουδαίων, οὐ δι' ἄλλο τι ἢ διὰ τὸ πρὸς ἐκείνους φιλάνθρωπον, θέλων μὴ παθεῖν τὸν λαὸν ἃ ἔμελλε πάσχειν, φησὶ τὸ, « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. » Ὡς εἰ ἔλεγεν· Ἐπεὶ ἐκ τοῦ με πιεῖν (59) τουτὶ τὸ τῆς κολάσεως ποτήριον, ὅλον ἔθνος ὑπὸ σοῦ ἐγκαταλειφθήσεται· εὔχομαι, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· ἵνα μὴ ἡ μερίς σου, τολμήσασα κατ' ἐμοῦ, πάντη ὑπὸ σοῦ ἐγκαταλειφθῇ. Ἀλλὰ καὶ εἰ, ὥς C φησιν ὁ Κέλσος, μήτ' ἀλγεινόν τι μήτ' ἀνιαρὸν τῷ Ἰησοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐγίγνετο, πῶς ἂν οἱ μετὰ ταῦτα παραδείγματι τοῦ ὑπομένειν τὰ δι' εὐσέβειαν ἐπίπονα ἐδύναντο χρήσασθαι Ἰησοῦ, μὴ παθόντι μὲν τὰ ἀνθρώπινα, μόνον δὲ δόξαντι πεπονθέναι;

Ἔτι δὲ λέγει ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος πρὸς τοὺς Ἰησοῦ μαθητὰς ὡς πλασαμένους ταῦτα, ὅτι « οὐδὲ ψευδόμενοι τὰ πλάσματα ὑμῶν πιθανῶς ἐπικαλύψαι ἠδυνήθητε. » Καὶ πρὸς τάδε λελέξεται (60), ὅτι εὐχερὴς μὲν ἦν ὁδὸς πρὸς τὸ ἐπικαλύψαι τὰ τοιαῦτα, τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὰ ἀναγράψαι. Τίς γὰρ ἂν, τῶν Εὐαγγελίων ταῦτα μὴ περιεχόντων, ὀνειδίσαι ἐδύνατο ἡμῖν ἐπὶ τῷ τὸν Ἰησοῦν τοιαῦτα παρὰ τῇ οἰκονομίᾳ (61) λελαληκέναι; Οὐ συνεῖδε δὲ ὁ Κέλσος, ὅτι οὐκ D ἔστι κατὰ τοὺς αὐτοὺς καὶ ἠπατῆσθαι περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς Θεοῦ καὶ προφητευθέντος, καὶ πλάσασθαι περὶ αὐτοῦ δηλονότι ἐγνωκότας, ὅτι οὐκ ἀληθῆ τὰ πλάσματα. Ἤτοι οὖν οὐκ ἔπλασαν, ἀλλ' οὕτως ἐφρόνουν, καὶ οὐ ψευδόμενοι ἀνέγραψαν· ἢ ψευσάμενοι ἀνέγραψαν, καὶ ταῦτα οὐκ ἐφρόνουν, οὐδὲ ἀπατηθέντες Θεὸν αὐτὸν ἐνόμιζον.

A Patre [52]. » Hic igitur describit Jesus eam, quæ in sua humana natura erat, humanæ carnis infirmitatem et alacritatem spiritus: infirmitatem quidem cum ait: « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste; » alacritatem vero spiritus his verbis: « Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu. » Imo si dictorum seriem considerari oportet, adverte præmitti quod, ut sic loquar, ad carnis infirmitatem pertinet, et unum est; postea vero, quæ spiritus alacritatem repræsentant, et plura sunt. Unum enim est hoc: « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste; » plura autem sunt hoc: « Non sicut ego volo, sed sicut tu; » et istud: « Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua. » Observandum quoque est non B dictum fuisse: « Transeat a me calix iste; » sed adjuncta pia veluti correctione, sic: « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. » Scio aliam dari hujusce loci interpretationem, quæ hujusmodi est. Cum Salvator prævideret quas populus Judaicus et Jerusalem luituri essent pœnas ob facinora quæ in ipsum ausi fuerant, præ suo in illos amore volens averti ab illo populo tot mala, quæ ipsi impendebant, dixit: « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. » Quasi dixisset: Quoniam non possum ebibere hunc supplicii calicem, quin a te tota gens deseratur, oro ut transeat a me calix iste, si fieri possit, ne tua hæc portio propter nefarium in me commissum facinus a te relinquatur. Sin C autem, ut dicit Celsus, neque molestum neque grave Jesu fuisset, quod ipsi tunc temporis illatum est supplicium; quomodo qui secuti sunt, illo velut exemplo tolerandæ propter pietatem molestiæ uti potuissent, cum non passus esset humana, sed tantum pati visus fuisset?

26. Adhuc Jesu discipulos, quos semper finxisse ponit, sic compellat Celsi Judæus: « Quamvis meras fabulas obtruseritis, vestra tamen figmenta ne colore quidem veri illinere potuistis. » Ad quod repono res illas ab eis facili potuisse negotio occultari, si videlicet nullam de illis fecissent mentionem. Nam quis nisi hæc in Evangeliis legisset, potuisset nobis exprobrare talia Jesum tempore D dispensationis suæ dixisse? Non intellexit Celsus hæc duo in eosdem non cadere, decipi credendo Jesum Deum esse eumque a prophetis prænuntiatum, et fingere de illo quæ vera non esse certo noverint. Aut **411** igitur non finxerunt, sed sic sentiebant, et nullo dolo scripserunt; aut mentiti scripserunt, et hæc non sentiebant, neque decepti Deum illum putabant.

[52] Joan. VIII, 40.

(58) Ἓν τυγχάνον. Sic lego, licet antea scriptum sit ἐντυγχάνον, nam manifeste hoc loco unum opponitur pluribus.

(59) Libb. antea editi, ἐκ τοῦ μὲν πιεῖν, sed rectius omnes mss., ἐκ τοῦ με πιεῖν. Paulo post Gelenius interpres videtur legisse, ἵνα μὴ ἡ μερίς μου: nam vertit: « Ne portio mea. »

(60) Ita recte codd. Regius et Basileensis. Editi vero, πρὸς τόδε δὲ λελέξεται.

(61) Guieto scribendum videtur, παρὰ τὴν οἰκονομίαν.

27. Postea ex fidelibus ait esse, « qui similes illis, quos eo impellit ebrietas ut sibi manus inferant, primum Evangelii contextum ter, quater, pluries mutant, pervertuntque, ut habeant quo res sibi objectas inficientur. » Equidem non alios novi, qui Evangelii contextum immutaverint, quam Marcionis, Valentini, fortasse et Lucani sectatores. Id vero criminis nostræ doctrinæ non imputandum est : in culpa sunt qui Evangelia depravare audent. Nam quemadmodum in philosophiam male conferres, quæ a sophistis, Epicureis, Peripateticis aliisve falsæ excogitatæ sunt opiniones : sic, quia nonnulli Evangelia corruperunt, novasque sectas a Jesu doctrina alienas induxerunt, non continuo in crimen vocari oportet verum Christianismum.

28. Quoniam vero postea Christianis exprobrat Celsi Judæus, « quod prophetis utantur qui prædixerint quæ ad Jesum pertinent, » iis, quæ supra jam hac de re nobis disputata sunt, addo debuisse illum, qui se hominibus parcere dicit, vaticinia ipsa in medium adducere, simulque, concesso verisimiles esse quas illis adhibent Christiani interpretationes, afferre nihilominus quæ sibi videbantur prophetiarum usum evertere. Sic saltem non visus fuisset, pauculis allatis verbis, sumere sibi rem tanti momenti. Ac eo magis id necessarium fuit, quod ipse dicat, « sexcentis aliis probabilius quam Jesu accommodari posse prophetarum vaticinia. » Et huic sane validiori et quo maxime confidunt Christiani, argumento diligenter obsistere debuit, et arreptis sigillatim illis vaticiniis, demonstrare quomodo illa sexcentis aliis longe probabilius, quam Jesu, accommodari possint. Verum non animadvertit Celsus id, si diceretur ab homine qui scripturas propheticas non admitteret, nonnihil quidem probabilitatis habiturum; nunquam vero dicturum esse Judæum, quod Judæi personæ ascribit. Nec enim dederit Judæus prophetarum vaticinia sexcentis aliis quadrare magis, quam Jesu ; sed afficta singulis, quæ sibi magis probabitur, sententia, Christianorum interpretationem propulsare conabitur : quod si non dicet quæ faciant fidem, saltem id aget sedulo.

A Μετὰ ταῦτά τινας τῶν πιστευόντων φησὶν « ὡς ἐκ μέθης ἥκοντας εἰς τὸ ἐφεστάναι αὐτοῖς, μεταχαράττειν ἐκ τῆς πρώτης γραφῆς τὸ Εὐαγγέλιον τριχῇ καὶ τετραχῇ καὶ πολλαχῇ, καὶ μεταπλάττειν, ἵν' ἔχοιεν πρὸς τοὺς ἐλέγχους ἀρνεῖσθαι. » Μεταχαράξαντας δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἄλλους οὐκ οἶδα, ἢ τοὺς ἀπὸ Μαρκίωνος (62), καὶ τοὺς ἀπὸ Οὐαλεντίνου, οἶμαι δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Λουκάνου. Τοῦτο δὲ λεγόμενον οὐ τοῦ λόγου ἐστὶν ἔγκλημα, ἀλλὰ τῶν τολμησάντων ῥᾳδιουργῆσαι τὰ Εὐαγγέλια· καὶ ὥσπερ οὐ φιλοσοφίας ἔγκλημά εἰσιν οἱ σοφισταί, ἢ οἱ Ἐπικούρειοι, ἢ οἱ Περιπατητικοὶ (63), ἢ οἵ τινές ποτ' ἂν ὦσιν οἱ ψευδοδοξοῦντες· οὕτως οὐ τοῦ ἀληθινοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγκλημα οἱ μεταχαράττοντες τὰ Εὐαγγέλια, καὶ αἱρέσεις ξένας ἐπεισάγοντες τῷ βουλήματι τῆς Ἰη-
B σοῦ διδασκαλίας.

Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ « τὸ προφήταις χρῆσθαι » Χριστιανοὺς « προκηρύξασι τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ » ὀνειδίζει ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, φήσομεν πρὸς τοῖς ἀνωτέρω εἰς τοῦτο λελεγμένοις, καὶ ὅτι ἐχρῆν αὐτὸν (ὥς φησι) φειδόμενον (64) ἀνθρώπων αὐτὰς ἐκθέσθαι τὰς προφητείας, καὶ συναγορεύσαντα ταῖς πιθανότησιν αὐτῶν, τὴν φαινομένην αὐτῶν ἀνατροπὴν τῆς χρήσεως τῶν προφητικῶν ἐκθέσθαι. Οὕτω γὰρ ἂν ἔδοξε μὴ συναρπάζειν τηλικοῦτον κεφάλαιον διὰ λεξειδίων ὀλίγων, καὶ μάλιστά, ἐπεί φησι « μυρίοις ἄλλοις ἐφαρμοσθῆναι δύνασθαι πολὺ πιθανώτερον τὰ προφητικὰ ἢ τῷ Ἰησοῦ. » Καὶ ἐχρῆν γε αὐτὸν πρὸς τὴν κρατήσασαν Χριστιανῶν ταύτην ὡς
C ἰσχυροτάτην ἀπόδειξιν στῆναι ἐπιμελῶς, καὶ καθ' ἑκάστην προφητείαν ἐκθέσθαι πῶς ἄλλοις ἐφαρμοσθῆναι δύναται πολὺ πιθανώτερον ἢ τῷ Ἰησοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ συνεῖδεν, ὅτι τουτὶ ἄρα πιθανὸν ἦν ὑπό τινος λέγεσθαι κατὰ Χριστιανῶν τῶν ἀλλοτρίων τῶν προφητικῶν γραμμάτων· νυνὶ δὲ ὅπερ Ἰουδαῖος ἂν οὐκ εἶπε, περιέθηκεν ὁ Κέλσος τῷ τοῦ Ἰουδαίου προσώπῳ. Οὐ συγκαταθήσεται γὰρ ὁ Ἰουδαῖος, ὅτι μυρίοις ἐφαρμοσθῆναι δύναται τὰ προφητικὰ πολὺ πιθανώτερον (65) ἢ τῷ Ἰησοῦ· ἀλλὰ περὶ ἑκάστου τὴν φαινομένην αὐτῷ διήγησιν ἀποδιδοὺς, στῆναι πειράσεται πρὸς τὴν τῶν Χριστιανῶν ἐκδοχήν· οὐ πάντως μὲν πιστικὰ (66) λέγων, πειρώμενος δὲ τὸ τοιοῦτο ποιεῖν.

(62) *Τοὺς ἀπὸ Μαρκίωνος*. Marcionitæ solum Lucæ Evangelium amplectebantur, rejectis Matthæo, Marco et Joanne, sed istius Evangelii auctorem dicebant non esse Lucam, sed Paulum, cujus etiam solius Epistolis, non tamen omnibus, nec integris sub nomine ἀποστολικοῦ utebantur. Eosdem Lucæ, juxta illos, Pauli Evangelium mire truncatum et interpolatum habuisse testatur Irenæus lib. I, cap. 29 ; Tertullianus *contra Marcionem*, et Epiphanius hæresi 42. Ad Valentinianos quod attinet, in eorum commentis quæ Græce exstant ad calcem Clementis Alexandrini, loca e Matthæo et Luca proferuntur, et Tertullianus, cap. 38, *De præscript.*, diserte testatur Valentinum « integro instrumento » usum, et Scripturis pepercisse, nec « machæra usum palam, » licet sensum pervertendo plus abstulerit. Itaque dicendum Origenis ætate quosdam Valentini discipulos fortassis fecisse, quod Valentinum facere Tertullianus vere negavit. Lucianistæ discipuli
D erant Luciani seu Lucani cujusdam hæretici qui et ipse Marcionis sectator fuit. Vide Epiphanium hæres. 43, et Tertullianum *De præscript.*, c. 51.

(63) *Ἢ οἱ Περιπατητικοί*. Nota hic Peripateticos inter ψευδοδοξοῦντας recenseri.

(64) *Φειδόμενον*. Boherellus legit κηδόμενον. Idem paulo post legit τὴν φαινομένην αὐτῷ ἀνατροπήν. Guieto autem hic locus glossematis interpolatus videtur et fortasse sic restituendus : Καὶ συναγορεύσαντα ταῖς πιθανότησιν αὐτῶν τὴν φαινομένην ἀνατροπὴν ἐκθέσθαι. Οὕτω γὰρ ἂν, etc. Hæc itaque αὐτῶν et τῆς χρήσεως τῶν προφητικῶν interpretamenta ei videntur esse quæ e margine in textum transierunt.

(65) Sic mss. Reg. Basil. et vetus Vaticanus ; libri autem editi, ὅτι τουτὶ ἄρα (ἦν) ὑπό τινος λέγεσθαι κατὰ Χριστιανῶν... πιθανὸν τάχα ἦν.

(66) *Πιστικά*. Guieto scribendum videtur πειστικά.

Φθάσαντες δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν περὶ τῶν τὸν Χριστὸν προφητεύεσθαι (67), δύο ἐπιδημίαις χρησόμενον εἰς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· διόπερ οὐκ ἔτι χρεία ἡμᾶς ἀπολογήσασθαι πρὸς τὸ λεγόμενον ὡς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου, ὅτι « Μέγαν καὶ δυνάστην, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ στρατοπέδων Κύριόν φασιν οἱ προφῆται εἶναι τὸν ἐπιδημήσοντα (68). » Ἰουδαϊκῶς δ', οἶμαι, εἶπε καὶ κατὰ τὴν ἐκείνων χολὴν μετὰ τοῦ χωρὶς ἀποδείξεως, κἂν πιθανῶς (69), λοιδορεῖν τὸν Ἰησοῦν, ὅτι δὲ « οὐχὶ τοιοῦτον ὄλεθρον κατήγγειλεν (70). » Οὔτε Ἰουδαῖοι, οὔτε Κέλσος, οὔτε ἄλλος τις μετὰ ἀποδείξεως ἔχει παραστῆσαι, ὅτι ὄλεθρος τοσούτους ἀνθρώπους ἐπιστρέφει ἀπὸ τῆς χύσεως τῶν κακῶν ἐπὶ τὸν κατὰ φύσιν μετὰ σωφροσύνης καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν βίον.

Παρέῤῥιψε δ' ὁ Κέλσος καὶ τό· « Θεὸν δὲ καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν οὐδεὶς ἐκ τοιούτων συμβόλων καὶ παρακουσμάτων, οὐδ' ἐξ οὕτως ἀγεννῶν τεκμηρίων συνίστησιν. » Ἐχρῆν δὲ αὐτὸν, τὰ παρακούσματα ἐκθέμενον, ἐλέγξαι, καὶ τὰ ἀγεννῆ τεκμήρια λόγῳ παραστῆσαι, ἵν' εἴ τι πιθανὸν ἐδόκει λέγειν, ὁ Χριστιανὸς ἀγωνίσασθαι πρὸς αὐτὸ πειραθῇ, καὶ ἀνατρέψαι τὸν λόγον. Ὅπερ δὲ εἶπε περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπήντησε μὲν, ὡς περὶ μεγάλου, οὐκ ἐβουλήθη δὲ ἰδεῖν, ὅτι τοῦτ' ἀπήντησεν, κἂν (71) ἡ ἐνάργεια παρίστησι περὶ τοῦ Ἰησοῦ. « Ὡς γὰρ ὁ ἥλιος, φησὶ, πάντα τὰ ἄλλα φωτίζων πρῶτον αὐτὸν δεικνύει· οὕτως ἐχρῆν πεποιηκέναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. » Εἴποιμεν ἂν οὖν, ὅτι καὶ πεποίηκεν· « Ἀνέτειλε γὰρ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης γέγονεν, » ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, εὐτρεπίζοντος τοῦ Θεοῦ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ τὰ ἔθνη, ἵν' ὑπὸ ἕνα γένηται τῶν Ῥωμαίων βασιλέα, καὶ μὴ, διὰ τὸ προφάσει τῶν πολλῶν βασιλειῶν (72) ἄμικτον τῶν ἐθνῶν πρὸς ἄλληλα, χαλεπώτερον γένηται τοῖς ἀποστόλοις τοῦ Ἰησοῦ τὸ ποιῆσαι ὅπερ προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, εἰπών· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ σαφές γε, ὅτι κατὰ τὴν Αὐγούστου βασιλείαν ὁ Ἰησοῦς (73) γεγέννηται, τοῦ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ὁμαλίσαντος διὰ μιᾶς βασιλείας τοὺς πολλοὺς τῶν ἐπὶ γῆς. Ἦν δὲ ἂν ἐμπόδιον τοῦ νεμηθῆναι τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πολλὰς εἶναι βασιλείας, οὐ μόνον διὰ τὰ προειρημένα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀναγκάζεσθαι στρατεύεσθαι καὶ ὑπὲρ τῶν πατρίδων πολεμεῖν τοὺς πανταχοῦ· ὅ τι ἐγίνετο (74) πρὸ τῶν Αὐγούστου χρόνων, καὶ ἔτι γε ἀνωτέρω, ὅτε γε χρεία ἦν, ὡς Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων εἶναι πόλεμον, οὕτω καὶ ἑτέρων πρὸς ἑτέρους. Πῶς οὖν οἷόν τε ἦν τὴν εἰρηνικὴν ταύτην διδασκαλίαν, καὶ μηδὲ ἐχθροὺς ἐπιτρέπουσαν ἀμύ-

A **412** 29. Jam ante diximus duplicem Christi inter homines adventum a prophetis prædictum fuisse. Quapropter inutile fuerit refellere id quod fictus Judæus addit : « Qui venturus est, eum prophetæ præpotentem quemdam regem, universæ terræ, gentium omnium exercituumque dominum fore pronuntiant. » Quod vero sequitur, « tam perniciosam pestem ab illis non fuisse prænuntiatam, » hic agnosco Judæorum stomachum, quo fit ut nullo argumento nullave probabilitate Jesum vituperent. Nec enim Judæi, nec Celsus, nec alius quilibet probare unquam poterit perniciosam pestem eum esse, qui tot homines a vitiorum proluvie avocatos ad vitam naturæ consentaneam et temperantia cæterisque virtutibus ornatam advocavit.

B

30. Adjecit et hoc Celsus : « Nemo ejusmodi signis, interpretationibus prave detortis, tam inanibus argumentis et Deum et Dei Filium esse demonstraverit. » Ut pravas illas interpretationes redargueret, adductas oportuit; debuit et inania illa argumenta exhibere, ut si quid probabile contra afferre visus esset, id impugnare Christianus tentaret, et quæ objecta fuissent evertere. Quod autem de Jesu dixit, debuisse illum magnitudinem suam ostendere, id exitum habuit; sed id videre noluit, quamlibet evidentibus argumentis astruatur. « Quemadmodum sol, inquit, res omnes illustrans primum se ipse ostendit; sic oportebat facere Dei Filium. » Et fecit quidem : « Orta est enim in (C) diebus ejus justitia et abundantia pacis[53], » idque statim ac natus est. Deus enim, cum gentes ad ejus doctrinam præparatas vellet, providit ut uni Romanorum imperatori parerent : ne, si plures essent reges gentesque essent a se invicem alienæ, difficilius Apostoli exsequerentur id, quod illis a Jesu præceptum fuit his verbis : « Euntes, docete omnes gentes[54]. » Atque etiam constat Jesum natum esse sub Augusto, qui in unum regnum maximam hominum qui in orbe terrarum dispersi sunt, multitudinem veluti consociaverat. Regnorum enim multitudo impedimento fuisset, quominus in totum orbem doctrina Jesu dissemināretur. Id efficitur cum ex iis quæ jam diximus, tum inde maxime, quod (D) pro patriæ defensione bella gerendi necessitas fuisset; ut paulo ante Augusti tempora superiusque factum fuerat, quando, ut Peloponnesios inter et Athenienses, sic inter alias gentes bellum esse opus fuit. Quomodo igitur pacifica hæc doctrina, quæ ne inimicorum quidem injurias ulcisci permittit, potuisset invalescere, nisi toto orbe adventus **413**

[53] Psal. LXXI, 7. [54] Matth. XXVIII, 19.

(67) Hœschelius in textu, ποιεῖσθαι, male.
(68) Libb. editi ad marginem, ἐπιδημήσαντα.
(69) *Κἂν πιθανῶς*. Boherellus legit, κἂν πιθανῆς. Guietus vero, κἂν ἀπίθανος.
(70) *Κατήγγειλεν*. Scribendum videtur κατήγγειλαν, ut referatur ad προφῆται. Post sequens οὔτε, addendum videtur γάρ.
(71) *Κἂν*. Deest in omnibus mss.

(72) Codex Regius, βασιλέων. Guietus expungit τὸ, διὰ τό, quod præcedit, et sic legit : καὶ μὴ προφάσει τῶν πολλῶν βασιλειῶν, ἀμίκτων τῶν ἐθνῶν πρὸς ἄλληλα ὄντων, χαλεπώτερον, etc.
(73) Pro ὁ Ἰησοῦς, Hœschelius in textu habet οἷς, et ad marginem ἧς, sed utraque lectio vitiosa.
(74) Libb. editi ad marginem, ἐγένετο.

Jesu, placatis animis, dissidia omnia composuisset?

31. Posthæc cum Christianis expostulat, « quod captiosis argutiis freti Filium Dei asserant proprium esse Dei Verbum; » putatque se criminationi vim addere, cum ait nos, « pro Verbo illo puro et sancto quod Filium Dei esse prædicamus, exhibere despicatissimum hominem, flagris cæsum et in crucem actum. » In superioribus jam omnes hac de re compendio repulsæ sunt Celsi criminationes. Illic enim ostensum est corpus et animam humanam suscepta fuisse a « primogenito omnis creaturæ [55]; » in rerum hujus mundi conditione jussisse Deum, statimque illas creatas esse; denique Deum Verbum fuisse, qui mandatum acceperit. Quoniam vero Judæus est qui hæc apud Celsum dicit, non alienum fuerit uti testimonio cujus supra memini : « Misit Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos a corruptionibus eorum [56]. » Quod autem Celsus personæ Judæi assignat, eum sic loquentem inducens : « Si Verbum vobis est Filius Dei, assentimur et nos; » id a nullo unquam Judæo audivi, quamvis cum multis eorum, qui se sapientes venditant, colloquium habuerim.

32. Jam ante dictum est Jesum nec arrogantem, nec præstigiatorem esse posse; proinde nihil necesse est eadem hic repetere, ne eadem semper occinente Celso, eadem et nos semper occinamus. Hinc genealogiam aggreditur : ubi nullam omnino mentionem facit eorum quæ vel apud Christianos in controversiam vocantur, quæque ex genealogiarum inter se discrepantia ducunt nonnulli et vitio vertunt. Quippe sui ostentator ille Celsus qui Christianorum omnia se scire profitetur, nesciebat prudenter e Scripturis decerpere quæ in dubium revocaret. Ait itaque « nimis insolenter egisse eos, qui genealogiam Jesu texuerunt, cum illum a primo homine Judæorumque regibus oriundum esse scripserunt; » et strenuum aliquid afferre se putat, cum ait : « Neque fabri uxor tanto genere ortam se ignorasset. » Quid hoc ad rem? Esto, non ignorasset. Quid hoc contra nos? Fac ignorasse. Hincne sequitur, ut a primo homine suam non ducat originem? ut suos natales ad Judæorum reges non referat? Putatne Celsus necesse esse, ut pauperes a pauperibus parentibus, reges a regibus nascantur? Ergo in his diutius immorari supervacaneum videtur, cum perspicuum sit etiam nostra ætate ex divitibus illustribusque parentibus natos esse quosdam Maria pauperiores; et ex ignobilissimis, duces et reges gentium.

33. « Quid insigne, inquit, fecit Jesus quo Deus

A νεσθαι, κρατῆσαι, εἰ μὴ τὰ τῆς οἰκουμένης τῇ Ἰησοῦ ἐπιδημίᾳ μετεβέβλητο πανταχοῦ ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον (75);

Μετὰ ταῦτα Χριστιανοῖς ἐγκαλεῖ, « ὡς σοφιζομένοις ἐν τῷ λέγειν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Αὐτολόγον· » καὶ οἴεταί γε κρατύνειν τὸ ἔγκλημα· ἐπεὶ, « Λόγον ἐπαγγελλόμενοι Υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀποδείκνυμεν οὐ Λόγον καθαρὸν καὶ ἅγιον, ἀλλ' ἄνθρωπον ἀτιμότατον (76) ἀπαχθέντα καὶ ἀποτυμπανισθέντα. » Καὶ περὶ τούτου δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, πρὸς τὰς Κέλσου κατηγορίας εἴρηται· ἐν οἷς ἀπεδείκνυτο « ὁ πάσης κτίσεως πρωτότοκος » ἀνειληφὼς σῶμα καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην· καὶ ὅτι ὁ Θεὸς ἐνετείλατο περὶ τῶν τοσούτων ἐν κόσμῳ, καὶ ἐκτίσθη· καὶ ὅτι ὁ τὴν ἐντολὴν λαβὼν ὁ Θεὸς Λόγος B ἦν. Καὶ ἐπεὶ Ἰουδαῖός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ ταῦτα λέγων, οὐκ ἀτόπως χρησόμεθα τῷ, « Ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· » οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν. Ἐγὼ δὲ, καὶ πολλοῖς Ἰουδαίοις καὶ σοφοῖς γε ἐπαγγελλομένοις εἶναι συμβαλὼν, οὐδενὸς ἀκήκοα ἐπαινοῦντος τὸ, « Λόγον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, » ὡς ὁ Κέλσος εἴρηκε· καὶ τοῦτο περιάπτων τῷ τοῦ Ἰουδαίου προσώπῳ, λέγοντος· ὡς « Εἴ γε ὁ Λόγος ἐστὶν ὑμῖν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡμεῖς ἐπαινοῦμεν. »

Προείρηται δ' ἡμῖν, ὅτι οὔτ' ἀλαζὼν οὔτε γόης δύναται εἶναι ὁ Ἰησοῦς· διὸ οὐκ ἀναγκαῖον ἐπαναλαμβάνειν τὰ εἰρημένα, ἵνα μὴ πρὸς τὰς ταυτολογίας Κέλσου καὶ ἡμεῖς ταυτολογῶμεν (77). Ἐγκαλῶν δὲ C τῇ γενεαλογίᾳ, τὰ μὲν καὶ παρὰ Χριστιανοῖς ζητούμενα, καὶ ὑπό τινων ὡς ἐγκλήματα προσαγόμενα τῇ διαφωνίᾳ τῶν γενεαλογιῶν, οὐδαμῶς ὠνόμασεν. Οὐ γὰρ ᾔδει ὁ ὡς ἀληθῶς ἀλαζὼν Κέλσος καὶ ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι πάντα τὰ Χριστιανῶν φρονίμως ἐπαπορῆσαι τῇ Γραφῇ. Φησὶ δὲ « ἀπηυθαδῆσθαι τοὺς γενεαλογήσαντας ἀπὸ τοῦ πρώτου φύντος καὶ τῶν ἐν Ἰουδαίοις βασιλέων τὸν Ἰησοῦν. » Καὶ οἴεταί τι εἰσφέρειν γενναῖον, ὅτι « Οὐκ ἂν ἡ τοῦ τέκτονος γυνὴ τηλικούτου γένους τυγχάνουσα ἠγνόει. » Τί γὰρ τοῦτο πρὸς τὸν λόγον; Ἔστω, ὅτι οὐκ ἠγνόει· τί λυπεῖ τὰ προκείμενα; Ἀλλ' ἀγνοείτω· πόθεν, ὅτι ἠγνόει, οὐκ ἦν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου; καὶ οὐκ ἀνήγετο αὐτῆς τὸ γένος ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰουδαίοις βασι-D λεύσαντας; Ἢ ἀναγκαῖον οἴεται ὁ Κέλσος τοὺς πενεστέρους ἐκ πάντων πενεστέρων προγόνων (78) γεγονέναι, ἢ τοὺς βασιλεῖς ἐκ βασιλέων; Διατρίβειν οὖν περὶ τὸν λόγον δοκεῖ μοι εἶναι μάταιον; φανεροῦ ὄντος, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους ἐκ πλουσίων καὶ ἐνδόξων γεγόνασί τινες τῆς Μαρίας πενέστεροι, καὶ ἐξ ἀσημοτάτων, ἡγούμενοι ἐθνῶν καὶ βασιλεῖς.

« Τί δὲ, φησὶ, καὶ γενναῖον ἔδρασεν οἷον Θεὸς,

[55] Coloss. I, 15. [56] Psal. CVI, 20.

(75) Iidem in margine, ἡμέτερον.

(76) Quatuor codd. mss. Reg. Basileensis et duo Anglicani, ἀτιμότατα.

(77) *Ταυτολογῶμεν.* Sic omnes mss. rectius quam impressi libri, ταυτολογοῦμεν.

(78) *Προγόνων.* Recte omnes codd. mss., male vero libb. excusi, ἀπογόνων.

καταφρονῶν ἀνθρώπων, καὶ διαγελῶν καὶ παίζων τὸ συμβαῖνον ὁ Ἰησοῦς; » Πυνθανομένῳ δὴ αὐτῷ πόθεν ἂν ἀποκρινοίμεθα, κἂν ἔχωμεν παριστάνειν τὸ γενναῖον καὶ τὸ παράδοξον ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτῷ, ἢ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, καὶ τὰ μνημεῖα ἠνεῴχθη, καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω, καὶ σκοτία ἐγένετο ἐν καιρῷ ἡμέρας τοῦ ἡλίου ἐκλιπόντος; Ἀλλ' ἐὰν πιστεύῃ μὲν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κέλσος, ὅπου κατηγορεῖν καὶ (79) Χριστιανῶν οἴεται, ἀπιστῇ δὲ ἐπὶ τῶν συνιστάντων τὴν ἐν Ἰησοῦ θειότητα, φήσομεν αὐτῷ· Ὦ οὗτος, ἢ πᾶσιν ἀπίστει, καὶ μηδ' ἐγκαλεῖν νόμιζε· ἢ πιστεύων πᾶσι, θαύμαζε Θεοῦ Λόγον ἐνανθρωπήσαντα, καὶ ὅλον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὠφελῆσαι βουληθέντα. Γενναῖον δ' ἔργον τοῦ Ἰησοῦ τὸ μέχρι σήμερον θεραπεύεσθαι τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, οὓς ὁ Θεὸς βούλεται. Περὶ δὲ τῆς ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος ἐκλείψεως, οὗ βασιλεύοντος καὶ ὁ Ἰησοῦς ἔοικεν ἐσταυρῶσθαι, καὶ περὶ τῶν μεγάλων τότε γενομένων σεισμῶν τῆς γῆς ἀνέγραψε καὶ Φλέγων ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ ἢ τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ (80), οἶμαι, τῶν *Χρονικῶν*.

Παίζων δ', ὡς οἴεται, τὸν Ἰησοῦν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, εἰδέναι ἀναγέγραπται τὸν Εὐριπίδου (81) Βάκχον λέγοντα,

Λύσει μ' ὁ δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω.

Οὐ πάνυ μὲν οὖν Ἰουδαῖοι τὰ Ἑλλήνων φιλολογοῦσι (82)· ἀλλ' ἔστω τινὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ φιλόλογον οὕτω γεγονέναι· πῶς οὖν ὁ Ἰησοῦς, ἐπεὶ μὴ ἔλυσεν αὐτὸν δεδεμένον, οὐδὲ ἐδύνατο λῦσαι; Ἢ γὰρ (83) ἐκ τῶν ἐμῶν γραφῶν πιστευέτω, ὅτι καὶ

A agnoscatur? An suos adversarios despexit? **414** An irrisit ludosque fecit, quidquid ipsi acciderel? » Cui sic interroganti etsi strenuum quid et insolitum ostendere possumus in iis quæ ei acciderunt, unde respondebimus nisi ex Evangeliis quæ narrant motam esse terram, scissas petras, aperta monumenta, velum templi a summo ad imum fuisse discissum, tenebras factas esse media die et defecisse solem? Quod si Celsus fidem Scripturis adjungit, ubi Christianos criminandi occasionem dari existimat; fidem autem illis abrogat, ubi Jesu divinitatem constituunt; dicemus : heus tu! aut omnibus fidem abroga, desineque illas contra nos allegare; aut si credere malueris omnibus quæ continent, admirare Dei Verbum hac mente hominem se fecisse, ut generi humano prodesset. B Cæterum Jesu opus est egregium, in nomine ejus hodieque sanari, quoscunque Deus sanatos velit. De solis autem defectione quæ accidit sub Tiberio Cæsare, quo imperante Christum crucifixum esse constat, deque motibus, queis tunc terra succussa est, Phlegontem opinor in tertio decimo vel decimo quarto *Chronicorum* libro injecisse mentionem.

34. Postea Celsi Judæus jocatur scilicet, et istud Bacchi apud Euripidem, quod novisse fingitur, in Jesum torquet :

Ipse Deus, simul atque volam, me solvet.

Rari tamen Judæi qui litteras Græcorum curent : sed volo aliquem e Judæis illarum fuisse curiosum; C sequiturne ut, qui se vinctum non solverit, solvere Jesus se non potuerit? Credat potius ex nostris scripturis Petrum vinctum in custodia [87], angelo

[87] Act. XII, 7.

(79) Dele καί, vel ejus loco lege τῶν, vel potius ante καί adde Ἰησοῦ.

(80) *Ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ ἢ τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ*. Sic omnes mss., quorum lectioni respondet interpretatio Latina Gelenii. In antea editis desideratur, ἢ τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ. Verba Phlegontis testatur afferre se Eusebius apud Syncellum pag. 325 : Τῷ δ' ἔτει (Petavius, XII, cap. 21, *Doctrin. temporum*, legit : Τῷ β' ἔτει, ut semel exstat apud Philoponum pag. 89, in *Hexaemeron*, sed eadem pagina bis deinde legitur, τετάρτῳ) τῆς σβ' Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωσμένων πρότερον, καὶ νὺξ ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν τὰ πολλὰ Νικαίας κατεστρέψατο. Si hæc sunt Phlegontis verba, errat D aut fallit Africanus qui apud Syncellum, pag. 322, refert Phlegontem scripsisse eclipsim contigisse in plenilunio, et a sexta hora in notam durasse : Φλέγων ἱστορεῖ ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος ἐν πανσελήνῳ ἔκλειψιν ἡλίου γεγονέναι τελείαν ὥρας ἕκτης μέχρι ἐνάτης. Sane πανσελήνου non meminisse Phlegontem diserte testatur Origenes 35 in Matth. de eclipsi hac disserens : « Et Phlegon quidam in *Chronicis* suis scripsit in principatu Tiberii Cæsaris hoc factum, sed non significavit in luna plena hoc factum. » Hinc quibusdam difficultatibus chronologicis permoti viri quidam doctissimi de alia eclipsi loqui Phlegontem existimarunt, ut Keplerus in *Eclogis chronicis*, Gerardus Joannes Vossius lib. II, cap. 10, *Harmoniæ evangelicæ*, et Samuel Basnagius ad ann. 29, 30 et seqq., et 33, n. 118. Sed non adeo explorata videntur eorum argumenta, ut non assentiri malim veteribus qui Phlegontis verba de solis obscuratione quæ Christo patiente contigit, intelligenda esse non dubitarunt. Eo autem verisimilius est Phlegontem de hac eclipsi loqui, quod certissimum sit ipsum etiam alia de Christi et Judæorum rebus *Chronico* suo inseruisse, teste Origene tractatu 29 in Matth., et hoc libro secundo *contra Celsum*, supra num. 14. Nec ipse solus meminit Phlegon solis obscurationis quæ moriente Christo contigit, nam et Africanus laudat Thallum qui eam quoque commemorat : Τοῦτο τὸ σκότος ἔκλειψιν ἡλίου Θάλλος ἀποκαλεῖ ἐν τρίτῃ τῶν Ἱστοριῶν. Tertullianus, *Apolog.*, cap. 21 : « Eodem modo dies medium orbem signante sole subducta est; deliquium putaverunt qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt, et tamen eum mundi casum relatum in archivis vestris habetis. » Item Lucianus Antiochenus martyr, si fides est Rufino, ait : « Consulite annales vestros, invenietis Pilati temporibus dum pateretur Christus, media die fugatum solem et interruptum diem. »

(81) *Εὐριπίδου*. In *Bacch.* :

Πεν. *Εἱρκταῖσί τ' ἔνδον σῶμα σὸν φυλάξομεν.*
Διό. *Λύσει με δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω.*
Pen. *Tuumque corpus intus in carceribus asservabimus.*
Ba. *Solvet me Deus ipse, cum ego voluero.*

SPENCER.

(82) Libb. antea editi ad marginem habent φιλοσοφοῦσι.

(83) *Ἢ γάρ*. Mavult Boherellus ἦ γάρ, « sane, profecto. » Ibidem pro ἐκ τῶν ἐμῶν, legit Guietus ἐκ τῶν ἡμετέρων, et suspicatur ex compendio mendum natum, quod admodum est verisimile.

vincula dissolvente, egressum fuisse; et Paulum A cum Sila Philippis in urbe Macedoniæ[58], cum ligno stringerentur, divina potestate solutos fuisse, portasque carceris fuisse patefactas. Verum hæc, opinor, deridet Celsus, aut ignota prorsus illi est hæc historia. Alioquin haud dubie dixisset præstigiatores esse quosdam qui incantationibus vincula disrumpant, et fores reserent: nimirum ut
415 suaderet ea, quæ apud nos narrantur, nihil habere supra præstigiatorum artes. « Sed neque is qui illum condemnavit, inquit, quidquam passus est, cujusmodi Pentheus, qui in furorem versus et dilaceratus est. » Nempe ignorat illum non tam a Pilato, qui « sciebat quod per invidiam tradidissent eum Judæi[59], » fuisse damnatum, quam a Judæorum gente, qui a Deo propterea damnati per uni- B versam terram dispersi sunt et multo magis quam Pentheus, a se invicem separati. Cur autem sponte prætermisit quæ de uxore Pilati narrantur, eam viso quodam ita permotam fuisse, ut mitteret qui viro diceret: « Nihil tibi et homini illi justo; multa enim hodie passa sum per visum propter eum[60]? » Ac rursus tacens quæ Jesu divinitatem comprobant, ex Evangelio seligit quæ carpere queat, ludibria, chlamydem coccineam, coronam e spinis, et arundinem in manu impositam. Unde hæc didicisti, Celse, nisi ex Evangeliis? Ergo tu hæc videbas exprobratu digna; scriptores vero non providerunt te tuique similes irrisuros hæc eadem; alios vero exemplum inde sumpturos contemnendi eos, qui C rident et subsannant pietatem, eumque, qui propter illam generose mortem oppetivit? Admirare potius scriptorum illorum sinceritatem, et eum, qui hæc omnia volens hominum causa passus est tanta patientia tantaque æquanimitate, ut neque quod damnatus foret, lamentatus esse, neque quidquam aut fecisse aut dixisse feratur, quod ignaviæ verti possit.

35. « Cur non, pergit ille, sin minus antea, saltem nunc divinum quidpiam exserit, sese hac infamia levat, et illatam sibi patrique injuriam ulci-

A Πέτρος δεδεμένος ἐν φυλακῇ, ἀγγέλου λύσαντος τοὺς δεσμοὺς, ἐξῆλθε, καὶ Παῦλος μετὰ τοῦ Σίλα ἐν Φιλίπποις τῆς Μακεδονίας ὑπὸ ξύλον δεδεμένος ἐλύθη θείᾳ δυνάμει, ὅτε καὶ θύραι τῆς φυλακῆς ἠνοίχθησαν. Ἀλλ' εἰκὸς, ὅτι ταῦτα (84) γελᾷ ὁ Κέλσος, ἢ καὶ οὐδαμῶς ἀνέγνω τὴν ἱστορίαν· ἔδοξε γὰρ ἂν λέγειν πρὸς αὐτὴν, ὅτι καὶ γόητές τινες ἐπῳδαῖς δεσμοὺς λύουσι, καὶ θύρας ἀνοίγουσιν· ἵνα κοινοποιήσῃ τὰ τῶν γοήτων πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἱστορούμενα. « Ἀλλ' οὐδ' ὁ καταδικάσας (85), φησὶν, αὐτὸν ἔπαθέ τι οἷον ὁ Πενθεὺς, μανεὶς ἢ σπαραχθείς. » Οὐκ οἶδε δ', ὅτι οὐχ οὕτω Πιλάτος ἦν καταδικάσας αὐτὸν, ὅς γε « ᾔδει, ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, » ὡς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος· ὅπερ καταδεδίκασται ὑπὸ Θεοῦ σπαραχθὲν καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, ὑπὲρ B τὸν Πενθέως σπαραγμὸν διασπαρέν. Διὰ τί δὲ καὶ ἑκὼν παρεπέμψατο τὰ περὶ τῆς γυναικὸς Πιλάτου, ἑωρακυίας ὄναρ, καὶ οὕτω κεκινημένης ὑπ' αὐτοῦ, ὡς προσπέμψαι τῷ ἀνδρὶ, καὶ λέγειν· « Μηδέν σοι καὶ τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ (86) τῷ δικαίῳ· σήμερον γὰρ κατ' ὄναρ πολλὰ ἔπαθον δι' αὐτόν; » Πάλιν τε αὖ, σιωπῶν τὰ ἐμφαίνοντα τὴν τοῦ Ἰησοῦ θειότητα, ὁ Κέλσος ὀνειδίζει ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, παρατιθέμενος τοὺς ἐμπαίξαντας αὐτῷ, καὶ φοινικίδα περιθέντας, καὶ τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον, καὶ τὸν ἐν τῇ χειρὶ κάλαμον. Πόθεν οὖν, ὦ Κέλσε, ταῦτα μεμάθηκας ἢ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων; Ἆρ' οὖν σὺ μὲν ἑώρας ταῦτα (87) ὀνειδισμοῦ ἄξια, οἱ δ' ἀναγράφοντες αὐτὰ οὐ κατενόουν, ὅτι σὺ μὲν καταγελάσῃ, C καὶ οἵ σοι παραπλήσιοι, ἄλλοι δὲ παράδειγμα λήψονται τοῦ καταφρονεῖν γελώντων, καὶ χλευαζόντων ἐπὶ εὐσεβείᾳ τὸν δι' αὐτὴν ἑτοίμως ἀποθανόντα; Μᾶλλον οὖν θαύμαζε αὐτῶν τὸ φιλάληθες, καὶ τοῦ ταῦτα ἑκουσίως παθόντος ὑπὲρ ἀνθρώπων, καὶ μετὰ πάσης ἀνεξικακίας καὶ μακροθυμίας αὐτὰ ὑπομείναντος· οὐ γὰρ ἀνεγέγραπτο, ὅτι ὠδύρατο, ἤ τι ἀγεννὲς ἐκ τοῦ καταδεδικάσθαι ἔπαθεν ἢ ἐφθέγξατο (88).

Πρὸς δὲ τὸ, « Τί οὐκ εἰ μὴ πρόσθεν, ἀλλὰ νῦν γοῦν θεῖόν τι ἐπιδείκνυται, καὶ τῆς αἰσχύνης ταύτης ἑαυτὸν ῥύεται, καὶ τοὺς ὑβρίζοντας εἰς ἑαυτόν τε καὶ τὸν

[58] Act. XVI, 24. [59] Matth. XXVII, 18. [60] Ibid., 19.

(84) *Ἀλλ' εἰκὸς, ὅτι ταῦτα*, etc. Guieto scribendum videtur, ἀλλὰ καὶ ταῦτα. Quod mihi æque non arridet.

(85) *Ἀλλ' οὐδ' ὁ καταδικάσας*, etc. Verumtamen Eusebius lib II *Hist. eccl.*, cap. 7, de Pilato hæc narrat: Οὐκ ἀγνοεῖν δὲ ἄξιον, ὡς καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Πιλάτον κατὰ Γάϊον, οὗ τοὺς χρόνους διέξιμεν, τοσαύταις περιπεσεῖν κατέχει λόγος συμφοραῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης φονευτὴν ἑαυτοῦ καὶ τιμωρὸν αὐτόχειρα γενέσθαι· τῆς θείας, ὡς ἔοικε, δίκης οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸν μετελθούσης ἱστοροῦσιν Ἑλλήνων οἱ τὰς Ὀλυμπιάδας ἅμα τοῖς κατὰ χρόνους πεπραγμένοις ἀναγράψαντες. « Neque vero illud prætereundum est, Pilatum ipsum qui Servatorem nostrum morti addixit, postmodum imperante Caio, cujus nunc tempora prosequimur, in tantas incidisse calamitates, ut mortem sibi consciscere suorumque ipse scelerum vindex esse coactus fuerit; divina scilicet justitia in illum, ut par erat, sæviente Idque a Græcis scriptoribus proditum est, D qui Olympiadum seriem et quæ quibusque temporibus gesta sunt, conscripsere. » Idem in *Chronico*: « Anno tertio Caii Caligulæ Pontius Pilatus, in multas incidens calamitates, propria se manu interficit. Scribunt Romanorum historiæ. » Ado, ætat. VI, cap. 40, Viennæ in Galliis id accidisse dicit. At sane mirum id, non dico Celso, sed nec fuisse Origeni cognitum, qui tamen, uti patet ex hoc libro II *contra Celsum*, num. 3, legerat Phlegontis libros quos priori loco indicare videtur Eusebius. Nam si id novisset Origenes aut pro vero habuisset, nunquid ad Celsi objectum respondens, id silentio pressisset et ad aliud confugisset?

(86) Codd. Regius et Basileensis, καὶ τῷ δικαίῳ τούτῳ.

(87) Male Hœschelius, ἑτέρας ταῦτα.

(88) Hœschelius et Spencerus, ἐνομίσθη ἂν ἐφθέγξατο. Boherellus ex conjectura legebat, ἐνοήθη ἢ ἐφθέγξατο. At codices Anglicani et Jolianus, ἔπαθεν ἢ ἐφθέγξατο.

Πατέρα δικαιοῖ (89); » λεκτέον, ὅτι τὸ παραπλήσιόν ἐστιν εἰπεῖν καὶ πρὸς Ἕλληνας, Πρόνοιαν εἰσάγοντας καὶ θεοσημείας παραδεχομένους γενέσθαι· τί δήποτε τοὺς ἐνυβρίζοντας τῷ θείῳ (90), καὶ ἀναιροῦντας Πρόνοιαν, οὐ κολάζει ὁ Θεός; Ὡς γὰρ ἂν ἀπολογήσωνται πρὸς ταῦτα Ἕλληνες, καὶ ἡμεῖς τὰ ὅμοια ἢ καὶ κρείττονα ἐροῦμεν. Γέγονε δὲ καὶ θεοσημία τις ἐξ οὐρανοῦ, ὁ ἐκλιπὼν ἥλιος καὶ τὰ λοιπὰ παράδοξα, ἐμφανίζοντα, ὅτι θεῖόν τι καὶ πλεῖον τῶν πολλῶν εἶχεν ὁ σταυρωθείς.

Εἶτά φησιν ὁ Κέλσος· « Τί καὶ ἀνασκολοπιζομένου (91) τοῦ σώματος ποῖος ἰχὼρ

. . . . *οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν;* »

Ἐκεῖνος μὲν οὖν παίζει· ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τῶν σπουδαίων Εὐαγγελίων, κἂν μὴ Κέλσος βούληται, παραστήσομεν, ὅτι ἰχὼρ μὲν ὁ μυθικὸς καὶ Ὁμηρικὸς οὐκ ἐῤῥευσεν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σώματος· ἤδη δ' αὐτοῦ ἀποθανόντος, « εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξε, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν, ὅτι ἀληθῆ λέγει. » Τῶν μὲν οὖν ἄλλων νεκρῶν σωμάτων τὸ αἷμα πήγνυται, καὶ ὕδωρ καθαρὸν οὐκ ἀποῤῥεῖ· τοῦ δὲ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νεκροῦ σώματος, τὸ παράδοξον, καὶ περὶ τὸ νεκρὸν σῶμα ἦν αἷμα καὶ ὕδωρ ἀπὸ τῶν πλευρῶν προχυθέν. Εἰ δ' εἰς μὲν τὸ κατηγορεῖν Ἰησοῦ καὶ Χριστιανῶν φέρων ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου οὐδὲ καλῶς ἑρμηνευομένας λέξεις, σιωπῶν δὲ τὰ παριστάντα τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ, ἀκούειν βούλεται τὰς θεοσημείας· ἀναγνώτω τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὁράτω, ὅτι καὶ ὁ ἑκατοντάρχης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες· « Θεοῦ Υἱὸς ἦν οὗτος. »

Μετὰ ταῦθ' ὁ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐκλαβὼν λέξεις, ὧν κατηγορεῖν νομίζει, τὸ ὄξος καὶ τὴν χολὴν ὀνειδίζει τῷ Ἰησοῦ, « ὡς χανδὸν ἐπὶ τὸ πιεῖν ὡρμημένῳ, καὶ μὴ διακαρτερήσαντι (92) τὴν δίψαν ὡς καὶ ὁ τυχὼν ἄνθρωπος πολλάκις διακαρτερεῖ. » Καὶ τοῦτο ἰδίᾳ μὲν ἐν τροπολογίᾳ τυγχάνει διηγήσεως· νῦν δὲ κοινοτέρας ἂν τοιαύτης ἀποκρίσεως πρὸς τὰ ἐπηπορημένα ἔχοιτο τὸ λεγόμενον, ὅτι καὶ περὶ τούτου προφῆται προεῖπον. Γέγραπται γὰρ ἐν ἑξηκοστῷ καὶ ὀγδόῳ ψαλμῷ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ· « Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. » Ἢ λεγέτωσαν Ἰουδαῖοι, τίς ἐστιν ὁ ἐν τῷ προφήτῃ ταῦτα λέγων, καὶ παραστησάτωσαν ἀπὸ τῆς ἱστορίας τὸν ἀνειληφότα εἰς τὸ βρῶμα ἑαυτοῦ χολὴν, καὶ ποτισθέντα ὄξος. Ἢ κἂν τολμησάτωσαν λέγειν, ὃν οἴονται ἐπιδημήσειν Χριστὸν μέλλειν ἐν τούτοις γίγνεσθαι· ἵν' ἡμεῖς εἴπωμεν. Τί οὖν λυπεῖ ἤδη γεγονέναι τὸ προφητευθέν; Ὅπερ καὶ αὐτὸ πρὸ τοσούτων λεχθὲν χρόνων, ἱκανόν ἐστι μετὰ τῶν ἄλλων

A scitur? » Dicendum eodem modo interrogari posse eos e Græcis, qui providentiam admittunt conceduntque fieri prodigia: cur non Deus in eos animadvertit qui Numini injurias inferunt, et e medio tollunt providentiam? Quæ dicent Græci, ut hanc repellant criminationem, eadem et nos et meliora dicemus. Factum est autem e cœlo prodigium, nempe solis defectio aliaque miracula, quibus constitit eum, qui cruci affixus erat [61], habuisse divinum quidpiam et quod hominum vulgus non habet.

416 36. « Et sanguis ille, inquit postea Celsus, qui e corpore in crucem sublato fluxit, fuitne

Huic similis, sacro qui manat corpore divum? »

Ita Celsus captans risum; nos e seriis Evangeliis, velit nolit, probamus ex Jesu corpore fluxisse sanguinem non fabulosum et qualem Homerus describit; sed cum jam esset mortuus, « unus militum lancea latus ejus aperuit, et exivit sanguis et aqua. Et qui vidit testimonium perhibuit, et verum est testimonium ejus; et ille scit quia vera dicit [62]. » Ac aliorum quidem mortuorum corporum sanguis cogitur, nec limpida ex illis manat aqua; e mortuo autem Jesu corpore, res mira! sanguis et aqua, percusso latere, fluxerunt. Sin autem ille qui ad calumniandum Jesum et Christianos e Scripturis prave intellecta testimonia colligit, quæ autem Jesu divinitatem confirmant prætermittit, prodigia voluerit audire, legat Evangelium, et videat centurionem et qui cum eo Jesum servabant, cum viderent terræ motum et cætera quæ facta essent, timore magno perculsos exclamasse: « Vere hic homo Filius Dei erat [63]. »

37. Postea homo ille qui non alia ex Evangelio affert quam quæ notare posse putat, Jesu vitio dat, « quod siti compulsus eamque impatienter ferens, quam tamen vel quivis e plebe patienter sæpe sustinet, fel et acetum avidis faucibus hauserit. » Id quidem sensu tropologico explicari posset: sed hic satis fuerit communem hanc responsionem adhibere, illud a prophetis fuisse prænuntiatum. Nam in psalmo sexagesimo octavo scriptum est ex persona Christi: « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto [64]. » Dicant Judæi, quis hæc apud prophetam dicat: nobis ex historia aliquem exhibeant, qui pro esca felle usus fuerit, et aceto pro potu. Aut si dicere ausi fuerint hæc de Christo quem venturum exspectant, intelligenda esse; continuo nos reponemus: quid vetat quominus hoc a prophetis prædictum evenerit? Certe hoc vaticinium longe ante Christi tempora editum, aliæque propheticæ prædictiones, si quis candide

[61] Luc. XXIII, 45. [62] Joan. XIX, 34. [63] Luc. XXIII, 47. [64] Psal. LXVIII, 22.

(89) *Δικαιοῖ*. Boherellus legit, δικάζει.

(90) Codd. Regius et Basileensis, ὑβρίζοντας τὸ Θεῖον. Duo Anglicani, , ἐνυβρίζοντας τὸ Θεῖον.

(91) Libb. antea editi, τί φησι καί. Sed cum istud φησί absit a ms. Regio, et redundet, expungendum duximus.

(92) *Καὶ μὴ διακαρτερήσαντι τὴν δίψαν ὡς καὶ ὁ τυχὼν ἄνθρωπος πολλάκις διακαρτερεῖ*. Hæc in antea editis omissa restituunt omnes codd. mss. Mox Boherello legendum videtur, καὶ τοῦτο ἰδίας μέν.

res gestas omnes perpenderit, abunde sunt ut persuadeant Jesum eum esse quem Christum prophetæ Deique Filium præsignificaverunt.

38. Sic deinde nos iterum interpellat Judæus : « Nobis igitur crimini ducitis, o fidelissimi, quod hunc pro Deo non habeamus, quodque non assentiamur illum hominum causa passum esse, ut et nos supplicia non pertimescamus? » Ad quæ sic
417 respondebimus : Judæis quidem crimini ducimus, quod lege et prophetis innutriti Christum prænuntiantibus, neque solvant argumenta quibus Jesum esse Christum demonstramus, et suam incredulitatem hoc nomine prætexant, quod ea solverint; neque, cum nostra argumenta solvere nequeant, ei, quem prophetæ prædixerunt, habeant fidem : quamvis et post susceptæ nostræ naturæ tempus in suis discipulis planum et evidens fecerit se, hæc perferendo, consuluisse hominum utilitati : id in primo adventu sibi proponentem non homines prius judicare quam ea quæ ipsis facienda essent, edoceret; nec statim malos punire et felicitate donare bonos, sed stupendo prorsus modo et divina virtute in omne hominum genus suam doctrinam disseminare, ut prophetæ vaticinati fuerant. Crimini ducimus quod excellentissimam potestatem declaranti nedum crediderint, ab illo dæmones in Beelzebub principe dæmoniorum ejici ex anima hominum dixerint. Crimini ducimus quod, postquam Jesus, ut ubique regnum Dei annuntiaret, non urbem, ne vicum quidem Judææ adire dedignatus est, hanc ejus benignitatem in invidiam adduxerint, quasi vagabundus hæc loca pererrasset, anxie vitam trahens in ignobili corpore. Non enim ignobile est tales ærumnas sustinere, ut utilia præcepta tradantur eis qui capere illa possunt.

39. Ecquod manifestius mendacium, quam quod ait Celsi Judæus, « Jesum, cum neminem potuisset, quandiu vixit, persuadere, ne suos discipulos quidem, his affectum esse suppliciis? » Unde enim adversus eum pontificum, seniorum, scribarum Judæorum exarsit invidia, nisi quod sua persuadendi vi vel in deserta pertraheret turbas quæ illi adhærebant, non solum quia delectabantur sermonibus ejus qui semper loquebatur quæ audientibus attemperata essent, sed propterea maxime, quod miraculis eos in admirationem rapiebat, qui sermonibus fidem adjungere recusabant? Nonne etiam plane mendacium est, « illum ne suos quidem persuasisse discipulos? » Equidem humanum quid præ timore tunc passi sunt, utpote nondum ad fortitu-

A προφητικῶν προγνώσεων (93) κινῆσαι τὸν εὐγνωμόνως ὅλα τὰ πράγματα ἐξετάζοντα, πρὸς τὸ συγκαταθέσθαι ὡς Χριστῷ προφητευθέντι καὶ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τῷ Ἰησοῦ.

Μετὰ ταῦτά φησιν ἔτι πρὸς ἡμᾶς ὁ Ἰουδαῖος· « Ταῦτ' οὖν ἡμῖν ἐγκαλεῖτε, ὦ πιστότατοι, διότι τοῦτον οὐ νομίζομεν Θεὸν, οὐδὲ συντιθέμεθα ὑμῖν, ὅτι ἐπ' ἀνθρώπων ὠφελείᾳ ταῦτα ὑπέμεινεν, ἵνα καὶ ἡμεῖς κολάσεων καταφρονῶμεν; » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι ἐγκαλοῦμεν Ἰουδαίοις, ἐντραφεῖσι νόμῳ καὶ προφήταις τοῖς Χριστὸν προκαταγγέλλουσι (94), ἐπεὶ μήτε τὰ προσαγόμενα αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰς ἀπόδειξιν περὶ τοῦ τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν λύουσιν, ἀπολογίαν ποριζόμενοι τοῦ μὴ πιστεύειν τὴν λύσιν· μήτε ὡς μὴ λύουσι πιστεύειν (95) τῷ προφητευθέντι ἐναργῶς παραστήσαντι ἐν τοῖς μαθητεύσασιν αὐτῷ,
B καὶ μετὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως ἑαυτοῦ, ὅτι ἐπ' ἀνθρώπων ὠφελείᾳ ταῦθ' ὑπέμεινε· σκοπὸν ἔχων τῆς πρώτης ἐπιδημίας οὐχὶ κρίνειν τὰ ἀνθρώπων, καὶ πρὸ τοῦ (96) διδάξαι καὶ μαρτύρασθαι περὶ τῶν πρακτέων· καὶ μὴ τοὺς μὲν πονηροὺς κολάζειν, τοὺς δ' ἀγαθοὺς σώζειν, ἀλλὰ σπεῖραι παραδόξως τὸν ἑαυτοῦ λόγον καὶ μετά τινος δυνάμεως θειοτέρας παντὶ τῷ ἀνθρώπων γένει, ὡς οἱ προφῆται καὶ ταῦτα παρέστησαν. Ἔτι δ' ἐγκαλοῦμεν αὐτοῖς, ἐπεὶ τὴν ὑπάρχουσαν (97) δύναμιν ἐπιδεικνυμένῳ οὐκ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἐν Βεελζεβοὺλ τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων εἰρήκασι τοὺς δαίμονας αὐτὸν ἀποβεβληκέναι τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς. Ἐγκαλοῦμεν δ' ὅτι καὶ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ, μὴ ὑπερορῶντος οὐ μόνον
C πόλιν, ἀλλ' οὐδὲ κώμην τινὰ τῆς Ἰουδαίας, ἵνα πανταχοῦ ἀπαγγείλῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, διαβάλλοντες, πλάνην κατηγοροῦσιν αὐτοῦ ὡς ἀλωμένου, καὶ ἀλύοντος ἐν ἀγεννεῖ σώματι. Οὐ γὰρ ἀγεννὲς τὸ τοσούτους ὑπομεῖναι ὑπὲρ ὠφελείας τῶν πανταχοῦ (98) ἀκούειν δυναμένων πόνους.

Πῶς δ' οὐκ ἄντικρυς ψεῦδος τὸ ὑπὸ τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου λεγόμενον, ὅτι « μηδένα πείσας μέχρι ἔζη, ὅγε μηδὲ (99) τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, ἐκολάσθη καὶ τοιαῦτα ὑπέμεινε; » Πόθεν γὰρ ὁ φθόνος ὑπὸ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων ἐκινήθη κατ' αὐτοῦ, ἢ ἐκ τοῦ πλήθη πειθόμενα ἀκολουθεῖν αὐτῷ, καὶ εἰς τὰς ἐρημίας κρατούμενα οὐ μόνον ὑπὸ τῆς τῶν λόγων αὐτοῦ ἀκολουθίας ἁρμόζοντα τοῖς ἀκούουσιν ἀεὶ λέ-
D γοντος, ἀλλὰ καὶ ταῖς δυνάμεσιν ἐκπλήττοντος τοὺς μὴ τῇ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἀκολουθίᾳ πιστεύοντας; Πῶς δ' οὐκ ἄντικρυς ψεῦδος, ὅτι « οὐδὲ τοὺς ἑαυτοῦ ἔπεισε μαθητάς, » τοὺς παθόντας μὲν ἀνθρωπινόν τι ἀπὸ δειλίας τότε (οὐδέπω γὰρ ἦσαν πρὸς ἀνδρίαν ἠκονημένοι), οὐ μὴν τὰ κριθέντα αὐτοῖς ὡς περὶ Χρι-

(93) Hœschelius, γνώσεων.

(94) *Προκαταγγέλλουσι*. Sic omnes mss. rectius quam libb. editi, ὑποκαταγγέλλουσι.

(95) *Ὡς μὴ λύουσι πιστεύειν*. Legendum cum interprete Gelenio, ὡς μὴ λύοντες πιστεύουσι.

(96) *Καὶ πρὸ τοῦ*. Vel delendum istud καί, vel expungendum sequens καὶ μή.

(97) *Ὑπάρχουσαν*. Forte legendum, ὑπερέχουσαν.

(98) Libb. antea editi, ὑπὲρ ὠφελείας τῷ Κέλσῳ τῶν πανταχοῦ. Sed τῷ Κέλσῳ abest ad omnibus mss. et merito. Idcirco illud e textu nostro expunximus.

(99) *Ὅγε μηδέ*. Sic omnes mss., exceptis Anglicanis qui cum Spencero habent, ὅτι μηδέ. Gelenius interpres legebat, ὅτι μηδένα πείσας μέχρι ἔζη, οὐδὲ τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, quam lectionem sequentia confirmant.

στοῦ ἀποθεμένους; Ὁ μὲν γὰρ Πέτρος μετὰ τὸ ἀρνήσασθαι συναισθόμενος οἷ γέγονε κακῶν, ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς· οἱ δὲ λοιποὶ πεπληγότες ὑπὸ τῆς ἐπ' αὐτῷ ἀθυμίας (ἔτι γὰρ αὐτὸν ἐθαύμαζον) ἐβεβαιώθησαν διὰ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πρὸς τὸ πιστεύειν ἔτι μᾶλλον καὶ βεβαιότερον παρὰ τὸ πρότερον, ὅτι Υἱὸς ἦν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἀφιλόσοφον δέ τι παθὼν ὁ Κέλσος, τὴν ἐν ἀνθρώποις ὑπεροχὴν οὐκ ἐν λόγῳ σωτηρίας (1) καὶ ἤθει καθαρῷ φαντάζεται εἶναι, ἀλλὰ ἐν τῷ παρὰ τὴν ὑπόθεσιν οὗ ἀνείληφε προσώπου ποιῆσαι, καὶ ἀνειληφότα τὸ θνητὸν μὴ ἀποθανεῖν· ἢ ἀποθανεῖν μὲν, οὐχὶ δὲ θάνατον, τὸν δυνάμενον παράδειγμα γενέσθαι τοῖς καὶ ὑπ' αὐτοῦ (2) τοῦ ἔργου εἰσομένοις ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, καὶ παῤῥησιάζεσθαι ἐν αὐτῇ πρὸς τοὺς ἐσφαλμένους ἐν τῷ περὶ εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας (3) τόπῳ· καὶ νομίζοντας τοὺς μὲν εὐσεβεῖς εἶναι ἀσεβεστάτους, τοὺς δὲ πλανωμένους περὶ Θεοῦ, καὶ παντὶ μᾶλλον ἢ Θεῷ ἐφαρμόζοντας τὴν περὶ αὐτοῦ ἀδιάστροφον ἔννοιαν, ὑπολαμβάνοντας εἶναι εὐσεβεστάτους· καὶ μάλιστα ὅτε καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν ὁρμῶσι τοὺς τῇ ἐναργείᾳ τοῦ ἑνὸς καὶ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ ἑαυτοὺς ὅλῃ ψυχῇ μέχρι θανάτου ἐπιδεδωκότας.

Ἔτι δ' ἐγκαλεῖ τῷ Ἰησοῦ ὁ Κέλσος διὰ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ προσώπου, « ὡς μὴ δείξαντι ἑαυτὸν πάντων δὴ κακῶν καθαρεύοντα. » Ποίων δὴ κακῶν, λεγέτω ὁ Κέλσος (4), οὐκ ἔδειξεν ἑαυτὸν καθαρεύοντα ὁ Ἰησοῦς· Εἰ μὲν γὰρ τῶν κυρίως κακῶν λέγει αὐτὸν μὴ κεκαθαρευκέναι, παραστησάτω ἐναργῶς κακίας ἔργον ἐν αὐτῷ, εἰ δὲ κακὰ νομίζει πενίαν καὶ σταυρὸν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἀτόπων ἀνθρώπων ἐπιβουλὴν, δῆλον, ὅτι καὶ Σωκράτει φησὶ κακὰ συμβεβηκέναι, μὴ δυνηθέντι ἑαυτὸν ἀποδεῖξαι καθαρὸν (5) ἀπὸ τῶν κακῶν. Ὅσος δὲ καὶ ἄλλος χορὸς πενήτων ἐστὶ παρ' Ἕλλησι φιλοσοφησάντων, καὶ ἑκούσιον πενίαν ἀναδεξαμένων, καὶ οἱ πολλοὶ Ἑλλήνων ἴσασιν ἐκ τῶν ἀναγραφέντων περὶ μὲν Δημοκρίτου μηλόβοτον (6) ἐάσαντος τὴν οὐσίαν, περὶ δὲ Κράτητος ἑαυτὸν ἐλευθερώσαντος, διὰ τοῦ τοῖς Θηβαίοις χαρίσασθαι τὸ ὑπὲρ πάσης τῆς κτήσεως (7) πραθείσης δοθὲν αὐτῷ ἀργύριον. Ἀλλὰ καὶ Διογένης δι' ὑπερβάλλουσαν εὐτέλειαν πίθον ᾤκει, παρ' οὐδενὶ τῶν νοῦν ἐχόντων κἂν μέτριον τούτου γε χάριν Διογένης ἐν κακοῖς ἦν.

Ἔτι δὲ ἐπεὶ βούλεται « μηδὲ ἀνεπίληπτον γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν » ὁ Κέλσος, παραστησάτω, τίς τῶν ἀρεσκομένων τῷ λόγῳ αὐτοῦ τὸ ἀληθῶς ἐπίληπτον

A dinem exercitati: at non exuerunt quam de eo ut Christo conceperant opinionem. Nam Petrus vix negaverat, cum sentiens quo se malorum præcipitasset, egressus est foras et flevit amare [65]; cæteri vero mœrore percussi ex iis quæ illi acciderant (adhuc enim illum admirabantur), postquam illis conspicabilem se postea præbuit, roborati sunt, multoque firmius quam antea eum Dei Filium esse crediderunt.

418 40. Indignum autem est philosopho quod sibi in animum inducit Celsus, Jesu præstantiam inter homines non in doctrina salutari incorruptisque moribus consistere; sed oportuisse ut contra id quod suscepta ab se persona postulabat, ageret, et assumpto mortali corpore non moreretur; aut moreretur quidem, sed non ea morte quæ exemplo esse B queat aliis qui eo ipso discent pro pietate mori et eam libere coram eis profiteri, qui pietatem impietate non dignoscentes, pios pro impiis habent, eos vero, qui falsis de Deo opinionibus imbuti potius ad quæcunque alia quam ad Deum firme impressam animo de illo notionem accommodant, piissimos esse arbitrantur; idque tum maxime, cum interficere student eos qui evidentia unius supremique Dei perculsi se tota mente ei ad mortem usque devoverunt.

41. Jesum præterea culpat Celsus larva Judaica personatus, « quod se non ab omnibus malis immunem ostenderit. » Dicat ille a quibus malis non se C Jesus ostenderit immunem. Nam si intelligit illa quæ mala proprie vocantur, ostendat aliquod ejus opus malum; sin mala appellat paupertatem, crucem, insidias a perditis hominibus illi comparatas; ergo ex illo Socrati etiam acciderunt mala, quandoquidem se non potuerit illiusmodi malorum expertem præstare. Quot etiam apud Græcos philosophi fuerint, qui sponte pauperem vitæ conditionem eligerent, Græcos suæ historiæ docent in quibus legere est Democritum suas facultates ovibus depascendas dimisisse; Cratetem, ut se in libertatem assereret, simulque Thebanis gratificaretur, elargitum esse pecuniam, quam ex prædiis venditis confecerat. Et Diogenes præ nimia frugalitate in dolio habitavit, nec idcirco in malis eum fuisse D quispiam sanæ mentis dixerit.

42. Quoniam negat iterum Celsus « Jesum ab omni reprehensione abfuisse, » dicat ecquis eorum, qui ejus doctrinæ assensi sunt, scripserit

[65] Matth. XXVI, 75.

(1) Libb. antea editi ad marginem, σωτηρίῳ.

(2) *Τοῖς καὶ ὑπ' αὐτοῦ*. Lego, τοῖς καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἰσομένοις, etc.

(3) *Καὶ ἀσεβείας*. Desideratur in libb. antea editis, sed habetur in omnibus mss.

(4) *Λεγέτω ὁ Κέλσος*. Ita codex Regius, rectius quam editi in quibus legitur, λεγέτω ὁ Κέλσου λόγος.

(5) Codex Regius, μὴ ἀποδείξαντι ἑαυτὸν καθαρόν.

(6) *Περὶ μὲν Δημοκρίτου μηλόβοτον*, etc. Horatius, lib. I, epist. 12, v. 12:

Nec mirum si Democriti pecus edit agellos.

Vide Philonem lib. *Περὶ βίου θεωρητικοῦ*; Laertium in Vita Cratetis, et Plutarchum lib. *Πῶς ἄν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελοῖτο.*

(7) Codex Jolianus, κτήσεως, rectius quam libb. editi, κτίσεως.

quidpiam, de quo vere Jesus reprehendi queat. Aut si nihil ab illis acceperit simile, dicat unde petitum hoc in Jesum jecerit. Promissis suis fidem fecit Jesus, benefaciendo illis qui ipsi adhæserunt. Et cum ea, quæ prædixit, impleta jam videamus omnia, Evangelium in toto mundo annuntiatum, discipulos per universas gentes ejus doctrinam pervulgasse, eosque ante reges et præsides non alia de causa ductos quam **419** propter illam doctrinam, illum admiramur, nostraque in eum fides novum quotidie robur accipit. Equidem nescio quæ solidiora clarioraque argumenta desideraverit Celsus, quibus Jesus fidem faceret iis quæ prædixerat, nisi forte voluerit, ut apparet, eum, quem non agnoscit pro Verbo quod caro factum est [66], nihil humani expertum esse nec factum esse exemplum, quo homines excitarentur ad hujus vitæ incommoda generose perferenda; nam hæc videntur Celso miseranda et ignominiosa; labor quippe illi est omnium malorum maximum, voluptas autem, extremum bonum; quod quidem admiserit nemo eorum, qui providentiam defendunt, et fortitudinem, patientiam, magnanimitatem in virtutibus ponunt. Nihil igitur imminuta est fides in Jesum iis quæ perpessus fuit; imo viribus aucta est in iis qui fortes atque animosi sunt, et quos docuit vitam proprie vereque felicem non esse hujus temporis, sed futuri, ut ipse vocat, sæculi; quam autem in præsenti sæculo vivimus, eam esse calamitatibus plenam, vel primum maximumque animæ certamen.

43. Hinc sermonem ad nos convertens: « Non dicetis, inquit, illum, cum non posset qui hic degebant persuadere, profectum ad inferos fuisse, ut qui illic sunt persuaderet. » Quantumvis nolit, dicemus illum hic non paucos, sed tanto numero persuasisse, ut ob eam rem insidiæ fuerint illi

A τοῦ Ἰησοῦ ἀνέγραψεν· ἤ, εἰ μὴ ἀπὸ τούτων αὐτοῦ κατηγορεῖ ὡς ἐπιλήπτου, δεικνύτω, πόθεν μαθὼν οὐκ ἀνεπίληπτον αὐτὸν εἴρηκεν. Ἐποίησε μὲν οὖν ἃ ἐπηγγείλατο πιστὰ, δι' ὧν ὠφέλησε τοὺς προσέχοντας αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἀεὶ ὁρῶντες πληρούμενα τὰ εἰρημένα ὑπ' αὐτοῦ πρὶν γένηται, τὸ κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, καὶ πορευθέντας αὐτοῦ τοὺς μαθητὰς εἰς πάντα τὰ ἔθνη τὸν λόγον αὐτοῦ κατηγγελκέναι, ἔτι δὲ περὶ τοῦ ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθαι μέλλειν, δι' οὐδεμίαν ἄλλην αἰτίαν ἢ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· τεθήπαμεν αὐτὸν, καὶ ὁσημέραι βεβαιοῦμεν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν. Οὐκ οἶδα δ' ἀπὸ ποίων μειζόνων καὶ ἐναργεστέρων ἐβούλετο αὐτὸν πιστὰ ποιῆσαι τὰ προειρημένα ὁ Κέλσος· εἰ μὴ ἄρα, ὡς φαίνεται, μὴ ἐπι-
B στάμενος τὸν λόγον τὸν Ἰησοῦν ἄνθρωπον γενόμενον, ἐβούλετο μηδὲν ἀνθρώπινον παθεῖν, μηδὲ γενέσθαι ἀνθρώποις παράδειγμα γενναῖον περὶ τοῦ φέρειν τὰ συμβαίνοντα· κἂν οἴκτιστα τῷ Κέλσῳ ταῦτ' εἶναι δοκῇ, καὶ ἐπονειδιστότατα, ἐπεὶ πόνον μὲν (8) τὸ μέγιστον οἶδε τῶν κακῶν, ἡδονὴν δὲ τὸ τέλειον ἀγαθόν· ὅπερ οὐδεὶς τῶν πρόνοιαν εἰσαγόντων φιλοσόφων, καὶ ἀνδρίαν ὁμολογούντων εἶναι ἀρετὴν, καὶ καρτερίαν, καὶ μεγαλοψυχίαν, παρεδέξατο. Οὐ διέβαλεν οὖν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ὁ Ἰησοῦς δι' ὧν ὑπέμεινεν· ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τοῖς ἀνδρίαν ἀποδέξασθαι βουλομένοις ἐκράτυνε, καὶ ἐν τοῖς διδαχθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ τὸ μὲν κυρίως καὶ ἀληθῶς ζῆν τὸ μακάριον οὐκ εἶναι ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐν τῷ καλουμένῳ κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ μέλλοντι αἰῶνι· τὸ δ' ἐν τῷ ἐνεστῶτι
C αἰῶνι λεγομένῳ (9) ζῆν συμφορὰν εἶναι, ἢ ἀγῶνα τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον τῆς ψυχῆς.

Μετὰ ταῦτα δὲ λέγει πρὸς ἡμᾶς, ὅτι « Οὐ δήπου φήσετε περὶ αὐτοῦ, ὅτι μὴ πείσας τοὺς ὧδε ὄντας, ἐστέλλετο εἰς ᾅδου πείσων τοὺς ἐκεῖ. » Κἂν μὴ βούληται οὖν τοῦτό φαμεν, ὅτι καὶ ἐν σώματι ὢν οὐκ ὀλίγους ἔπεισεν, ἀλλὰ τοσούτους, ὡς διὰ τὸ πλῆθος τῶν πειθομένων ἐπιβουλευθῆναι αὐτόν· καὶ γυμνῇ (10)

[66] Joan. I, 14.

(8) Hœschelius, μόνον μέν, male.

(9) Codex Jolianus secunda manu habet λεγόμενον, ut referatur ad τὸ ζῆν.

(10) *Καὶ γυμνῇ σώματος γενόμενος ψυχῇ ταῖς γυμναῖς*, etc. Mavult Guietus, καὶ γυμνὴ σώματος γενόμενος ψυχὴ, ταῖς γυμναῖς, etc. Orig. in cap. V ad Rom., 8: « Si vero, ut in nonnullis exemplaribus habetur, etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, mors ista, id est, quæ in inferno animas detinebat, regnasse dicatur: intelligimus et sanctos quosque sub ista morte, etiamsi non peccandi, at certe moriendi lege decidisse; Christum vero idcirco in infernum descendisse, non solum ut ipse non teneretur a morte; sed ut eos, qui inibi, non tam prævaricationis, ut diximus, crimine, quam moriendi conditione absolveret. » Iren. lib. IV, cap. 27: « Et propter hoc Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse evangelizantem et illis adventum suum; remissione peccatorum exsistente his qui credunt in eum. » Et lib. V, cap. 31: « Nunc autem tribus diebus conversatus est, ubi erant mortui; quemadmodum propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitionis, et descendit ad eos extrahere eos et salvare eos. » Tertull., libro *De anima*, cap. 55: « Quod si Christus Deus, quia et homo, mortuus secundum Scripturas, et sepultus secus easdem; huic quoque legi satisfecit, forma humanæ mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora cœlorum, quam
D descendit in inferiora terrarum; ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret; habes et regionem inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui satis superbe non putant animas fidelium inferis dignas; servi super Dominum, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahæ sinu exspectandæ resurrectionis solatium capere. » Hoc sensu Athanasius obscurissimum Petri locum explicuit, in epistola ad Epictet. Corinth. episc. contra hæret. Eumdem vide *De incarnatione Domini*, contra Apollinarium; *De salutari adventu Jesu Christi*, contra eumdem, dialog. 4; *De Trin.* in passionem et crucem Domini: Εἶτα ἐκβληθεὶς ὁ ἄθλιος ἀπὸ τοῦ ᾅδου, καθήμενος παρὰ τὰς πύλας, θεωρεῖ ἐξαγομένους πάντας τοὺς πεπεδημένους τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀνδρείᾳ, καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς ἀναζῶντας, τοὺς δὲ αἰχμαλώτους ἀφιεμένους, καὶ τοὺς μὲν ἁγίους προαπαντῶντας τοὺς περὶ τὸν Ἀβραάμ τε ἀνακρουομένους, etc. « Dehinc exturba-

σώματος γενόμενος ψυχῇ, ταῖς γυμναῖς σωμάτων ὡμίλει ψυχαῖς ἐπιστρέφων κἀκείνων τὰς βουλομένας πρὸς αὐτὸν, ἢ ἃς ἑώρα, δι' οὓς ᾔδει αὐτὸς λόγους, ἐπιτηδειοτέρας.

Ἑξῆς δὲ τούτοις οὐκ οἶδ' ὅπως σφόδρα εὐήθες λέγει, ὅτι « Εἴπερ, ἀτόπους ἀπολογίας εὑρίσκοντες, ἐφ' αἷς (11) καταγελάστως ἐξηπατήθητε, οἴεσθε ἀληθῶς ἀπολογεῖσθαι, τί κωλύει καὶ ἄλλους, ὅσοι καταγνωσθέντες κακοδαιμονέστερον ἀπήλλαξαν, μείζονας νομίζειν εἶναι καὶ θειοτέρους τούτους ἀγγέλους; » Ὅτι δ' ἄντικρυς καὶ σαφῶς οὐδὲν ὅμοιον ἔχει ὁ παθὼν τὰ ἀναγεγραμμένα Ἰησοῦς τοῖς κακοδαιμονέστερον ἀπαλλάξασι διὰ γοητείαν, ἢ ὅ τι δήποτε ἔγκλημα ἄλλο, παντί τῳ δῆλον. Οὐδὲ γὰρ δύναταί τις παραστῆσαι γοήτων ἔργον ἐπιστρέψαν ψυχὰς ἀπὸ τῶν πολλῶν ἐν ἀνθρώποις ἁμαρτημάτων καὶ τῆς κατὰ τὴν κακίαν χύσεως. Ἐπεὶ δὲ καὶ λῃσταῖς αὐτὸν παραβαλὼν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖός φησιν, ὅτι « Δύναιτο ἄν τις, ὁμοίως ἀναισχυντῶν, καὶ περὶ λῃστοῦ καὶ ἀνδροφόνου κολασθέντος εἰπεῖν, ὅτι οὗτός γε οὐχὶ λῃστὴς, ἀλλὰ Θεὸς ἦν· προεῖπε γὰρ τοῖς συλλῃσταῖς, ὅτι πείσεται τοιαῦτα, οἷα δὴ πέπονθε· » λέγοιτ' ἂν πρῶτον μὲν, ὅτι οὐ παρὰ τὸ προειρηκέναι αὐτὸν ταῦτα πείσεσθαι τοιαῦτα ὑπολαμβάνομεν περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὁποῖα καὶ φρονοῦντες παῤῥησιαζόμεθα ἐν αὐτῷ ὡς ἀπὸ Θεοῦ ἡμῖν κατεληλυθότι· δεύτερον δὲ καὶ ταῦτα λέγομεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις προειρῆσθαί πως· ἐπεὶ « μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη » ὁ Θεὸς παρὰ τοῖς ἀνόμοις, λῃστὴν μᾶλλον, τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βληθέντα εἰς φυλακὴν, βουλομένοις ἀπολυθῆναι, τὸν δὲ Ἰησοῦν σταυρῶσαι, καὶ σταυρώσασιν αὐτὸν μεταξὺ λῃστῶν δύο. Καὶ ἀεὶ δ' ἐν τοῖς γνησίοις μαθηταῖς καὶ μαρτυροῦσι τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἰησοῦς συσταυροῦται λῃσταῖς, καὶ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς παρὰ ἀνθρώποις καταδίκην πάσχει. Καί φαμεν, ὅτι, εἴπερ οὗτοι ὁμοιόν τι λῃσταῖς ἔχουσιν, οἱ διὰ τὴν (12) εἰς τὸν δη-

[67] I Pet. III, 19. [68] Marc. XV, 28; Luc. XXIII, 19.

A comparatæ; et postquam corpore exuta est anima[67], cum nudis corpore animabus colloquia habuisse et ad se convertisse eas quæ voluerunt, aut quas certis quibusdam rationibus sibi notis vidit ad sua documenta magis idoneas.

420 44. Quæ subjungit, prorsus inepta sunt: « Si, inquit, vos, absurdis quibusdam excogitatis rationibus quibus ridicule decepti estis, vos arbitramini præclare defensos; quid vetat quominus quotquot alii damnati misere perierunt, ii præstantiores illo diviniores que angeli existimentur? » Cuivis manifestum est Jesum, qui memorata in Scripturis supplicia pertulit, nihil simile habere iis qui propter magicas artes aliudve crimen misere perierunt. Nemo enim ostendere potuerit quidquam B ab impostoribus actum, quod a criminibus, quæ inter homines vigent, atque a malitiæ velut inundatione animas converterit. « Similiter, » pergit Celsi Judæus Jesum cum latronibus comparans, « de latrone et de homicida suppliciis affecto impudens aliquis dixerit: hic non latro, sed Deus erat; suis enim latrociniorum sociis prædixit fore, ut pateretur quæ passus est. » His duo sunt quæ respondeam: ac primum quidem non ideo de Jesu credere nos et audacter profiteri illum a Deo ad nos descendisse, quia talia passurum esse se prænuntiavit; deinde nos de illa Celsi comparatione fuisse ab Evangeliis præmonitos. Ibi enim legitur Deus « cum iniquis reputatus[68] » ab iniquis, qui latronem propter seditionem et homicidium in carcerem C intrusum dimitti petiere, Jesum autem crucifigi, huncque inter duos latrones cruci suffixerunt. Ac inter latrones Jesus semper affigitur cruci, cum id supplicii suis discipulis veritatisque testibus infertur; eodem cum illis damnatur judicio. Quod si qui, ut suam in conditorem pietatem puram et integram ex Jesu doctrina conservent, nullam contu-

tus ex inferno miser, sedens ad ostia, vinctos omnes conspexit Salvatoris fortitudine educi, mortuos resurgere, captivos dimitti liberos, sanctos qui cum Abrahamo erant obviam venire, omnesque tympana pulsare, etc. » Cyrill. Hierosol., catech. 4, *De sepulcro*; catech. 11, 14: Κατῆλθε γὰρ εἰς τὸν θάνατον, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη δι' αὐτοῦ. Ἐξεπλάγη ὁ θάνατος, θεωρήσας καινόν τινα κατελθόντα εἰς ᾅδην δεσμοῖς τοῖς αὐτόθι μὴ κατεχόμενον. Τίνος ἕνεκεν, ὦ πυλωροὶ ᾅδου, τοῦτον ἰδόντες ἐπτήξασθε; Τίς ὁ κατέχων ὑμᾶς ἀσυνήθης φόβος; ἔφυγεν ὁ θάνατος, καὶ φυγὴ τὴν δειλίαν ἠλέγχετο· προσέτρεχον οἱ ἅγιοι προφῆται, καὶ Μωϋσῆς ὁ νομοθέτης, καὶ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, Δαυΐδ τε, καὶ Σαμουὴλ, καὶ Ἡσαΐας, καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, etc. « Descendit itaque in mortem, et multa corpora sanctorum qui obdormierant, per ipsum excitata sunt. Exterrita mors est novum quemdam in infernum descendentem conspicata, qui hujus loci vinculis non tenebatur. Qua de causa, o inferni janitores, eum videntes expavistis? Qui vos insolens occupavit timor? Fugit mors, ejusque timiditatem fuga illa arguebat. Accurrerunt sancti prophetæ, et Moyses legislator, et Abraham, et Isaac, et Jacob; David quoque et Samuel, et Isaias, et Baptista Joannes, etc. » Greg. Naz., orat. 35, *De theolog.*, orat. 42, in Pascha: Ἂν εἰς ᾅδου κατίῃ, συγκάτελθε. Γνῶθι καὶ τὰ ἐκεῖσε τοῦ Χριστοῦ μυστήρια· τίς ἡ οἰκονομία τῆς διπλῆς καταβάσεως· τίς ὁ λόγος ἁπλῶς σώζει πάντας ἐπιφανεὶς· ἢ κἀκεῖ τοὺς πιστεύοντας. « Si in infernum descendat, simul descende. Ea quoque mysteria cognosce quæ Christus illic designavit; quod duplicis descensus consilium, quæ ratio fuerit; utrum omnes sine ulla exceptione adventu suo D salvos fecerit, an illic quoque eos duntaxat, qui crediderunt. » Invitus prætereo insignem Clementis Alexandrini locum, *Strom.* VI, quem lege, pag. 637, 638, 639, 640, 641; Greg. Thaumaturg., in Theophaniam; Ambros., *Comment.* in cap. IV ad Ephes.; Cyrill. Alex., Glaphyrorum II, *De recta fide*, pag. 19, ibidem Petri locum exponit, et pag. 101. Vide p. 177, homil. 1 *De festis paschalibus*; homil. 3, 5, 6, 9, 10, 13, 18, 21, 27, 28; hom. diversas in *festum Palmarum*; Epiph., hæres. 46, hæres. 66, hæres. 69. Eumdem vide in oratione *De sepultura Domini*; Damascen. lib. III, cap. 29, *De fide orthodoxa*; Œcumen. in *Comment.* ad I Epist. Petri, ad cap. III, IV. SPENCER.

(11) Boherellus legendum putat, ἐφ' οἷς. Paulo infra lego, θειοτέρους τούτου ἀγγέλους.

(12) *Οἱ διὰ τήν*, etc. Ita recte omnino lectio interlinearis veteris codicis Vaticani. Male libb. excusi, ἢ διὰ τήν, etc.

meliam nullumque mortis genus reformidant, ii cum latronibus conferri possunt; Jesum utique istius doctrinæ parentem consentaneum est a Celso cum latronum principibus comparari. At neque iste publico commodo moriens, neque illi pietatis causa suppliciis multati, solique inter homines quibus ob verum Dei cultum insidiæ struantur, non injuste interimuntur, neque non impie Jesu structæ sunt insidiæ.

45. Vide, obsecro, quam leve sit quod de discipulis qui tunc fuerunt dicit: « Illi qui cum eo vivebant, qui vocem ejus audiebant, qui illo magistro utebantur, cum illum suppliciis excruciatum morientemque aspicerent, nec cum illo aut pro illo mortem occubuere, aut supplicia contempserunt; imo se discipulos ejus esse negaverunt; et vos cum illo commorimini. » Hic iterum Celsus, ut nostram criminetur doctrinam, peccatum quod apostoli recens
421 initiati et adhuc imbecilliores commiserunt, ex Evangeliis arripit creditque verum: at quæ illis post peccatum recte gesta sint, qua libertate Judæos adierint, quæ ipsis supplicia ab Judæis illata fuerint, qua constantia mortem pro Jesu doctrina oppetierint, hæc omnia alto silentio dissimulat. Neque enim Jesum audire voluit Petro prædicentem: « Cum autem senueris, extendes manus tuas [69], etc., » quibus Scriptura subjicit: « Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. » Pro nihilo quoque habet Jacobum fratrem Joannis, apostolum, apostoli fratrem, gladio cæsum ab Herode fuisse propter Jesu doctrinam [70]: nec pluris facit quæ propter eamdem Petrus et reliqui apostoli summa fiducia fecerint, ut cum, postquam flagellis cæsi fuerant, « ierunt a conspectu concilii gaudentes quod digni habiti fuissent pro illius nomine contumeliam pati [71], » multaque longe majora tolerantiæ et fortitudinis argumenta dederunt, quam illi e Græcis, qui his virtutibus excelluerunt. Hinc apud Jesu auditores hoc illius præceptum ab initio invaluit, spernendam hanc esse vitam quam plerique ardent; aspirandum ad solam illam, quæ Dei vitæ similis est.

46. Nonne etiam mentitur apud Celsum Judæus, cum ait « Jesum, dum præsens adesset, nonnisi decem nautas publicanosque sceleratissimos ascivisse sibi, ac ne omnes illos quidem? » Palam est enim vel Judæos ipsos fassuros esse, illum non decem modo, non centum, non mille, sed modo quinque, modo quatuor millia, tot denique sibi con-

A μιουργὸν εὐσέβειαν, ἵν' αὐτὴν εἰλικρινῆ καὶ καθαρὰν διαφυλάξωσιν κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίαν, πᾶσαν αἰκίαν καὶ πάντας θανάτους ἀναδεχόμενοι· δῆλον, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς, ὁ πατὴρ τῆς τοιαύτης διδασκαλίας, εὐλόγως ὑπὸ τοῦ Κέλσου ληστάρχαις παραβάλλεται. Ἀλλ' οὔτ' ἐκεῖνος, κατὰ τὸ κοινωνικὸν ἀποθνήσκων, οὔθ' οὗτοι, δι' εὐσέβειαν πάσχοντες ταῦτα, καὶ μόνοι πάντων ἀνθρώπων διὰ τὴν φανεῖσαν αὐτοῖς ὁδὸν τῆς εἰς τὸ Θεῖον τιμῆς ἐπιβουλευόμενοι, οὐκ ἀδίκως ἀναιροῦνται, οὔθ' ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἀσεβῶς ἐπεβουλεύθη.

Πρόσχες δὲ καὶ τῷ ἐπιπολαίῳ τοῦ περὶ τῶν τότε μαθητῶν Ἰησοῦ λόγου (13) ἐν ᾧ φησιν· « Εἶτα οἱ μὲν τότε ζῶντι αὐτῷ συνόντες, καὶ τῆς φωνῆς ἐπακούοντες αὐτοῦ, καὶ διδασκάλῳ χρώμενοι, κο-
B λαζόμενον καὶ ἀποθνήσκοντα ὁρῶντες, οὔτε συναπέθανον, οὔτε ὑπεραπέθανον αὐτοῦ, οὐδὲ κολάσεων καταφρονεῖν ἐπείσθησαν· ἀλλὰ καὶ ἠρνήσαντο εἶναι μαθηταί· νῦν δὲ ὑμεῖς αὐτῷ συναποθνήσκετε. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ τὸ μὲν ἔτι εἰσαγομένοις τοῖς μαθηταῖς καὶ ἀτελεστέροις οὖσιν ἁμαρτηθὲν καὶ γεγραμμένον ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πιστεύει γεγονέναι, ἵν' ἐγκαλῇ τῷ λόγῳ· τὸ δὲ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῖς κατορθωθὲν, παῤῥησιασαμένοις (14) ἐπὶ Ἰουδαίων, καὶ μυρία ὅσα πεπονθόσιν ὑπ' ἐκείνων, καὶ τὸ τελευταῖον ἀποθανοῦσιν ὑπὲρ τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, παρασιωπᾷ. Οὔτε γὰρ Ἰησοῦ ἐβουλήθη ἀκοῦσαι προλέγοντος τῷ Πέτρῳ· « Ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, » καὶ τὰ ἑξῆς· ᾧ ἐπιφέρει ἡ
C Γραφή· « Τοῦτο δ' εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν· » οὔθ' ὅτι Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου, ἀπόστολος ἀποστόλου ἀδελφὸς, ἀνῃρέθη ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου διὰ τὸν λόγον Χριστοῦ μαχαίρᾳ· ἀλλ' οὐδ' ὅσα παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ λόγῳ πεποιήκασιν ὁ Πέτρος καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ ὡς « ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου ἐξῆλθον » μετὰ τὸ μαστιγωθῆναι, « χαίροντες, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀτιμασθῆναι, » καὶ ὑπεραίροντες πολλὰ τῶν παρ' Ἕλλησιν ἱστορουμένων ἐπὶ τῇ καρτερίᾳ καὶ ἀνδρίᾳ τῶν φιλοσοφησάντων. Ἀρχῆθεν οὖν μάλιστα τοῦτο τοῦ Ἰησοῦ μάθημα ἐκρατύνετο παρὰ τοῖς ἀκούουσιν αὐτοῦ, διδάσκον καταφρονεῖσθαι μὲν τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν περιεπόμενον ζῆν, σπουδάζεσθαι δὲ τὸ παραπλήσιον τῷ ζῆν τοῦ Θεοῦ ζῆν.

D

Πῶς δ' οὐ ψεύδεται ὁ λέγων παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὅτι « Παρὼν δέκα ναύτας καὶ τελώνας τοὺς ἐξωλεστάτους μόνους εἷλε, καὶ οὐδὲ τούτους ἅπαντας (15); » Σαφὲς γὰρ ὅτι καὶ Ἰουδαῖοι ὁμολογήσαιεν ἂν, ὅτι οὐ δέκα μόνους εἷλεν, οὐδὲ ἑκατὸν, οὐδὲ χιλίους, ἀλλ' ἀθρόως ὁτὲ μὲν πέντε χιλιάδας, ὁτὲ δὲ τέσσαρας (16)· καὶ ἐπὶ τοσοῦτόν γε εἷλεν, ὥστε καὶ

[69] Joan. XXI, 18, 19. [70] Act. XII, 2; XIII, 46. [71] Act. V, 41.

(13) *Λόγου*. Ita codex Regius. Libri autem excusi, λόγῳ, male.

(14) Libb. editi ad marginem, πεπαῤῥησιασμένοις.

(15) Iidem post ἅπαντας addunt et uncinulis includunt ἐπεί τε, quos nos e textu expunximus, quia in mss. non reperitur et sine dispendio abesse potest.

(16) *Τέσσαρας*. Sic omnes mss. rectius, opinor, quam libb. editi in quibus legitur, τέσσαρας χιλιάδας. Neque enim χιλιάδας bis poni convenit.

εἰς τὰς ἐρημίας αὐτῷ ἀκολουθεῖν, τὰς μόνον χωρούσας ἀθρόον τι πλῆθος τῶν πιστευόντων τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ· ἐν αἷς οὐ μόνον λόγους, ἀλλὰ καὶ ἔργα αὐτοῖς ἐπεδείκνυτο. Ἀναγκάζει δ' ἡμᾶς ταυτολογῶν τὸ παραπλήσιον αὐτῷ ποιεῖν· ἐπεὶ φυλασσόμεθα ὑπολαμβάνεσθαι ὑπερβαίνειν τινὰ τῶν παρ' αὐτῷ λεγομένων ἐγκλημάτων. Καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ τοίνυν λόγῳ καθ' ἣν ἔχομεν τάξιν τῆς γραφῆς, φησίν· « Εἰ ζῶν μὲν αὐτὸς μηδένα ἔπεισεν, ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ πείθουσιν οἱ βουλόμενοι τοσούτους· πῶς τοῦτο οὐχ ὑπεράτοπόν ἐστι; » δέον λέγειν ἀκολουθίαν σώζοντα, ὅτι εἴπερ ἀποθανόντος αὐτοῦ, πείθουσιν, οὐχ ἁπαξαπλῶς οἱ βουλόμενοι, ἀλλ' οἱ βουλόμενοι καὶ δυνάμενοι, τοὺς τοσούτους· πόσῳ μᾶλλον εὔλογον αὐτὸν, ἡνίκα τῷ βίῳ ἐπεδήμει, πολλαπλασίους καὶ δυνατωτέρῳ λόγῳ καὶ πράξεσι πεπεικέναι; B

Ἑαυτῷ δὲ λαμβάνει ὡς ἡμετέραν ἀπόκρισιν πρὸς πεῦσιν αὐτοῦ λεγομένην φήσαντος· « Τίνι προσήχθητε (17) λογισμῷ τοῦτον νομίζειν Υἱὸν Θεοῦ; πεποίηκε γὰρ ἡμᾶς ἀποκρινομένους, ὅτι τούτῳ προσήχθημεν, εἰ καὶ (18) ἴσμεν τὴν κόλασιν αὐτοῦ ὑπὲρ καθαιρέσεως τοῦ πατρὸς τῆς κακίας γεγονυῖαν. » Ἄλλοις γὰρ μυρίοις προσήχθημεν, ὧν πολλοστημόριον ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐξεθέμεθα, καὶ, Θεοῦ διδόντος, ἐκθησόμεθα, οὐ μόνον ἐν τοῖς πρὸς τὸν νομιζόμενον Κέλσου ἀληθῆ λόγον πραγματευόμενοι (19), ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις μυρίοις. Καὶ ὡς ἡμῶν λεγόντων, ὅτι Υἱὸν αὐτὸν νομίζομεν Θεοῦ, ἐπεὶ ἐκολάσθη, φησί, « Τί οὖν, οὐχὶ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκολάσθησαν, καὶ οὐχ ἧττον ἀγεννῶς; » Ὅμοιον δ' ἐν τούτῳ ποιεῖ ὁ Κέλσος τοῖς ἀνδραποδωδεστάτοις τῶν ἐχθρῶν τοῦ C λόγου, καὶ οἰομένοις, ὅτι ἀκολουθεῖ τῇ περὶ τὸν Ἰησοῦν ἱστορίᾳ σταυρωθέντα τὸ σέβειν ἡμᾶς τοὺς ἐσταυρωμένους.

Πολλάκις δ' ὁ Κέλσος ἤδη, μὴ δυνάμενος ἀντιβλέπειν αἷς ἀναγέγραπται πεποιηκέναι δυνάμεσιν ὁ Ἰησοῦς, διαβάλλει αὐτὰς ὡς γοητείας· καὶ πολλάκις τῷ λόγῳ, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ἀντείπομεν. Καὶ νῦν δέ φησιν οἱονεὶ ἡμᾶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι διὰ τοῦτ' ἐνομίσαμεν αὐτὸν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, « ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. » Προστίθησι δὲ καὶ τό· « Ὡς ὑμεῖς φατε, ἀνίστη νεκρούς. » Ὅτι μὲν οὖν χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε, διόπερ Χριστὸν αὐτὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ νομίζομεν, δῆλον ἡμῖν ἐστιν ἐκ τοῦ καὶ ἐν προφητείαις γεγράφθαι, « Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται, τότε D ἀλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλός· » ὅτι δὲ καὶ νεκροὺς ἀνίστη, καὶ οὐκ ἔστι πλάσμα τῶν τὰ Εὐαγγέλια γραψάντων, παρίσταται ἐκ τοῦ· Εἰ μὲν πλάσμα ἦν, πολλοὺς ἀναγεγράφθαι (20) τοὺς ἀναστάντας, καὶ τοὺς ἤδη χρόνους ἔχοντας πλείονας ἐν τοῖς μνημείοις· ἐπεὶ δ' οὐκ ἔστι πλάσμα, πάνυ εὐαριθμήτους λελέχθαι (21), τὴν

A ciliasse homines, ut illum in deserta, sola tantæ Deo per Jesum credentium multitudini continendæ paria, sequerentur, ubi non verbis solum, sed et operibus eos docebat. Atque eadem perpetuo recoquens ille, nos idem facere cogit. Cavemus enim ne ullam ex illius criminationibus prætenire silentio videamur. Hæc igitur apud illum ordine sequitur: « Si, dum viveret, nemini persuasit, post mortem autem ejus quicunque volunt, tam multis persuadent, nonne res est perquam absurda? » Cum dicere debuisset, si quidem consentanea loqui vellet: si, eo mortuo, non qui simpliciter volunt, sed qui volunt et possunt, tot persuadent; quanto plures ejus, dum viveret, et potentiori sermone et factis persuasos fuisse credibile est?

47. Posthæc percontatus « quo argumento animum induxerimus illum esse Dei Filium, » sumit sibi hoc responsum quod nostrum esse fingit, **422** « id nos animum induxisse, quia scimus eum passum esse, ut malitiæ parens destrueretur. » Suppetebant enim nobis alia sexcenta, quorum minimam partem attulimus, nova postmodum Deo dante allaturi, et refellendo vero, ut putat, Celsi sermone, et aliis in locis bene multis. Deinde quasi dixissemus eum a nobis existimari Dei Filium, quia passus est, « annon, inquit, et alii multi passi sunt, nec minus turpiter? » In quo Celsus imitatur vilissimos eorum, quos nostra doctrina habet adversarios, qui putant quod Christus cruci affixus fuisse perhibeatur, consequens esse ut omnes eodem supplicio affectos veneremur.

48. Jam sæpe Celsus, quia inficiari non poterat miracula quæ Jesus fecisse scribitur, illa præstigiis tribuenda esse calumniatus est; et nos contra sæpe pro viribus pugnavimus. Nunc autem nobis quasi interrogatis qua causa illum esse Dei Filium judicaverimus, id responsi ascribit, nos ita judicasse, « quod et claudos et cæcos curaverit; » quibus addit, « quodque, ut dicitis vos, mortuos suscitaverit. » Claudos et cæcos a Jesu curatos fuisse, quamobrem illum pro Christo Deique Filio habemus, inde perspicuum est, quod et in prophetiis scriptum sit: « Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient, tunc saliet claudus ut cervus [72]. » Mortuos autem fuisse suscitatos, nec istud commentos esse qui Evangelia scripserint, æque constat; nam si figmentum esset, plures suscitatos recensuissent eosque diutius in monumentis dixissent fuisse moratos. Illos contra, quæ sua sinceri-

[72] Isai. xxxv, 5.

(17) *Προσήχθητε.* Et paulo post προσήχθημεν habent omnes codd. mss., excepto Joliano, qui cum impressis habet, προήχθητε et προήχθημεν.

(18) *Εἰ καί.* Legendum videtur ἐπεί.

(19) *Πραγματευόμενοι.* Sunt qui legendum putant πραγματευομένοις, sed vulgata lectio retineri potest.

(20) *Πολλοὺς ἀναγεγράφθαι.* Legendum πολλοὺς ἂν ἀναγεγράφθαι, ut optime adnotavit Boherellus.

(21) Codd. Regius et Basileensis, γενέσθαι pro λελέχθαι.

tas est, perpaucos enumerant; nimirum archisynagogi filiam de qua nescio cur dixerit: « Non mortua est, sed dormit [73], » peculiare quid de illa inquiens quod omnibus mortuis non inerat; et unicum viduæ filium, quem miseratus vitæ restituit, jussis bajulis consistere; tertium denique Lazarum jam quatuor dies in sepulcro inclusum. Qua de re candidiores harum rerum æstimatores et præsertim nostrum Judæum admonebo, quemadmodum tempore Elisæi prophetæ multi erant leprosi, solus vero sanatus est Naaman Syrus; sicut multæ viduæ fuerunt ætate Eliæ prophetæ, nec tamen ad ullam missus est Elias, præterquam ad Sarephtanam in Sidonios, quæ divino quodam judicio digna erat, cujus gratia miraculum in panes propheta faceret; sic multos, dum Jesus in vivis esset, mortuos fuisse, sed solos esse suscitatos quos suscitari expedire Verbum judicavit, ut miracula illa non solum quarumdam **423** rerum signa essent, sed etiam per se ad admirabilem Evangelii doctrinam multos allicerent. Ego autem dixerim Jesu discipulos secundum ejus promissum majora patrasse miracula, quam illa Jesu, quæ sub sensum cadebant [74]. Quotidie enim patefiunt oculi eorum qui mente cæci erant: aures eorum, qui ad vocem illius qui eos ad virtutem hortabatur, erant surdi, avide audiunt quæ de Deo beataque vita apud illum fruenda dicuntur: multi qui claudi erant quoad hominem, ut Scriptura vocat [75], interiorem, nunc doctrina sanati non simpliciter saliunt, sed saliunt ut cervus infestum serpentibus animal, et cui viperarum virus omne nocere non potest. Hi enim, postquam sanati sunt, accipiunt a Jesu potestatem calcandi iis pedibus, quibus antea uti non poterant, serpentes et scorpiones malitiæ, atque adeo totam inimici potentiam [76]; idque nullo vulneris periculo, utpote ita fortes facti, ut nulla potentia, nullum dæmonum virus lædere illos queat.

49. Jesus discipulos commonens ut sibi caverent, non ab impostoribus simpliciter et iis, qui qualicunque modo miracula promitterent (neque enim hac de re monito opus erat), sed ab iis qui se Dei Christum esse prædicarent, et ad se quibusdam præstigiis Jesu discipulos allectare niterentur, interdum dicit: « Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut illic, nolite credere. Surgent enim pseudo-christi et pseudo-prophetæ, et dabunt signa et prodigia magna, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi; ecce prædixi vobis. Si ergo dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire: Ecce in penetralibus, nolite credere. Sicut enim fulgur exit ab oriente et paret usque in occidentem,

A τε τοῦ ἀρχισυναγώγου θυγατέρα (περὶ ἧς οὐκ οἶδ' ὅπως εἶπεν, « Οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει· » λέγων τι περὶ αὐτῆς ὃ οὐ πᾶσι τοῖς ἀποθανοῦσι προσῆν)· καὶ τὸν μονογενῆ τῆς χήρας υἱὸν ἐφ' ᾧ σπλαγχνισθεὶς ἀνέστησεν αὐτὸν, στήσας τοὺς φέροντας τὸν νεκρόν· καὶ τρίτον Λάζαρον τετάρτην ἡμέραν ἐν τῷ μνημείῳ ἔχοντα. Καὶ φήσομεν περὶ τούτων (22) τοῖς εὐγνωμονεστέροις, καὶ μάλιστα τῷ Ἰουδαίῳ, ὅτι ὥσπερ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐν ἡμέραις Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος· καὶ πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου τοῦ προφήτου, καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη χήραν ὁ Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σαρεπτὰ τῆς Σιδωνίας, ἀξία γὰρ ἐγεγόνει τοῦ ὑπὸ τοῦ προφήτου γεγενημένου τεραστίου ἐν τοῖς ἄρτοις κατά τινα B θείαν κρίσιν· οὕτω πολλοὶ νεκροὶ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἰησοῦ· ἀλλὰ μόνοι ἀνέστησαν, οὓς ἔγνω ὁ Λόγος ἐπιτηδείους πρὸς τὴν ἀνάστασιν, ἵνα μὴ μόνον σύμβολά τινων ᾖ τὰ γενόμενα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ αὐτόθεν προσαγάγῃ πολλοὺς τῇ θαυμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίᾳ. Ἐγὼ δ' εἴποιμ' ἂν, ὅτι κατὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπαγγελίαν οἱ μαθηταὶ καὶ μείζονα πεποιήκασιν ὧν Ἰησοῦς αἰσθητῶν πεποίηκεν. Ἀεὶ γὰρ ἀνοίγονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν τὴν ψυχήν· καὶ ὦτα τῶν ἐκκεκωφημένων πρὸς λόγους ἀρετῆς, ἀκούει (23) προθύμως περὶ Θεοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτῷ μακαρίας ζωῆς· πολλοὶ δὲ καὶ χωλοὶ τὰς βάσεις τοῦ (ὡς ἡ Γραφὴ ὠνόμασεν) ἔσω ἀνθρώπου, νῦν τοῦ λόγου ἰασαμένου αὐτοὺς, οὐχ ἁπλῶς ἅλλονται, ἀλλ' ὡς ἔλαφος πολέμιον τῶν ὄφεων ζῶον, καὶ κρεῖττον παντὸς ἰοῦ C τῶν ἐχιδνῶν· καὶ οὗτοί γε οἱ θεραπευθέντες χωλοὶ λαμβάνουσιν ἀπὸ Ἰησοῦ ἐξουσίαν πατεῖν τοῖς ποσὶν, οἷς πρότερον ἦσαν χωλοὶ, ἐπάνω τῶν τῆς κακίας ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἁπαξαπλῶς ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πατοῦντες οὐκ ἀδικοῦνται· κρείττους γὰρ καὶ αὐτοὶ γεγόνασι τοῦ πάσης κακίας καὶ τῶν δαιμόνων ἰοῦ.

Ὁ μὲν οὖν Ἰησοῦς ἐπιστρέφων τοὺς μαθητὰς οὐχὶ ἀπὸ τοῦ μὴ προσέχειν (24) ἁπαξαπλῶς γόησι καὶ τοῖς ἐπαγγελλομένοις δι' οἵας δήποτε ὁδοῦ ποιεῖν τεράστια (οὐ γὰρ ἐδέοντο τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ), ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τοῖς ἀναγορεύουσιν ἑαυτοὺς εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ πειρωμένοις διά τινων φαντασιῶν πρὸς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφειν τοὺς Ἰησοῦ μαθητὰς, D ὅπου μὲν εἶπε· « Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ· Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε (25). Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα μεγάλα ὥστε πλανᾶσθαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς· ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν. Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· Ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε. Ὥσπερ

[73] Luc. VIII, 52. [74] Joan. XIV, 12. [75] Rom. VII, 22. [76] Luc. X, 19.

(22) Codd. Regius et Basileensis, φήσομεν περὶ τούτων. Alias φήσομέν γ' ἔτι τούτων. Infra iidem codd., Σαρεπτά. Alias, Σαραφθά.

(23) Iidem codd. recte, ἀκούει. Alias, ἀκούειν.

(24) *Ἐπιστρέφων τοὺς μαθητὰς οὐχὶ ἀπὸ τοῦ μὴ προσέχειν*. Legendum videtur, ἀποστρέφων τοὺς μαθητὰς οὐχὶ ἀπὸ τοῦ προσέχειν.

(25) Libb. impressi, πιστεύετε, sed codd. Regius et Basileensis, πιστεύσητε, et ita infra legitur. Paulo post omnes mss. et Hœschelius in textu, ὥστε πλανᾶσθαι. Spencerus, ὥστε πλανῆσαι.

γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπ' ἀνατολῶν καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· » ὅπου δέ· « Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ ὀνόματί σου ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου ἐπίομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν (26), καὶ δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἐστὲ ἐργάται ἀδικίας. » Ὁ δὲ Κέλσος, κοινοποιῆσαι βουλόμενος τὰ τεράστια τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν ἐν ἀνθρώποις γοητείαν, φησὶν αὐταῖς λέξεσιν· « Ὦ φῶς καὶ ἀλήθεια! τῇ αὐτοῦ φωνῇ διαῤῥήδην ἐξαγορεύει, καθὰ καὶ ὑμεῖς συγγεγράφατε, διότι παρέσονται ὑμῖν καὶ ἕτεροι δυνάμεσιν ὁμοίαις χρώμενοι, κακοὶ καὶ γόητες. » Καὶ Σατανᾶν τινα τοιαῦτα (27) παραμηχανώμενον ὀνομάζει· ὥστ' οὐδὲ αὐτὸς ἔξαρνός ἐστιν, ὡς ταῦτά γε οὐδὲν θεῖον, ἀλλὰ πονηρῶν ἐστιν ἔργα. Βιαζόμενος δὲ ὑπὸ τῆς ἀληθείας ὁμοῦ, καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀπεκάλυψε, καὶ τὰ καθ' αὑτὸν ἤλεγξε. Πῶς οὖν οὐ σχέτλιον ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἔργων τὸν μὲν Θεὸν, τοὺς δὲ γόητας ἡγεῖσθαι; Τί γὰρ μᾶλλον ἀπό γε τούτων τοὺς ἄλλους πονηροὺς ἢ τοῦτον νομιστέον αὐτῷ χρωμένους μάρτυρι; Ταῦτα μέν γε (28) καὶ αὐτὸς ὡμολόγησεν οὐχὶ θείας φύσεως, ἀλλ' ἀπατεώνων τινῶν καὶ παμπονήρων εἶναι γνωρίσματα. » Ὅρα δὴ εἰ μὴ ἐν τούτοις σαφῶς ὁ Κέλσος ἐλέγχεται κακουργῶν τὸν λόγον· ἄλλο μὲν τοῦ Ἰησοῦ λέγοντος περὶ τῶν ποιησόντων (29) σημεῖα καὶ τέρατα, ἄλλο δὲ τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου φάσκοντος. Καὶ γὰρ εἰ μὲν ἁπλῶς τοῖς μαθηταῖς ἔλεγεν Ἰησοῦς φυλάσσεσθαι τοὺς τὰ τεράστια ἐπαγγελλομένους, οὐ παρατιθέμενος τί φήσουσιν ἑαυτοὺς εἶναι· τάχα χώραν εἶχεν ἂν ἡ ὑπόνοια αὐτοῦ· ἐπεὶ δ' ἀφ' ὧν θέλει φυλάσσεσθαι ἡμᾶς ὁ Ἰησοῦς, ἐπαγγέλλονται εἶναι ὁ Χριστός· ὅπερ οὐ ποιοῦσιν οἱ γόητες (30), ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ βιοῦντας κακῶς φησί τινας δυνάμεις ποιήσειν, καὶ δαίμονας ἀποβαλεῖν ἀνθρώπων, μᾶλλον δ' (εἰ δεῖ οὕτως εἰπεῖν) ἀποκηρύσσεται μὲν τῶν κατὰ τὸν τόπον ἡ γοητεία, καὶ πᾶσα ἡ κατ' αὐτῶν ὑπόνοια· εἰσάγεται δὲ ἡ θειότης τοῦ Χριστοῦ, καὶ θειότης (31) τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὅτι δυνατόν τινα τῷ ὀνόματι αὐτοῦ χρησάμενον, καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐνεργηθέντα ὑπό τινος δυνάμεως, πρὸς τὸ προσποιήσασθαι, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς, δοκεῖν τὰ παραπλήσια ἐπιτελεῖν τῷ Χριστῷ, καὶ ἄλλους τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ τὰ ὡσπερεὶ παραπλήσια τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς.

A ita erit et adventus Filii hominis [77]; » interdum vero sic : « Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne nomine tuo comedimus, et nomine tuo bibimus, et nomine tuo dæmonia ejecimus, et virtutes multas fecimus? Et dicam eis : Discedite a me, quia estis operarii iniquitatis [78]. » Celsus autem qui Jesu miracula nihil ab usitatis apud homines præstigiis discrepare pertendit, sic loquitur : « O lucem et veritatem! ille ipse sua voce diserte admonet, quemadmodum vestra scripta testantur, futurum esse ut et alii eadem miracula facerent, improbi tamen et præstigiatores. » Quin et Satanam quemdam nominat hujusmodi rerum insignem artificem : ita ne ipse quidem infitiatur, nihil iis inesse divinitatis, sed esse flagitiosorum hominum

B opera. Oppressus autem veritatis viribus **424** et aliorum artes detegit, et suas ipse simul redarguit. Annon igitur miserum est ex iisdem operibus istum quidem Deum, illos autem sceleratos judicari? Cur illos potius, quam hunc, ex iisdem rebus sceleratos existimem, præsertim cum ipse contra se testimonium ferat? Nam aperte ipse confitetur illa prodigia non esse divinæ naturæ, sed impostorum quorumdam et sceleratorum hominum indicia. » Hic vide an non evidenter Celsus Jesu verba ad pravum sensum torqueat. Nam quæ dicit Jesus de venturis signorum et prodigiorum patratoribus, prorsus diversa sunt ab iis quæ Judæus apud Celsum deblaterat. Si Jesus discipulos monuisset simpliciter, ut caverent ab iis qui miracula promitte-

C rent, nec addidisset, quid se esse jactitarent, fortasse locum haberet Judæi suspicio. Sed quoniam ii quos Jesus a nobis vitari jubet se Christum esse prædicant, quod non faciunt præstigiatores; et dicit præterea fore ut improbis moribus quidam in ipsius nomine miracula efficiant, et dæmones ex hominibus expellant : id vero potius omnes præstigiatorum artes, ut ita loquar, exterminat, Jesuque ac discipulorum ejus divinitatem constituit; quandoquidem fieri potest, ut quis, usurpato ejus nomine, et a nescio qua potestate instigatus ut se Christum esse simulet, similia iis quæ Jesus, facere ipse, et alii Jesu nomine similia iis quæ veri discipuli, facere videantur.

D

[77] Matth. xxiv, 23 seqq. [78] Matth. vii, 22; Luc. xiii, 26.

(26) Codd. Reg. et Basileensis, ἐφάγομεν καὶ ἐπίομεν, *καὶ τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν*.

(27) *Καὶ Σατανᾶν τινα τοιαῦτα*, etc. Ita recte Boherellus censet legendum, ut τινά referatur ad Satanam : quemadmodum legitur infra, ὅτι Σατανᾶς τις τοιαῦτα παραμηχανήσεται. Male ergo hic libb. antea editi, τοιαῦτά τινα παραμηχανώμενον. Paulo post, ὡς ταῦτά γε οὐδὲν θεῖον. Annon post θεῖον addendum ἔχει, ut infra num. 51.

(28) *Αὐτῷ χρωμένους μάρτυρι; Ταῦτα μέν γε.* Guieto scribendum videtur, αὐτοῖς χρώμενον. Ταῦτα μέν γε, etc. Nempe τὸ, μάρτυρι additiium putat et recidendum. Αὐτοῖς χρώμενον subaudit τοῖς ἔργοις e superioribus, πῶς οὖν οὐ σχέτλιον ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἔργων τὸν μὲν Θεόν, etc. Hæc Guietus; sed ego nihil mutari velim.

(29) Codd. Regius, Anglicanus primus, et duo Vaticani, ποιησόντων. Excusi, ποιησάντων.

(30) *Ὅπερ οὐ ποιοῦσιν οἱ γόητες.* Dubitat Guietus an non sit scribendum, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ γόητες. Paulo post Gelenius non agnoscit βιοῦντας κακῶς. Ibidem libb. antea editi ad marginem, et codex Jolianus secunda manu, ἀποβαλεῖν ἀνθρώπων. At codex Regius et Basileensis, ἀπ' ἀνθρώπων ἐκβάλλειν. Mox post μᾶλλον redundat τὸ, δ'.

(31) In codd. Regio et Basileensi deest θειότης, non male. Infra libb. impressi post δοκεῖν τὰ παραπλήσια, addunt τοῖς ἐπιτελεῖν, sed istud τοῖς natum e sequentibus παραπλήσια τοῖς γνησίοις, recidendum putavimus.

50. Ac Paulus quidem in secunda sua ad Thessalonicenses Epistola declarat quomodo revelandus sit « homo peccati, filius perditionis qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus [79]; » rursusque Thessalonicensibus dicit : « Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui eum, cujus est adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus, et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt [80]. » Mox addit causam cur iniquus ille in vita versari permittatur:
425 « Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittit illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati [81]. » Dicat nunc aliquis, an in istis Evangelii et apostoli testimoniis quidquam sit, quod dare locum possit suspicandi præstigiatorum artes illic fuisse prædictas. De Antichristo Daniel quoque edidit vaticinium [82], quod legat qui voluerit. At verba Jesu depravat Celsus. Neque enim ille dixit unquam, quod ab illo dictum esse affirmat Celsus, venturos qui eadem facerent miracula, licet improbi et præstigiatores. Nam quemadmodum Ægyptiorum incantatorum par non erat potestas mirificæ illi, quæ in Moyse erat, gratiæ; et eorum opera meras esse præstigias, quæ vero Moyses fecit, a divina virtute proficisci comprobavit exitus [83]; ita quæ mira faciunt antichristi, iique qui se patrandis miraculis pares Jesu discipulis esse venditant, vocantur « signa et prodigia mendacia, » quæ « in omni seductione iniquitatis » vim habent « in eos qui pereunt; » miraculorum autem Christi et ejus discipulorum fructus est, non deceptio, sed animarum salus. Quis enim dixerit deceptione effici, ut emendetur vita et malitia quotidie magis ac magis minuatur?

51. Nonnihil in Scriptura videbat Celsus, cum dixit Jesum præmonuisse fore, « ut Satanas quidam prodigia faceret. » Sed hinc nimis propere colligit « hoc esse fateri, prodigia hæc nihil habere divinitatis, sed esse sceleratorum hominum opera. » Sic eodem genere concludit, quæ sunt generis longe diversi. Sicut enim lupus et canis, palumbes et columba, non ejusdem sunt generis, tametsi corpus et vox nonnihil simile præferre vi-

A Καὶ ὁ Παῦλος δ' ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῇ δευτέρᾳ ἀποφαίνεται τίνα τρόπον ἀποκαλυφθήσεταί ποτε « ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας (32), ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστ' αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθῖσαι, ἀποδεικνύοντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός. » Καὶ πάλιν φησὶ τοῖς Θεσσαλονικεῦσι· « Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ αὐτοῦ καιρῷ. Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται. Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν Κύριος ὁ Θεὸς ἀνελεῖ τῷ (33) πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ· οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. » Ἐκτιθέμενος δὲ καὶ τὴν αἰ- B τίαν τοῦ ἐπιτρέπεσθαι τὸν ἄνομον ἐπιδημεῖν τῷ βίῳ, φησίν· « Ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. Καὶ διὰ τοῦτο πέμπει (34) αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσιν ἅπαντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. » Λεγέτω τις οὖν ἡμῖν, εἰ δύναταί τι τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἢ τῶν παρὰ τῷ ἀποστόλῳ χώραν παρέχειν ὑπονοίας γοητείας προαγορευομένης κατὰ τὸν τόπον. Παρέσται δὲ τῷ βουλομένῳ καὶ ἀπὸ τοῦ Δανιὴλ ἐκλαβεῖν τὴν περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου προφητείαν. Καταψεύδεται δὲ τῶν λόγων Ἰησοῦ, ἐπεὶ, μὴ εἰπόντος αὐτοῦ, διότι παρέσονται ἕτεροι δυνάμεσιν C ὁμοίαις χρώμενοι, κακοὶ καὶ γόητες, αὐτός φησιν αὐτὸν εἰρηκέναι τὸ τοιοῦτον. Ὡς γὰρ οὐχ ὁμοία δύναμις ἡ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπῳδῶν (35) τῇ ἐν τῷ Μωϋσῇ παραδόξῳ χάριτι· ἀλλὰ τὸ τέλος διήλεγχε τὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων ὄντα μαγγανείας, τὰ δὲ τοῦ Μωϋσέως θεῖα· οὕτως τὰ μὲν τῶν ἀντιχρίστων, καὶ τῶν προσποιουμένων δυνάμεις ὡς μαθητῶν Ἰησοῦ, « σημεῖα καὶ τέρατα » λέγεται εἶναι « ψεύδους, ἐν πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς ἀπολλυμένοις ἰσχύοντα· » τὰ δὲ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καρπὸν ἔσχεν οὐκ ἀπάτην, ἀλλὰ σωτηρίαν ψυχῶν. Τίς γὰρ τὸν κρείττονα βίον, καὶ συστέλλοντα τὰ τῆς κακίας ὁσημέραι ἐπὶ τὸ ἔλαττον, εὐλόγως φησὶν ἀπὸ ἀπάτης γίνεσθαι;

Ὑπείδετο δὲ ὁ Κέλσος τὸ ἀπὸ τῆς Γραφῆς, ποιή- D σας τὸν Ἰησοῦν εἰρηκέναι, « ὅτι Σατανᾶς τις τοιαῦτα παραμηχανήσεται. » Ἀλλὰ καὶ συναρπάζει τὸν λόγον, φάσκων « μὴ ἔξαρνον εἶναι τὸν Ἰησοῦν, ὡς ταῦτα οὐδὲν θεῖον ἔχει, ἀλλὰ πονηρῶν ἐστιν ἔργα· » ὁμογενῆ γὰρ αὐτὰ πεποίηκεν ἑτερογενῆ τυγχάνοντα. Καὶ ὥσπερ λύκος κυνὶ οὐχ ὁμογενὴς, κἂν δοκῇ ἔχειν τι παραπλήσιον ἐν τῷ τοῦ σώματος σχήματι καὶ τῇ φωνῇ, οὐδὲ φάσσα τῇ περιστερᾷ· οὕτως

[79] II Thess. II, 3. [80] Ibid. 6 seqq. [81] Ibid. 10, 11. [82] Dan. VII, 26. [83] Exod. VII, 12.

(32) Omnes mss., ἀνομίας. Spencerus in textu, ἁμαρτίας. Paulo post omnes mss., λεγόμενον Θεόν. Libb. excusi, λεγόμενον ἢ Θεόν. Paulo infra in codd. Regio et Basileensi deest τοῖς Θεσσαλονικεῦσι.

(33) *Ὃν Κύριος ὁ Θεὸς ἀνελεῖ τῷ*, etc. Sic recte omnes mss. et Hœschelius. Perperam vero Spencerus in textu habet, ὃν Κύριος ἀναλώσει, ἀνελεῖ τῷ, etc.

(34) Hœschelius et omnes mss., πέμπει. Spencerus, πέμψει. Infra codd. Regius et Basileensis, ἢ τῶν ἐν τῷ Ἀποστόλῳ. Paulo post libb. excusi ad marginem, προαγορευομένης κατὰ τὸν τρόπον.

(35) Codd. Regius, Basileensis et duo Anglicani, ἐπαοιδῶν.

οὐδὲν ὅμοιον ἔχει τὸ δυνάμει Θεοῦ ἐπιτελούμενον τῷ γινομένῳ ἀπὸ γοητείας. Ἔτι δὲ καὶ ταῦτα πρὸς τὰς Κέλσου κακουργίας ἐροῦμεν· Ἆρα δυνάμεις γίνονται μὲν κατὰ γοητείαν ἀπὸ πονηρῶν δαιμόνων, οὐδεμία δὲ δύναμις ἐπιτελεῖται ἀπὸ τῆς θείας καὶ μακαρίας φύσεως, ἀλλ' ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων ἤνεγκε μὲν τὰ χείρονα, οὐδαμῶς δ' ἐχώρησε τὰ κρείττονα; Καὶ τοῦτο δὲ δοκεῖ μοι ὥσπερ ἐπὶ πάντων δεῖν (36) παρατιθέναι, ὅτι ὅπου τι χεῖρον προσποιούμενον εἶναι ὁμογενὲς τῷ κρείττονι, ἐκεῖ πάντως ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐστί τι κρεῖττον· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ γοητείαν ἐπιτελούντων, ὅτι πάντως ἀνάγκη εἶναι καὶ ἀπὸ θείας ἐνεργείας ἐν τῷ βίῳ γινόμενα. Καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐστιν ἐξ ἀκολουθίας ἤτοι ἀμφότερα ἀναιρεῖν καὶ λέγειν μηδέτερον γίνεσθαι, ἢ, τιθέντα τὸ ἕτερον καὶ μάλιστα τὸ χεῖρον, ὁμολογεῖν καὶ περὶ τοῦ κρείττονος. Εἰ δέ τις τιθείη μὲν τὰ ἀπὸ γοητείας γίνεσθαι, μὴ τιθείη δὲ τὰ ἀπὸ θείας δυνάμεως· δοκεῖ μοι παραπλήσιος εἶναι τῷ τιθέναι μὲν, ὅτι εἰσὶ σοφίσματα καὶ λόγοι πιθανοὶ, ἀποτυγχάνοντες τῆς ἀληθείας, προσποιούμενοι τἀληθῆ παριστάνειν, οὐδαμοῦ δὲ παρ' ἀνθρώποις ἀλήθεια, καὶ διαλεκτικὴ ἀλλοτρία σοφισμάτων πολιτεύεται. Εἰ δ' ἅπαξ παραδεξόμεθα, ἀκόλουθον εἶναι τῷ ὑποστάτιν (37) εἶναι μαγείαν καὶ γοητείαν, ἐνεργουμένην ὑπὸ πονηρῶν δαιμόνων, κατακηλήσεσι περιέργοις θελγομένων, καὶ ἀνθρώποις γόησιν ὑπακουόντων, τὸ καὶ ἀπὸ θείας δυνάμεως δεῖν εὑρίσκεσθαι ἐν ἀνθρώποις· διὰ τί οὐχὶ καὶ βεβασανισμένως τοὺς ἐπαγγελλομένους τὰς δυνάμεις ἐξετάσομεν ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἤθους καὶ τῶν ἐπακολουθούντων ταῖς δυνάμεσιν, ἤτοι εἰς βλάβην τῶν ἀνθρώπων ἢ εἰς ἠθῶν ἐπανόρθωσιν; τίς μὲν, δαίμοσι διακονούμενος, διά τινων ἐπῳδῶν καὶ μαγγανειῶν τὰ τοιαῦτα ποιεῖ; τίς δ' ἐν χώρᾳ καθαρᾷ καὶ ἁγίᾳ γενόμενος κατὰ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸ πνεῦμα, οἶμαι δὲ καὶ τὸ σῶμα τῷ Θεῷ (38), παραδεξάμενος θεῖόν τι πνεῦμα, τὰ τοιαῦτα εἰς ὠφέλειαν ἀνθρώπων καὶ προτροπὴν τὴν ἐπὶ τὸ πιστεύειν Θεῷ ἀληθινῷ πράττει; Εἰ δ' ἅπαξ ζητεῖν δεῖ μὴ συναρπαζόμενον ὑπὸ τῶν δυνάμεων, τίς μὲν ἀπὸ κρείττονος, τίς δὲ ἀπὸ χείρονος τὰ τοιαῦτα ἐπιτελεῖ, ἵνα ἢ μὴ πάντα κακολογῶμεν, ἢ μὴ πάντα ὡς θεῖα θαυμάζωμεν καὶ ἀποδεχώμεθα· πῶς οὐχὶ προφανὲς μὲν ἔσται ἐκ τῶν συμβάντων ἐπὶ Μωϋσέως καὶ ἐπὶ Ἰησοῦ, ἐθνῶν ὅλων συστάντων μετὰ τὰ σημεῖα αὐτῶν, ὅτι θείᾳ δυνάμει πεποιήκασιν οὗτοι, ἅπερ ἀναγέγραπται αὐτοὺς πεποιηκέναι; Οὐκ ἂν γὰρ πονηρία καὶ μαγγανεία ὅλον ἔθνος συνέστησαν (39), ὑπερβὰν μὲν οὐ μόνον ἀγάλματα καὶ τὰ ὑπ' ἀνθρώπων ἱδρυμένα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν γενητὴν φύσιν, ἀναβαῖνον δὲ πρὸς τὴν ἀγένητον τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀρχήν.

A deantur; ita quæ divina potestas efficit, ea sunt hujusmodi, ut cum illis præstigiatorum artificia comparari nequeant. Præterea hæc etiam adversus vafras Celsi argutias dicemus: an mali dæmones præstigiis res miras insolitasque faciunt, et divina beataque natura nullum poterit efficere miraculum? Vita hominum infestatur malis, et bona non accepit? Atque id de omnibus videtur dici debere, ubi quid malum est boni fucatum similitudine, ibi necessario bonum esse malo contrarium. Sic cum per præstigias aliqua fiant, divina virtute aliqua fieri in vita necesse est. Alterum ex altero sequitur: proinde aut utrumque tollendum est negandumque bona et mala esse; aut admisso altero maximeque malo, bonum quoque admissum oportet. Si quis B autem ponat quædam per præstigias effici, id autem de divina potestate negaverit, is mihi videtur similis esse illi, **426** qui concedens esse sophismata rationesque probabiles, quæ, tametsi veritate vacuæ, veritatis tamen speciem præ se ferant, nullam apud homines veritatem esse contenderet, nullamque dialecticam, quæ sophismatis abhorreat. Quod si, quia magorum et præstigiatorum artes aliquid efficiunt ope malorum dæmonum, qui curiosis incantationibus deliniti hominibus illas artes profitentibus morem gerunt, idcirco divinam virtutem inter homines aliquid operari confitendum est: cur non eorum, qui miracula pollicentur, vitam, mores aliaque ex miraculis consequentia, ac- C curate pensitabimus, afferantne perniciem hominibus, an ad corrigendos mores conferant; quis dæmonibus operam navans per incantationes arcanaque magica patret miracula; quis contra sanctiori in loco ac puro consistens, animaque et spiritu, et, opinor, corpore divinum accipiens spiritum ejusmodi edat prodigia, et utilitatis hominum causa, et ut ad credendum vero Deo animos inflammet? Jam si, posita omni de miraculis præjudicata opinione, quæri oportet bonone an malo consilio quis illa fecerit, ut ne aut omnia vituperemus, aut omnia tanquam divina admiremur et admittamus: annon perspicuum est ex Moysis Jesuque miraculis quibus integræ gentes constitutæ sunt, eos divina potestate fecisse, quæ ab illis facta fuisse Scripturæ D narrant? Neque enim malis artibus magicisque præstigiis constituta fuisset gens tota, quæ despectis non solum simulacris falsisque numinibus quæ reliqui homines colebant, sed etiam rebus omnibus creatis, ad Deum rerum omnium principium, principio carentem ipsum assurgit.

(36) Sic omnes mss. rectius, opinor, quam editi, in quibus legitur, ἐπὶ πάντων ὥστε δεῖν.

(37) *Ὑποστάτιν*. Codd. Reg. et Basileensis. Alii vero, ὑποστάτην, sed haud scio annon potius legendum sit, uti conjicit Guietus, ὑπόστατον εἶναι. Id est, ὑπάρχειν, *exsistere*. Sic περίστατος a περίσταμαι, ἐπίθετος, ἐπίθετον, etc. Paulo post codd. Regius et Basileensis, καταχηλήσεσι περιέργοις. Alias, κατακηλήσεσι περιέργοις.

(38) *Τῷ Θεῷ*. Abundare videtur, nec agnoscit Gelenius, assentiorque Boherello hoc delenti.

(39) Boherellus legit, πονηρίᾳ καὶ μαγγανείᾳ ὅλον ἔθνος συνέστησεν. At codex Jolianus, πονηρία καὶ μαγγανεία ὅλον ἔθνος συνέστησαν, et ita libb. editi, nisi quod pro συνέστησαν, habent συνέστησεν. Paulo post omnes mss., τὰ ὑπ' ἀνθρώπων ἱδρυμένα, rectius quam impressi, τὰ ὑπ' αὐτῶν ἱδρυμένα, quæ Boherellus manuscriptorum ope destitutus legebat, τὰ ἐπ' αὐτῶν ἱδρυμένα.

52. Et quoniam Judæus est qui hæc apud Celsum loquitur, libet eum sic compellare : Tu vero, bone vir, cur miracula, quæ a Deo per Moysem facta esse tuæ scripturæ referunt, divina esse credis, et adversus eos, qui illa et magorum Ægyptiorum præstigias eodem loco numerant, tueri atque defendere conaris, et Ægyptios tuos hostes imitatus infitiaris divina esse, quæ Jesus teipso fatente patravit miracula? Nam si miraculorum exitus, si tota gens per miracula Moysis constituta, evidenter probant de Moyse Deum per illum hæc fecisse miracula ; cur idem non constabit de Jesu , qui multo majora, quam Moyses, effecit? **427** Ille enim gentiles suos a semine Abraham ortos, circumcisionis aliorumque ab Abraham continua successione acceptorum rituum religiosos observatores, atque promptos jam et paratos nactus, eduxit ex Ægypto, eisque divinas, ut credis, leges imposuit. Hic autem majus quiddam ausus, antiquatis institutis pristinis moribusque patriis, in quibus gentes educatæ fuerant, reipublicæ formam evangelicis præscriptis consentaneam superinduxit. Quemadmodum igitur Moyses, ut sibi apud senatum plebemque faceret fidem, opus habuit miraculis quæ Scripturæ commemorant ; cur non Jesu miraculis opus fuit, ut illi fidem adjungeret populus, qui signa et prodigia postulare consueverat ? Imo majoribus divinioribusque, quam quæ Moyses fecerat, opus fuit, ut averterent ab inanibus fabulis humanisque traditionibus, quæ apud Judæos vigebant ; et persuaderent hujus doctrinæ magistrum horumque miraculorum effectorem longe prophetis antecellere. Et quomodo major prophetis non erat quem Christum et generis humani salvatorem prophetæ prænuntiaverant?

53. Neque vero quidquam hic Celsi Judæus contra fideles dicit, quod non possit in Moysem retorqueri : ita ut si Jesus præstigiator fuerit, fuerit et Moyses, et uterque, si quid veri dicit Judæus, de iisdem rebus accusari possint. Quod verbi causa de Jesu Judæus ait : « O lucem et veritatem ! ipse sua voce declarat, quemadmodum vestra scripta testantur, venturos alios, qui eadem miracula faciant, improbi tamen et præstigiatores ; » id de Moyse repetere possit quisquis Judæo non crederet, Græcus, Ægyptius, quilibet : « O lucem et veritatem! ipse sua voce diserte declarat, quemadmodum vestra scripta testantur, venturos alios, qui eadem miracula faciant, improbi tamen et præstigiatores. Scriptum est enim in vestra lege : *Si surrexerit in me-*

A Ἐπεὶ δ' Ἰουδαῖός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ ταῦτα λέγων, εἴποιμεν ἂν πρὸς αὐτόν· Σὺ δὲ δή, ὦ οὗτος, τί δήποτε τὰ μὲν παρὰ σοὶ γεγραμμένα, ὡς ὑπὸ Θεοῦ διὰ Μωϋσέως ἐπιτελεσθέντα, θεῖα εἶναι πεπίστευκας, καὶ πειρᾷς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας αὐτὰ ὡς κατὰ γοητείαν γεγενημένα ὁμοίως τοῖς παρὰ Αἰγυπτίων σοφοῖς ἐπιτελουμένοις διαλύεσθαι· τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ καὶ παρὰ σοὶ ὁμολογούμενα γεγονέναι, τοὺς κατὰ σοῦ Αἰγυπτίους μιμούμενος, κατηγορεῖς ὡς οὐ θεῖα; Εἰ γὰρ τὸ τέλος, καὶ ὅλον τὸ ἔθνος (40), συστὰν διὰ τῶν ἐν Μωϋσῇ τεραστίων, τὴν ἐνάργειαν τοῦ Θεὸν εἶναι (41) τὸν ταῦτα ποιήσαντα γενέσθαι συνίστησιν ἐπὶ Μωϋσέως· πῶς οὐχὶ μᾶλλον τὸ τοιοῦτον ἐπὶ τῷ Ἰησοῦ δειχθήσεται, μεῖζον ποιήσαντι παρὰ τὸ Μωϋσέως ἔργον; ἐκεῖ- B νος μὲν γὰρ τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ κατὰ διαδοχὴν τὴν περιτομὴν φυλάξαντας, καὶ τῶν ἐθῶν τοῦ Ἀβραὰμ γενομένους ζηλωτὰς ἑτοιμοτέρους παραλαβὼν, ἐξήγαγεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, τοὺς θείους, οὓς πεπίστευκας, παρατιθέμενος (42) αὐτοῖς νόμους· οὗτος δὲ μεῖζόν τι τολμήσας, ἐπεισήγαγε τῇ προκαταλαβούσῃ πολιτείᾳ, καὶ ἔθεσι πατρῴοις, καὶ ἀνατροφαῖς ταῖς κατὰ τοὺς κειμένους νόμους, τὴν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείαν. Καὶ ὥσπερ ἔχρῃζεν, ἵνα Μωϋσῆς πιστευθῇ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς γερουσίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ, σημείων, ὧν πεποιηκέναι ἀναγέγραπται· διὰ τί οὐχὶ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα δὴ πιστευθῇ ὑπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ μεμαθηκότων σημεῖα καὶ τέρατα αἰτεῖν, δεήσεται τοιούτων δυνάμεων, αἳ C διὰ τὸ μεῖζον καὶ θειότερον συγκρίσει τῶν διὰ Μωϋσέως, οἷαί τε ἦσαν ἀποστῆσαι μὲν τῆς Ἰουδαϊκῆς μυθολογίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων παρ' αὐτοῖς παραδόσεων· ποιῆσαι δὲ παραδέξασθαι τὸν ταῦτα διδάσκοντα καὶ ἐπιτελοῦντα, ὅτι μείζων τῶν προφητῶν ἦν; Πῶς γὰρ οὐ μείζων τῶν προφητῶν ἦν, ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν ὡς Χριστὸς καὶ σωτὴρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων εἶναι κηρυσσόμενος;

Καὶ ὅλα δὲ, ἅπερ ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος λέγει πρὸς τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Ἰησοῦν, δύναται κοινοποιεῖσθαι εἰς τὴν Μωϋσέως κατηγορίαν· ὥστε μηδὲν διαφέρειν (43) παραπλήσιον εἶναι λέγειν γοητείαν τὴν Ἰησοῦ τῇ Μωϋσέως, ἀμφοτέρων (ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει τοῦ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαίου) δυναμένων τοῖς αὐτοῖς ὑπάγεσθαι ἐγκλήμασιν· οἷον περὶ μὲν D Χριστοῦ ὁ παρὰ Κέλσῳ Ἰουδαῖος λέγει, ἀλλ'· « Ὦ φῶς καὶ ἀλήθεια! τῇ αὐτοῦ φωνῇ διαῤῥήδην ἐξαγορεύει Ἰησοῦς ταῦτα, καθὰ καὶ ὑμεῖς συγγεγράφατε, διότι παρέσονται ὑμῖν καὶ ἕτεροι δυνάμεσιν ὁμοίαις χρώμενοι, κακοὶ καὶ γόητες· » περὶ δὲ Μωϋσέως εἴπῃ ἂν ὁ ἀπιστῶν πρὸς τὸν Ἰουδαῖόν τις εἴτε Ἕλλην (44), εἴτ' Αἰγύπτιος, εἴθ' ὁστισοῦν, ἀλλ'· « Ὦ φῶς καὶ ἀλήθεια! τῇ αὐτοῦ φωνῇ Μωϋσῆς διαῤῥήδην

(40) Guieto scribendum videtur, εἰ καὶ γὰρ τότε καὶ ὅλον τὸ ἔθνος, etc.

(41) *Τὴν ἐνάργειαν τοῦ Θεὸν εἶναι.* Ita codex Basileensis. Hœschelius autem, τὴν ἐνάργειαν τοῦ Θεοῦ εἶναι. Spencerus, τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ εἶναι. Guieto scribendum videtur, τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ εἶναι τοῦ ταῦτα ποιήσαντος γενέσθαι συνίστησιν ὑπὸ Μωϋσέως.

(42) *Παρατιθέμενος.* Guietus legit, προτιθέμενος.

(43) Libb. antea excusi post διαφέρειν majorem distinctionis notam habent, et deinde legunt, παραπλήσιον δ' εἶναι, sed mss. particulam δέ non agnoscunt, et recte omnino.

(44) Mss., πρὸς τὸν Ἰουδαῖον τοῖς Μωϋσέως, εἴτε Ἕλλην.

ἐξαγορεύει, καθὰ καὶ ὑμεῖς συγγεγράφατε, διότι παρέσονται ὑμῖν ἕτεροι δυνάμεσιν ὁμοίαις χρώμενοι, κακοὶ καὶ γόητες. Γέγραπται γὰρ ὑμῶν ἐν τῷ νόμῳ· *Ἐὰν δὲ ἀναστῇ ἐν σοὶ προφήτης, ἢ ἐνυπνιαζόμενος ἐνύπνιον, καὶ δώσει σημεῖον ἢ τέρας, καὶ ἔλθῃ τὸ σημεῖον ἢ τὸ τέρας ὃ ἐλάλησε πρὸς σὲ λέγων· Πορευθῶμεν, καὶ ἀκολουθήσωμεν θεοῖς ἑτέροις, οὓς οὐκ οἴδατε, καὶ λατρεύσωμεν αὐτοῖς· οὐκ ἀκούσεσθε τοὺς λόγους* (45) *τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἢ τοῦ ἐνυπνιαζομένου τὸ ἐνύπνιον ἐκεῖνο,* » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὁ μὲν τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ διαβάλλων, φησὶ, « καὶ Σατανᾶν τινα τοιαῦτα παραμηχανώμενον ὀνομάζειν· » ὁ δὲ κοινοποιῶν τοῦτο πρὸς Μωϋσέα ἐρεῖ· « Καὶ προφήτην ἐνυπνιαζόμενον τοιαῦτα παραμηχανώμενον ὀνομάζειν. » Ὥσπερ δ' ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖός φησι περὶ τοῦ Ἰησοῦ, « ὅτι ὥστε οὐδ' αὐτὸς ἔξαρνός ἐστιν, ὡς ταῦτά γε οὐδὲν θεῖον, ἀλλὰ πονηρῶν ἐστιν ἔργα· » οὕτως ὁ τοῖς Μωϋσέως ἀπιστῶν φήσει πρὸς αὐτὸν, τὰ προειρημένα ἐκτιθέμενος, τὸ αὐτό· « Ὥστε οὐδ' αὐτὸς Μωϋσῆς ἔξαρνός ἐστιν, ὡς ταῦτά γε οὐδὲν θεῖον, ἀλλὰ πονηρῶν ἐστιν ἔργα. » Τὸ αὐτὸ δὲ ποιήσει καὶ ἐπὶ τούτου (46), « βιαζόμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας ὁμοῦ, καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀπεκάλυψε, καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἤλεγξεν ὁ Μωϋσῆς. » Λέγοντι δὲ τῷ Ἰουδαίῳ καὶ τό· « Πῶς οὖν οὐ σχέτλιον, ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἔργων τὸν μὲν Θεὸν, τοὺς δὲ γόητας ἡγεῖσθαι; » Εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτὸν, διὰ τὰς Μωϋσέως ἐκτεθείσας λέξεις· « Πῶς οὖν οὐ σχέτλιον ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἔργων, τὸν μὲν προφήτην Θεοῦ καὶ θεράποντα αὐτοῦ, τοὺς δὲ γόητας ἡγεῖσθαι; » Ἐπεὶ δὲ προσδιατρίβων τῷ τόπῳ ὁ Κέλσος προσέθηκεν οἷς ἐξεθέμην κοινοποιηθεῖσι καὶ τό· « Τί γὰρ μᾶλλον ἀπό γε τούτων τοὺς ἄλλους πονηροὺς, ἢ τοῦτον νομιστέον αὐτῷ χρωμένους μάρτυρι (47); » προσθήσομεν τοῖς λεγομένοις καὶ ἡμεῖς τοιαῦτα, τί γὰρ μᾶλλον ἀπό γε τούτων, οἷς ἀπαγορεύει πείθεσθαι Μωϋσῆς ἐπιδεικνυμένοις σημεῖα καὶ τέρατα, ἐκείνους πονηροὺς νομιστέον, ἢ Μωϋσέα, ἐξ ὧν ἑτέρους περὶ σημείων καὶ τεράτων διέβαλε; πλείονα δ' εἰς ταὐτὸ λέγων, ἵνα δόξῃ αὔξειν τὸ ἐπιχείρημα, φησί· « Ταῦτα μέν γε καὶ αὐτὸς ὡμολόγησεν οὐχὶ θείας φύσεως ἀλλ' ἀπατεώνων τινῶν καὶ παμπονήρων εἶναι γνωρίσματα. » Τίς οὖν « αὐτός; » Σὺ μὲν, ὦ Ἰουδαῖε, φὴς ὅτι ὁ Ἰησοῦς· ὁ δὲ ἐγκαλῶν σοι ὡς τοῖς αὐτοῖς ἐγκλήμασιν ὑποκειμένῳ, τὸ « αὐτὸς » ἀνάξει ἐπὶ τὸν Μωϋσέα.

A *dio tui prophetes, aut qui somnium somniarit, et dederit signum aut prodigium, et evenerit signum aut prodigium quod locutus est, et dixerit tibi : Eamus et sequamur deos alienos quos ignoratis, et serviamus eis ; non audietis verba prophetæ illius aut somniatoris* [84], » et reliqua. Item quod ille contra Jesum dicit : « Quinetiam Satanam quemdam nominat insignem talium rerum artificem ; » id alter in Moysem contorquens dicet : « Quinetiam prophetam somniantem nominat insignem talium rerum artificem. » **428** Quemadmodum autem apud Celsum Judæus ait de Jesu : « Ac ne ipse quidem infitiatur in iis nihil divinitatis inesse, sed esse sceleratorum hominum opera ; » ita quisquis rebus de Moyse scriptis fidem abrogat, iisdem contra illum utetur verbis : B « Ita nec ipse infitiatur, nihil in iis divinitatis inesse, sed esse sceleratorum opera. » Vertet in Moysem et ista : « Oppressus veritatis viribus, dum aliorum artes detegit, suas et ipse redarguit. » Dicenti autem Judæo : « Quomodo igitur non miserum est, ex iisdem operibus illum quidem Deum existimari, alios vero præstigiatores ? » reponet quispiam propter verba Moysis superius adducta : « Quomodo igitur non miserum est ex iisdem operibus illum quidem Dei prophetam ejusque famulum existimari, alios autem præstigiatores? » Et quoniam Celsus hoc argumentum urgens, ad ea quæ, ut diximus, in utramque partem dici possunt, adjicit et ista : « Cur illos potius, quam hunc, ex iisdem rebus C sceleratos existimem, præsertim cum ipse contra se testimonium ferat ? » addam et ego : Cur ex iisdem operibus sceleratos potius existimem eos, quorum signis et prodigiis Moyses vetat haberi fidem, quam Moysem ipsum, qui eorum signa et prodigia in invidiam vocat ? Denique hæc subjungit, ut suæ accusationi veluti cumulus accessisse videatur : « Nam et ipse confessus est hæc non esse divinæ naturæ, sed impostorum quorumdam et sceleratissimorum hominum indicia. » Quis ille « ipse » est? Tu, Judæe, Jesum esse dicis, sed qui videt te eisdem criminationibus obnoxium, illum asseret esse Moysem.

Μετὰ ταῦτά φησι πρὸς ἡμᾶς δῆθεν (ἵνα τηρήσω τὸ ἀπ' ἀρχῆς τῷ Ἰουδαίῳ προτεθέν) ὁ τοῦ Κέλσου Ἰουδαῖος ἐν τῷ πρὸς τοὺς πολίτας ἑαυτοῦ λόγῳ πιστεύσαντας, « τίνι οὖν προσήχθητε (48), ἢ διότι προεῖπεν ὡς ἀποθανὼν ἀναστήσεται; » Καὶ τοῦτο δ' εἰς τὸ περὶ Μωϋσέως ὁμοίως τοῖς προτέροις κοινοποιηθήσεται. Φήσομεν γὰρ πρὸς αὐτὸν, τίνι οὖν προσήχθητε, ἢ διότι ἀνέγραψε περὶ τῆς ἑαυτοῦ τελευτῆς τοιαῦτα (49); « Καὶ ἐτελεύτησεν ἐκεῖ Μωϋσῆς οἰκέτης

D 54. Post hæc Celsi Judæus (ut quod sibi ab initio proposuit sequar) sic nos interrogat in sermone quem habet cum eis ex suis popularibus qui Christo adhæserunt : « Quo igitur argumento persuasi estis ? an quod prædixit se post mortem resurrecturum ? » Et hoc proclive est, ut superiora in Moysem retorquere. Dicemus enim et nos : Quo argumento persuasi estis ? an quia de sua morte scripsit hæc : « Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra

[84] Deut. XIII, 1, 2, 3.

(45) Codd. duo Vaticani, et duo Anglicani, item Regius et Basileensis, τοὺς λόγους. Hœschelius, τοῦ λόγου. Spencerus, τῶν λόγων.

(46) *Καὶ ἐπὶ τούτου*. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libris editis habet, καὶ πρὸς τό.

(47) *Αὐτῷ χρωμένους μάρτυρι*. Guietus ut supra legit, αὐτοῖς χρώμενον, et delet τὸ, μάρτυρι.

(48) *Προσήχθητε*. Sic mss. ut supra. Libb. excusi, προήχθητε.

(49) Mss., τοιαῦτα. Libb. editi, ταῦτα.

Moab jubente Domino, et sepelivit eum in Moab prope domum Phogor. Et nemo cognovit sepulcrum ejus usque in præsentem diem[85]?» Sicut enim inde Judæus calumniandi causam arripit, quod Jesus se post mortem resurrecturum esse prædixerit, ita de Moyse dixerit aliquis, ab illo scriptum esse in Deuteronomio cujus auctor est, nemini notum esse sepulcrum ejus usque in præsentem diem, quo venerabilius id faceret, ut ignotum humano generi.

429 55. Postea sic Judæus eos e popularibus suis, qui Jesu adhæserunt, alloquitur : « Age, demus hæc fuisse prædicta. At quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores et quæstum errore facerent, talibus prodigiis abusi sunt? Ita Zamolxis Pythagoræ servus apud Scythas, et Pythagoras ipse in Italia; ita Rampsinitus in Ægypto quem ferunt in inferis lusisse tesseris cum Cerere, indeque mantile aureum ab illa acceptum reportasse; ita Orpheus apud Odrysas, Protesilaus in Thessalia, Hercules in Tænaro, Theseus. Sed illud considerandum, an quis vere mortuus aliquando ipso corpore resurrexerit. An cum hæc de aliis auditis, fabulas et esse et videri pronuntiatis, vestræ vero fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis videmini, cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vocem, terræ motum ortasque tenebras obtruditis; cum additis eum, qui sibi dum viveret auxilio esse non potuit, mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in manibus monstrasse clavorum vestigia? Et quis hæc vidit? Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica, et si quis alius iisdem magicis artibus addictus, qui vel hæc prout affectus erat somniaverit, vel inani opinione delusus

A Κυρίου, ἐν γῇ Μωάβ, διὰ ῥήματος Κυρίου, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῇ Μωάβ, ἐγγὺς οἴκου Φογώρ. Καὶ οὐδεὶς οἶδε τὴν ταφὴν αὐτοῦ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης; » Ὡς γὰρ διαβάλλει ὁ Ἰουδαῖος, ὅτι προεῖπεν ὡς ἀποθανὼν ἀναστήσεται, πρὸς τὸν λέγοντα ταῦτα ὁ περὶ Μωϋσέως τὸ ὅμοιον φάσκων ἐρεῖ, ὅτι καὶ Μωϋσῆς ἀνέγραψεν (αὐτοῦ γάρ ἐστι καὶ τὸ Δευτερονόμιον) ὅτι οὐδεὶς οἶδε τὴν ταφὴν αὐτοῦ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης· σεμνύνων καὶ ἐπαίρων τὴν ταφὴν (50) αὐτοῦ, ὡς οὐκ ἐγνωσμένην ἀνθρώπων γένει.

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Ἰουδαῖος πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας τῷ Ἰησοῦ πιστεύοντας· « Φέρε δὴ καὶ πιστεύωμεν ὑμῖν τοῦτ' εἰρῆσθαι. Πόσοι δ' ἄλλοι τοιαῦτα τερατεύονται, πειθοῦς ἕνεκα τῶν εὐήθως ἀκουόντων, ἐνεργολαβοῦντες τῇ πλάνῃ; ὅπερ οὖν καὶ Ζάμολξιν
B (51) ἐν Σκύθαις φασὶ τὸν Πυθαγόρου δοῦλον, καὶ αὐτὸν Πυθαγόραν ἐν Ἰταλίᾳ· καὶ Ῥαψίνιτον (52) ἐν Αἰγύπτῳ· τοῦτον μὲν καὶ συγκυβεύειν ἐν ᾅδου τῇ Δήμητρι, καὶ ἀνελθεῖν (53) δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα· καὶ μὴν καὶ Ὀρφέα (54) ἐν Ὀδρύσαις, καὶ Πρωτεσίλαον (55) ἐν Θεσσαλίᾳ, καὶ Ἡρακλέα (56) ἐπὶ Ταινάρῳ καὶ Θησέα (57). Ἀλλ' ἐκεῖνο σκεπτέον, εἴ τις ὡς ἀληθῶς ἀποθανὼν, ἀνέστη ποτὲ αὐτῷ σώματι· ἢ οἴεσθε τὰ μὲν τῶν ἄλλων μύθους εἶναί τε καὶ δοκεῖν, ὑμῖν δὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ δράματος εὐσχημόνως ἢ πιθανῶς ἐφευρῆσθαι, τὴν ἐπὶ τοῦ σκόλοπος αὐτοῦ φωνὴν ὅτ' ἀπέπνει, καὶ τὸν σεισμὸν, καὶ τὸν σκότον; ὅτι δὴ ζῶν μὲν οὐκ ἐπήρκεσεν ἑαυτῷ, νεκρὸς δ' ἀνέστη,
C καὶ τὰ σημεῖα τῆς κολάσεως ἔδειξε, καὶ τὰς χεῖρας ὡς ἦσαν πεπερονημέναι. Τίς τοῦτο εἶδε (58); Γυνὴ πάροιστρος, ὥς φατε, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς γοητείας, ἤτοι κατά τινα διάθεσιν ὀνειρώξας, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν δόξῃ πεπλανημένῃ φαν-

[85] Deut. xxxiv, 5, 6.

(50) Alias, ἐπαίρων καὶ τὴν ταφήν. Item paulo post, φέρε καὶ δὴ πιστεύωμεν.

(51) *Καὶ Ζάμολξιν*. Vide Herodotum lib. iv, et adnotationes ad lib. iii *contra Celsum*, num. 53. Paulo post codex Basileensis, καὶ αὐτὸν Πυθαγόραν. Hœschelius et Spencer., καὶ τὸν Πυθαγόραν. Laert. in *Pythag.* : Καὶ ἄλλο τι περὶ Πυθαγόρου φησὶν ὁ Ἕρμιππος. Λέγει γὰρ ὡς γενόμενος ἐν Ἰταλίᾳ, κατὰ γῆς οἰκίσκον ποιῆσαι, καὶ τῇ μητρὶ ἐνετείλατο τὰ γινόμενα εἰς δέλτον γράφειν σημειουμένην καὶ τὸν χρόνον· ἔπειτα καθιέναι αὐτῷ ἔστ' ἂν ἀνέλθῃ· τοῦτο ποιῆσαι τὴν μητέρα· τὸν δὲ Πυθαγόραν μετὰ χρόνον ἀνελθεῖν ἰσχνὸν καὶ κατεσκελετευμένον· ἐσελθόντα τε εἰς τὴν ἐκκλησίαν φάσκειν ὡς ἀφῖκται ἐξ ᾅδου· καὶ δὴ καὶ ἀνεγίνωσκεν αὐτοῖς τὰ συμβεβηκότα. Οἱ δὲ σαινόμενοι τοῖς λεγομένοις ἐδάκρυόν τε καὶ ᾤμωζον, καὶ ἐπίστευον εἶναι τὸν Πυθαγόραν θεῖόν τινα· ὥστε καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῷ παραδοῦναι, ὡς καὶ μαθησομένας τι τῶν αὐτοῦ· τὰς καὶ Πυθαγορικὰς κληθῆναι. « Sed et aliud quiddam de Pythagora tradit Hermippus. Ait enim illum, cum in Italiam venisset, ædiculam sibi subterraneam ædificavisse, matremque ea quæ fierent, notatis quoque temporibus, in tabulas referre, deinde secum, donec supra terram exire vellet, descendere jussisse. Hoc igitur matrem fecisse. Pythagoram vero post aliquod tempus gracilem corpore, vehementerque exsiccatum supra terram exisse; cumque in concionem ascendisset, ex inferis se venisse dixisse. Quinetiam ea quæ sibi acciderant ipsis recitabat. Illi vero his quæ dicebantur deliniti, et illacrymabantur, et ingemiscebant, Pythagoramque ipsum divinum quemdam hominem adeo esse credebant, ut ei mulieres traderent, quasi aliquid ex ejus doctrina percepturas; quas etiam Pythagoricas vocatas fuisse tradit. » SPENCER.

(52) *Ῥαψίνιτον*. Herodot., lib. ii : Μετὰ δὲ ταῦτα, ἔλεγον τοῦτον τὸν βασιλῆα ζωὸν καταβῆναι κάτω ἐς τὸν οἱ Ἕλληνες ἀΐδην νομίζουσι εἶναι, κἀκεῖθι συγκυβεύειν τῇ Δήμητρι. Καὶ τὰ μὲν, νικᾷν αὐτήν, τὰ δὲ ἑσσοῦσθαι ὑπ' αὐτῆς. Καί μιν πάλιν ἀπικέσθαι δῶρον ἔχοντα παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρύσεον.
D « Post hæc aiebant regem hunc descendisse vivum sub terram, eo ubi Græci opinantur sedes infernas esse, et ibi cum Cerere alea lusisse; et aliquando vicisse, victum autem aliquando fuisse; et sursum iterum fuisse reversum, munus ab ea obtinentem mantile aureum. » ID.

(53) Codd. Reg. et Basil., ἀνελθεῖν. Alias, ἀνελεῖν.

(54) *Ὀρφέα*. Diodor., lib. iv *Bibl. hist.*

(55) *Πρωτεσίλαον*. Cæcilius apud Minutium Felicem in *Octavio*, pag. 12 : « Et tamen tanta ætas abiit; sæcula innumera fluxerunt : quis unus ullus ab inferis vel Protesilai sorte remeavit, horarum saltem permisso commeatu, vel ut exemplo crederemus? » SPENCER.

(56) *Ἡρακλέα*. Diodor., lib. iv *Bibl. hist.*

(57) *Θησέα*. Idem lib. iv *Bibl. hist.*

(58) *Εἶδε*. Ita cod. Vat.; Hœsch. autem et Spencer., οἶδε.

τασιωθεὶς, ὅπερ δὴ μυρίοις συμβέβηκεν· ἢ, ὅπερ A μᾶλλον, ἐκπλῆξαι τοὺς λοιποὺς τῇ τερατείᾳ ταύτῃ θελήσας, καὶ διὰ τοῦ τοιούτου ψεύσματος ἀφορμὴν ἄλλοις ἀγύρταις παρασχεῖν.» Ἐπεὶ οὖν Ἰουδαῖός ἐστιν ὁ ταῦτα λέγων, ὡς πρὸς Ἰουδαῖον ἀπολογούμεθα περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ, κοινοποιοῦντες ἔτι τὸν λόγον περὶ Μωϋσέως καὶ λέγοντες αὐτῷ· πόσοι δ' ἄλλοι τοιαῦτα τερατεύονται, ὁποῖα Μωϋσῆς, πειθοῦς ἕνεκα τῶν εὐήθως ἀκουόντων ἐνεργολαβοῦντες τῇ πλάνῃ; Καὶ μᾶλλον, κατὰ τὸν ἀπιστοῦντα Μωϋσῇ, ἐστὶ δυνατὸν παραθέσθαι τὸν Ζάμολξιν καὶ Πυθαγόραν τοὺς τερατευσαμένους, ἤπερ τὸν Ἰουδαῖον, οὐ πάνυ φιλομαθῶς ἔχοντα πρὸς τὰς Ἑλλήνων ἱστορίας. Καὶ ὁ Αἰγύπτιος δὲ ἀπιστῶν τοῖς περὶ Μωϋσέως παραδόξοις, πιθανῶς παραθήσεται τὸν Ῥαψίνιτον (59), B λέγων πολλῷ τοῦτον εἶναι πιθανώτερον εἰς ᾅδου καταβεβηκέναι, καὶ συγκεχυβευκέναι τῇ Δήμητρι, καὶ χρυσοῦν χειρόμακτρον παρ' αὐτῆς ἁρπάσαντα δεικνύναι σύμβολον τοῦ ἐν ᾅδου γεγονέναι, κἀκεῖθεν ἀναβεβηκέναι· Μωϋσέως, ἑαυτὸν ἀναγράψαντος εἰσεληλυθέναι εἰς τὸν γνόφον, ὅπου ἦν ὁ Θεός· καὶ ὅτι μόνος ἤγγισε πρὸς τὸν Θεὸν, παρὰ τοὺς λοιπούς. Ἀνέγραψε γὰρ οὕτως· «Καὶ Μωϋσῆς μόνος ἐγγιεῖ πρὸς τὸν Θεὸν, οἱ δὲ λοιποὶ οὐκ ἐγγιοῦσι.» Φήσομεν οὖν ἡμεῖς οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, πρὸς τὸν ταῦτα λέγοντα Ἰουδαῖον, ἀπολογοῦ δὴ ἡμῖν περὶ τῆς εἰς Ἰησοῦν πίστεως (60) ἐγκαλῶν, καὶ λέγε τῷ Αἰγυπτίῳ καὶ τοῖς Ἕλλησι, τί φήσεις πρὸς ἃ ἤνεγκας κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἡμῶν ἐγκλήματα, φθάσαντα ἂν καὶ ἐπὶ Μωϋσέα; Κἂν πάνυ δὲ ἀγωνίσῃ περὶ Μωϋσέως C ἀπολογήσασθαι, ὥσπερ οὖν καὶ ἔχει πληκτικὸν λόγον καὶ ἐναργῆ τὰ περὶ αὐτοῦ· λήσεις σαυτὸν (61), ἐν οἷς περὶ Μωϋσέως ἀπολογήσῃ, ἄκων συστήσας τὸν Ἰησοῦν Μωϋσέως θειότερον.

Ἐπεὶ δὲ τὰς ἡρωϊκὰς ἱστορίας περὶ τῶν (62) εἰς ᾅδου καταβεβηκέναι λεγομένων, κἀκεῖθεν ἀνεληλυθέναι, τερατείας εἶναί φησιν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος· ὡς τῶν ἡρώων ἀφανῶν γενομένων ἐπί τινα χρόνον, καὶ ὑπεκκλεψάντων ἑαυτοὺς τῆς ὄψεως πάντων ἀνθρώπων, καὶ μετὰ ταῦτα ἑαυτοὺς ἐπιδειξάντων, ὡς ἀπὸ ᾅδου ἀνεληλυθότων (τοιαῦτα γὰρ ἔοικε περὶ τοῦ ἐν Ὀδρύσαις Ὀρφέως, καὶ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ Πρωτεσιλάου, καὶ τοῦ ἐπὶ Ταινάρῳ Ἡρακλέος, ἔτι δὲ καὶ περὶ Θησέως, ἐμφαίνειν αὐτοῦ ἡ λέξις)· D φέρε παραστήσωμεν, ὅτι οὐ δύναται τὸ κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἱστορούμενον ἐκ νεκρῶν ἐγηγέρθαι τούτοις παραβάλλεσθαι. Ἕκαστος μὲν γὰρ τῶν λεγομένων κατὰ τοὺς τόπους ἡρώων βουληθεὶς ἂν ἐδυνήθη ἑαυτὸν ὑπεκκλέψαι τῆς ὄψεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάλιν κρίνας ἐπανελθεῖν πρὸς οὓς καταλέλοιπεν· Ἰησοῦ δὲ σταυρωθέντος ἐπὶ πάντων Ἰουδαίων, καὶ κα-

A sibi animo finxerit quæ desiderabat : id quod sæpe innumeris accidit; vel, quod magis crediderim, hoc prodigio reliquis hominibus admirationem incutere voluerit, et hoc mendacio præbere aliis ejusdem fallaciæ opportunitatem.» Quoniam igitur Judæus hæc dicit, quasi cum Judæo mihi res esset, nostrum Jesum defendam eadem omnia reflectens in Moysem. Ac primum quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores, et quæstum errore facerent, iisdem, quibus Moyses, prodigiis abusi sunt? Quod ad Zamolxidis et Pythagoræ prodigia attinet, ea convenientius objecerit qui Moysi non crederet, quam Judæus, cui haud admodum cordi esse solet Græcanicarum historiarum cognitio. Ægyptius autem nullam tribuens Moysis miraculis fidem, de B Rampsinito probabiliter diceret eum esse multo magis dignum fide, quam Moysem. **430** Nam in inferos descendisse, lusisse tesseris cum Cerere, mantile aureum illi ereptum ostendisse veluti signum sui in inferos descensus, inde demum remeasse; hæc omnia magis credibilia esse, quam quæ Moyses de se scribit, intrasse se in caliginem, ubi Deus erat [86], cæteros exclusos, accessisse solum : hæc enim esse ejus verba : «Solus Moyses accedet ad Deum, et alii non appropinquabunt [87].» Itaque nos Jesu discipuli ad Judæum hæc dicentem respondebimus : tu qui nostram in Jesum fidem criminaris, te ipsum tuere. Responde Ægyptio et Græcis qui eadem in Moysem retorquere possunt C quæ tu contra Jesum attulisti. Quod si in Moyse defendendo, ut sane defendi potest et solide quidem, diu multumque contenderis; imprudens et nihil de Jesu cogitans quæcunque pro vindicando Moyse protuleris, iisdem efficies in Jesu quid esse divinius, quam in Moyse.

56. Quoniam vero ex iis, quæ de Orpheo apud Odrysas, de Protesilao in Thessalia, de Hercule in Tænaro et de Theseo supra retulit Celsi Judæus, ejus esse sententia videtur heroum illorum et in inferos descensum et ex inferis reditum, præstigias esse : quippe quibus satis fuerit abesse quoddam tempus, oculis hominum sese subducere, et postea se in conspectum dare, ut ab inferis reduces haberentur : age probemus id quod de Jesu D ex mortuis resurrectione memoratur, cum illis historiis nullomodo posse comparari. Illorum enim variis in locis heroum unusquisque potuit, cum voluit, sese conspectui hominum subtrahere, posteaque, si ita videretur, redire ad eos quos reliquerat; Jesus autem, qui affixus cruci fuit palam Judæis omnibus, cujus corpus de cruce, inspectante

[86] Exod. xx, 21. [87] Exod. xxiv, 2.

(59) *Παραθήσεται τὸν Ῥαψίνιτον.* Sic omnes mss. in quibus etiam supra legitur, Ῥαψίνιτον, non Ῥαμψίνιτον. Libb. editi habent, παραθήσει τὸν Ῥαμψίνιτον.

(60) Ita duo codd. Anglicani et duo Vaticani. Libri vero editi, ἀπολογοῦ δὲ ἡμῖν περὶ τῆς Ἰησοῦ πίστεως. Forte legendum, ἀπολογοῦ δὴ ἡμῖν ὁ περὶ τῆς εἰς Ἰησοῦν πίστεως ἐγκαλῶν. Paulo post omnes mss., καὶ ἐπὶ Μωϋσέα; impressi, καὶ ἐπὶ Μωϋσέως.

(61) Omnes mss., λήσεις σαυτόν. Impressi, λήσῃ σαυτόν.

(62) Omnes mss., ἱστορίας περὶ τῶν. In antea editis deest περί in textu.

populo, sublatum fuit, quomodo fieri potuit ut fecerit quid simile illis heroibus, qui in inferos descendisse et inde reversi esse perhibentur? Atque haud scio an vulgo credita illa heroum in inferos descensio novam rationem suppeditet, cur crucifixus fuerit Jesus. Ponamus enim Jesum obscuram obiisse mortem, ita ut mors ejus non fuerit populo toti cognita; eum deinde ex mortuis vere resurrexisse; fuisset de eo dicendi locus, quod de heroibus suspicamur. Ad alias igitur causas, cur Jesus crucifixus fuerit, addi forte potest et ista, illum palam in cruce mortuum esse, ut ne quis 431 diceret illum volentem ab oculis hominum recessisse, non mortuum revera, sed visum esse duntaxat mori, et reversum postea, quando voluit, suam e mortuis prodigiose finxisse resurrectionem. Cæterum cum discipuli se totos dederint doctrinæ, quam non sine summo periculo, ut hominum tunc vita erat, profiteri poterant, ipsi mihi videntur perspicuum esse et evidens resurrectionis argumentum. Hanc enim doctrinam, si finxissent resurrexisse Jesum ex mortuis, tanta constantia non annuntiassent, ut non solum aliis mortis despectum instillarent, sed etiam ipsi priores hanc subirent.

57. Jam vide quam inconsiderate apud Celsum Judæus, quasi fieri nequeat, ut quis ex mortuis resurgat ipso corpore, dicat: « Sed illud considerandum est, an aliquis vere mortuus aliquando ipso corpore resurrexerit. » Hæc profecto Judæi non sunt. Is enim fidem adjungit iis quæ in tertio et quarto Regum libro scripta sunt de puerulis, quorum alterum Elias, Elisæus alterum suscitavit. Imo hac potissimum causa Jesum ad Judæos potius, quam ad aliam gentem venisse arbitror, quod miraculis assuefacti erant: ut videlicet conferendis iis quæ credita fuerant, cum aliis quæ ab Jesu fiebant et de illo ferebantur, tandem agnoscerent eum, a quo et propter quem majora patrabantur atque incredibiliora miracula, majorem illis omnibus esse qui præcesserant.

58. Postquam autem Judæus e Græcorum historiis ejusmodi hominum præstigias fictamque ex mortuis resurrectionem in medium attulit, ita eos e Judæis, qui in Jesum crediderunt, compellat: « An cum hæc de aliis auditis, fabulas esse et videri pronuntiatis: vestræ vero fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis videmini cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vocem obtruditis? » Ad quæ nos dicemus: Quæ tu protulisti,

A θαιρεθέντος αὐτοῦ τοῦ σώματος ἐν ὄψει τοῦ δήμου αὐτῶν, πῶς οἴονται (63) τὸ παραπλήσιον πλάσασθαι λέγειν αὐτὸν τοῖς ἱστορουμένοις ἥρωσιν εἰς ᾅδου καταβεβηκέναι, κἀκεῖθεν ἀνεληλυθέναι; φαμὲν δ', ὅτι μήποτε πρὸς ἀπολογίαν τοῦ ἐσταυρῶσθαι τὸν Ἰησοῦν καὶ τοιοῦτο λέγοιτ' ἄν, μάλιστα διὰ τὰ περὶ τῶν ἡρώων ἱστορηθέντα τῶν εἰς ᾅδου καταβεβηκέναι βίᾳ νομιζομένων (64), ὅτι εἰ καθ' ὑπόθεσιν ὁ Ἰησοῦς ἐτεθνήκει ἀσήμῳ θανάτῳ, οὐχ ὥστε δῆλος εἶναι ἀποθανὼν ὅλῳ τῷ δήμῳ τῶν Ἰουδαίων, εἶτα μετὰ τοῦτ' ἀληθῶς ἦν ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, χώραν εἶχεν ἂν τὸ ὑπονοηθὲν περὶ τῶν ἡρώων, καὶ περὶ τούτου λεχθῆναι. Μήποτ' οὖν πρὸς ἄλλοις αἰτίοις τοῦ σταυρωθῆναι τὸν Ἰησοῦν, καὶ τοῦτο δύναται συμβάλλεσθαι τῷ, αὐτὸν ἐπισήμως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀποτεθνηκέναι, ἵνα
B μηδεὶς ἔχῃ λέγειν, ὅτι ἑκὼν ὑπεξέστη τῆς ὄψεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔδοξεν ἀποτεθνηκέναι, οὐκ ἀποτέθνηκε δὲ, ἀλλ' ἐπιφανεὶς ἐτερατεύσατο (65) τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Σαφὲς δ' οἶμαι καὶ ἐναργὲς εἶναι τὸ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐπιχείρημα, ἐπικινδύνῳ (66) ὡς πρὸς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον διδασκαλίᾳ ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότων· ἣν οὐκ ἄν, πλασσόμενοι τὸ ἐγηγέρθαι τὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, οὕτως εὐτόνως ἐδίδαξαν· μετὰ τοῦ καὶ αὐτοὶ οὐ μόνον ἑτέρους παρασκευάζειν πρὸς τὸ θανάτου καταφρονεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ πολὺ πρότερον (67) τοῦτο ποιεῖν.

Πρόσχες δὲ, εἰ μὴ πάνυ τυφλῶς ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὡς ἀδυνάτου ὄντος τοῦ ἀνίστασθαί τινα ἐκ νεκρῶν αὐτῷ σώματι, φησίν· « Ἀλλ' ἐκεῖνο σκεπτέον, εἴ τις ἀληθῶς ἀποθανὼν ἀνέστη ποτὲ αὐτῷ σώματι· »
C οὐκ ἂν γὰρ εἶπεν ὁ Ἰουδαῖος ταῦτα, πιστεύων τοῖς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν ἀναγεγραμμένοις, καὶ τῇ τετάρτῃ περὶ παιδαρίων ὧν τὸ μὲν ἕτερον Ἠλίας ἀνέστησεν, τὸ δὲ λοιπὸν (68) ὁ Ἐλισσαῖος. Διὰ τοῦτο δ' οἶμαι καὶ τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἄλλῳ ἔθνει ἢ Ἰουδαίοις ἐπιδεδημηκέναι, τοῖς ἐθάσι γενομένοις πρὸς τὰ παράδοξα· τῇ παραθέσει τῶν πεπιστευμένων πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα καὶ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα ὅπως παραδέξωνται, ὅτι οὗτος, περὶ ὃν γέγονε μείζονα, καὶ ὑφ' οὗ ἐπετελέσθη παραδοξότερα, πάντων ἐκείνων μείζων ἦν.

Ἔτι δὲ μεθ' ἃς παρέθετο ὁ Ἰουδαῖος ἱστορίας Ἑλληνικὰς, περὶ τῶν ὡσανεὶ τερατευσαμένων, καὶ περὶ
D τῶν ὡς ἀναστάντων ἐκ νεκρῶν, φησὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων τῷ Ἰησοῦ πιστεύοντας· « Ἦ οἴεσθε, τὰ μὲν τῶν ἄλλων μύθους εἶναί τε καὶ δοκεῖν, ὑμῖν δὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ δράματος εὐσχημόνως ἢ πιθανῶς ἐφευρῆσθαι τὴν ἐπὶ τοῦ σκόλοπος αὐτοῦ φωνὴν, ὅτ' ἀπέπνει; » Φήσομεν πρὸς τὸν Ἰουδαῖον, ὅτι οὓς παρέθου μύθους εἶναι νενομίκαμεν· τὰ δὲ τῶν κοινῶν ὑμῶν

(63) *Πῶς οἴονται*, etc. Videtur scribendum, πῶς οἷόν τε, etc. Ordo verborum est, πῶς οἷόν τε λέγειν αὐτὸν πλάσασθαι τὸ παραπλήσιον.

(64) *Βίᾳ νομιζομένων*. Sic habent omnes mss. Sed Boherellus censet delendam vocem βίᾳ. Libb. excusi, βιαζομένων.

(65) *Οὐκ ἀποτέθνηκε δὲ, ἀλλ' ἐπιφανεὶς ἐτερατεύσατο.* Sic omnes mss. Libri vero excusi, οὐκ ἀποτέθνηκε δὲ, ὅτ' ἐβουλήθη, πάλιν ἐπιφανεὶς ἐτερατεύσατο. Boherellus sic legebat, οὐκ ἀποτέθνηκε δὲ, ἀλλ' ὅτ' ἐβουλήθη, πάλιν ἐπιφανεὶς ἐτερατεύσατο. Quam correctionem sequitur interpres.

(66) Omnes mss., ἐπικινδύνῳ, rectius quam libb. editi, ἐπὶ κινδύνῳ.

(67) Omnes mss., πολὺ πρότερον. Alias, πολλοὶ πρότερον. Forte legendum, πολλῷ πρότερον.

(68) Ita codd. Regius et Basileensis. Alias, ὧν τὸν μὲν ἕτερον.... τὸν δὲ λοιπόν, etc.

πρὸς ἡμᾶς Γραφῶν, ἐν αἷς οὐχ ὑμεῖς μόνοι, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς σεμνυνόμεθα, οὐδαμῶς μύθους εἶναί φαμεν. Διόπερ καὶ τοῖς περὶ τῶν ἐκεῖ ἀναστάντων ἐκ νεκρῶν γράψασι πιστεύομεν, ὡς μὴ τερατευομένοις· καὶ τῷ ἐνταῦθα, ὡς καὶ προειπόντι καὶ προφητευθέντι καὶ ἀναστάντι. Τούτῳ δὲ παραδοξότερον (69) οὗτος ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς παρ' ἐκείνους, ὅτι ἐκείνους μὲν προφῆται ἀνέστησαν Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος, τοῦτον δ' οὐδεὶς τῶν προφητῶν, ἀλλ' ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατήρ. Διόπερ καὶ μείζονα εἰργάσατο ἡ τούτου ἀνάστασις τῆς ἐκείνων ἀναστάσεως. Τί γὰρ τηλικοῦτον τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν ἀναστάντων παιδαρίων δι' Ἠλίου καὶ Ἐλισσαίου γεγένηται, ὁποῖον διὰ τῆς κηρυσσομένης ἀναστάσεως Ἰησοῦ, δυνάμει θείᾳ πεπιστευμένης;

A ea credimus esse fabulas; quæ vero Scripturæ nobis vobiscum communes et eodem in pretio apud utrosque habitæ commemorant, ea fabulas esse pernegamus. Quapropter quas historias narrant de iis, qui e mortuis surrexerunt, veras credimus esse, non commentitias; adeoque et Jesum fuisse e mortuis suscitatum, ut et ipse et prophetæ prænuntiaverant. Quin et hujus e mortuis resurrectio eo, præ cæterorum resurrectione, magis digna admiratione est, quod illos prophetæ Elias et Elisæus suscitarint, hunc nemo, sed Pater qui in cœlis est [88]. Quo factum, ut uberiores ejus fuerint, quam aliorum resurrectionis fructus. Quid enim boni mundo peperit resurrectio puerulorum quos e mortuis revocarunt Elias et Elisæus, quod conferri possit cum **432** commoditatibus quæ mundo redierunt ex Jesu resurrectione, postquam pervulgata est, et illam omnes, id agente divina virtute, crediderunt?

B Οἴεται δὲ τερατείαν εἶναι καὶ τὸν σεισμὸν καὶ τὸν σκότον (70)· περὶ ὧν, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀπελογησάμεθα, παραθέμενοι τὸν Φλέγοντα (71), ἱστορήσαντα κατὰ τὸν χρόνον τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα ἀπηντηκέναι· « καὶ ὅτι ζῶν μὲν οὐκ ἐπήρκεσεν ἑαυτῷ, νεκρὸς δ' ἀνέστη· καὶ τὰ σημεῖα τῆς κολάσεως ἔδειξεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ τὰς χεῖρας, ὡς ἦσαν πεπερονημέναι· » καὶ πυνθανόμεθα αὐτοῦ, τί τὸ, « ἐπήρκεσεν ἑαυτῷ (72); » Εἰ μὲν γὰρ πρὸς ἀρετήν· φήσομεν, ὅτι καὶ πάνυ γε ἐπήρκεσεν. Οὐδὲν γὰρ ἄτοπον οὔτ' ἐφθέγξατο οὔτ' ἐποίησεν· ἀλλ' ἀληθῶς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος· καὶ μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι οὗτος οὐκ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ τὸ, « ἐπήρκεσεν, » ἀπὸ τῶν μέσων καὶ σωματικῶν λαμβάνει, φαμὲν, ὅτι ἀπεδείξαμεν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ὅτι ἑκὼν ἐπὶ ταῦτ' ἐλήλυθεν. Εἶθ' ἑξῆς τούτοις εἰπὼν τὰ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ὅτι τὰ σημεῖα τῆς κολάσεως ἔδειξεν ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, καὶ τὰς χεῖρας ὡς ἦσαν πεπερονημέναι, πυνθάνεται, καὶ λέγει· τίς τοῦτο εἶδε; Καὶ τὰ περὶ Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς διαβάλλων, ἀναγραφομένης ἑωρακέναι, εἶπε· « Γυνὴ πάροιστρος, » ὡς φατέ. Καὶ ἐπεὶ μὴ μόνη αὕτη ἀναγέγραπται ἑωρακέναι ἀναστάντα τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι· καὶ ταῦτα κακηγορῶν ὁ Κέλσου Ἰουδαῖός φησι καὶ « εἴ τις ἄλλος τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς γοητείας. »

59. Figmentum etiam esse putat terræ motum et tenebras. Sed ad hoc jam pro viribus respondimus in superioribus, ubi diximus hos eventus a Phlegonte consignatos fuisse tempore quo passus Jesus fuit. Ad hæc vero: « Et cum additis eum, qui vivus auxilio sibi esse non potuit, mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in manibus monstrasse clavorum vestigia; » rogo quid significent hæc: « Sibi auxilio esse non potuit. » An ad virtutem? Sed abunde sibi auxilio fuit. Nec enim quidquam aut locutus est, aut fecit contra virtutem. Vere enim ut ovis ad occisionem ductus est, et ut agnus, qui coram tondente se obmutescit [89]: quippe quem suum os non aperuisse testatur Evangelium. Quod si hæc, « sibi auxilio esse non potuit, » de rebus indif- C ferentibus et corporeis intelligit, jam ex Evangeliis palam feci illum in has ærumnas volentem incidisse. Postquam autem ille ex Evangelio retulit Jesum post resurrectionem ex mortuis, sui supplicii exhibuisse vestigia et manus clavis perforatas, quærit quis hæc viderit: et ad Mariam Magdalenen respiciens, quæ vidisse scribitur, sic illam injuriis incessit: « Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica. » Et quia non illa sola, sed etiam alii narrantur Jesum vidisse redivivum, pergit et istos traducere: « Et nescio quis alius, inquit, iisdem magicis artibus addictus. »

Εἶτα, ὡς δυναμένου τούτου συμβῆναι, λέγω δὴ τοῦ φαντασίαν τινὶ γίνεσθαι περὶ τοῦ τεθνηκότος ὡς ζῶντος, ἐπιφέρει ὡς Ἐπικούρειος, καὶ λέγει, « κατά τινα διάθεσιν ὀνειρώξαντά τινα, ἢ κατὰ τῆς αὐτοῦ βούλησιν δόξῃ πεπλανημένῃ πεφαντασιῶσθαι (73) τὸ τοιοῦτον ἀπηγγελκέναι· ὅπερ, φησὶ, μυρίοις ἤδη συμβέβηκε. » Τοῦτο δὲ εἰ καὶ δεινότατα ἔδοξεν εἰρῆσθαι· οὐδὲν ἧττον κατασκευαστικόν ἐστιν ἀναγκαίου δόγματος, ὡς ἄρα

60. Deinde quasi fieri possit, ut hominis mortui, perinde ac si viveret, imago obversetur animo, subjicit convenienter Epicureæ rationi, « hæc quem- D piam, prout affectus erat, somniasse, aut inani opinione delusum sibi animo finxisse quæ desiderabat, eaque ad alios detulisse. Quod, inquit, sæpe innumeris accidit. » Atque hoc etsi magni roboris esse putat, confirmat tamen necessarium imprimis

[88] III Reg. XVII, 22; IV Reg. IV, 34. [89] Isai. LIII, 7; Matth. XXVI, 63; XXVII, 12, 14.

(69) Ita codd. Regius et Basileensis. Forte legendum, τοσούτῳ δὲ παραδοξότερον. Libb. editi, τούτῳ δὲ παραδοξότερος.

(70) Mss., τὸν σκότον. Libb. editi, τὸ σκότος.

(71) *Φλέγοντα*. Vide adnotationes ad lib. II *contra Celsum*, num. 14.

(72) Mss., ἐπήρκεσεν ἑαυτῷ. Libb. editi, ἐπήρκεσεν αὐτῷ.

(73) *Πεφαντασιῶσθαι*. Vel legendum φαντασιωθέντα, aut si retineri placet vocem πεφαντασιῶσθαι, certe post eam addenda est particula *καί*.

dogma, subsistere mortuorum animam; ita ut qui huic sententiæ assentitur, justa de causa animam immortalem esse, aut saltem incolumem permanere credat: ut Plato ait in suo *De anima* dialogo, quibusdam circum sepulcra apparere mortuorum umbras et imagines. Igitur ex aliqua re subjecta imagines illæ exsistunt. Res autem hæc subjecta anima est, quæ in corpore splendido, ut Græci loquuntur, et simili **433** luminis subsistit. At Celsus, ab hac sententia abhorrens, vult quosdam somniare vigilantes, et inani opinione delusos sibi animo exhibere quæ desiderent. Hoc quidem per somnium fieri, nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus accidere, id non fit verisimile; nisi sint extra se et mente capti, aut atra bile laborent. Atque id vidit Celsus, siquidem mulierem illam vocat fanaticam: de qua re tamen ne verbum quidem in Scriptura, unde res arripit quas calumniis insectetur.

61. Ergo Jesus, ut Celsus opinatur, non vere vulneratus fuit: tantum post mortem vulnerum, quæ acceperat in cruce, sparsit imagines. Sed ex Evangelio, cujus partes quasdam admittit, quasdam rejicit pro arbitrio Celsus et calumniandi libidine, Jesus e suis discipulis accivit unum incre-

A ἡ ψυχὴ ὑφέστηκε τῶν ἀποθανόντων· καὶ οὐ μάτην πεπίστευκε περὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, ἢ κἂν τῆς διαμονῆς, ὁ τοῦτο τὸ δόγμα ἀνειληφώς· ὡς καὶ Πλάτων (74) ἐν τῷ *Περὶ τῆς ψυχῆς* λέγει, σκιοειδῆ φαντάσματα περὶ μνημεῖά τισι γεγονέναι τῶν ἤδη τεθνηκότων. Τὰ μὲν οὖν γινόμενα περὶ ψυχῆς τεθνηκότων φαντάσματα ἀπό τινος ὑποκειμένου γίνεται, τοῦ κατὰ τὴν ὑφεστηκυῖαν ἐν τῷ καλουμένῳ αὐγοειδεῖ (75) σώματι ψυχήν. Ὁ δὲ Κέλσος οὐ βουλόμενος (76) τὸ τοιοῦτον, θέλει καὶ ὕπαρ ὀνειρώττειν τινάς, καὶ κατὰ τὴν ἑαυτῶν βούλησιν δόξῃ πεπλανημένῃ φαντασιοῦσθαι. Ὅπερ ὄναρ μὲν πιστεύειν γίγνεσθαι, οὐκ ἄλογον· ὕπαρ δὲ ἐπὶ τῶν μὴ πάντῃ (77) ἐκφρόνων καὶ φρενετιζόντων ἢ μελαγχολώντων, οὐ πιθανόν. Καὶ τοῦτο δὲ προειδόμενος ὁ Κέλσος παροιστρῶσαν εἶπε τὴν γυ- B ναῖκα. Ὅπερ οὐκ ἐμφαίνει (78) ἡ ἀναγραφεῖσα ἱστορία, ὅθεν λαβὼν κατηγορεῖ τῶν πραγμάτων.

Ἦν οὖν καὶ ὁ Ἰησοῦς μετὰ θάνατον, ὡς μὲν ὁ Κέλσος οἴεται, φαντασίαν ἐξαποστέλλων τῶν ἐπὶ τῷ σταυρῷ τραυμάτων, καὶ οὐκ ἀληθῶς τοιοῦτος ὢν τραυματίας. Ὡς δὲ τὸ Εὐαγγέλιον διδάσκει (οὗ τισι μὲν μέρεσιν, οἷς βούλεται, ἵνα κατηγορῇ, πιστεύει ὁ Κέλσος, τισὶ δ' ἀπιστεῖ) ὁ Ἰησοῦς προσεκαλέσατο

(74) *Πλάτων*. In *Phædone*, pag. 81: Ἐμβριθὲς δέ γε, ὦ φίλε, τοῦτο οἴεσθαι χρὴ εἶναι, καὶ βαρὺ, καὶ γεῶδες, καὶ ὁρατόν· ὃ δὴ καὶ ἔχουσα ἡ τοιαύτη ψυχὴ βαρύνεταί τε, καὶ ἕλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον, φόβῳ τοῦ ἀειδοῦς τε καὶ ᾅδου, ὥσπερ λέγεται, περὶ τὰ μνήματά τε, καὶ τοὺς τάφους καλινδουμένη· περὶ ἃ δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι· διὸ καὶ ὁρῶνται. « Hoc nimirum, amice, esse existimandum est onere quodam crassum, grave, terrenum, conspicabile: quo cum circumvoluta sit anima hujusmodi, gravatur et trahitur ad conspicabilem locum inconspicabilis illius metu, et quemadmodum dicitur, circa monumenta et sepulcra oberrat: ad quæ et conspectæ sunt quædam tenebrosæ animarum imagines; quales species repræsentant hujusmodi animæ, quæ non pure solutæ sunt, sed conspicabilis illius crassi aliquid adhuc retinent. Ideo et conspiciuntur. » SPENCER.

(75) *Ἐν τῷ καλουμένῳ αὐγοειδεῖ*. Suidas in *Αὐγοειδής*· Ἔφασκε δ' οὖν παρ' ἐκείνου καὶ ἐκεῖνο ἀκηκοέναι ὁ Ἰσίδωρος, ὡς ἔχει τι ἡ ψυχὴ αὐγοειδὲς ὄχημα λεγόμενον, ἀστροειδές τε, καὶ ἀΐδιον. Καὶ τούτῳ μέν σοι τῷ ἀστροειδεῖ σώματι τῷδε (leg. καὶ τοῦτο μέν τοι τὸ ἀστροειδὲς ἐν σώματι τῷδε) ἀποκέκλεισται· ἐνίοις μὲν εἴσω τῆς κεφαλῆς, ἐνίοις δὲ εἴσω τοῦ δεξιοῦ ὤμου· ὅπερ οὐδεὶς φαίνεται ἄλλος ἱστορήσας. « Illud etiam ex eo se audivisse dicebat Isidorus, animam habere vehiculum quoddam coruscum, quod sit astris simile et æternum. Id autem vehiculum in hoc corpore conclusum esse, nonnullis quidem in capite; nonnullis vero in humero dextro: quod nullus alius memoriæ prodidit. » Iren. lib. II, cap. 34: « Plenissime autem Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas; sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eumdem, et meminisse eas operum, quæ egerunt hic, et a quibus cessaverunt, in ea relatione, quæ scribitur de divite et de Lazaro eo, qui refrigerabat in sinu Abrahæ; in qua ait, divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter. »

C Tertull., *De anima*, c. 9: « Quid nunc, quod et effigiem animæ damus? » Sequitur statim: « Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per æstimationem, verum et ex constantia gratiæ per revelationem; nam, quia spiritalia charismata agnoscimus, post Joannem quoque prophetiam meruimus consequi. Est hodie soror, etc. » Ex visione, quæ ei ostensa est, conatur hanc opinionem confirmare. « Post transacta solemnia dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quæ viderit (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur): Inter cætera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuæ qualitatis, imo quæ etiam teneri repromitteret, tenera, et lucida, et aerii coloris, et forma per omnia humana. Hoc visio, et Deus testis, et Apostolus charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor: tu nec si res ipsa de singulis persuaserit, credas? » Et paulo post: « Sic et effigiem de sensu jam tuo concipe, non aliam animæ humanæ deputandam præter humanam, et quidem ejus corporis, quod unaquæque circumtulit. » Idem, cap. 22: « Definimus animam, Dei flatu natam, immortalem, cor- D poralem, effigiatam. » Vide Hieroclem, in carm. Pythag. 67, 68, 69, qui αὐγοειδές vocat σῶμα φωτεινόν, p. 290; αὐγοειδὲς ὄχημα, p. 297; τῆς διαυγείας σωματικὸν ὄχημα, p. 301; ὃ καὶ ψυχῆς λεπτὸν ὄχημα οἱ χρησμοὶ καλοῦσι, p. 293; Galen. in fine libri VII *De dogmatibus Hippocratis et Platonis* SPENCER. — Vide notas ad lib. I *De princip.*, c. 1, num. 7.

(76) *Οὐ βουλόμενος*. Ita recte codd. Reg. et Basil. Hœschelius autem et Spenc., ὁ βουλόμενος.

(77) *Ὕπαρ δὲ ἐπὶ τῶν μὴ πάντα*, etc. Ita codd. Regius, Basileensis et duo Vaticani. Libri autem editi, ὕπαρ δὲ εἰ μὴ ἐπὶ τῶν μὴ πάντη, etc. Quæ lectio non spernenda, modo posterius μὴ deleatur.

(78) *Ὅπερ οὐκ ἐμφαίνει*. Libb. editi, ὅθεν οὐκ ἐμφαίνει.

τινα τῶν μαθητῶν ἀπιστοῦντα, καὶ ἀδύνατον οἰόμενον τὸ παράδοξον. Συγκατετέθειτο μὲν γὰρ ἐκεῖνος τῇ φασκούσῃ αὐτὸν ἑωρακέναι, ὡς οὐκ ἀδυνάτου ὄντος τοῦ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνηκότος ὀφθῆναι· οὐκέτι δ' ἐνόμιζεν ἀληθὲς εἶναι τὸ, ἐν σώματι αὐτὸν ἀντιτύπῳ ἐγηγέρθαι. Ὅθεν οὐκ εἶπε (79) μὲν, « ἐὰν μὴ ἴδω, οὐ μὴ πιστεύσω· » προσέθηκε δὲ καὶ τὸ, « Ἐὰν μὴ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὸν τόπον τῶν ἥλων, καὶ ψηλαφήσω αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, οὐ μὴ πιστεύσω. » Ταῦτα δ' ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, κρίνοντος, ὅτι δύναται ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς φανῆναι ψυχῆς σῶμα, πάντα τῷ προτέρῳ εἴδει

...Μέγεθός τε καὶ ὄμματα κάλ' ἐοικυίης
Καὶ φωνήν.

Πολλάκι δὲ,

...Καὶ τοῖα περὶ χροὶ εἵματ' ἐχούσης.

καὶ προσκαλεσάμενός γε ὁ Ἰησοῦς τὸν Θωμᾶν, εἶπε· « Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός. »

Καὶ ἀκόλουθόν γε ἦν πᾶσι τοῖς τε προφητευθεῖσι περὶ αὐτοῦ (ἐν οἷς καὶ τοῦτο ἦν) καὶ τοῖς πραχθεῖσιν αὐτῷ, καὶ τοῖς συμβεβηκόσι, τοῦτο παρὰ πάντα παράδοξον γενέσθαι. Προελέλεκτο γὰρ ἐκ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ προφήτῃ· « Ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· καὶ οὐκ ἐγκαταλείψεις (80) τὴν ψυχήν μου εἰς τὸν ᾅδην, καὶ οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ ἦν γε μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὡσπερεὶ ἐν μεθορίῳ (81) τινὶ τῆς παχύτητος τῆς πρὸ τοῦ πάθους σώματος, καὶ τοῦ γυμνὴν τοιούτου σώματος φαίνεσθαι ψυχήν. Ὅθεν, ὅτ' ἦσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ Θωμᾶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ μετ' αὐτῶν, « ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν· Εἰρήνη ὑμῖν· » εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ· « Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν δὲ Εὐαγγελίῳ, ὁμιλούντων πρὸς ἀλλήλους Σίμωνος (82) καὶ Κλεόπα περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων αὐτοῖς, ὁ Ἰησοῦς ἐπιστὰς αὐτοῖς, « συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν· ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· Τίνες οἱ λόγοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες; » Καὶ ἡνίκα διηνοίχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, τότε αὐταῖς λέξεσί φησιν ἡ Γραφή, « καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. » Κἂν βούληται οὖν κοινοποιεῖν πρὸς ἕτερα φαντάσματα, καὶ ἄλλους φαντασθέντας, τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν, καὶ τοὺς ἰδόντας αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κέλσος· ἀλλὰ τοῖς εὐγνωμόνως καὶ φρονίμως ἐξετάζουσι τὰ πράγματα φανεῖται τὸ παραδοξότερον.

A dulum, qui rem credebat impossibilem esse. Fidem tamen habebat is mulieri se vidisse narranti; neque enim dubitabat quin anima mortui conspici posset; sed sibi in animum inducere non poterat eum vere surrexisse eo corpore quod priori simile esset. Hinc est quod non dixerit solummodo: « Nisi videro, non credam; » sed addiderit: « Nisi mittam manum meam in locum clavorum et contrectem latus ejus, non credam. » Quæ quidem Thomas dixit, quia existimaret corporis oculis conspicabile fieri posse corpus animæ quæ priorem formam omnino referret

..... Et magnitudine et oculis decoris
Et voce.

Sæpe etiam

B *..... Et simili amictu* [90].

Cum igitur Thomam advocasset Jesus, dixit illi: « Infer digitum tuum huc, et vide manus meas, et affer manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis [91]. »

62. Ac consentaneum quidem erat omnibus quæ de illo prædicta fuerant (inter quæ erat et resurrectio), et iis quæ fecerat, necnon iis quæ ipsi contigerant, ut illa omnia hoc omnium splendidissimo miraculo cumularentur. Ait enim propheta ex persona Jesu: « Caro mea **434** habitabit in spe, quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem [92]. » Erat autem post suam resurrectionem quasi medius inter crassum C corpus illud quod habebat antequam pateretur, et subtile quo anima induta conspicitur postquam prius corpus deposuit. Unde cum essent simul discipuli ejus et Thomas, « venit Jesus, januis clausis, et stetit in medio et dixit: Pax vobis; » et Thomæ: « Infer digitum tuum huc [93], etc. » Et in Evangelio secundum Lucam, colloquentibus Simone et Cleopha de iis quæ illis acciderant, Jesus interveniens « ibat cum illis; oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent. Et ait ad illos: Qui sunt hi sermones, quos confertis ad invicem ambulantes [94]? » Et postquam aperti sunt oculi eorum et ipsum cognoverunt, Scriptura disertis verbis adnotat, « Et ipse evanuit ex oculis eorum. » Quamvis igitur Celsus visiones de Jesu cum aliorum somniis, D eosque qui Jesum viderunt post ejus resurrectionem cum iis comparet quos inania spectra ludificantur; nemo candidus et prudens res quæ ad Jesum pertinent, examinaverit, quin agnoscat eas esse cæteris longe magis admirabiles.

[90] Homer. Iliad. XXIII, 66 et 67. [91] Joan. XX, 27. [92] Psal. XV, 9. [93] Joan. XX, 26, 27. [94] Luc. XXIV, 13 seqq.

(79) In margine veteris codicis Vaticani legitur, ὅθ εν εἶπε, sine particula οὐκ.

(80) *Καὶ οὐκ ἐγκαταλείψεις.* Sic omnes mss. et Hœschelius in textu. Spencerus vero, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις. Paulo post recte omnino codex Jolianus secunda manu habet, καὶ ἦν γε μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Alias, καὶ ἦν γε κατὰ τὴν ἀνάστασιν.

(81) *Ἐν μεθορίῳ*, etc. Legendum videtur, ἐν μεθορίῳ τινὶ τῆς παχύτητος τοῦ πρὸ τοῦ πάθους σώματος. Vide homil 3 in Lucam.

(82) *Σίμωνος.* Unde hauserit Origenes *Simonem* fuisse Cleophæ socium, incertum est. In sermone primo de tempore inter Ambrosianos socius Cleophæ vocatur *Amaon.* Alii Nathanaelem fuisse volunt, alii ipsummet Lucam, qui suum ipsius nomen tacuerit. Vide Grotii adnotationes ad cap. XXIV Evang. secundum Lucam. Paulo post omnes mss., συμβεβηκότων αὐτοῖς, impressi, συμβεβηκότων αὐτῷ.

63. Postea Celsus quæ scripta sunt reprehendens, difficultatem objicit minime contemnendam. « Si suam, inquit, divinam potentiam revera innotescere voluit, oportuit utique, ut se suis adversariis, suo judici, omnibus omnino ostenderet. » Nam et nobis ex Evangelio certum est, eum post resurrectionem, non perinde ac ante, se vulgo et omnibus præbuisse conspicuum. Sed in Actis quidem scriptum est: « Per dies quadraginta apparens discipulis, loquebatur de regno Dei [95]; » ex Evangeliis autem liquet eum cum illis non semper fuisse versatum [96]; modo post dies octo, clausis januis, in medio eorum visum esse, aliquando quibusdam similibus modis. Item Paulus circa finem primæ ad Corinthios ita scribit, ut satis innuat Jesum non ita vulgo post, ac antequam pateretur, visum fuisse. « Tradidi enim vobis in primis, inquit, quod et accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas; et quia visus est Cephæ, et post hoc duodecim; deinde visus est plus quam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Jacobo, deinde apostolis omnibus;
435 novissime autem omnium tanquam abortivo visus est et mihi [97]. » Magna igitur quædam, admiranda et majora æstimatione non modo vulgi fidelium, sed etiam eorum qui multum profecerunt, arbitror esse quæ eo spectant, ut explicetur quid sit, cur suscitatus e mortuis non perinde conspectus fuerit atque ante illud tempus. De multis autem, ut in opere contra sermonem in Christianos eorumque fidem injuriosum scripto, vide an possimus pauca recte afferre, quæ hujus defensionis moveant auditores.

64. Jesus, quamvis unus esset, plura tamen erat pro varia illum considerandi ratione, nec eodem modo inspicientibus omnibus videbatur. Illum plura fuisse pro varia illum considerandi ratione, patet ex hoc loco: « Ego sum via, veritas et vita [98]; » et ex isto: « Ego sum panis [99]; » et ex hoc: « Ego sum ostium [1], » et ex aliis innumeris. Eumdem autem non semper intuentibus visum fuisse, sed pro intuentium captu, evidens erit cogitanti, illum, cum in excelso monte transfigurandus esset, non secum apostolos omnes duxisse, sed Petrum, Jacobum et Joannem solos: utpote qui soli videndæ ejus gloriæ pares erant, poterantque Moysem et Eliam in gloria

A Μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος, οὐκ εὐκαταφρονήτως τὰ γεγραμμένα κακολογῶν, φησὶν, « ὅτι ἐχρῆν εἴπερ ὄντως θείαν δύναμιν ἐκφῆναι ἤθελεν ὁ Ἰησοῦς, αὐτοῖς τοῖς ἐπηρεάσασι, καὶ τῷ καταδικάσαντι (83), καὶ ὅλως πᾶσιν ὀφθῆναι. » Ἀληθῶς γὰρ καὶ ἡμῖν φαίνεται, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, οὐχ οὕτω μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὀφθεὶς, ὡς τὸ πρότερον δημοσίᾳ καὶ πᾶσιν ἐφαίνετο. Ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς Πράξεσιν γέγραπται, « δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος τοῖς μαθηταῖς κατήγγελλε τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· » ἐν δὲ τοῖς Εὐαγγελίοις, οὐχ ὅτι ἀεὶ συνῆν αὐτοῖς· ἀλλ' ὅπου μὲν δι' ἡμερῶν ὀκτὼ ἐφάνη, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, ἐν μέσῳ αὐτῶν· ὅπου δὲ κατά τινας τοιούτους τρόπους. Καὶ ὁ Παῦλος δ' ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς πρὸς Κορινθίους προτέρας, ὡς μὴ δημωδῶς (84) αὐ-
B τοῦ ὀφθέντος ὁμοίως τῷ πρὸ τοῦ πάθους χρόνῳ, τοιαῦτα γράφει· « Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφὰς (85), καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα· ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ὧν οἱ πλείονες μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν· ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν· ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι (86) ὤφθη κἀμοί. » Μεγάλα μὲν οὖν τινα, καὶ θαυμαστὰ, καὶ μείζονα οὐ τῆς ἀξίας τῶν πολλῶν μόνον ἐν τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν πάνυ προκοπτόντων ὑπολαμβάνω εἶναι τὰ κατὰ τὸν τόπον, ἐν οἷς ἡ αἰτία δηλωθείη ἂν τοῦ ἀναστάντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μὴ ὁμοίως πεφηνέναι τῷ
C πρότερον χρόνῳ. Ἀπὸ πλειόνων δὲ, ὡς ἐν τοιούτῳ συγγράμματι γραφομένῳ πρὸς τὸν κατὰ Χριστιανῶν καὶ τῆς πίστεως αὐτῶν λόγον, ὅρα εἰ δυνησόμεθα, εὐλόγως ὀλίγα παραθέμενοι, καθικέσθαι τῶν ἀκουσομένων τῆς ἀπολογίας.

Ὁ Ἰησοῦς, εἷς ὢν, πλείονα τῇ ἐπινοίᾳ ἦν, καὶ τοῖς βλέπουσιν οὐχ ὁμοίως πᾶσιν ὁρώμενος (87). Καὶ ὅτι μὲν τῇ ἐπινοίᾳ πλείονα ἦν, σαφὲς ἐκ τοῦ, « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή· » καὶ τοῦ, « Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος· » καὶ τοῦ, « Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· » καὶ ἄλλων μυρίων· ὅτι δὲ καὶ βλεπόμενος οὐχ ὡσαύτως τοῖς βλέπουσιν ἐφαίνετο, ἀλλ' ὡς ἐχώρουν (88) οἱ βλέποντες, σαφὲς ἔσται τοῖς ἐφιστάσι διὰ τί μέλλων μεταμορφοῦσθαι ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει, οὐδὲ τοὺς ἀποστόλους πάντας παρείληφεν, ἀλλὰ μόνους τὸν Πέτρον,
D καὶ τὸν Ἰάκωβον, καὶ τὸν Ἰωάννην· ὡς μόνους χωροῦντας τὴν τότε δόξαν αὐτοῦ θεωρῆσαι, δυναμένους δὲ καὶ τοὺς ὀφθέντας ἐν δόξῃ Μωϋσῆν καὶ Ἠλίαν κατα-

[95] Act. I, 3. [96] Joan. XX, 26. [97] I Cor. XV, 3 seqq. [98] Joan. XIV, 6. [99] Joan. VI, 56. [1] Joan. X, 9.

(83) Hœschelius in textu, δικάσαντι.

(84) *Ὡς μὴ δημωδῶς*. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libris impressis habet, ὡς μηδαμοῦ.

(85) Post vocem Γραφάς, sequens versiculus καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, ab exscriptoribus videtur omissus propter τὸ ὁμοιόπτωτον.

(86) Codex Basileensis, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, quæ lectio neutiquam est spernenda: nam ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι positum est pro, ὡσπερεί τινι ἐκτρώματι, « tanquam alicui abortui. » Paulo infra ὡς ἐν τοιούτῳ συγγράμματι, sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libris editis habet, ὡς ἐν τούτῳ συγγράμματι.

(87) *Οὐχ ὁμοίως πᾶσιν ὁρώμενος*. Vide infra lib. IV *contra Celsum*, num. 15 et 16; lib. VI, num. 77, et tractatum 35 in Matthæum.

(88) Libb. editi ad marginem, ἐγχωροῦν, male. Paulo post codd. Regius et Basileensis, τοῖς ἐφιστάσι διότι. Paulo infra omnes mss., ὡς μόνους χωροῦντας, excepto Joliano qui cum antea editis habet, ὡς μόνους χωρήσοντας.

νοῆσαι, καὶ ἀκοῦσαι συλλαλούντων αὐτῶν, καὶ τῆς ἀπὸ A τῆς νεφέλης οὐρανόθεν φωνῆς. Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ ἀναβῆναι εἰς τὸ ὄρος, ἔνθα προσῆλθον αὐτῷ μόνοι οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς τὰ περὶ τῶν μακαρισμῶν (89), ἡνίκα κάτω που ὢν τοῦ ὄρους, ὀψίας γενομένης, ἐθεράπευε τοὺς προσαχθέντας αὐτῷ, ἀπαλλάσσων πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, οὐχ ὁ αὐτὸς ἐφαίνετο τοῖς κάμνουσι καὶ δεομένοις αὐτοῦ θεραπεύοντος, καὶ τοῖς διὰ τὸ ὑγιαίνειν συναναβῆναι αὐτῷ εἰς τὸ ὄρος δυνηθεῖσιν. Ἀλλὰ καὶ εἴπερ κατ' ἰδίαν τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς ἐπέλυε τὰς παραβολὰς, μετ' ἐπικρύψεως τοῖς ἔξω ὄχλοις εἰρημένας, ὥσπερ ταῖς ἀκοαῖς ἦσαν κρείττους οἱ ἀκούοντες τῆς λύσεως τῶν παραβολῶν παρὰ τοὺς ἀκούοντας τῶν χωρὶς λύσεων παραβολῶν· οὕτω καὶ ταῖς ὄψεσι πάντως μὲν τῆς ψυχῆς, ἐγὼ δ' ἡγοῦμαι, ὅτι καὶ τοῦ σώματος. Δηλοῖ B δὲ μὴ τὸν αὐτὸν ἀεὶ φαίνεσθαι τὸν Ἰούδαν, μέλλοντα αὐτὸν προδιδόναι, εἰρηκέναι ὡς μὴ εἰδόσιν αὐτὸν τοῖς συναπερχομένοις αὐτῷ ὄχλοις, « Ὃν ἐὰν φιλήσω, αὐτός ἐστι. » Τοιοῦτο δ' οἶμαι καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα ἐμφαίνειν διὰ τοῦ· « Καθημέραν μεθ' ὑμῶν ἤμην ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. » Ὡς περὶ τηλικοῦτ' οὖν φερόμενοι ἡμεῖς τοῦ Ἰησοῦ (90), οὐ μόνον κατὰ τὴν ἔνδον καὶ ἀποκεκρυμμένην τοῖς πολλοῖς θειότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μεταμορφούμενον σῶμα, ὅτ' ἐβούλετο καὶ οἷς ἐβούλετο· φαμὲν, ὅτι τὸν μὲν μὴ ἀπεκδυσάμενον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας Ἰησοῦν, καὶ μηδέπω ἀποθανόντα τῇ ἁμαρτίᾳ, πάντες βλέπειν ἐχώρουν· τὸν δ' ἀπεκδυσάμενον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ μηκέτ' ἔχοντά τι χωρητὸν ὁραθῆναι τοῖς πολλοῖς, οὐχ οἷοί τε ἦσαν αὐτὸν βλέπειν C οἱ πρότερον αὐτὸν ἰδόντες πάντες. Ὅθεν, φειδόμενος αὐτῶν, οὐκ ἐφαίνετο πᾶσιν ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν.

Καὶ τί λέγω πᾶσιν; Οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἀεὶ συνῆν, ἢ ἀεὶ ἐφαίνετο, μὴ δυναμένοις αὐτοῦ χωρῆσαι τὴν θεωρίαν διηνεκῶς. Λαμπροτέρα γὰρ τὴν οἰκονομίαν τελέσαντος ἡ θειότης ἦν αὐτοῦ· ἥντινα Κηφᾶς ὁ Πέτρος, ὡσπερεὶ ἀπαρχὴ τῶν ἀποστόλων, δεδύνηται ἰδεῖν, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ δώδεκα, τοῦ Ματθίου ἀντὶ τοῦ Ἰούδα (91) καταταχθέντος, καὶ μετ' ἐκείνους πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ· ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἑτέροις παρὰ τοὺς δώδεκα ἀποστόλους πᾶσι (92), τάχα τοῖς ἑβδομήκοντα, ἔσχατον δὲ πάντων Παύλῳ τῷ ὡσπερεὶ ἐκτρώματι, καὶ ἐπισταμένῳ, πῶς ἔλεγεν, « Ἐμοὶ D τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη. » Καὶ τάχα τὸ ἐλαχιστοτέρῳ ἴσον ἐστὶ τῷ ἐκτρώματι. Ὥσπερ οὖν οὐκ ἂν τις εὐλόγως (93) ἐγκαλέσαι τῷ Ἰησοῦ μὴ παραλαμβάνοντι πάντας τοὺς ἀποστόλους εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος, ἀλλὰ μόνους τοὺς προειρημένους

conspicuos contemplari, eos colloquentes et cœlestem vocem e nube emissam audire. Et quidem antequam in montem ascenderet [2], ubi accesserunt ad eum discipuli, et de beatitudinibus disseruit; cum infra montem vespere curabat omnes qui adducti ad illum erant, et illos omni morbo et omni infirmitate liberabat; non opinor illum apparuisse laborantibus medicaque ejus ope indigentibus eumdem, ac iis, qui viribus valentes cum ipso in montem conscendere poterant. Sed et cum seorsim discipulis enarrabat parabolas [3], quæ cum involucris dictæ turbis fuerant, quemadmodum auditu meliore erant qui explicationem parabolarum, quam qui easdem sine explicatione audiebant; sic etiam illi oculis animæ, imo et corporis, mea quidem sententia, præstabant. Et cum Judas illum proditurus turbis se comitantibus dixit quasi illum non cognovissent, « Quem osculatus fuero, ipse est [4], » probat etiam Jesum non eumdem semper visum fuisse. Idem indicare mihi videtur Salvator ipse, cum ait: « Quotidie vobiscum eram in templo docens, et non tenuistis me [5]. » Cum igitur id de Jesu sentiamus, non solum quoad interiorem et multis 436 absconditam divinitatem, sed etiam quoad corpus, cujus erga quos et quando vellet, mutabat formam; dicimus eum, antequam exspoliasset principatus et potestates, et esset peccato mortuus, potuisse ab omnibus videri; sed postquam exspoliavit principatus et potestates, et habere desiit quod sub oculos vulgi caderet [6], non potuisse videri ab illis omnibus qui illum antea viderant. Unde, si non se omnibus post resurrectionem conspiciendum dedit, id fecit ut illis parceret.

65. Quid dico omnibus? Imo ne apostolis et discipulis quidem suis præsens semper aderat, nec semper videbatur, ut qui aspectum ejus sine ulla intermissione ferre non poterant. Fulgidior enim, absoluta dispensatione, ejus erat divinitas. Hanc Cephas Petrus videre potuit, ut apostolorum primitiæ; post illum duodecim, Matthia in locum Judæ subrogato [7]; deinde quingentis fratribus simul visus est; tum Jacobo; post aliis præter duodecim apostolos omnibus, forte septuaginta discipulis; novissime omnium Paulo tanquam abortivo et scienti qua causa diceret: « Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc [8]. » Forsan et minimus et abortivus idem significant. Quemadmodum igitur Jesum nulla causa quis reprehenderet, quod, cum se transfiguraturus esset et vestimentorum suorum splendorem gloriamque Moysis et Eliæ cum ipso colloquentium ostensurus,

[2] Matth. v, 1. [3] Matth. xiii, 19. [4] Matth. xxvi, 48. [5] Ibid. 55. [6] Coloss. ii, 15; Rom. vi, 20. [7] Act. i, 26. [8] Eph. iii, 8.

(89) *Τὰ περὶ τῶν μακαρισμῶν*. Dubitat Guietus an non legendum sit, τὰ περὶ τὸν μακαρισμόν. Paulo post codd. Regius, Basileensis et vetus Vaticanus, ἐθεράπευσε τοὺς προσαχθέντας αὐτῷ. Libb. antea editi ἐθεράπευσε τοὺς προσαχθέντας αὐτῷ.

(90) *Ὡς περὶ τηλικοῦτ' οὖν φερόμενοι ἡμεῖς τοῦ Ἰησοῦ*. Scribendum videtur, ὡς περὶ τηλικούτου οὖν φερόμενοι ἡμεῖς τοῦ Ἰησοῦ.

(91) *Τοῦ Ματθίου ἀντὶ τοῦ Ἰούδα*, etc. At nondum eo tempore, quod designatur I Cor. xv, 5. Matthias in Judæ locum suffectus erat.

(92) *Ἀποστόλους πᾶσι*. Legit Boherellus, ἀποστόλοις πᾶσι, ex I Cor. xv, 7. Id est: « Iis omnibus, qui præter duodecim illos (de quibus jam versiculo 5) apostoli vocantur. » Sic enim locum explicat Origenes, quem manifesto ob oculos habebat.

(93) Libb. impressi, εὐλόγως, mss., εὐκόλως.

non apostolos omnes in montem excelsum perduxerit, sed solos tres ante nominatos; sic immerito de apostolorum scriptis conqueratur, quod Jesum referant post resurrectionem visum fuisse non omnibus, sed iis quorum oculos esse noverat suæ resurrectioni videndæ pares. Quæ hactenus dixi, firmari arbitror et hoc de Jesu testimonio: «In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur [9].» Hinc namque vides, Jesum esse mortuum, ut vivis dominetur; et resurrexisse ut non solum in mortuos, sed etiam in vivos dominatum habeat. Quos Apostolus vocat hic mortuos, et quibus dominatur Christus, eos intelligit de quibus in prima ad Corinthios: «Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti [10]; » quos autem vivos dicit et immutandos, ii sunt diversi ab illis, qui mortui resurgent. De istis sic loquitur: «Et nos immutabimur,» quæ sequuntur proxime ista, «Mortui resurgent primum.» Sed et in prima ad Thessalonicenses eamdem aliis verbis differentiam statuens, dicit alios dormientes esse, alios vivos. **437** Sic enim ait: «Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit; ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt [11].» Quorum locorum interpretationem, qualis nobis visa est, dedimus in commentariis, quæ in primam ad Thessalonicenses Epistolam composuimus.

A τρεῖς, ἡνίκα ἔμελλε μεταμορφοῦσθαι, καὶ τὴν λαμπρότητα δεικνύναι τῶν ἱματίων ἑαυτοῦ, καὶ τὴν δόξαν Μωϋσέως καὶ Ἡλίου συλλαλούντων αὐτῷ· οὕτως οὐκ ἂν τοῖς ἀποστολικοῖς λόγοις μέμφοιτ' ἄν τις εὐλόγως, εἰσάγουσιν ὦφθαι τὸν Ἰησοῦν μετὰ τὴν ἀνάστασιν οὐ πᾶσιν, ἀλλ' οἷς οἶδεν ἀνειληφόσιν ὀφθαλμοὺς χωροῦντας ἰδεῖν τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Χρήσιμον δ', οἶμαι πρὸς ἀπολογίαν τῶν προκειμένων ἐστὶ καὶ τὸ οὕτως εἰρημένον περὶ αὐτοῦ· «Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.» Ὅρα γὰρ ἐν τούτοις, ὅτι ἀπέθανεν Ἰησοῦς, ἵνα νεκρῶν κυριεύσῃ· καὶ ἀνέστη, ἵνα μὴ μόνον νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ ζώντων κυριεύσῃ. Καὶ οἶδέ γε ὁ Ἀπόστολος νεκροὺς μὲν, ὧν κυριεύει ὁ Χριστὸς, τοὺς οὕτω κατειλεγμένους ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους προτέρᾳ· B «Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι·» ζῶντας δὲ αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἀλλαγησομένους, ἑτέρους ὄντας τῶν ἐγερθησομένων νεκρῶν. Ἔχει δὲ καὶ περὶ τούτων ἡ λέξις οὕτως, «καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα (94),» ἑξῆς εἰρημένη τῷ, «Οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται πρῶτον.» Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς προτέρᾳ ἐν ἑτέραις λέξεσι τὴν αὐτὴν διαφορὰν παριστὰς, φησὶν ἄλλους μὲν εἶναι τοὺς κοιμωμένους, ἄλλους δὲ τοὺς ζῶντας, λέγων· «Οὐ θέλομεν (95) δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, περὶ τῶν κοιμωμένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ. Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυ- C ρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου οὐ μὴ φθάσομεν (96) τοὺς κοιμηθέντας.» Τὴν δὲ φανεῖσαν ἡμῖν εἰς τοὺς τόπους διήγησιν ἐξεθέμεθα ἐν οἷς ὑπηγορεύσαμεν ἐξηγητικοῖς τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς προτέρας ἐπιστολῆς.

66. Neque vero mireris Jesum resuscitatum ab omnibus turbis non videri quæ in illum crediderunt, quando Paulus ad Corinthios quasi pluribus capiendis impares scribat: «Ego autem judicavi nihil scire inter vos, nisi Jesum Christum et hunc crucifixum [12].» Cui simile est et istud: «Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis [13].» Sic igitur Scriptura divino judicio omnia faciens de Jesu memoriæ prodidit, illum quidem ante passionem pluribus promiscue conspectum, sed non semper; post passionem vero non similiter se conspiciendum præbuisse, sed cum quodam delectu pro suo cuique modulo. Sicut autem scriptum est: «Apparuit Dominus Abraham [14],» aut cuipiam e sanctis; quamvis tamen nec semper, sed ex intervallis, nec omnibus appareret: sic cogita Filium Dei eodem illis apparuisse delectu, quo Deus istis apparuit.

Καὶ μὴ θαύμαζε, εἰ μὴ πάντες βλέπουσιν οἱ πεπιστευκότες ὄχλοι τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ· ὅτε ὡς μὴ χωροῦσι πλείονα Κορινθίοις ὁ Παῦλος γράφων φησίν· «Ἐγὼ δ' ἔκρινα μηδὲν εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.» Τοιοῦτον δ' ἐστὶ καὶ τὸ, «Οὔπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε.» Οὕτω τοίνυν πάντα κρίσει θείᾳ ποιῶν ὁ λόγος, ἀνέγραψε περὶ τοῦ Ἰησοῦ· πρὸ μὲν τοῦ πάθους ἁπαξαπλῶς φανέντος τοῖς πλείοσι, καὶ τοῦτο οὐκ ἀεί· μετὰ δὲ τὸ πάθος D οὐκέτι ὁμοίως ἐπιφαινομένου, ἀλλὰ μετά τινος κρίσεως ἑκάστῳ μετρούσης τὰ δέοντα. Ὥσπερ δ' ἀναγέγραπται τὸ, «Ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ,» ἤ τινι τῶν ἁγίων· καὶ τὸ *ὤφθη* τοῦτο οὐκ ἀεὶ ἐγίνετο, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων, καὶ οὐ πᾶσιν ἐφαίνετο· οὕτω μοι νόει καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (97) ὦφθαι τῇ παραπλησίᾳ εἰς τὸ περὶ ἐκείνων, εἰς τὸ ὦφθαι αὐτοῖς τὸν Θεὸν, κρίσει.

[9] Rom. XIV, 9. [10] I Cor. XV, 52. [11] I Thess. IV, 13 seqq. [12] I Cor. II, 2. [13] I Cor. III, 3. [14] Gen. XII, 7.

(94) Libb. impressi in margine, ἁρπαγησόμεθα.

(95) Omnes mss., οὐ θέλομεν δέ, Spencerus, οὐ θέλω δέ. Ibid. mss., περὶ τῶν κοιμωμένων. Libb. editi, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Ibidem mss., ὡς καὶ οἱ λοιποί. Spencerus, καθὼς καὶ οἱ λοιποί.

(96) Codex Basileensis, φθάσωμεν. Libb. impressi, φθάσομεν.

(97) Omnes mss., Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Libb. editi, Ἰησοῦν τοῦ Θεοῦ. Ibidem τῇ παραπλησίᾳ εἰς τό, etc. Usitatius est τῇ παραπλησίᾳ τῷ. Sequens autem εἰς τό hinc natum, mutat Boherellus in ῥηθέν.

Ἀπελογησάμεθα οὖν κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ὡς ἐν τοιούτῳ συγγράμματι, πρὸς τό· « Ἐχρῆν, εἴπερ ὄντως ἐκφῆναι θείαν δύναμιν ἤθελεν, αὐτοῖς τοῖς ἐπηρεάσασι καὶ τῷ καταδικάσαντι καὶ ὅλως πᾶσιν ὀφθῆναι· » οὐκ ἐχρῆν οὖν τῷ καταδικάσαντι αὐτὸν ὀφθῆναι, οὐδὲ τοῖς ἐπηρεάσασιν· ἐφείδετο γὰρ καὶ τοῦ καταδικάσαντος καὶ τῶν ἐπηρεασάντων ὁ Ἰησοῦς, ἵνα μὴ παταχθῶσιν ἀορασίᾳ, ὁποίᾳ οἱ ἐν Σοδόμοις ἐπατάχθησαν, ἡνίκα ἐπεβούλευον τῇ ὥρᾳ τῶν ξενισθέντων παρὰ τῷ Λὼτ ἀγγέλων. Καὶ τοῦτο δὲ δηλοῦται διὰ τούτων· « Ἐκτείναντες δὲ οἱ ἄνδρες τὰς χεῖρας, ἐσπάσαντο τὸν Λὼτ πρὸς ἑαυτοὺς εἰς τὸν οἶκον, καὶ τὴν θύραν ἀπέκλεισαν· τοὺς δὲ ἄνδρας, τοὺς ἐπὶ τῇ θύρᾳ τοῦ οἴκου, ἐπάταξαν ἀορασίᾳ ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, καὶ παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν. » Ἐκφῆναι οὖν ἐβούλετο τὴν δύναμιν ἑαυτοῦ ὁ Ἰησοῦς, θείαν οὖσαν, ἑκάστῳ τῶν δυναμένων αὐτὴν ἰδεῖν, καὶ κατὰ τὸ μέτρον ἰδεῖν ἃ ἐχώρει. Καὶ οὐδέ που δι' ἄλλο ἐφυλάξατο ὀφθῆναι ἢ διὰ τὰς δυνάμεις τῶν μὴ χωρούντων αὐτὸν ἰδεῖν. Καὶ μάτην παρελήφθη τῷ Κέλσῳ τό, « Οὐ γὰρ δὴ ἔτι ἐφοβεῖτό τινα ἀνθρώπων ἀποθανών, καὶ (ὥς φατε,) Θεὸς ὤν· οὐδ' ἐπὶ τοῦτ' ἐπέμφθη τὴν ἀρχήν, ἵνα λάθῃ. » Ἐπέμφθη γὰρ οὐ μόνον ἵνα γνωσθῇ, ἀλλ' ἵνα καὶ λάθῃ. Οὐ γὰρ πᾶν, ὃ ἦν, καὶ οἷς ἐγινώσκετο, ἐγινώσκετο, ἀλλά τι αὐτοῦ ἐλάνθανεν αὐτούς· τισὶ δ' οὐδ' ὅλως ἐγινώσκετο. Καὶ ἀνέῳξε δὲ φωτὸς πύλας τοῖς γενομένοις μὲν σκότους καὶ νυκτὸς υἱοῖς, ἐπιδεδωκόσι δὲ ἑαυτοὺς εἰς τὸ γενέσθαι υἱοὺς ἡμέρας καὶ φωτός. Καὶ ἦλθε Σωτὴρ ὁ Κύριος ἡμῖν μᾶλλον, ὡς ἰατρὸς ἀγαθὸς, τοῖς ἁμαρτιῶν μεστοῖς ἢ τοῖς δικαίοις.

Ἴδωμεν δὲ τίνα τρόπον φησὶν ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος, ὅτι, « Εἰ δ' οὖν τό γε τοσοῦτον ὤφειλεν (98) εἰς ἐπίδειξιν θεότητος, ἀπὸ τοῦ σκόλοπος γοῦν εὐθὺς ἀφανὴς γενέσθαι. » Καὶ τοῦτο δὲ δοκεῖ μοι ὅμοιον εἶναι τῷ λόγῳ τῶν ἀντιδιατασσόντων τῇ Προνοίᾳ, καὶ διαγραφόντων ἑαυτοῖς ἕτερα παρὰ τὰ ὄντα, καὶ λεγόντων, ὅτι βέλτιον ἦν εἰ οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος, ὡς διεγράψαμεν. Ὅπου μὲν γὰρ δυνατὰ διαγράφουσιν, ἐλέγχονται χείρονα ποιοῦντες, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, καὶ τῇ διαγραφῇ αὐτῶν, τὸν κόσμον· ὅπου δὲ δοκοῦσι μὴ χείρονα ἀναζωγραφεῖν τῶν ὄντων, ἀποδείκνυνται τὰ τῇ φύσει ἀδύνατα βουλόμενοι· ὡς ἑκατέρως (99) αὐτοὺς καταγελάστους εἶναι. Καὶ ἐνθάδε τοίνυν ὅτι μὲν οὐκ ἀδύνατον ἦξειν, ὡς ἐν τῇ θειοτέρᾳ φύσει, ἵν' ὅτε βούληται ἀφανὴς γένηται, καὶ αὐτόθεν μὲν δῆλον, σαφὲς δὲ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων περὶ αὐτοῦ, τοῖς μή τινα μὲν τῶν γεγραμμένων προσιεμένοις, ἵνα κατηγορήσωσι τοῦ λόγου, τινὰ δὲ πλάσματα οἰομένοις τυγχάνειν. Γέγραπται δὲ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν λαβὼν τὸν ἄρτον ὁ Ἰησοῦς εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου τῷ Σίμωνι καὶ τῷ Κλεόπᾳ· λαβόντων δ' αὐτῶν τὸν ἄρτον, διηνοίχθησαν

67. Respondimus igitur pro viribus, et quantum hujus generis opus permittebat, ad ista: « Si suam divinam potentiam vere innotescere voluit, suis utique adversariis, suo judici, omnino omnibus se ostenderet oportuit. » Nec enim illi qui ipsum condemnaverat, nec suis adversariis oportuit ut se commonstraret; illi enim et istis pepercit Jesus, ut ne percuterentur cæcitate, qua Sodomitæ percussi fuerunt, cum angelorum apud Lot hospitantium pulchritudini struxerunt insidias. Quod factum his verbis declaratur: «Extendentes autem viri manus, traxerunt Lot ad se in domum, et januam domus occluserunt. Viros autem qui ad januam domus erant, percusserunt cæcitate a parvo ad magnum, et defecti viribus quærebant januam [15]. » Suam igitur potestatem innotescere voluit unicuique eorum, quorum vires eam ferre poterant, et quantum per illas vires licebat. Nec alia causa, quin se monstraret, abstinuit, quam quod virium sibi videndo imparium rationem haberet. Frustra ergo sic Celsus excipit: « Nec enim amplius quempiam hominum reformidabat, cum et mortem jam obiisset, et, ut dicitis, Deus esset: nec eo consilio primum missus fuerat, ut **438** lateret. » Missus est enim, non tantum ut cognosceretur, sed etiam ut lateret. Nam nec iis quidem qui illum cognoscebant, notum erat totum quod erat; sed quid ejus illos fugiebat: quibusdam autem prorsus incognitus fuit. Illis vero portas lucis aperuit, qui filii tenebrarum et noctis nati dederunt operam, ut diei et lucis filii fierent. Et Salvator Dominus, ut bonus medicus potius venit ad nos peccatis plenos, quam ad justos [16].

68. Jam videamus quænam sint, quæ postea Judæus apud Celsum dicat: « Quod si hoc ipsum, inquit, conduceret ejus divinitati comprobandæ, subito e cruce evanescere debuit. » Id certe mihi simile videtur sermoni eorum, qui providentiæ hostes, et rebus, ut conditæ sunt, minime contenti, alias describunt, dicuntque: quanto melior mundus esset, si ita haberet, ut descripsimus! Unde accidit, ut, si describant quæ fieri possunt, deteriorem, quantum in se fuit, sua descriptione fecisse mundum arguantur; sin autem pejora, quam quæ sunt, non delineasse videantur, ostendunt se voluisse quæ naturæ repugnent: ita ut utrinque perridiculi sint. Hic itaque accidere potuisse, ut Jesus, qui natura Deus erat, quando vellet, evanesceret, res per se quidem patet: sed ex iis quæ de illo scripta sunt aperte colligitur, saltem ab iis, qui non quædam e Scripturis recipiunt ut doctrinam calumnientur, cætera vero figmenta esse existimant. Nam in Evangelio secundum Lucam scriptum est [17], illum post suam resurrectionem accepisse panem, benedixisse, et fractum porrexisse Simoni et Cleopæ;

[15] Gen. xix, 11. [16] Luc. xix, 10. [17] Luc. xxiv, 30.

(98) Libri impressi ad marginem, ὤφελεν. Ibidem post ἀφανὴς γενέσθαι, subaudiendum ὤφειλεν.
(99) *Ἑκατέρως*. Sic omnes mss. et est vera hujus loci lectio. Libb. impressi, ἑκατέρους. Ibidem mss., ἐνθάδε τοίνυν ὅτι μὲν οὐχ.

illorum, accepto pane, apertos oculos fuisse, et illum postquam ab illis cognitus est, evanuisse. A

69. Probare autem volumus non utilius futurum fuisse ad universam dispensationem, si subito e cruce corpus ejus evanuisset. Quæ Jesu contigisse scribuntur, ex nudis litteris solaque historia consideranda non sunt, quasi tota in iis veritas consisteret. Nihil enim eorum est, quod alterius cujusdam rei signum esse non animadvertant ii, qui Scripturas prudentius legunt. Itaque quod ille crucifixus est, id veritatem habet in his : « Christo confixus sum cruci ; » et in istis : « Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego mundo[18]; » et mors ejus necessaria fuit propter illud : « Quod B enim mortuus est peccato, mortuus est semel[19] ; » item ut idem diceret, « se configuratum morti ejus[20], » et istud : « Nam si commortui sumus, et convivemus[21]. » Sic et ejus sepultura accommodari potest

439 ad eos, qui morti ejus conformes confixi sunt cum illo cruci, et cum illo mortui sunt. Id nos Paulus docet his verbis : « Consepulti enim sumus cum illo per baptismum, et cum illo resurreximus[22]. » Sed ea, quæ de sepultura, de sepulcro et de eo qui sepelivit, scripta sunt, fusius alibi opportuniusque edisseram, ubi de illis data opera agendum erit. Nunc satis fuerit considerare quid sibi velint sindon munda, qua purum Jesu corpus involvi oportebat, et monumentum novum in petra excisum a Joseph, ubi nondum quisquam jacuerat[23], vel, ut Joannes C loquitur, « in quo nondum quisquam positus erat[24]. » Vide nunc an concentus illi trium evangelistarum, quibus curæ fuit ut excisum seu exsculptum in petra monumentum describerent, compellere quemquam possit, ut eorum quæ scripta sunt perscrutans rationes, aliquid in iis absconditum et abstrusum inquirat, sicut et in novitate monumenti, quam Matthæus et Joannes memorarunt, et in ea Lucæ et Joannis observatione, nullum ibi mortuum positum fuisse[25]. Nimirum oportuit ut qui non erat reliquis mortuis similis, sed etiam mortuus sanguinis et aquæ effusione signa vitæ dederat, quique novus, ut ita dicam, erat mortuus, is in novo et puro sepulcro conderetur : ut quemadmodum nativitas ejus qualibet alia purior fuit, quippe qui non ex utrius- D que sexus conjunctione, sed ex Virgine natus est ; ita etiam sepultura haberet puritatem, cujus signum erat novum illud, in quo positum corpus ejus fuit,

αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.

Θέλομεν δὲ παραστῆσαι, πῶς οὐ χρησιμώτερον ἦν πρὸς τὴν οἰκονομίαν ὅλην τὸ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ σκόλοπος αὐτὸν ἀφανῆ γενέσθαι σωματικῶς. Τὰ συμβεβηκέναι ἀναγεγραμμένα τῷ Ἰησοῦ οὐκ ἐν ψιλῇ τῇ λέξει καὶ τῇ ἱστορίᾳ τὴν πᾶσαν ἔχει θεωρίαν τῆς ἀληθείας. Ἕκαστον γὰρ αὐτῶν καὶ σύμβολόν τινος εἶναι (1) παρὰ τοῖς συνετώτερον ἐντυγχάνουσι τῇ Γραφῇ ἀποδείκνυται. Ὥσπερ οὖν τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν ἔχει τὴν δηλουμένην ἀλήθειαν ἐν τῷ, « Χριστῷ συνεσταύρωμαι· » καὶ τοῦ σημαινομένου (2) ἐκ τοῦ, « Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ· » καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀναγκαῖος, διὰ τὸ, « Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· » καὶ διὰ τὸ λέγειν· « Συμμορφούμενος (3) τῷ θανάτῳ αὐτοῦ· » καὶ τὸ, « Εἰ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν· » οὕτω καὶ ἡ ταφὴ αὐτοῦ φθάνει ἐπὶ τοὺς συμμόρφους τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καὶ τοὺς συσταυρωθέντας αὐτῷ καὶ συναποθανόντας, καθὸ καὶ τῷ Παύλῳ λέλεκται τὸ, « Συνετάφημεν γὰρ αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος, καὶ συνανέστημεν αὐτῷ. » Ἡμεῖς δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς, καὶ τοῦ μνημείου, καὶ τοῦ θάψαντος, ἀναγεγραμμένα εὐκαιρότερον διὰ πλειόνων ἐν ἄλλοις, ἔνθα προηγουμένως ἐστὶ περὶ τούτων (4) λέγειν, διηγησόμεθα. Νυνὶ δ' αὐτάρκης ἡ καθαρὰ σινδὼν, ἐν ᾗ ἔδει τὸ καθαρὸν ἐντυλιχθῆναι σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸ καινὸν μνημεῖον, ὃ ἐλατόμησε τῇ πέτρᾳ ὁ Ἰωσὴφ, οὗ οὐκ ἦν οὔπω οὐδεὶς κείμενος, ἢ ὡς ὁ Ἰωάννης φησὶν, « ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. » Καὶ ἐπίστησον, εἰ δύναται κινῆσαί τινα ἡ συμφωνία τῶν τριῶν εὐαγγελιστῶν, φροντισάντων ἀναγράψαι τὸ λατομητὸν ἢ λαξευτὸν μνημεῖον ἐν πέτρᾳ, ἵν' ὁ τοὺς λόγους τῶν γεγραμμένων ἐξετάζων καὶ περὶ τούτων θεάσηταί τι λόγου ἄξιον καὶ περὶ τῆς καινότητος τοῦ μνημείου, ἥντινα Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης ἱστόρησε, καὶ περὶ τοῦ μηδένα ἐκεῖ νεκρὸν γεγονέναι, κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην. Ἔδει γὰρ τὸν μὴ τοῖς λοιποῖς νεκροῖς ὅμοιον, ἀλλὰ ζωτικὰ σημεῖα καὶ ἐν τῇ νεκρότητι δείξαντα τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ καινὸν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), ὄντα νεκρὸν, ἐν καινῷ καὶ καθαρῷ γενέσθαι μνημείῳ, ἵν', ὥσπερ ἡ γένεσις αὐτοῦ καθαρωτέρα πάσης γενέσεως ἦν, τῷ μὴ ἀπὸ μίξεως, ἀλλ' ἀπὸ παρθένου γεννηθῆναι, οὕτω καὶ ἡ ταφὴ ἔχῃ (5) τὴν καθαρότητα, διὰ τοῦ συμβολικοῦ δηλουμένην ἐν τῷ ἀποτεθεῖσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐν μνημείῳ καινῷ ὑφεστῶτι, οὐκ ἐκ λογάδων λίθων

[18] Galat. II, 20; VI, 14. [19] Rom. VI, 10. [20] Philipp. III, 10. [21] II Tim. II, 11. [22] Rom. VI, 4. [23] Luc. XXIII, 53. [24] Joan. XIX, 41. [25] Matth. XXVII, 60; Luc. XXIII, 53; Joann. XIX, 41.

(1) Libb. impr., τινὸς αὐτῶν εἶναι. In codice Joliano expungitur istud αὐτῶν. Sed si cui inter τινός et εἶναι vox aliqua inferenda videtur, certe non αὐτῶν, sed ἄλλου scribendum erit.

(2) Codex Jolianus, καὶ τὸ σημαινόμενον. Lego cum Boherello, καὶ τῷ σημαινομένῳ. Ibidem omnes mss., ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου μου. Spencerus, ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

(3) *Καὶ διὰ τὸ λέγειν· Συμμορφούμενος*, etc. Ita codd. Regius et Basileensis. Spencerus autem, καὶ διὰ τὸ τὸν δίκαιον λέγειν· Συμμορφούμενος. Quæ lectio si cui retinenda videtur, vel mutandum est συμμορφούμενος in συμμορφούμενον, vel post λέγειν, addendum est τό. Duo codd. Anglicani et Hœschelius in textu, συμμορφιζόμενος.

(4) *Ἐστὶ περὶ τούτων*. Scribendum videtur, ἔσται περὶ τούτων, quemadmodum Gelenius interpres videtur legisse.

(5) *Ἔχῃ*. Codex Basileensis sic habet, rectius sane quam editi, ἔχει.

οἰκοδομηθέντι, καὶ τὴν ἕνωσιν οὐ φυσικὴν ἔχοντι, ἀλλ' ἐν μιᾷ καὶ δι' ὅλων ἡνωμένῃ πέτρᾳ λατομητῇ καὶ λαξευτῇ. Τὰ μὲν οὖν τῆς διηγήσεως, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν γεγονέναι ἀναγεγραμμένων (6) ἀναβάσεως ἐπὶ τὰ πράγματα, ὧν τὰ γενόμενα ἦν σημαντικὰ, καὶ μειζόνως ἄν τις καὶ θειοτέρως διηγήσαιτο, εὐκαιρότερον ἐκτιθέμενος τὰ τοιαῦτα ἐν προηγουμένῃ συντάξει· τὰ δὲ τῆς λέξεως οὕτως ἄν τις ἀποδῴη (7), ὅτι κατὰ τὸν κρίναντα ὑπομεῖναι τὸ ἐπὶ σκόλοπος κρεμασθῆναι ἦν καὶ τὰ ἑξῆς τῇ ὑποθέσει τηρῆσαι, ἵν' ὡς ἄνθρωπος καθαιρεθεὶς, τῷ ὡς ἄνθρωπος ἀποτεθνηκέναι, ὡς ἄνθρωπος καὶ ταφῇ. Ἀλλὰ καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν ἐγέγραπτο ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι ἀπὸ τοῦ σκόλοπος ἀφανὴς εὐθὺς ἐγένετο, ἐκάκιζεν ἂν τὸ γεγραμμένον ὁ Κέλσος καὶ οἱ ἄπιστοι, καὶ κατηγόρησαν ἂν καὶ οὕτω λέγοντες· « Τί δήποτε μετὰ τὸν σταυρὸν γέγονεν ἀφανὴς, οὐ πρὸ τοῦ παθεῖν δὲ τοῦτ' ἐπραγματεύσατο; » Εἴπερ οὖν ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων μεμαθηκότες, ὅτι οὐ γέγονεν εὐθὺς ἀφανὴς ἀπὸ τοῦ σκόλοπος, ἐγκαλεῖν οἴονται τῷ λόγῳ, μὴ πλασαμένῳ ὡς ἐκεῖνοι ἠξίωσαν (8), τὸ εὐθὺς αὐτὸν ἀφανῆ γενέσθαι ἀπὸ τοῦ σκόλοπος, ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς ἱστορήσαντι· πῶς οὐκ εὔλογον πιστεῦσαι (9) αὐτοὺς καὶ τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ, καὶ ὡς βουληθεὶς ὁτὲ μὲν τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, ὁτὲ δὲ δοὺς ἄρτον δυσὶ τῶν γνωρίμων, εὐθὺς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, μετά τινας οὓς ἐλάλησεν αὐτοῖς λόγους;

Πόθεν δὲ τῷ Κέλσου Ἰουδαίῳ λέλεκται, ὅτι ἐκρύπτετο ὁ Ἰησοῦς; Λέγει γὰρ περὶ αὐτοῦ· « Τίς δὲ πώποτε πεμφθεὶς ἄγγελος, δέον ἀγγέλλειν τὰ κεκελευσμένα, κρύπτεται; » Οὐ γὰρ ἐκρύπτετο ὁ εἰπὼν τοῖς ζητοῦσιν αὐτὸν συλλαβεῖν· « Καθημέραν ἤμην ἐν τῷ ἱερῷ παῤῥησίᾳ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. » Πρὸς δὲ τὸ ἑξῆς παλιλλογούμενον ὑπὸ τοῦ Κέλσου ἡμεῖς ἅπαξ ἀπολογησάμενοι, ἀρκεσθησόμεθα τοῖς προειρημένοις. Γέγραπται γὰρ ἐν τοῖς ἀνωτέρω καὶ πρὸς τό, « Ἢ ὅτε μὲν ἠπιστεῖτο ἐν σώματι, πᾶσιν ἀνέδην ἐκήρυττεν· ὅτε δὲ (10) πίστιν ἂν ἰσχυρὰν παρεῖχεν ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, ἑνὶ μόνῳ γυναίῳ καὶ τοῖς ἑαυτοῦ θιασώταις κρύβδην παρεφαίνετο; » Ἀλλ' οὐδ' ὅτι ἑνὶ μόνῳ γυναίῳ ἐφάνη, ἀληθές ἐστιν· γέγραπται γὰρ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ, ὅτι « Ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον· καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας· ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ καὶ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον. » Καὶ μετ' ὀλίγον φησὶν ὁ Ματθαῖος· « Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ὑπήντησεν (11) αὐταῖς. » Δῆλον δὲ ὅτι ταῖς προειρημέναις Μαρίαις λέγων, « Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. » Λέλεκται δὲ καὶ

A monumentum, non ex collectitiis lapidibus constructum, nec unum natura, sed in una et undecunque conjuncta petra exsculptum excisumque. Verum de horum locorum enarratione, et de ratione ascendendi a rebus, quæ accidisse narrantur, ad res quarum illæ erant figuræ, sublimius quis diviniusque dissereret, qui opportuna occasione et ex industria id negotii susciperet. Quod autem ad litteram attinet, sic exponi potest, oportuisse ut qui crucis supplicium sibi subeundum esse judicaverat, is servaret ea quæ hujusmodi propositi consectaria erant; proinde sepeliretur ut homo, qui interfectus fuerat ut homo, et ut homo mortuus fuerat. Sed fingamus scriptum in Evangeliis fuisse, subito illum e cruce evanuisse: nihilominus et id in malam partem accepissent Cel-
B sus et alii increduli. Dixissent calumniandi animo: « Cur post supplicium evanuit? cur non, antequam pateretur? » Si ergo Evangelia, unde didicerunt illum e cruce non subito evanuisse, incusare se putant posse, quæ tamen, quod vere factum est, referunt, nec fingunt, ut illi satius futurum fuisse existimant, illum evanuisse subito e cruce; **440** quomodo non æquum fuerit eos ejus resurrectioni fidem adjungere; credere etiam illum, quando voluit, modo in medio discipulorum stetisse, tametsi januæ clausæ essent; modo porrecto duobus e suis familiaribus pane, habitoque colloquio, ex oculis eorum evanuisse?

70. At unde Celsi Judæo in mentem venit dicere,
C latitasse Jesum? Sic enim ille: « Ecquis aliquando missus legatus, cum renuntiare mandata deberet, latebras quæsivit? » Nec enim quæsivit latebras, qui comprehendere quærentibus dicebat: « Quotidie eram in templo libere docens, et non me tenuistis [26]. » Ad id quod sequitur, quia jam ante objectum a Celso fuerat, responsum est. Satis igitur fuerint quæ ante dicta sunt. Nam in superioribus istud confutavi: « An quia, dum in corpore erat, nemini faciebat fidem, suas omnibus ad nauseam conciones obtrusit; quia autem e mortuis suscitatus persuaderet efficaciter, uni mulierculæ suisque sodalibus clam videndum se præbuit? » Nam falsum est illum se uni mulierculæ videndum præbuisse. Nam in Evangelio secundum Matthæum scriptum
D est: « Vespere Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati, venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum; et ecce terræ motus factus est magnus: angelus enim Domini descendit de cœlo et accedens revolvit lapidem [27]. » Et post pauca Matthæus idem: « Et ecce Jesus occurrit illis; » quando Mariis modo nominatis dixit: « Avete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt pedes ejus, et adoraverunt eum [28]. »

[26] Matth. XXVI, 55. [27] Matth. XXVIII, 1, 2. [28] ibid., 9

(6) Sic mss.; impressi vero, γεγραμμένων.

(7) Libb. impressi, λέξεως καλὰ καὶ οὕτως ἄν τις ἀποδοίη, sed mss. ut in nostro textu.

(8) *Ἠξίωσαν*. Ita recte codex Basileensis. Alias, ἀξίωσαν, male.

(9) *Πιστεῦσαι*. Gelenius interpres videtur legisse, ἀπιστήσειν. Vertit enim: « Quomodo credituri sunt? »

(10) *Ὅτε μὲν ἠπιστεῖτο*, etc., *ὅτε δέ*, etc. Sic mss. rec.e. Alias, ὅτι μὲν ἠπιστεῖτο, etc., ὅτι δέ, etc. Infra omnes mss., κρύβδην παρεφαίνετο. Alias, κρύβδην περιφαίνεται.

(11) Omnes mss., ὑπήντησεν. Hœschelius et Spencerus ἐπήντησεν.

Refutatum quoque istud est: « Omnes fuerunt supplicii testes, unus resurrectionis; » ubi nimirum hoc aliud refelli, « non omnibus visus est. » Addimus, quæ in ipso humana erant, sub oculos omnium fuisse objecta; quæ vero divina (non de iis loquor quæ ad alia referuntur, sed de iis quæ inter se differunt), ea non omnes capere potuisse. Animadverte, obsecro, quam manifeste hic Celsus a se ipse dissideat. Postquam enim dixit illum se uni mulierculæ suisque sodalibus clam videndum præbuisse, continuo subjicit: « Omnes fuerunt supplicii testes, unus resurrectionis; quod contra fieri oportuit. » Oportuit igitur, si Celsum audiamus, non ut omnes supplicii testes essent, unus resurrectionis, sed contra. At quantum hæc verba sonant, voluit et quod fieri non potuit, et quod absurdum est, nempe ut supplicii testis esset unus, omnes resurrectionis. Nam quæ alia subjecta est sententia his verbis: « Quod contra fieri oportuit? »

71. Cæterum nos docuit Jesus, quis illum miserit, cum ait: « Nemo novit Patrem nisi Filius[29]; » et: « Deum nemo vidit unquam. Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit[30]. » **441** Ipse est qui de Deo coram germanis suis discipulis disserens, eos quæ ad Deum pertinerent, edocuit: ejus sermonum vestigia, quæ in Scripturis invenimus, nobis ad disserendum de Deo viam parant. Hic enim legimus: « Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ[31]. » Illic vero: « Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare[32]. » Sed aliæ innumeræ causæ sunt, propter quas illum Pater miserit. Has, qui volet, accipere poterit vel ex prophetis, qui illum prænuntiaverunt, vel ex evangelistis. Nec vero paucas discet ex apostolis, maxime ex Paulo. Ipse etiam est, qui pietati deditos illustrat, et in peccatores animadvertit. Cujus rei ignarus Celsus dixit: « Si quidem esset pietati deditos illustraturus, eos vero qui peccant aut quos peccatorum pœnitet, miseraturus. »

72. Postea ait: « Si delitescere voluit, cur audita vox e cœlo est illum Dei Filium prædicans? Sin autem noluit latere, cur suppliciis affectus, cur mortuus est? » Quibus evincere putat, inter se pugnare quæ de Jesu scripta sunt. Nimirum non vidit illum omnia, quæ ad ipsum spectabant, noluisse ut omnibus et vulgo paterent; neque vicissim ut omnia laterent. Unde vox illa cœlestis illum Dei Filium prædicans clamansque: « Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui[33], » non dicitur audita turbis, ut Celsi Judæus existimat. Et illa vox in excelso monte e nube emissa solis illis exaudita fuit, qui cum illo ascenderant[34]. Divina enim hujusmodi

A πρὸς τὸ, « Κολαζόμενος μὲν ἄρα πᾶσιν ἑωρᾶτο, ἀναστὰς δὲ ἐνίοις (12)· » ὅτε ἀπελογούμεθα πρὸς τὸ, « Οὐ πᾶσιν ἑωρᾶτο. » Καὶ νῦν δὲ φήσομεν, ὅτι τὰ μὲν ἀνθρώπινα αὐτοῦ πᾶσιν ἦν ὁρατὰ, τὰ δὲ θειότερα (λέγω δὲ οὐ περὶ τῶν σχέσιν πρὸς ἕτερα ἐχόντων, ἀλλὰ περὶ τῶν κατὰ διαφοράν·) οὐ πᾶσι χωρητά. Πρόσχες δὲ καὶ τῇ παρὰ πόδας τοῦ Κέλσου ἐναντιότητι πρὸς ἑαυτόν. Προειπὼν οὖν ἑνὶ γυναίῳ καὶ τοῖς ἑαυτοῦ θιασώταις (13) κρύβδην αὐτὸν παραπεφάνθαι, εὐθέως ἐπιφέρει· « Κολαζόμενος μὲν ἄρα πᾶσιν ἑωρᾶτο, ἀναστὰς δὲ ἑνί· οὗπερ ἐχρῆν τοὐναντίον. » Τί δὲ καὶ νομίζει τὸ ἐχρῆν, ἀκούσωμεν. Ἐναντίον τὸν μὲν κολαζόμενον πᾶσιν (14) ἑωρᾶσθαι, ἀναστάντα δὲ ἑνί. Ὅσον γὰρ ἐπὶ τῇ λέξει ἑαυτοῦ, ἤθελε καὶ ἀδύνατον
B καὶ ἄλογον· κολαζόμενον μὲν ἑνὶ ὁρᾶσθαι, ἀναστάντα δὲ πᾶσιν. Ἢ πῶς διηγήσῃ τὸ, « Οὗπερ ἐχρῆν τοὐναντίον; »

Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὅστις ἦν ὁ πέμψας, ἐν τῷ, « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· » καὶ τῷ, « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον (15) τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. » Ἐκεῖνος θεολογῶν ἀπήγγειλε τὰ περὶ Θεοῦ τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς· ὧν ἴχνη ἐν τοῖς γεγραμμένοις εὑρίσκοντες, ἀφορμὰς ἔχομεν θεολογεῖν, ὅπου μὲν ἀκούοντες, « ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ οὐδεμία· » ὅπου δὲ, « Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι
C καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Ἀλλὰ καὶ ἐφ' οἷς ἔπεμψεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ, μυρία ἐστὶν, ἅτινα ὁ βουλόμενος μανθανέτω, πῆ μὲν ἀπὸ τῶν προκηρυξάντων περὶ αὐτοῦ προφητῶν, πῆ δ' ἀπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν. Οὐκ ὀλίγα δ' εἴσεται καὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, καὶ μάλιστα Παύλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν εὐσεβοῦντας οὗτος φωταγωγεῖ, τοὺς δὲ ἁμαρτάνοντας κολάσει· ὅπερ οὐκ ἰδὼν ὁ Κέλσος πεποίηκε· « Καὶ τοὺς μὲν εὐσεβοῦντας φωταγωγήσων, τοὺς δὲ ἁμαρτάνοντας ἢ μεταγνόντας (16) ἐλεήσων. »

Μετὰ ταῦτά φησιν· « Εἰ καὶ ἐβούλετο λανθάνειν, τί ἠκούετο ἡ ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ, κηρύττουσα αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ; Εἰ δ' οὐκ ἐβούλετο λανθάνειν, τί ἐκολάζετο; ἢ τί ἀπέθνησκε; » Καὶ οἴεται ἐν τούτοις διαφωνίαν ἐλέγχειν τῶν περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων, οὐχ ὁρῶν,
D ὅτι οὔτε πάντα τὰ περὶ αὐτὸν ἐβούλετο πᾶσι καὶ οἷς ἔτυχε γιγνώσκεσθαι, οὔτε πάντα λανθάνειν τὰ καθ' ἑαυτόν. Ἡ γοῦν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ, κηρύττουσα αὐτὸν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, καὶ λέγουσα, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ ηὐδόκησα, » οὐκ ἀναγέγραπται εἰς ἐπήκοον (17) τοῖς ὄχλοις γεγονέναι, ὅπερ ᾠήθη ὁ Κέλσου Ἰουδαῖος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῷ ὑψηλοτάτῳ ὄρει ἀπὸ τῆς νεφέλης φωνὴ μόνοις ἠκούετο τοῖς

[29] Luc. x, 22. [30] Joan. i, 18. [31] I Joan. i, 5. [32] Joan. iv, 22. [33] Matth. iii, 17. [34] Matth. xvii, 5.

(12) *Ἀναστὰς δὲ ἐνίοις*. Videtur scribendum, ἀναστὰς δὲ ἑνί, ut paulo infra.

(13) Sic omnes mss. Impressi vero μαθηταῖς.

(14) Legit Boherellus, ἐναντίον τῷ κολαζόμενον μέν, etc.

(15) Ita codd. Regius et Basileensis; impressi vero, καὶ μονογενής γε ὢν Θεὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον.

(16) *Ἢ μεταγνόντας*. Legendum, inquit Boherellus, μὴ μεταγνόντας, aut explicandum quasi scriptum sit, ἢ ἁμαρτάνοντας ἢ μεταγνόντας. Paulo post mss., ἡ ἐξ οὐρανοῦ φωνή. Impressi, ἡ οὐρανοῦ φωνή. Ibidem Hœschelius in textu, εἰ δ' οὐκ ἠβούλετο λανθάνειν.

(17) *Εἰς ἐπήκοον*. Mallet Boherellus unica voce et in recto, εἰσεπήκοος. Paulo post omnes mss., ἀπὸ τῆς νεφέλης φωνή. Impressi, φωνὴ ἐκ νεφέλης.

συναναβᾶσιν αὐτῷ. Καὶ γὰρ τοιαύτη ἐστὶν ἡ θεία A φωνή, ἀκουομένη μόνοις ἐκείνοις, οὓς βούλεται ἀκούειν ὁ λέγων. Οὐδέπω δὲ λέγω, ὅτι οὐ πάντως ἐστὶν ἀὴρ πεπληγμένος· ἢ πληγὴ ἀέρος, ἢ ὅ τι ποτὲ λέγεται ἐν τοῖς περὶ φωνῆς ἡ ἀναγραφομένη φωνὴ τοῦ Θεοῦ· διόπερ τῇ κρείττονι τῆς αἰσθητῆς ἀκοῆς καὶ θειοτέρᾳ ἀκούεται. Καὶ ἐπὰν βούληται ὁ λέγων μὴ πᾶσιν ἐξάκουστον εἶναι τὴν ἑαυτοῦ φωνήν, ὁ μὲν ἔχων τὰ κρείττονα ὦτα ἀκούει Θεοῦ, ὁ δὲ κεκωφωμένος τὴν τῆς ψυχῆς ἀκοὴν ἀναισθητεῖ λέγοντος Θεοῦ. Ταῦτα μὲν διὰ τὸ, « Τί ἠκούετο ἡ ἐξ οὐρανοῦ φωνή, ἡ κηρύττουσα αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ; » εἰς δὲ τὸ, « Εἰ οὐκ ἐβούλετο λανθάνειν, τί ἐκολάζετο; ἢ τί ἀπέθνησκεν; » ἀρκεῖ τὰ περὶ τοῦ πάθους ἡμῖν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς ἀνωτέρω λελεγμένα.

Ἐκτίθεται δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσου Ἰουδαῖος ὡς B ἀκόλουθον τὸ μὴ ἀκόλουθον· οὐ γὰρ ἀκολουθεῖ τῷ, Ἠθέλησεν ἡμᾶς δι' ὧν πέπονθε κολάσεων διδάξαι καὶ θανάτου καταφρονεῖν, τὸ, Ἀναστάντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν φανερῶς εἰς φῶς καλέσαι πάντας καὶ διδάξαι, οὗ χάριν κατεληλύθει. Εἰς φῶς γὰρ πρότερον ἐκάλεσε πάντας, εἰπών· « Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Καὶ οὗ χάριν κατελήλυθεν ἀναγέγραπται ἐν οἷς ἀποτάδην κεκίνηκε λόγοις ἐν μακαρισμοῖς, καὶ τοῖς ἑξῆς αὐτοῖς ἀπαγγελλομένοις, καὶ ἐν παραβολαῖς, καὶ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ὁμιλίαις. Τὸ δὲ κατὰ Ἰωάννην (18) Εὐαγγέλιον ὅσα ἐδίδαξεν, ἔκκειται παριστάντα τὴν Ἰησοῦ οὐκ ἐν λέξεσιν, ἀλλ' ἐν πράγμασι μεγαλοφωνίαν· καὶ δῆλός ἐστιν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι καὶ ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ καὶ ἐθαύ- C μαζον.

Καὶ πᾶσί γε τούτοις ἐπιλέγει ὁ Κέλσου Ἰουδαῖος· « Ταῦτα μὲν οὖν ὑμῖν ἐκ τῶν ὑμετέρων συγγραμμάτων, ἐφ' οἷς οὐδενὸς ἄλλου μάρτυρος χρῄζομεν· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοῖς περιπίπτετε. » Ἠλέγξαμεν δ' ὅτι παρὰ τὰ ἡμέτερα τῶν Εὐαγγελίων συγγράμματα πολλὰ πεφλυάρηται ἐν τοῖς τοῦ Ἰουδαίου εἴτε πρὸς τὸν Ἰησοῦν εἴτε πρὸς ἡμᾶς λόγοις. Καὶ οὐχ ἡγοῦμαί γε, ὅτι παρέστησε, πῶς ἡμεῖς ἑαυτοῖς περιπίπτομεν· ἀλλὰ μόνον οἴεται. Ἐπεὶ δὲ προστίθησι τούτοις ὁ Ἰουδαῖος αὐτοῦ, ὅτι ὅλως, « Ὦ Ὕψιστε καὶ οὐράνιε, τίς Θεὸς παρὼν εἰς ἀνθρώπους ἀπιστεῖται; » λεκτέον πρὸς αὐτὸν ὅτι καὶ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον Θεὸς D ἐναργέστατα παραγεγονέναι τοῖς Ἑβραίοις ἀναγεγραμμένος, οὐ μόνον κατὰ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ σημεῖα καὶ τέρατα, ἔτι δὲ τὴν δίοδον τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, καὶ τὸν στύλον τοῦ πυρὸς καὶ τὴν νεφέλην τοῦ φωτὸς, ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἡ δεκάλογος ὅλῳ τῷ λαῷ ἀπηγγέλλετο, ἠπιστήθη ὑπὸ τῶν εἰδότων· οὐκ ἂν γὰρ, πιστεύοντες τῷ ἑωραμένῳ καὶ ἀκουσθέντι, μόσχον κατεσκεύασαν· « οὐδ' » ἠλλάξαντο ἂν « τὴν δόξαν ἑαυτῶν ἐν ὁμοιώματι μόσχου ἐσθίοντος χόρτον. »

vox a solis illis auditur, a quibus audiri vult qui loquitur. Ut interim prætermittam hanc Dei vocem non esse aut percussum aerem, aut percussionem aeris, aut quidquid aliud de vocis natura dici solet. Unde fit ut non audiatur nisi ab eo, qui præstantiore auditu, quam est hujus corporis, divinioreque præditus est: et cum Deus non vult suam omnibus audiri vocem, ille solus audiat, qui auditum illum præstantiorem habet; ille vero non percipiat qui surdas animæ aures habet. Atque hæc contra istud: « Quorsum audita vox e cœlo est, illum Dei Filium prædicans? » Quod sequitur: « Sin autem delitescere noluit, cur suppliciis affectus, cur mortuus est? » satis repulsum est, cum fuse supra de ejus passione agebamus.

73. His subjungit Celsi Judæus quasi rem consequentem, quæ tamen minime consequitur. Neque enim, quoniam voluit ut ex suppliciis, quæ pertulit, mortem contemnere disceremus, consequens est, ut e mortuis excitatus debuerit palam omnes ad lucem vocare et docere, cujus rei causa venisset. Nam primum vocavit ad lucem omnes, cum dixit: « Venite, **442** omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos [35]. » Et cujus causa venerit, Scriptura explicat, sive cum sermonem, quem ille, et prolixe quidem, fecit de beatitudinibus, sive cum quæ post illum sermonem dicta sunt, sive cum parabolas, sive tandem colloquia cum scribis et Pharisæis habita commemorat. Et Evangelium secundum Joannem quod Jesus docuerit, repræsentat, ejusque magniloquentiam, quæ in rebus magis quam in verbis posita erat. Quin et ex Evangeliis constat eum locutum fuisse quasi potestatem haberet, ita ut omnes admirarentur [36].

74. Hæc omnia sic Celsi Judæus concludit: « Atque hæc vobis ex vestris ipsorum Scripturis protulimus; præter quas nullo alio teste nobis opus fuit. Ipsi enim vos vestro gladio jugulatis. » Sed probatum est Judæum multa contra Jesum et contra nos effutiisse, quæ ex Evangeliis nostris non duxerit. Nec arbitror illum effecisse, quod sibi tamen fingit ipse somnium, nos contra nosmetipsos pugnavisse. Exclamat paulo post Judæus: « Altissime cœlorum Deus! quis Deus inter homines versatus non impetravit fidem? » Ad quod sic ego respondeo: Narrat Mosaica lex Deum Hebræis præsentem adfuisse; neque solum cum in Ægypto signa et prodigia patrabat, cum per mare Rubrum transitum aperiebat, cum per columnam igneam, per luminosam nubem illis præibat, sed etiam cum Decalogum tradidit: nec tamen a videntibus impetravit fidem. Nam ei quem videbant et audiebant, si fidem habuissent, non vitulum sibi conflassent; « non mutassent gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fenum [37]; » non de illo vitulo sibi mutuo dixissent:

[35] Matth. xi, 28. [36] Matth. vii, 29. [37] Psal. cv, 20.

(18) *Κατὰ Ἰωάννην*. Ita recte codex Regius; impressi vero, κατὰ Ἰωάννου. Ibidem omnes mss., ἔκκειται παριστάντα, optime, et perperam Hœschelius suspicatur legendum παριστάν.

« Hi sunt dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra A Ægypti [38]. » Hic observes velim annon semper iidem sint Judæi. Quantalibet miracula fecerit Deus, quamlibet perspicue illis adfuerit, nihilo magis illi fidem tribuerunt toto illo tempore quo in deserto permanserunt, ut in lege Moysis scriptum est. Et nunc nec admirabilis Jesu adventus, nec sermones cum potestate habiti, nec insolita coram omni populo patrata miracula eos adducere potuerunt, ut eum reciperent.

75. Atque hæc satis esse arbitror probare volenti Judæorum in Jesum incredulitatem iis esse consentaneam, quæ ab initio sunt de illo populo mandata litteris. Dicenti enim Celsi Judæo : « Quis Deus inter homines versatus non impetravit fidem, maxime cum ad eos venit qui eum adventurum sperabant? B Quomodo non agnoscitur, qui tam dudum exspectatus venit? » reponerem ego : Quid vultis, o boni, vestris interrogationibus respondeamus? **443** Utra vobis, vestro quidem judicio, majora videntur esse miracula, quæ in Ægypto aut in deserto facta sunt, an quæ nos Jesum apud vos fecisse dicimus? Nam si ex vobis priora sunt majora posterioribus, nonne perspicuum est ideo vos, quia majoribus assueveratis derogare fidem, minora aspernatos esse? Nam minora putatis quæ de Jesu dicimus. Sin autem Jesu miracula iis esse paria dicantur, quæ a Moyse facta esse testantur Scripturæ, quid mirum si idem populus æque hic atque illic mox a principio incredulus fuit? Nam vobis per Moysem data C primum est lex, in qua vestra infidelium et delinquentium peccata consignantur; Jesum autem in confesso est nobis esse novæ legis novique fœderis auctorem. Itaque Jesum respuendo vos ipsi contra vos fertis testimonium, vos esse filios eorum qui in deserto Deum se tam aperte conspicuum præbentem non agnoverunt : et in vestram incredulitatem apte convenit quod a Salvatore nostro dictum est : « Profecto testificamini, quod consentitis operibus patrum vestrorum [39] : » inque vobis exitum habet istud vaticinium : « Erit vita vestra pendens ante oculos vestros, et non credetis vitæ vestræ [40]. » Non enim fidem habuistis vitæ, quæ inter homines versata est.

76. Neque vero quidquam Celsus Judæi personæ D a se inductæ ascribere potuit, quod ei a lege et prophetis non objiciatur. Cum Jesum, exempli causa, criminatur sic : « Promptus ad minas et ad vituperia, clamitat : Væ vobis, prædico vobis. Ex quo evidenter confitetur se persuadere non posse. Id quod nec in Deum, imo nec in hominem sapientem

A οὐδ' ἔλεγον ἂν πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ μόσχου· « Οὗτοί εἰσιν οἱ θεοί σου, Ἰσραὴλ, οἵτινες ἀνήγαγόν σε (19) ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Καὶ ὅρα, εἰ μὴ κατὰ τοὺς αὐτούς ἐστι, τηλικούτοις τεραστίοις καὶ τοσαύταις ἐπιφανείαις Θεοῦ καὶ πρότερον ἀπιστῆσαι δι' ὅλης τῆς ἐρήμου, ὡς ἐν τῷ νόμῳ Ἰουδαίων γέγραπται· καὶ κατὰ τὴν Ἰησοῦ παράδοξον ἐπιδημίαν μὴ ἁλῶναι ὑπὸ τῶν μετ' ἐξουσίας αὐτῷ εἰρημένων λόγων, καὶ τῶν παραδόξως αὐτῷ ἐν ὄψει παντὸς τοῦ λαοῦ πεπραγμένων.

Καὶ ἱκανά γε νομίζω ταῦτα εἶναι τῷ βουλομένῳ παραστῆσαι τὴν Ἰουδαίων (20) πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀπιστίαν· ὅτι ἀκόλουθος ἦν αὕτη τοῖς ἐξ ἀρχῆς περὶ τοῦ λαοῦ ἀναγεγραμμένοις. Εἴποιμι γὰρ ἂν πρὸς τὸν λέγοντα παρὰ τῷ Κέλσῳ (21) Ἰουδαῖον· « Τίς Θεὸς παρὼν εἰς ἀνθρώπους ἀπιστεῖται, καὶ ταῦτα οἷς ἐλπίζουσιν ἐπιφαίνεται; ἢ τί δήποτε τοῖς πάλαι προσδεχομένοις οὐ γνωρίζεται; » τὸ, Τί βούλεσθε, ὦ οὗτοι, πρὸς τὰς πεύσεις ἡμῶν (22) ἀποκρίνεσθαι; Ποῖαι δυνάμεις μείζους, ὅσον ἐπὶ ὑμετέρᾳ ὑπολήψει, εἶναι ὑμῖν φαίνονται, αἱ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ ἐρήμῳ, ἢ ἃ ἔφαμεν ἡμεῖς πεποιηκέναι τὸν Ἰησοῦν παρ' ὑμῖν; Εἰ μὲν γὰρ ἐκεῖναι μείζους τούτων καθ' ὑμᾶς εἰσι· πῶς οὐκ αὐτόθεν δείκνυνται (23), ὅτι κατὰ τὸ ἦθος τῶν τοῖς μείζοσιν ἀπιστησάντων ἐστὶ καὶ τὸ τῶν ἡττόνων καταφρονεῖν; τοῦτο γὰρ ὑπολαμβάνεται περὶ ὧν λέγομεν περὶ τοῦ Ἰησοῦ· εἰ δὲ ἴσαι λέγονται περὶ τοῦ Ἰησοῦ (24) ταῖς ἀναγεγραμμέναις ὑπὸ Μωϋσέως, τί ξένον ἀπήντησε λαῷ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἀρχὰς τῶν πραγμάτων ἀπιστοῦντι; C Ἀρχὴ μὲν γὰρ νομοθεσίας ἐπὶ Μωϋσέως ἦν, ἐν ᾗ τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀπίστων καὶ τῶν ἁμαρτανόντων ὑμῶν (25) ἀναγέγραπται· ἀρχὴ δὲ νομοθεσίας καὶ διαθήκης δευτέρας κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἡμῖν γεγονέναι ὁμολογεῖται. Καὶ μαρτυρεῖτε δι' ὧν τῷ Ἰησοῦ ἀπιστεῖτε, ὅτι υἱοί ἐστε τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπιστησάντων ταῖς θείαις ἐπιφανείαις· καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένον καὶ πρὸς ὑμᾶς λελέξεται ἀπιστήσαντας αὐτῷ· ὅτι « Ἄρα μάρτυρές ἐστε, καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν. » Καὶ πληροῦται ἐν ὑμῖν ἡ λέγουσα προφητεία. « Ἔσται ἡ ζωὴ ὑμῶν κρεμαμένη ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ πιστεύσητε τῇ ζωῇ ὑμῶν. » Οὐ γὰρ ἐπιστεύσατε τῇ ἐπιδεδημηκυίᾳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ζωῇ.

D Οὐχ εὗρε δ' ὁ Κέλσος, προσωποποιῶν τὸν Ἰουδαῖον, τοιαῦτα αὐτῷ περιθεῖναι ἐν τῷ λόγῳ, ὁποῖα οὐκ ἂν αὐτῷ ἀπὸ τῶν νομίμων καὶ προφητικῶν προφέροιτο Γραφῶν. Μέμφεται γὰρ τὸν Ἰησοῦν, τοιαῦτα λέγων περὶ αὐτοῦ· « Ἀπειλεῖ, καὶ λοιδορεῖ κούφως ὁπόταν λέγῃ, Οὐαὶ ὑμῖν, καὶ προλέγω ὑμῖν. Ἐν γὰρ τούτοις ἄντικρυς ὁμολογεῖ, ὅτι πεῖσαι ἀδυνατεῖ· ὅπερ

[38] Exod. xxxii, 4. [39] Luc. xi, 48. [40] Deut. xxviii, 66.

(19) Mss., ἀνήγαγόν σε. Impress. ad marginem, ἀνεβίβασάν σε.

(20) Mss., τὴν Ἰουδαίων, etc. Impressi, τῶν Ἰουδαίων, etc.

(21) *Παρὰ τῷ Κέλσῳ*. Optime omnes mss. In antea editis male deerat, παρά.

(22) *Ἡμῶν*. Scribendum videtur vel ὑμῶν, vel ἡμᾶς. Paulo post libb. editi ad marginem, εἶναι ἡμῖν φαίνοιντο.

(23) *Δείκνυνται*. Legendum δείκνυται. Paulo post lego, τοῦτο γὰρ ὑπολαμβάνετε.

(24) *Περὶ τοῦ Ἰησοῦ*. Legendum, αἱ περὶ τοῦ Ἰησοῦ.

(25) Hœschelius in textu, ἁμαρτημάτων ὑμῶν, male.

οὐκ ἂν Θεὸς, ἀλλ' οὐδ' ἄνθρωπος φρόνιμος πάθοι (26). » Ὅρα δὲ εἰ μὴ ταῦτα ἄντικρυς ἀναστρέψει ἐπὶ τὸν Ἰουδαῖον· ἀπειλεῖ γὰρ ἐν ταῖς νομικαῖς καὶ προφητικαῖς Γραφαῖς ὁ Θεὸς καὶ λοιδορεῖ ὁπόταν λέγῃ οὐκ ἐλάττονα τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· ὁποῖά ἐστι τὰ ἐν Ἡσαΐᾳ οὕτως ἔχοντα· « Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες· » καὶ, « Οὐαὶ οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωῒ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες· » καὶ, « Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας ὡς σχοινίῳ μακρῷ· » καὶ, « Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρόν· » καὶ, « Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ πίνοντες τὸν οἶνον. » Καὶ ἄλλα δ' ἂν εὕροις μυρία. Πῶς δ' οὐ παραπλήσια αἷς λέγει ἀπειλαῖς (27) ἐστι τὸ, « Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἄνομοι, » καὶ τὰ ἑξῆς; οἷς ἐπιφέρει τηλικαύτας ἀπειλὰς, αἵ εἰσιν οὐκ ἐλάττους ὧν φησι τὸν Ἰησοῦν εἰρηκέναι. Ἢ οὐκ ἔστιν ἀπειλὴ καὶ μεγάλη γε ἡ φάσκουσα· « Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι, τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτὴν, καὶ ἠρήμωται κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων; » Πῶς δ' οὐ λοιδορίαι καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ εἰσι πρὸς τὸν λαὸν, ἔνθα ὁ Κύριός ἐστι λέγων πρὸς τὸν Προφήτην· « Ἐν μέσῳ σκορπίων σὺ κατοικεῖς; » Ἆρ' οὖν, ὦ Κέλσε, συνησθημένως (28) πεποίηκας τὸν Ἰουδαῖον λέγοντα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι « Ἀπειλεῖ καὶ λοιδορεῖ κούφως, ὁπόταν λέγῃ· Οὐαὶ ὑμῖν, καὶ, Προλέγω ὑμῖν; » Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι ἅπερ κατηγορῶν λέγει ὁ παρὰ σοὶ Ἰουδαῖος τοῦ Ἰησοῦ, ταῦτα ἂν λέγοιτο πρὸς αὐτὸν περὶ τοῦ Θεοῦ; Ἄντικρυς γὰρ ἐν τοῖς ὁμοίοις εὑρίσκεται ὢν, ὡς οἴεται ὁ Ἰουδαῖος, ἐγκλήμασιν ὁ ἐν τοῖς προφήταις Θεὸς, ὡς πεῖσαι ἀδυνατῶν. Ἔτι δὲ φήσαιμ' ἂν πρὸς τὸν παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖον οἰόμενον εὖ ταῦτα (29) τῷ Ἰησοῦ ἐγκαλεῖν, ὅτι ἀραὶ πλεῖσται ὅσαι ἀναγεγραμμέναι εἰσὶν ἐν Λευϊτικῷ καὶ Δευτερονομίῳ, περὶ ὧν ὡς ἐὰν ἀπολογήσηται ὁ Ἰουδαῖος παριστάμενος τῇ Γραφῇ, ἢ τοιούτως ἢ καὶ ἔτι βέλτιον ἀπολογησόμεθα περὶ τῶν νομιζομένων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰρῆσθαι λοιδοριῶν καὶ ἀπειλῶν. Καὶ περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Μωϋσέως νόμου, ἡμεῖς μᾶλλον δυνησόμεθα ἀπολογήσασθαι, ἅτε συνετώτερον διδαχθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀκούειν τῶν νομικῶν γραμμάτων, ἤπερ ὁ Ἰουδαῖος· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰουδαῖος, ἐὰν ἴδῃ τὸ βούλημα τῶν προφητικῶν λόγων, παραστῆσαι δυνήσεται τὸ (30) μὴ κούφως ἀπειλεῖν καὶ λοιδορεῖν τὸν Θεὸν λέγοντα τὸ, « Οὐαὶ, » καὶ « προλέγω ὑμῖν· » καὶ πῶς Θεὸς ὑπὲρ ἐπιστροφῆς ἀνθρώπων τὰ τοιαῦτα ἂν λέγοι, ἅπερ οἴεται οὐδὲ φρόνιμον ἄνθρωπον ποιῆσαι ὁ Κέλσος. Καὶ Χριστιανοὶ δὲ ἕνα Θεὸν γινώσκοντες, τὸν ἐν τοῖς προφήταις καὶ τῷ Κυρίῳ, παραστήσουσι τὸ εὔλογον τῶν νομιζομένων ἀπειλῶν, καὶ λεγομένων παρὰ τῷ Κέλσῳ λοιδοριῶν. Καὶ ὀλίγα εἰς τὸν τόπον

cadat [41]. » Hæc vide annon proclive sit in Judæum retorquere. Nam in lege et prophetis Deus etiam minitatur, increpat nihilo levius quam Jesus in Evangelio; sic apud Isaiam : « Væ qui conjungitis domum ad domum et agrum agro copulatis. » Et : « Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam. » Item : « Væ qui trahitis peccata quasi funiculo longo. » Similiter : « Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum. » Et : « Væ qui potentes estis ad bibendum vinum [42]. » Et alia invenire est id genus permulta. An non minis similia sunt hæc : « Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis [43], » et cætera, quibus addit tot minas, nec minores iis quas Jesum intentasse dicit? Annon minæ sunt et magnæ quidem istæ : « Terra vestra deserta, **444** civitates vestræ succensæ igni; regionem vestram coram vobis alieni devorant, et desolata vastatur a populis alienis [44]? » Annon vituperia sunt, quæ Deus contra populum ait ad Ezechielem prophetam : « Cum scorpionibus habitas [45]? » An serio, Celse, Judæum contra Jesum inducis dicentem : « Promptus ad minas et vituperia clamitat: Væ vobis, prædico vobis ? » Videsne quidquid cum Jesu expostulat, contra ipsum de Deo dici posse? Nam Deus in prophetis invenitur iisdem prorsus, quales Judæus intendit, accusationibus obnoxius, quasi persuadere non posset. Dixerim etiam Celsi Judæo qui hæc se putat recte Jesu probro dare, exsecrationes, quotquot fere sunt in Levitico et Deuteronomio scriptæ, si Judæus e Scriptura defenderit, nos similiter aut etiam melius defensuros vituperia et minas quas Jesus jactasse existimatur. Imo legem ipsam Moysis nos, qui a Jesu docti sumus legalia scripta sapientius intelligere, quam Judæus, defendere magis poterimus ; quanquam et Judæus ipse, si perspexerit propheticorum sermonum mentem, ostendere poterit Deum non leviter minari et objurgare, cum dicit « væ » et « denuntio vobis, » et quomodo Deus, ut homines ad se convertat, hæc dicat, quæ Celsus ne cordatum quidem hominem esse dicturum arbitratur. Similiter autem Christiani, qui unum in prophetis et in Domino Deum noverunt, planum facient, rationi consonas esse, quas ille minas esse censet, et quas objurgationes vocat. Paucis insuper hoc loco Celsum, qui philosophum se et nostrarum rerum scientem esse jactitat, interrogabo : Heus tu ; si Mercurius apud Homerum Ulyssi dicit:

[41] Matth. XI, 21; XXIII, 13. [42] Isa. V, 8, 11, 18, 20, 22. [43] Isa. I, 4. [44] Isa. I, 7. [45] Ezech. II, 6.

(26) Idem in textu, πάθῃ. Infra Hœschelius et Spencerus, post voces ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, addunt οὐαί, quod abest a codd. Regio et Basileensi, et utique redundat.

(27) Ἀπειλαῖς. Mallet Boherellus, λοιδορίαις.

(28) Codd. Regius et Basileensis, συνησθημένος.

(29) *Πρὸς τὸν παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖον οἰόμενον εὖ ταῦτα*, etc. Ita codd. Regius et Basileensis; impressi vero, τοῖς οἰομένοις τὸν παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖον εὖ ταῦτα, etc. Paulo post mss. recte, περὶ ὧν ὡς ἐὰν ἀπολογήσηται, impressi περὶ ὧν ἐὰν ἀπολογήσηται.

(30) Libb. excusi, παραστῆναι δυνήσεται τῷ, sed codex Regius ut in nostro textu, et sane rectius.

λελέξεται πρὸς τὸν Κέλσον, ἐπαγγελλόμενον καὶ φιλοσοφεῖν καὶ τὰ ἡμέτερα εἰδέναι, ὅτι ἄρα, Ὦ οὗτος, ἐὰν μὲν ὁ παρὰ τῷ Ὁμήρῳ Ἑρμῆς λέγῃ τῷ Ὀδυσσεῖ·

Infelix, quorsum sic solus tesqua pererras [46]?

fers tibi dari rationem hanc, Mercurium sic apud Homerum loqui, ut Ulyssem castiget; quoniam sirenum est,

Quas circumdat acervus ossium [47],

adulari et his uti mollibus verbis:

Huc ades, o decus et Græcorum splendor, Ulysses [48].

Sin autem prophetæ apud me et Jesus ipse, ut auditores convertant, « væ » utantur aliisve, ut vocas, objurgationibus, hæc nihil ad utilitatem audientium pertinent, hanc loquendi rationem non adhibet ut Pæoniam medicinam. **445** Nisi forte vis, Deum, aut eum qui divinæ est naturæ particeps, cum homines alloquitur, quæ suæ naturæ suæque dignitati conveniant attendere; minime vero considerare, quid hominibus quos regit et suo verbo adducit deceat promitti, et qua ratione pro suis quisque moribus sit alloquendus. Id autem quam ridiculum, dicere Jesum non potuisse persuadere! Hoc enim æque ferit non solum Judæum, apud quem prophetiæ multis hujusmodi exemplis refertæ sunt; sed etiam Græcos, quorum sapientes vel celeberrimi suos non potuerunt aut insidiatores, aut judices, aut accusatores persuadere, ut, relictis vitiis, virtutis adipiscendæ causa philosophiam amplecterentur.

77. Postea dicit Judæus Jesu, sine dubio secundum Judæorum placita: « Certe speramus nos in corpore resurrecturos esse et æternam habituros vitam; et hujus resurrectionis exemplum et ducem fore eum qui mittendus ad nos est, et probaturum nihil esse quod Deus nequeat efficere. » Haud equidem scio an Judæus diceret Christum ab illis exspectatum resurrectionis exemplum in se præbiturum esse. Verum esto, sic sane sentiat et loquatur. Respondeo ad eum, qui dicit se nostris e scripturis nobiscum agere: Legisti, o bone, ea, in quibus nos reprehensione dignos existimas; Jesum autem resurrexisse, eumque ex mortuis primogenitum esse, non legisti? An hæc ideo scripta non sunt, quia scripta esse nolles? Quoniam vero Judæus apud Celsum pergit loqui et resurrectionem corporum admittit, non arbitror opportunum nunc esse tempus de illa sermonem faciendi, cum credat et profiteatur corporum esse resurrectionem: sive illi ex animo consensum præbeat, et recte de illa disserere possit; sive non, sed potius illi se assentiri fingat. Hæc igitur ad Celsi Judæum dicta sunto. Cum autem addat: « Ubi nunc est? ut videamus et creda-

[46] Odyss. x, 281. [47] Odyss. xii, 45. [48] ibid., 184.

A *Τίπτ' αὖ, ὦ δύστηνε, δι' ἄκριας ἔρχεαι οἶος;*

ἀνέχῃ ἀπολογίας λεγούσης, ὅτι ὑπὲρ ἐπιστροφῆς τοιαῦτα τῷ Ὀδυσσεῖ προσδιαλέγεται ὁ Ὁμηρικὸς Ἑρμῆς· ἐπεὶ τὸ κολακεύειν καὶ κεχαρισμένα λέγειν Σειρήνων ἐστίν· αἷς πάρεστιν

Ἀμφ' ὀστεόφιν θίς,

λεγούσαις·

Δεῦρ' ἄγ' ἰών, πολύαιν' Ὀδυσεῦ, μέγα κῦδος [Ἀχαιῶν.

Ἐὰν δ' οἱ παρ' ἐμοὶ προφῆται καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ὑπὲρ ἐπιστροφῆς τῶν ἀκουόντων λέγοι τὸ « Οὐαὶ » καὶ ἃς νομίζει (31) λοιδορίας, οὐδὲν οἰκονομεῖται πρὸς τοὺς ἀκούοντας διὰ τῶν τοιούτων λόγων, οὐδὲ προσάγει αὐτοῖς ὡς Παιώνιον φάρμακον τὸν τοιοῦτον λόγον. Εἰ μὴ ἄρα βούλει, τὸν Θεόν, ἢ τὸν θείας μετέχοντα φύ- B σεως ἀνθρώποις διαλεγόμενον, σκοπεῖν μὲν τὰ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τὰ κατ' ἀξίαν ἑαυτοῦ, μηκέτι δ' ἐνορᾷν, τί πρέπει τοῖς οἰκονομουμένοις καὶ ἀγομένοις ἀνθρώποις ὑπὸ τοῦ λόγου αὐτοῦ (32) ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ ἑκάστῳ γε κατὰ τὸ ὑποκείμενον ἦθος διαλέγεσθαι· πῶς δὲ (33) καὶ οὐ γελοῖον τὸ πεῖσαι ἀδυνατεῖν λεγόμενον περὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ κοινοποιούμενον οὐ μόνον πρὸς τὸν Ἰουδαῖον, πολλὰ τοιαῦτα ἔχοντα ἐν ταῖς προφητείαις, ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας, ἐν οἷς ἕκαστος τῶν μεγάλην δόξαν ἐπὶ σοφίᾳ ἀπενεγκαμένων οὐ δεδύνηται πεῖσαι τοὺς ἐπιβουλεύοντας, ἢ τοὺς δικαστάς, ἢ τοὺς κατηγοροῦντας, παύσασθαι μὲν τῆς κακίας, ὁδεῦσαι δὲ διὰ φιλοσοφίας ἐπ' ἀρετήν.

Μετὰ ταῦτα ὁ Ἰουδαῖος αὐτῷ λέγει, δῆλον ὅτι κατὰ C τὸ Ἰουδαίοις ἀρέσκον, ὅτι « Ἐλπίζομεν δή που ἀναστήσεσθαι ἐν σώματι καὶ βιοτὴν ἕξειν αἰώνιον· καὶ τούτου παράδειγμα καὶ ἀρχηγέτην τὸν πεμπόμενον ἡμῖν ἔσεσθαι, δεικνύντα, ὅτι οὐκ ἀδύνατόν τι τῷ Θεῷ. » Οὐκ οἴδαμεν (34) οὖν εἰ τὸν προσδοκώμενον Χριστὸν ὁ Ἰουδαῖος ἐρεῖ παράδειγμα τῆς ἀναστάσεως ἐν ἑαυτῷ δεικνύναι· ἀλλ' ἔστω, δεδόσθω τοῦτ' αὐτὸν καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν. Καὶ ἀποκρινούμεθά γε πρὸς τὸν εἰπόντα ἐκ τῶν ἡμετέρων συγγραμμάτων ἡμῖν λελαληκέναι· ὅτι, Ὦ οὗτος, ἆρ' ἐκεῖνα μὲν ἀνέγνως ἐν οἷς κατηγορεῖν ἡμῶν ὑπολαμβάνεις, τὴν δ' ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ὅτι πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν ἐστιν, οὐ διεξελήλυθας; Ἢ ἐπεὶ μὴ βούλει ταῦτα λελέχθαι, οὐδ' εἴρηται; Ἐπεὶ δ' ὁ Ἰουδαῖος ἔτι λέγει καὶ προσίεται παρὰ τῷ Κέλσῳ τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων, D οὐχ ἡγοῦμαι νῦν εὔκαιρον εἶναι περὶ τούτου διεξελθεῖν πρὸς τὸν καὶ πιστεύοντα καὶ λέγοντα ἀνάστασιν εἶναι σωμάτων· καὶ εἴτε διαρθροῦντα τὸ τοιοῦτον παρ' ἑαυτῷ καὶ δυνάμενον πρεσβεῦσαι περὶ τοῦ λόγου καλῶς· εἴτε μή, ἀλλὰ μυθικώτερον συγκατατιθέμενον τῷ λόγῳ. Ταῦτα μὲν οὖν οὕτω πρὸς τὸν Κέλσου Ἰου-

(31) *Νομίζει.* Lego, νομίζεις.

(32) *Ὑπὸ τοῦ λόγου αὐτοῦ.* Sic recte omnes mss.; male vero impressi habent in textu, ὑπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

(33) *Πῶς δέ*, etc. Sic vetus codex Vaticanus. Libb. autem impressi, πῶς δὲ καὶ γελοῖον τὸ πεῖσαι ἀδύνατον.

(34) *Οὐκ ἀδύνατόν τι τῷ Θεῷ. Οὐκ οἴδαμεν.* Ita codd. Regius et Basileensis; reliqui vero cum libb. impressis habent, οὐχ ἀδύνατόν τινα τῷ Θεῷ σὺν τῷ σώματι, quæ lectio non spernenda, modo post σώματι, addatur ἀναστῆσαι, quod deest in omnibus mss. et ideo in libris impressis uncinulis includitur.

δαῖον λελέχθω. Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτά φησι « Ποῦ A οὖν ἐστιν; ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν· » ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν· Ποῦ οὖν ἐστι νῦν ὁ ἐν τοῖς προφήταις (35) λέγων καὶ ὁ τεράστια πεποιηκώς; ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν, ὅτι μερίς ἐστι (36) τοῦ Θεοῦ. Ἢ ὑμῖν μὲν ἔξεστιν ἀπολογεῖσθαι περὶ τοῦ μὴ ἀεὶ ἐπιφαίνεσθαι τῷ γένει τῶν Ἑβραίων τὸν Θεὸν, ἡμῖν δὲ οὐ δίδοται ἡ αὐτὴ ἀπολογία περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἅπαξ καὶ ἀναστάντος, καὶ πείσαντος περὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀναστάσεως τοὺς μαθητάς· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον πείσαντος, ὥστε δι' ὧν πάσχουσι δεικνύναι πᾶσιν, ὅτι βλέποντες τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ τὴν ὑποδεδειγμένην αὐτοῖς καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀνάστασιν, παίζουσι πάντα τὰ ἐν τῷ βίῳ ἐπίπονα;

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Ἰουδαῖος· « Ἢ ἐπὶ τούτῳ κατῆλθεν, ἵν' ἀπιστήσωμεν; » Πρὸς ὃν λελέξεται· Οὐκ B ἐπὶ τούτῳ μὲν ἦλθεν, ἵν' ἐργάσηται τὴν ἀπιστίαν Ἰουδαίοις· προγιγνώσκων δ' αὐτὴν ἐσομένην, προεῖπε· καὶ συνεχρήσατο τῇ ἀπιστίᾳ τῶν Ἰουδαίων πρὸς τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν· τῷ γὰρ ἐκείνων παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσι γεγένηται, περὶ ὧν ὁ ἐν τοῖς προφήταις Χριστός φησι· « Λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· » καὶ, « Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. » Καὶ σαφὲς, ὅτι καὶ τὴν ἐν βίῳ κόλασιν Ἰουδαῖοι, μετὰ τὸ διαθεῖναι τὸν Ἰησοῦν ἃ διέθηκαν, ἐκολάσθησαν. Λεγέτωσαν δ' Ἰουδαῖοι ἐὰν ἡμεῖς ἐγκαλοῦντες φάσκωμεν (37), θαυμαστή γε ὑμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια καὶ φιλανθρωπία, κολαζομένοις, καὶ στερηθεῖσι καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ C λεγομένου ἁγιάσματος, καὶ τῆς σεμνοτάτης λατρείας; Ὃ γὰρ ἐὰν εἴπωσιν ἀπολογούμενοι περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς μᾶλλον κατασκευάσομεν καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον, λέγοντες θαυμαστὴν γεγονέναι πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, συγχρησαμένην τῷ ἁμαρτήματι τοῦ λαοῦ ἐκείνου εἰς τὸ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ κληθῆναι, τοὺς ξένους τῶν διαθηκῶν, καὶ ἀλλοτρίους τῶν ἐπαγγελιῶν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν. Καὶ ταῦτα δὲ προεῖπον οἱ προφῆται, ὡς ἄρα διὰ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ τῶν Ἑβραίων λαοῦ ἐκλέξεται ὁ Θεὸς οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ λογάδας πανταχόθεν· καὶ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐκλεξάμενος, ποιήσει τὸ ἀσύνετον ἔθνος γενέσθαι (38) ἐν τοῖς θείοις λόγοις, αἰρομένης μὲν ἀπ' ἐκείνων τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας, τούτοις δὲ διδομένης. Ἀρκεῖ δ' ἀπὸ πλειόνων ἐπὶ τοῦ παρόντος, παραθέσθαι τὴν D ἀπὸ τῆς ᾠδῆς τοῦ Δευτερονομίου προφητείαν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως οὕτως ἔχουσαν, λεγομένην ἐκ προσώπου Κυρίου· « Αὐτοὶ γὰρ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεοῖς, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. »

Εἶτ' ἐπίλογος τοῦ Ἰουδαίου ἐπὶ τούτοις πᾶσί φησι περὶ τοῦ Ἰησοῦ· « Ἐκεῖνος μὲν οὖν ἄνθρωπος ἦν, καὶ τοιοῦτος, οἷον αὐτὸ τὸ ἀληθὲς ἐμφανίζει, καὶ ὁ λόγος δείκνυσιν. » Οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἄνθρωπος, τολμήσας ἐπισπεῖραι πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τὴν κατ' αὐτὸν

mus; » dicemus et nos: Ubi nunc est, qui in prophetis loquitur et prodigia fecit? ut videamus et credamus vos Dei peculium esse. An vobis licet causas dare cur Deus Hebræorum generi non præsens semper adsit; nobis autem easdem non licebit reddere de Jesu, qui, semel suscitatus, suam discipulis resurrectionem persuasit, et ita quidem persuasit, ut per ea quæ patiuntur, palam omnibus faciant se ludos facere quæcunque gravia in vita molestaque sunt, quia vitam æternam resurrectionemque sibi verbo et opere demonstratam præ oculis habent?

446 78. Pergit Judæus: « An eo descendit, ut increduli essemus? » Cui dicetur, non eo venisse ut Judæis causa incredulitatis esset, sed eam futuram esse providens, prædixit; et ad vocationem gentium usus est Judæorum incredulitate: horum enim casus gentibus fuit salus. Ac de iis Christus ipse in prophetis: « Populus, inquit, quem non cognovi, servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi [49]. » Et: « Inventus sum a non quærentibus me, apparui iis qui me non interrogabant [50]. » Atque etiam liquet pœnas, quas Judæi etiam in hac vita passi sunt, iis inflictas esse, postquam intulerunt Jesu supplicia. Si igitur in illos sic inveheremur: An admirabilis erga vos fuit Dei providentia et benignitas, qui vos suppliciis affectos privavit simul et Jerusalem et vestro, ut vocatis, sanctuario et sanctissimo cultu? respondeant. Si dicent quod Dei vindicet providentiam, nos magis et multo melius illam tuebimur. Dicemus enim admirandam Dei providentiam fuisse, quæ peccato populi illius usa est, ut gentes per Jesum ad regnum Dei vocarentur, tametsi essent a testamentis alienæ, et nihil ad eas promissiones pertinerent. Atque hæc prædixerunt prophetæ, propter Hebraici populi peccata Deum electurum non unam aliquam gentem, sed selectos ex omnibus; et stultis mundi electis, gentem stupidam divinis eloquiis eruditurum, sublato aliis regno Dei et aliis tradito. Unum de multis satis impræsentiarum fuerit afferre ex cantico Deuteronomii vaticinium, ubi ex persona Christi habentur hæc de gentium vocatione: « Ipsi me provocaverunt in iis qui non erant dii, et irritaverunt in idolis suis; et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos [51]. »

79. Tandem hæc omnia concludens Judæus sic de Jesu loquitur: « Homo igitur fuit ille, et talis quidem, qualem et veritas declarat et demonstrat ratio. » Sed nescio an homo, ausus per universum orbem suam religionem doctrinamque suam disse-

[49] Psal. XVII, 45. [50] Isa. LXV, 1. [51] Deut. XXXII, 21.

(35) Codd. Regius et Basileensis, ἐν ταῖς προφητείαις.

(36) *Μερίς ἐστι.* Ὁ Ἰουδαῖος scilicet, id est, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ τῷ Ἰησοῦ ἀπιστοῦντες. Boherellus tamen censet legendum, μερίς ἐστε.

(37) Sic libb impressi ad marginem rectius sane quam in textu, ubi habent, ἐὰν ἡμῖν ἐγκαλοῦντες φάσκωσι.

(38) *Τὸ ἀσύνετον ἔθνος γενέσθαι.* Scribendum videtur, τὸ ἀσύνετον ἔθνος συνετὸν γενέσθαι, Excidit συνετόν propter τὸ ἀσύνετον præcedens.

minare, posset sine Deo facere omnia pro arbitrio, A superareque eos omnes, qui suæ doctrinæ promulgationi adversarentur, reges, imperatores, senatum Romanum, omnes omnium gentium principes, populum. Quomodo autem et hominis natura, nihil habens in se ipsa præstantius, posset tantæ multitudinis animos immutare, nec modo sapientium, quod non mirum esset, sed eorum etiam, **447** qui nulla ratione ducuntur, qui vitiis dediti sunt, quique eo difficilius ad continentiam adducuntur, quominus rationi sunt obsequentes? Quoniam vero Christus erat et Dei virtus et Patris sapientia, hæc omnia fecit et etiam nunc facit, licet Judæi et Græci ejus doctrinæ increduli assentiri nolint. Nos igitur Jesu documentis instructi Deo credere non unquam desinemus, et illos ad Dei cultum cæcutientes ad B meliorem frugem velle revocare: quamvis nos cæcitatis accusent, ipsi vere cæci, et nos decipere homines criminentur, cum ipsi sive Judæi, sive Græci, audientes se decipiant. Pulchra profecto nostra decipiendi ratio, quippe qui facimus, ut ex intemperantibus temperantes fiant, aut studeant temperantiæ; ex injustis justi sint, aut ad justitiam tendant; ex imprudentibus evadant prudentes aut viam prudentiæ sectentur; ex timidis, ignavis, imbecillis, animosi sint et fortes; qua virtute tum præsertim eminent, cum ad pietatem erga Deum omnium conditorem servandam decertant. Venit ergo Jesus Christus non ab uno propheta, sed ab omnibus prænuntiatus. Et Celsi ignorantia fuit, Ju- C dæum inducere dicentem, ab uno propheta prædictum Christum fuisse. Atque hæc Judæus apud Celsum, quasi secundum suam legem locutus, additis nonnullis aliis, quæ minime digna sunt mentione, finem dicendi facit. Hic igitur et ego secundo contra illius sermonem libro finem imponam. Deo autem dante, et Christi virtute in nostram animam illapsa, in tertio quæ postea a Celso scripta sunt refutare conabimur.

A θεοσέβειαν καὶ διδασκαλίαν, δύναται (39) ἀθεεὶ ποιῆσαι ὃ βούλεται, καὶ κρείττων γενέσθαι πάντων τῶν ἀντιπραττόντων τῇ νομῇ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, βασιλέων τε καὶ ἡγουμένων, καὶ συγκλήτου βουλῆς Ῥωμαίων, καὶ τῶν πανταχοῦ ἀρχόντων, καὶ δήμου. Πῶς δὲ καὶ ἀνθρώπου φύσις, μηδὲν ἔχουσα κρεῖττον ἐν αὐτῇ, δύναται τοσοῦτον ἐπιστρέψαι πλῆθος; καὶ οὐ θαυμαστὸν εἰ τῶν φρονίμων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλογωτάτων, καὶ τοῖς πάθεσιν ἐγκειμένων (40), καὶ ὅσον ἐπὶ τῇ ἀλογίᾳ, χαλεπώτερον μετατιθεμένων εἰς τὸ σωφρονέστερον; Ἀλλ' ἐπεὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς ἦν, καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο ταῦτα πεποίηκε, καὶ ἔτι ποιεῖ, κἂν μήτε Ἰουδαῖοι μήτε Ἕλληνες βούλωνται, οἱ ἀπιστοῦντες αὐτοῦ τῷ λόγῳ. Ἡμεῖς οὖν οὐ παυσόμεθα πιστεύοντες τῷ Θεῷ κατὰ B τὰς Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑποθήκας, καὶ τοὺς τυφλώττοντας περὶ θεοσέβειαν ἐθέλοντες ἐπιστρέφειν· κἂν οἱ ἀληθῶς τυφλώττοντες λοιδορῶνται ἡμῖν ὡς τυφλώττουσι, καὶ οἱ βουκολοῦντες, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, τοὺς συγκατατιθεμένους αὐτοῖς, ἡμῖν ἐγκαλῶσιν ὡς βουκολοῦσι τοὺς ἀνθρώπους· καλήν γε βουκόλησιν, ἵν' ἀντὶ ἀκολάστων σώφρονες γένωνται, ἢ προκόπτοντές γε ἐπὶ σωφροσύνην· καὶ ἀντὶ ἀδίκων δίκαιοι, ἢ προκόπτοντες ἐπὶ δικαιοσύνην· καὶ ἀντὶ ἀφρόνων φρόνιμοι, ἢ ὁδεύοντες ἐπὶ τὴν φρόνησιν· καὶ ἀντὶ δειλῶν καὶ ἀγενῶν (41) καὶ ἀνάνδρων, ἀνδρεῖοι καὶ καρτερικοὶ, καὶ μάλιστα τοῦτο ἐπιδεικνύμενοι ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας τῆς εἰς τὸν κτίσαντα ὅλα Θεὸν ἀγῶσιν. Ἦλθεν οὖν οὐχ ὑπὸ ἑνὸς προφήτου, ἀλλ' ὑπὸ C πάντων προκηρυχθεὶς Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς ἀμαθίας ἦν Κέλσου, περιθεῖναι τῷ Ἰουδαϊκῷ προσώπῳ, ἕνα προφήτην προειρηκέναι περὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἐπεὶ ταῦτα ὁ παρὰ τῷ Κέλσῳ Ἰουδαῖος εἰσῆκται λέγων, ὡς δῆθεν κατὰ τὸν ἑαυτοῦ νόμον, καὶ αὐτοῦ που κατέπαυσε τὸν λόγον, καὶ ἄλλα εἰπὼν οὐ μνήμης ἄξια· καὶ αὐτὸς ἐνθάδε καταπαύσω τὸ δεύτερον τῶν πρὸς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ὑπαγορευθέντων μοι. Θεοῦ δὲ διδόντος, καὶ τῆς Χριστοῦ δυνάμεως τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐπιδημούσης, πειρασόμεθα ἐν τῷ τρίτῳ πρὸς τὰ ἑξῆς τῷ Κέλσῳ γραφέντα πραγματεύσασθαι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ (42).

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER TERTIUS.

1. In primo quod adversus librum a Celso arro- D ganti *veri sermonis* titulo inscriptum contraque nos elaboratum scripsimus volumine, fidelissime Ambrosi, præfationem ejus et quæ sequuntur ordine,

Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τῷ πρὸς τὴν ἀλαζόνα ἐπιγραφὴν Κέλσου, ἐπιγράψαντος *Ἀληθῆ λόγον* τὸ καθ' ἡμῶν αὐτῷ συνταχθὲν βιβλίον, ὡς προσέταξας, κατὰ δύναμιν, πιστότατε Ἀμβρόσιε, διειλήφαμεν τὸ προ-

(39) Codex Regius, δυνήσεται.
(40) *Ἐγκειμένων*. Guieto scribendum videtur, ἐκκειμένων.
(41) Codd. Regius et Basileensis, ἀγεννῶν.

(42) In mss. titulus est, πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου ἀληθῆ λόγον τόμος γ'. Duo Anglicani pro τόμος γ' habent λόγος γ'.

οἵμιον αὐτοῦ καὶ ἑξῆς, ἕκαστον τῶν εἰρημένων βα- A σανίζοντες, ἕως κατελήξαμεν εἰς τὴν παρ' αὐτῷ δημηγορίαν τοῦ Ἰουδαίου, πεπλασμένην γεγονέναι πρὸς τὸν Ἰησοῦν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ πρὸς ὅλα, ὡς οἷοί τ' ἦμεν, ἀπαντήσαντες τὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς, τοὺς διὰ Χριστοῦ τῷ Θεῷ πιστεύοντας, δημηγορίας τοῦ παρ' αὐτῷ Ἰουδαίου· τρίτον τοῦτον ἐνιστάμεθα λόγον, ἐν ᾧ πρόκειται ἀγωνίσασθαι πρὸς ἃ ἐκτίθεται ὡς ἀπὸ ἰδίου προσώπου. Φησὶ δή, ὅτι « Εὐηθέστατα ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους Χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ λέγει μηδὲν διαφέρειν ἡμῶν τὸν πρὸς ἀλλήλους διάλογον περὶ Χριστοῦ τῆς κατὰ τὴν παροιμίαν καλουμένης ὄνου σκιᾶς μάχης (43)· καὶ οἴεται μηδὲν σεμνὸν εἶναι ἐν τῇ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους ζητήσει· πιστευόντων μὲν ἀμφοτέρων, ὅτι ἀπὸ θείου Πνεύματος προεφητεύθη τις ἐπιδημήσων B Σωτὴρ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὐκέτι δ' ὁμολογούντων περὶ τοῦ ἐληλυθέναι τὸν προφητευόμενον, ἢ μή. » Χριστιανοὶ μὲν γὰρ τῷ Ἰησοῦ, ὡς κατὰ τὰ προφητευόμενα ἐληλυθότι, πεπιστεύκαμεν· Ἰουδαίων δὲ οἱ πλεῖστοι τοσοῦτον δέουσι τοῦ πιστεύειν εἰς αὐτὸν, ὡς καὶ τοὺς μὲν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἐπιβεβουλευκέναι τῷ Ἰησοῦ· τοὺς δὲ νῦν, εὐδοκοῦντας τοῖς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κατ' αὐτοῦ τετολμημένοις τότε, κακηγορεῖν τὸν Ἰησοῦν, ὡς διά τινος γοητείας πλασάμενον, ὅτι ἄρα εἴη ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν κηρυχθεὶς ἐπιδημήσειν, καλούμενος κατὰ τὰ Ἰουδαίων πάτρια Χριστός.

ut jussisti, pro viribus refutavi, nihil indiscussum relinquens usque ad eum locum, ubi fictitius Judæus contra Jesum declamitare desinit. In secundo autem occursum est omnibus, ut meæ vires tulerunt, quæ nobis per Christum Deo credentibus Judæus apud illum objicit. Tertium hunc aggredimur in quo nobis propositum est illa impugnare, **448** quæ ipse proponit ex propria persona. Ait igitur ille « stulte inter se contendere Judæos et Christianos; concertationem inter utrosque de Christo comparatam esse, ut est in proverbio, rixam de umbra asini; nihil gravitatis habere hanc Judæorum cum Christianis disputationem; cum fateantur divino Spiritu prædictum fuisse fore, ut ad genus humanum Salvator adveniret; dissentiant autem, veneritne is qui prædictus est, annon. » Nos enim Christiani Jesum credimus, secundum prophetarum oracula, advenisse. Judæorum autem plerique tantum abest ut in Jesum credant, ut, qui illo tempore fuerunt, insidias illi moliti fuerint; hodierni vero approbantes quæ contra illum olim alii ausi fuerunt, criminentur eum quibusdam magicis artibus confinxisse, se esse quem Judæi Christum vocant, quemque prophetæ venturum esse prædixerunt.

Λεγέτωσαν δὴ ἡμῖν ὁ Κέλσος καὶ οἱ ἀρεσκόμενοι C τοῖς καθ' ἡμῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις, εἰ ὄνου σκιᾷ ἔοικε τὸ προειρηκέναι τοὺς Ἰουδαίων προφήτας τόπον γενέσεως τοῦ ἡγησομένου (44) τῶν καλῶς βεβιωκότων, καὶ τῶν χρηματιζόντων μερίδος Θεοῦ· καὶ Παρθένον συλληψομένην τὸν Ἐμμανουήλ· καὶ σημεῖα καὶ τεράστια ἐσόμενα ὑπὸ τοῦ προφητευομένου τοιάδε· καὶ ὅτι ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, ὡς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθεῖν τὸν φθόγγον αὐτοῦ τῶν ἀποστόλων· τίνα τε πείσεται ὑπὸ Ἰουδαίων καταδικαζόμενος· καὶ πῶς ἀναστήσεται. Ἆρα γὰρ ὡς ἔτυχε ταῦτ' ἔλεγον οἱ προφῆται, σὺν οὐδεμιᾷ πιθανότητι, τῇ κινούσῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὸ μὴ μόνον εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἀναγραφῆς ἀξιῶσαι τὰ λεγόμενα; Ἆρα δὲ τὸ τοσοῦτο τῶν Ἰουδαίων ἔθνος, πάλαι χώραν ἰδίαν εἰληφὸς οἰκεῖν, σὺν οὐδεμιᾷ πιθανότητι τινὰς μὲν D ὡς προφήτας ἀνηγόρευον, ἑτέρους δὲ ὡς ψευδοπροφήτας (45) ἀπεδοκίμαζον; Καὶ οὐδὲν ἦν παρ' αὐτοῖς τὸ προκαλούμενον συναριθμεῖν ταῖς ἱεραῖς εἶναι πεπιστευμέναις Μωϋσέως βίβλοις τοὺς λόγους τῶν ἑξῆς νενομισμένων εἶναι προφητῶν; Καὶ δύνανται ἡμῖν παραστῆσαι οἱ εὐήθειαν ἐγκαλοῦντες Ἰουδαίοις καὶ Χριστιανοῖς, ὅτι ἐδύνατο συνεστηκέναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, μηδεμιᾶς ἐπαγγελίας προγνώσεων οὔσης παρ' αὐτοῖς· καὶ ὅτι τὰ μὲν περὶ αὐτοὺς ἔθνη ἕκαστον

2. Dicant velim et Celsus et ii quibus ejus contra nos criminationes placent, an satis umbræ asini simile istud sit, prædixisse Judæorum prophetas [52] locum ubi nasciturus erat dux ille eorum, qui recte viventes Dei pars appellantur; simulque Virginem concepturam Emmanuel; illum hæc et illa signa prodigiaque facturum; velociter cursurum sermonem ejus, ita ut in omnem terram ejus apostolorum exiret sonus; damnatum iri a Judæis suppliciisque affectum iri, ac resurrecturum esse. Nunquid hæc temere dixerunt prophetæ, nec ulla eos probabilis causa impulit, ut non solum dicerent, sed etiam scribi digna existimarent? An Judæorum gens tanta quæ dudum propriam regionem incolendam acceperat, nulla verisimili ratione quosdam quidem ut veros prophetas prædicaverit, alios autem ut falsos repudiaverit? Nihilne fuit quod illos moveret ad annumerandum libris Moysis, quos credebant esse sacros, sermones eorum quos prophetas esse arbitrabantur? Qui Judæis et Christianis stultitiam exprobrant, num illis persuadere poterunt Judæorum gentem potuisse consistere, etsi de rerum futurarum cognitione nulla ipsi facta promissio fuisset? An gentes illi circumjectæ pro suis quæque institutis crediderunt

[52] Mich. v, 12; Isa. vii, 14; liii, 7; Psal. xv, 10.

(43) *Ὄνου σκιᾶς μάχης*. De hoc adagio vide Zenobium centuria sexta, adag. 28, et notam Andreæ Schotti. Item Suidam in voce ὄνου σκιά, et περὶ ὄνου σκιᾶς cum observatione clarissimi viri Custer. Idem porro est περὶ ὄνου σκιᾶς μάχεσθαι, ac « rixari de lana caprina, » de re nihili.

(44) *Ἡγησομένου*. Sic mss. Reg., Basil. et duo Vaticani, rectius sane quam impressi, in quibus legitur ἡγησαμένου.

(45) *Ψευδοπροφήτας*. Sic recte habent omnes codd. mss. Male autem impressi, προφήτας.

se oracula et divinationes ab iis accipere quos apud se deos esse opinabantur; illi vero soli, docti contemnere eos omnes qui apud gentes in deorum numerum referebantur eosque non deos, sed dæmonia reputare (dixerant enim **449** eorum prophetæ: « Omnes dii gentium dæmonia [53] »), nullum habuerunt qui se futura dicturum promitteret, quique posset suos coercere, ne rerum futurarum cognoscendarum desiderio irent consultum dæmonia, quæ apud alios erant? Jam vide annon necessarium fuerit ut gens, quæ aliorum populorum deos despicari didicerat, prophetarum copiam haberet, qui quid majus prædicerent, quodque superaret quæcunque aliis in locis redderentur oracula.

3. Præterea fiebant ubique, saltem in multis locis, miracula. Celsus ipse memorat in consequentibus Æsculapium sanantem et de rebus futuris responsa dantem in urbibus omnibus quæ sacræ sibi erant, exempli causa Triccæ, Epidauri, Coo, Pergami; Aristeam Proconnesium, Clazomenium quemdam, et Cleomedem Astypalensem: et apud solos Judæos, qui se rerum omnium Deo sacros dicebant, nullum signum, nullum prodigium fuit, quod adjuvaret et firmaret eorum in rerum omnium Conditorem fidem spemque alterius melioris vitæ? Id sibi quomodo in mentem inducere queunt? Statim enim convertissent illi se ad cultum dæmonum, qui ventura prædicerent morbisque mederentur; et deseruissent Deum, qui verbo quidem illis opem ferre credebatur, re autem nunquam se exhibuisset præsentem. Quod nedum facerent, si innumera incommoda sustinere modo in

A κατὰ τὰ πάτρια ἐπίστευε χρησμοὺς λαμβάνειν καὶ μαντείας ἀπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς νομιζομένων θεῶν· οὗτοι δὲ μόνοι, οἱ διδαχθέντες πάντων τῶν παρὰ τοῖς ἔθνεσι νομιζομένων θεῶν καταφρονεῖν, ὡς οὐ θεῶν, ἀλλὰ δαιμονίων (ἐπεὶ ἔλεγον αὐτῶν οἱ προφῆται τὸ, « Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια· ») οὐδένα τὸν ἐπαγγελλόμενον εἶχον προφητεύειν, καὶ δυνάμενον περισπᾷν τοὺς πόθῳ προγνώσεως τῶν μελλόντων αὐτομολεῖν (46) πρὸς τοὺς παρὰ τοῖς ἄλλοις δαίμονας; Ἐπίστησον οὖν εἰ μὴ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ὅλον ἔθνος διδασκόμενον καταφρονεῖν τῶν παρὰ τοῖς λοιποῖς θεῶν εὐπορηκέναι προφητῶν τὸ μεῖζον αὐτόθεν ἐμφαινόντων, καὶ τὸ ὑπερέχον τὰ πανταχοῦ χρηστήρια.

B Εἶτα πανταχοῦ μὲν, ἢ πολλαχοῦ, δυνάμεις ἐγίγνοντο· ὡς καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἑξῆς παρατίθεται Ἀσκληπιὸν εὐεργετοῦντα, καὶ τὰ μέλλοντα προλέγοντα ὅλαις πόλεσιν ἀνακειμέναις αὐτῷ, οἷον τῇ Τρίκκῃ (47), καὶ τῇ Ἐπιδαύρῳ, καὶ τῇ Κῷ, καὶ τῇ Περγάμῳ· καὶ Ἀριστέαν τὸν Προκοννήσιον (48), καὶ Κλαζομένιόν (49) τινα, καὶ Ἀστυπαλαιέα Κλεομήδην (50)· παρὰ δὲ μόνοις Ἰουδαίοις, φάσκουσιν ἀνακεῖσθαι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, οὐδὲν ἦν σημεῖον ἢ τεράστιον, τὸ συνεργοῦν καὶ βεβαιοῦν αὐτῶν τὴν εἰς τὸν κτίσαντα τὰ ὅλα πίστιν μετὰ καὶ ἐλπίδος τῆς περὶ ἄλλου ζῆν μείζονος; Ἀλλὰ πῶς οἴονται τὸ τοιοῦτον; Εὐθέως γὰρ ἂν μετέστησαν ἐπὶ τὸ σέβειν τοὺς μαντευομένους καὶ θεραπεύοντας δαίμονας, καταλιπόντες τὸν μέχρι λόγου πεπιστευμένον αὐτοῖς βοηθεῖν Θεὸν, οὐδαμῶς δὲ C παριστάντα τὴν ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν. Εἰ δὲ μὴ γέγονε τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μυρία ὅσα ὑπέμενον, ἵνα μὴ ἐξομόσωνται τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ

[53] Psal. xcv, 5.

(46) *Αὐτομολεῖν*. Recte monet Boherellus vel legendum αὐτομολήσοντας, vel addendum ἑτοίμους, aut quid simile quod potest excidisse.

(47) *Τρίκκῃ*. Recte omnes mss. Male vero impressi in textu habent, τρίτῃ. De urbe Τρίκκῃ, vide Strabonem libro nono.

(48) *Ἀριστέαν τὸν Προκοννήσιον*, etc. Aristeæ fabulam refert infra ex Herodoto Origenes num. 25. Item Romuli Vitæ inseruit Plutarchus.

(49) *Κλαζομένιον*. Plin., lib. VII, cap. 52: « Reperimus inter exempla, Hermotimi Clazomenii animam, relicto corpore, errare solitam, vagamque e longinquo multa annuntiare, quæ nisi a præsenti nosci non possint, corpore interim semianimi; donec, cremato eo, inimici (qui Cantharidæ vocabantur) remeanti animæ velut vaginam ademerint. » Lucian. in *Muscæ encomio*; Apollon. Dyscol., *Hist. comment.*, cap. 3; Tertull., lib. *De anima*, cap. 44. SPENCER.

(50) *Κλεομήδην*. Pausanias in *Eliac. Post.*: Τῇ δὲ Ὀλυμπιάδι τῇ πρὸ ταύτης, Κλεομήδη φασὶν Ἀστυπαλαιέα, ὡς Ἴκκῳ πυκτεύων ἀνδρὶ Ἐπιδαυρίῳ, τὸν Ἴκκον ἀποκτείνειεν ἐν τῇ μάχῃ· καταγνωσθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν ἄδικα εἰργάσθαι, καὶ ἀφῃρημένος τὴν νίκην, ἔκφρων ἐγένετο ὑπὸ τῆς λύπης, καὶ ἀνέστρεψε μὲν ἐς Ἀστυπαλαίαν. Διδασκαλείῳ δ' ἐπιστὰς ἐνταῦθα ὅσον ἑξήκοντα ἀριθμὸν παίδων, ἀνατρέπει τὸν κίονα, ὃς τὸν ὄροφον ἀνεῖχεν· ἐμπεσόντος δὲ τοῦ ὀρόφου τοῖς παισὶ, καταλιθούμενος ὑπὸ τῶν ἀστῶν, κατέφυγεν ἐς Ἀθηνᾶς ἱερόν. Ἐσβάντος δὲ ἐς κιβωτὸν κειμένην ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἐφελκυσάμενος τὸ ἐπίθημα, κάματον ἐς ἀνωφελὲς οἱ Ἀστυπαλαιεῖς ἔκαμνον, ἀνοίγειν τὴν κιβωτὸν πειρώμενοι. Τέλος δὲ τὰ ξύλα τῆς κιβωτοῦ καταῤῥήξαντες, ὡς οὔτε ζῶντα Κλεομήδην οὔτε τεθνεῶτα εὕρισκον, ἀποστέλλουσιν ἄνδρας ἐς Δελφοὺς ἐρησομένους ὁποῖα ἐς Κλεομήδη τὰ συμβάντα ἦν. Τούτοις χρῆσαι τὴν Πυθίαν φασίν·

Ὕστατος ἡρώων Κλεομήδης Ἀστυπαλαιεύς,
Ὃν θυσίαις τιμᾶθ' ὡς μηκέτι θνητὸν ἐόντα.

Κλεομήδει μὲν οὖν Ἀστυπαλαιεῖς ἀπὸ τούτου τιμὰς ὡς ἥρωϊ νέμουσι. « Superiore Olympiade Cleomedem Astypalæensem aiunt in pugilatu Iccum Epidaurium interemisse: eo crimine erepta palma damnatum ab ædilibus, animi ægritudine mentis impotem factum; inde Astypalæam reversum, cum D in ludum litterarium introisset, in quo pueri erant ferme sexaginta, columnam qua tectum fulciebatur, convellisse. Qua re oppressis ruina pueris, cum cives ipsum cum lapidibus insectarentur, confugisse in Minervæ ædem; moxque se in arcam quæ in templo erat, conclusisse. Ejus arcæ operculum Astypalæenses cum diu conati tollere non potuissent, postremo arcam effregisse; Cleomedem neque vivum neque mortuum intus visum: missis ad oraculum de rei miraculo consultoribus, his versibus responsum redditum:

Ultimus heroum Cleomedes Astypalensis
Quem jam immortalem superum dignamini honore;

et Cleomedi insequentibus deinceps temporibus Astypalæenses tanquam heroi honores habuere. » Vide Plutarchum in *Rom.* et Suidam in *Κλεομήδης*. SPENCER. Infra forte legendum, ἀλλὰ πῶς οἴονται τὸ τοιοῦτον;

τὸν κατ' αὐτὸν νόμον, καὶ ὁτὲ μὲν πεπόνθασιν ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ, ὁτὲ δὲ ἐν τῇ Περσίδι, ὁτὲ δὲ ὑπὸ Ἀντιόχου, πῶς οὐχὶ ἐξ εἰκότων κατασκευάζεται τοῖς ἀπιστοῦσι ταῖς παραδόξοις ἱστορίαις καὶ προφητείαις, ὅτι οὐ πλάσματα ἦν τὰ τοιαῦτα, ἀλλά τι θεῖον Πνεῦμα, ὡς ἐν καθαραῖς ψυχαῖς τυγχάνον ταῖς τῶν προφητῶν, πάντα πόνον ὑπὲρ ἀρετῆς (51) ἀνειληφότων, ἐκίνει αὐτοὺς πρὸς τὸ προφητεύειν τινὰ μὲν τοῖς καθ' ἑαυτούς, ἄλλα δὲ τοῖς ὕστερον, ἐξαιρέτως δὲ περί τινος ἐπιδημήσοντος τοῦ Σωτῆρος τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων;

Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, πῶς περὶ ὄνου σκιᾶς πρὸς ἀλλήλους ζητοῦσιν Ἰουδαῖοι καὶ Χριστιανοί, ἐξετάζοντες ἀπὸ τῶν προφητειῶν, αἷς κοινῇ πεπιστεύκασι, πότερον ὁ προφητευόμενος ἐλήλυθεν, ἢ οὐδαμῶς μὲν ἐπιδεδήμηκεν, ἔτι δὲ προσδοκᾶται; Κἂν καθ' ὑπόθεσιν δὲ τῷ Κέλσῳ δοθῇ μὴ τὸν Ἰησοῦν εἶναι, ὃν κατήγγειλαν οἱ προφῆται, καὶ οὕτως οὐδὲν ἧττον οὐ περὶ ὄνου σκιᾶς ἐστιν ἡ τοῦ νοῦ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ζήτησις, ἵν' ἐναργῶς ἀποδειχθῇ ὁ προκηρυσσόμενος, ὁποῖός τε εἶναι προεφητεύετο, καὶ τί ποιήσων, εἰ δὲ οἷόν τε, καὶ πότε ἐπιδημήσων. Ἐν δὲ τοῖς ἀνωτέρω προείπομεν, ὀλίγας ἀπὸ πλειόνων παραθέμενοι προφητείας, περὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν προφητευόμενον Χριστόν· οὐ σφάλλονται τοίνυν κατὰ τὸ προσίεσθαι (52) θεόθεν τοὺς προφήτας λελαληκέναι, οὔτε Ἰουδαῖοι οὔτε Χριστιανοί· ἀλλ' οἱ σφαλλόμενοι περὶ τοῦ προφητευομένου προσδοκωμένου ψευδοδοξοῦσιν, ὅστις καὶ ποταπὸς κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τῶν προφητῶν κεκήρυκται.

Ἑξῆς δὲ τούτοις ὁ Κέλσος, οἰόμενος τοὺς Ἰουδαίους Αἰγυπτίους τῷ γένει τυγχάνοντας, καταλελοιπέναι τὴν Αἴγυπτον, στασιάσαντας πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ σύνηθες περὶ τὰς θρησκείας ὑπερφρονήσαντας, φησίν, « αὐτοὺς ἅπερ ἐποίησαν Αἰγυπτίοις πεπονθέναι ὑπὸ τῶν προσθεμένων τῷ Ἰησοῦ καὶ πιστευσάντων αὐτῷ ὡς Χριστῷ· καὶ ἀμφοτέροις αἴτιον γεγονέναι τῆς καινοτομίας τὸ στασιάζειν πρὸς τὸ κοινόν. » Τί δὴ πεποίηκεν ἐν τῷ τόπῳ ὁ Κέλσος, κατανοητέον. Πολλὰ διαθέντες οἱ πάλαι Αἰγύπτιοι τὸ Ἑβραίων γένος, διὰ λιμὸν τὴν Ἰουδαίαν καταλαβόντα ἐπιδημήσαντας (53) τῇ Αἰγύπτῳ, πεπόνθασιν, ὡς ξένους καὶ ἱκέτας ἀδικήσαντες, ἅπερ ἐχρῆν ὅλον ἔθνος ὑπὸ τῆς θείας προνοίας παθεῖν, συμφρονῆσαν κατὰ ὅλου τοῦ τῶν ἐπιξενωθέντων αὐτοῖς γένους, μηδὲν αὐτοὺς ἀδικήσαντος· καὶ Θεοῦ μάστιξι πληγέντες, μόλις καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπέλυσαν ὅποι ἐβούλοντο τοὺς οὐ δικαίως δουλαγωγουμένους (54). Ἅτε οὖν φίλαυτοι, καὶ τοὺς ὁποιωσδήποτε ὁμογενεῖς προτιμῶντες καὶ τῶν δικαιοτέρων ξένων, οὐκ ἔστιν ἥν τινα κατηγορίαν κατα-

A Assyria, modo in Perside, modo sub Antiocho maluerunt, quam Judaismum ejurare ejusque violare leges; quomodo ii, qui historiis et vaticiniis insolitis non adjungunt fidem, saltem verisimilitudine non adducuntur ut credant figmenta hæc non esse; sed potius puras prophetarum animas nullum ad virtutem sectandam laborem recusantium, impulsas a Spiritu divino inhabitante fuisse, ut prænuntiarent, alia quidem iis qui sua ætate in vivis erant, alia autem posteris, et præcipue Salvatoris ad homines futurum adventum?

450 4. Si hæc ita se habent, quomodo de umbra asini disputant inter se Judæi et Christiani, cum inquirunt e prophetiis quibus ex æquo fidem utrique tribuunt, isne venerit qui prædictus est,
B annon, sed adhuc exspectetur? Verum etsi daretur Celso Jesum non esse eum quem prophetæ prædicaverunt, nihilo magis de umbra asini quæsierint, qui propheticarum scripturarum sensum hoc consilio scrutarentur, ut evidenter demonstrarent qualisnam sit is quem prophetæ præsignificaverunt, quidnam facturus, et, si fieri potest, quandonam etiam adventurus. Jesum vero Christum esse prædictum jam supra probavi, et hanc in rem pauca de multis produxi vaticinia. Neque igitur Judæi, neque Christiani aberrant, cum prophetas Deo inspirante locutos fuisse credunt; sed errant ii, qui de Christo, quem prophetæ exspectandum esse dixerunt, falsa opinantur; licet verus prophetarum
C sermo, et quisnam futurus et ubinam nasciturus esset, docuerit.

5. Postea Celsus, ratus Judæos genere Ægyptios ideo ex Ægypto excessisse, quia rem publicam seditionibus turbarent et ritus religionis more receptos despicatui haberent, ait « illos, quæ ab ipsis passi erant Ægyptii, eadem passos fuisse ab iis qui Jesu adhæserunt et ei ut Christo crediderunt, et utrisque novandarum rerum causam fuisse seditiosum animum. » Quid hic Celsus agat, considerandum est. Ægyptii, cum Hebræos fame Judæam devastante Ægyptum petere coactos acerbe tractassent, supplicesque et hospites injuriis affecissent, persolvere pœnas, quas a divina providentia inflictas oportuit genti quæ conjuraverat in ho-
D spites a quibus illi nulla orta erat injuria [54]. Unde Dei flagellis castigati ægre paulo post licentiam abeundi quo vellent dederunt iis, quos injuste in servitutem redegerant. Amantes igitur sui et suis popularibus plus honoris habentes quam vel justioribus hospitibus, nullam reliquam fecerunt calumniam, quam in Moysem et Hebræos dicerent: ita ut prodigiosa Moysis miracula non ausi omnino

[54] Exod. I, 20; Gen. XLVI, 2; Exod. XII, 31.

(51) *Ὑπὲρ ἀρετῆς*. Recte codd. Regius et Basileensis. Impressi vero, ἐπ' ἀρετῆς, male. Paulo post mss. Regius, Basileensis et duo Vaticani, περί τινος ἐπιδημήσοντος, optime; male vero impressi, περί τινος ἐπιδημήσαντος.

(52) *Προσίεσθαι*. Ita codd. Regius et Basileensis rectius, ut videtur, quam libb. excusi, προΐεσθαι. Loco προΐεσθαι, Guietus legebat οἴεσθαι.

(53) *Ἐπιδημήσαντες*. Guieto scribendum videtur, ἐπιδημῆσαν.

(54) *Τοὺς οὐ δικαίως δουλαγωγουμένους*. Codex Regius, τοὺς Ἰουδαίους δουλαγωγουμένους, non male.

infitiari, magicis artibus, non divinæ potestati ascripserint. Moyses tamen non ut præstigiator, sed ut vir pius et rerum omnium Deo devotus et divini Spiritus particeps, Judæis leges tulit, quas illi dictavit Deus, et quæ acciderant perscripsit, ut vere gesta fuerant.

A λελοίπασιν, ἣν μὴ περὶ Μωϋσέως καὶ τῶν Ἑβραίων εἰρήκασι· τὰς μὲν διὰ Μωϋσέως τεραστίους δυνάμεις οὐ παντελῶς ἀρνούμενοι, φάσκοντες δ' αὐτὰς γοητείᾳ καὶ μὴ θείᾳ δυνάμει γεγονέναι. Μωϋσῆς δὲ (55) ὡς οὐ γόης, ἀλλ' εὐσεβὴς ἀνὴρ, καὶ τῷ τῶν ὅλων ἀνακείμενος Θεῷ, καὶ μετέχων θειοτέρου Πνεύματος, καὶ νόμους ἔθετο τοῖς Ἑβραίοις, ὡς τὸ Θεῖον αὐτῷ ὑπήχησε, καὶ τὰ συμβεβηκότα, ὡς ἀληθείας εἶχεν, ἀνέγραψεν.

451 6. Non igitur Celsus æquus fuit rerum quæ alio modo ab Ægyptiis, alio a Judæis narrantur, æstimator; sed suo in Ægyptios veluti amore præoccupatus, oppressoribus hospitum assensus est ut vera referentibus; Hebræos autem injuriis oppressos dixit ex Ægypto per seditionem egressos fuisse. Nec vidit fieri non potuisse, ut tanta seditiosorum Ægyptiorum turba, quæ a factione initium duxerat, in gentem coaluerit quæ simul in seditione linguam immutaverit, ita ut qui hactenus usi fuissent Ægyptiaca, ii repente Hebraicam callerent. Sed volo illos relicta Ægypto, a lingua etiam abhorruisse qua innutriti fuerant; cur postea non Syrorum potius aut Phœnicum, quam Hebraica lingua ab utraque longe diversa locuti fuerunt? Ex quibus omnibus efficitur falsum esse, quosdam genere Ægyptios seditionem adversus Ægyptios movisse, decessisse ex Ægypto, in Palæstinam venisse, hancque incoluisse regionem, quæ nunc Judæa nominatur. Hebræorum enim lingua patria erat antequam in Ægyptum pergerent; et Hebraicæ litteræ, quas Moyses in scribendis quinque libris qui pro sacris apud Judæos habentur, adhibuit, diversæ sunt ab Ægyptiacis.

Ὁ τοίνυν Κέλσος, οὐ γενόμενος δίκαιος ἐξεταστὴς τῶν λεγομένων παρ' Αἰγυπτίοις ἑτέρως, καὶ παρ' Ἑβραίοις ἄλλως, ἀλλὰ προκαταληφθεὶς ὡς ὑπὸ φίλτρου τῶν Αἰγυπτίων, τοῖς μὲν ἀδικήσασι τοὺς ξένους συγκατέθετο ὡς ἀληθέσι, τοὺς δ' ἀδικηθέντας Ἑβραίους στασιάζοντας (56) εἶπε τὴν Αἴγυπτον καταλελοιπέναι· οὐχ ὁρῶν, τίνα τρόπον οὐ δύναται τηλικοῦτο στασιῶδες πλῆθος Αἰγυπτίων, ἀρχὴν ἔχον τὴν B στάσιν, γενέσθαι ἔθνος (57) ἅμα τῷ στασιάζειν καὶ τὴν διάλεκτον ἀμεῖβον, ἵν' οἱ τέως τῇ Αἰγυπτίων φωνῇ χρώμενοι αἰφνίδιον τὴν Ἑβραίων διάλεκτον συμπληρῶσιν. Ἔστω δὲ καθ' ὑπόθεσιν, καταλιπόντας αὐτοὺς τὴν Αἴγυπτον, μεμισηκέναι καὶ τὴν σύντροφον φωνήν· πῶς οὖν τὸ μετὰ τοῦτο οὐχὶ μᾶλλον τῇ Σύρων ἐχρῶντο διαλέκτῳ ἢ τῇ Φοινίκων, ἀλλὰ τὴν Ἑβραΐδα, ἑτέραν παρ' ἀμφοτέρας (58), συνεστήσαντο; Τοῦτο δέ μοι βούλεται ὁ λόγος συνάγειν, ὅτι ψεῦδος τὸ Αἰγυπτίους τὸ γένος ὄντας τινὰς ἐστασιακέναι πρὸς Αἰγυπτίους (59), καὶ τὴν Αἴγυπτον καταλελοιπέναι, καὶ ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἐληλυθέναι, τήν τε νῦν καλουμένην Ἰουδαίαν ᾠκηκέναι. Ἑβραίων γὰρ καὶ διάλεκτος πάτριος πρὸ τῆς εἰς Αἴγυπτον αὐτῶν καθόδου ἦν, καὶ Ἑβραϊκὰ ἕτερα γράμματα παρὰ τὰ C τῶν Αἰγυπτίων ἦν, οἷς Μωϋσῆς χρησάμενος, ἔγραψε τὰς παρὰ Ἰουδαίοις πεπιστευμένας εἶναι ἱερὰς πέντε βίβλους.

7. Ut autem falsum est « Hebræos, cum Ægyptii genere essent, debere seditioni suæ societatis initium; » ita nec id quoque verum, « Judæos alios Jesu ætate seditionem contra commune Judæorum conscivisse et Jesum fuisse consectatos. » Nihil enim a Christianis seditiose factum ostendere potuerint aut Celsus, aut qui eadem cum illo sentiunt. Et vero si seditio locum dedisset Christianorum societati qui suam traxere originem a Judæis, quibus licebat armis sua defendere et adversarios occidere; certe Christianorum legislator non prohi-

Ὁμοίως δὲ ψεῦδος τὸ, « Αἰγυπτίους ὄντας ἀπὸ στάσεως τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι τοὺς Ἑβραίους· » καὶ τὸ, « Ἰουδαίους ὄντας ἄλλους (60) κατὰ τοὺς Ἰησοῦ χρόνους ἐστασιακέναι πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἰουδαίων, καὶ τῷ Ἰησοῦ κατηκολουθηκέναι. » Οὐδὲν γὰρ στάσεως ἔργον ἐπιδεῖξαι Χριστιανῶν ὁ Κέλσος, ἢ οἱ ὁμονοοῦντες αὐτῷ δυνήσονται. Καίτοιγε εἰ στάσις ἦν τῆς συστάσεως Χριστιανοῖς ἡ αἰτία, τὴν ἀρχὴν ἀπὸ Ἰουδαίων εἰληφόσιν, οἷς ἐξῆν καὶ ὅπλα ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀναλαβεῖν καὶ πολεμίους ἀναιρεῖν· οὐκ ἂν ὁ νομοθέτης Χριστιανῶν πάντη ἀναίρεσιν ἀνθρώπου ἀπηγό-

(55) Libb. impressi post Μωϋσῆς δέ, addunt et uncinulis includunt, τὰ συμβεβηκότα, quæ nos expunximus utpote nata perperam e versu sequenti.

(56) *Στασιάζοντας*. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libb. editis habet, στασιάσαντας. Paulo post Guieto scribendum videtur: τίνα τρόπον δύναται, deleta particula negativa οὐ.

(57) Libb. excusi, ἐχόντων [διὰ] τὴν στάσιν γενέσθαι ἔθνος, etc. Sed mss. ut in nostro textu.

(58) *Τὴν Ἑβραΐδα ἑτέραν παρ' ἀμφοτέρας*, etc. Syrorum equidem linguam valde diversam fuisse ab Hebræa, neque illam Judæos ante captivitatem Babylonicam intellexisse testatur Jeremias cap. v, 15. Inde est quod Rabsaces Syrus IV Reg. xviii, 26, Judaice loqui coactus est ut intelligeretur a Jerosolymitana plebe. Item Isaiæ cap. xxxvi, 11, a servis Ezechiæ rogatur ut Syro sermone loquatur, ne Ju- D dæi illum intelligant. Atque id jam obtinuisse ævo patriarcharum patet ex eo quod acervus testimonii Genes. xxxi, 47, a Jacob Hebraice גלעד, a Laban Syre dicitur יגר שהדותא. At vero Phœnicum seu Chananæorum sermonem fuisse ab Hebræa insigniter diversum, aut Judæos cum Chananæis seu Phœnicibus egisse per interpretem, nusquam legimus. Contra Jerichuntina mulier Raab, et exploratores a Josue missi mutuo colloquio fruuntur, tanquam ejusdem aut parum dissimilis linguæ consortes. Vide apud Samuelem Bochartum in *Chronologiæ sacræ* part. ii, lib. ii, cap. 1 et seq., alia plurima argumenta quibus invicte probat Phœnicium sermonem et Punicum Hebræo fuisse affinem.

(59) *Πρὸς Αἰγυπτίους*. De seditione vide Strabonis locum de Moyse.

(60) *Ἄλλους*. Guieto scribendum videtur: ἄλλως.

ρευε, μήποτε (61) δίκαιον εἶναι διδάσκων τὸ κατ' ἀνθρώπου τόλμημα τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, κἂν ἀδικώτατος ἐκεῖνος ᾖ· οὐ γὰρ πρέπειν ἡγεῖτο τῇ ἐνθέῳ ἑαυτοῦ νομοθεσίᾳ τὸ συγχωρεῖν ὁποιανδήποτε ἀνθρώπου ἀναίρεσιν· οὔτ' ἂν Χριστιανοὶ, οἱ ἀπὸ στάσεως ἀρξάμενοι, τοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ἡμέρους προσήκαντο νόμους, δι' ὧν ὡς πρόβατα μὲν ἀναιρεῖσθαι αὐτοῖς ἐγίγνετο, μηδέποτε δὲ ἀμύνασθαι οἷοί τ' ἦσαν (62) τοὺς διώκοντας. Καίτοιγε βαθύτερον ἐξετάζοντα τὰ πράγματα, ἔστιν εἰπεῖν περὶ μὲν τῶν ἐξεληλυθότων ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὅτι παραδόξως ὁ πᾶς λεὼς οἱονεὶ θεοδώρητον διάλεκτον ἀθρόως ἀνείληφε τὴν καλουμένην Ἑβραΐαν· ὡς καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τις εἶπε προφητῶν, ὅτι « Ἐν τῷ ἐξελθεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου γλῶσσαν, ἣν οὐκ ἔγνω (63), ἤκουσαν. »

Καὶ οὕτω δὲ κατασκευαστέον, ὅτι οὐκ Αἰγύπτιοι ἦσαν οἱ ἐξεληλυθότες μετὰ Μωϋσέως τὴν Αἴγυπτον (64). Εἰ μὲν γὰρ Αἰγύπτιοι ἦσαν, ἐχρῆν αὐτῶν τὰ ὀνόματα εἶναι Αἰγύπτια, ὡς ἑκάστῃ διαλέκτῳ συγγενεῖς εἰσιν αἱ προσηγορίαι· εἰ δ' ἐκ τῶν ὀνομάτων Ἑβραϊκῶν ὄντων σαφὲς, ὅτι οὐκ Αἰγύπτιοι ἦσαν (πλήρης γὰρ ἡ Γραφὴ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων, καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τοιαῦτα θεμένων τοῖς υἱοῖς), δῆλον, ὅτι ψεῦδος τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι Αἰγύπτιοι ὄντες ἀπηλάθησαν μετὰ Μωϋσέως ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου. Καὶ σαφῶς ἐναργές ἐστιν, ὅτι ἐκ προγόνων Ἑβραίων, κατὰ τὴν παρὰ Μωϋσεῖ ἀναγραφεῖσαν ἱστορίαν, τὸ γένος ἔχοντες διαλέκτῳ ἐχρῶντο, ἀφ' ἧς καὶ τὰ ὀνόματα τοῖς υἱοῖς ἐτίθεντο. Περὶ δὲ Χριστιανῶν, ἐπεὶ διδαχθέντες μὴ ἀμύνασθαι τοὺς πολεμίους ἐτήρησαν τὴν ἥμερον καὶ φιλάνθρωπον νομοθεσίαν, διὰ τοῦθ' ὅπερ οὐκ ἂν ἐξουσίαν λαβόντες τοῦ πολεμεῖν, εἰ καὶ πάνυ ἦσαν δυνατοὶ, ἤνυσαν, τοῦτ' ἀπὸ Θεοῦ εἰλήφασι, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν (65) πολεμήσαντος ἀεὶ, καὶ κατὰ καιροὺς παύσαντος τοὺς κατὰ Χριστιανῶν ἱσταμένους, καὶ ἀναιρεῖν αὐτοὺς θέλοντας. Ὑπομνήσεως γὰρ χάριν (ἵνα, ἐνορῶντες ὀλίγοις ἀγωνιζομένοις ὑπὲρ εὐσεβείας, δοκιμώτεροι γίνωνται καὶ θανάτου καταφρονῶσιν), ὀλίγοι κατὰ καιροὺς καὶ σφόδρα εὐαρίθμητοι ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν θεοσεβείας τεθνήκασι· κωλύοντος Θεοῦ τὸ πᾶν ἐκπολεμηθῆναι αὐτῶν ἔθνος· συστῆναι γὰρ αὐτὸ ἐβούλετο, καὶ πληρωθῆναι πᾶσαν τὴν γῆν τῆς σωτηρίου ταύτης καὶ εὐσεβεστάτης διδασκαλίας. Πάλιν τε αὖ, ἵν' οἱ ἀσθενέστεροι ἀναπνέωσιν ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ θανάτου φροντίδος, ὁ Θεὸς προυνοεῖτο τῶν πιστευόντων, μόνῳ τῷ βουλήματι διασκεδαννὺς πᾶσαν τὴν κατ' αὐτῶν ἐπιβουλὴν, ἵνα μήτε βασιλεῖς, μήτε οἱ κατὰ τόπους ἡγούμενοι, μήτε οἱ δῆμοι ἐξαφθῆναι κατ' αὐτῶν ἐπὶ πλεῖον δυνηθῶσι. Ταῦτα μὲν πρὸς τὰ ὑπὸ Κέλσου εἰρημένα περὶ τοῦ, « Στάσιν γεγονέναι τὴν ἀρχὴν, πάλαι μὲν τοῦ συστῆναι Ἰουδαίους, ὕστερον δὲ τούτους (66) Χριστιανοὺς γενέσθαι. »

A buisset omnino ullam hominis occisionem: nec docuisset vim homini nunquam juste a suis discipulis inferri posse, quamvis injustissimo; indecorum enim putabat divinis suis legibus permitti cædem hominis, qualiscunque tandem illa esset: neque etiam Christiani suam a seditione ducentes originem leges admisissent ita pacificas, ut propter eas factum fuerit ut veluti oves interficerentur, 452 nec per eas liceret de persecutoribus sumere supplicium. Sed et qui rem scrutari altius voluerit, is dicere poterit non sine miraculo contigisse, ut qui ex Ægypto exibant, statim et quasi Deus inspirasset, linguam usurparent quæ Hebraica vocitatur. Quo pertinet istud unius ex eorum prophetis: « Cum exirent de terra Ægypti eos, quam non noverant

B linguam, audivisse [58]. »

8. Hoc etiam argumento probandum est, eos Ægyptios non fuisse, qui ex Ægypto cum Moyse recesserunt. Nam si Ægyptii essent, nomina eorum Ægyptiaca fuisse oportet. Suæ enim sunt unicuique linguæ propriæ appellationes. Non igitur Ægyptii erant, si Hebraica eorum nomina fuerunt. At plena Scriptura est nominibus Hebraicis, iisque qui liberis imposuerunt hujusmodi nomina. Ergo falsum est id quod Ægyptii dicunt, eos origine Ægyptios ex Ægypto cum Moyse expulsos esse. Id quoque perspicuum est, eos, ut historia a Moyse conscripta testatur, a parentibus Hebræis ortos, lingua illa usos esse, ex qua imponenda filiis nomina sumebant. Christiani autem, quoniam benignam illam

C mansuetamque legem servarunt quam docti erant, hostes non ulciscendi, idcirco quod consecuti non essent, etiamsi data illis fuisset belligerandi licentia, et idoneis ad hanc rem auxiliis instructi fuissent, id a Deo consecuti sunt qui semper pugnavit pro illis, et opportunis temporibus compescuit eos, qui in Christianos insurgerent et eos interficere in animo haberent. Ut enim alii in memoriam revocarent et videndis paucis pro pietate certantibus firmiores fierent mortemque spernerent, pauci per intervalla temporum et facile numerabiles pro Christiana religione mortem obierunt. Sed eorum gentem prorsus exstingui nunquam permisit Deus: imo consistere voluit et universam terram salutari

D illa et piissima doctrina repleri. Rursus Deus, ut infirmiores a mortis metu respirarent, consuluit fidelibus et solo nutu omnes structas illis insidias dissipavit, ut neque reges, neque diversorum locorum principes, neque populi contra illos amplius exasperari possent. Atque hæc de eo quod dixit Celsus, « Judæos olim, postea vero Christianos suam seditioni acceptam referre originem. »

[58] Psal. LXXX, 6.

(61) *Μήποτε*. Mallet Boherellus μηδέποτε. Paulo post codex Basileensis, τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, quæ lectio num sit alteri præferenda judicent doctiores. Ut ut est, Guietus delendum existimat τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν. Mox Hœschelius in textu habet, καὶ ἀδικώτατος.

(62) *Οἷοί τ' ἦσαν*. Guieto delenda videntur.

(63) *Ἔγνω*. Lego, ἔγνωσαν.

(64) *Τὴν Αἴγυπτον*. An scribendum ut paulo post supra, ἐκ τῆς Αἰγύπτου;

(65) *Ὑπὲρ αὐτῶν*. Sic mss. Impressi vero in textu, περὶ αὐτῶν.

(66) *Ὕστερον δὲ τούτους*. Scribendum videtur,

9. Quoniam vero in sequentibus manifeste mentitur, age, verba ejus in medium adducamus: « Si vellent, inquit, omnes homines fieri Christiani, hoc isti jam recusarent. » Hoc verum **453** non esse inde liquet, quod Christiani, quantum in se est, curent ut quo terrarum cunque sua doctrina dispergatur. Quo fit ut quidam id sibi negotium desumpserint, ut non solum urbes, sed etiam vicos et villas obambularent, quo alios ad pium Dei cultum adducerent. Neque quisquam dixerit id eos lucri causa facere, quando interdum nec necessaria ad victum sumunt. Quæ si interdum inopia coguntur accipere, id illis satis est quantum est opus, tametsi plurimi plura illis largiri velint. At nunc fortasse, cum in multitudine doctrinam hanc amplectentium, divites quidam, quidam in dignitatibus constituti, delicatæ etiam nobilesque feminæ sint, quæ eos qui ab ista doctrina stant, excipiunt; audebit quispiam dicere, quosdam gloriolæ desiderio Christianorum doctrinam prædicare. Sed initio Christianismi quando doctoribus maxime periculum impendebat, hæc suspicio non poterat habere locum. Et hodieque major eorum est apud exteros ignominia, quam apud suos gloria est, quæ nec ipsa conceditur omnibus. Evidens igitur est mendacium, si homines omnes vellent esse Christiani, hoc istos recusaturos esse.

10. Jam vide quodnam hujus rei dicat esse argumentum: « Principio, inquit, cum pauci essent, una sententia erant. Sparsa autem eorum multitudine, statim divisi in partes secantur, et quod cupiebant ab initio, suam quisque factionem habent. » Manifestum quidem est paucos initio fuisse Christianos, si comparentur cum multitudine quæ consecuta est. Quanquam non omnino pauci erant. Hinc enim conflata est Jesu invidia, et Judæi ad construendas illi insidias excitati sunt, quod ipsum in solitudines multitudo sequeretur, modo quinquies mille, modo quater mille hominibus illum assectantibus, præter mulieres et pueros [86]. Tanta enim illecebra et pelliciendi vis inerat Jesu sermonibus, ut non solum viri vellent cum eo in solitudines pergere, sed etiam mulieres femineæ imbecillitatis oblitæ, omissaque existimationis cura magistrum illum in deserta persequerentur. Pueri quoque, queis nullus est alioquin affectus, parentes secuti, fortasse etiam ab ejus divinitate pertracti, ut et ipsi divinitate fruerentur, una cum parentibus iter faciebant. Sed fuerint sane ab initio pauci: istudne probat Christianos recusaturos esse suam omnibus hominibus doctrinam persuadere?

11. Addit: « Omnes una erant sententia. » Neque hic novit jam tum ab initio fuisse de sensu li-

[86] Matth. xv, 38; xiv, 21.

A Ἐπεὶ δ' ἐν τοῖς ἑξῆς προφανῶς ψεύδεται, φέρετε, τὴν λέξιν αὐτοῦ ἐκθώμεθα λέγοντος· « Εἰ ἐθελήσουσι πάντες ἄνθρωποι εἶναι Χριστιανοὶ, οὐκ ἂν ἔτι οἵδε ἐθέλοιεν. » Ὅτι δὲ ψεῦδος τὸ τοιόνδε, δῆλον ἐκ τοῦ, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, Χριστιανοὺς μὴ ἀμελεῖν τοῦ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπισπείρειν τὸν λόγον· τινὲς οὖν ἔργον πεποίηνται ἐκπεριέρχεσθαι οὐ μόνον πόλεις, ἀλλὰ καὶ κώμας, καὶ ἐπαύλεις, ἵνα καὶ ἄλλους εὐσεβεῖς τῷ Θεῷ κατασκευάσωσι. Καὶ οὐκ ἂν πλούτου τις ἕνεκα φῆσαι αὐτοὺς τοῦτο πράττειν, ἔσθ' ὅτε μὲν οὐδὲ τὰ πρὸς τροφὴν λαμβάνοντας· εἴ ποτε δὲ ἀναγκάζοιντο ὑπὸ τῆς ἀπορίας ταύτης, τῇ χρείᾳ μόνῃ ἀρκουμένους, κἂν πλείους αὐτοῖς κοινωνεῖν ἐθέλωσι καὶ μεταδιδόναι τὰ ὑπὲρ τὴν χρείαν (67). Νῦν μὲν οὖν τάχα, ὅτε διὰ τὸ πλῆθος τῶν προσερχομένων B τῷ λόγῳ καὶ πλούσιοι, καί τινες τῶν ἐν ἀξιώμασι, καὶ γύναια τὰ ἁβρὰ καὶ εὐγενῆ ἀποδέχονται τοὺς ἀπὸ τοῦ λόγου, τολμήσει τις λέγειν, διὰ τὸ δοξάριον προΐστασθαί τινας τῆς κατὰ Χριστιανοὺς διδασκαλίας· οὐ μὴν κατὰ τὴν ἀρχὴν, ὅτε πολὺς ὁ κίνδυνος μάλιστα τοῖς διδάσκουσιν ἦν, οἷόν τε τὸ τοιοῦτον εὐλόγως ὑπονοεῖν. Καὶ νῦν δὲ πλείων ἐστὶν ἡ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἀδοξία τῆς παρὰ τοῖς ὁμοδόξοις νομιζομένης δόξης, καὶ ταύτης οὐ πᾶσι. Ψεῦδος οὖν αὐτόθεν, ὅτι, εἰ ἐθελήσουσι πάντες ἄνθρωποι εἶναι Χριστιανοὶ, οὐκ ἂν ἔτι οἵδε ἐθέλοιεν (68).

Ὅρα δὲ καὶ τί φησιν εἶναι τούτου τεκμήριον· ὅτι « Ἀρχόμενοι μὲν, φησὶν, ὀλίγοι τε ἦσαν, καὶ ἓν ἐφρόνουν· ἐς πλῆθος δὲ σπαρέντες, αὖθις αὖ τέμνονται καὶ C σχίζονται, καὶ στάσεις ἰδίας ἔχειν ἕκαστοι θέλουσι· τούτου γὰρ ἀρχῆθεν ἔχρῃζον. » Ὅτι μὲν οὖν συγκρίσει τοῦ ἑξῆς πλήθους ὀλίγοι ἦσαν ἀρχόμενοι Χριστιανοὶ, δῆλον· καί τοι οὐ πάντη ἦσαν ὀλίγοι. Τὸ γὰρ κινῆσαν φθόνον τῷ Ἰησοῦ, καὶ διερεθίσαν Ἰουδαίους πρὸς τὴν κατὰ τούτου ἐπιβουλὴν, τὸ πλῆθος τῶν ἑπομένων αὐτῷ εἰς τὰς ἐρήμους ἦν, πεντακισχιλίων καὶ τετρακισχιλίων ἀνδρῶν αὐτῷ ἀκολουθούντων, χωρὶς τοῦ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων ἀριθμοῦ. Τοσαύτη γάρ τις ἴϋγξ ἦν ἐν τοῖς Ἰησοῦ λόγοις, ὡς οὐ μόνον ἄνδρας ἕπεσθαι θέλειν αὐτῷ εἰς τὰς ἐρημίας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, οὐχ ὑποτεμνομένας (69) τὴν γυναικείαν ἀσθένειαν, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν τῷ ἀκολουθεῖν εἰς τὰς ἐρημίας τῷ διδασκάλῳ. Ἀπαθέστατα δὲ παιδία, ἤτοι D τοῖς γεννήσασιν ἑπόμενα, ἢ τάχα καὶ ὑπὸ τῆς θειότητος αὐτοῦ ἀγόμενα, ἵνα αὐτοῖς ἐνσπαρῇ θειότης, ἠκολούθει μετὰ τῶν γεγεννηκότων. Ἀλλ' ἔστω ὀλίγους γεγονέναι κατὰ τὴν ἀρχήν· τί τοῦτο συμβάλλεται (70) πρὸς τὸ μὴ ἂν ἐθελῆσαι Χριστιανοὺς ἐμποιῆσαι πᾶσιν ἀνθρώποις περὶ τοῦ λόγου πειθώ;

Φησὶ δὲ καὶ ὅτι « Ἓν ἐφρόνουν πάντες· » οὐδ' ἐν τούτῳ ὁρῶν, ὅτι ἀρχῆθεν περὶ τὴν ἐν τοῖς πεπιστευ-

ὕστερον δὲ τοῦ τούς, etc. Paulo post, loco φέρετε, τὴν λέξιν, etc., Guieto scribendum videtur, φέρε καὶ τὴν λέξιν, etc.

(67) *Ὑπὲρ τὴν χρείαν*. Ita codd. Regius et Basileensis, rectius quam libb. excusi in quibus legitur, ὑπὲρ τῆς χρείας.

(68) Omnes mss., ἐθέλοιεν. Libb. excusi in textu, ἐθελήσωσι.

(69) *Οὐχ ὑποτεμνομένας*. Scribendum videtur, οὐχ ὑπομεμνημένας.

(70) Hœschelius in textu, τί τοσοῦτο συμβάλλεται.

μένοις θείοις εἶναι βιβλίοις ἐκδοχὴν γεγόνασι διαφωνίαι τῶν πιστευόντων. Ἔτι γοῦν τῶν ἀποστόλων κηρυσσόντων, καὶ τῶν αὐτοπτῶν τοῦ Ἰησοῦ διδασκόντων τὰ ἐκείνου μαθήματα, ζήτησις οὐκ ὀλίγη πρὸς ἀλλήλους γεγένηται παρὰ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαίων πιστεύουσι περὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐπερχομένων (71) τῷ λόγῳ, πότερον δεῖ τὰ Ἰουδαϊκὰ αὐτοὺς τηρεῖν ἔθη, ἢ τὸ περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων βρωμάτων βάρος (72) ἀφαιρεῖν, ὡς οὐκ ἐπεῖγον, ἀπὸ τῶν τὰ πάτρια καταλιπόντων ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ πιστευόντων τῷ Ἰησοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Παύλου Ἐπιστολαῖς, γενομένου ἐν τῷ χρόνῳ τῶν Ἰησοῦν ἑωρακότων, εὑρίσκεται λεγόμενά τινα, ὡς ζητηθέντων τινῶν περὶ ἀναστάσεως, καὶ περὶ τοῦ ἤδη αὐτὴν γεγονέναι· καὶ περὶ ἡμέρας Κυρίου, πότερον ἐνέστηκεν, ἢ μή. Ἀλλὰ καὶ τὸ « Ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι (73), περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν· » δηλωτικόν ἐστιν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς γεγόνασί τινες παρεκδοχαὶ, οὐδέπω (ὡς οἴεται Κέλσος,) πολλῶν τῶν πιστευόντων γεγενημένων.

Εἶτ', ἐπεὶ, ὡς κατηγορῶν τοῦ λόγου, τὰ περὶ τῶν ἐν Χριστιανισμῷ αἱρέσεων ὀνειδίζει ἡμῖν, λέγων· « Εἰς πλῆθος δὲ σπαρέντες, αὖθις αὖ σχίζονται, καὶ τέμνονται, καὶ στάσεις ἰδίας ἔχειν ἕκαστοι θέλουσι· » φησὶ δ', ὅτι « Καὶ ὑπὸ πλήθους πάλιν διιστάμενοι, σφᾶς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν, ἑνὸς, ὡς εἰπεῖν, ἔτι κοινωνοῦντες, εἴγε κοινωνοῦσιν ἔτι, τοῦ ὀνόματος. Καὶ τοῦτο μόνον ἐγκαταλιπεῖν ὅμως αἰσχύνονται· τὰ λοιπὰ δ' ἄλλοις ἀλλαχῇ τετάχαται (74). » Καὶ πρὸς τοῦτο ἐρήσομεν, ὅτι οὐδενὸς πράγματος, οὗ μὴ σπουδαία ἐστὶν ἡ ἀρχὴ καὶ τῷ βίῳ χρήσιμος, γεγόνασιν αἱρέσεις διάφοροι. Ἐπεὶ γὰρ ἰατρικὴ χρήσιμος καὶ ἀναγκαία τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, πολλά τε τὰ ἐν αὐτῇ ζητούμενα περὶ τοῦ τρόπου τῆς τῶν σωμάτων θεραπείας· διὰ τοῦτο αἱρέσεις ἐν ἰατρικῇ (75) παρὰ μὲν Ἕλλησιν εὑρίσκονται ὁμολογουμένως πλείονες· ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ παρὰ βαρβάροις, ὅσοι ἐπαγγέλλονταί χρῆσθαι ἰατρικῇ. Πάλιν τε αὖ, ἐπεὶ φιλοσοφία ἀλήθειαν ἐπαγγελλομένη, καὶ γνῶσιν τῶν ὄντων πῶς δεῖ βιοῦν, ὑποτίθεται, καὶ πειρᾶται διδάσκειν τὰ ὠφέλιμα ἡμῶν τῷ γένει, πολλὴν δ' ἔχει τὰ ζητούμενα πράγματα διολκήν· διὰ τοῦτο αἱρέσεις ἐν φιλοσοφίᾳ συνέστησαν πλεῖσται ὅσαι, ὧν αἱ μὲν εἰσι διασημότεραι, αἱ δὲ οὐ τοιαῦται. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαϊσμὸς πρόφασιν ἔσχε γενέσεως αἱρέσεων, τὴν διάφορον ἐκδοχὴν τῶν Μωϋσέως γραμμάτων καὶ τῶν προφητικῶν λόγων. Οὕτω τοίνυν ἐπεὶ σεμνόν τι ἐφάνη τοῖς ἀνθρώποις Χριστιανισμὸς, οὐ μόνοις (ὡς ὁ Κέλσος οἴεται,) τοῖς ἀνδραποδωδεστέροις, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν παρ' Ἕλλησι φιλολόγων, ἀναγκαίως ὑπέστησαν οὐ πάντως διὰ στάσεις καὶ τὸ φιλόνεικον αἱρέσεις, ἀλλὰ διὰ τὸ σπουδάζειν συνιέναι

A brorum, qui divini esse creduntur, inter fideles dissidia. Adhuc apostolis prædicantibus, et Jesu documenta tradentibus qui **454** suis illum oculis viderant, quæstio non modica inter eos qui ex Judæis fidem acceperant, exorta est, oporteretne Judaicos ritus observari ab iis qui ex gentibus ad fidem accesserant; an liberari mundorum immundorumque ciborum onere, ut minime necessario iis qui, relictis patriis institutis, Jesu crederent. Sed et in Epistolis Pauli [57], æqualis eorum qui Jesum viderant, mentio fit nonnullorum, qui de resurrectione quæstiones moverent, utrum jam fuisset facta; et de die Domini, instaretne, annon. Et ex isto loco : « Devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam B promittentes circa fidem exciderunt [58], » planum fit jam tum ab initio et cum nondum multi Christiani essent, ut censet Celsus, prave fuisse a quibusdam intellecta mysteria.

12. Deinde doctrinæ vitio ducit objicitque nobis ortas in Christianismo sectas : « Sparsa eorum multitudine, inquit, statim divisi in partes secantur et suam quisque factionem habere volunt. » Addit : « Et a multitudine iterum sejuncti alii alios condemnant, unum nomen commune retinentes, si tamen commune retinent. Hoc saltem solum exuere puduit. De cætero alia alii habent instituta. » Ad hoc respondebimus de nulla re natas esse sectas C dissimiles, quin ejus præclara fuerit et vitæ utilis institutio. Itaque quoniam commoda, imo necessaria generi humano medicina est, et in ea multiplex de corporum curandorum ratione agitatur quæstio; ob hanc rem plurimæ apud Græcos, id quod in confesso est, in medicina sectæ ortæ sunt; puto ego et apud barbaros, quotquot medicinam adhibere profitentur. Sic etiam philosophia veritatem et rerum quæ sunt cognitionem pollicens, quia præscribit quomodo vivere oporteat, et quæ nostro generi utilia sunt docere conatur, hæ autem res in multas quæstiones distrahuntur, propterea abierunt philosophi in sectas quamplurimas, quarum aliæ celebriores fuerunt, aliæ obscuriores. Item in Judaismo sectis ocD casionem præbuit diversa Mosaicorum scriptorum sermonumque propheticorum interpretatio. Simillime quoniam Christianismus præclarum quid visum est hominibus, nec solum servili ingenio, ut Celsus putat, sed etiam multis apud Græcos eruditis; ideo necesse fuit ut sectæ oborirentur, non propter seditionis et contentionis studium, sed quod ex eruditis plurimi mysteria Christianismi **455** intelligere

[57] I Cor. xv, 12 ; II Thess. II, 2. [58] I Tim. VI, 20.

(71) In margine Anglicani primi legitur, ἐρχομένων.

(72) *Βάρος*. Codd. Reg. et Basil., μέρος, male.

(73) *Ἐπαγγελλόμενοι*. Recte codd. Regius et Basileensis; male vero libb. excusi, ἀπαγγελλόμενοι. Ibidem loco, ἐναυάγησαν, impressi habent in margine, ἠστόχησαν.

(74) *Τὰ λοιπὰ δ' ἄλλοις ἀλλαχῇ τετάχαται*. Ita recte omnino Philocaliæ codex manuscriptus. Alias, τὰ λοιπὰ δ' ἄλλοι ἀλλαχῇ τετάχαται. Guieto scribendum videbatur, τὰ λοιπὰ δ' ἄλλη ἀλλαχῇ τετάχαται.

(75) *Ἐν ἰατρικῇ*. Vide librum Galeni *Περὶ αἱρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις*, et *Περὶ ἀρίστης αἱρέσεως*, et cap. 3 et 4 *Introductionis*, sive *Medici*, Galeno ascriptæ.

studerent. Qua ex re factum est, ut diverse intellectis sermonibus, quos omnes ex æquo pro divinis habebant, exsisterent sectæ iisque nomina darentur eorum, qui quidem admirabantur hujus doctrinæ institutionem, sed quibusdam verisimilibus causis qualitercunque movebantur, ut a se invicem diversa sentirent. Atqui neque medicinam recte quis fugerit propter sectas in ea exortas; neque servaverit illud quod deceat, qui philosophiam odio habebit hoc nomine, quod multas sectas pepererit; neque ob sectas inter Judæos exortas damnandi sunt sacri Moysis et prophetarum libri.

13. Hæc si pulchre procedunt, quidni pari modo Christianorum sectas excusabimus? De his quidem admirabile mihi videtur istud Pauli pronuntiatum: « Oportet et hæreses esse in vobis, ut qui probati sunt, manifesti fiant [59]. » Quemadmodum enim is demum in medicina *probatus* est, qui in diversis sectis versatus diligenterque plerasque perscrutatus, potiorem elegit; et in philosophia vere proficit, qui potiori sententiæ ante non adhæret, quam se in plerisque aliis exercuerit; ita dixerim ego sapientissimum eum esse Christianum, qui Judæorum et Christianorum sectas accurate perspectas habet. Quisquis autem nostram doctrinam propter sectas vituperat, vituperare is debeat et doctrinam Socratis, e cujus schola multæ natæ sunt aliæ minime inter se consentientes: nec Platonis dogmatis parcet, cujus Aristoteles placita deseruit, novis excogitatis opinionibus, ut supra diximus. Cæterum videntur mihi Celso in notitiam venisse quædam sectæ, quæ ne Jesu quidem nomen commune nobiscum retinuerunt. Forte audivit de iis, qui vocantur Ophiani, et de Caianis, et si qua alia secta fuit, quæ a Jesu per omnia recederet. Verum nihil inde contra Christianorum doctrinam.

14. Subdit: « Eo magis mirum eorum est institutum, quod nulla solida ratione niti convincatur. Sed pro solida ratione fuit seditio, et ex illa sperata utilitas, et exterorum metus. Hæc eorum firmant

A τὰ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν φιλολόγων πλείονας. Τούτῳ δ' ἠκολούθησε (76), διαφόρως ἐκδεξαμένων τοὺς ἅμα πᾶσι πιστευθέντας εἶναι θείους λόγους, τὸ γενέσθαι αἱρέσεις ἐπωνύμους τῶν θαυμασάντων μὲν τὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν, κινηθέντων δ' ὁπωσποτοῦν ὑπό τινων πιθανοτήτων πρὸς τὰς εἰς ἀλλήλους διαφωνίας. Ἀλλ' οὔτ' ἰατρικὴν εὐλόγως ἄν τις φεύγοι διὰ τὰς ἐν αὐτῇ αἱρέσεις, οὔτε φιλοσοφίαν τοῦ πρέποντος στοχαζόμενός τις ἂν μισοῖ, πρόφασιν τοῦ μισεῖν αὐτὴν πορίζόμενος τὰς πολλὰς αἱρέσεις· οὕτως οὐδὲ διὰ τὰς ἐν Ἰουδαίοις αἱρέσεις καταγνωστέον τῶν Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν ἱερῶν βιβλίων.

Εἰ δὲ ταῦτ' ἔχει ἀκολουθίαν, πῶς οὐχὶ ὁμοίως ἀπολογησόμεθα καὶ περὶ τῶν ἐν Χριστιανοῖς αἱρέσεων; περὶ ὧν πάνυ θαυμασίως ὁ Παῦλος εἰρηκέναι μοι δοB κεῖ τὸ, « Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν (77). » Ὡς γὰρ « δόκιμος » ἐν ἰατρικῇ, ὁ διὰ τὸ γυμνάσασθαι ἐν ποικίλαις αἱρέσεσι, καὶ εὐγνωμόνως ἐξητακέναι τὰς πλείονας, ἑλόμενος τὴν διαφέρουσαν· καὶ ὡς πάνυ προκόπτων ἐν φιλοσοφίᾳ ὁ ἀπὸ τοῦ πλείονα ἐγνωκέναι ἐγγυμνασάμενος αὐτοῖς, καὶ τῷ κρατήσαντι προσθέμενος λόγῳ· οὕτως εἴποιμ' ἂν καὶ τὸν ἐπιμελῶς ἐνιδόντα ταῖς Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ αἱρέσεσι σοφώτατον Χριστιανὸν γενέσθαι. Ὁ δ' ἐγκαλῶν τῷ λόγῳ διὰ τὰς αἱρέσεις ἐγκαλέσαι ἂν καὶ τῇ Σωκράτους διδασκαλίᾳ, ἀφ' οὗ τῆς διατριβῆς πολλαὶ γεγόνασιν οὐ τὰ αὐτὰ φρονούντων σχολαί· ἀλλὰ καὶ Πλάτωνος ἐγκαλέσαι ἄν τις τοῖς δόγμασι δι' Ἀριστο-C τέλην, ἀποφοιτήσαντα τῆς διατριβῆς αὐτοῦ ἐν καινοτομίαις, περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν. Δοκεῖ δέ μοι ὁ Κέλσος ἐγνωκέναι τινὰς αἱρέσεις μηδὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ κοινωνούσας (78) ἡμῖν. Τάχα γὰρ περιήχητο περὶ τῶν καλουμένων Ὀφιανῶν (79), καὶ τῶν Καϊανῶν (80), καὶ εἴ τις ἄλλη τοιαύτη ἐξ ὅλων ἀποφοιτήσασα τοῦ Ἰησοῦ συνέστη γνώμη. Πλὴν οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸ ἐγκλητέον (81) εἶναι τὸν Χριστιανῶν λόγον.

Μετὰ ταῦτά φησι· « Θαυμασιώτερον μὲν τὸ σύνθημα αὐτῶν τοσῷδε, ὅσῳ γε μᾶλλον ἐξ οὐδεμιᾶς ὑποθέσεως ἀξιόχρεω συνεστὼς ἐλέγχοιτο. Ἀλλ' ἔστιν ἀξιόχρεως ὑπόθεσις ἡ στάσις, καὶ ἡ δι' αὐτὴν ὠφέ-

[59] I Cor. xi, 19.

(76) Hœschelius in textu, τοῦτο δ' ἠκολούθησε.

(77) *Ἐν ὑμῖν*. Id deerat apud Hœschelium et Spencerum, sed e Philocalia supplevimus. Paulo post libb. impressi, ὡς ὁ πάνυ προκόπτων ἐν φιλοσοφίᾳ ἀπὸ τοῦ, etc. Sed codex Basileensis ut in nostro textu.

(78) *Κοινωνούσας*. Ita Philocalia et omnes mss, excepto Joliano, qui cum libris excusis habet in textu κοινωνούς. Mox Philocalia, περιήχητο, recte. Libb. excusi, περιήχετο, quod Guietus ex conjectura mutabat in παρήκουε.

(79) *Ὀφιανῶν καὶ τῶν Καϊανῶν*. Interpres Gelenius videtur legisse Καινανῶν, non Καϊανῶν. Vertit enim, « de Ophianis et Cainanis. » Vide lib. vi, num. 24 et 28, lib. vii, num. 40; Orig. tract. 27 in Matth.; Tertull., *De præscript. adversus hæret.*, cap. 47; Iren., lib. i, c. 30; Clem., *Strom.* vii; Epiph., hæres. 37; August., *De hæres.*; Theodoret., lib. i *De hær. fab.*; Damascen., *De hæret.*

D (80) *Καϊανῶν*. Epiph., hæres. 38: Καϊανοί τινες ὀνομάζονται, ἀπὸ τοῦ Κάϊν εἰληφότες τὴν ἐπωνυμίαν τῆς αἱρέσεως. « Qui Caiani vulgo nuncupantur, hæresim suam a Caino cognominarunt. » Et paulo post: Οὗτοί φασι τὸν Κάϊν ἐκ τῆς ἰσχυροτέρας δυνάμεως ὑπάρχειν, καὶ τῆς ἄνωθεν αὐθεντίας· ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡσαῦ, καὶ τοὺς περὶ Κορὲ, καὶ τοὺς Σοδομίτας· τὸν δὲ Ἄβελ ἐκ τῆς ἀσθενεστέρας δυνάμεως ὑπάρχειν. « Igitur Caiani a potentiori quadam virtute ac cœlesti auctoritate derivatum esse Cainum prædicant, necnon et Esau, et Core cum suis, itemque Sodomitas; Abelum vero ab imbecilliori virtute prodiisse. » Clemens, *Strom.* vii; Iren. lib. i, c. 31; Tertull., *De præscript. adversus hæret.*, cap. 47, Hieronym., *Adversus Vigilantium;* August., *De hæret.*; Theodoret., lib. i *De hæret. fab.*; Damasc., *De hæres.* SPENCER.

(81) *Ἐγκλητέον*. Ita Philocalia. Alia, ἔγκλητον.

λεια, καὶ τὸ τῶν ἔξωθεν δέος· ταῦτα βεβαιοῖ τὴν πίστιν αὐτοῖς. » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ φήσομεν, ὅτι οὕτως ἐξ ὑποθέσεως, μᾶλλον δὲ οὐδ' ὑποθέσεως, ἀλλὰ θείας ἐνεργείας τὸ σύνθημα ἡμῖν (82) ἐστιν, ὥστε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι Θεὸν ἐν προφήταις διδάσκοντα τοὺς ἀνθρώπους ἐλπίσαι ἐπιδημίαν Χριστοῦ, σώσοντος τοὺς ἀνθρώπους. Ὅσον γὰρ τοῦτο οὐκ ἀληθῶς ἐλέγχεται, κἂν δοκῇ ὑπὸ τῶν ἀπίστων ἐλέγχεσθαι, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ λόγος ὡς Θεοῦ Λόγος συνίσταται, καὶ ὁ Ἰησοῦς Υἱὸς ὢν Θεοῦ, καὶ πρὶν ἐνανθρωπῆσαι, καὶ ἐνανθρωπήσας, ἀποδείκνυται. Ἐγὼ δέ φημι, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἀεὶ εὑρίσκεται τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς ψυχῆς ὀξυδερκεστάτους θεοπρεπέστατος, καὶ ἀληθῶς θεόθεν πρὸς ἡμᾶς κατελθὼν, καὶ οὐκ ἀπὸ συνέσεως (83) ἀνθρωπίνης τὴν ἀρχὴν ἢ τὰ ἑξῆς τῇ ἀρχῇ ἔχων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ποικίλῃ σοφίᾳ καὶ ποικίλαις δυνάμεσι συστήσαντος πρότερον μὲν τὸν Ἰουδαϊσμὸν, μετὰ δ' αὐτὸν τὸν Χριστιανισμόν· ἠλέγχθη δὲ καὶ τὸ στάσιν νομίζεσθαι καὶ τὴν διὰ τὴν στάσιν ὠφέλειαν ἀρχὴν εἶναι τῷ τοσούτους ἐπιστρέψαντι καὶ βελτιώσαντι λόγῳ.

Ὅτι δὲ οὐδὲ τὸ τῶν ἔξωθεν δέος τὸ σύνθημα ἡμῶν διακρατεῖ, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ τοῦτο, βουληθέντος Θεοῦ, πεπαῦσθαι ἤδη χρόνῳ πλείονι. Καὶ εἰκὸς παύσεσθαι (84) τὸ ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦτον τοῖς πιστεύουσι ἐγγενόμενον ἀδεές· ἐπὰν πάλιν οἱ παντὶ τρόπῳ διαβάλλοντες τὸν λόγον τὴν αἰτίαν τῆς ἐπὶ τοσοῦτο νῦν στάσεως (85) ἐν πλήθει τῶν πιστευόντων νομίσωσιν (86) εἶναι ἐν τῷ μὴ προσπολεμεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἡγουμένων ὁμοίως τοῖς πάλαι χρόνοις. Μεμαθήκαμεν γὰρ ἀπὸ τοῦ λόγου μήτ' ἐν εἰρήνῃ ἐκλύεσθαι καὶ τῇ ἀνέσει ἑαυτοὺς ἐπιδιδόναι, μήτ' ἐν τῷ πολεμεῖσθαι ὑπὸ τοῦ κόσμου ἐκκακεῖν, καὶ ἀφίστασθαι τῆς πρὸς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων ἐν Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ ἀγάπης. Σαφῶς δὴ τὸ

A fidem. » Ad quod dicemus ita ratione, aut potius non ratione, sed ita divina operatione **456** nostrum niti institutum, ut ejus principium sit Deus, qui in prophetis homines docet sperare adventum Christi salutem hominibus allaturi. Quantum enim id non vere falsi convincitur, licet ab infidelibus convinci videatur, tanto magis doctrina hæc tanquam Verbum Dei confirmatur, Jesusque Dei esse Filius et antequam homo fieret, et postquam homo factus est; demonstratur. Equidem affirmaverim, Verbum hoc dignissimum Deo inveniri etiam post incarnationem ab iis qui oculos animæ habent perspicacissimos, et vere a Deo ad nos venisse, et ab humana prudentia nec originem nec progressus accepisse, sed a Deo, qui se multiplici sapientia variisque mi-
B raculis manifestans primum quidem Judaismum, postea Christianismum constituit. Quod ait Celsus, seditionem et speratam ex illa utilitatem dedisse originem doctrinæ, qua tot homines conversi et meliores facti sunt, id jam refutatum est.

15. Neque exterorum metu nostrum institutum confirmari vel hinc patet, quod jam diu sit cum volente Deo sublatus est ille metus. Tamen crediderim tranquillitatem illam, quod ad hanc vitam a fidelibus transigendam pertinet, non diu duraturam esse. Nam qui nostram omnibus modis doctrinam calumniantur, existimant causam tantæ, quæ nunc est, rerum perturbationis eam esse, quod fidelium numerus increverit, nec eos profligandos curent
C præsides, ut superioribus temporibus factitatum. Docti etenim sumus neque in pace soluto esse animo mollitiæve nos tradere; neque mundo bellum nobis indicente despondere animum, et a Deo, in

(82) Codd. Regius, Basileensis et duo Anglicani, ἡμῶν, libb. excusi ad marginem, ὑμῶν. Paulo post omnes mss., κἂν δοκῇ. Libb. excusi in textu, καὶ δοκεῖ.

(83) *Συνέσεως*. Forte legendum συνθέσεως vel ὑποθέσεως. Nihil tamen mutavimus interpretando.

(84) *Παύσεσθαι*. Ita Regius, Basileensis et duo Anglicani, rectius quam libb. excusi, παύσασθαι. Paulo post omnes mss., αἰτίαν τῆς ἐπὶ τοσοῦτο. Impressi, αἰτίαν ὡς ἐπὶ τοσοῦτο.

(85) *Στάσεως*. Origenes videtur respicere annum primum et tertium Gordiani imper., sub quibus exortum est bellum Persicum. Etenim Sapor, ut cladem ab Alexandro Severo Persis illatam ulcisceretur, ditiones Romanas invadit, Antiochiam capit, et civibus servitutem imposuit, quos postea Gordianus in libertatem vindicavit, ut ipse testatur in epistola, quam scripsit ad Mesithium, ejus socerum: « Etiam Persas, ut brevi multa connectam, ab Antiochensium cervicibus, quas jam nexas Persico ferro gerebant, et reges Persarum, et leges amovimus. Carras deinde, cæterasque urbes imperio Romano reddidimus. » Jul. Capitol., de Gordiano. Huc accedunt factio Sabiniana, inita, ut ait Capitolinus, in Africa contra Gordianum (Capitol. ibid.) et terræ motus, « eo usque gravis, imperante Gordiano, ut civitates etiam terræ hiatu cum populis deperirent; ob quæ sacrificia per totam urbem totumque orbem terrarum ingentia celebrata sunt. (idem ibid.). » Item Mesithii interitus, « quantum plerique dicunt, artibus Philippi machinatus (ibid.). » Adde et Gordiani necem; « quem Philippus clamantem ante conspectum duci jussit, ac spoliari, et occidi (ibid.). » Vide Baronium ad ann. 233, 234: « Hæc ipsa namque tempora existimamus ab eodem Origene indicata, cum agens adversus Celsum hæc ait, Denuo calumniatores, » etc. SPENC. — Vide monitum initio librorum *Contra Celsum* præfixum.

(86) *Νομίσωσιν*. Orig. tractat. 28 in Matth.: « Frequenter enim famis causa Christianos culparunt gentiles, et quicunque sapiebant quæ gentium sunt. Sed et pestilentiarum causas ad Christi Ecclesiam retulerunt. Scimus autem et apud nos terræ motum factum in locis quibusdam, et factas fuisse quasdam
D ruinas, ita ut qui erant impii extra fidem causam terræ motus dicerent Christianos. Propter quod et persecutiones passæ sunt Ecclesiæ, et incensæ sunt. Non solum autem illi sed et qui videbantur prudentes, talia in publico dicerent, quia propter Christianos fiunt gravissimi terræ motus. » Tertull., *Apol.*, cap. 40: « Prætexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi, Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit ad mœnia, si Nilus non ascendit in arva, si cœlum stetit, si terra movit, si fames, si lues: statim *Christianos ad leonem*. Tantos ad unum? etc. » Vide cap. 2 ibid. et librum *ad Scapulam*, cap. 3; Cyprianum ad Demetrianum; Firmilianum ad Cypr., epist. 75, apud Cypr.; Augustinum, lib. II, cap. 2, *De civit. Dei;* edictum Maximini apud Eusebium, lib. IX, cap. 6, *Ecclesiast. hist.* Locupletius de hac calumnia agit Arnobius lib. I *Contra gentes*, quem vide. SPENCER.

Jesu Christo, diligendo deficere. Atque etiam falso Celsus putat sancta nos nostræ doctrinæ occultare principia. Quin palam illa prædicamus, quandoquidem ad nos primum accedentibus idolorum simulacrorumque omnium contemptum instillamus, et insuper a deferendo rebus creatis cultu, qui Deo debetur, revocatos erigimus ad rerum omnium Conditorem; **457** denique eum qui prædictus est, advenisse demonstramus, cum ex vaticiniis de illo editis, quæ multa sunt, tum ex Evangeliis apostolicisque scriptis, quæ sedulo traduntur iis qui prudenter intelligere illa possunt.

16. « Quænam autem omnis generis corradamus, quænam confingamus terricula, » quæ nobis nullo argumento Celsus objicit, ostendat qui voluerit. Nisi forte quod docemus multisque argumentis et ex Scriptura et ex ratione ductis comprobamus, Deum esse judicem, eumque ab hominibus postulare rationem omnium quæ fecerunt, id Celsus terriculorum loco habeat. Verumtamen (amica enim veritas) hæc Celsus dixit circa finem: « Dii prohibeant ne aut ego, aut illi, aut quilibet hominum tollamus dogma istud, injustos punitum iri, justos mercede esse donandos. » Quibusnam igitur confictis terriculis, si istam de pœnis sententiam dempseris, homines attrahimus? Sed et quia dicit, « nos ex prisca doctrina pravas opiniones commentos, eas primum hominibus occinere, ut qui obstrepunt circum eos, qui Corybantum sacris initiantur; » illum interrogabimus, ex quanam prisca doctrina sint pravæ illæ opiniones. Sive enim ex Græcanica dixerit, quæ et ipsa sub terra tribunalia esse docet; sive ex Judaica, quæ præter alia post hanc vitam prænuntiat aliam futuram esse; nunquam ostenderit nos, qui cum ratione credere conamur, male veritatem assecutos, ad hujusmodi dogmata vitam nostram componere.

17. Postea res nostræ fidei cum Ægyptiorum rebus comparare vult: « Ad quos si accesseris, statim se offerunt splendida fana et luci, magna pulchraque vestibula, admirabilia templa, eximia circumquaque umbracula, cæremoniæ religiosæ admodum et arcanis refertæ; postquam autem ingressus es et ad penetralia pervenisti, cernis adorari aut felem, aut simiam, aut crocodilum, aut hircum, aut canem. » Sed quid simile apud nos est iis rebus, quæ ad Ægyptios accedentibus speciosæ videntur? Quid simile brutis illis animantibus quæ intus ultra egregia illa vestibula adorantur? Dixeritne vaticinia, supremum Deum, simulacrorum despectionem, res quidem veneratione dignas esse; Jesum

A σεμνὸν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς παριστῶμεν, καὶ οὐχ (ὡς οἴεται Κέλσος,) ἀποκρύπτομεν, ἐπὰν καὶ τοῖς πρώτοις (87) εἰσαγομένοις καταφρόνησιν μὲν τῶν εἰδώλων καὶ πάντων τῶν ἀγαλμάτων ἐμποιήσωμεν, καὶ πρὸς τούτοις, ἐπαίροντες τὰ φρονήματα αὐτῶν ἀπὸ τοῦ δουλεύειν τοῖς κτισθεῖσιν ἀντὶ Θεοῦ, ἐπὶ τὸν κτίσαντα τὰ ὅλα αὐτοὺς ἀναβιβάζωμεν· ἐμφανῶς παριστάντες τὸν προφητευθέντα ἔκ τε τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν (πολλαὶ δέ εἰσιν αὗται) καὶ ἐκ τῶν ἐξητασμένως παραδιδομένων τοῖς δυναμένοις ἀκούειν συνετώτερον τῶν Εὐαγγελλίων καὶ τῶν ἀποστολικῶν φωνῶν.

« Ποῖα δὲ παντοδαπὰ ἐπισπώμεθα, ἢ τίνα συμπλάσσομεν δείματα, » ὡς ἀναποδείκτως γράφει ὁ Κέλσος· παραστησάτω ὁ βουλόμενος. Εἰ μὴ ἄρα τὴν B περὶ δικαστοῦ Θεοῦ, καὶ δικαζομένων ἀνθρώπων ἐφ' οἷς ἔπραξαν πᾶσι, διδασκαλίαν μετὰ κατασκευῆς ποικίλης, πὴ μὲν τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν, πὴ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ εἰκότος λόγου, δείματα βούλεται λέγειν ὁ Κέλσος συμπεπλασμένα. Καίτοιγε (φίλη γὰρ ἡ ἀλήθεια) φησὶ πρὸς τοῖς τελευταίοις ὁ Κέλσος, ὅτι « Μήτε τούτοις εἴη, μήτ' ἐμοὶ, μήτ' ἄλλῳ τινὶ ἀνθρώπων ἀποθέσθαι τὸ περὶ τοῦ κολασθήσεσθαι τοὺς ἀδίκους, καὶ γερῶν ἀξιωθήσεσθαι τοὺς δικαίους, δόγμα! » Ποῖα οὖν δείματα (88), ἐὰν ἀνέλῃς τὸν περὶ κολάσεως λόγον, συμπλάττοντες ἐπισπώμεθα τοὺς ἀνθρώπους; Ἀλλὰ καὶ ἐπὰν λέγῃ, ὅτι « Τὰ τοῦ παλαιοῦ λόγου παρακούσματα συμπλάττοντες, τούτοις προκαταυλοῦμεν καὶ προκατηχοῦμεν τοὺς ἀνθρώπους, ὡς οἱ τοὺς κορυβαντιζομένους περιβομβοῦντες· » φήσομεν πρὸς C αὐτόν· Ποίου παλαιοῦ λόγου παρακούσματα; Εἴτε γὰρ τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ διδάξαντος περὶ τῶν ὑπὸ γῆν δικαστηρίων, εἴτε τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ περὶ τῆς ἑξῆς τῷ βίῳ τούτῳ ζωῆς προφητεύσαντος· οὐκ ἂν ἔχοι παραστῆσαι, ὅτι ἡμεῖς μὲν ἐν παρακούσμασι γενόμενοι τῆς ἀληθείας, ὅσοι γε πειρώμεθα μετὰ λόγου πιστεύειν, πρὸς τὰ τοιαῦτα ζῶμεν δόγματα.

Παραβάλλειν δὲ τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν τοῖς Αἰγυπτίων θέλει πράγμασι· « Παρ' οἷς προσιόντι μὲν ἔστι λαμπρὰ τεμένη, καὶ ἄλση, καὶ προπυλαίων μεγέθη τε καὶ κάλλη, καὶ νεῴ θαυμάσιοι, καὶ σκηναὶ πέριξ ὑπερήφανοι, καὶ θρησκεῖαι μάλα δυσδαίμονες καὶ μυστηριώτιδες (89)· ἤδη δὲ εἰσιόντι, καὶ ἐνδοτέρω D γενομένῳ, θεωρεῖται προσκυνούμενος αἴλουρος ἢ πίθηκος, ἢ κροκόδειλος, ἢ τράγος, ἢ κύων. » Τί γὰρ τὸ ἀνάλογον τοῖς πρὸς τοὺς προσιόντας σεμνοφανέσιν Αἰγυπτίων ἐστὶ παρ' ἡμῖν; Τί δὲ τὸ ἀνάλογον τοῖς ἔνδον μετὰ τὰ σεμνὰ προπύλαια ἀλόγοις ζώοις προσκυνουμένοις; Ἢ τὰς μὲν προφητείας, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν (90), καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀγαλμάτων, ἐστὶ τὰ καὶ κατ' αὐτὸν σεμνά· Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς ἐσταυρωμένος

(87) *Τοῖς πρώτοις*. Scribendum videtur, τοῖς πρῶτον, ut conjecit Boherellus. Infra mss., ἔκ τε τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν. Libb. excusi in textu, ἔκ τε τῶν παρ' ἑαυτοῦ προφητειῶν. Paulo post codd. Reg. Basil. et duo Anglicani, ἀποστολικῶν φωνῶν. Alii cum libris excusis, ἀποστολικῶν γραφῶν.

(88) Libb. excusi, δείγματα, male. Infra iidem in textu, οὐκ ἂν ἔχῃ παραστῆσαι, sed omnes mss., οὐκ ἂν ἔχει, etc.

(89) *Δυσδαίμονες καὶ μυστηριώτιδες*. Sic omnes mss., sed malim, δεισιδαίμονες καὶ μυστηριώδεις.

(90) *Τὰς μὲν προφητείας καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν*. Forte scribendum, αἱ μὲν προφητεῖαι, καὶ ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεός.

τὸ ἀνάλογον τῷ προσκυνουμένῳ ἀλόγῳ ζώῳ; Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγῃ (οὐ γὰρ ἄλλο τι οἶμαι φήσειν αὐτὸν), ἀπαντήσομεν (91) ὅτι πλείονα ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἡμῖν εἰς κατασκευὴν τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν εἴρηται, ὅτι καὶ τὰ δοκοῦντα κατ' ἄνθρωπον αὐτῷ συμβεβηκέναι χρησίμως γέγονεν ἐν τῷ παντὶ (92), καὶ σωτηρίως τῷ ὅλῳ κόσμῳ.

Εἶτα τὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων, σεμνολογούντων καὶ τὰ περὶ τῶν ἀλόγων (93) ζώων, καὶ φασκόντων εἶναί τινα αὐτὰ Θεοῦ σύμβολα, ἢ ὅπως φίλον ὀνομάζειν τοῖς χρηματίζουσιν αὐτῶν προφήταις, φησὶ « φαντασίαν ἐξαποστέλλειν τοῖς ταῦτα μεμαθηκόσιν, ὅτι μὴ μάτην μεμύηνται· » τὰ δ' ἐν τοῖς ἡμετέροις λόγοις ἀπὸ τοῦ καλουμένου παρὰ τῷ Παύλῳ χαρίσματος ἐν τῷ διὰ τοῦ Πνεύματος λόγῳ σοφίας, καὶ ἐν τῷ κατὰ τὸ Πνεῦμα λόγῳ γνώσεως παριστάμενα τοῖς ἐν Χριστιανισμῷ πολυμαθέσιν, οὐδὲ πεφαντάσθαι μοι ὁ Κέλσος δοκεῖ· οὐ μόνον ἀπὸ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν ἐν τοῖς ἑξῆς κατηγορῶν τοῦ συστήματος Χριστιανῶν λέγει· ὡς « πάντα μὲν σοφὸν ἀπελαυνόντων τοῦ λόγου (94) τῆς πίστεως αὐτῶν, μόνους δὲ ἀνοήτους καὶ τοὺς ἀνδραποδώδεις καλούντων· » περὶ ὧν κατὰ καιρὸν εἰσόμεθα, γενόμενοι κατὰ τὸν τόπον.

Καὶ φησί γε « ἡμᾶς τῶν μὲν Αἰγυπτίων καταγελᾷν, καίτοι πολλὰ καὶ οὐ φαῦλα παρεχόντων αἰνίγματα, ἐπὰν *ἰδεῶν* ἀϊδίων, καὶ οὐχ (ὡς δοκοῦσιν οἱ πολλοὶ) ζώων ἐφημερίων τιμὰς εἶναι τὰ τοιαῦτα διδάσκουσιν· εὐήθεις δ' εἶναι, μηδὲν σεμνότερον τράγων καὶ κυνῶν, τῶν παρ' Αἰγυπτίοις, εἰσάγοντας ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἰησοῦ διηγήσεσι. » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ φήσομεν· Ἄρ', ὦ γενναῖε, τὸ μὲν Αἰγυπτίους πολλὰ καὶ οὐ φαῦλα παρέχεσθαι αἰνίγματα, καὶ ἀσαφεῖς διηγήσεις περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ζώων, εὐλόγως ἐπαίρεις τῷ λόγῳ· οὐ δεόντως δὲ ποιεῖς ἡμῶν κατηγορῶν, ὡς πειθόμενος μηδὲν ἡμᾶς λέγειν, ἀλλὰ πάντα οὐδενὸς λόγου καὶ φαῦλα· ἐπὰν τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν τοῦ λόγου σοφίαν διεξοδεύωμεν τοῖς ὡς ἐν Χριστιανισμῷ τελείοις· περὶ ὧν, ὡς ἱκανῶν ἀκοῦσαι τῆς ἐν Χριστιανισμῷ σοφίας, διδάσκων ὁ Παῦλός φησι· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε. »

Καί φαμεν τοῖς ὁμονοοῦσι τῷ Κέλσῳ, ὅτι οὐδεμίαν ἄρα φανταζόμενος σοφίαν ὁ Παῦλος ὑπερέχουσαν, ἐπηγγέλλετο σοφίαν λαλεῖν ἐν τοῖς τελείοις· ἐπειδὰν δὲ κατὰ τὸ ἑαυτοῦ θρασὺ φήσῃ, ὅτι οὐδὲν ἔχων σοφὸν

A Christum autem cruci affixum quidpiam esse quod cum adorata bruta animante merito conferatur? Id si dicat, neque enim aliud dicturum puto, respondebimus multa jam in superioribus a nobis fuisse adducta ad confirmandum quæcunque ad Jesum pertinent, ostendendumque utilia huic universitati salutariaque **458** toti mundo fuisse, quæ illi secundum hominem accidere visa sunt.

18. Quia vero Ægyptii magnifica de brutis animantibus loquuntur, dicuntque illa esse quædam Dei symbola aut quocunque alio nomine ea appellare visum est illorum prophetis, affirmat, « qui rerum illarum sunt periti, eos induci, ut se non frustra illis initiatos esse cogitent. » At vero quæ gratia, ut Paulus vocat [60], in sermone sapientiæ B per Spiritum et in sermone scientiæ secundum Spiritum, in nostra disciplina retegit iis qui in Christianismo sunt eruditi, de iis ne quidem cogitasse Celsum arbitror. Argumento sunt non modo quæ mox dixit, sed etiam quæ ad redarguendam Christianorum societatem profert in sequentibus; nimirum « doctrina fidei illos interdicere sapientibus omnibus, admittere solos stupidos, servili ingenio homines. » De quibus suo tempore videbimus, cum ad hunc locum ventum erit.

19. Addit, « nobis Ægyptios esse ridiculo, proponere tamen multa non spernenda ænigmata; quandoquidem *ideas* æternas, non autem, quod vulgus putat, mox interitura animalia, colendas esse C doceant; nos vero stultos esse, qui in iis, quæ de Jesu a nobis dicuntur, nihil hircis canibusque Ægyptiacis nobilius afferamus. » Ad quæ nos: Esto, vir præclare, meritis laudibus extollas multa et non contemnenda, quæ Ægyptii proponunt, ænigmata involutasque de suis animalibus explicationes: at non recte facis, cum ad nos traducendos tibi in animum inducis, nihil nos dicere, nostraque omnia futilia esse, nullius pretii, quando iis, qui in Christianismo sunt perfecti, de Jesu disserimus quæ nostræ doctrinæ sapientia credi jubet. De his ut ad intelligendam illam Christianismi sapientiam idoneis Paulus ait: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam vero non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi qui destruuntur; sed loqui- D mur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit [61]. »

20. Hic Celsi asseclas interrogo, an Paulus, si nullam animo informatam habuisset excellentis sapientiæ notionem, promisisset se sapientiam locuturum esse inter perfectos? Quoniam vero, quæ sua

[60] I Cor. XII, 8. [61] I Cor. II, 6 seqq.

(91) *Ἀπαντήσομεν.* Recte codex Jolianus, male vero libb. antea excusi, ἀπαντησόμενον.

(92) *Ἐν τῷ παντί.* Delenda videtur vocula, ἐν, nata e præcedenti γέγονεν.

(93) *Ἀλόγων.* Hœschelius in textu habet, ἄλλων, sicque codex Jolianus, sed reliqui mss., ἀλόγων.

(94) *Τοῦ λόγου.* Omnes mss. habent, τοὺς λόγους excepto veteri Vaticano qui quidem habet prima manu, τοὺς λόγους, sed secunda manu τοῦ λόγου, recte. Mox idem codex Vaticanus, μόνους δὲ ἀνοήτους. In antea excusis deest particula δέ.

est confidentia, dicet illum, licet nihil sapientiæ habentem, hæc tamen promisisse, contra repono sic: Tu primum edissere ejus qui hæc dicit Epistolas; et inspecta mente singularum dictionum quæ ibi leguntur, in iis exempli causa quas ad Ephesios, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Philippenses, ad Romanos scripsit; hoc utrumque **459** demonstra, et te sermones Pauli intellexisse, et quosdam illorum inventos a te fuisse stultos ac fatuos. Si enim præsenti attentoque animo illas versaverit, mirabitur sat scio ingenium hominis magna verbis vulgaribus exprimentis; aut si non admiratus fuerit, ipse perridiculus videbitur; sive mentem viri assecutus, illam repræsentet; sive velit impugnare et evertere quæ sibi visus fuerit intellexisse.

21. Nequedum loquor de omnibus quæ in Evangeliis scripta digna sunt quæ observentur. Horum unumquodque rationem habet multam animadversuque difficilem non vulgo solum, sed et quibusdam ex intelligentium numero. Accedit expositio parabolarum altissima, quas Jesus extraneis narrabat, servata explicatione iis, qui meliore quam extranei auditu essent, et qui ad ipsum sese domi privatim adjungerent. Admirabitur etiam cogitans qua ratione quidam extranei, quidam domestici vocentur. Eccui vero, modo capere queat, admirationi non erunt Jesu migrationes, modo ascendentis in montem ut quædam dicat faciatve aut se transfiguret; modo infra curantis infirmos nec valentes ascendere quo illum discipuli sequebantur? Sed hic non locus est enarrandi quæ vere augusta sunt et divina in Evangeliis et Christi, hoc est sapientiæ et Verbi in Paulo loquentis, mentem. Satis fuerint quæ dixi ad reprimendam indignam philosopho Celsi irrisionem, ausi reconditiora Ecclesiæ Dei mysteria cum Ægyptiorum felibus, aut simiis, aut crocodilis, aut hircis, aut canibus comparare.

22. Quin et ut nullam speciem obtrectationis irrisionisque reliquam faceret scurra ille, nominat in suo contra nos scripto libro Dioscuros, Herculem, Æsculapium, Bacchum, qui apud Græcos ex hominibus in deorum numerum relati credebantur, et ait « nos non ferre, si pro diis illi habeantur, quia, quantumvis multa fortiter pro hominibus fecerint, homines tamen primum erant; affirmare vero Jesum mortuum a suis sodalibus conspectum fuisse; » additque criminationi, nos, cum dicimus « illum conspectum esse, id de umbra intelligi velle. » Respondemus ad hæc, callide hic Celsum neque plane expressisse se non colere hujusmodi deos, quippe veritum ne qui in ejus librum incide-

A ταῦτα ἐπηγγέλλετο· ἀνταποκρινούμεθα αὐτῷ λέγοντες· Πρῶτον σαφήνισον τοῦ ταῦτα λέγοντος τὰς Ἐπιστολάς· καὶ ἐνατενίσας τῷ βουλήματι ἑκάστης ἐν αὐταῖς λέξεως (φέρ' εἰπεῖν τῇ πρὸς Ἐφεσίους, καὶ πρὸς Κολασσαεῖς, καὶ τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς, καὶ Φιλιππησίους, καὶ πρὸς Ῥωμαίους), ἀμφότερα δεῖξον, καὶ ὅτι νενόηκας τοὺς Παύλου λόγους, καὶ ὅτι παραστῆσαι (95) εὐήθεις τινὰς ἢ ἠλιθίους. Ἐὰν γὰρ ἐπιδῷ ἑαυτὸν τῇ μετὰ τοῦ προσέχειν ἀναγνώσει, εὖ οἶδ' ὅτι ἢ θαυμάσεται τὸν νοῦν τοῦ ἀνδρὸς, ἐν ἰδιωτικῇ λέξει μεγάλα περινοοῦντος, ἢ μὴ θαυμάσας, αὐτὸς καταγέλαστος φανεῖται· εἴτε διηγούμενος ὡς νενοηκὼς τὸ βούλημα τοῦ ἀνδρὸς, ἢ καὶ ἀντιλέγειν καὶ ἀνατρέπειν πειρώμενος (96) ἃ ἐφαντάσθη αὐτὸν νενοηκέναι.

B Καὶ οὔπω λέγω περὶ τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τηρήσεως πάντων τῶν γεγραμμένων· ὧν ἕκαστον πολὺν καὶ δυσθεώρητον οὐ μόνον τοῖς πολλοῖς, ἀλλὰ καί τισι τῶν συνετῶν περιέχει λόγον, ἔχοντα διήγησιν βαθυτάτην παραβολῶν, ὧν τοῖς ἔξω ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, τηρῶν αὐτῶν τὴν σαφήνειαν τοῖς ὑπερβεβηκόσι τὰς ἐξωτερικὰς ἀκοὰς, καὶ κατ' ἰδίαν αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ προσερχομένοις. Θαυμάσεται δὲ νοήσας τίνα λόγον ἔχει, τὸ ἔξω τινὰς ὀνομάζεσθαι, καὶ ἄλλους ἐν τῇ οἰκίᾳ. Καὶ πάλιν τίς οὐκ ἂν καταπλαγείη τῶν δυναμένων βλέπειν τὰς Ἰησοῦ μεταβάσεις, ἀναβαίνοντος μὲν εἰς ὄρος ἐπὶ τοιοῖσδε λόγοις ἢ πράξεσιν, ἢ τῇ ἑαυτοῦ μεταμορφώσει, κάτω δὲ θεραπεύοντος τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ μὴ δυναμένους ἀναβαίνειν ὅπου ἕπονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ; Διηγεῖσθαι δὲ νῦν
C τὰ ἀληθῶς σεμνὰ καὶ θεῖα τῶν Εὐαγγελίων, ἢ τὸν ἐν τῷ Παύλῳ Χριστοῦ, τουτέστι τῆς σοφίας καὶ τοῦ Λόγου νοῦν, οὐχ εὔκαιρον (97). Ἀλλ' αὐτάρκη καὶ ταῦτα πρὸς τὴν ἀφιλόσοφον χλεύην τοῦ Κέλσου, ὁμοιοῦντος τὰ ἔνδον καὶ μυστικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τοῖς Αἰγυπτίων αἰλούροις, ἢ πιθήκοις, ἢ κροκοδείλοις, ἢ τράγοις, ἢ κυσίν.

Οὐδὲν δὲ εἶδος τοῦ περὶ ἡμῶν διασυρμοῦ καὶ καταγέλωτος καταλιπὼν ὁ βωμολόχος Κέλσος, ἐν τῷ καθ' ἡμῶν λόγῳ Διοσκούρους, καὶ Ἡρακλέα, καὶ Ἀσκληπιὸν, καὶ Διόνυσον ὀνομάζει, τοὺς ἐξ ἀνθρώπων πεπιστευμένους παρ' Ἕλλησιν γεγονέναι θεοὺς, καί φησιν « οὐκ ἀνέχεσθαι μὲν ἡμᾶς τούτους νομίζειν θεοὺς, ὅτι ἄνθρωποι ἦσαν καὶ πρῶτοι (98), καίτοι
D πολλὰ ἐπιδειξαμένους καὶ γενναῖα ὑπὲρ ἀνθρώπων· τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀποθανόντα ὑπὸ τῶν ἰδίων θιασωτῶν ὦφθαί φαμεν· » προσκατηγορεῖ δ' ἡμῶν καὶ ὡς λεγόντων « αὐτὸν ὦφθαι, καὶ ταῦτα σκιάν. » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι δεινῶς ὁ Κέλσος οὔτε σαφῶς παρέστησε μὴ σέβειν τούτους ὡς θεούς· εὐλαβεῖτο γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἐντευξομένων αὐτοῦ τῇ γραφῇ,

(95) *Παραστῆσαι*. Hanc vocem delet Gelenius et sequentia legit in recto. Ego addere malim cum Boherello δύνασαι, quod facile propter τὸ ὁμοιόπτωτον exciderit.

(96) *Πειρώμενος*. Sic omnes mss. excepto Joliano qui in textu habet, βουλόμενος. Ibidem, ἐφαντάσθη αὐτὸν νενοηκέναι. Loco αὐτόν, legendum forte ἄν, aut αὐτόν omnino delendum, nisi malis legere αὐτός, quod minus placet.

(97) Libb. impressi, ἢ τοῦ ἐν τῷ Παύλῳ Χριστοῦ, τουτέστι τῆς σοφίας καὶ τοῦ Λόγου, νῦν οὐχ εὔκαιρον, sed mss. Regius, Basileensis et duo Anglicani ut in nostro textu, rectius.

(98) *Καὶ πρῶτοι*. Boherello scribendum videtur, καὶ πρῶτον, vel potius, τὸ πρῶτον.

ὑποληψομένων αὐτὸν ἄθεον, εἴ τε τῆς φαινομένης αὐτῷ ἀληθείας ἐπρέσβευσεν· οὐκ ἂν (99) προσεποιήσατο καὶ αὐτὸς αὐτοὺς θεοὺς νομίζειν. Πρὸς ἑκάτερον γὰρ ἂν αὐτῶν ἀπεκρινάμεθα. Φέρε οὖν πρὸς μὲν τοὺς μὴ νομίζοντας αὐτοὺς εἶναι θεοὺς, ταῦτ' εἴπωμεν. Ἆρ' οὐδὲ τὴν ἀρχὴν εἰσιν οὗτοι· ἀλλ', ὥσπερ οἴονταί τινες περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς ὡς παραχρῆμα διαφθειρομένης, διεφθάρη καὶ τούτων ἡ ψυχή· ἢ κατὰ τὴν δόξαν τῶν λεγόντων ἐπιδιαμένειν ἢ ἀθάνατον αὐτὴν εἶναι, ἐπιδιαμένουσιν οὗτοι, ἢ ἀθάνατοί εἰσι· καὶ θεοὶ μὲν οὐκ εἰσιν, ἥρωες δέ· ἢ οὐδὲ ἥρωες, ἀλλ' ἁπαξαπλῶς ψυχαί. Εἰ μὲν οὖν οὐκ εἶναι ὑπολαμβάνετε αὐτοὺς, τὸν προηγούμενον ἡμῖν (1) περὶ ψυχῆς κατασκευαστέον λόγον· εἰ δέ εἰσι, καὶ οὕτω τὸν περὶ ἀθανασίας ἀποδεκτέον (2), οὐ μόνον ἐκ τῶν καλῶς περὶ αὐτῆς εἰπόντων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἀρέσκον τοῖς θείοις μαθήμασι. Καὶ δείξομεν, ὅτι οὐχ οἷόν τε τούτους, πολυθέους γενομένους, ἐν χώρᾳ καὶ μερίδι κρείττονι γεγονέναι μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν, φέροντες τὰς περὶ αὐτῶν ἱστορίας, ἐν αἷς ἀναγέγραπται πολλὴ Ἡρακλέους ἀκολασία, καὶ ἡ πρὸς τὴν Ὀμφάλην γυναικείως (3) δουλεία, καὶ τὰ περὶ Ἀσκληπιοῦ, ὡς κεραυνῷ βληθέντος ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτῶν. Λελέξεται δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν Διοσκούρων, ὡς

Ἄλλοτε μὲν ζώουσ' ὑπερήμεροι (4), *ἄλλοτε δ' αὖτε*
Τεθνᾶσιν, τιμὴν δὲ λελόγχασιν ἶσα θεοῖσιν,

οἱ πολλάκις ἀποθνήσκοντες. Πῶς οὖν οἴονται κατὰ τὸ εὔλογον τούτων νομισθῆναί τινα θεὸν, ἢ ἥρωα;

Ἡμεῖς δὲ τὰ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ ἀπὸ τῶν C προφητικῶν (5) δεικνύντες, καὶ μετὰ τοῦτο παραβάλλομεν τὴν περὶ αὐτοῦ ἱστορίαν ταῖς περὶ ἐκείνων ἱστορίαις, ὅτι οὐδεμία τούτου φέρεται ἀκολασία. Οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ οἱ ἐπιβουλεύοντες αὐτῷ, καὶ ζητήσαντες κατ' αὐτοῦ ψευδομαρτυρίαν, κἂν πιθανότητα εὗρον εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ ψευδομαρτυρίαν, ἵν' ἀκολασίας ἕνεκεν αὐτοῦ κατηγορήσωσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐξ ἐπιβουλῆς ἀνθρώπων γέγονε, καὶ οὐδὲν ὅμοιον ἔσχε τῷ πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν κεραυνῷ. Τί δὲ σεμνὸν ἔχει ὁ μαινόλας (6) Διόνυσος καὶ γυναικεῖα περιβεβλημένος, ἵν' ὡς θεὸς προσκυνηθῇ; Ἐὰν δὲ καὶ οἱ περὶ τούτων ἀπολογούμενοι ἐπὶ ἀλληγορίας καταφεύγωσιν, ἰδίᾳ μὲν ἐξεταστέον τὰς ἀλληγορίας, εἰ τὸ ὑγιὲς ἔχουσιν· ἰδίᾳ δὲ, εἰ δύνανται ὑπόστασιν ἔχειν, καὶ ἄξιοι εἶναι σεβασμῶν καὶ προσκυνήσεως D σπαραττόμενοι (7) ὑπὸ Τιτάνων, καὶ καταβαλλόμενοι ἀπὸ τοῦ οὐρανίου θρόνου. Ὁ δὲ ἡμέτερος Ἰησοῦς, ὀφθεὶς τοῖς ἰδίοις θιασώταις (χρήσομαι γὰρ τῷ παρὰ τῷ Κέλσῳ ὀνόματι), ὤφθη μὲν κατ' ἀλήθειαν· συκο-

A rent, eum atheon esse arbitrarentur, si quod sibi verum videbatur, aperuisset, neque etiam simulasset se illos deorum **460** loco habere. Utrumvis enim dixisset, parata nobis fuisset responsio. Age igitur, cum iis qui illos non deos esse existimant, sic agamus; ergo non sunt omnino: sed, quemadmodum quidam de anima humana putant eam confestim interire, anima illorum interiit; aut ex eorum sententia qui permanere eam seu immortalem esse volunt, permanent illi, seu sunt immortales: ac dii quidem non sunt, sed heroes; aut ne heroes quidem, sed simpliciter animæ. Si illos non esse censetis, immortalitas animæ, id quod nobis est præcipuum, comprobanda nobis erit; aut si sunt, nihilominus disserendum erit de immortali- B tate, non solum ex iis quæ de illa præclare dixerunt Græci, sed etiam ex iis quæ a Deo didicimus. Ac probabimus quidem, adductis illorum historiis, fieri non potuisse, ut qui plures deos coluerant, ii post hanc vitam ad potiores sedes et ad feliciorem conditionem transmigrarint. Illic enim narratur multa Herculis intemperantia, et muliebris apud Omphalem servitus, necnon res gestæ Æsculapii ab eorum Jove fulmine percussi. Objiciemus etiam hæc de Dioscuris, qui

Alternis vitam accipiunt perduntque diebus,
Dis tamen æqualem cultum sortitus uterque est [62],

quamvis sæpe moriantur. Quanam igitur justa ratione putant horum quempiam deum, aut heroa haberi?

23. Nos vero quæ de nostro Jesu creduntur, ex propheticis scriptis astruimus, factaque illius historiæ cum illorum historiis comparatione demonstramus nullam ejus intemperantiam fuisse. Neque enim, qui illi moliebantur insidias falsaque contra illum testimonia quæsierant, quidquam invenerunt quod vel probabilem causam daret illum intemperantiæ accusandi. Sed et mors ejus ex insidiis hominum accidit, nec quidquam habuit simile fulmini, quod in Æsculapium vibratum est. Et Bacchus furiosus ille vestemque muliebrem indutus quid eximium habet ut pro deo adoretur? Quod si, ut illos excusent, ad allegorias confugerint; hinc quidem examinandum erit, an quid sani habeant istæ allegoriæ; illinc vero an qui dilacerati sunt et de cœlo dejecti a Titanibus, revera exsistant, dignique sint qui colantur et adorentur. At noster Jesus suis conspectus sodalibus, ut cum Celso loquar, revera illis apparuit. Mera enim est Celsi calumnia, umbram duntaxat conspectam esse. Jam conferantur simul

[62] Odyss. cant. II, v. 302.

(99) *Εἴτε τῆς φαινομένης αὐτῷ ἀληθείας ἐπρέσβευσεν, οὐκ ἂν*, etc. Guieto scribendum videtur, εἰ δὲ τὴν φαινομένην αὐτῷ ἀλήθειαν ἐπρέσβευσεν, οὐκ ἄν, etc. Boherello autem, εἰ τῆς φαινομένης αὐτῷ ἀληθείας ἐπρέσβευσεν, οὔτ' ἄν, etc. Ego malim, εἰ τὰ τῆς φαινομένης αὐτῷ ἀληθείας ἐπρέσβευσεν· οὔτε προσεποιήσατο, etc. In codice Basileensi et duobus Vaticanis, pro ἐπρέσβευσεν, legitur ἐπρέσβευεν.

(1) *Ἡμῖν*. Gelenius legebat ὑμῖν.

(2) *Ἀποδεκτέον*. Mavult Boherellus, ἀποδεικτέον.

(3) *Γυναικείως*. Forte scribendum, γυναικεῖος.

(4) *Ὑπερήμεροι*. Omnino scribendum, ἑτερήμεροι.

(5) Codd. Regius et Basileensis, προφητῶν. Mox pro παραβάλλομεν, legendum videtur, παραβαλοῦμεν. Ibidem Hœschelius in textu habet, τὴν περὶ αὐτοὺς ἱστορίαν, male.

(6) *Μαινόλας*. Μαινόλης. Hesych. Παράκοπος ἔνθεος. Clem. Alex. in *Protrept.* pag. 9, Διόνυσον μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχοι.

(7) *Σπαραττόμενοι*. Duo codd. Vaticani et duo Anglicani, παραταττόμενοι, male.

illorum et Jesu historiæ. An **461** volet Celsus il- A lorum veram esse, hujus autem confictam, quam scripserunt ii qui rerum omnium oculati testes erant, qui re ostenderunt sibi explorata esse quæ viderant, qui denique quo animo essent, perferendis alacriter ejus doctrinæ causa suppliciis testificati sunt? Ecquis volens recte facere omnia, temere assentiatur iis quæ de illis tradita sunt, ea vero, quæ de Jesu feruntur, absque ullo examine rejiciat?

24. Rursus cum de Æsculapio dicitur magnam hominum multitudinem Græcorum et barbarorum vidisse et adhuc videre, non spectrum ipsum, sed B ipsummet sanantem, beneficia conferentem, res futuras prædicentem, postulat Celsus ut nos credamus; neque iis qui in Jesum credunt exprobrat quod illis rebus tribuant fidem : quando autem discipulis, qui miracula Jesu viderunt suique animi sinceritatem comprobarunt, assentimur; nos Celsus appellat fatuos, quamvis eorum probitatem ingenuitatemque videamus, quantum ex scriptis animum videre licet; neque tamen ostendere potuerit innumerabilem, ut loquitur, multitudinem hominum Græcorum et barbarorum, qui Æsculapio assentiantur. Nos contra, hoc si magnum quid esse putat, clare ostendimus innumerabilem quamdam multitudinem Græcorum et barbarorum qui confi- C tentur Jesum : quorum quidam in iis quos curant, significant se per hanc fidem mirificum quidpiam accepisse; quippe nihil aliud in eos qui curatione opus habent, invocant, quam supremum Deum Jesuque nomen, adjuncta de isto historia. His et nos vidimus multos gravibus incommodis liberatos, alienatione mentis, insania, aliisque sexcentis, quæ neque homines, neque dæmonia sanaverunt.

25. Sed etsi daretur medicum quemdam dæmonem Æsculapium nomine, mederi corporibus, dicerem ad illos qui istud admirantur, aut Apollinis divinationem : Si curandorum corporum ars neque bonum quid neque malum est, et in bonos æque ac improbos cadat, et futura prænoscendi vis sit etiam D quid indifferens (nec enim statim qui futura prænoscit, etiam vir bonus est), probate malos non esse qui sanant aut prænoscunt; quosdam certo demonstrari bonos, et parum abesse ut dii existimentur. Sed non poterunt bonos probare eos esse, qui sanant aut qui prænoscunt. Multi enim dicuntur sanati, qui vita indigni erant, et quibus sapiens me-

φαντεῖ δὲ τὸν λόγον ὁ Κέλσος, λέγων αὐτὸν ὤφθαι σκιάν. Καὶ συνεξεταζέσθω γε τὰ τῶν περὶ ἐκείνου (8) ἱστοριῶν τῇ περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Ἢ ἐκεῖνα μὲν βούλεται ὁ Κέλσος εἶναι ἀληθῆ, ταῦτα δὲ ἀναγραφέντα ὑπὸ τῶν τεθεαμένων, καὶ τῷ ἔργῳ δειξάντων τὴν ἐνάργειαν τῆς καταλήψεως περὶ τοῦ τεθεωρημένου, καὶ παραστησάντων τὴν διάθεσιν ἐν οἷς προθύμως ὑπὲρ τοῦ λόγου αὐτοῦ πεπόνθασιν, εἶναι πλάσματα; Καὶ τίς ἄν, κατὰ τὸ εὔλογον πάντα πράττειν θέλων, ἀποκληρωτικῶς συγκατάθοιτο (9) μὲν περὶ ἐκείνων· εἰς δὲ τὰ περὶ τούτου ἀνεξετάστως ὁρμῶν ἀπιστῆσαι τοῖς περὶ αὐτοῦ;

Καὶ πάλιν ἐπὰν μὲν περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λέγηται, ὅτι πολὺ ἀνθρώπων πλῆθος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ὁμολογεῖ πολλάκις ἰδεῖν, καὶ ἔτι ὁρᾷν, οὐ φάσμα αὐτὸ τοῦτο, ἀλλὰ θεραπεύοντα καὶ εὐεργετοῦντα, καὶ τὰ μέλλοντα προλέγοντα, πιστεύειν ἡμᾶς ὁ Κέλσος ἀξιοῖ, καὶ οὐκ ἐγκαλεῖ τοῖς εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστοῖς, ἐπὰν τούτοις πιστεύωμεν (10)· ἐπὰν δὲ τοῖς μαθηταῖς καὶ τεθεαμένοις τὰ τεράστια τοῦ Ἰησοῦ, καὶ παριστᾶσιν ἐναργῶς τὸ εὔγνωμον τῆς ἑαυτῶν συνειδήσεως συγκαταθώμεθα, ὁρῶντες τὸ ἀπάνουργον αὐτῶν, ὅσον ἐστὶν ἰδεῖν συνείδησιν ἀπὸ γραμμάτων· εὐήθεις τινὲς εἶναι (11) παρὰ τῷ Κέλσῳ ὀνομαζόμεθα, οὐκ ἔχοντι παραστῆσαι ἀμύθητον (ὥς φησι) πλῆθος ἀνθρώπων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ὁμολογούντων Ἀσκληπιῷ. Ἡμεῖς γάρ, εἰ τοῦτο σεμνὸν εἶναι νομίζει, ἐναργῶς δείκνυμεν ἀμύθητόν τι πλῆθος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ὁμολογούντων τῷ Ἰησοῦ· τινὲς δὲ σημεῖα τοῦ εἰληφέναι τι διὰ τὴν πίστιν ταύτην παραδοξότερον ἐπιδείκνυνται ἐν οἷς θεραπεύουσιν· οὐδὲν ἄλλο καλοῦντες ἐπὶ τοὺς δεομένους θεραπείας ἢ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν, καὶ τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα μετὰ τῆς περὶ αὐτοῦ ἱστορίας. Τούτοις γὰρ καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν πολλοὺς ἀπαλλαγέντας χαλεπῶν συμπτωμάτων, καὶ ἐκστάσεων καὶ μανιῶν, καὶ ἄλλων μυρίων, ἅπερ οὔτ' ἄνθρωποι οὔτε δαίμονες ἐθεράπευσαν.

Ἵνα δὲ καὶ δῶ (12), ἰατρόν τινα δαίμονα θεραπεύειν σώματα τὸν καλούμενον Ἀσκληπιόν, εἴποιμ' ἂν πρὸς τοὺς θαυμάζοντας τὸ τοιοῦτο, ἢ τὴν Ἀπόλλωνος μαντείαν, ὅτι Εἴπερ μέσον ἐστὶν ἡ τῶν σωμάτων ἰατρικὴ, καὶ πρᾶγμα πῖπτον οὐκ εἰς ἀστείους μόνον, ἀλλὰ καὶ φαύλους, μέσον δὲ καὶ ἡ περὶ τῶν μελλόντων πρόγνωσις (οὐ γὰρ πάντως ἐμφαίνει τὸ ἀστεῖον ὁ προγινώσκων)· παραστήσατε πῶς οὐδαμῶς μέν εἰσι φαῦλοι οἱ θεραπεύοντες, ἢ οἱ προγιγνώσκοντες, παντὶ δὲ τρόπῳ ἀποδείκνυνται ἀστεῖοί τινες, καὶ οὐ μακρὰν τοῦ ὑποληφθῆναι εἶναι θεοί. Ἀλλ' οὐ δυνήσονται ἀστείους ἀποδεῖξαι τοὺς θεραπεύοντας, ἢ τοὺς προγιγνώσκοντας, πολλῶν καὶ ἀνα-

(8) Mss., τὰ τῶν περὶ ἐκείνου. Libb. excusi, τὰ περὶ τῶν ἐκείνου, sed legendum, τὰ τῶν περὶ ἐκείνων, ut monet Boherellus.

(9) *Συγκατάθοιτο*, etc. Haud scio an legendum sit, συγκατάθοιτο μὲν τοῖς περὶ ἐκείνων. Certe paulo post in altero membro mss. habent, ἀπιστῆσαι τοῖς περὶ αὐτοῦ. In libris antea editis deest τοῖς.

(10) *Καὶ οὐκ ἐγκαλεῖ τοῖς εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστοῖς, ἐπὰν τούτοις πιστεύωμεν*. Hæc a Gelenio non agnoscuntur, et Guieto addititia videntur.

(11) *Εἶναι*. Abundare videtur, et abesse posse existimat Guietus. Forte legendum postea, νομιζόμεθα, pro ὀνομαζόμεθα.

(12) Δῶ· Δῶμεν legisse videtur Gelenius. Mox omnes mss., ἰατρόν τινα. Libb. editi, ἰατρικόν τινα.

ξίων τοῦ ζῆν θεραπεύεσθαι λεγομένων· οὓς οὐκ ἂν οὐδ' ὁ σοφὸς ἰατρὸς ὢν θεραπεῦσαι ἠθέλησεν ἀκαθηκόντως ζῶντας. Καὶ ἐν τοῖς χρησμοῖς δὲ τοῦ Πυθίου εὕροις ἂν προστασσόμενά τινα οὐκ εὔλογα. Ὧν δύω (13) ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθήσομαι, ὅτι Κλεομήδην (14) μὲν οἶμαι τὸν πύκτην ἰσοθέοις τιμαῖς ἐκέλευε τιμᾶσθαι, οὐκ οἶδ' ὅ τι ποτὲ σεμνὸν ἰδὼν ἐν τῇ πυκτικῇ αὐτοῦ, οὔτε δὲ Πυθαγόραν, οὔτε Σωκράτην ἐτίμησε ταῖς τιμαῖς τοῦ πύκτου. Ἀλλὰ καὶ Μουσῶν θεράποντα εἰπὼν τὸν Ἀρχίλοχον (15), ἄνδρα ἐν κακίστῃ καὶ ἀσελγεστάτῃ ὑποθέσει ἐπιδειξάμενον τὴν ἑαυτοῦ ποιητικὴν, καὶ ἦθος ἀσελγὲς καὶ ἀκάθαρτον παραστήσαντα, ὅσον ἐπὶ τῷ θεράποντα εἶναι Μουσῶν, νομιζομένων εἶναι θεῶν, εὐσεβῆ τινα (16) ἀνηγόρευσεν. Οὐκ οἶδα δὲ εἰ καὶ ὁ τυχὼν τὸν εὐσεβῆ φήσει μὴ πάσῃ κεκοσμῆσθαι μετριότητι καὶ ἀρετῇ καὶ κόσμιος τοιαῦτα λέγοι ἂν, ὁποῖα περιέχουσιν οἱ μὴ σεμνοὶ τοῦ Ἀρχιλόχου ἴαμβοι. Εἰ δὲ μηδὲν θεῖον αὐτόθεν ἐμφαίνεται ἀπὸ τῆς Ἀσκληπιοῦ ἰατρικῆς καὶ Ἀπόλλωνος μαντικῆς, πῶς εὐλόγως ἄν τις, ἵνα καὶ δῶ ταῦθ' οὕτως ἔχειν, ὡς θεοὺς αὐτοὺς σέβοι ἂν καθαρούς τινας; καὶ μάλισθ', ὅτε διὰ τοῦ Πυθίου στομίου περικαθεζομένῃ τῇ καλουμένῃ προφήτιδι πνεῦμα διὰ τῶν γυναικείων (17) ὑπεισέρχεται τὸ μαντικὸν ὁ

A dicus opem afferre noluisset; adeo corrupti eorum erant mores. Et in **462** Pythii oraculis invenias imperata quædam rationi minime consentanea. Horum duo exempla in præsentia referam. Cleomedem, ni fallor, pugilem æquis cum diis honoribus coli jussit, nescio quid admiratus in ejus pugilatione; Pythagoram vero et Socratem eodem ac pugilem honore non dignatus est. Deinde cum Archilochum vocat Musarum cultorem, hominem in pessimo impurissimoque argumento sua poetice usum et impuris inquinatisque moribus viventem; prædicavit pium, quatenus erat cultor Musarum, quæ pro deabus habebantur. Haud scio tamen an vel unus e multis pium appellaret, qui non esset omni modestia et virtute ornatus; et an probus quispiam tur-
B pia illa diceret, quibus iambici versus Archilochi referciuntur. Jam si nihil divinum per se indicat aut Æsculapii ars medica aut Apollinis divinatio, quomodo recte quis illos, etiamsi illis artibus præditos esse concederem, ut deos puros veneretur? quando præsertim in eam quam vocant prophetidem ori Pythii specus insidentem divinus ille spiritus Apollinis, spiritus purus et omni terrestri concretione liber, per locos muliebres subrepat.

(13) *Δύω.* Hœschelius in textu, δυεῖν.

(14) *Κλεομήδην.* Vide adnotationes ad hujus libri numerum tertium.

(15) *Ἀρχίλοχον.* Clem. Alex., *Strom.* I: Ἔτι δὲ Ἱππώνακτι καὶ Ἀρχιλόχῳ αἰσχρῶς ἐπιτρεπτέον γράφειν. « Quinetiam Hipponacti et Archilocho tam turpiter scribere concedendum est. » Athen., lib. III, cap. 34: Κηφισίδωρος γοῦν, ὁ Ἰσοκράτους τοῦ ῥήτορος μαθητὴς, ἐν τῷ τρίτῳ τῶν πρὸς Ἀριστοτέλην, λέγει, ὅτι εὕροι τις ἂν ὑπὸ τῶν ἄλλων ποιητῶν ἢ καὶ σοφιστῶν ἓν ἢ δύω γ' οὖν πονηρῶς εἰρημένα, οἷα παρὰ μὲν Ἀρχιλόχῳ τὸ,

Πάντ' ἄνδρ' ἀποσκολύπτειν.

« Cephisidorus Isocratis oratoris discipulus libro tertio sui operis adversus Aristotelem, inquit reperiri posse unum vel alterum dictum, quæ a summis poetis, atque sophistis, parum recte sint pronuntiata, veluti apud Archilochum,

Omnes homines esse deglubendos. »

« Est enim ἀποσκολύπτειν, inquit Casaubonus, illi Neronis simile, quod refert Suetonius. Ex nonnullis, inquit, comperi persuasissimum habuisse eum, neminem hominem judicum, aut ulla corporis parte purum esse. » Καὶ γὰρ Δίφιλος ὁ κωμῳδιοποιὸς πεποίηκεν ἐν Σαπφοῖ δράματι Σαπφοῦς ἐραστὰς Ἀρχίλοχον καὶ Ἱππώνακτα. « Etenim Diphilus comicus in fabula Sappho amatores ejus inducit Archilochum et Hipponactem. » Athen., lib. XIII, cap. 8. Plutarch., *De audit.*: Μέμψαιτο δ' ἄν τις Ἀρχιλόχου μὲν τὴν ὑπόθεσιν. « Reprehenderit autem quispiam Archilochi argumentum. » Vide Suidam in Ἀρχίλ. et Eusebium, lib. V, cap. 32, 33. Ex Varrone et Plutarcho constat eumdem Lacedæmone expulsum fuisse, non tantum quia virulentus et inverecundus erat, ut visum est Vossio (libro *De poet. Græc.*), sed quod fugere potius, quam fortiter dimicare, in isthoc quod scripsit carmine, militibus persuasit. Ἀρχίλοχον τὸν ποιητὴν ἐν Λακεδαίμονι γενόμενον αὐτῆς ὥρας ἐδίωξαν, διότι ἐπέγνωσαν αὐτὸν πεποιηκότα, ὡς κρεῖττόν ἐστιν ἀποβαλεῖν τὰ ὅπλα ἢ ἀποθανεῖν.

Ἀσπίδι μὲν Σαΐων τις ἀγάλλεται, ἣν περὶ [θάμνῳ
Ἐντὸς ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων.
. . . . . *Ἀσπὶς ἐκείνη*
Ἐῤῥέτω· ἐξ αὖθις κτήσομαι οὐ κακίω.

« Archilochum poetam, cum is venisset Spartam, eadem hora expulerunt, quod in carmine quodam eum scripsisse
C intellexissent, præstare arma abjicere quam mori:

Nunc aliquis nostra se ex hostibus aspide jactet
Sub vepre quam reliqui invitus integram.
Illa quidem valeat. Nunc ipse a clade superstes
Emam suo non deteriorem tempore.]

« Plutarch. in *Lacon. instit.* » SPENCER.

(16) *Εὐσεβῆ τινα.* Suid. in Ἀρχίλ.: Ὁ Πύθιος ἠλέει τεθνεῶτα· καὶ ταῦτα ἐν τῷ πολέμῳ, ἔνθα δήπου ξυνὸς Ἐνυάλιος. « Pythius mortuum etiam miseratus est; idque in bello, ubi Mars communis est. » Plutarch., libro *De his qui sero a Numine puniuntur*: Ὁ γὰρ ἀποκτείνας ἐν τῇ μάχῃ τὸν Ἀρχίλοχον ἐκαλεῖτο Καλλώνδης (ὡς ἔοικεν)· ἦν δ' αὐτῷ Κόραξ ἐπωνύμιον. Ἐκβληθεὶς δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς Πυθίας, ὡς ἱερὸν ἄνδρα τῶν Μουσῶν ἀνῃρηκὼς, εἶτα χρησάμενος λιταῖς τισι καὶ προτροπαῖς, μετὰ δικαιολογίας ἐκελεύσθη, πορευθεὶς ἐπὶ τὴν τοῦ τέττιγος οἴκησιν, ἱλάσασθαι τὴν τοῦ Ἀρχιλόχου ψυχήν. « Is enim qui
D Archilochum in pugna interfecit, Callondas nomine fuit, cognomento Corax. Is primum ejectus a Pythia, ut qui Musis sacrum virum necasset, usus deinde supplicibus precibus et obsecrationibus cum excusatione sui, jussus est proficisci ad Tettigis habitationem, ibique animam Archilochi placare. » Plin., lib. VII, cap. 29; Œnomaus apud Eusebium, lib. V, cap. 33, *Evang. præpar.*

Ἀθάνατός σοι παῖς, καὶ ἀοίδιμος, ὦ Τελέσικλες,
Ἔσσετ' ἐν ἀνθρώποις.

Ὁ δὲ παῖς ἦν Ἀρχίλοχος.

Immortalis erit tibi filius, o Telesicles,
Æternumque cani dignus.

« Filius iste Archilochus erat. » SPENCER.

(17) *Διὰ τῶν γυναικείων.* Apud Chrysostomum initio Catenæ Ghislerii in Jeremiam inter varia prophetiarum genera commemoratur, ἡ διὰ τῶν μο-

Nihil autem simile nos de Jesu ejusque virtute sentimus. Quod enim ex Virgine natum est, id corpus erat ex humana materia constans, et quod humanis vulneribus esset mortique obnoxium.

26. Nunc videamus quæ post illa dicat Celsus, ex historiis mirifica proferens, quæ licet in se incredibilia videntur, creduntur nihilominus ab illo, si verbis ejus fides est habenda. Hujusmodi sunt, quæ primum de Aristea Proconnesio refert, de quo sic loquitur: « Deinde Aristeam Proconnesium, qui, cum sic divine ex
463 oculis hominum evanuisset, rursus conspicuum se præbuit, et multis postea temporibus permulta orbis loca invisit mirandaque renuntiavit, licet Apollo Metapontinis præceperit ut illum deorum numero haberent, nemo hactenus fuit qui Aristeam deum esse existimaret. » Quam historiam hausisse ex Pindaro et Herodoto videtur. Nunc satis fuerit Herodoti verba referre ex quarto *Historiarum*, ubi hæc de Aristea leguntur: « Unde fuerit is, qui hæc retulit, jam dixi. Nunc autem quæ de illo audivi in Proconneso et Cyzico, narrabo. Ferunt Aristeam, cum nulli suorum civium nobilitate cederet, ingressum in Proconneso in fullonicam, ibi mortem obiisse; statimque fullonem, occlusa officina, abiisse, ut rem propinquis defuncti nuntiaret. Sparso autem per urbem rumore decessisse Aristeam, dum varie hac de re disputatur, advenisse ex Artace urbe Cyzicenum quemdam, qui diceret se, cum Cyzicum peteret, occurrisse Aristeæ et cum eo colloquium habuisse. Quod cum iste constanter affirmaret, propinquos defuncti ad fullonicam adfuisse iis rebus instructos quibus ad eum efferendum opus esset; aperta autem domo, Aristeam nec vivum comparuisse nec mortuum; septem post annis visum in Proconneso fuisse, ibi versus fecisse qui nunc a Græcis Arimaspei vocantur; postea secundo evanuisse. Atque hæc quidem urbes istæ. Hæc vero Metapontinis qui sunt in Italia contigisse scio trecentis et quadraginta annis postquam Aristeas Proconnesius secundo evanuerat, ut ego quæ in Proconneso et apud Metapontinos audivi comparans inveni; aiunt enim Metapontini Aristeam, cum apud ipsos apparuisset, jussisse aram Apollini exstrui, et juxta eam erigi statuam, quæ Aristeæ Proconnesii co-

A Ἀπόλλων τὸ καθαρὸν ἀπὸ γηΐνου σώματος. Οὐδὲν δὲ τοιοῦτον ἡμεῖς περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δοξάζομεν. Τὸ γὰρ γεγεννημένον ἀπὸ τῆς Παρθένου σῶμα ἦν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ὕλης συνεστηκὸς, δεκτικὸν τῶν ἀνθρωπίνων τραυμάτων καὶ θανάτου.

Ἴδωμεν δὲ καὶ ἃ μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Κέλσος παρατιθέμενος (18) ἀπὸ ἱστοριῶν παράδοξα, καὶ καθ' αὑτὰ μὲν ἀπίστοις ἐοικότα, ὑπ' αὐτοῦ δὲ οὐκ ἀπιστούμενα, ὅσον γε ἐπὶ τῇ λέξει αὐτοῦ. Καὶ πρῶτόν γε τὰ περὶ τὸν Προκοννήσιον Ἀριστέαν, περὶ οὗ ταῦτά φησιν· « Εἶτ' Ἀριστέαν μὲν Προκοννήσιον ἀφανισθέντα τε οὕτω δαιμονίως ἐξ ἀνθρώπων, καὶ αὖθις ἐναργῶς φανέντα, καὶ πολλοῖς ὕστερον χρόνοις πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπιδημήσαντα, καὶ θαυμαστὰ (19) ἀναγγείλαντα,
B καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπισκήψαντος Μεταποντίνοις ἐν θεῶν μοίρᾳ νέμειν (20) τὸν Ἀριστέαν, τοῦτον οὐδεὶς ἔτι νομίζει θεόν. » Ἔοικε δ' εἰληφέναι τὴν ἱστορίαν ἀπὸ Πινδάρου καὶ Ἡροδότου (21). Ἀρκεῖ δὲ νῦν τὴν Ἡροδότου παραθέσθαι λέξιν ἀπὸ τῆς τετάρτης τῶν Ἱστοριῶν οὕτω περὶ αὐτοῦ ἔχουσαν· « Καὶ ὅθεν μὲν ἦν Ἀριστέης ὁ ταῦτα εἴπας, εἴρηκα· ὃν δὲ (22) περὶ αὐτοῦ λόγον ἤκουον ἐν Προκοννήσῳ καὶ Κυζίκῳ, λέξω. Ἀριστέην γὰρ λέγουσιν ἐόντα τῶν ἀστῶν οὐδενὸς γένεος (23) ὑποδεέστερον, εἰσελθόντα ἐς κναφήϊον ἐν Προκοννήσῳ, ἀποθανεῖν· καὶ τὸν κναφέα, κατακληΐσαντα τὸ ἐργαστήριον, οἴχεσθαι ἀγγελέοντα τοῖς προσήκουσι τῷ νεκρῷ (24). Ἐσκεδασμένου δὲ ἤδη τοῦ λόγου ἀνὰ τὴν πόλιν, ὡς τεθνεὼς εἴη ὁ
C Ἀριστέης· ἐς ἀμφισβασίας τοῖς λέγουσιν ἀφικέσθαι ἄνδρα Κυζικηνὸν, ἥκοντα ἐξ Ἀρτάκης πόλεως, φάντα συντυχεῖν τέ οἱ ἰόντι ἐπὶ Κυζίκου, καὶ ἐς λόγους ἀφικέσθαι. Καὶ τοῦτον μὲν ἐντεταμένως (25) ἀμφισβατέειν· τοὺς δὲ προσήκοντας τῷ νέκυϊ, ἐπὶ τὸ κναφήϊον παρεῖναι, ἔχοντας τὰ πρόσφορα ὡς ἀναιρησομένους· ἀνοιχθέντος δὲ τοῦ οἰκήματος, οὔτε ζῶντα οὔτε τεθνεῶτα φαίνεσθαι Ἀριστέην. Μετὰ δὲ ἑβδόμῳ ἔτει φανέντα αὐτὸν εἰς Προκόννησον, ποιῆσαι τὰ ἔπεα ταῦτα, ἃ δὴ νῦν ὑπὸ Ἑλλήνων Ἀριμάσπεια καλέεται, ποιήσαντα δὲ ἀφανισθῆναι τὸ δεύτερον. Ταῦτα μὲν οὖν αἱ πόλιες αὗται λέγουσι· τάδε δὲ οἶδα Μεταποντίνοις τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ συγκυρήσαντα μετὰ τὴν ἀφάνισιν τὴν δευτέραν Ἀριστέῳ ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ τριηκοσίοις (26), ὡς ἐγὼ συμβαλ-
D λόμενος ἐν Προκοννήσῳ καὶ Μεταποντίνοις εὕρισκον. Μεταποντῖνοι γάρ φασιν, αὐτὸν Ἀριστέην, φανέντα σφιν ἐς τὴν χώρην, κελεῦσαι βωμὸν Ἀπόλλωνι ἱδρύσασθαι (27) καὶ Ἀριστέω τοῦ Προκοννησίου ἐπωνυ-

ρίων μαντευομένη Πυθία. Paulo infra legendum videtur, τὸ μαντικὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ καθαρόν, etc., nisi velis illud, ὁ Ἀπόλλων, esse per appositionem ad τὸ πνεῦμα. Guieto autem hæc, ὁ Ἀπόλλων, τὸ καθαρόν, additiția videntur.

(18) *Παρατιθέμενος*. Sic omnes mss., excepto Joliano qui secunda manu habet, περιτιθέμενος.

(19) Libb. impressi ad marginem, θαύματα.

(20) *Νέμειν*. Ita recte codex Jolianus secunda manu, sicque infra legitur numero 26. Male vero hoc loco libri excusi, μένειν.

(21) *Ἡροδότου*. Herodot. in Melpomen., pag. 260.

(22) Hœschelius et Spencerus ad marginem, εἰπὼν, εἴρηται· τὸν δέ.

(23) Spencerus in margine, γένει.

(24) Spencerus in margine, γναφέα κατακλείσαντα τὸ ἐργαστήριον, ἰκέσθαι ἀγγελλέοντα τοῖς προσήκουσι τῷ νέκυϊ.

(25) Hœschelius in textu, φάντασμα συντυχεῖν τέ οἱ ἰόντι ἐπὶ Κυζίκου καὶ ἐς ᾅδου ἀφικέσθαι. Καὶ τοῦτον μὲν ἐντεταγμένως.

(26) Idem in textu, διακοσίοις, et paulo post, Μεταποντῖνοι δέ φασιν.

(27) Idem in margine, πόλιν, et mox in textu, βωμὸν Ἀπόλλωνος ἱδρύσασθαι. Item paulo post, ἀνδριάντα παραστῆναι.

μίην ἔχοντα, ἀνδριάντα παρ' αὐτὸν ἱστάναι· φάναι γάρ σφιν τὸν Ἀπόλλωνα, Ἰταλιωτέων μούνοισι δὴ ἀπικέσθαι ἐς τὴν χώρην, καὶ αὐτός οἱ ἕπεσθαι ὁ νῦν ἐὼν Ἀριστέης· τότε δὲ, ὅτε εἵπετο τῷ θεῷ, εἶναι κόραξ. Καὶ τὸν μὲν εἰπόντα ταῦτα, ἀφανισθῆναι· σφέας δὲ Μεταποντῖνοι λέγουσιν ἐς Δελφοὺς πέμψαντας, τὸν θεὸν ἐπερωτᾷν, ὅ τι τὸ φάσμα τοῦ ἀνθρώπου εἴη· τήν τε (28) Πυθίην σφέας κελεῦσαι πείθεσθαι τῷ φάσματι, πειθομένοισί τε ἄμεινον συνοίσεσθαι· καὶ σφέας δεξαμένους ταῦτα ποιῆσαι ἐπιτελέα (29). Καὶ νῦν ἕστηκεν ἀνδριὰς ἐπωνυμίην ἔχων Ἀριστέω παρ' αὐτῷ τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀπόλλωνος. Περὶ δὲ αὐτὸν δάφναι ἑστᾶσι. Τὸ δὲ ἄγαλμα ἐν τῇ ἀγορῇ ἵδρυται. Ἀριστέω μὲν νῦν πέρι τοσαῦτα εἰρήσθω. »

B Λεκτέον δὴ πρὸς τὴν περὶ τοῦ Ἀριστέου ἱστορίαν, ὅτι, εἰ μὲν ὁ Κέλσος ὡς ἱστορίαν αὐτὴν ἐξετίθετο, μὴ καὶ τὴν ἑαυτοῦ συγκατάθεσιν ἐμφαίνων, παραδεξαμένου αὐτὴν ὡς ἀληθῆ, ἄλλως ἂν πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ ἀπηντήσαμεν· ἐπεὶ δὲ δαιμονίως αὐτὸν ἠφανίσθαι, ἐναργῶς δ' αὖθις φανῆναι, καὶ πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπιδεδημηκέναι φησὶ, καὶ θαυμαστὰ ἠγγελκέναι· ἔτι δὲ καὶ χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐπισκήψαντος Μεταποντίνοις ἐν θεῶν μοίρᾳ νέμειν τὸν Ἀριστέαν, ὡς ἀφ' ἑαυτοῦ (30), καὶ συγκατατιθέμενος ἐκτίθεται λόγον τὸν πρὸς αὐτόν· καὶ πῶς, ὅλως τε πλάσματα ὑπολαμβάνων τὰ ὑπὸ τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν παράδοξα περὶ αὐτοῦ ἀναγεγραμμένα, καὶ μεμφόμενος τοῖς πιστεύουσιν αὐτοῖς, ταῦτα οὐ τερατείαν οὔτε πλάσματα εἶναι νομίζεις; Πῶς δὲ καὶ ὁ ἄλλοις C ἐγκαλῶν, ὡς ἀλόγως πιστεύουσι τοῖς περὶ τοῦ Ἰησοῦ παραδόξοις, σὺ τοσούτοις ἐμφαίνῃ πεπιστευκέναι, οὐδεμίαν ἀπόδειξιν περὶ αὐτῶν ἢ κατασκευὴν περὶ τοῦ αὐτὰ γεγονέναι φέρων; Ἢ Ἡρόδοτος μὲν καὶ Πίνδαρος ἀψευδεῖν παρὰ σοὶ νομίζονται· οἱ δ' ἀποθνήσκειν μελετήσαντες ὑπὲρ τῶν Ἰησοῦ μαθημάτων, καὶ τοιαῦτα (31) περὶ ὧν ἐπείσθησαν τοῖς ἑξῆς καταλιπόντες γράμματα, περὶ πλασμάτων (ὡς οἴει,) καὶ μύθων καὶ τερατειῶν τοσοῦτον ἀγωνίζονται, ὡς καὶ ζῆν περιστατικῶς δι' αὐτὰ, καὶ ἀποθνήσκειν βιαίως; Μέσον τοίνυν σαυτὸν στήσας τῶν τε περὶ τοῦ Ἀριστέου γεγραμμένων (32), καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορουμένων, ἴδε εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀποβάντος, καὶ τῶν ὠφελουμένων εἰς ἠθῶν ἐπανόρθωσιν καὶ εὐλάβειαν τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, D ἐστὶν εἰπεῖν, ὅτι πιστευτέον μὲν ὡς οὐκ ἀθεεὶ γενομένοις τοῖς περὶ Ἰησοῦ ἱστορουμένοις, οὐχὶ δὲ τοῖς περὶ τοῦ Προκοννησίου Ἀριστέου.

Τί μὲν γὰρ βουλομένη ἡ Πρόνοια τὰ περὶ τὸν Ἀριστέαν παράδοξα ἐπραγματεύετο; Καὶ τί ὠφελῆσαι τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος (33) βουλομένη, τὰ τηλικαῦτα (ὡς οἴει), ἐπεδείκνυτο; Οὐκ ἔχεις λέγειν.

A gnomen haberet: dixisse enim sibi, ipsos esse solos ex Italiotis, in quorum terram Apollo venisset; ipsum nunc esse se Aristeam, qui illum secutus fuerat; corvum autem fuisse cum deum illum sequeretur; eumque, his dictis, evanuisse. Addunt Metapontini se ad deum in Delphos misisse qui interrogarent quodnam esset spectrum hujus hominis; Pythiam imperasse ut spectro parerent, sic melius cum ipsis actum iri: his se assensos esse et effecta reddidisse. Et nunc statua exstat cognomine Aristeæ propter aram ipsam **464** Apollinis lauris circumdata. Erecta est autem in foro. Hæc de Aristea hactenus. »

27. Ad hanc de Aristea historiam dicendum futurum fuisse ut, si Celsus illam ut historiam allegans, non significaret illi se assentiri et ut veram accipere, alia ratione quod objicit solveremus: quoniam vero divine illum evanuisse, rursus palam comparuisse, multa orbis loca invisisse et miranda renuntiasse dicit, et præterea refert oraculum Apollinis, qui Metapontinis mandat ut in deorum numero Aristeam habeant, et hæc velut ex seipso et assentiens de Aristea commemorat; quæro: Tu qui omnino figmenta esse putas quæ de Jesu miraculis discipuli litteris consignarunt, et incusas eos qui illis adjungunt fidem; quomodo res hujusmodi prodigiose confictas fabulasque esse non judicas? Quomodo tu qui aliis vitio das, quod Jesu miracula nulla ratione admittant, talia videris admittere, nulla allata probatione nulloque argumento, res illas contigisse? An Herodotum et Pindarum putas mendaciis non fallere; qui vero mori optant pro Jesu documentis et scripta de rebus quas perspectas habebant, ad posteros transmittenda reliquerunt, eos pro figmentis, pro fabulis fictisque prodigiis usque adeo decertasse, ut misere vivere et vi e medio tolli vellent? Te ipse potius arbitrum constituens inter ea quæ de Aristea scripta sunt, et ea quæ de Jesu narrantur, vide ex eventu et ex iis quæ ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam uterque fecit, annon hoc judicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quæ de Jesu historia prodidit; non autem quæ de Aristea Proconnesio.

28. Et vero quo consilio Providentia voluit ut Aristeæ causa prodigia fierent? Quam humano generi utilitatem afferre voluit iis rerum miraculis quæ ut putas effecit? Nihil habes quod respon-

(28) Hœschelius in textu, ὅτι τε φάντασμα τοῦ ἀνθρώπου εἴη; τὴν δέ, etc.

(29) Idem in textu, ἐπιτέλειον, et paulo post, ἔχων Ἀριστέης παρ' αὐτῷ τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀπόλλωνος. Πέριξ δὲ αὐτὸν δάφναι εἰσί.

(30) Ὡς ἀφ' ἑαυτοῦ. Videtur deesse, φέρει. Mox Guieto suspecta sunt et addititia videntur sequentia, καὶ συγκατατιθέμενος ἐκτίθεται λόγον τὸν πρὸς αὐτόν. Ibidem loco, καὶ πῶς ὅλως τε πλάσματα, scribendum ei videtur, καὶ πῶς, ὦ λῷστε, πλάσματα.

(31) Libb. editi in margine, καὶ οἱ ταῦτα.

(32) Omnes mss., γεγραμμένων. Alias, γινομένων.

(33) Alias, τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει.

deas. Nos contra, cum Jesu res gestas narramus, cur acciderint solidissima hæc a nobis ratio datur, Deum per Jesum voluisse salutarem hominibus constituere doctrinam, firmatam quidem in apostolis tanquam fundamentis in quibus totum Christianismi ædificium exstrueretur, augendam vero consequentibus temporibus; ubi non paucæ fiunt Jesu nomine sanationes, aliaque miracula minime contemnenda. Et quisnam erat Apollo ille, ut juberet Aristeam a Metapontinis in deorum numero collocari? Qua mente istud facit? Quam
465 utilitatem parat Metapontinis ex cultu illi adhibito tanquam deo, si deum esse censeant qui modo homo fuerat? Verum Apollinis, qui nobis est dæmon nidoris et libaminis dona sortitus, de Aristea testimonia tibi digna videntur, quorum habeatur ratio; summi Dei autem et sanctorum ejus angelorum testimonia, non post Jesu ortum, sed antequam ad genus humanum descenderet, edita te adducere non possunt, ut admireris et prophetas qui divino Spiritu repleti sunt, et eum qui ab illis prænuntiatus est. Hujus tamen adventum multis ante annis ita a multis annuntiatum esse verum est, ut Judæorum gens tota, quæ ex ejus quem sperabat venturum esse, exspectatione pendebat, nato Jesu, duas in opiniones scissa fuerit. Permulti enim Christum confessi sunt, et eum esse crediderunt, quem prophetæ prædixerant; alii vero increduli, spreta illorum mansuetudine qui propter Jesu doctrinam ne minimam quidem seditionem excitare voluerunt, facinora illa in Jesum ausi sunt, quæ ejus discipuli magno veritatis amore et animi candore conscripserunt, ne subtractis quidem ex illius stupenda historia rebus, quæ Christianorum doctrinæ probro verti posse viderentur. Voluit enim Jesus ipse et ejus discipuli, ut qui accedebant, non ita ejus divinitati et miraculis haberent fidem, ac si non consociasset sibi naturam humanam, et carnem, quæ in hominibus concupiscit adversus spiritum, non suscepisset. Noverant enim conferre ad fidelium salutem, si, ut res diviniores, sic etiam crederent virtutem se ad humanam naturam humanasque miserias demisisse, et animam humanumque corpus assumpsisse. Quippe qui hinc discunt ab illo incœpisse divinæ naturæ cum humana conjunctionem; ut humana sua cum re diviniori societate fieret divina non in solo Jesu, sed et in omnibus, qui cum fide vitam amplectuntur quam Jesus edocuit, et quæ ad amicitiam Dei ejusque communionem perducit quicunque suos mores ex Jesu præceptis composuerint.

A Ἡμεῖς δὲ, ἐπὰν τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ διηγώμεθα, οὐ τὴν τυχοῦσαν φέρομεν ἀπολογίαν περὶ τοῦ ταῦτα γεγονέναι, τὸ τὸν Θεὸν βεβουλῆσθαι συστῆσαι τὸν διὰ Ἰησοῦ ὡς σωτήριον τοῖς ἀνθρώποις λόγον, βεβαιούμενον μὲν τοῖς ἀποστόλοις ὡσπερεὶ θεμελίοις τῆς καταβαλλομένης οἰκοδομῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπιδιδόντα δὲ καὶ κατὰ τοὺς ἑξῆς χρόνους· ἐν οἷς οὐκ ὀλίγαι θεραπεῖαι τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι καὶ ἄλλαι τινὲς ἐπιφάνειαι οὐκ εὐκαταφρόνητοι ἐπιτελοῦνται (34). Ποταπὸς δὲ καὶ Ἀπόλλων, ἐπισκήπτων Μεταποντίνοις ἐν θεῶν μοίρᾳ νέμειν τὸν Ἀριστέαν; Καὶ τί βουλόμενος τοῦτο ποιεῖ; Ποίαν τε ὠφέλειαν ἐκ τῆς ὡς πρὸς Θεὸν (35) τιμῆς οἰκονομῶν τοῖς Μεταποντίνοις γενέσθαι, εἰ τὸν πρὸ ὀλίγου ἄνθρωπον νῦν Θεὸν λογίζοιντο; Ἀλλ' Ἀπόλλωνος μὲν (τοῦ
B καθ' ἡμᾶς δαίμονος, λαχόντος γέρας λοιβῆς τε κνίσσης τε,) αἱ περὶ τοῦ Ἀριστέου συστάσεις ἀξιόλογοί σοι φαίνονται εἶναι· αἱ δὲ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων αὐτοῦ διὰ προφητῶν, οὐ μετὰ τὸ γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ πρὶν ἐπιδημῆσαι τῷ βίῳ (36) τῶν ἀνθρώπων, προαγορευόμεναι οὐ κινοῦσί σε πρὸς τὸ θαυμάσαι καὶ τοὺς χωρήσαντας θεῖον Πνεῦμα προφήτας, καὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν προφητευόμενον; οὗ τὴν εἰς τὸν βίον ἐπιδημίαν πολλοῖς πρότερον ἔτεσιν οὕτω διὰ πλειόνων κεκηρύχθαι συμβέβηκεν, ὥστε τὸ Ἰουδαίων ὅλον ἔθνος, ἠρτημένον τῆς περὶ τοῦ ἐλπιζομένου ἐπιδημήσειν προσδοκίας, εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους ζήτησιν ἐληλυθέναι, τοῦ Ἰησοῦ ἐπιδημήσαντος· καὶ πολὺ μὲν πλῆθος αὐτῶν ὡμολογηκέναι Χριστὸν, καὶ πεπιστευκέναι αὐτὸν
C εἶναι τὸν προφητευόμενον· τοὺς δὲ μὴ πιστεύοντας (37), καταφρονήσαντας τῆς πραότητος τῶν διὰ τὰ Ἰησοῦ μαθήματα οὐδὲ μέχρι τοῦ τυχόντος στασιάζειν βουληθέντων, τολμῆσαι κατὰ τοῦ Ἰησοῦ τοιαῦτα, ἅτινα φιλαληθῶς καὶ εὐγνωμόνως ἀνέγραψαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, οὐχ ὑπεκκλέψαντες τῆς περὶ αὐτοῦ παραδόξου ἱστορίας τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς αἰσχύνην τῷ λόγῳ Χριστιανῶν φέρειν. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐβούλετο καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, μὴ μόνον τῇ θειότητι καὶ τοῖς παραδόξοις αὐτοῦ πιστεύειν τοὺς προσιόντας, ὡς οὐ κοινωνήσαντος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, οὐδ' ἀναλαβόντος τὴν ἐν ἀνθρώποις σάρκα ἐπιθυμοῦσαν κατὰ τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὴν καταβᾶσαν εἰς ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ εἰς ἀν-
D θρωπίνας περιστάσεις δύναμιν, καὶ ἀναλαβοῦσαν ψυχὴν καὶ σῶμα ἀνθρώπινον, ἑώρων ἐκ τοῦ πιστεύεσθαι μετὰ τῶν θειοτέρων συμβαλλομένην εἰς σωτηρίαν τοῖς πιστεύουσιν· ὁρῶσιν, ὅτι ἀπ' ἐκείνου ἤρξατο θεία καὶ ἀνθρωπίνη συνυφαίνεσθαι (38) φύσις· ἵν' ἡ ἀνθρωπίνη τῇ πρὸς τὸ θειότερον κοινωνίᾳ γένηται θεία οὐκ ἐν μόνῳ τῷ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ τοῦ πιστεύειν ἀναλαμβάνουσι βίον, ὃν Ἰησοῦς ἐδίδαξεν, ἀνάγοντα ἐπὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν καὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον κοινωνίαν πάντα τὸν κατὰ τὰς Ἰησοῦ ὑποθήκας ζῶντα.

(34) Codd. Regius et Basileensis, τελοῦνται.
(35) Hœschelius in textu, πρὸς ὡς θεόν.
(36) Alias, τῷ γένει.
(37) Alias, πιστεύσαντας. Ibidem pro τῶν διὰ τὰ Ἰησοῦ μαθήματα, Guieto scribendum videtur, τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, et ita Gelenius legebat.

(38) *Συνυφαίνεσθαι*. Sic omnes mss. Libri vero excusi in textu, συμβαίνεσθαι. Paulo infra mss., μετὰ τοῦ πιστεύειν, rectius quam impressi in quibus legitur, μετὰ τὸ πιστεύειν. Paulo infra mss., τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν. Libri excusi, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλανθρωπίαν.

Ὁ μὲν οὖν κατὰ τὸν Κέλσον Ἀπόλλων βούλεται A Μεταποντίνους ἐν θεῶν μοίρᾳ νέμειν τὸν Ἀριστέαν. Ἐπεὶ δὲ οἱ Μεταποντῖνοι τὴν περὶ τοῦ Ἀριστέου ἀνθρώπου, καὶ τάχα οὐ σπουδαίου, ἐνάργειαν κρείττονα ἐνόμιζον εἶναι τοῦ περὶ αὐτοῦ χρησμοῦ ὡς θεοῦ ἢ θείων τιμῶν ἀξίου· διὰ τοῦτο οὐκ ἐβούλοντο πείθεσθαι τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ οὕτω τὸν Ἀριστέαν οὐδεὶς ἐνόμιζε (39) θεόν· περὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ εἴποιμεν ἂν, ἐπεὶ συμφέρον ἦν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παραδέξασθαι αὐτὸν ὡς Υἱὸν Θεοῦ, Θεὸν ἐληλυθότα ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ σώματι· καὶ οὐκ ἐδόκει τοῦτο τῇ λιχνείᾳ τῶν φιλοσωμάτων δαιμόνων, καὶ τῶν νομιζόντων αὐτοὺς θεοὺς εἶναι, λυσιτελές· διὰ τοῦθ' οἱ μὲν ἐπὶ γῆς δαίμονες, παρὰ τοῖς μὴ παιδευθεῖσι περὶ δαιμόνων νομιζόμενοι εἶναι θεοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ θεραπεύοντες αὐτοὺς, ἐβουλήθησαν κωλῦσαι τὴν νομὴν B τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας. Ἑώρων γὰρ τὰς λοιβὰς καὶ τὰς κνίσσας, ἐφ' αἷς λίχνως ἥδοντο, καθαιρουμένας ἐκ τοῦ κρατεῖν τὰ Ἰησοῦ μαθήματα. Ὁ δὲ πέμψας τὸν Ἰησοῦν Θεὸς, ἐκλύσας πᾶσαν τὴν τῶν δαιμόνων ἐπιβουλὴν, ἐποίησε πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιστροφῆς (40) καὶ διορθώσεως κρατῆσαι τὸ Εὐαγγέλιον Ἰησοῦ, καὶ γενέσθαι πανταχοῦ Ἐκκλησίας ἀντιπολιτευομένας ἐκκλησίαις δεισιδαιμόνων καὶ ἀκολάστων καὶ ἀδίκων. Τοιαῦτα γὰρ τὰ πανταχοῦ πολιτευόμενα ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν πόλεων πλήθη. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ Χριστῷ μαθητευθεῖσαι Ἐκκλησίαι, συνεξεταζόμεναι ταῖς ὧν παροικοῦσι δήμων ἐκκλησίαις, ὡς φωστῆρές εἰσιν ἐν κόσμῳ. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι, καὶ τοὺς χείρους C τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ συγκρίσει βελτιόνων ἐλάττους, πολλῶν κρείττους τυγχάνειν τῶν ἐν τοῖς δήμοις ἐκκλησιῶν;

Ἐκκλησία μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ, φέρ' εἰπεῖν, ἡ Ἀθήνησι πραεῖά τις καὶ εὐσταθὴς, ἅτε Θεῷ ἀρέσκειν τῷ ἐπὶ πᾶσι βουλομένη· ἡ δ' Ἀθηναίων ἐκκλησία στασιώδης καὶ οὐδαμῶς παραβαλλομένη τῇ ἐκεῖ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὸ δ' αὐτὸ ἐρεῖς περὶ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου Κορινθίων· καὶ, φέρ' εἰπεῖν, περὶ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐκκλησίας τοῦ Ἀλεξανδρέων δήμου. Καὶ ἐὰν εὐγνώμων ᾖ ὁ τούτου ἀκούων καὶ φιλαληθῶς ἐξετάζῃ τὰ πράγματα, θαυμάσεται τὸν καὶ βουλευσάμενον, καὶ ἀνύσαι δυνηθέντα πανταχοῦ συστήσασθαι Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, D παροικούσας ἐκκλησίαις τῶν καθ' ἑκάστην πόλιν δήμων. Οὕτω δὲ καὶ βουλὴν Ἐκκλησίας Θεοῦ βουλῇ τῇ καθ' ἑκάστην πόλιν συνεξετάζων, εὕροις ἂν τίνες μὲν τῆς Ἐκκλησίας βουλευταὶ (41) ἄξιοί εἰσιν, εἴ τις

29. Ac Apollo quidem secundum Celsum jubet Aristeam a Metapontinis haberi deum. Sed quia Metapontini argumenta, quæ Aristeam hominem eumque fortasse non bonum esse probabant, certiora putarunt esse quam oraculum quod illum deum aut divinis honoribus dignum pronuntiabat, ob hanc rem Apollini parere noluerunt, sicque nemo illum Aristeam deum esse existimavit. De Jesu autem dicimus, quia utile erat humano generi

466 illum accipi ut Dei Filium, ut Deum qui in humana anima et corpore venit; id vero non commodum videbatur liguritioni dæmonum qui corporum cupidi sunt, eorumque qui illos deos esse censent: ideo dæmones qui in terra sunt, quique ab illorum ignaris in deos referuntur, et eorum cultores voluisse prohibere, ne doctrina Jesu pervulgaretur. Videbant enim, invalescentibus Jesu documentis, libamina nidoresque tolli, quibus ingurgitare se solebant. At Deus, qui misit Jesum, dissipatis dæmonum insidiis, effecit ut ubique terrarum ad convertendos corrigendosque homines Evangelium Jesu præpolleret, et essent ubique Ecclesiæ longe aliis legibus rectæ ac superstitiosorum, intemperantium injustorumque cœtus. His enim fere sunt moribus qui in cœtibus urbium degunt. Sed Ecclesiæ Dei a Christo edoctæ, si cum populorum conciliis, quibuscum habitant, comparentur, in mundo tanquam lumina sunt. Ecquis enim non fateatur eos, qui in Ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione pejores, præstantiores esse multis eorum qui in popularibus cœtibus vivunt?

30. Atque ut exempla conferam, Ecclesia Dei quæ est Athenis, mansueta est et constans, ut quæ grata summo Deo et accepta esse studet; contra cœtus Atheniensium turbulentus est nec ulla ex parte ad Ecclesiam ejusdem loci comparandus. Idem dixeris de Ecclesia Dei quæ est Corinthi, et de Corinthiorum cœtu; idem quoque de Ecclesia Dei quæ est Alexandriæ, et de Alexandrinorum concilio. Et si quis hæc candido animo audierit et in rebus considerandis veritatem quæsierit, is eum admirabitur, qui consilium cepit et perficere potuit ut Ecclesiæ Dei ubique essent in singulis urbibus populorum cœtibus immistæ. Sic autem et curiam Ecclesiæ Dei cum curia singularum urbium conferens, invenias quosdam Ecclesiæ senatores, dignos qui Dei moderentur civitatem, si qua hu-

(39) *Ἐνόμιζε*. Ita codd. Reg. et Basileensis. Alii vero, νομίζει.

(40) *Ἐπιστροφῆς*. Recte cod. Reg. et Basileensis, male vero libri excusi, ἐπιστρεφίας.

(41) *Εὕροις ἂν τίνες μὲν τῆς Ἐκκλησίας βουλευταί*. Scribendum videtur, εὕροις ὅτι τινὲς μὲν τῆς Ἐκκλησίας βουλευταί. Particula ὅτι facile excidere potuit, inquit Boherellus, cum ultima ejus syllaba eadem sit ac prima vocis sequentis. Βουλευταί, id est, episcopi, presbyteri et diaconi. Vide Clementem *Constitut.* lib. II, cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57: « Judicia vestra fiant in secunda Sabbatorum, ut, si qua controversia ex sententia vestra oriatur, usque ad Sabbatum libera sit vobis facultas, qua possitis illam controversiam componere, et pacem conciliare inter eos qui litigant. Adsint autem judicio diaconi, et presbyteri, integre judicaturi, veluti Dei homines, cum justitia. Cum utraque persona venerit, prout lex jubet, ambo qui litigant statuantur in medio tribunali, iisque auditis, sancte judicium pronuntiate, studentes ante sententiam episcopi eos reconciliare; ne exeat supra terram judicium in peccatorem, prout in tribunali consortem participemque causæ

jusmodi esset in hac rerum universitate: cum econtrario qui cernuntur passim senatores, eorum mores nihil præ se ferant dignum tributa illis dignitate qua videntur præ civibus eminere. Atque si eodem modo Ecclesiæ antistitem cum singularum urbium præsidibus comparaveris, intelliges, inter senatores et moderatores **467** Ecclesiæ Dei, etiam eos, qui a cæteris superantur et apud officiorum observantiores haberi possunt desidiosi, in progressione ad virtutes præcellere iis, qui in urbibus senatorum et præsidum dignitatibus præfulgent.

31. Quæ cum ita se habeant, annon æquum est in Jesu, qui hæc tanta constituere potuit, non vulgarem agnoscere divinitatem; non autem in Aristea Proconnesio, tametsi illum Apollo inter deos recenseri jusserit, neque in eis quos enumerat Celsus, cum ait: « Abarin Hyperboreum nemo deum esse judicat, cujus tamen ea fuit potestas, ut cursu telum assequeretur? » Quodnam enim divinitatis consilium fuit, cum Abaridi Hyperboreo dedit, ut celeritate telum æquaret? Ex tanto illi collato munere quid utilitatis rediturum erat ad humanum genus? Quid illi profuit hæc par telo velocitas? Ut dem hæc figmenta non esse, sed a quodam numine fuisse profecta. At vero Jesus si dicatur « in gloria assumptus [63], » video hujus rei causam. Sic nempe Deus, quo agente id accidit, spectantibus doctorem assignavit, ut non humanarum disciplinarum, sed doctrinæ divinæ causa certantes pro viribus, summo se Deo devoveant et se in omnibus ad ejus voluntatem accommodent; donandi mercede aut pœnas daturi pro meritis ante Dei tribunal, prout in hac vita bene vel male fecerint.

32. Posthæc de illo Clazomenio loquitur, et adducta ejus historia, sic pergit: « Nonne aiunt illius animam sæpius, relicto corpore, circumvagatam fuisse sine corpore? nec illum tamen homines in deorum numero habuerunt. » Respondeo fortasse malos dæmones ista curasse perscribi (nec enim arbitror curasse fieri), ut quæ de Jesu prædicta fuerunt et ab illo dicta sunt, aut velut figmenta similia illis exploderentur, aut quasi nihilo majora admirationi non essent. At meus Jesus de sua ipsius anima, quæ non humano fato separata est a corpore, sed data illi etiam hac de re miranda potestate: « Nemo, inquit, tollit animam

[63] I Tim. III, 16.

ἐστὶν ἐν τῷ παντὶ πόλις τοῦ Θεοῦ, ἐν ἐκείνῃ πολιτεύεσθαι, οἱ δὲ πανταχοῦ βουλευταὶ οὐδὲν ἄξιον τῆς ἐκ κατατάξεως ὑπεροχῆς, ἣν ὑπερέχειν δοκοῦσι τῶν πολιτῶν, φέρουσιν ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἤθεσιν. Οὕτω δὲ καὶ ἄρχοντα Ἐκκλησίας ἑκάστης πόλεως ἄρχοντι τῶν ἐν τῇ πόλει συγκριτέον, ἵνα κατανοήσῃς, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀποτυγχανομένων βουλευτῶν καὶ ἀρχόντων Ἐκκλησίας Θεοῦ, καὶ ῥαθυμότερον (42) παρὰ τοὺς εὐτονωτέρως βιοῦντας, οὐδὲν ἧττόν ἐστιν εὑρεῖν ὡς ἐπίπαν ὑπεροχὴν, τὴν ἐν τῇ ἐπὶ τὰς ἀρετὰς προκοπῇ, παρὰ τὰ ἤθη τῶν ἐν ταῖς πόλεσι βουλευτῶν (43) καὶ ἀρχόντων.

Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, πῶς οὐκ εὔλογον μὲν νομίζειν περὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοσαῦτα συστῆσαι δεδυνημένου, ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα θειότης ἦν ἐν αὐτῷ· οὐκέτι δὲ οὔτε ἐν τῷ Προκοννησίῳ Ἀριστέᾳ, κἂν ὁ Ἀπόλλων αὐτὸν βούληται ἐν θεῶν μοίρᾳ νέμειν, οὔτ' ἐν οἷς ἐξαριθμεῖται ὁ Κέλσος, λέγων· ὅτι « Οὐδεὶς νομίζει θεὸν Ἄβαριν τὸν Ὑπερβόρειον, ὃς δύναμιν εἶχε τοσήνδε, ὥστε οἰστῷ βέλει (44) συμφέρεσθαι; » Τί γὰρ βουλομένη ἡ χαρισαμένη θειότης τῷ Ὑπερβορείῳ Ἀβάριδι οἰστῷ συμφέρεσθαι, τὸ τηλικοῦτον αὐτῷ ἐδωρεῖτο, ἵνα τι (45) ὠφεληθῇ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος; ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος τί ὤνατο οἰστῷ συμφέρεσθαι; ἵνα καὶ συγχωρηθῇ ταῦτα μηδαμῶς εἶναι πλάσματα, ἀλλὰ κατά τινα δαιμονίου συνεργίαν γεγονέναι. Ἐὰν δὲ ὁ ἐμὸς Ἰησοῦς « ἀναλαμβάνεσθαι ἐν δόξῃ » λέγηται, ὁρῶ τὴν οἰκονομίαν, ὅτι τοῖς θεωρήσασι συνίστη τὸν διδάσκαλον ὁ τοῦτ' (46) ἐνεργήσας γενέσθαι Θεός· ἵν' ὡς οὐχ ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μαθημάτων, ἀλλὰ θείας διδασκαλίας, ἀγωνιζόμενοι, ὅση δύναμις, ἑαυτοὺς ἀναθῶσι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ πάντα πράττωσιν ὑπὲρ τῆς πρὸς ἐκεῖνον ἀρεσκείας· ὡς ἀποληψόμενοι κατ' ἀξίαν ἐν θείῳ δικαστηρίῳ ἅπερ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ εὖ ἢ κακῶς πεποιήκασιν.

Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Κλαζομενίου (47) ὁ Κέλσος εἶπε, προσθεὶς ἐπὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας· « Μῶν οὐ τοῦτό φασιν, ὡς ἄρα ἡ ψυχὴ αὐτοῦ πολλάκις ἀπολιποῦσα τὸ σῶμα περιεπόλει ἀσώματος; καὶ οὐδὲ τοῦτον ἐνόμισαν θεὸν οἱ ἄνθρωποι. » Καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι τάχα πονηροί τινες δαίμονες τοιαῦτα ᾠκονόμησαν ἀναγραφῆναι (οὐ γὰρ πιστεύω, ὅτι καὶ γενέσθαι ᾠκονόμησαν), ἵνα τὰ προφητευθέντα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὰ λεχθέντα ὑπ' αὐτοῦ, ἤτοι ὡς πλάσματα ὅμοια ἐκείνοις διαβάλληται, ἢ ὡς οὐδὲν πλεῖον ἑτέρων ἔχοντα, μὴ πάνυ θαυμάζηται. Ἔλεγε δὲ ὁ ἐμὸς Ἰησοῦς περὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς (οὐ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρεὼν χωριζομένης

habet Christum Dei Filium. » Vide Augustinum, *De operibus monachorum*. SPENCER.

(42) *Ῥαθυμότερον*. Mavult Boherellus, ῥαθυμοτέρων. Mox Hœschelius in textu, παρὰ τοὺς εὐγονωτέρως βιοῦντας.

(43) *Βουλευτῶν*. Ita codd. Regius et Basileensis. Libri antea excusi, βουλευόντων.

(44) *Βέλει*. Delendum puto tanquam glossema, uti patet ex mox sequentibus ubi βέλει non jungitur οἰστῷ. Consulendi Herodot. in Melp., pag. 267; Lil. Gyraldus, lib. III *De poet.*; Suid. in Ἄβαρις, Apollon. Dyscol., cap. 4 *Hist. comment.* SPENCER.

(45) *Ἐδωρεῖτο, ἵνα τι*, etc. Guieto scribendum videtur, ἐδωρεῖτο, ἢ ἵνα τι ὠφεληθῇ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἢ αὐτός, etc.

(46) Libb. excusi, διδάσκαλον, ὅτι ὁ, etc. Sed a manuscriptis abest ὅτι, recte.

(47) *Κλαζομενίου*. Is est Clazomenius Hermotimus de quo Lucianus in *Muscæ encomio* et Plinius lib. VII, cap. 52. Vide supra, hujus libri num. 1.

τοῦ σώματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ καὶ περὶ A τούτου παράδοξον ἐξουσίαν·) τὸ, « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλὰ ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. » Ἐπεὶ γὰρ ἐξουσίαν εἶχε θεῖναι αὐτὴν, ἔθηκε μὲν, ἡνίκα εἶπε, « Πάτερ, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα· » προλαβὼν τοὺς ἐπὶ τῶν ἀνεσκολοπισμένων (48) δημίους, ὑποτέμνοντας τὰ σκέλη τῶν σταυρουμένων, καὶ διὰ τοῦθ' ὑποτέμνοντας, ἵνα μὴ ἐπιπλέον τιμωρίαν τίσωσιν. Ἔλαβε δὲ τὴν ψυχὴν, ὅτε ἑαυτὸν ἐνεφάνισε τοῖς μαθηταῖς, προειπὼν ἐπ' αὐτῶν τοῖς ἀπιστοῦσιν αὐτῷ Ἰουδαίοις· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, κἀγὼ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Καὶ « ἔλεγε τοῦτο περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ, » καὶ τῶν προφητῶν προκηρυξάντων B τὸ τοιοῦτο διὰ πλειόνων· καὶ διὰ τοῦ, « Ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς τὸν ᾅδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. »

meam a me, sed ego pono illam a meipso. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam [64]. » Et quoniam eam ponendi potestatem habuit, posuit quando dixit : « Pater, utquid dereliquisti me? Et exclamans voce magna emisit spiritum [65]; » occupans carnifices, qui crucifixorum **468** frangebant crura, et ideo frangebant, ut ne diutius cruciarentur. Sumpsit autem animam, quando discipulis apparuit, ut coram ipsis prædixerat iis ex Judæis, qui ipsi credere nolebant : « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud [66]. » Quod « dicebat de templo corporis sui [67]. » Idem et prophetæ præsignificaverant cum multis in locis, tum præcipue isto : « Caro mea requiescet in spe; quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem [68]. »

Ἔδειξε δ' ὁ Κέλσος, ὅτι πλείονας ἀνέγνω ἱστορίας Ἑλληνικὰς, παραθέμενος καὶ τὰ περὶ τοῦ Ἀστυπαλαιέως Κλεομήδους· « ὃν ἱστρησεν, εἰς κιβωτὸν καταδύντα, καὶ ἔνδοθεν αὐτῆς εἰλημμένον μὴ εὑρῆσθαι ἔνδον· ἀλλ' ἔκτοθι δαιμονίᾳ τινὶ μοίρᾳ διαπτῆναι, ἡνίκα ὑπὲρ τοῦ αὐτὸν συλλαβεῖν διέκοψάν τινες τὴν κιβωτόν. » Καὶ τοῦτο δὲ εἰ μὲν (49) πλάσμα ἐστὶν, ὥσπερ ἔοικεν εἶναι πλάσμα, οὐ παραβάλλεται τοῖς περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐπεί περ ἐκείνων μὲν οὐδὲν τῆς ἱστορουμένης θειότητος ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώ- C πων σύμβολον εὑρίσκεται· τοῦ δὲ Ἰησοῦ αἱ τῶν ὠφελουμένων ἐκκλησίαι, καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ λελεγμέναι προφητεῖαι, καὶ αἱ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ γινόμεναι θεραπεῖαι, καὶ ἡ κατ' αὐτὸν μετὰ σοφίας γνῶσις, καὶ ὁ λόγος εὑρισκόμενος παρὰ τοῖς φροντίσασιν ἀναβῆναι μὲν ἀπὸ τῆς ψιλῆς πίστεως, ἐρευνῆσαι δὲ τὸν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς νοῦν κατὰ τὰς τοῦ Ἰησοῦ ὑποθήκας, εἰπόντος· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· » καὶ κατὰ τὸ βούλημα τοῦ διδάξαντος Παύλου δεῖν εἰδέναι ἡμᾶς ἑκάστῳ κατὰ τὸ δέον ἀποκρίνασθαι· ἀλλὰ καὶ τοῦ εἰπόντος· « Ἕτοιμοι ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν πίστεως. » Εἰ δὲ βούλεται αὐτὸς συγχωρεῖσθαι μὴ εἶναι πλάσμα, λεγέτω, τί βουλομένη ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον (50) δύναμις πεποίηκεν ἔκτοθι τῆς κιβω- D τοῦ δαιμονίᾳ τινὶ μοίρᾳ διαπτῆναι; Εἰ μὲν γὰρ ἀξιόλογόν τι παραστήσει, καὶ βούλημα Θεοῦ ἄξιον τὸ δωρησάμενον τὸ τοιοῦτον τῷ Κλεομήδει, κρινοῦμεν τί χρὴ λέγειν πρὸς αὐτόν· εἰ δ' ἀπορήσει κἂν πιθανόν τι εἰς τὸν τόπον λέγειν, δηλονότι (51) τὸ ὅσον ἐπὶ τῷ μὴ εὑρίσκεσθαι λόγον, ἤτοι διαβαλοῦμεν τοῖς αὐτὴν μὴ παραδεξαμένοις, καὶ ἐγκαλέσομεν τῇ ἱστορίᾳ ὡς οὐκ ἀληθεῖ, ἢ δαιμόνιόν τι φήσομεν παραπλήσιον

33. Hæc Celsus de Astypalæensi Cleomede addidit, ut sciremus multas sibi lectas fuisse Græcanicas historias. « Is, ut refert, cum in arcam ingressus esset, et intus eam clausam teneret, intus tamen inventus non est; sed evolasse divino quodam fato deprehenderunt, qui illius comprehendendi causa arcam effregere. » Hoc etsi nobis figmentum non esset, ut esse figmentum videtur, tamen cum Jesu rebus comparari non debet. Nam in horum hominum vita nullum illis attributæ divinitatis signum invenitur. Jesum autem Deum esse signa sunt, cœtus hominum quibus profuit, vaticinia de illo edita, sanationes in illius nomine factæ, sapientis ejus doctrinæ cognitio, ratio mysteriorum, quam inveniunt ii, qui simplici fide non contenti Scripturarum sensum scrutari student. Id quod Jesus ipse præcipit : « Scrutamini, inquit, Scripturas [69]; » et Paulus vult, siquidem docet, oportere nos scire quomodo unicuique respondeamus [69*]. Quemadmodum et qui dicit : « Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est fide [70]. » Quod si sibi concedi postulat hoc non esse fabulam, dicat qua mente hæc, quæ supra homines est, potestas voluerit, ut divino quodam fato ex arca foras evolaret. Si quid enim alicujus momenti dignumque Deo in conferendo illo Cleomedi munere consilium attulerit, videbimus quid illi opponendum erit : sin autem nihil habeat vel probabile, quod hoc loco dicat, hoc ipso quod nullam rationem reperire potest, historiam illam coram iis, qui eam nondum receperunt, vituperabimus et ut falsam redarguemus; aut dicetur dæmonium quoddam magicas artes imitatum, oculis fucum fecisse

[64] Joan. x, 18. [65] Matth. xxvii, 46, 50. [66] Joan. ii, 19. [67] Ibid., 21. [68] Psal. xv, 9. [69] Joan. v, 39. [69*] Coloss. iv, 6. [70] I Pet. iii, 15.

(48) *Ἀνεσκολοπισμένων*. Sic codd. Regius et Basileensis, alias vero ἀνασκολοπιζομένων.

(49) Hœschelius in textu et omnes mss., εἰ μέν, Spencerus autem ἡμῖν, male. Lego, εἰ μὴ πλάσμα.

(50) Hœschelius et Spencerus, ἡ ὑπὲρ ἀνθρώπων. Mss., ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον, rectius.

(51) *Δηλονότι*. Ita codex Basileensis; alias vero δῆλον ὅτι, minus bene.

erga illum Astypalæensem : tametsi Celsus videtur sibi tanquam e tripode pronuntiasse, illum divino quodam fato evolasse foras ex arca.

34. Credo equidem solos illos fuisse Celso
469 cognitos, nec dixisse « alios hujusmodi eosque multos adduci posse, » nisi ut volens similia exempla reliquisse videretur. Verum esto, detur illi plures id genus fuisse qui nihil adjuvarint homines, quid horum quidvis ad res Jesu gestas ejusque miracula, de quibus fuse locuti sumus? Deinde quia comprehensum mortuumque colimus, ait : « Simile nos quidpiam facere Getis qui Zamolxin, Cilicibus qui Mopsum, Acarnanis qui Amphilochum, Thebanis qui Amphiaraum, Lebadiensibus qui Trophonium cultu prosequuntur. » His quoque nos absurde a Celso assimilari sic demonstro. Ii enim templa et statuas erigunt illis quos recensuit. Nos autem a nostro erga Divinitatem cultu res illas rejicimus ut magis convenientes dæmoniis nescio quomodo consecratis quodam in loco, quem cæteris prætulerunt, aut in quo fixerunt sedem quibusdam mysteriis allecti et magicis artibus incantati : et Jesum admiramur, qui mentem nostram ab omni re, quæ sub sensus cadit, ut non solum corruptioni obnoxia, sed etiam corrumpenda, avocatam traduxit ad cultum Deo tribuendum puris moribus precibusque, quas illi ferimus per eum, qui ingenitam inter et genitam naturam veluti medius, ad nos defert Patris beneficia, et sacerdotis more nostras ad summum Deum perfert preces.

35. Sed adversus eum, qui nescio qua de causa hæc dicit, lubens hoc modo nugarer : An nihil sunt illi quos enumerasti? Nihilne egregium facit in Lebadia Trophonius, Thebis in suo templo Amphiaraus, in Acarnania Amphilochus, in Cilicia Mopsus? Aut estne illis aliquis vel dæmon, vel heros, vel deus, qui quidquam, quod vires humanas superet, efficiat? Si enim dixerit nihil esse, neque dæmonem, neque ullum numen; aperiat tandem quæ sua sit sententia, Epicureum se fateatur, qui neque cum Græcis eadem sentiat, neque dæmones agnoscat, neque eosdem ac illi deos veneretur : et palam fiat vana esse quæ jam dixit et postea dicturus est quasi vera credidisset. Si dicet autem aut dæmones, aut heroas, aut deos esse eos, quos in medium protulit; caveat ne hinc probetur, quod minime vult, tale quidpiam fuisse Jesum; proinde potuisse multis hominibus persuadere se divinitus

τοῖς ἐπιδεικνυμένοις γόησιν ἀπάτῃ (52) ὀφθαλμῶν πεποιηκέναι καὶ περὶ τὸν Ἀστυπαλαιέα· περὶ οὗ οἴεται ὁ Κέλσος ὅτι θεοπρόπιόν τι ἐθέσπισεν, ὡς ἄρα μοίρᾳ τινὶ δαιμονίᾳ διέπτη ἀπὸ τῆς κιβωτοῦ.

Ἐγὼ μὲν οὖν ἡγοῦμαι, ὅτι τούτους μόνους ἠπίστατο ὁ Κέλσος· καὶ ἵνα δοκῇ ἑκὼν παραλιπεῖν τὰ παραπλήσια, εἶπε τό· « Καὶ ἄλλους ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν τοιούσδε πλείονας. » Ἔστω δ' οὖν καὶ δεδόσθω, τοιούσδε (53) γεγονέναι πλείονας, μηδὲν ὠφεληκότας τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· τί τούτων ἕκαστον εὑρεθείη ἂν πρὸς τὸ τοῦ Ἰησοῦ ἔργον καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ παράδοξα, περὶ ὧν ἐπὶ πλεῖον εἰρήκαμεν; Μετὰ ταῦτα « παραπλήσιον ἡμᾶς » οἴεται « πεποιηκέναι, » τὸν (ὥς φησιν ὁ Κέλσος,) ἁλόντα καὶ ἀποθανόντα θρησκεύοντας, « τοῖς Γέταις σέβουσι τὸν Ζάμολξιν, καὶ Κίλιξι τὸν Μόψον, καὶ Ἀκαρνᾶσι τὸν Ἀμφίλοχον, καὶ Θηβαίοις τὸν Ἀμφιάρεων, καὶ Λεβαδίοις τὸν Τροφώνιον. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ ἐλέγξομεν αὐτὸν οὐκ εὐλόγως ἡμᾶς ὁμοιώσαντα τοῖς προειρημένοις. Οἱ μὲν γὰρ νεὼς καὶ ἀγάλματα κατεσκεύασαν τοῖς κατειλεγμένοις· ἡμεῖς δὲ, τὴν διὰ τῶν τοιούτων τιμὴν ἀνελόντες ἀπὸ τοῦ θείου, (ὡς ἁρμοζόντων (54) μᾶλλον δαιμονίοις, οὐκ οἶδ' ὅπως ἱδρυμένοις ἔν τινι τόπῳ, ὃν ἤτοι προκαταλαμβάνουσιν, ἢ διά τινων τελετῶν ἀχθέντες καὶ μαγγανειῶν ὥσπερ οἰκοῦσι·) τεθήπαμεν τὸν Ἰησοῦν, τὸν νοῦν ἡμῶν μεταθέντα ἀπὸ παντὸς αἰσθητοῦ, ὡς οὐ μόνον φθαρτοῦ, ἀλλὰ καὶ φθαρησομένου, καὶ ἀνάγοντα ἐπὶ τὴν μετὰ ὀρθοῦ βίου πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν τιμὴν μετ' εὐχῶν, ἃς προσάγομεν αὐτῷ, ὡς διὰ μεταξὺ ὄντος (55) τῆς τοῦ ἀγενήτου καὶ τῆς τῶν γενητῶν πάντων φύσεως, καὶ φέροντος μὲν ἡμῖν τὰς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εὐεργεσίας, διακομίζοντος δ' ἡμῶν τρόπον ἀρχιερέως τὰς εὐχὰς πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν.

Ἐβουλόμην δὲ πρὸς τὸν, οὐκ οἶδ' ὅπως τοιαῦτα λέγοντα τοιαῦτά τινα πρεπόντως αὐτῷ ἀδολεσχῆσαι· Ἆρ' οὖν οὐδέν εἰσιν οὗτοι οὓς κατέλεξας, καὶ οὐδεμία δύναμίς ἐστιν ἐν Λεβαδίᾳ κατὰ τὸν Τροφώνιον, οὐδ' ἐν Θήβαις περὶ τὸν τοῦ Ἀμφιάρεω νεὼν, οὐδ' ἐν Ἀκαρνανίᾳ περὶ τὸν Ἀμφίλοχον, οὐδ' ἐν Κιλικίᾳ περὶ τὸν Μόψον; Ἤ ἐστί τις ἐν τοῖς τοιούτοις εἴτε δαίμων, εἴτε ἥρως, εἴτε καὶ θεὸς, ἐνεργῶν τινα μείζονα ἢ κατὰ ἄνθρωπον; Εἰ μὲν γάρ φησι μηδὲν ἕτερον εἶναι, μήτε δαιμόνιον, μήτε θεῖον περὶ τούτους, κἂν νῦν ὁμολογησάτω τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, Ἐπικούρειος ὢν, καὶ μὴ τὰ αὐτὰ τοῖς Ἕλλησι φρονῶν, καὶ μήτε δαίμονας γιγνώσκων, μήτε κἂν ὡς Ἕλληνες θεοὺς σέβων· καὶ ἐλεγχέσθω, ὅτι μάτην καὶ τὰ προειρημένα, ὡς παραδεξάμενος αὐτὰ εἶναι ἀληθῆ, ἐκόμισε, καὶ τὰ ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπιφερόμενα· εἰ δὲ φήσει εἴτε δαίμονας, εἴτε ἥρωας, εἴτε καὶ θεοὺς (56) εἶναι τοὺς κατειλεγμένους, ὁράτω, ὅτι, ὅπερ οὐ βούλεται, κατασκευάσει

(52) Ἀπάτῃ. Ita codd. Jolianus et Basileensis in textu, sicque duo Anglicani in margine recte. Ordo est, δαιμόνιόν τι ἀπάτῃ ὀφθαλμῶν πεποιηκέναι παραπλήσιον τοῖς ἐπιδεικνυμένοις γόησιν.

(53) Mss., τοιούσδε. Impressi in textu, τοιούτους.

(54) Hœschelius in textu, ἁρμοζόντως.

(55) Ὡς διὰ μεταξὺ ὄντος. Hœschelius suspicabatur legendum, ὡς δὴ μεταξὺ ὄντος, male. Nihil mutari necesse est. Agitur quippe de precibus quas offerimus Deo « per eum qui veluti medius est inter increatam naturam et creatam : » ὡς διὰ μεταξὺ ὄντος τῆς τοῦ ἀγενήτου καὶ τῆς τῶν γενητῶν πάντων φύσεως. Pro ἀγενήτου et γενητῶν quod legitur in codd. Regio et Basileensi, libb. editi habent : ἀγεννήτου et γεννητῶν. Ibidem omnes mss., τὰς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εὐεργεσίας. Ab excusis libris abest ἀπό.

(56) Omnes mss. θεούς, libb. excusi θείους, minus bene.

A δι' ὧν εἴρηκεν, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς τοιοῦτόν τι ἦν· διὸ καὶ δεδύνηται ἑαυτὸν παραστῆσαι οὐκ ὀλίγοις τῶν ἀνθρώπων (57) θεόθεν ἐπιδεδημηκέναι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Ἅπαξ δὲ τοῦτ' ἐὰν παραδέξηται, ὅρα εἰ μὴ ἀναγκασθήσεται ἰσχυρότερον αὐτὸν φῆσαι τούτων, οἷς αὐτὸν συγκατηρίθμησεν· ἐπεὶ ἐκείνων μέν γε οὐδεὶς κωλύει τὰς πρὸς τοὺς ἑτέρους τιμάς· οὗτος δὲ, ἑαυτῷ θαῤῥῶν, ὡς πάντων ἐκείνων δυνατώτερος, ἀπαγορεύει τὰς τούτων ἀποδοχὰς, ὡς μοχθηρῶν δαιμόνων, καὶ τόπους ἐπὶ γῆς προκατειληφότων, ἐπεὶ τῆς καθαρωτέρας οὐ δύνανται ἐφάψασθαι χώρας καὶ θειοτέρας, ἔνθα μὴ φθάνουσιν αἱ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μυρίων κακῶν παχύτητες.

ad **470** genus humanum advenisse. Quod si semel admittat, vide annon necesse sit ut fateatur majorem Jesu fuisse, quam eorum, quibus illum adnumeravit, potestatem. Nam nullus eorum vetat ne alii colantur; hic vero sibi ipsi fidens, utpote illis omnibus potentior, prohibet quominus illi in deorum numero ponantur; quippe qui mali dæmones sint, qui idcirco in terra sibi loca elegerunt, quia puriores attingere non possunt divinioresque sedes, quo nihil crassum e terra malisque quæ in ea sunt innumeris pertingit.

Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τὰ περὶ τῶν παιδικῶν Ἀδριανοῦ (λέγω δὲ τὰ περὶ Ἀντινόου τοῦ μειρακίου, καὶ τὰς εἰς αὐτὸν τῶν ἐν Ἀντινόου πόλει τῆς Αἰγύ- B πτου (58) τιμάς)· οὐδὲν οἴεται ἀποδεῖν τῆς ἡμετέρας πρὸς τὸν Ἰησοῦν τιμῆς· φέρε καὶ τοῦτο ὡς φιλέχθρως λεγόμενον διελέγξωμεν. Τί γὰρ κοινὸν ἔχει ὁ γενόμενος ἐν τοῖς Ἀδριανοῦ παιδικοῖς βίος, οὐδὲ τὸν ἄῤῥενα ἀπαθῆ γυναικείας νόσου φυλάξαντος (59), πρὸς τὸν σεμνὸν ἡμῶν Ἰησοῦν, οὗ μηδὲ οἱ μυρία κατηγορήσαντες, καὶ ψευδῆ ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγοντες, δεδύνηνται κατειπεῖν, ὡς κἂν τὸ τυχὸν ἀκολασίας κἂν ἐπ' ὀλίγον γευσαμένου; Ἀλλὰ καὶ, εἴπερ φιλαληθῶς καὶ ἀδεκάστως τὰ περὶ τὸν Ἀντίνουν ἐξετάζοι τις, μαγγανείας ἂν Αἰγυπτίων καὶ τελετὰς εὕροι τὰς αἰτίας τοῦ δοκεῖν τι αὐτὸν ποιεῖν ἐν Ἀντινόου πόλει, καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ· ὅπερ καὶ ἐπ' ἄλλων νεῶν ἱστορεῖται ὑπὸ (60) Αἰγυπτίων καὶ τῶν τὰ τοιαῦτα δεινῶν γεγονέναι, ἔν τισι τόποις ἱδρυόντων δαίμονας μαντι- C κοὺς ἢ ἰατρικοὺς, πολλάκις δὲ καὶ βασανίζοντας τοὺς δοκοῦντάς τι παραβεβηκέναι περὶ τῶν τυχόντων βρωμάτων, ἢ περὶ τοῦ θίγειν νεκροῦ σώματος ἀνθρωπίνου, ἵνα δοκοῖεν δεδίττεσθαι τὸν πολὺν λαὸν (61) καὶ ἀπαίδευτον. Τοιοῦτος δέ ἐστι καὶ ἐν Ἀντινόου πόλει τῆς Αἰγύπτου νομισθεὶς εἶναι θεὸς, οὗ ἀρετὰς οἱ μέν τινες κυβευτικώτερον ζῶντες καταψεύδονται, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἱδρυμένου δαίμονος ἀπατώμενοι, καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἀσθενοῦς τοῦ συνειδότος ἐλεγχόμενοι, οἴονται τίνειν θεήλατον ἀπὸ τοῦ Ἀντινόου ποινὴν (62). Τοιαῦτα δέ ἐστι καὶ τὰ δρώμενα αὐτῶν μυστήρια καὶ αἱ δοκοῦσαι μαντεῖαι, ὧν πάνυ μακράν ἐστι τὰ τοῦ Ἰησοῦ· οὐ γὰρ συνελθόντες γόητες, χάριν τίνοντες βασιλεῖ τινι κελεύοντι ἢ ἡγεμόνι προστάσσοντι, πεποιηκέναι ἔδοξαν αὐτὸν εἶναι Θεόν· ἀλλ' αὐτὸς ὁ D τῶν ὅλων δημιουργὸς ἀκολούθως τῇ ἐν τῷ λέγειν

36. Posthæc ad amasios Adriani venit (loquor autem de adolescente Antinoo, cultuque qui illi in Ægypti urbe Antinoopoli exhibetur), contenditque cultum illum a nostro in Jesum cultu nihil discrepare. Age et istud a suo in nos odio profectum esse evincamus. Quid enim horum Adriani amasiorum vita ad omnes spurcitias etiam contra naturam projecta commune habet cum vita Jesu quem colimus, quem vel minima intemperantiæ macula aspergere ne quidem ii ausi sunt, qui sexcentas calumnias mendaciaque contra illum evomuerunt? Sed et siquis veritatis amans res Antinoi incorrupte perpenderit, inveniet præstigiosa Ægyptiorum mysteria in causa esse, cur ille Antinoopoli etiam post mortem quid facere videatur: quod fertur et in aliis templis fieri ab Ægyptiis aliisque earumdem artium peritis. Hi enim quibusdam in locis dæmones statuunt divinos aut medicos, qui sæpe etiam animadvertant in eos qui ipsorum leges de vulgaribus cibis aut de non tangendo humano cadavere violant, idque ut vulgus imperitum terrefaciant. Atque hujusmodi est qui Antinoopoli ab Ægyptiis deus existimatur, cujus virtutes quidam comminiscuntur quibus inde quæstus est; dum alii quidem a dæmone ibi collocato decipiuntur, alii vero infirmæ conscientiæ stimulis agitati pœnam sibi a deo Antinoo inflictam pati se putant. Hæc sunt illorum mysteria et quæ videntur edere vaticinia. Ab his immane quantum differunt res Jesu. Neque enim impostorum turba regis cujusdam jubentis aut præsidis captantes gratiam, illum in deorum numerum ascripserunt; sed ipse rerum omnium conditor, mirifica illa qua pollet persuadendi vi et potestate, illum **471** declaravit dignum qui cole-

(57) Boherello delendum videtur τῶν ἀνθρώπων, propter eadem verba quæ paulo post repetuntur.

(58) *Τῶν ἐν Ἀντινόου πόλει τῆς Αἰγύπτου.* Ita recte omnino codex Regius. Alias mendose, τῶν ἐν Ἀντινόου τοῦ τῆς Αἰγύπτου. Cæterum de Antinoo Æl. Spart. in Adriano: « Antinoum suum, dum per Nilum navigat, perdidit; quem muliebriter flevit: de quo varia fama est; aliis eum devotum pro Adriano asserentibus; aliis, quod et forma ejus ostentat et nimia voluptas Adriani; et Græci quidem, volente Adriano, eum consecraverunt, oracula per eum dari asserentes; quæ Adrianus ipse composuisse jactatur. » Innumeri scriptores hujus catamiti meminerunt. Verum, ut tempus compendi facias, lege Scaligerum in *Animadversionibus* in Eusebium, et Salmasium, et Casaubonum, in notis in Æl. Spartianum. SPENC.

(59) *Φυλάξαντος.* Lego cum Boherello φυλάξας. Mox Hœschelius in textu habet, πρὸς τὸν σεμνὸν ἡμῖν Ἰησοῦν.

(60) Major pars manuscriptorum, ἱστορεῖται. Alias, ἱστόρηται.

(61) *Λαόν.* Hanc vocem quæ exciderat, restituunt mss.

(62) *Τίνειν θεήλατον ἀπὸ τοῦ Ἀντινόου ποινήν.* Scaliger, ut observat Boherellus, in *Animadvers. Euseb.*, ann. MMCXLV, legit πνεῖν ποινήν, et Salmasius ad Spartianum, πνεῖν πνοήν, quomodo et apud Scaligerum legendum videtur. Sed placet vulgata lectio, propter illud, ἀσθενοῦς τοῦ συνειδό-

retur non ab iis modo qui vitam emendare suam vellent, sed etiam a dæmonibus aliisque potestatibus quæ sub sensus non cadunt. Quo fit ut illæ adhuc videantur aut formidare Jesu nomen tanquam se potentioris, aut legibus ejus tanquam Domini reverenter obtemperare. Nisi enim sic a Deo constitutus fuisset, dæmones, solo ejus pronuntiato nomine, non exirent e corporibus quæ obsidebant.

37. Cæterum Ægyptii docti Antinoum venerari, ferent illum cum Apolline aut Jove comparari, quippe qui ideo illum colant, quia in eodem ac illos numero habent. Nam certe Celsus mentitur, cum ait « non passuros Ægyptios, siquis illum cum Apolline aut Jove comparaverit. » At Christiani, qui didicerunt æternam se manere vitam in cognoscendo solo rerum omnium vero Deo [71], et eo quem misit, Jesu Christo positam; qui norunt omnes deos gentium avida esse dæmonia circum victimas, sanguinem, aliasque sacrificiorum partes volitantia [72], idque ut eos decipiant qui ad Deum rerum omnium non confugiunt; qui sciunt divinos sanctosque Dei angelos alterius naturæ et voluntatis esse, ac dæmones omnes, qui in terra sunt, hosque perpaucis notos esse, iis nimirum qui prudenter et accurate illis cognoscendis dant operam; Christiani, inquam, non sustinebunt comparari Apollinem et Jovem, aut quemvis eorum, qui adipe, sanguine et victimis placantur. Cujus rei quidam erunt quidem, qui causam afferre præ sua simplicitate non poterunt, contenti studiose servare quæ acceperint: sed alii rationes reddent solidas, profundas, et, ut Græcus diceret, interiores atque ex visceribus rei ductas. Etenim multa dicent de Deo iisque, quibus Deus tantum honoris habuit, ut per unigenitum Deum Verbum illos divinitatis adeoque et nominis participes faceret. Multa etiam dici possunt de divinis angelis; multa de iis qui veritati infensi sunt, quique primum decepti, ex errore haberi volunt aut pro diis, aut pro Dei angelis, aut pro bonis dæmonibus, aut pro heroibus, in quos humana anima bona conversa fuisset. Præterea probabunt illi Christiani, quemadmodum in philosophia multi sibi videntur veritatem tenere, qui tamen aut seipsi similibus veri rationibus fefellerunt, aut inventis ab aliis adductisque temere consensum præbuerunt; sic inter animas e corporibus egressas, inter angelos et dæmones, esse quosdam, qui quibusdam pro-

[71] Joan. XVII, 3. [72] Psal. XCV, 5.

A τεραστίως πιστικῇ δυνάμει (63) συνέστησεν αὐτὸν, ὡς τιμῆς ἄξιον, οὐ τοῖς εὐφρονεῖν ἐθέλουσι μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ δαίμοσι, καὶ ἄλλαις ἀοράτοις δυνάμεσιν· αἵτινες μέχρι τοῦ δεῦρο ἐμφαίνουσιν ἤτοι φοβούμεναι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ὡς κρείττονος, ἢ σεβασμίως ἀποδεχόμεναι ὡς κατὰ νόμους αὐτῶν ἄρχοντος. Εἰ γὰρ μὴ θεόθεν ἦν αὐτῷ δοθεῖσα σύστασις, οὐκ ἂν καὶ δαίμονες τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἀπαγγελλομένῳ μόνον εἴκοντες ἀνεχώρουν ἀπὸ τῶν ὑπ' αὐτῶν πολεμουμένων.

Αἰγύπτιοι μὲν οὖν διδαχθέντες τὸν Ἀντίνοον σέβειν, ἐὰν αὐτῷ παραβάλῃς (64) Ἀπόλλωνα ἢ Δία, ἀνέξονται, σεμνύνοντες τὸν Ἀντίνοον διὰ τοῦ ἐκείνοις αὐτὸν συναριθμεῖν. Καὶ ἐν τούτοις γὰρ ὁ Κέλσος σαφῶς ψεύδεται, λέγων· « Κἂν παραβάλῃς αὐτῷ τὸν
B Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Δία, οὐχ ἀνέξονται. » Χριστιανοῖς δὲ μεμαθηκόσι τὴν αἰώνιον αὐτοῖς εἶναι ζωὴν ἐν τῷ γιγνώσκειν τὸν μόνον ἐπὶ πᾶσιν ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἐκεῖνος ἀπέστειλεν Ἰησοῦν Χριστόν· μαθοῦσι δὲ καὶ ὅτι πάντες μὲν οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰσι δαιμόνια λιχνὰ, καὶ περὶ τὰς θυσίας (65), καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν μὴ προσπεφευγότων τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ θεῖοι καὶ ἅγιοι ἄγγελοι ἄλλης εἰσὶ φύσεως (66) καὶ προαιρέσεως παρὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πάντας δαίμονας· καὶ ὅτι οὗτοι σφόδρα ὀλίγοις γιγνώσκονται τοῖς περὶ τούτων συνετῶς καὶ ἐπιμελῶς ζητήσασιν, ἐὰν παραβάλῃς Ἀπόλλωνα καὶ Δία, ἤ τινα τῶν μετὰ κνίσσης, καὶ αἵματος, καὶ θυσιῶν, προσκυνουμένων,
C οὐκ ἀνέξονται· τινὲς μὲν διὰ τὴν πολλὴν ἁπλότητα, μὴ εἰδότες μὲν δοῦναι λόγον περὶ ὧν ποιοῦσιν, εὐγνωμόνως δὲ τηροῦντες ἃ παρειλήφασιν· ἕτεροι δὲ μετ' οὐκ εὐκαταφρονήτων λόγων, ἀλλὰ καὶ βαθυτέρων, καὶ (ὡς ἂν εἴποι τις Ἕλλην,) ἐσωτερικῶν καὶ ἐποπτικῶν, ἐν οἷς πολύς ἐστι λόγος περὶ Θεοῦ καὶ τῶν τετιμημένων ἀπὸ Θεοῦ διὰ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ Λόγου μετοχῇ θεότητος (67), διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὀνόματι. Πολὺς δὲ ὁ λόγος καὶ ὁ περὶ τῶν θείων ἀγγέλων, καὶ ὁ περὶ τῶν ἐναντίων μὲν τῇ ἀληθείᾳ, ἠπατημένων δὲ, καὶ ἐξ ἀπάτης αὐτοὺς ἀναγορευόντων θεοὺς, ἢ ἀγγέλους Θεοῦ, ἢ δαίμονας ἀγαθοὺς, ἢ ἥρωας ἐκ μεταβολῆς συστάντας ἀγαθῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οἱ δὲ τοιοῦτοι Χριστιανοὶ καὶ κατασκευάσουσιν, ὅτι, ὥσπερ πολλοὶ ἐν φιλοσοφίᾳ δοκοῦσιν εἶναι ἐν ἀληθείᾳ, ἤτοι ἑαυτοὺς
D κατασοφισάμενοι λόγοις πιθανοῖς, ἢ τοῖς ὑφ' ἑτέρων προσαγομένοις καὶ εὑρεθεῖσι συγκαταθέμενοι προπετῶς· οὕτως εἰσὶ καὶ ἐν ταῖς ἔξω σωμάτων (68) ψυχαῖς, καὶ ἀγγέλοις καὶ δαίμοσί τινες, ὑπὸ τῶν πιθανοτήτων ἑλκυσθέντες πρὸς τὸ ἑαυτοὺς ἀναγορεῦσαι θεούς. Καὶ

τος, et θεήλατον.

(63) *Ἀκολούθως τῇ ἐν τῷ λέγειν τεραστίως πιστικῇ δυνάμει.* Guieto scribendum videtur, ἀκολούθως τῇ ἐν τῷ λόγῳ τεραστίως ποιητικῇ δυνάμει, etc., τὸ, ποιητικῇ δυνάμει, requirere ei videtur præcedens illud, πεποιηκέναι ἔδοξαν αὐτὸν εἶναι Θεόν.

(64) Libb. excusi in margine, Αἰγυπτίῳ μὲν οὖν διδαχθέντι τὸν Ἀντίνοον σέβειν, ἐὰν παραβάλλῃς, etc. Sicque omnes mss. excepto Joliano cujus lectionem in textu sequimur ob sequentia ἀνέξονται σεμνύνοντες.

(65) *Καὶ περὶ τὰς θυσίας*, etc. Vide quæ ab Huetio disputata sunt *Origenianorum* lib. II, quæstione 5, num. 58.

(66) *Φύσεως*. Consule quæ observavit Huetius *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, num. 7 et 8.

(67) Mss., θεότητος. Libb. excusi in textu, θειότητος. Mox forte scribendum fuerit, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὀνόματος.

(68) *Οὕτως εἰσὶ καὶ ἐν ταῖς ἔξω σωμάτων.* Ita recte codex Jolianus, male vero alii et libb. impressi, οὕτως εἰσὶ καὶ αἱ ἐν ταῖς ἔξω σωμάτων.

διὰ τοὺς τοιούτους γε λόγους (69) κατὰ τὸ ἀκριβὲς τελείως ἐν ἀνθρώποις μὴ δυναμένους εὑρεθῆναι, ἀσφαλὲς ἐνομίσθη τὸ μηδενὶ ἑαυτὸν ἐμπιστεῦσαι ἄνθρωπον ὄντα ὡς Θεῷ, πλὴν μόνου τοῦ ἐπὶ πᾶσιν ὡς διαιτητοῦ, τὰ βαθύτατα ταῦτα καὶ θεωρήσαντος καὶ ὀλίγοις παραδόντος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Περὶ μὲν οὖν τοῦ Ἀντινόου, ἢ τινος ἄλλου τοιούτου, εἴτε παρ' Αἰγυπτίοις, εἴτε παρ' Ἕλλησι, πίστις ἐστὶν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἀτυχής· περὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἤτοι δόξασα ἂν εἶναι εὐτυχής, ἢ καὶ βεβασανισμένως ἐξητασμένη, δοκοῦσα μὲν εὐτυχὴς παρὰ τοῖς πολλοῖς, βεβασανισμένως δὲ ἐξητασμένη παρὰ πάνυ ὀλιγωτάτοις. Κἂν λέγω (70) δέ τινα πίστιν εἶναι, ὡς ἂν οἱ πολλοὶ ὀνομάσαιεν, εὐτυχῆ· καὶ περὶ ταύτης ἀναφέρω τὸν λόγον ἐπὶ τὸν εἰδότα Θεὸν τὰς αἰτίας τῶν ἑκάστῳ μεμερισμένων ἐπιδημοῦντι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ Ἕλληνες δὲ φήσουσι καὶ ἐν τοῖς νομιζομένοις εἶναι σοφωτάτοις, κατὰ πολλὰ τὴν εὐτυχίαν εἶναι αἰτίαν, οἷον περὶ διδασκάλων τοιῶνδε, καὶ τοῦ περιπεσεῖν τοῖς κρείττοσιν (ὄντων καὶ τῶν τὰς ἐναντίας αἱρέσεις διδασκόντων), καὶ περὶ ἀνατροφῆς τῆς ἐν βελτίοσι. Πολλοῖς γὰρ καὶ τὰ τῆς ἀνατροφῆς ἐν τοιούτοις γεγένηται (71), ὡς μηδὲ φαντασίαν ἐπιτραπῆναι τῶν κρειττόνων λαβεῖν· ἀλλ' ἀεὶ καὶ ἐκ πρώτης ἡλικίας ἤτοι ἐν παιδικοῖς εἶναι ἀκολάστων ἀνδρῶν, ἢ δεσποτῶν, ἢ ἐν ἄλλῃ τινὶ κωλυούσῃ τὴν ψυχὴν ἀναβλέπειν κακοδαιμονίᾳ. Τὰς δὲ περὶ τούτων αἰτίας πάντως μὲν εἰκὸς εἶναι ἐν τοῖς τῆς Προνοίας λόγοις· πίπτειν δὲ αὐτὰς εἰς ἀνθρώπους, οὐκ εὐχερές. Ἔδοξε δέ μοι ταῦτα διὰ μέσου ἐν παρεκβάσει εἰρηκέναι, διὰ τό· « Τοσοῦτον ποιεῖ (72) πίστις, ὁποία δὴ προκατασχοῦσα. » Ἐχρῆν γὰρ διὰ τὰς διαφόρους ἀνατροφὰς εἰπεῖν διαφορὰς τῶν ἐν ἀνθρώποις πίστεων, εὐτυχέστερον ἢ ἀτυχέστερον πιστεύουσι· καὶ ἐκ τούτου ἀναβῆναι, ὅτι δόξαι ἂν καὶ ἐν τοῖς ἐντρεχεστέροις εἰς αὐτὸ τὸ δοκεῖν εἶναι λογικωτέροις, καὶ λογικώτερον προστίθεσθαι τὰ πολλὰ δόγμασιν, ἡ ὀνομαζομένη εὐτυχία καὶ ἡ λεγομένη ἀτυχία συνεργεῖν. Ἀλλὰ γὰρ περὶ τούτων ἅλις.

Τὰ δ' ἑξῆς τοῦ Κέλσου κατανοητέον, ἐν οἷς καὶ ἡμῖν φησι « πίστιν ποιεῖν προκαταλαβοῦσαν ἡμῶν (73) τὴν ψυχὴν, τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοιάνδε συγκατάθεσιν. » Ἀληθῶς γὰρ πίστις ἡμῖν ποιεῖ τὴν τοιαύτην συγκατάθεσιν. Ὅρα δὲ εἰ μὴ αὐτόθεν ἡ πίστις αὐτὴ τὸ ἐπαινετὸν παρίστησιν (74), ὅτι πιστεύομεν ἑαυτοὺς τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, χάριν ὁμολογοῦντες τῷ εἰς τοιαύτην πίστιν ὁδηγῷ, καὶ λέγοντες αὐτὸν οὐκ ἀθεεὶ τὸ τοιοῦτον τετολμηκέναι καὶ ἠνυκέναι· πιστεύομεν δὲ καὶ ταῖς προαιρέσεσι τῶν γραψάντων τὰ Εὐαγγέλια, καταστοχαζόμενοι τῆς εὐλαβείας αὐτῶν καὶ τοῦ

A babilitatibus inducti **472** sunt, ut se deos esse prædicarent. Quoniam vero rationes istæ inveniri ab hominibus non possunt accurate, propterea homini tutum esse visum est, nulli ut Deo credere, præterquam soli Jesu Christo, qui omnium moderator arcana illa perspicit et paucis indicat.

38. Igitur de Antinoo, aut quolibet alio sive apud Ægyptios, sive apud Græcos in deorum numerum relato, fides est, ut ita loquar, infortunata; de Jesu autem, aut fortunata est, aut diligenter examinata. Fortunata quidem videtur erga vulgus hominum, perpaucis vero diligenter examinata. Quod dico fidem quamdam esse, ut vocare licet, fortunatam, id non impedit quominus illam acceptam Deo referam; quippe cui exploratæ sunt causæ B rerum, quas quisque in hanc ingrediens vitam sortitus est. Neque Græci negabunt etiam in iis, qui sapientissimi habentur, plerumque bonam fortunam esse causam, cur cum magistri sint qui contrarias opiniones doceant, in meliores inciderint et liberalius fuerint educati. Ea enim contigit multis institutio, ut ne fingere quidem animo meliora potuerint, sed semper a prima ætate amasii fuerunt aut virorum intemperantium, aut dominorum, aut in alia misera fuerint conditione, per quam animæ se attollere non licuit. Non dubium est quin habeat rationes Providentia, cur hæc omnia sic accidant, sed illas perspectas habere, id vero hominibus non proclive est. Atque in hæc obiter digredi visum est, ut repellerem crimi- C nationem hanc: « Tanta vis est fidei, quæ, quodcunque primum occurrit, occupat. » Ostendere enim oportuit aliam esse hominum fidem, felicem aut infelicem, pro diversa educatione; unde confectum est, bonam fortunam, ut vocant, et malam fortunam conducere, ut, qui ingenio præstant, sapientiores esse et sapientius dogmatis plerumque assentiri videantur. Verum de his satis.

39. Nunc ea, quæ sequuntur apud Celsum, consideranda sunt. Ibi ait « fidem, quæ nostram animam præoccupavit, in causa fuisse cur Jesu assentiremur. » Verum quidem est fidem hujus nostræ assensioni effectricem fuisse. At vide annon hoc ipso digna D laude sit ista fides, quod nos ipsi credamus rerum omnium Deo, gratias agentes illi, qui nos ad hanc fidem **473** perduxit, confitentésque illum non potuisse sine Deo rem tantam suscipere et perficere. quod insuper adjungamus fidem iis qui Evangelia scripserunt, ducti scilicet pietate et animi candore,

(69) *Καὶ διὰ τοὺς τοιούτους γε λόγους*, etc. Temere, opinor, hunc locum quem non cepit, sollicitat Guietus, qui sic scribendum censet: Καὶ διὰ τὸ τοὺς τοιούτους (id est, ἀγγέλους) τελείως ἐν ἀνθρώποις μὴ δύνασθαι διακριθῆναι, ἀσφαλὲς ἐνομίσθη, etc. Paulo infra libri excusi ad marginem habent, πλὴν μόνον τοῦ ἐπὶ πᾶσιν ὡς διαιτήτου τὰ βαθύτατα, in textu vero, πλὴν μόνου τοῦ ἐν πᾶσιν ὡς διαιτήτου, τοῦ βαθύτατα. Ibidem in textu habent, καὶ ἐν ὀλίγοις παραδόντος, sed bene abest a manuscriptis codicibus vocula ἐν, quam nos expunximus.

(70) Libri excusi ad marginem, καὶ λέγω.

(71) Iidem ad marginem, τοιούτως γεγένηται.

(72) *Διὰ τό· Τοσοῦτον ποιεῖ*. Sic codex Regius. Hœschelius autem ac Spencerus, Διὰ τὸ τοσούτων· τί ποιεῖ. Philocalia, διὰ τοσοῦτον· τί ποιεῖ.

(73) Hœschelius in textu, ἡμῖν.

(74) *Παρίστησιν*. Ita recte Philocalia. Alias, περιίστησιν. Mox libb. editi ad marginem, ὅτε πιστεύομεν ἑαυτούς. A Philocalia abest, ἑαυτούς.

quæ in eorum scriptis elucent, quæque nihil in eis aut spurium, aut dolosum, aut fictitium, aut vafrum suspicari sinunt. Pro certo enim habemus animas, quæ nunquam attigerant ea, quæ apud Græcos callida multamque veri speciem et subtilitatem adhibens sapientia et versata in judiciis rhetorica docent, idoneas non fuisse ad res comminiscendas, quæ et fidem ingenerare et ad vitam fidei consentaneam adducere potuissent. Equidem crediderim talibus suæ doctrinæ magistris Jesum hac mente uti voluisse, tum ut suspicandi locus non esset, eam niti argumentis ad veri speciem compositis; tum ut intelligentioribus evidens fieret, sinceritatem illam scriptorum junctam cum multa, ut ita loquar, simplicitate, donatam fuisse divina potestate, quæ multo plura perficeret, quam perficere posse videntur verborum ambitus, dictionum compositio, et totus ille Græcanicus divisionum dicendique ornamentorum apparatus.

40. Vide etiam annon fides nostra, ad communem sensum ab initio nobis insitum accommodata, mutet eos qui docilem dictis aurem præbent. Etsi enim perversitas doctrina roborata potuerit persuadere multis, simulacra esse deos, et ea quæ ex auro, aut argento, aut ebore, aut lapide confecta sunt, digna esse cultu et adoratione; communis tamen sensus postulat, ut materiam corruptioni obnoxiam non cogitemus esse Deum, illumve honorari in rebus inanimis, quibus illum homines repræsentant, vel secundum imaginem, vel secundum symbola; illa enim simulacra deos non esse, nec opera hominum esse cum conditore conferenda; nihil illa esse præ summo Deo, qui creavit, continet et gubernat omnia. Quin et anima rationis particeps ad naturam sibi affinem respiciens, rejicit quos hactenus deos esse existimaverat, et naturalem amorem concipit in Creatorem, et hujus amore ad illum etiam adhærescit, qui primus illa omnia gentes edocuit, ad idque usus est discipulis, quos divina virtute et potestate instructos misit, Dei regnique ejus doctrinam annuntiatum.

41. Id postea nobis objectat, quod jam fecit nescio quoties, « nos Deum æstimare, qui **474** constet ex mortali corpore, et in hoc nos nobis pios videri. » Qua de re jam supra pluribus refutata, plura dicere supervacaneum est. Verumtamen sciant criminatores isti, quem ab initio Deum

A συνειδότος, ἐμφαινομένων τοῖς γράμμασιν, οὐδὲν νόθον (75) καὶ κυβευτικὸν καὶ πεπλασμένον καὶ πανοῦργον ἐχόντων. Καὶ γὰρ παρίσταται ἡμῖν, ὅτι οὐκ ἂν ψυχαὶ, μὴ μαθοῦσαι τὰ τοιαῦτα, ὁποῖα διδάσκει ἡ παρ' Ἕλλησι πανοῦργος σοφιστεία (76), πολλὴν ἔχουσα τὴν πιθανότητα, καὶ τὴν ὀξύτητα, καὶ ἡ ἐν τοῖς δικαστηρίοις κυλινδουμένη ῥητορικὴ, οὕτω πλάσαι οἷοί τ' ἦσαν πράγματα, δυνάμενα ἀφ' ἑαυτῶν ἔχειν τὸ πρὸς πίστιν, καὶ τὸν ἀνάλογον τῇ πίστει βίον ἀγωγόν· οἶμαι δὲ καὶ τὸν Ἰησοῦν διὰ τοῦτο βεβουλῆσθαι διδασκάλοις τοῦ δόγματος χρῆσθαι (77) τοιούτοις, ἵνα μηδεμίαν μὲν ἔχῃ χώραν ὑπόνοια πιθανῶν σοφισμάτων· λαμπρῶς δὲ τοῖς συνιέναι δυναμένοις ἐμφαίνηται, ὅτι τὸ ἄδολον τῆς προαιρέσεως τῶν γραψάντων, ἐχούσης πολὺ τὸ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), B ἀφελὲς, ἠξιώθη θειοτέρας δυνάμεως, πολλῷ μᾶλλον ἀνυούσης, ἥπερ ἀνύειν δύνασθαι δοκεῖ περιβολὴ λόγων, καὶ λέξεων σύνθεσις, καὶ μετὰ διαιρέσεων καὶ τεχνολογίας Ἑλληνικῆς ἀκολουθία.

Ὅρα δὲ εἰ μὴ τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν, ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀρχῆθεν συναγορεύοντα, μετατίθησι τοὺς εὐγνωμόνως ἀκούοντας τῶν λεγομένων. Εἰ γὰρ καὶ ἡ διαστροφὴ δεδύνηται, πολλῆς αὐτῇ κατηχήσεως συναγορευούσης, τοῖς πολλοῖς ἐμφυτεῦσαι τὸν περὶ ἀγαλμάτων λόγον ὡς θεῶν, καὶ τὸ περὶ τῶν γενομένων (78) ἐκ χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ ἐλέφαντος, καὶ λίθου ὡς προσκυνήσεως ἀξίων· ἀλλ' ἡ κοινὴ ἔννοια ἀπαιτεῖ ἐννοεῖν, ὅτι Θεὸς οὐδαμῶς ἐστιν ὕλη φθαρτὴ, οὐδὲ τιμᾶται ἐν ἀψύχοις ὕλαις ὑπὸ ἀνθρώπων μορφούμενος, ὡς κατ' εἰκόνα (79) ἤ τινα σύμβολα ἐκείνου C γιγνομέναις· διόπερ εὐθέως λέγεται τὰ περὶ ἀγαλμάτων, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ, καὶ τὰ περὶ τῶν τοιούτων δημιουργημάτων, ὅτι οὐκ ἔστι συγκριτὰ πρὸς τὸν δημιουργόν· ὀλίγα τε περὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ δημιουργήσαντος, καὶ συνέχοντος καὶ κυβερνῶντος τὰ ὅλα. Καὶ εὐθέως ὡσπερεὶ τὸ συγγενὲς (80) ἐπιγνοῦσα ἡ λογικὴ ψυχὴ, ἀποῤῥίπτει μὲν ἃ τέως ἐδόξαζεν εἶναι θεοὺς, φίλτρον δ' ἀναλαμβάνει φυσικὸν τὸ πρὸς τὸν κτίσαντα, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἐκεῖνον φίλτρον ὑπεραποδέχεται καὶ τὸν ταῦτα πρῶτον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραστήσαντα δι' ὧν κατεσκεύασε μαθητῶν, οὓς ἐξέπεμψε μετὰ θείας δυνάμεως καὶ ἐξουσίας κηρῦξαι τὸν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ λόγον.

D Ἐπεὶ δ' ἐγκαλεῖ ἡμῖν, οὐκ οἶδ' ἤδη ὁποσάκις, περὶ τοῦ Ἰησοῦ, « ὅτι ἐκ θνητοῦ (81) σώματος ὄντα Θεὸν νομίζομεν, καὶ ἐν τούτῳ ὅσια δρᾷν δοκοῦμεν· » περισσὸν μὲν τὸ ἔτι πρὸς τοῦτο λέγειν· πλείονα γὰρ ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται. Ὅμως δὲ ἴστωσαν οἱ ἐγκαλοῦντες, ὅτι ὃν μὲν νομίζομεν καὶ πεπείσμεθα ἀρ-

(75) *Οὐδὲν νόθον*, etc. Ita codd. Regius, Basileensis ac Philocalia, melius quam libri excusi, in quibus legitur, οὐδὲ νόθον. Ibidem a Philocalia abest, καὶ πανοῦργον.

(76) *Πανοῦργος σοφιστεία*. Ita codd. Regius, Basileensis et Philocalia. Male autem Hœschelius et Spencerus, πανούργως σοφιστεία. Paulo post libri impressi ad marginem, οἷαί τ' ἦσαν.

(77) Philocalia, χρήσασθαι. Paulo infra eadem Philocalia habet, ἐχούσης τὸ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀφελές.

(78) *Καὶ τὸ περὶ τῶν γενομένων*, etc. Scribendum videtur, καὶ τὸν περὶ τῶν γενομένων, etc. Philocalia habet, καὶ τῶν περιγενομένων, etc.

(79) Philocalia, ὑπὸ ἀνθρώπου μορφούμενος, ὡσοῦ κατ' εἰκόνα, et paulo post omittit, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί. Item infra, ὀλίγα τε περὶ τοῦ.

(80) *Ὡσπερεὶ τὸ συγγενές*. Recte omnino Philocalia, male autem libb. excusi, περὶ τὸ συγγενές.

(81) Hœschelius in textu, ἐπεὶ τοῦτον ἐκ θνητοῦ. Paulo post idem, ὅμως δὲ ἰδέτωσαν.

A χῆθεν εἶναι Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, οὗτος ὁ Αὐτολόγος ἐστὶ καὶ ἡ αὐτοσοφία καὶ ἡ αὐτοαλήθεια· τὸ δὴ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν τῇ πρὸς ἐκεῖνον (82) οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει καὶ ἀνακράσει τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. Ἐὰν δέ τις προσκόπτῃ καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ταῦθ' ἡμῶν λεγόντων, ἐπιστησάτω τοῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγομένοις περὶ τῆς τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἀποίου ὕλης, ποιότητας ἀμφισχομένης, ὁποίας ὁ δημιουργὸς βούλεται αὐτῇ περιτιθέναι, καὶ πολλάκις τὰς μὲν προτέρας ἀποτιθεμένης, κρείττονας δὲ καὶ διαφόρους ἀναλαμβανούσης· εἰ γὰρ ὑγιῆ τὰ τοιαῦτα, τί θαυμαστὸν, τὴν ποιότητα τοῦ θνητοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν σώματος (83) προνοίᾳ Θεοῦ βουληθέντος, μεταβαλεῖν εἰς αἰθέριον καὶ θείαν ποιότητα; B

Οὐχ ὡς διαλεκτικὸς μὲν οὖν εἶπεν ὁ Κέλσος, παραβάλλων τὰς ἀνθρωπίνας τοῦ Ἰησοῦ σάρκας χρυσῷ, καὶ ἀργύρῳ, καὶ λίθῳ, ὅτι αὗται ἐκείνων φθαρτότεραι. Πρὸς γὰρ τὸν ἀκριβῆ λόγον, οὔτ' ἄφθαρτον ἀφθάρτου ἀφθαρτότερον, οὔτε φθαρτὸν φθαρτοῦ φθαρτότερον. Ἀλλ' εἰ ἄρα φθαρτότερον, ὅμως δὲ καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην· πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτέρω (84) αὐτοῦ τόποις πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια, καὶ ἅτινα μιαρώτερα ὠνόμασεν ὁ Κέλσος; οὐδὲ τοῦτο φιλοσόφως ποιῶν. Τὸ γὰρ κυρίως μιαρὸν ἀπὸ C κακίας τοιοῦτόν ἐστι. Φύσις δὲ σώματος οὐ μιαρά· οὐ γὰρ ᾗ φύσις σώματός ἐστι (85), τὸ γεννητικὸν τῆς μιαρότητος ἔχει τὴν κακίαν. Εἶτ' ἐπεὶ, ὑπειδόμενος τὴν παρ' ἡμῶν ἀπολογίαν, λέγει περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅτι « Ἀλλ' ἀποθέμενος ταύτας, ἄρα ἔσται Θεός· τί οὖν οὐχὶ μᾶλλον ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ Διόνυσος, καὶ Ἡρακλῆς; » φήσομεν· Τί τηλικοῦτον Ἀσκληπιὸς, ἢ Διόνυσος, ἢ Ἡρακλῆς εἰργάσαντο; Καὶ τίνας ἕξουσιν ἀποδεῖξαι βελτιωθέντας τὰ ἤθη καὶ κρείττους γενομένους ἀπὸ τῶν λόγων καὶ τοῦ βίου αὐτῶν, ἵνα γένωνται θεοί; Πολλὰς γὰρ τὰς περὶ αὐτῶν ἱστορίας ἀναγνόντες, ἴδωμεν εἰ ἐκαθάρευσαν ἀπὸ ἀκολασίας, ἢ ἀδικίας, ἢ ἀφροσύνης, ἢ δειλίας. Καὶ εἰ μὲν μηδὲν εὑρεθείη τοσοῦτον (86) ἐν αὐτοῖς, ἰσχυρὸς ἂν εἴη ὁ τοῦ Κέλσου λόγος, ἐξισῶν τῷ Ἰησοῦ τοὺς προειρημένους· εἰ δὲ δῆλόν ἐστι, κἂν τινα φέρηται περὶ αὐτῶν ὡς χρηστότερα, ὅτι μυρία ὅσα παρὰ τὸν ὀρθὸν D λόγον πεποιηκέναι ἀναγεγραμμένοι εἰσί· πῶς ἔτι εὐλόγως μᾶλλον τοῦ Ἰησοῦ φήσεις αὐτοὺς ἀποθεμένους τὸ θνητὸν σῶμα γεγονέναι θεούς;

A Deique Filium esse credimus et pro certo habemus, eum esse Verbum ipsum, sapientiam ipsam, ipsam veritatem: mortale autem ejus corpus et humanam quæ in ipso est animam ad maximam dignitatem evecta fuisse, non societate tantum cum illo, sed etiam in unum concursu et permistione, ambo in partem vocata fuisse divinitatis, et in divinitatem fuisse conversa. Si quem hæc offendant quæ de Jesu corpore dicimus, is Græcos consulat de materia, quam docent per se omnis expertem esse qualitatis; qualitates indui qualescunque Deus illi circumdare vult; et sæpe, prioribus positis, potiores et diversas assumere. Quæ quidem opinio, si sana est, quid mirum qualitatem, qua corpus Jesu mortale indutum erat, Dei volentis providen- B tia, in æthercam divinamque mutatam fuisse?

42. Quare Celsus dialecticæ non satis meminit, cum humanas Jesu carnes cum auro, argento et lapide comparans, ait carnes illas hisce rebus fuisse magis in corruptionem propensas. Nam si loqui accurate volumus, nihil incorruptibile est quod sit incorruptibili incorruptibilius: neque corruptibile corruptibilius corruptibili. Sane vero sit quidpiam in corruptionem pronius, dicemus tamen: Si materiæ qualitatibus omnibus subjectæ mutari possint qualitates: cur fieri non potuit ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit, qualem oportuit esse, quæ in æthere ac locis æthere superioribus versaretur, nihilque haberet eorum quæ C infirmæ carnis propria sunt, et quæ Celsus impura vocat? Qua etiam in re peccat in philosophiæ leges. Nam proprie quod impurum est, id oritur a vitio. Impura autem non est natura corporis. Non enim, qua natura corporea est, ea malitiam impuritatis genitricem conjunctam habet. Quia vero nostrum hoc responsum sibi datum iri suspicatus, ita de illa corporis mutatione loquitur: « Sed fortasse, exutis illis qualitatibus, Deus evadet; quidni igitur potius Æsculapius, Bacchus, Hercules? » quæro ab illo quid tantum fecerint Æsculapius, Bacchus, Hercules. Ecquos referre possunt, quos eorum sermones et vita correxerint et meliores reddiderint, ut in deorum numero duci debeant? Evolvamus igitur multas, quæ de illis scriptæ sunt, histo- D rias, et videamus an ab intemperantia, ab injustitia, a stultitia, a timiditate puri et immunes vixerint. Si nihil horum vitiorum in illis invenire est, merito Celsus illos cum Jesu contulerit: 475 sin palam est eos, etiamsi quædam de ipsis quasi meliora ferantur, innumera tamen contra rectam rationem fecisse memorari; eritne cur adhuc dicas illos potius, quam Jesum, posito mortali corpore, evasisse deos?

(82) Hœschelius et Spencerus, πρὸς ἐκεῖνο, sed Philocalia, πρὸς ἐκεῖνον. Paulo post eadem Philocalia, εἰς Θεὸν μεταβεβληκέναι. Quæ lectio non spernenda, cum præsertim infra legatur, μεταβαλεῖν εἰς αἰθέριον ποιότητα.

(83) Hœschelius et Spencerus, κατὰ τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα, sed Philocalia ut in nostro textu. Infra eadem Philocalia, ἀνθρωπίνας τοῦ Θεοῦ σάρκας. Et paulo post, κατὰ γὰρ τὸν ἀκριβῆ λόγον.

(84) Philocalia, ἀνωτέρω. Hœschelius et Spencerus, ἀνωτάτω. Ibidem Hœschelius in textu habet, τὰ τῆς σαρκὸς ἀσθενείας.

(85) Recte Philocalia, ᾗ φύσις σώματός ἐστι, male autem alias post vocem σώματος additur μιαρότητος.

(86) Hœschelius et Spencerus in margine, τοιοῦτον.

43. Postea dicit « illos a nobis irrideri qui Jovem colunt, quia ejus in Creta sepulcrum ostenditur; nihilominus tamen colere nos eum qui sepultus est, nescios quomodo et qua de causa Cretenses id faciant. » Ubi vides illum Cretensium, Jovis, ejusque sepulcri suscipere patrocinium, et innuere allegoricas quasdam rationes, ad quas referri debeat conficta de Jove fabula : dum interim nobis vitio dat, quod nostrum Jesum in sepulcro positum esse confitentes, eumdem e sepulcro excitatum asseramus : quod nondum de suo Jove dicunt Cretenses. Quoniam autem videtur non diffiteri Jovem in Creta sepultum fuisse; siquidem dicit, nescire nos quomodo quaque de causa Cretenses id faciant; dico ego, neque Cyrenensi Callimacho, qui plerosque poetas callebat totamque fere Græcanicam evolverat historiam, notam ullam fuisse historiæ Jovis ejusque sepulcri allegoricam interpretationem. Quapropter in hymno quem Jovi nuncupat, Cretenses incusat his verbis :

Semper mendaces Cretæ, rex magne, sepulcrum
Exstruxere tibi, cui mors non accidet unquam [73].

Tamen cum dicit Jovem non obiisse mortem, cum semper sit, ita negat ejus in Creta sepulcrum esse, ut tamen memoret in illo fuisse mortis initium. Nasci enim, incipere est mori. Atqui illius est hic versus :

Te apud Parrhasios Rhea peperit.

Quemadmodum autem Jovis in Creta ortum negaverat propter sepulcrum ejus, ita videre debuit consequens esse ut si natus est in Arcadia, mortuus fuerit qui natus erat. At sic de his canit Callimachus :

Jupiter, Idæis natum te in montibus aiunt;
Arcadibus te dant alii : utri verba dederunt?

Semper mendaces Cretæ, etc.

Atque huc nos coegit Celsus, qui parum æquus in Jesum, credit quidem verum esse quod scriptum est, illum et mortuum et sepultum esse, pro figmento autem habet eumdem e mortuis fuisse excitatum : quamvis tot prophetæ ejus resurrectionem prædixerint, multisque signis illum redivivum apparuisse constet.

44. Deinde Celsus, quæ pauci omnino ex iis qui habentur Christiani, iique non eruditiores, ut putat, sed imperitissimi contra doctrinam Jesu garriunt, afferens : « Hæc sunt, inquit, eorum instituta : Nemo eruditus, nemo 476 sapiens, nemo prudens ad nos accedat : hæc enim mala apud nos existimantur. Sed si quis est ignarus, si quis insipiens, si quis stul-

A Μετὰ ταῦτα λέγει περὶ ἡμῶν, « ὅτι καταγελῶμεν τῶν προσκυνούντων τὸν Δία, ἐπεὶ τάφος αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ δείκνυται· καὶ οὐδὲν ἧττον σέβομεν τὸν ἀπὸ τοῦ τάφου, οὐκ εἰδότες, πῶς καὶ καθὸ Κρῆτες τὸ τοιοῦτο (87) ποιοῦσιν. » Ὅρα οὖν, ὅτι ἐν τούτοις ἀπολογεῖται μὲν περὶ Κρητῶν, καὶ τοῦ Διὸς, καὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ, αἰνιττόμενος τροπικὰς ὑπονοίας, καθ' ἃς πεπλάσθαι λέγεται ὁ περὶ τοῦ Διὸς μῦθος· ἡμῶν δὲ κατηγορεῖ, ὁμολογούντων μὲν τετάφθαι τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν, φασκόντων δὲ καὶ ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τάφου, ὅπερ Κρῆτες οὐκέτι περὶ τοῦ Διὸς ἱστοροῦσιν. Ἐπεὶ δὲ δοκεῖ (88) συναγορεύειν τῷ ἐν Κρήτῃ τάφῳ τοῦ Διὸς, λέγων· Ὅπως μὲν καὶ καθότι Κρῆτες τοῦτο ποιοῦσιν οὐκ εἰδότες· φήσομεν, ὅτι καὶ ὁ Κυρηναῖος Καλλίμαχος, πλεῖστα ὅσα ἀναγνοὺς ποιήματα, B καὶ ἱστορίαν σχεδὸν πᾶσαν ἀναλεξάμενος Ἑλληνικὴν, οὐδεμίαν οἶδε τροπολογίαν ἐν τοῖς περὶ Διὸς καὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἐγκαλεῖ τοῖς Κρησὶν ἐν τῷ εἰς τὸν Δία γραφέντι αὐτοῦ ὕμνῳ, λέγων·

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται· καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο
Κρῆτες ἐτεκτήναντο· σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ αἰεί.

Καὶ ὁ εἰπὼν, Σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ αἰεὶ, ἀρνησάμενος τὴν ἐν Κρήτῃ ταφὴν τοῦ Διὸς, τὴν ἀρχὴν τοῦ θανάτου ἱστορεῖ γεγονέναι περὶ τὸν Δία. Ἀρχὴ δὲ θανάτου ἡ ἐπὶ γῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως·

Ἐν δέ σε Παῤῥασίοις (89) *Ῥείη τέκεν εὐνηθεῖσα.*

Ἐχρῆν δ' αὐτὸν, ὡς ἠρνήσατο τὴν ἐν Κρήτῃ γένεσιν C τοῦ Διὸς διὰ τὸν τάφον αὐτοῦ, ὁρᾷν, ὅτι ἠκολούθει τῇ ἐν Ἀρκαδίᾳ γενέσει αὐτοῦ τὸ καὶ ἀποθανεῖν τὸν γεγεννημένον. Τοιαῦτα δὲ καὶ περὶ τούτων λέγει ὁ Καλλίμαχος·

Ζεῦ, σὲ μὲν Ἰδαίοισιν ἐν οὔρεσι φασὶ γενέσθαι,
Ζεῦ, σὲ δ' ἐν Ἀρκαδίῃ. Πότεροι, πάτερ, ἐψεύσαντο;

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, καὶ τὰ ἑξῆς.

Εἰς ταῦτα δ' ἡμᾶς ἤγαγεν ὁ Κέλσος, ἀγνωμονῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ συγκατατιθέμενος μὲν τοῖς γεγραμμένοις, ὅτι ἀπέθανε καὶ ἐτάφη, πλάσμα δὲ ἡγούμενος εἶναι, ὅτι καὶ ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ταῦτα μυρίων προφητῶν καὶ τοῦτο προειρηκότων, καὶ πολλῶν ὄντων σημείων τῆς μετὰ θάνατον ἐπιφανείας αὐτοῦ.

D Εἶθ' ἑξῆς (90) τούτοις ὁ Κέλσος τὰ ὑπὸ ὀλίγων πάνυ παρὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰησοῦ λεγόμενα νομιζομένων Χριστιανῶν, οὐ φρονιμωτέρων (ὡς οἴεται), ἀλλ' ἀμαθεστέρων (91), φέρων, φησὶ « τοιαῦτα ὑπ' αὐτῶν προστάσσεσθαι· Μηδεὶς προσίτω πεπαιδευμένος, μηδεὶς σοφὸς, μηδεὶς φρόνιμος (κακὰ γὰρ ταῦτα νομίζεται παρ' ἡμῖν), ἀλλ' εἴ τις ἀμαθὴς, εἴ τις ἀνόητος, εἴ τις ἀπαίδευτος (92), εἴ τις νήπιος, θαῤῥῶν

[73] Callimach. hymn. 1, in Jovem.

(87) Spencerus in textu, τοῦτο.
(88) Spencerus in textu, δοκεῖς.
(89) Mss. Παῤῥασίοις. Hœschelius et Spencerus in textu Παρνασίοις. Libb. editi Callimachi Παῤῥασίῃ.
(90) *Εἶθ' ἑξῆς*. Sic mss. et Philocalia, rectius sane quam Hœschelius et Spencerus, Εἶδ' ἑξῆς.

(91) *Ἀμαθεστέρων*. Ita codd. Regius et Basileensis. Alias, ἀμαθεστάτων. Paulo post Hœschelius et Spencer. in margine, καὶ γὰρ ταῦτα νομίζεται.
(92) *Εἴ τις ἀπαίδευτος*. Hæc in antea editis omissa sunt, sed supplentur e Philocalia. Paulo post Philocalia manuscripta, ὅτι μόνους τοὺς ἠλιθίους καὶ ἀσθενεῖς καὶ ἀναισθήτους.

ἡκέτω. Τούτους γὰρ ἀξίους τοῦ σφετέρου Θεοῦ αὐτόθεν ὁμολογοῦντες, δῆλοί εἰσιν, ὅτι μόνους τοὺς ἠλιθίους καὶ ἀγεννεῖς καὶ ἀναισθήτους, καὶ ἀνδράποδα, καὶ γύναια, καὶ παιδάρια, πείθειν ἐθέλουσί τε καὶ δύνανται· » Καὶ πρὸς ταῦτα δέ φαμεν, ὅτι, ὥσπερ εἴ τις (τοῦ Ἰησοῦ διδάσκοντος τὰ περὶ σωφροσύνης, καὶ λέγοντος· Ὃς ἐὰν ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· ») ἑώρα ὀλίγους ἀπὸ τῶν τοσούτων Χριστιανοὺς εἶναι νομιζομένους ἀκολάστως ζῶντας, εὐλογώτατα μὲν ἂν αὐτοῖς ἐνεκάλει παρὰ τὴν Ἰησοῦ βιοῦσι διδασκαλίαν· ἀλογώτατα δ' ἂν ἐποίησεν, εἰ τὸ κατ' ἐκείνων ἔγκλημα τῷ λόγῳ προσῆπτεν· οὕτως ἐὰν εὑρίσκηται οὐδενὸς ἧττον ὁ Χριστιανῶν λόγος ἐπὶ σοφίαν προκαλούμενος, ἐγκλητέον μὲν ἔσται τοῖς συναγορεύουσι τῇ σφῶν ἀμαθίᾳ, καὶ λέγουσιν οὐ ταῦτα μὲν ἅπερ ὁ Κέλσος ἀνέγραψεν (οὐδὲ γὰρ οὕτως ἀναισχύντως, κἂν ἰδιῶταί τινες ὦσι καὶ ἀμαθεῖς, λέγουσιν·) ἕτερα δὲ πολλῷ ἐλάττονα καὶ ἀποτρεπτικὰ τοῦ ἀσκεῖν σοφίαν.

Ὅτι δὲ βούλεται ἡμᾶς εἶναι σοφοὺς ὁ λόγος, δεικτέον καὶ ἀπὸ τῶν παλαιῶν καὶ Ἰουδαϊκῶν γραμμάτων, οἷς καὶ ἡμεῖς χρώμεθα, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τὸν Ἰησοῦν γραφέντων, καὶ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις θείων εἶναι πεπιστευμένων. Ἀναγέγραπται δὴ ἐν πεντηκοστῷ ψαλμῷ Δαυὶδ ἐν τῇ πρὸς Θεὸν εὐχῇ λέγων· Τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι. » Καὶ εἴ τίς γε ἐντύχοι τοῖς Ψαλμοῖς, εὕροι ἂν πολλῶν σοφῶν δογμάτων πλήρη τὴν βίβλον. Καὶ Σολομὼν (93) δὲ, ἐπεὶ σοφίαν ᾔτησεν, ἀπεδέχθη. Καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ τὰ ἴχνη ἐστὶν ἐν τοῖς συγγράμμασι θεωρῆσαι, μεγάλην ἔχοντα ἐν βραχυλογίᾳ περίνοιαν· ἐν οἷς ἂν εὕροις πολλὰ ἐγκώμια τῆς σοφίας, καὶ προτρεπτικὰ περὶ τοῦ σοφίαν δεῖν ἀναλαβεῖν. Καὶ οὕτω γε σοφὸς ἦν Σολομὼν, ὥστε « τὴν βασίλιδα Σαβὰ, ἀκούσασαν, αὐτοῦ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου, ἐλθεῖν πειρᾶσαι αὐτὸν ἐν αἰνίγμασιν· ἥτις καὶ ἐλάλησεν αὐτῷ πάντα ὅσα ἦν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Καὶ ἀπήγγειλεν αὐτῇ Σολομὼν πάντας τοὺς λόγους αὐτῆς· οὐκ ἦν λόγος παρεωραμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὃν οὐκ ἀπήγγειλεν αὐτῇ. Καὶ εἶδε βασίλισσα Σαβὰ πᾶσαν τὴν φρόνησιν Σολομὼν, καὶ τὰ κατ' αὐτόν· καὶ ἐξ αὐτῆς ἐγένετο καὶ εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα· Ἀληθὴς ὁ λόγος ὃν ἤκουσα ἐν τῇ γῇ μου περὶ σοῦ καὶ περὶ τῆς φρονήσεώς σου· καὶ οὐκ ἐπίστευσα τοῖς λαλοῦσί μοι, ἕως ὅτε παρεγενόμην, καὶ ἑωράκασιν οἱ ὀφθαλμοί μου. Καὶ ἰδοὺ οὐκ ἔστι καθὼς ἀπήγγειλάν μοι τὸ ἥμισυ. Προστέθεικας σοφίαν καὶ ἀγαθὰ πρὸς αὐτὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἀκοὴν ἣν ἤκουσα. » Γέγραπται δὴ περὶ αὐτοῦ, ὅτι « Καὶ ἔδωκε Κύριος φρόνησιν τῷ Σολομὼν καὶ σοφίαν πολλὴν σφόδρα, καὶ χύμα καρδίας ὡς ἡ ἄμμος ἡ παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ ἐπληθύνθη σοφία ἐν Σαλομὼν σφόδρα ὑπὲρ τὴν φρόνησιν πάντων ἀνθρώπων ἀρχαίων, καὶ ὑπὲρ πάντας φρονίμους Αἰγύπτου, καὶ ἐσοφίσατο (94) ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, καὶ ἐσοφί-

A tus, is fidenter veniat. Quos homines cum suo Deo dignos esse ipsi fateantur, aperte declarant se nec velle, nec posse sibi conciliare alios, quam stolidos, ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas et puerulos. » Ad quæ sic respondeo. Hæc Jesus de continentia docet : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo[74]. » At si quis videret paucos ex illis qui Christiani putantur, libidinose vivere, merito quidem illis crimini vertat quod aliter vivant atque Jesus præcepit : sed iniquissime faciat, si crimen eorum in doctrinam transtulerit. Similiter, cum doctrina Christianorum provocet ad sapientiam, increpandi sane sunt ii, qui in sua ignorantia acquiescunt dicuntque, non quidem quæ Celsus illis tribuit (nam B quantumlibet simplices et ignari sunt, non eo tamen impudentiæ sunt progressi, ut ea dicerent); sed quæ licet leviora, avocant nihilominus a studio sapientiæ.

45. Jam vero doctrinæ nostræ mentem esse, ut sapientiæ navemus operam, probandum est cum ex veteribus Judæorum scripturis quibus et nos utimur, tum ex iis quæ post Jesum scriptæ sunt, quasque divinas esse credunt Ecclesiæ. Ac primum David in psalmo quinquagesimo fundens ad Deum preces : « Incerta, inquit, et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi[75]. » Ac si quis psalmos versaverit, librum hunc quamplurimis sapientibus præceptis refertum esse deprehendet. C Salomon quoque flagitavit sapientiam et obtinuit, ejusque sapientiæ vestigia in ejus scriptis videre est, et expressas paucis verbis sublimes sententias. Illic multis laudibus animadvertas celebrari sapientiam, et ad eam acquirendam homines incitari. Atque etiam sic sapiens erat Salomon, ut « Regina Saba, audita ejus fama et fama Domini, venerit tentare eum in ænigmatibus. Et locuta est ei universa quæ habebat in corde suo. Et docuit eam Salomon omnia verba quæ proposuerat : non fuit sermo, qui regem posset latere et non responderet ei. Et vidit regina Saba omnem sapientiam Salomonis, omnesque ejus facultates : et non habebat ultra spiritum, dixitque ad regem : Verus est sermo, quem audivi in terra D mea de te et sapientia tua; et non credebam narrantibus mihi, donec ipsa veni et vidi oculis meis. Et ecce media pars mihi nuntiata non fuit. Major est sapientia et opera tua, quam rumor quem audivi[76] : » De eodem **477** rege scripta sunt hæc : « Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni et prudentiam multam nimis, et latitudinem cordis quasi arenam quæ est in littore maris : et præcedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium hominum priscorum, et Ægyptiorum prudentissimos, omnes denique homines, sapientior Gethan Ezarita, et Emad, et Chalcad, et Aradab, filiis Madi, et erat

[74] Matth. v, 28. [75] Psal. L, 8. [76] III Reg. x, 1 seqq.

(93) Philocalia ubique, Σολομών, Hœschelius et Spencerus, Σαλομών.

(94) Hœschelius et Spencerus, καὶ ἐπὶ πάντας φρονίμους Αἰγύπτου, καὶ ἐσοφίσατο ὑπὲρ πάντας φρο-

nominatus in universis gentibus per circuitum. Locutus quoque est Salomon tria millia parabolas: et fuerunt carmina ejus quinque millia. Et disputavit super lignis a cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete; et disseruit de piscibus, et jumentis. Et veniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, et ab universis regibus terræ, qui audiebant sapientiam ejus [77]. » Sic autem doctrina vult sapientes esse inter fideles, ut quædam quidem sub ænigmatis occultet, quædam obscuris verbis involvat, exercendæ auditorum intelligentiæ causa; alia etiam per similitudines, alia per problemata significet. Quocirca Osee unus ex prophetis sub finem: « Quis sapiens, inquit, et intelliget ista? intelligens, et sciet hæc [78]? » Et Daniel iique qui cum illo redacti fuerant in servitutem, tantum in disciplinis, quas apud regem Babylonicum sapientes profitebantur, profecerant, ut decuplo superarent cæteros [79]. Unde apud Ezechielem princeps Tyri, qui de sapientia gloriabatur, audit: « An tu sapientior es Daniele? Omne secretum non ostensum est tibi [80]. »

A σατο ὑπὲρ Γεθὰν τὸν Ἐζαρίτην, καὶ τὸν Ἐμὰδ, καὶ τὸν Χαλκαδὶ, καὶ Ἀραδὰβ υἱοὺς Μαδί· καὶ ἦν ὀνομαστὸς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κύκλῳ. Καὶ ἐλάλησε Σολομὼν τρισχιλίας παραβολάς· καὶ ἦσαν ᾠδαὶ αὐτοῦ πεντακισχίλιαι· καὶ ἐλάλησε περὶ (95) τῶν ξύλων ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ἕως τῆς ὑσσώπου τῆς ἐκπορευομένης διὰ τοῦ τοίχου· καὶ ἐλάλησε περὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν κτηνῶν. Καὶ παρεγίνοντο πάντες οἱ λαοὶ ἀκοῦσαι τῆς σοφίας Σολομῶντος· καὶ περὶ (96) πάντων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, οἳ ἤκουον τῆς σοφίας αὐτοῦ. » Οὕτω δὲ βούλεται σοφοὺς εἶναι ἐν τοῖς πιστεύουσιν ὁ λόγος, ὥστε ὑπὲρ τοῦ γυμνάσαι τὴν σύνεσιν τῶν ἀκουόντων τὰ μὲν αἰνίγμασι (97), τὰ δὲ ἐν τοῖς καλουμένοις σκοτεινοῖς λόγοις λελαληκέναι, τὰ δὲ διὰ παραβολῶν, καὶ ἄλλα διὰ προβλημάτων. Καί
B φησί γέ τις τῶν προφητῶν, ὁ Ὡσηὲ, ἐπὶ τέλει τῶν λόγων ἑαυτοῦ· « Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα, ἢ συνετὸς (98), καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά; » Δανιὴλ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ αἰχμαλωτισθέντες τοσοῦτον προέκοψαν καὶ ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἅτινα ἤσκουν ἐν Βαβυλῶνι οἱ περὶ τὸν βασιλέα σοφοὶ, ὡς πάντων αὐτῶν διαφέροντας ἀποδειχθῆναι τούτους δεκαπλασίως. Λέγεται δὲ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ πρὸς τὸν Τύρου ἄρχοντα, μέγα φρονοῦντα ἐπὶ σοφίᾳ· « Μὴ σὺ σοφώτερος εἶ τοῦ Δανιήλ; πᾶν κρύφιον οὐκ ἐπεδείχθη (99) σοι. »

46. Nunc si sumpseris in manus libros post adventum Jesu scriptos [81], ibi turbis fidelium parabolas narrari invenias, quasi extra essent et his solum extraneis sermonibus dignæ; discipulis autem privatim parabolas explicari. Privatim enim suis discipulis Jesus edisserebat omnia, turbis anteponens eos, qui sapientiæ ejus desiderio tenebantur. Pollicetur etiam se ad eos, qui in eum crederent, missurum sapientes et scribas: « Ecce ego, inquit, mitto ad vos sapientes et scribas, et ex illis occident et crucifigent [82]. » Et Paulus gratias enumerans quæ Deum auctorem habent, in primo loco « sermonem sapientiæ, » in secundo, ut inferiorem, « sermonem scientiæ » reponit [83]; infra quem in tertio **478** « fidem » collocat: et quia « sermonem » pluris quam prodigiorum operationes faciebat, ob hanc rem « operationes virtutum » et « gratias sanitatum » ultimas recenset spiritualibusque donis inferiores ducit. Item Stephanus multiplicem Moysis eruditionem testatur in Actis apostolorum, id quod ex veteribus nec vulgo cognitis libris hauserat: « Eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum [84]. » Qua de causa suspicio fuit, sua mira-

Ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ μετὰ τὸν Ἰησοῦν γεγραμμένα ἔλθῃς βιβλία, εὕροις ἂν τοὺς μὲν ὄχλους τῶν πιστευόντων (1) τῶν παραβολῶν ἀκούοντας, ὡς ἔξω τυγχάνοντας, καὶ ἀξίους μόνον τῶν ἐξωτερικῶν λόγων· τοὺς δὲ μαθητὰς κατ' ἰδίαν τῶν παραβολῶν μανθάνοντας τὰς διηγήσεις. Κατ' ἰδίαν γὰρ τοῖς ἰδίοις μα-
C θηταῖς ἐπέλυεν ἅπαντα ὁ Ἰησοῦς, προτιμῶν παρὰ τοὺς ὄχλους τοὺς τῆς σοφίας αὐτοῦ ἐπιθυμοῦντας (2). Ἐπαγγέλλεται δὲ τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι πέμψαι σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστελῶ εἰς ὑμᾶς σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ σταυρώσουσι. » Καὶ ὁ Παῦλος δ' ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διδομένων χαρισμάτων πρῶτον ἔταξε « τὸν λόγον τῆς σοφίας, » καὶ δεύτερον (3), ὡς ὑποβεβηκότα παρ' ἐκεῖνον, « τὸν λόγον τῆς γνώσεως, » τρίτον δέ που καὶ κατωτέρω « τὴν πίστιν· » καὶ ἐπεὶ « τὸν λόγον » προετίμα τῶν τεραστίων ἐνεργειῶν, διὰ τοῦτ' « ἐνεργήματα δυνάμεων καὶ χαρίσματα ἰαμάτων » ἐν τῇ κατωτέρω τίθησι
D χώρᾳ παρὰ τὰ λογικὰ χαρίσματα. Μαρτυρεῖ δὲ τῇ Μωϋσέως πολυμαθείᾳ ὁ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων Στέφανος, πάντως ἀπὸ τῶν παλαιῶν καὶ μὴ εἰς πολλοὺς ἐφθακότων γραμμάτων λαβών. Φησὶ γάρ·

[77] III Reg. IV, 29 seqq. [78] Osee XIV, 10. [79] Dan. I, 20. [80] Ezech. XXVIII, 3. [81] Marc. IV, 2, 34. [82] Matth. XXIII, 34. [83] I Cor. XII, 8, 9. [84] Act. VII, 22.

νίμους Αἰγύπτου καὶ ἐσοφίσατο, etc. Sed Philocalia recte omittit, καὶ ἐσοφίσατο ὑπὲρ πάντας φρονίμους Αἰγύπτου. Paulo post Hœschelius in textu habet, ὑπὲρ Γεθὰν τὸν Ναζαρίτην..... καὶ Ἀραδὰβ Ἰουμάδι, nos vero lectionem sequimur codicis Regii, qui recte pro Ἰουμάδι habet υἱοὺς Μαδί.

(95) Vulgata Biblia, ὑπέρ.

(96) Eadem Biblia, παρά, rectius.

(97) *Τὰ μὲν αἰνίγμασι*. Scribendum videtur, τὰ μὲν ἐν αἰνίγμασι.

(98) Philocalia, ἢ συνετός, alias, καὶ συνετός.

(99) *Οὐκ ἐπεδείχθη*. Sic Philocalia. Alias, οὐχ ὑπεδείχθη.

(1) Philocalia, πιστευσάντων, et paulo post τῶν παραβολῶν παραλαμβάνοντας τὰς δεήσεις. Κατ' ἰδίαν γάρ, etc.

(2) Codd. Regius et Basileensis, ἐπιθυμοῦντας. Alias, ἐπιδικαζομένους, non male. Ἐπιδικάζεσθαι enim, præter cætera, est hæreditatem petere. Demosth.: Ἐὰν δὲ μὴ ζῇ ὁ ἐπιδικασάμενος τοῦ κλήρου. Paulo post Philocalia, πέμψειν σοφοὺς καὶ γραμματεῖς λέγων· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω.

(3) Hœschelius in textu, δευτέρᾳ, male. Paulo post Philocalia, κεχίνηκέ τινας ὡς τοῦ λόγου.

« Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τοῖς τεραστίοις ὑπενοεῖτο, μήποτε οὐ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεόθεν ἥκειν ἐποίει αὐτὰ, ἀλλὰ κατὰ τὰ Αἰγυπτίων μαθήματα, σοφὸς ὢν ἐν αὐτοῖς. Τοιαῦτα γὰρ ὑπονοῶν περὶ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, ἐκάλεσε τοὺς ἐπαοιδοὺς τῶν Αἰγυπτίων, καὶ « τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς φαρμακεῖς, » οἵτινες ἠλέγχθησαν τὸ οὐδὲν ὄντες ὡς πρὸς τὴν ἐν Μωϋσῇ σοφίαν ὑπὲρ πᾶσαν Αἰγυπτίων σοφίαν.

Ἀλλ' εἰκὸς τὰ γεγραμμένα ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους προτέρᾳ τῷ Παύλῳ, ὡς πρὸς Ἕλληνας καὶ μέγα φυσῶντας ἐπὶ τῇ Ἑλληνικῇ σοφίᾳ, κεκινηκέναι τινὰς, ὡς τοῦ λόγου μὴ βουλομένου σοφούς. Ἀλλ' ἀκουέτω ὁ τὰ τοιαῦτα νομίζων, ὅτι, ὥσπερ διαβάλλων ἀνθρώπους φαύλους ὁ λόγος φησὶν αὐτοὺς εἶναι οὐ περὶ τῶν νοητῶν καὶ ἀοράτων καὶ αἰωνίων σοφοὺς, ἀλλὰ περὶ μόνων τῶν αἰσθητῶν πραγματευσαμένους, καὶ ἐν τούτοις τὰ πάντα τιθεμένους, εἶναι σοφοὺς τοῦ κόσμου· οὕτω καὶ πολλῶν ὄντων δογμάτων (4), τὰ μὲν συναγορεύοντα ὕλῃ καὶ σώμασι, καὶ πάντα φασκόντων εἶναι σώματα τὰ προηγουμένως ὑφεστηκότα, καὶ μηδὲν παρὰ ταῦτα εἶναι ἄλλο, εἴτε λεγόμενον ἀόρατον εἴτ' ὀνομαζόμενον ἀσώματον, φησὶν εἶναι σοφίαν τοῦ κόσμου καταργουμένην, καὶ μωραινομένην (5), καὶ σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου· τὰ δὲ μετατιθέντα τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων ἐπὶ τὴν παρὰ Θεῷ μακαριότητα καὶ τὴν καλουμένην αὐτοῦ βασιλείαν, καὶ διδάσκοντα καταφρονεῖν μὲν ὡς προσκαίρων πάντων τῶν αἰσθητῶν καὶ βλεπομένων, σπεύδειν δὲ ἐπὶ τὰ ἀόρατα, καὶ σκοπεῖν τὰ μὴ βλεπόμενα, ταῦτά φησι σοφίαν εἶναι Θεοῦ. Φιλαλήθης δ' ὢν ὁ Παῦλός φησι περί τινων ἐν Ἕλλησι σοφῶν ἐν οἷς ἀληθεύουσιν· ὅτι « Γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν. » Καὶ μαρτυρεῖ αὐτοὺς (6) ἐγνωκέναι Θεόν· λέγει δὲ καὶ τοῦτ' οὐκ ἀθεεὶ αὐτοῖς γεγονέναι, ἐν οἷς γράφει τό· « Ὁ Θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανέρωσεν· » αἰνισσόμενος, οἶμαι, τοὺς ἀναβαίνοντας ἀπὸ τῶν ὁρατῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ, ὅτε γράφει· ὅτι « τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους· διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν. »

Τάχα δὲ καὶ ἐκ τοῦ, « Βλέπετε δὲ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς (7)· καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ· ἵνα μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· » ἐκινήθησάν τινες πρὸς τὸ οἴεσθαι ὅτι οὐδεὶς πεπαιδευμένος ἢ σο-

A cula non proficisci a Deo, ut prædicabat, sed patrari disciplinarum Ægyptiacarum ope, quibus apprime eruditus erat. Qua suspicione motus rex, accersivit incantatores Ægyptios, « sapientes et maleficos [85], » quos brevi patuit nihil esse præ Moyse, cujus sapientia omnem Ægyptiorum sapientiam superabat.

47. Verisimile est, quæ Paulus in priore sua ad Corinthios [86], Græcos scilicet Græcanica sapientia inflatos, scripsit, ea movisse quosdam, ut sapientes a nostra religione excludi crederent. Qui sibi hoc induxit in animum, discat quemadmodum illic reprehendens improbos homines, eos ait Apostolus
B non in his esse sapientes quæ solius intelligentiæ sunt, quæ sub sensus non cadunt, quæ æterna sunt, sed cum in solis sensibilibus occupentur, in iisque reponant omnia, sapientes esse hujus mundi; sic inter multa dogmata, ea, quæ materiæ et corpori patrocinantur, quæque res, etiam quæ præcipue subsistunt, corporeas esse statuunt, necnon præter illa nihil quod oculos fugiat, nihil incorporeum admittunt, ab ipso dici esse mundi sapientiam irritam factam, evanidam, stultam, et sapientiam hujus sæculi; ea vero quæ animam ab hisce rebus ad Dei beatitudinem ejusque regnum evehunt, quæ docent omnia sensibus obvia contemnere ut peritura et caduca; contendere vero ad ea, quæ sub oculos non cadunt, et contemplari quæ non videntur, sapien-
C tiam Dei vocari. Cum autem veritatis amator sit Paulus, de quibusdam Græcorum sapientibus ubi vera sentiunt, ait : « Cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt [87]. » Et testatur notum illis fuisse Deum : quod nec sine Deo illis contigisse dicit his verbis : « Deus enim illis manifestavit [88]; » subindicans eos, ni fallor, qui a rebus corporeis ad spiritualia mentem erigunt, ubi scribit : « Invisibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas : ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt [89]. »

48. Fortasse etiam opinioni eorum, qui
D 479 eruditum, aut sapientem, aut prudentem arbitrantur in nostram societatem non recipi, locum dederit hic alius Pauli locus : « Videte autem vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; et ignobilia mundi et

[85] Exod. VII, 10. [86] I Cor. I, 18 seq. [87] Rom. I, 21. [88] Ibid., 19. [89] Ibid., 20.

(4) Mss. et Philocalia, ὄντων δογμάτων, alias, ὄντων καὶ δογμάτων. Paulo post Hœschelius et Spencerus, ὕλῃ καὶ σώματι. Ibidem pro πάντα φασκόντων, lego πάντα φάσκοντα.

(5) Mss. et Philocalia, μωραινομένην. Hœschelius et Spencerus, μαραινομένην.

(6) Philocalia, αὐτούς, alias, αὐτοῖς.

(7) Post vocem σοφούς, in Hœschelii et Spenceri editionibus adduntur hæc verba quæ uncinuli includunt : καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά, sed a mss. omnibus absunt, et ideo e textu recidimus, quamvis in vulgatis Bibliis reperiantur. Mox Hœschelius et Spencerus, καὶ τὰ ἀγενῆ κόσμου, sed vox κόσμου, a mss. et Philocalia abest. Paulo post Hœschelius et Spencerus in margine, ὅπως μὴ καυχήσηται.

contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret; ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus [90]. » At non dictum est, nemo sapiens secundum carnem, sed : « Non multi sapientes secundum carnem. » Certe Paulus describens quibus dotibus ornatum esse oporteat quem vocat episcopum, jubet eum esse « doctorem; » ait enim oportere, « ut potens sit eos, qui contradicunt, arguere [91], » et sua sapientia os obstruere « vaniloquis et seductoribus. » Et quemadmodum « unius uxoris vir » eo qui secundas nuptias contraxit; « irreprehensibilis » eo qui reprehendi potest; « sobrius » immoderato; « pudicus » impudico; « ornatus » eo qui tantillum immodestus est, magis dignus episcopi munere ab ipso judicatur [92]; ita vult eum, qui episcopus eligendus est, hujusmodi esse qui docere et « contradicentes arguere » possit. Injuste igitur Celsus in nos insurgit, quasi diceremus : « Nemo eruditus, nemo sapiens, nemo prudens ad nos accedat. » Imo accedat eruditus, sapiens, prudens, cum voluerit. Sed accedat nihilominus stolidus, ineruditus, puer. Pollicetur enim nostra doctrina se et illos homines sanaturam, si accesserint quippe quæ omnes Deo dignos efficit.

49. Falsum et istud est « fatuos, ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas, puerulos, » hos omnes solos esse, quos divinæ doctrinæ præcones sibi comparare velint. Hos enim nostra doctrina vocat quidem, ut meliores reddat, sed vocat et alios ab illis longe diversos. Nam « Salvator omnium **480** ho-

A φὸς, ἢ φρόνιμος προσέρχεται τῷ λόγῳ. Καὶ πρὸς τὸν τοιοῦτον δὲ φήσομεν, ὅτι οὐκ εἴρηται (8), Οὐδεὶς σοφὸς κατὰ σάρκα, ἀλλ' « Οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα. » Καὶ δῆλον, ὅτι ἐν τῷ χαρακτηριστικῷ τῶν καλουμένων ἐπισκόπων, διαγράφων ὁ Παῦλος ὁποῖον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ἔταξε καὶ « τὸν διδάσκαλον· » λέγων, δεῖν αὐτὸν εἶναι « δυνατὸν καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν, » ἵνα « τοὺς ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας » ἐπιστομίζῃ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας. Καὶ ὥσπερ « μονόγαμον » (9) μᾶλλον διγάμου αἱρεῖται εἰς ἐπισκοπὴν, καὶ « ἀνεπίληπτον » ἐπιλήπτου, καὶ « νηφάλιον » τοῦ μὴ τοιούτου, καὶ « σώφρονα » τοῦ μὴ σώφρονος, καὶ « κόσμιον » παρὰ τὸν κἂν ἐπ' ὀλίγον ἄκοσμον· οὕτως ἐθέλει (10) τὸν προηγουμένως εἰς ἐπισκοπὴν καταστα θησόμενον εἶναι διδακτικὸν, καὶ δυ-
B νατὸν πρὸς τὸ « τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. » Πῶς οὖν εὐλόγως ἐγκαλεῖ ὁ Κέλσος ἡμῖν, ὡς φάσκουσι, « Μηδεὶς προσίτω πεπαιδευμένος, μηδεὶς σοφὸς, μηδεὶς φρόνιμος (11); » Ἀλλὰ προσίτω μὲν πεπαιδευμένος, καὶ σοφὸς, καὶ φρόνιμος, ὁ βουλόμενος· οὐδὲν δ' ἧττον προσίτω καὶ εἴ τις ἀμαθὴς, καὶ ἀνόητος, καὶ ἀπαίδευτος, καὶ νήπιος. Καὶ γὰρ τοὺς τοιούτους προσελθόντας ἐπαγγέλλεται θεραπεύειν ὁ λόγος, πάντας ἀξίους κατασκευάζων τοῦ Θεοῦ.

Ψεῦδος δὲ καὶ τὸ, μόνους « ἠλιθίους, καὶ ἀγεννεῖς, καὶ ἀναισθήτους, καὶ ἀνδράποδα, καὶ γύναια, καὶ παιδάρια » πείθειν ἐθέλειν τοὺς διδάσκοντας τὸν θεῖον λόγον. Καὶ τούτους μὲν γὰρ καλεῖ ὁ λόγος, ἵνα
C αὐτοὺς βελτιώσῃ, καλεῖ δὲ καὶ τοὺς πολλῷ τούτων διαφέροντας· ἐπεὶ « Σωτὴρ πάντων ἐστὶν ἀνθρώπων »

[90] I Cor. I, 26-29. [91] Tit. I, 9. [92] I Tim. III, 2.

(8) Post εἴρηται Hœschel. addit, ὅτι, quæ particula abest a Philoc.

(9) *Μονόγαμον*. *Can. Apost.*, cap. 17 : Ὁ δυσὶ γάμοις συμπλακεὶς μετὰ τὸ βάπτισμα, ἢ παλλακὴν κτησάμενος, οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ. « Qui post baptismum duobus matrimoniis fuit conjunctus, aut concubinam habuit, non potest esse episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aut omnino ex catalogo ecclesiastici ordinis. » *Ambros.*, epist. 82 : « Ad Vercellensem Ecclesiam, etc. Ideo Apostolus legem posuit, dicens : *Si quis sine crimine est, unius uxoris vir*. Ergo, quia sine crimine est unius uxoris vir, teneatur ad legem sacerdotii suscipiendi; qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis. Diximus quid legis est; dicamus etiam, quid rationis : sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres in concilio Nicæno tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut, quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem astringeretur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia. » *Tertull.*, lib. I, cap. 7, *Ad uxorem* : « Quantum fidei detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiæ secundæ, disciplina Ecclesiæ, et præscriptio Apostoli declarat : cum digamos non sinit præsidere. » Idem in *Exhortat. ad castitatem*, cap. 7 : « Inde igitur apud nos plenius atque instructius præscribitur, unius matrimonii esse oportere qui alleguntur in ordinem sacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco dejectos. » Vide librum *De monogamia*, cap. 11 et 12. Basil., prim. epist. canon. ad Amphilochium : Τοὺς διγάμους παντελῶς ὁ κανὼν τῆς ὑπηρεσίας ἀπέκλεισε· « digamos prorsus canon a sacerdotio exclusit. » Hieronym. *De monogamia* ad Ageruchiam : « Simulque considera, quod vidua non eligatur, nisi unius viri uxor. Et nos putamus sacerdotum hoc tantum esse privilegium, ut non admittatur ad altare, nisi qui unam habuerit uxorem. Non solum enim ab officio sacerdotii digamus excluditur, sed et ab eleemosyna Ecclesiæ. » Et paulo post : « Non enim eligitur, si digamus fuerit. » Hieronym. *pro libris adversus Jovinianum*,
D *apolog.* ad Pammachium : « Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eligantur, aut vidui, aut certe post sacerdotium in æternum pudici. » Vide librum primum *adversus Jovinianum*, epistolam ad Furiam, et epistolam ad Riparium adversus Vigilantium; Basil., epist. 198, ad Peragorium presbyterum; Epiph., hæres. 48, quæ est Cataphrygum, pag. 410; hæres. 59, quæ est Catharorum, pag. 496. Idem refert Josephum comitem se bigamum mentitum esse, ne Ariani, quod istis maxime in votis erat, eum episcopum ordinarent. Et credibile est orthodoxos in nulla laudis parte, aut observantia canonum, hæreticis cessuros. Vide Epiphanium, hær. 30, pag. 129. SPENCER.

(10) Sic Philocalia. Alias, ἀκόσμιον. Οὕτω θέλει. Paulo post Hœschelius et Spencerus, ἀντιλέγοντας ἐπιστομίζειν, sed Philocalia ut in nostro textu.

(11) *Φρόνιμος*. Codd. Regius et Basileensis, εὐμαθής.

ὁ Χριστὸς, « καὶ μάλιστα πιστῶν, » εἴτε συνετῶν εἴτε ἁπλουστέρων, « Καὶ ἱλασμός ἐστι πρὸς τὸν Πατέρα περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ μόνον δὲ περὶ τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου (12). » Περισσὸν οὖν τὸ θέλειν μετὰ ταῦτα ἀπολογήσασθαι ἡμᾶς πρὸς τὰς Κέλσου λέξεις οὕτως ἐχούσας· « Τί γάρ ἐστιν ἄλλως κακὸν τὸ πεπαιδεῦσθαι, καὶ λόγων τῶν ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι, καὶ φρόνιμον εἶναί τε καὶ δοκεῖν; Τί δὲ κωλύει τοῦτο πρὸς τὸ γνῶναι Θεόν; Τί δ' οὐχὶ προὔργου μᾶλλον, καὶ δι' οὗ μᾶλλόν τις ἂν (13) ἐφικέσθαι δύναιτο ἀληθείας; » Τὸ μὲν οὖν ἀληθῶς πεπαιδεῦσθαι οὐ κακόν· ὁδὸς γὰρ ἐπ' ἀρετήν ἐστιν ἡ παίδευσις· τὸ μέντοιγε ἐν πεπαιδευμένοις ἀριθμεῖν τοὺς ἐσφαλμένα δόγματα ἔχοντας, οὐδ' οἱ Ἑλλήνων σοφοὶ φήσουσι. Πάλιν γ' αὖ τίς οὐκ ἂν ὁμολογῆσαι, ὅτι λόγων τῶν ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι ἀγαθόν ἐστιν; B Ἀλλὰ τίνας ἐροῦμεν τοὺς ἀρίστους λόγους ἢ τοὺς ἀληθεῖς καὶ ἐπ' ἀρετὴν παρακαλοῦντας; Ἀλλὰ καὶ τὸ φρόνιμον εἶναι καλόν ἐστιν· οὐκέτι δὲ τὸ δοκεῖν, ὅπερ εἶπεν ὁ Κέλσος. Καὶ οὐ κωλύει γε πρὸς τὸ γνῶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ συνεργεῖ τὸ πεπαιδεῦσθαι, καὶ λόγων ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι, καὶ φρόνιμον εἶναι. Καὶ ἡμῖν μᾶλλον πρέπει τοῦτο λέγειν ἢ Κέλσῳ, καὶ μάλιστα, ἐὰν Ἐπικούρειος ὢν ἐλέγχηται.

Ἴδωμεν δ' αὐτοῦ καὶ τὰ ἑξῆς οὕτως ἔχοντα· « Ἀλλ' ὁρῶμεν δήπου καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένους καὶ ἀγείροντας, εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε παρελθόντας, οὐδ' ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῶν κατατολμήσαντας ἐπιδεικνύειν· ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ C ἀνοήτων ἀνθρώπων ὅμιλον, ἐνταῦθα ὠθουμένους τε καὶ καλλωπιζομένους. » Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις τίνα τρόπον ἡμᾶς συκοφαντεῖ, ἐξομοιῶν τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις καὶ ἀγείρουσι. Ποῖα δὴ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνύμεθα (14); Ἢ τί τούτοις παραπλήσιον πράττομεν, οἱ καὶ δι' ἀναγνωσμάτων καὶ διὰ τῶν εἰς αὐτὰ διηγήσεων προτρέποντες μὲν ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων εὐσέβειαν καὶ τὰς συνθρόνους ταύτῃ ἀρετάς· ἀποτρέποντες δ' ἀπὸ τοῦ καταφρονεῖν τοῦ Θείου καὶ πάντων τῶν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττομένων; Καὶ οἱ φιλόσοφοι γ' ἂν εὔξαιντο ἀγείρειν τοσούτους ἀκροατὰς λόγων ἐπὶ τὸ καλὸν παρακαλούντων; ὅπερ πεποιήκασι μάλιστα τῶν Κυνικῶν (15) τινες, δημοσίᾳ πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας διαλεγόμενοι. Ἆρ' οὖν καὶ τούτους, μὴ συνα- D θροίζοντας μὲν τοὺς νομιζομένους πεπαιδεῦσθαι, καλοῦντας δ' ἀπὸ τῆς τριόδου καὶ συνάγοντας ἀκροατὰς, φήσουσι παραπλησίους εἶναι τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις καὶ ἀγείρουσιν;

A minum est » Christus, « et maxime fidelium [93], » sive ingeniosi sint, sive simpliciores; « et propitiatio est apud Patrem pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi [94]. » Inutile igitur fuerit post hæc respondere nos ad Celsi verba quæ sic habent : « Quid enim mali est eruditum esse et commentationibus optimis excoluisse ingenium, prudentem esse et videri? Quid hæc obstant cognitioni Dei? Annon potius conducunt et adjuvant ad assequendam veritatem? » Non profecto malum est eruditum esse. Imo via est ad virtutem eruditio : quanquam nec Græcorum sapientes locum inter eruditos darent iis, qui perversa dogmata consectantur. Et commentationibus optimis ingenium excolere, ecquis infitietur bonum esse? Sed quasnam dicemus optimas esse, nisi quæ veræ sunt et ad virtutem excitant? Bonum quoque est prudentem esse, videri autem minime, contra quod affirmat Celsus. Neque hæc Dei cognitioni officiunt : quinetiam ad eam conducunt eruditio, commentationes optimæ et prudentia. Et id dicere nobis magis convenit, quam Celso, maxime si ab Epicuro esse convincitur.

50. Jam videamus quæ sequuntur : « Neque etiam videmus circumforaneos homines, qui in foro circulatorias suas ineptias ostentant, cœtum adire virorum prudentium ibique audere sua venditare. At ubicunque adolescentulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se ingerunt illorumque plausum aucupantur. » Vide et in iis quomodo nos calumnietur, facta nostri cum circumforaneis circulatoribus ineptissima in foro fundentibus comparatione. At quæ tandem nostræ illæ sunt ineptiæ? Aut quid simile illis facimus, nos qui lectionibus lectionumque explicationibus accendimus ad pietatem erga universorum Deum et ad virtutes ejusdem cum pietate dignitatis, quique abducimus a contemptu Numinis et ab omnibus quæ rectæ rationi contraria sunt? Certe et ipsi philosophi optaverint tales congregare qui suos de honesto sermones audiant. Quod quidem fecerunt maxime quidam e Cynicis, qui publice apud fortuitum auditorium disserebant. An etiam illos, qui non eruditos colligunt, sed e triviis **481** auditores accersunt, conferent cum circulatoribus ineptissima in foro garrientibus? Sed neque Celsus, neque quisquam eadem sentientium, illis vitio dabit, quod humanitatis esse duxerint rudem erudire plebeculam.

[93] I Tim. IV, 10. [94] I Joan. II, 2.

(12) Philocalia, περὶ τοῦ κόσμου παντός. Ibidem Hœschelius et Spencerus, περισσὸν οὖν τὸ θέλημα. Philocalia, περισσὸν οὖν τὸ θέλειν, rectius. Eadem paulo infra habet, τῶν ἀρίστων ἐπιμελεῖσθαι.

(13) Philocalia, μᾶλλόν τις ἄν. Alias, μᾶλλον εἴ τις ἄν, male. Infra eadem Philocalia, τῶν ἀρίστων ἐπιμελεῖσθαι.

(14) Philocalia, δεικνύμεθα. Paulo post codd. Regius et Basileensis, διὰ τῶν εἰς αὐτὰ διηγήσεων. Hœschelius, Spencerus et Philocalia, διὰ τῶν εἰς τὰ ἀναγνώσματα διηγήσεων. Paulo infra Philocalia, συνθρόνους ταύτῃ ἀρετάς. Hœschelius et Spencerus, συνθρόνους ταύτης ἀρετάς.

(15) *Κυνικῶν*. Vide Laertium in *Diog.* Idem refert de Menedemo Cynico, quod, Ἐριννύος ἀναλαβὼν σχῆμα, περιῄει λέγων ἐπίσκοπος ἀφῖχθαι ἐξ ᾅδου τῶν ἁμαρτανομένων, ὅπως πάλιν κατιὼν ταῦτα ἀπαγγέλλοι τοῖς ἐκεῖ δαίμοσιν. « Erinnydis ornatum indutus obambularet, spectatorem se ex inferis peccatorum advenisse dicens, ut iterum eo descendens, hæc ipsa diis, qui ibi sunt, renuntiaret. » SPENCER. —Infra Philocalia, τοὺς μὴ νομιζομένους πεπαιδεῦσθαι.

Ἀλλ' οὔτε Κέλσος, οὔτε τις τῶν τὰ αὐτὰ (16) φρονούντων ἐγκαλοῦσι τοῖς, κατὰ τὸ φαινόμενον αὐτοῖς φιλάνθρωπον, κινοῦσι λόγους καὶ πρὸς τοὺς ἰδιωτικοὺς δήμους.

51. At si minime culpandi sunt illi qui id faciunt; videamus annon magis et illis melius ad honestatem provocent Christiani. Illi enim publice verba facientes philosophi, non seligunt auditores, sed astat quisquis vult et audit. Christiani vero ante omnia pertentant quoad licet animas eorum qui ipsos audire cupiunt, et privatim illas informant; atque cum auditores illi, antequam in cœtum admittantur, satis in voluntate honeste vivendi profecisse videntur, tunc tandem illos recipiunt, distinctis ordinibus, altero eorum qui recens inceperunt nuperque admissi sunt, necdum symbolum purificationis acceperunt; altero eorum, qui pro viribus se comprobarunt id habere propositum, ut nihil velint, nisi quæ Christianis placeant. Hos inter quidam constituti sunt, qui in vitam et mores eorum, qui admittuntur, inquirant, ut scelerum reis interdicant aditu in suum commune concilium; illorum autem dissimiles ex animo amplexi, meliores in singulos dies efficiant. Ea vero est agendi ratio in eos qui peccant et maxime qui libidini se dedunt, ut illos a suo cœtu prohibeant. Atque hi sunt, quos ait Celsus esse similes circulatoribus inepte in foro nugantibus. Ac Pythagoreorum quidem veneranda schola, mortuos reputans suæ doctrinæ desertores, illis construebat cenotaphia : similiter Christiani ut perditos et Deo mortuos lugent eos qui libidine aut quovis alio crimine dejecti sunt; eosdem vero quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cujus ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur : et **482** quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni posthac dignitate et præfectura in Ecclesia Dei arcentur.

Εἰ δ' ἐκεῖνοι οὐκ ἔγκλητοι τοῦτο πράττοντες, ἴδωμεν εἰ μὴ Χριστιανοὶ μᾶλλον καὶ τούτων βέλτιον πλήθη ἐπὶ καλοκἀγαθίαν προκαλοῦνται. Οἱ μὲν γὰρ δημοσίᾳ διαλεγόμενοι φιλόσοφοι οὐ φιλοκρινοῦσι τοὺς ἀκούοντας, ἀλλ' ὁ βουλόμενος ἕστηκε καὶ ἀκούει. Χριστιανοὶ (17) δὲ, κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτοῖς, προβασανίσαντες τῶν ἀκούειν σφῶν βουλομένων τὰς ψυχὰς, καὶ κατ' ἰδίαν αὐτοῖς προεπᾴσαντες, ἐπὰν δοκῶσιν αὐτάρκως οἱ ἀκροαταὶ, πρὶν εἰς τὸ κοινὸν εἰσελθεῖν, ἐπιδεδωκέναι πρὸς τὸ θέλειν καλῶς βιοῦν· τηνικάδε (18) αὐτοὺς εἰσάγουσιν, ἰδίᾳ μὲν ποιήσαντες τάγμα τῶν ἄρτι ἀρχομένων, καὶ εἰσαγομένων, καὶ οὐδέπω τὸ σύμβολον τοῦ ἀποκεκαθάρθαι ἀνειληφότων· ἕτερον δὲ τὸ τῶν κατὰ τὸ δυνατὸν παραστησάντων ἑαυτῶν τὴν προαίρεσιν, οὐκ ἄλλο τι βούλεσθαι, ἢ τὰ Χριστιανοῖς δοκοῦντα· παρ' οἷς εἰσί τινες τεταγμένοι πρὸς τὸ φιλοπευστεῖν τοὺς βίους, καὶ τὰς ἀγωγὰς τῶν προσιόντων, ἵνα τοὺς μὲν τὰ ἐπίῤῥητα πράττοντας ἀποκωλύσωσιν ἥκειν ἐπὶ τὸν κοινὸν αὐτῶν σύλλογον, τοὺς δὲ μὴ τοιούτους ὅλῃ ψυχῇ ἀποδεχόμενοι, βελτίους ὁσημέραι κατασκευάζωσιν. Οἵα δ' ἐστὶν αὐτοῖς ἀγωγὴ καὶ περὶ ἁμαρτανόντων, καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταινόντων (19), οὓς ἀπελαύνουσι τοῦ κοινοῦ οἱ κατὰ τὸν Κέλσον παραπλήσιοι τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις. Καὶ τὸ μὲν τῶν Πυθαγορείων σεμνὸν διδασκαλεῖον (20) κενοτάφια τῶν ἀποστάντων τῆς σφῶν φιλοσοφίας κατεσκεύαζε, λογιζόμενον νεκροὺς αὐτοὺς γεγονέναι· οὗτοι δὲ ὡς ἀπολωλότας καὶ τεθνηκότας τῷ Θεῷ τοὺς ὑπ' ἀσελγείας ἤ τινος ἀτόπου νενικημένους, ὡς νεκροὺς πενθοῦσι· καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἐὰν ἀξιόλογον ἐνδείξωνται (21) μεταβολὴν, χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερόν ποτε προσίενται· εἰς οὐδεμίαν ἀρχὴν (22) καὶ προστασίαν τῆς λεγομένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλέγοντες τοὺς φθάσαντας, μετὰ τὸ προσεληλυθέναι τῷ λόγῳ, ἐπταικέναι.

(16) Philocalia, τὰ αὐτά, recte. Alias, ταῦτα. Ibidem Philoc., ἐγκαλέσουσι τοῖς, etc., et paulo post, κινοῦσι λόγον.

(17) *Χριστιανοὶ δέ*, etc. Hæc articulatim distincteque dicta sunt ab Origene : at plenius intelliges, si legas Justinum in fine *Apologiæ* secundæ, et Tertullianum, cap. 39 *Apolog.* SPENCER.

(18) Philocalia, τατηνικαῦτα.

(19) *Καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταινόντων*, etc. Tertull., lib. II *Ad uxorem*, cap. 3 : « Hæc cum ita sint, fideles, gentilium matrimonia subeuntes, stupri reos esse constat, et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex litteris Apostoli dicentis, cum ejusmodi nec cibum quidem sumendum. » Idem in libro *De pudicitia*, cap. 4 : « Ideo penes nos occultæ quoque conjunctiones, id est, non prius apud Ecclesiam professæ, juxta mœchiam et fornicationem judicari periclitantur. Nec inde consertæ obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus, ultra jura naturæ, non modo limine, verum omni Ecclesiæ tecto submovemus; quia non sunt delicta, sed monstra. » Idem, in *Apolog.*, cap. 39; Cyprian. epist. 38, ad Caldonium, Herculanum, de Felicissimo abstinendo : « Ut abstentum se a nobis sciat; quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit. » Idem epist. 62, ad Pomponium, de virginibus : « Et idcirco consulte et cum vigore fecisti, frater charissime, abstinendo diaconum, qui cum virgine sæpe mansit : sed et cæteros, qui cum virginibus dormire consueverunt. Quod si pœnitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, et a se invicem recesserint : inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter; et, si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur. Hac tamen interminatione, ut si ad eosdem masculos postmodum reversæ fuerint, aut si cum iisdem in una domo, et sub eodem tecto, simul habitaverint, graviore censura ejiciantur, nec in Ecclesiam postmodum facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam : quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi, adultera est; et ideo, æstimato justo tempore, postea, exhomologesi facta, ad Ecclesiam redeat, » etc. SPENCER. — Infra Philocalia, οἱ κατὰ τὰ Κέλσου παραπλήσιοι.

(20) *Διδασκαλεῖον*. Sic recte omnino Philocalia; alias male διδασκάλιον, nam διδασκάλιον idem est quod δίδακτρον, præmium nempe quod magistro doctrinæ nomine redditur. Mox, κενοτάφια. Vide adnotationes ad lib. II, num. 12.

(21) Cod. Regius et Basileensis, ἐπιδείξωνται.

(22) *Εἰς οὐδεμίαν ἀρχήν*, etc. Cypr. epist. 64, ad

A "Ορα δὴ μετὰ ταῦτα τὸ ὑπὸ τοῦ Κέλσου λεγόμενον· « Ὁρῶμέν που καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένους καὶ ἀγείροντας· » εἰ μὴ ἄντικρυς ψευδῶς εἴρηται, καὶ ἀνομοίως παραβέβληται. Τούτους δὴ οἷς ἡμᾶς ὁ Κέλσος ὁμοιοῖ, « τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις καὶ ἀγείρουσι, » φησὶν « εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε παρελθεῖν, οὐδ' ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῶν κατατολμᾷν (23) ἐπιδεικνύειν· ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ ἀνθρώπων ἀνοήτων ὅμιλον, » ἐνταῦθα ὠθουμένους τὲ καὶ καλλωπιζομένους. Καὶ ἐν τούτῳ οὐδὲν ἄλλο ποιῶν ἢ λοιδορούμενος ἡμῖν παραπλησίως ταῖς ἐν ταῖς τριόδοις γυναιξὶ, σκοπὸν ἐχούσαις τὸ κακῶς ἀλλήλας (24) λέγειν. Ἡμεῖς γὰρ, ὅση δύναμις, πάντα πράττομεν ὑπὲρ τοῦ φρονίμων ἀνδρῶν γενέσθαι τὸν σύλλογον ἡμῶν· καὶ B τὰ ἐν ἡμῖν μάλιστα καλὰ καὶ θεῖα τότε τολμῶμεν ἐν τοῖς πρὸς τὸ κοινὸν διαλόγοις φέρειν εἰς μέσον, ὅτ' εὐποροῦμεν συνετῶν ἀκροατῶν· ἀποκρύπτομεν δὲ καὶ παρασιωπῶμεν τὰ βαθύτερα, ἐπὰν ἁπλουστέρους θεωρῶμεν (25) τοὺς συνερχομένους καὶ δεομένους λόγων τροπικῶς ὀνομαζομένων γάλα.

Γέγραπται γὰρ παρὰ τῷ Παύλῳ ἡμῶν Κορινθίοις ἐπιστέλλοντι, Ἕλλησι μὲν, οὐ κεκαθαρμένοις δέ πω τὰ ἤθη (26)· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; » Ὁ δ' αὐτὸς, ἐπιστάμενος μέν τινα τροφὴν εἶναι τελειοτέραν (27) ψυχῆς, τὰ δὲ τῶν εἰσαγο- C μένων παραβάλλεσθαι γάλακτι νηπίων, φησί· « Καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γάρ ἐστι· τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Ἆρ' οὖν οἱ τούτοις ὡς καλῶς εἰρημένοις πιστεύοντες ὑπολάβοιεν (28) ἂν τὰ καλὰ τοῦ λόγου,

52. Nunc vide annon evidens mendacium sit et rerum dissimillimarum comparatio in his Celsi verbis : « Videmus utique et illos qui in foro sceleratas et circulatorias suas artes ostentant. » Hos autem « qui in foris sceleratas et circulatorias ineptias ostentant, » et quibuscum nos comparat Celsus, ait « nunquam cœtum adire virorum prudentium, nec ibi audere sua venditare ; at ubicunque adolescentulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se ingerere eorumque plausum aucupari. » Ubi nihil agit Celsus, quam ut nobis maledicat, similis mulierculis, quæ se in compitis mutuis conviciis consectantur. Etenim nos, quantum possumus, facimus omnia, ut cœtus noster constet prudentibus hominibus ; et quæ apud nos maxime pulchra et divina sunt, ea tum audemus in concionibus publicis proferre in medium, cum præsto est intelligentium auditorum copia : arcaniora autem silentio prætermittimus, cum qui audiunt simpliciores nobis videntur et opus habere sermonibus, qui metaphorico lactis nomine designantur.

53. Et sane Paulus noster scribens ad Corinthios, Græcos quidem, sed nondum purgatis moribus, ait : « Lac vobis potum dedi, non escam ; nondum enim poteratis; sed nec nunc quidem potestis ; adhuc enim carnales estis. Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis [95] ? » Ipse etiam non nescius quemdam animæ cibum esse perfectiorem, et recens initiatorum cibum cum lacte comparari, sic loquitur : « Facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ ; parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali [96]. » An qui hæc ut pulchre dicta credunt, suspicari queant no-

[95] I Cor. III, 2. [96] Hebr. v, 12 seqq.

Epictetum, agens de Fortunatiano, episcopo Assuritano, quem dicit « post gravem lapsum ruinæ suæ pro integro nunc agere velle, et episcopatum sibi vindicare cœpisse ; » et paulo post : « Audet sibi adhuc sacerdotium, quod prodidit, vindicare ; quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit. » Idque conatus est, spreto Cornelii papæ interdicto, quo vetitum erat episcopos lapsos ulterius frui episcopatu. « Unde et ipsam venisse perspicimus et credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere et contrectare ulterius perseverarent pudorem incesti, fidem perfidi, religionem profani, divina terreni, sancta sacrilegi. » Vide epistolam 67, ad Stephanum de Martiano ; et epistolam 52, ad Antonianum, ubi obiter agens de Trophimo hæc habet : « Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito, susceptus est Trophimus ; pro quo satisfaciebat fratrum reditus, et restituta multorum salus : sic tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet, non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet. » Idem epistola 68, rescripsit ad clerum et plebes Hispaniarum de Basilide et Martiale episcopis : quorum hic se gentilium turpia convivia frequentasse, et Christum apud procuratorem ducenarium negavisse contestatus est ; ille in Deum se blasphemum et idololatriæ libello contaminatum agnovit : « Deum deprecans, et satis gratulans, si sibi vel laico communicare contingeret. » — « Frustra tales, » inquit Cyprianus, « episcopatum sibi usurpare conantur : cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere ; maxime, D cum jampridem nobiscum, et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti ; ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. » SPENCER.

(23) Philocalia, προελθεῖν. Οὐδ' ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῶν καλὰ τολμᾷν.

(24) Libb. excusi in margine, ἀλλήλους.

(25) *Ἐπὰν ἁπλουστέρους θεωρῶμεν*. Hæc licet necessaria, in Hœschelii et Spenceri editionibus desiderantur, sed supplentur e Philocalia.

(26) Hœschelius in textu, ἔθη.

(27) Philocalia, τελειοτέρας.

(28) Philoc., ὑπολαμβάνοιεν. Boherellus mavult in passivo ὑπολαβεῖν, ut ad Christianos referatur, et paulo post pro λεχθήσεσθαι, mallet λέξεσθαι.

stros non dicturos in cœtu **483** virorum prudentium quod in nostra doctrina eximium est; sed ubi viderint parvulos, servulos fatuosque collectos, ibi adducturos in medium divina et illustria, et talium auditorum plausus captaturos? Certe quisquis consilium omne nostrarum scripturarum perpenderit, huic planum fiet, Celsum hæc falsa et inconsiderata non dicturum fuisse contra Christianos, nisi ut homo e fæce plebis infensum in illos odium habuisset.

54. Neque vero diffitemur nos velle Dei, etsi nolit Celsus, doctrina omnes imbuere, ita ut cum adolescentulis agatur hortatione illis attemperata, et servi discant quomodo, sumpto liberali animo, ingenui per religionem fieri queant. Atque etiam Christianismi præcones profitentur se Græcis et barbaris, sapientibus et insipientibus esse debitores. Fatentur enim vel insipientium animis adhibendam esse medicinam, ut deposita, quantum fieri potest, ignorantia, studeant capere melius: ad quod hortantem Salomonem audiunt: «Insipientes, redite ad cor, et qui est inter vos insipientissimus, declinet ad me [97].» Insipientibus autem præcipit sapientia dicens: «Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis; relinquite insipientiam, ut vivatis, et corrigite in scientia intelligentiam [98].» Hac etiam de re Celsum interrogarem lubens: An philosophi non exhortantur adolescentes ad audiendum? An juvenes a perdita vita ad meliorem frugem non revocant? An vernulas nolunt philosophari? An nos quoque oportet philosophis crimini ducere quod servulos ad virtutem provocent; Pythagoræ quod Zamolxim, Zenoni quod Persæum, recentioribus quod Epictetum ad philosophiam excitare studuerint? An vobis licet, o Græci, adolescentes et famulos et stolidos homines ad philosophiam vocare, nos vero cum idem facimus, rem ab humanitatis officio alienam facimus? Qui tamen id agimus, ut omnis natura rationis particeps doctrinæ medicina sanetur, et in Dei rerum omnium conditoris familiaritatem veniat. Hæc satis fuerint contra Celsi maledicta potius quam accusationes.

[97] Prov. VIII, 5. [98] Prov. IX, 5.

A εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε λεχθήσεσθαι· ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ ἀνθρώπων ἀνοήτων ὅμιλον, ἐνταῦθα τὰ θεῖα καὶ σεμνὰ φέρειν εἰς μέσον, καὶ παρὰ τοῖς τοιούτοις περὶ αὐτῶν ἐγκαλλωπίζεσθαι; Ἀλλὰ σαφὲς τῷ ἐξετάζοντι ὅλον τὸ βούλημα τῶν ἡμετέρων γραμμάτων, ὅτι ἀπεχθόμενος (29) ὁμοίως τοῖς ἰδιωτικοῖς δήμοις ὁ Κέλσος πρὸς τὸ Χριστιανῶν γένος τὰ τοιαῦτα ἀνεξετάστως καταψευδόμενος (30) λέγει.

Ὁμολογοῦμεν δὲ πάντας ἐθέλειν παιδεῦσαι τῷ τοῦ Θεοῦ, κἂν μὴ βούληται Κέλσος, λόγῳ, ὥστε καὶ μειρακίοις μεταδιδόναι τῆς ἁρμοζούσης αὐτοῖς προτροπῆς, καὶ οἰκότριψιν ὑποδεικνύναι, πῶς ἐλεύθερον ἀναλαβόντες φρόνημα, ἐξευγενισθεῖεν ὑπὸ τοῦ λόγου.
B Οἱ δὲ παρ' ἡμῖν πρεσβεύοντες τὸν Χριστιανισμὸν ἱκανῶς φασιν ὀφειλέται εἶναι Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, σοφοῖς καὶ ἀνοήτοις. (οὐ γὰρ ἀρνοῦνται τὸ καὶ ἀνοήτων δεῖν τὰς ψυχὰς θεραπεύειν)· ἵν', ὅση δύναμις, ἀποτιθέμενοι τὴν ἄγνοιαν ἐπὶ τὸ συνετώτερον σπεύδωσιν, ἀκούοντες καὶ Σολομῶντος λέγοντος. « Οἱ δὲ ἄφρονες ἔνθεσθε καρδίαν, καὶ ὅς ἐστιν ὑμῶν ἀφρονέστατος, ἐκκλινάτω πρός με· » ἐνδεέσι δὲ φρενῶν παρακελεύεται (31) λέγουσα ἡ σοφία· « Ἔλθετε, φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον, καὶ πίετε οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν· ἀπολείπετε ἀφροσύνην, ἵνα ζήσητε, καὶ κατορθώσατε σύνεσιν ἐν γνώσει. » Εἴποιμι δ' ἂν καὶ ταῦτα, διὰ τὰ ἐγκείμενα, πρὸς τὸν Κέλσου λόγον· Ἆρα οἱ φιλοσοφοῦντες οὐ προκαλοῦνται (32) μειράκια ἐπὶ
C τὴν ἀκρόασιν; Καὶ τοὺς ἀπὸ κακίστου βίου νέους οὐ παρακαλοῦσιν ἐπὶ τὰ βελτίονα; Τί δὲ τοὺς οἰκότριβας οὐ βούλονται φιλοσοφεῖν; Ἢ καὶ ἡμεῖς μέλλομεν ἐγκαλεῖν φιλοσόφοις οἰκότριβας ἐπ' ἀρετὴν προτρεψαμένοις, Πυθαγόρᾳ μὲν τὸν Ζάμολξιν (33), Ζήνωνι δὲ τὸν Περσαῖον (34), καὶ χθὲς καὶ πρώην τοῖς προτρεψαμένοις Ἐπίκτητον (35) ἐπὶ τὸ φιλοσοφεῖν; Ἢ ὑμῖν μὲν, ὦ Ἕλληνες, ἔξεστι μειράκια καὶ οἰκότριβας, καὶ ἀνοήτους ἀνθρώπους ἐπὶ φιλοσοφίαν καλεῖν, ἡμεῖς δὲ τοῦτο ποιοῦντες, οὐ φιλανθρώπως αὐτὸ πράττομεν, τῇ ἀπὸ τοῦ λόγου ἰατρικῇ πᾶσαν λογικὴν φύσιν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ οἰκειῶσαι τῷ δημιουργήσαντι πάντα Θεῷ; Ἤρκει μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς τὰς Κέλσου λοιδορίας μᾶλλον ἢ κατηγορίας.

(29) Philocalia, ἀπεχθανόμενος.

(30) *Καταψευδόμενος*. Sic Philocalia, alias vero, καὶ ψευδόμενος, pro quo Boherellus suspicatur legendum, καὶ ψευδομένως. Mox Hœschelius et Spencerus, ὁμολογοῦμεν δὲ πάντες θέλειν παιδεύεσθαι, non male, modo pro πάντες legatur ut in codice Basileensi, πάντας. Nos in textu lectionem Philocaliæ sequimur.

(31) Ita Philocalia; Hœschelius autem et Spencerus in textu: ἀφρονέστερος, ἐκκλινάτω πρός μέ· καὶ τοῖς ἐνδεέσι δὲ φρενῶν παρακελεύομαι.

(32) Philocalia, προκαλοῦνται, Hœschelius et Spencerus, προεκαλοῦντο.

(33) *Πυθαγόρᾳ μὲν τὸν Ζάμολξιν*, etc. Herodot. in Melp. 290; Suid. in Ζάμ.·Λέγουσι δέ τινες, ὡς ὁ Ζάμολξις ἐδούλευσε Πυθαγόρᾳ Μνησάρχου Σαμίῳ, καὶ ἐλευθερωθεὶς ταῦτα ἐσοφίζετο. Ἀλλὰ πολὺ πρότερος δοκεῖ ὁ Ζάμολξις Πυθαγόρου γενέσθαι. « Quidam vero
D dicunt Zamolxin serviisse Pythagoræ Samio Mnesarchi filio, et libertate donatum, ista commentum esse. Sed Zamolxis Pythagora longe antiquior videtur fuisse. » Aliter Strabo, lib. VII et XVI, Laertius, in *Pythag.*; Clemens, *Strom.* IV, et alii quamplurimi; quorum testimonia allegare non est necesse. Spencer.

(34) *Περσαῖον*. Θρεπτὸς Ζήνωνος τοῦ φιλοσόφου, Suid. in *Περσαῖος*. « Et Zenonis stoici servus, qui Persæus vocatus est. » A. Gellius, lib. II, cap. 18, Laert. in Zenon. Spencer.

(35) *Ἐπίκτητον*. « De Epicteto autem philosopho nobili, quod is quoque servus fuit, recentior est memoria, quam ut scribi quasi oblitteratum debuerit. » A. Gell. ibid. Δοῦλος δὲ Ἐπαφροδίτου τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλέως Νέρωνος. Suid. in *Ἐπίκτ*. Spencer.

Ἐπεὶ δ' ἐνηδόμενος τῷ τῶν καθ' ἡμῶν λοιδοριῶν A ἰγῳ προσέθηκε καὶ ἕτερα, φέρε, καὶ ταῦτα ἐκθέμεν, ἴδωμεν πότερον Χριστιανοὶ ἀσχημονοῦσιν ἢ Κέλ-ς ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, ὅς φησιν· « Ὁρῶμεν δὴ καὶ ατὰ τὰς ἰδίας οἰκίας ἐριουργούς, καὶ σκυτοτόμους, ὶ κναφεῖς, καὶ τοὺς ἀπαιδευτοτάτους (36) τε καὶ γροικοτάτους, ἐναντίον μὲν τῶν πρεσβυτέρων καὶ ρονιμωτέρων δεσποτῶν οὐδὲν φθέγγεσθαι τολμῶντας· πειδὰν δὲ τῶν παίδων ἰδίᾳ λάβωνται καὶ γυναίων νῶν σὺν αὐτοῖς ἀνοήτων, θαυμάσι' ἄττα διεξιόντας, ς οὐ χρὴ προσέχειν τῷ πατρὶ καὶ τοῖς διδασκάλοις, φίσι δὲ πείθεσθαι· καὶ τοὺς μέν γε ληρεῖν καὶ ἀποπλήκτους εἶναι, καὶ μηδὲν τῷ ὄντι καλὸν μήτε ἰδέναι ήτε δύνασθαι ποιεῖν, ὕθλοις κενοῖς (37) προκατειλημμένους· σφᾶς δὲ μόνους ὅπως δεῖ ζῆν ἐπίστασθαι· καὶ ν αὐτοῖς οἱ παῖδες πείθωνται, μακαρίους αὐτοὺς B εσθαι, καὶ τὸν οἶκον ἀποφαίνειν εὐδαίμονα. Καὶ ἅμα ἰγοντες, ἐὰν ἴδωσί τινα παριόντα τῶν παιδείας διδασκάλων καὶ φρονιμωτέρων ἢ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα, μὲν εὐλαβέστεροι αὐτῶν διέτρεσαν (38)· οἱ δ' ἰταμώτεροι τοὺς παῖδας ἀφηνιάζειν ἐπαίρουσι, τοιαῦτα ιθυρίζοντες, ὡς παρόντος μὲν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δασκάλων οὐδὲν αὐτοὶ ἐθελήσουσιν (39), οὐδὲ δυνήσονται τοῖς παισὶν ἑρμηνεύειν ἀγαθόν· ἐκτρέπεσθαι ὰρ τὴν ἐκείνων ἀβελτηρίαν καὶ σκαιότητα, πάντη διεφθαρμένων, καὶ πόῤῥω κακίας ἡκόντων, καὶ σφᾶς ολαζόντων· εἰ δὲ θέλοιεν, χρῆναι αὐτοὺς ἀφεμένους οῦ πατρός τε καὶ τῶν διδασκάλων, ἰέναι σὺν τοῖς υναίοις, καὶ τοῖς συμπαίζουσι παιδαρίοις, εἰς τὴν γυναικωνῖτιν, ἢ τὸ σκυτεῖον, ἢ τὸ κναφεῖον, ἵνα τὸ τέλειον άβωσι· καὶ ταῦτα λέγοντες πείθουσιν (40). »

55. Sed quia hoc maledictorum genere admodum delectatus, addidit et alia; age et his **484** memoratis, videamus utri plus dedecoris afferant, Christianorum societati, an Celso. Sic iste: « Et in privatis ædibus videre est lanifices, sutores, fullones, imperitissimum quemque et rusticissimum coram senioribus et prudentioribus patribusfamilias nihil audere proloqui: ubi vero seorsum nacti fuerint pueros et mulierculas æque ac ipsi imperitas, mira quædam disserunt; non audiendos esse patrem et præceptores, sibi esse credendum; illos delirare et mente esse captos, nihil vere honesti aut videre aut facere posse nugis inanibus præoccupatos, se solos scire quomodo vivere oporteat; si dictis adjungant fidem, felices fore totamque familiam. Interea dum hæc loquuntur, si vident aliquem ex præceptoribus, ex prudentioribus aut patrem ipsum accedere, qui timidiores sunt, ii tremefacti silent; sed ferociores pueris auctores sunt, ut habenas excutiant, insusurrantque ad aures se nec posse nec velle illis, præsentibus patre et præceptoribus, quidquam boni explicare; aversari se stultitiam et sævitiam horum hominum perditorum et extrema nequitia præditorum, qui ipsos punirent; sed si quid discere velint, oportere, ut, relictis patre et præceptoribus, eant cum mulierculis et sodalibus in conclave mulierum, aut in sutoriam officinam, aut in fulloniam, ibi quod perfectum est edocendi: atque sic persuadent. »

Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις τίνα τρόπον διασύρων τοὺς C αρ' ἡμῖν διδάσκοντας τὸν λόγον, καὶ ἐπὶ τὸν τῶν ων δημιουργὸν παντὶ τρόπῳ τὴν ψυχὴν ἀναβιβάζειν ειρωμένους, παριστάντας δὲ καὶ ὡς χρὴ μὲν τῶν ἰσθητῶν καὶ προσκαίρων καὶ βλεπομένων πάντων αταφρονεῖν, πάντα δὲ πράττειν ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν τῆς οῦ Θεοῦ κοινωνίας, καὶ τῆς τῶν νοητῶν καὶ ἀοράτων θεωρίας, καὶ μακαρίας μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν οἰκείων οῦ Θεοῦ διεξαγωγῆς (41), παραβάλλει αὐτοὺς κατὰ ὰς οἰκίας ἐριουργοῖς, καὶ τοῖς σκυτοτόμοις, καὶ τοῖς ναφεῦσι, καὶ τοῖς ἀγροικοτάτοις τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ ὰ φαῦλα προκαλουμένοις παῖδας κομιδῇ νηπίους, καὶ ύναια, ἵν' ἀποστῶσι μὲν πατρὸς καὶ διδασκάλων, αὐοῖς δὲ ἕπωνται. Τίνος γὰρ πατρὸς σωφρονοῦντος, ἢ ίνων διδασκάλων σεμνότερα διδασκόντων, ἀφιστῶμεν οὺς παῖδας καὶ τὰ γύναια παραστησάτω ὁ Κέλσος, καὶ D ντιπαραβαλέτω ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ λόγῳ ἡμῶν αίδων καὶ γυναίων, πότερα τίνας (42) ὧν ἤκουον

56. Et hic vide quibus doctores nostros lacessat injuriis: qui tamen modis omnibus conantur animam ad rerum omnium conditorem evehere, qui docent contemnendas esse res sensibus subjectas, caducas et quæ videntur; nihilque non faciendum, ut comparetur illa cum Deo societas, in qua quæ sensus superant mens nostra contemplabitur, et beata cum Deo amicisque ejus vita perfruemur. Hi sunt scilicet, quos ait Celsus similes lanificis, sutoribus, fullonibus et hominum rusticissimis, qui ad mala puerulos et mulierculas instigant urgentque, ut, patre et præceptoribus dimissis, se ad ipsos applicent et adjungant. Indicet ergo quisnam sit pater ille sapiens, aut quinam sint illi magistri virtutis, a quibus pueros et mulierculas abduxerimus; et conferens quæ docemus pueros et mulierculas nostram doctrinam amplexos cum iis quæ ante didicerant, **485** ostendat eos ab honestis probisque

(36) Sic mss. et Philocalia, alias vero, ἀπαιδεύους.

(37) Codex Basileensis, κενοῖς. Alias, καινοῖς, minus bene. Paulo post Boherellus scribendum putat, ποφανεῖν εὐδαίμονα.

(38) *Διέτρεσαν*. Ita codd. Vaticani, Regius, et nglicanus primus, sicque libb. impressi in margine, et est genuina lectio. Sic Homerus, διέτρεσαν λλυδις ἄλλος. Hœschelius et Spencerus in textu, ιέτρεψαν.

(39) *Ἐθελήσουσιν*. Guieto videtur scribendum, ἐκθλήσουσιν. Ego nihil mutari velim.

(40) Mss. *Πείθωσιν*, Hœschelius et Spencerus, πείθουσιν.

(41) *Διεξαγωγῆς*. Boherellus censet melius forte legi posse διαγωγῆς.

(42) *Πότερα τίνας*, etc. Lego cum eodem Boherello, πότερα τίνα, etc. Guieto autem scribendum videbatur, πότερα τίνας ἀφιστῶμεν τῶν ἡμετέρων, ὧν ἤκουον. Ibidem pro βελτίονα Hœschelius et Spencerus habent in margine, βελτιόνων.

documentis ad pejora fuisse a nobis avocatos. Sed quidquam simile nunquam de nobis demonstrare poterit. Imo mulierculas avertimus ab impudicitia, ab exercendis cum maritis simultatibus, a theatrorum saltationumque insania, a superstitione; puberibus autem pueris lascivientibus et in Venerem prurientibus frenos injicimus, admonitis non solum quanta libidinis infamia sit, sed etiam quantum inde animæ improborum immineat periculum, quas pœnas luitura sit, quæ illam supplicia maneant.

A βελτίονα τῶν ἡμετέρων, καὶ τίνα τρόπον καλῶν τινων καὶ σεμνῶν μαθημάτων ἀφιστάντες παῖδας καὶ γύναια ἐπὶ τὰ χείρονα προκαλούμεθα. Ἀλλ' οὐχ ἕξει παραστῆσαι τὸ τοιοῦτο καθ' ἡμῶν· τοὐναντίον γὰρ τὰ μὲν γύναια ἀκολασίας καὶ διαστροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν συνόντων ἀφίσταμεν, καὶ πάσης θεατρομανίας, καὶ ὀρχηστρομανίας, καὶ δεισιδαιμονίας (43), τοὺς δὲ παῖδας ἄρτι ἡβῶντας καὶ σφριγῶντας ταῖς περὶ τὰ ἀφροδίσια ὀρέξεσι σωφρονίζομεν, παρατιθέντες οὐ μόνον τὸ ἐν τοῖς ἁμαρτανομένοις αἰσχρὸν, ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς ἔσται διὰ τὰ τοιαῦτα ἡ τῶν φαύλων ψυχὴ, καὶ οἵας τίσει δίκας, καὶ ὡς κολασθήσεται.

57. Et qui sunt illi præceptores, quorum, quasi meliora docerent, patrocinium suscipit Celsus, quos delirare et mente captos esse dicimus? Nisi forte probos et non mente captos præceptores existimet eos, qui mulieres ad superstitionem et impura spectacula compellunt; nisi sano capite illos putet, qui adolescentes trahunt rapiuntque ad crimina illa omnia, quæ scimus ab illis committi sæpissime. Eos etiam, qui philosophiæ dant operam, ad nostram religionem revocamus pro viribus, illisque ejus et sinceritatem commendamus et excellentiam. Id a nobis fieri negat Celsus, et solos fatuos vocari disputat. Sed ego illi dixerim: Si accusares quod avertamus eos a philosophia qui jam illa imbuti sunt, non vera quidem, sed tamen probabilis esset criminatio; cum vero dicis pueros ad nostram religionem accedentes bonis magistris subtrahi, ostende alios esse magistros præter philosophiæ doctores, aut eos qui quid utile docent. At nihil simile probare potest. Deinde beatos fore pollicemur idque audacter et aperte, qui ex Dei legibus vitam agunt, qui omnia ad illum referunt, quique omnia faciunt, quasi testis et spectator esset. An hæc sunt lanificorum, sutorum, fullonum, rusticorum imperitorumque hominum præcepta? Neque istud ostendere poterit.

Τίνας δὲ διδασκάλους λέγομεν ληρεῖν καὶ ἀποπλήκτους εἶναι, ὑπὲρ ὧν ὁ Κέλσος ἵσταται, ὡς διδασκόντων τὰ κρείττονα; εἰ μὴ ἄρα καλοὺς οἴεται διδασκά-
B λους γυναίων καὶ μὴ ληροῦντας τοὺς ἐπὶ δεισιδαιμονίαν καὶ τὰς ἀκολάστους θέας προκαλουμένους· ἔτι δὲ καὶ μὴ ἀποπλήκτους εἶναι τοὺς ἄγοντας καὶ φέροντας τοὺς νέους ἐπὶ πάντα, ὅσα ἴσμεν ἀτάκτως ὑπ' αὐτῶν πολλαχοῦ γιγνόμενα. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ φιλοσόφων δογμάτων, ὅση δύναμις, προκαλούμεθα ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς θεοσέβειαν, τὸ ἐξαίρετον καὶ τὸ εἰλικρινὲς αὐτῆς παριστάντες· ἐπεὶ δὲ δι' ὧν ἔλεγεν ὁ Κέλσος παρέστησε, τοῦτο μὲν ἡμᾶς μὴ ποιεῖν, μόνους δὲ τοὺς ἀνοήτους καλεῖν· εἴποιμεν ἂν πρὸς αὐτόν· Εἰ μὲν ἐνεκάλεις ἡμῖν ὡς ἀφιστῶσι (44) φιλοσοφίας τοὺς ἤδη προκατειλημμένους ἐν αὐτῇ, ἀλήθειαν μὲν οὐκ ἂν ἔφασκες, πιθανότητα δ' ἂν εἶχέ σου ὁ λόγος· νυνὶ δὲ λέγων, ἡμᾶς ἀφιστᾷν διδασκάλων τοὺς προσιόντας ἀγαθῶν, παράστησον τοὺς διδασκάλους ἄλλους παρὰ τοὺς φιλοσοφίας (45) διδα-
C σκάλους, ἢ τοὺς κατά τι τῶν χρησίμων πεποιημένους. Ἀλλ' οὐδὲν ἕξει τοιοῦτον δεικνύναι. Μακαρίους δὲ ἔσεσθαι ἐπαγγελλόμεθα μετὰ παῤῥησίας, καὶ οὐ κρύβδην, τοὺς ζῶντας κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, καὶ πάντα εἰς ἐκεῖνον ἀφορῶντας (46), καὶ ὡς ἐπὶ Θεοῦ θεατοῦ πᾶν ὅ τι ποτ' οὖν ἐπιτελοῦντας. Ἆρ' οὖν ταῦτα ἐριουργῶν, καὶ σκυτοτόμων καὶ κναφέων, καὶ ἀπαιδευτοτάτων ἀγροίκων (47) ἐστὶ μαθήματα; Ἀλλὰ τοῦτο δεικνύναι οὐ δυνήσεται.

58. Jam qui apud Celsum sunt similes lanificis, similes quoque sutoribus, fullonibus, rusticis et imperitis, illi præsente patre et præceptoribus, nihil bonum, inquit, volent aut poterunt explicare pueris. At illum rogo: Quem, o bone, patrem, quem præceptorem dicis? Si eum, qui virtuti studeat, qui nequitiam horreat, qui meliora capessat; scito nos coram illo intrepide nostra pueris relecturos, certos nimirum tali judici probatum iri. Tacemus autem coram **486** patre qui virtuti et honestati est inimicus, coram præceptoribus qui contraria sanæ doctrinæ tradunt. Neque id nobis

Οἱ δὲ παρὰ τῷ Κέλσῳ παραπλήσιοι τοῖς ἐν ταῖς οἰκίαις ἐριουργοῖς, ὅμοιοι δὲ καὶ τοῖς σκυτοτόμοις καὶ κναφεῦσι, καὶ ἀπαιδευτοτάτοις ἀγροίκοις, παρόντος μὲν πατρὸς καὶ διδασκάλων, οὐδὲ (φησὶ)
D λέγειν (48) ἐθελήσουσιν, οὐδὲ δυνήσονται τοῖς παισὶν ἑρμηνεύειν ἀγαθόν. Καὶ πρὸς τοῦτο δ' ἐροῦμεν· Ποίου φῇς, ὦ οὗτος, πατρὸς, καὶ ποίου διδασκάλου; Εἰ μὲν τοῦ ἀρετὴν ἀποδεχομένου, καὶ κακίαν ἀποστρεφομένου, καὶ ἀσπαζομένου τὰ κρείττονα, ἄκουε, ὅτι καὶ μάλα θαῤῥοῦντες, ὡς εὐδοκιμοῦντες παρὰ τῷ τοιούτῳ κριτῇ, ἐροῦμεν τοῖς παισὶ τὰ ἡμέτερα· εἰ δ' ἐνώπιον πατρὸς διαβεβλημένου (49) πρὸς ἀρε-

(43) Libb. impressi, δυσειδαιμονίας, male.
(44) Codd. Regius et Basileensis, ἀφιστῶσι. Libb. antea editi, ἀφιστᾶσι.
(45) Libb. excusi in margine, φιλοσοφίᾳ.
(46) Ἀφορῶντας. Scribendum videtur Guieto, ἀναφέροντας.
(47) Ἀγροίκων. Forte legendum, καὶ ἀγροίκων, et paulo post ἀπαιδευτοτάτοις κα. ἀγροίκοις.
(48) Vocem λέγειν delendam censet Boherellus, et certe abest supra num. 54. Ibidem loco, ἐθελήσουσιν, Guieto scribendum videtur ἐκθλήσουσιν.
(49) Hœschelius et Spencerus in margine, διαβεβοημένου.

ἠν καὶ καλοκἀγαθίαν, σιωπῶμεν, καὶ τῶν τὰ ἐναν-ία τῷ ὑγιεῖ λόγῳ διδασκόντων, τοῦτο μηδ' ἡμῖν ἐγ-άλει· οὐ γὰρ εὐλόγως ἐγκαλεῖς. Καὶ σὺ γοῦν τὰ ιλοσοφίας ὄργια τοῖς νέοις καὶ υἱοῖς, πατέρων ἀργὸν :ρᾶγμα καὶ ἀνωφελὲς νομιζόντων, φιλοσοφίαν παρα-ιδοὺς τοῖς παισὶν, οὐκ ἐπὶ τῶν φαύλων πατέρων ρεῖς· ἀλλὰ βουλόμενος χωρίζεσθαι τοὺς προτρα-:έντας ἐπὶ φιλοσοφίαν υἱοὺς τῶν μοχθηρῶν πατέ-ων, ἐπιτηρήσεις καιροὺς, ἵνα καθίκωνται οἱ φιλο-οφίας λόγοι τῶν νέων. Καὶ περὶ τῶν διδασκάλων δὲ ὰ αὐτὰ φήσομεν· εἰ μὲν γὰρ ἀποτρέπομεν διδασκά-ων διδασκόντων τὰ ἄσεμνα τῆς κωμῳδίας, καὶ τοὺς :κολάστους τῶν ἰάμβων, καὶ ὅσα ἄλλα, ἃ μήτε τὸν έγοντα ἐπιστρέφει, μήτε τοὺς ἀκούοντας ὠφελεῖ, καὶ ιὴ εἰδότας φιλοσόφως ἀκούειν ποιημάτων, καὶ ἐπι-έγειν ἑκάστοις τὰ συντείνοντα εἰς ὠφέλειαν τῶν B έων· τοῦτο ποιοῦντες, οὐκ αἰσχυνόμεθα ὁμολογεῖν ὁ πραττόμενον· εἰ δὲ παραστήσεις μοι διδασκάλους :ρὸς φιλοσοφίαν προπαιδεύοντας καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ υμνάζοντας, οὐκ ἀποτρέψω μὲν (50) ἀπὸ τούτων οὺς νέους, πειράσομαι δὲ προγυμνασαμένους αὐ-οὺς ὡς ἐν ἐγκυκλίοις μαθήμασι καὶ τοῖς φιλοσο-ουμένοις ἀναβιβάσαι ἐπὶ τὸ σεμνὸν καὶ ὑψηλὸν τῆς ληθυίας τοὺς πολλοὺς Χριστιανῶν μεγαλοφωνίας, :ερὶ τῶν μεγίστων καὶ ἀναγκαιοτάτων διαλαμβα-όντων, καὶ ἀποδεικνύντων καὶ παριστάντων αὐτὰ πεφιλοσοφῆσθαι παρὰ τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις καὶ τοῖς οῦ Ἰησοῦ ἀποστόλοις.

A vitio verte; verteres enim injuste. Tu enim ipse non aperires adolescentibus et filiis philosophiæ arcana coram patribus male affectis, quique rem inanem inutilemque judicarent esse philosophiam; sed velles eos filios, quos ad philosophiam adhortandos duxisses, discedere ab improbis patribus; captares occasionem, ubi tui de philosophia sermones teneros juvenum animos attingant. Quod idem dico de præceptoribus. Si enim a præceptoribus abducimus, qui obscœnas comœdias, impuros iambos docent et alia, quæ nec exponentem corrigunt nec utilia sunt audientibus, quia nec isti philosophico animo carmina audire possunt, nec illi singulis juvenibus interpretari quæ ad eorum utilitatem tendunt; id vero fateri non erubescimus. Sin agis de præceptoribus, qui philosophiam doceant et in philosophia exerceant, ab his non avertam quidem adolescentes; sed conabor illos jam ante exercitatos, et in disciplinarum veluti orbe versatos atque philosophia præparatos ad venerandam sublimemque et vulgo ignotam subvehere grandiloquentiam, qua Christiani de rebus maximis maximeque necessariis disserunt, et suam philosophiam, Dei, prophetarum, Jesuque apostolorum philosophiam esse demonstrant.

Εἶτα μετὰ ταῦτα, αἰσθόμενος ἑαυτοῦ ὁ Κέλσος πι-ρότερον ἡμῖν λοιδορησαμένου, ὡσπερεὶ ἀπολογού-:ενος, τοιαῦτά φησιν· « Ὅτι δὲ οὐδὲν πικρότερον παιτιῶμαι ἢ ἐφ' ὅσον ἡ ἀλήθεια βιάζεται, τεκμαι-έσθω καὶ τούσδε τις (51). Οἱ μὲν γὰρ εἰς τὰς ἄλλας C ελετὰς καλοῦντες προκηρύττουσι τάδε· Ὅστις χεῖ-ας καθαρὸς καὶ φωνὴν συνετός· καὶ αὖθις ἕτεροι· Ὅστις ἁγνὸς ἀπὸ παντὸς μύσους (52), καὶ ὅτῳ ἡ υχὴ οὐδὲν σύνοιδε κακὸν, καὶ ὅτῳ εὖ καὶ δικαίως εβίωται. Καὶ ταῦτα προκηρύττουσιν οἱ καθάρσια μαρτημάτων ὑπισχνούμενοι. Ὑπακούσωμεν δὲ τίνας οτὲ οὗτοι καλοῦσιν· Ὅστις [φησὶν (53)] ἁμαρτω-ὸς, ὅστις ἀσύνετος, ὅστις νήπιος, καὶ ὡς ἁπλῶς :πεῖν, ὅστις κακοδαίμων, τοῦτον ἡ βασιλεία τοῦ εοῦ δέξεται. Τὸν ἁμαρτωλὸν ἄρα οὐ τοῦτον λέγετε ὸν ἄδικον, καὶ κλέπτην, καὶ τοιχωρύχον, καὶ φαρ-ακέα, καὶ ἱερόσυλον, καὶ τυμβωρύχον; Τίνας ἂν λλους προκηρύττων λῃστὰς (54) ἐκάλεσε; » Καὶ :ρὸς ταῦτα δέ φαμεν, ὅτι οὐ ταυτόν ἐστι νοσοῦντας D ἡν ψυχὴν ἐπὶ θεραπείαν καλεῖν, καὶ ὑγιαίνοντας ἐπὶ ἡν τῶν θειοτέρων γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην. Καὶ μεῖς δὲ, ἀμφότερα ταῦτα γιγνώσκοντες, κατ' ἀρ-ὰς μὲν προκαλούμενοι ἐπὶ τὸ θεραπευθῆναι τοὺς νθρώπους, προτρέπομεν τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἥκειν πὶ τοὺς διδάσκοντας λόγους μὴ ἁμαρτάνειν, καὶ οὺς ἀσυνέτους ἐπὶ τοὺς ἐμποιοῦντας σύνεσιν, καὶ οὺς νηπίους εἰς τὸ ἀναβαίνειν φρονήματι ἐπὶ τὸν

59. Celsus postea conscius se de nobis amarulentius maledixisse, quasi ad excusandum sic prosequitur: « Quod ego non acerbiora objecerim quam quæ veritas coegit, vel hinc conjici potest. Nam qui ad alia mysteria vocant, hæc pronuntiant alta voce: Quisquis puris est manibus et voce sapiens; et rursus alii: Quisquis purus ab omni scelere, cujus conscientiam nihil mali remordet, cui bene et juste peracta vita est. Atque hæc quidem, qui peccatorum purgationem promittunt. Nunc vero audiamus quosnam advocent Christiani: Quisquis, inquiunt, peccator, quisquis insipiens, quisquis puer, et, ut verbo dicam, quisquis infelix est, hunc Dei regnum accipiet. Et quem peccatorem dicitis? Nonne injustum, furem, murorum effractorem, veneficum, sacrilegum, mortuorum spoliatorem? Ecquos alios vocaret, qui latronum conflaret societatem? » Ad hæc dicimus, aliud esse ægras animas ad curationem; aliud sanas ad rerum diviniorum cognitionem et scientiam vocare. Nos, qui utriusque discrimen scimus, principio **487** quidem homines hortamur ut curari se velint; hortamur peccatores, ut doctores audiant qui a peccando deterrent; insipientes, ut acuentibus adjuvantibusque ad intelligendum dociles aures præbeant; pueros, ut sensus animumque virilem concipiant; infelices denique ad vitam felicem, seu,

(50) Alias, ἀποτρέψομεν, male.
(51) *Τούσδε τις*. Boherello scribendum videtur, ;ς γέ τις, Guieto autem τοῖσδέ τις.
(52) Hœschelius in textu, μίσους.
(53) *Φησὶν*. Legendum videtur, φασίν.

(54) *Λῃστάς*. Legendum videtur λῃστής. Paulo post codd. Regius et Basileensis, νοσοῦντας τὴν ψυχήν. Hœschelius et Spencerus, νοσοῦντα τὴν ψυχήν.

ut magis proprie loquar, ad beatitudinem excitamus. Sed postquam ii, quos hortati sumus, progressionem ad virtutem fecerunt, ita ut illos a doctrina emendatos fuisse innotescat, tum demum nostris mysteriis initiantur. « Sapientiam enim loquimur inter perfectos [99]. »

60. Quoniam vero docemus, « sapientiam in malevolam animam non introituram, nec habitaturam in corpore subdito peccatis [1], » dicimus : Quisquis est puris manibus et qui propterea manus ad Deum puras levat, quia sublimia cœlestiaque tractat, ita ut dicere possit : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum [2], » is ad nos veniat. Dicimus etiam : Quisquis est voce sapiens, quod in lege Domini meditetur die ac nocte, et pro consuetudine exercitatos habeat sensus ad discretionem boni ac mali [3]; is ne gravetur ad solidos eosque spiritales cibos accedere, qui pietatis, aliarumque virtutum omnium athletis conveniunt. Et quia Dei gratia est cum omnibus qui incorrupto amore eum amant, a quo de immortalitate documenta dantur, dicimus : Quisquis purus est non ab omni scelere tantum, sed etiam ab iis peccatis quæ pro levioribus habentur, fidenter accedat initiandus religionis Jesu mysteriis, quæ nonnisi pro puris et sanctis instituta sunt. Et mysta quidem Celsi ait : « Cujus conscientiam nihil mali remordet, veniat ; » sed qui secundum Jesu disciplinam Dei mysteriis initiat, dicit iis, quorum jam anima purgata est : Quisquis jamdudum nihil mali conscivit sibi, et præsertim ex quo doctrinæ medicina sanatus est, ille audiat quæ Jesus seorsim suis discipulis edisseruit. Ex quo efficitur Celsum, dum religionis Græcanicæ ministros religionis Jesu doctoribus opposuit, non intellexisse quid hæc duo discreparent, vocare malos ad sumenda remedia, et puros ad rerum reconditiorum cognitionem.

61. Nec injustum igitur, nec furem, nec murorum effractorem, nec veneficum, nec sacrilegum, nec mortuorum spoliatorem, nec alios quoscunque Celsus exaggerando numerare posset, ad mysteriorum notitiam vocamus, aut participes facimus sapientiæ, « quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam [4] » justorum ejus; sed ad sanationem advocamus. Nam in divina nostra doctrina alia sunt comparata male habentibus, de quibus ait : « Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus [5]; » alia vero, quæ corpus **488** animamque pura habentibus ostendunt « revelationem mysterii temporibus æternis taciti, patefacti nunc per Scripturas prophetarum [6], et per adventum Domini nostri Jesu Christi [7], » qui adventus perfectis omnibus patescit, mentemque ad res nulla mendacii formidine cogno-

A ἄνδρα, καὶ τοὺς ἁπλῶς κακοδαίμονας ἐπὶ εὐδαιμονίαν, ἤ, (ὅπερ κυριώτερόν ἐστιν εἰπεῖν,) ἐπὶ μακαριότητα· ἐπὰν δ' οἱ προκόπτοντες τῶν προτραπέντων παραστήσωσι τὸ κεκαθάρθαι ὑπὸ τοῦ λόγου, καί, ὅση δύναμις, βέλτιον βεβιωκέναι, τὸ τηνικάδε καλοῦμεν αὐτοὺς ἐπὶ τὰς παρ' ἡμῖν τελετάς. « Σοφίαν γὰρ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. »

Καὶ διδάσκοντες, ὅτι « Εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρεῳ ἁμαρτίας, » φαμέν· Ὅστις χεῖρας καθαρός, καὶ διὰ τοῦτ' ἐπαίρων χεῖρας ὁσίας τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τὸ διηρμένα καὶ οὐράνια ἐπιτελεῖν, δύναται (55) λέγειν, « Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· » ἡκέτω πρὸς ἡμᾶς· καί· Ὅστις φωνὴν συνετός, τῷ μελετᾷν τὸν νόμον Κυρίου ἡμέρας καὶ νυκτός, B καὶ τῷ διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐσχηκέναι πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, μὴ ὀκνείτω προσιέναι στερεαῖς λογικαῖς τροφαῖς (56) καὶ ἁρμοζούσαις ἀθληταῖς εὐσεβείας καὶ πάσης ἀρετῆς. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστι μετὰ πάντων τῶν ἐν ἀφθαρσίᾳ ἀγαπώντων τὸν διδάσκαλον τῶν τῆς ἀθανασίας μαθημάτων· Ὅστις ἁγνὸς οὐ μόνον ἀπὸ παντὸς μύσους (57), ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλαττόνων εἶναι νομιζομένων ἁμαρτημάτων, θαῤῥῶν μυείσθω τὰ μόνοις ἁγίοις καὶ καθαροῖς εὐλόγως παραδιδόμενα μυστήρια τῆς κατὰ Ἰησοῦν θεοσεβείας. Ὁ μὲν οὖν Κέλσου μύστης φησίν, « Ὅτῳ οὐδὲν ἡ ψυχὴ σύνοιδε κακόν, ἡκέτω· » ὁ δὲ κατὰ τὸν Ἰησοῦν μυσταγωγῶν τῷ Θεῷ τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν ψυχὴν ἐρεῖ· Ὅτῳ πολλῷ χρόνῳ ἡ ψυχὴ οὐδὲν σύνοιδε κακόν, C καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ προσελήλυθε τῇ τοῦ λόγου θεραπείᾳ, οὗτος καὶ τῶν κατ' ἰδίαν λελαλημένων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς γνησίοις μαθηταῖς ἀκουέτω. Οὐκοῦν καὶ ἐν οἷς ἀντιπαρατίθησι τὰ τῶν μυούντων ἐν Ἕλλησι τοῖς διδάσκουσι τὰ τοῦ Ἰησοῦ οὐκ οἶδε διαφορὰν καλουμένων ἐπὶ μὲν θεραπείαν φαύλων, ἐπὶ δὲ τὰ μυστικώτερα τῶν ἤδη καθαρωτάτων.

Οὐκ ἐπὶ μυστήρια οὖν καὶ κοινωνίαν σοφίας ἐν μυστηρίῳ « ἀποκεκρυμμένης, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν » τῶν δικαίων ἑαυτοῦ, καλοῦμεν τὸν ἄδικον, καὶ κλέπτην, καὶ τοιχωρύχον, καὶ φαρμακέα, καὶ ἱερόσυλον, καὶ τυμβωρύχον, καὶ ὅσους ἂν ἄλλους δεινοποιῶν ὁ Κέλσος ὀνομάσαι, ἀλλ' D ἐπὶ θεραπείαν. Ἔστι γὰρ ἐν τῇ τοῦ λόγου θειότητι ἄλλα μὲν τὰ θεραπευτικὰ τῶν κακῶς ἐχόντων βοηθήματα, περὶ ὧν εἶπεν ὁ λόγος τό, « Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες· » ἄλλα δὲ τὰ τοῖς καθαροῖς ψυχὴν καὶ σῶμα παραδεικνύντα « ἀποκάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος δὲ νῦν διά τε Γραφῶν προφητικῶν, καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, » ἑκάστῳ τῶν τελείων ἐπιφαινομένης καὶ φωτιζούσης εἰς ἀψευδῆ γνῶσιν τῶν πραγμάτων τὸ ἡγεμονικόν. Ἐπεὶ δὲ δεινοποιῶν τὰ καθ' ἡμῶν ἐγ-

[99] I Cor. II, 6. [1] Sap. I, 4. [2] Psal. CXL, 2. [3] Psal. I, 2; Heb. V, 14. [4] I Cor. II, 7. [5] Matth. IX, 12. [6] Rom. XVI, 25. [7] II Tim. I, 10.

(55) Δύναται. Boherellus legit, δυνατός.
(56) Hœschelius in textu, τροχαῖς, male.
(57) Hœschelius in textu, μίσους.

κλήματα, ἐπιφέρει οἷς ὠνόμασεν ἀνθρώποις μιαρωτάτοις τὸ, « Τίνας ἄλλους προκηρύττων ληστὴς ἐκάλεσε; » καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι ληστὴς (58) μὲν τοὺς τοιούτους καλεῖ, χρώμενος αὐτῶν τῇ πονηρίᾳ κατ' ἀνθρώπων οὓς φονεύειν καὶ συλᾷν βούλονται (59)· Χριστιανὸς δὲ, κἂν καλῇ οὓς ὁ ληστὴς καλεῖ, διάφορον κλῆσιν αὐτοὺς καλεῖ· ἵν' αὐτῶν καταδήσῃ τὰ τραύματα τῷ λόγῳ, καὶ ἐπιχέῃ τῇ φλεγμαινούσῃ ἐν κακοῖς ψυχῇ τὰ ἀπὸ τοῦ λόγου φάρμακα, ἀνάλογον οἴνῳ, καὶ ἐλαίῳ, καὶ μαλάγματι, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀπὸ ἰατρικῆς ψυχῆς (60) βοηθήμασιν.

Εἶτα συκοφαντῶν τὰ προτροπῆς ἕνεκα εἰρημένα καὶ γεγραμμένα τῆς πρὸς τοὺς κακῶς βεβιωκότας, καὶ καλοῦντα αὐτοὺς ἐπὶ μετάνοιαν καὶ διόρθωσιν τῆς ψυχῆς αὐτῶν, φησὶν ἡμᾶς λέγειν, τοῖς ἁμαρτωλοῖς « πεπέμφθαι τὸν Θεόν. » Ὅμοιον δὲ καὶ τοῦτο ποιεῖ, ὡς εἰ ἐνεκάλει τισὶ, λέγουσι διὰ τοὺς κακῶς διάγοντας ἐν τῇ πόλει πεπέμφθαι ὑπὸ φιλανθρωποτάτου βασιλέως τὸν ἰατρόν. Ἐπέμφθη οὖν Θεὸς Λόγος, καθὸ μὲν ἰατρὸς, τοῖς ἁμαρτωλοῖς, καθὸ δὲ διδάσκαλος θείων μυστηρίων, τοῖς ἤδη καθαροῖς καὶ μηκέτι ἁμαρτάνουσιν. Ὁ δὲ Κέλσος, ταῦτα μὴ δυνηθεὶς διακρῖναι, (οὐ γὰρ ἠβουλήθη φιλομαθῆσαι·) φησί· « Τί δὲ, τοῖς ἀναμαρτήτοις οὐκ ἐπέμφθη; Τί κακόν ἐστι τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι; Καὶ πρὸς τοῦτο δέ φαμεν, ὅτι, Εἰ μὲν ἀναμαρτήτους λέγει τοὺς μηκέτι ἁμαρτάνοντας, ἐπέμφθη καὶ τούτοις ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐκ ἰατρός· εἰ δὲ ἀναμαρτήτοις τοῖς μηδὲ πώποτε ἡμαρτηκόσιν, (οὐ γὰρ διεστείλατο ἐν τῇ ἑαυτοῦ λέξει·) ἐροῦμεν, ὅτι ἀδύνατον εἶναι οὕτως ἄνθρωπον ἀναμάρτητον. Τοῦτο δέ φαμεν, ὑπεξαιρουμένου τοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νοουμένου ἀνθρώπου, ὃς « ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησε. » Κακούργως δή φησιν ὁ Κέλσος περὶ ἡμῶν, ὡς δὴ φασκόντων, ὅτι « Τὸν μὲν ἄδικον, ἐὰν αὐτὸν ὑπὸ μοχθηρίας ταπεινώσῃ, δέξεται ὁ Θεός· τὸν δὲ δίκαιον, ἐὰν μετ' ἀρετῆς ἀπ' ἀρχῆς ἄνω πρὸς αὐτὸν βλέπῃ, τοῦτον οὐ δέξεται. » Ἀδύνατον γάρ φαμεν εἶναι ἄνθρωπον μετ' ἀρετῆς ἀπ' ἀρχῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἄνω βλέπειν. Κακίαν γὰρ ὑφίστασθαι ἀναγκαῖον πρῶτον ἐν ἀνθρώποις (61). Καθὸ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· « Ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία (62) ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. » Ἀλλὰ καὶ οὐ διδάσκομεν περὶ τοῦ ἀδίκου, ὅτι ὕπαρχες αὐτῷ τὸ διὰ τὴν μοχθηρίαν ἑαυτὸν ταπεινοῦν πρὸς τὸ δεχθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ', ἐὰν μὲν ἐπὶ τοῖς προτέροις ἑαυτοῦ καταγνοὺς, πορεύηται ταπεινὸς ἐπ' ἐκείνοις, καὶ κεκοσμημένος ἐπὶ τοῖς δευτέροις, τοῦτον παραδέξεται ὁ Θεός.

Εἶτα, μὴ νοῶν πῶς εἴρηται τὸ, « Πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται· » μηδὲ κἂν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος διδαχθεὶς, ὅτι « Ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς πορεύεται τα-

A scendas illuminat. Quod ait, ut accusationem amplificet: « Ecquos alios vocaret latro? » Respondemus a latrone vocari latrones, quod illorum nequitia utatur contra homines quos interficere vult et spoliare; Christianos vero, etsi eosdem vocent ac latro, alio tamen vocare consilio; nimirum ut doctrina vulnera eorum obligent, et in animam cupiditatum incendiis inflammatam infundant remedia, quæ vino, oleo, aliisque respondeant lenimentis quæ medici corporibus admovent.

62. Tum Celsus, quæ dicta et scripta sunt hortandis male viventibus vocandisque ad pœnitentiam et animæ suæ emendationem, indigne calumnians, ait dicere nos, « missum ad peccatores fuisse B Deum. » Quod perinde facit ac si quibusdam crimini duceret, quod medicum ab humanissimo rege ad urbem propter eos, qui morbis laborabant, missum esse affirmarent. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tanquam medicus; sed tanquam divinorum mysteriorum doctor ad eos, qui elutis pristinis peccatis, in ea jam non relabuntur amplius. At Celsus, hujus discriminis ignarus, utpote quod exquirere noluit, rogat: « Cur non missus est ad immunes a peccatis? Quid malum est non peccasse? » Ad hoc dicimus: Si per immunes a peccatis intelligat qui non amplius peccant, Salvator noster ad eos missus est, sed non ut medicus; sin autem eos qui nunquam peccaverunt (neque enim hæc ejus verba aperte distinguunt), C impossibile est hominem esse qui nunquam peccaverit, excepto tamen homine a Jesu assumpto, qui homo « peccatum non fecit [8]. » Improbe etiam nobis hanc assignat sententiam: « Injustum a Deo receptum iri, si se de nequitia sua humiliaverit; minime autem justum, si virtutibus ornatus ab initio, ad illum oculos tetenderit. » Censemus enim fieri non posse, ut homo virtutibus ornatus ab initio ad Deum oculos erigat. Primum enim in hominibus peccatum poni necesse est, dicente Paulo: « Cum venisset mandatum, peccatum revixit; ego autem mortuus sum [9]. » Neque etiam docemus, ut injustus a Deo recipiatur, satis esse, si propter nequitiam se humiliaverit; **489** sed illum a Deo re- D ceptum iri qui, pristinam vitam condemnans, propter illam modeste et ob recentiorem composite incesserit.

63. Post hæc non intelligens quid sibi velint hæc: « Omnis qui se exaltat, humiliabitur [10]; » oblitusque quid Plato doceat, « virum probum et honestum

[8] I Pet. II, 22. [9] Rom. VII, 9. [10] Matth. XXIII, 12.

(58) Hœschelius et Spencerus, ληστὰς ἐκάλεσε; καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι ληστάς, etc. Sed codex Basileensis ut in nostro textu.

(59) *Βούλονται.* Malim cum Boherello, βούλεται.

(60) *Ψυχῆς.* Omnino scribendum, τέχνης, vel τῆς, vel quid simile.

(61) *Κακίαν γὰρ ὑφίστασθαι ἀναγκαῖον πρῶτον ἐν ἀνθρώποις.* De peccato originali quid senserit Origenes, vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 7, n. 24. Consule item Spenceri adnotationem ad lib. IV *contra Celsum*, num. 40.

(62) *Ἡ ἁμαρτία*, etc. Sic omnes mss. Hœschelius autem et Spencerus in textu, ἡ ἁμαρτία ἀπέθανεν, ἐγὼ δὲ ἀνέζησα.

modeste et composite incedere, » atque ignorans id quod dicimus : « Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut exaltet vos in tempore [11] ; » ait : « Ac homines quidem qui recte judicum officio funguntur, reos vetant uti coram se gemitibus et lamentis, ut ne in judicando misericordia potius quam veritate moveantur ; at Deus inter judicandum non veritatis, sed adulationis rationem habet. » Sed quænam adulatio, qui gemitus in Scripturis comparent, cum qui peccavit dicat in suis ad Deum precibus : « Delictum meum cognitum tibi feci, et injustitiam meam non abscondi. Dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domino, etc. [12] ? » An probaverit hujusmodi confessionem eorum, qui se post commissum peccatum humiliant sub Deo, ad illorum correctionem non conducere ? Sed ejus obtrectandi libido facit, ut sibi loquatur contraria. Nunc enim cognoscere videtur hominem, qui sine peccato, justus et virtute præditus ab initio ad Deum oculos sustulerit ; nunc approbat id quod nos dicimus : « Quis homo perfecte justus? aut quis sine peccato [13] ? » Ait enim ipse : « Verum est natura proclive esse ad peccandum genus hominum. » Deinde, quasi non omnes ad nostram religionem vocarentur : « Oportuit, inquit, omnino omnes vocari, si quidem omnes peccaverint. » Et tamen in superioribus allatum a nobis est istud Jesu : « Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos [14]. » Omnes igitur homines hac ad peccandum proclivitate laborantes et onerati vocantur ad illam Dei requietem, quam nostra doctrina promittit. « Misit » enim Deus « Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum [15]. »

64. Pergit: « Qua igitur causa peccatores præferuntur ? » Additque plura id genus. Respondemus peccatorem simpliciter non anteponi illi, qui non est peccator ; sed interdum accidit ut peccator sui peccati conscientia tactus et idcirco pœnitens atque propter sua peccata humilis anteferatur illi, qui minus quidem illo habetur peccator, sed se minime peccatorem esse existimat, imo gloriatur turgescitque quibusdam bonis, quibus sibi ipse ornatus videtur. **490** Id quod candidis Evangeliorum lectoribus indicat de publicano et Pharisæo parabola, quorum ille dicebat : « Propitius esto mihi peccatori ; » hic autem magna de se opinione male tumidus : « Gratias, inquiebat, ago tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, adulteri, velut etiam hic publicanus. » Etenim Jesus de utriusque oratione sic judicat : « Descendit hic justificatus in domum suam ab illo ; quia omnis qui se exaltat, humiliabitur ; et qui se humiliat, exal-

A πεινὸς καὶ κεκοσμημένος· » μὴ εἰδὼς δὲ καὶ, ὡς φαμεν, « ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ· » φησὶν, ὅτι « Ἄνθρωποι μὲν ὀρθῶς δίκης προϊστάμενοι τοὺς ἐπὶ τοῖς ἀδικήμασιν ὀλοφυρομένους ἀποπαύουσι τῶν οἰκτρογοῶν, ἵνα μὴ πρὸς ἔλεον μᾶλλον ἢ πρὸς ἀλήθειαν δικασθῶσιν· ὁ Θεὸς δ' ἄρα οὐ πρὸς ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς κολακείαν δικάζει. » Ποία γὰρ κολακεία, καὶ ποῖος λόγος οἰκτρογοῶν κατὰ τὰς θείας γιγνόμενος Γραφὰς, ἐπὰν ὁ ἁμαρτάνων λέγῃ ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς, « Τὴν ἁμαρτίαν μου ἐγνώρισα, καὶ τὴν ἀνομίαν μου οὐκ ἐκάλυψα· » εἶπα, « ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, » καὶ τὰ ἑξῆς; Ἀλλὰ δύναται (63) παραστῆσαι, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐπιστρεπτικὸν τὸ τοιοῦτον τῶν ἁμαρτανόντων, ὑπὸ τὸν B Θεὸν ἑαυτοὺς ταπεινούντων ἐν ταῖς εὐχαῖς; Καὶ συγκεχυμένος δ' ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὸ κατηγορεῖν ὁρμῆς, ἑαυτῷ ἐναντία λέγει· ὅπου μὲν ἐμφαίνων εἰδέναι ἀναμάρτητον ἄνθρωπον καὶ δίκαιον μετ' ἀρετῆς ἀπ' ἀρχῆς πρὸς αὐτὸν (64) ἄνω βλέποντα· ὅπου δ' ἀποδεχόμενος τὸ λεγόμενον ὑφ' ἡμῶν, ὅτι « Τίς ἄνθρωπος τελέως δίκαιος; ἢ τίς ἀναμάρτητος; » Ὡς ἀποδεχόμενος γὰρ αὐτὸ, φησί· τοῦτο μὲν ἐπιεικῶς ἀληθὲς, ὅτι πέφυκέ πως τὸ ἀνθρώπινον φῦλον ἁμαρτάνειν. » Εἶτα, ὡς μὴ πάντων καλουμένων ὑπὸ τοῦ λόγου, φησίν· « Ἐχρῆν οὖν ἁπλῶς πάντας καλεῖν, εἴ γε πάντες ἁμαρτάνουσι. » Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲ παρεδείκνυμεν τὸν Ἰησοῦν εἰρηκέναι, « Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » C Πάντες οὖν ἄνθρωποι, διὰ τὴν τῆς ἁμαρτίας φύσιν (65) κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καλοῦνται ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀνάπαυσιν· « Ἐξαπέστειλε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. »

Ἐπεὶ δέ φησι καὶ τὸ, « Τίς οὖν αὕτη ποτὲ ἡ τῶν ἁμαρτωλῶν προτίμησις; » καὶ ὅμοια τούτοις ἐπιφέρει· ἀποκρινούμεθα, ὅτι καθάπαξ μὲν ἁμαρτωλὸς οὐ προτιμᾶται τοῦ μὴ ἁμαρτωλοῦ· ἔστι δ' ὅτε ἁμαρτωλὸς, συναισθόμενος τῆς ἰδίας ἁμαρτίας, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ μετανοεῖν πορευόμενος, ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις ταπεινὸς, προτιμᾶται τοῦ ἔλαττον μὲν νομιζομένου εἶναι ἁμαρτωλοῦ, οὐχ οἰομένου δ' αὑτὸν ἁμαρτωλὸν, ἀλλ' ἐπαιρομένου ἐπί τισιν, οἷς δοκεῖ D συνειδέναι (66) ἑαυτῷ κρείττοσι, καὶ πεφυσιωμένου ἐπ' αὐτοῖς. Καὶ τοῦτο δηλοῖ τοῖς βουλομένοις εὐγνωμόνως ἐντυγχάνειν τοῖς Εὐαγγελίοις ἡ περὶ τοῦ εἰπόντος τελώνου παραβολή· « Ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ· » καὶ περὶ τοῦ καυχησαμένου μετά τινος μοχθηροῦ οἰήματος Φαρισαίου, καὶ φήσαντος· « Εὐχαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης. » Ἐπιφέρει γὰρ ὁ Ἰησοῦς τῷ περὶ ἀμφοτέρων λόγῳ τὸ, « Κατέβη οὗτος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ δεδικαιωμέ-

[11] I Petr. v, 6, 7. [12] Psal. xxxi, 5. [13] Job xv, 14. [14] Matth. xi, 28. [15] Ps. cvi, 20.

(63) *Ἀλλὰ δύναται.* Gelenius legebat, ἀλλ' οὐ δύναται.

(64) *Πρὸς αὐτόν.* Gelenius, πρὸς οὐρανόν, videtur legisse.

(65) *Ἁμαρτίας φύσιν.* Vide adnotationes ad lib. iv, num. 40.

(66) Hœschel. et Spencer. in textu, [illegible], sed omnes mss., συνειδέναι.

νος, παρ' ἐκεῖνον (67)· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, καὶ πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται. » Οὐ βλασφημοῦμεν οὖν τὸν Θεὸν, οὐδὲ καταψευδόμεθα, διδάσκοντες πάνθ' ὀντινοῦν συναισθέσθαι τῆς ἀνθρωπίνης βραχύτητος, ὡς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητα· καὶ ἀεὶ αἰτεῖν ἀπ' ἐκείνου τὸ ἐνδέον τῇ φύσει (68) ἡμῶν, τοῦ μόνου ἀναπληροῦν τὰ ἐλλιπῆ ἡμῖν δυναμένου.

Οἴεται δ' ὅτι τοιαῦτα εἰς προτροπὴν τῶν ἁμαρτανόντων φαμὲν, ὡς μηδένα ἄνδρα τῷ ὄντι χρηστὸν καὶ δίκαιον προσάγεσθαι δυνάμενοι· καὶ ὅτι διὰ τοῦτο τοῖς ἀνοσιωτάτοις καὶ ἐξωλεστάτοις τὰς πύλας ἀνοίγομεν. Ἡμεῖς δὲ, εἴ τις κατανοήσαι ἡμῶν εὐγνωμόνως τὸ ἄθροισμα, πλείονας ἔχομεν παραστῆσαι τοὺς οὐκ ἀπὸ χαλεποῦ πάνυ βίου ἤπερ τοὺς ἀπὸ ἐξωλεστάτων ἁμαρτημάτων ἐπιστρέψαντας. Καὶ γὰρ πεφύκασιν B οἱ τὰ κρείττονα ἑαυτοῖς συνεγνωκότες, εὐχόμενοι ἀληθῆ εἶναι τὰ κηρυσσόμενα περὶ τῆς ὑπὸ Θεοῦ τοῖς κρείττοσιν ἀμοιβῆς, ἑτοιμότερον συγκατατίθεσθαι τοῖς λεγομένοις παρὰ τοὺς πάνυ μοχθηρῶς βεβιωκότας, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ συνειδότος κωλυομένους παραδέξασθαι, ὅτι κολασθήσονται ὑπὸ τοῦ ἐπὶ πᾶσι δικαστοῦ κολάσει, ἥτις πρέποι ἂν τῷ τὰ τοσαῦτα ἡμαρτηκότι, καὶ οὐ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον προσάγοιτο (69) ὑπὸ τοῦ ἐπὶ πᾶσι δικαστοῦ. Ἔσθ' ὅτε δὲ κἂν πάνυ ἐξώλεις παραδέξασθαι βούλωνται τὸν λόγον τὸν περὶ κολάσεως, διὰ τὴν ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ ἐλπίδα ἐπιμόνως βεβαμμένοι, κωλύονται ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν συνηθείας, ὡσπερεὶ δευσοποιηθέντες ἀπὸ τῆς κακίας, καὶ μηκέτι δυνάμενοι ἀπ' αὐτῆς ἀποστῆναι εὐχερῶς ἐπὶ τὸν καθεστηκότα καὶ τὸν κατὰ τὸν ὀρθὸν C λόγον βίον. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Κέλσος ἐννοήσας, οὐκ οἶδ' ὅπως λέγει ἐν τοῖς ἑξῆς τοιαῦτα· « Καὶ μὴν παντί που δῆλον, ὅτι τοὺς ἁμαρτάνειν πεφυκότας τε καὶ εἰθισμένους οὐδεὶς ἂν οὐδὲ κολάζων πάντῃ μεταβάλοι, μήτι γε ἐλεῶν· φύσιν γὰρ ἀμεῖψαι τελέως παγχάλεπον. Οἱ δ' ἀναμάρτητοι βελτίους κοινωνοὶ βίου. »

Καὶ ἐν τούτοις δ' ὁ Κέλσος πάνυ μοι ἐσφάλθαι δοκεῖ, μὴ διδοὺς τοῖς ἁμαρτάνειν πεφυκόσι καὶ τοῦτο πράττειν εἰθισμένοις τὴν παντελῆ μεταβολήν· ὅστις οὐδ' ἀπὸ κολάσεων αὐτοὺς οἴεται θεραπεύεσθαι· σαφῶς γὰρ φαίνεται, ὅτι πάντες μὲν ἄνθρωποι πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν πεφύκαμεν (70), ἔνιοι δὲ οὐ μόνον πεφύκασιν, ἀλλὰ καὶ εἰθισμένοι εἰσὶν ἁμαρτάνειν· ἀλλ' οὐ πάντες ἄνθρωποι ἀπαράδεκτοί εἰσι D τῆς παντελοῦς μεταβολῆς· εἰσὶ γὰρ καὶ κατὰ πᾶσαν φιλοσοφίας αἵρεσιν, καὶ κατὰ τὸν θεῖον λόγον, οἱ τοσοῦτον μεταβεβληκέναι ἱστορούμενοι, ὥστε αὐτοὺς ἐγκεῖσθαι παράδειγμα τοῦ ἀρίστου βίου. Καὶ φέρουσί τινες ἡρώων μὲν τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ὀδυσσέα, τῶν δ' ὕστερον τὸν Σωκράτην, τῶν δὲ χθὲς καὶ πρώην γε-

A tabitur [16]. » Nec igitur Deo facimus injuriam, nec mentimur, cum docemus neminem esse quin sibi conscius sit humanæ parvitatis, cum hæc ad magnitudinem Dei comparatur; et perpetuo postulandum ab illo esse quod naturæ nostræ deficit; quippe qui solus potest suppeditare quæ nobis desunt.

65. Cæterum putat ille ea causa sic a nobis peccatores advocari, quod neminem reipsa honestum justumque nobis conciliare queamus; et hinc fieri ut improbissimis perditissimisque portas aperiamus. Verumtamen, si qua par est æquitate cœtus noster consideretur, plures ibi videre est, qui a vita non admodum inordinata, quam qui a flagitiosa conversi fuerint. Sic enim natura comparatum est, ut, qui vitæ melius actæ sibi conscii sunt, cum cupiant vera esse quæ de mercede a Deo bonis tribuenda prædicantur, promptius consensum dictis præbeant, quam qui omnino male vixerint: hos namque conscientia deterret, quominus admittant se ab omnium judice affectum iri suppliciis, quæ talium scelerum reis infligi decet, et quæ justa de causa intentat supremus judex. Quin et aliquando contingit ut pravi homines, etiamsi spe veniæ pœnitentia obtinendæ vellent iis quæ de pœnis dicuntur assentiri, tamen peccandi consuetudine et nequitia tincti penitus et imbuti, ad vitam sapientem rectæque rationi consentaneam eniti nisi difficile non possint. Quod quidem Celsus ipse vidit. Hæc enim illi nescio quomodo exciderunt in sequentibus: « Ignorat nemo, qui innatæ proclivitati ad peccandum adjunxere consuetudinem, illos non pœnis omnino mutari, multo minus misericordia. Nam res est perdifficilis, perfecta naturæ mutatio. Sed qui sine peccato sunt, ii sunt meliore vita donandi. »

66. Sed et in his mihi Celsus videtur hallucinatus esse, cum natura et consuetudine ad peccandum proclives negat omnino mutari et vel pœnis sanari posse. Ut enim verum sit ad
491 peccatum omnes homines natura propendere, et quosdam non natura tantummodo, sed etiam consuetudine ad peccatum ferri, non omnes tamen homines ii sunt, qui perfecte mutari non possint. Nam et in omnibus philosophiæ sectis et apud nos memorantur quidam usque adeo immutati, ut digni fuerint qui pro exemplo optimæ vitæ proponerentur. Tales inter heroas fuisse dicuntur Hercules et Ulysses; inter posteriores ætate, Socrates; inter novissimos, Musonius. Non igitur nos soli con-

[16] Luc. XVIII, 9 et seq.

(67) Spencerus in textu, ἢ ἐκεῖνος. Mss., παρ' ἐκεῖνον. Paulo post omnes mss., καὶ πᾶς ὁ ταπεινῶν. Libb. excusi, ὁ δὲ ταπεινῶν.

(68) Hœschelius et Spencerus in textu, τῆς φύσεως, sed codd. Regius, Basileensis et duo Anglicani, τῇ φύσει.

(69) Codd. Regius et Basileensis bene omnino, προσάγοιτο. Hœschelius et Spencerus, προσάγει, male. Paulo post ab iisdem codd. Regio et Basileensi abest, ἐπιμόνως βεβαμμένοι, quod et abesse potest sine sensus dispendio. Guieto pro βεβαμμένοι videtur scribendum, κεκαμμένοι.

(70) *Πεφύκαμεν*. Vide adnotationes ad lib. IV, num. 40.

tendimus errasse Celsum, cum dixit perspicuum esse, qui innatæ proclivitati ad peccandum adjunxere consuetudinem, eos nec pœnis posse adduci ad perfectam in melius mutationem; sed etiam sani omnes philosophi, qui non negant ad virtutem reditum hominibus esse possibilem. Demus vero eum non satis accurate expressisse quod in animo habuit; tamen, quamlibet benigne interpretemur, nihilominus patebit falsum istud esse, eos, qui natura sunt ad peccandum proclives et naturæ consuetudinem adjunxerunt, non posse ne pœnis quidem perfecte mutari; et quod auditis illis verbis statim intelligitur, pro viribus a nobis refutatum est.

67. Fortasse etiam nihil aliud indicare voluerit, quam eos ne pœnis quidem posse perfecte corrigi, qui natura simul et consuetudine ad quædam rapiuntur facinora, et ea præsertim quæ sceleratissimi perpetrant. Verum et id falsum esse arguit quorumdam philosophorum historia. Quis enim in sceleratissimorum numero non ponat eum qui domino parere sustinet, imperanti ipsum in prostibulo manere, ubi patiatur quid cuique collibitum fuerit. Id tamen de Phædone fertur. **492** Quis non dixerit eum fuisse hominum nequissimum, qui cum tibicina et turpissimis comessationum sociis in gravissimi Xenocratis irrupit scholam, ut contumelia virum afficeret, quem reliqui sodales summa admi-

A γονότων τὸν Μουσώνιον (71). Οὐ μόνον οὖν καθ' ἡμᾶς ἐψεύσατο ὁ Κέλσος, εἰπὼν, παντί που δῆλον εἶναι, τοὺς ἁμαρτάνειν πεφυκότας καὶ εἰθισμένους ὑπ' οὐδενὸς ἂν οὐδὲ κολαζομένους πάντη ἀχθῆναι πρὸς τὴν εἰς τὸ βέλτιον μεταβολήν· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς γενναίως φιλοσοφήσαντας, καὶ μὴ ἀπογνόντας τὴν τῆς ἀρετῆς ἀνάληψιν εἶναι δυνατὸν τοῖς ἀνθρώποις. Ἀλλ', εἰ καὶ μὴ μετὰ ἀκριβείας ὅπερ ἐβούλετο παρέστησεν, οὐδὲν ἧττον εὐγνωμόνως αὐτοῦ ἀκούοντες, καὶ οὕτως αὐτὸν ἐλέγξομεν οὐχ ὑγιῶς λέγοντα (72). Εἶπε μὲν γάρ· Τοὺς πεφυκότας ἁμαρτάνειν καὶ εἰθισμένους οὐδεὶς ἂν οὐδὲ κολάζων πάντη μεταβάλοι· καὶ τὸ ἐξακουόμενον ἀπὸ τῆς λέξεως, ὡς δυνατὸν ἡμῖν, ἀνετρέψαμεν.

Εἰκὸς δ' αὐτὸν τοιοῦτον βούλεσθαι δηλοῦν, ὅτι τοὺς B πρὸς τὰ τοιάδε ἁμαρτήματα, καὶ γινόμενα ὑπὸ τῶν ἐξωλεστάτων, οὐ μόνον πεφυκότας, ἀλλὰ καὶ εἰθισμένους, οὐδεὶς ἂν οὐδὲ κολάζων πάντη μεταβάλοι. Καὶ τοῦτο δὲ ψεῦδος ἀπὸ τῆς περί τινων φιλοσοφησάντων ἱστορίας ἀποδείκνυται. Τίς γὰρ ἀνθρώπων οὐκ ἂν ἐν τοῖς ἐξωλεστάτοις τάσσοι τὸν ὅπως ποτὲ ὑπομείναντα εἶξαι δεσπότῃ, ἐπὶ τέγους αὐτὸν ἱστάντι, ἵνα πάντα τὸν θέλοντα αὐτὸν καταισχύνειν παραδέξηται (73); Τοιαῦτα δὲ περὶ τοῦ Φαίδωνος ἱστορεῖται. Τίς δὲ τὸν μετὰ αὐλητρίδος καὶ κωμαστῶν τῶν συνασωτευσαμένων εἰσβαλόντα εἰς τὴν τοῦ σεμνοτάτου Ξενοκράτους διατριβὴν, ἵν' ἐνυβρίσῃ ἄνδρα, ὃν καὶ οἱ ἑταῖροι ἐθαύμαζον, οὐ φήσει πάντων μιαρώτατον

(71) *Μουσώνιον.* Vel Babylonium intellige, vel Tyrrhenum; qui, Nerone imperante, floruerunt. Philostrat., lib. IV, cap. 12: Νέρων οὐ ξυνεχώρει φιλοσοφεῖν, ἀλλὰ περίεργον αὐτῷ χρῆμα καὶ φιλοσοφοῦντες ἐφαίνοντο, καὶ μαντικὴν συσκιάζοντες. Καὶ ἤχθη ποτὲ ὁ τρίβων ἐς δικαστήριον, ὡς μαντικῆς σχῆμα· ἐῶ τοὺς ἄλλους· ἀλλὰ Μουσώνιος, ὁ Βαβυλώνιος ἀνὴρ, Ἀπολλωνίου μὲν δεύτερος, ἐδέθη ἐπὶ σοφίᾳ, καὶ ἐκεῖ μὲν ὢν ἐκινδύνευσεν· ἀπέθανε δ' ἂν τὸ ἐπὶ τῷ δήσαντι, εἰ μὴ σφόδρα ἔῤῥωτο. « Nero homines philosophari non sinebat: ignava atque iners opera philosophorum ipsi videbatur, quæ divinandi peritiam adumbraret. Philosophicum pallium in judicio traductum est, ut divinandi artis prætextus. Sed, ut alios omittam, Musonius Babylonius, qui sapientia secundus ab Apollonio putabatur, in carcerem detrusus in summo vitæ discrimine versabatur, et nisi valido robustoque corpore exstitisset, in carcere procul dubio fuisset mortuus. » Et cap. 16: Ἐτύγχανε δὲ περὶ τὸν χρόνον τοῦτον καὶ Μουσώνιος, κατειλημμένος ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις τοῦ Νέρωνος, ὃν φασι τελεώτατα ἀνθρώπων φιλοσοφῆσαι. « Erat quoque temporibus illis Musonius in Neronis carcere detentus, quem in philosophia asserunt fuisse perfectissimum. » Just. *Apolog.* I, pag. 46: Καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν δὲ δογμάτων, ἐπειδὴ κἂν τὸν ἠθικὸν λόγον κόσμιοι γεγόνασιν, ὡς καὶ ἔν τισιν οἱ ποιηταὶ διὰ τὸ ἔμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ λόγου, μεμισῆσθαι καὶ πεφονεῦσθαι οἴδαμεν. Ἡράκλειτον μὲν ὡς προέφημεν, καὶ Μουσώνιον δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς, καὶ ἄλλους οἴδαμεν. « Eos quoque qui Stoicorum disciplinam amplectuntur, quoniam de moribus etiam præclare docuerunt (quemadmodum et aliqua ex parte poetæ, propter innata toti generi humano rationis semina), odio habitos, cæsosque esse novimus. Heraclitum quidem antiquitus, uti diximus; Musonium autem inter eos qui sæculo nostro vixere atque item alios scimus. » Philostrat., lib. VII, cap. 8: Καὶ μὴν καὶ Μουσώνιον τὸν Τυῤῥηνὸν, πολλὰ τῇ ἀρχῇ ἐναντιωθέντα τῇ νήσῳ ξυνέσχεν, C ᾗ ὄνομα Γύαρα. « Musonium quoque Tyrrhenum, multis in rebus imperio suo adversatum in insulam relegavit nomine Gyaram. » Lucian., *De morte Peregrini*. Musonii epistolæ ad Apollonium Tyaneum exstant apud Philostratum, lib. IV, cap. 16. In dubio sum, an Babylonium vel Tyrrhenum Origenes signet. Item A. Gellius, lib. XVI, cap. 1, et Stobæus, serm. 38, *De exitio*, et alibi. At, si interroges, istos sermones potius Tyrrheno ascriberem. Xiphilin. e Dion. lib. LXII: Ὁ δὲ δὴ Σενέκας, καὶ ὁ Ῥοῦφος ὁ ἔπαρχος, ἄλλοι τέ τινες τῶν ἐπιφανῶν, ἐπεβούλευσαν τῷ Νέρωνι. « At Seneca, et Rufus præfectus prætorii, cum aliis viris illustribus contra Neronem conjuraverunt. » Et paulo post: Ῥοῦφος μέντοι Μουσώνιος ὁ φιλόσοφος ἐπὶ τούτοις ἐφυγαδεύθη. » Rufus Musonius philosophus his de causis in exsilium missus est. » De hoc agit Suidas in Μουσώνιος, qui eumdem vocat Tyrrhenum, ex urbe Volsiniensi. Verum non intelligo, qui fieri potest, ut Musonio Tyrrheno Julianus ὁ παραβάτης epistolam mitteret, de qua Suidas loco citato. Facilius D induci possum, ut credam istam epistolam ad Musonium Pamphylium fuisse scriptam; qui, imperante Joviniano, floruit; uti docuit Suidas ibidem, item in Μαρκιανός. Ab his alius est: cujus meminit Tacitus, lib. III *Hist.*, cap. 15, et lib. IV, cap. 4 et 17. Etenim, ut recte observavit Scaliger (in *Animadvers.* Euseb. ad ann. MMXCVI) « non pulsus fuit in exsilium. » De eodem agit Xiphilinus e Dion. lib. LXVI: Καὶ πάντας αὐτίκα τοὺς φιλοσόφους ὁ Οὐεσπασιανὸς πλὴν τοῦ Μουσωνίου ἐκ τῆς Ῥώμης ἐξέβαλε. « Vespasianus statim philosophos omnes, præter Musonium, Roma expulit. — « Utrum Musonius sit iste, viderint studiosi, » inquit Scaliger. Videbunt, si Tacitum et Xiphilinum inspiciant locis citatis. SPENCER.

(72) Hœschelius et Spencerus in textu, ἔχοντα sed mss., λέγοντα.

(73) Hœschelius et Spencerus, παραδέχηται, sed omnes mss., παραδέξηται. Ibidem τοιαῦτα δὲ περὶ

εἶναι ἀνθρώπων; Ἀλλ' ὅμως ἴσχυσε λόγος καὶ τούτους ἐπιστρέψας ποιῆσαι ἐπὶ τοσοῦτον διαβεβηκέναι ἐν φιλοσοφίᾳ, ὥστε τὸν μὲν ὑπὸ Πλάτωνος κριθῆναι ἄξιον τοῦ τὸν περὶ τῆς ἀθανασίας διεξοδεῦσαι Σωκράτους λόγον, καὶ τὴν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ εὐτονίαν αὐτοῦ παραστῆσαι, οὐ φροντίσαντος τοῦ κωνείου, ἀλλ' ἀδεῶς καὶ μετὰ πάσης γαλήνης τῆς ἐν τῇ ψυχῇ διεξοδεύσαντος τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα, οἷς μόγις παρακολουθεῖν καὶ οἱ πάνυ καθεστηκότες καὶ ὑπὸ μηδεμιᾶς ἐνοχλούμενοι περιστάσεως δύνανται· τὸν δὲ Πολέμωνα (74), ἐξ ἀσώτου γενόμενον σωφρονέστατον, διαδέξασθαι τὴν τοῦ διαβοήτου ἐπὶ σεμνότητι Ξενοκράτους διατριβήν. Οὐκ ἄρα ἀληθεύει Κέλσος λέγων, τοὺς πεφυκότας ἁμαρτάνειν καὶ εἰθισμένους οὐδεὶς ἂν οὐδὲ κολάζων πάντῃ μεταβάλοι.

B Ἀλλὰ τὴν μὲν τάξιν καὶ σύνθεσιν καὶ φράσιν τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας λόγων τοιαῦτα εἰς τοὺς προειρημένους πεποιηκέναι, καὶ ἄλλως (75) κακῶς βεβιωκότας, οὐ πάνυ τι θαυμαστόν· ἐπὰν δὲ οὕς φησιν εἶναι ἰδιωτικοὺς λόγους ὁ Κέλσος κατανοήσωμεν, ὡσπερεὶ καὶ ἐπῳδὰς, δυνάμεως πεπληρωμένους, καὶ τοὺς λόγους θεωρῶμεν, ἀθρόως προτρέποντας πλήθη ἐπὶ τὸν ἐξ ἀκολάστων εἰς τὸν εὐσταθέστατον βίον, καὶ τὸν ἐξ ἀδίκων εἰς τὸν χρηστότερον, καὶ τὸν ἐκ δειλῶν ἢ ἀνάνδρων εἰς τὸν ἐπὶ τοσοῦτον εὔτονον, ὡς καὶ θανάτου διὰ τὴν φανεῖσαν ἐν αὐτοῖς εὐσέβειαν καταφρονεῖν· πῶς οὐχὶ δικαίως θαυμάσομεν τὴν ἐν αὐτῷ δύναμιν; Ὁ γὰρ λόγος τῶν ταῦτα τὴν ἀρχὴν πρεσβευσάντων καὶ καμόντων, ἵνα συστήσωσιν Ἐκκλησίας Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ κήρυγμα αὐτῶν ἐν πειθοῖ μὲν γέγονεν, οὐ C τοιαύτῃ δὲ, ὁποία ἐστὶ πειθὼ ἐν τοῖς σοφίαν Πλάτωνος ἐπαγγελλομένοις, ἢ τινος τῶν φιλοσοφησάντων ὄντων ἀνθρώπων, καὶ οὐδὲν ἄλλο πλὴν τῆς (76) ἀνθρωπίνης φύσεως ἐχόντων. Ἡ δ' ἀπόδειξις ἐν τοῖς Ἰησοῦ ἀποστόλοις θεόθεν δοθεῖσα, πιστικὴ ἀπὸ Πνεύματος καὶ δυνάμεως. Διόπερ τάχιστα καὶ ὀξύτατα δράμεν ὁ λόγος αὐτῶν· μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτῶν μεταβάλλων πολλοὺς τῶν ἁμαρτάνειν πεφυκότων καὶ εἰθισμένων· οὓς οὐδὲ κολάζων μὲν ἄν τις ἄνθρωπος (77) μετέβαλεν, ὁ δὲ λόγος μετεποίησε, μορφώσας καὶ τυπώσας αὐτοὺς κατὰ τὸ αὐτοῦ βούλημα.

Καὶ ὁ μὲν Κέλσος φησὶ, τὰ ἀκόλουθα ἑαυτῷ ἐπιφέρων, ὅτι φύσιν ἀμεῖψαι τελέως παγχάλεπον· ἡμεῖς δὲ (μίαν φύσιν ἐπιστάμενοι πάσης λογικῆς ψυχῆς, D καὶ μηδεμίαν φάσκοντες πονηρὰν ὑπὸ τοῦ κτίσαντος τὰ ὅλα δεδημιουργῆσθαι, γεγονέναι δὲ πολλοὺς κακοὺς παρὰ τὰς ἀνατροφὰς, καὶ τὰς διαστροφὰς, καὶ τὰς περιηχήσεις, ὥστε καὶ φυσιωθῆναι ἔν τισι τὴν κακίαν) πειθόμεθα, ὅτι τῷ θείῳ λόγῳ ἀμεῖψαι κακίαν φυσιώσασάν ἐστιν οὐ μόνον οὐκ ἀδύνατον, ἀλλὰ καὶ οὐ πάνυ χαλεπόν· ἐπὰν μόνον παραδέξηταί τις, ὅτι πιστεύειν δεῖ ἑαυτὸν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ πάντα

A ratione audiebant? Hujusmodi homines tamen usque adeo emendare ratio et ad tantos in philosophia progressus perducere potuit, ut illum Plato dignum judicaverit, qui Socratis de immortalitate sermonem ejusque in carcere constantiam referret: qui tamen Socrates nihil de cicuta sollicitus, nulla formidine, perfecta animi tranquillitate tot ac tanta disseruit, ut illa vix assequi possint vel qui maxime attendunt nec ulla cura distrahuntur; iste vero, Polemo videlicet, ex intemperante temperantissimus factus, scholæ Xenocratis gravitate celeberrimi post ipsum præfuerit Aberrat igitur a vero Celsus cum ait, quos natura et consuetudo ad peccandum abripit, eos ne pœnis quidem omnino mutari posse.

68. Neque vero mirum admodum est sermones philosophicos tam apte, tam composite, tam ornate elaboratos tantum habuisse momenti ad corrigendos illos qui supra memorati sunt, aliosque pessimæ vitæ homines. Sed cum videmus sermones illos, quos demissos et humiles vocat Celsus, instar incantationum, tanta vi et efficacia præditos: cum videmus, inquam, sermonibus illis a libidinosa ad temperantem vitam, ab iniqua ad justam, a timiditate ad tantam constantiam revocari multitudinem, ut pietatis causa, quam commendatam illis animadvertit, mortem pro nihilo putet; quomodo non merito tantam potestatem admirabimur? Nam sermo eorum, quibus ab initio vulgandæ nostræ doctrinæ partes datæ sunt quique in constituendis Dei Ecclesiis laborarunt, et eorum prædicatio persuasit quidem, sed non ea ratione qua Platonicæ sapientiæ doctores aut quilibet alii philosophi, qui nihil supra humanæ naturæ vires poterant. Sed argumenta quibus utebantur apostoli, data illis a Deo fuerant, vimque persuadendi a Spiritu et virtute habebant. Quapropter promptissime et celerrime sermo eorum quocunque pervasit; imo sermo Dei, qui per illos mutabat quos natura et consuetudo ad peccatum trahebant; et quos ne pœnis quidem quisquam hominum correxisset, hos correxit, efformavit, ad suam voluntatem convertit.

69. Addit Celsus ad suam rationem accommodate: « Res est perdifficilis, perfecta naturæ mutatio. » Nos vero, qui scimus unam esse rationalis animæ naturam, nec ullam a rerum omnium Conditore malam fuisse creatam; plerisque **493** autem nequitiæ causas esse educationem, exempla, mala consilia, ita ut in quibusdam nequitia veluti versa sit in naturam; id habemus pro certo malitiam vel illam quasi naturalem non solum posse a divino verbo mutari, sed etiam id illi omnino non esse difficile; modo id unum admittatur, oportere

τοῦ Φαίδωνος ἱστορεῖται. Vide Laertium in Phædonis Vita et Origenem lib. I *contra Celsum*, num. 64.

(74) *Τὸν δὲ Πολέμωνα.* Vide eumdem Laertium in Vita Polemonis, et Valerium Maximum lib. VI, cap. 11: item Origen., lib. I *contra Celsum*, num. 64.

(75) *Ἄλλως.* Legendum videtur ἄλλους.

(76) *Πλὴν τῆς*, etc. Optime mss. Alias, ἢ πλέον ἀνθρωπίνης φύσεως.

(77) Mss., ἄνθρωπος. Libb. excusi in textu, ἀνθρώπων. Paulo post iidem libb. excusi in margine, κατὰ τὸ αὐτὸ βούλημα.

seipsum Deo credere et omnia ea mente facere ut illi placeant, apud quem

Improbus atque probus simili haud dignantur [honore;

Et

Impiger atque piger funguntur dispari fato [17].

Quod si quibusdam perdifficilis est sui mutatio, causam dicendum est eorum esse voluntatem, quæ assentiri renuit huic veritati, summum Deum justum fore judicem omnium, quæ in hac vita quisque fecerit. Nam ad efficienda quæ difficillima nobis, et, ut quam maxime rem amplificem, prope impossibilia videntur, magni est momenti voluntas cum exercitatione conjuncta. An homo, cum voluerit, hanc sibi poterit usu et studio parare facultatem, ut per funem ab altera ad alteram theatri partem sublime porrectum incedat gravibus etiam oneribus onustus; et vincere suam pravitatem, quantalibet antea fuerit, et virtutem in vivendo consectari, cum volet, non valebit? Vide annon illi potius, qui animal rationis particeps creavit, quam animali ipsi, injurium esset, hominem ita conditum fuisse, ut tam difficilia nec ea quidem utilia perficere posset, nihil posset vero ad suam ipsius felicitatem. Atque hæc sufficiant de isto Celsi effato, mutationem perfectam naturæ, rem esse perdifficilem. Subjungit « eos qui sine peccato sunt, meliore vita esse donandos. » Sed non aperit quos dicat esse sine peccato, eosne qui ne ab initio quidem peccarunt, an qui mutati non peccant. Tamen qui ab initio non peccaverint nulli esse possunt; qui vero mutati non peccent, quosque tales admissa nostra salutaris doctrina reddiderit, hi rari admodum sunt. Neque etiam tales ad doctrinam accedunt. Nam sine illa eaque perfecta nemo esse potest sine peccato.

70. Postea objicit istud quasi apud nos jactatum: « Deus omnia poterit. » At neque quo sensu id dicatur, neque quæ sint illa « omnia, » neque quomodo possit, intelligit. De iis tamen nihil necesse est impræsentiarum dicere. Neque enim ipse, quamvis probabiliter posset, de ista re instituit: sive nescierit quid probabile contra afferri posset; sive scierit quidem, sed quid ipsi responderetur præviderit. Certe Deum omnia posse profitemur, sed quæ potest, nullo suæ divinitatis, bonitatis et sapientiæ detrimento. Contra Celsus, ut qui nesciebat quo sensu Deus dicatur omnia posse, ait non esse **494** futurum, « ut Deus quidquam injustum velit; » quasi ex illo posset quidem injustum quid facere, sed nollet tamen. Dicimus autem nos, quemadmodum id, cujus nativa dulcedine res aliæ dulcescunt, illas non potest amaras facere, quod contra suam naturam esset; neque id potest obscurare quod natum est ad illustrandum; ita nec Deum injuste facere posse. Hæc enim potestas ejus divi-

[17] Iliad. IX, 319 et 320.

A πράττειν κατ' ἀναφορὰν τοῦ ἀρέσκειν ἐκείνῳ, παρ' ᾧ οὐκ ἔστιν

Ἐν δὲ ἰῇ τιμῇ ἡμὲν κακὸς ἠδὲ καὶ ἐσθλός·

οὐδὲ

Κάτθαν' ὁμῶς ὅ τ' ἀεργὸς ἀνὴρ ὅ τε πολλὰ [ἐοργώς.

Εἰ δὲ καί τισι πάνυ χαλεπόν ἐστι τὸ μεταβάλλειν, τὴν αἰτίαν λεκτέον εἶναι περὶ τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν, ὀκνοῦσαν παραδέξασθαι, τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν εἶναι ἑκάστῳ δίκαιον κριτὴν περὶ πάντων τῶν ἐν τῷ βίῳ πεπραγμένων. Μέγα γὰρ δύναται καὶ πρὸς τὰ δοκοῦντα εἶναι χαλεπώτατα, καὶ (ἵνα καθ' ὑπερβολὴν ὀνομάσω) ἐγγύς που ἀδύνατα, προαίρεσις καὶ ἄσκησις. Ἡ βουληθεῖσα ἀνθρωπίνη φύσις ἐπὶ κάλω B βαίνειν, τεταμένου διὰ μέσου τοῦ θεάτρου ἐν μετεώρῳ, καὶ μετὰ τοῦ φέρειν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα βάρη δεδύνηται τῇ ἀσκήσει καὶ τῇ προσοχῇ τὸ τοιοῦτο ποιῆσαι· βουληθεῖσα δὲ κατ' ἀρετὴν βιῶσαι, ἀδυνάτως ἔχει, κἂν ᾖ πρότερον φαυλοτάτη γεγενημένη; Ἀλλ' ὅρα μήποτε ὁ τὰ τοιαῦτα λέγων τῇ δημιουργῷ τοῦ λογικοῦ ζώου φύσει ἐγκαλεῖ μᾶλλον ἢ τῷ γεγενημένῳ· εἰ πρὸς μὲν τὰ οὕτω χαλεπὰ, οὐδαμῶς ὄντα χρήσιμα, πεποίηκε δυνατὴν τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἀδύνατον δὲ πρὸς τὴν ἰδίαν μακαριότητα. Ἀλλὰ γὰρ ἀρκεῖ καὶ ταῦτα πρὸς τὸ, Φύσιν γὰρ ἀμεῖψαι τελέως παγχάλεπον. Ἑξῆς δέ φησιν, ὅτι « Οἱ ἀναμάρτητοι βελτίους κοινωνοὶ βίου· » μὴ σαφηνίσας, τίνας φησὶ τοὺς ἀναμαρτήτους, πότερον τοὺς ἀρχῆθεν, ἢ τοὺς ἐκ μεταβολῆς· οἱ μὲν οὖν ἀρχῆθεν, ἀδύνατοι· οἱ δ' C ἐκ μεταβολῆς, σπανίως εἰσὶν εὑρισκόμενοι, οἵτινες ἐκ τοῦ προσεληλυθέναι λόγῳ σώζοντι, τοιοῦτοι γίγνονται. Οὐχὶ δὲ τοιοῦτοι ὄντες τῷ λόγῳ προσέρχονται. Χωρὶς γὰρ λόγου, καὶ ταῦτα τελείου, ἀμήχανον ἀναμάρτητον γενέσθαι ἄνθρωπον.

Εἶτ' ἀνθυποφέρει ὡσπερεὶ λεγόμενον ὑφ' ἡμῶν τὸ, « Δυνήσεται πάντα ὁ Θεός· » οὐδὲ τοῦθ' ὁρῶν πῶς λέλεκται, καὶ τίνα πάντα ἐν τούτῳ παραλαμβάνεται, καὶ πῶς δύναται· περὶ ὧν οὐκ ἀναγκαῖον νῦν λέγειν· οὐδὲ γὰρ αὐτὸς, καίτοιγε δυνάμενος πρὸς αὐτὸ στῆναι πιθανῶς, ἔστη· τάχα μηδὲ παρακολουθῶν τῇ λεχθησομένῃ ἂν κατὰ τούτου πιθανότητι· ἢ παρακο-D λουθῶν μὲν, θεωρῶν δὲ καὶ τὴν πρὸς τὸ λεγόμενον ἀπάντησιν. Δύναται δὲ καθ' ἡμᾶς πάντα ὁ Θεός· ἅπερ δυνάμενος, τοῦ Θεὸς εἶναι, καὶ τοῦ ἀγαθὸς εἶναι, καὶ σοφὸς εἶναι οὐκ ἐξίσταται. Ὁ δὲ Κέλσος φησὶν, (ὡς μὴ νοήσας πῶς λέγεται ὁ Θεὸς πάντα δύνασθαι), ὅτι « Οὐκ ἐθελήσει οὐδὲν ἄδικον, » διδοὺς, ὅτι δύναται μὲν καὶ τὸ ἄδικον, οὐ θέλει δέ. Ἡμεῖς δέ φαμεν, ὅτι, ὥσπερ οὐ δύναται τὸ πεφυκὸς γλυκαίνειν τῷ γλυκὺ τυγχάνειν πικράζειν παρὰ τὴν αὐτοῦ μόνην αἰτίαν, οὐδὲ τὸ πεφυκὸς φωτίζειν τῷ εἶναι φῶς σκοτίζειν· οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς δύναται ἀδικεῖν· ἐναντίον γάρ ἐστιν αὐτοῦ τῇ θειότητι καὶ τῇ κατ' αὐτὴν πάσῃ δυνάμει ἡ τοῦ ἀδικεῖν δύναμις. Εἰ δέ τι (78) τῶν ὄντων δυνα-

(78) Hœschelius et Spencerus, εἰ δ' εἴ τι, male.

ται ἀδικεῖν τῷ καὶ πρὸς τὸ ἀδικεῖν πεφυκέναι, δύναται ἀδικεῖν οὐκ ἔχον ἐν τῇ φύσει τὸ μηδαμῶς δύνασθαι ἀδικεῖν.

Μετὰ ταῦτα δ' ἑαυτῷ λαμβάνει τὸ μὴ διδόμενον ὑπὸ τῶν λογικώτερον (79) πιστευόντων, τάχα ὑπό τινων ἀνοήτων νομιζόμενον (80), ὡς ἄρα « Ὁμοίως τοῖς οἴκτῳ δουλεύουσι δουλεύσας, οἴκτῳ τῶν οἰκτιζομένων ὁ Θεὸς τοὺς κακοὺς κουφίζει· καὶ μηδὲν τοιοῦτο δρῶντας τοὺς ἀγαθοὺς ἀποῤῥίπτει· ὅπερ ἐστὶν ἀδικώτατον. » Καθ' ἡμᾶς γὰρ ἔτι οὐδένα μὴ προτετραμμένον ἐπ' ἀρετὴν κακὸν κουφίζει ὁ Θεὸς, καὶ οὐδένα ἤδη ἀγαθὸν ἀποῤῥίπτει· ἀλλὰ καὶ οὐδένα οἰκτιζόμενον παρὰ τὸ οἰκτίζεσθαι κουφίζει ἢ ἐλεεῖ, ἵνα κοινότερον τῷ ἐλέει χρήσωμαι· ἀλλὰ τοὺς σφόδρα ἑαυτῶν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις κατεγνωκότας, ὡς ἐπὶ τούτῳ οἱονεὶ πενθεῖν, καὶ θρηνεῖν ἑαυτοὺς ὡς ἀπολωλότας, ὅσον ἐπὶ τοῖς προπεπραγμένοις, καὶ ἀξιόλογον ἐπιδεικνυμένους μεταβολὴν, προσίεται τῆς μετανοίας χάριν ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς ἐκ μεταβολῆς κακίστου βίου. Ἀμνηστίαν γὰρ τοῖς τοιούτοις δίδωσιν ἀρετὴ, ἐπιδημοῦσα αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς, καὶ ἐκβεβληκυῖα τὴν προκαταλαβοῦσαν κακίαν. Εἰ δὲ καὶ μὴ ἀρετὴ, ἀξιόλογος δὲ προκοπὴ ἐγγένοιτο τῇ ψυχῇ, ἱκανὴ καὶ αὕτη, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πῶς εἶναι προκοπῆς, ἐκβαλεῖν καὶ ἐξαφανίσαι τὴν τῆς κακίας χύσιν, ὥστ' αὐτὴν ἐγγὺς τοῦ μηκέτι τυγχάνειν (81) ἐν τῇ ψυχῇ.

Εἶτα, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ διδάσκοντος τὸν ἡμέτερον λόγον, τοιαῦτά φησιν· « Οἱ σοφοὶ γὰρ ἀποτρέπονται τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα, ὑπὸ τῆς σοφίας πλανώμενοι καὶ παραποδιζόμενοι. » Φήσομεν οὖν καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι, εἴπερ ἡ σοφία ἐπιστήμη θείων ἐστὶ καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ τῶν τούτων αἰτίων, ἢ, ὡς ὁ θεῖος λόγος ὁρίζεται, « Ἀτμὶς τῆς τοῦ Θεοῦ (82) δυνάμεως, καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινὴς, καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ· » οὐκ ἄν τις ὢν σοφὸς ἀποτρέποιτο τὰ ὑπὸ Χριστιανοῦ ἐπιστήμονος ὑπὲρ (83) τοῦ Χριστιανισμοῦ λεγόμενα, οὐδὲ πλανηθείη ἂν ἢ παραποδίζοιτο ὑπ' αὐτῆς. Ἡ γὰρ ἀληθὴς σοφία οὐ πλανᾷ, ἀλλ' ἡ ἀμαθία· καὶ μόνον τῶν ὄντων βέβαιον ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀλήθεια, ἅπερ ἐκ σοφίας παραγίνεται. Ἐὰν δὲ, παρὰ τὸν τῆς σοφίας ὅρον τὸν ὅ τι ποτοῦν δογματίζοντα μετά τινων σοφισμάτων λέγῃ (84) σοφὸν, φήσομεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ κατὰ τὴν ὑπό σου λεγομένην σοφίαν ποιὸς ἀποτρέπεται τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, πλανώμενος ὑπὸ τῶν πιθανοτήτων καὶ σοφισμάτων (85), καὶ παραποδιζόμενος ὑπ' αὐτῶν. Καὶ ἐπεὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη, πονηρίας δὲ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), ἐπιστήμη ἐστὶν ἐν τοῖς ψευδοδοξοῦσι

A nitati contraria est, et illi omnipotentiæ, quam ut Deus habet. Si quid autem ex rebus creatis natura ad injuste faciendum injuste facere potest, hæc illi inde potestas oritur, quod ejus natura non sit non posse injuste facere.

71. Deinde sibi sumit quod etsi fortasse simplicibus quibusdam creditum fuerit, nullus tamen e sapientioribus Christianis concederet: nempe « Deum, similem illis qui miseratione franguntur, miseratione victum sublevare malos, qui ipsum ad hanc affectionem excitant; bonos autem rejicere, quia nihil hujusmodi faciunt; quod est injustissimum. » Nam ex nobis neminem malum Deus sublevat, quin ad virtutem conversus fuerit; nec aliquem rejicit qui jam bonus sit; neque miseratione adducitur, ut eum sublevet et misereatur (hac voce cum
B vulgo utor) qui ad miserationem excitat. Sed qui se propter sua peccata severe condemnant, ita ut, propter ea quæ fecerint, veluti lugeant et lamententur se ipsos quasi perditos, et dignam morum mutationem fecisse se comprobant, hos recipit Deus propter ipsorum pœnitentiam, quemadmodum et eos qui pessimam vitam mutarunt. Virtus enim in eorum animas adveniens et ex illis nequitiam qua ante occupabantur ejiciens, oblivionem præteritorum impetrat. Sed etsi virtus nondum esset, modo insignem anima progressum fecerit, is ipse progressus, prout fuerit, sufficiet ad expellendam nequitiæ vim, eamque ita extenuandam, ut nulla propemodum in anima sit.

C 72. Deinde quasi personam sustinens unius ex nostris doctoribus, « sapientes, inquit, quæ docemus aversantur, acti in errorem et impediti sua sapientia. » Respondeo, si sapientia est rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia; aut, quomodo illam divina Scriptura definit, « vapor divinæ potestatis, limpida omnipotentis ejus gloriæ effluentia, splendor lucis æternæ, speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius [18], » respondeo, inquam, neminem sapientem aversaturum quæ doctus Christianus de sua religione disseruerit, neque illa sapientia deceptum aut impeditum iri. Non enim vera sapientia, sed ignorantia in er-
D rorem agit, et ex rebus omnibus sola stabilis est scientia et veritas; **495** quarum utraque ex sapientia oritur. Quod si contra sapientiæ definitionem vocas sapientem, quisquis captiosis quibusdam argumentis instructus sua opinamenta obtrudit, fateor, tuus ille sapiens abhorrebit a divina doctrina probabilitatibus et captiosis argutiis in errorem actus atque impeditus. At, si nos audis, cognitio mali non est sapientia; imo mali scientia, ut ita dicam, eorum est qui falsa docent et sophismatis decepti sunt. Quocirca hujusmodi sa-

[18] Sap. vii, 25, 26.

(79) Hœschelius in textu, λογικωτέρων.
(80) Idem in textu, νομιζομένων.
(81) Libb. excusi in margine, τυχεῖν.
(82) Hœschelius in margine, θείου.
(83) Ὑπέρ. Abest a libb. excusis, sed in mss. Regio et Basileensi reperitur.
(84) Λέγῃ. Scribendum videtur λέγῃς.
(85) Philocalia, σοφισματίων, alias, σοφισμάτων.

pien iam vocaverim potius ignorantiam.

73. Post hæc rursus exagitat religionis Christianæ doctorem, accusatque quod « ridicula » loquatur; sed quæ « ridicula » illa sint, nec aperit nec probat. Et accusare pergens : « Nemo prudens, inquit, huic doctrinæ assentitur, deterret ipsamet illam sequentium multitudo. » Qua in re simile quid facit, ac siquis diceret neminem esse prudentem, qui Solonis, Lycurgi, Zaleuci aut quorumvis aliorum legislatorum legibus obtemperare velit, quia simplicium, qui eis pareant, magna multitudo est; maxime si prudentem appellet eum, qui talis virtute evaserit. Sicut enim legislatores istis simplicibus, ut sibi visum est utile, leges dederunt ut illos regerent; sic et Deus in Jesu leges ferens, etiam non prudentes regit, quatenus ad melius hujusmodi homines agi queunt. Quod sciens Deus, apud Moysem ait quæ jam supra retulimus : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus et irritaverunt me in simulacris suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos [19]. » Hoc sciens Paulus dixit : « Quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes [20]; » ubi sapientes vocat qui vulgo multum in disciplinis profecisse videntur, sed in impium plurium deorum cultum lapsi sunt. « Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium [21]. »

74. Præterea criminatur nostrum doctorem, « quod insanos quærat. » Ad illum ego dixerim : Quosnam tandem insanos vocas? Nam si rem diligenter scrutaris; nemo malus, quin insanus sit. Igitur si tibi insani sunt mali, tu ipse cum homines ad philosophiam adducis, utros adducere studes, malos an probos? Non istos certe potes : jampridem enim sunt philosophi; ergo malos. Si malos, improbos igitur. Atqui multos ejusmodi ad philosophiam quæris adducendos : quæris ergo insanos. Ego vero, tametsi **496** insanos hoc sensu quæram, tum tamen medico sum similis qui præ sua humanitate ægros conquireret quibus adhiberet remedia, quibus vires restitueret. Sin insanos dicas tardos et hominum stupidissimos, fateor, vel illos studeo, quoad possum, reddere meliores, sed nolo ex illis Christianorum constare societatem. Quæsiero potius intelligentiores acutioresque, qui ænigmatum interpretationem capere, et quæ in lege,

A καὶ ὑπὸ σοφισμάτων ἠπατημένοις· διὰ τοῦτο ἀμαθίαν εἴποιμι μᾶλλον ἢ σοφίαν ἐν τοῖς τοιούτοις.

Μετὰ ταῦτα πάλιν λοιδορεῖται τῷ πρεσβεύοντι Χριστιανισμόν· καὶ ἀποφαίνεται μὲν περὶ αὐτοῦ ὡς « *καταγέλαστα* » διεξιόντος, οὐκ ἀποδείκνυσι δὲ, οὐδὲ ἐναργῶς παρίστησιν ἃ φησιν εἶναι « *καταγέλαστα.* » Καὶ λοιδορούμενος, « Οὐδένα φρόνιμον » φησὶ « πείθεσθαι τῷ λόγῳ, περισπώμενος (86) ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν προσερχομένων αὐτῷ. » Ὅμοιον δὲ καὶ ἐν τούτῳ ποιεῖ φάσκοντι διὰ τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τοὺς νόμους ἀγομένων ἰδιωτῶν, ὅτι φρόνιμος οὐδεὶς, φέρ' εἰπεῖν, Σόλωνι, ἢ Λυκούργῳ πείθεται, ἢ Ζαλεύκῳ, ἤ τινι τῶν λοιπῶν· καὶ μάλιστα ἐὰν φρόνιμον λαμβάνῃ τὸν κατ' ἀρετὴν ποιόν. Ὡς γὰρ ἐπὶ B τούτων, κατὰ τὸ φανὲν αὐτοῖς χρήσιμον, οἱ νομοθέται πεποιήκασι τὸ τοιαύτῃ ἀγωγῇ (87) αὐτοὺς περιβαλεῖν καὶ νόμοις, οὕτω νομοθετῶν ἐν τῷ Ἰησοῦ ὁ Θεὸς τοῖς πανταχοῦ ἀνθρώποις, καὶ τοὺς μὴ φρονίμους ἄγει, ὡς οἷόν τέ ἐστιν ἄγεσθαι τοὺς τοιούτους ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ὅπερ, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ἐπιστάμενος ὁ ἐν Μωϋσεῖ Θεὸς, λέγει τὸ, « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » Εἰδὼς δὲ καὶ ὁ Παῦλος εἶπε· « Τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς (88), ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς· » σοφοὺς κοινότερον λέγων πάντας τοὺς δοκοῦντας προβεβηκέναι μὲν ἐν μαθήμασιν, ἀποπεπτωκότας δὲ εἰς C τὴν ἄθεον πολυθεότητα· ἐπεὶ φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ (89) ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν. »

Ἐγκαλεῖ δὲ τῷ διδάσκοντι, καὶ « ὡς ἀνοήτους ζητοῦντι. » Πρὸς ὃν εἴποιμεν ἄν· Τίνας λέγεις τοὺς ἀνοήτους; Κατὰ γὰρ τὸ ἀκριβὲς, πᾶς φαῦλος ἀνόητός ἐστιν. Εἰ τοίνυν λέγεις ἀνοήτους τοὺς φαύλους, ἆρα σὺ, προσάγων ἀνθρώπους φιλοσοφίᾳ, φαύλους ζητεῖς προσάγειν ἢ ἀστείους; Ἀλλ' οὐχ οἷόν τε ἀστείους, ἤδη γὰρ πεφιλοσοφήκασι· φαύλους ἄρα· εἰ δὲ φαύλους, ἀνοήτους. Καὶ ζητεῖς πολλοὺς προσάγειν τοιούτους φιλοσοφίᾳ· καὶ σὺ ἄρα τοὺς ἀνοήτους ζητεῖς. Ἐγὼ δὲ κἂν τοὺς οὕτω λεγομένους ἀνοήτους ζητῶ, ὅμοιον ποιῶ, ὡς εἰ καὶ φιλάνθρωπος ἰατρὸς ἐζήτει τοὺς D κάμνοντας, ἵν' αὐτοῖς προσαγάγοι (90) τὰ βοηθήματα, καὶ ῥώσῃ αὐτούς. Εἰ δ' ἀνοήτους λέγεις τοὺς μὴ ἐντρεχεῖς, ἀλλὰ τερατωδεστέρους (91) τῶν ἀνθρώπων, ἀποκρινοῦμαί σοι, ὅτι καὶ τούτοις μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν βελτιοῦν πειρῶμαι, οὐ μὴν ἐκ τούτων βούλομαι συστῆσαι τὸ Χριστιανῶν ἄθροισμα. Ζητῶ γὰρ μᾶλλον τοὺς ἐντρεχεστέρους καὶ ὀξυτέρους, ὡς δυναμένους παρακολουθῆσαι τῇ σαφηνείᾳ τῶν αἰνιγμά-

[19] Deuter. XXXII, 21. [20] I Cor. I, 27. [21] Rom. I, 22.

(86) *Περισπώμενος*. Scribendum videtur, περισπώμενον.

(87) Philocalia, διαγωγῇ.

(88) Apud Hœschelium et Spencerum deest ὁ Θεός, sed in Philocalia et mss. reperitur.

(89) Philocalia et duo Vaticani, ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ. In Regio et Basileensi, pro ἤλλαξαν, legitur ἠλλάξαντο. In libris autem antea editis deest ἀφθάρτου.

(90) Philocalia, ἐπιζητεῖ τοὺς κάμνοντας, ἵν' αὐτοῖς προσαγάγῃ.

(91) *Ἀλλὰ τερατωδεστέρους*. Guieto scribendum videtur, ἀλλὰ καταδεεστέρους. Et sane τὸ, τερατωδεστέρους, hic nullum habet locum. Paulo infra Philocalia, ἐκ τῶν τοιούτων βούλομαι, et paulo post τῇ ἀσφαλείᾳ τῶν αἰνιγμάτων.

των, καὶ τῶν μετ' ἐπικρύψεως εἰρημένων ἐν νόμῳ καὶ προφήταις καὶ Εὐαγγελίοις, ὧν ὡς οὐδὲν ἀξιόλογον περιεχόντων (92) καταπεφρόνηκας, οὐ βασανίσας τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν, μηδ' εἰσελθεῖν πειραθεὶς εἰς τὸ βούλημα τῶν γραψάντων.

Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα « παραπλήσιον » φησὶν « ποιεῖν τὸν τὰ Χριστιανισμοῦ διδάσκοντα τῷ ὑπισχνουμένῳ μὲν ὑγιῆ ποιεῖν τὰ σώματα, ἀποτρέποντι δὲ τοῦ προσέχειν τοῖς ἐπιστήμοσιν ἰατροῖς, τῷ ἐλέγχεσθαι ὑπ' αὐτῶν τὴν ἰδιωτείαν αὐτοῦ· » καὶ πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν· Τίνας φῂς ἰατρούς, ἀφ' ὧν ἀποτρέπομεν τοὺς ἰδιώτας; Οὐ γὰρ δὴ ὑπολαμβάνεις τοῖς φιλοσοφοῦσι προσάγειν ἡμᾶς τὴν εἰς τὸν λόγον προτροπήν, ἵν' ἐκείνους νομίσῃς εἶναι ἰατρούς, ἀφ' ὧν ἀποτρέπομεν, οὓς ἐπὶ τὸν θεῖον καλοῦμεν λόγον. Ἤτοι οὖν οὐκ ἀποκρίνεται μὴ ἔχων λέγειν τοὺς ἰατρούς, ἢ ἀνάγκη αὐτὸν καταφεύγειν ἐπὶ τοὺς ἰδιώτας, οἳ καὶ αὐτοὶ περιηχοῦσιν ἀνδραποδωδῶς τὰ περὶ πολλῶν θεῶν, καὶ ὅσα ἄλλα λέγοιεν ἂν ἰδιῶται. Ἑκατέρως οὖν ἐλεγχθήσεται μάτην παραλαβὼν ἐν τῷ λόγῳ τὸν ἀποτρέποντα τῶν ἐπιστημόνων ἰατρῶν. Ἵνα δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Ἐπικούρου (93) φιλοσοφίας, καὶ τῶν κατ' Ἐπίκουρον νομιζομένων ἰατρῶν (94) ἀποτρέπωμεν τοὺς ἐν ἐκείνοις ἀπατωμένους, πῶς οὐχ εὐλογώτατα ποιήσομεν, ἀφιστάντες νόσου χαλεπῆς, ἣν ἐνεποίησαν οἱ Κέλσου ἰατροί, τῆς κατὰ τὴν ἀναίρεσιν τῆς προνοίας καὶ εἰσαγωγὴν τῆς ἡδονῆς ὡς ἀγαθοῦ; Ἀλλ' ἔστω, ἰατρῶν ἡμᾶς ἄλλων φιλοσόφων ἀφιστάνειν τούτους, οὓς προτρέπομεν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λόγον, τῶν ἀπὸ τοῦ Περιπάτου (95), ἀναιρούντων τὴν πρὸς ἡμᾶς πρόνοιαν, καὶ τὴν σχέσιν πρὸς ἀνθρώπους τοῦ Θείου· πῶς οὐχὶ εὐσεβεῖς (96) μὲν ἡμεῖς κατασκευάσομεν, καὶ θεραπεύσομεν τοὺς προτετραμμένους, πείθοντες αὐτοὺς ἀναχεῖσθαι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, μεγάλων δὲ τραυμάτων, τῶν ἀπὸ λόγων νομιζομένων φιλοσόφων, ἀπαλλάσσομεν τοὺς πειθομένους ἡμῖν; Ἀλλὰ καὶ ἄλλους δεδόσθω ἡμᾶς ἀποτρέπειν ἀπὸ ἰατρῶν Στωϊκῶν (97), Θεὸν φθαρτὸν εἰσαγόντων, καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ λεγόντων σῶμα τρεπτὸν διόλου (98) καὶ ἀλλοιωτὸν καὶ μεταβλητόν, καί ποτε πάντα φθειρόντων καὶ μόνον τὸν Θεὸν καταλιπόντων· πῶς οὐχὶ καὶ οὕτω κακῶν μὲν ἀπαλλάξομεν τοὺς πειθομένους, προσάξομεν δ' εὐσεβεῖ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ ἀναχεῖσθαι τῷ δημιουργῷ, καὶ θαυμάζειν τὸν πατέρα τῆς Χριστιανῶν διδασκαλίας, φιλανθρωπότατα ἐπιστρεπτικὸν,

A prophetis et Evangeliis obscure dicta sunt, assequi valeant. Hæc scripta tu quidem aspernaris quasi nihil alicujus momenti continerent; sed id facis, quia nunquam eorum intellectum inquisivisti, nec unquam in eorum mentem intrare conatus es.

75. Ait postea « Christianismi doctorem simile quid facere illi, qui sanitatem corporum pollicitus prohiberet quominus periti medici accerserentur, ne sic sua proderetur imperitia. » Hic rursus interrogo: Quos narras medicos, a quibus simplices avertimus? Non profecto dixeris medicos illos a quibus eos avocamus quos ad divinam nostram religionem hortamur, esse philosophos. Neque enim putas eos qui philosophiæ dant operam, a nobis ad religionem amplectendam provocari. Aut igitur nesciens quinam illi medici sint, non respondebit, aut
B illos inter imperitos quærat necesse est, qui tamen et ipsi turpiter multorum deorum cultum perdocent, et quidquid ab imperitis exspectandum est. Utrinque ergo peccasse arguitur, cum exemplo usus est hominis, qui a peritis medicis averteret. Verum etsi ab Epicuri philosophia Epicureisque medicis eos revocamus qui ab illis in errorem perducti sunt, nonne justissima de causa facimus? Sic enim illos tutamur a gravi morbo, in quem illos injecerunt medici Celsi, cum providentiam sustulere, et commenti sunt summum bonum esse voluptatem. Esto etiam prohibeamus ne, quos ad nostram religionem allicimus, ii medicorum loco habeant aliquarum sectarum philosophos, verbi causa Peripateticos,
C qui Dei erga nos providentiam, ullamque illius nobiscum negant esse necessitudinem: nonne pietatis officium est, illos institui, curari, persuadendo ut se totos Deo rerum omnium devoveant? Quandoquidem sic magna vulnera sanantur, quæ philosophorum illorum doctrina intulerat. Volo et nos impedire quominus medicos adeant Stoicos, qui Deum corruptioni **497** obnoxium, ejus naturam corpoream eamque mutabilem et omnium formarum capacem inducunt docentque omnia, præter Deum, esse peritura; quidni etiam a tantis malis nostros removebimus, hisque potius piis institutis informabimus, consecrare se conditori debere, et admirari Christianæ doctrinæ parentem, qui convertendis animabus curavit, ut benignissima in ho-

(92) Philocalia, ἐχόντων.

(93) Ἐπικούρου. Vide supra adnotationes ad lib. I *contra Cels.*, num. 21.

(94) *Νομιζομένων ἰατρῶν*, etc. Sic recte omnino codex Jolianus secunda manu. Alias corrupte, νομιζομένοις Ἐπικουρείοις ἰατρῶν. Boherellus legendum conjicit, νομιζομένων ἐπιστημόνων ἰατρῶν. Ibidem omnes mss. recte, πῶς οὐχ εὐλογώτατα ποιήσομεν. Alias, πῶς εὐλογώτατα ποιήσωμεν, male.

(95) *Περιπάτου*. Vide supra adnotationes ad lib. I *contra Celsum*, num. 21.

(96) *Πῶς οὐχὶ εὐσεβεῖς*. Boherellus mavult, πῶς οὐχὶ εὐσεβῶς, et ita legisse videtur Gelenius.

(97) *Στωϊκῶν*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 21; lib. IV, num. 14 et 68. Plutarch. in libro *De Stoicorum repugnantiis*: Οὐδεὶς οὖν ἐστι τῶν πάντων ὁ Χρύσιππος κατ' Ἀντίπατρον. Οὐδὲν γὰρ οἴεται

D πλὴν τοῦ πυρὸς ἄφθαρτον εἶναι τῶν Θεῶν, ἀλλὰ πάντας ὁμαλῶς καὶ γεγονότας καὶ φθαρησομένους. Ταῦτα δὲ πανταχοῦ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὑπ' αὐτοῦ λέγεται. Παραθήσομαι δὲ λέξιν ἐκ τοῦ τρίτου *Περὶ θεῶν* καθ' ἕτερον λόγον. Οἱ μὲν γὰρ γενητοί εἰσι καὶ φθαρτοί· οἱ δὲ ἀγένητοι. « Nullus est igitur ex omnibus Antipatro Chrysippus. Hic enim excepto igni nullum Deum putat interitu carere: sed cæteros omnes æque et natos et obituros. Atque hoc fere passim ab eo dicitur. Verba tamen ejus e tertio *De diis* libro ascribam. Alia porro, inquit, ratio est deorum. Alii enim nati sunt, et interituri; alii nati non sunt. » Vide ibidem, pag. 1052. SPENCER.

(98) *Διόλου*. Ita codd. Regius et Basileensis. Alias, δι' ὅλων.

minum genus omne documenta spargerentur. Etsi præterea medicam illis opem afferamus qui a medicis naturam rationis compotem, modo in ratione cassam, modo in imaginum artifice facultate carentem relegantibus, insana illa animarum in varia corpora transmigrationis opinione infatuati sunt; annon animæ eorum redduntur meliores, cum eis persuademus, non sensu et ratione privari improbum cum punitur; sed potius labores a Deo injunctos pœnasque inflictas improbis, esse remedia quibus ad illum emendati revertantur? Hæc enim prudentes Christiani cogitant; his simpliciores, ut patres parvulos, erudiunt. Non igitur parvulis, non rusticis, non fatuis auctores sumus, ut medicos fugiant: non illis dicimus: « Cavete ne quis vestrum attingat scientiam: » neque dicimus quid malum esse scientiam; neque eo insaniæ provecti sumus, ut cognitione censeamus homines ab animæ sanitate removeri; aut quemquam unquam a sapientia fuisse depravatum. Etsi docemus, nemo tamen nostrum dixit: « Mihi adhærescite: » sed potius, Deo rerum omnium adhærescite et Jesu illius doctrinæ doctori: neque etiam quisquam nostrum ita est arrogans, ut dicat sociis, quod tamen uni ex nostris doctoribus assignavit Celsus, « Ego solus salvos vos faciam. » Vide igitur quam multa contra nos mentiatur. Nec unquam dictum a nobis est, « a veris medicis interfici homines quibus sanitatem pollicentur. »

76. Aliud etiam contra nos exemplum adhibet. « Idem facit, inquit, doctor inter illos, ac si quis ebrius versatus inter ebrios, calumniaretur ebrios esse qui sobrii essent. » Probet igitur e scriptis Pauli, exempli causa, hunc apostolum ebrium fuisse, neque sobrii hominis fuisse quæ dixerit; aut ex iis quæ scripsit Joannes, ejus sententias non esse temperantis et a vitiorum ebrietate alieni. Nullus igitur Christianæ religionis doctor non sobrius est, nullus ebrietatis accusari potest; et indigna **498** philosopho sunt quæ Celsus in nos hac de re jacit convicia. Indicet porro Celsus quinam illi sobrii sint, quos nostri doctores injuriis afficiant. Nos enim ebrios quidem dicimus eos, qui rebus inanimatis quasi Deo preces ferant. Quid dixi ebrios? Imo insaniunt qui, in templa procurrentes, statuas adorant aut animalia quasi dii essent. Nec sapiunt magis illi, qui in honorem verorum deorum esse putant simulacra a vili, interdum etiam a sceleratissimo artifice fabricata.

77. Postea confert cum lippiente doctorem et cum lippientibus auditores, aitque « lippientem apud sui similes, postulare cæcitatis eos qui acute cernunt. » Quinam igitur alii sunt, o Græci, qui nobis esse cæci videantur, nisi qui ex tanta rerum

(99) Boherello scribendum videtur, φιλανθρωπότατα καὶ ψυχῶν ἐπιστρεπτικὰ μαθήματα.

(1) Codex Basileensis, θεραπεύωμεν. Alias, θεραπεύομεν.

(2) *Χριστιανοὶ ζῶντες.* Scribendum videtur, Χριστιανίζοντες. Paulo post codex Basileensis, οὐ

A καὶ ψυχῶν μαθήματα (99) οἰκονομήσαντα ἐπισπαρῆναι ὅλῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει; Ἀλλὰ κἂν τοὺς πεπονθότας τὴν περὶ τῆς μετενσωματώσεως ἄνοιαν ἀπὸ ἰατρῶν, τῶν καταβιβαζόντων τὴν λογικὴν φύσιν ὁτὲ μὲν ἐπὶ τὴν ἄλογον πᾶσαν, ὁτὲ δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἀφάνταστον, θεραπεύωμεν (1)· πῶς οὐ βελτίονας ταῖς ψυχαῖς κατασκευάσομεν τοὺς πειθομένους λόγῳ, οὐ διδάσκοντι μὲν ἐν κολάσεως μοίρᾳ τῷ φαύλῳ ἀποδίδοσθαι ἀναισθησίαν ἢ ἀλογίαν, παριστάντι δὲ εἶναί τινα φάρμακα ἐπιστρεπτικὰ τοὺς ἀπὸ Θεοῦ τοῖς φαύλοις προσαγομένους πόνους καὶ τὰς κολάσεις; Τοῦτο γὰρ οἱ φρονίμως Χριστιανοὶ ζῶντες (2) φρονοῦντες οἰκονομοῦσι τοὺς ἁπλουστέρους, ὡς καὶ οἱ πατέρες τοὺς κομιδῇ νηπίους. Οὐ καταφεύγομεν οὖν ἐπὶ νηπίους καὶ ἠλιθίους ἀγροίκους, λέγοντες αὐτοῖς, Φεύ-
B γετε τοὺς ἰατρούς· οὐδὲ λέγομεν, « Ὁρᾶτε μή ποτέ τις ὑμῶν ἐπιστήμης ἐπιλάβηται· » οὐδὲ φάσκομεν, ὅτι κακόν ἐστιν ἐπιστήμη· οὐδὲ μεμήναμεν, ἵν' εἴπωμεν, ὅτι γνῶσις σφάλλει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς κατὰ ψυχὴν ὑγείας· ἀλλ' οὐδ' ἀπόλλυσθαι ἀπὸ σοφίας εἴποιμεν ἄν τινα πώποτε· οἵτινες οὐδὲ τὸ, « ἐμοὶ προσέχετε, » κἂν διδάσκωμεν, φαμέν· ἀλλὰ, Τῷ Θεῷ τῶν ὅλων προσέχετε καὶ διδασκάλῳ τῶν περὶ αὐτοῦ μαθημάτων τῷ Ἰησοῦ. Οὐδεὶς δ' ἡμῶν οὕτως ἐστὶν ἀλαζὼν, ἵν' (ὅπερ Κέλσος περιέθηκε τῷ τοῦ διδάσκοντος προσώπῳ) εἴποι πρὸς τοὺς γνωρίμους τὸ, « ἐγὼ ὑμᾶς σώσω μόνος. » Ὅρα οὖν πόσα ἡμῶν καταψεύδεται. Ἀλλ' οὐδέ φαμεν, ὅτι « οἱ ἀληθῶς ἰατροὶ φθείρουσιν οὓς ἐπαγγέλλονται θεραπεύειν. »

C Καὶ δεύτερον δὲ φέρει καθ' ἡμῶν παράδειγμα, φάσκων « Ὅμοιον ποιεῖν τὸν ἐν ἡμῖν διδάσκαλον, ὡς εἴ τις μεθύων εἰς μεθύοντας παριὼν, κατηγορεῖ τοὺς νήφοντας ὡς μεθύοντας. » Παραστησάτω γὰρ ἐκ τῶν γραμμάτων (φέρ' εἰπεῖν) Παύλου, ὅτι ἐμέθυεν ὁ τοῦ Ἰησοῦ ἀπόστολος, καὶ οὐχ ἦσαν οἱ λόγοι αὐτοῦ νήφοντες (3)· ἢ ἐξ ὧν ἔγραψεν Ἰωάννης, ὅτι οὐχὶ σωφρονοῦντος καὶ ἀπηλλαγμένου τῆς ἀπὸ κακίας μέθης πνεῖ αὐτοῦ τὰ νοήματα. Οὐδεὶς οὖν σωφρονῶν, καὶ διδάσκων τὸν Χριστιανῶν λόγον, μεθύει· ἀλλ' ἀφιλοσόφως ἡμῖν λοιδορούμενος ταῦτά φησιν ὁ Κέλσος. Τίνας δὲ καὶ νήφοντας κακηγοροῦμεν οἱ πρεσβεύοντες τὰ Χριστιανῶν δόγματα, λεγέτω ὁ Κέλσος. Πάντες γὰρ καθ' ἡμᾶς μεθύουσιν οἱ τοῖς ἀψύχοις ὡς Θεῷ προσλαλοῦντες. Καὶ τί λέγω μεθύουσιν; μᾶλλον γὰρ
D μεμήνασιν, εἰς τοὺς νεὼς σπεύδοντες, καὶ ὡς θεοῖς τοῖς ἀγάλμασιν ἢ τοῖς ζώοις προσκυνοῦντες. Οὐχ ἧττον δὲ τούτων μαίνονται καὶ οἱ νομίζοντες εἰς τιμὴν θεῶν ἀληθινῶν κατεσκευάσθαι τὰ ὑπὸ βαναύσων καὶ φαυλοτάτων ἔσθ' ὅτε ἀνδρῶν κατασκευαζόμενα.

Μετὰ ταῦτα ἐξομοιοῖ τὸν μὲν διδάσκοντα ὀφθαλμιῶντι, τοὺς δὲ μανθάνοντας ὀφθαλμιῶσι· καί φησι « τοῦτον ἐπὶ τῶν ὀφθαλμιώντων αἰτιᾶσθαι τοὺς ὀξὺ βλέποντας ὡς πεπηρωμένους. » Τίνες οὖν εἴποιμεν (4), Ἕλληνες, οἱ, καθ' ἡμᾶς οὐ βλέποντες, ἢ οἱ ἐκ τοῦ

καταφεύγομεν οὖν. Alias, οὐ γὰρ καταφεύγομεν οὖν.

(3) Codd. Regius, Basileensis et duo Vaticani, νήφοντες, alias, νήφοντος.

(4) *Τίνες οὖν εἴποιμεν, Ἕλληνες, οἱ,* etc. Forte legendum, τίνες οὖν ἄλλοι μὲν, Ἕλληνες, οἱ, etc.

τηλικούτου μεγέθους τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τοῦ κάλλους τῶν δημιουργημάτων μὴ δυνάμενοι ἀναβλέψαι καὶ θεωρῆσαι, ὅτι προσκυνεῖν καὶ θαυμάζειν καὶ σέβειν χρὴ μόνον τὸν ταῦτα πεποιηκότα, καὶ οὐδὲν τῶν παρ' ἀνθρώποις κατασκευαζομένων, καὶ εἰς θεῶν τιμὴν παραλαμβανομένων, καθηκόντως ἄν τις σέβοι, εἴτε χωρὶς τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ εἴτε καὶ μετ' ἐκείνου; τὰ γὰρ οὐδαμῶς συγκριτὰ συγκρίνειν τῷ ἀπείρῳ ὑπεροχῇ ὑπερέχοντι πάσης γενητῆς φύσεως τυφλῶν τὴν διάνοιάν ἐστιν ἔργον. Οὐχ ὀφθαλμιῶντας οὖν τοὺς ὀξὺ βλέποντας λέγομεν εἶναι ἢ πεπηρωμένους, ἀλλὰ τοὺς καλινδουμένους ἀγνοίᾳ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς νεὼς, καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τὰς λεγομένας ἱερομηνίας, φάσκομεν τετυφλῶσθαι τὸν νοῦν· καὶ μάλιστα, ὅτε πρὸς τῇ ἀσεβείᾳ καὶ ἐν ἀσελγείᾳ ζῶσιν, ὅ τί ποτ' ἐστὶν αἰδέσιμον ἔργον μηδὲ ζητοῦντες, ἀλλὰ πάντ' αἰσχύνης ἄξια πράττοντες.

Μετὰ ταῦτα τοσαῦθ' ἡμᾶς αἰτιασάμενος θέλει ἐμφῆναι, ὅτι καὶ ἕτερα ἔχων λέγειν, παρασιωπᾷ αὐτά. Ἔχει δ' οὕτως αὐτοῦ ἡ λέξις (5)· « Ταῦτα μὲν αἰτιῶμαι καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ πάντ' ἀπαριθμῶ, καί φημι πλημμελεῖν αὐτοὺς ἐπηρεάζοντας εἰς τὸν Θεὸν, ἵνα πονηροὺς ἀνθρώπους ὑπάγωνται κούφαις ἐλπίσι, καὶ παραπείσωσι καταφρονῆσαι τῶν κρειττόνων, ὡς, ἐὰν ἀπέχωνται αὐτῶν, ἄμεινον αὐτοῖς ἔσται. » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ λέγοιτ' ἂν ἀπὸ τῆς περὶ τῶν προσερχομένων (6) Χριστιανισμῷ ἐνεργείας, ὅτι οὐ πάνυ τι πονηροὶ ὑπάγονται τῷ λόγῳ, ὅσον οἱ ἁπλούστεροι, καὶ (ὡς ἂν οἱ πολλοὶ ὀνομάσαιεν) κομψοί. Οὗτοι γὰρ φόβῳ τῷ περὶ τῶν κολάσεων τῶν ἀπαγγελλομένων, κινοῦντι αὐτοὺς καὶ προτρέποντι (7) ἐπὶ τὸ ἀπέχεσθαι τούτων, δι' ἃ αἱ κολάσεις, πειρῶνται ἐπιδιδόναι ἑαυτοὺς τῇ κατὰ Χριστιανισμὸν θεοσεβείᾳ· ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ λόγου κρατούμενοι, ὡς φόβῳ τῶν κατὰ τὸν λόγον ὀνομαζομένων αἰωνίων κολάσεων, πάσης τῆς παρ' ἀνθρώποις κατ' αὐτῶν ἐπινοουμένης (8) βασάνου καὶ μετὰ μυρίων πόνων θανάτου καταφρονεῖν, ὅπερ οὐδεὶς ἂν τῶν εὖ φρονούντων φῆσαι πονηρῶν προαιρέσεων ἔργον εἶναι. Πῶς δ' ἀπὸ προαιρέσεως πονηρᾶς ἐγκράτεια καὶ σωφροσύνη ἀσκεῖται, ἢ τὸ μεταδοτικὸν καὶ κοινωνικόν; Ἀλλ' οὐδ' ὁ πρὸς τὸ Θεῖον φόβος, ἐφ' ὃν ὡς χρήσιμον τοῖς πολλοῖς παρακαλεῖ ὁ λόγος τοὺς μηδέπω δυναμένους τὸ δι' αὐτὸ αἱρετὸν βλέπειν, καὶ αἱρεῖσθαι αὐτὸ, ὡς μέγιστον ἀγαθὸν, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἐπαγγελίαν· ἐξ ὧν οὐ τοῦτο τῷ κατὰ πονηρίαν αἱρουμένῳ ζῆν ἐγγενέσθαι πέφυκεν.

Ἐὰν δέ τις ἐν τούτοις δεισιδαιμονίαν μᾶλλον ἢ πονηρίαν περὶ τοὺς πολλοὺς τῶν πιστευόντων τῷ λόγῳ εἶναι φαντάζηται, καὶ ἐγκαλῇ ὡς δεισιδαίμονας ποιοῦντι τῷ λόγῳ ἡμῶν· φήσομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι, ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν (9) πρὸς ἐρωτῶντα

A hujus mundi magnificentia et pulchritudine non possunt ad earum conditorem attollere oculos et perspicere solum illum esse, cui prosternere nos, quem admirari, quem colere oporteat; et nihil eorum quæ apud homines fiunt et ad cultum deorum adhibentur, rite posse coli, sive sine Deo creatore, sive cum illo? Nam comparare cum illo qui naturam omnem creatam immensum superat, ea quæ nequeunt comparari, hominum est mente cæcutientium. Non ergo criminamur lippitudine laborare aut cæcos esse, qui acute vident; sed qui Dei ignoratione templis, simulacris, festis stato mensis die recurrentibus assidui sunt, hos mente dicimus occæcatos esse: præsertim si ad illorum impietatem accedat vita libidinibus perdita, et nulla honestatis habita ratione turpia omnia perpetrent B

78. Post criminationes tam atroces, innuit se plura habere quæ nobis objiciat, sed illa silentio prætermittere. Sic autem loquitur: « Atque hæc sunt quæ illis objicienda duxi. Similia afferre possim: sed ut ne omnia persequar, affirmo illos inique facere et in Deum injuriosos esse, cum, ut malos homines illiciant, illos vana spe lactant, persuadentque ut bona despiciant, quasi illis dimissis præstantiora consecuturi. » Ad hæc respondebitur virtute illa, quæ homines ad religionem Christianam adducit, non omnino tam facile persuaderi improbos, quam simpliciores et, ut ita loquar, subrusticos. Hi enim suppliciorum, quæ doctrina nostra C minitatur, metu movente ipsos et inducente ad abstinendum iis, quibus destinata supplicia sunt, properant se Christianorum religioni devovere; usque adeo nostra doctrina victi, ut, pœnas veriti, quas æternas **499** vocat, omnia tormenta ab hominibus contra ipsos excogitata, ærumnas innumeras, mortem ipsam contemnere non dubitent. Hoc autem nemo sanæ mentis dixerit in perversæ voluntatis homines competere. Num enim perversa voluntas studet temperantiæ, sobrietati, liberalitati, beneficentiæ? In eam ne Dei timor quidem cadit, ad quem timorem tamen nostra doctrina hortatur ut utilem multis, qui nondum id, quod propter se expetendum est, aut dispicere possunt, aut D eligere ut summum bonum et omni promissione majus; quod horum nemini accidere potest, qui nequiter vivere proposuerit.

79. Cogitaverit fortasse quispiam in his nostris institutis non nequitiam quidem, sed tamen superstitionem esse, hincque doctrinæ nostræ vitio dabit quod superstitiosos faciat. Respondebimus, quemadmodum quidam ex legislatoribus interroganti,

(5) *Λέξις*. Hœschelius in textu, τάξις. Paulo post mss, πάντ' ἀπαριθμῶ. Alias, πάντ' ἀριθμῶ.

(6) Gueto scribendum videtur, περὶ τοὺς προσερχομένους, et paulo post, ἄκομψοι pro κομψοί.

(7) Hœschelius in textu, κινοῦντος αὐτοὺς καὶ προτρέποντος, quæ Gueto additilia videbantur. Paulo infra omnes mss, ὑπὸ τοῦ λόγου κρατούμενοι. Libb. excusi in textu habent, ὑπὸ τοῦ λόγου κινούμενοι.

(8) Hœschelius in textu, ἐπινοουμένοις. Infra idem, ἐξ ὧν αὖ τοῦτο τῷ κατά, etc., male.

(9) *Τῶν νομοθετῶν*. Ita recte omnino habet codex Jolianus secunda manu. Alias, τὸν νομοθέτην.

an civibus leges optimas tulisset, respondit non A omnino optimas dedisse, sed quibus optimis opus habebant; ita religionis Christianæ auctorem dicere posse : quibus ad morum emendationem legibus indigebant plurimi, has quam optimas tuli, doctrinam institui, pœnas et supplicia intentavi peccantibus, nec ea quidem commentitia, sed certa et pertinacibus corrigendis necessario minitanda : quamvis non omnino aut punientis consilium, aut fructum e suppliciis capiendum intelligant. Atque hæc de pœnis doctrina tam utilis est quam veritati consentanea, et magno hominum commodo obscure traditur. Cæterum nec mali ut plurimum a Christianis doctoribus ad religionem adducuntur, nec sumus in Deum injuriosi. Nam de illo vera prædicamus et quæ etiam vulgo perspicua videntur, B quanquam illi quidem non tam perspicua sunt quam paucis quibusdam, qui sunt in nostrorum investigatione dogmatum exercitati.

80. Quod Celsus respiciens ad ea quæ de beata vita et de futura cum Deo societate docemus, criminatur « Christianos a nobis vana spe duci, » sic refello : heus tu, ergo arbitraris eos vana spe lactari, qui, Pythagora et **500** Platone auctoribus, persuasum habent eam esse animæ naturam, ut ad

εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύναντο (10) τοὺς καλλίστους· οὕτω λέγοιτο ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Χριστιανῶν λόγου, ὅτι ὧν ἐδύναντο οἱ πολλοὶ εἰς βελτίωσιν ἠθῶν τοὺς καλλίστους ἐθέμην νόμους, καὶ διδασκαλίαν, πόνους οὐ ψευδεῖς ἀπειλῶν, καὶ κολάσεις τοῖς ἁμαρτάνουσιν· ἀλλ' ἀληθεῖς μὲν καὶ ἀναγκαίους (11) εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν ἀντιτεινόντων προσαγομένους, οὐ μὴν καὶ πάντως νοούντων τὸ τοῦ κολάζοντος βούλημα καὶ τὸ τῶν πόνων ἔργον. Καὶ τοῦτο γὰρ πρὸς τὸ χρήσιμον, καὶ κατὰ τὸ ἀληθὲς, καὶ μετ' ἐπικρύψεως συμφερόντως λέγεται. Πλὴν ὡς ἐπίπαν οὐ πονηροὺς ὑπάγονται (12) οἱ τὰ Χριστιανισμοῦ πρεσβεύοντες, ἀλλ' οὐδὲ ἐπηρεάζομεν εἰς τὸ Θεῖον. Λέγομεν γὰρ περὶ αὐτοῦ καὶ ἀληθῆ καὶ τοῖς πολλοῖς σαφῆ μὲν εἶναι δοκοῦντα, οὐ σαφῆ δ' ὄντα ἐκείνοις, ὡς τοῖς ὀλίγοις φιλοσοφεῖν ἀσκοῦσι τὰ κατὰ τὸν λόγον.

Ἐπεὶ δὲ καὶ « κούφαις ἐλπίσι » φησὶν « ὑπάγεσθαι τοὺς Χριστιανίζοντας » ὁ Κέλσος, φήσομεν πρὸς αὐτὸν ἐγκαλοῦντα τῷ περὶ τῆς μακαρίας ζωῆς λόγῳ, καὶ τῷ περὶ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον κοινωνίας, ὅτι Ὅσον ἐπὶ σοὶ, ὦ οὗτος, κούφαις ὑπάγονται ἐλπίσι καὶ οἱ τὸν Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος (13) παραδεξάμενοι περὶ

(10) Ἀλλ' ὧν ἐδύναντο, etc. Plutarchus in vita Solonis : Ἐρωτηθεὶς εἰ τοὺς ἀρίστους Ἀθηναίοις νόμους ἔγραψεν, ὧν ἂν (ἔφη) προσεδέξαντο τοὺς ἀρίστους. « Interrogatus (Solo) ecquid optimas leges Atheniensibus scripsisset, Optimas, inquit, quas accepturi illi erant. » Hinc colligat quis in textu Origenis forte legendum : ἀλλ' ὧν ἂν προσεδέξαντο, vel ὧν ἂν ἐδέξαντο. Guietus tamen dubitat an potius legendum : ἀλλ' ὧν ἐδέοντο τοὺς καλλίστους. Quam conjecturam in versione Latina secuti sumus.

(11) Ἀναγκαίους. Malim cum Boherello, ἀναγκαίως.

(12) Omnes mss., ὑπάγονται, alias, ἐπάγονται.

(13) Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος. Laert. in Pythag. Τὸν δὲ Ἑρμῆν ταμίαν εἶναι τῶν ψυχῶν, καὶ διὰ τοῦτο Πομπέα λέγεσθαι, καὶ Πυλαῖον, καὶ Χθόνιον· ἐπειδήπερ οὗτος εἰσπέμπει ἀπὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς, ἀπό τε γῆς καὶ ἐκ θαλάττης, καὶ ἄγεσθαι μὲν τὰς καθαρὰς ἐπὶ τὸν ὕψιστον, τὰς δὲ ἀκαθάρτους μήτε ἐκείναις πελάζειν, μήτε ἀλλήλαις, δεῖσθαι δ' ἐν ἀῤῥήκτοις δεσμοῖς ὑπὸ Ἐριννύων. « Mercurium animarum esse custodem, ob eamque causam deductorem et janitorem, et terrenum appellari, quoniam is e corporibus, e terra, ac mari animas deducat; ex quibus, quæ puræ sunt, eas celsissimum in locum duci, impuras autem neque ad eas accedere, neque inter se consociari, sed durissimis vinculis a furiis constrictas teneri. » Plato in *Phædro*, p. 247 : Πολλαὶ μὲν οὖν καὶ μακάριαι θέαι τε καὶ διέξοδοι ἐντὸς οὐρανοῦ, ἃς θεῶν γένος εὐδαιμόνων ἐπιστρέφεται, πράττων ἕκαστος αὐτῶν τὸ αὑτοῦ. Ἕπεται δὲ ὁ ἀεὶ θέλων τε καὶ δυνάμενος· φθόνος γὰρ ἔξω χοροῦ θείου ἵσταται· ὅταν δὲ δὴ πρὸς δαῖτά τε καὶ ἐπὶ θοίνην ἴωσιν, ἄκραν ἐπὶ τὴν οὐράνιον ἁψῖδα πορεύονται πρὸς ἄναντες ἤδη· τὰ μὲν θεῶν ὀχήματα ἰσοῤῥόπως εὐήνια ὄντα ῥᾳδίως πορεύεται, τὰ δὲ ἄλλα πορεύονται μόγις. Βρίθει γὰρ ὁ τῆς κακίας ἵππος μετέχων ἐπὶ γῆν ῥέπων τε καὶ βαρύνων, ἣν μὴ καλῶς ᾖ τεθραμμένος ὑπὸ τῶν ἡνιόχων· ἔνθα δὴ πόνος τε καὶ ἀγὼν ἔσχατος ψυχῇ πρόκειται. Αἱ μὲν γὰρ ἀθάνατοι καλούμεναι, ἡνίκα ἂν πρὸς ἄκρῳ γένωνται, ἔξω πορευθεῖσαι, ἔστησαν ἐπὶ τῷ τοῦ οὐρανοῦ νώτῳ. Ἱστάσας δὲ αὐτὰς περιάγει ἡ περιφορά· αἱ δὲ θεωροῦσι τὰ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. Τὸν δὲ ὑπερουράνιον τόπον οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῇδε ποιητὴς, οὔτε ποθ' ὑμνήσει κατ' ἀξίαν. « Permulta igitur et beata spectacula et spatia sunt in quibus felicium deorum genus versatur, dum unusquisque suum obit munus. Concurrit autem is qui vult et potest. Livor enim a divino choro abest. Cum vero dii ad convivium et dapes proficiscuntur, in summum cœli fastigium sublimes sunt acclivi loco. Deorum quidem vehicula ita sunt constituta, ut æquis ponderibus librata, frenorum ductus opportune sequantur, ac proinde facile gradiantur : at alia vehicula difficulter gradiuntur. Gravatur enim equus pravitatis particeps, ad terram vergens, et ipso pondere inclinans, cuicunque equus fuerit ab aurigis non bene innutritus : ubi nimirum labor et ultimum certamen animæ proponitur. Quæ enim immortales vocantur, cum ad summum pervenerint, extra progressæ in cœli dorso consistunt. Ibi constitutas circumferentia ipsa circumfert, atque illæ intuentur ea quæ sunt extra cœlum : locum vero supercœlestem neque quisquam nostrorum laudavit adhuc poetarum, neque unquam pro dignitate laudabit. » Et pag. 250 : Κάλλος δὲ τότε ἦν ἰδεῖν λαμπρὸν, ὅτε σὺν εὐδαίμονι χορῷ μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν ἑπόμενοι, μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ' ἄλλου θεῶν, εἶδόν τε καὶ ἐτελοῦντο τελετῶν, ἣν θέμις λέγειν μακαριωτάτην· ἣν ὠργιάζομεν ὁλόκληροι μὲν αὐτοὶ ὄντες, καὶ ἀπαθεῖς κακῶν, ὅσα ἡμᾶς ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ ὑπέμενεν· ὁλόκληρα δὲ καὶ ἁπλᾶ καὶ ἀτρεμῆ καὶ εὐδαίμονα φάσματα μυούμενοί τε, καὶ ἐποπτεύοντες ἐν αὐγῇ καθαρᾷ καθαροὶ ὄντες καὶ ἀσήμαντοι τούτου, ὃ νῦν δὴ σῶμα περιφέροντες ὀνομάζομεν, ὀστρέου τρόπον δεδεσμευμένοι. « Pulchritudinem tunc splendidissimam videre licebat, quando cum beato illo choro felicem illam visionem contemplationemque sequentes, cum Jove quidem nos, alii vero cum alio quodam deorum viderunt, et initiati sunt sacris, quæ fas est dicere sacrorum omnium beatissima: quæ celebramus integri quidem nos, et a malis illis immunes atque liberi, quæcunque in posterum tempus manebant; integris vero et simplicibus et immobilibus et felicibus spectaculis initiamur, et

ψυχῆς λόγον, πεφυκυίας ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν ἀψῖδα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐν τῷ ὑπερουρανίῳ τόπῳ θεωρεῖν τὰ τῶν εὐδαιμόνων θεατῶν θεάματα. Κατὰ σὲ δὲ, ὦ Κέλσε, καὶ οἱ παραδεξάμενοι τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιδιαμονὴν, καὶ βιοῦντες ὥσθ' ἥρωες γενέσθαι, καὶ μετὰ θεῶν ἕξειν τὰς διατριβὰς, κούφαις ἐλπίσιν ὑπάγονται. Τάχα δὲ καὶ οἱ πεισθέντες περὶ τοῦ θύραθεν νοῦ, ὡς θανάτου καινοῦ διεξαγωγὴν ἔχοντος (14), κούφαις ἂν ὑπάγεσθαι λέγοιντο ὑπὸ Κέλσου ἐλπίσιν. Ἀγωνισάσθω οὖν μηκέτι κρύπτων τὴν ἑαυτοῦ αἵρεσιν, ἀλλ' ὁμολογῶν Ἐπικούρειος εἶναι πρὸς τὰ παρ' Ἕλλησι καὶ βαρβάροις οὐκ εὐκαταφρονήτως λεγόμενα περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἢ τῆς ἐπιδιαμονῆς αὐτῆς, ἢ τῆς τοῦ νοῦ ἀθανασίας· καὶ παραδεικνύτω ταῦτα μὲν εἶναι λόγους κούφαις ἐλπίσιν ἀπατῶντας τοὺς συγκατατιθεμένους αὐτοῖς, τοὺς δὲ τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας καθαροὺς εἶναι κούφων ἐλπίδων· καὶ ἤτοι προσάγοντας ἐλπίσιν ἀγαθαῖς, ἢ (ὅπερ μᾶλλον ἀκόλουθόν ἐστιν αὐτῷ,) οὐδεμίαν ἐμποιοῦντας ἐλπίδα διὰ τὴν τῆς ψυχῆς εὐθέως παντελῆ φθοράν. Εἰ μὴ ἄρα Κέλσος καὶ οἱ Ἐπικούρειοι οὐ φήσουσι κούφην εἶναι ἐλπίδα τὴν περὶ τοῦ τέλους αὐτῶν τῆς ἡδονῆς, ἥτις κατ' αὐτούς ἐστι τὸ ἀγαθὸν, τὸ τῆς σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα, καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν Ἐπικούρῳ ἔλπισμα (15).

Μὴ ὑπολάβῃς δέ με οὐχ ἁρμοζόντως τῷ Χριστιανῶν λόγῳ παρειληφέναι πρὸς τὸν Κέλσον τοὺς περὶ τῆς ἀθανασίας ἢ τῆς ἐπιδιαμονῆς τῆς ψυχῆς φιλοσοφήσαντας· πρὸς οὓς κοινά τινα ἔχοντες, εὐκαιρότερον παραστήσομεν, ὅτι ἡ μέλλουσα μακαρία ζωὴ μόνοις ἔσται τοῖς τὴν κατὰ τὸν Ἰησοῦν θεοσέβειαν, καὶ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσέβειαν εἰλικρινῆ καὶ καθαρὰν καὶ ἄμικτον πρὸς ὁτιποτοῦν γενητὸν παραδεξαμένοις. Ποίων δὲ κρειττόνων καταφρονεῖν παραπείθομεν τοὺς ἀνθρώπους παραδεικνύτω ὁ βουλόμενος, καὶ ἀντιπαραθέτω τὸ καθ' ἡμᾶς παρὰ Θεῷ ἐν Χριστῷ, τουτέστι τῷ Λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ πάσῃ ἀρετῇ, τέλος μακάριον τοῖς ἀμέμπτως

A summa cœlorum ascendat, ibique in quodam supra cœlos loco iisdem, quibus beati, spectaculis fruatur. Ergo ex te, o Celse, qui animam a corpore solutam permanere existimant et ita vivunt ut heroes fiant, et cum diis vivant, ii vana etiam spe ducuntur. Fortasse et eos vana spe Celsus deludi dixerit, qui pro certo habent mentem extrinsecus venire, et morti etiam mentem subductum iri. Prodeat igitur in certamen, qua secta sit non dissimulans; fateatur se Epicureum esse, et rationes haudquaquam contemnendas oppugnet quibus et Græci et barbari defendunt animam esse immortalem; ostendat his sententiis vanam in spem induci qui illis assentiuntur, sua vero philosophia non vanam spem dari, sed certam et exploratam, aut potius,
B quod ejus rationi consentaneum est, nullam; quippe qui doceat animam, statim ut corpus dissolutum est, prorsus interire. Nisi forte Celsus et Epicurei negent vanam esse spem in voluptate quam ultimum bonum esse putant, in bona corporis valetudine, in fide Epicuri collocatam.

81. Neque vero existimes me non congruenter Christianæ doctrinæ convenienterque facere, cum utor suffragio philosophorum, qui animam immortalem esse, aut post corporis interitum permanere contendunt. Cum iis enim si quæ communia servabimus, multo probabitur facilius vitæ futuræ felicitatem eos manere solos, qui religionem a Jesu præ-
C scriptam, et sinceram, puram, omnique rei creatæ permistione expeditam in conditorem omnium pietatem amplexati fuerint. Jam demonstret qui voluerit quænam meliora illa sint, quæ nihili facienda esse perperam suademus. Conferat felicem illum **501** finem, quo apud Deum in Christo, hoc

ea attente inspicimus, pura in luce puri, et extra omnem impuritatis noxam, soluti ab hoc ergastulo quod modo circumferentes corpus vocamus, in modum ostreæ huic colligati. SPENCER. Infra libri excusi, τὴν τῆς ψυχῆς διαμονὴν, sed mss., τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιδιαμονήν.

(14) *Περὶ τοῦ θύραθεν νοῦ, ὡς θανάτου καινοῦ διεξαγωγὴν ἔχοντος.* Locus certe obscurus, cui lucem afferre conatur Boherellus, legendo divisim ὡς θανάτου καὶ νοῦ διεξαγωγὴν ἔχοντος, ut sensus sit « morti etiam mentem subductum iri. » Nam si θύραθεν ἥκει νοῦς, consequens est ut θανάτου καὶ νοῦς διεξαγωγὴν ἔχῃ. Pro διεξαγωγὴν, alias in textu habetur : διαγωγήν. Aristot. lib. II, cap. 3, *De generat. animalium :* Ἑπομένως δὲ δηλονότι καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς λεκτέον ψυχῆς, καὶ περὶ τῆς νοητικῆς. Πάσας γὰρ ἀναγκαῖον δυνάμει πρότερον ἔχειν ἢ ἐνεργείᾳ. Ἀναγκαῖον δὲ ἤτοι μὴ οὔσας πρότερον ἐγγίνεσθαι πάσας, ἢ πάσας προϋπαρχούσας, ἢ τὰς μὲν, τὰς δὲ μή· καὶ ἐγγίνεσθαι ἢ ἐν τῇ ὕλῃ μὴ εἰσελθούσας ἐν τῷ τοῦ ἄρρενος σπέρματι· ἢ ἐνταῦθα μὲν ἐκεῖθεν ἐλθούσας, ἐν δὲ τῷ ἄρρενι ἢ θύραθεν ἐγγινομένας ἁπάσας, ἢ μηδεμίαν· ἢ τὰς μὲν, τὰς δὲ μή. Ὅτι μὲν τοίνυν οὐχ οἷόν τε πάσας προϋπάρχειν, φανερόν ἐστιν ἐκ τῶν τοιούτων. Ὅσων γάρ ἐστιν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματικὴ, δῆλον ὅτι ταύτας ἄνευ σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν· οἷον βαδίζειν ἄνευ ποδῶν· ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι ἀδύνατον. Οὔτε γὰρ αὐτὰς καθ'
D ἑαυτὰς εἰσιέναι οἷόν τε ἀχωρίστους οὔσας, οὔτ' ἐν σώματι εἰσιέναι· τὸ γὰρ σπέρμα περίττωμα μεταβαλλούσης τῆς τροφῆς ἐστι. Λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. « De anima quoque sensuali pari modo dicendum est, atque etiam de intellectuali. Omnes enim potentia prius haberi quam actu necesse est. Sed aut omnes contingere, cum ante non fuerint, necesse est, aut cum ante fuerint, aut partim cum ante non fuerint, partim cum ante fuerint : et contingere aut in materia non subeuntes semen maris, aut eo quidem inde venientes, sed in mare aut omnes extrinsecus contingere, aut nullam, aut partim extrinsecus, partim non extrinsecus. Cæterum omnes ante esse, impossibile rationibus his esse ostenditur. Quorum enim principiorum actio est corporalis, hæc sine corpore inesse non posse certum est. Verbi gratia, ambulare sine pedibus. Itaque extrinsecus ea venire impossibile est. Nec enim ipsa per se accedere possunt, cum inseparabilia sint, neque cum corpore. Semen enim excrementum alimenti mutati est. Restat igitur ut mens sola extrinsecus accedat, eaque sola divina sit. Nihil enim cum ejus actione communicat actio corporalis. SPENCER.

(15) *Καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν Ἐπικούρῳ ἔλπισμα.* Gelenius hæc non agnoscit.

est Verbo, sapientia et universa virtute, fruituros, A
Deo largiente, docemus eos, qui puram immunemque scelere vitam transegerint et Deum universorum perpetuo et constanti amore dilexerint; conferat, inquam, illum finem cum eo quem singulæ philosophorum apud Græcos barbarosve sectæ, aut quædam mysteriis plena pollicentes exspectandum esse docent; et ostendat illum esse ut verum, sic Dei benignitati consonum bonisque vita functis convenientem, nostrum vero minime; aut hæc non fuisse a divino Spiritu puras prophetarum animas replente tradita. Ostendat item, si placet, documenta, quæ humana esse nemo diffitetur, anteponenda esse iis quæ divina et Deo afflante data esse demonstramus. Denique quænam sunt illa bona, quibus dimissis, præstantiora pollicemur? Etenim, ut ne B
arroganter dicam, nihil præstantius excogitari posse perspicuum est, quam se supremo Deo committere et amplecti doctrinam, quæ nos ab omni re creata abductos, ad summum Deum per animatum et vivens Verbum, sapientiam viventem, Filium Dei perducit. Sed jam satis longus est tertius hic adversus Celsum conscriptus liber. Quare finem dicendi facio, in sequentibus contra, quæ ille scribere perrexit, certamen instauraturus.

καὶ καθαρῶς βιώσασι, καὶ τὴν πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀγάπην ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον ἀνειληφόσι, συμβησόμενον, καὶ δωρεᾷ Θεοῦ ἀπαντησόμενον, τῷ καθ' ἑκάστην φιλοσόφων (16) αἵρεσιν ἐν Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις, ἢ μυστηριώδη ἐπαγγελίαν, τέλει· καὶ δεικνύτω τὸ κατά τινα τῶν ἄλλων τέλος κρεῖττον τοῦ καθ' ἡμᾶς, καὶ ἀκόλουθον μὲν ὡς ἀληθὲς ἐκεῖνο, τὸ δ' ἡμέτερον οὐχ ἁρμόζον δωρεᾷ Θεοῦ, οὐδὲ τοῖς εὖ βιώσασιν· ἢ οὐχ ὑπὸ θείου Πνεύματος, πληρώσαντος τὰς τῶν καθαρῶν προφητῶν ψυχὰς, ταῦτα λελέχθαι. Δεικνύτω δ' ὁ βουλόμενος κρείττονας τοὺς ὁμολογουμένους παρὰ πᾶσιν ἀνθρωπίνους λόγους τῶν ἀποδεικνυμένων θείων καὶ ἐκ θεοφορίας ἀπηγγελμένων. Τίνων δὲ καὶ κρειττόνων τοὺς ἀποδεχομένους (17) διδάσκομεν ἄμεινον ἀπαλλάξειν; Εἰ γὰρ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, αὐτόθεν φαίνεται, ὅτι οὐδὲν οὐκ ἐπινοηθῆναι (18) ὡς κρεῖττον εἶναι δύναται τοῦ ἐμπιστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ ἀναθεῖναι διδασκαλίᾳ παντὸς μὲν ἀφιστάσῃ γενητοῦ, προσαγούσῃ δὲ δι' ἐμψύχου καὶ ζῶντος Λόγου, ὅς ἐστι καὶ σοφία ζῶσα, καὶ Υἱὸς Θεοῦ, τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. Ἀλλὰ γὰρ αὐτάρκη περιγραφὴν ἐν τούτοις καὶ τοῦ τρίτου τόμου τῶν πρὸς τὸ Κέλσου σύγγραμμα ἡμῖν ὑπαγορευθέντων εἰληφότος, αὐτοῦ που καταπαύσομεν (19) τὸν λόγον, ἐν τοῖς ἑξῆς πρὸς τὰ μετὰ τοῦτο γεγραμμένα τῷ Κέλσῳ ἀγωνιούμενοι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ
ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER QUARTUS

1. Diximus in tribus superioribus libris, sacer C
Ambrosi, quæ nobis contra Celsi scriptum in mentem venere; nunc adversus ea quæ sequuntur, invocato per Christum Deo, quartum aggredimur. Atque utinam mihi dentur verba, de quibus apud Jeremiam Dominus hunc prophetam alloquens ait: « Ecce dedi verba mea in ore tuo ignem; ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes [22]. » Opus enim habemus et nos verbis quæ ex animis omnibus « evellant » mendacia, quibus illos Celsi scriptum aliaque illi similia cogitata læserunt. Opus habemus et sententiis, quæ « destruant » omne falsarum **502** opinionum ædificium, adeoque id quod Celsus in suo D

Ἐν τρισὶ τοῖς πρὸ τούτων διεξελθόντες βιβλίοις τὰ πρὸς τὸ Κέλσου σύγγραμμα νοηθέντα ἡμῖν, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, τέταρτον πρὸς τὰ ἑξῆς, εὐξάμενοι διὰ Χριστοῦ τῷ Θεῷ, ὑπαγορεύομεν. Δοθεῖεν δὲ ἡμῖν λόγοι, περὶ ὧν ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ γέγραπται, ὡς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην εἰπόντος, « Ἰδοὺ δέδωκα τοὺς λόγους μου εἰς τὸ στόμα σου πῦρ· ἰδοὺ καθέστακά σε σήμερον ἐπὶ ἔθνη καὶ βασιλείας, ἐκριζοῦν, καὶ κατασκάπτειν, καὶ ἀπολλύειν (20) καὶ κατασπᾷν, καὶ ἀνοικοδομεῖν, καὶ καταφυτεύειν. » Καὶ γὰρ ἡμεῖς χρήζομεν νῦν λόγων « ἐκριζούντων » τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας ἀπὸ πάσης ψυχῆς βεβλαμμένης ὑπὸ (21) τοῦ συγγράμματος Κέλσου, ἢ τῶν παραπλησίων αὐτῷ νοημάτων. Δεόμεθα δὲ καὶ νοημάτων « κατασκαπτόντων » πάσης ψευδοδοξίας οἰκοδομὰς, καὶ τῆς Κέλσου (22) ἐν τῷ

[22] Jerem. I, 9.

(16) Codex Jolianus secunda manu, φιλοσόφων. Regius et Basileensis, φιλοσοφίαν. Libri excusi, φιλόσοφον.

(17) Ἀποδεχομένους. Lege cum Boherello, ἀπεχομένους, e numero 77 supra. Paulo post loco, εἰ γὰρ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, idem Boherellus legit, ὡς γὰρ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν.

(18) *Οὐδὲν οὐκ ἐπινοηθῆναι*. Scribendum videtur Boherello, οὐδὲν ἂν ἐπινοηθῆναι.

(19) *Καταπαύσομεν*. Ita codd. Regius et Basileensis. Alias vero, καταπαύσωμεν.

(20) Libb. excusi in margine, ἀπολύειν.

(21) Iidem in textu, ἀπό.

(22) Legit Boherellus, καὶ τὰ τῆς Κέλσου.

A συγγράμματι αὐτοῦ οἰκοδομῆς παραπλήσια τῇ οἰκοδομῇ τῶν εἰπόντων· « Δεῦτε, οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἡ κεφαλὴ ἔσται ἕως τοῦ οὐρανοῦ· » ἀλλὰ καὶ χρῄζομεν σοφίας « κατασπώσης πάντα τὰ ἐπαιρόμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὑψώματα, » καὶ τὸ Κέλσου ἐπαιρόμενον καθ' ἡμῶν τῆς ἀλαζονείας ὕψωμα. Εἶτ' ἐπεὶ μὴ χρὴ καταλήγειν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ἐκριζοῦν καὶ κατασκάπτειν τὰ προειρημένα, ἀλλ' εἰς μὲν τὴν χώραν τῶν ἐκριζωθέντων καταφυτεύειν φυτείαν « τοῦ κατὰ Θεὸν γεωργίου, » εἰς δὲ τὸν τόπον τῶν κατασκαφέντων οἰκοδομεῖν Θεοῦ οἰκοδομὴν καὶ ναὸν δόξης Θεοῦ· διὰ τοῦτο, καὶ ἡμῖν εὐκτέον ἐστὶ τῷ δεδωκότι Κυρίῳ τὰ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ γεγραμμένα, ἵνα καὶ ἡμῖν δῷ λόγους καὶ πρὸς τὸ οἰκοδομεῖν τὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ καταφυτεύειν τὸν πνευματικὸν νόμον, καὶ τοὺς ἀνάλογον αὐτῷ προφητικοὺς λόγους. Καὶ μάλιστα B χρεία ἡμῖν πρὸς τὰ νῦν ἑξῆς τοῖς προειρημένοις τῷ Κέλσῳ λεγόμενα κατασκευάσαι, ὅτι καλῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ πεπροφήτευται. Ἅμα γὰρ πρὸς ἀμφοτέρους ἱστάμενος ὁ Κέλσος, Ἰουδαίους μὲν ἀρνουμένους γεγονέναι τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν, ἐλπίζοντας δ' αὐτὴν ἔσεσθαι, Χριστιανοὺς δὲ ὁμολογοῦντας τὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν προφητευθέντα Χριστὸν, φησίν·

« Ὅτι δὲ καὶ Χριστιανῶν τινες καὶ Ἰουδαῖοι, οἱ μὲν καταβεβηκέναι φασὶν (23), οἱ δὲ καταβήσεσθαι εἰς τὴν γῆν τινα Θεὸν ἢ Θεοῦ Υἱὸν τῶν τῇδε δικαιωτὴν, τοῦτ' αἴσχιστον, καὶ οὐδὲ δεῖται μακροῦ λόγου ὁ ἔλεγχος. » Καὶ δοκεῖ (24) γε ἀκριβῶς περὶ μὲν Ἰουδαίων οὐ τινῶν, ἀλλὰ πάντων λέγειν, ὅτι οἴονταί τινα καταβήσεσθαι ἐπὶ τὴν γῆν· περὶ δὲ Χριστιανῶν, ὅτι τινὲς αὐτῶν καταβεβηκέναι λέγουσιν. Ἐμφαίνει γὰρ C τοὺς ἀπὸ Ἰουδαϊκῶν Γραφῶν κατασκευάζοντας τὴν Χριστοῦ (25) ἐπιδημίαν ὡς ἤδη γεγενημένην· καὶ ἔοικεν εἰδέναι, ὅτι εἰσί τινες αἱρέσεις ἀρνούμεναι Χριστὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν προπεφητευμένον. Ἤδη μὲν οὖν καὶ ἐν τοῖς προτέροις περὶ τοῦ προπεφητεῦσθαι τὸν Χριστὸν κατὰ δύναμιν διειλήφαμεν· διὸ τὰ πολλὰ τῶν δυναμένων λέγεσθαι εἰς τὸν τόπον οὐκ ἐπαναλαμβάνομεν, ἵνα μὴ παλιλλογῶμεν. Ὅρα δὴ, ὅτι, εἴπερ μετά τινος κἂν δοκούσης (26) ἀκολουθίας ἐβούλετο ἀνατρέπειν τὴν περὶ τῶν προφητειῶν, ἢ περὶ τοῦ ἐπιδημήσειν ἢ ἐπιδεδημηκέναι τὸν Χριστὸν πίστιν, ἐχρῆν αὐτὸν αὐτὰς ἐκθέσθαι τὰς προφητείας, αἷς ἐν τῷ διαλέγεσθαι πρὸς ἀλλήλους χρώμεθα Χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι. Οὕτω γὰρ ἂν κἂν ἔδοξε τοὺς περισπωμένους D ὑπὸ τῆς, ὡς οἴεται, πιθανότητος δοκεῖν (27) ἀνατρέπειν ἀπὸ τῆς πρὸς τὰ προφητικὰ συγκαταθέσεως, καὶ τῆς διὰ τὰ προφητικὰ εἰς τὸν Ἰησοῦν ὡς ὄντα Χριστὸν πίστεως. Νυνὶ δὲ, ἤτοι μὴ δυνάμενος ἀπαντῆσαι πρὸς τὰς περὶ Χριστοῦ προφητείας, ἢ μηδὲ (28) τὴν ἀρχὴν εἰδὼς τίνα ἐστὶ τὰ περὶ αὐτοῦ προφητευόμενα, οὐδεμίαν μὲν λέξιν τίθησι προφητι-

[33] Gen. XI, 4. [34] II Cor. X, 5. [35] I Cor. III, 9.

opere construxit, haud dissimile ædificio eorum qui dicebant: « Venite, faciamus nobis civitatem et turrim, cujus culmen pertingat ad cœlum [33]. » Opus habemus sapientia, quæ « disperdat » cum « omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei [34], » tum arrogantiæ altitudinem, qua se Celsus contra nos extollit. Sed parum fuerit evellere et destruere; oportet loco eorum, quæ eradicata fuerint, alia serere quæ « Dei agriculturæ » conveniant [35], et destructorum loco Dei ædificium et templum gloriæ Dei construere. Quocirca rogandus est Dominus, eorum quæ in Jeremia memorantur, largitor, ut et nobis det ea loqui, quibus quæ Christi sunt ædificare, spiritalemque legem et referenda ad illam prophetica oracula serere valeamus. Hæc vero oracula nunc maxime ostendere opus est pulchre de Christo edita fuisse, ut quæ deinceps Celsus objicit refutentur. Utrosque enim impugnat, et Judæos, qui Christum advenisse negant adventurumque sperant, et Christianos qui Jesum esse Christum confitentur quem prophetæ prædixerunt. Sic igitur ille:

2. « Quidam e Christianis et Judæi disputant, hi quidem in terram descensurum esse deum quemdam aut Dei Filium hujus terræ incolas justificaturum; illi vero jam descendisse. Turpe dissidium, quod pluribus refellere supervacuum esset. » Accurate id quidem Judæos non quosdam, sed omnes existimare hanc in terram quemdam esse descensurum; quosdam autem e Christianis descendisse dicere. Sic enim indicat et eos, qui e Judaicis Scripturis astruunt Christum jam advenisse, et quasdam sectas, quæ Jesum negant esse Christum a prophetis prænuntiatum. At jam supra pro viribus confirmavi de illo edita esse prophetarum vaticinia. Quare ut ne eadem iterem sæpius, quæ hoc loco dici possent, consulto præteribo. Hoc tantum observes velim, Celsum, si quod prædictum fuisse credunt Judæi, Christum venturum esse, aut quod Christiani, jam venisse, refutare apte videri voluisset, debuisse vaticinia memorare, quibus utrique inter di putandum utuntur. Sic enim quos putat probabilitate deceptos, a fide vaticiniis adjungenda revocare, et a sententia ex vaticiniis nata, Jesum esse Christum, avertere visus fuisset. Contra ille, sive vaticinia de Christo **503** defugere non posset, sive non omnino cognosceret quænam de illo essent prædicta; ne verbum quidem e vaticiniis profert, quanquam innumera de Christo sint; et illa sibi redarguere videtur, ne exposita quidem, quam illis inesse judicet, probabilitate. Neque etiam scivit eam non esse

(23) *Φασίν*. Omittitur in libris antea editis, sed reperitur in codice Joliano.

(24) Libb. impressi, καὶ οὐ δοκεῖ, sed vocula οὐ abest ab omnibus mss.

(25) *Χριστοῦ*. Ita codd. Reg., Basil. et duo Anglicani. Alias, Ἰησοῦ.

(26) Hœschelius in textu, οὐκ ἂν δοκούσης.

(27) *Δοκεῖν*. Merito Boherellus delendum putat. Quid sit enim ἔδοξε δοκεῖν; Ibidem libb. excusi, ἀπὸ τῆς εἰς τὰ προφητικά, sed mss. ut in nostro textu.

(28) *Ἢ μηδέ*. Recte codex Jolianus. Ab antea editis excidit vocula ἤ.

omnium Judæorum sententiam, Christum, qui venturus est, Deum fore aut Dei Filium, ut jam alibi dixi. Tamen satis esse putat retulisse quod dicimus Christum descendisse, et quod Judæi dicunt, descensurum esse qui justificet, ut id quasi turpe vituperet et longa refutatione indignum.

A κὴν, καίτοιγε μυρίαι ὅσαι εἰσὶ περὶ Χριστοῦ· κατηγορεῖν δὲ οἴεται τῶν προφητικῶν, μηδ' ἣν εἴποι ἂν ἐκεῖνος πιθανότητα αὐτῶν ἐκθέμενος. Οὐχ οἶδε μέντοιγε, ὅτι οὐ πάνυ τι Ἰουδαῖοι λέγουσι Θεὸν ὄντα τὸν Χριστὸν καταβήσεσθαι ἢ Θεοῦ Υἱὸν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν. Καὶ εἰπὼν αὐτὸν, ὑφ' ἡμῶν μὲν λέγεσθαι καταβεβηκέναι, ὑπὸ Ἰουδαίων δὲ καταβήσεσθαι δικαιωτήν. Κατηγορεῖν αὐτόθεν οἴεται τοῦ λεγομένου, ὡς αἰσχίστου καὶ οὐδὲ μακροῦ ἐλέγχου δεομένου.

3. Postea, «quo consilio, rogat, Deus huc descendisset?» Nempe ignorat hujus descensus a nobis assignari consilium. Præcipue quidem, ut quæ in Evangelio dicuntur oves domus Israel, converterentur; deinde, ut propter illarum incredulitatem auferretur ab eis quod regnum Dei vocatur, exclusisque priscis Judæis, daretur aliis agricolis, Christianis nimirum, qui fructus regni Dei, opera nimirum suis quæque temporibus Deo reddituri erant. Atque hæc pauca de multis ad hanc Celsi interrogationem, «quo consilio Deus huc descendisset.» Alia sibi quidem reponit, sed quæ nec Judæi, nec nostri dicerent; «num, inquit, ut quæ inter homines fiunt disceret?» Nemo nostrum enim dixerit Christum huc venisse, ut certior de rebus humanis fieret. Tamen quasi quidam dicerent, «ut res humanas disceret,» objicit ipse sibi, «annon sciebat omnia?» Tum veluti responso accepto, «sciebat:» «Sciebat,» rogat ille iterum, «et non correxit, nec corrigere erat in divina ejus potestate?» Horum nihil non ineptissimum. Semper enim Deus et quibusque temporibus Verbo suo in sanctas animas descendente et amicos Deo prophetasque comparante corrigit quicunque se dociles præbent, et ab adventu Christi Christiana doctrina utitur ad corrigendos non qui nolunt, sed qui meliorem gratamque Deo vitam eligunt. Sed Celsus nescio cujusmodi correctionem factam fuisse volens: «Annon in divina ejus potestate, inquit, erat corrigere, nisi quis ad hoc data opera missus fuisset?» An vellet ut, Deo nequitiam subito tollente et virtutem inserente, homines novis rerum imaginibus conceptis emendarentur? Id quæsierit alius an naturæ sit consentaneum, an fieri possit; ego vero, fac posse; **504** sed quid libero arbitrio fiet? Quomodo laude digna erit data veritati consensio? Quomodo mendacium aversari in laude ponetur? Do vero id et potuisse et decuisse fieri; at roget quispiam Celsum imitatus, nunquid non Deus divina sua virtute potuisset homines ab initio creare ita virtuti addictos, ita perfectos, ut nulla esset nequitia, nullaque adeo correctione indigerent? Hæc simplices fortasse ac tardos permovere possint, non item eum qui in rerum natura introspicit. Novit enim virtutem natura esse usque adeo

Καί φησι· «Τίς ὁ νοῦς τῆς τοιᾶσδε καθόδου τῷ Θεῷ;» οὐχ ὁρῶν, ὅτι καὶ καθ' ἡμᾶς ἐστι τῆς καθόδου ὁ νοῦς, προηγουμένως μὲν τὰ λεγόμενα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι· δευτέρως δὲ τὸ διὰ τὴν ἐκείνων ἀπείθειαν ἆραι ἀπ' αὐτῶν τὴν ὀνομασθεῖσαν βασιλείαν B τοῦ Θεοῦ, καὶ δοῦναι ἄλλοις γεωργοῖς παρὰ τοὺς πάλαι Ἰουδαίους Χριστιανοῖς, τοὺς καρποὺς τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς ἑκάστης πράξεως οὔσης καρποὺς τῆς βασιλείας καιροῖς. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀπὸ πλειόνων ὀλίγα εἴπομεν πρὸς τὴν Κέλσου πεῦσιν εἰπόντος· Τίς γὰρ ὁ νοῦς τῆς τοιᾶσδε καθόδου τῷ Θεῷ; Κέλσος δὲ τὰ μήτε ὑπὸ Ἰουδαίων, μήτε ὑφ' ἡμῶν λεχθέντα ἂν ἑαυτῷ ἀποφαίνεται, λέγων, «Ἦ ἵνα μάθῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις;» Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν φησιν, ὅτι, ἵνα μάθῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις, Χριστὸς ἐπιδημεῖ τῷ βίῳ. Εἶτα, ὡς εἰπόντων ἄν τινων τ', «ἵνα μάθῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις,» ἑαυτῷ ἀνθυποφέρει πρὸς τοῦτο τὸ, «Οὐ γὰρ οἶδε πάντα; Εἶτα, ὡς ἀποκρινουμένων, ὅτι οἶδε,» πάλιν ἐπαπορεῖ, λέγων· ὅτι «Ἄρα οἶδε μὲν, οὐκ ἐπανορθοῖ (29) δὲ, οὐδ' οἷόν C τε αὐτῷ θείᾳ δυνάμει ἐπανορθοῦν;» Καὶ ταῦτα δὲ πάντα εὐήθως λέγει. Ἀεὶ γὰρ ὁ Θεὸς τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ κατὰ γενεὰς εἰς ψυχὰς ὁσίας μεταβαίνοντι, καὶ φίλους Θεοῦ καὶ προφήτας κατασκευάζοντι, ἐπανορθοῖ τοὺς ἀκούοντας τῶν λεγομένων· καὶ ἐν τῇ Χριστοῦ δὲ ἐπιδημίᾳ ἐπανορθοῖ τῷ κατὰ Χριστιανισμὸν λόγῳ, οὐχὶ τοὺς μὴ βουλομένους, ἀλλὰ τοὺς τὸν κρείττονα βίον καὶ ἀρέσκοντα τῷ Θεῷ ἑλομένους. Οὐκ οἶδα δὲ καὶ ποταπὴν ἐπανόρθωσιν βουλόμενος ὁ Κέλσος γενέσθαι, ἐπηπόρησε λέγων «Ἄρ' οὐχ οἷόν τε αὐτῷ δυνάμει θείᾳ ἐπανορθοῦν, ἐὰν μὴ φύσει (30) τινὰ ἐπὶ τοῦτο πέμψῃ;» Ἄρα γὰρ ἤθελε φαντασιουμένοις τοῖς ἀνθρώποις ὑπὸ Θεοῦ, ἀπειληφότος μὲν ἀθρόως τὴν κακίαν, ἐμφύοντος δὲ τὴν ἀρετὴν, D τὴν ἐπανόρθωσιν γενέσθαι; Ἄλλος μὲν οὖν ζητήσει εἰ ἀκόλουθον, ἢ εἰ δυνατόν ἐστι τῇ φύσει τὸ τοιοῦτον· ἡμεῖς δὲ εἴποιμεν ἂν, ὅτι ἔστω, καὶ δυνατὸν αὐτὸ εἶναι. Ποῦ οὖν τὸ ἐφ' ἡμῖν; καὶ ποῦ ἐπαινετὴ συγκατάθεσις πρὸς τὸ ἀληθές; ἢ ἀποδεκτὴ ἀνάνευσις ἀπὸ τοῦ ψεύδους; Ἀλλὰ καὶ εἰ ἅπαξ δοθείη, καὶ δυνατὸν τοῦτο, καὶ πρεπόντως γινόμενον· διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ζητήσει τις τὴν ἀρχὴν, ἀνάλογόν τι φάσκων τῷ Κέλσῳ, ὅτι οὐχ οἷόν τε ἦν τῷ Θεῷ θείᾳ δυνάμει μηδ' ἐπανορθώσεως δεομένους ποιῆσαι τοὺς

(29) Ἐπανορθοῖ. Sic mss. Alias vero in textu, ἐπηνώρθου.

(30) Vox, φύσει, videtur Boherello commode posse abesse, quæ cum hac ipsa pagina bis ponatur, facile potuit huc irrepsisse. Ibidem codex Jolianus secunda manu φαντασιουμένοις τοῖς ἀνθρώποις ὑπὸ Θεοῦ ἀπειληφότος, melius sane quam habent libb. impressi, φαντασιουμένους τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ Θεοῦ ἀνειληφότος, pro quibus Boherellus legebat: φαντασιουμένων τῶν ἀνθρώπων, etc. Utut est, verbum ἀνειληφότος, aut ἀπειληφότος, Guietus nullum hic locum habere putat, et legi vult ἀνῃρηκότος.

ἀνθρώπους, ἀλλ' αὐτόθεν σπουδαίους καὶ τελείους, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ὑποστάσης τῆς κακίας; Ταῦτα δ' ἰδιώτας μὲν καὶ ἀδυνάτους (31) δύναται συναρπάσαι, οὐ μὴν καὶ τὸν ἐνορῶντα τῇ φύσει τῶν πραγμάτων· ὅτι ἀρετῆς μὲν ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν· ὅλης δ' εἰς ταῦτα πραγματείας χρεία· περὶ ἧς οὐκ ὀλίγα ἐν τοῖς περὶ Προνοίας καὶ Ἕλληνες εἰρήκασιν· οἱ μὴ εἰπόντες ἂν, ὅπερ ὁ Κέλσος ἐξέθετο λέγων· « Οἶδε μὲν οὖν, οὐκ ἐπανορθοῖ δὲ, οὐ δ' οἷόν τε αὐτῷ δυνάμει θείᾳ ἐπανορθοῦν. » Καὶ ἡμεῖς δὲ πολλαχοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν εἰρήκαμεν περὶ τούτων, καὶ οἱ θεῖοι λόγοι τοῖς ἀκούειν δυναμένοις αὐτῶν παρέστησαν.

Λελέξεται οὖν, ὅπερ ἡμῖν καὶ Ἰουδαίοις προσάγει ὁ Κέλσος, καὶ πρὸς αὐτὸν, ὅτι Ἆρα, ὦ οὗτος, οἶδεν ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς τὰ ἐν ἀνθρώποις, ἢ οὐκ οἶδεν; B Ἀλλ' εἴπερ τίθης εἶναι Θεὸν καὶ Πρόνοιαν, ὡς ἐμφαίνει σου τὸ σύγγραμμα, ἀναγκαῖον αὐτὸν εἰδέναι. Εἰ δ' οἶδε, διὰ τί οὐκ ἐπανορθοῖ; Ἢ ἡμῖν μὲν ἀναγκαῖον ἀπολογεῖσθαι διὰ τί εἰδὼς οὐκ ἐπανορθοῖ· σοὶ δὲ, μὴ πάνυ ἐμφαίνοντι διὰ τοῦ συγγράμματος τὸν Ἐπικούρειον, ἀλλὰ προσποιουμένῳ Πρόνοιαν εἰδέναι, οὐκ ἐπίσης λελέξεται, διὰ τί εἰδὼς τὰ ἐν ἀνθρώποις πάντα ὁ Θεὸς οὐκ ἐπανορθοῖ, οὐδὲ θείᾳ δυνάμει ἀπαλλάσσει πάντας τῆς κακίας; Ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμεθα λέγειν (32), ὅτι ἀεὶ μὲν πέμπει τοὺς ἐπανορθωσομένους. Οἱ γὰρ ἐπὶ τὰ βέλτιστα προκαλούμενοι λόγοι, Θεοῦ αὐτοὺς δεδωκότος, εἰσὶν ἐν ἀνθρώποις. Ἤδη δὲ τῶν διακονουμένων τῷ Θεῷ πολλαί εἰσι διαφοραὶ, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ πάντῃ καθαρῶς πρεσβεύοντες τὰ τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν παν- C τελῆ ἐπανόρθωσιν ἐργαζόμενοι· ὁποῖοι ἦσαν Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται. Παρὰ δὲ τούτους πάντας μεγάλη ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐπανόρθωσις οὐ τοὺς ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῆς οἰκουμένης βουληθέντος μόνους θεραπεύεσθαι, ἀλλὰ, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτῷ, καὶ τοὺς πανταχοῦ· Σωτὴρ γὰρ ἦλθε πάντων ἀνθρώπων.

Μετὰ ταῦθ' ὁ γενναιότατος Κέλσος, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν λαβὼν, ἐπαπορεῖ πρὸς ἡμᾶς ὡς λέγοντας, ὅτι « αὐτὸς κάτεισι πρὸς ἀνθρώπους ὁ Θεός. » Καὶ οἴεται ἀκολουθεῖν τούτῳ τὸ, « τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν αὐτὸν καταλιπεῖν. » Οὐ γὰρ οἶδε δύναμιν Θεοῦ, καὶ ὅτι « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην· καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γνῶσιν ἔχει φωνῆς. » Οὐδὲ συνιέναι δύναται τὸ « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος; » Οὐδὲ βλέπει, ὅτι κατὰ τὸν Χριστιανῶν λόγον D οἱ πάντες ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμὲν, ὡς καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ ἐδίδαξε. Κἂν ὁ Θεὸς τοίνυν τῶν ὅλων τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει συγκαταβαίνῃ (33) τῷ Ἰησοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, κἂν ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγος, Θεὸς καὶ αὐτὸς ὢν, ἔρχηται πρὸς ἡμᾶς· οὐκ ἔξεδρος γίνεται, οὐδὲ καταλείπει τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν· ὥς τινα μὲν τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἕτερον δὲ πλήρη, οὐ πρότερον αὐτὸν ἔχοντα. Ἐπιδημεῖ δὲ δύναμις καὶ θεότης Θεοῦ δι' οὗ βούλεται, καὶ ἐν ᾧ εὑρίσκει χώραν, οὐκ ἀμείβοντος τόπον, οὐδ' ἐκλείποντος χώραν

A liberam, ut sublata libertate, ipsa e medio tollatur. Verum hac de re toto tractatu opus esset. Hanc Græci in suis de Providentia libris fuse tractaverunt, ubi multum abest ut dicant quod hic Celsus: « Sciebat igitur ille et non correxit, nec in divina ejus potestate erat corrigere. » Quin et ego quantum potui de iis sæpe sermonem feci, et divinæ Scripturæ eadem confirmant, modo intelligantur.

4. Quod igitur nobis Judæisque Celsus objicit, idem contra ipsum adhibebitur. Dic enim, o bone, Deus novitne res humanas, annon? si Deum admiseris et Providentiam, ut ex tuo scripto judicāre licet, notas illi esse fatearis necesse est. Sin novit, cur non corrigit? An nobis necessarium est causas reddere, cur humanas res non corrigat, tametsi cognoscit; tu vero, qui in tuo scripto te Epicureum non aperte prodis, sed Providentiam agnoscere simulas, dicere non teneris, cur Deus humanas res perspectas habens non emendet, nec omnes nequitia liberet divina potestate? At nos dicere non dubitamus, a Deo semper mitti qui corrigant. Sunt enim inter homines documenta ipsis a Deo data, quibus ad optima provocentur; quanquam inter ministros, quibus utitur Deus, multum sit discriminis. Quippe sunt pauci qui pure omnino veritatem doceant et hominibus perfecte corrigendis dent operam. Hujusmodi Moyses et prophetæ fuerunt: sed in hoc corrigendi negotio omnes illos longe superavit Jesus, qui non unius terrarum anguli incolas, sed omnes undique quantum in se fuit, sanatos voluit. Venit enim ut omnium hominum Salvator esset.

5. Deinde egregius ille vir nescio unde occasionem nactus quæstionem adversus nos movet, quasi diceremus « Deum ipsum ad nos descensurum esse. » Unde consequi putat, « ut suum ipsi solium deserendum fuerit. » Nescit enim quæ Dei sit potestas, nescit « Spiritum Domini replere orbem terrarum et hoc quod continet omnia scientiam habere vocis [26]. » Neque capere potest istud: **505** « Nunquid non cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus [27]? » Neque videt ex Christianorum doctrina nos omnes in ipso vivere, moveri et esse, ut Paulus in Atheniensium concione docuit [28]. Etsi igitur universorum Deus sua ipsius potestate descendat cum Jesu in hanc hominum vitam; etsi quod in principio apud Deum erat Verbum, Deus ipse, veniat ad nos, non idcirco e solio egreditur, aut illud relinquit; ita ut, loco vacuo deserto, alium impleat ubi prius non erat. Sed Dei potestas ac divinitas quo vult proficiscitur et quocunque locum invenit, non e loco in locum transmigrans,

[26] Sap. I, 7. [27] Jerem. XXIII, 24. [28] Act. XVII, 28.

(31) Ἀδυνάτους. Lege cum Boherello, ἀσυνέτους. Erroris fons fuit vox sequens δύναται.

(32) Codd. Regius et Basileensis, ἀλλ' αἰσχυνόμεθα λέγειν. Infra iidem codd. πάντῃ καθαρῶς πρεσβεύοντες. Alias, πάντῃ καὶ καθαρῶς πρεσβεύοντες.

(33) Omnes mss., συγκαταβαίνῃ, recte, cum mox sequatur ἔρχηται. Alias, συγκαταβαίνει.

nec unum se vacuum relinquens ut alium occupet. Ut enim dicamus alterum ab illo deseri, alterum repleri, id non de loco intelligimus: sed nostra mens est, improbi et nequitia perditi hominis animam a Deo relinqui; animam autem ejus, qui virtutem in vivendo sectari statuit, vel in ea progressionem facit, vel etiam ad eam suos mores componit, repleri aut Spiritus divini esse participem. Quamvis igitur Christus descendat aut ad homines accedat Deus, non continuo ipsi major deserenda sedes fuit, aut necesse est ut hic mutentur omnia. Quod tamen opinatum fuisse Celsum hæc ejus verba indicant: « Si enim hic unum quid vel levissimum mutaveris, subversa ruent omnia. » Quod si quempiam per præsentiam virtutis Dei et per Verbi inter homines adventum dici mutatum oporteat, dicere non verebimur e bono in malum, ex libidinoso in temperantem, e superstitioso in pium mutari, quicunque Dei Verbum in suam animam veniens recepit.

6. Jam si postules ut etiam iis occurram, quæ maxime ridicula sunt, audi Celsum: « Deus forte hominibus ignotus, et propterea sibi quidpiam deesse arbitratus, cognosci ab illis voluit et explorare qui crederent, qui essent increduli. Haud secus ac ii, qui inter homines amplas recens adepti sunt facultates, ostentare illas solent, sicque adversus Deum testificantur, illum valde delectari mortali gloria. » Equidem fateor Deum improbis hominibus ignotum fuisse et ab illis voluisse cognosci; non quod aliqua re defici sibi videretur; sed ut, qui cognoscerent, ex miseriis eximerentur. Neque etiam cum arcana quadam et divina virtute in quosdam advenit aut suum Christum mittit, id facit ut exploret quinam credant aut qui sint increduli; sed ut omnibus miseriis exsolvat quicunque crediderint et ejus divinitatem acceperint; incredulis vero omnem excusationis locum præcludat, se ideo non credidisse, **506** quia doctrina defuit. Qua igitur ratione ostenderit ex nostra sententia consequi, ut Deus iis sit similis, qui divites recens facti ostentare se soliti sunt? Neque enim, ut se ostentet, Deus suam a nobis excellentiam intelligi vult et cogitatione comprehendi; sed quia nostris animis felicitatem in sui cognitione positam conferre optat, ob hanc rem curavit ut Christus Verbumque perpetuo apud nos versaretur, nosque ad ejus familiaritatem invitaret. Nullam igitur mortalis gloriæ ambitionem Deo tribuit Christianorum fides.

7. Postquam hæc quæ refellimus frustra nugatus est, postea nescio quomodo concludit, « Deum non propter se indigere ut cognoscatur, sed nostræ sa-

A αὐτοῦ κενὴν, καὶ ἄλλην πληροῦντος. Ἵνα γὰρ καὶ ἐκλείπειν (34) αὐτὸν φῶμεν, καὶ ἄλλον τινὰ πληροῦν, οὐ περὶ τόπου τὸ τοιοῦτον ἀποφανούμεθα· ἀλλὰ τὴν μὲν τοῦ φαύλου καὶ κεχυμένου ἐν τῇ κακίᾳ ψυχὴν φήσομεν καταλείπεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ τοῦ βουλομένου ζῆν κατ' ἀρετὴν, ἢ καὶ προκόπτοντος, ἢ καὶ ἤδη ζῶντος κατ' αὐτὴν, ἀποφανούμεθα (35) πληροῦσθαι, ἢ μετέχειν θείου Πνεύματος. Οὐ χρεία οὖν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ κάθοδον, ἢ εἰς τὴν πρὸς ἀνθρώπους ἐπιστροφὴν τοῦ Θεοῦ, καταλείπεσθαι ἕδραν μείζονα, καὶ μεταβάλλεσθαι τὰ τῇδε, ὡς ὁ Κέλσος οἴεται λέγων· « Εἰ γὰρ ἕν τι τῶν τῇδε (36) τοὐλάχιστον μεταβάλοις, ἀνατραπέντα οἰχήσεταί σοι τὰ πάντα. » Εἰ δὲ χρὴ λέγειν μεταβάλλειν παρουσίᾳ δυνάμεως Θεοῦ καὶ ἐπιδημίᾳ τοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους τινὰ, **B** οὐκ ὀκνήσομεν λέγειν μεταβάλλειν ἐκ φαύλου εἰς ἀστεῖον, καὶ ἐξ ἀκολάστου εἰς σώφρονα, καὶ ἐκ δεισιδαίμονος εἰς εὐσεβῆ, τὸν παραδεξάμενον τὴν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν.

Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὰ καταγελαστότατα τοῦ Κέλσου θέλεις ἡμᾶς ἀπαντᾷν, ἄκουε αὐτοῦ λέγοντος· « Ἀλλὰ γὰρ ἀγνοούμενος ὁ Θεὸς ἐν ἀνθρώποις, καὶ παρὰ τοῦτ' ἔλαττον ἔχειν δοκῶν, ἐθέλοι ἂν γνωσθῆναι, καὶ τοὺς πιστεύοντάς τε καὶ ἀπιστοῦντας διαπειράσαι· καθάπερ οἱ νεόπλουτοι τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεικτιῶντες (37), πολλήν τινα καὶ πάνυ θνητὴν φιλοτιμίαν τοῦ Θεοῦ καταμαρτυροῦσι. » Φαμὲν οὖν, ὅτι, ἀγνοούμενος Θεὸς ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, οὐ παρὰ τὸ αὐτὸς **C** ἔλαττον ἔχειν δοκεῖν θέλοι ἂν γνωσθῆναι, ἀλλὰ τὸ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ κακοδαιμονίας ἀπαλλάσσειν τὸν γιγνώσκοντα· ἀλλ' οὐδὲ διαπειράσαι θέλων τοὺς πιστεύοντας, ἢ τοὺς ἀπιστοῦντας, ἤτοι αὐτὸς ἀῤῥήτῳ καὶ θείᾳ δυνάμει ἔν τισιν ἐπιδημεῖ, ἢ πέμπει τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ πιστεύοντας μὲν καὶ καταλαμβάνοντας αὐτοῦ τὴν θεότητα, ἀπαλλάσσεσθαι πάσης κακοδαιμονίας, ἀπιστοῦντας δὲ μηδ' ἀπολογίας ἔτι χώραν ἔχειν, ὡς παρὰ τὸ μὴ ἀκηκοέναι καὶ δεδιδάχθαι οὐ πιστεύσαντας (38). Τίς οὖν λόγος παρίστησιν ἀκολουθεῖν ἡμῖν τὸ τὸν Θεὸν καθ' ἡμᾶς εἶναι, ὡς τοὺς νεοπλούτους τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεικτιῶντας; Οὐ γὰρ ἐπιδεικτιᾷ ὁ Θεὸς πρὸς ἡμᾶς, βουλόμενος ἡμᾶς συνιέναι καὶ νοεῖν αὐτοῦ τὴν ὑπεροχήν (39)· ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τοῦ γιγνώσκεσθαι ἡμῖν αὐ- **D** τὸν ἐγγινομένην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν μακαριότητα ἐμφύεσθαι ἡμῖν θέλων, πραγματεύεται διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀεὶ ἐπιδημίας τοῦ Λόγου, ἀναλαμβάνειν ἡμᾶς τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκείωσιν. Οὐδεμίαν οὖν θνητὴν φιλοτιμίαν ὁ Χριστιανῶν λόγος καταμαρτυρεῖ τοῦ Θεοῦ.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως φλυαρήσας μάτην ἐφ' οἷς ἐξεθέμεθα, ὕστερόν ποτε ἐκτίθεται, ὅτι « οὐ δι' αὐτὸν δεόμενος γνωσθῆναι, ἀλλὰ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτη-

(34) Spencerus in textu, ἐὰν γὰρ καὶ ἐκλείπειν. Boherellus legit, ἕνα γὰρ εἰ ἐκλείπειν.

(35) Codex Regius, ἀποφανούμεθα, recte. Alias, ἀποφαινόμεθα.

(36) Codex Jolianus secunda manu, τῶν τῇδε, recte. Alias, τοῦ τῇδε. Paulo post Hœschelius in textu, παῤῥησίᾳ δυνάμεως Θεοῦ, male.

(37) Boherellus post verbum ἐπιδεικτιῶντες, scribit majoris distinctionis notam et post vocem πολλὴν addit γοῦν, vel quid simile.

(38) Codd. Regius et Basileensis, οὐ πιστεύοντας.

(39) Hœschelius in textu, αὐτὴν τὴν ὑπεροχήν

ρίαν γνῶσιν ἡμῖν παρασχεῖν ἑαυτοῦ βούλεται· ἵν' οἱ A
μὲν παραδεξάμενοι αὐτὴν χρηστοὶ γενόμενοι σωθῶσιν: οἱ δὲ μὴ παραδεξάμενοι ἀποδειχθέντες πονηροὶ, κολασθῶσιν. » Καὶ ἐκθέμενός τε τὸ τοιοῦτον ἐπαπορεῖ λέγων, « Νῦν ἄρα μετὰ τοσοῦτον αἰῶνα (40) ὁ Θεὸς ἀνεμνήσθη δικαιῶσαι τὸν ἀνθρώπων βίον, πρότερον δὲ ἠμέλει; » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ φήσομεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ὅτ' οὐκ ἐβουλήθη δικαιῶσαι τὸν ἀνθρώπων βίον ὁ Θεός· ἀλλὰ καὶ ἀεὶ ἐπεμελήθη, διδοὺς ἀρετῆς ἀφορμὰς τοῦ ἐπανορθοῦσθαι τὸ λογικὸν ζῶον. Κατὰ γὰρ ἑκάστην γενεὰν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἰς ψυχὰς, ἃς εὑρίσκει ὁσίας, μεταβαίνουσα, φίλους Θεοῦ καὶ προφήτας κατασκευάζει. Καὶ εὑρεθείεν γ' ἂν ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις οἱ καθ' ἑκάστην γενεὰν ὅσιοι καὶ δεκτικοὶ τοῦ θείου Πνεύματος· καὶ ὡς ἐπέστρεφον τοὺς κατ' αὐτοὺς (41), ὅση δύναμις. B

Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν τὸ γενεαῖς τισι προφήτας γεγονέναι, ὑπερέχοντας ἐν τῇ παραδοχῇ τῆς θειότητος, διὰ τὸν ἐπὶ πλεῖον εὔτονον καὶ ἐῤῥωμένον βίον, ἑτέρων προφητῶν τινων μὲν κατ' αὐτοὺς, ἄλλων δὲ προγενεστέρων ἢ μεταγενεστέρων. Οὕτω δὲ οὐ θαυμαστὸν καί τινα καιρὸν γεγονέναι, ὅτ' ἐξαίρετόν τι χρῆμα ἐπιδεδήμηκε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ διαφέρον παρὰ τοὺς προγενεστέρους αὐτοῦ ἢ καὶ μεταγενεστέρους. Ἔχει δέ τι ὁ περὶ τούτων λόγος μυστικώτερον καὶ βαθύτερον, καὶ μὴ πάνυ τι φθάνειν δυνάμενον ἐπὶ τὴν δημωδεστέραν ἀκοήν. Καὶ δεῖ, ὑπὲρ τοῦ ταῦτα (42) ἀφανισθῆναι, καὶ ἀπαντηθῆναι πρὸς τὰ λεγόμενα περὶ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας, (ὅτι « Νῦν ἄρα μετὰ τοσοῦτον αἰῶνα ὁ C
Θεὸς ἀνεμνήσθη δικαιῶσαι τὸ ἀνθρώπων γένος, πρότερον δὲ ἠμέλει; ») ἅψασθαι τοῦ περὶ μερίδων λόγου, καὶ σαφηνίσαι, διὰ τί, ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· » καὶ δεήσει τὴν αἰτίαν εἰπεῖν τῆς εἰς ἕκαστον ὅριον γενέσεως, ὑπὸ τὸν κεχληρωμένον τὸ ὅριον, καὶ πῶς εὐλόγως ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· καὶ διὰ τί πρότερον μὲν ἦν μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· περὶ δὲ τῶν ὕστερον λέγεται πρὸς τὸν Σωτῆρα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Εἰσὶ γάρ τινες εἱρμοὶ καὶ ἀκολουθίαι ἄφατοι καὶ ἀνεκδιήγητοι περὶ τῆς κατὰ τὰς ἀνθρωπίνας ψυχὰς διαφόρου οἰκονομίας. D

Ἦλθεν οὖν, κἂν μὴ βούληται Κέλσος, μετὰ πολλοὺς προφήτας ἐπανορθουμένους τὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνου, ἐπανορθωτὴς ὅλου τοῦ κόσμου ὁ Χριστός· οὐ δεόμενος κατὰ τὴν προτέραν οἰκονομίαν τῆς κατ' ἀνθρώπων χρήσεως μαστίγων, καὶ δεσμῶν, καὶ βασα-

luti consulere, cum sui nobis notitiam præbet; ut qui illam acceperint, boni facti, salutem consequantur; qui vero rejecerint, aperta nequitia, pœnas luant. » Quo posito, sic interrogat: « Quid? post tot sæcula nunc tandem Deo in mentem venit vitam hominum ad justitiam reducere; ante autem curæ non fuit? » Respondeo Deum nunquam non voluisse ut homines justi fierent; id semper cordi habuisse; quippe qui animali rationis compoti et consectandæ virtutis et recte faciendi occasiones præbuerit. Per singulas enim generationes Dei sapientia in animas, quas sanctas invenit, descendens amicos Dei prophetasque facit. Quinetiam in sacris libris invenire est, qui quibusque ætatibus sancti fuerint et divinum in se Spiritum receperint, et pro viribus ad alios convertendos studium contulerint et operam.

8. Cæterum mirum non esse debet, quibusdam sæculis fuisse prophetas, qui propter æqualem semper constantemque vitam in suscipienda divinitate superarent alios suæ ætatis prophetas aut superiores aut posteros. Neque mirum etiam est quoddam fuisse tempus, cum præstans quid et singulare ad humanum genus adveniret, cui nihil aut superioribus temporibus fuerit, aut consecuturis futurum par et simile esset. Sed horum omnium occultior est et altior ratio, quam ut eam vulgi captus assequi possit. Nam ad diluendum solvendumque id quod nobis de Christi adventu objicitur: « Ecquid post tot sæcula nunc tandem Deo in mentem venit vitam hominum adducere ad justitiam, antea autem curæ non fuit? » disserere oporteat de gentium partitione, et exponere cur, « quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituerit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei; et pars Domini fuerit populus ejus Jacob et funiculus hæreditatis ejus Israel [29]. » Opus quoque fuerit
507 afferre causam cur certis quibusdam in finibus quidam nascantur, et in ejus ditione qui fines illos sortitus est: cur merito pars Domini fuerit populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel; cur prius pars Domini esset populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel; postea autem ad Salvatorem a Patre dictum fuerit: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [30]. » Sunt enim aptæ inter se et connexæ diversæ rationes, quas ad regendas humanas animas Deus adhibet, et quas nemo consequi et enarrare potest.

9. Igitur, quantumvis Celsus reclamet, post multos prophetas qui illum Israel correxere, venit Christus ut mundum omnem corrigeret. Neque opus habuit, ut in prima dispensatione, virgis, vinculis et tormentis ad castigandos homines. Quando enim

[29] Deut. XXII, 8, 9. [30] Psal. II, 8.

(40) Codd. Reg. et Basil. recte omnino, αἰῶνα. Alias, ἀγῶνα, male.

(41) *Κατ' αὐτοὺς* habent codd. Regius et Basileensis, sicque paulo post libri impressi qui tamen hoc loco habent, καθ' ἑαυτούς

(42) Hœschelius in textu, ταύτας, sicque omnes mss. male.

« exiit qui seminat seminare [31], » satis fuit docere, ut ubicunque doctrina sua dissemiuaretur. Quod si mundi duratio, quia initium habuit, necessariis quibusdam limitibus circumscribitur, et mundi finis esse debet; si post finem futurum est de omnibus justum judicium; hæc dogmata quibuscunque argumentis, tum ex divina Scriptura, tum ex rationum conclusionibus confirmare, Christianum quidem decebit altius mysteria scrutantem; sed fidelem e vulgo, simplicem, qui multiplices divinæ sapientiæ rationes intellectu non potest attingere, oportet se Deo Salvatorique nostri generis committentem, id habere instar omnium argumentorum, « ipse dixit, » nec ullo alio magis confidere.

10. Postea Celsus, nulla, ut sui moris est, allata probatione, traducit nos quasi minime sancta minimeque pia de Deo prædicantes. « Perspicuum est, inquit, hæc ab illis nec sancte nec pie de Deo prædicari; » putatque nos ad terrorem simplicibus incutiendum hæc fingere, neque vera tradere de suppliciis quæ delinquentibus necessaria sunt. Quapropter nos confert « cum iis, qui in Bacchicis mysteriis spectris oculos et terriculis percellunt. » Quod spectat ad Bacchica mysteria, sitne eorum ratio probabilis, an secus, ipsi Græci dicant, eosque Celsus ejusque sodales audiant. Nos autem ad nostra defendenda dicimus, nobis hoc esse propositum, emendare homines, et ad hanc rem adhibere aut minas pœnarum, quas huic universitati necessarias esse persuasum nobis est, nec fortasse passuris inutiles futuras; aut promissa beatæ vitæ in regno Dei facta iis qui bene **508** vixerint, quique digni fuerint quorum Deus rex sit.

11. Tum ille, quo nos demonstret nihil eximium nihilque novum de diluvio aut conflagratione dicere, sed et male intellecta Græcorum aut barbarorum his de rebus opinione, nostris Scripturis tribuisse fidem, ait: « Quamvis hæc illorum dogmata non intellexerint, audierunt tamen post elapsa longa tempora, post multos siderum regressus atque concursus, conflagrationes et diluvia fieri; cumque ultimum Deucalionis ætate diluvium contigerit, jam rerum omnium vicissitudinem postulare, ut conflagratio fiat. Hinc erroris causa: hinc est quod dicant Deum descensurum esse tortoris instar armatum igne. » Ad quæ nos: mirum sane est Celsum hominem multæ lectionis multarumque historiarum scientem, præteriisse Moysis antiquitatem, quem tamen e Græcis nonnulli natum referunt circa tem-

A νιστηρίων. Ἤρχει γὰρ ἡ διδασκαλία, ὅτε « ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν, » ἵνα σπείρῃ τὸν λόγον πανταχοῦ. Εἰ δ' ἐπιστήσεταί τις χρόνος, περιγράφων τὸν κόσμον ἀναγκαίαν περιγραφὴν, τῷ αὐτὸν ἀρχὴν ἐσχηκέναι· καὶ ἐπιστήσεταί τι τέλος τῷ κόσμῳ, καὶ μετὰ τὸ τέλος δικαία περὶ πάντων κρίσις, δεήσει μὲν τὸν φιλοσοφοῦντα τὰ τοῦ λόγου κατασκευάζειν μετὰ παντοδαπῶν ἀποδείξεων, τῶν τε ἀπὸ τῶν θείων γραμμάτων καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς λόγοις ἀκολουθίας· δεήσει δὲ τὸν πολὺν καὶ ἁπλούστερον, καὶ μὴ δυνάμενον παρακολουθεῖν τοῖς ποικιλωτάτοις τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ θεωρήμασιν, ἐμπιστεύσαντα ἑαυτὸν Θεῷ, καὶ τῷ Σωτῆρι τοῦ γένους ἡμῶν, τούτου μᾶλλον ἀρκεσθῆναι τῷ « αὐτὸς ἔφα (43), » ἢ ἄλλου οὑτινοσοῦν.

Μετὰ ταῦτα πάλιν, ὡς σύνηθές ἐστιν αὐτῷ, μηδὲν B κατασκευάσας, μηδ' ἀποδείξας ὁ Κέλσος, ὡσπερεὶ οὐχ ὁσίως ἡμῶν οὐδ' εὐαγῶς περὶ τοῦ Θεοῦ θρυλλούντων, φησίν· « Ὅτι μὲν οὖν οὐχ ὁσίως οὐδ' εὐαγῶς ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ θρυλλοῦσιν, εὔδηλον (44)· » καὶ οἴεταί γε ἐπὶ θάμβει τῶν ἰδιωτῶν ταῦθ' ἡμᾶς ποιεῖν, οὐχὶ δὲ τἀληθῆ περὶ κολάσεων λέγοντας ἀναγκαίων τοῖς ἡμαρτηκόσι. Διόπερ ἐξομοιοῖ ἡμᾶς « τοῖς ἐν ταῖς Βακχικαῖς τελεταῖς τὰ φάσματα καὶ δείματα προεισάγουσι. » Περὶ μὲν οὖν τῶν Βακχικῶν τελετῶν εἴτε τίς ἐστι πιθανὸς λόγος, εἴτε μηδεὶς τοιοῦτος, λεγέτωσαν Ἕλληνες, καὶ ἀκουέτω Κέλσος καὶ οἱ συνθιασῶται αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ περὶ τῶν ἡμετέρων ἀπολογούμεθα, λέγοντες, ὅτι τὸ προκείμενον ἡμῖν ἐστιν ἐπανορθοῦν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εἴτε διὰ τῶν περὶ κολάσεων ἀπειλῶν, ἃς πεπείσμεθα ἀναγκαίας εἶναι C τῷ παντὶ, τάχα δὲ καὶ τοῖς πεισομένοις αὐτὰς οὐκ ἀχρήστους (45)· εἴτε διὰ τῶν ἐπὶ τοὺς καλῶς βεβιωκότας ἐπαγγελιῶν, περιεχουσῶν τὰ περὶ τῆς μακαρίας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀξίοις ὑπ' αὐτοῦ βασιλεύεσθαι διεξαγωγῆς.

Μετὰ ταῦτα βουλόμενος ἡμᾶς παραδεῖξαι μηδὲν παράδοξον μηδὲ καινὸν λέγειν περὶ κατακλυσμοῦ ἢ ἐκπυρώσεως, ἀλλὰ καὶ παρακούσαντας τῶν παρ' Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις περὶ τούτων λεγομένων ταῖς ἡμετέραις πεπιστευκέναι περὶ αὐτῶν Γραφαῖς, φησὶ ταῦτα· « Ἐπῆλθε δ' αὐτοῖς καὶ ταῦτα ἐκείνων παρακούσασιν, ὅτι δὴ κατὰ χρόνιων μακρῶν κύκλους, καὶ ἄστρων ἐπανόδους τε καὶ συνόδους, ἐκπυρώσεις καὶ ἐπικλύσεις συμβαίνουσιν· καὶ ὅτι μετὰ τὸν τεD λευταῖον ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν ἡ περίοδος κατὰ τὴν τοῦ ὅλων ἀμοιβὴν ἐκπύρωσιν ἀπαιτεῖ· ταῦτ' αὐτοὺς (46) ἐποίησεν ἐσφαλμένῃ δόξῃ λέγειν, ὅτι ὁ Θεὸς καταβήσεται δίκην βασανιστοῦ πῦρ φέρων. » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πολλὰ ἀναγνοὺς καὶ ἱστορίας πολλὰς ἐπιδειξάμενος ἀνεγνωκέναι Κέλσος οὐκ ἐπέστη τῇ Μωϋσέως ἀρχαιότητι,

[31] Luc. VIII, 5.

(43) Libb. editi in margine ἔσται, male. Hujus loci sensus et ordo est, ἀρκεσθῆναι τῷ τούτου, αὐτὸς ἔφα, μᾶλλον, ἢ τῷ ἄλλου οὑτινοσοῦν, quod monuisse non inutile visum est ob Gelenii interpretis et aliorum lapsum.

(44) *Εὔδηλον*. Forte ἔκδηλον.

(45) *Οὐκ ἀχρήστους*, etc. Vide infra num. 13, 14 et 69; lib. V, num. 14, 15, 16 et 17; lib. VI, num. 70; lib. VIII, num. 48, 72. De pœnis et præmiis quid opinatus sit Origenes vide apud Huetium *Origenianorum* lib. II, quæstione 11.

(46) Hœschelius in textu, τοῦτ' αὐτούς. Paulo post idem in margine, ἐπιδεξάμενος ἐγνωκέναι Κέλσος οὐκ ἐπέστησε. Infra idem in textu, ὁ βουλόμενός γε ἀναγνῶναι.

ἱστορουμένου ὑπό τινων Ἑλληνικῶν συγγραφέων κατὰ τοὺς χρόνους γεγονέναι Ἰνάχου τοῦ Φορωνέως· καὶ ὑπὸ Αἰγυπτίων δ' ἀρχαιότατος εἶναι ὁμολογεῖται, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν τὰ Φοινικικὰ πραγματευσαμένων. Καὶ ὁ βουλόμενός γε ἀναγνώτω τὰ τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου *Περὶ τῆς Ἰουδαίων ἀρχαιότητος* δύο βιβλία· ἵνα γνῷ τίνα τρόπον ἀρχαιότερος ἦν Μωϋσῆς τῶν κατὰ χρόνων μακρὰς περιόδους κατακλυσμοὺς καὶ ἐκπυρώσεις φησάντων γίγνεσθαι ἐν τῷ κόσμῳ· ὧν παρακηκοέναι λέγει ὁ Κέλσος Ἰουδαίους καὶ Χριστιανούς· καὶ μὴ νοήσαντας τὰ περὶ ἐκπυρώσεως εἰρηκέναι, ὅτι « ὁ Θεὸς καταβήσεται δίκην βασανιστοῦ πῦρ φέρων. »

A pora Inachi patris Phoronei, quem Ægyptii antiquissimum esse confitentur, necnon Phœniciarum rerum scriptores. Evolvat quoque, si lubet, duos Flavii Josephi *De Judæorum antiquitate* libros. Hinc discet quanto Moyses vetustior sit iis qui post elapsa longa tempora diluvia in hoc mundo et conflagrationes fieri dixerunt; quosque, si Celso fides, quia male intellexerunt Judæi et Christiani, ut et quæ de conflagratione docerent, dixerunt « Deum descensurum esse tortoris instar armatum igne. »

Πότερον μὲν οὖν εἰσι περίοδοι, καὶ κατὰ περιόδους κατακλυσμοὶ ἢ ἐκπυρώσεις, ἢ μὴ εἰσι, καὶ εἰ ἐπίσταται καὶ ταῦθ' ὁ λόγος, ἐν πολλοῖς μὲν, καὶ ἐν οἷς δὲ Σολομών φησι, « Τί τὸ γεγονός; Αὐτὸ τὸ γενησόμενον· » καὶ « Τί τὸ πεποιημένον; αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον, καὶ τὰ ἑξῆς· » οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ λέγειν. Ἀρκεῖ γὰρ μόνον ἐπισημειώσασθαι, ὅτι ἀρχαιότατοι ἄνδρες γενόμενοι Μωϋσῆς καί τινες τῶν προφητῶν, οὐ παρ' ἑτέρων εἰλήφασι τὰ περὶ τῆς τοῦ κόσμου ἐκπυρώσεως· ἀλλ' (εἰ χρὴ ἐπιστήσαντα τοῖς χρόνοις εἰπεῖν), μᾶλλον τούτων ἕτεροι παρακούσαντες, καὶ μὴ ἀκριβώσαντες τὰ ὑπὸ τούτων λεγόμενα, ἀνέπλασαν κατὰ περιόδους ταυτότητας (47), καὶ ἀπαραλλάκτους τοῖς ἰδίοις ποιοῖς καὶ τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτοῖς. Ἡμεῖς δὲ οὔτε τὸν κατακλυσμὸν οὔτε τὴν ἐκπύρωσιν κύκλοις καὶ ἀστέρων περιόδοις ἀνατίθεμεν· ἀλλὰ τὴν τούτων αἰτίαν φαμὲν εἶναι κακίαν (48) ἐπὶ πλεῖον χεομένην, καὶ καθαιρομένην κατακλυσμῷ, ἢ ἐκπυρώσει. Θεὸν δὲ καταβαίνοντα ἐὰν λέγωσιν αἱ προφητικαὶ φωναὶ τὸν φήσαντα, « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος; » τροπολογοῦμεν. Καταβαίνει γὰρ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἰδίου μεγέθους καὶ ὕψους, ὅτε τὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα τῶν φαύλων οἰκονομεῖ. Καὶ ὥσπερ ἡ συνήθεια συγκαταβαίνειν φησὶ τοῖς νηπίοις τοὺς διδασκάλους, καὶ τοῖς ἄρτι προτραπεῖσιν ἐπὶ φιλοσοφίαν νέοις τοὺς σοφοὺς ἢ τοὺς προκόπτοντας, οὐ τῷ σωματικῶς αὐτοὺς καταβαίνειν· οὕτως, εἴ που λέγεται ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς « καταβαίνειν » ὁ Θεὸς, ἀνάλογον νοεῖται τῇ οὕτωσὶ χρωμένῃ τῷ ὀνόματι συνηθείᾳ, οὕτω δὲ καὶ « ἀναβαίνειν. »

B 12. Sed utrum conversiones temporum sint et in illis conversionibus diluvia aut conflagrationes, anne sint; an harum rerum Scriptura meminerit cum alibi tum hoc Salomonis loco: « Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est [31], etc.; » non est præsentis temporis disputatio. Observare satis fuerit, quod antiquissimi viri Moyses et quidam prophetæ de conflagratione dixerunt, id eos ab aliis non fuisse mutuatos. Imo, si in temporibus insistere oporteat, alii potius illos male intellexerunt, et quæ docerent non accurate perpenderunt. Unde fuit, ut singulis temporum conversionibus eosdem eventus futuros confinxerint, qui eventus, nec propriis, nec adventitiis qualitatibus discreparent. Quod ad nos attinet, C nec diluvium nec confragrationem orbibus et siderum conversionibus illigamus; sed horum causam esse dicimus nequitiam, quæ cum aucta est plurimum, diluvio aut conflagratione purgatur. **509** Quod si Deum sic ita de se loquentem: « Nonne cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus [32]? » prophetæ tamen quasi descendentem repræsentant; hunc descensum figurate accipimus. Descendit enim Deus e propria sua magnitudine et altitudine, cum se ad hominum et præcipue malorum curandas res demittit. Et quemadmodum loquendi consuetudo suscepit ut diceretur magistros ad parvulorum, sapientes aut qui profecerunt, ad adolescentum recens ad philosophiam adductorum captum descendere, nec D tamen hic descensus de corpore accipitur: ita sicubi in divinis Scripturis dicitur Deus « descendere, » hæc vox, ut et « ascendere [33], » ex vulgari sermonis consuetudine intelligenda est.

Ἐπεὶ δὲ χλευάζων ὁ Κέλσος φησὶν ἡμᾶς λέγειν τὸν Θεὸν δίκην βασανιστοῦ πῦρ φέροντα καταβαίνειν, καὶ ἀναγκάζει ἡμᾶς οὐ κατὰ καιρὸν βαθυτέρους ἐξετάζειν λόγους· ὀλίγα εἰπόντες, ὅσον γεῦσαι τοὺς ἀκροατὰς ἀπολογίας καθαιρούσης τὴν καθ' ἡμῶν τοῦ Κέλσου

13. Quoniam vero derisor ille Celsus ait nos dicere, Deum tortoris instar descendere ignem præ se ferentem, et cogit nos intempestive in profundiores quæstiones ingredi; pauca primum dicamus et quantum necesse est ut defensionis, quæ Celsi ri-

[31] Eccli. I, 9. [32] Jerem. XXIII, 24. [33] Genes. XI, 5, et XVII, 22, etc.

(47) *Ταυτότητας*, etc. Legendum videtur, ταυτότητας ἀπαραλλάκτους τοῖς ἰδίοις ποιοῖς καὶ τοῖς αὐτοῖς συμβεβηκόσιν. Apud Hœschelium et Spencerum legitur, τοῖς ἰδίως ποιοῖς, sed in codd. Regio et Basileensi, τοῖς ἰδίοις ποιοῖς.

(48) *Κακίαν*. Vide Orig. homil. 24, in Luc., homil. 6, in Exod., homil. 3, in psal. XXXVI. Vide eumdem in homil. 8, in Exod., homil. 8, in Levit., homil. 25 in Num., homil. 27 ibidem, homil. 12 in Jeremiam et lib. VIII *Explanat. in Epist. ad Romanos*. Vide et lib. IV, num. 64, *Contra Celsum*, et lib. V, num. 14, 15, 16, 17, et libr. VI, num. 25, 70, 71. Vide sis etiam Clement. Alex. *Strom.* IV, pag. 536; *Stromat.* V, pag. 549.

sum compescat, gustum auditores habeant; postea ad reliqua perget oratio. Divina Scriptura Deum nostrum vocat « ignem consumentem [34], » et « fluvios ignis dicit egredi a facie ejus [35], » et ipsum « ingredi ut ignem conflantem et tanquam herbam fullonum ut conflet populum suum [36]. » Quia igitur Deus est ignis consumens, quid est quod ab illo consumi oporteat? Dicimus nos malitiam, et quæcunque ab ea proficiscuntur, quæque figurate lignum, fœnum et stipula vocantur, res esse quas Deus ut ignis consumit. Malus ergo dicitur super positum prius rationabile fundamentum superædificare ligna, fœnum et stipulam. Quæ si probare possit in animo non fuisse hæc scribenti, sed potius dicta fuisse de malo qui vera et proprie dicta ligna, fœnum et stipulam superædificat [37], hunc ignem utique corporeum et sensibilem intelligi necesse erit. Si autem evidens est nominibus ligni, fœni et stipulæ opera mali hominis significari; quomodo non statim succurrit quinam ignis accipiendus sit, quo hujusmodi ligna consumentur? « Uniuscujusque opus, inquit Apostolus, quale sit, ignis probabit. Si cujus opus manserit quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus arserit, detrimentum patietur [38]. » Hic opus exustum quid aliud significat, quam quidquid ex nequitia oritur? Deus noster igitur « ignis consumens » est, quo sensu explicavi. « Ingreditur quoque ut ignis conflans, » naturam rationis participem purgaturus a plumbo malitiæ aliisque impuris materiis, quæ auream, ut ita loquar, argenteamve animæ naturam adulterant. Sic etiam fluvii ignis egredi dicuntur a facie Dei, ad consumendum quidquid nequitiæ in tota anima admistum est. Atque hæc sufficiunt adversus istud: **510** « Hinc erroris causa: hinc est quod dicant Deum descensurum esse tortoris instar armatum igne. »

14. Nunc videamus quæ Celsus deinceps magna ostentatione pronuntiat: « Sed rem, inquit, altius repetamus, idque pluribus argumentis. Nihil novi dicam, sed jamdudum confessa. Deus est bonus, pulcher, beatus; quidquid pulcherrimum, quidquid optimum est, in se continet. Si descendit ad homines, id profecto sine mutatione fieri non potest; et hæc mutatio erit ex bono in malum, ex pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in nequissimum. Hujusmodi mutationem ecquis experiri velit? Præterea rei quidem mortalis natura ea est, quæ mutari aliamque formam induere possit; immortalis vero, ut una semper et eadem permaneat. Deo igitur convenire non potest hæc mutatio. » Jam ad hæc satis mihi videtur esse responsum, cum exposui quo sensu Deus in Scripturis ad res humanas descendere dicatur. Hoc enim ut faciat, nihil opus

[34] Deut. IV, 24. [35] Dan. VII, 10. [36] Malach. III, 2.

(49) Codd. Regius et Basileensis, τὰ ἀπ' αὐτῆς πραττόμενα. Ita infra lib. impressi, ἢ πᾶν τὸ ἀπὸ κακίας πραττόμενον, qui tamen hoc loco habent, τὰ ὑπ' αὐτῆς πραττόμενα.

(50) Codd. Regius et Basileensis, τὰ φαῦλα ἔργα.

A χλεύην, ἐπὶ τὰ ἑξῆς τραπησόμεθα. Φησὶ δὴ ὁ θεῖος λόγος τὸν Θεὸν ἡμῶν εἶναι « πῦρ καταναλίσκον· » καὶ « ποταμοὺς πυρὸς ἕλκειν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· » ἀλλὰ καὶ αὐτὸν « εἰσπορεύεσθαι ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πόαν πλυνόντων, ἵνα χωνεύσῃ τὸν ἑαυτοῦ λαόν. » Ἐπὰν οὖν λέγηται πῦρ εἶναι καταναλίσκον, ζητοῦμεν, τίνα πρέπει ὑπὸ Θεοῦ καταναλίσκεσθαι; Καί φαμεν, ὅτι τὴν κακίαν, καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς πραττόμενα (49), καὶ τροπικῶς λεγόμενα ξύλα εἶναι, καὶ χόρτον, καὶ καλάμην, καταναλίσκει ὁ Θεὸς ὡς πῦρ. Ἐποικοδομεῖν γοῦν ὁ φαῦλος λέγεται τῷ προϋποβεβλημένῳ λογικῷ θεμελίῳ ξύλα καὶ χόρτον, καὶ καλάμην. Εἰ μὲν οὖν ἔχει δεῖξαι ἄλλως νενοῆσθαι ταῦτα τῷ ἀναγράψαντι, καὶ σωματικῶς δύναταί τις παραστῆσαι ἐποικοδομοῦντα τὸν φαῦλον ξύλα ἢ χόρτον ἢ καλάμην· δῆλον, ὅτι καὶ τὸ B πῦρ ὑλικὸν καὶ αἰσθητὸν νοηθήσεται· εἰ δ' ἄντικρυς τροπολογεῖται τὰ τοῦ φαύλου ἔργα (50), λεγόμενα εἶναι ξύλα ἢ χόρτος ἢ καλάμη· πῶς οὐκ αὐτόθεν προσπίπτει ποδαπὸν πῦρ παραλαμβάνεται, ἵνα τὰ τοιαῦτα ξύλα ἀναλωθῇ; « Ἑκάστου γάρ, φησί, τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει. Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται· εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται. » Ἔργον δὲ κατακαιόμενον ποῖον ἂν ἐν τούτοις λέγοιτο, ἢ πᾶν τὸ ἀπὸ κακίας πραττόμενον; Οὐκοῦν ὁ Θεὸς ἡμῶν « πῦρ καταναλίσκον » ἐστί, ὡς ἀποδεδώκαμεν· καὶ οὕτως « εἰσπορεύεται, ὡς πῦρ χωνευτηρίου, » χωνεύσων τὴν λογικὴν φύσιν, πεπληρωμένην τοῦ ἀπὸ τῆς κακίας μολύβδου, καὶ τῶν ἄλλων ἀκαθάρτων ὑλῶν, τὴν τοῦ C χρυσοῦ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) φύσιν τῆς ψυχῆς, ἢ τὴν ἀργύρου, δολωσάντων. Οὕτω δὲ καὶ ποταμοὶ πυρὸς λέγονται ἔμπροσθεν εἶναι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐξαφανιοῦντος τὴν δι' ὅλης τῆς ψυχῆς ἀνακεκραμένην κακίαν. Ἀλλὰ γὰρ ἀρκεῖ ταῦτα πρὸς τό· « Ταῦτ' αὐτοὺς ἐποίησεν (51) ἐσφαλμένη δόξη λέγειν, ὅτι ὁ Θεὸς καταβήσεται δίκην βασανιστοῦ πῦρ φέρων. »

Ἴδωμεν δὲ καὶ ἅπερ ἑξῆς φησιν ὁ Κέλσος μετὰ μεγάλης ἀπαγγελίας τοῦτον τὸν τρόπον· « Ἔτι δὲ, φησίν, ἄνωθεν πλείοσιν ἀποδείξεσιν ἀναλάβωμεν τὸν λόγον. Λέγω δὲ οὐδὲν καινὸν, ἀλλὰ πάλαι δεδογμένα. Ὁ Θεὸς ἀγαθός ἐστι, καὶ καλὸς, καὶ εὐδαίμων, καὶ ἐν τῷ καλλίστῳ καὶ ἀρίστῳ. Εἰ δὴ ἐς ἀνθρώπους κάτεισι, μεταβολῆς αὐτῷ δεῖ· μεταβολῆς δὲ ἐξ ἀγαθοῦ D εἰς κακὸν, καὶ ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, καὶ ἐξ εὐδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν, καὶ ἐκ τοῦ ἀρίστου εἰς τὸ πονηρότατον. Τίς ἂν οὖν ἕλοιτο τοιαύτην μεταβολήν; Καὶ μὲν δὴ τῷ θνητῷ μὲν ἀλλάττεσθαι καὶ μεταπλάττεσθαι φύσις (52)· τῷ δ' ἀθανάτῳ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχειν. Οὐκ ἂν οὖν οὐδὲ ταύτην τὴν μεταβολὴν Θεὸς δέχοιτο. » Δοκεῖ δή μοι πρὸς ταῦτα λέγεσθαι τὰ δέοντα, διηγησαμένῳ τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς λεγομένην κατάβασιν Θεοῦ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα· εἰς ἣν οὐ μεταβολῆς αὐτῷ δεῖ, ὡς Κέλσος ἡμᾶς οἴεται λέ-

[37] I Cor. III, 12. [38] I Cor. III, 13.

Paulo post libb. impressi in margine, προπίπτει ποδαπόν. Et infra in textu, τὸ πῦρ [αὐτὸ] δοκιμάσει.

(51) *Ἐποίησεν*. Sic supra libb. excusi num. 11, male autem hic habent, ποιῆσαν.

(52) Recte omnino mss., φύσις. Libb. impr., φύσιν.

γειν, οὔτε τροπῆς τῆς ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν, ἢ ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, ἢ ἐξ εὐδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν, ἢ ἐκ τοῦ ἀρίστου εἰς τὸ πονηρότατον. Μένων γὰρ τῇ οὐσίᾳ ἄτρεπτος, συγκαταβαίνει τῇ προνοίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ τὰ θεῖα γράμματα παρίσταμεν ἄτρεπτον λέγοντα τὸν Θεὸν ἔν τε τῷ, «Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ·» καὶ ἐν τῷ, «Οὐκ ἠλλοίωμαι·» οἱ δὲ τοῦ Ἐπικούρου θεοὶ (53), σύνθετοι ἐξ ἀτόμων τυγχάνοντες, καὶ τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ συστάσει ἀνάλυτοι, πραγματεύονται τὰς φθοροποιοὺς ἀτόμους ἀποσείεσθαι. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Στωϊκῶν Θεὸς (54), ἅτε σῶμα τυγχάνων, ὁτὲ μὲν ἡγεμονικὸν ἔχει τὴν ὅλην οὐσίαν, ὅταν ἡ ἐκπύρωσις ᾖ· ὁτὲ δὲ ἐπὶ μέρους γίνεται αὐτῆς, ὅταν ᾖ διακόσμησις. Οὐδὲ γὰρ δεδύνηνται οὗτοι τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου, καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου.

Τὸ δὲ καταβεβηκὸς εἰς ἀνθρώπους «ἐν μορφῇ Θεοῦ» ὑπῆρχε· καὶ διὰ φιλανθρωπίαν «ἑαυτὸν ἐκένωσεν,» ἵνα χωρηθῆναι ὑπ' ἀνθρώπων (55) δυνηθῇ. Οὐ δήπου δ' ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ μεταβολή, «Ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν·» οὐδ' ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, «οὐ γὰρ ἔγνω ἁμαρτίαν·» οὐδ' ἐξ εὐδαιμονίας ἦλθεν εἰς κακοδαιμονίαν· ἀλλ' ἑαυτὸν μὲν ἐταπείνωσεν, οὐδὲν δ' ἧττον μακάριος ἦν, καὶ ὅτε συμφερόντως τῷ γένει ἡμῶν ἑαυτὸν ἐταπείνου. Ἀλλ' οὐδὲ μεταβολή τις αὐτῷ γέγονεν ἐκ τοῦ ἀρίστου εἰς τὸ πονηρότατον· ποῦ γὰρ πονηρότατον τὸ χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον; Ἢ ὥρα (56) λέγειν,

A est eum mutari vertique ex bono in malum, ex pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in nequissimum, ut nobis affingit Celsus. Sed natura immutabilis permanens descendit providentia et rerum humanarum procuratione. Eum porro esse immutabilem ex divinis Scripturis astruimus: «Tu autem idem ipse es [39],» inquiunt uno loco, altero autem: «Non mutor [40].» Alia est deorum Epicuri ratio. Nam ex atomis constantes, hoc ipso dissolvi possent, nisi ad atomos, unde illis dissolutionis periculum est, excutiendas naviter incumberent. Sed et Stoicorum Deus, utpote corporeus, interdum sola mente totam naturam habet, cum scilicet conflagratio fit; interdum autem fit superparticularis, cum mundi renovatio fit novusque ornatus B oritur. Neque enim potuerunt illi sibi naturalem Dei notionem animo informare, ut rei incorruptibilis, simplicis, incompositæ, individuæ.

15. Id autem, quod ad homines descendit, **511**
erat «in forma Dei,» et præ suo in homines amore «semetipsum exinanivit [41],» ut ab illis comprehendi posset. Neque idcirco ex bono in malum mutatus est; «peccatum enim non fecit [42];» neque ex pulchro in turpem; «non enim peccatum novit [43];» neque ex felicitate in infelicitatem venit: sed semetipsum humiliavit, nihil suæ felicitatis amittens, vel cum seipsum humiliando humani generis utilitati consuleret. Neque etiam ex optimo mutatus est in nequissimum. Quomodo enim benignitas et humanitas in nequissimis es-

[39] Psal. CI, 28. [40] Malach. III, 6. [41] Philip. II, 6. [42] I Petr. II, 22. [43] II Cor. V, 21.

(53) *Οἱ δὲ τοῦ Ἐπικούρου θεοί*, etc. Velleius apud Cicer. lib. I *De nat. deorum:* «Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in Deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam deorum; quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti?» Et paulo post: «Quod si omnium animantium formam vincit hominum figura: Deus autem animans est; ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium. Quoniamque deos beatissimos esse constat; beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura; hominis esse specie deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem.» SPENCER.

(54) *Ὁ τῶν Στωϊκῶν Θεός*, etc. Plutarch. lib. I, cap. 7, *De placitis philosophorum:* Οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον, ἐπὶ γενέσει κόσμου ἐμπεριειληφότος πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίνεται. Καὶ πνεῦμα μὲν διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον δι' ὅλης τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχωρήκει παραλλάξει· Θεὸν δὲ καὶ τὸν κόσμον, καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ τὴν γῆν, τὸν δὲ ἀνωτάτω πάντων νοῦν, ἐν αἰθέρι. «Stoici communius Deum pronuntiant esse ignem artificiosum via ingredientem ad mundi procreationem, qui mundus in se contineat omnes seminales formas, ex quibus singula fato nascantur. Ac spiritum quidem per totum penetrare mundum, nomina autem a materiæ, quam pervadit, sumere mutationibus. Ad hæc Deum esse C mundum, stellas, terram; supremum autem omnium deorum esse mentem quæ est in æthere.» Vide adnotationes ad lib. I, num. 21, lib. III, num. 74, et lib. IV, num. 68. SPENCER. — Totus hic locus sic corrigendus videtur Guieto: Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Στωϊκῶν Θεὸς, ἅτε σῶμα τυγχάνων, ὁτὲ μὲν ἡγεμονικὴν ἔχει τὴν ὅλην οὐσίαν, ὅταν ἡ ἐκπύρωσις ᾖ· ὁτὲ δὲ ἐπιμερὴς γίνεται αὐτὸς, ὅταν ᾖ διακόσμησις. Ἐπιμερής, id est, «superparticularis.» Hesych., ἐπιμερὴς ἀριθμὸς οὕτω λέγεται, ὅταν ὁ μείζων τοῦ ἐλάττονος ὑπερέχῃ μέρει τινί. Deus Stoicorum est corpus, idque animal materia et forma constans, id est mundus. Forma seu anima mundi est ignis, materia præter ignem omnia corpora. Ἐκπύρωσις, id est exustio fit cum ignis qui per totum mun-D di corpus tanquam anima diffusus est, in seipsum contrahitur, et sic valentior effectus reliqua corpora exurit et purgat. Διακόσμησις fit cum rursus ignis in corpora illa exustione repurgata diffunditur, et mundus renovatur. Deus autem, id est ignis, totam substantiam ἡγεμονικήν, id est principalem, habere dicitur, cum in se coactus est; ἐπιμερὴς vero, cum toto mundi corpore confusus est et præter propriam substantiam igneam, reliquorum corporum substantiam assumpsit cujus ratione ipse sibi τῷ ἡγεμονικῷ comparatus hoc nomen adeptus est ducta a numeris metaphora. Boherellus mavult, ἐπὶ μέρους γίνεται αὖθις, ὅταν ᾖ διακόσμησις.

(55) *Ἀνθρώπων*. Sic duo codd. Vaticani, Anglicanus primus et Basileensis. Libri autem impressi, αὐτῶν. Ibidem iidem libri excusi, ἐξ ἀγαθῶν εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ, sed supra num. 14, et infra lectionem quam hic sequimur, exhibent.

(56) Spencerus in textu, ὅρα

sent? Quia medicus tristia videt et molesta contrectat ut ægris medeatur, an illum continuo ex bono in malum, ex pulchro in turpem conversum merito dixeris, aut e felicitate cecidisse in infelicitatem? Quanquam medicus turpia videns et molesta tangens non omnino est extra hujusmodi casuum periculum. Sed qui nostrarum animarum vulnera per Verbum Deum qui in se est curat, in eum nullum cadere vitium potest. Quod si Deus immortalis Verbum, mortali corpore humanaque anima susceptis, videtur Celso mutari et aliam formam assumere; sciat ille Verbum natura manens Verbum nihil eorum pati, quæ corpus aut anima patitur. Ut autem ad eos qui ipsius deitatis radios splendoremque sustinere non possunt, accommodet sese, fit tanquam caro et voce corporea utitur: donec ii, qui ipsum tale recipiunt, brevi ab ipso altius elati, principem, ut ita loquar, ejus formam intueri possint.

16. Sunt namque diversæ quodammodo Verbi formæ, quibus unicuique eorum, qui ipsius doctrinam sectantur, conspiciendum se præbet, singulis eorum se attemperans, sive parum sive plurimum profecerint, sive ad virtutem proxime accesserint, sive jam illam comparaverint. Non igitur eo quo Celsus ejusque similes volunt modo transformatus est Deus noster. Si aliam sui, excelso monte conscenso, formam ostendit, eamque multo præstantiorem illa, quam viderant ii qui infra manentes illum in montem sequi non potuerant; hujus rei causa fuit, quod qui infra manserant, non essent iis oculis instructi, quibus Verbi in gloriosum divinioremque statum transfigurationem contueri possent: quippe qui vix poterant illum, qualis inter eos versabatur, sustinere; quo factum est, ut qui quod præstantius habebat conspicari non valebant, de illo dicerent: « Vidimus eum, et non erat ei species neque decor. Sed species ejus inhonorata, et inferior præ filiis hominum [44]. » Atque hæc dicere visum est contra Celsi opinionem, non intelligentis quas Jesu mutationes transfigurationesque narrat ejus historia, neque quid mortale in illo quidve immortale fuerit.

A καὶ τὸν ἰατρὸν ὁρῶντα δεινὰ, καὶ θιγγάνοντα ἀηδῶν, ἵνα τοὺς κάμνοντας ἰάσηται, ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν, ἢ ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, ἢ ἐξ εὐδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν ἔρχεσθαι; καίτοιγε ὁ ἰατρὸς, ὁρῶν τὰ δεινὰ, καὶ θιγγάνων τῶν ἀηδῶν, οὐ πάντως ἐκφεύγει τὸ τοῖς αὐτοῖς δύνασθαι περιπεσεῖν. Ὁ δὲ τραύματα τῶν ψυχῶν ἡμῶν θεραπεύων διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου Θεοῦ, αὐτὸς πάσης κακίας ἀπαράδεκτος ἦν. Εἰ δὲ καὶ σῶμα θνητὸν καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβὼν ὁ ἀθάνατος Θεὸς Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάττεσθαι καὶ μεταπλάττεσθαι· μανθανέτω, ὅτι ὁ Λόγος τῇ οὐσίᾳ μένων λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει ὧν πάσχει τὸ σῶμα ἢ ἡ ψυχή· συγκαταβαίνων δ' ἔσθ' ὅτε τῷ μὴ δυναμένῳ αὐτοῦ τὰς μαρμαρυγὰς καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς Θειότητος βλέπειν, οἱονεὶ σὰρξ B γίνεται, σωματικῶς λαλούμενος, ἕως ὁ τοιοῦτον αὐτὸν παραδεξάμενος, κατὰ βραχὺ ὑπὸ τοῦ λόγου μετεωριζόμενος, δυνηθῇ αὐτοῦ καὶ τὴν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω,) προηγουμένην μορφὴν θεάσασθαι.

Εἰσὶ γὰρ διάφοροι (57) οἱονεὶ τοῦ Λόγου μορφαὶ, καθὼς ἑκάστῳ τῶν εἰς ἐπιστήμην ἀγομένων φαίνεται ὁ λόγος, ἀνάλογον τῇ ἕξει τοῦ εἰσαγομένου, ἢ ἐπ' ὀλίγον προκόπτοντος, ἢ ἐπὶ πλεῖον, ἢ καὶ ἐγγὺς ἤδη γινομένου τῆς ἀρετῆς, ἢ καὶ ἐν ἀρετῇ γεγενημένου. Ὅθεν οὐχ, ὡς ὁ Κέλσος καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτῷ βούλονται, μετεμορφώθη ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος ἀναβὰς ἄλλην ἔδειξε τὴν ἑαυτοῦ μορφὴν, καὶ πολλῷ κρείττονα ἧς οἱ κάτω μένοντες, καὶ μὴ δυνάμενοι αὐτῷ εἰς ὕψος ἀκολουθεῖν, ἐθεώρουν. Οὐ γὰρ εἶχον οἱ κάτω ὀφθαλμοὺς δυναμένους βλέ- C πειν τὴν τοῦ Λόγου ἐπὶ τὸ ἔνδοξον καὶ θειότερον μεταμόρφωσιν· ἀλλὰ μόγις αὐτὸν ἐδύναντο χωρῆσαι τοιοῦτον, ὥστε λέγεσθαι ἂν περὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων τὸ κρεῖττον αὐτοῦ βλέπειν τό· « Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τὴν Κέλσου ὑπόληψιν, μὴ νοήσαντος τὰς ὡς ἐν ἱστορίαις λεγομένας μεταβολὰς ἢ μεταμορφώσεις τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸ θνητὸν ἢ ἀθάνατον αὐτοῦ, λελέχθω.

512 17. Jam illæ historiæ præsertim cum ut par est intelliguntur, nonne multo plus gravitatis habent, quam Bacchi historia primum a Titanibus decepti, deinde deturbati de solio Jovis, tum ab illis discerpti, postea redintegrato corpore reviviscentis, et in cœlum ascendentis? An Græcis licet hujusmodi commenta ad animam referre et de illa interpretari; nobis autem ad consequentem consentaneamque et plane consonam Scripturis a Spiritu divino in puris animabus habitante inspiratis expositionem præclusus omnis erit aditus? Mentis igitur nostrarum Scripturarum Celsus plane ignarus fuit. Unde non illarum intellectum, sed potius quem illis ipse tribuit, insectatur. Si

D Ἆρα δὲ οὐ πολλῷ ταῦτα, καὶ μάλιστα ὅτε ὃν δεῖ τρόπον νοεῖται, σεμνότερα φανεῖται Διονύσου ὑπὸ τῶν Τιτάνων ἀπατωμένου, καὶ ἐκπίπτοντος ἀπὸ τοῦ Διὸς θρόνου, καὶ σπαρασσομένου ὑπ' αὐτῶν, καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν συντιθεμένου, καὶ οἱονεὶ ἀναβιώσκοντος, καὶ ἀναβαίνοντος εἰς οὐρανόν; Ἢ Ἕλλησι μὲν ἔξεστι τὰ τοιαῦτα εἰς τὸν περὶ ψυχῆς ἀνάγειν λόγον καὶ τροπολογεῖν· ἡμῖν δ' ἀποκέκλεισται θύρα ἀκολούθου διηγήσεως, καὶ πανταχοῦ συνᾳδούσης καὶ συμφωνούσης ταῖς ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος Γραφαῖς, γενομένου ἐν καθαραῖς ψυχαῖς; Οὐδαμῶς οὖν ὁ Κέλσος οἶδε τὸ βούλημα τῶν ἡμετέρων γραμμάτων, διόπερ τὴν ἑαυτοῦ ἐκδοχὴν, καὶ οὐχὶ τὴν τῶν Γραφῶν διαβάλλει. Εἰ δὲ ἦν ἐννοήσας, τί ἀκολουθεῖ

[44] Isa. LIII, 2.

(57) *Διάφοροι*. Vide adnotationes ad lib. II, num. 64.

ψυχῇ ἐν αἰωνίῳ ἐσομένῃ ζωῇ, καὶ τί χρὴ φρονεῖν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς· οὐκ ἂν οὕτω διέσυρε τὸν ἀθάνατον εἰς θνητὸν ἐρχόμενον σῶμα, οὐ κατὰ τὴν Πλάτωνος (58) μετενσωμάτωσιν, ἀλλὰ κατ' ἄλλην τινὰ ὑψηλοτέραν θεωρίαν· εἶδε δ' ἂν καὶ μίαν ἐξαίρετον ἀπὸ πολλῆς φιλανθρωπίας κατάβασιν (59), ὑπὲρ τοῦ ἐπιστρέψαι τὰ (ὡς ἡ θεία ὠνόμασε μυστικῶς Γραφὴ,) « ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ καταβάντα ἀπὸ τῶν ὀρῶν, πρὸς ἃ ὁ ποιμὴν ἔν τισι παραβολαῖς καταβεβηκέναι λέγεται, καταλιπὼν ἐν τοῖς ὄρεσι τὰ μὴ ἐσφαλμένα.

Προσδιατρίβων δὲ ὁ Κέλσος οἷς οὐ νενόηκεν, αἴτιος ἡμῖν γίνεται ταυτολογίας, οὐ βουλομένοις, κἂν τῷ δοκεῖν ἀβασάνιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ λελεγμένων τι καταλελοιπέναι. Φησὶν οὖν ἑξῆς, ὅτι « Ἤτοι ὡς ἀληθῶς μεταβάλλει ὁ Θεὸς, ὥσπερ οὗτοί φασιν, εἰς σῶμα θνητὸν, καὶ προείρηται τὸ ἀδύνατον· ἢ αὐτὸς μὲν οὐ μεταβάλλει, ποιεῖ δὲ τοὺς ὁρῶντας δοκεῖν, καὶ πλανᾷ καὶ ψεύδεται. Ἀπάτη δὲ καὶ ψεῦδος ἄλλως μὲν κακὰ, μόνως δ' ἂν ὡς ἐν φαρμάκου μοίρᾳ χρῷτό τις ἤτοι πρὸς φίλους νοσοῦντας καὶ μεμηνότας, ἰώμενος, ἢ πρὸς ἐχθροὺς, κίνδυνον ἐκφυγεῖν προμηθούμενος. Οὔτε δὲ νοσῶν ἢ μεμηνὼς οὐδεὶς Θεῷ φίλος· οὔτε φοβεῖταί τινα ὁ Θεὸς, ἵνα πλανήσας κίνδυνον διαφύγῃ. » Καὶ πρὸς τοῦτο λέγοιτ' ἂν, πῇ μὲν περὶ τῆς τοῦ θείου Λόγου φύσεως ὄντος Θεοῦ, πῇ δὲ περὶ τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς. Περὶ μὲν οὖν τῆς τοῦ Λόγου φύσεως, ὅτι, ὥσπερ ἡ τῶν τροφῶν ποιότης πρὸς τὴν τοῦ νηπίου φύσιν εἰς γάλα μεταβάλλει ἐν τῇ τρεφούσῃ, ἢ ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ κατασκευάζεται πρὸς τὸ τῆς ὑγείας χρειῶδες τῷ κάμνοντι, ἢ τῷ ἰσχυροτέρῳ ὡς δυνατωτέρῳ οὑτωσὶ (60) εὐτρεπίζεται· οὕτω τὴν τοῦ πεφυκότος τρέφειν ἀνθρωπίνην ψυχὴν λόγου δύναμιν ὁ Θεὸς τοῖς ἀνθρώποις ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν μεταβάλλει. Καί τινι μὲν (ὡς ὠνόμασεν ἡ Γραφὴ,) « λογικὸν ἄδολον γάλα » γίνεται, τινὶ δὲ ὡς ἀσθενεστέρῳ οἱονεὶ « λάχανον, τινὶ δὲ τελείως (61) « στερεὰ τροφὴ » παραδίδοται. Καὶ οὐ δήπου ψεύδεται τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ Λόγος, ἑκάστῳ τρόφιμος γινόμενος, ὡς χωρεῖ αὐτὸν παραδέξασθαι· καὶ οὐ πλανᾷ, οὐδὲ ψεύδεται. Εἰ δ' ἐπὶ τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς λαμβάνει τις τὴν μεταβολὴν, αὐτῆς εἰς σῶμα ἐλθούσης, πευσόμεθα πῶς λέγει μεταβολήν; Εἰ μὲν γὰρ τῆς οὐσίας, οὐ δίδοται οὐ μόνον ἐπ' ἐκείνης, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἄλλου λογικῆς ψυχῆς· εἰ δ' ὅτι πάσχει τι ὑπὸ τοῦ σώματος ἀνακεχραμένη αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου εἰς ὃν ἐλήλυθε· καὶ τί ἄτοπον ἀπαντᾷ τῷ Λόγῳ, ἀπὸ πολλῆς φιλανθρωπίας καταβιβάζοντι Σωτῆρα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων; ἐπεὶ μηδεὶς τῶν πρότερον θεραπεύειν ἐπαγγειλαμένων το-

A mente comprehendisset quæ futura sit animæ in æterna vita conditio, et quid de ejus natura principiisque sentire oporteat, non ita ridiculum ipsi visum fuisset immortalem in mortale corpus advenisse, non e corpore in corpus transmigrando, ut Plato explicaret, sed alia eaque longe sublimiori ratione: vidisset contra eum præcipuum suæ erga homines benignitatis dedisse argumentum, cum descendit ut « oves quæ perierant domus Israel [45], » quemadmodum Scriptura divina arcane loquitur, ad se revocaret; oves illas, inquam, quæ a montibus discesserant et ad quas pastor, uti quædam parabolæ referunt, descendit, in montibus relictis illis quæ non aberraverant.

18. In iis diu insistit Celsus quæ non intelligit, B sicque in causa est cur eadem sæpius repetam. Nam nihil eorum quæ dixit relinqui volo, quod non examinatum fuisse videatur. Sic igitur ille: « Aut Deus revera mutatur in mortale corpus, quod ipsi censent, sed fieri non posse supra demonstratum est; aut ipse quidem non mutatus facit ut qui vident mutatum credant; quod si ita est, decipit, mentitur. Atqui fallacia et mendacium semper mala sunt; nisi adhibeantur aut ad medendum amicis ægris et insanientibus, aut ad fugiendum quod ab adversariis intentaretur periculum. At vero nullus Deo amicus est æger et insaniens: neque quemquam timet, ut ad vitandum periculum fallacia opus habeat. » Ad hæc duplex est respondendi ratio, C quarum alteram natura divini Verbi qui Deus est, alteram anima Jesu suppetet. De natura Verbi aio, quemadmodum in nutrice alimenta, ut parvuli naturæ convenientia sint, in lac vertuntur; aut a medico alia ad restituendam ægrotis sanitatem, alia sanioribus et valentioribus dantur; sic Verbi ad nutriendam hominum animam apti virtutem a Deo mutari et pro singulorum captu temperari. Itaque quibusdam quidem fit, ut Scriptura appellat, « lac rationabile, sine dolo [46]; » aliis utpote infirmioribus tanquam « olus » [47], **513** perfectis autem « solidus cibus » porrigitur. Nec tamen Verbum suam mentitur naturam, cum unumquemque nutrit, prout est ipsius recipiendi capax. Hic nulla fallacia, mendacium nullum. Si D quis autem animam Jesu mutatam dicat, eo quod illa in corpus venerit, quæram quam intelligat mutationem. Si substantiæ dixerit, negabo non solum illam, sed etiam quamlibet aliam rationalem animam mutari; sin mutatam pugnet, quia corpori immista aliquid ab illo et a loco in quem venit, patitur; quid inde absurdi inferri potest contra Verbum, quod pro suo in homines amore ad humanum genus Salvatorem demisit? quandoquidem nemo eorum,

[45] Matth. xv, 24; Luc. xv, 4. [46] I Petr. ii, 2. [47] Rom. xiv, 2.

(58) *Πλάτωνος*. Vide adnotationes ad lib. i, num. 32, et lib. v, num. 20.

(59) *Κατάβασιν*. Sic libb. impressi, at codd. Regius, Basileensis, duo Vatican. et Anglicanus primus, καταβαίνουσαν.

(60) *Οὑτωσὶ* vel *οὕτως*. Mallem abesset, ut etiam abesse potest, propter τὸ οὕτω modo sequens. Paulo post τοῦ πεφυκότος τρέφειν. Verbum τρέφειν in libris antea excusis omissum restituit codex Jolianus.

(61) *Τινὶ δὲ τελείως*. Lego cum Boherello τινὶ δὲ τελείῳ.

qui antea medicam opem polliciti sunt, tanta facere A potuit, quanta facere illa anima visa est, sponte ad hominum conditionem nostri generis causa descendens. Quæ scientes divini scriptores multa passim de iis dixerunt : sed in præsentia satis erit unum allegare Pauli testimonium, quod sic habet : « Hoc sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominis factus et habitu inventus ut homo, humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen [48]. »

B 19. Dent igitur Celso alii, Deum quidem non mutatum fuisse, sed effecisse ut qui videbant mutatum existimarent; ad nos quibus persuasissimum est non specie tenus Jesum, sed vere ad homines et manifeste advenisse, Celsi criminatio non pertinet. Refellam tamen sic : Nonne ipse fateris, o Celse, licere pro remedio uti fallacia et mendacio? Quid ergo absurdum, simile quidpiam adhibitum fuisse, siquidem ad salutem collaturum esset? Fit enim ut sermonibus quibusdam ad mendacium compositis, qualibus erga ægrotos interdum utuntur medici, mores facilius corrigas, quam si veritatem usurpares. Hæc a nobis quidem ad aliorum defensionem dicta sunto. Neque enim absurdum est amicos ægrotantes sanantem, his amicum genus humanum C levare remediis, quæ non data opera quis adhiberet, sed habita circumstantiarum ratione. Et quidem ad curandos mente alienatos homines hac via uti oportebat, quam Verbum noverat insanientibus ad sanam mentem reducendis utilem. Quod ait « talia facere, qui periculum ab adversariis intentatum fugere cogitat ; a Deo autem neminem timeri, ut ad vitandum periculum insidiantes fallere opus habeat ; » id depellere supervacuum omnino fuerit et a ratione alienum. **514** Ecquis enim unquam hæc de nostro Salvatore dixit? Sed et ad istud, « neminem ægrum aut insanientem Deo amicum esse, » jam antea pro aliis respondi. Dixi enim illam dispensationem non esse factam propter ægrotos et insanientes qui jam amici essent, sed ut D qui adhuc propter morbum animæ naturalisque rationis alienationem inimici erant, in Dei amicitiam reciperentur. Nam Jesus clare dicitur omnia pertulisse, ut eos qui peccassent peccatis liberaret et justos faceret [49].

20. Postea Judæos inducit, qui seorsim causam afferant cur Christi adventum futurum esse arbi-

[48] Philip. II, 5. [49] Hebr. II, 15; Matth. IX, 13.

A σοῦτον ἐδύνατο, ὅσον αὐτὴ ἐπεδείξατο δι' ὧν πεποίηκε, καὶ ἑκουσίως εἰς τὰς ἀνθρωπίνας κῆρας ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν καταβᾶσα. Ταῦτα δ' ἐπιστάμενος ὁ θεῖος Λόγος, πολλὰ πολλαχοῦ λέγει τῶν Γραφῶν· ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μίαν παραθέσθαι Παύλου λέξιν οὕτως ἔχουσαν· « Τοῦτο φρονείσθω ἐν ὑμῖν (62), ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος (63), καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. »

B Ἄλλοι μὲν οὖν διδότωσαν τῷ Κέλσῳ, ὅτι οὐ μεταβάλλει μὲν, ποεῖ δὲ τοὺς ὁρῶντας δοκεῖν μεταβεβληκέναι· ἡμεῖς δὲ πειθόμενοι οὐ δόκησιν, ἀλλ' ἀλήθειαν εἶναι καὶ ἐνάργειαν κατὰ τὴν Ἰησοῦ ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίαν, οὐχ ὑποκείμεθα τῇ Κέλσου κατηγορίᾳ. Ὅμως δ' ἀπολογησόμεθα, ὅτι Οὐ φῂς, ὦ Κέλσε, ὡς ἐν φαρμάκου μοίρᾳ ποτὲ δίδοται χρῆσθαι τῷ πλανᾷν καὶ τῷ ψεύδεσθαι; Τί οὖν ἄτοπον, εἰ τοιοῦτόν τι ἔμελλε σώζειν, τοιοῦτόν τι γεγονέναι; Καὶ γάρ τινες τῶν λόγων τὰ τοιαδὶ ἤθη κατὰ τὸ ψεῦδος μᾶλλον λεγόμενοι ἐπιστρέφουσιν, ὥσπερ καὶ τῶν ἰατρῶν (64) ποτε λόγοι τοιοίδε πρὸς τοὺς κάμνοντας ἤπερ κατὰ τὸ ἀληθές. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ ἑτέρων ἀπολελογήσθω ἡμῖν. Καὶ γὰρ οὐκ ἄτοπόν ἐστι τὸν ἰώμενον φίλους νοσοῦντας ἰάσασθαι τὸ φίλον τῶν ἀνθρώπων C γένος τοῖς τοιοῖσδε, οἷς οὐκ ἄν τις χρήσαιτο προηγουμένως, ἀλλ' ἐκ περιστάσεως. Καὶ μεμηνὸς δὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἔδει θεραπευθῆναι διὰ μεθόδων, ὧν ἑώρα ὁ Λόγος χρησίμων τοῖς μεμηνόσιν, ἵνα σωφρονήσωσι. Φησὶ δ', ὅτι καὶ « Τὰ τοιάδε τις ποιεῖ πρὸς ἐχθροὺς, κίνδυνον ἐκφυγεῖν προμηθούμενος. Οὐ φοβεῖται δέ τινας ὁ Θεὸς, ἵνα πλανήσας τοὺς ἐπιβουλεύοντας κίνδυνον διαφύγῃ. » Πάντη δὲ περισσὸν καὶ ἄλογον ἀπολογήσασθαι πρὸς τὸ ὑπ' οὐδενὸς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λεγόμενον. Προείρηται δ' εἰς τὴν περὶ ἑτέρων ἡμῖν ἀπολογίαν πρὸς τὸ, « Οὔτε δὲ νοσῶν ἢ μεμηνὼς οὐδεὶς φίλος (65) τῷ Θεῷ. » Ὁ γὰρ ἀπολογησάμενός φησιν οὐχ ὑπὲρ τῶν ἤδη φίλων νοσούντων ἢ μεμηνότων τὴν τοιάνδε οἰκονομίαν γίνεσθαι, D ἀλλ' ὑπὲρ τῶν διὰ νόσον τῆς ψυχῆς καὶ ἔκστασιν τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ ἔτι ἐχθρῶν, ἵνα γένωνται φίλοι τῷ Θεῷ. Καὶ γὰρ σαφῶς ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν λέγεται πάντα ἀναδεδέχθαι ὁ Ἰησοῦς, ἵν' αὐτοὺς ἀπαλλάξῃ τῆς ἁμαρτίας καὶ ποιήσῃ δικαίους.

Εἶτ' ἐπεὶ προσωποποιεῖ ἰδίᾳ μὲν Ἰουδαίους αἰτιολογοῦντας τὴν κατ' αὐτοὺς μέλλουσαν Χριστοῦ ἐπι-

(62) Hœschelius et Spencerus, ἡμῖν. Codd. Regius et Basileensis, ὑμῖν.

(63) *Ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος.* Hæc in antea editis omissa supplentur e codice Basileensi.

(64) *Ὥσπερ καὶ τῶν ἰατρῶν*, etc. Guieto hic aliquid desiderari videtur. An sic, inquit, scribendum : ὥσπερ καὶ τῶν ἰατρῶν ποτε λόγοι κατὰ τοιάδε πρὸς τοὺς κάμνοντας ἤπερ κατὰ τὸ ἀληθὲς, αὐτοὺς σώζουσι. Vel sic, ὥσπερ καὶ τῶν ἰατρῶν ποτε λόγοι τοιοίδε τοὺς κάμνοντας μᾶλλον ἤπερ κατὰ τὸ ἀληθὲς σώζουσι.

(65) Libb. excusi in textu, οὐδεὶς Θεῷ φίλος.

δημίαν, ἰδίᾳ δὲ Χριστιανοὺς λέγοντας περὶ τῆς ἤδη A γεγενημένης ἐπιδημίας εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· φέρε, καὶ ταῦτα, ὡς οἷόν τέ ἐστι, διὰ βραχέων κατανοήσωμεν. Ἰουδαῖοι δὴ παρ' αὐτῷ λέγουσι, « πληρωθέντα τὸν βίον πάσης κακίας δεῖσθαι τοῦ καταπεμπομένου ἀπὸ Θεοῦ· ἵν' οἱ μὲν ἄδικοι κολασθῶσι, τὰ δὲ πάντα καθαρθῇ, ἀνάλογον τῷ πρώτῳ συμβάντι (66) κατακλυσμῷ. » Ἐπεὶ δὲ λέγονται καὶ Χριστιανοὶ τούτοις προστιθέναι ἕτερα, δῆλον ὅτι καὶ τούτοις φησὶ ταῦτα λέγεσθαι. Καὶ τί ἄτοπον ἐπὶ τῇ χύσει τῆς κακίας ἐπιδημήσειν τὸν ἀποκαθαροῦντα τὸν κόσμον, καὶ ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν χρησόμενον; Οὐ γὰρ κατὰ τὸν Θεόν ἐστι μὴ στῆναι τὴν τῆς κακίας νομήν, καὶ ἀνακαινῶσαι τὰ πράγματα. Ἴσασι δὲ καὶ Ἕλληνες κατακλυσμῷ ἢ πυρὶ τὴν γῆν κατὰ περιόδους καθαιρομένην, ὡς καὶ Πλάτων που οὕτω λέγει (67)· B « Ὅταν δ' οἱ θεοὶ τὴν γῆν, ὕδασι καθαίροντες κατακλύζωσιν, οἱ μὲν ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ τὰ ἑξῆς. » Λεκτέον οὖν, ὅτι ἆρ' ἐὰν μὲν ἐκεῖνοι ταῦτα φάσκωσι, σεμνά ἐστι καὶ λόγου ἄξια τὰ ἐπαγγελλόμενα (68)· ἐὰν δὲ ἡμεῖς τάδε τινὰ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπαινούμενα καὶ αὐτοὶ κατασκευάζωμεν, οὐκέτι καλά ἐστι ταῦτα δόγματα; Καίτοιγε οἷς μέλει τῆς πάντων τῶν γεγραμμένων διαρθρώσεως καὶ ἀκριβείας, πειράσονται δεικνύναι οὐ μόνον τὴν ἀρχαιότητα τῶν ταῦτα γραψάντων, ἀλλὰ καὶ τὴν σεμνότητα τῶν λελεγμένων καὶ τὸ ἀκόλουθον αὐτοῖς.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως παραπλησίως τῷ κατακλυσμῷ καθήραντι τὴν γῆν, ὡς ὁ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν βούλεται λόγος, οἴεται καὶ τὴν τοῦ πύργου κατάρριψιν γεγονέναι. C Ἵνα γὰρ μηδὲν αἰνίσσηται ἡ κατὰ τὸν πύργον ἱστορία κειμένη ἐν τῇ Γενέσει, ἀλλ' (ὡς οἴεται Κέλσος,) σαφὴς τυγχάνῃ· οὐδ' οὕτω φαίνεται ἐπὶ καθαρσίῳ τῆς γῆς τοῦτο συμβεβηκέναι· εἰ μὴ ἄρα καθάρσιον τῆς γῆς οἴεται τὴν καλουμένην τῶν γλωσσῶν σύγχυσιν· περὶ ἧς ὁ δυνάμενος εὐκαιρότερον διηγήσεται, ἐπὰν τὸ προκείμενον ᾖ παραστῆσαι καὶ τὰ τῆς κατὰ τὸν τόπον ἱστορίας τίνα ἔχοι λόγον, καὶ τὰ τῆς περὶ αὐτοῦ ἀναγωγῆς. Ἐπεὶ δ' οἴεται Μωϋσέα, τὸν ἀναγράψαντα τὰ περὶ τοῦ πύργου καὶ τῆς τῶν διαλέκτων συγχύσεως, παραφθείραντα τὰ περὶ τῶν Ἀλωαδῶν (69) ἱστορούμενα, τοιαῦτα περὶ τοῦ πύργου ἀναγεγραφέναι· λεκτέον ὅτι τὰ μὲν περὶ τῶν Ἀλωαδῶν οὐκ οἶμαι πρὸ Ὁμήρου τινὰ εἰρηκέναι· τὰ δὲ περὶ τοῦ πύργου πολλῷ πρεσβύτερα (70) οὐ μόνον Ὁμήρου, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν D Ἑλληνικῶν γραμμάτων εὑρέσεως ὄντα, τὸν Μωϋσέα ἀναγεγραφέναι πείθομαι. Τίνες οὖν μᾶλλον τὰ τίνων παραφθείρουσιν; Ἆρα τὰ περὶ τοῦ πύργου οἱ περὶ Ἀλωαδῶν ἱστοροῦντες, ἢ τὰ τῶν Ἀλωαδῶν ὁ τὰ περὶ τοῦ πύργου καὶ τῆς συγχύσεως τῶν διαλέκτων γρά-

A trentur; seorsim etiam Christianos, qui de Filii Dei in homines adventu disserant tanquam de re quæ reipsa contigit. Quod utrumque, quam brevissime poterit, consideremus. Hæc igitur apud illum Judæi : « Cum omni vitiorum genere vita referta sit, Deus mittat necesse est, qui malos afficiat suppliciis et repurget omnia, ut primo diluvio factum est. » Quoniam autem dicuntur Christiani alia his addere, liquet et hæc ipsum dicere ab illis affirmari. Et quid absurdi est, vitiis terram inundantibus, venturum, qui mundum perpurget et cum unoquoque pro meritis agat? Nec enim Deum deceat late serpentem nequitiam rerum renovatione non sistere. Ipsi etiam Græci norunt terram igne aut diluvio certis quibusdam temporum conversio-B nibus purgari. Dicit enim alicubi Plato : « Quando autem dii terram aquis purgantes inducunt diluvium, tunc incolæ montium, etc. » An hæc cum a Græcis dicuntur, pondus et auctoritatem habent; cum autem eadem astruimus quæ laudant Græci, hoc ipso vilescunt et nullius sunt pretii hæc placita? Tamen quibus cordi est scripta omnia ordine et accurate ponderare, ii non modo antiquitatem eorum qui hæc scripserunt, ostendere conabuntur, sed etiam quam gravia illa sint et quam apte inter se cohæreant.

21. Cæterum nescio qua causa turris eversionem judicet esse similem diluvio, quo terram Judæi et Christiani purgatam affirmant. Ut enim nihil occulti C indicet narrata in Genesi turris illius historia [80], et, ut ipse existimat, perspicua sit; non ita tamen evidens est id ad purgandam terram accidisse : nisi forte ad terræ purgationem usui fuisse putet linguarum confusionem [81]; de qua doctus quispiam convenientius aget, cum sibi proponet ostendere et quid sibi velit hæc historia obvio sensu accepta, et ad quid arcanius referri debeat. Quoniam **515** vero Celsus credit ex depravata filiorum Aloei historia sumpsisse Moysem, quæ de turri et linguarum confusione memoravit, dicendum nullam quidem ab ullo ante Homerum factam fuisse de filiis Aloei mentionem; at turris historiam fuisse a Moyse conscriptam, quem non solum Homero, D sed etiam litterarum Græcarum inventione antiquiorem esse mihi persuasum est. Uter igitur alterius scripta depravavit? Scriptorne Aloidarum fabulæ historiam turris? An is qui de turri et linguarum confusione scripsit, Aloidarum fabulam? At nemo æquus non agnoscit Moysem esse Homero antiquiorem. Sic et quæ de Sodomis et Gomorrhis

[80] Genes. XI, 1. [81] Ibid. 9.

(66) Duo Vaticani, τῷ πρῶτον συμβάντι. Paulo post codd. Regius et Basileensis, προστιθέναι ἕτερα, recte. Alias, περιτιθέναι ἕτερα.

(67) *Πλάτων που οὕτω λέγει.* Vide Platonem in *Timæo*, pag. 22, et lib. III *De legib.*, pag. 676, 677, 678, et deinceps.

(68) *Τὰ ἐπαγγελλόμενα.* Boherellus mavult, ἀπαγγελλόμενα. Paulo post codex Basileensis, καὶ αὐτοὶ κατασκευάζωμεν, melius quam libb. excusi, καὶ αὐτοὶ κατασκευάζομεν.

(69) Codd. Regius et Basileensis ubique, Ἀλωαδῶν. Hœschelius in margine, Ἀλωέως υἱῶν. Duo Vaticani, modo Ἀλωυιῶν, modo Ἀλωέων, modo Ἀλωειδῶν. Vide Homerum *Odyss.* lib. XI, 306.

(70) *Πρεσβύτερα.* Boherellus legit, πρεσβύτερον, ut referatur ad Moysem.

propter peccata igne consumptis Moyses in Genesi narrat, ea cum historia Phaethontis confert Celsus; quæ omnia ex eodem errore fluunt, scilicet ex inobservata Moysis antiquitate.] Videntur enim Phaethonteæ historiæ scriptores etiam Homero recentiores esse, qui et ipse Moyse multo est recentior. Non igitur negamus igne purgandi vi prædito mundum absumptum iri, ut aboleantur vitia et hæc renovetur universitas: id e contrario nos e sacris prophetarum libris didicisse profitemur. Nam cum, ut ante dictum est, prophetæ de rebus futuris vaticinati, de præteritis vera dixisse comprobentur, sicque argumentum dedisse habitantis in se divini Spiritus; perspicuum est illis, de rebus etiam futuris, adjungendam esse fidem, imo divino Spiritui qui in ipsis fuit.

A ψας; Ἀλλὰ φαίνεται τοῖς ἀδεκάστοις ἀκροαταῖς ἀρχαιότερος Μωϋσῆς ὢν Ὁμήρου. Καὶ τὰ περὶ Σοδόμων δὲ καὶ Γομόῤῥων ὑπὸ Μωϋσέως ἱστορούμενα ἐν τῇ Γενέσει, ὡς διὰ τὴν ἁμαρτίαν πυρὶ ἐξαφανισθέντων, παραβάλλει ὁ Κέλσος τῇ κατὰ τὸν Φαέθοντα ἱστορίᾳ· ἑνὶ σφάλματι, τῷ περὶ τοῦ μὴ τετηρηκέναι τὰ τῆς Μωϋσέως ἀρχαιότητος, ἀκολούθως πάντα ποιήσας. Οἱ γὰρ τὰ περὶ Φαέθοντος ἱστοροῦντες ἐοίκασι καὶ Ὁμήρου νεώτεροι, τοῦ πολλῷ Μωϋσέως νεωτέρου. Οὐκ ἀρνούμεθα οὖν τὸ καθάρσιον πῦρ, καὶ τὴν τοῦ κόσμου φθορὰν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς κακίας καὶ ἀνακαινώσει τοῦ παντός· λέγοντες παρὰ τῶν προφητῶν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων μεμαθηκέναι. Ἐπὰν μέντοι, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, πολλὰ περὶ μελλόντων οἱ προφῆται λέγοντες, ἀποδεικνύωνται (71) περὶ πολ-
B λῶν παρεληλυθότων ἠληθευκέναι, καὶ δεῖγμα διδόναι τοῦ θεῖον Πνεῦμα ἐν αὐτοῖς γεγονέναι, δῆλον ὅτι καὶ περὶ τῶν μελλόντων πιστευτέον αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ τῷ ἐν αὐτοῖς θείῳ Πνεύματι.

22. « Christiani, pergit Celsus, allatis a Judæis rationibus quasdam addunt, aiuntque Dei Filium propter Judæorum peccata missum jam fuisse, et Judæos, inflictis Jesu suppliciis porrectoque felle, Dei iram in se derivasse. » Quod Christiani dicunt, id mendacii arguat qui voluerit, si antequam unum lapsum esset sæculum, ex quo Jesus hæc ab illis passus fuerat, tota Judæorum gens non expulsa sedibus fuit. Arbitror enim, duobus et quadraginta post annis quam actus est in crucem Jesus, dirutam esse Jerosolymam. Nec unquam auditum est, ex quo Judæi esse cœperunt, eos tanto temporis spatio suæ religionis cultu dejectos fortioribus serviisse. Si quando propter sua peccata visi **516** sunt relinqui, visitati sunt tamen, et ad propria reversi nemine prohibente suis sacris operati sunt. Ex omnibus igitur argumentis, quæ divinum quid in Jesu sacrumque fuisse demonstrant, unum est et istud, Judæos propter illum in tot ac tantis calamitatibus tamdiu versatos fuisse. Quinetiam fidenter dixerimus non fore ut in pristinum statum redeant. Scelus enim omnium atrocissimum fuit Salvatorem

« Καὶ Χριστιανοὶ δὲ, κατὰ τὸν Κέλσον, προστιθέντες (72) τινὰς λόγους τοῖς ὑπὸ Ἰουδαίων λεγομένοις, φασὶ διὰ τὰς τῶν Ἰουδαίων ἁμαρτίας ἤδη πεπέμφθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι Ἰουδαῖοι, κολάσαντες τὸν Ἰησοῦν, καὶ χολὴν ποτίσαντες, ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ χόλον ἐπεσπάσαντο. » Ἐλεγχέτω δὴ τὸ λεγόμενον ὡς ψεῦδος ὁ βουλόμενος, εἰ μὴ ἀνάστατον τὸ πάντων Ἰουδαίων ἔθνος γεγένηται, οὐδὲ μετὰ γενεὰν ὅλην μίαν τοῦ ταῦτα πεπονθέναι ὑπ' αὐτῶν τὸν Ἰησοῦν. Τεσσαράκοντα γὰρ ἔτη καὶ δύο (73), οἶμαι, ἀφ' οὗ ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, γεγονέναι ἐπὶ τὴν Ἱεροσολύμων καθαίρεσιν. Καὶ οὐδέποτέ γε ἱστόρηται, ἐξ οὗ Ἰουδαῖοί εἰσι, τοσοῦτον αὐτοὺς χρόνον ἐκβεβλῆσθαι τῆς σεμνῆς ἁγιστείας καὶ λατρείας, κρατηθέν-
C τας ὑπὸ δυνατωτέρων· ἀλλ' εἰ καί ποτε ἔδοξαν δι' ἁμαρτίας καταλείπεσθαι, οὐδὲν ἧττον ἐπεσκοπήθησαν, καὶ ἐπανελθόντες τὰ ἴδια ἀπειλήφασιν, ἀκωλύτως ποιοῦντες τὰ νενομισμένα. Ἓν οὖν τῶν παριστάντων θεῖόν τι καὶ ἱερὸν χρῆμα γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν ἐστι καὶ τὸ Ἰουδαίοις ἐπ' αὐτῷ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα πολλῷ ἤδη συμβεβηκέναι χρόνῳ. Θαῤῥοῦντες δ' ἐροῦμεν, ὅτι οὐδ' ἀποκατασταθήσονται (74). Ἄγος γὰρ ἔπρα-

(71) Spencerus in textu, ἀποδείκνυνται.

(72) Codex Regius recte, προστιθέντες. Alias, προτιθέντες.

(73) *Τεσσαράκοντα γὰρ ἔτη καὶ δύο*. Clem. *Strom.* I: Οὕτω πληροῦνται τὰ τριάκοντα ἔτη, ἕως οὗ ἔπαθεν· ἀφ' οὗ δὲ ἔπαθεν ἕως τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλὴμ γίνονται ἔτη μβ', μῆνες γ'. « Sic implentur triginta anni usque ad tempus quo passus est. Ex quo autem passus est, usque ad eversionem Jerusalem, fiunt anni quadraginta duo, men-
D ses tres. Qui locus Clementis (inquit Scaliger in *Animadv. Euseb.* ad annum MMLXXXVI) non uni Eusebio, sed et Origeni imposuit; cujus hæc verba sunt, ex quarto libro *in Celsum*: Τεσσαράκοντα, etc. Aliter recitat ex Phlegonte (tractatu 29 in *Matth.*): Si autem oportet et de temporibus aliquid dicere, dicimus, quoniam in *Chronicis* Phlegontis cujusdam dicitur (si tamen debemus et hunc quasi vera dicentem de templo suscipere), quoniam circa quadragesimum annum a quinto decimo anno Tiberii Cæsaris facta est destructio Jerusalem, et templi, quod fuit in ea. Certe a decimo quinto anno Tiberii ad excidium templi sunt anni solidi quadraginta et unus cum aliquot diebus; non quadraginta, ut Phlegon; neque quadraginta duo, ut Clemens. » Vide Scaligerum ibidem, et Petavium, lib. XI, cap. 17, *De doctrina temporum*. SPENCER.

(74) *Οὐδ' ἀποκατασταθήσονται*, etc. Origenem sequitur Chrysostomus, orat. 5, *Adversus Judæos*, quem sic argumentantem audi: Οὕτω καὶ νῦν ποιεῖν δεῖ τοὺς Ἰουδαίους, καὶ παράγειν ἡμῖν προφήτην εἰς μέσον, τὸν λέγοντα, ὅτι ἀναστήσεται πάντως ἡ πόλις. Ὅτι γὰρ, εἰ καὶ τέλος ἔμελλεν ἕξειν ὑμῖν ἡ παροῦσα αἰχμαλωσία, πᾶσα ἀνάγκη ἦν τοὺς προφήτας ταῦτα προαναφωνεῖν, παντί που δῆλόν ἐστι, τῷ καὶ ὁπωσοῦν εἰς τὰ προφητικὰ παρακύψαντι βιβλία. Καὶ γὰρ ἔθος παρὰ Ἰουδαίοις παλαιὸν, τὸ τὰ μέλλοντα αὐτοὺς καταλαμβάνειν κακὰ καὶ ἀγαθὰ προαγορεύειν τοὺς προφήτας ἄνωθεν. « Eodem modo conveniebat et Judæos hic facere, nobisque in medium producere prophetam, qui prædixerit omnino futurum, ut civitas restituatur. Nam si præsentis captivitatis finis omnino futurus esset, necesse fuisse, ut prophetæ id prænuntiarent, palam est omnibus, qui vel obiter libros propheticos inspexerint. Mos enim erat apud Judæos vetus, ut prophetæ divinitus afflati prædicerent illis, quæ imminerent, seu bona, seu mala. » Et paulo post: Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀλη-

ξαν τὸ πάντων ἀνοσιώτατον, τῷ Σωτῆρι τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλεύσαντες ἐν τῇ πόλει, ἔνθα τὰ

A generis humani per insidias opprimere, et in ea quidem urbe, ubi sacra Deo faciebant, quæ

θὲς, καὶ πάντα αὐτοῖς προανεφώνει τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι ὁ Θεὸς, οὐκ ἐντεῦθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τῶν συμβάντων αὐτοῖς, κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν, ποιήσομαι τὴν ἀπόδειξιν. Τρεῖς γοῦν δουλείας ὑπέμειναν χαλεπωτάτας οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ οὐδεμίαν χωρὶς προῤῥήσεως αὐτοῖς ἐπήγαγεν· ἀλλὰ πάσας αὐτοῖς προλεχθῆναι παρεσκεύασεν ὁ Θεὸς, καὶ τόπον, καὶ χρόνον, καὶ πρόσωπον, καὶ εἶδος κακώσεως, καὶ τὴν ἐπάνοδον, καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ ἀκριβείας προλέγων, etc. « Certe verum esse quod dico, videlicet Deum illis omnia ventura prædixisse, non ex his tantum, verum et ex ipsis quæ illis acciderunt tum bona, tum mala, demonstrabo. Tres servitutes gravissimas pertulerunt Judæi, quarum nullam Deus illis ingessit non prædictam, sed unamquamque illis prædicendam curavit, et locum et tempus, et personam, et afflictionis speciem, et reditum, aliaque cuncta summa cum diligentia prænuntians. » Proximo loco Flavii Josephi testimonio utitur : quod invenies in fine libri decimi *Antiquitatum Judaicarum* : Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ἐκεῖνα, ἄκουσον τί φησι μετὰ ταῦτα· Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον Δανιὴλ περὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν αἱρεθήσεται τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ ναὸς ἐρημωθήσεται. Σὺ δέ μοι σκόπει, ὡς εἰ καὶ Ἰουδαῖος ἦν ὁ ἀνὴρ ὁ ταῦτα γράψας, ἀλλ' οὖν οὐκ ἠνέσχετο τὴν ὑμετέραν ζηλῶσαι φιλονεικίαν· εἰπὼν γὰρ, ὅτι αἱρεθήσεται τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐκ ἐτόλμησε προσθῆναι καὶ εἰπεῖν, ὅτι ἀναστήσεται πάλιν, οὐδὲ χρόνον γράψαι διωρισμένον. « Postquam enim illa dixit, audi quid post subjiciat. Eodem autem, inquit, modo Daniel et de Romanorum principatu scripsit, quodque ab illis tollenda esset Jerosolyma, ac desolandum templum. Tu vero illud mihi considera, quod tametsi Judæus esset is qui hæc scripsit, tamen veritus est vestram imitari pervicaciam. Etenim cum dixisset subvertendam esse Jerosolymam, non ausus est addere quod esset restituenda, neque tempus aliquod certum præscribere. » Sequitur statim : Ἀλλ' ὅτι μὲν ἐρημωθήσεται τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ ναὸς, ἔγραψεν· ὅτι δὲ στήσεταί που τὰ τῆς ἐρημώσεως, οὐκ ἔτι προσέθηκεν· ἐπεὶ μηδὲ τὸν προφήτην εἶδε τοῦτο προσθέντα. « Sed quod esset in solitudinem redigenda Jerosolyma, templumque diruendum, scripsit. Cæterum quod esset aliquando venturus finis desolationis, non addidit; eo quod videret, ne prophetam quidem hoc addidisse. » — « At Josephus (inquit clarissimus Grotius) sicut nihil certi populo suo ausus est polliceri ; ita spem omnem non abjecit : ut vel ex hoc loco apparet ; ubi, scelera civitatis et pœnam eis debitam deplorans, ita eam alloquitur, Δύναιο δ' ἂν γενέσθαι πάλιν ἂν ἀμείνων, εἴ γέ ποτε τὸν πορθήσοντα θεὸν ἐξιλάσῃ. » Aliud argumentum desumitur ab eventu : Καὶ ὅτι οὐ ψεῦδος τὰ εἰρημένα, φέρε καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν παράσχωμεν μαρτυρίαν. Εἰ μὲν γὰρ μὴ ἐπεχείρησαν οἰκοδομῆσαι τὸν ναὸν, εἶχον ἂν λέγειν, ὅτι, εἴ γε ἠβουλήθημεν ἐπιχειρῆσαι, καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἅψασθαι, πάντως ἂν ἰσχύσαμεν καὶ ἠνύσαμεν· νυνὶ δὲ αὐτοὺς δείκνυμι, ὅτι οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ καὶ τρὶς ἐπιχειρήσαντας καὶ ῥαγέντας, καθάπερ ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν· ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι τῆς Ἐκκλησίας τὸν στέφανον. « Porro quod hactenus dicta vana non sint; age, a rebus etiam ipsis exhibeamus testimonium. Nam si Judæi nunquam tentassent ædificare templum, dicere poterant : si voluissemus aggredi templi instaurationem, omnino potuissemus, et perfecissemus. Nunc autem res ipsa demonstrat, eos non semel aut bis, sed ter aggressos et repulsos esse, non aliter quam fit in certaminibus Olympiacis, ut nulli dubium esse possit, quin Ecclesiæ sit corona victoriæ. » Vide reliqua, lectu dignissima, quibus omnibus evincere conatur, Judæos nunquam in patriam restituendos. Aliter sentit Justinus; in *Dialogo cum Tryphone*, p. 306 : Εἰπὲ δέ μοι ἀληθῶς, inquit Trypho, ὑμεῖς ἀνοικοδομηθῆναι τὸν τόπον Ἱερουσαλὴμ τοῦτον ὁμολογεῖτε, καὶ συναχθήσεσθαι τὸν λαὸν ὑμῶν, καὶ εὐφρανθῆναι σὺν τῷ Χριστῷ ἅμα τοῖς πατριάρχαις, καὶ τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, ἢ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων, πρὶν ἐλθεῖν ὑμῶν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶτε· ἢ, ἵνα δόξῃς περικρατεῖν ἡμῶν ἐν ταῖς ζητήσεσι, πρὸς τὸ ταῦτα ὁμολογεῖν ἐχώρησας; « Dic autem mihi verum ; fatemini ne vos denuo instauratum locum hunc Jerusalem, et populum vestrum congregatum atque lætitia evectum iri, cum Christo simul, et patriarchis, et prophetis, et his qui generis nostri sunt, aut etiam qui ad nos accesserunt, proselytis, priusquam Christum adventurum

B exspectatis : an ut videare nos superare in quæstionibus, eo decurris, ut ista non inficiere? » Cui respondit Justinus : Οὐχ οὕτω τάλας ἐγὼ, ὦ Τρύφων, ὡς ἕτερα λέγειν, παρ' ἃ φρονῶ. Ὡμολόγησα οὖν σοι καὶ πρότερον, ὅτι ἐγὼ μὲν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ταῦτα φρονοῦμεν, ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθε, τοῦτο γενησόμενον· πολλοὺς δ' αὖ καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντων Χριστιανῶν γνώμης τοῦτο μὴ γνωρίζειν ἐσήμανά σοι. Τοὺς γὰρ λεγομένους μὲν Χριστιανοὺς, ὄντας δὲ ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς αἱρεσιώτας, ὅτι κατὰ πάντα βλάσφημα καὶ ἄθεα καὶ ἀνόητα διδάσκουσιν, ἐδήλωσά σοι. Ὅτι δ' οὐκ ἐφ' ὑμῶν μόνων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε, τῶν γεγενημένων ἡμῖν λόγων ἁπάντων, ὡς δύναμίς μου, σύνταξιν ποιήσομαι, ἐν οἷς καὶ τοῦτο ὁμολογοῦντά με, ὃ καὶ πρὸς ὑμᾶς ὁμολογῶ, ἐγγράψω. Οὐ γὰρ ἀνθρωπίνοις διδάγμασιν αἱροῦμαι ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου διδάγμασιν. « Non eo sum miseriæ redactus, o Trypho, ut alia quam sentio loquar. Confessus sum

C tibi et antea, me quidem et alios plures eadem mecum sentientes arbitrari id, sicuti plane scitis, futurum; multos vero etiam, qui puræ piæque sunt Christianorum sententiæ, hoc non agnoscere, tibi significavi. Dixi præterea, appellari quidem nonnullos Christianos, esse autem nullius numinis cultores, et impios hæreticos, quoniam blasphema omnino et impia et stulta docent. Porro ut non tantummodo apud vos me hoc dicere sciatis, disputationum harum nostrarum omnium, quoad potero, opus componam; ubi hoc ipsum me profiteri, quod coram vobis fateor, conscribam. Non enim homines, aut humanas doctrinas, sed Deum, et disciplinam ab eo traditam consectandam mihi esse statuo. » Vide ibid. pag. 245, 249, 259 et *Apolog.* 2, pag. 87. Præter Justinum alii magni nominis auctores hanc opinionem tuebantur; quorum catalogum apud Hieronymum invenies in proœmio ad librum XVIII *Commentariorum in Isaiam* :

D « Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diversitas sit : non dico de mysterio Trinitatis, cujus recta confessio est ignoratio scientiæ; sed de aliis ecclesiasticis dogmatibus, de resurrectione scilicet, et de animarum, et humanæ carnis statu, de repromissionibus futurorum, quomodo debeant accipi, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis; quam si juxta litteram accipimus, Judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire : Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantii, Græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem, adversum quem vir eloquentissimus Dionysius, Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex, elegantem scribit librum, irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium Sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, et cun-

magnorum erant mysteriorum symbola. Oportuit igitur urbem illam, ubi hæc Jesus perpessus fuerat, deleri funditus, Judaicam gentem dissipari, et alios ad Dei beatitudinem vocari. Atque hi Christiani sunt, ad quos de germano puroque Dei cultu doctrina pervenit, quique leges acceperunt novas et reipublicæ ubique terrarum vigenti et constitutæ accommodatas; cum contra priores impositæ uni genti, quam patrii reges eisdem ac ipsa moribus gubernabant, nunc ab omnibus observari non possint.

23. Postea Celsus pro more suo Judæos et Christianos deridens, utrosque comparat « aut vespertilionum agmini, aut formicis e nido prorepentibus, aut ranis circum paludem considentibus, aut lumbricis in aliquo cœni angulo congregatis et inter se litigantibus quinam illorum magis peccaverint, dicentibusque: nos sumus, quibus omnia Deus præmonstrat et prædicit; nobis solis, relicto toto mundo cœlorumque cursu et neglecta tota qua late patet terra, providet suamque curam impendit; ad nos solos mittit præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo æternum illi conjungamur. » In ejus fictione similes sumus vermiculis qui dicerent: « Deus quidem est, sed proximum illi locum occupamus. Ille nos sibi omnino similes fecit. Subdita nobis omnia sunt, terra, aqua, aer, sidera; propter nos omnia, omnia nobis parere jussa sunt. » Pergunt apud illum vermiculi, nos videlicet: « Quandoquidem sunt inter nos qui se peccatis contaminant, Deus veniet aut mittet Filium, ut flammis addicat impios, et cæteri cum ipso æterna vita fruamur. » Addit his omnibus, « magis hæc ferenda esse, cum inter vermiculos et ranas, quam cum Judæos inter et Christianos disputantur. »

24. Ut hæc refellam, eos interrogo qui ejusmodi criminationes probant: an omnes homines existimatis propter Dei præcellentiam esse aut vespertilionum agmen, aut formicas, aut lumbricos, aut ranas? An cæteros quidem in illa similitudine non comprehensos, homines esse permittitis, eo quod

νενομισμένα σύμβολα μεγάλων μυστηρίων ἐποίουν τῷ Θεῷ. Ἐχρῆν οὖν ἐκείνην τὴν πόλιν, ὅπου ταῦτα πέπονθεν Ἰησοῦς, ἄρδην ἀπολωλέναι, καὶ τὸ Ἰουδαῖον ἔθνος ἀνάστατον γεγονέναι, καὶ ἐπ' ἄλλους τὴν τοῦ Θεοῦ εἰς μακαριότητα κλῆσιν μεταβεβηκέναι· τοὺς Χριστιανοὺς λέγω, ἐφ' οὓς ἐλήλυθεν ἡ περὶ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρᾶς θεοσεβείας διδασκαλία, παραλαβόντας νόμους καινοὺς, καὶ ἁρμόζοντας τῇ πανταχοῦ καθεστώσῃ πολιτείᾳ· ἐπεὶ μὴ οἱ πρότερον δοθέντες, ὡς ἑνὶ ἔθνει ὑπὸ οἰκείων καὶ ὁμοήθων βασιλευομένῳ, οἷοί τε ἦσαν πάντες νῦν ἐπιτελεῖσθαι.

Μετὰ ταῦτα, συνήθως ἑαυτῷ γελῶν τὸ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν γένος, πάντας παραβέβληκε « νυκτερίδων ὁρμαθῷ, ἢ μύρμηξιν ἐκ καλιᾶς προελθοῦσιν, ἢ βατράχοις περὶ τέλμα συνεδρεύουσιν, ἢ σκώληξιν ἐν βορβόρου γωνίᾳ ἐκκλησιάζουσι, καὶ πρὸς ἀλλήλους διαφερομένοις, τίνες αὐτῶν εἶεν ἁμαρτωλότεροι, καὶ φάσκουσιν, ὅτι πάντα ἡμῖν ὁ Θεὸς προδηλοῖ καὶ προκαταγγέλλει, καὶ τὸν πάντα κόσμον καὶ τὴν οὐράνιον φορὰν ἀπολιπὼν, καὶ τὴν τοσαύτην γῆν παριδὼν, ἡμῖν μόνοις ἐμπολιτεύεται (75), καὶ πρὸς ἡμᾶς μόνους ἐπικηρυκεύεται, καὶ πέμπων οὐ διαλείπει, καὶ ζητῶν ὅπως ἀεὶ συνῶμεν αὐτῷ. » Καὶ ἐν τῷ ἀναπλάσματί γε ἑαυτοῦ παραπλησίους ἡμᾶς ποιεῖ σκώληξι φάσκουσιν, ὅτι « Θεός ἐστιν, εἶτα μετ' ἐκεῖνον ἡμεῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονότες πάντῃ ὅμοιοι τῷ Θεῷ· καὶ ἡμῖν πάντα ὑποβέβληται, γῆ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀὴρ, καὶ ἄστρα, καὶ ἡμῶν ἕνεκα πάντα, καὶ ἡμῖν δουλεύειν τέτακται. » Λέγουσι δὲ παρ' αὐτῷ οἱ σκώληκες, ἡμεῖς δηλαδὴ, ὅτι, « Νῦν ἐπειδή τινες ἐν ἡμῖν πλημμελοῦσιν, ἀφίξεται Θεὸς, ἢ πέμψει τὸν Υἱὸν, ἵνα καταφλέξῃ τοὺς ἀδίκους, καὶ οἱ λοιποὶ σὺν αὐτῷ ζωὴν αἰώνιον ἔχωμεν. » Καὶ ἐπιφέρει γε πᾶσιν, ὅτι « Ταῦτα μᾶλλον ἀνεκτὰ, σκωλήκων καὶ βατράχων, ἢ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν (76), πρὸς ἀλλήλους διαφερομένων. »

Πρὸς ταῦτα δὴ πυνθανόμεθα τῶν ἀποδεχομένων τὰ οὕτω καθ' ἡμῶν εἰρημένα, καί φαμεν· Ἆρα πάντας ἀνθρώπους ὁρμαθὸν εἶναι νυκτερίδων, ἢ μύρμηκας, ἢ βατράχους, ἢ σκώληκας, ὑπολαμβάνετε, διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχήν; Ἢ τοὺς μὲν ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν προκειμένην εἰκόνα μὴ παραλαμβά-

ctarum gentium servitutem, rursusque bella, exercitus, ac triumphos, et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris: cui duobus voluminibus respondet Apollinarius, quem non solum suæ sectæ homines, sed et nostrorum in hac parte duntaxat, plurima sequitur multitudo. Ut præsaga mente jam cernam, quantorum in me rabies concitanda sit. » Eumdem vide in *Comment. ad Ezech.*, cap. XXXVI, et in *Catalogo script. ecclesiast.*, in Papia; Iren. lib. V, c. 22, etc.; Tertull. libro *De resurrectione carnis*, cap. 25, et lib. III *contra Marcionem*, cap. 23. « De restitutione vero Judææ, quam et ipsi Judæi, ita ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in Ecclesiam, et habitum et fructum ejus spiritaliter competat, et longum est persequi, et in alio opere digestum, quod inscribimus *De spe fidelium*, et in præsenti vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de cœlesti promissione sit quæstio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed ante cœlum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos, in civitate divini operis Jerusalem cœlo delata; quam et Apostolus matrem nostram sursum designat, et πολίτευμα nostrum, id est, municipatum, in cœlis esse pronuntians, alicui utique cœlesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit, et apostolus Joannes vidit (Lactant., lib. VII, c. 24). » August., lib. XX, cap. 29, *De civitate Dei*: « Per hunc Eliam, magnum mirabilemque prophetam, exposita sibi lege, ultimo tempore ante judicium Judæos in Christum verum (id est, in Christum nostrum) esse credituros celeberrimum est in sermonibus cordibusque fidelium. » SPENCER.

(75) *Ἐμπολιτεύεται.* Hœschelius in textu, ἐκπολιτεύεσθαι. Codd. Regius, Basileensis et duo Vaticani, πολιτεύεται.

(76) Hœschelius et Spencerus hoc loco habent, ταῦτα ἀνεκτὰ σκωλήκων ἢ βατράχων, ἢ Ἰουδαίων, ἢ Χριστιανῶν, sed lectionem sequimur quæ infra habetur sub finem num. 30.

νετε, ἀλλὰ διὰ τὸ λογικὸν καὶ τοὺς καθεστῶτας νόμους τηρεῖτε αὐτοὺς ἀνθρώπους· Χριστιανοὺς δὲ καὶ Ἰουδαίους, διὰ τὰ μὴ ἀρέσκοντα ὑμῖν αὐτῶν δόγματα ἐξευτελίζοντες, τούτοις τοῖς ζώοις παραβεβλήκατε; Καὶ ὁπότερόν γε ἂν εἴποιτε πρὸς τὴν πεῦσιν ἡμῶν (77), ἀποκρινούμεθα, ἀποδεικνύναι πειρώμενοι, οὐ δεόντως λελέχθαι περὶ τῶν πάντων ἀνθρώπων ἢ περὶ ἡμῶν τοιαῦτα. Ἔστω γὰρ ὑμᾶς πρῶτον λέγειν, ὅτι πάντες ἄνθρωποι ὡς πρὸς Θεὸν τοῖς εὐτελέσι τούτοις παραβάλλονται ζώοις, ἐπεὶ μηδαμῶς ἐστιν αὐτῶν ἡ μικρότης συγκριτὴ τῇ ὑπεροχῇ τοῦ Θεοῦ. Ποία δὲ μικρότης; Ἀποκρίνασθέ μοι, ὦ οὗτοι. Εἰ μὲν γὰρ ἡ τῶν σωμάτων, ἀκούσατε, ὅτι τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ἐνδέον, ὡς πρὸς ἀλήθειαν δικάζουσαν, οὐκ ἐν σώματι κρίνεται. Οὕτω γὰρ γῦπες καὶ ἐλέφαντες ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ἔσονται κρείττους· καὶ γὰρ μείζους καὶ ἰσχυρότεροι καὶ πολυχρονιώτεροι οὗτοι. Ἀλλ' οὐδεὶς ἂν τῶν εὖ φρονούντων λέγοι (78) κρείττονα εἶναι διὰ τὰ σώματα τάδε τὰ ἄλογα τῶν λογικῶν. Πολὺ γὰρ εἰς ὑπεροχὴν ἀνάγει ὁ λόγος τὸ λογικὸν παρὰ πάντα τὰ ἄλογα. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ σπουδαῖα καὶ μακάρια, εἴτε (ὡς ὑμεῖς φατε) *οἱ ἀγαθοὶ δαίμονες*, εἴτε (ὡς ἡμῖν ἔθος ὀνομάζειν,) οἱ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι, ἢ αἱ ὁποιαιδηποτοῦν ὑπερέχουσαι τῶν ἀνθρώπων φύσεις· ἐπειδὴ τὸ (79) ἐν αὐτοῖς λογικὸν τετελείωται, καὶ κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν πεποίωται.

Εἰ δὲ τὴν τοῦ ἀνθρώπου μικρότητα οὐ διὰ τὸ σῶμα ἐξευτελίζετε, ἀλλὰ διὰ τὴν ψυχήν, ὡς οὖσαν ὑποδεεστέραν τῶν λοιπῶν λογικῶν, καὶ μάλιστα σπουδαίων, καὶ διὰ τοῦθ' ὑποδεεστέραν, ἐπείπερ ἡ κακία ἐστὶν ἐν αὐτῇ· τί μᾶλλον οἱ ἐν Χριστιανοῖς φαῦλοι, καὶ οἱ ἐν Ἰουδαίοις κακῶς βιοῦντες, ὁρμαθός εἰσι νυκτερίδων, ἢ μύρμηκες, ἢ σκώληκες, ἢ βάτραχοι· ἢ οἱ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι μοχθηροί; ὡς κατὰ τοῦτο πάνθ' ὁντιναοῦν, μάλιστα κεχυμένῃ τῇ κακίᾳ χρώμενον, νυκτερίδα, καὶ σκώληκα, καὶ βάτραχον, καὶ μύρμηκα εἶναι, ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Κἂν Δημοσθένης (80) τις οὖν ὁ ῥήτωρ ἢ μετὰ τῆς παραπλησίας ἐκείνῳ κακίας καὶ τῶν ἀπὸ κακίας αὐτῷ πεπραγμένων· κἂν Ἀντιφῶν (81), ἄλλος ῥήτωρ νο-

A ratione et legibus utantur; Christianos vero et Judæos propter dogmata quæ vobis non arrident, contemnitis et cum illis animantibus comparatis? Utrumvis mihi sciscitanti respondeatis, non deerit quod reponam, et ostendere conabor hæc, sive de omnibus hominibus, sive de nobis, injuria dici. Ponamus primum vos dicere, **518** omnes homines præ Deo similes esse vilibus his animantibus, quia eorum parvitas ad Dei excellentiam comparari nequeat. Quam vero parvitatem intelligitis? Respondete, o boni. Si corporum dicitis, scitote majus et minus, si veram exsequi volumus rationem, ex corpore æstimanda non esse. Alioqui gryphes et elephantes nobis hominibus præstantiores essent, utpote proceriores, valentiores, vivaciores. At nemo B recte sentiens dixerit hæc animalia rationis expertia pluris esse facienda propter corpus, quam quæ ratione prædita sunt. Hac enim longe præstat quod ejus est particeps, omnibus eadem destitutis. Neque etiam id dicent egregiæ illæ et felices naturæ, quas vos *bonos genios*, nos Dei angelos appellare solemus, aut quælibet aliæ hominibus præstantiores: quippe in quibus perfecta et omni virtutum genere ornata ratio est.

25. At vero si parvitatem hominis non propter corpus despicamini, sed propter animam, quæ cæteris naturis ratione præditis et maxime sanctis propterea inferior est, quod eam vitia corrumpant C et occupent; cur qui inter Christianos improbi, aut inter Judæos male vivunt, sunt potius vespertilionum agmen, aut formicæ, aut vermiculi, aut ranæ, quam qui ubivis gentium se vitiis dedunt? Hoc enim posito, quicunque suis habenas cupiditatibus laxaverit hunc necesse erit vespertilionem, et vermiculum, et ranam, et formicam præ cæteris hominibus haberi. Itaque etiamsi quis alter esset dicendi facultate Demosthenes, sed eadem improbitate iisdemque ac ille improbe factis notatus; etiamsi quis

(77) *Ἡμῶν*. Ita Hœschelius et Spencerus in margine, et sane rectius quam in textu, ὑμῶν.

(78) Omnes mss., λέγοι, melius quam libb. excusi, λέγει.

(79) Codd. Regius et Basileensis, ἀλλ' ἐπεὶ τό. Ibidem codex Regius optime, διὰ τὸ σῶμα ἐξευτελίζετε. Alias, διὰ τὸ σῶμα ἐξευτελίζεται.

(80) *Δημοσθένης*. Forsan intelligit fugam turpissimam ad Chæroneam (Plutarch. in *Vitis decem rhet.* et in *Demosth.*); vel reditum ad Athenas præ formidine Alexandri, ad quem legationibus fungebatur (ibid.); vel avaritiam ejus, cum e populo unus exclamavit, « Demosthenem non Synanchen, sed Argyranchen pati (A. Gell., lib. I, cap. 9; Plutarch., ibid.): » Ἔλαβε καὶ παρὰ Ἐφιάλτου χρυσίον ἑνὸς τῶν δημαγωγῶν· ὃς πρεσβεύσας πρὸς βασιλέα χρήματα φέρων ἧκε λάθρα, ὅπως διανείμας τοῖς δημαγωγοῖς τὸν πρὸς Φίλιππον ἐγγράψῃ πόλεμον· καὶ ἰδίᾳ αὐτὸν δωροδοκῆσαι παρὰ βασιλέως φησὶ δαρεικοὺς τρισχιλίους. « Accepit etiam ab Ephialta aurum, uno populariun oratorum, qui legatus ad regem Persarum missus, clam attulerat pecuniam, qua inter oratores Athenienses distributa, horum opera bellum contra Philippum inflammaret. Ac Demosthenem nominatim dono daricorum ter mille corruptum autumant (Plutarch. in *Vitis decem rhetorum*, et in *Demosth.*); » vel luxum et infamem munditiem (A. Gell., lib. I, cap. 5): Φασὶ δέ τινες καὶ ἀσώτως αὐτὸν βιῶναι, γυναικείαις τε ἐσθῆσι χρώμενον καὶ κωμάζοντα ἑκάστοτε. « Quidam eum etiam D impudice victitasse narrant, vestitu usum subinde muliebri, ac comessationibus (Plutarch. in *Vitis decem rhet.*). » Spencer.

(81) *Κἂν Ἀντιφῶν*, etc. Vixit temporibus Socratis, ut constat ex Plutarcho in *Vitis decem rhetorum*, Xenophonte *Memorabilium* lib. I, Platone in *Menex.*, Philostrato, lib. I *De sophistis*, Athenæo lib. XII, cap. 3. Prædictus Antiphon scripsit sexaginta orationes, ὧν κατεψευσμένους φησὶν Καικίλιος εἶναι τοὺς εἰκοσιπέντε, « quarum viginti quinque spurias perhibet esse Cæcilius (Plutarch., *De vitis decem rhet.*). » Earumdem aliquot hodie exstant ab *Aldo* excusæ. Scripsit librum *Περὶ τῶν ἐν ἀρετῇ πρωτευσάντων* (Laert. in *Pythag.*), et alium *Περὶ Ἡροδότου* (Plutarch. ibid.); item *Πρὸς Ἐρασίστρατον περὶ τῶν ἰδίων*· item *Περὶ τῆς ἀγγελίας*· item *Καθ' Ἱπποκράτους τοῦ ἰατροῦ στρατηγοῦ*· item *Πρὸς Δημοσθένην*· ibid. Philostratus (lib. I *De vit. soph.*) laudat ejus orationem *Ὑπὲρ τῆς ὁμονοίας*. Athenæus eum laudat in τῷ

alter esset Antiphon et ipse orator magni nominis qui in libris **519** *De veritate* inscriptis, eodem fere titulo ac Celsi liber, sustulit e medio providentiam : illi nihilominus vermiculi essent, qui se in cœni angulo, cœni, inquam, imperitiæ et ignorantiæ, volutarent. Verumtamen rationis compos natura, qualiscunque tandem illa sit, recte cum vermiculo comparari nunquam poterit : virtutis enim capax est, et impressa in mente virtutis forma non sinit cum vermiculis conferri eos, qui *potestate* virtutem habent, et insita illius semina, quæ nunquam exstirpare possunt. Ex quibus omnibus efficitur non omnes generatim homines vermiculorum loco ducendos esse præ Deo. Etenim ratio suam a Verbo, quod est apud Deum, habens originem, non patitur animal ipsius particeps prorsus alienum a Deo existimari : hinc etiam consequens est malos e Christianis et Judæis, qui, ut vere dicam, nec Christiani sunt nec Judæi, non magis cum vermiculis in cœni angulo se volutantibus comparari posse, quam qui in cæteris gentibus mali sunt. Quod si rationis natura hujusmodi similitudinem admitti vetat, profecto ea non est humanæ naturæ ad virtutem comparatæ inferenda injuria, ut cum talibus animantibus conferatur, etiamsi propter ignorantiam peccet.

A μιζόμενος εἶναι, καὶ τὴν Πρόνοιαν ἀναιρῶν ἐν τοῖς ἐπιγεγραμμένοις *Περὶ ἀληθείας* παραπλησίως τῇ Κέλσου ἐπιγραφῇ· οὐδὲν ἧττόν εἰσιν οὗτοι σκώληκες ἐν βορβόρου γωνίᾳ τοῦ τῆς ἀμαθίας καὶ ἀγνοίας καλινδούμενοι. Καίτοιγε ὁποῖον δὴ τὸ λογικὸν οὐκ ἂν εὐλόγως σκώληκι παραβάλλοιτο, ἀφορμὰς ἔχον πρὸς ἀρετήν· αὗται γὰρ αἱ πρὸς αὐτὴν (82) ὑποτυπώσεις οὐκ ἐῶσι σκώληκι παραβάλλεσθαι τοὺς *δυνάμει* ἔχοντας τὴν ἀρετὴν, καὶ τὰ σπέρματα αὐτῆς πάντη ἀπολέσαι οὐ δυναμένους. Οὐκοῦν ἀναφαίνεται, ὅτι οὐθ' οἱ ἄνθρωποι καθόλου σκώληκες ἂν εἶεν ὡς πρὸς Θεόν. Ὁ γὰρ λόγος, τὴν ἀρχὴν ἔχων ἀπὸ τοῦ παρὰ Θεοῦ (83) λόγου, οὐκ ἐᾷ τὸ λογικὸν ζῶον πάντη ἀλλότριον νομισθῆναι Θεοῦ· οὔτε μᾶλλον οἱ ἐν Χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις φαῦλοι, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀληθὲς οὐ Χριστια-
B νοὶ οὐδὲ Ἰουδαῖοι, τῶν λοιπῶν φαύλων παραβάλλοιντο ἐν γωνίᾳ βορβόρου καλινδουμένοις σκώληξιν. Εἰ δ' ἡ τοῦ λόγου φύσις οὐδὲ τοῦτο παραδέξασθαι ἐπιτρέπει, δηλονότι οὐχ ὑβρίσομεν τὴν πρὸς ἀρετὴν κατεσκευασμένην ἀνθρωπίνην φύσιν, κἂν δι' ἄγνοιαν ἐξαμαρτάνοι, οὐδ' ἐξομοιώσομεν αὐτὴν τοῖς τοιοῖσδε ζώοις.

26. Jam si Christiani et Judæi, propter dogmata quæ Celso non probantur et quæ ne unquam quidem videtur cognovisse, vermiculi sunt et formicæ; cæteri vero non item : age comparemus quæ a Christianis et Judæis norunt omnes teneri dogmata cum reliquorum hominum dogmatis. Hinc illis qui quosdam homines vermiculos esse et formicas admittunt, perspicuum fiet eos pro vermi-

Εἰ δὲ διὰ τὰ μὴ ἀρέσκοντα Κέλσῳ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων δόγματα, ἃ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπίστασθαι φαίνεται, οὗτοι μὲν σκώληκες καὶ μύρμηκες, οἱ δὲ λοιποὶ οὐ τοιοῦτοι· φέρε, ἐξετάσωμεν καὶ τὰ αὐτόθεν πᾶσι προφαινόμενα δόγματα Χριστιανῶν καὶ Ἰου-
C δαίων τοῖς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, εἰ μὴ ἀναφανεῖται τοῖς ἅπαξ παραδεχομένοις εἶναί τινας ἀνθρώπους σκώληκας καὶ μύρμηκας, ὅτι σκώληκες μὲν καὶ

πολιτικῷ (lib. x cap. 6), ἐν τῷ *Κατ' Ἀλκιβιάδου* (lib. xii, cap. 5), ἐν τῷ *Περὶ γεωργικῶν* (lib. xiv, cap. 17); item in libro *Περὶ ταῶν* (lib. ix, cap. 12) : « Nisi forte *Georgicorum*, et *De pavonibus* libri alius auctor fuerit, quod facile crediderim; » inquit Gesnerus in *Bibl.* At non ita facile credidisses, si Athenæum legisses lib. ix, cap. 12 : Ἀντιφῶντι δὲ τῷ ῥήτορι λόγος μὲν γέγραπται, ἔχων ἐπίγραμμα, *Περὶ ταῶν.* « Antiphon rhetor orationem conscripsit, cui titulus est, *De pavonibus.* » Rectius forsan alteri *Plexippum* attribuas, cujus tragœdiæ meminit Athenæus lib. xv, cap. 4); loquens de Hephæstione, qui sibi aliorum opera ascripsit : Καὶ περὶ τοῦ παρὰ Ἀντιφῶντι τῷ τραγῳδιοποιῷ *Πληξίππου,* καὶ πλεῖστα ὅσα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀντιφῶντος εἰπόντος, σφετερισάμενος καὶ ταῦτα, ἐπέγραψέ τι βιβλίον περὶ τοῦ παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν Ἀντιφῶντος. « Et quædam de *Plexippo* Antiphontis tragici, et alia plurima de eodem Antiphonte, illa sibi omnia Hephæstion ascribit. Idem sibi librum de Antiphonte Xenophontis in *Commentariis*, attribuit. » Quasi is, cujus Xenophon meminit, *Memorabilium* libro primo, alius erat ab Antiphonte tragico. Verum Antiphon rhetor scripsit tragœdias : Λέγεται δὲ τραγῳδίας συνθεῖναι, καὶ ἰδίᾳ, καὶ σὺν Διονυσίῳ τῷ τυράννῳ. Ἔτι δὲ ὢν πρὸς τῇ ποιήσει τέχνην ἀλυπίας συνεστήσατο. « Tragœdias fertur composuisse et seorsim, et cum Dionysio tyranno. Dum adhuc poeticæ esset deditus, artem dolorum abolendorum condidit (Plutarch., *De vitis decem rhetorum*). » Unde nonnunquam poeta appellatur : uti apud Aristotelem (lib. ii, cap. 6, *Rhet.*) : Ὅθεν καὶ Ἀντιφῶν, ὁ ποιητής, μέλλων ἀποτυμπανίζεσθαι ὑπὸ Διονυσίου, εἶπεν, ἰδὼν τοὺς συνα-

ποθνήσκειν μέλλοντας ἐγκαλυπτομένους ὡς ᾔεσαν διὰ τῶν πυλῶν, Τί ἐγκαλύπτεσθε; ἔφη· ἢ μὴ αὔριόν τις ὑμᾶς ἴδῃ τούτων· « Unde et Antiphon poeta, cum tympano torquendus esset a Dionysio, et videret una morituros se obnubere, ut egressi sunt ex portis, quid, inquit, obnubitis? Anne cras aliquis horum vos videat? » Ejusdem Antiphontis meminerunt Clemens, *Strom.* i; Tullius, in *Bruto*; Suidas, in *Ἀντιφ.*; Quintilianus, Institut. orat. lib. xii, cap. 10; Plato, in *Menexemo*, Stobæus. Eidem Glauci Rhegini *De poetis* liber a quibusdam ascribitur; Plutarch. in *Vitis decem rhet.* At nullibi, quantum scio, occurrit *Περὶ ἀληθείας* liber quo in opere, si credas Origeni, Providentiam elevavit. Certe fragmenta et particulæ,
D quas Stobæus passim allegat, quæque exstant orationes, eum illati criminis non arguunt : prædicti etiam auctores de atheismo tacent; at perfidiæ et crudelitatis insimulant. Plutarch. in *Demost.*: Ἤλεγξεν ὑπεσχημένον Φιλίππῳ τὰ νεώρια ἐμπρήσειν. « Convicit illum Philippo promisisse se navalia incensurum. » Philostrat., lib. i *De vitis sophistarum* : Κακὸς δ' ἂν εἰκότως διὰ τάδε κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν, ἐδούλωσε τὸν Ἀθηναίων δῆμον. « Hoc vero malus jure censendus, quia Atheniensium democratiam ipse dissolvit, et populum in servitutem redegit. » Spencer.

(82) *Πρὸς αὐτήν*, etc. Sic omnes mss. excepto Joliano qui cum libris impressis habet, πρὸς ἀρετήν, sed quis ferat vocem ἀρετήν intra unius lineæ spatium, ter repetitam?

(83) *Παρὰ Θεοῦ.* Mavult Boherellus παρὰ θεῷ. Infra recte mss., δηλονότι οὐχ ὑβρίσομεν. Alias, δῆλον ὅτι οὐχ ὑβρίσομεν.

μύρμηκες καὶ βάτραχοι οἱ καταπεπτωκότες ἀπὸ τῆς A περὶ Θεοῦ ὑγιοῦς ὑπολήψεως, φαντασίᾳ δ' εὐσεβείας ἤτοι ἄλογα ζῶα ἢ ἀγάλματα σέβοντες, ἢ καὶ τὰ δημιουργήματα· δέον ἐκ τοῦ κάλλους αὐτῶν θαυμάζειν τὸν πεποιηκότα, κἀκεῖνον σέβειν· ἄνθρωποι δὲ, καὶ εἴ τι ἀνθρώπων τιμιώτερον, οἱ δυνηθέντες ἀναβῆναι ἀκολουθοῦντες τῷ λόγῳ ἀπὸ λίθων καὶ ξύλων, ἀλλὰ καὶ τῆς νομιζομένης ὕλης εἶναι τιμιωτάτης ἀργύρου καὶ χρυσοῦ· ἀναβάντες δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐν κόσμῳ καλῶν ἐπὶ τὸν τὰ ὅλα ποιήσαντα, καὶ ἐκείνῳ ἑαυτοὺς πιστεύσαντες, καὶ ὡς μόνῳ διαρκεῖν δυναμένῳ ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα, καὶ ἐφορᾷν τοὺς πάντων λογισμοὺς, καὶ ἀκούειν τῆς πάντων εὐχῆς· τὰς εὐχὰς ἐκείνῳ ἀναπέμποντες, καὶ ὡς ἐπὶ θεατοῦ αὐτοῦ τῶν γινομένων πάντα πράττοντες, καὶ ὡς ἐπὶ ἀκροατοῦ τῶν B λεγομένων φυλαττόμενοι λέγειν τὸ μὴ ἀρεσκόντως ἀπαγγελλόμενον τῷ Θεῷ. Εἰ μὴ ἄρα ἡ τηλικαύτη εὐσέβεια οὔθ' ὑπὸ πόνων, οὔθ' ὑπὸ κινδύνων θανάτου, οὔθ' ὑπὸ λογικῶν πιθανοτήτων νικωμένη, οὐδὲν βοηθεῖ τοῖς ἀνειληφόσιν αὐτὴν πρὸς τὸ μηκέτι αὐτοὺς παραβάλλεσθαι σκώληξιν, εἰ καὶ παρεβάλλοντο πρὸ τῆς τηλικαύτης εὐσεβείας; Ἆρα δὲ οἱ νικῶντες τὴν δριμυτάτην πρὸς ἀφροδίσια ὄρεξιν, πολλῶν ποιησάσαν τοὺς θυμοὺς μαλθακοὺς καὶ κηρίνους, καὶ διὰ τοῦτο νικῶντες, ἐπεί περ ἐπείσθησαν μὴ ἄλλως οἰκειωθῆναι δύνασθαι τῷ Θεῷ, ἐὰν μὴ καὶ διὰ σωφροσύνης ἀναβῶσι πρὸς αὐτὸν, σκωλήκων ὑμῖν δοκοῦσιν εἶναι ἀδελφοὶ, καὶ μυρμήκων συγγενεῖς, καὶ βατράχοις παραπλήσιοι; Τί δὲ, τὸ λαμπρὸν τῆς δικαιοσύνης, τηρούσης τὸ πρὸς τὸν πλησίον καὶ ὁμογενὲς κοινωνικὸν, καὶ δίκαιον, καὶ φιλάνθρωπον, καὶ χρηστὸν, C οὐδὲν ἀνύει πρὸς τὸ μὴ εἶναι νυκτερίδα τὸν τοιονδί; οἱ δὲ περὶ τὰς ἀκολασίας καλινδούμενοι, ὁποῖοί εἰσιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ταῖς χαμαιτύπαις ἀδιαφόρως (84) προσιόντες, διδάσκοντες δὲ καὶ μὴ πάντως παρὰ τὸ καθῆκον (85) τοῦτο γίνεσθαι, οὐκ εἰσὶν ἐν βορβόρῳ σκώληκες; καὶ μάλιστα συγκρινόμενοι τοῖς διδαχθεῖσι μὴ « *αἴρειν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ*, » καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου οἰκούμενον σῶμα, καὶ *ποιεῖν αὐτὰ πόρνης μέλη*· μαθοῦσι δὲ ἤδη καὶ ὅτι (86) τὸ τοῦ λογικοῦ καὶ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἀνακείμενον σῶμα, « *ναὸς* » ἐστι τοῦ προσκυνουμένου ὑπ' αὐτῶν « *Θεοῦ*, » τοιοῦτον ἀπὸ τῆς καθαρᾶς περὶ τοῦ δημιουργοῦ ἐννοίας γινόμενον· οἳ καὶ φυλαττόμενοι διὰ τῆς παρανόμου συνουσίας φθείρειν « *τὸν ναὸν τοῦ* D *Θεοῦ*, » ὡς εἰς Θεὸν εὐσέβειαν ἀσκοῦσι τὴν σωφροσύνην.

Καὶ οὔπω λέγω τὰ λοιπὰ ἐν ἀνθρώποις κακὰ, ὧν οὐ ταχέως οὐδ' οἱ φιλοσοφεῖν δοκοῦντες καθαρεύουσι· πολλοὶ γὰρ καὶ οἱ ἐν φιλοσοφίᾳ νόθοι. Οὐδέ φημί πω, ὅτι πολλὰ μέν ἐστι τὰ τοιαῦτα παρὰ τοῖς μήτε Ἰουδαίοις μήτε Χριστιανοῖς. Ἤτοι δὲ οὐδ' ὅλως ὑπάρχει ἐν Χριστιανοῖς· εἰ κυρίως ἐξετάζοις, τίς ὁ Χριστιανός· ἢ εἰ καὶ εὑρεθείη, ἀλλ' οὔτι γε ἐν τοῖς συνε-

culis, pro formicis et pro ranis habendos esse, qui sana de Deo perdita sententia, vana pietatis imagine delusi, aut animalia rationis expertia, aut simulacra, aut alias insignes hujus mundi res venerantur, quarum pulchritudine ad admirandum colendumque opificem adduci tantummodo debuissent; sed illos esse homines, et si quid est hominibus excellentius, qui, rationem ducem secuti, a lapidibus et lignis, ab auro et argento majori in pretio habitis, a rebus hujus mundi quamlibet speciosis, ad omnium conditorem erigere se potuerunt; qui se totos illi commiserunt; qui, quod pro certo habeant illum solum omnibus posse sufficere, cogitationes omnium perspicere, omnium preces audire, preces ad illum dirigunt, omnia quasi ipso inspectante faciunt, et quasi audiente ipso cavent ne quidquam ipsis excidat, quod illi displicere possit. Hæc tanta pietas **520** nec laboribus, nec mortis periculis, nec captiosis rationum conclusionibus debilitata, nihilne illam amplexis proderit, quominus deinceps cum vermiculis conferantur, etiamsi antea comparari potuerint? Quid? qui vehementissimam obscœnæ voluptatis libidinem enervantem atque emollientem animos cohibent ea causa, quod persuasum habent se Dei non posse familiaritatem consequi, nisi ad eum per temperantiam contenderint; ii vobis vermiculorum germani, cognationem cum formicis habere, similes esse ranis videntur? Quid? Justitia, splendida illa virtus quæ erga proximum jura societatis, æquitatem, benignitatem, humanitatem servat, non obstabit quin illa præditus in vespertiliones referatur? Contra qui se in flagitiosas libidines ingurgitant, quod plerique faciunt, qui nullo pudore ad obvias quasque vulgati corporis feminas accedunt, qui docent hæc non esse flagitia, nonne illi sunt vermes in cœno volutati? præsertim si comparentur ad eos qui docti sunt non « tollere membra Christi » et corpus in quo Verbum habitat, ut « faciant membra meretricis [52]; » quique didicerunt corpus in quo natura est rationis particeps, universorum Deo consecratum, « templum » esse « Dei [53] » quem adorant, fierique Dei templum cum recte de conditore sentitur; qui denique horrentes « Dei templum » illicita voluptate polluere, suæ religionis esse ducunt colere temperantiam.

27. Prætereo cætera quæ apud homines vigent crimina, quorum fortasse non sunt immunes vel qui philosophiam præ se ferunt: multi enim sunt quos genuinos discipulos philosophia non agnoscit. Taceo etiam multa ejusmodi crimina apud eos reperiri qui neque Judæi, neque Christiani sunt. Affirmo autem hæc aut apud Christianos non esse, si quid proprie

[52] I Cor. vi, 15. [53] I Cor. iii, 16.

(84) Ἀδιαφόρως. Ita recte omnino habet codex Basileensis, et vetus Vaticanus. Alias, διαφόρως, male. Infra codd. Regius et Basileensis, ὑπὸ τοῦ Λόγου οἰκονομούμενον σῶμα.

(85) *Παρὰ τὸ καθῆκον*. V. Tull. or. *pro M. Cœlio.*

(86) Vox ὅτι, quæ in antea editis desideratur, restituitur e codice Joliano. Paulo post, idem codex recte, οἳ καὶ φυλαττόμενοι.

sit Christianus consideraveris; aut, si inveniuntur, non certe inter eos qui ad cœtum conveniunt, qui precibus publicis intersunt, nec ab illis arcentur: nisi forte quis inter alios furtim irrepsisse deprehendatur. Non igitur vermiculi sumus cœtum facientes, nos qui contra Judæos e scripturis quas credunt sacras pugnamus, et ostendimus, eum qui prædictus est, advenisse, illosque propter sua maxima peccata desertos fuisse; nos autem qui suscepimus Verbum, optimas in Deo spes habere collocatas, nixas nostra in eum fide, et vitæ genere, quod nos ab omni nequitia vitioque puros ad ejus potest perducere familiaritatem. Nemo igitur eorum, qui se Judæos aut Christianos profitentur, simpliciter dixerit: Deus nostri causa maxime mundum omnem cœlorumque apparatum **521** constituit: sed si quis, ut Jesus docuit [54], mundo corde est, mitis, pacificus, periculorum propter pietatem tolerans, is jure Deo confidere potest et dicere, si quidem prophetias intelligit: *Nobis qui credimus, omnia hæc Deus præmonstravit et prædixit.*

28. Quoniam vero Celsus Christianis, quos pro vermiculis habet, verba hæc attribuit: « Nobis solis, relicto toto mundo cœlestique cursu, neglectaque tota hac qua late patet terra, Deus providet et invigilat; ad nos mittit præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo æternum illi conjungamur; » dicendum hic ab illo nobis assignari quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Legimus enim et novimus, « Deum diligere omnia quæ sunt, et nihil odisse eorum quæ fecit; nihil enim constituturum fuisse quod odisset [55]. » Lectum nobis est et istud: « Parcis autem omnibus, quoniam omnia tua sunt, qui amas animas. Incorruptibilis enim tuus est spiritus in omnibus; ideoque eos qui exerrant partibus corripis, et de quibus peccant, admones et corrigis [56]. » Qui etiam diceremus « cœlorum cursum totumque mundum a Deo relinqui, eumque, neglectis iis tantis terræ spatiis, providere nobis solis atque consulere? nos qui in precibus scimus et dicendum et cogitandum esse, « misericordia Domini plenam esse terram [57]; et misericordiam Domini esse super omnem carnem [58]; et bonum esse Deum, « qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos [59]; » qui et nos hortatur, siquidem ejus filii esse volumus, ut ejus exempla sequamur [60], docetque omnes homines, quoad possumus, beneficiis complecti. Ipse enim dictus est « Salvator omnium hominum, maxime fidelium [61]; » et Christus ejus « propitiatio esse pro peccatis nostris, non pro nostris autem solis, sed etiam pro totius mundi [62]. » Atque hæc quidem ad-

A δρεύουσι καὶ ἐπὶ τὰς κοινὰς εὐχὰς ἐρχομένοις, καὶ μὴ ἀποκλειομένοις ἀπ' αὐτῶν· εἰ μὴ ἄρα τις σπανίως λανθάνων ἐν τοῖς πολλοῖς εὑρίσκοιτο τοιοῦτος. Οὐ σκώληκες οὖν ἐκκλησιάζοντές ἐσμεν οἱ πρὸς Ἰουδαίους ἱστάμενοι ἀπὸ τῶν πεπιστευμένων αὐτοῖς εἶναι γραμμάτων ἱερῶν, καὶ δεικνύντες τόν τε προφητευόμενον ἐπιδεδημηκέναι, καὶ διὰ τὰ μέγιστα ἁμαρτήματα ἐκείνους ἐγκαταλελεῖφθαι, καὶ ἡμᾶς, τοὺς παραδεξαμένους τὸν Λόγον, ἐλπίδας ἔχειν παρὰ Θεῷ τὰς ἀρίστας, ἔκ τε τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ τοῦ δυναμένου ἡμᾶς οἰκειῶσαι αὐτῷ καθαροὺς ἀπὸ πάσης πονηρίας καὶ κακίας βίου. Οὐχ ἁπλῶς οὖν, εἴ τις Ἰουδαῖον ἑαυτὸν ἢ Χριστιανὸν ἀναγορεύει, οὗτος λέγοι (87) ἂν, ὅτι τὸν πάντα κόσμον καὶ τὴν οὐράνιον φορὰν ἡμῖν μάλιστα πεποίηκεν ὁ Θεός· ἀλλ' εἴ τις, ὡς ὁ Ἰη-
B σοῦς (88) ἐδίδαξε, καθαρός ἐστι τῇ καρδίᾳ, καὶ πρᾶος, καὶ εἰρηνοποιὸς, καὶ προθύμως ὑπομένων τοὺς διὰ τὴν εὐσέβειαν κινδύνους· εὐλόγως ἂν ὁ τοιοῦτος θαῤῥοίη τῷ Θεῷ, συνιεὶς δὲ καὶ τὸν ἐν ταῖς προφητείαις λόγον φήσαι ἂν καὶ τό· « Πάντα ταῦτα ἡμῖν τοῖς πιστεύουσιν ὁ Θεὸς προδεδήλωκε καὶ κατήγγειλεν. »

Ἐπεὶ δὲ καὶ πεποίηκεν, οὓς ἡγεῖται σκώληκας, Χριστιανοὺς λέγοντας, ὅτι « τὴν οὐράνιον φορὰν ἀπολιπὼν ὁ Θεὸς, καὶ τὴν τοσαύτην γῆν (89) παριδὼν, ἡμῖν μόνοις ἐμπολιτεύεται, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐπικηρυκεύεται, καὶ πέμπων οὐ διαλείπει, καὶ ζητῶν ὅπως ἀεὶ συνῶμεν αὐτῷ· » λεκτέον, ὅτι τὰ μὴ λεγόμενα πρὸς ἡμῶν περιτίθησιν ἡμῖν, τοῖς καὶ ἀναγινώσκουσι καὶ γιγνώσκουσιν, « ὅτι ἀγαπᾷ πάντα τὰ
C ὄντα ὁ Θεὸς, καὶ οὐδὲν βδελύσσεται ὧν ἐποίησεν· οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατεσκεύασεν. » Ἀνέγνωμεν δὲ καὶ τό· « Φείδῃ δὲ πάντων, ὅτι σά ἐστι πάντα, φιλόψυχε. Τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσι· διὸ καὶ τοὺς παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνουσιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς. » Πῶς δὲ δυνάμεθα λέγειν « τὴν οὐράνιον φορὰν καὶ τὸν πάντα κόσμον, ἀπολιπόντα τὸν Θεὸν, καὶ τὴν τοσαύτην γῆν παριδόντα, ἡμῖν μόνοις ἐμπολιτεύεσθαι; » οἵτινες ἐν ταῖς εὐχαῖς εὕρομεν δεῖν τι λέγειν φρονοῦντας, « ὅτι τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ· καὶ, Ἔλεος Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· » καὶ, ὅτι ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς, « ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ (90) ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, » καὶ ἡμᾶς, ἵνα γενώμεθα αὐτοῦ υἱοὶ, ἐπὶ τὰ παραπλήσια
D προτρέπων, καὶ διδάσκων εἰς πάντας ἡμᾶς ἀνθρώπους, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐκτείνειν τὰς εὐποιίας. Καὶ γὰρ αὐτὸς εἴρηται « Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν· » καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ « ἱλασμὸς εἶναι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. » Καὶ ταῦτα μὲν οὖν πρὸς ταῦτα, ὅσα (91) ἀνέγραψεν ὁ Κέλσος· ἄλλα δέ τινα ἰδιωτικὰ εἴποιεν ἂν Ἰουδαίων τινὲς, ἀλλ'

[54] Matth. v, 8. [55] Sap. xi, 25. [56] Sap. xi, 27; xii, 1, 2. [57] Psal. xxxii, 5. [58] Eccli. xviii, 12. [59] Matth. v, 45. [60] Luc. vi, 25. [61] I Tim. iv, 10. [62] I Joan. ii, 2.

(87) Mss., λέγοι. Impressi libri, λέγει.

(88) Alias, ὡς ὁ Θεός, sed mss. ut in nostro textu. Infra iidem mss., διὰ τὴν εὐσέβειαν κινδύνους. Libb. impressi, διὰ τῆς εὐσεβείας κινδύνους.

(89) *Τοσαύτην γῆν.* Sic mss. Alias vero, τοιαύτην γῆν.

(90) Vox αὐτοῦ desideratur in antea editis, sed habetur in manuscriptis.

(91) *Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς ταῦτα ὅσα*, etc. Scribendum videtur, ταῦτα μὲν οὖν πρὸς ὅσα, etc. Libb. impressi in margine habent, τάχα μὲν οὖν ταῦτα ὅσα, etc.

οὔτι γε καὶ Χριστιανοί· οἱ διδαχθέντες, ὅτι « συνίστησι τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι, ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. Καίτοιγε μόγις τις ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. » Νυνὶ δὲ ὑπὲρ τῶν πανταχοῦ ἁμαρτωλῶν (ἵνα καταλίπωσι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πιστεύσωσι τῷ Θεῷ ἑαυτούς) ἐπιδεδημηκέναι (92) κεκήρυκται ὁ Ἰησοῦς, πατρίῳ τινὶ τοῖς λόγοις τούτοις συνηθείᾳ καὶ Χριστὸς εἶναι λεγόμενος τοῦ Θεοῦ.

Τάχα δέ τινων παρήκουσεν ὁ Κέλσος, ὅτι « ὁ Θεός ἐστιν, εἶτα μετ' ἐκεῖνον ἡμεῖς, » οὓς ὠνόμασε σκώληκας. Καὶ ὅμοιον ποιεῖ τοῖς ὅλῃ αἱρέσει φιλοσοφίας ἐγκαλοῦσι διά τινα λεγόμενα ὑπὸ προπετοῦς μειρακίου τριῶν ἡμερῶν φοιτήσαντος εἰς φιλοσόφου, καὶ ἐπαιρομένου κατὰ τῶν λοιπῶν, ὡς ἐλαττόνων καὶ ἀφιλοσόφων. Ἴσμεν γὰρ, ὅτι πολλά ἐστιν ἀνθρώπου τιμιώτερα· καὶ ἀνέγνωμεν, ὅτι « ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· » θεῶν δὲ οὐ τῶν προσκυνουμένων (93) ὑπὸ τῶν λοιπῶν· « πάντες » γὰρ « οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. » Καὶ ἀνέγνωμεν, ὅτι « ὁ Θεὸς, στὰς ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ θεοὺς διακρίνει (94). » Οἴδαμεν δὲ καὶ ὅτι, εἴπερ εἰσὶ θεοὶ λεγόμενοι εἴτ' ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς, (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί·) ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ· » οἴδαμεν δὲ καὶ τοὺς ἀγγέλους οὕτως εἶναι ἀνθρώπων κρείττονας, ὥστε τοὺς ἀνθρώπους, τελειωθέντας, ἰσαγγέλους γίνεσθαι. « Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν οὔτε γαμοῦσιν οὔτ' ἐκγαμίζονται· ἀλλὰ εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν οἱ δίκαιοι, καὶ γίνονται ἰσάγγελοι. » Οἴδαμεν δ' ἐν τῇ διατάξει τῶν ὅλων εἶναί τινας τοὺς καλουμένους *θρόνους*, καὶ ἄλλους *κυριότητας*, καὶ ἄλλους *ἐξουσίας*, καὶ ἄλλους *ἀρχάς*· καὶ ὁρῶμεν, ὅτι πολὺ τούτων ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἀπολειπόμενοι ἐλπίδας ἔχομεν ἐκ τοῦ καλῶς βιοῦν καὶ πάντα πράττειν κατὰ τὸν λόγον, ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τούτων πάντων ἐξομοίωσιν. Καὶ τελευταῖον, ἐπεὶ « μήπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα, οἴδαμεν ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ἐσόμεθα ὅμοιοι τῷ Θεῷ, καὶ ὀψόμεθα αὐτὸν, καθώς ἐστιν· » Εἰ δέ τις τὸ λεγόμενον ὑπό τινων εἴτε τῶν νοούντων εἴτε τῶν μὴ συνιέντων, ἀλλὰ παρακουσάντων λόγου ὑγιοῦς, φάσκοι, ὅτι « ὁ Θεός ἐστιν, εἶτα μετ' ἐκεῖνον ἡμεῖς· » καὶ τοῦτό γ' ἂν ἑρμηνεύοιμι τὸ *ἡμεῖς*, λέγων ἀντὶ τοῦ, οἱ λογικοὶ, καὶ ἔτι μᾶλλον, οἱ σπουδαῖοι λογικοί. Καθ' ἡμᾶς γὰρ ἡ αὐτὴ ἀρετή ἐστι τῶν μακαρίων πάντων, ὥστε καὶ αὐτὴ ἀρετὴ (95) ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Διόπερ « γίνε-

A versus ea quæ Celsus conscripsit. Quædam alia sibi propria Judæi nonnulli reponerent, quæ minime Christianis conveniunt : quippe quibus dicta sunt hæc : « Commendat charitatem suam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est [63]. Quanquam vix pro justo quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori [64]. » Nunc autem Jesus, quem etiam ducto ex nostrarum Scripturarum loquendi consuetudine vocabulo Christum Dei appellamus, advenisse pro omnibus ubicunque sint peccatoribus prædicatur, ut, posito peccato, seipsi Deo credant.

29. Hæc autem : « Deus est, sed proximum illi locum occupamus, » fortasse Celsus audierit ex quibusdam eorum, quos vermes nominat. **522** At B quid idem facit ac illi qui, quod præceps quidam adolescens, trium dierum discipulus philosophi, et propterea in cæteros tanquam inferiores se et imperitos contumeliosus, quædam temere dixisset, continuo totam philosophicam sectam in crimen vocarent. Scimus enim multa esse homine præstantiora. Legimus : « Deus stetit in synagoga deorum [65]; » et non illorum quidem deorum quos vulgus colit gentium : nam « omnes dii gentium dæmonia [66]. » Et legimus Deum stantem « in synagoga deorum, in medio deos dijudicare. » Scimus autem, « etsi sunt qui dicantur dii sive in cœlo sive in terra (siquidem sunt dii multi et domini multi), nobis tamen unum esse Deum Patrem, ex quo omnia, et nos in illum; et unum Dominum Jesum Christum, per quem omnia, et nos per ipsum [67]. » Nec C nescii sumus angelos ita esse supra homines, ut perfecti homines pares angelis fiant. « In resurrectione enim neque nubent neque nubentur, sed justi sunt sicut angeli in cœlo, æquales angelis [68]. » Perspectum quoque nobis est ita esse ordinata omnia, ut alii sint qui vocantur *throni*, alii *dominationes*, alii *potestates*, alii *principatus* [69]; et nos quidem homines post eos longo intervallo relinqui, sed spem esse fore, ut bene vivendo faciendisque omnibus quæ ratio præcipit, pares istis omnibus evadere mereamur. Denique quoniam « nondum apparuit quid erimus, scimus quoniam cum apparuerit, similes Deo erimus, et videbimus eum sicuti est [70]. » D Sin autem quispiam id quod ex quibusdam vel non intelligentibus, vel ex intelligentibus quidem, sed non probe sanam doctrinam assecutis audiit, dixerit : « Deus est omnium primus, nos secundum ab illo occupamus locum; » id equidem facile interpretarer, *nos* accipiens pro iis qui ratione præditi sunt, aut potius, pro iis qui rationi virtutem

[63] Rom. v, 8. [64] Ibid. 7. [65] Psal. LXXXI, 1. [66] Psal. XCV, 5. [67] I Cor. VIII, 5. [68] Matth. XXII, 30; et Luc. XX, 30. [69] Coloss. I, 16. [70] I Joan. III, 2.

(92) Post verbum ἐπιδεδημηκέναι libb. impressi addunt inter uncinulos, καὶ διὰ τὰ μέγιστα ἁμαρτήματα, quæ a mss. absunt, nec agnovit interpres Gelenius.

(93) Hœschelius in textu, προσκυνούντων, male.

(94) Idem in textu, διακρίνων.

(95) Ὥστε καὶ ἡ αὐτὴ ἀρετή, etc. Tull. lib. I *De legibus*. « Jam vero virtus eadem in homine ac Deo est, neque ullo alio in genio præterea. Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta, et ad summum perducta natura. Est igitur homini cum Deo similitudo. » Clem. *Strom.* VII : Οὐ γὰρ, καθάπερ οἱ Στωϊκοὶ, ἀθέως πάνυ τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνθρώπου λέγομεν καὶ Θεοῦ. « Non enim, ut Stoici valde im-

adjunxere. Ex nobis enim eadem est in omnibus naturis beatis virtus; ita ut eadem hominis sit virtus, ac Dei. Unde nobis præceptum: « Estote perfecti, sicut Pater vester cœlestis perfectus est [71]. » Male igitur cum verme, qui in luto innatat, bonus et justus comparatur, male pius cum formica, male justus cum rana. Nemo splendida veritatis luce perfusam habens animam cum vespertilione conferri nisi summa injuria potest.

30. Quod postea Celsus vermes inducit sic loquentes: « Nos Deus sibi omnino similes fecit, » ad id inductus mihi fuisse videtur male intellecto hoc Genesis loco: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [72-73]. Sed si novisset quid intersit discriminis inter « fieri hominem ad imaginem Dei, et fieri ad similitudinem; »
523 si advertisset in Scriptura Deum quidem dixisse: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » sed tamen illum creasse « ad imaginem Dei, » non vero tunc « ad similitudinem; » nobis hæc non ascriberet: « Omnino similes Deo sumus. » Neque etiam dicimus « astra nobis esse subdita. » Nam justorum resurrectio, quæ quid sit sapientes intelligunt, soli et lunæ et astris comparatur ab Apostolo: « Alia, inquit, claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate, sic et resurrectio mortuorum [74]. » De his eodem etiam modo jam olim Daniel vaticinatus fuerat [75]. Addit Celsus nos dicere: « Omnia nobis servire jussa sunt. » Fortasse neminem e nostris sapientibus talia dicere audivit: fortasse etiam nescivit nobis mandatum esse, ut omnium sit servus qui inter nos est major [76]. Deinde cum Græci dicunt:

Sol, nox, uterque serviunt mortalibus [77],

dictum laudant et commentariis illustrant. Idem nos sive non dicamus, sive aliis verbis dicamus, perinde est Celso, ut nobis intendat litem. Apud illum nos, quos vermiculos putat, sic loquebamur: « Quandoquidem sunt inter nos, qui se peccatis contaminant, Deus veniet, aut mittet Filium, ut flammis addicat impios, et nos ranæ reliquæ cum ipso æterna vita fruamur. » Vide ut scurra ille doctrinam de divino judicio, de suppliciis impiorum, de justorum præmiis, cavilletur, irrideat, exsibilet. Gravem philosophum! Tandem concludit

A σθαι τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι, » διδασκόμεθα. Οὐδεὶς οὖν καλὸς καὶ ἀγαθὸς, σκώληξ ἐστὶν ἐννηχόμενος βορβόρῳ· καὶ οὐδεὶς εὐσεβὴς μύρμηξ· καὶ οὐδεὶς δίκαιος βάτραχος· καὶ οὐδεὶς τῷ λαμπρῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας καταυγαζόμενος τὴν ψυχὴν νυκτερίδι ἂν εὐλόγως παραβάλλοιτο.

Δοκεῖ δέ μοι παρακηκοέναι ὁ Κέλσος καὶ τοῦ, « Ποιήσωμεν (96) ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· » καὶ παρὰ τοῦτο πεποιηκέναι τοὺς σκώληκας λέγοντας, ὅτι « ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονότες, πάντη ἐσμὲν αὐτῷ ὅμοιοι. » Εἰ μέντοι ἐγνώκει διαφορὰν *τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν* (97) *καθ' ὁμοίωσιν*· καὶ ὅτι
B ἀναγέγραπται εἰρηκέναι ὁ Θεὸς, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· » ἐποίησε δ' ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον « κατ' εἰκόνα Θεοῦ, » ἀλλ' οὐχὶ καὶ « καθ' ὁμοίωσιν » ἤδη· οὐκ ἂν ἐποίει ἡμᾶς λέγοντας, ὅτι « πάντη ὅμοιοί ἐσμεν τῷ Θεῷ. » Οὐ λέγομεν δ' ὅτι ὑποβέβληται ἡμῖν καὶ τὰ ἄστρα· ἐπεὶ ἡ τῶν δικαίων λεγομένη ἀνάστασις, καὶ ὑπὸ τῶν σοφῶν νοουμένη, παραβάλλεται ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις ὑπὸ τοῦ φάσκοντος· « Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ, οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· » καὶ τοῦ Δανιὴλ περὶ τούτων πάλαι προφητεύσαντος. Φησὶ δ' ἡμᾶς λέγειν, ὅτι « πάντα ἡμῖν δουλεύειν τέτακται. » Τάχα μὲν οὐκ ἀκούσας
C τῶν ἐν ἡμῖν συνετῶν τοιαῦτα λεγόντων· τάχα δὲ καὶ μὴ ἐπιστάμενος πῶς λέλεκται πάντων εἶναι δοῦλον τὸν ἐν ἡμῖν μείζονα. Καὶ ἐὰν μὲν Ἕλληνες λέγωσιν,

Εἶθ' ἥλιος (98) *μὲν, νύξ τε δουλεύει βροτοῖς*·

ἐπαινέσαντες τὸ λεγόμενον, καὶ διηγοῦνται αὐτό· ἐπὰν δὲ τὸ τοιοῦτον ἢ μὴ λέγηται (99), ἢ ἄλλως λέγηται, συκοφαντεῖ ἡμᾶς ὁ Κέλσος καὶ ἐπὶ τούτοις. Ἐλέγομεν δὲ παρὰ τῷ Κέλσῳ ἡμεῖς, οἱ κατ' αὐτὸν σκώληκες, ὅτι, « Ἐπεί τινες ἐν ἡμῖν πλημμελοῦσιν, ἀφίξεται πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ἢ πέμψει τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ, ἵνα καταφλέξῃ τοὺς ἀδίκους, οἱ δὲ λοιποὶ βάτραχοι σὺν αὐτῷ βίον αἰώνιον ἔχωμεν. » Καὶ ὅρα πῶς ὡς βωμολόχος τὴν περὶ κρίσεως θείας ἀπαγγελίαν,
D καὶ περὶ κολάσεως μὲν τῆς κατὰ τῶν ἀδίκων, γέρως δὲ τοῦ εἰς τοὺς δικαίους, εἰς χλεύην καὶ γέλωτα καὶ

[71] Matth. v, 48. [72-73] Gen. I, 26. [74] I Cor. xv, 41. [75] Dan. xii, 3. [76] Matth. xx, 27. [77] Euripid. *Phœniss.*

pie, hominis et Dei eamdem esse dicimus virtutem. » Theodoret., serm. 11, *De fine et judicio*: Ἐκεῖνο δέ γε αὐτῶν κομιδῇ τολμηρόν· ἀνθρώπου γάρ τοι καὶ Θεοῦ τὴν αὐτὴν ἔλεγον ἀρετήν. » Illud vero eorumdem audacius est dictum: Dei namque et hominis eamdem virtutem esse asserebant. SPENCER.

(96) Sic etiam infra manuscripti. Libri autem editi utrobique, ποιήσομεν.

(97) *Πρὸς τόν*, etc. Legit Boherellus, πρὸς τό, etc.

(98) Euripidis libb. editi, εἶθ' ἅλιος. Rectius Euripides in *Phœniss.*:

Νυκτός τ' ἀφεγγὲς βλέφαρον, ἡλίου τε φῶς,
Ἴσον βαδίζειν τὸν ἐνιαύσιον κύκλον,
Κ' οὐδέτερον αὐτοῖν φθόνον ἔχει νικώμενον.
Εἶθ' ἥλιος μὲν νύξ τε δουλεύει βροτοῖς·
Σὺ δ' οὐκ ἀνέξῃ δωμάτων ἔχων ἴσον,
Καὶ τῷδ' ἀπονειμεῖς; etc.

Obscuramque palpebram noctis, et lumen solis,
Ut æqualiter circuirent annuum circulum, constituit.
Et neutrum horum duorum victum invidet alteri.
Atque ita sol et nox serviunt hominibus,
Tu autem non sustinebis habere æquam partem regni,
Et huic tribuere suam partem? SPENCER.

(99) Guieto scribendum videbatur, ἐπὰν δέ τι τοιοῦτον ἢ μὲν λέγηται ἢ ἄλλως λέγηται.

διασυρμὸν ἤνεγκεν ὁ σεμνὸς φιλόσοφος. Καὶ ἐπιλέγει πᾶσι τούτοις· « Ἀνεκτὰ εἶναι μᾶλλον ταῦτα ὑπὸ σκωλήκων καὶ βατράχων λεγόμενα ἢ ὑπὸ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους διαφερομένων ἀπαγγελλόμενα. » Ἀλλ' οὐ μιμησόμεθά γε αὐτὸν ἡμεῖς, οὐδὲ ἐροῦμεν τὰ παραπλήσια περὶ τῶν τὴν τῶν ὅλων φύσιν ἐπαγγελλομένων εἰδέναι φιλοσόφων, καὶ πρὸς ἀλλήλους διαλεγομένων περὶ τοῦ, τίνα τρόπον συνέστη τὰ ὅλα, καὶ γέγονεν ὁ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα· καὶ ὡς αἱ ψυχαὶ ἤτοι ἀγέννητοι (1) οὖσαι καὶ μὴ ὑπὸ Θεοῦ κτισθεῖσαι, διακοσμοῦνται ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀμείβουσι σώματα· ἢ, συσπαρεῖσαι τοῖς σώμασιν, ἐπιδιαμένουσιν, ἢ οὐκ ἐπιδιαμένουσιν. Ἐδύνατο γάρ τις καὶ ταῦτα, ἀντὶ τοῦ σεμνολογεῖν καὶ ἀποδέχεσθαι τὴν προαίρεσιν τῶν τῷ ἐξετάζειν τὴν ἀλήθειαν ἑαυτοὺς ἀνατεθεικότων, χλευάζων καὶ κακολογῶν φάσκειν, ὅτι σκώληκές εἰσιν οὗτοι ἐν γωνίᾳ τοῦ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων βορβόρου ἑαυτοὺς μὴ μετροῦντες, καὶ διὰ τοῦτο ἀποφαινόμενοι περὶ τῶν τηλικούτων, ὡς κατειληφότες· καὶ ὅτι λέγουσι διατεινόμενοι ὡς τεθεωρηκότες περὶ πραγμάτων, τῶν μὴ δυναμένων χωρὶς ἐπιπνοίας κρείττονος καὶ θειοτέρας δυνάμεως θεωρηθῆναι. « Οὐδεὶς γὰρ οἶδεν (2) ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνωκεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· » Ἀλλ' οὐ μεμήναμεν, οὐδὲ τὴν τηλικαύτην ἀνθρώπων σύνεσιν (κοινότερον δὲ λέγω σύνεσιν,) ἀσχοληθεῖσαν οὐ περὶ τὰ τῶν πολλῶν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀληθείας, κινήμασι σκωλήκων ἢ ἄλλων τινῶν τοιούτων παραβάλλομεν· φιλαληθῶς δὲ περί τινων μαρτυροῦμεν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅτι ἐπέγνωσαν τὸν Θεὸν, « ἐπεὶ ὁ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσεν· » εἰ καὶ « μὴ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Καὶ φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν (3) τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν. »

A « magis hæc ferenda esse, si vermes inter et ranas, quam cum inter Judæos et Christianos disputantur. » Sed nos illum non imitabimur, nec quidquam simile dicemus de philosophis, qui rerum omnium naturam sibi exploratam esse jactitant, disseruntque inter se quomodo omnia condita fuerint, quomodo cœlum et terra facta sint, et omnia quæ continent, utrum animæ nec factæ a Deo nec creatæ, a Deo regantur et e corpore in corpus transmigrent; an insitæ simul corporibus immortales sint, aut mortales. Posset enim quis, nedum laudet aut probet propositum eorum qui investigandæ veritati vacant, et jocose ludere philosophos illos et maligne dicere eos esse vermes qui, in hujus vitæ cœno, suæ imbecillitatis immemores de rebus tam B sublimibus pronuntiant, quasi eas intelligerent; et contendunt, quasi res assecuti, **524** quas nemo potest sine afflatu divinæ virtutis contemplari. « Nemo enim novit quidquam hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; ita et quæ Dei sunt nemo cognovit nisi spiritus Dei [78]. » Sed eo insaniæ non progressi sumus, ut præclaram horum virorum intelligentiam (utor hac voce cum vulgo) quæ, spretis rebus vulgaribus, in inquirenda veritate occupavit sese, vermiculorum aut similium animantium motibus conferamus. Quinimo sincere quibusdam Græcis philosophis hoc testimonium damus, notum illis fuisse Deum, « Deus enim illis manifestavit: tametsi non sicut Deum glorificave- C runt, aut gratias egerunt: sed evanuerunt in cogitationibus suis, et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium [79]. »

Μετὰ ταῦτα, βουλόμενος κατασκευάζειν, ὅτι μηδὲν τῶν προειρημένων παρ' αὐτῷ ζώων διαφέρουσιν Ἰουδαῖοι καὶ Χριστιανοὶ, φησὶν, « Ἰουδαίους ἀπ' Αἰγύπτου δραπέτας γεγονέναι, μηδὲν πώποτε ἀξιόλογον πράξαντας, οὔτ' ἐν λόγῳ οὔτ' ἐν ἀριθμῷ αὐτούς ποτε γεγενημένους. » Περὶ μὲν οὖν τοῦ μὴ δραπέτας αὐτοὺς γεγονέναι, μηδ' Αἰγυπτίους, ἀλλ' Ἑβραίους ὄντας παρῳκηκέναι ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἡμῖν λέλεκται· εἰ δὲ τὸ μήτ' ἐν λόγῳ μήτ' ἐν ἀριθμῷ αὐτοὺς γεγονέναι κατασκευάζεσθαι νομίζει ἐκ τοῦ μὴ πάνυ τι τὴν περὶ αὐτῶν ἱστορίαν εὑρίσκεσθαι παρὰ τοῖς Ἕλλησι, φήσομεν, ὅτι, εἴ τις ἐνατενίσαι τῇ ἀρχῆθεν αὐτῶν πολιτείᾳ καὶ τῇ τῶν νόμων διατάξει, εὕροι ἂν, ὅτι γεγόνασιν ἄνθρωποι σκιὰν οὐρανίου βίου παραδεικνύντες ἐπὶ γῆς, παρ' οἷς οὐδὲν ἄλλο Θεὸς νενόμισται ἢ ὁ ἐπὶ πᾶσι, καὶ οὐδεὶς τῶν εἰκόνας ποιούντων ἐπολιτεύετο (4) Οὔτε γὰρ

31. Post hæc, ut confirmet Judæos et Christianos nihil ab animalibus quæ recensuit, discrepare, ait « Judæos fuisse servos fugitivos, ex Ægypto egressos, nullis unquam rebus gestis insignes, nullo in loco, nullo in numero habitos. » At Judæos, neque servos fugitivos, neque Ægyptios fuisse, sed He- D bræos qui in Ægyptum concesserant, jam antea diximus. Si autem illos nullo in loco, nullo in numero habitos fuisse inde probari putat, quod eorum historiæ non crebra admodum facta fuerit a scriptoribus Græcis mentio; refelletur. Nam si quis constitutam ab initio eorum reipublicæ formam, legumque dispositionem inspexerit, inveniet is fuisse homines, qui in terra cœlestem vitam repræsentarent, qui non alium quam summum Deum cognoscerent, qui omnes imaginum artifices a se ablegarent. Nullus enim pictor, sculptor nullus in eo-

[78] I Cor. II, 11. [79] Rom. I, 19, 21, 22, 23.

(1) Libb. editi ad oram, ἀγένητοι. Ibidem mss. recte, διακοσμοῦνται ὑπ' αὐτοῦ. Libb. editi, διακοσμοῦνται ὑπ' αὐτῷ.

(2) *Οὐδεὶς γὰρ οἶδεν*. Sic omnes mss. excepto Juliano qui cum libris editis in textu habet, ὥσπερ γὰρ οὐδεὶς οἶδεν.

(3) Codd. Regius et Basileensis, καὶ ἠλλάξαντο.

(4) *Οὐδεὶς τῶν εἰκόνας ποιούντων ἐπολιτεύετο*, etc. Philo libro *De Gigantibus*: Παρ' ὃ καὶ τὰς δο-

rum civitate erat. Lex enim omnes harum artium professores exterminari jusserat: ut nulla esset fabricandorum simulacrorum occasio: quippe quæ simulacra hebetes et tardos homines in errorem trahunt, et oculos animæ a Deo declinatos in terram deprimunt. Erat igitur inter cæteras lex ista: « Ne peccetis, ne faciatis vobis sculptam similitudinem, ullam imaginem, similitudinem masculi vel feminæ, similitudinem omnis jumenti quæ sunt super terram, similitudinem omnis avis volantis quæ volat sub cœlo, similitudinem omnis reptilis quod repit super terram, similitudinem omnis piscis quæcunque sunt in aquis sub terra [80]. » Nimirum id lex agebat, **525** ut in singularum rerum veritate hærerent, non alia contra veritatem fingerent quæ quod revera masculus aut femina, aut jumentum, aut avis, aut reptile, aut piscis erat, mentirentur. Hoc etiam apud illos illustre, magnificum: « Ne forte elevatis oculis ad cœlum, videas solem et lunam et stellas et omnem cœli ornatum, et errore deceptus adores ea et colas [81]. » Qualis erat totius gentis disciplina [82], apud quam effeminato ne in conspectum quidem prodire licebat [83]! Admirandum et istud, meretrices, juvenilium libidinum irritamenta, illorum civitate fuisse prohibitas. Judiciis præerant omnium justissimi [84], quique integræ vitæ per longum tempus argumenta dederant [85]. Hi quia probitate erant supra humanam, patria et usitata Judæis loquendi consuetudine dii appellabantur [86]. Videre erat totam gentem sapientiæ studio deditam. Audiendis legibus divinis destinati quidam dies erant, quæ vocabantur Sabbata, aliique festi dies. Quid dicam de sacerdotum ordinibus et de ritibus sacrificiorum, quæ symbola innumera continebant harum rerum curiosis perspicua?

32. Quoniam vero nihil habet humana natura stabile nihilque firmum, oportuit ut paulatim corrupta a prima sua constitutione deficeret hæc respublica. Illam ergo, quemadmodum et cætera quæ mutatione opus habent, Providentia mutavit; et pro Judæis ascivit ex omnibus undecunque hominibus fideles, quibus venerandam a Jesu præscriptam religionem traderet. Is Jesus non modo sapientia præditus, sed etiam deitatis particeps, funditus evertit religionem terrestrium dæmonum, qui thuris fumo, cruore et nidore delectati, instar Titanum et Gigantum quos fabulæ celebrant, a Dei cognitione homines distrahebant: et securus insidiarum quas moliuntur maxime bonis, leges posuit

A ζωγράφος οὔτ' ἀγαλματοποιὸς ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῶν ἦν, ἐκβάλλοντος πάντας τοὺς τοιούτους ἀπ' αὐτῆς τοῦ νόμου· ἵνα μηδεμία πρόφασις ᾖ τῆς τῶν ἀγαλμάτων κατασκευῆς, τοὺς ἀνοήτους τῶν ἀνθρώπων ἐπισπωμένης, καὶ καθελκούσης ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς γῆν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς. Ἦν οὖν παρ' αὐτοῖς νόμος καὶ τοιοῦτος· « Μὴ ἀνομήσητε καὶ ποιήσητε ὑμῖν ἑαυτοῖς γλυπτὸν ὁμοίωμα πᾶσαν, εἰκόνα, ὁμοίωμα ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ, ὁμοίωμα παντὸς κτήνους τῶν ὄντων ἐπὶ τῆς γῆς, ὁμοίωμα παντὸς ὀρνέου πτερωτοῦ, ὃ πέταται ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, ὁμοίωμα παντὸς ἑρπετοῦ, ὃ ἕρπει ἐπὶ τῆς γῆς, ὁμοίωμα παντὸς ἰχθύος, ὅσα ἐστὶν ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. » Καὶ ἐβούλετό γε ὁ νόμος, τῇ περὶ ἑκάστου ἀληθείᾳ ὁμιλοῦντας αὐτοὺς, μὴ ἀναπλάσσειν ἕτερα παρὰ τὴν
B ἀλήθειαν, ψευδόμενα τὸ ἀληθῶς ἀρσενικὸν, ἢ τὸ ὄντως θηλυκὸν, ἢ τὴν κτηνῶν φύσιν, ἢ τὸ ὀρνέων, ἢ τὸ ἑρπετῶν γένος, ἢ τὸ ἰχθύων. Σεμνὸν δὲ καὶ μεγαλοφυὲς παρ' αὐτοῖς καὶ τὸ « Μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς, καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς. » Οἷα δὲ πολιτεία ἦν ὅλου ἔθνους, παρ' ᾧ οὐδὲ φαίνεσθαι θηλυδρίαν οἷόν τ' ἦν. Θαυμαστὸν δὲ καὶ τὸ τὰ τῶν νέων ὑπεκκαύματα, τὰς ἑταίρας, ἀναιρεῖσθαι ἀπὸ τῆς πολιτείας αὐτῶν. Ἦν δὲ καὶ δικαστήρια τῶν δικαιοτάτων, καὶ ἀπόδειξιν ὑγιοῦς βίου πολλῷ δεδωκότων χρόνῳ, πιστευομένων τὰς κρίσεις· οἵτινες διὰ τὸ καθαρὸν ἦθος καὶ τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐλέγοντο εἶναι θεοὶ
C πατρίῳ τινὶ Ἰουδαίων ἔθει. Καὶ ἦν ἰδεῖν ἔθνος ὅλον φιλοσοφοῦν, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν θείων νόμων σχολὴν τὰ καλούμενα Σάββατα, καὶ αἱ λοιπαὶ παρ' αὐτοῖς ἑορταὶ ἐγίνοντο. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῆς τάξεως τῆς τῶν παρ' αὐτοῖς ἱερέων καὶ θυσιῶν, μυρία σύμβολα περιεχουσῶν τοῖς φιλομαθέσι (5) σαφηνιζόμενα;

Ἀλλ' ἐπεὶ οὐδὲν βέβαιον ἐν ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἐχρῆν κἀκείνην τὴν πολιτείαν κατὰ βραχὺ καταφθειρομένην ἐκδιαιτηθῆναι (6). Ἡ Πρόνοια δὲ τὸ σεμνὸν τοῦ λόγου αὐτῶν ἁρμοζόντως τοῖς πανταχοῦ κατὰ τὰ δεόμενα μεταποιήσεως μεταποιήσασα, ἀντ' ἐκείνων τοῖς ἀπὸ τῶν πανταχοῦ ἀνθρώπων πιστεύουσι παραδέδωκε τὴν σεμνὴν κατὰ τὸν Ἰησοῦν θεοσέβειαν. Ὅστις οὐ μόνον συνέσει, ἀλλὰ καὶ θείᾳ μοίρᾳ κοσμηθεὶς, καὶ καταβαλὼν (7) τὸν περὶ τῶν ἐπὶ γῆς δαι-
D μόνων λόγον, λιβανωτῷ καὶ αἵματι καὶ ταῖς ἀπὸ τῆς κνίσσης (8) ἀναθυμιάσεσι χαιρόντων, καὶ τοὺς ἀνθρώπους κατασπώντων δίκην τῶν μυθευομένων Τιτάνων ἢ Γιγάντων ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας· αὐτὸς οὐ φροντίσας τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῶν ἐπιβουλευόντων (9)

[80] Deut. IV, 16 et seqq. [81] Ibid. 19. [82] Deut. XXIII, 1. [83] Ibid., 17. [84] Exod. XVIII, 21, etc. [85] Deut. I, 15. [86] Psal. LXXXI, 1.

χίμους καὶ γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν, ἐκ τῆς καθ' αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασεν· ὅτι, τὴν τοῦ ἀληθοῦς ψευδόμεναι φύσιν, ἀπάτας καὶ σοφίσματα δι' ὀφθαλμῶν ψυχαῖς εὐπαραγώγοις τεχνιτεύουσιν. « Quare et celebres illas et elegantes artes, picturam et sculpturam, e sua ejecit republica, quia veri naturam dum mentiuntur, dolos et præstigias fabricant animis ductilibus. » Vide Hecatæum apud Josephum lib. I, *in Apionem*, Josephum libro II *contra Apionem*, et Tacitum lib. V *Histor.*

(5) Codd. Regius et Basil. φιλομαθέσι; libb. editi, φιλομαθοῦσι.

(6) *Ἐκδιαιτηθῆναι*. Guieto videtur scribendum ἐκδιατριβῆναι, et paulo post κατὰ τὰ δεόμενα μεταποιήσεσι μεταποιήσασα, etc.

(7) *Καταβαλών*. Sic recte codex Jolianus secunda manu. Libri editi, καταλαβών.

(8) *Κνίσσης*. Vide adnotationes ad lib. III, num. 36.

(9) Hœschelius in textu, ἐπιβουλευομένων.

μάλιστα τοῖς βελτίοσιν, ἔθετο νόμους, καθ' οὓς οἱ βιοῦντες μακάριοι ἔσονται· μηδαμῶς τοὺς δαίμονας διὰ τῶν θυσιῶν κολακεύοντες, καὶ πάντῃ καταφρονοῦντες αὐτῶν, διὰ τὸν βοηθοῦντα τοῦ Θεοῦ Λόγον τοῖς ἄνω καὶ πρὸς Θεὸν βλέπουσι. Καὶ ἐπεὶ ὁ Θεὸς ἐβούλετο κρατῆσαι ἐν τοῖς ἀνθρώποις τὸν τοῦ Ἰησοῦ λόγον, οὐδὲν δεδύνηνται δαίμονες, καίτοιγε πάντα κάλων κινήσαντες (10), ἵνα μὴ Χριστιανοὶ μηκέτ' ὦσι· τούς τε γὰρ βασιλεύοντας, καὶ τὴν σύγκλητον βουλὴν, καὶ τοὺς ἄρχοντας πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς δήμους αὐτοὺς, οὐκ αἰσθανομένους τῆς ἀλόγου καὶ πονηρᾶς τῶν δαιμόνων ἐνεργείας, ἐξετάραξαν κατὰ τοῦ λόγου καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτόν· ἀλλ' ὁ πάντων δυνατώτερος τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ κωλυόμενος, ὥσπερεὶ τροφὴν πρὸς τὸ αὔξειν τὸ κωλύεσθαι (11) λαμβάνων, προβαίνων, πλείονας ἐνέμετο ψυχάς· Θεὸς γὰρ τοῦτ' ἐβούλετο. Ταῦτα δ' ἡμῖν εἰ καὶ ἐν παρεκβάσει (12) λέλεκται, ἀλλὰ ἀναγκαίως οἶμαι. Ἐβουλόμεθα γὰρ ἀπαντῆσαι πρὸς τὸ περὶ Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κέλσου λεγόμενον, ὅτι δὴ « ἀπ' Αἰγύπτου δραπέται γεγόνασι, » καὶ ὅτι « μηδὲν πώποτ' ἀξιόλογον » οἱ ἄνθρωποι οἱ θεοφιλεῖς ἔπραξαν. » Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ, « οὔτ' ἐν λόγῳ οὔτ' ἐν ἀριθμῷ γεγόνασι, » φαμὲν, ὅτι « ὡς γένος ἐκλεκτὸν καὶ βασίλειον ἱεράτευμα » ἀναχωροῦντες, καὶ ἐκκλίνοντες τὴν πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐπιμιξίαν, ἵνα μὴ διαφθαρεῖεν τὰ ἤθη, ἐφρουροῦντο ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως· οὔτ' ἐπιθυμοῦντες, ὡς οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, προσλαβεῖν ἑαυτοῖς ἄλλας βασιλείας, οὔτε καταλειπόμενοι, ὡς διὰ τὴν ὀλιγότητα εὐεπιβουλεύτους αὐτοὺς γενέσθαι, καὶ ὡς ἐπὶ τῇ (13) ὀλιγότητι ἄρδην ἀπολέσθαι. Καὶ τοῦτ' ἐγίνετο, ὅσον ἔτι ἦσαν ἄξιοι τῆς ἀπὸ Θεοῦ φρουρᾶς. Ὅτε δ' ἐχρῆν αὐτοὺς, ὡς ὅλον ἔθνος ἁμαρτάνον, διὰ πόνων ἐπιστρέφεσθαι πρὸς τὸν Θεὸν αὐτῶν, ὁτὲ μὲν ἐπὶ πλεῖον, ὁτὲ δ' ἐπ' ἔλαττον ἐγκατελείποντο· ἕως ἐπὶ Ῥωμαίων τὴν μεγίστην ποιήσαντες ἁμαρτίαν ἐν τῷ ἀποκτεῖναι τὸν Ἰησοῦν, τέλειον ἐγκατελείφθησαν.

Ἑξῆς δὲ τούτοις ὁ Κέλσος ἐπιτρέχων τὰ ἀπὸ τῆς (14) πρώτης βίβλου Μωϋσέως, ἥτις ἐπιγέγραπται Γένεσις, φησὶν, ὡς ἄρα « ἐπεχείρησαν γενεαλογεῖν αὐτοὺς ἀπὸ πρώτης σπορᾶς γοήτων καὶ πλάνων ἀνθρώπων, ἀμυδρὰς καὶ ἀμφιβόλους φωνὰς, ἐν σκότῳ που κρυφίους, ἐπιμαρτυρόμενοι, καὶ τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀνοήτοις παρεξηγούμενοι· καὶ ταῦτα μηδὲ πώποτ' ἐν πολλῷ τῷ πρόσθεν χρόνῳ τοῦ τοιοῦδε μηδ' ἀμφισβητηθέντος. » Πάνυ δ' ἀσαφῶς ἐν τούτοις δοκεῖ μοι εἰρηκέναι, ὅπερ ἐβούλετο. Εἰκὸς δὲ καὶ τὴν κατὰ τὸν τόπον ἀσάφειαν ἐπιτετηδευκέναι αὐτὸν, ἐπείπερ ἑώρα ἰσχυρὸν τὸν λόγον τὸν κατασκευάζοντα ἀπὸ τοιωνδὶ προγόνων εἶναι τὸ Ἰουδαίων (15) ἔθνος. Πάλιν τ' αὖ ἐβουλήθη μὴ δοκεῖν ἀγνοεῖν πρᾶγμα περὶ Ἰουδαίων καὶ τοῦ γένους αὐτῶν οὐκ εὐκατα-

[87] Exod. xix, 6.

(10) Sic mss. Regius et Basileensis. Libri autem editi, οὐδὲν δὲ δύνανται δαίμονες, καίτοιγε πάντα κάλων κινήσαντες.

(11) *Τὸ κωλύεσθαι*. Mavult Boherellus τῷ κωλύεσθαι.

(12) Hœschelius in textu, παραβάσει.

(13) Libb. editi ad oram, ὅσον ἐπὶ τῇ.

A quibus qui parebunt, felicitatem consequentur. Nec jam quidem opus est ut victimis dæmones demulceant. Imo illos contemptui habent, freti auxilio, quo Dei Verbum oculos sursum ad Deum erigentibus subvenit. Et quia Dei voluntas erat, ut inter homines Jesu doctrina invalesceret, irriti fuerunt omnes dæmonum conatus : quanquam machinas adhibuerunt omnes, ut Christiani amplius non essent. Reges enim, senatus, principes, populos ipsos mali injustique ipsorum incœpti ignaros incenderunt in religionem Christianam eosque qui ad illam adhærescebant. Sed Verbum Dei vel impeditum fortius omnibus fuit, et quasi vires ex ipsis impedimentis accessissent, magis **526** magisque progressum est et uberiorem animarum segetem messuit. Deus enim ita volebat. Atque hæc, tametsi a proposito avocarint, necessaria tamen duxi. Occursum enim volebam iis quæ Celsus Judæis objecit: « eos fuisse servos fugitivos ex Ægypto egressos, » gentem illam Deo charam « nullis unquam fuisse rebus gestis insignem. » Jam ad istud, « nullo in loco illos, nullo in numero fuisse habitos, » respondeo « eos tanquam electum genus et regale sacerdotium[87] » recedentes a vulgi consuetudine, ne sui mores inde depravarentur, tutos divinæ potestatis præsidio fuisse, nec regna, quod plerique hominum faciunt, sibi subjicere concupiscentes, nec ita derelictos ut propter suam paucitatem insidiis facile paterent, et eadem de causa penitus delerentur. Atque sic fuerunt, quandiu se dignos præstitere, quos Deus custodiret. Quando autem opus fuit ut gens tota in peccatum prolapsa calamitatibus ad Deum suum revocaretur, tunc modo ad brevius, modo ad longius tempus Dei patrocinio deserebatur: donec tandem sub Romanis rea facta maximi criminis, occiso Jesu, in totum derelicta est.

33. Deinde Celsus in primum Moysis librum Genesis inscriptum incursionem faciens : « Illi, inquit, aggressi suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere originem, obscuras, ambiguas, tenebris obvolutas voces in testimonium adducunt easque imperitis et rudibus interpretantur; quamvis de hujusmodi re multis ante sæculis nulla fuerit controversia. » Hic mihi obscure omnino suam aperuisse mentem videtur. Opinor, data opera latebras quæsivit, quia viderit quam validis argumentis Judæorum ab illis primis parentibus origo fulciatur. Nec tamen ignarus videri voluit eorum quæ de Judæis eorumque origine dicuntur, quæque scitu digna sunt. Et sane manifestum est Judæos ortos esse a tribus illis patribus, Abraham, Isaac et

(14) Iidem in textu, τὴν ἀπὸ τῆς, et paulo post in margine, ἀπὸ πρώτης φορᾶς, male.

(15) Codex Regius, Ἰουδαίων. Libb. editi, Ἰουδαῖον. Paulo post omnes mss., καὶ τοῦ γένους αὐτῶν οὐκ εὐκαταφρόνητον. Σαφὲς δή. Hœschelius in textu, τὸ γένος αὐτῶν οὐκ εὐκαταφρόνητον· σαφῶς δή.

Jacob: quorum nomina, si cum Dei nomine conjunguntur, tantam vim habent, ut non solum Judaica gens in suis ad Deum 527 precibus et in excantandis dæmoniis usurpet istud: « Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, » sed etiam quotquot fere incantationibus et magicis artibus operantur. Sæpe enim in libris magicis invenitur hæc Dei appellatio et Dei nominis usurpatio, ut quæ arctam habeat cum illis hominibus necessitudinem contra dæmones. Arbitror igitur hæc, quæ Judæi et Christiani adhibent ad probandum Abraham, Isaac et Jacob Judaicæ gentis patres fuisse viros sanctitate insignes, Celso non fuisse incomperta: et quod illa non perspicue proposuit, causam fuisse vim eorum, quam frangere posse desperabat.

A φρόνητον. Σαφὲς (16) δὴ, ὅτι καὶ γενεαλογοῦνται Ἰουδαῖοι ἀπὸ τῶν τριῶν πατέρων, τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ· ὧν τοσοῦτον δύναται τὰ ὀνόματα (17) συναπτόμενα τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ, ὡς οὐ μόνον τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους χρῆσθαι ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς, καὶ ἐν τῷ κατεπᾴδειν δαίμονας, τῷ, « ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ, » ἀλλὰ γὰρ σχεδὸν καὶ πάντας τοὺς τὰ τῶν ἐπῳδῶν καὶ μαγειῶν πραγματευομένους. Εὑρίσκεται γὰρ ἐν τοῖς μαγικοῖς συγγράμμασι πολλαχοῦ ἡ τοιαύτη τοῦ Θεοῦ ἐπίκλησις, καὶ παράληψις τοῦ Θεοῦ ὀνόματος, ὡς οἰκείου τοῖς ἀνδράσιν τούτοις εἰς τὰ κατὰ τῶν δαιμόνων. Ταῦτ' οὖν δοκεῖ μοι (ὑπὸ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν προσαγόμενα εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἱερούς τινας ἄνδρας γεγονέναι τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Ἰακὼβ, B τοὺς πατέρας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους) μὴ πάντη μὲν ἠγνοηκέναι ὁ Κέλσος, οὐ μὴν σαφῶς ἐκτεθεῖσθαι, ἐπεὶ μὴ ἐδύνατο ἀπαντῆσαι πρὸς τὸν λόγον.

34. Nam omnes illos qui ista Dei appellatione utuntur, sic interrogare lubet. Dicite, o boni, quis ille est Abraham? quantus ille Isaac? qua virtute fuit Jacob ille, ut Dei nomen illorum adjunctum nominibus tanta miracula faciat? Unde didicistis aut discere potestis res gestas illorum hominum? Ecquis in se recepit historiam perscribere quæ aut illos viros arcana quædam efficiendi virtute præditos aperte repræsentat, aut magna saltem et admiranda suspicandi locum præbet intelligentibus? Cum igitur nemo vestrum nobis ostendere possit aut historiam sive Græcorum sive barbarorum, aut si deest historia, saltem quamvis aliam arcanam conscriptionem, ubi res illorum virorum gestæ consignatæ fuerint: nos vobis librum, cui titulus Genesis, exhibemus res illorum gestas et oracula illis a Deo edita continentem. Et quæremus an quod trium illorum Judaicæ gentis patriarcharum nomina

Πυνθανόμεθα γὰρ ἁπάντων τῶν χρωμένων ταῖς τοιαύταις τοῦ Θεοῦ καταкλήσεσιν (18)· εἴπατε ἡμῖν, ὦ οὗτοι, τίς ὁ Ἀβραὰμ, καὶ πηλίκος ὁ Ἰσαὰκ, καὶ ποίας δυνάμεως γέγονεν ὁ Ἰακὼβ, ὡς τὴν Θεὸς προσηγορίαν ἁρμοζομένην αὐτῶν τῷ ὀνόματι τηλικάσδε ποιεῖν δυνάμεις; Καὶ παρὰ τίνων μεμαθήκατε, ἢ δύνασθε μαθεῖν τὰ περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων; Τίς δὲ καὶ ἐπραγματεύσατο ἀναγράψαι τὴν περὶ αὐτοὺς ἱστορίαν, εἴτε καὶ αὐτόθεν σεμνύνουσαν ἐν ἀποῤῥήτοις τοὺς ἄνδρας, εἴτε καὶ δι' ὑπονοιῶν αἰνισσομένην τινὰ μεγάλα καὶ θαυμάσια τοῖς θεωρῆσαι αὐτὰ δυναμένοις; Εἶτ' ἐπὰν πυθομένων ἡμῶν (19) μηδεὶς ἔχοι παραστῆσαι ἀφ' οἵας δήποτε ἱστορίας εἴτε Ἑλληνικῆς εἴτε καὶ βαρβαρικῆς, ἢ οὐχὶ ἱστορίας, ἀλλά τινος μυστικῆς C ἀναγραφῆς τὰ περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων· ἡμεῖς προσοίσομεν τὴν ἐπιγεγραμμένην Γένεσιν, περιέχουσαν τὰς πράξεις τῶν ἀνδρῶν τούτων, καὶ τοὺς τοῦ Θεοῦ χρησμοὺς πρὸς αὐτοὺς, ἐροῦμέν τε· ὅτι μήποτε (20)

(16) *Σαφές*, etc. Grotius in Adnotationibus ad Matth.: « Ejus, quod Origenes hic dicit, vestigium me deprehendere memini in Luctatio, Papinii interprete. » Credo Grotium respexisse ejus commentarios ad lib. IV Thebaidos. « Juxta picturam illam veterem, in qua hæc tormenta descripta sunt, et ascensio ad Deum; dicit Deum dæmogorgona summum, cujus nomen scire non licet. Infiniti autem philosophorum, magorum, Persæ etiam confirmant, revera esse præter hos deos cognitos, qui coluntur in templis, alium principem, et maxime Deum cæterorum numinum ordinatorum, de cujus genere sint soli sol atque luna; cæteri vero, qui circumferuntur, astra nominantur, quæ ejus clarescunt spiritu, maximis in hoc auctoribus Pythagora et Platone et ipso Tagete convenientibus. Sed dire sentiunt, qui eum interesse nefandis artibus, actibusque magicis, arbitrantur. In versu ergo poeta sic dixit, illum, quasi nomen sciret, sic repetunt, ut prodiret. Sed hoc magis ad terrorem dixit, illum, ut putaretur scire. Si ergo scire nefas est, disci a vate non potuit; licet magis frigidas habeant quas putent Dei nomine continere. Sed hoc Dei vocabulum a nullo sciri hominum potest. Sed quid veritas habeat, percipe. Hujusne Dei nomen sciri potest, qui nutu tantum regit, et continet cuncta, cujus arbitrio deserviunt, cujus nec æstimari potest mundus, nec finibus claudi? Sed cum magi vellent virtutis ejus, ut putabant, sese comprehendere singulas appellationes, quas per naturarum potestates abusivo modo designarunt, et quasi plurimorum numinum nobilitate Deum appellare conati sunt; quasi ab effectu cujusque rei ductis vocabulis, sicut Orpheus fecit, et Moyses Dei summus antistes, et Isaias, et his similes. Etrusci confirmant nympham, quæ dum non nupta fuerit, prædicasse, maximi Dei nomen exaudire hominem per naturæ fragilitatem pollutionemque fas non esse; quod ut documentis assereret, in conspectu cæterorum ad aurem tauri Dei nomen nominasse, quem illico ut dementia correptum, et D nimio turbine coactum exanimasse. Sunt qui, se licet secreto scire dicunt, falsum sciunt; quoniam res ineffabilis comprehendi non potest. » SPENCER.

(17) *Ὀνόματα*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 22.

(18) Hœschelius in textu, ἐπικλήσεσιν. Spencerus, καταкηλήσεσιν, sed mss., καταкλήσεσιν.

(19) Libb. antea editi, ἡμῶν. At mss., ὑμῶν. Paulo post mss. restituunt hæc quæ in editis omissa sunt, εἴτε Ἑλληνικῆς, εἴτε καὶ βαρβαρικῆς, ἢ οὐχὶ ἱστορίας.

(20) *Ὅτι μήποτε*, etc. Guietus ex conjectura legebat, ὅτι μήποτε τὸ καὶ ὑφ' ὑμῶν παραλαμβάνεσθαι τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν τούτων γεναρχῶν τοῦ ἔθνους, καὶ οὐκ εὐκαταφρόνητα ἀνύεσθαι ἐκ τῆς κατεπικλήσεως αὐτῶν, παρίστησι τὸ θεῖον τῶν ἀνδρῶν, etc. Sicque expungebat τῇ ἐναργείᾳ καταλαμβανόντων,

τὸ καὶ ὑφ' ὑμῶν παραλαμβάνεσθαι τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν τούτων γεναρχῶν τοῦ ἔθνους, τῇ ἐναργείᾳ καταλαμβανόντων, οὐκ εὐκαταφρόνητα ἀνύεσθαι ἐκ τῆς κατεπικλήσεως αὐτῶν, παρίστησι τὸ θεῖον τῶν ἀνδρῶν; οὓς οὐδαμόθεν ἢ ἀπὸ τῶν ἱερῶν παρὰ Ἰουδαίοις βιβλίων παραλαμβάνομεν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὁ « Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ὁ Θεὸς τῶν Ἑβραίων, καὶ ὁ Θεὸς ὁ καταποντώσας ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ τὸν Αἰγυπτίων βασιλέα καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, » πολλάκις ὀνομάζεται παραλαμβανόμενος κατὰ δαιμόνων, ἤ τινων πονηρῶν δυνάμεων. Μανθάνομεν δὲ τὴν περὶ τὰ ὀνομαζόμενα ἱστορίαν καὶ τὴν τῶν ὀνομάτων ἑρμηνείαν ἀπὸ Ἑβραίων τῶν τοῖς πατρίοις γράμμασι καὶ τῇ πατρίῳ διαλέκτῳ ταῦτα σεμνυνόντων καὶ διηγουμένων. Πῶς οὖν « Ἰουδαῖοι ταῦτ' ἐπιχειρήσαντες ἑαυτοὺς γενεαλογεῖν ἀπὸ πρώτης σπορᾶς τούτων, » οὓς γόητας καὶ πλανήτας ἀνθρώπους ὑπείληφεν εἶναι ὁ Κέλσος, ἀναισχύντως ἐπιχειροῦσιν ἑαυτοὺς καὶ τὴν αὐτῶν ἀρχὴν ἐπὶ τούτους ἀνάγειν; ὧν τὰ ὀνόματα Ἑβραϊκὰ τυγχάνοντα μαρτυρεῖ Ἑβραίοις, τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία ἐν Ἑβραίων ἔχουσι διαλέκτῳ καὶ γράμματι (21), ὅτι οἰκεῖόν ἐστι τὸ ἔθνος αὐτῶν τοῖς ἀνδράσι τούτοις. Καὶ γὰρ μέχρι τοῦ δεῦρο τὰ Ἰουδαϊκὰ ὀνόματα, τῆς Ἑβραίων ἐχόμενα διαλέκτου, ἤτοι ἀπὸ τῶν γραμμάτων αὐτῶν ἐλήφθη, ἢ καὶ ἁπαξαπλῶς ἀπὸ τῶν σημαινομένων ὑπὸ τῆς Ἑβραίων φωνῆς.

A usurpatis, certi experientia magnam esse hujusmodi invocationis virtutem, non id evidenter probet divinos illos fuisse viros? Hos tamen nonnisi a sacris Judæorum libris cognoscimus. Sæpe etiam contra dæmones aliasque noxias potestates in usu est ista formula: « Deus Israel, Deus Hebræorum, Deus qui Ægyptiorum regem Ægyptiosque submersisti in mari Rubro. » Atqui has historias et nominum interpretationem soli nobis tradiderunt Hebræi, qui patriis litteris patriaque lingua hæc omnia celebrant et explicant. Quomodo igitur « Judæi suum aggressi genus recensere a primis **528** illis hominibus » quos impostores et errones vocare Celso placuit, ausi sunt impudenter suam ad illos referre originem? Certe eorum nomina, cum sint Hebraica, B sacrique eorum libri Hebræorum lingua et litteris descripti, argumento sunt gentem istam ad homines illos pertinere. Atque etiamnum Judæorum nomina Hebraicam linguam referunt, utpote quæ aut ex illorum libris deducuntur, aut certe ex illis rebus quæ significantur Hebraica voce.

Καὶ ὅρα, ὁ ἐντυγχάνων τῇ Κέλσου γραφῇ, εἰ μὴ ταῦτ' αἰνίττεται τό· « Καὶ ἐπεχείρησαν γενεαλογῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ πρώτης σπορᾶς γοήτων καὶ πλάνων ἀνθρώπων, ἀμυδρὰς καὶ ἀμφιβόλους φωνὰς, ἐν σκότῳ που κρυφίους, ἐπιμαρτυρόμενοι. » Κρύφια γὰρ, καὶ οὐκ ἐν φωτὶ καὶ γνώσει πολλῶν ἐστι τὰ ὀνόματα ταῦτα, καθ' ἡμᾶς μὲν οὐκ ἀμφίβολα, κἂν ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων τῆς ἡμετέρας θεοσεβείας παραλαμβάνηται· κατὰ δὲ Κέλσον, οὐ παριστάντα (22) τὸ τῶν φωνῶν ἀμφίβολον, οὐκ οἶδ' ὅπως παρέῤῥιπται. Καίτοιγε ἐχρῆν αὐτὸν, εἴπερ εὐγνωμόνως ἀνατρέπειν ἐβούλετο ἣν ᾠήθη ἀναισχυντότατα παρειλῆφθαι γενεαλογίαν Ἰουδαίοις αὐχοῦσι τὸν Ἀβραὰμ καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ, ὅλα ἐκθέσθαι τὰ κατὰ τὸν τόπον· καὶ πρότερον συναγορεῦσαι ᾗ ἐνόμιζε πιθανότητι, καὶ μετὰ τοῦτο γενναίως ἀνατρέψαι τῇ φαινομένῃ αὐτῷ ἀληθείᾳ, καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς λογίοις τὰ κατὰ τὸν τόπον. Ἀλλ' οὔτε Κέλσος οὔτ' ἄλλος τις δυνήσεται, τὰ περὶ φύσεως ὀνομάτων εἰς δυνάμεις παραλαμβανομένων διαλαμβάνων, τὸν ἀκριβῆ περὶ τούτων παραστῆσαι λόγον· καὶ ἐλέγξαι, ὡς εὐκαταφρόνητοι γεγόνασιν ἄνθρωποι, ὧν καὶ αἱ ὀνομασίαι μόνον, οὐ παρὰ τοῖς οἰκείοις μόνοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοτρίοις δύνανται. Ἔδει δ' αὐτὸν παραθέσθαι, πῶς ἡμεῖς μὲν τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀνοήτοις παρεξηγούμενοι τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων, ἀπατῶμεν (ὡς οἴεται) τοὺς ἀκούοντας· αὐτὸς δὲ, ὁ αὐχῶν εἶναι μὴ ἀμαθὴς, μηδὲ ἀνόητος, τὴν ἀληθῆ λέγει περὶ τούτων ἑρμηνείαν. Παρέῤῥιψε δ' ἐν τοῖς κατὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἀφ' ὧν γενεαλογοῦνται Ἰουδαῖοι, ὅτι « οὐδεπώποτ' ἐν πολλῷ τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἀμφισβήτησις γεγένηται περὶ τῶν τοιῶνδε ὀνομάτων· ἀλλὰ νῦν Ἰουδαῖοι πρὸς ἑτέρους τινάς, » οὓς οὐκ ὠνό-

35. Nunc vide, tu qui Celsi scriptum legis, annon eo spectent hæc ejus verba: « Aggressi illi suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere originem, obscuras, ancipites, tenebris obvolutas C voces in testimonium proferunt. » Occulta enim sunt, nec a multis noscuntur hæc nomina: nobis tamen non sunt ambiguæ significationis, quamvis usurpata ab iis qui a nostra religione alieni sunt. Sed a Celso nescio quomodo rejici possint, cum quid in illis quod ambiguum sit non ostendat: attamen si voluisset Judæorum ab Abraham ejusque nepotibus ortos se, ut putat, insolenter jactantium genealogiam candide impugnare, quæcunque huc pertinent in medium afferre debuit, et stabilita primum quæ sibi probabilior visa est sententia, postea apertæ sibi veritatis viribus rationibusque eam confirmantibus errorem conterere. Sed neque Celsus, neque quisquam alius nominum quæ ad facienda D prodigia adhibentur, naturam disserendo accurate explicare potest, nec evincere nihili ducendos illos esse homines, quorum vel sola nomina, non modo apud domesticos, sed et apud exteros magnam vim habent. Ejus etiam fuit ostendere, quomodo nos imperitis et tardis male interpretantes hæc nomina, auditores fallamus, ut ipse putat; ipse vero, qui se nec imperitum nec tardum esse jactitat, illorum nominum veram afferat interpretationem. Sed ei satis fuit de illis nominibus, a quibus suum Judæi ducunt genus, dicere « nullam multis ante sæculis fuisse de illis nominibus controversiam; nunc autem Judæos de eisdem adversus quosdam alios disputare. » Quinam vero illi sint alii, non indicat.

et postea pro παραλαμβάνομεν, legebat παραλαμβάνετε, sed vetus lectio ferri potest, nec ab ea temere recedendum videtur.

(21) Scribendum videtur, καὶ γράμμασι.

(22) Libri editi ad oram, ὡς παριστάντα.

Ostendat enim qui voluerit, quinam sint qui contra Judæos disputent, et ulla ratione vel probabili refellant Judæorum et Christianorum de illis nominibus sententiam, aliosque proferant, qui de iisdem sapientissime et verissime disseruerint. Sed certi sumus id neminem facere posse: cum evidens sit hæc **529** nomina ex lingua Hebraica fuisse deducta, quæ apud solos Judæos invenitur.

36. Postea Celsus e profanis auctoribus illorum populorum proferens historiam qui de antiquitate contendebant, quales sunt Athenienses, Ægyptii, Arcades, Phryges, quique quosdam apud se e terra natos suis quisque argumentis pugnabant, ait « Judæos in angulo alicubi Palæstinæ collectos, nullius B eruditionis homines, ignaros hæc jam olim ab Hesiodo innumerisque aliis viris divinitus afflatis fuisse decantata, finxisse incredibilia hæc et ignorantiæ plena: Deum suis manibus fabricasse quemdam hominem, inspirasse in eum, et ex ejus latere eduxisse mulierem, dedisse præcepta, his obstitisse serpentem, et Deum a serpente fuisse superatum. Anilem fabulam hominum impie Deum inducentium jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne unum quidem hominem, quem fecerat, persuadere posset. » Sane per hæc doctissimus ille et eruditissimus Celsus, quo judice Judæi et Christiani in summa ignoratione versantur, plane significat quam exploratum sibi fuerit cujusque scriptoris Græci et barbari C tempus, qui putat Hesiodum aliosque innumeros divinitus, ut vocat, inspiratos esse Moyse ejusque scriptis antiquiores; Moyse, inquam, quem bello Trojano superiorem esse constat. Itaque non Judæi sunt, qui incredibilia et imperitissima de homine e terra nato confinxerunt; sed homines illi, ut Celsus vocat, divinitus afflati, Hesiodus aliique innumerabiles, qui, cum non didicissent, ne audiissent quidem de gravissimis illis et multo vetustioribus historiis in Palæstina vulgatis, inepta de rebus priscis commenti sunt; cujusmodi est deorum genealogia, quibus et ortum et sexcenta alia tribuerunt. Quare laudandus Plato qui Homerum aliosque similium poematum auctores exterminavit e sua republica, tanquam juventutis corruptores. In quo D

A μασε, « περὶ τούτων ἀμφισβητοῦσι. » Δεικνύτω γὰρ ὁ βουλόμενος, τίνες οἱ ἐπιδικαζόμενοι, καὶ κἂν πιθανότητι χρώμενοι, κατὰ Ἰουδαίων, πρὸς τὸ μὴ ὑγιῶς μὲν Ἰουδαίους καὶ Χριστιανοὺς τὰ περὶ τούτων ἀπαγγέλλειν καθ' ὧν κεῖται τὰ ὀνόματα· ἑτέρους δ' εἶναι τοὺς σοφώτατα καὶ ἀληθέστατα περὶ τούτων διειληφότας. Ἀλλὰ πεπείσμεθα, ὅτι οὐ δυνήσονται τὸ τοιοῦτόν τινες ποιῆσαι, ἐναργοῦς ὄντος τοῦ τὰ ὀνόματα ἀπὸ τῆς Ἑβραίων εἰλῆφθαι διαλέκτου, παρὰ μόνοις Ἰουδαίοις εὑρισκομένης (23).

Μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος ἐκτιθέμενος τὰ ἀπὸ τῆς ἔξω τοῦ θείου λόγου ἱστορίας, τὰ περὶ τῶν ἐπιδικασαμένων ἀνθρώπων τῆς ἀρχαιότητος, οἷον Ἀθηναίων, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Ἀρκάδων, καὶ Φρυγῶν, καὶ γηγενεῖς τινας παρὰ σφίσι γεγονέναι λεγόντων, καὶ B τεκμήρια τούτων παρεχομένων ἑκάστων, φησὶν, ὡς ἄρα « Ἰουδαῖοι, ἐν γωνίᾳ που τῆς Παλαιστίνης συγκύψαντες, παντελῶς ἀπαίδευτοι, καὶ οὐ προακηκοότες πάλαι ταῦτα Ἡσιόδῳ καὶ ἄλλοις μυρίοις ἀνδράσιν ἐνθέοις ὑμνημένα, συνέθεσαν ἀπιθανώτατα καὶ ἀμουσότατα, ἄνθρωπόν τινα, ὑπὸ χειρῶν Θεοῦ πλασσόμενόν τε καὶ ἐμφυσώμενον, καὶ γύναιον ἐκ τῆς πλευρᾶς· καὶ παραγγέλματα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄφιν τούτοις ἀντιπράσσοντα· καὶ περιγενόμενον τῶν Θεοῦ προσταγμάτων τὸν ὄφιν· μῦθόν τινα ὡς γραυσὶ διηγούμενοι (24), καὶ ποιοῦντες ἀνοσιώτατα τὸν Θεὸν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ἀσθενοῦντα, καὶ μηδ' ἕνα ἄνθρωπον, ὃν αὐτὸς ἔπλασε, πεῖσαι δυνάμενον. » Διὰ τούτων δὴ ὁ πολυΐστωρ καὶ πολυμαθὴς, καὶ Ἰουδαίοις καὶ Χρι-C στιανοῖς ἀμαθίαν ἐγκαλῶν καὶ ἀπαιδευσίαν, Κέλσος σαφῶς παρίστησι, τίνα τρόπον ἀκριβῶς ᾔδει τοὺς ἑκάστου συγγραφέως χρόνους, Ἕλληνος καὶ βαρβάρου· ὅς γε οἴεται Ἡσίοδον, καὶ ἄλλους μυρίους, οὓς ὀνομάζει ἄνδρας ἐνθέους, πρεσβυτέρους εἶναι Μωϋσέως καὶ τῶν τούτου γραμμάτων· Μωϋσέως, τοῦ ἀποδεικνυμένου πολλῷ τῶν Ἰλιακῶν πρεσβυτέρου. Οὐκ Ἰουδαῖοι οὖν συνέθεσαν ἀπιθανώτατα καὶ ἀμουσότατα τὰ περὶ τὸν γηγενῆ ἄνθρωπον· ἀλλ' οἱ κατὰ Κέλσον ἄνδρες ἔνθεοι, Ἡσίοδος καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ μυρίοι, τοὺς πολλῷ πρεσβυτέρους καὶ σεμνοτάτους ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λόγους μήτε μαθόντες μήτ' ἀκηκοότες, τοιαύτας ἔγραψαν ἱστορίας περὶ τῶν ἀρχαίων, ὁποίας καὶ θεογονίας (25)· γένεσιν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, περιτιθέντες θεοῖς, καὶ ἄλλα μυρία. Οὓς εὐλό-D γως ἐκβάλλει τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας (26) Πλάτων, ὡς

(23) *Παρὰ μόνοις Ἰουδαίοις εὑρισκομένης*. Falsum. Hebræorum enim lingua Syrorum est dialectus, et proinde Syriaca dici potest. Quare nomina ista Abraham, Isaac, Jacob sunt pura puta Syriaca. Quod Origenem ignorasse mirum videtur.

(24) Hœschelius in textu habet, ἐμφυσσώμενον... τούτοις ἀντιπροστάσσοντα καὶ περιγενόμενον... ὡς γραυσὶ διηγούμενον, etc. Sed mss. ut in nostro textu.

(25) *Ὁποίας καὶ θεογονίας*. Guieto hæc suspecta sunt et aliena videntur. Scribendum forte, ποίας καὶ θεογονίας. Sed ista fortasse sunt glossemata τοῦ, τοιαύτας ἱστορίας περὶ ἀρχαίων.

(26) *Ἐκβάλλει τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας*, etc. Libro secundo *De repub.* p. 379: Οὐκ ἄρα (ἦν δ' ἐγὼ) ἀποδεκτέον οὔτε Ὁμήρου οὔτ' ἄλλου ποιητοῦ ταύτην τὴν ἁμαρτίαν περὶ τοὺς θεοὺς ἀνοήτως ἁμαρτάνοντος, etc. « Non igitur, inquam, sive Homeri, sive alterius cujuspiam poetæ crassus ille error admittendus est, qui in explicanda deorum natura tanta dementia abripitur, » etc. Et lib. III, pag. 389: Οὐκοῦν Ὁμήρου οὐδὲ τὰ τοιαῦτα ἀποδεξόμεθα περὶ θεῶν·

Ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν,
Ὡς ἴδον Ἥφαιστον διὰ δώματα ποιπνύοντα.

« Non ergo vel Homeri vel quorumlibet poetarum dicta de diis hujusmodi amplectemur,

Tunc vero effuse divis est risus obortus,
Vulcanum cum ægre se conspexere ferentem. »

Vide lib. X, pag. 605, Theodoret. serm. 2, *De principio:* Τί γὰρ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως ἥδιον; Τί δὲ τῆς εὐεπείας ἐκείνης γλυκύτερον; Ἀλλ' ὅμως τοῦτον τῶν φιλοσόφων ὁ ἄριστος, (ἐπέγνωτε δὲ δήπου τὸν Ἀρίστωνος, ὡς ἡγοῦμαι·) μύρῳ γε ἀλείψας, καθάπερ αἱ γυναῖκες τὰς χελιδόνας, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ξυντεθείσης ἀπέπεμψε πόλεως, ἀκολασίας καλέσας

ἐπιτρίβοντας τοὺς νέους, τὸν Ὅμηρον, καὶ τοὺς τοιαῦτα γράφοντας ποιήματα. Ἀλλὰ Πλάτων μὲν δῆλός ἐστι μὴ φρονήσας ἐνθέους (27) γεγονέναι ἄνδρας, τοὺς τοιαῦτα ποιήματα καταλελοιπότας. Ὁ δὲ κρίνειν μᾶλλον Πλάτωνος δυνάμενος, ὁ Ἐπικούρειος Κέλσος (εἴ γε οὗτός ἐστι (28) καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἄλλα δύο βιβλία συντάξας) τάχα ἡμῖν φιλονεικῶν, οὓς μὴ ἐφρόνει ἐνθέους, ἐνθέους ὠνόμασεν.

Ἐγκαλεῖ δ' ἡμῖν ὡς « ὑπὸ χειρῶν Θεοῦ πλασθέντα » εἰσάγουσιν « ἄνθρωπον· » τοῦ μὲν τῆς Γενέσεως βιβλίου οὔτ' ἐπὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, οὔτ' ἐπὶ τῆς πλάσεως, χεῖρας παραλαβόντος (29) Θεοῦ· τοῦ δὲ Ἰὼβ καὶ τοῦ Δαβὶδ εἰπόντων τό· « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με· » περὶ ὧν πολὺς ὁ λόγος εἰς τὸ παραστῆσαι τὰ νενοημένα τοῖς ταῦτα εἰρηκόσιν, οὐ μόνον περὶ διαφορᾶς *ποιήσεως* καὶ *πλάσεως*, ἀλλὰ καὶ περὶ *χειρῶν Θεοῦ*· ἃς οἱ μὴ νοήσαντες καὶ τὰς τοιαύτας ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν φωνὰς, οἴονται ἡμᾶς τοιοῦτον σχῆμα περιτιθέναι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, ὁποῖόν ἐστι τὸ ἀνθρώπινον· καθ' οὓς καὶ πτέρυγας ἀκόλουθον νομίζειν ἡμᾶς εἶναι ἐν τῷ σώματι τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ καὶ ταῦτα λέγουσιν αἱ κατὰ τὸ ῥητὸν περὶ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Γραφαί. Ταῦτα δὲ νῦν ἑρμηνεύειν οὐκ ἀπαιτεῖ ἡ προκειμένη πραγματεία· προηγουμένως γὰρ ἐν τοῖς εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικοῖς ταῦθ' ἡμῖν, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐξήτασται. Εἶθ' ὅρα κακοήθειαν τοῦ Κέλσου ἐν τοῖς ἑξῆς. Τῆς γὰρ Γραφῆς ἡμῶν λεγούσης ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως, « καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν· » ὁ δὲ κακοήθως διασύρειν βουλόμενος τὸ, « ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν (30) ζωῆς » (ὅπερ οὐδὲ νενόηκε, τίνα τρόπον λέλεκται) ἀνέγραψεν, ὅτι « συνέθεσαν ἄνθρωπον ὑπὸ χειρῶν Θεοῦ πλασσόμενον· » (31) ἵνα τὸ ἐμφυσώμενον παραπλησίως τις νομίσας λελέχθαι τοῖς ἐμφυσωμένοις ἀσκοῖς, γελάσῃ τὸ, « ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς· » τροπικῶς εἰρημένον, καὶ δεόμενον διηγήσεως, παριστάσης μεταδεδωκέναι τὸν Θεὸν τοῦ ἀφθάρτου πνεύματος τῷ ἀνθρώπῳ· καθὸ λέλεκται τὸ, « τὸ δὲ ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν. »

Εἶτ' ἐπεὶ προκείμενον (32) ἦν αὐτῷ κακηγορεῖν τὰ γεγραμμένα, διεχλεύασε καὶ τὸ, « Ἐπέβαλεν

A palam fecit se pro divinitus afflatis non habuisse qui hujusmodi carmina posteris **530** reliquerant. Sed Epicureus ille Celsus (si tamen is est qui duos alios libros contra Christianos composuit) sanius de illis existimat, quam Plato; fortasse etiam dixit divinitus afflatos, quos minime afflatos sentiebat, ut nobis contradiceret.

37. Criminatur autem nos, quod dicamus « hominem Dei manibus fuisse fabricatum. » Tamen Geneseos liber nullum de Dei manibus verbum habet, sive ubi factus, sive ubi formatus homo narratur. Job et David hæc est locutio: « Manus tuæ fecerunt me et formaverunt me [88]. » Quid in animo habuerint qui sic locuti sunt, si explicare vellemus et ostendere quo differant *facere* et *formare*, et B quid *manus Dei* significent, longus esset sermo. Has enim et similes divinarum Scripturarum voces qui non intelligunt, putant nos ascribere Deo formam humanæ similem. Quod si esset, alatum etiam Dei corpus esse cogitemus necesse est. Alas enim illi tribuunt Scripturæ [89], si littera urgeatur. Sed ea nunc interpretari alienum esset a proposito. Illustrata nobis sunt data opera et pro viribus, in commentariis in Genesim. Nunc vide in sequentibus Celsi malignitatem. Narrant nostræ Scripturæ, ubi de formatione hominis agitur, Deum « inspirasse in faciem ejus spiraculum vitæ, et factum fuisse hominem in animam viventem [90]. » Ille vero, ut hoc subsannet, « inspiravit in faciem ejus spiraculum C vitæ » (quod quo sensu dictum sit non capit) maligne scribit: « Finxerunt Deum suis manibus fabricasse hominem et in eum inspirasse, » ut quis in hominem inspiratum fuisse existimans quemadmodum in utres inspiratur, rideat istud: « Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. » Quod figurate dictum explicatione indiget, quæ probet hominem a Deo factum fuisse spiritus incorruptibilis participem; de quo dictum est: « Incorruptibilis autem tuus spiritus est in omnibus [91]. »

38. Deinde instans in proposito criminandi quæ scripta sunt, cavillatur et istud: « Immisit Deus

[88] Job. x, 8; Psal. cxviii, 73. [89] Psal. xvi, 8, etc. [90] Gen. ii, 7. [91] Sap. xii, 1.

καὶ δυσσεβείας διδάσκαλον. Βλασφημεῖν γὰρ, φησὶν, ἐκπαιδεύει τοὺς νέους, καὶ πονηρὰς αὐτοῖς περὶ τῶν θεῶν ἐκτίθησι δόξας, καὶ ἁπαλοῖς ἔτι οὖσι μαθήματα πονηρὰ καὶ διεφθαρμένα ἐνίησι. « Quid enim Homerica poesi jucundius? Quid ejus dulciloquio suavius? Et tamen hunc ipsum Homerum optimus philosophorum (Aristonis, opinor, filium intelligitis), unguento delibutum, sicut hirundines a mulieribus solent, procul ejecit ab ea quam ipse constituit civitate, omnis licentiæ atque impietatis magistrum appellans. Blasphemare enim, inquit, adolescentes docet, illisque flagitiosas de diis opiniones insinuat, tenerisque adhuc animis inserit scelestas, perniciosas et corruptas disciplinas. » Spencer.

(27) *Μὴ φρονήσας ἐνθέους*. Verumtamen Plat. *Ion.*, pag. 533: Πάντες γὰρ οἵ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης, ἀλλ' ἔνθεοι ὄντες, καὶ κατεχόμενοι πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα.

D « Omnes enim boni poetæ epici non quidem certæ cujusdam artis auspiciis, sed divino cujusdam furoris afflatu correpti, omnia hæc præclara dicunt poemata. » Vide paginam 534, et librum tertium *De legibus*, pag. 682. Spencer.

(28) Hœschelius in textu, ἄλλος ἐστί.

(29) Libri antea editi, παραλαβούσης, sed codd. Regius et Basileensis, παραλαβόντος. Ibidem mss., τοῦ δὲ Ἰὼβ καὶ τοῦ Δαυὶδ εἰπόντων τό. Alias, pro εἰπόντων, legebatur εἰπόντος.

(30) *Ζωῆς*. Hanc vocem, quæ desideratur in antea editis, restituit codex Regius.

(31) *Πλασσόμενον*. Ex iis quæ præcedunt et sequuntur, Boherello addendum videtur, καὶ ἐμφυσώμενον.

(32) *Προκείμενον*. Sic recte mss. Alias, προσκείμενον, male.

soporem in Adam, et obdormivit, et tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea. Et ædificavit costam quam tulerat de Adam, in mulierem [92], » etc. Nec verba profert ipsa, quæ legi nequeunt quin intelligatur id figurate dictum fuisse. Noluit enim videri scire hæc esse allegorice interpretanda: quanquam tamen in sequentibus dicit « eos, qui inter Judæos et Christianos sunt verecundiores, cum harum rerum pudeat, illas conari quodammodo allegoriis explicare. » Ad quem sic ego. An sensu allegorico **531** accipienda est fabula, quam Hesiodus tuus, homo divinitus afflatus, commentus est de femina, quam Jupiter hominibus dedit ut malum et quo furtim ablatum ignem ulcisceretur: et quod de muliere ex costa hominis alto somnio sopiti sumpta et a Deo ædificata memoratum est, id tibi videtur nihil reconditioris sensus habere? At cujus candoris est illa quidem non ridere ut nugas, sed admirari ut mysterium philosophicum obvelatum fabula; hoc autem nasute distringere, et nihili facere quasi ultra sensum obvium nihil occulti contineat? Quod si propter nuda verba, contemptui esse debet sensus remotior quem scriptor in animo habuit, vide annon benigniorem risus materiam præbeant hæc Hesiodi, hominis tamen, si tibi fides, divinitus afflati:

Hunc iratus sic allocutus est, qui nubes cogit Jupiter:
Fili Japeti, omnium versutissime,
Gaudes quod ignem furatus meum animum deceperis.
Sed hoc tibi et futuris hominibus magno malo erit.
Nam ego pro igne dabo illis malum quo omnes
Oblectent animum, suum malum amplectentes.
Sic ait, et risit pater hominumque deumque.

Vulcanum vero inclytum jussit quam celerrime
Terram aquæ miscere, et hominis vocem indere,
Et robur, et faciem dare similem deabus immortalibus
Virginibus, pulchram, peramabilem. At Minervam

Jussit opera docere et ingeniose telam texere,
Auream vero Venerem circumfundere capiti gratiam,
Et vehemens desiderium et ornandi corporis curam.
Tandem ut caninam impudentiam indat et fallaces mores
Mandat Mercurio Argi percussori.
Sic dixit: illi autem Jovi Saturnio paruerunt.
Statim inclytus Vulcanus puellam a terra format
Virgini verecundæ similem, Jovis mandatis obsequens.
Minerva pulchris oculis dea cingit illam et exornat.
Gratiæ deæ et spectabilis Suada
Collo monilia aurea imponunt.
Horæ pulchre comatæ vernis floribus coronant.
Minerva omnem ornatum capiti accommodat.
In illius pectore occisor Argi Mercurius
Mendacia, blandos sermones dolososque mores

A ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὕπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. Καὶ ᾠκοδόμησε τὴν πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς γυναῖκα, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐδὲ τὴν λέξιν ἐκθέμενος, δυναμένην ἐπιστῆσαι τὸν ἀκούοντα, ὅτι μετὰ τροπολογίας εἴρηται. Καὶ οὐκ ἠθέλησέ γε προσποιήσασθαι ἀλληγορεῖσθαι τὰ τοιαῦτα· καίτοιγε ἐν τοῖς ἑξῆς λέγων, ὅτι « οἱ ἐπιεικέστεροι Ἰουδαίων τε καὶ Χριστιανῶν, ἐπὶ τούτοις αἰσχυνόμενοι, πειρῶνταί πως ἀλληγορεῖν αὐτά. « Ἔστι δ' εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· Ἆρα τὰ μὲν τῷ ἐνθέῳ σου Ἡσιόδῳ εἰρημένα ἐν μύθου σχήματι περὶ τῆς γυναικὸς (33) ἀλληγορεῖται· ὡς ἄρα δέδοται αὕτη τοῖς ἀνθρώποις ὑπὸ Διὸς κακὸν, καὶ ἀντὶ τοῦ πυρός· ἡ δ' ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ μετ' ἔκστασιν κοιμηθέντος ληφθεῖσα B γυνὴ καὶ οἰκοδομηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, χωρὶς παντὸς λόγου καί τινος ἐπικρύψεως λελέχθαι σοι φαίνεται; Ἀλλ' οὐκ εὔγνωμον, ἐκεῖνα μὲν μὴ γελᾷν ὡς μῦθον, ἀλλὰ θαυμάζειν ὡς ἐν μύθῳ φιλοσοφούμενα· ταῦτα δὲ μόνῃ τῇ λέξει τὴν διάνοιαν ἐναπερείσαντα μυχθίζειν, καὶ μηδενὸς λόγου νομίζειν ἔσεσθαι; Εἰ γὰρ ψιλῆς ἕνεκεν λέξεως χρὴ κατηγορεῖν τῶν ἐν ὑπονοίαις λελεγμένων, ὅρα εἰ μὴ τὰ Ἡσιόδου μᾶλλον γέλωτα μέλλει ὄφλειν, ἀνδρὸς (ὡς φῄς) ἐνθέου, τοιαῦτα γράψαντος (34)·

Τὸν δὲ χολωσάμενος προσέφη νεφεληγερέτα Ζεύς·
Ἰαπετιονίδη, πάντων περὶ μήδεα εἰδὼς,
Χαίρεις (35) πῦρ κλέψας, καὶ ἐμὰς φρένας ἠπεροπεύσας,
Σοί τ' αὐτῷ μέγα πῆμα καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισι.
C *Τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακὸν, ᾧ κεν ἅπαντες*
Τέρπωνται κατὰ θυμὸν, ἑὸν κακὸν ἀμφαγαπῶντες.
Ὣς ἔφατ', ἐκ δ' ἐγέλασσε (36) πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε·
Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν
Καὶ σθένος, ἀθανάταις δὲ θεαῖς (37) εἰς ὦπα ἐΐσκειν

Παρθενικαῖς (38), καλὸν εἶδος, ἐπήρατον· αὐτὰρ Ἀθήνην
Ἔργα διδασκῆσαι (39) πολυδαίδαλον ἱστὸν ὑφαίνειν,
Καὶ χάριν ἀμφιχέαι κεφαλῇ χρυσῆν Ἀφροδίτην
Καὶ πόθον ἀργαλέον, καὶ γυιοβόρους μελεδῶνας.
Ἐν δὲ θέμεν κύνεόν τε νόον καὶ ἐπίκλοπον ἦθος
Ἑρμείην ἤνωγε διάκτορον Ἀργειφόντην

Ὣς ἔφαθ'· οἱ δ' ἐπίθοντο Διὶ Κρονίωνι ἄνακτι.
[Αὐτίκα δ' ἐκ γαίης πλάσσε κλυτὸς Ἀμφιγυήεις
D *Παρθένῳ αἰδοίῃ ἴκελον Κρονίδεω διὰ βουλάς·*
Ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη (40).]

Ἀμφὶ δέ οἱ Χάριτές τε θεαὶ καὶ πότνια Πειθὼ
Ὅρμους χρυσείους ἔθεσαν χροΐ· ἀμφὶ δὲ τήν γε
Ὧραι καλλίκομοι (41) στέφον ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν.
Πάντα δέ οἱ χροΐ κόσμον ἐφήρμοσε Παλλὰς Ἀθήνη·
Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργειφόντης
Ψεύδεά θ' αἱμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος

[92] Gen. II, 21.

(33) *Περὶ τῆς γυναικός*. Vide Hesiod. v. 264, et lib. I *Operum ac dierum*, v. 57.

(34) *Τοιαῦτα γράψαντος*. Vide eumdem Hesiodum lib. I *Operum ac dierum*, v. 53 et seqq.

(35) Hœschelius et Spencerus in margine, χαίρεις, sicque codd. Regius, Basileensis et Anglicanus primus. Alii, χαίροις.

(36) Libb. editi Hesiodi, ἐγέλασσε. Origenes, ἐτέλεσσε.

(37) Iidem, ἀθανάταις δὲ θεαῖς. Origen., ἀθανάτοις δὲ θεοῖς.

(38) Iidem, παρθενικαῖς. Origen., παρθενικῆς.

(39) Iidem, διδασκῆσαι. Origen., διδασκέμεναι.

(40) Tres hi versus uncis inclusi non reperiuntur in codd. nostris Origenis manu exaratis.

(41) Libb. editi, τήν γε Ὧραι καλλίκομοι. Origen., τήν γε Ὧραι καλλιπλόκαμοι.

Τεῦξε, Διὸς βουλῆσι βαρυκτύπου· ἐν δ' ἄρα φωνὴν
Θῆκε θεῶν κῆρυξ· ὀνόμηνε δὲ τήνδε γυναῖκα
Πανδώρην, ὅτι πάντες Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες
Δῶρον ἐδώρησαν (42), *πῆμ' ἀνδράσιν ἀλφηστῆσι.*

Γελοῖον δ' αὐτόθεν καὶ τὸ περὶ τοῦ πίθου λεγόμενον, ὅτι

Πρὶν μὲν γὰρ ζώεσκον ἐπὶ χθονὶ φῦλ' ἀνθρώπων
Νόσφιν ἄτερ τε κακῶν καὶ ἄτερ χαλεποῖο πόνοιο,
Νούσων τ' ἀργαλέων, αἵ τ' ἀνδράσι γῆρας (43) *ἔδωκαν.*
Ἀλλὰ γυνὴ χείρεσσι πίθου μέγα πῶμ' ἀφελοῦσα
Ἐσκέδασ', ἀνθρώποισι δ' ἐμήσατο κήδεα λυγρά.
Μούνη δ' αὐτόθι Ἐλπὶς ἐν ἀῤῥήκτοισι δόμοισιν
Ἔνδον ἔμεινε, πίθου ὑπὸ χείλεσιν, οὐδὲ θύραζε
Ἐξέπτη· πρόσθεν γὰρ ἐπέμβαλε πῶμα πίθοιο.

Πρὸς δὲ τὸν ταῦτα σεμνῶς ἀλληγοροῦντα, εἴτ' ἐπιτυγχάνοντα ἐν τῇ ἀλληγορίᾳ εἴτε καὶ μή, ἐροῦμεν· Ἆρα μόνοις Ἕλλησιν ἐν ὑπονοίᾳ ἔξεστι φιλοσοφεῖν; ἀλλὰ καὶ Αἰγυπτίοις, καὶ ὅσοι τῶν βαρβάρων σεμνύνονται ἐπὶ μυστηρίοις καὶ ἀληθείᾳ; μόνοι δὲ Ἰουδαῖοι ἔδοξάν σοι, καὶ ὁ τούτων νομοθέτης, καὶ οἱ συγγραφεῖς, πάντων ἀνθρώπων εἶναι ἀνοητότατοι; Καὶ μόνον τοῦτο (44) τὸ ἔθνος οὐδεμιᾶς δυνάμεως Θεοῦ μετειληφέναι, τὸ οὕτω μεγαλοφυέστατα δεδιδαγμένον ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν ἀγένητον τοῦ Θεοῦ φύσιν, κἀκείνῳ μόνῳ ἐνορᾷν, καὶ τὰς ἀπ' αὐτοῦ μόνου ἐλπίδας προσδοκᾷν;

Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ περὶ τὸν ὄφιν, « *ὡς ἀντιπράσσοντα τοῖς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον παραγγέλμασιν,* » ὁ Κέλσος κωμῳδεῖ, « *μῦθόν τινα* » παραπλήσιον τοῖς παραδιδομένοις « *ταῖς γραυσὶν* » ὑπολαβὼν εἶναι τὸν λόγον· καὶ ἑκὼν οὔτε τὸν Θεοῦ παράδεισον ὠνόμασεν, οὐδ' ὡς πεφυτευκέναι λέγεται ὁ Θεὸς ἐν Ἐδὲμ κατ' ἀνατολάς· καὶ μετὰ τοῦτο ἐξανατεταλκέναι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τῷ παραδείσῳ (45), καὶ τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ξύλον, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις εἰρημένα, δυνάμενα αὐτόθεν κινῆσαι τὸν εὐμενῶς ἐντυγχάνοντα, ὅτι πάντα ταῦτα οὐκ ἀσέμνως τροπολογεῖται· φέρε, ἀντιπαραθῶμεν ἐκ τοῦ *Συμποσίου* Πλάτωνος τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ Ἔρωτος τῷ Σωκράτει, καὶ ὡς σεμνότερα πάντων τῶν ἐν τῷ *Συμποσίῳ* εἰπόντων περὶ αὐτοῦ τῷ Σωκράτει περιτεθέντα (46). Οὕτω δ' ἔχει ἡ Πλάτωνος λέξις· « Ὅτ' ἐγένετο ἡ Ἀφροδίτη, εἱστιῶντο οἱ θεοί, οἵ τε ἄλλοι καὶ ὁ τῆς Μήτιδος υἱὸς Πόρος (47). Ἐπειδὴ δὲ ἐδείπνησαν, προσαιτήσουσα, οἷον δὴ εὐωχίας οὔσης, ἀφίκετο ἡ Πενία, καὶ ἦν περὶ τὰς θύρας. Ὁ οὖν Πόρος μεθυσθεὶς τοῦ νέκταρος (οἶνος γὰρ οὔπω ἦν·), εἰς τὸν τοῦ Διὸς κῆπον εἰσελθὼν, βεβαρημένος εὗδεν. Ἡ οὖν Πενία, ἐπιβουλεύουσα διὰ τὴν αὐτῆς ἀπορίαν παιδίον ποιήσασθαι ἐκ τοῦ Πόρου, κατακλίνεταί τε παρ' αὐτῷ,

A **532** *Condit, Jovis tonantis voluntate; et nomen illi*
Imponit deorum præco, eamque appellavit
Pandoram, quia omnes domorum cœlestium incolæ
Suum illi quisque donum contulerant, industriis hominibus exitio futurum.

Nec minus ridiculum quod subjungit de dolio:

Nam prius in terra vivebat genus hominum
Nullis malis afflictum, sine ullo difficili labore,
Morbisque molestis qui hominibus senectam afferunt.
Sed mulier cum ex dolio manibus magnum sustulisset operculum,
Dispersit, et in homines graves curas immisit.
Sola vero illic spes infracta in domo
Intus mansit, dolii sub labris, neque foras
Evolavit; injecerat enim prius dolio operculum.

Hæc quisquis allegoriis graviter exposuerit, sive B scriptoris mentem assequatur, sive non, sic illum compellabimus: An solis Græcis licet suas res philosophicas velamine tegere? An Ægyptiis eadem venia dabitur aliisque barbaris qui se veritatem mysteriis occultatam habere gloriantur; solos autem Judæos putas, ne exceptis quidem legislatore et scriptoribus, omnium hominum esse stupidissimos? Sola hæc gens, quæ tam nobilibus disciplinis docta est ad increatam Dei naturam assurgere, illum solum præ oculis habere, in illo solo suas spes omnes reponere, nihil a Deo virtutis acceperit?

39. Quoniam Celsus etiam serpentem comica dicacitate ridens ait illum « præceptis homini a Deo datis adversatum fuisse, » idque fabulam esse existimat « ad aniles nugas » ablegandam, et consulto C prætermittit paradisum quem in Edem ad orientem Deus plantasse memoratur, lignum etiam quod de humo produxit pulchrum visu et ad vescendum suave, lignum vitæ in medio paradisi situm, et lignum boni malique scientiam conferens, aliaque eodem loco narrata, quæ candidum lectorem possunt inducere, ut credat hæc omnia non indecore ad allegoriam referri: age, hæc conferamus cum iis quæ apud Platonem in *Symposio* de Cupidine dicta sunt, et assignata Socrati ut elegantissima omnium quæ ea de re alii in hoc *Symposio* dicunt. Sic est Platonis locus: « Cum nata est Venus, convivium concelebrarunt dii, in quo inter alios accumbebat Porus Metidis filius. Post cœnam D Penia, sciens paratas ibi epulas, accessit mendicans, **533** et ad fores assistebat. Interim Porus nectare ebrius, nondum enim erat vinum, ingressus est in hortum Jovis, ibique edormiebat crapulam. Tunc Peniæ in mentem venit, si ex Poro filium susciperet, id fore suæ inopiæ remedio. Itaque it cubitum propter illum, et Cupidinem concepit. Quod igitur die natali Veneris natus est

(42) Lego cum iisdem, ἐδώρησαν. Origen., ἐδωρήσαντο.

(43) Iidem, γῆρας. Origen., κῆρας.

(44) *Τοῦτο.* Desideratur in antea editis, sed suppletur e mss.

(45) *Τῷ παραδείσῳ.* Sic mss. Alias vero, τοῦ παραδείσου.

(46) *Περιτεθέντα.* Ita codd. Regius et Basileensis, melius quam libb. editi, περιτιθέντα.

(47) *Πόρος.* Quidam mss. prima manu habent Πῶρος, secunda vero, Πόρος. Ibidem recte secundus codex Anglicanus, προσαιτήσουσα, sicque apud Platonem in Joannis Sarrani editione legitur, pro quo libb. editi Origenis hoc loco habent, προσαίτις οὖσα.

Cupido, eam ob rem in comitatu est Veneris eique servit: et amat quod pulchrum est, quia pulchra est Venus. Quoniam ergo Pori filius est et Peniæ Cupido, hanc sortitus est indolem. Semper egens, multum abest ut tenellus et pulcher sit, ut multi putant, sed aridus est, squalore obsitus, nudis pedibus, inops et laris et fundi, humi semper cubans, sine stratis, ad fores, in viis, sub dio. Matri natura semper similis, omnium indiget. His autem refert patrem. Pulchris honestisque struit insidias, fortis, audax, laboris patientissimus, venator callidus, technarum perpetuus artifex, in agendo cautus, ingenio facilem ad omnia sibi viam parante, philosophus per totam vitam, præstigiator vafer, circulator, sophista. Neque immortalis, neque mortalis; sed eadem die modo viget vivitque, cum omnia ad voluntatem fluunt; modo moritur, rursusque reviviscit propter patris naturam. Cæterum quod partum illi est, confestim elabitur, ita ut nec pauper unquam sit, nec dives; sapientiam autem inter et ignorantiam veluti medius est. » In hæc quicunque inciderint, si Celsi malitiam imitentur, quod a Christianis absit, ii hujusmodi fabulam irridebunt, et Platonem, magnum illum virum, risu excipient. Si autem hæc specie fabulosa, ut philosophos decet, inspicerent, et Platonis mentem possent deprehendere, non possent non mirari quanta solertia, specie fabulæ usus, nota sibi magna dogmata ob vulgus occultare potuerit, et eadem tamen, ut oportebat, declarare iis, qui scirent per fabulas aspicere auctoris de veritate consilium. Atque hanc Platonis fabulam attuli, propterea quod hortus Jovis, de quo ille, a paradiso Dei, Penia a serpente, Porus insidiis a Penia appetitus ab homine insidiis serpentis circumvento non multum abludere videntur. Non omnino autem compertum, an hæc fortuito Platoni occurrerint, an, id quod existimant nonnulli, dum in Ægyptum peregrinaretur, inciderit in quosdam mysteriorum Judaicorum curiosos, et quædam ab illis didicerit, ex quibus alia quidem retinuerit, alia vero figuris dissimulaverit; metu, ne Græcos offenderet, si integram servaret Judæorum philosophiam; qui cum propter diversas ab aliis leges, tum propter **534** peculiarem reipublicæ formam, apud multos male audiebant. Sed disserendi aut de Platonis fabula, aut de serpente, aut de paradiso Dei omnibusve quæ in illo accidisse narrantur, temporis præsentis non est. Hæc in *commentariis in Genesim*, quam potui diligentissime, explanavi.

A καὶ ἐκύησε τὸν Ἔρωτα· διὸ δὴ καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἀκόλουθος θεράπων γέγονεν ὁ Ἔρως, γεννηθεὶς ἐν τοῖς ἐκείνης γενεθλίοις (48)· καὶ ἅμα φύσει ἐραστὴς ὢν περὶ τὸ καλὸν, καὶ τῆς Ἀφροδίτης καλῆς οὔσης. Ἅτε οὖν Πόρου καὶ Πενίας υἱὸς ὢν ὁ Ἔρως ἐν τοιαύτῃ τύχῃ καθέστηκε. Πρῶτον μὲν πένης ἀεί ἐστι, καὶ πολλοῦ δεῖ ἁπαλός τε καὶ καλὸς, οἷον οἱ πολλοὶ οἴονται, ἀλλὰ σκληρὸς καὶ αὐχμηρὸς καὶ ἀνυπόδητος καὶ ἄοικος, χαμαιπετὴς ἀεὶ ὢν, καὶ ἄστρωτος, ἐπὶ θύραις καὶ ἐν ὁδοῖς ὑπαίθριος κοιμώμενος· τὴν τῆς μητρὸς φύσιν ἔχων, ἀεὶ ἐνδείᾳ ξύνοικος. Κατὰ δ' αὖ τὸν πατέρα ἐπίβουλός ἐστι τοῖς καλοῖς καὶ τοῖς ἀγαθοῖς, ἀνδρεῖος ὢν, καὶ ἴτης, καὶ σύντονος· θηρευτὴς δεινὸς, ἀεὶ προσπλέκων μηχανάς· καὶ φρονήσεως ἐπιθυμητὴς καὶ πόριμος· φιλοσοφῶν διὰ παντὸς τοῦ B βίου· δεινὸς γόης, καὶ φαρμακεὺς, καὶ σοφιστής· καὶ οὔτε ὡς ἀθάνατος πέφυκεν, οὔτε ὡς θνητός· ἀλλὰ τοτὲ μὲν τῆς αὐτῆς ἡμέρας θάλλει τε καὶ ζῇ, ὅταν εὐπορήσῃ, τοτὲ δ' ἀποθνήσκει πάλιν, πάλιν δ' ἀναβιώσκεται, διὰ τὴν τοῦ πατρὸς φύσιν. Τὸ δὲ ποριζόμενον ἀεὶ ὑπεκρεῖ· ὥστε οὔτ' ἀπορεῖ Ἔρως ποτὲ, οὔτε πλουτεῖ. Σοφίας δ' αὖ (49) καὶ ἀμαθίας ἐν μέσῳ ἐστίν. » Ἆρα γὰρ οἱ ἐντυγχάνοντες τούτοις, ἐὰν μὲν τὴν κακοήθειαν τοῦ Κέλσου μιμῶνται, ὅπερ Χριστιανῶν ἀπείη! καταγελάσονται τοῦ μύθου, καὶ ἐν χλεύῃ θήσονται τὸν τηλικοῦτον Πλάτωνα· ἐὰν δὲ, τὰ ἐν μύθου σχήματι λεγόμενα φιλοσόφως ἐξετάζοντες, δυνηθῶσιν εὑρεῖν τὸ βούλημα τοῦ Πλάτωνος, τίνα τρόπον (50) δεδύνηται τὰ μεγάλα ἑαυτῷ φαινόμενα C δόγματα κρύψαι μὲν διὰ τοὺς πολλοὺς ἐν τῷ τοῦ μύθου σχήματι, εἰπεῖν δ' ὡς ἐχρῆν τοῖς εἰδόσιν ἀπὸ μύθων εὑρίσκειν τὸ περὶ ἀληθείας τοῦ ταῦτα συντάξαντος βούλημα. Τοῦτον δὲ τὸν παρὰ Πλάτωνι μῦθον (51) ἐξεθέμην διὰ τὸν παρ' αὐτῷ τοῦ Διὸς κῆπον παραπλήσιόν τι ἔχειν δοκοῦντα τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν Πενίαν τῷ ἐκεῖ ὄφει παραβαλλομένην, καὶ τὸν ὑπὸ τῆς Πενίας ἐπιβουλευόμενον Πόρον τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιβουλευομένῳ ὑπὸ τοῦ ὄφεως. Οὐ πάνυ δὲ δῆλον, πότερον κατὰ συντυχίαν ἐπιπέπτωκε τούτοις ὁ Πλάτων, ἢ (ὥς οἴονταί τινες) ἐν τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀποδημίᾳ συντυχὼν καὶ τοῖς τὰ Ἰουδαίων φιλοσοφοῦσι, καὶ μαθών τινα παρ' αὐτῶν, τὰ μέν τινα τετήρηκε, τὰ δὲ παρεποίησε, φυλαξάμενος προσκόψαι τοῖς Ἕλλησιν ἐκ τοῦ πάντῃ τὰ τῆς Ἰουδαίων τηρῆσαι D σοφίας (52), διαβεβλημένων παρὰ τοῖς πολλοῖς διὰ τὸ ξενίζον τῶν νόμων καὶ τὴν ἰδιότροπον κατ' αὐτοὺς πολιτείαν. Οὔτε δὲ τὸν Πλάτωνος μῦθον, οὔτε τὰ περὶ τὴν ὄφιν καὶ τὸν παράδεισον τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσα ἐν αὐτῷ ἀναγέγραπται γεγονέναι, νῦν καιρὸς ἦν διηγήσασθαι. Προηγουμένως γὰρ ἐν τοῖς *Ἐξηγητικοῖς τῆς Γενέσεως*, ὡς οἷόν τ' ἦν, εἰς ταῦτα ἐπραγματευσάμεθα.

40. Quod autem ait, « a Moyse nefarie Deum induci jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne

Ἐπὰν δὲ φάσκῃ, ὡς « ἄρα ἀνοσιώτατα τὸν Θεὸν εὐθὺς καὶ (53) ἀπ' ἀρχῆς ἀσθενοῦντα, καὶ μηδ' ἕνα

(48) Hœschelius in textu, εἴδετο ὁ Ἔρως γεννηθεὶς ἐν τοῖς ἐκείνων γενεθλίοις.

(49) Platonis libb. editi, σοφίας τ' αὖ. Paulo post mss., καταγελάσονται τοῦ μύθου. Libb. editi, καταγελάσονται τὸν μῦθον.

(50) *Τίνα τρόπον*. Ante has voces recte conjicit Boherellus deesse θαυμάσονται, vel quid simile.

(51) *Πλάτωνι μῦθον*. Vide Eusebium lib. XII, cap. 11, *Præpar. Evang.*, et Plotinum lib. VI, ennead. III, cap. 6.

(52) *Σοφίας*. Sic omnes fere mss. Libri autem editi in textu habent, φιλοσοφίας.

(53) Boherello delenda videtur particula καί. Ibidem recte habent codd. Regius et Basileensis, καὶ

ἄνθρωπον, ὃν αὐτὸς ἔπλασε, πεῖσαι δυνάμενον, εἰσήγαγεν ὁ Μωϋσέως λόγος· » καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι ὅμοιόν ἐστι τὸ λεγόμενον, ὡς εἴ τις ἐνεκάλει ἐπὶ τῇ τῆς κακίας συστάσει, ἣν οὐδὲ (54) ἀπὸ ἑνὸς ἀνθρώπου δεδύνηται κωλῦσαι ὁ Θεὸς, ὥστε κἂν ἕνα τινὰ ἄνθρωπον εὑρεθῆναι ἀρχῆθεν ἄγευστον κακίας γεγενημένον. Ὡς γὰρ περὶ τούτου, οἷς μέλει ἀπολογεῖσθαι περὶ Προνοίας, ἀπολογοῦνται οὐ δι' ὀλίγων οὐδὲ δι' εὐκαταφρονήτων· οὕτω δὲ καὶ περὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ φιλοσοφήσουσιν οἱ ἐγνωκότες, ὅτι καθ' Ἑλλάδα (55) φωνὴν ὁ *Ἀδὰμ ἄνθρωπός* ἐστι· καὶ ἐν τοῖς δοκοῦσι περὶ τοῦ Ἀδὰμ εἶναι φυσιολογεῖ Μωϋσῆς τὰ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Καὶ γὰρ « ἐν τῷ Ἀδὰμ (ὥς φησιν ὁ Λόγος) πάντες ἀποθνήσκουσι καὶ κατεδικάσθησαν ἐν τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ· » οὐχ οὕτως περὶ ἑνός τινος (56), ὡς περὶ ὅλου τοῦ γένους ταῦτα φάσκοντος τοῦ θείου λόγου. Καὶ γὰρ ἐν τῇ τῶν

A unum quidem hominem, quem ipse formaverat, persuadere posset; » id perinde est ac si quis in Deum inveheretur, quod nequitia invaluerit, quam ne ab uno homine quidem amoliri ita potuerit, ut saltem unus aliquis homo natus inveniretur nulla prorsus malitia inquinatus. Sicut enim quibus Providentiæ causa cordi est, ii ab hujusmodi criminatione vindicant illam plurimis, et solidissimis argumentis; ita de Adamo ejusque peccato philosophabuntur quibus notum erit, Hebraica voce « Adam » significari « hominem, » et in iis, quæ Moyses de Adamo dicere videtur, describi naturam humanam. Etenim « omnes, ut Scriptura testatur, in Adam moriuntur[93], et condemnati sunt in similitudine prævaricationis Adæ[94]: » ita ut divina Scriptura non
B tam de uno quodam homine, quam de universo genere loquatur. Nam videre est in serie eorum quæ tanquam de uno dicuntur[95], maledictionem

[93] I Cor. xv, 22. [94] Rom. v, 15. [95] Gen. iii, 17; et xvi, 23, 21.

μηδ' ἕνα ἄνθρωπον. Libb. impressi, καὶ μηδένα ἄνθρωπον.

(54) *Ἣν οὐδέ*, etc. Sic mss. Alias, ὡς οὐδέ, etc. Paulo post iidem mss., ἀρχῆθεν ἄγευστον. Alias, κἀκεῖθεν ἄγευστον.

(55) *Καθ' Ἑλλάδα.* Videtur legendum, καθ' Ἑβραΐδα, quomodo et vertit Gelenius interpres.

(56) *Οὐχ οὕτω περὶ ἑνός τινος*, etc. Vide lib. iii, n. 61, 62, 63; lib. vii, n. 28, 29 et 50. Orig. tractat. 9 in Matth.: « Et forsitan quidem secundum hanc nativitatem nemo est mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus, propter nativitatis nostræ carnalis mysterium; secundum quod ait David ex persona omnium nascentium ex carne et sanguine: *Quoniam in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis concepit me mater mea.* Idem in homil. 14 in Luc.: « Parvuli baptizantur in remissionem peccatorum. Quorum peccatorum? vel, quo tempore peccaverunt? aut, quomodo potest ulla lavacri in parvulis ratio subsistere; nisi juxta illum sensum, de quo paulo ante diximus: *Nullus mundus a sorde, nec si unius diei quidem fuerit vita ejus super terram?* Et quia per baptismi sacramentum nativitatis sordes deponuntur, propterea baptizantur et parvuli. » Et homil. 8 in Levit.: « Sed et ille ipse, qui nascitur, sive virilis, sive feminei sexus sit, pronuntiat de eo Scriptura, quia non sit mundus a sorde, etiamsi unius diei sit vita ejus. Et, ut scias esse in hoc grande nescio quid, et tale, quod nulli sanctorum ex sententia venerit, nemo ex omnibus sanctis invenitur diem festum, vel convivium magnum egisse in die natalis sui; nemo invenitur habuisse lætitiam in die natalis filii, vel filiæ suæ. » Et paulo post: « Quod si placet audire quid etiam alii sancti de ista nativitate senserint, audi Davidem dicentem: *In iniquitatibus*, inquit, *conceptus sum, et in peccatis peperit me mater mea*; ostendens quod quæcunque anima in carne nascitur, iniquitatis et peccati sorde polluitur; et propterea dictum est illud, quod jam superius memoravimus: *Quia nemo mundus a sorde, nec si unius diei sit vita ejus.* » Vide homil. 12 in Levit.; Just., *Expos. fidei*: Ἐπειδήπερ ἁμαρτὼν ὁ Ἀδὰμ θανάτῳ τὸ γένος ὑπέβαλε, καὶ τὴν φύσιν ὅλην ὑπεύθυνον τῷ χρέει πεποίηκε. « Quandoquidem enim peccato suo Adam morti genus humanum subjecit, et naturam cunctam debito obnoxiam subjecit. » Et in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 315: Καὶ οὐχ ὡς ἐνδεᾶ αὐτὸν τοῦ βαπτισθῆναι, ἢ τοῦ ἐπελθόντος ἐν εἴδει περιστερᾶς Πνεύματος, οἴδαμεν αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν ποταμόν· ὥσπερ οὐδὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι ὡς ἐνδεὴς τούτων, ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ὑπὸ θάνατον καὶ πλάνην τὴν τοῦ ὄφεως ἐπεπτώκει, παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἑκάστου αὐτῶν πονηρευσαμένου. « Ad amnem eum non ideo venisse, pro comperto habemus, quod vel baptismi lavatione, vel spiritus in specie columbæ adventu opus ei fuerit; sicuti nec nasci et crucifigi, propter functionis hujusmodi indigentiam sustinuit; sed humani generis causa quod per Adam in mortem et fraudem seductionemque serpentis conciderat, ut interim propriam pro se maligne agentis cujusque culpam taceam. » Iren., lib. v, cap. 16: « Per quæ manifeste ipsum ostendit
C Deum: quem in primo quidem Adam offendimus, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obedientes usque ad mortem facti. » Vide lib. iii, cap. 20, non longe ab initio; lib. iv, cap. 5, et lib. v, cap. 14, 16, 17, et alibi. Tertull. libro *De cultu feminarum*, cap. 1: « Ut non magis in sordibus ageret et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et pœnitentem, quo plenius id quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti, et invidiam perditionis humanæ), omnis satisfactionis habitu expiaret. In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum tuum conversio tua, et ille dominabitur tui: et Evam te esse nescis? Vivit sententia Dei super sexum istum in hoc sæculo, vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, etc. « Et libro *De anima*, cap. 40: « Ita omnis anima eo usque in Adam censetur: donec in Christo recenseatur; » vide locum;
D et librum *De testimonio animæ*, cap. 3, et *De pœnitentia*, cap. 2, uti et lib. ii *Adversus Marcionem*, cap. 11. Clem. Alex., *Strom.* iii, pag. 453, 468, 469: *Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου*, Ἰὼβ φησιν, *οὐδ' εἰ μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ.* Λεγέτωσαν ἡμῖν, ποῦ ἐπόρνευσεν τὸ γεννηθὲν παιδίον; ἢ πῶς ὑπὸ τὴν τοῦ Ἀδὰμ ὑποπέπτωκεν ἀρὰν τὸ μηθὲν ἐνεργῆσαν; Ἀπολείπεται δὲ αὐτοῖς, ὡς ἔοικεν, ἀκολούθως λέγειν τὴν γένεσιν εἶναι κακήν· οὐ τὴν τοῦ σώματος μόνην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα. Καὶ ὅταν ὁ Δαυὶδ εἴπῃ· *Ἐν ἁμαρτίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἀνομίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου·* λέγει μὲν προφητικῶς μητέρα τὴν Εὔαν. Ἀλλὰ ζώντων Εὔα μήτηρ ἐγένετο· καὶ εἰ ἐν ἁμαρτίαις συνελήφθη, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐν ἁμαρτίᾳ, οὐδὲ μὴν ἁμαρτία αὐτός. « *Nemo mundus a sorde*, ait, *nec si sit quidem unus dies vita ejus.* Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est infans natus? Vel quomodo sub Adæ cecidit exsecrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur,

535 Adamo inflictam omnium esse communem; sicut quæ mulieri, ad omnem mulierem pertinere. Item quod homo et mulier e paradiso ejecti sunt, induti tunicas pelliceas quas illis propter ipsorum peccatum Deus fecerat, id mysterium quoddam continet multo præstantius, quam quod Plato tradit de anima evulsis alis huc cadente, donec aliquid solidum nanciscatur ubi consistat.

41. Sequuntur apud Celsum hæc : « Deinde nobis obtrudunt diluvium quoddam, et ridiculam arcam ubi omnia inclusa fuerant, columbam et corniculam nuntiorum munere fungentes. Qua in re nihil agunt quam interpolare et depravare Deucalionis historiam. Neque enim putabant, opinor, hæc in lucem esse proditura, sed inepta illa figmenta pueris narrabant. » Et hic vide odium hominis philosopho indignum in antiquissimam Judæorum Scripturam. Nihil tamen habet quod contra diluvii historiam dicat; ne ea quidem affert quibus reprehendere poterat arcam et ejus mensuras : puta fieri non posse ut arca trecentos cubitos, ut vulgus accipit, longa, lata quinquaginta et alta triginta, continuisse dicatur quidquid animalium esset in terra, septem ex mundis paria, ex immundis vero duo; sed satis habet dicere « eam esse absurdam, ubi omnia inclusa erant. » Quid vero absurdi habet, quæ centum annis fabricata perhibetur, et quæ a trecentis longitudinis quinquagintaque latitudinis cubitis adducta sensim fuerat, donec triginta altitudinis cubiti desinerent in fastigium longum latumque unum cubitum? Quomodo non admiranda potius est illa structura maximæ

A λεγομένων ὡς περὶ ἑνὸς ἀκολουθίᾳ ἡ ἀρὰ τοῦ Ἀδὰμ κοινὴ πάντων ἐστί· καὶ τὰ κατὰ τῆς γυναικὸς οὐκ ἔστι καθ' ἧς οὐ λέγεται (57). Καὶ ὁ ἐκβαλλόμενος δὲ ἐκ τοῦ παραδείσου ἄνθρωπος μετὰ τῆς γυναικὸς, τοὺς δερματίνους ἠμφιεσμένος χιτῶνας (οὓς διὰ τὴν παράβασιν τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε τοῖς ἁμαρτήσασιν ὁ Θεὸς), ἀπόῤῥητόν τινα καὶ μυστικὸν ἔχει λόγον ὑπὲρ τὸν κατὰ Πλάτωνα, τῆς ψυχῆς πτεροφυούσης (58) καὶ δεῦρο φερομένης, ἕως ἂν στερεοῦ τινος λάβηται.

Ἑξῆς δὲ τοιαῦτά φησιν· « Εἶτα κατακλυσμόν τινα, καὶ κιβωτὸν ἀλλόκοτον, ἅπαντα ἔνδον ἔχουσαν, καὶ περιστεράν τινα καὶ κορώνην ἀγγέλους, παραχαράττοντες καὶ ῥᾳδιουργοῦντες τὸν Δευκαλίωνα· οὐ γὰρ (οἶμαι) προσεδόκησαν, ὅτι ταῦτ' εἰς φῶς πρόεισιν, B ἀλλ' ἀτέχνως παισὶ νηπίοις ἐμυθολόγησαν. » Καὶ ἐν τούτοις δὴ ὅρα τὴν ἀφιλόσοφον ἀπέχθειαν τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην Ἰουδαίων Γραφήν. Οὐ γὰρ ἔχων τὴν περὶ κατακλυσμοῦ ἱστορίαν κακολογεῖν· οὐδ' ἐπιστήσας οἷς ἐδύνατο λέγειν κατὰ τῆς κιβωτοῦ καὶ τῶν μέτρων αὐτῆς· καὶ οὐχ ὡς οἷόν τ' ἦν (59), κατὰ τὸν τῶν πολλῶν νοῦν, ἐκλαμβάνοντα τὰ περὶ τῶν τριακοσίων τοῦ μήκους τῆς κιβωτοῦ πηχέων, καὶ πεντήκοντα τοῦ πλάτους, καὶ τριάκοντα τοῦ ὕψους, φάσκειν αὐτὴν κεχωρηκέναι τὰ ἐπὶ γῆς ζῶα, καθαρὰ μὲν ἀνὰ τέσσαρα καὶ δέκα (60), ἀκάθαρτα δὲ ἀνὰ τέσσαρα· ἁπλῶς εἶπεν « ἀλλόκοτον, πάντ' ἔχουσαν ἔνδον (61). » Τί γὰρ τὸ ἀλλόκοτον αὐτῆς, ἑκατὸν ἔτεσιν ἱστορουμένης γεγενῆσθαι, καὶ C συναγομένης ἀπὸ τῶν τριακοσίων τοῦ μήκους πηχέων, καὶ τῶν πεντήκοντα τοῦ πλάτους, ἕως οἱ τοῦ ὕψους πήχεις τριάκοντα καταλήξουσιν εἰς ἕνα πῆχυν μήκους καὶ πλάτους; Πῶς δ' οὐχὶ μᾶλλον θαυμαστὸν ἦν τὸ κατασκεύασμα καὶ μεγίστῃ πόλει ἐοικός· τῷ

consequenter ut dicant malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ, propter quam etiam corpus. Et quando dixit David : *In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea :* dicit prophetice quidem matrem Evam, sed Eva mater fuit viventium; et si in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. » Hunc vero et alios, quos jam citavimus, locos quisque, prout sibi visum est, detorquere solet. Similia, ne dicam locupletiora testimonia apud alios Patres, tum Græcos, tum Latinos, occurrunt; quæ brevitatis gratia præterimus. SPENCER. — Consule item clarissimum Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 7, num. 24, ubi investigat Origenis dogma de peccato originali.

(57) *Οὐκ ἔστι καθ' ἧς οὐ λέγεται.* Boherello legendum videtur, οὐκ ἔστι καθ' ἧς μόνον λέγεται. Ego vero nihil mutari velim. Nam οὐκ ἔστι καθ' ἧς οὐ λέγεται idem est ac si diceretur περὶ πάσης λέγεται.

(58) *Πτεροφυούσης.* Lege πτεροῤῥυούσης. Fateor, non semel occurrit apud Platonem πτεροφυεῖν, ut pag. 251, 255, et φύουσα τὰ πτερά, pag. 251 ; at locus, ad quem *Origenes* respexit, me sic emendare monuit, pag. 246 : Ἡ ψυχὴ πᾶσα παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου· πάντα δὲ οὐρανὸν περιπολεῖ, ἄλλοτε ἐν ἄλλοις εἴδεσι γιγνομένη. Τελέα μὲν οὖν οὖσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροπολεῖ τε, καὶ ἅπαντα τὸν κόσμον διοικεῖ· ἡ δὲ πτεροῤῥυήσασα φέρεται, ἕως ἂν στερεοῦ τινος ἀντιλάβηται· οὗ κατοικισθεῖσα, σῶμα γήϊνον λαβοῦσα, αὐτὸ αὑτὸ δοκοῦν κινεῖν διὰ τὴν ἐκείνης δύναμιν, ζῶον τὸ ξύμπαν ἐκλήθη, ψυχὴ καὶ σῶμα παγὲν, θνητόν τ' ἔσχεν ἐπωνυμίαν. « Omnis animus totius inanimati curam habet, totumque percurrit cœlum, alias videlicet alias sortitus species. Dum igitur perfectus est et alatus, sublimis incedit, et per totum mundum pervadit. Cum vero alæ ei defluxerint, fertur, donec solidum quidpiam comprehenderit : ubi habitaculum nactus, corpus terrenum suscipit, et ipsum illud movere videtur, propter illius potentiam, ac proinde totum illud, animus nimirum et D corpus, animal vocatur, et mortalis etiam appellationem habet. » Et pag. 248 : Ὅταν δὲ ἀδυνατήσασα ἐπισπέσθαι μὴ ἴδῃ, καί τινι συντυχίᾳ χρησαμένη, λήθης τε καὶ κακίας πλησθεῖσα βαρυνθῇ, βαρυνθεῖσα δὲ πτεροῤῥυήσῃ τε, καὶ ἐπὶ τὴν γῆν πέσῃ, etc. « Sin assequendi impotens, minime inspexerit, et infortunio quodam usus, oblivione et pravitate repletus gravetur; gravatus autem pennas amiserit, et in terram inciderit, etc. » SPENCER. — Spencerus lectionem suam e Platone, πτεροῤῥυούσης, confirmare poterit ex Origene, lib. VI, num. 43 et 44. Cæterum post vocem Πλάτωνα, libri editi habent καθ' ὅν. Boherellus recte delet καθ' ὅν, quod interturbat orationis seriem.

(59) *Καὶ οὐχ ὡς οἷόν τ' ἦν.* Scribendum videtur, καὶ ὡς οὐχ οἷόν τ' ἦν.

(60) Libb. editi in margine, τεσσαρεσκαίδεκα.

(61) *Πάντ' ἔχουσαν ἔνδον.* Vide Origenem homilia secunda in Genesim.

δυνάμει λέγεσθαι τὰ μέτρα· ὡς ἐννέα μὲν εἶναι μυριάδων τὸ μῆκος κατὰ τὴν βάσιν, κατὰ δὲ τὸ πλάτος δισχιλίων πεντακοσίων; Πῶς δ' οὐκ ἦν θαυμάσαι τὴν ἐπίνοιαν τοῦ ἐρηρεισμένην γενέσθαι, καὶ δυναμένην ὑπομεῖναι χειμῶνα κατακλυσμοῦ ποιητικόν; Καὶ γὰρ οὐ πίσσῃ τινὶ, οὐδ' ἄλλῃ τινὶ τοιαύτῃ ὕλῃ, ἀσφάλτῳ δὲ στεῤῥῶς ἐκέχριστο (62). Πῶς δ' οὐ θαυμαστὸν τὸ ζώπυρα παντὸς γένους εἰσάγεσθαι ἔνδον προνοίᾳ Θεοῦ, ἵν' ἔχῃ πάντων σπέρματα ζώων πάλιν ἡ γῆ, τοῦ Θεοῦ δικαιοτάτῳ ἀνδρὶ χρησαμένου, πατρὶ ἐσομένῳ τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμόν;

Ἔῤῥιψε δ' ὁ Κέλσος τὰ περὶ τῆς περιστερᾶς, ἵνα δόξῃ ἀνεγνωκέναι τὸ βιβλίον τὴν Γένεσιν, οὐδὲν δυνηθεὶς εἰπεῖν πρὸς τὸ ἐλέγξαι πλασματῶδες τὸ κατὰ τὴν περιστεράν. Εἶθ', ὡς ἔθος αὐτῷ ἐστιν ἐπὶ τὸ γελοιότερον μεταφράζειν τὰ γεγραμμένα, τὸν κόρακα εἰς κορώνην μετείληφε· καὶ οἴεται ταῦτα Μωϋσέα ἀναγεγραφέναι, ῥᾳδιουργοῦντα τὰ κατὰ τὸν παρ' Ἕλλησι Δευκαλίωνα· εἰ μὴ ἄρα οὐδὲ Μωϋσέως οἴεται εἶναι τὴν γραφὴν, ἀλλά τινων πλειόνων· τοιοῦτον γὰρ δηλοῖ τὸ, « παραχαράττοντες καὶ ῥᾳδιουργοῦντες τὸν Δευκαλίωνα· » καὶ τοῦτο· « Οὐ γὰρ, οἶμαι, προσεδόκησαν, ὅτι ταῦτ' εἰς φῶς πρόεισι. » Πῶς δ' οἱ ὅλῳ ἔθνει διδόντες τὰ γράμματα οὐ προσεδόκησαν αὐτὰ εἰς φῶς προελθεῖν; οἳ καὶ προεφήτευσαν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὴν θεοσέβειαν ταύτην κηρυχθήσεσθαι. Ὁ δὲ Ἰησοῦς τὸ, « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, » Ἰουδαίοις λέγων, τί ἄλλο ᾠκονόμει ἢ εἰς φῶς αὐτὸς θείᾳ δυνάμει προαγαγεῖν (63) πᾶσαν τὴν Ἰουδαϊκὴν Γραφὴν περιέχουσαν μυστήρια τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας; Εἶτα, ἐὰν μὲν τὰς Ἑλλήνων θεογονίας καὶ τὰς περὶ θεῶν δώδεκα ἱστορίας ἀναγιγνώσκωσι, σεμνοποιοῦσιν αὐτὰς ταῖς ἀλληγορίαις· ἐὰν δὲ τὰ ἡμέτερα διασύρειν βούλωνται, ἀτέχνως φασὶ παισὶ νηπίοις αὐτὰ μεμυθολογῆσθαι.

« Ἀτοπωτάτην » δὲ λέγει « καὶ ἔξωρον παιδοποιΐαν· » εἰ καὶ μὴ ὠνόμασε, δῆλον ὅτι λέγων τὴν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Σάῤῥας. Ῥίπτων δὲ καὶ τὰς « τῶν ἀδελφῶν ἐπιβουλὰς, » ἤτοι τὸν Κάϊν ἐπιβουλεύσαντα τῷ Ἄβελ λέγει, ἢ πρὸς τούτῳ καὶ τὸν Ἠσαῦ τῷ Ἰακώβ· « πατρὸς δὲ λύπην, » τάχα μὲν καὶ τὴν Ἰσαὰκ ἐπὶ τῇ τοῦ Ἰακὼβ ἀποδημίᾳ (64), τάχα δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἰακὼβ διὰ τὸν Ἰωσὴφ πραθέντα εἰς Αἴγυπτον. « Μητέρων » δ' οἶμαι « ἐνέδρας » ἀναγράφοντα αὐτὸν, δηλοῦν τὴν Ῥεβέκκαν, οἰκονομήσασαν τὰς τοῦ Ἰσαὰκ εὐχὰς μὴ ἐπὶ τὸν Ἠσαῦ, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἰακὼβ φθάσαι. Ἄγχιστα δὲ τούτοις πᾶσι συμπολιτευόμενον εἴ φαμεν τὸν Θεὸν, τί ἄτοπον πράσσομεν, πειθόμενοι μηδέποτε ἀφιστάνειν τὴν ἑαυτοῦ θειότητα

A urbi similis? Hic enim fit sermo de mensuris *quoad potestatem*: ita ut basis longa fuerit nonaginta millia cubitorum, lata autem bis mille et quingentos cubitos. Quam etiam admiratione dignum, illam ita firmiter compactam fuisse, ut tempestatibus diluvium adducentibus nihil læderetur! Neque enim pice aut alia simili materia, sed bitumine firmiter circumlita fuerat. Annon admirandum et istud, introductum fuisse Dei providentia omnium animalium seminarium, ut eorum genus omne terra rursus haberet; Deumque ad id adhibuisse justissimum hominem, qui esset parens omnium qui post diluvium erant nasciturі?

536 42. Carpit postea columbæ historiam, ut librum Geneseos legisse videatur; nec tamen quid- B quam excogitare potuit, quo fictam esse approbaret. Deinde, ut sui moris est ludo vertere nostras Scripturas, corvum in corniculam transformat. Tum putat a Moyse, qui hæc scripsit, adulteratam depravatamque fuisse Græcam Deucalionis historiam: si tamen harum rerum scriptorem fuisse Moysem existimat, et non potius plures alios. Hoc enim indicant hæc ejus verba: « Qua in re nihil agunt, quam depravare et interpolare Deucalionis historiam; » et ista: « Neque enim putabant, opinor, hæc in lucem esse proditura. » Sed quomodo non putabant ea in lucem proditura, qui suas scripturas universæ genti dabant, et qui prædicebant fore ut eadem illa religio gentibus omnibus annuntiaretur? Et istud Jesu ad Judæos: « Aufere- C tur a vobis regnum Dei et dabitur genti facienti fructus ejus [96], » quid aliud significat quam Judaicas Scripturas, quæ regni Dei mysteria continebant, per ipsum divina potestate in lucem prodituras? Nimirum cum a Græcis confictam deorum genealogiam duodecimque deorum legunt historias, iis per allegorias conciliant reverentiam; cum vero res nostras irridere libet, fabulas esse aiunt quæ puerulis nulla arte narrantur.

43. Cum nobis objicit « absurdam et intempestivam liberorum procreationem, » intelligit sine dubio Abraham et Saram [97], quamvis illos non nominet; cum autem « fratrum insidias, » respicit aut ad Cain insidias Abelo molientem [98], aut ad Jacob insidiantem Esavo; cum « patris tristitiam [99], » D indicat fortasse tristitiam Isaaci de Jacob peregrinatione [99*], fortasse etiam tristitiam Jacobi significat, propter Joseph in Ægypto venditum; cum « matrum dolos [1], » Rebeccam opinor notari curantem et Isaaci benedictiones non in Esau, sed in Jacob cadant [1*]. Attamen si dicamus Deum in iis omnibus suam interposuisse operam, quid absurdi facimus cum nobis pro certo sit illius ab iis nunquam dis-

[96] Matth. xxi, 43. [97] Gen. xxi, 22. [98] Gen. iv, 8. [99] Gen. xxvii, 41. [99*] Gen. xxviii, 2; [1] Gen. xxxvii, 34; [1*] Gen. xxvii, 6.

(62) *Ἀσφάλτῳ δὲ στεῤῥῶς ἐκέχριστο.* Ita recte omnino codex Basileensis. Respicit Origenes locum Geneseos xvi, 14, ἀσφαλτώσεις αὐτὴν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τῇ ἀσφάλτῳ. In antea editis libris legitur, ἀσφαλτωδεστέρως ἐκέχριστο.

(63) Libb. editi, προσαγαγεῖν, sed codex Basil., προαγαγεῖν, rectius.

(64) Hœschelius, τοῦ Ἰακὼβ μᾶλλον ἐπιδημίᾳ, at codd. Regius et Basileensis, τοῦ Ἰακὼβ ἀποδημίᾳ rectius; neque enim video quo pacto hic τὸ, μᾶλλον, locum habere possit.

cedere divinitatem, qui illi honesta vita constanter adhærescunt? Subsannat etiam « divitias a Jacob apud Laban comparatas : » ignarus quo spectet istud : « Erant oves Laban ignobiles, Jacobi autem nobiles [2], » additque « Deum suis dedisse filiis asellos, oves et camelos. » Sed non videbat « hæc omnia in figura contigisse illis; scripta autem esse propter nos, in quos fines sæculorum devenerunt [3]. » Propter nos, inquam, apud quos varii mores, nobiles facti, a Verbo Dei reguntur, et dantur in possessionem ei qui figurate vocatur Jacob. Nam quæ de Laban et Jacob scripta sunt, significabant eos qui sunt e gentibus fidem in Christum amplexi.

537 44. At Celsus a mente Scripturarum longe remotus ait « Deum puteos etiam justis dedisse. » Nec enim observavit justos non comparare sibi foveas, sed fodere puteos et alte in terra quærere poculentarum aquarum scaturiginem [4]; quippe qui figurate accipiunt præceptum hoc : « Bibe aquas ex vasis tuis, et e puteorum tuorum fonte; ne supereffundantur aquæ e fonte tuo, sed aquæ tuæ in tuas plateas deriventur. Habeto eas solus, et nemo alienus sit particeps tui [5]. » Sæpe veris historiis Scriptura utitur, ut res majoris momenti altiorisque consilii significet. Hujusmodi sunt quæ de puteis, de conjugiis, de variis justorum uxoribus memorantur; quæ omnia opportunius explicaverit, qui commentarios in illa componet. Puteos autem a justis fuisse elaboratos, ut in Genesi scriptum est [6], indicio sunt putei illi admirabiles, qui apud Ascalonem ostenduntur, quique ob insolitam diversamque a reliquis puteis formam memoria digni sunt. Quod ad uxores legitimas et ancillas attinet, id quoque sensu tropologico esse accipiendum, non inventum nostrum est, sed id docuere sapientes qui ante nos fuerunt. Horum unus auditorem erigens ad tropologias sic loquitur : « Dicite mihi vos qui legem legitis, legem non intelligitis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla et unum de libera; sed qui de ancilla secundum carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem; quæ sunt per allegoriam dicta : hæc enim sunt duo testamenta. Unum quidem a monte Sina, in servitutem generans; quæ est Agar [7]. » Et paulo post : « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [8]. » Et quisquis voluerit in manus sumere ad Galatas Epistolam, sciet qua ratione per allegoriam explicanda sint quæ de legitimis uxoribus et ancillis narrant Scripturæ, quæ quod corporeum esse vi-

A τῶν μετὰ τοῦ καλῶς καὶ ἐῤῥωμένως βιοῦν αὐτῷ ἀνακειμένων; Ἐχλεύασε δὲ « τὴν παρὰ τῷ Λάβαν κτῆσιν τοῦ Ἰακὼβ, » (μὴ νοήσας ἐπὶ τί ἀναφέρεται τὸ, « Καὶ ἦν τὰ ἄσημα τοῦ Λάβαν, τὰ δὲ ἐπίσημα τοῦ Ἰακὼβ, ») καί φησι « τὸν Θεὸν τοῖς υἱοῖς ὀνάρια καὶ πρόβατα καὶ καμήλους δεδωρῆσθαι· » καὶ οὐχ ἑώρα, « ὅτι πάντα ταῦτα τυπικῶς συνέβαινεν ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησε· » παρ' οἷς τὰ ποικίλα ἤθη, ἐπίσημα γινόμενα, τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ πολιτεύεται, δοθέντα κτῆσις τῷ τροπικῶς καλουμένῳ Ἰακώβ. Ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθνῶν οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες ἐδηλοῦντο διὰ τῶν ἀναγεγραμμένων περὶ Λάβαν καὶ Ἰακώβ.

Πόῤῥω δὲ τυγχάνων τοῦ βουλήματος τῶν γεγραμ- B μένων, φησὶ « τὸν Θεὸν καὶ φρέατα τοῖς δικαίοις δεδωκέναι. » Οὐ γὰρ ἐτήρησεν, ὅτι οἱ δίκαιοι λάκκους μὲν οὐ κατασκευάζουσι, φρέατα δὲ ὀρύσσουσι, τὴν ἐνυπάρχουσαν γῆν καὶ ἀρχὴν τῶν ποτίμων ἀγαθῶν (65) ἐξευρεῖν ζητοῦντες, ἅτε καὶ τροπικὴν λαμβάνοντες ἐντολὴν, τὴν φάσκουσαν· « Πίνε ὕδατα ἀπὸ σῶν ἀγγείων, καὶ ἀπὸ σῶν φρεάτων πηγῆς· μὴ ὑπερεκχείσθω σοι ὕδατα ἔξω τῆς σῆς πηγῆς, εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω τὰ σὰ ὕδατα. Ἔστω σοι μόνῳ ὑπάρχοντα, καὶ μηδεὶς ἀλλότριος μετασχέτω σοι. » Πολλαχοῦ δὲ ἱστορίαις γενομέναις (66) συγχρησάμενος ὁ λόγος ἀνέγραψεν αὐτὰς εἰς παράστασιν μειζόνων καὶ ἐν ὑπονοίᾳ δηλουμένων· ὁποῖά ἐστι καὶ τὰ περὶ τὰ φρέατα, καὶ τὰ περὶ τοὺς γάμους, καὶ τὰς διαφόρους μίξεις τῶν δικαίων· περὶ ὧν εὐκαιρό- C τερον ἐν τοῖς εἰς αὐτὰ ἐκεῖνα ἐξηγητικοῖς τις σαφηνίζειν πειράσεται. Ὅτι δὲ καὶ φρέατα ἐν γῇ Φιλιστιαίων κατεσκεύασται ὑπὸ τῶν δικαίων, ὡς ἐν τῇ Γενέσει ἀναγέγραπται, δῆλον ἐκ τῶν δεικνυμένων ἐν τῇ Ἀσκάλωνι (67) θαυμαστῶν φρεάτων, καὶ ἱστορίας ἀξίων διὰ τὸ ξένον καὶ παρηλλαγμένον τῆς κατασκευῆς ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ φρέατα. Νύμφας τε καὶ θεραπαινίδας ἀνάγεσθαι ἐπὶ τροπολογίαν, οὐχ ἡμεῖς διδάσκομεν, ἀλλ' ἄνωθεν ἀπὸ σοφῶν παρειλήφαμεν· ὧν εἷς τις ἔφασκε, διεγείρων τὸν ἀκροατὴν ἐπὶ τροπολογίας· « Λέγετέ μοι οἱ τὸν νόμον ἀναγινώσκοντες (68), τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; Γέγραπται γὰρ, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παι- D δίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας διὰ τῆς ἐπαγγελίας· ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἡ δὲ ἄνω, φησὶν, Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστιν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν. » Ὁ δὲ βουλόμενος λαβεῖν (69) τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν εἴσεται τίνα τρόπον ἠλληγόρηται τὰ κατὰ τοὺς γάμους

[2] Gen. xxx, 43. [3] I Cor. x, 11. [4] Gen. xxvi, 15. [5] Prov. v, 15. [6] Gen. xxvi, 15. [7] Galat. iv, 21 et seqq. [8] ibid. 26.

(65) *Γῆν καὶ ἀρχὴν τῶν ποτίμων ἀγαθῶν*. Boherello scribendum videtur, πηγὴν καὶ ἀρχὴν τῶν ποτίμων ὑδάτων.
(66) Libb. editi in margine, γενόμενος, male.
(67) *Ἐν τῇ Ἀσκάλωνι*. Forsan Origenes istos puteos vidit, cum in Palæstinam peregrinatus est, ubi presbyterii honore dignatus est.
(68) Vulgatus Apostoli textus, ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι.
(69) Codd. Regius et Basileensis, λαβών. Paulo

καὶ τὰς μίξεις τῶν θεραπαινίδων· βουλομένου τοῦ λόγου καὶ ἡμᾶς οὐ τὰς σωματικὰς νομιζομένας πράξεις ζηλοῦν τῶν ταῦτα πεποιηκότων, ἀλλ' (ὡς καλεῖν εἰώθασιν οἱ τοῦ Ἰησοῦ ἀπόστολοι) τὰς πνευματικάς.

Δέον δ' αὐτὸν, τὸ φιλάληθες τῶν ἀναγραψάντων τὰς θείας Γραφὰς ἀποδεξάμενον, μὴ κρυψάντων καὶ τὰ ἀπεμφαίνοντα, προσαχθῆναι καὶ περὶ τῶν λοιπῶν καὶ παραδοξωτέρων ὡς οὐ πεπλασμένων· ὁ δὲ τοὐναντίον πεποίηκε, καὶ τὰ περὶ τὸν Λὼτ, καὶ τὰς θυγατέρας, οὔτε κατὰ τὸ ῥητὸν ἐξετάσας, οὔτε κατὰ τὴν ἀναγωγὴν ἐρευνήσας, «τῶν Θυεστείων» εἶπε «κακῶν ἀνομώτερα.» Τὰ μὲν οὖν τῆς κατὰ τὸν τόπον τροπολογίας οὐκ ἀναγκαῖον νῦν λέγειν· τίνα τε τὰ Σόδομα, καὶ τίς ὁ πρὸς τὸν ἐκεῖθεν διασωζόμενον τῶν ἀγγέλων λόγος, φασκόντων· «Μὴ περιβλέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω, μηδὲ στῇς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ ὄρος σώζου, μήποτε συμπαραληφθῇς·» καὶ τίς ὁ Λὼτ, τίς τε ἡ γυνὴ αὐτοῦ, γενομένη στήλη ἁλὸς διὰ τὸ ἐστράφθαι εἰς τοὐπίσω· καὶ τίνες αἱ θυγατέρες αὐτοῦ, καταμεθύσκουσαι τὸν πατέρα, ἵνα γένωνται ἐξ αὐτοῦ μητέρες. Φέρε δὲ τὰ τῆς κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀπεμφάσεως δι' ὀλίγων παραμυθησόμεθα. Τὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ ἀδιαφόρων ἐζήτησαν καὶ Ἕλληνες φύσιν· καὶ οἱ ἐπιτυγχάνοντές γε αὐτῶν τὰ μὲν ἀγαθὰ καὶ κακὰ κατατίθενται ἐν προαιρέσει μόνῃ, πάντα δὲ ἀδιάφορα τῷ ἰδίῳ λόγῳ φασὶν εἶναι τὰ χωρὶς προαιρέσεως ἐξεταζόμενα· τὴν δὲ προαίρεσιν, τούτοις χρωμένην δεόντως μὲν, ἐπαινετὴν εἶναι, οὐ δεόντως δὲ ψεκτήν. Εἶπον οὖν ἐν τῷ περὶ ἀδιαφόρων τόπῳ, ὅτι τῷ ἰδίῳ λόγῳ θυγατράσι μίγνυσθαι ἀδιάφορόν ἐστιν, εἰ καὶ μὴ χρὴ ἐν ταῖς καθεστώσαις πολιτείαις τὸ τοιοῦτον ποιεῖν. Καὶ ὑποθέσεως χάριν, πρὸς παράστασιν τοῦ ἀδιάφορον εἶναι τὸ τοιοῦτον, παρειλήφασι τὸν σοφὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς μόνης καταλελειμμένον, παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους διεφθαρμένου· καὶ ζητοῦσιν, εἰ καθηκόντως ὁ πατὴρ συνελεύσεται τῇ θυγατρὶ, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀπολέσθαι, κατ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος. Ἆρ' οὖν παρὰ μὲν Ἕλλησιν ὑγιῶς ταῦτα λέγεται, καὶ οὐκ εὐκαταφρόνητος αὐτοῖς αἵρεσις ἡ τῶν Στωϊκῶν (70) συναγορεύει· ἐπὰν δὲ κόρια, περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ κόσμου μεμαθηκότα, οὐ τετρανωκότα δὲ, ἰδόντα πῦρ διειληφὸς τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν, ὑπολαμβάνοντα ζώπυρον τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων καταλελεῖφθαι ἐν τῷ πατρὶ καὶ αὐταῖς, βουληθῇ διὰ τὴν τοιάνδε ὑπόληψιν συστήσασθαι τὸν κόσμον, ἐλάττονα ἔσται τοῦ κατὰ τὴν τῶν Στωϊκῶν ὑπόθεσιν σοφοῦ καθηκόντως ἐν τῇ φθορᾷ τῶν πάντων ἀνθρώπων μιγνυμένου ταῖς θυγατράσιν; Οὐκ ἀγνοῶ δ' ὅτι προσκόψαντές τινες τῷ βουλήματι τῶν τοῦ Λὼτ θυγατέρων, καὶ ἀνόσιον τὸ ἔργον εἶναι ὑπειλήφασι· καὶ ὡς ἐξ ἀνοσίων μίξεων εἰρήκασι

A detur in actionibus eorum qui hæc fecerunt, id nolunt nos imitari; sed quod spiritale est, ut loqui amant Jesu apostoli.

45. Jam Celsus, cum illam auctorum divinæ Scripturæ sinceritatem, qua ne inhonesta quidem dissimulant, probare debuisset et eadem induci ad credendum cætera et prodigiosiora non fuisse conficta, contrarium facit, et quod de Lot ejusque filiabus refertur [9], nec litterali nec spiritali sensu investigato, illud «Thyesteis facinoribus immanius esse» pronuntiat. At vero nihil necesse est nunc dicere, quid hæc historia **538** sensu tropologico accepta doceat; ut nec quid Sodoma, aut
B quid sermo angelorum ad eum qui inde servatus est, dicentium: «Noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne et tu simul pereas [10],» nec quid Lot, nec quid uxor ejus in columnam salis conversa eo quod post se respexerat; nec quid ejus filiæ inebriantes patrem, ut ex illo matres fierent. Attamen quæ magis in hac historia videntur offendere paucis emolliamus. Ipsi Græci quæsierunt quæ bonorum, et malorum, et indifferentium natura sit; et qui eorum melius rem assecuti sunt, bona et mala docuerunt sita esse in solo voluntatis proposito; id autem esse proprie indifferens quod electum non est a voluntate, et quo prout voluntas utitur bene aut male, laude aut vituperio digna est. Jam vero
C ubi de indifferentibus agunt, inter ea recensent cum filia concubitum, quamvis id in constitutis civitatibus fieri non oporteat. Atque ut ostendant illud esse indifferens, ponunt sapientem solum, toto humano genere exstincto, cum sola sua filia relictum esse superstitem, et quærunt liceretne sapienti cum filia concumbere, ut ne totum hominum genus periret. An hæc recte disserentur a Græcis et a spectabili apud ipsos Stoicorum secta comprobabuntur; et puellæ, quæ de mundi conflagratione audierant nec tamen plene intellexerant, quæ flammis urbem suam et agros absumptos videbant, quæ in se solis et patre relictum esse putabant generis humani seminarium, si hac opinione
D permotæ mundi sarcire ruinas voluerint, pejores erunt illo sapiente, qui, ut Stoici ponunt, pereunte mundo posset nullo crimine cum sua filia liberis operam dare? Scio nonnullos fuisse quibus offendiculo esset istud filiarum Lot consilium, quique nefarium judicarent quod fecerunt, et ex illo incesto concubitu dicerent exortas fuisse duas exsecratas gentes Moabitarum et Ammonitarum. Et revera istud divina Scriptura nec aperte pro-

[9] Gen. XIX, 33. [10] Gen. XIX, 17.

post codex Basileensis, ἠλληγόρηται. Libb. editi, ἀλληγορεῖται.

(70) *Τῶν Στωϊκῶν*. Clem. Alex., *Strom.* II: Ἔτι κατὰ μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἀδιάφορον ὅ τε γάμος ἥ τε παιδοτροφία. «Adhuc juxta Stoicos indifferens quid sunt nuptiæ et liberorum educatio.» Theodoret., serm. 12, *De virtute activa*: Οἱ δὲ τῆς Ποικίλης μέσην τινὰ ὁδὸν ὥδευσαν· τοῖς γὰρ ἀδιαφόροις τὸν γάμον καὶ τὴν παιδογονίαν ξυνέζευξαν. «At Stoici media quadam via incesserunt. Conjugia enim ac liberorum susceptionem inter indifferentia recensuerunt.» SPENCER.

bat uspiam ut recte factum, nec ut male factum reprehendit et improbat. Sed utcunque se habet, tropologico sensu explicari et aliquo modo excusari potest.

46. Memorat etiam « odium, » Esau, opinor, contra Jacob, Esau illius quem Scriptura ut malum hominem repræsentat [11]. Deinde invehitur in Simeon et Levi, « quod vim sorori suæ a
539 filio regis Sichimorum illatam ulti fuerint, [12] » nec tamen factum clare exponit; hinc transit ad « fratres vendentes, » filios Jacob indicans; « Frater venditus » sequitur, Joseph scilicet; et « pater deceptus » est Jacob, qui, cum filii versicolorem Josephi tunicam ostenderunt, nihil suspicatus mali fidem illis adjunxit et Josephum ut exstinctum lamentatus est, qui tamen in Ægypto serviebat [13]. Atque hic adverte quomodo Celsus odio, non veritatis studio, omnes illas historias colligat. Si qua dat accusationi locum, hanc arripit; de ea vero ne verbum quidem facit quæ argumentum præberet insignis temperantiæ; qualis fuit Josephi, quem sua domina nec precibus nec minis adducere potuit, ut ipsius amori obsequeretur [14]. Sic enim multo majora, quam Bellerophon, fecisse videretur Joseph qui in carcere includi, quam castitatis leges violare maluit. Hinc est, quod cum posset se defendere, et adversus accusatricem causam suam agere, magno animo obmutuerit, Deoque se suaque commiserit.

47. Postea Celsus meminit, sed perfunctorie et obscure admodum, somniorum præfecti pincernis, et præfecti pistoribus [15], et Pharaonis, eorumque somniorum explicationis, cujus occasione Joseph eductus est e carcere, ut secundam a Pharaone sedem apud Ægyptios occuparet [16]. Sed quid absurdi habebat in se hæc historia, ut inter accusationis capita recenseretur ab illo, qui licet suum librum inscripserit *sermonem verum*, nullum tamen in eo dogma exponit, sed id agit unum ut Christianos et Judæos redarguat? Addit « fratrem venditum, fratribus, qui ipsum vendiderant et quos fames in Ægyptum ire cum asinis ad mercaturam compulerat, benigne largitum fuisse [17]; » quæ silentio præterit. Nec obliviscitur « renovatæ inter fratres notitiæ [18]; » sed quo consilio, aut quid absurdi in hac re videat, plane nescio. Nam ne Momus quidem, ut ita loquar, posset invenire quod merito morderet in hac historia, quæ etiam sine tropologiæ auxilio plurimum ad virtutem excitat. Memorat « Josephum e servitute, in quam venditus erat, in

A γεγονέναι ἔθνη ἐπάρατα, τὸ Μωαβιτῶν καὶ τὸ Ἀμμανιτῶν. Καὶ ἀληθῶς γε οὐχ εὑρίσκεται ἡ θεία Γραφὴ σαφῶς παραδεξαμένη ὡς καλῶς γεγενημένον τὸ τοιοῦτον, ἢ αἰτιασαμένη καὶ μεμψαμένη. Πλὴν, ὅπως ποτὲ ἔχει τὸ γενόμενον, ἀνάγεται μὲν ἐπὶ τροπολογίαν, ἔχει δέ τινα καὶ καθ' αὑτὸ ἀπολογίαν.

Παραῤῥίπτει δ' ὁ Κέλσος « τὴν ἀπέχθειαν, » οἶμαι τοῦ Ἡσαῦ πρὸς τὸν Ἰακὼβ, ἀνδρὸς κατὰ τὴν Γραφὴν ὁμολογουμένου φαύλου· καὶ μὴ σαφῶς ἐκτιθέμενος τὰ περὶ τὸν Συμεὼν καὶ τὸν Λευῒ, « ἐπεξελθόντας τῇ ὕβρει τῆς ἀδελφῆς, » βιασθείσης ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως Σικίμων, σφᾶς αἰτιᾶται· « ἀδελφοὺς δὲ πωλοῦντας, » τοὺς υἱοὺς λέγει τοῦ Ἰακὼβ· καὶ « ἀδελφὸν πιπρασκόμενον » τὸν Ἰωσήφ· καὶ « πατέρα ἐξαπατώμενον » τὸν Ἰακὼβ, ἐπεὶ, μηδὲν ὑπο-
B νοήσας περὶ τῶν υἱῶν ἐπιδεικνύντων τὸν ποικίλον χιτῶνα τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ πιστεύσας αὐτοῖς ἐπένθει ὡς ἀπωλολότα τὸν Ἰωσήφ, ἐν Αἰγύπτῳ δουλεύοντα. Ὅρα δὲ τίνα τρόπον ἀπεχθῶς καὶ οὐ φιλαληθῶς συνήγαγε τὰ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ὁ Κέλσος· ὥστε ὅπου μὲν ἐδόκει αὐτῷ κατηγορίαν περιέχειν ἡ ἱστορία, ἐκτίθεται αὐτήν· ὅπου δὲ σωφροσύνης ἀξιολόγου ἐπίδειξις γεγένηται, τοῦ Ἰωσὴφ οὐκ ἐνδόντος πρὸς τὸν ἔρωτα τῆς νομιζομένης δεσποίνης, πῆ μὲν παρακαλούσης, πῆ δ' ἀπειλούσης, οὐδ' ὑπεμνήσθη τῆς ἱστορίας. Πολλῷ γὰρ κρείττονα τῶν κατὰ τὸν Βελλεροφόντην (71) ἱστορουμένων ἴδωμεν ἂν τὸν Ἰωσὴφ, ἑλόμενον κατακλεισθῆναι ἐν φυλακῇ, ἤπερ ἀπολέσθαι τὸν σώφρονα (72). Δυνάμενος οὖν ἀπο-
C λογήσασθαι καὶ δικαιολογήσασθαι πρὸς τὴν κατηγορήσασαν, μεγαλοψύχως ἀπεσιώπησε, τῷ Θεῷ ἐπιτρέψας τὰ καθ' ἑαυτόν.

Μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος ὁσίας ἕνεκεν μετὰ πάσης ἀσαφείας ὑπομιμνήσκεται τῶν ὀνειράτων τοῦ ἀρχιοινοχόου καὶ τοῦ ἀρχισιτοποιοῦ καὶ τοῦ Φαραὼ, καὶ τῆς λύσεως αὐτῶν, ἐξ ἧς προήχθη (73) ἀπὸ τῆς φυλακῆς ἐπὶ τὸ ἐμπιστευθῆναι ὑπὸ τοῦ Φαραὼ τὸν δεύτερον κατ' Αἰγυπτίων θρόνον ὁ Ἰωσήφ. Τί οὖν ἄτοπον εἶχεν ὁ λόγος τῆς ἱστορίας καὶ καθ' ἑαυτὸν, ὅτι αὐτὰ ἔθηκεν ἐν μέρει κατηγορίας, ὁ *ἀληθῆ λόγον* ἐπιγράψας τὸν οὐ δόγματα ἐκτιθέμενον, ἀλλὰ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων κατηγορήσαντα; Καὶ « τοῖς πωλήσασί γε ἀδελφοῖς λιμώττουσι καὶ σταλεῖσι κατ' ἐμπορίαν μετὰ τῶν ὄνων, φησὶ, χαριζόμενον τὸν
D πραθέντα πεποιηκέναι, » ἃ οὐδὲ παρέστησεν ὁ Κέλσος. Καὶ « τὸν ἀναγνωρισμὸν » δὲ τίθησιν· οὐκ οἶδα τί βουλόμενος, καὶ τί ἐμφαίνων ἄτοπον ἐκ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ· οὐδὲ γὰρ, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, καὶ αὐτῷ τῷ Μώμῳ (74) δυνατὸν ἦν τούτων εὐλόγως κατηγορεῖν, καὶ χωρὶς τῆς τροπολογίας ἐχόντων πολὺ τὸ ἀγωγόν. Τίθησι δὲ καὶ « τὸν εἰς δοῦλον πραθέντα Ἰωσὴφ ἐλευθερούμενον, καὶ μετὰ πομπῆς ἐπανιόντα πρὸς τὸν τοῦ πατρὸς τάφον· » καὶ νομίζει κατηγορίαν περι-

[11] Gen. xxvii, 41. [12] Gen. xxxiv, 25. [13] Gen. xxxvii, 28, 31 et seqq. [14] Gen. xxxix, 8. [15] Gen. xl 5. [16] Gen. xli, 1 et seqq. [17] Gen. xlii, 1 et seqq. [18] Gen. xlv, 1.

(71) *Τῶν κατὰ τὸν Βελλεροφόντην.* Vide Homeri *Iliad.* lib. viii, v. 160, et Juvenal. satyr. x.

(72) *Τὸν σώφρονα.* Legendum videtur, νοῦν σώφρονα, vel τὸ σῶφρον.

(73) *Ἐξ ἧς προήχθη*, etc. Sic recte mss. Hœschelius vero et Spencerus, ἐξῆς προήχθη ἀπὸ τῆς φυλακῆς ὑπὲρ τοῦ ἐμπιστευθῆναι.

(74) Libb. editi in margine, κόσμῳ, male.

ἔχειν τὸν λόγον, εἰπὼν τό· « Ὑφ' οὗ (δῆλον δ' ὅτι τοῦ A Ἰωσήφ), τὸ λαμπρὸν καὶ θεσπέσιον Ἰουδαίων γένος, ἐπὶ πλῆθος ἐν Αἰγύπτῳ σπαρὲν, ἔξω που παροικεῖν, καὶ ποιμαίνειν ἐν τοῖς ἀτίμοις ἐκελεύσθη (75). » Καὶ προσέθηκεν ἀπὸ τῆς μισητικῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως « τὸ ἐν ἀτίμοις αὐτοὺς κεκελεῦσθαι ποιμαίνειν· » οὐ παραστήσας πῶς Γεσὲμ ὁ Αἰγυπτίων νομὸς (76) ἄτιμός ἐστι. Τὴν δ' ἀπ' Αἰγύπτου ἔξοδον τοῦ λαοῦ « φυγὴν » ὠνόμασεν· οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ὑπομνησθεὶς τῶν ἐν τῇ Ἐξόδῳ γεγραμμένων περὶ τῆς ἐξόδου τῶν Ἑβραίων ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Ἐξεθέμεθα δὲ καὶ ταῦτα, παραδεικνύντες, ὅτι καὶ τὰ μηδὲ κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ κατηγορεῖσθαι φανέντα ἄξια ἔθηκεν ἐν μοίρᾳ κατηγορίας καὶ φλυαρίας ὁ Κέλσος, μὴ παραστήσας λόγῳ ὃ οἴεται μοχθηρὸν τῆς Γραφῆς ἡμῶν.

libertatem vindicatum, et cum pompa patris corpus ad sepulcrum reducentem [19]; » hincque sibi dari contumeliæ nobis aspergendæ locum arbitratus ait: « A quo (Josepho scilicet), cum splendidum illud et divinum Judæorum genus in Ægypto propagatum fuisset et plurimum accrevisset, jussum est alicubi seorsum et in despectis locis inquilinorum jure vivere pascendis gregibus. » Sed quod hic ait, « jussum esse in despectis locis greges pascere, » id suum sibi suggessit odium; cum non probet quomodo Gessen Ægypti provincia
540 despecta fuerit [20]. Denique egressum illius populi ex Ægypto « fugam » appellat, silentio prætermittens quæ in libro Exodi narrantur de illo Hebræorum egressu ex Ægypto. Atque hæc in medium adduxi, ut ostenderem quæ nugator ille Celsus ad nos accusandos capita elegit, ea ne litterali quidem sensu videri digna quæ reprehendantur. Ac neque ipse indicat quid in his Scripturarum nostrarum locis malum judicet.

Εἶτα, ὡς εἰς τὸ μισεῖν μόνον καὶ ἀπεχθάνεσθαι τῷ B κατ' Ἰουδαίους καὶ Χριστιανοὺς λόγῳ ἑαυτὸν ἐπιδεδωκὼς, φησὶν, ὅτι « καὶ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν οἱ ἐπιεικέστεροι ταῦτ' ἀλληγοροῦσι· » λέγει δὲ « αἰσχυνομένους ἐπὶ τούτοις, καταφεύγειν (77) ἐπὶ τὴν ἀλληγορίαν. » Εἴπε δ' ἄν τις πρὸς αὐτὸν, ὅτι, εἴπερ αἰσχύνης ἄξια τὰ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχὴν χρὴ λέγειν μύθων καὶ ἀναπλασμάτων, εἴτε δι' ὑπονοίας γεγραμμένων εἴτε ἄλλως ὁπωσοῦν· ἐπὶ τίνων τοῦτο ἢ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χρὴ λέγειν ἱστοριῶν; ἐν αἷς υἱοὶ θεοὶ πατέρας θεοὺς ἐκτέμνουσι (78), καὶ πατέρες θεοὶ υἱοὺς θεοὺς καταπίνουσι· καὶ θεὰ μήτηρ ἀντιδίδωσιν υἱοῦ τῷ πατρὶ ἀνδρῶν τε θεῶν τε λίθον (79)· καὶ πατὴρ θυγατρὶ μίγνυται· καὶ γυνὴ καταδεῖ τὸν ἄνδρα, συνεργοὺς εἰς τοὺς δεσμοὺς παραλαμβάνουσα τὸν ἀδελφὸν τοῦ καταδουμένου καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Καὶ τί με δεῖ καταλέγειν τὰς περὶ θεῶν ἀτόπους Ἑλλήνων ἱστορίας, αἰσχύνης αὐτόθεν ἀξίας, καὶ ἀλληγορουμένας; ὅπου γε ὁ Σολεὺς Χρύσιππος, ὁ τὴν Στοὰν τῶν φιλοσόφων πολλοῖς συγγράμμασι συνετοῖς κεκοσμηκέναι νομιζόμενος, C παρερμηνεύει γραφὴν (80) τὴν ἐν Σάμῳ, ἐν ᾗ ἀῤῥητοποιοῦσα ἡ Ἥρα τὸν Δία ἐγέγραπτο. Λέγει γὰρ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασιν ὁ σεμνὸς φιλόσοφος, ὅτι

48. Deinde quasi id agens, ut suum contra Judæorum et Christianorum doctrinam odium testatum faciat, « qui inter Judæos, inquit, et Christianos sunt verecundiores hæc omnia allegoriis explicant; » additque « eos ad allegoriam confugere, quia talium rerum pudet. » At, dixerit aliquis, si fabulæ et figmenta ad occultum quid tegendum aut quovis alio consilio adhibita, propter sensum quem primum offerunt, digna dicenda sunt quorum pudeat, ecquæ sunt historiæ, de quibus hoc magis dictum oporteat, quam Græcorum, ubi dii filii deos patres emasculant, et dii patres deos filios devorant; dea mater pro filio dat patri hominumque deumque lapidem; et pater filiæ vitium offert; uxor marito vincula injicit, conferentibus operam ipsius mariti fratre et filia? Et quid referam absurdas Græcorum de diis historias pudendas per sese, etiam cum allegoriis explicantur? Exemplo sit Chrysippus Solensis ille, qui Porticum multis eisque doctis operibus illustrasse creditur. Is gravis philosophus, tabulam in Samo positam interpretans in qua Juno obscenæ Jovis libidini obsequens depicta fuerat, ait in suis libris materiam in se recipere Dei seminales rationes, easque in se ad D cessas nuptiis capere voluptates, sed ore quoque patrare quæ minime dicere expediat. »

[19] Gen. L, 7. [20] Gen. XLVII, 6.

(75) Iidem in textu, κελευσθέν, sed codd. Regius et Basileensis, ἐκελεύσθη, rectius.

(76) Libb. editi male, pro νομός habent νόμος. Iidem post νομός recte videntur omittere ἡ βοσκὴ καὶ ὁ τόπος, quæ tamen in codice Basileensi reperiuntur.

(77) Libb. editi in textu, λέγοι δὲ αἰσχυνομένους ἐπὶ τούτοις, φεύγειν, sed mss. ut in nostro textu.

(78) Libb. editi male, πατέρας υἱοὺς ἐκτέμνουσι.

(79) Λίθον. Apollodorus, lib. I *De origine deorum*: Ῥέα δὲ, λίθον σπαργανώσασα, δέδωκε Κρόνῳ καταπιεῖν, ὡς τὸν γεγεννημένον παῖδα. « Rhea autem lapidem pannis involutum, ceu puerum recens natum dedit Saturno comedendum. » SPENCER. Infra libb. editi in textu, συγγράμμασι νοητοῖς κεκοσμηκέναι, sed mss., συγγράμμασι συνετοῖς κεκοσμηκέναι.

(80) Παρερμηνεύει Γραφήν. Theophil. Antioch., lib. III *ad Autolycum*, pag. 118. Τήν τε Ἥραν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐτῶν μὴ μόνον τὸν διὰ γάμου, ἀλλὰ καὶ διὰ στόματος ἀνάγνου ἀῤῥητοποιεῖν. « Junonem quoque eorum sororem propriam non solum con- Laert. in *Chrysippo*: Εἰσὶ δὲ οἳ κατατρέχουσι τοῦ Χρυσίππου, ὡς πολλὰ αἰσχρῶς καὶ ἀῤῥήτως ἀναγεγραφότος. Ἐν μὲν γὰρ τῷ *Περὶ τῶν ἀρχαίων φυσιολόγων* συγγράμματι αἰσχρῶς τὰ περὶ τὴν Ἥραν καὶ τὸν Δία ἀναπλάττει, λέγων κατὰ τοὺς ἑξακοσίους στίχους, ἃ μηδεὶς ἠτυχηκὼς μολύνειν τὸ στόμα εἴποι ἄν· αἰσχροτάτην γὰρ (φασὶ,) ταύτην ἀναπλάττει ἱστορίαν, εἰ καὶ ἐπαινεῖ ὡς φυσικὴν, χαμαιτύπαις μᾶλλον πρέπουσαν ἢ θεοῖς. « Sunt autem qui in Chrysippum, tanquam in eum qui multa turpiter ac nefarie scripserit, invehuntur. Nam in commentario *De antiquis physiologis*, quæ de Jove et Junone tradit, turpiter confingit, sexcentis versibus ea scribens, quæ nemo ne ore quidem inquinatissimo scriberet. Turpissimam enim, inquiunt, illam scribit historiam (tametsi laudat ut physicam) scortisque potius quam diis congruentem. » SPENCER. Ibidem mss., ἐν ᾗ ἀῤῥητοποιοῦσα. Libb. editi in textu, ἐν οἷς ἀῤῥητοποιοῦσα.

rerum omnium ornatum continere. Materiam enim in hac Samia tabula Juno significabat, Jupiter vero Deum. Hæc, et aliæ sexcentæ similes fabulæ in causa sunt, cur summum deum Jovis, solem Apollinis, lunam Dianæ nomine appellare nolimus. Sed puram in Conditorem exercentes pietatem, præclaraque ejus opera laudantes, ne nomine quidem res divinas contaminamus. Qua in re Platonem sequimur, qui in *Philebo* voluptatem in deos negat esse referendam: « Mea enim hæc est, **541** inquit, o Protarche, erga nomina deorum reverentia. » Nos igitur adversus Dei præclarorumque ejus operum nomen eam adhibemus reverentiam, ut ne tropologicæ quidem interpretationis prætextu admittamus ullam fabulam, quæ juventutis corrumpere animos possit.

A τοὺς σπερματικοὺς λόγους τοῦ θεοῦ ἡ ὕλη παραδεξαμένη ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς κατακόσμησιν τῶν ὅλων. Ὕλη γὰρ ἡ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σάμον γραφῇ ἡ Ἥρα, καὶ ὁ θεὸς ὁ Ζεύς. Καὶ διὰ ταῦτα δὴ ἡμεῖς, καὶ διὰ τοὺς τοιούτους μύθους καὶ ἄλλους μυρίους, οὐδὲ μέχρις ὀνόματος θέλομεν Δία καλεῖν τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, οὐδ' Ἀπόλλωνα τὸν ἥλιον, οὐδ' Ἄρτεμιν τὴν σελήνην. Ἀλλὰ καθαρὰν εὐσέβειαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἀσκοῦντες, καὶ τὰ καλὰ αὐτοῦ δημιουργήματα εὐφημοῦντες, οὐδὲ μέχρι ὀνόματος χραίνομεν τὰ θεῖα· ἀποδεχόμενοι τοῦ Πλάτωνος τὸν ἐν *Φιλήβῳ* (81) λόγον, μὴ βουληθέντος τὴν ἡδονὴν παραδέξασθαι θεόν· « Τὸ γὰρ ἐμὸν, φησὶ, δέος, ὦ Πρώταρχε, περὶ τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα τοιόνδε ἐστίν. » Ἡμεῖς οὖν ἀληθῶς ἔχομεν δέος περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν καλῶν
B αὐτοῦ δημιουργημάτων, ὡς μηδὲ προφάσει τροπολογίας μῦθόν τινα παραδέξασθαι ἐπὶ βλάβῃ τῶν νέων.

49. Quod si legisset nostras æquo animo Scripturas, non dixisset utique « eas non posse allegoriam pati. » Neque enim ex historia ipsa, sed ex prophetiis in quibus historiæ narrantur, cognoscere est quæ sint historiæ quæ eo fine scriptæ sunt ut allegoriis explicarentur: quod sapientissime provisum est, ut et simplici fidelium vulgo et iis paucis convenirent qui res altius et prudenter scrutari vellent aut possent. Ac fortasse probabile quid Celsus dicere videretur, si Scripturas allegoriis interpretari inventum esset recens ab iis e Judæis et Christianis, quos Celsus modestiores vocat, excogitatum; cum autem id fecerint vel ipsi dogmatum parentes et scriptores; quid aliud cogitandum est, quam illa fuisse scripta sic, ut eorum præcipua mens in allegoriis contineatur? Atque ut palam fiat Celsum nostras calumniari Scripturas, cum eas ait pati non posse allegoriam, pauca e multis exempla seligam. Sic Paulus Jesu apostolus: « In lege scriptum est: Non alligabis os bovi trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe, qui arat, arare, et qui triturat in spe fructus percipiendi [21]. » Et alio in loco: « Scriptum est enim, propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Mysterium hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia [22]. » Et alibi: « Novimus autem quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari [23]. » Deinde interpretans historias de manna et de aqua, quæ ex petra mirifice profluxisse scribitur: « Et omnes, inquit, eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritalem biberunt. Bibebant enim de spiritali consequente eos petra; petra autem

Εἰ δ' ἀδεκάστως ἀνεγνώκει τὴν Γραφὴν ὁ Κέλσος, οὐκ ἂν εἶπεν « οὐχ οἷα ἀλληγορίαν ἐπιδέχεσθαι εἶναι » τὰ γράμματα ἡμῶν. Ἀπὸ γὰρ τῶν προφητειῶν, ἐν αἷς τὰ ἀπὸ τῆς ἱστορίας γέγραπται, οὐκ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐστὶ προσαχθῆναι (82) καὶ ταῖς ἱστορίαις ὡς σκοπῷ τροπολογίας γεγραμμέναις, καὶ σοφώτατα οἰκονομηθείσαις· (83) ἐστοχασμένως τοῦ τε πλήθους τῶν ἁπλούστερον πιστευόντων, καὶ τῶν ὀλίγων μετὰ συνέσεως ἐξετάζειν τὰ πράγματα βουλομένων ἢ καὶ δυναμένων. Καὶ εἰ μὲν οἱ σήμερον νομιζόμενοι κατὰ Κέλσον ἐπιεικεῖς ἀπὸ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν ἠλ-
C ληγόρουν τὰ γεγραμμένα, τάχα ἂν πιθανόν τι λέγειν ὑπενοεῖτο ὁ Κέλσος· ἐπεὶ δ' αὐτοὶ οἱ πατέρες τῶν δογμάτων καὶ συγγραφεῖς τὰ τοιαῦτα τροπολογοῦσι, τί ἐστιν ἄλλο ὑπονοῆσαι, ἢ ὅτι οὕτως ἐγράφη, ὥστε τροπολογεῖσθαι αὐτὰ κατὰ τὸν προηγούμενον νοῦν; Ὀλίγα δ' ἀπὸ πάνυ πολλῶν παραθησόμεθα πρὸς τὸ δεῖξαι, ὅτι μάτην συκοφαντεῖ τοὺς λόγους ὁ Κέλσος, ὡς οὐχ οἵους τε ἐπιδέξασθαι ἀλληγορίαν. Φησὶ δὴ ὁ τοῦ Ἰησοῦ ἀπόστολος Παῦλος· « Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα· Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν ἐλπίδι (84) τοῦ μετέχειν. » Καὶ ἀλλαχοῦ φησιν ὁ αὐτός· « Γέγραπται γὰρ, ὅτι ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, καὶ
D προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ· « οἴδαμεν δὲ, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ. » Εἶθ' ἑρμηνεύων τὴν περὶ τοῦ μάννα ἱστορίαν, καὶ τὴν περὶ τοῦ ὕδατος ἐκ πέτρας ἐξεληλυθέναι ἀναγεγραμμένου παραδόξως, τοιαῦτα λέγει·

[21] I Cor. IX, 9, 10. [22] Ephes. V, 31, 32. [23] I Cor. X, 1.

(81) Ἐν *Φιλήβῳ*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 25.

(82) Libb. editi in margine, οὐχ ὡς ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐστὶ πραχθῆναι.

(83) Hoeschelius in textu, οἰκονομηθῆναι.

(84) Vulgatus Apostoli textus, καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

« Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα. Ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Παριστὰς δὲ ὁ Ἀσὰφ, ὅτι προβλήματα καὶ παραβολαί εἰσιν αἱ κατὰ τὴν Ἔξοδον (85) ἱστορίαι καὶ τοὺς Ἀριθμοὺς, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν γέγραπται, μέλλων τῶν αὐτῶν ὑπομιμνήσκεσθαι (86), τοῦτον προοιμιάζεται τὸν τρόπον· « Προσέχετε, λαός μου, τῷ νόμῳ μου (87), κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου· ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς, ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν αὐτὰ, καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διηγήσαντο ἡμῖν. »

A erat Christus [24]. » Quin et Asaph memoraturus in libro Psalmorum historias quæ in Exodi et in Numerorum libris narrantur, hac præfatione utitur, qua docet in eis quæstiones contineri quasi parabolis involutas : « Attendite, popule meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei; aperiam in parabolis **542** os meum, loquar propositiones ab initio; quanta audivimus et cognovimus ea et patres nostri annuntiaverunt nobis [25]. »

Ἀλλὰ καὶ, εἴπερ ὁ Μωϋσέως νόμος μηδὲν εἶχεν ἐγγεγραμμένον δι' ὑπονοιῶν δηλούμενον, οὐκ ἂν ὁ προφήτης εὐχόμενος ἔλεγε τῷ Θεῷ· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσιά σου ἐκ τοῦ νόμου σου. » Νυνὶ δὲ ᾔδει, ὅτι ἔστι τι κάλυμμα ἀγνοίας ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀναγιγνωσκόντων, καὶ μὴ συνιέντων τὰ τροπολογούμενα, ἐπικείμενον· ὅπερ κάλυμμα περιαιρεῖται, τοῦ Θεοῦ δωρουμένου, ἐπὰν ἐπακούσῃ τοῦ (88) παρ' ἑαυτοῦ πάντα ποιήσαντος, καὶ διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γυμνάσαντος πρὸς διάκρισιν καλοῦ καὶ κακοῦ, καὶ ἐν τῇ εὐχῇ συνεχέστατα φήσαντος, « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσιά σου ἐκ τοῦ νόμου σου. » Τίς δ' ἀναγιγνώσκων δράκοντα ἐν τῷ Αἰγυπτίῳ ποταμῷ ζῶντα, καὶ τοὺς ἰχθύας ἐμφωλεύοντας αὐτοῦ ταῖς φολίσιν, ἢ ἀπὸ τῶν προχωρημάτων τοῦ Φαραὼ πληρούμενα τὰ Αἰγύπτου ὄρη, οὐ προάγεται αὐτόθεν πρὸς τὸ ζητῆσαι, τίς ὁ τοσούτων δυσωδῶν προχωρημάτων αὐτοῦ πληρῶν τὰ Αἰγυπτίων ὄρη· καὶ τίνα τὰ τῶν Αἰγυπτίων ὄρη· καὶ τίνες οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ποταμοὶ, περὶ ὧν αὐχῶν λέγει ὁ προειρημένος Φαραὼ, « Ἐμοί εἰσιν οἱ ποταμοὶ, καὶ ἐγὼ ἐποίησα αὐτούς· » καὶ τίς ὁ ἀνάλογον τοῖς ἀποδειχθησομένοις ἀπὸ τῆς ἑρμηνείας ποταμοῖς δράκων· καὶ τίνες οἱ ἐν ταῖς φολίσιν αὐτοῦ ἰχθύες; Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλείονα κατασκευάζειν τὰ μὴ δεόμενα κατασκευῆς; ἐφ' οἷς λέγεται τὸ, « Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα; ἢ συνετὸς, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά; » Ἐπὶ πλεῖον δ' ἐξέτεινα τὸν λόγον, βουλόμενος παραστῆσαι, μὴ ὑγιῶς εἰρῆσθαι τῷ Κέλσῳ, ὅτι « οἱ ἐπιεικέστεροι Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν πειρῶνταί πως ἀλληγορεῖν αὐτὰ, ἔστι δ' οὐχ οἷα ἀλληγορίαν ἐπιδέχεσθαί τινα, ἀλλ' ἄντικρυς εὐηθέστατα (89) μεμυθολόγηται. » Πολλῷ γὰρ μᾶλλον τὰ Ἑλλήνων οὐ μόνον εὐηθέστατα, ἀλλὰ καὶ ἀσεβέστατα μεμυθολόγηται. Τὰ γὰρ ἡμέτερα ἐστόχασται καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἁπλουστέρων· ὅπερ οἱ τὰ Ἑλληνικὰ πλάσματα ποιήσαντες οὐκ ἐφυλάξαντο· διόπερ οὐκ ἀχαρίστως ὁ Πλάτων ἐκβάλλει (90) τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας τοὺς τοιούσδε μύθους καὶ τὰ τοιάδε ποιήματα.

50. Præterea si nihil reconditi haberet lex Moysis, certe propheta non diceret inter orandum : « Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua [26]. » Nunc autem sciebat quoddam ignorantiæ velamen prætendi cordibus eorum qui legentes non
B intelligunt quid sub allegoriis lateat. Quod quidem velamen tollitur, gratia Dei, cum exaudit eum qui mente in se collecta omnia fecerit, quique longa exercitatione sensus ad bonum ex malo discernendum assuefecerit, et in precibus constantissime repetierit : « Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua. » Ecquis autem legens draconem in Ægypti fluvio viventem, et pisces sub squamis ejus latitantes [27], aut Ægypti montes excrementis Pharaonis oppletos [27*], non statim movetur ad inquirendum quis ille sit qui montes Ægyptios male olentibus stercoribus impleat, quinam sint illi montes Ægyptii, quinam Ægyptii fluvii, de quibus Pharao ille jactabundus dicit : « Mei sunt isti fluvii, et
C ego feci eos [28]; » quis etiam ille draco, quem par erit interpretari ita, ut fluviorum interpretationi respondeat; postremo quinam sint illi pisces, qui sub squamis ejus delitescunt ? Sed quid opus est pluribus astruere, quæ nulla egent probatione, et de quibus dictum est : « Quis sapiens et intelliget ista? intelligens et sciet hæc [29]? » Visum est tamen plura hoc loco dicere, quo demonstrarem quam non recte Celsus affirmaverit « eos qui inter Judæos Christianosque modestiores sunt, ea omnia qualicunque modo conari allegoriis explicare ; quædam autem esse quæ nullomodo allegoriam pati possunt, utpote quæ sunt ineptissimæ fabulæ. » Ineptissima potius, imo prorsus impia quæ Græci fabulati sunt. Nostra enim etiam simpliciorum multitudini sunt
D accommodata; sed hujus captui se attemperare non curarunt Græcarum fabularum auctores. Unde non immerito e sua republica Plato fabulas ejusmodi et poemata exterminat.

[24] I Cor. x, 3, 4. [25] Psal. LXXVII, 1, 2, 3. [26] Psal. CXVIII, 18. [27] Ezech. XXIX, 3. [27*] Ezech. XXXII, 6. [28] Ezech. XXIX, 3. [29] Ose. XIV, 10.

(85) *Κατὰ τὴν Ἔξοδον.* Recte mss. Male autem libri editi, μετὰ τὴν Ἔξοδον.

(86) *Μέλλων τῶν αὐτῶν ὑπομιμνήσκεσθαι.* Vitiose in antea editis legitur, μελλόντων αὐτῶν.

(87) Infra vulgatus Psalmorum textus, προσέχετε, λαός μου, τὸν νόμον μου.

(88) *Ἐπακούσῃ τοῦ*, etc. Ita codex Jolianus. Libb. autem editi, ἀκούσῃ, τῷ παρ' ἑαυτοῦ πάντα ποιήσαντι καὶ... ποιήσαντι, καὶ... γυμνάσαντι. Boherellus legendum censet, τοῦ Θεοῦ δωρουμένου, ἐπὰν ἀκούσῃ, τῷ παρ' ἑαυτῷ πάντα ποιήσαντι, etc., ita ut ποιήσαντι, γυμνάσαντι et φήσαντι, quæ sequuntur, pendeant a περιαιρεῖται.

(89) *Εὐηθέστατα.* Recte omnino codex Jolianus secunda manu. Male autem libb. editi, ἀληθέστατα.

(90) *Ὁ Πλάτων ἐκβάλλει.* Vide adnotationes ad lib. IV, num. 36.

543 51. Audivisse quoque mihi videtur, scripta exstare quæ legem allegoriis exponunt. Sed illa non legit. Alioquin non dixisset, « quæ scriptæ sunt allegoriæ, eas esse fabulis ipsis multo turpiores et absurdiores, ut quibus mira et incredibili stultitia res inter se colligantur, quæ nullo prorsus modo connecti possint. » Suspicor illum ad Philonis scripta respexisse, aut etiam ad antiquiora, qualia sunt Aristobuli. Sed hæc volumina, quantum conjectura cognoscere est, minime vidit Celsus. Nam illa mihi videntur mentem Scripturarum ut plurimum ita assequi, ut vel Græcis philosophis admirationi esse possint. Ibi enim non solum in dictione, sed etiam in sententiis et dogmatis videtur delectus et diligentia, et præclarus eorum Scripturæ locorum usus, quæ Celsus pro fabulis habet. Sane ego novi Numenium Pythagoreum, virum in explicando Platone peritissimum et in Pythagoreis placitis versatissimum, in pluribus suorum scriptorum locis exposuisse Moysis et prophetarum dicta, eaque ad allegorias retulisse nequaquam improbabiles, ut in libro qui inscribitur *Epops*, et in libris *De numeris* et *De loco*. Quin in tertio *De bono* quamdam de Jesu, tacito nomine, historiam refert eamque allegoriis edisserit. Recte, an secus, hic non agitur. Meminit et historiæ de Moyse, Jamne, et Mambre. Quod quidem gloriæ non ducimus; sed tamen ille magis quam

Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἀκηκοέναι, ὅτι ἐστὶ συγγράμματα περιέχοντα τὰς τοῦ νόμου ἀλληγορίας· ἅπερ εἰ ἀνεγνώκει, οὐκ ἂν ἔλεγεν· « Αἱ γοῦν δοκοῦσαι περὶ αὐτῶν ἀλληγορίαι γεγράφθαι πολὺ τῶν μύθων αἰσχίους εἰσὶ καὶ ἀτοπώτεραι, τὰ μηδαμῆ μηδαμῶς ἁρμοσθῆναι δυνάμενα, θαυμαστῇ τινι καὶ παντάπασιν ἀναισθήτῳ μωρίᾳ συνάπτουσαι. » Ἔοικε δὲ περὶ τῶν Φίλωνος συγγραμμάτων ταῦτα λέγειν, ἢ καὶ τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων, ὁποῖά ἐστι τὰ Ἀριστοβούλου (91). Στοχάζομαι δὲ τὸν Κέλσον μὴ ἀνεγνωκέναι τὰ βιβλία, ἐπεὶ πολλαχοῦ οὕτως ἐπιτετεῦχθαί μοι φαίνεται, ὥστε αἱρεθῆναι ἂν καὶ τοὺς ἐν Ἕλλησι φιλοσοφοῦντας ἀπὸ τῶν λεγομένων· ἐν οἷς οὐ μόνον φράσις ἐξήσκηται, ἀλλὰ καὶ νοήματα, καὶ δόγματα, καὶ ἡ χρῆσις τῶν ὡς οἴεται ἀπὸ τῶν Γραφῶν μύθων ὁ Κέλσος. Ἐγὼ δ' οἶδα καὶ Νουμήνιον (92) τὸν Πυθαγόρειον, ἄνδρα πολλῷ κρεῖττον διηγησάμενον Πλάτωνα, καὶ τῶν Πυθαγορείων δογμάτων πρεσβεύσαντα (93), πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκτιθέμενον τὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, καὶ οὐκ ἀπιθάνως αὐτὰ τροπολογοῦντα, ὥσπερ ἐν τῷ καλουμένῳ *Ἔποπι*, καὶ ἐν τοῖς *Περὶ ἀριθμῶν*, καὶ ἐν τοῖς *Περὶ τόπου*. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ *Περὶ τἀγαθοῦ* ἐκτίθεται καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορίαν τινὰ, τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ λέγων, καὶ τροπολογεῖ αὐτήν· πότερον δ' ἐπιτετευγμένως ἢ ἀποτετευγμένως, ἄλλου καιροῦ ἐστιν εἰπεῖν. Ἐκτίθεται καὶ τὴν περὶ Μωϋσέως, καὶ Ἰαννοῦ καὶ Ἰαμβροῦ (94)

(91) *Τὰ Ἀριστοβούλου*. Euseb., *Chron.* MDCCCXLI. « Aristobulus, natione Judæus, Peripateticus philosophus cognoscitur, qui ad Philometorem Ptolemæum explanationum in Moysem commentarios scripsit. » Hieron., *Catal. eccles. script.*, in Clem. Alex. : Οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ Ἰουδαίους, Ἀριστόβουλόν τινα, καὶ Δημήτριον, καὶ Εὐπόλεμον ἀναφέρει, οἷα κατὰ τῶν ἐθνῶν συγγραψαμένους καθ' ὁμοιότητα Ἰωσήπου, ἀρχαιογονίας Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους. « Necnon et de Judæis Aristobulum quemdam, et Demetrium, et Eupolemum scriptores adversus gentes refert, qui in similitudinem Josephi ἀρχαιογονίαν Moysis et Judaicæ gentis asseverant. » Cyrill., lib. IV *adversus Julian.* Bis eumdem laudat Clem. Alex. *Strom.* I, pag. 305, 342. « Mira vero ἀντιλογία ejusdem scriptoris Stromate quinto; » inquit Scaliger in *Animadvers. Euseb.* ad annum MDCCCXLI. Verba Clementis sic se habent : Ἀριστοβούλῳ δὲ τῷ κατὰ Πτολεμαῖον γεγονότι τὸν Φιλάδελφον, οὗ μέμνηται ὁ συνταξάμενος τὴν *τῶν Μακκαβαϊκῶν Ἐπιτομήν*, βιβλία γεγονέναι ἱκανὰ, δι' ὧν ἀποδείκνυσι τὴν Περιπατητικὴν φιλοσοφίαν ἔκ τε τοῦ κατὰ Μωϋσέα νόμου καὶ τῶν ἄλλων ἠρτῆσθαι προφητῶν. « Ab Aristobulo autem qui fuit tempore Ptolemæi Philadelphi, cujus meminit is qui composuit *Epitomen rerum gestarum a Machabæis*, multos fuisse libros conscriptos, quibus probat philosophiam Peripateticam ex lege Mosaica, et aliis dependisse prophetis. » — « Ubi, inquit, duo errores : prior, quod prò Philometore Philadelphum ponit (recte quidem Scaliger, teste ipso Aristobulo apud Eusebium, lib. XIII, cap. 12 : Ἡ δ' ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων, ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, σοῦ δὲ προγόνου. Idem observat clarissimus Grotius in Adnotationibus ad Machab. II); alter quod Aristobulum hunc eumdem facit cum eo cujus mentio posterioris Machabæorum capite primo, commate decimo ; cujus culpæ affinis etiam Eusebius libro octavo in fine capitis octavi. » Verum dubito an Clemens et Eusebius culpæ tam affines sint, quam ipse Scaliger suspicionis. Verba sic se habent (Machab. II, cap. I, com. 10) : Ἔτους ἑκατοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ καὶ ὀγδόου οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἡ γερουσία, καὶ Ἰούδας Ἀριστοβούλῳ, διδασκάλῳ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως, ὄντι δὲ ἀπὸ τοῦ τῶν Χριστῶν ἱερέων γένους, καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαίοις χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν. Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως· id est, Lathyri Ptolemæi, Evergetis filii, juxta Junium. Rectius Grotius in Adnotationibus ad Machab. II, cap. I, com. 10. « Physconis dicti, prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Evergetes alterius Evergetæ successor, coævus Antiochis Grypho et Cyziceno. » Neque hactenus quidquam inveni, quod ab isthac interpretatione me dimoveat. Vide ejus allegorias apud Eusebium, lib. VII, cap. 14, lib. VIII, cap. 10, et lib. XIII, cap. 12, *Evang. præp.* SPENCER.

(92) *Νουμήνιον*. Vide quæ ab eodem Spencero adnotata sunt ad lib. I numerum 15.

(93) Ms. πρεσβεύσαντα. Libb. editi, πιστεύσαντα. Ego vero locum integrum sic lego, καὶ τὰ τῶν Πυθαγορείων δόγματα πρεσβεύσαντα.

(94) *Ἰαννοῦ καὶ Ἰαμβροῦ*. Latiore sensu intelligendus est Origenes, quasi per scripturas non tantum libros canonicos, sed scripta apocrypha significari voluerit. Orig. tract. 35 in Matth.: « Si autem hæc dicens aliquid existimat se offendere, videat ne alicubi in secretis Jeremiæ hoc prophetatur : sciens quoniam et Apostolus scripturas quasdam secretorum profert : sicut dicit alicubi, quod oculus non vidit, nec auris audivit : in nullo enim regulari libro hoc positum invenitur, nisi in secretis Eliæ prophetæ. Item quod ait, sicut Jamnes et Mambres restiterunt Moysi, non invenitur in publicis scripturis, sed in libro secreto, qui suprascribitur *Jamnes et Mambres liber* : unde ausi sunt quidam Epistolam ad Timotheum repellere, quasi habentem in se textum alicujus secreti, sed non potuerunt. » Ambros., Comment. in Timoth. Epist. II, cap. III : « Exemplum hoc de apocryphis est. Jamnes enim et Mambres fratres erant magi et venefici Ægyptiorum, qui arte magiæ suæ virtuti

ἱστορίαν. Ἀλλ' οὐκ ἐν ἐκείνῃ σεμνυνόμεθα· ἀποδεχόμεθα δ' αὐτὸν μᾶλλον Κέλσου καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, βουληθέντα φιλομαθῶς καὶ τὰ ἡμέτερα ἐξετάσαι, καὶ κινηθέντα ὡς περὶ τροπολογουμένων καὶ οὐ μωρῶν συγγραμμάτων.

Ἑξῆς δὲ τούτοις ἐπιλεξάμενος ἀπὸ πάντων συγγραμμάτων, τῶν περιεχόντων ἀλληγορίας καὶ διηγήσεις μετὰ οὐκ εὐκαταφρονήτου λέξεως καὶ φράσεως (95), τὸ εὐτελέστερον καὶ δυνάμενον μέν τι πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ἁπλουστέρους πίστεως χάριν συμβαλέσθαι, οὐ μὴν οἷόν τε καὶ συνετωτέρους κινῆσαι, φησίν· « Οἵαν δὴ καὶ Παπίσκου τινὸς καὶ Ἰάσονος (96) ἀντιλογίαν ἔγνων, οὐ γέλωτος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλέους καὶ μίσους ἀξίαν. Ἔμοιγ' οὖν οὐ ταῦτ' ἐλέγχειν πρόκειται· ἔστι γὰρ παντί που δῆλα, καὶ μάλιστα εἴ τις ὑπομεῖναι καὶ ἀνάσχοιτο αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν συγγραμμάτων· ἀλλ' ἐκεῖνο μᾶλλον ἐθέλω διδάξαι τὴν φύσιν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐδὲν θνητὸν ἐποίησεν· ἀλλὰ Θεοῦ μὲν ἔργα, ὅσα ἀθάνατα, θνητὰ δ' ἐκείνων. Καὶ ψυχὴ μὲν, Θεοῦ ἔργον· σώματος δὲ ἄλλη φύσις· καὶ ταύτῃ γε οὐδὲν διοίσει νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου, ἢ

A Celsus aliique Græci laudandus, qui discendi studio Scripturas nostras investigare voluerit et iis
544 motus fuerit, quasi rebus non stultis sed quæ allegoriis tegantur.

52. Sub hæc Celsus e scriptis omnibus quæ hujusmodi explicationes allegoricas continent et eleganter scripta sunt, eligit vilius quoddam, quod, ut nonnihil possit ad vulgi simplicioris fidem promovendam conferre, nihil tamen momenti ad persuadendos intelligentiores habet. Tum ait: « Qualis est illa quam legi, Papisci cujusdam et Jasonis contentio, non risu sed miseratione potius digna et odio. Hæc igitur confutare mihi non est propositum. Quippe quorum absurditas omnibus
B perspicua est, præsertim si quis a se impetrare possit ut libros ipsos audiat. Satius fuerit docere id quod natura docet ipsa, Deum videlicet nihil mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse immortalia, ab his autem facta esse quæ mortalia sunt; animam Dei esse opus, aliam esse corporis

Dei quæ per Moysem agebatur, æmulatione commentitia resistere se putabant: sed cum Moysi virtus in operibus cresceret, humiles facti confessi sunt cum dolore vulnerum Deum in Moysi operatum. » Locum Numenii, ad quem nos Origenes remittit, apud Eusebium invenies, lib. IX, cap. 8, *Præp. evang.* Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ βίβλῳ Μωϋσέως ὁ αὐτὸς τάδε λέγων μνημονεύει· τὰ δ' ἑξῆς Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς, Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἧττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου. Μουσαίῳ γοῦν, τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν· τῶν τε συμφορῶν, ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας, αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. « Et rursus libro tertio Moysis mentionem his verbis facit: deinceps vero, inquit, Jannes et Jambres, scribæ rerum sacrarum Ægyptii, quo tempore Ægypti finibus ejecti Judæi sunt, claruere, viri omnium judicio rerum magicarum scientia nemini concedentes. Quippe ambo quidem communi Ægyptiorum consensu delecti sunt, qui Musæo duci Judæorum, cujus apud Deum potentissimæ preces erant, sese opponerent, adeoque gravissimas quasque calamitates a Musæo in Ægyptum invectas omnium in oculis dissolvere ac dissipare potuerunt. » Eorumdem Artapanus meminit in libro *De Judæis*; nomina vero non expressit; Euseb. lib. IX, cap. 27. An ex his, et similibus libris apocryphis, Apuleius, aut ex sacra pagina, atque isthac quam habuit cum Christianis consuetudine, horum notitiam assecutus est, plane nescio: certe Augustinus de eodem in jus vocato sic loquitur (lib. VIII, cap. 19, *De civitate Dei*): « Postremo ipse Apuleius nunquid apud judices Christianos de magicis artibus accusatus est? » Apuleius in *Apolog.* « Si quamlibet modicum emolumentum probaveritis; ego ille sim Charinondas, vel Damigeron, vel is Moyses, vel Jannes, vel Apollonius, vel ipse Dardanus, vel quicunque alius post Zoroastrem et Hostanem inter magos celebratus est. » Verum hæc levia sunt, nec memoratu digna. Solus Macarius monumentum vidit, quod magi construxerant; hortum ingressus est, multum auri illic depositum invenit, septuaginta dæmones horrore perculsit, puteum vidit, cadum æneum, et ferream catenam: quæ, proh dolor! tempus ita consumpserat, ut nos ex ista narratione, et Macarium e puteo haurire veritatem, ex æquo impossibile videatur. Hinc subit mirari, qui contigisse poterat ut viri doctissimi his et similibus fabulis, quæ partim fictæ sunt aperte, partim effutitæ temere, fidem adhiberent. Sane Judæi, æquiores hac in causa judices, eos aquis obrutos fuisse retulere. At fidem longe aliam doctores isti imperitioribus ingenerarunt, dum frustulatim hanc fabulam tam affabre concinnatam transcripsere. Quod si totam recitavero, isti,
C quos hactenus stupor tenuit et admiratio, riderent restrictis labris, et pulmones agitarent. Vide Pallad. *Hist. Laus*, cap. 20, De Macario Alex. SPENCER. Vide insuper Origenis tract. 26 in Matthæi XXIII, 34, 35, ubi de occiso Zacharia, Barachiæ filio; et Greg. Abulpharajium in *Historia dynastiarum*, pag. 17. Ibidem Boherello legendum videtur, ἀλλ' οὐκ ἐν ἐκείνῳ σεμνυνόμεθα.

(95) *Καὶ φράσεως*. Hæc in editis omissa, supplentur e codd. manuscriptis.

(96) *Παπίσκου τινὸς καὶ Ἰάσονος*. Disputationem hanc Jasonis et Papisci Aristoni Pellæo tribuit S. Maximus in scholiis ad Dionys. *De mystica theologia*, c. 1. Ἀνέγνων δὲ, inquit, τοῦτο ἑπτὰ οὐρανοὺς καὶ ἐν τῇ συγγεγραμμένῃ Ἀρίστωνι τῷ Πελλαίῳ διαλέξει Παπίσκου καὶ Ἰάσονος, ἣν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἕκτῳ βιβλίῳ τῶν *Ὑποτυπώσεων* τὸν ἅγιον Λουκᾶν φησιν ἀναγράψαι. « Legi etiam septem cœlos in disputatione Papisci ac Jasonis quæ scripta
D est ab Aristone Pellæo, quam Clemens Alexandrinus in sexto libro *Hypotyposeon* ait sanctum Lucam scripsisse. » Meminit hujusce disputationis Hieronymus in *Quæstionibus in Genesim*, et lib. II *Comm. in Epist. ad Galat.*, cap. 3, ita scribit: « Memini me in altercatione Jasonis et Papisci, quæ Græco sermone conscripta est, ita reperisse, λοιδορία Θεοῦ ὁ κρεμάμενος, maledictio Dei qui appensus est. » Celsi cujusdam præfatio in hanc concertationem a se Latine versam, ad Vigilium episcopum, inter Cypriani opera haberi solet; quæ etsi non sit Cypriani, perantiqua tamen est. Quis fuerit hic Celsus, quis fuerit episcopus Vigilius, ignoratur. Id solum liquet ex plurimis præfationis locis Celsum, vigentibus adhuc persecutionum temporibus et ante susceptam ab imperatoribus Christianam fidem, scripsisse, forte etiam antequam Celsus Epicureus vulgasset suam contra Christianos scriptionem, cujus maledicentiam, si notam habuisset, pro viribus in præfatione sua repressisset.

naturam; atque idcirco humanum corpus nihil a vespertilione, a verme, a rana differre. Illius enim et istorum eamdem esse materiam, idem in his et in illo esse corruptionis principium.» Vellem tamen ut quicunque ex Celso arroganter declamitante audit Papisci et Jasonis de Christo contentionem non risu sed odio potius dignam esse, libellum hunc in manus sumeret, et quæ in illo scribuntur legere sustineret; is, cum nihil in illo scripto inveniret odio dignum, Celsum utique damnaret. Neque etiam illi risum movebit, qui libero judicio illum evolverit. Ibi enim Christianus cum Judæo disserens demonstrat ex Judaicis Scripturis vaticinia de Christo ad Jesum pertinere, quanquam strenue adversarius contradicat personamque Judaicam pulchre sustineat.

53. Cæterum nescio quomodo Celsus duo conjungens quæ misturam non faciunt, nec sunt ejusmodi ut in humanam naturam simul convenire queant, libellum istum dicere potuerit odio esse et miseratione dignum. Nemo enim non fatebitur, dum quis miserationi est, eum odio non haberi, nec miserationi esse quemquam, dum odio habetur. Celsus vero ideo negat sibi propositum esse illa confutare, quod eorum absurditatem patere omnibus existimet, nullumque non videre, vel antequam rationibus refellantur, quam miseratione et odio digna sint. Hortamur tamen omnes, qui in hanc nostram adversus Celsi calumnias defensionem inciderint, ut Scripturas nostras **545** audire ne graventur, et ut, quantum poterunt, ex iis quæ scriptores narrant, colligant quod fuerit eorum propositum, quæ conscientia, qui animi status; animadvertent viros fuisse, qui quæ sibi persuaserant fervide defenderent, quosdam autem declarare se res gestas litteris consignare, quas suis oculis hauserant et compertas habebant, res mirificas dignasque quæ monumentis mandarentur ad lectorum futurorum utilitatem. Et sane nemo negare audeat fontem omnis utilitatis et principium esse summo Deo credere, in omnibus actibus eo spectare ut illi placeant, et ne cogitare quidem quidquam quod illi displicere possit, qui non sermonum modo et operum, sed etiam cogitationum futurus est judex. Ecquæ doctrina efficacius inducere homines potest ut vivant bene, quam hæc fides, vel hæc persuasio, supremum Deum omnia nostra intueri, dicta, facta, cogitata? Monstret enim qui voluerit aliam viam, qua ad meliorem frugem revocentur non unus quispiam et alter, sed ingens multitudo: et alterius cum altera comparatione dijudicet, utra doctrina ad virtutem perducat.

54. Quoniam vero in Celsi verbis modo memoratis ubi quædam e *Timæo* transcripta sunt, hæc

A ἀνθρώπου σῶμα. Ὕλη γὰρ ἡ αὐτὴ, καὶ τὸ φθαρτὸν αὐτῶν ὅμοιον.» Οὐδὲν δ' ἧττον ἐβουλόμην πάνθ' ὁντινοῦν, ἀκούσαντα δεινολογοῦντος Κέλσου, καὶ φάσκοντος τὸ ἐπιγεγραμμένον σύγγραμμα, Ἰάσονος καὶ Παπίσκου ἀντιλογίαν περὶ Χριστοῦ, οὐ γέλωτος, ἀλλὰ μίσους ἄξιον εἶναι, λαβεῖν εἰς χεῖρας τὸ συγγραμμάτιον, καὶ ὑπομεῖναι καὶ ἀνασχέσθαι ἀκοῦσαι τῶν ἐν αὐτῷ· ἵν' αὐτόθεν καταγνῷ τοῦ Κέλσου, μηδὲν εὑρίσκων μίσους ἄξιον ἐν τῷ βιβλίῳ. Ἐὰν δ' ἀδεκάστως τις ἐντυγχάνῃ, εὑρήσει, ὅτι οὐδ' ἐπὶ γέλωτα κινεῖ τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ ἀναγέγραπται Χριστιανὸς Ἰουδαίῳ διαλεγόμενος ἀπὸ τῶν Ἰουδαϊκῶν Γραφῶν, καὶ δεικνὺς τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας ἐφαρμόζειν B τῷ Ἰησοῦ· καίτοιγε οὐκ ἀγεννῶς, οὐδ' ἀπρεπῶς τῷ Ἰουδαϊκῷ προσώπῳ τοῦ ἑτέρου ἱσταμένου πρὸς τὸν λόγον.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως τὰ ἄμικτα, καὶ οὐ πεφυκότα ἅμα συμβαίνειν ἀνθρωπίνῃ φύσει, συναγαγὼν, εἶπε τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἐλέους καὶ μίσους ἄξιον εἶναι. Πᾶς γὰρ ὁμολογήσει, τὸν ἐλεούμενον μὴ μισεῖσθαι ὅτ' ἐλεεῖται, καὶ τὸν μισούμενον μὴ ἐλεεῖσθαι ὅτε μισεῖται. Διὰ τοῦτο δὲ μὴ προκεῖσθαι ἐλέγχειν φησὶ ταῦτα ὁ Κέλσος, ἐπεὶ οἴεται αὐτὰ παντί που δῆλα εἶναι καὶ πρὸ τοῦ ἐπαγομένου λογικῶς ἐλέγχου ὡς φαῦλα καὶ ἐλέους καὶ μίσους ἄξια. Παρακαλοῦμεν δὲ τὸν ἐντυγχάνοντα τῇ ἀπολογίᾳ ταύτῃ πρὸς τὴν Κέλσου κατηγορίαν γεγραμμένῃ ἀνασχέσθαι καὶ ἐπακοῦσαι τῶν C συγγραμμάτων ἡμῶν, καὶ ὅση δύναμις, ἐκ τῶν γεγραμμένων στοχάσασθαι τῆς προαιρέσεως τῶν γραψάντων, καὶ τῆς συνειδήσεως, καὶ τῆς διαθέσεως· εὑρήσει γὰρ ἄνδρας διαπύρως περὶ ὧν ὑπειλήφασι διατεινομένους· τινὰς δὲ ἐμφαίνοντας καὶ ἱστορίαν ἑωραμένην καὶ καταλειφθεῖσαν (97) ἀναγράφειν, ὡς παράδοξον καὶ γραφῆς ἀξίαν, ἐπὶ ὠφελείᾳ τῶν ἀκουσομένων. Ἢ τολμάτω τις λέγειν, μὴ πάσης ὠφελείας εἶναι πηγὴν καὶ ἀρχὴν τὸ πιστεῦσαι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, καὶ πάντα πράττειν κατ' ἀναφορὰν τοῦ ἐκείνῳ ἀρέσκειν περὶ οὑτινοσοῦν, καὶ μηδὲν ἀπάρεστον αὐτῷ μηδ' ἐνθυμεῖσθαι, ὡς οὐ μόνον λόγων καὶ ἔργων, ἀλλὰ καὶ διαλογισμῶν, κριθησομένων. Καὶ τίς ἂν ἄλλος λόγος ἐπιστρεφέστερον προσάγοι (98) τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τῷ εὖ ζῆν, ὡς ἡ D πίστις ἢ ἡ διάληψις περὶ τοῦ πάντ' ἐφορᾷν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα καὶ πραττόμενα, ἀλλὰ καὶ λογιζόμενα; Παραβαλλέτω (99) γὰρ ὁ βουλόμενος ἄλλην ὁδὸν ἐπιστρέφουσαν ἅμα καὶ βελτιοῦσαν οὐ μόνον ἕνα που καὶ δεύτερον, ἀλλ', ὅση δύναμις, καὶ πλείστους ὅσους, ἵνα τις τῇ παραθέσει ἀμφοτέρων τῶν ὁδῶν ἀκριβῶς κατανοήσῃ τὸν διατιθέντα πρὸς τὸ καλὸν λόγον.

Ἐπεὶ δ' ἐν ᾗ ἐξεθέμην τοῦ Κέλσου λέξει παραφραζούσῃ ἀπὸ τοῦ *Τιμαίου* (1) τινὰ γέγραπται, ὡς

(97) *Καταλειφθεῖσαν*. Scribendum videtur, καταληφθεῖσαν. Paulo post mss., μὴ πάσης ὠφελείας εἶναι πηγήν. Libb. editi, μὴ πάσης σοφίας εἶναι πηγήν.

(98) Libb. editi, προσάγει, sed mss., προσάγοι, rectius.

(99) Libb. editi in margine, παραβαλέτω.

(1) *Ἀπὸ τοῦ Τιμαίου*. Plat. in *Timæo*, pag. 41: Ἐπεὶ οὖν πάντες, ὅσοι τε περιπολοῦσι φανερῶς, καὶ ὅσοι φαίνονται, καθ' ὅσον ἂν ἐθέλωσι θεοὶ, γένεσιν ἔσχον· λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας τάδε· Θεοὶ θεῶν, etc. « Quando igitur omnes et qui

ἄρα « Ὁ μὲν Θεὸς οὐδὲν θνητὸν ἐποίησεν, ἀλλὰ μόνα τὰ ἀθάνατα, τὰ δὲ θνητὰ ἄλλων ἐστὶν ἔργα (2)· καὶ ψυχὴ μὲν Θεοῦ ἔργον, σώματος δὲ ἄλλη φύσις· καὶ οὐδὲν διοίσει σῶμα ἀνθρώπου σώματος νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου· ὕλη γὰρ ἡ αὐτὴ, καὶ τὸ φθαρτὸν αὐτῶν ὅμοιον· » φέρε, καὶ περὶ τούτων ἐπ' ὀλίγον διαλάβωμεν, ἐλέγχοντες τὸν ἤτοι μὴ προσποιούμενον τὴν ἑαυτοῦ Ἐπικούρειον γνώμην, ἢ (ὡς ἂν εἴποι ἄν τις) ὕστερον μεταθέμενον ἐπὶ τὰ βελτίω, ἢ καὶ (ὡς ἂν ἕτερος λέγοι) τὸν ὁμώνυμον τῷ Ἐπικουρείῳ. Τοιαῦτα γὰρ ἐχρῆν αὐτὸν ἀποφαινόμενον, καὶ ἐναντία λέγειν οὐ μόνον ἡμῖν προθέμενον, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἀγεννεῖ φιλοσόφων αἱρέσει τῶν ἀπὸ τοῦ Κιττιέως Ζήνωνος (3), κατασκευάσαι, ὅτι τὰ τῶν ζώων σώματα οὐκ ἔστιν ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἡ τοσαύτη περὶ αὐτὰ τέχνη οὐκ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐλήλυθε νοῦ. B Ἔδει δ' αὐτὸν καὶ περὶ τῶν τοσούτων, καὶ ὑπ' ἐνυπαρχούσης (4) ἀφαντάστου φύσεως διοικουμένων παντοδαπῶν φυτῶν, καὶ πρὸς χρείαν γεγονότων οὐκ εὐκαταφρόνητον ἐν τῷ παντὶ ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἀνθρώποις διακονουμένων ζώων, ὅπως ποτὲ ἄλλως ὄντων, μὴ ἀποφήνασθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάξαι, ὅτι μὴ τέλειός τις νοῦς τὰς τοσαύτας ἐνεποίησε ποιότητας τῇ ὕλῃ τῶν φυτῶν (5). Εἰ δ' ἅπαξ θεοὺς ἐποίει δημιουργοὺς πάντων σωμάτων, ὡς μόνης ψυχῆς ἔργον οὔσης Θεοῦ· πῶς οὐχὶ ἑξῆς ἦν τῷ μερίζοντι τὰ τοσαῦτα δημιουργήματα, καὶ πολλοῖς διδόντι, μετά τινος κατασκευάσαι οὐκ εὐκαταφρονήτου λόγου θεῶν διαφορὰς, τῶνδε μὲν ἀνθρώπεια κατασκευαζόντων σώματα, ἑτέρων δὲ (φέρ' εἰπεῖν,) κτήνεια (6), C

A habentur: « Deum nihil mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse immortalia, ab his autem facta esse quæ mortalia sunt; animam opus esse Dei, corporis vero aliam esse naturam, et corpus hominis nihil a vespertilionis, aut vermis, aut ranæ corpore discrepare, quippe utriusque eamdem esse materiam, idem in utroque corruptionis principium, » age et de his paulisper disseramus, ostendentes eum vel Epicuri asseclam esse se dissimulare; aut, quod aliquis dixerit, saniora dogmata amplexum esse, aut illum, quod alius dixerit, idem, atque alter Celsus Epicureus, nomen habere. Cum enim hæc proferre, et non solum nobis, sed etiam Cittiensis Zenonis sectæ non obscuri inter philosophos nominis contradicere sibi proposuisset, oportebat ut argumentis probaret **546** animantium corpora Dei non esse opera, nec tam præclarum in illis condendis artificium fuisse a prima intelligentia profectum. De illis etiam tot et omnis generis stirpibus quæ ab incomprehensibili quæ ipsis inest natura gubernantur, et ad hominum non modicam utilitatem creatæ sunt, et de animantibus quæ hominibus ministrant, quacunque tandem alia ratione editæ fuerint, non solum pronuntiare debuit, sed præterea docere non inditas a perfecta quadam intelligentia fuisse materiæ tot varias qualitates. Item postquam corpora omnia a diis *inferioribus* fabricari Deumque solius animæ opificem esse fecit; annon consentaneum fuit, ut qui inter multos tanta opera partitus erat, is illud deorum

moventur palamque ostenduntur, et qui eatenus nobis declarantur, quatenus ipsi volunt, creati sunt, tum ad illos Deus is qui omnia genuit, fatur: hæc vos, qui deorum satu orti estis, etc. » Et paulo post: Νῦν οὖν ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενος, μάθετε. Θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία γενητά. Τούτων οὖν μὴ γενομένων, οὐρανὸς ἀτελὴς ἔσται· τὰ γὰρ ἅπαντα ἐν αὐτῷ γένη ζώων οὐχ ἕξει· δεῖ δὲ, εἰ μέλλει τέλειος ἱκανῶς εἶναι. Δι' ἐμοῦ δὲ ταῦτα γενόμενα, καὶ βίου μετασχόντα, θεοῖς ἰσάζοιτ' ἄν. Ἵν' οὖν θνητά τε ᾖ, τό τε πᾶν ὄντως ἅπαν ᾖ, τρέπεσθε κατὰ φύσιν ὑμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ζώων δημιουργίαν, μιμούμενοι τὴν ἐμὴν δύναμιν περὶ τὴν ὑμῶν γένεσιν. « Quid sentiam igitur, cognoscite. Tria nobis genera reliqua sunt, eaque genita atque mortalia: quibus prætermissis, cœli absolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animalium complexu non tenebit. Teneat autem oportet, si est mundus omnino perfectus futurus. Hæc vero si a me fiant solo, vitaque donentur, diis adæquentur. Ut igitur mortali generentur conditione, et universum hoc omnibus suis partibus sit absolutum, agedum convertite vos ex naturæ legibus ad animalium procreationem, et vim meam, quam in vestro ortu adhibui, imitamini. » Et pag. 69: Καὶ τῶν μὲν θείων αὐτὸς γίνεται δημιουργὸς, τῶν δὲ θνητῶν τὴν γένεσιν τοῖς ἑαυτοῦ γεννήμασι δημιουργεῖν προσέταξεν· οἱ δὲ μιμούμενοι, παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, τὸ μετὰ τοῦτο θνητὸν σῶμα αὐτοὶ περιετόρνευσαν, ὄχημά τε ἅπαν τὸ σῶμα ἔδοσαν· ἄλλο τε εἶδος ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσῳκοδόμουν τὸ θνητὸν, δεινὰ καὶ ἀναγκαῖα ἐν αὐτῷ παθήματα ἔχον. Πρῶτον μὲν ἡδονὴν, μέγιστον κακῶν δέλεαρ, etc. « Divinorum vero ipse est opifex, mortalium rerum generationem diis a se genitis efficiendam demandavit. Illi igitur suum parentem imitantes, accepto immortali animæ principio, deinceps corpus mortale ipsi circumtornarunt, et corpus animæ veluti vehiculum dederunt, atque in eo aliam animæ speciem, nimirum mortalem insuper fabricaverunt, quæ graves et necessarias affectiones in seipsa haberet, primum quidem voluptatem, maximam malorum escam, etc. » SPENCER.

(2) *Ἄλλων ἐστὶν ἔργα.* Forte legendum, αὐτῶν ἐστιν ἔργα, ut supra num. 52: Θεοῦ μὲν ἔργα, ὅσα ἀθάνατα· θνητὰ δ' ἐκείνων.

(3) *Ζήνωνος.* Tull., lib. I *De officiis:* « Sed quoniam (ut præclare scriptum est a Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici: atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint, in hoc naturam debemus ducem sequi. » Vide eumdem. lib II *De natura deorum;* D Senecam, lib. II, cap. 23, *De beneficiis*, et Lactantium, cap. 13 *De ira Dei*. SPENCER.

(4) *Ὑπ' ἐνυπαρχούσης.* Sic habet codex Jolianus secunda manu, rectius quam libb. editi., ὑπὸ ἐν ὑπαρχούσης.

(5) *Τῶν φυτῶν.* Hæc videntur e textu ejicienda, neque hic locum habere posse.

(6) Libb. editi post vocem κτήνεια continua serie legunt, καὶ κατὰ ἄτομον εἶδος αὐτῶν τινας εἶναι δημιουργούς, καὶ ἄλλων θήρεια. Sed re accurate perpensa, sagaciter deprehendit Boherellus hæc verba καὶ κατὰ ἄτομον εἶδος αὐτῶν τινας δημιουργούς, non suo loco legi, nihilque aliud esse quam variam lectionem sequentium καὶ ἄλλους κατ' εἶδος ἑκάστου φυτοῦ, καὶ ἑκάστης βοτάνης. Prior cum excidisset, propter repetitionem vocis δημιουργούς, altera ejus locum occupavit, et postea utraque in textum recepta est, sed turbato ordine. Alterutra igitur expungi debuit. Itaque priorem expunximus.

discrimen solidis rationum momentis astrueret, et cur eorum alii, verbi gratia, hominum, alii jumentorum, alii ferarum corpora construant? Præterea cum videret deos, hos in draconibus, illos in aspidibus, quosdam in basiliscis, alios in singulis stirpibus herbisque condendis occupatos, explanatum oportuit cur suum quisque munus sortitus fuisset. Accurata enim hujus quæstionis investigatione, aut retinuisset unum omnium opificem Deum qui ad certum quemdam finem usumque cuncta fecit; aut si non retinuisset, munivisset utique se adversus eos qui ad rei *corporeæ* naturam nihil interesse contendunt, sitne corruptioni obnoxia; aut absurdum esse negant mundum ex dissimilibus partibus constantem ab uno fuisse factum artifice, qui varias rerum species ad hujus universi commodum constituerit. Postremo si probaturus non fuit ea quæ doce\re pollicitus fuerat, omnino tacere de tanto dogmate debuit, nisi forte ipse qui nobis vitio vertit simplicem fidem, velit ut ipsi tantum affirmanti assentiamur : tametsi se non affirmaturum, sed docturum esse promiserit.

A καὶ ἄλλων θήρεια; Ἐχρῆν δ' αὐτὸν, ὁρῶντα θεοὺς δρακόντων, καὶ ἀσπίδων, καὶ βασιλίσκων δημιουργοὺς, καὶ ἄλλους κατ' εἶδος ἑκάστου φυτοῦ, καὶ ἑκάστης βοτάνης, λέγειν τὰς αἰτίας τῶν μερισμῶν. Ἴσως γὰρ ἂν, ἐπιδοὺς ἑαυτὸν τῇ ἀκριβείᾳ τῆς τῶν κατὰ τὸν τόπον βασάνου, ἤτοι ἐτήρει ἕνα Θεὸν πάντων δημιουργὸν, πρός τι καὶ ἕνεκέν τινος ἕκαστον πεποιηκότα· ἢ μὴ τηρῶν, ἑώρα τί χρὴ αὐτὸν ἀπολογήσασθαι περὶ ἀδιαφόρου τῇ αὐτῇ φύσει (7) πράγματος τοῦ φθαρτοῦ· καὶ ὅτι οὐδὲν ἄτοπον, τὸν ἐξ ἀνομοίων συνεστηκότα κόσμον ὑπὸ ἑνὸς γεγονέναι τεχνίτου, συμφερόντως τῷ ὅλῳ τὰς διαφορὰς τῶν εἰδῶν κατασκευάζοντος· ἢ τὸ ἔσχατόν γε ἔδει αὐτὸν περὶ τηλικούτου δόγματος μηδ' ἀποφαίνεσθαι τὴν ἀρχήν· εἴπερ κατασκευάζειν οὐκ ἔμελλεν, ἅπερ διδάσκειν ἐπηγγέλλετο· εἰ B μὴ ἄρα ὁ ἐγκαλῶν τοῖς ψιλὴν πίστιν ἐπαγγελλομένοις, αὐτὸς ἡμᾶς πιστεύειν ἐβούλετο οἷς ἀπεφήνατο· καίτοιγε οὐ τὸ ἀποφήνασθαι, ἀλλὰ τὸ διδάξαι ἐπαγγειλάμενος.

55. Hoc aio : si sustinuisset, ut loquitur, scripta Moysis et prophetarum legere, advertisset utique quid sit, cur cum cœlum, terra, firmamentum, luminaria, stellæ, cete grandia, et omnis anima reptilium quæ produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum, et jumenta, et omne reptile terræ in genere suo, homo denique, creata sunt, erga hæc omnia dictum fuerit, « Fecit Deus; » non idem autem erga cætera dictum fuerit : sed satis habuerit Scriptura in creatione lucis dicere : « Et facta est lux [30], » et cum congregatæ sunt aquæ omnes quæ sub **547** cœlo sunt : « Factum est ita [31] : » similique modo loquatur de iis quæ germinarunt e terra, cum hæc protulit herbas semen suo generi conveniens afferentes, et ligna fructifera quæ habent in semetipsis sementem generis sui super terram. Quæsiisset insuper unine an multis data fuerint præcepta, quibus Deum in condendis singulis hujus mundi partibus usum fuisse Scripturæ commemorant; nec tam facile in libros tanquam insulsos et nihil reconditi sensus habentes invectus fuisset, quos Moyses, imo, ut dicimus nos, divinus Spiritus, qui in Moyse erat, et quo afflante vates factus est, conscripsit. Quippe qui multo magis cognovit

Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur [32],

quam divini illi, quibus hæc omnia explorata esse decantant poetæ.

Οὕτω δὲ λέγω (8), ὅτι, εἴπερ ὑπέμεινε καὶ ἠνέσχετο ἐπακοῦσαι τῶν (ὥς φησι,) συγγραμμάτων Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἐπέστησεν (9) ἂν, τί δήποτε τὸ μὲν, « ἐποίησεν ὁ Θεὸς, » ἐπ' οὐρανοῦ καὶ γῆς τέτακται, καὶ τοῦ καλουμένου στερεώματος, ἔτι δὲ καὶ φωστήρων καὶ ἀστέρων· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ κητῶν μεγάλων, καὶ πάσης ψυχῆς ζώων ἑρπετῶν, ἃ ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν· καὶ παντὸς πετεινοῦ πτερωτοῦ κατὰ γένος· καὶ ἑξῆς τούτοις ἐπὶ C τῶν θηρίων τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τῶν κτηνῶν κατὰ γένος, καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῆς γῆς κατὰ γένος αὐτῶν· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Μὴ εἰρημένου δὲ τοῦ, « ἐποίησε, » περὶ ἑτέρων, ἀρκεῖται ὁ λόγος περὶ φωτὸς μὲν τῷ, « Ἐγένετο φῶς· » ἐπὶ δὲ συναγωγῆς μιᾶς παντὸς ὕδατος τοῦ ὑποκάτω παντὸς τοῦ οὐρανοῦ, τῷ, « Ἐγένετο οὕτως. » Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν βλαστησάντων ἀπὸ γῆς, ὅτ' ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐξήτησεν ἂν, εἰ αἱ γεγραμμέναι προστάξεις τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ γενέσθαι D ἕκαστον τοῦ κόσμου μέρος τινὶ ἢ τισὶν εἴρηνται· καὶ οὐκ ἂν εὐχερῶς κατηγόρησεν ὡς ἀδιανοήτων (10), καὶ μηδεμίαν σύνεσιν ἀπόῤῥητον ἐχόντων τῶν ἢ ὑπὸ Μωϋσέως ἐν τούτοις γεγραμμένων, ἢ (ὡς ἡμεῖς εἴποιμεν ἂν,) ὑπὸ τοῦ ἐν Μωϋσῇ θείου Πνεύματος, ἀφ' οὗ καὶ ἐπροφήτευσεν. Ἐπεὶ μᾶλλον

... *Ἤδει τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα,*

τῶν λεγομένων παρὰ τοῖς ποιηταῖς μάντεων ταῦτ' ἐγνωκέναι.

56. Ad id quod Celsus addit, « animam Dei esse opus, aliam esse corporis naturam, atque hac homi-

Ἔτι δὲ ἐπεί φησιν ὁ Κέλσος, ὅτι « ψυχὴ μὲν Θεοῦ ἐστιν ἔργον, σώματος δὲ ἄλλη φύσις· καὶ ταύτῃ γε

[30] Gen. I, 3. [31] Gen. I, 9. [32] Virg. *Georg.*, lib. IV, v. 392.

Si cui autem prior præ altera videtur esse retinenda, is pro κατὰ ἄτομον εἶδος, legat κατὰ ἀτόμων εἶδος.

(7) *Τῇ αὐτοῦ φύσει* Habent mss., libri vero editi in textu, τῇ αὐτῇ φύσει.

(8) Hœschelius in textu, Οὔπω δὲ λέγω.

(9) Libb. editi in margine, Ὑπέστησεν.

(10) *Ἀδιανοήτων*. Forte, ἀνοήτων.

οὐδὲν διοίσει νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου, ἢ ἀνθρώπου σῶμα· ὕλη γὰρ ἡ αὐτὴ, καὶ τὸ φθαρτὸν αὐτῶν ὅμοιον· » λεκτέον καὶ πρὸς τοῦτον αὐτοῦ τὸν λόγον, ὅτι εἴπερ, ἐπεὶ ἡ ὕλη ἡ αὐτὴ (11) ὑπόκειται νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου, ἢ ἀνθρώπου σώματι, οὐδὲν διοίσει ἀλλήλων ταῦτα τὰ σώματα· δηλονότι οὐδὲν διοίσει τὰ τούτων σώματα ἡλίου, ἢ σελήνης, ἢ ἀστέρων, ἢ οὐρανοῦ, ἢ οὑτινοσοῦν ἄλλου λεγομένου παρ' Ἕλλησιν αἰσθητοῦ θεοῦ. Ὕλη γὰρ ἡ αὐτὴ πᾶσι τοῖς σώμασιν ὑποκειμένη τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄποιος καὶ ἀσχημάτιστος, τὰς ποιότητας οὐκ οἶδα κατὰ Κέλσον, τὸν μὴ θέλοντα φθαρτόν τι ἔργον εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὑπό τινος λαμβάνουσα (12). Τὸ γὰρ φθαρτὸν ἀνάγκη παντὸς οὑτινοσοῦν ἐκ τῆς αὐτῆς ὑποκειμένης ὕλης γεγενημένου ὅμοιον εἶναι, κατὰ τὸν Κέλσον, τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ. Εἰ μὴ ἄρα ἐνταῦθα ὁ Κέλσος θλιβόμενος ἀποπηδήσεται μὲν ἀπὸ Πλάτωνος, τοῦ ἔκ τινος κρατῆρος τὴν ψυχὴν ποιοῦντος (13), προσφεύξεται δὲ Ἀριστοτέλει καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, ἄϋλον φάσκουσιν εἶναι τὸν αἰθέρα, καὶ πέμπτης παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα αὐτὸν εἶναι φύσεως· πρὸς ὃν λόγον οὐκ ἀγεννῶς καὶ οἱ ἀπὸ Πλάτωνος καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἔστησαν. Καὶ ἡμεῖς δὲ, οἱ ὑπὸ τοῦ Κέλσου καταφρονούμενοι, στησόμεθα, ἀπαιτούμενοι διηγήσασθαι, καὶ κατασκευάσαι τὸ ἐν τῷ προφήτῃ λεγόμενον οὕτως· « Οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται. Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ. » Πλὴν ἀρκεῖ πρὸς τὸν Κέλσον καὶ ταῦτα, ἀποφηνάμενον, ὅτι « ψυχὴ μὲν Θεοῦ ἔργον, σώματος δὲ ἄλλη φύσις· » οὗ τῷ λόγῳ ἠκολούθησε, μηδὲν διαφέρειν νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου σῶμα τοῦ αἰθερίου (14) σώματος.

Ὅρα οὖν εἰ δεῖ τῷ μετὰ τοιούτων δογμάτων κατηγοροῦντι Χριστιανῶν προσθέσθαι, καταλείποντα λόγον διαφορὰν διδόντα διὰ τὰς ἐπικειμένας ποιότητας τοῖς σώμασι καὶ περὶ τὰ σώματα. Ἴσμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς, ὅτι ἐστὶ καὶ σώματα ἐπουράνια καὶ σώματα ἐπίγεια· καὶ ἄλλη μὲν ἐπουρανίων σωμάτων δόξα,

[33] Psal. CI, 27, 28.

A nis corpus nihil a vespertilionis, aut a vermis aut a ranæ corpore esse diversum; eamdem enim esse materiam, idem in utroque corruptionis principium, » facile est respondere. Nam si propterea vespertilionis, vermis, ranæ et hominis corpora nihil a se invicem differunt, quia eadem est omnium illorum corporum materia, planum est eadem etiam fore corpora solis, lunæ, stellarum, cœli, et cujus cunque ex illis diis quos sub sensum cadere Græci docent. Eadem enim omnium corporum est materia. Hæc suapte natura qualitatum formarumque expers est, et haud scio a quonam illas accipiat, si verum est quod Celsus pronuntiat, Dei opus non esse id quod corrumpi potest. Posita enim ejus sententia, necesse erit, quidquid ex eadem materia B factum est, id esse sua natura corruptibile. Nisi forte pressus hic Celsus a Platone animam e quodam vase prodire fingente resiliat et ad Aristotelem Peripateticosque confugiat, aientes æthera, materiæ expertem, quintæ cujusdam esse naturæ a quatuor elementis diversæ. Verum huic sententiæ Platonici strenue et Stoici adversantur. Eamdem et nos, quos nihili facit Celsus, repellemus, cum enarrare et confirmare rogabimur istud **548** Prophetæ: « Cœli peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium mutabis eos et mutabuntur. Tu autem ipse es [33]. » Atque hæc satis adversus hoc Celsi effatum, « animam Dei esse opus, aliam autem esse corporis C naturam; » ex quo consequens est ut ætherea natura nihil a vespertilione, verme, aut rana discrepet.

57. Jam vide an, ut Christianorum accusatori ejusmodi dogmata statuenti fides habeatur, doctrina relinqui debeat, quæ docet corpora differre a se invicem, quod diversis intus et extra qualitatibus prædita sint. Scimus enim nos corpora cœlestia esse et corpora terrestria, et aliam quidem esse

(11) *Ὅτι εἴπερ, ἐπεὶ ἡ ὕλη ἡ αὐτή*. Libb. editi in textu habent, ὅτι εἴπερ, ἐπεὶ ἡ ὕλη αὐτή, sed in margine lectionem exhibent quam sequimur. Guieto autem legendum videtur, ὅτι, εἴπερ ἡ ὕλη ἡ αὐτή, delendo ἐπεί.

(12) *Λαμβάνουσα*. Videtur scribendum, ἔσται λαμβάνουσα.

(13) *Τοῦ ἔκ τινος κρατῆρος τὴν ψυχὴν ποιοῦντος*. Vide lib. IV, n. 61. Plat. in *Timæo*, pag. 41: Καὶ καθ' ὅσον μὲν αὐτῶν ἀθανάτοις ὁμώνυμον εἶναι προσήκει, θεῖον λεγόμενον, ἡγεμονοῦν τ' ἐν αὐτοῖς τῶν ἀεὶ δίκῃ καὶ ὑμῖν ἐθελόντων ἕπεσθαι, σπείρας καὶ ὑπαρξάμενος ἐγὼ παραδώσω· τὸ δὲ λοιπὸν ὑμεῖς, ἀθανάτῳ θνητὸν προσυφαίνοντες, ἀπεργάζεσθε ζῶα, καὶ γεννᾶτε, τροφήν τε διδόντες αὐξάνετε, καὶ φθίνοντα πάλιν δέχεσθε. Ταῦτ' εἶπε· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸν πρότερον κρατῆρα, ἐν ᾧ τὴν τοῦ παντὸς ψυχὴν κεραννὺς ἔμισγε, τὰ τῶν πρόσθεν ὑπόλοιπα κατεχεῖτο μίσγων, τρόπον μέν τινα τὸν αὐτὸν, ἀκήρατα δ' οὐκέτι κατὰ ταὐτὰ ὡσαύτως, ἀλλὰ δεύτερα, καὶ τρίτα. « Atque ejus quidem animalis quod in ipsis tale futurum est, ut cum immortalibus appellatione conveniat divinumque vocetur, principatumque teneat, et justitiam simul ac vos ultro colat, ego vobis semen et initium tradam; vos cætera exsequi par est, ut immortali naturæ mortalem attexentes, faciatis generetisque animalia, subministrantesque alimenta augeatis, et consumpta rursus recipiatis. Hæc fatus, in eodem rursus cratere in quo mundi D totius animam permiscens temperaverat, superioris temperationis reliquias miscendo perfudit, modo quodam eodem, non tamen perfectas similiter, sed secundo et tertio gradu a primis deficientes. » Et paulo post: Δέοι δὲ σπαρείσας αὐτὰς εἰς τὰ προσήκοντα ἑκάστοις ἕκαστα ὄργανα χρόνων φῦναι ζώων τὸ θεοσεβέστατον. Διπλῆς δὲ οὔσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ κρεῖττον εἴη γένος τοιοῦτον, ὃ καὶ ἔπειτα κεκλήσοιτο ἀνήρ. « Satis autem et quasi sparsis animis per singula singulis convenientia temporum instrumenta fore ut animal nasceretur quod omnium animalium maxime esset cultui divino deditum; esse autem naturam hominis geminam; cujus id genus fore præstantius quod viri nomine sit appellandum. » SPENCER.—Vide notas Renati Vallini ad lib. III Boeth. *Consol. philos.*, pag. 69.

(14) Libb. editi, σῶμα τὸ αἰθέριον, sed mss. ut in nostro textu.

cœlestium gloriam, aliam autem terrestrium; et ne cœlestium quidem eamdem esse; aliam enim esse solis, aliam stellarum, et inter stellas stellam stellæ gloria esse dissimilem. Quocirca in mortuorum resurrectione quam futuram confitemur, dicimus fore ut corporum qualitates immutentur, quandoquidem seminata in corruptione, surgent in incorruptione; et seminata in ignobilitate, surgent in gloria; et seminata in infirmitate, surgent in virtute; et seminata corpora animalia, surgent spiritualia[34]. Materiam autem, quascunque vult opifex, qualitates accipere, nobis qui Providentiam admittimus, nullum dubium est, ita ut, volente Deo, modo alteram, alteram postea eamque præstantiorem materia habeat. Atque cum, ex quo mundus est et quandiu erit, certis quibusdam legibus mutationes corporum fiant, nec nisi post hujus mundi interitum, seu, ut nostræ loquuntur Scripturæ, consummationem nova lex inducenda sit, haud scio annon mirum sit jam nunc anguem ex medulla spinæ hominis gigni, ut multi perhibent, ex bove apes, ex equo
549 vespas, ex asino scarabæos; denique vermes ex plerisque animantibus. Sed Celsus hoc ipsum argumento esse existimat, nihil horum omnium auctorem Deum habere, censetque ex qualitatibus quibusdam, nescio unde acceptis, quasdam alias fieri

A ἄλλη δὲ ἐπιγείων, καὶ οὐδὲ τῶν οὐρανίων (15) ἡ αὐτή· ἄλλη γὰρ δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων, καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς ἄστροις ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Διὸ καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἀποδεχόμενοι, μεταβολάς φαμεν γίνεσθαι ποιοτήτων τῶν ἐν σώμασιν· ἐπεὶ σπειρόμενά τινα αὐτῶν ἐν φθορᾷ ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· καὶ σπειρόμενα ἐν ἀτιμίᾳ ἐγείρεται ἐν δόξῃ· καὶ σπειρόμενα ἐν ἀσθενείᾳ ἐγείρεται ἐν δυνάμει· καὶ σπειρόμενα σώματα ψυχικὰ ἐγείρεται πνευματικά. Περὶ δὲ τοῦ τὴν ὑποκειμένην ὕλην δεκτικὴν εἶναι ποιοτήτων, ὧν ὁ Δημιουργὸς βούλεται, πάντες οἱ Πρόνοιαν παραδεξάμενοι κατασκευάζομεν· καὶ βουλομένου μὲν Θεοῦ, ποιότης τοιάδε (16) νῦν ἐστι περὶ τήνδε τὴν ὕλην, ἑξῆς δὲ τοιάδε (φέρ' εἰπεῖν) βελτίων καὶ διαφέρουσα. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁδοί εἰσι τεταγμέ-
B ναι τῶν ἐν σώμασι μεταβολῶν, ἐξ οὗ κόσμος ἐστὶ, καὶ εἰς ὅσον ἐστίν· οὐκ οἶδα εἰ, καινῆς διαδεξαμένης ὁδοῦ (17) καὶ ἀλλοίας μετὰ τὴν τοῦ κόσμου φθορὰν, καὶ ἣν οἱ ἡμέτεροι λόγοι ὀνομάζουσι συντέλειαν, οὐ θαυμαστὸν, εἰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐξ ἀνθρώπου νεκροῦ μεταπλασσόμενος ὄφις (18) (ὡς οἱ πολλοί φασι,) γίγνεται ἀπὸ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, καὶ ἐκ βοὸς μέλισσα (19), καὶ ἐξ ἵππου σφῆξ, καὶ ἐξ ὄνου κανθαρὶς, καὶ ἁπαξαπλῶς ἐκ τῶν πλείστων σκώληκες. Οἴεται δὲ τοῦτο ὁ Κέλσος κατασκευαστικὸν εἶναι τοῦ μηδὲν τούτων ἔργον εἶναι Θεοῦ· ἀλλὰ τὰς ποιότητας, οὐκ

(15) Codd. Regius et Basileensis, ἐπουρανίων.

(16) Mss. hic et paulo post, τοιαδί. Libb. editi, τοιάδε. Infra codd. Regius et Basileensis, τῶν ἐν σώμασι μεταβολῶν. Libb. editi in textu, τῶν ἐν σώματι μεταβολῶν.

(17) *Οὐκ οἶδα εἰ καινῆς διαδεξαμένης ὁδοῦ.* Boherello pro διαδεξαμένης legendum videtur, διαδεξομένης. Scis multa, Origenes: at plura credis. De corpore quid dubitas? Novum mundum futurum speras: etenim Methodius, Tyri episcopus, scripsit librum *De resurrectione* contra Origenem, in quo loquentes introducit seipsum, et Auxentium; Proclum etiam et Aglaophontem, qui pro Origene verba faciunt. Epiph., hæres. 64, num. 40, et num. 38, Theophilum alloquitur: « Quod tamen appellativum puto esse, non proprium, » inquit Petavius in *Animadversionibus* ad Epiphanii hæres. 64, num. 17: « Verum si Procli est ea disputatio, quæ a num. 17 ad hunc usque pertexitur, non video quemadmodum Origenis causam defendat, cum ejus dogma validissime refellat, et resurrectionem corporum affirmet; sed neque Methodii consequens refutatio ad antecedentem Procli sermonem pertinet, et Aglaophontis orationem convincit, quæ nulla hic exstat. Hic igitur hæreo, atque aut transposita, aut omissa pleraque isthic fuisse, verisimile est; quæ, si Methodii liber exstaret, discerni emendarique possent (Petav. ibid.). » Vide ejusdem *Animadversiones* ad num. 12 et 17. Utut est, in isthac Procli disputatione hæc verba occurrunt, quæ mihi visa sunt Origenis sententiæ plurimum favere. Vide hæres. 64, quæ est Origenianorum, pag. 555: Ὄντως γὰρ οὐκ εἰς κενὸν, οὐδὲ εἰς μάτην πρὸς ἀπώλειαν ἔκτισε, κατὰ τοὺς φρονοῦντας μάταια, τὸ πᾶν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ εἰς τὸ εἶναί τε, καὶ οἰκεῖσθαι, καὶ διαμένειν. Διὸ ἀνάγκη δὴ καὶ τὴν γῆν αὖθις, καὶ τὸν οὐρανὸν μετὰ τὴν ἐκφλόγωσιν ἔσεσθαι πάντων καὶ τὸν βρασμὸν, etc. « Nam revera non frustra atque inaniter et ad exitium, ex ineptissimorum hominum opinione totum hoc universum condidit Deus; sed ut esset, et habitaretur, atque permaneret. Unde et terram necesse est, et cœlum post illam rerum omnium
C conflagrationem atque æstum exsistere. » Sequitur statim: Ταραχθήσεσθαι μὲν γὰρ τὴν κτίσιν, ὥσπερ τεθνηξομένην κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν, ἵνα ἀνακτισθῇ, οὐ μὴν ἀπολεῖσθαι προσδοκητέον· ὅπως οἱ ἀνακαινοποιηθέντες ἐν ἀνακαινοποιηθέντι κόσμῳ ἄγευστοι λύπης κατοικήσωμεν· ἢ κατὰ τὸ λεχθέν· *Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται* (ἐν ἑκατοστῷ τρίτῳ ψαλμῷ), *καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς*· τοῦ περιέχοντος τῆς εὐκρασίας ἐπιτροπεύσαντος λοιπὸν τοῦ Θεοῦ. Ἐσομένης γὰρ καὶ μετὰ τοῦτον τὸν αἰῶνα γῆς, ἀνάγκη πᾶσα ἔσεσθαι καὶ τοὺς οἰκήσοντας. « Et vero perturbandam esse creaturam, velut in illa conflagratione perituram, ut iterum creetur, non tamen exstinguendam esse, putandum est, ut in instaurato mundo ipsimet instaurati ac doloris expertes habitemus, quemadmodum in centesimo tertio psalmo proditum est: *Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ.* Quod nimirum ambientem aerem temperatissimum deinceps facturus sit Deus. Cum enim post sæculi
D præsentis exitum adhuc terra perseveratura sit, habitatores in ea quosdam inesse necesse est. » Audi ipsum Origenem, lib. III, cap. 5, *De principiis.* Vide libri secundi caput tertium *De principiis.* SPENCER.

(18) *Ὄφις.* Plin., lib. X, cap. 66: « Anguem ex medulla hominis spinæ gigni accepimus a multis. » Ovid., *Metamorph.* lib. XV, fab. 4:

Sunt, qui, cum clauso putrefacta est spina sepulcro,
Mutari credant humanas angue medullas. SPENCER.

(19) *Μέλισσα*, etc. Plin., lib. XI, cap. 20: « In totum vero amissas reparari ventribus bubulis recentibus cum fimo obrutis: Virgilius, juvencorum corpore exanimato; sicut equorum, vespas atque crabrones; sicut asinorum, scarabæos; mutante natura ex aliis quædam in alia. » Epigram. lib. III, Suid. in Βούπαις:

Αἰεί τοι βούπαισι περιστάζοιτο μελίσσαις

οὐδ᾽ ὁπόθεν οὕτω τεταγμένας ἐκ τῶνδε τάσδε γίνεσθαι, οὐχὶ θείου τινὸς λόγου ἔργον εἶναι, τὰς ἐν τῇ ὕλῃ ποιότητας ἀμείβοντος.

Ἔτι δὲ καὶ τοῦτό φαμεν τῷ Κέλσῳ, εἰπόντι, ὅτι « ψυχὴ μὲν Θεοῦ ἔργον, σώματος δὲ ἄλλη φύσις· » καὶ οὐ μόνον ἀκατασκευάστως τὸ τηλικοῦτον δόγμα ῥίψαντι, ἀλλὰ καὶ ἀδιορίστως· οὐ γὰρ ἐσαφήνισε, πότερον πᾶσα ψυχὴ Θεοῦ ἔργον, ἢ μόνη ἡ λογική. Φαμὲν τοίνυν πρὸς αὐτὸν, εἰ μὲν πᾶσα ψυχὴ Θεοῦ ἔργον, δηλονότι καὶ τῶν ἀλόγων καὶ εὐτελεστάτων, ἵνα καὶ παντὸς σώματος ἄλλη φύσις ᾖ παρὰ τὴν τῆς ψυχῆς. Ἔοικε μέντοι ἐν τοῖς ἑξῆς, ἐν οἷς « καὶ θεοφιλέστερα τὰ ἄλογα ζῶά φησιν ἡμῶν, καὶ τοῦ Θείου τὴν ἔννοιαν ἔχειν καθαρωτέραν, » παριστάνειν, ὅτι οὐ μόνον ἡ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζώων ψυχὴ ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ ἀκολουθεῖ τῷ θεοφιλέστερα λέγεσθαι ἐκεῖνα ἡμῶν. Εἰ δὲ μόνη ἡ λογικὴ ψυχὴ Θεοῦ ἔργον ἐστὶ, πρῶτον μὲν οὐκ ἐσαφήνισε (20) τὸ τοιοῦτον· δεύτερον δὲ ἀκολουθεῖ τῷ ἀδιορίστως εἰρῆσθαι περὶ τῆς ψυχῆς, ὡς οὐ πάσης, ἀλλὰ μόνης τῆς λογικῆς οὔσης Θεοῦ ἔργον, τὸ μηδὲ παντὸς σώματος ἄλλην εἶναι φύσιν (21). Εἰ δὲ μὴ παντὸς σώματος ἄλλη φύσις, ἀλλ᾽ ἑκάστου ἐστὶ τὸ σῶμα ζώου ἀνάλογον τῇ ψυχῇ, δῆλον, ὅτι οὗ ψυχὴ Θεοῦ ἔργον ἐστὶ, διαφέροι ἂν τὸ ταύτης σῶμα σώματος, ἐν ᾧ οἰκεῖ ψυχὴ οὐκ οὖσα ἔργον Θεοῦ. Καὶ οὕτω ψεῦδος ἔσται τὸ μηδὲν διοίσειν νυκτερίδος, ἢ εὐλῆς, ἢ βατράχου σῶμα παρὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ γὰρ ἄτοπον λίθους μὲν λίθων, καὶ οἰκοδομήματα οἰκοδομημάτων νομίζεσθαι εἶναι καθαρώτερα ἢ μιαρώτερα, παρὰ τὸ εἰς τιμὴν τοῦ Θείου κατεσκευάσθαι, ἢ εἰς ἀτιμοτάτων σωμάτων καὶ ἐναγῶν ὑποδοχήν· σώματα δὲ σωμάτων μὴ διαφέρειν, παρὰ τὸ λογικὰ εἶναι τὰ ἐνοικήσαντα, ἢ ἄλογα, καὶ λογικῶν τὰ σπουδαιότερα, ἢ τοὺς φαυλοτάτους ἀνθρώπους. Τὸ τοιοῦτόν γε πεποίηκε τολμῆσαί τινας ἀποθεῶσαι μὲν τὰ τῶν διαφερόντων σώματα, ὡς δεξάμενα ψυχὴν σπουδαίαν, ἀποῤῥίψαι δὲ ἢ ἀτιμάσαι τὰ τῶν φαυλοτάτων· οὐχ ὅτι πάντως τὸ τοιοῦτον ὑγιῶς γεγένηται, ἀλλ᾽ ὅτι ἀπό τινος ἐννοίας ὑγιοῦς ἔσχε τὴν ἀρχήν. Ἦ ὁμοίως ὁ σοφὸς μετὰ τὴν τελευτὴν Ἀνύτου, καὶ Σωκράτους φροντίσει τῆς ταφῆς τοῦ Σωκράτους σώματος καὶ τῆς Ἀνύτου; Καὶ τὸ παραπλήσιον ἀμφοτέροις κατασκευάσει ἠρίον ἢ τάφον; Καὶ ταῦτα διὰ τὸ, « Ὧν οὐδὲν ἔργον Θεοῦ » (τοῦ ὧν ἀναφερομένου ἐπὶ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα, ἢ τῶν ἐκ τοῦ σώματος ὄφεων· καὶ ἐπὶ τὸ βοὸς, ἢ τῶν ἐκ τοῦ σώματος βοὸς μελισσῶν·

A sine ulla divina intelligentia, quæ illas mutet materiæ qualitates.

58. Unum quid superest quod dicam adversus istud Celsi : « Animam esse Dei opus, corporis autem aliam naturam esse ; » quod non solum nullo argumento profert, sed etiam ambigue. Neque enim declarat, animane omnis opus Dei sit, an sola rationis particeps. Aio igitur, si omnis anima Dei sit opus, ab ipso conditas esse sine dubio et brutorum vilissimorum animas, ut ita corporum omnium alia natura sit atque animæ. Et vero ipse, cum in sequentibus ait « bruta animalia Deo quam nos acceptiora esse, et iis inesse puriorem Dei notionem, » idipsum confirmare videtur, brutarum animantium B perinde ac hominum, imo magis quam hominum, animam Dei esse opus. Id enim ex eo sequitur quod ait eas esse quam nos Deo acceptiores. Sin autem sola anima rationis particeps Dei sit opus, primum id non clare indicavit; deinde cum sine ulla distinctionis nota dixerit de anima, non omnem Dei esse opus, sed solam rationis participem, hinc sequitur nec omnis corporis naturam aliam esse. At vero si non omnis corporis alia natura est, sed singulæ animantes corpus habent animæ pro portione consentaneum, perspicuum est corpus illud, cujus anima Dei est opus, præstantius fore illo, cujus anima Dei opus non est. Atque sic falsum erit corpus hominis nihil a vespertilione, verme aut rana discrepare.

C 59. Et sane absurdum fuerit saxa saxis, ædificia ædificiis puriora haberi aut impuriora, prout aut ad honorem divinitatis construuntur, aut ad recipienda vilia impuraque corpora; corpora vero corporibus non præstare, quorum alia animæ ratione præditæ incolunt, alia ratione privatæ, alia virtutum studiosæ, alia vitiis inquinatissimæ. Certe hoc discrimen fecit, ut quidam ausi fuerint hominum virtute præcellentium corpora in deorum numerum referre tanquam bonæ animæ domicilia; projicere autem aut contumeliis afficere corpora eorum qui vitiis dediti fuerant : non quod id quidem omnino recte factum sit : sed quod a sana quadam cogitatione originem habuerit. Num enim sapiens, post D mortem Anyti et Socratis, æque sollicitus erit de utriusque corporis sepultura? **550** An utrique par et simile monumentum aut sepulcrum construct? Atque hæc de isto Celsi dicto : « Quorum nihil opus Dei est; » ubi voce « quorum » intelligit corpus

Τύμβος ὑμηττείῳ λειβόμενος μέλιτι.

Sepulcrum tuum Hymettio melle apum ex bobus genitarum semper stillet.

Idem in Ἵπποι :

Ἵπποι μὲν σφηκῶν γένεσις, ταῦροι δὲ μελισσῶν.

Ex equis vespæ, et ex bobus apes generantur.

Idem in κάνθαρος. Κάνθαρος· παρὰ τὸν κάνθωνα, τουτέστι, *τὸν ὄνον*· καὶ παρὰ τὸν ὀρὸν, τουτέστι, *τὸ σπέρμα*. Φασὶ γὰρ, ὅτι ὁ κάνθαρος οὕτω τίκτεται· Ἐπὰν εὕρῃ ὄνου κόπρον στρογγύλην, μένει κυλίων τοῖς ποσὶ, καὶ τῷ κυλίειν ἀποσπερμαίνει· καὶ ἐκ τούτου ὁ κάνθαρος τὸ ζῶον γίνεται. « Scarabæus. Dictus a nomine κάνθων, *asinus*, et ὀρός, *semen*. Aiunt enim scarabæum ita generari. Invento asini stercore rotundo in eo manet, pedibus ruspans; et inter ruspandum semen emittit, ex quo scarabæus nascitur. » Spencer.

(20) *Ἐσαφήνισε*. Ita recte codex Basileensis. Libri autem editi, ἐσαφήνισας.

(21) *Ἄλλην εἶναι φύσιν*. Sic codex Jolianus. In libris editis deest ἄλλην. Codex Basileensis, εἶναι φύσιν τὴν αὐτήν. Non multo post libb. editi in textu, ἀλλ᾽ ἑκάστου δὲ τὸ σῶμα.

hominis, aut serpentium qui ex illo oriuntur; corpus bovis, aut apum quæ ex illo prodeunt; corpus equi, aut vesparum quæ ex eo nascuntur; et corpus asini, aut scarabæorum qui inde exeunt. Quæ quidem in causa fuerunt cur istud: « Anima quidem opus Dei est, alia autem est corporis natura, » retractare necessarium judicaverim.

A καὶ ἐπὶ τὸ ἵππου, ἢ ὄνου, καὶ τῶν ἐξ ἵππου μὲν σφηκῶν, ἐξ ὄνου δὲ κανθάρων·) δι' ἃ ἠναγκάσθημεν ἐπαναλαβεῖν καὶ τὸ, « Ψυχὴ μὲν Θεοῦ ἐστιν ἔργον, σώματος δὲ ἄλλη φύσις. »

60. Ait postea, « naturam illam prædictorum omnium corporum communem et unam abire et redire ratis vicissitudinibus. » Ex iis quæ supra dixi, manifestum est non solum corporum quæ Celsus enumeravit, sed etiam cœlestium naturam esse communem. Quod si ita est, certe ex illo (an ex veritate nescio) natura illa omnium corporum una et eadem abit reditque ratis vicissitudinibus. Verum quidem est hanc eorum esse sententiam qui mundum censent esse corruptibilem. Sed qui contrariam de mundo opinionem tuentur, ostendent ii naturam omnium corporum communem et unam, etiam non admisso quinto corpore, ratis vicissitudinibus abire et redire, atque sic mutatum permanere, quod perire videtur. Materia enim subjecta, pereunte qualitate, ipsa eadem permanet, ut asserunt ii qui ipsam increatam esse volunt. Quod si probari possit ipsam non esse increatam, sed quemdam in usum factam esse, patet eamdem ejus non fore naturam, quod ad permansionem spectat, ac si increata poneretur. Verum hæc physicorum sunt: nobis vero Celsi calumnias refellere propositum est.

Εἶθ' ἑξῆς φησιν, ὅτι « κοινὴ ἡ πάντων τῶν προειρημένων σωμάτων φύσις, καὶ μία ἐς ἀμοιβὴν παλίντροπον ἰοῦσα καὶ ἐπανιοῦσα. » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ δῆλον ἐκ τῶν προειρημένων, ὅτι οὐ μόνον τῶν προκατειλεγμένων σωμάτων κοινή ἐστιν ἡ φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπουρανίων. Καὶ εἴπερ τοῦθ' οὕτως ἔχει, δῆλον, ὅτι κατ' αὐτὸν (οὐκ οἶδα δὲ εἰ κατὰ τὴν ἀλήθειαν) μία ἐς ἀμοιβὴν παλίντροπον ἰοῦσά ἐστιν ἡ πάντων B σωμάτων φύσις καὶ ἐπανιοῦσα. Καὶ δῆλον μὲν, ὅτι κατὰ τοὺς φθείροντας (22) τὸν κόσμον τοῦθ' οὕτως ἔχει· πειράσονται δὲ δεικνύναι καὶ οἱ μὴ φθείροντες αὐτὸν, μετὰ τοῦ μὴ προσίεσθαι πέμπτον σῶμα, ὅτι καὶ κατ' αὐτοὺς μία ἐς ἀμοιβὴν παλίντροπον ἰοῦσα καὶ ἐπανιοῦσά ἐστιν ἡ πάντων σωμάτων φύσις. Οὕτω δὲ καὶ τὸ ἀπολλύμενον εἰς μεταβολὴν (23) διαμένει· τὸ γὰρ ὑποκείμενον ἡ ὕλη, ἀπολλυμένης τῆς ποιότητος, διαμένει, κατὰ τοὺς ἀγένητον αὐτὴν εἰσάγοντας. Ἐὰν μέντοιγε δυνηθῇ τις παραδεῖξαι λόγος οὐκ ἀγένητον (24) αὐτὴν, ἀλλὰ πρός τινα χρείαν γεγονέναι, δῆλον, ὅτι οὐχ ἕξει φύσιν περὶ διαμονῆς τὴν αὐτὴν (25) τῷ ἀγένητος ὑποτεθεῖσθαι. Ἀλλ' οὐ ταῦτα νῦν πρόκειται ἀπαντῶσιν ἡμῖν πρὸς τὰς Κέλσου κατηγορίας φυσιολογεῖν.

61. Addit « nihil eorum, quæ ex materia nascuntur, esse immortale. » Ad quod ego: si nihil immortale est eorum quæ ex materia nascuntur, aut immortalis est mundus hic totus, nec proinde ex materia natus, aut immortalis non est. Si immortalis, quod etiam iis placet qui solam animam Dei esse opus et ex quodam vase prodire existimant, ostendat Celsus illum non factum fuisse ex materia qualitatum experte, mundique immortalitatem consistere cum isto ipsius principio, nihil eorum immortale esse quæ nascuntur ex materia. Sin autem mundus quia ex materia factus est, non est immortalis; mortalis ille mundus eritne corruptioni obnoxius, annon? Si prius, ideo corruptioni obnoxius erit, quia Dei non est opus. At in illa mundi corruptione quid fiet anima, quæ Dei opus est? Sin alioversum *immortalis* notionem accipiens Celsus, dicat mundum immortalem esse quod revera etsi corruptibilis sit, non corrumpatur, quodque non
551 intereat, tametsi interitum pati possit: erit

C Φησὶ δ' ὅτι καὶ « ὕλης ἔκγονον οὐδὲν ἀθάνατον. » Καὶ πρὸς τοῦτο λελέξεται, ὅτι, εἴπερ ὕλης οὐδὲν ἔκγονον ἀθάνατον, ἤτοι ἀθάνατος ὅλος ὁ κόσμος, καὶ οὐχ ὡς ὕλης ἐστὶν ἔκγονον, καὶ οὐδ' αὐτὸς (26) χρῆμά ἐστιν ἀθάνατον. Εἰ μὲν οὖν ἀθάνατος ὁ κόσμος, ὅπερ ἀρέσκει καὶ τοῖς Θεοῦ ἔργον εἰποῦσι μόνην τὴν ψυχὴν, καὶ ἀπό τινος αὐτὴν κρατῆρος γεγονέναι λέγουσι· δεικνύτω ὁ Κέλσος οὐκ ἐξ ὕλης ἀποίου αὐτὸν γεγονέναι, τηρῶν τὸ, ὕλης ἔκγονον οὐδὲν ἀθάνατον· εἰ δ', ἐπεὶ ὕλης ἔκγονόν ἐστιν ὁ κόσμος, οὐκ ἔστιν ἀθάνατον ὁ κόσμος· θνητὸν ὁ κόσμος, ἆρ' οὖν καὶ φθειρόμενον, ἢ μή; Εἰ μὲν γὰρ φθειρόμενον, ὡς Θεοῦ (27) ἔργον ἔσται φθειρόμενον· εἶτ' ἐν τῇ φθορᾷ τοῦ κόσμου τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ τί ποιήσει; λεγέτω ὁ Κέλσος· εἰ δὲ, διαστρέφων τὴν ἔννοιαν D τοῦ *ἀθάνατου*, φήσει τῷ φθαρτῷ μὲν, οὐ φθειρομένῳ δὲ, ἀθάνατον αὐτὸν εἶναι, ὡς δεκτικὸν μὲν θανάτου, οὐ μὴν δὲ καὶ ἀποθνήσκοντα· δῆλον ὅτι ἔσται τι κατ' ἐκεῖνον θνητὸν ἅμα καὶ ἀθάνατον, τῷ ἀμφοτέρων εἶναι δεκτικόν· καὶ ἔσται θνητὸν οὐκ ἀποθνῆ-

(22) Libb. editi in margine, φθείραντας. Paulo post mss., μετὰ τοῦ μὴ προσίεσθαι. Gelenius non agnovit particulam μή. Infra mss., ἡ πάντων σωμάτων φύσις. Libb. editi, ἡ πάντων ἀνθρώπων σωμάτων φύσις.

(23) *Εἰς μεταβολήν*. Recte omnino habet codex Basileensis. Nam quod destruitur in mundo, ἀπόλλυται εἰς μεταβολήν, cum in materiam alius modus destructo priore succedat, sicque materia manere quidem, sed alio modo affecta existimetur. Libb. editi corrupte habent ἀπολλύμενόν ἐστι, μεταβολὴν διαμένει. Mox iidem in margine, τὸ γὰρ ὑποκείμενον, melius quam in textu, τὸ γὰρ ὑπομένον.

(24) Libb. editi in margine, ἀγέννητον.

(25) *Περὶ διαμονῆς τὴν αὐτήν*. Guieto scribendum videtur, πρὸς διαμονὴν τὴν αὐτήν. Ibidem libb. editi in margine habent, τῷ ἀγέννητος ὑποτεθεῖσθαι.

(26) *Καὶ οὐδ' αὐτός*. Lego cum Boherello et Guieto, ἢ οὐδ' αὐτός.

(27) *Ὡς Θεοῦ*. Lego cum Boherello, ὡς οὐ Θεοῦ.

A σκον, καὶ τὸ οὐ τῇ φύσει ἀθάνατον, παρὰ τὸ μὴ ἀποθνήσκειν, ἰδίως λεγόμενον ἀθάνατον. Κατὰ ποῖον οὖν σημαινόμενον διαστελλόμενος φήσει, « ὕλης ἔκγονον οὐδὲν ἀθάνατον; » Καὶ ὁρᾷς, ὅτι πιεζόμενα αὐτὰ καὶ βασανιζόμενα τὰ ἐν τοῖς γράμμασι νοήματα, διελέγχεται οὐκ ἐπιδεχόμενα τὸ γενναῖον καὶ ἀναντίῤῥητον (28). Εἰπὼν δὲ ταῦτα ἐπιφέρει, ὅτι « τοῦδε μὲν πέρι ἀπόχρη τοσαῦτα· καὶ εἴ τις ἐπὶ πλεῖον ἀκούειν δύναιτο καὶ ζητεῖν, εἴσεται. » Ἴδωμεν οὖν ἡμεῖς οἱ κατ' αὐτὸν ἀνόητοι, τί ἠκολούθησε τῷ κἂν ἐπ' ὀλίγον ἡμᾶς αὐτοῦ ἀκούειν δυνηθῆναι καὶ ζητεῖν.

Ἑξῆς τούτοις τὰ διὰ πολλῶν καὶ οὐκ εὐκαταφρονήτων λόγων ποικίλως ζητηθέντα περὶ φύσεως κα- B κῶν, καὶ διαφόρως ἑρμηνευθέντα, δι' ὀλίγων λεξειδίων οἴεται δύνασθαι ἡμᾶς μαθεῖν, φάσκων· « Κακὰ δ' ἐν τοῖς οὖσιν οὔτε πρόσθεν, οὔτε νῦν, οὔτε αὖθις ἥττω καὶ πλείω γένοιτ' ἄν. Μία γὰρ ἡ τῶν ὅλων φύσις καὶ ἡ αὐτή· καὶ κακῶν γένεσις ἀεὶ ἡ αὐτή. » Ἔοικε δὲ καὶ ταῦτ' ἀπὸ τῶν ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* παραπεφράσθαι, ἐν οἷς ἔλεγεν ὁ παρὰ Πλάτωνι Σωκράτης· « Ἀλλ' οὔτε τὰ κακὰ (29) ἐξ ἀνθρώπων ἀπολέσθαι δυνατὸν, οὔτε παρὰ θεοῖς αὐτὰ ἱδρύσθαι, καὶ τὰ ἑξῆς. » Καὶ δοκεῖ μοι μηδὲ Πλάτωνος ἀκριβῶς ἀκηκοέναι ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐκπεριλαμβάνων ἐν τῷ ἑνὶ τούτῳ συγγράμματι, καὶ ἐπιγράφων *ἀληθῆ λόγον* τὸ καθ' ἡμῶν ἑαυτοῦ βιβλίον. Ἡ γὰρ ἐν τῷ *Τιμαίῳ* λέξις φάσκουσα, « ὅταν δ' οἱ θεοὶ (30) τὴν γῆν ὕδατι C καθαίρωσι, » δεδήλωκεν, ὅτι καθαιρομένη ἡ γῆ τοῖς ὕδασιν ἥττονα ἔχει τὰ κακὰ, παρὰ τὸν πρὸ τοῦ καθαίρεσθαι χρόνον. Καὶ τοῦτό φαμεν κατὰ Πλάτωνα, τὸ ἥττονα εἶναί ποτε τὰ κακὰ, διὰ τὴν ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* λέξιν, φάσκουσαν μὴ δύνασθαι ἀπολέσθαι ἐξ ἀνθρώπων τὰ κακά.

Οὐκ οἶδα δὲ τίνα τρόπον Πρόνοιαν τιθεὶς, ὅσον ἐπὶ ταῖς λέξεσι τοῦ βιβλίου τούτου, οὔτε πλείονα οὔτ' ἐλάττονα, ἀλλ' οἱονεὶ ὡρισμένα φησὶν εἶναι τὰ κακὰ, ἀναιρῶν δόγμα κάλλιστον περὶ τοῦ ἀόριστον εἶναι τὴν κακίαν, καὶ τὰ κακὰ, καὶ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄπειρα. Καὶ ἔοικε (31) τῷ μήτε ἥττω μήτε πλείονα κακὰ γεγονέναι, ἢ εἶναι ἢ ἔσεσθαι, ἀκολουθεῖν, ὅτι, ὥσπερ κατὰ D τοὺς ἄφθαρτον τὸν κόσμον τηροῦντας τὸ ἰσοστάσιον τῶν στοιχείων ἀπὸ τῆς Προνοίας γίνεται, οὐκ ἐπιτρεπούσης πλεονεκτεῖν τὸ ἓν αὐτῶν, ἵνα μὴ ὁ κόσμος φθαρῇ· οὕτως οἱονεὶ Πρόνοιά τις ἐφέστηκε τοῖς κακοῖς, τοσοῖσδε τυγχάνουσιν, ἵνα μήτε πλείονα γένηται μήτε ἥττονα. Καὶ ἄλλως δ' ἐλέγχεται ὁ τοῦ Κέλσου περὶ τῶν κακῶν λόγος ἀπὸ τῶν ἐξετασάντων φιλοσόφων (32) τὰ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ

A igitur ex ipso res quæpiam mortalis simul et immortalis, cum in eam utrumque cadere queat. Res mortalis erit quæ non morietur, et quod natura non erit immortale, id tamen proprie immortale vocabitur, quia non morietur. Qua igitur significatione, qua distinctione dicet « nihil immortale esse eorum quæ ex materia fiunt? » Atque ex his vides Celsi sententias accuratiori trutina non examinari, quin deprehendantur nihil habere cui contradici non possit. Sic tamen ille concludit : « De hac re satis hæc fuerint. Plura sciet qui diutius audire et inquirere potuerit. » Videamus igitur nos quos ille pro stupidis habet, quid eum tantisper audiendo et inquirendo consecuti fuerimus.

62. Sequuntur apud illum paucula de natura malo- B rum verba, quæ tamen sufficere putat, ut celebris illa multisque et elaboratis sermonibus pertractata atque in varias partes agitata quæstio nobis perspecta fiat : « Neque antea fuerunt, inquit, neque nunc sunt, neque in posterum pauciora plurave in mundo futura sunt mala. Una est enim hujus universi natura et eadem ; eadem quoque semper malorum generatio. » Et hæc ex *Theæteto* videtur explicatiora huc traduxisse. Ibi enim Plato Socratem facit dicentem : « Neque ut ex hominibus tollantur mala fieri potest, neque ut apud deos hæreant. » Sed neque Platonem satis intellexisse videtur homo ille, qui veritatem hoc uno scripto complexum esse se gloriatur, libellumque contra nos compositum *verum ser-* C *monem* inscripsit. Nam hæc *Timæi* verba, « quando dii terram aquis purgant, » planum faciunt, in terra sic aquis purgata pauciora mala esse, quam antequam purgaretur. Mala autem pauciora tunc esse dico, ut me sententiæ Platonis accommodem. Nam ex citato *Theæteti* loco sensisse videtur ille, mala ex hominibus omnino tolli non posse.

63. Cæterum non video quomodo Celsus, qui, prout sonant hujus libelli verba, Providentiam admittit, dicat neque plura neque pauciora esse mala, et semper quasi definito quodam numero esse. Sic enim tollitur pulcherrimum hoc dogma, nequitiam non esse definitam, seu mala suapte natura esse infinita. Imo ex hac sententia, neque D fuisse, neque esse, neque futura esse pauciora plurave mala, consequens esse videtur, ut, quemadmodum Providentia, secundum incorruptibilis mundi defensores, elementa retinet quasi paribus examinata ponderibus, nec sinit unum ex iis prævalere ne mundus pereat ; sic etiam quædam et malis quæ tantopere abundant Providentia præsit, quæ impedit quominus crescat **552** aut decrescat eo-

(28) *Τὸ γενναῖον καὶ ἀναντίῤῥητον*. Sic mss. Libri vero editi, τὸ ἀναγκαῖον γενναῖον ἀναντίῤῥητον. Guieto mihique glossema videtur, ἀναγκαῖον, quod in editis includitur uncinulis.

(29) *Ἀλλ' οὔτε τὰ κακά*, etc. Plato in *Theæteto*, pag. 176 : Ἀλλ' οὔτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατὸν, ὦ Θεόδωρε· ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὔτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἱδρύσθαι· τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης.

(30) *Ὅταν δ' οἱ θεοί*, etc. Plato in *Timæo*, pag. 22 : Ὅταν δ' αὖ οἱ θεοὶ τὴν γῆν ὕδασι καθαίροντες κατακλύζωσιν, etc. Ibidem codd. Regius et Basileensis, δεδήλωκεν ὅτι. Libb. editi, δεδήλωται ὅτι.

(31) Boherello scribendum videtur, καί τοι ἔοικε.

(32) *Φιλοσόφων*. Sic mss. Libri vero edit., φιλοσόφως.

rum numerus. Est et alia refellendæ Celsi de malis opinionis via quam nobis philosophi suppeditant. Hi enim illam de bonis et malis quæstionem versantes, historicis monumentis probarunt meretrices prætereuntium voluntati morigeratas esse, primum quidem extra urbes, et personatas; deinde extra urbes quidem mansisse, quia ingredi leges vetarent, sed larvis et pudore depositis; tandem, crescente in dies depravatione, ausas esse in urbes ingredi. Hæc ait Chrysippus tractatu *De bonis et malis*. Ubi etiam, id quod argumento est mala crescere et minui, videre licet quosdam fuisse olim, *ambiguos* vocabant, qui patiendo aut inferendo stupro pro accedentium libidine servirent; quos postea ædiles exterminarunt. Sexcenta sunt mala quæ in vitam hominum profusa induxit malitia, de quibus dici potest ea prius non fuisse. Atque etiam vetustissimæ historiæ, quanquam innumera narrant delinquentium scelera, silent de illis qui se infandis voluptatibus ministros præbent.

64. Quæ aliaque similia cum ita sint, nonne perridiculus est Celsus, cum negat pauciora unquam aut plura esse mala? Etsi enim una sit et eadem hujus universi natura, non continuo eadem semper est malorum generatio. Nam ut sit una cujusque hominis natura, non tamen eadem semper se ratione habent mens, ratio, actiones. Modo namque nondum rationis usum assecutus est, modo cum ratione malitia conjungitur, hæcque malitia modo major est, modo minor; aliquando virtuti studet, in eaque magis vel minus proficit; aliquando ad summam pervenit, sed contemplationibus modo pluribus, modo paucioribus. Id similiter et multo magis dicendum est de hujus universi natura, in quo, quamvis una ejus et eadem universim natura sit, non eadem tamen et similia semper accidunt. Neque enim semper fertilitas est, aut sterilitas, aut pluviæ, aut siccitas. Sic neque bonarum animarum semper bonus proventus est, neque malus; et vitiorum interdum plus est, interdum minus. Atque hoc sciant oportet qui omnia diligenter perscrutari volunt, mala non eadem esse semper, sive Providentia terram quo statu est conservet, sive illam diluviis aut conflagratione expurget. Fortasse etiam non terram solum, sed etiam totum hunc mundum expurgat, cum invalescente malitia hoc remedio indiget.

65. Postea Celsus : « Quæ malorum origo sit, 553 inquit, non facile est homini philosophiæ ignaro cognoscere. Sed vulgo satis fuerit dicere mala non esse a Deo, sed in materia hærere, et in

A παραστησάντων καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ὅτι πρῶτον μὲν ἔξω πόλεως καὶ προσωπεῖα περικείμεναι αἱ ἑταῖραι ἐξεμίσθουν ἑαυτὰς τοῖς βουλομένοις· εἶθ' ὕστερον καταφρονήσασαι ἀπέθεντο τὰ προσωπεῖα, καὶ ὑπὸ τῶν νόμων μὴ ἐπιτρεπόμεναι εἰσιέναι εἰς τὰς πόλεις, ἔξω ἦσαν αὐτῶν· πλείονος δὲ τῆς διαστροφῆς γινομένης ὁσημέραι, ἐτόλμησαν καὶ εἰς τὰς πόλεις εἰσελθεῖν. Ταῦτα δὲ Χρύσιππός φησιν ἐν τῇ *Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν* Εἰσαγωγῇ (33). Ὅθεν, ὡς τῶν κακῶν πλειόνων καὶ ἡττόνων γινομένων, ἔστι λαβεῖν, ὅτι οἱ καλούμενοι *ἀμφίβολοι* ἦσάν ποτε προεστηκότες, πάσχοντες καὶ διατιθέντες, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν εἰσιόντων δουλεύοντες. Ὕστερον δὲ οἱ ἀγορανόμοι τούτους ἐξῶσαν. Καὶ περὶ μυρίων δ' ἂν τῶν ἀπὸ κεχυμένης τῆς κακίας ἐπεισελθόντων τῷ βίῳ τῶν ἀν-
B θρώπων ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι πρότερον οὐκ ἦν. Αἱ γοῦν ἀρχαιόταται ἱστορίαι, καίτοιγε μυρία ὅσα κατηγοροῦσαι τῶν ἁμαρτανόντων, ἀῤῥητοποιοὺς οὐκ ἴσασι.

Πῶς ἐκ τούτων καὶ τῶν παραπλησίων οὐ καταγέλαστος φαίνεται Κέλσος, οἰόμενος τὰ κακὰ μήτε πλείω μήτε ἥττω γενέσθαι ποτ' ἄν; Εἰ γὰρ καὶ μία τῶν ὅλων φύσις καὶ ἡ αὐτή, οὐ πάντως καὶ ἡ τῶν κακῶν γένεσις ἀεὶ ἡ αὐτή· ὡς γὰρ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὔσης τῆς τουδέ τινος ἀνθρώπου φύσεως, οὐκ ἀεὶ τὰ αὐτά ἐστι περὶ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τὰς πράξεις· ὁτὲ μὲν οὔτε λόγον ἀνειληφότος, ὁτὲ δὲ μετὰ τοῦ λόγου κακίαν, καὶ ταύτην ἤτοι ἐπὶ πλεῖον, ἢ ἐπ' ἔλαττον χεομένην· καὶ
C ἔστιν ὅτε προτραπέντος ἐπ' ἀρετήν, καὶ προκόπτοντος ἐπὶ πλεῖον ἢ ἐπ' ἔλαττον· καὶ ἐνιότε φθάνοντος καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρετὴν ἐν πλείοσι θεωρίαις γινομένην ἢ ἐν ἐλάττοσιν. Οὕτως ἔστιν εἰπεῖν μᾶλλον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως, ὅτι, εἰ καὶ μία ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ τῷ γένει, ἀλλ' οὐ τὰ αὐτὰ ἀεί, οὐδ' ὁμογενῆ συμβαίνει ἐν τοῖς ὅλοις· οὔτε γὰρ εὐφορίαι ἀεὶ οὔτ' ἀφορίαι (34), ἀλλ' οὐδὲ ἐπομβρίαι οὔτε αὐχμοί. Οὕτω δὲ οὐδὲ ψυχῶν κρειττόνων εὐφορίαι τεταγμέναι ἢ ἀφορίαι, καὶ χειρόνων ἐπὶ πλεῖον χύσις ἢ (35) ἐπ' ἔλαττον. Καὶ ἀναγκαῖός γε τοῖς ἀκριβοῦν πάντα κατὰ τὸ δυνατὸν βουλομένοις ὁ περὶ τῶν κακῶν λόγος, οὐ μενόντων ἀεὶ ἐν ταὐτῷ διὰ τὴν ἤτοι τηροῦσαν τὰ ἐπὶ γῆς Πρόνοιαν, ἢ κατακλυσμοῖς καὶ ἐκπυρώσεσι
D καθαίρουσαν· καὶ τάχα οὐ τὰ ἐπὶ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, δεομένῳ καθαρσίου, ὅταν πολλὴ ἡ κακία γένηται ἐν αὐτῷ.

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Κέλσος· « Τίς ἡ τῶν κακῶν φύσις (36), οὐ ῥᾴδιον μὲν γνῶναι τῷ μὴ φιλοσοφήσαντι, ἐξαρκεῖ δ' εἰς πλῆθος εἰρῆσθαι, ὡς ἐκ Θεοῦ μὲν οὐκ ἔστι κακά, ὕλῃ δὲ πρόσκειται, καὶ τοῖς θνη-

(33) *Ἐν τῇ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν Εἰσαγωγῇ.* Athenæus hujus libri meminit lib. IV, cap. 15, ut observavit Spencerus : Χρύσιππος δὲ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῇ εἰς τὴν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν πραγματείαν· et libro undecimo, capite tertio.

(34) *Εὐφορίαι ἀεὶ οὔτ' ἀφορίαι.* In antea editis desideratur, ἀεί, οὔτ' ἀφορίαι, quod suppletur ex omnibus mss.

(35) Libb. editi omittunt voculam ἤ, et mox legunt ἀναγκαῖόν γε, sed codex Jolianus habet ἀναγκαῖός γε, rectius. Nec aliter legit Gelenius interpres.

(36) Quanquam libb. editi et mss. hoc loco habent φύσις, omnino tamen scribendum videtur, γένεσις : nam paulo infra Origenes ait : Ὁ μὲν Κέλσος φησὶ τὴν τῶν κακῶν γένεσιν οὐ ῥᾴδιον εἶναι γνῶναι.

τοῖς ἐμπολιτεύεται (37). Ὁμοία δ' ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἡ τῶν θνητῶν περίοδος· καὶ κατὰ τὰς τεταγμένας ἀνακυκλήσεις ἀνάγκη τὰ αὐτὰ ἀεὶ καὶ γεγονέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἔσεσθαι. » Καὶ ὁ μὲν Κέλσος φησὶ τὴν τῶν κακῶν γένεσιν οὐ ῥᾴδιον εἶναι γνῶναι τῷ μὴ φιλοσοφήσαντι· ὡς τοῦ μὲν φιλοσοφοῦντος γνῶναι τὴν γένεσιν αὐτῶν δυναμένου ῥᾳδίως, τοῦ δὲ μὴ φιλοσοφοῦντος, οὐ ῥᾳδίως μὲν οἵου τε ὄντος θεωρεῖν τὴν γένεσιν τῶν κακῶν, πλὴν εἰ καὶ μετὰ καμάτου, ἀλλά γε δυνατοῦ ὄντος γνῶναι. Ἡμεῖς δὲ καὶ πρὸς τοῦτό φαμεν, ὅτι τὴν τῶν κακῶν γένεσιν οὐδὲ τῷ φιλοσοφήσαντι γνῶναι ῥᾴδιον· τάχα δὲ οὐδὲ τούτοις καθαρῶς αὐτὴν γνῶναι δυνατὸν, ἐὰν μὴ Θεοῦ ἐπιπνοίᾳ καὶ τίνα τὰ κακὰ τρανωθῇ, καὶ πῶς ὑπέστη δηλωθῇ, καὶ τίνα τρόπον ἀφανισθήσεται νοηθῇ. Ἐν κακοῖς γοῦν οὔσης καὶ τῆς περὶ Θεοῦ ἀγνοίας, ὄντος δὲ μεγίστου κακοῦ καὶ τοῦ μὴ εἰδέναι τὸν τρόπον τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας καὶ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· πάντως μὲν καὶ κατὰ Κέλσον τινὲς τῶν φιλοσοφησάντων οὐκ ἔγνωσαν, ὅπερ δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν διαφόρων ἐν φιλοσοφίᾳ αἱρέσεων· καθ' ἡμᾶς δὲ οὐδεὶς, μὴ ἐγνωκὼς κακὸν εἶναι τὸ νομίζειν εὐσέβειαν σώζεσθαι ἐν τοῖς καθεστηκόσι κατὰ τὰς κοινότερον νοουμένας πολιτείας νόμοις, οἷός τε ἔσται τὴν γένεσιν γνῶναι τῶν κακῶν. Καὶ οὐδεὶς μὴ διαλαβὼν τὰ περὶ τοῦ καλουμένου διαβόλου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, τίς τε πρὸ τοῦ διάβολος γεγενῆσθαι (38) οὗτος ἦν, καὶ πῶς γεγένηται διάβολος, καὶ τίς ἡ αἰτία τοῦ συναποστῆναι αὐτῷ τοὺς καλουμένους αὐτοῦ ἀγγέλους, οἷός τε ἔσται γνῶναι τὴν γένεσιν τῶν κακῶν. Δεῖ δὲ τὸν μέλλοντα ταύτην εἰδέναι καὶ περὶ δαιμόνων ἀκριβέστερον διειληφέναι, ὅτι τε μὴ εἰσι, καθὸ δαίμονές εἰσι, δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον καθὸ λογικοί τινες· καὶ πόθεν ἐληλύθασιν ἐπὶ τὸ τοιοῦτοι γενέσθαι, ὡς ἐν καταστάσει δαιμόνων αὐτῶν ὑποστῆναι τὸ ἡγεμονικόν. Εἴπερ οὖν ἄλλος τις τόπος τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐξετάσεως δεόμενος δυσθήρατός ἐστι τῇ φύσει ἡμῶν, ἐν τούτοις καὶ ἡ τῶν κακῶν ταχθείη ἂν γένεσις.

A naturis mortalibus versari. At naturarum mortalium conversionem sui similem esse ab initio ad finem; et ex constituto conversionum ordine necessarium esse, ut præterita, præsentia et futura semper eadem sint. » Cum hic ait Celsus malorum originem non facile cognosci ab homine non philosopho, innuit philosophum facile illius originis notitiam consequi posse; philosophiæ autem imperitum non facile quidem posse malorum originem investigare, sed posse tamen, licet magno labore. Ad quod ut respondeam, aio ne philosopho quidem facile esse malorum originem cognoscere. Fortasse etiam nullo modo potest, nisi Deo aspirante discat intelligatque et quid mala sint, et quomodo orta fuerint, et quonam modo tollenda sint. Et sane in malis B est Dei ignoratio, et malorum pessimum nescire quis sit Dei colendi modus, quæ pietatis erga illum ratio. Atqui tamen Celsus non diffitebitur hæc ignota philosophis fuisse; id enim planum facit vel philosophicarum sectarum diversitas. Jam vero ex nobis, qui nescit malum esse putare pietatem in plerarumque societatum legibus illæsam servari, is non potest malorum originem habere perspectam; nec illam assequi potest, quisquis ignoraverit quæ ad diabolum et angelos ejus pertinent, et quis esset ille antequam diabolus fieret; quomodo factus fuerit diabolus; quæ causa fuerit cur qui angeli ejus vocantur, cum illo a Deo defecerint. Oportet præterea ad illam cognoscendam, ut sciatur dæmones, ut dæmones sunt, non esse Dei opus, sed tantum quatenus res sunt C rationis compotes; et unde tales evaserint, ut eos voluntas dæmones constitueret. Si qua ergo quæstio inter homines opus habeat longa inquisitione, et scrutatu nobis sit difficilis, certe hæc est quæ ad malorum originem spectat.

Εἶτα, ὡς ἔχων μέν τινα περὶ τῆς τῶν κακῶν γενέσεως εἰπεῖν ἀποῤῥητότερα, σιωπῶν δ' ἐκεῖνα, καὶ τὰ πλήθεσιν ἁρμόζοντα λέγων, φησὶ « τὸ ἐξαρκεῖν εἰρῆσθαι εἰς πλῆθος (39) » περὶ τῆς τῶν κακῶν γενέσεως, « ὡς ἐκ Θεοῦ μὲν οὐκ ἔστι κακὰ, ὕλῃ δὲ πρόσκειται, καὶ τοῖς θνητοῖς ἐμπολιτεύεται. » Ἀληθὲς μὲν οὖν, ὅτι οὐκ ἔστι κακὰ ἐκ Θεοῦ. Καὶ κατὰ τὸν Ἱερεμίαν γὰρ ἡμῶν σαφὲς, ὅτι « ἐκ στόματος Κυρίου οὐκ ἐξελεύσεται τὰ κακὰ καὶ τὸ ἀγαθόν· » τὸ δὲ τὴν ὕλην τοῖς θνητοῖς ἐμπολιτευομένην αἰτίαν εἶναι τῶν κακῶν καθ' ἡμᾶς οὐκ ἀληθές. Τὸ γὰρ ἑκάστου ἡγεμονικὸν αἴτιον τῆς ὑποστάσης ἐν αὐτῷ κακίας ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ τὸ κακόν· κακὰ δὲ καὶ αἱ ἀπ' αὐτῆς πράξεις· καὶ ἄλλο οὐδὲν, ὡς πρὸς ἀκριβῆ λόγον, καθ' ἡμᾶς ἐστι κακόν. Ἀλλ' οἶδα τὸν λόγον δεόμενον πολλῆς ἐξεργασίας καὶ κατασκευῆς (χάριτι Θεοῦ φωτίζοντος τὸ ἡγεμονικόν), δυναμένων γενέσθαι τῷ κριθέντι ὑπὸ

66. Deinde Celsus, quasi quid arcanum de illa malorum origine dicere haberet, quod tacet ut nihil proferat nisi vulgi captui attemperatum: « Vulgo satis est dicere, » inquit, « mala non esse a Deo, sed in materia hærere et inter mortalia versari. » Hoc verum quidem est, mala non esse a Deo. Jeremias enim noster declarat « ex ore Domini non D egressura nec mala nec bona[34-35]. » Sed materiam naturarum mortalium **554** propriam esse malorum causam, id vero negamus. Nam sua cuique voluntas causa ipsi est malitiæ, quæ malum est, ut et mala sunt actiones ad quas compellit; neque quidquam aliud, si accurate loqui volumus, malum existimandum est. Nec sum tamen nescius hanc quæstionem non nisi magna diligentia exquisitisque argumentis esse pertractandam: quæ argumenta is solus reperire potest, cujus Dei gratia mentem il-

[34-35] Thren. III, 38.

(37) *Θνητοῖς ἐμπολιτεύεται.* Ita recte codex Jolianus in margine, sicque legendum ex numero 66. Libb. editi, κακοῖς ἐμπολιτεύεται, male.

(38) Libb. editi in margine, γένηται, male.
(39) Iidem in margine, πρὸς πλῆθος, et paulo post, οὐκ ἔστι κακόν.

lustrat, quemque Deus dignum judicat hujus quæstionis cognitione.

67. At nescio cur Celso contra nos scribenti visum fuerit expedire, si dogma arriperet, quod opus habet multa probatione saltem verisimili, ut, quoad ejus fieri potest, confirmetur, « naturarum mortalium conversionem sui similem esse ab initio ad finem, et ex constituto conversionum ordine necessarium esse, ut præterita, præsentia et futura semper eadem sint. » Quod si ita habet, actum est de libero nostro arbitrio. Nam si ex constituto conversionum ordine necesse est eadem semper fuisse, esse, fore in rebus mortalibus, evidens est necesse fore ut semper Socrates philosophiæ det operam; ut accusetur quod alienos deos inducat corrumpatque juventutem; ut Anytus et Melitus contra eum semper testimonium ferant, et Areopagitæ judices ad sorbendam cicutam condemnent. Sic etiam ex constitutis conversionibus necesse erit, ut semper Phalaris tyrannidem exerceat; ut in ejus tauro semper damnati homines mugiant; ut Alexander Pheræus ejus semper crudelitatem æmuletur; quibuscum, si concedantur, nescio quomodo consistere possit liberum nostrum arbitrium, et laudari aut vituperari merito possimus. Rursus si, ut Celsus ponit, sui semper et ab initio ad finem similis sit naturarum mortalium conversio; ergo necesse est ut ex constitutis conversionibus. Moyses cum populo Judaico semper ex Ægypto exeat; ut Jesus iterum huc veniat eadem facturus, quæ jam non semel, sed infinite post singulas quasque conversiones fecit; ut iidem Christiani sint in singulis conversionibus; ut Celsus eumdem librum, quem jam scripsit infinitis vicibus iterum scribat.

68. Ac Celsus quidem dicit sola mortalia ex constitutis conversionibus necessario eadem fuisse, esse, et futura esse; sed Stoicorum **555** plerique non naturarum mortalium solum talem volunt esse conversionem, sed etiam immortalium, et suorum deorum. Nam post hujus universi conflagratio-

A Θεοῦ ἀξίῳ (40) καὶ τῆς περὶ τὸν τόπον τοῦτον γνώσεως.

Οὐκ οἶδα δὲ πῶς χρήσιμον ἔδοξε τῷ Κέλσῳ καθ' ἡμῶν γράφοντι παραλεῖψαι (41) δόγμα, πολλῆς δεόμενον κἂν δοκούσης ἀποδείξεως, κατὰ τὸ δυνατὸν παριστάσης, ὅτι « ὁμοία ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἐστὶν ἡ τῶν θνητῶν περίοδος, καὶ κατὰ τὰς τεταγμένας ἀνακυκλήσεις ἀνάγκη τὰ αὐτὰ ἀεὶ καὶ γεγονέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἔσεσθαι » Ὅπερ ἐὰν ᾖ ἀληθὲς, τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀνῄρηται. Εἰ γὰρ κατὰ τὰς τεταγμένας ἀνακυκλήσεις ἀνάγκη τὰ αὐτὰ ἀεὶ καὶ γεγονέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἔσεσθαι ἐν τῇ τῶν θνητῶν περιόδῳ, δῆλον, ὅτι ἀνάγκη ἀεὶ Σωκράτη μὲν φιλοσοφήσειν, καὶ κατηγορηθήσεσθαι ἐπὶ καινοῖς (42) δαιμονίοις, καὶ τῇ τῶν νέων διαφθορᾷ· Ἄνυτον δὲ καὶ Μέλιτον (43) ἀεὶ κα- B τηγορήσειν αὐτοῦ· καὶ τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴν καταψηφίσεσθαι (44) αὐτοῦ τὸν διὰ τοῦ κωνείου θάνατον. Οὕτω δὲ ἀνάγκη ἀεὶ κατὰ τὰς τεταγμένας περιόδους Φάλαριν (45) τυραννήσειν, καὶ τὸν Φεραῖον Ἀλέξανδρον τὰ αὐτὰ ὠμοποιήσειν· τούς τε εἰς τὸν Φαλάριδος ταῦρον καταδικασθέντας ἀεὶ ἐν αὐτῷ μυκήσεσθαι· ἅπερ ἐὰν δοθῇ, οὐκ οἶδ' ὅπως τὸ ἐφ' ἡμῖν σωθήσεται, καὶ ἔπαινοι καὶ ψόγοι εὐλόγως ἔσονται. Λελέξεται δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν τῷ Κέλσῳ, ὅτι, εἴπερ ὁμοία ἐστὶν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἡ τῶν θνητῶν ἀεὶ περίοδος, καὶ κατὰ τὰς τεταγμένας ἀνακυκλήσεις ἀνάγκη τὰ αὐτὰ ἀεὶ καὶ γεγονέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἔσεσθαι, ἀνάγκη ἀεὶ κατὰ τὰς τεταγμένας περιόδους Μωϋσῆν μὲν μετὰ τοῦ λαοῦ τῶν C Ἰουδαίων ἐξελθεῖν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, Ἰησοῦν δὲ πάλιν ἐπιδημῆσαι τῷ βίῳ τὰ αὐτὰ ποιήσοντα, ἅπερ οὐχ ἅπαξ, ἀλλ' ἀπειράκις κατὰ περιόδους πεποίηκεν. Ἀλλὰ καὶ Χριστιανοὶ οἱ αὐτοὶ ἔσονται ἐν ταῖς τεταγμέναις ἀνακυκλήσεσι· καὶ πάλιν Κέλσος γράψει τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπειράκις αὐτὸ πρότερον γράψας.

Ὁ μὲν οὖν Κέλσος μόνην τὴν θνητῶν περίοδον κατὰ τὰς τεταγμένας ἀνακυκλήσεις ἐξ ἀνάγκης φησὶν ἀεὶ γεγονέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἔσεσθαι· τῶν δὲ Στωϊκῶν οἱ πλείους (46) οὐ μόνον τὴν τῶν θνητῶν περίοδον τοιαύτην εἶναί φασιν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἀθανάτων καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ

(40) Libb. editi in margine, ἀξίων, male.

(41) *Παραλεῖψαι*. Forte scribendum, παραλήψασθαι. Paulo post libb. editi in margine, παραστησάσης, ὅτι, etc. Forte legendum παραστησούσης.

(42) *Καινοῖς*. Ad oram libb. editorum scribitur κενοῖς, quod Boherello videtur propius a vero abesse. Lege ξένοις, quemadmodum e Xenophante citat scholiastes Aristophanis ad *Νεφελῶν* act. I, sc. III, ubi, ut hic, accusatur Socrates, tanquam τοὺς νέους διαφθείρων, et ξένα δαιμόνια εἰσάγων. Ita Paulus Act. XVII, 18, ab iisdem Atheniensibus ξένων δαιμονίων καταγγελεύς dicitur.

(43) *Ἄνυτον καὶ Μέλιτον*. Τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς· λέγω δὲ Ἄνυτον καὶ Μέλιτον ἐπὶ τῷ κατηγορεῖν, Βούσιριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενοκτονεῖν καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν παραιτητέον. « Jam quis non aversetur Zenonis sententiam, mundo per conflagrationem renovato, eosdem rursus homines ad eamdem vitam eademque facinora resurgere, ut Anytum et Melitum ad Socratis accusationem, Busiridem ad hospites enecandos, Herculem ad repetendos certaminum labores? » Tatian., *orat. contra Græcos*, pag. 143.. SPENCER.

(44) *Καταψηφίσεσθαι*. Libb. editi ad oram, καταψηφίσασθαι.

(45) *Φάλαριν*. Legendum videri possit, inquit D Boherellus, Βούσιριν, ne bis de Phalari, et interjecto quidem Alexandro Pheræo. Nihil tamen muto. Vide lib. V, num. 21, ubi eadem repetuntur exempla.

(46) *Τῶν δὲ Στωϊκῶν οἱ πλείους*. Clem. Alex. in *Protrept.*, pag. 44 : Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς παρελεύσομαι διὰ πάσης ὕλης, καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης, τὸ θεῖον διήκειν λέγοντας. « Sed nec prætermittam Stoicos qui omnem quantumvis vilem et abjectam materiam dicunt Deum pervadere. » Idem *Strom.* I, pag. 295. Plutarch., lib. I. cap. 6, *De placitis philosoph.* : Ὁρίζονται δὲ τὴν τοῦ Θείου οὐσίαν οἱ Στωϊκοὶ οὕτω· Πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μὲν μορφὴν, μεταβάλλον δὲ εἰς ἃ βούλεται, καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσιν. « Dei naturam Stoici hoc modo definiunt, spiritum intelligentia præditum, igneum, formæ expertem, et in quem velit speciem se mutantem, ac rebus quibusvis assimilantem. » SPENCERUS.

παντὸς ἐκπύρωσιν, ἀπειράκις γενομένην, καὶ ἀπειράκις ἐσομένην, ἡ αὐτὴ τάξις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πάντων γέγονέ τε καὶ ἔσται. Πειρώμενοι μέντοι θεραπεύειν πως τὰς ἀπεμφάσεις οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀπαραλλάκτους φασὶν ἔσεσθαι κατὰ περίοδον τοῖς ἀπὸ τῶν προτέρων περιόδων πάντας· ἵνα μὴ Σωκράτης πάλιν γένηται, ἀλλ' ἀπαράλλακτός τις τῷ Σωκράτει, γαμήσων ἀπαράλλακτον τὴν Ξανθίππην (47), καὶ κατηγορηθησόμενος ὑπὸ ἀπαραλλάκτων Ἀνύτῳ καὶ Μελίτῳ. Οὐκ οἶδα δὲ πῶς ὁ μὲν κόσμος ἀεὶ ὁ αὐτός ἐστι, καὶ οὐκ ἀπαράλλακτος ἕτερος ἑτέρῳ· τὰ δ' ἐν αὐτῷ οὐ τὰ αὐτὰ, ἀλλ' ἀπαράλλακτα. Ἀλλὰ γὰρ ὁ προηγούμενος καὶ πρὸς τὰς Κέλσου λέξεις καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς λόγος (48) εὐκαιρότερον ἐν ἄλλοις ἐξετασθήσεται· ἐπεὶ μὴ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν καὶ τὴν ἐνεστηκυῖαν πρόθεσιν ἁρμόζει ἐν τούτοις πλεονάσαι.

Μετὰ ταῦτα λέγει, « ὅτι οὔτε τὰ ὁρώμενα ἀνθρώπῳ (49) δέδοται, ἀλλ' ἕκαστα τοῦ ὅλου σωτηρίας εἵνεκα γίνεταί τε καὶ ἀπόλλυται, καθ' ἣν προεῖπον ἀμοιβὴν ἐξ ἀλλήλων εἰς ἄλληλα. » Περισσὸν δὲ τὸ προσδιατρίβειν τῇ τούτων ἀνατροπῇ, κατὰ δύναμιν ἡμῖν προεκτεθείσῃ. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς τοῦτο, « Οὔτε τὰ ἀγαθὰ οὔτε τὰ κακὰ ἐν τοῖς θνητοῖς ἐλάττω ἢ πλείω γένοιτ' ἄν. » Λέλεκται καὶ εἰς τὸ, « Οὔτε τῷ Θεῷ καινοτέρας δεῖ διορθώσεως. » Ἀλλ' οὐδ' ὡς ἄνθρωπος τεχτηνάμενός τι ἐνδεῶς, καὶ ἀτεχνότερον δημιουργήσας ὁ Θεὸς, προσάγει διόρθωσιν τῷ κόσμῳ, καθαίρων αὐτὸν κατακλυσμῷ ἢ ἐκπυρώσει, ἀλλὰ τὴν χύσιν τῆς κακίας κωλύων ἐπὶ πλεῖον νέμεσθαι· ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ πάντη τεταγμένως αὐτὴν ἀφανίζων συμφερόντως τῷ παντί (50). Εἰ δὲ μετὰ τὸν ἀφανισμὸν τῆς κακίας λόγον ἔχει τὸ πάλιν αὐτὴν ὑφίστασθαι ἢ μὴ, ἐν προηγουμένῳ λόγῳ τὰ τοιαῦτα ἐξετασθήσεται (51). Θέλει οὖν διὰ καινοτέρας διορθώσεως ἀεὶ ὁ Θεὸς τὰ σφάλματα ἀναλαμβάνειν· εἰ γὰρ καὶ τέτακται αὐτῷ πάντα κάλλιστα καὶ ἀσφαλέστατα κατὰ τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἰατρικῆς τινος αὐτῷ ἐδέησεν ἐπὶ τοῖς (52) τὴν κακίαν νοσοῦσι, καὶ παντὶ τῷ κόσμῳ ὑπ' αὐτῆς ὡσπερεὶ μολυνομένῳ. Καὶ οὐδέν γε ἠμέληται τῷ Θεῷ, ἢ ἀμεληθήσεται, ποιοῦντι καθ' ἕκαστον καιρὸν, ὅπερ ἔπρεπεν αὐτὸν ποιεῖν ἐν στρεπτῷ καὶ μεταβλητῷ κόσμῳ. Καὶ ὥσπερ γεωργὸς κατὰ τὰς διαφορὰς (53) τῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὡρῶν διάφορα ἔργα γεωργικὰ ποιεῖ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς φυόμενα· οὕτως ὁ Θεὸς οἱονεὶ ἐνιαυτούς τινας (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) οἰκονομεῖ ὅλους τοὺς αἰῶνας, καθ' ἕκαστον αὐτῶν ποιῶν ὅσα ἀπαιτεῖ αὐτὸ τὸ περὶ τὰ ὅλα εὔλογον, ὑπὸ μόνου Θεοῦ ὡς ἀληθείας ἔχει, τρανότατα καταλαμβανόμενον καὶ ἐπιτελούμενον.

Ἔθηκε δέ τινα λόγον ὁ Κέλσος περὶ τῶν κακῶν

A nem, quæ jam infinities accidit et infinities accidet, eodem ordine a principio ad finem omnia fuerunt futuraque sunt. Quanquam Stoici hujus opinionis absurditates aliquomodo emollire conantur. Quippe aiunt nescio quomodo redituros omnes statis conversionibus, qui similes omnino sint hominibus priorum conversionum : ita ut non Socrates rursus futurus sit, sed quispiam Socrati per omnia similis; isque ducturus uxorem sit Xanthippæ plane similem, et accusandus sit ab hominibus qui Anytum et Melitum omni ex parte referant. Non intelligo tamen quomodo, cum idem semper maneat mundus, nec alter alteri sit omnino similis, quæ in mundo sunt reditura sint, non eadem, sed omnino similia. Sed et quæ dixit hic Celsus, et quæ Stoici docent, B commodior erit alias discutiendi occasio : quando de iis pluribus disserere nec præsentis temporis est, nec instituti.

69. Post hæc Celsus : « Non homini data sunt quæ videntur. Omnia nascuntur et pereunt hujus universitatis causa, et ex aliis in alia mutantur eo quo dixi modo. » Supervacuum fuerit in iis refutandis immorari, cum ea jam ante pro viribus refutaverim. Responsum est ad istud, « neque pauciora neque plura futura esse bona malave in rebus mortalibus. » Refelli etiam quod dixit, « non opus esse Deo, ut sua opera denuo emendet. » Neque enim Deus, cum corrigit purgatque mundum diluvio aut conflagratione, id facit more artificis, cujus operi deesset quidpiam aut esset aliquid vitii ; C sed tunc malitiam coercet ne latius grassetur. Quin et eam a Deo arbitror prorsus aboleri ratis quibusdam temporibus, et ad universitatis commodum. An vero, postquam ita exstincta fuit, ratio sit cur reviviscat, necne, quæstio digna est quæ data opera alibi disceptetur. Vult igitur Deus novis semper correctionibus instaurare collapsa. Nam etsi, cum mundum conderet, nihil fecerit nisi pulcherrimum absolutissimumque, opus habuit tamen adhibere quædam remedia iis quæ malitia laborabant, et toti universitati quam illa corrumpit. Nec unquam neglexit Deus aut neglecturus est facere singulis quibusque temporibus, quod eum in mundo versabili mutabilique facere decet. Et sicut agricola pro diversis anni tempestatibus diverse agros et ea D quæ agri ferunt excolit ; **556** ita Deus, qui sæcula, ut ita loquar, tanquam annos regit et moderatur, facit in eorum singulis quidquid hujus universitatis bonum postulat : quod bonum ut solus perfecte cognoscit, ita solus perficere potest.

70. Quamdam etiam de malis Celsus orationem

(47) *Τὴν Ξανθίππην.* Lego cum Boherello, τῇ Ξανθίππῃ.

(48) *Λόγος.* Ita codex Basileensis ; libri autem impressi, λόγους, male.

(49) *Τὰ ὁρώμενα ἀνθρώπῳ.* Sic omnes mss. Rectius sane quam libb. editi a quibus abest vox ὁρώμενα.

(50) *Ἀφανίζων συμφερόντως τῷ παντί.* Vide hujus libri num. 10, et lib. VIII, n. 72.

(51) *Ἐξετασθήσεται.* Ita codd. Regius et Basileensis. Libri vero editi, ἐξηγηθήσεται.

(52) *Ἐπὶ τοῖς τὴν*, etc. Sic ad oram editorum legitur, melius quam in textu, ἐπὶ τὴν τοῖς, etc.

(53) *Διαφοράς.* Recte mss. ; male autem impressi, διαφόρους.

habuit his verbis : « Etiamsi quid tibi videatur A malum, nondum ideo liquet malumne revera sit. Nescis enim annon tibi, aut alteri, aut universitati prosit. » Hæc quidem modesti hominis est oratio. Attamen suspicatur mali naturam non esse omni ex parte molestam : cum fieri possit, ut quod in singulis malum habetur, id universitati conferat. Quare ne hinc aliquis occasionem arripiat obfirmandi se in malo, quasi malitia aut utilis esset aut utilis esse posset universitati ; dicendum est, etiamsi Deus, illæso nostræ libertatis arbitrio, utatur improborum malitia ad ordinem universitatis eosque illius utilitati accommodet, reos nihilominus esse qui malum perpetrant. Quatenus rei sunt, ordinantur quidem ad universitatis utilitatem, sed nemo est qui utilitatem illam detestari non debeat. B Non aliter ac si quis quorumdam criminum reus propter hæc damnaretur in urbe ad opera publica quædam omnibus utilia, is diceretur quid facere quod toti urbi utilitatem afferret ; ipse tamen videretur fungi abominando munere, in quo nemo vel mediocriter sapiens versari vellet. Hinc est quod Paulus Jesu apostolus nos doceat utiles futuros esse universitati vel nequissimos, quamvis ipsimet sint inter abominandos relegandi ; sed eos, qui virtuti student, maximas præbituros universitati utilitates, et idcirco in præclarissimo loco esse collocandos : « In magna domo, inquit, non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia ; et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. C Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum [36]. » Atque hæc necessaria dictu visa sunt adversus istud : « Etiamsi quid tibi videatur malum, nondum ideo liquet malumne revera sit. Nescis enim annon tibi aut alii prosit ; » ut ne quis hinc ansam peccandi capiat, quasi peccato ipso futurus utilis universitati.

71. Quoniam autem postea Celsus quædam Scripturarum loca, quæ minime intellexit, deridet, idque ob eas causas, quia ibi Deo tribuuntur quasi humani affectus, dum verbis iracundis adversus impios utitur, et peccatoribus intentat minas, respondendum est, quemadmodum nos, cum pueros parvulos alloquimur, nostram dicendi vim non adhibemus, D sed demittimus nos ad infirmum illorum captum,
557 dicentes facientesque quod ad illos erudiendos emendandosque conducere videtur ; ita Dei Verbum providisse ut Scripturæ audientium captui congruerent, et illarum excellentia in istorum utilitatem cederet. Atque de hac Scripturarum temperatione, in iis ubi de Deo mentio fit, scriptum est in Deuteronomio : « Tuos mores tulit Dominus

[36] II Tim. II, 20.

(54) Ὁ λόγος. Codex Jolianus secunda manu habet, ὁ Κέλσος.

(55) Mss., αὐτοῦ. Libb. editi, αὐτῆς.

(56) Post vocem ἑαυτόν, libb. editi addunt, ἀπὸ τούτων, quæ uncinulis includuntur, et a mss. omnibus absunt, ideoque e textu nostro recidimus.

A τοιοῦτον, ὅτι, « κἂν σοί τι δοκῇ κακὸν, οὔπω δῆλον εἰ κακόν ἐστιν· οὐ γὰρ οἶσθα ὅ τι ἢ σοι, ἢ ἄλλῳ, ἢ τῷ ὅλῳ συμφέρει. » Καὶ ἔχει μέν τι ὁ λόγος (54) εὐλαβές· ὑπονοεῖ δὲ καὶ τὴν τῶν κακῶν φύσιν οὐ πάντῃ εἶναι μοχθηρὰν, διὰ τὸ ἐνδέχεσθαι τῷ ὅλῳ συμφέρειν τὸ νομιζόμενον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον εἶναι κακόν. Πλὴν ἵνα μὴ παρακούσας τις τοῦ λεγομένου ἐπιτριβῆς εὕρῃ ἀφορμὴν, ὡς καὶ τῆς κακίας αὐτοῦ (55) χρησίμου τυγχανούσης τῷ παντὶ, ἢ δυναμένης γε εἶναι χρησίμου, λελέξεται, ὅτι, σωζομένου τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἑκάστῳ, κἂν συγχρήσηται τῇ κακίᾳ τῶν φαύλων εἰς τὴν διάταξιν τοῦ παντὸς ὁ Θεὸς, κατατάσσων αὐτοὺς εἰς χρείαν τοῦ παντός· οὐδὲν ἧττον ψεκτός τέ ἐστιν ὁ τοιόσδε, καὶ ὡς ψεκτὸς κατατέτακται εἰς χρείαν ἀπευκταίαν μὲν ἑκάστῳ, χρήσιμον δὲ τῷ παντί. Ὡς B εἰ καὶ ἐπὶ τῶν πόλεών τις ἔλεγε τὸν τάδε τινὰ ἡμαρτηκότα, καὶ διὰ τὰ ἁμαρτήματα εἴς τινα δημόσια ἔργα χρήσιμα τῷ παντὶ καταδικαζόμενον, ποιεῖν μέν τι χρήσιμον τῇ ὅλῃ πόλει, αὐτὸν δὲ γεγονέναι ἐν ἀπευκταίῳ πράγματι, καὶ ἐν ᾧ οὐδεὶς τῶν κἂν μέτριον νοῦν ἐχόντων ἐβούλετο γενέσθαι. Καὶ ὁ ἀπόστολος δὲ τοῦ Ἰησοῦ Παῦλος, διδάσκων ἡμᾶς, συνοίσειν μὲν τῇ χρείᾳ τῇ τοῦ παντὸς καὶ τοὺς φαυλοτάτους, παρ' ἑαυτοὺς δὲ ἔσεσθαι ἐν τοῖς ἀπευκτοῖς· χρησιμωτάτους δ' ἔσεσθαι καὶ τοὺς σπουδαιοτάτους τῷ παντὶ, παρ' ἑαυτῶν αἰτίαν ἐν καλλίστῃ χώρᾳ ταχθησομένους, φησίν· « Ἐν μεγάλῃ δ' οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. C Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν (56), ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ Δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. » Καὶ ταῦτα δ' ἀναγκαῖον ὑπολαμβάνω ἐκτεθεῖσθαι πρὸς τὸ, « Κἂν σοί τι δοκῇ κακὸν, οὔπω δῆλον εἰ κακόν· οὐ γὰρ οἶσθα, ὅ τι ἢ σοι ἢ ἄλλῳ συμφέρει· » ἵνα μὴ ἀφορμὴν λαμβάνῃ τις ἐκ τῶν κατὰ τὸν τόπον πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν, ὡς χρήσιμος τῷ ὅλῳ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐσόμενος.

Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα μὴ νοήσας τὰς περὶ Θεοῦ ὡς ἀνθρωποπαθοῦς ἐν ταῖς Γραφαῖς λέξεις διασύρει ὁ Κέλσος, ἐν αἷς ὀργῆς λέγονται κατὰ τῶν ἀσεβῶν φωναὶ, καὶ ἀπειλαὶ κατὰ τῶν ἡμαρτηκότων· λεκτέον, ὅτι, ὥσπερ ἡμεῖς, τοῖς κομιδῇ νηπίοις διαλεγόμενοι, οὐ τοῦ ἑαυτῶν ἐν τῷ λέγειν στοχαζόμεθα δυνατοῦ (57), ἀλλ' D ἁρμοζόμενοι πρὸς τὸ ἀσθενὲς τῶν ὑποκειμένων, φαμὲν ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ποιοῦμεν ἃ φαίνεται ἡμῖν χρήσιμα εἰς τὴν τῶν παίδων, ὡς παίδων, ἐπιστροφὴν καὶ διόρθωσιν, οὕτως ἔοικεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ᾠκονομηκέναι τὰ ἀναγεγραμμένα, μετρήσας τῇ δυνάμει τῶν ἀκουόντων καὶ τῷ πρὸς αὐτοὺς χρησίμῳ τὸ ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ (58) πρέπον. Καὶ καθόλου γε περὶ τοῦ τοιούτου τρόπου τῆς ἀπαγγελίας τῶν περὶ Θεοῦ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ οὕτω λέλεκται· « Ἐτροπο-

(57) Libb. editi ad oram, τὸ ἑαυτῶν ἐν τῷ λέγειν στοχαζόμεθα δυνατόν.

(58) Ἀπαγγελία, et paulo post, ἀπαγγελίας, recte habet Hœschelius, ubi male Spencerus ἐπαγγελίᾳ et ἐπαγγελίας.

φόρησέ (59) σε Κύριος ὁ Θεός σου, ὡς εἴ τις τροποφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ· » οἱονεὶ ἀνθρώπου τρόπους πρὸς τὸ ἀνθρώποις λυσιτελὲς φορῶν ὁ λόγος τοιαῦτα λέγῃ· οὐ γὰρ ἐδέοντο οἱ πολλοὶ προσωποποιοῦντος Θεοῦ ἁρμοζόντως ἑαυτῷ τὰ πρὸς τοὺς τοιούσδε λεχθησόμενα. Ἀλλ' ᾧ μέλει τῆς τῶν θείων γραμμάτων σαφηνείας εὑρήσει ἀπ' αὐτῶν τὰ λεγόμενα πνευματικὰ τοῖς ὀνομαζομένοις πνευματικοῖς, συγκρίνων τὸ βούλημα τῶν τε πρὸς τοὺς ἀσθενεστέρους λεγομένων καὶ τῶν τοῖς ἐντρεχεστέροις ἀπαγγελλομένων, πολλάκις, ἐν τῇ αὐτῇ λέξει ἑκατέρων τῷ εἰδότι ἀκούειν αὐτῆς κειμένων.

Ὀργὴν μὲν οὖν ὀνομάζομεν Θεοῦ· οὐ πάθος δ' αὐτοῦ αὐτὴν εἶναί φαμεν, ἀλλά τι παραλαμβανόμενον εἰς τὴν διὰ σκυθρωποτέρων ἀγωγῶν παίδευσιν τοῖς τὰ τοσάδε καὶ τοιάδε ἡμαρτηκόσιν. Ὅτι γὰρ παιδεύει ἡ καλουμένη ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ὀνομαζόμενος θυμὸς αὐτοῦ, καὶ τοῦτ' ἀρέσκει τῷ λόγῳ, δῆλον ἐκ τοῦ ἐν μὲν ἕκτῳ ψαλμῷ εἰρῆσθαι· « Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με· » ἐν δὲ τῷ Ἱερεμίᾳ· « Παίδευσον ἡμᾶς, Κύριε, πλὴν ἐν κρίσει, καὶ μὴ ἐν θυμῷ, ἵνα μὴ ὀλίγους ἡμᾶς ποιήσῃς. » Ἀναγνοὺς δέ τις ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν ὀργὴν Θεοῦ, ἀναπείθουσαν τὸν Δαυὶδ ἀριθμῆσαι τὸν λαὸν, ἐν δὲ τῇ πρώτῃ τῶν Παραλειπομένων τὸν διάβολον, καὶ συνεξετάζων ἀλλήλοις τὰ ῥητὰ, ὄψεται ἐπὶ τίνος τάσσεται ἡ ὀργή· ἧς καὶ τέκνα πάντας ἀνθρώπους γεγονέναι φησὶν ὁ Παῦλος λέγων· « Ἦμεθα (60) τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. » Ὅτι δ' οὐ πάθος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ ὀργή, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῷ ταύτην δι' ὧν ἁμαρτάνει κατασκευάζει, δηλώσει ὁ Παῦλος ἐν τῷ· « Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. » Πῶς οὖν δύναται ἕκαστος θησαυρίζειν ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, ὀργῆς τοῦ πάθους νοουμένης; Πῶς δὲ ὀργῆς πάθος παιδεύειν δύναται; Ἀλλὰ καὶ οὐκ ἂν ὁ διδάσκων λόγος ἡμᾶς μηδαμῶς ὀργίζεσθαι, καὶ φάσκων ἐν τριακοστῷ ἕκτῳ ψαλμῷ, « Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς, καὶ ἐγκατάλιπε θυμόν· » λέγων δὲ καὶ ἐν τῷ Παύλῳ, « Ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν· » αὐτῷ τῷ Θεῷ περιῆπτε τὸ πάθος, οὗ ἡμᾶς πάντη ἀπαλλάξειν (61) βούλεται. Δῆλον δὲ τὸ τροπολογεῖσθαι τὰ περὶ ὀργῆς Θεοῦ ἐκ τοῦ καὶ ὕπνον αὐτοῦ ἀναγεγράφθαι, ἀφ' οὗ ὥσπερ διυπνίζων αὐτὸν ὁ προφήτης λέγει· « Ἀνάστηθι· ἱνατί ὑπνοῖς, Κύριε; » Καὶ πάλιν φησί· « Καὶ ἐξηγέρθη ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος, ὡς δυνατὸς καὶ κεκραιπαληκὼς ἐξ οἴνου. » Εἴπερ οὖν ὁ ὕπνος ἄλλο τι σημαίνει, καὶ οὐχ ὅπερ ἡ πρόχειρος

A Deus tuus, ut homo solet mores ferre filii sui [37]. » Quod igitur Scriptura more hominum loquitur, ea re hominum utilitati consulit. Neque enim in rem vulgi fuisset, si quæ illi dicenda erant, Deus pro sua majestate dixisset. Sed cui cordi erit Scripturarum divinarum intelligentia, is inveniet ea, quæ ibi spiritualia vocantur, convenire iis quos spirituales appellant; et conferens sensum eorum quæ infirmioribus dicuntur, cum eorum sensu quæ ad acutiores spectant, compertum habebit sæpe eodem in loco utrumque intelligentibus exhiberi.

72. Igitur iram Dei nominamus quidem, sed eam illius affectum esse non dicimus. Est potius asperior quædam agendi ratio qua Deus ad erudiendos
B tantorum taliumque criminum reos homines utitur. Dei enim iram et furorem, ut loquimur, castigando erudire, idque Scripturarum esse mentem, ex eo patet quod in psalmo sexto legitur: « Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua erudias me [38]. » Et apud Jeremiam: « Corripe nos, Domine, verumtamen in judicio, et non in furore, ne ad paucos nos redigas [39]. » Jam si quis in secundo Regum legat Dei iram compulisse Davidem ad numerandum populum [40], idque comparet cum loco primi Paralipomenon, ubi diabolo idem ascribitur [41], facile perspiciet quo significato Dei ira memoretur: cujus iræ nos filios fuisse docet Paulus, cum ait: « Eramus natura filii iræ, sicut et cæteri [42]. » Rursus iram non esse Dei affectum, sed
C eam in se quemque peccatis derivare, Paulus idem planum facit: « An divitias, inquit, bonitatis ejus, et patientiæ, et magnanimitatis contemnis; ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei [43]. » Quomodo igitur sibi quisque posset thesaurizare iram in die iræ, si iræ nomine affectus intelligatur? Qui fieri potest ut iræ affectus erudiat? Neque etiam Scripturæ, quæ nos irasci vetant; quæ in sexto et tricesimo psalmo jubent « desinere ab ira et derelinquere furorem [44]; » quæ apud Paulum præcipiunt « deponere hæc omnia, iram, indignationem, **558** malitiam, blasphe-
D miam, turpem sermonem [45], » Deo ipsi assignassent affectum, quo nos omnino vacuos esse volunt. Præterea iram Dei allegorico sensu accipiendam esse inde apparet, quod Scripturæ ipsi tribuant somnum: ex quo quasi eum excitans Propheta: « Exsurge, inquit, quare obdormis, Domine [46]? » Et alio in loco: « Et excitatus est tanquam dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus a vino [47]. » Si ergo somnus quid aliud significat, quam quod

[37] Deut. I, 31. [38] Psal. VI, 1. [39] Jerem. X, 24. [40] II Reg. XXIV, 1. [41] I Paralip. XXI, 1. [42] Ephes. II, 3. [43] Rom. II, 4, 5. [44] Psal. XXXVI, 8. [45] Coloss. III, 8. [46] Psal. XLIII, 23. [47] Psal. LXXVII, 65.

(59) Vulgatus Bibliorum textus, ἐτροφοφόρησε, et mox τροφοφορῆσαι, sed Origenis lectio confirmatur Act. XIII, 18.

(60) Vulgatus Apostoli textus, ἦμεν. Paulo post codd. Regius, Basileensis et duo Anglicani, κατασκευάζει. Impressi, κατασκευάσει.

(61) Codd. Regius, Vaticanus et duo Anglicani, ἀπαλλάξαι. Paulo post Regius et Basileensis, ἐκ τοῦ καὶ περὶ ὕπνου αὐτοῦ ἀναγεγράφθαι, quæ lectio non spernenda.

sensus obvius præ se fert, cur non idem feratur de ira judicium? Quod ad minas attinet, per eas denuntiantur improbis, quæ ipsis futura sunt; haud secus ac si minæ vocarentur hæc medici ægrum alloquentis verba: secabo, uram, ni jussis meis obtemperes, nisi diætam hanc sequaris, nisi sic te geras. Nec igitur humanos affectus Deo affingimus, nec impias de illo opiniones habemus, nec ullo in errore versamur, cum res illas ex diversis Scripturarum locis inter se collatis interpretamur. Neque aliud qui apud nos docendi munere sapienter funguntur, proponunt sibi, quam ab auditoribus rudem simplicitatem amovere et indere intelligentiam, quoad fieri potest.

73. Quæ sequuntur, sunt etiam hominis qui quæ de ira Dei scripta sunt minime intellexit: « Annon ridiculum est, inquit, hominem Judæis iratum illos omnes a minimo ad maximum interfecisse, igne urbes devastasse, ita non resistere poterant; Dei autem, ut vocant, maximi iram, indignationem, minas huc tandem recidisse, ut suum Filium mitteret, hicque talia pateretur? » At si Judæi, postquam tam crudeliter in Jesum sævire ausi sunt, funditus periere, et suas urbes amiserunt, hæc eos tantis pœnis affecit ira, quam sibi thesaurizaverant: Dei enim judicium in illos constitutum lingua Hebraica ira appellatur. Sed quæ Dei maximi Filius perpessus est, ea perpessus est volens et humanæ salutis causa, ut supra pro viribus demonstravi. Addit postea: « Verum ut ne de solis Judæis, quod mihi propositum non est, sed de universa natura, quod quidem promisi, sit sermo, planius declarabo quæ jam dicta sunt. » Ecquem modestum, et infirmitatis humanæ scientem, et hæc legentem non offendat Celsus, qui qua suum librum inscripsit jactantia, eadem hic promittit se rationem de universa natura redditurum? Videamus ergo quænam illa sint quæ de universa natura dicere pollicetur et planius declarare.

74. Multis postea nos accusat, quod a Deo omnia propter hominem facta esse dicamus,
559 et ex animalium historia multisque, quæ præbent, solertiæ signis probare vult nihilo magis propter homines, quam propter animantes rationis expertes facta esse omnia. In quo mihi videtur similis esse illis, qui odio abrepti in suis hostibus vituperant, quæ in ipsorum amicis laudantur. Quemadmodum enim isti odio obcæcati non vident in suos amicos recidere quæ contra hostes mala proferre existimant; similiter Celsus mente perturbatus non vidit se obtrectare Stoicis, qui non male docent hominem et universim naturam rationis participem animalibus ratione privatis antecellere,

A ἐκδοχὴ τῆς λέξεως δηλοῖ, διὰ τί οὐχὶ καὶ ἡ ὀργὴ παραπλησίως νοηθήσεται; Καὶ αἱ ἀπειλαὶ δὲ ἀπαγγελίαι εἰσὶ περὶ τῶν ἀπαντησομένων τοῖς φαύλοις· ὡς εἰ ἀπειλάς τις ἔφασκεν εἶναι καὶ τοὺς τοῦ ἰατροῦ λόγους, λέγοντος τοῖς κάμνουσι· Τεμῶ σε, καὶ καυστῆρας προσάξω σοι, ἐὰν μὴ πεισθῇς μου τοῖς νόμοις, καὶ οὑτωσὶ μὲν διαιτήσῃ, οὑτωσὶ δὲ σαυτὸν ἀγάγῃς. Οὐκ ἀνθρώπινα οὖν πάθη προσάπτομεν τῷ Θεῷ, οὐδὲ δυσσεβεῖς δόξας ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ πλανώμενοι τὰς περὶ τούτων (62) διηγήσεις ἀπ' αὐτῶν τῶν γραμμάτων συνεξεταζομένων ἀλλήλοις παριστῶμεν· οὐδὲ τὸ προκείμενον τοῖς ἐν ἡμῖν συνετῶς πρεσβεύουσι τοῦ λόγου ἄλλο ἐστὶν ἢ εὐηθείας μὲν ἀπαλλάξαι κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς ἀκούοντας, ποιῆσαι δ' αὐτοὺς φρονίμους.

B Ἀκολούθως δὲ τῷ μὴ νενοηκέναι τὰ περὶ ὀργῆς ἀναγεγραμμένα Θεοῦ φησιν· « Ἦ γὰρ οὐ καταγέλαστον, εἰ ἄνθρωπος μὲν, ὀργισθεὶς Ἰουδαίοις, πάντας αὐτοὺς ἡβηδὸν ἀπώλεσε, καὶ ἐπυρπόλησεν, οὕτως οὐδὲν ἦσαν· Θεὸς δ' ὁ μέγιστος, ὥς φασιν, ὀργιζόμενος καὶ θυμούμενος, καὶ ἀπειλῶν, πέμπει τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ τοιαῦτα πάσχει; » Εἴπερ οὖν Ἰουδαῖοι, μετὰ τὸ διαθεῖναι τὸν Ἰησοῦν, ἅπερ ἐτόλμησαν κατ' αὐτοῦ, ἡβηδὸν ἀπώλοντο, καὶ ἐπυρπολήθησαν· οὐκ ἀπ' ἄλλης ὀργῆς, ἢ ἧς ἑαυτοῖς ἐθησαύρισαν, ταῦτα πεπόνθασι· τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτῶν κρίσεως, Θεοῦ καταστήματι γεγενημένης, ὀνομαζομένης ὀργῆς πατρίῳ τινὶ Ἑβραίων ἔθει. Καὶ πάσχει γε ὁ Υἱὸς τοῦ μεγίστου Θεοῦ βουληθεὶς ὑπὲρ
C τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν λέλεκται. Μετὰ ταῦτά φησιν· « Ἀλλ' ὅπως μὴ περὶ μόνων Ἰουδαίων, (οὐ γὰρ τοῦτο λέγω) ἀλλὰ περὶ τῆς ὅλης φύσεως, ὅπερ ἐπηγγειλάμην, ὁ λόγος ᾖ, σαφέστερον ἐμφανιῶ τὰ προειρημένα. » Τίς δ' οὐκ ἂν τούτοις ἐντυγχάνων μέτριος, καὶ αἰσθανόμενος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, οὐκ ἂν ἀχθεσθείη (63) τὸ ἐπαχθὲς τοῦ περὶ ὅλης τῆς φύσεως ἐπαγγειλαμένου ἀποδοῦναι λόγον, καὶ ἀλαζονευσαμένου ὁμοίως ᾗ ἐτόλμησεν ἐπιγράψαι ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου; Ἴδωμεν δὴ τίνα ἐστὶ τὰ, ἃ περὶ ὅλης τῆς φύσεως ἐπαγγέλλεται λέξειν, καὶ τίνα ἐμφανίσειν.

Διὰ πολλῶν δ' ἑξῆς ἐγκαλεῖ ἡμῖν, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ φάσκουσι πάντα πεποιηκέναι τὸν Θεόν. Καὶ βούλεται ἐκ τῆς περὶ τῶν ζώων ἱστορίας, καὶ τῆς
D ἐμφαινομένης αὐτοῖς (64) ἀγχινοίας δεικνύναι, οὐδὲν μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ τῶν ἀλόγων ζώων ἕνεκεν γεγονέναι τὰ πάντα. Καὶ δοκεῖ μοι ὅμοιόν τι εἰπεῖν τοῖς διὰ τὸ πρὸς τοὺς μισουμένους ἔχθος κατηγοροῦσιν αὐτῶν, ἐφ' οἷς οἱ φίλτατοι αὐτῶν ἐπαινοῦνται. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τούτων τυφλοῖ τὸ ἔχθος πρὸς τὸ μὴ συνορᾷν, ὅτι καὶ φιλτάτων κατηγοροῦσι, δι' ὧν κακῶς λέγειν νομίζουσι τοὺς ἐχθρούς· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Κέλσος, συγχυθεὶς τὸν λογισμὸν, οὐχ ἑώρακεν, ὅτι καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς (65) φιλοσόφων κατηγορεῖ, οὐ κακῶς προταττόντων τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἁπαξα-

(62) Codd. Regius et Basileensis, περὶ τοῦτον, et mox παριστῶμεν, ubi libb. editi habent παρίσταμεν.

(63) Pro περισταίη, recte Philocalia habet, ἀχθεσθείη. Nam περισταίη hic locum non habet, ut monuit Guietus.

(64) Idem in textu, αὐτῷ. Mox Philocalia, δεικνύναι, ὅτι οὐδέν... γέγονε τὰ πάντα.

(65) Τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς. Vide hujus libri num. 54.

A πλῶς τὴν λογικὴν φύσιν, πάντων τῶν ἀλόγων· καὶ διὰ ταύτην λεγόντων προηγουμένως τὴν Πρόνοιαν πάντα πεποιηκέναι (66). Καὶ λόγον μὲν ἔχει τὰ λογικά, ἅπερ ἐστὶ προηγούμενα, παίδων γεννωμένων· τὰ δ' ἄλογα καὶ τὰ ἄψυχα χωρίου συγκτιζομένου (67) τῷ παιδίῳ. Καὶ ἡγοῦμαί γε, ὅτι, ὥσπερ ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ προνοούμενοι τῶν ὠνίων καὶ τῆς ἀγορᾶς δι' οὐδὲν ἄλλο προνοοῦνται ἢ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, παραπολαύουσι δὲ τῆς δαψιλείας καὶ κύνες καὶ ἄλλα τῶν ἀλόγων, οὕτως ἡ Πρόνοια τῶν μὲν λογικῶν προηγουμένως προνοεῖ, ἐπηκολούθησε δὲ τὸ καὶ τὰ ἄλογα (68) ἀπολαύειν τῶν δι' ἀνθρώπους γινομένων. Καὶ ὥσπερ ἁμαρτάνει ὁ λέγων τοὺς ἀγορανόμους προνοεῖν οὐ μᾶλλον τῶν ἀνθρώπων, ἢ τῶν κυνῶν, ἐπεὶ καὶ οἱ κύνες παραπολαύουσι τῆς δαψιλείας τῶν ὠνίων· οὕτω πολλῷ μᾶλλον Κέλσος, καὶ οἱ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες B αὐτῷ, ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν προνοοῦντα τῶν λογικῶν Θεὸν, φάσκοντες, μὴ μᾶλλον (69) ἀνθρώποις γίνεσθαι ταῦτα πρὸς τροφὴν ἢ τοῖς φυτοῖς, δένδροις τε, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις.

Οἴεται γὰρ πρῶτον μὲν « μὴ ἔργα Θεοῦ εἶναι βροντὰς, καὶ ἀστραπὰς, καὶ ὑετούς· » ἤδη σαφέστερον Ἐπικουρίζων· δεύτερον δέ φησιν, ὅτι, « εἰ καὶ διδοίη τις ταῦτα ἔργα εἶναι Θεοῦ, οὐ μᾶλλον ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα γίνεται πρὸς τροφὴν, ἢ τοῖς φυτοῖς, δένδροις τε, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις· » συντυχικῶς διδοὺς καὶ οὐ κατὰ Πρόνοιαν, ὡς ἀληθῶς Ἐπικούρειος, ταῦτα συμβαίνειν. Εἰ γὰρ οὐ μᾶλλον ἡμῖν ἢ φυτοῖς, καὶ δένδροις, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις, ταῦτ' ἔστι χρήσιμα, δῆλον, ὅτι οὐδ' ἀπὸ Προνοίας C ταῦτ' ἔρχεται· ἢ ἀπὸ Προνοίας οὐ μᾶλλον ἡμῶν προνοουμένης ἢ δένδρων, καὶ πόας, καὶ ἀκάνθης. Ἑκάτερον δ' αὐτόθεν ἀσεβές· καὶ τὸ τοῖς τοιούτοις ἀντιλέγειν, ἱστάμενον πρὸς τὸν ἀσέβειαν ἡμῖν ἐγκαλοῦντα (70), εὔηθες. Παντὶ γὰρ δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, τίς ὁ ἀσεβής. Εἶτά φησιν, ὅτι « Κἂν ταῦτα λέγῃς ἀνθρώποις φύεσθαι (δηλονότι τὰ φυτὰ, καὶ δένδρα, καὶ πόας, καὶ ἀκάνθας), τί μᾶλλον αὐτὰ ἀνθρώποις φήσεις φύεσθαι ἢ τοῖς ἀλόγοις ζώοις τοῖς ἀγριωτάτοις; » Σαφῶς οὖν λεγέτω ὁ Κέλσος, ὅτι ἡ τοσαύτη τῶν ἐπὶ γῆς φυομένων διαφορὰ οὐ Προνοίας ἐστὶν ἔργον· ἀλλὰ συντυχία τις ἀτόμων τὰς τοσαύτας ποιότητας (71) πεποίηκε· καὶ κατὰ συντυχίαν τοσαῦτα εἴδη φυτῶν, καὶ δένδρων, καὶ πόας, παραπλήσιά ἐστιν D ἀλλήλοις· καὶ ὅτι οὐδεὶς λόγος τεχνικὸς ὑπέστησεν αὐτὰ, οὐδ' ἀπὸ νοῦ ἔχει τὴν ἀρχὴν πάντα θαυμασμὸν ὑπερβεβηκότος. Ἀλλ' ἡμεῖς, οἱ τῷ ταῦτα κτίσαντι μόνῳ Θεῷ ἀνακείμενοι Χριστιανοὶ, καὶ ἐπὶ τούτοις χάριν οἴδαμεν τῷ καὶ τούτων δημιουργῷ, ὅτι ἡμῖν τηλικαύτην ἑστίαν ηὐτρέπισε (72), καὶ δι' ἡμᾶς τοῖς δουλεύουσιν ἡμῖν ζώοις· « Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον

et propter illam potissimum omnia Providentiam fecisse. Itaque animalia ratione prædita, utpote præcipua, tanquam parvuli sunt; ratione autem privata, membranæ fetum involventis loco ducuntur. Ac mea quidem sic est ratio, quemadmodum in urbibus qui rebus venalibus foroque præfecti sunt, ii propter solos homines laborant, tametsi canes aliaque bruta animantia annonæ copia et ipsi fruantur; sic ratione præditis præcipue consulere Providentiam, sed hinc factum esse, ut etiam brutæ animantes rebus in hominum usum paratis potiantur. Peccaret ille tamen, qui, quod canes rerum venalium copia fruantur, ideo diceret præfectos foro non magis hominibus quam canibus providisse; multo magis igitur Celsus, et qui eadem atque ille sentiunt, in Deum naturis ratione præditis providentem, impii sunt, qui negant alimenta hominibus potius esse, quam stirpibus, arboribus, herbis et spinis comparata.

75. Nam primum putat « tonitrua, fulgura, pluvias non esse Dei opera; » quo jam tum aperte Epicurissat. Deinde: « Etsi daretur, inquit, hæc Dei opera esse, non magis nobis hominibus alendis facta sunt, quam stirpibus, arboribus, herbis et spinis. » Quæ quidem sunt veri Epicurei hæc omnia non Providentia, sed fortuito casu accidere confitentis. Illa enim si non magis in nostrum usum procurata sunt, quam stirpium, arborum, herbarum et spinarum; certe aut non a Providentia, aut a Providentia profecta sunt, quæ non nobis magis quam stirpibus, arboribus, herbis et spinis consulit. Utrumque autem manifeste impium est; et stultus essem, si adversarium nos talibus rationibus impietatis accusantem refellere conarer. Ex dictis enim evidens est, uter sit impietatis reus. Tum ille: « Etiamsi dixeris illa (videlicet arbores, stirpes, herbas et spinas) hominibus nata esse, cur dices **560** ea magis hominibus nasci, quam ferissimis animantibus ratione privatis? » Neget igitur palam Celsus tantam illam rerum quæ e terra nascuntur diversitatem Dei esse opus, et tot qualitates fortuitæ atomorum concursioni tribuat, sicut et tot stirpium, arborum et herbarum species, quæ sint inter se similes; neget ullam in iis quærendam esse artis solertiam, et illa originem acceptam referre intelligentiæ quæ omnem admirationem superat. Sed nos soli Deo rerum illarum conditori addicti Christiani, gratias illi habemus, quod nobis et propter nos animalibus quæ nobis serviunt, tale domicilium adornaverit: « Ipse producit fœnum jumen-

(66) Philocalia, ποιεῖν, et paulo post, προηγούμενα παιδίῳ γεννωμένῳ.

(67) Philocalia, χωρίῳ συγκτιζομένῳ, sed codd. Regius et Basileensis, χωρίου συγκτιζομένου, rectius.

(68) Philocalia, τὰ ἄλογα. Hœschelius et Spencerus, τὰ ἄλλα ἄλογα.

(69) *Μὴ μᾶλλον*. Sic Philocalia, Hœschelius autem et Spencerus, τί μᾶλλον. Paulo post Philocalia, ἤδη σαφῶς ἐπικουρίζων.

(70) Hœschelius et Spencerus, ἡμῶν κατηγοροῦντα, sed Philocalia ut in nostro textu.

(71) *Ποιότητας*. Recte omnino Philocalia, male autem Hœschelius et Spencerus συντυχίας, quæ vox nullum hic locum habet.

(72) Hœschelius et Spencerus, εὐτρέπιζε, sed Philocalia, ηὐτρέπισε.

tis et herbam servituti hominum, ut educat panem de terra et vinum lætificet cor hominis; ut exhilaret faciem in oleo, et panis cor hominis confirmet [48]. » Neque mirum est Deum etiam ferocissimis animalium alimenta præbuisse. Fuerunt enim philosophi qui dicerent illa animalia nata esse ut animali rationis participi materia exercitationis essent. Et unius e nostris sapientibus dictum est : « Ne dixeris : Quid hoc, aut quorsum hoc ? omnia enim ad illorum usum creata sunt. Et ne dixeris : Quid istud, aut quorsum istud? omnia enim in tempore suo quærentur [49]. »

76. Deinde Celsus, volens non magis nobis Providentiam fecisse quæ nascuntur e terra, quam ferocissimis animalium : « Nos certe, inquit, magna molestia, magnis laboribus sudoribusque victum quærimus; animalibus autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia. » At non videt Deum voluisse undecunque præberi solertiæ humanæ exercendæ materiem, ut ne illa otiosa et artium imperita remaneret; atque ea causa hominem creasse indigentem, ut penuria ipsa cogeretur artes invenire, alias ad victum, alias ad vestitum necessarias. Etenim iis, qui nec ad divina mysteria, nec ad philosophiam animum adjuncturi erant, satius fuit egere, ut ad extundendas artes solertiam adhiberent, quam omnibus bonis affluere, neglecta solertia. Atque etiam ex hac rerum vitæ utilium inopia natæ sunt agricultura, vinitoria, olitoria, lignaria et æraria, instrumentorum artifices, iis necessariorum artibus, quæ quærendo victui inserviunt. Item tegmentorum inopia texendi, carminandi, nendique artes intulit. Hinc etiam cæmentarii, qui crescente sensim solertia regulas architectonices excogitarunt. Huic eidem commoditatum penuriæ debemus nauticarum rerum scientiam, qua fit, ut quæ in quibusdam regionibus nascuntur, ad alias transportentur quæ eadem non habent. Ex quibus omnibus mirari subit **561** Providentiam quæ præ animantibus rationis expertibus ratione præditum egenum creavit. Nam illis paratus pastus, quia ad artes minime idoneæ sunt. Natura quoque teguntur, aliæ villis vestitæ, aliæ plumis, aliæ coriis, aliæ squamis obductæ sunt. Atque hæc nobis dicta fuerint contra ista Celsi verba : « Nos quidem molestia, labore, sudoribus victum quærimus ; animantibus autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia. »

77. Tum ille oblitus propositum sibi esse Judæos et Christianos incusare, sibi ipse carmen Euripidis objicit suæ opinioni adversum, illudque impugnans, ut prave dictum reprehendit. Celsi verba sunt hæc: « Quod si mihi opposueris istud Euripidis :

Sol, nox, uterque serviunt mortalibus:

[48] Psal. CIII, 14, 15, 16. [49] Eccli. XXXIX, 22, 26.

(73) Philocalia hic et paulo post, τί τοῦτο ἢ εἰς τί τοῦτο; apud Hœschelium et Spencerum utrobique desideratur prius τί τοῦτο.

(74) Philoc., φύεται.

A τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς· καὶ ἵν' οἶνος εὐφραίνῃ καρδίαν ἀνθρώπου, καὶ ἱλαρύνηται πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ, καὶ ἄρτος στηρίζῃ καρδίαν ἀνθρώπου. » Εἰ δὲ καὶ τοῖς ἀγριωτάτοις τῶν ζώων τροφὰς κατεσκεύασεν, οὐδὲν θαυμαστόν· καὶ ταῦτα γὰρ τὰ ζῶα καὶ ἄλλοι τῶν φιλοσοφησάντων εἰρήκασι γυμνασίου ἕνεκεν γεγονέναι τῷ λογικῷ ζώῳ. Φησὶ δέ που τῶν καθ' ἡμᾶς τις σοφῶν· « Μὴ εἴπῃς, τί τοῦτο, ἢ εἰς τί τοῦτο (73); πάντα γὰρ εἰς χρείαν αὐτῶν ἔκτισται. Καὶ μὴ εἴπῃς, τί τοῦτο, ἢ εἰς τί τοῦτο; πάντα γὰρ ἐν καιρῷ αὐτῶν ζητηθήσεται. »

Ἑξῆς τούτοις ὁ Κέλσος, θέλων μὴ μᾶλλον ἡμῖν τὴν Πρόνοιαν πεποιηκέναι τὰ φυόμενα ἐπὶ γῆς ἢ τοῖς τῶν ζώων ἀγριωτάτοις, φησίν· « Ἡμεῖς μέν γε
B κάμνοντες καὶ προσταλαιπωροῦντες, μόλις καὶ ἐπιπόνως τρεφόμεθα· τοῖς δ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται (74)· » οὐχ ὁρῶν, ὅτι πανταχοῦ τὴν ἀνθρωπίνην σύνεσιν γυμνάζεσθαι βουλόμενος ὁ Θεὸς, ἵνα μὴ μένῃ ἀργὴ καὶ ἀνεπινόητος τῶν τεχνῶν, πεποίηκε τὸν ἄνθρωπον ἐπιδεῆ· ἵνα δι' αὐτὸ τὸ ἐπιδεὲς (75) αὐτοῦ ἀναγκασθῇ εὑρεῖν τέχνας, τινὰς μὲν διὰ τὴν τροφὴν, ἄλλας δὲ διὰ τὴν σκέπην. Καὶ γὰρ κρεῖττον ἦν τοῖς μὴ μέλλουσι τὰ θεῖα ζητεῖν, καὶ φιλοσοφεῖν, τὸ ἀπορεῖν, ὑπὲρ τοῦ τῇ συνέσει χρήσασθαι πρὸς εὕρεσιν τεχνῶν, ἤπερ ἐκ τοῦ εὐπορεῖν πάντῃ τῆς συνέσεως ἀμελεῖν. Ἡ τῶν κατὰ τὸν βίον γοῦν χρειῶν ἀπορία συνέστησε τοῦτο μὲν γεωργικὴν, τοῦτο δὲ ἀμπελουργικὴν (76), τοῦτο δὲ τὰς περὶ τοὺς κήπους τέχνας, τοῦτο δὲ τεκτονικὴν καὶ χαλκευτικὴν,
C ποιητικὰς ἐργαλείων ταῖς ὑπηρετουμέναις τέχναις τὰ πρὸς τροφήν. Ἡ δὲ τῆς σκέπης ἀπορία τοῦτο μὲν ὑφαντικὴν, τὴν μετὰ τὴν ξαντικὴν, καὶ τὴν νηστικὴν εἰσήγαγε· τοῦτο δὲ οἰκοδομικήν· καὶ οὕτως ἀναβέβηκεν ἡ σύνεσις καὶ ἐπὶ τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Ἡ δὲ τῶν χρειῶν ἔνδεια πεποίηκε καὶ τὰ ἐν ἑτέροις τόποις γεννώμενα (77) φέρεσθαι διὰ ναυτικῆς καὶ κυβερνητικῆς πρὸς τοὺς μὴ ἔχοντας ἐκεῖνα· ὥστε καὶ τούτων ἕνεκεν θαυμάσαι τις ἂν τὴν Πρόνοιαν, συμφερόντως παρὰ τὰ ἄλογα ζῶα ἐνδεὲς ποιήσασαν τὸ λογικόν. Τὰ μὲν γὰρ ἄλογα ἑτοίμην ἔχει τὴν τροφὴν, ἅτε οὐδ' ἀφορμὴν πρὸς τέχνας ἔχοντα. Καὶ φυσικὴν δ' ἔχει τὴν σκέπην. Τετρίχωται γὰρ, ἢ ἐπτέρωται, ἢ πεφολίδωται, ἢ ὠστράκωται. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς ἀπολογίαν ἡμῖν λελέχθω τῆς φασκούσης λέξεως παρὰ
D τῷ Κέλσῳ· « Ἡμεῖς μὲν κάμνοντες καὶ προσταλαιπωροῦντες μόλις τρεφόμεθα· τοῖς δ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται. »

Ἑξῆς δὲ τούτοις ἐπιλαθόμενος, ὅτι τὸ προκείμενον αὐτῷ ἐστιν Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν κατηγορεῖν, ἑαυτῷ ἀνθυποφέρει Εὐριπίδειον (78) λόγον ἰαμβεῖον, ἐναντιούμενον αὐτοῦ τῇ γνώμῃ· καὶ ὁμόσε χωρήσας τῷ λελεγμένῳ, κατηγορεῖ ὡς κακῶς εἰρημένου. Ἔχει δ' οὕτως ἡ τοῦ Κέλσου λέξις· « Εἰ δὲ καὶ τὸ Εὐριπίδειον ἐρεῖς, ὅτι

Ἥλιος μὲν νύξ τε δουλεύει βροτοῖς·

(75) Philoc., τὸ ἐνδεές.

(76) Omittit Philocalia τοῦτο δὲ ἀμπελουργικήν.

(77) Philoc., γενόμενα.

(78) *Εὐριπίδειον*. Vide hujus libri num. 30.

τί μᾶλλον ἡμῖν ἢ τοῖς μύρμηξι καὶ ταῖς μυίαις; Καὶ γὰρ ἐκείνοις ἡ μὲν νὺξ γίνεται πρὸς ἀνάπαυσιν, ἡ δὲ ἡμέρα πρὸς τὸ ὁρᾷν τε καὶ ἐνεργεῖν.» Σαφὲς δὴ, ὅτι οὐ μόνον Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν τινες εἰρήκασιν ἡμῖν δουλεύειν ἥλιον καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ κατά τινας *Σκηνικὸς φιλόσοφος* (79), καὶ φυσιολογίας τῆς Ἀναξαγόρου γενόμενος ἀκροατής· ὅστις ἀπὸ ἑνὸς λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου συνεκδοχικῶς πᾶσι τοῖς λογικοῖς τεταγμένα (80) ἐν τῷ παντί φησι δουλεύειν, δηλούμενα πάλιν συνεκδοχικῶς ἐκ τοῦ·

Ἥλιος μὲν νύξ τε δουλεύει βροτοῖς.

Ἢ τάχα καὶ ὁ τραγικὸς ἀπὸ τοῦ ποιοῦντος τὴν ἡμέραν ἡλίου ὠνόμασε τὴν ἡμέραν, διδάσκων, ὅτι τὰ μάλιστα χρῄζοντα ἡμέρας καὶ νυκτὸς τὰ ὑπὸ σελήνην ἐστί· καὶ οὐχ οὕτως ἄλλα, ὡς τὰ ἐπὶ γῆς (81). Ἡμέρα οὖν καὶ νὺξ δουλεύει βροτοῖς, γενόμεναι διὰ τὰ λογικά. Εἰ δὲ παραπολαύουσι μύρμηκες καὶ μυῖαι, ἐνεργοῦντες μὲν ἡμέρας, νυκτὸς δὲ διαναπαυόμενοι, τῶν δι' ἀνθρώπους γεγενημένων· οὐχὶ καὶ διὰ μύρμηκας καὶ μυίας λεκτέον ἡμέραν γίνεσθαι καὶ νύκτα· οὐδὲ δι' οὐδὲν, ἀλλὰ κατὰ Πρόνοιαν, ἀνθρώπων ἕνεκεν, ταῦτα χρὴ νομίζειν γεγονέναι.

Ἑξῆς δὲ τούτοις (82) ἑαυτῷ ἀνθυποφέρει τὰ ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπων λεγόμενα, ὅτι δι' αὐτοὺς τὰ ἄλογα ζῷα δεδημιούργηται, καί φησιν, ὅτι, «Εἴ τις ἡμᾶς λέγοι ἄρχοντας τῶν ζώων, ἐπεὶ ἡμεῖς τὰ ἄλλα ζῷα θηρῶμέν (83) τε καὶ δαινύμεθα· φήσομεν, ὅτι Τί δ' οὐχὶ μᾶλλον (84) ἡμεῖς δι' ἐκεῖνα γεγόναμεν, ἐπεὶ ἐκεῖνα θηρᾶται ἡμᾶς καὶ ἐσθίει; Ἀλλὰ καὶ ἡμῖν μὲν ἀρκύων καὶ ὅπλων δεῖ, καὶ ἀνθρώπων πλειόνων βοηθῶν, καὶ κυνῶν, κατὰ τῶν θηρευομένων· ἐκείνοις δ' αὐτίκα καὶ καθ' αὐτὰ ἡ φύσις ὅπλα δέδωκεν, εὐχερῶς ἡμᾶς ὑπάγουσα ἐκείνοις.» Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς, τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον, οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. Ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων (85) ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε, ὅτε μὲν βουλόμεθα, ἔχομεν τὰ τηλικαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρῄζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν, ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. Δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. Καὶ εἰς

A cur nobis magis, quam formicis et muscis? Nam et illis nox quiescendi tempus est, et dies exoritur ad videndum et operandum.» Hinc patet hanc sententiam, solem aliaque corpora nobis servire, non quorumdam duntaxat esse Judæorum et Christianorum, sed etiam illius, quem quidam vocant *Theatri philosophum*, quique physicam ab Anaxagora doctus fuerat. Is autem cum ait homini res hujus universi servire, parte pro toto sumpta, omnes naturas rationis participes intelligit; quemadmodum eodem dictionis ornatu res hujus universi significat cum ait:

Sol, nox, uterque serviunt mortalibus.

Fortasse etiam tragicus ille poeta solis voce diem designavit, quia sol diem efficit; ut indicaret die ac B nocte maxime opus habere quæ sub luna sunt; cætera non æque ac ea quæ sunt in terra. Dies igitur et nox mortalibus serviunt, uterque factus propter naturas ratione præditas. Si autem uterque propter homines creatus prodest formicis et muscis, quæ per diem laborant noctuque conquiescunt: non idcirco dicere oportet formicarum et muscarum causa facta esse diem ac noctem, aut in iis creandis alio spectasse Providentiam, quam ad homines.

78. Deinde sibi objicit quod pro hominibus dicitur, bruta nempe animalia illorum causa esse facta, et ait: «Si quis nos reges animantium esse dicat, quod eis in venando captis epulas instruimus, C respondebo: Cur non potius nos propter illas nati sumus, quandoquidem illæ nos et venantur et devorant? Præsertim cum contra illas nobis retibus, armis, complurium hominum auxilio, canibus opus sit; illis autem sponte natura arma dederit, quibus nos sibi facili **562** negotio subjiciant.» Atque hinc vides industriam nobis esse magnum auxilium, idque præstantius armis quæ feris inesse videntur. Et quidem, etiamsi viribus corporis nos multo superent animantes, et quibusdam magnitudine immensum cedamus, illas tamen in nostram potestatem nostra redigit ratio atque solertia. Elephantes corporis mole tantos venando nanciscimur; quæ cicurari possunt, eas nostra mansuetudine nobis subdimus. Quæ mansuefieri nequeunt, aut mansuefactæ D nulli nobis usui essent, ita nos ab illis securos reddimus, ut illas, quando lubet, inclusas retineamus; cum autem illarum corporibus ad vescendum opus est, æque facile illas occidimus ac domesticas. Animalis igitur ratione præditi naturali solertiæ Conditor omnia animalia subdidit. Atque hinc est quod canibus exempli causa ad gregum, armentorum,

(79) *Σκηνικὸς φιλόσοφος*. Euripides nempe qui ab Athenæo et Clemente Alexandrino, *Stromat.* v, vocatur ὁ ἐπὶ τῆς σκηνῆς φιλόσοφος. Suidas in *Εὐριπίδ.*: Διήκουσε δὲ καὶ Ἀναξαγόρου τοῦ Κλαζομενίου.

(80) *Τεταγμένα*. Scribendum forte τὰ τεταγμένα, uti conjicit Guietus. Infra codex Jolianus, ἥλιος μὲν νύξ τε δουλεύει βροτοῖς. In antea editis deest, δουλεύει βροτοῖς.

(81) Vitiose in antea editis legitur, καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ ὡς τὰ ἐπὶ γῆς.

(82) *Ἑξῆς δὲ τούτοις*, etc., usque ad ista, δεδημιούργηται, supplentur e Philocalia.

(83) Eadem Philocalia, ἄρχοντας τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ ἡμεῖς τὰ ἄλογα θηρῶμεν.

(84) Hœschelius et Spencerus, ὅτι οὐχὶ μᾶλλον.

(85) Philocalia, θηρίων.

domorum custodiam, bobus ad agriculturam, jumentis ad ferenda onera utimur. Sic etiam nati sunt leones, ursi, pardi, apri aliæque id genus animantes, quibus excitarentur virtutis semina quæ nobis insita sunt.

79. Postea homines suam præ animantibus ratione privatis excellentiam agnoscentes his compellat verbis: « Ad id quod dicitis datam vobis esse a Deo feras capiendi et occidendi potestatem; verisimile est, antequam urbes essent et artes atque ejusmodi societates, ante arma et casses, homines a feris captos et devoratos fuisse; feras autem ab hominibus nequaquam. » Hic vide, tametsi homines feras et feræ homines capiant, multum tamen differre eos qui solertia vincunt, ab iis quæ feritate et rabie nonnisi eos superant, qui ad se muniendos sua non utuntur solertia. Cum autem ait: « Antequam urbes essent et ejusmodi societates, antequam artes inventæ erant; » non meminit, opinor, eorum quæ supra dixerat: « Mundum esse increatum et incorruptibilem; ea sola, quæ in terra sunt, diluvia et conflagrationes pati, ac ne omnia quidem simul. » Ut igitur increati mundi defensores ejus non possunt initium indicare, ita nec tempus, cum neque erant urbes, neque artes inventæ. Sed esto hic illum ad nostra se accommodare voluisse placita, et neglexisse quæ superius dixerat: qui hinc probetur, initio homines a feris, non feras ab hominibus captas et comesas fuisse? Nam si Providentia mundum condidit et Deus universis rebus præest, necesse est primos hominum **563** parentes a naturis præstantioribus custoditos fuisse, ita ut ab initio intima esset divinæ naturæ cum illis societas. Id quod Ascræus poeta intelligens ait:

A ἄλλα μὲν κυνῶν χρήζομεν, φέρ' εἰπεῖν, εἰς φυλακὴν ποιμνίων, ἢ βουκολίων, ἢ αἰπολίων, ἢ οἰκιῶν· εἰς ἄλλα δὲ βοῶν, οἷον εἰς γεωργίαν (86)· εἰς ἄλλα δ' ὑποζυγίοις χρώμεθα, ἢ ἀχθοφόροις. Οὕτως εἰς γυμνάσιον τῶν τῆς ἀνδρείας ἐν ἡμῖν σπερμάτων δεδόσθαι ἡμῖν λέγεται τὸ λεόντων, καὶ ἄρκτων, παρδάλεών τε καὶ συῶν, καὶ τὸ τῶν τοιούτων γένος.

Εἶτα λέγει πρὸς τὸ τῶν αἰσθανομένων τῆς ἑαυτῶν ὑπεροχῆς ἀνθρώπων γένος, ἣν ὑπερέχει τῶν ἀλόγων ζώων, ὅτι, « Πρὸς ὃ ὑμεῖς φατε, ὡς ὁ Θεὸς ὑμῖν δέδωκεν αἱρεῖν (87) τὰ θηρία δύνασθαι, καὶ καταχρήσασθαι, ἐροῦμεν, ὅτι (ὡς εἰκὸς) πρὶν πόλεις εἶναι καὶ τέχνας, καὶ τοιαύτας ἐπιμιξίας, καὶ ὅπλα, καὶ δίκτυα, ἄνθρωποι μὲν ὑπὸ θηρίων ἡρπάζοντο καὶ ἠσθίοντο, θηρία δ' ὑπ' ἀνθρώπων ἥκιστα ἡλίσκετο. » B Ὅρα δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι, εἰ καὶ αἱροῦσιν ἄνθρωποι θηρία, καὶ θηρία ἀνθρώπους ἁρπάζει, πολλὴ ἐστι διαφορὰ τῶν συνέσει κρατούντων παρὰ τὰ ἀγριότητι καὶ ὠμότητι περιγινόμενα τῶν οὐ χρωμένων τῇ συνέσει πρὸς τὸ μηδὲν ὑπὸ θηρίων παθεῖν. Τὸ δὲ « πρὶν πόλεις εἶναι καὶ τέχνας καὶ τοιαύτας ἐπιμιξίας, » ἐπιλελησμένου οἶμαι εἶναι ὧν ἀνωτέρω προεῖπεν· « ὡς ἀγενήτου ὄντος τοῦ κόσμου, καὶ ἀφθάρτου, καὶ μόνων τῶν ἐπὶ γῆς κατακλυσμοὺς καὶ ἐκπυρώσεις πασχόντων, καὶ οὐ πάντων ἅμα τούτοις περιπιπτόντων. » Ὡς οὐκ ἔστιν οὖν τοῖς ἀγένητον ὑφιστάνουσι (88) τὸν κόσμον ἀρχὴν αὐτοῦ εἰπεῖν, οὕτως οὐδὲ χρόνον, ὅτ' οὐδαμῶς ἦσαν πόλεις, οὐδὲ τέχναι πω εὕρηντο. Ἀλλ' ἔστω καὶ ταῦτα ἡμῖν μὲν συνᾳδόντως αὐτῷ συγχωρεῖν (89), αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς ἀνωτέρω ὑπ' C αὐτοῦ λελεγμένοις οὐκέτι· τί οὖν τοῦτο πρὸς τὸ πάντως καταρχὰς τοὺς μὲν ἀνθρώπους ὑπὸ θηρίων ἁρπάζεσθαι καὶ ἐσθίεσθαι, μηκέτι δὲ καὶ τὰ θηρία ὑπ' ἀνθρώπων ἁλίσκεσθαι; Εἴπερ γὰρ κατὰ Πρόνοιαν ὁ κόσμος γεγένηται, καὶ Θεὸς ἐφέστηκε τοῖς ὅλοις· ἀναγκαῖον ἦν τὰ ζώπυρα τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀρξάμενα ὑπό τινα γεγονέναι φρουρὰν τὴν ἀπὸ κρειττόνων, ὥστε κατ' ἀρχὰς ἐπιμιξίαν γεγονέναι (90) τῆς θείας φύσεως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· ἅπερ καὶ ὁ Ἀσκραῖος ποιητὴς ἐννοῶν εἶπε·

Nam tunc communes erant epulæ communesque sedes
Immortalium deorum et mortalium hominum.

Ξυναὶ γὰρ τότε δαῖτες ἔσαν, ξυνοὶ δὲ θόωκοι
Ἀθανάτοισι θεοῖσι καταθνητοῖς τ' ἀνθρώποις.

80. Et divina Moysis scripta docent auditam primis parentibus divinam vocem, audita oracula, eisque nonnunquam apparuisse angelos Dei, qui ad se venirent. Atque etiam æquum erat homines initio mundi magis adjuvari, usque eo dum aucta solertia, comparatis virtutibus, artibusque inventis, per se ipsi possent vitam tueri, nec egerent cura et moderatione eorum Dei ministrorum, qui ipsis ejus voluntate conspicabiles se modo quodam incredibili præbebant. Ex his autem sequitur falsum esse, homines a feris initio captos et devoratos fuisse, minime autem feras ab hominibus. Hinc

Καὶ ὁ θεῖος δὲ κατὰ Μωϋσέα λόγος εἰσήγαγε τοὺς πρώτους (91) ἀκούοντας θειοτέρας φωνῆς καὶ χρησμῶν, καὶ ὁρῶντας ἔσθ' ὅτε καὶ ἀγγέλων Θεοῦ ἐπιδημίας γεγενημένας πρὸς αὐτούς. Καὶ γὰρ εἰκὸς ἐν ἀρχῇ τοῦ κόσμου ἐπὶ πλεῖον βεβοηθῆσθαι τὴν ἀνθρώπων φύσιν (92), ἕως, προκοπῆς γενομένης εἰς σύνεσιν, D καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς, καὶ τὴν εὕρεσιν τῶν τεχνῶν, δυνηθῶσι καὶ καθ' ἑαυτοὺς ζῆν, οὐ χρήζοντες ἀεὶ ἐπιτροπευόντων, καὶ οἰκονομούντων αὐτοὺς μετὰ παραδόξου ἐπιφανείας τῶν ὑπηρετουμένων τῷ τοῦ Θεοῦ βουλήματι. Ἀκόλουθον δὲ τούτοις τὸ ψεῦδος εἶναι, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι μὲν ὑπὸ θηρίων ἡρπά-

(86) Hœschelius et Spencerus, εἰς γεωργίας, et paulo post, εἰς γυμνάσια.

(87) Iidem in margine, εὑρεῖν. Mox Philocalia, δύνασθαι καὶ καταχρῆσθαι.

(88) Hœschelius et Spencerus, ὑφισταμένοις. Philocalia, ὑφιστάνουσι.

(89) *Αὐτῷ συγχωρεῖν*. Boherello scribendum videtur, αὐτὸν συγχωρεῖν.

(90) Philocalia, γενέσθαι. Paulo post Hœschelius in textu et Philocalia, θῶκοι pro θόωκοι.

(91) *Τοὺς πρώτους*. Addendum videtur ἀνθρώπους, quod facile fuit ut excideret propter elementorum similitudinem. Ibidem apud Hœschelium et Spencerum corrupte legitur, ἀκούοντας θειοτέρας φωνῆς, καὶ χρησμόσινα ὁρῶντας, ἔσθ' ὅτε. Præstat lectio Philocaliæ quam exhibemus in textu nostro.

(92) Hœschelius in textu, τήνδ' ἀνθρώπων φύσιν.

ζοντο καὶ ἠσθίοντο, θηρία δ' ὑπ' ἀνθρώπων ἥκιστα ἡλίσκετο. Ἐκ δὴ τούτων φανερὸν, ὅτι ψεῦδος καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Κέλσου οὕτως λεγόμενον· « Ὥστε ταύτῃ γε ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους μᾶλλον τοῖς θηρίοις ὑπέβαλεν. » Οὐ γὰρ ὑπέβαλε τοὺς ἀνθρώπους τοῖς θηρίοις ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τῇ συνέσει τῶν ἀνθρώπων ἁλωτὰ δέδωκεν εἶναι τὰ θηρία, καὶ ταῖς ἀπὸ συνέσεως ὑφισταμέναις κατ' ἐκείνων τέχναις. Οὐ γὰρ ἀθεεὶ ἐμηχανήσαντο σφίσιν αὐτοῖς οἱ ἄνθρωποι σωτηρίαν (93) ἀπὸ τῶν θηρίων, καὶ τὴν κατ' ἐκείνων ἐπικράτειαν.

Οὐχ ὁρῶν δ' ὁ γεννάδας, ὅσων φιλοσόφων τὴν Πρόνοιαν εἰσαγόντων καὶ διὰ τὰ λογικὰ πάντα ποιεῖν αὐτὴν λεγόντων, συναναιρεῖ (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ,) χρήσιμα δόγματα τῇ Χριστιανῶν κατὰ ταῦτα πρὸς φιλοσοφίαν συμφωνίᾳ (94)· οὐδ' ὅση βλάβη κωλυτικὴ γίνεται εὐσεβείας ἐκ τοῦ παραδέξασθαι ὅτι οὐδὲν μυρμήκων ἢ μελισσῶν διαφέρει ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῷ Θεῷ, φησὶν, ὅτι, « Εἰ διὰ τοῦθ' οἱ ἄνθρωποι διαφέρειν δοκοῦσι τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ πόλεις ᾤκησαν (95), καὶ χρῶνται πολιτείᾳ, καὶ ἀρχαῖς, καὶ ἡγεμονίαις· τοῦτ' οὐδὲν πρὸς ἔπος ἐστὶ, καὶ γὰρ οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι (96). Μελίσσαις γοῦν ἐστιν ἡγεμών· ἐστὶ δ' ἀκολουθία τε καὶ θεραπεία, καὶ πόλεμοι, καὶ νίκαι, καὶ τῶν ἡττημένων αἱρέσεις (97), καὶ πόλεις, καὶ προπόλεις γε, καὶ ἔργων διαδοχὴ, καὶ δίκαι κατὰ τῶν ἀργῶν τε καὶ πονηρῶν· τοὺς γοῦν κηφῆνας ἀπελαύνουσί τε καὶ κολάζουσιν. » Οὐδ' ἐν τούτοις δὲ ἑώρακε, τίνι διαφέρει τὰ ἀπὸ λόγου καὶ λογισμοῦ (98) ἐπιτελούμενα τῶν ἀπ' ἀλόγου φύσεως καὶ κατασκευῆς ψιλῆς γινομένων. Ὧν τὴν αἰτίαν οὐδεὶς μὲν ἐνυπάρχων τοῖς ποιοῦσι λόγος ἀναδέχεται· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν αὐτόν· ὁ πρεσβύτατος δὲ καὶ Υἱὸς μὲν τοῦ Θεοῦ, πάντων δὲ τῶν ὑποκειμένων βασιλεὺς, φύσιν ἄλογον πεποίηκε, βοηθοῦσαν ὡς ἄλογον τοῖς ἀξιωθεῖσι λόγου (99). Πόλεις οὖν παρ' ἀνθρώποις μετὰ πολλῶν ὑπέστησαν τεχνῶν καὶ διατάξεως νόμων· πολιτεῖαι δὲ, καὶ ἀρχαὶ, καὶ ἡγεμονίαι ἐν ἀνθρώποις ἤτοι αἱ κυρίως εἰσὶν οὕτω καλούμεναι, σπουδαῖαί τινες ἕξεις καὶ ἐνέργειαι, ἢ καὶ αἱ καταχρηστικώτερον οὕτως ὀνομαζόμεναι πρὸς τὴν, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐκείνων μίμησιν· ἐκείναις γὰρ ἐνορῶντες οἱ ἐπιτετευγμένως (1) νομοτεθήσαντες συνεστήσαντο τὰς ἀρίστας πολιτείας, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἡγεμονίας. Ὧν οὐδὲν ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστὶν εὑρεῖν· κἂν ὁ Κέλσος τὰ λογικὰ ὀνόματα (2) καὶ ἐπὶ λογικῶν τεταγμένα, πόλιν, καὶ πολιτείας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἡγεμονίας, ἀναφέρῃ καὶ ἐπὶ μύρμηκας καὶ μελίσσας· ἐφ' οἷς οὐδαμῶς μὲν τοὺς μύρμηκας ἢ τὰς μελίσσας ἀποδεκτέον, οὐ γὰρ σὺν λογισμῷ ποιοῦσι· τὴν θείαν δὲ φύσιν θαυμαστέον, μέχρι τῶν ἀλόγων ἐκτείνασαν τὸ οἱονεὶ πρὸς τὰ λογικὰ μίμημα. Τάχα πρὸς δυσωπίαν τῶν λογικῶν· ἵν' ἐνορῶντες μύρμη-

A etiam constat falsum esse id, quod Celsus ita exprimit: « Ita ut hac parte Deus homines potius feris subjecerit. » Neque enim Deus homines feris subjecit; sed hominibus dedit, ut sua solertia artibusque ab ea contra feras excogitatis domare possent feras. Nam non sine divina ope invenerunt homines quibus modis se a feris præstarent incolumes, et in eas imperium usurparent.

81. Sed non animadvertit vir iste egregius quot philosophis Providentiam asserentibus docentibusque ab ea facta esse omnia propter naturas rationis participes, evertenda, quantum in se est, Christiana doctrina, evertit simul utilia dogmata,
B in quibus tradendis illa cum philosophia consentit; neque vidit quantum pietati noceat hæc opinio, interesse apud Deum nihil hominem inter et formicas aut apes. Sic enim ille: « Si propterea homines a bestiis discrepare videntur, quod illi urbes incolunt, legibus utuntur, sibi magistratus ducesque præficiunt: inanis prorsus est ista ratio. Idem enim faciunt et formicæ et apes. Harum certe rex est, quem comitantur, quem colunt; apud eas bella, victoriæ, victorum interneciones; ibi urbes et suburbia, operumque vices; pœnæ etiam ignavis et malis inflictæ. Certe fucos abigunt et trucidant. » Ex his liquet illum ignorasse quid sit discriminis inter rationis solertiæque opera, et ea, quæ natura
564 rationis experte et simplici *machinamentorum*
C constructione fiunt. Quorum operum causa non est ulla ratio quæ operantibus insit; eam enim non habent: sed antiquissimus, Dei quidem Filius, rerum autem omnium rex naturam condidit, quæ, licet rationis expers, iis tamen inservit, quæ dignata sunt ratione. Itaque apud homines multarum artium inventione et legum constitutione constant urbes; et inter illos hæc nomina, regimen, magistratus, imperium, aut proprie significant bonas animi affectiones actionesque; aut iis abutuntur homines ad exprimendum quidquid ad earum, quoad fieri potuit, imitationem factum est. Illas enim præ oculis habebant optimi legislatores, cum justissimas leges tulerunt, magistratus crearunt, duces præfe-
D cerunt. Quorum nihil apud bestias invenire est; tametsi Celsus formicis et apibus accommodet urbis, regiminis, magistratus et ducis nomina, quæ rationem innuunt et nonnisi naturis ratione præditis conveniunt. De iis nequaquam laudandæ sunt formicæ aut apes, cum hæc sine ratione faciant: sed admirari oportet Divinitatem, quæ etiam brutis ani-

(93) Philocalia, σωτηρίας.

(94) Hœschelius et Spencerus, δόγματα τῇ Χριστιανῶν κατὰ ταῦτα πρὸς φιλοσοφίαν συμφωνίᾳ. Sed Philoc., δόγματα Χριστιανῶν καὶ ταῦτα πρὸς φιλοσοφίαν σύμφωνα.

(95) Hœschelius, ᾤκισαν.

(96) *Καὶ αἱ μέλισσαι.* Forte supplendum ταυτὸν ποιοῦσι, vel subaudiendum, ut vult Guietus, ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις χρῶνται, vel quid simile.

(97) Philocalia, ἡττωμένων αἱρέσεις. Nota αἱρέσεις hoc loco sumi pro internecionibus, cædibus. Haud scio an alibi reperiatur pari significatu. Forte etiam scribendum, καθαιρέσεις.

(98) Hœschelius et Spencerus, λογικῆς, sed Philocalia, λογισμοῦ.

(99) Hœschelius et Spencerus, τοῖς οὐκ ἀξιωθεῖσι λόγου, sed a Philocalia recte abest particula negativa οὐκ.

(1) Philocalia, ἐπιτεταγμένως. Mox Hœschelius in textu, νομοτεθήσαντες καὶ συνέστησαν τὰς ἀρίστας.

(2) Hœschelius in textu, νοήματα.

mantibus quamdam quasi imaginem rationis largita est, idque fortasse ad incutiendum hominibus pudorem; ut formicas intuiti et laboriosiores fierent, et rerum sibi utilium parciores; apes vero contemplati inde discerent et potestatibus parere, et in partem operum venire quæ ad civitatum conservationem necessaria sunt.

82. Fortasse etiam hæc imago bellorum quæ gerunt apes, nobis documento est, quomodo juste et ordinate gerenda bella sint, siquando inter homines geri opus est. Neque sunt apud illas urbes et suburbia; sed alvearia, hexangula opera quibus per vices incumbunt: hæc omnia propter homines, quibus mel varias utilitates parit, modo corporibus ægrotis remedia, modo purum alimentum præbens. Neque earum in fucos animadversio comparanda est cum judiciis, quæ in urbibus constituuntur de ignavis ac malis, nec cum pœnis quibus afficiuntur; sed in illis admiranda, ut jam dixi, Divinitas est; sua laus autem homini tribuenda, qui mente tot complecti potuit et moderari, ut Providentiæ minister, neque solius Providentiæ divinæ opera exsequitur, sed et ea quæ ipse providit.

83. Postquam Celsus finem de apibus dicendi fecit, quo, quantum in se est, non Christianorum modo, sed etiam omnium hominum 565 urbes, rerum publicarum formas, magistratus, imperia et bella pro patria gesta deprimat, transit ad laudationem formicarum. Hoc nempe consilio, ut quam de victu curam adhibent homines, cum formicarum agendi ratione conferat, et hiemis futuræ provisionem extenuet ut nihilo præstantiorem illa quam etiam in formicis ratione privatis inesse putat provisione. Ecquem eorum qui præ simplicitate in rerum omnium naturam penetrare non possunt, non avertat Celsus, quantum in se est, a ferendo pressis onere auxilio, et a parte laboris subeunda, cum formicas dicit « sociis succurrere, ubi illas vident fatigatas? » Dicet enim is qui bonis nunquam disciplinis imbutus fuerit, qui eas ne audit quidem; quando nihilo formicis meliores sumus vel cum gravissimo onere sublevamus oppressos, quorsum id frustra facimus? Ac formicis quidem utpote ratione destitutis non periculum est ne magnam de se opinionem injiciat ipsarum cum hominibus operum comparatio; sed homines qui pro sua ratione audiunt quam nihili ducatur eorum in alios amor, non stat per Celsum, quominus ejus verbis lædantur; nec videt se, dum suos

A ξιν ἐργατικώτεροι γίνωνται, καὶ ταμιευτικώτεροι τῶν ἑαυτοῖς χρησίμων, κατανοοῦντές τε μελίσσας πείθωνται μὲν ἡγεμόνι (3), διαιρῶνται δὲ τὰ χρήσιμα τῆς πολιτείας ἔργα πρὸς σωτηρίαν τῶν πόλεων.

Τάχα δὲ καὶ οἱ οἱονεὶ πόλεμοι τῶν μελισσῶν διδασκαλία ἔγκειται πρὸς τὸ δικαίους καὶ τεταγμένους πολέμους, εἴ ποτε δέοι, γίγνεσθαι ἐν ἀνθρώποις. Καὶ οὐ πόλεις μὲν καὶ προπόλεις (4) ἐν μελίσσαις, ἀλλ' οἱ σίμβλοι, καὶ τὰ ἑξάγωνα τῶν μελισσῶν ἔργα, καὶ ἡ παρ' ἐκείναις διαδοχὴ αὐτῶν, διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς πολλὰ τοῦ μέλιτος χρῄζοντας, θεραπείας τε χάριν (5) σωμάτων πεπονθότων, καὶ τροφὴν καθάριον. Οὐ πα- B ραβλητέον δὲ τὰ κατὰ τῶν κηφήνων ὑπὸ τῶν μελισσῶν ἐπιτελούμενα, ταῖς κατὰ τῶν ἀργῶν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ πονηρῶν δίκαις, καὶ ταῖς κατ' αὐτῶν κολάσεσιν· ἀλλ', ὡς προεῖπον, τὴν μὲν θείαν φύσιν (6) ἐν τούτοις θαυμαστέον, τὸν δ' ἄνθρωπον, ἐπιλογίσασθαι τὰ περὶ πάντων δυνάμενον καὶ κοσμῆσαι τὰ πάντων (ἅτε συνεργοῦντα (7) τῇ προνοίᾳ), ἀποδεκτέον· καὶ οὐ μόνης προνοίας Θεοῦ ἔργα ἐπιτελοῦντα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτοῦ.

Εἰπὼν δ' ὁ Κέλσος περὶ τῶν μελισσῶν, ἵνα (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ,) ἐξευτελίσῃ ἡμῶν (8) οὐ Χριστιανῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων τὰς πόλεις, καὶ τὰς πολιτείας, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἡγεμονίας, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῶν πατρίδων πολέμους, ἑξῆς ἐπιφέρει, διεξιὼν μυρμήκων ἐγκώμιον· ὅπως τῷ περὶ ἐκεί- C νων ἐγκωμίῳ τὸ τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν τροφὴν οἰκονομικὸν παραβάλῃ (9) τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς μύρμηκας· καὶ τὸ τῶν χειμαδίων προνοητικὸν καταρρίψῃ, ὡς οὐδὲν πλέον ἔχον τῆς ἀλόγου τῶν μυρμήκων ἐν οἷς ἐκεῖνος νομίζει προνοίας. Τίνα δ' οὐκ ἂν τῶν ἁπλουστέρων ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐπισταμένων ἐνορᾷν τῇ φύσει πάντων πραγμάτων ἀποτρέψαιτο (10), τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ὁ Κέλσος ἀπὸ τοῦ τοῖς βαρουμένοις ὑπὸ φορτίων βοηθεῖν, καὶ κοινωνεῖν ἐκείνοις τῶν καμάτων, λέγων περὶ μυρμήκων, ὡς « ἂν ἀλλήλοις τῶν φορτίων, ἐπειδάν τινα κάμνοντα ἴδωσιν, ἐπιλαμβάνωνται; » Ἐρεῖ γὰρ (11) ὁ δεόμενος τῆς διὰ λόγου παιδεύσεως, καὶ μηδαμῶς ἐπαΐων αὐτῆς· Ἐπεὶ τοίνυν μηδὲν διαφέρομεν μυρμήκων καὶ ὅτε τοῖς κάμνουσι διὰ τὸ φέρειν βαρύτατα φορτία βοηθοῦμεν, τί D μάτην τὸ τοιοῦτον ποιοῦμεν; Καὶ οἱ μὲν μύρμηκες, ἅτε ἄλογα ζῶα τυγχάνοντες, οὐκ ἂν ἐπαρθεῖεν πρὸς τὸ μέγα φρονῆσαι, διὰ τὸ παραβάλλεσθαι (12) ἀνθρώποις τὰ ἔργα αὐτῶν· οἱ δ' ἄνθρωποι διὰ τὸν λόγον ἀκοῦσαι δυνηθέντες τίνα τρόπον εὐτελίζεται αὐτῶν τὸ

(3) Philocalia, ἡγεμόνι. Hœschelius et Spencerus, ἡγεμονίαις. Paulo post Philocalia, διδασκαλία ἔκκεινται. Vide adnotationes ad lib. VIII, num. 73, 74, et ad lib. V, num. 33.

(4) Ita Philocalia. Hœschelius autem et Spencerus, οὐ πόλις μὲν καὶ πρόπολις. Et mox in margine, σύμβλοι pro σίμβλοι. Ibidem codd. Regius et Basileensis, καὶ τὰ ἑξάγωνα τῶν μελισσῶν ἔργα. Hœschelius et Spencerus, καὶ τὰ ἑξάγωνα καὶ τῶν μελισσῶν ἔργα. Philocalia, καὶ τὰ ἑξάγωνα καὶ τὰ μελισσῶν ἔργα.

(5) *Χάριν*. Hæc vox quæ apud Hœschelium et Spencerum deest, suppletur e Philocalia. Paulo post eadem Philocalia recte habet, τὰ κατὰ τῶν κηφήνων. In Hœschelii et Spenceri editionibus deest, κατά.

(6) Hœschelius et Spencerus, τὴν μὲν θείαν φύσιν. Philocalia omittit θείαν.

(7) Philocalia, συναιροῦντα.

(8) Spencerus, ἡμᾶς.

(9) Ad oram libb. editorum legitur, καταβάλῃ. Mox quæ sequuntur, τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς μύρμηκας, addititia videntur et recidenda.

(10) Hœschelius in textu, ἀποτρέψαι.

(11) Philocalia, ἐπιλαμβάνοιντο; ἐρεῖ μέν.

(12) Philocalia, ἐπὰν παραβάλλωνται. Hœschelius et Spencerus in margine, διὰ τὸ παραβαλέσθαι.

κοινωνικὸν, βλαβεῖεν ἄν, τὸ ὅσον ἐπὶ τῷ Κέλσῳ, καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ· οὐκ ἰδόντι (13) ὅτι, Χριστιανισμοῦ ἀποτρέψαι θέλων τοὺς ἐντυγχάνοντας αὐτοῦ τῇ γραφῇ, ἀποτρέπει καὶ τῶν οὐ Χριστιανῶν τὸ πρὸς τοὺς φέροντας τὰ βαρύτατα τῶν φορτίων συμπαθές. Ἐχρῆν δ' ἂν αὐτὸν, εἴπερ ἦν καὶ φιλόσοφος αἰσθανόμενος τοῦ κοινωνικοῦ, πρὸς τῷ μὴ συναναιρεῖν τῷ Χριστιανισμῷ (14), τὰ χρήσιμα τῶν ἐν ἀνθρώποις, καὶ συνεργεῖν (εἰ οἷόν τ' ἦν,) τοῖς κοινοῖς ἐν Χριστιανισμῷ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καλοῖς. Εἰ δὲ καὶ τῶν ἀποτιθεμένων καρπῶν τὰς ἐκφύσεις ἀπεκτιθέασιν οἱ μύρμηκες, ἵνα μὴ σπαργῷεν, μένοιεν δὲ δι' ἔτους αὐτοῖς εἰς τροφήν· οὐ λογισμὸν εἶναι ἐν μύρμηξι τούτων αἴτιον ὑπονοητέον, ἀλλὰ τὴν παμμήτορα φύσιν τὴν καὶ τὰ ἄλογα κοσμήσασαν, ὡς μηδὲ τοὐλάχιστον καταλιπεῖν, μηδαμῶς φέρον ἴχνος τοῦ ἀπὸ τῆς φύσεως λόγου. Εἰ μὴ ἄρα διὰ τούτων λεληθότως βούλεται ὁ Κέλσος (καὶ γὰρ ἐν πολλοῖς Πλατωνίζειν θέλει) ὁμοειδῆ (15) εἶναι πᾶσαν ψυχὴν, καὶ μηδὲν διαφέρειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου τῆς τῶν μυρμήκων καὶ τῶν μελισσῶν· ὅπερ κατάγοντός ἐστι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ἀψίδων τοῦ οὐρανοῦ, οὐκ ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ λοιπά. Τούτοις δ' οὐ πείσονται Χριστιανοὶ, προκατειληφότες τὸ κατ' εἰκόνα γεγονέναι Θεοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ ὁρῶντες (16), ὅτι ἀμήχανόν ἐστι τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεδημιουργημένην φύσιν πάντη ἀπαλεῖψαι τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς, καὶ ἄλλους ἀναλαβεῖν οὐκ οἶδα κατ' εἰκόνας τίνων γεγενημένους (17) ἐν τοῖς ἀλόγοις.

Ἐπεὶ δὲ καὶ « τοῖς ἀποθνήσκουσι μύρμηξι » φησὶ « τοὺς ζῶντας ἴδιόν τι ἀποκρίνειν χωρίον, κἀκεῖνο αὐτοῖς εἶναι πάτρια μνήματα· » λεκτέον, ὅτι ὅσῳ πλείονα λέγει τῶν ἀλόγων ζώων ἐγκώμια, τοσούτῳ πλεῖον (κἂν μὴ θέλῃ) αὔξει τὸ τοῦ πάντα κοσμήσαντος Λόγου ἔργον· καὶ δείκνυσι τὴν ἐν ἀνθρώποις ἐντρέχειαν δυναμένην κοσμεῖν τῷ λόγῳ καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς φύσεως τῶν ἀλόγων· τί δὲ λέγω τῶν ἀλόγων (18), ἐπεὶ Κέλσῳ δοκεῖ μηδ' ἄλογα εἶναι τὰ κατὰ τὰς κοινὰς πάντων ἐννοίας ἄλογα καλούμενα; Οὐδὲ τοὺς μύρμηκας γοῦν οἴεται εἶναι ἀλόγους, ὁ περὶ τῆς ὅλης φύσεως ἐπαγγειλάμενος λέγειν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου αὐχήσας. Φησὶ γὰρ περὶ τῶν μυρμήκων ὡς διαλεγομένων ἀλλήλοις τοιαῦτα· « Καὶ μὲν δὴ καὶ ἀπαντῶντες (19)

A lectores a Christianismo vult avocare, etiam eos, qui Christiani non sunt, deterrere, quominus gravissimis oneribus oppressos misereantur; cum debuerit, si quidem philosophus esset et mutua societatis officia calleret, non modo non tollere cum Christianismo ea quæ in hominibus utilia sunt, sed et patrocinari, si fieri posset, iis quæ præclare apud reliquos homines perinde ac apud Christianos observantur. Quod si et reconditorum a se fructuum formicæ seponunt eos qui germinant, ne cæteris quoque germinationem procurent, et ut illis per annum vescantur; hujus rei non existimandum est causam in formicis esse rationem, sed omniparentem naturam, quæ etiam brutas animantes sic exornavit, ut ne minima quidem relicta fuerit, B quæ impressa a natura non ferret rationis vestigia. Sed fortasse Celsus, qui Platonem in plerisque imitari amat, per hæc obscure indicat, similes esse omnes animas, nec humanam inter et formicarum aut apum animam ullum esse discrimen. Quod quidem est deducentis animam a cœli fornice, non solum in

566 humana, sed etiam in reliquorum animalium corpora. Id vero Christiani nullo modo assentientur. Quippe qui didicerunt hominis animam ad imaginem Dei factam esse, et sciunt non posse fieri ut natura ad imaginem Dei condita, deletis omnino ejus lineamentis, alia induat in bestiis ad nescio quorum imagines facta.

84. Ait præterea « mortuis formicis vivas pecu- C liarem quemdam locum secernere, illumque ab eis pro monumentis patriis haberi. » Sed quanto pluribus brutas animantes laudibus effert, tanto magis, velit nolit, Verbi, quod omnia disposuit, extollit opus; et hominum demonstrat industriam, quæ dona brutis animantibus a natura collata exornare potuerit. Quid dico autem brutis animantibus, quandoquidem brutæ non sunt, Celsi judicio, quæ una omnium voce brutæ vocantur? Nam formicas ratione esse privatas non judicat ille, qui de universa natura dicere pollicitus est, quique vel solo libri titulo veritatem jactitabat. Sic enim ille de formicis loquitur, ac si inter se colloquia haberent: « Cum obviis, inquit, colloquuntur: unde nun-

(13) Philoc., οὐκ εἰδότι.

(14) Sic Philocalia; Hœschelius autem et Spencerus, Ἐχρῆν δ' αὐτὸν, εἴπερ ἦν κἂν φιλόσοφος.... πρὸς τῷ μὴ συναιρεῖν τοῖς Χριστιανισμοῦ.

(15) Philocalia, λεληθότως ὁ Κέλσος ἐν πολλοῖς Πλατωνίζειν θέλει καὶ βούλεται ὁμοειδῆ. Nusquam invenio apud Platonem animas aliis alias ortu et origine præstantiores: nec scio, an ullibi dixerit brutorum animas perituras, aut in corpora humana migraturas; licet de humanis passim asseruerit, eas in brutorum corpora detrudendas. Quoniam vero e secretioribus Pythagoræ et Ægyptiorum disciplinis hanc opinionem mutuatus est; facile induci possum, ut credam Platonem idem de brutorum animabus statuisse. Lactant. lib. VII, cap. 3; Pythagoras, apud Ovidium, lib. XV *Metamorph.*, fab. 3.

Omnia mutantur: nihil interit; errat, et illinc
D *Huc venit, hinc illuc, et quoslibet occupat artus*
Spiritus: eque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster, nec tempore deperit ullo.

In eodem etiam cratere omnem animam misceri, temperarique tradit. Vide lib. I *contra Celsum*, num. 32, 33; lib. IV, num. 54, 56, et lib. V, num. 20, 21. Vide etiam Platonem in *Epinom.* pag. 980, 981, et in *Timæo*, pag. 90 et 91. SPENCER.

(16) Hœschelius et Spencerus, καὶ ὅσον ὁρῶντες, at Philocalia recte omittit ὅσον. Infra eadem Philocalia, πάντη ἀπολεῖψαι τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς καὶ ἀλόγους ἀναλαβεῖν.

(17) Hœschelius et Spencerus in margine, γεγενημένων. Mox Philoc., Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς. Hœschelius et Spencerus, ἐπειδὴ καὶ τοῖς.

(18) *Τί δὲ λέγω τῶν ἀλόγων*. Hæc, in antea edit. omissa, supplentur e Phil.

(19) Libb. editi in margine, διαπαντῶντες.

quam a via aberrant. Illis igitur inest ratio suis omnibus absoluta partibus, communes habent quarumdam generalium veritatum notiones, et vocis usum, et de fortuitis sermonem faciunt. » Etenim unius cum altero colloquium fit voce quidpiam verbis notatum declarante, et sæpe quæ fortuita vocantur exprimente. Hæc vero formicis tribuere annon perridiculum fuerit?

85. Nec eum pudet adjicere, quæ quidem suorum dogmatum ineptiam posteris omnibus perspectam factura sunt: « Age, si quis e cœlo in terram despiceret, quidnam illi videretur interesse discriminis inter ea quæ homines et quæ formicæ apesque faciunt? » At qui e cœlo, ut ponit, hominum et formicarum apumque facta despiceret, an is corpora hominum formicarumque intueretur, et non videret illorum quidem intellectum ratione ductum; harum vero principium quoddam rationis expers, impetu, cæca imaginatione, naturali quadam corporis constructione motum? Sed absurdum est eum, qui tanto intervallo in terram oculos conjiceret, velle corpora hominum et formicarum cernere, et non potius naturam principiorum fontemque unde actiones fluunt, sitne ratione præditus, annon. Si omnium actionum fontem videat, certe perspiciet discrimen, et quantum homo non
567 solum formicis, sed etiam elephantibus antecellat. E cœlo enim despiciens, nullum aliud in brutis animantibus, quantalibet sint earum corpora, principium animadvertet, quam, ut ita loquar, rationis privationem; in ratione præditis autem, rationem quæ hominibus communis est cum divinis cœlestibusque naturis, fortasse etiam cum Deo ipso, et qua fit ut ad Dei imaginem creatus esse dicatur. Et sane summi Dei imago, Verbum ejus est.

86. Sub hæc, quasi humanum genus magis ac magis deprimere et ad brutarum animantium conditionem dejicere studeret, velletque nihil eorum prætermittere, quæ de animalibus honorificentius prodita sunt; ait eorum quibusdam arcana magiæ explorata esse, ut ne hinc quidem homines glorientur, illaque infra se ducant. Ac sic ille loquitur: « Quod si de magiæ arcanis sibi plaudant homines, hac re sapientiores illis sunt serpentes et aquilæ. Norunt enim multa contra venena et morbos remedia, quorumdam etiam lapidum virtutes quas curandis pullis adhibent. In quos lapides si quando homines inciderint, magnum quid adeptos esse se judicant. » Ac primum quidem nescio quomodo experientiam quorumdam remediorum aut

A ἀλλήλοις διαλέγονται, ὅθεν οὐδὲ τῶν ὁδῶν ἁμαρτάνουσιν· οὐκοῦν καὶ λόγου συμπλήρωσίς ἐστι παρ' αὐτοῖς, καὶ κοιναὶ ἔννοιαι καθολικῶν τινων, καὶ φωνὴ, καὶ τυγχάνοντα σημαινόμενα. » Τὸ γὰρ διαλέγεσθαί τινα πρὸς ἕτερον, ἐν φωνῇ γίνεται δηλούσῃ τι σημαινόμενον, πολλάκις δὲ καὶ περὶ τῶν καλουμένων τυγχανόντων ἀπαγγέλλουσιν (20)· ἅπερ καὶ ἐν μύρμηξι λέγειν εἶναι, πῶς οὐ πάντων ἂν εἴη καταγελαστότατον;

Καὶ οὐκ αἰδεῖταί γε ἐπιφέρων τούτοις, ἵνα καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἐσομένοις ἐπιδεικνύηται τὴν τῶν δογμάτων ἑαυτοῦ (21) ἀσχημοσύνην, λέγων· « Φέρ' οὖν, εἴ τις ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν γῆν ἐπιβλέποι, τί ἂν δόξαι διαφέρειν τὰ ὑφ' ἡμῶν, ἢ τὰ ὑπὸ μυρμήκων καὶ μελισσῶν δρώμενα; » Ὁ ἀπ' οὐρανοῦ δὴ ἐπὶ γῆν,
B κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ, βλέπων τὰ δρώμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν μυρμήκων γινόμενα, πότερον ἐνορᾷ μὲν ἀνθρώπων καὶ μυρμήκων σώμασιν, οὐ κατανοεῖ δὲ τὸ λογικὸν ἡγεμονικὸν καὶ λογισμῷ κινούμενον; Πάλιν τε αὖ τὸ ἄλογον ἡγεμονικὸν καὶ ὑπὸ ὁρμῆς καὶ φαντασίας ἀλόγως κινούμενον μετά τινος φυσικῆς ὑποκατασκευῆς; Ἀλλ' ἄτοπον τὸν ἀπ' οὐρανοῦ βλέποντα τὰ ἐπὶ γῆς ἐνορᾷν μὲν θέλειν σώμασιν ἀνθρώπων καὶ μυρμήκων, ἀπὸ τοσούτου διαστήματος· μὴ πολὺ δὲ μᾶλλον βλέπειν ἡγεμονικῶν φύσεις, καὶ πηγὴν ὁρμῶν λογικὴν ἢ ἄλογον. Εἰ δ' ἅπαξ βλέπει τὴν πασῶν ὁρμῶν πηγὴν, δῆλον ὅτι καὶ τὴν διαφορὰν ἴδοι ἂν, καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παρὰ τοὺς μύρμηκας, ἀλλὰ καὶ παρὰ
C τοὺς ἐλέφαντας. Ὁ γὰρ βλέπων ἀπ' οὐρανοῦ ἐν μὲν τοῖς ἀλόγοις, κἂν μεγάλα ᾖ (22) αὐτῶν τὰ σώματα, οὐκ ἄλλην ὄψεται ἀρχὴν ἢ τὴν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἀλογίαν, ἐν δὲ τοῖς λογικοῖς λόγον τὸν κοινὸν ἀνθρώπων πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἐπουράνια, τάχα δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, δι' ὃν κατ' εἰκόνα γεγονέναι ὠνόμασται τοῦ Θεοῦ· εἰκὼν γὰρ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ ὁ Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ.

Ἑξῆς δὲ τούτοις, ὡσπερεὶ ἐπὶ πλεῖον (23) καταβιβάσαι ἀγωνιζόμενος τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἐξομοιῶσαι τοῖς ἀλόγοις, καὶ μηδὲν ὅ τι καταλιπεῖν θέλων τῶν ἐν τοῖς ἀλόγοις ἱστορουμένων, ἐμφαινόντων τὸ μεῖζον, καὶ τὰ τῆς γοητείας φησὶν εἶναι καὶ ἔν τισι τῶν ἀλόγων (ὡς μηδ' ἐπὶ τούτῳ τοὺς ἀνθρώπους ἐξαιρέτως (24) σεμνύνεσθαι, μηδὲ θέλειν ἔχειν
D τὴν πρὸς τὰ ἄλογα ὑπεροχὴν,) καί φησι ταῦτα· « Εἰ δέ τι καὶ ἐπὶ γοητείᾳ φρονοῦσιν ἄνθρωποι, ἀλλ' ἤδη καὶ κατὰ τοῦτο σοφώτεροι ὄφεις καὶ ἀετοί· πολλὰ γοῦν ἴσασιν ἀλεξιφάρμακα καὶ ἀλεξίκακα, καὶ δὴ καὶ λίθων τινῶν δυνάμεις, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν νεοσσῶν. Οἷς ἂν ἐπιτύχωσιν ἄνθρωποι, θαυμαστόν τι κτῆμα ἔχειν νομίζουσι. » Καὶ πρῶτόν γε οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν

(20) Ἀπαγγέλλουσι. Malim cum Boherello, ἀπαγγελλούσῃ.

(21) Libb. editi in margine, αὐτοῦ. Paulo post Philocalia, ἀπ' οὐρανοῦ τὰ ἐπὶ γῆς ἐπιβλέποι. Lucianus in *Contempl.* aliquid fere simile habet: unde non immerito colligi potest magnam eum inter et Celsum fuisse necessitudinem.

(22) Libb. editi in textu, κἂν μεγάλα ἦν. Paulo infra Philocalia, ἐν δὲ τοῖς λογικοῖς τὸ κοινὸν ἀνθρώπων .... δι' ὃ κατ' εἰκόνα.

(23) Philoc., ἐπὶ πλεῖον. Hœschelius et Spencerus, ἐπὶ πλειόνων.

(24) Ἐξαιρέτως. Deest apud Hœschelium et Spencerum, sed reperitur in codd. Regio, Basileensi et Philocalia. Infra recte Philocalia, εἰ δέ τι καὶ ἐπὶ γοητείᾳ. Apud Hœschelium et Spencerum deest ἐπί. Ibidem lego μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι.

τῶν ζώων περὶ τὰ φυσικὰ ἀλεξιφάρμακα εἴτε ἐμπειρίαν, εἴτε φυσικήν τινα κατάληψιν, γοητείαν ὠνόμασεν· ἐπ' ἄλλου γὰρ τέτριπται τὸ τῆς γοητείας τάσσεσθαι (25) ὄνομα. Εἰ μὴ ἄρα λεληθότως διαβάλλειν βούλεται, ὡς Ἐπικούρειος, πᾶσαν τὴν τῶν τοιούτων χρῆσιν, ὡς ἐν ἐπαγγελίᾳ γοήτων κειμένην. Πλὴν ἀλλὰ δεδόσθω αὐτῷ τὸ τοὺς ἀνθρώπους φρονεῖν ἐπὶ τῇ τούτων γνώσει μέγα, εἴτε γόητας ὄντας, εἴτε καὶ μή· πῶς ἔτι σοφώτεροι κατὰ τοῦτο ἀνθρώπων εἰσὶν ὄφεις, τῷ μαράθρῳ (26) εἰς ὀξυωπίαν καὶ ταχύτητα κινήσεως χρώμενοι, μόνον τοῦτο φυσικὸν οὐκ ἐξ ἐπιλογισμοῦ καταλαμβάνοντες, ἀλλ' ἐκ κατασκευῆς; Ἄνθρωποι δὲ οὐκ ἀπὸ ψιλῆς φύσεως ἐπὶ τὸ τοιοῦτον ὁμοίως ὄφεσιν ἔρχονται· ἀλλὰ πῆ μὲν ἐκ πείρας, πῆ δ' ἐκ λόγου, ἔσθ' ὅτε δ' ἐξ ἐπιλογισμοῦ καὶ κατ' ἐπιστήμην. Ὡς εἰ καὶ ἀετοὶ (27) πρὸς σωτηρίαν τῶν ἐν τῇ καλιᾷ νεοσσῶν, τὸν λεγόμενον ἀετίτην λίθον εὑρόντες, φέρουσιν ἐπ' αὐτήν, πόθεν, ὅτι σοφοὶ ἀετοί, καὶ τῶν ἀνθρώπων σοφώτεροι, τῶν ἐκ πείρας τὸ τοῖς ἀετοῖς δοθὲν φυσικὸν βοήθημα εὑρόντων διὰ τοῦ λογισμοῦ (28) καὶ μετὰ νοῦ χρησαμένων;

Ἔστω δὲ καὶ ἄλλα ὑπὸ τῶν ζώων γιγνώσκεσθαι ἀλεξιφάρμακα· τί οὖν τοῦτο πρὸς τὸ μὴ φύσιν, ἀλλὰ λόγον εἶναι τὸν εὑρίσκοντα ταῦτα ἐν τοῖς ζώοις; Εἰ μὲν γὰρ λόγος ἦν ὁ εὑρίσκων, οὐκ ἂν ἀποτεταγμένως (29) τόδε τι μόνον εὑρίσκετο ἐν ὄφεσιν, ἔστω καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ ἄλλο τι ἐν ἀετῷ, καὶ οὕτως ἐν τοῖς λοιποῖς ζώοις· ἀλλὰ τοσαῦτα ἄν, ὅσα καὶ ἐν ἀνθρώποις. Νυνὶ δὲ φανερὸν ἐκ τοῦ ἀποτεταγμένως πρός τινα ἑκάστου φύσιν ζώου νενευκέναι βοηθήματα, ὅτι οὐ σοφία, οὐδὲ λόγος ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλά τις φυσικὴ πρὸς τὰ τοιάδε σωτηρίας ἕνεκεν τῶν ζώων κατασκευή, ὑπὸ τοῦ Λόγου γεγενημένη. Καίτοιγε εἰ ἐβουλόμην ὁμόσε χωρεῖν τῷ Κέλσῳ κατὰ ταῦτα, ἐχρησάμην ἂν Σολομῶντος λέξει ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν, οὕτως ἐχούσῃ· « Τέσσαρα δ' ἐστὶν ἐλάχιστα ἐπὶ τῆς γῆς, ταῦτα δέ ἐστι σοφώτερα τῶν σοφῶν· οἱ μύρμηκες, οἷς μὴ ἐστιν ἰσχύς, καὶ ἑτοιμάζονται θέρους τὴν τροφὴν (30)· καὶ οἱ χοιρογρύλλιοι, ἔθνος οὐκ ἰσχυρόν, οἳ ἐποίησαν ἐν πέτραις τοὺς ἑαυτῶν οἴκους· ἀβασίλευτός ἐστιν ἡ ἀκρίς, καὶ στρατεύει ἀπὸ ἑνὸς κελεύσματος εὐτάκτως· καὶ ἀσκαλαβώτης, χερσὶν ἐρειδόμενος, καὶ εὐάλωτος ὤν, κατοικεῖ (31) ἐν ὀχυρώμασι βασιλέως. » Ἀλλ' οὐ συγχρῶμαι ὡς σαφέσι τοῖς ῥητοῖς, ἀκολούθως δὲ τῇ ἐπιγραφῇ (ἐπιγέγραπται γὰρ τὸ βιβλίον *Παροιμίαι*)· ζητῶ ταῦτα, ὡς αἰνίγματα. Ἔθος γὰρ τοῖς ἀνδράσι τούτοις τὰ ἕτερον μέν τι αὐτόθεν δηλοῦντα, ἕτερον δὲ ἐν ὑπονοίᾳ ἀπαγγέλλοντα, διαιρεῖν εἰς εἴδη πολλά, ὧν ἓν εἶναι (32) τὰς Παροιμίας. Διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἡμῶν γέγραπται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰρηκέναι·

A naturalem quamdam notitiam, quæ in animalibus esse videtur, magiæ nomine appellaverit. Nam hoc nomen in aliam partem accipi solet. Nisi forte, ut Epicureus, traducere clanculum voluerit arcana magica, quasi propria eorum qui impostores vocantur. Sed do illi homines de illorum arcanorum cognitione magnifice se efferre, sive impostores illi sint, sive non: quomodo hac re serpentes sunt hominibus sapientiores? Cum enim illi feniculo ad acuendam oculorum aciem agilitatemque corporis comparandam utuntur, id solum sibi a natura porrectum arripiunt, non rationis lumine, sed corporis constructione. At vero homines, cum idem atque serpentes faciunt, non eo adducuntur simplici natura, sed partim experientia, partim ratione,
B partim ratiocinatione et scientia. Item cum aquilæ lapidem, qui aetites vocatur, nactæ, illum in nidos inferunt ad tuendam pullorum incolumitatem, cur idcirco sunt sapientiores hominibus, qui experientia, ratione et intelligentia invenerunt adhibueruntque remedium, quod aquilis natura dederat?

87. Sed esto, alia quoque remedia cognoscant bestiæ; an inde consequens est non naturam esse, sed rationem quæ bestias illa docuerit? Nam inventrix eorum si fuisset ratio, non unum aut si vis duo aut tria invenisset in **568** serpentibus, et aliud quid in aquila, sicque in aliis animantibus; sed tot in eis invenisset, quot in hominibus invenit. Cum igitur singulis animantibus pro sua cu-
C jusque natura remedia definite concessa fuerint, evidens est illas nec sapientia, nec ratione donatas fuisse, sed naturali quadam erga eas res quæ saluti cujusque aptæ sunt dispositione, cujus Verbum auctor est. Quanquam, si vellem de iis pedem cum Celso conferre, uterer iis quæ dixit Salomon in Proverbiis: « Quatuor sunt minima terræ, ipsa autem sapientiora sapientibus: formicæ quibus vis non est, et præparant in messe cibum; histrices, plebs invalida, qui faciunt in petris cubilia sua; regem locusta non habet, et uno agmine bellum gerit; stellio manibus nititur, captu facilis, et habitat in regum palatiis [50]. » Sed his verbis non utor tanquam obvio sensu intelligendis. Illa potius
D perscrutor ut ænigmata; quod postulat ipsa libri inscriptio, *Proverbia*. Solent enim hi viri quæcunque aliud prima fronte significant, aliud penitius reconditum habent, ea in plurimas dividere species, quarum una sunt proverbia. Unde Salvator noster in Evangeliis dixisse memoratur: « Hæc in proverbiis locutus sum vobis. Venit hora,

[50] Prov. xxx, 24, 25.

(25) Philoc., τάσσεσθαι, rectius quam alii libb. in quibus legitur, ἔσεσθαι.

(26) *Τῷ μαράθρῳ*. Vide Plinium lib. viii, cap. 17.

(27) *Ὡς εἰ καὶ ἀετοί*, etc. Vide eumdem Plinium lib. x, cap. 3; lib. xxx, cap. 14; lib. xxxvi, cap. 21.

(28) Libb. editi in margine, διὰ τοῦ λογισμοῦ, in textu, διὰ τὸν λογισμόν.

(29) Philoc., οὐκ ἂν ποτε ἀποτεταγμένως. Infra Hœschelius et Spencerus, οὐδὲ λόγος ἦν ἐν αὐτοῖς.

(30) Philoc., ἐν θέρει τὴν τροφήν. Paulo post Hœschelius et Spencerus, οἳ ἑτοιμάζονται ἐν πέτραις. Mox codd. Regius et Basileensis, ἀβασίλευτός ἐστιν ἡ ἀκρὶς καὶ στρατεύει. Philoc., ἀβασίλευτόν ἐστιν ἡ ἀκρὶς καὶ στρατοπεδεύει.

(31) Libb. editi in textu, οἰκεῖ.

(32) *Ὧν ἓν εἶναι*. Sic Philocalia. Ab antea editis abest ἕν.

cum jam non in proverbiis loquar vobis [81]. » Non igitur aspectabiles hæ formicæ sunt sapientibus sapientiores; sed quas illa proverbiorum species designat : quod idem ferendum de cæteris animantibus judicium. Sed Celsus putat simplicissime nullaque sapientia scriptos esse Judæorum et Christianorum libros et vim afferri scriptorum proposito, cum allegorice explicantur. His itaque refutatæ fuerint inanes ejus calumniæ; refutatum fuerit et id quod de serpentibus et aquilis pronuntiavit, utrosque hominibus esse sapientiores.

88. Multis præterea probare nititur non melius homines de Deo cogitare, quam cætera mortalia; et quasdam e brutis animantibus Dei notitiam habere : de quo tamen tam variæ tamque dissidentes sunt sententiæ omnium hominum tam Græcorum quam barbarorum. Hæc sunt ejus verba : « Sin autem homo, quia divinas habet notiones, ea causa se putat cæteris animantibus præstare; sciant, qui hoc dicunt, multas esse quæ id quoque boni sibi vindicent. Nec immerito : quid enim divinius, quam res futuras prænoscere et prænuntiare? Atqui istud ab aliis animantibus et præsertim ab avibus discunt homines; ut ars divinorum
569 tota in observandis earum prædictionibus posita sit. Si vero aves aliaque animalia ad divinationem apta nos quibusdam signis docent ea quæ ipsis Deus retexit; ergo arctiorem cum Deo societatem habent, sapientiora sunt, et Deo acceptiora. Aiunt præterea prudentiores, bestias habere inter se colloquia, eaque nostris esse sanctiora : quæ quidem ipsi intelligunt et ita esse persuadent, cum, postquam nos præmonuerunt aves dixisse se aliquo abituras aut hoc illudve facturas; eas nobis ostendunt illo proficiscentes, aut facientes quæ ante dixerunt. Elephantis autem nihil juramenti tenacius, divinis rebus addictius nihil esse videtur; idque ea causa sine dubio, quod Deum cognoscant.» Hic vide quot congerat et pro confessis sumat, de quibus tamen minime convenit inter philosophos tam Græcorum quam barbarorum, qui vel invenerunt vel a dæmoniis quibusdam docti fuerunt ea, quæ ad aves aliaque animalia pertinent, a quibus homines divinationem didicisse perhibentur. Ac primum quidem disputatur sit ars auguralis et generatim divinatio per animalia, necne. Deinde inter eos, qui divinationem per aves admittunt, non constat unde causa divinationis repetenda sit. Alii dicunt animalia aut a quibusdam dæmonibus, aut a diis rerum futurarum scientibus moveri, aves quidem ad volandum diverse diversosque sonos emittendos, reliqua vero animalia his aut illis cieri

[81] Joan. xvi, 25.

(33) Libb. editi in textu, Θέλων δέ τι.
(34) Philoc., τοσαῦται διαφωνίαι.
(35) Philoc., ἀντιποιήσεται.
(36) Vox ἄλλα, in antea editis desideratur, suppletur e Philocalia.
(37) Lego cum Boherello, τοσούτου ἔοικεν.

A « Ταῦτ' ἐν παροιμίαις λελάκηκα ὑμῖν, ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν. » Οὐχ οἱ αἰσθητοὶ τοίνυν μύρμηκες σοφώτεροι καὶ τῶν σοφῶν εἰσιν, ἀλλ' οἱ δηλούμενοι ὡς ἐν εἴδει παροιμιῶν. Οὕτω δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ζώων. Ἀλλὰ πάνυ ἁπλούστατα νομίζει εἶναι καὶ ἰδιωτικὰ ὁ Κέλσος τὰ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν βιβλία, καὶ οἴεται τοὺς ἀλληγοροῦντας αὐτὰ, βιαζομένους τὸ βούλημα τῶν γραψάντων, τοῦτο ποιεῖν. Ἐληλέγχθω οὖν καὶ διὰ τούτων ὁ Κέλσος μάτην ἡμᾶς διαβάλλων, ἐληλέγχθω δὲ αὐτοῦ καὶ ὁ περὶ ὄφεων καὶ ἀετῶν λόγος, ἀποφηνάμενος εἶναι τούτους ἀνθρώπων σοφωτέρους.

Θέλων δ' ἔτι (33) διὰ πλειόνων μηδὲ τὰς περὶ τοῦ Θείου ἐννοίας ἐξαιρέτους εἶναι παρὰ τὰ θνητὰ πάντα ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων B ζώων τινὰ ἀποφῆναι ἐννοοῦντα περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ τοιαῦται διαφωνίαι (34) γεγόνασι καὶ τοῖς ὀξυτέροις τῶν πανταχοῦ ἀνθρώπων, Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, φησίν· « Εἰ δ', ὅτι καὶ θείας ἐννοίας ἄνθρωπος ἐπείληπται, νομίζεται ὑπερέχειν τῶν λοιπῶν ζώων, ἴστωσαν οἱ τοῦτο φάσκοντες, ὅτι καὶ τούτου πολλὰ τῶν ἄλλων ζώων ἀντιποιηθήσεται (35). Καὶ μάλα εἰκότως· τί γὰρ ἂν φαίη τις θειότερον τοῦ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν τε καὶ προδηλοῦν; Τοῦτο τοίνυν ἄνθρωποι παρὰ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ μάλιστα παρ' ὀρνίθων, μανθάνουσι· καὶ ὅσοι τῆς ἐκείνων ἐνδείξεως ἐπαΐουσιν, οὗτοι μαντικοί. Εἰ δ' ὄρνιθες ἄρα, καὶ ὅσα ἄλλα (36) ζῶα μαντικὰ ἐκ Θεοῦ προγινώσκοντα, διὰ συμβόλων ἡμᾶς διδάσκει, τοσοῦτον C ἔοικεν (37) ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας ἐκεῖνα πεφυκέναι, καὶ εἶναι σοφώτερα, καὶ θεοφιλέστερα (38). Φασὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ συνετοὶ καὶ ὁμιλίας ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας, καὶ αὐτοί που γνωρίζειν τὰ λεγόμενα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν, ὅτι γνωρίζουσιν, ὅταν προειπόντες, ὅτι ἔφασαν οἱ ὄρνιθες ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσουσι τόδε ἢ τόδε, δεικνύωσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιοῦντας ἃ δὴ προεῖπον. Ἐλεφάντων δὲ οὐδὲν εὐορκότερον, οὐδὲ πρὸς τὰ θεῖα πιστότερον εἶναι δοκεῖ, πάντως δήπου, διότι γνῶσιν αὐτοῦ ἔχουσιν (39). » Ὅρα δὲ ἐν τούτοις ὅσα ζητούμενα παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσιν (οὐ μόνον Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν βαρβάροις, εἴθ' εὑρόντων, εἴτε παρά τινων δαιμόνων μαθόντων τὰ περὶ οἰωνῶν καὶ τῶν ἄλλων ζώων, ἀφ' ὧν μαντεῖαί τινες D ἀνθρώποις γίνεσθαι λέγονται) συναρπάζει, καὶ ὡς ὁμολογούμενα ἐκτίθεται. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐζήτηται, πότερόν ἐστί τις τέχνη οἰωνιστικὴ, καὶ ἁπαξαπλῶς ἡ διὰ ζώων μαντικὴ, ἢ οὐκ ἔστι· δεύτερον δὲ παρὰ τοῖς παραδεξαμένοις εἶναι τὴν δι' ὀρνίθων μαντικὴν, οὐ συμπεφώνηται ἡ αἰτία τοῦ τρόπου τῆς μαντείας· ἐπειδήπερ οἱ μὲν ἀπό τινων δαιμόνων ἢ θεῶν μαντικῶν φασι γίγνεσθαι τὰς κινήσεις τοῖς ζώοις, ὄρνισι μὲν εἰς διαφόρους πτήσεις καὶ εἰς διαφόρους φωνὰς,

(38) Philocalia, θεοφιλέστερα. Hœschelius et Spencerus, θεοφιλέστατα. Paulo post Philocalia, γνωρίζειν τὰ λεγόμενα. Hœschelius et Spencerus, γνωρίζειν τὰ γινόμενα.
(39) Philocalia, αὐτοὶ ἔχουσιν

τοῖς δὲ λοιποῖς εἰς τὰς τοιάσδε κινήσεις ἢ τοιασδί· A ἄλλοι δὲ θειοτέρας αὐτῶν, καὶ πρὸς τοῦτ' ἐπιτηδείους (40) εἶναι τὰς ψυχάς· ὅπερ ἐστὶν ἀπιθανώτατον.

Ἐχρῆν οὖν τὸν Κέλσον, διὰ τῶν προκειμένων βουλόμενον θειότερα καὶ σοφώτερα ἀποδεῖξαι τὰ ἄλογα ζῶα τῶν ἀνθρώπων, κατασκευάσαι διὰ πλειόνων, ὡς ὑπάρχουσαν τὴν τοιάνδε μαντικήν· καὶ τὴν ἀπολογίαν μετὰ τοῦτ' ἐνεργεστέρως (41) ἀποδεῖξαι· καὶ ἀποδεικτικῶς ἀποδοκιμάσαι μὲν τοὺς λόγους τῶν ἀναιρούντων τὰς τοιάσδε μαντείας, ἀποδεικτικῶς δ' ἀνατρέψαι καὶ τοὺς λόγους τῶν εἰπόντων ἀπὸ δαιμόνων ἢ θεῶν γίγνεσθαι τὰς κινήσεις τοῖς ζώοις πρὸς τὸ μαντεύσασθαι· καὶ μετὰ ταῦτα κατασκευάσαι περὶ τῆς τῶν ἀλόγων ζώων ψυχῆς ὡς θειοτέρας. B Οὕτω γὰρ ἂν πρὸς τὰ πιθανὰ αὐτοῦ, ἐπιδειξαμένου φιλόσοφον περὶ τῶν τηλικούτων ἕξιν, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐνέστημεν· ἀνατρέποντες μὲν τὸ ὅτι σοφώτερα τὰ ἄλογα ζῶα τῶν ἀνθρώπων, ψευδοποιοῦντες δὲ καὶ ὅτι ἐννοίας ἔχει τοῦ Θείου ἱερωτέρας ἡμῶν (42), καὶ ὅτι ὁμιλίας ἔχει πρὸς ἄλληλα ἱεράς τινας. Νυνὶ δ' ὁ ἐγκαλῶν ἡμῖν, ὅτι πιστεύομεν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, ἀξιοῖ ἡμᾶς πιστεύειν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ὀρνίθων θειοτέρας ἔχουσιν ἐννοίας καὶ τρανοτέρας ἀνθρώπων. Ὅπερ εἰ ἀληθές ἐστιν, ὄρνιθες μᾶλλον τρανοτέρας (43) Κέλσου ἔχουσι περὶ Θεοῦ ἐννοίας. Καὶ οὐ θαυμαστὸν εἰ Κέλσου, τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἄνθρωπον ἐξευτελίζοντος. Ἀλλὰ γάρ, ὅσον ἐπὶ Κέλσῳ, οἱ ὄρνιθες μείζονας καὶ θειοτέρας ἔχουσιν ἐννοίας, οὐ λέγω ἡμῶν Χριστιανῶν ἢ τῶν ταῖς αὐταῖς ἡμῖν Γραφαῖς C χρωμένων Ἰουδαίων, ἀλλὰ γὰρ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι θεολόγων, ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν. Μᾶλλον οὖν, κατὰ Κέλσον, κατείληφε τὴν τοῦ Θείου φύσιν τὸ τῶν δῆθεν μαντικῶν ὀρνίθων γένος, ἢ Φερεκύδης, καὶ Πυθαγόρας, καὶ Σωκράτης, καὶ Πλάτων. Καὶ ἐχρῆν γε ἡμᾶς πρὸς τοὺς ὄρνιθας φοιτᾷν διδασκάλους, ἵν', ὥσπερ κατὰ τὴν τοῦ Κέλσου ὑπόληψιν διδάσκουσιν ἡμᾶς μαντικῶς τὰ ἐσόμενα, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ Θείου ἀπαλλάξωσι τοὺς ἀνθρώπους, ἣν κατειλήφασι τρανὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν παραδιδόντες. Κέλσῳ μὲν οὖν ἀκολουθεῖ, τῷ διαφέρειν ἡγουμένῳ (44) τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὄρνιθας, διδασκάλοις αὐτὸν χρῆσθαι τοῖς ὄρνισι, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ τῶν φιλοσοφησάντων παρ' Ἕλλησιν.

Ἡμῖν δ' ὀλίγα πρὸς τὰ προκείμενα ἀπὸ πολλῶν D λεκτέον, διελέγχουσι τὴν ἀχάριστον ψευδοδοξίαν πρὸς τὸν πεποιηκότα αὐτόν· « ἄνθρωπος » γὰρ καὶ Κέλσος ὤν, « ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε· » διὸ οὐδὲ παρασυνεβλήθη τοῖς ὄρνισι, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀλόγοις (45) ζώοις, ὅλως ἔχει.

A motibus. Alii censent animas eorum esse diviniores et ad id muneris aptas habilesque; quod quidem prorsus est incredibile.

89. Debuit igitur Celsus, quando volebat supra dictis ostendere brutas animantes hominibus esse et diviniores et sapientiores; debuit, inquam, primum fuse probare illam divinationem revera esse; deinde illam solide ab omni noxa vindicare; tum rationes eorum diluere qui ejusmodi divinationes e medio tollunt; postea occurrere iis, qui animalia volunt ad divinandum moveri aut a dæmonibus aut a diis; denique argumentis approbare bestiarum animam esse diviniorem. Quæ si fecisset et hac in re philosophum se præbuisset, ejus rationes B pro viribus refellere conatus essem. Ante omnia convellissem istud, hominibus bestias esse sapientiores : falsi quoque arguissem quod ait, illas de Deo religiosius nobis sentire, et sancta quædam inter se habere colloquia. Nunc autem, qui nobis vitio dat quod summo Deo fidem habeamus, idem ille postulat a nobis ut credamus animabus avium inesse Dei notiones diviniores magisque perspicuas 570 quam hominibus. Quod si verum est, ergo aves clariorem, quam Celsus, Dei habent notionem. Id autem ita esse de Celso, non mirarer admodum; cum hominem tantopere deprimat. Non enim per illum stat, quominus aves habeant sublimiores divinioresque notiones, non dico quam nos Chri- C stiani aut Judæi qui eisdem ac nos Scripturis utuntur, sed quam Græcorum theologi. Erant enim homines. Planius igitur, Celso judice, naturam Divinitatis intellexerunt aves ad divinationem aptæ, quam Pherecydes, quam Pythagoras, quam Socrates, quam Plato. Næ nos par fuit magistras audire aves, ut quemadmodum, si Celso fides, nos docent res futuras divinare; ita nobis claram illam quam animo comprehensam habent Divinitatis notionem impertirent, sicque de illa homines omni dubitatione liberarent. Sed Celso præsertim, qui aves hominibus anteire putat, consentaneum erat ut illis uteretur magistris, easque omnibus Græcorum philosophis anteponeret.

D 90. Pauca e multis addamus, quibus evertatur falsa ejus et ingrata in suum Conditorem opinio. Nam Celsus « cum homo, » atque adeo « in honore esset, non intellexit[52] : » quare non comparatus est avibus aliisque bestiis, quas divinas esse exi-

[52] Psal. XLVIII, 13.

(40) Hœschelius et Spencerus post ἐπιτηδείους addunt vocem αὐτῶν, quam jure respuit Philocalia ut inutilem.

(41) Ἐνεργεστέρως. Forte scribendum ἐναργεστέρως. Cæterum e Philocalia abest vox sequens ἀποδεῖξαι ut et præcedentes τὴν ἀπολογίαν, abesseque possunt, salva sententia. Paulo post Philocalia, τοιάσδε μαντείας. Libb. editi, τοιαύτας δὴ μαντείας.

(42) Post vocem ἡμῶν addit Philocalia, ἢ οὐδὲ ὅλως ἔχει.

(43) *Μᾶλλον τρανοτέρας*. Geminati comparativi exempla habes passim, quæ plurima congessit Taubmannus ad vers. 78 *Culicis*. Vide Marc. VII, 36 et Philipp. I, 23.

(44) Hœschelius in textu, τὸ διαφέρειν ἡγουμένων. Paulo post Philocalia, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ τῶν. Hœschelius et Spencerus, καὶ μηδενὶ οὕτω τῶν.

(45) *Ἀλόγοις*. Desideratur apud Hœschelium et Spencerum, sed suppletur e Philocalia.

stimat; sed illis primas detulit præ Ægyptiis, licet hi bestias deorum loco ducant; seque, et, quantum in se fuit, universum genus humanum bestiis subjecit, utpote deterius bestiis indigniusque de Deo sentiens. Sed quæri in primis oportet sitne per aves aliaque animalia pro divinis habita divinandi ars, an non sit. Nam rationes in utramque partem afferuntur minime spernendæ. Hinc enim pudendum fore probatur, si homo, divinis relictis oraculis, aves consuleret; illinc diserte testantur quamplurimi, multos, fide divinationi avium habita, e maximis evasisse periculis. Demus vero in præsentia quid rei esse divinationem per aves; ut, etiam hoc dato, vel iis qui præconceptis opinionibus occupantur, demonstrem magnam esse hominis præ bestiis vel divinis excellentiam, eamque ne cum illis quidem comparandam. Itaque, si divina quædam vis illis inesset prænoscendi futura, et ea quidem ita copiosa, ut quid reliqui sibi esset quod hominibus futura scire volentibus
571 impenderent; certe multo magis cognoscerent quæ ad ipsas spectant; et ea si cognoscerent, profecto caverent illuc volare, ubi illis homines laqueos et retia tetendissent, aut ubi sagittarii illis volantibus tanquam scopo usi tela in ipsas vibrarent. Et aquilæ si prænoscerent insidias, quas pullis earum struunt aut serpentes qui ad illos ascendunt ut interficiant, aut homines quidam, qui eos capiunt ut sibi vel delectamento, vel remedio sint, certe non pullos deponerent, ubi structæ essent insidiæ. Uno verbo nullum ex iis animalibus ab hominibus capi posset, cum istis esset et divinius et sapientius.

A οἷς νομίζει εἶναι μαντικοῖς· ἀλλ' ἐκείνοις παραχωρήσας τὰ πρωτεῖα, ὑπὲρ Αἰγυπτίους, τοὺς τὰ ἄλογα ζῶα ὡς θεοὺς προσκυνοῦντας, ἑαυτὸν ὑπέταξε, τὸ δ' ὅσον ἐπ' αὐτῷ, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὡς χεῖρον καὶ ἔλαττον νοοῦν περὶ τοῦ Θείου τοῖς ἀλόγοις ζώοις. Προηγουμένως μὲν οὖν ζητείσθω, πότερον ὑπάρχει ἡ δι' ὀρνίθων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων πεπιστευμένων εἶναι μαντικῶν μαντικὴ, ἢ μὴ ὑπάρχει· καὶ γὰρ οὐκ εὐκαταφρόνητός ἐστιν εἰς ἑκάτερα ἐπιχειρούμενος ὁ λόγος· ὅπου μὲν δυσωπῶν μὴ παραδέξασθαι τὸ τοιοῦτον, ἵνα μὴ τὸ λογικὸν ἀντὶ τῶν δαιμονίων (46) χρηστηρίων ὄρνισι χρήσηται, καταλιπὸν ἐκεῖνα· ὅπου δὲ διὰ μαρτυρουμένης ὑπὸ πολλῶν ἐνεργείας παριστὰς, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ μεγίστων διεσώθησαν κινδύνων, πεισθέντες τῇ δι' ὀρνίθων μαντικῇ.
B Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος δεδόσθω, ὑπαρκτὸν εἶναι τὴν οἰωνιστικήν· ἵνα καὶ οὕτω δείξω τοῖς προκαταληφθεῖσιν (47), ὅτι καὶ τούτου διδομένου πολλή ἐστιν ἡ τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ παρ' αὐτὰ τὰ μαντικὰ ὑπεροχὴ, καὶ οὐδαμῶς πρὸς ἐκεῖνα (48) συγκριτή. Λεκτέον οὖν, ὅτι, εἴπερ τις θεία φύσις ἦν ἐν αὐτοῖς τῶν μελλόντων προγνωστικὴ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον πλουσία, ὡς ἐκ περιουσίας, καὶ τῷ βουλομένῳ τῶν ἀνθρώπων δηλοῦν τὰ ἐσόμενα, δηλονότι πολὺ πρότερον τὰ περὶ ἑαυτῶν ἐγίνωσκον· γινώσκοντα δὲ τὰ περὶ ἑαυτῶν, ἐφυλάξατο ἂν ἀναπτῆναι (49) κατὰ τοῦδε τοῦ τόπου, ἐφ' οὗ παγίδας καὶ δίκτυα ἄνθρωποι ἔστησαν κατ' αὐτῶν, ἢ τοξόται σκοπῷ χρώμενοι τοῖς ἱπταμένοις βέλη ἐπ' αὐτὰ ἀπέλυον. Πάντως δ' ἂν καὶ
C προγιγνώσκοντες ἀετοὶ τὴν κατὰ τῶν νεοσσῶν ἐπιβουλὴν, εἴτε τῶν ἀναβαινόντων πρὸς αὐτοὺς ὄφεων καὶ διαφθειρόντων αὐτοὺς, εἴτε καί τινων ἀνθρώπων, εἴτ' εἰς παιδιὰν εἴτε καὶ εἰς ἄλλην τινὰ χρείαν καὶ θεραπείαν λαμβανόντων αὐτοὺς, οὐκ ἂν ἐνόσσευσαν, ἔνθα ἔμελλον ἐπιβουλεύεσθαι· καὶ ἁπαξαπλῶς οὐκ ἄν ποτε τῶν ζώων τι τούτων ἁλωτὸν ἀνθρώποις ἦν, ὡς ἀνθρώπων θειότερον καὶ σοφώτερον.

91. Præterea cum aves, id quod Celsus ait, cum avibus colloquantur; quæ ex eis divinandi virtute pollent, aliæque bestiæ, si divina natura præditæ essent, si Divinitatis notiones haberent, si futura prævidérent, ea sine dubio secum invicem communicarent; neque avis, de qua Homerus, pullos edidisset ubi ipsa pullique ejus draconi præda futuri erant; neque draco, de quo idem poeta, commisisset ut ab aquila raperetur. Sic enim de priore admirabilis ille Homerus in sua *Iliade :*

..... *Quo tempore visum*

Est ingens nobis monstrum, draco terga cruentis

Ἀλλὰ καὶ, εἴπερ οἰωνοὶ οἰωνοῖς μάχονται (50), ὥς φησιν ὁ Κέλσος, θείαν φύσιν ἔχοντες οἱ μαντικοὶ ὄρνεις, καὶ τὰ ἄλλα ἄλογα ζῶα, καὶ ἐννοίας τοῦ Θείου, καὶ πρόγνωσιν περὶ μελλόντων, καὶ τὰ τοιαῦτα (51) ἑτέροις προεδήλουν, οὔτ' ἂν ἡ καθ' Ὅμηρον στρουθὸς ἐνόσσευσεν ὅπου δράκων ἔμελλεν αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα ἀφανίζειν· οὔτ' ἂν ὁ κατὰ τὸν αὐτὸν ποιητὴν δράκων οὐκ ἐφυλάξατο ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ ληφθῆναι. Φησὶ γὰρ ὁ ἐν ποιήσει θαυμαστὸς Ὅμηρος περὶ μὲν τοῦ προτέρου τοιαῦτα (52)·

D *Ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα· δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς,*
Σμερδαλέος· τόν δ' αὐτὸς (53) *Ὀλύμπιος ἧκε φόωσδε*

(46) Hœschelius et Spencerus, ἀντὶ τῶν δαιμόνων. Sed Philocalia ut in nostro textu. Paulo post codex Regius recte : καταλιπὸν ἐκεῖνα· ὅπου δὲ διὰ μαρτυρουμένης. Hœschelius et Spencerus, καταλιπὼν ἐκεῖνα· ὅπου δὲ διαμαρτυρουμένης.

(47) Philoc., προκαταληφθεῖσιν. Hœschelius et Spencerus, προκατειληφθεῖσιν.

(48) Recte Philoc., πρὸς ἐκεῖνα. Hœschelius et Spencerus, παρ' ἐκεῖνα.

(49) Hœschelius et Spencerus, δῆλον ὅτι πολὺ πρότερον γινώσκοντά γε τὰ περὶ ἑαυτῶν ἐφυλάξατο ἀναπτῆναι, sed Philocalia ut in nostro textu. Vide quæ refert Josephus ex Hecatæo de *Mosolamo*, lib. I *contra Apionem*; vel, ut Eusebius, lib. IX, cap. 4, *Evang. præp.* habet, *Mosomamo*. SPENCER.

(50) *Μάχονται*. Scribendum videtur διαλέγονται.

(51) *Καὶ τὰ τοιαῦτα*. Ab antea editis exciderat καί, quod suppl. e codd. mss.

(52) *Τοιαῦτα*. Priores quatuordecim versus reperiuntur *Iliad.* B, a v. 308. Latine eos etiam reddidit Cicero lib. II *De divinatione*. Decem autem alii exstant *Iliad.* M, a v. 200.

(53) Alias, τόν ῥ' αὐτός.

Βωμοῦ ὑπαΐξας, πρός ῥα πλατάνιστον ὄρουσεν.
Ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοὶ, νήπια τέκνα,
Ὄζῳ ἐπ' ἀκροτάτῳ, πετάλοις ὑποπεπτηῶτες,
Ὀκτὼ, ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἣ τέκε τέκνα.
Ἔνθ' ὅγε τοὺς ἐλεεινὰ κατήσθιε τετριγῶτας·
Μήτηρ δ' ἀμφεποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα·
Τὴν δ' ἐλελιξάμενος πτέρυγος λάβεν ἀμφιαχυῖαν.
Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ τέκν' ἔφαγε στρουθοῖο καὶ αὐτὴν,
Τὸν μὲν ἀρίζηλον θῆκεν θεὸς, ὅσπερ ἔφηνε·
Λᾶαν γάρ μιν θῆκε (54) Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω·
Ἡμεῖς δ' ἑσταότες θαυμάζομεν οἷον ἐτύχθη.
Ὡς οὖν δεινὰ πέλωρα θεῶν εἰσῆλθ' ἑκατόμβας·

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι

Ὄρνις γάρ σφιν ἐπῆλθε περισσέμεναι (55) μεμαῶσιν,
Αἰετὸς ὑψιπέτης, ἐπ' ἀριστερὰ λαὸν ἐέργων,
Φοινήεντα δράκοντα φέρων ὀνύχεσσι πέλωρον,
Ζωὸν, ἔτ' ἀσπαίροντα· ὁ δ' οὔπω (56) λήθετο χάρμης.
Κόψε γὰρ αὐτὸν ἔχοντα κατὰ στῆθος παρὰ δειρὴν,
Ἰδνωθεὶς ὀπίσω· ὁ δ' ἀπὸ ἕθεν ἧκε χαμᾶζε,
Ἀλγήσας ὀδύνῃσι, μέσῳ δ' ἐγκάββαλ' ὁμίλῳ (57)·
Αὐτὸς δὲ κλάγξας πέτετο πνοιῆς ἀνέμοιο.
Τρῶες δ' ἐῤῥίγησαν, ὅπως ἴδον αἰόλον ὄφιν,
Κείμενον ἐν μέσσοισι, Διὸς τέρας αἰγιόχοιο.

Ἆρ οὖν ὁ μὲν ἀετὸς ἦν μαντικὸς (58), ὁ δὲ δράκων, ἐπεὶ καὶ τούτῳ χρῶνται τῷ ζώῳ οἱ οἰωνοσκόποι, οὐκ ἦν μαντικός; Τί δὲ, ἐπεὶ τὸ ἀποκληρωτικὸν εὐέλεγκτόν ἐστιν, οὐχὶ καὶ τὸ ἀμφοτέρους εἶναι μαντικοὺς ἐλεγχθείη ἄν; Οὐκ ἂν γὰρ ὁ δράκων, ὢν μαντικὸς, οὐκ ἐφυλάξατο τάδε τινὰ ἀπὸ τοῦ ἀετοῦ παθεῖν; Καὶ ἄλλα δ' ἂν μυρία τοιαῦτα εὕροι τις παραδείγματα, παριστάντα, ὅτι οὐ τὰ ζῶα μέν ἐστιν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα μαντικὴν ψυχήν· ἀλλὰ, κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸς Ὀλύμπιος ἧκε φόωσδε· κατὰ δέ τι σημεῖον καὶ Ἀπόλλων ἀγγέλῳ χρῆται ἱέρακι· κίρκος γὰρ (59) Ἀπόλλωνος εἶναι λέγεται ταχὺς ἄγγελος.

Κατὰ δὲ ἡμᾶς, δαίμονές τινες φαῦλοι, καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω), τιτανικοὶ ἢ γιγάντιοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς Θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι· ἔχοντές τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες· καὶ περὶ τὸ τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ὃ βούλονται, καὶ ὅτε βούλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε· ἵν' ἄνθρωποι, διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τοὺς

Distinctus maculis, aræ sublapsus ab imo
Prosiluit pede; sic Saturnius ipse volebat:
Ipse vago lapsu ramos amplexus, in altum
Evasit platanum, letigitque cacumina, quorum
Nidus in arce fuit, numero bis quattuor inter
Passeris includens pullos qui frontibus altis
Hærentes, exsultabant implumibus alis.
Quos omnes vano matrem stridore vocantes,
Cum draco pestifero depastus dente fuisset,
Ipsam etiam matrem circum sua pignora frustra
Sollicitas querulis quatientem vocibus alas
Corripuit, atroxque avidam demisit in alvum.
Protinus in saxum mutatum Juppiter ipsum
Conspicuum posuit: sed nos horrenda deorum
Constitimus stupido mirantes omnia visu:
Præcipue quanam ratione ad sacra deorum
Tam dirum venisset opus monstrumque nefandum [53].

De altero autem sic:

Hæc inter, super ecce volans Jovis ales acutis
Unguibus, involvens maculosum terga draconem,
Immanemque et seminecem, qua parte sinistra
Trojani hostiles certabant vellere muros,
Circuit; ille ferox converso gutture retro
Imprimit in summo raptricis pectore dentes:
Illa, dolore amens, resolutis unguibus anguem
In medios Troas demisit, et inde volatu
572 *Quam potuit celeri se proripit ales in auras,*
Ingenti clamore sonans. Hæc monstra videntes
Trojani trepidare omnes, et credere lævum
Augurium Jovis esse [54]...

An aquila futuri provida fuit; non autem draco, quem tamen observant augures? Quid autem? Quia in promptu est discrimen istud refellere, annon etiam refelletur, si quis utrique divinandi vim ascripserit? Nam draco, si divinus fuisset, cavisset ne quid incommodi ab aquila pateretur. Hic sexcenta congeri possent exempla, ex quibus constaret animalibus non inesse animam futuri providam; sed ea, ut poeta ipse [55] et multi alii censent, a Jove mitti; interdum etiam ab Apolline nuntii partes dari accipitri, qui ea causa celer Apollinis nuntius appellatur.

92. Nos vero id tribuimus dæmonibus quibusdam pravis et titanum gigantumque, ut ita loquar, similibus, qui pro sua erga verum Deum cœlestesque angelos impietate e cœlo dejecti sunt, et nunc in spurcitiis corporum terræque sordibus volutantur. Hi, cum terrenis corporibus expediti sint, dispicere quid possunt in rebus futuris; atque in hoc opus incumbunt toti, ut homines a vero Deo abducant. Itaque insinuant se in corpora animalium, quæ rapaciora, ferociora, callidiora sunt, eaque, quo et quoties lubet, impellunt; aut eorum facultatem imaginum receptricem ad volatus variosque motus comparant: ut homines hoc divinationis genere capti Deum rerum omnium moderatorem ne quærant, neque verum ejus cultum curent, et eorum ratio in terram dejecta, in avibus, draconibus, vulpibus etiam et lupis occupetur. Etenim a viris

[53] Iliad. B, v. 308 et seqq. [54] Iliad. M, v. 200 seqq. [55] Iliad. B, v. 309; Odyss., O, v. 526.

(54) Alias, ἔθηκε.
(55) Alias, περησέμεναι.
(56) Alias, καὶ οὔπω.
(57) Alias, ἐνὶ κάββαλ' ὁμίλῳ.
(58) Hœschelius et Spencerus, ἦν μαντικός. Guieto totus hic locus sic videtur scribendus, οὐκ ἂν γὰρ ὁ δράκων, μὴ ὢν μαντικὸς, ἐφυλάξατο τάδε τινά.
(59) Sic Philocalia. Ab aliis editionibus abest γάρ.

harum rerum peritis observatum est, clariora ab A istis animantibus capi præsagia : cum in mansuetiores non tantum potestatis habeant dæmones, quantum ipsis in alias dat affinitas malitiæ, quæ tamen in illis animantibus malitia non est, sed quid simile.

ὄρνεις καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους. Καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐνεργέστεραι (60) προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται· ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοσοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων, ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα (61).

93. Unde si quid aliud Moysis admiratus sum, hoc in primis admiratione dignum esse affirmo, quod, consideratis animantium diversis naturis, sive quæ ad eas dæmonesque singulis affines atque cognatos pertinent, a Deo acceperit, sive sua sapientia ipse invenerit, in suo de animalibus edicto [56] immunda illa omnia appellet, quæ Ægyptii cæterique homines fatidica esse putant, pura vero reliqua fere B omnia. Sic apud Moysem in immundis sunt lupus, vulpes, draco, aquila, accipiter, et iis similia : et ut plurimum non solum in lege, sed etiam in prophetis
573 invenias hoc genere animalium repræsentari ea quæ omnium pessima sunt, nec unquam in bonam partem accipi lupi aut vulpis nomina. Crediderim igitur singulas dæmonum species cum singulis animalium speciebus quamdam habere affinitatem : et quemadmodum homines quidam, nulla morum habita ratione, sunt aliis hominibus robustiores, ita dæmonum in rebus indifferentibus majorem esse potestatem, quam aliorum dæmonum; et quosdam quidem, pro nutu ejus quem Scripturæ nostræ vocant « principem hujus sæculi [57], » quibus- C dam animalibus ad fallendos homines uti; alios vero per aliam animalium speciem futura prænuntiare. Ac vide quo processerit immunditia dæmonum, quorum quidam etiam mustelas adhibuerint ad rerum futurarum significationem : et tecum ipse reputa, utra sententia sit potior, eane quæ statuit motibus futurorum prænuntiis aves reliquasque animantes agitari a Deo summo ejusque Filio; an ea quæ id acceptum refert dæmonibus, pravis illis et, ut loquuntur Scripturæ [58], impuris spiritibus, qui, licet hominibus præsentibus, non homines tamen, sed quædam animalia movent.

Ὅθεν, εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανοῦμαι ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ Θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ εὑρὼν (62), ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ἀνθρώπων εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. Καὶ ἐν ἀκαθάρτοις παρὰ Μωϋσῇ ἐστι λύκος, καὶ ἀλώπηξ, καὶ δράκων, ἀετός τε καὶ ἱέραξ, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις· καὶ ὡς ἐπίπαν οὐ μόνον ἐν τῷ νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς προφήταις εὕροις ἂν ταῦτα τὰ ζῶα εἰς παράδειγμα τῶν χειρίστων παραλαμβανόμενα, οὐδέποτε δὲ εἰς χρηστὸν πρᾶγμα ὀνομαζόμενον λύκον ἢ ἀλώπεκα. Ἔοικεν οὖν τις εἶναι ἑκάστῳ δαιμόνων εἴδει κοινωνία πρὸς ἕκαστον εἶδος ζώων· καὶ ὥσπερ ἐν ἀνθρώποις ἀνθρώπων ἄνθρωποι ἰσχυρότεροί τινές εἰσιν, οὐ πάντως διὰ τὸ ἦθος, τὸν αὐτὸν τρόπον δαίμονες δαιμόνων εἶεν ἂν ἐν μέσοις δυνατώτεροι· καὶ οἵδε μὲν τοῖσδε τοῖς ζώοις χρώμενοι εἰς ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ καλουμένου ἐν τοῖς λόγοις ἡμῶν « ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου (63), » ἕτεροι δὲ δι' ἄλλου εἴδους προδηλοῦντες. Καὶ ὅρα ἐφ' ὅσον εἰσὶν οἱ δαίμονες μιαροὶ, ὡς καὶ γαλᾶς ὑπό τινων παραλαμβάνεσθαι πρὸς τὸ δηλοῦν τὰ μέλλοντα· καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῷ κρῖνον ὁπότερόν ἐστι βέλτιον παραδέξασθαι, ὅτι ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς καὶ τούτου ὁ Υἱὸς κινοῦσι τοὺς ὄρνιθας καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα εἰς μαντικὴν, ἢ οἱ κινοῦντες τὰ τοιαδὶ τῶν ζώων, καὶ οὐχ ἀνθρώπους παρόντων ἀνθρώπων, δαίμονές εἰσι φαῦλοι, καὶ ὡς ὀνόμασε τὰ ἱερὰ ἡμῶν γράμματα, ἀκάθαρτοι.

94. Præter hæc, si divina avium ideo est anima, D quia illæ futura prænuntiant; quanto magis, cum ab hominibus omina accipiuntur, divinam dicendum esset eorum esse animam per quos omina audiuntur? Ergo ex illis divina fuerit illa molitrix, quæ apud Homerum de procis dicebat :

Ultimo et postremo nunc hiccœnent [59] ;

illa, inquam, divina fuerit; minime vero Ulysses,

Εἴπερ δὲ θεία ἐστὶν ἡ τῶν ὀρνίθων ψυχὴ διὰ τὸ δι' αὐτῶν προλέγεσθαι τὰ μέλλοντα, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ὅπου κληδόνες ὑπ' ἀνθρώπων (64) λαμβάνονται, θείαν εἶναι φήσομεν τὴν ψυχὴν ἐκείνην, δι' ὧν αἱ κληδόνες ἀκούονται; Θεία οὖν τις ἦν κατὰ τοὺς τοιούσδε ἡ παρὰ τῷ Ὁμήρῳ ἀλετρὶς, περὶ τῶν μνηστήρων εἰποῦσα·

Ὕστατα καὶ πύματα (65) *νῦν ἐνθάδε δειπνήσειαν·*

κἀκείνη μὲν θεία ἦν· οὐδὲ τηλικοῦτος Ὀδυσσεὺς, ὁ

[56] Levit. XI. [57] Joan. XII, 13; II Cor. IV, 4. [58] Matth. X, 1. [59] Odyss. Υ, v. 116 et 119.

(60) Mavult Boherellus, αἱ ἐναργέστεραι.

(61) *Τάδε τὰ ζῶα.* Guieto hæc additilia videntur et superflua.

(62) Philocalia, εὗρεν. Hœschelius et Spencerus, εὑρών.

(63) *Αἰῶνος τούτου.* Joan. XII, 31, κόσμου τούτου, sed Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου dicitur I Cor. IV, 4.

(64) *Ὑπ' ἀνθρώπων.* Ita Philocalia. Alias, ἀπ' ἀνθρώπων. Paulo post Guieto videtur scribendum, τὴν ψυχὴν ἐκείνων δι' ὧν. Boherellus autem legit, τὴν ψυχὴν ἐκείνην δι' ἧς.

(65) *Πύματα.* Alias, πήματα, male. Cæterum hic versus qualis ab Origene affertur, non est ex *Odyss.* Υ, sed ex Δ, 685. Ex memoria citat, ut mox, δ' ἔπταρεν εὐχομένοιο, quod non potest Penelopæ convenire. Apud poetam legitur :

Ὣς φάτο· Τηλέμαχος δὲ μέγ' ἔπταρεν· ἀμφὶ δὲ δῶμα

Σμερδαλέον κονάβησε.

τῆς Ὁμηρικῆς Ἀθηνᾶς φίλος, οὐκ ἦν θεῖος, ἀλλὰ A συνεὶς τῶν ἀπὸ τῆς θείας ἀλετρίδος εἰρημένων κληδόνων ἔχαιρεν, ὡς ὁ ποιητής φησι·

..... *Χαῖρεν δὲ κλεηδόνι δῖος Ὀδυσσεύς.*

Ἤδη δὲ ὅρα, εἴπερ οἱ ὄρνιθες θείαν ἔχουσι ψυχὴν, καὶ αἰσθάνονται τοῦ Θεοῦ, ἢ (ὡς ὁ Κέλσος ὀνομάζει,) τῶν θεῶν, δηλονότι καὶ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι πταρνύμενοι, ἀπό τινος ἐν ἡμῖν οὔσης θειότητος (66) καὶ μαντικῆς περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν πταρνύμεθα. Καὶ γὰρ τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν· διὸ καὶ ὁ ποιητής λέγει τὸ,

..... *Ὁ δ' ἔπταρεν εὐχομένοιο.*

Διὸ καὶ ἡ Πηνελόπη φησίν·

Οὐχ ὁράᾳς, ὅ μοι υἱὸς ἐπέπταρε πᾶσιν ἔπεσσι (67);

B Τὸ δ' ἀληθὲς Θεῖον εἰς τὴν περὶ τῶν μελλόντων γνῶσιν οὔτε τοῖς ἀλόγοις χρῆται ζώοις, οὔτε τοῖς τυχοῦσι (68) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ψυχαῖς ἀνθρώπων ἱερωτάταις καὶ καθαρωτάταις, ἅστινας θεοφορεῖ τε καὶ προφήτας ποιεῖ. Διόπερ, εἴ τι ἄλλο θαυμασίως εἴρηται ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ, καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς τοιούτοις καταταχτέον· « Οὐκ οἰωνιεῖσθε, οὐδ' ὀρνιθοσκοπήσεσθε (69). » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Τὰ γὰρ ἔθνη, οὓς Κύριος ὁ Θεός σου ἐξολοθρεύσει ἀπὸ προσώπου σου, οὗτοι κληδόνων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται· σοὶ δὲ οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. » Εἶθ' ἑξῆς φησι· « Προφήτην ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου. » Βουληθεὶς δέ ποτε ὁ Θεὸς δι' οἰωνοσκόπου ἀποτρέψαι ἀπὸ τῆς οἰωνιστικῆς, πεποίηκε Πνεῦμα ἐν τῷ οἰωνοσκόπῳ εἰπεῖν· « Οὐ γάρ ἐστιν C οἰωνισμὸς ἐν Ἰακὼβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραήλ. Κατὰ καιρὸν ῥηθήσεται τῷ Ἰακὼβ καὶ τῷ Ἰσραὴλ, τί ἐπιτελέσει ὁ Θεός. » Ταῦτα δὴ γιγνώσκοντες ἡμεῖς καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, τηρεῖν βουλόμεθα μυστικῶς εἰρημένην ἐντολὴν τὴν, « Πάσῃ φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν· » ἵνα μὴ ἐπιβῇ τι τῶν δαιμονίων τῷ ἡγεμονικῷ ἡμῶν, ἢ πνεῦμά τι τῶν ἐναντίων πρὸς ἃ βούλεται τρέψῃ τὸ φανταστικὸν ἡμῶν. Εὐχόμεθα δὲ λάμψαι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν « τὸν φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, » ἐπιδημοῦντος ἡμῶν τῷ φανταστικῷ Πνεύματος Θεοῦ, καὶ φαντάζοντος ἡμᾶς τὰ τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ « ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοί εἰσι Θεοῦ. »

Χρὴ δ' εἰδέναι, ὅτι τὸ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν οὐ πάντως θεῖόν ἐστι· καθ' αὑτὸ γὰρ μέσον ἐστὶ, καὶ D πίπτον εἰς φαύλους καὶ ἀστείους. Καὶ ἰατροὶ γοῦν ἀπὸ ἰατρικῆς προγιγνώσκουσί τινα, κἂν φαῦλοι τὸ ἦθος τυγχάνωσιν. Οὕτω δὲ καὶ κυβερνῆται, κἂν μοχθηροὶ τυγχάνωσιν ὄντες, προγιγνώσκουσιν ἐπισημασίας, καὶ ἀνέμων σφοδρότητας, καὶ τροπὰς περὶ τὸ περιέχον ἔκ τινος πείρας καὶ τηρήσεως· καὶ οὐ δήπου παρὰ τοῦτο θείους τις ἂν αὐτοὺς εἶναι φήσει, ἂν τύχωσι (70) μοχθηροὶ εἶναι τὸ ἦθος. Ψεῦδος οὖν τὸ παρὰ

tantus ille vir tamen et Homericæ Minervæ amicus; quandoquidem eum poeta dicit intellexisse tantum quod a divina molitrice datum omen fuerat, et gavisum esse :

Lætatus est autem omine divus Ulysses [60].

Hoc etiam observa, si divina natura sunt aves, et Deum, seu deos, ut Celsus loquitur, sensibus percipiunt, necesse esse ut, cum nos homines sternuimus, hujus rei causa sit Divinitas quædam quæ nostræ animæ insit virtutemque divinandi conferat. Nam et sternutamentum in præsagiis esse testantur multi. Unde poeta :

..... *Precanti sternuit omen*

Et Penelope :

Non vides meum verbis omnibus sternutasse filium [61].

95. Sed verus Deus ad significandas res futuras non brutis animantibus utitur, ne hominibus quidem e vulgo. Eligit ad hanc rem sanctissimas purissimasque animas, quas afflat suo numine et fatidicas reddit. Quare si quid aliud in Moysis lege dictum est admirabiliter, profecto **574** ejusmodi sunt hæc : « Nec augur, nec aruspex sit inter vos [62]. » Et alibi : « Nam gentes quas Dominus Deus tuus delebit a facie tua, ipsæ omina et divinationes audient ; tibi autem non sic dedit Dominus tuus [63]. » Et continenter : « Prophetam suscitabit tibi Dominus Deus tuus de fratribus tuis [64]. » Quin et volens Deus ut augur ipse ab augurandi scientia averteret, fecit ut Spiritus in augure diceret : « Non est augurium in Jacob, nec divinatio in Israel. Temporibus suis dicetur Jacob et Israeli, quid operabitur Deus [65]. » Hæc et similia cum cognoscamus, volumus huic mystico præcepto parere. « Omni custodia serva cor tuum [66]; » ut ne ullum dæmonium in nostram mentem invadat, aut spiritus aliquis inimicus flectat quo vellet facultatem nostram imaginum artificem, precamurque ut splendescat in cordibus nostris « illuminatio scientiæ claritatis Dei [67], » ejusque Spiritus eam facultatem occupans, in ea rerum divinarum imagines efformet. Nam « qui Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei [68]. »

96. Cæterum scire oportet rerum futurarum notitiam non esse necessario rem divinam. Est enim per se quid indifferens, quod in malos æque ac in bonos cadit. Sic medici, quamlibet malis moribus, quædam arte sua prænoscunt. Item gubernatores experientia quadam et observationibus docti signa habent, ex quibus ventorum impetus variasque aeris mutationes prævideant. Nec eos propterea quis dixerit divinos esse, si male morati sint. Falsum igitur illud Celsi : « Quis quid dixerit divinius

[60] Odyss. Υ, v. 120. [61] Odyss. Ρ, v. 545. [62] Levit. xix, 26. [63] Deut. xviii, 14. [64] ibid., 15. [65] Num. xxiii, 23. [66] Prov. iv, 23. [67] II Cor. iv, 6. [68] Rom. viii, 14.

(66) Philocalia recte, θειότητος. Hœschelius et Spencerus, ποιότητος.

(67) *Πᾶσιν ἔπεσσι.* Apud poetam nunc legitur, πᾶσιν ἔπεσσι. In Philocalia, σοῖσιν ἔπεσσι. Apud Spencerum et Hœschelius, οἷσιν.

(68) *Τυχοῦσι.* Recte Philocalia. Alias, τυγχάνουσι, male.

(69) Hœschelius et Spencerus, ὀρνιθοσκοπήσετε.

(70) Philoc., θείους τις αὐτοὺς εἶναι φήσειεν, ἐὰν τύχωσι. Hœschelius et Spencerus in textu, θείους τις αὐτούς εἶναί φησιν, ἂν τύχωσι.

quam futura prænoscere et prænuntiare? » Falsum et hoc : « Multa animalia divinas vindicare sibi notiones. » Nulla enim bestia Dei notionem habet. Falsum quoque istud : « Arctiorem esse bestiarum cum Deo societatem ; » quando homines etiam doctrina conspicui longe absunt ab hac societate, si in suis vitiis maneant. Divina illa consuetudine soli illi dignantur, qui vere sapientes sunt, et sincera in Deum pietate. Cujusmodi fuisse credimus prophetas et Moysem, cujus eximiæ puritati mercedem hanc datam esse Scriptura testificatur : « Accedet Moyses solus ad Deum, cæteri vero non accedent[69]. »

97. Jam istud hominis, qui nos impietatis accusat, quam impium est, « bestias hominibus non solum sapientiores, sed etiam Deo chariores esse ! » Ecquis audiens ab homine draconem, vulpem, lupum, aquilam, accipitrem amari a Deo magis quam humanam naturam, non **575** statim exhorrescat? Quod si bestiæ chariores Deo sunt quam homines, consequens est ut dicat eas a Deo magis amari, quam Socratem, Platonem, Pythagoram, Pherecydem, omnes theologos, quos paulo ante ad cœlum efferebat. Atque hic illi apprecandi locus esset : si chariores Deo bestiæ sunt quam homines, utinam cum illis Deo charus esses, et illis similis fieres quæ tu Deo chariora esse existimas ! Neque illud votum in malam partem accipiat. Quis enim non optarit iis fieri simillimus, quæ persuasum habet Deo esse chariora, ut et ipse perinde ac illa charus Deo sit? Quod ad bestiarum colloquia attinet, Celsus qui vult ea esse sanctiora nostris, id fulcit auctoritate non vulgarium hominum, sed prudentiorum ; hoc est, si proprie loquimur, bonorum. Nam nemo prudens, qui malus. Sic igitur ille : « Aiunt præterea prudentiores bestias habere inter se colloquia eaque sanctiora nostris ; intelligere se quæ illæ dicunt, et ea sibi nota esse persuadere, cum, postquam præmonuerunt aves dixisse se aliquo abituras aut hoc illudve facturas, ostendunt eas illo abeuntes aut facientes quæ prædixerant. » Ut dicam quod res est, nemo sapiens id unquam prodidit; nemo sapiens dixit sanctiora esse bestiarum colloquia quam hominum. Sed ad penitius inspicienda Celsi placita si quid ex iis consequatur advertimus, planum est ex illo sanctiora esse bestiarum colloquia, quam graves illos Pherecydis, Pythagoræ, Socratis, Platonis aliorumque philosophorum dialogos. Quod quidem per se non solum improbabile est, sed etiam absurdissimum. Verum ut crederemus esse quosdam qui indistinctam avium vocem intelligant, et

A τῷ Κέλσῳ λεγόμενον τὸ, « Τί ἂν φαίη τις θειότερον τοῦ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν τε καὶ προδηλοῦν ; » Ψεῦδος δὲ καὶ τὸ, « Πολλὰ τῶν ζώων ἀντιποιεῖσθαι θείας ἐννοίας· » οὐδὲν γὰρ τῶν ἀλόγων ἔννοιαν ἔχει τοῦ Θεοῦ. Ψεῦδος δὲ καὶ τὸ, « Ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας εἶναι τὰ ἄλογα ζῶα· » ὅπου γε καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἔτι φαῦλοι, κἂν ἐπ' ἄκρον προκόπτωσι, πόῤῥω εἰσὶ τῆς θείας ὁμιλίας. Μόνοι δὴ ἄρα οἱ κατὰ ἀλήθειαν σοφοὶ καὶ ἀψευδῶς εὐσεβεῖς ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας εἰσίν· ὁποῖοί εἰσιν οἱ καθ' ἡμᾶς προφῆται καὶ Μωϋσῆς, ᾧ μεμαρτύρηκε διὰ τὴν πολλὴν καθαρότητα ὁ λόγος εἰπών· « Ἐγγιεῖ Μωϋσῆς μόνος πρὸς τὸν Θεὸν, οἱ δὲ λοιποὶ οὐκ ἐγγιοῦσι. »

Πῶς δὲ ἀσεβῶς ὑπὸ τοῦ ἀσέβειαν ἡμῖν ἐγκαλοῦντος (71) εἴρηται τὸ, « οὐ μόνον σοφώτερα εἶναι τὰ ἄλογα B τῶν ζώων τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως, ἀλλὰ καὶ θεοφιλέστερα. » Καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποτραπείη, προσέχων (72) ἀνθρώπῳ λέγοντι δράκοντα, καὶ ἀλώπεκα, καὶ λύκον, καὶ ἀετὸν, καὶ ἱέρακα τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως εἶναι θεοφιλέστερα ; Ἀκολουθεῖ δ' αὐτῷ τὸ λέγειν, ὅτι, εἴπερ θεοφιλέστερα τάδε τὰ ζῶα τῶν ἀνθρώπων, δῆλον, ὅτι καὶ Σωκράτους, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πυθαγόρου, καὶ Φερεκύδου, καὶ ὧν πρὸ βραχέος ὕμνησε θεολόγων (73), θεοφιλέστερά ἐστι ταῦτα τὰ ζῶα. Καὶ ἐπεύξαιτό γε ἄν τις αὐτῷ λέγων· εἴπερ θεοφιλέστερά ἐστι τάδε τὰ ζῶα τῶν ἀνθρώπων, γένοιο μετ' ἐκείνων θεοφιλής, καὶ ἐξομοιωθείης τοῖς κατὰ σὲ ἀνθρώπων θεοφιλεστέροις. Καὶ μὴ ὑπολαμβανέτω γε ἀρὰν εἶναι τὸ τοιοῦτον· τίς γὰρ οὐκ ἂν εὔξαιτο οἷς πείθεται εἶναι θεοφιλεστέροις γενέσθαι πάντη παραπλήσιος, ἵνα καὶ C αὐτὸς ὡς ἐκεῖνοι γένηται θεοφιλής; Θέλων δὲ τὰς ὁμιλίας τῶν ἀλόγων ζώων εἶναι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας ὁ Κέλσος, οὐ τοῖς τυχοῦσιν ἀνατίθησι τὴν ἱστορίαν ταύτην, ἀλλὰ τοῖς συνετοῖς. Συνετοὶ δὲ κατὰ ἀλήθειάν εἰσιν οἱ σπουδαῖοι· οὐδεὶς γὰρ φαῦλος συνετός. Λέγει τοίνυν τὸν τρόπον τοῦτον, ὅτι « φασὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ συνετοὶ καὶ ὁμιλίας ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι (74) τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας· καὶ αὐτοί που γνωρίζειν τὰ λεγόμενα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν ὅτι οὐκ ἀγνοοῦσιν (75), ὅταν, προειπόντες, ὅτι ἔφασαν οἱ ὄρνιθες ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσουσι τόδε ἢ τόδε, δεικνύωσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιοῦντας ἃ ἤδη προεῖπον. » Κατὰ μὲν οὖν τὸ ἀληθὲς οὐδεὶς συνετὸς τοιαῦτα ἱστόρησε, καὶ οὐδεὶς σοφὸς ἱερωτέρας εἶπεν εἶναι τὰς D τῶν ἀλόγων ζώων ὁμιλίας τῆς τῶν ἀνθρώπων· εἰ δ' ὑπὲρ τοῦ ἐξετάσαι τὰ Κέλσου (76), τἀκόλουθον σκοποῦμεν, δῆλον ὅτι κατ' αὐτὸν ἱερώτεραι τῶν σεμνῶν Φερεκύδου, καὶ Πυθαγόρου, καὶ Σωκράτους, καὶ Πλάτωνος, καὶ τῶν φιλοσόφων ὁμιλιῶν εἰσιν αἱ τῶν ἀλόγων ζώων· ὅπερ ἐστὶ καὶ αὐτόθεν οὐ μόνον ἀπεμφαῖνον, ἀλλὰ καὶ ἀτοπώτατον. Ἵνα δὲ καὶ πιστεύσωμεν τινὰς ἐκ τῆς ἀσήμου φωνῆς τῶν ὀρνίθων μαθόν-

[69] Exod. XXIV, 2.

(71) Hœschelius et Spencerus, ἀσεβὲς ὑπὸ τοῦ ἀσέβειαν ἐγκαλοῦντος, sed Philocalia ut in textu nostro.

(72) Philocalia, προσέχειν. Hœschelius et Spencerus, προσέχων.

(73) Hœschelius et Spencerus in margine, θεολογῶν.

(74) *Δηλονότι*. Hœschelius et Spencerus hoc loco habent, δῆλον ὅτι, tametsi supra, num. 88, legunt, δηλονότι.

(75) *Ὅτι οὐκ ἀγνοοῦσιν*. Supra numero 88 legitur, ὅτι γνωρίζουσιν. Paulo infra Philocalia, ὅτι ἀπίασί που.

(76) Hœschelius in textu, τοῦ Κέλσου.

τας, ὅτι ἀπίασί ποι οἱ ὄρνιθες, καὶ ποιήσουσι τόδε (77) ἢ τόδε, προδηλοῦν· καὶ τοῦτ' ἐροῦμεν ἀπὸ τῶν δαιμόνων συμβολικῶς ἀνθρώποις δεδηλῶσθαι, κατὰ σκοπὸν τὸν περὶ τοῦ ἀπατηθῆναι ὑπὸ τῶν δαιμόνων τὸν ἄνθρωπον, καὶ κατασπασθῆναι αὐτοῦ τὸν νοῦν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ Θεοῦ ἐπὶ γῆν καὶ τὰ ἔτι κατωτέρω.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως ὁ Κέλσος καὶ ὅρκου ἐλεφάντων (78) ἤκουσε, καὶ ὅτι εἰσὶν οὗτοι πιστότεροι πρὸς τὸ Θεῖον ἡμῶν, καὶ γνῶσιν ἔχουσι τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ γὰρ πολλὰ μὲν καὶ θαυμαστὰ οἶδα περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζῴου καὶ τῆς ἡμερότητος ἱστορούμενα, οὐ μὴν καὶ περὶ ὅρκων ἐλέφαντος σύνοιδα εἰρῆσθαι παρά τινι. Εἰ μὴ ἄρα τὸ ἥμερον, καὶ τὴν ὡσπερεὶ πρὸς ἀνθρώπους αὐτῶν συνθήκην ἅπαξ γενομένων (79) ὑπ' αὐτοῖς, εὐορκίαν τηρουμένην ὠνόμασεν, ὅπερ καὶ αὐτὸ ψεῦδός ἐστιν. Εἰ γὰρ σπανίως, ἀλλ' οὖν γε ἱστόρηται, ὅτι μετὰ τὴν δοκοῦσαν ἡμερότητα ἐξηγριώθησαν ἐλέφαντες κατὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ φόνους ἐποίησαν (80), καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάσθησαν ἀναιρεθῆναι, ὡς οὐκέτι χρήσιμοι. Ἐπεὶ δὲ παραλαμβάνει μετὰ ταῦτα, εἰς τὸ κατασκευάσαι (ὡς οἴεται), εὐσεβεστέρους εἶναι τοὺς πελαργοὺς τῶν ἀνθρώπων, τὰ περὶ τοῦ ζῴου ἱστορούμενα ἀντιπελαργοῦντος, καὶ τροφὰς φέροντος τοῖς γεγεννηκόσι· λεκτέον, ὅτι καὶ τοῦτ' οὐκ ἀπὸ θεωρήματος τοῦ περὶ τοῦ καθήκοντος ποιοῦσιν οἱ πελαργοὶ, οὐδ' ἀπὸ λογισμοῦ, ἀλλ' ἀπὸ φύσεως, βουληθείσης τῆς κατασκευαζούσης αὐτοὺς φύσεως παράδειγμα ἐν ἀλόγοις ζῴοις δυσωπῆσαι (81) δυνάμενον ἀνθρώπους ἐκθέσθαι περὶ τοῦ χάριτας ἀποτιννύειν τοῖς γεγεννηκόσιν. Εἰ δὲ ᾔδει Κέλσος ὅσῳ διαφέρει λόγῳ ταῦτα ποιεῖν τοῦ ἀλόγως αὐτὰ καὶ φυσικῶς ἐνεργεῖν, οὐκ ἂν εὐσεβεστέρους εἶπε τοὺς πελαργοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἔτι δὲ, ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας τῶν ἀλόγων ζῴων μαχόμενος (82) ὁ Κέλσος, παραλαμβάνει τὸ Ἀράβιον ζῶον, τὸν Φοίνικα (83), διὰ πολλῶν ἐτῶν ἐπιδημοῦν Αἰγύπτῳ, καὶ φέρον ἀποθανόντα τὸν πατέρα, καὶ ταφέντα ἐν σφαίρᾳ σμύρνης, καὶ ἐπιτιθὲν (84) ὅπου τὸ τοῦ ἡλίου τέμενος. Καὶ τοῦτο ἱστόρηται μὲν, δύναται δὲ, ἐάνπερ ᾖ ἀληθὲς, καὶ αὐτὸ φυσικὸν τυγχάνειν· ἐπιδαψιλευσαμένης τῆς θείας Προνοίας καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς τῶν ζῴων παραστῆσαι τοῖς ἀνθρώποις τὸ ποικίλον τῆς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κατασκευῆς, φθάνον καὶ ἐπὶ τὰ ὄρνεα· καὶ ζῶόν τι μονογενὲς ὑπέστησεν, ἵνα κἂν τούτῳ (85) ποιήσῃ θαυμασθῆναι οὐ τὸ ζῶον, ἀλλὰ τὸν πεποιηκότα αὐτό.

Ἐπεὶ οὖν τούτοις πᾶσιν ἐπιφέρει ὁ Κέλσος τὸ, « Οὔκουν ἀνθρώπῳ πεποίηται τὰ πάντα (86), ὥσπερ οὐδὲ λέοντι, οὐδὲ ἀετῷ, οὐδὲ δελφῖνι· ἀλλ' ὅπως ὅδε ὁ κόσμος ὡς ἂν Θεοῦ ἔργον ὁλόκληρον καὶ τέλειον ἐξ ἁπάντων γένηται· τούτου χάριν μεμέτρηται τὰ πάντα

A eam ob rem significent quo profecturæ et quid facturæ sint: hoc etiam dicemus a dæmonibus per signa indicari hominibus; idque eo consilio, ut homines decipiant, et mentem eorum a cœlo Deoque avulsam in terram et inferius præcipitent.

98. Elephantos jurare, erga Deum fideliores esse nobis, habere Dei notionem, nescio unde Celsus acceperit. Ego enim multa quidem et mirifica novi de natura hujus animantis ejusque mansuetudine fuisse tradita; at de ejus juramentis nullum videre memini, qui mentionem fecerit. Nisi forte mansuetudinem eorum et quasi fœdus ab illis cum hominibus initum, ubi semel eis subditi sunt, juramenti fidem appellet. Sed ne id quidem verum est. Nam etsi B raro, nonnunquam tamen **576** accidisse fertur, ut elephanti, qui mansuefacti visi erant, ad pristinam feritatem redirent, cædes perpetrarent, atque idcirco morte damnarentur ut inutiles. Quoniam vero in sequentibus, ut probet ciconias magis hominibus pias esse, memorat ea quæ de hujus animantis grato animo in parentes eosque nutriendi studio narrata sunt; ad hoc dicendum, id non facere ciconias officii cognitione aut ratione, sed naturæ ductu, quæ ita illas machinata est, ut etiam in bestiis exemplum esset, unde homines admonerentur gratiam referre parentibus. Si sciret Celsus quantum intersit ratione hæc fiant, an cæco naturæ instinctu, nunquam ciconias magis hominibus pias esse di- C xisset. Postea quasi pietatis animalium patrocinium suscepisset, de phœnice Arabiæ alite refert, illum post multos annos in Ægyptum transmigrare, eo ferre defuncti patris corpus globo myrrheo tanquam sepulcro inclusum, illudque ibi collocare ubi Solis templum est. Ita proditum est, fateor. Sed etiamsi verum esset, naturale tamen esse potest; cum divina Providentia, creandis tanta copia tantaque varietate animalibus, explicare hominibus voluerit diversitatem rerum, ex quibus hunc mundum composuit; quæ diversitas etiam in avibus conspicitur. Hanc igitur alitem suæ speciei unicam condidit, ut non illam, sed ejus conditorem admiraremur.

D 99. Hæc tandem ita Celsus concludit: « Non igitur homini facta sunt hæc omnia, ut neque leoni, neque aquilæ, neque delphini; sed ut hic mundus, quod opus Dei est, integer et omni ex parte perfectus esset; quapropter omnes ejus partes non ita

(77) Hœschelius et Spencerus, τάδε ἢ τόδε.

(78) *Καὶ ὅρκου ἐλεφάντων*. Plin., lib. VIII, cap. 1: « Alienæ quoque religionis intellectu creduntur maria transituri non ante naves conscendere, quam invitati rectoris jurejurando de reditu. » SPENCER.

(79) Hœschelius in textu, ταττομένων.

(80) *Καὶ φόνους ἐποίησαν*. Hæc quæ apud Hœschelium et Spencerum desunt, supplentur e Philocalia.

(81) *Δυσωπῆσαι*. Male abest a Philocalia.

(82) *Μαχόμενος*. Philocalia ἱστάμενος. Mox eadem Philocalia, τὸ Ἀράβων ζῶον. De phœnice vide, si vacat, Plinium lib. X, c. 2; Tacit. *Annal.* lib. VI, c. 28; Dion. lib. LVIII; Pompon. Mel. lib. III, cap. 8.

(83) Vide Herodotum lib. II.

(84) *Ἐπιτιθέν*. Recte omnino Philocalia, male autem Hœschelius et Spencerus, ἐπιτιθέντα.

(85) Philocalia, κἂν τούτῳ. Hœschelius et Spencerus, καὶ τοῦτο.

(86) *Τὰ πάντα*. Sic Philocalia, Hœschelius autem et Spencerus, ταῦτα.

comparatæ sunt ut ad se invicem, nisi secundario, sed ad universum referrentur. Hoc universum Deo curæ est; illud nunquam providentia deserit; nunquam fit deterius; illud ad se non revocat Deus elapso quodam tempore; nunquam hominibus irascitur, ut neque simiis, neque muscis; nunquam illis intendit minas, cum unaquæque res eum servet locum in quo collocata fuit. » Quibus occurramus paucis. Supra probatum arbitror omnia propter hominem et propter omnes naturas rationis participes esse facta. Si ergo præcipue propter animal ratione præditum omnia creata sunt, neget Celsus homini magis quam leoni aliisque ab eo enumeratis animantibus creata esse; nos hæc negabimus a Conditore facta esse propter leonem, aut aquilam, aut delphinem; dicemus hæc omnia creata esse propter animal
577 rationis compos, « et ut hic mundus, quod opus Dei est, integer et omni ex parte perfectus esset. » Dicto enim tam pulchro assentiendum est. Curæ autem est Deo non solum universum, ut opinatur Celsus, sed præ universo natura ratione prædita. Nec unquam universitatem deserit Providentia. Nam etsi aliqua ejus pars deterior fiat propter naturæ intelligentis peccatum, curat ut purgetur, Deusque certo post tempore universum secum reducit in gratiam. Neque etiam simiis muscisve irascitur; sed infligit pœnas hominibus qui leges naturæ violant, illisque per prophetas et Salvatorem qui inter homines venit, intentat minas; idque ut qui dociles se præbebunt, redeant in viam; qui vero contemnent illos melioris vitæ stimulos, ii pœnas luant, quibus Deum decet, pro sua universitatis bono consulendi voluntate, illos afficere qui tanta tamque laboriosa curatione et correctione indigent. Sed hujus quarti libri jam justa est moles. Quare finem hic mihi dicendi facio. Faxit Deus per suum Filium, qui est Deus Verbum, sapientia, veritas, justitia [70] et quidquid sacrarum Scripturarum theologia de illo prædicat, ut, ejus Verbo nostram animam illustrante, quintum librum ordiamur et absolvamus feliciter et ad lectorum utilitatem accommodate.

A οὐχ ἀλλήλων, ἀλλ' εἰ μὴ πᾶν ἔργον (87), ἀλλὰ τοῦ ὅλου. Καὶ μέλει τῷ Θεῷ τοῦ ὅλου, καὶ τοῦτ' οὔποτε ἀπολείπει πρόνοια, οὐδὲ κάκιον γίνεται, οὐδὲ διὰ χρόνου πρὸς αὐτὸ (88) ὁ Θεὸς ἐπιστρέφει, οὐδ' ἀνθρώπων ἕνεκα ὀργίζεται, ὥσπερ οὐδὲ πιθήκων, οὐδὲ μυιῶν· οὐδὲ τούτοις ἀπειλεῖ, ὧν ἕκαστον ἐν τῷ μέρει τὴν αὐτοῦ μοῖραν εἴληφε· » φέρε, κἂν διὰ βραχέων πρὸς ταῦτ' ἀπαντήσωμεν (89). Οἶμαι δὴ ἀποδεδειχέναι ἐκ τῶν προειρημένων, πῶς ἀνθρώπῳ καὶ παντὶ λογικῷ τὰ πάντα πεποίηται· προηγουμένως (90) γὰρ διὰ τὸ λογικὸν ζῶον τὰ πάντα δεδημιούργηται. Κέλσος μὲν οὖν λεγέτω, ὅτι οὐχ ἀνθρώπῳ, ὡς οὐδὲ λέοντι (91), οὐδ' οἷς ὀνομάζει· ἡμεῖς δ' ἐροῦμεν, οὐ λέοντι ὁ Δημιουργὸς, οὐδὲ ἀετῷ, οὐδὲ δελφῖνι ταῦτα πεποίηκεν· ἀλλὰ πάντα διὰ τὸ λογι-
B κὸν ζῶον, «καὶ ὅπως ἂν ὅδε ὁ κόσμος ὡς ἂν Θεοῦ ἔργον ὁλόκληρον καὶ τέλειον ἐξ ἁπάντων γένηται.» Τούτῳ γὰρ συγκαταθετέον ὡς (92) καλῶς εἰρημένῳ. Μέλει δὲ τῷ Θεῷ οὐχ, ὡς Κέλσος οἴεται, μόνου τοῦ ὅλου, ἀλλὰ παρὰ τὸ ὅλον ἐξαιρέτως παντὸς λογικοῦ. Καὶ οὐδέποτε ἀπολείψει Πρόνοια τὸ ὅλον· οἰκονομεῖ γὰρ (κἂν κάκιον γίνηται (93), διὰ τὸ λογικὸν ἁμαρτάνον, μέρος τι τοῦ ὅλου) καθάρσιον αὐτοῦ ποιεῖν, καὶ διὰ χρόνου ἐπιστρέφειν τὸ ὅλον πρὸς ἑαυτόν. Ἀλλ' οὐδὲ πιθήκων μὲν ἕνεκα ὀργίζεται οὐδὲ μυιῶν· ἀνθρώποις δὲ ἐπάγει, ἅτε παραβᾶσι τὰς φυσικὰς ἀφορμὰς, δίκην καὶ κόλασιν, καὶ τούτοις διὰ προφητῶν ἀπειλεῖ, καὶ διὰ τοῦ ἐπιδημήσαντος ὅλῳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων Σωτῆρος· ἵνα διὰ τῆς ἀπειλῆς ἐπιστραφῶσι μὲν οἱ ἀκούσαντες,
C οἱ δὲ ἀμελήσαντες τῶν ἐπιστρεπτικῶν λόγων δίκας κατ' ἀξίαν τίσωσιν, ἃς πρέπον Θεὸν ἐπιτιθέναι κατὰ τὸ ἑαυτοῦ (94) συμφερόντως τῷ παντὶ βούλημα τοῖς τοιαύτης καὶ οὕτως ἐπιπόνου δεομένοις θεραπείας καὶ διορθώσεως. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ τετάρτου τόμου αὐτάρκη περιγραφὴν εἰληφότος, αὐτοῦ που καταπαύσωμεν (95) τὸν λόγον. Θεὸς δὲ δοίη διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς ἐστι Θεὸς Λόγος, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ δικαιοσύνη, καὶ πᾶν ὅ τι ποτὲ θεολογοῦσαι περὶ αὐτοῦ φασιν ἱεραὶ Γραφαὶ (96), ἄρξασθαι ἡμᾶς καὶ τοῦ πέμπτου τόμου, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐντευξομένων, καὶ διανῦσαι κἀκεῖνον, μετὰ τῆς τοῦ Λόγου αὐτοῦ εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν ἐπιδημίας, καλῶς.

[70] Joan. I, 1; XIV, 6, et I Cor. I, 30.

(87) *Ἀλλ' εἰ μὴ πᾶν ἔργον*. Hæc a Gelenio non agnoscuntur, et Guieto videntur superflua; Boher. autem legit, ἀλλ' εἰ μὴ πάρεργον.

(88) *Πρὸς αὐτό*. Lege cum Boherello πρὸς αὐτόν, vel πρὸς ἑαυτόν, sic enim infra habetur, διὰ χρόνου ἐπιστρέφειν τὸ ὅλον πρὸς ἑαυτόν. Mox Philocalia, ὁ Θεὸς ἐπιστρέψει. Non multo post, οὐδὲ μυιῶν, οὐδὲ τούτοις ἀπειλεῖ. Hœschelius in textu, οὐδὲ μυῶν οὐδὲ τούτων ἀπειλεῖ. Spencerus, οὐδὲ μυῶν οὐδὲ τούτοις ἀπειλεῖ.

(89) Hœschel. in textu, τοῦτ' ἀπαντήσωμεν. Et mox in marg., οἶμαι δέ.

(90) Idem in textu, προειρημένως.

(91) Hœschelius et Spencerus, ὅτι οὕτως οὐχ ἀν-
D θρώπῳ, οὐδὲ λέοντι.

(92) In antea editis deest, ὡς, quod suppletur e Philocalia.

(93) Philocalia, γένηται. Paulo infra Hœschel. et Spencer., οὐδὲ μυῶν.

(94) *Κατὰ τὸ ἑαυτοῦ*, etc. Ita recte Philocalia, male autem Hœschelius et Spencerus, κατὰ τῶν ἑαυτοῦ συμφερόντως τῷ παντὶ βουλήματι.

(95) Hœschelius et Spencerus, καταπαύσομεν.

(96) *Θεολογοῦσαι περὶ αὐτοῦ φασιν ἱεραὶ Γραφαί*. Sic Philocalia, et codd. Regius et Basileensis. Hœschelius autem et Spencerus, περὶ αὐτοῦ θεολογοῦσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαί.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER QUINTUS.

Οὐ τὴν ἀπηγορευμένην πολυλογίαν μεταδιώκοντες, A ἀφ' ἧς οὐκ ἔστι φυγεῖν τὴν ἁμαρτίαν, ἤδη πέμπτου ἀρχόμεθα βιβλίου πρὸς τὸ Κέλσου σύγγραμμα, ἱερὲ Ἀμβρόσιε· ἀλλ', ὅση δύναμις, πειρώμενοι μηδὲν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντων παρελθεῖν ἀβασάνιστον, καὶ μάλιστα ἐν οἷς δόξαι ἄν τισι συνετῶς ἡμῶν καὶ Ἰουδαίων κατηγορηκέναι. Καὶ εἰ μὲν οἷόν τ' ἦν μετὰ τοῦ λόγου εἰσελθόντα (97) εἰς τὴν παντὸς οὑτινοσοῦν συνείδησιν τῶν ἐντυγχανόντων τῷ ἐκείνου συγγράμματι, ἕκαστον ἐξελκύσαι βέλος τιτρῶσκον τὸν οὐ πάντη πεφραγμένον τῇ πανοπλίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιθεῖναι λογικὸν φάρμακον, θεραπεῦον τὸ ἀπὸ Κέλσου τραῦμα, ποιοῦν μὴ « ὑγιαίνειν τῇ πίστει » τοὺς προσέχοντας αὐτοῦ τοῖς λόγοις· τοῦτ' ἂν πεποιήκειμεν· ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν Θεοῦ ἔργον ἐστὶν, ἀοράτως B ἐπιδημεῖν κατὰ τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα μετὰ τοῦ πνεύματος Χριστοῦ, οἷς κρίνει δεῖν ἐπιδημεῖν· ἡμῖν δὲ διὰ λόγων καὶ συγγραμμάτων πειρωμένοις ἀνθρώπους πιστοποιεῖν, πρόκειται πάντα ποιεῖν ὑπὲρ τοῦ χρηματίσαι « ἐργάτας ἀνεπαισχύντους (98), ὀρθοτομοῦντας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· » ἓν δὲ τῶν πάντων εἶναι ἡμῖν φαίνεται καὶ τὰ πιθανὰ τῷ Κέλσῳ (99) κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν λῦσαι πιστῶς ποιοῦσι τὸ προστεταγμένον ὑπὸ σοῦ· φέρ' ἐκθέμενοι τὰ ἑξῆς τοῖς Κέλσου λόγοις, πρὸς οὓς φθάσαντες ἀπηντήσαμεν (κρινεῖ δὲ ὁ ἐντυγχάνων, εἰ καὶ ἀνετρέψαμεν (1)· τὰ πρὸς αὐτὰ ἐπαγάγωμεν. Θεὸς δὲ δῴη μὴ ψιλῷ καὶ γυμνῷ θειότητος τῷ ἡμετέρῳ νῷ καὶ λόγῳ πρὸς τὸ προκείμενον γενέσθαι! ἵν' ἡ πίστις τῶν, οὓς εὐχόμεθα ὠφεληθῆναι, μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων· νοῦν C δὲ Χριστοῦ λαβόντες ἀπὸ τοῦ μόνου διδόντος αὐτὸν Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὴν μετοχὴν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ βοηθηθέντες, « πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ » καθέλοιμεν, καὶ τὸ οἶημα (2) Κέλσου καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἡμῶν ἐπαιρομένου, ἔτι δὲ καὶ κατὰ Μωϋσέως, καὶ τῶν προφητῶν· ἵνα « τοῦ διδόντος ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, » καὶ ἡμῖν τοῦτ' ἐπιχορηγοῦντος, καὶ τὴν πολλὴν δύναμιν δωρουμένου, ἐγγένηται πίστις τοῖς ἐντευξομένοις ἐν λόγῳ καὶ δυνάμει τοῦ Θεοῦ.

1. Quod jam quintum contra Celsi conscriptionem librum aggredior, pie Ambrosi, non eo facio, quod multum loqui velim : id enim vetitum est [71], nec fieri sine peccato potest; sed ut, quoad vires ferre possunt, nihil eorum quæ dixit, et ea maxime quæ quibusdam videtur non absurde nobis Judæisque objectasse, non examinatum prætereat. Atque utinam possem simul cum sermone penetrare in animos omnium qui in ejus scriptum incidunt, indeque telum evellere quo vulneratur quicunque non est armatura Dei munitus [72], idoneumque adhibere remedium vulneri, quo fit ut ejus lectores non sint « sani in fide [73]; » hoc equidem nihil fecerim libentius. Sed quoniam solius Dei est modo quodam **578** invisibili adire secundum suum spiritum una cum Christi spiritu eos, ad quos venire judicat operæ pretium; nobis, qui cum sermone tum scriptis homines ad fidem conamur adducere, id unum propositum est omnia efficere, ut vocemur « operarii inconfusibiles, recte tractantes verbum veritatis [74]. » Unum autem ex iis omnibus videtur esse, si tuis jussis fideliter obtemperans, pro viribus enitar convellere quæ Celso similia veri visa sunt. Quare age, nunc refellamus quæ Celsus addit iis quæ jam ante repulimus. An etiam everterimus, lectoris esto judicium. Faxit Deus ut ne ad hanc disputationem afferamus animum sermonemque nudum ac divinitate vacuum, sine qua fides eorum quibus prodesse cupimus, humana tantum sapientia nitetur : sed ut spiritu Christi accepto ab eo qui solus illum dat Pater, et ad intelligendum Dei verbum adjuti, « omnem altitudinem contra cognitionem Dei se extollentem [75] » destruamus, simulque Celsi fastum, quo in nos, in Jesum nostrum, in Moysem et prophetas insolescit, reprimamus. Faxit ille, inquam, qui « dat verbum evangelizantibus virtute multa [76], » ut, eodem verbo nobis concesso multaque virtute data, fides verbo et potestate Dei firmata in lectoribus innascatur.

[71] Prov. x, 19. [72] Ephes. vi, 11. [73] Tit. ii, 2. [74] II Tim. ii, 15. [75] II Cor. x, 5. [76] Psal. LXVII, 12.

(97) *Εἰσελθόντα.* Melius scriberetur, εἰσελθόντας, vel εἰσελθόντος, ut monet Boherellus.

(98) *Ἀνεπαισχύντους.* Mss., ἀνεπαισχύντως.

(99) *Τῷ Κέλσῳ.* Malim cum Boherello, τοῦ Κέλσου.

(1) *Εἰ καὶ ἀνετρέψαμεν.* Ita recte, ut mihi D quidem videtur, codd. Anglicani habent in margine. Libb. editi, εἰ καὶ καλῶς ἀνεγράψαμεν. Verum ab omnibus mss. abest καλῶς, quo sublato nullum hic locum habere potest, ἀνεγράψαμεν.

(2) *Καὶ τὸ οἴημα.* Forte scribendum, καὶ τὸ νόημα, e II Cor. x, 5.

A Πρόκειται οὖν νῦν τὴν οὕτως ἔχουσαν αὐτοῦ ἀνατρέψαι λέξιν· « Θεὸς μὲν, ὦ Ἰουδαῖοι καὶ Χριστιανοὶ, καὶ Θεοῦ παῖς οὐδεὶς οὔτε κατῆλθεν, οὔτε κατέλθοι. Εἰ δέ τινας ἀγγέλους φατὲ, τίνας τούτους λέγετε, θεοὺς, ἢ ἄλλο τι γένος; Ἄλλο τι (3), ὡς εἰκὸς, τοὺς δαίμονας. » Πρὸς ταῦτα. δὲ παλιλλογοῦντι τῷ Κέλσῳ (ἀνωτέρω γὰρ ἤδη πολλάκις ταῦτ' αὐτῷ λέλεκται) οὐκ ἀναγκαῖον ἐπὶ πλεῖον διαλεχθῆναι· ἀρκέσαι γὰρ τὰ εἰς τοῦθ' ἡμῖν λελεγμένα. Ὀλίγα δ' ἀπὸ πλειόνων, ἃ δοκοῦμεν εἶναι συνᾴδοντα μὲν τοῖς προειρημένοις, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ πάντη ἐκείνοις ἔχοντα νοῦν, ἐκθησόμεθα· ἐν οἷς παραστήσομεν, ὅτι, καθολικῶς ἀποφηνάμενος Θεὸν οὐδένα πρὸς ἀνθρώπους κατεληλυθέναι, ἢ Θεοῦ Παῖδα, ἀναιρεῖ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν περὶ Θεοῦ ἐπιφανείας δοξαζόμενα, B καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀνωτέρω προειρημένα. Εἰ γὰρ καθόλου λελεγμένον τὸ, Θεὸς καὶ Θεοῦ παῖς οὐδεὶς κατῆλθεν, οὐδὲ κατέλθοι, ἀληθῶς τῷ Κέλσῳ εἴρηται· δηλονότι ἀνῄρηται τὸ, εἶναι θεοὺς ἐπὶ γῆς, κατελθόντας ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα ἤτοι μαντεύσωνται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ διὰ χρησμῶν θεραπεύσωσι· καὶ οὔτε ὁ Πύθιος, οὔτ' Ἀσκληπιὸς, οὔτ' ἄλλος τις τῶν νενομισμένων τὰ τοιαῦτα ποιεῖν, Θεὸς ἂν εἴη καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ· ἢ Θεὸς μὲν ἂν εἴη, ἀεὶ δὲ λαχὼν οἰκεῖν τὴν γῆν, καὶ ὡσπερεὶ φυγὰς τοῦ τόπου τῶν θεῶν· ἤ τις τῶν μὴ ἐξουσίαν ἐχόντων κοινωνεῖν τοῖς ἐκεῖ θείοις εἴη ἄν· ἢ οὐ θεοὶ εἶεν ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς, καὶ ὅσοι ἐπὶ γῆς τι ποιεῖν πεπιστευμένοι εἰσὶν, ἀλλά τινες δαίμονες τῶν ἐν ἀνθρώποις C σοφῶν, καὶ ἐπὶ τὴν ἁψῖδα τοῦ οὐρανοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν ἀναβαινόντων, πολλῷ χείρους.

2. Ac primum quidem refutanda sunt hæc ejus verba: « Neque Deus, o Judæi et Christiani, neque Dei Filius aut descendit aut descendet. Quod si de angelis istud intelligendum esse dixeritis, quinam illi sint, dicite. Diine sunt, an quod aliud genus? Audio, sunt quid aliud, nempe dæmones. » Celso sæpius eadem iteranti (jam enim hæc in superioribus non semel dixerat) nihil necesse est pluribus respondere. Satis fuerint ea quæ hactenus attulimus. Pauca tamen ex pluribus, consona quidem jam dictis, sed quæ non omnino eumdem habent sensum, referemus. Hinc enim palam fiet Celsum, cum generatim negat ad homines descendisse ullum Deum aut Dei Filium, evertere funditus opinionem apud multos pervulgatam et a se ipso supra propugnatam, Deum inter homines apparuisse. Et certe si verum est quod universim ait, nec ullum Deum, nec Dei Filium descendisse aut descensurum esse; frustra sunt qui putant esse deos qui e cœlo delabuntur in terram, ut vel homines de futuris rebus præmoneant, vel morbis per oracula medeantur. Igitur nec Pythius, nec Æsculapius, nec alius quilibet ex iis, a quibus hæc fieri vulgaris fert opinio, Deus fuerit in terram delapsus; aut si Deus sit, Deus est a sede deorum exsul atque extorris quique terram perpetuo incolendam accepit; aut unus ex illis est, **579** quibus deorum consortio frui non datur: aut omnino non dii sunt Apollo et Æsculapius et quotquot in terra quidpiam facere creduntur; sunt potius quidam dæmones multo iis hominibus inferiores, qui sapientia claruerunt, quosque virtus ad cœlum evexit.

Ὅρα δὴ, ὅτι, βουλόμενος τὰ ἡμέτερα ἀνελεῖν ὁ μὴ ὁμολογήσας δι' ὅλου τοῦ συγγράμματος Ἐπικούρειος εἶναι, πρὸς τὸν Ἐπίκουρον αὐτομολῶν ἐλέγχεται. Ὥρα δή σοι τῷ ἐντυγχάνοντι τοῖς Κέλσου λόγοις, καὶ συγκατατιθεμένῳ τοῖς προκειμένοις, ἤτοι ἀναιρεῖν τὸ Θεὸν ἐπιδημεῖν, προνοούμενον ἀνθρώπων τῶν καθ' ἕνα, ἢ, τιθέντι τὸ τοιοῦτον, ψευδοποιεῖν τὸν Κέλσου λόγον. Εἰ μὲν οὖν πάντη Πρόνοιαν ἀναιρεῖς, ψευδοποιήσεις αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἐν οἷς τίθησι θεοὺς καὶ Πρόνοιαν, ἵνα ταῦτα φήσῃς εἶναι ἀληθῆ· εἰ δὲ τίθῃς οὐδὲν ἧττον Πρόνοιαν, ὡς οὐ συγκατατιθέμενος Κέλσῳ D λέγοντι « μήτε Θεὸν μήτε Θεοῦ Παῖδα κατεληλυθέναι, ἢ κατέρχεσθαι πρὸς ἀνθρώπους· » διὰ τί οὐχὶ ἐπιμελῶς ἐξετάσεις ἐκ τῶν περὶ Ἰησοῦ ἡμῖν λελεγμένων καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ προφητευομένων, τίνα μᾶλλον χρὴ νομίζειν Θεὸν καὶ Θεοῦ Παῖδα κατεληλυθέναι πρὸς ἀνθρώπους, τὸν τοσαῦτα οἰκονομήσαντα καὶ ποιήσαντα Ἰησοῦν, ἢ τοὺς προφάσει χρησμῶν καὶ μαντειῶν μὴ ἐπανορθοῦντας μὲν τὰ ἤθη τῶν θεραπευομένων, καὶ προσέτι δ' ἀποστάντας τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρᾶς πρὸς τὸν τῶν ὅλων ποιητὴν σε-

3. Ex iis vide Celsum, dum nostra diruere molitur, totum Epicureum esse, quamvis istud nusquam sui scripti fateatur. Quisquis igitur Celsi sermones legis et approbas, aut negandum tibi est Deum huc advenire, qui singulis hominibus prospiciat; aut hoc si admiseris, Celsus mendacii arguendus. Sin autem, ut hæc Celsi vera sint, Providentiam sustuleris; falsum erit quod alio in loco affirmat, « deos esse et Providentiam. » Quod si Celso neganti « Deum aut Dei Filium descendisse ad homines aut descensurum esse » non assenseris, Providentiamque confiteris; cur ex iis quæ de Jesu diximus et quæ de illo prophetæ vaticinati sunt, non diligenter perpendis uter magis habendus sit Deus et Dei Filius ad homines delapsus, Jesusne qui tanta constituit et perfecit; an illi qui suis oraculis et divinationibus tantum abest ut suorum cultorum mores emendent, ut contra illos deducant a sincero illo castoque cultu qui rerum omnium Conditori deferri debet, et animos eorum, qui inter ipsorum cultores nomen profitentur suum, ab uno, solo, manifesto

(3) Ἄλλο τι. Sic libb. editi habent in margine, sicque legitur infra numero 4, ubi eadem phrasis occurrit. Male ergo hic libb. editi in textu habent, ἀλλ' ὅτι. Paulo post codex Basileensis recte omnino ταῦτ' αὐτῷ λέλεκται, cum proxime eodem numero præcedat πρὸς ταῦτα δὲ παλιλλογοῦντι, et quod sequitur εἰς τοῦθ' ἡμῖν. vertendum sit « hactenus. » Libb. editi hoc loco habent, τοῦτ' αὐτῷ λέλεκται.

βασμίου τιμῆς, καὶ σχίζοντας τὴν τῶν προσεχόντων αὐτοῖς ψυχὴν προφάσει τιμῆς πλειόνων θεῶν, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἐναργοῦς καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ;

Ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα, ὡς ἀποκριναμένων ἂν Ἰουδαίων ἢ Χριστιανῶν περὶ τῶν πρὸς ἀνθρώπους καταβαινόντων, ὅτι εἶεν ἄγγελοι, φησίν· « Εἰ δέ τινας ἀγγέλους φατέ· » καὶ προσεπερωτᾷ λέγων, « τίνας τούτους λέγετε; Θεοὺς, ἢ ἄλλο τι γένος; » εἶτα πάλιν οἱονεὶ ἀποκριναμένους ἄγει (4), ὅτι « ἄλλο τι, ὡς εἰκὸς, τοὺς δαίμονας· » φέρε, καὶ ταῦτα κατανοήσωμεν. Ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν « λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίας (5) ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν· » ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας (6) τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις· καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας (7) ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ Θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν τοῖς εὐεργετουμένοις προστασσομένων. Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους Γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ Θεοῦ σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως ἐμψύχου Λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως (8).

Ἀγγέλους (9) γὰρ καλέσαι μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον. Ἵνα δὲ καθ' ὑπόθεσιν ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιστήμη, θαυμάσιός τις οὖσα καὶ ἀπόῤῥητος, καταληφθῇ, αὕτη ἡ ἐπιστήμη, παραστήσασα τὴν φύσιν αὐτῶν, καὶ ἐφ' οἷς εἰσιν ἕκαστοι τεταγμένοι, οὐκ ἐάσει ἄλλῳ θαῤῥεῖν εὔχεσθαι ἢ τῷ πρὸς πάντα διαρκεῖ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι Λόγος, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα ἄλλα λέγουσι περὶ αὐτοῦ αἱ τῶν προφητῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων τοῦ Ἰησοῦ Γραφαί. Ἀρκεῖ δὲ πρὸς τὸ ἵλεως ἡμῖν τοὺς ἁγίους ἀγγέλους εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντα πράττειν αὐτοὺς ὑπὲρ ἡμῶν, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διάθεσις ἡμῶν, ὅση δύναμις ἀνθρωπίνη φύσει, μιμουμένη τὴν ἐκείνων προαίρεσιν, μιμουμένων αὐτῶν τὸν Θεὸν (10), καὶ ἡ πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ Λόγον (11), κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἡμῖν, διάληψις, οὐκ ἐναντιουμένη τῇ τρανοτέρᾳ

veroque Deo avellant hoc nomine, sic pietatem ad plures deos pertinere?

4. Deinde, quasi Judæi et Christiani suam de iis, qui ad homines descenderunt, mentem aperuissent respondissentque esse angelos: « Si angelos dicitis, » rogat, « quinam sint explicate. Diine, an quod aliud genus? » Tum quasi responsum ab eis tulisset: « Vos audio, inquit, sunt quid aliud, nempe dæmones. » Hic tantisper immoremur. Fatemur angelos esse « administratorios spiritus in ministerium missos propter eos qui hæreditatem capiunt salutis [77]; » illos modo ad purissima eaque cœlestia loca, aut etiam supra cœlos ad puriores sedes ascendere ad offerendas hominum preces; modo illinc delabi, ut unicuique afferant quod illi Deus pro meritis conferri jussit. Etsi vero angeli, quos a suo officio sic appellatos didicimus, dii etiam aliquando in sacris Scripturis nominantur, propterea quod divini sunt; nusquam tamen ibi præceptum reperias, **580** ut, qui Deo debetur cultus, eodem prosequamur eos, quorum nobis ministrandi Deique dona afferendi negotium est. Nam omnes postulationes, precationes, orationes, gratiarum actiones ad Deum oportet dirigere per summum sacerdotem omnibus angelis superiorem, Verbum vivum et Deum. Quin et hoc ipsum Verbum orabimus, illi feremus preces, illi gratias agemus, illi vota faciemus; si modo propriam precationis possimus ab impropria secernere notionem.

5. Verum angelos, quorum cognitio quæ supra hominem est, comparata non fuerit, a nobis invocari, recta ratio non patitur. Age porro comparata fuerit admirabilis illa et arcana angelorum cognitio. Tum quidem eorum natura et officia, quibus funguntur, nota erunt; sed hoc ipsum absterrebit, ne preces alii ferantur, quam sufficienti ad omnia Deo per Salvatorem nostrum Dei Filium, qui Verbum est, et sapientia, et veritas, et quidquid de illo prophetarum Dei apostolorumque Jesu scripta prodiderunt. Atque ut angeli nobis propitii sint nostrique gratia omnia faciant, satis est, si, quantum per humanæ naturæ vires licet, erga Deum ita simus affecti, ac illi; eorum propositum imitantes quemadmodum et ipsi Deum imitantur; et præterea nobis ea sit Filii ejus Verbi notio, quæ non solum clariori illi, quam angeli sancti de illo habent, non repu-

[77] Hebr. I, 14.

(4) *Ἀποκριναμένους ἄγει.* Sic mss. Libri vero editi in textu, ἀποκριναμένοις ἄγει, et in margine, ἀποκριναμένοις λέγει.

(5) Sic Hœschelius et mss.; Spencerus, vero, εἰς διακονίαν.

(6) *Προσάγοντας*, etc. Vide *Origenianorum* Huetii lib. II, quæst. 5.

(7) *Φέροντας*, etc. Verborum hæc est constructio: φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τι τῶν αὐτοῖς προστασσομένων ἀπὸ Θεοῦ διακονεῖν τοῖς εὐεργετουμένοις, ut τῶν προστασσομένων sit in neutro. Vide Huetii lib. II *Origenianorum*, quæst. 5, num 36.

(8) *Ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως.* Vide libr. II *Origenianorum*, quæst. 2, num. 29.

(9) *Ἀγγέλους*, etc. Vide lib. II *Origenianorum*, quæstion. 5, num. 36.

(10) Sic mss. et recte omnino; libb. autem editi in textu habent: ὅση δύναμις ἀνθρωπίνη φύσις μιμουμένη τὴν ἐκείνων αὐτῶν προαίρεσιν μιμουμένων τὸν Θεόν.

(11) *Ἡ πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ Λόγον*, etc. Guieto scribendum videtur: ἡ περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου, etc.

gnet, sed quæ etiam clarior in dies explanatiorque facta ad illam accedere contendat. Unde quod Celsus respondet sibi quasi verbis nostris, « angelos, qui ad præstanda hominibus beneficia descendunt, esse aliquod genus diversum a diis, eosque probabiliter esse dæmones; » id hominis est qui sacras nostras Scripturas non legit. Nec videt dæmonum nomen haudquaquam esse aut indifferens, ut est hominum inter quos boni sunt et mali; aut bonum, quale est deorum quod nec malis dæmonibus, nec simulacris, nec animalibus datur a rerum divinarum peritis, sed naturis vere divinis et beatis; hoc autem dæmonum nomen tribui semper maleficis illis potestatibus crassiori corpore solutis quæ homines in errorem inducunt aguntque transversos et a Deo rebusque cœlestibus avocatas ad hæc ima deprimunt.

6. Postea sic de Judæis loquitur: « Hoc primum de Judæis mihi mirum accidit, quod, quamvis cœlum et qui in illo sunt angelos venerentur, solem tamen, lunam aliasque stellas cum fixas tum errantes, quæ certe sunt augustissimæ et potentissimæ cœli partes, minime colenda esse judicent. Quasi hæc simul cohærere **581** possent, totum esse Deum et partes totius non esse divinas: quasi fas esset summo honore prosequi eos, qui in tenebris alicubi vi improbæ artis magicæ occæcatis, aut per obscura spectra somniantibus apparere dicuntur; illos vero nihili pendere illustrissimos rerum supra nos positarum præcones, illos vere cœlestes angelos, qui tam perspicua omnibus, tam splendida vaticinia edunt, qui pluvias, æstus, nebulas, tonitrua ab ipsis adorata, fulgura, fructus, proventus omnes administrant, quibus denique Dei cognitionem debent. » Hic mihi Celsus videtur in perturbatione versatus scripsisse quæ nesciebat, aut quæ male intellexerat. Liquet enim res Judæorum examinanti et cum Christianorum rebus conferenti, nihil aliud a Judæis adorari præter Deum cœli rerumque omnium conditorem. Quippe qui legem sequuntur a Deo sancitam his verbis: « Non erunt tibi alii dii præter me: non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, quæ est in cœlo desuper, et quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles[78]. » Inde patet, qui ex præscripto legis vivunt et Creatorem cœli adorant, ab iis eodem in honore cœlum non haberi. Neque etiam angelos, qui in cœlo sunt, adorat, quisquis Mosaicam legem observat. Quemadmodum enim solem et lunam et stellas, mundi ornamenta, non adorant; sic cœlo et angelis qui in illo sunt, hunc honorem habere refugiunt: obsequentes huic legi: « Ne elevatis oculis ad cœlum,

A περὶ αὐτοῦ διαλήψει τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνην ὁσημέραι τῇ τρανότητι καὶ διαρθρώσει σπεύδουσα. Ὡς μὴ ἀναγνοὺς δὲ τὰς ἱερὰς ἡμῶν Γραφὰς ὁ Κέλσος ἑαυτῷ ἀποκρίνεται ὡς ἀφ' ἡμῶν, ὅτι « ἄλλο τι γένος παρὰ Θεοῦ (12) φαμεν τοὺς καταβαίνοντας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἀγγέλους, » καί φησιν, « ὡς τὸ εἰκὸς, λεχθῆναι ἂν αὐτοὺς ὑφ' ἡμῶν δαίμονας· » οὐχ ὁρῶν, ὅτι τὸ τῶν δαιμόνων ὄνομα οὐδὲ μέσον ἐστὶν, ὡς τὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐν οἷς τινες μὲν ἀστεῖοι, τινὲς δὲ φαῦλοί εἰσιν· οὔτ' ἀστεῖον, ὁποῖόν ἐστι τὸ τῶν θεῶν, τασσόμενον οὐκ ἐπὶ φαύλων δαιμονίων, ἢ ἐπὶ ἀγαλμάτων, ἢ ἐπὶ ζώων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τὰ Θεοῦ ἐγνωκότων ἐπὶ τῶν ἀληθῶς θειοτέρων καὶ μακαρίων· ἀεὶ δ' ἐπὶ τῶν φαύλων ἔξω τοῦ παχυτέρου σώματος δυνάμεων τάσσεται τὸ τῶν δαιμόνων ὄνομα,
B πλανώντων καὶ περισπώντων τοὺς ἀνθρώπους, καὶ καθελκόντων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὑπερουρανίων ἐπὶ τὰ τῆδε πράγματα.

Μετὰ ταῦτα δὲ τοιαύτην ἐκτίθεται περὶ Ἰουδαίων λέξιν· « Πρῶτον οὖν τῶν Ἰουδαίων θαυμάζειν ἄξιον, εἰ τὸν μὲν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἐν τῷδε ἀγγέλους σέβουσι, τὰ σεμνότατα δὲ αὐτοῦ μέρη καὶ δυνατώτατα, ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας, ἀπλανεῖς τε καὶ πλανήτας, ταῦτα παραπέμπουσιν. Ὡς ἐνδεχόμενον (13), τὸ μὲν ὅλον εἶναι Θεὸν, τὰ δὲ μέρη αὐτοῦ μὴ θεῖα· ἢ τοὺς μὲν ἐν σκότῳ που ἐκ γοητείας οὐκ ὀρθῆς τυφλώττουσιν, ἢ δι' ἀμυδρῶν φασμάτων ὀνειρώττουσιν ἐγχρίμπτειν λεγομένους, εὖ μάλα θρησκεύειν· τοὺς δ' ἐναργῶς οὕτω καὶ λαμπρῶς ἅπασι προφητεύοντας, δι' ὧν ὑετούς τε καὶ θάλπη, καὶ νέφη, καὶ βροντὰς (ἃς προσκυνοῦσι,) καὶ ἀστραπὰς, καὶ καρποὺς, καὶ γονὰς ἁπάσας ταμιεύεσθαι (14), δι' ὧν
C αὐτοῖς ἀνακαλύπτεσθαι τὸν Θεὸν, τοὺς φανερωτάτους τῶν ἄνω κήρυκας, τοὺς ὡς ἀληθῶς οὐρανίους ἀγγέλους, τούτους ἡγεῖσθαι τὸ μηδέν. » Ἐν τούτοις δὲ δοκεῖ μοι συγκεχύσθαι ὁ Κέλσος, καὶ ἀπὸ παρακουσμάτων, ἃ μὴ ᾔδει, γεγραφέναι· σαφὲς γὰρ τοῖς τὰ Ἰουδαίων ἐξετάζουσι, καὶ τὰ Χριστιανῶν ἐκείνοις συνάπτουσιν, ὅτι τῷ μὲν νόμῳ ἀκολουθοῦντες Ἰουδαῖοι λέγοντι ἐκ προσώπου Θεοῦ· « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς, οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· » οὐδὲν ἄλλο σέβουσιν, ἢ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ λοιπὰ πάντα. Δῆλον δ' ὅτι οἱ κατὰ τὸν νόμον βιοῦντες, σέβοντες τὸν ποιήσαντα τὸν
D οὐρανὸν, οὐ συσσέβουσι τῷ Θεῷ τὸν οὐρανόν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγγέλους οὐδεὶς τῶν δουλευόντων τῷ Μωϋσέως νόμῳ προσκυνεῖ· ὁμοίως δὲ τῷ μὴ προσκυνεῖν ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, ἀπέχονται τοῦ προσκυνεῖν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ἀγγέλους, πειθόμενοι τῷ λέγοντι νόμῳ· « Καὶ μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν,

[78] Exod. xx, 3, 4, 5.

(12) *Παρὰ Θεοῦ*. Lege cum Boherello et Guieto, παρὰ θεούς vel παρὰ Θεόν.

(13) *Ὡς ἐνδεχόμενον*. Accusativus casus, absolute positus, quanquam Guieto scribendum videtur, ὡς ἐνδεχομένου.

(14) *Ταμιεύεσθαι*. Addendum, vel subaudiendum δῆλον, aut quid simile.

καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσεις αὐτοῖς καὶ λατρεύσεις αὐτοῖς· ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. »

Ἀλλὰ καὶ ἑαυτῷ λαβὼν, ὡς ἄρα Θεὸν νομίζουσι τὸν οὐρανὸν Ἰουδαῖοι, τοῦτο ὡς ἄτοπον ἐπιφέρει, ἐγκαλῶν τοῖς προσκυνοῦσι μὲν τὸν οὐρανὸν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, ὅτι τοῦτο ποιοῦσιν Ἰουδαῖοι, ὡς ἐνδεχόμενον, τὸ μὲν ὅλον εἶναι Θεὸν, τὰ μέρη δ' αὐτοῦ μὴ θεῖα· καὶ ὅλον μὲν ἔοικε λέγειν τὸν οὐρανὸν, μέρη δ' αὐτοῦ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας. Οὐ λέγουσι μὲν οὖν σαφῶς οὔτ' Ἰουδαῖοι οὔτε Χριστιανοὶ τὸν οὐρανὸν Θεόν. Ἀλλὰ δεδόσθω κατ' αὐτὸν λέγεσθαι ὑπὸ Ἰουδαίων Θεὸν εἶναι τὸν οὐρανόν· ἔστω δὲ καὶ μέρη τοῦ οὐρανοῦ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες· (ὅπερ οὐ πάντως ἐστὶν ἀληθές· οὐδὲ γὰρ τὰ ἐπὶ γῆς ζῶα καὶ φυτὰ μέρη γῆς·) πόθεν δὴ καὶ καθ' Ἕλληνας ἀληθὲς, ὅτι, ἐὰν ὅλον τι Θεὸς ᾖ, ἤδη καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ ἐστι θεῖα; Σαφῶς δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι Θεόν· Στωϊκοὶ (15) μὲν τὸν πρῶτον, οἱ δ' ἀπὸ Πλάτωνος (16) τὸν δεύτερον, τινὲς δ' αὐτῶν τὸν τρίτον (17). Ἆρ' οὖν κατὰ τοὺς τοιούτους, ἐπεὶ τὸ ὅλον ὁ κόσμος Θεός ἐστιν, ἤδη καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ θεῖα, ὡς εἶναι θεῖα οὐ μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλογα ζῶα, μέρη ὄντα τοῦ κόσμου, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ φυτά; Εἰ δὲ μέρη τοῦ κόσμου καὶ οἱ ποταμοὶ, καὶ τὰ ὄρη, καὶ αἱ θάλασσαι, ἆρ' ἐπεὶ ὅλος ὁ κόσμος Θεός ἐστιν, ἤδη καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ θάλασσαι θεοί εἰσιν; Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο φήσουσιν Ἕλληνες· τοὺς δ' ἐπιστατοῦντας (ἢ ἄρα (18) δαίμονας, ἢ θεοὺς, ὡς ἐκεῖνοι ὀνομάζουσι) ποταμοῖς καὶ θαλάσσαις, τούτους ἂν λέγοιεν θεούς· ὅθεν καὶ τὸ καθολικὸν Κέλσου γίνεται καὶ καθ' Ἕλληνας, τοὺς τὴν Πρόνοιαν εἰσάγοντας, ψεῦδος, ὅτι, ἐάν τι ὅλον ᾖ Θεὸς, πάντως (19) τὰ μέρη τούτου ἐστὶ θεῖα· ἀκολουθεῖ δὲ τῷ Κέλσου λόγῳ, ἐὰν Θεὸς ᾖ ὁ κόσμος, πάντα τὰ ἐν αὐτῷ εἶναι θεῖα, μέρη ὄντα τοῦ κόσμου· καὶ κατὰ τοῦτο θεῖα ἔσται ζῶα

A videas solem et lunam et astra, omne ornamentum cœli, et errore deceptus adores ea et colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus[79]. »

7. Postquam vero sibi sumpsit Celsus cœlum a Judæis pro Deo haberi, hinc ut absurdum colligit vitioque illis ducit, quod, tametsi cœlum adorant, nec solem tamen, nec lunam, nec stellas eodem cultu dignentur; quasi fieri posset ut partes totius, quod Deus est, non essent divinæ. Quod hic totum appellat, id videtur esse cœlum; cœli autem partes, ni fallor, solem et lunam et astra intelligit. At certum est cœlum nec a Judæis nec a Christianis Deum dici. Sed esto Judæi dixerint cœlum esse Deum. Largior id quoque solem, lunam et stellas B esse cœli partes; quod tamen non est undecunque verum: nec enim plantæ et animalia censentur terræ partes, quamvis in terra sint. Sed si totum sit Deus, idcirco partes ejus esse divinas, ecquis vel Græcorum concesserit? Palam quidem illi mundum universum esse Deum profitentur: cum pro primo Deo **582** Stoici, pro secundo Platonici, quidam pro tertio habent. Ergone ex illis, quia mundus totus est Deus, continuo partes ejus divinæ sunt, ita ut non solum homines, sed brutæ etiam animantes omnesque plantæ quæ partes mundi sunt, divinitatis sint participes? Si autem flumina, montes, maria mundi sunt partes, an quia Deus est mundus totus, eam ob rem hæc omnia dii sunt? Certe id nemo Græcorum dixerit: sed potius eos, C qui (sive dæmones sint, sive dii, ut illi vocant) fluminibus et maribus præsunt, pro diis habendos esse. Falsum igitur est, etiam ex Græcis qui Providentiam admittunt, id quod Celsus in universum asserit, si totum quid est Deus, necesse esse ut partes ejus divinæ sint. Sequitur autem ex illius sententia, si mundus est Deus, omnia quæ in illo sunt, utpote partes ejus, diis esse adnumeranda:

[79] Deut. IV, 19.

(15) *Στωϊκοί*. Plut., lib. I, cap. 7, *De placitis philosoph.*: Θεὸν δὲ, καὶ τὸν κόσμον, καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ τὴν γῆν, τὸν δὲ ἀνωτάτω πάντων νοῦν ἐν αἰθέρι. « Ad hæc, Deum esse mundum, stellas, terram; supra autem omnia esse mentem quæ est in æthere. » Vide quæ profert ex Chrysippo in libro *De Stoicorum repugnantiis*. Laert. in *Zen.*; Lactant, lib. VII, cap. 3. SPENCER.

(16) *Πλάτωνος*. Plat., *De anima mundi*, pag. 94: Δηλούμενος ὧν ἄριστον γένναμα ποιεῖν, τοῦτον ἐποίει Θεὸν γεννατὸν, οὔποκα φθαρησόμενον ὑπ' ἄλλω αἰτίω ἔξω τῶ αὐτὸν συντεταγμένω Θεῶ, εἴποκα δήλετο αὐτὸν διαλύεν. Ἀλλ' οὐ γὰρ τἀγαθῶ ἐστιν ὁρμᾶν ἐπὶ φθορὰν γεννάματος καλλίστω· διαμένει ἄρα, τοιόσδε ὢν, ἄφθαρτος καὶ ἀνώλεθρος καὶ μακάριος· κράτιστος δ' ἐστὶ γεννατῶν, ἐπεὶ ὑπὸ τῶ κρατίστω αἰτίω ἐγένετο. « Cum igitur Deus vellet pulcherrimum fetum producere, hunc effecit Deum genitum, nunquam corrumpendum ab alia causa, præterquam a Deo qui ipsum composuit, si quando voluerit ipsum dissolvere. At non est boni genitoris, ad sui fetus, et pulcherrimi quidem illius, perniciem impelli. Permanet igitur mundus constanter talis qualis est creatus a Deo, ab omni corruptione liber et interitu, beatus, optimus rerum omnium genitarum; quandoquidem ab optima causa exstitit. » Plat. in *Timæo*, pag. 40, cum multa dixerat de creatione mundi, adjungit: Ἀλλὰ ταῦτά τε ἱκανῶς ἡμῖν ταύτῃ, καὶ τὰ περὶ θεῶν ὁρατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεως, ἐχέτω τέλος. « Atque hæc quidem hactenus D de aspectabilium et genitorum deorum natura dicta sunto: istique sermoni hic finis imponatur. ID.

(17) *Τρίτον*. Plotin. lib. V, enneados 3: Ἢ εἰσι καὶ ἐνταῦθα θεοὶ, καὶ ὁ κόσμος Θεὸς, ὥσπερ σύνηθες λέγειν, τρίτος, καὶ εἰ μέχρι σελήνης ἕκαστος Θεός. « Forsan potius hic quoque dii sunt, et mundus (ut dici solet) Deus est tertius: et usque ad lunam unusquisque est Deus. » ID. »

(18) Sic mss. Libri autem editi, εἰ ἄρα. Paulo post, ὅθεν καὶ τὸ καθολικὸν Κέλσου, sic ad oram codicis Joliani legitur. In aliis mss. et libb. editis deest, ὅθεν.

(19) *Πάντως*. Codd. Regius et Basileensis, οὐ πάντως, quæ negandi particula si admittitur, tunc post ψεῦδος quod præcedit, loco virgulæ apponendum erit punctum, ut sequentia non ad τὸ καθολικὸν Κέλσου referantur, sed ab Origene inferri existimentur hoc modo: ὅτι ἐάν τι ὅλον ᾖ Θεὸς, οὐ πάντως τὰ μέρη τούτου ἐστὶ θεῖα.

consequens item est, ut animantes quæque, muscæ, culices, vermes, omne serpentum genus, omnes volucrum pisciumque species, inter deos referri debeant. Quod nec assentientur ii qui mundum Deum esse dictitant. Judæi autem qui ad Mosaicam legem vitam exigunt, etiamsi non possint ea legis quæ obscure scripta sunt et quid reconditum continent interpretari, nunquam tamen dicent cœlum aut angelos in deos esse conferendos.

8. Quoniam vero diximus Celsum ex quibusdam male intellectis in perturbationem incidisse, id nunc pro viribus declarare juvat : quoniamque Celsus animum induxit in more atque instituto Judæorum esse positum ut cœlum et qui in illo sunt angelos adorent, ostendamus illarum rerum sicut et solis, lunæ, stellarum simulacrorumque cultum non modo non esse Judaicis institutis consentaneum, sed etiam ab illis esse quam alienissimum. Et vero Deus apud Jeremiam prophetam cum populo Judaico expostulat, quod res illas adoraret et reginæ cœli totique cœli militiæ sacra faceret [80]. Quid quod inter crimina, quorum Judæos accusant scripta Christianorum, idem illud reperias, et ob eam causam a Deo fuisse repudiatos. Sic enim in Actis apostolorum de Judæis : « Convertit autem Deus et tradidit eos
583 servire militiæ cœli, sicut scriptum est in libro Prophetarum : Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel ? Et suscepistis tabernaculum Moloch et sidus Dei Remphan, et figuras quas fecistis adorare eas [81]. » Et Paulus egregie Judaicis institutis eruditus, et insuper portentosa Christi visione ad Christianam religionem conversus hæc habet in sua ad Colossenses : « Nemo vos seducat volens in humilitate et religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus et conjunctiones subministratum et constructum crescit in augmentum Dei [82]. » Hæc Celsus cum nec legisset nec didicisset, fingit nescio quomodo cœlum et angelos qui ibi sunt, inviolata lege, a Judæis adorari.

9. Pari mentis perturbatione, nec sedulo meditatus quæ huc spectabant, arbitratus est Judæos a magicis quibusdam incantatoribus, spectra quædam hanc in rem magico carmine evocantibus, adductos fuisse ut cœlestes angelos colerent : nescius videlicet et istud esse contra legem, quæ sic fertur : « Ne declinetis ad magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos ; ego Dominus

A μυῖαι, καὶ σκνίφες, καὶ σκώληκες, καὶ πᾶν τὸ τῶν ὄφεων εἶδος· ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ὀρνέων, καὶ τὸ τῶν ἰχθύων. Ἅπερ οὐδ' οἱ λέγοντες Θεὸν εἶναι τὸν κόσμον φήσουσιν. Οἱ δὲ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον βιοῦντες Ἰουδαῖοι, κἂν μηδὲν εἰδῶσιν (20) ἐκδέχεσθαι κεκρυμμένως εἰρημένον τοῦ νόμου βούλημα, καὶ ἀπόῤῥητόν τι ἐμφαῖνον, οὔτε τὸν οὐρανὸν φήσουσιν εἶναι Θεὸν, οὔτε τοὺς ἀγγέλους.

Ἐπεὶ δὲ φάσκομεν αὐτὸν συγκεχύσθαι ἔκ τινων παρακουσμάτων, φέρε, καὶ ταῦτα ἡμεῖς, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, τρανώσωμεν, καὶ παραστήσωμεν, ὅτι, Κέλσου νομίζοντος Ἰουδαϊκὸν εἶναι τὸ προσκυνεῖν οὐρανῷ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ ἀγγέλοις, οὐκ Ἰουδαϊκὸν μὲν τὸ τοιοῦτον, παραβατικὸν δὲ Ἰουδαϊσμοῦ ἐστιν· ὥσπερ καὶ τὸ προσκυνεῖν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ
B ἄστροις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγάλμασιν. Εὑρήσεις γοῦν μάλιστα ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον διὰ τοῦ προφήτου μεμφόμενον τῷ Ἰουδαίων λαῷ, ὡς προσκυνοῦντι τὰ τοιαῦτα καὶ θύοντι τῇ βασιλίσσῃ τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Δηλοῦσι δὲ καὶ οἱ Χριστιανῶν λόγοι, κατηγοροῦντες τῶν ἐν Ἰουδαίοις ἁμαρτανομένων, ὅτι Θεοῦ ἐγκαταλείποντος (21) τὸν λαὸν ἐκεῖνον ἐπί τισιν ἁμαρτήμασιν, καὶ ταῦτ' αὐτοῖς ἡμαρτάνετο. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς Πράξεσι γέγραπται τῶν ἀποστόλων περὶ Ἰουδαίων, ὅτι « Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν· Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ τέσσαράκοντα ἔτη, οἶκος Ἰσραήλ ; Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ
C ἄστρον τοῦ θεοῦ Ῥεμφὰν, καὶ τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. » Παρὰ δὲ τῷ Παύλῳ, ἀκριβῶς τὰ Ἰουδαίων παιδευθέντι, καὶ ὕστερον ἐκ παραδόξου ἐπιφανείας Ἰησοῦ χριστιανίσαντι, τοιαῦτ' ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς λέλεκται· « Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων (22) ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ· καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα, διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. » Ταῦτα δὲ μήτ' ἀναγνοὺς, μήτε μαθὼν ὁ Κέλσος, οὐκ οἶδα ὅπως πεποίηκεν ὡς οὐ παρανομοῦντας Ἰουδαίους προσκυνεῖν τῷ οὐρανῷ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ ἀγγέλοις.

D Ἔτι δ' ὑποσυγκεχυμένος (23), καὶ μὴ ἐπιμελῶς ἰδὼν τὰ κατὰ τὸν τόπον, ᾠήθη ἀπὸ τῶν ἐν μαγγανείαις καὶ γοητείαις ἐπῳδῶν προτραπέντας Ἰουδαίους ἔκ τινων κατὰ τὰς ἐπῳδὰς φασμάτων ἐπιφαινομένων τοῖς ἐπᾴδουσι, προσκυνεῖν τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους· οὐ συνιδὼν, ὅτι καὶ τοῦτο παρὰ τὸν νόμον τοῖς γε ταῦτα ποιοῦσιν ἐγίνετο λέγοντα· « Οὐκ ἐπακολουθήσετε ἐγγαστριμύθοις, καὶ τοῖς ἐπαοιδοῖς οὐ

[80] Jerem. VII, 18, XIX, 13. [81] Act. VII, 42, 43 ; Amos V, 25. [82] Coloss. II, 18, 19.

(20) *Εἰδῶσιν*. Codd. Regius et Basileensis, θαῤῥῶσιν.

(21) Codd. Regius et Basileensis, ἐγκαταλιπόντος. Paulo post Hœschelius in textu, καὶ τοῦτ' αὐτοῖς, et ibidem, ἔτρεψε δὲ ὁ Θεός. Infra, τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ Ῥομφᾶ.

(22) *Θέλων*. Desideratur in antea editis, sed reperitur in mss. Paulo post libb. editi in textu, ἃ ἑώρακεν ἐμβατεύων, at Gelenius legit, ἃ μὴ ἑώρακεν.

(23) Hœschelius in textu, ὑποσυγκεχυμένως.

προσκολληθήσεσθε ἐκμιανθῆναι (24) ἐν αὐτοῖς· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Ἐχρῆν οὖν ἢ μηδόλως ταῦτ' εἰς Ἰουδαίους ἀναφέρειν τὸν τηροῦντα Ἰουδαίους ὡς φυλάσσοντας τὸν νόμον, καὶ λέγοντα αὐτοὺς εἶναι τοὺς κατὰ τὸν νόμον βιοῦντας· ἢ ἀναφέροντα παραστῆσαι, ὅτι τὰ τοιαῦτα οἱ παρανομοῦντες Ἰουδαῖοι ἐποίουν. Ἀλλὰ πάλιν (25), ὥσπερ παρανομοῦσιν οἱ τοὺς ἐν σκότῳ που καὶ ἐκ γοητείας θρησκεύοντες, τυφλώττοντες, καὶ δι' ἀμυδρῶν φασμάτων ὀνειρώττοντες, προσκυνοῦντες τοὺς ἐγχρίμπτειν λεγομένους καὶ τοῖς τοιούτοις, οὕτω καὶ οἱ ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις θύοντες, εὖ μάλα παρανομοῦσι. Καὶ οὐκ ἦν κατὰ τὸν αὐτὸν λέγειν, Ἰουδαίους καὶ φυλαττομένους προσκυνεῖν ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, καὶ τὸ τοιοῦτον μὴ φυλαττομένους ἐπὶ οὐρανοῦ καὶ ἀγγέλων.

B Εἰ δὲ χρὴ ἀπολογήσασθαι ἡμᾶς, ἐπίσης μὴ προσκυνοῦντας (26) ἀγγέλους, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, περὶ τοῦ μηδὲ τοὺς λεγομένους ὑφ' Ἑλλήνων ἐμφανεῖς θεοὺς καὶ αἰσθητοὺς προσκυνεῖν· φήσομεν, ὅτι καὶ ὁ Μωϋσέως νόμος ἐπίσταται τούτους ἀπονεμηθέντας μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ· οὐκέτι δὲ καὶ τοῖς εἰς ἐξαίρετον μερίδα ληφθεῖσι τῷ Θεῷ παρὰ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη. Γέγραπται γοῦν ἐν *Δευτερονομίῳ*· « Καὶ μήποτε ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς, προσκυνήσεις αὐτοῖς, καὶ λατρεύσεις (27) αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, τοῖς ὑποκάτω παντὸς τοῦ οὐρανοῦ. Ἡμᾶς δ' ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ τῆς καμίνου τῆς σιδηρᾶς, ἐξ Αἰγύπτου (28), εἶ- C ναι λαὸν αὐτῷ ἔγκληρον, ὡς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. » « Γένος » τοίνυν « ἐκλεκτὸν, καὶ βασίλειον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον, καὶ λαὸς εἰς περιποίησιν » κληθέντες ὑπὸ Θεοῦ εἶναι ὁ Ἑβραίων λαὸς, περὶ οὗ τῷ Ἀβραὰμ προείρητο ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ Κυρίου φωνῆς· « Ἀνάβλεψον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀρίθμησον τοὺς ἀστέρας, εἰ δυνήσῃ ἐξαριθμῆσαι αὐτοὺς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου, » οὐκ ἔμελλε τὴν ἐλπίδα ἔχων οὕτω γενέσθαι, ὡς οἱ ἐν οὐρανῷ ἀστέρες, προσκυνεῖν ἐκείνους, οἷς ἐκ τοῦ συνιέναι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐξομοιοῦσθαι ἔμελλε. Καὶ γὰρ λέλεκται πρὸς αὐτούς· « Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐπλήθυνεν ὑμᾶς, καὶ ἰδοὺ, ἐστὲ σήμερον ὡσεὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει. » Καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ δὲ προφητεύεται τοιαῦτα περὶ D τῶν κατὰ τὴν ἀνάστασιν· « Καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ σωθήσεται ὁ λαός σου πᾶς ὁ γεγραμμένος (29) ἐν τῇ βίβλῳ, καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώ-

A Deus vester [83]. » Itaque si Celsus in mente haberet Judæos, qui legem observant et ad illius præscripta vitam componunt, culpam hanc in illos collatam non oportuit; aut si conferre vellet probare debuit, qui hæc faciebant, eos in legem peccare. Et quidem ii, qui colunt adorantque eos qui in tenebris alicubi vi improbæ artis magicæ obcæcatis, aut per obscura spectra somniantibus apparere dicuntur, perinde legem violant, atque illi qui soli, lunæ stellisque sacra faciunt. Pugnant igitur hæc inter se quæ dicit Celsus, Judæos ab adorandis sole et luna et stellis refugere; et ab eisdem cœlum et angelos adorari.

B 10. Quod si a nobis, qui æque ac Judæi angelos, solem, lunam stellasque non colimus, ratio postulatur, cur nec diis, quos Græci conspicuos et sensibiles vocant, cultum tribuamus; eam nobis lex Mosaica suppeditat, docens eos a Deo datos fuisse gentibus omnibus quæ sub cœlo sunt; non autem iis, quos præ cæteris terræ gentibus, quasi portionem **584** selectam, sibi Deus reservatam voluit. Quam in rem in *Deuteronomio* scriptum est : « Ne forte elevatis oculis ad cœlum, videas solem et lunam et astra, ornamentum cœli, et errore deceptus adores ea, et colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus quæ sub cœlo sunt. Nos autem tulit Dominus, et eduxit de fornace ferrea Ægypti, ut haberet populum hæ- C reditarium, sicut est in præsenti die [84]. » Cum igitur Hebræorum populus a Deo vocatus fuisset, ut « genus electum et regale sacerdotium et gens sancta et populus acquisitionis [85] » esset; cumque de illo Abraham audivisset vocem Domini sibi dicentem : « Suspice cœlum et numera stellas, si potes illas numerare. Et dixit ei : Sic erit semen tuum [86]; » spem habens fore se ut astra cœli, non debuit ea adorare, quibus intelligenda et observanda divina lege similis futurus erat. Etenim illis dictum est : « Dominus Deus noster multiplicavit vos, et ecce estis hodie sicut stellæ cœli multitudine [87]. » Et Daniel sic de iis qui resurgent vaticinatur : « Et in tempore illo salvabitur populus tuus D omnis qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ pulvere, evigilabunt; alii in vitam æternam, alii vero in opprobrium et pudorem sempiternum. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et

[83] Levit. XIX, 31. [84] Deut. IV, 19, 20. [85] I Petr. II, 9. [86] Gen. XV, 5. [87] Deut. I, 10.

(24) Idem in textu, ὑποσυγκεχυμένως.

(25) *Ἀλλὰ πάλιν*, etc. Totus hic locus corruptus videtur, neque ei quidquam lucis afferunt mss. codices, sed ex verbis Celsi quæ supra num. 6 habentur, ita legendum esse conjicio : Ἀλλὰ πάλιν, ὥσπερ παρανομοῦσιν οἱ τοὺς τοῖς ἐν σκότῳ που καὶ ἐκ γοητείας τυφλώττουσι, καὶ δι' ἀμυδρῶν φασμάτων ὀνειρώττουσιν ἐγχρίμπτειν λεγομένους εὖ μάλα θρησκεύοντες καὶ τοῖς τοιούτοις προσκυνοῦντες, οὕτω καὶ οἱ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις θύοντες παρανομοῦσι.

(26) *Ἐπίσης μὴ προσκυνοῦντας.* Dubitat Guietus an non scribendum sit ἐπίσης τῷ μὴ προσκυνεῖν.

(27) Codd. Regius et Basileensis, προσκυνήσῃς αὐτοῖς καὶ λατρεύσῃς. Paulo post vulgatus Bibliorum textus habet, ὑμᾶς δ' ἔλαβε Κύριος καὶ ἐξήγαγεν ὑμᾶς.

(28) *Σιδηρᾶς, ἐξ Αἰγύπτου.* An scribendum, σιδηρᾶς καὶ ἐξ Αἰγύπτου. Nota est Ur Chaldæorum, id est fornax, Abrahami patria, qua relicta in Charram Syriæ habitavit. Sed ἐπέχω.

(29) Vulgata Biblia Græca, εὑρεθεὶς γεγραμμένος.

qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in æternitates et ultra [88]. » Inde Paulus acceperat id quod dixit de resurrectione agens : « Et corpora cœlestia et corpora terrestria ; sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate. Sic et resurrectio mortuorum [89]. » Nulla igitur fuit ratio, cur, qui creata omnia generose pedibus proculcare et a Deo præstantissima vitæ bene actæ præmia exspectare didicerant, qui audierant : « Vos estis lux mundi ; » et : « Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est [90] ; » qui summo studio ad splendidam illam et incontaminatam sapientiam, ipsum lucis æternæ splendorem contendebant, aut jam erant consecuti ; illi ita sensibili solis et lunæ et stellarum lumine percellerentur, ut, licet intelligibilem haberent lucem, lucem veram, lucem mundi, lucem hominum, se tamen infra sensibilem illam lucem esse arbitrarentur resque illa præditas adorarent : quas quidem si adorari oportuisset, non
585 profecto propter illud lumen sensibile quod multis adorationi est ; sed potius propter intelligibile illud et verum lumen adorari oportuisset : si quidem astra cœli sunt animalia ratione et virtute prædita, atque ab illa sapientia, quæ lucis æternæ splendor est, cognitionis lumine fuerunt illustrata. Nam illud eorum lumen sensibile ejus est opus qui creavit omnia : quod autem intelligibile fortasse habent, id ex eorum libera voluntate proficiscitur.

A ματι ἐξεγερθήσονται, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον. Καὶ οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν ὡς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος· καὶ ἀπὸ τῶν δικαίων τῶν πολλῶν ὡς οἱ ἀστέρες εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ ἔτι. » Ὅθεν καὶ ὁ Παῦλος λαβὼν ἐν τοῖς περὶ ἀναστάσεώς φησι· « Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων. Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. » Οὐ τοίνυν ἦν εὔλογον (30), τοὺς διδαχθέντας μεγαλοφυῶς ὑπεραναβαίνειν πάντα τὰ δημιουργήματα, καὶ ἐλπίζειν τὰ ἄριστα περὶ αὐτῶν παρὰ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῷ καλλίστῳ βίῳ, καὶ ἀκούσαντας τὸ, « Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ
B κόσμου· » καὶ τὸ, « Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » ἀσκοῦντας ἔχειν τὴν λαμπρὰν καὶ ἀμάραντον σοφίαν, ἢ καὶ (31) ἀνειληφότας αὐτὴν οὖσαν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, καταπλαγῆναι τὸ αἰσθητὸν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων φῶς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ τὸ αἰσθητὸν φῶς ἐκείνων νομίσαι ἑαυτοὺς κάτω που εἶναι, ἔχοντας τηλικοῦτον νοητὸν γνώσεως φῶς, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων, κἀκείνοις προσκυνῆσαι· οὓς εἰ ἄρα προσκυνεῖσθαι ἐχρῆν, οὐ διὰ τὸ θαυμαζόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν αἰσθητὸν φῶς ἐχρῆν προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ νοητὸν (32) καὶ ἀληθινόν· εἴπερ καὶ οἱ ἐν οὐρανῷ ἀστέρες ζῶά εἰσι λογικὰ καὶ σπουδαῖα,
C καὶ ἐφωτίσθησαν τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως ὑπὸ τῆς σοφίας, ἥτις ἐστὶν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Καὶ γὰρ τὸ μὲν αἰσθητὸν φῶς αὐτῶν ἔργον ἐστὶ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ, τὸ δὲ νοητὸν τάχα καὶ αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς αὐτεξουσίου ἐληλυθός.

11. At neque hoc ipsum colere debent, qui lumen verum, unde illud derivatur, aut Deum vident veri luminis patrem, de quo pulchre dictum est : « Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ [91]. » Sicut enim qui propter sensibile hoc et cœleste lumen solem, lunam et stellas adorant, non adorarent scintillam nostri hujus ignis aut lucernam, quod viderent scintillam aut lucernæ lumen ne comparanda quidem esse cum excellentibus illis astris

Οὐ χρὴ δ' οὐδ' αὐτὸ προσκυνεῖσθαι ὑπὸ τοῦ βλέποντος καὶ συνιέντος τὸ ἀληθινὸν φῶς, οὗ μετοχῇ καὶ ταυτὶ ἄρα πεφώτισται (33), οὐδ' ὑπὸ τοῦ βλέποντος τὸν Πατέρα τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς Θεὸν, περὶ οὗ καλῶς λέλεκται τὸ, « Ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία. » Καὶ ὥσπερ οἱ, διὰ τὸ φῶς αἰσθητὸν καὶ οὐράνιον εἶναι, προσκυνοῦντες ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστρα οὐκ ἂν προσκυνήσαιεν σπινθῆρα πυρὸς ἢ λύχνον ἐπὶ γῆς, ὁρῶντες τὴν ἀσύγκριτον

[88] Dan. XII, 1, 2, 3. [89] I Cor. XV, 40, 41, 42. [90] Matth. V, 14, 16. [91] I Joan. I, 5.

(30) Sic recte omnes codd. mss. Libri autem editi, Οὐ τοίνυν οὖν εὔλογον.

(31) Ἢ καὶ, etc. Ita codex Regius. Alii vero, εἰ καί, etc.

(32) *Διὰ τὸ νοητόν*. Orig., lib. I, cap. 7, *De principiis* : « Stellæ vero cum tanto ordine ac tanta ratione moveantur, ut in nulla prorsus cursus earum aliquando visus sit impeditus, quomodo non est ultra omnem stoliditatem tantum ordinem tantamque disciplinæ rationis observantiam dicere ab irrationabilibus exigi vel expleri ? » etc. Verum in procemio libri primi *De principiis* videtur aliter sentire. « De sole autem, et luna, et stellis, utrum animantia sint, an exanima, manifeste non traditur. » Vide etiam Pamphili martyris *Apologet. pro Origene*. Huic dogmati favent cum multis aliis Bodinus, in *Theatro naturæ*; Ricius, *De anima cœli*; Pythagoras, Laert. in *Pythag.*, Tullius, in *Timæo*,
D lib II *De natura deorum ;* Stoici apud Tullium, lib. IV *Acad. quæst.*, Plato, in *Epinom.*, pag. 982 ; Lucilius Stoicus apud Ciceronem, lib. II *De nat. deorum ;* Plato, lib. X *De legibus ;* in *Timæo*, pag. 36. Vide Aristotelem, lib. II, cap. 2, *De cœlo*. Eamdem opinionem ei Plutarchus ascribit, lib. II, cap. 3, *De placitis philosophorum*. Contrarium statuunt, Cyrillus Alex. lib. II *contra Julianum;* Lactantius, lib. II, cap. 5 ; Hieronymus ad Avitum, *quid cavendum sit in libris Περὶ ἀρχῶν : Solem quoque, et lunam, et astra cætera esse animantia*. SPENCER. Vide insuper Huetii quæstionem octavam lib. II *Origenianorum*.

(33) Hœschelius in textu, [οὐ] οὗ μετοχὴ καὶ ταῦτ' εἰ ἄρα πεφώτισται. Ad marginem vero conjicit legendum, vel οὗ μετοχῇ καὶ ταυτὶ ἄρα πεφώτισται, vel οὗ μετέχει καὶ ταῦτ' εἰ ἄρα πεφώτισται.

ὑπεροχὴν τῶν νομιζομένων ἀξίων προσκυνεῖσθαι παρὰ τὸ τῶν σπινθήρων καὶ τῶν λύχνων φῶς· οὕτως οἱ νοήσαντες, πῶς ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καταλαβόντες δὲ, πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ « φῶς ἀληθινόν ἐστιν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, » συνιέντες δὲ καὶ, πῶς οὗτός φησι τὸ, « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τὸν οἱονεὶ βραχὺν σπινθῆρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν Θεὸν ἀληθινοῦ φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις. Καὶ οὐκ ἀτιμάζοντές γε τὰ τηλικαῦτα τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα, οὐδ' Ἀναξαγορίως (34) « μύδρον διάπυρον » λέγοντες εἶναι τὸν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, τοιαῦτά φαμεν περὶ ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἀστέρων· ἀλλ' αἰσθανόμενοί γε τῆς ἀφάτῳ ὑπεροχῇ ὑπερεχούσης θειότητος τοῦ Θεοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ὑπερέχοντος τὰ λοιπά. Πειθόμενοι δὲ καὶ αὐτὸν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας εὔχεσθαι (35) τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, κρίνομεν μὴ δεῖν εὔχεσθαι τοῖς εὐχομένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἀναπέμπειν ἡμᾶς βούλονται μᾶλλον ἐπὶ τὸν Θεὸν, ᾧ εὔχονται, ἢ κατάγειν πρὸς ἑαυτοὺς (36) ἢ μερίζειν ἡμῶν τὴν εὐκτικὴν δύναμιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ἑαυτούς. Χρήσομαι δὲ καὶ τούτῳ περὶ αὐτῶν κατὰ τὸν τόπον παραδείγματι· Ὁ σωτὴρ ἡμῶν (37) καὶ Κύριος, ἀκούσας ποτὲ « διδάσκαλε ἀγαθὲ, » ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, φησί· « Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ. » Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρός· πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος· Τί με προσκυνεῖς; « Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· » ᾧ κἀγὼ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν. Κἂν μὴ τηλικοῦτος δέ τις ᾖ, οὐδὲν ἧττον καὶ ὁ τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι· καὶ πολλῷ πλέον τῷ Πατρὶ αὐτοῦ, ὃς καὶ τοῖς πρότερον δικαίοις « ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν (38) αὐτῶν. »

Θεὸς οὖν κατὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ προνοητικῶς, συγκαταβαίνει τοῖς ἀνθρώποις· καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς οὐ τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ μετὰ τῶν ἰδίων μαθητῶν ἐστι, πληρῶν τὸ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Καὶ εἴπερ κλῆμα καρπὸν οὐ δύναται φέρειν, ἐὰν μὴ ἐμμείνῃ (39) τῇ ἀμπέλῳ, δῆλον, ὅτι καὶ οἱ τοῦ Λόγου μαθηταὶ, τὰ νοητὰ τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου τοῦ Λόγου κλήματα, οὐ δύνανται φέρειν τοὺς καρποὺς τῆς ἀρετῆς, ἐὰν μὴ μένωσιν ἐν τῇ ἀληθινῇ ἀμπέλῳ, τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ (40), καὶ μεθ' ἡμῶν τοπικῶς κάτω ἐπὶ γῆς τυγχάνοντι, ὃς μετὰ τῶν πανταχοῦ προσπεφυκότων αὐτῷ ὢν, ἤδη

A quæ adoratione digna existimant: simillime quibus perspectum est quomodo Deus sit lux, et Filius Dei « lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum [92], » et quo sensu hic dixerit de seipso: « Ego sum lux mundi [93]; » ii solis et lunæ et stellarum lumen tanquam pro parvula scintilla habent præ Deo qui lux ipsa est, nec illud ullo modo adorare possunt. Neque hæc de sole, luna et stellis dico, quod tanta illa Dei opera deprimere velim, aut Anaxagoræ sentienti illa esse « massas inflammatas » assentiar; sed quia compertum habeo Dei ejusque Unigeniti divinitatem ineffabili præstantia cæteris omnibus esse superiorem. Deinde cum nobis persuasum sit solem ipsum et lunam et stellas Deo universorum preces per ejus Unigenitum B adhibere, non committendum putamus, ut illa precemur quæ et ipsa precantur; præsertim cum illæ ipsæ res malint nos ad Deum, cui preces ferunt, remittere, quam ad se applicare et vota precesque nostras cum Deo partiri. Quam in rem perapposito hoc exemplo utar. Cum Salvator noster et Dominus aliquando se audiisset « magistrum bonum [94] » appellari, eum, qui sic vocabat, ad Patrem 586 suum remisit his verbis: « Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus Pater [95]. » Id si merito dixit Filius charitatis Patris ut imago bonitatis Dei, quanto convenientius eos, qui ipsum colerent, compellaret sol in hunc modum: Quid est quod adores me? « Dominum Deum tuum adorabis et illi C soli servies [96], » quem ego et qui mecum sunt omnes adorant cuique serviunt. Etiamsi tanta non sis dignitate, quisquis es tamen, precare Verbum quod sanare te potest; et multo potius precare ejus Patrem, qui et ad antiquos justos « misit Verbum suum, et sanavit eos et eripuit eos de corruptionibus eorum [97]. »

12. Sic igitur Deus pro sua bonitate non ratione loci, sed per providentiam, ad homines descendit; et Filius Dei non aliquando tantum, sed et semper cum suis discipulis est, istud promissi perficiens: « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi [98]. » Et sane cum palmes D fructum non possit ferre nisi manserit in vite [99]; evidens est discipulos Verbi, spirituales vitis quod Verbum est palmites, ferre non posse fructus virtutis, nisi manserint in vera vite, videlicet in Christo Dei, qui Christus nobiscum, qui in terra sumus, versatur, et cum iis ubique qui ipsi adhærent, necnon ubique cum iis qui ipsum nesciunt. Hujus

[92] Joan. I, 9. [93] Joan. VIII, 12. [94] Matth. XIX, 16; Marc. X, 17; Luc. XVIII, 18. [95] Marc. X, 18. [96] Deut. VI, 13; Matth. IV, 10. [97] Psal. CVI, 20. [98] Matth. XXVIII, 20. [99] Joan. XV, 5, 6.

(34) Ἀναξαγορίως, etc. Forte scribendum: Ἀναξαγορείως μύδρον διάπυρον. Vide Philon. *Περὶ ἀφθ. κόσμου*, Laertium in *Anaxagoræ vita*; Plutarchum *De superst.*, et Suidam in Ἀναξ.

(35) *Εὔχεσθαι*. Vide lib. II *Origenian.*, quæst. 8, n. 1.

(36) *Ἢ κατάγειν πρὸς ἑαυτούς*. Libb. editi in margine, ἢ κατὰ τὸν πρὸς ἑαυτούς.

(37) *Ὁ σωτὴρ ἡμῶν*, etc. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 15.

(38) Hœschelius in textu, διαφορῶν.

(39) Idem in textu, ἐὰν, εἰ μὴ ἐμμείνῃ.

(40) Idem in textu, τῷ Χριστῷ τῷ Θεοῦ. An scribendum, ut innuit Guietus, τῷ Χριστῷ τῷ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μεθ' ἡμῶν τοπικῶς κάτω ἐπὶ γῆς τυγχάνοντι.

rei argumento est id quod in Joannis Evangelio ait Joannes Baptista : « Medius vestrum stetit, quem vos nescitis. Ipse est qui post me venturus est [1]. » Jam vero absurdum est, dum illum, qui cœlum et terram implet, ut ipse dicit : « Nunquid cœlum et terram ego impleo ? dicit Dominus [2], » nobiscum habemus et prope nos (ejus enim verbis credo : « Deus e vicino ego sum et non Deus de longe, dicit Dominus [3] »), absurdum est, inquam, velle precibus vocare solem qui ad omnia non pervadit, aut lunam, aut aliud ex astris. Do vero « a sole, luna et stellis (ipsa sunt Celsi verba) pluvias, æstus, nebulas, tonitrua prænuntiari ; » ut res ita sit, nonne tamen satius est adorare et venerari Deum, cujus jussu prædicunt, quam vaticinatores ipsos ? Volo etiam ab ipsis præsignificari fulgura, fructus, proventus omnes ; et omnia illa ab iis administrari, at non idcirco adorabimus res, quæ ipsæ adorant ; nec enim adoramus Moysem et ejus in vaticinandi munere successores, quamvis isti, Deo afflante, longe meliora pluviis, æstibus, nebulis, tonitruis, fulguribus, fructibus, proventibusque his nostris omnibus **587** prædixerint. Id quoque damus solem, lunam et stellas posse res pluviis potiores prænuntiare : non ideo tamen astra illa adorabimus, sed auctorem prædictionum, et Dei Verbum, quod earum est minister. Sane sint Dei præcones et vere cœlestes angeli ; at cur non potius colendus ille solus est qui prædicatur et annuntiatur, quam angeli et præcones ?

A δὲ καὶ μετὰ τῶν οὐκ εἰδότων αὐτὸν πανταχοῦ ἐστι. Καὶ τοῦτό γε ὁ τὸ Εὐαγγέλιον γράψας Ἰωάννης ἐκ προσώπου τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου δηλοῖ, λέγοντος· « Μέσος ὑμῶν ἕστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε· αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος. » Ἄτοπον δ' ἐστὶ, τοῦ πληρώσαντος τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ εἰπόντος, « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος, » ὄντος μεθ' ἡμῶν, καὶ πλησίον ἡμῶν τυγχάνοντος, (πιστεύω γὰρ αὐτῷ λέγοντι· « Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόῤῥωθεν, λέγει Κύριος »), ζητεῖν εὔχεσθαι τῷ μὴ φθάνοντι ἐπὶ τὰ σύμπαντα ἡλίῳ, ἢ σελήνῃ, ἤ τινι τῶν ἀστέρων. Ἔστω δὲ, ἵνα αὐταῖς ταῖς λέξεσι Κέλσου χρήσωμαι, « προφητεύοντας εἶναι ὑετοὺς, καὶ θάλπη, καὶ νέφη, καὶ βροντὰς, ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας· » ἆρ' οὖν, εἰ προ-
B φητεύουσιν οὗτοι τὰ τηλικαῦτα, οὐχὶ μᾶλλον τῷ Θεῷ, ᾧ ὑπουργοῦντες προφητεύουσι, προσκυνητέον, κἀκεῖνον σεπτέον (41), ἤπερ τοῖς προφήταις αὐτοῦ; Προφητευέτωσαν οὖν καὶ ἀστραπὰς, καὶ καρποὺς, καὶ γονὰς ἁπάσας, καὶ πάντα ταμιευέσθωσαν τὰ τοιαῦτα· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο προσκυνήσομεν τοὺς προσκυνοῦντας, ὡς οὐδὲ Μωϋσέα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἐκ Θεοῦ προφητεύσαντας τὰ κρείττονα ὑετῶν τε καὶ θάλπους, καὶ νεφῶν, καὶ βροντῶν, καὶ ἀστραπῶν, καὶ καρπῶν, καὶ πασῶν γονῶν αἰσθητῶν. Ἀλλὰ κἂν ἔχωσιν ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες προφητεύειν προφητείας κρείττονας ὑετῶν, οὐδ' οὕτως αὐτοὺς, ἀλλὰ τὸν Πατέρα τῶν ἐν αὐτοῖς προφητειῶν, καὶ τὸν διάκονον (42) αὐτῶν Λόγον τοῦ Θεοῦ προσ-
C κυνήσομεν. Ἀλλ' ἔστω καὶ κήρυκας αὐτοῦ εἶναι καὶ ἀληθῶς οὐρανίους ἀγγέλους· πῶς οὖν οὐχὶ καὶ οὕτω τὸν κηρυσσόμενον ὑπ' αὐτῶν Θεὸν καὶ τὸν ἀγγελλόμενον μόνον μᾶλλον προσκυνητέον ἢ τοὺς κήρυκας καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ;

13. Arripit hoc etiam sibi Celsus, solem, lunam stellasque a nobis pro nihilo haberi. Nam et illa filiorum Dei revelationem exspectare confitemur [4], utpote quæ hactenus rerum corporearum vanitati subjecta sunt propter illum qui subjecit in spe. Si unquam legisset ille sexcenta alia, quæ de sole et luna et stellis apud nostros auctores passim occurrunt, istud inter cætera : « Laudate eum, omnes stellæ et lumen ; » et hoc aliud : « Laudate eum, cœli cœlorum [5], » nobis non exprobrasset quod illa, quæ magnifice laudant Deum, nihili faciamus. Neque hæc Celsus noverat : « Nam exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe ; quia et ipsa

Ἑαυτῷ δὲ λαμβάνει Κέλσος, ὅτι ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας ἡγούμεθα εἶναι τὸ μηδέν. Περὶ ὧν (43) ὁμολογοῦμεν, ὅτι καὶ αὐτοὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχονται, τῇ τῶν ὑλικῶν σωμάτων ματαιότητι ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑποτεταγμένοι διὰ τὸν ἐπ' ἐλπίδι ὑποτάξαντα. Εἰ δ' ἀνεγνώκει ὁ Κέλσος καὶ ἄλλα μὲν μυρία, ὅσα περὶ ἡλίου, καὶ σελήνης καὶ ἄστρων φαμὲν, καὶ τὸ, « Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα (44) τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς, » καὶ τὸ, « Αἰνεῖτε αὐτὸν οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν· » οὐκ ἂν περὶ ἡμῶν ἀπεφήνατο, ὅτι λέγομεν τὰ τηλικαῦτα, αἰνοῦντα μεγάλως τὸν Θεὸν, εἶναι τὸ μηδέν. Οὐκ οἶδε δὲ ὁ Κέλσος οὐδὲ τό, « Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται· τῇ
D γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ

[1] Joan. I, 26, 27. [2] Jer. XXIII, 24. [3] Ibid., 23. [4] Rom. VIII, 19, 20, 21. [5] Psal. CXLVIII, 3, 4.

(41) *Σεπτέον*. In omnibus mss. et libris editis legitur, σκεπτέον, sed in codice Joliano punctis notatur littera K, tanquam delenda, nec dubito quin scribendum sit σεπτέον a σέβομαι. Vide Henrici Stephani *Thesaurum linguæ Græcæ* in σεπτός. Codex Regius, loco σεπτέον, habet ὑμνητέον.

(42) *Διάκονον*, etc. An scribendum, καὶ τὸν διάκονον αὐτοῦ Λόγον προσκυνήσομεν ; Guieto locus interpolatus fuisse videtur a posterioribus Origene Christianis, qui τὸ, αὐτοῦ, in αὐτῶν mutarunt, et post Λόγον, addiderunt τοῦ Θεοῦ. Quidquid est, voce διάκονον offensum fuisse posteriorum Christianorum vulgus indicat scholion quod in margine libb. editorum et codicis Anglicani primi legitur : Μὴ λέγε διάκονον· ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς Λόγος αὐθέντης τῶν ἑαυτοῦ ἔργων, ἀλλ' οὐ διάκονος· ἡ γὰρ σημασία αὕτη τάξις δουλικὴ, ἀλλ' οὐκ αὐθεντική. Vide quæstionem secundam lib. II *Origenianorum*, num. 13.

(43) *Περὶ ὧν*, etc. Vide insuper clarissimi Huetii quæstionem octavam lib. II *Origenianorum*.

(44) *Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα*. Supplendum quod ante hæc verba deest, αἰνεῖτε αὐτὸν ἥλιος καὶ σελήνη.

διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.» Καὶ ἐν τούτοις δὴ τέλος ἐχέτω ἡ περὶ τοῦ μὴ σέβειν ἡμᾶς ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας ἀπολογία. Ἐκθώμεθα δὲ καὶ τὴν ἑξῆς λέξιν, ἵνα μετὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν, Θεοῦ διδόντος, εἴπωμεν τὰ ἀπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς δοθησόμενα ἡμῖν.

Λέγει οὖν ταῦτα· «Ἠλίθιον δ' αὐτῶν καὶ τὸ νομίζειν, ἐπειδὰν ὁ Θεὸς ὥσπερ μάγειρος ἐπενέγκῃ τὸ πῦρ, τὸ μὲν ἄλλο πᾶν ἐξοπτηθήσεσθαι γένος, αὐτοὺς δὲ μόνους διαμενεῖν, οὐ μόνον τοὺς ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ ἀποθανόντας αὐταῖς σαρξὶν ἐκείναις ἀπὸ τῆς γῆς ἀναδύντας, ἀτεχνῶς σκωλήκων ἡ ἐλπίς. Ποία γὰρ ἀνθρώπου ψυχὴ ποθήσειεν ἔτι σῶμα σεσηπός; ὁπότε μηδ' ὑμῶν (45) τοῦτο τὸ δόγμα
B καὶ τῶν Χριστιανῶν ἐνίοις κοινόν ἐστι· καὶ τὸ σφόδρα μιαρὸν αὐτοῦ καὶ ἀπόπτυστον ἅμα καὶ ἀδύνατον ἀποφαίνουσι (46)· ποῖον γὰρ σῶμα πάντη διαφθαρὲν οἷόν τε ἐπανελθεῖν εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, καὶ αὐτὴν ἐκείνην ἐξ ἧς ἐλύθη τὴν πρώτην σύστασιν; Οὐδὲν ἔχοντες ἀποκρίνασθαι, καταφεύγουσιν εἰς ἀτοπωτάτην ἀναχώρησιν, ὅτι πᾶν δυνατὸν τῷ Θεῷ. Ἀλλ' οὔτι γε τὰ αἰσχρὰ ὁ Θεὸς δύναται, οὐδὲ τὰ παρὰ φύσιν βούλεται· οὐδ', ἂν σύ τι ἐπιθυμήσῃς κατὰ τὴν σαυτοῦ μοχθηρίαν βδελυρὸν, ὁ Θεὸς τοῦτο δυνήσεται, καὶ χρὴ πιστεύειν εὐθὺς, ὅτι ἔσται. Οὐ γὰρ τῆς πλημμελοῦς ὀρέξεως, οὐδὲ τῆς πεπλανημένης ἀκοσμίας, ἀλλὰ τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας φύσεως Θεός ἐστιν ἀρχηγέτης. Καὶ ψυχῆς (47) μὲν αἰώνιον βιοτὴν δύναιτ'
C ἂν παρασχεῖν, νέκυες δὲ, φησὶν Ἡράκλειτος (48), κοπρίων ἐκβλητότεροι. Σάρκα δὴ, μεστὴν ὧν οὐδὲ εἰπεῖν καλὸν, αἰώνιον ἀποφῆναι παρὰ λόγον, οὔτε βουλήσεται ὁ Θεὸς, οὔτε δυνήσεται. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ πάντων τῶν ὄντων λόγος, οὐδὲν οὖν οἷός τε παρὰ λόγον (49), οὐδὲ παρ' ἑαυτὸν ἐργάσασθαι.»

Ὅρα δὴ ἐντεῦθεν ἀπ' ἀρχῆς πῶς, τὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων τισὶν οὐκ εὐκαταφρονήτως φιλοσοφήσασιν εἰσαγομένην τοῦ κόσμου ἐκπύρωσιν μετὰ χλεύης διαβάλλων, θέλει ἡμᾶς, ὡσπερεὶ μάγειρον ποιοῦντας τὸν Θεὸν, εἰσάγειν τὰ περὶ τῆς ἐκπυρώσεως· οὐ συνιδὼν, ὅτι, ὥσπερ Ἑλλήνων τισὶν ἔδοξε (τάχα παρὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου ἔθνους Ἑβραίων λαβοῦσι) τὸ πῦρ καθάρσιον (50) ἐπάγεται τῷ κόσμῳ· εἰκὸς δ' ὅτι καὶ
D ἑκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης ἅμα καὶ ἰατρείας καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλοῦσθαι ὑπ' ἐκείνου τοῦ πυρός· καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων, καὶ λόγων, καὶ νοημάτων τροπικῶς λεγομένῃ οἰκοδομῇ ξύλα, χόρτον, ἢ καλάμην οἰκοδο-

A creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [6].» Hactenus cur nec solem, nec lunam, nec stellas veneremur; nunc sequentia ejus verba referamus, adversus illa, Deo dante, dicturi quæ nos lumen veritatis docebit.

14. «Stulta et hæc eorum opinio, inquit, postquam Deus tanquam coquus ignem immiserit, cætera quidem tostum iri; sed se solos evasuros incolumes; nec eos modo qui tum in vivis erunt, sed et qui jampridem obierint mortem et eadem carne induti e terra emerserint. Quæ spes, plane dicam, digna vermibus est. Ecquæ enim humana anima in cor-
B pus putrefactum remeare concupiscat? Atque etiam inter vos Christianos non desunt, qui turpe, abominandum, impossibile istud judicent, nedum approbent. Et vero corpusne est, quod omnino corruptum in priorem naturam restitui et semel amissam constitutionem recuperare possit? Ad hæc cum nihil sit quod respondeant, in hoc absurdissimum præsidium confugiunt, Deo nihil non **588** esse possibile. Quasi vero turpia Deus posset, aut quidpiam contra naturam vellet. Non, si quid improbum pro tua malitia expetiveris, id continuo Deus poterit, aut fore credendum est. Nec enim Deus orbi præest, ut vitiosa desideria expleat, aut inordinatis libidinibus obsequatur; sed ut rectæ justæ-
C que naturæ prospiciat. Equidem haud illum negaverim animæ vitam largiri posse sempiternam: cadavera autem, inquit Heraclitus, vel stercoribus viliora sunt. Unde carni iis sordibus refertæ quas appellare pudet, vitam æternam contra rationem tribuere, Deus nec volet, nec poterit. Etenim est ipse omnium quæ sunt, ratio; nihil igitur contra rationem, nihil contra seipsum efficere potest.»

15. Hinc primum vide quomodo mundi conflagrationem, etiam a philosophis inter Græcos minime contemnendis creditam, sibi pro ridiculo putet et calumnietur. Ex illo, cum inducimus conflagrationem, Deum coquo similem facimus. Ignorat, quod etiam quibusdam Græcorum visum est et quod fortasse ab antiquissima Hebræorum gente accepe-
D rant, ignem mundo inferri lustralem, aut fortasse pœnæ simul et remedii loco futurum, prout cuique opus erit; ignem, qui uret quidem, non vero consumet eos in quibus non erit materia quæ confici debeat; uret autem et consumet eos qui in construendo actionum, sermonum cogitationumque, ut ita dicam, ædificio ligna, fenum et stipulam adhi-

[6] Rom. VIII, 19, 20, 21.

(45) Hœschelius in textu habet, ἡμῶν, sicque codd. Regius et Basileensis. Paulo post, loco καὶ τὸ σφόδρα μιαρόν, Boherellus legit, οἳ τὸ σφόδρα μιαρόν. Quamobrem supra pro ὁπότε μηδ' ὑμῶν legunt ὁπότε μηδ' ἡμῶν.

(46) Ἀποφαίνουσι. Codd. Regius et Basileensis, ἀποφαίνει. Hœschelius in textu, ἀποφαίνεις. Sunt qui hoc loco sequi malint lectionem codd. Regii et Basileensis, ita ut hæc non putent esse Celso tribuenda, sed ab ipso Origene Celsi verbis interjecta.

(47) Ψυχῆς. Mavult Boherellus, ψυχῇ.

(48) Ἡράκλειτος. Vide Suidam in voce Ἡράκλειτος, ὄνομα κύριον.

(49) Παρὰ λόγον. Libb. editi una voce, παράλογον.

(50) Πῦρ καθάρσιον. Vide adnotationes ad lib. IV, num. 12 et 13.

buerint [7]. Docent etiam divinæ Scripturæ Dominum « ut ignem conflatorii et herbam fullonum [8] » ad eos accessurum esse, qui propter commistam quamdam ex malitia materiam igne indigent, quo illa æris, stanni plumbique permistio quasi confletur. Hoc idem videre est apud Ezechielem, si quis discere voluerit [9]. Testis quoque erit propheta Isaias nostram non esse sententiam, Deum ut coquum inferre ignem, sed ut in eos beneficum, qui labore et igne opus habent. Sic enim apud illum gens quædam peccatrix admonita dicitur : « Habes carbones ignis, sede super eos; hi tibi erunt auxilio [10]. » Ita Scriptura vulgo lectorum convenientia tribuens, tristia obscuritate sapienter involvit, quo terrorem iis incutiat qui a profusa peccandi licentia nequeunt aliter avocari. Quæ tamen obscuritas ea non est, quin, qui sedulo perpenderit, facile is intelligat, quo fine molestiis et laboribus homines mali cruciandi sint. Quare in præsentia satis fuerit huc adducere illud Isaiæ : « Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, et gloriosa mea inducam in te, ne perdam **589** te [11]. » Atque hæc minus accommodata simplicius credentibus adeoque simpliciori ratione erudiendis subindicare coacti sumus, ut ne incastigata abiret hæc Celsi criminatio : « Postquam Deus ignem injecerit ut coquus. »

16. Ex dictis patet intelligentioribus, quomodo refellendum sit et istud : « Tum cætera quidem tostum iri, sed se solos evasuros incolumes. » Nec mirum in hac opinione versari eos e nostris, quos appellant Scripturæ « stulta mundi, ignobilia, contemptibilia, et ea quæ non sunt [12]. » Quippe « per stultitiam prædicationis placuit Deo salvos facere credentes ipsi, quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum [13]. » Illi enim non possunt singula loca perscrutari, nec investigandis Scripturis incumbere volunt, quamvis Jesus « scrutari Scripturas [14] » jusserit. Hinc est, quod sic senserint de igne quem Deus infert, et de iis quæ peccatoribus eventura sunt. Fieri tamen potest, ut quemadmodum pueriles animos ad meliora provehere volenti convenit, ut ad eorum se mensuram submittat; ita iis, quos nominant Scripturæ [15] stultos mundi, ignobiles contemptibilesque, conveniens fuerit obvia hæc pœnas intelligendi ratio; utpote qui non aliter quam terrore et suppliciorum cogitatione converti et a vitiis revocari possunt. Hoc igitur Scriptura significat, qui doctrinam incorruptam, integros mores, mentem omnino puram

A μήσαντας. Φασὶ δ' οἱ θεῖοι λόγοι τὸν Κύριον, « ὡς πῦρ χωνευτηρίου καὶ ὡς πόαν πλυνόντων, » ἑκάστῳ τῶν δεομένων ἐπιδημήσειν, διὰ τὸ ἀναμεμίχθαι οἱονεὶ φαύλην χυτὴν ὕλην τὴν ἀπὸ τῆς κακίας, δεομένων δὲ λέγω (51) πυρὸς, οἱονεὶ χωνεύοντος τοὺς ἀναμεμιγμένους χαλκῷ, καὶ κασσιτέρῳ, καὶ μολίβδῳ. Καὶ ταῦτα τὸν βουλόμενόν ἐστιν ἀπὸ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ μαθεῖν. Ὅτι δὲ (52), οὐχ ὡς μάγειρον, φαμὲν τὸ πῦρ ἐπιφέρειν τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὡς Θεὸν εὐεργέτην τῶν χρῃζόντων πόνου καὶ πυρὸς, μαρτυρήσει καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας, ἐν ᾧ γέγραπται λελέχθαι πρός τι ἔθνος ἁμαρτωλὸν, ὅτι « Ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, καθίσαι ἐπ' αὐτοῖς· οὗτοι ἔσονταί σοι βοήθεια. » Οἰκονομούμενος δ' ὁ λόγος ἁρμοζόντως (53) πλήθεσιν ἐντευξομένοις τῇ Γραφῇ, ἐπικεχρυμμένως μετὰ σοφίας B λέγει τὰ σκυθρωπὰ εἰς φόβον τῶν μὴ δυναμένων ἄλλως ἐπιστρέψειν ἀπὸ τῆς χύσεως (54) τῶν ἁμαρτημάτων· πλὴν καὶ οὕτως ὁ τηρῶν εὑρήσει ἐμφαινόμενον τὸ ἀπὸ τῶν σκυθρωπῶν καὶ ἐπιπόνων ἐπαγόμενον τοῖς ἀλγοῦσι τέλος. Ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου τὸ, « Ἕνεκεν τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος δείξω σοι θυμόν μου, καὶ τὰ ἔνδοξά μου ἐπάξω ἐπὶ σὲ, ἵνα μὴ ἐξολοθρεύσω σε. » Ἠναγκάσθημεν δὴ τὰ μὴ ἁρμόζοντα τοῖς ἁπλούστερον πιστεύουσι καὶ δεομένοις τῆς ἁπλουστέρας ἐν λόγοις οἰκονομίας αἰνίξασθαι (55), ἵνα μὴ δοκῶμεν ἀνεξέλεγκτον ἐᾷν τὴν τοῦ Κέλσου κατηγορίαν, λέγοντος· « Ἐπειδὰν ὁ Θεὸς ὥσπερ μάγειρος ἐπενέγκῃ τὸ πῦρ. »

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων τοῖς συνετώτερον ἀκούουσι C δῆλον, πῶς ἀπαντητέον καὶ πρὸς τὸ, « Τὸ μὲν ἄλλο πᾶν ἐξοπτηθήσεσθαι γένος, αὐτοὺς δὲ μόνους διαμενεῖν. » Οὐ θαυμαστὸν δ', εἰ ταῦτα (56) νενόηκε τὰ ἐν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ λόγου « μωρὰ τοῦ κόσμου ὀνομαζόμενα, καὶ ἀγεννῆ, καὶ ἐξουδενημένα, καὶ μὴ ὄντα· » ἅτε διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησεν ὁ Θεὸς σῶσαι τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ, ἐπεὶ μὴ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν· οὐ δυνάμενα διαρθρῶσαι τὰ κατὰ τοὺς τόπους, οὐδὲ βουληθέντα σχολάσαι τῇ ἐρεύνῃ τῆς Γραφῆς, καίτοιγε τοῦ Ἰησοῦ λέγοντος, « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς. » Καὶ τοιαῦτα ὑπείληφε περὶ τοῦ ἐπαγομένου πυρὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν συμβησομένων τοῖς ἁμαρτήσασι (57). Καὶ τάχα ὥσπερ τοῖς παισὶν ἁρμόζει τινὰ λέγεσθαι κατάλληλα τῇ νηπιότητι αὐτῶν πρὸς τὸ, D ὡς παῖδας κομιδῇ νηπίους, ἐπιστρέφειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ βέλτιον· οὕτως οἷς ὠνόμασεν ὁ λόγος μωροῖς τοῦ κόσμου καὶ ἀγεννέσι καὶ ἐξουδενωμένοις, ἡ πρόχειρος ἁρμόζει περὶ τῶν κολάσεων ἐκδοχὴ, οὐ χωροῦσιν ἄλλην ἢ τὴν διὰ φόβου καὶ φαντασίας τῶν κολάσεων ἐπιστροφὴν, καὶ τῶν πολλῶν κακῶν ἀποχήν. Ὁ λόγος οὖν μόνους μὲν ἀγεύστους τοῦ πυρὸς καὶ τῶν

[7] I Cor. III, 12. [8] Mal. III, 2. [9] Ezec. XXII, 18, 19, 20. [10] Isai. XLVII, 14, 15. [11] Isa. XLVIII, 9. [12] I Cor. I, 27, 28. [13] Ibid. 21. [14] Joan. V, 39. [15] I Cor. I, 27, 28.

(51) *Δεομένων δὲ λέγω*. Ita habent codd. Regius et Basileensis. Hœschelius autem, δεομένῳ δὲ λόγῳ. Spencerus, δεομένην δὲ λόγῳ.

(52) Libb. editi ad oram, οὕτω δέ.

(53) Ita codd. Regius et Basileensis, at Spencerus, ὁ λόγος ἁρμόζοντα, non male; pessime vero Hœschelius in textu, ὅλως ἁρμόζοντα.

(54) Libb. editi ad oram, συγχύσεως.

(55) Codd. Regius, Basileensis et duo Anglicani, αἰνίξασθαι. Libb. impressi in textu habent, ἐνδείξασθαι.

(56) Libb. impressi ad oram, τοιαῦτα. Paulo post Hœschelius in textu, ἐξουδενώμενα, et mox, ἅτινα διὰ τῆς μωρίας, sicque magna pars manuscriptorum. Quid si legatur, οἷς διὰ τῆς μωρίας.

(57) Libb. editi in margine, ἁμαρτήμασι.

κολάσεών φησι διαμενεῖν, τοὺς τὰ δόγματα καὶ τὰ A ἤθη καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἄκρως κεκαθαρμένους· τοὺς δὲ μὴ τοιούτους κατὰ τὴν ἀξίαν χρῄζοντας τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως οἰκονομίας ἐν τούτοις ἐπί τινι τέλει (58) φησὶν ἔσεσθαι, ὃ τῷ Θεῷ ἁρμόζει ἐπάγειν τοῖς κατ' εἰκόνα αὐτοῦ πεποιημένοις, καὶ παρὰ τὸ βούλημα τῆς κατ' εἰκόνα φύσεως βεβιωκόσι. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τὸ, « Τὸ μὲν ἄλλο πᾶν ἐξοπτηθήσεσθαι γένος, αὐτοὺς δὲ μόνους διαμενεῖν. »

Εἶτα τούτοις ἑξῆς, παρακούσας ἤτοι τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἢ τῶν μὴ νενοηκότων τὰ ἱερὰ γράμματα, φησὶν, « ὑφ' ἡμῶν λέγεσθαι μόνους διαμενειν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἐπαχθησομένου τῷ κόσμῳ διὰ πυρὸς καθαρσίου, οὐ μόνον τοὺς ζῶντας τότε, ἀλλὰ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ ἀποθανόντας. » οὐχ ὑπολαβὼν B μετά τινος ἀποῤῥήτου (59) σοφίας λελέχθαι παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τοῦ Ἰησοῦ τό, « Οὐ πάντες κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. » Ἐχρῆν δ' αὐτὸν ἐπιστῆσαι, τί νοήσας ὁ λέγων ταῦτα, ὡς οὐδαμῶς νεκρὸς ὢν (60), χωρίσας ἑαυτὸν ἀπ' ἐκείνων, καὶ τοὺς παραπλησίους ἑαυτῷ, ἔλεγε μετὰ τὸ, « Καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. » Εἰς δὲ βεβαίωσιν τοῦ τοιαῦτά τινα νενοηκότα τὸν Ἀπόστολον γεγραφέναι ἃ παρεθέμην ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους προτέρας, παραθήσομαι καὶ τὰ ἐκ τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς προτέρας, ἐν ᾗ φησιν ὁ Παῦλος, ὡς ζῶν, καὶ ἐγρηγορὼς, καὶ ἕτερος ὢν τῶν κοιμηθέντων, C τοιαῦτα· « Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς, οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας· ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ. » Εἶτα πάλιν ἑξῆς τούτοις, ἄλλους ἐπιστάμενος τοὺς ἐν Χριστῷ νεκροὺς παρ' ἑαυτὸν καὶ τοὺς παραπλησίους αὐτῷ, ἐπιφέρει λέγων· « Οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον· ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα. »

Ἐπεὶ δ' ἐπὶ πλέον κεκωμῴδηκε τὴν κεκηρυγμένην μὲν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, ὑπὸ δὲ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νενοημένην, καὶ οὐ χρὴ αὖθις ἐκτίθεσθαι τὴν λέξιν αὐτοῦ ἅπαξ προειρημένην· φέρε, καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου, D ὡς ἐν τῇ πρὸς ἀλλότριον τῆς πίστεως ἀπολογίᾳ γραφομένῃ, διὰ τοὺς ἔτι « νηπίους, καὶ κλυδωνιζομένους, καὶ περιφερομένους παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ (61) πρὸς τὴν μεθοδίαν τῆς πλάνης, » ὀλίγα ἐστοχασμένως τῶν ἐντευξομένων, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ἐκθώμεθα καὶ παραστήσωμεν. Οὔτε μὲν οὖν ἡμεῖς, οὔτε τὰ θεῖα γράμματα « αὐταῖς φησι σαρξὶ, » μηδεμίαν μετα-

conservaverint, eos ab igne pœnisque immunes fore; horum vero dissimiles, et in quos ignis castigatione pro meritis dispensanda animadverti opus erit, eos pœnis certo quodam consilio affectum iri quas Deum decet iis infligere, qui ad ipsius imaginem facti vitam traduxerunt naturæ ad imaginem creatæ minime consentaneam. Atque hæc adversus illud Celsi : « Cætera quidem tostum iri, se vero solos evasuros incolumes. »

17. Quod postea nobis hanc sententiam tribuit, quo tempore mundus igne purgabitur, « nos solos incolumes permansuros, nec solum eos qui in vivis erunt, sed etiam qui jampridem defuncti fuerint; » oportet aut male sacras litteras intellexerit, aut istud a non intelligentibus audierit. Non enim animadvertit arcana quadam sapientia dictum ab apostolo Jesu fuisse : « Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba; canet enim tuba et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur [16]. » Scire tamen illum oportuit quid in animo haberet is qui sic loquitur út ipse non mortuus; qui se suique similes a mortuis segregat; qui, **590** postquam dixit, « et mortui resurgent incorrupti, » addit, « et nos immutabimur. » Atque hunc intellectum eorum esse, quæ ex priore ad Corinthios Epistola protulimus, confirmant ea quæ in priore ad Thessalonicenses habentur. In hac enim Paulus ut vivus et vigilans et omnino a mortuis diversus ait : « Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo [17]. » Deinde cum sciret, præter se suique similes, alios fore mortuos in Christo, subjungit : « Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi; deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera. »

18. Cum autem plura fuerint ab eo dicta scurriliter adversus carnis resurrectionem, quæ in Ecclesiis prædicata, distinctius a prudentioribus percipitur; nec necesse sit adducta superius ejus verba rursus hic exscribere; age, pro viribus et habita cujusque lectoris ratione; disseramus de isto problemate, quantum opus est in apologia contra hominem a fide alienum scripta propter eos qui adhuc « parvuli et fluctuantes, circumferuntur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris [18]. » Ergo neque nos, neque divinæ litteræ aiunt « eos qui jamdudum obierint mortem, e terra egressos eisdem car-

[16] I Cor. xv, 51, 52. [17] I Thess. iv, 14, 15, 16, 17. [18] Ephes. iv, 14.

(58) *Ἐπί τινι τέλει.* Vide adnotationes ad lib. iv, num. 10.

(59) Libb. editi, μετά τινος ἀπορίας, sed lectio quam sequimur reperitur in codd. Reg. et Basil. et agnoscitur ab interprete Gelenio.

(60) Vocula ὤν, quæ exstat in codd. Reg. et Basil., desideratur in impr.

(61) *Ἐν πανουργίᾳ.* Id desideratur in omnibus mss., et uncinulis includitur in libb. editis.

nibus, » nulla in melius facta mutatione, « victuros esse. » Hæc mera est Celsi calumnia. Legimus enim in Scripturis multa de resurrectione, sed Deo digna. Satis nunc fuerit illud Pauli ex priore ad Corinthios : « Sed dicet aliquis, quomodo resurgunt mortui? qualive corpore venient? Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus quod vult, et unicuique seminum proprium corpus [19]. » Vide quomodo hic dicat id, quod seminatur, non esse corpus rei nascituræ; sed seminato et jacto in terram nudo semine, Deo unicuique seminum corpus proprium largiente, fieri quamdam quasi resurrectionem; ita ut ex quibusdam spica efflorescat, ut ex sinapi; ex aliis vero celsa arbor, ut ex olivæ nucleo similibusque fructibus.

19. Ut igitur Deus dat unicuique seminum **591** corpus quod ipsi placuit, ita faciet erga mortuos qui veluti seminantur in terra; quique, cum tempus advenerit, recepturi sunt ex corporibus seminatis illud corpus quod illis Deus pro meritis induere voluerit. Ac fuse Scriptura docet quid intersit inter corpus quod tanquam seminatur, et illud quod ex eo quasi renascitur. Ait enim : « Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria. Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale [20]. » Qui potuerit autem, capiat quid sibi voluerit, qui dixit : « Qualis terrenus, tales et terreni; qualis cœlestis, tales et cœlestes. Et sicut portavimus imaginem terreni, ita portemus imaginem cœlestis [21]. » Quamvis autem Apostolus occultare voluerit reconditiora hujus mysterii, ut quæ simplicioribus, et vulgo, quod simplici fide ad melius vivendum excitatur, minus essent accommodata, tamen coactus est paulo post, ne male ejus verba acciperemus, iis verbis : « Portemus imaginem cœlestis, » addere : « Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit [22]. » Deinde cum sciret, utpote scripta posteris relicturus documentorum plena, quid arcani et occulti haberet ista quæstio, adjicit id quod dici solet, cum de rebus agitur altioribus occultioribusque et quas vulgo celari convenit : « Ecce mysterium vobis dico [23]. » Quemadmodum et apud Tobiam legitur : « Sacramentum regis bonum est abscondere : sed opera Dei *sincere* revelare, » cum

A βολὴν ἀνειληφυίαις τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, « ζήσεσθαι τοὺς πάλαι ἀποθανόντας, ἀπὸ τῆς γῆς ἀναδύντας· » ὁ δὲ Κέλσος συκοφαντεῖ ἡμᾶς, ταῦτα λέγων. Ἀκούομεν γὰρ καὶ πολλῶν Γραφῶν περὶ ἀναστάσεως ἀξίως Θεοῦ λεγουσῶν· ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν Παύλου παραθέσθαι ἀπὸ τῆς πρὸς Κορινθίους προτέρας λέξιν, φάσκοντος· « Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται; Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ· καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου ἤ τινος τῶν λοιπῶν. Ὁ δὲ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. » Ὅρα γὰρ τίνα τρόπον ἐν τούτοις οὐ τὸ γενησόμενον σῶμά φησι σπείρεσθαι· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σπειρομένου καὶ γυμνοῦ B βαλλομένου ἐπὶ τὴν γῆν λέγει, διδόντος τοῦ Θεοῦ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων ἴδιον σῶμα, οἱονεὶ ἀνάστασιν γίγνεσθαι· ἀπὸ τοῦ καταβεβλημένου σπέρματος ἐγειρομένου στάχυος ἐν τοῖς τοιοῖσδε· οἱονεὶ ἐν νάπυϊ, ἢ ἐπὶ μείζονος δένδρου ἐν ἐλαίας πυρῆνι (62) ἤ τινι τῶν ἀκροδρύων.

Ὁ Θεὸς οὖν δίδωσιν ἑκάστῳ σῶμα, καθὼς ἠθέλησεν, ὥσπερ ἐπὶ τῶν σπειρομένων, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οἱονεὶ σπειρομένων ἐν τῷ ἀποθνήσκειν, καὶ καιρῷ ἐπιτηδείῳ ἀναλαμβανόντων ἐκ τῶν σπειρομένων τὸ περιτιθέμενον ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἀξίαν σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἀκούομεν δὲ καὶ τοῦ διὰ πλειόνων διδάσκοντος λόγου τὴν διαφορὰν τοῦ οἱονεὶ σπειρομένου πρὸς τὸ ὡσπερεὶ ἐγειρόμενον ἀπ' αὐτοῦ, καὶ λέγοντος· « Σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται C ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικὸν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. » Ὁ δὲ δυνάμενος ἔτι καταλαμβανέτω, τί νενόηται τῷ λέγοντι· « Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, οὕτω φορέσωμεν (63) καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. » Καίτοι δὲ βουλόμενος κρύπτειν ὁ Ἀπόστολος τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀπόῤῥητα, καὶ μὴ ἁρμόζοντα τοῖς ἁπλουστέροις καὶ τῇ πανδήμῳ ἀκοῇ τῶν διὰ τοῦ πιστεύειν ἀγομένων ἐπὶ τὸ βέλτιον, ὅμως ἠναγκάσθη ὕστερον, ὑπὲρ τοῦ μὴ παρακοῦσαι ἡμᾶς τῶν λόγων αὐτοῦ, εἰπεῖν μετὰ τὸ, « φορέσωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, » τὸ « τοῦτο δέ φημι, D ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται (64), οὐδ' ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· » εἶτ' ἐπιστάμενος ἀπόῤῥητόν τι καὶ μυστικὸν κατὰ τὸν τόπον, ὡς ἔπρεπε διὰ γραμμάτων καταλιπόντι τοῖς μετ' αὐτὸν τὰ νενοημένα ῥήματα (65), ἐπιφέρει καὶ λέγει· « Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω. » ὅτιπερ ἔθος ἐστὶν ἐπιφέρεσθαι τοῖς βαθυτέροις καὶ μυστικωτέροις, καὶ καθηκόντως ἀπὸ τῶν πολλῶν κρυπτομένοις· ὥσπερ καὶ ἐν τῷ Τωβὴτ γέγραπται. « Μυστήριον βασιλέως καλόν ἐστι κρύπτειν· πρὸς δὲ

[19] I Cor. xv, 35, 36, 37, 38. [20] I Cor. xv, 42, 43, 44. [21] Ibid. 48, 49. [22] Ibid. 50. [23] Ibid. 51.

(62) Libb. editi in margine, πυρίνῃ.
(63) *Φορέσωμεν*. Sic omnes codd. mss., qui etiam paulo infra habent, φορέσωμεν τὴν εἰκόνα. Libb. impressi utrobique, φορέσομεν.
(64) Libb. editi in margine, δύναται.
(65) Loco ῥήματα Hœschelius in textu habet εἰρημένα. In codd. Regio et Basilensi neque ῥήματα, neque εἰρημένα reperias. Paulo post optime codex Vaticanus, ὅτι περ ἔθος. Male libb. editi, ὅτι παρ' ἔθος. Mox iidem impressi in textu habent, ὡς γὰρ καί, in margine vero, ὥσπερ καί, quod sequimur.

τὸ ἔνδοξον καὶ ἁρμόζον τοῖς πολλοῖς μετὰ τοῦ οἰκονομικῶς ἀληθῶς τὰ ἔγρα τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτειν (66) ἐνδόξως, καλόν. » Οὐ σκωλήκων οὖν ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, οὐδὲ ποθεῖ ἡμῶν ἡ ψυχὴ τὸ σεσηπὸς σῶμα· ἀλλὰ, κἂν δέηται σώματος διὰ τὰς τοπικὰς μεταβάσεις, νοεῖ ἡ μεμελετηκυῖα τὴν σοφίαν κατὰ τὸ, « Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, » διαφορὰν « ἐπιγείου οἰκίας, » ἐν ᾗ ἐστι τὸ σκῆνος καταλυομένης, καὶ σκήνους, ἐν ᾧ οἱ ὄντες δίκαιοι « στενάζουσι βαρούμενοι, μὴ θέλοντες τὸ σκῆνος ἀπεκδύσασθαι, ἀλλὰ τῷ σκήνει ἐπενδύσασθαι ἵν' » ἐκ τοῦ ἐπενδύσασθαι « καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. » Δεῖ γὰρ τῷ πᾶσαν φύσιν σώματος εἶναι φθαρτὴν, τὸ φθαρτὸν τοῦτο σκῆνος ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν· καὶ τὸ ἕτερον αὐτοῦ, τυγχάνον θνητὸν, καὶ δεκτικὸν τοῦ ἐπακολουθοῦντος τῷ ἁμαρτάνειν θανάτου, ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν· ἵν', ὅτε τὸ φθαρτὸν ἐνδύσεται (67) τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν, τότε γενήσηται τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν προφητῶν προειρημένον, ἀναίρεσις « τῆς νίκης » τοῦ θανάτου, καθὸ νικήσας ἡμᾶς ἑαυτῷ ὑπέταξε, καὶ τοῦ ἀπ' αὐτοῦ « κέντρου, » ᾧ κεντῶν τὴν οὐ πάντη πεφραγμένην ψυχὴν, ἐμποιεῖ αὐτῇ τὰ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας τραύματα.

Ἀλλ' ἐπεὶ τὰ μὲν ἡμέτερα περὶ ἀναστάσεως, ὡς ἐνεχώρει, ἀπὸ τοῦ μέρους ἐπὶ τοῦ παρόντος λέλεκται· (συντέτακται γὰρ ἡμῖν περὶ ἀναστάσεως ἐν ἄλλοις, ἐπὶ πλεῖον ἐξετάσασι τὰ κατὰ τὸν τόπον·) τὰ δὲ τοῦ Κέλσου νῦν χρὴ κατὰ τὸ εὔλογον διαβαλεῖν (68) μήτε νοήσαντος τὸ παρ' ἡμῖν γεγραμμένον, μήτε κρῖναι δυναμένου, ὅτι οὐ δεῖ τὸ βούλημα τῶν σοφῶν ἐκείνων ἀνδρῶν νομίζειν πρεσβεύεσθαι ὑπὸ τῶν πλεῖον πίστεως μηδὲν ἐπαγγελλομένων τῆς πρὸς τὸν Χριστιανῶν λόγον· φέρε, παραστήσωμεν, ὅτι ἀνδράσιν, οὐκ εὐκαταφρονήτοις τῆς λογικῆς ἕνεκεν θεωρίας καὶ τῶν διαλεκτικῶν σκεμμάτων, σφόδρ' ἀπεμφαίνοντα λέλεκται· καὶ εἰ χρὴ μυχθίζειν ὡς ταπεινοὺς καὶ γραώδεις λόγους, ἐκείνους μᾶλλον χρὴ ἢ τοὺς ἡμετέρους. Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς (69), κατὰ περίοδον

A id honorificum Deo est, cum utilitas multorum postulat, cum prudenter fit, « pulchrum est[24]. » Non igitur spes nostra, « spes vermium est, neque nostra anima putrefactum corpus concupiscit. » Sed etsi corpore opus habeat ut e loco ad locum transmigret; scit nihilominus, si quidem est meditata sapientiam, secundum istud: « Os justi meditabitur sapientiam[25]; » scit, inquam, quo differant « domus terrestris » peritura, in qua est tabernaculum; et tabernaculum, in quo justi « ingemiscunt gravati, nolentes » tabernaculo « exspoliari, sed superindui, ut, » postquam superinduti fuerint, « absorbeatur quod mortale est, a vita[26]. » Cum enim corporis natura sit corruptibilis, necesse est hoc corruptibile tabernaculum induat incorruptionem[27]; et quod

B aliunde mortale est, atque adeo morti, quæ peccatum comitatur, obnoxium, induat immortalitatem; ut, quando corruptibile incorruptionem et mortale induerit immortalitatem, tunc fiat quod jam **592**

olim a prophetis prædictum fuit, nimirum amittat mors « victoriam » qua sibi nos victrix illa subdiderat, et frangatur ejus « stimulus[28], » quo anima non undecunque munita peccati vulneribus confoditur.

20. Atque hæc sunt quæ de resurrectione profitemur, ex parte quidem explicata, sed tamen quantum in præsentia satis. Nam quæ ad hoc mysterium pertinent, fusius alibi pertractavi. Nunc æquum fuerit Celsi argutias refellere, qui cum Scripturas

C nostras non intellexit, tum nec potuit animum inducere, mentem nostrorum sapientum non debere judicari ex illis quæ dicunt ii qui ad Christianam doctrinam afferunt nihil præter fidem. Ostendamus igitur viros disserendi scientia dialecticarumque rerumque peritia celeberrimos, in sententias valde ineptas incidisse; et si quæ sunt, quæ ut humiles et aniles derideri mereantur, eorum esse potius quam nostras. Ac Stoici quidem aiunt post certas

[24] Tob. XII, 6, 7. [25] Psal. XXXVI, 30. [26] II Cor. V, 1, 2, 4. [27] I Cor. XV, 53, 54. [28] Ose. XIII, 14.

(66) Codd. Regius et Basileensis, ἀνακηρύττειν.

(67) Libb. editi in textu, ἐνδύσηται, et paulo post, γενήσεται pro ἐνδύσεται et γενήσηται.

(68) *Διαβαλεῖν*. Forte scribendum, διαλαβεῖν.

(69) *Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Lactant., lib. VII, cap. 23. « Melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos De providentia scripsit, cum de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit: Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον· καὶ ἡμᾶς, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν, περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃ νῦν ἐσμεν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. Tull., lib. II *De natura deorum*: « Sunt autem stellæ natura flammeæ, quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, et ex aquis excitantur, quibus altæ renovatæque stellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, et rursum trahunt in idem; nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod astrorum ignis et ætheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumpto, neque terra ali posset, neque remearet aer; cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset, ita relinqui nihil præter ignem: a quo rursum animante, ac Deo, renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. » Et lib. III *De natura deorum*. Clem. *Strom.* V, pag. 549, loquens de Heraclito Ephesio: Οἶδε γὰρ καὶ οὗτος, ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι, τοῦτ' ἐκεῖνο, τὴν ἀνάστασιν, περιέποντες.

D « Nam hic quoque novit, ut qui ex barbara didicerit philosophia, eam quæ fit per ignem expurgationem eorum qui male vixerunt, quam ἐκπύρωσιν, hoc est, exustionem seu inflammationem postea vocarunt Stoici: qua ratione eum etiam, qui est proprie certa præditus qualitate, statuunt futurum ut resurgat, eo ipso tuentes resurrectionem. » Vide quæ refert de eodem, pag. 599, Plutarch., lib. I, cap. 3, *De placitis philos.*; Tatian. *contra Græcos*, pag. 143 et 145; Justin. *Apolog.* 1, pag. 45: *Apolog.* 2, pag. 66; Minutius in *Octavio*, pag. 39, 40, Euseb., lib. XV, cap. 19, *Præp. evang.* ex Numenio, *De iterato universi ortu ex sententia Stoicorum*: Ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προελθὼν ὁ κοινὸς λόγος, καὶ κοινὴ φύσις μείζων καὶ πλείων γενομένη, τέλος ἀναξηράνασα πάντα, καὶ εἰς ἑαυτὴν ἀναλαβοῦσα ἐν τῇ πάσῃ οὐσίᾳ γίνεται, ἐπανελθοῦσα εἰς τὸν πρῶτον ῥηθέντα λόγον καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην τὴν ποιοῦσαν ἐνιαυτὸν τὸν μέγιστον, καθ' ὃν ἀπ' αὐτῆς μόνης εἰς αὐτὴν πά-

temporis vices exuri rerum universitatem et postea denuo exornari rebus omnino similibus earum, quæ in prima exornatione fuerant. Qui autem ex eis verecundiores fuerunt, ii dixerunt in altera conversione tenuem et perexiguam fieri mutationem rerum, quæ in altera erant; hujusmodi vero esse futura in posteriori conversione, futurum Socratem Atheniensem Sophronisci filium, futurumque ut Phænarete nupta Sophronisco rursus illum progeneret. Tametsi ergo voce resurrectionis non utuntur, rem tamen declarant; nempe Socratem ex Sophronisci semine renasciturum; alteram fore in sequente conversione Phænaretem; Socratem Athenis educatum, ibidem esse philosophaturum, priore philosophia quasi resuscitata, et in statu omnino simili futura; Anytum et Melitum resurrecturos esse; futuros iterum Socratis accusatores; **593** Socratem morte ab Areopagitico senatu damnatum iri; et, quod magis ridiculum, similibus illum vestibus, atque in priori conversione, indutum iri, in simili paupertate versaturum esse, in Athenis omnino similibus victurum; Phalarin rursus usurum esse tyrannide; taurum ejus æneum mugiturum esse voce hominum, qui hominibus prioris conversionis plane similes intus inclusi fuerint; denique Alexandrum Pheræum rursus tyrannum fore, simili omnino crudelitate, similesque prioribus homines condemnaturum esse. Sed quid me opus est sigillatim persequi hujusmodi nugas Stoici dogmatis, quod quidem Celsus, nedum irrideat, magno fortasse in pretio habet; quandoquidem illi Zenon Jesu sapientior esse videatur?

21. Pythagorici vero et Platonici, quanquam

A ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γίνεσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν ὡς πρὸς τὴν προτέραν διακόσμησιν. Ὅσοι δ' αὐτῶν ᾐδέσθησαν τὸ δόγμα, ὀλίγην εἰρήκασι παραλλαγὴν καὶ σφόδρα βραχεῖαν γίνεσθαι, κατὰ περίοδον τοῖς ἐπὶ τῆς πρὸ αὐτῆς (70) περιόδου. Οὗτοι δ' οἱ ἄνδρες φασὶ τῇ ἑξῆς περιόδῳ τοιαῦτα ἔσεσθαι, καὶ Σωκράτην (71) μὲν πάλιν Σωφρονίσκου υἱὸν καὶ Ἀθηναῖον ἔσεσθαι, καὶ τὴν Φαιναρέτην, γημαμένην Σωφρονίσκῳ, πάλιν αὐτὸν γεννήσειν. Κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τῷ πράγματί γε δηλοῦσιν (72), ὅτι Σωκράτης ἀπὸ σπερμάτων ἀρξάμενος ἀναστήσεται τῶν Σωφρονίσκου, καὶ ἐν τῇ ὑστέρᾳ Φαιναρέτης διαπλασθήσεται, καὶ ἀνατραφεὶς Ἀθήνησι φιλοσοφήσει· οἱονεὶ καὶ τῆς πρότερον φιλοσοφίας ἀνισταμένης, καὶ ὁμοίως ἀπαραλ- B λάκτου τῆς προτέρας (73) ἐσομένης. Καὶ Ἄνυτος δὲ καὶ Μέλιτος ἀναστήσονται, πάλιν Σωκράτους κατήγοροι, καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ καταδικάσεται τὸν Σωκράτην. Τὸ δὲ τούτων γελοιότερον, τὰ ἀπαράλλακτα ἱμάτια τοῖς ὡς πρὸς τὴν προτέραν περίοδον Σωκράτης ἐνδύσεται, ἐν ἀπαραλλάκτῳ πενίᾳ, καὶ ἀπαραλλάκτῳ πόλει ταῖς Ἀθήναις τῇ πρὸς τὴν προτέραν περίοδον ἐσόμενος. Καὶ Φάλαρις μὲν τυραννήσει πάλιν· ὁ δὲ χάλκεος αὐτοῦ ταῦρος τῶν ἀπαραλλάκτων τῇ προτέρᾳ ἀνθρώπων περιόδῳ κατακριθέντων μυκήσεται ἀπὸ τῆς τῶν ἔνδον φωνῆς. Ἀλέξανδρός τε ὁ Φεραῖος (74) πάλιν τυραννήσει, τὴν ἀπαράλλακτον ἔχων ὠμότητα τῇ προτέρᾳ, καὶ τοὺς ἀπαραλλάκτους καταδικάζων ὡς καὶ τοὺς προτέρους. Καὶ τί με δεῖ καταλέγειν τὸ περὶ τῶν τοιούτων δόγμα τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς πεφιλοσο- C φημένον, καὶ μὴ γελώμενον ὑπὸ Κέλσου, ἀλλὰ τάχα καὶ σεμνυνόμενον· ἐπεὶ δοκεῖ αὐτῷ ὁ Ζήνων τοῦ Ἰησοῦ εἶναι σοφώτερος;

Καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου (75) δὲ καὶ Πλάτωνος

λιν γίνεται ἡ ἀποκατάστασις. Ἐπανελθοῦσα δὲ διὰ τάξιν, ἀφ' οἵας διακοσμεῖν ὡσαύτως ἤρξατο, κατὰ λόγον πάλιν τὴν αὐτὴν διεξαγωγὴν ποιεῖται, τῶν τοιούτων περιόδων ἐξ ἀϊδίου γινομένων ἀκαταπαύστως· « Posteaquam, inquit, eo usque progressa est ratio communis, communisque natura nova magnitudine, ac novis incrementis aucta, res demum exsiccavit, atque in sese recepit universas; in plena constituitur integraque substantia; quippe quæ ad principem illam, ut appellatur, rationem, atque ad resurrectionem illam magni effectricem anni redierit : quo quidem anno, ex ea sola in eamdem rursus instauratio fieri consuevit. Ad eum porro statum revocata, eodem prorsus ordine, quo jam ante mundum similiter ornare cœperat, eamdem iterum, quo modo ratio postulat, rerum dispositionem atque administrationem instituit, ejusmodi conversionibus ex omni æternitate ac sine ulla cessione redeuntibus. » Vide quæ Eusebius habet lib. xv, cap. 15, ex Arii Didymi Epitome. SPENCER.

(70) Libb. editi in margine, γενέσθαι κατὰ περίοδον τοῖς ἐπὶ τοῖς πρὸ αὐτῆς.

(71) *Σωκράτην*. Vide adnotationes ad lib. IV, num. 67, 68.

(72) Codd. Regius et Basileensis, τῷ πράγματί γε δηλοῦσιν. Libb. editi, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν. Paulo post recte habet codex Jolianus, διαπλασθήσεται καὶ ἀνατραφείς. Libb. editi, διπλασιασθήσεται καὶ ἀνατραφείς.

(73) Τῆς προτέρας. Lege cum Guieto et Boherello, τῇ προτέρᾳ.

(74) Hœschelius in textu, Φεῤῥαῖος, et infra περὶ τῶν τοιούτων δογμάτων.

(75) *Τοῦ Πυθαγόρου*. Lactant., lib. VII, cap. 23, *De resurrectione animæ, ejusque rei testimonia* : « Qua de anastasi philosophi quoque dicere aliquid conati sunt, tam corrupte, quam poetæ. Nam Pythagoras transire animas in nova corpora disputavit; sed inepte, quod ex hominibus in pecudes et ex pecudibus in homines, et seipsum ex Euphorbo esse reparatum. » Minutius in *Octavio*, pag. 40 : « Sic etiam conditionem renascendi sapientium clariores, Pythagoras primus, et præcipuus Plato, corrupta et dimidiata fide tradiderunt : nam corporibus dissolutis solas animas volunt et perpetuo ma- D nere, et in alia nova corpora sæpius commeare. Addunt istis et illa ad detorquendam veritatem, in pecudes, aves, belluas, hominum animas redire. » Hieronym. in *Apolog., adversus Rufinum* : « Audi quid apud Græcos Pythagoras primus invenerit, immortales esse animas, et de aliis corporibus transire in alia. Quod quidem et Virgilius, sexto *Æneidos* volumine, v. 748-751, sequens loquitur :

Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno :
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.

Se primum fuisse Euphorbum, secundo Callidem, tertio Hermotimum, quarto Pyrrhum, ad extremum Pythagoram; et post temporum certos circulos ea, quæ fuerant, rursum fieri, nihilque in mundo videri novum. « Ovid., *Metamorph.* lib. v, fab. 3 et 4; Tertull., *Apologet.* cap. 48, et *De anima*, cap. 24; Theodoret. serm. 11, *De fine et judicio*; Tatian.

νος (76), εἰ καὶ δοκοῦσιν ἄφθαρτον τηρεῖν τὸν κόσμον, ἀλλὰ τοῖς παραπλησίοις γε περιπίπτουσι (77). Τῶν γὰρ ἀστέρων κατά τινας περιόδους τεταγμένας τοὺς αὐτοὺς σχηματισμοὺς καὶ σχέσεις πρὸς ἀλλήλους λαμβανόντων, πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ὁμοίως ἔχειν φασὶ τοῖς ὅτε τὸ αὐτὸ σχῆμα τῆς σχέσεως τῶν ἀστέρων περιεῖχεν ὁ κόσμος. Ἀνάγκη τοίνυν κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, τῶν ἀστέρων ἐκ μακρᾶς περιόδου ἐλθόντων ἐπὶ τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλους, ὁποίαν εἶχον ἐπὶ Σωκράτους (78), πάλιν Σωκράτη γενέσθαι ἐκ τῶν αὐτῶν, καὶ τὰ αὐτὰ παθεῖν, κατηγορούμενον ὑπὸ Ἀνύτου καὶ Μελίτου, καὶ καταδικαζόμενον ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς. Καὶ Αἰγυπτίων (79) δὲ οἱ λόγιοι τοιαῦτα παραδιδόντες σεμνοί εἰσι, καὶ οὐ γελῶνται ὑπὸ Κέλσου καὶ τῶν παραπλησίων· ἡμεῖς δὲ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς συνέσεως τῶν ἐφ' ἡμῖν

A videntur mundum incorruptibilem defendere, ad similia tamen revolvuntur. Hæc enim eorum sententia est, stellis post ratas quasdam conversiones eamdem formam eumdemque situm obtinentibus, in terra omnia se simili modo habere, atque cum eodem situ eademque forma stellæ in mundo erant. Ex 594 quo necesse est ut cum post magnam conversionem ad idem erga se invicem astra redierint, ubi erant Socratis tempore, Socrates rursus ex eisdem nascatur, in easdem calamitates incidat, ab Anyto et Melito accusetur, damnetur ab Areopagitico senatu. Ægyptiorum quoque sapientes, cum iis fere similia tradunt, magni faciunt Celsus et ejus asseclæ, nedum derideant; nos autem cum omnia sic a Deo gubernari dicimus, ut ad nostrum B sese liberum arbitrium accommodet, sic ad melius

contra Græcos; Just. *Quæst. ad Græcos;* Lactant., lib. III, cap. 18; Arnob., lib. II; Diodor., lib. V *Bibl. hist.;* A. Gellius, lib. IV, cap. 11; Tull., *Tusculan. quæst.* lib. I; Philostrat., lib. III, cap. 6; idem in *Heroicis*, de Euphorbo; Laertius in *Pythag.* SPENCER.

(76) *Καὶ Πλάτωνος.* Clem. *Strom.* V, pag. 549: Ὁ δὲ Πλάτων τὴν γῆν χρόνοις τισὶ διὰ πυρὸς καθαίρεσθαι καὶ ὕδατος. « Plato autem terram quibusdam temporibus dicit per ignem et aquam expurgari. » Huc etiam detorquet illud Platonis in *Timæo*, pag. 22: Πολλαὶ καὶ κατὰ πολλὰ φθοραὶ γεγόνασιν ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγισται, μυρίοις δὲ ἄλλοις ἕτεραι βραχύτεραι. Τὸ γὰρ οὖν καὶ παρ' ὑμῖν λεγόμενον, ὥς ποτε Φαέθων Ἡλίου παῖς, τὸ τοῦ πατρὸς ἅρμα ζεύξας, διὰ τὸ μὴ δυνατὸς εἶναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς ὁδὸν ἐλαύνειν, τά τ' ἐπὶ γῆς ξυνέκαυσε, καὶ αὐτὸς κεραυνωθεὶς διεφθάρη· τοῦτο μύθου μὲν σχῆμα ἔχον λέγεται· τὸ δ' ἀληθές ἐστι τῶν περὶ γῆν καὶ κατ' οὐρανὸν ἰόντων παράλλαξις, καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γινομένη τῶν ἐπὶ γῆς πυρὶ πολλῷ φθορά. « Multa multis de causis hominum exitia et fuerunt et erunt: igne quidem et aqua maxima, infinitis vero partibus alia aliis breviora. Illud enimvero quod apud vos de Phaethonte circumfertur, ipsum Solis videlicet filium, cum patris currum junxisset, nec posset per patris viam ducere, et terram combussisse, et fulmine tactum periisse; illud, inquam, fabulæ involucro obtectum est: ita autem revera habet. Eorum quæ circa terram et in cœlo volvuntur, exsistit longorum temporum curriculo commutatio quædam atque variatio: unde in res terrenas, cœlo nimirum subjectas, copiosi ignis impetu magna imminet vastitas. » Et Minutius in *Octavio*, pag. 39. Forsan rectius ad præsens institutum retulisse poterat, quæ sequuntur, pag. 42, in *Timæo:* Χιλιοστῷ δὲ ἔτει ἀμφότεραι, ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσιν καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου, αἱροῦνται ὃν ἂν ἐθέλῃ βίον ἑκάστη· ἔνθα καὶ εἰς θηρίου βίον ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀφικνεῖται, μὴ παυόμενος δὲ ἐν τούτοις ἔτι κακίας τρόπον, ὃν κακύνοιτο κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς τοῦ τρόπου γενέσεως, εἴς τινα τοιαύτην ἀεὶ μεταβαλεῖ θηρίου φύσιν· ἀλλάττων τε οὐ πρότερον πόνων λήξει, πρὶν τῇ ταυτοῦ καὶ ὁμοίου περιόδῳ τῇ ἐν αὐτῷ ξυνεπισπώμενος τὸν πολὺν ὄχλον, καὶ ὕστερον προσφύντα ἐκ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος, καὶ γῆς, θορυβώδη καὶ ἄλογον ὄντα λόγῳ κρατήσας, εἰς τὸ τῆς πρώτης καὶ ἀρίστης ἀφίκοιτο εἶδος ἕξεως. « Uterque autem millenario anno ad sortitionem accedit, et vitæ secundæ electionem. Tum unusquisque quam voluerit vitam eligit: atque ita in feræ animantis vitam humanus animus aliquando venit; et si ne tum quidem vitiorum finem faciet, gravius etiam jactabitur, et in simillimas suis moribus figuras pecudum et ferarum transferetur; neque malorum finem prius aspiciet, quam ejusdem atque unius sibi innatæ atque insitæ conversionis ductu et auspiciis, cui se regendum tradat, contractam inoletamque labem ex igne, aqua, aere et terra turbulentam et rationis expertem, rationis imperio depulerit, ac proinde ad primum optimumque animi statum pervenerit. » Et quæ narrat in fine libri decimi *De republica*, inque libro *De anima mundi:* Ἅπαντα δὲ ταῦτα ἐν δευτέρᾳ περιόδῳ ἡ Νέμεσις συνδιέκρινε. « Omnia autem hæc in secundo circuitu Nemesis certo judicio rata fixaque esse voluit. » Et in *Phædro*, pag. 248: Θεσμός τε Ἀδραστείας ὅδε, ἥτις ἂν ψυχὴ, Θεῷ ξυνοπαδὸς γενομένη, κατίδῃ τι τῶν ἀληθῶν μέχρι τε τῆς ἑτέρας περιόδου εἶναι ἀπήμονα. « Adrasteæ vero hoc est decretum, quicunque animus deam comitatus, verorum quidpiam conspexerit, is ad alterum usque circuitum indemnis C perduret. « Et paulo post: Ἐν δὲ τούτοις ἅπασιν ὃς μὲν ἂν δικαίως διάγῃ, ἀμείνονος μοίρας μεταλαμβάνει· ὃς δ' ἂν ἀδίκως, χείρονος. Εἰς μὲν γὰρ τὸ αὐτὸ ὅθεν ἥκει ἡ ψυχὴ ἑκάστη, οὐ καθικνεῖται ἐτῶν μυρίων (οὐ γὰρ πτεροῦται πρὸ τοσούτου χρόνου), πλὴν ἡ τοῦ φιλοσοφήσαντος ἀδόλως, ἢ παιδεραστήσαντος μετὰ φιλοσοφίας· αὗται δὲ τρίτῃ περιόδῳ τῇ χιλιετεῖ, ἐὰν ἕλωνται τρὶς ἐφεξῆς τὸν βίον τοῦτον, οὕτω πτερωθεῖσαι τρισχιλιοστῷ ἔτει ἀπέρχονται. « In his autem omnibus quicunque juste vitam egerit, sortem postea nanciscitur meliorem; qui vero injuste, deteriorem; in idem enim unde profectus est uniuscujusque animus, annis decem millibus non revertitur (alas enim ante hoc tempus minime capit), excepto animo illius unius qui sine ullo dolo philosophatus est, vel qui cum sapientiæ studio pueros amavit. Hi quidem tertio mille annorum ambitu, si ter hanc vitam deinceps elegerint, sic recuperatis alis, post tria annorum millia abeuntes evolant. « Et infra: D Τῷ δὲ χιλιοστῷ ἀμφότεραι, ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσίν τε καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου, αἱροῦνται ὃν ἂν ἐθέλῃ ἑκάστη. « Millenario autem anno redeuntes ambo ad sortitionem electionemque secundæ vitæ, deligunt unusquisque eam vitam quam velit. » SPENCER.

(77) Mss. περιπίπτουσι. Hœschelius et Spencerus in textu, προσπίπτουσι.

(78) *Σωκράτους.* Vide adnotationes ad lib. IV, num. 67, 68.

(79) *Αἰγυπτίων.* Diodor., lib. I *Bibl. hist.*, pag. 88: Πυθαγόραν τε τὰ κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον, καὶ τὰ κατὰ γεωμετρίαν θεωρήματα, καὶ τὰ περὶ τοὺς ἀριθμοὺς, ἔτι δὲ τὴν εἰς πᾶν ζῶον τῆς ψυχῆς μεταβολὴν μαθεῖν παρ' Αἰγυπτίων. « Et quod Pythagoras sacrum (quem vocant) sermonem, et geometriæ præcepta, artemque numerandi, et animarum in quodvis animal transmigrationem, ab Ægyptiis acceperit. » SPENCER.

omnia dirigi, ut non tollatur tamen rerum *contingentia*; item cum naturam explicamus nostræ libertatis, in quam, quoniam immutabilitatis divinæ capax non est, contingentia rerum cadit; non videmur digna dicere quæ expendantur et investigentur.

22. Neque vero quisquam suspicetur nos, cum hæc disputamus, ex eorum esse numero, qui, licet Christiani vocentur, rejiciunt nihilominus comprobatum a Scripturis de resurrectione dogma. Hi enim e suis principiis nullo modo astruere possunt, ex grano tritici aut alius cujuspiam stirpis veluti resurgere spicam aut arborem. Nos autem credimus id quod seminatur non vivificari, nisi prius moriatur, nec seminari corpus quod futurum est; quandoquidem « Deus dat illi corpus sicut vult; ita ut quod seminatum est in corruptione, surgat in incorruptione; quod in ignobilitate, surgat in gloria; quod in infirmitate, surgat in virtute; quod animale corpus fuit seminatum, surgat spiritale[29]. » Quocirca doctrinam Ecclesiæ Christi retinemus, totamque suam pollicitationi divinæ asserimus magnitudinem, impleri posse illam probantes non verbis tantum, sed etiam argumentis. Neque enim clam nobis est, etsi cœlum et terra transitura sint, ut et omnia quæ in eis sunt, verba tamen quæ de singulis protulit is, qui in principio Verbum erat apud Deum Deus Verbum[30]; non præteritura esse; quippe quæ erga illum sunt, ut partes erga totum, ut species erga genus; neque cunctamur fidem habere dicenti: « Cœlum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt[31]. »

23. Nos igitur non dicimus corruptum corpus redire ad pristinam naturam; ut neque corruptum tritici granum denuo fieri granum tritici; sed quemadmodum e grano tritici spica exoritur, sic insitam esse corpori vim quamdam, quæ non corrumpitur, et qua fit ut corpus in incorruptione surgat. Stoicorum vero hæc opinio est, corpus omnino corruptum ad pristinam redire naturam; eoque illos deduxit sua ratio, res post conversionem plane similes reversuras, eamdemque illam priorem, quæ dissoluta est, rursus compagem fore:
595 idque necessariis rationibus e dialectica petitis approbare sibi videntur. Neque etiam ad absurdissimum illud præsidium confugimus, *omnia esse Deo possibilia.* Scimus enim illud *omnia* non complecti ea quæ fieri posse repugnat et cogitari. Dicimus etiam Deum turpia non posse; alioqui Deus posset non esse Deus. Nam si quid turpe Deus facit, Deus non est. Quod autem ponit Deum non velle quæ sunt contra naturam, distinguendum est. Verbis illis si quis malitiam designat, negamus et nos Deum velle quæ contra naturam sunt, quæ mala sunt, quæ rationi sunt contraria; sin autem quidquid

A ἑκάστου, οἰκονομεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντες τὸ πᾶν, καὶ ἀεὶ ἄγεσθαι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἐπὶ τὸ βέλτιον, καὶ τὴν τοῦ ἐφ' ἡμῖν φύσιν γιγνώσκοντες ἐνδεχομένου ἃ ἐνδέχεται (οὐ γὰρ δύναται χωρῆσαι τὸ πάντη ἄτρεπτον τοῦ Θεοῦ)· οὐ δοκοῦμεν ἄξια λέγειν βασάνου καὶ ἐξετάσεως.

Μὴ ὑπονοείτω δέ τις ἡμᾶς, ταῦτα λέγοντας, ἀπ' ἐκείνων εἶναι τῶν λεγομένων μὲν Χριστιανῶν, ἀθετούντων δὲ τὸ περὶ ἀναστάσεως κατὰ τὰς Γραφὰς δόγμα· ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τὸν οἱονεὶ ἀπὸ κόκκου σίτου ἤ τινος τῶν λοιπῶν ἀνιστάμενον στάχυν ἢ δένδρον οὐδαμῶς παραστῆσαι ἔχουσιν, ὅσον ἐπὶ τῷ ἀρέσκοντι ἑαυτῶν· ἡμεῖς δὲ, πειθόμενοι, ὅτι τὸ σπειρόμενον οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ, καὶ ὅτι οὐ τὸ γενησόμενον (80) σῶμα σπείρεται (« ὁ γὰρ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς B ἠθέλησε· μετὰ τὸ σπαρῆναι ἐν φθορᾷ, ἐγείρων αὐτὸ ἐν ἀφθαρσίᾳ· καὶ μετὰ τὸ σπαρῆναι αὐτὸ ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρων αὐτὸ ἐν δόξῃ· καὶ μετὰ τὸ σπαρῆναι ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρων αὐτὸ ἐν δυνάμει· καὶ μετὰ τὸ σπαρῆναι σῶμα ψυχικὸν, ἐγείρων αὐτὸ πνευματικόν. ») Τηροῦμεν καὶ τὸ βούλημα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ, παριστάντες αὐτοῦ καὶ τὸ δυνατὸν, οὐκ ἀποφάσει, ἀλλὰ καὶ λόγῳ· εἰδότες, ὅτι κἂν οὐρανὸς καὶ γῆ παρέλθοι (81), καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' οἱ περὶ ἑκάστου λόγοι ὄντες, ὡς ἐν ὅλῳ μέρη, ἢ ὡς ἐν γένει εἴδη, τοῦ ἐν ἀρχῇ Λόγου πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ λόγου οὐδαμῶς παρελεύσονται· θέλομεν γὰρ ἀκούειν τοῦ εἰπόντος· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλ- C θωσιν. »

Ἡμεῖς μὲν οὖν οὔ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα κόκκον τοῦ σίτου ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου· λέγομεν γὰρ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτω λόγος τις ἔγκειται τῷ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου ἐγείρεται τὸ σῶμα ἐν ἀφθαρσίᾳ. Οἱ μέν τοι ἀπὸ τῆς Στοᾶς τὸ πάντη διαφθαρὲν σῶμά φασιν ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, διὰ τὰ δεδογμένα αὐτοῖς περὶ τῶν κατὰ περίοδον ἀπαραλλάκτων, καὶ αὐτὴν ἐκείνην, ἐξ ἧς ἐλύθη, τὴν πρώτην σύστασιν πάλιν φασὶ συστήσεσθαι· διαλεκτικαῖς (ὡς οἴονται,) ἀνάγκαις ταῦτα παριστάντες. Καὶ οὐκ εἰς D ἀτοπωτάτην γε ἀναχώρησιν ἀναχωροῦμεν, λέγοντες, ὅτι *πᾶν δυνατὸν τῷ Θεῷ*· οἴδαμεν γὰρ ἀκούειν τοῦ *πᾶν* οὐκ ἐπὶ τῶν ἀνυπάρκτων, οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιανοήτων. Φαμὲν δὲ καὶ ὅτι οὐ δύναται αἰσχρὰ ὁ Θεὸς, ἐπεὶ ἔσται ὁ Θεὸς δυνάμενος μὴ εἶναι Θεός· εἰ γὰρ αἰσχρόν τι δρᾷ ὁ Θεὸς, οὐκ ἔστι Θεός. Ἐπεὶ δὲ τίθησιν, ὅτι καὶ τὰ παρὰ φύσιν ὁ Θεὸς οὐ βούλεται, διαστελλόμεθα τὸ λεγόμενον· ὅτι εἰ μὲν παρὰ φύσιν τις τὴν κακίαν λέγει, καὶ ἡμεῖς λέγομεν, ὅτι οὐ βούλεται τὰ παρὰ φύσιν ὁ Θεὸς, οὔτε τὰ ἀπὸ κακίας οὔτε τὰ ἀλόγως γινόμενα· εἰ δὲ τὰ κατὰ λόγον Θεοῦ καὶ

[29] I Cor. xv, 36, 37, 38, 42, 43, 44. [30] Joan. i, 1. [31] Matth. xxiv, 35.

(80) *Οὐ τὸ γενησόμενον*. An scribendum οὐ τὸ γεννηθησόμενον? Non displicet Guieto. Cæterum de resurrectione quid senserit Origenes, fuse aperitur lib. ii *Origenianorum*, quæst. 9.

(81) Libb. editi in margine, παρέλθῃ.

βούλησιν αὐτοῦ γινόμενα ἀναγκαίως εὐθέως εἶναι μὴ παρὰ φύσιν, οὐ παρὰ φύσιν τὰ πραττόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κἂν παράδοξα ᾖ, ἢ δοκοῦντά τισι παράδοξα. Εἰ δὲ χρὴ βεβιασμένως ὀνομάσαι, ἐροῦμεν, ὅτι ὡς πρὸς τὴν κοινοτέραν νοουμένην φύσιν ἐστί τινα ὑπὲρ τὴν φύσιν ἃ ποιήσαι ἄν ποτε Θεὸς, ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναβιβάζων τὸν ἄνθρωπον, καὶ ποιῶν αὐτὸν μεταβάλλειν ἐπὶ φύσιν κρείττονα καὶ θειοτέραν· καὶ τηρῶν τοιοῦτον, ὅσον (82) καὶ ὁ τηρούμενος δι' ὧν πράττει παρίστησιν, ὅτι βούλεται.

Ἅπαξ δ' εἰπόντες, ὅτι οὐδὲν μὴ πρέπον ἑαυτῷ ὁ Θεὸς βούλεται, ἀναιρετικὸν τυγχάνον τοῦ εἶναι αὐτὸν Θεὸν, φήσομεν, ὅτι, ἐάν τι κατὰ τὴν μοχθηρίαν ἑαυτοῦ ἄνθρωπος βδελυρὸν βούληται, τοῦτ' οὐ δυνήσεται ὁ Θεός. Οὕτω δὲ οὐκ ἐσμεν φιλόνεικοι πρὸς τὰ ὑπὸ Κέλσου λεγόμενα· ἀλλὰ φιλαλήθως αὐτὰ ἐξετάζοντες, συμφήσομεν, ὅτι οὐκ ἔστι τῆς πλημμελοῦς ὀρέξεως οὐδὲ τῆς πεπλανημένης ἀκοσμίας, ἀλλὰ τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας φύσεως (83) ὁ Θεὸς, ἅτε ἀρχηγέτης τυγχάνων παντὸς καλοῦ. Καὶ ὅτι ψυχῆς αἰώνιον βιοτὴν δύναται παρασχεῖν, ὁμολογοῦμεν· καὶ οὐ μόνον δύναται, ἀλλὰ καὶ παρέχει. Οὐδὲν δὲ μάλιστα διὰ τὰ προειρημένα λυπεῖ ἡμᾶς οὐδὲ τὸ ὑπὸ Ἡρακλείτου λεγόμενον, ὅπερ Κέλσος παρείληφεν, ὅτι « νέκυές εἰσι κοπρίων ἐκβλητότεροι· » καίτοιγε εἴποι τις ἂν καὶ περὶ τούτου, ὅτι τὰ μὲν κόπρια ἔκβλητά ἐστιν, οἱ δ' ἐξ ἀνθρώπου νέκυες διὰ τὴν ἐνοικήσασαν ψυχὴν, καὶ μάλιστα ἐὰν ᾖ ἀστειοτέρα, οὐκ ἐκβλητοί. Κατὰ γὰρ τοὺς ἀστειοτέρους τῶν νόμων, μετὰ τῆς ἐνδεχομένης ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα τιμῆς ταφῆς ἀξιοῦνται (84)· ἵνα μὴ ὑβρίζωμεν τῇ δυνάμει τὴν ἐνοικήσασαν ψυχὴν, ἀποῤῥιπτοῦντες μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐκείνην τὸ σῶμα, ὡς καὶ τὰ τῶν κτηνῶν σώματα. Μὴ βουλέσθω οὖν ὁ Θεὸς παραλόγως αἰώνιον ἀποφῆναι μήτε τὸν τοῦ σίτου κόκκον, ἀλλ' ἢ ἄρα (85) τὸν ἐξ αὐτοῦ στάχυν, μηδὲ τὸ σπειρόμενον ἐν φθορᾷ ἀλλὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ ἐγειρόμενον ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν πάντων λόγος ἐστὶ κατὰ μὲν Κέλσον αὐτὸς ὁ Θεὸς, κατὰ δὲ ἡμᾶς ὁ Υἱὸς αὐτοῦ· περὶ οὗ φιλοσοφοῦντες λέγομεν τό· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς οὐδὲν οἷός τε παράλογον οὔτε παρ' ἑαυτὸν ἐργάσασθαί ἐστιν ὁ Θεός.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὴν ἑξῆς τοῦ Κέλσου λέξιν, οὕτως ἔχουσαν· « Ἰουδαῖοι μὲν οὖν, ἔθνος ἴδιον γενόμενοι, καὶ κατὰ τὸ ἐπιχώριον νόμους θέμενοι, καὶ τούτους ἐν σφίσιν ἔτι νῦν περιστέλλοντες, καὶ θρησκείαν ὁποίαν δὴ, πάτριον δ' οὖν, φυλάσσοντες, ὅμοια τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις δρῶσιν· ὅτι ἕκαστοι τὰ πάτρια, ὁποῖά ποτ' ἂν τύχῃ καθεστηκότα περιέπουσι (86). Δο-

consilio Dei et voluntate fit, id necessario confitendum est non fieri contra naturam, quæcunque Deus facit, hæc licet incredibilia sint aut quibusdam incredibilia videantur, non sunt tamen contra naturam. Quod si verba urgere oportet, dicemus quædam esse supra naturam, prout hanc vocem plerique intelligunt, quæ Deus efficere possit : ut cum hominem supra naturam humanam efferens, participem facit melioris divinioris que naturæ, eumque ita conservat, quandiu is, qui conservatur, per ea quæ facit, ita se velle probat.

24. Jam cum concesserimus Deum nihil velle indecorum sibi, utpote quo divina sua natura tolleretur, non gravabimur fateri, siquid turpe homo pro sua pravitate voluerit, Deum id facere non posse. Nec vero nos, qui veritatis amore Celsi placita perpendimus, ita contentiose ejus dictis repugnabimus, ut illi non assentiamur asserenti Deum nec vitiosorum desideriorum nec inordinatarum libidinum, sed rectæ justæque naturæ Deum esse, quippe qui omnis honesti fons est et principium. Fatemur quoque Deum posse vitam animæ largiri sempiternam, nec solum posse, sed etiam reipsa largiri. Atque ex his quæ dicta sunt hactenus, intelligere licet nobis molestum non esse id quod Celsus objicit ex Heraclito, « cadavera vel stercoribus esse viliora; » quanquam hac de re dicere quis potest vilia quidem esse stercora, non autem humanum cadaver, quod anima incoluit, et præsertim si fuerit studiosa virtutis. Hoc enim æquiores leges donari sepultura volunt, idque honorifico ritu qui tum adhiberi solet : ne videlicet humanum corpus, ut cætera bestiarum, projicientes, animam e corpore egressam quantum in nobis est afficiamus contumelia. Sit igitur absurdum immortalitatem a Deo dari grano tritici, aut rei quæ seminatur in corruptione; sed spicam ex grano natam seu id quod surgit in incorruptione, immortale fieri non est absurdum. Denique, **596** si Celsum audias, Deus ipse rerum omnium ratio est; sed ex nobis, ejus est Filius; de quo philosophantes dicimus : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [32]. » Sed et fatemur Deum nihil contra rationem, nihil contra seipsum posse facere.

25. Jam videamus quæ sequuntur apud Celsum. Sic ille : « Cum igitur Judæi peculiari quadam gente constituta latas pro suo ingenio leges etiam nunc observant, et religionem quæ qualiscunque sit, patria est tamen, conservant; faciunt perinde ac cæteri homines, qui patria instituta sequuntur, qualiacunque sint. Atque ita fieri conducibile vide-

[32] Joan. I, 1.

(82) *Τοιοῦτον, ὅσον.* Sic mss. Quid si scribatur, τοιοῦτον, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ τηρούμενος? Libb. editi, τοῦτον, ὅσον. Mox iidem in margine, περιίστησιν pro παρίστησιν.

(83) Libb. editi, φύσεως. Codd. Regius et Basileensis, κρίσεως. Paulo post iidem libb. editi, Καὶ ἄλλο τι ψυχῆς αἰώνιον βιοτὴν δύνασθαι, sed codd. Regius et Basileensis, Καὶ ὅτι ψυχῆς αἰώνιον βιοτὴν δύναται, ubi pro ψυχῆς, mallem ψυχῇ.

(84) *Ἀξιοῦνται.* Recte codd. Regius et Basileensis, refertur enim ad superius, οἱ δ' ἐξ ἀνθρώπου νέκυες. Libb. editi, ἀξιοῦται.

(85) *Ἀλλ' ἢ ἄρα.* Sic mss. Libb. autem editi, ἀλλ' εἰ ἄρα.

(86) Hœschelius et Spencerus, ὅπη ποτ' ἂν τύχῃ, περιέπουσι, sed Philocalia ut in nostro textu. Paulo infra eadem Philocalia, καὶ δεῖ φυλάττειν. Hœschelius et Spencerus, καὶ δεῖν φυλάττειν. Et mox in margine, ἀλλὰ καὶ ὅπως εἰκός.

tur : tum quia aliæ aliis leges in mentem venere, et servari oportet ea quæ publice constituta sunt ; tum quod probabile est diversas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo administrari. Et recte cum singulis agitur, cum reguntur ea ratione, quæ illis potestatibus placet ; nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum ab initio instituta sunt. » Hic Celsus indicat Judæos ab Ægyptiis oriundos peculiarem postea constituisse gentem, leges tulisse, easque observare. Atque, ut ne verba ejus iteremus, significat e re fuisse, ut patriam religionem tuerentur, quemadmodum cæteræ gentes propria sua instituta retinent. Quin et arcaniorem, cur id utile fuerit, causam affert, cum subindicat eos, quibus sortito obtigit quibusdam terræ partibus præesse, suam ad condendas leges operam legislatoribus commodasse. Statuit igitur Judæorum regioni gentique illam incolenti aliquem aut aliquos invigilasse, quo vel quibus collaborante vel collaborantibus Moysi leges Judaicæ sancitæ sunt.

26. « Atque oportet, inquit, servare leges, tum quia alias aliis constituere leges placuit, et servari oportet ea quæ publice constituta sunt ; tum quia probabile est diversas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo administrari. » Deinde Celsus quasi eorum oblitus quæ contra Judæos dixit, nunc ipsos generali laude, quam patriorum institutorum retinentibus impertit, complectitur, cum ait : « Præclare cum singulis agitur, si reguntur ea ratione, quæ potestatibus illis placet. » Ac vide annon, quantum in se est, Judæum velit in suarum legum observatione perseverare, quasi impium futurum si ab illis abscederet. Ait enim : « Nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum ab initio
597 instituta sunt. » Hic illum eademque cum illo sentientes interrogaverim lubens : ecquis ille fuit, qui terræ partes ab initio alias aliis distribuerit inspectoribus? Ecquis Judæorum regionem et Judæos ipsos commisit illi vel illis præsidibus qui illam sortiti sunt? An Jupiter, ut loqui amat Celsus, Judæorum gentem regionemque cuidam aut quibusdam credidit, voluitque ut, cui obtingeret, is tales Judæis leges imponeret? An id factum est præter Jovis voluntatem? Utrumvis respondeat, vides angustias esse. Nisi autem ab uno quopiam partes terræ præsidibus distributæ fuerint, ergo singuli quique fortuito et sine superioris nutu terram partiti sunt :

(87) Philoc., ἐγένοντο. Hœschelius et Spencerus, ἐγίγνοντο.
(88) Hœschelius in textu, θρησκεύειν τούτοις τὰ πάτρια συμφέρει.
(89) Idem in textu, νόμοις. Paulo post recte Philocalia, τὸ ἐπ' αὐτῆς ἔθνος. Hœschelius et Spencerus, τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἔθνος. Paulo infra Philocalia, Μωϋσῇ ἐτέθησαν.

κεῖ δ' οὕτω καὶ συμφέρειν, οὐ μόνον καθότι ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἄλλοις ἄλλως νομίσαι, καὶ δεῖ φυλάττειν τὰ ἐς κοινὸν κεκυρωμένα, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὡς εἰκὸς, τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, καὶ κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ καὶ διοικεῖται. Καὶ δὴ τὰ παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς ἂν πράττοιτο ταύτῃ δρώμενα, ὅπῃ ἐκείνοις φίλον· παραλύειν δὲ οὐχ ὅσιον εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα· » ἐν τούτοις δὴ ὁ Κέλσος ἐμφαίνει, ὅτι οἱ πάλαι Αἰγύπτιοι Ἰουδαῖοι ὕστερον ἔθνος ἐγένοντο (87) ἴδιον, καὶ νόμους θέμενοι, τούτους περιστέλλουσι. Καὶ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν τὰς ἐκκειμένας τοῦ Κέλσου λέξεις, φησὶ καὶ συμφέρειν (88) τούτοις τὰ πάτρια θρησκεύειν, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι τὰ ἴδια περιέπουσι. Καὶ βαθυτέραν τινὰ ἐκτίθεται περὶ τοῦ συμφέρειν Ἰουδαίοις περιέπειν τὰ πάτρια αἰτίαν, αἰνισσόμενος, ὅτι τοὺς ἑκάστων νόμους οἱ λαχόντες ἐπόπται εἶναι τῆς γῆς τῶν νομοθετουμένων, συνεργοῦντες τοῖς νομοθέταις (89) ἔθεντο. Ἔοικεν οὖν δηλοῦν, ὅτι καὶ τὴν Ἰουδαίων χώραν καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἔθνος ἐποπτεύει τις ἢ τινες, ὑφ' οὗ ἢ ὑφ' ὧν οἱ Ἰουδαίων νόμοι συνεργοῦντος ἢ συνεργούντων Μωϋσεῖ ἐτέθησαν.

« Καὶ χρὴ, φησὶ, τοὺς νόμους τηρεῖν, οὐ μόνον καθότι ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἄλλοις ἄλλως νομίσαι, καὶ ὅτι δεῖ φυλάσσειν τὰ ἐς κοινὸν κεκυρωμένα, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὡς εἰκὸς, τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, καὶ κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ καὶ διοικεῖται. » Εἶθ', ὡσπερεὶ ἐπιλαθόμενος ὁ Κέλσος ὧν εἶπε κατὰ Ἰουδαίων, νῦν ἐν τῷ καθολικῷ περὶ πάντων τῶν τὰ πάτρια τηρούντων ἐπαίνῳ καὶ τούτους περιλαμβάνει λέγων· « Καὶ δὴ τὰ παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς ἂν πράττοιτο ταύτῃ δρώμενα, ὅπῃ ἐκείνοις φίλον. » Καὶ ὅρα εἰ μὴ ἄντικρυς, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὸν Ἰουδαῖον ἐν τοῖς ἰδίοις νόμοις βούλεται βιοῦντα μὴ ἀφίστασθαι αὐτῶν (90), ὡς οὐχ ὅσιον πράττοντα, ἐὰν ἀποστῇ· λέγει γὰρ, ὅτι « παραλύειν οὐχ ὅσιον εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα. » Ἐβουλόμην δὲ πρὸς ταῦτα αὐτοῦ ἢ τῶν συμφρονούντων αὐτῷ πυθέσθαι, τίς ἄρα εἴη ὁ τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις διανείμας; Καὶ δηλονότι (91) τὴν Ἰουδαίων χώραν καὶ τοὺς Ἰουδαίους τῷ λαχόντι ἢ τοῖς λαχοῦσιν αὐτήν; Ἆρα γὰρ, ὡς ὀνομάσαι ἂν ὁ Κέλσος, ὁ Ζεὺς τίνι ἢ τίσι διένειμε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος καὶ τὴν χώραν αὐτῶν; καὶ ἐβούλετο τὸν λαχόντα τὴν Ἰουδαίαν τοιούτους θέσθαι ἐν Ἰουδαίοις νόμους; ἢ παρὰ τὸ βούλημα αὐτοῦ τοῦτο (92) γεγένηται; Ὡς δ' ἂν ἀποκρίνηται, ὁρᾷς, ὅτι ὁ λόγος στενοχωρηθήσεται. Εἰ δὲ μὴ ἀπό τινος ἑνὸς διανενέμηται τὰ μέρη τῆς γῆς τοῖς ἐπόπταις αὐτῶν, ἄρα (93) ἀποκληρωτικῶς καὶ χωρὶς

(90) Αὐτων. Recte Philocalia; Hœschelius autem et Spencerus, αὐτόν. Paulo post, pro οὐχ ὅσιον εἶναι, legendum videtur, οὐχ ὅσιόν ἐστι.
(91) Hœschelius et Spencerus, δῆλον ὅτι.
(92) Philoc., τοῦτο. Hœschelius et Spencerus, τὸ τοιοῦτον.
(93) Hœschelius in textu, ἑαυτῶν, ἄρα.

ἐπιστάτου ἕκαστος, ὡς ἔτυχε, διενείματο τὴν γῆν· ἀλλὰ καὶ τοῦτ' ἄτοπον, καὶ μετρίως (94) τῆς τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ προνοίας ἀναιρετικόν ἐστι.

Πῶς δὲ καὶ κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα τὰ μέρη τῆς γῆς διοικεῖται ὑπὸ τῶν ἐποπτευόντων αὐτὰ, ὁ βουλόμενος διηγησάσθω· ἀπαγγειλάτω (95) δὲ ἡμῖν καὶ πῶς ὀρθῶς πράττεται τὰ παρ' ἑκάστοις δρώμενα, ὅπη τοῖς ἐπόπταις ἐστὶ φίλον· καὶ εἰ ὀρθῶς ἔχουσι, φέρ' εἰπεῖν, οἱ Σκυθῶν περὶ ἀναιρέσεως πατέρων νόμοι· ἢ οἱ Περσῶν (96), μὴ κωλύοντες γαμεῖσθαι τοῖς παισὶ τὰς μητέρας, μηδὲ ὑπὸ τῶν πατέρων τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. Καὶ τί με δεῖ, ἐπιλεγόμενον ἀπὸ τῶν πραγματευσαμένων περὶ τῶν ἐν τοῖς διαφόροις ἔθνεσι νόμων, προσαπορεῖν, πῶς παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς πράττονται, καθὼς τοῖς ἐπόπταις φίλον (97), οἱ νόμοι; Λεγέτω δ' ἡμῖν ὁ Κέλσος, πῶς οὐχ ὅσιον παραλύειν νόμους πατρίους περὶ τοῦ γαμεῖν μητέρας καὶ θυγατέρας· ἢ περὶ τοῦ μακάριον εἶναι ἀγχόνῃ τὸν βίον ἐξελθεῖν (98)· ἢ πάντως καθαίρεσθαι τοὺς ἑαυτοὺς παραδιδόντας τῷ πυρὶ καὶ τῇ διὰ πυρὸς ἀπαλλαγῇ τῇ ἀπὸ τοῦ βίου· καὶ πῶς οὐχ ὅσιον παραλύειν νόμους τοὺς, φέρ' εἰπεῖν, παρὰ Ταύροις περὶ τοῦ ἱερεῖα τοὺς ξένους προσάγεσθαι τῇ Ἀρτέμιδι· ἢ παρὰ Λιβύων τισὶ περὶ τοῦ καταθύειν τὰ τέκνα τῷ Κρόνῳ. Πλὴν ἀκολουθεῖ τῷ Κέλσῳ τὸ μὴ ὅσιον εἶναι Ἰουδαίοις παραλύειν νόμους πατρίους (99), τοὺς περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἄλλον τινὰ σέβειν Θεὸν παρὰ τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν. Καὶ ἔσται κατ' αὐτὸν οὐ φύσει τὸ ὅσιον, ἀλλά τινι θέσει καὶ νομίσει θεῖον· ὅσιον γὰρ παρὰ τοῖσδε μὲν σέβειν κροκόδειλον, καὶ ἐσθίειν τι τῶν παρ' ἄλλοις προσκυνουμένων (1)· καὶ ὅσιον ἑτέροις τὸ σέβειν τὸν μόσχον· καὶ παρ' ἄλλοις, τὸν τράγον νομίζειν θεόν. Οὕτω δ' ἔσται ὁ αὐτὸς ὅσια μὲν ποιῶν ὡς πρὸς τούσδε τοὺς νόμους, ἀνόσια δὲ, ὡς πρὸς ἑτέρους· ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀτοπώτατον.

Ἀλλ' εἰκὸς ὅτι φήσουσι πρὸς ταῦτα ὅσιον εἶναι τὸν τὰ πάτρια (2) φυλάττοντα, καὶ μηδαμῶς ἀνόσιον, ἐπεὶ μὲν καὶ τὰ ἑτέρων οὐ τηρεῖ· πάλιν τε αὖ τὸν

A quod absurdissimum est et summi Dei providentiam tollit.

27. Qui vero partes terræ in quasdam præfecturas divisæ ab illis præsidibus administrentur, explicet qui voluerit. Doceat idem ille quomodo singulorum recte se res habeant, cum ex illorum præsidum voluntate reguntur : an exempli causa Scytharum leges rectæ sint, quæ patres interfici permittunt; an Persarum, quæ matres filiis nubere, filias a patribus duci uxores non prohibent. Sed quid opus est me, collectis e scriptoribus variarum gentium legibus, inquirere, num recte serventur leges, quas illis præsidibus ferre libitum est? Celsus nobis dicat quomodo nefarium sit violare patrias leges quæ
B matres et filias duci sinunt; quæ beatam esse mortem suadent, cum suspendio accersitur; quæ purgari affirmant eos qui se in ignem injiciunt consumptique ex hac vita exeunt; item cur nefas sit violare leges vel Taurorum, quæ Dianæ jubent hospites immolari, vel quorumdam in Libya populorum, apud quos liberi Saturno mactantur. Cæterum e Celsi sententia consequens est, Judæos non sine crimine violaturos esse patrias leges, quæ vetant alium a rerum omnium conditore Deum adorari. Consequens est etiam pietatem non sua natura, sed consensu et opinione divinam esse virtutem. Apud quosdam enim pium est colere crocodilum, dum id quod ab aliis colitur manducant; apud alios vero
C cultus vituli pietati ducitur; et rursus **598** alii pium esse judicant hircum in deos referre; ita ut idem homo, qui pius esset ex quibusdam legibus, ex aliis impius esse posset : quo quidem nihil absurdius.

28. Dixerint fortasse pium esse qui patria instituta sequitur, minime vero impium, qui aliorum non observat instituta; rursus non esse impium,

(94) Boherello scribendum videtur, τοῦτ' ἄτοπον οὐ μετρίως, καὶ τῆς.

(95) *Ἀπαγγειλάτω*. Sic legendum e Philocalia. Hœschelius et Spencerus habent, ἐπαγγειλάτω.

(96) *Περσῶν*. Locus elegans apud Philonem, libro *De specialibus legibus*, pag. 778 : Μητέρας γὰρ οἱ ἐν τέλει Περσῶν τὰς αὐτῶν ἄγονται, καὶ τοὺς φύντας ἐκ τούτων εὐγενεστάτους νομίζουσι, καὶ βασιλείας τῆς μεγίστης, ὡς λόγος, ἀξιοῦσιν· οὗ τί ἂν γένοιτο δυσσεβέστερον ἀνοσιούργημα πατρὸς εὐνὴν τετελευτηκότος, ἣν ἄψαυστον, ὡς ἱεράν, ἐχρῆν φυλάττεσθαι, καταισχύνειν· γήρως δὲ καὶ μητρὸς αἰδῶ μὴ λαμβάνειν, τὸν αὐτὸν τῆς αὐτῆς υἱὸν καὶ ἄνδρα γενέσθαι, καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν νῦν μητέρα, καὶ γυναῖκα, καὶ τοὺς ἀμφοῖν παῖδας, τοὺς μὲν πατρὸς ἀδελφοὺς, υἱωνοὺς δὲ τῆς μητρός· καὶ τὴν μὲν ᾧ ἔτεκε μητέρα τε, καὶ μάμμην, τὸν δὲ ὧν ἐγέννησεν, ἐν ταὐτῷ πατέρα τε, καὶ ὁμομήτριον ἀδελφόν; « Honoratiores enim Persæ cum matribus contrahunt matrimonia, et natos inde arbitrantur nobilissimos, regioque, ut ferunt, dignantur solio; quo nihil excogitari potest magis impium, conspurcari defuncti patris thalamum, cui maxima debebatur religio, matri exhiberi nullam reverentiam, filium eumdem et maritum fieri, matrem vicissim uxoris nomen assumere, communes liberos patris quidem fratres, matris vero nepotes censeri; hanc prolis suæ matrem simul esse ac aviam, illum filiorum patrem et germanum uterinum. » SPENCER.

(97) Hœschelius in textu, δῆλον.

(98) Philoc., διεξελθεῖν.

(99) Philoc., πατρῴους.

D (1) *Ἐσθίειν τι τῶν παρ' ἄλλοις προσκυνουμένων*. Ita legendum e codd. Regio et Basileensi, necnon e Philocalia manuscripta. Hœschelius et Spencerus habent, ἐσθίειν τῶν παρ' ἄλλοις τι προσκυνούμενον.

(2) *Τὰ πάτρια*. Xenoph., lib. IV, pag. 803, *Memorabil.* : Ὁρᾷς γὰρ ὅτι ὁ ἐν Δελφοῖς θεὸς, ὅταν τις αὐτὸν ἐπερωτᾷ, πῶς ἂν τοῖς θεοῖς χαρίζοιτο, ἀποκρίνεται· Νόμῳ πόλεως. « Vides etenim Delphicum deum interrogatum, quo pacto quis gratificari diis possit, respondere : Ex civitatis instituto ac more. » Herodot., lib. II, pag. 133 : Ταῦτα μὲν παρὰ τὰ συμπόσια ποιεῦσι· πατρίοισι δὲ χρεώμενοι νόμοισι, ἄλλον οὐδένα ἐπικτέωνται. SPENCER. — Paulo post Hœschelius et Spencerus, ἐπεὶ μὴ τὰ ἑτέρων οὐ τηρεῖ· πάλιν τε αὐτὸν νομισθέντα, sed Philocalia ut in nostro textu. Infra, post hæc verba, τὰ δὲ παρὰ τοῖς ἐναντίους ἔχουσι νόμους, addendum videtur Boherello σεβόμενα. Ibidem libb. editi in margine habent καταθοινῆται.

licet apud quosdam impius habeatur, qui, patria servans instituta, impugnat et epulando absumit ea, quæ populi aliis astricti legibus colunt. Hæc autem vide annon multa de justo sancto et pio perturbationem inducant. Sic enim non distinguitur pietas, non propriam naturam habet, nec quidquam aliud quo pios illos judicare possis, qui pietatem sectantur. Itaque si pietas, si sanctitas et justitia sunt ex earum rerum numero, quæ tales non sunt nisi comparatæ; ut res pia sit aut impia, prout cum diversis legibus comparatur; cogita annon idem de temperantia, de fortitudine, de prudentia, de scientia et de aliis virtutibus dicere liceat : qua tamen sententia nihil absurdius. Atque hæc a nobis hactenus dicta sufficere possent iis, quibus satis esset contra Celsum afferre id quod simplicius est et vulgarius; quoniam vero putamus hoc scriptum in quorumdam, qui res altius scrutantur, manus perventurum esse; age pauca ex reconditioribus proferre tentemus. Res est abstrusa et scrutatu difficilis. Agitur enim de distributione, qua terræ partes ab initio aliæ aliis inspectoribus creditæ sunt. Sed præsertim demonstremus, quoad ejus fieri poterit, nostram doctrinam iis immunem esse absurdis, quæ supra memorata sunt.

29. Ac mihi quidem videtur Celsus non recte a quibusdam accepisse occultiores hujusce distributionis rationes, quas tamen aliquo modo attigit Græcanica historia. In ea enim ii, qui pro diis habebantur, secum invicem concertasse leguntur de Attica, et apud poetas quidam ex illis diis quædam loca sibi magis arridere cordique esse confitentur. Quibus quædam similia videntur in barbarorum maximeque Ægyptiorum historia de Ægypti in provincias divisione. Illic enim legitur Sain sortito obtigisse Minervæ, quæ etiam Atticæ provinciam possidet. Et Ægyptiorum sapientes innumera id genus narrant, nec scio annon etiam Judæos eorumque regionem in hac divisione comprehendant. Verum de his satis auctoritatum, quæ divina doctrina non nituntur. Nos vero dicimus Moysem prophetam Dei sincerumque ejus cultorem **599** de illa partium terræ divisione locutum esse in Deuteronomii cantico : « Quando, inquit, dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum secundum numerum angelorum Dei. Et factus est pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [33]. » De eadem illa gentium distributione Moyses, in libro qui inscribitur Genesis, hæc quasi historice narrat : « Erat universa terra labium unum, et una vox omnibus.

A νομισθέντα ἀνόσιον εἶναι παρὰ τοῖς δέ τισι μὴ εἶναι ἀνόσιον, ὅταν κατὰ τὰ πάτρια τὰ μὲν ἴδια σέβῃ, τὰ δὲ παρὰ τοῖς ἐναντίους ἔχουσι νόμους προσπολεμῇ καὶ καταθοινᾶται. Ταῦτα δὲ ὅρα εἰ μὴ πολλὴν ἐμφαίνει τὴν περὶ τοῦ δικαίου καὶ ὁσίου καὶ εὐσεβείας ταραχὴν, οὐ διαρθρουμένης, οὐδὲ φύσιν τινὰ ἰδίαν ἐχούσης, καὶ εὐσεβεῖς εἶναι χαρακτηριζούσης τοὺς τὰ κατ' αὐτὴν πράττοντας (3). Εἴπερ οὖν ἡ εὐσέβεια, καὶ ἡ ὁσιότης, καὶ ἡ δικαιοσύνη τῶν πρός τί ἐστιν, ὡς τὸ αὐτὸ εἶναι ὅσιον καὶ ἀνόσιον παρὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ τοὺς νόμους· ὅρα, εἰ μὴ καὶ ἡ σωφροσύνη τῶν πρός τι ἀκολούθως ἔσται, καὶ ἡ ἀνδρεία, καὶ ἡ φρόνησις, καὶ ἡ ἐπιστήμη, καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί· ὧν οὐδὲν ἂν εἴη ἀτοπώτερον (4). Ἁπλούστερον μὲν οὖν καὶ κοινότερον ἱσταμένοις πρὸς τὰς Κέλσου B ἐκκειμένας λέξεις αὐτάρκη τὰ εἰρημένα· ἐπεὶ δὲ νομίζομεν καὶ τῶν ἐξεταστικωτέρων τινὰς ἐντεύξεσθαι τῇδε τῇ γραφῇ, φέρε, ὀλίγα τῶν βαθυτέρων παρακινδυνεύοντες ἐκθώμεθα, ἔχοντά τινα μυστικὴν καὶ ἀπόῤῥητον θεωρίαν, περὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμῆσθαι χωρία τῶν ἐπὶ γῆς· καὶ τῶν κατειλεγμένων ἀτόπων, φέρε, ὅση δυνάμις, καθαρὸν παραστήσωμεν (5) τὸν λόγον.

Δοκεῖ δή μοι παρακηκοέναι τινῶν ὁ Κέλσος περὶ τῆς διανεμήσεως τῶν ἐπὶ γῆς μυστικωτέρων λόγων, ὧν ἐφάπτεται μέν πως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία, εἰσαγαγοῦσά τινας τῶν νομιζομένων θεῶν περὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸς ἀλλήλους ἡμιλλῆσθαι (6)· ποιοῦσα δὲ παρὰ C τοῖς ποιηταῖς τινας τῶν λεγομένων θεῶν ὁμολογεῖν τινας τόπους οἰκειοτέρους αὐτοῖς. Καὶ ἡ βαρβαρικὴ δὲ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἡ Αἰγυπτίων, τοιαῦτά τινα ἐμφαίνει περὶ τοῦ μερισμοῦ τῶν τῆς Αἰγύπτου καλουμένων νομῶν λέγουσα· ὅτι ἡ λαχοῦσα τὴν Σάϊν Ἀθηνᾶ, ἡ αὐτὴ ἔχει καὶ τὴν Ἀττικήν. Αἰγυπτίων δὲ οἱ λόγιοι μυρία ὅσα τοιαῦτα φήσουσιν· οὐκ οἶδα δ' εἰ καὶ Ἰουδαίους συμπαραλαμβάνοντες, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, τῇ πρός τινα διανεμήσει. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν ἔξω τοῦ θείου λόγου λεγομένων εἰς ταῦτα (7) ἅλις ἐπὶ τοῦ παρόντος· φαμὲν δ' ὅτι ὁ καθ' ἡμᾶς προφήτης τοῦ Θεοῦ καὶ γνήσιος θεράπων αὐτοῦ Μωϋσῆς ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου ᾠδῇ ἐκτίθεται περὶ τοῦ μερισμοῦ τῶν ἐπὶ γῆς τοιαῦτα λέγων « Ὅτε διεμέ- D ριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Τὰ δὲ περὶ τῆς διανεμήσεως τῶν ἐθνῶν ὁ αὐτὸς Μωϋσῆς ἐν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ βιβλίῳ Γένεσις ἐν ἱστορίας τρόπῳ φησὶν οὕτως· « Καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἓν, καὶ φωνὴ μία πᾶσι. Καὶ ἐγέ-

[33] Deut. XXXII, 8, 9.

(3) *Οὐ διαρθρουμένης, οὐδὲ φύσιν τινὰ ἰδίαν ἐχούσης, καὶ εὐσεβεῖς εἶναι χαρακτηριζούσης τοὺς τὰ κατ' αὐτὴν πράττοντας.* Hæc quæ Philocalia exhibet, videntur Boherello glossema aut scholion sapere, sed cum in omnibus exemplaribus mss. operis *contra Celsum* reperiantur, ea textui inserenda esse judicavi.

(4) Hœschelius et Spencerus, ἀτοπώτατον, sed Philocalia, ἀτοπώτερον, rectius.

(5) Codd. Regius et Basil., παραστήσωμεν. Libb. editi, παραστήσομεν.

(6) Libb. editi in margine, ἁμιλλᾶσθαι.

(7) Hœschelius et Spencerus, τῇ διανεμήσει πρός τινα ἄλλα. Περὶ μὲν οὖν τῶν. Sed Philocalia ut in nostro textu.

νετο ἐν τῷ κινῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν, εὗρον πεδίον ἐν γῇ Σενναὰρ, καὶ κατῴκησαν ἐκεῖ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Κατέβη, φησὶ, Κύριος (8) ἰδεῖν τὴν πόλιν, καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ γένος ἓν, καὶ χεῖλος ἓν πάντων· καὶ τοῦτο ἤρξαντο ποιῆσαι, καὶ νῦν οὐκ ἐκλείψει ἀπ' αὐτῶν πάντα, ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν· δεῦτε, καὶ καταβάντες συγχέωμεν ἐκεῖ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν (9) ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς Κύριος ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐπαύσαντο οἰκοδομοῦντες τὴν πόλιν, καὶ τὸν πύργον. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς (10) σύγχυσις, ὅτι ἐκεῖ συνέχεε Κύριος ὁ Θεὸς τὰ χείλη πάσης τῆς γῆς, κἀκεῖθεν διέσπειρεν αὐτοὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς. » Καὶ ἐν τῇ ἐπιγεγραμμένῃ δὲ Σολομῶντος Σοφίᾳ περὶ τῆς σοφίας, καὶ τῶν κατὰ τὴν σύγχυσιν τῶν διαλέκτων, ἐν ᾗ γεγένηται ὁ μερισμὸς τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τοιαῦτα περὶ τῆς Σοφίας εἴρηται· « Αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων ἔγνω τὸν δίκαιον, καὶ ἐφύλαξεν αὐτὸν ἄμεμπτον τῷ Θεῷ, καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε. » Πολὺς δ' ὁ λόγος καὶ μυστικὸς ὁ περὶ τούτων, ᾧ ἁρμόζει τὸ, « Μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν, » ἵνα μὴ εἰς τὰς τυχούσας ἀκοὰς ὁ περὶ ψυχῶν (11) οὐκ ἐκ μετενσωματώσεως εἰς σῶμα ἐνδυομένων (12) λόγος ῥιπτῆται, μηδὲ τὰ ἅγια διδῶται τοῖς κυσὶ, μηδ' οἱ μαργαρῖται παραβάλλωνται χοίροις. Ἀσεβὲς γὰρ τὸ τοιοῦτον, προδοσίαν περιέχον τῶν ἀποῤῥήτων τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας λογίων, περὶ ἧς καλῶς γέγραπται· « Εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρεῳ ἁμαρτίας. » Ἀρκεῖ δὲ τὰ κεκρυμμένως ὡς ἐν ἱστορίας τρόπῳ εἰρημένα κατὰ τὸν τῆς ἱστορίας παραστῆσαι τρόπον ἵν' οἱ δυνάμενοι ἑαυτοῖς ἐπεξεργάσωνται τὰ κατὰ τὸν τόπον.

Νοείσθωσαν τοίνυν πάντες οἱ ἐπὶ γῆς μιᾷ τινι διαλέκτῳ θείᾳ χρώμενοι, καὶ ὅσονγε συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους, τηρείσθωσαν ἐν τῇ θείᾳ διαλέκτῳ· καὶ ἔστωσαν ἀκίνητοι τῶν ἀνατολῶν, ἐς ὅσον εἰσὶ τὰ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπὸ φωτὸς ἀϊδίου ἀπαυγάσματος φρονοῦντες. Καὶ οὗτοι, ἐπὰν κινήσωσιν ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν ἑαυτοὺς, ἀλλότρια ἀνατολῶν φρονοῦντες, εὑρισκέτωσαν πεδίον ἐν γῇ Σενναὰρ (ὅπερ ἑρμηνεύεται *ὀδόντων ἐκτιναγμὸς*, κατὰ σύμβολον τοῦ ἀπολλύναι αὐτοὺς τὰ δι' ὧν τρέφονται), καὶ κατοικείτωσαν ἐκεῖ. Εἶτα τὰ τῆς ὕλης συναγαγεῖν θέλοντες, καὶ κολλᾷν τὰ μὴ πεφυκότα κολλᾶσθαι οὐρανῷ, ἵνα διὰ τῶν ὑλικῶν ἐπιβουλεύσωσι τοῖς ἀΰλοις, λεγέτωσαν· « Δεῦτε, πλινθεύσωμεν πλίνθους, καὶ ὀπτήσωμεν αὐτὰς (13) πυρί. » Ὡς οὖν κρατύνοντες καὶ πηγνύντες τὰ πήλινα καὶ ὑλικὰ, καὶ τὴν πλίνθον λίθον ποιεῖν

A Cumque proficiscerentur de Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar et habitaverunt in eo [34]. » Et paulo post : « Descendit, inquit, Dominus ut videret civitatem et turrim, quam ædificaverant filii hominum, et dixit Dominus : Ecce unus est populus et unum labium omnibus : cœperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant; venite igitur et descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, et non audiat unusquisque vocem proximi sui. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco super faciem omnis terræ, et cessaverunt ædificare civitatem et turrim. Et idcirco vocatum est nomen ejus Confusio, quia ibi confudit Deus labia universæ terræ, et inde dispersit eos Dominus super faciem totius terræ [35]. » Et
B in libro qui Sapientia Salomonis vocatur, mentio quoque fit de illa linguarum confusione quam secuta est gentium divisio. Sic enim ibi de Sapientia : « Hæc et in consensu nequitiæ cum gentes confusæ fuissent, scivit justum, et conservavit sine querela Deo, et in filii misericordia fortem custodivit [36]. » De quibus longa et arcana fuerit disputatio. Sed me deterret istud : « Sacramentum regis abscondere bonum est [37], » ne doctrinam de animabus quæ in corpora, sed non ex corporibus migrant, profanis auribus instillando, sancta canibus dare et margaritas ante porcos projicere videar [38]. Impium enim sit prodere arcana divinæ sapientiæ, de qua pulchre scriptum est : « In malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito
C peccatis [39]. » Satis ergo fuerit historico more exhibere quæ occulte quasi historia tradita sunt, ut qui possunt, sibi ipsi loci hujus intellectum quærant.

30. Sic igitur intelligenda res est : Qui omnes in terra utebantur una quadam divina lingua, in illa utenda perstitere, quandiu inter se consenserunt; nec se dimovent ab Oriente, donec illis lumen et luminis æterni splendor sapit. Iidem illi ab Oriente recedunt, **600** cum res illis ab Oriente alienæ placent; tumque campum inveniunt in terra Sennaar (quæ vox idem sonat ac *dentium excussio*, quaque significatur eos amisisse ea quibus aluntur),
D ibique habitant. Cum autem colligere materias volunt, et cœlo res conjungere quæ conjungi non sunt idoneæ, ut per res materia concretas ad res materia solutas affectent viam; tum dicunt : « Venite, faciamus lateres et coquamus eos igne [40]. » Sed postquam, firmatis compactisque luto et materiis, ex lateribus lapides et ex luto bitumen efficere tenta-

[34] Gen. XI, 1, 2. [35] Ibid., 5-9. [36] Sap. X, 5. [37] Tob. XII, 7. [38] Matth. VII, 6. [39] Sap. I, 4. [40] Gen. XI, 3.

(8) Philocalia post vocem, Κύριος, addit ὁ Θεός.

(9) Philocalia, συγχέωμεν αὐτῶν τὰς γλώσσας, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν.

(10) Hœschelius et Spencerus, αὐτοῦ, Philocalia, αὐτῆς. Paulo post eadem Philocalia, κἀκεῖθεν διέσπειρεν. Hœschelius et Spencerus, κἀκεῖ διέσπειρεν.

(11) *Περὶ ψυχῶν*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 32, 33.

(12) Recte Philocalia, ἐνδυομένων. Hœschelius et Spencerus, ἐνδουμένων. Mox Philocal., τὰ ἅγια διδῶται. Hœschelius et Spencerus, τὰ ἅγια διδῶνται.

(13) Philoc., αὐτάς, Hœschel. et Spenc., αὐτούς.

runt, urbemque ex iis et turrim ædificare, cujus culmen putabant, quæ sua erat altitudo extollens se adversus cognitionem Dei, ad cœlum posse pertingere; tunc, prout magis aut minus ab Oriente discesserunt, rationeque habita conversionis laterum in lapides et luti in bitumen totiusque ex illis rebus constructi ædificii, traduntur angelis plus minusve molestis, his aut illis, donec suorum scelerum pœnas persolverint : ab istis angelis qui suam unicuique eorum linguam indiderunt, in diversas pro suis meritis terræ partes abducuntur; ita ut hi quidem in regionem æstuosam, illi in aliam suos frigore incolas cruciantem; alii in cultu difficilem, alii in cultu faciliorem; alii in feris refertam, alii in minus ferarum habentem deducantur.

A θέλοντες, καὶ τὸν πηλὸν ἄσφαλτον, καὶ διὰ τούτων οἰκοδομεῖν πόλιν καὶ πύργον, οὗ, ὅσον ἐπὶ τῇ ὑπολήψει αὐτῶν, ἔσται ἡ κεφαλὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὰ ὑπεραιρόμενα ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ (14)· παραδιδόσθωσαν ἕκαστος (κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀπὸ ἀνατολῶν κινήσεως, ἢ ἐπὶ πλεῖον ἢ ἐπ' ἔλαττον αὐτοῖς γεγενημένης, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς κατασκευῆς τῶν πλίνθων εἰς λίθους, καὶ τοῦ πηλοῦ εἰς ἄσφαλτον, καὶ τῆς ἐκ τούτων οἰκοδομῆς,) ἀγγέλοις ἐπὶ πλεῖον ἢ ἐπ' ἔλαττον χαλεπωτέροις, καὶ τοιοῖσδε ἢ τοιοῖσδε, ἕως τίσωσι (15) δίκας ἐφ' οἷς τετολμήκασι· καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἀγέσθωσαν ἕκαστος τῶν ἐμποιησάντων τὴν οἰκείαν ἑαυτοῖς διάλεκτον ἐπὶ τὰ μέρη τῆς γῆς κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν, οἷδε μὲν ἐπὶ τὴν, φέρ' εἰπεῖν, καυσώδη χώραν, ἄλλοι δ' ἐπὶ τὴν διὰ τὸ κατεψύχθαι κολάζουσαν τοὺς ἐνοικοῦντας· καὶ οἱ μὲν ἐπὶ τὴν δυσγεωργητοτέραν, ἄλλοι δὲ ἐπὶ τὴν ἔλαττον τοιαύτην· καὶ οἱ μὲν ἐπὶ τὴν πεπληρωμένην θηρίων, οἱ δὲ ἐπὶ τὴν ἐπ' ἔλαττον ἔχουσαν αὐτά.

31. Observent deinde acutiores, qui in historia, præter ea quæ vere gesta narrat, aliquid reconditius norunt perspicere, observent, inquam, eos qui primam linguam servavere nec ex Oriente egressi sunt, in Oriente remansisse orientalemque linguam retinuisse; eos præterea solos partem fuisse Domini, populum ejus dictum Jacob, Israel fuisse funiculum hæreditatis ejus; eosque solos subjectos fuisse præsidi, qui non illos regendos suscepit, ut puniret; quod alii aliarum nationum præsides fecerunt. Animadvertant insuper, quoad hominibus licet, in illa societate quam Dominus ut præstantiorem partem sibi assignaverat, committi peccata, primum tolerabilia, nec hujusmodi ut propterea relinqui deberent; deinde graviora, sed quæ tamen ferri possent; id accidere diutius; remedia semper adhibita; illos ad Deum ex intervallis reversos esse; advertant quoque illos pro suis peccatis traditos fuisse aliarum regionum præsidibus, ac primum lenius punitos **601** inflictaque pœna quasi eruditos in propria rediisse; postea potestatibus traditos fuisse acerbioribus, Assyriis nempe et Babyloniis, ut Scriptura vocat; postremo, cum adhibita remedia malitiam semper crescentem non compescerent, dispersos in alias partes fuisse ab aliarum regionum præsidibus; dissimulante interim et negligente suo præside, ut ipse vicissim, quasi se, quod æquum erat, ulciscens, potestate accepta, ex aliis gentibus quos posset adduceret, leges illis daret, vivendi normam præscriberet, perduceretque ad finem, ad quem perduxit eos ex prima natione, qui non peccaverant.

B Εἶτα εἴ τις δύναται ὡς ἐν ἱστορίας σχήματι, ἐχούσης μέν τι καὶ καθ' αὑτὴν ἀληθὲς, ἐμφαινούσης δέ τι καὶ ἀπόῤῥητον, ἰδέτω καὶ τοὺς τὴν ἐξ ἀρχῆς διάλεκτον τετηρηκότας, τῷ μὴ κεκινηκέναι ἀπ' ἀνατολῶν, μένοντας ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ ἀνατολικῇ διαλέκτῳ· καὶ νοείτω τούτους μόνους γεγονέναι μερίδα Κυρίου, καὶ λαὸν αὐτοῦ τὸν καλούμενον Ἰακὼβ, γεγονέναι δὲ (16) καὶ σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· καὶ οὗτοι μόνοι ἐπιστατείσθωσαν ὑπὸ ἄρχοντος, οὐκ ἐπὶ κολάσει παρειληφότος τοὺς ὑπ' αὐτῷ, ὥσπερ οἱ ἄλλοι. Βλεπέτω δ' ὁ δυνάμενος ὡς ἐν ἀνθρώποις ἐν τῇ τούτων πολιτείᾳ, τῶν τεταγμένων κατὰ τὴν διαφέρουσαν μερίδα τῷ Κυρίῳ γενομένας (17) ἁμαρτίας, πρότερον μὲν ἀνεκτὰς, καὶ τοιαύτας, ὡς μὴ πάντη ἀξίους εἶναι αὐτοὺς τοῦ ἐγκαταλείπεσθαι· C ὕστερον δὲ πλείονας μὲν, ἀλλ' ἔτι ἀνεκτάς. Καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλείονα χρόνον νοῶν γινόμενον, καὶ ἀεὶ θεραπείαν προσαγομένην, καὶ ἐκ διαλειμμάτων τούτους ἐπιστρέφοντας, ὁράτω αὐτοὺς καταλειπομένους κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτανομένων τοῖς λαχοῦσι τὰς ἄλλας χώρας, πρότερον μὲν ἐπὶ τὸ ἔλαττον αὐτοὺς κολασθέντας (18), καὶ τίσαντας δίκην, ὡσπερεὶ παιδευθέντας, ἐπανελθεῖν εἰς τὰ οἰκεῖα· ὕστερον δὲ βλεπέτω αὐτοὺς παραδεδομένους χαλεπωτέροις ἄρχουσιν, ὡς ἂν ὀνομάσαιεν αἱ Γραφαὶ, Ἀσσυρίοις, εἶτα Βαβυλωνίοις· εἶτα, προσαγομένων θεραπειῶν, ὁράτω τούτους οὐδὲν ἧττον αὔξοντας τὰ ἁμαρτανόμενα, καὶ διὰ τοῦτ' ἐπισπειρομένους ὑπὸ τῶν διαρπαζόντων αὐτοὺς ἀρχόντων τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ταῖς ἄλλαις μερίσιν. Ὁ D δ' ἄρχων αὐτῶν ἐπίτηδες παροράτω διαρπαζομένους αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀρχόντων, ἵνα καὶ αὐτὸς εὐλόγως, ὡσπερεὶ ἑαυτὸν ἐκδικῶν, λαβὼν ἐξουσίαν ἀποσπάσαι τῶν λοιπῶν ἐθνῶν οὓς ἂν δύνηται, τὸ τοιοῦτο ποιήσῃ, καὶ νόμους τε αὐτοῖς θῆται καὶ βίον ὑποδείξῃ καθ' ὃν βιωτέον, ἵνα αὐτοὺς ἀναγάγῃ ἐπὶ τέλος, ἐφ' ὅπερ ἀνήγαγε (19) τοὺς μὴ ἁμαρτάνοντας ἐκ τοῦ προτέρου ἔθνους.

(14) *Κατὰ τὰ ὑπεραιρόμενα ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ.* Hæc quæ in Hœschelii et Spenceri editionibus desiderantur, supplentur e Philocalia.

(15) *Ἕως τίσωσι.* Vide lib. IV, num. 10, 11.

(16) *Γεγονέναι δέ.* Id in Philocalia omittitur, et abesse potest.

(17) Philocalia, γενομένας. Hœschelius et Spencerus, γινομένας.

(18) Hœschelius in textu habet, ἐπὶ τῷ ἔλαττον ἀπὸ τοῦ τοὺς κολασθέντας.

(19) Philoc., ἀνήγαγε. Hœsc. et Spenc., ἀνῆγε. Mox Philoc., ἐκ τοῦ προτέρου ἔθνους. Hœsch. et Spenc., ἀπὸ τοῦ προτέρου ἔθνους. Paulo post Philoc., τὰ τοιαῦτα βλέπειν. Infra eadem, ἐπὶ κολάσει προσειληφότων.

Καὶ διὰ τούτου μανθανέτωσαν οἱ δυνάμενοι τὰ τηλικαῦτα βλέπειν, ὅτι πολλῷ δυνατώτερος ὁ λαχὼν τοὺς πρότερον μὴ ἡμαρτηκότας τῶν λοιπῶν ἐστιν· ἐπεὶ δεδύνηται, ἀπὸ τῆς πάντων μερίδος ἐπιλέκτους λαβὼν, ἀποστῆσαι μὲν αὐτοὺς τῶν ἐπὶ κολάσει παρειληφότων, προσαγαγεῖν δὲ νόμοις καὶ βίῳ συμβαλλομένῳ (20) εἰς ἀμνηστίαν τῶν προημαρτημένων αὐτοῖς. Ἀλλ', ὡς προείπομεν, ταῦτα ἡμῖν ἐπικεκρυμμένως λελέχθω, παριστᾶσιν ὧν παρήκουσαν οἱ φήσαντες, « τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ διοικεῖσθαι· » ἀφ' ὧν καὶ ὁ Κέλσος λαβὼν τὰς ἐγκειμένας (21) εἶπε λέξεις. Ἐπεὶ δ' οἱ κινήσαντες ἀπὸ ἀνατολῶν, δι' ἃ ἥμαρτον, παρεδόθησαν « εἰς ἀδόκιμον νοῦν, καὶ εἰς πάθη ἀτιμίας, καὶ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, » ἵνα κορεσθέντες τῆς ἁμαρτίας μισήσωσιν αὐτήν· οὐχ ὑποκεισόμεθα τῷ Κέλσου ἀρέσκοντι φάσκοντος (22) διὰ τοὺς νενεμημένους ἐπόπτας τοῖς μέρεσι τῆς γῆς τὰ παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς πράττεσθαι· ἀλλὰ καὶ βουλόμεθα, οὐχ ὅπῃ ᾖ ἐκείνοις φίλον, ποιεῖν τὰ ἐκείνων. Ὁρῶμεν γὰρ, ὅτι ὅσιον μὲν τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα λύειν ἐστὶ νόμοις κρείττοσι καὶ θειοτέροις, οἷς ὡς δυνατώτατος ἔθετο Ἰησοῦς, « ἐξελόμενος ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ, » καὶ « τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· » ἀνόσιον δὲ τὸ μὴ ἐπιῤῥίψαι ἑαυτὸν (23) τῷ πάντων ἀρχόντων φανέντι καὶ ἀποδειχθέντι καθαρωτέρῳ καὶ δυνατωτέρῳ, πρὸς ὃν εἶπεν ὁ Θεὸς, ὡς οἱ προφῆται πρὸ πολλῶν προεῖπον γενεῶν· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ γὰρ αὐτὸς προσδοκία γέγονεν ἡμῶν, τῶν ἀπὸ ἐθνῶν πιστευσάντων εἰς αὐτὸν, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν Πατέρα αὐτοῦ.

Ταῦτα δὲ οὐ μόνον πρὸς τὰ ἐγκείμενα περὶ τῶν ἐποπτῶν ἡμῖν λέλεκται, ἀλλὰ καὶ μετρίως προλαμβάνουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Κέλσου πρὸς ἡμᾶς λεγόμενα, ἐν οἷς φησιν· « Ἴτω δὲ ὁ δεύτερος· ἐρήσομαι δὲ αὐτοὺς, πόθεν ἥκουσιν, ἢ τίνα (24) ἔχουσιν ἀρχηγέτην πατρίων νόμων. Οὐδένα φήσουσιν, οἵ γε ἐκεῖθεν μὲν ὥρμηνται καὶ αὐτοὶ, καὶ τὸν διδάσκαλόν τε καὶ χοροστάτην οὐκ ἄλλοθέν ποθεν φέρουσιν· ὅμως δ' ἀφεστήκασιν Ἰουδαίων. » Ἥκομεν οὖν ἡμεῖς ἕκαστος ἐν ταῖς « ἐσχάταις ἡμέραις, » ὅτε ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν ἐπιδεδήμηκεν, εἰς τὸ « ἐμφανὲς ὄρος Κυρίου, » τὸν ὑπεράνω παντὸς λόγου Λόγον, καὶ « εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, » ὅς ἐστιν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, « στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας· » καὶ ὁρῶμεν, τίνα τρόπον (25) οὗτος οἰκοδομεῖται ἐπὶ ἄκρων τῶν ὀρέων, πάντων τῶν προφη-

A 32. Jam hinc discant harum rerum intelligentes, multo cæteris valentiorem esse, cui obtigere primi illi homines qui non peccaverunt : siquidem potuerit undecunque eligere quos voluit, illos iis eripere quibus in pœnam traditi fuerant, leges illis imponere eamque vitæ normam dare, quæ ad inducendam pristinorum oblivionem scelerum conduceret. Verum hæc omnia occulte, ut præmonui, eaque tantum mente dicta sint, ut indicem unde confuse audierint ii a quibus memorata Celsus accepit verba, « diversas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo administrari. » Quoniam vero qui suis peccatis ab Oriente recesserant, traditi sunt « in reprobum sensum et in passiones ignominiæ, in desideria B cordis eorum, in immunditiam [40*], » ut peccato saturati illud odio tandem haberent, Celso non assentimur asserenti, iis inspectoribus diversis terræ partibus præpositis deberi, quod recte se res singulorum habeant. Neque etiam eam agendi rationem sequi volumus, quæ illis placet. Scimus enim fas esse leges regionum ab initio constitutas violare, iisque leges anteferre præstantiores ac diviniores, quas Jesus ut potentior sancivit, « eripiens nos de præsenti sæculo nequam [41], » et « de principibus hujus sæculi qui destruuntur [41*] ; » contra vero impium esse non se illi subjicere, qui sanctior fortiorque principibus omnibus aperte visus est, et cui Deus, ut prophetæ ante multa sæcula, dixit : « Postula a me et dabo tibi gentes hæ- C reditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [42]. » Et certe factus ille est exspectatio nostra, qui e gentibus **602** credidimus in eum et in summum Deum ejus Patrem.

33. Cæterum hæc non solum propositam de inspectoribus opinionem refutant, sed etiam quodammodo occupant ea quæ Celsus contra nos infra disserit : « Accedat, inquit, secundus : et interrogabo eos unde veniant ; quemnam habeant auctorem patriarum legum. Nullum afferent : quippe qui inde oriundi sunt, nec aliunde habent doctorem et ducem. Attamen defecerunt a Judæis. » Venimus igitur nos in « novissimis » hisce « diebus, » cum Jesus ad D nos advenit, ad « manifestum montem Domini, » qui Verbum est omni verbo excellentius, « ad Dei domum, » quæ est Ecclesia Dei viventis, « columna et firmamentum veritatis [42*] ; » et videmus quomodo in summis montibus ædificetur [43], hoc est in propheticis sermonibus, qui fundamentum ejus sunt [43*].

[40*] Rom. I, 28, 26, 24. [41] Galat. I, 4. [41*] I Cor. II, 6. [42] Psal. II, 8. [42*] I Tim. III, 15. [43] Isa. II, 2. [43*] Ephes. II, 20.

(20) Philoc., συμβαλλομένῳ. Hœsch. et Spenc., συνεμβαλλομένῳ.

(21) *Λαβὼν τὰς ἐγκειμένας*. Apud Hœschelium et Spencerum deest λαβὼν, quod suppletur e Philocalia ; Guieto autem pro ἐγκειμένας, scribendum videtur, ἐκκειμένας.

(22) Sic Philocalia. Hœschelius autem in textu habet, τῷ Κέλσῳ ἀρέσκοντι φάσκοντι.

(23) Philoc., ἑαυτόν, Hœschelius et Spencerus, αὐτόν. Mox Philoc., καθαρωτέρῳ καὶ δυνατωτέρῳ. Apud Hœschelium et Spencerum deest καθαρωτέρῳ.

(24) Hœschelius in textu habet, καὶ τίνα.

(25) Idem in textu, τίνα τόπον, male.

Exaltatur autem hæc domus super omnes colles, id est super eos qui videntur apud homines sublime quidpiam in sapientiæ et veritatis studio polliceri. Nos gentes omnes ad illum accedimus montem, ad illum agminatim venimus, et nos invicem ad religionem in postremis diebus a Jesu constitutam cohortamur his verbis: « Venite ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Exivit enim de Sion lex » et inter nos constituta est spiritalis. Sed et « exivit verbum Domini de Jerusalem [44], » ut quocunque dispergatur et inter gentes judicet, eligens quos dociles videt, indociles vero, qui magno numero sunt, redarguens. Sciscitantibus autem unde veniamus et quisnam sit dux noster, respondemus nos Jesu imperiis accersitos venire « conflatum in vomeres gladios [45], » quibus animi nostri antea ad bella inferenda ingerendasque contumelias utebantur; et convertimus in falces lanceas quibus olim irati feriebamus. Nec enim jam contra gentem ullam arma capimus, nec bellum gerere discimus, facti pacis filii per Jesum, quem sequimur ducem, relictis illis quibus adhæserunt patres nostri, et sub quibus « hospites Testamentorum » eramus [46]. Ab illo legem accepimus, qua cum nos ab errore liberaverit, idcirco gratias illi agentes dicimus: « Vana patres nostri simulacra habebant, nec ullum est inter illa quod pluat [47]. » Præses igitur noster et doctor e **603** mediis Judæis egressus verbo suæ doctrinæ pascit universum orbem. Atque his in antecessum dictis pro viribus ea refutavimus quæ verbose nobis a Celso objecta sunt, conjungentes ejus dictis ea quæ nobis contra dicenda erant.

34. Ne tamen quæ Celsus inseruit prætermittamus, illa recitare juvat: « Hujusce rei testis est, inquit, Herodotus, cujus hæc sunt: *Qui Maream et Apim habitant in Libyæ confiniis et Ægypti, ii cum sibi viderentur ad Libyam magis quam ad Ægyptum pertinere, et ægre ferrent se sacrificiorum legibus prohiberi a vaccis, miserunt ad Ammonem qui dicerent sibi nihil esse commune cum Ægyptiis, se extra Delta sedes habere, non ejusdem esse cum illis sen-*

A τικῶν λόγων, οἵτινες αὐτοῦ θεμέλιός εἰσιν. Ὑψοῦται δ' οὗτος ὁ οἶκος ὑπεράνω τῶν βουνῶν, τῶν δοκούντων τι ἐξαίρετον παρὰ ἀνθρώποις ἐν σοφίᾳ καὶ ἀληθείᾳ ἐπαγγέλλεσθαι. Καὶ ἐρχόμεθα πάντα τὰ ἔθνη (26) ἐπ' αὐτὸ, καὶ πορευόμεθα τὰ πολλὰ ἔθνη, καὶ λέγομεν ἀλλήλοις, προτρέποντες ἐπὶ τὴν ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἀναλάμψασαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ θεοσέβειαν· « Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐξῆλθε γὰρ ἀπὸ τῶν ἐν Σιὼν νόμος, » καὶ μετέστη ἐφ' ἡμᾶς πνευματικός. Ἀλλὰ καὶ « ὁ λόγος Κυρίου ἐξῆλθεν ἀπ' ἐκείνης τῆς Ἱερουσαλὴμ, » ἵνα πανταχοῦ νεμηθῇ, καὶ κρίνῃ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, ἐκλεγόμενος μὲν οὓς ὁρᾷ εὐπειθεῖς, ἐλέγχῃ δὲ λαὸν πολὺν τὸν ἀπειθῆ. Καί φαμέν γε πρὸς B τοὺς ἐρομένους ἡμᾶς, πόθεν ἥκομεν, ἢ τίνα ἔχομεν ἀρχηγέτην· ὅτι ἤλθομεν, κατὰ τὰς Ἰησοῦ ὑποθήκας, συγκόψαι τὰς πολεμικὰς ἡμῶν λογικὰς « μαχαίρας καὶ ὑβριστικὰς εἰς ἄροτρα, » καὶ τὰς κατὰ τὸ πρότερον ἡμῶν μάχιμον ζιβύνας εἰς δρέπανα μετασκευάζομεν. Οὐκέτι γὰρ λαμβάνομεν ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, οὐδὲ μανθάνομεν ἔτι πολεμεῖν (27), γενόμενοι διὰ τὸν Ἰησοῦν υἱοὶ τῆς εἰρήνης· ὅς ἐστιν ἡμῶν ἀρχηγὸς, ἀντὶ τῶν πατρίων, ἐν οἷς « ξένοι τῶν διαθηκῶν » ἐτυγχάνομεν, λαμβάνοντες νόμον, ἐφ' ᾧ χάριτας ὁμολογοῦντες τῷ ἡμᾶς ῥυσαμένῳ ἀπὸ τῆς πλάνης, λέγομεν, ὡς « ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὑετίζων. » Ὁ χοροστάτης οὖν ἡμῶν καὶ διδάσκαλος, ἀπὸ Ἰουδαίων ἐξελθὼν, ὅλην νέμεται τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας ἑαυτοῦ τὴν οἰ-C κουμένην. Καὶ ταῦτα μὲν προλαβόντες, πολλοῖς ἐπιφερομένην τοῦ Κέλσου λέξιν, ὅση δύναμις, ἀνετρέψαμεν (28), συνάπτοντες τοῖς ἐγκειμένοις αὐτοῦ ῥητοῖς.

Ἵνα δὲ μὴ παρέλθωμεν τὰ ἐν τοῖς μεταξὺ λελεγμένα τῷ Κέλσῳ, φέρ', ἐκθώμεθα καὶ ταῦτα· « Χρήσαιτο δ' ἄν τις καὶ Ἡροδότῳ (29) πρὸς τόδε μάρτυρι, λέγοντι ὧδε· *Οἱ γὰρ δὴ ἐκ Μαρέης τε πόλιος καὶ Ἄπιος οἰκέοντες Αἰγύπτου τὰ πρόσουρα Λιβύῃ, αὐτοί τε δοκέοντες εἶναι Λίβυες, καὶ οὐκ Αἰγύπτιοι, καὶ ἀχθόμενοι τῇ περὶ τὰ ἱερὰ θρησκείῃ, βουλόμενοι θηλέων βοῶν μὴ ἔργεσθαι* (30), *ἔπεμψαν εἰς Ἄμμωνα φάμενοι οὐδὲν σφίσι τε*

[44] Isa. II, 2, 3. [45] Ibid., 4. [46] Ephes. II, 12. [47] Jerem. XVI, 19, et XIV, 22.

(26) Codd. Reg. et Basileensis, καὶ ἐρχόμεθα πάντα τὰ ἔθνη καὶ λέγομεν, omissis istis, ἐπ' αὐτὸ καὶ πορευόμεθα τὰ πολλὰ ἔθνη.

(27) *Οὐδὲ μανθάνομεν ἔτι πολεμεῖν.* Idem docet lib. VIII *contra Celsum*, n. 73 et 74. Idem quoque tradit lib. VII, n. 26. At sibi satis non constat, nam lib. I, n. 1, bellum aliquando justum esse agnoscit et rebelles recte opprimi scribit: Ὥσπερ γὰρ, εἰ ὑπὲρ τοῦ τύραννον προλαβόντα τὰ τῆς πόλεως ἀνελεῖν, συνθήκας τινὲς κρύβδην ἐποιοῦντο, καλῶς ἂν ἐποίουν, οὕτω, etc. « Sicut enim qui simul conveniunt ut tyranni urbem invadentis occidendi rationem ineant, illi recte faciunt, sic, » etc. Item libro IV, n. 82, postquam bella apum et fucorum descripsit, addit: Τάχα δὲ καὶ οἱ οἱονεὶ πόλεμοι τῶν μελισσῶν διδασκαλία ἔγκειται πρὸς τὸ δικαίους καὶ τεταγμένους πολέμους, εἴποτε δέοι, γίγνεσθαι ἐν ἀνθρώποις. « Fortasse etiam hæc ceu bella quæ gerunt apes, documento sunt, quomodo juste et ordinate hominibus D bella gerenda sint, si quando geri opus est. » Quæ sic conciliari posse judicat Wetsthenius, Origenem in thesi non improbasse, sed in hypothesi Christianis bella et capitalia supplicia non permisisse: in hoc, velut in aliis, singulari ductum opinione. Vide quæ Spencerus observavit ad libri octavi num. 73.

(28) *Ἀνετρέψαμεν.* Sic in margine habent Hœschelius et Spencerus; quæ lectio potior videtur altera ἀνατρέψωμεν quam in textu sequuntur. Ibidem Guieto scribendum videtur, συνάπτοντες τοῖς ἐκκειμένοις αὐτοῦ ῥητοῖς. Mox Hœschelius et Spencerus in textu posuerunt, ἵνα μὴ δὲ παρέλθωμεν, sed præstat eorum lectio marginalis quam sequimur.

(29) *Ἡροδότῳ.* Herodot. lib. II, p. 108.

(30) Hœschelius in textu, βωμῶν μὴ εἴργεσθαι, et paulo post, εἰς Ἄμμωνα εἰργόμενοι οὐδὲν σφίσι, male. Paulo infra recte codex Regius et Basileensis, πάντων σφίσιν ἐξεῖναι γεύεσθαι. Hœschelius, πάντως

καὶ Αἰγυπτίοισι κοινὸν εἶναι· οἰκέειν γὰρ ἔξω τοῦ Δέλτα, καὶ οὐχ ὁμολογέειν αὐτοῖσι· βούλεσθαί τε πάντων σφίσιν ἐξεῖναι γεύεσθαι. Ὁ δὲ Θεὸς οὐκ ἐᾷ σφέας ποιέειν ταῦτα, φὰς Αἴγυπτον εἶναι ταύτην, τὴν ὁ Νεῖλος ἐπιὼν ἄρδει, καὶ Αἰγυπτίους εἶναι τούτους, οἳ ἔνερθεν Ἐλεφαντίνης πόλιος οἰκέοντες ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τούτου πίνουσιν. Ἡροδότῳ μὲν τάδε ἱστόρηται· ὁ δὲ Ἄμμων οὐδέν τι κακίων διαπρεσβεῦσαι τὰ δαιμόνια ἢ οἱ Ἰουδαίων ἄγγελοι· ὥστε οὐδὲν ἄδικον ἑκάστους τὰ σφέτερα νόμιμα θρησκεύειν. Ἀμέλει πλεῖστον αὐτῶν εὑρήσομεν κατὰ ἔθνη τὸ διαφέρον· καὶ ὅμως ἕκαστοι αὐτοὶ μάλιστα εὖ νομίζειν δοκοῦσιν· Αἰθιόπων μὲν οἱ Μερόην οἰκοῦντες Δία καὶ Διόνυσον μόνους σέβοντες· Ἀράβιοι δὲ τὴν Οὐρανίαν καὶ Διόνυσον τούτους μόνους· Αἰγύπτιοι δὲ πάντες μὲν Ὄσιρίν τε καὶ Ἶσιν· Σαΐται δὲ Ἀθηνᾶν· Ναυκρατῖται δὲ, οὐ πάλαι ἀρξάμενοι (31), ὠνόμασαν Σάραπιν· καὶ οἱ λοιποὶ κατὰ νόμους ὡς ἕκαστοι. Καὶ οἱ μὲν οἴων ἀπέχονται, σέβοντες ὡς ἱερούς· οἱ δὲ αἰγῶν· οἱ δὲ κροκοδείλων· οἱ δὲ βοῶν θηλειῶν· συῶν δὲ ἀπέχονται βδελυττόμενοι. Σκύθαις γε μὴν καὶ ἀνθρώπους δαίνυσθαι καλόν. Ἰνδῶν δέ εἰσιν οἱ καὶ τοὺς πατέρας ἐσθίοντες ὅσια δρᾶν νομίζουσι· καί πού φησιν ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος (32). Χρήσομαι δὲ αὖθις αὐταῖς ἐκείνου λέξεσι πίστεως εἵνεκα· ἱστορεῖ δὲ ὧδε· *Εἰ γάρ τις προθείη* (33) *πᾶσιν ἀνθρώποισιν, ἐκλέξασθαι κελεύων νόμους τοὺς καλλίστους ἐκ τῶν πάντων νόμων, διασκεψάμενοι ἂν ἑλοίατο ἕκαστοι τοὺς ἑωυτῶν· οὕτω νομίζουσι πουλύ τι καλλίστους τοὺς ἑαυτῶν νόμους ἕκαστοι εἶναι. Οὔκων* (34) *εἰκός ἐστιν ἄλλον γε ἢ μαινόμενον ἄνδρα γέλωτα τὰ τοιαῦτα τίθεσθαι. Ὡς δ' οὕτω νενομίκασι τὰ περὶ τοὺς νόμους οἱ πάντες ἄνθρωποι, πολλοῖσι καὶ ἄλλοισι τεκμηρίοισι πάρεστι σταθμώσασθαι, ἐν δὲ δὴ καὶ τῷδε. Δαρεῖος, ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς καλέσας Ἑλλήνων τοὺς παρεόντας εἴρετο* (35) *ἐπὶ κόσῳ ἂν χρήματι βουλοίατο τοὺς πατέρας ἀποθνήσκοντας κατασιτέεσθαι. Οἱ δὲ ἔφασαν ἐπ' οὐδενὶ ἔρδειν ἂν τοῦτο. Δαρεῖος δὲ μετὰ ταῦτα καλέσας Ἰνδῶν τοὺς καλεομένους Καλλατίας, οἳ τοὺς γονέας κατεσθίουσιν, εἴρετο, παρεόντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ δι' ἑρμηνέως μανθανόντων τὰ λεγόμενα, ἐπὶ τίνι χρήματι δεξαίατ' ἂν τελευτέοντας* (36) *τοὺς πατέρας κατακαίειν πυρί. Οἱ δὲ ἀμβώσαντες μέγα, εὐφημέειν μὲν ἐκέλευον. Οὕτω μὲν νῦν ταῦτα νενόμισται* (37)· *καὶ ὀρθῶς μοι δοκέει Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι.* »

A *tentiæ, proinde rogare ut sibi liberum esset quibusvis vesci carnibus. Deus tamen illa non permisit, hac data ratione, Ægypti esse quæcunque loca Nilus inundans irrigaret, et Ægyptios illos omnes, qui infra Elephantinam urbem ex hoc flumine bibunt* [48]. Hæc Herodotus. Atqui Ammon de rebus divinis nihilo deterior est Judaicis angelis. Ex quo efficitur æquum esse suos quemque ritus observare. Atque hinc est quod, etiamsi magna eorum est pro singulis gentibus differentia, nulla tamen earum sit, quæ non optimos esse suos autumet. Qui in Æthiopia Meroen incolunt, ii solos Jovem et Bacchum venerantur; Arabes Uraniam et Liberum solos; Ægyptii omnes Osirim et Isidem colunt; Saitæ Minervam; Naucratitæ, nec ita dudum, Serapin re-
B tulerunt in deos; alii alios pro suis quique legibus. Nam alii ovibus, quas ut sacras colunt, abstinent; alii capris; crocodilis alii; alii vaccis; porcos vero abominantur. Apud Scythas vesci hominibus pulchrum est; ex Indis nonnulli sanctum existimant parentes devorare. Hæc omnia testatur Herodotus, quod ut confirmem, en ipsius verba: *Si quis, data hominibus optione, juberet eas eligere leges quas judicarent optimas, omnes suarum quisque regionum leges anteferrent; suas enim singuli existimant cæteris esse multo præstantiores. Unde insanum esse oporteat, qui hunc hominum sensum ludibrio habet. Sic autem omnes homines de suis sentire legibus, cum multis astruere liceat argumentis, tum hoc maxime: Darius imperii sui initio convocavit ad se eos e Græ-*
C *cis qui* **604** *tum in aula aderant, eosque interrogavit qua mercede vellent defunctos parentes suos comedere. Qui cum respondissent id se nulla mercede facturos, Darius postea arcessivit ex Indis illos qui Callatiæ vocantur quique parentes comedere solent, eosque coram Græcis quibus interpres Indorum responsa explicabat, percontatus est quo pretio adduci possent ad cremandos parentes mortuos. Hic vero exclamarunt illi, regemque bona verba dicere jusserunt. Itaque manent etiamnum utrisque suæ leges: ut Pindarus recte cecinisse videatur legem omnium esse regem* [49]. »

Διὰ τούτων δὲ ὁδεύειν δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ὁ λόγος ἐπὶ τὸ δεῖν πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὰ πάτρια ζῆν, οὐκ ἂν μεμφθέντας ἐπὶ τούτῳ· Χριστιανοὺς δὲ, τὰ πάτρια καταλιπόντας, καὶ οὐχ ἕν τι τυγχάνοντας (38) ἔθνος ὡς Ἰουδαῖοι, ἐγκλήτως προστίθεσθαι τῇ τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίᾳ. Λεγέτω οὖν ἡμῖν, πότερον καθηκόντως

D 35. In his omnibus eo videtur spectare Celsus ut probet oportere omnes homines patriis legibus vivere, neque hac de re reprehendi posse: Christianos vero, qui non peculiarem ut Judæi gentem constituunt, injuria leges patrias deseruisse, ut ad Jesu doctrinam adhærescerent. Dicat igitur nobis utrum

[48] Herodot. lib. II. [49] Id. lib. III.

σφίσιν ἐξεῖναι γενέσθαι. Paulo post idem habet in textu, ἣν ὁ Νεῖλος ἐπιών.

(31) *Πάλαι ἀρξάμενοι*. Hœschelius in textu, πάνυ ἀρξάμενοι.

(32) *Ἡρόδοτος*. Herodot. lib. III, pag. 200.

(33) Hœschelius in textu, προσθείη.

(34) Idem in textu, οὐχ ὄν, male.

(35) Idem in textu, παρεόντας ἤρετο. Paulo post idem, ἔρδειν ἂν ταῦτα. Infra idem, ἤρετο παρεόντων τῶν Ἑλλήνων.

(36) Idem in textu, δέξαιντ' ἂν τελευτῶντας.

(37) Idem in textu, τάδε νενόμισται.

(38) Idem in textu, οὐκέτι τυγχάνοντας.

A hi, qui philosophiæ dantes operam excusserunt superstitionem, et ita patria instituta deserunt ut cibis vescantur in patria vetitis, ex officio faciant an præter officium? Nam si philosophia, si doctrina contra superstitionem data efficere potest, ut, spretis patriis legibus, cibos a majoribus prohibitos comedere liceat; cur non Christiani idem atque philosophi facere sine crimine possent? præsertim cum eorum doctrina vetet statuarum atque simulacrorum rationem habere et hærere in rebus a Deo creatis, sed his transcensis ad Conditorem animam attollere jubeat. Quod si Celsus aliive ejus asseclæ, ut sua principia constanter teneant, dixerint patrias leges vel philosopho esse custodiendas, accidet ut, qui philosophi inter Ægyptios degent, per- B ridicule cepis abstineant, ut patria servent instituta; aut quibusdam corporis partibus, puta capite vel humero, ut ne ritus a majoribus sibi traditos violent. Taceo nunc eos Ægyptios qui crepitus ventris in honore habent. Nam si quis eorum philosophiæ studens hos patrios ritus observet, nonne ridiculus fuerit et indigna philosopho fecerit? Quisquis ergo a Christiana doctrina Deum rerum omnium Conditorem adorare didicit, et propter leges patrias in statuis et simulacris hæret, nec vult animo ad Conditorem assurgere, is nihil differt ab eis qui, licet philosophiæ documenta acceperint, timent tamen quæ non timenda **605** sunt, et impium esse ducunt quibusdam carnibus vesci.

C

36. Qualis est ille Herodoti Ammon, cujus verba Celsus usurpavit, ut probaret oportere singulos patria instituta sequi? Per eum enim non licet iis qui Marcam et Apim in Libyæ confiniis habitant, vaccis libere vesci: quæ res tamen est non modo per se indifferens, sed nec impedit quin probus quis et bonus sit. Ac si Ammon ille idcirco illis vaccarum esu interdixisset, quod istud animalium genus ad agriculturam utile est, quodque præterea per vaccas fit generis propagatio, non sine causa interdixisse videretur; sed ea tantum ratione vult ab illis Ægyptiorum leges de vaccis observari, quia Nili aquam bibunt. Quod addit « Ammonem de re- D bus divinis annuntiandis nihilo esse Judæorum angelis deteriorem, » hoc dicto angelos incessit rerum divinarum apud Judæos præcones. At quid illi dicant, aut cur apparuerint, non intellexit. Vidisset enim de bobus Deo non esse curam [80], vel cum de illis aliisve brutis animantibus leges constituit; sed hæc propter homines scripta esse quibus sub hoc

οἱ φιλοσοφοῦντες, καὶ διδασκόμενοι μὴ δεισιδαιμονεῖν, καταλείψουσι τὰ πάτρια, ὡς καὶ φαγεῖν τῶν ἀπηγορευμένων (39) ἐν ταῖς πατρίσιν αὐτῶν, ἢ παρὰ τὸ καθῆκον τοῦτο πράξουσιν; Εἰ μὲν γὰρ διὰ φιλοσοφίαν καὶ τὰ κατὰ δεισιδαιμονίας μαθήματα, οὐ φυλάττοντες τὰ πάτρια καὶ φάγοιεν ἂν τῶν ἀπηγορευμένων ἐκ πατέρων (40) αὐτοῖς· διὰ τί οὐχὶ καὶ Χριστιανοὶ (λόγου αἱροῦντος μὴ τευτάζειν περὶ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἱδρύματα, ἢ καὶ περὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπεραναβαίνειν, καὶ τὴν ψυχὴν παριστάνειν τῷ Δημιουργῷ), τὸ ἀνάλογον ποιοῦντες τοῖς φιλοσοφοῦσιν, ἀνεγκλήτως τοῦτο πράττοιεν; εἰ δ' ὑπὲρ τοῦ φυλάξαι τὴν προκειμένην ἑαυτῷ θέσιν ὁ Κέλσος ἐρεῖ, ἢ οἱ εὐδοκοῦντες τοῖς αὐτοῦ, ὅτι καὶ φιλοσοφήσας τις τηρήσει τὰ πάτρια· ὥρα φιλοσόφους γελοιότατα (41), φέρ' εἰπεῖν, ἐν Αἰγυπτίοις γενέσθαι φυλαττομένους ἐμφαγεῖν κρομμύων, ἵνα τὰ πάτρια τηρῶσιν, ἢ μορίων τινῶν τοῦ σώματος, οἷον κεφαλῆς καὶ ὤμου, ἵνα μὴ παραβαίνωσι τὰ ὑπὸ πατέρων αὐτοῖς παραδοθέντα. Καὶ οὔπω λέγω (42) περὶ τῶν τὰς τοῦ σώματος φλυαρίας ἐν φύσαις φριττόντων τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι, ἐὰν ἀπὸ τῶν τοιούτων τις φιλοσοφήσῃ, καὶ τηρήσῃ τὰ πάτρια, γελοῖος ἂν εἴη φιλόσοφος ἀφιλόσοφα πράττων. Οὕτως οὖν καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ λόγου προσαχθεὶς ἐπὶ τὸ σέβειν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ διὰ τὰ πάτρια κάτω που μένων παρὰ τοῖς ἀγάλμασι καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἱδρύμασι, καὶ μὴ βουλόμενος ἀναβῆναι τῇ προαιρέσει πρὸς τὸν Δημιουργὸν, παραπλήσιος ἂν γένοιτο τοῖς μαθοῦσι μὲν τὰ φιλοσοφίας, φοβουμένοις δὲ τὰ μὴ φοβερὰ, καὶ νομίζουσιν ἀσέβειαν εἶναι τὸ τοιῶνδε ἐμφαγεῖν.

Οἷος δὲ καὶ ὁ τοῦ Ἡροδότου ἐστὶν Ἄμμων, οὗ τὰς λέξεις ὁ Κέλσος παρείληφεν, ὡς εἰς ἀπόδειξιν περὶ τοῦ δεῖν ἕκαστον τὰ πάτρια τηρεῖν (43); Ὁ γὰρ Ἄμμων αὐτῶν τοῖς ἀπὸ Μαρέης πόλεως καὶ Ἄπιος οἰκοῦσι τὰ πρόσουρα τῇ Λιβύῃ οὐκ ἐᾷ ἀδιαφορεῖν πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν θηλέων βοῶν· ὅπερ πρᾶγμα οὐ μόνον τῇ φύσει ἑαυτοῦ ἀδιάφορόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ οὐ κωλύει καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναί τινα. Καὶ εἰ μὲν ὁ Ἄμμων αὐτῶν ἀπηγόρευε τὴν χρῆσιν τῶν θηλειῶν βοῶν διὰ τὸ εἰς γεωργίαν τοῦ ζώου χρήσιμον, καὶ πρὸς τούτῳ διὰ τὸ διὰ τῶν θηλέων μάλιστα αὔξειν τὸ γένος αὐτῶν, τάχα ἂν εἶχε πιθανότητα ὁ λόγος· νυνὶ δὲ ἅπαξ βούλεται αὐτοὺς, ἐμπίνοντας τοῦ Νείλου, δεῖν τηρεῖν τοὺς Αἰγυπτίων περὶ θηλειῶν βοῶν νόμους. Καὶ ἐπὶ τούτῳ γε τωθάζων ὁ Κέλσος τοὺς παρὰ Ἰουδαίοις ἀγγέλους πρεσβεύοντας τὰ τοῦ Θεοῦ, « οὐ χακίονα (44) » ἔφησεν « εἶναι τὸν Ἄμμωνα πρὸς τὸ διαπρεσβεῦσαι τὰ δαιμόνια ἢ οἱ Ἰουδαίων ἀγγέλοι· » ὧν οὐκ ἐξήτασε τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐπιφανείας, τί βούλονται. Ἑωράκει γὰρ ἂν, ὅτι οὐ τῶν βοῶν μέ-

[80] I Cor. IX, 9.

(39) Philoc., ἀπηγορευμένων Hœschelius et Spencerus, ἀπηγορευομένων. Paulo post iidem in margine pro πράξουσιν habent πράξομεν.

(40) Sic Philocalia rectius sane quam Hœschelius et Spencerus qui legerunt, ἀπηγορευομένων αὐτοῖς ἑκατέρων.

(41) Philocalia habet, ὅρα φιλοσόφους γελοιότατα. Paulo post eadem, ἐμφαγεῖν κρομύων. Hœschelius et Spencerus, ἐμφαγεῖν κρομμύου.

(42) *Καὶ οὔτω λέγω*, κ. τ. λ. Minutius, in *Octavio*, pag. 34: « Iidem Ægyptii cum plerisque vobiscum non magis Isidem quam ceparum acrimonias metuunt; nec Serapidem magis quam strepitus per pudenda corporis expressos contremiscunt. » SPENCER.

(43) Hœschelius in textu, τὰ τοιαῦτα τηρεῖν. Paulo post codex Jolianus habet, Λιβύῃ, alii Λιβύη.

(44) Hœschelius in textu, καὶ χακίονα, male.

A λει τῷ Θεῷ, ἔνθα καὶ δοκεῖ περὶ βοῶν ἢ ἀλόγων ζώων νομοθετεῖν· ἀλλὰ τὰ δι' ἀνθρώπους γραφέντα ἐν προσχήματι τῷ περὶ ἀλόγων ζώων φυσιολογίαν τινὰ περιέχει. Κέλσος μὲν οὖν οὐδὲν ἄδικόν φησι ποιεῖν ἕκαστον, τὰ σφέτερα νόμιμα θρησκεύειν ἐθέλοντα· καὶ ἀκολουθεῖ κατ' αὐτὸν μηδὲν ἄδικον ποιεῖν Σκύθας, ἐπεὶ κατὰ τὰ πάτρια δαίνυνται ἀνθρώπους· καὶ Ἰνδῶν δὲ οἱ τοὺς πατέρας ἐσθίοντες ὅσια δρᾷν νομίζουσι καὶ (45) κατὰ τὸν Κέλσον, ἢ οὐκ ἄδικά γε. Ἐκτίθεται γοῦν Ἡροδότου λέξιν συναγορεύουσαν τῷ ἕκαστον τοῖς πατρίοις νόμοις καθηκόντως χρῆσθαι· καὶ ἔοικεν ἀποδεχομένῳ τοὺς ἐπὶ Δαρείου Καλλατίας καλουμένους Ἰνδοὺς, τοὺς γονεῖς κατεσθίοντας· ἐπεὶ πρὸς τὸν Δαρεῖον πυνθανόμενον ἐπὶ πόσῳ χρήματι ἀποθέσθαι τοῦτον τὸν νόμον βούλονται, ἀναβοήσαντες μέγα, εὐφημεῖν αὐτὸν ἐκέλευον.

B Δύο τοίνυν νόμων προκειμένων γενικῶς, καὶ τοῦ μὲν ὄντος τῆς φύσεως νόμου, ὃν Θεὸς ἂν νομοθετήσαι, ἑτέρου δὲ τοῦ ταῖς πόλεσι γραπτοῦ· καλὸν, ὅπου μὲν μὴ ἐναντιοῦται ὁ γραπτὸς νόμους τῷ τοῦ Θεοῦ, μὴ λιπεῖν (46) τοὺς πολίτας προφάσει ξένων νόμων· ἔνθα δὲ τὰ ἐναντία τῷ γραπτῷ νόμῳ προστάσσει ὁ τῆς φύσεως, τουτέστι τοῦ Θεοῦ, ὅρα εἰ μὴ ὁ λόγος ἐρεῖ (47), μακρὰν μὲν χαίρειν εἰπεῖν τοῖς γεγραμμένοις καὶ τῷ βουλήματι τῶν νομοθετῶν, ἐπιδιδόναι δὲ αὐτὸν τῷ Θεῷ νομοθέτῃ, καὶ κατὰ τὸν τούτου λόγον αἱρεῖσθαι βιοῦν, κἂν μετὰ κινδύνων, καὶ μυρίων πόνων, καὶ θανάτων, καὶ ἀδοξίας τοῦτο δέῃ ποιεῖν. Καὶ γὰρ ἄτοπον, τῶν ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ ἑτέρων ὄντων παρὰ τὰ ἀρέσκοντά τισι τῶν ἐν ταῖς πόλεσι νόμων, καὶ ἀμηχάνου τυγχάνοντος ἀρέσκειν Θεῷ καὶ C τοῖς πρεσβεύουσι τοὺς τοιούσδε νόμους, καταφρονεῖν μὲν πράξεων, δι' ὧν ἀρέσει τις τῷ τῶν ὅλων Δημιουργῷ, αἱρεῖσθαι δὲ ἐκείνας, ἐξ ὧν ἀπάρεστος μέν τις ἔσται τῷ Θεῷ, ἀρεστὸς δὲ τοῖς ἀνόμοις (48) νόμοις καὶ τοῖς τούτων φίλοις. Εἴπερ δὲ εὔλογον ἐπὶ τῶν ἄλλων, τὸν τῆς φύσεως προτιμᾷν νόμον, ὄντα νόμον τοῦ Θεοῦ, παρὰ τὴν γεγραμμένον καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐναντίως τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ νενομοθετημένον (49)· πῶς οὐχὶ τοῦτο μᾶλλον ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ νόμοις ποιητέον; καὶ οὔτε ὡς Αἰθίοπες, οἱ τὰ περὶ τὴν Μερόην οἰκοῦντες, Δία καὶ Διόνυσον (ὡς ἐκείνοις ἀρέσκει), μόνους προσκυνήσομεν· ἀλλ' οὐδ' ὅλως Αἰθιοπικοὺς θεοὺς Αἰθιοπικῶς τιμήσομεν· οὐθ', ὡς οἱ Ἀράβιοι, τὴν Οὐρανίαν καὶ τὸν Διόνυσον μόνους ἡγησόμεθα θεούς· ἀλλ' οὐδ' ὅλως θεοὺς, ἐν οἷς τὸ θῆλυ D καὶ τὸ ἄῤῥεν δεδόξασται (ὡς θήλειαν γὰρ Ἀράβιοι τὴν Οὐρανίαν προσκυνοῦσι, καὶ ὡς ἄῤῥενα τὸν Διόνυσον)· ἀλλ' οὐδ', ὡς πάντες Αἰγύπτιοι, θεοὺς νομίσομεν Ὄσιριν καὶ Ἶσιν· οὐδὲ τούτοις συγκατατάξομεν, κατὰ τὰ τοῖς Σαΐταις δοκοῦντα, τὴν Ἀθηνᾶν. Εἰ δὲ καὶ Ναυκρατίταις ἄλλα μὲν ἔδοξε σέβειν τοῖς πρεσβυτέροις, τὸν Σάραπιν δὲ τοῖς χθὲς καὶ πρώην ἀρξαμέ-

velamine naturales quædam veritates investigandæ proponuntur. Ait igitur Celsus nihil injustum facere, qui proprios suos ritus observat: unde consequens est injustos non esse Scythas, cum ex patriis institutis homines devorant; et Indos illos, qui pietatis esse putant parentes comedere, recte facere, aut saltem non injuste. Et quidem Herodoti testimonium affert, quod huic opinioni favet, debere quemque patriis legibus obsequi; et probari ipsi videntur Indi illi Callatiæ qui suos parentes devorant, quique rogati a Dario qua mercede hanc legem abrogarent, magnis clamoribus jusserunt bona verba dicere.

37. Itaque cum duæ generatim sint leges, naturæ altera cujus Deus auctor, altera urbibus scripto data; ubi scripta divinæ non adversatur, illam decet a civibus observari, et legibus exteris anteponi; sed ubi scriptæ legi lex naturæ, hoc est Dei, contraria præcipit, vide annon ratio velit, ut scriptis legibus valere jussis, spretaque legislatorum voluntate, soli Deo legislatori pareatur, et ex ejus præscripto vita componatur, etiamsi id facientem pericula, labores innumeri, mors, ignominia manerent. Cum enim ea, quæ Deo placent, sæpe diversa sint a quibusdam legibus pro societate **606** constitutis, et impossibile sit Deo simul et quarumdam legum latoribus placere; absurdum fuerit actiones illas contemnere quibus rerum omnium Conditori placeri potest; illas autem eligere, quibus, placendo impiis legibus earumque fautoribus, Deo displiceremus. Jam si rationi consentaneum est in aliis rebus naturæ legem, quæ Dei lex est, legi scriptæ et ab hominibus contra Dei legem latæ anteferri; quanto magis id in Dei legibus faciendum est? Non igitur, ut Æthiopes, qui circa Meroen habitant, Jovem et Liberum, quos solos deos illis agnoscere visum est, adorabimus; neque omnino deos Æthiopicos Æthiopum ritu venerabimur; neque, ut Arabes, Uraniam et Bacchum solos pro diis habebimus; neque nobis deorum loco erunt ii, in quibus sexus distinguitur (Arabes enim Uraniam pro femina et Bacchum pro mare colunt); neque, ut Ægyptii omnes, deos reputabimus Osiridem et Isidem; neque diis accensebimus, ut Saitis placet, Minervam. Et si priscis quidem Naucratitis alia numina, recentioribus autem Serapin qui nunquam deus fuerat, colere visum est; nos certe in deorum numerum non referemus deum recentem, qui antea non erat, qui notus antehac hominibus non fuit. Neque enim Dei Filius qui « primogenitus est om-

(45) *Νομίζουσι καί.* Legit Boherellus, νομίζονται. Paulo post mss. συναγορεύουσαν τῷ ἕκαστον. Libb. editi, συναγορεύουσαν τὸ ἕκαστον.

(46) *Λιπεῖν.* Recte duo codd. Anglicani. Male Hœschelius et Spencerus, λιπών.

(47) Hœschelius in textu habet, ἀεὶ μακρὰν μὲν χαίρειν.

(48) *Ἀνόμοις νόμοις.* Sic duo codd. Regius et Basileensis, et est vera lectio. Hœschelius et Spencerus, οὐ νόμοις νόμοις.

(49) Hœschelius in textu, τετιμημένον. Post paululum recte mss. habent, ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ νόμοις, male codd. imp., ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ νόμου.

nis creaturæ [51], » idcirco recens est, quia recens visus est homo fieri : constat enim e divinis Scripturis eum esse rebus creatis omnibus antiquiorem ; siquidem in mundi creatione fuerit ille, cui Deus dixit : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [52]. »

A νοις, τὸν οὐ πώποτε γενόμενον (50) θεὸν, προσκυνεῖν· οὐ παρὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νέον, τὸν οὐ πρότερον ὄντα θεὸν, οὐδὲ γνωσθέντα τοῖς ἀνθρώποις, φήσομεν εἶναι. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, « ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » εἰ καὶ νεωστὶ ἐνηνθρωπηκέναι ἔδοξεν, ἀλλ' οὔτι γε διὰ τοῦτο νέος ἐστί· πρεσβύτατον γὰρ αὐτὸν πάντων τῶν δημιουργημάτων ἴσασιν οἱ θεῖοι Λόγοι· καὶ αὐτῷ τὸν Θεὸν περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας εἰρηκέναι· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν. »

38. Verum ostendere juvat justam Celso causam non fuisse cur diceret domestica cuique et patria servanda esse instituta. Ait enim ab Æthiopibus qui Meroen habitant duos duntaxat deos coli, Jovem et Liberum ; item duos ab Arabibus, Liberum, quem colunt Æthiopes, et Uraniam quæ ipsis propria est ; unde nec Æthiopes Uraniam, nec Arabes Jovem pro deo habent. At rogo, si quis Æthiops aliquo casu apud Arabes degens impietatis accusaretur quod Uraniam non adoraret, eaque causa in mortis periculum incurreret, utrum ille malle deberet mori, an patrios violare ritus? Si contra patrios ritus facere debet, impius erit Celsi judicio; sin ad supplicium trahi se patiatur, dicat Celsus qua ratione Æthiops ille mori præoptet : nescio an illam inde ducere posset, quod Æthiopum philosophia doceat immortalem esse animam 607 donarique mercede pietatem eorum qui ex patriis legibus pro diis habitos venerantur. Atque idem dicere liceat de Arabibus, qui fortuito ad Æthiopes Meroes incolas venissent. Ii enim, cum Uraniam et Liberum solos colere didicerint, Jovem cum Æthiopibus non adorarent ; hacque de re si impii audirent et ad mortem ducerentur, quid eos facere juberet ratio, dicat Celsus. Quas autem de Osiride et Iside pervulgarunt fabulas, eas recensere supervacuum est nec hujus temporis. Quantumvis illæ sensu allegorico explicentur, docebunt nos id unum, cultu aquam prosequi, quæ res est animæ expers, et terram, quam pedibus homines et cæteræ animantes calcant. Sic enim, opinor, utrumque transformant, Osiridem quidem in aquam, Isidem vero in terram. Ad Serapidem quod attinet,

Βούλομαι δὲ παραστῆσαι τίνα τρόπον ὁ Κέλσος οὐκ εὐλόγως φησὶν, ἕκαστον τὰ οἰκεῖα καὶ πάτρια σέβειν. Φησὶ γὰρ οὗτος (51) τοὺς οἰκοῦντας τὴν Μερόην Αἰθίοπας δύο μόνους εἰδέναι θεοὺς, Δία καὶ Διόνυσον, καὶ αὐτοὺς μόνους σέβειν· τοὺς δ' Ἀραβίους καὶ αὐτοὺς δύο μόνους, Διόνυσον μὲν, ὡς καὶ Αἰθίοπες, B Οὐρανίαν δὲ ἰδίαν. Κατὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ οὔτ' Αἰθίοπες Οὐρανίαν σέβουσιν οὔτε Ἀράβιοι Δία. Ἆρ' οὖν ἐάν τις Αἰθιόπων, ἔκ τινος περιστάσεως γενόμενος παρὰ τοῖς Ἀραβίοις, ἀσεβὴς εἶναι νομισθῇ, ὡς τὴν Οὐρανίαν οὐ σέβων, καὶ παρὰ τοῦτο (52) τὴν ἐπὶ θανάτῳ κινδυνεύῃ· καθήξει τῷ Αἰθίοπι ἀποθανεῖν, ἢ παρὰ τὰ πάτρια ποιεῖν καὶ προσκυνεῖν τὴν Οὐρανίαν; Εἰ μὲν γὰρ παρὰ τὰ πάτρια ποιεῖν αὐτὸν καθήξει, οὐχ ὅσιον ποιήσει, ὅσον ἐπὶ τοῖς τοῦ Κέλσου λόγοις· εἰ δὲ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπαχθείη, παραστησάτω τὸ εὔλογον τοῦ αἱρεῖσθαι θάνατον. Οὐκ οἶδα εἰ, τοῦ Αἰθιόπων λόγου (53) φιλοσοφεῖν διδάσκοντος περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ τιμῆς τῆς ἐπὶ εὐσεβείᾳ, εἰ κατὰ τοὺς (54) πατρίους νόμους σέβοιεν νομιζομένους θεούς. Τὸ δ' ὅμοιόν ἐστιν εἰπεῖν καὶ περὶ Ἀραβίων, ἔκ τινος περιστάσεως ἐπι- C δημησάντων Αἰθίοψι τοῖς περὶ Μερόην. Καὶ οὗτοι γὰρ, μόνους διδαχθέντες σέβειν Οὐρανίαν καὶ Διόνυσον, οὐ προσκυνήσουσι τὸν Δία μετὰ τῶν Αἰθιόπων· καὶ ἀσεβεῖν νομισθέντες, εἰ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἂν ἀπάγοιντο (55), τί ἂν εὐλόγως ποιήσαιεν, λεγέτω ὁ Κέλσος. Τοὺς δὲ περὶ Ὄσιριν καὶ Ἶσιν μύθους περισσόν ἐστιν ἡμῖν νῦν καταλέγειν, καὶ οὐκ εὔκαιρον. Κἂν τροπολογῶνται δὲ οἱ μῦθοι, τὸ ἄψυχον ἡμᾶς ὕδωρ σέβειν διδάξουσι, καὶ τὴν ὑποκειμένην ἀνθρώποις καὶ πᾶσι ζώοις γῆν. Οὕτω γὰρ οἶμαι, μεταλαμβάνουσι, τὸν μὲν Ὄσιριν εἰς ὕδωρ, τὴν δὲ Ἶσιν εἰς γῆν. Περὶ δὲ Σαράπιδος (56) πολλὴ καὶ διάφωνος ἱστορία, χθὲς

[51] Coloss. I, 15. [52] Gen. I, 26.

(50) Codex Regius, γεγενημένον.

(51) *Οὗτος*. Boherellus mavult, οὕτως.

(52) Hœschelius et Spencerus, παρὰ τούτῳ, sed codd. Regius et Basileensis, παρὰ τοῦτο, rectius.

(53) *Οὐκ οἶδα εἰ τοῦ Αἰθιόπων λόγου*, etc. Hic locus Guieto depravatissimus videtur, et recidendus tanquam alienus et insititius.

(54) *Εἰ κατὰ τούς*. E mss. abest κατά. Boherellus legit, εἰ τοὺς κατὰ πατρίους.

(55) Codd. Regius, Basileensis et Vaticanus, ἐπάγοιντο.

(56) *Περὶ δὲ Σαράπιδος*. Tacit., lib. IV *Hist.* : « Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies, et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quibus cœlestis favor, et quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe notus, genua ejus advolvitur, remedium cæcitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit : precabaturque principem, ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manu æger, eodem deo auctore, ut pede ac vestigio Cæsaris calcaretur, orabat. Vespasianus primo irridere, D aspernari ; atque illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci ; postremo æstimari a medicis jubet, an talis cæcitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere : huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia ; illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari : id fortasse cordi diis, et divino ministerio principem electum. Denique patrati remedii gloriam penes Cæsarem, irriti ludibrium penes miseros fore. Igitur Vespasianus cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, læto ipse vultu, erecta, quæ astabat, multitudine, jussa exsequitur. Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium. Altior in Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus imperii consuleret. Arceri templo cunctos jubet, atque ingressus, intentusque numini, respexit

καὶ πρώην εἰς μέσον ἐλθόντος κατά τινας μαγγανείας τοῦ βουληθέντος Πτολεμαίου οἱονεὶ ἐπιφανῆ δεῖξαι τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ θεόν. Ἀνέγνωμεν δὲ παρὰ Νουμηνίῳ τῷ Πυθαγορείῳ περὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, ὡς ἄρα πάντων τῶν ὑπὸ φύσεως διοικουμένων μετέχει οὐσίας ζώων καὶ φυτῶν· ἵνα δόξῃ μετὰ τῶν ἀτελέστων τελετῶν καὶ τῶν καλουσῶν δαίμονας μαγγανειῶν οὐχ ὑπὸ ἀγαλματοποιῶν μόνων κατασκευάζεσθαι θεὸς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μάγων, καὶ φαρμα-

A et de quo longa est **608** parum sibi constans historia, pauci dies sunt cum in medium venit, idque quibusdam Ptolemæi artibus, qui illum in Alexandria veluti conspicuum deum exhibere voluit. Ait Numenius Pythagoricus, describens quæ ejus natura sit, illum substantiæ omnium quæ in rerum natura sunt esse participem, tam animalium quam plantarum; ita ut magi, venefici, dæmones incantati conspirasse videantur cum statuariis, ut illum pro-

pone tergum e primoribus Ægyptiorum, nomine Basiliden, quem procul Alexandria plurium dierum itinere et ægro corpore detineri haud ignorabat. Percontatur sacerdotes, num illo die Basilides templum inisset? percontatur obvios, num in urbe visus sit? Denique missis equitibus explorat, illo temporis momento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis interpretatus est. Origo dei nondum nostris auctoribus celebrata. Ægyptiorum antistites sic memorant: Ptolemæo regi, qui Macedonum primus Ægypti opes firmavit, cum Alexandriæ recens conditæ mœnia, templaque et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio, et majore quam humana specie, juvenem, qui moneret, ut, fidissimis amicorum in Pontum missis, effigiem suam acciret: lætum id regno, magnamque et inclytam sedem fore, quæ excepisset. Simul visum eumdem juvenem in cœlum igne plurimo attolli. Ptolemæus, omine et miraculo excitus, sacerdotibus Ægyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit. Atque, illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum Atheniensem e gente Eumolpidarum, quem ut antistitem cærimoniarum Eleusi exciverat, quænam illa superstitio, quod numen, interrogat. Timotheus, quæsitis qui in Pontum meassent, cognoscit urbem illic Sinopen, nec procul templum vetere inter accolas fama Jovis Ditis. Namque et muliebrem effigiem assistere, quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, negligere paulatim aliasque ad curas animum vertere, donec eadem species, terribilior jam et instantior, exitium ipsi regnoque denuntiaret, ni jussa patrarentur. Tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri jubet, præcipitque navigaturis, ut Pythium Apollinem adeant. Illis mare secundum; sors oraculi haud ambigua: irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent. Ut Sinopen venere, munera, preces, mandata regis sui Scydrothemidi allegant. Qui diversus animi, modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri, sæpe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, ne destinata Deo ultra moraretur. Cunctantem varia pernicies, morbique et manifesta cœlestium ira graviorque in dies, fatigabat. Advocata concione, jussa numinis, suos Ptolemæique visus, ingruentia mala exponit. Vulgus adversari regem, invidere Ægypto, sibi metuere, templumque circumsidere. Major hinc fama tradidit deum ipsum appulsas littori naves sponte conscendisse: mirum inde dictu, tertio die, tantum maris emensi, Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis exstructum; loco cui nomen Rhacotis; fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. Hæc de origine et advectu Dei celeberrima. Nec sum ignarus esse quosdam, qui Seleucia, urbe Syriæ, accitum regnante Ptolemæo, quem tertia ætas tulit: alii auctorem eumdem Ptolemæum:

sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclytam olim, et veteris Ægypti columen. Deum ipsum multi Æsculapium, quod medeatur ægris corporibus; quidam Osirim, antiquissimum illis gentibus numen; plerique Jovem, ut rerum omnium potentem; plurimi Ditem patrem, insignibus, quæ in ipso B manifesta, aut per ambages conjectant.» Clem. in *Protrept.*, pag. 31: Καὶ τί περὶ ταῦτα διατρίβω, ἐξὸν αὐτὸν τὸν μεγαλοδαίμονα ὑμῖν ἐπιδεῖξαι, ὅστις ἦν, ὃν δὴ κατ' ἐξοχὴν πρὸς πάντων σεβασμοῦ κατηξιωμένον ἀκούομεν; Τοῦτον ἀχειροποίητον εἰπεῖν τετολμήκασι, τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν· οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ, ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτοὺς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς, δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος. «Sed quid his immoror, cum liceat vobis magnum illum dæmonem ostendere quisnam fuerit, quem per excellentiam audimus cultu et veneratione dignum ab omnibus esse habitum? Eum non esse manu factum ausi sunt dicere, Ægyptium nimirum Serapim. Alii enim scribunt eum fuisse munus missum C a Sinopensibus ad Ptolemæum Philadelphum, qui eos fame laborantes misso ex Ægypto frumento obligavit (esse autem effigiem Plutonis), qui acceptam statuam posuit in promontorio, quod nunc appellant Racotim, ubi et Serapidis coli solet templum.» Et paulo post: Ἄλλοι δέ φασι Ποντικὸν εἶναι βρέτας τὸν Σάραπιν, μετῆχθαι δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, μετὰ τιμῆς πανηγυρικῆς. Ἰσίδωρος μόνος παρὰ Σελευκέων τῶν πρὸς Ἀντιόχειαν τὸ ἄγαλμα μεταχθῆναι λέγει ἐν σιτοδείᾳ καὶ αὐτῶν γενομένων, καὶ ὑπὸ Πτολεμαίου διατραφέντων. «Alii autem Ponticam statuam dicunt esse Serapim, translatam autem fuisse honorifice Alexandriam a frequenti hominum conventu. Isidorus solus, a Seleucensibus, qui sunt propter Antiochiam, statuam fuisse traductam, qui ipsi quoque penuria frumenti laboraverant, et nutriti fuerant a Ptolemæo.» Plutarch., libro *De Iside et Osiride*: Πτολεμαῖος δὲ ὁ Σωτὴρ ἀνεῖλε τὸν ἐν Σινώπῃ τοῦ Πλούτωνος κολοσσὸν, οὐκ ἐπιστάμενος, οὐδὲ ἑωρακὼς πρότερον οἷος D τὴν μορφὴν, κελεύοντα κομίσαι τὴν ταχίστην αὐτὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἀγνοοῦντι δ' αὐτῷ καὶ ἀποροῦντι ποῦ καθίδρυται, καὶ διηγουμένῳ τοῖς φίλοις τὴν ὄψιν, εὑρέθη πολυπλανὴς ἄνθρωπος, ὄνομα Σωσίβιος, ἐν Σινώπῃ φάμενος ἑωρακέναι τοιοῦτον κολοσσὸν, οἷον ὁ βασιλεὺς ἰδεῖν ἔδοξεν. Ἔπεμψεν οὖν Σωτέλη καὶ Διόνυσον, οἳ χρόνῳ πολλῷ καὶ μόλις, οὐκ ἄνευ μέντοι θείας προνοίας, ἤγαγον ἐκκλέψαντες. Ἐπεὶ δὲ κομισθεὶς ὤφθη, συμβαλόντες οἱ περὶ Τιμόθεον τὸν ἐξηγητὴν καὶ Μανέθωνα τὸν Σεβεννίτην, Πλούτωνος ὂν ἄγαλμα τῷ Κερβέρῳ τεκμαιρόμενοι καὶ τῷ δράκοντι, πείθουσι τὸν Πτολεμαῖον, ὡς ἑτέρου θεῶν οὐδενὸς, ἀλλὰ Σαράπιδός ἐστιν. Οὐ γὰρ ἐκεῖθεν οὕτως ὀνομαζόμενος ἧκεν, ἀλλ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν κομισθεὶς τὸ παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Πλούτωνος ἐκτήσατο τὸν Σάραπιν. «Ptolemæus vero Soter Plutonis colossum qui Sinopæ erat sustulit, cum neque nosset neque vidisset unquam talem, quali forma per quietem imaginatus fuerat se videre, ac juberi eum quam-

fanis ritibus præstigiisque dæmones advocantibus Deum efficerent.

39. Quærendum igitur est quid rationis compos, mansuetum omniaque ratione duce faciens animal manducare conveniat et non manducare; non vero quasi sorte quadam colendæ oves, aut capræ, aut vaccæ; quanquam his abstinere ferendum est, quippe ex quibus multum utilitatis homines percipiunt; sed crocodilis parcere eosque nescio cui fabuloso numini consecratos judicare, res est longe stultissima. Nam quid insanius quam feris parcere quæ nobis non parcunt, et animalibus cultum tribuere, quæ nos devorant? Verumtamen Celsus eos probat qui de venerandis crocodilis patrias observant leges, nec ullo eos scripto refellit; Christiani vero illi videntur redarguendi, qui nequitiam exsecrari, vitiosa facta fugere docti sunt, et virtutem colere honoreque prosequi ut a Deo genitam Deique Filium. Neque enim existimandum est, quia sapientiæ et justitiæ nomina feminina sunt, eas idcirco esse feminas. Nam sapientiam credimus nos Dei esse Filium, testante vero ejus discipulo his verbis: « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio et redemptio[53]: » et quamvis illum appellemus *secundum Deum*, sciant secundi Dei nomine nihil nos intelligere aliud quam virtutem virtutes omnes complectentem, et rationem in se continentem quidquid rationis est in rebus quæ juxta naturam et præcipue et ad universitatis utilitatem factæ sunt. Hanc rationem dicimus animæ Jesu, præ cæteris animabus, consociatam et conjunctam fuisse; utpote qui solus rationem ipsam, sapientiam ipsam, justitiam ipsam summe participare potuerit.

609 40. Quoniam vero postea Celsus de diversis legibus addit, recte Pindarum dixisse legem omnium esse regem, nos etiam hac de re disseramus. Heus tu, ecquam legem dicis omnium esse

[53] I Cor. I, 30.

A κῶν, καὶ τῶν ἐπῳδαῖς αὐτῶν κηλουμένων δαιμόνων (57).

Χρὴ οὖν ζητεῖν τὸ ἁρμοζόντως τῷ λογικῷ καὶ ἡμέρῳ ζώῳ, καὶ λελογισμένως πάντα πράττοντι, βρωτὸν καὶ οὐ βρωτόν· καὶ μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν σέβειν οἶς, ἢ αἶγας, ἢ τὰς θηλείας βοῦς· καὶ τούτων μὲν ἀπέχεσθαι μέτριον, πολὺ γὰρ χρήσιμον ἀπὸ τούτων τῶν ζώων ἀνθρώποις γίνεται· τὸ δὲ καὶ κροκοδείλων φείδεσθαι, καὶ εἶναι ἱεροὺς αὐτοὺς οὐκ οἶδα τίνος μυθολογουμένου θεοῦ, πῶς οὐκ ἔστι πάντων ἠλιθιώτατον; Σφόδρα γὰρ ἐμβροντήτων ἐστὶ τὸ φείδεσθαι ζώων οὐ φειδομένων, καὶ περιέπειν ζῶα ἀνθρώπους καταθοινώμενα (58). Ἀλλὰ Κέλσῳ ἀρέσκουσι μὲν οἱ κατά τινα πάτρια κροκοδείλους σέβοντες καὶ περιέποντες, καὶ οὐδεὶς λόγος κατ' ἐκείνων αὐτῷ γέγραπται· ψεκτοὶ δ'
B εἶναι φαίνονται Χριστιανοὶ, τὴν κακίαν βδελύσσεσθαι διδασκόμενοι, καὶ τὰ ἀπὸ κακίας ἔργα ἐκτρέπεσθαι, τὴν δ' ἀρετὴν σέβειν καὶ τιμᾷν, ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένην, καὶ οὖσαν Υἱὸν Θεοῦ. Οὐ γὰρ παρὰ τὸ θηλυκὸν ὄνομα καὶ τῇ οὐσίᾳ θήλειαν νομιστέον εἶναι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην· ἅπερ καθ' ἡμᾶς ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ γνήσιος αὐτοῦ μαθητὴς παρέστησε, λέγων περὶ αὐτοῦ· « Ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε, καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις. » Κἂν *δεύτερον* οὖν λέγωμεν *Θεὸν*, ἴστωσαν, ὅτι τὸν δεύτερον Θεὸν οὐκ ἄλλο τι λέγομεν ἢ τὴν περιεκτικὴν πασῶν ἀρετῶν ἀρετὴν, καὶ τὸν περιεκτικὸν παντὸς οὑτινοσοῦν λόγου τῶν κατὰ φύσιν καὶ προηγουμένως γεγενημένων καὶ εἰς χρήσιμον τοῦ
C παντὸς λόγον· ὅντινα τῇ Ἰησοῦ μάλιστα παρὰ πᾶσαν ψυχὴν ψυχῇ ᾠκειῶσθαι καὶ ἡνῶσθαί φαμεν, μόνου τελείως χωρῆσαι δεδυνημένου τὴν ἄκραν μετοχὴν τοῦ αὐτολόγου, καὶ τῆς αὐτοσοφίας, καὶ τῆς αὐτοδικαιοσύνης.

Ἐπεὶ δὲ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ Κέλσος περὶ τῶν διαφόρων νόμων ἐπιφέρει, ὅτι « ὀρθῶς μοι δοκεῖ Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι. Φέρε, καὶ περὶ τούτου διαλεχθῶμεν. Τίνα φῆς, ὦ οὗτος,

primum Alexandriam perferre. Ignoranti autem et anxie inquirenti ubinam locorum situs esset, amicisque rem narranti, oblatus est Sosibius quidam late vagatus homo, qui Sinopæ a se visum talem colossum diceret, qualem rex imaginatus fuerat. lissi itaque Soteles et Dionysius longo tempore et gre, neque sine providentia divina, furtim ablaum colossum ad regem pertulerunt. Qui ubi conpectus fuit, Timotheus interpres, et Manetho Seennita a Cerbero e dracone conjecturis ductis ollegerunt Plutonis esse simulacrum, Ptolemæoque ersuaserunt non esse alius dei, quam Serapidis. Non enim isthinc hoc nomen gerens venerat: sed llatus Alexandriam, Serapidis nomen, quo Ægyptii Plutonem afficiunt, invenit. » Eumdem vide in ine libri *De solertia animalium*; Pausaniam in tticis, pag. 51; Eusebium. *Chron.* MDCCXXX; Eustathium. in Dionysii *Περιήγησιν*, pag. 57. Nonne πολλὴ καὶ διάφωνος ἱστορία? SPENCER. — Vide etiam Bocharti *Hierozoicon*, pag. 557 et seq. primæ partis; et consule quos citat auctores, in primis Marobium *Saturnal.*, lib. I, cap. 20, de Serapidis figura. Adi insuper Scaligerum, ad annum Eusebii 1730, et pag. 38 notarum in fragmenta Græcorum ad calcem operis *De temporum emendatione* Hic obiter observabo, ne tanti nominis auctoritas in-
D cautis imponat, a præstantissimo Bocharto Tacitum immerito reprehendi, tanquam absurda et falsa narrantem, quod cum dixisset Sarapin, sive Serapin, deum Ægyptiis ante ignotum, ex Ponto Alexandriam, procurante Ptolemæo, advectum fuisse, subinde addat: « Templum pro magnitudine urbis exstructum loco cui nomen Rhacotis: fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. » Neque enim dicit Tacitus Serapin fuisse deum Ægyptiis ante ignotum; sed novi et ignoti dei, e Ponto advecti simulacrum, ex appositis insignibus, Serapidis, quod jam olim apud Ægyptios Plutonis nomen erat, proprium fuisse judicatum, e Plutarcho liquet. Οὐ γὰρ ἐκεῖθεν, inquit ille libr. *De Iside et Osiride*, οὗτος (lege, οὕτως) ὀνομαζόμενος ἧκεν, ἀλλ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν κομισθεὶς τὸ παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Πλούτωνος ἐκτήσατο, τὸν Σάραπιν. BOHERELLUS.

(57) Hœschelius et codex Regius, αὐταῖς κηλουμένων δαιμόνων. Spencerus in textu, αὐτῶν καλουμένων δαίμονας. Hœschelius in margine, αὐτοῖς καλουμένων δαιμόνων. Mox, pro ζητεῖν τὸ ἁρμοζόντως, Boherellus et Guietus mallent ζητεῖν τί ἁρμοζόντως, sicque legebat interpres Gelenius.

(58) *Καταθοινώμενα* Recte mss. Male vero Hœschelius et Spencerus, καταθοινούμενα

νόμον πάντων εἶναι βασιλέα; Εἰ μὲν τοὺς κατὰ πόλιν, A ψεῦδος τὸ τοιοῦτον· οὐ γὰρ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νόμου πάντες βασιλεύονται· καὶ χρῆν ἄρα λελέχθαι (59), νόμοι πάντων βασιλεῖς· ἑκάστου γὰρ ἔθνους τῶν πάντων νόμος τις βασιλεύς· εἰ δὲ κυρίως ἀκούεις τοῦ νόμου, ὁ φύσει βασιλεὺς τῶν πάντων οὗτός ἐστιν· εἰ καί τινες, δίκην ληστῶν ἀποστάντων τῶν νόμων, τοῦτον μὲν ἀρνοῦνται, ληστρικῶς δὲ καὶ ἀδικητικῶς διαζῶσιν. Ἡμεῖς οὖν οἱ Χριστιανοὶ, τὸν τῇ φύσει (60) πάντων βασιλέα ἐπιγνόντες νόμον, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, κατ' αὐτὸν βιοῦν πειρώμεθα, μακρὰν χαίρειν φράσαντες τοῖς ἀνόμοις νόμοις.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ ἑξῆς τῷ Κέλσῳ λεγόμενα, ἐν οἷς σφόδρα μὲν ἐλάχιστά ἐστι τὰ περὶ Χριστιανῶν, πλεῖστα δὲ ὅσα περὶ Ἰουδαίων. Φησὶν οὖν· « Εἰ μὲν B δὴ κατὰ ταῦτα περιστέλλοιεν Ἰουδαῖοι τὸν ἴδιον νόμον, οὐ μεμπτὰ αὐτῶν (61), ἐκείνων δὲ μᾶλλον, τῶν καταλιπόντων τὰ σφέτερα, καὶ τὰ Ἰουδαίων προσποιουμένων· εἰ δ' ὥς τι σοφώτερον εἰδότες σεμνύνονταί τε, καὶ τὴν ἄλλων κοινωνίαν οὐχ ἐξ ἴσου καθαρῶς (62) ἀποστρέφονται, ἤδη ἀκηκόασιν, ὅτι οὐδὲ τὸ περὶ οὐρανοῦ δόγμα ἴδιον λέγουσιν, ἀλλ', ἵνα πάντα ἐάσω, καὶ Πέρσαις (ὥς που δηλοῖ καὶ Ἡρόδοτος) (63) πάλαι δεδογμένον. *Νομίζουσι γάρ*, φησὶ, *Διὶ μὲν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν οὐρέων ἀναβαίνοντες θυσίας ἔρδειν, τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες*. Οὐδὲν οὖν οἶμαι διαφέρειν Δία Ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον (64), ἢ Σαβαὼθ, ἢ Ἀμμοῦν, ὡς Αἰγύπτιοι· ἢ Παπαῖον, ὡς Σκῦθαι. Οὐ C μὴν οὐδὲ κατὰ ταῦτα ἁγιώτεροι τῶν ἄλλων ἂν εἶεν, ὅτι περιτέμνονται· τοῦτο γὰρ Αἰγύπτιοι, καὶ Κόλχοι πρότεροι· οὐδ' ὅτι συῶν ἀπέχονται· καὶ γὰρ ταῦτ' Αἰγύπτιοι, καὶ προσέτι αἰγῶν τε καὶ οἰῶν, καὶ βοῶν τε καὶ ἰχθύων· καὶ κυάμων γε Πυθαγόρας τε καὶ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐμψύχων ἁπάντων. Οὐ μὴν οὐδ' εὐδοκιμεῖν παρὰ τῷ Θεῷ καὶ στέργεσθαι διαφόρως τι τῶν ἄλλων τούτους, εἰκός· καὶ πέμπεσθαι μόνοις αὐτοῖς ἐκεῖθεν ἀγγέλους, οἷον δή τινα μακάρων χώραν λαχοῦσιν· ὁρῶμεν γὰρ αὐτούς τε καὶ τὴν χώραν, τίνων ἠξίωνται (65). Οὗτος μὲν οὖν ὁ χορὸς ἀπίτω, δίκην ἀλαζονείας ὑποσχών· οὐκ εἰδὼς τὸν μέγαν Θεὸν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς Μωϋσέως γοητείας ὑπαχθείς τε καὶ ψευσθεὶς, κἀκείνης οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ τέλει γεγονὼς μαθητής. »

Δῆλον δ' ὅτι ἐν τούτοις ἐγκαλεῖ Ἰουδαίοις, ὡς ψευ- D δῶς ὑπολαμβάνουσιν ἑαυτοὺς εἶναι ἐκλεκτὴν μερίδα παρὰ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ· καὶ ἀλα-

A regem? Nam si de legibus loqueris, quibus urbes singulæ astringuntur, falsum hoc effatum erit: non enim lex eadem omnibus imperat; et dicere debuisti, leges omnium sunt reges. Nam in singulis gentibus est aliqua lex, quæ omnium rex est. Sin legem proprie sic vocatam intelligis, hæc natura quidem est omnium rex: tametsi, sicut sunt latrones qui leges violant, sic illam nonnulli detrectant latronumque more sine ulla justitia vivunt. Itaque nos Christiani, qui legem agnoscimus natura omnium regem et quæ eadem est ac divina lex, ad illam exigere mores conamur, atque adeo leges impias rejicimus.

41. In iis quæ sequuntur apud Celsum, quamvis perpauca Christianos tangant, ad Judæos autem B spectent fere omnia, illa tamen videamus: « Si Judæi, inquit, hac mente suas leges firme retinent, non sunt illi quidem reprehendendi; sed potius illi qui, suis relictis, Judaicas observant. Sin autem se efferunt quasi majore sapientia præditi, aliorumque societatem quasi non perinde puram aversantur, jam audierunt eorum de cœlo sententiam, ut cæteras prætermittam, sibi propriam non esse, eamdemque, teste Herodoto, apud Persas viguisse. *Mos enim illis est*, inquit, *in celsissimis montibus victimas Jovi mactare, Jovem appellando totum hoc cœli convexum*. Atqui parum interesse arbitror Jovem appellari, aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonai, aut Sabaoth, aut Ammonem, ut Ægyptii C vocant, aut Papæum, ut Scythæ. Neque etiam aliis propterea fuerint sanctiores, quod circumciduntur; hunc enim usum Ægyptii et Colchi prius habuerunt: neque quod porcina carne abstinent, hac enim et Ægyptii, nec solum ea, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus abstinent; Pythagoras vero ejusque discipuli fabis et animatis omnibus. Nec vero eos Deo probari cordique esse præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti angelos, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acceperint. Facessat ergo grex ille suæ arrogantiæ pœnas luens: siquidem non cognoscit magnum Deum, sed a Moyse fascinatus et deceptus, se in ejus disciplinam magno suo malo dedit. »

D **610** 42. Atque his, ut perspicuum est, Celsus Judæos criminatur, quasi falso se putarent peculiarem esse, præ cæteris gentibus, summi Dei por-

(59) Sic libb. impressi in margine, in textu vero, ἐχρῆν εἰ ἄρα. Paulo post iidem ad oram habent, ἀποστάντων τοὺς νόμους, sicque omnes codd. mss. si unicum exceperis Jolianum quem in textu hoc loco sequimur. Guietus scribendum suspicatur, εἰ καί τινες δίκην ληστῶν ἀποστάντες, τοῦτον μὲν ἀρνοῦνται, deletis voculis τῶν νόμων.

(60) *Τὸν τῇ φύσει*. Codd. Regius et Basileensis, τὸν τῆς φύσεως. Paulo post iidem codd. recte, τοῖς ἀνόμοις νόμοις. Hœschelius et Spencerus, τοῖς οὐ νόμοις νόμοις.

(61) *Οὐ μεμπτὰ αὐτῶν*. An scribendum, οὐ μεμπτέον αὐτῶν vel οὐ μεμπτέ' αὐτῶν pro μεμπτέα αὐτῶν? Non displicet Guieto.

(62) *Οὐκ ἐξ ἴσου καθαρῶς*. Boherellus legit, ὡς οὐκ ἐξ ἴσου καθαρῶν. Mox pro ἤδη ἀκηκόασιν dubitat Guietus an scribendum sit οὐ δὴ ἀκηκόασιν. Ibidem Hœschelius in textu, δόγμα, ἰδὼν λέγουσι, male. Infra idem in textu perperam, ὑψηλότατα τῶν ὁράσεων ἀναβαίνοντες.

(63) *Ἡρόδοτος*. Herodot. lib. I, p. 62.

(64) Libb. editi in margine, Ἀδωνέα. Ibidem, Ἀμμοῦν. Herodot. lib. II, pag. 119, Ἀμμοῦν γὰρ Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. Mox Hœschelius in textu, Παππαῖον. Vide Herodot. lib. IV, pag. 275. Infra libb. editi ad oram, καὶ γὰρ τοῦτ' Αἰγύπτιοι. Vide adnotationes ad lib. I, num. 22.

(65) Hœschelius in textu, τίνος ἠξίωνται.

tionem; et illos incusat arrogantiæ, quod Dei magni cognitionem, quam non habent glorientur; cum contra fascinati a Moyse et decepti suo magno malo se in ejus disciplinam tradiderint. Sed a nobis jam supra saltem ex parte dictum est quam augusta, quam eximia fuerit societatis Judaicæ ratio, dum essent apud eos, quasi totidem symbola, Dei urbs et templum sacræque ibidem et in altari cæremoniæ peragi solitæ. Quod si quis animo consilium legislatoris contemplatus, et ad ejus ordinationem Judaicos mores exigens, illos comparet cum cæterarum gentium agendi ratione; nulla gens est, quæ magis illi admiratione digna videatur. Illinc enim, quantum inter homines fieri potest, expulsa fuerant quæcunque generi humano inutilia sunt, retenta illa sola ex quibus capi fructus poterat. Unde apud eos nec athletarum, nec scenicorum, nec circensium erant certamina; non feminæ, quæ suam venderent formam cuilibet inanem voluptatem quærenti atque adeo constitutis propagationis humanæ legibus injuriam inferenti. Et illud apud eos quale fuit, doceri jam tum a teneris unguiculis sese supra naturam omnem sensibilem evehere, inclusum in ea Deum non existimare, sursum illum et supra corpora quærere? Tum quanti fuit, vix natos et adhuc balbutientes didicisse animæ immortalitatem, subterranea tribunalia, mercedem recte viventibus destinatam? Quæ quidem omnia pueris et puerilia sapientibus veluti sub fabularum involucro narrabantur; sed erga eos, qui diligentius inspicere hæc arcana et in hac inquisitione proficere volebant, hæc, ut ita loquar, fabulæ transformabantur in veritatem quæ iis involuta erat. Certum quoque est eos, ut populum decebat qui Dei portio vocabatur, despicatos esse omne divinationis genus, utpote qua decipi homines solent, quæque a malis dæmoniis potius quam a præstantiore quadam natura proficiscitur; et rerum futurarum notitiam ab iis viris esse sciscitatos, quorum animæ propter summam suam integritatem supremi Dei spiritum acceperant.

43. Tum istud, neminem ejusdem religionis posse diutius sexennio servire, quam rationi consentaneum, quam erga herum et servum juste constitutum sit, quid attinet dicere? Non igitur Judæis eadem est ac cæteris gentibus ratio suas firme retinendi leges; imo damnandi essent, si suarum legum excellentiam non sentirent, si eodem modo atque reliquarum gentium leges, sibi scriptas illas esse existimarent. Itaque velit nolit Celsus, Judæi sunt majore sapientia præditi, non solum quam vulgus hominum, sed etiam quam hi qui pro philosophis habentur. Hi enim licet præclara **611** multa disputent, ad simulacrorum tamen dæmonumque cultum prolabuntur; Judæorum vero vel vilissimus in solo Deo mentis aciem defigit; atque hac de causa merito *se efferunt, et aliorum* ut impiorum et profanorum *societatem aversantur*. Utinam contra

A ζονείας γοῦν αὐτῶν κατηγορεῖ, ὡς αὐχούντων μὲν τὸν μέγαν Θεὸν, οὐκ εἰδότων δ' αὐτὸν, ἀλλ' ὑπαχθέντων τῇ Μωϋσέως γοητείᾳ καὶ ψευσθέντων ὑπ' αὐτοῦ, οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ τέλει μαθητευθέντων αὐτῷ. Ἀπὸ μέρους μὲν οὖν ἡμῖν ἐν τοῖς πρὸ τούτων λέλεκται τὰ τῆς σεμνῆς καὶ ἐξαιρέτου Ἰουδαίων πολιτείας, ἡνίκα αὐτοῖς συνειστήκει τὸ σύμβολον τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως, καὶ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, καὶ τῆς παρ' αὐτῷ καὶ τῷ θυσιαστηρίῳ ἱερατικῆς λατρείας· εἰ δέ τις, ἐπερείσας τὴν διάνοιαν τῷ τοῦ νομοθέτου βουλήματι, καὶ τῇ κατ' αὐτὸν πολιτείᾳ ἐξετάζων τὰ κατ' αὐτοὺς, συγκρίνοι τῇ νῦν ἀγωγῇ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν· οὐδένας μᾶλλον ἂν θαυμάσαι· ὡς ἐν ἀνθρώποις πάντα μὲν τὰ μὴ χρήσιμα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων περιῃρημένους, μόνα δὲ τὰ εὔχρηστα παραδεξαμένους. Διὸ οὐδ'
B ἀγῶνες ἦσαν γυμνικοὶ, ἢ θυμελικοὶ, ἢ ἱππικοὶ παρ' αὐτοῖς· οὐδὲ γυναῖκες πιπράσκουσαι τὴν ὥραν παντὶ τῷ βουλομένῳ σπείρειν κενῶς, καὶ ἐνυβρίζειν τῇ φύσει τῶν ἀνθρωπίνων σπερμάτων. Ὁποῖον δ' ἦν παρ' αὐτοῖς τὸ ἐξ ἔτι ἀπαλῶν ὀνύχων διδάσκεσθαι ὑπεραναβαίνειν μὲν πᾶσαν τὴν αἰσθητὴν φύσιν, καὶ μηδαμοῦ αὐτῆς νομίζειν ἱδρύσθαι τὸν Θεὸν, ἄνω δὲ καὶ ὑπὲρ τὰ σώματα ζητεῖν αὐτόν; Πηλίκον δὲ τὸ σχεδὸν ἅμα γενέσει καὶ συμπληρώσει τοῦ λόγου διδάσκεσθαι αὐτοὺς τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν, καὶ τὰ ὑπὸ γῆν δικαιωτήρια, καὶ τὰς τιμὰς τῶν καλῶς βεβιωκότων; Ἅπερ ἔτι (66) μυθικώτερον μὲν παισὶ, καὶ τὰ παίδων φρονοῦσιν αὐτοῖς, ἐκηρύσσετο· ἤδη δὲ ζητοῦσι τὸν λόγον, καὶ βουλομένοις ἐν αὐτῷ προκό-
C πτειν, οἱ τέως μῦθοι (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) μετεμορφοῦντο εἰς τὴν ἐναποκεκρυμμένην ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν. Ἐγὼ δὲ νομίζω ἀξίως τοῦ χρηματίζειν αὐτοὺς μερίδα Θεοῦ, πάσης γε (67) μαντείας, ὡς μάτην κηλούσης τοὺς ἀνθρώπους, καταπεφρονηκέναι· καὶ ἀπὸ δαιμόνων μοχθηρῶν μᾶλλον ἢ ἀπό τινος κρείττονος φύσεως ἐρχομένης· ζητεῖν δὲ τὴν τῶν μελλόντων γνῶσιν ἐν ψυχαῖς δι' ἄκραν καθαρότητα παραδεξαμέναις Πνεῦμα τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ.

Τὸ δὲ μὴ ἐξεῖναι δουλεύειν τὸν ἀπὸ τῶν αὐτῶν ὁρμώμενον δογμάτων πλεῖον ἐτῶν ἓξ πῶς ἐστι λελογι-
D σμένον, καὶ οὔτε τὸν δεσπότην οὔτε τὸν δοῦλον ἀδικοῦν, τί χρὴ λέγειν; Οὐ κατὰ τὰ αὐτὰ οὖν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι περιστέλλοιεν ἂν Ἰουδαῖοι τὸν ἴδιον νόμον· μεμπτὸν γάρ ἐστιν αὐτοῖς, καὶ ἀναισθησίας ἔγκλημα (68) ἐπάγον τῆς περὶ τῆς τῶν νόμων ὑπεροχῆς, εἰ νομίζοιεν αὐτοὺς ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γεγράφθαι τοῖς κατὰ τὰ ἔθνη. Κἂν μὴ βούληται δὲ Κέλσος, σοφώτερόν τι εἰσιν εἰδότες Ἰουδαῖοι οὐ μόνον τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσοφεῖν δοκούντων· ὅτι οἱ μὲν φιλοσοφοῦντες μετὰ τοὺς σεμνοὺς ἐν φιλοσοφίᾳ λόγους καταπίπτουσιν ἐπὶ τὰ εἴδωλα καὶ τοὺς δαίμονας· Ἰουδαίων δὲ καὶ ὁ ἔσχατος μόνῳ ἐνορᾷ τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· καὶ καλῶς γε, ὅσον ἐπὶ τούτῳ, *σεμνύνονται, καὶ τὴν τῶν ἄλλων*, ὡς ἐναγῶν καὶ ἀσεβῶν, *ἐκτρέπονται κοινωνίαν*. Καὶ εἴθε αὐτοῖς μὴ ἡμάρτητο

(66) Ἅπερ ἔτι. Guieto scribendum videtur, ἅπερ ἔθη.

(67) Libb. editi in margine, μέν.

(68) Codd. Regius et Basileensis, ὄνομα.

παρανομήσασι, καὶ πρότερον μὲν τοὺς προφήτας ἀποκτείνασιν, ὕστερον δὲ καὶ τῷ Ἰησοῦ ἐπιβουλεύσασιν! ἵν' ἔχωμεν παράδειγμα πόλεως οὐρανίας, ἣν ἐζήτησε μὲν διαγράψαι καὶ Πλάτων (69), οὐκ οἶδα δὲ εἰ τοσοῦτον δεδύνηται, ὅσον Μωϋσῆς ἴσχυσε, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν, γένος τι ἐκλεκτὸν, καὶ ἔθνος ἅγιον, καὶ Θεῷ ἀνακείμενον, ἐντρέφοντες λόγοις καθαροῖς ἀπὸ πάσης δεισιδαιμονίας.

Ἐπεὶ δὲ βούλεται Κέλσος κοινοποιεῖν τὰ σεμνὰ Ἰουδαίων ἐθνῶν τινων νόμοις, φέρε, καὶ ταῦτα θεωρήσωμεν. Νομίζει τοίνυν τὸ περὶ οὐρανοῦ δόγμα μηδὲν διαφέρειν τοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ, καί φησι παραπλησίως τοῖς Ἰουδαίοις τοὺς Πέρσας τῷ Διὶ θυσίας ἐπιτελεῖν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων· οὐχ ὁρῶν, ὅτι Ἰουδαῖοι, ὡς ἕνα Θεὸν ἠπίσταντο, οὕτως ἕνα τὸν τῆς προσευχῆς ἅγιον οἶκον, καὶ ἓν τὸ τῶν ὁλοκαρπωμάτων (70) θυσιαστήριον, καὶ ἓν τὸ τῶν θυμιαμάτων θυμιατήριον, καὶ ἕνα τὸν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέα. Οὐδὲν οὖν κοινὸν πρὸς Πέρσας ἦν Ἰουδαίοις, ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων, πλειόνων ὄντων, ἀναβαίνοντας, καὶ θυσίας ἐπιτελοῦντας, οὐδὲν παραπλήσιον ἐχούσας ταῖς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον· καθ' ὃν ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ ἐλάτρευον τῶν ἐπουρανίων οἱ Ἰουδαίων ἱερεῖς, ἐν ἀποῤῥήτῳ (71) διηγούμενοι τὸ τοῦ νόμου περὶ τῶν θυσιῶν βούλημα, καὶ ὧν σύμβολα ἦσαν αὗται. Πέρσαι τοίνυν πάντα τὸν τοῦ οὐρανοῦ κύκλον Δία καλείτωσαν, ἡμεῖς δὲ οὔτε Δία οὔτε τὸν Θεόν φαμεν εἶναι τὸν οὐρανόν· οἵ γε ἐπιστάμεθα καί τινα τῶν ἡττόνων τοῦ Θεοῦ ὑπεραναβεβηκέναι τοὺς οὐρανοὺς καὶ πᾶσαν αἰσθητὴν φύσιν. Καὶ οὕτω γε συνίεμεν τοῦ « Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου. »

Ἀλλ', ἐπεὶ Κέλσος οἴεται μηδὲν διαφέρειν Δία Ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαὼθ, ἢ ὡς Αἰγύπτιοι Ἀμμοῦν, ἢ ὡς Σκῦθαι Παππαῖον· φέρε, καὶ περὶ τούτων ὀλίγα διαλεχθῶμεν, ὑπομιμνήσκοντες δ' ἅμα τὸν ἐντυγχάνοντα καὶ τῶν ἀνωτέρω εἰς τοιοῦτον πρόβλημα εἰρημένων, ὅτ' ἐκάλεσεν ἡμᾶς ἡ Κέλσου λέξις ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ νῦν οὖν φαμεν, ὅτι ἡ τῶν ὀνομάτων φύσις οὐ θεμένων εἰσὶ νόμοι, ὡς Ἀριστοτέλης (72) οἴεται. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἔχουσιν αἱ ἐν ἀνθρώποις διάλεκτοι, ὡς δῆλον τοῖς ἐφιστάνειν (73) δυναμένοις φύσει ἐπῳδῶν οἰκειουμένων, κατὰ τὰς διαφόρους διαλέκτους, καὶ τοὺς διαφόρους φθόγγους τῶν ὀνομάτων τοῖς πατράσι τῶν διαλέκτων· περὶ ὧν ἐν τοῖς ἀνω-

A legem non peccassent, occisis primum prophetis, dein Jesu per insidias sublato: nunc haberemus cœlestis illius civitatis exemplum, quam Plato meditatus quidem est, sed nescio an tantum potuerit, quantum Moyses ejusque successores, qui genus electum, gentem sanctam Deoque dicatam pura doctrina imbuerunt et ab omni superstitione avocarunt.

44. Quia vero contendit Celsus quibusdam gentibus communia esse cum Judæis, quæcunque isti augustiora habent, age, hæc quoque consideremus. Putat igitur unum et idem esse, cœlum aut Deum colere, aitque Persas, qui Jovi in celsissimis montibus victimas mactant, idem facere ac Judæi. At non videt a Judæis, ut unum Deum, sic unam ora-
B tionis domum, unum holocaustorum altare, et unam sacri suffitus aram, et unum Dei summum sacerdotem agnitum fuisse. Nihil igitur Judæis commune est cum Persis in celsissimos montes, qui multi sunt, ascendentibus, ibique sacra facientibus legis Mosaicæ sacris omnino dissimilia. Quippe figura rerum cœlestium et umbra erant illa sacra quæ peragebant Judæorum sacerdotes ex legis præscripto, sed clam et occulte explicabant quæ mens esset sacrificiorum, et quarum rerum signa essent. Persæ igitur totum hoc cœli convexum appellent Jovem, nos vero neque Jovem neque Deum dicimus esse cœlum; ut qui scimus naturas quasdam Deo inferiores supra cœlos atque adeo supra naturam
C omnem sensibilem elatas fuisse: de quo istud intelligimus: « Laudate Deum, cœli cœlorum, et aquæ, quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini [84]. »

45. Pauca etiam de eo disseramus, quod existimat Celsus, nihil interesse Jovem appellari aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonai, aut Sabaoth, aut Ammonem, ut Ægyptii, aut Pappæum, ut Scythæ; monito tamen lectore redeat in memoriam eorum quæ de illa quæstione supra diximus, cum de ejusmodi rebus Celsus nos agere compulit. Hic quoque disputo nominum naturam ab hominum arbitrio et legibus non pendere, ut animum induxit Aristoteles. Nec enim linguis quibus utuntur 612
homines, dederunt homines originem; id intelligen-
D tibus manifestum faciunt incantationes quas primi linguarum auctores usurparunt pro sua quisque lingua proque diversa nominum pronuntiatione.

[84] Psal. CXLVIII, 4.

(69) *Πλάτων*. Plutarch., orat. I *De fort. Alexand.*: Πλάτων μὲν γὰρ μίαν γράψας Πολιτείαν οὐδένα πέπεικεν αὐτῇ χρῆσθαι διὰ τὸ αὐστηρόν. « Plato unicam reipublicæ formam scripsit, neque cuiquam persuasit ut ea uteretur, quod erat austera. » Theodoret., serm. 5 *De natura hominis*: Τίνες κατὰ τοὺς Πλάτωνος πολιτεύονται Νόμους; τίνες τὴν ὑπ' ἐκείνου ξυγγραφεῖσαν Πολιτείαν ἠσπάσαντο; « Ubi sunt qui ad leges Platonis civitates gubernent, qui conscriptam ab eo reipublicæ formam amplexi sint? » Laert. in *Plat.*: Δεύτερον πρὸς νεώτερον ἧκε Διονύσιον, αἰτῶν γῆν καὶ ἀνθρώπους τοὺς κατὰ τὴν Πολιτείαν αὐτοῦ ζησομένους· Ὁ δὲ, καίπερ ὑποσχόμενος, οὐκ ἐποίησε. « Secundo ad juniorem profectus est Dionysium, locum atque homines ab eo postulans in republica a se instituta victuros. Quod ille quamvis pollicitus non tamen præstitit. » Lactant., lib. III, cap. 21, 22. Si vacat, lege Athenæum, Platoni infensissimum, lib. XI, cap. 15. Rectius Clemens, *Strom.* IV: Ἴσμεν δὲ καὶ τὴν Πλάτωνος πόλιν παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κειμένην. « Scimus autem et Platonis urbem exemplar in cœlo esse. » SPENCER.

(70) *Ὁλοκαρπωμάτων*. Guieto scribendum videtur, ὁλοκαυτωμάτων.

(71) Codex mss., ἀποῤῥήτῳ. Libb. editi in textu, ἀῤῥήτῳ.

(72) *Ἀριστοτέλης*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 24.

(73) *Ἐφιστάνειν*. Philoc., ἐφιστάναι.

Nam, ut jam supra paucis ostendimus, quæ in certa lingua vim habebant, ea, si in aliam convertuntur, neutiquam efficient id quod efficiebant in propria. Quod idem etiam erga homines animadvertere licet. Nam si cui Græcum nomen ab ortu inditum est, hunc nomine vel ab Ægyptiaca, vel a Romana, vel ab alia quavis lingua ducto incantaveris, non eodem illum afficias modo quo affectus esset, si nomine primum imposito fuisset incantatus; nec in Romano vocatum nomine, si in Græcum transferatur nomen, idem valebit incantatio, ac si facta fuisset servato primo nomine. Jam si hæc de humanis nominibus vera sunt; quid nos de nominibus cogitare oportet, quæ qualicunque de causa Divinitati tribuuntur? Exempla conferamus. Nomina Abraham, Isaac et Jacob, in Græcum conversa, aliquid significant; et qui aut in incantando aut in jurando nominaverit Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob, quædam per naturam vel potestatem illorum nominum efficiet, adeo ut etiam dæmones victi ipsius jussis obtemperent. Sin autem dixeris: « Deus patris electi soni, et Deus risus, et Deus supplantatoris, » nihilo magis efficies his nominibus, ac si illa pronuntiares quæ nulla potestate sunt. Item nomen Israel si in Græcam aliamve linguam convertatur, nullius roboris erit: servatum vero et conjunctum cum iis quibuscum periti conjungere solent, efficiet id quod incantatores ex quarumdam vocum pronuntiatione sperandum esse **613** prædicant. Idem dicendum et de voce Sabaoth in incantationibus frequenter usurpata. Nam si pro ea dicatur, Dominus virtutum, aut Dominus exerci-

A τέρω ἐπ' ὀλίγον (74) διειλήφαμεν, λέγοντες, ὅτι καὶ μεταλαμβανόμενα εἰς ἄλλην διάλεκτον τὰ πεφυκότα δύνασθαι ἐν τῇ δεῖνι διαλέκτῳ, οὐκέτι ἀνύει τι, ὡς ἤνυσεν ἐν ταῖς οἰκείαις φωναῖς. Ἤδη δὲ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τὸ τοιοῦτον εὑρίσκεται· τὸν γὰρ ἀπὸ γενέσεως Ἑλλάδι διαλέκτῳ καλούμενον τὸν δεῖνα οὐκ ἂν μεταλαβόντες (75) εἰς διάλεκτον Αἰγυπτίων, ἢ Ῥωμαίων, ἤ τινος ἄλλου, ποιήσαιμεν παθεῖν ἢ δρᾶσαι ἅπερ πάθοι ἢ δράσαι ἂν καλούμενος τῇ πρώτῃ θέσει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαίων κληθέντα φωνῇ εἰ μεταλάβοιμεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον, ποιήσαιμεν ἄν, ὅπερ ποιεῖν ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπῳδὴ, τηροῦσα τὸ κατονομασθὲν αὐτῷ πρῶτον ὄνομα. Εἰ δὲ ταῦτα περὶ ἀνθρωπίνων ὀνομάτων λεγόμενά ἐστιν ἀληθῆ, τί χρὴ νομίζειν ἐπὶ τῶν δι' ἣν B δήποτε αἰτίαν ἀναφερομένων ἐπὶ τὸ Θεῖον ὀνομάτων; Μεταλαμβάνεται γάρ τι (76), φέρ' εἰπεῖν, εἰς Ἑλλάδα φωνὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ὀνόματος, καὶ σημαίνεταί τι ἀπὸ τῆς Ἰσαὰκ προσηγορίας, καὶ δηλοῦταί τι ἀπὸ τῆς Ἰακὼβ φωνῆς· καὶ ἐὰν μὲν ὁ καλῶν ἢ ὁ ὁρκῶν ὀνομάζῃ Θεὸν Ἀβραὰμ, καὶ Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸν Ἰακὼβ, τάδε τινὰ ποιήσαι ἂν ἤτοι διὰ τὴν τούτων φύσιν (77), ἢ καὶ δύναμιν αὐτῶν, καὶ δαιμόνων νικωμένων καὶ ὑποταττομένων τῷ λέγοντι ταῦτα· ἐὰν δὲ λέγῃ (78), « ὁ Θεὸς πατρὸς ἐκλεκτοῦ τῆς ἠχοῦς (79), καὶ ὁ Θεὸς τοῦ γέλωτος, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ πτερνιστοῦ· » οὕτως οὐδὲν ποιεῖ τὸ ὀνομαζόμενον, ὡς οὐδ' ἄλλο τι τῶν μηδεμίαν δύναμιν ἐχόντων. Οὕτω δὲ κἂν μὲν μεταλάβωμεν τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα εἰς Ἑλλάδα ἢ ἄλλην διάλεκτον, οὐδὲν ποιήσομεν· ἐὰν δὲ C τηρήσωμεν αὐτὸ, προσάπτοντες οἷς οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ συμπλέκειν αὐτὸ ᾠήθησαν (80)· τότε γένοιτ' ἄν

(74) Ἐπ' ὀλίγον. Philoc., ἐπ' ὀλίγου.

(75) Recte mss., μεταλαβόντες, ut supra lib. editi, μεταλαμβανόμενα, et infra, μεταλάβοιμεν. Philocalia tamen hoc loco habet, μεταβαλόντες, et infra, μεταβάλλοιμεν.

(76) Γάρ τι. Sic Philoc. Apud Hœschel. et Spenc. deest vocula, τι.

(77) Philoc., τόδε τι ποιῆσαι ἂν ἤτοι διὰ τὴν ὀνομάτων φύσιν. Vide adnotationes ad lib. I, num. 22.

(78) Ἐὰν δὲ λέγῃ. Jambl. libro *De mysteriis*, cap. *De nominibus divinis*: « Neque enim prorsus eamdem mentem servant nomina in aliam linguam interpretata; sed sunt gentibus singulis propria quædam, quæ gentibus aliis per vocem significare non possint. Accedit ad hæc, quod si significationum proprietates per aliam linguam interpretari possimus, non tamen eamdem conservant permutata potentiam. » Niceph. Greg. in Schol. ad Synesii librum *De insomniis*, p. 362: Περὶ δὲ τῶν ὀνομάτων, ἃ φωνοῦσι (Chaldæos intellige quorum e scriptis hæc se collegisse dicit) παραγγέλλουσι λέγοντες· Ὀνόματα βάρβαρα μήποτ' ἀλλάξῃς. Εἰσὶ γὰρ ὀνόματα παρ' ἑκάστοις θεόσδοτα, δύναμιν ἐν τελεταῖς ἄῤῥητον ἔχοντα, ὥσπερ τὸ Σαβαὼθ, τὸ Ἀδωναῒ, τὸ χερουβὶμ, καὶ τὸ σεραφὶμ, τὸ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἃ, φησὶν, ἐὰν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταθῇς διάλεκτον, ἀφανίζεις τὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ὡς καὶ Ὠριγένει δοκεῖ τῷ σοφῷ. Φησὶ δὲ Ἀσκληπιὸς, ὁ τοῦ τρισμεγίστου Ἑρμοῦ μαθητὴς, ἐν τῷ πρὸς τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα λόγῳ, ὅτι « Ὅσον δυνατόν ἐστί σοι, βασιλεῦ, τὸν ὑφ' ἡμῶν παραδεδομένον σοι λόγον διατήρησον, ἵνα μήτε εἰς Ἕλληνας ἔλθῃ τοιαῦτα μυστήρια, μήτε ἡ τῶν Ἑλλήνων ὑπερήφανος φράσις κεκαλλωπισμένη ἐξίτηλον ποιήσῃ τὸ σεμνὸν καὶ στιβαρὸν, καὶ τὴν ἐνεργητικὴν τῶν ὀνομάτων φράσιν. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι λόγοι, τῇ πατρῴᾳ διαλέκτῳ ἑρμηνευόμενοι, ἔχουσι σαφῆ τὸν τῶν λόγων νοῦν· καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ τῆς φωνῆς ποιὸν καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ὀνομάτων δύναμις ἐν αὐτῷ τὴν τῶν λεγομένων ἐνέργειαν ἔχουσι· διαστρεφόμενοι δὲ, ἀσαφεῖς τε γίνονται καὶ ἀνενέργητοι. « Jam vero de nominibus quæ usurpant præcipiunt hac formula, Nomina barbara neutiquam mutaveris. Sunt enim nomina singulis divinitus imposita, quæ vim et efficaciam incredibilem in sacris habent: veluti Sabaoth, Adonai, cherubim, seraphim, Abraham, Isaac, Jacob, et cætera ejusmodi, quorum vim et effectum obscurares, ut sapienti quoque Origeni visum est, si ea Græca dialecto exprimeres. Ait porro Æsculapius Mercurii ter maximi discipulus, D in ea oratione quam ad Ægyptium regem habuit, his verbis: Quantum in te situm est, rex, præceptiones tibi a nobis traditas observa, ne vel ad Græcos perveniant tam arcana mysteria, vel ampullata eorum oratio et compta, gravitatem et pondus rerum comprimat et debilitet, et minus efficacem nominum pronuntiationem reddat. Nam ejusmodi sermones, patria et vernacula lingua explicati perspicuam dictorum intelligentiam continent: siquidem ipsa vocis qualitas, et nominum Ægyptiorum vis, effectum eorum quæ dicuntur in se comprehendunt; permutati autem et conversi in aliam linguam, obscuri et inefficaces fiunt. » Spencer.

(79) Ἠχοῦς. Sic Philocalia, nec aliter Philo extremo *De Gigantibus* libro. Item libro *De Abrahamo* et libro *De nominum mutatione*. Hœschelius et Spencerus hic habent, ἠχούσης.

(80) Ὠήθησαν. Forte legendum, εἰώθασι.

τι κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τῶν τοιωνδὶ ἐπικλήσεων ἐκ τῆς τοιασδὶ φωνῆς. Τὸ δ' ὅμοιον ἐροῦμεν καὶ περὶ τῆς Σαβαὼθ φωνῆς, πολλαχοῦ τῶν ἐπῳδῶν παραλαμβανομένης, ὅτι, εἰ μεταλαμβάνομεν τὸ ὄνομα εἰς τὸ, Κύριος τῶν δυνάμεων, ἢ Κύριος στρατιῶν, ἢ παντοκράτωρ (διαφόρως γὰρ αὐτὸ ἐξεδέξαντο οἱ ἑρμηνεύοντες αὐτό·) οὐδὲν ποιήσομεν· τηροῦντες δ' αὐτὸ ἐν τοῖς ἰδίοις φθόγγοις, ποιήσομέν τι, ὥς φασιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί. Τὸ δὲ ὅμοιον ἐροῦμεν καὶ περὶ τοῦ Ἀδωναΐ. Εἴπερ οὖν οὔτε τὸ Σαβαὼθ οὔτε τὸ Ἀδωναΐ, μεταλαμβανόμενα εἰς ἃ δοκεῖ σημαίνειν ἐν Ἑλλάδι φωνῇ, ἀνύει τι· πόσῳ πλέον οὐδὲν ἂν ποιήσαι, οὐδὲ δυνηθείη παρὰ τοῖς μηδὲν διαφέρειν οἰομένοις Δία Ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαώθ;

A tuum, aut omnipotens (diverse enim illam interpretes explicant), nihil proficitur: quod secus accidet, ut affirmant harum artium consulti, si propria sua lingua pronuntietur. De Adonai idem quoque dicere licet. Jam si neque Sabaoth, neque Adonai translata in eam significationem, quam Græce habere videntur, nihil efficiunt, quanto minus efficient, quanto minori virtute erunt apud eos qui nihil interesse autumant, Jovem aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonæum, aut Sabaoth appellari?

Ταῦτα δὴ καὶ τὰ τούτοις ἀνάλογον (81) ἀπόρρητα ἐπιστάμενοι Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται, ἀπαγορεύουσιν ὄνομα θεῶν ἑτέρων ὀνομάζειν ἐν στόματι (82), μελετήσαντι τῷ ἐπὶ πᾶσι μόνῳ εὔχεσθαι Θεῷ, καὶ ἀναμνημονεύειν ἐν καρδίᾳ διδασκομένῃ καθαρεύειν ἀπὸ πάσης ματαιότητος νοημάτων καὶ λέξεων. Καὶ διὰ τοιαῦτα πᾶσαν αἰκίαν (83) ὑπομένειν μᾶλλον αἱρούμεθα ἢ τὸν Δία ὁμολογῆσαι Θεόν. Οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνομεν (84) Δία καὶ Σαβαώθ· ἀλλ' οὐδ' ὅλως θεῖόν τι τὸν Δία· δαίμονα δέ τινα χαίρειν οὕτως ὀνομαζόμενον, οὐ φίλον ἀνθρώποις οὐδὲ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ. Κἂν Αἰγύπτιοι δὲ τὸν Ἀμμοῦν ἡμῖν προτείνωσι, θάνατον (85) ἀπειλοῦντες, τεθνηξόμεθα μᾶλλον ἢ τὸν Ἀμμοῦν ἀναγορεύσαιμεν θεὸν, παραλαμβανόμενον, ὡς εἰκὸς, ἔν τισιν Αἰγυπτίαις καλούσαις τὸν δαίμονα τοῦτον ἐπῳδαῖς. Λεγέτωσαν δὲ καὶ Σκῦθαι τὸν Παππαῖον Θεὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ πεισόμεθα, τιθέντες μὲν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, ὡς δὲ φίλον τῷ λαχόντι τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν, καὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ τὴν διάλεκτον, οὐκ ὀνομάζοντες τὸν Θεὸν ὡς κυρίῳ ὀνόματι τῷ Παππαῖον. Σκυθιστὶ γὰρ τὸ προσηγορικὸν τὸν Θεὸν, καὶ Αἰγυπτιστὶ, καὶ πάσῃ διαλέκτῳ, ᾗ ἕκαστος ἐντέθραπται, ὀνομάζων, οὐχ ἁμαρτήσεται.

B 46. Atque hæc aliaque id genus arcana in causa fuerunt, cur Moyses et prophetæ vetarent[55], ne aliorum deorum nomen proferretur ore, quod soli Deo preces fundere profitebatur, et eorum memoria in corde servaretur, quod a vanis cogitationibus vanisque dictis purum se præstare didicerat. Hæc etiam faciunt, ut quævis tormenta perferre malimus, quam Jovem confiteri Deum. Neque enim putamus eumdem Jovem esse ac Sabaoth; imo ne quid divinum quidem esse Jovem, sed dæmonem quempiam et hominibus et vero Deo infensum, qui se hoc nomine decorari gaudet. Et Ammonem licet Ægyptii nobis intentata morte adorandum proponerent, mori præoptabimus, quam Deum appellare dæmonem illum, qui hoc nomine C procul dubio Ægyptiacis quibusdam incantationibus invocatur. Dicant et Scythæ Pappæum esse summum Deum: nos illis fidem non habebimus. Nam ponimus quidem esse universitatis Deum, sed negamus proprium ejus esse nomen Pappæum, quo nomine delectatur ille, qui Scytharum solitudines, nationem et linguam sortito obtinuit. Cæterum quod nomen in Scythica vel Ægyptiaca vel in quavis alia quisque educatus est lingua Deum significat, illud Deo tribui sine peccato potest.

Τὸ δ' αἴτιον τῆς Ἰουδαίων περιτομῆς οὐ ταυτόν ἐστι τῷ αἰτίῳ τῆς Αἰγυπτίων (86) περιτομῆς ἢ Κόλχων· διὸ οὐχ ἡ αὐτὴ νομισθείη ἂν περιτομή. Καὶ ὥσπερ ὁ θύων οὐ τῷ αὐτῷ θύει, εἰ καὶ ὁμοίως θύειν δοκεῖ, καὶ ὁ εὐχόμενος οὐ τῷ αὐτῷ εὔχεται, εἰ καὶ τὰ αὐτὰ ἐν ταῖς εὐχαῖς ἀξιοῖ· οὕτως οὐδ' εἴ τις περιτέμνεται, ἀδιαφορεῖ πάντως τῆς πρὸς ἕτερον περιτομῆς (87). Ἡ γὰρ πρόθεσις, καὶ ὁ νόμος, καὶ τὸ βούλημα τοῦ περιτέμνοντος, ἀλλοῖον ποιεῖ τὸ πρᾶγμα. Ἵνα δ' ἔτι μᾶλλον νοηθῇ τὸ πᾶν κατὰ τὸν τόπον, λεκτέον, ὅτι τὸ τῆς δικαιοσύνης ὄνομα ταυτὸν μέν ἐστι παρὰ πᾶσιν Ἕλλησιν· ἤδη δὲ ἀποδείκνυται ἄλλη μὲν ἡ κατ' Ἐπίκουρον δικαιοσύνη (88), ἄλλη δὲ ἡ κατὰ

47. Ad circumcisionem quod spectat, non eadem ejus usurpandæ causa est apud Judæos, quæ apud Ægyptios aut Colchos. Ex quo efficitur non D eamdem esse circumcisionem. Quemadmodum enim ex eo quod quis eadem ratione sacra facit, non eum sequitur eidem sacra facere, aut eidem offerre preces, qui eadem in precibus postulat: sic, etiamsi quis circumcidatur, minime consequens est ejus circumcisionem ab alterius circumcisione non discrepare. Diversum enim propositum, diversa lex, diversum circumcidentis consilium faciunt, ut **614** diversa sit etiam circumcisio. Quod quidem ut penitius intelligatur, dicen-

[55] Exod. XXIII, 13; Psal. XV, 4.

(81) *Ἀνάλογον.* Philocalia, κατὰ τὸ ἀνάλογον.

(82) Hœschelius et Spencerus in textu, ἐν [ἑνὶ] στόματι. Mox pro μελετήσαντι, Gelenius videtur legisse μελετήσαντες.

(83) *Πᾶσαν αἰκίαν.* Jo. Selden. syntagm. 2, *De diis Syris:* « Pie fateor Origenes, qui non vult Deum verum Jovem vocari, id est, Ζῆνα, ob fabularum de eo spurcitiem. Videas ejus librum quintum *adversus Celsum.* » SPENCER.

(84) *Ὑπολαμβάνομεν.* Sic Philocalia. Hœschelius autem et Spencerus, ὑπολαμβανόμενον.

(85) Hœschelius in textu, κόλασιν. Paulo post ubi Philocalia habet, ἀναγορεύσαιμεν θεόν, Hœschelius et Spencerus habent, ἀναγορεύσομεν θεόν. Infra Philocalia, ἡμεῖς οὐ πειθόμεθα.

(86) Hœschelius in textu, Αἰγυπτίου.

(87) Mallet Guietus, τῇ πρὸς ἕτερον περιτομῇ.

(88) *Ἄλλη μὲν ἡ κατ' Ἐπίκουρον δικαιοσύνη.*

dum idem esse apud Græcos omnes justitiæ nomen. Atqui tamen constat aliam esse ex Epicuro justitiam; aliam e Stoicis animam tripartitam esse negantibus; aliam ex Platonicis qui justitiam esse volunt, cum singulæ partes animæ suis quæque officiis fungitur. Item fortitudo alia est Epicuri labores ferentis ut majores effugiat; alia Stoici virtutem propter ipsam amplectentis; alia Platonici aientis fortitudinem ab irascibili animæ parte proficisci, atque illi locum circa pectus assignantis. Sic itaque diversa erit circumcisio pro diversa eorum qui circumciduntur doctrina. Verum de circumcisione nihil necesse est nos hic disserere. Qui scire volent quæ nostra sit de illa opinio, legant nostra in Pauli *ad Romanos Epistolam Commentaria.*

48. Ut igitur Judæi de circumcisione glorientur, certe illam ostendent aliam esse non solum a Colchorum et Ægyptiorum, sed etiam ab Ismaelitarum Arabum circumcisione, quamvis Ismael ab ipsorum patriarcha Abrahamo ortum duxerit, et cum illo circumcisus fuerit[86]. Aiunt Judæi circumcisionem octavæ diei præcipuam esse; quæ vero non fit octava die, non fieri nisi pro circumstantia. Ac forte usurpata est propter angelum quemdam genti Judaicæ infestum, qui incircumcisos lædere poterat, nihil poterat vero in circumcisos. Quod quidem dicet aliquis indicari ex iis quæ scripta sunt in Exodo, ubi angelus, antequam Eleazar circumcideretur, vim inferre Moysi legitur potuisse, nihil vero potuisse, illo circumciso[87]. Quæ res cum Sephoram non fugeret, accepto lapide filium suum circumcidit, dixitque secundum vulgata quidem exemplaria: « Sanguis

[86] Genes. XVII, 26. [87] Exod. IV, 24, 25.

A τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς (89), ἀρνουμένους τὸ τριμερὲς τῆς ψυχῆς, ἄλλη δὲ κατὰ τοὺς ἀπὸ Πλάτωνος (90) ἰδιοπραγίαν τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς φάσκοντας εἶναι τὴν δικαιοσύνην. Οὕτω δὲ καὶ ἄλλη μὲν ἡ Ἐπικούρου ἀνδρεία (91), ὑπομένοντος πόνους διὰ φυγὴν πόνων πλειόνων· ἄλλη δ' ἡ τοῦ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, δι' αὐτὴν (92) αἱρουμένου πᾶσαν ἀρετήν· ἄλλη δὲ ἡ ἀπὸ Πλάτωνος (93), τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς φάσκοντος αὐτὸ (94) εἶναι ἀρετήν, καὶ ἀποτάσσοντος αὐτῇ τόπον τὸν περὶ τὸν θώρακα. Οὕτω δ' εἴη ἂν κατὰ τὰ διάφορα τῶν περιτεμνομένων δόγματα διάφορος ἡ περιτομή· περὶ ἧς ἐν τοιούτῳ συγγράμματι οὐκ ἀναγκαῖον νῦν λέγειν. Ὅτῳ γὰρ φίλον ἰδεῖν τὰ κινήσαντα ἡμᾶς εἰς τὸν τόπον, ἀναγνώτω περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς εἰς τὴν *πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴν* Παύλου
B πραγματευθεῖσιν ἡμῖν.

Κἂν σεμνύνωνται τοίνυν Ἰουδαῖοι τῇ περιτομῇ, χωρίσουσιν αὐτὴν οὐ μόνον τῆς τῶν Κόλχων καὶ Αἰγυπτίων περιτομῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰσμαηλιτῶν Ἀράβων, καίτοιγε ἀπὸ τοῦ προπάτρος αὐτῶν Ἀβραὰμ τοῦ Ἰσμαὴλ γεγενημένου, καὶ σὺν ἐκείνῳ περιτεμνομένου. Λέγουσι δὲ Ἰουδαῖοι τὴν μὲν ὀκταήμερον περιτομὴν εἶναι τὴν προηγουμένην, τὴν δὲ μὴ τοιαύτην ἐκ περιστάσεως· καὶ τάχα διά τινα πολέμιον τῷ Ἰουδαίων ἔθνει ἄγγελον αὐτὴ ἐτελεῖτο, δυνάμενον μὲν σίνεσθαι τοὺς μὴ περιτεμνομένους αὐτῶν, ἀτονοῦντα δὲ ἐν τοῖς περιτεμνομένοις. Ὅπερ φήσει τις δηλοῦσθαι ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἐξόδῳ γεγραμμένων· ἐν οἷς ὁ ἄγγελος πρὸ μὲν τῆς περιτομῆς τοῦ Ἐλιάζαρ (95), ἐνεργεῖν ἐδύνατο κατὰ Μωϋσέως, περιτμηθέντος δ' αὐτοῦ, οὐδὲν ἴσχυσε.
C Καὶ τοιαῦτά γε μαθοῦσα ἡ Σεπφώρα λαβοῦσα ψῆφον, περιέτεμε τὸ παιδίον ἑαυτῆς· κατὰ μὲν τὰ κοινὰ τῶν ἀντιγράφων λέγειν ἀναγεγραμμένη τὸ, « Ἔστη τὸ αἷμα

Plutarch., lib. IV, cap. 4, *De placitis philosoph.*: Ἐπίκουρος διμερῆ τὴν ψυχήν, τὸ μὲν λογικὸν ἔχουσαν ἐν τῷ θώρακι καθιδρυμένον, τὸ δὲ ἄλογον καθ' ὅλην τὴν σύγκρισιν τοῦ σώματος διεσπαρμένον. « Epicurus bimembrem facit animam, cujus pars rationis compos in pectore sita sit, bruta per totam corporis concretionem diffusa. » SPENCER.

(89) *Τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς.* Tertull., cap. 14 *De anima*: « Dividitur autem in partes nunc in duas a Platone; nunc in tres a Zenone; nunc in quinque, et in sex a Panætio; in septem a Sorano; etiam in octo penes Chrysippum; etiam in novem penes Apollophanem; sed et in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Possidonium, qui a duobus exorsus titulis, principali quod aiunt ἡγεμονικόν, et a rationali, quod aiunt λογικόν, in duodecim exinde prosecuit. » Plutarch., lib. IV, cap. 4, *De placitis philos.* SPENCER. Ibidem ἀρνουμένους, et paulo post, φάσκοντας recte habet codex Jolianus ex correctione. Hæc apud Hœschelium et Spencerum posita fuerant in genitivo, ἀρνουμένων et φασκόντων, propter sequentia, ὑπομένοντος, αἱρουμένου, φάσκοντος, etc., sed male, nam dispar est ratio. Mox τὸ τριμερές. Plato, l. IV *De Republ.*, pag. 436, 439; lib. IX *De republ.*, pag. 580, 581; in *Phædro*, pag. 246; Plutarch., in *Quæst. Plat.*, Clemens, *Strom.* v, pag. 572; Theodoret., serm. 5, *De natura hominis*; Philo libro *De agricultura*; Tertull., cap. 16 *De anima*.

(90) *Τοὺς ἀπὸ Πλάτωνος.* Vide Platonem lib. IV *De republ.*, pag. 440, 441, 442, 443.

(91) *Ἐπικούρου ἀνδρεία.* Tull., *Tusculan quæst.* lib. v: « Totumque hoc de voluptate sic ille (*id est* Epicurus) præcepit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. Itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura sit, et dolorem suspiciat majorem efficientem voluptatem. » SPENCER.

(92) *Δι' αὐτήν.* Dubitat Guietus annon scribendum sit δι' αὐτῆς. Mavult Boherellus δι' αὐτήν. Seneca, libro *De vita beata*, cap. 9: « Itaque erras, cum interrogas: Quid sit illud, propter quod virtutem petam? Quæris enim aliquid supra summum. Interrogas: Quid petam extra virtutem? ipsam: nihil enim habet melius; ipsa pretium sui est. » Tull., lib. v *De finibus*: « Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice tanquam ex oraculo editur: « Virtus ad beate vivendum seipsa contenta est. » SPENCER.

(93) *Ἡ ἀπὸ Πλάτωνος* Vide Platonem in *Timæo*, pag. 69, 70. Tull., *Tusculan. quæst.* lib. I: « Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit; et duas partes separare voluit, iram, et cupiditatem; quas locis disclusit: iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit. » SPENCER.

(94) *Αὐτό.* Boherellus legit, αὐτήν, nempe τὴν ἀνδρείαν, ut mox habetur in libb. editis.

(95) *Ἐλιάζαρ.* Cave, inquit Boherellus, confundas cum Eleazare qui filius fuit Aaronis, Exod. VI, 23. Hic Moysis filius erat, Exod. XVIII, 4, et I Chron. XXIII, 15.

τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου·» κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν αὐτό (95*)· «Νυμφίος αἱμάτων σύ μοι.» Ἤδει γὰρ τὸν περὶ τοῦ τοιουδὶ ἀγγέλου λόγον, δυναμένου πρὸ τοῦ αἵματος, καὶ παυομένου διὰ τὸ τῆς περιτομῆς αἷμα· ἐφ' ᾧ καὶ ἐλέχθη αὐτῷ (96) τὸ· «Νυμφίος αἱμάτων σύ μοι.» Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περιεργότερά πως εἶναι δοκοῦντα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀκοὴν, παρακεκινδυνευμένως ἐπὶ τοσοῦτον λελέχθω· οἷς ἔτι ἓν, ὡς Χριστιανῷ πρέπον, προσθεὶς, ἐπὶ τὰ ἑξῆς μεταβήσομαι. Ἐδύνατο γὰρ οὗτος, οἶμαι, ὁ ἄγγελος κατὰ τῶν μὴ περιτεμνομένων ἀπὸ τοῦ λαοῦ (96*), καὶ ἁπαξαπλῶς πάντων τῶν σεβόντων μόνον τὸν Δημιουργόν· καὶ ἐπὶ τοσοῦτόν γε ἐδύνατο, ὅσον οὐκ ἀνειλήφει σῶμα ὁ Ἰησοῦς· ὅτε δ' ἀνείληφε, καὶ περιετέμνετο τὸ ἐκείνου σῶμα, καθῃρέθη πᾶσα ἡ κατὰ τῶν ἐν τῇ θεοσεβείᾳ ταύτῃ περιτεμνομένων (97) δύναμις αὐτοῦ· ἀφάτῳ γὰρ θεότητι καθεῖλεν ἐκεῖνον ὁ Ἰησοῦς. Διὸ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἀπείρηται περιτέμνεσθαι, καὶ λέγεται αὐτοῖς, ὅτι, «Ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς οὐδὲν ὑμᾶς ὠφελήσει.»

Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ τῷ συῶν ἀπέχεσθαι, ὡς μεγάλῳ τινὶ, Ἰουδαῖοι σεμνύνονται· ἐπὶ δὲ τῷ τὴν καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων φύσιν μεμαθηκότες (97*), καὶ τὴν τούτου αἰτίαν ἐγνωκέναι, καὶ τὸν σῦν ἐν ἀκαθάρτοις τετάχθαι. Καὶ ταῦτα δὲ σύμβολά τινων ἦν μέχρι τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας· μεθ' ὃν (98) τῷ μαθητῇ αὐτοῦ λέλεκται, μηδέπω νοοῦντι τὸν περὶ τούτων λόγον, καὶ φάσκοντι, «Οὐδὲν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου,» τό, «Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε (98*), σὺ μὴ κοίνου.» Οὔτ' οὖν πρὸς Ἰουδαίους οὔτε πρὸς ἡμᾶς ἐστι τὸ οὐ μόνον συῶν, ἀλλὰ προσέτι αἰγῶν, καὶ οἰῶν, καὶ βοῶν, καὶ ἰχθύων ἀπέχεσθαι τοὺς Αἰγυπτίων ἱερεῖς. Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ βρῶμα ἡμᾶς οὐ παραστήσει τῷ Θεῷ· οὐ μέγα φρονοῦμεν μὴ ἐσθίοντες, οὐδ' ἀπὸ γαστριμαργίας ἥκομεν ἐπὶ τὸ ἐσθίειν. Διόπερ, τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου, ἐμψύχων (99) ἀπεχόμενοι, χαιρόντων. Ὅρα δὲ καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ αἰτίου τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς τῶν ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἀσκητῶν (1). Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ διὰ τὸν περὶ ψυχῆς μετενσωματουμένης μῦθον ἐμψύχων ἀπέχονται.

..... Καί τις φίλον (2) *υἱὸν ἀείρας,*
Σφάξει ἐπευχόμενος μέγα νήπιος.

A circumcisionis filii mei stetit; » secundum Hebraicum vero: « Sponsus sanguinum **615** tu mihi es. » Noverat enim hujusmodi illum esse angelum, qui aliqua posset ante effusum sanguinem, sed cujus potestas circumcisionis sanguine coerceretur. Qua de causa dixit: « Sponsus sanguinum tu mihi es. » Sed hæc quæ et paulo curiosiora videntur, nec vulgi auribus accommodata, hactenus dicere ausus, unum duntaxat addam, quod Christianum decet, et postea ad reliqua pergam. Mihi videtur aliqua illius angeli fuisse potestas in eos e Judæis qui circumcisi non fuerant, et in omnes generatim, qui Creatorem solum adorabant, donec Jesus corpus non assumpsit; sed postquam corpus suscepit, istudque corpus circumcisum est, irrita illius angeli
B facta est potentia in eos qui ejusdem Dei cultum amplexi non circumciduntur. Hanc enim exstinxit Jesus ineffabili sua divinitate. Quocirca ejus discipulis vetitum est ne circumcisionem accipiant, illisque dictum est: « Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit [58]. »

§ 49. Neque vero se efferunt Judæi de porcorum abstinentia quasi res esset magni momenti; sed quod mundorum immundorumque animalium naturam docti, causam hujus discriminis perspectam habeant, et quare sus in immundis censeatur. Atque hæc quarumdam rerum fuerunt signa usque ad Jesu adventum: post quem, cum ejus discipulus nondum arcanam eorum rationem cognosceret diceretque: « Nunquam manducavi omne commune
C et immundum, » audiit: « Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris [59]. » Nec igitur Judæos, nec nos ferit quod Celsus de sacerdotibus Ægyptiis refert, eos non modo suibus, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus abstinere. Cum id, quod in os intrat, non coinquinet hominem, nec esca nos commendet Deo [60]; abstinentiam non gloriæ ducimus, neque gula ad comedendum adducimur. Itaque valeant per nos licet Pythagorici qui animatis abstinent. Vide autem quam dispar sit Pythagoricorum animatis abstinentium et nostrorum ascetarum ratio. Illi enim animatis abstinent propter fabulam de migratione animæ in varia corpora.

..... Atque aliquis tam stultus et amens,
Ut sacris operans sua pignora mactet ad aras.

[58] Galat. v, 2. [59] Act. x, 14, 15. [60] Matth. xv, 2; I Cor. VIII, 8.

(95*) *Αὐτό*. Forte scribendum αὖ τό.

(96) Hœschelius et Spencerus in margine, αὐτῇ.

(96*) *Κατὰ τῶν μὴ περιτεμνομένων ἀπὸ τοῦ λαοῦ*. Οἱ μὴ περιτεμνόμενοι ἀπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ σέβοντες μόνον τὸν δημιουργόν, sunt illi qui in Actis sæpius vocantur, σεβόμενοι τὸν Θεόν, in antiqua versione *cœlicolæ*, in scriptis vero Rabbinorum, *proselyti inquilini*, גרי תושב.

(97) *Περιτεμνομένων*. Boherellus legit, μὴ περιτεμνομένων, et ibidem, καθεῖλεν ἐκείνην pro καθεῖλεν ἐκεῖνον.

(97*) *Μεμαθηκότες*. Guieto scribendum videtur, μεμαθηκέναι.

(98) *Μεθ' ὃν*. Codex Regius, μεθ' ἥν, non male.

(98*) Hœschelius in textu, ἐκάθηρε.

(99) *Ἐμψύχων*. Ita codex Basileensis, sicque
D paulo post ipsimet libb. impressi, qui tamen hoc loco habent ἐμψύχου.

(1) *Τῶν ἐν ἡμῖν ἀσκητῶν*. Longe ante monachorum ortum, Christiani qui severioribus pietatis officiis dabant operam, οἱ ἀσκηταί dicebantur. Sic apud Clementem Alexandrinum *Strom.* IV, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα. Consulenda etiam Origenis homilia decima nona in Jeremiam. Sic Hierosolymitanus Cyrillus catechesi decima Annam prophetissam filiam Phanuelis ἀσκήτριαν vocat. Sic etiam populus Alexandrinus referente Alexandrina synodo Athanasium in episcopum flagitans, appellabat ἕνα τῶν ἀσκητῶν, et in Synopseos Athanasianæ fine Lucianus martyr vocatur magnus Asceta, et sic *Const. apostol.* lib. VIII.

(2) *Καί τις φίλον*. Versus Empedoclis apud Plu-

616 Nos vero, si quando abstinemus, id a nobis fit ut castigetur corpus et in servitutem redigatur. Quippe volumus « mortificare membra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, affectus, concupiscentiam malam [61]; » et nihil non experimur, ut « facta carnis » mortificemus [62].

50. Pergit Celsus : « Nec eos Deo probari cordique esse præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti angelos, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acceperint. » Sed hanc gentem Deo probatam fuisse inde arguitur, quod etiam ii, qui sunt a nostra fide alieni, summum Deum appellent Hebræorum Deum; quodque, quamvis parvo numero superfuerint, reliquiæ tamen divina potestate servatæ fuerint incolumes; ita ut nihil ab Alexandro Macedone passi fuerint [63], tametsi propter fœdera quædam et juramenta contra Darium arma capere recusaverint. Quin aiunt summum Judæorum pontificem sacerdotali veste indutum ab illo Alexandro adoratum fuisse, dixisseque Alexandrum sibi per somnum visum esse quempiam eadem illa veste ornatum, qui ipsi prædixerat se totam Asiam armis esse subacturum. Nos igitur Christiani affirmamus Judæos præ cæteris Deo placuisse et fuisse probatos; hanc autem tutelam gratiamque ad nos migrasse, postquam Jesus in eos qui e gentibus crediderant, virtutem transtulit quæ prius apud Judæos erat. Hinc est quod, licet multa tentarint Romani ut Christianos pessundarent, consilium tamen ad exitum perducere non potuerunt. Pro illis enim pugnabat Dei manus, volentis ut ex uno Judææ an-

A ἡμεῖς δὲ, κἂν τὸ τοιοῦτο πράττωμεν, ποιοῦμεν αὐτὸ, ἐπεὶ ὑπωπιάζομεν (3) τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγοῦμεν καὶ βουλόμεθα « νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, ἀσέλγειαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν· » καὶ πάντα γε πράττομεν, ἵνα « τὰς πράξεις τοῦ σώματος » θανατώσωμεν.

Ἔτι δὲ περὶ Ἰουδαίων ἀποφαινόμενος ὁ Κέλσος φησίν· « Οὐδ' εὐδοκιμεῖν παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ στέργεσθαι διαφόρως τι τῶν ἄλλων τούτους, εἰκός· καὶ πέμπεσθαι μόνοις αὐτοῖς ἐκεῖθεν ἀγγέλους, οἷον δὴ τινα μακάρων χώραν λαχοῦσιν. Ὁρῶμεν γὰρ αὐτοὺς καὶ τὴν χώραν, τίνων ἠξίωνται. » Ἐλέγξομεν οὖν καὶ τοῦτο, λέγοντες, ὅτι τὸ εὐδοκιμηκέναι τὸ ἔθνος τοῦτο παρὰ Θεῷ δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, B καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων τῆς ἡμετέρας πίστεως, Ἑβραίων καλεῖσθαι Θεόν. Καὶ ὡς εὐδοκιμοῦντές γε ὅσον οὐκ ἐγκατελείποντο (4), καίτοιγε ὀλίγοι τυγχάνοντες τὸν ἀριθμὸν διετέλουν φρουρούμενοι ὑπὸ θείας δυνάμεως· ὡς μηδ' ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος παθεῖν (5) τι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ, καίτοιγε μὴ βουληθέντας διά τινας συνθήκας καὶ ὅρκους ἀναλαμβάνειν ὅπλα κατὰ τοῦ Δαρείου. Τότε φασὶ καὶ τὸν Ἰουδαίων ἀρχιερέα, ἐνδύντα τὴν ἱερατικὴν στολὴν, προσκεκυνῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, φάσκοντος αὐτῷ τούτῳ τῷ σχήματι ἑωρακέναι τινὰ, ἐπαγγελλόμενον αὐτῷ κατὰ τοὺς ὕπνους ὑποτάξειν τὴν Ἀσίαν ὅλην. Ἡμεῖς οὖν οἱ Χριστιανοί φαμεν τὸ μὲν εὐδοκιμεῖν παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ στέργεσθαι διαφόρως τι τῶν ἄλλων, πάνυ ἐκείνοις συμβεβηκέναι· ταύτην δὲ τὴν οἰκονομίαν C μεταβεβηκέναι καὶ τὴν χάριν ἐφ' ἡμᾶς, μεταστήσαντος τὴν ἐν Ἰουδαίοις δύναμιν ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύσαντας τῷ Ἰησοῦ (6). Διὸ πολλὰ βουληθέντες

[61] I Cor. IX, 27; Coloss. III, 5. [62] Rom. VIII, 13. [63] Flav. Joseph. lib. II, c. 8, Antiq. Jud.

tarchum in libro *De superstitione*, pag. 171 : Τί δὲ Καρχηδονίοις οὐκ ἐλυσιτέλει, Κριτίαν λαβοῦσιν ἢ Διαγόραν νομοθέτην ἀπ' ἀρχῆς, μήτε τινὰ θεῶν μήτε δαιμόνων νομίζειν; ἢ τοιαῦτα θύειν, οἷα τῷ Κρόνῳ ἔθυον· οὐχ ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς φησι, τῶν τὰ ζῶα θυόντων καθαπτόμενος·

Μορφὴν δ' ἀλλάξαντα πατὴρ φίλον υἱὸν ἀείρας,
Σφάζει ἐπευχόμενος μέγα νήπιος.

Ἀλλ' εἰδότες, καὶ γινώσκοντες, αὐτοὶ τὰ αὐτῶν τέκνα καθιέρευον. « Nonne utilius erat Carthaginensibus jam inde ab initio Critia vel Diagora ad condendas leges adhibito decernere nullum esse Deum, nullum genium, quam talia sacra facere, qualibus illi Saturno operabantur? ubi non, ut Empedocles ait, reprehendens eos qui animalia sacrificant,

Mutata genitor jugulans sua pignora forma
Immolat, et vanis stultus ferit aera votis,

sed scientes prudentesque suos ipsi liberos sacrificabant. » Omissa itaque interrogatione, lege :

... Atque aliquis sua pignora chara
Mactabit demens sacris operatus ad aras.

Sextus Empiricus, lib. VIII *Adversus mathematicos*, pag. 331 : Ἔνθεν καὶ παρῄνουν οὗτοι οἱ φιλόσοφοι (*Pythagoræi*) ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων, καὶ ἀσεβεῖν ἔφασκον τοὺς ἀνθρώπους,

Βωμὸν ἐρεύθοντας μακάρων θερμοῖσι φόνοισι.

Καὶ Ἐμπεδοκλῆς πού φησιν·

Οὐ παύσεσθε φόνοιο δυσηχέος; οὐκ ἐσορᾶτε
Ἀλλήλους δάπτοντες ἀκηδείῃσι νόοιο;

καί·

Μορφὴν δ' ἀλλάξαντα πατὴρ φίλον υἱὸν ἀείρας,
Σφάζει ἐπευχόμενος μέγα νήπιος· οἱ δὲ πορεῦνται
Λισσόμενοι θύοντες, ὁ δ' ἀνήκουστος ὁμοκλέων,
Σφάξας, ἐν μεγάροισι κακὴν ἀλεγύνατο δαῖτα.
Ὡς δ' αὔτως πατέρ' υἱὸς ἑλὼν καὶ μητέρα παῖδες
Θυμὸν ἀποῤῥαίσαντα φίλας κατὰ σάρκας ἔδουσι.

« Hinc suadebant hi philosophi abstinere ab animatis, et impios esse dicebant homines qui

Rubra Deum calida faciunt altaria cæde.

Et alicubi dicit Empedocles :

D
Non desistetis crudelem admittere cædem?
Pulchrumne afflicta sic vos discerpere mente
Inter vos? forma mutata namque parentes
Charos occidunt natos, per multa precati
Stulti. Aliique Jovi facientes sacra precantur.
Ast alius non exauditus in ædibus istum
Occidit clamans, miseras epulasque paravit.
Atque pater nati crudeli cæde perempti,
Et matrum nati carnes in viscera condunt. »

SPENCER.

(3) *Ὑπωπιάζομεν.* Hœschelius in textu, ὑποπιάζομεν.

(4) *Ὅσον οὐκ ἐγκατελείποντο.* Particula negativa οὐκ deest apud Hœschelium et Spencerum, sed reperitur in codd. Regio, Basileensi et Vaticano, eamque agnoscit Gelenius, et requirit Guietus qui delet ὅσον.

(5) *Παθεῖν.* Fl. Joseph. lib. II, cap. 8, *Antiq. Judaic.*

(6) *Τῷ Ἰησοῦ.* Codex Basileensis in textu habet,

Ῥωμαῖοι κατὰ Χριστιανῶν ἐπὶ τῷ κωλῦσαι αὐτοὺς ἔτι εἶναι, οὐ δεδύνηνται· ἦν γὰρ ὑπερμαχοῦσα αὐτῶν θεία χεὶρ, καὶ βουλομένη τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀπὸ μιᾶς τῆς κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γῆν γωνίας ἐπισπεῖραι ὅλῳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων.

Ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν λέλεκται πρὸς τὸν Κέλσον, κατηγοροῦντα Ἰουδαίων καὶ τοῦ λόγου αὐτῶν, τὰ ἐγκείμενα (7), Φέρε, τὰ ἑξῆς ἐκθέμενοι παραστήσωμεν, ὅτι οὔτε ἀλαζονευόμεθα ἐπαγγελλόμενοι εἰδέναι τὸν μέγαν Θεόν· οὔτε γοητείᾳ, ὡς Κέλσος οἴεται, ὑπήχθημεν Μωϋσέως, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ· ἀλλ' ἐπ' ἀγαθῷ τέλει καὶ τοῦ ἐν Μωϋσῇ Θεοῦ ἀκούομεν, καὶ τὸν μαρτυρούμενον ὑπ' αὐτοῦ Θεὸν Ἰησοῦν ὡς Υἱὸν Θεοῦ παρεδεξάμεθα, τὰ ἄριστα ἐλπίζοντες, ἐπὰν κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ βιώσωμεν. B Ἑκόντες δ' ὑπερβησόμεθα εἰπεῖν εἰς ἃ προλαβόντες ἐξεθέμεθα, διδάσκοντες « πόθεν ἥκομεν, καὶ τίνα ἀρχηγὸν ἔχομεν, καὶ τίς ὁ ἀπὸ τούτου νόμος. » Κἂν βούληταί γε ἡμᾶς μηδὲν διαφέρειν τῶν τὸν τράγον, ἢ τὸν κριὸν, ἢ τὸν κροκόδειλον, ἢ τὸν βοῦν, ἢ τὸν ἵππον τὸν ποτάμιον (8), ἢ τὸν κυνοκέφαλον, ἢ αἴλουρον σεβόντων Αἰγυπτίων, ὁ Κέλσος αὐτὸς ἂν εἰδείη, καὶ εἴ τις αὐτῷ περὶ τούτου ὁμοδοξεῖ· ἡμεῖς δὲ, ὅση δύναμις, διὰ πολλῶν ἐν τοῖς πρὸ τούτων περὶ τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν τιμῆς ἀπελογησάμεθα, δεικνύντες, ὅτι κρεῖττον εὕρομεν· καὶ μόνοι ἡμεῖς, τὸ καθαρῶς καὶ ἀμιγὲς (9) πρὸς τὸ ψεῦδος ἀληθὲς ἐν τῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ ἀποφαινόμενοι εἶναι, οὐχ ἑαυτοὺς, ἀλλὰ τὸν διδάσκαλον συνίσταμεν, ὑπὸ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ διὰ πλειόνων μαρτυρηθέντα, καὶ τῶν προφητικῶν ἐν Ἰουδαίοις λόγων, C καὶ αὐτῆς τῆς ἐναργείας· δείκνυται γὰρ οὐκ ἀθεεὶ τὰ τηλικαῦτα δεδυνημένος.

Ἣν δὲ βουλόμεθα ἐξετάσαι νῦν τοῦ Κέλσου λέξιν, οὕτως ἔχει· « Καὶ δὴ παραλείπωμεν (10) ὅσα περὶ τοῦ διδασκάλου διελέγχονται, καὶ δοκείτω τις ὡς ἀληθῶς ἄγγελος. Ἧκε δὲ πότερον οὗτος πρῶτος καὶ μόνος, ἢ καὶ ἄλλοι πρότερον; Εἰ μὲν φαῖεν, ὅτι μόνος, ἐλέγχοιντο ἂν ἐναντία σφίσι ψευδόμενοι. Ἐλθεῖν γὰρ καὶ ἄλλους λέγουσι πολλάκις, καὶ ὁμοῦ γε ἑξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα, οὓς δὴ γενέσθαι κακοὺς, καὶ κολάζεσθαι δεσμοῖς ὑποβληθέντας ἐν γῇ· ὅθεν καὶ τὰς θερμὰς πηγὰς εἶναι τὰ ἐκείνων δάκρυα. Καὶ μὴν καὶ πρὸς τὸν αὐτοῦ τοῦδε τάφον ἐλθεῖν ἄγγελον, D οἱ μὲν ἕνα, οἱ δὲ δύο, τοὺς ἀποκρινομένους ταῖς γυναιξὶν, ὅτι ἀνέστη. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Παῖς, ὡς ἔοικεν, οὐκ ἐδύνατο ἀνοῖξαι τὸν τάφον, ἀλλ' ἐδεήθη ἄλλου ἀποκινήσοντος (11) τὴν πέτραν. Ἔτι μὲν καὶ ὑπὲρ τῆς Μαρίας κυούσης πρὸς τὸν τέκτονα ἧκεν

A gulo verbum suum in totum genus hominum propagaretur.

51. Sed quoniam pro viribus ad Celsi Judæos eorumque dogmata insectantis calumnias respondimus, age, sequentium examine ostendamus arrogantiæ verti non debere, quod nobis magni 617 Dei notitiam vindicamus; nos Moysis aut ipsius Jesu nostri Salvatoris præstigiis non fuisse circumventos; quin potius nos magno nostro commodo Deum in Moyse loquentem audire, et Jesum, quem Deus ipse Deum esse testatur, ut Dei Filium recipere, cum spe fore, ut, si ejus præceptis vitam componimus, maxima bona consequamur. Quæ vero nos hic interrogat, « unde veniamus? quem habeamus ducem? quænam sit ejus lex? » ea lubens prætereo. Hæc enim omnia jam occupavimus. Quod ait nihil nos differre ab Ægyptiis, qui aut hircum, aut arietem, aut crocodilum, aut bovem, aut hippopotamum, aut cynocephalum, aut felem colunt, ipse viderit et si qui in eadem ac ille sententia versatur. Nos pro virili pluribus supra cultus Jesu a nobis tributi rationem reddidimus, probavimusque non fuisse meliorem partem ad quam nos applicaremus. Cum autem in Jesu doctrina contendimus inveniri puram et ab omni mendacio vacuam veritatem, non nos ipsi, sed doctorem nostrum commendamus, cui multis argumentis summus Deus, prophetica Judæorum scripta, ipsamet rerum evidentia testimonium perhibent. Tot enim ab illo fieri non potuisse sine Deo miracula, manifestum est.

52. Quæ nunc Celsi verba animus est excutere, hæc sunt: « Sane relinquamus ea, quæ contra illos de suo magistro afferri possunt. Demus illum vere esse quemdam angelum. At venitne ille primus ac solus? An alii prius venerunt? Si responderint solum venisse, mentiri secum pugnantia arguentur. Sæpe enim et alios venisse prædicant, nempe sexaginta simul, aut septuaginta, qui, cum facti fuissent mali, vinculis sub terra constricti suorum criminum pœnas luunt, et ex eorum lacrymis calidos fontes exoriri. Et ad hujus sepulcrum alii unum, alii duos ferunt angelos venisse nuntiatum mulieribus, illum e mortuis surrexisse. Dei enim Filius, credo, non potuit sepulcrum retegere, et alio opus habuit qui lapidem removeret. Alter adhuc angelus fabrum admonuit Mariam esse gra-

τῷ Θεῷ, et ad oram τῷ Ἰησοῦ. Quid si vero utraque lectio coalescat in unam istam τῷ Θεῷ Ἰησοῦ, ut referatur Ἰησοῦ in genitivo ad μεταστήσαντος; forte etiam legi possit πιστεύσαντας αὐτῷ, Ἰησοῦ. Utut est, Boherellus et Guietus legunt, τοῦ Ἰησοῦ, et referunt ad præcedens μεταστήσαντος.

(7) *Τὰ ἐγκείμενα*. Guieto scribendum videtur τὰ ἐκκείμενα.

(8) *Ἵππον τὸν ποτάμιον*. Ita recte codd. Regius et Basileensis, sicque Aristoteles lib. II *Histor. animal.*, cap. 7, ὁ δὲ ἵππος ὁ ποτάμιος, et lib. VIII, c. 24, διὸ καὶ ἡ τοῦ ποταμίου ἵππου φύσις. Male ergo Hœschelius et Spencerus hoc loco habent, ἱπποποτάμιον. Legendum erat potius ἱπποπόταμον.

(9) *Τὸ καθαρῶς καὶ ἀμιγές*. Malim cum Boherello, τὸ καθαρὸν καὶ ἀμιγές.

(10) Primus codex Anglicanus, παραλείπωμεν, sicque legebat Gelenius. Hœschelius vero et Spencerus, παραλείπομεν.

(11) Omnes codd. mss., ἀποκινήσοντος. Impressi, ἀποκινήσαντος.

vidam. Alter etiam jussit, accepto puero, fugam capessere. Et quorsum hæc tanta diligentia? Quid opus est enumerari omnes qui ad Moysen et ad alios ex ipsis missi sunt? Sin igitur missi sunt et alii, planum est et hunc ab eodem Deo missum esse. Volo etiam illum ob res majoris momenti legatum fuisse, aut propter peccata Judæorum, aut propter interpretationes quibus suam religionem depravarent, aut propter morum improbitatem. Hæc enim subindicare videntur. »

618 53. Hæc ut refellerentur, satis quidem essent quæ supra dicta sunt, ubi seorsim de Salvatore nostro Jesu Christo contra Celsum sermonem fecimus : sed, ne videamur aliquid ejus scripti prætermittere, quasi nihil nobis esset quod respondeamus; age, etiamsi eadem iterare Celso cogente necesse sit, tamen quam poterimus paucis disseramus. Fortasse iisdem de rebus disputanti succurret quidpiam novum et dilucidius. Ac primum ait se « relinquere ea quæ contra Christianos de suo magistro dici possunt. » Perspicuum tamen est ex iis quæ supra dixit, nihil ab illo prætermissum esse quod objicere potuit. Hoc vero fuerit schema rhetoricum. Sed nihil nobis de nostro Salvatore exprobrari posse, quidquid ille criminari videatur, certum habebit quisquis veritatis amore ductus diligenter expenderit ea quæ de illo prædicta et scripta sunt. Deinde quasi per gratiam id nobis de Salvatore concedens : « Demus, inquit, illum vere esse quempiam angelum. » Verum id accipimus non tanquam a Celso datum : rem ipsam oculis hausimus; siquidem ad totum genus humanum advenit verbo suo et doctrina, prout eum quisque capere poterat : quod quidem opus non fuit simplicis angeli, sed « angeli, ut propheta loquitur, magni consilii [64]. » Nuntiavit enim hominibus magnum de illis Dei et omnium parentis consilium, nempe ut qui vitam in pura religione degerent, ii per insignia facta ad Deum veluti ascenderent; qui vero sic vivere recusarent, ii longe discederent a Deo, et incredulitate sua sibi viam ad exitium facerent. Postea, « si angelus, inquit, fuit iste qui ad homines venit, venitne ille primus ac solus? an alii prius venerunt? » Quod utrumque pluribus refutare sibi videtur. Ac licet nemo vere Christianus dicat Christum solum advenisse, tamen Celsus ait, « si dixerint venisse solum, » alios ab hominibus visos fuisse.

A ἄγγελος· καὶ ὑπὲρ τοῦ τὸ βρέφος ἐξαρπάσαντας φυγεῖν ἄλλος ἄγγελος. Καὶ τί δεῖ πάντα ἀκριβολογεῖσθαι, καὶ τοὺς Μωϋσῇ τε καὶ ἄλλοις αὐτῶν (12) πεμφθῆναι λεγομένους ἀπαριθμεῖν; Εἰ τοίνυν ἐπέμφθησαν καὶ ἄλλοι, δῆλον, ὅτι καὶ ὅδε παρὰ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ. Πλεῖον δέ τι ἀγγέλλειν δοκείτω, φέρε, ὥσπερ πλημμελούντων τι Ἰουδαίων, ἢ παραχαραττόντων τὴν εὐσέβειαν, ἢ οὐχ ὅσια δρώντων· ταῦτα γὰρ αἰνίττονται (13). »

Ἤρκει μὲν οὖν τὰ προειρημένα ἐν τοῖς ἰδίᾳ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξετασθεῖσι πρὸς τὰς Κέλσου λέξεις· ἵνα δὲ μὴ δοκῶμεν τόπον τινὰ αὐτοῦ τῆς γραφῆς ὑπερβαίνειν ἑκόντες, ὡς μὴ δεδυνημένοι λέγειν πρὸς αὐτόν· φέρε, εἰ καὶ ταυτολογεῖν B μέλλομεν, ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς τοῦ Κέλσου προκαλουμένου, ὅση δύναμις, ἐπιτεμώμεθα τὸν λόγον· ἐὰν ἄρα τι ὑποπέσῃ περὶ τῶν αὐτῶν ἢ ἐναργέστερον ἢ καινότερον. Φησὶ δὴ « παραλιπεῖν ὅσα περὶ τοῦ διδασκάλου Χριστιανοὶ διελέγχονται· » οὐ παραλιπὼν τι ὧν ἐδύνατο λέγειν· ὅπερ ἐστὶ φανερὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω αὐτῷ λελεγμένων· ἄλλως δὲ ῥητορικῇ ἐγχειρήσει (14) κατακολουθῶν τὸ τοιοῦτο ποιεῖ. Ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐ διελεγχόμεθα περὶ τοῦ τηλικούτου Σωτῆρος ἡμῶν, κἂν δοκῇ ὁ ἐγκαλῶν διελέγχειν, δῆλον ἔσται τοῖς φιλαληθῶς καὶ ἐξεταστικῶς ὅλοις τοῖς περὶ αὐτοῦ προφητευομένοις καὶ ἀναγεγραμμένοις ἐντυγχάνουσιν. Ἑξῆς δὲ εἰπεῖν, νομίζεται (15) συγχωρητικῶς λέγειν περὶ τοῦ Σωτῆρος, ὅτι, « Δοκείτω τις ὡς ἀληθῶς ἄγγελος οὗτος εἶναι. » Φαμὲν, ὅτι τοῦτ', οὐχ ὡς συγχω- C ρούμενον, ἀπὸ Κέλσου λαμβάνομεν· τῷ δ' ἔργῳ αὐτοῦ ἐνορῶντες ὅλῳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκότος, κατὰ τὸν ἑαυτοῦ λόγον καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὡς ἕκαστος ἐχώρει τῶν προσιεμένων αὐτόν. Ὅπερ ἔργον ἦν τοῦ, ὡς ὠνόμασεν ἡ περὶ αὐτοῦ προφητεία, οὐχ ἁπαξαπλῶς ἀγγέλου, ἀλλὰ « τοῦ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου· » ἤγγειλε γὰρ ἀνθρώποις (16) τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων περὶ αὐτῶν βουλὴν, εἰκόντων μὲν τῷ βιοῦν ἐν καθαρᾷ θεοσεβείᾳ, ὡς ἀναβαινόντων διὰ τῶν μεγάλων πράξεων πρὸς τὸν Θεόν· μὴ προσιεμένων δὲ, ὡς ἑαυτοὺς μακρυνόντων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν διὰ τῆς περὶ Θεοῦ ἀπιστίας ὁδευόντων. Εἶθ' ἑξῆς φησιν, « Εἰ καὶ ἄγγελος οὗτος πρὸς ἀνθρώπους ἦλθεν, ἆρα πρῶτος ἧκε καὶ μόνος, ἢ καὶ D ἄλλοι πρότερον; » Καὶ πρὸς ἑκάτερον δὲ διὰ πλειόνων οἴεται ἀπαντᾷν· οὐδενὸς δὴ τῶν ὡς ἀληθῶς Χριστιανῶν λέγοντος, μόνον τὸν Χριστὸν ἐπιδεδημηκέναι (17) τῷ· καὶ ἄλλους ὦφθαί φησιν ἀνθρώποις ὁ Κέλσος, « εἰ μὲν δὴ φαῖεν, ὅτι μόνος. »

[64] Isa. IX, 5.

(12) Hœschelius in textu, ἀγγέλοις αὐτῶν, male.

(13) Omnes codd. mss., αἰνίττονται, nimirum Christiani. Sed libb. editi, αἰνίττεται.

(14) Mss., ἐγχειρήσει. Impressi libri, ἐγχειρίσει. Paulo post iidem editi in margine habent, περὶ τοῦ μὴ τηλικούτου Σωτῆρος.

(15) *Ἑξῆς δὲ εἰπεῖν, νομίζεται*. Boherellus et Guietus εἰπεῖν mutant in εἰπών, ego vero in ἐπεὶ libentius mutarim, ut sensus sit, ἑξῆς δὲ, ἐπεὶ νομίζεται συγχωρητικῶς λέγειν, etc., φαμὲν, ὅτι, etc.

(16) *Ἤγγειλε γὰρ ἀνθρώποις*. Recte sic habent codd. Regius et Basileensis. At libb. editi, ἤγγειλε γὰρ ἄνθρωπος, male.

(17) Post ἐπιδεδημηκέναι addendum puto τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, et consequenter legendum esse, καὶ ἄλλους. Paulo post recte omnino codd. Regius et Basileensis habent : Εἶτ' ἀπαντᾷ ἑαυτῷ, ὡς βού-

A Εἶτ' ἀπαντᾷ ὡς ἑαυτῷ, ὡς βούλεται· « Οὕτω δ' οὐ μόνος ἱστόρηται ἐπιδεδημηκέναι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ τοὺς προφάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ, ἀποστάντας τοῦ Δημιουργοῦ ὡς ἐλάττονος, καὶ προσεληλυθότας ὡς κρείττονί τινι Θεῷ καὶ Πατρὶ (18) τοῦ ἐπιδημήσαντος φάσκειν, ὅτι καὶ πρὸ τούτου ἐπεδήμησάν τινες ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. » Ἐπεὶ δὲ φιλαλήθως τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐξετάζομεν, φήσομεν, ὅτι ὁ Μαρκίωνος γνώριμος Ἀπελλῆς (19), αἱρέσεώς τινος γενόμενος πατὴρ, καὶ μῦθον ἡγούμενος εἶναι τὰ Ἰουδαίων γράμματα, φησὶν, ὅτι μόνος οὗτος ἐπιδεδήμηκε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Οὐδὲ πρὸς ἐκεῖνον οὖν, λέγοντα μόνον ἐπιδεδημηκέναι τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις, εὐλόγως ἂν ὁ Κέλσος φέροι τὰ περὶ τοῦ καὶ ἄλλους ἐληλυθέναι, ἀπιστοῦντα (ὡς προείπομεν), B ταῖς παραδοξότερα ἀπαγγελλούσαις Ἰουδαίων Γραφαῖς· πολλῷ δὲ πλέον οὐ προσήσεται ἅπερ ἔοικε παρακούσας ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Ἐνὼχ γεγραμμένων τεθεικέναι ὁ Κέλσος. Οὐδεὶς τοίνυν ἐλέγχει ἡμᾶς ψευδομένους καὶ τὰ ἐναντία τιθέντας (20)· ὅτι τε

54. Tum pro arbitrio sibi ipse respondens : « Adeo non dicunt, inquit, solum illum inter homines advenisse, ut qui sub obtentu doctrinæ nominis Jesu a Conditore desciverunt ut inferiore, et ad quemdam Deum et Patrem hujus, qui
619 missus est, tanquam ad præstantiorem adjunxerunt sese; ii affirment et alios a Conditore ad genus humanum legatos fuisse. » Hic, quoniam bona fide disputamus, fatebimur Apellem Marcionis discipulum, hæreseos cujusdam auctorem, et litteras Judaicas pro fabulis habentem, dixisse hunc solum ad hominum genus advenisse. Unde cum Celsus affert venisse et alios, nihil contra illum facit, qui solum Jesum a Deo ad homines advenisse ait, et, ut modo dicebam, scriptis Judaicis fidem abrogat incredibiliora referentibus. Multo minus autem admitteret ea, quæ Celsus ex libro Enochi male intellecto adducit. Quare nihil dicit Celsus unde efficiat nos mentiri et pugnantia loqui, quasi doceremus et Salvatorem nostrum solum, et alios sæpe multos advenisse. Ubi autem de angelis qui ad

λεται· οὕτω δ' οὐ μόνος. Libb. impressi, Εἶτα πάντα ἑαυτῷ, ὡς βούλεται [συγχωρῶν ἐπιφέρει] οὗτος δ' οὐ μόνος. Paulo infra iidem libb. editi, προφάσει τοῦ ὀνόματος τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ. Boherello legendum videbatur, προφάσει τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς C διδασκαλίας Ἰησοῦ. Ego vero in textu sequor codd. Regium et Basileensem, qui meliorem servare videntur vocum ordinem.

(18) *Ὡς κρείττονί τινι Θεῷ καὶ Πατρί.* Mallet Boherellus, ὡς κρείττονί τινι Θεῷ Πατρί. Dogma Marcionistarum. Iren. lib. I, cap. 27, de Marcione : « Jesum autem ab eo Patre qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Judæam temporibus Pontii Pilati præsidis, qui fuit procurator Tiberii Cæsaris, in hominis forma manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas, et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. » Tertull., lib. I *Adversus Marcionem*, cap. 14 : « At cum et animalia irrides minutiora, quæ maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens quemadmodum virtutem in infirmitate secundum Apostolum : imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, aranei D retia, bombycis stamina; sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuæ bestias, cantharidis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris, aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? Postremo te tibi circumfer : intus ac foris considera hominem. Placebit tibi vel hoc opus Dei nostri, quod tuus Dominus ille Deus melior adamavit; propter quem in hæc paupertina elementa de tertio cœlo descendere laboravit; cujus causa in hac cellula Creatoris etiam crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit Creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos ungit; nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat; nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat; etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus Creatoris. At tu, super magistrum discipulus, et servus super Dominum, sublimius illo sapis, destruens quæ ille desiderat. » Justin., *Apolog.* II, pag. 70 : Μαρκίωνα δέ τινα Ποντικὸν, ὃς καὶ νῦν ἔτι ἐστὶ διδάσκων τοὺς πειθομένους, ἄλλον τινὰ νομίζειν μείζονα τοῦ δημιουργοῦ Θεὸν, ὃς κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλλήψεως πολλοὺς πεποίηκε βλασφημίας λέγειν, καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς Θεόν· ἄλλον δέ τινα, ὡς ὄντα μείζονα, τὰ μείζονα παρὰ τοῦτον ὁμολογεῖν πεποιηκέναι. « Marcion vero Ponticus hodie etiam discipulos suos docet, alium quemdam opifice majorem opinari Deum, qui per omne quoque genus hominum, dæmonum fretus auxilio, plurimis auctor est ut blasphema dicant, et effectorem hujus universitatis Deum negent; alium autem quemdam, ut majorem, majora præter hunc condidisse profiteantur. » Theodoret., lib. I *De hær. fab.*, in Marcione : « Hæc Marcion adversus Creatorem furiose debacchatus est, atque adeo his etiam multo graviora : majores enim blasphemias silentio præterii. Novi autem quemdam eorum senem nonagenarium, qui mane surgens sputi sui excremento faciem suam lavabat, et causam rogatus dixit, se nolle opus habere Creatore, nec aquam, quæ est ex illius operibus, accipere. Cum autem præsentes dixissent : quomodo ergo comedis? quomodo bibis? et vestiris, et dormis, et quæ constituta sunt mysteria peragis? dixit se necessitate adductum hoc facere. » Vide Tertulliani quinque libros *contra Marcionem;* et Epiphanium, in hær. 42, quæ est Marcionistarum. Spencer.

(19) *Ἀπελλῆς.* In quibusdam a Marcione dissentit, teste Epiphanio, hæres. 44; in hoc vero dogmate forsan conveniunt. Idem, hæres. 42, quæ est Marcionistarum, pag. 305 : Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸν νόμον ἀποβάλλει, καὶ πάντας προφήτας, λέγων ἐκ τοῦ ἄρχοντος, τοῦ τὸν κόσμον πεποιηκότος, τοὺς τοιούτους προπεφητευκέναι. Χριστὸν δὲ λέγει ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ ἀοράτου καὶ ἀκατονομάστου Πατρὸς καταβεβηκέναι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ψυχῶν, καὶ ἐπὶ ἐλέγχῳ τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ νόμου, καὶ προφητῶν. « Præterea legem ac prophetas omnes abjicit, quos principis illius afflatu, qui hunc orbem condidit, vaticinatos existimat. Christum vero ideo de cœlo delapsum illo a parente, qui nec videri nec nominari potest, ut et animas liberaret, et Judæorum ac legis, et prophetarum Deum redargueret. » Spencer.

(20) Hœschelius in textu, τίθησι. Post pauca idem in textu, ὅτι ἐπεὶ ἄλλοι πολλοί. Sic ἐπεί quandoque usurpatum invenitur. Callimach., v hymn. in Dian., 55 : Ἐπεὶ μέγα πολύ τ' ἄημα φυσάων, et Theophrast. *Hist. Plant.*, lib. v, cap. 10 : Ἐπεὶ καὶ ἡ ἄμπελος ὅτε ὑγρὰ δύσκαμπτος. Sed magis placet hoc loco ἔτι quam ἐπεί.

A μόνος ἦλθεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ ὅτι ἔτι ἄλλοι πολλοὶ πολλάκις ἐληλύθασι. Πάνυ δὲ συγκεχυμένως ἐν τῇ περὶ τῶν ἐληλυθότων πρὸς ἀνθρώπους ἀγγέλων ἐξετάσει τίθησι τὰ ἀτρανώτως ἐλθόντα εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Ἐνὼχ γεγραμμένων· ἅτινα οὐδ' αὐτὰ φαίνεται ἀναγνοὺς, οὐδὲ γνωρίσας, ὅτι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις οὐ πάνυ φέρεται ὡς θεῖα τὰ ἐπιγεγραμμένα τοῦ Ἐνὼχ βιβλία (21)· ὅθεν νομισθείη ἂν ἐῤῥιφέναι τὸ ὁμοῦ ἑξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα καταβεβηκέναι κακοὺς γενομένους.

homines missi sunt verba facit, confuse admodum in testimonium citat quæ ex libro Enoch obscure didicit. Hunc enim nec legisse videtur nec scivisse libros Enoch in Ecclesiis non omnino divinos judicari : inde tamen id illum accepisse arbitror, sexaginta aut septuaginta simul descendisse et malos factos esse.

Ἀλλ' ἵνα καὶ εὐγνωμονέστερον αὐτῷ δῶμεν (22) ἃ μὴ ἑώρακεν ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Γενέσει γεγραμμένων, ὅτι « ἰδόντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, ὅτι καλαί εἰσιν, ἔλαβον ἑαυτοῖς γυναῖκας ἀπὸ πασῶν, ὧν ἐξελέξαντο· » οὐδὲν ἧττον καὶ περὶ τούτου τοῖς δυναμένοις ἀκούειν προφητικοῦ βουλήματος
B πείσομεν, ὅτι καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν τις ταῦτα ἀνήγαγεν εἰς τὸν περὶ ψυχῶν (23) λόγον, ἐν ἐπιθυμίᾳ γενομένων τοῦ ἐν σώματι ἀνθρώπων βίου, ἅπερ τροπολογῶν ἔφασκε λελέχθαι θυγατέρας ἀνθρώπων. Πλὴν, ὅπως ποτ' ἂν ἔχῃ καὶ τὰ περὶ

620 55. Sed etiamsi benignius cum illo agentes suggereremus ea quæ in Genesi scripta sunt et quæ ipse non vidit, nimirum « filios Dei videntes filias hominum esse pulchras, accepisse sibi uxores ex omnibus quas elegerant [65] : » nihilominus iis, qui mentem propheticam capere possunt, persuadebimus, id quod alii cuipiam ante nos visum est, illic sermonem esse de animabus cupidis hujus humanæ vitæ, quam per figuram filias hominum appellavit. Cæterum quidquid sit de filiis Dei filias hominum concupiscentibus, nihil ex hoc loco inferre potest,

[65] Gen. VI, 2.

(21) *Ἐνὼχ βιβλία.* At istius libri auctoritatem Tertullianus acriter defendit, in libro *De cultu feminarum*, I, c. 3 : « Scio scripturam Enoch, quæ hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam ; quia nec in armarium Judaicum admittitur. Opinor, non putaverunt illam ante cataclysmum editam, post eum casum orbis omnium rerum abolitorem, salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine et hæreditaria traditione audierat, et meminerat de proavi sui penes Deum gratia, et de omnibus prædicatis ejus; cum Enoch filio suo Mathusalæ nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse; vel quia et alias non tacuisset, tam de Dei conservatoris sui dispositione, quam de ipsa domus suæ gloria. Hoc si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturæ illius tueretur; proinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi in spiritu rursus reformare; quemadmodum et Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis, omne instrumentum Judaicæ litteraturæ per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de Domino prædicarit, a nobis quidem nihil omnino rejiciendum est, quod pertineat ad nos. Et legimus *omnem scripturam ædificationi habilem divinitus inspirari* (II Tim. III, 16). A Judæis potest jam videri propterea rejecta, sicut et cætera fere quæ Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt, de eo locutas, quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet. » Vide eumdem Tertullianum, in libro *De cultu feminarum*, cap. 10, et in libro *De idololatria*, cap. 4 et 15, et *Apologet.*, cap. 22. Et quanti hunc librum antiquissimi Patres æstimarint, exinde conjicias, quod Justinus, Athenagoras, Irenæus, Lactantius, Clem. Alexandrinus, Cyprianus, Tertullianus, atque alii tum philosophi, tum theologi Christiani, ex ejus lectione dogma de angelis, qui corporibus assumptis cum filiabus hominum coiere, didicerunt. « Apud litteras sanctas ordine cognoscitur, » inquit Tertullianus, *Apolog.* cap. 22, id est per prophetiam Enoch. Contradicunt Augustinus et Hieronymus : ille in libro XV, cap. 23, et lib. XVIII, cap. 38, *De civitate Dei*; hic in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, in Juda : Ἰούδας ἀδελφὸς Ἰακώβου ἐλαχίστην, ἥ τις ἐκ τῶν ἑπτὰ καθολικῶν ἐστιν, ἐπιστολὴν καταλέλοιπεν. Καὶ ἐπείπερ ἀπὸ τῆς βίβλου Ἐνὼχ τοῦ ἀποκρύφου τυγχανούσης προσλαμβάνεται ἐν αὐτῇ μαρτυρίας, παρὰ πολλῶν ἐκβάλλεται· ἀλλ' ὅμως τῇ ἀρχαιότητι καὶ τῇ τῆς χρήσεως αὐθεντίᾳ ἠξιώθη ταῖς θείαις Γραφαῖς καὶ συγκαταριθμεῖσθαι. « Judas frater Jacobi parvam, quæ de septem Catholicis est, epistolam reliquit. Et quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, a plerisque rejicitur : tamen auctoritatem
C vetustate jam et usu meruit, et inter sanctas Scripturas computatur. » At Origenes non penitus rejecit; ut constat ex hoc loco, et tom. VIII in Joan. et lib. IV *De principiis*, et homil. 28 in Num., nec Theodotus, *Epitom.* ἐκ τῶν προφ. SPENCER.

(22) *Δῶμεν.* Ita recte habet codex Jolianus in margine, sicque Boherellus conjecerat legendum. Libb. impressi, ἴδωμεν, quod quidem servat Guietus, sed mutat præcedens αὐτῷ in αὐτοί. Paulo post Hœschelius in textu, οἱ υἱοὶ τῶν θεῶν τὰς θυγατέρας. Paulo infra Hœschelius et Spencerus in margine, τοὺς δυναμένους ἀκούειν.

(23) *Περὶ ψυχῶν.* Hœschelius et Spencerus in margine, περὶ ψυχῆς. Philo in libro *De gigantibus* prædictum versiculum sic exponit : Οὓς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους Μωϋσῆς εἴωθεν ὀνομάζειν· ψυχαὶ δ' εἰσὶ κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι. Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ μῦθον εἶναι τὸ εἰρημένον· ἀνάγκη γὰρ ὅλον δι' ὅλων τὸν κόσμον ἐψυχῶσθαι. « Quos alii philosophi genios, Moyses solet vocare angelos. Hi sunt
D animæ volitantes per aerem. Nec est cur quisquam hoc fabulosum existimet. Necessum est enim ut totus mundus in omnibus sui partibus animata habeat. » Fl. Joseph. lib. I, cap. 4, *Antiq. Judaic.* : Πολλοὶ γὰρ ἄγγελοι Θεοῦ γυναιξὶ συμμιγέντες, ὑβριστὰς ἐγέννησαν παῖδας καὶ παντὸς ὑπερόπτας καλοῦ, διὰ τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει πεποίθησιν· ὅμοια τοῖς ὑπὸ γιγάντων τετολμῆσθαι λεγομένοις ὑφ' Ἑλλήνων καὶ οὗτοι δράσαι παραδίδονται. « Nam multi angeli Dei cum mulieribus congressi progeniem procreaverunt insolentem et fiducia roboris omne jus et fas contemnentem : quorum facinora non absimilia his quæ de gigantibus Græci memorant, posteritati sunt tradita. » Idem sentiunt Justinus, *Apolog.* II, pag. 44; Athenagoras, *Legat. pro Christianis*, pag. 27; Lactantius, lib. II, cap. 15; Clemens Alexandrinus, *Pædagog.*, lib. III, in fine cap. 2, et *Strom.* V, p. 550, et *Strom.* III, p. 450; Tertullianus, *Apolog.* cap. 22, et *De idololatria*, cap. 9; item *De*

τοὺς ἐπιθυμήσαντας θυγατέρων ἀνθρώπων υἱοὺς Θεῶν (24), οὐδὲν αὐτῷ συμβάλλεται ὁ λόγος πρὸς τὸ μὴ μόνον τὸν Ἰησοῦν ὡς ἄγγελον ἐπιδεδημηκέναι τοῖς ἀνθρώποις, σωτῆρα καὶ εὐεργέτην ἐναργῶς πάντων, τῶν μεταβαλλόντων ἀπὸ τῆς χύσεως τῆς κακίας, γεγενημένον (25). Εἶτα, φύρων καὶ συγχέων ἃ ὅπως ποτὲ ἤκουσε, καὶ τὰ ὁπουποτοῦν γεγραμμένα, εἴτε δεδογμένα θεῖα εἶναι παρὰ Χριστιανοῖς εἴτε καὶ μὴ, φησὶ, « τοὺς ὁμοῦ καταβεβηκότας ἑξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα κολάζεσθαι δεσμοῖς ὑποβληθέντας ἐν γῇ. » Καὶ φέρει (ὡς ἀπὸ τοῦ Ἐνὼχ, οὐκ ὀνομάζων αὐτὸν), τὸ, « ὅθεν καὶ τὰς θερμὰς πηγὰς (26) εἶναι τὰ ἐκείνων δάκρυα· » πρᾶγμα οὔτε λεγόμενον οὔτ' ἀκουόμενον ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἀνόητος οὕτω τις ἦν, ἵνα σωματοποιήσῃ δάκρυα παραπλήσια τοῖς τῶν ἀνθρώπων ἐν τοῖς καταβεβηκόσιν ἐξ οὐρανοῦ ἀγγέλοις. Καὶ, εἰ χρή γε παίζειν πρὸς τὰ καθ' ἡμῶν σπουδαζόμενα τῷ Κέλσῳ, λεκτέον, ὅτι οὐκ ἄν τις εἶπε τὰς θερμὰς πηγὰς, ὧν αἱ πλεῖσται γλυκεῖαί εἰσι, δάκρυα εἶναι τῶν ἀγγέλων, ἐπεὶ ἡ φύσις τῶν δακρύων ἐστὶν ἁλμυρά· εἰ μὴ ἄρα οἱ κατὰ τὸν Κέλσον ἄγγελοι γλυκέα δακρύουσιν.

Εἶτα ἑξῆς, τὰ ἄμικτα καὶ ἀνόμοια μιγνὺς καὶ ἐξομοιῶν ἀλλήλοις, ἐπιφέρει τῷ περὶ τῶν (ὥς φησι) καταβεβηκότων ἑξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα (27) ἀγγέλων λόγῳ πηγὰς θερμῶν (28) κατὰ αὐτὸν δακρυσάντων, ὅτι καὶ « πρὸς τὸν αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τάφον ἱστόρηνται ἐληλυθέναι ὑπό τινων μὲν ἄγγελοι δύο, ὑπό τινων δὲ εἷς· » οὐχ, οἶμαι, τηρήσας (29) Ματθαῖον μὲν καὶ Μάρκον ἕνα ἱστορηκέναι, Λουκᾶν δὲ καὶ Ἰωάννην δύο· ἅπερ οὐκ ἦν ἐναντία. Οἱ μὲν γὰρ ἀναγράψαντες ἕνα τὸν ἀποκυλίσαντα τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ μνημείου τοῦτόν φασιν εἶναι· οἱ δὲ τοὺς δύο, τοὺς ἐπιστάντας ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ταῖς γενομέναις ἐπὶ μνημεῖον γυναιξὶν, ἢ τοὺς θεωρηθέντας ἔνδον ἐν λευκοῖς καθεζομένους. Ἕκαστον δὲ τούτων νῦν παραδεικνύναι δυνατὸν καὶ γεγενημένον, καὶ δηλωτικόν τινος εἶναι τροπολογίας τῆς περὶ τῶν (30) προφαινομένων τοῖς

A quo probet Jesum non fuisse solum, qui ut angelus missus fuerit ad homines, ut per eum omnes adipiscerentur salutem et beneficiis cumularentur, si modo se a vitiorum pravitate expedirent. Postea miscens confundensque omnia quæ undecunque audivit, nec curans scriptane sint apud Christianos divinæ auctoritatis, an secus, ait « sexaginta aut septuaginta simul, cum descendissent, vinculis sub terra constrictos fuisse, ut ibi suorum criminum pœnas persolverent. » Quibus hoc addit quod ex Enocho quem non laudat, accepit, « ex illorum lacrymis calidos fontes exoriri. » Quæ res nec lecta unquam in Ecclesiis Dei, nec audita est. Neque enim quisquam est adeo hebes, ut animum inducat angelos e cœlis profectos corporeas fundere lacry-
B mas humanis similes. Ac, si Celso nobiscum serio agenti respondere jocando liceat, nemo dixerit calidos fontes, qui plerique dulces sunt, ex lacrymis angelorum originem ducere, quandoquidem lacrymæ natura salsæ sint; nisi forte velit Celsus ab angelis fundi lacrymas dulcis saporis.

56. Sub hæc pergit Celsus miscere quæ misceri
621 non possunt et similia facere quæ toto genere sunt dissimilia. Postquam enim dixit sexaginta aut septuaginta angelos descendisse, et ex lacrymis eorum ortos fuisse fontes calidos, addit « ad ipsius Jesu sepulcrum venisse duos, ut quidam narrant, angelos; ut alii, unum. » Observaverat,
C opinor, a Matthæo et Marco unum quidem, sed a Luca et Joanne commemorari duos. Quæ certe contraria non sunt. Illi namque cum unum referunt, de illo loquuntur qui lapidem a sepulcro revolvit: isti vero cum duos, in animo habebant vel eos qui in fulgida veste conspiciendos se mulieribus prope sepulcrum astantibus præbuerunt, vel eos qui vestibus albis induti sedere intus visi sunt. Horum autem singula monstrare fieri potuisse, re-

cultu feminarum, cap. 10; *De habitu muliebri*, cap. 2, et *De velandis virginibus*, cap. 7, in libro etiam v, cap. 18, *contra Marcionem*; Irenæus, lib. IV, cap. 36, auctor libri *De singularitate clericorum*, quem nonnulli Origeni ascribunt; Cyprianus, *De disciplina et habitu virginum*. SPENCER.

(24) *Θεῶν*. Guieto et Boherello scribendum videtur Θεοῦ.

(25) Hœschelius in textu, γεγενημένων, male.

(26) *Θερμὰς πηγάς*. Iren., lib. I, cap. 4: « Quis enim non eroget omnia, quæ sunt ejus, uti discat, quoniam a lacrymis Enthymeseos, quæ ex passione Æonis, maria, et fontes, et flumina, et universa humida materia generationem acceperunt; de risu autem ejus lumen, de pavore autem et inconstabilitate corporalia mundi elementa? Volo autem aliquid et ego conferre fructificationi eorum. Quoniam enim video dulces quidem quasdam aquas, ut fontes, et flumina, et imbres, et talia; quæ autem sunt in mari salsas, adinvenio non omnia a lacrymis ejus emissa, quoniam lacrymæ salsæ sunt qualitate. Manifestum est igitur quoniam salsæ aquæ hæ sunt a lacrymis. Opinor autem eam in agonia, et in inconstantia grandi constitutam et sudasse. Unde etiam secundum argumentationem ipsorum suspicari oportet, fontes et flumina, et si quæ sunt aliæ aquæ dulces, generationem habuisse a sudoribus ejus. Non est enim suadibile, cum sint unius qualitatis lacrymæ, alteras quidem salsas, alteras dulces aquas ex eis exisse. Hoc autem magis suadibile, alteras quidem esse a lacrymis, alteras vero a sudoribus. Quoniam autem et calidæ, et austeræ quædam sunt aquæ in mundo, intelligere debes quid faciens et ex quo membro emisit has. Apti sunt enim hujusmodi fructus argumento ipsorum. » Tertull. *adversus Valentinianos*, cap. 15: « Audisti mœrorem et timorem. Ex his initiata sunt cætera.
D Nam ex lacrymis ejus universa aquarum natura manavit. Hic æstimandum, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus inundarit. Habuit et salsas, habuit et amaras, et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et bituminosas, et ferruginantes, et sulphurantes, utique et venenatas; ut et Nonacris inde sudaverit, quæ Alexandrum occidit, et Lyncestarum inde defluxerit, quæ ebrios efficit, et Salmacis inde se solverit, quæ masculos molles facit. Cœlestes imbres pipiavit Achamoth; et non in cisternis etiam alienos luctus et lacrymas servare curamus. » SPENCER.

(27) Hœschelius et Spencerus, καὶ ἑβδομήκοντα, sed codd. Regius et Basileensis, ἢ ἑβδομήκοντα, sicque supra scripsit Celsus.

(28) *Θερμῶν*. Θερμάς Gelenius legebat.

(29) *Οὐχ, οἶμαι, τηρήσας*. Boherellus legit, ὡς οἶμαι, τηρήσας.

(30) *Τῆς περὶ τῶν*. Ita recte codd. Regius et

vera facta esse, et sub his figuris aliquid occultari retegendum ab iis qui prædictas illas resurrectionis partes scrutari meditantur, id vero non est hujus instituti, et convenit potius Evangelium commentariis explicanti.

57. At vero mira quædam interdum hominibus apparere narrant e Græcis non solum ii, qui fictionis nomine suspecti sunt, sed etiam qui philosophiæ ex animo studere et quæ comperta habebant bona fide narrare profitebantur. Nonnulla hujusmodi legimus apud Chrysippum Solensem, nonnulla de Pythagora. Nec desunt recentiores, apud quos similia videre sit, ut apud Plutarchum Chæronensem in libris *De anima*, et apud Numenium Pythagoricum in secundo *De immortalitate animæ* libro. An cum Græci, et præsertim Græcorum philosophi quid simile referunt, nihil in eis reperitur quod joco et risu dignum sit, nihil quod pro fabulis et commentis haberi oporteat; cum autem viri Deo universorum devoti, quique tormenta omnia, mortem ipsam perferre mallent quam ex ore mendacium de Deo elabi sinere, memorant ut oculati testes sibi angelos apparuisse, illi non judicantur digni quibus adjungatur fides, nec eorum sermones in veris censeri debent? At de iis qui sua figmenta obtrudunt, vel de iis qui vera memorant, minime æquum est hujusmodi judicium. Etenim qui sibi a fraude cavent, nonnisi tarde et rebus diligenter consideratis et perpensis pronuntiant quosdam quidem scriptores vera narrare, quosdam autem in prodigiis quæ narrant mentiri et fingere; idque propterea, quod non omnes præ se ferant notam **622** qua bona eorum fides dignoscatur; nec omnes aperte profiteantur se figmenta et fabulas hominibus tradere. Hoc etiam de Jesu resurrectione addendum, mirum non esse unum aut alterum angelum visum fuisse, qui illum resurrexisse nuntiaret, quique curam gereret eorum qui rem illam magno suo commodo crediderant. Quin et mihi non absurdum videtur eos, qui Jesu resurrectioni fidem habuerunt, et qui vitæ integritate fugiendaque vitiorum colluvie insignem suæ fidei fructum percipiunt, angelos habere comites et in sua ad Deum conversione adjutores.

A τὴν ἀνάστασιν τοῦ λόγου θεωρεῖν παρεσκευασμένοις, οὐ τῆς παρούσης ἐστὶ πραγματείας, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἐξηγητικῶν.

Παράδοξα δὲ πράγματα τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφαίνεσθαί ποτε καὶ τῶν Ἑλλήνων ἱστόρησαν οὐ μόνον οἱ ὑπονοηθέντες ἂν ὡς μυθοποιοῦντες, ἀλλὰ καὶ οἱ οἷον πολὺ (31) ἐπιδειξάμενοι γνησίως φιλοσοφεῖν, καὶ φιλαληθῶς ἐκτίθεσθαι τὰ εἰς αὐτοὺς φθάσαντα. Τοιαῦτα δ' ἀνέγνωμεν παρὰ τῷ Σολεῖ Χρυσίππῳ, τινὰ δὲ περὶ Πυθαγόρου· ἤδη δὲ καὶ παρά τισι τῶν νεωτέρων (32), καὶ χθὲς καὶ πρώην γεγενημένων· ὥσπερ παρὰ τῷ Χαιρωνεῖ Πλουτάρχῳ ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς (33), καὶ τῷ Πυθαγορείῳ Νουμηνίῳ (34) ἐν B τῷ δευτέρῳ *Περὶ ἀφθαρσίας ψυχῆς*. Ἢ Ἕλληνες μὲν ἐὰν τοιαῦτα διηγῶνται, καὶ μάλιστα οἱ ἐν αὐτοῖς φιλοσοφοῦντες, οὐ χλεύη, οὐδὲ γέλως τὰ λεγόμενα, οὐδὲ πλάσματα καὶ μῦθοί ἐστιν (35)· ἐὰν δ' οἱ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἀνακείμενοι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μηδὲ μέχρι φωνῆς ψεῦδος εἰπεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ πᾶσαν αἰκίαν μέχρι θανάτου ἀναδεχόμενοι, ὡς ἰδόντες ἀπαγγέλλωσιν ἀγγέλων ἐπιφανείας, οὐκ ἄξιοι τοῦ πιστεύεσθαι κρίνονται, οὐδὲ οἱ λόγοι αὐτῶν ἐν ἀληθέσι κατατάττονται; Ἀλλ' οὐκ εὔλογον οὕτω κρίνειν τὰ περὶ ἀληθευόντων ἢ ψευδομένων. Οἱ γὰρ τὸ ἀνεξαπάτητον ἀσκοῦντες μετὰ πολλῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐρεύνης καὶ ἐξετάσεως τῶν κατὰ τοὺς τόπους βράδιον καὶ ἀσφαλῶς ἀποφαίνονται περὶ τοῦ τοὺς τοιουσδὶ μὲν ἀληθεύειν, τοὺς τοιουσδὶ δὲ ψεύδεσθαι ἐν οἷς ἱστοC ροῦσι παραδόξοις· οὔτε πάντων τὸ τοῦ πιστεύεσθαι ἄξιον ἐπιδεικνυμένων, οὔτε πάντων ἐναργῶς ἀποδεικνυμένων, πλάσματα καὶ μύθους τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι (36). Ἔτι δὲ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ ταῦτα λεκτέον, ὅτι τότε μὲν ἢ ἕνα ἢ δεύτερον ὦφθαι ἄγγελον, ἀγγέλλοντα αὐτὸν ἐγηγέρθαι, καὶ προνοεῖσθαι τῶν ἐπὶ τῇ ὠφελείᾳ ἑαυτῶν περὶ τοῦ τοιούτου πιστευόντων, οὐ θαυμαστόν· ἀεὶ δὲ τοὺς τοιούτους τῷ ἐγηγέρθαι τὸν Ἰησοῦν πιστεύοντας, καρπὸν τοῦ πιστεύειν οὐκ εὐκαταφρόνητον ἐπιδεικνυμένους τὸν ἐῤῥωμένον βίον, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς χύσεως τῶν κακῶν μεταβολὴν, οὐ χωρὶς ἐφαπτομένων τῶν βοηθούντων (37) αὐτῶν τῇ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφῇ ἀγγέλων γίνεσθαι, οὐκ ἄλογον εἶναί D μοι φαίνεται.

Basileensis. Hœschelius autem et Spencerus, τοῖς περὶ τῶν, male. Ibidem, loco τοῖς τὴν ἀνάστασιν, Boherellus legit, τοῖς κατὰ τὴν ἀνάστασιν.

(31) Mss., οἱ οἷον πολύ. Impress., οἷον πολύ. Boherellus et Guietus legebant οἱ πολύ.

(32) Guieto scribendum videtur, Χρυσίππῳ περὶ Πυθαγόρου, ἤδη δὲ καὶ παρά τισι τῶν νεωτέρων. Plerique mss. habent etiam περὶ Πυθαγόρου. Alii cum editis, παρὰ Πυθαγόρου. Boherello legendum videtur, παρὰ Πυθαγόρᾳ. Ibidem Hœschelius in textu habet παρά τινα τῶν νεωτέρων.

(33) *Ἐν τοῖς περὶ ψυχῆς*. *Plutarchi* liber *De anima* periit, istius vero fragmenta exstant apud Eusebium, lib II, cap. 36, *Evang. præp.* Vide A. Gell. lib. I, cap. 3; lib. XV, cap. 10. SPENCER.

(34) *Νουμηνίῳ*. Eusebius in lib. XIV *Evang. præp.* multa allegat ex primo Numenii libro *Περὶ τῆς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν πρὸς Πλάτωνα διαστάσεως*, cap. 4, ibid. nonnulla ex libro *Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀποῤῥήτων*, lib. XIII, cap. 5, quædam etiam ex libris *Περὶ τἀγαθοῦ*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 15. Nescio tamen an illi auctores istorum librorum, quos *De animæ immortalitate* scripsit, meminerint. SPENCER.

(35) Libb. editi in margine, εἰσίν. Paulo post Hœschelius in textu, ὡς εἰδότες ἀπαγγέλλωσι.

(36) *Πλάσματα καὶ μύθους τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι*. Hæc Guieto videntur superioribus parum cohærere. Et fortasse, inquit, aliena sunt et addititia, τελεία autem στιγμὴ post τὸ ἀποδεικνυμένων ponenda, et subaudiendum τὰ ἱστορούμενα, τὰ πράγματα et similia.

(37) *Τῶν βοηθούντων*. Dubitat Guietus an non scribendum sit, καὶ βοηθούντων. Vide adnotationes ad lib. V, num. 4 et 5.

Κατηγορεῖ δ' ὁ Κέλσος καὶ τοῦ φάσκοντος λόγου, ἄγγελον ἀποκεκυλικέναι τοῦ τάφου, ἔνθα ἦν τὸ Ἰησοῦ σῶμα, τὸν λίθον, ὥσπερ μειράκιον ἐν διατριβῇ λαβὸν (38) τοπικῶς κατηγορῆσαί τινος. « Καὶ ὡς σοφόν τι κατὰ τοῦ λόγου εὑρὼν, φησὶν, ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς, ὡς ἔοικεν, οὐχ ἐδύνατο ἀνοῖξαι τὸν τάφον, ἀλλ' ἐδεήθη ἄλλου ἀποκινήσοντος (39) τὴν πέτραν. » Καὶ ἵνα γε μηδὲν περιεργάσωμαι περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, μηδὲ τροπολογίαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκτιθέμενος δόξω ἀκαίρως εἰς ταῦτα φιλοσοφεῖν, περὶ αὐτῆς ἐρῶ τῆς ἱστορίας, ὅτι σεμνότερον αὐτόθεν φαίνεται τὸ τὸν ἐλάττονα καὶ ὑπηρέτην ἀποκεκυλικέναι τὸν λίθον, ἢ τὸν ἐπὶ ὠφελείᾳ ἀνθρώπων ἀνιστάμενον τοῦτο πεποιηκέναι. Οὐ λέγω δ' ὅτι οἱ μὲν τῷ Λόγῳ ἐπιβουλεύοντες, καὶ ἀποκτεῖναι αὐτὸν βουληθέντες, καὶ δεῖξαι πᾶσι νεκρὸν, καὶ τὸ μηδὲν τυγχάνοντα, βούλονται αὐτοῦ μηδαμῶς ἀνοιχθῆναι τὸν τάφον, ἵνα μηδεὶς τὸν Λόγον μετὰ τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῶν ζῶντα θεάσηται· ὁ δὲ ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημῶν συνεργὸς τοῦ ἀγγέλου ἄγγελος Θεοῦ, ἰσχυρότερος ὢν τῶν ἐπιβουλευόντων, ἀποκυλίει τὸν βαρὺν λίθον· ἵνα πεισθῶσιν οἱ νομίζοντες τεθνηκέναι τὸν Λόγον, ὅτι οὐκ ἔστι μετὰ τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ ζῇ, καὶ προάγει τοὺς βουλομένους αὐτῷ ἀκολουθεῖν, ἵνα ἐπιδείξηται τὰ ἑξῆς οἷς ἐπεδείξατο πρότερον, τοῖς μὴ χωροῦσί πω αὐτῶν μείζονα (40) κατὰ τὸν πρότερον τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν χρόνον. Εἶτ', οὐκ οἶδ' ὅπως, μετὰ ταῦτα παραῤῥίπτει, οὐκ οἶδα εἰς τί τῇ προθέσει αὐτοῦ χρήσιμον εἶναι δοκοῦν τὸ περὶ τῆς Μαρίας κυούσης ἐληλυθέναι πρὸς τὸν Ἰωσὴφ ἄγγελον· καὶ πάλιν, ὑπὲρ τοῦ τὸ βρέφος γεννηθὲν καὶ ἐπιβουλευόμενον ἐξαρπάσαντας φυγεῖν εἰς Αἴγυπτον· περὶ τούτων δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα διελέχθημεν. Τί δὲ βούλεται Κέλσῳ τὸ καὶ Μωϋσῇ καὶ τοῖς ἄλλοις ἱστορεῖσθαι (41) κατὰ τὰς Γραφὰς ἀγγέλους πέμπεσθαι; Οὐδὲν γάρ μοι φαίνεται συμβάλλεσθαι αὐτῷ πρὸς ὃ βούλεται· καὶ μάλιστα ἐπεὶ οὐδεὶς μὲν ἐκείνων περὶ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἠγωνίσατο, ἵν' αὐτὸ ἐπιστρέψῃ, ὅση δύναμις, ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων Καὶ ἄλλοι οὖν πεπέμφθωσαν (42) ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ οὗτός τι πλέον ἀπαγγελλέτω· καὶ πλημμελούντων Ἰουδαίων, καὶ μεταχαραττόντων τὴν εὐσέβειαν, καὶ οὐχ ὅσια δρώντων, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μεταδεδωκέτω ἄλλοις γεωργοῖς, τοῖς πανταχοῦ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἑαυτῶν (43) ἐπιμελουμένοις, καὶ πάντα πράττουσιν ὑπὲρ τοῦ τὰς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἀφορμὰς προσαγαγεῖν διὰ βίου καθαροῦ καὶ λόγου ἀκολούθου τῷ βίῳ, πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεόν.

Εἶθ' ἑξῆς φησιν ὁ Κέλσος· « Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς Θεὸς Ἰουδαίοις τε καὶ τοῖσδε· » δῆλον δ' ὅτι τοῖς Χριστια-

A 58. Invectus est etiam Celsus in id quod scriptum est, angelum a monumento, ubi Jesu corpus erat, revolvisse lapidem. Qua in re pueri similis est locos communes lustrantis quibus in aliquem declamitet. Et, quasi quid eximium reperisset, « credo, inquit, Dei Filius non poterat sepulcrum retegere, alium opus habuit qui lapidem removeret. » At ne quid sollicite in hunc locum investigem, nec allegorias in præsentia de rebus ad sepulcrum pertinentibus enarrans intempestive philosophari videar, de hac historia hoc dicam unum, vel prima fronte satis manifestum esse, magis e dignitate fuisse ejus, qui ad hominum utilitatem resurgebat, ut inferior et minister lapidem submoveret, quam ut istud ipse faceret. Taceo nunc eos, qui Verbo molB iti fuerant insidias, quique illud morti traditum, mortuum ab omnibus judicari, ad nihilum redigi volebant, noluisse ejus aperiri sepulcrum, ut nemo Verbum post eorum insidias vivens conspiceret; sed angelum Dei qui salutis humanæ causa in hunc orbem venerat, insidiatoribus fortiorem fuisse, et auxilio fuisse alteri angelo, ad removendum gravem illum lapidem; ut qui mortuum existimabant Verbum, exploratum haberent illud inter mortuos non esse, sed vivere, et sequi volentes eo præcedere, ubi illis ostenderet reliqua eorum, quæ illos docuerat initio, cum recens in ejus scholam ingressi, nondum capere sublimiora poterant. Postea nescio quodnam causæ suæ præsidium speret ex eo quod addit venisse ad Joseph angelum qui MaC riam esse gravidam nuntiaret, et rursum eis, accepto nato puero, cui struebantur insidiæ, fugiendum esse in Ægyptum. Iisdem de rebus jam supra ad ea quæ dixerat, respondimus. Quid autem sibi vult Celsus, cum ait Scripturas testari missos angelos ad Moysen et ad alios fuisse? Neque enim video quid istud ad ejus propositum conducat: præsertim cum illorum angelorum nullus dederit operam, ut pro **623** virili genus humanum a peccatis averteret. Esto igitur alii angeli missi sint a Deo. At hic majus quid annuntiaverit, et cum sceleribus Judæi se contaminarent, religionem suam perverterent, impie agerent, regnum Dei colonis aliis tradiderit, nimirum iis qui in omnibus EccleD siis suæ ipsorum salutis diligentem rationem haberent, quique nihil omissum relinquerent, ut aversos a Jesu doctrina ad summum Deum vita integra doctrinaque vitæ consentanea perducerent.

59. Deinde Celsus: « Ergo idem Deus, inquit, Judæorum est et istorum, » scilicet Christianorum.

(38) Hœschelius in textu, λαβών, male.

(39) Codd. Regius et Basileensis, ἀποκινήσοντος. Libb. editi, ἀποκινήσαντος.

(40) *Αὐτῶν μείζονα*. Guieto scribendum videtur, αὐτὸν μείζονα.

(41) Libb. editi ad oram, ἱστορεῖσθαι· in textu, ἱστορῆσθαι. Paulo post Hœschelius in textu, συμβάλλεσθαι αὐτό.

(42) *Καὶ ἄλλοι οὖν πεπέμφθωσαν*, usque ad hæc verba, *πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεόν*, quibusdam videntur Celsi irridentis esse omnia, atque eam ob causam ab Origenis dictione distinguenda. Mihi secus videtur.

(43) *Ἑαυτῶν*. Mallet Guietus αὐτῶν, subaud. τῶν Ἐκκλησιῶν. Paulo post, loco τὰς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἀφορμάς, Roberellus legit τοὺς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἀφορμῶντας.

Et quasi rem non confessam probans, « quippe id magna Ecclesia, » pergit, « aperte confitetur, quæ etiam admittit ut vera, quæ Judæi commemorant de mundi creatione, de sex diebus, de septima in qua Deus, ut narrat Scriptura, requievit ab operibus suis » in sui contemplationem se recipiens; ut autem Celsus, quæ scripta sunt nec observans nec intelligens, ait, *requievit*, quod nusquam scriptum est. Sed de mundi creatione et sabbatismo, qui post eam Dei populo reservatur, arcana est, alta et difficilis disceptatio. Deinde Celsus, opinor, ut volumen amplificet adeoque majus pretium addere videatur, multa inutilia congerit: utpula nobis eumdem esse primum hominem, qui Judæis est, et ab illo genealogiam pari modo nos ducere. Neque scimus quæ « illæ insidiæ » sint, « quas sibi fratres mutuo comparaverunt; » quanquam scimus Cainum Abeli, Jacobo Esaum insidias paravisse. Nam nec Abel Caino, nec Jacobus Esao insidiatus est, quod tamen factum esse oportuit, ut Celso locus esset dicendi, « nos perinde ac Judæos loqui de insidiis, quas fratres mutuo sibi struxerunt. » Volo autem a nobis quemadmodum a Judæis narrari profectionem in Ægyptum, et ex Ægypto egressum, quam Celsus perperam appellat *fugam*; quid inde contra nos aut contra Judæos? Ubi videtur ille sibi nactus occasionem nos vellicandi, Hebræorum ex Ægypto egressum vocat *fugam*; ubi vero res postulabat ut plagas quibus Deus Ægyptum afflixisse traditur expenderet, silentium affectat.

A νοῖς. Καὶ, ὡσπερεὶ τὸ οὐκ ἂν διδόμενον συνάγων, τοῦτό φησι· « Σαφῶς γε τῶν ἀπὸ μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦτο ὁμολογούντων καὶ τὰ τῆς παρὰ Ἰουδαίοις φερομένης κοσμογενείας προσιεμένων ὡς ἀληθῆ, περί γε τῶν ἓξ ἡμερῶν, καὶ τῆς ἑβδόμης, ἐν ᾗ, ὡς μὲν ἡ Γραφὴ λέγει, κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς, » ἀναχωρῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιωπήν· ὡς δ' ὁ Κέλσος, μὴ τηρήσας τὰ γεγραμμένα, μηδὲ συνιεὶς αὐτὰ, φησὶν, *ἀναπαυσάμενος*· ὅπερ οὐ γέγραπται. Περὶ δὲ τῆς κοσμοποιίας καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν (44) ἀπολειπομένου σαββατισμοῦ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ πολὺς ἂν εἴη καὶ μυστικὸς, καὶ βαθὺς, καὶ δυσερμήνευτος λόγος. Εἶτα δοκεῖ μοι, τὸ βιβλίον συμπληρῶσαι θέλων, καὶ μέγα δοκεῖν εἶναι ποιῶν εἰκῇ προστιθέναι τινά· ὁποῖά ἐστι καὶ τὰ κατὰ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, B ὡς ἄρα λέγομεν τὸν αὐτὸν εἶναι ὡς καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου διαδοχὴν ὁμοίως αὐτοῖς γενεαλογοῦμεν. Ἀλλὰ καὶ « εἰς ἀλλήλους μὲν ἐπιβουλὴν ἀδελφῶν » οὐκ ἴσμεν· τὸν δὲ Κάϊν ἐπιβεβουλευκέναι τῷ Ἄβελ, καὶ τὸν Ἐσαῦ τῷ Ἰακώβ· οὐ γὰρ Ἄβελ τῷ Κάϊν ἐπεβούλευσεν, οὐδὲ Ἰακὼβ τῷ Ἐσαῦ (45)· ὅπερ εἰ ἐγεγόνει, ἀκολούθως ἂν εἶπεν ὁ Κέλσος « τὰς εἰς ἀλλήλους τῶν ἀδελφῶν ἐπιβουλὰς τὰς αὐτὰς ἡμᾶς Ἰουδαίοις ἱστορεῖν. » Ἔστω δὲ καὶ τὴν εἰς Αἴγυπτον ἡμᾶς ἀποδημίαν τὴν αὐτὴν λέγειν ἐκείνοις, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, καὶ οὐ *φυγὴν*, ὡς ὁ Κέλσος νομίζει· τί οὖν ταῦτα συμβάλλεται πρὸς τὴν καθ' ἡμῶν ἢ κατὰ Ἰουδαίων κατηγορίαν; ἔνθα μὲν οὖν ᾤετο χλευάζειν ἡμᾶς ἐν τῷ περὶ τῶν Ἑβραίων λόγῳ, *φυγὴν* ὠνόμαζεν· ὅπου δ' ἦν τὸ πραγματικὸν ἐξετάσαι περὶ τῶν ἀναγεγραμμένων μαστίγων ἐπεληλυθέναι τῇ Αἰγύπτῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦθ' ἑκὼν ἐσιώπησεν.

60. Cæterum, si nos accurate respondere oportet ad Celsum, opinantem eamdem nostram esse ac Judæorum de his rebus sententiam, dicemus in confesso esse apud utrosque, libros divino Spiritu fuisse scriptos: de illorum **624** autem librorum interpretatione nos cum Judæis dissentire. Quippe non ut Judæi vivimus, negamusque mentem legis contineri sensu quem legum littera præ se fert. Quinimo affirmamus, « cum legitur Moyses, velamen positum esse super cor eorum [66], » eam ob causam, quia legis Mosaicæ mens occultatur iis qui viam a Jesu Christo monstratam ingredi recusarunt. Scimus autem, quando se quis ad Dominum, qui Spiritus est, converterit, velamen auferri, eumque « retecta facie Domini gloriam velut in speculo intueri [67] » in illis sensibus quos littera legis abscondebat, et in suam ipsius gloriam gloriæ divinæ participem fieri. Nam id quod hic per figuram vocatur *facies*, aperte loquenti est intellectus, in quo est interioris hominis facies, quæ, perspecto vero legum sensu, tota lumine et gloria resplendet.

C Εἰ δ' ἀκριβῶς χρὴ ἡμᾶς λέγειν τὰ πρὸς τὸν Κέλσον, οἰόμενον τὰ αὐτὰ ἡμᾶς Ἰουδαίοις περὶ τῶν ἐγκειμένων (46) δοξάζειν· φήσομεν, ὅτι τὰ μὲν βιβλία θείῳ γεγράφθαι Πνεύματι, ὁμολογοῦμεν ἀμφότεροι· περὶ δὲ τῆς ἐκδοχῆς τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις οὐκέτι τὰ ὅμοιά φαμεν· οἵ γε οὐδὲ βιοῦμεν ὡς Ἰουδαῖοι, τῷ φρονεῖν οὐ τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν ἐκδοχὴν τῶν νόμων εἶναι τὴν περιέχουσαν τὸ βούλημα τῆς νομοθεσίας. Καὶ λέγομεν δ', « ὅτι, ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκηται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν κεῖται, » τῷ τοῖς τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὴ ἀσπασαμένοις ὁδὸν ἐπικεκρύφθαι τὸ βούλημα τοῦ Μωϋσέως νόμου. Ἴσμεν δ' ὅτι, ἐὰν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς τὸν Κύριον (ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι·) περιαιρεθεὶς τὸ κάλυμμα, « ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, » τὴν ἐν τοῖς κεκρυμμένοις νοή- D μασι κατὰ τὰ γράμματα « δόξαν τοῦ Κυρίου ὡσπερεὶ κατοπτρίζεται, » καὶ μεταλαμβάνει τῆς καλουμένης θείας δόξης εἰς τὴν ἑαυτοῦ δόξαν· τροπικῶς μὲν λεγομένου *προσώπου*, γυμνότερον δ', ὡς ἂν ὀνομάσαι τις, τοῦ νοῦ, ἐν ᾧ ἐστι τὸ τοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον πρόσωπον (47), πληρούμενον φωτὸς καὶ δόξης ἀπὸ τῆς περὶ τῶν κατὰ τοὺς νόμους ἀληθείας.

[66] II Cor. v, 15. [67] Ibid. 18.

(44) *Μετ' αὐτόν*. Scribendum videtur, μετ' αὐτήν.

(45) Hœschelius in textu, ὁ γὰρ Ἄβελ τῷ Κάϊν ἐπεβούλευσεν, ὁ δὲ Ἰακὼβ τῷ Ἠσαῦ, male.

(46) *Ἐγκειμένων*. Guieto scribendum videtur ἐκκειμένων.

(47) Sic mss. Boherellus legit τὸ τοῦ κατὰ τὸ ἔσω ἀνθρώπου πρόσωπον. Apud Hœschelium et Spence-

Ἑξῆς δὲ τούτοις φησί· « Μή με οἰηθῇ τις ἀγνοεῖν, ὡς οἱ μὲν αὐτῶν συνθήσονται, τὸν αὐτὸν εἶναι σφίσιν ὅνπερ Ἰουδαίοις Θεόν· οἱ δ' ἄλλον, ᾧ τοῦτον ἐναντίον, παρ' ἐκείνου τε ἐλθεῖν τὸν Υἱόν. » Εἴπερ δὲ τὸ εἶναι αἱρέσεις πλείονας ἐν Χριστιανοῖς κατηγορίαν οἴεται Χριστιανισμοῦ εἶναι· διὰ τί οὐχὶ καὶ φιλοσοφίας κατηγορία κατὰ τὸ ἀνάλογον νομισθείη ἂν ἡ ἐν ταῖς αἱρέσεσι τῶν φιλοσοφούντων διαφωνία οὐ περὶ μικρῶν καὶ τῶν τυχόντων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων; Ὥρα δὲ καὶ ἰατρικὴν κατηγορεῖσθαι διὰ τὰς ἐν αὐτῇ αἱρέσεις. Ἔστωσαν οὖν ἐν ἡμῖν (48) οἱ μὴ τὸν αὐτὸν λέγοντες τῷ Ἰουδαίων Θεῷ Θεόν· ἀλλ' οὔτιγε παρὰ τοῦτο κατηγορητέοι οἱ ἀπὸ τῶν αὐτῶν γραμμάτων ἀποδεικνύντες, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς Ἰουδαίων ἐστὶ καὶ ἐθνῶν· ὡς καὶ τὸν Παῦλον λέγειν σαφῶς, ἀπὸ Ἰουδαίων προσελθόντα Χριστιανισμῷ· B « Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ μου, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. » Ἔστω δ' ἔτι καὶ τρίτον γένος (49) τῶν ὀνομαζόντων *ψυχικούς* τινας, καὶ *πνευματικοὺς* ἑτέρους· οἶμαι δ' αὐτὸν λέγειν τοὺς ἀπὸ Οὐαλεντίνου. Καὶ τί τοῦτο πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, κατηγοροῦντας τῶν εἰσαγόντων φύσεις ἐκ κατασκευῆς σωζομένας, ἢ ἐκ κατασκευῆς ἀπολλυμένας; Ἔστωσαν δέ τινες καὶ ἐπαγγελλόμενοι εἶναι Γνωστικοὶ (50), ἀνάλογον τοῖς ἑαυτοὺς ἀναγορεύουσι φιλοσόφους Ἐπικουρείοις. Ἀλλ' οὔτε οἱ τὴν Πρόνοιαν ἀναιροῦντες φιλόσοφοι εἶεν ἂν ἀληθῶς, οὔτε οἱ τὰ ἀλλόκοτα ἀναπλάσματα, καὶ μὴ ἀρέσκοντα τοῖς τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ διαδοχῆς, ἐπεισαγαγόντες εἶεν ἂν Χριστιανοί. Ἔστωσαν δέ τινες καὶ τὸν Ἰησοῦν ἀποδεχόμενοι, ὡς παρὰ τοῦτο Χριστιανοὶ εἶναι αὐχοῦντες· C ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὸν Ἰουδαίων νόμον ὡς τὰ Ἰουδαίων πλήθη βιοῦν ἐθέλοντες· (οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ διττοὶ Ἐβιωναῖοι (51), ἤτοι ἐκ Παρθένου ὁμολογοῦντες ὁμοίως ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν, ἢ οὐχ οὕτω γεγεννῆσθαι, ἀλλ' ὡς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους)· τί τοῦτο φέρει ἔγκλημα τοῖς ἀπὸ τῆς Ἐκκλητίας, οὓς *ἀπὸ τοῦ πλήθους* (52) ὠνόμασεν ὁ Κέλσος; Εἶπε δέ τινας εἶναι καὶ Σιβυλλιστάς (53)· τάχα παρακούσας τινῶν ἐγκαλούντων τοῖς οἰομένοις προφῆτιν γεγονέναι τὴν Σίβυλλαν, καὶ Σιβυλλιστὰς τοὺς τοιούτους καλεσάντων.

A 61. Prosequitur Celsus : « Neque me quisquam putet ignorare, quosdam quidem ex illis assensuros, eumdem sibi, quem Judæis, esse Deum ; quosdam autem alium admittere illi contrarium et a quo Filius venerit. » At si diversas Christianorum sectas Christianismi vitium esse ducat, quidni etiam philosophiæ vitio vertit sectarum philosophicarum dissensionem et eam quidem non de rebus nihili, sed de præcipuis? Cur non etiam medicinæ criminosum est, quod in sectas scissa est? Esto sint inter nos qui Judæorum et nostrum eumdem Deum esse negent : sed non propterea accusandi sunt illi, qui ex eisdem scripturis conficiunt unum et eumdem Judæorum Deum esse et gentium. Id ipse testatur Paulus qui a Judæis ad Christianismum accesserat : « Gratias ago Deo, cui servio a progenitoribus in conscientia pura [68]. » Sit præterea tertium genus, eorum scilicet qui quosdam *animales*, alios *spirituales* vocant ; suspicor autem hic eum spectare ad Valentini discipulos. Quid inde contra nos, qui ab Ecclesia stantes damnamus eos quibus placet salutem alios consequi, alios æternum perire, vi et constitutione ipsius naturæ? Largior id quoque alios esse qui vocentur Gnostici, sicut Epicuri asseclæ se ipsi appellant philosophos. Sed quemadmodum vere philosophi non sunt ii, qui providentiam e medio tollunt; sic nec digni sunt Christianorum nomine, qui absurda figmenta Jesuque discipulis improbata inducunt. Sint quidam, qui quod Jesum receperint, idcirco se Christianos esse gloriantur ; sed qui tamen etiamnum, ut **625** Judæorum vulgus, Judaicam legem observari volunt : quales sunt Ebionæi, cum ii, qui Jesum e Virgine natum esse nobiscum confitentur ; tum ii qui istud rejiciunt contenduntque natum esse ut cæteros homines : an culpa hæc in Ecclesiæ, quam Celsus nominat *vulgus*, membra conferri potest? Addit quosdam esse Sibyllistas, quod fortasse audivit ex quibusdam, qui cum vitio darent nonnullis quod Sibyllam prophetidem esse existimarent, ea causa illos nuncuparunt Sibyllistas.

[68] II Tim. I, 3.

rum, τὸ τοῦ κατὰ τὸ ἔσω ἀνθρώπου πρόσωπον. Mox pro πληρούμενον, Hœschelius in textu habet πληρούμενοι. Ibidem post περὶ τῶν κατὰ τοὺς νόμους, Boherello addendum videtur e superioribus, D νοημάτων.

(48) *Ἔστωσαν οὖν ἐν ἡμῖν*, etc. Vide adnotationes ad lib. V, num. 54.

(49) *Τρίτον γένος*. Vide Epiphanium, hæres. 31, num. 7, pag. 172, et num. 20, pag. 188 ; Tertull. *adversus Valentinianos*, cap. 29, et Irenæum, lib. I, cap. 1. SPENCER.

(50) *Γνωστικοί*. Vide Epiphanium, hæres. 26, et Irenæum, lib. I, cap. 30. Clem. Alexandrinus in eorum mores et insolentiam passim invehitur. Aug., *De hær.* : « Gnostici propter excellentiam scientiæ sic se appellatos esse, vel appellari debuisse, gloriantur, cum sint superioribus omnibus vaniores atque turpiores. » SPENCER. — Mox codd. Regius et Basileensis habent, ἀναλόγως τοῖς ἑαυτοὺς ἀναγορεύουσι φιλοσόφους Ἐπικουρείους.

(51) *Διττοὶ Ἐβιωναῖοι*. Grotius in adnot. ad *Matth.* : « Et Origenes, cum duplices facit Ebionæos, in disputatione contra Celsum, ἤτοι ἐκ παρθένου, etc., Ebionæorum nomine laxius abutens sub priore illa nota Nazaræos, ut credibile est, describit. » Vossius in dissertat. *De genere Jesu Christi*, cap. 2. SPENCER.

(52) *Οὓς ἀπὸ τοῦ πλήθους*. Boherello legendum videtur, οὓς τοὺς ἀπὸ τοῦ πλήθους.

(53) *Σιβυλλιστάς*. « Usi sunt crebro sancti Patres, ad convincendos errores gentilium, Sibyllarum oraculis. Quamobrem gentiles ipsi, ut auctor est Origenes, Christianos Sibyllistas nominabant. » Baron. in Apparat. ad *Annal.*, num. 19. Est auctor quidem, at non adeo luculentus. Istam vero interpretationem confirmare possumus ex Justini *Apologia* 2, pag. 82 : Κατ' ἐνέργειαν δὲ τῶν φαύλων δαιμόνων θάνατος ὡρίσθη κατὰ τῶν τὰς Ὑστάσπους, ἢ Σιβύλλης, ἢ τῶν προφητῶν βίβλους ἀναγινωσκόντων, ὅπως διὰ τοῦ φόβου ἀποστρέψωσιν ἐντυγχάνοντας τοὺς ἀνθρώπους τῶν καλῶν γνῶσιν λαβεῖν, αὐτοῖς δὲ δουλεύοντας κατέχωσιν· ὅπερ εἰς τέλος οὐκ ἴσχυσαν πρᾶξαι· ἀφόβως μὲν γὰρ οὐ μόνον ἐντυγχάνομεν αὐταῖς, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν, ὡς ὁρᾶτε, εἰς ἐπίσκεψιν

62. Postea coacervans varia nostrarum sectarum nomina, ait se nosse quosdam esse Simonianos, qui Helenen aut magistrum Helenum colentes vocantur Heleniani. At Celsum fugit, Jesum a Simonianis non credi Dei Filium, sed Simonem illis esse Dei

Εἶτα, σωρὸν καταχέων ἡμῶν ὀνομάτων, φησὶν εἰδέναι τινὰς καὶ Σιμωνιανούς, οἳ τὴν Ἑλένην (54) ἤτοι διδάσκαλον Ἕλενον (55), σέβοντες, Ἑλενιανοὶ λέγονται. Ἀλλὰ λανθάνει τὸν Κέλσον, ὅτι οὐδαμῶς τὸν Ἰησοῦν ὁμολογοῦσιν Υἱὸν Θεοῦ Σιμωνιανοί, ἀλλὰ

φέρομεν, ἐπιστάμενοι πᾶσιν εὐάρεστα φανήσεσθαι. Κἂν ὀλίγους δὲ πείσωμεν, τὰ μέγιστα κερδήσαντες ἐσόμεθα. « Opera autem et instinctu malorum dæmonum mortis supplicium adversus librorum Hydaspis aut Sibyllæ aut prophetarum lectores constitutum est : ut per timorem homines ab illis, quominus scripta ea legentes rerum bonarum notitiam percipiant, sed in servitute eorum retineantur, absterreantur. Quod certe quidem efficere, et ad finem suum perducere nequiverunt. Non enim absque timore tantum hujusmodi scripta legimus, verum etiam vobis ad inspiciendum quæ in eis traduntur, ut videtis, offerimus, grata acceptaque omnibus fore scientes. Atque hoc etiamsi paucis persuaserimus, maximum tamen inde feremus lucrum. » Ex hoc loco intelligas, quanti Patres Sibyllinos libros æstimabant, qui, spretis imperatorum legibus, quæ legenti pœnam capitalem intentarunt, ἀφόδως, ut ait Justinus, coram suis et gentilibus recitarunt. Eumdem audi in fine *Parænesis ad Græcos*, pag. 36: Πλὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἐν ποιητικοῖς μέτροις τὰ τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας πράγματα, οὐδὲ ἐν τῇ παρ' ὑμῖν εὐδοκιμούσῃ παιδεύσει, ἀφέμενοι λοιπὸν τῆς τῶν μέτρων καὶ λόγων ἀκριβείας, τοῖς ὑπ' αὐτῆς εἰρημένοις ἀφιλονείκως προσέχοντες, γνῶτε πόσων ὑμῖν ἀγαθῶν αἰτία ἔσται τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἄφιξιν σαφῶς καὶ φανερῶς προαγορεύουσα. « Porro cum non in poeticis numeris neque in ea quæ apud vos clara habetur eruditione, viri Græci, res veri cultus Dei sint sitæ : relicta deinceps carminum et orationum exquisita ratione, ad dicta Sibyllæ, citra contentionis studium, animadvertentes, cognoscite tandem, quorum vobis illa bonorum futura sit conciliatrix, Servatoris nostri Jesu Christi adventum disertis verbis clare prædicens. » Audi etiam quæ Clemens Alexandrinus ex Pauli concionibus ad populum habitis profert, Strom. VI, pag. 636, ut recte conjicere videtur illustriss. cardinalis : « Quarum nonnulla verba in audientium aures sic esse illapsa putandum est, ut nunquam ea deleret oblivio; » Ἐπεὶ ὅτι, καθάπερ Ἰουδαίους σώζεσθαι ἐβούλετο ὁ Θεός, τοὺς προφήτας διδούς, οὕτως καὶ Ἑλλήνων τοὺς δοκιμωτάτους, οἰκείους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας ἀναστήσας, ὡς οἷοί τε ἦσαν δέχεσθαι τὴν παρὰ Θεοῦ εὐεργεσίαν, τῶν χυδαίων ἀνθρώπων διέκρινεν· δηλώσει πρὸς τῷ Πέτρου κηρύγματι ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος· Λάβετε καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους· ἐπίγνωτε Σίβυλλαν, ὡς δηλοῖ ἕνα Θεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι καὶ τὴν Ὑστάσπην λαβόντες, ἀνάγνωτε καὶ εὑρήσετε πολλῷ τηλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ καθὼς παράταξιν ποιήσουσι τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς, μισοῦντες αὐτόν, καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. « Quod enim quemadmodum Judæos Deus salvos esse voluit, dans eis prophetas; ita etiam Græcorum spectatissimos propriæ suæ linguæ prophetas excitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vulgo secrevit, præter Petri prædicationem, declarabit Paulus apostolus dicens : Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura : et Hydaspen sumite et legite, et invenietis Dei Filium multo clarius et apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instruent aciem, qui eum habebunt odio, et eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, et ejus tolerantiam et adventum. » Vide Justinum in *Parænesi*, pag. 16, 17, 34, 35, et in *Apolog.* 2, pag. 66; Theophilum *ad Autolycum*, lib. II, pag. 112, 113, 114; Clementem Alexandrinum, *Strom.* I, 5, et alibi; Lactantium, apud quem Sibyllarum carmina totam pene faciunt paginam. Si vacat, lege illustriss. Baronium in Apparatu ad *Annal.*, num. 20; Casaubonum, exercit. 11 ad *Apparatum*; Salmasium, in notis ad Vopiscum; Lansselium in *Dispunct. calumniarum Casauboni*, cap. 6, et statim senties quantum juvat altercari. SPENCER.

(54) *Ἑλένην*. Irenæus, lib. I, cap. 14, legit *Selenen*. August., *De hær.*; Clem. lib. II *Recog.* : « Sed hic non multo post incidit in amorem mulieris illius, quam Selenen, id est lunam, vocant. » Verum Justinus, *Apolog.* 2, pag. 69; Epiphanius, hær. 21; Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos; Theodoretus, lib. I *De hær. fab.* in Simone; Eusebius, lib. II, cap. 12 et 13, *Eccl. hist.*, et Damascenus, libro *De hæresibus*, *Helenam* retinuerunt : et rectissime quidem, ut mihi videtur, cum Simon Magus finxerit « eam fuisse et in illa Helena, propter quam Trojanum contractum est bellum. » Iren., lib. I, cap. 23 : « O Helenam, inter poetas et hæreticos laborantem! tunc adulterio, nunc stupro infamem; nisi quod de Troja gloriosius eruitur, quam de lupanari : mille navibus de Troja, nec mille denariis forsitan de lupanari. » Tertull., libro *De anima*, cap. 34 : « Nam et Simon Samarites in Actis apostolorum redemptor Spiritus sancti, posteaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua in interitum, frustra flevit, conversus ad veritatis expugnationem, quasi pro solatio ultionis; fultus etiam artis suæ viribus, ad præstigias virtutis alicujus Helenam quamdam Tyriam, de loco libidinis publicæ eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem pro Spiritu sancto : et se quidem finxit summum Patrem, illam vero injectionem suam primam, qua injecerat angelos et archangelos condere : hujus eam propositi compotem exsilisse de Patre, et in inferiora desultasse; atque illic, prævento Patris proposito, angelicas potestates genuisse, ignaras Patris artificis mundi hujus : ab his vero per invidiam retentam, ne digressa ea alterius genimina viderentur; et idcirco omni contumeliæ addictam, ut nusquam discedere depreciatam liberet, humanæ quoque formæ succidisse, velut vinculis carnis coercendam, ita multis ævis per alios atque alios habitus femininos volutatam, etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam Priamo, et Stesichori postea oculis, quem et excæcasset ob convitium carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis; proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione sub titulo prostitisse Helenam viliorem. Hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descenderit Pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et revecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem, quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus, quibus fallendis et ipse configuratus æque et hominibus hominem ementitus, in Judæa quidem Filium, in Samaria vero Patrem gesserit. » Tertull., ibid.; August., *De hæresibus* : « Imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas, quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat. » Vide Clementem papam, Justinum, Irenæum, Eusebium, Epiphanium et Theodoretum, locis citatis.

(55) *Ἕλενον*. Credo hic jocatum esse Celsum,

δύναμιν Θεοῦ λέγουσι τὸν Σίμωνα· τερατευόμενοι περὶ αὐτοῦ τινα, οἰηθέντος, ὅτι, ἐὰν τὰ παραπλήσια προσποιήσηται οἷς ἔδοξε προσπεποιῆσθαι τὸν Ἰησοῦν, δυνήσεται καὶ αὐτὸς παρὰ ἀνθρώποις τοσοῦτον, ὅσον Ἰησοῦς τοῖς πολλοῖς. Ἀλλ' οὔτε Κέλσος, οὔτε Σίμων ἐδυνήθησαν νοῆσαι, πῶς Ἰησοῦς, ὡς καλὸς γεωργὸς λόγου Θεοῦ, δεδύνηται τὴν πολλὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πολλὴν βάρβαρον ἐπισπεῖραι, καὶ πληρῶσαι λόγων, μετατιθέντων τὴν ψυχὴν ἀπὸ παντὸς κακοῦ, καὶ ἀναγόντων πρὸς τὸν τῶν ὅλων Δημιουργόν. Κέλσος μὲν οὖν οἶδε καὶ Μαρκελλιανοὺς ἀπὸ Μαρκελλίνας (56), καὶ Ἁρποκρατιανοὺς (57) ἀπὸ Σαλώμης, καὶ ἄλλους ἀπὸ Μαριάμνης (58), καὶ ἄλλους ἀπὸ Μάρθας· ἡμεῖς δὲ, οἱ διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν φιλομάθειαν οὐ μόνα τὰ ἐν τῷ λόγῳ, καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐν αὐτῷ

virtutem. Multa nobis fabulantur de illo homine 626 prodigia, qui sibi in animum induxerat se, si iisdem præstigiis uteretur, quibus Jesum usum putabat, simili fore apud populum auctoritate. Verum neque Celsus neque Simon capere potuerunt quomodo Jesus ut bonus verbi Dei colonus fecerit ut magna Græcarum, magna barbararum regionum pars doctrinæ impleretur semine, quæ animam ab omni vitio abductam ad omnium Conditorem adduceret. Novit Celsus et Marcellianos a Marcellina, et Harpocratianos a Salome oriundos, et alios a Mariamne, et alios a Martha : in quorum nullos unquam incidi ; quanquam illud sit meum discendi studium, ut non solum doctrinam Christianam diversasque de illa opiniones, sed etiam diversa phi-

quasi *Helena*, quam Simon Magus circumduxit, et vates antiquissimus *Helenus*, et nomine et arte convenirent. Arnob. lib. I, pag. 22 ; Tull., lib. II *De nat. deorum* ; Isidor. Pelus., lib. II, epist. 228 ; Pausan. in *Atticis*. Spencer.

(56) *Μαρκελλιανοὺς ἀπὸ Μαρκελλίνας*. Iren., lib. I, cap. 25, de Carpocrate : « Unde et Marcellina, quæ Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinæ, multos exterminavit. » Vide Epiphanium, hær. 27, quæ est Carpocratianorum, p. 107 ; Augustinum, libro *De hær.*, et Damascenum, *De hær.* Erant et alii sic dicti a Marcello Ancyrano, Celso ignoti, cum ad Epiphanii tempora ipsum vixisse constet. Epiphan., hæres. 72. Spencer.

(57) *Ἁρποκρατιανούς*. Quid, si legas Καρποκρατιανούς ? quorum hæresi forsan locupletior muliercula, cui nomen Salome (quo nihil usitatius), se adjunxit. Hieronym., epist. ad Ctesiphontem, adversus Pelagianos : « Simon Magus hæresim condidit, Helenæ meretricis adjutus auxilio. Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit femineos. Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiendo sibi animos præpararet. Apelles Philumenen suarum comitem habuit doctrinarum. Montanus, immundi spiritus prædicator, multas Ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas feminas, primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Dimittam vetera, ad viciniora transcendam. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis ante decepit. Donatus per Africam, ut infelices quosque fetentibus pollueret aquis, Lucillæ opibus adjutus est. In Hispania Agape Elpidium, mulier virum, cæcum cæca duxit in foveam, successoremque sui Priscillianum habuit, Zoroastris magi studiosissimum, et ex mago episcopum : cui juncta Galla, non gente, sed nomine, Germanum huc illucque currentem alterius et vicinæ hæreseos reliquit hæredem. » Si hæc conjectura tibi displiceat, scias velim, quod in Evangelio secundum Ægyptios, cujus meminit Origenes, homil. I in Luc., et Epiphanius, hær. 62, quæ est Sabellianorum, muliercula quædam, cui nomen Salome, invenitur. Ex isthoc Evangelio Julius Cassianus (τὰ παραπλήσια τῷ Τατιανῷ κατὰ τοῦτο δογματίζων· ut ait Clemens, *Strom.* III, pag. 465), in libro quem *Περὶ ἐγκρατείας ἢ περὶ ἐννουχίας* conscripserat, dicta quædam Christi cum Salome habita allegavit. Audi Clementem, *Strom.* III, pag. 465 : Διὰ τοῦτό τοι Κασσιανός φησι πυνθανομένης τῆς Σαλώμης, πότε γνωσθήσεται τὰ περὶ ὧν ἤρετο, ἔφη ὁ Κύριος· Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἓν, καὶ τὸ ἄῤῥεν μετὰ τῆς θηλείας οὔτε ἄῤῥεν οὔτε θῆλυ. « Propterea dicit Cassianus : cum interrogaret Salome, quando cognoscentur ea de quibus interrogabat, ait Dominus : Quando pudoris indumentum conculcaveritis, et quando duo facta fuerint unum, et masculum cum femina, nec masculum, nec femininum. » Constat etiam ex prædicto Clementis Stromateo, Encratitas eodem usos fuisse Evangelio, ut dogma de continentia stabilirent, pag. 452 : Οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κτίσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εὐφήμου ἐγκρατείας κἀκεῖνα λέγουσι τὰ πρὸς Σαλώμην εἰρημένα, ὧν πρότερον ἐμνήσθημεν. Φέρεται δὲ, οἶμαι, ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους Εὐαγγελίῳ· φασὶ γὰρ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν Σωτήρ· Ἦλθον καταλῦσαι τὰ ἔργα τῆς θηλείας· θηλείας μὲν τῆς ἐπιθυμίας, ἔργα δὲ γένεσιν καὶ φθοράν. « Qui autem Dei creaturæ resistunt per speciosam illam continentiam, illa quoque dicunt, quæ ad Salomen dicta sunt, quorum prius meminimus : habentur autem, ut existimo, in Evangelio secundum Ægyptios. Aiunt enim ipsum dixisse Servatorem : Veni ad dissolvendum opera feminæ : feminæ quidem, cupiditatis; opera autem, generationem et interitum. » Vide Theodot. *Epitom.* in fine operum Clementis, pag. 799. Penitus, fateor, dissimiles erant Encratitæ et Carpocratiani, et dogmata amplexi sunt e diametro contraria : attamen contingere poterat, ut e Carpocratianis nonnulli, quæ in isthoc Evangelio eorum opinioni ullatenus favere visa sunt, allegarent. Quod si Celsus usquam legeret, ei ansam præberet asserendi, Carpocratianos a Salome oriundos. Spencer.

(58) *Μαριάμνης*. Credo quosdam hæreticos prophetas et prophetides sibi finxisse, et iisdem nomina pro suo arbitrio imposuisse. De Basilide testem habemus Agrippam Castorem, scriptorem sui temporis celeberrimum, apud Eusebium, lib. IV, cap. 7, *Eccles. hist.*, et Hieronymum, in *Catalogo script. eccles.*, in Agrippa. Confecit ille κατὰ Βασιλείδου ἔλεγχον, in quo illius hæretici viginti quatuor commentarios, quos in Evangelium scripserat, refellit : præstigias quoque et seducendi artes denudavit. Ἐκφαίνων γοῦν τὰ ἀπόῤῥητά φησιν αὐτὸν εἰς μὲν τὸ Εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξαι βιβλία· προφήτας δὲ ἑαυτῷ ὀνομάσαι Βαρκαβᾶν, καὶ Βαρκώφ, καὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινὰς ἑαυτῷ συστησάμενον, βαρβάρους τε αὐτοῖς εἰς κατάπληξιν τῶν τὰ τοιαῦτα τεθηπότων ἐπιφημίσαι προσηγορίας. « Dum cuncta ejus arcana profert in lucem, quatuor et viginti libros in Evangelium ab illo conscriptos esse memorat, ipsumque sibi prophetas confinxisse Barcabam et Barcoph, aliosque nonnullos qui nunquam exstitissent : iisque barbara quædam nomina imposuisse, ad percellendos eorum animos, qui hujusmodi rerum admiratione capiuntur. » Euseb. ibid.; Hieronymus legit Βαρχαβᾶν τε Μαχρώβ· Epiphanius, hæres. 26, Βαρχαβᾶν. Alibi scriptum inveni *Barthoban* et *Barchobeth* ; et fortasse *Mariamne* et *Martha* erant ejusdem originis vocabula, et usui non dissimili inserviebant. Et quid, si harum vestigiis *Marthana* et *Marthus*, sorores ex stirpe Elxai oriundæ, facta aliquali nominum mutatione, insistebant ? Epiph. hær. 19, quæ est Ossenorum. Ἕως

losophorum placita diligenter et ex animo inscrutatus fuerim. Mentionem facit Celsus et eorum qui Marcionis dogmata sectantur, et ab illo Marcionitæ vocati sunt.

63. Deinde ut et alios plures cognoscere videatur, ait pro more suo « alios alium sibi magistrum et dæmonem improbe fingere, et in densis tenebris versari, ubi scelestiora et turpiora perpetrant Ægyptiaci Antinoi sodalibus. » In iis **627** rem ipsam attigisse mihi videtur, cum ait alios alium sibi pro magistro constituere dæmonem, et in densas ignorantiæ tenebras devolvi. Quod spectat ad Antinoum, quem nostro Jesu comparat, quæ de hac re supra dicta sunt, hic iterare piget. Subdit : « Se mutuo dicendis tacendisque injuriis lacerant proscinduntque; et tanto in se invicem deflagrant odio, ut ne minimum quidem cederent concordiæ causa. » Ad hæc jam responsum est sectas in philosophia et in medicina esse sectis aliis adversas. Quanquam nos, qui Jesu doctrinam sequimur curamusque ut ejus præceptis nostra cogitata, dicta factaque consentiant, « cum maledicimur, benedicimus; cum persecutionem patimur, sustinemus ; cum blasphemamur, obsecramus [69] ; » nec dicenda tacendaque diceremus adversus eos qui aliter ac nos sentiunt. Quin potius nihil est quin faceremus ut in viam reducerentur, si fieri posset, ut soli Creatori adhærescerent, ut omnia agerent quasi judicium subituri. Sin illos alia a nobis sentientes persuadere non possumus, tum demum huic de illis præcepto paremus : « Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita ; sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus [70]. » Et præterea qui cogitarint « beatos esse pacificos » et « beatos esse mites [71], » ii multum aberunt ut odio habeant Christianismi corruptores, eosque qui in errore versantur cavillando Circas vocent blandosque veneficos.

64. Suspicor autem ipsum male intellexisse hunc

A ἐξετάσαντες, ἀλλ', ὅση δύναμις, καὶ τὰ τῶν φιλοσοφησάντων φιλαληθῶς ἐρευνήσαντες, οὐδέ ποτε τούτοις ὡμιλήσαμεν. Ἐμνήσθη δ' ὁ Κέλσος καὶ Μαρκιωνιστῶν (59), προϊσταμένων Μαρκίωνα.

Εἶθ', ἵνα δοκῇ καὶ ἄλλους εἰδέναι παρ' οὓς ὠνόμασε, φησὶν ἑαυτῷ συνήθως, ὅτι « ἄλλοι ἄλλον διδάσκαλόν τε καὶ δαίμονα κακῶς πλαζόμενοι, καὶ καλινδούμενοι κατὰ σκότον πολὺν, τῶν Ἀντίνου τοῦ κατ' Αἴγυπτον θιασωτῶν ἀνομώτερόν τε καὶ μιαρώτερον (60). » Καὶ δοκεῖ μοι ἐπαφώμενος τῶν πραγμάτων ἀληθές τι εἰρηκέναι, ὅτι τινὲς ἄλλοι ἄλλον δαίμονα κακῶς πλαζόμενοι, καὶ καλινδούμενοι, εὕροντο προστάτην κατὰ πολὺν τὸν τῆς ἀγνοίας σκότον. Περὶ δὲ τῶν κατὰ τὸν Ἀντίνουν, παραβαλλόμενον ἡμῶν τῷ Ἰησοῦ, ἐν τοῖς πρὸ τουτῶν (61) εἰπόντες, οὐ παλιλλογήσομεν· Καὶ,
B « Βλασφημοῦσι δὲ, » φησὶν, « εἰς ἀλλήλους οὗτοι πάνδεινα ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα· καὶ οὐκ ἂν εἴξαιεν οὐδὲ καθ' ὁτιοῦν εἰς ὁμόνοιαν, πάντη ἀλλήλους ἀποστυγοῦντες. » Καὶ πρὸς ταῦτα δ' ἡμῖν εἴρηται, ὅτι καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ ἐστὶν εὑρεῖν αἱρέσεις αἱρέσεσι πολεμούσας καὶ ἐν ἰατρικῇ. Οἱ μέντοι τῷ λόγῳ τοῦ Ἰησοῦ ἀκολουθοῦντες, καὶ μεμελετηκότες αὐτοῦ συνῳδὰ τοῖς λόγοις φρονεῖν (62), καὶ λέγειν, καὶ ποιεῖν, « λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι (63) παρακαλοῦμεν· » καὶ οὐκ ἂν ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα λέγοιμεν τοὺς ἄλλα δοξάζοντας, παρ' ἃ ὑπειλήφαμεν· ἀλλ', εἰ μὲν δυνάμεθα, πάντα ἂν πράττοιμεν ὑπὲρ τοῦ αὐτοὺς (64) μεταστῆσαι ἐπὶ τὸ βέλτιον διὰ τοῦ προσανέχειν μόνῳ τῷ Δημιουργῷ, καὶ πάντα πράττειν ὡς κριθησομένους· εἰ δὲ μὴ πείθοιντο οἱ
C ἑτερόδοξοι, τηροῦμεν τὸν προστάξαντα αὐτοῖς λόγον (65) τοιαῦτα· « Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ· εἰδὼς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος. » Ἔτι δὲ οἱ τὸ, « Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ, » οἱ νοήσαντες, νοήσαντες καὶ τὸ (66) « Μακάριοι οἱ πραεῖς· » οὐκ ἂν ἀποστυγήσαιεν τοὺς παραχαράττοντας τὰ Χριστιανισμοῦ, οὐδὲ Κίρκας καὶ κύκηθρα αἱμύλα λέγοιεν τοὺς πεπλανημένους.

Παρακηκοέναι δέ μοι φαίνεται τῆς τε ἀποστο-

[69] I Cor. IV, 12. [70] Tit. III, 10. [71] Matth. V, 9, 5.

μὲν γὰρ Κωνσταντίου, ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ, Μαρθοῦς τις καὶ Μαρθάνα, δύο ἀδελφαὶ ἐν τῇ αὐτῶν χώρᾳ ἀντὶ θεῶν προσεκυνοῦντο, ὅτι δῆθεν ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ προειρημένου Ἠλξαῒ ὑπῆρχον. Τέθνηκε δὲ ἡ Μαρθοῦς πρὸ ὀλίγου τοῦ χρόνου, Μαρθάνα δὲ εἰς ἔτι δεῦρο ὑπῆρχεν· ὧν καὶ τὰ πτύσματα καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σώματος ῥύπη ἀπεφέροντο οἱ πεπλανημένοι αἱρετικοὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ δῆθεν πρὸς ἀλέξησιν νοσημάτων. « Nam ad usque Constantium imperatorem Marthus nescio quæ ac Marthana sorores de Elxai stirpe, in illorum regione numinum instar ob eam originis dignitatem habitæ sunt. Harum Marthus non ita pridem excessit e vita, Marthana in hanc diem superstes est. Utriusque vero vel sputa ipsa, cæterasque corporis sordes illius tractus hæretici circumferre solebant, ad morborum remedia. » Spencer.

(59) *Μαρκιωνιστῶν*. Just. *Apolog.* 2, pag. 70, 92; Tertull., *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 30, 51. Idem scripsit quinque libros *contra Marcionem*. Pseudo-Orig., *De recta in unum Deum* *contra Marcionitas;* Clem. *Strom.* III, IV, VII, et alibi; Euseb., lib. IV, cap. 11, 24; Epiph., hæres.
D 42; Theodoret., lib. I *De hæret. fab.;* August., *De hær.;* Damascen., *De hær.* Eorumdem reliqui Patres meminerunt, et dogmata refutarunt. Spencer.

(60) *Μιαρώτερον*. Codd. Regius et Basileensis, βραδύτερον. Paulo post libb. editi ad oram, εὕραντο προστάτην.

(61) *Ἐν τοῖς πρὸ τούτων*. Vide adnotationes ad lib. III, num. 35.

(62) Philoc., αὐτοῦ τοὺς λόγους φρονεῖν, sicque codd. Regius et Basileensis.

(63) Philoc., βλασφημούμενοι.

(64) Philoc. mss., ἐπὶ τὸ αὐτούς.

(65) Philoc., ἀντεροῦμεν τὸν προστάσσοντα αὐτοῖς λόγον. Istud porro, αὐτοῖς, Guieto alienum videtur.

(66) Hœschelius et Spencerus, ἔτι δὲ τὸ, μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ, οἱ νοήσαντες, καὶ τό, sed Philocalia ut in nostro textu.

λικῆς λέξεως, φασκούσης· « Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις (67), καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν οἰκείαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετ' εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς· » παρακηκοέναι δὲ καὶ τῶν ταύταις τοῦ ἀποστόλου ταῖς λέξεσι χρησαμένων κατὰ τῶν παραχαραξάντων τὰ Χριστιανισμοῦ· διόπερ εἶπεν ὁ Κέλσος, *ἀκοῆς καυστήριά* (68) τινας ὀνομάζεσθαί παρὰ Χριστιανοῖς. Αὐτὸς δέ φησι, τινὰς καλεῖσθαι *αἰνίγματα* (69)· ὅπερ ἡμεῖς οὐχ ἱστορήσαμεν. Ἀληθῶς δὲ τὸ τοῦ σκανδάλου ὄνομα πολὺ ἐν τοῖς γράμμασι τούτοις ἐστίν· ὅπερ εἰώθαμεν λέγειν περὶ τῶν διαστρεφόντων ἀπὸ τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας τοὺς ἁπλουστέρους καὶ εὐεξαπατήτους. « Σειρῆνας δέ τινας ἐξορχουμένας καὶ σοφιστρίας, κατασφραγιζομένας τὰ ὦτα, καὶ ἀποσυοκεφαλούσας (70) τοὺς πειθομένους, » ἡμεῖς οὐκ ἴσμεν ὀνομαζομένους, οἶμαι δ' ὅτι οὐδ' ἄλλος τις τῶν ἐν τῷ λόγῳ, οὐδ' ἐν ταῖς αἱρέσεσιν. Ἀλλ' οὗτος, ὁ πάντ' εἰδέναι ἐπαγγελλόμενος, καὶ τοιαῦτά φησι· « Πάντων δὲ, » φησὶν, « ἀκούσῃ τῶν ἐπὶ τοσοῦτον διεστηκότων, καὶ σφᾶς αὐτοὺς ταῖς ἔρισιν αἴσχιστα διελεγχόντων, λεγόντων τὸ, Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. » Τοῦτο γὰρ μό-

A Apostoli locum : « In novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum in hypocrisi loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit percipiendos cum gratiarum actione fidelibus [72]. » Male etiam accepisse videtur quod audierat quosdam fuisse, qui illis Apostoli verbis contra religionis Christianæ depravatores pugnarent. Quocirca dicit quosdam apud Christianos *aurium cauteria* appellari. Quod addit alios quosdam vocari *ænigmata*, id nusquam 628 comperimus. Ad *scandali* nomen quod attinet, illud fateor in Scripturis nostris frequenter occurrere, dici solitum de iis, qui simpliciores et deceptu faciles B a sana doctrina dimovent. At quosdam vocatos fuisse « Sirenas saltatrices, falsiloquas, quæ cera aures obsignarent, et quæ quos persuaserant in sues converterent, » id nobis incompertum, et omnibus, opinor, tam vere Christianis quam hæreticis. Sed ille qui scire se omnia jactitat, hæc etiam addit : « Quamvis a se invicem tantopere dissideant, fœdissimisque conviliis mutuo se lacessant, audias tamen illos omnes dicentes : Mihi mundus crucifixus est et ego mundo [73]. » Atque hoc solum

[72] I Tim. IV, 2. [73] Galat. VI, 14.

(67) Hœschelius in textu, πλάνης, et paulo post, κεκαυστηριασμένων τὴν οἰκείαν συνείδησιν.

(68) *Ἀκοῆς καυστήρια*. Iren., lib. I, cap. 25, de Carpocratianis. « Alii vero ex ipsis signant, cauteriantes suos discipulos in posterioribus partibus exstantiæ dextræ auris. » Epiph., hæres. 27, de iisdem, pag. 106 : Σφραγῖδα δὲ ἐν καυτῆρι, ἢ δι' ἐπιτηδεύσεως ξυρίου, ἢ ῥαφίδος ἐπιτιθέασιν οὗτοι οἱ ὑπὸ Καρποκρᾶ ἐπὶ τὸν δεξιὸν λοβὸν τοῦ ὠτὸς τοῖς ὑπ' αὐτῶν ἀπατωμένοις. « Solent vero Carpocratiani quos ad suam sectam fraudulenter pellexerint, iis candente ferro, vel novacula, vel acu, notam quamdam ad imam auriculam imprimere. » SPENCER.

(69) *Αἰνίγματα*. Hæc et superiora, quæ Celsus de Carpocratianis dixerat, confuse et minus distincte, quam res ipsa postulavit, exprimi videntur; etenim Carpocratiani non ἀκοῆς καυτήρια appellati sunt, sed ferro candente, novacula, aut alio instrumento huic rei magis idoneo, in discipulorum aures, quos in suum sodalitium receperunt, notam aliqualem aut characterem imprimere solebant. Nec deerant alii hæretici, qui symbolis usi sunt, qui occulte et obscure, id est δι' αἰνιγμάτων quæ sibimet finxerunt, ineptos animi conceptus significabant; sic ovem perditam, Luc. XV, decantatæ Helenæ symbolum mystice et αἰνιγματωδῶς constituebant. Epiph., hær. 21, pag. 58; Iren., lib. I, cap. 23. « Et hanc esse ovem perditam. » Tertull., *De anima*, cap. 34; Iren., lib. I, cap. 16. « Generationem itaque Æonum, et errorem ovis, et adinventionem adunantis in unum, mystice audent annuntiare hi, qui in numeros omnia deduxerunt. » Mulierem istam, cujus sanguis duodecim annis profluxerat, Matth. IX, 20, duodecimi Æonis passionem signare crediderunt. Irenæus, lib. I, cap. 3 : « Hanc autem passionem, quæ circa duodecimum Æonem facta est, significari dicunt per apostasiam Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, et quoniam duodecimo mense passus est; uno enim anno volunt eum post baptisma prædicasse. Adhuc etiam in ea, quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifestissime hoc significari, duodecim enim annis passam eam per Domini adventum esse sanatam, cum tetigisset fimbriam vestimenti ejus; et propter hoc dixisse Salvatorem : Quis me tetigit? docentem discipulos quod factum esset inter Æonas mysterium, et curationem passi Æonis. » Errabundam ovem vagationes Achamoth, C extra Pleroma denotare credunt. Iren. ibid. : « Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quæsita est a Salvatore, manifestare eum dicunt in eo, quod dixit, semetipsum venisse ad eam, quæ errasset, ovem. Ovem enim errantem matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam. » Mulierem, quæ domum verrit, et drachmam invenit, superioris Sophiæ symbolum haberi volunt. Iren. ibid. : « Mulierem autem illam, quæ mundat domum et invenit drachmam, superiorem Sophiam narrant dici; quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum in eam; quoniam et hoc restituitur secundum eos intra Pleroma. » Plura vide apud Iren. lib. I, cap. 1, cap. 16, cap. 18, et alibi. Græce invenies apud Epiphanium, hær. 31, de *Valentinianis*, et hær. 34, quæ est Marcosiorum. Certiora de ænigmatis adhuc non habemus. SPENCER.

(70) *Ἀποσυοκεφαλούσας*. Sic scribendum erat, D ut monet Spencerus, non vero ἀποσκυοκεφαλούσας. Hom., *Odyss.* K, v. 235 :

. . . . . . Ἀνέμισγε δὲ σίτῳ
Φάρμακα λύγρ', ἵνα πάγχυ λαθοίατο πατρίδος αἴης.
Αὐτὰρ ἐπεὶ δῶκέν τε καὶ ἔκπιον, αὐτίκ' ἔπειτα
Ῥάβδῳ πεπληγυῖα κατὰ συφεοῖσιν ἐέργνυ.
Οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλὰς, φωνήν τε, δέμας τε,
Καὶ τρίχας·
. . . . . Commiscuitque pani
Venena nocentia, ut prorsus obliviscerentur patriæ terræ
Cæterum, postquam porrexitque, et ebiberunt, statim deinde
Virgula percutiens intra haras conclusit.
Illi suum habebant capita, vocesque corporaque,
Et setas. SPENCER.

Infeliciter hunc locum Guietus legebat sic : ἀνασφραγιζούσας τὰ ὦτα καὶ ἀποσκοπελούσας τοὺς πειθομένους.

e Pauli Litteris memoria videtur retinuisse. Cur enim non alia sexcenta diceremus quæ similiter scripta sunt; ut istud : « In carne viventes, non secundum carnem militamus (nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum), consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei [74]. »

65. Quoniam vero ait Christianos, etsi tantopere dissideant, dicere tamen omnes : « Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo [75], » et hoc ipsum falsum esse demonstrabimus. Sunt enim sectæ quæ Pauli Epistolas non admittunt, ut utrique Ebionæi et Encratitæ dicti. Illi igitur, cum Paulum pro sancto et sapiente non agnoscant, certe hoc ejus effatum non usurpabunt : « Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. » Mentitur igitur hac in re Celsus. Et in accusanda quidem sectarum dissensione tempus terit, sed non mihi videtur omnino explanare quæ dicit, neque exploratum et perspectum habere, cur Christiani qui in religione progressiones fecerunt, dicant se plura Judæis cognoscere; an videlicet quod eosdem libros admittendo alio sensu illos interpretentur, an quod eos omnino respuant. Nam utraque pars suos in sectis patronos habet Postea : « Ergo age, inquit, **629** etiamsi nullo dogmata illorum fundamento nitantur; ipsammet eorum doctrinam inspectemus. Ac primum disserendum de iis, quæ male intelligentes per ignorantiam depravant, insolenter gloriantes de rebus quas nesciunt. Hæc autem sunt. » Statimque sententiis quibusdam, quas in ore semper habent fideles, alias opponit ex philosophis depromptas; contenditque quidquid pulchrius tribuitur Christianis, id a philosophis melius et dilucidius dictum esse, ut ad philosophiam rapiat eos qui capti fuerant dogmatis quorum majestas pietasque primo intuenti sese explicat. Sed hæc pro quinto libro satis. Sextum ab iis quæ sequuntur ordiemur.

A νον ἀπὸ τοῦ Παύλου ἔοικε μεμνημονευκέναι ὁ Κέλσος· διὰ τί γὰρ οὔ φαμεν καὶ ἄλλα μυρία τῶν γεγραμμένων; ὡς τό, « Ἐν σαρκὶ γὰρ ζῶντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· (τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων) λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. »

Ἐπεὶ δέ φησιν, ὅτι πάντων ἀκούσῃ τῶν ἐπὶ τοσοῦτον διεστηκότων, λεγόντων τό· « Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ· » καὶ τοῦτο ψεῦδος διελέγξομεν. Εἰσὶ γάρ τινες αἱρέσεις τὰς Παύλου ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου μὴ προσιέμεναι, ὥσπερ Ἐβιωναῖοι ἀμφότεροι, καὶ οἱ καλούμενοι Ἐγκρατηταί (71). Οὐκ ἂν οὖν οἱ μὴ χρώμενοι τῷ Ἀποστόλῳ, ὡς B μακαρίῳ τινὶ καὶ σοφῷ λέγοιεν τό· « Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. » Διὸ καὶ ἐν τούτῳ ὁ Κέλσος ψεύδεται. Καὶ ἐπιδιατρίβει γε κατηγορῶν τῆς ἐν ταῖς αἱρέσεσι διαφορᾶς, οὐ πάνυ δέ μοι δοκεῖ διαρθροῦν ἃ λέγει οὐδ' ἐπιμελῶς αὐτὰ τεθεωρηκέναι, οὐδὲ κατανενοηκέναι πῶς πλεῖον Ἰουδαίων ἐπίστασθαι λέγουσιν ἑαυτοὺς οἱ ἐν τοῖς λόγοις διαβεβηκότες Χριστιανοί· καὶ πότερον τοῖς μὲν βιβλίοις συγκατατιθέμενοι, τὸν δὲ νοῦν ἀντεξηγούμενοι, ἢ οὐδὲ συγκατατιθέμενοι τοῖς ἐκείνων γράμμασιν. Ἑκάτερα γὰρ εὕροιμεν ἂν ἐν ταῖς αἱρέσεσι. Μετὰ ταῦτά φησι· « Φέρ' οὖν, εἰ καὶ μηδεμίαν ἀρχὴν τοῦ δόγματος ἔχουσιν, αὐτὸν ἐξετάζωμεν τὸν λόγον. Πρότερον δὲ ὅσα παρακηκοότες ὑπ' ἀγνοίας (72) διαφθείρουσιν, οὐκ ἐμμελῶς ἐν ἀρχαῖς εὐθὺς ἀπαυ- C θαδιαζόμενοι περὶ ὧν οὐκ ἴσασι, λεκτέον· ἔστι δὲ τάδε. » Καὶ εὐθέως λέξεσί τισι, τοῖς πιστεύουσι τῷ Χριστιανῶν λόγῳ συνεχῶς ὀνομαζομέναις, ἀντιπαρατίθησιν ἀπὸ τῶν φιλοσόφων· βουλόμενος τὰ καλὰ τῶν νομιζομένων Κέλσῳ παρὰ Χριστιανοῖς λέγεσθαι καὶ βέλτιον καὶ τρανότερον εἰρῆσθαι παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσιν, ἵνα περισπάσῃ ἐπὶ φιλοσοφίαν τοὺς ἁλισκομένους ὑπὸ τῶν αὐτόθεν ἐμφαινόντων δογμάτων τὸ καλὸν καὶ τὸ εὐσεβές. Καὶ τὸν πέμπτον δὴ τόμον αὐτόθι καταπαύσαντες, ἀρξώμεθα (73) τοῦ ἕκτου ἀπὸ τῶν ἑξῆς.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER SEXTUS.

1. In hoc sexto, quem aggredimur, libro, pie Ambrosi, impugnari a nobis oportet Celsi criminatio-

D Ἕκτον τοῦτον ἐνιστάμενοι λόγον, πρὸς τὰς Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν κατηγορίας χρήζομεν ἐν

[74] II Cor. x, 3. [75] Galat. vi, 14.

(71) Ἐβιωναῖοι ἀμφότεροι καὶ οἱ καλούμενοι Ἐγκρατηταί. Idem de Helcesaitis tradit Origenes in ps. LXXXII, sed ex Epiphanio 30, 3, constat affines hos Ebionitis fuisse quorum in Paulum calumnias tangunt idem Epiphanius 30, 16 et 25; Eusebius lib. III, cap. 25, *Hist. eccles.*, et Theodoretus lib. II *Hæretic. fab.*, cap. 1, De Encratitis sive Severianis quoque idem Euseb. lib. III, cap. 27, *Hist. eccles.*; Hieronymus præfat. ad Titum.

(72) Mss., ἀγνοίας. Libb. editi, ἀνοίας.

(73) Ἀρξώμεθα. Mavult Boherellus ἀρξόμεθα. Vide finem libri sexti et libri septimi.

αὐτῷ, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, ἀγωνίσασθαι, οὐ πρὸς τὰ ἀπὸ φιλοσοφίας ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθέμενα, ὡς οἰηθείη ἄν τις. Παρέθετο γὰρ πλείονα, μάλιστα Πλάτωνος, ὁ Κέλσος, κοινοποιῶν τὰ δυνάμενα ἑλεῖν τινα καὶ συνετὸν ἐκ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, φάσκων· « Βέλτιον αὐτὰ παρ' Ἕλλησιν εἰρῆσθαι, καὶ χωρὶς ἀνατάσεως καὶ ἐπαγγελίας τῆς ἀπὸ Θεοῦ, ἢ υἱοῦ Θεοῦ. » Φαμὲν οὖν, ὅτι, εἴπερ τὸ προκείμενόν ἐστι τοῖς πρεσβεύουσι τὰ τῆς ἀληθείας (74), πλείους, ὅση δύναμις, ὠφελεῖν, καὶ προσάγειν, ὡς οἷόν τέ ἐστιν, αὐτῇ διὰ φιλανθρωπίαν πάνθ' ὀντινοῦν, οὐ μόνον ἐντρεχῆ, ἀλλὰ καὶ ἀνόητον· πάλιν δ' αὖ οὐχὶ Ἕλληνας μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ βαρβάρους, πολὺ δὲ τὸ ἥμερον ἐὰν καὶ τοὺς ἀγροικοτάτους καὶ ἰδιώτας οἷός τέ τις γένηται ἐπιστρέφειν· δῆλόν ἐστιν, ὅτι χαρακτῆρος ἐν τῷ λέγειν φροντιστέον αὐτῷ κοινωφελοῦς καὶ δυναμένου πᾶσαν ἐπα- B γαγέσθαι ἀκοήν· ὅσοι δὲ, πολλὰ χαίρειν φράσαντες ὡς ἀνδραπόδοις τοῖς ἰδιώταις, καὶ μὴ οἷοί τε κατακούειν τῆς ἐν φράσει λόγων καὶ τάξει ἀπαγγελλομένων ἀκολουθίας, μόνων ἐφρόντισαν τῶν ἀνατραφέντων (75) ἐν λόγοις καὶ μαθήμασιν, οὗτοι τὸ κοινωνικὸν εἰς κομιδῇ στενὸν καὶ βραχὺ συνήγαγον.

Ταῦτα δέ μοι λέλεκται, ἀπολογουμένῳ περὶ τῆς κατηγορουμένης ὑπὸ Κέλσου καὶ ἑτέρων ἐν λέξεσιν εὐτελείας τῶν Γραφῶν, ἀμαυροῦσθαι δοκούσης ὑπὸ C τῆς ἐν συνθέσει λέξεως λαμπρότητος· ἐπεὶ οἱ καθ' ἡμᾶς προφῆται, Ἰησοῦς τε καὶ οἱ ἀπόστολοι αὐτοῦ, ἐνεῖδον τρόπῳ ἀπαγγελίας, οὐ τὰ ἀληθῆ μόνον περιεχούσης, ἀλλὰ καὶ δυναμένης ἐπαγαγέσθαι τοὺς πολλοὺς, ἕως, προτραπέντες καὶ εἰσαχθέντες ἕκαστος, κατὰ δύναμιν ἀναβῶσιν (76) ἐπὶ τὰ ἐν ταῖς δοκούσαις εὐτελέσιν εἶναι λέξεσιν ἀποῤῥήτως εἰρημένα. Καὶ, εἰ χρή γε τολμήσαντα εἰπεῖν, ὀλίγους μὲν ὤνησεν (εἴγε ὤνησεν,) ἡ περικαλλὴς καὶ ἐπιτετηδευμένη Πλάτωνος καὶ τῶν παραπλησίως φρασάντων λέξις, πλείονας δὲ ἡ τῶν εὐτελέστερον ἅμα καὶ πραγματικῶς καὶ ἐστοχασμένως τῶν πολλῶν διδαξάντων καὶ γραψάντων. Ἔστι γοῦν ἰδεῖν τὸν μὲν Πλάτωνα ἐν χερσὶ τῶν δοκούντων εἶναι φιλολόγων μόνον, τὸν δὲ Ἐπίκτητον καὶ ὑπὸ τῶν τυχόντων καὶ ῥοπὴν πρὸς τὸ ὠφελεῖσθαι D ἐχόντων θαυμαζόμενον, αἰσθομένων τῆς ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ βελτιώσεως. Καὶ ταῦτά γε, οὐκ ἐγκαλοῦντες Πλάτωνι, φαμέν· (ὁ γὰρ πολὺς τῶν ἀνθρώπων κόσμος χρησίμως καὶ τοῦτον ἤνεγκεν·) ἀλλὰ καὶ δεικνύντες τὸ βούλημα τῶν εἰπόντων τό, « Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις (77), ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵν' ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. » Φησὶ δ' ὁ θεῖος λόγος οὐκ αὔταρκες εἶναι τὸ λεγόμενον (κἂν καθ' αὐτὸ ἀληθὲς καὶ πιστικώτατον ᾖ), πρὸς τὸ καθικέσθαι ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐὰν μὴ καὶ δύναμίς τις θεόθεν δοθῇ τῷ λέγοντι, καὶ χάρις ἐπανθήσῃ (78) τοῖς λεγομένοις, καὶ αὕτη οὐκ ἀθεεὶ ἐγγινομένη τοῖς ἀνυσίμως λέ-

A nes, non vero ea quæ ex philosophia objicit, ut quispiam posset suspicari. Multa enim, e Platone maxime, proponit, ut ostendat ea etiam e Scripturis, quæ vel acutum auditorem permovere possunt, nobis cum aliis esse communia, affirmatque hæc ipsa « melius a Græcis dicta fuisse et quidem sine illis a Deo Filiove Dei minis et promissis. » Ad quod hæc nostra responsio est : si veritatis doctores id sibi proponunt, humanitatisque esse ducunt, ut quam possunt plurimis prosint et ad veritatem adducant quemcunque, tardum, intelligentem, Græcos, barbaros (eximiæ autem humanitatis est lucrari Deo vel rusticos et imperitos), perspicuum est eam illis usurpandam esse orationem ac stylum qui popularis sit et ad omnium captum accommodatus; qui B vero simplices et illitteratos, eo quod ad assequendam sermonis seriem non essent idonei, nihili fecerunt, de iis autem solis cogitarunt qui sunt in litteris innutriti; eos certe publicæ utilitatis studium angustis admodum terminis circumscripsisse.

2. Atque hæc mihi dicta sunt, ut a Celsi aliorumque criminationibus defenderem Scripturarum C simplicitatem, quæ cum sermonibus arte elaboratis collata ab illorum splendore obscurari videtur, quoniam nostri prophetæ, Jesus et ejus apostoli curarunt, **630** ut sua prædicandi ratio esset ejusmodi, quæ non solum vera doceret, sed etiam vulgi alliceret animos, donec singuli hortationibus inducti ad arcana sub verbis in speciem simplicibus latentia pro suis quisque viribus conniterentur. Ac, si libere loqui oporteat, paucis utilitatem attulit, si tamen ullam attulit, compta hæc et accurata Platonis aliorumque similiter loquentium oratio, præ illa simpliciori eorum qui docendo et scribendo se ad vulgi captum demiserunt. Itaque Platonem videre licet a solis litteratis legi; contra Epictetum admirationi esse etiam vulgo lectorum, qui se ejus D præceptis meliores effici sentiunt, modo sint ad fructum ex illis capiendum comparati. Hæc autem dico, non ut Platoni faciam injuriam, multis enim in artibus utiliter laborem posuit; sed quo innotescat quæ mens eorum fuerit qui dixerunt : « Sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei[76]. » Divina Scriptura testatur non satis esse ad pungendam hominis mentem, vera dici et ad persuadendum accommodate, nisi virtus quædam a Deo dicenti detur, nisi dicta florescant gratia ; quæ gratia non sine Dei nutu insita est efficaciter dicentibus. Prophetæ verba sunt in psalmo LXVII : « Dominus dabit verbum evangeli-

[76] I Cor. II, 4, 5.

(74) Philoc., τὰ τῆς ἀληθείας. Hœschelius et Spencerus in margine, τὴν ἀλήθειαν.

(75) Hœschelius et Spencerus ad oram, ἀνατρεφόντων, male.

(76) Recte Philocalia, ἀναβῶσιν. Hœschelius et Spencerus, ἀναλάβωσιν.

(77) Hœschelius in textu, ἐν πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, male, nisi pro λόγοις legatur λόγου, vel λόγων.

(78) Philoc., χάρισμα ἐπανθήσῃ.

zantibus virtute multa[77]. » Ut ergo demus quædam Græcorum dogmata eadem esse quæ Christianorum; certe non eadem vis est ad animas adducendas eo ut ex illis mores conforment. Quocirca Jesu discipuli, licet Græcanicæ philosophiæ rudes et imperiti, multas terræ gentes peragrarunt, et eas pro singulorum auditorum captu ad id pertraxerunt quod præcipiebat doctrina; ita ut quantam quisque ad virtutem amplectendam habebat liberi arbitrii sui propensionem, tantum proficeret.

3. Dent igitur veteres illi et sapientes viri sua documenta iis qui capere illa possunt : pronuntiet de summo bono Plato Aristonis filius in una quadam e suis epistolis, « verbis **631** comprehendi non posse summum bonum, sed ex frequenti consuetudine subito illud in anima inflammari, ut ex igne lumen[78]. » Id pulchre dictum fatemur. « Deus enim » hæc, et quotquot pulchre dicta sunt, « illis manifestavit[79]. » Quam ob causam dicimus eos, qui veritatem de Deo assecuti, dignam hac veritate religionem non colunt, reos esse pœnæ quæ peccantes manet. De his enim sic Paulus disertis verbis ait : « Revelatur ira Dei de cœlo super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis, Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles; quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum : dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium[80]. » Constat igitur ex nostris Scripturis eos veritatem in injustitia detinere, qui putant « summum bonum verbis comprehendi non posse, » aiuntque illud « ex frequenti assiduaque consuetudine subito in animo

A γουσι. Φησὶ γοῦν ὁ προφήτης (79) ἐν ἑξηκοστῷ καὶ ἑβδόμῳ ψαλμῷ, ὅτι, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Ἵν' οὖν ἐπί τινων δοθῇ τὰ αὐτὰ δόγματα εἶναι Ἕλλησι καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ λόγου ἡμῶν (80), ἀλλ' οὔτι γε καὶ τὰ αὐτὰ δύναται πρὸς τὸ ὑπαγαγέσθαι καὶ διαθεῖναι ψυχὰς κατὰ ταῦτα. Διόπερ οἱ ἰδιῶται ὡς πρὸς φιλοσοφίαν Ἑλληνικὴν μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐκπεριῆλθον πολλὰ ἔθνη τῆς οἰκουμένης, διατιθέντες, ὡς ὁ λόγος ἐβούλετο, κατ' ἀξίαν ἕκαστον τῶν ἀκουόντων· οἳ καὶ ἀνάλογον (81) τῇ ῥοπῇ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῶν πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ καλοῦ πολλῷ βελτίους ἐγένοντο.

3. Παλαιοὶ τοίνυν ἄνδρες καὶ σοφοὶ δηλούτωσαν τοῖς ἐπίστασθαι (82) δυναμένοις· καὶ δὴ καὶ Πλάτων, ὁ τοῦ Ἀρίστωνος, τὰ περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ διασημαι-
B νέτω ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν (83), καὶ φασκέτω· Μηδαμῶς εἶναι ῥητὸν τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας ἐγγιγνόμενον (84) καὶ ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξαφθὲν φῶς ἐν τῇ ψυχῇ. Ὧν καὶ ἡμεῖς ἀκούσαντες, συγκατατιθέμεθα ὡς καλῶς λεγομένοις· « ὁ Θεὸς γὰρ αὐτοῖς ταῦτα, καὶ ὅσα καλῶς λέλεκται, ἐφανέρωσε. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τοὺς τὰ ἀληθῆ περὶ Θεοῦ ὑπολαβόντας, καὶ μὴ τὴν ἀξίαν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας θεοσέβειαν ἀσκήσαντας, φαμὲν ὑποκεῖσθαι ταῖς τῶν ἁμαρτανόντων κολάσεσιν. Αὐταῖς γὰρ λέξεσί φησι περὶ τῶν τοιούτων ὁ Παῦλος, ὅτι, « Ἀποκαλύπτεται ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων· διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ Θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανέρωσε.
C Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους· διότι, γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν· καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν. » Καὶ ἀλήθειαν γοῦν κατέχουσιν, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος μαρτυρεῖ λόγος, οἱ φρονοῦντες, ὅτι « ῥητὸν οὐδαμῶς ἐστι τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, »
D καὶ λέγοντες, ὡς « ἐκ πολλῆς συνουσίας γινομένης

[77] Psal. LXVII, 12. [78] Plat., ep. 7. [79] Rom. I, 19. [80] Ibid. 8, etc.

(79) *Ὁ προφήτης*. Deest in Philocalia.

(80) *Ἡμῶν*. Boherellus legit, ἡμῖν, id est, « nobis Christianis. » Nam οἱ ἀπὸ τοῦ λόγου, absolute, sunt Christiani, ut supra lib. I, n. 2.

(81) *Οἳ καὶ ἀνάλογον*. Sic Philocalia, Hœschelius autem et Spencerus omittunt articulum οἳ. Ibidem Philoc., πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ καλοῦ πολλοὶ βελτίους ἐγένοντο.

(82) Hœschelius, δηλούσθωσαν τοῖς ἐπιτάσθαι, et in margine, ἐπιτάττεσθαι.

(83) *Ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν*. Plato epist. 7, ad Dionis propinquos et familiares, pag. 341 : Τοσὸν δέ γε μὴν περὶ πάντων ἔχω φράζειν τῶν γεγραφότων καὶ γραψόντων, ὅσοι φασὶν εἰδέναι περὶ ὧν ἐγὼ σπουδάζω, εἴτ' ἐμοῦ ἀκηκοότες, εἴτ' ἄλλων, εἴθ' ὡς εὑρόντες αὐτοὶ, τούτους οὐκ ἔστι, κατά γε τὴν ἐμὴν δόξαν, περὶ τοῦ πράγματος ἐπαΐειν οὐδέν· οὔκουν ἐμόν γε περὶ αὐτῶν ἐστι σύγγραμμα, οὐδὲ μήποτε γένηται. Ῥητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἐστιν ὡς ἄλλα μαθήματα· ἀλλ' ἐκ πολλῆς, etc. « Atqui de his qui vel scripserunt hactenus, vel in posterum scribent, affirmantes se ea nosse in quibus ego, tanquam maxime seriis, studiose versor, sive ea a me, sive ab aliis audierint, sive ipsi per se invenerint; de his, inquam, hoc unum affirmare possum, illos rerum ipsarum naturam, ex mea quidem sententia, prorsus ignorare. Neque enim de ipsis scripsi unquam, neque scribam in posterum; non enim ut cæteræ disciplinæ, ea res verbis exprimi potest, » etc. Hæc ille, ut Dionysii fastum et insolentiam compesceret, qui philosophiæ et scientiarum rudis, de rebus abstrusissimis libellum conscripsit, deque maximis mysteriis multa temere effutiit. Plato, ibid. SPENCER.

(84) Platonis libb. editi, γιγνομένης.

περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ, καὶ τοῦ συζῆν (85), ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξαφθὲν φῶς ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον, αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει.»

Ἀλλ' οἱ τοιαῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ γράψαντες καταβαίνουσιν εἰς Πειραιέα, προσευξόμενοι ὡς Θεῷ τῇ Ἀρτέμιδι, καὶ ὀψόμενοι τὴν ὑπὸ ἰδιωτῶν (86) ἐπιτελουμένην πανήγυριν· καὶ τηλικαῦτά γε φιλοσοφήσαντες περὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν διαγωγὴν τῆς καλῶς βεβιωκυίας διεξελθόντες, καταλιπόντες τὸ μέγεθος ὧν αὐτοῖς ὁ *Θεὸς ἐφανέρωσεν*, εὐτελῆ φρονοῦσι καὶ μικρὰ, ἀλεκτρυόνα (87) τῷ Ἀσκληπιῷ ἀποδιδόντες· καὶ τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰς ἰδέας φαντασθέντες ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀφ' ὧν ἀναβαίνουσιν ἐπὶ τὰ νοούμενα, τήν τε ἀΐδιον αὐτοῦ δύναμιν καὶ θειότητα οὐκ ἀγεννῶς ἰδόντες, οὐδὲν ἧττον «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν·» καὶ ἡ ἀσύνετος (88) αὐτῶν καρδία ἐν σκότῳ καὶ ἀγνοίᾳ καλινδεῖται τῇ περὶ τοῦ θεραπεύειν τὸ Θεῖον. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ μέγα φρονοῦντας καὶ θεολογίᾳ ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου προσκυνοῦντας εἰς τιμὴν, φασὶν, ἐκείνου· ἔσθ' ὅτε δὲ καταβαίνοντας (89) μετ' Αἰγυπτίων ἐπὶ τὰ πετεινὰ, ἢ τετράποδα, ἢ ἑρπετά. Ἵνα δὲ καὶ δοκῶσί τινες ταῦτα ὑπεραναβεβηκέναι, ἀλλ' εὑρεθήσονται «ἀλλάξαντες τὴν ἀλήθειαν τοῦ

inflammari tanquam ex igne lumen, ibique seipsum alere.»

4. Sed illi qui de summo bono talia scripserunt, in Piræum descendunt, Dianæ ut Deo preces oblaturi interfuturique festo ab imperita multitudine celebrato; et postquam præclare philosophati sunt de anima, ejusque, si modo bene vixerit, felicitatem descripserunt, relictis magnis illis rebus quas ipsis *Deus manifestavit*, humilia parvaque sapiunt, gallumque persolvunt **632** Æsculapio. Invisibilia Dei animo atque cogitatione contemplati fuerant, et a rebus hujus mundi creatis ac sensibilibus ad ea quæ solius mentis est perspicere, sese extulerant, sempiternam ejus virtutem et divinitatem non male viderant, nihilominus tamen «evanuerunt in cogitationibus suis [81],» et insipiens cor eorum in alta de vero Dei cultu ignorantia versatur. Illos videre est de sua sapientia theologiaque gloriantes provolvi ad pedes imaginis corruptibilem hominem repræsentantis, ejus colendi gratia; et interdum cum Ægyptiis ad volucrum, quadrupedum, reptiliumque cultum se dejicere. Ut autem his rebus nonnulli se erigere altius videantur, tamen invenientur «commutasse veritatem Dei in mendacium

[81] Rom. I, 21.

(85) Hœschel. et Philoc., τὸ συζῆν.

(86) *Ἰδιωτῶν*. Optime Philocalia, male autem Hœschelius et Spencerus, Ἰουδαίων.

(87) *Ἀλεκτρυόνα*. Plat. in *Phædon.*, pag. 188: Καὶ ἐκκαλυψάμενος (ἐνεκεκάλυπτο γάρ·) εἶπεν, ὃ δὴ τελευταῖον ἐφθέγξατο· Ὦ Κρίτων, ἔφη, τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρυόνα· ἀλλὰ ἀπόδοτε, καὶ μὴ ἀμελήσητε. «Et detegens se (erat enim coopertus) dixit, quæ vox illi extrema fuit: O Crito, Æsculapio gallum debemus, quem reddite, neque negligatis.» Tertull., *Apolog.* cap. 46: «Socratis vox est: Si dæmonium permittat. Idem et cum aliquid de veritate sapiebat deos negans, Æsculapio tamen gallinaceum prosecari jam in fine jubebat. Credo ob honorem patris ejus, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit.» Et libro *De anima*, cap. 1; Lactant., lib. III, cap. 20: «Illud vero nonne summæ vanitatis quod ante mortem familiares suos rogavit, ut Æsculapio gallum, quem voverat, pro se sacrarent? Timuit videlicet ne apud Rhadamanthum receptorem voti reus fieret ab Æsculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo afflictus periisset: cum vero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientem.» — «At ego, o Lactanti, non te quidem dementem dixerim; cum et prudenter et docte scripseris non parum multa: sed Socratem, ut temporibus illis bene cordatum hominem contenderim; cujus vita, ut Christianæ sanctitatis imago quædam, laudatur a scientissimis. Te vero Platonis sensum haudquaquam assecutum id argumento est, quod quæ obvelatis traduntur figuris, nec nisi allegoricis enarrationibus unquam intelligenda, ipse ut simpliciter dicta accepisti; oblitus (ut videtur) sententiæ illius, nunquam futurum Platonicum, qui allegorice Platonem non putet intelligendum;» inquit Cœlius Rhodiginus, lib. XVI, cap. 12, *Lect. antiq.* Hæc moriturі Socratis verba Cœlius Rhodiginus loco citato, Theodoretus etiam et Mirandula magis candide interpretati sunt. Hic in oratione *De hominis dignitate*: «Postremo ut gallum nutriamus, nos admonebit; id est, ut divinam animæ nostræ partem divinarum rerum cognitione, quasi solido cibo et cœlesti ambrosia pascamus. Hic est gallus, cujus aspectum leo (id est, omnis terrena potestas), formidat et reveretur; hic ille gallus, cui datam esse intelligentiam apud Job legimus; hoc gallo canente, aberrans homo resipiscit; hic gallus in matutino crepusculo, cum matutinis astris Deum laudamus, quotidie commodulatur; hunc gallum moriens Socrates, cum divinitatem animi sui divinitati majoris mundi copulaturum se speraret, Æsculapio (id est, animarum medico), jam extra omne morbi discrimen positus, debere se dixit.» Ille in sermone septimo *Ad Græcos de sacrificiis*: Ἐγὼ δὲ οἶμαι καὶ Σωκράτην τὸν Σωφρονίσκου τὸν ἀλεκτρυόνα θῦσαι κελεῦσαι, ἵνα τὴν κατ' αὐτοῦ γεγενημένην διελέγξῃ γραφήν. Ἐγραψάτην γὰρ αὐτὸν Ἄνυτός τε καὶ Μέλιτος, ὡς εἶναι θεοὺς οὐ νομίζοντα. Ὅτι γὰρ ἀνενδεὲς το Θεῖον ἠπίστατο, σαφῶς ἐν ἑτέροις δεδήλωκεν. Αὐτοῦ γὰρ δὴ καὶ ταῦτα, εἴπερ δὴ ἄρα ὁ Πλάτων τὰ ἐκείνου ξυνέγραψε δόγματα· Οὐ γὰρ χρείας ἕνεκεν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον, ἵνα τιμάς τε πρὸς ἀνθρώπων, καὶ πρὸς θεῶν ἄλλων, καὶ δαιμόνων καρποῖτο, οἷον πρόσοδόν τινα ἀπὸ τῆς γενέσεως ἀρνύμενος· παρὰ μὲν ἡμῶν καπνοὺς, παρὰ δὲ θεῶν καὶ δαιμόνων οἰκείας λειτουργίας. «Ego autem puto et Socratem Sophronisci immolari gallum jussisse, ut illatum crimen refelleret; quippe quem Anytus ac Melitus ut deos negantem detulerant. Quod enim Deum sciret re nulla indigere, aperte aliis in locis declaravit. Nam et ejus quoque ista sunt, siquidem illius dogmata Plato litteris mandavit: nullius enim necessitatis suæ causa, Deus mundum fecit, ut honores videlicet ab hominibus, et a diis aliis ac dæmonibus referret, quasi proventum quemdam pro rerum generatione percipiens, a nobis quidem vapores, a diis vero ac dæmonibus propria cujusque ministeria.» SPENCER.

(88) Mss., καὶ ἡ ἀσύνετος, Hœschel. et Spencer., καὶ ὡς ἀσύνετος.

(89) Libb. editi in textu, εἰς τιμὴν φησιν ἐκείνου· ἔσθ' ὅτε καὶ καταβαίνοντας.

cium, et colere atque servire creaturæ potius quam Creatori [82]. » Quare cum Græcorum sapientes et eruditi ad agenda quædam divinitati adversantia errore traherentur, « quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confunderet sapientes, et ignobilia, et infirma, et contemptibilia, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret, » idque revera, « ut non glorietur omnis caro in conspectu Dei [83]. » Atque etiam primi nostri sapientes, Moyses omnium veterrimus et post eum prophetæ, gnari « summum bonum verbis explicari non posse, » scripserunt quidem, ubi de Deo seipsum dignis et idoneis viris conspicuum exhibente locuti sunt, Deum visum fuisse Abrahamo, Isaaco et Jacobo; qua natura autem, quo statu, quo modo, an forma nostris rebus simili, id exquirendum iis reliquerunt qui se possunt præbere similes illis quibus visus est Deus, et visus quidem non oculis corporis, sed « mundo corde. » Sunt etenim, teste nostro Jesu, « Beati qui mundo corde sunt, quia ipsi Deum videbunt [84]. »

5. Jam quod ait Plato « summum bonum subito in anima inflammari, tanquam lumen ex igne, » id ante nostræ docuerant Scripturæ. « Illuminate vos, inquit propheta, lumine scientiæ [85]. » Et Joannes ætate posterior : « Quod factum est in Verbo, vita erat, et vita erat lux hominum, » quæ lux vera « illuminat omnem hominem venientem in mundum [86] » verum et intelligibilem, facitque ut et ipse sit mundi lux. « Illuxit enim lux illa in cordibus nostris ad illuminationem Evangelii gloriæ Dei in facie Christi [87]. » Unde vetustissimus **633** propheta, qui multis ante fundatum Cyri imperium generationibus vaticinatus est, utpote illo plus quam quatuordecim generationibus antiquior, ait : « Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo [88]? » Et : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis [89]. » Rursus : « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine [90]. » Et « In lumine tuo videbimus lumen [91]. » Ad quod lumen nos invitans apud Isaiam Scriptura : « Illuminare, inquit, illuminare, Jerusalem : venit enim lumen tuum, et gloria Domini super te orta est [92]. » Et idem propheta Jesu adventum prædicens quo homines ab idolorum et simulacrorum dæmonumque cultu avertendi erant, ait « sedentibus in regione et umbra mortis ortam esse lucem. » Et iterum : « Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam [93]. » Nunc vide quantum differat id, quod pulchre de summo bono dictum est a Platone, ab iis quæ prophetæ de bea-

A Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ σέβοντες, καὶ λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. » Διόπερ, τῶν ἐν Ἕλλησι σοφῶν καὶ πολυμαθῶν τοῖς ἔργοις περὶ τὸ θεῖον πλανωμένων, « ἐξελέξατο ὁ Θεὸς τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς, καὶ τὰ ἀγενῆ (90), καὶ τὰ ἀσθενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ· » καὶ ἀληθῶς, « ἵνα μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. » Πρῶτοι δὲ οἱ ἡμῶν σοφοὶ (91), Μωϋσῆς ὁ ἀρχαιότατος καὶ οἱ ἑξῆς αὐτῷ προφῆται, « οὐδαμῶς ῥητὸν ἐπιστάμενοι τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, » ἔγραψαν μὲν, ὡς Θεοῦ ἑαυτὸν ἐμφανίζοντος (92) τοῖς ἀξίοις καὶ ἐπιτηδείοις, ὅτι ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ Ἰσαὰκ, ἢ τῷ Ἰακώβ. Τίς δὲ ὢν ὤφθη, καὶ ποταπὸς, καὶ τίνα τρόπον, καὶ τίνι τῶν ἐν ἡμῖν (93), καταλελοίπασιν ἐξετάζειν B τοῖς δυναμένοις ἑαυτοὺς ἐμπαρέχειν παραπλησίους ἐκείνοις οἷς ὤφθη ὁ Θεός· ὀφθεὶς αὐτῶν οὐ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ τῇ *καθαρᾷ καρδίᾳ*. Καὶ γὰρ, κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν, « μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. »

Τὸ δ' « ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξάπτεσθαι φῶς ἐν τῇ ψυχῇ, » πρότερος οἶδεν ὁ λόγος, εἰπὼν ἐν τῷ προφήτῃ· « Φωτίσατε ἑαυτοῖς (94) φῶς γνώσεως. » Καὶ Ἰωάννης δὲ, ὕστερον ἐκείνου γενόμενος, λέγει, ὅτι, « ὃ γέγονεν ἐν τῷ Λόγῳ, ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, ὅπερ φῶς ἀληθινὸν φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, » τὸν ἀληθινὸν, καὶ νοητὸν, καὶ ποιεῖ αὐτὸν φῶς τοῦ κόσμου. « Ἔλαμψε γὰρ τοῦτο τὸ φῶς ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου C τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. » Διό φησιν ἀρχαιότατος προφήτης, πρὸ πολλῶν γενεῶν τῆς Κύρου βασιλείας προφητεύσας, (ὑπὲρ τὰς τεσσαρεσκαίδεκα γὰρ γενεὰς πρεσβύτερος αὐτοῦ ἦν·) τὸ, « Κύριος φωτισμός μου καὶ σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; » καὶ, « Λύχνος τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου· » καὶ, « Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε· » καὶ, « Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς· » καὶ ἐπὶ τὸ φῶς τοῦτο προτρέπων ἡμᾶς, ὁ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λόγος φησί· « Φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἥκει γάρ σου τὸ φῶς, καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνέτειλεν (95). » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος, προφητεύων περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐπιδημίας, ἀφιστάντος ἀπὸ τῆς (96) τῶν εἰδώλων, D καὶ ἀγαλμάτων, καὶ δαιμόνων θεραπείας, φησὶν, ὅτι, « Καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς· » καὶ πάλιν· « Λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα. » Ὅρα οὖν τὴν διαφορὰν τοῦ καλῶς λελεγμένου ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ

[82] Rom. I, 25. [83] I Cor. I, 27, 28, 29. [84] Matth. V, 8. [85] Osee. X, 12. [86] Joan. I, 3, 4, 9. [87] II Cor. IV, 6. [88] Psal. XXVI. 1. [89] Psal. CXVIII, 105. [90] Psal. IV, 7. [91] Psal. XXXV, 10. [92] Isa. LX, 1. [93] Isa. IX, 2.

(90) Philoc., ἀγεννῆ.

(91) Sic Philoc. Hœschel. autem et Spencer., πρῶτόν δὲ ἡμῶν σοφοί.

(92) *Ὡς Θεοῦ ἑαυτὸν ἐμφανίζοντος*. Sic Philocalia. Apud Hœschelium et Spencerum deest ἑαυτὸν. Ibidem Philocalia, ὤφθη Θεὸς, φέρε εἰπεῖν, τῷ Ἀβραάμ.

(93) Post καὶ τίνι τῶν ἐν ἡμῖν, Boherellus addendum putat ὅμοιος. Codex Anglicanus primus habet, καὶ τίνι τῷ ἐν ἡμῖν. Paulo post Philocalia, ἐμπαρέχειν παραπλησίους, alii, ἐμπαρέχειν παραπλησίως.

(94) Philoc., ἑαυτοῖς. Hœschelius et Spencerus, ἑαυτούς. Ibidem Philoc., ὕστερος ἐκείνου γενόμενος. Paulo post Hœschelius et Spencerus, λέγει, ὅτι [χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν] ὃ γέγονεν, sed quæ uncis includunt desiderantur in omnibus mss. et Philocalia.

(95) Philoc., ἀνατέταλκε.

(96) Mss., ἀφιστάντος ἀπὸ τῆς. Hœschelius et Spencerus, ἀφιστάντος τῆς ἀπό.

πρώτου ἀγαθοῦ καὶ τῶν εἰρημένων ἐν τοῖς προφήταις A περὶ τοῦ φωτὸς τῶν μακαρίων· καὶ ὅρα, ὅτι ἡ μὲν ἐν Πλάτωνι περὶ τούτου ἀλήθεια οὐδὲν ὡς πρὸς εἰλικρινῆ εὐσέβειαν ὤνησε τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν τὸν τοιαῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ φιλοσοφήσαντα· ἡ δὲ τῶν θείων γραμμάτων εὐτελὴς λέξις (97) ἐνθουσιᾷν πεποίηκε τοὺς γνησίως ἐντυγχάνοντας αὐτῇ· παρ' οἷς τρέφεται τοῦτο τὸ φῶς τῷ ἔν τινι παραβολῇ εἰρημένῳ ἐλαίῳ τηροῦντι τῶν δᾴδων τὸ φῶς ἐν ταῖς φρονίμοις πέντε παρθένοις.

Ἐπεὶ δὲ καὶ ἄλλην λέξιν οὕτως ἔχουσαν ἐκτίθεται ἀπὸ τῆς Πλάτωνος ἐπιστολῆς ὁ Κέλσος, « Εἰ δέ μοι ἐφαίνετο γραπτέα τε ἱκανῶς εἶναι πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ῥητὰ, τί κάλλιον ἐπέπρακτ' ἂν ἡμῖν ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῖς τε ἀνθρώποις μέγα ὄφελος γράψαι, καὶ τὴν φύσιν εἰς φῶς τοῖς πᾶσι προαγαγεῖν (98); » B φέρε, καὶ περὶ τούτου βραχέα διαλεχθῶμεν, πότερον μὲν εἶχέ τι Πλάτων σεμνότερον ὧν ἔγραφε, καὶ θειότερον ὧν κατέλιπεν, ἢ μὴ, καταλιπόντες ἑκάστῳ ἐξετάζειν κατὰ δυνατὸν, δεικνύντες δὲ, ὅτι καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς προφῆται ἐφρόνουν τινὰ μείζονα γραμμάτων, ἅπερ οὐκ ἔγραψαν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰεζεκιὴλ κεφαλίδα λαμβάνει βιβλίου, « γεγραμμένην ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, ἐν ᾗ θρῆνος ἦν, καὶ μέλος, καὶ οὐαί· » καὶ, προστάξαντος αὐτῷ τοῦ λόγου, κατεσθίει τὴν βίβλον, ἵν' αὐτὴν μὴ γράψῃ, καὶ προδῷ ἀναξίοις. Καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ τὸ παραπλήσιον ἀναγέγραπται ἑωρακέναι καὶ πεποιηκέναι. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὁ Παῦλος « ἤκουσεν ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. » Ὁ δὲ πάντων τούτων κρείσσων Ἰησοῦς, ὅτι μὲν ἐλάλει τὸν C τοῦ Θεοῦ λόγον τοῖς μαθηταῖς κατ' ἰδίαν, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἀναχωρήσεσιν, εἴρηται· τίνα δ' ἦν ἃ ἔλεγεν, οὐκ ἀναγέγραπται. Οὐ γὰρ « ἐφαίνετο αὐτοῖς γραπτέα ἱκανῶς εἶναι ταῦτα πρὸς τοὺς πολλοὺς, οὐδὲ ῥητά. » Καὶ, εἰ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν περὶ τῶν τηλικούτων ἀνδρῶν τὸ ἀληθὲς, φημὶ, ὅτι μᾶλλον Πλάτωνος οὗτοι ἑώρων, ἀφ' ὧν ἐλάμβανον χάριτι Θεοῦ νοημάτων, τίνα μὲν τὰ γραπτέα, καὶ πῶς γραπτέα, τίνα δὲ οὐδαμῶς γραπτέα εἰς τοὺς πολλούς· καὶ τίνα μὲν ῥητὰ, τίνα δὲ οὐ τοιαῦτα. Πάλιν τε αὖ ὁ Ἰωάννης, διδάσκων ἡμᾶς γραπτέων καὶ οὐ γραπτέων διαφορὰν, ἑπτὰ βροντῶν φησιν ἀκηκοέναι περί τινων διδασκουσῶν αὐτὸν, καὶ ἀπαγορευουσῶν γραφῇ παραδοῦναι τοὺς λόγους αὐτῶν.

Πολλὰ δ' ἂν καὶ παρὰ τῷ Μωϋσῇ εὑρεθείη καὶ D τοῖς προφήταις; οὐ μόνον Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ Ὁμήρου, καὶ τῆς τῶν παρ' Ἕλλησι γραμμάτων εὑρέσεως πρεσβυτέροις, ἄξια τῆς εἰς αὐτοὺς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ μεγαλονοίας πεπληρωμένα· οἵτινες οὐχ, ὡς οἴεται Κέλσος, παρακούσαντες τοῦ Πλάτωνος, τοιαῦτ' εἰρήκασι· πῶς γὰρ οἷόν τ' ἦν τοῦ μηδέπω γενομένου αὐτοὺς ἀκηκοέναι; Ἵνα δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς Ἰησοῦ ἀποστόλους τις, νεωτέρους γενομένους Πλάτωνος, ἀναγάγῃ τὸν Κέλσου λόγον, ὅρα εἰ μὴ αὐτόθεν ἀπίθανόν

torum lumine dixerunt. Adverte hoc etiam, veritate, quam de summo bono Plato deprehendit, nihil ad sinceram pietatem adjuvari nec lectores, nec Platonem ipsum talia de summo bono philosophatum: contra simplici Scripturarum stylo afflari divino quodam ardore eos qui bona fide illas evolvunt, et apud quos lumen illud alitur oleo quo in quadam parabola[94] quinque virgines sapientes lumen lampadum suarum sustentasse dicuntur.

6. Quoniam vero Celsus alium ex Platonis epistola refert locum, qui sic habet: « Hæc si mihi viderentur populo declarari posse scribendo et dicendo, quid in hac vita præstantius facere possem, quam scripta hominibus tam utilia evulgare, et naturam in lumine collocatam omnibus exhibere[95]? » age, de his tantisper disseramus. Ac primum unicuique examinandum pro suis viribus permitto, habueritne Plato nobilius quid atque divinius iis quæ scripsit, annon. Ego vero ostendo quædam in prophetarum nostrorum animo fuisse scriptis majora, quæ scriptis non mandarunt. Nam Ezechiel acceptum libri volumen, « quod erat scriptum intus et foris et in quo erant lamentationes, carmen et væ[96], » jussus est voce cœlesti comedere, ne illud transcriberet indignisque prôderet. Et Joannes[97] simile quidpiam vidisse et fecisse narratur. Paulus quoque « audivit arcana verba quæ non licet homini loqui[98]. » Quin et his præstantior Jesus fertur « verbum Dei locutus fuisse discipulis seorsum[99], » et præsertim ubi cum illis a turbis secesserat. Quænam autem essent illa **634** quæ dicebat, nusquam scriptum est. Neque enim « illa ipsis videbantur scribendo aut dicendo posse populo declarari. » Equidem affirmare ausim, bona tamen tantorum virorum pace, Christi discipulos, postquam Dei gratia fuerunt edocti, longe melius Platone vidisse quænam et quomodo scribenda essent, quænam non scriptis indicanda populo; quænam dicenda, quænam tacenda. Rursus hanc nos scribendorum et non scribendorum differentiam docet Joannes[1], cum ait se audiisse septem tonitrua, quæ ipsum de quibusdam erudirent vetarentque ne sui sermones scripti prodirent.

7. Cæterum apud Moysem et prophetas, non Platone solum et Homero, sed etiam Græcarum litterarum inventione antiquiores, multa reperire est et digna Dei, qua inspirabantur, gratia et cogitationum elatione admiranda. Nec ea dicendum est ab illis accepta fuisse ex Platone male intellecto, ut putat Celsus; qui enim audire potuissent nondum natum? Ut autem ad Jesu apostolos, Platone recentiores, referat quis Celsi verba, vide annon improbabile sit Paulum tabernaculorum artificem,

[94] Matth. xxv, 4. [95] Plato, ep. 7. [96] Ezech. II, 9 et 10, et III, 1. [97] Apoc. x, 9. [98] II Cor. XII, 4. [99] Marc. IV, 34. [1] Apoc. x, 4.

(97) Hœschel. et Spencer., λέξεσι. Philoc., λέξις.

(98) Hœschelius, τοῖς πατράσι προσαγαγεῖν. Codex Basileensis, τοῖς πατράσι προαγαγεῖν, quod consentit cum lectione Platonis epist. 7, modo pro πατράσι legatur πᾶσι.

Petrum piscatorem, et Joannem qui patris reliquit retia, e Platonis epistolis male intellectis, talia de Deo ad posteros transmisisse. Hic Celsus ut novum quid nec antea dictum repetit, quod sæpe jam cantitaverat, nos fidem præcipitem requirere. Nobis vero satis sunt quæ ad id ante respondimus. Affert aliud ex Platone, unde dicit eum « interrogationibus et responsis plurimam lucem afferre iis qui ipsius philosophiam sectantur. » Sed nos etiam e sacris Scripturis planum facimus auctorem nobis esse divinum sermonem, ut operam dialecticæ demus. Modo enim Salomon ait : « Scientia sine inquisitione decipitur[2] : » modo Jesu Sirachi filius, qui librum Sapientiam inscriptum conscripsit : « Scientia stulti, sermones inextricabiles.[3] » Est igitur apud nos maxime benevola persuadendi ratio, qui didicimus doctrinæ præfectum eum esse debere, qui contradicentes arguere possit[4]. Quod si nonnulli inertes sacrarum Scripturarum lectioni incumbere, eas scrutari, sensum earum, ut Jesus jubet, investigare, illarum a Deo intellectum postulare, et fores occlusas pulsare pigrantur, non idcirco illæ sapientia vacant.

8. Post alia Platonis verba, quibus is declarat bonum paucis esse notum, « propterea quod **635** multi cum iniquo contemptu occupati, tum magnifica sed inani spe elati quædam affirmant esse vera, quasi eximia quædam reperissent[5] ; » addit Celsus : « Hæc præfatus Plato, non tamen prodigia venditat, non obstruit os quærere volenti quidnam sit id quod pollicetur, non jubet ante omnia credi talem esse Deum, talem habere Filium, qui, cum descendisset, mihi ista nuntiavit. » Respondeo Aristandrum, ni fallor, de Platone scripsisse, illum non fuisse Aristonis filium, sed spectri cujusdam quod Apollinis forma rem habuerit cum Amphictione. Quam rem attestantur multi Platonicorum, qui sui magistri vitam scripserunt. Quid dicam de Pythagora, qui tot de se prodigia jactitavit, qui femur eburneum

A ἐστι τὸ λέγειν, Παῦλον τὸν σκηνοποιὸν, καὶ Πέτρον τὸν ἁλιέα, καὶ Ἰωάννην τὸν καταλιπόντα τὰ δίκτυα τοῦ πατρὸς, παρακούσαντας τῶν Πλάτωνι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς εἰρημένων (99), τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ παραδεδωκέναι. Πολλάκις δὲ ἤδη ὁ Κέλσος θρυλλήσας ὡς ἀξιούμενον εὐθέως πιστεύειν, ὡς καινόν τι παρὰ τὰ πρότερον εἰρημένα, πάλιν αὐτό φησιν (1)· ἀρκεῖ δ' ἡμῖν τὰ εἰς ταῦτα λελεγμένα. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἄλλην λέξιν ἐκτίθεται Πλάτωνος, δι' ὧν φησιν « ἐρωτήσεσι καὶ ἀποκρίσεσι χρώμενον (2) ἐλλάμπειν φρονήμασι τοῖς κατ' αὐτὸν φιλοσοφοῦσι· » φέρε, παραδείξωμεν ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ὅτι προτρέπει καὶ ὁ θεῖος λόγος ἡμᾶς ἐπὶ διαλεκτικήν· ὅπου μὲν Σολομῶντος λέγοντος· « Παιδεία δὲ ἀνεξέλεγκτος πλανᾶται· » ὅπου δὲ τοῦ τὸ σύγγραμμα τὴν *Σοφίαν* ἡμῖν B καταλιπόντος Ἰησοῦ υἱοῦ Σειρὰχ φάσκοντος· « Γνῶσις ἀσυνέτου ἀδιεξέταστοι λόγοι. » Εὐμενεῖς οὖν ἔλεγχοι παρ' ἡμῖν εἰσι μᾶλλον, τοῖς μαθοῦσιν, ὅτι δεῖ τὸν προϊστάμενον τοῦ λόγου δυνατὸν εἶναι τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. Εἰ δὲ ῥαθυμοῦσί τινες, οὐκ ἀσκοῦντες προσέχειν ταῖς θείαις ἀναγνώσεσι, καὶ ἐρευνᾷν τὰς Γραφὰς, καὶ, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἰησοῦ, ζητεῖν τὴν διάνοιαν τῶν Γραφῶν, καὶ αἰτεῖν περὶ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ κρούειν αὐτῶν τὰ κεκλεισμένα· οὐ παρὰ τοῦτο ὁ λόγος κενός ἐστι σοφίας.

Εἶτά φησι, μετὰ ἄλλας λέξεις Πλατωνικὰς, δηλούσας, ὅτι ὀλίγοις ἐστὶ γνωστὸν τὸ ἀγαθόν· « ἐπεὶ οἱ πολλοὶ μετὰ καταφρονήσεως οὐκ ὀρθῆς, ὑψηλῆς καὶ χαύνης ἐλπίδος πληρωθέντες, ὡς σεμνὰ ἄττα μεμαθηκότες, λέγουσί τινα ὡς ἀληθῆ· » ὅτι « ταῦτα προ- C ειρηκὼς ὁ Πλάτων, ὅμως οὐ τερατεύεται, οὐδ' ἀποφράττει τοῦ προαιρεῖσθαι βουλομένου (3) τί ποτέ ἐστιν ὃ ἐπαγγέλλεται, τὴν γλῶτταν· οὐδ' αὐτόθεν κελεύει φθάσαντας πιστεύειν, ὅτι τοιόσδε ἐστὶν ὁ Θεὸς, καὶ Υἱὸν ἔχει τοιόνδε· καὶ οὗτος κατελθὼν ἐμοὶ διελέξατο. » Καὶ πρὸς ταῦτά φημι, ὅτι περὶ μὲν Πλάτωνος Ἀρίστανδρος, οἶμαι, ἀνέγραψεν, ὡς οὐκ Ἀρίστωνος υἱοῦ, ἀλλὰ φάσματος ἐν Ἀπόλλωνος εἴδει προσελθόντος τῇ Ἀμφικτιόνῃ (4). Καὶ ἄλλοι δὲ πλείονες τῶν Πλατωνικῶν ἐν τῷ Πλάτωνος βίῳ ταῦτ' εἰρήκασι· περὶ δὲ Πυθαγόρου (5) πλεῖστα ὅσα τερα-

[2] Prov. x, 17. [3] Sap. xxi, 18. [4] I Tim. iv, 13. [5] Plat., ep. 7.

(99) Hœschelius in textu, παρακούσαντες τῷ Πλάτωνι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τῶν εἰρημένων.

(1) Guietus sic hunc locum legendum proponit, πολλάκις δὲ ἤδη ὁ Κέλσος ἀξιούμενος εὐθέως πιστεύειν, ὡς καινόν τι παρὰ τὰ πρότερον εἰρημένα θρυλλήσας, πάλιν αὐτό φησιν. Boherellus eo qui in textu nostro est, servato verborum ordine tantum mutat ἀξιούμενον in ἀξιοῦμεν, quod magis placet.

(2) Libb. antea editi, χρωμένων, sed mss., χρώμενον, rectius, ut de Platone intelligatur.

(3) *Τοῦ προαιρεῖσθαι βουλομένου*. Ita codd. Reg. et Basil. Anglicanus vero secundus et libb. editi in margine, τῷ προαιρεῖσθαι βουλομένῳ. Utraque lectio bona, modo legatur προσέρεσθαι vel προσερεῖσθαι. Male Hœschelius et Spencerus in textu habent, τοῦ προαιρεῖσθαι βουλομένους.

(4) *Ἀμφικτιόνῃ*. Alii Περικτιόνην eam vocant, ut supra a nobis lib. i observatum est. Post pauca mss. Regius, Basileensis et Vaticanus, ἐν τῷ Πλάτωνος βίῳ ταῦτ' εἰρήκασι. Anglicanus secundus pro D ταῦτ' εἰρήκασι, habet τοιαῦτα εἰρήκασι. Hœschelius et Spencerus, ἐν τῇ Πλάτωνος βιοτῇ ταῦτ' εἰρήκασι.

(5) ***Περὶ δὲ Πυθαγόρου***. Ursam Dauniam frustulis pavit, et cicuravit (Porphyr. *De vita Pythagoræ*; Jamblich., cap. 13); bovi Tarentino, qui fabas virides comedit, in aurem insusurravit : quo facto, eas in posterum nunquam attigit (*ibid.*); aquilam in ludis Olympicis ex aere deduxit, « et cum aquila colloquens subinde visebatur (Ammian. Marcel., lib. xxii); » in Sybari et Tyrrhenia serpentem, quosvis perimentem, manu prehendit, et depellit (Jamblich., cap. 28); piscatoribus astans numerum piscium, quos extraxerunt, prædixit (Porphyr., *ibid.*); Nessus fluvius ei dixit, Χαῖρε, Πυθαγόρα (Jamblich. et Porphyr., *ibid.*; Cyrill. Alex. lib. iii *Contra Julian.*); pestilentias depulit, ventos sedavit, terræ motus prædixit (Jamblich., *ibid.*). Μυρία, inquit Porphyrius, δ' ἕτερα θαυμαστότερα καὶ θειότερα περὶ τ' ἀνδρὸς ὁμαλῶς καὶ συμφώνως εἴρηται. « Sexcenta autem alia multo admirabiliora

τευσαμένου, καὶ δείξαντος μὲν ἐν πανηγύρει Ἑλλήνων ἐλεφάντινον (6) τὸν μηρὸν, ἀνεγνωρικέναι δὲ φήσαντος τὴν ἀσπίδα, ᾗ ἐχρῆτο, ὅτ' Εὔφορβος (7) ἦν, καὶ ἐν μιᾷ (8) λεγομένου ἡμέρᾳ ἐν δύο πεφηνέναι πόλεσι, τί χρὴ καὶ λέγειν; Ὁ δὲ βουλόμενος κατηγορεῖν ὡς τερατείας ἱστορουμένης περὶ Πλάτωνος καὶ Σωκράτους, ἐκθήσεται καὶ τὸν συνιστάμενον Σωκράτει καθ' ὕπνον κύκνον (9), καὶ τὸν διδάσκαλον εἰπόντα ἐπὶ τῇ συστάσει τοῦ νεανίσκου « Οὗτος ἄρα ὁ κύκνος ἦν. » Ἀλλὰ καὶ ὃν τρίτον (10) εἶδεν ὀφθαλμὸν ἑαυτὸν ἔχοντα ὁ Πλάτων, εἰς τερατείαν ἀναλήψεται. Οὐ λείψει (11) δὲ τοὺς κακοήθεις καὶ κατηγορεῖν βουλομένους τὰ τοῖς κρείττοσι παρὰ τοὺς πολλοὺς ἐπιφανέντα διαβολὴ καὶ κατηγορία· οἵτινες καὶ τὸ Σωκράτους δαιμόνιον (12) ὡς πλάσμα χλευάσουσιν. Οὐ τερατευόμεθα οὖν τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ διηγούμενοι· οὐδ' οἱ γνήσιοι αὐτοῦ μαθηταὶ τοιούτους ἀνέγραψαν λόγους περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι Κέλσος, καὶ πολλὰ τῶν Πλάτωνος παρατιθέμενος, ἑκὼν, οἶμαι, σιωπᾷ τὸν περὶ Υἱοῦ Θεοῦ λόγον,

A in concione Græcorum ostentavit, qui dixit se recognoscere clypeum quo, dum esset Euphorbus, usus fuerat; qui fertur una die in duabus urbibus simul conspectus fuisse. Jam qui vanorum prodigiorum loco habere voluerit ea quæ de Platone et Socrate narrantur, in iis recensebit cycnum Socrati in somnio commendatum, et magistrum, qui, cum ad eum adolescens adductus fuit, dixit: « Plane cycnus ille ipse est. » Prodigium quoque vanum ei erit tertius oculus, quem Plato sibi habere visus est. Nec unquam deerunt malignis et calumniari volentibus quidquid viris præstantibus accidit, calumniandi et accusandi causæ. Hi Socratis dæmonium figmenti loco ducent et cachinnum tollent. **636** Non vana igitur de Jesu prodigia narramus,
B nec unquam veri ejus discipuli quidquam scripsere, quod hujusmodi haberi debeat. Sed Celsus ille, qui se omnia scire jactat, et e Platone multa promit, consulto ut opinor præterit silentio locum, ubi Plato de Filio Dei sermonem facit. Sic autem ille in epi-

atque diviniora de hoc viro constanter atque uno ore affirmantur. » Quæ vide apud eumdem Porphyrium in *Vita Pythagoræ*, et Jamblichum, cap. 28. SPENCER.

(6) *Ἐλεφάντινον*. Χρύσεον apud alios. Jamblich., cap. 18, et cap. 28: Ὅτι τὸν μηρὸν χρύσεον ἐπέδειξεν Ἀβάρι τῷ Ὑπερβορέῳ εἰκάσαντι αὐτὸν Ἀπόλλω εἶναι τὸν Ὑπερβορέοις, οὗπερ ἦν ἱερεὺς ὁ Ἄβαρις· βεβαιοῦν ὡς τοῦτο ἀληθὲς ὑπολαμβάνοι, καὶ οὐ διαψεύδοιτο, καὶ πάνυ τεθρύλληται. « Jactatum est autem abunde etiam vulgi sermonibus, quod Abaridi Hyperboreo, ipsum Apollini apud populares suos cultо, cujus sacerdos erat, assimilanti, femur aureum ostenderit; ut confirmaret, quod secundum rei veritatem sic de eo judicasset, minimeque in eo deceptus fuisset. » Porphyr. in *Vita Pythagor.*, pag. 192, 193; Ammian. Marcell., lib. XXII. ID.

(7) *Εὔφορβος*. Porphyr. in *Vita Pythag.*, pag. 33: Τὰ γὰρ ἱστορούμενα περὶ τῆς ἐν Μυκήναις ἀνακειμένης σὺν Τρωϊκοῖς λαφύροις τῇ Ἀργείᾳ Ἥρᾳ Εὐφόρβου τοῦ Φρυγὸς τούτου ἀσπίδος παρίεμεν ὡς πάνυ δημώδη. « Ea enim quæ de Euphorbi Phrygis scuto, Mycenis in honorem Argivæ Junonis cum aliis spoliis Trojanis suspenso, referuntur, ut nimis pervulgata prætcrimus. » Jamblich., cap. 14; Tertull., *De anima*, cap. 24; Cyrill., lib. III *Contra Julian.* Ovid. lib. XV *Metamorph.*, fab. 3:

Ipse ego, nam memini, Trojani tempore belli
Panthoides Euphorbus eram; cui pectore quondam.
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ,
Cognovi clypeum, etc. ID.

(8) *Ἐν μιᾷ*. Porphyr., in *Vita Pythag.*, pag. 35: Ὅπερ ὑπενόησαν καὶ Πυθαγόραν τινὲς πεπονθέναι τότε, ἡνίκα ἐν Μεταποντίῳ καὶ ἐν Ταυρομενίῳ τοῖς ἑκατέρωθι ἑταίροις ὡμίλησε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. « Quod et Pythagoram fecisse nonnulli suspicantur, cum Metaponti et Tauromenii amicos una eademque die utrobique conveniret. » Jamblich., cap. 28. ID.

(9) *Κύκνον*. Pausan., in *Att.*, pag. 58: Ἀκαδημίας δὲ οὐ πόρρω Πλάτωνος μνῆμά ἐστιν, ᾧ προεσήμαινε δὲ οὕτω. Σωκράτης τῇ προτεραίᾳ νυκτὶ, ἧ Πλάτων ἔμελλεν ἔσεσθαι μαθητής, ἐσπτῆναί οἱ κύκνον εἰς τὸν κόλπον, εἶδεν ὄνειρον. « Non longe ab academia Platonis est monumentum, cujus in philosophiæ studio præstantiam divinitus significatam tradunt. Socratem enim ea nocte, quam dies ille est consecutus, quo se Plato in ejus disciplinam tradidit, vidisse per quietem cycnum sibi in sinum advolasse. » Suid. in *Πλάτων*; Laert., in *Pythag.*; Tertull., *De anima*, cap. 46; Apuleius, lib. I *De philosoph.* Hac forsan de causa Socrates dixit: Ὁμόδουλον ἑαυτὸν ποιεῖσθαι τῶν κύκνων (Plutarch., *De solertia animal.*). SPENCER.

(10) *Τρίτον*. Alicubi forsan occurrit: me vero uspiam legisse non memini. Credo Platonem per tertium oculum suam πολυμάθειαν et scientiam, qua cæteris anteibat, denotare voluisse: non aliter quam Pythagorei per τρίτον ἄλλο eximiam sui magistri pietatem et naturam plane divinam significabant. Jamblich., cap. 28 *De vita Pythag.*: Ὡς δὲ
C τούτων ὁμολογουμένων, καὶ ἀδυνάτου ὄντος περὶ ἄνθρωπον ἕνα ταῦτα συμβῆναι, ἤδη οἴονται σαφῶς εἶναι, ὅτι ὡς περὶ κρείττονος ἀποδέχεσθαι χρὴ τὰ παρ' ἐκείνου λεχθέντα, καὶ οὐχὶ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπορούμενον τοῦτο σημαίνειν. Ἔστι γὰρ παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, ὅτι·

Ἄνθρωπος δίπους ἐστὶ, καὶ ὄρνις, καὶ τρίτον [ἄλλο.

Τὸ γὰρ τρίτον Πυθαγόρας ἐστί. « Cumque ista in confesso sint, nec fieri possit, ut in unicum hominem congruant; hinc jam liquere autumant, quod dicta de illo, non tanquam de homine, sed tanquam de numine quodam accipienda sint. Quod etiam indicat ænigma illud, quod velut proverbium quoddam in ore habent:

Et bipedes homines, et aves, et tertia res, sunt.

Nam tertia res est Pythagoras. » ID.

(11) *Λείψει*. Hœschelius in textu, λήψει. Ibidem
D Hœschelius et Spencerus in margine, κακηγορεῖν et κακηγορία.

(12) *Δαιμόνιον*. Tertull., *De anima*, cap. 1: « Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur: siquidem aiunt dæmonium illi a puero adhæsisse, pessimum revera pædagogum; etsi post deos, et cum deis dæmonia deputantur penes poetas et philosophos; » et cap. 39 ibid. *Apolog.*, cap. 22; Cyprian., *De idol. vanit.*; August., lib. VIII, cap. 14 *De civit. Dei*; Lactant., lib. II, cap. 15. Plat., in *Apolog.*, pag. 31: Τούτου δὲ αἴτιόν ἐστιν, ὃ ὑμεῖς ἐμοῦ πολλάκις ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται φωνή· ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμῳδῶν Μέλιτος ἐγράψατο. « Hujus rei hæc causa est quam plerique vestrum sæpe variis in locis a me audiistis, penes me esse divinum quiddam, et δαιμόνιον, vocem quamdam: quod quidem Melitus in accusatione sua debacchatus diserte perstrinxit. » SPENCER.

stola ad Hermeam et Coriscum: « Et obtestabimini Deum universorum, principem rerum quæ sunt et quæ futuræ sunt, et principis hujus causæque patrem et dominum; quem quidem omnes perspicue cognoscemus, quantum fert beatorum hominum facultas, si, ut par est, nos philosophiæ dedamus [6]. »

9. En alium Platonis locum a Celso memoratum: « Mihi de istis rebus fusius disserere animus est. Fortasse enim de iis dicendo succurret quid clarius illis, quæ jam dicta sunt. Est enim vera quædam ratio contraria audenti vel tantillum de illis rebus scribere. Hanc ego quidem jam antea notavi, sed repetere juvat. In rebus omnibus quas ad scientiam comparandam adhiberi necesse est, tria sunt, quartum autem est ipsamet scientia; quintum vero poni oportet id, quod cognoscendum menti obversatur, ut verum in se. Horum primum est nomen; alterum, sermo; tertium, idolum; quartum, scientia [7]. » Nos itidem dicemus « vocem clamantis in deserto [8], » esse Joannem missum ante Jesum, hancque vocem respondere Platonis *nomini:* secundum autem post Joannem esse Jesum a Joanne monstratum, et de quo dictum est illud: « Verbum caro factum est [9], » quod respondet Platonis *sermoni.* Idolum tertio loco recenset Plato: sed quoniam nos hoc vocabulo ad aliud significandum utimur, dicemus apertius formam, quæ in anima impressa manet, postquam in illa Christus Verbum sua vulnera suo verbo impressit, esse Christum ipsum, qui in unoquoque nostrum est. An autem Christus nostrorum perfectorum sapientia *scientiæ*, quam Plato quarto loco numerat, respondeat, qui potest, viderit.

10. Addit Celsus: « Vides quomodo Plato, etiamsi ante statuerit illud verbis explicari non posse, tamen, ne videatur ad id confugere quod reprehendi non queat, rationem reddit hujus difficultatis: forte enim vel nihilum verbis explicari possit. » Sed quia hæc allegat ut probet non credere simpliciter, sed fidei rationem reddere oportere, utemur et nos verbis quibus Paulus objurgat eos qui temere crederent: « Nisi temere, inquit, credidistis [10]. » **637** Quantum in Celso est, suis nos repetitionibus repetere cogit, dum ait post effutitas, quas vidimus, jactationes: « Platonem nec venditare se, nec mentiri; non dicere sibi quid novi compertum, aut se e cœlo adesse ut annuntiet; sed fateri unde acceperit. » Imo, dixerit aliquis Celso respondens,

A τὸν παρὰ Πλάτωνι λεγόμενον (13) ἐν τῇ πρὸς Ἑρμείαν καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ. Οὕτω δὲ ἔχει ἡ τοῦ Πλάτωνος λέξις· « Καὶ τὸν τῶν πάντων Θεὸν, ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος (14) καὶ αἰτίου πατέρα καὶ κύριον ἐπομνύντας· ὅν, ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν, εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων. »

Καὶ ἄλλην δὲ τοῦ Πλάτωνος λέξιν (15) ἐκτίθεται ὁ Κέλσος, οὕτως ἔχουσαν. « Ἔτι δὲ μακρότερα περὶ αὐτῶν ἐν νῷ μοι γέγονεν εἰπεῖν· τάχα γὰρ περὶ ὧν λέγω, σαφέστερον ἂν εἴη τι, λεχθέντων αὐτῶν. Ἔστι γάρ τις λόγος ἀληθὴς, ἐναντίος τῷ τολμήσαντι γράφειν τῶν τοιούτων καὶ ὁττιοῦν (16), πολλάκις μὲν ὑπ' ἐμοῦ καὶ πρότερον λεχθεὶς, ἔοικε δ' οὖν εἶναι καὶ νῦν λεκτέος. Ἔστι τῶν ὄντων ἑκάστῳ, δι' ὧν τὴν
B ἐπιστήμην ἀνάγκη παραγίγνεσθαι, τρία· τέταρτον δὲ αὐτή· πέμπτον δ' αὐτὸ τιθέναι δεῖ, ὃ δὴ γνωστόν τε καὶ ἀληθές ἐστιν. Ὧν ἓν μὲν ὄνομα (17)· δεύτερον δὲ λόγος· τὸ δὲ τρίτον εἴδωλον· τὸ τέταρτον δὲ ἐπιστήμη. » Καὶ κατὰ ταῦτα δὲ εἴποιμεν ἂν, ὅτι « φωνὴ μὲν βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ » εἰσῆκται ὁ Ἰωάννης πρὸς τοῦ Ἰησοῦ (18), ἀνάλογον τῷ παρὰ Πλάτωνι *ὀνόματι·* δεύτερος δὲ μετὰ τὸν Ἰωάννην δεικνύμενος ὑπ' αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ᾧ ἐφαρμόζει τὸ, « ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, » ἀνάλογον ὂν τῷ παρὰ Πλάτωνι *λόγῳ.* Πλάτων μὲν οὖν τὸ τρίτον φησὶν εἴδωλον· ἡμεῖς δὲ, τὸ ὄνομα τοῦ εἰδώλου ἐπ' ἄλλου τάττοντες, τρανότερον φήσομεν ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενον μετὰ τὸν λόγον τῶν τραυμάτων τύπον, τοῦτον εἶναι τὸν ἐν ἑκάστῳ Χριστὸν,
C ἀπὸ Χριστοῦ Λόγου. Εἰ δὲ καὶ ἀνάλογόν ἐστι τῷ τετάρτῳ ὄντι *ἐπιστήμῃ* (19) ἡ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς τελείοις σοφία ὁ Χριστὸς, ἐπιστήσει ὁ δυνάμενος.

Εἶτά φησιν, ὅτι « Ὁρᾷς ὅπως Πλάτων, καίτοι διαβεβαιωσάμενος, ὅτι ῥητὸν οὐκ ἔστιν, ὅμως, ἵνα μὴ εἰς ἀνεξέλεγκτον ἀναχωρεῖν δόξῃ, λογισμὸν ὑπέχει ταύτης τῆς ἀπορίας· εἴη γὰρ ἂν τυχὸν ῥητὸν καὶ τὸ μηδέν. » Ἀλλ' ἐπεὶ τοῦτο φέρει εἰς κατασκευὴν τοῦ δεῖν μὴ ἁπλῶς πιστεύειν, ἀλλὰ λογισμὸν ὑπέχειν τῶν πιστευομένων· χρησόμεθα καὶ ἡμεῖς τοῦ Παύλου λέξει, ἐγκαλούσῃ τῷ εἰκῆ πιστεύοντι, ἐν ᾗ φησιν, « Ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. » Τὸ ὅσον δ' ἐπ' αὐτῷ ἀναγκάζει ἡμᾶς ταυτολογεῖν ταυτολογῶν ὁ Κέλσος, λέγων μετὰ τὰς εἰρημένας ὥσπερ ἀλαζόνων
D ἀλαζονείας, ὅτι, « Πλάτων οὐκ ἀλαζονεύεται καὶ ψεύδεται, φάσκων αὐτὸς καινόν τι εὑρίσκειν, ἢ ἀπ' οὐρανοῦ παρὼν ἀγγέλλειν· ἀλλ' ὁπόθεν ἐστὶ ταῦθ' ὁμολογεῖ (20). » Εἴποι ἄν τις οὖν καὶ πρὸς ταῦτα,

[6] Plat., ep. 6. [7] Id., ep. 7. [8] Matth. III, 3. [9] Joan. I, 14. [10] I Cor. XV, 2.

(13) Aliquot mss., λελεγμένον. Vide Platonis epistolam 6 ad Hermeam, Erastum et Coriscum, pag. 323.

(14) Hœschelius in textu, ἡγεμονικοῦ, sicque omnes mss. Paulo post adverbium σαφῶς quod est ante εἰς δύναμιν, abest ab omnibus mss.

(15) *Λέξιν.* Vide Platonis epist. 7 ad Dionis propinquos et familiares.

(16) *Καὶ ὁττιοῦν.* Hœschelius in textu, [ἂν] ὁτιοῦν pro quo dubitabat Guietus annon legendum, ἓν ὁτιοῦν. Paulo post mss., καὶ *πρότερον λεχθείς*, et ita Hœschelius in textu. Sed Platonis libb. editi, καὶ πρόσθεν λεχθείς, quod sequitur Spencerus.

(17) Hœschelius in textu et omnes mss., ἀληθῶς ἐστιν ὄν· ἓν μὲν ὄνομα; sed libb. editi Platonis ut in nostro textu.

(18) *Πρὸς τοῦ Ἰησοῦ.* Boherellus legit, πρὸ τοῦ Ἰησοῦ.

(19) *Ἐπιστήμῃ.* Dubitat Guietus an legend. ἐπιστήμη, in tertio casu.

(20) Mss., ὁμολογεῖ, Hœschel. et Spencerus, ὁμολογεῖν.

βουλόμενος ἀπαντᾷν τῷ Κέλσῳ, ὅτι καὶ Πλάτων ἀλαζονεύεται, ἐν τῇ τοῦ Διὸς κατὰ τὸν *Τίμαιον* δημηγορίᾳ λέγων· « Θεοὶ θεῶν (21), ὧν ἐγὼ δημιουργὸς καὶ πατὴρ, καὶ τὰ ἑξῆς. » Ἀλλ' εἰ ἀπολογήσεταί τις περὶ τούτων διὰ τὸν νοῦν τοῦ δημηγοροῦντος παρὰ τῷ Πλάτωνι Διός· διὰ τί ὁ ἐξετάζων τὸν νοῦν τῶν λόγων τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν ἐν τοῖς προφήταις τοῦ Δημιουργοῦ, οὐχὶ καὶ πλεῖόν τι ἐρεῖ, παρὰ τὴν ἐν τῷ *Τιμαίῳ* τοῦ Διὸς δημηγορίαν; Τὸ γὰρ χαρακτηρίζον τὴν Θεότητα ἡ περὶ μελλόντων ἐστὶν ἀπαγγελία, οὐ κατ' ἀνθρωπίνην φύσιν λεγομένων, καὶ ταῖς ἐκβάσεσι κρινομένων, ὅτι θεῖον Πνεῦμα ἦν τὸ ταῦτα ἀπαγγέλλον. Οὐ πρὸς πάντα οὖν τὸν προσιόντα φαμὲν, ὅτι πρῶτον πίστευσον, ὃν εἰσηγοῦμαί σοι, τοῦτον εἶναι Υἱὸν Θεοῦ· ἀλλ' ἑκάστῳ κατὰ τὸ πρέπον αὐτοῦ τῷ ἤθει καὶ τῇ καταστάσει προσάγομεν τὸν λόγον· μαθόντες εἰδέναι, « πῶς δεῖ ἡμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι (22). » Καί εἰσιν, οἷς πλεῖον μὴ δυναμένοις τοῦ προτραπῆναι εἰς τὸ πιστεύειν τοῦτο κηρύττομεν· ἄλλοις δὲ, ὅση δύναμις, ἀποδεικτικῶς δι' ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων προσερχόμεθα. Ἀλλ' οὐδὲ λέγομεν τὸ μετὰ χλεύης ὑπὸ τοῦ Κέλσου εἰρημένον, ὅτι, « Πίστευσον, ὃν εἰσηγοῦμαί σοι, τοῦτον εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, κἂν ᾖ δεδεμένος ἀτιμότατα, ἢ κεκολασμένος αἴσχιστα, κἂν χθὲς καὶ πρώην ἐν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐπονειδιστότατα κεκαλινδημένος· » οὐδέ φαμεν· « Ταύτῃ καὶ μᾶλλον πίστευσον· » εἰς ἕκαστον γὰρ πειρώμεθα λέγειν καὶ πλείονα ὧν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξεθέμεθα.

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Κέλσος, ὅτι, « Ἐὰν οἵδε μὲν (λέγων Χριστιανούς) εἰσηγῶνται τόνδε, ἄλλοι δὲ ἄλλον, κοινὸν δὲ πάντων ἢ καὶ πρόχειρον (23). Πίστευσον, εἰ σωθῆναι θέλεις, ἢ ἄπιθι· » τί ποιήσουσιν οἱ ἀληθῶς σώζεσθαι θέλοντες; Ἢ κύβους ἀναῤῥίψαντες μαντεύσονται, ποῖ τράπωνται, καὶ τίσι προσθῶνται; » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς ἐναργείας (24) ὁρμώμενοι ταῦτα φήσομεν· Εἰ μὲν πλείους ἦσαν, ὁμοίως τῷ Ἰησοῦ ἱστορούμενοι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι, ὡς υἱοὶ Θεοῦ, καὶ ἕκαστος αὐτῶν περισπάσας (25) τινὰς εἰς αὐτὸν, ὥστ' ἀμφήριστον εἶναι, διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐπαγγελίας περὶ τοῦ Υἱὸν εἶναι Θεοῦ, τὸν ὑπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ μαρτυρούμενον· χώραν ἂν εἶχε τὸ, « Ἐὰν οἵδε μὲν εἰσηγῶνται τόνδε, ἄλλοι δὲ ἄλλον, καὶ κοινὸν δὲ πάντων ἢ καὶ πρόχειρον· Πίστευσον, εἰ σωθῆναι θέλεις, ἢ ἄπιθι, » καὶ τὰ ἑξῆς· νυνὶ δὲ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἰησοῦς κεκήρυκται, ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων μόνος Υἱὸς Θεοῦ. Οἱ γὰρ ὁμοίως Κέλσῳ ὑπολαβόντες ὁμοίως τετερατεῦσθαι (26), καὶ διὰ τοῦτο βουληθέντες τερατεύσασθαι, ὡς καὶ αὐτοὶ παραπλησίως κρατήσοντες τῶν ἀνθρώπων, τὸ οὐδὲν εἶναι ἐξηλέγχθησαν· Σίμων τε ὁ Σαμαρεὺς (27) μάγος, καὶ Δοσίθεος ὁ ἀπὸ

A Plato etiam se tumide ostentat, quippe qui Jovem hæc in *Timæo* dicentem facit; « Dii deorum, quorum ego conditor sum et pater, » etc. At si hæc defendi possunt propter sententiam concionantis apud Platonem Jovis: cur qui mentem eorum quæ Dei Filius aut Creator in prophetis dixerunt investigaverit, is non plura dicet, quam Jupiter in *Timæo*? Nam propria divinitatis nota est, res futuras ita prædicere, ut prædicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu judicetur divinum Spiritum esse prædictionis auctorem. Non igitur cuicunque ad nos accedenti præcipimus, ut primum credat quem illi proponimus, eum esse Dei Filium: sed in tradenda nostra doctrina habemus rationem, quibus quisque sit moribus, et quomodo affectus sit.
B Etenim scire didicimus, « quomodo nos oporteat unicuique respondere [11]. » Sunt quidem, quos, cum nihil magis possint, ad credendum hortemur; sed alios, quantum licet, interrogationibus et responsis persuademus. Nec dicimus, id quod nobis nugator ille tribuit: « Crede eum, de quo tibi loquor, esse Dei Filium, quamvis fuerit ignominiose vinctus, aut turpi affectus supplicio; quamvis heri et nudius tertius in oculis omnium probrosissime habitus sit. » Neque dicimus: « Ob hoc ipsum magis crede. » Nam de singulis rebus plura conamur argumenta afferre, quam supra exposuimus.

11. Postea Celsus de Christianis sic ait: « Si
C hunc alii proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt, id quod in promptu est: Crede, si salvus fieri velis, aut abi; quid facient ii, qui vere salutem consequi volunt? Num tesserarum jactu sortientur quo se vertere, quos sequi debeant? » Ad hæc rei evidentia permoti respondebimus: Si plures essent quos perinde ac Jesum in hanc vitam venisse ut filios Dei sibique sectatores ascivisse proderent historiæ, ita ut incertum esset discrimen propterea quod unusquisque eorum se pariter Filium esse Dei polliceretur, cui illi, qui crederent, perhiberent testimonium, locus foret his verbis: « Hunc si alii proponunt, alii alium; omnes tamen dicunt, id quod in promptu
D est: Crede, si salvus fieri velis, aut abi, » etc. Nunc autem **638** Jesus solus est, qui ut Filius Dei per terrarum orbem in hanc vitam venisse prædicetur. Nam qui hæc prodigiosis, ut Celsus, tribuentes artibus, similia prodigia facere conati sunt, ut eamdem sibi apud homines conciliarent auctoritatem, eos nihili faciendos esse compertum est: cujusmodi fuerunt Simon Samaritanus magus, et Dositheus ejusdem ac ille regionis. Ille se dicebat esse « Dei

[11] Coloss. IV, 6.

(21) *Θεοὶ θεῶν*. Plato in *Timæo*, pag. 41.

(22) Sic recte mss. Hœschelius autem et Spencerus, δὴ ἡμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνασθαι.

(23) *Πάντων ἢ καὶ πρόχειρον*. Boherellus legit, πάντων ἢ καὶ πρόχειρον, sicque paulo infra.

(24) Hœschelius in textu, ἐνεργείας.

(25) *Περισπάσας*. Boherello legendum videtur, περιέσπασε.

(26) *Ὁμοίως τετερατεῦσθαι*. Dele cum Boherello istud ὁμοίως natum ex altero ὁμοίως priori. Et forte aliud quid exciderit, verbi gratia τὰ τοῦ Ἰησοῦ.

(27) *Σίμων τε ὁ Σαμαρεύς*, etc. De Simone, Simonianis, Dositheo, Dositheanis, et de Juda Galilæo vide quæ habet Origenes supra lib. I, n. 57.

virtutem, quam vocabat magnam [12]; » hic vero se ipsum Dei filium; tamen nusquam gentium videntur nunc Simoniani : quanquam Simon quidem, ut plures ad se adjungeret, mortis periculo, quod Christiani subire docti fuerant, suos discipulos liberaverit; siquidem doceret idololatriam rem esse nec bonam nec malam. Neque etiam initio paratæ sunt Simonianis insidiæ. Noverat enim dæmon ille, qui doctrinæ Jesu insidiabatur, nihil se ex dogmatis Simonianis detrimenti passurum. Dositheani vero nec primum admodum valuerunt, et nunc omnino exstincti sunt, ita ut vix triginta reliqui memorentur. Judas Galilæus, teste Luca in Actibus apostolorum, voluit haberi magnus aliquis, et ante illum Theodas [13], sed quoniam ex Deo non erat illorum doctrina, sublati sunt, et omnes qui credebant eis subito dissipati fuerunt. Non ergo « tesserarum jactu sortimur quo nos vertere, cui nos addicere debeamus, » quasi multi possent nos allectare pollicendo se a Deo missos ad homines fuisse. Verum de his satis.

A τῆς αὐτῆς χώρας ἐκείνῳ τυγχάνων· ἐπεὶ ὁ μὲν ἔφασκεν αὐτὸν εἶναι « δύναμιν Θεοῦ, » τὴν καλουμένην « μεγάλην, » ὁ δὲ, καὶ αὐτὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ· οὐδαμοῦ γὰρ τῆς οἰκουμένης Σιμωνιανοί· καίτοιγε ὑπὲρ τοῦ πλείονας ὑπαγαγέσθαι ὁ Σίμων τὸν περὶ τοῦ θανάτου κίνδυνον, ὃν Χριστιανοὶ αἱρεῖσθαι ἐδιδάχθησαν, περιεῖλε τῶν μαθητῶν, ἐναδιαφορεῖν αὐτοὺς διδάξας πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν (28). Ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἀρχὴν Σιμωνιανοὶ ἐπεβουλεύθησαν· ᾔδει γὰρ ὁ ἐπιβουλεύων δαίμων πονηρὸς τῇ τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίᾳ, οὐδὲν τῶν ἰδίων παραλυθησόμενον βούλημα ἐκ τῶν Σίμωνος μαθημάτων (29). Οἱ δὲ Δοσιθεηνοὶ οὐδὲ πρότερον ἤκμασαν· νῦν δὴ παντελῶς ἐπιλελοίπασιν, ὥστε τὸν ὅλον αὐτῶν ἱστορεῖσθαι ἀριθμὸν, οὐκ εἶναι ἐν τοῖς τριάκοντα. Καὶ Ἰούδας δὲ ὁ Γαλιλαῖος, ὡς ὁ B Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἔγραψεν, ἐβουλήθη ἑαυτόν τινα εἰπεῖν μέγαν, καὶ πρὸ ἐκείνου Θευδᾶς· ἀλλ' ἐπεὶ οὐκ ἦν ἐκ Θεοῦ αὐτῶν ἡ διδαχὴ, ἀνῃρέθησαν, καὶ πάντες, ὅσοι ἐπείθοντο αὐτοῖς, παραχρῆμα διεσκεδάσθησαν. Οὐ κύβους οὖν « ἀναῤῥιπτοῦντες μαντευόμεθα, ποῖ τραπώμεθα, καὶ τίνι προσθώμεθα, » ὡς δυναμένων πλειόνων περισπᾶσαι ἡμᾶς τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ θεόθεν ἐπιδεδημηκέναι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τούτων ἅλις.

12. Quapropter transeamus ad aliam Celsi accusationem, qui, licet nostras Scripturas non intelligat, sed ex prave detortis loquatur, exprobrat tamen, « quod dicamus humanam sapientiam apud Deum esse stultitiam; » cum tamen Paulus dicat, « sapientiam hujus mundi stultitiam esse apud Deum [14]. » Addit « sibi olim hujus rei allatam causam esse. » Putat autem causam esse, « quod his verbis significemus solos imperitos et stultos esse, quos in nostrorum numero habere velimus. » Verum id, ut ipse adnotavit, jam antea dixit; et nos etiam pro facultate refutavimus. Quanquam et hic velit ostendere, nos nobis hanc efformasse et sumpsisse sententiam ex sapientibus Græcis, qui et ipsi aliam humanam, divinam aliam esse sapientiam dixerunt. Quod quidem duplici Heracliti loco confirmat. Primus est: « Humana agendi ratio certis prudentiæ regulis non nititur, **639** nititur divina; » alter autem : « Vir stultus discit a dæmone, ut a viro puer. » Hæc etiam ex *Apologia Socratis* a Platone scripta adducit : « Ego enim, viri Athenienses, non alia re, quam sapientia, hoc nomen adeptus sum. Qua autem sapientia? Humana opinor. Nam revera hac parte sapiens videri possum. » Hæc Celsus, quibus ego ex epistola ad Hermeam Erastum,

Διὸ μεταβαίνωμεν (30) ἐπ' ἄλλην Κέλσου κατηγορίαν, οὐδὲ τὰς λέξεις ἡμῶν εἰδότος, ἀλλ' ἐκ παρακουσματίων φήσαντος· « Ὅτι φαμὲν τὴν ἐν ἀνθρώποις σοφίαν μωρίαν εἶναι παρὰ Θεῷ· » τοῦ Παύλου λέγοντος· « Ἡ σοφία τοῦ κόσμου μωρία παρὰ Θεῷ ἐστι. » Καί φησιν ὁ Κέλσος, ὅτι « Ἡ τούτου αἰτία καὶ πάλαι εἴρηται· » οἴεται δὲ αἰτίαν εἶναι τὸ βούλεσθαι ἡμᾶς διὰ τῆς λέξεως ταύτης τοὺς ἀπαιδεύ- C τους καὶ ἠλιθίους προσάγεσθαι (31) μόνους. Ἀλλ', ὡς καὶ αὐτὸς ἐσημειώσατο, ταὐτὸ εἶπεν ἀνωτέρω· καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν λόγον, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ἀπηντήσαμεν. Ὅμως μέντοι ἐβουλήθη καὶ τοῦτο δεῖξαι πεπλασμένον ἡμῖν, καὶ ληφθὲν ἀπὸ τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν, ἄλλην μὲν εἶναι φησάντων τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, ἄλλην δὲ τὴν θείαν. Καὶ ἐκτίθεταί γε Ἡρακλείτου λέξεις· μίαν μὲν, ἐν ᾗ φησιν· « Ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει· » ἑτέραν δέ· « Ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος, ὅκως περ παῖς πρὸς ἀνδρός. » Ἐκτίθεται δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Πλάτωνος γεγραμμένης *Σωκράτους ἀπολογίας* ταῦτα· « Ἐγὼ γὰρ (32), ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δι' οὐδὲν ἄλλο ἢ διὰ σοφίαν τοῦτο τὸ D ὄνομα ἔσχηκα. Ποίαν δὲ σοφίαν ταύτην; Ἥπερ ἐστὶν ἴσως ἀνθρωπίνη σοφία· τῷ ὄντι γὰρ κινδυνεύω ταύτην εἶναι σοφός. » Ἃ μὲν οὖν ἐκτίθεται ὁ Κέλσος

[12] Act. VIII, 10. [13] Act. V, 37 et 36. [14] I Cor. III, 19.

(28) *Πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν*. Iren., lib. I, cap. 23, de Simone : « Prophetas autem a mundi fabricatoribus angelis inspiratos dixisse prophetias : quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum et in Helenam ejus spem habeant, et ut liberos agere quæ velint : secundum enim ipsius gratiam salvari homines, sed non secundum operas justas : nec enim esse naturaliter operationes justas, sed ex accidenti. » Eumdem vide cap. 24, de Saturnino; lib. I, cap. 1, de Valentinianis; lib. I, cap. 26, de Nicolaitis. Vide etiam Tertulliani *Scorpiacon*, et clariss. Hammondum in dissertat. 1, c. 3, *De jure episcopatus adversus Blondellum*. SPENCER.

(29) *Μαθημάτων*. Sic codd. Reg., Basileensis, Anglicanus secundus et Vaticanus. Libb. editi in textu, μαθητῶν.

(30) Codd. Reg. et Basileensis, μεταβαίνωμεν. Libb. editi, μεταβαίνομεν.

(31) *Προσάγεσθαι*. Codd. Reg. et Basil., ἐπάγεσθαι.

(32) *Ἐγὼ γάρ*. Plato in *Apologia Socratis*, pag. 20.

ταῦτά ἐστιν· ἐγὼ δὲ ἀπὸ τῆς πρὸς Ἑρμείαν, καὶ Ἔραστον, καὶ Κορίσκον Πλάτωνος ἐπιστολῆς καὶ ταῦτα παραθήσομαι· « Ἐράστῳ δὲ καὶ Κορίσκῳ πρὸς τῇ τῶν εἰδῶν (33) σοφίᾳ τῇ καλῇ ταύτῃ φημὶ ἐγὼ, καίπερ γέρων ὢν, προσδεῖν σοφίας τῆς περὶ τοὺς πονηροὺς καὶ ἀδίκους φυλακτικῆς καί τινος ἀμυντικῆς δυνάμεως. Ἄπειροι γάρ εἰσι, διὰ τὸ μεθ' ἡμῶν (34) μετρίων ὄντων καὶ οὐ κακῶν συχνὸν διατετριφέναι τοῦ βίου. Διὸ δὴ τούτων προσδεῖν εἶπον, ἵνα μὴ ἀναγκάζωνται τῆς ἀληθινῆς μὲν ἀμελεῖν σοφίας, τῆς δ' ἀνθρωπίνης τε καὶ ἀναγκαίας ἐπιμελεῖσθαι μειζόνως ἢ δεῖ (35). »

Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα ἡ μέν τις θεία σοφία ἐστὶν, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη. Καὶ ἡ μὲν ἀνθρωπίνη ἐστὶν ἡ καθ' ἡμᾶς λεγομένη σοφία τοῦ κόσμου, ἥτις ἐστὶ μωρία παρὰ τῷ Θεῷ· ἡ δὲ θεία, καὶ ἑτέρα παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην, εἴπερ ἐστὶ θεία, χάριτι Θεοῦ δωρουμένου (36) αὐτὴν τοῖς ἑαυτοὺς ἐπιτηδείους πρὸς παραδοχὴν αὐτῆς κατασκευάσασι παραγίνεται· καὶ μάλιστα τοῖς ἐκ τοῦ ἐγνωκέναι τὴν διαφορὰν ἑκατέρας σοφίας πρὸς τὴν ἑτέραν ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς λέγουσι· « Κἂν γάρ τις τέλειος ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ σοῦ σοφίας ἀπούσης, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται. » Καὶ γυμνάσιον μέν φαμεν εἶναι τῆς ψυχῆς τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, τέλος δὲ τὴν θείαν· ἥτις καὶ στερεὰ λέγεται τῆς ψυχῆς εἶναι τροφὴ, παρὰ τῷ φήσαντι· « Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Καὶ ἀρχαία μὲν ἀληθῶς ἐστιν ἥδε ἡ δόξα, οὐχ, ὡς οἴεται δὲ ὁ Κέλσος, τῆς περὶ αὐτῶν ἀρχαιότητος εἰς Ἡράκλειτον καὶ Πλάτωνα ἀναφερομένης. Ἀνωτέρω γὰρ τούτων οἱ προφῆται διέστειλαν τὸ περὶ ἑκατέρας σοφίας· ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰπεῖν ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ Δαυῒδ τὸ περὶ τοῦ κατὰ θείαν σοφίαν σοφοῦ λεγόμενον, ὅτι (37) « οὐκ ὄψεται καταφθορὰν, » φησὶν, « ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. » Ἡ θεία τοίνυν σοφία, ἑτέρα οὖσα τῆς πίστεως, πρῶτόν ἐστι τῶν καλουμένων χαρισμάτων τοῦ Θεοῦ· καὶ μετ' ἐκείνην δεύτερον, τοῖς ἀκριβοῦν τὰ τοιαῦτα ἐπισταμένοις, ἡ καλουμένη *γνῶσις*· καὶ τρίτον, ἐπεὶ σώζεσθαι χρὴ καὶ τοὺς ἁπλουστέρους, προσιόντας κατὰ δύναμιν τῇ θεοσεβείᾳ, ἡ *πίστις*. Διὸ λέγεται παρὰ τῷ Παύλῳ· « Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. » Διόπερ οὐ τοὺς τυχόντας εὕροις ἂν μετειληφότας τῆς θείας σοφίας, ἀλλὰ τοὺς ὑπερέχοντας καὶ διαφέροντας πάντων τῶν Χριστιανισμῷ προσεχόντων· οὐδὲ « τοῖς ἀπαιδευτοτάτοις, ἢ ἀνδραπόδοις, ἢ ἀμαθεστάτοις, » διέξεισί τις τὰ περὶ τῆς θείας σοφίας.

Καίτοιγε ἄλλους μὲν φησὶν ἀπαιδευτοτάτους εἶναι, καὶ ἀνδράποδα, καὶ ἀμαθεστάτους ὁ Κέλσος, τοὺς μὴ ἐπισταμένους αὐτοῦ, οἶμαι, τὰ προστάγματα (38), μηδὲ παιδευθέντας τὰ τῶν Ἑλλήνων μαθη-

A et Coriscum hæc adjicio: « Erasto autem et Corisco, præter sapientiam illam de formis pulcherrimam, aio equidem, licet senex, illos alia sapientia qua improbos et injustos caveant, et viribus ad se tuendos indigere. Inexperti enim sunt, utpote qui longum vitæ tempus nobiscum transegerunt, qui moderati et minime mali sumus. Quam ob causam dixi illos his rebus opus habere, ut ne cogantur veram sapientiam negligere, et in humanam, quam scire oportet, incumbere magis quam par est. »

13. Ex his igitur est divina sapientia, est et humana. Humana est quam sapientiam mundi vocamus, et quæ stultitia est apud Deum; divina vero, quæ B alia est ab humana, gratia Dei illam impartientis, si quidem divina sit, adest iis qui se ad illam idoneos præbent; et iis maxime qui alterius ab altera sapientia discrimen edocti, suis in precibus dicunt: « Nam et si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia quæ a te est, in nihilum computabitur [15]. » Ac humanam quidem sapientiam dicimus animæ esse exercitationem, divinam vero finem. Hæc etiam solidus animæ cibus appellatur ab illo qui dixit: « Perfectorum est solidus cibus, eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali [16]. » Atque hæc sententia vere antiqua est, nec, ut Celsus existimat, ad Platonem vel Heraclitum referenda. Ante illos enim prophetæ utramque illam C sapientiam discriminaverant. In præsentia satis fuerit referre id quod dicit David de sapiente qui divina sapientia præditus est: « Non videbit interitum cum viderit sapientes morientes [17]. » Igitur divina sapientia, cum a fide diversa sit, primum est donorum Dei, ut loquimur. Alterum ab illo, ut sciunt harum rerum periti, vocatur *scientia*; tertium locum occupat *fides*; quandoquidem salvos fieri oportet et simpliciores, qui ad pietatem pro viribus accedunt. Quocirca Paulus ait: « Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum **640** eumdem Spiritum; alteri fides in eodem Spiritu [18]. » Atque hinc est, quod non obvium quemque invenias divina hac sa- D pientia ornatum. Eorum est qui eminent et excellunt inter eos qui Christianam religionem sectantur. Nec etiam ejus sapientiæ arcana « imperitis, vilibus servis, rudibus » edisseruntur.

14. Equidem alios Celsus imperitorum, vilium servorum, rudium vocabulis designat, opinor, eos, qui ejus ignorant leges, nec disciplinis Græcorum imbuti sunt; nobis vero imperitissimi illi sunt

[15] Sap. IX, 6. [16] Hebr. V, 14. [17] Psal. XLVIII, 10. [18] I Cor. XII, 8, 9.

(33) Hœschelius in textu, εἰδώλων, sicque duo codd. Anglicani. Vide Platonis epist. 6.

(34) Omnes mss., ἡμῶν. Spencerus in textu, ὑμῶν.

(35) Hœschelius, ἤδη.

(36) Libb. editi in margine, δωρουμένη.

(37) Codd. Reg. et Basil., ὅτι. Libb. editi, ὅστις.

(38) *Αὐτοῦ, οἶμαι, τὰ προστάγματα*, etc. Ita codex Basileensis, cujus lectio videtur præferenda

quos non pudet res inanimas alloqui, sanitatem a re infirma, mortem a re mortua, auxilium ab impotentissima re postulare. Et quamvis negent nonnulli res illas esse deos, sed tantum verorum deorum effigies illorumque signa, tamen imperiti sunt, vilia mancipia, et ignari, qui animum inducunt opifices imitari posse divinitatem. Hac stupiditate et ignorantia nemo nostrum ne inter contemptissimos quidem laboravit. Equidem dicimus ut quisque prudentissimus est, ab illo maxime divinam spem intelligi et comprehendi; sed non idcirco negamus fieri posse ut divinam sapientiam capiat, qui non fuerit in humana exercitatus; et assentimur humanam omnem sapientiam, si divinæ comparetur, stultitiam esse. Sub hæc, cum rationibus agere debuisset, nos vocat *circulatores*, nosque ait « quam celerrime fugere eos, qui, quia politiores sunt, nostris fraudibus minime patent; sed rusticiores inescare. » Enimvero nescit jam a primis temporibus apud nos fuisse sapientes, qui exteris etiam disciplinis præcellerent. Moyses enim omni Ægyptiorum sapientia instructus fuit; omnes Assyriorum scientias callebant Daniel, Ananias, Azarias et Misael, ita ut sapientibus omnibus qui illic erant essent decuplo sapientiores. Nunc etiam in Ecclesiis videntur pauci quidem, habita ratione cæteræ multitudinis, sed videntur tamen, qui ad illas venerint, ea, quam carnis vocamus, sapientia præsignes; sunt præterea qui ab illa ad divinam sapientiam progressi sint.

15. Post hæc Celsus, quasi de humilitate confuse audiisset, nec tamen quæ sit fuisset assecutus, eam quæ apud nos docetur criminari tentat, returque sumptam a nobis esse ex male intellecto Platonis loco, qui alicubi in suis legibus ait: « Deus, qui, ut a veteribus traditum est, rerum omnium in se continet principium, finem et medium, recta incedit per hanc universitatis naturam. Hunc semper sequitur justitia, eorum, qui a divina lege deficiunt, ultrix atque vindex; quam, qui felix futurus est,
641 constanter sequitur humilis et ornatus. » Sed non videt a viris Platone longe antiquioribus dictum in precibus fuisse: « Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei, neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Si non humiliter sentiebam [19]. » Atque hinc aliud edocemur, nimirum necesse non esse, ut qui « humiliter sentit, » indecenter et indecore se demittat, procumbat humi pronis genibus, infelicium sibi vestem induat, fœdetque cinere caput; nam humilis ille, de quo Propheta, licet in magnis atque admirabilibus, et quæ ipsum superant rebus versari amet, nempe in

[19] Psal. cxxx, 1, 2, 3.

A ματα· ἡμεῖς δὲ ἀπαιδευτοτάτους φαμὲν τοὺς μὴ αἰσχυνομένους ἐν τῷ τοῖς ἀψύχοις προσλαλεῖν, καὶ περὶ μὲν ὑγείας τὸ ἀσθενὲς ἐπικαλουμένους, περὶ δὲ ζωῆς τὸ νεκρὸν ἀξιοῦντας, περὶ δὲ ἐπικουρίας τὸ ἀπορώτατον ἱκετεύοντας. Κἂν τινες δὲ μὴ ταῦτά φασιν εἶναι τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ μιμημάτων ἀληθινῶν (39) κἀκείνων σύμβολα· οὐδὲν ἧττον καὶ οὗτοι, ἐν βαναύσων χερσὶ τὰ μιμήματα τῆς θειότητος φανταζόμενοι εἶναι, ἀπαίδευτοί εἰσι, καὶ ἀνδράποδα, καὶ ἀμαθεῖς· ὡς τοὺς ἐσχάτους τῶν ἐν ἡμῖν ἀπηλλάχθαι ταύτης τῆς ἀπαιδευσίας καὶ τῆς ἀμαθίας, καὶ φρονιμωτάτοις δὲ τὴν θείαν ἐλπίδα νοεῖσθαι καὶ καταλαμβάνεσθαι, φαμέν. Οὐ λέγομεν (40) δὲ καὶ οὐχ οἷόν τ' εἶναι, μὴ ἐγγυμνασάμενον τῇ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ χωρεῖν τὴν θειοτέραν· καὶ μωρίαν πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν
B ὡς πρὸς τὴν θείαν ὁμολογοῦμεν. Εἶτα, δέον αὐτὸν ἀγωνίζεσθαι περὶ τοῦ λόγου, ὁ δὲ γόητας ἡμᾶς καλεῖ, καί φησιν, ὅτι « φεύγομεν τοὺς χαριεστέρους προτροπάδην, ὡς οὐχ ἑτοίμους ἀπατᾶσθαι· παλεύομεν δὲ τοὺς ἀγροικοτέρους. » Οὐ γὰρ εἶδεν (41) ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ τοῖς ἔξωθεν μαθήμασι πεπαιδευμένους τοὺς παρ' ἡμῖν σοφοὺς, Μωϋσέα μὲν πάσῃ Αἰγυπτίων σοφίᾳ· Δανιὴλ δὲ, καὶ Ἀνανίαν, καὶ Ἀζαρίαν, καὶ Μισαὴλ πᾶσι τοῖς Ἀσσυρίων γράμμασιν, ὥστ' αὐτοὺς εὑρεθῆναι πάντων τῶν ἐκεῖ σοφῶν δεκαπλασίους. Καὶ νῦν δὲ αἱ Ἐκκλησίαι ἔχουσι μὲν ἀνάλογον τοῖς πλήθεσιν ὀλίγους σοφοὺς προσελθόντας, καὶ ἀπὸ τῆς καλουμένης παρ' ἡμῖν κατὰ σάρκα σοφίας· ἔχουσι δὲ καὶ τοὺς διαβεβηκότας ἀπ' ἐκείνης ἐπὶ τὴν θείαν σοφίαν.

C Εἶτα μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος, ὡς περιηχηθεὶς τὰ περὶ ταπεινοφροσύνης, καὶ μὴ ἐπιμελῶς αὐτὴν νοήσας, βούλεται μὲν τὴν παρ' ἡμῖν κακολογεῖν· οἴεται δ' αὐτὴν παράκουσμα εἶναι τῶν Πλάτωνος λόγων, ὅς φησί που ἐν τοῖς *νόμοις*· « Ὁ μὲν δὴ Θεὸς, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθείᾳ (42) περαίνει κατὰ φύσιν παραπορευόμενος. Τῷ δ' ἀεὶ ξυνέπεται δίκη τῶν ἀπολελειμμένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός· ἧς ὁ μὲν εὐδαιμονήσειν μέλλων ἐχόμενος ξυνέπεται ταπεινὸς καὶ κεκοσμημένος· » οὐχ ὁρῶν, ὅτι παρὰ τοῖς πολὺ Πλάτωνος ἀρχαιοτέροις λέλεκται ἐν εὐχῇ· τὸ, « Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου, οὐδ' ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις,
D οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ· εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν. » Ἅμα δὲ δηλοῦται διὰ τούτων, ὅτι οὐ πάντως ὁ ταπεινοφρονῶν ἀσχημόνως καὶ ἀπαισίως ταπεινοῦται, χαμαιπετὴς ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ πρηνὴς ἐῤῥιμμένος, ἐσθῆτα δυστήνων ἀμφισκόμενος, καὶ κόνιν ἐπαμώμενος. Ὁ γὰρ κατὰ τὸν Προφήτην ταπεινοφρονῶν, πορευόμενος ἐν μεγάλοις καὶ θαυμασίοις, τοῖς ὑπὲρ αὐτὸν, τοῖς ἀληθῶς μεγάλοις δόγμασι καὶ

Vulgatæ, αὐτοῦ τὰ πράγματα. Paulo post infra quatuor mss. Reg., Basil., Vatican. et Angl. secundus, τὸ ἀπειρότατον ἱκετεύοντας.

(39) *Μιμημάτων ἀληθινῶν*. Lege cum Boherello, μιμήματα τῶν ἀληθινῶν, vel θεῶν ἀληθινῶν.

(40) *Οὐ λέγομεν*. Quatuor cod. mss. non agnoscunt partic. negat. οὐ.

(41) Libb. editi in margine, οἶδεν.

(42) Sic Hœschelius in textu. Codd. Regius et Basileensis, εὐθέα. Libb. editi Platonis, εὐθείαν. Vide Platonem lib. IV *De legibus*, pag. 715. Mox iidem libri editi Platonis, περιπορευόμενος. Τῷ δ' ἀεὶ ξυνέπεται δίκη τῶν ἀπολειπομένων.

τοῖς θαυμασίοις νοήμασι, « ταπεινοῖ ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ. » Εἰ δέ τινες, διὰ τὴν ἰδιωτείαν (43) μὴ τρανώσαντες τὸ περὶ ταπεινοφροσύνης δόγμα, τοιαῦτα ποιοῦσιν, οὐ τὸν λόγον αἰτιατέον, ἀλλὰ τῇ ἰδιωτείᾳ τῶν προθεμένων μὲν τὰ κρείττονα, διὰ δὲ τὸν ἰδιωτισμὸν ἀποτυγχανόντων, συγγνωστέον. Μᾶλλον γὰρ τοῦ κατὰ Πλάτωνα ταπεινοῦ καὶ κεκοσμημένου ταπεινὸς καὶ κεκοσμημένος ἐστὶν ὁ κεκοσμημένος μὲν διὰ τό « πορεύεσθαι ἐν μεγάλοις καὶ θαυμασίοις ὑπὲρ αὐτόν· » ταπεινὸς δὲ, ἐπεὶ καὶ ἐν τούτοις ὢν, ταπεινοῦται ἑκών· οὐχ ὑπὸ τὸν τυχόντα, ἀλλ' « ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, » διὰ τοῦ διδασκάλου τῶν τοιούτων μαθημάτων (44) Ἰησοῦ· ὃς « οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών· καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. » Καὶ οὕτω μέγα δόγμα τὸ περὶ ταπεινοφροσύνης ἐστὶν, ὡς μὴ τὸν τυχόντα διδάσκαλον ἔχειν περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸν λέγειν τὸν τηλικοῦτον ἡμῶν Σωτῆρα· « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. »

Μετὰ ταῦτα τὴν κατὰ τῶν πλουσίων ἀπόφασιν τοῦ Ἰησοῦ εἰπόντος, « εὐκοπώτερον κάμηλον εἰσελθεῖν διὰ τρυπήματος ῥαφίδος (45) ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, φησὶν ἄντικρυς ἀπὸ Πλάτωνος εἰρῆσθαι, τοῦ Ἰησοῦ παραφθείραντος (46) τὸ Πλατωνικὸν, ἐν οἷς εἶπεν ὁ Πλάτων· ὅτι ἀγαθὸν ὄντα διαφερόντως, καὶ πλούσιον εἶναι διαφερόντως, ἀδύνατον. » Τίς δ' οὐκ ἂν, καὶ μετρίως ἐφιστάνειν τοῖς πράγμασι δυνάμενος, τὸν Κέλσον γελάσαι, οὐ τῶν πιστευόντων τῷ Ἰησοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, ἀκούων, ὅτι Ἰησοῦς ὁ παρὰ Ἰουδαίοις γεγεννημένος καὶ ἀνατεθραμμένος, καὶ Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος νομισθεὶς εἶναι υἱὸς, καὶ μηδὲ γράμματα μεμαθηκὼς, οὐ μόνον τὰ Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἑβραίων, ὅπερ καὶ αἱ φιλαλήθεις μαρτυροῦσι Γραφαὶ (47) τῶν περὶ αὐτὸν, ἀνέγνω Πλάτωνα· καὶ ἀρεσθεὶς τῇ περὶ τῶν πλουσίων ἀποφαινομένῃ αὐτοῦ λέξει, ὡς « ἀδύνατόν ἐστιν ἀγαθὸν εἶναι διαφερόντως καὶ πλούσιον, » παρέφθειρεν αὐτὴν, καὶ πεποίηκε τὸ, « εὐκοπώτερον κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος εἰσελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; » Εἰ δὲ μὴ μετὰ τοῦ μισεῖν (48) καὶ ἀπεχθάνεσθαι ἐντυχὼν τοῖς Εὐαγγελίοις φιλαλήθης ἦν ὁ Κέλσος, ἐπέστησεν ἂν, τί δήποτε παρελήφθη κάμηλος, τὸ τῶν ζώων ὅσον (49)

A dogmatibus quæ vere magna sunt et admirabilia; nihilominus tamen « humiliat se sub potenti manu Dei [20]. » Quod si qui præ sua simplicitate non intelligentes in quo sita sit humilitas, illa quæ diximus abjecta factitant, non in doctrinam conferenda culpa est; sed ignoscendum illorum simplicitati, qua fit, ut, quamvis meliora sibi proponant, ad ea tamen non perveniant. Ille enim humilior et ornatior est illo quem Plato repræsentat, qui inde ornatus quidem est, quod « in magnis et mirabilibus super se ambulet; » humilis autem, quod, licet in hisce rebus versatus, humiliet se sponte, non sub quolibet, sed « sub potenti manu Dei, » idque per Jesum talis disciplinæ magistrum, qui « non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum
B exinanivit formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo humiliavit seipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis [21]. » Atque hoc de humilitate dogma tanti momenti est, ut ejus non vulgarem habeamus doctorem, sed tantum illum Salvatorem nostrum: « Discite a me, » inquit, « quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris [22]. »

16. Deinde hoc Jesu de divitibus effatum, « facilius esse camelum per foramen acus transire, quam divitem in regnum cœlorum [23]; » ait esse Platoni dictum, et a Jesu interpolatum; siquidem Plato dixerit « fieri non posse, ut qui dives est egregie, idem egregie bonus sit. » Ecquis vel mediocriter ad res attentus, non inter Christi sequaces tantum, sed etiam
C inter cæteros homines, risum teneat, a Celso audiens Jesum apud Judæos natum et educatum, pro filio fabri Joseph habitum, nec Græcas nec Hebraicas litteras doctum [24], ut vera ejus discipulorum 642
scripta testantur, Platonis libros legisse, et illa ejus de divitibus delectatum sententia, « fieri non posse ut idem sit egregie dives et egregie bonus, » illam interpolasse et convertisse in istam, « facilius esse camelum per foramen acus transire, quam divitem in regnum cœlorum? » At si Celsus in legendis Evangeliis odio non fuisset et inimicitia occupatus; si veritatis amore ductus fuisset, scivisset qua de causa camelus, animal natura gibbosum et distortum, aptum visum fuerit quod cum divite
D compararetur: et quid voluerit angusto acus foramine ille, qui dixit arctam et angustam viam esse quæ ducit ad vitam [25]. Advertisset ex lege immundum

[20] I Petr. v, 6. [21] Philip. II, 6, 7, 8. [22] Matth. XI, 29. [23] Matth. XIX, 24. [24] Matth. XIII, 55. [25] Matth. VII, 14.

(43) *Ἰδιωτείαν*. Recte codd. Regius et Basileensis. Libri autem editi, ἰδιότητα.

(44) Codd. Reg. et Basil., μαθημάτων. Libb. editi, μαθητῶν.

(45) *Τρυπήματος ῥαφίδος*. Codd. Vatican. et Anglicanus primus τρύματος habent pro τρυπήματος. Clemens Alexandrinus habet, βελόνης pro ῥαφίδος et διελεύσεσθαι pro διελθεῖν, et quod magis mirum, φιλοσοφεῖν pro εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

(46) Codex Regius, παραφθείραντος. Libb. editi, παραφθείροντος. Paulo post Hœschelius in textu, ἀγαθὸν ὄντα διαφόρως, sicque mss. Vide Platonem lib. v *De legibus*, pag. 743.

(47) *Γραφαί*. Matth. cap. XIII, com. 25, Marc. VI, com. 2 et 3. Clariss. Grot. in adnot. ad Marcum: « Causa admirationis, ut collatio Lucæ et Joannis nos docet, hæc erat, quod Jesus, nullo humano magisterio institutus, summa cum perspicuitate prophetarum verba explicaret. » SPENCER.

(48) *Εἰ δὲ μὴ μετὰ τοῦ μισεῖν*. Melius forte legatur, εἰ δὲ κἂν μετὰ τοῦ μισεῖν.

(49) *Τὸ τῶν ζώων ὅσον*. Guietus legit, τὸ ζῶον ὅσον.

A hoc animal reputari, probatum quidem quatenus ruminat, rejectitium vero, quia divisa ungula non sit. Observasset etiam quoties et quibus de causis Scripturæ de camelo mentionem fecerint; ut Verbi de divitibus sententiam assequeretur. Hoc etiam animadvertisset, Jesusne, cum pauperes beatos, divites vero miseros pronuntiat [26], loquatur de utrisque spectando ad illos qui sub sensum cadunt, an quamdam paupertatem noverit Verbum omni ex parte laudabilem et divitias omni ex parte vituperabiles. Nam nec e fæce plebis homo laudaverit pauperes nullo discrimine, quorum multi sunt corruptissimis moribus. Verum de his hoc loco satis.

ἐπὶ τῇ κατασκευῇ σκολιὸν, παραβαλλόμενον τῷ πλουσίῳ· καὶ τί αὐτῷ ἐβούλετο ἡ στενὴ τῆς ῥαφίδος τρυμαλιὰ, στενὴν φάσκοντι εἶναι καὶ τεθλιμμένην τὴν ὁδὸν τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ζωήν· καὶ τὸ, κατὰ τὸν νόμον δὲ ἀκάθαρτον τὸ ζῷον ἀναγεγράφθαι τοῦτο, ἔχον μέν τι ἀπόδεκτον, τὸ μηρυκᾶσθαι, ἔχον δὲ καὶ ψεκτὸν, τὸ μὴ διχηλεῖν· ἐξήτασεν ἂν καὶ ὁσάκις ἐν ταῖς θείαις παρελήφθη κάμηλος Γραφαῖς, καὶ ἐπὶ τίνων· ἵνα θεωρήσῃ τὸ περὶ τῶν πλουσίων τοῦ λόγου βούλημα· οὐκ εἴασεν ἂν ἀβασάνιστον καὶ τὸ μακαρίζεσθαι μὲν τοὺς πτωχοὺς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ταλανίζεσθαι δὲ τοὺς πλουσίους· πότερον ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν αὐτῷ ταῦτα (50) πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἢ οἶδέ τινα πτωχείαν πάντως μακαριζομένην ὁ Λόγος, καὶ πλοῦτον πάντως ψεκτόν. Οὐκ ἂν γὰρ οὐδ' ὁ τυχὼν ἀκρίτως τοὺς πτωχοὺς ἐπῄνεσεν, ὧν οἱ πολλοὶ καὶ φαυλότατοί εἰσι τὰ ἤθη. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

17. Tum deprimere conatur ea quæ de regno B Dei scripserunt auctores nostri. Nihil horum quidem in medium affert: quippe qui nihil dignum judicat quod exscribatur, aut fortasse quia non legit: sed ex Platonis epistolis et *Phædro* sententias depromit, quasi divinas, et quasi in Scripturis nostris simile sit nihil. Ex his igitur pauca proferamus cum Platonicis conferenda: quæ Platonica ut probabilitatis speciem præ se ferant, non potuerunt tamen illum ipsum adducere ut ea, qua philosophum par erat, pietate rerum omnium Conditorem coleret. Nam si pietas ei inerat, debebat illam non adulterare et inquinare vitio, quam vocamus idololatriam, aut superstitione, ut vulgus loquitur. In psalmo septimo decimo de Deo Hebraica loquendi ratione dicitur, « illum posuisse

643 tenebras latibulum suum [27]. » Quod quidem C significat, quæ de Deo cognosci pro merito deberent, ea obscura esse et impenetrabilia; quia se velut in tenebris abscondit erga eos qui nec ejus cognitionis splendorem ferre, nec eum contemplari possunt: partim propter mentis impuritatem huic abjecto humano corpori alligatæ, partim quia angustior illa est quam ut Deum intelligere possit. Atque ut palam fiat quam rarum sit et quam paucis concessum Deum cognoscere, narratur Moyses « accessisse ad caliginem, in qua erat Deus [28]. » Et de Moyse rursus: « Solus Moyses accedet ad Dominum, reliqui vero non appropinquabunt [29]. » Et iterum propheta, ut ostendat in abyssum divinorum dogmatum penetrari non posse ab iis qui non habent illum spiritum, qui « omnia scrutatur, etiam D profunda Dei [30]. » dixit: « Abyssus sicut vestimen-

Ἐπεὶ δ' ἑξῆς ἐξευτελίσαι βουλόμενος τὰ περὶ βασιλείας Θεοῦ γεγραμμένα παρ' ἡμῖν, τούτων μὲν οὐδὲν παρέθετο, ὡς οὐδὲ τῆς παρ' αὐτῷ ἄξιον ἀναγραφῆς· τάχα ἐπεὶ μηδὲ ᾔδει αὐτά· Πλάτωνος δὲ λέξεις ἐκτίθεται ἀπό τε τῶν ἐπιστολῶν καὶ τοῦ *Φαίδρου*, ὡς τούτων μὲν ἐνθέως εἰρημένων, οὐδὲν δὲ τοιοῦτον ἐχόντων τῶν ἡμετέρων γραμμάτων· φέρε, ὀλίγα παραβάλλωμεν παραθέσεως ἕνεκεν τῆς πρὸς τὰ Πλάτωνι οὐκ ἀπιθάνως μὲν εἰρημένα, οὐ μὴν καὶ διαθέντα τὸν φιλόσοφον ἀξίως κἂν αὐτῷ (51) ἀναστραφῆναι ἐν τῇ πρὸς τὸν Ποιητὴν τῶν ὅλων εὐσεβείᾳ· ἣν ἐχρῆν μὴ νοθεύειν, μηδὲ μιαίνειν τῇ ὡς ἡμεῖς ὀνομάζομεν εἰδωλολατρείᾳ (52), ὡς δὲ καὶ οἱ πολλοὶ λέγοιεν ἂν χρώμενοι τῷ ὀνόματι, καὶ τῇ δεισιδαιμονίᾳ. Τρόπῳ δὴ Ἑβραϊκῷ τινι λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, ὅτι, « Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν ὁ Θεός· » ἵνα δηλωθῇ, ὅτι ἀφανῆ καὶ ἄγνωστά ἐστι τὰ κατ' ἀξίαν νοηθέντα ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀποκρύψαντος ἑαυτὸν (53) οἱονεὶ ἐν σκότῳ τοῖς μὴ φέρουσι τὰς τῆς γνώσεως αὐτοῦ μαρμαρυγὰς, μηδὲ δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾷν· πῆ μὲν διὰ τὸ μιασμὸν τοῦ νοῦ, σώματι ταπεινώσεως ἀνθρώπων ἐνδεδεμένου, πῆ δὲ διὰ τὴν βραχυτέραν δύναμιν αὐτοῦ τῆς κατανοήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἵνα δὲ δηλωθῇ τὸ σπανίως εἰς ἀνθρώπους φθάνον, καὶ ἐν πάνυ ὀλίγοις εὑρισκόμενον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, Μωϋσῆς ἀναγέγραπται « εἰσεληλυθέναι εἰς τὸν γνόφον, ὅπου ἦν ὁ Θεός. » Καὶ περὶ Μωϋσέως πάλιν· « Ἐγγιεῖ Μωϋσῆς μόνος πρὸς τὸν Θεὸν, οἱ δὲ λοιποὶ οὐκ ἐγγιοῦσι. » Πάλιν τε αὖ, ἵνα τὸ βάθος παραστήσῃ ὁ προφήτης τῶν περὶ Θεοῦ δογμάτων, ἄληπτον τυγχάνον τοῖς μὴ ἔχουσι πνεῦμα τὸ « πάντ' ἐρευνῶν, ἐρευνῶν δὲ καὶ τὰ βάθη τοῦ

[26] Matth. v, 3. [27] Psal. xvii, 12. [28] Exod. xx, 21. [29] Exod. xxiv, 2. [30] I Cor. ii, 10.

(50) Post ταῦτα, videtur deesse εἴρηται vel quid simile.

(51) Ἀξίως κἂν αὐτῷ. Guieto scribendum videtur, ἀξίως καὶ αὐτόν, vel ἄξιον καὶ αὐτόν. Objicere solent Siculas dapes (Tertull., *Apolog.* cap. 6); superbiam et ambitionem (ἔσχατον τὸν τῆς δόξης χιτῶνα ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῷ ἀποδυόμεθα· Athen., lib. ii, cap. 15); malevolentiam et invidiam (*ibid.*) vitia quævis, et libidinem omnifariam. Tertull., *De anima*, cap. 54: « Ut Stoici suas solas, id est, sapientium animas, in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc præstat: sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. » Plat. in *Sympos.*, in *Phædro*, p. 249. Audi quam mirifice meretricem amavit, quantumque formam ejus et pulchritudinem admiratus est, Athen., lib. xiii, cap. 6:

Ἀρχεάνασσαν ἔχω τὴν ἐκ Κολοφῶνος ἑταίρην,
Ἧς καὶ ἐπὶ ῥυτίδων πικρὸς ἔπεστιν ἔρως.
Ἆ δειλοὶ νεότητος ἀπαντήσαντες ἐκείνης
Πρωτοπόρου, δι' ὅσης ἤκετε πυρκαϊῆς.
Archeanassam ex Colophone amicam habeo,
Cujus rugis amarus etiamnum amor insidet.
Heu miseros vos, quibus illius juventus occurrit
Primæva, vobis per quantam ignis accensi pyram vadendum fuit. SPENCER.

(52) Hœschelius in textu, εἰδωλολατρίᾳ.

(53) Idem in textu, ἀποκρύψαντα ἑαυτῷ.

Θεοῦ, » εἶπε τὸ, « Ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος, Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὸ μέγεθος παριστὰς τῆς γνώσεως τοῦ Πατρὸς, ὅτι κατ' ἀξίαν προηγουμένως αὐτῷ μόνῳ λαμβάνεται καὶ γιγνώσκεται, δευτέρως δὲ τοῖς ἐλλαμπομένοις τὸ ἡγεμονικὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ, φησίν· « Οὐδεὶς ἔγνω (54) τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Οὔτε γὰρ τὸν ἀγένητον (55) καὶ πάσης γενητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὔτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἔμψυχος Λόγος καὶ σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια· οὗ μετοχῇ περιαιροῦντος ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ λεγόμενον σκότος, ὃ ἔθετο ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, καὶ τὸ λεγόμενον περιβόλαιον αὐτοῦ, τὴν ἄβυσσον, καὶ ἀποκαλύπτοντος οὕτω τὸν Πατέρα ὅ τι ποτ' ἂν χωρῇ (56) γινώσκειν αὐτὸν γιγνώσκει.

Ταῦτα δ' ἡγησάμην βραχέα ἀπὸ πλείστων ὅσων τῶν περὶ Θεοῦ τοῖς ἱεροῖς ἀνδράσι νενοημένων παραθέσθαι, δεικνὺς, ὅτι τῶν θαυμασθέντων ὑπὸ Κέλσου Πλατωνικῶν λόγων ἔχει τι σεμνότερον, τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς βλέπειν τὰ σεμνὰ τῶν Γραφῶν δυναμένους, τὰ ἱερὰ τῶν προφητῶν γράμματα. Ἔχει δ' ἡ Πλάτωνος λέξις (57), ἣν ὁ Κέλσος ἐξέθετο, τοῦτον τὸν τρόπον· « Περὶ τῶν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἁπάντων καλῶν. Δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα· καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ἡ οὖν ἀνθρωπίνη ψυχὴ περὶ αὐτὰ ὀρέγεται μαθεῖν, ποῖα ἄττα ἐστὶ, βλέπουσα εἰς τὰ αὐτῆς συγγενῆ, ὧν οὐδὲν ἱκανῶς ἔχει. Τοῦ δὴ βασιλέως πέρι, καὶ ὧν εἶπον, οὐδέν ἐστι τοιοῦτον. » Ἐδυνάμην δὲ παραθέσθαι τὰ περὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις καλουμένων σεραφεὶμ, ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, καλυπτόντων τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς πόδας τοῦ Θεοῦ (58)· καὶ τὰ περὶ τῶν ὀνομαζομένων χερουβεὶμ, ἃ διέγραψεν ὁ Ἰεζεκιὴλ, καὶ τῶν ὡσανεὶ σχημάτων αὐτῶν, καὶ τίνα τρόπον ὀχεῖσθαι λέγεται ἐπὶ τῶν χερουβεὶμ ὁ Θεός. Ἀλλ' ἐπεὶ πάνυ κεκρυμμένως εἴρηται διὰ τοὺς ἀναξίους καὶ ἀσέμνους, μὴ δυναμένους παρακολουθῆσαι μεγαλονοίᾳ καὶ σεμνότητι θεολογίας, οὐχ ἡγησάμην πρέπον εἶναι ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ περὶ αὐτῶν διαλεχθῆναι.

D Ἑξῆς δὲ τούτοις φησὶν ὁ Κέλσος, « παρακούσαντάς τινας Χριστιανοὺς Πλατωνικῶν λέξεων, αὐχεῖν τὸν ὑπερουράνιον Θεὸν (59), ὑπεραναβαίνοντας τὸν Ἰουδαίων οὐρανόν. » Ἐν τούτοις δὲ οὐ διασαφεῖ, πότερον καὶ τὸν Ἰουδαίων Θεὸν ὑπεραναβαίνουσιν, ἢ μόνον ὃν ὀμνύουσιν οὐρανόν. Περὶ μὲν οὖν τῶν ἕτερον

A tum, amictus ejus [31]. » Quin Salvator noster et Dominus Dei Verbum indicat quantum sit Patrem cognoscere, illumque pro merito primum a se solo cognosci, deinde ab illis quorum ipse Verbum et Deus mentem illuminat: cum ait : « Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit [32]. » Neque enim ullus increatum et omnis creatæ naturæ primogenitum digne potest cognoscere, ut Pater qui eum genuit [33]: neque Patrem, ut animatum Verbum, quod sapientia et veritas ejus est. Ipsum est, quod a Patre tenebras dispellit quas « posuit latibulum suum [34], » ipsum est quod abyssum retegit qua velut vestimento pater tegitur, eoque sic Patrem revelante, Patrem cognoscit quisquis illum cognoscere potest.

B

18. Ex pluribus locis, ubi sancti viri nobis quid de Deo cogitarent declararunt, hæc pauca visum est excerpere; ut ostenderem in sacris prophetarum litteris inesse quid augustius, quam in Platonicis sententiis, quas tantopere Celsus admiratur ; si modo oculi legentium ii sint qui majestatem Scripturarum inspicere valeant. Verba autem Platonis a Celso memorata sic habent : « Circum omnium regem omnia sunt, et propter illum omnia, et ipse bonorum omnium causa est. Secundo loco est cum secundis, tertio cum tertiis. Igitur anima humana studio effertur discendi hæc qualia sint, respiciens ad ea quæ secum cognatione conjuncta sunt. Nullum C eorum perfectum est. De rege vero et aliis supradictis nihil est ejusmodi. » Huc afferre possem factam ab Isaia seraphim, ut Hebræi vocant, descriptionem, qui seraphim Dei faciem et pedes velant [35];
644 possem et adducere ea quæ Ezechiel scribit de iis quos cherubin appellat, et quorum formas depingit, et explicare quomodo Deus a cherubin gestari dicatur [36]; sed quia hæc occulte omnino dicta sunt propter indignos et malos, qui theologiæ sublimitatem majestatemque non possunt intellectu assequi, non visum est in hocce scripto operæ pretium de illis rebus disserere.

19. « Christiani quidam, pergit Celsus, male intellecta Platonis doctrina, plurimum efferunt Deum qui supra cœlos est, sicque Judæorum cœlum transcendunt. » Ubi non clare indicat transcendantne Judæorum Deum, an cœlum duntaxat, per quod Judæi jurant. Non igitur de his qui alium ab illo,

[31] Psal. CIII, 6. [32] Matth. XI, 27. [33] Coloss. I, 15. [34] Psal. XVII, 12. [35] Isa. VI, 2. [36] Ezech. I, 5, 10, 18.

(54) Mss. et Hœschelius in textu, ἔγνω, Spencerus, ἐπιγινώσκει.

(55) *Ἀγένητον*. Locus diligenter notandus ubi Filius e creaturarum numero diserte eximitur, dum ἀγένητος dicitur. At non dissimulandum in unico codice Anglicano secundo legi τὸν γεννητόν. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 23.

(56) *Ὅ τι ποτ' ἂν χωρῇ*. Legendum videtur Boherello, ὅστις ποτ' ἂν χωρῇ. Paulo post Hœschelius in textu habet, ταῦτα διηγησάμην, et ita codex Anglicanus primus.

(57) *Πλάτωνος λέξις*. Plato, epist. 2 ad Dionysium, pag. 312.

(58) *Τοῦ Θεοῦ*. Non sic in Hebræis, sed propriam faciem propriosque pedes. Neque tamen ideo legendum putat Boherellus, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

(59) *Τὸν ὑπερουράνιον Θεόν*. Codex Jolianus ad oram habet, τὸν ὑπερουράνιον τόπον, quæ correctio inde nata videtur, quod infra dicat Origenes Platonem non fuisse qui primus τὰ περὶ τοῦ ὑπερουρανίου τόπου invenerit. Ut ut est, omnes alii codd mss. habent τὸν ὑπερουράνιον Θεόν.

quem adorant Judæi, Deum prædicant, dicere nobis propositum est, sed nos defendere et ostendere Judæorum prophetas, cum vetustiores Platone sint, nihil ab illo potuisse mutuari. Non ergo hanc ab illo sententiam accepimus: « Omnia circum regem omnium sunt, et propter illum omnia. » Hæc a prophetis, qui melius eadem dixerunt, didicimus; Jesu ejusque discipulis quodnam fuerit spiritus, qui in prophetis loquebatur, quique non erat alius a Christi spiritu, consilium interpretantibus. Neque etiam Plato de loco qui supra cœlos est, locutus fuit primus. Jam dudum enim David altitudinem declarans abundantiamque cognitionum quas de Deo habent ii, qui se supra res sensibus obvias attollunt, ait in libro psalmorum: « Laudate Deum cœli cœlorum, et aqua quæ super cœlos est laudet nomen Domini [37]. » Equidem negare nolim, id quod alii testati sunt, Platonem a quibusdam Hebræis didicisse sententias, quas in *Phædro* protulit, et e propheticis scriptis sumpsisse hæc: « Locum qui supra cœlos est, necdum ullus poeta pro merito celebravit, nec celebrabit unquam, » etc. Et hæc quæ ibidem legere est: « Hæc natura, quæ revera exsistit, sine colore, sine figura, intactilis, vere animæ gubernatrix soli intellectui conspicabilis, circa quam veræ scientiæ genus locum illum occupat. » Ex iisdem propheticis oraculis hauserat Paulus noster illud, quo tenebatur, rerum quæ supra mundum et supra cœlos sunt **645** desiderium, et propterea nihil reliqui faciebat, ut illa consequeretur. Unde in secunda ad Corinthios Epistola: « Id enim, inquit, quod in præsenti est, momentaneum et leve tribulationis nostræ supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis, non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt [38]. »

20. In his, ut facile intelligentes vident, per *ea quæ videntur*, Apostolus sensibilia intelligit; et per *ea quæ non videntur*, intelligibilia et quæ sola mente capi possunt; item *temporalium* nomine significat ea quæ sub sensus cadunt et videntur; *æternorum* vero, ea quæ in intelligentiam cadunt nec videntur. Hæc itaque contemplari cupiens, isto suo desiderio roboratus ærumnas omnes leves contemnendasque ducit: et mediis in laboribus pœnisque versatus adeo non illis opprimitur, ut omnia tormenta sub-

A ἐπαγγελλομένων Θεὸν, παρὰ τὸν καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων προσκυνούμενον, οὐ πρόκειται νῦν ἡμῖν λέγειν· περὶ δὲ ἑαυτῶν ἀπολογεῖσθαι, καὶ δεικνύναι, ὅτι οὐ δύνανται οἱ παρ' ἡμῖν Ἰουδαίων προφῆται ἀπὸ Πλάτωνός τι εἰληφέναι· πρεσβύτεροι γὰρ ἦσαν αὐτοῦ. Οὔτ' οὖν τὴν φάσκουσαν λέξιν, « Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, » ἀπὸ Πλάτωνος εἰλήφαμεν, ἀλλὰ τούτων κρειττόνως εἰρημένα ἀπὸ τῶν προφητῶν μεμαθήκαμεν, σαφηνίσαντος τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὸ βούλημα τοῦ ἐν τοῖς προφήταις πνεύματος· ὅπερ οὐκ ἄλλο ἦν τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ· οὔτε τὰ περὶ τοῦ ὑπερουρανίου τόπου πρῶτος ὁ φιλόσοφος παρίστησιν· ἀλλὰ Δαυῒδ τὴν βαθύτητα τοῦ πλήθους τῶν ἐν τοῖς ὑπεραναβεβηκόσι τὰ αἰσθητὰ τῶν περὶ Θεοῦ θεωρημάτων πάλαι παρέστη- B σεν, εἰπὼν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν *Ψαλμῶν*· « Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου. » Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπογινώσκω τὰς ἀπὸ τοῦ *Φαίδρου* λέξεις ἀπό τινων Ἑβραίων μεμαθηκότα τὸν Πλάτωνα, ὡς δέ τινες ἀνέγραψαν (60), ἔτι καὶ τοῖς προφητικοῖς ἐντυχόντα λόγοις, ἐκτεθεῖσθαι, ἐν οἷς ἔλεγε· « Τὸν ὑπερουράνιον (61) τόπον οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῇδε ποιητὴς, οὔτε ποθ' ὑμνήσει κατ' ἀξίαν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐν οἷς ἐστι καὶ τό· « Ἡ γὰρ ἀχρώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος, καὶ ἀναφὴς οὐσία, ὄντως οὖσα ψυχῆς κυβερνῆτις νῷ μόνῳ θεατὴ, περὶ ὃν (62) τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης γένος τοῦτον ἔχει τὸν τόπον. » Καὶ ἀπ' ἐκείνων γε τῶν λόγων παιδευθεὶς ὁ Παῦλος ἡμῶν, καὶ ποθῶν ὑπερκόσμια καὶ ὑπερουράνια, καὶ δι' ἐκεῖνα πάντα C πράττων, ἵν' αὐτῶν τύχῃ, φησὶν ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ· « Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν· μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. Τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. »

Ἄντικρυς γὰρ τοῖς ἀκούειν δυναμένοις παρίστησι τὰ μὲν αἰσθητὰ λέγων αὐτὰ *βλεπόμενα*, τὰ δὲ νοητὰ καὶ νῷ μόνῳ καταληπτὰ ὀνομάζων *μὴ βλεπόμενα*. Οὗτος δὲ καὶ *πρόσκαιρα* μὲν οἶδε τὰ αἰσθητὰ καὶ βλεπόμενα, *αἰώνια* δὲ τὰ νοητὰ καὶ μὴ βλεπόμενα· καὶ βουλόμενος πρὸς τῇ ἐκείνων θέᾳ γενέσθαι, ὑπὸ τοῦ πρὸς ἐκεῖνα πόθου βοηθούμενος, πᾶ- D σαν θλῖψιν τὸ οὐδὲν, καὶ ἐλαφράν τινα, ἐνόμιζεν εἶναι· καὶ παρ' αὐτὸν τὸν τῆς θλίψεως καὶ τῶν πόνων καιρὸν

[37] Psal. CXLVIII, 4. [38] I Cor. IV, 17, 18.

(60) *Ὡς δέ τινες ἀνέγραψαν*. Fl. Joseph., lib. II *Contra Appionem*, pag. 1079: Μάλιστα δὲ Πλάτων μεμίμηται τὸν ἡμέτερον νομοθέτην, κἂν τῷ μηδὲν οὕτω παίδευμα προστάττειν τοῖς πολίταις, ὡς τὸ πάντας ἀκριβῶς τοὺς νόμους ἐκμανθάνειν, καὶ μὴν καὶ περὶ τοῦ μὴ δεῖν, ὡς ἔτυχεν, ἐπιμίγνυσθαί τινας ἔξωθεν, ἀλλ' εἶναι καθαρὸν τὸ πολίτευμα τῶν ἐμμενόντων τοῖς νόμοις προὐνόησεν. « Præcipue namque Plato nostrum legislatorem imitatus est, in hoc quoque quod illud præcipue suis civibus imperavit, ut omnes perfecte ediscerent leges, et ne fortuito aliquid extraneorum civibus misceretur, sed esset pura respublica et in legum custodia perduraret. » Clem., *Strom.* I, pag. 342: Ἀριστόβουλος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τῷ πρὸς τὸν Φιλομήτορα κατὰ λέξιν γράφει· Κατηκολούθηκε δὲ καὶ ὁ Πλάτων τῇ καθ' ἡμᾶς νομοθεσίᾳ· καὶ φανερός ἐστι περιεργασάμενος ἕκαστα τῶν ἐν αὐτῇ λεγομένων. « Aristobulus autem in primo libro ad Philometora scribit his verbis: Secutus est autem nostras quoque leges Plato, et satis aperte ostendit se eorum quæ in eis dicuntur fuisse admodum studiosum. » Ibid. pag. 302, 303, 315, 342, *Strom.* V, p. 560, et alibi; Just., *Paræn.*, pag. 21, 28, 29, 30, 31; *Apolog.* 2, pag. 81, 92, 93; Euseb., lib. VIII, cap. 6; lib. XI, cap. 6, 9, 10, 12; lib. XII, c. 11, 12, 13, 14, 15, 16, etc. SPENCER.

(61) *Ὑπερουράνιον*. Plato in *Phædro*, pag. 247.

(62) *Κυβερνῆτις νῷ μόνῳ θεατὴ, περὶ ὄν*. Ita codd. Reg. et Basileensis, sicque Hœschelius nisi quod pro κυβερνῆτις, habet κυβερνήτη. Spencerus

μηδαμῶς μὲν βαρούμενος ὑπ' αὐτῶν, ἐπελαφρίζων δὲ διὰ τὴν περὶ ἐκεῖνα θέαν πᾶσαν περίστασιν· ἐπεὶ καὶ « ἔχομεν » ἡμεῖς « Ἀρχιερέα μέγαν, » τῷ μεγέθει τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ νοῦ αὐτοῦ « διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, » Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἐπαγγειλάμενον τοῖς γνησίως μαθοῦσι τὰ θεῖα, καὶ ἀξίως αὐτῶν βιώσασι, προάξειν αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ὑπερκόσμια· φησὶ γὰρ, « ἵν' ὅπου ἐγὼ ὑπάγω (63), καὶ ὑμεῖς ἦτε. » Διὰ τοῦτο ἡμεῖς μετὰ τοὺς ἐνταῦθα πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐλπίζομεν πρὸς ἄκροις γενέσθαι τοῖς οὐρανοῖς· καὶ πηγὰς ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον ἀναλαβόντες, κατὰ τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν, ποταμούς τε χωρήσαντες τῶν θεωρημάτων, σὺν τοῖς λεγομένοις ὕδασιν ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, αἰνοῦσι τὸ ὄνομα Κυρίου, ἔσεσθαι. Καὶ ὅσον γε αἰνοῦμεν αὐτὸν, οὐ περιαχθησόμεθα ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ περιφορᾶς (64), ἀεὶ δὲ πρὸς τῇ θέᾳ ἐσόμεθα τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ· οὐκέτι ἀπὸ κτίσεως κόσμου (65) τοῖς ποιήμασι νοουμένων ἡμῖν, ἀλλ' ὡς ὠνόμασεν ὁ γνήσιος τοῦ Ἰησοῦ μαθητὴς, λέγων· « Τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· » καὶ τὸ, « Ἐὰν ἔλθῃ τὸ τέλειον, τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. »

Ἑπτὰ δὲ οὐρανοὺς, ἢ ὅλως περιωρισμένον ἀριθμὸν αὐτῶν, αἱ φερόμεναι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀπαγγέλλουσι Γραφαί· ἀλλ' *οὐρανοὺς* εἴτε τὰς σφαίρας τῶν παρ' Ἕλλησι λεγομένων πλανήτων, εἴτε καὶ ἄλλο τι ἀποῤῥητότερον ἐοίκασι διδάσκειν οἱ λόγοι. Καὶ τὸ ὁδὸν μὲν εἶναι ταῖς ψυχαῖς ἐς γῆν (66), καὶ ἀπὸ γῆς (67), Κέλσος μὲν κατὰ Πλάτωνά φησι γίνεσθαι διὰ τῶν πλανήτων· Μωϋσῆς δὲ, ὁ ἀρχαιότατος ἡμῶν προφήτης, ἐν ὄψει τοῦ προφήτου ἡμῶν (68)

A levet, illarum rerum contemplatione; quoniam « habemus » etiam nos « Pontificem magnum, » qui virtutis et intelligentiæ magnitudine « penetravit cœlos [39], » Jesum Filium Dei: et ipse res divinas bona fide discentibus vitamque rebus illis dignam agentibus pollicitus est fore, ut se illis ad ea quæ supra mundum sunt præberet ducem. Ait enim, « ut quo ego vado, ibi et vos sitis [40]. » Quod quidem nos in spem adducit futurum esse ut post exantlatos hujus vitæ labores absolutaque certamina ad extremos evolemus cœlos, et haustis aquæ in vitam æternam salientis fontibus [41], potatisque cognitionum fluminibus, eo rapiamur, ubi aquæ illæ, quæ super cœlos sunt, laudant nomen Domini [42]; quem dum laudabimus, non circumagemur cœli vertigine, sed B in invisibiles Dei virtutes intenti semper erimus; quas virtutes ex creatis hujus mundi rebus non amplius intelligemus; sed videbimus, ut germanus Jesu discipulus loquitur, « facie ad faciem [43]. » Et iterum: « Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est [44]. »

21. An autem septem cœli sint, an eorum definitus omnino sit numerus, receptæ in Ecclesiis Dei Scripturæ non explicant. De *cœlis* tantum loquuntur, sive hac voce orbes planetarum, ut vocant Græci, intelligant, sive quid occultius innuere velint. Ac Celsus quidem **646** contendit animabus cœlos e terra aut terram e cœlo petentibus iter esse per planetas: quæ Platonis opinio fuit; at C Moyses nostrorum prophetarum antiquissimus nar-

[39] Hebr. IV, 14. [40] Joan. XIV, 3. [41] Joan. IV, 14. [42] Psal. CXLVIII, 4. [43] I Cor. XIII, 12. [44] Ibid., 10.

in textu sequitur libros editos Platonis, κυβερνήτῃ, μόνῳ θεατῇ νῷ χρῆται, περὶ ἥν. Ibidem Guietus ex conjectura legit, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

(63) Ὑπάγω. Libb. editi, εἰμί.

(64) Boherellus, καὶ ὅσοι γε αἰνοῦμεν αὐτὸν, οὐ περιαρχθησόμεθα ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ περιφορᾶς. Carpit Platonem in *Phædro*, pag. 247: Αἱ μὲν γὰρ ἀθάνατοι καλούμεναι, ἡνίκα ἂν πρὸς ἄκρῳ γένωνται, ἔξω πορευθεῖσαι ἔστησαν ἐπὶ τῷ τοῦ οὐρανοῦ νώτῳ· ἱστάσας δὲ αὐτὰς περιάγει ἡ περιφορά. Αἱ δὲ θεωροῦσι τὰ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. « Quæ enim immortales vocantur, cum ad summum pervenerint, extra progressæ in cœli dorso consistunt. Ibi constitutas circumferentia ipsa circumfert, atque illæ intuentur ea quæ sunt extra cœlum. » SPENCER.

(65) Vox κόσμου Guieto additilia videtur et recidenda.

(66) Codd. Regius et Basileensis, ὁδὸν μὲν εἶναι ταῖς ψυχαῖς εἰς γῆν. Libb. editi, ὁδὸν μὲν εἰδέναι ταῖς ψυχαῖς εἰς γῆν. Plato in *Timæo*, pag. 41: Συστήσας δὲ τὸ πᾶν διεῖλε ψυχὰς ἰσαρίθμους τοῖς ἄστροις, ἔνειμέ θ' ἑκάστην πρὸς ἕκαστον, καὶ ἐμβιβάσας ὡς εἰς ὄχημα, τὴν τοῦ παντὸς φύσιν ἔδειξε, νόμους τε τοὺς εἱμαρμένους εἶπεν αὐταῖς· ὅτι γένεσις πρώτη μὲν ἔσοιτο τεταγμένη μία πᾶσιν, ἵνα μή τις ἐλαττοῖτο ὑπ' αὐτοῦ. « Toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, et singulos adjunxit ad singula, atque ita quasi in currum universitatis imposuit, commonstravitque leges fatales ac necessarias; et ostendit, primum ortum unum fore omnibus, eumque moderatum atque constantem, nec ab ullo imminutum. » Et pag. 42, ibid.: Διαθεσμοθετήσας δὲ πάντα αὐτοῖς ταῦτα· ἵνα τοῖς ἔπειτα εἴη κακίας ἑκάστων ἀναίτιος, ἔσπειρε τοὺς μὲν εἰς ἥλιον, τοὺς δ' εἰς σελήνην, τοὺς δ' εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνου. « Quæ cum ita certis legibus designasset, ut sese, si quid postea fraudis et vitii evenisset, ipse extra omnem culpam causamque poneret, alios in sole, alios in luna, alios in reliquarum planetarum orbibus, qui sunt temporis instrumenta spargens quasi serebat. » Plat., *De anima mundi*, p. 99: Ὧν τὰς ψυχὰς ἐπιῤῥύτως ἐνάγαγε, τὰς μὲν ἀπὸ σελάνας, τὰς δ' ἀπὸ ἁλίω, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων τῶν πλαζομένων ἐν τᾷ τῶ ἑτέρω μοίρᾳ. « Quorum animas quasi per fluxum quemdam instillabat: ita alias quidem a luna, alias a sole, alias a cæteris quæ in alterius parte oberrant astris deducebat. » SPENCER.

(67) Ἀπὸ γῆς. Plato, in *Timæo*, pag. 42: Ὧν εἰ D μὲν κρατήσειαν, ἐν δίκῃ βιώσοιντο, κρατηθέντες δὲ, ἀδικίᾳ. Καὶ ὁ μὲν εὖ τὸν προσήκοντα βιοὺς χρόνον, πάλιν εἰς τὴν τοῦ συννόμου πορευθεὶς οἴκησιν ἄστρου, βίον εὐδαίμονα ἕξοι· σφαλεὶς δὲ τούτων εἰς γυναικὸς φύσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ γενέσει μεταβάλλοι. Χιλιοστῷ δὲ ἔτει ἀμφότεραι, ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσιν καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου, αἱροῦνται ὃν ἂν ἐθέλῃ βίον ἑκάστη. « Quos qui ratione rexerit, juste vixerit; qui autem his se dederit, injuste. Atque ille qui recte et honeste curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud astrum quocum aptus fuerit, revertetur, ibique vitam beatam vivet; qui autem ab honesta et temperanti vita declinarit, eum secundus ortus in muliebrem figuram transferet. Uterque autem millenario anno ad sortitionem accedit, et vitæ secundæ electionem. Tum unusquisque quam voluerit vitam eligit. » SPENCER.

(68) *Προφήτου ἡμῶν*. Hæc e præcedentibus nata, Boherello mutanda videntur in πατριάρχου ἡμῶν.

rans visionem Jacob[48] unius e nostris prophetis, ait illi per somnium ipsi divinitus immissum visam esse scalam, quæ ad cœlos pertingeret, et angelos, qui ascenderent per eam et descenderent, et Dominum summa scala innixum; sive hac scalæ imagine idem, quod Plato, significare; sive majus quidpiam indicare voluerit. Qua de re exstat Philonis tractatus, et is quidem dignus quem veritatis studiosi diligenter et accurate legant.

22. Postea Celsus suam in libro contra nos scripto eruditionem ostentare volens, de quibusdam Persarum mysteriis sermonem facit : « Harum rerum, inquit, aliquod reperitur in Persarum doctrina Mithriacisque eorum mysteriis vestigium. In illis enim duæ cœlestes conversiones, alia stellarum fixarum, errantium alia, et animæ per eas transitus quodam symbolo repræsentantur, quod hujusmodi est : Scala altas portas habens, in summa autem octava porta. Prima portarum plumbea, altera stannea, tertia ex ære, quarta ferrea, quinta ex ære misto, sexta argentea, septima ex auro. Primam assignant Saturno, tarditatem illius sideris plumbo indicantes; alteram Veneri, quam referunt, ut ipsi quidem putant, stanni splendor et mollities; tertiam Jovi, aheneam illam quidem et solidam ; quartam Mercurio, quia Mercurius et ferrum, uterque operum omnium tolerantes, ad mercaturam utiles, laborum patientissimi ; Marti quintam, inæqualem illam et variam propter misturam ; sextam, quæ argentea est, lunæ; septimam auream soli
647 tribuunt, quia solis et lunæ colores hæc duo

A Ἰακὼβ φησὶν ἑωρᾶσθαι θεῖον ἐνύπνιον, κλίμακα εἰς οὐρανὸν φθάνουσαν, καὶ ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπ' αὐτῆς, τὸν δὲ Κύριον ἐπεστηριγμένον ἐπὶ τοῖς ἄκροις αὐτῆς· εἴτε ταῦτα εἴτε τινὰ μείζονα (69) τούτων αἰνιττόμενος ἐν τῷ περὶ τῆς κλίμακος λόγῳ· περὶ ἧς καὶ τῷ Φίλωνι συντέτακται βιβλίον (70), ἄξιον φρονίμου καὶ συνετῆς παρὰ τοῖς φιλαλήθεσιν ἐξετάσεως.

Ἑξῆς δὲ τούτοις, βουλόμενος ὁ Κέλσος πολυμάθειαν ἑαυτοῦ ἐπιδείξασθαι ἐν τῷ καθ' ἡμῶν λόγῳ, ἐκτίθεταί τινα καὶ Περσικὰ μυστήρια, ἐν οἷς φησιν· « Αἰνίττεται ταῦτα καὶ ὁ Περσῶν λόγος, καὶ ἡ τοῦ Μίθρου (71) τελετὴ παρ' αὐτοῖς ἐστιν. Ἔστι γάρ τι ἐν αὐτῇ σύμβολον τῶν δύο τῶν ἐν οὐρανῷ περιόδων, τῆς B τε ἀπλανοῦς καὶ τῆς εἰς τοὺς πλάνητας αὖ γεγενημένης (72), καὶ τῆς δι' αὐτῶν τῆς ψυχῆς διεξόδου. Τοιόνδε τὸ σύμβολον· Κλίμαξ ὑψίπυλος, ἐπὶ δ' αὐτῇ πύλη ὀγδόη (73). Ἡ πρώτη τῶν πυλῶν μολίβδου, ἡ δευτέρα κασσιτέρου, ἡ τρίτη χαλκοῦ, ἡ τετάρτη σιδήρου, ἡ πέμπτη κεραστοῦ νομίσματος (74), ἡ ἕκτη ἀργύρου, χρυσοῦ δ' ἡ ἑβδόμη. Τὴν πρώτην τίθενται Κρόνου, τῷ μολίβδῳ τεκμηριούμενοι τὴν βραδυτῆτα τοῦ ἀστέρος· τὴν δευτέραν Ἀφροδίτης, παραβάλλοντες αὐτῇ τὸ φαιδρόν τε καὶ μαλακὸν τοῦ κασσιτέρου· τὴν τρίτην τοῦ Διός, τὴν χαλκοβάτην (75) καὶ στεῤῥάν· τὴν τετάρτην Ἑρμοῦ, τλήμονα γὰρ ἔργων ἁπάντων, καὶ χρηματιστὴν, καὶ πολύκμητον (76) εἶναι, τόν τε σίδηρον καὶ τὸν Ἑρμῆν· τὴν πέμπτην Ἄρεος, τὴν ἐκ C τοῦ κράματος ἀνώμαλόν τε καὶ ποικίλην· ἕκτην σελήνης τὴν ἀργυρᾶν· ἑβδόμην ἡλίου, τὴν χρυσῆν, μιμούμενοι

[48] Gen. XXVIII, 12, 13.

(69) *Εἴτε τινὰ μείζονα.* Id est, descensum et reditum animarum. Vide adnotationes ad libri primi *Contra Celsum*, num. 32, 33.

(70) *Βιβλίον.* Philo *De somnis* : Κλῖμαξ τοίνυν ἐν μὲν τῷ λεγομένῳ κόσμῳ λέγεται συμβολικῶς ὁ ἀὴρ, οὗ βάσις μέν ἐστι γῆ, κεφαλὴ δὲ οὐρανός. Ἀπὸ γὰρ τῆς σεληνιακῆς σφαίρας, ἣν ἐσχάτην μὲν τῶν κατ' οὐρανὸν κύκλων, πρώτην δὲ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀναγράφουσιν οἱ φροντισταὶ τῶν μετεώρων, ἄχρι τῆς ἐσχάτης ὁ ἀὴρ πάντη ταθεὶς ἔφθασεν. Οὗτος δέ ἐστι ψυχῶν ἀσωμάτων οἶκος, etc. « Scala in hoc universo, quod mundus dicitur, aer figurate intelligitur, cujus basis terra, caput cœlum est. Nam a lunari orbe, qui extremus est circulorum cœlestium, primus autem versus nos, ut describunt contemplatores rerum sublimium, usque ad superficiem terræ per totum id interstitium aer extenditur. Hoc est animarum corpore carentium domicilium, » etc. SPENCER.

(71) *Μίθρου.* Porphyr., *De antro nympharum*, pag. 263 edit. Cantabr. : Τοῦ δὴ ἄντρου εἰκόνα καὶ σύμβολόν φησι τοῦ κόσμου φέροντος Νουμήνιος, καὶ ὁ τούτου ἑταῖρος Κρόνιος· δύο εἶναι ἐν οὐρανῷ ἄκρα· ὧν οὔτε νοτιώτερόν ἐστι τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ, οὔτε βορειότερον τοῦ θερινοῦ· ἔστι δ' ὁ μὲν θερινὸς κατὰ Καρκίνον, ὁ δὲ χειμερινὸς κατ' Αἰγόκερων, etc. « Cum antrum hoc mundi imaginem symbolumque gerat, Numenius et familiaris ejus Cronius duas aiunt in cœlo extremitates esse : quarum altera nihil remotius ad austrum, tropico hiberno; nec septentrionalius quidquam æstivo. Et æstivus quidem est ad signum Cancri; hibernus vero ad Capricornum, » etc. Et pag. 268 : Δύο οὖν ταύτας ἔθεντο πύλας Καρκίνον καὶ Αἰγόκερων οἱ θεολόγοι· Πλάτων δὲ δύο στόμια ἔφη· τούτων δὲ Καρκίνον μὲν εἶναι, δι' οὗ κατιᾶσιν αἱ ψυχαί· Αἰγόκερων δὲ, δι' οὗ ἀνιᾶσιν, etc. « Duas ergo has portas ponebant theologi, Cancrum et Capricornum. Quæ Plato duo ostia vocat. Ex hisce Cancrum esse aiunt, per quem animæ descendunt ; Capricornum vero per quem rursus ascendunt. » Et pag. 268 : Δύο δὲ στόμια Πλάτων φησί· δι' οὗ μὲν ἀναβαινόντων εἰς οὐρανὸν, δι' οὗ δὲ κατιόντων εἰς γῆν. Καὶ τῶν θεολόγων πύλας ψυχῶν ἥλιον τιθέντων καὶ σελήνην· καὶ διὰ μὲν ἡλίου ἀνιέναι, διὰ δὲ σελήνης κατιέναι. « Plato etiam duo ostia sive fauces commemorat, quarum altera patet ascendentibus in cœlum ; altera descendentibus in terram. Sic et theologi solem ac D lunam animarum portas statuunt : quas per solem ascendere et descendere per lunam volunt. » Vide ibidem, pag. 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, et adnotationes ad lib. I, num. 9. ID.

(72) *Γεγενημένης.* Codd. Reg., Basil., Vatic. et Anglicanus secundus, νενεμημένης.

(73) *Κλίμαξ ὑψίπυλος, ἐπὶ δ' αὐτῇ πύλη ὀγδόη.* Boherellus legit, κλίμαξ ἑπτάπυλος. Vide Isaacum Vossium *De Sibyllinis oraculis*, cap. 5. Guieto autem scribendum videtur, κλίμαξ ὑψίπυλος, ἐπ' αὐτῇ δὲ πύλαι ἑπτά. Mox Hœschelius in textu habet, μολίβου pro μολίβδου.

(74) Hœschelius in textu, κέρας τοῦ νομίσματος.

(75) *Χαλκοβάτην.* Guietus legit, χαλκοβατῆ. Sic Homerus :

..... *Ἐμὸν ποτὶ χαλκοβατὲς δῶ.*

(76) Codd. Reg., Basileensis, Vatican. et duo Anglicani, πολύκμητον, libb. impressi in textu, πολύμνητον.

τὰς χρόας αὐτῶν (77). Ἑξῆς ἐξετάζει τὴν αἰτίαν τῆς A οὕτω κατειλεγμένης τάξεως τῶν ἀστέρων, δηλουμένης διὰ συμβόλων ἐν τοῖς ὀνόμασι τῆς λοιπῆς ὕλης (78)· καὶ μουσικοὺς λόγους προσάπτει ἢ ἐκτίθεται ἡ Περσῶν θεολογία· προσφιλοτιμεῖται δὲ τούτοις καὶ δευτέραν ἐκθέσθαι διήγησιν, πάλιν ἐχομένην μουσικῶν θεωρημάτων. Ἔδοξε δέ μοι τὸ ἐκθέσθαι τὴν λέξιν ἐν τούτοις τοῦ Κέλσου ἄτοπον εἶναι, καὶ ὅμοιον ᾧ αὐτὸς πεποίηκεν, εἰς τὴν περὶ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων κατηγορίαν ἀκαίρως παραλαβὼν οὐ μόνον τὰ Πλάτωνος, ὡς ἐκείνοις ἀρκεῖσθαι (79), ἀλλὰ καὶ τὰ ὥς φησι Περσῶν τοῦ Μίθρου μυστήρια καὶ τὴν διήγησιν αὐτῶν. Ὅπως ποτὲ γὰρ ἐχέτω ταῦτα, εἴτε ψευδῶς εἴτ' ἀληθῶς, τοῖς τὰ τοῦ Μίθρου πρεσβεύουσι καὶ Πέρσαις (80)· τί δὴ οὖν μᾶλλον ταῦτ' ἐξέθετο ἤ τι τῶν λοιπῶν μυστηρίων μετὰ τῆς διηγήσεως αὐτῶν; B Οὐ γὰρ δοκεῖ παρ' Ἕλλησιν εἶναι ἐξαίρετα τὰ τοῦ Μίθρου παρὰ τὰ Ἐλευσίνια, ἢ τὰ παραδιδόμενα τοῖς ἐν Αἰγίνῃ μυουμένοις τὰ τῆς Ἑκάτης. Τί δὲ μᾶλλον εἴπερ βαρβαρικὰ ἐβούλετο μυστήρια ἐκτίθεσθαι μετὰ τῆς διηγήσεως αὐτῶν, οὐ μᾶλλον τὰ Αἰγυπτίων, ἐν οἷς πολλοὶ σεμνύνονται, ἢ τὰ Καππαδοκῶν περὶ τῆς ἐν Κομάνοις Ἀρτέμιδος, ἢ τὰ Θρᾳκῶν, ἢ καὶ τὰ Ῥωμαίων αὐτῶν, τελούντων τοὺς εὐγενεστάτους (81) τῶν ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς; Ἀλλ', εἰ ἄκαιρον αὐτῷ ἔδοξεν ἐκείνων τι παραβάλλειν (82), ὡς μηδαμῶς συμβαλλόμενον εἰς τὴν Ἰουδαίων ἢ Χριστιανῶν κατηγορίαν· πῶς οὐχὶ τὸ αὐτὸ ἄκαιρον καὶ ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν Μιθραϊκῶν αὐτῷ ἐφαίνετο;

Εἰ δέ τις βούλοιτο μὴ ἀφ' ἧς παρέθετο αἱρέσεως C ἀσημοτάτης, ἀλλὰ ἀπὸ βιβλίων, πῆ μὲν Ἰουδαϊκῶν καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν ἀναγινωσκομένων, ἅπερ Χριστιανοὶ προσίενται, πῆ δὲ Χριστιανῶν μόνων, λαβεῖν ἀφορμὰς τῆς μυστικωτέρας περὶ εἰσόδου ψυχῶν εἰς τὰ θεῖα θεωρίας· ἀναγνώτω τὰ, ἐπὶ τέλει τῆς τοῦ Ἰεζεκιὴλ προφητείας, ἑωραμένα τῷ προφήτῃ· ἐν οἷς διάφοροι πύλαι καταγεγραμμέναι εἰσὶν, αἰνισσόμεναί τινα περὶ τῆς διαφόρου (83) εἰσόδου τῶν θειοτέρων ψυχῶν ἐπὶ τὰ κρείττονα· ἀναγνώτω δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως τὰ περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίου, καὶ τῶν θεμελίων, καὶ τῶν πυλῶν αὐτῆς. Εἰ δὲ δύναται διὰ συμβόλων καὶ τὴν ὁδὸν δεδηλωμένην τῶν ὁδευσόντων ἐπὶ τὰ θεῖα μαθεῖν· ἀναγνώτω τοὺς ἐπιγεγραμμένους *Ἀριθμοὺς* Μωϋσέως, καὶ ζητησάτω τὸν δυνάμενον αὐτὸν μυσταγωγῆσαι ἐπὶ D τὰ περὶ τῶν παρεμβολῶν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἀναγεγραμμένα· ποῖαι μὲν κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τεταγμέναι

[46] Ezech. XLVIII. [47] Apoc. XXI.

metalla referunt. « Dein inquirit causam, cur ille siderum ordo sic institutus per symbola in reliquæ materiæ nominibus declaretur. Rationes etiam musicas adjungit ei quam explicat, Persarum theologiæ. Sed his Celsus minime contentus alteram addit, eruditionis ostentandæ causa, explicationem, et ipsam musicis quæstionibus refertam. Si vero Celsi de his verba referam, absurde, opinor, fecero, et idem ac ille commisero, qui, ad Judæos Christianosque accusandos, intempestive non solum Platonem, sed etiam Mithriaca Persarum mysteria eorumque explicationem obtrusit. Sive vera enim, sive falsa de Mithræ mysteriis prædicent Persæ aut qui mysteriis illis præsunt, cur hæc potius quam alia retulit et exposuit? Neque enim apud Græcos in majori pretio videntur esse Mithræ mysteria, quam Eleusinia, aut ea quibus Hecate in Ægina colitur. Sed et, si quidem barbarorum mysteria eorumque explicationem in medium afferre placeret, cur non anteposuit Ægyptiorum, quæ a multis magni æstimantur; aut Cappadocum, quibus in Comanis Diana honoratur; aut Thracum, aut ipsorum Romanorum apud quos e senatu nobilissimi initiantur? Aut si intempestivum ipsi visum fuit et nullius ad Judæorum Christianorumve accusationem utilitatis aliquid ex illis mysteriis usurpare, cur non idem de Mithriacis judicium tulit?

23. Quod si quis de animarum in res divinas ingressione habere velit quid arcanius, quo ad hanc contemplationem excitetur, illudque ducere non ex obscurissima secta quam Celsus consuluit; sed aut ex libris, quos in synagogis Judæi legunt et admittunt Christiani, aut ex libris Christianorum tantum; legat is ea quæ sibi visa fuisse scribit Ezechiel in fine prophetiæ [46]. Ibi describuntur diversæ portæ, quibus indicantur quædam de vario diviniorum animarum ad meliora introitu. Legat et in Apocalypsi Joannis quæ ibi de civitate Dei Jerusalem cœlesti, de fundamentis, de portis ejus dicuntur [47]. Et si viam ad res divinas euntium per symbola indicatam discere potest, legat Moysis librum qui inscribitur *Numeri*; et ascito sibi qui ipsum initiare possit mysteriis, quæ **648** castrorum metationes filiorum Israel continent, inquirat quinam ordines ad orientem ut primi, qui-

(77) *Αὐτῶν*. Guieto scribendum videtur, τῶν πυλῶν. Et τὸ, μιμούμενοι, inquit, referendum ad superiora illa, τὴν πρώτην τίθενται Κρόνου.

(78) *Ὕλης*. Ita codd. Regius et Basileensis. Libb. autem impressi, πύλης. Ibidem iidem mss., προσάπτει ἢ ἐκτίθεται ἡ Περσῶν θεολογία. Libb. editi, προσάπτει ἢ ἐκτίθεται Περσῶν θεολογίᾳ, pro quibus Boherello et Guieto scribendum videtur προσάπτει ᾗ ἐκτίθεται Περσῶν θεολογίᾳ.

(79) *Ὡς ἐκείνοις ἀρκεῖσθαι*. Ita Hœschelius in textu, Spencerus autem, οὐδ' ἐκείνοις ἀρκεῖσθαι. Guietus utramque lectionem recidendam putat ut inutilem.

(80) Locum hunc non cepit Guietus: hinc illum mancum et medicina indigere cum arbitraretur, dubitabat an sic scribendum: Ὅπως ποτὲ γὰρ ἔχοι ταῦτα, εἴτε ψευδῶς εἴτ' ἀληθῶς, τοῖς τὰ τοῦ Μίθρου πρεσβεύουσι καὶ Πέρσαις καταλείψομεν ἐξετάζειν.

(81) Hœschelius in textu, τοῖς εὐγενεστάτοις, sicque codex Anglicanus primus.

(82) *Παραβαλεῖν*. Boherellus legit παραλαβεῖν, ut supra legitur παραλαβὼν οὐ μόνον τὰ Πλάτωνος. Paulo post Hœschelius in textu perperam habet, εἰ δέ τις βούλῃ τὸ μή.

(83) Hœschelius in textu, διαφορᾶς, sicque ms. Anglic. 1.

nam versus austrum, quinam versus Africum, quinam ad mare, quinam ad septentrionales plagas, ut postremi, collocati fuerint. Illic videbit res altas, minime contemnendas, et quæ non auditores stultos, ut Celsus existimat, et vilia mancipia desiderent. Ibidem discet naturam numerorum, qui ibi recensentur, et singulis tribubus accommodantur. Illos hic explicandi tempus non est. Sciat autem Celsus, librique ejus lectores, nullibi Scripturarum, quæ sinceræ et divinæ creduntur, mentionem fieri de septem cœlis, et neque prophetas nostros, neque Jesu apostolos, neque ipsum Dei Filium quidquam a Persis aut Cabiris fuisse mutuatos.

24. Absoluto de Mithriacis sermone, declarat Celsus eum, qui mysteria Christianorum exigere voluerit ad Persarum mysteria, et retectis Christianorum arcanis, alia cum aliis comparaverit, cogniturum quid inter utraque intersit discriminis. Ac ubi quidem potuit sectarum proferre nomina, quas noverat, eas enumerare non omisit: hic vero ubi magis oportuit nominare sectam, si tamen ipsi fuit cognita, quæ illo, quod descripsit, *diagrammate* uteretur, id minime fecit. Sed ex iis quæ dicit, opinor illum confuse audiisse de vilissima Ophitarum secta, hincque duxisse, saltem ex parte, quam diagrammatis descriptionem facit. Feci, quæ mea est discendi aviditas, ut hæc mihi figura in manus veniret, et ibi inveni figmenta hominum, quos Paulus ait « penetrare domos et captivas ducere mulierculas oneratas peccatis, variis ductas desideriis, semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes[48]. » Ita autem omni probabilitate deficitur diagramma istud, ut ne mulierculas quidem, quibus decipi facilius nihil, nec agrestissimos homines quamvis qualicunque probabilitatis specie duci paratos, persuadere queat. Atque etiam, licet multas terræ regiones peragravi, quæsivique quotquot ubique aliquid se scire

A εἰσὶ μέρη, ὡς πρῶται, ποῖαι δὲ ἐπὶ τὰ κατὰ λίβα καὶ κατὰ νότον, καὶ τίνες αἱ κατὰ θάλασσαν, καὶ τίνες αἱ τελευταῖαι κατὰ βοῤῥᾶν. Ὄψεται γὰρ θεωρήματα οὐκ εὐκαταφρόνητα ἐν τοῖς τόποις, οὐδ', ὡς Κέλσος οἴεται, μωρῶν τινων ἀκροατῶν καὶ ἀνδραπόδων δεόμενα· διαλήψεται γάρ τις ἐν αὐτοῖς (84) καὶ τὰ περὶ τῆς φύσεως τῶν κατειλεγμένων ἐν αὐτοῖς ἀριθμῶν, καὶ ἐφαρμοσθέντων ἑκάστῃ φυλῇ, περὶ ὧν νῦν ἡμῖν ἐκθέσθαι ἔδοξεν οὐκ εὔκαιρον εἶναι. Ἴστω δὲ Κέλσος καὶ οἱ ἐντυγχάνοντες αὐτοῦ τῷ βιβλίῳ, ὅτι οὐδαμοῦ τῶν γνησίων καὶ θείων πεπιστευμένων Γραφῶν ἑπτὰ εἴρηνται οὐρανοί· οὔτ' ἀπὸ Περσῶν ἢ Καβείρων λαβόντες ἡμῶν οἱ προφῆται λέγουσί τινα, οὐδ' οἱ τοῦ Ἰησοῦ ἀπόστολοι, οὐδ' αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

B Ἑξῆς δὲ τῷ ἀπὸ τῶν Μιθραϊκῶν ληφθέντι λόγῳ, ἐπαγγέλλεται ὁ Κέλσος τελετήν τινα Χριστιανῶν τελετῇ προειρημένῃ Περσῶν τὸν βουλόμενον συνεξετάσαι, ταῦτα ἀλλήλοις παραβαλόντα, καὶ γυμνώσαντα καὶ τὰ Χριστιανῶν (85), οὕτω θεάσασθαι τὴν διαφορὰν αὐτῶν. Καὶ ὅπου μὲν ᾔδει ὀνόματα εἰπεῖν αἱρέσεων, οὐκ ὤκνησεν ἐκθέσθαι ἃς ἐδόκει εἰδέναι· ὅπου δὲ μᾶλλον ἐχρῆν, εἴπερ ἠπίστατο, τοῦτο ποιῆσαι, καὶ διδάξαι, ποία αἵρεσις χρῆται τῷ διατυπωθέντι *διαγράμματι*, τοῦτ' οὐ πεποίηκε. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἐκ τούτων ἐκ παρακουσμάτων ἀσημοτάτης αἱρέσεως Ὀφιανῶν (86), οἶμαι, ἐκτεθεῖσθαι τὰ τοῦ διαγράμματος (87) ἀπὸ μέρους. Τούτῳ δ' ἡμεῖς, κατὰ τὸ φιλομαθὲς ἡμῶν, περιτετεύχαμεν, ἐν ᾧ εὕρομεν πλάσματα ἀνθρώπων, ὡς ὁ Παῦλος ὠνόμασεν, « ἐνC δυνόντων εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτιζόντων γυναικάρια (88) σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα. » Οὕτω δὲ πᾶσαν ἀπιθανότητα εἶχε τὸ διάγραμμα, ὡς μηδὲ τὰ εὐεξαπάτητα γυναικάρια, μηδὲ τοὺς ἀγροικοτάτους, καὶ ὑφ' οὑτινοσοῦν πιθανοῦ ἑτοίμως ἔχοντας ἄγεσθαι, συγκατατεθεῖσθαι τῷ διαγράμματι. Οὐδενὶ γοῦν, καίτοιγε πολλοὺς ἐκπεριελθόντες τόπους (89) τῆς γῆς, καὶ τοὺς πανταχοῦ ἐπαγγελλομένους τι εἰδέναι ζητή-

[48] II Tim. III, 6.

(84) *Διαλήψεται γάρ τις ἐν αὐτοῖς*. Ita codex Jolianus. Hœschelius in textu, διαλήψεται γάρ τινας ἐν αὐτοῖς. Spencerus, διαλήψεται γάρ τινα ἐν αὐτοῖς.

(85) Guietus legit, ταύτας ἀλλήλαις παραβαλόντα, καὶ γυμνώσαντα τὰ Χριστιανῶν. Pro παραβαλόντα ad marginem editorum legitur, παραλαβόντα.

(86) *Ὀφιανῶν*. Vid. lib. III, num. 12, et infra lib. VI, num. 28.

(87) *Διαγράμματος*. Utinam exstaret! multum enim lucis procul dubio antiquissimorum Patrum libris, priscæ Ecclesiæ temporibus, et quibusdam sacræ Scripturæ locis accederet. Hoc diagrammate deperdito, frustra fortasse in Basilidianorum ἐκτύποις, et figmentis Valentinianorum explicandis, laboravimus; utcunque conati sumus, pro facultate nostra, difficiliora, quæ occurrebant loca, quæque tenebris sunt obvoluta, explicare. Quod si hæreticorum somnia et dubia Origeniana, minus plane et aperte, quam res ipsa desiderabat, interpretata putes, en tibi laudis materiam. Exerce stylum, cer-

D tiora profer, et gratias, quas tanti honoris invidus vix ultro dederit, extorquebis. Nobis illud Scaligeri hactenus placuit, et placebit: « Denique, nihil tam frequens est, quam hæc ἔκτυπα in gemmis inclusa videre etiam vetustissima. Ea nemo intelligit, nisi qui facienda curavit, et frustra illis interpretandis opera datur. Quot enim verisimilia dici possunt, quorum nullus mentem eorum aperuerit? Veteres hæretici, præsertim Valentiniani et Marcosiani, multa ejusmodi reliquerunt, quæ hodie in antiquariorum loculis asservantur, cum eorum Deo ΑΒΡΑΞΑΣ. Unum adhuc puto me habere. » Joseph. Scaliger, epist. 119 ad Isaacium Casaubonum. SPENCER.

(88) *Αἰχμαλωτιζόντων γυναικάρια*. Ita habent omnes codd. mss. Spencerus in textu, αἰχμαλωτευόντων [τὰ] γυναικάρια.

(89) *Τόπους*. Videlicet Romam (Euseb., lib. VI, cap. 13 *Ecclesiast. hist.*), Arabiam, Ægyptum et Palæstinam (lib. VI, cap. 19, *ibid.*). Vide adnotationes ad lib. IV, num. 44. SPENCER.

σαντες, περιτετεύχαμεν πρεσβεύοντι τὰ τοῦ διαγράμματος.

Ἐν ᾧ ἦν διαγραφὴ κύκλων ἀπολελυμένων μὲν ἀπ' ἀλλήλων δέκα, συνδουμένων δὲ ὑφ' ἑνὸς κύκλου, ὃς ἐλέγετο εἶναι ἡ τῶν ὅλων ψυχὴ, καὶ ὠνομάζετο Λευϊαθάν (90). Ὅντινα αἱ Ἰουδαίων Γραφαὶ, ὅ τι ποτοῦν αἰνισσόμεναι, ἔλεγον πεπλάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παίγνιον. Ἐν γὰρ Ψαλμοῖς εὕρομεν· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου. Αὕτη ἡ θάλασσα, ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται (91), ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων, δράκων οὗτος, ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῷ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ δράκων *Λευϊαθὰν* ἦν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ. Τὸ τοίνυν ἀσεβὲς διάγραμμα τὸν σαφῶς οὕτω κατηγορηθέντα ἐν τῷ προφήτῃ *Λευϊαθὰν* ἔλεγεν εἶναι τὴν διὰ τῶν ὅλων πεφοιτηκυῖαν ψυχήν. Εὕρομεν δ' ἐν αὐτῷ καὶ τὸν Βεημόν (92) ὀνομαζόμενον ὡσπερεὶ τεταγμένον τινὰ μετὰ τὸν κατωτάτω κύκλον. Τοῦτον δὲ τὸν Λευϊαθὰν ὁ τὸ μιαρὸν ἐκεῖνο διάγραμμα ἀναπλάσας ἐπὶ τοῦ κύκλου καὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ κατέγραψε, δὶς ἐκθέμενος αὐτοῦ τὸ ὄνομα. Ἔτι δὲ ὁ Κέλσος, « μελαίνῃ γραμμῇ παχείᾳ » φησὶ « διειλημμένον εἶναι τὸ διάγραμμα, καὶ ταύτην ἔφασκεν εἰρῆσθαι αὐτῷ τὴν Γέενναν (93), οὖσαν καὶ Τάρταρον. » Τὴν δὲ *Γέενναν* ἡμεῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένην ὡς κολαστήριον εὑρόντες, ἐξητάσαμεν εἴ που τῶν παλαιῶν γραμμάτων ὠνομάσθη· καὶ μάλιστα ἐπεῖπερ καὶ Ἰουδαῖοι χρῶνται τῷ ὀνόματι. Εὕρομεν δὲ ὅπου μὲν *φάραγξ υἱοῦ Ἐννὸμ* ὀνομαζομένην ἐν τῇ Γραφῇ, ἐν δὲ τῷ Ἑβραϊκῷ ἀντὶ τοῦ φάραγξ μεμαθήκαμεν,

A profiterentur, nunquam tamen in ullum incidi, qui doceret quæ hoc diagrammate continentur.

649 25. Sic autem figura hæc erat. Decem circulos a se invicem disjunctos complectebatur alter circulus, qui hujus universitatis anima esse ferebatur, et cujus nomen erat Leviathan. Quem Leviathan Judaicæ Scripturæ, quidquid hoc nomine indicatum velint, narrant creatum a Deo esse ad ludibrium. Ita enim in Psalmis : « Omnia in sapientia fecisti, impleta est terra creatione tua. Hoc mare magnum et spatiosum, illic naves pertransibunt, animalia parva et magna, draco iste quem formasti ad illudendum ei [49]. » Pro dracone autem habetur in lingua Hebraica *Leviathan ;* quem tametsi manifeste hoc in loco propheta in malam
B partem accipiat, animam tamen omnia permeantem impium hoc diagramma esse ponit. In eodem reperi eum qui vocatur Beemoth sub infimo circulo collocatum. Leviathanis nomen ab impii diagrammatis auctore bis erat scriptum, in superficie scilicet et in centro circuli. Addit Celsus « diagramma divisum esse linea nigra crassaque, et eam appellari Gehennam seu Tartarum [50]. » Hæc vox *Gehenna* cum in Evangelio usurpetur pro pœnarum loco, quæsivi sicubi in antiquis scripturis haberetur, et maxime quia videbam illam apud Judæos etiam in usu esse. Inveni ubi in Scripturis *vallis filii Ennon* [51] nominatur, in litteris Hebraicis nullo discrimine adhiberi vallem Ennon et Gehennam : et scrutando penitius animadverti in sorte tribus Benjamin

[49] Psal. CIII, 24, 25, 26. [50] Matth. V, 30. [51] Jer. VII, 31.

(90) *Λευϊαθάν*. Hic *Leviathan*, et *Beemon*, quantum scio, non occurrunt apud Tertullianum, Irenæum, Epiphanium, aliosve auctores, qui de hæresibus scripserunt. Credo Ophianos his nominibus diabolum denotasse, atque, ut fabula esset fabulosior, Valentinianorum hæresi, quos in plurimis secuti sunt, de suo isthæc vocabula adjecisse. In Rhenani schemate, quod præfixum est ante Tertulliani librum *Adversus Valentinianos*, in editione Pameliana, singulæ Æonum potestates et genealogiæ eo ordine ponuntur quo Valentinus eas collocavit, et diabolus pene ad infimam istius partem suam sedem habet : quod nostræ aliquatenus favet conjecturæ; ait enim Origenes : Εὕρομεν δ' ἐν αὐτῷ καὶ τὸν Βεημὸν ὀνομαζόμενον, ὡσπερεὶ τεταγμένον τινὰ μετὰ τὸν κατωτάτω κύκλον. Irenæus, lib. I, cap. 1, de Valentinianis, et Tertullianus in libro adversus eosdem, cap. 22, diaboli meminerunt :
D « Tolerabilior, inquit, infamia est apud illos in diabolum, vel quia origo sordidior capit. Ex nequitia enim mœroris illius deputatur, ex qua angelorum, et dæmonum, et omnium spiritualium malitiarum genituras notant. Et tamen diabolum quoque opus Demiurgi affirmant, et Mundi-tenentem appellant, et superiorum magis gnarum defendunt, ut spiritalem natura, quam Demiurgum ut animalem. Meretur ab illis prælationem, cui omnes hæreses procurantur. » Græca Irenæi sic se habent apud Epiphanium, hær. 31, pag. 188 : Ἐκ δὲ τῆς λοιπῆς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διδάσκουσι γεγονέναι· ὅθεν τὸν διάβολον τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ὃν καὶ κοσμοκράτορα καλοῦσι καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν τῆς πονηρίας ὑπόστασιν. « Ex reliquo porro perturbationum genere, spiritualia nequitiæ procreata; indeque et diabolum exortum, quem moderatorem mundi faciunt, una
C cum dæmoniis et angelis, cæteraque omni spiritali nequitiæ substantia. » SPENCER.

(91) Hœschelius in textu, πορεύονται.

(92) *Βεημόν*. Legendum Βεημώθ, ex Hebræo. Ibidem Hœschelius in textu, ὡς περὶ τεταγμένον τινά. Sicque duo codd. Anglic.

(93) *Γέενναν*. Non constat ex hæresium scriptoribus vel Ophitas, aut Valentinianos de *Gehenna* vel *Tartaro* cogitasse. Audi tamen quid Valentiniani de triplici hominum genere somniarunt. Iren., lib. I, cap. 7 : « Hominum autem tria genera dicunt, spiritale, psychicum, choicum : quemadmodum fuit Cain, Abel, Seth; ut ostendant et ex his tres naturas, jam non secundum unumquemque, sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire : animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum; si vero pejora, transire et ipsum ad similia. Spiritalia vero inseminat Achamoth ex illo tempore usque nunc, propter quod et animæ erudientur quidem hic; et semina enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione digna habita, sponsas reddi Salvatoris angelis respondent animabus eorum ex necessitate in medietate cum Demiurgo refrigeraturis in æternum. » Tertull., libro *Adversus Valentinianos*, cap. 32 : « Humana vero gens in hoc exitus ibit, choicæ et materialis notæ in totum interitum; quia omnis caro fenum. Et anima mortalis apud illos, nisi quæ salutem fide invenerit. Justorum animæ, id est nostræ, ad Demiurgum in medietatis receptacula transmittentur. » Quorsum igitur isti hæretici de *Gehenna*, *Tartaro*, et pœnis infernalibus, cogitarent; cum bonorum animas in locum medietatis recipi, malorum vero in totum interitum abire crediderunt? SPENCER

conseri quoque Gehennam aut vallem Ennon, ubi erat et Jerusalem; cumque inquirerem, quid ex eo quod cœlestis Jerusalem et vallis Ennon sortis sint Benjamiticæ, consequens esset [52]; inveni quidpiam quod confirmet **650** id quod de pœnis dicitur, quibus quædam animæ purgari debent: secundum istud: « Ecce Dominus venit ut ignis conflans et herba fullonum, et sedebit conflans et emundans tanquam argentum et aurum [53]. »

A ὅτι κατὰ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου (94) ἐλέγετο ἡ φάραγξ Ἐννὸμ καὶ ἡ Γέεννα· ἐπιτηροῦντες δὲ τὰ ἀναγνώσματα, εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ κλήρῳ τῆς φυλῆς Βενιαμὶν τὴν Γέενναν ἢ φάραγγα Ἐννὸμ κατειλεγμένην, οὗ ἦν καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξετάζοντες τὴν ἀκολουθίαν τοῦ εἶναι ἐπουράνιον Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοῦ κλήρου Βενιαμὶν καὶ τῆς φάραγγος (95) Ἐννόμ, εὑρίσκομέν τι εἰς τὸν περὶ κολάσεων τόπον μεταλαμβανόμενον εἰς τὴν μετὰ βασάνου κάθαρσιν τῶν τοιῶνδὶ ψυχῶν, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ, Κύριος εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πόα πλυνόντων· καὶ καθιεῖται χωνεύων καὶ καθαρίζων ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον. »

26. Igitur circa Jerusalem pœnas luent qui conflandi sunt, quia malitiam in animæ substantiam admiserunt, quæ malitia figurate vocatur alicubi plumbum. Quare apud Zachariam impietas plumbi talento insidens repræsentatur [54]. Verum quæ de hac re dici possent, ea nec omnibus aperire convenit, nec id præsens tempus postulat. Imo minime tutum esset harum rerum explicationem committere litteris, cum plerisque satis sit scire peccantes punitum iri. Ulterius progredi non utile fuerit: ideo quod sunt quos vix æterni supplicii metus continet, quin se totos nequitiæ malisque ex ea consequentibus tradant. Nec ergo diagrammatis auctoribus, nec Celso notum fuit quid esset Gehenna. Alioquin nec illi tantopere suas picturas suaque diagrammata jactarent quasi certa veritatis argumenta; nec Celsus scripto contra Christianos elucubrato suisque adversus Christianos calumniis admiscuisset ea quæ nusquam dicta sunt a Christianis, sed a quibusdam, quorum fortasse nulli supersunt, aut perpauci. Jam vero quemadmodum Platonicorum nihil interest Epicurum impiaque ejus dogmata defendere; sic nobis et diagramma et quæ contra illud a Celso dicta sunt negligere convenit. Quare quæ de his rebus a Celso scripta sunt, ut supervacua et inutilia prætermittamus. Etenim multo acrius Celso in eas res inveheremur, si sermonem apud eos, qui illis tenentur, faceremus.

B Καὶ κατὰ τὸ περὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ γίγνεσθαι κολάσεις χωνευομένων, τῶν ἀναλαβόντων εἰς τὴν ἑαυτῶν τῆς ψυχῆς ὑπόστασιν τὰ ἀπὸ κακίας, τροπικῶς που ὀνομαζομένης μολίβδου· διὸ ἡ ἀνομία παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ ἐπὶ τάλαντον μολίβδου ἐκαθέζετο. Ὅσα δ' εἰς τὸν τόπον λεχθείη ἄν, οὔτε πᾶσιν (96), οὔτε τοῦ παρόντος καιροῦ ἐστι διηγήσασθαι· ἀλλ' οὐδ' ἀκίνδυνον τὴν τῶν τοιούτων σαφήνειαν πιστεῦσαι γραφῇ, ἅτε τῶν πολλῶν οὐ χρηζόντων πλείονος διδασκαλίας παρὰ τὴν περὶ τῆς κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων κολάσεως. Εἰς γὰρ τὰ ὑπερέκεινα (97) αὐτῆς οὐ χρήσιμον ἀναβαίνειν, διὰ τοὺς μόγις φόβῳ τῆς αἰωνίου κολάσεως κἂν συστέλλοντας ἐπὶ ποσὸν τῆς κακίας, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς ἁμαρτανομένων χύσιν. Οὔτ' οὖν τὸ διάγραμμα οὔτε Κέλσος οἶδε τὸν περὶ Γεέννης λόγον· ἐπεὶ οὔτ' C ἂν ἐκεῖνοι ζωγραφίας καὶ διαγράμματα ἐσεμνοποίουν, ὡς δι' αὐτῶν παριστάντες τὸ ἀληθές· οὔτ' ἂν ὁ Κέλσος ἐν τῷ κατὰ Χριστιανῶν συγγράμματι τὰ μηδαμῶς ὑπὸ Χριστιανῶν λεγόμενα, ἀλλά τινων, τάχα οὐδ' ἔτι ὄντων, ἀλλὰ πάντη ἐκλελοιπότων, καὶ εἰς πάνυ ὀλίγους καὶ εὐαριθμήτους καταστάντων (98), ἐνετίθει ταῖς κατὰ Χριστιανῶν κατηγορίαις. Καὶ ὥσπερ οὐ καθήκει τοῖς τὰ Πλάτωνος φιλοσοφοῦσιν ἀπολογεῖσθαι περὶ Ἐπικούρου καὶ τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ δογμάτων, οὕτως οὐδ' ἡμῖν περὶ τῶν ἐν τῷ διαγράμματι καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ λεγομένων ὑπὸ Κέλσου. Διόπερ ὡς περισσὰ καὶ μάτην ἐκκείμενα ἐῶμεν τὰ ὑπὸ Κέλσου εἰς ταῦτα λελεγμένα. Μᾶλλον γὰρ Κέλσου ἡμεῖς αὐτῶν παρὰ τοῖς κεκρατημένοις ὑπὸ τοιούτων λόγων κατηγορήσομεν.

27. Postquam de diagrammate dixit, quasdam de sigillo, ut auctores ecclesiastici vocant,

D Ἑξῆς δὲ τοῖς περὶ τοῦ διαγράμματος, μηδ' ἐκ παρακουσμάτων (99) περὶ τῆς καλουμένης παρὰ τοῖς

[52] Jos. XVIII, 16. [53] Mal. III, 2. [54] Zachar. V, 7.

(94) *Κατὰ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου*. Legit Boherellus, κατὰ τὸ αὐτοῦ (nempe Ἑβραϊκοῦ) ὑποκείμενον, vel potius, κατὰ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον.

(95) *Καὶ τῆς φάραγγος*. Mavult Boherellus, καὶ τὴν φάραγγα. Ibidem mss., τὸν περὶ κολάσεων τόπον. Libb. editi, τὸν περὶ κολάσεως τόπον. Τόπον autem intellige locum de pœnis theologicum, non vero locum pœnarum physicum, ut male interpres Gelenius.

(96) *Οὔτε πᾶσιν*. Orig. in fine libri octavi *Explanationum in Epistolam ad Romanos*: « Qui vero verbi Dei et doctrinæ evangelicæ purificationes spreverit, tristibus et pœnalibus purificationibus semetipsum reservat; ut ignis gehennæ in cruciatibus purget, quem nec apostolica doctrina, nec evangelicus sermo purgavit, secundum illud quod scriptum est: Et purificabo te igne ad purificationem. Verum hæc ipsa purgatio, quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisve sæculis, de peccatoribus exigat cruciatus, solus scire potest ille, cui Pater omne judicium tradidit; quia ita diligit creaturam suam, ut pro ipsa evacuaverit semetipsum de Dei forma, et servi formam susceperit, humilians semetipsum ad mortem, volens omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Verumtamen meminisse semper debemus, quod præsentem locum Apostolus quasi mysterium habere voluit; quo scilicet hujusmodi sensus fideles quique et perfecti intra semetipsos velut mysterium Dei silentio tegant, nec passim imperfectis et minus capacibus proferant. Mysterium regis, ait Scriptura, celare bonum est. » Vide lib. IV, num. 12, 13. SPENCER.

(97) *Ὑπερέκεινα*. Hœschelius in textu, ὑπὲρ ἐκεῖνα, male.

(98) Spencerus in textu, καταστησάντων.

(99) Libb. editi in margine, μηδὲ παρακουσάντων.

ἐκκλησιαστικοῖς σφραγῖδος, ἑαυτῷ τινα ἐκτίθεται ἀλλόκοτα καὶ ἀμοιβαίας φωνάς· ὡς « τοῦ μὲν τὴν σφραγῖδα περιτιθέντος καλουμένου πατρός· τοῦ δὲ σφραγιζομένου λεγομένου νέου καὶ υἱοῦ, καὶ ἀποκρινομένου· Κέχρισμαι χρίσματι λευκῷ ἐκ ξύλου ζωῆς (1)· » ὅπερ οὐδ' ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἠκούσαμεν γίγνεσθαι. Εἶτα καὶ ἀριθμὸν ὁρίζει λεγόμενον (2) ὑπὸ τῶν παραδιδόντων τὴν σφραγῖδα ἀγγέλων « ἑπτὰ, ἑκατέρωθεν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀπαλλαττομένου σώματος (3) ἐφισταμένων· τῶν μὲν τοῦ φωτὸς, ἑτέρων δὲ τῶν ὀνομαζομένων ἀρχοντικῶν· καὶ λέγει τὸν ἄρχοντα τῶν ὀνομαζομένων ἀρχοντικῶν λέγεσθαι Θεὸν κατηραμένον. » Εἶτ' ἐπιλαβόμενος τῆς λέξεως εὐλόγως κατηγορεῖ τῶν τοῦτο τολμώντων λέγειν. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἡμεῖς συναγανακτοῦμεν τοῖς μεμφομένοις τοὺς τοιούτους, εἰ δή τινές εἰσι λέγοντες *Θεὸν κατηραμένον* τὸν Ἰουδαίων, τὸν ὕοντα καὶ βροντῶντα, καὶ τοῦδε τοῦ κόσμου δημιουργὸν, καὶ Μωϋσέως καὶ τῆς κατ' αὐτὸν κοσμοποιίας Θεόν. Ἀλλ' ἔοικε βεβουλῆσθαί τι διὰ τούτων ὁ Κέλσος οὐκ εὔγνωμον, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ καθ' ἡμῶν ἀφιλοσόφου μίσους πάνυ ἀγνωμονέστατον. Ἐβουλήθη γὰρ τοὺς ἀπείρους τῶν ἡμετέρων, ἐντυχόντας αὐτοῦ (4) τῇ γραφῇ, πολεμῶσαι πρὸς ἡμᾶς, ὡς Θεὸν κατηραμένον λέγοντας τὸν τοῦδε τοῦ κόσμου καλὸν δημιουργόν. Καὶ δοκεῖ μοι παραπλήσιον Ἰουδαίοις πεποιηκέναι, τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ διδασκαλίας κατασκεδάσασι (5) δυσφημίαν τοῦ λόγου· ὡς ἄρα καταθύσαντες παιδίον μεταλαμβάνουσιν αὐτοῦ τῶν σαρκῶν· καὶ πάλιν, ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ λόγου, τὰ τοῦ σκότου πράττειν βουλόμενοι, σβεννύουσι μὲν τὸ φῶς, ἕκαστος δὲ τῇ παρατυχούσῃ μίγνυται. Ἥτις δυσφημία παραλόγως πάλαι μὲν πλείστων ὅσων ἐκράτει, πείθουσα τοὺς ἀλλοτρίους τοῦ λόγου, ὅτι τοιοῦτοί εἰσι Χριστιανοί· καὶ νῦν δὲ ἔτι ἀπατᾷ τινας, ἀποτρεπομένους διὰ τὰ τοιαῦτα κἂν εἰς κοινωνίαν ἁπλουστέραν λόγων ἥκειν πρὸς Χριστιανούς.

Τοιοῦτόν τι δή μοι φαίνεται ὁ Κέλσος οἰκονομῶν ἐκτίθεσθαι (6), ὡς ἄρα Χριστιανοὶ λέγουσι κατηρα-

A ineptias sibi fingit et proponit in morem dialogi digestas, quas ne audivit quidem: nimirum « qui sigillum adhibet, eum vocari patrem; eum vero qui sigillo notatur, juniorem et filium appellari, huncque respondere: Unctus sum unguento albo ex ligno vitæ, » quod ne ab **651** hæreticis quidem audivi unquam doceri. Deinde numerum definit angelorum, de quibus loquuntur ii qui tradunt sigillum: « Septem esse ait, qui animæ morituri corporis utrinque astant; horum alios lucis angelos, alios archonticos nominari: horum principem vocari Deum maledictum. » Quibus quidem arreptis verbis, merito insurgit in eos qui istud proferre ausi sunt. Et nos quoque cum illorum accusatoribus indignamur; si qui tamen B sunt qui Deum Judæorum *maledictum* vocent; Deum, inquam, qui pluit, qui tonat, hujus mundi fabricatorem, Deum Moysis et auctorem creationis quam Moyses descripsit. Nam per hæc Celsus videtur in animo quid habuisse minime candidum, sed improbissimum, quod ipsi suggessit suum in nos indecorum philosopho odium. Nempe voluit ut quibus ignoti essemus, ii, lecto ejus libro, nobis bellum indicerent quasi maledictum Deum appellantibus præclarum hujus mundi conditorem. Qua in re similis videtur esse Judæis, qui, cum primum Christiana doceretur religio, calumnias adversus illam spargebant: mactari a Christianis puerum, ejus carnibus vesci illos, et opera tenebrarum peragere C volentes, exstinctis luminibus, cum obvia quaque singulos commisceri. Quæ calumnia, ut ut absurda est, multum olim apud permultos valuit, quos a nostra religione alienos persuaserat hæc a Christianis perpetrari. Imo etiamnum quosdam decipit, qui idcirco ita Christianos aversantur, ut cum illis vel simplex colloquium habere refugiant.

28. Tale quid videtur mihi cogitasse Celsus, cum Creatorem asserit a Christianis maledictum Deum

(1) *Κέχρισμαι χρίσματι λευκῷ ἐκ ξύλου ζωῆς*. Huc valde pertinent duo loci nugis insignes, alter e lib. I *Recognit.* Clement., cap. 45, pag. 410: « Apud Judæos Christus communi nomine rex appellatur. Causa autem hujus appellationis hæc est: quoniam quidem, cum esset Filius Dei et initium omnium, homo factus est: hunc primum Pater oleo perunxit, quod *ex ligno vitæ* fuerat sumptum; ex illo ergo unguento Christus appellatur. » Alter apocryphi libri qui Nicodemi nomine inscribitur: « Cum autem hæc audisset protoplastus Adam pater, quia in Jordane baptizatus est Jesus, exclamavit ad filium suum Seth: Enarra filiis tuis patriarchis et prophetis omnia quæcunque audisti a Michaele archangelo, quando te transmisi ad portas paradisi, ut deprecareris Deum, et ungeret caput meum cum essem infirmus. Tunc Seth appropinquans sanctis patriarchis et prophetis, dixit: Ego Seth, cum essem orans Dominum ad portas paradisi, ecce angelus Domini Michael apparuit mihi dicens: Ego missus sum ad te a Domino, ego sum constitutus super corpus humanum. Tibi dico, Seth, noli in lacrymis Deum orare, et deprecari propter oleum misericordiæ ligni, ut perungas patrem tuum Adam pro dolore capitis ejus, quia nullo D modo poteris ex eo accipere, nisi in novissimis diebus et temporibus, nisi quando completi fuerint quinque millia et quingenti anni: tunc veniet super terram amantissimus Dei Filius Christus resuscitare corpus humanum Adæ, et conresuscitare corpora mortuorum: et ipse veniens in Jordanis aqua baptizabitur. Et cum egressus fuerit de aqua Jordanis, tunc de oleo misericordiæ suæ unget ex eo omnes credentes in se, et erit oleum misericordiæ suæ in regenerationem eorum qui nascituri sunt ex aqua et Spiritu sancto in vitam æternam. Tunc descendens in terras amantissimus Dei Filius Christus Jesus introducet patrem nostrum Adam in paradisum ad arborem misericordiæ. »

(2) *Λεγόμενον*. Mallet Boherellus, λεγομένων.

(3) *Σώματος*. Τὸ, σώματος, Guieto suspectum videtur, et fortasse delendum.

(4) *Αὐτοῦ*. Recte duo Anglic. et Basileens. Libb. vero editi, αὐτῷ. Infra idem codex Basil. et Anglic. primus, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ, etc. In libb. editis deest, τῆς.

(5) Hœschelius in textu, κατασκεδάσαι. Vide adnotationem secundam ad lib. I *Contra Celsum*.

(6) *Ἐκτίθεσθαι*. Ita codd. Regius et Basileensis. Libb. autem editi, ἐκτεθεῖσθαι.

vocari : nempe ut lector ejus adversus nos calumniis credulus ad Christianos funditus exterminandos compellatur, ut homines extremæ impietatis reos. Deinde confundens omnia, ut causam reddat cur Deus creationis, quam descripsit Moyses, maledictus appelletur, ait « ex eorum sententia, qui talem illum existimant, eum esse dignum qui exsecrationi habeatur; quandoquidem serpentem, qui primis hominibus boni et mali notitiam dedit, diris devoverit. » At scire debuit, qui stant a serpentis partibus, quasi boni consilii auctor hominibus fuerit, atque hac in re Titanum Gigantumque **652** fabulas longe superant, et idcirco Ophiani dicti sunt, eos tantum abesse ut Christiani sint, ut Jesum non minus Celso calumnientur; nec in eorum sodalitium ante quemquam admitti, quam Jesum exsecratus fuerit. Vide igitur quam absurdum Celso fuerit, in suis adversus Christianos libris ut Christianos proponere homines, qui nec Jesu nomen audire sustinent, ne ut hominis quidem sapientis et bene compositis moribus. Quid insanius vel furiosius non solum iis, qui a serpente tanquam a bonorum auctore denominari se volunt; sed Celso etiam existimante Christianos earumdem rerum, atque Ophia-

A μένον Θεὸν τὸν δημιουργόν· ἵν᾽ ὁ πιστεύων αὐτῷ ταῦτα καθ᾽ ἡμῶν λέγοντι, εἰ δυνατὸν, καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν ὁρμῆσαι (7) Χριστιανοὺς, ὡς πάντων ἀσεβεστάτους. Φύρων δὲ τὰ πράγματα, καὶ τὴν αἰτίαν ἐκτίθεται τοῦ κατηραμένον λέγεσθαι τὸν τῆς κατὰ Μωϋσέα (8) κοσμοποιίας Θεὸν, φάσκων, ὅτι « τοιοῦτός ἐστι καὶ ἀρᾶς ἄξιος, κατὰ τοὺς ταῦτα περὶ αὐτοῦ δοξάζοντας· ἐπείπερ τῷ ὄφει, γνῶσιν καλοῦ καὶ κακοῦ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις εἰσηγουμένῳ, κατηράσατο. » Εἰδέναι δ᾽ αὐτὸν ἐχρῆν, ὅτι οἱ τὰ τοῦ ὄφεως ἑλόμενοι, ὡς καλῶς τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις συμβουλεύσαντος, καὶ Τιτᾶνας καὶ Γίγαντας τοὺς μυθικοὺς ὑπερβαλόντες, καὶ Ὀφιανοὶ (9) διὰ τοῦτο καλούμενοι, τοσοῦτον ἀποδέουσι τοῦ εἶναι Χριστιανοὶ, ὥστε οὐκ ἔλαττον Κέλσου κατηγορεῖν αὐτοὺς τοῦ Ἰησοῦ· καὶ μὴ πρότερον
B προσίεσθαί τινα ἐπὶ τὸ συνέδριον ἑαυτῶν, ἐὰν μὴ ἀρὰς θῆται κατὰ τοῦ Ἰησοῦ. Ὅρα γοῦν πῶς ἀλογώτατον πεποίηκεν ὁ Κέλσος, ἐν τοῖς κατὰ Χριστιανῶν λόγοις παραλαβὼν (10) ὡς Χριστιανοὺς τοὺς μηδ᾽ ἀκούειν θέλοντας τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, κἂν ὅτι σοφός τις, ἢ μέτριος τὰ ἤθη ἄνθρωπός τις ἦν. Τί οὖν εἴη ἂν ἠλιθιώτερον ἢ μανικώτερον οὐ μόνον τῶν ἀπὸ τοῦ ὄφεως ὡς ἀρχηγοῦ τῶν καλῶν χρηματίσαι βουληθέντων, ἀλλὰ καὶ Κέλσου, νομίσαντος κατὰ

(7) Hœschelius in textu, αἱρεῖν ὁρμήσει.

(8) *Κατὰ Μωϋσέα*. Ita recte codd. Reg. et Basileensis atque Anglicanus primus. Libb. vero editi, κατὰ Μωϋσέως.

(9) *Ὀφιανοί*. Epiph., hæres. 37. Οἱ Ὀφῖται μὲν γὰρ, ὡς προεῖπον, τὰς προφάσεις εἰλήφασιν ἀπὸ τῆς
C τοῦ Νικολάου, καὶ Γνωστικῶν, καὶ τῶν πρὸ τούτων αἱρέσεων. Ὀφῖται δὲ καλοῦνται, δι᾽ ὃν δοξάζουσιν ὄφιν. « Nam Ophitæ, quemadmodum diximus, a Nicolao, et Gnosticis, ac prioribus aliis sectis effloruerunt. Quos Ophitas, ab angue illo quem celebrant, appellare solent. » August., *De hær.*; Clem., *Strom.* VII : Αἱ δὲ ἀπὸ ὑποθέσεων, καὶ ὧν τετιμήκασιν, ὡς Καϊνισταί τε καὶ οἱ Ὀφιανοὶ προσαγορευόμενοι. « Alii autem expositionibus, et iis quæ ipsæ honorarunt, ut qui appellantur Caianistæ et Ophiani.» Tertull., *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 47 : « Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquiunt, scientiæ nobis boni et mali originem dedit. Hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquiunt, æreum posuit serpentem; et quicunque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt præterea, Christus in
D Evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo : *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis.* Ipsum introducunt ad benedicenda eucharistica sua. » Damascen., *De hæres.* : « Ophitæi anguem venerantur, eumque Christum esse existimant; asservant etiam verum serpentem in specu. » Epiph., hæres. 37, quæ est Ophitarum : Ἔχουσι γὰρ φύσει ὄφιν τρέφοντες ἐν κίστῃ τινὶ, ὃν πρὸς τὴν ὥραν τῶν αὐτῶν μυστηρίων τοῦ φωλεοῦ προσφέροντες, καὶ στιβάζοντες ἐπὶ τραπέζης ἄρτους, προσκαλοῦνται τὸν ὄφιν· ἀνοιχθέντος δὲ τοῦ φωλεοῦ, πρόεισι. Καὶ οὕτως ἀνελθὼν κατὰ τὴν αὐτοῦ φρόνησιν ὁ ὄφις καὶ πανουργίαν ἤδη γινώσκων τὴν αὐτῶν μωρίαν, ἄνεισιν ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐνειλεῖται τοῖς ἄρτοις. Καὶ ταύτην φασὶν εἶναι τελείαν θυσίαν. Ὅθεν καὶ, ὡς ἀπό τινος ἀκήκοα, οὐ μόνον κλῶσι τοὺς ἄρτους, ἐν οἷς ὁ αὐτὸς ὄφις εἰλήθη, καὶ ἐπιδιδόασι τοῖς λαμβάνουσιν· ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἀσπάζεται τὸν ὄφιν ἐκ στόματος, ἤτοι γοητείᾳ τινὶ ἐπᾳσθέντος τοῦ ὄφεως εἰς ἡμερότητα, ἢ ἐξ ἑτέρας ἐνεργείας διαβόλου πρὸς ἀπάτην τούτων ὑποκοριζομένου τοῦ ζώου. Προσκυνοῦσι δὲ τὸν τοιοῦτον· καὶ εὐχαριστίαν ταύτην ἐπιφημίζουσι, τὴν δι᾽ αὐτοῦ ἐνειληθέντος γεγενημένην. « Verum quippe serpentem in cista nutriunt; quem mysteriorum tempore stipatis ad ejus cavernam in mensa panibus invitant. Isque aperto foramine e latebris erumpit. Atque ubi pro sua calliditate stoliditatem illorum agnovit, mensam conscendens, circum panes implicatur. Hanc absolutissimum esse sacrificium censent. Unde, ut a quodam accepi, non modo panes istos, quibus circumvolutus est serpens, frangunt ac distribuunt : sed etiam quilibet admoto ore serpentem exosculatur; sive cantionibus quibusdam ad mansuetudinem bestia mollitur; sive alio dæmonis artificio innocua redditur. Hanc quidem adorant miseri, et eucharistiam vocant, cum appositos panes tortuosis flexibus ac circumvolutionibus ambierit. » Theodoret., lib. I *De hær. fab.* in Ophitis : « Quidam autem ex ipsis dicunt Christum, in serpentis speciem transmutatum, Virginis uterum subiisse, et ita miseri intelligunt dictum Apostoli : Qui, cum in forma Dei esset, non rapinam, » etc. SPENCER.

(10) *Παραλαβών*. Ita codex Jolianus ad marginem habet. Libb. impressi, παραβαλών. Paulo post Hœschelius et Spencerus, ἢ μέτριος τὰ ἤθη ἢ ἄνθρωπός τις ἦν. Sed a mss. abest secundum ἢ, ante vocem ἄνθρωπος. Cæterum aut fallitur hoc loco Origenes, cum ait Ophianos nec in suum sodalitium ante quemquam admittere quam Jesum exsecratus fuerit, nec Jesu nomen audire sustinere, ne ut hominis quidem sapientis et bene compositis moribus; aut impii illi Ophiani quos noverat, prorsus diversi erant ab Ophianis de quibus Irenæus lib. I, cap. 30 : « Jesum quippe dicebant ex Virgine per operationem Dei generatum, sapientiorem, et mundiorem, et justiorem hominibus omnibus fuisse, Christum perplexum Sophiæ descendisse, et sic factum esse Jesum Christum. » Philastrius, lib. I, cap. 1, commemorat Ophianos qui ante Christi adventum orti sunt. Horum forte surculi erant Ophiani de quibus hoc loco agit Origenes.

ριστιανῶν εἶναι κατηγορίας τὰς κατὰ τῶν Ὀφια- A ῶν; Πάλαι μὲν οὖν ὁ τὴν εὐτέλειαν ἀγαπήσας φι- .όσοφος Ἑλλήνων, καὶ παράδειγμα ἐκθεὶς εὐδαίμονος ίου, ὡς οὐ κωλυόμενος εὐδαιμονεῖν ἀπὸ τῆς παντε- οῦς ἀκτημοσύνης (11), Κυνικὸν ἑαυτὸν ἀνηγόρευσεν· ὗτοι δὲ οἱ ἀνόσιοι ἀπὸ τοῦ πολεμιωτάτου ἀνθρώποις φεως καὶ φρικτοτάτου, ὡς οὐκ ἄνθρωποι, ὧν ἐχθρός στιν ὄφις, ἀλλ' ὡς ὄφεις, σεμνύνονται ἐπὶ τῷ Ὀφια- οὶ καλεῖσθαι· καὶ Εὐφράτην (12) τινὰ εἰσηγητὴν ῶν ἀνοσίων αὐχοῦντες λόγων.

Εἶθ' ἑξῆς, ὡς Χριστιανοῖς λοιδορούμενος, καὶ κα- τηγορῶν τῶν κατηραμένον εἰπόντων τὸν Μωϋσέως αὶ τοῦ κατ' αὐτὸν νόμου Θεὸν, καὶ οἰόμενος Χριστια- οὺς εἶναι τοὺς ταῦτα λέγοντας, φησί· « Τί ἂν ἠλιθιώ- ερον ἢ μανικώτερον ταύτης τῆς ἀναισθήτου σοφίας ένοιτο; Τί γὰρ ἐσφάλετο ὁ Ἰουδαίων νομοθέτης; B αὶ πῶς τὴν ἐκείνου κοσμογένειαν σαυτῷ διά τινος, ς φησι (13), τυπώδους ἀλληγορίας λαμβάνεις, ἢ τὸν Ιουδαίων νόμον, ἐπαινεῖς δὲ ἄκων, ὦ δυσσεβέστατε, ὸν τοῦ κόσμου δημιουργὸν, τὸν πάντα ὑποσχόμενον ὐτοῖς, τὸν τὸ γένος αὐτῶν αὐξήσειν μέχρι περάτων ῆς ἐπαγγειλάμενον, καὶ ἀναστήσειν ἐκ νεκρῶν αὐτῇ αρκὶ καὶ αἵματι, καὶ τοῖς προφήταις ἐμπνέοντα· αὶ πάλιν τοῦτον λοιδορεῖς; Ἀλλ' ὅταν μὲν ὑπὸ τού- ων βιάζῃ, τὸν αὐτὸν Θεὸν σέβειν ὁμολογεῖς, ὅταν ὲ τὰ ἐναντία ὁ σὸς διδάσκαλος Ἰησοῦς καὶ ὁ Ἰου- αίων Μωϋσῆς νομοθετῇ, Θεὸν ἄλλον ἀντὶ τούτου καὶ οῦ Πατρὸς ζητεῖς. » Καὶ ἐν τούτοις δὴ ὁ γενναιότα- ος φιλόσοφος Κέλσος σαφῶς Χριστιανοὺς συκοφαν- εῖ (14), λέγων τοὺς αὐτοὺς ἡνίκα μὲν ἂν Ἰουδαῖοι C ὐτοὺς βιάζωνται, τὸν αὐτὸν αὐτοῖς Θεὸν ὁμολογεῖν· ταν δὲ τὰ ἐναντία Ἰησοῦς Μωϋσεῖ νομοθετῇ, ἄλλον ντὶ τούτου ζητεῖν. Εἴτε γὰρ Ἰουδαίοις διαλεγόμενοι, ἴτε καθ' ἑαυτοὺς ὄντες, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἴσμεν, ὃν αὶ πάλαι ἔσεβον Ἰουδαῖοι, καὶ νῦν σέβειν ἐπαγγέλ- ονται Θεὸν, οὐδαμῶς εἰς αὐτὸν ἀσεβοῦντες. Ἀλλ' οὐδ' ναστήσειν ἐκ νεκρῶν αὐτῇ σαρκὶ καὶ αἵματί φαμεν ὸν Θεὸν, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω (15) λέλεκται· οὐ γὰρ ὸ σπειρόμενον ἐν φθορᾷ, καὶ ἐν ἀτιμίᾳ καὶ ἐν ἀσθε- είᾳ σῶμα ψυχικόν φαμεν ἀνίστασθαι, ὁποῖον ἐσπάρη. Ἀλλὰ γὰρ περὶ τούτων ἐν τοῖς ἀνωτέρω μετρίως ἡμῖν έλεκται.

Εἶθ' ἑξῆς ἐπαναλαμβάνει τὰ περὶ τῶν ἑπτὰ ἀρχόν- D

A nos, postulari posse? Ac Græcus ille quidem philosophus, cui tantopere cordi erat frugalitas, quique exemplo fuit nihil possidentem vita beata frui posse, Cynicum se appellavit; at impii illi, quasi serpentes ipsi essent, non homines, quorum serpens hostis est, a bellua hominibus infensissima et maxime horrenda dari sibi nomen Ophianorum gloriantur, et magnopere jactitant Euphratem quemdam, a quo doctrinam impiam acceperunt.

29. Pergens porro Christianos insectari, et carpens eos, qui Moysis scriptæque ab eo legis Deum maledictum dicunt, quosque Christianos esse putat: « Quid insanius, inquit, aut furiosius insipiente hac sapientia esse possit? Quid enim peccavit Judæorum legislator? Et quomodo mundi creationem, ejus opus, Judæorumque **653** legem tibi ipse per typos, ut loqueris, allegoriasque accommodas? Illum, o impie, mundi conditorem, qui Judæis pollicitus fuerat fore, ut eorum genus ad extremos terræ fines propagaretur, qui promiserat se illos e mortuis cum corpore ipso et sanguine suscitaturum, qui prophetas inspirabat; illum, inquam, vel invitus laudare cogeris, et tamen eumdem illum injuria afficis? Atque etiam quando te Judæi urgent, profiteris eumdem te colere Deum quem Judæi. Cum autem Jesus magister tuus Judæorumque Moyses contraria statuunt, alium Deum quæris ab illo et Patre diversum. » Et hic nobilis ille philosophus Celsus aperte Christianos calumniatur, cum ait illos, cum Judæi urgent, profiteri se eumdem Deum, ac illos, venerari; cum autem Jesus contraria Moysi jubet, ad alium ab illo Deum confugere. Sive enim cum Judæis colloquium nobis sit, sive inter nos ipsi colloquamur, nonnisi unum et eumdem Deum cognoscimus, illum scilicet quem et olim colebant Judæi et quem etiamnum colere profitentur; nec de illo impie sentimus. Neque etiam dicimus Deum mortuos cum carne et sanguine suscitaturum, ut jam supra disserui. Non enim animale illud corpus in corruptione, in ignobilitate, in infirmitate seminatum resurget [55], cujusmodi seminatum est. Sed quæ de hac re nobis superius dicta sunt, sufficiant.

30. Redit postea ad septem principes dæmones

[55] I Cor. xv, 42, 43, 44.

(11) *Ἀκτημοσύνης*. Codd. Reg. et Basil., εὐδαι- ιοσύνης.

(12) *Εὐφράτην*. Euphraten hujus hæresis auctorem fuisse solus Origenes tradit. An ab eo alius sit, ujus meminit Theodoretus lib. I *De hær. fab.* in eratis, viderint studiosi: « Ademes autem, inquit, harystius, et Peraticus Euphrates, a quo Peratæ ocati sunt, qui in ea sententia fuerunt, dicunt num, » etc. Certe Peratarum, vel Peraticorum, æresin antiquissimam fuisse testatur Clemens, *trom.* VII: Τῶν δ' αἱρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὀνόματος ροσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, καὶ Μαρκίω- ος, καὶ Βασιλείδου, κἂν τὴν Ματθίου αὐχῶσι προσά- εσθαι δόξαν· μία γὰρ ἡ πάντων γέγονε τῶν ἀπο- τόλων ὥσπερ διδασκαλία, οὕτως δὲ καὶ ἡ παράδο- σις· αἱ δὲ ἀπὸ τόπου, ὡς οἱ Περατικοί· αἱ δὲ ἀπὸ ἔθνους, ὡς ἡ τῶν Φρυγῶν. « Ex hæresibus autem, aliæ quidem appellantur ex nomine, ut quæ appellatæ sunt a Valentino, et Marcione, et Basilide, etiamsi glorientur se Matthiæ opinionem adducere: fuit enim una omnium apostolorum sicut doctrina, ita etiam traditio; aliæ autem ex loco, ut Peratici; aliæ autem ex gente, ut Phrygum hæresis. » SPENCER.

(13) *Ὥς φησι*. Legit Boherellus, ὡς φής.

(14) *Συκοφαντεῖ*. Ita codd. Regius, Basileensis et Anglicanus secundus. Alii vero cum libris editis κατηγορεῖ.

(15) *Ἀνωτέρω*. Ita codd. Reg. et Basileensis. Libri autem editi, ἀνωτέροις.

qui Christianis prorsus ignoti, ab Ophianis, opinor, usurpantur. Et quidem in diagrammate, quod comparare studuimus, eumdem dæmonum ordinem invenio, quem Celsus **654** exposuit. Et primum quidem leonis habere formam ait Celsus, tacito nomine quod a vere impiis illis hominibus impositum illi est. At ego comperi ex impio illo diagrammate dæmonem illum leonina forma vocari Michael, quod nomen in sacris Scripturis sancto Conditoris angelo tribuitur. Quem secundum Celsus dicit esse taurum, eum diagramma nominat Suriel tauriformem. Tertius est, Celso teste, vitæ ancipitis, et horrendum sibilat ; et in diagrammate tertius ille, Raphael ser-

A των (16) δαιμόνων, μηδαμῶς μὲν ὑπὸ Χριστιανῶν ὀνομαζομένων, οἶμαι δ' ὑπὸ Ὀφιανῶν παραλαμβανομένων. Καὶ εὕρομέν γε, ἐν ᾧ καὶ ἡμεῖς δι' ἐκείνους ἐκτησάμεθα διαγράμματι, τὴν τάξιν ὁμοίως ἐκκειμένην οἷς ὁ Κέλσος ἐξέθετο. Ὁ μὲν οὖν Κέλσος ἔλεγε τὸν πρῶτον ἰδέᾳ λέοντος μεμορφωμένον, οὐκ ἐκθέμενος, τίνα αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ ἀληθῶς δυσσεβέστατοι· ἡμεῖς δὲ εὕρομεν, ὅτι τὸν ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς εὐφημούμενον ἄγγελον τοῦ Δημιουργοῦ, τοῦτον τὸ μιαρὸν ἐκεῖνο διάγραμμα ἔλεγεν εἶναι Μιχαὴλ (17) τὸν λεοντοειδῆ. Πάλιν δ' αὖ ὁ μὲν Κέλσος ἔφασκε τὸν ἑξῆς καὶ δεύτερον εἶναι ταῦρον· ὃ δ' εἴχομεν διάγραμμα, τὸν Σουριὴλ (18) ἔλεγεν εἶναι τὸν ταυροειδῆ.

(16) *Τὰ περὶ τῶν ἑπτὰ ἀρχόντων*. Ad hæc et sequentia verba, vide Joannis Croii specimen conjecturarum infra a nobis ad calcem hujus tomi in lucem edendarum ; adversus quem scripsit Dionysius Petavius appendicem ad Synesianas notas. Hic tantum apponam quæ ad Origenis textum attinent, omissis iis quæ explicationem et elucidationem spectant, ex ipso Croii libro, si cui libet, petenda. Interim περὶ τῶν ἑπτὰ ἀρχόντων hæc adnotat Spencerus : Credo Ophianos hoc figmentum ab antiquissimis hæreticis, videlicet Gnosticis, Saturnino, Basilide et Valentino mutuatos esse. Audi Epiphanium, hæres. 26, quæ est Gnosticorum, pag. 91 : Τὰ δὲ τῶν μειζόνων κατ' αὐτοὺς ἀρχόντων ὀνόματα ταῦτα εἶναι λέγουσι, πολλοὺς λέγοντες· ἐν μὲν τῷ πρώτῳ οὐρανῷ εἶναι τὸν Ἰαὼ ἄρχοντα, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ φασὶν εἶναι τὸν Σακλᾶν ἄρχοντα τῆς πορνείας, ἐν δὲ τῷ τρίτῳ τὸν Σὴθ ἄρχοντα, ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ εἶναί φασι τὸν Δάδην· τέταρτον γὰρ ὑποτίθενται οὐρανὸν, καὶ τρίτον· πέμπτον δὲ ἄλλον οὐρανὸν, ἐν ᾧ φασιν εἶναι τὸν Ἐλωαῖον τὸν καὶ Ἀδωναῖον· ἐν δὲ τῷ ἕκτῳ C φασὶν εἶναι οἱ μὲν τὸν Ἰαλδαβαὼθ, οἱ δὲ τὸν Ἠλιλαῖον· ἄλλον δὲ ἕβδομον οὐρανὸν ὑποτίθενται, ἐν ᾧ λέγουσιν εἶναι τὸν Σαβαώθ· ἄλλοι δὲ λέγουσιν οὐχὶ, ἀλλ' ὁ Ἰαλδαβαὼθ ἐστιν ἐν τῷ ἑβδόμῳ· ἐν δὲ τῷ ὀγδόῳ οὐρανῷ τὴν Βαρβηλὼ καλουμένην. « Majorum porro principum nomina hæc esse memorant. In supremo, inquiunt, orbe residet Jao. In secundo Saclan is qui stupris ac libidinibus præest. In tertio Sethus. In quarto Daden statuunt. Quippe quartum esse cœlum asseverant, et tertium ; ac rursus quintum, in quo Æloæum collocant, qui idem et Adonæus dicitur. At sextum occupare volunt alii Jaldabaoth, Elilæum alii. Sed et septimum esse nonnulli definiunt, cui Sabaoth insideat. Quod ab aliis negatur, qui Jaldabaoth septimam illam stationem attribuunt. In octavo Barbeloni domicilium esse fingunt. » Prædictis principibus alios adjunxere, totidemque cœlos, donec ad trecentesimum sexagesimum quintum pervenerunt. Epiph., hæres. 24 ; Theodoret., D lib. I *De hær. fab.* in Basilide : « Quinetiam, angelorum nomina effingentes, hos quidem dixerunt primum habere cœlum, illos vero secundum ; et ita deinceps usque ad trecentesimum sexagesimum quintum. » Septem istos principes majores Irenæus aliter recensuit, lib. I, cap. 30 : « Eum enim, qui a matre primus sit, Jaldabaoth vocari ; eum autem, qui sit ab eo, Jao ; et qui ab eo, Sabaoth magnum ; quartum autem Adonæum ; et quintum Æloæum, et sextum Oræum ; septimum autem, et novissimum omnium, Eloæum. » Alia ab utrisque est ea septem principum, vel angelorum, enumeratio, quæ invenitur inter *Gemmas Basilidianas*, tabula quarta, in Jo. Chiffletii *Abraxa Proteo* :

ΜΙΧΑΗΛ
ΓΑΒΡΙΗΛ
ΟΥΡΙΗΛ
ΡΑΦΑΗΛ
ΑΝΑΝΑΗΛ
ΠΡΟCΟΡΑΙΗΛ

ΥΑΒCΩΗ

B Epiph., hær. 25, quæ est Saturninianorum : Ἕνα δὲ εἶναι Πατέρα ἄγνωστον, τὸν αὐτόν τε πεποιηκέναι δυνάμεις, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας· τοὺς δὲ ἀγγέλους διεστάναι τῆς ἄνω δυνάμεως, ἑπτὰ δέ τινας τὸν κόσμον πεποιηκέναι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ· τὸν κόσμον δὲ κατὰ μεριτείαν ἑκάστῳ ἀγγέλῳ κεκληρῶσθαι. « Præterea unum esse Patrem ignotum, qui virtutes, principatus, et potestates creaverit. Porro angelos a superiori virtute descivisse : ex quibus septem mundum, et quæ mundo sunt comprehensa condiderint, ejusque mundi suam quemque angelum partem divisione sortitum. » Tertull., *Adversus Valentinianos*, cap. 20 : « Cum ipsam cœlorum septemplicem scenam solio desuper suo finit : unde et Sabbatum dictum, ab hebdomade sedis suæ. » Iren., lib. I, cap. 5 : « Septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum esse dicunt, et propter hoc Hebdomadam vocant eum. » Et infra : « Septem autem cœlos, quos intellectuales esse dicunt, angelos autem eos tradunt, et Demiurgum, et ipsum angelum, » etc. Iren., lib. I. cap. 24, de Saturnino : « Nomina quoque quædam affingentes quasi angelorum, annuntiant hos quidem esse in primo cœlo, hos autem in secundo : et deinceps nituntur CCCLXV ementitorum cœlorum et nomina, et principia, et angelos, et virtutes exponere. » Theodoret., lib. I *De hær. fab.*, in Saturnino ; idem, in Ophitis : « Illum autem appellant filium Prunici. Is autem rursus alium filium produxit, et usque ad septenarium numerum processisse productiones, ab unoquoque autem eorum unum cœlum fuisse fabricatum, et unumquemque proprium habitasse. » SPENCER.

(17) *Μιχαήλ*. Theodoret., lib. I *De hær. fab.*, in Ophitis : « Dicunt autem alios cum primo seditionem agitasse, qui horum quidem erat avus, illorum vero abavus, aliorum tritavus ; eum vero animi anxium, in materiæ fæcem cogitationem defixisse, et genuisse ex ipsa filium Ophiomorphon, sive serpentiformem : deinde gloriantem Ophiomorphi patrem D dixisse : Ego Deus, et pater, et nullus me superior ; matrem autem ægre tulisse et acclamasse : Ne mentire, est enim te superior pater omnium, primus homo, filius hominis. Hæc autem verba cum audiisset serpentis pater, inquit : Agite, faciamus hominem ad imaginem nostram. Quinetiam multa alia adjiciunt, quæ et impietate plena sunt, et nihil habent jucunditatis. Ophiomorphum autem illum vocant Michaelem et Samana. » Forsan legi debet *Samuel*. Iren., lib. I, cap. 30 : « Sanctam autem Hebdomadam septem stellas, quas dicunt planetas, esse volunt, et projectibilem serpentem duo habere nomina, Michael et Samuel, dicunt. » SPENCER.

(18) *Σουριήλ*. Ad oram libb. editorum legitur, Οὐριήλ, male ex Croio, licet Οὐριήλ non displiceat Spencero, eo quod sic scriptum invenit in *Gemmis Basilidianis* Chiffletii, tabula quarta, ubi inter septem angelos tertiam sedem occupat.

Εἶτα ὁ μὲν Κέλσος τρίτον ἀμφίβιόν τινα, καὶ φρικῶδες ἐπισυρίζοντα· τὸ δὲ διάγραμμα τρίτον Ῥαφαὴλ (19) ἔλεγεν εἶναι δρακοντοειδῆ. Πάλιν τε αὖ ὁ μὲν Κέλσος τὸν τέταρτον ἀετοῦ ἔφασκεν ἔχειν μορφήν· τὸ δὲ διάγραμμα Γαβριὴλ (20) ἔλεγεν εἶναι τὸν ἀετοειδῆ. Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸν πέμπτον ἔφασκεν εἶναι ἄρκτου (21) πρόσωπον ἔχοντα· τὸ δὲ διάγραμμα τὸν Θαυθαβαώθ (22) ἔφασκεν εἶναι τὸν ἀρκτοειδῆ. Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸν ἕκτον κυνὸς πρόσωπον ἔλεγεν ἱστορεῖσθαι ἔχειν παρ' ἐκείνοις· τὸ δὲ διάγραμμα ἔφασκεν εἶναι αὐτὸν Ἐραταώθ. Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸν ἕβδομον ἔφασκεν ὄνου ἔχειν πρόσωπον, καὶ ὀνομάζεσθαι αὐτὸν Θαφαβαὼθ ἢ Ὀνοὴλ (23)· ἡμεῖς δ' ἐν τῷ διαγράμματι εὕρομεν ὅτι οὗτος καλεῖται Ὀνοὴλ ἢ Θαρθαραώθ (24), ὀνοειδής τις τυγχάνων. Ἔδοξε δὲ καὶ ἡμῖν ἀκριβῶς ἐκθέσθαι τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἀγνοεῖν ἃ Κέλσος ἐπηγγέλλετο εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ παραστήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκείνου αὐτὰ ἐγνωκότες οἱ Χριστιανοὶ, ὡς οὐ Χριστιανῶν λόγους, ἀλλὰ πάντη ἀλλοτρίων σωτηρίας, καὶ οὐδαμῶς ἐπιγραφομένων Ἰησοῦν, ἢ Σωτῆρα, ἢ Θεὸν, ἢ διδάσκαλον, ἢ Υἱὸν Θεοῦ.

Εἰ δέ τις βούλεται καὶ τὰ πλάσματα τῶν γοήτων ἐκείνων μαθεῖν, δι' ὧν ἐβουλήθησαν μὲν ὑπάγειν ἀνθρώπους ἑαυτῶν τῇ διδασκαλίᾳ, ὡς ἀπόῤῥητά τινα ἔχοντες, οὐ πάνυ δ' ἐδυνήθησαν· ἀκουέτω ὃ διδάσκονται λέγειν μετὰ τὸ διελθεῖν ὃν ὀνομάζουσι *φραγμὸν κακίας*, πύλας ἀρχόντων αἰῶνι δεδεμένας· « Βασιλέα μονότροπον, δεσμὸν ἀβλεψίας (25), λήθην ἀπερίσκεπτον ἀσπάζομαι, πρώτην δύναμιν, πνεύματι προνοίας καὶ σοφίᾳ τηρουμένην· ἔνθεν εἰλικρινὴς πέμπομαι, φωτὸς ἤδη μέρος Υἱοῦ καὶ Πατρός. Ἡ χάρις συνέστω μοι, ναὶ, Πάτερ, συνέστω. » Καὶ φασὶ τῆς Ὀγδοάδος (26) τὰς ἀρχὰς ἐντεῦθεν εἶναι. Εἶθ' ἑξῆς διδάσκονται λέγειν, διερχόμενοι ὅν φασιν Ἰαλδαβαώθ· « Σὺ δὲ μετὰ πεποιθήσεως, πρῶτε καὶ ἕβδομε, γεγονὼς κρατεῖν Ἰαλδαβαώθ, ἄρχων λόγος ὑπάρχων νοὸς εἰλικρινοῦς, ἔργον τέλειον Υἱῷ καὶ Πατρὶ, χαρακτῆρι τύπου ζωῆς σύμβολον ἐπιφέρων, ἣν ἔκλεισας αἰῶνι σῷ πύλην κόσμῳ (27) ἀνοίξας, παροδεύω τὴν σὴν ἐλεύθερος πάλιν ἐξουσίαν· ἡ χάρις συνέστω μοι, ναὶ, Πάτερ, συνέστω. » Φασὶ δὲ τῷ λεοντοειδεῖ ἄρχοντι συμπαθεῖν ἄστρον τὸν Φαίνοντα (28). Εἶτα οἴονται τὸν διελθόντα

A pentiformis appellatur. Quartum Celsus refert speciem aquilæ præferre; illum diagramma Gabriel aquiliformem nuncupat. Quinto facies est ursi, si Celso credimus, et in diagrammate nomen illi est Thauthabaoth ursiformis. Sexto, id quod Celsus testatur, tribuunt illi canis faciem; diagramma vero vocat illum Erataoth. Septimum denique Celsus affirmat asini formam referre et appellari Thaphabaoth aut Onoel: ego autem in diagrammate vidi illum asinina forma dæmonem vocari Onoel vel Thartharaoth. Cæterum ea nobis visum est diligenter exponere, ut ne videamur ignorare ea, quorum notitiam Celsus habere se jactitat. Imo hinc palam fiet, nobis Christianis accuratius, quam illi, hæc perspecta esse, non ut doctrinam Christianorum, B sed ut doctrinam hominum a salute alienorum et qui Jesum nec Salvatorem, nec Deum, nec doctorem, nec Dei Filium esse existimant.

31. Jam si quis scire voluerit, quibus figmentis usi fuerint, licet irrito conatu, præstigiatores illi, ut ad suam doctrinam quasi quædam arcana continentem homines allicerent: audiat quid suis dicendum doceant, postquam transgressi sunt quod vocant *malitiæ vallum*, portas principum angelorum potestati subjectas: « Regem uniformem, cæcitatis vinculum, improvidam oblivionem, potestatem primam spiritu Providentiæ et sapientia conservatam C saluto, unde purus mittor, lucis jam Filii et Patris pars. Gratia mecum sit, ita, Pater, **655** mecum sit. » Atque hinc oriri suam Ogdoadem affirmant. Deinde postquam ad eum, quem Jaldabaoth appellant, pervenerunt, hæc dicere docentur: « Tibi, prime et septime, nate ad imperandum summa cum fiducia, puræ intelligentiæ ratio princeps, opus Filio et Patri perfectum, offero vitæ symbolum hoc charactere insignitum, et portam aperiens mundo, te regnante, clausam, iterum cum libertate tuam transgredior ditionem. Gratia mecum sit, ita Pater, mecum sit. » Hunc autem angelum leoni similem aiunt ha-

(19) Ῥαφαήλ. Croius existimat scribendum Σεραφαήλ.

(20) Γαβριήλ. Vide Chiffletii tabulæ quartæ gemmam decimam quintam, et tabulæ vicesimæ primæ gemmam octogesimam septimam.

(21) Ἄρκτου Codd. Regius, Basileensis et Anglicanus secundus, ἄρχου, et paulo post ἀρχοειδῆ.

(22) Θαυθαβαώθ. Nescio an hæresium scriptores hujus *Tauthabaoth*, *Erathaoth*, *Thaphabaoth*, *Onoelis*, et *Thartharaoth*, usquam meminerint. Hujus generis vocabula innumera invenies apud Epiphanium, hær. 31, quæ est Valentinianorum, pag. 165, 171. SPENCER. Croius rescribendum putat, Θαυδοβαώθ.

(23) Ὀνοήλ. Pro Ὀνοήλ, rescribit Croius Ἀθονιήλ.

(24) Θαρθαραώθ. Hanc vocem Croius ab origine Hebræa deducit, Petavius vero ἀπὸ τοῦ ταρτάρου. Itaque scribendum esset per τ. ταρταραώθ. Sed neque in hoc neque in aliis dæmonum nominibus quidpiam ex mera conjectura mutare velim, ne sua textui non constet integritas.

(25) Hœschelius in textu, ἀβελτίας, perperam.

(26) Ὀγδοάδος. Tertull., *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 33: « Estque hæc prima ogdoas Æonum; exinde decem alii, et duodecim reliqui Æones, miris nominibus oriuntur in meram fabu- D lam triginta Æonum. » Vide cap. 49, ibidem. Tertull., libro *Adversus Valent.*, cap. 7: « Habes Ogdoadem, tetradem duplicem, ex conjugationibus masculorum et feminarum, cellas, ut ita dixerim, primordialium Æonum; fraterna connubia Valentinianorum deorum; census omnis sanctitatis et majestatis hæreticæ: nescio criminum an numinum turbam, certe fontem reliquæ fecunditatis. » Erat Ogdoas mater Achamoth (Iren., lib. I, cap. 5), quæ servavit numerum primogenitæ et primariæ pleromatis Ogdoadis. Vide Tertull. *Adversus Valent.*, cap. 20; Epiph., hær. 31; Iren., lib. I et lib. II, cap. 12; Theodoret., lib. I *De hær. fab.*, in Valentino. SPENCER.

(27) Libb. editi in margine, κόσμου.

(28) Φαίνοντα. Tull., lib. II *De natura deorum*: « Nam ea, quæ Saturni stella dicitur, Φαίνωνque a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, triginta fere annis cursum suum conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo,

bere cum astro Saturni necessitudinem. Jam ex Jaldabaoth ad Jao progredienti ita orandum esse putant : « Tibi, qui occultis Filii Patrisque mysteriis præes, qui noctu es conspicuus, secunde Jao, prime mortis domine, innocentis pars, porrigens ego propriam loco symboli barbam, promptus tuam ditionem transeo ; confirmasti illum qui ex te verbi viventis virtute natus est. Gratia mecum sit, ita Pater, mecum sit. » Hinc itur ad Sabaoth, quem sic aiunt alloquendum esse : « Quintæ ditionis princeps, Domine Sabaoth, prime præco legis rebus impositæ a te creatis, quas liberavit gratia, vi quinarii numeri, admitte me, videns artis tuæ symbo-

A τὸν Ἰαλδαβαὼθ (29), καὶ φθάσαντα ἐπὶ τὸν Ἰαὼ (30) δεῖν λέγειν · « Σὺ δὲ κρυπτομένων μυστηρίων Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἄρχων νυκτοφαὴς, δεύτερε Ἰαὼ, καὶ πρῶτε δέσποτα θανάτου, μέρος ἀθώου, φέρων ἤδη τὸν ἴδιον ὑπὸ νοῦν σύμβολον (31), παροδεύων σὴν ἕτοιμος ἀρχήν· κατίσχυσας (32) τὸν ἀπὸ σοῦ γινόμενον λόγῳ ζῶντι. Ἡ χάρις συνέστω, Πάτερ, συνέστω. » Εἶθ' ἑξῆς τὸν Σαβαὼθ (33), πρὸς ὃν οἴονται λέξειν · « Πέμπτης ἐξουσίας ἄρχων, δυνάστα Σαβαὼθ, προηγόρε νόμου τῆς σῆς κτίσεως χάριτι λυομένης, πεντάδι δυνατωτέρᾳ, πάρες με, σύμβολον ὁρῶν σῆς τέχνης ἀνεπίληπτον, εἰκόνι τύπου (34) τετηρημένον, πεντάδι λυθὲν σῶμα. Ἡ χάρις συνέστω μοι, Πάτερ, συν-

tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus; quin eadem iisdem temporibus efficiat. » Aristot., *De mundo*, cap. 2 ; Plutarch., lib. II, cap. 15, *De placitis philosophorum ;* Philo, in libro, *Quis rerum divinarum hæres sit*. SPENCER.

(29) *Ἰαλδαβαώθ*. Ex majoribus principibus hic primus est apud Irenæum, lib. I, cap. 30; septimus apud Epiphanium, hær. 26. Tertull., *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 47 : « Dicunt enim de illo summo primario Æone complures alios Æones exstitisse inferiores ; omnibus tamen istis Æonem antistare, cujus sit nomen Jaldabaoth, » etc. Epiph., hær. 25, de Nicolaitis : Ἕτεροι δὲ τῶν προειρημένων (id est, *Gnosticorum*) Ἰαλδαβαὼθ δοξάζουσι, φάσκοντες αὐτὸν εἶναι πρῶτον υἱὸν, ὡς ἔφην, τῆς Βαρβηλώ· καὶ διὰ τοῦτό φασι δεῖν ἄγειν αὐτῷ τὴν τιμὴν, ὅτι πολλὰ ἀπεκάλυψεν. Ὅθεν καὶ βιβλία τινὰ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἰαλδαβαὼθ ποιητεύονται ἐκτυποῦντες, καὶ ὀνομασίας μυρίας βαρβαρικὰς, ἀρχόντων, φασὶ, καὶ ἐξουσιῶν καθ' ἕκαστον οὐρανὸν ἐναντιουμένων τῇ ἀνθρώπων ψυχῇ. « Sunt ex illis aliqui, qui Jaldabaoth præcipue colunt, eumque Barbelonis priorem natu filium esse prædicant : ideoque habendus ei honor est, inquiunt, quod recondita multa patefecit. Hinc est quod certos libros Jaldabaoth nomine inscriptos ac commentitios habent ; necnon barbaras principum, ut asserunt, ac potestatum per unumquodque cœlum appellationes innumeras, qui omnes hominum animis sunt contrarii. »

(30) *Ἰαώ*. Hœschelius in textu, Ἰὰ δεῖν. Supremum orbem occupat apud Epiphanium, hær. 26, apud Irenæum secundum (Iren., lib. I, cap. 30). Tertull., *Adversus Valent.*, cap. 14 : « Tamen tentavit, et fortasse apprehendisset, si non idem Horos, qui matri ejus tam prospere venerat, nunc tam importune filiæ occurrisset, ut etiam inclamarit in eam Iao, quasi *Porro Quirites*, aut *Fidem Cæsaris;* inde invenitur Jao in Scripturis. » Iren., lib. I, cap. 4 : « Et sic Horon coercentem eam, ne adversarius irrueret, dixisse Jaioth, unde et Jaioth nomen factum dicunt. » Theodoret., lib. I *De hær. fab.*, in Valentino.

(31) *Τὸν ἴδιον ὑπὸ νοῦν σύμβολον*. Hæc est lectio quam exhibet codex Basileensis. Hœschelius in textu, τὸν ἴδιον ὑπήνουν σύμβολον, pro quibus sine illa manuscriptorum auctoritate lego cum Spencero : τὴν ἰδίαν ὑπήνην σύμβολον. Mox, pro παροδεύων, Boherellus legit παροδεύω.

(32) *Κατίσχυσας*. Iren., lib. I, cap. 21 de Marco et ejus sectatoribus ; « Alii autem adducunt ad aquam, et baptizantes ita dicunt : In nomine ignoti Patris omnium, in veritate matris omnium, et in nomine descendentis in Jesum ad unitionem, et redemptionem, et communionem virtutum. Alii autem et Hebraica nomina superfantur, ut stupori sint, vel perterreant eos, qui sacrantur ; sic : *Basyma cacabasa eanaa*, *irraumista dyarbada*, *caeota*
B *bafobor camelanthi*. Horum autem interpretatio est talis : Hoc quod est super omnem virtutem invoco, quod vocatur lumen et spiritus, et vita ; quoniam in corpore regnasti. Alii autem rursus redemptionem profantur sic, nomen, quod absconditum est ab universa deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazarenus in zonis luminis, Christus Dominus viventis per Spiritum sanctum in redemptionem angelicam ; nomen, quod est restaurationis, messia *ufar* magno in *scenchaldia mosomeda eaacha faronepseha*, Jesu Nazarene. Et horum interpretatio est talis : Christi non divido spiritum, cor, et supercœlestem virtutem, misericordem, fruar nomine tuo, Salvator veritatis. Et hæc quidem profantur ipsi, qui sacrant ; qui autem sacratur, respondet : Confirmatus sum, et redemptus sum, et redimo animam meam ab Æone hoc, et omnibus, quæ sunt ab eo, in nomine Jao, qui redemit animam ejus in redemptionem in
C Christo vivente. Dehinc superfantur, qui astant : Pax omnibus, in quos hoc nomen requiescit. » SPENCER.

(33) *Σαβαώθ*. E septem principibus tertius est, juxta Irenæum, at secundum Epiphanium septimus. Theodoret., lib. I, *De hær. fab.*, in Archonticis : « Ex his autem nonnulli, qui dicuntur Archontici, confictis quibusdam libellis, eos vocant *Revelationes prophetarum*. Unum autem appellarunt *Symphonia*, in quo septem cœlos conscripserunt : unumquemque autem ipsorum habere unum principem, matrem autem quamdam Photinam esse supremam. Anathematizant autem lavacrum, et mysteriorum communionem, ut quæ fiat in nomine Sabaoth. Dicunt enim eum in septimo cœlo tyrannidem exercere. Principum autem nutrimentum dicunt esse animas, et sine eo non posse illos vivere; diabolum vero esse filium Sabaoth ; esse autem Sabaoth Deum Judæorum : filium autem, cum ma-
D lus sit, non honorare ipsum, sed ei in omnibus adversari. » Epiph., hær. 26, quæ est Gnosticorum : Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου. Διόπερ ἐνετείλατο, φασὶ, τοῖς Ἰουδαίοις χοῖρον μὴ ἐσθίειν. « Quod ad Sabaoth pertinet, hunc asini quidam, alii porci figura constare censent. Ob idque Judæis, aiunt, suillis carnibus interdixerat. » Et paulo post : Ἔχειν δὲ καὶ τρίχας, ὡς γυναικὸς, τὸν αὐτὸν λέγουσιν οἱ τάλανες, νομίζοντες τὸ ὄνομα τὸ Σαβαὼθ ἄρχοντά τινα εἶναι. « Illud vero præterea infelices illi ad fabulam adjunxerunt, eidem Sabaoth capillos esse muliebres : quod scilicet vocem illam Sabaoth principis alicujus esse nomen arbitrentur. » Vide Epiphanium, ibidem, pag. 91, 92, et hæres. 25, pag. 73 ; item hær. 40, quæ est Archonticorum, pag. 292, 293, 295. ID.

(34) *Τύπου*. Recte mss. Libri autem editi, τόπου.

ἔστω. » Ἑξῆς δὲ αὐτῷ τὸν Ἀσταφαιὸν (35), ᾧ πιστεύουσι τοιαῦτα ἐρεῖν· « Τρίτης ἄρχων πύλης, Ἀσταφαιὲ, ἐπίσκοπε πρώτης ὕδατος ἀρχῆς, ἕνα βλέπων μύστην, πάρες με παρθένου πνεύματι κεκαθαρμένον, ὁρῶν οὐσίαν κόσμου. Ἡ χάρις συνέστω μοι, Πάτερ, συνέστω. » Μετὰ δ' αὐτὸν τὸν Αἰλωαιὸν (36), ᾧ τοιαῦτα λέγειν οἴονται· « Δευτέρας ἄρχων πύλης, Αἰλωαιὲ, πάρες με τῆς σῆς μητρὸς φέροντά σοι σύμβολον, χάριν κρυπτομένην δυνάμεσιν ἐξουσιῶν. Ἡ χάρις συνέστω μοι, Πάτερ, συνέστω. » Τελευταῖον δὲ τὸν Ὡραῖον (37) ὀνομάζουσι, καὶ πρὸς αὐτὸν λέγειν οἴονται· « Ὑπερβὰς φραγμὸν πυρὸς ἀφόβως, πρώτης λαχὼν ἀρχὴν πύλης, Ὡραῖε, πάρες με, σῆς ὁρῶν δυνάμεως σύμβολον καταλυθὲν (38) τύπῳ ζωῆς ξύλου, εἰκόνι καθ' ὁμοίωσιν ληφθὲν ἀθῴου. Ἡ χάρις συνέστω μοι, Πάτερ, συνέστω. »

A lum inculpatum et in hujus imaginis forma servatum, corpus videlicet quinario numero 656 liberatum. Gratia mecum sit, ita Pater, mecum sit. » Pergunt postea ad Astaphæum, eumque sic esse compellandum existimant : « Tertiæ portæ princeps, Astaphæe, rector primi aquæ principii, me unum ex initiatis, spirituque virginis purgatum videns admitte me, tu, qui vides mundi substantiam. Gratia mecum sit, Pater, mecum sit. » Hinc ad Æloæum, qui, ut putant, sic interpellandus est : « Secundæ portæ princeps, Æloæe, admitte me, qui tibi tuæ matris offero symbolum, nempe gratiam virtutibus potestatum occultatam. Gratia mecum sit, Pater, mecum sit. » Postremo, quem Horæum appellant, hæc dicenda opinantur : « Tu qui propterea primæ B portæ principatum obtines, quia septa ignis intrepide superasti, Horæe, admitte me, videns tuæ potestatis symbolum ligni vitæ figura expressum, et imagine ad exemplar innocentis facta repræsentatum. Gratia mecum sit, Pater, mecum sit. »

Ἐπὶ ταῦτα δὲ ἡμᾶς ἡ Κέλσου νομιζομένη μὲν πολυμάθεια, μᾶλλον δ' οὖσα περιεργία καὶ φλυαρία προεκαλέσατο βουλομένους παραστῆσαι τῷ ἐντυχόντι τῇ ἐκείνου γραφῇ, καὶ τοῖς ἡμῖν πρὸς αὐτὴν γεγραμμένοις, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπορία ἡμῖν τῶν Κέλσου μαθημάτων, ἐφ' οἷς καταψεύδεται Χριστιανῶν, οὔτε φρονούντων οὔτ' εἰδότων τὰ τοιαῦτα· εἰ καὶ ἡμεῖς ἐβουλήθημεν καὶ ταῦτα γνῶναι καὶ ἐκθέσθαι, ἵνα μὴ, τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ εἰδέναι (39) τι πλέον ἡμῶν, οἱ γόητες ἐξαπατῶσι τοὺς ὑπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων φαντασίας συναρπαζομένους. Ἐδυνάμην δὲ καὶ ἄλλα πλείονα παραθέμενος παραστῆσαι, ὅτι ἴσμεν μὲν τὰ τῶν ἀπατεώνων, ἀρνούμεθα δὲ αὐτὰ, ὡς ἀλλότρια, καὶ ἀσεβῆ, καὶ οὐ συνυπάρχοντα τοῖς μέχρι θανάτου ὑφ' ἡμῶν ὁμολογουμένοις ἀληθῶς Χριστιανῶν λόγοις. Χρὴ μέντοι εἰδέναι, ὅτι οἱ ταῦτα συνταξάμενοι, οὔτε τὰ μαγείας νοήσαντες, οὔτε τὰ τῶν θείων Γραφῶν διακρίναντες, πάντ' ἔφυραν· ἀπὸ μὲν μαγείας (40) τὸν Ἰαλδαβαὼθ, καὶ τὸν Ἀσταφαιὸν, καὶ τὸν Ὡραῖον· ἀπὸ δὲ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν, τὸν Ἰαωΐα (41) παρ' Ἑβραίοις

32. Atque hæc omnia nos ea quæ putatur multiplex Celsi eruditio, quæ potius est vana curiositas, memorare compulit. Quippe voluimus et ejus scriptionis et nostræ defensionis lectori notum esse, nobis non ignorari scientias quibus Celsus gloriatur, et propter quas Christianos, qui eas neque attendunt neque sciunt, calumniatur. Ego vero discere hæc et exponere volui, ut ne impostores plura callere se jactitent, eaque ostentatione eos decipiant, qui nominum specie facile se abduci patiuntur. Plura poteram congerere, ut planum facerem perspectas esse mihi præstigiatorum illorum artes, sed tamen eas nobis exsecrationi esse, ut alienas, impias, abhorrentes a vera Christianorum doctrina, quam C ad mortem usque confitemur. Quanquam hoc sciri oportet, cum harum rerum auctores nec magiæ arcana cognoscerent, nec divinarum Scripturarum accuratam haberent notionem, omnia ab illis fuisse permista. Nam e magia suum Jaldabaoth, Astaphæum, Horæum deduxerunt ; ex Hebraicis vero

(35) *Ἀσταφαιόν*. Hœschelius in textu, Ἀσταφιόν. Princeps septimus. Iren., lib. I, cap. 30.

(36) *Αἰλωαιόν*. Hunc principem Irenæus et Epiphanius in orbe quinto collocant. Iren., lib. I, cap. 30; Epiph., hæres. 26.

(37) *Ὡραῖον*. Horos occurrit apud Tertullianum, cap. 49, *De præscript. adversus hæret.*, et libro *Adversus Valent.*, cap. 14; apud Irenæum, lib. I, cap. 2 : « Horon vero hunc, et Stauron, et Lytroten, et Carpisten, et Horotheten, et Metagogea vocant. » Vide ibidem, pag. 13, 16; Epiph., hær. 31, pag. 167. *Terminum* invenies apud Theodoretum, lib. I *De fab. hær.*, in Valentino : at *Orei* solus, quantum scio, Irenæus meminit, lib. I, cap. 30, atque illic inter principes sexto ordine recensetur. SPENCER.

(38) *Καταλυθέν*. Croius legit καταγλυφθέν, cui assentitur Boherellus.

(39) *Εἰδέναι*. Ita melius legitur in codice Basileensi, quam in libb. editis, ἰδέναι.

(40) *Μαγείας*. Alii ex lingua Hebræa vel Syriaca deducunt. Vide Nicolaum Gallasium in *Adnot. ad Iren.* lib. I, cap. 30; Petavium in *Animadvers. ad Epiph.*, hær. 25; Theodoretum, lib. I *De hær. fab.*, in Marco : « Admiscent autem etiam nomina Hebraica, terrentes eos qui initiantur, quorum meminisse duxi supervacaneum. » Idem in Barbeliotis, et in Ophianis, Iren., lib. I, cap. 21; Epiph., hær. 25. Dissentit Salmasius, libro *De annis climactericis*, p. 575 : « Earum, quasi Hebraicæ essent, non melius successit interpretatio viris doctis, quam Æonum Valentini appellationes ex eodem Hebraico per vim D arcessitæ, omnia enim illa vocabula mere Ægyptiaca sunt, ut alibi monstrabimus. » SPENCER.

(41) *Ἰαωΐα*. Grotius in *Adnot.* ad cap. XXII Evang. secundum Matth. : « Neque dubito quin quod apud Origenem est τὸν Ἰαωΐα παρ' Ἑβραίοις ὀνομαζόμενον, legendum sit, Ἰαὼ ἢ Ἰά, ut duo sint nomina יהוה et יה. Neque aliter quam *Iao* nomen hoc legendum Hieronymus arbitratur. » Clemens Alexandrinus : « Ἰαοὺ, nisi in Scriptura, mendum est. » Alii aliter enuntiant. Alicubi scriptum inveni Ἰαῦ. Apud Samaritanos est Ἰαβέ. Theodoret, quæst. 15 in Exod.; Epiph., hær. 40, p. 296; Phot., epist. 162 : *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν Ἑβραίοις λέγεται Αἰά, παρὰ δὲ Σαμαρείταις Ἰαβέ. Γράφεται δὲ καὶ γράμμασι τούτοις· ἰὼθ, ἄλφ, οὐαὺθ, ἦθ, δι' ὧν δηλοῦται τὸ ἄναρχόν τε καὶ ἀτελεύτητον τοῦ Θεοῦ. *Ego sum, qui sum.* Et hoc nomen Hebræis Aia dicitur, Samaritanis Jabe. Scribitur porro hisce : ἰὼθ, ἄλφ, οὐαὺθ, ἦθ, quibus in-

Scripturis eum quem Hebræi vocant Jao vel Ja, sicut et Sabaoth, et Adonæum, et Ælоæum; quæ quidem nomina e Scripturis **657** ducta sunt unius atque ejusdem Dei. Sed illi Dei hostes, cum hoc non intelligerent, ut ipsi ultro confitentur, alium judicarunt esse Jao, alium Sabaoth, et Adonæum diversum esse ab illo quem Scripturæ Adonai appellant; Ælоæum etiam alium ab illo esse, qui Hebraice a prophetis Eloi nominatur.

A ὀνομαζόμενον, καὶ τὸν Σαβαὼθ, καὶ τὸν Ἀδωναῖον, καὶ τὸν Ἐλωαῖον· τὰ δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ληφθέντα ὀνόματα ἐπώνυμά ἐστι τοῦ αὐτοῦ (42) καὶ ἑνὸς Θεοῦ· ὅπερ μὴ συνιέντες οἱ ἐχθροὶ Θεῷ, ὡς καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν, ᾠήθησαν ἄλλον μὲν εἶναι τὸν Ἰαὼ, ἕτερον δὲ τὸν Σαβαὼθ, καὶ τρίτον παρὰ τοῦτον τὸν Ἀδωναῖον, ὃν λέγουσιν αἱ Γραφαὶ Ἀδωναΐ, καὶ ἄλλον τὸν Ἐλωαῖον, ὃν οἱ προφῆται ὀνομάζουσιν Ἑβραϊστὶ Ἐλωΐ (43).

33. Sub hæc alias Celsus narrat fabulas, « quosdam esse, qui se in dæmones illos transforment, ita ut alii leones, alii tauri, alii dracones, aut aquilæ, aut ursi, aut canes appellentur. » Inveni in eodem diagrammate et figuram illam quam Celsus vocat quadrangulam, et id quod miseri illi statuunt de portis paradisi. Flammeus ibidem pingebatur ensis, circuli ignei diameter, tanquam excubias agens ad scientiæ lignum et vitæ. Cæterum Celsus aut noluit aut non potuit preces referre, quas ad singulas portas fabulosa impiorum illorum doctrina fundi jubet ab iis qui illas adeunt. Nos vero id fecimus, ut Celso ejusque lectoribus evidens fieret, nobis penitus exploratum esse scelesti illius mysterii finem, tanquam a Christianorum erga Deum pietate remotissimum.

Εἶθ' ἑξῆς ἄλλους μύθους ὁ Κέλσος ἐκτίθεται, ὥς « τινων εἰς τὰς ἀρχοντικὰς μορφὰς ἐπανερχομένων, ὥστε τινὰς μὲν καλεῖσθαι (44) λέοντας, ἄλλους δὲ ταύρους, καὶ ἄλλους δράκοντας (45), ἢ ἀετοὺς, ἢ ἄρκτους, ἢ κύνας. » Εὕρομεν δὲ ἐν ᾧ εἴχομεν διαγράμματι καὶ ὃ ὠνόμασε Κέλσος τετράγωνον B σχῆμα, καὶ τὸ ἐπὶ τῶν τοῦ παραδείσου πυλῶν λεγόμενον ὑπὸ τῶν ἀθλίων ἐκείνων (46). Ἐζωγραφεῖτο δὲ ὡς διάμετρος κύκλου τινὸς πυροειδοῦς ἡ φλογίνη ῥομφαία, ὡς δορυφορουμένη τῷ τε τῆς γνώσεως ξύλῳ καὶ τῆς ζωῆς. Ὁ μὲν οὖν Κέλσος οὐκ ἠθέλησε τὰς δημηγορίας, ἢ οὐκ ἐδυνήθη ἐκθέσθαι, ἃς καθ' ἑκάστην πύλην κατὰ τοὺς τῶν ἀσεβῶν μύθους ἐροῦσιν οἱ διιόντες αὐτάς· ἡμεῖς δὲ καὶ τοῦτο πεποιήκαμεν, ἵνα τὸ τῆς ἀτελέστου τελετῆς πέρας δείξωμεν τῷ Κέλσῳ, καὶ τοῖς ἐντυγχάνουσι τῇ γραφῇ, ἐγνωκέναι ὡς ἀλλότρια (47) τῆς Χριστιανῶν περὶ τὸ Θεῖον εὐσεβείας.

34. His absolutis, quæ nobis plura addendi locum dederunt, ita Celsus prosequitur: « Isti autem aliis alia addunt, prophetarum dicta, circulos circulis inclusos, rivos Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, virtutem ex quadam Prunico virgine manantem, viventem animam, cœlum ut vivat occisum, occisam et ense terram, mactatos ut vivant multos, tollendam e mundo mortem ubi peccatum mundi mortuum fuerit, novum per angusta descensum, et portas sponte patentes. Illic ubique videas vitæ lignum et carnis resurrectionem per lignum: opinor, quia magister eorum cruci clavis affixus est et faber lignarius erat. Quod si ex prærupta dejectus rupe fuisset, aut in barathrum præcipitatus, aut laqueo præfocatus, si artem exercuisset aut coriariam, aut cæmentariam, aut ferrariam; esset super cœlos rupes vitæ, aut resurrectionis barathrum, aut funis immortalitatis, aut beatus lapis, aut ferrum charitatis, aut corium sanctum. Ecquam aniculam

C Μετὰ δὲ τὸ ἐκθέσθαι τὰ προειρημένα, καὶ τὰ ἀνάλογον (48) αὐτοῖς ἅτινα ἡμεῖς προσεθήκαμεν, τοιαῦτά φησιν ὁ Κέλσος· « Οἱ δ' ἔτι προστιθέασιν ἄλλα ἐπ' ἄλλοις, προφητῶν λόγους, καὶ κύκλους ἐπὶ κύκλοις, καὶ ἀποῤῥοίας Ἐκκλησίας ἐπιγείου, καὶ περιτομῆς, καὶ Προυνικοῦ τινος ῥέουσαν δύναμιν παρθένου, καὶ ψυχὴν ζῶσαν, καὶ σφαζόμενον οὐρανὸν ἵνα ζήσῃ, καὶ γῆν σφαζομένην μαχαίρᾳ, καὶ πολλοὺς σφαζομένους ἵνα ζήσωσι, καὶ παυόμενον ἐν κόσμῳ θάνατον, ὅταν ἀποθάνῃ ἡ τοῦ κόσμου ἁμαρτία, καὶ κάθοδον (49) αὖθις στενὴν, καὶ αὐτομάτως ἀνοιγομένας πύλας. Πανταχοῦ δ' ἐκεῖ τὸ τῆς ζωῆς ξύλον, καὶ ἀνάστασις σαρκὸς ἀπὸ ξύλου· διότι, οἶμαι, ὁ διδάσκαλος αὐτῶν σταυρῷ ἐνηλώθη, καὶ ἦν τέκτων τὴν τέχνην. Ὡς, εἰ ἔτυχεν (50) ἐκεῖνος ἀπὸ κρημνοῦ ἐῤῥιμμένος, ἢ εἰς βάραθρον ἐωσμένος, ἢ D ἀγχόνῃ πεπνιγμένος, ἢ σκυτοτόμος, ἢ λιθοξόος, ἢ σιδηρεύς· ἦν ἂν ὑπὲρ τοὺς οὐρανοὺς κρημνὸς ζωῆς, ἢ βάραθρον ἀναστάσεως, ἢ σχοινίον ἀθανασίας, ἢ λί-

dicatur sine fine, sine principio esse Deum. » Diodor., lib. II *Bibl. hist.*; Macrob., lib. I, cap. 18, *Saturnal.*, et alii, legunt Ἰαώ. Philo ex Sanchoniathone, Ἰευώ, apud Eusebium, lib. X, cap. 9, *Evang. præp.* SPENCER.

(42) Vocem αὐτοῦ quæ ab editis exciderat, restituunt omnes codd. mss.

(43) *Ἐλωΐ.* Quatuor mss., Reg., Basil., Vaticanus et Anglicanus secundus, Ἐλωαΐ.

(44) *Καλεῖσθαι.* Ita codd. Regius et Basileensis. Libri impressi, πνέεσθαι, pro quo Croius legebat γενέσθαι.

(45) *Δράκοντας.* Epiph., hær. 26, pag. 91: Εἶναι δὲ δρακοντοειδῆ τὸν ἄρχοντα τὸν κατέχοντα τὸν κόσμον τοῦτον, καὶ καταπίνοντα μὲν τὰς ψυχὰς τὰς μὴ ἐν γνώσει ὑπαρχούσας, καὶ διὰ τῆς κέρκου πάλιν ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν κόσμον, κἀντεῦθεν εἰς χοίρους καὶ εἰς ἄλλα ζῶα, καὶ πάλιν διὰ τῶν αὐτῶν ἀναφερομένας. « Addunt et hujus mundi præsidem draconis effigiem habere, ab eoque animas absorberi cognitione illa destitutas, rursumque per caudam in hunc mundum refundi. Ex quo deinceps in porcorum aliorumque animantium corpora transfusæ per eadem denuo vestigia sursum efferantur. » SPENCER.

(46) Post ἐκείνων aliquid Guieto videtur deesse, forte ξίφος, ut sensus sit: τὸ ἐπὶ τῶν τοῦ παραδείσου πυλῶν λεγόμενον ὑπὸ τῶν ἀθλίων ἐκείνων ξίφος.

(47) *Ἀλλότρια.* Lego ἀλλότριον, quod refero ad præcedens τὸ πέρας.

(48) *Ἀνάλογον.* Codd. Reg. et Basil., ἀνάλογα.

(49) Hœschelius in textu, καθόλου, male.

(50) *Ὡς, εἰ ἔτυχεν.* Sic mss. et Hœschelius in textu. At Spencerus, ὅς, εἰ ἔτυχεν.

θος μακάριος, ἢ σίδηρος ἀγάπης, ἢ σκῦτος ἅγιον. Ἢ τίς γραῦς (51), ἐπὶ τῷ βαυκαλῆσαι παιδίον μῦθον ἐπάγουσα, τοιαῦτα ψιθυρίζειν οὐκ ἂν ᾐσχύνθη; » Ἐν τούτοις δὲ δοκεῖ μοι φύρειν τὰ παρακούσματα ὁ Κέλσος. Εἰκὸς γὰρ, ὅτι εἴ τι (52) ἤκουσεν οἱασδηποτοῦν αἱρέσεως λεξείδιον, μὴ τρανώσας αὐτὸ κἂν κατὰ τὸ βούλημα ἐκείνης, ἀλλὰ τὰ ῥημάτια συμφορήσας, ἐπεδείκνυτο ἐν τοῖς μηδὲν ἐπισταμένοις, μήτε τῶν ἡμετέρων μήτε τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσιν, ὡς ἄρα πάντα τὰ Χριστιανῶν γιγνώσκοι· τοῦτο δὲ δῆλον ποιεῖ καὶ ἡ προκειμένη λέξις.

Τὸ μὲν γὰρ χρῆσθαι προφητῶν λόγοις ἡμῶν ἐστι, τῶν παριστάντων Ἰησοῦν εἶναι τὸν προκεκηρυγμένον ὑπ' αὐτῶν Χριστὸν, καὶ ἀποδεικνύντων ἐκ τῶν προφητικῶν τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ πληρωθέντα· τὸ δὲ *κύκλους ἐπὶ κύκλοις* λέγειν τάχα μὲν καὶ τῆς προειρημένης ἐστὶν αἱρέσεως κύκλῳ περιλαμβανούσης ἑνὶ, ἥν φασιν εἶναι τὴν τῶν ὅλων ψυχὴν καὶ Λευϊαθάν, τοὺς ἑπτὰ τῶν ἀρχοντικῶν κύκλους· τάχα δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐστι παράκουσμα, λέγοντος· « Κυκλοῖ κυκλῶν (53) πορεύεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἐπὶ κύκλους αὐτοῦ ἐπιστρέφει τὸ πνεῦμα. » Τὸ δ' ἀποῤῥοίας Ἐκκλησίας ἐπιγείου καὶ περιτομῆς τάχα ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ ὑπό τινων λέγεσθαι Ἐκκλησίας τινὸς ἐπουρανίου καὶ κρείττονος αἰῶνος ἀπόῤῥοιαν εἶναι τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν· καὶ περιτομῆς τινος ἐν καθαρσίῳ τινὶ ἐκεῖ γεγενημένης σύμβολον εἶναι τὴν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένην. ***Προυνικὸν*** (54) δέ τινα σοφίαν οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου ὀνομάζουσι κατὰ τὴν πεπλανημένην ἑαυτῶν σοφίαν, ἧς σύμβολον εἶναι βούλονται καὶ δώδεκα ἔτεσιν (55) αἱμοῤῥοῦσαν· ἣν παρακούσας ὁ ἅμα πάντα φύρων τὰ Ἑλλήνων, καὶ βαρβάρων, καὶ τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσιν, εἶπε τὸ Προυνικοῦ τινος δύναμιν ῥέουσαν παρθένου. *Ψυχὴ δὲ ζῶσα* τάχα μὲν ἐν ἀποῤῥήτοις λέλεκται παρά τισι τῶν ἀπὸ Οὐαλεντίνου εἰς τὸν ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζόμενον ψυχικὸν δημιουργόν· τάχα δὲ καὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν ψυχῆς νεκρᾶς ἡ ζῶσα ψυχὴ οὐκ ἀγεννῶς παρά τισι λέλεκται ἡ τοῦ σωζομένου. Σφαζόμενον δ' οὐκ οἶδα οὐρανὸν λελεγμένον, ἢ γῆν σφαζομένην μαχαίρᾳ, καὶ πολλοὺς σφαζομένους ἵνα ζήσωσι· καὶ οὐκ ἀπεικός ἐστιν ἀφ' ἑαυτοῦ ταῦτα κεκομικέναι τὸν Κέλσον.

A non pudeat puerulum sopire cantitandis **658** hujusmodi fabulis? Miscere hic videtur Celsus res a se non bene intellectas. Equidem illum suspicor pauxilla de quapiam hæresi accepisse, quæ cum quid vellent non cognosceret, dicta quædam temere profudit, ut et nostræ et hæreticæ doctrinæ imperitis in Christianorum doctrina versatissimus videretur. Quod quidem ex verbis ejus modo memoratis manifestum est.

35. Nam primum nostrum est uti prophetarum sermonibus, utpote qui inde probamus modo Jesum esse Christum quem prænuntiant, modo ex illorum scriptis ostendimus ea, quæ in illo completa esse
B narrant Evangelia. *Circulos circulis inclusos* fortasse deprompsit ex illa hæresi, quæ septem potestatum circulos uno includit, quem rerum omnium animam et Leviathan vocat. Forte etiam id sumptum est ex male intellecto Ecclesiastæ loco, ubi dicitur: « In circuitu pergit spiritus, et in circulos suos revertitur [56]. » Quod ait de rivis Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, ductum id suspicor ex eo quod nonnulli dicunt Ecclesiam hanc terrestrem ex Ecclesia cœlesti melioreque Æone esse derivatam, et circumcisionem, de qua in lege, esse signum cujusdam circumcisionis, qua homines in quodam illic loco purgantur. *Prunicus* vero ea est, quam Valentiniani male sana sapientia sapientiam appellant, ejusque volunt figuram fuisse feminam illam, quæ
C duodecim annos fluxu sanguinis laboravit. Quod Celsus prave usurpans, omniaque Græcorum, barbarorum hæreticorumque confundens, loquitur de potestate quæ ex Prunico quodam virgine dimanat. Quod ad *animam viventem* attinet, arcanum fortasse est Valentinianorum dictum de conditore quem animalem vocant: aut fortasse id non absurde dictum fuit a quibusdam, ut anima mortua distingueretur ab vivente anima ejus qui salvatur. Quid sit occisum cœlum, quid interfecta terra, quid multi mactati ut vivant, prorsus nescio. Hæc illum e scipso finxisse facile crediderim.

[56] Eccle. I, 16.

(51) *Ἢ σκῦτος ἅγιον. Ἢ τίς γραῦς.* Libri antea editi, ἢ σκῦτος ἅγιόν ἐστιν· ἢ τίς γραῦς, sed a mss. recte abest ἐστίν, et Boherellus insuper delendum putat secundum ἢ.

(52) *Εἴ τι.* Uncis includitur in libris antea editis, et desideratur in ms. Anglicano primo.

(53) *Κυκλοῖ κυκλῶν.* Guieto videtur scribendum, κύκλῳ κυκλῶν.

(54) *Προυνικόν.* Ita optime codex Vaticanus. Vitiosam esse libb. editorum lectionem Προυνικήν, unde patet quod ipsimet paulo post habeant Προυνικοῦ τινος. Petav. in *Animadvers.* ad Epiph., hær. 31: « Origenes in Celsum tomo VI, Προυνικὴν δέ τινα, etc. Sed unam quamdam ac singularem Προύνικον a Valentinianis appellatam non puto, cum Προυνίκους Æones omnes nuncupaverit hoc quidem in libro. » Recte quidem, Petavi, ut constat ex libro Valentiniano, cujus fragmentum exstat apud Epiphanium, hær. 31 At hæresium scriptores
D unius Προυνίκου, quæ cæteris præcellere videtur, sæpius meminerunt. Epiphanius, hær. 37: Φάσκουσι γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄνω Αἰῶνος προβεβλῆσθαι Αἰῶνας, καὶ κατώτερον γεγενῆσθαι ὁ [forte legend. τὸν] Ἰαλδαβαώθ· τοῦτον δὲ προβεβλῆσθαι κατὰ ἀδράνειαν καὶ ἄγνοιαν τῆς ἰδίας μητρὸς, τουτέστι τῆς ἄνω Προυνείκου, etc. « Etenim ab Æone summo propagatos Æonas existimant: e quibus infimus est Jaldabaoth, quem ex imbecillitate ignorantiaque suæ matris exortum referunt; hoc est illius supremæ, quam Prunicum appellant. » Et paulo post: Πρὸς ἐπιβουλὴν δὲ καὶ τοῦ Ἰαλδαβαὼθ ἡ ἄνω μήτηρ ἡ καλουμένη Προύνεικος. « Cœlestis autem mater, quæ et Prunicus appellatur, adversus Jaldabaoth tale quid est machinata. » Vide ibidem, pag. 272; Iren., lib. I, cap. 29, 30. Epiphanium, hær. 25, pag. 78, et Petavii *Animadversiones* ad eamdem hæresin. SPENCER.

(55) *Καὶ δώδεκα ἔτεσιν.* Guieto videtur scriben-

36. Quod addit, « tollendam e mundo esse mortem, ubi mundi peccatum exstinctum fuerit, » idem et nos diceremus ad explicandum istud Apostoli : « Postquam posuerit omnes inimicos sub pedibus ejus, tunc novissima inimica destruetur mors [57]. » **659** Qua de re et illud scriptum est : « Cum mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria [58]. » Rursus *novus angustusque descensus* fuit fortasse excogitatus ab iis, qui animæ in varia corpora transmigrationem credunt. *Portas* vero *sponte patentes* credibile est a quibusdam inductas fuisse, ut explicarent istud : « Aperite mihi portas justitiæ, ut ingressus in eas confitear Domino : hæc porta Domini, justi intrabunt in eam [59] ; » rursusque in psalmo nono : « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion [60]. » Portas mortis Scriptura vocat peccata, quæ ad interitum ducunt ; portas vero Sion intelligit recta facta ; unde liquet portas justitiæ easdem esse ac portas virtutis, quæ virtutis recteque factorum studioso sponte patefiunt. De ligno vitæ [61] commodius dissereret is, qui paradisum Dei ab ipso Deo plantatum, de quo in Genesi, enarraret. Resurrectionem quam non intellexit, Celsus jam sæpius irriserat ; sed dictis minime contentus ait a nobis resurrectionem carnis per lignum prædicari ; opinor, prave detorquens id quod figurate dictum est : « Per lignum mors et per lignum vita ; mors per Adamum, vita autem per Christum [62]. » Deinde cavillis in lignum ludens, ex duplici capite illud incessit, dum ait « lignum a nobis idcirco celebrari, aut quia magister noster affixus patibulo est, aut quia is faber erat. » Verum non animadvertit mentionem de ligno vitæ in litteris Mosaicis fieri, deinde nusquam in Evangeliis ab Ecclesia receptis Jesum dici fabrum.

Παυόμενον δὲ ἐν κόσμῳ θάνατον, ὅταν ἀποθάνῃ ἡ τοῦ κόσμου ἁμαρτία, λέγοιμεν ἂν ἡμεῖς τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ μυστικὸν διηγούμενοι οὕτως ἔχον· « Ὅταν δὲ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, τότε ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. » Λέλεκται δὲ καὶ, « Ὅταν τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. » *Κάθοδον* δὲ αὖθις *στενὴν* τάχα οἱ τὴν μετενσωμάτωσιν εἰσάγοντες φήσουσιν. *Αὐτομάτως* δὲ *ἀνοιγομένας πύλας* λελέχθαι οὐκ ἀπίθανόν ἐστιν ὑπό τινων αἰνισσομένων καὶ διηγουμένων τὸ, « Ἀνοίξατέ μοι πύλας δικαιοσύνης, ἵν' εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσωμαι τῷ Κυρίῳ· αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » Καὶ πάλιν ἐν ἐνάτῳ ψαλμῷ λέλεκται· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών. » Πύλας δὲ θανάτου τὰς ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν φερούσας ἁμαρτίας φησὶν εἶναι ὁ λόγος· ὥσπερ καὶ πύλας Σιὼν ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰς καλὰς πράξεις· οὕτω δὲ καὶ πύλας δικαιοσύνης, ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ τὰς πύλας τῆς ἀρετῆς· αὗται δὲ ἐξ ἑτοίμου ἀνοίγονται τῷ μεταδιώκοντι τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις. Περὶ δὲ τοῦ τῆς ζωῆς ξύλου εὐκαιρότερόν τις διηγήσεται, ἑρμηνεύων τὰ περὶ τὸν ἐν τῇ Γένεσει ἀναγεγραμμένον παράδεισον τοῦ Θεοῦ φυτευόμενον ὑπ' αὐτοῦ. Πολλάκις μὲν οὖν ἐχλεύασεν ὁ Κέλσος ἣν οὐκ ἐνόησεν ἀνάστασιν· νῦν δ', οὐκ ἀρκεσθεὶς τοῖς εἰρημένοις, φησὶ λέγεσθαι ἀνάστασιν σαρκὸς ἀπὸ ξύλου· παρακούσας, οἶμαι, τοῦ συμβολικῶς εἰρημένου, ὅτι, « Διὰ ξύλου θάνατος, καὶ διὰ ξύλου ζωή· θάνατος μὲν κατὰ τὸν Ἀδὰμ, ζωὴ δὲ κατὰ τὸν Χριστόν. » Εἶτα παίζων τὰ περὶ τοῦ ξύλου, ἀπὸ δύο τόπων αὐτὸ χλευάζει, λέγων, « διὰ τοῦτο αὐτὸ παραλαμβάνεσθαι, ἢ ὅτι ἐπὶ σταυρῷ ἐνηλώθη ὁ διδάσκαλος ἡμῶν, ἢ ἐπεὶ τέκτων ἦν τὴν τέχνην· » οὐχ ὁρῶν, ὅτι τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν τοῖς Μωϋσέως ἀναγέγραπται γράμμασιν· ἀλλὰ καὶ οὐ βλέπων, ὅτι οὐδαμοῦ (56) τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις φερομένων Εὐαγγελίων τέκτων αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀναγέγραπται.

37. Putans autem nos, ut crucem allegoriis explicaremus, finxisse lignum illud vitæ, et huic errori suo consentanea loquens : « Si ex prærupta, in-

Οἴεται δὲ καὶ τροπολογοῦντας ἡμᾶς περὶ τοῦ σταυροῦ ἀναπεπλαχέναι τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ ἀκολούθως ἑαυτοῦ τῷ περὶ τούτου σφάλματί φησιν,

[57] I Cor. xv, 25, 26. [58] Ibid. 54. [59] Psal. cxvii, 19. [60] Psal. ix, 14. [61] Gen. ii, 8. [62] I Cor. xv, 22.

dum, τὴν δώδεκα ἔτεσιν. Vide Iren. lib. i; Epiph., hæres. 31, pag. 206, 207.

(56) *Οὐδαμοῦ*. Grot. in *Adnot.* ad Matth. cap. xiii, com. 55 : « Aut memoria fefellit Origenem, aut Marci exemplaria, cap. vi, 3, eo tempore aliam habuerunt scripturam : diserte enim dicit, οὐδαμοῦ, » etc. Quid vis, Origenes? Nonne eum, qui juga facit et aratra, fabrum appellamus? Audi Justinum in *Dialogo cum Tryphone*, p. 316 : Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην, καὶ νομιζομένου Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος υἱοῦ ὑπάρχειν, καὶ ἀειδοῦς, ὡς αἱ Γραφαὶ ἐκήρυσσον, φαινομένου, καὶ τέκτονος νομιζομένου (ταῦτα γὰρ τὰ τεκτονικὰ ἔργα εἰργάζετο ἐν ἀνθρώποις ὤν, ἄροτρα καὶ ζυγά· διὰ τούτων καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης σύμβολα διδάσκων, καὶ ἐνεργῆ βίον). « Et cum ad Jordanem venisset Jesus, et Josephi fabri lignarii filius haberetur ; informis videlicet, quemadmodum Scripturæ annuntiaverant, apparens, faberque adeo et ipse putaretur esse (fabrilia namque, cum in hominibus esset, faciebat opera, aratra et juga conficiens; per hæc et justitiæ docens signa, et vitam non otiosam). » Nobis etiam vetustissimæ picturæ Josephum exhibent una cum Jesu tabulas ligneas et instrumenta huic arti propria tractantem. In ore omnium aut faber, aut fabri lignarii filius audit. Bedam solummodo et Hilarium juvat seorsim ire, qui artem ferrariam eumdem exercuisse volunt : hic *Can.* in Matth. xiii: « Plane hic fabri erat filius, ferrum igne vincentis, omnem sæculi virtutem judicio decoquentis, massamque formantis in omne opus utilitatis humanæ ; » ille libro in Evang. secundum Marcum, c. ii : « Nam etsi humana non sunt comparanda divinis, typus tamen integer est, quia Pater Christi igni operatur et spiritu : unde et de ipso tanquam de fabri filio præcursor suus ait : *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne* ; quia vasa iræ sui spiritus igne molliendo in misericordiæ vasa commutat. » Spencer.

ὅτι « Εἴπερ ἔτυχεν ἐκεῖνος κατὰ κρημνοῦ ἐῤῥιμμένος, ἢ εἰς βάραθρον ἐωσμένος, ἢ ἀγχόνῃ πεπνιγμένος· ἦν ἂν ὑπὲρ τοὺς οὐρανοὺς ἀναπεπλασμένος κρημνὸς ζωῆς, ἢ βάραθρον ἀναστάσεως, ἢ σχοινίον ἀθανασίας. » Πάλιν τ' αὖ φησιν, ὅτι, « Εἴπερ διὰ τὸ τέκτονα αὐτὸν γεγονέναι ἀναπέπλασται τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ἠκολούθησεν ἄν, εἰ μὲν σκυτοτόμος ἦν, λέγεσθαί τινα περὶ σκύτους ἁγίου· εἰ δὲ λιθοξόος, περὶ λίθου μακαρίου· εἰ δὲ σιδηρεὺς, περὶ σιδήρου ἀγάπης. » Τίς οὖν οὐχ ὁρᾷ αὐτόθεν τὸ εὐτελὲς αὐτοῦ τῆς κατηγορίας, διαλοιδορουμένου ἀνθρώπους, οὓς ἐπηγγείλατο ἐπιστρέφειν ὡς ἀπατωμένους; Ἑξῆς δὲ τούτοις λέγει ἁρμόζοντα μὲν τοῖς ἀναπλάσμασι (57) τούς τε λεοντοειδεῖς καὶ ὀνοκεφάλους καὶ δρακοντοειδεῖς ἄρχοντας, καὶ εἴ τις ἐκείνοις παραπλησίως ἐμυθολόγησεν· οὐ μὴν καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας· ἀληθῶς γὰρ καὶ γραῦς ἐπὶ τῷ βαυκαλῆσαι παιδίον μεθύουσα μῦθον ἐπᾴδειν τοιοῦτον καὶ ψιθυρίζειν τῷ παιδίῳ ἐπῃσχύνθη, ὁποῖον οἱ τοὺς ὀνοκεφάλους ἀναπλάσαντες, καὶ τὰς καθ' ἑκάστην πύλην ὡσπερεὶ δημηγορίας. Τὰ δὲ τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Κέλσος οὐκ ἐπίσταται, ἅπερ πάνυ ὀλίγοι ἰσχύκασι (58) συνιέναι, οἱ πάντα τὸν βίον ἑαυτῶν ἀναθέντες κατὰ τὴν Ἰησοῦ ἐντολὴν τῷ ἐρευνᾶν τὰς Γραφὰς, καὶ μᾶλλον τῶν φιλοσοφησάντων Ἑλλήνων περί τινος νομιζομένης ἐπιστήμης ἀνάληψιν κεκμηκότες περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ βουλήματος τῶν ἱερῶν γραμμάτων.

Οὐκ ἀρκεσθεὶς δ' ὁ γεννάδας τοῖς ἀπὸ τοῦ διαγράμματος, ἐβουλήθη ὑπὲρ τοῦ αὐξῆσαι τὰς καθ' ἡμῶν κατηγορίας, τῶν μηδὲν ἐχόντων κοινὸν πρὸς ἐκεῖνο, διὰ μέσου ἄλλ' ἅττα εἰπεῖν, ἐπαναλαβὼν τὰ ἐκείνων ὡσπερεὶ ἑτέρων (59). Φησὶ γάρ· « Θαῦμα δ' αὐτῶν οὐχ ἥκιστα ἐκεῖνο· ἐξηγοῦνται γάρ τινα μεταξὺ τῶν ὑπερουρανίων ἀνωτέρω κύκλων ἐπιγεγραμμένα, ἄλλα τε καὶ δύο ἅττα, *μεῖζόν* τε καὶ *μικρότερον* Υἱοῦ καὶ Πατρός. » Εὕρομεν δ' ἡμεῖς ἐν τούτῳ τῷ διαγράμματι τὸν μείζονα κύκλον καὶ τὸν μικρότερον· ὧν ἐπὶ τῆς διαμέτρου ἐπεγέγραπτο ***Πατὴρ καὶ Υἱός***· Καὶ μεταξὺ τοῦ μείζονος, ἐν ᾧ μικρότερος ἦν, καὶ ἄλλους συγκειμένους (60) ἐκ δύο κύκλων, τοῦ μὲν ἐξωτέρου ξανθοῦ, τοῦ δὲ ἐνδοτέρω κυανοῦ (61), τὸ ἐπιγεγραμμένον διάφραγμα πελεκοειδεῖ σχήματι. Καὶ ἀνωτέρω μὲν αὐτοῦ κύκλον βραχὺν ἐχόμενον τοῦ μείζονος τῶν προτέρων, ἐγγεγραμμένην ἔχοντα *Ἀγάπην*· κατωτέρω δὲ ἐχόμενον τοῦ κύκλου, γεγραμμένην ἔχοντα *ζωήν*. Τῷ δὲ δευτέρῳ κύκλῳ ἐνεγέγραπτο, περιπεπλεγμένῳ καὶ ἐμπεριειληφότι ἄλλους δύο κύκλους, καὶ ἄλλο σχῆμα ῥομβοειδὲς, *Σοφίας πρόνοιαν* (62)· καὶ ἔνδον μὲν τῆς κοινῆς αὐτῶν τομῆς, *Σοφίας φύσις*. Ἀνωτέρω δὲ τῆς κοινῆς αὐτῶν τομῆς, κύκλος ἦν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο ***Γνῶσις***· κατωτέρω δὲ ἄλλος, ἐν ᾧ

A quit, rupe dejectus, aut in barathrum præcipitatus, aut laqueo præfocatus fuisset, illi sine dubio super cœlos rupem vitæ, aut barathrum resurrectionis, aut immortalitatis funem collocassent. » Et rursus : « Si propterea confictum est lignum vitæ, quia faber ille erat, ergo si coriarius fuisset, nobis obtruderent corium sanctum; **660** si cæmentarius, beatum lapidem; si ferrarius, ferrum charitatis. » At quis non videt quanti fieri debeant hujusmodi calumniæ hominis injuriis lacessentis, quos ut deceptos convertere pollicitus fuerat? His adjicit quæ conveniunt iis fabulatoribus, qui suis potestatibus leonis formam, aut asini caput, aut draconis speciem accommodant; sed quæ minime congruunt Ecclesiæ sectatoribus : verum enim est nequidem
B bibacem aniculam sine pudore ad sopiendum puerum garrituram esse ineptias, cujusmodi effutiunt qui monstra asinino capite et illas quasi conciones ad singulas portas comminiscuntur. Quæ vero docet Ecclesia, Celsus ea prorsus ignorat, et illa pauci potuerunt intelligere; illi nempe qui ex Jesu præcepto totum suæ vitæ tempus in scrutandis Scripturis insumpserunt, magisque in earum assequenda mente laborarunt, quam Græcorum philosophi ad consequendum nescio quas opiniones, in quibus positam esse scientiam existimant.

38. Nec satis habuit vir ille strenuus diagramma exagitasse; ut plures contra nos, licet nihil nobis
C cum illo diagrammate sit, accumularet calumnias, alia interseruit ex illis quidem hæreticis sumpta, sed quasi tamen ad alios pertinerent : « Neque hoc illorum, inquit, minus admirandum est, quod inter altiores illos circulos, qui supra cœlos sunt, inscripta quædam visuntur, quæ interpretari solent, et præsertim duo illa verba, *majus* et *minus*, quorum unum ad Patrem, alterum ad Filium referunt. » Equidem in illo diagrammate majorem et minorem circulum vidi, quorum diametro inscriptum erat, *Pater* et *Filius*. Præterea inter majorem circulum, in quo minor ductus fuerat, et alium ex duobus constantem, quorum alter flavus extra, alter cæruleus intra erat, pictum quasi septum fuerat securis spe-
D cie. Supra istud circulus exiguus circulum prioribus majorem tangebat cum hac inscriptione, Charitas; infra vero alter eumdem circulum tangens inscriptum habebat, *Vita*; in secundo circulo ex lineis insertis conflato et alios duo circulos quamdamque rhombi figuram complectente inscriptum legebatur, *Sapientiæ providentia*; et in communi eorum sectione, *Sapientiæ natura*. Supra communem eorum sectionem erat et alter circulus in quo

(57) *Ἀναπλάσμασι*. Lege cum Boherello, ἀναπλάσασι.

(58) *Ἰσχύκασι*. Sic codd. Regius et Basil. Alias, ἐσχήκασι.

(59) Hœschelius in textu, ὡς περὶ ἑτέρων.

(60) *Καὶ ἄλλους συγκειμένους*. Interpres Gelenius vertit, quasi legatur, καὶ ἄλλου συγκειμένου, quod probat Boherellus.

(61) *Τοῦ δὲ ἐνδοτέρω κυανοῦ*. Legit Boherellus, τοῦ δὲ ἐνδοτέρου κυανοῦ.

(62) *Σοφίας πρόνοιαν*. Boherellus mallet in recto, σοφίας πρόνοια.

scriptum erat, *Scientia;* et infra alius in quo inscriptum erat, *Intelligentia.* Atque in his immorati sumus, data a Celso occasione, ut lectores cognoscerent, quæ et nos ipsi vituperamus, ea nobis magis, quam illi, explorata esse; non vero ex inanibus accepta rumoribus. An autem ii, qui hujusmodi nugas laudi ducunt, quasdam etiam magicas profiteantur artes, an
661 eorum hæc sit sapientiæ summa, id non affirmo, siquidem nihil unquam simile deprehendi: viderit Celsus, qui mendacii jam sæpius absurdarumque calumniarum convictus est, num hic etiam mentiatur, num vero id quod in suo scripto exposuit, revera de quibusdam a nostra fide alienis invenerit.

39. Posthæc de iis loquens, qui magicas artes adhibent atque præstigias, barbarisque quosdam dæmones vocant nominibus, illos ait simile quid facere ac illi, qui iisdem de rebus mirifica quædam facere videntur coram iis, qui nesciunt earum alia esse nomina apud Græcos, alia apud Scythas. Deinde hæc adducit ex Herodoto, « Apollinem a Scythis vocari Gongosyrum; Neptunum, Thagimasaden; Venerem, Argimpasam; Vestam, Tabiti. » Quærent harum rerum periti annon hic etiam Celsus cum Herodoto mentiatur. Nesciunt enim Scythæ utrum ii quos deos putant, iidem sint apud Græcos. Quæ enim probabilitas est Apollinem a Scythis Gongosyrum appellari? Non enim arbitror ex Gongosyro, si Græcam in linguam verteretur, deduci posse etymologiam Apollinis, aut Apollinem Scythica lingua idem significare ac Gongosyrum. Necdum idem de reliquis dico. Alia enim ex causa Græci et ex alia origine deorum suorum nomina derivarunt, ex alia Scythæ, ex alia Indi, ex alia Æthiopes, aut Afri, aut quicunque, relicta prima et pura Conditoris notione, suis diis nomina pro libitu indiderunt. Verum de his jam supra satis a nobis dictum est: nempe ubi probavimus non eumdem esse Sabaoth et Jovem; et ubi nonnulla de linguarum diversitate ex sacris Scripturis observavimus. Lubens igitur hæc prætermitto, in quibus Celsum sequi non possem, quin jam dicta repeterem. Deinde rursus magicas præstigias nobis occinit, easque fortasse nemini tribuit; cum sit nemo, qui in religione qualem aggreditur, hujusmodi artem exerceat: aut fortasse respicit ad eos, quibus solemne est hoc artificio uti coram simplicibus, ut quædam divina potestate efficere videantur. Hæc vero sunt ejus verba: « Quid opus est ut commemorem illos omnes, qui aut expiationes, aut carmina vocesque pellendis arcendisque incommodis

A ἐπεγέγραπτο *Σύνεσις.* Καὶ ταῦτα δὲ παρειλήφαμεν εἰς τὸν κατὰ Κέλσου λόγον, ἵνα παραστήσωμεν τοῖς ἐντυγχάνουσι, τρανότερον ἐκείνου ἐγνωκέναι, καὶ οὐκ ἐκ παρακουσμάτων, τὰ καὶ ὑφ' ἡμῶν κατηγορούμενα. Εἰ δὲ καὶ ὑπισχνοῦνται οἱ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις σεμνυνόμενοι μαγικήν τινα γοητείαν, καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τὸ τῆς σοφίας κεφάλαιον· ἡμεῖς μὲν οὐ διαβεβαιούμεθα, οὐδὲ γὰρ ἱστορήσαμεν τὸ τοιοῦτον· Κέλσος δὲ ἂν εἰδείη, ὁ πολλάκις ἤδη ἁλοὺς ψευδομαρτυριῶν καὶ ἀλόγων κατηγοριῶν, πότερον καὶ ἐν τούτοις ψεύδεται, ἤ τι περί τινων ξένων καὶ ἀλλοτρίων τῆς πίστεως τοιοῦτον καταλαβὼν ἐξέθετο ἐν τῷ ἑαυτοῦ συγγράμματι.

Εἶτα πρὸς τοὺς χρωμένους φησὶ (63), μαγείᾳ
B τινὶ καὶ γοητείᾳ, καὶ καλοῦντας ὀνόματα βαρβαρικὰ δαιμόνων τινῶν, τοιαῦτα (64)· ὅτι ὅμοιον οὗτοι πράττουσι τοῖς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὑποκειμένοις τερατευομένοις πρὸς τοὺς μὴ εἰδότας ἄλλα μὲν αὐτῶν εἶναι τὰ ὀνόματα παρ' Ἕλλησιν, ἄλλα δὲ παρὰ Σκύθαις. Εἶτ' ἐκτίθεται ἀπὸ Ἡροδότου (65) λαβὼν, ὡς τὸν μὲν Ἀπόλλωνα Γογγόσυρον (66) καλοῦσι Σκύθαι, τὸν δὲ Ποσειδῶνα Θαγιμασάδα, τὴν δ' Ἀφροδίτην Ἀργίμπασαν, Ἑστίαν δὲ Ταβιτί. Ἐξετάσει δὲ ὁ δυνάμενος, μή πη καὶ περὶ τούτων σὺν Ἡροδότῳ ὁ Κέλσος ψεύδεται· ἅτε μὴ ἐπισταμένων Σκυθῶν τὰ αὐτὰ Ἕλλησιν ὑποκείμενα περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν. Ποία γὰρ πιθανότης, τὸν Ἀπόλλωνα Γογγόσυρον παρὰ Σκύθαις καλεῖσθαι; οὐ γὰρ ἡγοῦμαι, ὅτι μεταλαμβανόμενος
C εἰς Ἑλλάδα φωνὴν ὁ Γογγόσυρος τὴν ἐτυμολογίαν παρίστησι τοῦ Ἀπόλλωνος· ἢ ὁ Ἀπόλλων εἰς τὴν Σκυθῶν διάλεκτον τὸν Γογγόσυρον σημαίνει· οὔπω δὲ οὐδὲ περὶ τῶν λοιπῶν ταυτόν τι ἐρεῖ (67)· ἀπ' ἄλλων γὰρ ὁρμώμενοι Ἕλληνες πραγμάτων καὶ ἐτυμολογιῶν οὕτως ὠνόμασαν τοὺς παρ' ἑαυτοῖς νομιζομένους θεούς· ἀπ' ἄλλων δὲ Σκύθαι· οὕτω δὲ καὶ ἀπ' ἄλλων μὲν Πέρσαι, ἀπ' ἄλλων δὲ Ἰνδοὶ, ἢ Αἰθίοπες, ἢ Λίβυες· ἢ ὅπως φίλον ἑκάστοις ὀνομάζειν, μὴ μείνασιν ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ καθαρᾶς ἐννοίας τοῦ τῶν ὅλων Δημιουργοῦ. Αὐτάρκως δ' ἡμῖν εἴρηται καὶ ἐν τοῖς πρὸ τούτων, βουλομένοις παραστῆσαι μήτ' αὐτὸν εἶναι (68) Σαβαὼθ ἢ Δία· ὅτε καὶ περὶ τῶν διαλέκτων τι ἀπὸ τῶν θείων παρετιθέμεθα γραμμάτων. Ἑκόντες οὖν ὑπερβαίνομεν ταῦτα, ἐν οἷς ἐπὶ ταυτολογίαν
D ἡμᾶς ὁ Κέλσος καλεῖ. Εἶτα, πάλιν φύρων τὰ ἀπὸ τῆς μαγικῆς γοητείας καὶ προσάπτων τάχα μὲν οὐδενὶ, τῷ μὴ εἶναι τοὺς μαγγανεύοντας, προφάσει τῆς κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦτον θεοσεβείας, τάχα δέ τισι καὶ πρὸς τοὺς εὐεξαπατήτους χρωμένοις τοιούτοις, ἵνα δοκοῖεν θείᾳ δυνάμει τι ποιεῖν, ἐκτίθεταί τινα, λέγων· « Τί με δεῖ καταριθμεῖν ὅσοι καθαρμοὺς ἐδί-

(63) *Φησί.* Libb. editi, [ὡς] φησι, sed redundat illud ὡς quod nec in omnibus mss. exstat. Præterea verbum φησί collocari malim ante τοιαῦτα sequens.

(64) *Τοιαῦτα.* Hœschelius in textu, ταῦτα.

(65) *Ἀπὸ Ἡροδότου.* Herodot., lib. IV, pag. 275.

(66) *Γογγόσυρον.* Sic ubique omnes codd. mss. Apud vulgatos Herodoti libros, Οἰτόσυρον. Mox codd. Regius, Basileensis, Vaticanus et Anglicanus secundus, Θαγιμασάδα; alii, Θατιμασάδα. Vulgati Herodoti libri, Θαμιμασάδην. Ibidem omnes mss., Ἀργίμπασαν. Vulgati Herodoti libri, Ἀρτίμπασαν.

(67) *Ἐρεῖ.* Boherello videtur forte legendum, εἴρηται. Ego lego, ἐρῶ.

(68) *Μήτ' αὐτὸν εἶναι,* etc. Guieto scribendum videtur, μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι Σαβαὼθ ἢ Δία, vel potius, μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι Σαβαὼθ καὶ Δία.

δαξαν, ἢ λυτηρίους ᾠδὰς, ἢ ἀποπομπίμους φωνὰς, ἢ ἐκτύπους (69), ἢ δαιμονίους σχηματισμοὺς, αἰσθητῶν, ἢ ἀριθμῶν, ἢ λίθων, ἢ φυτῶν, ἢ ῥιζῶν, καὶ ὅλως παντοδαπῶν χρημάτων παντοῖα ἀλεξιφάρμακα; Περὶ ὧν οὐκ ἀπαιτεῖ ἡμᾶς ἀπολογήσασθαι τὸ εὔλογον· ἅτε οὐδὲ κατὰ ποσὸν ἐνεχομένους τοιαύταις ὑπονοίαις.

Μετὰ ταῦτα παραπλήσιόν τι ποιεῖν μοι δοκεῖ τοῖς διὰ πολλὴν τὴν πρὸς Χριστιανοὺς ἀπέχθειαν διαβεβαιουμένοις πρὸς τοὺς μηδαμῶς εἰδότας τὰ Χριστιανῶν, ὅτι ἄρα τῇ πείρᾳ κατείληφε (70) Χριστιανοὺς ἐσθίοντας σάρκας παιδίων, καὶ μίξεσι ταῖς πρὸς τὰς παρ' αὐτοῖς γυναῖκας ἀνέδην (71) χρωμένους. Ὡς γὰρ ταῦτα λεγόμενα ἤδη καὶ ὑπὸ τῶν πολλῶν, καὶ πάντη ἀλλοτρίων τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσεβείας, καταγιγνώσκεται ὡς κατεψευσμένα Χριστιανῶν· οὕτως εὑρεθείη ἂν καὶ τὰ τοιαῦτα τῷ Κέλσῳ κατεψευσμένως εἰρημένα, ἐν οἷς ἔφησεν « ἑωρακέναι παρά τισι πρεσβυτέροις, τῆς ἡμετέρας δόξης τυγχάνουσι, βιβλία βάρβαρα, δαιμόνων ὀνόματα ἔχοντα καὶ τερατείας· » καὶ ἔφασκε, « τούτους τοὺς δῆθεν πρεσβυτέρους τῆς ἡμετέρας δόξης οὐδὲν μὲν χρηστὸν ὑπισχνεῖσθαι, πάντα δ' ἐπ' ἀνθρώπων βλάβαις. » Καὶ εἴθε πάντα τὰ ὑπὸ Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν λεγόμενα τοιαῦτα ἦν! ἵν' ὑπὸ τῶν πλείστων ἐλέγχηται, πείρᾳ καταλαβόντων τὰ τοιαῦτα εἶναι ψευδῆ ἐκ τοῦ καὶ συμβεβιωκέναι Χριστιανῶν τοῖς πλείστοις, καὶ μηδὲν τοιοῦτο περὶ αὐτῶν μηδ' ἀκηκοέναι.

Μετὰ ταῦτα, ὡσπερεὶ ἐπιλαθόμενος ὅτι κατὰ Χριστιανῶν αὐτῷ πρόκειται γράφειν, φησί· « Διονύσιόν τινα, μουσικὸν Αἰγύπτιον συγγενόμενον αὐτῷ, εἰρηκέναι περὶ τῶν κατὰ τὴν μαγείαν, ὅτι πρὸς ἀπαιδεύτους μὲν αὐτὴ δύναται καὶ πρὸς διαφθαρέντας τὰ ἤθη· πρὸς δὲ τοὺς φιλοσοφήσαντας, οὐδὲν οἷά τέ ἐστιν ἐνεργεῖν, ἅτε τῆς ὑγιεινῆς διαίτης προνοησαμένους. » Εἰ μὲν οὖν προέκειτο περὶ μαγείας νῦν ἡμῖν διαλαβεῖν, κἂν προσεθήκαμεν οἷς ἀνωτέρω περὶ αὐτῆς εἰρήκαμεν εἰς τοῦτο ὀλίγα· ἐπεὶ δὲ τὰ ἐπικαιρότερα χρὴ λέγειν πρὸς τὸ Κέλσου σύγγραμμα, περὶ μαγείας φαμὲν, ὅτι ὁ βουλόμενος ἐξετάσαι, πότερόν ποτε καὶ φιλόσοφοι ἁλωτοί εἰσιν αὐτῇ ἢ μή (72), ἀναγνώτω τὰ γεγραμμένα Μοιραγένει τῶν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως μάγου καὶ φιλοσόφου ἀπομνημονευμάτων· ἐν οἷς ὁ μὴ Χριστιανὸς, ἀλλὰ φιλόσοφος, ἔφησεν ἁλῶναι ὑπὸ τῆς ἐν Ἀπολλωνίῳ μαγείας οὐκ ἀγεννεῖς τινας φιλοσόφους, ὡς πρὸς γόητα αὐτὸν εἰσελθόντας· ἐν

A idoneas, aut formas effigiesque dæmonum facere, aut varia amoliendis veneficiis remedia in vestibus, in numeris, in lapidibus, in plantis, in radicibus, in cujusvis denique generis rebus invenire docuerunt? » **662** Quas criminationes non postulat recta ratio ut refellamus, cum horum criminum in nos ne levissima quidem suspicio conveniat.

40. In iis, quæ Celsus addit, mihi videtur illis similis, qui infenso adversus Christianos odio affirmant coram hominibus religionis Christianæ ignaris, Christianos ab ipsis deprehensos fuisse, dum carnibus infantulorum vescerentur et cum feminis promiscue sine pudore rem haberent. Ut enim jam compertum est multis iisque a nostra religione prorsus alienis hujusmodi calumnias confictas esse,
B sic etiam falsi convinceretur id quod refert Celsus, « vidisse se apud quosdam nostræ religionis presbyteros libros barbaros, in quibus dæmonum nomina et præstigiæ videbantur. » Quibus subdit « illos nostri cultus presbyteros nihil boni, nihil nisi in hominum perniciem polliceri. » Utinam his similia essent omnia, quæ contra Christianos a Celso dicta sunt. Tum enim plerique re ipsa experti intelligerent mera esse mendacia; quippe qui nihil de hujusmodi rebus audierunt, licet cum Christianis societatem habuerint.

41. Postea tanquam oblitus se contra Christianos agere: « Audivi, inquit, ex Dionysio quodam musico Ægyptio mecum versante,
C magicam artem aliquid posse in ignaros et corruptis moribus homines; in philosophos autem, qui salubri victus ratione utuntur, nihil habere virium. » Hic si de arte magica disserendi consilium esset, iis quæ jam de illa dixi addere nonnulla possem: sed præstat in iis insistere quæ propius ad Celsi scriptionem pertinent. Qui scire voluerit possitne quid an nihil in philosophos ars magica, legat is editas ab Mœragene res Apollonii Tyanei magi simul et philosophi memorabiles. Mœragenes autem ille non Christianus, sed philosophus erat. Refert tamen plurimos nec ignobiles philosophos magica Apollonii arte captos fuisse et ad eum quasi ad incantatorem ventitasse. Inter alios de Euphrate, opinor, mentionem facit et de
D quodam Epicureo. **663** Id nos uti propria experientia compertum affirmamus, nihil esse quod

(69) *Ἐκτύπους*. Sic Anglicanus primus, libri autem editi κτύπους, pro quo legebat Boherellus cum interprete Gelenio τύπους. Mox pro αἰσθητῶν, omnino legendum cum eodem Gelenio et Boherello, ἐσθήτων.

(70) *Κατείληφε*. Legit Boherellus, κατειλήφασι. Vide adnotationes ad lib. I, numerum primum.

(71) Codd. Reg., Basil. et Vaticanus, ἀνέδην. Libb. editi, ἀναίδην.

(72) *Ἢ μή*. Recte codd. Reg. et Basileensis. Libb. autem editi, εἰ μὴ, male. Mox Guieto scribendum videtur, Μοιραγένει περὶ τῶν Ἀπολλωνίου. De Mœragene hæc adnotavit Spencerus. At ejus libris fidem adhibendam negat Philostratus, lib. I, cap. 3, *De vita Apollonii*: Οὐ γὰρ Μοιραγένει γε προσεκτέον, βιβλία μὲν ξυντιθέντι ἐς Ἀπολλώνιον τέτταρα, πολλὰ δὲ τῶν περὶ τὸν ἄνδρα ἀγνοήσαντι. « Neque vero Mœrageni fides est adhibenda, qui libros de Apollonio quatuor scribens, multa ejus viri gesta ignorare visus est. » In dubio sum, an eumdem signet libro quinto, capite sexto, cum Damis, et Maximus Æginensis, teste Philostrato, de Apollonii gestis commentarios scripserint: Καὶ ἐάσθω τὰ τοῦ Μουσωνίου, πλείω ὄντα καὶ θαυμασιώτερα, ὡς μὴ δοκοίην θρασύνεσθαι πρὸς τὸν ἀμελῶς αὐτὰ εἰπόντα. « Et de Musonio quidem omittantur, quæ plura sunt, atque mirabiliora; ne videar adversus eum audacius insultare, qui hæc temere negligenterque narravit. » Mœragenis meminit Tzetzes, chil. II, hist. 60; Plutarch., lib. IV *Sympos.*, cap. 5. SPENCER.

ab arte magica aut dæmoniis metuant ii, qui religionis Christianæ cultores Deum rerum omnium per Jesum venerantur, ex Evangelio vitam exigunt et præscriptas preces diu noctuque frequentius et qua par est reverentia adhibent. Vere enim « castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eos eripiet ab omni malo [63]. » Et angeli qui in Ecclesia parvulis tuendis invigilant, dicuntur faciem Patris qui in cœlis est videre [64]; quidquid sit id, quod per faciem illam et per intuitum illum intelligere oporteat.

A οἷς, οἶμαι, καὶ περὶ Εὐφράτου πάνυ (73) διηγήσατο καί τινος Ἐπικουρείου. Διαβεβαιούμεθα δὲ ἡμεῖς, καὶ τῇ πείρᾳ παραλαβόντες, ὅτι οἱ κατὰ Χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεραπεύοντες Θεὸν, καὶ βιοῦντες κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ταῖς προσταχθείσαις τε εὐχαῖς συνεχέστερον καὶ δεόντως νυκτὸς καὶ ἡμέρας χρώμενοι, οὔτε μαγείᾳ, οὔτε δαιμονίοις εἰσὶν ἁλωτοί. Ἀληθῶς γὰρ, « Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς κακοῦ· » καὶ οἱ ἄγγελοι (74) τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν καὶ τεταγμένοι εἰς τὸ προΐστασθαι αὐτῶν διὰ παντὸς λέγονται βλέπειν τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρός· ὅ τί ποτ' ἐστὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ὅ τί ποτ' ἐστὶ τὸ βλέπειν.

42. Deinde Celsus hæc alio ex capite ducta subjicit: « Sunt illorum alii quidam errores impii, decipiente eos summa, in qua versantur, divinorum ænigmatum ignorantia: fingunt videlicet quemdam Deo adversarium et diabolum quem Hebraice Satanam appellant. Omnino mortalium istud est, imo impium, Deum maximum ab adversario impediri, quominus pro arbitrio prosit hominibus. Ergo Dei Filius a diabolo superatur, et quas ab illo molestias patitur, iis nos docet ortas nobis ab illo molestias contemnere; atque idcirco nos admonet venturum quoque esse Satanam, resque magnas illum et admirabiles effecturum, sibique Dei gloriam usurpaturum; sed nullam horum prodigiorum rationem ab iis esse habendam, qui illum removere voluerint; sed sibi soli esse credendum. Hæc certe impostoris sunt operose caventis, ne quis alius contraria sentiat sibique plebem conciliet. » Ac mox indicare volens ænigmata illa, unde nos putat hausisse perperam quæ de Satana docemus: « Veteres, inquit, de divino quodam bello obscure involuteque scripserunt; ut Heraclitus, cujus sunt hæc: *Si dicendum est commune quoddam bellum et litem esse, omniaque ex discordia gigni et administrari;* et Pherecydes **664** Heraclito longe antiquior in

Ἑξῆς δὲ τούτοις ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς ὁ Κέλσος τοιαῦτά φησι καθ' ἡμῶν· « Σφάλλονται δὲ ἀσεβέB στατα ἄττα καὶ περὶ τήνδε (75) τὴν μεγίστην ἄγνοιαν ὁμοίως ἀπὸ θείων αἰνιγμάτων πεπλανημένην, ποιοῦντες τῷ Θεῷ ἐναντίον τινὰ (76), διάβολόν τε καὶ γλώττῃ Ἑβραΐᾳ Σατανᾶν ὀνομάζοντες τὸν αὐτόν. Ἄλλως μὲν οὖν παντελῶς θνητὰ (77) ταῦτα, καὶ οὐδ' ὅσια λέγειν, ὅτι δὴ ὁ μέγιστος Θεὸς, βουλόμενός τι ἀνθρώποις ὠφελῆσαι, τὸν ἀντιπράσσοντα ἔχει, καὶ ἀδυνατεῖ. Ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς ἄρα ἡττᾶται ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ κολαζόμενος ὑπ' αὐτοῦ διδάσκει καὶ ἡμᾶς τῶν ὑπὸ τούτου (78) κολάσεων καταφρονεῖν, προαγορεύων, ὡς ἄρα ὁ Σατανᾶς καὶ αὐτὸς ὁμοίως φανεὶς ἐπιδείξεται μεγάλα ἔργα καὶ θαυμαστὰ, σφετεριζόμενος τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν· οἷς οὐ χρῆναι προσέχειν βουληθέντας ἀποτρέπεσθαι ἐκεῖνον, ἀλλὰ μόνῳ πιστεύειν ἑαυτῷ. Ταῦτα μέν γέ ἐστιν ἄντικρυς ἀνθρώπου γόηC τος, ἐργολαβοῦντος καὶ προφυλαττομένου τοὺς ἀντιδοξοῦντάς τε καὶ ἀνταγείροντας (79). » Εἶθ' ἑξῆς τούτοις, βουλόμενος τὰ αἰνίγματα, ὧν οἴεται παρακηκοότας ἡμᾶς τὰ περὶ τοῦ Σατανᾶ εἰσάγειν, φησὶ « θεῖόν τινα πόλεμον αἰνίττεσθαι τοὺς παλαιούς· Ἡράκλειτον (80) μὲν λέγοντα ὧδε, *Εἰ δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνὸν, καὶ δίκην ἐρεῖν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεώμενα·* Φερεκύδην (81) δὲ, πολλῷ ἀρ-

[63] Psal. xxxiii, 8. [64] Matth. xviii, 10

(73) *Εὐφράτου πάνυ*. Boherello videtur hic excidisse τοῦ, Εὐφράτου τοῦ πάνυ. Forsan hac in re Mœragenes lapsus est. Philostrat., lib. v, cap. 10: Οὐκ ἐγὼ, εἶπε (videlicet Apollonius), Θεὸς δὲ, τὴν ἰσότητα μεσότητι ὁρισάμενος. Ἀγαθοὶ δὲ τούτων ξύμβουλοι καὶ οἵδε τε ἄνδρες, τὸν Δίωνα δείξας καὶ τὸν Εὐφράτην, μήπω αὐτῷ ἐς διαφορὰν ἥκοντα. « Non ego, inquit Apollonius, sed Deus ipse, qui æquitatem mediocritate definiit. Optimi vero his de rebus consiliarii sunt homines isti (Dione et Euphrate digito monstratis), nondum enim in contentionem cum illis venerat. » Quæ verba indicant Dionem et Euphratem in familiaritatem quidem Apollonii venisse; eam vero nec ea fide, nec officiis tantis coluisse, ut de Euphrate dici potuerit ἁλῶναι ὑπὸ τῆς ἐν Ἀπολλωνίῳ μαγείας οὐκ ἀγεννεῖς τινας φιλοσόφους. Philostratus, ni fallor, libro quinto, capite nono, primum meminit familiaritatis inter eos contractæ; ubi admodum pauca refert de amicitia et amore mutuo, at in sequentibus frequentius narrat tum obscuras, tum apertas, quas gerebant, simultates, lib. v, cap. 11 et 14; lib. vi, cap. 4 et 7; lib. vii, cap. 4, 7 et 15; lib. viii, cap. 2 et 3, pag. 383, 393, 406. Euseb. contra Hieroclem in confutatione libri quinti et sexti. SPENCER.

(74) *Ἄγγελοι*. Vide Huetium lib. ii *Origenian.*, quæst. 5.

(75) *Περὶ τήνδε*. Mallet Guietus, παρὰ τήνδε.

(76) Codex Regius, ἐναντιότητα, διάβολόν τε.

(77) *Θνητά*. Πτηκτά scribendum videtur Guieto
D qui τὸ, θνητά, hic locum non habere existimat.

(78) Codd. Reg. et Basil., ὑπὸ τούτου. Libb. editi, ὑπὸ τούτῳ.

(79) Codex Basileensis, ἀνταγείροντας. Libb. editi, ἀνταγείραντας. Mox ante aut post βουλόμενος, deest aliquid, et legendum videtur ἐκτίθεσθαι βουλόμενος.

(80) *Ἡράκλειτον*. Laert. in Heraclito: Τῶν δὲ ἐναντίων τὸ μὲν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἄγον καλεῖσθαι πόλεμον καὶ ἔριν· τὸ δ' ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν, ὁμολογίαν καὶ εἰρήνην. « Contrariorum autem, quod res ipsas ad ortum adducit, bellum atque litem appellari: quod vero ad exustionem, concordiam et pacem vocari. » SPENCER.

(81) *Φερεκύδην*. Forsan hæc Celsus deprompsit e libris *De theologia*: Ἔστι δὲ θεολογία ἐν βιβλίοις δέκα, ἔχουσα θεῶν γένεσιν καὶ διαδόχους. « Est autem theologia decem libris constans, quæ deorum generationem et successionem continet. » Suid. in

χαιότερον· γινόμενον Ἡρακλείτου, μυθοποιΐαν (82) στρατείαν στρατείᾳ παραταττομένην, καὶ τῆς μὲν ἡγεμόνα Κρόνον διδόναι, τῆς ἑτέρας δὲ Ὀφιονέα, προκλήσεις τε καὶ ἁμίλλας αὐτῶν ἱστορεῖ (83)· συνθήκας τε αὐτοῖς γίγνεσθαι, ἵν' ὁπότεροι αὐτῶν εἰς τὸν Ὠγηνὸν (84) ἐμπέσωσι, τούτους μὲν εἶναι νενικημένους, τοὺς δ' ἐξώσαντας καὶ νικήσαντας τούτους ἔχειν τὸν οὐρανόν. Τούτου δὲ βουλήματός φησιν ἔχεσθαι καὶ τὰ περὶ τοὺς Τιτᾶνας καὶ Γίγαντας μυστήρια, θεομαχεῖν ἀπαγγελλομένους· καὶ τὰ παρ' Αἰγυπτίοις περὶ Τυφῶνος, καὶ Ὥρου, καὶ Ὀσίριδος. » Εἶτ' ἐκθέμενος τὰ τοιαῦτα, καὶ μὴ παραμυθησάμενος τίνα τρόπον ἐκεῖνα μὲν λόγου ἔχεται κρείττονος, ταῦτα δέ ἐστιν ἐκείνων παρακούσματα, διαλοιδορεῖται ἡμῖν, λέγων, « μὴ εἶναι ἐκεῖνα ὅμοια τοῖς περὶ διαβόλου δαίμονος, ἢ, ὅπερ φασὶν (85) ἀληθέστερον, ἀνθρώπου γόητος ἀντιδοξοῦντος. Οὕτω δ' ἀκούει καὶ Ὁμήρου, ὡς τὰ παραπλήσια τῷ Ἡρακλείτῳ, καὶ Φερεκύδῃ, καὶ τοῖς τὰ περὶ Τιτᾶνας καὶ Γίγαντας μυστήρια εἰσάγουσιν, αἰνισσομένου ἐν τούτοις τοῦ Ἡφαίστου πρὸς τὴν Ἥραν τοῖς λόγοις φάσκοντος·

Ἤδη γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα
Ῥῖψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο.

καὶ τοῖς τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Ἥραν οὕτως·

Ἦ οὐ μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω (86) ὑψόθεν, ἐκ δὲ ποδοῖϊν
Ἄκμονας ἧκα δύω, περὶ χερσὶ δὲ δεσμὸν ἴηλα
Χρύσεον, ἄῤῥηκτον, σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν
Ἐκρέμω· ἠλάστεον δὲ θεοὶ κατὰ μακρὸν Ὄλυμπον,

A fabula exercitum exercitui adversum exhibet, quorum unius Saturnum, alterius Ophioneum ducem facit. Provocationes narrat et prælia, pacta etiam, nempe utervis primus in Oceanum caderet, illum pro victo habitum iri; utervis vero alterum pepulisset et vicisset, illum cœlos occupaturum. In eamdem sententiam accipienda esse ait Titanum Gigantumque adversus deos pugnantium mysteria, uti et quæ de Typhone, Horo, et Osiride Ægyptii fabulantur. » Hæc postquam commemoravit, nec exposuit tamen quomodo sublimiorem sensum habeant, illaque male intellexerimus, nobis conviciari pergens: « Hæc non sunt, inquit, cujusmodi commenta illa de diabolo dæmone, aut (quod verius dicit) impostore qui contraria docet. » B Sic et Homerum interpretatur, quasi eadem fere ac Heraclitus, Pherecydes, et mysteriorum de Titanibus Gigantibusque auctores, indicaret istis Vulcani ad Junonem verbis:

Jam enim me et alias juvare studentem
Dejecit pede prehensum de limine divino [65].

et in his Jovis ad Junonem:

Annon meministi quando pependisti ab alto, a pedibus autem
Incudes demisi duas, circum manus autem vinculum misi
Aureum, infrangibile; tu autem in æthere et nubibus
Pependisti, indignabantur autem dii per excelsum Olympum:

C

[65] Iliad. A'. 590.

Φερεκύδης. In istis libris plurima erant Αἰνιγματωδῶς εἰρημένα, ut ait Clemens, *Strom.* v, p. 571: Καὶ μυρία ἐπὶ μυρίοις εὕροιμεν ἂν ὑπό τε φιλοσόφων, ὑπό τε ποιητῶν αἰνιγματωδῶς εἰρημένα· ὅπου γε καὶ ὅλα βιβλία ἐπικεκρυμμένην τὴν τοῦ συγγραφέως βούλησιν ἐπιδείκνυνται· ὡς καὶ τὸ Ἡρακλείτου *Περὶ φύσεως*, ὃς καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο *σκοτεινὸς* προσηγόρευται. Ὁμοία τούτῳ τῷ βιβλίῳ ἡ Φερεκύδους *Θεολογία* τοῦ Συρίου. « Et innumerabilia inveniemus tam apud philosophos quam apud poetas dicta ænigmatice; cum etiam toti libri indicent abditam scriptoris voluntatem: cujusmodi est liber Heracliti *De natura*, qui etiam propterea appellatus est σκοτεινός, id est obscurus ac tenebricosus. Huic libro est similis Pherecydis quoque Syri *Theologia.* » Isidorus, Basilidis discipulus, in primo libro *Commentariorum ad prophetam Parchor*, allegoricam Pherecydis *Theologiam* e Chami prophetia desumi opinatur. Clem., *Strom.* vi, pag. 640: Πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἐθεολόγησεν, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χὰμ προφητείας τὴν ὑπόθεσιν. « Quæcunque Pherecydes allegorice dixit in *Theologia*, e Chami prophetia desumpta sunt. » Philo ex Sanchoniathone, apud Eusebium, lib. I, cap. 10, *Præp. evang.*: Παρὰ Φοινίκων δὲ καὶ Φερεκύδης λαβὼν τὰς ἀφορμὰς ἐθεολόγησε περὶ τοῦ παρ' αὐτῷ λεγομένου Ὀφιονέως θεοῦ, καὶ τῶν Ὀφιονιδῶν, περὶ ὧν αὖθις λέξομεν. « Pherecydes autem, occasione ex Phœnicibus arrepta, theologicam de illo numine quod Ophionem ipse nuncupat, deque Ophionidis instituit disputationem; nos autem de illis aliquid etiam postea subjiciemus. » Marsilius Ficinus in *Comment.* ad Plat. *Apolog. Socratis*; Lil. Gyrald. in syntagm. 15 *De hist. deorum*. Cœl. Rhodigin., lib. II, cap. 7, *Lect. antiq.*: « Nos in litteris antiquioribus a Pherecyde traditum observavimus dæmonas olim cœlo lapsos, quod nostra continet doctrina; Ophioneumque nuncupatum, hoc est dæmonicum serpentem, qui antesignanus fuerit agminis ab divinæ mentis placito deficientis. » SPENCER.

(82) *Μυθοποιΐαν*. Boherello et Guieto scribendum videtur, μυθοποιεῖν.

(83) *Ἱστορεῖ*. Boherellus legit, ἱστορεῖν.

(84) *Ὠγηνόν*. Id est *in Oceanum*. Hesych., Ὠγήν, ὠκεανός. Suid. Ὠγενὸς, ἀρχαῖος Θεὸς, ὅθεν Ὠγενίδαι, καὶ Ὠγένιοι, ἀρχαῖοι. « Ogenus, antiquus deus. Unde Ogenidæ, et Ogenii, antiqui. » Inter deos vero Oceanus est antiquissimus, teste Homero, *Iliad.* Ξ', qui eumdem vocat θεῶν γένεσιν. Empedoclis carmina de lapsis et fugatis dæmonibus, quæ Plutarchus laudat in libro *De vitando ære alieno*, huic interpretationi favent; ubi Πόντονδε διώκει indicat eosdem dæmonas ad Oceani, vel maris, ima fuisse D deturbatos: Ἀποφυγὴ δὲ οὐκ ἔστιν ἐπὶ τὰς νομὰς ἐκείνας καὶ τοὺς λειμῶνας, ἀλλὰ πλάζονται, καθάπερ οἱ θεήλατοι καὶ οὐρανοπετεῖς ἐκεῖνοι τοῦ Ἐμπεδοκλέους δαίμονες·

Αἰθέριον μὲν γάρ σφε μένος πόντονδε διώκει·
Πόντος δὲ χθονὸς οὖδας ἀνέπτυσε· γαῖα δ' ἐς αὐγὰς
Ἠελίου ἀκάμαντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις.

« Neque datur effugere in pascua illa et prata: sed vagantur sicut illi Empedoclei dæmones sive genii, deorum ira impulsi ac cœlo deturbati:

Ætheris hos almi vis in maris abjicit undas.
In terram eructat pontus: Titanis ad orbem
Subvectat tellus: in vasta volumina magni
Ætheris impellit Titan. » SPENCER.

(85) *Φασίν*. Malim φησίν.

(86) *Μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω*. Sic vulgati Homeri lib. *Iliad.* O', 18. Origenis autem mss., μέμνησ' ὅν' ἐκρέμω.

Solvere autem non poterant circumstantes : quemcunque prehenderem
Projiciebam correptum de limine divino, donec perveniret
In terram vix spirans [66].

Quæ Homeri carmina edisserens : « Hæc Jovis ad Junonem verba, inquit, sunt verba Dei ad materiam, quibus significatur materiam, quæ inordinata erat ab initio, aptis vinculis a Deo fuisse colligatam atque ornatam, et quotquot dæmones turbas in illa ciebant, in pœnam sceleris ab eodem in hæc infima loca præcipitatos fuisse. » Quo sensu eadem Homeri
665 carmina cum Pherecydes intelligeret, ait ipsum dixisse : « Infra hanc terræ partem Tartarea regio est, quam Harpyiæ et Tempestas, Boreæ filiæ, custodiunt, et quo Jupiter illos ex diis detrudit, qui turbas movent. » Eumdem ait habere sensum velum Minervæ in ludorum Panathenaicorum pompa omnium oculis expositum. Ipso enim, inquit, indicatur dæmon quidam incorruptus et sine matre, qui terrigenarum coerceat audaciam. » Postquam sic figmentis Græcorum applausit, concludit, nostra accusando, in hunc modum : « Dei Filius a diabolo vexatur, et nos docet, cum ab illo infestamur, mala patienter ferre. Hæc prorsus ridicula sunt. Satius erat, opinor, puniri calumniatorem illum, quam hominibus, quos calumniis insectatur, intentari minas.

43. Vide quæso, annon ille, cujus judicio in sceleratissimis erroribus versamur et a divinorum ænigmatum sensu aberramus, manifeste in errore deprehendatur : quippe qui non considerat doctrinam de malo illo, qui e cœlo dejectus est, reperiri in scriptis Moysis, quæ non Heraclito solum et Pherecyde, sed etiam Homero antiquiora sunt. Nam quid simile innuitur serpente illo, unde suum Pherecydes Ophionem duxit, qui serpens in causa fuit cur homo ejiceretur e Dei paradiso [67], postquam feminam divinitatis majorumque bonorum pollicitatione deceperat : in quam fraudem homo pertractus dicitur. Et ille exterminator in Moysis Exodo memoratus [68], quid aliud est, quam qui exitium illis affert, qui illi fidem adjungunt, ejus improbitati non resistunt, non repugnant? Nec aliud indicat hircus ille emissarius Hebraice vocatus Azazel de quo in Levitico, cujusque sors in desertum erat emitti tanquam omnium expiationem [69]. Quicunque enim

A *Λῦσαι δ' οὐκ ἐδύναντο παρασταδόν · ὃν δὲ λάβοιμι*
Ῥίπτασκον τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ, ὄφρ' ἂν ἵκηται (87)
Γῆν ὀλιγηπελέων.

Καὶ διηγούμενός γε τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη, φησὶ, λόγους εἶναι τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ὕλην τοὺς λόγους τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Ἥραν · τοὺς δὲ πρὸς τὴν ὕλην λόγους αἰνίττεσθαι, ὡς ἄρα ἐξ ἀρχῆς αὐτὴν πλημμελῶς ἔχουσαν διαλαβὼν, ἀναλογίαις τισὶ συνέδησε καὶ ἐκόσμησεν ὁ Θεός · καὶ ὅτι τοὺς περὶ αὐτὴν δαίμονας ὅσοι ὑβρισταὶ, τούτους ἀποῤῥίπτεῖ κολάζων αὐτοὺς τῇ δεῦρο ὁδῷ. Ταῦτα δὲ τὰ Ὁμήρου ἔπη οὕτω νοηθέντα (88) τὸν Φερεκύδην φησὶν εἰρηκέναι τὸ, « Κείνης δὲ τῆς μοίρας ἔνερθέν ἐστιν ἡ Ταρταρίη μοῖρα, φυλάσσουσι δ' αὐτὴν θυγατέρες
B Βορέου Ἅρπυιαί τε καὶ Θύελλα, ἔνθα. Ζεὺς ἐκβάλλει θεῶν, ὅταν τις ἐξυβρίσῃ. » Τῶν τοιούτων δέ φησιν ἔχεσθαι νοημάτων καὶ « τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον (89) ἐν τῇ πομπῇ τῶν Παναθηναίων ὑπὸ πάντων θεωρούμενον. Δηλοῦται γὰρ, » φησὶν, « ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι ἀμήτωρ τις καὶ ἄχραντος δαίμων ἐπικρατεῖ θρασυνομένων τῶν γηγενῶν. » Ἀποδεξάμενος δὲ τὰ Ἑλλήνων πλάσματα, ἐπιλέγει κατηγορῶν τῶν ἡμετέρων τοιαῦτα, ὅτι « Θεοῦ Υἱὸν (90) ὑπὸ διαβόλου κολάζεσθαι, καὶ ἡμᾶς διδάσκει, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κολαζόμενοι καρτεροῖμεν. Καὶ ταῦτα τὰ πάντη καταγέλαστα. Ἐχρῆν γὰρ, οἶμαι, κολάσαι τὸν διάβολον, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ διαβεβλημένοις ἀνθρώποις ἀπειλεῖν. »

Ὅρα οὖν, εἰ μὴ ὁ ἐγκαλῶν ἡμῖν, ὡς σφαλλομένοις
C ἀσεβέστατα καὶ ἀποπεπλανημένοις θείων αἰνιγμάτων, αὐτὸς σαφῶς σφάλλεται · μὴ κατανοήσας, ὅτι τὰ πολλῷ οὐ μόνον Ἡρακλείτου καὶ Φερεκύδου ἀρχαιότερα, ἀλλὰ καὶ Ὁμήρου, Μωϋσέως γράμματα εἰσήγαγε τὸν περὶ τοῦ πονηροῦ τούτου (91) καὶ ἐκπεσόντος τῶν οὐρανίων λόγον. Ὁ γὰρ ὄφις, παρ' ὃν ὁ παρὰ τῷ Φερεκύδῃ γέγονεν Ὀφιονεὺς αἴτιος, γενόμενος τοῦ ἐκβληθῆναι τοῦ θείου παραδείσου τὸν ἄνθρωπον, τοιαῦτά τινα αἰνίσσεται, ἐπαγγελίᾳ θεότητος καὶ μειζόνων ἀπατήσας τὸ θηλύτερον γένος · ᾧ συνηκολουθηκέναι λέγεται καὶ ὁ ἀνήρ. Καὶ ὁ ἐν τῇ Μωϋσέως δὲ Ἐξόδῳ ὀλοθρευτὴς, τίς ἄλλος εἴη ἢ ὁ τοῦ ὀλέθρου τοῖς πειθομένοις αὐτῷ, καὶ μὴ ἀνθισταμένοις αὐτοῦ τῇ κακίᾳ, καὶ μὴ ἀνταγωνιζομένοις, αἴτιος; Ἔτι δὲ ὁ ἐν τῷ (92) Λευϊτικῷ ἀποπομπαῖος,
D ὃν ἡ Ἑβραϊκὴ γραφὴ ὠνόμασεν Ἀζαζὴλ, οὐδεὶς ἕτερος ἦν · ὃν ἀποπέμπεσθαι καὶ ἀποτροπιάζεσθαι δεῖ (93) τὸν κλῆρον ἔχοντα ἐν ἐρήμῳ. Πάντες γὰρ οἱ τῆς τοῦ χείρονος διὰ τὴν κακίαν μερίδος, ἐναντίοι

[66] Iliad. Ο'. 18. [67] Gen. III, 5. [68] Exod. XII, 23. [69] Levit. XVI, 8.

(87) *Ἵκηται*. Ita vulgati Homeri libb. ubi Origenis codd. mss. habent, ἵκοιτο.

(88) *Νοηθέντα*. Legit Guietus, νοήσαντα.

(89) *Πέπλον*. Suid. in *Πέπλος* : Πέπλον δὲ τοῦτο ἐκάλουν διὰ τὸ ἐρεοῦν αὐτὸν εἶναι. Ἐνεγέγραπτο δὲ ἐν αὐτῷ ὁ Ἐγκέλαδος, ὃν ἀνεῖλεν ἡ Ἀθηνᾶ. Ἦν δὲ τῶν Γιγάντων εἷς. « Velum autem hoc dicebatur peplus, quod admodum tenue esset. In eo depictus erat Enceladus, quem Minerva occidit. Is autem unus erat ex Gigantibus. » SPENCER.

(90) *Ὅτι Θεοῦ Υἱόν*, etc. Guietus conjicit forte scribendum, ὅτι Θεοῦ Υἱὸς ὑπὸ διαβόλου κολάζεται, et cætera legit ut habentur in nostro textu, nempe καὶ ἡμᾶς διδάσκει ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κολαζόμενοι καρτεροῖμεν. Cujus lectionis pars posterior firmatur auctoritate quatuor manuscriptorum Regii, Basileensis, Vaticani et Anglicani secundi. Hœschelius et Spencerus in textu legunt, καὶ ἡμᾶς κολάζει ὡς ἄρα ὑπ' αὐτοῦ κολαζόμενοι καρτεροῦμεν.

(91) Mss., τούτου. Libb. editi, αὐτοῦ.

(92) *Ἔτι δὲ ὁ ἐν τῷ.* Sic codex Regius, melius quam libb. editi, ἔτι δὲ ἐν τῷ.

(93) *Δεῖ*. Mallet Boherellus, ἔδει.

ὄντες τοῖς ἀπὸ τοῦ κλήρου τοῦ Θεοῦ, ἔρημοί εἰσι Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς Κριταῖς υἱοὶ Βελίαρ (94), τίνος ἄλλου ἢ τούτου λέγονται εἶναι υἱοὶ διὰ τὴν πονηρίαν; Σαφῶς δὲ, παρὰ ταῦτα πάντα, ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ καὶ Μωϋσέως αὐτοῦ Ἰὼβ ὁ διάβολος ἀναγέγραπται παρίστασθαι τῷ Θεῷ, καὶ αἰτεῖν τὴν κατὰ τοῦ Ἰὼβ ἐξουσίαν, ἵν' αὐτὸν περιβάλῃ περιστάσεσι βαρυτάταις· πρώτῃ μὲν τῇ πάντων (95) τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἀπωλείᾳ, δευτέρᾳ δὲ κατὰ τὸ περιβαλεῖν αὐτὸν ἀγρίῳ ἐλέφαντι, τῷ οὕτω καλουμένῳ νοσήματι, πᾶν τὸ σῶμα τοῦ Ἰώβ. Ἐῶ γὰρ τὰ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων περὶ τοῦ πειράζοντος τὸν Σωτῆρα διαβόλου, ἵνα μὴ δόξω ἀπὸ νεωτέρων γραφῶν φέρειν τὰ περὶ τοῦ ζητουμένου πρὸς τὸν Κέλσον. Καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις δὲ τοῦ Ἰὼβ, ἐν οἷς ὁ Κύριος διὰ λαίλαπος καὶ νεφελῶν εἶπε τῷ Ἰὼβ τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν τῇ ὁμωνύμῳ βίβλῳ αὐτοῦ, οὐκ ὀλίγα ἐστὶ περὶ δράκοντος εἰρημένα λαβεῖν. Οὔπω λέγω καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ ὡς περὶ Φαραὼ, ἢ Ναβουχοδονόσορ (96), ἢ ἄρχοντος Τύρου· ἢ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου, ἐν οἷς θρηνεῖται ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος· ἀφ' ὧν οὐκ ὀλίγα τις ἂν μανθάνοι περὶ τῆς κακίας, ποίαν ἔσχεν ἀρχὴν καὶ γένεσιν, καὶ ὅτι ἀπό τινων πτερορρυησάντων (97) καὶ κατακολουθησάντων τῷ πρώτῳ πτερορρυήσαντι ὑπέστη ἡ κακία.

A pro sua improbitate ad malum illum pertinent, ii cum sint sorti divinæ infensi, procul a Deo ablegantur. Sed et illi filii Belial, de quibus in libro Judicum [70], cujusne filii propter improbitatem dicuntur esse, præterquam ejusdem illius mali? Præterea in libro Job [71] Moyse ipso antiquioris diabolus legitur astitisse coram Deo, et petiisse ut sibi liceret illum gravissimis afficere molestiis, ac primum quidem omnium facultatum filiorumque jactura, deinde horrendo illo morbo, qui lepra nominatur. **666** Taceo quæ narrant Evangelia [72] de diabolo qui Salvatorem tentavit, ne in re, quæ contra Celsum agitur, recentiorum scriptorum auctoritate uti videar. Et sub finem libri, qui Jobi nomen præfert [73], ubi Dominus ex turbine et nubibus cum Jobo loquitur, B non pauca leguntur de dracone. Quid memorem quæ dicit Ezechiel quasi de Pharaone, aut Nabuchodonosore, aut principe Tyri loqueretur [74]? Nec etiam Isaiæ de Babylonis rege referam lamentationem [75]; ex quibus omnibus discere est hinc malum originem et principium habere, quod quidam, aliis amissis, illum secuti sunt qui primus alas amiserat.

Οὐ γὰρ οἷόν τ' ἦν ὁμοίως εἶναι (98) τῷ οὐσιωδῶς ἀγαθῷ ἀγαθὸν τὸ κατὰ συμβεβηκὸς, καὶ ἐξ ἐπιγενήματος ἀγαθόν· ὅπερ τῷ μὲν, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, τὸν ζῶντα ἄρτον ἀναλαμβάνοντι εἰς τὴν τήρησιν ἑαυτοῦ, οὐκ ἄν ποτε ἀποσυμβαίνῃ (99)· εἰ δέ τινι ἀποσυμβαίνει, παρὰ τὴν αἰτίαν ἐκείνου ἀποσυμβαίνει, ῥᾳθυμήσαντος περὶ τὸ μεταλαμβάνειν τοῦ ζῶντος ἄρτου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ποτοῦ· ἀφ' ὧν τρεφόμενον, καὶ ἀρδόμενον ἐπικατασκευάζεται τὸ πτερὸν, καὶ κατὰ τὸν σοφώτατον Σολομῶντα εἰπόντα περὶ τοῦ κατ' ἀλήθειαν πλουσίου, ὅτι, « Κατεσκεύασε γὰρ αὐτῷ πτέρυγας ὥσπερ ἀετὸς (1), καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸν οἶκον τοῦ προεστηκότος ἑαυτοῦ. » Ἐχρῆν γὰρ τὸν ἐπιστάμενον συγχρῆσθαι Θεὸν εἰς δέον καὶ τοῖς ὑπὸ κακίας ἀποστᾶσι κατατάξαι που τοῦ παντὸς τοὺς οὑτωσὶ κακοὺς, καὶ γυμνάσιον τὸ ὑπὲρ ἀρετῆς ποιῆσαι ἐκκεῖσθαι τοῖς βουλομένοις νομίμως ἀθλεῖν ὑπὲρ τοῦ αὐτὴν ἀναλαβεῖν· ἵν' ὡς χρυσὸς ἐν πυρὶ τῇ τῶνδε κακίᾳ βασανισθέντες, καὶ πάντα πράξαντες, ἵνα μηδὲν κίβδηλον πρόωνται (2) ἐπὶ τὴν λογικὴν ἑαυτῶν φύσιν, ἄξιοι φανέντες τῆς εἰς τὰ θεῖα ἀναβάσεως, ἀνιμηθῶσιν ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπὶ τὴν ἀνωτάτω πάντων μακαριότητα, καὶ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἀκρώρειαν τῶν ἀγαθῶν. Ὁ δ' Ἑβραίων διαλέκτῳ Σατᾶν, καὶ Ἑλληνι-

44. Nec sane fieri poterat ut bonum per accidens et communicatum, illi esset simile quod natura bonum est. Illud tamen adventitium nunquam deest illi, qui sui conservandi causa vivum, ut ita loquar, panem sumit [76]. Quod si cui deest, in culpa ipse est, C qui vivo pane et vero potu, quorum altero nutriuntur alæ, altero irrigantur, uti neglexit. De his alis intelligendus sapientissimus Salomon cum de vero divite loquens ait: « Comparavit sibi pennas ut aquila, et revertitur in domum sui præsidis [77]. » Cum enim Deus ad bonum finem uti noverit etiam iis qui per malitiam ab ipso defecerunt, oportuit malos illos alicubi hujus universitatis collocari, et effici ut esset palæstra, ubi, qui vellent, ad consequendam virtutem legitime certare possent [78]. Illorum enim malitia, tanquam aurum igne, examinati et purgati, et experti omnia ne quid in se adulterinum admitterent, sed digni viderentur qui ad divina ascenderent, tolluntur verbo ad supernam omnium beatitatem et ad culmen bonorum, si ita loqui fas est. D Cæterum ille, qui Hebraice Satan, et magis Græce vocatur a quibusdam Satanas, idem Græca lingua sonat atque adversarium. Quicunque autem sectatur malitiam et ex illa vitam degit, is, cum virtuti contraria faciat, Satanas est, hoc est

[70] cap. XIX, 22. [71] cap. I, 2. [72] Matth. IV. [73] Job XL, 20. [74] Ezech. XXXII, 28. [75] Isa. XIV, 4 et seqq. [76] Joan. VI, 51. [77] Prov. XXIII, 5. [78] II Tim. II, 5.

(94) *Βελίαρ*. Vulgatus libri Judicum textus, παρανόμων.

(95) Hœschelius et Spencerus, τῇ κατὰ πάντων, sed a mss. codd. recte abest κατά.

(96) Hœschelius et Spencerus in textu, Ναβουχοδονόσορ, sed mss., Βαβυλῶνος.

(97) *Πτερορρυησάντων*. Vide adnotationes ad lib. IV, num. 40.

(98) *Ὁμοίως εἶναι*. Malim cum Boherello et Guieto, ὅμοιον εἶναι.

(99) Hœschelius et Spencerus, ἀποσυμβαίνῃ. Aliquot mss., ἀποσυμβαίη.

(1) *Κατεσκεύασε γὰρ αὐτῷ πτέρυγας ὥσπερ ἀετός*. Ita codex Regius. Hœschel. et Spencer., κατεσκεύασται γὰρ αὐτῷ πτέρυγας ὥσπερ ἀετός. Mox Vulgata Græca, καὶ ὑποστρέφει. Paulo post Hœschelius in textu, τοῖς ἀπὸ κακίας ὑπόστασιν, male.

(2) *Πρόωνται*. Guieto scribendum videtur, πρόσωνται

Filio Dei adversarius, qui Filius est justitia, veritas et sapientia. Sed magis proprie adversarius ille est qui primus fruentium pace beateque viventium, amissis alis excidit felicitate; qui « ambulavit inculpabilis, ut loquitur Ezechiel, in omnibus viis suis, donec inventa est iniquitas in eo [79]; » quique, cum esset « signaculum similitudinis **667** et corona pulchritudinis in paradiso Dei [80], » atque bonis veluti satiatur, amisit omnia; quod quidem illi mystice dictum fuerat: « Perditio factus es, et non eris in perpetuum [81]. » Atque hæc pauca nec fortasse quidquam profutura huic opusculo committere ausi sumus. Si quis autem sacrarum Scripturarum considerationi vacans in unum colligeret corpus quidquid ubique de malo dictum est, quomodo ortum sit, et quomodo diluatur, videbit ille Moysis et prophetarum de Satana mentem ne per somnium quidem a Celso deprehensam fuisse, nec a quolibet eorum quorum animam malus ille dæmon a Deo, a recta de illo notione, et ab ejus Verbo distraxit avulsitque.

A κώτερον ὑπό τινων ὀνομασθεὶς Σατανᾶς, μεταλαμβανόμενος εἰς Ἑλλάδα φωνήν ἐστιν ἀντικείμενος. Πᾶς δὲ ὁ τὴν κακίαν ἑλόμενος καὶ τὸν κατ' αὐτὴν βίον, ὡς τὰ ἐναντία πράττων τῇ ἀρετῇ, Σατανᾶς ἐστι, τουτέστιν ἀντικείμενος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὄντι δικαιοσύνῃ, καὶ ἀλήθεια, καὶ σοφία. Κυριώτερον δὲ ἀντικείμενός ἐστιν ὁ πρῶτος πάντων εἰρηνευόντων καὶ μακαρίως διαγόντων πτερορρυήσας (3), καὶ ἐκπεσὼν τῆς μακαριότητος· ὃς, κατὰ τὸν Ἰεζεκιήλ, « περιεπάτησεν ἄμωμος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, ἕως εὑρεθῇ ἀνομία ἐν αὐτῷ (4)· » καὶ ὢν « ἀποσφράγισμα ὁμοιώσεως, καὶ στέφανος κάλλους, ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ, » οἱονεὶ κορεσθεὶς τῶν ἀγαθῶν, ἐν ἀπωλείᾳ ἐγένετο, κατὰ τὸν εἰπόντα μυστικῶς πρὸς αὐτὸν λόγον (5)· « Ἀπώλεια ἐγένου, καὶ οὐχ ὑπάρξεις εἰς τὸν B αἰῶνα. » Ταῦτα μὲν οὖν ὀλίγα ἀποτετολμημένως καὶ παρακεκινδυνευμένως τῇδε τῇ γραφῇ πιστεύσαντες ἐξεθέμεθα τάχα οὐδέν· εἰ δέ τις, σχολάσας τῇ βασάνῳ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, πανταχόθεν σωματοποιήσαι (6) τὸν περὶ τῆς κακίας λόγον, καὶ ὡς ὑπέστη πρῶτον, καὶ τίνα τρόπον καταλύεται· ἴδοι ἄν, ὅτι περὶ τοῦ Σατανᾶ βούλημα οὔτε Κέλσος οὔτε τις οὐδ' ὄναρ ἐφαντάσθη τὸ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν τῶν ὑπὸ τούτου τοῦ πονηροῦ δαίμονος καθελκομένων καὶ κατασπωμένων ἀπὸ Θεοῦ καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ ὀρθῆς ἐννοίας, καὶ ἀπὸ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὴν ψυχήν.

45. Quoniam vero et de eo, qui Antichristus vocatur, mentionem Celsus facit; tametsi nec ea quæ apud Danielem, nec quæ apud Paulum dicta sunt, nec quæ de illo Salvator in Evangeliis prædixit, legerit; pauca etiam de illo dicere convenit. Quemadmodum vultus non sunt similes vultibus, sic nec similia cordibus corda sunt: unde patet cordibus inter se differre homines, tam eos qui ad bonum propensi sunt, siquidem similes inter se ad illud non sunt formati; quam eos, qui honesti negligentes in contraria præcipites ruunt. Sunt enim ex istis qui vehementer malitia perfunduntur, sunt et qui in eam ferantur moderatius. Quid igitur absurdum duas in hominibus esse, ut ita loquar, extremitates, alteram boni, mali alteram, ita ut altera in eum qui secundum Jesum intelligitur, hominem cadat, a quo genus hominum tam præclare conversum, curatum et in melius provectum est; altera autem mali in eum conveniat in quo Antichristus ille agnoscitur? Jam vero Deus, cujus præscientia comprehendit omnia, cum videret ea quæ ad utrumque pertinent, voluit utrumque hominibus per prophetas notum fieri, ut qui eorum sermones intelligerent, adhærerent bono, et sibi a malo caverent. Oportuit autem ut alter illorum extremorum isque optimus appellaretur Dei Filius propter suam excellentiam; alter vero ipsi ex diametro oppositus, mali dæmonis, Satanæ, diabolique filius diceretur.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ περὶ τοῦ καλουμένου Ἀντιχρίστου παραρρίπτει ὁ Κέλσος, οὔτε τὰ ἐν τῷ Δανιήλ, οὔτε τὰ παρὰ τῷ Παύλῳ ἀναγνοὺς περὶ αὐτοῦ εἰρημένα, οὔτε τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος προφητευθέντα περὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ· ὀλίγα C καὶ περὶ τούτου λεκτέον· ὅτι, ὥσπερ οὐχ ὅμοια πρόσωπα προσώποις, οὕτως οὐδ' αἱ καρδίαι ὅμοιαι ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων· δῆλον οὖν ὅτι, εἶεν ἂν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων διαφοραί, τῶν πρὸς τὸ καλὸν νενευκότων, οὐκ ἐπίσης καὶ παραπλησίως ἀλλήλοις πάντων τυπωθέντων καὶ μορφωθέντων πρὸς αὐτό, καὶ τῶν δι' ἀμέλειαν τοῦ καλοῦ ἐπὶ τὰ ἐναντία ἀττόντων. Καὶ ἐν τούτοις γὰρ, ἐν οἷς μέν (7) ἐστι σφόδρα κεχυμένη ἡ κακία, ἐν οἷς δ' ἐπ' ἔλαττον. Τί οὖν ἄτοπον, δύο, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἀκρότητας, τὴν μὲν τοῦ καλοῦ, τὴν δὲ τοῦ ἐναντίου, ἐν ἀνθρώποις γίγνεσθαι, ὥστε τὴν μὲν τοῦ καλοῦ ἀκρότητα εἶναι ἐν τῷ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νοουμένῳ ἀνθρώπῳ, ἀφ' οὗ ἡ τοσαύτη ἔῤῥευσε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπιστροφή, καὶ θεραπεία, καὶ βελτίωσις· τὴν δὲ τοῦ ἐναντίου ἐν D τῷ κατὰ τὸν ὀνομαζόμενον Ἀντίχριστον; Πάντα δὲ τῇ ἑαυτοῦ προγνώσει ἐκπεριλαβὼν ὁ Θεὸς, καὶ ἰδὼν τὰ περὶ ἀμφοτέρων τούτων, ἐβουλήθη περὶ τούτων γνωρίσαι διὰ τῶν προφητῶν τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα οἱ συνιέντες τῶν λόγων αὐτῶν οἰκειωθῶσι μὲν τῷ κρείττονι, φυλάξωνται δὲ ἀπὸ τοῦ ἐναντίου. Ἐχρῆν δὲ τὸν μὲν ἕτερον τῶν ἄκρων καὶ βέλτιστον Υἱὸν ἀναγορεύεσθαι τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ὑπεροχήν, τὸν δὲ τούτῳ κατὰ

[79] Ezech. xxviii, 15. [80] ibid. [81] ibid. 19.

(3) *Πτερορῤῥυήσας*. Vide adnotationes ad lib. iv, num. 40.

(4) Vulgati Ezech. libb., εὑρέθη τὰ ἀδικήματα ἐν σοί.

(5) Codex Regius, εἰπόντα πρὸς αὐτὸν μυστικὸν λόγον.

(6) Spencerus in textu, σωματοποιήσῃ, contra fidem manuscriptorum.

(7) *Ἐν οἷς μέν*. Scribendum videtur, ἐνίοις μέν ἐστι σφόδρα κεχυμένη ἡ κακία, ἐνίοις δ' ἐπ' ἔλαττον.

διάμετρον ἐναντίον υἱὸν τοῦ πονηροῦ δαίμονος, καὶ Σατανᾶ, καὶ διαβόλου. Εἶτ' ἐπεὶ τότε μάλιστα τὸ φαῦλον ἐν τῇ χύσει τῆς κακίας καὶ τῇ ἀκρότητι αὐτῆς εἶναι χαρακτηρίζεται, ὅτε ὑποκρίνεται τὸ κρεῖττον, διὰ τοῦτο περὶ τὸν χείρονα γίνεται ἐκ συνεργίας τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ διαβόλου σημεῖα, καὶ τέρατα, καὶ δυνάμεις ψεύδους. Ὑπὲρ γὰρ τὰς εἰς τοὺς γόητας γινομένας ἀπὸ δαιμόνων συνεργίας πρὸς τὰ φαυλότατα τῶν ἀνθρώπους ἀπατώντων, γίνεται συνεργία ἀπ' αὐτοῦ τοῦ διαβόλου ἐπὶ ἀπάτῃ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Λέγει δὲ ὁ Παῦλος, περὶ τούτου τοῦ καλουμένου Ἀντιχρίστου διδάσκων, καὶ παριστὰς μετά τινος ἐπικρύψεως τίνα τρόπον ἐπιδημήσει, καὶ πότε, τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τί. Καὶ ὅρα, εἰ μὴ σεμνότατα περὶ τούτων ὁ Παῦλος ἐκτίθεται, καὶ οὐκ ἀξίως χλεύης τινὸς κἂν ἐλαχίστης.

Λέγει δὲ οὕτως· « Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν, εἰς τὸ μὴ (8) σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μηδὲ θροεῖσθαι, μήτε διὰ λόγου, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι, ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν καθίσαι τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν, ὅτι ἐστὶ Θεός. Οὐ μνημονεύετε (9), ὅτι, ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτ' ἔλεγον ὑμῖν; καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ αὐτοῦ καιρῷ. Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται· καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει (10) τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ· οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει (11) αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσιν ἅπαντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. » Ἕκαστον δὲ τούτων σαφηνίσαι, οὐ τῇ παρούσῃ ἁρμόζει πραγματείᾳ. Ἡ περὶ αὐτοῦ δὲ προφητεία ἐν τῷ Δανιὴλ λέλεκται, δυναμένη τὸν φρονίμως καὶ εὐγνωμόνως ἀναγινώσκοντα ἐπιστρέψαι ἐπὶ τὸ θαυμάσαι τοὺς λόγους ὡς ἀληθῶς ἐνθέους καὶ προφητικοὺς, ἐν οἷς λέλεκται τὰ περὶ τῶν μελλουσῶν βασιλειῶν, ἀρξάμενα ἀπὸ τῶν χρόνων Δανιὴλ μέχρι τῆς φθορᾶς τοῦ κόσμου. Ἐνέσται δὲ τῷ βουλομένῳ ἐντυχεῖν αὐτῇ. Πλὴν τὰ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, ὅρα εἰ μὴ τοιαῦτά ἐστι· « Καὶ ἐπ' ἐσχάτων ...

A Deinde quoniam tum maxime malum cumulari et ad fastigium pervenisse cognoscitur, cum boni speciem præfert, idcirco malus ille, collaborante patre ejus diabolo, signa, prodigia et virtutes mendaces exerit. Nam supra auxilia quæ dæmones **668** hominum deceptores præstigiatoribus ad pessima facinora ministrant, aliud præstatur a diabolo ipso ad fallendum genus hominum. Jam Paulus de eo qui vocatur Antichristus loquitur docetque, licet cum aliqua obscuritate, quomodo in genus hominum ille et quando venturus sit, et qua de causa. At vide an quæ dicat non gravissima sint, nec vel minima irrisione d gna.

B 46. Hæc autem dicit: « Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi et nostræ congregationis in ipsum, ne cito dimoveamini a mente, neque turbemini, neque per sermonem, neque per spiritum, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam nisi venerit apostasia primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se quasi sit Deus. Non retinetis quod cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantum ut qui tenet nunc, C teneat, donec de medio fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui: cujus est adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus, et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt: eo quod charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati [82]. » Singula hæc enarrare præsentis non est instituti. Est et de eodem Danielis prophetia, quæ ejusmodi est, ut prudentem candidumque lectorem traducat ad admirationem; adeo divinam et D propheticam inspirationem sapit. Ibi dicta sunt ea quæ ad regna futura spectant, a Daniele ad usque mundi interitum. Cuilibet volenti licet eam legere. Sed quæ ad Antichristum pertinent, vide annon sint ejusmodi: « Et sub finem regni eorum, cum creverint iniquitates, consurget rex impudens facie et intelligens propositiones, et roborabitur fortitudo ejus, et admirabilia destruet, et prosperabitur,

[82] II Thess. II, 1-6.

(8) Post εἰς τὸ μή, libb. editi addunt, et uncis includunt ταχέως, quod abest ab omnibus mss.

(9) *Οὐ μνημονεύετε*. Sic recte codd. Reg., Vaticanus et duo Anglicani. Hœsch. autem et Spencer., οὐ μνημονεύεται. Paulo post, bene codex Regius, τὸ κατέχον οἴδατε. Hœsch. et Spencer., κατέχον οἶδα.

(10) Codex Regius, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει. Hœschelius et Spencer., ὃν ὁ Κύριος [Ἰησοῦς] ἀνελεῖ.

(11) Codex Regius, πέμψει. Hœsch. et Spencer., πέμπει.

669 et faciet, et interficiet robustos et populum A sanctum, et jugum vinculorum ejus prosperabitur. Dolus in manu ejus et in corde ejus magnificabitur. Dolo pessumdabit multos et stabit in multorum perniciem, et ut ova manu conteret [83]. » Quod vero a Paulo dictum est his ejus quæ citavimus verbis, « ut sedeat in templo Dei ostendens se quasi sit Deus [84], » idipsum a Daniele expressum est in hunc modum : « Et in templo abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur ad desolationem [85]. » Atque hæc ex multis colligere judicavi operæ pretium, ut, quæ divinarum Scripturarum de diabolo et Antichristo sit mens, lector aliquatenus intelligeret. His igitur in hanc rem contenti, jam alium Celsi locum videamus et contra pro viribus decertemus.

A τῳ τῆς βασιλείας αὐτῶν (12), πληρουμένων τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ἀναστήσεται βασιλεὺς ἀναιδὴς προσώπῳ, καὶ συνιὼν προβλήματα, καὶ κραταιὰ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ θαυμαστὰ διαφθερεῖ, καὶ κατευθυνεῖ, καὶ ποιήσει, καὶ διαφθερεῖ ἰσχυροὺς, καὶ λαὸν ἅγιον· καὶ ὁ ζυγὸς τοῦ κλοιοῦ αὐτοῦ κατευθυνεῖ. Δόλος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ μεγαλυνθήσεται. Καὶ δόλῳ (13) διαφθερεῖ πολλοὺς, καὶ ἐπὶ ἀπωλείας πολλῶν στήσεται, καὶ ὡς ᾠὰ χειρὶ συντρίψει. » Ὅπερ δὲ παρὰ τῷ Παύλῳ λέλεκται ἐν ᾗ ἐξεθέμην αὐτοῦ λέξει φασκούσῃ, « ὥστε αὐτὸ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθίσαι ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός· » τοῦτο καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον· « Καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρή-B μωσιν. » Τοσαῦτα δὴ ἀπὸ πλειόνων ἔδοξεν εὔλογον εἶναί μοι παραθέσθαι, εἰς τὸ κἂν ἐπ' ὀλίγον συνιέναι τὸν ἀκροατὴν περὶ τοῦ βουλήματος τῶν θείων λόγων, διδασκόντων τὰ περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου· οἷς εἰς ταῦτα ἀρκεσθέντες, ἴδωμεν καὶ ἄλλην τοῦ Κέλσου λέξιν, καὶ πρὸς αὐτὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀγωνισώμεθα.

47. Sic ille pergit : « Unde hoc ipsum illis in mentem venerit, Dei Filium vocare, jam notum facio. Scilicet veteres hunc mundum, quasi ex Deo genitus esset, Dei filium et adolescentem appellarunt. Magnam certe hunc inter et illum Dei Filium similitudinem ! » Quod ergo Dei Filium dicimus, id nos perperam mutuatos esse putavit ex iis quæ de mundo tradita sunt, illum videlicet ex Deo genitum, Dei filium et Deum esse. Neque enim Moysis prophetarumque ætatem considerare potuit, ut intelligeret Judæorum prophetas de quodam Dei Filio longe ante locutos esse, quam Græci et ii, quos ve- C teres vocat, prodirent. Nec etiam proferre voluit testimonium quod supra ex Platonis epistolis adduximus, ubi hic de hujus universitatis opifice loquitur tanquam de Dei Filio : veritus ne a Platone illo, quem sæpe laudibus extulit, cogeretur assentiri, hujus universitatis auctorem esse Dei Filium, primum autem et supremum Deum ejus esse Patrem. Quod autem dicimus animam illius Jesu tanto Dei filio intima participatione *unitam*, nec unquam ab illo separandam, id minime mirum est. Nam in sacris Scripturis reperire licet et alia, quæ, quamvis duo natura sua sint, reputantur tamen et revera sunt unum : cujusmodi est istud de marito et uxore : « Non amplius duo sunt, sed una caro [86] ; » et de viro perfecto et adhærescente vero D Domino qui verbum est et sapientia et veritas : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est [87]. » Jam vero si qui adhæret Domino, unus spiritus est, ecquis magis, imo ecquis æque ac anima Jesu, adhæret Domino, qui est verbum ipsum, sapientia ipsa, veritas ipsa, ipsamet justitia ? Si autem res ita ha-

Ἔλεγε δὴ μετὰ τὰ ἐκκείμενα τοιαῦτα· « Ὁπόθεν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐπῆλθεν αὐτοῖς, Θεοῦ Υἱὸν καλεῖν, σημαίνω. Ἄνδρες παλαιοὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὡς ἐκ Θεοῦ γενόμενον, παῖδά τε αὐτοῦ καὶ ἠΐθεον (14) προσεῖπον. Πάνυ γοῦν ὅμοιος οὗτός τε κἀκεῖνος Παῖς Θεοῦ! » Ὠήθη Υἱὸν Θεοῦ ἡμᾶς λέγειν, παραποιήσαντας τὰ περὶ τοῦ κόσμου, ὡς ἐκ Θεοῦ γενομένου, καὶ υἱοῦ ὄντος αὐτοῦ, καὶ θεοῦ. Οὐ γὰρ ἐδυνήθη ἐπιστήσας τοῖς χρόνοις Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν ἰδεῖν, ὅτι καθόλου τὸ εἶναί τινα υἱὸν Θεοῦ πρὸ Ἑλλήνων, καὶ ὧν φησιν ὁ Κέλσος παλαιῶν ἀνδρῶν, οἱ παρ' Ἰου-C δαίοις προφῆται προεφήτευσαν. Ἀλλ' οὐδ' ἐβουλήθη τὸ παρὰ Πλάτωνι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς λελεγμένον, οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω (15) ἐμνήσθημεν, περὶ τοῦ διακοσμήσαντος τόδε τὸ πᾶν, ὡς ὄντος Υἱοῦ Θεοῦ, παραθέσθαι· ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὃν πολλάκις ἐσέμνυνεν, ἀναγκασθῇ παραδέξασθαι, ὅτι ὁ μὲν δημιουργὸς τοῦδε τοῦ παντὸς Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ πρῶτος καὶ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς Πατήρ ἐστιν αὐτοῦ. Εἰ δὲ τῷ τηλικούτῳ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ *ἡνῶσθαι* φάσκοντες (16) τῇ ἄκρᾳ μετοχῇ ἐκείνου τὴν τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴν, οὐκ ἔτι χωριζομένην ἀπ' ἐκείνου αὐτὴν, οὐδὲν θαυμαστόν. Οἴδασι γὰρ οἱ ἱεροὶ τῶν θείων γραμμάτων λόγοι καὶ ἄλλα, δύο τῇ ἑαυτῶν φύσει τυγχάνοντα, εἰς ἓν ἀλλήλοις εἶναι λελογισμένα καὶ ὄντα· οἷον περὶ μὲν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς λέλεκται· « Οὐκ ἔτι εἰσὶ D δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία· » περὶ δὲ τοῦ τελείου, καὶ κολλωμένου τῷ ἀληθινῷ Κυρίῳ, λόγῳ, καὶ σοφίᾳ, καὶ ἀληθείᾳ, ὅτι « Ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἓν πνεῦμά ἐστιν. » Εἰ δ' ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἓν πνεῦμά ἐστι, τίς μᾶλλον τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς ἢ κἂν παραπλησίως κεκόλληται τῷ Κυρίῳ, τῷ αὐτολόγῳ, καὶ αὐτοσοφίᾳ, καὶ αὐτοαληθείᾳ, καὶ αὐτοδικαιοσύνῃ; ὅπερ

[83] Dan. VIII, 23, 24, 25. [84] II Thess. II, 4. [85] Dan. IX, 27. [86] Gen. II, 24. [87] I Cor. VI, 17.

(12) Vulgatus Dan. textus, ἐσχάτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ.

(13) Mss. et Vulg., καὶ δόλῳ. Hœsch. et Spencer., ἐν δόλῳ.

(14) *Ἠΐθεον*. Alii mallent ἀντίθεον, alii ἡμίθεον.

(15) *Οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω*. Vide supra numeros 8 et 9.

(16) *Φάσκοντες*. Boherellus legendum putat, φάσκομεν. Ibidem Hœsch. in textu habet, τὴν τοῦ Υἱοῦ ψυχὴν, sicque duo codd. Anglicani.

εἰ οὕτως ἔχει, οὐκ εἰσὶ δύο ἡ ψυχὴ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς « τὸν πάσης κτίσεως πρωτότοκον » Θεὸν Λόγον.

Εἶτα ἐὰν μὲν τὴν αὐτὴν ἀρετὴν λέγοντες ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς (17) φιλόσοφοι, μὴ εὐδαιμονέστερον λέγωσιν εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν τοῦ ἐν ἀνθρώποις κατ' αὐτοὺς σοφοῦ, ἀλλ' ἴσην εἶναι τὴν ἀμφοτέρων εὐδαιμονίαν· Κέλσος οὐ καταγελᾷ, οὐδὲ χλευάζει τὸ δόγμα· ἐὰν δ' ὁ θεῖος λόγος φάσκῃ κολλᾶσθαι ὑπὸ τῆς ἀρετῆς, καὶ *ἑνοῦσθαι* τῷ Αὐτολόγῳ τὸν τέλειον, ὡς κατὰ τοῦτον ἀναβεβηκότας (18), μὴ χωρίζειν ἡμᾶς τὴν Ἰησοῦ ψυχὴν τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, γελᾷ τὸ λέγεσθαι Υἱὸν Θεοῦ Ἰησοῦν, οὐχ ὁρῶν, τίνα ἐστὶ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν ἀπορρήτῳ μυστικῶς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς λεγόμενα. Ἵνα δὲ προσαγάγωμεν τῇ παραδοχῇ τοῦ λεγομένου τὸν βουλόμενον ἀκολουθίαις δογμάτων ἕπεσθαι, καὶ ὠφελεῖσθαι· λέγομεν, ὅτι σῶμα Χριστοῦ φασιν εἶναι οἱ θεῖοι λόγοι, ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ψυχούμενον, τὴν πᾶσαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν· μέλη δὲ τούτου τοῦ σώματος εἶναι ὡς ὅλου τούσδε τινὰς τοὺς πιστεύοντας· ἐπείπερ, ὥσπερ ψυχὴ ζωοποιεῖ καὶ κινεῖ τὸ σῶμα, οὐ πεφυκὸς ἀφ' ἑαυτοῦ κινεῖσθαι ζωτικῶς, οὕτως ὁ Λόγος, κινῶν ἐπὶ τὰ δέοντα, καὶ ἐνεργῶν τὸ ὅλον σῶμα τὴν Ἐκκλησίαν, κινεῖ καὶ ἕκαστον μέλος τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν χωρὶς Λόγου πράττοντα. Εἴπερ οὖν τοῦτο οὐκ εὐκαταφρόνητον, ὡς οἶμαι, ἔχει ἀκολουθίαν, τί χαλεπὸν, τῇ ἄκρᾳ καὶ ἀνυπερβλήτῳ κοινωνίᾳ πρὸς τὸν Αὐτολόγον τὴν Ἰησοῦ ψυχὴν, καὶ ἀπαξαπλῶς τὸν Ἰησοῦν μὴ κεχωρίσθαι τοῦ Μονογενοῦς καὶ Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, μηδ' ἕτερον ἔτι τυγχάνειν αὐτοῦ; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ ἑξῆς, ἐν οἷς μιᾷ λέξει ἀποφηνάμενος, καὶ μηδὲ κατὰ τὸ πιθανόν τι λέγων, κατηγορεῖ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας, εἰπών· « Ἔτι γε μὴν καὶ ἡ κοσμογένεια μάλα εὐηθική. » Εἰ μὲν οὖν τὸν φαινόμενον αὐτῷ τρόπον τοῦ εὐηθικὴν εἶναι αὐτὴν, καί τινας πιθανότητας προηνέγκατο, κἂν ἠγωνισάμεθα πρὸς αὐτάς· οὐκ εὔλογον δέ μοι φαίνεται πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ κατασκευάσαι,

A bet, anima Jesu et Verbum « Primogenitusque omnis creaturæ[88], » duo non sunt.

670 48. Deinde cum aiunt Stoici eamdem esse hominis et Dei virtutem, negantque summum Deum suo esse sapiente beatiorem, sed parem esse utriusque felicitatem; non irridet Celsus, non subsannat hanc sententiam. Sin audit ex divino sermone virum perfectum agglutinari virtute et *uniri* Verbo ipsi, nosque a minori ad majus inferentes docere, Jesu animam non separari a primogenito omnis creaturæ, ridet scilicet Jesum Dei Filium appellari, non videns quænam sint quæ de illo in divinis Scripturis arcane dicta sunt. Nos autem, ut qui dogmata sibi apprime consentanea sequi et ex illis proficere voluerit, illum ad recipiendum quod di- B ctum est adducamus; dicimus ex divinis Scripturis totam Dei Ecclesiam esse Christi corpus a Dei Filio animatum, membra autem illius corporis, ut totius, eos esse omnes qui credunt; quoniam, sicut anima vitam et motum impertit corpori, quod a seipso natura moveri vitaliter non potest; ita Verbum totum corpus seu Ecclesiam ad ea quæ opus sunt, movens et agens, etiam singula membra eorum qui ad Ecclesiam pertinent, movet, ita ut nihil sine Verbo faciant. Hoc igitur si, ut opinor, minime spernendum est et optime cohæret; quid vetat quominus summa et excellenti communione cum Verbo conjuncta anima Jesu, imo totus Jesus non separetur ab Unigenito et Primogenito creaturæ, nec aliud sit ab illo? atque hæc hactenus.

C

49. Nunc ad sequentia transeundum, in quibus uno verbo, nulloque allato argumento, mundi creationem a Moyse descriptam reprehendens: « Quin et illa mundi origo, inquit, stolida prorsus est. » Qui si aperuisset quomodo illi stulta videatur, et argumenta quædam attulisset, contra illa pugnassemus; at mihi non videtur convenire, ut illo simpliciter affirmante, probem ego quomodo

[88] Coloss. I, 15.

(17) *Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Seneca, epist. 74: « Quanti æstimamus hoc otium, quod inter deos agitur, quod deos facit? ita dico, Lucili: et te in cœlum compendiario voco. Solebat Sextius dicere, Jovem plus non posse quam bonum virum. Plura Jupiter habet, quæ præstet hominibus: sed inter duos bonos non est melior, qui locupletior; non magis quam inter duos, quibus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui majus speciosiusque navigium est. Jupiter quo antecedit virum bonum? diutius bonus est. Sapiens nihilo se minoris æstimat, quod virtutes ejus spatio breviore clauduntur. Quemadmodum ex duobus sapientibus qui senior decessit, non est beatior eo, cujus intra pauciores annos terminata virtus est; sic Deus non vincit sapientem felicitate, etiamsi vincit ætate. Non est virtus major, quæ longior. Jupiter omnia habet: sed nempe aliis tradidit habenda. Ad ipsum hic unus usus pertinet, quod utendi etiam omnibus causa est. Sapiens tam æquo animo omnia apud alios videt contemnitque, quam Jupiter; et hoc se magis suspicit, quod Jupiter uti illis non potest, sapiens non vult. Credamus itaque Sextio monstranti pulcherrimum iter, et clamanti:

.... *Hac itur ad astra.* »

(Virg., *Æneid.* IX, v. 640.)

D Idem epistola 54: « Omnes mortales multo antecedes, non multo te dii antecedent. Quid inter te et illos interim futurum sit, quæris? Diutius erunt. At mehercule magni artificis est clausisse totum in exiguo. Tantum sapienti sua, quantum Deo omnis ætas patet. Est aliquid, quo sapiens antecedat Deum; ille naturæ beneficio non timet; suo sapiens. Ecce res magna, habere imbecillitatem hominis, securitatem Dei. » SPENCER.

(18) *Ἀναβεβηκότας*. Sic codex Jolianus secunda manu, ut referatur ad sequens, ἡμᾶς. Hœschelius et Spencerus, ἀναβεβηκότος. Guieto scribendum videtur, κατὰ τοῦτο ἀναβεβηκότος, id est, eo sublati. Totus autem locus ei sic reddendus videtur: « Si vero doctrina divina tradat perfectum a virtute agglutinari et uniri ipsi verbo, ita ut anima Jesu eo sublati a nobis non separetur a Primogenito omnis creaturæ, » etc.

stolida non sit. Quod si quis videre desiderat quæ nobis proditam a Moyse mundi creationem persuadeant, et quibus argumentis illa confirmetur, sumat in manus quæ in Genesim ab initio usque ad hæc : « Hic est liber generationis hominum, » commentati sumus. Illic ex ipsis divinis litteris
671 explicare conati sumus quid sit cœlum in principio creatum, quid terra, quid terræ invisibile et incompositum, quid abyssus, quid tenebræ quæ erant super eam, quid aqua, quid Dei spiritus qui super eas ferebatur, quid facta lux, quid firmamentum a cœlo primum creato distinctum, et sic de sequentibus. Stolidam quoque esse affirmat scriptam de hominum creatione historiam, non memoratis nostris argumentis, non impugnatis. Opinor, non habuit quo evertere posset istud, hominem fuisse secundum imaginem Dei creatum. Neque etiam intelligit quid sit paradisus a Deo plantatus, quid prima in illo hominis vita, sed misere mutata, postquam e paradiso deliciarum ejectus propter peccatum, ex adverso habitavit. Verum ille, qui hæc omnia stulte dicta esse pronuntiat, singula quæque scrutetur, et inprimis istud : « Collocavit cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ [89]. » Nisi forte Moyses hæc scripserit nullo consilio, sed simile quid fecerit illis veteris comœdiæ poetis, joco scribentibus Bellerophontem interfectum a Prœto fuisse, Pegasum esse ex Arcadia; quæ omnia scripserunt illi, ut risum moverent; at probabile non est, qui scripturas toti genti relinqueret quas volebat iis qui leges accipiebant, persuadere a Deo esse profectas, eum absurda mandasse litteris, et sine ullo sensu dixisse istud : « Collocavit cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ [90], » aut aliud quidpiam eorum quæ de hominum creatione dicta sunt, et quibus in investigandis suam Hebræorum sapientes collocant operam.

50. Sub hæc collectis diversis quorumdam veterum de mundi hominumque origine sententiis, iisque simpliciter propositis, ait « Moysem et prophetas, qui nostras Scripturas reliquerunt, quia nescirent quæ mundi sit et hominum natura, propterea dixisse magnas nugas. » Si dixisset quid causæ esset cur litteræ divinæ videantur ipsi magnæ nugæ, rationes quibus inductus Scripturas pro magnis nugis habuit, refutare tentassem. Nunc autem, illum imitans jocansque, affirmo eum, quia nescivit quænam esset mentis sermonisque prophetici natura, idcirco magnas effutiisse ineptias, cum arroganter suum librum inscripsit, *verum sermonem*. Quoniam vero clara sibi et accurate intellecta vi-

A τίνα τρόπον οὐκ ἔστιν εὐηθική. Εἰ δέ τις βούλεται τὰ κινήσαντα (19) ἡμᾶς καὶ μετὰ τῆς φανείσης ἀποδείξεως κατασκευασθέντα περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας θεωρῆσαι· λαβέτω τὰ πραγματευθέντα ἡμῖν εἰς τὴν Γένεσιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου μέχρι τοῦ, « Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων· » ἐν οἷς πεπειράμεθα ἀπ' αὐτῶν τῶν θείων γραμμάτων κατασκευάσαι, τίς ὁ ἐν ἀρχῇ γενόμενος οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ τὸ τῆς γῆς ἀόρατον καὶ ἀκατασκεύαστον, καὶ τίς ἡ ἄβυσσος, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς σκότος, τί τε τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἐπιφερόμενον αὐτῷ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ τί τὸ γενητὸν φῶς, τί τε τὸ στερέωμα παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ γενόμενον οὐρανὸν, καὶ οὕτω τὰ ἑξῆς. Ἀπεφήνατο δὲ μάλα εὐηθικὴν εἶναι καὶ τὴν περὶ ἀνθρώπων γενέσεως γραφὴν, μήτε τιθεὶς τὰς δείξεις, μήτ' B ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτάς· οὐ γὰρ εἶχεν, οἶμαι, λόγους ἀνατρέψαι δυναμένους τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιῆσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' οὐδὲ συνίει τὸν ὑπὸ Θεοῦ φυτευθέντα παράδεισον, καὶ τὴν προηγουμένην ἐν αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν, καὶ τὴν ἐκ περιστάσεως γενομένην, ἐκβληθέντος διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ κατοικισθέντος ἐναντίον τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. Ὁ δὲ λέγων μάλα εὐηθικῶς ταῦτ' εἰρῆσθαι, πρῶτον ἐπιστησάτω καὶ ἑκάστῳ μὲν, καὶ τῷδε· « Ἔταξε τὰ χερουβεὶμ, καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν, τὴν στρεφομένην, φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς· » εἰ δ' ἄρα (20) μηδὲν νοήσας Μωϋσῆς ἀνέγραφε ταῦτα, ἀλλὰ παραπλήσιόν τι ποιῶν οἷς παίζοντες οἱ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας ποιηταὶ ἀνεγράψαντο· Προῖτος ἔκτεινε (21) Βελλεροφόντην, ὁ δὲ Πήγασος ἦν ἐξ Ἀρ- C καδίας. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν, γελωτοποιεῖν θέλοντες, τοιαῦτα συνέταττον· οὐ πιθανὸν δὲ, τὸν ὅλῳ ἔθνει γραφὰς καταλιπόντα, περὶ ὧν ἐβούλετο πεῖσαι τοὺς νομοθετουμένους, ὅτι εἶεν ἐκ Θεοῦ, ἀπρόσλογα γεγραφέναι, καὶ χωρίς τινος νοῦ εἰρηκέναι τὸ, Ἔταξε τὰ χερουβεὶμ (22), καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν, τὴν στρεφομένην, φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, » ἢ ἄλλο τι τῶν περὶ τῆς ἀνθρώπων γενέσεως εἰρημένων, καὶ ὑπὸ τῶν παρ' Ἑβραίοις σοφῶν πεφιλοσοφημένων.

Ἑξῆς δὲ τούτοις, συμφορήσας ἐν ψιλαῖς ἀποφάσεσι τὰς διαφορὰς τῶν περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπων γενέσεώς τισι τῶν ἀρχαίων εἰρημένας, φησί· Τοὺς τὰ ἡμέτερα συγγράμματα λιπόντας Μωϋσέα καὶ τοὺς D προφήτας, οὐκ εἰδότας ἥτις ποτέ ἐστιν ἡ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων φύσις, συνθεῖναι λῆρον βαθύν. » Εἰ μὲν οὖν εἰρήκει τὸν δοκοῦντα αὐτῷ τρόπον περὶ τοῦ λῆρον εἶναι βαθὺν τὰ θεῖα γράμματα, κἂν ἐπειράθημεν ἀνασκευάσαι τὰς φανείσας ἐκείνῳ πιθανότητας περὶ τοῦ λῆρον αὐτὰ εἶναι βαθύν· νυνὶ δὲ τὸ ὅμοιον ἐκείνῳ πράττοντες, καὶ παίζοντες, καὶ ἡμεῖς ἀποφανούμεθα, ὅτι τίς ποτέ ἐστιν ἡ φύσις τοῦ νοῦ καὶ τοῦ ἐν τοῖς προφήταις λόγου, οὐδαμῶς ὁ Κέλσος εἰδὼς, λῆρον συνέθηκε βαθὺν, ἀλαζονικῶς αὐτὸν

[89] Gen. III, 23. [90] ibid.

(19) Hœschelius et Spencerus in margine, νικήσαντα.

(20) *Εἰ δ' ἄρα*. Bohcrellus legit, εἰ μὴ ἄρα.

(21) Hœschelius in textu, ἔγημε.

(22) Codex Regius, ἔταξεν ὁ Θεὸς τὰ χερουβὶμ.

ἐπιγράψας *ἀληθῆ λόγον*. Ἐπεὶ δὲ ὡς σαφῆ καὶ ἀκριβῶς αὐτῷ νενοημένα προφέρει εἰς κατηγορίαν τὰ περὶ τῶν τῆς κοσμοποιίας ἡμερῶν, ὧν τινες μὲν πρὶν φῶς καὶ οὐρανὸν γενέσθαι, ἥλιόν τε, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, παρεληλύθασι, τινὲς δὲ μετὰ τὴν τούτων γένεσιν· τοῦτο μόνον ἐπισημειωσόμεθα πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἄρ' ἔλαθε Μωϋσέα τὸ προειρηκέναι, « Ἐν ἓξ ἡμέραις συντετελέσθαι τὸν κόσμον δημιουργούμενον· » καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλαθόμενος τούτοις ἐπιφέρει τὸ, « Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων (23), ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » Ἀλλ' οὐδεμία πιθανότης ἐστὶ, μηδὲν νενοηκότα Μωϋσέα εἰρηκέναι μετὰ τὰ περὶ τῶν ἓξ ἡμερῶν τὸ, « ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ἐὰν δέ τις νομίζῃ δύνασθαι ταῦτ' ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἐπιστησάτω, ὅτι πρὸ τοῦ, « Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς, » καὶ τοῦ, « Ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς φῶς ἡμέραν, » λέλεκται τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. »

A dentur quæ objicit de creationis mundi diebus, quorum alii cœli, solis, lunæ, stellarum creationem præcesserunt, alii subsecuti sunt; hoc unum ex illo quæsierim, **672** num fugerit Moysem ante ab ipso dictum fuisse : « In sex diebus perfectus est mundus [91]; » num sui oblitus addiderit : « Hic est liber generationis hominum, in die quo fecit Dominus cœlum et terram [92]. » At nullomodo probabile est Moysem, post factam de sex diebus mentionem, nullo consilio dixisse : « Qua die creavit Deus cœlum et terram. » Quod si quis hæc existimet referri posse ad istud : « In principio creavit Deus cœlum et terram [93], » sciat is ante hoc : « Fiat lux, et facta est lux [94] ; » et ante istud : « Vocavit Deus lucem diem [95], » dictum esse : « In principio creavit Deus cœlum et terram [96].

Νῦν δὲ διηγήσασθαι τὸν περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν λόγον, καὶ τίνα τρόπον διανενέμηνται αἱ φύσεις τῶν ἡμερῶν εἰς ἀμφότερα τὰ εἴδη, οὐ πρόκειται, οὐδὲ τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἐξετάσαι· ὅλων γὰρ ἡμῖν συντάξεων χρεία εἰς τὴν διήγησιν τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας ὅπερ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν πρὸ πλείονος χρόνου τῆς ἐνεστηκυίας πρὸς τὸν Κέλσον συντάξεως πεποιήκαμεν, ἀπὸ τῆς πρὸ πλειόνων ἐτῶν ἕξεως, ἧς ἐχωροῦμεν τότε, διαλαβόντες περὶ τῶν κατὰ Μωϋσέα τῶν (24) ἓξ τῆς κοσμοποιίας ἡμερῶν. Εἰδέναι μέντοι γε χρὴ, ὅτι τοῖς δικαίοις διὰ τοῦ Ἡσαΐου ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, ἐν καταστάσει ἔσεσθαι ἡμέρας, ἐν ᾗ « μὴ ἥλιος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος φῶς ἔσται αὐτοῖς αἰώνιον, καὶ ὁ Θεὸς δόξα αὐτῶν. » Παρακούσας δ', οἶμαι, μοχθηρᾶς αἱρέσεώς τινος, καὶ κακῶς διηγησαμένης τὸ « γενηθήτω φῶς, » ὡς εὐκτικῶς (25) ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ εἰρημένον, εἶπεν· « Οὐ γὰρ δὴ, καθάπερ οἱ τοὺς λύχνους ἐκ γειτόνων ἐναυόμενοι, φῶς Δημιουργὸς ἄνωθεν ἐχρήσατο. » Καὶ ἄλλης δ' ἀσεβοῦς αἱρέσεως παρακούσας, εἶπε καὶ τό· « Εἰ μὲν ἐναντίος τις ἦν (26) τῷ μεγάλῳ Θεῷ θεὸς κατηραμένος, ὁ ταῦτα ποιῶν παρὰ γνώμην τὴν ἐκείνου, τί αὐτῷ τὸ φῶς ἐκίχρα; » Πρὸς ἃ τοσοῦτον ἀποδέομεν ἀπολογεῖσθαι, ὥστε τρανότερον ἡμᾶς ἐθέλειν τῆς ἐκείνων δόξης ὡς ἐσφαλμένων κατηγορεῖν, καὶ ἵστασθαι οὐ πρὸς ἃ μὴ οἴδαμεν αὐτῶν, ὡς ὁ Κέλσος, ἀλλὰ πρὸς ἃ ἀκριβῶς γινώσκομεν, πὴ μὲν ἀπ' αὐτῶν ἀκολουθήσαντες (27), πὴ δὲ τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν ἐπιμελῶς ἐντυχόντες.

B 51. Jam vero de intelligentibus sensibilibusque naturis disserere, ostendere quomodo utrique illarum speciei destinati sint dies, hæc sigillatim inquirere nostri propositi non est. Nam ad edisserendam narratam a Moyse mundi creationem opus esset integris commentariis. Id autem a nobis est præstitum pro viribus longe ante, quam hunc librum contra Celsum scriberemus; tum videlicet, cum prout nostra ante multos annos facultas ferebat, disseruimus de sex diebus, quibus Moyses mundi creationem perfectam fuisse narrat. Verum scire oportet Verbum per Isaiam justis polliceri futuros esse dies, cum « illis non sol, sed ipse Dominus sempiterna lux erit, et eorum gloria, Deus [97]. » Ex aliqua, opinor, improba hæresi et male interpre- C tante hæc verba, « fiat lux, » quasi a Conditore hanc fieri optante dicta fuissent, accepit hæc : « Non profecto Conditor lumen a superis commodato accepit, ut nos ex vicini lucerna nostram accendimus. » Ex alia impia hæresi leviter perspecta addit : « Si quis maledictus deus magno Deo contrarius erat, et contra illius voluntatem hæc fecit, cur hic illi lumen commodabat? » Quæ tantum abest ut defendamus, ut hanc opinionem tanquam ex errantibus profectam damnare parati simus, et refellere ea quæ non ignota nobis, ut Celso, sed accurate perspecta sunt, quæque tum ex illis, tum ex eorum libris diligenter lectis, didicimus.

Μετὰ δὲ ταῦτα Κέλσος φησίν· « Ἐγὼ δὲ περὶ μὲν γενέσεως κόσμου καὶ φθορᾶς, ἢ ὡς ἀγένητος καὶ ἄφθαρτος, ἢ ὡς γενητὸς μὲν, ἄφθαρτος δὲ, ἢ ὡς τὸ ἔμπαλιν, οὐδὲν περὶ τούτου νυνὶ λέγω. » Διόπερ οὐδ' ἡμεῖς περὶ τῶνδε νυνὶ λέγομεν· οὐ γὰρ ἡ προ-

52. Sic postea Celsus : « De origine et interitu D mundi, increatusne sit et incorruptibilis, creatusne quidem, sed incorruptibilis, an contra, nihil hac de re nunc dico. » Nec nos quidquam de iis dicemus. Neque enim id postulat instituti ratio. Nec etiam in

[91] Gen. I, 31. [92] Gen. II, 4. [93] Gen. I, 1. [94] ibid. 3. [95] ibid. 5. [96] ibid. 1. [97] Isa. LX, 19.

(23) *Ἀνθρώπων*. Vulgo nunc legitur, οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο, et sic ipse Origenes infra, num. 60 hujus libri.

(24) Delendum videtur istud posterius, τῶν.

(25) Hœschelius in textu, εὐεκτικῶς, male. Cæterum de hac ipsa re Clemens Alexandrinus loquitur in *Eclogis Theodotianis*. Vide supra notas ad libr. *De oratione*, pag. 237.

(26) Idem in textu, ἐναντίωσις ἦν.

(27) *Ἀκολουθήσαντες*. Boherello et Guieto scrib. videtur, ἀκούσαντες.

hæc verba : « Spiritus Domini ferebatur super aquas [98], » dicimus spiritum summi Dei fuisse illic, tanquam in rebus ad se **673** non pertinentibus ; nec ab alio præter magnum Deum conditore quædam dicimus contra illum spiritum, idque superiore Deo patiente, improbe fuisse suscepta quæ everti oportuerit. Valeant igitur et qui hæc dicunt, et qui indiligenter eos refutat Celsus ; debuit enim aut illorum errorum non meminisse, aut pro illa quam præ se fert humanitate illos diligenter exponere, et impugnare quæ ab illorum auctoribus impie dicta sunt. Datum autem fuisse conditori a magno Deo spiritum, quem postea repetit, id audivimus nunquam. In hos tamen impios sermones stulte insurgens : « Ecquis Deus, inquit, quidpiam dat quod postea repetiturus est? Indigentis enim est repetere, nullius autem rei Deus indiget. » Quibus addit quasi quid admodum sapiens contra quosdam : « Cur nescivit, cum commodaret, se malo commodare? » Et istud : « Cur parum curat malum conditorem, qui sibi adversatur? »

53. Deinde miscens, meo quidem judicio, hæresibus hæreses, nec indicans alia esse alterius, alterius alia, profert quæ nos objicimus Marcioni. Forte etiam hæc quia male ex vilibus quibusdam et imperitis audierat, propterea reprehendit reprehensionem ipsam, qua in re non magnum præ se fert judicium. Exponens igitur quæ contra Marcionem dicuntur, sed tacito illius, quem tamen aggreditur, nomine : « Cur clam, inquit, mittit et destruit hujus opera? Cur clam irrumpit, subornat, fallit? Cur iis quos hic ex vobis damnavit et exsecratus est, blanditur? Cur plagiarii more surripit? Cur illos docet a Domino discedere? Patrem fugere? Cur ipse eos adoptat sine consensu Patris? Quid se dicit patrem illorum, qui sunt alterius? » Ac mox admirantis modo : « Egregium sane Deum qui peccatorum ab alio damnatorum, miserorum, stercorum, ut ipsi loquuntur, pater esse desiderat! qui quem misit, rebellantem capere atque punire non potest! » Postea quasi contra nos ageret, qui mundum hunc alieni cujusdam et peregrini Dei non esse confitemur : « Hæc, inquit, si sunt ejus opera, quomodo Deus mala faciebat? Quomodo persuadere et hortari non potest? Cur eum pœnituit ingratos creasse et improbos? Cur de sua ipsius arte quiritatur eamque odio habet? Cur minas intendit propriosque filios pessumdat? Aut quo tandem ablegat ex hoc mundo, quem ipse fecit? » Neque hic mihi videtur declarare quænam sint mala, quanquam apud Græcos variæ fuerunt de bonis et malis opiniones. Tantum arripit quasi

[98] Gen. I, 2.

A κειμένη σύνταξις τοῦτ' ἀπαιτεῖ. Ἀλλ' οὐδὲ πνεῦμα τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ φαμεν ὡς ἐν ἀλλοτρίοις τοῖς τῇδε γεγονέναι, κατὰ τὸ, « Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος· » οὐδὲ κακῶς μηχανώμενά τινα, ὡς ὑπὸ ἑτέρου τοῦ δημιουργοῦ παρὰ τὸν μέγαν Θεὸν, κατὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ φαμεν, ἀνεχομένου τοῦ ἀνωτέρω (28) Θεοῦ, δεδεῆσθαι καθαιρέσεως. Διόπερ μακρὰν χαιρέτωσαν οἱ ταῦτα λέγοντες, καὶ ὁ μὴ πραγματικῶς αὐτῶν κατηγορῶν Κέλσος· ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν ἢ μὴ μνημονεῦσαι τῶν τοιούτων, ἢ, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ φιλάνθρωπον, ἐκθέσθαι αὐτὰ ἐπιμελῶς, καὶ ἀγωνίσασθαι πρὸς τὰ ἀσεβῶς ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα. Οὐδ', ὅτι δεδωκὼς ὁ μέγας Θεὸς τῷ δημιουργῷ τὸ πνεῦμα ἀπαιτεῖ αὐτὸ, ἀκηκόαμεν πώποτε. Εἶθ' ἑξῆς ἀσεβέσι λόγοις μωρῶς (29) ἐγκαλῶν φησι· B « Τίς Θεὸς δίδωσί τι, ὡς ἀπαιτήσων; Δεομένου γὰρ τὸ ἀπαιτεῖν, δεῖται δὲ οὐδενὸς ὁ Θεός. » Καὶ τούτοις προστίθησιν, ὡς σοφὸν δή τι κατά τινων λέγων· « Διὰ τί, ὁπηνίκα ἐκίχρα, κακῷ κιχρῶν ἠγνόει; » Λέγει δὲ καὶ τὸ, « Τί περιορᾷ πονηρὸν δημιουργὸν ἀντιπράττοντα ἑαυτῷ; »

Εἶτ', οἶμαι, φύρων αἱρέσεις αἱρέσεσι, καὶ μὴ ἐπισημειούμενος, ὅτι τάδε μὲν ἄλλης αἱρέσεώς ἐστι, τάδε δὲ ἄλλης, τὰ πρὸς Μαρκίωνα (30) ὑφ' ἡμῶν ἀπορούμενα προφέρει. Τάχα δὲ καὶ τούτων παρακούσας ἀπό τινων εὐτελῶς καὶ ἰδιωτικῶς ἐγκαλεῖ τῶν ἐγκαλούντων λόγων, οὐ μὴν πάνυ συνετῶς. Ἐκτιθέμενος μὲν οὖν τὰ κατὰ Μαρκίωνος λεγόμενα, καὶ μὴ ἐπισημειωσάμενος, ὅτι πρὸς αὐτὸν λέγει, φησί· « Τί C δὲ λάθρα πέμπει, καὶ διαφθείρει τὰ τούτου δημιουργήματα; Τί δὲ εἰσβιάζεται κρύφα, καὶ παραπείθει, καὶ πλανᾷ; Τί δὲ τοὺς ὑπὸ τούτου κατεγνωσμένους ἢ κατηραμένους, ὥς φατε, ψυχαγωγεῖ, καὶ δίκην ἀνδραποδιστοῦ τινος ὑπεξάγει; Τί δὲ ἀποδιδράσκειν ἀπὸ τοῦ Κυρίου διδάσκει; Τί δὲ φεύγειν τὸν Πατέρα; Τί δ' αὐτὸς εἰσποιεῖται μὴ συγχωροῦντος τοῦ Πατρός; Τί δ' ἐπαγγέλλεται τῶν ἀλλοτρίων εἶναι Πατήρ; » Καὶ ἐπιφέρει γε αὐτοῖς οἱονεὶ θαυμαστικῶς τὸ, « Σεμνός γε ὁ Θεὸς τῶν παρ' ἄλλῳ καταδίκων ἁμαρτωλῶν καὶ ἀκλήρων καὶ, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, σκυβάλων ἐπιθυμῶν εἶναι πατήρ! καὶ ὃν γε ἐξέπεμψεν, αὐτοῦ ὑπεξάγοντα (31), τοῦτον ἁλόντα ἐκδικῆσαι μὴ δυνάμενος! » Ἑξῆς δὲ τούτοις ὡσπερεὶ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ὁμολογοῦντας οὐχ ἀλλοτρίου τινὸς εἶναι καὶ ξένου Θεοῦ τόνδε D τὸν κόσμον, τοιαῦτά φησιν· « Εἰ δὲ αὐτοῦ ταῦτ' ἐστὶν ἔργα, πῶς μὲν κακὰ ὁ Θεὸς ἐποίει; Πῶς δὲ πείθειν καὶ νουθετεῖν ἀδυνατεῖ; Πῶς δὲ ἐπ' αὐτοῖς ἀχαρίστοις καὶ πονηροῖς γενομένοις μεταμέλει; καὶ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην μέμφεται, καὶ μισεῖ, καὶ ἀπειλεῖ, καὶ φθείρει τὰ ἴδια ἔκγονα; Ἢ ποῖ ποτε ὑπεξάγει τοῦ κόσμου τοῦδε, ὃν ἐποίησεν αὐτός; Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἐν τούτοις

(28) Hœschelius in textu, ἀνωτέρου.

(29) *Μωρῶς*. Omissum in antea editis restituunt omnes codd. mss.

(30) *Πρὸς Μαρκίωνα*. Vide adnotationes ad lib. V, num. 54. Paulo post Guieto videtur forte scribendum : Ἀπό τινων εὐτελῶν καὶ ἰδιωτικῶν ἐγκαλεῖ τῶν ἐγκαλούντων λόγῳ, οὐ μὴν πάνυ συνετῷ vel ἐγκαλεῖ τοὺς ἐγκαλοῦντας λόγῳ, οὐ μὴν πάνυ συνετῷ. Ego sic lego : Ἀπό τινων εὐτελῶν καὶ ἰδιωτικῶν ἐγκαλεῖ τῶν ἐγκαλούντων λόγων, οὐ μὴν πάνυ συνετῶς.

(31) *Ὑπεξάγοντα*. Guietus dubitat, annon scribendum ὑπέξαρχον, vel ὑπεξάρχοντα. Ego nihil mutari velim.

μὴ σαφηνίζων τίνα ἐστὶ τὰ κακά· καίτοιγε καὶ ἐν Ἕλλησι πολλῶν αἱρέσεων γενομένων περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, συναρπάζων ὡς ἀκόλουθον ἡμῖν, τοῖς φάσκουσιν ἔργα τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ εἶναι καὶ τόνδε τὸν κόσμον, τὸ καθ' ἡμᾶς κακῶν εἶναι ποιητὴν τὸν Θεόν. Ἐχέτω μὲν οὖν ὅπως ποτὲ ἔχει τὰ περὶ τῶν κακῶν, πότερον ὁ Θεὸς αὐτὰ πεποίηκεν ἢ μὴ, ἀλλ' ἐκ παρακολουθήσεως (32) γεγένηται τῆς πρὸς τὰ προηγούμενα· θαυμάζω δὲ εἰ μὴ ὅπερ ἡμῖν, τοῖς φάσκουσιν ἔργα εἶναι τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ καὶ τόνδε τὸν κόσμον, οἴεται ἀκολουθεῖν περὶ τοῦ τὸν Θεὸν τὰ κακὰ πεποιηκέναι, ἀκολουθεῖ ὅσον ἐφ' οἷς λέγει καὶ αὐτός. Εἴποι γὰρ ἄν τις πρὸς τὸν Κέλσον· « Εἰ αὐτοῦ ταῦτ' ἐστὶν ἔργα, πῶς μὲν κακὰ ὁ Θεὸς ἐποίει; πῶς δὲ πείθειν καὶ νουθετεῖν ἀδυνατεῖ; » Κακία δὲ ἡ μεγίστη ἐν λόγοις ἐστὶν, ὅτε ἐγκαλεῖ τις τοῖς ἑτεροδόξοις περὶ τινων δογμάτων ὡς οὐχ ὑγιῶν, πολλῷ πρότερον αὐτὸς ἔχων τὰ ἐγκλήματα ἐν τοῖς ἰδίοις δόγμασιν.

A sententiæ, qua mundum hunc **674** Dei opus esse statuimus, consentaneum, Deum esse malorum etiam auctorem. Verum quomodocunque se habeant mala, eorum auctor sit Deus, vel non, sed ex majoribus præcipuisque rebus consecuta sint, multum fallor, si quod ex iis quæ dicimus, mundum istum a Deo factum esse, consequens esse putat, Deum esse malorum etiam auctorem; idem quoque non sequatur ex iis quæ dicit. Quæret enim aliquis a Celso: « Si hæc ejus opera sunt, quomodo mala faciebat? Quomodo persuadere et hortari non potest? » Est autem vitium disputationis maximum, cum qui adversariorum dogmata quædam reprehendit ut non sana, ipse dogmata tenet, quæ multo magis obnoxia reprehensioni sunt.

Ἴδωμεν οὖν ἡμεῖς διὰ βραχέων τὰ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, τῶν κατὰ τὰς θείας Γραφάς· καὶ τίνα ἡμῖν λεκτέον πρὸς τὸ, « Πῶς μὲν κακὰ ὁ Θεὸς ἐποίει; πῶς δὲ πείθειν καὶ νουθετεῖν ἀδυνατεῖ; » Κυρίως δὴ, κατὰ τὰς θείας Γραφὰς, ἀγαθά εἰσιν αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κατὰ ταύτας πράξεις· ὥσπερ κυρίως κακὰ τὰ ἐναντία τούτοις. Ἀρκεσθησόμεθα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος λέξεσι ταῖς ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ τρίτου ψαλμοῦ, τοῦτο παριστάσαις οὕτως· « Οἱ δὲ ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν. » Τὸ γὰρ, « Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθὸν, » οὔτε περὶ τῶν σωματικῶν λέγεται ἀγαθῶν ἢ κακῶν, οὕτως ὀνομαζομένων παρά τισιν, οὔτε περὶ τῶν ἐκτός· ἀλλὰ περὶ τῶν κατὰ ψυχὴν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, ἐπείπερ ὁ ἐκκλίνας μὲν ἀπὸ τῶν οὕτω κακῶν (33), ποιήσας δὲ τὰ τοιάδε ἀγαθὰ, ὡς θέλων τὴν ἀληθινὴν ζωὴν, γένοιτ' ἂν ἐν αὐτῇ « ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς, » ὧν ὁ Λόγος τῆς δικαιοσύνης ἐστὶν ἥλιος, φθάσαι ἂν (34) ἐπ' ἐκείνας, ἐξαιρουμένου αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, καὶ ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἡμερῶν, περὶ ὧν εἶπεν ὁ Παῦλος τὸ, « Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσιν. »

B 54. Videamus igitur nos breviter quid Scripturæ divinæ de bonis et malis doceant, et quid nobis respondendum sit ad istud: « Quomodo Deus mala faciebat? quomodo persuadere et hortari non potest? » Ac proprie quidem in Scripturis divinis bona sunt virtutes et actiones ex illis profectæ; mala autem, quidquid illis rebus contrarium est. Satis hoc loco fuerit adducere testimonium psalmi XXXIII, quod rem sic probat: « Inquirentes Dominum non minuentur omni bono. Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos. Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo et fac bonum [99]. » Istud enim, « declina a malo et fac bonum, » nec C de bonis malisve corporeis, ut quidam vocant, dicitur, neque de iis quæ extrinsecus accidunt; sed de bonis et malis animæ: quandoquidem is qui declinaverit ab istis malis feceritque ista bona, idque veræ vitæ desiderio, « dilecturus sit in illa dies videre bonos, » ubi Verbum justitiæ solis loco erit. Ad illos perveniet, Deo illum liberante a præsenti sæculo nequam [1], et a diebus malis, de quibus Paulus loquitur, cum ait: « Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt [2]. »

55. Εὑρεθείη δ' ἂν καταχρηστικώτερον καὶ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ἐκτὸς, τὰ μὲν συμβαλλόμενα εἰς τὸν

55. Videre est tamen ex rebus corporeis et quæ extrinsecus accidunt, alias quæ ad naturalis vitæ

[99] Psal. XXXIII, 10 et seqq. [1] Gal. I, 4. [2] Ephes. V, 16.

(32) *Ἀλλ' ἐκ παρακολουθήσεως*. Sic recte mss. Male autem libb. editi, ἀλλ' οὐκ ἐκ παρακολουθήσεως. Abesse enim debet οὐκ. Vide infra num. 55 hujus libri et num. 68 lib. VII. « Chrysippus (apud A. Gellium, lib. VI, cap. 1) existimat non fuisse hoc principale naturæ consilium, ut faceret homines morbis obnoxios; nunquam enim hoc convenisse naturæ auctori, parentique rerum omnium bonarum. Sed cum multa, inquit, atque magna gigneret, pareretque aptissima et utilissima, alia quoque simul agnata sunt incommoda iis ipsis, quæ faciebat, cohærentia; eaque non per naturam, sed per sequelas quasdam necessarias facta dicit, quod ipse appellat κατὰ παρακολούθησιν. Sicut, inquit, cum corpora hominum natura fingeret, ratio sub- D tilior et utilitas ipsa operis postulavit, ut tenuissimis minutisque ossiculis caput compingeret; sed hanc utilitatem rei majoris alia quædam incommoditas extrinsecus consecuta est: ut fieret caput tenuiter munitum, et ictibus offensionibusque parvis fragile; proinde morbi quoque et ægritudines partæ sunt, dum salus paritur. Sic Hercle, inquit, dum virtus hominibus per consilium naturæ gignitur, vitia ibidem per affinitatem contrariam nata sunt. » SPENCER.

(33) *Ἐπείπερ ὁ ἐκκλίνας μὲν ἀπὸ τῶν οὕτω κακῶν*. Hæc quæ in antea editis omissa erant, restituunt omnes codd. mss.

(34) *Φθάσαι ἄν*. Scribendum videtur, καὶ φθάσαι ἄν, et ita reddidit Gelenius interpres.

conservationem conducunt, bonas; alias, quæ vitæ nocent, malas per abusionem **675** vocari. Hoc enim sensu Job ad uxorem dicit: « Si bona suscepimus de manu Dei, mala non sustinebimus [3]? » Quoniam igitur in divinis Scripturis alicubi invenitur ex persona Dei dictum: « Ego faciens pacem et creans mala [4]; » et alio in loco de eodem: « Descendit malum a Domino in portas Jerusalem, strepitus curruum et equitum [5]; » quæ loca multos Scripturarum turbavere lectores, qui perspicere non poterant earum de bonis et malis sententiam; hinc verisimile est ortam esse Celso hæsitandi causam et interrogandi: « Quomodo Deus mala faciebat? » Forte etiam hæc dixit, quia audivit quempiam, qui memorata hanc in quæstionem verba indoctius fuerit interpretatus. Nos vero dicimus Deum non esse malorum seu vitii vitiosarumque actionum auctorem. Quod si revera esset eorum auctor, quomodo consisteret id, quod de judicio prædicatur, malos pro peccatorum ratione pœnas daturos, eos vero qui virtutem consectati sunt et virtuti consonas actiones fecerunt, beatos fore et a Deo præmia consecuturos? Qui mala fieri a Deo dicere audent, quia non possunt demonstrare consonam sibi esse Scripturam, quæ, licet peccantes damnet et bene agentes approbet, nihilominus pauca quædam dicit quibus imperiti divinarum Litterarum lectores conturbari videntur, sat scio quædam Scripturæ loca ad suam sententiam trahent. Hæc tamen explicare loca, quia multa sunt et eorum interpretatio multum operæ meditationisque postulat, non visum est huic tractationi conveniens. Mala igitur, si quis illa hoc proprio sensu intelligat, Deus non fecit. Sed tamen pauca, si ad hujus universitatis compositionem spectes, ex præcipuis ejus operibus consecuta sunt. Quemadmodum ex præcipuis fabri operibus tortilia segmina scobesque consequuntur; sicut etiam architectis tribui posse videntur sordidi illi fragminum pulverisque acervi, qui prope ædificia sunt.

56. Sin autem de malis corporeis et exterioribus, quæ per abusionem vocantur mala, sermo fiat, concedemus aliquando contigisse ut Deus quædam eorum faceret, idque ut aliquos per illa converteret. Et quid absurdi hæc doctrina habere potest? Sicut enim, quamvis per abusionem mala appellemus pœnas illas, quas patres, magistri, pædagogi infligunt iis quos erudiunt, et medici iis quos sanandi causa urunt vel secant, et dicamus patrem filiis, **676** aut magistros, aut pædagogos, aut medicos mala facere; non tamen accusamus eos qui

[3] Job. II, 10. [4] Isa. XLV, 7. [5] Mich. I, 12.

κατὰ φύσιν βίον νομιζόμενα ἀγαθά, τὰ δ' ἐναντιούμενα τούτῳ, κακά. Οὕτω γὰρ ὁ Ἰὼβ λέγει πρὸς τὴν γυναῖκα τό· « Εἰ γὰρ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν; » Ἐπεὶ οὖν εὑρίσκεται ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ὅπου μὲν ἐκ προσώπου Θεοῦ τό, « Ἐγὼ ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακά· » ὅπου δὲ πάλιν περὶ αὐτοῦ, ὅτι, « Κατέβη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλὴμ, ψόφος ἁρμάτων καὶ ἱππευόντων· » ἅπερ ἐτάραξε πολλοὺς τῶν ἐντυγχανόντων τῇ Γραφῇ, μὴ δυναμένους καθορᾷν τὰ κατ' αὐτὴν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν σημαινόμενα· εἰκὸς ἐντεῦθεν ἤτοι τὸν Κέλσον ἐπαποροῦντα εἰρηκέναι· « Πῶς μὲν κακὰ ὁ Θεὸς ἐποίει; » ἢ ἀκούσαντά τινος ἰδιωτικώτερον πρεσβεύοντος περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον τὴν ἐκκειμένην λέξιν ἐκτιθέναι (35). Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι κακὰ μὲν, ἢ τὴν κακίαν καὶ τὰς ἀπ' αὐτῆς πράξεις, ὁ Θεὸς οὐκ ἐποίησε. Πῶς γὰρ οἷόν τ' ἦν τὸ περὶ κρίσεως κήρυγμα παῤῥησίαν ἔχειν, διδάσκον κολάζεσθαι μὲν ἐπὶ ταῖς κατὰ κακίαν πράξεσι κατ' ἀναλογίαν τῶν ἡμαρτημένων τοὺς φαύλους· μακαρίους δ' εἶναι, καὶ τεύξεσθαι τῶν ἀπὸ Θεοῦ γερῶν, τοὺς κατ' ἀρετὴν βιώσαντας, ἢ τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις ποιήσαντας· εἰ τὰ ὄντως κακὰ πεποίηκεν (36) ὁ Θεός; Εὖ οἶδα, ὅτι ῥητά τινα παραλήψονται τῆς Γραφῆς οἱ καὶ ταῦτα βουλόμενοι τολμᾷν φάσκειν ἀπὸ Θεοῦ γεγονέναι· μὴ δυνάμενοι ἓν ὕφος ἀποδεῖξαι τῆς Γραφῆς αἰτιωμένης μὲν τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀποδεχομένης δὲ τοὺς εὖ πράττοντας, καὶ οὐδὲν ἧττον κἀκεῖνα λεγούσης, ἅτινα περισπᾷν δοκεῖ ὀλίγα ὄντα τοὺς ἀμαθῶς τὰ θεῖα γράμματα ἀναγιγνώσκοντας. Ἐκτίθεσθαι δὲ νῦν τὰς περισπώσας λέξεις, πολλὰς τυγχανούσας, καὶ τὰς ἑρμηνείας αὐτῶν πολλῆς κατασκευῆς δεομένας, οὐχ ἡγησάμην εἶναι ἁρμόζον τῇ προκειμένῃ συντάξει. Κακὰ τοίνυν, εἰ μὲν τὰ κυρίως οὕτως ὀνομαζόμενα ἐξακούοι τις, ὁ Θεὸς οὐ πεποίηκεν· ἀλλὰ τοῖς προηγουμένοις αὐτοῦ ἔργοις ὀλίγα, ὡς πρὸς τὴν τῶν ὅλων διάταξιν τυγχάνοντα, ἐπηκολούθησεν· ὥσπερ ἐπακολουθεῖ τοῖς προηγουμένοις τοῦ τέκτονος ἔργοις τὰ ἑλικοειδῆ ξέσματα καὶ πρίσματα, καὶ τοῖς οἰκοδόμοις ποιεῖν δοκεῖν τὰ παρακείμενα ταῖς οἰκοδομαῖς ὡσπερεὶ κόπρια ἀποπίπτοντα τῶν λίθων καὶ τῆς κονίας.

Εἰ δὲ τὰ καταχρηστικῶς οὕτως ὀνομαζόμενα, λεγόμενα σωματικὰ κακὰ καὶ ἐκτὸς, τίς φησι· δεδόσθω (37) ἔσθ' ὅτε τούτων τινὰ πεποιηκέναι τὸν Θεὸν, ἵνα διὰ τούτων ἐπιστρέψῃ τινάς. Καὶ τί ἄτοπον ὁ λόγος ἔχειν δύναται; ὥσπερ γὰρ, εἰ καταχρηστικῶς ἀκουόντων ἡμῶν κακὰ τοὺς προσαγομένους πόνους τοῖς παιδευομένοις ὑπὸ πατέρων, καὶ διδασκάλων, καὶ παιδαγωγῶν, ἢ ὑπὸ ἰατρῶν τοῖς θεραπείας ἕνεκεν τεμνομένοις ἢ καυτηριαζομένοις λέγομεν τὸν πατέρα κακοποιεῖν τοῖς υἱοῖς, ἢ τοὺς παιδαγωγοὺς, ἢ τοὺς διδασκάλους, ἢ τοὺς ἰατρούς· οὐδὲν ἂν κατηγοροῖντο οἱ τύπτοντες ἢ

(35) *Ἐκτιθέναι*. Libb. editi in margine, τεθεικέναι, sicque Anglicanus codex secundus. Mox mss., κακὰ μὲν, ἢ τὴν κακίαν. In antea editis omittitur ἢ.

(36) Spencerus in textu, τὰ ὄντως κακὰ πεποιήκει, sed mss., τὰ οὕτω κακὰ πεποιήκει.

(37) Hœschelius in textu, διδόσθω, sicque codex Anglicanus 1.

A οἱ τέμνοντες· οὕτως εἰ ὁ Θεὸς λέγεται τὰ τοιάδε ἐπάγειν ἐπιστροφῆς καὶ θεραπείας ἕνεκεν τῶν δεομένων τοιούτων πόνων, οὐδὲν ἂν ἄτοπον ὁ λόγος ἔχοι· οὔτ' ἂν « καταβαίνῃ κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλὴμ, » τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων πόνοις, προσαγομένοις αὐτοῖς εἰς ἐπιστροφήν· οὔτ' ἂν « ἐπισκέπτηται ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας » τῶν ἐγκαταλιπόντων τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, « καὶ ἐν μάστιξι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· » οὔτ' ἂν λέγῃ τὸ, « Ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, κάθισαι ἐπ' αὐτούς· οὗτοι ἔσονταί σοι βοήθεια. » Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον καὶ τὸ, « Ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακὰ, διηγούμεθα· » κτίζει γὰρ τὰ σωματικὰ ἢ τὰ ἐκτὸς κακὰ, καθαίρων καὶ παιδεύων τοὺς μὴ βουληθέντας παιδευθῆναι λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ ὑγιεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τὸ, « Πῶς μὲν ὁ Θεὸς κακὰ ἐποίει; »

B Εἰς δὲ τὸ, « Πῶς πείθειν καὶ νουθετεῖν ἀδυνατεῖ; » προείρηται μὲν, ὅτι πᾶσιν ἂν, εἴπερ ἔγκλημά ἐστι τὸ τοιοῦτον, προσάγοιτο ἡ τοῦ Κέλσου λέξις τοῖς ἀποδεχομένοις Πρόνοιαν· ἀπολογήσαιτο δ' ἄν τις, ὅτι *νουθετεῖν* μὲν οὐκ ἀδυνατεῖ ὁ Θεός· νουθετεῖ γὰρ διὰ πάσης γραφῆς, καὶ διὰ τῶν χάριτι διδασκόντων Θεοῦ τοὺς ἀκούοντας. Εἰ μὴ ἄρα ἴδιόν τι σημαινόμενον ἐξακούοιτο εἰς τὸ *νουθετεῖν* (38), τὸ καὶ ἐπιτυγχάνειν ἐν τῷ νουθετουμένῳ, καὶ ἀκούειν τὸν τοῦ διδάσκοντος λόγον· ὅπερ ἐστὶ παρὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ τετριμμένου ἐν τῇ συνηθείᾳ σημαινομένου. Εἰς δὲ τὸ, « Πῶς πείθειν ἀδυνατεῖ; » καὶ αὐτὸ προαχθὲν ἂν πᾶσι τοῖς Πρόνοιαν παραδεχομένοις, ταῦτα λεκτέον. Ἐπειδὴ τὸ *πείθεσθαι* (39) ὡσπερεὶ τῶν καλουμένων ἀντιπεπονθότων ἐστὶν, ἀνάλογον τῷ *κείρεσθαι* ἄνθρωπον, ἐνεργοῦντα τὸ παρέχειν ἑαυτὸν τῷ κείροντι· διὰ τοῦτο οὐ
C μόνης δεῖται τῆς τοῦ πείθοντος ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ τῆς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ὑποπτώσεως πρὸς τὸν πείθοντα, ἢ παραδοχῆς τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ πείθοντος. Διὰ τοῦτο οὐ παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν πείθειν λεκτέον τοὺς μὴ πειθομένους μὴ πείθεσθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ ἐκείνους μὴ δέχεσθαι τοὺς πιστικοὺς (40) λόγους τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων λέγων τις, ὀνομαζομένων πειθοῦς δημιουργῶν, οὐκ ἂν ἁμάρτοι (41)· δυνατὸν γὰρ καὶ τὸν ἄκρως κατειληφότα τὰ τῆς ῥητορικῆς θεωρήματα, καὶ δεόντως αὐτοῖς χρώμενον, πάντα μὲν ποιεῖν πρὸς τὸ πείθειν, μὴ τυγχάνοντα δὲ τῆς προαιρέσεως τοῦ ὀφείλοντος πείθεσθαι δοκεῖν μὴ πείθειν. Ὅτι δὲ, κἂν
D τὸ πιστικοὺς (42) λέγεσθαι λόγους ἀπὸ Θεοῦ ἔρχηται, τό γε πείθεσθαι οὐκ ἔστιν ἀπὸ Θεοῦ· σαφῶς ὁ Παῦλος διδάσκει, λέγων· « Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς (43). » Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, « Ἐὰν θέλητε, καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φά-

A verberant vel secant : sic nihil absurdi est dicere mala quædam a Deo induci ad convertendos et sanandos qui hujusmodi molestiis opus habent. Non absurdum etiam « mala a Domino descendere in portas Jerusalem [6], » quæ mala posita erant in molestiis quas hostes pariebant, et quæ conversionis causa infligebantur; « visitari in virga iniquitates » legem Dei relinquentium, « et in verberibus peccata eorum [7]; » et istud dici : « Habes carbones ignis, sede super eos, ipsi tibi erunt auxilio [8]. » In eamdem sententiam istud exponimus : « Ego faciens pacem et creans mala [9]; » creat enim corporea et exteriora mala, iisque purgat et erudit, qui verbo et doctrina sana erudiri nolunt. Atque hæc in istud « Quomodo Deus mala faciebat? »

B 57. Nunc ad illud : « Quomodo persuadere et hortari non potest? » Jam dixi, id quod Celsus hic objicit, si propterea in jus vocari possumus, objiciendum esse omnibus Providentiam admittentibus. Responderit etiam aliquis Deum *hortari* posse, quandoquidem per totam Scripturam hortatur, et per eos qui Dei gratia docent audientes. Nisi forte propria quædam isti verbo *hortari* significatio tribuatur, quasi idem exprimeret ac penetrare in animum ejus ad quem hortatio fit, et efficere ut sermonem docentis intelligat; id quod ab usitata significatione recedit. In istud vero : « Quomodo persuadere non potest? » quod et ipsum Providentiam admittentibus objici potest, dicendum, quia
C hoc verbum *persuaderi* ex verborum numero est quæ duplicem actionem indicant; cujusmodi est *tonderi*, quod significat et actionem tondentis, et actionem ejus qui se præbet tondendum : propterea non solum opus esse persuadentis actione, sed etiam ut qui persuadetur, se, ut ita loquar, persuadenti submittat, aut recipiat quæ a persuadente dicuntur. Quamobrem si qui non persuadentur, non idcirco dicendum id inde oriri, quod Deus persuadere non possit, sed quod illi Dei sermones ad faciendam fidem aptos non admittant. Idem qui diceret de illis hominibus quos persuadendi artifices vocamus, non falleretur. Fieri enim potest ut aliquis apprime rhetoricæ præcepta callens iisque ut par est utens omnia ad persuadendum faciat, nec tamen
D videatur persuadere, propterea quod vincere non potest ejus voluntatem qui persuaderi debet. Et sane quod res dicantur ad persuadendum idoneæ, id a Deo proficiscitur, persuasionis autem non Deus est auctor : idque perspicue docet Pau-

[6] Mich. I, 12. [7] Psal. LXXXVIII, 32. [8] Isa. XLVII, 14, 15. [9] Isa. XLV, 7.

(38) Libb. antea editi in margine habent, ἴδιόν τις σημαινόμενον ἐξακούεί τὸ νουθετεῖν.

(39) Ἐπειδὴ τὸ πείθεσθαι, etc. Locus hic integer esse non videtur Guieto qui dubitat an ita sit corrigendus : Ἐπειδὴ τὸ πείθεσθαι, ὡσπερεὶ τῶν καλουμένων ἀντιπεπονθότων ὂν, ἀνάλογον τῷ κείρεσθαι, ἤγουν τῷ παρέχειν ἑαυτὸν τῷ κείροντι. Itaque τὰ, ἄνθρωπον, et ἐνεργοῦντα, mera suspicatur esse glossemata. Qua vero de causa sic opinetur, ignorare me fateor, nec videre cur ejusmodi correctione indigeat præsens locus, in quo nihil etiam vitii agnovit Boherellus.

(40) *Πιστικούς*. Guietus scribit, πειστικούς.

(41) Mss., ἁμάρτοι. Hœsch. et Spencerus, ἁμάρτει.

(42) *Πιστικους*. Legit Guietus, πειστικούς.

(43) Mss., ὑμᾶς. Hœschelius et Spencerus, ἡμᾶς.

lus, cum ait : « Persuasio non est ex eo qui A 677 vocat vos.[10] » Ejusmodi est etiam istud : « Si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis; quod si nolueritis, neque audieritis me, gladius devorabit vos[11]. » Ut enim aliquis velit quæ dicit hortator, et illis obsecutus dignum se præbeat qui Dei promissa consequatur, opus est ut voluntas audientis acquiescat et dictis assentiatur. Quapropter in Deuteronomio luculente mihi dictum esse videtur : « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus, et diligas eum, et custodias mandata ejus[12]? »

γεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται. » Ἵνα γάρ τις θέλῃ ἅπερ λέγει ὁ νουθετῶν, καὶ εἰσακούσας αὐτῶν ἄξιος γένηται τῶν τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελιῶν, τῆς προαιρέσεως τοῦ ἀκούοντος δεῖ, καὶ τῆς πρὸς τὰ λεγόμενα ἐπινεύσεως. Διόπερ ἐν Δευτερονομίῳ ἐμφαντικῶς εἰρῆσθαί μοι δοκεῖ τὸ, « Καὶ νῦν, Ἰσραὴλ, τί Κύριος ὁ Θεός σου αἰτεῖ (44) παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾷν αὐτὸν, καὶ φυλάσσειν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ; »

58. Deinde refellendum venit istud : « Cur eum pœnitet ingratos creasse et improbos, de sua arte conqueritur, et odio habet, intendit minas, et pro- B prios filios pessumdat? » Sic lacessit calumniis et prave detorquet quæ in Genesi narrantur in hunc modum : « Videns autem Deus completas esse iniquitates hominum in terra, et omnes in corde cogitare de malis totos dies, recogitavit Deus quid hominem fecisset in terra, et versavit in corde suo et dixit Deus : Delebo hominem quem feci a facie terræ, ab homine ad animantia, a reptili usque ad volucres cœli, recogitavi enim quod eos fecerim[13]. » Quæ scripta non sunt profert, quasi iis quæ scripta sunt indicentur; nulla enim in istis de pœnitentia Dei mentio est, nec de sua arte queri, nec eam odio habere legitur. Quod autem Deus minitari diluvium et illo proprios filios videtur exstinguere, dicen- C dum, cum immortalis hominum anima sit, minas illas eo consilio intendi, ut qui audiunt convertantur; internecionem autem hominum per diluvium esse terræ purgationem; id quod doctissimi Græcorum philosophi docent his verbis : « Quando dii terram purgaverint. » Cæterum de locis, ubi Deo tribuuntur humani affectus, non pauca nobis jam dicta sunt in superioribus.

Εἶθ' ἑξῆς ἐστιν ἀπαντῆσαι πρὸς τὸ, « Πῶς δ' ἐπ' αὐτοῖς ἀχαρίστοις καὶ πονηροῖς γενομένοις μεταμέλει, καὶ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην μέμφεται, καὶ μισεῖ, καὶ ἀπειλεῖ, καὶ φθείρει τὰ ἴδια ἔκγονα; » Συκοφαντεῖ δ' ἐν τούτοις καὶ καταψεύδεται τῶν ἐν τῇ Γενέσει γεγραμμένων τὸν τρόπον τοῦτον· Ἰδὼν δὲ Κύριος ὁ Θεὸς, ὅτι ἐπληθύνθησαν αἱ κακίαι τῶν ἐπὶ τῆς (45) γῆς, καὶ πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ πάσας τὰς ἡμέρας, ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς, ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ διενοήθη ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐποίησα, ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους, καὶ ἀπὸ ἑρπετῶν ἕως τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ· ὅτι ἐνεθυμήθην (46), ὅτι ἐποίησα αὐτούς· » τὰ μὴ γεγραμμένα ἐκτιθέμενος, ὡς δηλούμενα ἀπὸ τῶν γεγραμμένων. Μεταμέλεια γὰρ ἐν τούτοις οὐκ ὠνομάσθη Θεοῦ, οὐδ' ὅτι τὴν ἑαυτοῦ τέχνην μέμφεται καὶ μισεῖ. Εἰ δὲ δοκεῖ ὁ Θεὸς ἀπειλεῖν τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ φθείρειν ἐν αὐτῷ τὰ ἴδια ἔκγονα· λεκτέον, ὅτι, ἀθανάτου τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων τυγχανούσης, ἡ μὲν νομιζομένη ἀπειλὴ ἐπιστρέφειν βούλεται τοὺς ἀκούοντας· ἡ δ' ἐν τῷ κατακλυσμῷ διαφθορὰ τῶν ἀνθρώπων καθάρσιόν ἐστι τῆς γῆς, ὡς καὶ Ἑλλήνων οἱ μὴ εὐκαταφρονήτως φιλοσοφήσαντες εἰρήκασιν ἐν τῷ· « Ὅταν δ' οἱ θεοὶ τὴν γῆν καθαίρωσι (47). » Περὶ δὲ τῶν ὡσπερεὶ ἀνθρωποπαθῶν λέξεων, ἀναφερομένων ἐπὶ τὸν Θεὸν, οὐκ ὀλίγα ἡμῖν καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται.

59. Postea Celsus aut suspicans aut intelligens quid illi responderi possit de iis qui diluvio exstincti sunt, ait : « Aut si non proprios filios pessumdat, quo tandem ablegat ex hoc mundo quem ipse fecit? » Ad quod nos dicimus eos qui diluvio perie- D runt, non removeri omnino a toto hoc mundo qui e cœlo et terra constat, sed ab illa vita quæ in carne vivitur; et solutis corporibus eos tolli e terra, quam Scriptura multis in locis mundum 678 vocare solet. Sed maxime in Evangelio secundum Joannem invenire est locum hunc terrenum mundum appellari; sicut cum dicitur : « Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc

Ὑπειδόμενος δ' ἑξῆς ὁ Κέλσος, τάχα δὲ καὶ αὐτὸς συνιδὼν, ὅτι δύναται λεχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀπολογουμένων περὶ τῶν ἐν τῷ κατακλυσμῷ διαφθαρέντων, φησίν· « Εἰ δὲ μὴ διαφθείρει τὰ ἴδια ἔκγονα, ποῖ ποτε αὐτὰ ὑπεξάγει τοῦ κόσμου τοῦδε, ὃν ἐποίησεν αὐτός; » Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λέγομεν, ὅτι τοῦ μὲν παντὸς κόσμου, συνεστῶτος ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, οὐ πάντως ὑπεξάγει τοὺς τὸν κατακλυσμὸν πεπονθότας· ἀπαλλάττει δ' αὐτοὺς τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς, καὶ ἀπολύσας τῶν σωμάτων ἀπολύει ἅμα καὶ τοῦ ἐπὶ γῆς τυγχάνειν, ἣν πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν ἔθος ὀνομάζεσθαι κόσμον. Μάλιστα δ' ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην (48) Εὐαγγελίῳ πολλάκις ἐστὶν εὑρεῖν κόσμον τὸν περίγειον

[10] Gal. v, 8. [11] Isa. i, 19, 20. [12] Deut. x, 12, 13. [13] Gen. vi, 5, 6, 7.

(44) Vulgati Deuteron. libb., αἰτεῖται.

(45) Articulus τῆς deest in antea editis, sed reperitur in mss.

(46) Ἐνεθυμήθην. Hœschelius in textu habet, ἐθυμώθην. Cæterum ἐνεθυμήθην, contra Origenem, μετεμελήθην exponit Chrysostomus.

(47) Ὅταν δ' οἱ θεοὶ τὴν γῆν καθαίρωσι. Plato in *Timæo*, pag. 22.

(48) Codd. Regius et Basileensis κατὰ Ἰωάννην. Hœschelius et Spencerus, κατὰ Ἰωάννου, male.

ὀνομαζόμενον τόπον· ὥσπερ καὶ ἐν τῷ· « Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· » καὶ « Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε (49), ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. » Εἰ μὲν οὖν ἀκούει τις τοῦ, ὑπεξάγει τοῦ κόσμου τοῦδε τοῦ περιγείου τόπου, οὐδὲν ἄτοπον ἀπαντᾷ τῷ λόγῳ· εἰ δὲ κόσμον τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς σύστημα ὀνομάζει τις, οὐ πάντως οἱ τὸν κατακλυσμὸν παθόντες ὑπεξάγονται ἀπὸ τοῦ οὕτως (50) ὀνομαζομένου κόσμου. Καίτοιγε εἴποι ἄν τις, νοήσας τὸ, μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· » καὶ τὸ, « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται· » ὅτι πρὸς τοῖς (51) ἀοράτοις, καὶ ἁπαξαπλῶς ὀνομαζομένοις μὴ βλεπομένοις τυγχάνων, ὑπεξῆλθε τὸν κόσμον, τοῦ Λόγου αὐτὸν ὑπεξάγοντος ἐντεῦθεν, καὶ ἐπὶ τὸν ὑπερουράνιον (52) ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν καλῶν μετατιθέντος τόπον.

Μετὰ δὲ τὴν ἐξετασθεῖσαν λέξιν, ὡσπερεὶ σκοπὸν ἔχων τὸ ὅπως ποτὲ πολλῶν λόγων πληρῶσαι τὸ βιβλίον, ἄλλαις λέξεσι τὰ παραπλήσιά φησι τοῖς ὀλίγῳ ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσιν, ἐν οἷς ἔλεγε· « Μακρῷ δ' εὐηθέστερον τὸ, καὶ ἡμέρας τινὰς ἐπιδιανεῖμαι τῇ κοσμογονίᾳ, πρὶν εἶναι ἡμέρας· οὐρανοῦ γὰρ οὔπω γεγονότος, οὐδὲ γῆς πω ἐρηρεισμένης, οὐδ' ἡλίου που τῇδε (53) φερομένου, πῶς ἡμέραι ἦσαν; » Τί γὰρ διαφέρει ταῦτα τοῦ, « Ἔτι δ' ἄνωθεν λαβόντες ἐπισκεψώμεθα, πῶς οὐκ ἂν ἄτοπος εἴη Θεὸς ὁ πρῶτος καὶ ὁ μέγιστος, κελεύων, γενέσθω τόδε, καὶ ἕτερον τόδε, ἢ τόδε· καὶ μιᾷ μὲν ἡμέρᾳ τοσόνδε τεκταινόμενος, τῇ δευτέρᾳ δ' αὖθις τοσῷδε πλέον, καὶ τρίτῃ καὶ τετάρτῃ, καὶ πέμπτῃ καὶ ἕκτῃ. » Δυνάμει δ' εἴπομεν (54) καὶ εἰς τὸ, « Κελεύων, γενέσθω τόδε, καὶ ἕτερόν τόδε, ἢ τόδε· » ὅτε παρετιθέμεθα τὸ, « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν » λέγοντες τὸν μὲν προσεχῶς δημιουργὸν (55) εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὡσπερεὶ αὐτουργὸν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ Πατέρα τοῦ Λόγου, τῷ προστεταχέναι τῷ Υἱῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρώτως δημιουργόν. Περὶ δὲ τοῦ μιᾷ μὲν ἡμέρᾳ γεγονέναι τὸ φῶς, δευτέρᾳ δὲ τὸ στερέωμα, τρίτῃ δὲ συνῆχθαι τὰ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ ὕδατα εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ οὕτω βεβλαστηκέναι τὴν γῆν τὰ ὑπὸ μόνης φύσεως διοικούμενα, καὶ τετάρτῃ τοὺς φωστῆρας καὶ ἀστέρας, καὶ πέμπτῃ τὰ νηκτὰ, καὶ ἕκτῃ τὰ χερσαῖα, καὶ τὸν ἄνθρωπον· κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐν τοῖς *Πραγματευθεῖσιν εἰς τὴν Γένεσιν* εἰρήκαμεν· καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲ, ἐγκαλοῦντες τοῖς κατὰ τὴν προχειροτέραν ἐκδοχὴν φήσασι χρόνους (56) ἓξ ἡμερῶν διεληλυθέναι εἰς τὴν κοσμοποιίαν, παρετιθέμεθα τὸ, « Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο· ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

[14] Joan. I, 9. [15] Joan. XVI, 33. [16] II Cor. IV, 18.

A mundum [14]; » et : « In mundo pressuram habebitis; sed confidite, ego vici mundum [15]. » Si igitur mundi nomine regio hæc terrena intelligatur, absurdum non est illos ex hoc mundo eductos fuisse; si autem mundi voce significatam velis cœli terræque compagem, non omnino ablegantur ex hoc mundo illi qui diluvium passi sunt. Quanquam si consideretur istud : « Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur [16]; » et hoc : « Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur [17]; » dici potest eum, qui ad invisibilia, et ad ea quæ non videntur, ut Scriptura generatim vocat, adjungit animum, ex hoc mundo egressum esse, Verbo hinc illum educente et transferente in illum supra cœlos locum, ubi rerum B pulcherrimarum contemplatione fruatur.

60. Post examinatum hunc locum, quasi id sibi propositum esset qualibuscunque rebus volumen implere, aliis verbis fere eadem dicit ac ea quæ paulo superius expendimus. Sic enim : « Istud vero longe magis ridiculum, distribui mundi creationem in plurimos dies, antequam dies essent. Namque cœlo nondum creato, terra nondum firmata, sole nondum circumacto, qui dies erant? » Hæc enim quid discrepant ab istis? « Re altius repetita, consideremus annon absurdus ille sit primus et maximus Deus, qui imperando dicit : Fiat hoc et illud et aliud, et tamen prima die unam rem aliquam fecit, C secunda aliquid amplius, et sic tertia, quarta, quinta, sexta in fabricando procedit. » Jam pro viribus refellimus istud : « Imperando dicit : Fiat hoc et illud et aliud; » cum videlicet exposuimus ista : « Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt [18]. » Diximus scilicet proximum conditorem esse Verbum Dei Filium, illum fuisse mundi quasi ipsummet opificem; Verbi vero Patrem esse primarium conditorem, eo quod Verbo suo Filio mandavit ut mundum faceret. Quod autem prima die lucem, secunda firmamentum creaverit, tertia aquæ quæ sub cœlo erant in suis fuerint collectæ receptaculis, atque ita terra solius naturæ administratione suos fructus protulerit; quod quarta creata fuerint luminaria et stellæ, quinta vero natatilia, sexta D demum terrestria et homo, hæc omnia, prout facultas tulit, in nostris *in Genesim commentariis* explicavimus. Quin et supra contra eos qui obvio sensu Scripturam interpretantes asserunt sex dies ad creationem mundi insumptos **679** fuisse, adduximus hunc locum : « Iste est liber generationis cœli et terræ quando creata sunt, in die quo fecit Deus cœlum et terram [19]. »

[17] Rom. I, 20. [18] Psal. XXXII, 9. [19] Gen. II, 4.

(49) Iidem mss., ἕξετε. Hœsch. et Spencer., ἔχετε.

(50) *Οὕτως*. Guieto scribendum videtur, ὄντως.

(51) *Ὅτι πρὸς τοῖς*. Boherellus legit, ὅτι ὁ πρὸς τοῖς.

(52) Hœschelius in textu, ἐπὶ τὸν ὑπὲρ τὸν οὐρανίον.

(53) Libb. editi in margine, πω τῇδε.

(54) *Δυνάμει δ' εἴπομεν*. Locus ad quem remittit, habetur lib. III *contra Celsum*, num. 9

(55) *Τὸν μὲν προσεχῶς δημιουργόν*, etc. Vide *Origenianorum* lib. II, quæst. 2, num. 15.

(56) *Χρόνους*. Mallet Guietus, χρόνον.

61. Deinde cum hæc non intellexisset : « Et complevit Deus in die sexto opera sua quæ fecit, et cessavit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit, et benedixit Deus diei septimo, et sanctificavit illum, quia in ipso cessaverat ab omnibus operibus suis, quæ cœperat Deus facere [20] ; » cumque idem esse existimaret, « cessavit die septimo, » et, « requievit die septimo, » ait : « His factis factus est similis inerti improboque opifici et defesso atque feriis opus habenti ut quiescat. » Ignoravit enim quis creationi operaturæ quandiu mundus constiterit, successurus sit Sabbati et cessationis Dei dies, quem cum Deo festum agent quicunque, postquam sua opera sex diebus perfecerint nihilque munerum suorum prætermiserint, sublati erunt ad contemplationem cœtumque justorum ac beatorum. Postea quasi Scripturæ dicerent aut nos ipsi diceremus Deum defessum requievisse : « Fas non est, inquit, primum Deum fatigari, manibus laborem exercere, aut imperare. » Ait ergo Celsus fas non esse primum Deum fatigari ; nos autem dicimus ne Deum quidem Verbum fatigari, neque ullum eorum, qui ad meliorem nunc et diviniorem ordinem pertinent. Nam fatigatio in eos cadit qui in corpore sunt. Ipse vero quæsieris an in eos qui qualecunque corpus habent, an in eos qui terrenum quod paulo sit isto præstantius. Neque fas etiam primum Deum manibus laborem exercere. Imo si has voces proprie acceperis, neque secundum Deum, neque aliud quidpiam ex divinioribus fas est manibus operari. Sed fac eas voces per abusionem aut figurate usurpari, ut explicemus istud : « Opera manuum ejus annuntiat firmamentum [21] ; » et hoc : « Manus ejus constituerunt cœlum [22] ; » et siquid his dictum est simile, ubi allegorice manus et membra Dei interpretamur, quid absurdum est Deum hoc sensu manibus operari ? Jam vero sicut non absurdum est Deum operari manibus, ita neque jubere. Hoc ipso enim præclara et laude digna sunt quæ facit is qui facere jussus est, quia Deus est qui fieri jussit.

62. Rursum Celsus fortasse male istud acceperat : « Os Domini locutum est hæc [23] ; » forte etiam loca ejusmodi fuerant illi ab imperitis perperam explicata, et non intelligens Dei virtutes exprimi nominibus membrorum corporis, dixit : « Neque os ei est, neque vox. » Certe Deo vox non est, si **680** vox est aer percussus, aut succussus aeris, aut aeris species, aut quidquid eam esse definiunt harum rerum periti ; sed quæ Dei vox dicitur, ea hujusmodi est, ut eam a populo videri testificetur hic locus : « Omnis populus vidit vocem Dei [24] ; » voce

A Εἶτα πάλιν μὴ κατακούσας τοῦ· « Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε, καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτὴν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι· » καὶ οἰηθεὶς ταὐτὸν εἶναι τὸ, *κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ*, καὶ τὸ, *ἀνεπαύσατο τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ*, φησί· « Μετὰ τοῦτο μὴν ὥσπερ τις ἀτεχνῶς πονηρὸς χειροτέχνης ἐκκαμὼν, καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἀργίας (57) δεηθείς. « Οὐδὲ γὰρ οἶδε, τίς ἧ, μετὰ τὴν ὅσον ὁ κόσμος συνέστηκεν (58) ἐνεργουμένην κοσμοποιίαν, ἡ τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς καταπαύσεως τοῦ Θεοῦ ἡμέρα, ἐν ᾗ ἑορτάσουσιν ἅμα τῷ Θεῷ οἱ πάντα τὰ ἔργα ἑαυτῶν ταῖς B ἓξ ἡμέραις πεποιηκότες, καὶ διὰ τὸ μηδὲν παραλελοιπέναι τῶν ἐπιβαλλόντων, ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ τῶν δικαίων καὶ μακαρίων πανήγυριν. Εἶτα, ὡς ἤτοι τῶν Γραφῶν οὕτω λεγουσῶν, ἢ καὶ ἡμῶν αὐτῶν οὕτω διηγουμένων περὶ Θεοῦ, ὅτι καμὼν ἀνεπαύσατο, φησὶν, ὅτι, « Οὐ θέμις τὸν πρῶτον Θεὸν κάμνειν, οὔτε χειρουργεῖν, οὔτε κελεύειν. » Ὁ μὲν οὖν Κέλσος φησὶν, ὅτι οὐ θέμις (59) τὸν πρῶτον Θεὸν κάμνειν· ἡμεῖς δὲ εἴποιμεν ἂν, ὅτι οὐδ' ὁ Θεὸς Λόγος κάμνει, οὐδ' ὅσοι τῆς κρείττονος ἤδη καὶ θειοτέρας τάξεως ἔχονται· τὸ γὰρ κάμνειν ἐστὶ τῶν ἐν σώματι. Ζητήσεις δὲ, πότερον ἢ τῶν ἐν οἱῳποτοῦν σώματι, ἢ τῶν ἐν τῷ γηΐνῳ, καὶ ὀλίγον τούτου βελτίονι. Ἀλλ' οὐδὲ θέμις τὸν πρῶτον C Θεὸν χειρουργεῖν· ἐὰν δὲ κυρίως ἀκούσῃς τοῦ χειρουργεῖν, οὐδὲ τὸν δεύτερον, οὐδ' ἄλλο τι τῶν θειοτέρων. Ἀλλ' ἔστω καταχρηστικῶς λέγεσθαι τὸ χειρουργεῖν, ἢ τροπικῶς, ἵνα διηγησώμεθα καὶ τὸ, « Ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· » καὶ, « Αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἔστησαν τὸν οὐρανόν· καὶ εἴ τι τούτοις εἴρηται παραπλησίως, τροπολογούντων ἡμῶν χεῖρας καὶ μέλη τοῦ Θεοῦ· τί οὖν ἄτοπον οὕτω χειρουργεῖν Θεόν; Ὡς οὐκ ἄτοπον δὲ οὕτω χειρουργεῖν Θεὸν, οὕτως οὐδὲ τὸ κελεύειν αὐτὸν, ἵνα καλὰ καὶ ἐπαινετὰ ᾖ τὰ ὑπὸ τοῦ κελευομένου ἐπιτελούμενα, τῷ Θεὸν εἶναι τὸν κεκελευκότα περὶ αὐτῶν.

Πάλιν τε αὖ ὁ Κέλσος τάχα μὲν παρακούσας τοῦ, « Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα, » τάχα δὲ D καὶ τῶν ἰδιωτῶν προπετευσαμένων περὶ τῆς τῶν τοιούτων διηγήσεως, μὴ νοήσας δὲ ἐπὶ τίνων τάσσεται τὰ ὀνόμασι (60) σωματικῶν μελῶν ἐπὶ τῶν δυνάμεων τοῦ Θεοῦ λεγόμενα, φησίν· « Οὐδὲ στόμα αὐτῷ ἐστιν, οὐδὲ φωνή. » Ἀληθῶς γὰρ οὐκ ἔσται τῷ Θεῷ φωνὴ, εἴπερ ἐστὶν ἡ φωνὴ ἀὴρ πεπληγμένος, ἢ πληγὴ ἀέρος, ἢ εἶδος ἀέρος, ἢ ὅ τι δήποτε ὁρίζονται εἶναι τὴν φωνὴν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί· ἀλλ' ἡ λεγομένη φωνὴ Θεοῦ, ὡς Θεοῦ φωνὴ ὁρᾶσθαι λέγεται

[20] Gen. II, 2, 3. [21] Psal. XVIII, 1. [22] Psal. CI, 26. [23] Isa. I, 20. [24] Exod. XX, 18.

(57) Ἀργίας. Hœschelius in textu, ἀργοῦ.

(58) *Μετὰ τὴν ὅσον ὁ κόσμος συνέστηκεν.* Sunt qui putent scribendum μετὰ τὴν δι' ἧς ὁ κόσμος συνέστηκεν. Ego nihil muto.

(59) Mss. Reg., Basileens., Vatican. et Anglican. secundus, ὅτι οὐ θέμις. Hœschelius et Spencerus, ὅτι οὐ δεῖ.

(60) Guieto scribendum videtur, τὰ ὀνόματα, sed vulgata lectio ferri potest.

ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐν τῷ, « Πᾶς ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ· » τοῦ *ὁρᾶσθαι* λαμβανομένου, ἵνα κατὰ τὴν συνήθειαν ὀνομάσω τῆς Γραφῆς, *πνευματικῶς*. Ἀλλ' « οὐδ' ἄλλο φησὶν εἶναι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς ἴσμεν· » Τίνων δ' ἡμεῖς ἴσμεν, οὐ σαφηνίζει. Εἰ μὲν γὰρ μελῶν, σύμφαμεν αὐτῷ, προσυπακούοντες « ὧν ἴσμεν » σωματικῶς καὶ κοινότερον ὀνομαζομένων· εἰ δὲ καθόλου ἀκούοιμεν τοῦ « ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, » πολλῶν ἡμεῖς ἴσμεν ἐξακουομένου· ἔστι γὰρ αὐτῷ ἀρετὴ, καὶ μακαριότης, καὶ θειότης. Εἰ δέ τις ἀκούοι ὑψηλότερον τοῦ « ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, » ἐπεὶ πάντα ἃ ἴσμεν ἐλάττονά ἐστι τοῦ Θεοῦ· οὐδὲν ἄτοπον, καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι, ὅτι οὐδέν ἐστι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς ἴσμεν· κρείττονα γάρ ἐστι πάντων, ὧν οἶδεν οὐ μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπερανα6εβηκότων αὐτὴν, τὰ προσόντα Θεῷ. Εἰ δ' ἀνεγνώκει (61) τὰς τῶν προφητῶν λέξεις, τοῦ μὲν Δαυῒδ λέγοντος· « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ· » τοῦ δὲ Μαλαχίου· « Ἐγώ εἰμι (62), καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι· » ἑώρα ἂν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν φησιν εἶναι μεταβολὴν ἐν τῷ Θεῷ οὔτ' ἔργῳ οὔτ' ἐπινοίᾳ. Μένων γὰρ ὁ αὐτὸς διοικεῖ τὰ μεταβλητὰ, ὡς πέφυκε, καὶ λόγος αὐτοῦ αἱρεῖ (63) διοικεῖσθαι αὐτά.

Εἶτά φησιν ὁ Κέλσος, μὴ ἐνιδὼν τῇ διαφορᾷ τοῦ « κατ' εἰκόνα Θεοῦ, » καὶ « τῆς εἰκόνος αὐτοῦ, » ὅτι εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως » ἐστιν, ὁ Αὐτολόγος, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, ἔτι δὲ καὶ ἡ αὐτοσοφία, « εἰκὼν οὖσα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, » κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποίηται· ἔτι δὲ καὶ ὅτι πᾶς ἀνὴρ, οὗ Χριστός ἐστι κεφαλὴ, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχει· ἀλλ' οὐδὲ ἐπιστήσας ἐν τίνι τῶν τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ χαρακτηρίζεται· καὶ ὅτι ἐν τῇ μὴ ἐσχηκυίᾳ, ἢ μηκέτι ἐχούσῃ « τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, » ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν ταῦτα χρηματιζούσῃ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος φησὶ (64) τὸ, « οὐδ' ἄνθρωπον ἐποίησεν εἰκόνα αὐτοῦ· οὐ γὰρ τοιόσδε ὁ Θεὸς, οὔτ' ἄλλῳ εἴδει οὐδενὶ ὅμοιος· » οἷον δ' ἔστι (65) τοῦ συνθέτου ἀνθρώπου τῷ χείρονι μέρει, λέγω δὲ τῷ σώματι, νομίζειν ἐνυπάρχειν τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὡς δ' ὁ Κέλσος (66) ἐξείληφεν, αὐτὸ εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ; Εἰ γὰρ τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ σώματί ἐστι μόνῳ, ἐστέρηται τὸ κρεῖττον ἡ ψυχὴ τοῦ κατ' εἰκόνα, καὶ ἔστιν ἐν τῷ φθαρτῷ σώματι, ὅπερ οὐδεὶς ἡμῶν λέγει· εἰ δ' ἔστιν ἐν τῷ συναμφοτέρῳ τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀνάγκη σύνθετον εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ οἱονεὶ συνεστῶτα καὶ αὐτὸν (67) ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἵνα τὸ μὲν κατ' εἰκόνα τὸ κρεῖττον ᾖ ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ δ' ἔλαττον, καὶ κατὰ τὸ σῶμα, ἐν τῷ σώ-

A *videri* sumpto, ut ex consuetudine Scripturæ loquar, *spiritualiter*. Addit, « nihil quidquam eorum quæ cognoscimus, inesse Deo. » Verum quænam sint illa quæ cognoscimus, non declarat. Nam si de membris loquitur, idem ac ille sentimus; intelligentes « ea quæ cognoscimus » de iis rebus quas per corpus cognoscimus, ut fert vulgatior loquendi ratio. Hæc autem, « quæ nos cognoscimus, » si accipiantur universim, multa cognoscimus quæ in illo sunt. Sunt enim in illo virtus, beatitudo, divinitas. Quod si quis « ea quæ nos cognoscimus » sublimiori sensu intelligat, quoniam inferiora Deo sunt quæcunque cognoscimus, nihil absurdum erit id a nobis admitti, in Deo nihil eorum esse quæ cognoscimus. Quæ enim in eo sunt, ea superant B non solum humanæ naturæ cognitionem, sed etiam earum naturarum, quæ humanam antecellunt. Si legisset inter prophetarum testimonia istud Davidis: « Tu autem ipse es[25], » et illud Malachiæ: « Ego sum et non mutor[26]; » vidisset nullum e nostris tribuere Deo mutationem aut facti aut cogitationis. Nam idem ipse manens mutabilia pro eorum natura administrat, et ratio postulat illa administrari.

63. Deinde Celsus, cum non dispiceret hoc interesse discrimen inter « esse secundum imaginem Dei » et « esse ejus imaginem, » quod imago Dei sit « Primogenitus omnis creaturæ[27], » Verbum ipsum, veritas ipsa, sapientia etiam ipsa quæ est C « imago bonitatis ejus[28]; » homo autem secundum imaginem Dei sit factus; cum præterea nesciret omnem virum, cujus caput sit Christus, imaginem et gloriam Dei esse[29]; neque animadverteret quid in homine sit ubi imprimitur character rei secundum imaginem Dei factæ, eumque inesse in natura quæ non habuit aut jam non habet « veterem hominem cum actibus suis[30], » eumque ob statum dicitur secundum Dei imaginem facta; sic loquitur: « Non fecit hominem ut ejus imago esset: Deus enim nec homini, nec ulli alii speciei similis est. » Cujusmodi est hæc Celsi sententia, in homine ex duplici parte composito, deteriorem esse rem, corpus dico, quæ secundum imaginem Dei facta sit? Nam si solum corpus secundum Dei imaginem D factum sit, hoc titulo privata fuit anima, pars præstantior; illo ornatum fuit obnoxium corruptioni corpus. Atqui nemo nostrum id dixerit. Sin autem in utraque parte est id quod secundum Dei imaginem factum est, necesse erit Deum etiam esse compositum et ex anima et corpore quasi **681**

[25] Psal. CI, 28. [26] Malach. III, 6. [27] Coloss. I, 15. [28] Sap. VII, 26. [29] I Cor. XI, 3, 7. [30] Coloss. III, 9.

(61) Hœschelius in textu, οὐδ' ἀνεγνώκει, male.
(62) *Μαλαχίου· Ἐγώ εἰμι*, etc. Ita recte codd. Regius et Basileensis; Hœschelius autem et Spencerus, Μαλαχίου, οἶμαι, καί, etc.
(63) Hœschelius in textu, ἐρεῖ. Legendum puto, καὶ λόγος αὐτὸς αἱρεῖ, ut lib. VII, num. 7.
(64) *Φησί*. Lego cum Boherello φύσει.
(65) *Οἷον δ' ἔστι*, etc. Hæc verba sunt Origenis, non Celsi, ut male putavit Gelenius. Nota igitur interrogationis rejicienda fuit inferius post αὐτοῦ.
(66) *Ὡς δ' ὁ Κέλσος*. Particula, δ', delenda.
(67) *Καὶ αὐτόν*. Sic mss. Libri autem antea editi, τὸν Θεόν. Mox loco, ἵνα τὸ μὲν κατ' εἰκόνα τὸ κρεῖττον, lego cum Boherello, ἵνα τοῦ μὲν κατ' εἰκόνα τὸ κρεῖττον. Paulo post mss., καὶ κατὰ τὸ σῶμα. Libb. editi, καὶ μετὰ τὸ σῶμα.

constantem, ut rei secundum imaginem factæ pars A præstantior sit in anima, vilior autem et quæ secundum corpus est, in corpore sit : id quod nullus e nostris dicit. Reliquum est igitur ut quod secundum imaginem Dei factum est, id intelligatur esse in « homine interiori, » ut vocamus, « qui renovatur [31], » et idoneus est fieri secundum imaginem Conditoris. Quod tum accidit, cum aliquis perfectus sit, « ut Pater cœlestis perfectus est [32]; » cum præcepto isti obtemperat : « Sancti eritis, quoniam ego sanctus Dominus Deus vester [33]; » cum edoctus istud : « Estote imitatores Dei [34], » suscipit in sua anima virtutibus ornata Dei characteres. Imo templum Dei est corpus ejus qui, habens ejusmodi animam et factus secundum imaginem Dei, Deum ipsum in anima suscepit.

ματι, ὅπερ οὐδεὶς ἡμῶν φησι. Λείπεται δὴ τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λεγομένῳ « ἔσω ἀνθρώπῳ, καὶ ἀνακαινουμένῳ, » καὶ πεφυκότι γίγνεσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, νοεῖσθαι τὸ κατ' εἰκόνα (68), ὅτε γίνεταί τις τέλειος, « ὡς ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι » καὶ ἀκούει, ὅτι « Ἅγιοι (69) ἔσεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· » καὶ μανθάνων τό, « Μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ γίνεσθε, » ἀναλαμβάνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐνάρετον ψυχὴν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Θεοῦ· ὅτι καὶ ναός ἐστι τοῦ (70) ἐν τῷ κατ' εἰκόνα ἀνειληφότος τοῦ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ τὸ σῶμα τοῦ τοιαύτην ἔχοντος ψυχήν, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ διὰ τὸ κατ' εἰκόνα τὸν Θεόν.

64. Rursum Celsus plurima quasi a nobis concessa sibi sumit, quæ tamen nemo sana mente Christianus concedit. Neque enim ullus e nostris dicit « figuram aut colorem in Deum convenire; » nec *motus* competit illi, qui propter constantem suam et stabilem naturam justum hortatur ut hac in re similis ipsi sit : « Tu vero, » inquit, « hic sta mecum [35]. » Quod si quædam verba motum illi ascribunt, ut istud : « Audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso sub vesperam [36]; » hæc sic accipienda sunt, quasi, qui peccaverant, Deum moveri existimassent : aut in eamdem sententiam intelligenda, atque somnus allegorice dictus, ira, aut aliud simile. Neque etiam substantiæ particeps est Deus : participes enim facit potius, quam ipse est particeps; et participes sunt qui Dei Spiritum habent. Neque Salvator noster particeps est justitiæ, sed cum justitia sit, justi ejus participes fiunt. Cæterum illa de substantia quæstio longa est et scrutatu difficilis : maxime an substantia permanens et expers corporis, substantia sit proprie dicta : ut inveniatur Deusne superior substantia officio et potestate substantiam iis communicet, quibus secundum suum Verbum et ipsi Verbo communicat; an ipse sit substantia, quamvis natura dicatur invisibilis in hoc Scripturæ de Salvatore loco : « Qui est imago Dei invisibilis [37]; » qua *invisibilis* voce significatur expers corporis. Quærendum esset præterea utrum Unigenitus et Primogenitus omnis creaturæ dicendus sit substantia substantiarum, idea idearum et principium, et Deus ejus Pater his omnibus sit superior.

B Πάλιν δ' αὖ ἑαυτῷ συνείρει πλείονα λέγων, ὡς ὑφ' ἡμῶν διδόμενα, ἅπερ οὐδεὶς τῶν ἐν Χριστιανοῖς νοῦν ἐχόντων δίδωσιν· οὐ γάρ φησί τις ἡμῶν, ὅτι « μετέχει σχήματος ὁ Θεὸς ἢ χρώματος· » ἀλλ' οὐδὲ *κινήσεως* μετέχει ὁ, διὰ τὸ ἑστηκέναι καὶ βεβαίαν εἶναι τὴν φύσιν αὐτοῦ, προκαλούμενος καὶ τὸν δίκαιον ἐπὶ τὰ παραπλήσια, καὶ λέγων « Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ (71). » Εἰ δέ τινες λέξεις οἱονεὶ κίνησίν τινα παριστᾶσιν αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ λέγουσα « Ἤκουσαν (72) Κυρίου τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν· » οὕτως ἀκουστέον τῶν τοιούτων, ὡς κινουμένου νοουμένου τοῦ Θεοῦ τοῖς ἡμαρτηκόσιν· ἢ οὕτως ἀκουστέον τῶν τοιούτων, ὡς καὶ ὕπνου Θεοῦ τροπικῶς λεγομένου, ἢ ὀργῆς, ἢ τινος τῶν παραπλησίων (73). Ἀλλ' οὐδ' οὐσίας μετέχει ὁ Θεός· μετέχεται C γὰρ μᾶλλον ἢ μετέχει· καὶ μετέχεται ὑπὸ τῶν ἐχόντων Πνεῦμα Θεοῦ. Καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὐ μετέχει μὲν δικαιοσύνης· δικαιοσύνη δὲ ὤν, μετέχεται ὑπὸ (74) τῶν δικαίων. Πολὺς δ' ὁ περὶ τῆς οὐσίας λόγος καὶ δυσθεώρητος· καὶ μάλιστα, ἐὰν ἡ κυρίως οὐσία, ἡ ἑστῶσα (75) καὶ ἀσώματος ᾖ· ἵν' εὑρεθῇ, πότερον ἐπέκεινα οὐσίας ἐστὶ πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὁ Θεὸς μεταδιδοὺς οὐσίας, οἷς μεταδίδωσι κατὰ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον καὶ αὐτῷ Λόγῳ· ἢ καὶ αὐτός ἐστιν οὐσία, πλὴν τῇ φύσει ἀόρατος λέγεται ἐν τῷ περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγῳ φάσκοντι, « ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· » σημαίνεται δὲ ἐκ τῆς *ἀοράτου* φωνῆς ὁ ἀσώματος. Ζητητέον δὲ καὶ εἰ οὐσίαν μὲν οὐσιῶν λεκτέον, καὶ ἰδέαν ἰδεῶν, καὶ ἀρχήν, τὸν Μονογενῆ καὶ Πρωτότοκον D πάσης κτίσεως· ἐπέκεινα δὲ πάντων τούτων τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ Θεόν.

[31] Coloss. III, 10. [32] Matth. v, 48. [33] Levit. XIX, 2. [34] Ephes. v, 1. [35] Deut. v, 31. [36] Gen. III, 8. [37] Coloss. I, 15.

(68) *Νοεῖσθαι τὸ κατ' εἰκόνα.* Dele hæc, τὸ κατ' εἰκόνα, jam enim præcesserunt.

(69) *Ὅτι ἅγιοι.* Legit Boherellus, τοῦ ἅγιοι.

(70) *Ὅτι καὶ ναός ἐστι τοῦ,* etc. Hæc turbata sunt, quæ sic videntur Boherello restituenda : ὅτι καὶ ναός ἐστι τοῦ Θεοῦ τὸ τοῦ ἐν τῷ κατ' εἰκόνα ἀνειληφότος τὰ τοῦ Θεοῦ σῶμα τοῦ τοιαύτην ἔχοντος ψυχήν. Guietus autem sic scribendum existimat, ἔτι καὶ ναός ἐστι τοῦ Θεοῦ τὸ σῶμα τοῦ τοιαύτην ἔχοντος ψυχήν, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ διὰ τὸ κατ' εἰκόνα τὸν Θεόν. Cætera ei aliena et adititia videntur.

(71) Hœschelius in textu, μετ' ἐμοῦ.

(72) Hœschelius et Spencerus, post ἤκουσαν, intra uncinulos addunt τῆς φωνῆς, quod abest a mss. codd.

(73) Libb. editi in margine, παραπλησίαν.

(74) Libb. antea editi, ἀπό, at supra legitur, μετέχεται ὑπὸ τῶν ἐχόντων. Ergo et hic scribendum fuit ὑπὸ τῶν δικαίων.

(75) *Ἐὰν ᾖ κυρίως οὐσία, ἢ ἑστῶσα,* etc. Lego cum Boherello, ἐὰν ἡ κυρίως οὐσία, ἡ ἑστῶσα, etc.

Ὁ μὲν οὖν Κέλσος περὶ Θεοῦ φησιν, ὅτι « Ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα, » ἀπολύσας, οὐκ οἶδ' ὅπως, τὰ πάντα αὐτοῦ (76)· ὁ δ' ἡμέτερος Παῦλος, « Ἐξ αὐτοῦ, λέγει, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, » παριστὰς τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν πάντων ὑποστάσεως ἐν τῷ *ἐξ αὐτοῦ*, καὶ τὴν συνοχὴν ἐν τῷ *δι' αὐτοῦ*, καὶ τὸ τέλος ἐν τῷ *εἰς αὐτόν*. Ἀληθῶς δὲ ἐξ οὐδενὸς ὁ Θεός. Ἐπεὶ δέ φησιν, ὅτι, « οὐδὲ λόγῳ ἐφικτός· » διαστέλλομαι τὸ σημαινόμενον, καί φημι, εἰ μὲν λόγῳ τῷ ἐν ἡμῖν, εἴτε ἐνδιαθέτῳ, εἴτε καὶ προφορικῷ· καὶ ἡμεῖς φήσομεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐφικτὸς τῷ λόγῳ ὁ Θεός· εἰ δὲ, νοήσαντες τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » ἀποφαινόμεθα, ὅτι τούτῳ τῷ Λόγῳ ἐφικτός ἐστιν ὁ Θεὸς, οὐ μόνῳ αὐτῷ καταλαμβανόμενος, ἀλλὰ καὶ ᾧ ἂν αὐτὸς ἀποκαλύψῃ τὸν Πατέρα, ψευδοποιήσομεν (77) B τὴν Κέλσου λέξιν, φάσκοντος· Οὐδὲ Λόγῳ ἐφικτός ἐστιν ὁ Θεός. Καὶ τὸ « οὐκ ὀνομαστὸς δὲ, » διαστολῆς δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐν λέξεσι καὶ σημαινομένοις δύναται παραστῆσαι τὰς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, ἀληθές ἐστι τὸ λεγόμενον· εἴ γε καὶ πολλαὶ ποιότητες οὐκ εἰσὶν ὀνομασταί. Τίς γὰρ δύναται ὀνόμασι διαφορὰν δοῦναι ποιότητος γλυκύτητος φοίνικος, καὶ γλυκύτητος ἰσχάδος; Τίς δὲ ὀνόματι δύναται διαστείλασθαι καὶ παραστῆσαι τὴν ἑκάστου ἰδίαν ποιότητα; Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, εἰ οὐκ ἔστιν οὕτως ὀνομαστὸς ὁ Θεός. Εἰ δὲ τὸ ὀνομαστὸν λαμβάνεις καθὸ οἷόν τέ ἐστιν ὀνόμασι παραστῆσαί τι τῶν περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ χειραγωγῆσαι τὸν ἀκροατὴν, καὶ ποιῆσαι νοῆσαι περὶ Θεοῦ κατὰ τὸ ἐφικτὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, C τινὰ τῶν περὶ αὐτοῦ· οὐδὲν ἄτοπον λέγειν αὐτὸν ὀνομαστόν. Οὕτω δὲ διαστελούμεθα καὶ τὸ, « Οὐδὲν γὰρ πέπονθεν ὀνόματι καταληπτόν. » Ἀληθὲς δὲ καὶ τὸ ἔξω παντὸς πάθους εἶναι τὸν Θεόν. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὴν ἑξῆς αὐτοῦ λέξιν, δι' ἧς οἱονεὶ προσωποποιεῖταί τινα, μετὰ τὸ ἀκοῦσαι τούτων, τοιαῦτα λέγοντα· « Πῶς οὖν γνῶ τὸν Θεόν; Καὶ πῶς τὴν ἐκεῖσε ὁδὸν μάθω; Καὶ πῶς αὐτόν μοι δεικνύεις; Ὡς νῦν γε σκότον μου τῶν ὀφθαλμῶν προβάλλεις, καὶ οὐδὲν ἐναργὲς βλέπω. » Εἶτα πρὸς τὸν οὕτως ἐπαπορήσαντα οἱονεὶ ἀποκρίνεται, καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ σκότον τῶν ὀφθαλμῶν (78) κατακεχύσθαι τοῦ εἰπόντος D τὰ προειρημένα ἀποδιδόναι νομίζει, φάσκων· « Οὓς ἄν τις εἰς λαμπρὸν φῶς ἐκ σκότους προαγάγῃ (79), τούτους, μὴ δυναμένους ἀντέχειν ταῖς μαρμαρυγαῖς, κολάζεσθαι τὴν ὄψιν, καὶ βλάπτεσθαι, καὶ νομίζειν πηροῦσθαι. » Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, καθῆσθαι μὲν ἐν σκότῳ, καὶ ἱδρύσθαι ἐν αὐτῷ πάντας, τοὺς εἰς

A 65. Cum de Deo Celsus dicit : « Ex illo omnia, » evertit nescio quomodo sua ipse principia. Noster vero Paulus : « Ex ipso, inquit, **682** et per ipsum, et in ipsum sunt omnia [38]; » ubi hæ voces *ex ipso* significant ipsi acceptum referri quod sint res omnes: *per ipsum*, eas ab illo conservari; *in ipsum*, eum esse finem. Vere autem Deus a nullo est. Quod autem addit, « Deum ne verbo quidem esse comprehensibilem, » id distinguendum esse censeo. Nam si de verbo quod in nobis est, sive interiori, sive de eo quod profertur, sermo fiat, fatebimur et nos Deum comprehensibilem non esse verbo. Sin autem considerantes istud : « In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [39], » affirmaverimus huic Verbo comprehensibilem esse Deum, nec ab illo solum comprehendi, sed etiam ab iis, quibus Patrem revelaverit : falsi convincemus quod ait Celsus, Deum ne Verbo quidem comprehensibilem esse. Distingui etiam oportet istud, « Deum nominari non posse. » Nam si intelligit verba aut res verbis significatas non esse, quæ Dei proprietates repræsentent, verum dicit; siquidem multæ quoque sunt qualitates quæ verbis exprimi non possunt. Quis enim verbis exprimat discrimen quod interest dulcedinem palmulæ inter et dulcedinem caricæ? Quo nomine distinguas et significes propriam rei cujusque qualitatem? Nihil ergo mirum Deum nominari non posse. Si autem velis *nominare* nihil esse aliud, quam aliquas virtutes ejus verbis indicare, ut auditor ad quidpiam de illis cognoscendum quantum humanæ naturæ licet, adjuvetur, non absurdum fuerit dicere illum nominari posse. Distinguimus et istud : « In eum enim nullus affectus cadit qui verbis exprimi possit. » Verum enim est nullos in Deum affectus convenire. Sed de his dicta sufficiant.

66. Jam videamus quæ sequuntur, ubi quempiam, his auditis, sic interrogantem inducit : « Quomodo igitur Deum cognoscam? Quomodo viam ad illum discam? Quomodo eum mihi monstrabis? Tenebras oculis meis offundis, et nihil distinctum cerno. » Deinde respondet, et causam attulisse sibi videtur cur tenebris circumfundantur oculi ejus, qui modo interrogabat : « Quos e tenebris, inquit, in splendidam lucem transtuleris, ii, cum splendorem sustinere non possint, lædi visum et labefactari atque cæcari se existimant. » Ad hæc nos reponimus, sedere et hærere in tenebris quicunque, pictorum, fictorum, sculptorumque malis operibus intenti, nolunt sursum oculos tollere et a

[38] Rom. xi, 36. [39] Joan. i, 1.

(76) *Ἀπολύσας, οὐκ οἶδ' ὅπως, τὰ πάντα αὐτοῦ.* Pro αὐτοῦ, legit Boherellus αὑτοῦ, et explicat, « propria ipse principia (quæ sunt Epicuri) subruens. » Et forte pro ἀπολύσας, legendum putat, ἀναλύσας.

(77) Ante ψευδοποιήσομεν, Guieto restit. vid. καί. Ego nihil addi velim.

(78) Libb. antea editi, καὶ [φησὶ] τὴν αἰτίαν τοῦ. Spencer. σκότου, Hœschel., σκότον εἶναι τῶν ὀφθαλμῶν, etc. Sed φησί recte abest a codd. Anglicano primo et Vaticano, nec ullus est qui non videat verbum εἶναι fuisse pariter expungendum.

(79) Codex Anglicanus secundus, παραγάγῃ.

rebus omnibus quæ sub sensum cadunt animo ad A hujus universitatis Conditorem, qui lux est, ascendere; in luce autem esse omnes, qui Verbi radios sequuntur, a quo didicerunt quanta ignorantia, quanta impietas, quantaque **683** stupiditas fuerit, neglecto Deo, res hujusmodi adorare; et a quo mens volentis salutem consequi, ad increatum et summum Deum perducitur. « Populus enim gentium qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam, et sedentibus in loco et umbra mortis lux orta est [40], » Deus Jesus. Nemo igitur Christianus responderit Celso aut ulli ex doctrinæ Christianæ calumniatoribus : « Quomodo Deum cognoscam? » singuli enim eorum, quantum licet, Deum cognoscunt. Neque ullus dixerit : « Quomodo viam ad B illum discam? » quippe qui audivit : « Ego sum via, veritas et vita [41], » eundoque expertus est quænam hinc percipiatur utilitas. Nec quisquam e Christianis a Celso quæsierit : « Quomodo mihi monstrabis Deum? »

67. Hoc autem vere supra dixit Celsus, aliquem, postquam ipsum sic loquentem audiit viditque ipsius dicta meras esse tenebras, respondere : « Tenebras oculis meis offundis. » Celsus igitur ejusque similes quærunt nostris oculis tenebras offundere; sed nos impiorum dogmatum tenebras Verbi lumine dissipamus. Christianus enim Celso nihil perspicuum, nihil verum dicenti reponet : « Nihil in tuis sermonibus distinctum video. » Non ergo nos « e C tenebris in splendidam lucem » producit Celsus; sed e luce in tenebras nos transferre vult; quandoquidem ponit tenebras esse lucem, et lucem tenebras, sicque damnatur hac præclara Isaiæ sententia : « Væ qui ponitis tenebras lucem et lucem tenebras [42]. » Nos vero, Verbo oculos animæ nostræ aperiente, lucis a tenebris discrimen videntes, in lumine stare omni studio contendimus nullamque volumus cum tenebris societatem habere. Cuinam autem splendor, cuinam lux ostendenda sit, novit vera illa atque animata lux. Est enim cui propter infirmos adhuc oculos splendorem suum non detegat. Quod si « alicujus visus læsus atque labefactatus » dicendus est, cujusnam oculos hæc incommoda pati aiemus, præterquam ejus qui ignorantia de Deo D laborat, cuique per affectus non licet intueri veritatem? Christiani certe nequaquam se putant ab impiis Celsi aut alterius cujuspiam profani sermonibus obcæcari. Qui vero se sentiunt cæcatos, propterea quod plebem errantem gentesque festis diebus dæmonia colentes sequuntur, illi ad Verbum quod oculos largitur accedant : ut, quemadmodum pauperes et cæci in via prostrati, quia cla-

[40] Matth. iv, 16. [41] Joan. xiv, 6. [42] Isa. v, 20.

τὰς τῶν ζωγράφων, καὶ πλαστῶν, καὶ ἀνδριαντοποιῶν ἐνορῶντας κακοτεχνίας, μὴ βουλομένους δ' ἀναβλέψαι καὶ ἀναβῆναι τῷ νῷ ἀπὸ ὁρατῶν καὶ πάντων αἰσθητῶν ἐπὶ τὸν ὅλων Δημιουργὸν, ὅς ἐστι φῶς· ἐν φωτὶ δὲ τυγχάνειν πάντα, τὸν ταῖς τοῦ Λόγου αὐγαῖς ἀκολουθήσαντα, δείξαντος ἀφ' ὅσης ἀγνοίας καὶ ἀσεβείας καὶ τῆς περὶ τὸ Θεῖον ἀμαθίας ταῦτα ἀντὶ τοῦ Θεοῦ προσεκυνεῖτο· καὶ χειραγωγήσαντος τὸν τοῦ βουλομένου σώζεσθαι νοῦν πρὸς τὸν ἀγέννητον (80) καὶ ἐπὶ πᾶσι Θεόν. « Λαὸς γὰρ ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ, » ὁ τῶν ἐθνῶν, « φῶς εἶδε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν, » ὁ Θεὸς Ἰησοῦς. Οὐδεὶς οὖν Χριστιανὸς ἀποκρίνεται τῷ Κέλσῳ, ἤ τινι τῶν κατηγορούντων τοῦ θείου λόγου, φάσκων· « Πῶς γνῶ τὸν Θεόν; » ἕκαστος γὰρ αὐτῶν, ὡς ἐγχωρεῖ, ἔγνω τὸν Θεόν. Καὶ οὐδείς φησι· « Πῶς τὴν ἐκεῖσε ὁδὸν μάθω; » ἅτε ἀκούσας τοῦ εἰπόντος· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή· » καὶ γευσάμενος ἐν τῷ ὁδεύειν τῆς ἀπὸ τοῦ ὁδεύειν ὠφελείας. Καὶ οὐδεὶς ἂν Χριστιανῶν λέγοι (81) Κέλσῳ· « Πῶς μοι δεικνύεις τὸν Θεόν; »

Τοῦτο δὲ ἐν τοῖς προκειμένοις ὁ Κέλσος εἶπεν ἀληθὲς, ὅτι ἀκούσας τις αὐτοῦ τῶν λόγων ἀποκρίνεται, ἰδὼν δ' ὅτι (82) λόγοι σκότους εἰσὶν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅτι « Σκότος μου τῶν ὀφθαλμῶν προβάλλεις. » Κέλσος μὲν οὖν καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτῷ προβάλλειν σκότον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν θέλουσιν· ἡμεῖς δὲ τῷ φωτὶ τοῦ Λόγου ἐξαφανίζομεν τὸ σκότος τῶν ἀσεβῶν δογμάτων. Εἴποι δ' ἂν ὁ Χριστιανὸς πρὸς Κέλσον, οὐδὲν ἐναργὲς ἢ ἀληθὲς (83) λέγοντα, τὸ, « Οὐδὲν ἐναργὲς βλέπω ἐν τοῖς σοῖς λόγοις. » Οὐκ « ἐκ σκότου τοίνυν εἰς λαμπρὸν φῶς, » προάγει ἡμᾶς ὁ Κέλσος· ἀλλὰ βούλεται ἐκ φωτὸς μεταστῆσαι εἰς σκότον, τιθεὶς τὸ σκότος εἶναι φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος, καὶ ὑποκείμενος τῷ καλῶς εἰρημένῳ ὑπὸ Ἡσαΐου τὸν τρόπον τοῦτον· « Οὐαὶ οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος. » Ἀλλ' ἡμεῖς, ἀνοίξαντος τοῦ Λόγου τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ὁρῶντες διαφορὰν φωτὸς καὶ σκότους, ἐν φωτὶ μὲν παντὶ τρόπῳ ἵστασθαι προαιρούμεθα, τῷ δὲ σκότῳ οὐδαμῶς προσεῖναι βουλόμεθα. Ἔμψυχον δὲ τυγχάνον τὸ ἀληθινὸν φῶς ἐπίσταται, τίνι μὲν δεικτέον ἔσται τὰς μαρμαρυγὰς, τίνι δὲ φῶς· οὐ παριστάντος αὐτοῦ τὴν (84) λαμπρότητα ἑαυτοῦ, διὰ τὴν ἔτι ἐνυπάρχουσαν ἀσθένειαν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκείνου. Εἰ δ' ὅλως χρὴ λέγειν « κολάζεσθαι καὶ βλάπτεσθαι ὄψιν, » τίνος ἂν ἄλλου φήσομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ταῦτα πάσχειν, ἢ τοῦ ὑπὸ τῆς περὶ Θεοῦ ἀγνοίας συνεχομένου, καὶ τοῦ ὑπὸ τῶν παθῶν ἐμποδιζομένου βλέπειν ἀλήθειαν; Χριστιανοὶ μὲν οὖν οὐδαμῶς νομίζουσι πηροῦσθαι ὑπὸ τῶν Κέλσου ἤ τινος ἀλλοτρίου θεοσεβείας λόγων· οἱ δ' αἰσθανόμενοι ἑαυτῶν πηρουμένων ὑπὸ τοῦ κατακολουθεῖν ὄχλοις πλανωμένων, καὶ ἔθνεσιν (85) ἑορταζόντων δαιμο-

(80) Duo codd. Anglican., ἀγέννητον. Hœschel. et Spencer., ἀγένητον.

(81) Mss., λέγοι. Hœschel. et Spencer., λέγει.

(82) Ἰδὼν δ' ὅτι. Boherellus expungit, δ'.

(83) Codd. Reg. et Basil., ἢ ἀληθές. Hœschel. et Spencer., καὶ πληκτικόν.

(84) Articulus τὴν qui habetur in mss. desideratur in libb. antea editis.

(85) Codd. Reg. et Basileensis, ἔθνεσιν. Libb. editi, ἔθεσιν.

νίοις, προσίτωσαν τῷ χαριζομένῳ ὀφθαλμοὺς Λόγῳ· ἵν', ὁμοίως τοῖς παρὰ τῇ ὁδῷ ἐῤῥιμμένοις πτωχοῖς καὶ τυφλοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ θεραπευθεῖσι, διὰ τὸ εἰρηκέναι αὐτῷ, « Υἱὲ Δαυῒδ, ἐλέησόν με, » ἐλεηθέντες ἀπολάβωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς καινοὺς καὶ καλοὺς, ὁποίους Λόγος Θεοῦ δημιουργῆσαι ἄν.

Διόπερ ἐὰν ἔρηται ἡμᾶς Κέλσος, πῶς οἰόμεθα γνωρίζειν (86) τὸν Θεὸν, καὶ πῶς πρὸς αὐτοῦ σωθήσεσθαι· ἀποκρινούμεθα, ὅτι ἱκανός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, γενόμενος ἐν τοῖς ζητοῦσιν αὐτὸν, ἢ τοῖς ἐπιφαινόμενον αὐτὸν παραδεχομένοις, γνωρίσαι καὶ ἀποκαλύψαι τὸν Πατέρα, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ οὐχ ὁρώμενον. Τίς δ' ἄλλος σῶσαι καὶ προσαγαγεῖν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ δύναται τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν ἢ ὁ Θεὸς Λόγος; ὅστις ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν, διὰ τοὺς κολληθέντας τῇ σαρκὶ καὶ γενομένους (87) ὅπερ σὰρξ, ἐγένετο σάρξ, ἵνα χωρηθῇ ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων αὐτὸν βλέπειν καθὸ Λόγος ἦν, καὶ πρὸς Θεὸν ἦν καὶ Θεὸς ἦν· καὶ σωματικῶς γε λαλούμενος, καὶ ὡς σὰρξ ἀπαγγελλόμενος (88), ἐφ' ἑαυτὸν καλεῖ τοὺς ὄντας σάρκα, ἵν' αὐτοὺς ποιήσῃ πρῶτον μορφωθῆναι κατὰ τὸν Λόγον, τὸν γενόμενον σάρκα, καὶ μετὰ τοῦτο αὐτοὺς ἀναβιβάσῃ ἐπὶ τὸ ἰδεῖν αὐτὸν, ὅπερ ἦν πρὶν γένηται σάρξ· ὥστε αὐτοὺς, ὠφεληθέντας, καὶ ἀναβάντας ἀπὸ τῆς κατὰ σάρκα εἰσαγωγῆς, εἰπεῖν τὸ, « Εἰ καὶ Χριστόν ποτε κατὰ σάρκα ἐγνώκαμεν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν. » Σὰρξ οὖν ἐγένετο· καὶ γενόμενος σὰρξ « ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, » οὐκ ἔξω γινόμενος ἡμῶν. Σκηνώσας δὲ καὶ γενόμενος ἐν ἡμῖν, οὐκ ἔμεινεν ἐπὶ τῆς πρώτης μορφῆς, ἀλλ' ἀναβιβάσας ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λογικὸν ὑψηλὸν ὄρος, ἔδειξεν ἡμῖν τὴν ἔνδοξον μορφὴν ἑαυτοῦ, καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν ἐνδυμάτων αὐτοῦ· καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γε μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνευματικοῦ νόμου, ὅς ἐστιν ἐν δόξῃ ὀφθεὶς μετὰ Ἰησοῦ Μωϋσῆς· ἔδειξε δ' ἡμῖν καὶ πᾶσαν προφητείαν οὐδὲ μετὰ τὸ ἐνανθρωπῆσαι ἀποθνήσκουσαν, ἀλλ' ἀναλαμβανομένην εἰς οὐρανὸν, ἧς σύμβολον Ἠλίας ἦν. Ὁ δὲ ταῦτα θεωρήσας εἴποι ἂν τὸ, « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός· πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Κέλσος μὲν οὖν ἰδιωτικώτερον ἀνέπλασεν ἃ οἴεται ἡμᾶς λέξειν πρὸς τὸ πύσμα αὐτοῦ· « Πῶς οἰόμεθα γνωρίσειν τὸν Θεόν; καὶ πῶς σωθήσεσθαι πρὸς αὐτοῦ (89); ἡμεῖς δὲ εἴποιμεν ἂν τὰ προεκκείμενα.

Πλὴν φησιν ὁ Κέλσος ἡμᾶς ἀποκρίνεσθαι εἰκότι στοχασμῷ, ὁμολογῶν ἀναγράφειν ἡμῶν τὴν ἀπόκρισιν οὕτως ἔχουσαν· « Ἐπειδὴ μέγας ἐστὶ καὶ δυσθεώρητος ὁ Θεὸς, πνεῦμα ἴδιον ἐμβαλὼν εἰς σῶμα ἡμῖν ὅμοιον δεῦρο κατέπεμψεν, ὡς ἂν δυνηθείημεν ἀκοῦσαι παρ' αὐτοῦ καὶ μαθεῖν. » Οὐ μόνος δὲ μέγας καθ' ἡμᾶς ἐστιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατήρ· μετέδωκε γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τῆς μεγαλειότητος τῷ Μονογενεῖ καὶ Πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως· ἵν', εἰκὼν αὐτὸς

A maverant: « Fili David, miserere mei[43], » a Jesu sanati sunt; ita et ipsi misericordiam consecuti oculos recipiant **684** novos, bonos, quales a Dei Verbo formari par est.

68. Quapropter si Celsus a nobis quæsierit, quomodo Deum cognoscere putamus et ab illo salutem accipere, respondebimus Verbum, quod est in iis qui ipsum quærunt, aut ipsum, cum se manifestum facit, accipiunt, sufficere notificando et revelando Patri, qui, antequam Verbum adveniret, non videbatur. Et quis alius salvam facere et ad summum Deum perducere humanam animam potest, quam Deus Verbum? qui cum esset in principio apud
B Deum, propter eos qui carni agglutinati, imo caro sunt, factus est caro, ut capiatur ab eis qui videre ipsum non poterant, quatenus Verbum erat, et apud Deum erat, et Deus erat; qui voce corporea usus et ut caro prædicans, eos ad se vocat qui caro sunt, ut eos, primum Verbo, quod caro factum est, conformes reddat, deinde attollat ad videndum ipsum, cujusmodi erat antequam caro fieret; ita ut meliores facti et supra hanc secundum carnem introductionem evecti, dicant: « Etsi aliquando Christum secundum carnem cognovimus, sed nunc jam non novimus[44]. » Caro igitur factus est, et factus caro « habitavit in nobis[45], » non extra nos factus. Habitans autem et factus in nobis, in prima sua forma non permansit, sed nobis in
C montem excelsum eumque spiritalem perductis gloriosam suam formam vestimentorumque suorum splendorem ostendit[46]: neque sui solius splendorem ostendit, sed etiam spiritalis legis, quam Moyses in gloria cum Jesu visus repræsentabat; monstravit prælerea omnem prophetiam, quæ non mortua est postquam factus homo est, sed in cœlum sublata est, cujusque Elias figura erat. His conspectis, dicere quis possit: « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis[47]? » Inepte igitur Celsus confinxit quæ nos responsuros existimat ad suam interrogationem, « quomodo cognoscere Deum putemus et ab illo salutem accipere? » Nos autem quæ modo exposita sunt respondemus.

69. Verumtamen affirmat Celsus nos verisimili
D conjectura respondere, et ipsi visum est nostram responsionem referre his verbis: « Quoniam magnus est et contemplatu difficilis Deus, proprium spiritum in corpus nostro simile infundens huc misit, ut illum audire et ab illo doceri possemus. » At nostra sententia non est solum rerum omnium Deum ac Patrem esse magnum: suæ enim magnitudinis participem fecit Unigenitum et Primogenitum

[43] Luc. XVIII, 38. [44] II Cor. V, 16. [45] Joan. I, 14. [46] Matth. XVII, 1 et seqq. [47] Joan. I, 14.

(86) *Γνωρίζειν*. Boherellus legit γνωρίσειν. Ibidem codd. Regius et Basileensis, πρὸς αὐτοῦ σωθήσεσθαι. Libb. editi, πρὸς αὐτὸν σωθήσεσθαι.

(87) Codd. Reg. et Basil., γενομένους. Libb. editi, γενομένοις.

(88) Iidem codd. mss., ἀπαγγελλόμενος. Libb. editi, ἐπαγγελλόμενος.

(89) Mss., αὐτοῦ. Libb. antea editi, αὐτόν.

omnis creaturæ ; ut, qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudine Patris imaginem referret. Fieri enim non poterat ut pulchra imago esset et Deo
685 invisibili responderet, quæ magnitudinis imaginem non præberet. Præterea censemus quidem Deum, quia corporis expers est, invisibilem esse ; nihilominus tamen eum, qui contemplationi dediti sunt, possunt corde, id est animo contemplari, corde, inquam, non qualicunque, sed puro. Cor enim contaminatum Deum contemplari non potest : et oportet purum esse, quod naturam adeo puram digne contemplari queat. Esto vero sit Deus contemplatu difficilis, at non solus. Nam ejus Unigenitus, Deus Verbum, est etiam contemplatu difficilis, sicut et sapientia in qua omnia Deus fecit. Ecquis enim in rebus omnibus contemplari potest sapientiam in qua Deus fecit res singulas ? Non igitur Deus, quia contemplatu difficilis erat, idcirco misit Filium, quasi is esset Deus contemplatu facilis. Quæ quidem non consideravit Celsus, cum nos inducit dicentes : « Quoniam est contemplatu difficilis Deus, proprium spiritum in corpus nostro simile infundens huc misit, ut illum audire et ab illo doceri possemus. » Sed, ut supra dictum est, tametsi Filius etiam esset contemplatu difficilis, utpote minus habitavit in nobis [48].

70. Jam si Celsus ea quæ de Spiritu Dei dicimus intellexisset, et « quicunque spiritu Dei aguntur, eos esse filios Dei [49] ; » non istud sibi respondisset quasi ex nobis sumptum : « Deum huc misisse suum spiritum corpore indutum. » Semper enim Deus proprium spiritum communicat cum iis qui illius participes esse possunt, et cum spiritus ille in iis, qui ipso digni sunt, habitat, non idcirco separatur et dividitur. Neque enim spiritum dicimus esse corpus ; ut neque corpus est ignis, quem Deum esse testatur istud : « Deus noster ignis consumens est [50]. » Hæc enim omnia figurate dicuntur, ut intelligibilis natura ex usitatis sensibilibusque nominibus nobis innotescat. Et sicut quamvis peccata vocentur « ligna, fenum et stipula, » non propterea dicimus peccata esse corpora, neque etiam dicimus bona opera esse corpora, tametsi illa « aurum, argentum et lapis pretiosus [51] » appellentur ; sic etsi Deus dicitur esse ignis consumens ligna, fenum, stipulam, et omnem peccati substantiam ; non idcirco illum corpus esse cogitabimus ; quemadmodum, licet ignis vocetur, non ideo corpus illum existimamus. Sic tametsi Deus dicatur spiritus, non ob hanc rem dicimus eum esse corpus. Ut enim a rebus sensibilibus distinguantur intelligibiles, has appellare solet Scriptura *spiritus* et *spiritales*. Sic cum ait Paulus : « Sed sufficientia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testa-

A τυγχάνων τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ μεγέθει σώζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός. Οὐ γὰρ οἷόν τ' ἦν εἶναι σύμμετρον, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, καὶ καλὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, μὴ καὶ τοῦ μεγέθους παριστᾶσαν τὴν εἰκόνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς καθ' ἡμᾶς τῷ μὲν μὴ εἶναι σῶμα ἀόρατός ἐστιν· τοῖς δὲ θεωρητικοῖς καρδίᾳ θεωρητὸς, τουτέστι νῷ· καρδίᾳ δὲ οὐ τῇ τυχούσῃ, ἀλλὰ τῇ καθαρᾷ· οὐ γὰρ θέμις μεμολυσμένην καρδίαν ἐνορᾷν Θεῷ, ἀλλὰ δεῖ καθαρὸν εἶναι τὸ τοῦ καθαροῦ κατ' ἀξίαν θεωρητικόν. Ἔστω δὴ καὶ δυσθεώρητος ὁ Θεός· ἀλλ' οὐ μόνος δυσθεώρητός ἐστί τινι, ἀλλὰ καὶ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ. Δυσθεώρητος γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος, δυσθεώρητος δὲ οὑτωσὶ (90) καὶ σοφία ἐστὶν, ἐν ᾗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ Θεός· τίς γὰρ δύναται καθ' ἕκαστον τῶν πάντων τὴν σοφίαν, ἐν ᾗ ὁ Θεὸς καὶ ἕκαστον τῶν πάντων
B πεποίηκε, θεωρῆσαι; Οὐ διὰ τὸ δυσθεώρητος οὖν ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εὐθεώρητον τὸν Θεὸν τὸν Υἱὸν ἔπεμψεν. Ἅπερ μὴ νοήσας ὁ Κέλσος εἶπεν ὡς ἐκ προσώπου ἡμῶν· « Διὰ τὸ δυσθεώρητος εἶναι, πνεῦμα ἴδιον ἐμβαλὼν εἰς σῶμα ἡμῖν ὅμοιον, δεῦρο κατέπεμψεν, ὡς ἂν δυνηθείημεν ἀκοῦσαί τε παρ' αὐτοῦ καὶ μαθεῖν. Ἀλλ', ὡς ἀποδεδώκαμεν, καὶ ὁ Υἱὸς δυσθεώρητος ὢν, ἅτε Λόγος Θεὸς, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν.

Deus Verbum per quem omnia facta sunt, nihilo-

Εἰ δὲ συνίει (91) Κέλσος ἃ λέγομεν περὶ Πνεύματος Θεοῦ, καὶ ὅτι ὅσοι « Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν· » οὐκ ἂν ἑαυτῷ ὡς ἀφ' ἡμῶν ἀπεφήνατο, ὅτι, « πνεῦμα ἴδιον ἐμβαλὼν εἰς σῶμα ὁ Θεὸς δεῦρο κατέπεμψεν. » Ἀεὶ γὰρ ὁ Θεὸς μεταδί-
C δωσι, τοῖς δυναμένοις μετέχειν αὐτοῦ, τοῦ ἰδίου πνεύματος, οὐ κατὰ ἀποτομὴν καὶ διαίρεσιν ἐγγινομένου τοῖς ἀξίοις. Οὐδὲ γὰρ σῶμα τὸ καθ' ἡμᾶς πνεῦμα, ὡς οὐδὲ σῶμα τὸ πῦρ, ὅπερ εἶναι λέγεται Θεὸς ἐν τῷ, « ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ, καταναλίσκον· » πάντα γὰρ ταῦτα τροπικῶς λέγεται εἰς παράστασιν τὴν ἀπὸ τῶν συνήθων καὶ σωματικῶν ὀνομάτων τῆς νοητῆς φύσεως. Καὶ ὥσπερ, ἐὰν λέγηται τὰ ἁμαρτήματα « ξύλα εἶναι, καὶ χόρτος, καὶ καλάμη, » οὐκ ἐροῦμεν εἶναι τὰ ἁμαρτήματα σώματα· καὶ ἐὰν λέγηται τὰ ἀνδραγαθήματα « χρυσὸς εἶναι, καὶ ἄργυρος, καὶ λίθος τίμιος, » οὐ φήσομεν εἶναι τὰ ἀνδραγαθήματα σώματα· οὕτω, κἂν λέγηται ὁ Θεὸς εἶναι πῦρ καταναλίσκον τὰ ξύλα, καὶ τὸν χόρτον, καὶ τὴν καλά-
D μην, καὶ πᾶσαν οὐσίαν ἁμαρτίας (92), οὐ σῶμα αὐτὸν νοήσομεν· ὡς οὐδ' ἐὰν (93) λέγηται πῦρ, σῶμα νοοῦμεν αὐτόν. Οὕτως ἐὰν λέγηται πνεῦμα ὁ Θεὸς, οὐ σῶμα αὐτὸν λέγομεν εἶναι. Πρὸς γὰρ ἀντιδιαστολὴν τῶν αἰσθητῶν ἔθος τῇ Γραφῇ τὰ νοητὰ ὀνομάζειν *πνεύματα*, καὶ *πνευματικά*· οἷον ἐὰν λέγῃ ὁ Παῦλος, « Ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους Καινῆς Διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει,

[48] Joan. I, 3 et 14. [49] Rom. VIII, 14. [50] Hebr. XII, 29. [51] I Cor. III, 12.

(90) Hœschelius in textu οὑτοσί, pro quo Guietus scribendum conjiciebat τούτου.
(91) Codd. mss., συνίει. Libb. editi, συνῄει.

(92) *Οὐσίαν ἁμαρτίας*. Vide lib. IV, num. 15.
(93) *Ὡς οὐδ' ἐάν*, etc. Sic codd. Reg. et Basil. Libri vero editi, ὡς δ' ἐὰν λέγηται πῦρ, οὐ σῶμα.

ὁ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ· » γράμμα μὲν τὴν αἰσθητὴν ὠνόμασεν ἐκδοχὴν τῶν θείων γραμμάτων, πνεῦμα δὲ τὴν νοητήν. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐν τῷ, « πνεῦμα ὁ Θεός. » Ἐπεὶ καὶ Σαμαρεῖς καὶ Ἰουδαῖοι σωματικῶς καὶ τυπικῶς ἐποίουν τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου, εἶπεν ὁ Σωτὴρ πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν, ὅτι, « Ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις, οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσκυνήσουσι (94) τῷ Πατρί. Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν· » δι' ὧν ἐδίδαξεν, ὅτι οὐκ ἐν σαρκὶ δεῖ προσκυνεῖν καὶ σαρκίναις θυσίαις τὸν Θεὸν, ἀλλ' « ἐν πνεύματι. » Καὶ γὰρ αὐτὸς ἀνάλογον ἐν πνεύματι (95) καὶ νοητῶς λατρεύειν τινὰ αὐτῷ πνεῦμα νοηθείη ἄν. Ἀλλὰ καὶ οὐκ ἐν τύποις προσκυνεῖν δεῖ τῷ Πατρὶ (96), ἀλλ' ἐν ἀληθείᾳ, ἥτις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, » μετὰ « τὸ δοθῆναι τὸν νόμον διὰ Μωϋσέως. Ἡνίκα γὰρ, ἐὰν ἐπιστρέψωμεν πρὸς Κύριον (ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι), περιαιρεῖται τὸ τῇ καρδίᾳ κάλυμμα ἐπικείμενον, ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκηται Μωϋσῆς. »

Ὡς μὴ νοήσας δὴ τὰ περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλσος (« ψυχικὸς γὰρ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται) » ἑαυτῷ συνάπτει (97), οἰόμενος ἡμᾶς, λέγοντας πνεῦμα εἶναι τὸν Θεὸν, μηδὲν ἐν τούτῳ διαφέρειν τῶν παρ' Ἕλλησι Στωϊκῶν (98), φασκόντων, ὅτι ὁ Θεὸς πνεῦμά ἐστι διὰ πάντων διεληλυθὸς, καὶ πάντ' ἐν ἑαυτῷ περιέχον. Διήκει μὲν γὰρ ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ διὰ πάντων, ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ τῶν Στωϊκῶν πνεῦμα· καὶ πάντα μὲν περιέχει τὰ προνοούμενα ἡ πρόνοια, καὶ περιείληφεν αὐτά· οὐχ ὡς σῶμα δὲ περιέχον περιέχει, ὅτι καὶ σῶμά (99) ἐστι τὸ περιεχόμενον· ἀλλ' ὡς δύναμις θεία καὶ περιειληφυῖα τὰ περιεχόμενα. Κατὰ μὲν οὖν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς (1) σωματικὰς λέγοντας εἶναι τὰς ἀρχὰς, καὶ διὰ τοῦτο πάντα φθείροντας, κινδυνεύοντας δὲ καὶ αὐτὸν φθεῖραι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, εἰ μὴ πάνυ ἀπεμφαῖνον τοῦτ' αὐτοῖς ἐδόκει τυγχάνειν, καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ μέχρι ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐλαχίστων καταβαίνων, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ πνεῦμα σωματικόν· κατὰ δὲ ἡμᾶς, καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν πειρωμένους ἀποδεικνύναι κρείττονα πάσης σωματικῆς φύσεως, καὶ οὐσίαν ἀόρατον καὶ ἀσώματον, οὐκ ἂν σῶμα εἴη ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ὁ φθάνων, ἵνα πάντα διὰ λόγου γένηται, οὐχ ἕως ἀνθρώπων μόνων (2), ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλαχίστων εἶναι νομιζομένων καὶ ὑπὸ φύσεως διοικουμένων. Πάντα μὲν οὖν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς (3) ἐκπυρούτωσαν· ἡμεῖς δὲ ἀσώματον οὐσίαν οὐκ ἴσμεν ἐκπυρουμένην, οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρό-

A menti, non littera, sed spiritu. Littera enim occidit, spiritus autem vivificat [52]; » litteram vocat
686 divinarum Scripturarum interpretationem quæ sensibus accommodatur; spiritum vero, eam quæ ad intellectum pertinet. Idem judicium sit de isto loco, « Spiritus est Deus [53]. » Nam cum Samaritani et Judæi legis præcepta corporaliter et figurate observarent, dixit Salvator Samaritanæ: « Venit hora quando neque in Hierosolymis, neque in monte hoc adorabunt Patrem [54]. Spiritus est Deus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [55]. » Quibus docuit non carne et carneis victimis Deum colendum esse, sed « in spiritu. » Ipse enim existimabitur esse spiritus, prout spiritu et intelligentia coletur. Neque etiam in figuris ado-
B rare Patrem oportet, sed in veritate, quæ « per Jesum Christum facta est [56], » postquam « lex per Moysem data fuerat [57]. » Nam « cum convertimur ad Dominum (Dominus autem spiritus est), aufertur velamen positum super cor, cum legitur Moyses [58]. »

71. Quapropter cum ea quæ de Spiritu Dei dicta sunt, non intelligeret Celsus (nam « animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim est illi, et non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur [59]); » colligit ex eo quod dicimus spiritum esse Deum, nihil nos hac in re differre a Stoicis, qui apud Græcos docent Deum esse spiritum omnia permeantem et omnia in se comprehendentem. Cura quidem et providentia Dei pervadit omnia, sed non ut Stoicorum spiritus; et providentia quidem continet omnia quibus provi-
C det, et ea comprehendit; sed non ut corpus continens id quod et ipsum corpus est; sed ut potestas divina quæ complectitur quidquid ipsa comprehenditur. Igitur si fides est Stoicis, qui principia dicunt esse corporea et propterea corruptioni omnia subjacere, quique ne summum quidem Deum ab illa corruptione eximerent, nisi illis istud nimis absurdum esse videretur, ipsum Dei Verbum quod usque ad homines et ad res minimas descendit, nihil aliud est quam corporeus spiritus. At ex nobis, qui demonstrare conamur animam ratione præditam omni naturæ corporeæ antecellere et substantiam invisibilem esse atque incorporalem, multum abest ut corpus sit Deus Verbum, per quem facta sunt omnia, quique, ut omnia ratione fierent, præsens ad-
D fuit non hominibus tantum, sed et rebus quæ pro minimis habentur et a natura administrantur. Quamobrem omnia igne consumenda esse velint Stoici; nos vero non credimus igne absumendam esse substantiam incorporalem, neque in ignem solvendam

[52] II Cor. III, 5, 6. [53] Joan. IV, 24. [54] Joan. IV, 21. [55] ibid. 24. [56] Joan. I, 17. [57] ibid. [58] II Cor. III, 16, 17, 15. [59] I Cor. II, 14.

(94) Vulgata, προσκυνήσετε.
(95) *Ἀνάλογον ἐν πνεύματι*. Lego cum Guieto et Boherello ἀνάλογον τῷ ἐν πνεύματι.
(96) Mss., Πατρί. Libb. antea editi, Πνεύματι.
(97) *Συνάπτει*. Mallet Guietus, συνᾴδει.
(98) *Στωϊκῶν*. Vide lib. III, num. 74; lib. IV, num. 14 et 68.
(99) Codd. Reg. et Basileensis, ὅτε καὶ σῶμα.
(1) *Τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Vide lib. I, num. 21; lib. III, num. 74, et lib. IV, num. 14 et 68.
(2) Codd. Reg. et Basil., μόνον. Paulo post mallet Boherellus, νομιζομένων τῶν ὑπὸ φύσεως διοικουμένων.
(3) *Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Vide lib. V, num. 20.

esse humanam animam, aut angelorum, dominationum, principatuum, potestatum naturam.

687 72. Quare Celso nescienti quæ sunt spiritus Dei, frustra dicta sunt hæc : « Quoniam Filius in humano natus corpore spiritus est a Deo missus, nec ipse Dei Filius immortalis esse poterit. » Deinde rursus suum ipse sermonem confundens, quasi e nostris quidam essent qui non Deum, sed Filium ejus spiritum esse profiterentur, iis occurrere sibi videtur, dicendo, « nullam spiritus naturam esse hujusmodi quæ semper permaneat. » Quod idem est ac si nobis Deum vocantibus ignem consumentem, objiceret nullam ignis naturam esse ejusmodi quæ permaneat semper ; non animadvertens nec quo sensu Deum nostrum appellemus ignem, nec quænam sint res illæ quas consum't, nimirum peccata et vitium. Bonum enim Deum decet postquam athletarum quisque certando qualis sit manifestum fecerit, vitia pœnarum igne consumere. Rursus arripit sibi quod minime dicimus, nempe « necessarium fuisse, ut Jesus moriendo Deum efflaret ; unde consequens est Jesum non potuisse cum corpore resurgere. Neque enim Deus recepisset quem dederat spiritum, si is natura corporis contaminatus fuisset. » Ad hæc igitur cum nostra non sint, stultum esset quasi ad nostra respondere.

73. Posthæc eadem iterans redit ad ortum Dei ex Virgine in quem jam supra multa disseruit dicteriaque fudit quæ pro viribus refutavimus. « Si volebat, inquit, ex seipso spiritum emittere, quid opus fuit ut illum in feminæ uterum inspiraret? Jam enim homines efformandi peritus, potuit isti accommodare corpus, non vero proprium spiritum injicere in tantam sordium sentinam. Si sic e superis proxime descendisset, nulla fuisset incredulitas. » Et hæc dixit, quia nescivit quam purus et intaminatus fuerit e Virgine ortus corporis quod saluti hominum inserviturum erat. Putat ille, qui Stoicos sermones fundit et tamen eorum de indifferentibus rebus doctrinam ignorare se simulat, divinam naturam in sordes injici et contaminari, sive in feminæ corpore maneat donec ipsi corpus formetur, sive corpus assumat : quod perinde est ac illud quod nonnulli existimant, solis radios pollui, cum in cœnum aut maleolentia corpora incidunt, nec ibi puros manere. Sed quamvis corpus Jesu, ut Celsus factum fuisse vellet, formatum sine ortu fuisset, non continuo illud qui vidissent, credidissent non natum fuisse. Nec enim id quod videtur, declarat naturam a qua ortum est. Fac exempli causa mel esse quod ortum non fuerit ab apibus ; licet illud aut gustes aut videas, non statim scies illud non fuisse ab apibus constructum : ut hoc quod

A νων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν.

Διόπερ μάτην λέλεκται τῷ Κέλσῳ, ὡς μὴ εἰδότι τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ὅτι, « Ἐπείπερ πνεῦμά ἐστιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱὸς ἐν ἀνθρωπίνῳ γεγονὼς σώματι, οὐδ' ἂν αὐτὸς εἴη ἀθάνατος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός. » Εἶτα πάλιν ἑαυτῷ φύρει τὸν λόγον, ὡς τινων ἀφ' ἡμῶν οὐχ ὁμολογησάντων (4) πνεῦμα εἶναι τὸν Θεὸν, ἀλλὰ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ οἴεται ἀπαντᾷν λέγων, ὅτι « Οὐδεμία τοιαύτη φύσις ἐστὶ πνεύματος, ὥστ' ἀεὶ διαμένειν· » ὡσεὶ καὶ, λεγόντων ἡμῶν, ὅτι ὁ Θεὸς πῦρ ἐστι καταναλίσκον, ἔλεγεν ὅτι οὐδεμία τοιαύτη ἐστὶ φύσις πυρὸς, ὥστ' ἀεὶ διαμένειν· οὐχ ὁρῶν πῶς λέγομεν εἶναι πῦρ τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ τίνων ἀναλωτικὸν, ὅτι ἁμαρτημάτων καὶ τῆς κακίας. B Πρέπει γὰρ Θεῷ ἀγαθῷ, μετὰ τὸ ἕκαστον φανῆναι ἀγωνισάμενον, ὁποῖος γέγονεν ἀγωνιστὴς, ἀναλῶσαι (5) τῷ πυρὶ τῶν κολάσεων τὴν κακίαν. Εἶτα πάλιν ἑαυτῷ τὸ μὴ λεγόμενον ὑφ' ἡμῶν λαμβάνει, ὅτι « Ἀναγκαῖόν ἐστι τὸ ἀναπεπνευκέναι τὸν Θεόν· καὶ τούτῳ ἀκόλουθον τὸ μὴ δύνασθαι ἀναστῆναι μετὰ τοῦ σώματος τὸν Ἰησοῦν. Οὐκ ἂν γὰρ ἀπειλήφει ὃ δέδωκε πνεῦμα ὁ Θεὸς καταμεμολυσμένον τῇ τοῦ σώματος φύσει. » Εὔηθες οὖν ἀπαντᾷν ἡμᾶς πρὸς τοὺς λόγους, ὡς ἡμετέρους, τοὺς μὴ ἡμετέρους.

Εἶθ' ἑξῆς ταυτολογῶν, μετὰ τὸ πολλὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰπεῖν, καὶ χλευάσαι τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν τοῦ Θεοῦ, C πρὸς ἣν κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἀπηντήσαμεν, φησίν· « Εἰ δ' ἐβούλετο πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ καταπέμψαι, τί ἐδεῖτο εἰς γυναικὸς γαστέρα ἐμπνεῖν; Ἐδύνατο γὰρ ἤδη πλάσσειν ἀνθρώπους εἰδὼς, καὶ τούτῳ περιπλάσαι σῶμα, καὶ μὴ τὸ ἴδιον πνεῦμα εἰς τοσοῦτον μίασμα ἐμβαλεῖν· οὕτως μέντ' ἂν οὐδ' ἠπιστεῖτο, εἰ ἄνωθεν εὐθὺς ἔσπαρτο. » Καὶ ταῦτ' εἶπεν, ἐπεὶ μὴ οἶδε (6) τὴν καθαρὰν καὶ παρθενικὴν γέννησιν καὶ ἀπὸ μηδεμιᾶς φθορᾶς τοῦ μέλλοντος ὑπηρετήσασθαι τῇ ἀνθρώπων σωτηρίᾳ σώματος. « Οἴεται δὲ ὁ τὸν Στωϊκὸν (7) λόγον ἐκτιθέμενος, καὶ μὴ προσποιούμενος τὰ περὶ ἀδιαφόρων μεμαθηκέναι, εἰς μίασμα ἐμβεβλῆσθαι τὴν θείαν φύσιν, καὶ μεμιάσθαι εἴτε γενομένην ἐν γυναικὸς σώματι, ἕως περιπλασθῇ αὐτῇ τὸ σῶμα, εἴτε σῶμα ἀνειληφυῖαν· παραπλήσιόν D τι ποιῶν τοῖς οἰομένοις τὰς αὐγὰς τοῦ ἡλίου μιαίνεσθαι ἐν τοῖς βορβόροις καὶ τοῖς δυσώδεσι σώμασι, καὶ μὴ μένειν κἀκεῖ καθαράς. Καὶ εἰ κατὰ τὴν Κέλσου δὲ ὑπόθεσιν χωρὶς γεννήσεως περιεπλάσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, εὐθὺς ἂν οἱ (8) βλέποντες τὸ σῶμα ἐπίστευον, ὅτι οὐκ ἀπὸ γεννήσεως ἦν· οὐδὲ γὰρ τὸ βλεπόμενον ἀπαγγέλλει (9) καὶ τὴν φύσιν, ὅθεν γεγέννηται. Οἷον εἰ καθ' ὑπόθεσιν μέλι ἦν τι μὴ ἀπὸ μελισσῶν, οὐκ ἂν τοῦτό τις ἀπήγγελλεν ἀπὸ τῆς γεύσεως ἢ τῆς ὄψεως, ὅτι μὴ ἀπὸ μελισσῶν ἐστιν· ὡς οὐδὲ τὸ ἀπὸ μελισσῶν

(4) Hœschelius in textu, ὁμολογησόντων
(5) Ἀναλῶσαι. Vide lib. IV, num. 13.
(6) Codex Regius, οἶδε. Libb. editi, εἶδε.
(7) Στωϊκόν. Vide lib. IV, num. 14 et 68.
(8) Εὐθὺς ἂν οἱ, etc. Scribendum videtur Guieto, οὐκ εὐθὺς ἂν οἱ, etc. Certe particula negativa οὐκ omnino necessaria videtur.
(9) Mss., ἀπαγγέλλει. Libb. editi, ἐπαγγέλλει, licet infra non semel legatur eodem sensu ἀπαγγέλλει.

δείκνυσι τῇ αἰσθήσει τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ἡ πεῖρα δείκνυσιν, ὅτι τοῦτ' ἀπὸ μελισσῶν ἐστιν. Οὕτω δὲ καὶ ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι ἀμπέλου ὁ οἶνος· οὐ γὰρ ἀναφέρει ἡ γεῦσις τὸ ἀπὸ ἀμπέλου. Τὸν αὐτὸν τρόπον τοίνυν τὸ αἰσθητὸν σῶμα οὐκ ἀπαγγέλλει τὸν τρόπον τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Προσαχθήσῃ δὲ τῷ λεγομένῳ ἀπὸ τῶν ἐν οὐρανοῖς, ὧν τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς λαμπρότητος αἰσθόμεθα, βλέποντες αὐτά· ἀλλ' οὐ δήπου ἡ αἴσθησις ἡμῖν ὑποβάλλει, πότερον γενητὰ ἢ ἀγένητά ἐστιν· αἱρέσεις γοῦν καὶ περὶ τούτων συνέστησαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ λέγοντες αὐτὰ γενητὰ, οὐχ ὁμονοοῦσι περὶ τοῦ πῶς ἐστι γενητά· οὐδὲ γὰρ ὑποβάλλει καὶ αἴσθησις αὐτῶν, κἂν βιασάμενος ὁ λόγος εὕρῃ, ὅτι γενητά ἐστι, περὶ τοῦ τίνα τρόπον γεγένηται.

Εἶθ' ἑξῆς ἐπαναλαμβάνει, πολλάκις ἤδη εἰπὼν τὰ περὶ τῆς γνώμης Μαρκίωνος, καὶ πῇ μὲν ἀληθῶς τὰ Μαρκίωνος ἐκτίθεται, πῇ δὲ κἀκείνων παρήκουσε· πρὸς ἣν οὐκ ἀναγκαῖον ἡμᾶς ἀπαντᾷν, ἢ καὶ ἐλέγχειν. Εἶτα πάλιν ἑαυτῷ ἐπιφέρει τὰ ὑπὲρ Μαρκίωνος καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ, λέγων τίνα μὲν ἐκφεύγουσι τῶν ἐγκλημάτων, τίσι δὲ περιπίπτουσι· καὶ ὅτε βούλεται συναγορεύειν τῷ φάσκοντι λόγῳ, πεπροφητεῦσθαι αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσῃ Μαρκίωνος καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ, σαφῶς φησιν, ὅτι, « Πόθεν ἀποδειχθήσεται Θεοῦ Παῖς ὁ τοιαῦτα κολασθεὶς, εἰ μὴ περὶ τούτου προείρηται; » Εἶτα πάλιν παίζει, καὶ ὡς ἔθος αὐτῷ χλευάζει, δύο εἰσάγων υἱοὺς θεῶν, τοῦ δημιουργοῦ ἕνα, καὶ τοῦ κατὰ Μαρκίωνα (10) θεοῦ ἕτερον· καὶ ἀναζωγραφεῖ αὐτῶν μονομαχίας (11), λέγων αὐτὰς εἶναι ὡς τῶν ὀρτύγων καὶ τῶν πατέρων θεομαχίας (12)· ἢ διὰ γῆρας ἀχρήστους αὐτοὺς ὄντας, καὶ ληροῦντας, μηδὲν μὲν ἀλλήλους διατιθέναι, ἐᾷν δὲ τοὺς παῖδας μάχεσθαι. Ὅπερ (13) οὖν εἶπεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, τοῦτο φήσομεν πρὸς αὐτόν· « ποία γραῦς καταβαυκαλῶσα παιδίον οὐκ αἰδεσθήσεται τοιαῦτα λέγειν, » ὁποῖα οὗτος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ *ἀληθεῖ Λόγῳ*; Δέον γὰρ αὐτὸν πραγματικῶς στῆναι πρὸς τοὺς λόγους· ὁ δὲ ἐάσας τὰ πράγματα παίζει καὶ βωμολοχεῖ, οἰόμενος μίμους γράφειν ἤ τινα σκώμματα, οὐχ ὁρῶν, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀγωγὴ τῶν λόγων παρὰ τὴν πρόθεσιν τὴν αὐτοῦ ἐστι, βουλομένου καταλιπόντας ἡμᾶς Χριστιανισμὸν προσέχειν αὐτοῦ τοῖς δόγμασιν· ἅτινα, εἰ μὲν ἐσεμνολόγει, τάχα πιθανώτερα ἦν· ἐπεὶ δὲ χλευάζει, καὶ παίζει, καὶ βωμολοχεῖ, φήσομεν, ὅτι ἀπορίᾳ σεμνῶν λόγων (οὐ γὰρ εἶχεν αὐτοὺς, οὐδὲ ἠπίστατο) εἰς τοσαύτην ἐνέπεσε φλυαρίαν.

Ἑξῆς τούτοις λέγει, ὅτι, « Ἐπειδὴ θεῖον Πνεῦμα ἦν ἐν σώματι, πάντως τι παραλλάττειν αὐτὸ (14) τῶν λοιπῶν ἐχρῆν κατὰ μέγεθος, ἢ κάλλος, ἢ ἀλκὴν, ἢ φωνὴν, ἢ κατάπληξιν, ἢ πειθώ· ἀμήχανον γὰρ ὅτῳ θεῖόν τι πλέον τῶν (15) ἄλλων προσῆν, μηδὲν ἄλλου διαφέρειν. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλου διέφερεν· ἀλλ' ὥς φασι μικρὸν καὶ δυσειδὲς καὶ ἀγενὲς ἦν. » Φαίνεται δὴ καὶ ἐν τούτοις, ὅτι, ἐὰν μὲν κατηγορεῖν θέλῃ τοῦ Ἰησοῦ,

A ab apibus confectum est, sensui **688** indicat suam originem, sed experientia docet illud esse ex apibus oriundum. Sic etiam experientia docemur vinum oriri ex vite. Hanc enim originem ex gustu non discimus. Eodem igitur modo sensile corpus non declarat unde habeat quod est. Id confirmatur ex corporibus cœlestibus, quæ esse et splendescere sentimus, dum illa intuemur; sed sensus ille notum nobis non facit factane sint annon. Quocirca variæ fuerunt hac de re sententiæ: et qui initium illa habuisse dicunt, quomodo habuerint non consentiunt. Neque enim sensus, etiam postquam ratio multo labore invenit esse facta, docet quomodo illa facta sint.

74. Postea repetit quæ jam sæpe de sententia B Marcionis dixerat, illiusque placita partim cujusmodi revera sunt memorat, partim ut qui illa male intellexerit. Sed ea a nobis refelli atque reprehendi nihil necesse est. Hinc rursus pro et contra Marcionem disserit, ubi quosdam ejus errores excusans, quosdam etiam condemnat. Et quando vult patrocinari huic nostræ doctrinæ, Jesum fuisse a prophetis prænuntiatum, ut Marcionem ejusque sequaces accuset, manifeste ait: « Quomodo qui tantis affectus est suppliciis, Filius esse Dei demonstraretur, nisi hoc futurum esse prædictum fuisset? » Deinde ludens pro suo more et jocans, duos inducit deorum filios, alterum conditoris, alterum Marcionitici dei filium. Patrum prælia describit, illa C cum præliis coturnicum conferens; et ipsos ait ob senectutem inertes et delirantes desinere sibi invicem infensos esse, filiosque pugnare sinere. Ad hæc dicemus id quod ipse superius dixit: « Ecquam aniculam sopiendo puero non puderet occinere nugas, » quales ille in opere, quem *verum sermonem* inscripsit? Nam cum decuisset serio disputare, contra ille, omissis rebus, nugatur et scurram agit quasi comœdias aut satyras scriberet: non videns hanc disputandi rationem alienam esse a proposito hominis, nos a Christiana religione ad sua dogmata traducere volentis. Si de illis graviter fuisset locutus, probabiliora fortasse reddidisset. Quoniam vero irridet, ludit, scurratur, dicemus illum gravium rationum penuria, quas revera nec habuit D nec cognovit, in tantam nugacitatem incidisse.

75. Subjungit hæc: « Quoniam divinus spiritus erat in corpore, omnino oportuit illum antecellere cæteris aut magnitudine, aut pulchritudine, aut viribus, aut voce, **689** aut majestate, aut eloquentia. Fieri enim non potest, ut in quo est aliquid divinum quod alii non habent, is nihil ab alio differat. Hic autem nihil ab alio discrepabat; imo, ut aiunt, statura exigua,

(10) *Μαρκίωνα.* Vide lib. v, num. 54.
(11) *Μονομαχίας.* Alii mallent θεομαχίας. Mox Guietus post ὀρτύγων, delet καὶ et legit ὀρτύγων τῶν πατέρων. Quod non probo.
(12) *Θεομαχίας.* Alii mallent μονομαχίας. Mox ergo ἢ διὰ γῆρας, Guieto scribendum videtur, οὓς διὰ γῆρας.
(13) Mss., ὅπερ. Libb. editi, ὅτε, mendose.
(14) Philoc., αὐτό. Hœschel. et Spencer., αὐτόν. Ibidem Philoc., ἢ κατὰ μέγεθος, ἢ κατὰ κάλλος.
(15) Philoc., ᾧ τὸ θεῖον πλέον τι τῶν. Mox eadem Philoc., τὸ δέ γε οὐδὲν ἄλλου διέφερεν.

vultu deformi et abjecto erat. » Ex his apparet ipsum, cum Jesum accusare vult, Scripturis uti tanquam fidem illis habentem, ubi accusationis ansam dare videntur, ubi vero in eisdem Scripturis dici videntur contraria iis quibus ad accusandum abutitur, ne simulare quidem loca illa cognoscere. Constat quidem e Scripturis Jesu corpus fuisse aspectu deforme, sed non etiam abjecto vultu, ut Celsus exposuit, nec exigua statura illud fuisse, clare indicatur. Hæc sunt Isaiæ verba, quibus prædicit illum venturum huc esse non decora specie, nec excellenti pulchritudine : « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? annuntiavimus in conspectu ejus, ut parvulus, ut radix in terra sitiente. Non est species ei,

A ὡς πιστεύων (16) ταῖς παρέχειν δοκούσαις αὐτῷ Γραφαῖς ἀφορμὰς κατηγορίας, λέγει τὰ ἀπ' αὐτῶν· ὅπου δὲ κατὰ τὰς αὐτὰς Γραφὰς δόξαι ἂν τὰ ἐναντία λέγεσθαι τοῖς εἰς κατηγορίαν παραλαμβανομένοις, ταῦτα οὐδὲ προσποιεῖται εἰδέναι. Ὁμολογουμένως τοίνυν γέγραπται τὰ περὶ τοῦ δυσειδὲς (17) γεγονέναι τὸ Ἰησοῦ σῶμα, οὐ μὴν ὡς ἐκτέθειται καὶ ἀγενές· οὐδὲ σαφῶς δηλοῦται, ὅτι μικρὸν ἦν. Ἔχει δὲ ἡ λέξις οὕτω παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ ἀναγεγραμμένη, προφητεύοντι αὐτὸν ἐπιδημήσοντα τοῖς πολλοῖς οὐκ ἐν ὡραίῳ εἴδει, οὐδέ τινι ὑπερέχοντι κάλλει· « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος (18), οὐδὲ κάλλος·

(16) Hœschelius in textu, πιστεύειν. Paulo post B Philocalia, δόξαιεν ἂν τὰ ἐναντία. Mox eadem Philoc., ταῦτα προσποιεῖται οὐκ εἰδέναι.

(17) *Δυσειδές.* Thaddæus unus e 70 discipulis apud Eusebium, lib. I *Histor. eccl.*, cap. 13, Abgaro regi promisit se postridie locuturum esse περι τῆς σμικρότητος, καὶ εὐτελείας, καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοῦ φαινομένου ἔξωθεν ἀνθρώπου. « De exiguitate, vilitate et abjectione exterioris ejus humanitatis. » In eumdem modum Clemens Alexandrinus lib. III *Pædagog.*, cap. 1 : Τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν τὴν ὄψιν αἰσχρὸν γεγονέναι, διὰ τοῦ Ἡσαΐου τὸ Πνεῦμα μαρτυρεῖ· *Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους.* Καὶ τίς ἀμείνων Κυρίου; Ἀλλ' οὐ τὸ κάλλος τῆς σαρκὸς τὸ φαντασιαστικόν. Τὸ δὲ ἀληθινὸν καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἐνεδείξατο τὸ κάλλος· τῆς μὲν τὸ εὐεργητικὸν, τὸ δὲ ἀθάνατον τῆς σαρκός. « Dominum vero ipsum facie deformi natum, per Isaiam Spiritus testatur : C Et vidimus eum, et non habuit speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorabilis, deficiens citra filios hominum. Et quis melior aut præstantior est Domino? At non ea pulchritudine carnis quæ oculis corporis videtur, quæ solet oculis et imaginatione concipi. Sed veram et animæ et corporis pulchritudinem propheta innuit, animæ quidem beneficentiam, carnis vero immortalitatem. » Idem *Strom.* VI : Αὐτίκα ὁ Κύριος οὐ μάτην ἠθέλησεν εὐτελεῖ χρήσασθαι σώματος μορφῇ, ἵνα μή τις, τὸ ὡραῖον ἐπαινῶν καὶ τὸ κάλλος θαυμάζων, ἀφιστῆται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλειπομένοις προσανέχων ἀποτέμνηται τῶν νοητῶν. « Non sine causa Dominus habere voluit vilem corporis formam, ne quis videlicet formositatem laudans et pulchritudinem admirans absisteret a sermonibus Domini, et in rebus mortalibus et transituris adhærens, abscinderetur ab iis quæ sunt mentis et intellectus. » Tertullianus libro *De patientia :* « Nasci se Deus in utero patitur matris et exspectat; et natus adole- D scere sustinet; et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est. » Idem lib. *De carne Christi :* « Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit, nedum cœlestis claritatis, tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu ejus, ipsæ passiones, ipsæque contumeliæ loquuntur : passiones quidem humanam carnem; contumeliæ vero inhonestam. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum? sputaminibus contaminare faciem nisi merentem? » Adde *contra Judæos* cap. 14. Cyprianus item lib. II *adversus Judæos* pariter ex Isaia colligit Christum quandiu vixit, figuram non habuisse nec speciem, figuram ejus fuisse sine honore et deficientem præter cæteros homines. Idem habere videntur Basilius in ps. XLIV; Isidorus Pelusiota epist. 130, lib. III, et Theodoret. in psalm. XLIV. Eadem tradit Cyrillus Alexandrinus libro primo *Glaphyrorum in Exod.* ad illa verba psalm. XLV : « Speciosus forma præ filiis hominum; » ὅτι τῇ τῆς θεότητος δόξῃ συγκρινόμενα τὰ σαρκὸς, οὐδενὸς ἄξια φανεῖται λόγου· ἐν εἴδει γὰρ πέφηνεν ὁ Υἱὸς τῷ λίαν ἀκαλλεστάτῳ. « Ut intelligamus ea quæ carnis sunt, collata cum gloria Deitatis, prorsus nullius esse momenti aut pretii. Filius enim in specie apparuit admodum deformi. » Augustinus in psalm. XLIII : « Ut homo, inquit, non habebat speciem, neque decorem, sed speciosus forma ex eo quod est præ filiis hominum. » Idem ad psalm. CXVIII : « Et ipse sponsus, non carne, sed virtute formosus. » Idem ad psalm. CXXVII : « Ergo persequentibus fœdus apparuit. Et nisi eum fœdum putarent, non insilirent, non flagellis cæderent, non sputis inhonestarent. Sed quia fœdus illis apparebat, fecerunt illi ista. Non enim habebant oculos unde Christus pulcher videretur. » Sic igitur illi veteres de forma Christi senserunt, arbitrati id non in Christi contumeliam, sed in masculæ potius ac divinæ religionis argumentum cedere. Verum dici non potest quantum recentiores ab iis discesserint, qui secum invicem in eo certasse videntur, ut ad Christi formositatem aliquid adderent, rati id suæ esse in ipsum observantiæ, aut etiam religionis. Atque ut pictores prætermittam quibus audere quidlibet semper licuit, Græci sane ac Latini nihil quod ad eam rem pertineret, omiserunt, figuræ nimirum majestatem, dignitatem frontis, conjunctionem superciliorum, oculorum vim et aciem, capillitii crispi ac promissi venustatem, nasi aquilini justum modum, eximiam oris conformationem, barbæ bifidæ decus, cervicis mediocrem flexum, digitorum longitudinem, pedum gratiam, triticeum cutis colorem, et cætera id genus minutissime persecuti antiquis ignorata Patribus. His certe lineamentis depinxerunt Christum Joannes Damascenus, Theophanes, Nicephorus, Antoninus in *Itinerario terræ sanctæ.* Fatendum his recentioribus veteres aliquot quadamtenus præivisse. Origenes, tractatu 35 in Matth., testatur ex Christi vultu splendorem quemdam insolitum, quo homines ad se traheret, identidem erupisse pro eorum qui ipsum aspicerent dignitate et merito. Id autem ad omnem ejus vitam extenderunt Hieronymus ac Chrysostomus; Hieronymus enim ad Principiam scribens, ait Christum nisi in vultu et oculis quiddam sidereum habuisset, nunquam uno verbo apostolos fuisse tracturum; Chrysostomus vero ad Matth. VIII, 18. hom. 27, asseverat Christum non modo cum miracula ederet, sed etiam ipso aspectu gratum fuisse.

(18) *Οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος.* Hæc desiderantur in libb. antea editis et omnibus mss. At non fuisse ab Origene omissa patet ex iis quæ paulo infra habet, ἢ ἐὰν μὲν προφήτης λέγῃ· Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος

ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Ἄρ' οὖν τούτων μὲν ὁ Κέλσος ἤκουεν, ἐπεὶ ᾤετο αὐτῷ χρήσιμα εἶναι εἰς τὸ κατηγορεῖσθαι τὸν Ἰησοῦν· οὐκέτι δὲ προσέσχε τοῖς λεγομένοις ἐν τεσσαρακοστῷ τετάρτῳ ψαλμῷ (19), τίνα τρόπον λέγεται· « Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου καὶ ἔντεινον (20), καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε. »

Ἔστω δὲ μὴ ἀνεγνωκέναι αὐτὸν τὴν προφητείαν, ἢ ἀνεγνωκότα περιεσπᾶσθαι ὑπὸ τῶν παρερμηνευόντων αὐτὴν, ὡς οὐ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητευομένην· τί φήσει (21) καὶ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν ᾧ, ἀναβὰς εἰς ὑψηλὸν ὄρος, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν, καὶ ὤφθη ἐν δόξῃ; ὅτε καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας ὀφθέντες ἐν δόξῃ « ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ἢ ἐὰν μὲν προφήτης λέγῃ, « Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, » καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ὁ Κέλσος παραδέχεται τὴν προφητείαν ταύτην ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἀναφέρεσθαι, τυφλώττων περὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ λεγομένου, καὶ οὐχ ὁρῶν, ὅτι μεγάλη κατασκευή ἐστι τοῦ τὸν ἄμορφον εἶναι δοκοῦντα Ἰησοῦν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ, τὸ πρὸ πολλῶν (22) ἐτῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ προπεφητεῦσθαι καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ· ἐὰν δὲ ἄλλος προφήτης ὡραιότητα καὶ κάλλος εἶναι λέγῃ περὶ αὐτὸν, οὐκέτι βούλεται τὴν προφητείαν εἰς Χριστὸν (23) ἀναφέρεσθαι; Καὶ εἰ μὲν σαφῶς ἦν ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων λαβεῖν, ὅτι, « Οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον ἦν, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » εἴποι ἄν τις, οὐ κατὰ τὸ προφητικὸν εἰρηκέναι ταῦτα τὸν Κέλσον, ἀλλὰ κατὰ τὸ εὐαγγελικόν (24)· νυνὶ δὲ, οὔτε τῶν Εὐαγγελίων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀποστόλων ἐμφαινόντων, ὅτι οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, σαφὲς, ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς προφητείας ἀναγκάζεται παραδέχεσθαι, ὡς ἀληθευόμενον περὶ Χριστοῦ· ὅπερ οὐκέτι ἐπιτρέπει τὰς περὶ Ἰησοῦ κατηγορίας προβαίνειν.

Πάλιν τε αὖ ὁ λέγων, « Ἐπειδὴ θεῖον πνεῦμα ἦν ἐν σώματι, πάντως παραλλάττειν αὐτὸ τῶν λοιπῶν ἐχρῆν ἢ κατὰ μέγεθος, ἢ φωνὴν, ἢ ἀλκὴν, ἢ κατάπληξιν, ἢ πειθώ· » πῶς οὐχ ἑώρα τὸ παραλλάττον τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῖς ὁρῶσι δυνατὸν, καὶ διὰ τοῦτο χρήσιμον, τοιοῦτο φαινόμενον, ὁποῖον ἔδει ἑκάστῳ βλέπεσθαι; Καὶ οὐ θαυμαστὸν, τὴν φύσει (25) τρεπτὴν καὶ ἀλλοιωτὴν, καὶ εἰς πάντα ἃ βούλεται ὁ δημιουργὸς ὕλην μεταβλητὴν, καὶ πάσης ποιότητος ἣν ὁ τεχνίτης βούλεται δεκτικὴν, ὁτὲ μὲν ἔχειν ποιότητα, καθ' ἣν λέγεται (26) τὸ, « Οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· » ὁτὲ δὲ οὕτως ἔνδοξον καὶ κατα-

A neque gloria, et vidimus eum, et non habebat decorem, neque pulchritudinem; sed species ejus indecora, et deficiens præ filiis hominum [60]. » Hæc audivit Celsus, quia sibi ad calumniandum Jesum utilia esse videbantur; nequaquam autem attendit ad ista psalmi XLIV: « Accingere gladio **690** tuo super femur tuum, potens. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna [61]. »

76. Esto vero aut non hanc legerit prophetiam, aut legerit quidem, sed deceptus fuerit ab imperitis interpretibus qui illam ad Jesum pertinere negarent: quid de Evangelio dicet ubi narratur [62] in montem excelsum ascendisse, transfiguratus fuisse coram discipulis et visus fuisse in gloria, ubi et
B Moyses et Elias visi in gloria « dicebant excessum ejus, quem completurus erat in Jerusalem [63]? » An cum propheta dicit: « Vidimus eum et non habebat decorem, neque pulchritudinem [64], » etc., admittit Celsus hanc prophetiam ad Jesum spectare (quanquam cæcus erga hujus loci interpretationem, non videt magno argumento esse Jesum illum, qui deformis videbatur, Dei esse Filium, quod multis antequam nasceretur annis prædictum fuerit qua forma futurus esset); cum vero alter propheta specie illum et pulchritudine præditum esse dicit, hanc prophetiam ad Christum referre non vult? Si Evangelia clare exprimerent « nullum illius fuisse decorem aut pulchritudinem, sed formam ejus ingloriam fuisse et deficientem præ filiis hominum, » hæc
C dicere quis posset a Celso non ex prophetis, sed ex Evangeliis hausta fuisse; cum autem nec Evangelia nec apostoli declarent nullam illi fuisse speciem et pulchritudinem, evidens est cogi Celsum ad confitendum prophetiam hanc in Christo impletam fuisse: id quod ejus de Jesu calumnias reprimit.

77. Rursum cum dicit: « Quoniam divinus Spiritus in corpore erat, omnino oportuit illum cæteris præstare aut magnitudine, aut voce, aut viribus, aut majestate, aut eloquentia; » quomodo non vidit corpus illud hoc cæteris antecelluisse, quod pro cujusque captu et prout utile erat, tale videretur,
D quale singulis videri oportebat? Neque vero mirum est materiæ, quæ, ut Conditori libet, in omnia verti et mutari potest omnemque pro artificis arbitrio qualitatem accipere, modo quidem inesse qualitatem quæ dederit locum dicendi: « Non habebat decorem neque pulchritudinem [65], » modo autem tam

[60] Isa. LIII, 1, 2, 3. [61] Psal. XLIV, 4, 5. [62] Matth. XVII, 1 et seqq. [63] Luc. IX, 31. [64] Isa. LIII, 2. [65] Ibid.

(19) Ψαλμῷ. Post hanc vocem addit Philocalia, τῷ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ.
(20) Philoc., ἔντεινε. Hœsch., ἔντειναι. Paulo post Philoc., περιεσπᾶσθαι ὑπὸ τῶν. Hœschel. et Spencer., περισπᾶσθαι ὑπὸ τῶν.
(21) Philoc., φησί.
(22) Philoc., μέγα τῇ κατασκευῇ ἐστι τὸ τὸν ἄμορφον εἶναι δοκοῦντα Ἰησοῦν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ, καὶ πρὸ πολλῶν, etc.
(23) Philoc., εἰς Ἰησοῦν Χριστόν. Paulo post eadem Philoc., ἄτιμον ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· εἶπεν ἄν τις.
(24) Philoc., ἀλλὰ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον.
(25) Hœschelius in textu, φύσιν, male.
(26) Philoc., λέλεκται.

splendidam, stupendam atque admirabilem, ut tres apostoli qui cum Jesu ascenderant et tantæ pulchritudinis fuerant spectatores, in faciem prociderint[66]. Verum hæc ut et cætera quæ de Jesu narrantur prodigia pro figmentis habebit, et nihil a fabulis diversa esse dicet : quod jam supra multis refutavimus. Jam vero in hac doctrina quid arcanum est quo docemur varias **691** Jesu formas intelligendas esse de divini Verbi natura, quæ non eadem vulgo apparet atque iis qui in montem excelsum a nobis explicatum sequi illud possunt. Qui enim adhuc infra sunt, necdum ascendere parati, erga istos Verbum nullum decorem, nullam habet pulchritudinem ; nam erga ejusmodi homines forma illius ingloria est et inferior sermonibus, qui ex hominibus oriuntur, eamque ob causam in illis figurate *filii hominum* vocantur. Et quidem dici potest philosophorum sermones, qui filii hominum sunt, multo speciosiores esse sermone Dei, qui, cum vulgo annuntiatur, « stultitiam prædicationis [67] » exhibet, et idcirco locum præbet hanc « stultitiam prædicationis » solam spectantibus dicendi : « Vidimus eum et non habebat decorem, neque pulchritudinem [68]. » Sed erga eos qui ad illum sequendum vel cum in excelsum montem ascendit vires acceperunt, diviniorem formam habet. Hanc contemplantur, qui, ut Petrus, Ecclesiam a Verbo ædificatam in se habent [69] ; qui ejusmodi habitum compararerunt ut nulla inferi porta prævaleat adversus eos ; qui per Verbum exaltati fuerint de portis mortis, ut annuntient omnes laudationes Dei in portis filiæ Sion [70] ; aut etiam ii, quibus nativitas obtigit ex verbis magna voce præditis, et quibus nihil deest ut filii tonitrui sint. Sed unde Celso Verbique divini hostibus nec religionis Christianæ dogmata candide scrutantibus venisset in mentem quo variæ Jesu formæ pertineant ? ego autem addo etiam ætatis gradus, et quæ antequam pateretur et quæ postquam resurrexit ex mortuis, gessit.

78. Sequuntur hæc apud Celsum : « Præterea si Deus, ut Jupiter comœdiæ, longo somno experrectus humanum genus ab ipsius malis liberatum volebat, quorsum illum quem dicitis Spiritum in unum terræ angulum misit ? Oportuit simili modo insufflare illum in multa corpora et in universum orbem emittere. At comœdus, ut in theatro risum excitaret, scripsit Mercurium ab expergefacto Jove missum ad Athenienses et Lacedæmonios fuisse ; tu

A πληκτικὴν καὶ θαυμαστὴν, ὡς ἐπὶ πρόσωπον πεσεῖν τοὺς θεατὰς τοῦ τηλικούτου κάλλους, συναν-ελθόντας τῷ Ἰησοῦ τρεῖς ἀποστόλους. Ἀλλ' ἐρεῖ ταῦτ' εἶναι πλάσματα, καὶ μύθων οὐδὲν διαφέροντα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν περὶ Ἰησοῦ παραδόξων· καὶ πρὸς τόδε μὲν οὖν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἀπελογησάμεθα. Ἔχει δέ τι καὶ μυστικὸν (27) ὁ λόγος, ἀπαγγέλλων τὰς τοῦ Ἰησοῦ διαφόρους μορφὰς (28) ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὴν τοῦ θείου Λόγου φύσιν, οὐχ ὁμοίως φαινομένου τοῖς τε πολλοῖς καὶ τοῖς ἀκολουθεῖν αὐτῷ εἰς ὑψηλὸν ὃ ἀποδεδώκαμεν ὄρος δυναμένοις· τοῖς μὲν γὰρ ἔτι κάτω τυγχάνουσι, καὶ μηδέπω ἐπὶ τὸ ἀναβαίνειν παρεσκευασμένοις, ὁ Λόγος οὐκ ἔχει εἶδος, οὐδὲ κάλλος· τὸ γὰρ εἶδος αὐτοῦ τοῖς τοιούτοις ἐστὶν ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς
B ὑπὸ ἀνθρώπων γεγενημένους λόγους, τροπικῶς ἐν τούτοις καλουμένους *υἱοὺς ἀνθρώπων*. Εἴποιμεν (29) γὰρ ἂν πολλῷ ὡραιοτέρους φαίνεσθαι τοὺς τῶν φιλοσοφούντων λόγους, ὄντας υἱοὺς ἀνθρώπων, παρὰ τὸν τοῖς πολλοῖς κηρυσσόμενον Θεοῦ λόγον, ὃς ἐμφαίνει καὶ « μωρίαν κηρύγματος· » καὶ διὰ τὴν ἐμφαινομένην « μωρίαν τοῦ κηρύγματος » λέγουσιν οἱ τοῦτο μόνον θεωροῦντες· « Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος. » Τοῖς μέντοι ἀκολουθεῖν αὐτῷ δύναμιν ἀνειληφόσι πρὸς τὸ ἕπεσθαι καὶ ἀναβαίνοντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος θειοτέραν μορφὴν ἔχει· ἣν βλέπουσιν, εἴ τίς ἐστι Πέτρος χωρήσας τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἑαυτῷ (30) οἰκοδομὴν ἀπὸ τοῦ Λόγου· καὶ τοσαύτην ἕξιν ἀναλαβὼν, ὡς μηδεμίαν πύλην ᾅδου κατισχύσειν αὐτοῦ· ὑψωθέντος διὰ τοῦ
C Λόγου (31) ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλῃ πάσας τὰς αἰνέσεις τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών· καὶ εἴ τινές εἰσιν ἐκ λόγων τὴν γένεσιν λαχόντες μεγαλοφώνων, οἵτινες οὐδὲν ἀποδέουσιν υἱοὶ τῆς βροντῆς (32) εἶναι. Ἀλλὰ πόθεν Κέλσῳ καὶ τοῖς ἐχθροῖς τοῦ θείου Λόγου, καὶ μὴ φιλαλήθως τὰ Χριστιανισμοῦ ἐξετάσασιν, εἰδέναι τὸ βούλημα τῶν διαφόρων τοῦ Ἰησοῦ μορφῶν ; ἐγὼ δὲ λέγω καὶ ἡλικιῶν, καὶ εἴ τι τῶν πρὸ τοῦ παθεῖν αὐτῷ πεπραγμένων, καὶ τῶν μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἀπὸ τῶν νεκρῶν.

Ἑξῆς δὲ τοιαῦτά τινα λέγει ὁ Κέλσος· « Ἔτι μὴν εἴπερ ἐβούλετο ὁ Θεὸς, ὥσπερ ὁ παρὰ τῷ κωμῳδῷ Ζεὺς, ἐκ τοῦ μακροῦ ὕπνου διυπνίσας ῥύσασθαι
D τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐκ κακῶν· τί δήποτε εἰς μίαν γωνίαν ἔπεμψε τοῦτο ὅ φατε Πνεῦμα ; Δέον πολλὰ ὁμοίως διαφυσῆσαι σώματα, καὶ κατὰ πᾶσαν ἀποστεῖλαι τὴν οἰκουμένην. Ἀλλ' ὁ μὲν κωμῳδὸς ἐν τῷ θεάτρῳ γελωτοποιῶν συνέγραψεν, ὅτι Ζεὺς ἐξυπνισθεὶς Ἀθηναίοις καὶ Λακεδαιμονίοις τὸν Ἑρμῆν

[66] Matth. XVII, 6. [67] I Cor. I, 21. [68] Isa. LIII, 2. [69] Matth. XVI, 18. [70] Psal. IX, 15.

(27) Hœschelius et Spencer. in margine, μυστικώτερον.
(28) *Διαφόρους μορφάς*. Vide lib. II, num. 64.
(29) Philocal., εἴπομεν. Mallet Guietus, εἴποιεν γὰρ ἄν, etc.
(30) Philoc., ἑαυτῷ. Hœschel. et Spencer., αὐτῷ.
(31) *Διὰ τοῦ Λόγου*. Sic recte codd. Regius et Basileensis. Hœschelius autem, Spencerus et Philocalia, διὰ τὸν Λόγον. Ibidem Philoc., ὅπως ἂν ἐξαγγείλοι.
(32) Philoc., λαχόντες μεγαλοφώνων, οἵτινες μηδὲν ἀποδέουσι νοητῆς βροντῆς. Hœschelius et Spencerus, λαβόντες, μεγαλόφωνοί τινες, οὐδὲν ἀποδέουσιν οἱ τῆς βροντῆς, sicque codd. Reg. et Basil. nisi quod pro οἱ τῆς βροντῆς habent υἱοὶ τῆς βροντῆς εἶναι.

ἔπεμψε· σὺ δὲ οὐκ οἴει καταγελαστότερον (33) πεποιηκέναι Ἰουδαίοις πεμπόμενον τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν; » Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις τὸ ἄσεμνον τοῦ Κέλσου, ἀφιλοσόφως κωμῳδίας ποιητὴν γελωτοποιὸν παραλαβόντος, καὶ τῷ παρ' αὐτῷ διυπνισθέντι πέμποντι Ἑρμῆν παραβάλλοντος τὸν τοῦ παντὸς δημιουργὸν Θεὸν ἡμῶν. Εἴπομεν (34) δὴ ἐν τοῖς πρὸ τούτων, ὅτι οὐχ ὥσπερ ἀπὸ μακροῦ ὕπνου διαναστὰς ὁ Θεὸς ἔπεμψε τὸν Ἰησοῦν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, τὴν μὲν κατὰ τὴν ἐνσωμάτωσιν οἰκονομίαν νῦν δι' εὐλόγους αἰτίας πληρώσαντα (35), ἀεὶ δὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εὐεργετήσαντα. Οὐδὲν γὰρ τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν γεγένηται, μὴ τοῦ θείου Λόγου ἐπιδημήσαντος ταῖς ψυχαῖς τῶν κἂν ὀλίγον καιρὸν δεδυνημένων δέξασθαι τὰς τοιάσδε τοῦ θείου Λόγου ἐνεργείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ δοκοῦσα εἰς μίαν γωνίαν ἐπιδημία τοῦ Ἰησοῦ εὐλόγως γεγένηται· ἐπείπερ ἐχρῆν τοῖς ἕνα Θεὸν μεμαθηκόσι, καὶ τοὺς προφήτας αὐτοῦ ἀναγιγνώσκουσι, καὶ κηρυσσόμενον Χριστὸν μανθάνουσιν, ἐπιδημῆσαι τὸν προφητευόμενον, καὶ ἐπιδημῆσαι ἐν καιρῷ, ὅτ' ἔμελλεν ἐκχεῖσθαι ἀπὸ μιᾶς γωνίας ὁ Λόγος (36) ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

A vero non putas te magis esse ridiculum, qui Dei Filium ad Judæos missum esse contendis? » Et in his observa quam inhonestum et philosopho indignum sit comœdum in medium adducere, et cum Jove, qui apud illum mittit Mercurium, comparare Deum nostrum hujus universitatis conditorem. Jam supra diximus a Deo non quasi ex longo somno excitato ad humanum genus missum fuisse Jesum, **692** qui bonis de causis nunc quidem exsecutus est Incarnationis consilium, sed semper genus humanum beneficiis affecit. Nihil enim boni in hominibus factum est, nisi quia divinum Verbum ad eorum animas advenit, qui vel ad breve tempus potuerunt has vel illas divini Verbi recipere operationes. Justis etiam de causis factum est, ut Jesus B in unum angulum advenire videretur. Oportebat enim, ut qui unum Deum docti fuerant, qui prophetas ejus legebant, Christumque illic promissum audiebant, ad illos is qui prædictus fuerat adveniret, et eo quidem tempore, quo in universam terram ex uno angulo Verbum effundi debebat.

Διὸ καὶ χρεία οὐκ ἦν πολλὰ γενέσθαι πανταχοῦ σώματα, καὶ πολλὰ ἀνάλογον τῷ Ἰησοῦ πνεύματα, ἵνα ἡ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένη φωτισθῇ τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Ἤρκει γὰρ ὁ εἷς Λόγος, ὡς δικαιοσύνης ἥλιος ἀνατείλας ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἐκπέμψαι τὰς ἐπὶ τὴν ψυχὴν τῶν βουλομένων αὐτὸν παραδέξασθαι φθανούσας αὐγάς. Εἰ δὲ καὶ πολλά τις ποθεῖ σώματα πεπληρωμένα θείου Πνεύματος ἰδεῖν, ἀνάλογον ἐκείνῳ τῷ ἑνὶ Χριστῷ διακονούμενα τῇ πανταχοῦ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ· κατανοείτω τοὺς πανταχοῦ ὑγιῶς καὶ μετὰ βίου ὀρθοῦ διδάσκοντας τὸν Ἰησοῦ λόγον, χριστοὺς καὶ αὐτοὺς ὑπὸ τῶν θείων Γραφῶν καλουμένους ἐν τῷ· « Μὴ ἅπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Καὶ γὰρ ὥσπερ ἠκούσαμεν, ὅτι Ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ οὐδὲν ἧττον μεμαθήκαμεν, ὅτι ἀντίχριστοι πολλοί εἰσιν ἐν τῷ κόσμῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον ὅτι Χριστὸς ἐπιδεδήμηκε γνόντες, θεωροῦμεν, ὅτι δι' αὐτὸν πολλοὶ χριστοὶ (37) γεγόνασιν ἐν τῷ κόσμῳ, οἵτινες ἀνάλογον ἐκείνῳ ἠγάπησαν δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησαν ἀδικίαν· καὶ διὰ τοῦτο ἔχρισε καὶ αὐτοὺς ὁ Θεός, ὁ Θεὸς τοῦ Χριστοῦ, ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν οὖν ὑπὲρ μετόχους αὐτοῦ ἀγαπήσας δικαιοσύνην, καὶ μισήσας ἀνομίαν, καὶ τὴν ἀπαρχὴν εἴληφε τοῦ χρίσματος καί, εἰ χρὴ οὕτως ὀνομάσαι, ὅλον τὸ χρίσμα τοῦ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐλαίου· οἱ δὲ μέτοχοι αὐτοῦ, ἕκαστος ὡς κεχώρηκε, μετέσχον (38) καὶ τοῦ χρίσματος αὐτοῦ. Διόπερ, ἐπεὶ Χριστὸς κεφαλή ἐστι τῆς Ἐκκλησίας, ὡς εἶναι ἓν σῶμα Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν· τὸ μύρον ἀπὸ κεφα-

79. Itaque ut universa terra Verbo Dei illuminaretur, nihil necesse fuit multa fieri corpora multosque spiritus esse Jesu similes. Nam satis erat ut unum Verbum, qui sol est justitiæ, in Judæa exoriretur, hincque suos radios in animam eorum emitteret, qui ipsum admittere vellent. Quod si quis multa corpora videre desiderat divino Spiritu im- C pleta et hominum saluti, quemadmodum unus ille Christus, ubique ministrantia; consideret illos omnes, qui puram Jesu doctrinam prædicant simulque recte vivunt, et quos divinæ Scripturæ christos vocant his verbis: « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari [71]. » Ut enim, tametsi Antichristum venturum esse audierimus [72], nihilominus scimus multos in mundo esse antichristos; sic novimus advenisse Christum, et videmus multos in mundo ab illo factos fuisse christos, quos quia, sicut et ille, dilexerunt justitiam et oderunt iniquitatem, propterea unxit Deus, Deus ille Christi, oleo lætitiæ [73]. Ac ille quidem, cum præ participibus ejus dilexerit justitiam et oderit iniquitatem, primitias hujus unctionis accepit, imo, si sic D loqui oportet, totam unctionem hujus olei lætitiæ; sed ejus participes, prout eorum quisque capere potuit, illius unctionis parte donati sunt. Quam ob causam cum Christus sit caput Ecclesiæ [74], ita ut Christus et Ecclesia corpus unum sint, unguentum a capite descendit in barbam Aaron [75], quæ barba virum perfectum significat, et in oram vestimenti ejus. Atque hæc dixi contra indecorum illud Celsi

[71] Psal. CIV, 15. [72] I Joan. II, 18. [73] Psal. XLIV, 8. [74] Colos. I, 18. [75] Psal. CXXXII, 2.

(33) Hœschel. et Spencer. in textu, καταγέλαστον At codd. Reg., Basileensis et Vaticanus, καταγελαστότερον.

(34) Mss., εἴπομεν, Hœschel. et Spencer., εἴποιμεν.

(35) Codd. Reg. et Basileensis, πληρώσαντα. Hœschelius et Spencerus, ἐπικληρώσαντα.

(36) Ὁ Λόγος. Desideratur in antea editis, sed habetur in mss.

(37) Χριστοί. Codex Anglicanus primus, Χριστιανοί, sicque legerat Gelenius interpres.

(38) Hœschel. et Spencer. in margine, μετέσχε

dictum: « Oportuit simili modo illum insufflare in multa corpora et in universam terram emittere. » Cæterum comicus ille poeta, ut risum excitaret, scripsit Jovem primo sopitum, deinde expergefactum ad Græcos misisse **693** Mercurium; at ratio quæ Deum novit natura non esse somno obnoxium, doceat nos res hujus mundi pro temporum circumstantiis et prout ratio postulat, a Deo administrari. Verum nihil mirandum est, quoniam Dei « judicia magna sunt et explicatu ardua, indisciplinatas animas, » atque adeo Celsum « errare [76]. » Non ergo ridiculum est Dei Filium ad Judæos, apud quos prophetæ fuerunt, missum fuisse; ut inde cursum orsus corpore, virtute et spiritu exoriretur animarum terræ, quæ Deo non amplius privata esse volebat.

A λῆς (39) καταβέβηκεν ἐπὶ τὸν πώγωνα, τὰ σύμβολα τοῦ τελείου ἀνδρὸς, Ἀαρὼν, καὶ ἔφθασε καταβαῖνον τοῦτο τὸ μύρον ἐπὶ τὴν ὤαν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα δέ μοι λέλεκται πρὸς τὸν ἄσεμνον τοῦ Κέλσου λόγον εἰπόντος· « Δέον πολλὰ ὁμοίως διαφυσῆσαι σώματα, καὶ κατὰ πᾶσαν ἀποστεῖλαι τὴν οἰκουμένην. » Ὁ μὲν οὖν κωμῳδὸς γελωτοποιῶν τὸν Δία κοιμώμενον πεποίηκέ τε καὶ διυπνιζόμενον, καὶ πέμποντα πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸν Ἑρμῆν· ὁ δὲ λόγος, ἄϋπνον ἐπιστάμενος φύσιν τὴν τοῦ Θεοῦ, διδασκέτω ἡμᾶς, ὅτι κατὰ καιροὺς οἰκονομεῖ τὰ τοῦ κόσμου πράγματα ὁ Θεὸς, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ εὔλογον. Οὐ θαυμαστὸν δὲ εἰ, διὰ τὸ « μεγάλας εἶναι καὶ δυσδιηγήτους τὰς κρίσεις τοῦ Θεοῦ, αἱ ἀπαίδευτοι πλανῶνται ψυχαὶ, » καὶ Κέλσος σὺν αὐταῖς. Οὐδὲν οὖν καταγέλαστόν ἐστιν ἐν τῷ Ἰουδαίοις, παρ' οἷς γεγόνασιν οἱ προφῆται, πεπέμφθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἵν' ἐκεῖθεν ἀρξάμενος σωματικῶς δυνάμει καὶ πνεύματι ἀνατείλῃ τῇ μηκέτι βουλομένῃ ἐρήμῳ Θεοῦ τυγχάνειν οἰκουμένῃ ψυχῶν (40).

80. Postea visum est Celso Chaldæos vocare gentem jam a primis temporibus prorsus divinam, unde tamen in homines derivata est fallax ex natali die divinandi disciplina. Eodem loco et numero habet magos a quibus ars magica nomen suum traxit, et in cæteras gentes ad exitium ea utentium dimanavit. Ad Ægyptios quod spectat, Celsus eos in errore versari superius judicabat, ut qui elegantiores quidem haberent templorum quæ sacra existimabant, ambitus, sed nihil intus præter simias, aut crocodilos, aut capras, aut aspides, aut aliud animal. Nunc vero illos appellare libet gentem divinissimam et divinissimam ab initio; opinor, quod ab initio Judæis infensi fuerint. Persæ etiam, qui matres sibi copulant et cum filiabus corpus miscent, gens divina esse Celso videtur; necnon Indi, quorum tamen nonnullos supra dixit carnes humanas devorare. Judæos vero qui nihil horum committunt, et veteres præsertim, non solum non dicit esse divinissimos, sed etiam brevi perituros; idque velut ex tripode pronuntiat. Nimirum non advertit animum ad curam omnem quam Deus de Judæis adhibuit, nec ad sanctas leges quas ipse illis olim imposuit: non vidit « illorum delicto salutem fuisse gentibus, delictum illorum divitias esse mundi, et diminutionem eorum, divitias gentium, donec plenitudo gentium introierit, » ut postea « omnis Israel, » quem quid sit non capit Celsus, « salvus fiat [77]. »

81. Jam nescio quomodo dixerit « Deum, qui novit omnia, nescivisse se mittere Filium ad homines malos et peccaturos, qui illum supplicio affecturi erant. » At hic videtur de industria oblivisci nostræ doctrinæ quæ ait, prophetas Dei divino Spiritu prævidisse et prædixisse quæcunque Jesus passurus

B Ἑξῆς δὲ τούτοις ἐνθειότατα ἐξ ἀρχῆς ἔδοξε Κέλσῳ λέγειν ἔθνη Χαλδαίους (41), ἀφ' ὧν ἡ ἀπατηλὸς γενεθλιαλογία νενέμηται τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ μάγους τοῖς ἐνθεωτάτοις κατατάττει ἔθνεσιν ὁ Κέλσος, ἀφ' ὧν ἡ παρώνυμος τοῦ ἔθνους αὐτῶν μαγεία καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπὶ διαφθορᾷ καὶ ὀλέθρῳ τῶν χρωμένων αὐτῇ ἐπιδεδήμηκε. Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν ἐν μὲν τοῖς ἀνωτέρω καὶ παρὰ τῷ Κέλσῳ ἐπλανῶντο, ὡς σεμνοὺς μὲν ἔχοντες περιβόλους τῶν νομιζομένων ἱερῶν, ἔνδον δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ πιθήκους, ἢ κροκοδείλους, ἢ αἶγας, ἢ ἀσπίδας, ἤ τι τῶν ζώων· νῦν δὲ ἔδοξε Κέλσῳ ἐνθεώτατον εἰπεῖν καὶ τὸ Αἰγυπτίων ἔθνος, καὶ ἐνθεώτατον ἐξ ἀρχῆς· τάχα ἐπεὶ Ἰουδαίοις ἐξ ἀρχῆς προσπεπολεμήκασι. Καὶ Πέρσαι δὲ, οἱ τὰς μητέρας γαμοῦντες, καὶ θυγατράσι μιγνύμενοι, ἔνθεον ἔθνος εἶναι τῷ Κέλσῳ δοκοῦσιν· ἀλλὰ καὶ Ἰν- C δοὶ (42) ὧν τινας ἐν τοῖς προειρημένοις ἔλεγε καὶ ἀνθρωπείων γεγεῦσθαι σαρκῶν. Μηδὲν δὲ τούτων Ἰουδαίους, μάλιστα τοὺς πάλαι, πράττοντας οὐ μόνον οὐκ εἶπεν ἐνθεωτάτους, ἀλλὰ καὶ αὐτίκα ἀπολουμένους. Τοῦτο μὲν ἤδη καὶ ὡς μαντικὸς λέγει περὶ αὐτῶν· οὐχ ὁρῶν πᾶσαν τὴν περὶ Ἰουδαίους, καὶ τὴν σεμνὴν πάλαι πολιτείαν αὐτῶν, τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν· καὶ ὡς « τῷ ἐκείνων παραπτώματι ἡ σωτηρία γεγένηται τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὸ παράπτωμα αὐτῶν, πλοῦτος κόσμου· καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν, πλοῦτος ἐθνῶν· » ἕως τὸ πλήρωμα (43) τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, ἵνα μετὰ τοῦτο « πᾶς, » ὃν οὐ νοεῖ Κέλσος, « Ἰσραὴλ σωθῇ. »

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως φησὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι, D « Ὁ πάντα εἰδὼς τοῦτο οὐκ ἠπίστατο, ὅτι κακοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἁμαρτησομένοις, καὶ κολάσουσιν αὐτοῦ τὸν Υἱὸν πέμπει. » Ἀλλ' ἔοικε νῦν μὲν ἑκὼν ἐπιλελῆσθαι τοῦ φάσκοντος λόγου, πάντα, ἃ πείσεται Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, προεωρακέναι θείῳ Πνεύ-

[76] Sap. XVII, 1. [77] Rom. XI, 11, 12, 25 et 26.

(39) Hœschelius et Spencerus in textu, ἐπὶ κεφαλῆς.

(40) *Ψυχῶν*. Τὸ, ψυχῶν, Guieto suspectum est et additilium videtur.

(41) *Χαλδαίους*. Codex Anglicanus primus, Χαλδαῖα.

(42) *Ἰνδοί*. Duo codd. Anglicani, Ἰνδῶν, sicque Hœschelius in textu.

(43) *Ἕως τὸ πλήρωμα*. Ita mss. et Hœschelius in textu. Spencerus vero, ἄχρις οὗ πλήρωμα.

ματι, καὶ πεπροφητευκέναι τοὺς τοῦ Θεοῦ προφήτας. Οἷς οὐχ ἕπεται « τὸ μὴ ἐγνωκέναι τὸν Θεὸν, ὅτι κακοῖς καὶ ἁμαρτησομένοις ἀνθρώποις πέμπει τὸν Υἱὸν, καὶ κολάσουσιν αὐτόν. » Εὐθέως δὲ λέγει τὸ, πάλαι ταῦτα προειρῆσθαι, ἐν ἀπολογίᾳ ὑφ' ἡμῶν λέγεσθαι. Ἀλλ', ἐπεὶ αὐτάρκη περιγραφὴν εἴληφεν ὁ ἕκτος ἡμῶν τόμος, αὐτοῦ που καταπαύσαντες τὸν λόγον, ἀρξόμεθα, Θεοῦ διδόντος, ἑβδόμου· ἐν ᾧ ἀπαντᾷν νομίζει πρὸς τὸ ὑφ' ἡμῶν λέγεσθαι, τοὺς προφήτας πάντα τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ προειρηκέναι. Ἅπερ ἐπεὶ πλείονά ἐστι, καὶ πλείονος λόγου δεῖται τοῦ πρὸς αὐτά· οὔτε διακόψαι ἐβουλήθημεν, ὑπὸ τοῦ μεγέθους ἀναγκαζόμενοι τοῦ βιβλίου, οὔτε, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὸν λόγον, μέγιστον ποιῆσαι καὶ ὑπὲρ τὸ σύμμετρον τὸν ἕκτον τόμον.

A erat. Quod certe non cohæret cum dicto Celsi, « Deum nescivisse se mittere Filium ad homines malos et peccaturos, qui illum erant supplicio affecturi. » Mox tamen fatetur ita hæc a nobis defendi, ut prædicta olim fuisse dicamus. Quoniam vero **694** sexti hujus libri jam justa moles est, hic finem illi imponimus, incepturi Deo dante septimum, ubi evertere se putat id quod dicimus, quæcunque Jesu acciderunt, a prophetis fuisse prænuntiata. Sed quia hæc multa sunt eaque non nisi multis pertractari possunt, noluimus aut intercidere sermonem ad id coacti voluminis prolixitate; aut, ne sermo intercidatur, sextum hunc librum producere ad maximam longitudinem, et quæ justum modum excederet.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ.

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER SEPTIMUS.

Ἐν ἓξ τοῖς πρὸ τούτων, ἱερὲ ἀδελφὲ Ἀμβρόσιε, B ἀγωνισάμενοι, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, βιβλίοις πρὸς τὰς Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν κατηγορίας, καὶ μηδὲν, ὅση δύναμις, ἀβασάνιστον καὶ ἀνεξέταστον ἐάσαντες, μηδὲ παρελθόντες, πρὸς ὃ, ὡς οἷόν τε ἡμῖν, ἀπηντήσαμεν, Θεὸν ἐπικαλεσάμενοι δι' αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατηγορουμένου ὑπὸ Κέλσου, ἵν' ἡμῶν ἐλλάμψῃ ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλήθεια τυγχάνων, τὰ ἀνατρεπτικὰ τοῦ ψεύδους, ἀρχόμεθα καὶ ἑβδόμου συγγράμματος, τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο ἐν τῇ πρὸς Θεὸν λέγοντες εὐχῇ, τὸ, *Ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ἐξολόθρευσον αὐτοὺς*, δῆλον δ' ὅτι τοὺς ἐναντίους τῇ ἀληθείᾳ λόγους· οὗτοι γὰρ ἀληθείᾳ Θεοῦ ἐξολοθρεύονται· ἵν', ἐξολοθρευθέντων αὐτῶν, οἱ πάντες περισπασμοῦ (44) ἀπολυθέντες, εἴπωσι τὸ ἑξῆς ἐκείνῳ, τὸ, *Ἑκουσίως θύσω σοι*, λογικὴν καὶ ἄκαπνον θυσίαν προσφέροντες τῷ Θεῷ C τῶν ὅλων.

1. In sex prioribus libris, pie frater Ambrosi, decertavimus quoad facultas tulit contra Celsi adversus Christianos criminationes, nulla prætermissa re, quæ pro viribus non discussa, examinata atque refutata fuerit. Nunc septimum aggredimur, non ante tamen, quam a Deo per Jesum Christum quem Celsus criminatur, petierimus, ut, cum sit veritas, cor nostrum illuminet et doceat quæ mendacium dissipent. Atque hanc in rem istud propheticum in nostris ad Deum precibus usurpamus : *In veritate tua disperde illos* [78], sermones videlicet veritati contrarios (hi enim Dei veritate disperduntur), ut iis disperditis, omnes a fraude liberati dicant id quod sequitur : *Voluntarie sacrificabo tibi* [79], rationalemque et fumi expertem supremo Deo victimam offerant.

Πρόκειται δὲ νῦν τῷ Κέλσῳ κατηγορῆσαι τοῦ φάσκοντος λόγου, ὑπὸ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις προφητῶν προφητεύεσθαι τὰ περὶ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Καὶ πρῶτόν γε κατ' ἀρχὰς ἐξετάζομεν ὧν οἴεται (45), τοὺς μὲν ἄλλον εἰσηγουμένους Θεὸν παρὰ τὸν Ἰουδαίων Θεὸν μηδαμῶς δύνασθαι ἀπαντᾷν πρὸς τὰς ἐπαπορήσεις αὐτοῦ· ἡμᾶς δὲ, τοὺς τὸν αὐτὸν τηρήσαντας Θεὸν, καταφεύγειν ἐπὶ τὴν διὰ τῶν προφητευομένων περὶ Χριστοῦ ἀπολογίαν. Καί φησι πρὸς ταῦτα· *Ἴδωμεν ὅπη ἐφευρήσουσι παραίτησιν*·

2. Nunc Celso propositum est adoriri istud nostræ doctrinæ, a Judæorum prophetis prænuntiata fuisse quæcunque Jesu Christo acciderunt. Ac primum expendemus quod opinatur, ea quæ objicit non posse refutari ab iis qui alium a Judæorum Deo Deum inducunt : nos vero qui eumdem ac illi retinemus, ut nos defendamus, ad prophetarum de Christo vaticinia confugere. Ejus hac de re verba sunt hæc : *Videamus quam sibi defensionem paraturi sint : nullam invenient ii quibus alium Deum inducere placuit,*

[78] Psal. LIII, 7. [79] ibid. 8.

(44) Hœschelius et Spencerus in textu, πειρασμοῦ, sed melius mss. codices, περισπασμοῦ, mendacia quippe ac falsa omnino sunt περισπασμός ille quo homines a veritate abducuntur, et ad diversa omnia distrahuntur, nec ulla est homini ad veritatem via relicta, nisi per falsi abolitionem : quo de- D mum abolito, ad veritatem animus applicari sicque λογικὴν καὶ ἄκαπνον θυσίαν suo offerre Deo potest.

(45) *Ἐξετάζομεν ὧν οἴεται.* Dubitabat Guietus an scribendum, ἐξετάζων οἴεται.

hi vero qui eumdem habent, rursus idem illud, illud, inquam, sapiens effatum occinent, sic oportuisse fieri. Quid ita? quia jam olim hæc prædicta fuerant. Ad hæc ego respondeo, ita infirma esse quæ paulo ante contra Jesum et Christianos dixit, ut etiam illi, qui impie Deum alium inducunt, nullo negotio possint sibi a
695 Celso objecta refutare: et nisi absurdum foret quidpiam dicere quo infirmiores ad amplectenda deteriora dogmata incitarentur, id ego ipse facerem, evinceremque quam falsum istud sit, qui alium inducunt Deum, eos non posse tutari se adversus ea quæ Celsus objicit: sed nunc ad tuendam prophetarum causam, age, aliquid supradictis addamus.

3. Sic ille: *Quæ Pythia, Dodonides, Clarius, Branchidæ, Ammon, sexcenti alii vates pronuntiaverunt oracula, pro nihilo habent, quamvis eorum ductu factum esse videatur ut in totum orbem coloniæ migrarent. Quæ vero in Judæa, more gentis, dicta sunt aut non dicta, cujusmodi etiamnum apud Phœnices et Palæstinos feruntur, ea admirabilia et immutabilia arbitrantur.* Nos itaque in hæc oracula dicamus, non pauca ex Aristotele et Peripateticis colligi posse, quibus everteretur quidquid modo de Pythia cæterisque oraculis memoratum a Celso est. Ex Epicuro etiam et iis qui ejus hac de re sententiam sequuntur, promptum esset ostendere, tolli e medio a quibusdam Græcis omnia illa oracula, quæ in tota Græcia tantopere admirationi sunt. Sed volo Pythiam et oracula cætera non fuisse ab hominibus conficta ut inspirati a Deo viderentur: videamus an non cordatis harumce rerum scrutatoribus probari possit, etiamsi hæc oracula esse daretur, non inde tamen necessario consequi quosdam deos illis præesse, sed econtrario quosdam dæmones malos et spiritus humano generi infensos, quique impediunt animam, ne ad cœlum nitatur, viam virtutis incedat, et ad Deum vera pietate revertatur. Et quidem de Pythia, quod oraculorum omnium videtur esse clarissimum, narratur hanc Apollinis vatem ore Castalii specus insidentem accipere spiritum per pudendam sui corporis partem, eoque sic repletam fundere præclara illa et divina ut putantur oracula. Jam vide an non hinc tota se prodat impura spiritus illius spurcitia, qui, ut in vaticinantis animam subeat, non ingreditur per tenues et inconspicuos meatus pudenda parte multo puriores, sed per eos, quos vel homini verecundo aspicere, nominare, aut etiam attrectare nefas. At vero id facere non semel atque iterum, quod esset fortasse tolerabilius; sed toties, 696 quoties illa afflante Apolline vaticinia edere creditur; quin et vatici-

A οἱ μὲν ἄλλον εἰσηγούμενοι Θεὸν οὐδεμίαν· οἱ δὲ τὸν αὐτὸν αὖθις τὸ αὐτὸ ἐροῦσιν· ἐκεῖνο δὴ τὸ σοφὸν, ὅτι ἐχρῆν οὕτω γενέσθαι. Τεκμήριον δέ· πάλαι γὰρ ταῦτα προείρητο. Φήσομεν δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι οὕτως ἐστὶν ἀσθενῆ τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ Χριστιανῶν ἐν τοῖς ὀλίγῳ πρὸ τούτων, ὡς καὶ τοὺς ἄλλον εἰσηγουμένους Θεὸν, καὶ τοῦτο πράττοντας ἀσεβῶς, εὐχερέστατα ἀπαντῆσαι πρὸς τὰ ὑπὸ Κέλσου λεγόμενα· καὶ εἰ μὴ ἄτοπον ἦν ἀφορμὰς διδόναι τοῖς ἀσθενεστέροις πρὸς παραδοχὴν χειρόνων δογμάτων, καὶ ἡμεῖς ἂν τοῦτο πεποιήκειμεν, ἵν' ἐλέγξωμεν ψεῦδος τὸ περὶ τοῦ, τοὺς ἄλλον εἰσηγουμένους Θεὸν μηδεμίαν ἔχειν ἀπολογίαν πρὸς τὰ ὑπὸ Κέλσου λελεγμένα· νυνὶ δὲ ἡμεῖς, φέρε, περὶ τῶν προφητῶν πρὸς τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις ἀπολογησώμεθα.

B Φησὶν οὖν· *Τὰ μὲν ὑπὸ τῆς Πυθίας, ἢ Δωδωνίων* (46), *ἢ Κλαρίου, ἢ ἐν Βραγχίδαις, ἢ ἐν Ἄμμωνος ὑπὸ μυρίων τε ἄλλων θεοπρόπων προειρημένα, ὑφ' ὧν ἐπιεικῶς πᾶσα γῆ κατῳκίσθη, ταῦτα μὲν οὐδενὶ λόγῳ τίθενται· τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ τῷ ἐκείνων τρόπῳ λεχθέντα, ἢ μὴ λεχθέντα, καὶ ὥσπερ εἰώθασιν ἔτι νῦν οἱ περὶ Φοινίκην τε καὶ Παλαιστίνην, ταῦτά γε θαυμαστὰ καὶ ἀπαράλλακτα ἡγοῦνται.* Λέγωμεν οὖν περὶ τῶν κατειλεγμένων χρηστηρίων, ὅτι δυνατὸν μὲν ἡμῖν, συνάγουσιν ἀπὸ Ἀριστοτέλους (47), καὶ τῶν τὰ τοῦ Περιπάτου φιλοσοφησάντων, οὐκ ὀλίγα εἰπεῖν εἰς ἀνατροπὴν τὴν τοῦ περὶ τῆς Πυθίας καὶ τῶν λοιπῶν χρηστηρίων λόγου· δυνατὸν δὲ καὶ τὰ λελεγμένα τῷ Ἐπικούρῳ (48), καὶ τοῖς ἀσπαζομένοις αὐτοῦ τὸν λόγον
C περὶ τῶν αὐτῶν, παραθέμενον δεῖξαι, ὅτι καὶ Ἑλλήνων τινὲς ἀνατρέπουσι τὰς νομιζομένας καὶ τεθαυμασμένας ἐν πάσῃ Ἑλλάδι θεοπροπείας. Ἀλλὰ γὰρ δεδόσθω, μὴ εἶναι πλάσματα, μηδὲ προσποιήσεις ἀνθρώπων περὶ θεοφορίας, τὰ περὶ τὴν Πυθίαν καὶ τὰ λοιπὰ χρηστήρια· ἴδωμεν οὖν, εἰ μὴ καὶ οὕτω δύναται τοῖς φιλαλήθως ἐξετάζουσι τὰ πράγματα (49) ἀποδείκνυσθαι, ὅτι καὶ τῷ παραδεχομένῳ εἶναι ταῦτα τὰ μαντεῖα οὐκ ἀναγκαῖον προσέσθαι, ὅτι θεοί τινές εἰσι παρ' αὐτοῖς, ἀλλ' ἐκ τοὐναντίου δαίμονές τινες φαῦλοι, καὶ πνεύματα ἐχθρὰ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ κωλύοντα τὴν τῆς ψυχῆς ἄνοδον, καὶ δι' ἀρετῆς πορείαν, καὶ τῆς ἀληθινῆς εὐσεβείας ἀποκατάστασιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἱστόρηται (50) τοίνυν περὶ τῆς Πυθίας,
D ὅπερ δοκεῖ τῶν ἄλλων μαντείων λαμπρότερον τυγχάνειν, ὅτι περικαθεζομένη τὸ τῆς Κασταλίας στόμιον ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος προφῆτις δέχεται πνεῦμα διὰ τῶν γυναικείων κόλπων· οὗ πληρωθεῖσα ἀποφθέγγεται τὰ νομιζόμενα εἶναι σεμνὰ καὶ θεῖα μαντεύματα. Ὅρα δὴ διὰ τούτων, εἰ μὴ τὸ τοῦ πνεύματος ἐκείνου ἀκάθαρτον καὶ βέβηλον ἐμφαίνεται, μὴ διὰ μανῶν καὶ ἀφανῶν πόρων, καὶ πολλῷ γυναικείων κόλπων καθαρωτέρων, ἐπεισιὸν τῇ ψυχῇ τῆς θεσπιζούσης,

(46) *Δωδωνίων*. Lege vel cum Guieto Δωδωναίων, vel potius cum Boherello, Δωδωνίδων, ut infra hujusce libri num. 6 et 7. Mox Hœschel. in textu habet, ἐν Βραχίδαις.

(47) *Ἀριστοτέλους*. Vide Euseb. lib. IV, cap. 2 et 3, *Præpar. evang.*, et adnotationes ad lib. I, num. 43.

(48) *Ἐπικούρῳ*. Vide Euseb. ibidem et adnotationes ad lib. I, n. 43.

(49) Hœschel. et Spencer. in margine, προστάγματα. Paulo post ibidem in textu, προέσθαι, ad oram προσέσθαι.

(50) *Ἱστόρηται*. Vide Diodor. Sic. lib. XVI.

ἀλλὰ διὰ τούτων, ἃ οὐδὲ θέμις ἦν τῷ σώφρονι καὶ A ἀνθρώπῳ βλέπειν, οὔπω λέγεσθαι (51) ἢ καὶ ἅπτεσθαι, καὶ τοῦτο ποιεῖν οὐχ ἅπαξ που, οὐδὲ δὶς (ἴσως γὰρ ἔδοξεν ἀνεκτότερον τὸ τοιοῦτο τυγχάνειν), ἀλλὰ τοσαυτάκις, ὁσάκις προφητεύειν ἐκείνη ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος πεπίστευται. Ἀλλὰ καὶ τὸ εἰς ἔκστασιν καὶ μανικὴν (52) ἄγειν κατάστασιν τὴν δῆθεν προφητεύουσαν, ὡς μηδαμῶς αὐτὴν ἑαυτῇ παρακολουθεῖν, οὐ θείου Πνεύματος ἔργον ἐστίν· ἐχρῆν γὰρ (53) τὸν κάτοχον τῷ θείῳ Πνεύματι, πολλῷ πρότερον παντὸς οὑτινοσοῦν τοῦ ἀπὸ τῶν χρησμῶν διδασκομένου τὸ συμβαλλόμενον εἰς τὸν μέσον καὶ κατὰ φύσιν βίον, ἢ πρὸς τὸ λυσιτελὲς, ἢ πρὸς τὸ συμφέρον, ὠφεληθῆναι, καὶ διορατικώτερον παρ' ἐκεῖνο μάλιστα καιροῦ τυγχάνειν ὅτε σύνεστιν αὐτῷ τὸ θεῖον.

nantem extra se abripere et in furorem agere, ut sibi ipsa constare non possit, id certe Spiritus divini non est opus. Oportet enim ut qui divino Spiritu afflatus est, is longe ante eos qui discendi causa quid ad civilem aut naturalem vitam conducat, quid quæstui, quid commodo sit, oracula consulunt, utilitatem inde percipiat, ac tum maxime fiat perspicax, cum numen ipsi conjungitur.

Ὅθεν ἡμεῖς ἀποδείκνυμεν, συνάγοντες ἀπὸ τῶν ἱερῶν Γραμμάτων, ὅτι οἱ ἐν Ἰουδαίοις προφῆται, ἐλλαμπόμενοι ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος τοσοῦτον, B ὅσον ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς προφητεύουσι χρήσιμον, προαπέλαυον (54) τῆς τοῦ κρείττονος εἰς αὐτοὺς ἐπιδημίας· καὶ διὰ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἀφῆς τοῦ καλουμένου ἁγίου Πνεύματος διορατικώτεροί τε τὸν νοῦν ἐγίνοντο καὶ τὴν ψυχὴν λαμπρότεροι· ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα οὐδαμῶς ἔτι ἀντιπράττον (55) τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, ἅτε κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν καλούμενον φρόνημα τῆς σαρκὸς νεκρούμενον. Πνεύματι γὰρ θειοτέρῳ *τὰς τοῦ σώματος πράξεις*, καὶ ἀπὸ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ἀρχομένας ἔχθρας τυγχάνειν (56) πρὸς Θεὸν, *θανατοῦσθαι* πεπείσμεθα. Εἰ δ' ἐξίσταται, καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῇ ἐστιν ἡ Πυθία, ὅτε μαντεύεται· ποδαπὸν νομιστέον πνεῦμα, τὸ σκότον καταχέαν τοῦ νοῦ καὶ τῶν λογισμῶν, ἢ τοιοῦτον ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ τῶν δαιμόνων γένος, οὓς οὐκ C ὀλίγοι Χριστιανῶν ἀπελαύνουσι τῶν πασχόντων σὺν οὐδενὶ περιέργῳ καὶ μαγικῷ ἢ φαρμακευτικῷ πράγματι, ἀλλὰ μόνῃ εὐχῇ καὶ ὁρκώσεσιν (57) ἁπλουστέραις, καὶ ὅσα ἂν δύναιτο προσάγειν ἁπλούστερος ἄνθρωπος; Ὡς ἐπίπαν γὰρ ἰδιῶται τὸ τοιοῦτον πράττουσι, παριστάσης τῆς ἐν τῷ λόγῳ Χριστοῦ χάριτος τὸ τῶν δαιμόνων (58) εὐτελὲς καὶ ἀσθενὲς, οὐ πάντως δεόμενον, πρὸς τὸ ἡττηθῆναι, καὶ εἶξαν ὑπεξελθεῖν ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου καὶ σώματος, σοφοῦ τινος καὶ δυνατοῦ ἐν ταῖς λογικαῖς περὶ τῆς πίστεως ἀποδείξεσιν.

4. Atque eam ob rem nos e sacris Scripturis demonstramus, Judæorum prophetas divino Spiritu illustratos, quantum ipsis utile fuit, primos fuisse qui præstantioris naturæ adventu fruerentur, et per sancti Spiritus contactum, ut ita loquar, mentem eorum perspicaciorem animamque splendidiorem factam fuisse. Sed neque illorum corpus in mora amplius erat ne virtuti studerent, quippe quod prudentiæ carnis, ut vocamus, emortuum erat. Persuasum enim nobis est *facta corporis*, et ortas a prudentia carnis cum Deo inimicitias divino Spiritu *mortificari*. Si autem extra se rapitur, si sui compos non est Pythia dum vaticinia edit, cujusnam alius generis censeri oportet spiritum illum qui menti et rationi tenebras offundit, præterquam illorum dæmonum, quos ex obsessis profligant e Christianis multi, idque sine ullo inutili magiæ aut incantationis auxilio, sed solis precibus simplicibusque adjurationibus et quales vel simplicior homo possit adhibere? Hoc enim plerumque faciunt idiotæ. Quo quidem ea quæ doctrinæ nostræ inest gratia Christi, manifeste prodit contemnendam dæmonum infirmitatem, cum, ut vincantur, cedant et ex anima corporeque hominis fugentur, non opus sit sapiente et in probandis fidei rebus versato.

Ἀλλὰ καὶ εἴπερ πεπίστευται οὐ παρὰ Χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις μόνοις, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις πολλοῖς Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ὅτι ζῇ καὶ ὑπάρχει μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή· καὶ τῷ λόγῳ παρίσταται, ὅτι ἡ μὲν καθαρὰ καὶ μὴ βαρουμένη ὑπὸ τῶν τῆς κακίας μολιβδίδων, μετέωρος D φέρεται ἐπὶ τοὺς τόπους τῶν καθαρωτέρων καὶ αἰθερίων σωμάτων, καταλιποῦσα τὰ τῇδε παχέα σώματα καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς μιάσματα· ἡ δὲ φαύλη, καὶ ὑπὸ τῶν ἁμαρτάδων καθελκομένη ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ μηδ' ἀναπνεῦσαι δυναμένη, τῇδε φέρεται καὶ καλινδεῖται,

5. Præterea si creditur non a Christianis et Judæis tantum, sed etiam a multis aliis Græcis et barbaris, vivere et superesse humanam animam post suam a corpore separationem. Si confirmat ratio puram nec malitiæ quasi massa plumbea oneratam, sublimem evolare ad ea loca, ubi puriorum et æthereorum corporum sedes est, relictis hic deorsum crassis corporibus eorumque sordibus; malam vero et ad terram peccatis depressam **697** nec respirare valentem, hic vagari et volutari, aliam circa sepulcra, ubi animarum simulacra umbrarum instar

(51) *Λέγεσθαι*. Recte mss. Male autem libb. editi, λέγεται.

(52) *Μανικήν*. Optime mss. Libb. autem editi, μαγικήν.

(53) *Ἐχρῆν γάρ*, etc. Locus hic qui mihi æque ac Boherello videtur sanus, videbatur Guieto ex luxatione obscurus, et sic corrigendus : Ἐχρῆν γὰρ τὸν κάτοχον τῷ θείῳ Πνεύματι, τὸν συμβαλλόμενον εἰς τὸν μέσον καὶ κατὰ φύσιν βίον, πολλῷ πρότερον παντὸς οὑτινοσοῦν τοῦ ἀπὸ τῶν χρησμῶν διδασκομένου, ἢ πρὸς τὸ λυσιτελὲς, ἢ πρὸς τὸ συμφέρον ὠφεληθῆναι.

(54) *Προαπέλαυον*. Recte omnino habet codex Basileensis. In antea editis legitur, προαπέλαβον.

(55) *Ἀντιπράττον*. Guieto hic omnino desiderari videbatur, εἶχον. Boherellus legit, ἀντέπραττε.

(56) Hœschelius in textu, τυγχάνοντος, male.

(57) *Καὶ ὁρκώσεσιν*. Vide adnotat. ad lib. I, num. 2.

(58) Hœschel. in textu, δαιμονίων.

visa sunt, aliam circa quævis corpora terrestria; A quosnam existimandum est illos esse spiritus, qui integra, ut ita loquar, sæcula ædificiis locisque alligati manent, sive id fiat magicis incantationibus, sive propter sua ipsorum vitia? Certe jubet ratio spiritus hujusmodi judicari malos, qui arte divinatoria, quæ est indifferens, ad decipiendos homines eosque a Deo et pura in eum pietate avertendos abutuntur. Hinc etiam illos tales habendos esse apparet, quod victimarum nidore sanguinisque et sacrificiorum odore sua corpora alere amant, hujusmodi rebus delectantur, illisque adsunt quasi inde vitam servare quærerent; non secus ac perversi illi homines, qui puriorem et a corporibus remotam negligentes vitam, corporearum voluptatum desiderio unice curant in terrestri corpore vivere. Delphi- B cus ille Apollo si deus erat, ut Græci putant, ecquem ab illo potius decebat eligi vatem, quam sapientem, aut, si non inveniebatur, saltem qui progressus in sapientia fecisset? Quomodo non virum potius quam feminam vaticinari voluit? Aut si feminam volebat ut qui fortasse mare uti non posset, aut non alia re quam locis muliebribus delectaretur, nonne magis oportuit adhiberi virginem, quam mulierem, quæ ipsius voluntatem declararet?

ἡ μέν τις ἐπὶ τὰ μνήματα, ἔνθα καὶ ὤφθη σκιοειδῶν (59) ψυχῶν φαντάσματα, ἡ δέ τις ἀπαξαπλῶς περὶ τὴν γῆν· ποδαπὰ χρὴ νομίζειν εἶναι πνεύματα, τὰ ὅλους ἵν' οὕτως ὀνομάσω, αἰῶνας προσδεθέντα, ὥσπερ εἴτε μαγγανείαις τισὶν, εἴτε καὶ διὰ τὴν σφετέραν κακίαν οἰκοδομαῖς καὶ τόποις; Ὁ λόγος δὴ αἱρεῖ φαῦλ' ἄττα νομίζειν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῇ προγνωστικῇ δυνάμει, μέσῃ τυγχανούσῃ, εἰς ἀπάτην ἀνθρώπων χρώμενα, καὶ πρὸς τὸ περισπάσαι αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς καθαρᾶς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας. Δηλοῖ δὲ τὸ τοιοῦτον τοὺς αὐτοὺς (60) τυγχάνειν καὶ τὸ, ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσεσι καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα (61), φιληδονούντων τοῖς τοιούτοις, ἐπ' αὐτὸ τυγχάνειν τοῦ ὡσπερεὶ φιλοζωεῖν· ἀνάλογον φαύλοις ἀνθρώποις, οὐκ ἀσπαζομένοις μὲν τὸ καθαρώτερον ἔξω σωμάτων ζῆν, περιέπουσι δὲ διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς τὴν ἐν τῷ γεώδει σώματι ζωήν. Εἴπερ δὲ θεὸς ἦν, ὡς Ἕλληνες οἴονται, ὁ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλων, τίνα μᾶλλον ἐχρῆν αὐτὸν ἐκλέξασθαι προφήτην ἢ τὸν σοφόν; ἢ, μὴ εὑρισκομένου τοῦ τοιούτου, κἂν τὸν προκόπτοντα; Πῶς δ' ἂν οὐκ ἄνδρα μᾶλλον προφητεύειν ἐβούλετο ἤπερ γυναῖκα; Εἰ δὲ καὶ τὸ θῆλυ ἤθελεν, ὡς τάχα μὴ δυνάμενος (62), ἢ μὴ τερπόμενος ἄλλῳ τινὶ, ἢ τοῖς κόλποις τῶν γυναικῶν· πῶς οὐχὶ παρθένον μᾶλλον ἐχρῆν αὐτὸν ἐπιλέξασθαι ἤπερ γυναῖκα τὴν τὸ βούλημα αὐτοῦ θεσπίζουσαν;

6. Nunc vero Pythius ille quem admirantur Græci, non sapientem, ne virum quidem dignum judicavit, quem suo numine afflaret, ut loquuntur; nec inter C feminas virginem, aut sapientem, aut philosophia instructam, sed mulierem e vulgo elegit. Forte præstantes viri meliores erant, quam ut illius spiritu afflarentur. Debebat etiam, si deus erat, sua rerum futurarum notitia inescare, ut ita dicam, homines ad mutandam vitam, ad animæ curam, ad morum emendationem. At nihil hujusmodi de illo historia proditum est. Quod enim Socratem hominum sapientissimum esse dixit, hanc laudem obscuravit id quod de Euripide et Sophocle addidit:

Sapiens Sophocles, sed **698** *Euripides sapientior.*

Cum igitur sapientes pronuntiarit tragœdiarum scriptores, quod Socrates censetur iis sapientior, qui de

Νυνὶ δὲ ὁ θαυμαζόμενος παρ' Ἕλλησι Πύθιος οὐδένα μὲν σοφὸν, ἀλλ' οὐδ' ὅλως ἄνδρα ἄξιον ἔκρινε τῆς, ὡς Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι, θείας κατακωχῆς (63)· ἀλλ' οὐδ' ἐν τῷ θήλει γένει παρθένον τινὰ, ἢ σοφὴν, καὶ ἀπὸ φιλοσοφίας ὠφελημένην· ἀλλά τινα γυναῖκα ἰδιῶτιν. Τάχα γὰρ οἱ ἐν ἀνθρώποις κρείττονες βελτίους ἦσαν τῆς εἰς τὴν κατακωχὴν ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἔδει δὲ καὶ, εἴπερ θεὸς ἦν, τῇ προγνώσει αὐτὸν χρήσασθαι δελέατι, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν, καὶ θεραπείαν, καὶ ἠθικὴν κατόρθωσιν τῶν ἀνθρώπων. Νυνὶ δὲ οὐδὲν ἡ ἱστορία τοιοῦτον παραδίδωσι περὶ αὐτοῦ· εἰ γὰρ καὶ ἀνδρῶν ἁπάντων Σωκράτην εἶπε σοφώτατον (64) εἶναι, ἠμβλυνε τὸν ἔπαινον αὐτοῦ τὸ πρὸς τούτου λεγόμενον περὶ Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους ἐν τῷ,

Σοφὸς Σοφοκλῆς (65), *σοφώτερος δ' Εὐριπίδης.*

(59) *Σκιοειδῶν*. Vide adnot. ad lib. II, num. 60.

(60) *Τοὺς αὐτούς*. Delet Boherellus articulum τούς. Guietus autem corrigit: Δηλοῖ δὲ τοιούτους αὐτοὺς τυγχάνειν.

(61) *Σώματα*. Vide Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. v. Paulo post, loco ἐπ' αὐτὸ τυγχάνειν, mallet Boherellus, ἐπ' αὐτὰ τυγχάνειν, Guietus vero ἐπὶ τὸ τυγχάνειν.

(62) *Δυνάμενος*. Mallet Boherellus, δυνόμενος.

(63) *Κατακωχῆς*. Aliquot mss., κατοχῆς.

(64) *Σοφώτατον*. Platon., *Apolog.*, pag. 20: Τῆς γὰρ ἐμῆς, εἰ δή τίς ἐστι σοφία καὶ οἵα, μάρτυρα ὑμῖν παρέξομαι τὸν Θεὸν τὸν ἐν Δελφοῖς. Χαιρεφῶντα γὰρ ἴστε δήπου· οὗτος ἐμὸς ἑταῖρος ἦν ἐκ νέου, καὶ ὑμῶν τῷ πλήθει ἑταῖρός τε, καὶ ξυνέφυγε τὴν φυγὴν ταύτην, καὶ μεθ' ὑμῶν κατῆλθε. Καὶ ἴστε δὴ οἷος ἦν Χαιρεφῶν, ὡς σφοδρὸς ἐφ' ὅ τι ὁρμήσειε· καὶ δήποτε καὶ εἰς Δελφοὺς ἐλθὼν, ἐτόλμησε τοῦτο μαντεύσασθαι· καὶ ὅπερ λέγω μὴ θορυβῆτε, ὦ ἄνδρες· ἤρετο γὰρ δὴ εἴ τις ἐμοῦ εἴη σοφώτερος. Ἀνεῖλεν οὖν ἡ Πυθία μηδένα σοφώτερον εἶναι. D *Meæ enim sapientiæ, si qua est, qualis sit, testem vobis Deum illum Delphicum exhibebo. Chærephontem enim probe nimirum nostis. Ille mihi erat a pueris familiaris, et vester etiam popularis: qui et vobiscum fugit, et reversus est. Et meministis quali erat natura Chærephon: quam vehemens, quidquid susciperet. Et quidem cum aliquando Delphos venisset, ausus est hac de re consulere oraculum. Ne (oro), Athenienses, propter id quod dicam, tumultum concitetis. Sciscitatus enim est Deum si quis me esset sapientior. Respondit Pythia neminem me sapientiorem esse.* SPENCER.

(65) *Σοφὸς Σοφοκλῆς*. Suidas in *Σοφός*:

Σοφὸς Σοφοκλῆς· σοφώτερος δ' Εὐριπίδης·
Ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτερος.

Apud Aristoph. Scholiast. in *Nubibus*, legitur Σωκράτης σοφώτατος, quem vide. SPENCER.

Τραγῳδιοποιῶν οὖν σοφῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων, κρείττων εἶναι νομισθεὶς ὁ Σωκράτης τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ τῆς ὀρχήστρας τοῦ τυχόντος ἄθλου ἕνεκεν ἀγωνιζομένων, καὶ ὅπου μὲν λύπας καὶ οἴκτους τοῖς θεαταῖς ἐμποιούντων, ὅπου δὲ ἀσέμνους γέλωτας (τοιοῦτον γάρ τι βούλεται τὰ σατυρικὰ δράματα)· οὐ πάνυ τι τὸ διὰ φιλοσοφίαν καὶ ἀλήθειαν ἐμφαίνει σεμνὸν καὶ διὰ σεμνότητα ἐπαινετόν. Καὶ τάχα οὐ τοσοῦτον διὰ φιλοσοφίαν ἀνδρῶν εἶπεν αὐτὸν ἁπάντων σοφώτατον, ὅσον διὰ τὰς θυσίας, καὶ ἃς προσήνεγκε (66) κνίσσας αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς δαίμοσι. Καὶ διὰ ταῦτα ἐοίκασι μᾶλλον ποιεῖν οἱ δαίμονες τὰ ἀξιούμενα ὑπὸ τῶν αὐτοῖς προσαγόντων, ἢ διὰ τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς. Διόπερ διαγράφων τὰ γινόμενα ὁ τῶν ποιητῶν ἄριστος Ὅμηρος, καὶ διδάσκων, τίνα μάλιστά ἐστι τὰ πείθοντα τοὺς δαίμονας ποιεῖν ἃ βούλονται οἱ θύοντες, εἰσήγαγε τὸν Χρύσην ἕνεκεν ὀλίγων στεφάνων, καὶ μηρίων ταύρων καὶ αἰγῶν, τυγχάνοντα ὧν ᾔτησε καθ' Ἑλλήνων διὰ τὴν θυγατέρα, ἵνα λοιμώξαντες ἀποδώσειαν αὐτῷ τὴν Χρυσηΐδα. Μέμνημαι δὲ παρά τινι τῶν Πυθαγορείων (67), ἀναγράψαντι περὶ τῶν ἐν ὑπονοίᾳ παρὰ τῷ ποιητῇ λεγομένων, ἀναγνούς, ὅτι τὰ τοῦ Χρύσου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἔπη, καὶ ὁ ἐξ Ἀπόλλωνος ἐπιπεμφθεὶς τοῖς Ἕλλησι λοιμὸς, διδάσκει, ὅτι ἠπίστατο Ὅμηρος πονηρούς τινας δαίμονας, χαίροντας ταῖς κνίσσαις καὶ ταῖς θυσίαις, μισθοὺς ἀποδιδόναι τοῖς θύουσι τὴν ἑτέρων φθορὰν, εἰ τοιοῦτο οἱ θύοντες εὔχοιντο. Καὶ ὁ *Δωδώνης δὲ μεδέων δυσχειμέρου, παρ' ᾧ εἰσιν οἱ προφῆται* (68) *ἀνιπτόποδες, χαμαιεῦναι*, ἀποδοκιμάσας τὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς προφητείαν γένος, ταῖς Δωδωνίσι χρῆται, ὡς καὶ ὁ Κέλσος παρέστησεν. Ἔστω δέ τις τούτοις παραπλήσιος Κλάριος, καὶ ἕτερος ἐν Βραγχίδαις, καὶ ἄλλος ἐν Ἄμμωνος, ἢ ὅποι ποτὲ γῆς μαντευόμενοι· πόθεν οὖν δειχθήσεται, καὶ εἰ θεοὶ μέν εἰσι, οὐ δαιμόνια δέ τινα;

vulgari præmio in scena et orchestra decertant et modo dolorem et miserationem spectatoribus ingenerant, modo, id quod captant satyrica dramata, ad risus inhonestos excitant; id non argumento est illum philosophia et veritatis amore fuisse commendabilem ob easque virtutes laude dignum. Et fortasse non tam propter philosophiam illum dixit hominum esse sapientissimum, quam propter victimas nidoresque quos offerebat tum illi tum reliquis dæmonibus. Et illi dæmones propter hæc magis exaudiunt vota sacrificantium, quam propter virtutis opera. Quapropter Homerus poetarum optimus, id quod accidere solet describens, et docens quibusdam potissimum dæmones illi moventur ad exaudiendas eorum preces qui mactant victimas, induxit Chrysen [80], oblatis paucis coronis et taurorum caprarumque femoribus obtinentem quidquid contra Græcos postulabat, ut peste adacti Chryseida sibi redderent. Memini me legere apud quemdam Pythagoricum, qui scripsit de reconditioribus hujus poetæ sensibus, Chrysæ verba ad Apollinem, et immissam Græcis ab Apolline pestilentiam nos docere, Homero non ignotos fuisse malos quosdam dæmones, qui nidore et victimis gaudent, et mercedis loco exitium aliorum sacrificantibus concedunt, si modo id postulent. Et *rector ille Dodonæ hiberno tempore infestæ, ubi vates habet qui nec lavant pedes et humi cubant* [81], rejecto virili sexu, Dodonidibus etiam ad futura prædicenda usus est, ut ipse Celsus animadvertit. Do vero alios istis esse similes, ut Clarium, alterum insuper in Branchidis, alium in Ammonis templo aut ubivis terrarum, qui reddant oracula: unde probabuntur dii esse quidem, non vero dæmonia?

Τῶν δ' ἐν Ἰουδαίοις προφητῶν οἱ μὲν ἀπὸ προφητείας καὶ τῆς θείας κατακωχῆς, ὡς ἂν σοφοί (69)· οἱ δ' ἀπ' αὐτῆς τῆς προφητείας φωτισθέντες τὸν νοῦν τοιοῦτοι γεγόνασιν, αἱρεθέντες ὑπὸ τῆς Προνοίας εἰς τὸ πιστευθῆναι τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ τοὺς ἀπὸ τούτου λόγους διὰ τὸ τοῦ βίου δυσμίμητον, καὶ σφόδρα εὔτονον, καὶ ἐλευθέριον, καὶ πάντη πρὸς θάνατον καὶ κινδύνους ἀκατάπληκτον. Τοιούτους γὰρ καὶ ὁ λόγος αἱρεῖ (70) δεῖν εἶναι τοὺς τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ προφήτας, τινες παίγνιον ἀπέφηναν τὴν Ἀντισθένους, καὶ Κράτητος, καὶ Διογένους εὐτονίαν. Δι' ἀλήθειαν γοῦν καὶ ἐλευθερίως ἐλέγχειν τοὺς ἁμαρτάνοντας, *ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν* (71), *ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Περιῆλθον γὰρ ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι*, κα-

7. Verum e Judaicis prophetis alii ante sapientes erant, quam prophetiæ donum acciperent; alios prophetia illustravit et sapientes effecit. Illi vitæ genus sectati difficile imitatu, constans, liberum, et mortis periculorumque metu inconcussum, fuerunt a providentia electi, quibus divinus Spiritus ejusque eloquia committerentur. Docet enim ratio tales esse debere summi Dei prophetas, quibuscum constans Antisthenis, Cratetis Diogenisque gravitas collata pro ludo habebitur. Propter veritatem igitur et libertatem in reprehendendis **699** peccatoribus *lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt. Circuierunt enim in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis et*

[80] Iliad. I, v. 39, 40. [81] Iliad. XVI, v. 234, etc.

(66) Hœschelius in textu, προσήνεγκε. Spencerus, προήνεγκε.

(67) Hœschelius in textu, Πυθαγορείων. Spencerus, Πυθαγορίων.

(68) *Προφῆται*. Ex *Iliad*. II, v. 235, unde hæc sumpta sunt legendum, ὑποφῆται.

(69) *Οἱ μὲν ἀπὸ προφητείας καὶ τῆς θείας κατακωχῆς ὡς ἂν σοφοί*. Mss., οἱ μὲν προφῆται τῆς προφητείας καὶ τῆς θείας κατοχῆς ὡς ἂν σοφοί, sed legendum: οἱ μὲν πρὸ προφητείας καὶ τῆς θείας κατακωχῆς (vel κατοχῆς) ἦσαν σοφοί, ut recte monuit Boherellus.

(70) Hœschelius in textu, ἐρεῖ.

(71) Hœschel. et Spencer in margine, ἐπειρώθησαν, quod, etsi nihili videtur, mirum tamen in modum, inquit Boherellus, confirmat ingeniosam Tanaquilli Fabri conjecturam legentis epist. crit. 14, lib. II, ἐπηρώθησαν, id est *mutilationem passi sunt*. Neque etiam aliter legendum videbatur Guieto.

in cavernis terræ, quibus dignus non erat hic mundus [82]; intenti semper in Deum Deique invisibilia, quæ, cum sensibus non videantur, sempiterna esse necesse est [83]. Singulorum prophetarum vita litteris mandata est; sed satis est in præsentia perpendere qualis vita fuerit Moysis, cujus in lege prophetias habemus; qualis vita Jeremiæ, quam prophetiarum ejus nomine notus liber repræsentat; qualis Isaiæ, qui inaudita austeritate tres annos nudus et discalceatus ambulavit [84]. Puerorum etiam, Danielis videlicet ejusque sociorum [85], vitam considera quam austera fuerit, qui ab animatis abstinentes aqua et leguminibus vescebantur. Si antiquiora considerare potes, evolve vitam Noe cujus prophetiæ sunt; Isaaci, qui filio suo benedictionem prophetice impertiit [86]; Jacobi qui duodecim filiis dixit: *Venite ut annuntiem vobis quæ futura sunt in diebus novissimis* [87]. Hi sicut et alii innumeri, qui Dei fuerunt prophetæ, prædixerunt etiam quæ ad Jesum pertinerent. Quocirca nihili facimus Pythiæ, Dodonidum, Clarii, Branchidarum, Ammonis aliorumque sexcentorum qui vates habiti sunt, prædictiones. Ideo autem quæ in Judæa prænuntiata sunt admiramur, quia videmus illorum hominum severam, constantem, honestam vitam fuisse dignam divino Spiritu, qui singulari ratione nec simile quidquam habente dæmoniorum prædictionibus, res futuras præsignificat.

8. Nescio autem quomodo Celsus, postquam dixit: *Quæ vero in Judæa more gentis dicta sunt,* addidit, *aut non dicta;* ubi tanquam incredulus dicit fieri potuisse ut hæc non dicta sint, sed scriptis mandata sint quæ dicta non fuerint. Nimirum rationis temporum ignarus nescivit prophetas illos qui Christi adventum prædixerunt, innumera alia multis antequam evenirent annis prænuntiasse. Rursus veteres prophetas calumniari volens ait, *eodem illos modo prædixisse quo solent etiam nunc Phœnices et Palæstini.* Sed non indicat utrum de quibusdam loquatur qui a Judæorum Christianorumque doctrina alieni sunt, an de iis, quorum prophetiæ eodem atque Judaicorum prophetarum oracula, charactere insigniantur. Sed utcunque se habent quæ dicit, mendacii redarguuntur. Nec enim quidam alieni a fide simile quidpiam fecerunt prophetis, nec ulli prophetæ **700** inter Judæos memorantur adventu Jesu recentiores. Constat enim illos, ex quo in Deum et eum qui ab ipsorum prophetis prædictus fuerat, impie egerunt, desertos a Spiritu sancto fuisse. Signa autem Spiritus sancti exstiterunt sub initium prædicationis Jesu, plura post ejus assumptionem, postea pauciora. Hujus ta-

A *κουχούμενοι, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ ἐπὶ γῆς κόσμος·* ἀεὶ ἐνορῶντες τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ἀοράτοις τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ βλεπομένοις αἰσθητῶς, καὶ διὰ τοῦτο οὖσιν αἰωνίοις. Ὁ δὲ βίος ἑκάστου τῶν προφητῶν ἀναγέγραπται· ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι τὸν Μωϋσέως βίον· καὶ γὰρ αὐτοῦ φέρονται προφητεῖαι, ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ νόμῳ· καὶ τὸν Ἱερεμίου, φερόμενον ἐν τῇ ὁμωνύμῳ αὐτοῦ προφητείᾳ· καὶ τὸν Ἠσαΐου, ὃς ἐπορεύθη ὑπερτείνων πᾶσαν ἄσκησιν (72) γυμνὸς καὶ ἀνυπόδετος ἔτεσι τρισίν. Ἴδε δὲ καὶ παιδαρίων, τοῦ Δανιὴλ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, τὸν ἐῤῥωμένον βίον, ἀναγνοὺς τὴν ὑδροποσίαν αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ τροφὴ ἦν αὐτοῖς ὄσπριον, ἐμψύχων ἀπεχομένοις. Εἰ δὲ δύνασαι, καὶ τὰ πρὸ τούτων θέ-
B ασαι, Νῶε προφητεύσαντος· καὶ τοῦ Ἰσαὰκ τῷ υἱῷ ἐπευξαμένου προφητικῶς· καὶ τοῦ Ἰακὼβ λέγοντος ἑκάστῳ τῶν δώδεκα· *Δεῦτε, ἵνα ἀναγγείλω ὑμῖν τί ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν.* Οὗτοι δὴ καὶ ἄλλοι μυρίοι, προφητεύσαντες τῷ Θεῷ, καὶ τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ προεῖπον. Διόπερ ἐν οὐδενὶ μὲν τιθέμεθα λόγῳ τὰ ὑπὸ τῆς Πυθίας, ἢ Δωδωνίδων, ἢ Κλαρίου, ἢ ἐν Βραγχίδαις, ἢ ἐν Ἄμμωνος, ἢ ὑπὸ μυρίων ἄλλων λεγομένων θεοπρόπων προειρημένα· τὰ δ' ὑπὸ τῶν (73) ἐν Ἰουδαίᾳ προφητευσάντων τεθήπαμεν, ὁρῶντες, ὅτι ἄξιος ἦν αὐτῶν ὁ ἐῤῥωμένος, καὶ εὔτονος, καὶ σεμνὸς βίος, Πνεύματος θείου τρόπῳ προφητεύοντος (74) καινῷ, καὶ οὐδὲν ἔχοντι παραπλήσιον ταῖς ἀπὸ δαιμόνων μαντείαις.

C Οὐκ οἶδα δ' ὅπως ὁ Κέλσος, εἰπών, *Τὰ δ' ὑπὸ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ τῷ ἐκείνων τρόπῳ λεχθέντα,* προσέθηκεν, *ἢ μὴ λεχθέντα·* ὡς ἄπιστος φάσκων δύνασθαι καὶ μὴ λελέχθαι αὐτά· ἀλλ' ἀναγεγράφθαι τάχα τὰ μὴ λεχθέντα. Οὐ γὰρ οἶδε τοὺς χρόνους, οὐδ' ὅτι πρὸ πολλῶν ἐτῶν μυρία προειπόντες ἔλεγον καὶ περὶ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας. Πάλιν τε αὖ, τοὺς ἀρχαίους προφήτας διαβαλεῖν ἐθέλων, φησὶν, *αὐτοὺς προπεφητευκέναι τὸν τρόπον τοῦτον, ὃν εἰώθασι,* φησὶν, *ἔτι νῦν οἱ περὶ Φοινίκην τε καὶ Παλαιστίνην·* μὴ δηλώσας πότερον ἀλλοτρίους λέγει τινὰς τοῦ Ἰουδαίων λόγου καὶ Χριστιανῶν, ἢ καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν προφητῶν Ἰουδαϊκῶς προφητεύοντας. Ὅπως δ' ἂν ἔχῃ ἃ λέγει, ἐλέγχεται ἐψευσμένα. Οὔτε γάρ τινες τῶν τῆς πίστεως ἀλλοτρίων παραπλήσιόν
D τι τοῖς προφήταις πεποιήκασιν, οὔτε νεώτεροι καὶ μετὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπιδημίαν ἱστόρηνται ἐν Ἰουδαίοις τινὲς προφητεύσαντες. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα ὡμολόγηται ἐκείνους καταλελοιπέναι, ἀσεβήσαντας εἰς τὸν Θεὸν, καὶ τὸν προφητευθέντα ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς προφητῶν. Σημεῖα δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις, τὰς

[82] Hebr. XI, 37, 38. [83] II Cor. IV, 18. [84] Isa. XX, 3. [85] Dan. I, 16. [86] Gen. IX, 25, 26, 27, et XXVII, 27. [87] Gen. XLIX, 1.

(72) Codd. Basileensis et Vaticanus, ὑπέρ τινων πᾶσαν ἄσκησιν, quæ lectio minime est spernenda.

(73) Mss., τὰ δ' ὑπὸ τῶν. Spencer., τὰ δ' ἀπὸ τῶν, sed opinor veram lectionem fuisse, τὰ δ' ὑπὸ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ προφητευσάντων λεχθέντα τεθήπαμεν, ut conjicere est ex initio numeri sequentis.

(74) Hœschelius in textu, προφητεύσαντος, et ita codex Anglicanus primus.

ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. *Ἅγιον γὰρ Πνεῦμα παιδείας φεύξεται δόλον, καὶ ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων.*

Ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν τρόπον τῶν ἐν Φοινίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ μαντείων ἐπαγγέλλεται, φράσειν ὁ Κέλσος (75), ὡς ἀκούσας καὶ πάνυ καταμαθών· φέρε, καὶ ταῦτα κατανοήσωμεν. Πρῶτον δὴ λέγει *πλείονα εἴδη εἶναι προφητειῶν·* μὴ ἐκτιθέμενος αὐτά. Οὐδὲ γὰρ εἶχεν, ἀλλὰ ψευδῶς ἐναπετείνετο (76). Ὃ δέ φησιν εἶναι τελεώτατον παρὰ τοῖς τῇδε ἀνδράσιν ἴδωμεν. *Πολλοί,* φησί, *καὶ ἀνώνυμοι ῥᾶστα ἐκ τῆς προστυχούσης αἰτίας καὶ ἐν ἱεροῖς καὶ ἔξω ἱερῶν· οἱ δὲ, καὶ ἀγείραντες καὶ ἐπιφοιτῶντες πόλεσιν, ἢ στρατοπέδοις,* B *κινοῦνται δῆθεν ὡς θεσπίζοντες. Πρόχειρον δ' ἑκάστῳ καὶ σύνηθες εἰπεῖν· Ἐγὼ ὁ Θεός εἰμι* (77), *ἢ Θεοῦ παῖς, ἢ Πνεῦμα θεῖον. Ἥκω δέ· ἤδη γὰρ ὁ κόσμος ἀπόλλυται, καὶ ὑμεῖς, ὦ ἄνθρωποι, διὰ τὰς ἀδικίας οἴχεσθε. Ἐγὼ δὲ σῶσαι θέλω· καὶ ὄψεσθέ με αὖθις μετ' οὐρανίου δυνάμεως ἐπανιόντα. Μακάριος ὁ νῦν με θρησκεύσας· τοῖς δ' ἄλλοις ἅπασι πῦρ αἰώνιον ἐπιβαλῶ, καὶ πόλεσι, καὶ χώραις. Καὶ ἀνθρώποις* (78), *οἳ μὴ τὰς ἑαυτῶν ποινὰς ἴσασι, μεταγνώσονται μάτην καὶ στενάξουσι· τοὺς δέ μοι πεισθέντας αἰωνίους φυλάξω·* εἶτα τούτοις ἑξῆς φησι· *Ταῦτ' ἐπανατεινάμενοι προστιθέασιν ἐφεξῆς ἄγνωστα, καὶ πάροιστρα, καὶ πάντη ἄδηλα, ὧν τὸ μὲν γνώρισμα* (79) *οὐδεὶς ἂν ἔχων νοῦν εὑρεῖν δύναιτο· ἀσαφῆ γὰρ καὶ τὸ μηδέν· ἀνοήτῳ δὲ ἢ γόητι* C *παντὶ περὶ παντὸς ἀφορμὴν ἐνδίδωσιν ὅπῃ βούλεται τὸ λεχθὲν σφετερίζεσθαι.*

Ἐχρῆν δὲ αὐτὸν, εἴπερ εὐγνωμόνει πρὸς τὴν κατηγορίαν, ἐκθέσθαι αὐταῖς λέξεσι τὰς προφητείας· εἴτ' ἐν αἷς Θεὸς παντοκράτωρ ἐπηγγέλλετο εἶναι ὁ λέγων, εἴτ' ἐν αἷς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἴτε καὶ ἐν αἷς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγον (80) εἶναι ἐπιστεύετο. Οὕτω γὰρ ἠγωνίασεν ἀνασκευάσαι τὰ εἰρημένα, καὶ δεῖξαι ὅτι οὐκ ἔνθεοι ἦσαν οἱ λόγοι, περιέχοντες ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ ἔλεγχον τῶν ποτε (81) ὄντων, καὶ πρόγνωσιν περὶ τῶν μελλόντων. Διὸ καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς ἀπογραψάμενοι τὰς προφητείας αὐτῶν ἐφύλαξαν, ἵνα καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἀναγινώσκοντες θαυμάζωσιν ὡς λόγους Θεοῦ, καὶ ὠφελούμενοι οὐ

[88] Sap. I, 5.

A men vestigia etiamnum sunt apud paucos, quorum animæ doctrina Christiana agendique ratione huic doctrinæ consentanea purgatæ sunt. *Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu* [88].

9. Quoniam vero Celsus de modo quo in Phœnicia et Palæstina vaticinia eduntur, dicturum se promittit tanquam de re perspecta sibi atque explorata, age, hæc etiam consideremus. Ac primum quidem ait *plurimas esse prophetiarum species.* Quænam autem illæ sint, non explicat, nec sane poterat, sed falso exaggerat. Jam quid ipsi perfectissimum apud illos viros videatur, consideremus. *Multi,* inquit, *iique sine nomine, quacunque data occasione, in templis aut extra templa, id faciunt* B *maxima facilitate; alii se in urbes et exercitus ingerunt, ibique, convocata multitudine, erumpant in gestus quasi fatidicos. Singulis prompta hæc et usitata sunt : Ego Deus sum, aut Dei Filius, aut divinus Spiritus. Venio, quia mundus jam periturus est. Et vos, o homines, perituri estis propter iniquitates. At ego volo vos fieri salvos, et vos me rursus videbitis cum cœlesti potestate redeuntem. Beatus qui nunc me colit : alios omnes in ignem æternum injiciam, simulque regiones et urbes. Qui nesciunt quæ sibi immineant pœnæ, ii frustra pœnitentiam agent et ingemiscent; qui vero mihi fidem habuerint, ego illos æternum servabo.* Quibus addit : *His magnificis promissis adjiciunt ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens quidem eruere sensum* C *possit, adeo obscura sunt et nullius sententiæ. At stupido cuique aut impostori locum dant illa ad quamcunque rem pro libitu accommodandi.*

10. At illum oportebat, siquidem bono animo accusaret, recitare ipsamet verba prophetiarum, in quibus Deus omnipotens loquens inducitur, aut quarum Dei Filius aut divinus Spiritus auctor esse creditur. Sic enim ea quæ dicta sunt evertere conatus esset et ostendere non esse divinitus inspiratos illos **701** sermones qui revocabant a peccatis, castigabant homines qui tunc erant, res futuras prædicebant. Nam ideo coætanei homines prophetias illorum descripserunt et servarunt, ut posteri eas legentes tanquam eloquia Dei admirarentur, et utilitate percepta non solum ex reprehensionibus

(75) Libb. editi in margine, λόγος, male.

(76) *Ἐναπετείνετο.* Boherellus legit, ἐπανετείνετο, ut eodem verbo utatur Origenes quo Celsus infra, ταῦτ' ἐπανατεινάμενοι προστιθέασιν, etc.

(77) *Ἐγὼ ὁ Θεός εἰμι*, etc. Talis erat Simon Magus. Iren., lib. I, cap. 23 : *Hic igitur a multis quasi Deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, et in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. Esse autem se sublimissimam virtutem (hoc est, eum, qui sit super omnia Pater) et sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines.* Talis Dositheus Orig. lib. I *contra Celsum*, et tom. XIV in Joan. : *Sic Dositheum etiam quemdam exstitisse ex Samaritanis, qui seipsum diceret Messiam* D *prophetarum.* Talis et Menander. Euseb. lib. III, c. 23, *Eccles. hist.*; Tertull., *De præscriptione adversus hæreticos : Post hunc Menander, discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse, quidquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset.* SPENCER.

(78) *Ἀνθρώποις.* Lego cum Boherello, ἄνθρωποι.

(79) Codd. Reg. et Basileensis, γνῶσμα. Hœschelius in textu, γνῶναι, Spencer., γνῶμα.

(80) Hœschel. et mss., λέγον (Spencer., λέγων) εἶναι ἐπιστεύετο. Hæc autem Guieto addititia videntur.

(81) *Ποτε.* Guieto scribendum videtur τότε.

admonitionibusque, sed etiam ex prædictionibus, A quas eventus docebat a divino Spiritu fuisse editas, conformem tali doctrinæ pietatem exercerent, legique et prophetis obtemperarent. Atque hanc ob causam, quæcunque audientibus ad morum emendationem utile erat primo aspectu intelligi, ea prophetæ juxta Dei voluntatem nulla obscuritate protulerunt; ea vero ænigmatum, allegoriarum, obscurarum locutionum, parabolarum, aut proverbiorum involucris texerunt, quæ arcanius quid et profundius haberent sensusque latentes ad vulgi captum non attemperatos; ut qui laborem non fugitant, sed virtutis veritatisque studio omnia sustinent, scrutati invenirent, et postquam invenissent, transferrent in usum quem ratio præscriberet. Sed strenuus ille Celsus quasi stomachans quod illa prophetarum sensa non intellexerit, in illa invehitur: B *Magnificis*, inquit, *hujusmodi promissis addunt ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens quidem eruere sensum potest, adeo obscura sunt et nullius sententiæ. At stupido cuique aut impostori locum dant illa ad quamcunque rem pro libitu accommodandi.* Quæ quidem mihi videtur vafre dixisse, ut, quantum in se est, lectores a perscrutando et introspiciendo prophetiarum intellectu revocaret: hac in re similis illis, qui de quodam propheta apud quemdam ingresso et res futuras prænuntiante dicebant: *Quid venit insanus iste ad te* [89]?

μόνον ἀπὸ τῶν ἐπιπληκτικῶν, καὶ ἐπιστρεπτικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προγνωστικῶν, ταῖς ἐκβάσεσι πειθόμενοι περὶ τοῦ θεῖον εἶναι Πνεῦμα τὸ προειρηκὸς, τὴν κατὰ τὸν λόγον εὐσέβειαν ἀσκοῦντες διατελῶσι πειθόμενοι τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις. Οἱ μὲν οὖν προφῆται ὅσα ἦν αὐτόθεν νοηθῆναι τοῖς ἀκούουσι χρήσιμα, καὶ συμβαλλόμενα τῇ τῶν ἠθῶν ἐπανορθώσει, χωρὶς πάσης ἐπικρύψεως, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, εἰρήκασιν· ὅσα δὲ μυστικώτερα ἦν, καὶ ἐποπτικώτερα, καὶ ἐχόμενα θεωρίας τῆς ὑπὲρ τὴν πάνδημον ἀκοὴν, ταῦτα δι' αἰνιγμάτων καὶ ἀλληγοριῶν, καὶ τῶν καλουμένων σκοτεινῶν λόγων, καὶ τῶν ὀνομαζομένων παραβολῶν ἢ παροιμιῶν, ἀπεφήναντο· ἵν' οἱ μὴ φυγοπονοῦντες, ἀλλὰ πάντα πόνον ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀναδεχόμενοι, ἐξετάσαντες, εὕρωσι, καὶ εὑρόντες, ὡς λόγος αἱρεῖ, οἰκονομήσωσιν. Ὁ δὲ γεννάδας Κέλσος, ὡσπερεὶ θυμωθεὶς ἐπὶ τῷ μὴ νενοηκέναι τοὺς τῶν προφητῶν (82) τοιούτους λόγους, ἐλοιδόρησεν αὐτοὺς, εἰπὼν, ὅτι *Ταῦτα ἐπανατεινάμενοι προστιθέασιν ἐφεξῆς ἄγνωστα, καὶ πάροιστρα, καὶ πάντῃ ἄδηλα, ὧν τὸ μὲν γνώρισμα* (83) *οὐδεὶς ἂν νοῦν ἔχων εὑρεῖν δύναιτο, ἀσαφῆ γὰρ καὶ τὸ μηδέν· ἀνοήτῳ δὲ ἢ γόητι παντὶ περὶ παντὸς ἀφορμὴν ἐνδίδωσιν ὅπῃ βούλεται τὸ λεχθὲν σφετερίζεσθαι.* Καὶ πανούργως μοι ἔδοξε ταῦτ' εἰρηκέναι, κωλύειν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, βουλόμενος τοὺς ἐντυγχάνοντας ταῖς προφητείαις βασανίζειν καὶ ἐξετάζειν αὐτῶν τὸν νοῦν· καὶ πέπονθέ τι πρᾶγμα παραπλήσιον τοῖς εἰποῦσι περί τινος προφήτου, εἰσελθόντος πρός τινα καὶ τὰ μέλλοντα προειπόντος αὐτῷ· *Τί εἰσῆλθεν ὁ ἐπίληπτος οὗτος πρὸς σέ;*

11. Equidem facile crediderim sapientiora, quam C quæ dicere possumus, afferri posse, quibus demonstretur in his mentitum esse Celsum, et prophetias divinitus inspiratas fuisse. Nos tamen, quoad per tenuitatem nostram licuit, id fecimus. Nam in nostris in Isaiam, Ezechielem et quosdam e duodecim commentariis, exposuimus ad verbum ea quæ Celsus fanatica vocat et inextricabilia. Cum autem Deus mihi, statuto sibi tempore, ampliorem sui verbi dederit intelligentiam, addam vel quæ vulgatis desunt, vel quæcunque potero illustrare. Sed et alii prudentes, si scrutari Scripturas velint, earum intellectum assequi poterunt. Equidem multis in locis revera obscuræ sunt, sed non absque ullo sensu, ut ait Celsus. Neque etiam stupidus aut impostor **702** eas explanare aut ad quamcunque D rem accommodare pro libitu poterit. Solus in Christo vere sapiens, par est ad evolvendam totam eorum seriem, quæ in prophetis obscure et involute dicta sunt, idque modo *spiritualia cum spiritualibus conferat* [90], et singula eorum quæ invenerit, usitata Scripturis loquendi ratione confirmet. Neque Celso fides habenda est dicenti se hujusmodi

Εἰκὸς μὲν οὖν εἶναι λόγους, πολλῷ τῆς ἡμετέρας ἕξεως σοφωτέρους, τοὺς δυναμένους ἀποδεικνύναι ψευδόμενον ἐν τούτοις τὸν Κέλσον, καὶ ἐνθέους τὰς προφητείας· πλὴν καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, πεποιήκαμεν, τὰ, ὥς φησι Κέλσος, πάροιστρα, καὶ πάντῃ ἄδηλα, πρὸς λέξιν διηγησάμενοι ἐν τοῖς πραγματευθεῖσιν ἡμῖν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, καὶ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ, καὶ εἴς τινας τῶν δώδεκα. Θεοῦ δὲ διδόντος τὴν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ προκοπὴν, καθ' οὓς βούλεται χρόνους, προστεθήσεται τοῖς ἤδη ὑπαγορευθεῖσιν εἰς ταῦτα ἤτοι τὰ λείποντα, ἢ ὅσα γ' ἂν φθάσωμεν σαφηνίσαι. Καὶ ἄλλοι δὲ, οἱ βουλόμενοι ἐξετάζειν τὴν Γραφὴν, νοῦν ἔχοντες τὸ γνῶμα (84) αὐτῆς εὑρεῖν ἂν δύναιντο· οὔσης πολλαχοῦ ἀληθῶς ἀσαφοῦς μὲν, οὐ μὴν, ὥς φησι Κέλσος, τὸ μηδέν. Ἀλλ' οὐδὲ δύναταί τις ἀνόητος ἢ γόης ἐξομαλίσαι ἢ ὅπῃ ποτὲ βούλεται τὸ λεχθὲν σφετερίσασθαι· μόνος δὲ καὶ πᾶς ὁ κατ' ἀλήθειαν ἐν Χριστῷ σοφὸς τὸν εἱρμὸν πάντα ἀποδῴη ἂν τῶν μετ' ἐπικρύψεως εἰρημένων ἐν ταῖς προφητείαις (85), *πνευματικὰ πνευματικοῖς συγκρίνων*, καὶ κατασκευάζων ἀπὸ τῆς συνηθείας τῶν Γραφῶν ἕκαστον τῶν εὑρισκομένων. Οὐ πιστευτέον δὲ τῷ Κέλσῳ λέγοντι τοιούτων ἀνθρώπων γεγονέναι αὐτή-

[89] IV Reg. IX, 11. [90] I Cor. II, 13.

(82) *Τῶν προφητῶν*. Hæc Guieto suspecta sunt.
(83) Codd. Reg. et Basil., γνώρισμα, Hœschel. et Spencer., γνῶμα.
(84) Libb. editi et mss. hoc loco habent, γνῶμα, licet supra mss. habeant, γνώρισμα.
(85) Codd. Reg. et Basileensis, ἐν τοῖς προφήταις.

κοον. Οὐδὲ γὰρ κατὰ τοὺς Κέλσου χρόνους γεγόνασί τινες προφῆται τοῖς ἀρχαίοις παραπλήσιοι· ἐπεὶ κἂν παραπλησίως τοῖς πάλαι γραφεῖσιν ἀνεγράφησαν καὶ ἑξῆς προφητεῖαι ὑπὸ τῶν ἀποδεξαμένων καὶ θαυμασάντων αὐτάς. Δοκεῖ δέ μοι πάντη δῆλον εἶναι τὸ τοῦ Κέλσου ψεῦδος, ὅτι, *Οἱ δῆθεν προφῆται, ὧν αὐτήκοος ἐγένετο, ἐλεγχθέντες ὑπὸ Κέλσου, ὡμολόγησαν αὐτῷ οὗτινος ἐδέοντο· καὶ ὅτι ἐπλάσσοντο λέγοντες ἀλλοπρόσαλλα.* Ἔδει δ' αὐτὸν καὶ ὀνόματα θεῖναι ὧν ἔφασκεν αὐτήκοος γεγονέναι· ἵνα ἐκ τῶν ὀνομάτων, εἴπερ εἶχεν εἰπεῖν, φανῇ τοῖς κρίνειν δυναμένοις, πότερον ἀληθῆ ἢ ψευδῆ ἔλεγεν.

Οἴεται δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἀπολογουμένους περὶ τῶν κατὰ τὸν Χριστὸν μηδὲν μὲν δύνασθαι πρὸς ἔπος λέγειν, ἐπὰν φαίνεταί τι πονηρὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἢ ἀκάθαρτον λεγόμενον περὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ μιαρόν. Διὸ καὶ, ὡς μηδεμιᾶς οὔσης ἀπολογίας, συνείρει ἑαυτῷ μυρία περὶ τῶν μὴ διδομένων. Εἰδέναι δὲ χρὴ, ὅτι καὶ οἱ βουλόμενοι κατὰ τὰς θείας ζῆν Γραφὰς, καὶ ἐπιστάμενοι, ὅτι, *Γνῶσις ἀσυνέτου ἀδιεξέταστοι λόγοι*, καὶ ἀναγνόντες τὸ, *Ἕτοιμοι ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ἡμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος*, οὐκ ἐπὶ μόνον τὸ προειρῆσθαι τάδε τινὰ καταφεύγουσιν· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰς δοκούσας ἀπεμφάσεις λύειν πειρῶνται, καὶ δεικνύναι οὐδὲν εἶναι πονηρὸν ἐν τοῖς λόγοις, οὐδ' αἰσχρὸν, οὐδ' ἀκάθαρτον, οὐδὲ μιαρόν· ἀλλὰ τοιοῦτον γίγνεσθαι, ὡς χρὴ ἐκδέχεσθαι τοῖς συνιεῖσι (86) τὴν θείαν Γραφήν. Ἐχρῆν δ' αὐτὸν ἀπὸ τῶν προφητῶν τὸ φαινόμενον ἐν αὐτοῖς πονηρὸν, ἢ τὸ δοκοῦν αὐτῷ αἰσχρὸν, ἢ τὸ νομιζόμενον αὐτῷ ἀκάθαρτον, ἢ ὃ ὑπελάμβανεν εἶναι μιαρὸν, παραθέσθαι, εἴπερ τοιαῦτα ἔβλεπεν ἐν τοῖς προφήταις εἰρημένα· πληκτικώτερος γὰρ ἂν ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν καὶ πρὸς ὃ ἐβούλετο ἀνυστικώτερος (87)· νυνὶ δὲ οὐ παρέθετο, ἀλλ' ἐπανατεινάμενος ἀπειλεῖ τοιαῦτα φαίνεσθαι ἐν ταῖς Γραφαῖς, καταψευδόμενος αὐτῶν. Πρὸς οὖν κενοὺς (88) ψόφους ὀνομάτων οὐδεὶς λόγος αἱρεῖ ἀπολογήσασθαι, ὑπὲρ τοῦ δεῖξαι, ὅτι οὐδὲν πονηρὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἢ ἀκάθαρτον, ἢ μιαρόν ἐστιν ἐν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις.

Ἀλλ' οὐδὲ *ποιεῖ ἢ πάσχει αἴσχιστα ὁ Θεὸς, οὐδὲ τῷ κακῷ διακονεῖται*, ὡς οἴεται Κέλσος· οὐδὲ γὰρ προείρηταί τι τῶν τοιούτων, κἂν λέγῃ αὐτὸς προειρῆσθαι. Ἔμελλε τὸν Θεὸν (89) τῷ κακῷ διακονεῖσθαι, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν αἴσχιστα, παραθέσθαι τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν εἰς τοῦτο λέξεις· καὶ μὴ μάτην μολύνειν ἐθέλειν τοὺς ἀκούοντας αὐτοῦ. Ἃ μὲν οὖν πείσεται Χριστὸς, προεῖπον οἱ προφῆται, καὶ τὴν αἰτίαν τιθέντες τοῦ, δι' ὃ πείσεται· καὶ ὁ Θεὸς ἠπίστατο ἅπερ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ πείσεται· πόθεν δ', ὅτι καὶ μιαρώτατα καὶ ἀκαθαρτότατα ταῦτ' ἦν; ὥς φησιν ὁ Κέλσος. Ἀλλὰ δόξει διδάσκειν πῶς μιαρώτατα καὶ ἀκαθαρτότατα ταῦτ' ἅττα ἦν, ἃ καὶ ὑπέ-

A homines audivisse. Neque enim Celsi ætate prophetæ veteribus similes exstiterunt : quandoquidem eorum prophetiæ ab iis qui eas accepissent et admirati essent, perinde fuissent conscriptæ atque veterum prophetiæ conscriptæ fuerunt. Sed manifesto videtur in mendacio deprehendi, cum ait *prophetas illos, quos ipse audivit, cum ab ipso urgerentur, confessos fuisse quid ipsis deficeret, et quæ ambigua dicebant, figmenta esse omnia.* Debuit enim eorum indicare nomina quos auditos sibi fuisse affirmat; ut ex nominibus, siquidem recensere illa posset, prudentes judicarent verane an falsa dixisset.

12. Arbitratur præterea eos qui prophetarum auctoritate causam Christi defendunt, nihil habere
B quod respondeant, cum quidpiam illis de Deo aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum dictum esse monstratur. Quamobrem quasi tum nulla reliqua esset defensio, permulta sibi pro concessis sumit quæ minime conceduntur. Sed scire oportet, eos, qui vitam e Scripturis componere statuunt, qui inde docti sunt illud : *Scientia imprudentis inscrutabilia verba* [91], et legerunt : *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est spe* [92], non hoc solum perfugium habere ut dicant hæc aut illa fuisse prænuntiata, sed etiam conari tollere quæ videntur absurda esse, ostendendo nihil in Scripturis esse nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum ; sed tale
C esse, quale accipi oportet ab iis qui divinam Scripturam intelligunt. Ipse vero debebat ex prophetis proferre quod ipsi visum fuerat aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum, siquidem in prophetis res ejusmodi viderat. Sic enim et vehementior fuisset oratio et ad finem ipsi propositum accommodatior. At nihil horum facit, tantum mera in Scripturas calumnia clamitat hæc omnia in illis videri. Ad inanem igitur vocum strepitum nihil necesse est nos respondere, ut ostendatur nihil nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum in prophetarum libris esse.

13. Neque etiam *turpissima facit, aut patitur Deus aut malo favet*, ut Celsus putat. **703** Nihil enim simile prædictum est, licet prædictum esse pronuntiet.
D E prophetis adducere debuit testimonia quæ Deum aut facere aut pati turpissima aut malo favere comprobarent, non vero auditorum aures vanis contaminare sermonibus. Quæ passurus esset Christus prædixerunt prophetæ, allata causa cur passurus esset. Deus etiam noverat quæ Christo patienda erant; at unde accepit Celsus hæc turpissima et sordidissima esse? Sed quomodo impurissima et sordidissima sint quæ Christus pertulit, forte videbitur docere his verbis : *Quid enim*, inquit, *aliud*

[91] Eccli. XXI, 18. [92] I Petr. III, 15.

(86) Iidem codd., τοῖς μὴ συνιεῖσι.
(87) Mss., ἀνυτικώτερος.
(88) Hœschel. in textu, καινούς.
(89) *Ἔμελλε τὸν Θεόν*, etc. Sic habent omnes mss. nec ferenda Spenceri audacia qui Hœschelii conjecturam in margine positam, textui suo inseruit hoc modo : Εἰ γὰρ ἔμελλεν ὁ Θεὸς τῷ κακῷ διακονεῖσθαι, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν αἴσχιστα, ἔδει παραθέσθαι.

admonitionibusque, sed etiam ex prædictionibus, A quas eventus docebat a divino Spiritu fuisse editas, conformem tali doctrinæ pietatem exercerent, legique et prophetis obtemperarent. Atque hanc ob causam, quæcunque audientibus ad morum emendationem utile erat primo aspectu intelligi, ea prophetæ juxta Dei voluntatem nulla obscuritate protulerunt; ea vero ænigmatum, allegoriarum, obscurarum locutionum, parabolarum, aut proverbiorum involucris texerunt, quæ arcanius quid et profundius haberent sensusque latentes ad vulgi captum non attemperatos; ut qui laborem non fugitant, sed virtutis veritatisque studio omnia sustinent, scrutati invenirent, et postquam invenissent, transferrent in usum quem ratio præscriberet. Sed strenuus ille Celsus quasi stomachans quod illa prophe- B tarum sensa non intellexerit, in illa invehitur: *Magnificis*, inquit, *hujusmodi promissis addunt ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens quidem eruere sensum potest, adeo obscura sunt et nullius sententiæ. At stupido cuique aut impostori locum dant illa ad quamcunque rem pro libitu accommodandi.* Quæ quidem mihi videtur vafre dixisse, ut, quantum in se est, lectores a perscrutando et introspiciendo prophetiarum intellectu revocaret: hac in re similis illis, qui de quodam propheta apud quemdam ingresso et res futuras prænuntiante dicebant: *Quid venit insanus iste ad te* [89]?

A μόνον ἀπὸ τῶν ἐπιπληκτικῶν, καὶ ἐπιστρεπτικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προγνωστικῶν, ταῖς ἐκβάσεσι πειθόμενοι περὶ τοῦ θεῖον εἶναι Πνεῦμα τὸ προειρηκὸς, τὴν κατὰ τὸν λόγον εὐσέβειαν ἀσκοῦντες διατελῶσι πειθόμενοι τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις. Οἱ μὲν οὖν προφῆται ὅσα ἦν αὐτόθεν νοηθῆναι τοῖς ἀκούουσι χρήσιμα, καὶ συμβαλλόμενα τῇ τῶν ἠθῶν ἐπανορθώσει, χωρὶς πάσης ἐπικρύψεως, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, εἰρήκασιν· ὅσα δὲ μυστικώτερα ἦν, καὶ ἐποπτικώτερα, καὶ ἐχόμενα θεωρίας τῆς ὑπὲρ τὴν πάνδημον ἀκοὴν, ταῦτα δι' αἰνιγμάτων καὶ ἀλληγοριῶν, καὶ τῶν καλουμένων σκοτεινῶν λόγων, καὶ τῶν ὀνομαζομένων παραβολῶν ἢ παροιμιῶν, ἀπεφήναντο· ἵν' οἱ μὴ φυγοπονοῦντες, ἀλλὰ πάντα πόνον ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀναδεχόμενοι, ἐξετάσαντες, εὕρωσι, B καὶ εὑρόντες, ὡς λόγος αἱρεῖ, οἰκονομήσωσιν. Ὁ δὲ γεννάδας Κέλσος, ὡσπερεὶ θυμωθεὶς ἐπὶ τῷ μὴ νενοηκέναι τοὺς τῶν προφητῶν (82) τοιούτους λόγους, ἐλοιδόρησεν αὐτοὺς, εἰπὼν, ὅτι *Ταῦτα ἐπανατεινάμενοι προστιθέασιν ἐφεξῆς ἄγνωστα, καὶ πάροιστρα, καὶ πάντη ἄδηλα, ὧν τὸ μὲν γνώρισμα* (83) *οὐδεὶς ἂν νοῦν ἔχων εὑρεῖν δύναιτο, ἀσαφῆ γὰρ καὶ τὸ μηδέν· ἀνοήτῳ δὲ ἢ γόητι παντὶ περὶ παντὸς ἀφορμὴν ἐνδίδωσιν ὅπη βούλεται τὸ λεχθὲν σφετερίζεσθαι*. Καὶ πανούργως μοι ἔδοξε ταῦτ' εἰρηκέναι, κωλύειν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, βουλόμενος τοὺς ἐντυγχάνοντας ταῖς προφητείαις βασανίζειν καὶ ἐξετάζειν αὐτῶν τὸν νοῦν· καὶ πέπονθέ τι πρᾶγμα παραπλήσιον τοῖς εἰποῦσι περί τινος προφήτου, εἰσελθόντος πρός τινα καὶ τὰ μέλλοντα προειπόντος αὐτῷ· *Τί εἰσῆλθεν ὁ ἐπίληπτος οὗτος πρὸς σέ;*

11. Equidem facile crediderim sapientiora, quam C quæ dicere possumus, afferri posse, quibus demonstretur in his mentitum esse Celsum, et prophetias divinitus inspiratas fuisse. Nos tamen, quoad per tenuitatem nostram licuit, id fecimus. Nam in nostris in Isaiam, Ezechielem et quosdam e duodecim commentariis, exposuimus ad verbum ea quæ Celsus fanatica vocat et inextricabilia. Cum autem Deus mihi, statuto sibi tempore, ampliorem sui verbi dederit intelligentiam, addam vel quæ vulgatis desunt, vel quæcunque potero illustrare. Sed et alii prudentes, si scrutari Scripturas velint, earum intellectum assequi poterunt. Equidem multis in locis revera obscuræ sunt, sed non absque ullo sensu, ut ait Celsus. Neque etiam stupidus aut impostor **702** eas explanare aut ad quamcunque D rem accommodare pro libitu poterit. Solus in Christo vere sapiens, par est ad evolvendam totam eorum seriem, quæ in prophetis obscure et involute dicta sunt, idque modo *spiritualia cum spiritualibus conferat* [90], et singula eorum quæ invenerit, usitata Scripturis loquendi ratione confirmet. Neque Celso fides habenda est dicenti se hujusmodi

C Εἰκὸς μὲν οὖν εἶναι λόγους, πολλῷ τῆς ἡμετέρας ἕξεως σοφωτέρους, τοὺς δυναμένους ἀποδεικνύναι ψευδόμενον ἐν τούτοις τὸν Κέλσον, καὶ ἐνθέους τὰς προφητείας· πλὴν καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, πεποιήκαμεν, τὰ, ὥς φησι Κέλσος, πάροιστρα, καὶ πάντη ἄδηλα, πρὸς λέξιν διηγησάμενοι ἐν τοῖς πραγματευθεῖσιν ἡμῖν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, καὶ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ, καὶ εἴς τινας τῶν δώδεκα. Θεοῦ δὲ διδόντος τὴν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ προκοπὴν, καθ' οὓς βούλεται χρόνους, προστεθήσεται τοῖς ἤδη ὑπαγορευθεῖσιν εἰς ταῦτα ἤτοι τὰ λείποντα, ἢ ὅσα γ' ἂν φθάσωμεν σαφηνίσαι. Καὶ ἄλλοι δὲ, οἱ βουλόμενοι ἐξετάζειν τὴν Γραφὴν, νοῦν ἔχοντες τὸ γνῶμα (84) αὐτῆς εὑρεῖν ἂν δύναιντο· οὔσης πολλαχοῦ ἀληθῶς ἀσαφοῦς μὲν, οὐ μὴν, ὥς φησι Κέλσος, τὸ μηδέν. Ἀλλ' οὐδὲ δύναταί τις D ἀνόητος ἢ γόης ἐξομαλίσαι ἢ ὅπη ποτὲ βούλεται τὸ λεχθὲν σφετερίσασθαι· μόνος δὲ καὶ πᾶς ὁ κατ' ἀλήθειαν ἐν Χριστῷ σοφὸς τὸν εἱρμὸν πάντα ἀποδῴη ἂν τῶν μετ' ἐπικρύψεως εἰρημένων ἐν ταῖς προφητείαις (85), *πνευματικὰ πνευματικοῖς συγκρίνων*, καὶ κατασκευάζων ἀπὸ τῆς συνηθείας τῶν Γραφῶν ἕκαστον τῶν εὑρισκομένων. Οὐ πιστευτέον δὲ τῷ Κέλσῳ λέγοντι τοιούτων ἀνθρώπων γεγονέναι αὐτή-

[89] IV Reg. IX, 11. [90] I Cor. II, 13.

(82) *Τῶν προφητῶν*. Hæc Guieto suspecta sunt.
(83) Codd. Reg. et Basil., γνώρισμα, Hœschel. et Spencer., γνῶμα.
(84) Libb. editi et mss. hoc loco habent, γνῶμα, licet supra mss. habeant, γνώρισμα.
(85) Codd. Reg. et Basileensis, ἐν τοῖς προφήταις.

κοον. Οὐδὲ γὰρ κατὰ τοὺς Κέλσου χρόνους γεγόνασί τινες προφῆται τοῖς ἀρχαίοις παραπλήσιοι· ἐπεὶ κἂν παραπλησίως τοῖς πάλαι γραφεῖσιν ἀνεγράφησαν καὶ ἑξῆς προφητεῖαι ὑπὸ τῶν ἀποδεξαμένων καὶ θαυμασάντων αὐτάς. Δοκεῖ δέ μοι πάντη δῆλον εἶναι τὸ τοῦ Κέλσου ψεῦδος, ὅτι, *Οἱ δῆθεν προφῆται, ὧν αὐτήκοος ἐγένετο, ἐλεγχθέντες ὑπὸ Κέλσου, ὡμολόγησαν αὐτῷ οὗτινος ἐδέοντο· καὶ ὅτι ἐπλάσσοντο λέγοντες ἀλλοπρόσαλλα.* Ἔδει δ' αὐτὸν καὶ ὀνόματα θεῖναι ὧν ἔφασκεν αὐτήκοος γεγονέναι· ἵνα ἐκ τῶν ὀνομάτων, εἴπερ εἶχεν εἰπεῖν, φανῇ τοῖς κρίνειν δυναμένοις, πότερον ἀληθῆ ἢ ψευδῆ ἔλεγεν.

Οἴεται δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἀπολογουμένους περὶ τῶν κατὰ τὸν Χριστὸν μηδὲν μὲν δύνασθαι πρὸς ἔπος λέγειν, ἐπὰν φαίνεταί τι πονηρὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἢ ἀκάθαρτον λεγόμενον περὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ μιαρόν. Διὸ καὶ, ὡς μηδεμιᾶς οὔσης ἀπολογίας, συνείρει ἑαυτῷ μυρία περὶ τῶν μὴ διδομένων. Εἰδέναι δὲ χρὴ, ὅτι καὶ οἱ βουλόμενοι κατὰ τὰς θείας ζῆν Γραφὰς, καὶ ἐπιστάμενοι, ὅτι, *Γνῶσις ἀσυνέτου ἀδιεξέταστοι λόγοι*, καὶ ἀναγνόντες τὸ, *Ἕτοιμοι ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ἡμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος*, οὐκ ἐπὶ μόνον τὸ προειρῆσθαι τάδε τινὰ καταφεύγουσιν· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰς δοκούσας ἀπεμφάσεις λύειν πειρῶνται, καὶ δεικνύναι οὐδὲν εἶναι πονηρὸν ἐν τοῖς λόγοις, οὐδ' αἰσχρὸν, οὐδ' ἀκάθαρτον, οὐδὲ μιαρόν· ἀλλὰ τοιοῦτον γίγνεσθαι, ὡς χρὴ ἐκδέχεσθαι τοῖς συνιεῖσι (86) τὴν θείαν Γραφήν. Ἐχρῆν δ' αὐτὸν ἀπὸ τῶν προφητῶν τὸ φαινόμενον ἐν αὐτοῖς πονηρὸν, ἢ τὸ δοκοῦν αὐτῷ αἰσχρὸν, ἢ τὸ νομιζόμενον αὐτῷ ἀκάθαρτον, ἢ ὃ ὑπελάμβανεν εἶναι μιαρὸν, παραθέσθαι, εἴπερ τοιαῦτα ἔβλεπεν ἐν τοῖς προφήταις εἰρημένα· πληκτικώτερος γὰρ ἂν ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν καὶ πρὸς ὃ ἐβούλετο ἀνυστικώτερος (87)· νυνὶ δὲ οὐ παρέθετο, ἀλλ' ἐπανατεινάμενος ἀπειλεῖ τοιαῦτα φαίνεσθαι ἐν ταῖς Γραφαῖς, καταψευδόμενος αὐτῶν. Πρὸς οὖν κενοὺς (88) ψόφους ὀνομάτων οὐδεὶς λόγος αἱρεῖ ἀπολογήσασθαι, ὑπὲρ τοῦ δεῖξαι, ὅτι οὐδὲν πονηρὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἢ ἀκάθαρτον, ἢ μιαρόν ἐστιν ἐν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις.

Ἀλλ' οὐδὲ *ποιεῖ ἢ πάσχει αἴσχιστα ὁ Θεὸς, οὐδὲ τῷ κακῷ διακονεῖται*, ὡς οἴεται Κέλσος· οὐδὲ γὰρ προείρηταί τι τῶν τοιούτων, κἂν λέγῃ αὐτὸς προειρῆσθαι. Ἔμελλε τὸν Θεὸν (89) τῷ κακῷ διακονεῖσθαι, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν αἴσχιστα, παραθέσθαι τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν εἰς τοῦτο λέξεις· καὶ μὴ μάτην μολύνειν ἐθέλειν τοὺς ἀκούοντας αὐτοῦ. Ἃ μὲν οὖν πείσεται Χριστὸς, προεῖπον οἱ προφῆται, καὶ τὴν αἰτίαν τιθέντες τοῦ, δι' ὃ πείσεται· καὶ ὁ Θεὸς ἠπίστατο ἅπερ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ πείσεται· πόθεν δ', ὅτι καὶ μιαρώτατα καὶ ἀκαθαρτότατα ταῦτ' ἦν; ὥς φησιν ὁ Κέλσος. Ἀλλὰ δόξει διδάσκειν πῶς μιαρώτατα καὶ ἀκαθαρτότατα ταῦτ' ἄττα ἦν, ἃ καὶ ὑπέ-

A homines audivisse. Neque enim Celsi ætate prophetæ veteribus similes exstiterunt : quandoquidem eorum prophetiæ ab iis qui eas accepissent et admirati essent, perinde fuissent conscriptæ atque veterum prophetiæ conscriptæ fuerunt. Sed manifesto videtur in mendacio deprehendi, cum ait *prophetas illos, quos ipse audivit, cum ab ipso urgerentur, confessos fuisse quid ipsis deficeret, et quæ ambigua dicebant, figmenta esse omnia.* Debuit enim eorum indicare nomina quos auditos sibi fuisse affirmat; ut ex nominibus, siquidem recensere illa posset, prudentes judicarent verane an falsa dixisset.

12. Arbitratur præterea eos qui prophetarum auctoritate causam Christi defendunt, nihil habere B quod respondeant, cum quidpiam illis de Deo aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum dictum esse monstratur. Quamobrem quasi tum nulla reliqua esset defensio, permulta sibi pro concessis sumit quæ minime conceduntur. Sed scire oportet, eos, qui vitam e Scripturis componere statuunt, qui inde docti sunt illud : *Scientia imprudentis inscrutabilia verba* [91], et legerunt : *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est spe* [92], non hoc solum perfugium habere ut dicant hæc aut illa fuisse prænuntiata, sed etiam conari tollere quæ videntur absurda esse, ostendendo nihil in Scripturis esse nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum ; sed tale C esse, quale accipi oportet ab iis qui divinam Scripturam intelligunt. Ipse vero debebat ex prophetis proferre quod ipsi visum fuerat aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum, siquidem in prophetis res ejusmodi viderat. Sic enim et vehementior fuisset oratio et ad finem ipsi propositum accommodatior. At nihil horum facit, tantum mera in Scripturas calumnia clamitat hæc omnia in illis videri. Ad inanem igitur vocum strepitum nihil necesse est nos respondere, ut ostendatur nihil nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum in prophetarum libris esse.

13. Neque etiam *turpissima facit, aut patitur Deus aut malo favet*, ut Celsus putat. **703** Nihil enim simile prædictum est, licet prædictum esse pronuntiet. D E prophetis adducere debuit testimonia quæ Deum aut facere aut pati turpissima aut malo favere comprobarent, non vero auditorum aures vanis contaminare sermonibus. Quæ passurus esset Christus prædixerunt prophetæ, allata causa cur passurus esset. Deus etiam noverat quæ Christo patienda erant; at unde accepit Celsus hæc turpissima et sordidissima esse? Sed quomodo impurissima et sordidissima sint quæ Christus pertulit, forte videbitur docere his verbis : *Quid enim*, inquit, *aliud*

[91] Eccli. xxi, 18. [92] I Petr. iii, 15.

(86) Iidem codd., τοῖς μὴ συνιεῖσι.
(87) Mss., ἀνυτικώτερος.
(88) Hœschel. in textu, καινούς.
(89) *Ἔμελλε τὸν Θεόν*, etc. Sic habent omnes mss. nec ferenda Spenceri audacia qui Hœschelii conjecturam in margine positam, textui suo inseruit hoc modo : Εἰ γὰρ ἔμελλεν ὁ Θεὸς τῷ κακῷ διακονεῖσθαι, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν αἴσχιστα, ἔδει παραθέσθαι.

erat Deo carnes ovium edere, fel aut acetum bibere, quam sordibus vesci? At ovillam carnem a Deo comesam non dicimus, et si Jesus comedere visus fuit, non comedit nisi quatenus corpus induerat. De felle et aceto quæ bibenda ipsi esse Propheta sic prædixerat : *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto* [93], jam supra diximus, et eadem sæpius iterare Celsus nos cogit; ii enim, qui insidias verbo veritatis struunt, semper fel suæ nequitiæ et suarum ad mala propensionum acetum porrigunt Christo et Filio Dei, qui postquam gustavit, non vult bibere [94].

14. Posthæc volens evertere fidem eorum qui propterea credunt quæ ad Jesum pertinent, quod prædicta sunt : *Age*, inquit, *si prophetæ magnum Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum, ut nihil odiosius dicam, prænuntiassent; num, quia sic prænuntiatum esset, idcirco necesse foret, Deum aut mori, aut servire, aut ægrotare, ut mortuus crederetur esse Deus? Sed hoc nunquam prophetæ prædixerint : est enim malum et impium. Non igitur spectandum est an prædixerint, an non prædixerint; sed an res honesta sit et Deo digna. Rei autem turpi et malæ, etiamsi omnes homines furore conciti prædixisse viderentur, ulla nunquam adjungenda fides est. Quomodo igitur pietas admittit, quæ isti tanquam Deo acciderunt?* Ex his videtur Celsus aliquo modo sensisse prophetias de Jesu editas magni esse momenti ad persuadendos auditores : sed illud dissipare conatur his verbis : *Non igitur spectandum est prædixerintne prophetæ an non prædixerint.* At si recta via et non fallaci quod dicitur aggredi voluisset, dicere eum oportebat : *Demonstrandum igitur res illas non fuisse prædictas, aut quæ de Christo prædicta sunt, suum in Jesu non habuisse exitum,* et quam habere se putabat demonstrationem inferre. Sic enim apparuisset quænam prophetiæ contineant quæ a nobis ad Jesum referuntur, et quomodo nostram interpretationem falsam esse probet : sic etiam cognoscere **704** licuisset, an strenue evertat quæ ex prophetis pro Jesu depromimus, an convictus sit impudentiæ, qui perspicuæ veritati, quasi veritas non esset, vim afferre voluerit.

15. Quoniam vero supponens impossibilia quædam et Deo male convenientia, ait : *Si hæc fuissent de summo Deo prædicta, an credi de Deo oporteret, eo quod prædicta fuerint?* Atque sic evincere putat, etiamsi veri fuerint prophetæ qui res hujusmodi de Dei Filio prædixerint, fieri non posse ut fides habenda sit iis quæ prædicta sunt, illum

A μεινεν· ἐπεί φησι· *Τί γὰρ ἄλλο ἦν Θεῷ τὸ προβάτων σάρκας ἐσθίειν, καὶ χολὴν, ἢ ὄξος πίνειν, πλὴν σκατοφαγεῖν;* Θεὸς δὲ καθ' ἡμᾶς προβάτων σάρκας οὐκ ἤσθιεν· ἵνα γὰρ καὶ δόξῃ, ὅτι ἤσθιεν, ὡς σῶμα φορῶν, ὁ Ἰησοῦς ἤσθιεν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς χολῆς καὶ τοῦ ὄξους προφητευθέντων ἐν τῷ· *Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος·* ἐν τοῖς ἀνωτέρω προειρηκότες ἀναγκαζόμεθα ὑπὸ τοῦ Κέλσου παλιλλογεῖν· ἀεὶ γὰρ οἱ τῷ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλεύοντες λόγῳ χολὴν τὴν ἀπὸ τῆς (90) ἑαυτῶν κακίας καὶ ὄξος τὸ ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπὶ τὰ φαῦλα τροπῆς προσάγουσι τῷ Χριστῷ καὶ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ (91)· ὃς γευσάμενος οὐ θέλει πιεῖν.

Εἶτα μετὰ ταῦτα, βουλόμενος ἀνατρέπειν τὴν
B πίστιν τῶν, διὰ τὸ προπεφητεῦσθαι, παραδεξαμένων τὰ τοῦ Ἰησοῦ, φησί· *Φέρε, ἐὰν προείπωσιν οἱ προφῆται τὸν μέγαν Θεὸν, ἵνα μηδὲν ἄλλο φορτικώτερον εἴπω, δουλεύσειν, ἢ νοσήσειν, ἢ ἀποθανεῖν· τεθνήξεσθαι δεήσει τὸν Θεὸν, ἢ δουλεύσειν, ἢ νοσήσειν, ἐπειδὴ προείρητο· ἵνα πιστευθῇ ἀποθανὼν, ὅτι Θεὸς ἦν; Ἀλλ' οὐκ ἂν προείποιεν τοῦτο οἱ προφῆται· κακὸν γάρ ἐστι καὶ ἀνόσιον· οὐκοῦν οὔτ' εἰ προεῖπον, οὔτ' εἰ μὴ προεῖπον, σκεπτέον· ἀλλὰ εἰ τὸ ἔργον ἄξιόν ἐστι Θεοῦ καὶ καλόν. Τῷ δ' αἰσχρῷ καὶ κακῷ, κἂν πάντες ἄνθρωποι μαινόμενοι προλέγειν δοκῶσιν, ἀπιστητέον. Πῶς οὖν τὰ περὶ τοῦτον, ὡς περὶ Θεὸν, πραχθέντα ἐστὶν ὅσια;* φαίνεται δὴ διὰ τούτων ἰσχυρὸν
C μέν τι πρὸς πειθὼ τῶν ἀκουόντων ὑπονενοηκέναι τὸ περὶ τοῦ προπεφητεῦσθαι τὸν Ἰησοῦν κεφάλαιον· ἄλλῳ δὲ πιθανῷ πειρᾶσθαι ἀνατρέπειν τὸν λόγον, φάσκων· *Οὐκοῦν οὔτ' εἰ προεῖπον, οὔτ' εἰ μὴ προεῖπον, σκεπτέον.* Ἐχρῆν δ', εἴπερ μὴ παραλογιστικῶς, ἀλλ' ἀποδεικτικῶς ἐβούλετο ἐνστῆναι τῷ λεγομένῳ, εἰπεῖν· *Οὐκοῦν ἀποδεικτέον ὅτι οὐ προεῖπον· ἢ οὐ, καθὼς προεῖπον, τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ πεπλήρωται ἐν τῷ Ἰησοῦ λεχθέντα·* καὶ ἐπιφέρειν τὴν δοκοῦσαν αὐτῷ ἀπόδειξιν. Οὕτω γὰρ ἐφαίνετο ἂν, τίνα μὲν αἱ προφητεῖαι λέγουσιν ὑφ' ἡμῶν ἀναφερόμενα ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, πῶς δὲ οὗτος ψευδοποιεῖ τὴν ἐκδοχὴν ἡμῶν· καὶ εὑρεθῇ ἂν, πότερον γενναίως ἀνατρέπει τὰ ὑφ' ἡμῶν φερόμενα ἀπὸ τῶν προφητῶν εἰς τὸν περὶ τοῦ Ἰησοῦ λόγον, ἢ
D ἁλίσκεται ἀναισχύντως βιάζεσθαι θέλων τὴν τῆς ἀληθείας ἐνάργειαν, ὡς οὐκ ἀλήθειαν.

Ἐπεὶ δ' ἀδύνατά τινα καὶ ἀπρεπῆ Θεῷ καθ' ὑπόθεσιν τιθείς φησιν· *Εἰ ταῦτα προφητεύοιτο περὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ, ἆρ', ἐπεὶ προλέγεται, πιστεύειν* (92) *δεῖ τὰ τοιαῦτα περὶ Θεοῦ;* Καὶ νομίζει κατασκευάζεσθαι, ὅτι, κἂν ἀληθῶς ὦσι προειρηκότες οἱ προφῆται περὶ Υἱοῦ Θεοῦ τοιαῦτα, ἀδύνατον ἦν αὐτὸν παθεῖν ἢ δρᾶσαι χρῆναι πιστεύειν τοῖς προει-

[93] Psal. LXVIII, 22. [94] Matth. XXVII, 34.

(90) Libb. editi in textu, ἣν ἀπὸ τῆς, ad marginem vero, τὴν ἀπὸ τῆς, rectius. Paulo post mss., ἐπὶ τὰ φαῦλα τροπῆς. Libb. editi, ἐπὶ τὰ φαῦλα ῥοπῆς.

(91) Codex Regius, τῷ Χριστῷ καὶ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Codex Basileensis, τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ. Hœschel. et Spencer., τῷ Κυρίῳ τοῦ Θεοῦ. Ibidem codd. Reg. et Basileensis, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

(92) Codd. Reg. et Basileensis, πιστεύειν. Libb. editi, πιστεύεσθαι.

ρημένοις· λεκτέον, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ ἄτοπος οὖσα ποιῆσαι ἂν συνημμένα εἰς τὰ ἀλλήλοις ἀντικείμενα λήγοντα· ὅπερ οὕτω δείκνυται. Εἰ οἱ ἀληθῶς προφῆται τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ δουλεύειν, ἢ νοσεῖν ἀεὶ (93), ἢ τεθνήξεσθαι φήσουσι τὸν Θεὸν, συμβήσεται ταῦτα περὶ τὸν Θεόν· ἀψευδεῖν γὰρ ἀνάγκη τοὺς τοῦ μεγάλου Θεοῦ προφήτας· ἀλλὰ καὶ εἰ οἱ ἀληθῶς προφῆται τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ τὰ αὐτὰ ταῦτά φασιν, ἐπεὶ τὰ τῇ φύσει ἀδύνατα οὐκ ἔστιν ἀληθῆ· οὐκ ἂν συμβαίη περὶ τὸν Θεὸν, ἃ λέγουσιν οἱ προφῆται, ἀληθῆ. Ὅταν δὲ δύο συνημμένα λήγῃ εἰς τὰ ἀλλήλοις ἀντικείμενα τῷ καλουμένῳ διὰ δύο προφητικῶν (94) θεωρήματι, ἀναιρεῖται τὸ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς συνημμένοις ἡγούμενον· ὅπερ ἐν τούτοις ἐστὶ τὸ, προλέγειν τοὺς προφήτας τὸ μέγαν Θεὸν δουλεύσειν, ἢ νοσήσειν, ἢ τεθνήξεσθαι. Συνάγεται οὖν τὸ, Οὐκ ἄρα προεῖπον οἱ προφῆται τὸν μέγαν Θεὸν δουλεύσειν, ἢ νοσήσειν, ἢ τεθνήξεσθαι· καὶ ὑπάγεταί γε ὁ λόγος τρόπῳ τοιούτῳ· Εἰ τὸ πρῶτον, καὶ τὸ δεύτερον· εἰ οὐ τὸ πρῶτον, οὐ τὸ δεύτερον (95)· οὐκ ἄρα τὸ πρῶτον. Φέρουσι δὲ καὶ ἐπὶ ὕλης τὸν τρόπον (96) τοῦτον

A nempe talia aut facturum aut passurum esse; respondendum est hanc ejus suppositionem absurdam esse, ut quæ connexa ponat, quæ in contraria consequentia desinunt: quod sic demonstratur. Si veri prophetæ prædixerint summum Deum, aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse; hæc Deo evenient: nam a prophetis magni Dei vera dici necessum est. Sed et si veri prophetæ summi Dei eadem hæc dicunt, quoniam quæ natura sunt impossibilia, vera non sunt, Deo non evenient quæ vere dicunt prophetæ. Jam vero quoties connexa in duo contraria consequentia desinunt argumento quod per duo connexa appellatur, antecedens utriusque connexi evertitur: quod quidem in re de qua agitur istud est, prædixisse prophetas magnum B Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse. Colligitur itaque: Ergo prophetæ non prædixerunt Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse, collectioque fit hunc in modum: si primum est, est et secundum: **705** si primum non est, secundum non est.

(93) *Δουλεύειν, ἢ νοσεῖν ἀεί*. Lego δουλεύσειν ἢ νοσήσειν. Ibidem pro φήσουσι Hœschelius et mss. habent φήσομεν. Verumtamen ad marginem codicis Basileensis legitur ex correctione φήσοιεν, quæ lectio videretur præferenda si plurium manuscriptorum auctoritate firmaretur.

(94) *Διὰ δύο προφητικῶν*. Lege διὰ δύο τροπικῶν, ut recte monuit doctissimus Henricus Valesius epistola ad Sarravium. Fallitur Stephanus *le Moyne* qui in notis ad *Varia sacra*, pag. 498, in hoc Origenis loco τρόπων pro τροπικῶν legere maluit. Τοῦ C διὰ δύο τροπικῶν θεωρήματος meminit Sextus Empiricus in lib. II *Pyrrhon. hypotypos.*, novæ edit. Lipsiensis pag. 66: Ὥσπερ γὰρ ὁ μὴ εἰδὼς εἰ τύχοι, τί ἐστιν τὸ καθ' ὃ περιαιρουμένου, ἢ τὸ διὰ δύο τροπικῶν θεώρημα, οὐδὲ εἰπεῖν τι δύναται περὶ αὐτῶν. *Quemadmodum enim is qui ignorat, exempli gratia, quid sit argumentum eversi secundum quid, vel argumentum per duo connexa, ne dicere quidem de ipsis quidquam potest.* — *Cum autem*, inquit doctissimus Joan. Albertus Fabricius Not. in hunc locum, *ex Joan. Philopon. in* I *priorum Analyticorum constet* τροπικόν *Stoicis dictam esse propositionem connexam in syllogismo hypothetico, consentaneum est* διὰ δύο τροπικῶν θεώρημα *esse argumentum quo bina connexa sibi opponuntur: talia nempe quæ vel ex duobus contrariis antecedentibus idem colligunt consequens hoc modo: si est A, est B, et si non est A, est B; atqui aut est A, aut non est A, ergo est B. Vel quæ ex eodem antecedente duo contraria colligunt consequentia, atque inde antecedens ipsum evertunt.* D Quid aiebat Celsus? Si prophetæ, inquit, prædixerint summum omnium Deum serviturum esse, aut ægrotaturum, aut moriturum: num idcirco necesse erit illum et servire et ægrotare, et mori, ut mortuus Deus esse credatur? Sed profecto nec prophetæ hæc unquam prædixerunt: sunt enim impia et a ratione prorsus aliena. Proinde, non quid prophetæ prædixerint, quid minime prædixerint, disquirendum est; sed utrum id quod prædixerunt, majestati divinæ conveniat. Nam si id indecorum ac turpe est; tametsi omnes homines, furore correpti, id prædixerint, fidem nunquam merebitur. Respondet Origenes in hac Celsi argumentatione deprehendi connexa, quæ desinunt in consequentia sibi invicem opposita ac repugnantia hoc modo: Si, inquit, veri prophetæ summi Dei prædixerint illum esse serviturum ac moriturum, necessario hæc fient, quandoquidem veri sunt prophetæ Dei. Rursus, si iidem prophetæ ista de Deo pronuntiaverint, non evenient, quippe cum sint naturæ divinæ contraria. Hæc sunt duo connexa, quorum consequentia sibi invicem repugnant, evenient scilicet et non evenient. Quotiescunque autem, ait Origenes, in duobus connexis idem est antecedens, sed consequentia sibi invicem repugnant, tunc antecedens, quod commune est in duobus connexis refelli solet argumentatione illa, quam Stoici διὰ δύο τροπικῶν vocant, et cujus exemplum hoc loco affert. At vero, inquit doctissimus Valesius, *hæc Origenis responsio subtilior videtur esse quam verior: neque enim Celsus ita argumentabatur ut vult Origenes: sed hoc aiebat Celsus non esse attendendum an prophetæ aliquid de Deo prædixerint, an non; sed illud præcipue inquiri oportere, utrum honesta et pia, et quæ conveniant majestati divinæ ab iis pronuntiata sint: sin minus, eorum prædictiones nihilo pluris esse faciendas, quam furiosorum hominum sermones. Quæ quidem argumentatio validissima est ad convellendam fidem Christianorum de Christo, quæ vaticiniis prophetarum præcipue nitebatur. Hoc igitur probare debebat Origenes, et omnes ingenii nervos eo intendere, ut demonstraret quæcunque a prophetis nostris de Christo essent pronuntiata, pia esse, ac honesta, nec a ratione, nec a majestate divina abhorrere.* Atqui, pace tanti viri dixerim, id ab Origene præstitum est, siquidem num. 13, 16 et 17, declarat ea omnia quæ, licet a prophetis prædicta, Celsus Deo indigna existimabat, non utique Jesum quatenus Deus, sed quatenus homo erat, pertulisse; ac proinde nihil quod Deo minime conveniat, fuisse a prophetis prædictum, tanquam Deo eventurum. Cæterum verisimile est Stoicos etiam habuisse argumenti genus quod διὰ τριῶν τροπικῶν appellarunt, non modo quia in Galeni loco lib. II *De dogmatibus Hippocratis et Platonis*, t. I edit. Græcæ Basil. p. 254, vers. ultimo, videtur legendum: νυνὶ δὲ πῶς μὲν οἱ διὰ δύο τροπικῶν ἢ τριῶν ἀναλύονται συλλογισμοί, licet Valesius vocabulum τριῶν jubet delere, sed etiam Laertius VII, 191, inter Chrysippi scripta memorat librum *Περὶ τοῦ διὰ τριῶν*. Vide Sarravii epistolam qua Valesio respondet. Exstat inter ejus epistolas Arausioni ann. 1654 editas, pag. 184.

(95) Valesius expungit primo loco particulam negantem, et legit, εἰ τὸ πρῶτον, οὐ τὸ δεύτερον.

(96) *Τρόπον*. Valesius legit, τύπον.

Ergo nec primum. Super hac materia exemplum hujuscemodi affertur a Stoicis. Si scis te esse mortuum, es mortuus. Si scis te mortuum esse, mortuus non es. Unde sequitur : Ergo non scis te esse mortuum. Sic autem connexa probant : si scis te mortuum esse, est id quod scis : certum est igitur te esse mortuum. Et rursus, si scis te mortuum esse, hoc ipsum quod mortuus es, est id quod scis. Atqui mortuus nihil scit. Igitur si scis te mortuum esse, te mortuum non esse evidens est : cui utrique connexo consequens est, ut ante dixi, nescis te esse mortuum. Eodem prope vitio laborat Celsi suppositio, quæ superius a nobis recitata est.

16. Sed quæ in Celsi suppositione deprehendimus, ea prophetiis de Jesu similia non sunt. Neque enim illæ prædixerunt Deum cruci affixum iri, cum de eo qui mortem subiit, dicant : *Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonora et deficiens præ filiis hominum, homo in plaga et dolore, et sciens ferre infirmitatem* [95]. Vide ut sapienter dixerint hominem esse qui humana passus est. Et Jesus ipse cum apprime sciret id quod moriturum erat, hominem esse, suis insidiatoribus ait : *Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum quam audivi a Deo* [96]. Quod si quid divinum erat in illo homine quem assumpsisse intelligebatur, nimirum Unigenitus Dei [97], *primogenitus omnis creaturæ* [98]; ille qui de se dicit : *Ego sum veritas ;* et : *Ego sum vita* [99]; et : *Ego sum ostium* [1]; et : *Ego sum via ;* et : *Ego sum panis vivus qui de cœlo descendi* [2]; de eo ejusque natura longe alia ratione judicandum est ac de homine qui in Jesu esse intelligitur. Unde nullum Christianum videas vel inter simplicissimos et exquisitioribus studiis minime innutritos, qui dicant mortuam esse veritatem, aut vitam, aut viam, aut panem vivum qui de cœlo descendit, aut resurrectionem. Ait enim se esse resurrectionem ille, qui in homine quo Jesus indutus videbatur, docebat istud : *Ego sum resurrectio* [3]. Sed neque nostrum ullus est ita mente captus, ut dicat : *Vita mortua est, mortua est resurrectio.* Locum fortasse haberet Celsi suppositio, si diceremus a prophetis fuisse prædictum fore, ut aut Deus verbum, aut veritas, aut vita, aut resurrectio, aut quid aliud eorum, quæ Dei Filius esse se prædicat, moreretur.

17. Hoc igitur loco id unum Celsi verum est :

οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, λέγοντες τό· Εἰ ἐπίστασαι (97) ὅτι τέθνηκας, ἀκολουθεῖ τὸ, Οὐκ ἄρα ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας. Τὸν τρόπον δὲ τοῦτον κατασκευάζουσι τὰ συνημμένα· Εἰ ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας, ἔστιν ὃ ἐπίστασαι· ἔστιν ἄρα τὸ, τέθνηκας. Καὶ πάλιν, Εἰ ἐπίστασαι ὅτι οὐ τέθνηκας (98), καὶ ἔστιν ὃ ἐπίστασαι, οὐ τέθνηκας. Ἐπεὶ δὲ ὁ τεθνηκὼς ἐπίσταται (99), δῆλον ὅτι, εἰ ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας, οὐ τέθνηκας. Καὶ ἀκολουθεῖ, ὡς προεῖπον, ἀμφοτέροις τοῖς συνημμένοις τὸ, Οὐκ ἄρα ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας. Τοιοῦτόν τί ἐστι καὶ περὶ τὴν Κέλσου ὑπόθεσιν, λέγοντος ἣν προεξεθέμεθα λέξιν.

Ἀλλ' οὐδ' ἅπερ ἐν ὑποθέσει παρειλήφαμεν (1) παραπλήσιά ἐστι ταῖς περὶ Ἰησοῦ προφητείαις. Οὐ γὰρ προεῖπον αἱ προφητεῖαι Θεὸν σταυρωθήσεσθαι, αἵτινές φασι περὶ τοῦ ἀναδεξαμένου τὸν θάνατον· *Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ πόνῳ, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν.* Ὅρα οὖν, σαφῶς (2) ἄνθρωπον εἰρήκασι τὸν πεπονθότα ἀνθρώπινα. Καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς εἰδὼς Ἰησοῦς, ὅτι τὸ ἀποθνῆσκον ἄνθρωπος ἦν, φησὶ πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύοντας αὐτῷ· *Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ* (3). Εἰ δέ τι θεῖον ἐν τῷ κατ' αὐτὸν νοουμένῳ ἀνθρώπῳ ἐτύγχανεν, ὅπερ ἦν ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ *Πρωτότοκος πάσης κτίσεως*, ὁ λέγων· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*, καὶ, *Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ*, καὶ, *Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα*, καὶ, *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός*, καὶ, *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς*· ἄλλος δήπου ὁ περὶ τούτου καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λόγος ἐστὶ παρὰ τὸν περὶ τοῦ νοουμένου κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἀνθρώπου. Διόπερ οὐδ' οἱ πάνυ ἁπλούστατοι καὶ λόγοις οὐκ ἐντεθραμμένοι ἐξεταστικοῖς Χριστιανοὶ εἴποιεν ἂν τεθνηκέναι τὴν ἀλήθειαν, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὴν ὁδὸν, ἢ τὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα ζῶντα ἄρτον, ἢ τὴν ἀνάστασιν· φησὶ γὰρ ἑαυτὸν ἀνάστασιν εἶναι ὁ ἐν τῷ φαινομένῳ ἀνθρώπῳ κατὰ τὸν Ἰησοῦν διδάξας τὸ, *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις*. Ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς οὕτως ἐμβρόντητος ἡμῶν ἐστιν, ἵν' εἴπῃ· *Τέθνηκεν ἡ ζωὴ, ἢ τέθνηκεν ἡ ἀνάστασις*. Ἦν δ' ἂν τὸ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Κέλσου χώραν ἔχον, εἰ ἐφάσκομεν προειρηκέναι τοὺς προφήτας τεθνήξεσθαι τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ τὴν ἀλήθειαν, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὴν ἀνάστασιν, ἢ τι τῶν ἄλλων, ἅ φησιν εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Ἀληθεύει οὖν ἐν μόνῳ κατὰ τὸν τόπον ὁ Κέλ-

[95] Isa. LII, 2, 3. [96] Joan. VIII, 40. [97] Joan. I, 14. [98] Coloss. I, 15. [99] Joan. XIV, 6. [1] Joan. X, 9. [2] Joan. VI. 50. [3] Joan. XI, 25.

(97) *Εἰ ἐπίστασαι*, etc. Deest alterum e connexis, monente Valesio. Sic igitur restitue : Εἰ ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας, τέθνηκας. Εἰ ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας, οὐ τέθνηκας. Mox Boherellus addit *καὶ* ante ἀκολουθεῖ.

(98) *Οὐ τέθνηκας*. Bene Valesius delet οὐ. Sequentia vero, καὶ ἔστιν ὃ ἐπίστασαι, οὐ τέθνηκας, sic corrigit, ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας. At Boherellus, pro istis, καὶ ἔστιν ὅ, quæ Valesius omnino delet, hæc reponenda putat, τοῦτο ἄρα. Ut sit, τοῦτο ἄρα ἐπίστασαι, ὅτι τέθνηκας.

(99) *Ἐπίστασαι.* Bene Valesius, οὐδὲν ἐπίστασαι.

(1) Hœschelius in textu, ἐν ὑποθέσεσι παρειλήφαμεν. Boherellus pro παρειλήφαμεν, legit παρείληφε.

(2) *Ὅρα οὖν σαφῶς*. Lege cum Boherello, ὅρα ὡς σαφῶς, vel cum Guieto, ὅρα οὖν πῶς σαφῶς.

(3) Hœschelius in textu, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

σος τῷ, *Ἀλλ' οὐκ ἂν προεῖποιεν τοῦτο οἱ προφῆται· κακὸν γάρ ἐστι καὶ ἀνόσιον*. Τί δὲ τοῦτο ἢ ὅτι ὁ μέγας Θεὸς δουλεύσει ἢ τεθνήξεται; Ἄξιον δὲ Θεοῦ ἐστι τὸ προφητευθὲν ὑπὸ τῶν προφητῶν, ὅτι τῆς θείας φύσεως ἀπαύγασμα καὶ χαρακτήρ τις ἐν ἀνθρωπούσῃ (4) ψυχῇ ἱερᾷ τῇ τοῦ Ἰησοῦ συνεπιδημήσει τῷ βίῳ, ἵνα σπείρῃ λόγον οἰκειοῦντα τῷ τῶν ὅλων Θεῷ τὸν παραδεξάμενον (5) αὐτὸν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καὶ γεωργήσαντα, καὶ ἐπὶ τέλος ἀγαγόντα πάντα, οὗ (6) τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ ἔχει τοῦ ἐν ἀνθρώπου σώματι καὶ ψυχῇ ἐσομένου Θεοῦ Λόγου. Οὕτω δ' ἔσται, ὡς μὴ ἀποκεκλεῖσθαι τὰς αὐγὰς αὐτοῦ ἐν ἐκείνῳ μόνῳ, μηδ' ὀνομάζεσθαι (7), ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐστι τὸ τῶν αὐγῶν τούτων παρεκτικὸν φῶς, Θεὸς Λόγος ὤν. Τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τοίνυν, καθὸ μὲν νενόηται θεότητι ἐν αὐτῷ πραχθέντα, ἐστὶν ὅσια, καὶ οὐ μαχόμενα τῇ περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοίᾳ· καθὸ δὲ ἄνθρωπος ἦν, παντὸς μᾶλλον ἀνθρώπου κεκοσμημένος τῇ ἄκρᾳ μετοχῇ τοῦ Αὐτολόγου, καὶ τῆς αὐτοσοφίας, ὑπέμεινεν, ὡς σοφὸς καὶ τέλειος, ἅπερ ἐχρῆν ὑπομεῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ τῶν λογικῶν (8), πάντα πράττοντα. Καὶ οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἀποτεθνηκέναι τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ οὐ μόνον παράδειγμα ἐκκεῖσθαι τοῦ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ γὰρ καὶ εἰργάσθαι ἀρχὴν καὶ προκοπὴν τῆς καταλύσεως τοῦ πονηροῦ καὶ διαβόλου, πᾶσαν τὴν γῆν νενεμημένου. Σημεῖα δὲ τῆς καθαιρέσεώς εἰσιν αὐτοῦ οἱ διὰ τὴν ἐπιδημίαν Ἰησοῦ πανταχόθεν φυγόντες μὲν τοὺς κατέχοντας αὐτοὺς δαίμονας, διὰ δὲ τοῦ ἠλευθερῶσθαι ἀπὸ τῆς ὑπ' ἐκείνους δουλείας ἀνατιθέντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ καὶ τῇ, κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτοῖς, καθαρωτέρᾳ ὁσημέραι εἰς αὐτὸν εὐσεβείᾳ.

Ἑξῆς δὲ τούτοις τοιαῦτά φησιν ὁ Κέλσος· *Ἐκεῖνο δ' οὐκ ἐνθυμηθήσονται πάλιν; Εἰ προεῖπον οἱ τοῦ Ἰουδαίων Θεοῦ προφῆται, τοῦτον ἐκείνου παῖδα ἐσόμενον, πῶς ἐκεῖνος μὲν διὰ Μωϋσέως νομοθετεῖ πλουτεῖν, καὶ δυναστεύειν, καὶ καταπιμπλάναι τὴν γῆν, καὶ καταφονεύειν τοὺς πολεμίους ἡβηδὸν, καὶ παγγενεὶ κτείνειν, ὅπερ καὶ αὐτὸς ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν Ἰουδαίων, ὥς φησι Μωϋσῆς, ποιεῖ, καὶ πρὸς ταῦτα, ἂν μὴ πείθωνται, διαῤῥήδην αὐτοὺς τὰ τῶν πολεμίων δράσειν, ἀπειλεῖ· ὁ δ' Υἱὸς ἄρα αὐτοῦ, ὁ Ναζωραῖος ἄνθρωπος, ἀντινομοθετεῖ, μηδὲ παριτητὸν εἶναι πρὸς τὸν Πατέρα τῷ πλουτοῦντι, ἢ φιλαρχιῶντι, ἢ σοφίας ἢ δόξης ἀντιποιουμένῳ· δεῖν δὲ σίτων μὲν καὶ ταμείου μὴ μᾶλλόν τι φροντίζειν ἢ τοὺς κόρακας, ἐσθῆτος δὲ ἧττον ἢ τὰ κρίνα· τῷ δ' ἅπαξ τυπτήσαντι*

A *Neque hoc prædixerint prophetæ. Est enim* 706 *malum et impium.* Quid autem istud est aliud quam serviturum aut moriturum esse magnum Deum? At Deo dignum est id quod a prophetis prædictum fuit, divinæ naturæ splendorem et characterem in hanc vitam cum sacra anima corpus Jesu animante venturum esse ut doctrinam spargeret quæ universorum Deo reconciliaret quicunque eam in anima sua receptam excoleret, et quæ ad felicitatem eos omnes perduceret qui virtutem in se haberent illius Dei Verbi, quod in corpore et anima hominis futurum erat; sed ita tamen ut ejus radii in illo solo non concludantur; neque credatur Deus verbum lumen talibus coruscans radiis alibi non esse.
B Igitur si spectetur Jesus ratione divinitatis quæ in eo erat, ea quæ ut Deus fecit, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant; quatenus autem homo erat præ cæteris ornatus summa Verbi ipsius et sapientiæ ipsius participatione, passus est ut sapiens et perfectus quæcunque oportebat pati eum, qui generis humani aut etiam naturarum intelligentium gratia omnia faciebat. Ac nihil absurdum est hominem esse mortuum, et ejus mortem esse non modo exemplum mortis pro pietate obeundæ, sed etiam causam quæ incepit et pergit porro profligare malum illum et diabolum, qui sibi terram universam subjecerat. Hunc enim profligari argumento sunt quicunque propter adventum Jesu a dæmonum imperio se submovent, et ab ejus servitute liberati se
C Deo devovent, atque pro viribus puriori in dies pietati student.

18. Hæc sequuntur Celsi verba : *Nonne istud rursus advertent? Si prophetæ Dei Judæorum prædixerint hunc fore illius filium, quomodo ille per Moysem jubet divitias parare, dominari, terram implere, hostes internecioni dare, nemini vel impuberi parcere, id quod teste Moyse fecit ipse in oculis Judæorum, quomodo præterea minatur se, ni ita fecerint, eos hostium loco habiturum : ejus vero filius, homo ille Nazaræus, fert leges contrarias, omnem ad Patrem aditum præclusum iri diviti, amanti dominationem, sapientiam, gloriam· hominibus non*
D *magis quam corvis cibum et penu curæ esse debere; minus eis curandum esse de vestitu quam liliis; ei qui semel percussit, se* 707 *percutiendum rursus præbere se oportere? Moysesne an Jesus mentitur? Num Pater, mittens illum, oblitus erat quæ Moysi*

(4) *Ἐνανθρωπούσῃ*. Mallet Guietus, ἐνανθρωπῶν.

(5) *Παραδεξάμενον*. Mallet Guietus παραδεξόμενον αὐτὸν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καὶ γεωργήσοντα, καὶ ἐπὶ τέλος ἄξοντα. Boherello nihil mutandum videtur, sed ista verba, καὶ ἐπὶ τέλος ἀγαγόντα explicanda putat ex Heb. II, 10, ut jungantur cum λόγον οἰκειοῦντα, non vero cum γεωργήσαντα.

(6) *Πάντα οὗ*. Ad oram libb. editorum scribitur παντός. Lego cum Boherello πάντα ὅς, Guietus autem πᾶν τὸ οὗ τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ ἔχει ὁ ἐν ἀνθρώπου σώματι καὶ ψυχῇ ἐσόμενος Θεοῦ λόγος. Mox dubitat annon etiam scribendum sit : Οὕτω δ' ἔσται τῷ μὴ ἀποκεκλεῖσθαι τὰς αὐγὰς αὐτοῦ ἐν ἐκείνῳ μόνῳ· μηδὲ νομίζεσθαι, ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐστι τὸ τῶν αὐγῶν τούτων παρεκτικὸν φῶς, Θεὸς Λόγος ὤν. Τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τοίνυν, καθ' ὃ μὲν νενόηται θεότητι ἐν αὐτῷ πραχθέντα, ἐστὶν ὅσια, καὶ, etc.

(7) *Μηδ' ὀνομάζεσθαι*. Sic Hœschelius in textu, et omnes mss. Spencerus vero Hœschelianam conjecturam quæ erat in margine textui suo inseruit μηδὲ νομίζεσθαι.

(8) *Ἢ καὶ τῶν λογικῶν*. Vide Huetium lib. II *Origenianorum*, quæst. 3, num. 20 et seqq.

mandaverat? An proprias leges damnavit, et pœnitentia ductus nuntium mittit contraria præceptorum? Hic accidit Celso illi, qui se omnia scire jactitat, quod imperitissimis accidere solet; dum putat nihil in lege et prophetis esse altius quam quod verba præ se ferunt. Nempe non animadvertit quam evidenter improbabile sit hujus temporis divitias promissas a Scripturis fuisse, cum fuisse viros justissimos constet qui in summa inopia vixerunt. Sic prophetæ illi, qui propterea quod pure vixerant, Spiritum divinum acceperunt, *circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ* [4]. Nam, ut ait Psalmista : *Multæ tribulationes justorum* [5]. Si Celsus Moysis legem legisset, opinor istud : *Fœnerabis multis gentibus, et ipse a nullo accipies mutuum* [6], legem observanti dictum, perinde accepisset ac si justo promissum fuisset, se cæcis istis divitiis adeo circumfluxurum esse, ut præ illarum copia non Judæis modo aut alteri aut duabus aut tribus nationibus, sed multis fœneraret. Quantis igitur divitiis secundum legem justi remunerata est justitia, ut multis gentibus fœneret? Hujusmodi autem interpretationi consequens est, ut nunquam justus mutuum accipere existimetur; cum scriptum sit : *Ipse non accipies mutuum* [7]. Nunquid gens illa, quæ se tam evidenter vidisset a Moyse deceptam, ut Celsus existimat, servasset per tot sæcula religionem, quam ipsi legislator ille præscripserat? Neque enim ullus memoratur tot divitias adeptus, ut multis gentibus fœneraverit. At probabile non est legem tantopere cordi futuram fuisse hominibus, qui eam, ut Celsus putat, intelligere docti essent, et falsis promissionibus duci se a lege aperte vidissent. Si quis dicat quæ hujus populi peccata Scripturæ recitant, ea exemplo esse, legem ab illo despectam fuisse et rejectam, fortasse quia ipsum deciperet, huic respondendum erit, legendam esse historiam temporum, ubi scriptum est populum istum, postquam peccatis Deum offenderat, mutatum esse in melius et ad religionem a lege institutam rediisse.

19. Jam si lex his verbis : *Dominaberis nationibus plurimis et tui nemo dominabitur* [8], pollicetur dominationem, nec aliud quidquam arcanius significat; multo magis populus iste **708** legis promissa despicatus fuisset. Quemdam alium Celsus mutatis vocibus affert locum, ubi dicitur terram universam Hebraico semine replendam esse : quod

A *παρέχειν καὶ αὖθις τύπτειν; Πότερον Μωϋσῆς ἢ Ἰησοῦς ψεύδεται; Ἢ ὁ Πατὴρ, τοῦτον πέμπων, ἐπελάθετο τίνα Μωϋσῇ διετάξατο* (9); *Ἢ κατεγνοὺς τῶν ἰδίων νόμων μετέγνω, καὶ τὸν ἄγγελον ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις ἀποστέλλει;* Πέπονθε δὴ διὰ τούτων Κέλσος πρᾶγμα, ὁ πάντ' ἐπίστασθαι ἐπαγγελλόμενος, ἰδιωτικώτατον, περὶ τοῦ νοῦ τῶν Γραφῶν οἰηθεὶς πλέον τῶν κατὰ τὸ γράμμα λέξεων μηδένα λόγον εἶναι βαθύτερον ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις· οὐχ ὁρῶν, ὅτι οὐκ ἂν οὕτω προφανῶς ἀπιθάνως τὸν σωματικὸν ἐπηγγέλλετο (10) πλοῦτον τοῖς ὀρθῶς βιώσασιν ὁ λόγος, δεικνυμένων δικαιοτάτων ἐν ἄκρᾳ πενίᾳ βεβιωκέναι. Οἱ γοῦν προφῆται, καὶ διὰ τὸ καθαρῶς βεβιωκέναι τὸ θεῖον Πνεῦμα χωρήσαντες, *περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν,* B *ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς· Πολλαὶ* γὰρ *αἱ θλίψεις τῶν δικαίων*, κατὰ τὸν Ὑμνῳδόν. Εἴπερ δὲ ἀνέγνω τὸν Μωϋσέως νόμον ὁ Κέλσος, εἰκὸς, ὅτι τὸ, ***Δανειεῖς** ἔθνεσι πολλοῖς, σὺ δὲ οὐ δανειῇ* (11), λεγόμενον πρὸς τὸν τηροῦντα τὸν νόμον, ᾠήθη τοιοῦτον εἶναι, ὥστ' ἐν ἐπαγγελίᾳ λέγεσθαι τῷ δικαίῳ, τοσοῦτον πλουτήσειν τὸν τυφλὸν πλοῦτον, ὥστε διὰ τὸ πλῆθος τῶν χρημάτων οὐ μόνον Ἰουδαίοις δανείζειν τὸν δίκαιον, ἀλλ' οὐδ' ἄλλων ἑνὶ ἔθνει, ἢ δευτέρῳ, ἢ τρίτῳ, ἀλλὰ πολλοῖς. Πόσα οὖν ὁ δίκαιος ἐκέκτητο χρήματα, μισθὸν τῆς δικαιοσύνης αὐτὰ κατὰ τὸν νόμον λαβὼν, ἵνα δανείζῃ (12) πολλοῖς ἔθνεσιν; Ἀκόλουθον δ' ἐστὶ τῇ τοιαύτῃ ἐκδοχῇ καὶ τὸ ὑπολαμβάνειν, ὅτι οὐδέποτε C ὁ δίκαιος δανείζεται· ἐπεὶ γέγραπται· *Σὺ δὲ οὐ δανειῇ.* Ἆρ' οὖν ἔμεινε τὸ ἔθνος τοσούτοις χρόνοις ἐν τῇ κατὰ Μωϋσέα θεοσεβείᾳ, προφανῶς βλέπον ψευδόμενον, ὅσον ἐπὶ τῷ Κέλσῳ, τὸν νομοθέτην; Οὐδὲ γὰρ ἱστόρηταί τις τοσοῦτον πλουτήσας, ὡς δεδανεικέναι ἔθνεσι πολλοῖς. Ἀλλ' οὐ πιθανὸν οὕτως αὐτοὺς διδασκομένους ἀκούειν τοῦ νόμου, ὡς Κέλσος φησὶ, καὶ προφανῶς βλέποντας ψευδεῖς τὰς κατὰ τὸν νόμον ἐπαγγελίας ἀγωνίζεσθαι περὶ τοῦ νόμου. Ἐὰν δὲ τις ἀναγεγραμμένας τις ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ φέρῃ παράδειγμα τοῦ καταπεφρονηκέναι αὐτοὺς τοῦ νόμου, τάχα διὰ τὸ κατεγνωκέναι αὐτοὺς (13) ὡς ψευδομένου· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἀναγνωστέον καὶ τοὺς χρόνους, ἐν οἷς ὅλος ὁ λαὸς ἀναγέγραπται, μετὰ τὸ πεποιηκέναι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ τὴν κατὰ τὸν νόμον θεοσέβειαν μεταβεβληκέναι.

D Ἀλλὰ καὶ, εἴπερ δυναστεύειν αὐτοῖς ὁ νόμος (14) ἐπηγγέλλετο, λέγων, *Ἄρξεις σὺ δὲ ἐθνῶν πολλῶν, σοῦ δὲ οὐκ ἄρξουσι*, καὶ μηδὲν δηλοῦται διὰ τούτων βαθύτερον· δῆλον, ὅτι πολλῷ πλέον κατεγίνωσκεν ὁ λαὸς τῶν κατὰ τὸν νόμον ἐπαγγελιῶν. Παραφράζει δὲ τινας λέξεις ὁ Κέλσος, ἐμφαινούσας πληρωθήσεσθαι πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τοῦ Ἑβραϊκοῦ σπέρματος· ὅπερ

[4] Hebr. XI, 37, 38. [5] Psal. XXXIII, 20. [6] Deut. XXVIII, 12. [7] Ibid. [8] Deut. XV, 6.

(9) *Διετάξατο*. Libb. editi hoc loco habent, διελέξατο, at legendum esse διετάξατο, patet ex hujus libri num. 25.

(10) Ad oram libb. edit., ἀπηγγέλλετο.

(11) *Δανειῇ*. Mallet Guietus δανιῇ, a δάω, δῶ. *Do, das, dare*, δάνω, δάνος. Δανείζομαι, et δανίω, δανίζω, δανίζομαι, δανιῶ, et δανιοῦμαι, unde δανιῇ, non δανειῇ, ut hic scriptum est.

(12) Codex Jolianus, δανείζῃ. Codd. Reg. et Basileensis, δανειῇ. Libb. editi, δανείζει.

(13) Lege cum Boherello, αὐτοῦ.

(14) Hœschel. in textu, λόγος.

A ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν, μηνίοντος (15), ἵν' οὕτως ὀνομάσω, τοῦ Θεοῦ, γεγένηται μετὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπιδημίαν, ἤπερ εὐλογίας ἀποδιδόντος. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἐν ἐπαγγελίᾳ εἰρῆσθαι Ἰουδαίοις καταφονεύειν τοὺς πολεμίους, λεκτέον ὅτι, εἴ τις ἀναλέγοιτο καὶ προσέχοι ἐπιμελῶς ταῖς λέξεσιν, εὕροι ἂν ἀδύνατον εἶναι τὴν ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν ἐκδοχήν. Ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπὸ τῶν ψαλμῶν παραθέσθαι, τίνα τρόπον ὁ δίκαιος εἰσάγεται λέγων πρὸς ἑτέροις καὶ τὸ, *Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν.* Πρόσχες δὴ τῷ ῥητῷ καὶ τῇ διαθέσει τοῦ λέγοντος, εἰ ἐδύνατο ἀνδραγαθήματα προδιηγησάμενος, ἅπερ ἔκκειται τῷ βουλομένῳ ἀναγινώσκειν, ἐπιφέρειν τὸ ὡς πρὸς τὴν B λέξιν δυνατὸν, ὅτι οὐκ ἄλλῳ καιρῷ τῆς ἡμέρας ἢ τῷ ἑωθινῷ ἀνῄρει πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, ὡς μηδένα καταλιπεῖν αὐτῶν ζῶντα· καὶ εἰ ἐξωλόθρευεν ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ πάνθ' ὁντινοῦν ἄνθρωπον ἐργαζόμενον τὴν ἀνομίαν. Πολλὰ δ' ἂν εὕροις καὶ ἐν τῷ νόμῳ τοιαῦτα, ὡς τὸ, *Οὐ κατελίπομεν αὐτῶν ζωγρίαν.*

Φέρει δ' ὁ Κέλσος καὶ τὸ προειρῆσθαι αὐτοῖς, μὴ πειθομένοις τῷ νόμῳ, τὰ αὐτὰ πείσεσθαι, ἅπερ ἔδρων τοὺς πολεμίους. Καὶ πρὶν ἄν τι παρατιθεὶς τούτοις ὁ Κέλσος χρήσηται οἷς νομίζει ἐναντιώμασι πρὸς τὸν νόμον ἀπὸ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας, λεκτέον περὶ τῶν προειρημένων. Φαμὲν τοίνυν, ὅτι ὁ νόμος διττός ἐστιν· ὁ μέν τις πρὸς ῥητὸν, ὁ δὲ πρὸς διάνοιαν, ὡς καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν τινες (16) ἐδίδαξαν. Καὶ ὁ μὲν πρὸς τὸ ῥητὸν οὐ τοσοῦτον ὑφ' ἡμῶν, ὅσον ὑπὸ C τοῦ ἔν τινι τῶν προφητῶν λέγοντος Θεοῦ, εἴρηται εἶναι *δικαιώματα οὐ καλὰ, καὶ προστάγματα οὐ καλά·* ὁ δὲ πρὸς διάνοιαν κατὰ τὸν αὐτὸν προφήτην ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγεται εἶναι *δικαιώματα καλὰ, καὶ προστάγματα καλά.* Οὐ γὰρ προφανῶς ἐναντία λέγει ὁ προφήτης ἐν ταὐτῷ. Ὦ ἀκολούθως καὶ ὁ Παῦλος τὸ μὲν *γράμμα* εἶπεν *ἀποκτείνειν*, ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ τὸ ῥητόν (17)· τὸ δὲ *πνεῦμα ζωοποιεῖν*, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ τῷ πρὸς διάνοιαν. Ἔστι γοῦν παρὰ τῷ Παύλῳ ἀνάλογόν τι εὑρεῖν τοῖς νομισθεῖσιν ἂν ἐναντιώμασι κατὰ τὸν προφήτην. Ὡς γὰρ ὅπου μὲν Ἰεζεκιὴλ λέγει, *Ἔδωκα αὐτοῖς δικαιώματα οὐ καλὰ, καὶ προστάγματα οὐ καλὰ, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς·* ὅπου δὲ, *Ἔδωκα αὐτοῖς δικαιώματα καλὰ, καὶ προστάγματα καλὰ, ἐν οἷς ζήσονται ἐν αὐτοῖς·* D ἤτοι ἰσοδυναμοῦν γε τούτοις· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος, ὅπου μὲν τὸ τοῦ νομικοῦ γράμματος διαβαλεῖν θέλει, φησίν· *Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσέως διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ*

[9] Psal. c, 8. [10] Deut. ii, 34. [11] Ezech. xx, 25. [15] Ibid. 21. [16] II Cor. iii 7, 8. [17] Rom. vii, 14.

A sane quoad historiam factum est post Jesu adventum, irato potius Deo, ut ita loquar, quam benedictiones impertiente. Quod additur fuisse Judæis promissum fore, ut suos hostes interficerent, istud, si quis verba diligenter perpenderit, inveniet fieri non posse ut secundum litteram accipiatur. In præsentia satis erit locum e Psalmis afferre, ubi justus inter cætera inducitur dicens : *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniquitatem* [9]. Adverte ad verba et mentem loquentis, potueritne, postquam præclara recensuit facinora quæ quisque legere potest si libet, subjicere quasi rem factu possibilem, ut verba præ se ferunt, se, non alio diei tempore ac matutino, interficere omnes pec- B catores terræ, ut neminem reliquum faceret ; an disperdiderit de Jerusalem quicunque operarentur iniquitatem. Multa hujus generis in lege invenire licet, ut istud : *Non reliquimus in eis quidquam vivum* [10].

20. Addit Celsus prædictum etiam fuisse Judæis, nisi legi parerent, pœnas easdem luituros quas hostibus inferebant. Sed priusquam aliquid istis addat et utatur quibusdam doctrinæ Christi præceptis quæ legi contraria esse existimat, de iis quæ prius dicta sunt, loquendum est. Dico igitur legem duplicem esse, alteram litteralem, spiritualem alteram, ut jam ante nos quidam docuerunt. C Litteralem non tam nos quam Deus ipse in uno e prophetis loquens vocat *judicia non bona, præcepta non bona* [11] ; spiritualis vero apud eumdem prophetam appellatur a Deo *judicia bona, præcepta bona* [12]. Certe propheta eodem in loco secum pugnantia non dicit. Atque etiam illi Paulus consonat, dum ait *litteram*, quæ idem est ac sensus litteralis, *occidere ;* et *spiritum*, qui idem significat ac sensus spiritualis, *vivificare* [13]. Apud Paulum igitur invenire est similia iis, quæ apud prophetam contraria sibi esse videri possent. Nam quemadmodum Ezechiel dicit, hic quidem : *Dedi eis judicia non bona, et præcepta non bona, in quibus non vivent* [14]; illic vero : *Dedi eis judicia bona, et præcepta bona, in quibus vivent* [15]; sic Paulus, ubi D legem litteralem deprimere vult, ait : *Si autem ministratio mortis litteris* **709** *deformata in lapidibus, fuit in gloria ; ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysis propter gloriam vultus ejus quæ evacuatur ; quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria* [16] ? Ubi autem admiratur et approbat legem, illam spiritualem vocat : *Scimus*, inquit, *quia lex spiritualis est* [17]. Illam etiam approbat hoc loco : *Itaque lex*

[12] Ibid. 21. [13] II Cor. iii, 6. [14] Ezech. xx, 25.

(15) Idem in textu, μηνύοντος, male. Præterea ibidem aut addendum aut subaudiendum est μᾶλλον.

(16) *Πρὸ ἡμῶν τινες.* Ita recte codd. Vaticanus, Regius, Basileensis et Anglicanus secundus. Alii vero, προειρημένων τινές.

(17) *Τῷ τὸ ῥητόν.* Legit Boherellus, τῷ πρὸς τὸ ῥητόν.

quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et A *bonum* [18].

21. Nunc si verba legis justis divitias pollicentur, Celsus occidentem litteram secutus de cæcis hisce divitiis promissionem intelligat; nos illam pertinere dicimus ad illas divitias quæ oculos mentis acuunt, et quibus dives fit aliquis *in omni verbo et in omni scientia* [19]. Quo sensu *præcipimus divitibus hujus sæculi non sublimia sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare* [20]. Nam, ut ait Salomon, *divitiæ verorum bonorum, redemptio animæ viri* [21]. Paupertas autem B illis divitiis contraria, perniciosa est, propter quam *pauper minas non sustinet.* Quæ de divitiis respondimus, eadem fere de dominatione dici oportet, nempe eam esse qua unus justus dicitur *persequi mille, et duo fugare decem millia* [22]. Jam vero si divitiæ hoc modo intelligantur, vide annon promissioni Dei consequens sit, ut qui dives est in omni verbo, in omni scientia, in omni sapientia, in omnibus bonis operibus, multis gentibus ex istis verbi, sapientiæ et scientiæ divitiis fœneret; quemadmodum Paulus fœneravit gentibus omnibus ad quas pervenit, *ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum replens Evangelium Christi* [23]. Et quoniam per revelationem nota illi facta fuerant C divina mysteria [24], mentem ipsius illuminante Verbi divinitate, propterea *non accepit mutuum,* nec opus habuit homine qui ipsum religionem doceret. Ita et cum scriptum esset : *Dominaberis nationibus plurimis, et tui nemo dominabitur* [25], gentiles per verbi potentiam doctrinæ Jesu Christi subjiciens, illis dominatus est, *neque ad horam hominibus cessit* [26], utpote illis præstantior. Sic etiam terram implebat.

22. Si nunc explicem oportet quomodo justus hostes interficiat et habeat in omnia potestatem; dico ipsum cum ait : *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniquitatem* [27], terram figurate accipere pro carne, cujus *prudentia inimica est* D *Deo* [28]; Dei autem civitatem pro anima sua, in qua Dei **710** templum erat, continens rectam de Deo sententiam : quocirca omnibus eam considerantibus admirationi erat. Ut primum igitur Solis justitiæ radii ejus animam luce perfuderunt, iis quasi munitus et roboratus, *interficiebat* omnem prudentiam carnis *peccatoribus terræ* designatam, et *disperdebat de* illa *civitate Domini,* quæ erat in sua

διακονία τοῦ πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; Ὅπου δὲ θαυμάζει τὸν νόμον καὶ ἀποδέχεται, πνευματικὸν αὐτὸν ὀνομάζει, λέγων· *Οἴδαμεν δ' ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν·* ἀποδέχεται δὲ ἐν τῷ, *Ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.*

Ἐὰν οὖν ἡ λέξις τοῦ νόμου πλοῦτον ἐπαγγέλλεται τοῖς δικαίοις, Κέλσος μὲν κατὰ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα νομιζέτω τὸν τυφλὸν πλοῦτον λέγεσθαι ἐν ἐπαγγελίᾳ· ἡμεῖς δὲ τὸν ὀξὺ βλέποντα, καθὸ πλουτεῖ τις *ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·* καὶ καθὸ *παραγγέλλομεν τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μὴ ὑψηλὰ φρονεῖν, μηδ' ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι* (18) *πάντα πλουσίως εἰς ἀπόλαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς.* Καὶ γὰρ *ὁ ἐν ἀληθινοῖς ἀγαθοῖς πλοῦτος λύτρον ἐστὶν ἀνδρὸς ψυχῆς,* κατὰ τὸν Σολομῶντα· ἡ δ' ἐναντία τούτῳ πτωχεία ὀλέθριον, δι' ἣν *ὁ πτωχὸς οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν.* Ἀνάλογον δὲ τοῖς ἀποδεδομένοις περὶ τοῦ πλούτου λεκτέον καὶ περὶ τῆς δυναστείας, καθ' ἣν εἷς δίκαιος *διώξεσθαι* λέγεται *χιλίους, καὶ δύο μετακινεῖν μυριάδας.* Εἴπερ δὲ ταῦτα νενόηται ἐν τοῖς κατὰ τὸν πλοῦτον, ὅρα εἰ μὴ ἀκόλουθόν ἐστιν ἐπαγγελίᾳ Θεοῦ, τὸν πλουτοῦντα ἐν παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει, καὶ πάσῃ σοφίᾳ, καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, δανείζειν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν λόγον, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν γνῶσιν πλούτου ἔθνεσι πολλοῖς· ὡς ἐδάνεισε Παῦλος, κύκλῳ *ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἕως τοῦ Ἰλλυρικοῦ πληρῶν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ,* πᾶσιν ἔθνεσιν, οἷς ἐπιδεδήμηκε. Καὶ ἐπεὶ κατὰ ἀποκάλυψιν αὐτῷ ἐγνωρίζετο τὰ θεῖα, φωτιζομένῳ τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῆς τοῦ Λόγου θειότητος· διὰ τοῦτο αὐτὸς *οὐκ ἐδανείζετο,* οὐδὲ χρείαν εἶχεν ἀνθρώπου διακονουμένου αὐτῷ τὸν λόγον. Οὕτω δὲ γεγραμμένου καὶ τοῦ, *Ἄρξεις σὺ ἐθνῶν πολλῶν, σοῦ δὲ οὐκ ἄρξουσι·* κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου δυναστείαν ὑποτάσσων τῇ Χριστοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίᾳ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἦρχεν αὐτῶν, *οὐδέποτε ἐν χώρᾳ* ὑποτεταγμένος (19) ἀνθρώποις, ὡς κρείττων γινόμενος. Οὕτω δὲ καὶ κατεπίμπλα τὴν γῆν.

Εἰ δὲ καὶ περὶ τοῦ καταφονεύειν δεῖ διηγήσασθαι ἅμα, καὶ τὸ δυνατὸν τοῦ δικαίου περὶ πάντα· λεκτέον, ὅτι φάσκων, *Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν,* γῆν μὲν τροπικῶς ἔλεγε τὴν σάρκα, ἧς *τὸ φρόνημα ἔχθρα ἐστὶν εἰς Θεόν·* πόλιν δὲ Κυρίου τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἐν ᾗ ἦν ναὸς Θεοῦ, χωρήσας δόξαν καὶ ὑπόληψιν ὀρθὴν περὶ Θεοῦ, καὶ θαυμαζομένην ὑπὸ πάντων τῶν ὁρώντων αὐτήν. Ἅμα οὖν ταῖς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης αὐγαῖς ἐπιλαμπούσαις αὐτοῦ τῇ ψυχῇ, ὡσπερεὶ δυναμούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ κραταιούμενος, ἀνῄρει πᾶν τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, λεγόμενον *ἁμαρτωλοὺς γῆς,* καὶ ἐξω-

[18] Rom. VII, 12. [19] I Cor. I, 5. [20] I Tim. VI, 17, 18. [21] Prov. XIII, 8. [22] Deut. XXXII, 30. [23] Rom. XV, 19. [24] II Cor. XII, 1. [25] Deut. XV, 16. [26] Gal. II, 5. [27] Psal. C, 8. [28] Rom. VIII, 7.

(18) Codd. Regius et Basileensis, ἐπὶ Θεῷ τῷ παρέχοντι, omisso τῷ ζῶντι.

(19) Hœschelius in textu habet, οὐδέποτε ἐν χώρᾳ ὑποτεταγμένου. Boherellus legendum putat, οὐδὲ πρὸς ὥραν ὑποτεταγμένος, e Galat. II, 5. Mox codd. Regius et Basileensis, ὡς κρείττων γινόμενος. Libb. editi, ὡς κρείττοσι γινόμενος.

λόθρευεν ἀπὸ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἑαυτοῦ πόλεως *Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν* λογισμοὺς, καὶ τὰ ἐχθρὰ τῇ ἀληθείᾳ ἐνθυμήματα. Οὕτω δὲ καὶ ἀναιροῦσιν οἱ δίκαιοι πᾶσαν τὴν τῶν πολεμίων καὶ ἀπὸ κακίας ἐρχομένων ζωγρίαν, ὡς μηδὲ νήπιον καὶ ἄρτι ὑποφυόμενον κακὸν καταλείπεσθαι. Οὕτως ἀκούομεν (20) καὶ τοῦ ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ ἕκτῳ ψαλμῷ ῥητοῦ, οὕτως ἔχοντος· *Θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἡ ταλαίπωρος, μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου, ὃ ἀνταπέδωκας ἡμῖν· μακάριος, ὃς κρατήσει καὶ ἐδαφιεῖ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν.* Νήπια γὰρ Βαβυλῶνος, ἑρμηνευομένης συγχύσεως, οἱ ἄρτι ὑποφυόμενοι καὶ ἀνατέλλοντες ἐν τῇ ψυχῇ εἰσι συγχυτικοὶ λογισμοί, οἱ ἀπὸ κακίας, ὧν ὁ κρατῶν, ὡς καὶ τῷ στερεῷ καὶ εὐτόνῳ τοῦ λόγου προσρῆξαι αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, ἐδαφίζει τὰ νήπια τῆς Βαβυλῶνος πρὸς τὴν πέτραν, γινόμενος διὰ τοῦτο μακάριος. Ἠβηδὸν οὖν τὰ τῆς κακίας καὶ παγγενεὶ κτείνειν κελευέτω ὁ Θεὸς, οὐδὲν ἐναντίον διδάσκων οἷς Ἰησοῦς κατήγγειλε· καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν *ἐν κρυπτῷ* Ἰουδαίων ποιείτω ὁ Θεὸς τὴν τῶν πολεμίων καὶ πάντων τῶν ἀπὸ κακίας ἀναίρεσιν. Καὶ τοιοῦτόν γε ἔστω τὸ τοὺς μὴ πειθομένους νόμῳ καὶ λόγῳ Θεοῦ, ὁμοιωθέντας τοῖς πολεμίοις, καὶ ποιωθέντας ἀπὸ τῆς κακίας, πάσχειν ταῦτα, ἅπερ ἄξιον πάσχειν τοὺς ἀποστάντας λόγων Θεοῦ.

A anima, cogitationes *omnes operantes iniquitatem*, et sensa veritatis adversaria. Sic etiam justi internecioni dant quidquid vivum est in vitiis, ut neque quid recens et modo ortum reliquum faciant. Hoc sensu intelligimus quod in psalmo cxxxvi dicitur: *Filia Babylonis misera : beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram* [29]. Nam parvuli Babylonis, quæ confusionem significat, sunt cogitationes illæ a vitiis recens natæ et in anima orientes quæ confusionem afferunt, quas qui tenet, ita ut earum capita quasi ad firmitatem et soliditatem rationis allidat, ille parvulos Babylonis ad petram allidit, et idcirco beatus est. Jubeat igitur Deus vitia funditus deleri,
B nihil præcipit iis quæ Jesus docuit contrarium. Exterminet Deus in oculis eorum qui *in occulto* Judæi sunt [30], vitia omnia quæ sunt illorum hostes. Sic et ii qui legi et verbo Dei non morem gerunt, sed hostibus similes facti et a vitiis perversi sunt, ea patiantur quæ pati decet eos qui a Dei verbis deficiunt.

Σαφῆ μὲν οὖν καὶ ἐκ τούτων, πῶς Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ἄνθρωπος οὐκ ἀντινομοθετεῖ τοῖς περὶ πλούτου καὶ τῶν ἐξισταμένων (21) εἰρημένοις περὶ τοῦ, *δύσκολον εἶναι πλούσιον* (22) *εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν*· εἴτε πλούσιόν τις λαμβάνει ἁπλούστερον τὸν ὑπὸ πλούτου περισπώμενον καὶ ὡς ὑπὸ ἀκάνθης αὐτοῦ ἐμποδιζόμενον φέρειν τοὺς τοῦ λόγου καρπούς· εἴτε καὶ τὸ ἐν τοῖς ψευδέσι δόγμασι πλουτοῦντα, περὶ οὗ ἐν Παροιμίαις γέγραπται· *Κρείττων* (23) *πτωχὸς δίκαιος ἢ πλούσιος ψεύστης*. Εἰκὸς δὲ ἀπὸ τοῦ, *Ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω πάντων διάκονος*· καὶ, *Οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν*· καὶ, *Οἱ ἐξουσιάζοντες ἐν αὐτοῖς εὐεργέται καλοῦνται*· εἰληφέναι τὸν Κέλσον, ὅτι Ἰησοῦς (24) φιλαρχίαν ἐκώλυεν, ἥντινα οὐκ ἐναντίαν εἶναι νομιστέον τοῦ, *Ἄρξεις σὺ ἐθνῶν πολλῶν, σοῦ δὲ οὐκ ἄρξουσι*· μάλιστα διὰ τὰ ἀποδεδομένα εἰς τὴν λέξιν. Ἑξῆς δὲ τούτοις παραῤῥίπτει περὶ τῆς σοφίας ὁ Κέλσος, οἰόμενος τὸν Ἰησοῦν διδάσκειν, μὴ παριτητὸν εἶναι πρὸς τὸν Πατέρα τῷ σοφῷ. Εἴπωμεν δὲ πρὸς αὐτὸν, ποίῳ σοφῷ; Εἰ μὲν γὰρ τούτῳ, ὃς πεποίωται κατὰ τὴν λεγομένην *σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου, οὖσαν μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ*· καὶ ἡμεῖς φήσομεν μὴ παριτητὸν εἶναι πρὸς τὸν Πατέρα τῷ οὕτω σοφῷ· εἰ δὲ σοφίαν τις νοήσαι τὸν Χριστὸν, ἐπεὶ Χριστός ἐστι *Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*·

23. Ex his perspicuum fit quomodo Jesus Nazarenus homo leges non ferat contrarias iis quæ de divitiis et illis qui earum amore transversi abripiuntur, dicta sunt, cum ait *difficile esse diviti intrare in regnum Dei* [31]; sive divitis nomine simpli-
C citer accipias illum, qui divitiis distractus et quasi spinis impeditus ferre verbi fructus non potest [32]; sive qui falsis dogmatibus dives est, et de quo in Proverbiis dictum est: *Melior pauper justus, quam dives mendax* [33]. Probabile est hæc loca: *Quicunque voluerit in vobis primus esse, sit omnium minister* [34]; et: *Principes gentium dominantur eorum* [35]; et: *Qui potestatem habent super eos, benefici vocantur* [36], fuisse Celso causam ut diceret, dominationis amorem a Jesu fuisse prohibitum. Id tamen pugnare cum isto loco: *Dominaberis multis nationibus, et tui nemo dominabitur* [37], non existimandum est, maxime propter ea quæ de his verbis disseruimus. Postea
711 Celsus facit de sapientia mentionem, ratus Jesu doctrina sapientem aditu prohiberi ad Patrem.
D Quæro ego quemnam sapientem? Nam si sapientem intelligit *hujus mundi sapientia*, ut vocatur, et quæ *stultitia est apud Deum* [38]; hujusmodi sapienti dicemus et nos aditum ad Patrem præcludi; at si sapientiæ nomine Christum accipit, siquidem Christus *Dei virtus est et Dei sapientia* [39]; tali sapienti non solum patere ad Patrem aditum dicimus, sed

[29] Psal. cxxxvi, 8, 9. [30] Rom. ii, 29. [31] Matth. xix, 23. [32] Matth. xiii, 22. [33] Prov. xxviii, 6. [34] Matth. x, 44. [35] Matth. xx, 25. [36] Luc. xxii, 25. [37] Deut. xv, 6. [38] I Cor. iii, 19. [39] I Cor. i, 24.

(20) Codd. Reg. et Basileensis, καταλείπεσθαι. Οὕτως ἀκούομεν. Libb. editi, καταλιπέσθαι. Ἡμεῖς οὕτως ἀκούομεν.

(21) *Ἐξισταμένων.* Hæc lectio ferri potest, nisi malis legere ἐξητασμένων Ut vertas: *Et iis quæ modo perpendimus.*

(22) Vulgata, δυσκόλως πλούσιον.

(23) Codd. Reg. et Basil. κρείττων. Hœschelius et Spencerus, κρεῖσσον.

(24) Iidem codd. mss., ὅτι Ἰησοῦς. Hœschel. et Spencer., τί Ἰησοῦς.

etiam eum, qui donatus a Spiritu sancto est illa A gratia quæ *Verbum sapientiæ* appellatur [40], longe cæteris qui ea carent antecellere.

24. Humanæ quoque gloriæ aucupationem contendimus interdici non solum Jesu doctrina, sed etiam Scriptura veteri. Unde unus e prophetis mala sibi imprecans, si peccatorum esset reus, maximi mali loco ponit hujus vitæ gloriam : *Domine Deus meus*, inquit, *si feci istud, si est iniquitas in manibus meis; si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam meam et comprehendat et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in loco edito collocet* [41]. B Sed neque istud : *Ne solliciti sitis quid manducetis aut quid bibatis. Respicite volatilia cœli aut considerate corvos, quoniam non serunt, neque metunt, et Pater vester cœlestis pascit illa* [42]. *Quanto magis vos pluris estis volatilibus* [43]? *et de vestimento quid solliciti estis? recogitate lilia agri* [44], nec quæ sequuntur, repugnant legis benedictionibus, quæ docent futurum esse ut justus *comedat in saturitate* [45]; neque isti Salomonis effato : *Justus comedens replet animam suam, animæ autem impiorum indigentes* [46]. Nam considerare oportet cibum animæ esse, quem legalis benedictio significat : quo cibo non impletur homo ex duplici parte constans, sed anima sola. Verba autem Evangelii C fortasse arcanius quid continent; forte etiam simpliciter accipienda sunt, ut doceant animam de cibo et indumentis non debere perturbari; sed pro certo habere Deum his rebus provisurum, dummodo simplicitati studentes non quæramus nisi necessaria.

25. Præterea Celsus ex Evangelio profert istud, *ei qui semel percussit, percutiendum rursus præbere se oportere*, at non affert ex lege quæ verbis evangelicis contraria videntur. Respondemus scire nos dictum esse antiquis, *oculum pro oculo et dentem pro dente* [47]; legisse etiam : *Ego autem dico vobis, percutienti te* **712** *in maxillam, præbe et alteram* [48]. D Quoniam vero Celsus hæc, ut opinor, accepit ab iis, qui alium Evangelii, alium legis Deum esse docent, illi respondendum est veteribus Scripturis non ignotum esse istud : *Percutienti te in maxillam dextram, præbe et alteram.* Sic enim in Jeremiæ Lamentationibus : *Bonum est viro, cum portaverit*

οὐ μόνον παριτητὸν πρὸς τὸν Πατέρα τῷ οὕτω σοφῷ λέγομεν εἶναι, ἀλλὰ καὶ πολλῷ τῶν μὴ τοιούτων διαφέρειν τὸν κεκοσμημένον χαρίσματί φαμεν, *Λόγῳ σοφίας* καλουμένῳ, διὰ τοῦ Πνεύματος διδομένῳ.

Πάλιν τε αὖ τὸ δόξης ἀντιποιεῖσθαι τῆς παρ' ἀνθρώποις οὐ κατὰ τὴν Ἰησοῦ μόνον (25) διδασκαλίαν κωλύεσθαί φαμεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν Γραφήν. Ἐπαρώμενος γοῦν ἑαυτῷ τις τῶν προφητῶν, εἰ ἔνοχος εἴη τοῖς ἁμαρτήμασι, φησὶν ἀντὶ μεγίστου κακοῦ συμβῆναι ἂν αὐτῷ καὶ τὴν βιωτικὴν δόξαν· λέγει δὲ οὕτω· *Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός! καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσαι εἰς γῆν τὴν ζωήν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν* (26) *κατασκηνώσαι!* Ἀλλ' οὐδὲ τὸ, *Μὴ μεριμνᾶτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε. Κατανοήσατε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἢ κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσι· καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά* (27). *Πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν; καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἐναντία ἐστὶ ταῖς ἐν τῷ νόμῳ εὐλογίαις, διδασκούσαις τὸν δίκαιον ἐσθίοντα πληροῦσθαι· καὶ τῷ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος τοῦτον εἰρημένῳ τὸν τρόπον· *Δίκαιος ἐσθίων ἐμπίπλησι* (28) *ψυχὴν, ψυχαὶ δὲ ἀσεβῶν ἐνδεεῖς.* Χρὴ γὰρ ὁρᾷν τὴν τῆς ψυχῆς τροφὴν δηλουμένην ἐν τῇ κατὰ τὸν νόμον εὐλογίᾳ· ἧς οὐχ ὁ σύνθετος πληροῦται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ ψυχὴ μόνη. Ἀπὸ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου λαμβάνειν δεῖ τάχα μέν τι καὶ βαθύτερον, τάχα δέ τι καὶ ἁπλούστερον· ὅτι χρὴ μὴ ξενίζεσθαι ταῖς περὶ τῶν τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων τὴν ψυχὴν φροντίσιν· ἀλλ' εὐτέλειαν ἀσκοῦντα, πεπεῖσθαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ προνοεῖσθαι, εἰ μόνον τις τῶν ἀναγκαίων φροντίζοι.

Ὁ μὲν οὖν Κέλσος, μὴ ἀντιπαραθεὶς τὰ δοκοῦντα ἐναντία ἀπὸ τοῦ νόμου τοῖς ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, φησὶ καὶ τὸ, « Τῷ δ' ἅπαξ τυπτήσαντι παρέχειν καὶ αὖθις τύπτειν· » ἡμεῖς δ' ἐροῦμεν, εἰδέναι μὲν καὶ τὸ, *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος*, εἰρημένον τοῖς πάλαι· ἀνεγνωκέναι δὲ καὶ τὸ, *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· τῷ τύπτοντί σε εἰς τὴν σιαγόνα, παρέχε* (29) *καὶ τὴν ἄλλην.* Ἀλλ' ἐπεὶ περιηχηθεὶς, οἶμαι, ὁ Κέλσος ἀπὸ τῶν διαιρούντων τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον θεότητα, ἐκ τῆς νομικῆς θεότητος τὰ τοιαῦτα τίθησι· λεκτέον πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ, ὅτι οἶδε καὶ τὰ παλαιὰ γράμματα· *Τῷ τύπτοντί σε εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν*

[40] I Cor. XII, 8. [41] Psal. VII, 4, 5, 6. [42] Matth. VI, 25, 26. [43] Luc. XII, 24. [44] Matth. VI, 28. [45] Levit. XXVI, 5. [46] Prov. XIII, 25. [47] Exod. XXI, 24. [48] Matth. V, 39, et Luc. VI, 29.

(25) Codex Regius, μόνον. Libb. antea editi, μόνου.

(26) *Χοῦν.* E præcedentibus apparet Origenem hæc sic accepisse quasi propheta dicere voluisset: *Gloriam meam in tumulo, sive in loco edito collocet, eam illustrem et conspicuam reddat.* Cæterum pro εἰς χοῦν, vulgata Biblia habent εἰς χνοῦν.

(27) Hœschelius in textu et mss., αὐτά. Spencer., αὐτούς.

(28) Vulgata Biblia, ἐμπίμπλαται.

(29) *Τὴν σιαγόνα πάρεχε.* Ita codd. Regius et Basileensis. Hœschelius autem et Spencerus, τὴν σιαγόνα παρέχειν.

ἄλλην. Ἐν γοῦν τοῖς Ἱερεμίου Θρήνοις γέγραπται· *Ἀγαθὸν ἀνδρὶ, ὅταν ἄρῃ ζυγὸν ἐν νεότητι* (30) *αὐτοῦ. Καθήσεται καταμόνας, καὶ σιωπήσεται, ὅτι ἦρεν ἐφ' ἑαυτῷ· δώσει τῷ παίοντι αὐτὸν σιαγόνα, καὶ χορτασθήσεται ὀνειδισμῶν.* Οὐκ ἀντιδιατάσσεται Θεοῦ τὸ Εὐαγγέλιον (31) τῷ τοῦ νόμου Θεῷ, οὐδὲ περὶ τῆς κατὰ τὸ ῥητὸν κατὰ κόῤῥης πληγῆς· οὐδ' ὁπότερος ψεύδεται οὔτε Μωϋσῆς, οὔτε Ἰησοῦς· οὐδ' ὁ Πατὴρ, τὸν Ἰησοῦν πέμπων, ἐπελάθετο τίνα Μωϋσῇ διετάξατο· ἀλλ' οὐδὲ καταγνοὺς τῶν ἰδίων νόμων μετέγνω, καὶ τὸν ἄγγελον ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις ἀποστέλλει.

Εἰ δὲ χρὴ κἂν ὀλίγα περὶ τῆς διαφόρου πολιτείας εἰπεῖν, ἥντινα Ἰουδαῖοι κατὰ Μωϋσέα πρότερον ἐπολιτεύοντο, καὶ ἣν Χριστιανοὶ νῦν κατὰ τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν βούλονται κατορθοῦν· φήσομεν, ὅτι οὔτε τῇ κλήσει τῶν ἐθνῶν ἥρμοζε κατὰ τὸν B Μωϋσέως, ὡς πρὸς τὸ γράμμα, πολιτεύεσθαι νόμον, ὑπὸ Ῥωμαίοις τεταγμένων· οὔτε τοῖς πάλαι Ἰουδαίοις οἷόν τ' ἦν τὸ σύστημα τῆς πολιτείας ἔχειν ἀκαθαίρετον, εἰ καθ' ὑπόθεσιν τῇ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείᾳ ἐπείθοντο· ἀναιρέσει μὲν γὰρ πολεμίων, ἢ τῶν παρὰ τὸν νόμον (32) πεποιηκότων, καὶ ἀξίων κριθέντων τῆς διὰ πυρὸς, ἢ λίθων ἀναιρέσεως, οὐχ οἷόν τ' ἦν Χριστιανοὺς χρῆσθαι κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον· εἴ γε οὐδ' οἱ Ἰουδαῖοι θέλοντες κατ' ἐκεῖνον (33) δύνανται ταῦτα, ὡς ὁ νόμος προσέταξεν, ἐπιτελεῖν. Πάλιν τε αὖ, ἐὰν ἀνέλῃς ἀπὸ τῶν τότε Ἰουδαίων, σύστημα ἴδιον πολιτείας καὶ χώρας ἐχόντων, τὸ ἐπεξιέναι τοῖς πολεμίοις, καὶ στρατεύεσθαι (34) ὑπὲρ τῶν πατρίων, καὶ ἀναιρεῖν ἢ ὁπωσποτε κολάζειν τοὺς μοιχεύσαντας, ἢ φονεύσαντας, ἤ τι τῶν τοιούτοις παραπλησίων πεποιηκότας· C οὐδὲν λείπεται ἢ τὸ ἄρδην αὐτοὺς ἀθρόους ἀθρόως ἀπολέσθαι, ἐπιτιθεμένων τῶν πολεμίων τῷ ἔθνει, ὡς ὑπὸ τοῦ ἰδίου νόμου ἐκνενευρισμένων, καὶ κωλυομένων (35) ἀμύνεσθαι τοὺς πολεμίους. Καὶ μὴ βουλομένη γε ἡ πάλαι μὲν τὸν νόμον δεδωκυῖα Πρόνοια, νῦν δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, κρατεῖν ἔτι τὰ Ἰουδαίων, καθεῖλεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν ναὸν, καὶ τὴν παρὰ τῷ ναῷ διὰ θυσιῶν καὶ τῆς ἀναγεγραμμένης λατρείας θεραπείαν τοῦ Θεοῦ. Ὥσπερ δ' ἐκεῖνα, μὴ βουλομένη ἐπιτελεῖσθαι ἔτι, καθεῖλε· τὸν τρόπον τὸν αὐτὸν τὰ Χριστιανῶν ηὔξησε καὶ ὁσημέραι εἰς πλῆθος, ἤδη δὲ καὶ παῤῥησίαν ἐπιδέδωκε· καίτοιγε μυρίων ὅσων κωλυμάτων γενομένων πρὸς τὸ μὴ ἐπισπαρῆναι τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν τῇ οἰκουμένῃ. Ἀλλ' D ἐπεὶ Θεὸς ἦν ὁ βουλόμενος καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ὠφεληθῆναι διὰ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, πᾶσα ἀνθρωπίνη βουλὴ κατὰ Χριστιανῶν καθῃρέθη· ὅσῳ γὰρ αὐτοὺς ἐταπείνουν βασιλεῖς καὶ ἐθνῶν ἡγούμενοι, καὶ δῆμοι πανταχοῦ, τοσούτῳ πλείους ἐγίνοντο, καὶ κατίσχυον σφόδρα σφόδρα.

A *jugum ab adolescentia sua. Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se. Dabit percutienti se maxillam et saturabitur opprobriis*[48*]. Non igitur Evangelii Deus cum Deo legis pugnat, ne quidem de maxillæ percussione. Neque alteruter mentitur Moyses aut Jesus, neque Pater mittens Jesum oblitus fuerat quæ Moysi mandasset : sed neque pœnitentia ductus proprias leges damnavit, neque nuntium contraria præceptorum mittit.

26. Jam si paucis dicendum est de differentia legum quas Judæi a Moyse datas prius secuti sunt, et earum quas nunc Christiani a Jesu edocti sequi volunt; dicemus neque gentibus ad fidem vocatis et Romanorum dictioni subjectis accommodatam fuisse Mosaicam legem obvio sensu intellectam; neque fieri potuisse, ut veteres Judæi integram suæ reipublicæ constitutionem servarent, posito eos legibus evangelicis obsecuturos esse. Neque enim Christiani potuissent, ut lex Mosaica præcipit, hostes interficere legisque violatores igne comburere aut lapidibus obruere, prout alterutro supplicio digni judicati fuissent; siquidem nec Judæis vel volentibus hæc, ut lex constituit, exsequi nunc liceat. Rursus si veteribus Judæis qui privatas leges habebant privatasque incolebant regiones, in hostes faciendi impressionem, bellum gerendi pro patria, aut quolibet modo adulteros, homicidas aut quid aliud simile perpetrantes supplicio afficiendi libertas ablata fuisset; nihil reliquum erat quam subito omnes et penitus deleri; quandoquidem hostes irruissent in eos tanquam in gentem, quam propriæ leges enervassent et hostes propulsare cohibuissent. Atque etiam illa Providentia quæ olim legem, nunc Evangelium dedit, cum Judæorum rempublicam diutius perstare nollet, et civitatem et templum et cultum in illo per victimas aliosque ritus præscriptos Deo exhibitum destruxit. Et quemadmodum illis rebus, quas diutius perseverare nolebat, finem dedit, sic religionem Christianam in dies amplificavit, ita ut nunc libere prædicetur : quanquam sexcentæ **713** res objectæ impedierint quominus Christi doctrina in orbem disseminaretur. Sed quia Deus volebat gentibus etiam prodesse Jesu Christi doctrinam, omnia hominum contra Christianos consilia irrita facta sunt : et quo magis reges, præsides gentium, populi undecunque illos insectabantur, eo magis crevit eorum numerus, et eo magis invaluerunt.

[48*] Thren. III, 27, 28, 29, 30.

(30) Hœschelius et mss., ἐν νεότητι. Spencer., ἐκ νεότητος.

(31) *Θεοῦ τὸ Εὐαγγέλιον.* Boherellus legit, ὁ Θεὸς τοῦ Εὐαγγελίου.

(32) *Ἢ τῶν παρὰ τὸν νόμον.* Videtur Boherello forte legendum, ἢ τῶν τι παρὰ τὸν νόμον.

(33) *Κατ' ἐκεῖνον.* Legit Boherellus, κατ' ἐκείνων.

(34) *Καὶ στρατεύεσθαι.* Vide lib. VIII, num. 73 et 74.

(35) *Ἐκνενευρισμένων καὶ κωλυομένων.* Legit Boherellus, ἐκνενευρισμένῳ καὶ κωλυομένῳ.

27. Postea Celsus, postquam multis, quæ nostra A non sunt, quasi nostra essent, retulit de Deo, quem a nobis *natura corpus et corpus humana forma* credi contendit, refutare conatur quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Unde et ea et eorum refutationem afferre supervacuum fuerit. Nam si quæ nobis de Deo tribuit, doceremus, et ille impugnaret, necesse foret ut illius verba recitaremus, nostra stabiliremus, et objecta ab illo dilueremus. At si quæ objicit, ea aut a nullo accepit, aut dato eum accepisse, accepit ab indoctis, simplicibus, mentem Scripturarum nequaquam intelligentibus, non oportet nos de rebus non necessariis esse sollicitos. Deum enim esse corporis expertem palam testificantur Scripturæ. Propterea *Deum nemo vidit unquam* [49]; et : *Primogenitus omnis creaturæ* dicitur B *imago* esse *Dei invisibilis* [50], ac si diceretur, incorporei. Sed jam superius nonnulla de Deo disseruimus, ubi videlicet expendimus quo sensu a nobis accipiatur istud : *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* [51].

28. Post illa quæ de Deo disputavit, ubi nos calumniatur, interrogat *quonam abituri simus, quam spem habeamus.* Et quasi responsum dederimus, sic nos loquentes inducit : *In terram aliam ista meliorem.* Ad quæ ait : *Fecerunt veteres, divini illi viri, de beata vita animabus beatis destinata mentionem. Hanc vitam alii vocant beatorum insulas, alii campum Elysium inde dictum, quod illic degentes ab hujus vitæ malis soluti sint.* Sic et Homerus : C

Sed te ad Elysium campum et fines terræ
Immortales mittent.....
Ubi facillima vivendi ratio [52].

Plato quoque animam esse immortalem arbitratus, locum quo illa mittitur, terram aperte nominat. Ingens est spatium, inquit, nos vero in exigua ejus parte, a Phaside scilicet ad columnas Herculis, tanquam formicæ aut ranæ circa paludem, circa mare habitamus. Alii autem magno numero alia multa hujusmodi loca incolunt. Nam circa terram multæ sunt cavitates diversæ formæ diversæque magnitudinis, quo confluunt aquæ, nubila et aer. **714** *Sed terra illa pura in puro cœlo posita est.* Putat igitur Celsus nos, quæ de alia meliore terra istique longe D antecellente dicimus, a quibusdam veteribus quos divinos existimat, ea mutuatos fuisse, et præsertim a Platone qui in *Phædone* de terra pura in puro cœlo sita philosophatus est. Scilicet non advertit apud Moysem Græcis etiam litteris antiquiorem, Deum observantibus legem polliceri terram sanctam, *bonam, spatiosam, lacte et melle fluentem* [53]. Quæ quidem bona terra non est, ut opinantur non-

Ἑξῆς δὲ τούτοις ὁ Κέλσος, διὰ πλειόνων τὰ μὴ λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν τιθεὶς ὡς λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς *σώματος τῇ φύσει τυγχάνοντος, καὶ ἀνθρωποειδοῦς σώματος*, ἀνατρέπειν ἐθέλει τὰ μὴ τεθειμένα ὑφ' ἡμῶν· ἅπερ περισσὸν παραθέσθαι ἢ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῶν. Εἰ μὲν γὰρ ἃ λέγει ἡμᾶς φάσκειν περὶ Θεοῦ, ἐλέγομεν (36), καὶ πρὸς αὐτὰ ἵστατο· ἀναγκαῖον ἦν ἡμῖν τὸ τιθέναι τὰς λέξεις αὐτοῦ, καὶ κατασκευάζειν μὲν τὰ ἡμέτερα, λύειν δὲ τὰ ἐκείνου· εἰ δὲ αὐτῷ (37) συνείρει ἃ ἤτοι ἀπ' οὐδενὸς ἤκουσεν, ἤ, ἵνα καὶ δοθῇ, ὅτι ἤκουσεν, ἀπό τινων ἁπλῶν, καὶ ἀκεραίων, καὶ μὴ εἰδότων τὸ τοῦ λόγου βούλημα· οὐ χρὴ ἡμᾶς τευτάζειν περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα. Σαφῶς γὰρ ἀσώματόν φασιν οἱ λόγοι τὸν Θεόν· διὸ καὶ *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*· καὶ B *εἰκὼν λέγεται εἶναι τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως*, ὡς εἰ ἔλεγεν ἀσωμάτου. Μετρίως δ' ἐν τοῖς πρὸ τούτων καὶ περὶ Θεοῦ διειλήφαμεν, ἐξετάζοντες, πῶς νοοῦμεν τό· *Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.*

Μετὰ δὲ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς ἡμᾶς συκοφαντεῖ, πυνθάνεται ἡμῶν· *Ποῖ ἀπεῖναι μέλλομεν, καὶ τίνα ἐλπίδα ἔχομεν*· καὶ ὡς ἀποκριναμένων, τίθησι δῆθεν ἡμετέρας φωνὰς οὕτως ἐχούσας· *Εἰς ἄλλην γῆν, ταύτης κρείττονα.* Καὶ πρὸς τοῦτό φησιν· *Ἱστόρηται θείοις ἀνδράσι παλαιοῖς εὐδαίμων βίος ψυχαῖς εὐδαίμοσιν. Ὠνόμασαν δὲ αὐτὸν οἱ μὲν μακάρων νήσους, οἱ δὲ Ἠλύσιον πεδίον ἀπὸ τῆς λύσεως τῶν ἔνθεν κακῶν*· ὥσπερ C καὶ Ὅμηρος (38)·

Ἀλλά σ' ἐς Ἠλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης
Ἀθάνατοι πέμψουσι,
. . . τῇ περ ῥήϊστη βιοτή . . .

Πλάτων (39) δ' *ἀθάνατον τὴν ψυχὴν ἡγούμενος, ἐκείνην τὴν χώραν, ἔνθα στέλλεται, ἄντικρυς γῆν ὠνόμασεν οὕτω· πάμμεγά τι εἶναι φήσας αὐτό, καὶ ἡμᾶς οἰκεῖν τοὺς μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος ἐν σμικρῷ τινι μορίῳ, ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἢ βατράχους, περὶ τὴν θάλασσαν οἰκοῦντας· καὶ ἄλλους ἄλλοθι πολλοὺς ἐν πολλοῖς τοιούτοις τόποις οἰκεῖν. Εἶναι γὰρ πανταχῇ περὶ τὴν γῆν πολλὰ κοῖλα, καὶ παντοδαπὰ καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ μεγέθη· εἰς ἃ συνεῤῥυηκέναι τό τε ὕδωρ, καὶ τὴν ὁμίχλην, καὶ τὸν ἀέρα· αὐ-* D *τὴν δὲ τὴν γῆν καθαρὰν ἐν καθαρῷ κεῖσθαι τῷ οὐρανῷ.* Ὑπολαμβάνει τοίνυν ὁ Κέλσος τὰ περὶ τῆς ἄλλης γῆς κρείττονος καὶ πολλῷ ταύτης διαφερούσης εἰληφέναι ἡμᾶς ἀπό τινων νομιζομένων αὐτῷ θείων παλαιῶν ἀνδρῶν, καὶ μάλιστα Πλάτωνος, τοῦ ἐν τῷ *Φαίδωνι* περὶ τῆς καθαρᾶς ἐν καθαρῷ κειμένης οὐρανῷ γῆς (40) φιλοσοφήσαντος· οὐχ ὁρῶν, ὅτι Μωϋσῆς, ὁ πολλῷ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀρχαιό-

[49] Joan. i, 18. [50] Coloss. i, 15. [51] Joan. iv, 24. [52] Odys. lib. iv, 563. [53] Exod. iii, 8.

(36) Mss., ἐλέγομεν. Libri antea editi, λέγομεν.
(37) Αὐτῷ. Boherellus mallet αὐτός. Vel legendum, inquit, αὐτῷ sive ἑαυτῷ συνείρει. Guietus, pro συνείρει, mallet συναιρεῖ. Spencerus habet συνῄρει.

(38) Ὅμηρος. Homer. *Odyss.*, Δ', vers. 563.
(39) Πλάτων. Plato, in *Phædone*, pag. 109.
(40) Γῆς. Hanc vocem quæ ab editis exciderat, restituunt codd. mss.

τερος, εἰσήγαγε τὸν Θεὸν ἐπαγγελλόμενον τὴν ἁγίαν γῆν, καὶ *ἀγαθὴν καὶ πολλὴν*, *ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι*, τοῖς κατὰ τὸν νόμον ἑαυτοῦ βιώσασιν· οὐδ᾽, ὡς οἴονταί τινες, τὴν ἀγαθὴν, τὴν κάτω νομιζομένην Ἰουδαίαν, κειμένην καὶ αὐτὴν ἐν τῇ ἀρχῆθεν *κατηραμένῃ ἐν τοῖς ἔργοις* τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδὰμ γῇ. Τὸ γὰρ, *Ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ἐν λύπαις φαγῇ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου*, περὶ ὅλης εἴρηται τῆς γῆς· ἣν ἐν λύπαις, τουτέστι πόνοις, ἐσθίει πᾶς ἄνθρωπος ἐν τῷ Ἀδὰμ (41) ἀποθανών· καὶ ἐσθίει πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς. Καὶ ὡς ἐπικατάρατος πᾶσα ἡ γῆ ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ ἐν τῷ Ἀδὰμ ἐκβληθέντος ἀπὸ τοῦ παραδείσου· καὶ ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐσθίει πᾶς ἄνθρωπος τὸν ἑαυτοῦ ἄρτον (42), ἕως ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη. Πολὺν μὲν οὖν ἔχει λόγον ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον τοῦτον, δυνάμενον εἰς τὴν σαφήνειαν τῶν λέξεων κατασκευασθῆναι· ὀλίγοις δ᾽ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἠρκέσθημεν, βουλόμενοι ἀπολῦσαι περισπασμοῦ, τοῦ ὡς περὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς ὑπολαμβάνοντος εἰρῆσθαι τὰ περὶ ἀγαθῆς γῆς, ἣν ὁ Θεὸς ὑπισχνεῖται τοῖς δικαίοις.

29. Εἴπερ οὖν ἡ πᾶσα γῆ αὕτη ἐπικατάρατος ἐν τοῖς ἔργοις ἐστὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποθανόντων, δῆλον, ὅτι καὶ πάντα τὰ μόρια αὐτῆς μετέχει τῆς ἀρᾶς, ἐν οἷς ἐστι καὶ ἡ Ἰουδαία γῆ· ὥστε μὴ δύνασθαι ἐφαρμόζειν αὐτῇ τὸ, *Εἰς γῆν ἀγαθὴν καὶ πολλὴν, εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι*· κἂν συμβολικῶς σκιὰ εἶναι ἀποδεικνύηται ἡ Ἰουδαία καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ τῆς καθαρᾶς ἐν καθαρῷ κειμένης οὐρανῷ γῆς ἀγαθῆς καὶ πολλῆς, ἐν ᾗ ἐστιν ἡ ἐπουράνιος Ἱερουσαλήμ. Περὶ ἧς διαλαβὼν ὁ Ἀπόστολος, ὡς συνεγερθεὶς Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω ζητῶν, καὶ νοῦν εὑρὼν οὐδεμιᾶς ἐχόμενον Ἰουδαϊκῆς μυθολογίας, φησίν· *Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν* (43) *ἀγγέλων, πανηγύρει*. Ἵνα δέ τις πεισθῇ, μὴ παρὰ τὸ βούλημα τοῦ θείου Πνεύματος ἡμᾶς λέγειν περὶ τῆς παρὰ Μωϋσῇ γῆς ἀγαθῆς καὶ πολλῆς· ἐπιστησάτω πᾶσι μὲν τοῖς προφήταις, διδάσκουσι τὴν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπάνοδον τῶν πεπλανημένων καὶ ἀποπεπτωκότων ἀπ᾽ αὐτῆς, καὶ ἁπαξαπλῶς ἀποκαθισταμένων εἰς τὸν καλούμενον τόπον καὶ πόλιν τοῦ Θεοῦ παρὰ τῷ εἰπόντι, ὅτι, *Ἐν εἰρήνῃ ἁγίᾳ ὁ τόπος αὐτοῦ*· λέγοντι δὲ καὶ τὸ, *Μέγας ὁ Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ, εὐρίζῳ* (44) *ἀγαλλιάματι πάσης τῆς γῆς*. Ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι τὰ ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ἕκτου ψαλμοῦ, οὕτως ἔχοντα περὶ τῆς τῶν δικαίων γῆς· *Οἱ δ᾽ ὑπομένοντες τὸν Κύριον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι γῆν*· καὶ μετ᾽ ὀλίγα· *Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατρυφήσουσιν ἐπὶ πλήθει εἰρήνης*· καὶ μετ᾽ ὀλίγα· *Οἱ εὐλογοῦντες*

A nulli, hujus orbis Judæa, cum et ipsa pars illius terræ sit, quæ initio *maledicta* fuit *in operibus* prævaricationis Adam. Nam ad universam terram pertinuit istud : *Maledicta terra in operibus tuis, in molestiis comedes eam cunctis diebus vitæ tuæ*[54]. Hanc in molestiis, id est in laboribus, comedit omnis homo qui mortuus est in Adam, et comedit quidem omnibus diebus vitæ suæ. Et quia maledicta hæc omnis terra est, spinas et tribulos germinabit omnibus diebus vitæ ejus, qui in Adam e paradiso ejectus est; in sudore etiam vultus sui panem comedit omnis homo, donec in terram revertatur unde sumptus est. Multis in universa quæ ad hunc locum pertinent, opus esset disserere, ut illa verba quam maxime explicarentur ; sed in præsentia hæc B pauca satis habuimus, ut omnem ei dubitationem tolleremus, qui putat ad Judæam pertinere quæ dicta sunt de terra bona, quam Deus justis pollicetur.

29. Jam vero si terra hæc omnis maledicta est in operibus Adam eorumque qui in illo mortui sunt, perspicuum est omnes ejus partes, quarum Judæa est, maledictionis esse participes; proinde non convenire Judææ posse illud : *In terram bonam et spatiosam, in terram fluentem lacte et melle*[55]; quanquam et Judæa et Jerusalem figura et umbra dicantur esse terræ illius bonæ et spatiosæ in puro C cœlo positæ, in qua Jerusalem cœlestis est. De ista Apostolus, qui cum Christo resuscitatus et quæ sursum sunt quærens Scripturarum sensum invenerat nihil Judaicarum fabularum habentem : *Accessistis*, inquit, *ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam*[56]. Atque ut persuasum quis habeat nihil nos hic de terra bona et spatiosa apud Moysem promissa dicere contra mentem divini Spiritus, attendat ad id quod prophetæ omnes docent, eos, qui ab Jerusalem aberraverunt et exciderunt, reversuros esse ad **715** eam et collocandos esse in loco quem Dei locum et urbem vocat ille qui dicit : *In pace sancta locus ejus*[57]; et : D *Magnus Dominus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, fundato exsultatione universæ terræ*[58]. Nunc satis erit referre verba Psalmi XXXVI de terra justorum sic loquentis : *Sustinentes Dominum ipsi hæreditabunt terram ;* et paulo post : *Mansueti autem hæreditabunt terram, et delectabuntur in multitudine pacis;* et post pauca : *Benedicentes ei hæreditabunt terram;* et iterum : *Justi hæreditabunt terram et inhabitabunt in sæculum sæculi super eam*[59]. Jam vide annon

[54] Gen. III, 17. [55] Exod. III, 8. [56] Hebr. XII, 22. [57] Psal. LXXV, 3. [58] Psal. XLVII, 2, 3. [59] Psal. XXXVI, 9, 11, 22, 29.

(41) *Ἐν τῷ Ἀδάμ.* Vide adnotationes ad lib. IV, num. 40.

(42) Codd. Reg. et Basileensis, ἄρτον, rectius quam libb. editi, χόρτον.

(43) Hœschelius in textu, et omnes codd. mss., μυριάσιν. Spencerus, μυριάδων.

(44) Mss., Εὐρίζῳ. Hœsch. et Spenc. εὐρίζοιν. Vulgata, εὐρίζων.

idem ille psalmus clare indicet terram puram in puro esse cœlo, modo lector horum ejusdem psalmi verborum sensum capere possit : *Exspecta Dominum et, custodi viam ejus, et exaltabit te ut hæreditate capias terram*[60].

30. Præterea quæ dicit Plato de lapidibus qui hic pretiosi putantur, et quorum splendor dicitur emanare ex melioris terræ lapidibus, ea mihi videtur duxisse ex descriptione civitatis Dei, quæ apud Isaiam sic legitur : *Ponam jaspidem propugnacula tua, et lapides tuos lapides crystalli, et circuitum tuum lapides electos*[61]; et rursus : *Ponam fundamenta tua sapphirum*[62]. Hanc Platonis fabulam allegorice explicant qui hujus philosophi placita gravius edisserunt; prophetias item, e quibus Platonem hausisse conjicimus, exponent ii qui prophetarum vitam divina quadam agendi ratione imitantur totumque tempus in scrutandis sacris Scripturis insumunt; si modo idoneos propter vitæ integritatem rerumque divinarum cognoscendi studium auditores invenerint. Nobis hoc erat propositum ostendere, quæ de terra sancta credimus, ea nos nec a Græcis nec a Platone didicisse; illos vero, qui non antiquissimo Moyse solum, sed etiam plerisque prophetis recentiores sunt, aut male intellexisse quæ de illis rebus a quibusdam obscure indicata sunt, aut illa e sacris Scripturis, quæ sibi in manus venerant, falso imitatos, hujusmodi quædam de meliore terra dixisse. Et sane Aggæus terram ab arida perspicue distinguit, aridam vocans hanc in qua sumus. Sic enim loquitur : *Rursus adhuc ego commovebo cœlum, et terram, et aridam, et mare*[63].

31. Jam sicut ipse in aliud tempus reservat Platonicæ in *Phædone* fabulæ explicationem, his verbis : *Quid per hæc indicet, non facile est omnibus perspicere : nisi forte quis capere posset quid sibi velit id quod ait, nos præ infirmitate et tarditate* **716** *non posse ad extremum aerem penetrare; naturam vero, si par esset isti contemplationi, agnituram quid sit verum illud cœlum veraque lux;* sic et nos præsentis instituti non ducimus esse terræ sanctæ et bonæ et civitatis Dei quæ in illa est, explicationem; acturi de illa tum, cum prophetas enarrabimus : præsertim cum jam ex parte in commentariis in psalmos XLV et XLVI de civitate Dei pro viribus sermonem fecerimus. Præterea illa Moysis et prophetarum scripta antiquissima docent res omnes, quæ veræ sunt, idem habere nomen ac illæ quæ hic omnibus in usu sunt, verbi gratia, lucem

A *αὐτὸν κληρονομήσουσι γῆν*· καὶ πάλιν· *Οἱ δίκαιοι κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατασκηνώσουσιν εἰς αἰῶνα αἰῶνος ἐπ' αὐτῆς.* Ὅρα δ' εἰ μὴ τὸ καθαρὰν εἶναι ἐν καθαρῷ τῷ οὐρανῷ τὴν γῆν δηλοῦται τοῖς ἀκούειν δυναμένοις τῶν οὕτως εἰρημένων ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ· *Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, καὶ φύλαξον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· καὶ ὑψώσει σε τοῦ κατακληρονομῆσαι τὴν γῆν.*

Δοκεῖ δέ μοι καὶ τὰ περὶ τῶν τῇδε τιμίων εἶναι νομιζομένων λίθων, ἀποῤῥοήν τινα λεγομένων ἔχειν ἀπὸ τῶν ἐν τῇ κρείττονι γῇ λίθων, εἰληφέναι τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ ἀναγεγραμμένων περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ· περὶ ἧς γέγραπται· *Θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν, καὶ τοὺς λίθους* (45) *σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν* B *περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς*· καὶ πάλιν· *Θήσω τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον.* Τὸν μὲν οὖν παρὰ Πλάτωνι ἀλληγοροῦντες μῦθον οἱ σεμνότερον τὰ τοῦ φιλοσόφου ἐξειληφότες διηγοῦνται· τὰς δὲ προφητείας, ἀφ' ὧν στοχαζόμεθα καὶ τὸν Πλάτωνα εἰληφέναι, οἱ συγγενῶς τοῖς προφήταις καὶ ἐνθέως βιώσαντες, καὶ πάντα τὸν χρόνον ἀναθέντες τῇ ἐξετάσει τῶν ἱερῶν γραμμάτων, τοῖς ἐπιτηδείοις διὰ βίου καθαρότητα καὶ τὴν περὶ τὰ θεῖα φιλομάθειαν παραστήσουσιν. Ἡμῖν δὲ προκείμενον ἦν δεῖξαι, ὅτι ἡμεῖς μὲν οὐκ ἀπὸ Ἑλλήνων ἢ Πλάτωνος τὰ περὶ τῆς ἁγίας γῆς εἰλήφαμεν· ἐκεῖνοι δὲ, νεώτεροι γενόμενοι οὐ μόνον τοῦ ἀρχαιοτάτου Μωϋσέως, ἀλλὰ καὶ τῶν πλείστων προφητῶν, ἤτοι παρακηκόασί τινων αἰνισσομένων περὶ τῶν τοιούτων, ἢ καὶ ταῖς C ἱεραῖς ἐντυχόντες Γραφαῖς, παραποιήσαντες αὐτὰ, τοιαῦτά τινα περὶ τῆς κρείττονος εἰρήκασι γῆς. Σαφῶς δ' ὁ Ἀγγαῖος παρίστησιν ἄλλο μὲν εἶναι τὴν ξηρὰν, ἄλλο δὲ τὴν γῆν, ξηρὰν καλῶν ταύτην ἐφ' ἧς ἐσμέν· λέγει δὲ οὕτως· *Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείσω τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν θάλασσαν.*

Ὥσπερ δὲ αὐτὸς τὴν διήγησιν ἀνατίθεται τοῦ παρὰ Πλάτωνι μύθου κειμένου (46) ἐν τῷ *Φαίδωνι*, λέγων τάδε· *Τί δὲ διὰ τούτων ἐμφανίζει, οὐ παντὶ γνῶναι ῥᾴδιον· εἰ μὴ ὅστις ἐπαΐειν δύναιτο, τί ποτ' ἐστὶν ἐκεῖνο ὅ φησιν, ὑπ' ἀσθενείας καὶ βραδυτῆτος οὐχ οἵους τ' εἶναι διεξελθεῖν ἐπ' ἔσχατον τὸν ἀέρα* (47)· *καὶ εἰ ἡ φύσις ἱκανὴ εἴη* D *ἀνασχέσθαι θεωροῦσα γνῶναι ἂν ὅ τι ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀληθῶς οὐρανὸς, καὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς*· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς τὰ περὶ τῆς ἁγίας καὶ ἀγαθῆς γῆς, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πόλεως τοῦ Θεοῦ, οὐ κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν νομίζοντες εἶναι πραγματείαν σαφηνίσαι, ὑπερτιθέμεθα εἰς τὰ ἐξηγητικὰ τῶν προφητῶν· ἀπὸ μέρους, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, διηγησάμενοι περὶ πόλεως Θεοῦ ἐν τοῖς πραγματευθεῖσιν ἡμῖν εἰς τὸν τεσσαρακοστὸν πέμπτον ψαλμὸν, καὶ τὸν τεσσαρακοστὸν ἕβδομον ψαλμόν. Οἶδε δὲ ὁ

[60] Psal. XXXVI, 34. [61] Isa. LIV, 12. [62] Ibid. 11. [63] Agg. II, 6.

(45) Vulgata, τὰς πύλας.

(46) *Τοῦ παρὰ Πλάτωνι μύθου κειμένου.* Ita recte habent codd. Vatic. et Basil., male autem Hœsch. et Spencer., τῷ παρὰ Πλάτωνι μύθου, κειμένῳ.

(47) Ἀέρα. Apud Platonem in *Phædone*, pag. 109, inter ἀέρα et καὶ εἰ φύσις, hæc verba interjecta habes : Ἐπεὶ εἴ τις αὐτοῦ ἐπ' ἄκρα ἔλθοι, ἢ πτηνὸς γενόμενος ἀνάπτοιτο, κατιδεῖν ἀνακύψαντα, ὥσπερ ἐνθάδε οἱ ἐκ τῆς θαλάττης ἰχθύες ἀνακύπτοντες ὁρῶσι τὰ ἐνθάδε, οὕτως ἄν τινα καὶ τὰ ἐκεῖ κατιδεῖν.

ἀρχαιότατος Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν λόγος τὰ ἀληθινὰ πάντα ὁμώνυμα τοῖς τῇδε καθολικωτέροις· οἷον, ἀληθινὸν φῶς, καὶ οὐρανὸν ἕτερον παρὰ τὸ στερέωμα, καὶ τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον ἄλλον παρὰ τὸν αἰσθητόν. Καὶ ἀπαξαπλῶς δέ φησι (48) πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν αἰσθητῶν, ὧν οὐδέν ἐστιν ἀληθινὸν, τὸ, *Θεός, ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ*· ἐπ' ἄλλων μὲν τάσσων τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ ἡττόνων δὲ τὰ λεγόμενα ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Μεμφόμενος γοῦν τισι διὰ τοῦ Ἡσαΐου, φησί· *Τὰ ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι*. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον.

A esse veram, esse cœlum aliud præter firmamentum, esse Solem justitiæ alium a sensibili [64]. Uno verbo, ut res illæ a sensibilibus, quarum nulla vera est, distinguantur, dicunt : *Deus, vera opera ejus* [65]; et opera Dei ab operibus manuum ejus, quod hæc minora sint, discriminant. Quamobrem Deus apud Isaiam de quibusdam querens, ait : *Opera Domini non respiciunt, nec opera manuum ejus considerant* [66]. Sed de illa re satis.

Ἐπεὶ δὲ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον πολὺν ὄντα καὶ δυσερμήνευτον, καὶ δεόμενον σοφοῦ, εἴπερ τι ἄλλο τῶν δογμάτων, καὶ ἐπὶ πλεῖον διαβεβηκότος, ἵνα τὸ ἄξιον τοῦ Θεοῦ παραστήσῃ, καὶ τὸ μεγαλοφυὲς τοῦ δόγματος, διδάσκοντος λόγον ἔχειν σπέρματος τὸ καλούμενον κατὰ τὰς Γραφὰς σκῆνος τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ οἱ δίκαιοι ὄντες *στενάζουσι βαρούμενοι, μὴ θέλοντες αὐτὸ ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι*· μὴ νοήσας ὁ Κέλσος, τῷ ἀπὸ ἰδιωτῶν (49), καὶ μηδενὶ λόγῳ παραστῆσαι δυναμένων ἀκηκοέναι περὶ αὐτοῦ, χλευάζει τὸ λεγόμενον· χρήσιμον πρὸς τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις ἡμῖν περὶ τούτου τοῦτο μόνον ὑποσημειώσασθαι πρὸς τὸν λόγον, ὅτι οὐχ, ὡς οἴεται Κέλσος, τῆς μετενσωματώσεως παρακούσαντες τὰ περὶ ἀναστάσεώς φαμεν· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι ἡ τῇ ἑαυτῆς φύσει ἀσώματος καὶ ἀόρατος ψυχὴ, ἐν παντὶ σωματικῷ τόπῳ τυγχάνουσα, δέεται σώματος οἰκείου τῇ φύσει τῷ τόπῳ ἐκείνῳ (50)· ὅπερ ὅπου μὲν φορεῖ ἀπεκδυσαμένη τὸ πρότερον ἀναγκαῖον μὲν, περισσὸν δὲ ὡς πρὸς τὰ δεύτερα· ὅπου δὲ ἐπενδυσαμένη ᾧ πρότερον εἶχε, δεομένη κρείττονος ἐνδύματος εἰς τοὺς καθαρωτέρους καὶ αἰθερίους καὶ οὐρανίους τόπους. Καὶ ἀπεξεδύσατο μὲν ἐπὶ τὴν τῇδε γένεσιν ἐρχομένη τὸ χρήσιμον πρὸς τὴν ἐν τῇ ὑστέρᾳ τῆς κυούσης, ἕως ἦν ἐν αὐτῇ, χωρίον· ἐνεδύσατο δὲ ὑπ' ἐκεῖνο ὃ ἦν ἀναγκαῖον τῷ ἐπὶ γῆς μέλλοντι διαζῆν. Εἶτα πάλιν, ὄντος τινὸς *σκήνους* καὶ *ἐπιγείου οἰκίας*, ἀναγκαίας που τῷ σκήνει, καταλύεσθαι μέν φασιν οἱ λόγοι τὴν ἐπίγειον οἰκίαν τοῦ σκήνους, τὸ δὲ σκῆνος *ἐπενδύσασθαι οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Λέγουσι δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, τὸ μὲν φθαρτὸν ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, τὴν διαφέρουσαν τοῦ ἀφθάρτου· τὸ δὲ θνητὸν ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν, ἕτερον τυγχάνον (51) τοῦ ἀθανάτου. Ὃν γὰρ λόγον ἔχει σοφία πρὸς τὸ σοφὸν, καὶ δικαιοσύνη πρὸς τὸ δίκαιον, καὶ εἰρήνη πρὸς τὸ εἰρηνικόν· τοῦτον τὸν λόγον ἀφθαρσία μὲν πρὸς ἄφθαρτον, ἀθανασία δὲ πρὸς ἀθάνατον. Ὅρα οὖν ἐφ' οἷα προτρέπει ὁ λόγος, ἐνδύσασθαι λέγων τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἀθανασίαν· ἅτινα, ὡς ἐνδύματα τῷ ἐνδυσαμένῳ καὶ περιεχομένῳ τῶν τοιούτων ἐνδυμάτων, οὐκ ἐᾷ φθαρῆναι ἢ ἀποθανεῖν

32. Quoniam vero resurrectionis dogma altum sane et enarratu difficile, quodque omnium maxime indiget viro sapiente, imo in sapientia provecto, qui ostendat quam dignum illud Deo, quam sublime sit; siquidem ex illo discimus rationem seminis B inesse in hoc animæ, ut Scripturæ vocant, tabernaculo, in quo justi *ingemiscunt gravati, nolentes exspoliari, sed supervestiri* [67]; ideo Celsus irridet quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis, qui nullo illud argumento astruere poterant, utile fuerit, præter ea quæ hac de re supra dicta sunt, hoc unum observare, quæ de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione ; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loci accommodato : quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea C inutile fit; modo autem super illud, quod prius habebat, induitur meliore, quo indiget, ut ad puriores, æthereos cœlestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens membranam exuit, qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quandiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit, quod erat in terra victuro necessarium. Cum autem præterea sit quoddam *tabernaculum*
717 *et terrena habitatio* [68] tabernaculo quodammodo necessaria, docent Scripturæ dissolutum iri terrenam habitationem, tabernaculum vero *superinduendum esse domo non manufacta, æterna in cœlis* [69]: Dicunt etiam homines Dei corruptibile induturum esse incorruptionem [70], quæ differt ab incorruptibili ; et mortale induturum immortalitatem, quæ et D ipsa discrepat ab immortali. Ut enim sapientia se habet ad id quod sapiens est, ut justitia ad id quod justum, ut pax ad id quod pacificum ; sic se habet incorruptio ad incorruptibile et immortalitas ad immortale. Vide igitur ad quæ nos hortetur Scriptura, cum dicit indutum iri nos incorruptione et immortalitate, quibus qui tanquam indumentis vestietur atque circumvolvetur, corrumpi et mori non

[64] I Joan. II, 8; Hebr. IX, 24 : Malach. IV, 2. [65] Dan. IV, 37. [66] Isa. V, 12. [67] II Cor. V, 4. [68] Matth. XV, 19. [69] II Cor. V, 1. [70] I Cor. XV, 53.

(48) Post φησί Hœschelius et Spencerus addunt ὅτι, quod redundat.

(49) *Τῷ ἀπὸ ἰδιωτῶν*. Ita recte codex Jolianus. Hœschelius autem et Spencerus, τὸ ἀπὸ ἰδιωτῶν.

(50) Hœschelius in textu, τοῦ τόπου ἐκείνου. Paulo post codex Jolianus, ὃ πρότερον εἶχε, δεομένη. Hœschel. et Spenc., ᾧ πρότερον εἶχε, δεομένῳ.

(51) *Τυγχάνον*. Mallet Boherellus, τυγχάνουσαν.

poterit. Atque hæc ausus sum disputare, propter eum qui resurrectionem propterea cavillatus est et irrisit, quia, quid hoc nomine significetur, non intellexerat.

33. Existimans autem resurrectionis mysterium ea causa a nobis doceri, ut cognoscamus et videamus Deum, sibi sumit quæ vult. Ejus verba sunt : ***Postquam undecunque refutati sunt et convicti, rursus, quasi nihil audiissent, ad eamdem redeunt quæstionem : Quomodo igitur cognoscemus et videbimus Deum? Quomodo ad eum ibimus?*** Sciat ergo quicunque voluerit, etiamsi corpore opus habeamus cum ad alios usus, tum ut in loco corporeo simus ; etiamsi corpore quidem opus sit tali, qualis est corporei loci natura, et propterea super tabernaculum iis induamur quæ modo diximus ; nos tamen non egere corpore ad cognoscendum Deum. Id enim quod videt Deum, non est oculus corporis, sed mens, quæ ad imaginem Conditoris facta est, et a Dei providentia Dei cognoscendi facultatem accepit. Id quod Deum videt, est cor purum, unde non amplius exeunt ***cogitationes malæ, non homicidia, non adulteria, non fornicationes, non furta, non falsa testimonia, non blasphemiæ, non oculus nequam***[71], non aliud quidquam vitiosum. Propterea dicitur : ***Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt***[72]. Quoniam vero ut cor omnino mundum habeamus, non sufficit propositum nostrum, sed opus est ut sic a Deo creetur ; ideo qui precatur sicut oportet, hac prece utitur : ***Cor mundum crea in me, Deus***[73].

34. Sed neque, quasi Deus in loco esset, interrogabimus *quomodo ituri simus ad illum*. Deus enim omni loco melior omnia comprehendit, nec ulla re comprehenditur. Non igitur corpore ad Deum accedere jubet istud præceptum : ***Post Dominum Deum tuum ambulabis***[74]; neque Propheta corpore adhærebat Deo, cum orans **718** diceret : ***Adhæsit anima mea post te***[75]. Nos igitur calumniatur Celsus, cum ait ***sperare nos futurum, ut oculis corporis Deum intueamur, auribus vocem ejus audiamus, et manibus corporis eum contrectemus.*** Scimus in divinis Scripturis mentionem fieri de oculis, de auribus, de manibus quæ cum istis corporis partibus nonnisi nomen commune habent, imo, quod mirabilius est, de sensu diviniore et alio prorsus ab illo qui loquendi consuetudine receptus est. Nam cum Propheta dicit : ***Revela oculos meos et considerabo mirabilia de lege tua***[76] ; aut : ***Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos***[77] ; aut : ***Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte***[78] ; nemo ita stupidus est, ut

A τὸν περικείμενον αὐτά. Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἀποτετολμήσθω διὰ τὸν μὴ νοήσαντα ὅ τι ποτὲ λέγομεν (52) τὴν ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο γελῶντα καὶ χλευάζοντα ὃν οὐκ οἶδε λόγον.

Οἰόμενος δ' ἡμᾶς, διὰ τὸ γνῶναι καὶ ἰδεῖν τὸν Θεὸν, πρεσβεύειν τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως, συνείρει ἑαυτῷ ἃ βούλεται, καὶ τοιαῦτά φησιν· *Ὅταν δὴ πάντοθεν ἐξείργωνται καὶ διελέγχωνται, πάλιν, ὥσπερ οὐδὲν ἀκηκοότες, ἐπανίασιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐρώτημα, Πῶς οὖν γνῶμεν καὶ ἴδωμεν τὸν Θεόν; καὶ Πῶς ἴωμεν πρὸς αὐτόν;* Ἴστω οὖν ὁ βουλόμενος, ὅτι κἂν εἰς ἄλλα δεώμεθα σώματος, τῷ ἐν τόπῳ σωματικῷ (53) τυγχάνειν, καὶ τοιούτου, ὁποῖα ἐστὶν ἡ φύσις τοῦ σωματικοῦ τόπου, καὶ δεόμενοι τοῦ σώματος ἐπενδυόμεθα (54) τῷ σκήνει τὰ προειρημένα·
B ἀλλ' εἰς γνῶσίν γε Θεοῦ σώματος οὐδαμῶς χρῄζομεν. Τὸ γὰρ γιγνῶσκον Θεὸν, οὐκ ὀφθαλμός ἐστι σώματος, ἀλλὰ νοῦς, ὁρῶν (55) τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, καὶ τὸ δυνάμενον γιγνώσκειν Θεὸν προνοίᾳ Θεοῦ ἀνειληφώς. Καὶ τὸ ὁρῶν δὲ Θεὸν καθαρά ἐστι καρδία, ἀφ' ἧς οὐκέτι ἐξέρχονται *διαλογισμοὶ πονηροὶ, οὐ φόνοι, οὐ μοιχεῖαι, οὐ πορνεῖαι, οὐ κλοπαὶ, οὐ ψευδομαρτυρίαι, οὐ βλασφημίαι, οὐκ ὀφθαλμὸς πονηρὸς*, οὐδ' ἄλλο τι τῶν ἀτόπων· διὸ λέγεται· *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.* Ἐπεὶ δ' οὐκ αὐτάρκης ἡ ἡμετέρα προαίρεσις πρὸς τὸ πάντη καθαρὰν ἔχειν τὴν καρδίαν, ἀλλὰ Θεοῦ ἡμῖν δεῖ, κτίζοντος αὐτὴν τοιαύτην· διὰ τοῦτο λέγεται ὑπὸ τοῦ ἐπιστημόνως εὐχομένου· *Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ*
C *Θεός.*

Ἀλλ' οὐδ', ὡς ἐν τόπῳ ὄντος τοῦ Θεοῦ, πευσόμεθά τινος, καὶ ἐροῦμεν, *Πῶς ἴωμεν πρὸς αὐτόν*, κρείττων γὰρ ὁ Θεὸς παντὸς τόπου, καὶ περιεκτικὸς παντὸς οὑτινοσοῦν· καὶ οὐδέν ἐστι τὸ περιέχον τὸν Θεόν. Τὸ ἰέναι οὖν πρὸς τὸν Θεὸν οὐ σωματικῶς προστέτακται ἡμῖν· τὸ, *Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ*· οὐδὲ σωματικῶς ὁ προφήτης, κολληθεὶς τῷ Θεῷ, φησὶν ἐν τῇ εὐχῇ· *Ἐκολλήθη ὀπίσω σου ἡ ψυχή μου.* Καταψεύδεται οὖν ἡμῶν Κέλσος, λέγων *προσδέχεσθαι ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς σώματος Θεὸν ὄψεσθαι, καὶ ὠσὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσεσθαι* (56), *καὶ χερσὶν αἰσθηταῖς ψαύειν αὐτοῦ.* Οἴδαμεν δὲ ὁμωνύμως τοῖς σώματος ὀφθαλμοῖς λεγομένους ὑπὸ τῶν θείων λόγων ὀφθαλμοὺς, ὁμοίως
D δὲ καὶ τὰ ὦτα, καὶ τὰς χεῖρας, καὶ, τὸ τούτων παραδοξότερον, αἴσθησιν θειοτέραν, καὶ ἑτεροίαν παρὰ τὴν συνήθως ὑπὸ τῶν πολλῶν ὀνομαζομένην. Ἐπὰν γὰρ λέγῃ (57) ὁ Προφήτης· *Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσιά σου ἐκ τοῦ νόμου σου*· ἤ, *Ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυ-*

[71] Matth. xv, 19, et vi, 23. [72] Matth. v, 8. [73] Psal. l, 12. [74] Deut. xiii, 4. [75] Psal. lxii, 9. [76] Psal. cxviii, 18. [77] Psal. xviii, 9. [78] Psal. xii, 4.

(52) Codex Jolianus, λέγομεν. Hœschel. et Spencer., λεγόμενον. Ibidem mss., χλευάζοντα ὃν οὐκ οἶδε λόγον. Hœschel. et Spencer., χλευάζοντα ὃ οὐκ οἶδε λεγόμενον.
(53) Mss., σωματικῷ. Hœschel. et Spencer., σωματικῶς.
(54) *Ἐπενδυόμεθα*. Lege cum Boherello ἐπενδυώμεθα, ut referatur ad præcedens, δεώμεθα.
(55) *Ὁρῶν*. Lego ὁ ὤν, et ita legit Gelenius.
(56) Codex Regius, ἀκούσεσθαι. Hœsch. et Spencer., ἀκούεσθαι. Ibidem pro ψαύειν, malim ψαύσειν.
(57) Hœschel. et Spencer., λέγει. At mss., λέγῃ, rectius.

της, φωτίζουσα ὀφθαλμούς· ἤ, *Φώτισον τοὺς* A *ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον·* οὐχ οὕτω τις ἐμβρόντητός ἐστιν, ὡς νομίζειν ὀφθαλμοῖς σώματος κατανοεῖσθαι τὰ θαυμάσια τοῦ θείου νόμου, ἢ τὴν τοῦ Κυρίου ἐντολὴν φωτιστικὴν εἶναι τῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν, ἢ ὕπνον θανάτου ἐποιστικὸν συμβαίνειν περὶ τοὺς τοῦ σώματος ὀφθαλμούς. Ἀλλὰ καὶ, ἐπὰν λέγῃ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, *Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω·* καὶ ὁ τυχὼν συνίησι περὶ θειοτέρων ταῦτα λέγεσθαι ὤτων. Κἂν λέγηται λόγος Κυρίου γεγονέναι ἐν χειρὶ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου ἢ ἄλλου τινός· ἤ, *Νόμος ἐν χειρὶ Μωϋσῇ·* ἢ ὅτι, *Ταῖς χερσί μου ἐξήτησα τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἠπατήθην·* οὐχ οὕτως ἐστί τις ἀνόητος, ὡς μὴ ἐκλαμβάνειν χεῖράς τινας εἶναι τροπικῶς καλουμένας, περὶ ὧν καὶ Ἰωάννης λέγει· *Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψη-* B *λάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς.* Εἰ δὲ καὶ περὶ τῆς κρείττονος αἰσθήσεως καὶ οὐ σωματικῆς βούλει ἀπὸ τῶν ἱερῶν Γραμμάτων μαθεῖν, ἄκουσον Σολομῶντος ἐν ταῖς *Παροιμίαις* λέγοντος· *Αἴσθησιν θείαν* (58) *εὑρήσεις.*

legis divinæ mirabilia corporis oculis considerari, præcepto Domini corporis oculos illuminari, aut somno letifero corporis oculos consopiri existimet. Item cum dicit Salvator noster : *Qui habet aures audiendi, audiat* [79], vel homo e vulgo hoc ad aures diviniores referendum esse intelligit. Et cum dicitur factus esse sermo Domini in manu Jeremiæ prophetæ aut alterius cujuslibet; aut : *Lex in manu Moysis* [80]; aut : *Deum exquisivi manibus meis, et non sum deceptus* [81]; nemo tam bardus quin cogitet manus esse quæ figurate sic appellentur; de quibus Joannes ait : *Manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ* [82]. Jam si velis sensum diviniorem ac minime corporeum tibi et sacris litteris exhiberi, audi Salomonem in Proverbiis dicentem : *Sensum divinum invenies* [83].

Οὐ χρεία τοίνυν ἡμῖν, ὡς οὕτω ζητοῦσι τὸν Θεὸν, ἀπιέναι, ὅπου ἡμᾶς πέμπει ὁ Κέλσος, εἰς Τροφωνίου, καὶ εἰς Ἀμφιάρεω, καὶ εἰς Μόψου, ἔνθα φησὶν *ἀνθρωποειδεῖς θεωρεῖσθαι θεοὺς*, καὶ, ὡς λέγει ὁ Κέλσος, *οὐ ψευδομένους, ἀλλὰ καὶ ἐναργεῖς.* Ἴσμεν γὰρ ἡμεῖς τούτους δαίμονας ὄντας, τρεφομένους κνίσσαις καὶ αἵμασι, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσεσι, καὶ οὕτω παρακατεχομένους ἐν τοῖς ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν κατασκευασθεῖσι δεσμωτηρίοις· ἅτινα ἱερὰ Θεῶν Ἕλληνες νενομίκασιν, C ἀλλ' ἡμεῖς ἴσμεν ἀπατεώνων δαιμόνων εἶναι τὰ τοιαῦτα οἰκητήρια. Μετὰ ταῦτα κακοήθως ὁ Κέλσος φησὶ περὶ τῶν προειρημένων ἀνθρωποειδῶν κατ' αὐτὸν θεῶν, ὅτι *ὄψεταί τις αὐτοὺς οὐχ ἅπαξ παραῤῥυέντας, ὥσπερ τὸν τούτους ἐξαπατήσαντα, ἀλλ' ἀεὶ τοῖς βουλομένοις ὁμιλοῦντας.* Καὶ ἔοικέ γε διὰ τούτων φάσμα μὲν νενομικέναι τὸν Ἰησοῦν, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἐπιφανέντα τοῖς μαθηταῖς, ὡσπερεὶ παραῤῥεύσαντα πρὸς τὸ ὀφθῆναι αὐτοῖς. Οὓς δ' ὠνόμασε λέγων ἀνθρωποειδεῖς θεοὺς, τούτους οἴεται ἀεὶ τοῖς βουλομένοις ὁμιλεῖν. Πῶς δὲ δύναται φάσμα, ὥς φησιν αὐτὸς, παραῤῥυὲν ἐπ' ἀπάτῃ τῶν θεασαμένων, καὶ μετὰ τὴν τότε ὄψιν τοσαῦτα ἐνεργεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν τὰς τῶν τοιούτων ψυχὰς, καὶ πειθὼ ἐμποιεῖν αὐταῖς (59) περὶ D τοῦ πάντα δεῖν ἀρεσκόντως πράττειν Θεῷ, ὡς κριθησομένους; Πῶς δὲ φάσμα ὀνομασθὲν ἀπελαύνει δαιμόνια, καὶ ἄλλας οὐκ εὐκαταφρονήτους ἐνεργείας ἐνεργεῖ· οὐχ ἕνα κεκληρωμένον (60) τόπον, ὡς οἱ κατ' αὐτὸν ἀνθρωποειδεῖς θεοὶ, ἀλλὰ διῆκον ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ συνάγον, καὶ ἕλκον τῇ αὐτοῦ θειότητι οὓς ἂν εὕροι πρὸς τὸν καλὸν βίον κλίναντας ἑαυτούς;

35. Cum igitur Deum hoc modo quæramus, non opus est abire quo nos mittit Celsus, scilicet ad Trophonii, et Amphiarai, et Mopsi ædes, ubi ait *deos humana forma conspici, non fallaces, sed manifestos.* Nam scimus dæmones illos esse adipe, sanguine et nidore victimarum saturatos, eosque sic in carceribus retineri quos sibi sua cupiditate construxerunt. Hos carceres Græci templa deorum esse putant, sed nobis fraudulentorum dæmonum habitacula esse perspectum est. Subdit improbe Celsus deos illos, quos esse ait humana forma, *videri non semel et quasi prætervolitantes, quemadmodum ille qui hos decepit, sed semper cum volentibus versari.* Ex his videtur in hac fuisse opinione, Jesum, cum post suam e mortuis resurrectionem discipulis conspicuum se præbuit, fuisse spectrum quod veluti prætervolitans eorum oculi aspexerint. Quos autem humana forma deos vocat, illos **719** putat versari semper cum volentibus. Quomodo spectrum, ut ille appellat, ad fallendos spectatores prætervolitans potest, postquam visum est, tanta efficere, hujusmodi hominum animas convertere, eos adducere ut credant omnia sibi facienda esse quæ Deo placeant, ut qui rationem reddituri sunt? Quomodo ejicit dæmonia aliaque haud contemnenda miracula facit illud quod vocat spectrum, quod non unum sortitum est locum, ut dii humana forma de quibus ille loquitur, sed terram pervadit universam, congregans atque trahens divinitate sua quoscunque ad bene vivendum se inclinantes invenit?

Μετὰ ταῦτα, πρὸς ἃ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰρήκαμεν, τοιαῦτα πάλιν ὁ Κέλσος φησίν· *Οἱ δὲ καὶ πά-*

36. Post illa quæ pro viribus refutavimus, sic rursum ait Celsus : *Sed rursus rogabunt, quomodo Deum,*

[79] Matth. XIII, 9. [80] Num. XVI, 40. [81] Psal. LXXVI, 3. [82] I Joan. I, 1. [83] Prov. II, 5.

(58) *Αἴσθησιν θείαν.* Hodie apud LXX legitur ἐπίγνωσιν Θεοῦ.

(59) *Αὐταῖς.* Forte legendum αὐτοῖς, nam sequitur κριθησομένους.

(60) *Κεκληρωμένον*, et infra διῆκον... συνάγον καὶ ἕλκον, recte omnino habent codd. Reg., Basil., Jolianus et Anglicanus secundus. Præcedit enim τὸ φάσμα. Male ergo Hœschel. et Spencer., κεκληρωμένος, et infra, διήκων... συνάγων καὶ ἕλκων.

si sensu cognoscere non possunt, sint cognituri, et quid sine sensu cognosci possit. Ad quæ respondet : *Non hominis hæc, non animæ, sed carnis vox est. Audiant tamen, siquidem audire quid potest timidum illud et corpori addictum genus; tum duntaxat videbitis Deum, cum sensu compresso mente sursum aspicietis, et averso carnis oculo oculum animæ excitabitis. Et si hujus viæ ducem vobis quæritis, vobis fugiendi sunt impostores et præstigiatores, qui simulacra commendant. Alioquin modis omnibus perridiculi fueritis, qui cæteros deos eosque manifeste visos ut idola exsecramini ; istum vero, simulacrum ipsis simulacris miserius, imo jam non simulacrum, sed revera mortuum colitis, ipsique similem quæritis patrem.* Ac primum dicendum est ad illius prosopopœiam, qua nos carnis resurrectionem defendentes inducit, recte schema illud adhiberi, cum et consilium inductæ personæ moresque servantur ; mendose autem, cum personæ loquenti ascribuntur verba quæ minime illi conveniunt. Itaque ex æquo reprehendendi essent tum illi, qui in prosopopœia barbaris, imperitis, vernis, aut iis qui nec unquam philosophos sermones audierunt, nec iis bene uti norunt, philosophiam affingerent, quam comparavit quidem personarum fictor, sed fictæ personæ notam esse abhorret a fide; tum qui sapientibus et divinarum rerum callentibus ascriberent vulgarium affectuum sermones quibus imperiti utuntur, et quos ignorantia suggerit. Unde Homero inter alia laudi datur, quod heroum personas servaverit quales ab initio supposuit; cujusmodi sunt Nestoris, Ulyssis, Diomedis, Agamemnonis, Telemachi, **720** Penelopæ, aut cæterorum. Contra salibus comicis Euripidem defricat Aristophanes, quod sit importune loquax, quippe qui dogmata, quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente didicerat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat.

A *λιν εἰρήσονται· πῶς αἰσθήσει μὴ καταλαμβανόμενοι γνώσονται τὸν Θεόν; τί χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν ἐστι δυνατόν;* Εἶτα πρὸς ταῦτα ἀποκρινόμενός φησιν· *οὐκ ἀνθρώπου μὲν, οὐδὲ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ σαρκὸς ἡ φωνή. Ὅμως δ' οὖν ἀκουσάτωσαν, εἴ τι καὶ ἐπαΐειν δύνανται ὡς δειλὸν καὶ φιλοσώματον γένος· ἐὰν αἰσθήσει μύσαντες ἀναβλέψητε νῷ, καὶ σαρκὸς ἀποστραφέντες ὀφθαλμὸν τὸν τῆς ψυχῆς ἐγείρητε* (61), *μόνως οὕτω τὸν Θεὸν ὄψεσθε. Κἂν ἡγεμόνα ταύτης τῆς ὁδοῦ ζητῆτε, φευκτέοι μὲν ὑμῖν οἱ πλάνοι καὶ γόητες, καὶ τὰ εἴδωλα προμνώμενοι· ἵνα μὴ παντάπασιν ἦτε καταγέλαστοι, τοὺς μὲν ἄλλους, τοὺς δεικνυμένους θεοὺς, ὡς εἴδωλα βλασφημοῦντες, τὸν δὲ καὶ αὐτῶν* (62) *ὡς ἀληθῶς εἰδώ-* B *λων ἀθλιώτερον, καὶ μηδὲ εἴδωλον ἔτι, ἀλλ' ὡς νεκρὸν* (63) *σέβοντες, καὶ Πατέρα ὅμοιον αὐτῷ ζητοῦντες.* Καὶ πρῶτόν γε λεκτέον πρὸς τὴν προσωποποιίαν αὐτοῦ, περιτιθέντος ἡμῖν λόγους, ὡς ὑφ' ἡμῶν λεγομένους εἰς τὴν περὶ ἀναστάσεως σαρκὸς ἀπολογίαν, ὅτι ἀρετὴ μὲν προσωποποιοῦντός ἐστι τηρῆσαι τὸ βούλημα καὶ τὸ ἦθος τοῦ προσωποποιουμένου· κακία δὲ, ὅτε τὰ μὴ ἁρμόζοντά τις περιτίθησι ῥήματα τῷ προσώπῳ τοῦ λέγοντος. Καὶ ἐπίσης γε ψεκτοὶ οἱ ἐν προσωποποιΐᾳ βαρβάροις, καὶ ἀπαιδεύτοις, ἢ οἰκότριψιν, ἢ καὶ μηδέποτε φιλοσόφων λόγων ἀκηκοόσι, μηδὲ εὖ εἰρηκόσιν αὐτοὺς, περιτιθέντες φιλοσοφίαν (64)· ἣν ἔμαθε μὲν ὁ προσωποποιῶν, οὐκ εἰκὸς δὲ ἦν εἰδέναι τὸν προσωποποιούμενον· καὶ πάλιν αὖ οἱ τοῖς καθ' ὑπόθεσιν ὑποκειμένοις σοφοῖς C καὶ τὰ θεῖα ἐγνωκόσι περιτιθέντες τὰ ἀπὸ (65) ἰδιωτικῶν παθῶν ὑπὸ ἀπαιδεύτων λεγόμενα, καὶ ἀπὸ ἀγνοίας ἀπαγγελλόμενα. Ὅθεν Ὅμηρος μὲν ἐν πολλοῖς θαυμάζεται, τηρήσας τὰ τῶν ἡρώων πρόσωπα, ὁποῖα αὐτὰ ὑπέθετο ἀπ' ἀρχῆς, οἷον τὸ Νέστορος, ἢ τὸ Ὀδυσσέως, ἢ τὸ Διομήδους, ἢ τὸ Ἀγαμέμνονος, ἢ Τηλεμάχου, ἢ Πηνελόπης, ἢ τινος τῶν λοιπῶν· Εὐριπίδης δὲ ὑπὸ Ἀριστοφάνους (66) κωμῳδεῖται, ὡς ἀκαιρορρήμων, διὰ τὸ πολλάκις περιτεθεικέναι λόγους δογμάτων, ὧν ἀπὸ Ἀναξαγόρου ἢ τινος ἔμαθε τῶν σοφῶν, βαρβάροις γυναιξὶν, ἢ οἰκέταις.

37. Jam si ejusmodi est prosopopœiæ virtus et vitium, ecquis non merito Celsum derideat Christianis tribuentem quæ nunquam a Christianis dicta sunt? Nam si idiotarum sermones finxit, unde hujusmodi homines sensum ab intellectu discernere didicissent et sensibilia ab iis quæ ad intelligentiam pertinent? Undenam illis dogmata similia placitis Stoicorum qui sublatis e medio naturis intelligentibus, contendunt, quidquid intelligitur, sensu in-

Εἴπερ δὲ τοιαύτη μὲν ἡ ἐν τῷ προσωποποιεῖν ἀρετὴ, τοιαδὶ δὲ ἡ κακία· πῶς οὐκ εὐλόγως τις καταγελάσεται Κέλσου, Χριστιανοῖς περιτιθέντος τὰ μὴ ὑπὸ Χριστιανῶν λεγόμενα; Εἰ μὲν γὰρ ἰδιωτῶν ἀνέπλασσε λόγους, πόθεν τοῖς τοιούτοις δύνασθαι διακρίνειν αἴσθησιν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ αἰσθητὰ νοητῶν, καὶ D δογματίζειν παραπλησίως τοῖς ἀναιροῦσι νοητὰς οὐσίας Στωϊκοῖς, περὶ τοῦ αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι (67) τὰ καταλαμβανόμενα, καὶ πᾶσαν κατάληψιν

(61) Mss. et Hœschelius, ψυχῆς ὀφθαλμούς, Spencerus vero, ὀφθαλμὸν τὸν τῆς ψυχῆς ἐγείρητε, ut infra n. 39.

(62) Hœschelius in textu αὐτόν, quod placet Guieto, ut referatur ad Jesum.

(63) *Ὡς νεκρόν*. Lege ὄντως νεκρόν, ut infra num. 40.

(64) *Φιλοσοφίαν*. Hœschel. et Spencer. in marg., φυσιολογίαν.

(65) Hœschel. et Spencer., τὰ ὑπό, sed mss., τὰ ἀπό, rectius.

(66) *Ἀριστοφάνους*. Aristophan. in *Acharn.*, pag. 391, etc.

(67) Hœschelius in textu, νοητῶν οὐσιῶν Στωϊκοῖς περὶ τοῦ αἴσθησιν καταλαμβάνεσθαι, male. Huc pertinet illud Tull. lib. I *Acad. quæst.* : *Sed inter scientiam et inscientiam, comprehensionem illam, quam dixi, collocabat, eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat. E quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio, facta sensibus, et vera esse illi, et fidelis videbatur : non quod omnia quæ essent in re comprehenderet ; sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiæ et principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur*

ἠρτῆσθαι τῶν αἰσθήσεων; εἰ δὲ ἀναπλάσσει λόγους A τῶν φιλοσοφούντων, καὶ ἐπιμελῶς, ὅση δύναμις, ἐξεταζόντων τὰ Χριστοῦ, οὐδὲ τούτοις ἀκόλουθα πεποίηκεν. Οὐδεὶς γὰρ, μαθὼν ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ εἶναί τινα δημιουργήματα ἀόρατα, τουτέστι νοητὰ, λέγοι ἂν ὡς ἀπολογούμενος περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τὸ, *Πῶς αἰσθήσει μὴ καταλαμβανόμενοι* (68) *γνώσονται τὸν Θεόν;* ἢ, *τί χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατόν ἐστιν;* Καὶ οὐκ ἐν ἀνακεχωρηκόσι καὶ ἀναγινωσκομένοις ὑπὸ ὀλίγων μόνον καὶ φιλομαθῶν, ἀλλ' ἐν τοῖς δημωδεστέροις γέγραπται, ὅτι *Τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται.* Δι' ὧν ἐστιν εἰδέναι, ὅτι, εἰ καὶ τοὺς ἐν βίῳ ἀνθρώπους χρὴ ἀπὸ αἰσθήσεων ἄρξασθαι καὶ τῶν αἰσθητῶν (69), μέλλοντας ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τῶν νοητῶν φύσιν, ἀλλ' οὔτι γε ἐν αἰσθητοῖς B καταμένειν χρή· οὔτε χωρὶς αἰσθήσεως ἐροῦσιν ἀδύνατον εἶναι μαθεῖν τὰ νοητά· χρώμενοι δὲ τῷ, *Τίς χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατός ἐστιν* (70); ἐλέγξουσιν οὐκ εὐλόγως τοῦτο (71) ὑπὸ τοῦ Κέλσου ἐπιφέρεσθαι τὸ, *Οὐκ ἀνθρώπου μὲν, οὐδὲ ψυχῆς, ἀλλὰ γὰρ σαρκὸς φωνή.*

Νοῦν τοίνυν, ἢ ἐπέκεινα νοῦ καὶ οὐσίας, λέγοντες εἶναι ἁπλοῦν, καὶ ἀόρατον, καὶ ἀσώματον τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὐκ ἂν ἄλλῳ τινὶ (72), ἢ τῷ κατὰ τὴν ἐκείνου τοῦ νοῦ εἰκόνα γενομένῳ φήσομεν καταλαμβάνεσθαι τὸν Θεόν· νῦν μὲν, ἵνα τῇ λέξει χρήσωμαι (73) τοῦ Παύλου, *δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.* *Πρόσωπον* δὲ ἐὰν λέγω, μὴ συκοφαντείτω τις διὰ τὴν λέξιν τὸν δηλούμενον νοῦν ὑπ' αὐτῆς· ἀλλὰ μανθανέτω ἐν τῷ, *Ἀνα-* C *κεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, καὶ τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν*, οὐ πρόσωπον αἰσθητὸν ἐν τοῖς τοιούτοις παραλαμβανόμενον, ἀλλὰ κατὰ τροπολογίαν νοούμενον, ὡς καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ ὦτα, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὁμώνυμα τοῖς τοῦ σώματος μέλεσι παρεστήσαμεν. Καὶ ἄνθρωπος μὲν οὖν, τουτέστι ψυχὴ χρωμένη σώματι, λεγομένη *ὁ ἔσω ἄνθρωπος*, ἀλλὰ καὶ *ψυχὴ*, ἀποκρίνεται, οὐχ ἅπερ Κέλσος ἀνέγραψεν, ἀλλ' ἅπερ αὐτὸς διδάσκει ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος· σαρκὸς δὲ φωνῇ οὐκ ἂν Χριστιανὸς χρήσαιτο, μαθὼν πνεύματι *τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦν*, καὶ, *πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέρειν*, καὶ, *Νεκρώσατε τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς·* καὶ εἰδὼς τί δηλοῦται ἐκ τοῦ, D

A telligi, et cognitionem omnem a sensibus pendere? Quod si eorum sermones fingit, qui philosophantur, et pro viribus doctrinæ Christi mysteria diligenter scrutantur, neque etiam illis convenientia tribuit. Nemo enim doctus Deum esse invisibilem, et quædam ejus opera invisibilia esse, hoc est intelligibilia, ad defendendam resurrectionem dixerit istud: *Quomodo Deum cognituri sunt, si sensu non possunt cognoscere?* Aut: *Quid sine sensu cognosci potest?* Neque etiam in secretioribus Scripturis aut iis quas pauci tantum curiosi legunt, sed in vulgatioribus scriptum est: *Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur* [84]. Ex quo scire licet, quamvis in hac vita homines oporteat a sensibus sensibilibusque incipere, B inde ad rerum intelligibilium naturam progressuros, tamen in sensibilibus sistendum non esse. Nec magis dixerint, sine sensu intelligibilia cognosci non posse. Et quamvis dicerent: *Quis sine sensu cognoscere potest?* tamen hinc a Celso negarent merito colligi, *vocem hanc non hominis, nec animæ, sed carnis esse.*

38. Enimvero cum dicamus universorum Deum esse ab omni concretione liberum, invisibilem, incorporeum, intellectum, aut quid aliud intellectu et substantia præstantius, non dicemus alia re, quam ea, quæ ad imaginem illius intellectus facta est, Deum cognosci, *nunc quidem per speculum et ænigma*, ut Pauli verbis utar; *tunc vero facie ad faciem* [85]. Quod dico *faciem*, nemo propter vocem id quod *illa* C **721** significat, calumnietur, sed ex hoc loco: *Revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformati a claritate ad claritatem* [86], discat hic non de facie sensibili sermonem fieri, sed faciem figurate intelligi, ut oculos et aures et quotquot supra probavimus idem habere nomen ac membra corporis. Ac nec homo quidem, id est anima corpore utens, *homo interior* dicta, et aliquando *anima* [87], respondebit quæ scribit Celsus, sed quæ ipse homo Dei docet. Neque voce carnis utetur Christianus, utpote qui didicit *facta corporis mortificare* [88], et *semper mortificationem Jesu in corpore circumferre* [89], et *mortificare membra quæ sunt super terram* [90]; novitque quid significent hæc verba: *Non permanebit spiritus meus in hominibus* D *istis in sæculum, quia caro sunt* [91]; et ista: *Qui in*

[84] Rom. I, 20. [85] I Cor. XIII, 12. [86] II Cor. III, 18. [87] Rom. VII, 22. [88] Rom. VIII, 13. [89] II Cor. IV, 10. [90] Coloss. III, 5. [91] Gen. VI, 3.

e quibus non principia solum, sed latiores quædam ad rationem inveniendam viæ reperiuntur, et lib. IV *Acad. quæst.*: *Dicunt enim Stoici sensus ipsos assensus esse, quos, quoniam appetitio consequatur, actionem sequi: tolli autem omnia si visa tollantur.* SPENCER.

(68) Hœschel. et Spencer., πῶς αἰσθήσεσι μὴ καταλαμβανόμενον, at codd. Reg. et Basileensis ut in nostro textu, sicque ipsimet Hœschelius et Spencerus habent numero præcedenti.

(69) Hœschel. in textu, ὑπὸ αἰσθήσεων.

(70) *Τίς χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατός ἐστιν;* Supra legitur, τί χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατόν ἐστιν;

(71) *Τοῦτο.* Boherellus legit, τούτῳ.

(72) *Οὐκ ἂν ἄλλῳ τινί.* Guietus existimat scribendum forte, οὐκ ἂν ἄλλῳ τινὶ ἢ τῷ κατὰ τὴν ἐκείνου εἰκόνα γενομένῳ νῷ, φήσομεν. Itaque, τὸ, τοῦ νοῦ pro mero imperiti glossemate habet. Scribendum enim erat, inquit, τοῦ Θεοῦ, non τοῦ νοῦ.

(73) Mss., χρήσωμαι. Hœschelius et Spencer, χρήσομαι. Ibidem codd. Reg. et Basileensis, δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος. Hœschel. et Spencer., δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματι. Vulgata, δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι.

carne sunt, Deo placere non possunt [92]; atque idcirco nihil non facit, ut ne amplius in carne, sed in solo spiritu sit.

39. Nunc videamus ad quæ nos vocet, ut ex illo audiamus quæ Dei sit cognoscendi ratio; quanquam quæ dicturus est, omnium, ut putat, Christianorum captum superant. *Audiant illi*, inquit, *si tamen audire quid possunt.* Quid igitur philosophus ille velit nos ex se discere considerandum est. Cum nos docere deberet, conviciis incessit; cumque initio dicendi auditoribus suam testari deberet benevolentiam, *meticulosum genus* vocat homines, qui, ne vel una vocula Christianismum ejurent, ad mortem usque firmiter pugnant, parati quodvis supplicii mortisque genus sustinere. Nos quoque appellat *corpori addictum genus*, licet dicamus: *Etsi Christum aliquando secundum carnem novimus, sed nunc non amplius novimus* [93], et facilius pietatis causa corpus exuamus, quam philosophus deponeret vestem. Sic igitur nos alloquitur: *Tum tantum deos videbitis, cum, sensu compresso, mente sursum aspicietis, averso carnis oculo oculum animæ excitabitis*; et quia duplex illud oculorum genus e Græcis hausit, putat id prius nostris auctoribus in mentem non venisse. Respondendum illi est, a Moyse, ubi describit mundi creationem, induci hominem ante suum peccatum, modo videntem, modo non videntem; videntem quidem, ubi de muliere dicitur: *Vidit mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis aspectuque delectabile* [94]; non videntem vero, non solum ubi **722** serpens mulieri dicit, quasi capti oculis fuissent: *Scit enim Deus quod qua die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri* [95]; sed et cum dicitur: *Comederunt et aperti sunt oculi amborum* [96]. Aperti sunt igitur corporis oculi, quos pulchre clausos tenuerant, ne ipsos distractos impedirent, quominus oculo animæ viderent; quos autem animæ oculos hactenus habuerant videntes et Dei ejusque paradisi contemplatione delectatos, hos meo quidem judicio propter peccatum clauserunt. Unde Salvator etiam noster duplicem hanc oculorum speciem in nobis esse sciens: *In judicium*, inquit, *ego in hunc mundum veni, ut, qui non vident, videant; et qui vident, cæci fiant* [97]. Ubi per eos qui non vident, oculos animæ indicat quos ipsius doctrina facit perspicaces; et per eos qui vident, significat corporis oculos, quos eadem illa obcæcat, ut anima sine ulla distractione contempletur quæ oportet. Quisquis igitur vere Christianus est, huic erectus est oculus animæ, corporis vero clausus; et quantum oculus melior erigitur

A *Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας*· ἐπιστάμενος δὲ καὶ, ὅτι *Οἱ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται*· καὶ διὰ τοῦτο πάντα πράττων, εἰς τὸ μηδαμῶς αὐτὸν ἔτι εἶναι ἐν τῇ σαρκὶ, ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ πνεύματι.

Ἴδωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τίνα ἡμᾶς καλεῖ, ἵν' αὐτοῦ ἀκούσωμεν, τίνι τρόπῳ γνωσόμεθα τὸν Θεόν· ἐφ' οἷς οἴεται μηδένα Χριστιανῶν ἐπαΐειν δύνασθαι τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων· φησὶ γάρ· *Ὅμως δ' οὖν ἀκροασάτωσαν, εἴ τι καὶ ἐπαΐειν δύνανται.* Τίνων οὖν ἡμᾶς ἀκούειν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων βούλεται, κατανοητέον, ὁ φιλόσοφος. Δέον διδάσκειν ἡμᾶς, ὁ δὲ διαλοιδορεῖται· καὶ δέον εὔνοιαν ἑαυτοῦ δεῖξαι ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν λόγων τὴν πρὸς τοὺς ἀκούοντας, ὁ δὲ φησι τοῖς ἕως θανάτου ἀποθνήσκουσιν (74), ἵνα μὴ B ἐξομόσωνται μηδὲ μέχρι φωνῆς τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ παρεσκευασμένοις πρὸς πᾶσαν αἰκίαν, καὶ πάντα τρόπον θανάτου, ὡς *δειλὸν γένος* (75). Λέγει δ' ἡμᾶς εἶναι καὶ *φιλοσώματον γένος*, τοὺς φάσκοντας· *Εἰ καὶ Χριστὸν ποτε κατὰ σάρκα ἐγνώκαμεν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν* (76)· καὶ οὕτω προχείρως ὑπὲρ εὐσεβείας τιθέντας τὸ σῶμα, ὡς οὐδὲ τὸ ἱμάτιον ἀποδύσαιτ' ἂν εὐχερῶς φιλόσοφος. Φησὶν οὖν πρὸς ἡμᾶς, ὅτι, *Ἐὰν αἰσθήσεσι μύσαντες ἀναβλέψητε νῷ, καὶ σαρκὸς ἀποστραφέντες ὀφθαλμὸν τὸν τῆς ψυχῆς ἐγείρητε, μόνως οὕτω τὸν Θεὸν ὄψεσθε*· καὶ οἴεται αὐτὰ, λέγω δὴ τὰ περὶ διττῶν ὀφθαλμῶν, ἀπὸ Ἑλλήνων λαβὼν, μὴ προπεφιλοσοφῆσθαι παρ' ἡμῖν. Λεκτέον δ', ὅτι Μωϋσῆς, ἀναγράφων τὴν κοσμοποιίαν, εἰσάγει τὸν ἄνθρωπον πρὸ μὲν τῆς παC ραβάσεως, πῇ μὲν βλέποντα, πῇ δὲ μὴ βλέποντα· βλέποντα μὲν ἐν τῷ λέγεσθαι περὶ τῆς γυναικὸς, ὅτι, *Εἶδεν ἡ γυνὴ, ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρῶσιν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὡραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι*· μὴ βλέποντα δὲ οὐ μόνον ἐν τῷ λέγεσθαι ὡς περὶ τυφλῶν ὀφθαλμῶν ὑπὸ τοῦ ὄφεως τῇ γυναικὶ τὸ, *Ἤδει γὰρ ὁ Θεὸς, ὅτι ᾗ ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν*· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ, *Ἔφαγον, καὶ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο.* Διηνοίχθησαν μὲν οὖν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς αἰσθήσεως, οὓς καλῶς ἦσαν μύσαντες, ἵνα μὴ περισπώμενοι ἐμποδίζωνται βλέπειν τῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ. Οὓς δὲ τέως εἶχον βλέποντας τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, καὶ εὐφραινομένους ἐπὶ τῷ Θεῷ καὶ τῷ παραδείσῳ αὐτοῦ, D τούτους οἶμαι διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔμυσαν. Ὅθεν καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, τὸ διττὸν τοῦτο τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιστάμενος εἶδος ἐν ἡμῖν, φησὶ τὸ, *Εἰς κρῖμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον* (77), *ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται*· μὴ βλέποντας μὲν αἰνιττόμενος τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, οὓς ὁ λόγος ποιεῖ βλέπειν· βλέποντας δὲ τοὺς τῶν αἰσθήσεων, τούτους δὲ ἐτύφλου ὁ λόγος, ἵνα

[92] Rom. VIII, 8, 9. [93] II Cor. V, 16. [94] Gen. III, 6. [95] ibid. 5. [96] ibid. 7. [97] Joan. IX, 39.

(74) *Ἀποθνήσκουσιν.* Lege cum Boherello, vel ἀποκαρτεροῦσιν vel ἀποτολμῶσιν.

(75) *Ὡς δειλὸν γένος.* Gelenius legisse videtur, ὦ δειλὸν γένος.

(76) *Ἔτι γινώσκομεν.* Codex Anglicanus primus, ἐπιγινώσκομεν.

(77) Hœschelius in textu, εἰσῆλθον.

περισπάστως ἡ ψυχὴ βλέπῃ ἃ δεῖ. Παντὸς οὖν τοῦ κατὰ τρόπον (78) χριστιανίζοντος ὁ τῆς ψυχῆς ἐγήγερται ὀφθαλμὸς, καὶ ὁ τῆς αἰσθήσεως μέμυκε· καὶ ἀνάλογον τῇ ἐγέρσει τοῦ κρείττονος ὀφθαλμοῦ, καὶ τῇ μύσει τῶν ὄψεων τῆς αἰσθήσεως νοεῖται καὶ θεωρεῖται ἑκάστῳ ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς, καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ, λόγος καὶ σοφία τυγχάνων, καὶ τὰ λοιπά.

oculique corporis occluduntur, tantum quisque intelligit et intuetur summum Deum, et Filium ejus, qui est Verbum, Sapientia, et reliqua.

Ἑξῆς δὲ τοῖς ἐξετασθεῖσιν ὁ Κέλσος ὡς πρὸς πάντας Χριστιανοὺς ἀποτείνει λόγον, ὅντινα πρὸς τοὺς πάντη ἀλλοτρίους τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας ὁμολογοῦντας εἶναι εἰ ἄρα λέγειν ἥρμοζεν. Ὀφιανοὶ (79) γάρ, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγομεν, τὸν Ἰησοῦν ἐξ ὅλων ἀρνούμενοι, ἢ εἴτινες ἄλλοι τὰ παραπλήσια ἐκείνοις φρονοῦντές εἰσιν, *οἱ τὰ εἴδωλα* (80) *προμνώμενοι πλάνοι καὶ γόητες*· καὶ ἐκεῖνοί εἰσιν οἱ τὰ ὀνόματα τῶν θυρωρῶν (81) ἀθλίως ἐκμανθάνοντες. Μάτην οὖν πρὸς Χριστιανούς φησι τὸ, *Κἂν ἡγεμόνα τῆς ὁδοῦ ταύτης ζητῆτε, φευκτέοι μὲν ὑμῖν οἱ πλάνοι καὶ γόητες, καὶ τὰ εἴδωλα προμνώμενοι.* Καὶ μηδ' ἐπιστάμενος ὅτι οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἔλαττον Κέλσου, ὡς γόητες, σὺν ἐκείνῳ κακῶς λέγουσι τὸν Ἰησοῦν καὶ πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν θεοσέβειαν, φησί· *Φύρων ἡμᾶς ἐν ἐκείνοις τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ, ἵνα μὴ παντάπασιν ἦτε καταγέλαστοι τοὺς μὲν ἄλλους, τοὺς δεικνυμένους θεοὺς, ὡς εἴδωλα βλασφημοῦντες· τὸν δὲ καὶ αὐτῶν* (82) *ὡς ἀληθῶς εἰδώλων ἀθλιώτερον, καὶ μηδὲ εἴδωλον ἔτι, ἀλλ' ὄντως νεκρὸν, σέβοντες, καὶ Πατέρα ὅμοιον αὐτῷ ζητοῦντες.* Ὅτι γὰρ μὴ ἐπιστάμενος τί μὲν Χριστιανοὶ λέγουσι, τί δὲ οἱ τοιούτους μύθους ἀναπλάσαντες (83), ἀλλ' οἰόμενος ἡμῖν προσεῖναι τὰ ἐκείνοις προσαγόμενα ἐγκλήματα, ταῦτα λέγει πρὸς ἡμᾶς οὐ προσόντα ἡμῖν, δῆλον ἐκ τοῦ· *Διὰ τὴν μὲν δὴ τοιάνδε ἀπάτην, καὶ τοὺς θαυμαστοὺς ἐκείνους συμβούλους, καὶ τὰ δαιμόνια ῥήματα, τὰ πρὸς τὸν λέοντα* (84), *καὶ τὸν ἀμφίβιον, καὶ τὸν ὀνοειδῆ, καὶ τοὺς ἄλλους, καὶ τοὺς θεσπεσίους θυρωροὺς, ὧν τὰ ὀνόματα ἀθλίως ἐκμανθάνοντες οἱ δύστηνοι κακῶς δαιμονᾶτε* (85), *καὶ ἀνασκολοπίζεσθε.* Καὶ οὐκ οἶδέ γε, ὅτι οὐδεὶς τῶν τὸν λεοντοειδῆ, καὶ τὸν ὀνοειδῆ, καὶ τὸν ἀμφίβιον νομιζόντων εἶναι θυ-

40. Post ea quæ modo discussimus, Celsus quasi ad omnes Christianos sermonem dirigit; quem tamen, si habere volebat, conveniebat dirigi ad eos qui se a Jesu doctrina prorsus alienos esse profitentur. Nam *impostores et præstigiatores illi qui simulacra commendant*, Ophiani sunt a quibus Christum omnino rejici supra diximus, et si qui alii similia illis docent. Illi sunt, qui misere nomina janitorum ediscunt. Frustra igitur contra Christianos ait: *Si quem hujus viæ ducem quæritis, fugiendi vobis sunt impostores et præstigiatores qui simulacra commendant.* Ac nescius Jesum et omnem ab illo institutam religionem non minus ab illis, ut qui vere sunt impostores, quam ab ipso conviciis lacerari, et nos cum illis confundens: *Alioquin*, inquit, *perridiculi fueritis, qui alios deos eosque conspicuos ut idola exsecramini; istum vero, simulacrum ipsis simulacris* **723** *miserius, imo jam non simulacrum, sed revera mortuum colitis ipsique similem quæritis Patrem.* Nam ignotum illi fuisse quid Christiani, et quid hujusmodi fabularum inventores dicant, eumque hæc dixisse nobis non convenientia, quia putavit nos illosque iisdem criminationibus obnoxios esse, patet ex his verbis: *Fraus illa, admirabiles illi consiliarii, verba illa mirifica quibus leonem, amphibium, asiniformem aliosque interpellatis, divini illi janitores quorum nomina misere ediscitis, causa sunt cur infeliciter torti vitam in patibulo relinquatis.* At nescit neminem eorum, qui monstra illa leoninæ et asininæ formæ et amphibium existimant viæ ad cœlum pertingentis esse janitores, constanter usque ad mortem defendere quam invenisse putat veritatem. Sed quod a nobis nimio, ut ita loquar, pietatis studio fit, cum scilicet nos omni mortis generi cru-

(78) Idem in textu, τόπον.

(79) Ὀφιανοί. Vide lib. III, num. 12; lib. VI, num. 28.

(80) Εἴδωλα. Si per *idola* spectra intelligis, vide supra adnotationem ad pag. 321; at, si mavis de imaginibus et simulacris interpretari, adi gemmarum inscriptiones, quarum plurimæ magicis operationibus inserviebant: audi etiam quæ Irenæus refert de Simone et Helena, lib. I, cap. 23: *Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ; et has adorant.* Et de Carpocratianis, cap. 24: *Gnosticos se autem vocant: et imagines quasdam quidem depictas, quasdam autem et de reliqua materia fabricatas habent, dicentes formam Christi factam a Pilato illo in tempore, quo fuit Jesus cum hominibus. Et has coronant, et proponunt eas cum imaginibus mundi philosophorum, videlicet cum imagine Pythagoræ, et Platonis, et Aristotelis, et reliquorum; et reliquam observationem circa eas, similiter ut gentes, faciunt.* Vide Epiphanium, hær. 21, pag. 58; hær. 27, pag. 108; Irenæum, lib. II, cap. 6, 7, 14, 15, 16, 19, 20, 21; lib. IV, cap. 19. SPENCER.

(81) Θυρωρῶν. Iren., lib. I, cap. 24: *Trecentorum autem sexaginta quinque cœlorum locales positiones distribuunt, similiter ut mathematici. Illorum enim theoremata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt: esse autem principem illorum* Ἀβράξας, *et propter hoc* CCCLXV *numerum habere in se.* Istis tercentum sexaginta quinque localibus cœlorum positionibus totidem principes, vel angeli, præsidebant; quos hoc in loco Origenes *Janitores* vocat; ut tibi constare potest ex jam laudato Irenæi capite, et adnotatione nostra ad pag. 653. Per horum portas, impetrata primum votis, quæ conceperunt, ab unoquoque principe admissione, cultores miseri eorum principatus ingrediuntur. Vide Origenem *contra Celsum*, lib. VI, pag. 654, 655, 656. SPENCER.

(82) Αὐτῶν. Mallet Guietus αὐτόν, ut referatur ad Jesum.

(83) Hœschel. et Spencer. in margine, ἀναπλάσσοντες.

(84) Hœschel. in textu, συμβόλους καὶ τὰ δαιμόνια ῥήματα ἃ πρὸς τόν, etc. Cæterum confer hunc locum cum iis quæ habentur lib. VI, num. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 et seqq.

(85) Hœschel. in textu, κακῶς κακοδαιμονᾶτε. Idem paulo post in margine, καὶ οὐκ οἶδέ γε, ὅτι.

cisque supplicio exponimus, id illis tribuit qui nihil simile perferunt; nobis autem, qui pietatis causa cruci affigimur, illorum de portento leoninæ formæ, de amphibio cæterisque rebus fabulam objicit. Quod igitur a doctrina de angelo leonina specie et a cæteris illorum ineptiis abhorremus, hujus rei Celsus nobis non est auctor; neque enim ab initio hujusmodi quidpiam accepimus; sed si non assentimur Michaelem aut alium ex recensitis esse hac aut illa forma, in causa est Jesu doctrina quam sequimur et ex qua contraria illis dicere discimus.

A ρωρούς τῆς ἀνόδου, ἕως θανάτου (86) ἵσταται κἂν ὑπὲρ τῆς φαινομένης αὐτῷ ἀληθείας. Ἀλλὰ τὸ ὑφ' ἡμῶν δι' εὐσεβείας, ἵν' οὕτως εἴπω, ὑπερβολὴν γινόμενον, παρεχόντων ἑαυτοὺς παντὶ τρόπῳ θανάτου, καὶ τὸ ἀνασκολοπίζεσθαι (87), ἐκείνοις προσάγει τοῖς μηδὲν τούτων πάσχουσιν· ἡμῖν δὲ (88), τοῖς ἀνασκολοπιζομένοις δι' εὐσέβειαν, ὀνειδίζει τὴν ἐκείνων περὶ τὸν λεοντοειδῆ καὶ τὸν ἀμφίβιον, καὶ τὰ λοιπὰ μυθοποιίαν. Οὐ διὰ Κέλσον τοίνυν φεύγομεν τὸν περὶ λεοντοειδοῦς καὶ τῶν λοιπῶν λόγον· οὐδὲ γὰρ τὴν ἀρχὴν τοιοῦτόν τι παρειλήφαμεν· ἀλλ' ἀκολουθοῦντες τῇ διδασκαλίᾳ Ἰησοῦ τὰ ἐναντία ἐκείνοις λέγομεν, οὐ συγκατατιθέμενοι τῷ τοιόνδε εἶναι τῷ προσώπῳ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοιόνδε ἕτερόν τινα τῶν προκατειλεγμένων (89).

41. Consideremus nunc ecquos velit Celsus nobis præire duces, ut ne nobis veteres et sacri deficiant. Nos ablegat ad poetas, ut ait, divinitus afflatos, ad sapientes, ad philosophos, quorum nomina non denotat. Pollicitus se duces monstraturum esse, generatim indicat poetas numine afflatos, sapientes, philosophos. Si uniuscujusque nomen attulisset, nostri officii esse duxissemus demonstrare, ab ipso nobis cæcos erga veritatem duces dari, ut in errorem inducamur; aut si non omnino cæci sunt, eos tamen a veritate in multis dogmatis aberrasse. Sive igitur Orpheus, sive Parmenides, sive Empedocles, sive Homerus ipse, aut etiam Hesiodus ille sit quem poetam divinitus inspiratum esse vult, ostendat qui voluerit, quomodo qui ducibus illis utuntur, ii meliorem viam sequantur et rectius mores componant, quam qui, simulacris omnibus statuisque Jesu doctrinæ posthabitis, **724** relicta etiam Judaica superstitione, per Verbum Dei ad solum Deum Verbi Patrem oculos tollunt. Ecqui sunt autem illi sive sapientes, sive philosophi, a quibus multa eaque divina vult nos audire Celsus, eosque anteponere Moysi Dei cultori, conditoris omnium prophetis, qui vere divinitus afflati innumera dixerunt; illi etiam qui hominum generi illuxit, qui divini cultus annuntiavit viam, qui quantum in se est neminem relinquit mysteriorum suorum expertem, sed propter immensam humanitatem prudentioribus quidem theologiam largitur eorum animis a præsentibus negotiis attollendis parem, infirmioribus vero hominum imperitorum, simplicium feminarum, et vernarum viribus se attemperat, uno verbo omnibus, qui a nemine alio quam a solo Jesu auxilium acceperunt ad melius vivendum quantum facultas ferebat, dogmatibus de Deo instructi quæ capere poterant?

Τίνι δὲ καὶ ἕπεσθαι ἡμᾶς ὁ Κέλσος βούλεται, ὡς οὐχ ἀπορήσοντας παλαιῶν ἡγεμόνων καὶ ἱερῶν ἀν-
B δρῶν, κατανοητέον. Ἀναπέμπει ἡμᾶς ἐπὶ ἐνθέους, ὡς λέγει, ποιητὰς, καὶ σοφοὺς, καὶ φιλοσόφους, μὴ τιθεὶς αὐτοῖς ὀνόματα (90)· καὶ τοὺς ὁδηγοὺς δείξειν ἐπαγγελλόμενος, ἀορίστως ἀποφαίνεται τοὺς ἐνθέους ποιητὰς, καὶ σοφοὺς, καὶ φιλοσόφους. Εἰ δ' ἐτίθει τὰ ὀνόματα ἑκάστου τούτων, καὶ ἀγωνίζεσθαι εὔλογον ἡμῖν ἐφαίνετο, ὅτι τυφλώττοντας περὶ τὴν ἀλήθειαν ὁδηγοὺς ἡμῖν δίδωσιν, ἵνα σφάλωμεν· ἢ, εἰ καὶ μὴ πάνυ τυφλώττοντας, περὶ πολλά γε τῆς ἀληθείας δόγματα ἐσφαλμένους. Εἴτ' οὖν Ὀρφέα βούλεται ἔνθεον εἶναι ποιητὴν, εἴτε Παρμενίδην, εἴτ' Ἐμπεδοκλέα, εἴτε καὶ αὐτὸν Ὅμηρον, ἢ καὶ Ἡσίοδον· δεικνύτω ὁ βουλόμενος, πῶς βέλτιον ὁδεύσουσιν οἱ τοιούτοις ὁδηγοῖς χρώμενοι, καὶ ὠφέληνται περὶ
C τῶν (91) κατὰ τὸν βίον, παρὰ τοὺς καταλιπόντας διὰ τὴν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν πάντα ἀγάλματα καὶ ἱδρύματα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν Ἰουδαϊκὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ πρὸς μόνον ἀναβλέποντας διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου Θεόν. Τίνες δὲ καὶ οἱ σοφοὶ ἢ οἱ φιλόσοφοι, παρ' ὧν βούλεται πολλὰ καὶ θεῖα ἀκοῦσαι ἡμᾶς ὁ Κέλσος, καταλιπόντας θεράποντα Θεοῦ Μωϋσέα, καὶ προφήτας τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ, ἀληθῶς ἐνθέως μυρία ὅσα εἰρηκότας· καὶ αὐτὸν ἐπιλάμψαντα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ καταγγείλαντα ὁδὸν θεοσεβείας, καὶ μηδένα τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ ἄγευστον καταλιπόντα τῶν ἰδίων μυστηρίων, ἀλλὰ δι' ὑπερβάλλουσαν φιλανθρωπίαν ἔχοντα μὲν διδόναι τοῖς συνετωτέροις θεολογίαν, ἐπᾶραι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων δυναμένην· οὐδὲν
D δ' ἧττον συγκαταβαίνοντα καὶ ταῖς ὑποδεεστέραις ἕξεσιν ἰδιωτῶν ἀνδρῶν καὶ ἁπλουστέρων γυναικῶν, οἰκετῶν τε, καὶ ἁπαξαπλῶς τῶν ὑπὸ μηδενὸς ἢ Ἰησοῦ μόνου βεβοηθημένων πρὸς τὸ ὡς ἐνεχώρει βέλτιον αὐτοὺς βιοῦν μετὰ δογμάτων ὧν ἐδύναντο περὶ Θεοῦ χωρεῖν;

42. Post hæc nos remittit ad Platonem tanquam

Εἶτα μετὰ ταῦτα, ὡς ἐπὶ ἐνεργέστερον διδάσκα-

(86) Ἕως θανάτου. Vide supra adnotationes ad lib. VI, num 11.

(87) Τὸ ἀνασκολπίζεσθαι. Legit Boherellus, τῷ ἀνασκολοπίζεσθαι.

(88) In antea editis deest δέ, quod restituunt mss.

(89) Mss., προκατειλεγμένων. Libb. antea editi, κατειλεγμένων. Mox pro τίνι δὲ καὶ ἕπεσθαι, mallem cum Boherello τίσι δὲ καὶ ἕπεσθαι. Ibidem, ὡς οὐκ ἀπορήσοντας, Guieto delendum videtur οὐκ, nisi forte, inquit, pro ἀπορήσοντας, scribendum sit εὐπορήσοντας. Particulam οὐκ Gelenius non agnoscit. Ego retinendam censeo.

(90) Αὐτοῖς ὀνόματα. Melius forte legas cum Boherello, αὐτῶν τὰ ὀνόματα. Paulo post Hœschelius in textu habet, ἀορίστους ἀποφαίνεται.

(91) Περὶ τῶν. Hæc absunt a codd. Regio et Basileensi.

λον τῶν θεολογίας πραγμάτων (92), ἀναπέμπει ἡμᾶς ἐπὶ τὸν Πλάτωνα, παρατιθέμενος αὐτοῦ τὰς ἀπὸ τοῦ *Τιμαίου* (93) λέξεις οὕτως ἐχούσας· Τὸν *μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα λέγειν εἰς πάντας ἀδύνατον.* Εἶτ' ἐπιφέρει τούτοις, λέγων· *Ὁρᾶτε ὅπως ζητεῖται θεοπρόποις ἀληθείας ὁδὸς* (94), *καὶ ὡς ᾔδει Πλάτων, ὅτι ταύτῃ βῆναι πᾶσιν ἀδύνατον. Ἐπειδὴ δὲ τούτου χάριν ἐξηύρηται σοφοῖς ἀνδράσιν, ὡς ἂν τοῦ ἀκατονομάστου καὶ πρώτου λάβοιμέν τινα ἐπίνοιαν, διαδηλοῦσαν αὐτὸν ἢ τῇ συνθέσει τῇ ἐπὶ τὰ ἄλλα, ἢ ἀναλύσει ἀπ' αὐτῶν, ἢ ἀναλογίᾳ, τὸ ἄλλως ἄῤῥητον θέλων* (95) *διδάξαι, θαυμάσαιμι δ' ἂν εἰ ἀκολουθῆσαι δυνήσεσθε, παντελῶς τῇ σαρκὶ ἐνδεδεμένοι, καὶ μηδὲν καθαρὸν βλέποντες.* Μεγαλοφυῶς μὲν καὶ οὐκ εὐκαταφρονήτως τὴν ἐκκειμένην λέξιν ὁ Πλάτων προφέρεται· ὅρα δὲ εἰ μὴ φιλανθρωπότερον ὁ θεῖος λόγος εἰσάγει *τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸν Λόγον γενόμενον* (96) σάρκα· ἵνα εἰς πάντας δυνατὸς ᾖ φθάνειν ὁ λόγος, ὃν καὶ τὸν εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν φησὶν ὁ Πλάτων. Πλάτων μὲν οὖν λεγέτω τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς ἔργον εἶναι εὑρεῖν, ἀδύνατον ἐμφαίνων (97) εἶναι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ εὑρεῖν κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν· ἢ εἰ μὴ κατ' ἀξίαν, ἀλλ' ἐπὶ πλεῖόν γε καὶ παρὰ τοὺς πολλούς· (ὅπερ εἰ ἦν ἀληθὲς, καὶ Θεὸς κατ' ἀλήθειαν εὕρητο Πλάτωνι, ἤ τινι τῶν Ἑλλήνων· οὐκ ἄλλο τι ἐσέβον καὶ Θεὸν ἐκάλουν καὶ προσεκύνουν, ἤτοι τοῦτον καταλιπόντες, ἢ συμπαραλαμβάνοντες (98) τὰ μὴ συμπαραληπτὰ τῷ τηλικούτῳ Θεῷ·) ἡμεῖς δὲ ἀποφαινόμεθα, ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὁπωσποτανοῦν ζητῆσαι τὸν Θεὸν, καὶ εὑρεῖν αὐτὸν καθαρῶς, μὴ βοηθηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ζητουμένου· εὑρισκομένου τοῖς ὁμολογοῦσι, μετὰ τὸ παρ' αὐτοὺς ποιεῖν (99), ὅτι δέονται αὐτοῦ, ἐμφανίζοντος ἑαυτὸν οἷς ἂν κρίνῃ εὔλογον εἶναι ὀφθῆναι, ὡς πέφυκε Θεὸς μὲν ἀνθρώπῳ γινώσκεσθαι, ἀνθρώπου δὲ ψυχὴ ἔτι οὖσα ἐν σώματι γιγνώσκειν τὸν Θεόν.

Ἀλλὰ καὶ λέγων ὁ Πλάτων, ὅτι τὸν εὑρόντα ἀδύνατόν ἐστιν εἰς πάντας λέγειν τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ παντὸς, ἄῤῥητον μὲν καὶ ἀκατονόμαστον οὔ φησιν αὐτὸν εἶναι, ῥητὸν δ' ὄντα εἰς λόγους (1) δύνασθαι λέγεσθαι. Εἶθ', ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὧν παρέθετο Πλάτωνος λέξεων, ὁ Κέλσος φησὶν ἀκατονόμαστον εἶναι Θεὸν τούτοις, *ἐπειδὴ δὲ τούτου χάριν ἐξηύρηται σοφοῖς ἀνδράσιν, ὡς ἂν τοῦ ἀκατονομάστου καὶ πρώτου λάβοιμέν τινα ἐπίνοιαν·* Ἡμεῖς

A ad efficaciorem rerum theologicarum doctorem, ejusque hæc e *Timæo* verba recitat : *Hujus universitatis architectum ac patrem invenire difficile, et postquam inveneris notum omnibus facere impossibile.* Quibus adjicit : *Videtis quomodo divinis viris quæsita sit veritatis via, et quam sciret Plato omnibus hac via incedere impossibile. Quoniam vero ea causa sapientibus viris inventa est, ut aliquam innominati et primi caperemus notionem, quæ vel compositione ex aliis, vel resolutione ab iisdem, vel analogia ipsum repræsentet; id quod alioquin est inexplicabile, docere volo, mirabor autem si sequi potueritis, utpote carni addicti nihilque purum cernentes.* Fateor sublimem atque adeo mirandam hanc esse Platonis sententiam. At vide annon divina Scriptura suppe- B ditet majoris humanitatis argumentum in Deo Verbo quod cum esset *apud Deum in principio, factum est caro;* ut ad omnes pervenire posset illa doctrina, quam qui invenerit omnibus notam facere Plato ait impossibile. Plato igitur dicat creatorem et patrem hujus universi inventu esse difficilem, innuens fieri posse, ut humana natura Deum pro ejus dignitate inveniat; sin minus, saltem ut multum accedat et vulgo perfectius cognoscat (quod tamen si ita esset, sique Deus a Platone aut a quolibet e Græcis vere fuisset inventus, non aliud quid coluissent, non alium vocassent et adorassent Deum, illum relinquendo, vel cum illo **725** consociando res, quæ cum tanto Deo consociari non poterant); nos autem affirma- C mus Deum a natura humana nullo modo quæri aut pure inveniri posse, nisi adjuvetur ab eo quem quærit, quique invenitur iis, qui postquam quidquid in se est fecerunt, se illo opus habere confitentur qui se notum facit iis, a quibus æquum judicat se videri, quantum Deus ab homine cognosci, quantum humana anima adhuc corpori alligata Deum cognoscere potest

43. Præterea cum ait Plato, fieri non posse ut qui conditorem patremque hujus universi invenit, de eo sermonem accommodate ad omnes faciat; ejus non est sententia, Deum revera esse ineffabilem nec ejus nomen dici posse, sed paucos esse coram quibus de eo dici possit. Deinde Celsus, quasi obli- D tus verborum quæ e Platone adduxerat, asserit Deum istis ineffabilem esse. *Quoniam vero*, inquit, *propterea inventa est viris sapientibus, ut aliquam*

(92) *Πραγμάτων.* Guieto videtur scribendum δογμάτων.

(93) *Τιμαίου.* Plato in *Timæo*, pag. 28.

(94) Hœschelius in textu, ζητεῖτε θεοπρόποις καὶ ἀληθείας ὁδοῖς, male.

(95) *Θέλων.* Boherellus legit, θέλουσαν διδάξαι, θαυμάσαιμι ἄν, deleta particula δέ. Mavult Guietus θέλουσιν, ut ad τὸ σοφοῖς ἀνδράσι referatur. Ego pro θέλων lego θέλω, et nihil aliud muto.

(96) Codd. Regius et Basileensis, γενόμενον. Libb. editi, γινόμενον.

(97) *Ἀδύνατον ἐμφαίνων.* Sensus postulare videtur ut οὐχ præfigatur.

(98) *Ἢ συμπαραλαμβάνοντες.* Si vetus retineatur interpungendi ratio, et post τοῦτον ponatur virgula, subaudiendum erit μᾶλλον post ἤ, ni malis pro ἢ legere οὐ. Ibidem mss., τῷ τηλικούτῳ Θεῷ. Libb. editi, τῷ τοιούτῳ Θεῷ. Paulo post codd. Regius et Basileensis, φύσις ὁπωσποτανοῦν. Libb. editi, φύσις ὅπως ποτ' οὖν.

(99) *Μετὰ τὸ παρ' αὐτοὺς ποιεῖν.* Boherellus pro παρ' αὐτοὺς suspicatur legendum forte παρ' αὐτοῖς, Guietus autem legit, μετὰ τὸ καθ' ἑαυτοὺς ποιεῖν.

(1) *Εἰς λόγους.* Lego cum Boherello εἰς ὀλίγους, ut opponatur τῷ, εἰς πάντας, quod præcessit.

innominati et primi caperemus notionem. At nos non modo Deum ineffabilem esse censemus, sed etiam alia quæ ipso inferiora sunt. Hæc Paulus exprimere conatus est his verbis : *Audivi arcana verba, quæ non licet homini loqui* [98]; ubi *audire* idem est ac *intelligere*, quemadmodum in hoc loco : *Qui habet aures audiendi, audiat* [99]. Dicimus etiam nos videre conditorem et patrem hujus universi esse difficile. Videtur tamen, quod probat non solum istud : *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [1]; sed etiam hoc ab *imagine invisibilis Dei* dictum [2]. *Qui vidit me, vidit et Patrem qui me misit* [3]. Ibi enim nemo sana mente dixerit Jesum ad sensibile suum et hominibus conspicuum corpus retulisse hæc : *Qui vidit me, vidit et Patrem qui me misit.* Alioquin et qui clamabant : *Crucifige, crucifige eum* [4], et Pilatus qui potestatem in humanam ejus naturam acceperat, Deum Patrem vidissent; quod absurdum est. Deinde istud : *Qui vidit me, vidit et Patrem qui me misit* [5], non esse vulgatiori sensu intelligendum, palam ex eo est, quod Philippo dictum fuit : *Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovisti me, Philippe* [6]? quod illi dictum est, postquam postulaverat et dixerat : *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis* [7]. Quisquis igitur noverit quomodo ista verba : *Verbum caro factum est* [8], intelligenda sint de unigenito Dei Filio Deo, primogenito omnis creaturæ ; ille etiam sciet quomodo qui viderit invisibilis Dei imaginem, is hujus universi conditorem et patrem cognoscet.

44. Celsus quidem putat Deum cognosci aut componenda ejus notione ex aliarum rerum notionibus, ut geometræ faciunt per suam quam vocant *compositionem;* aut illa ab aliis **726** separanda, aut analogia quæ illis iisdem in usu est; et sic saltem aditum ad summum bonum patefieri posse. Sed Verbum Dei, cum ait : *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit* [9], Deum divina quadam gratia animæ non sine singulari Dei beneficio, sed divino quodam afflatu ingenerata cognosci declarat. Est enim probabile Dei cognitionem vires humanæ naturæ superare (quod quidem apud homines tot erroribus de Deo locum dedit), sed Dei bonitate et ejus in homines amore, mirifica et diviniore gratia concedi iis, quos Deus præscientia prævidit vitam victuros cognito ipso dignam, et pietatem in ipsum nunquam adulteraturos, etiamsi mors intentaretur ab iis, qui quid sit pietas ignari quidvis aliud pietatem esse fingunt ac pietas est; etiamsi perridiculi esse viderentur. Deus, opinor, cum videret quam arroganter alios contemnerent illi, qui quamvis Deum cognovisse et ex philosophia res divinas didicisse se jactitarent, ad simulacra tamen et ad

A δὲ οὐ μόνον τὸν Θεὸν ἄῤῥητον εἶναί φαμεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα τῶν μετ' αὐτόν· ἅπερ βιασάμενος ὁ Παῦλος σημῆναί φησι τὸ, *Ἤκουσα ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι*, τῷ *ἤκουσεν* ἀντὶ τοῦ *συνῆκε* χρησάμενος, ἀνάλογον τῷ, *Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.* Τὸν ποιητὴν δὴ καὶ Πατέρα τοῦ παντὸς ἡμεῖς φαμεν ἔργον ἰδεῖν. Βλέπεται δὲ οὐ μόνον κατὰ τὸ, *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται·* ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῆς εἰκόνος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἐν τῷ, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με.* Ἐν τούτοις γὰρ οὐδεὶς ἂν νοῦν ἔχων φήσειεν, ὅτι ἀναφέρων ταῦτα ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τὸ αἰσθητὸν αὐτοῦ καὶ βλεπόμενον τοῖς ἀνθρώποις σῶμα εἶπε τὸ, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με·*
B ἔσονται γὰρ κατὰ τοῦτο ἑωρακότες τὸν Πατέρα Θεὸν καὶ πάντες οἱ λέγοντες, *Σταύρου, σταύρου αὐτόν*, καὶ ὁ ἐξουσίαν κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ (2) Πιλάτος λαβών· ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον. Ὅτι δὲ τὸ, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με*, οὐκ ἐπὶ τὴν κοινοτέραν ἐκδοχὴν ἀναφέρεται· δῆλον ἐκ τοῦ εἰρῆσθαι τῷ Φιλίππῳ· *Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φίλιππε;* τοῦτο δ' εἴρηκεν αὐτῷ ἀξιώσαντι καὶ λέγοντι· *Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.* Νοήσας τις οὖν πῶς δεῖ ἀκούειν περὶ μονογενοῦς Θεοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, καθότι ὁ λόγος γέγονε σὰρξ, ὄψεται πῶς ἰδών τις τὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ γνώσεται τὸν πατέρα (3) καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

C Κέλσος μὲν οὖν ἤτοι τῇ συνθέσει τῇ ἐπὶ τὰ ἄλλα, ἀνάλογον τῇ παρὰ τοῖς γεωμέτραις καλουμένῃ *συνθέσει*, ἢ τῇ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀναλύσει, ἢ καὶ ἀναλογίᾳ (4) ἀνάλογον τῇ παρὰ τοῖς αὐτοῖς ἀναλογίᾳ, οἴεται γιγνώσκεσθαι τὸν Θεὸν, ἐπὶ τὰ πρόθυρα εἰ ἄρα τοῦ ἀγαθοῦ δυναμένου τινὸς οὕτως ἐλθεῖν· ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰπὼν, *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ*, θείᾳ τινὶ χάριτι, οὐκ ἀθεεὶ ἐγγινομένῃ τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ μετά τινος ἐνθουσιασμοῦ, ἀποφαίνεται γιγνώσκεσθαι τὸν Θεόν. Καὶ γὰρ εἰκὸς μείζονα μὲν ἢ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ (διὸ καὶ τὰ τοσαῦτα παρ' ἀνθρώποις ἐστὶ περὶ Θεοῦ σφάλματα) χρηστότητι δὲ καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδόξῳ καὶ θειοτέρᾳ χάριτι, φθάνειν τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐπὶ τοὺς προγνώσει Θεοῦ προκαταληφθέντας,
D ὅτι ἀξίως βιώσουσι τοῦ ἐγνωσμένου, οὐδαμῶς παραχαράττοντες τὴν εἰς αὐτὸν εὐσέβειαν, οὔτε ἂν ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων ὅ τί ποτέ ἐστιν εὐσέβεια, καὶ πᾶν ὅ τί ποτ' οὖν μᾶλλον ἀναπλαττόντων εἶναι τὴν εὐσέβειαν ἢ ὅπερ ἐστὶν ἡ εὐσέβεια, τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπάγωνται, οὔτε ἂν καταγελαστότατοι εἶναι νομίζωνται. Ὁρῶν δ', οἶμαι, ὁ Θεὸς καὶ τὴν ἀλαζονείαν, ἢ τὴν

[98] II Cor. xii, 4. [99] Matth. xi, 15. [1] Matth. v, 8. [2] Coloss. i, 15. [3] Joan. xiv, 9. [4] Luc. xxiii, 21; Joan. xix, 6. [5] Joan. xiv, 9. [6] Joan. xiv, 9. [7] ibid. 8. [8] Joan. i, 14. [9] Matth. xi, 27.

(2) Αὐτοῦ. In antea editis omittitur, sed suppletur e mss.

(3) *Ὄψεται πῶς ἰδών τις τὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ γνώσεται τὸν Πατέρα.* Has voces, ὄψεται, γνώσεται, invicem transferendas putat Boherellus.

(4) *Ἀναλογίᾳ.* Hæc vox hic abundare videtur, nec a Gelenio agnoscitur.

πρὸς τοὺς (5) ἄλλους ὑπεροψίαν τῶν μεγάλα μὲν φρονούντων ἐπὶ τῷ ἐγνωκέναι τὸν Θεὸν, καὶ ἀπὸ φιλοσοφίας τὰ θεῖα μεμαθηκέναι, παραπλησίως δὲ τοῖς ἀπαιδευτοτάτοις ἐπὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς νεὼς αὐτῶν, καὶ τὰ θρυλλούμενα μυστήρια ἄγοντας (6), ἐξελέξατο *τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου*, τοὺς ἐν Χριστιανοῖς ἁπλουστάτους, καὶ πολλῶν φιλοσόφων μετριώτερον καὶ καθαρώτερον βιοῦντας· ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς, οὐκ αἰδουμένους ἐν τῷ τοῖς ἀψύχοις προσομιλεῖν ὡς θεοῖς ἢ θεῶν εἰκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων οὐ καταγελάσεται τοῦ μετὰ τοὺς τηλικούτους καὶ τοσούτους ἐν φιλοσοφίᾳ περὶ Θεοῦ ἢ θεῶν λόγους, ἐνορῶντος τοῖς ἀγάλμασι, καὶ ἤτοι αὐτοῖς ἀναπέμποντος τὴν εὐχὴν, ἢ διὰ τῆς τούτων ὄψεως ἐφ' ὃν φαντάζεται (7) δεῖν ἀναβαίνειν ἀπὸ τοῦ βλεπομένου καὶ συμβόλου ὄντος, ἀναφέροντός τε ἐπὶ τὸν νοούμενον; Χριστιανὸς δὲ, καὶ ὁ ἰδιώτης, πάντα μὲν τόπον τοῦ κόσμου πέπεισται εἶναι μέρος τοῦ ὅλου, ναοῦ τοῦ Θεοῦ ὄντος τοῦ παντὸς κόσμου· ἐν παντὶ δὲ τόπῳ εὐχόμενος, μύσας τοὺς τῆς αἰσθήσεως ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐγείρας τοὺς τῆς ψυχῆς, ὑπεραναβαίνει τὸν ὅλον κόσμον. Καὶ οὐδ' ἐπὶ τὴν ἀψῖδα ἵσταται τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' εἰς τὸν ὑπερουράνιον (8) γενόμενος τῇ διανοίᾳ τόπον, ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, καὶ ὡσπερεὶ ἔξω τοῦ κόσμου τυγχάνων, ἀναπέμπει οὐ περὶ τῶν τυχόντων τὴν εὐχὴν τῷ Θεῷ· ἔμαθε γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μηδὲν μικρὸν (9), τουτέστιν αἰσθητὸν, ζητεῖν, ἀλλὰ μόνα τὰ μεγάλα καὶ ἀληθῶς θεῖα, ὅσα συμβάλλεται διδόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ ὁδεῦσαι ἐπὶ τὴν παρ' αὐτῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου ὄντος Θεοῦ μακαριότητα.

A eorum templa atque ad tantopere decantata mysteria perinde ac imperitissimi concurrebant; *stulta mundi* [10], simplicissimos Christianorum elegit, qui modestius multis philosophis puriusque viverent, ut pudefaceret sapientes illos, qui res inanimes, quasi dii essent aut deorum imagines, alloqui non erubescebant. Ecquis enim prudens risu non prosequatur hominem, qui, post auditas ex philosophia tot tamque sublimes de Deo diisve disputationes, simulacra respicit et vel eis preces offert, vel iis contemplandis ad eum preces dirigit quem mente concipit et ad quem ab eo quod videtur et merum signum est, ascendere oportere existimat? At Christianus etiam idiota pro certo habet quemvis mundi locum esse hujus universi partem, cum Dei templum B sit omnis mundus. In quovis loco preces offerens, clausis sensuum, erectis animæ oculis, totum hunc mundum transcendit, nec in cœli convexis gradum sistit, sed ad locum qui ultra cœlos est cogitatione perveniens et quasi extra mundum, duce Dei Spiritu, egressus, Deo fert preces, idque non de rebus vulgaribus. Nam a Jesu doctus est nihil humile, hoc est, nihil **727** sensibile quærere, sed sola magna, vere divina, et quæ a Deo concessa ad eam, quæ apud ipsum est, beatitudinem perducunt per Filium ejus Verbum qui Deus est.

Ἴδωμεν δὲ καὶ ἅ φησιν ἡμᾶς διδάξειν, εἰ ἄρα αὐτοῖς ἀκολουθῆσαι δυνησόμεθα, ἐν οἷς λέγει ἡμᾶς παντελῶς *ἐνδεδέσθαι τῇ σαρκὶ*, οὓς (10) ἐὰν βιῶμεν ὀρθῶς, καὶ κατὰ τὸν Ἰησοῦ λόγον, ἀκούοντας τὸ, *Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*. Φησὶ δ' ἡμᾶς *καὶ μηδὲν καθαρὸν βλέπειν*, τοὺς πειρωμένους μηδὲ μέχρι τῶν λογισμῶν ὑπὸ τῶν ἐνθυμημάτων τῆς κακίας μολύνεσθαι, καὶ ἐν τῇ εὐχῇ λέγοντας, *Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ Θεὸς, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου*· ἵνα τῇ μόνῃ πεφυκυίᾳ βλέπειν Θεὸν *καρδίᾳ καθαρᾷ* θεασώμεθα αὐτόν. Ἃ δὲ λέγει, τοιαῦτά ἐστιν· *Οὐσία καὶ*

C 45. Videamus etiam an quæ ait se nos docturum assequi possimus, ubi dicit nos undecunque esse *carne devinctos*, qui tamen si recte vivamus et Jesu doctrinæ morem geramus, audimus istud: *Vos non estis in carne, sed in spiritu, si spiritus Dei habitat in vobis* [11]. Addit ibidem *nihil a nobis purum videri*, qui tamen enixius adnitimur, ne vel cogitatione tenus vitiorum inquinemur suggestione, quique ut Deum possimus videre *mundo corde* [12], cui soli contemplatio Dei conceditur, inter precandum dicimus: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis* [13]. Quæ autem dicit, hujusmodi sunt: *Substantia et generatio, illa intelli-*

[10] I Cor. I, 27. [11] Rom. VIII, 9. [12] Matth. V, 8. [13] Psal. L, 12.

(5) *Ἢ τὴν πρὸς τούς*. Boherellus mavult καὶ τὴν πρὸς τούς.

(6) *Ἄγοντας*. Lego cum eodem ἀγόντων, id est *euntium*; ab ἄγω, *eo*, sunt ὑπάγω, ὕπαγε, ἀπάγω, ἄπαγε. Item προάγω, *præcedo*.

(7) *Ἐφ' ὃν φαντάζεται*, etc. Guieto scribendum videtur, ἐφ' ὃ φαντάζεται δεῖν ἀναβαίνειν, ἀναφέροντος; Χριστιανός, etc. Itaque τὴν εὐχήν, ad τὸ, ἀναφέροντος refert ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cætera vero addititia ei et aliena videntur. Sed Boherellus omnia sana existimat, si tollas τε post ἀναφέροντος, et subintelligas τὴν εὐχήν, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

(8) Hœschel. et Spencer., ὑπουράνιον, sed codex Basileensis ὑπερουράνιον, quæ genuina est lectio. Origenes enim hic respexit ad ea quæ Plato in *Phædro* dixit: Ὅταν δὲ δὴ πρὸς δαῖτά τε καὶ ἐπὶ θοίνην ἴωσιν, ἄκραν ἐπὶ τὴν οὐράνιον ἀψῖδα πορεύονται πρὸς ἄναντες ἤδη. Et mox: Τὸν δὲ ὑπερουράνιον τόπον οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῇδε ποιητής, οὔτε ποθ' ὑμνήσει κατ' ἀξίαν.

D (9) *Ἔμαθε γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μηδὲν μικρόν*, etc. Respicit Origenes ad illa Christi verba apud Clementem Alexandrinum lib. I *Stromat.*, pag. 346: Αἰτεῖτε γάρ, φησί, τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται, et ad ista quæ ipse affert Adamantius lib. *De oratione*: Καὶ αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια ὑμῖν προστεθήσεται, ex Evangelio forte, Patribus passim laudato, Nazaræorum, nisi malis Origenem incidisse in interpolatum Matthæi codicem cap VI, 33.

(10) *Οὕς*, etc. Αὐτέους pro οὓς legisse aut legendum conjecisse videtur Gelenius interpres, cujus conjecturam cum arripuisset Spencerus, sic absque ulla manuscriptorum auctoritate textum suum adornavit: οὓς ἐὰν βιῶμεν ὀρθῶς καὶ κατὰ τὸν Ἰησοῦ λόγον ἀκούοντες, λύσει τό, Ὑμεῖς. Verum λύσει τό, deest in omnibus mss. et apud Hœschelium. Codex Jolianus ex correctione habet τῇ σαρκί, τοὺς ἐὰν βιῶμεν ὀρθῶς καὶ κατὰ τὸν Ἰησοῦ λόγον, ἀκούοντας τὸ, Ὑμεῖς. Rectius.

gibilis, hæc visibilis. Substantiam veritas, generationem comitatur error. Veritatem pro re objecta scientia habet; ex veritate et errore nascitur opinio. Quod intelligibile est ad intelligentiam, quod visibile ad visum pertinet. Intelligibile mens, visibile oculus cognoscit. Quemadmodum igitur in rebus visibilibus sol, neque oculus est, neque visus; sed oculo causa est cur videat, visui cur fiat, rebus visibilibus cur cernantur, omnibus sensibilibus cur sint, sibi ipsi cur videatur; sic in rebus intelligibilibus ille qui nec mens est, nec intelligentia, facit ut mens intelligat, ut intelligentia per ipsum fiat, ut scientia per ipsum cognoscat, ut intelligibilia omnia, veritas ipsa, ipsa substantia sit; quibus omnibus superior, est arcana quadam virtute intelligibilis. Atque hæc dicta sint intelligentibus; quorum si quid et vos capitis, bene est: et si judicatis spiritum aliquem a Deo descendisse ad res divinas annuntiandum, hic spiritus sane est ille qui hæc prædicat, et quo viri veteres repleti multa et præclara docuerunt. Harum rerum si nihil assequi potestis, tacete, vestram occultate ignorantiam, nec dicite cæcos esse qui vident, et qui currunt esse claudos: cum vos ipsi animis prorsus claudicetis, et mutilati sitis, et solo corpore, hoc est parte vestri mortua, vivatis.

46. Ad hæc nos, qui studemus pulchre dictis, etiamsi auctores a nostra fide alieni sint, non adversari, non lites serere, non evertere quæ sana sunt, respondebimus eos qui conviciis proscindunt illos qui conantur pro viribus summum colere Deum, cui probatur et idiotarum in ipsum fides, et ratione comitata pietas prudentiorum cum gratiarum actione **728** hujus universi Conditori preces offerentium, idque per summum sacerdotem sinceræ pietatis inter homines doctorem; qui dicunt hujusmodi homines *animis claudicare et mutilos esse;* qui asserunt *eos mortuo corpore vivere* quibus cordi est ex animo dicere: *In carne enim viventes non secundum carnem militamus: nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo* [14]; respondebimus, inquam, eos cavere debere, ne eo ipso quod maledicunt hominibus Dei esse cupientibus, suas ipsorum animas claudas reddant et suum interiorem hominem mutilent; siquidem suis in alios recte vivere volentes calumniis, ab illo resecant æquitatem et moderationem a Conditore insitas naturæ, quæ rationis est particeps. Qui autem inter alia didicerunt a divino Verbo, idque exsequuntur, *maledicentibus benedi-*

A γένεσις νοητὸν, ὁρατόν· μετ' οὐσίας μὲν ἀλήθεια, μετὰ δὲ γενέσεως πλάνη. Περὶ ἀλήθειαν μὲν οὖν ἐπιστήμη, περὶ δὲ θάτερον δόξα· καὶ νοητοῦ μέν ἐστι νόησις, ὁρατοῦ δὲ ὄψις. Γινώσκει δὲ νοητὸν μὲν νοῦς, ὁρατὸν δὲ ὀφθαλμός. Ὅπερ οὖν ἐν τοῖς ὁρατοῖς ἥλιος, οὔτ' ὀφθαλμὸς ὢν οὔτ' ὄψις, ἀλλ' ὀφθαλμῷ τε τοῦ ὁρᾷν αἴτιος, καὶ ὄψει τοῦ δι' αὐτὸν (11) συνίστασθαι, καὶ ὁρατοῖς τοῦ ὁρᾶσθαι, πᾶσιν αἰσθητοῖς τοῦ γίγνεσθαι, καὶ μὴ αὐτὸς αὐτῷ τοῦ βλέπεσθαι· τοῦτο ἐν τοῖς νοητοῖς ἐκεῖνος, ὅσπερ οὔτε νοῦς, οὔτε νόησις, οὔτ' ἐπιστήμη, ἀλλὰ νῷ τε τοῦ νοεῖν αἴτιος, καὶ νοήσει τοῦ δι' αὐτὸν εἶναι, καὶ ἐπιστήμῃ τοῦ δι' αὐτὸν γιγνώσκειν (12), καὶ νοητοῖς ἅπασι, καὶ αὐτῇ ἀληθείᾳ καὶ αὐτῇ οὐσίᾳ, τοῦ εἶναι· πάντων ἐπέκεινα ὢν, ἀῤῥήτῳ B τινὶ δυνάμει νοητός. Ταῦτ' εἴρηται μὲν ἀνθρώποις νοῦν ἔχουσιν· εἰ δέ τι αὐτῶν καὶ ὑμεῖς συνίετε, εὖ ὑμῖν ἔχει (13). Καὶ πνεῦμα, εἴ τι οἴεσθε κατιὸν ἐκ Θεοῦ προαγγέλλειν τὰ θεῖα, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πνεῦμα τὸ ταῦτα κηρύττον, οὗ δὴ πλησθέντες ἄνδρες παλαιοὶ πολλὰ κἀγαθὰ ἤγγειλαν· ὧν εἰ μὴ δύνασθε ἐπαΐειν, σιωπᾶτε, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἀμαθίαν ἐγκαλύπτετε, καὶ μὴ λέγετε τυφλώττειν τοὺς βλέποντας, καὶ χωλοὺς εἶναι τοὺς τρέχοντας, αὐτοὶ πάντη τὰς ψυχὰς ἀποκεχωλευμένοι καὶ ἠκρωτηριασμένοι, καὶ τῷ σώματι ζῶντες, τουτέστι τῷ νεκρῷ.

Πρὸς ταῦτα δ' ἡμεῖς φήσομεν οἱ μελετήσαντες μηδενὶ ἀπεχθάνεσθαι τῶν καλῶς λεγομένων, κἂν οἱ ἔξω τῆς πίστεως λέγωσι καλῶς, μὴ προσφιλονεικεῖν C (14) αὐτοῖς, μηδὲ ζητεῖν ἀνατρέπειν τὰ ὑγιῶς ἔχοντα, ὅτι οἱ μὲν διαλοιδορούμενοι τοῖς κατὰ δύναμιν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβεῖν θέλουσιν, ἀποδεχόμενον ἰδιωτῶν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, καὶ συνετωτέρων τὴν μετὰ λόγου εἰς αὐτὸν εὐσέβειαν, μετ' εὐχαριστίας ἀναπεμπόντων εὐχὰς τῷ Δημιουργῷ τοῦ παντὸς, καὶ ἀναπεμπόντων αὐτὰς, ὡς δι' ἀρχιερέως τοῦ τὴν εἰλικρινῆ θεοσέβειαν ἀνθρώποις παραστήσαντος· καὶ καλοῦντες αὐτοὺς *κεχωλευμένους τὰς ψυχὰς καὶ ἠκρωτηριασμένους*, λέγοντες δὲ καὶ σώματι ζῶντας τῷ νεκρῷ τοὺς μελετῶντας ἀπὸ διαθέσεως λέγειν τὸ, *Ἐν σαρκὶ γὰρ ζῶντες* (15) *οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ*· ὁράτωσαν, μὴ D κατ' αὐτὸ τοῦτο λέγειν κακῶς ἀνθρώπους εὐχομένους εἶναι Θεοῦ, τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν χωλὰς κατασκευάζωσι, καὶ (16) τὸν ἔσω ἑαυτῶν ἄνθρωπον ἀκρωτηριάζωσιν, ἀποκόπτοντες αὐτοὺς, διὰ τῶν εἰς ἑτέρους δυσφημιῶν, τοὺς καλῶς βιοῦν ἐθέλοντας, τὸ ἐπιεικὲς καὶ τὸ εὐσταθὲς ἐνεσπαρμένα φυσικῶς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῇ λογικῇ φύσει. Οἱ δὲ πρὸς ἑτέρους

[14] II Cor. x, 3, 4.

(11) *Δι' αὐτόν*. Mallet Guietus δι' αὐτοῦ. Paulo post pro καὶ μὴ αὐτὸς αὐτῷ τοῦ βλέπεσθαι, Boherellus legit, καὶ μὴν αὐτὸς αὐτῷ τοῦ βλέπεσθαι, Guietus vero, καὶ δὴ αὐτὸς αὐτῷ τοῦ βλέπεσθαι.

(12) Mallet Guietus, τοῦ δι' αὐτοῦ εἶναι, καὶ ἐπιστήμῃ τοῦ δι' αὐτοῦ γιγνώσκειν.

(13) Omnes codd. mss., εὖ ὑμῖν ἔχει, sicque Gelenius interpres legit. Hœschelius autem et Spencerus, ἐφ' ἡμῖν ἔχει, male.

(14) Aliquot mss., μὴ πρὸς φιλονεικίαν.

(15) Vulgata Biblia, περιπατοῦντες.

(16) *Καί*. Deest in antea editis, sed habetur in mss. Paulo post, pro ἀποκόπτοντες αὐτούς, Boherellus legit ἀποκόπτοντες αὐτοῦ, ut jungatur cum τὸ ἐπιεικές.

(17) μαθόντες ἀπὸ τοῦ θείου Λόγου, καὶ ποιοῦντες, καὶ τὸ *λοιδορούμενοι εὐλογεῖν, διωκόμενοι ἀνέχεσθαι, δυσφημούμενοι παρακαλεῖν*· οὗτοι ἂν εἶεν οἱ τὰς τῆς ψυχῆς βάσεις ὀρθώσαντες, καὶ ὅλην τὴν ψυχὴν καθαίροντες καὶ εὐτρεπίζοντες· οὐχ ἵνα λέξεσι μόναις οὐσίαν ἀπὸ γενέσεως χωρίζωσι, καὶ νοητὸν ἀπὸ ὁρατοῦ, καὶ τὴν μὲν ἀλήθειαν τῇ οὐσίᾳ συνάπτωσι, τὴν δὲ μετὰ γενέσεως πλάνην παντὶ τρόπῳ φεύγωσι· σκοποῦντες, ὡς ἔμαθον, οὐ τὰ γενέσεως, ἅπερ ἐστὶ βλεπόμενα, καὶ διὰ τοῦτο πρόσκαιρα, ἀλλὰ τὰ κρείττονα· εἴτ' οὐσίαν αὐτά τις βούλεται καλεῖν, εἴτε, διὰ τὸ νοητὰ τυγχάνειν (18), ἀόρατα, εἴτε, διὰ τὸ ἔξω αἰσθήσεως εἶναι αὐτῶν τὴν φύσιν, μὴ βλεπόμενα. Οὕτω δὲ τοῖς τῆς γενέσεως ἐνορῶσιν οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, ὥστε οἱονεὶ ἐπιβάθρᾳ χρῆσθαι αὐτοῖς πρὸς τὴν κατανόησιν τῆς τῶν νοητῶν φύσεως· *Τὰ γὰρ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου*, τουτέστι τὰ νοητὰ, *τοῖς ποιήμασι νοούμενα*, ἐν τῷ νοεῖσθαι, *καθορᾶται*. Καὶ οὐχ ἵστανταί γε, ἀναβάντες ἀπὸ τῶν τοῦ κόσμου κτισμάτων, ἐν τοῖς ἀοράτοις τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ γὰρ ἱκανῶς ἐκείνοις ἐγγυμνασάμενοι, καὶ συνιέντες αὐτὰ ἀναβαίνουσιν ἐπὶ τὴν *ἀΐδιον δύναμιν τοῦ Θεοῦ*, καὶ ἁπαξαπλῶς τὴν θεότητα αὐτοῦ· ἐπιστάμενοι, ὅτι ὁ μὲν φιλάνθρωπος Θεὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ *τὸ ἑαυτοῦ γνωστὸν ἐφανέρωσεν* οὐ μόνον τοῖς ἀνακειμένοις αὐτῷ, ἀλλὰ καί τισι ἔξω τῆς εἰλικρινοῦς θεοσεβείας καὶ εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· τινὲς δὲ τῶν Θεοῦ προνοίᾳ ἀναβεβηκότων ἐπὶ τὴν τῶν τηλικούτων γνῶσιν οὐκ ἄξια τῆς γνώσεως δρῶντες ἀσεβοῦσι, καὶ *τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχουσιν*· οὔτ' ἀπολογίας ἔτι χώραν ἐπὶ τῇ γνώσει τῶν τηλικούτων ἔχειν δυνάμενοι παρὰ τῷ Θεῷ.

Μαρτυροῦνται γοῦν ὑπὸ τοῦ θείου λόγου οἱ τὰ παρὰ τῷ Κέλσῳ ἐκκείμενα καταλαβόντες, καὶ κατὰ τὰ δόγματα ταῦτα φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενοι, ὅτι *γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν*, καὶ ἐσκοτίσθη μετὰ τὸ τηλικοῦτο φῶς τῆς περὶ ὧν ἐφανέρωσεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς γνώσεως ἡ ἐπειγομένη *ἀσύνετος αὐτῶν καρδία*. Ἔστι γοῦν ἰδεῖν, τίνα τρόπον οἱ φάσκοντες εἶναι σοφοὶ μεγάλης μωρίας δείγματα ἐμφαίνουσιν, ὅτε μετὰ τοὺς τηλικούτους ἐν ταῖς διατριβαῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν νοητῶν λόγους *ἠλλάξαντο τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν*. Διὸ καὶ αὐτοὶ μὲν καταλειφθέντες ὑπὸ τῆς προνοίας, ὡς οὐκ ἀξίως βιώσαντες τῶν φανερωθέντων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐγκαλινδοῦνται *ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν*, καὶ ἀτιμάζεται *αὐτῶν τὰ σώματα* ἐν ἀσχημοσύναις καὶ ἀκολασίαις, ἀνθ' ὧν *ἀντήλλαξαν* (19) *τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα.*

Οἱ δ' ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ ἰδιωτείᾳ (20) ἐξουθενούμενοι,

A *cere, persecutionem pati et sustinere, blasphemari et obsecrare* [15], illi sunt qui gressus animæ dirigunt, et totam animam purificant atque ornant: non ut verbis tantum substantiam a generatione distinguant et intelligibile a visibili, et veritatem substantiæ conjungant, et errorem generationi adjunctum modis omnibus fugiant: contemplantur enim, ut didicerunt, non res a generatione ortas, quæ videntur et propterea temporaneæ sunt, sed multo præstantiores; sive illas vocare velis substantiam; sive invisibilia, quia intelligibilia sunt; sive ea quæ non videntur, quia eorum natura extra sensum est. Sic et ad res a generatione ortas attendunt Jesu discipuli, sed illis tanquam gradu utuntur, ut ad intelligendam rerum intelligibilium naturam perveniant. Nam *invisibilia Dei*, hoc est intelligi- B bilia, *a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta* mente *conspiciuntur* [16]. Non tamen in iis Dei invisibilibus consistunt, cum a rebus hujus mundi creatis mentem erigunt; sed postquam in iis se satis exercuerunt et illa intellexerunt, enituntur usque ad *sempiternam ejus virtutem*, uno verbo ad ejus divinitatem; scientes Deum suo in homines amore veritatem et quod *sui notum est manifestasse* [17] non iis modo qui ipsi se consecrant, sed etiam quibusdam a germana pietate et religione alienis, quosdam autem eorum qui Dei providentia ad tantarum rerum notitiam evecti fuerant, facinora hac cognitione indigna perpetrare, et *in injustitia detinere veritatem* [18]; C proinde nullam ipsis, post acceptam tantarum rerum notitiam, excusationem relinqui.

47. Igitur qui rerum a Celso memoratarum notionem adepti sunt, et nixam hujusmodi principiis philosophiam tenere profitentur; **729** hos testatur Scriptura, *quamvis Deum cognoscerent, ut Deum tamen non glorificasse, nec gratias egisse, sed evanuisse in cogitationibus suis, et insipiens cor eorum* e tanta luce cognitionis rerum quas Deus ipsis retexerat, *in tenebras incidisse* [19]. Atque etiam videre licet illos qui se sapientes esse dicebant, magna dare stultitiæ suæ argumenta, cum post disputatas in scholis tantas de Deo rebusque intelligibilibus quæstiones, *mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corrupti-* D *bilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium* [20]. Quare, cum non dignam rebus, quas Deus illis manifestaverat, vitam egerint, a Dei providentia deserti volutantur *in desideriis cordis sui in immunditiam*, et *contumeliis afficiunt corpora sua* in spurcitiis et impuritatibus, propterea quod *commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori* [21].

48. Verum quos ob imperitiam nihili ducunt,

[15] I Cor. IV, 12, 13. [16] Rom. I, 20. [17] ibid. 19. [18] ibid. 18. [19] ibid. 21. [20] ibid. 23. [21] ibid. 24, 25.

(17) *Πρὸς ἑτέρους.* Interpres Gelenius legit, πρὸς ἑτέροις, optime. Codd. Reg. et Basil., πρὸς ἑτέρου.

(18) Mss., διὰ τὸ νοητὰ τυγχάνειν. Libri antea editi, διὰ τὰ νοητὰ τυγχάνειν.

(19) Libb. antea editi, οἵτινες ἄνωθεν μετήλλαξαν, sed mss., ἀνθ' ὧν ἀντήλλαξαν.

(20) Mss., ἰδιωτείᾳ. Libb. editi, ἰδιωτίᾳ.

quosque stultos et vilia mancipia vocant, isti simul atque Jesu disciplinam amplexi se Deo commiserunt, tantum ab obscenitate et impudicitia et omni venerearum voluptatum dedecore absunt, ut more perfectorum sacerdotum, qui ab omni coitu abstinent, multi eorum se omni ex parte puros præstent, nedum cum feminis rem habeant. Ac apud Athenienses quidem unus hierophanta est, qui cum viriles suas concupiscentias continere ac pro arbitrio domare posse non credatur, virilia membra cicuta oblinit, et sic satis purus existimatur ut religiosum obeat cultum Atheniensium. Sed apud Christianos viri sunt, qui cicuta non opus habent ut pure Deo deserviant. Verbum Dei illis loco cicutæ est, ut, omni concupiscentia ex animo ejecta, divinitatem precibus prosequantur. Et apud illos alios, qui dii habentur, virgines sunt paucæ, quæ custoditæ ab hominibus aut non custoditæ (id enim nunc inquirere propositum non est) videntur colendi numinis causa integram vitæ servare puritatem; sed apud Christianos, non propter humanos honores, non propter mercedes pecuniarias, non propter gloriolam perfectam virginitatem colunt: *Et sicut probaverunt Deum habere in notitia* [22], conservantur a Deo in sensu probato, ita ut quæ decent faciant, repletæ omni justitia et bonitate.

730 49. Atque hæc mihi dicta sunt, non ut quæ a Græcis pulchre excogitata sunt impugnarem, aut sana reprehenderem dogmata; sed ut ostenderem illa et illis majora atque diviniora dicta fuisse a divinis viris, Dei prophetis et Jesu apostolis. Hæc scrutantur ii qui Christianam religionem perfectius excolere volunt, quique norunt *os justi meditari sapientiam, et linguam ejus loqui judicium, legem Dei esse in corde ipsius* [23]. Sed et qui sive præ litterarum imperitia, sive præ simplicitate, sive propter penuriam adhortantium ad rationabilem pietatem, perspicue hæc non intelligunt, credunt tamen in summum Deum et in Filium ejus unigenitum Verbum et Deum; apud illos invenire est gravitatem, integritatem, morum ingenuitatem et simplicitatem sæpe præstantiorem. Quam quidem cum habere neglexerint ii qui se dicunt esse sapientes, turpia cum pueris, id quod nefas est, perpetrant, *masculi in masculos turpitudinem operantes* [24].

καὶ μωροι καὶ ἀνδράποδα εἶναι λεγόμενοι, κἂν μόνον πιστεύωσιν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ, παραδεξάμενοι τὴν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίαν, τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἀσελγείας καὶ ἀκαθαρσίας καὶ πάσης τῆς ἐν συνουσίαις ἀσχημοσύνης, ὡς καὶ τρόπον τελείων ἱερέων πᾶσαν συνουσίαν (21) ἀποστραφέντων πολλοὺς αὐτῶν παντελῶς καθαρεύειν, οὐ μόνον ἀπὸ πάσης μίξεως. Καὶ εἷς μέν που παρ' Ἀθηναίοις ἱεροφάντης, οὐδὲ πιστευόμενος (22) ἑαυτοῦ τὰς ἀρσενικας ὀρέξεις, ὡς κύριος αὐτῶν εἶναι δυνάμενος καὶ κρατεῖν αὐτῶν ἐς ὅσον βούλεται, κωνειασθεὶς τὰ ἀρσενικὰ μέρη, καθαρὸς εἶναι νομίζεται πρὸς τὴν νενομισμένην παρ' Ἀθηναίοις ἁγιστείαν. Ἔστι δ' ἐν χριστιανοῖς ἰδεῖν ἄνδρας μὴ δεηθέντας κωνείου, ἵνα τὸ Θεῖον καθαρῶς θεραπεύσωσιν· ἀλλ' ἀρκουμένους Λόγῳ ἀντὶ κωνείου, ὡς πᾶσαν ἐπιθυμίαν ἀπὸ τῆς διανοίας αὐτῶν ἐξελάσαντες τὸ Θεῖον εὐχαῖς θεραπεύωσι (23). Παρ' ἄλλοις δὲ νομιζομένοις θεοῖς εἶναι παρθένοι πάνυ εὐαρίθμητοι (24), εἴτε ὑπὸ ἀνθρώπων φρουρούμεναι εἴτε καὶ μή· (οὐ γὰρ τοῦτο πρόκειται νῦν ἐξετάζειν·) δοκοῦσι διατελεῖν ἐν τῇ διὰ τὴν (25) εἰς τὸ Θεῖον τιμὴν καθαρότητι· ἐν δὲ Χριστιανοῖς, οὐ διὰ τὰς παρ' ἀνθρώποις τιμὰς, οὐ διὰ μισθοὺς καὶ ἀργύρια, οὐδὲ διὰ δοξάριον, ἀσκοῦσι τὴν παντελῆ παρθενίαν· *καὶ ὡς ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει*, τηροῦνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν δοκίμῳ νῷ, καὶ τῷ ποιεῖν τὰ καθήκοντα, πληρούμεναι πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος (26).

Ταῦτα δὴ λέλεκταί μοι, οὐ προσφιλονεικοῦντι μὲν τοῖς καλῶς καὶ παρ' Ἕλλησι νενοημένοις, οὐδὲ κατηγοροῦντι τῶν ὑγιῶν δογμάτων· βουλομένῳ δὲ παραστῆσαι, ὅτι καὶ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τούτων ἔτι μείζονα καὶ θειότερα λέλεκται μὲν παρὰ τοῖς θείοις ἀνδράσι, προφήταις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποστόλοις τοῦ Ἰησοῦ· ἐξετάζεται δὲ παρὰ τοῖς τελειότερον Χριστιανίζειν ἐθέλουσι, καὶ ἐπισταμένοις, ὅτι, *Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσει κρίσιν· ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ.* Ἀλλὰ καὶ παρ' οἷς εἴτε διὰ πολλὴν ἰδιωτείαν (27), εἴτε δι' ἁπλότητα, εἴτε καὶ δι' ἀπορίαν τῶν προτρεψάντων ἐπὶ τὴν λογικὴν εὐσέβειαν, ταῦτα μὲν οὐ τετράνωται, Θεὸς δὲ ὁ ἐπὶ πᾶσι πιστεύεται, καὶ ὁ τούτου μονογενὴς Υἱὸς Λόγος καὶ Θεὸς, εὑρεθείη ἂν σεμνότητος καὶ καθαρότητος καὶ ἤθους ἀφέλεια, καὶ ἁπλότης (28) πολλάκις κρείττων· ἣν οἱ φάσκοντες εἶναι σοφοὶ μὴ ἀνειληφότες ἐγκαλινδοῦνται μετὰ παίδων, ἐν οἷς οὐ θέμις, *ἄῤῥενες ἐν ἄῤῥεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι.*

[22] Rom. I, 28, 29. [23] Psal. XXXVI, 30, 31. [24] Rom. I, 27.

(21) *Πᾶσαν συνουσίαν*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 26.

(22) *Ἱεροφάντης, οὐδὲ πιστευόμενος*. Hœschelius in textu, ἱεροφάντας, οὐδὲ πεπιστευμένος. Hieronymus epist. ad Gerontiam de monogamia; et in fine libri primi *adversus Jovinianum: Hierophantas quoque Atheniensium usque hodie cicutæ sorbitione castrari, et postquam in pontificatum fuerint electi, viros esse desinere.*

(23) Mss., θεραπεύωσι. Libb. antea editi, θεραπεύσουσι.

(24) *Εὐαρίθμητοι*. Vide Hieronymum lib. I *adversus Jovinianum.*

(25) Codd. Regius et Basileensis, διατελεῖν διὰ τὴν εἰς τὸ Θεῖον τιμὴν καθαρώτατοι· οἱ δὲ Χριστιανοὶ οὐ διὰ τάς, etc. Quæ lectio non spernenda, cum tempore Origenis ista fere de Christianis in universum, non de quibusdam eorum vere potuerint dici.

(26) *Πληρούμεναι πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος*. Hæc absunt a codd. Regio et Basileensi. Apud Hœschelium legitur in textu, πληρούμενοι.

(27) Mss., ἰδιωτείαν. Libb. editi. ἰδιωτίαν.

(28) Hœschelius in textu, ἁπλότητος.

A Ὁ μὲν οὖν οὐκ ἐσαφήνισε πῶς μετὰ γενέσεώς ἐστι πλάνη, οὐδὲ παρέστησεν ὅ τί περ ἐβούλετο, ἵνα κατανοήσωμεν συγκρίνοντες τὰ αὐτοῦ τοῖς ἡμετέροις· οἱ δὲ προφῆται, αἰνιττόμενοί ὅ τι (29) περὶ τῶν γενέσεως πραγμάτων σοφὸν, θυσίαν περὶ ἁμαρτίας λέγουσιν ἀναφέρεσθαι, καὶ περὶ τῶν ἄρτι γεγεννημένων (30) ὡς οὐ καθαρῶν ἀπὸ ἁμαρτίας. Φασὶ δὲ καὶ τὸ, *Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου.* Ἀλλὰ καὶ ἀποφαίνονται, ὅτι *ἀπηλλοτριώθησαν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας*, παραδόξως λέγοντες καὶ τὸ, *Ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρὸς, ἐλάλησαν ψευδῆ.* Οὕτω δὲ πᾶσαν τὴν τῶν αἰσθητῶν διαβάλλουσιν οἱ καθ' ἡμᾶς σοφοὶ φύσιν, ὥστε πῆ μὲν ματαιότητα εἰρῆσθαι τὰ σώματα, ἐν τῷ, *Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι·* B πῆ δὲ ματαιότητα ματαιοτήτων, ὡς εἶπεν (31) ὁ Ἐκκλησιαστής· *Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης.* Τίς δ' οὕτω διαβέβληκε τὴν ἐνταῦθα τῆς ἀνθρώπου ψυχῆς ζωὴν, ὡς ὁ εἰπών· *Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης, πᾶς ἄνθρωπος ζῶν;* Οὐ γὰρ ἐδίστασε περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ζῆν τῆς ψυχῆς ἐνταῦθα καὶ ἔξω τῶν ἐνθάδε· οὐδ' ἔλεγε μὲν,

Τίς οἶδεν (32), *εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν,*
Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν;

θαῤῥεῖ δὲ λέγειν τὰ ἀληθῆ ἐν τῷ, *Εταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν·* καὶ, *Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με.* Καθὸ καὶ τὸ, *Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;* Λέλεκται καὶ τὸ, *Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν.* C Προφήτης δέ ἐστι καὶ ὁ εἰπὼν τὸ, *Ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἐν τόπῳ κακώσεως·* κακώσεως τόπον λέγων τὸν περίγειον τόπον, ἐφ' ὃν ἐκβληθεὶς ἀπὸ τοῦ παραδείσου διὰ τὴν κακίαν ἐλήλυθεν ὁ Ἀδὰμ (33) ὅπερ ἐστὶν ἄνθρωπος· καὶ ὁ λέγων δὲ, ὅτι *βλέπομεν ἄρτι δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον·* ἔτι δὲ καὶ τὸ, *Ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, διὸ εὐδοκοῦμεν ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον·* ὅρα πηλίκα περὶ τῆς διαφόρου ζωῆς τῶν ψυχῶν τεθεωρήκει.

Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλεῖον ἀντιπαρατιθέναι τῇ λέξει Κέλσου, ὡς πολλῷ πρότερον τούτων παρ' ἡμῖν λελεγμένων, ὅτε καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων σαφές ἐστι τὸ D βούλημα ἡμῶν; Ἐν τούτοις δὲ καὶ οἱονεὶ τίθησιν· *Καὶ πνεῦμα εἴ τι οἴεσθε κατιὸν ἐκ Θεοῦ προαγγέλλειν* (34) *τὰ θεῖα, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πνεῦμα, τὸ ταῦτα*

50. Jam nec declaravit quomodo generationi adjungatur error, nec quid sibi vellet, ita explicavit, ut illud intelligere possemus, facta eorum, quæ dicit, cum nostris comparatione. At prophetæ sapiens quid de rebus e generatione ortis indicantes, aiunt piacularem victimam etiam pro recens genitis offerri, utpote qui peccati non sint immunes. Dicunt etiam : *In iniquitatibus conceptus sum et in peccatis concepit me mater mea* [25]. Eorumdem est istud : *Alienati sunt peccatores a vulva* [26]; et illud stupendum quod addunt : *Erraverunt ab utero, locuti sunt falsa* [27]. Ita vero omnem rerum sensibilium naturam deprimunt sapientes nostri, ut modo corpora vanitatem appellent his verbis : *Nam vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in spe* [27*]; modo vanitatem vanitatum dicant : *Vanitas vanitatum*, inquit Ecclesiastes, *omnia vanitas* [28]. Quis æque præsentem humanæ animæ vitam insectatus est, ac ille qui dixit : *Verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens* [29]? Nec enim dubitat diversane sit præsens vita animæ, a vita quam e rebus istis egressa victura est; nec dixit :

Quis novit, istud vivere an mori siet,
Morique vivere [30]?

sed fidenter vera pronuntiat, cum ait : *Humiliata est in pulvere anima nostra* [31]; et : *In pulverem mortis deduxisti me* [32]. Quo redit et istud : *Quis me liberabit de corpore mortis hujus* [33]? Hoc etiam dictum est : *Qui transfigurabit* **731** *corpus humilitatis nostræ* [34]. Prophetæ est et istud : *Humiliasti nos in loco afflictionis* [35], ubi locum afflictionis vocat terrenum hunc locum, quo Adam seu homo e paradiso ejectus advenit. Vide etiam quam perspecta fuerit diversa animarum vita illi qui dixit : *Videmus nunc per speculum et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* [36]; et istud : *Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino*, propterea *bonam voluntatem habemus peregrinari a corpore et præsentes esse ad Dominum* [37].

51. Sed quid me opus est Celsi verbis plura opponere, ut probem hæc a nostris multo ante fuisse dicta, quando ex memoratis testimoniis id clare efficitur? Ipse ad illa quodammodo respicit, cum ait : *Si quem putatis ex Deo descendisse spiritum ad res divinas annuntiandum, hic spiritus sane ille est*

[25] Psal. L, 7. [26] Psal. LVII, 4. [27] ibid. [27*] Rom. VIII, 20. [28] Eccles. I, 2. [29] Psal. XXXVIII, 6. [30] Euripid. [31] Psal. XLIII, 26. [32] Psal. XXI, 16. [33] Rom. VII, 24. [34] Philipp. III, 21. [35] Psal. XLIII, 20. [36] I Cor. XIII, 12. [37] II Cor. V, 6 et 8.

(29) *Ὅτι.* Boherellus mallet τό.

(30) *Περὶ τῶν ἄρτι γεγεννημένων.* Vide Galeni lib. V *De Hippocratis et Platonis decretis*, pag. 290.

(31) *Ὡς εἶπεν.* Ita codd. Reg. et Basil. In antea editis deest ὡς.

(32) *Τίς οἶδεν.* Sequitur apud Suidam, τὸ πνεῖν δὲ δειπνεῖν, καὶ τὸ καθεύδειν κώδιον. Stobæus, serm. 117, ex Euripide :

Τίς δ' οἶδεν εἰ ζῆν τοῦθ', ὃ κέκληται θανεῖν,
Τὸ ζῆν δὲ θνήσκειν ἐστί; Πλὴν ὅμως βροτῶν
Νοσοῦσιν οἱ βλέποντες, οἱ δ' ὀλωλότες
Οὐδὲν νοσοῦσιν, οὐδὲ κέκτηνται κακά. SPENC.

Quæ Euripidis versibus subnectit Suidas in τίς, desumpta sunt ex Aristophane, in *Ranis*.

(33) *Ὁ Ἀδάμ.* Vide adnotationes ad lib. IV, num. 40.

(34) *Καὶ πνεῦμα εἴ τι οἴεσθε κατιὸν ἐκ Θεοῦ προαγγέλλειν.* Ita codex Jolianus ex correctione. Libb. antea editi, ἢ πῶς πνεῦμα θεῖον κατιὸν ἐκ Θεοῦ προαγγέλλει.

qui *ista prædicat, et quo repleti viri veteres multa ac præclara docuerunt*. Sed nescivit quantum ab istis differant ea quæ nobis penitus perspecta sunt dicentibus istud : *Incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus, quapropter delinquentes paulatim arguit Deus* [38]; et dicentibus inter alia etiam his : *Accipite Spiritum sanctum* [39], aliam dati Spiritus quantitatem significari, ac eam, quæ indicatur hoc alio loco : *Baptizabimini in Spiritu sancto non post multos hos dies* [40]. Cæterum difficile est, postquam hæc diligenter considerata sunt, invenire quid intersit discriminis eos inter qui ex pluribus intervallis veritatis cognitionem capiunt tenuemque Dei notionem, et eos qui plenius Deo afflantur, versantur cum illo semper, et perpetuo aguntur a divino Spiritu. Id si Celso expensum et intellectum fuisset, B nobis non exprobrasset ignorantiam, nec vetuisset ne cæcos appellaremus qui putant mechanicis hominum artibus, qualis est statuaria, dari pietatis argumentum. Nemo enim, qui oculos animæ perspicaces habeat, alia ratione colit divinitatem, quam ea quæ docet intentum semper in hujus universi Conditorem tenere animum, illi preces ferre omnes, et omnia facere quasi in oculis Dei spectatoris, qui vel in cogitationes nostras introspicit. Optamus igitur et nos ipsi videre, et cæcorum esse duces, donec ad Dei Verbum accedentes visum animæ recipiant ignorantia occæcatum. Si autem digna facimus illo qui suis discipulis dixit : *Vos estis lux mundi* [41], et Verbo docente *lucem in tenebris lucere* [42], tum lumen erimus eorum qui C sunt in tenebris, erudiemus insipientes, ignaros docebimus.

52. Neque indignetur Celsus a nobis claudos vocari et pedibus animæ mutilatos, qui ad commentitia sacra, quasi vera essent, **732** properant, quique non vident nihil sacrum ex manibus artificum exire posse. Currunt et ii qui pietatem doctrinæ Jesu consentaneam colunt, donec ad stadii metam progressi firmato et sincero animo dicant : *Bonum certamen certavi, cursum consummavi; de reliquo reposita est mihi corona justitiæ* [43]. Ac sic unusquisque nostrum currit, *non ut in incertum;* et sic cum vitio confligit, *non ut aerem verberans* [44], sed eos qui subditi sunt *principi potestatis hujus aeris, spiritui qui nunc operatur in filios diffidentiæ* [45]. D Jam vero dicat Celsus nos *corpore mortuo vivere*, nos, inquam, quibus dictum est : *Si secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis* [46]; quique istud audivimus : *Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus* [47]. Atque utinam factis nostris convincere possimus eum mentiri cum nos ait corpore mortuo vivere.

A *κηρύττον, οὗ δὴ πλησθέντες ἄνδρες παλαιοὶ πολλὰ κἀγαθὰ ἤγγειλαν*. Οὐκ οἶδε δὲ διαφορὰν τῶν παρ' ἡμῖν ἠκριβωμένων τοῖς λέγουσιν, ὅτι καὶ τό· *Ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσι, διὸ τοὺς παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχει ὁ Θεός*· φάσκουσι δὲ ἄλλα καὶ τὸ, *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον*, τὴν ποσότητα τοῦ διδομένου ἑτέραν ἐμφαίνειν παρὰ τὴν δηλουμένην ἐκ τοῦ, *Βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας*. Ἔργον δέ ἐστι ταῦτ' ἐπιμελῶς νοήσαντα ἰδεῖν διαφορὰν τῶν ἐκ διαλειμμάτων πλειόνων χωρησάντων τὴν τῆς ἀληθείας κατάληψιν, καὶ βραχεῖαν ἐπίνοιαν Θεοῦ· καὶ τῶν ἐπὶ πλεῖον θεοφορηθέντων, καὶ ἀεὶ μετὰ Θεοῦ ἑστηκότων, καὶ διὰ παντὸς ὑπὸ θείου πνεύματος ἀγομένων· ὅπερ εἰ ἦν ἐξετασθὲν καὶ νενοημένον Κέλσῳ, B οὐκ ἀμαθίαν ἡμῖν ἐνεκάλει, οὐδὲ προσέταττε μὴ λέγειν τυφλώττειν τοὺς ἐν ὑλικαῖς τέχναις ἀνθρώπων, ταῖς κατὰ τὰ ἀγάλματα, οἰομένους ἐνδείκνυσθαι τὴν εὐσέβειαν. Οὐδεὶς γὰρ βλέπων τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς ἄλλῳ τρόπῳ σέβει τὸ Θεῖον παρὰ τὸν ὑποδεικνύντα ἐνορᾷν ἀεὶ τῷ τοῦ παντὸς Δημιουργῷ, καὶ πᾶσαν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐκείνῳ, καὶ πάντα πράττειν ὡς ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ, ἐπὶ θεατοῦ (35) ἐνορῶντος ἡμῶν καὶ τοῖς λογισμοῖς. Εὐχόμεθα οὖν ἡμεῖς καὶ βλέπειν, καὶ ὁδηγοὶ εἶναι τυφλῶν, ἕως προσελθόντες τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀπολάβωσι τὰς ὑπὸ τῆς ἀγνοίας τυφλωθείσας ὄψεις τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ ποιῶμεν ἄξια τοῦ εἰπόντος τοῖς μαθηταῖς, *Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου*, καὶ τοῦ διδάξαντος Λόγου, ὅτι *Τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει*· ἐσόμεθα καὶ C φῶς τῶν ἐν σκότει, καὶ παιδεύσομεν τοὺς ἄφρονας, καὶ διδάξομεν τοὺς νηπίους.

Μὴ ἀγανακτείτω δὲ Κέλσος, ἐπὰν χωλοὺς λέγωμεν καὶ τὰς βάσεις τῆς ψυχῆς πεπηρωμένους τοὺς ἐπὶ τὰ νομιζόμενα ἱερὰ, ὡς ἀληθινὰ ἱερὰ, σπεύδοντας, καὶ μὴ ὁρῶντας, ὅτι οὐδὲν βαναύσων ἔργον δύναται εἶναι ἱερόν. Τρέχουσι δὲ καὶ οἱ κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰησοῦ εὐσεβοῦντες, ἕως ἐπὶ τὸ τέλος φθάσαντες τοῦ δρόμου εἴπωσιν ἐῤῥωμένῃ καὶ ἀληθευούσῃ τῇ διαθέσει· *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος*. Καὶ ἕκαστός γε ἡμῶν οὕτω τρέχει, ὡς *οὐκ ἀδήλως*· καὶ οὕτω πρὸς τὴν κακίαν πυκτεύει, ὡς *οὐκ ἀέρα δέρων*, ἀλλὰ D τοὺς ὑπὸ *τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας*. Λεγέτω δ' ἡμᾶς ὁ Κέλσος *σώματι τῷ νεκρῷ ζῶντας*, ἀκούοντας, *Εἰ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν, εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε*· καὶ μανθάνοντας τὸ, *Εἰ πνεύματι ζῶμεν, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν*· εἴη τε (36) τοῖς ἔργοις ἡμᾶς δεικνύναι ψευδόμενον τὸν λέγοντα περὶ ἡμῶν, ὅτι τῷ σώματι ζῶμεν τῷ νεκρῷ.

[38] Sap. XII, 1, 2. [39] Joan. XX, 22. [40] Act. I, 5. [41] Matth. V, 14. [42] Joan. I, 5. [43] II Tim. IV, 7. [44] II Cor. IX, 26. [45] Eph. II, 2. [46] Rom. VIII, 13. [47] Gal. V, 25.

(35) *Ἐπὶ θεατοῦ*. Boherello magis placeret conjunctim, ut esset ὡς ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ ἐπιθεατοῦ.

(36) *Εἴη τε*. Ita legendum duabus vocibus, quasi dicat, *sit modo ut*. Hœschelius in textu habet : εἰ ἦτε. Codd. Reg. et Basileensis, εἰ οἷός τε, melius legeretur εἰ οἷοί τε τοῖς ἔργοις ἦμεν δεικνύναι.

A Μετὰ ταῦτα τοίνυν, πρὸς ἃ κατὰ δύναμιν ἀπηντήσαμεν, φησὶ πρὸς ἡμᾶς· *Πόσῳ δ' ἦν ὑμῖν ἄμεινον, ἐπειδή γε καινοτομῆσαί τι ἐπεθυμήσατε, περὶ ἄλλον τινὰ τῶν γενναίως ἀποθανόντων, καὶ θεῖον μῦθον δέξασθαι δυναμένων, σπουδάσαι; Φέρε, εἰ μὴ ἤρεσκεν Ἡρακλῆς, καὶ Ἀσκληπιὸς, καὶ οἱ πάλαι δεδοξασμένοι, Ὀρφέα εἴχετε, ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον Πνεύματι, καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα. Ἀλλ' ἴσως ὑπ' ἄλλων προείληπτο. Ἀνάξαρχον γοῦν, ὃς, εἰς ὅλμον ἐμβληθεὶς, καὶ παρανομώτατα συντριβόμενος, εὖ μάλα κατεφρόνει τῆς κολάσεως, λέγων· Πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, αὐτὸν γὰρ οὐ πτίσσεις. Θείου τινὸς ὡς ἀληθῶς πνεύματος ἡ φωνή. Ἀλλὰ καὶ τούτῳ φθάσαντές τινες ἠκολούθησαν φυσικοί.* B *Οὐκοῦν Ἐπίκτητον; ὃς, τοῦ δεσπότου στρεβλοῦντος αὐτοῦ τὸ σκέλος, ὑπομειδιῶν ἀνεκπλήκτως ἔλεγε· Κατάσσεις· καὶ κατάξαντος, Οὐκ ἔλεγον, εἶπεν, ὅτι κατάσσεις; Τί τοιοῦτον ὁ ὑμέτερος Θεὸς κολαζόμενος ἐφθέγξατο; Ὑμεῖς δὲ κἂν Σίβυλλαν* (37), *ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ Θεοῦ Παῖδα· νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθε* (38)· *τὸν δὲ βίῳ μὲν ἐπιῤῥητοτάτῳ, θανάτῳ δὲ οἰκτίστῳ χρησάμενον, Θεὸν τίθεσθε. Πόσῳ τοῦδε ἐπιτηδειότερος ἦν ὑμῖν Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ κήτους* (39), *ἢ Δανιὴλ ὁ ἐκ τῶν θηρίων, ἢ οἱ τῶνδε ἔτι τερατωδέστεροι;*

C Ἐπεὶ οὖν ἀναπέμπει ἡμᾶς ἐπὶ τὸν Ἡρακλέα, ἀπομνημόνευμα τῶν λόγων (40) αὐτοῦ ἡμῖν παραστησάτω, καὶ περὶ τῆς παρ' Ὀμφάλῃ ἀσέμνου δουλείας αὐτοῦ ἀπολογησάσθω· δεικνύτω δὲ, εἰ θείας τιμῆς ἄξιος ἦν ὁ τοῦ γεωργοῦ βίᾳ καὶ λῃστρικῶς λαβὼν τὸν βοῦν, καὶ καταθοινησάμενος, καὶ ἡσθεὶς ἐφ' οἷς ἐκεῖνος καταρώμενος ἔλεγε πρὸς αὐτὸν ἐσθίοντα· ὡς καὶ μέχρι τοῦδε ἱστορεῖσθαι τὸν Ἡρακλέος δαίμονα (41) λαμβάνειν μετὰ τῶν ἀρῶν τὴν θυσίαν. Καλεῖ δ' ἡμᾶς ἐπὶ τὴν περὶ Ἀσκληπιοῦ ταυτολογίαν, προειρηκότας καὶ περὶ αὐτοῦ· ἀλλ' ἡμεῖς

53. Post illa quæ quoad vires tulerunt refutavimus, his nos compellat verbis : *Quanto vobis satius erat, siquidem novarum rerum desiderio tenebamini, aliquem eorum consectari, qui generosam oppetiere mortem, et in quos fabula, quæ divinitatem eis tribueret, non male conveniret ? Age, si minus placebat Hercules, Æsculapius, et alii antiquis temporibus celebrati, Orpheum habebatis, virum divino Spiritu afflatum, ut fatentur omnes, eumque morte violenta exstinctum. Fortasse illum ante elegerant alii. Sed Anaxarchus se offerebat, qui injectus in mortarium et contritus crudelissime, ludos faciebat supplicium : « Tunde, inquiebat, tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non tundis. » Quæ vox est profecto divini cujusdam spiritus. Sed erant ei alii physici qui ejus disciplinam sectarentur. Nunquid non Epictetum habebatis ? qui, cum herus ei crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus : « Perfringes, » inquit ; cumque ille perfregisset : « Dixin hoc futurum ? » Quid simile Deus vester in supplicio dixit ? Et Sibyllam, cujus auctoritate quidam e vestris utuntur, si Dei filiam esse dixissetis, probabilius fuisset. Nunc autem, cum in ejus scriptis multa impia temere inserueritis, Deum esse vultis eum, qui vitam infamem morte miserabili finivit. Quanto aptior erat Jonas in ceti ventre conclusus, aut Daniel faucibus ferarum ereptus, aut alii istis adhuc prodigiosiores ?*

54. Sed quoniam nos ad Herculem remittit, aliquid igitur ex ejus dictis commemoret, et turpis ejus apud Omphalem servitutis patrocinium suscipiat. Probet eum divino cultu esse
733 dignum, qui bovem vi et latronis more ereptum agricolæ devorans, delectabatur injuriis, quibus ille exsecrans comedentem onerabat; ita ut usque hodie dicatur genio Herculis victima cum exsecrationibus offerri. Æsculapium nobis rursus proponit, quamvis de illo jam ante dixerimus : sed jam dicta sufficiant. Quid autem Orpheum admi-

(37) *Σίβυλλαν*. Vide adnotationes ad lib. v, num. 61.

(38) Mss., δύνασθε. Libb. antea editi, δύνασθαι.

(39) *Ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ κήτους*. Ita codex Jolianus ex correctione, quæ lectio confirmatur ex hujus libri numero 57. Hœschel. et Spencer., ἐπὶ τῇ κολοκύντῃ, sed quid prodigii habet ἐπὶ τῇ κολοκύντῃ Jonam fuisse?

(40) In margine editorum legitur, ἀπομνημονεύματα λόγων.

(41) *Ἡρακλέος δαίμονα*. Lactant., lib. I, cap. 21 : *Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diversus est ritus : siquidem non* εὐφημίᾳ *(ut Græci appellant), sed maledictis et exsecratione celebrantur; eaque pro violatis habent, si quando inter solemnes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cujus rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse ratio in rebus vanissimis potest. Hercules, cum eo delatus esset, famemque pateretur, aratorem quemdam conspexit operantem : ab eoque petere cœpit, ut sibi unum bovem venderet ; enimvero ille negavit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ duobus illis jumentis niteretur. Hercules, solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit ; at ille infelix, cum boves suos mactari videret, injuriam suam maledictis ultus est : quod homini eleganti et urbano gratissimum fuit.* D *Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum sibi amarissime convicianlem cum risu et cachinnis audiebat; sed postquam Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, a civibus ei ara posita est, quam de facto* Βούζυγον, *id est bovis jugum, nominavit ; ad quam duo juncti boves immolarentur ; sicut illi quos abstulerat aratori ; eumque ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit ut iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur : quod negaret se unquam epulatum esse jucundius.* Philostrat., lib. II *Iconum* in Thiodamante, a quo Hercules una cum sociis boves abripuit : Ὅθεν βοῦς μὲν ἀρότης Ἡρακλεῖ θύεται. Κατάρχονται δὲ ἐπαρώμενοι, ὅσα, οἶμαι, ὁ γεωργός ποτε. Χαίρει δὲ ὁ Ἡρακλῆς, καὶ Λινδίοις δίδωσι καταρωμένοις τἀγαθά. *Unde arator bos Herculi immolatur. Auspicantur autem sacra imprecantes quæcunque, ut puto, agricola tunc. At Hercules gaudet, Lindiisque exsecrantibus dat bona.* SPENCER.

rans, cum ait omnium consensu sancto Spiritu afflatum esse et recte vixisse? Multum fallor, si Celsus non eo celebrat Orpheum, ut nobiscum contendat et Jesum deprimat; cum vero impias illius de diis fabulas legit, non carmina detestatus fuerit ut magis quam Homeri versus, digna, quæ ex rite instituta republica exterminentur. Orpheus enim longe pejora, quam Homerus, de diis carmina conscripsit. Generosus, fateor, ille Anaxarchus fuit, qui Aristocreonti Cypri tyranno : *Tunde*, inquiebat, *tunde Anaxarchi vaginam;* sed id unum de Anaxarcho Græci norunt, quod admiratione dignum sit : et quamvis hominis virtutem alii, ut Celsus, magni facere debuerint, Anaxarchum idcirco pro deo haberi non erat consentaneum. Ad Epictetum quoque nos mittit, admirans quam generoso dicto fracturam sui cruris exceperit : quod tamen dictum ejusmodi non est, ut cum excellentibus dictis factisque Jesu a Celso despectis conferri possit : nam illos Jesu sermones divina potestas comitabatur, et adhuc non simpliciores modo, sed etiam intelligentiores non parvo numero convertunt.

55. Addit tot virorum enumerationi : *Quid simile Deus vester in supplicio dixit?* Respondemus, ejus in verberibus ignominiisque silentium majoris constantiæ patientiæque fuisse, quam quidquid Græci calamitatibus pressi dixerunt; si tamen id credere vult Celsus, quod a viris optimæ fidei scriptum est, qui cum Jesu miracula vere memorarunt, tum illis ejus in supplicio silentium annumeravere. Sed et eadem usus est mansuetudine, et cum ludibrio habitus est, et cum indutus est coccineam **734** chlamydem, et cum ejus caput spinea circumdatum est corona, et cum arundinem loco sceptri sumpsit in manus; nec quidquam ignavum aut stomachosum illi excidit adversus eos qui tanta adversus ipsum auderent. Qui igitur præ fortitudine tacuit in supplicio, qui omnia sibi a suis derisoribus inflicta mansuete sustinuit, is non præ ignavia, ut opinantur nonnulli, dixit istud : *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. Verumtamen non ut ego volo, sed sicut tu* [48]. Est et alia ratio cur istum, ut vocat, calicem deprecari visus fuerit, quam alibi fusius examinavimus et explicavimus. Verum ut hanc deprecationem simplicius intelligamus, vide annon pia in Deum illa sit oratio : cum nemo suas calamitates antecedenti causæ tribuat, sed sustinendum esse existimet, cum tempus postulat, id quod non ex antecedente causa

A ἐκείνοις ἀρκούμεθα. Τί δὲ καὶ θαυμάσας Ὀρφέως ὁμολογουμένως φησὶν αὐτὸν ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι, καλῶς βεβιωκέναι; Θαυμάζω δὲ, εἰ μὴ καὶ Κέλσος διὰ μὲν τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλονεικίαν, καὶ ἵνα Ἰησοῦν ἐξευτελίσῃ, νῦν ὑμνεῖ Ὀρφέα· ὅτε δ' ἐνετύγχανεν (42) αὐτοῦ τοῖς ὡς περὶ θεῶν ἀσεβέσι μύθοις, οὐκ ἀπεστρέφετο τὰ ποιήματα, ὡς μᾶλλον τῶν Ὁμήρου ἄξια ἐκβάλλεσθαι τῆς καλῆς πολιτείας (43)· καὶ γὰρ πολλῷ χείρονα περὶ τῶν νομιζομένων εἶναι θεῶν Ὀρφεὺς (44) ἢ Ὅμηρος. Γενναῖος μὲν οὖν ὁ Ἀνάξαρχος, λέγων τῷ τῆς Κύπρου τυράννῳ Ἀριστοκρέοντι (45), *Πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον*· μονογενὲς δὲ τοῦτο περὶ Ἀναξάρχου ἴσασι θαυμαζόμενον Ἕλληνες· ἐφ' ᾧ εἰ καὶ, ὡς Κέλσος, ἀξίως ἐχρῆν τινας σέβειν ἄνθρωπον δι' ἀρετὴν, οὐκ

B ἦν εὔλογον ἀναγορεύεσθαι τὸν Ἀνάξαρχον θεόν. Καὶ ἐπὶ Ἐπίκτητον (46) δὲ ἡμᾶς ἀναπέμπει, θαυμάσας τὸ εὐγενῶς μὲν αὐτῷ λελεγμένον, οὐ μὴν ὥστε παραβληθῆναι αὐτοῦ τὸν ἐπὶ τῇ κατάξει τοῦ σκέλους λόγον τοῖς παραδόξοις τοῦ Ἰησοῦ ἔργοις καὶ λόγοις ἀπιστουμένοις ὑπὸ Κέλσου· διὰ τὸ καὶ δυνάμει λελέχθαι θείᾳ, μέχρι δεῦρο ἐπιστρέφοντας οὐ τῶν ἁπλουστέρων τινὰς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν συνετωτέρων.

Ἐπεὶ δέ φησι μετὰ τὸν κατάλογον τῶν τοσούτων ἀνδρῶν τὸ, *Τί τοιοῦτον ὁ ὑμέτερος Θεὸς κολαζόμενος ἐφθέγξατο;* Εἴποιμεν ἂν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἡ παρὰ ταῖς μάστιξι καὶ ταῖς πολλαῖς αἰκίαις αὐτοῦ σιωπὴ παντὸς τοῦ ἐν Ἕλλησιν, ἐν περιστάσεσι τυγχάνοντος, φθεγξαμένου μᾶλλον ἐνέφηνε καρτερίαν καὶ ὑπομονήν· εἴ γε κἂν τούτῳ πιστεύειν ὁ Κέλσος

C βούλεται εὐγνωμόνως ἀναγεγραμμένῳ ὑπὸ φιλαλήθων ἀνδρῶν, τῶν καὶ τὰ παράδοξα ἀψευδῶς εἰρηκότων, καὶ τὴν παρὰ ταῖς μάστιξι σιωπὴν αὐτοῦ ἐκείνοις συναριθμησάντων. Ἀλλὰ καὶ ἐμπαιζόμενος, καὶ ἐνδυόμενος τὴν κοκκίνην χλαμύδα, καὶ τὸν ἀκάνθινον στέφανον τῇ κεφαλῇ περιτιθέμενος, καὶ τὸν κάλαμον λαμβάνων ἐπὶ τῆς χειρὸς ἀντὶ σκήπτρου, ἄκρᾳ πρᾳότητι ἐχρήσατο, μηδὲν μηδ' ἀγεννὲς (47), μηδ' ἀγανακτητικὸν εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς, τοσαῦτα κατ' αὐτοῦ τολμήσαντας. Οὐκ ἦν οὖν, κατὰ τὸν ἀπὸ καρτερίας παρὰ ταῖς μάστιξι σιωπήσαντα, καὶ ἀπὸ πρᾳότητος πάντα ὑπομένοντα τὰ παρὰ τῶν ἐμπαιζόντων προσαγόμενα, εἰρηκέναι ἀπὸ ἀγεννείας ὡς οἴονταί τινες καὶ τὸ, *Πάτερ, εἰ δυνατὸν, τὸ ποτήριον παρελθέτω τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς*

D *σύ.* Ἔχει μὲν οὖν λόγον ἡ δοκοῦσα ὑποπαραίτησις εἶναι τοῦ καλουμένου ποτηρίου, ὃν ἐν ἄλλοις ἐπὶ πλεῖον ἐξητάσαμεν καὶ ἀποδεδώκαμεν. Ἵνα δ' ἁπλούστερον ἀκούσωμεν τοῦ λελεγμένου, ὅρα εἰ μὴ μετὰ τῆς πρὸς Θεὸν εὐσεβείας καὶ ἡ εὐχὴ εἴρηται, πάντως

[48] Matth. xxvi, 39.

(42) Mss., ἐνετύγχανεν. Libb. editi, ἐτύγχανεν.

(43) *Ἐκβάλλεσθαι τῆς καλῆς πολιτείας.* Vide adnotationes ad lib. iv, num. 36.

(44) *Ὀρφεύς.* Vide adnotationes ad lib. i, n. 16.

(45) *Ἀριστοκρέοντι.* Νικοκρέοντι. Plutarch. lib. περὶ ἠθ. ἀρετῆς. Laert., Cicer. ii *Tusculan.*

(46) *Ἐπίκτητον.* A teneris claudicasse Epictetum tradit Simplicius ad Enchirid. pag. 102, et ex defluxione pedum debilitatum refert Suidas. Porro claudicantis σκέλους Epicteti mentio non uno in loco apud Simplicium pag. 128; Nazianzenum, epist. 64, ad Philagrium et orat. in Julianum pag. 37 edition. Montacutii. Vide etiam Cæsarium dialogo 4.

(47) Mss., ἀγεννές. Libb. editi, ἀγενές.

οὑτινοσοῦν τὸ περιστατικὸν οὐ προηγούμενον εἶναι νομίζοντος, ἀλλ' ὑπομένοντος τὸ μὴ προηγουμένως συμβαῖνον (48), ὅταν καιρὸς καλῇ. Ἀλλὰ καὶ οὐκ ἐνδεδωκότος ἦν, εὐαρεστουμένου δὲ τοῖς συμβαίνουσι, καὶ προτιμῶντος τὰ ἀπὸ Προνοίας περιστατικὰ, ἡ λέγουσα φωνή· *Πλὴν οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.*

Εἶτ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἐβούλετο ἡμᾶς μᾶλλον *Σίβυλλαν* ἀναγορεῦσαι *παῖδα Θεοῦ* ἢ Ἰησοῦν, ἀποφηνάμενος, ὅτι *παρενεγράψαμεν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα*· καὶ μὴ ἀποδείξας μηδ' ὅ τι παρενεγράψαμεν· ἀπέδειξε δ' ἂν, εἰ τὰ ἀρχαιότερα καθαρώτερα ἐδείκνυε, καὶ οὐκ ἔχοντα ἅπερ οἴεται παρεγγεγράφθαι· μὴ ἀποδείξας δὲ μηδ' ὅτι βλάσφημά ἐστι ταῦτα· εἶτα πάλιν οὐ δὶς, οὐδὲ τρὶς, ἀλλὰ δὴ πολλάκις ἐπιῤῥητότατον εἶπε τὸν Ἰησοῦ βίον· οὐ στὰς καθ' ἕκαστον τῶν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ πεπραγμένων, καὶ νομιζομένων εἶναι ἐπιῤῥητοτάτων· ἵνα τοῦτ' εἰπὼν δόξῃ μὴ μόνον ἀναποδείκτως ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ λοιδορεῖν ὃν οὐκ ἐπίσταται. Εἰ γὰρ τὰ εἴδη τοῦ ἐπιῤῥητοτάτου βίου ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ φαινόμενα αὐτῷ ἐκτιθέμενος ἦν, κἂν ἠγωνισάμεθα πρὸς ἕκαστον τῶν δοκούντων εἶναι αὐτῷ ἐπιῤῥητοτάτων (49). Τὸ δὲ καὶ θανάτῳ οἰκτίστῳ κεχρῆσθαι τὸν Ἰησοῦν, δύναιτ' ἂν λέγεσθαι καὶ περὶ Σωκράτους καὶ περὶ Ἀναξάρχου, οὗ πρὸ βραχέος ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ ἄλλων μυρίων. Ἦ οἴκτιστος μέν ἐστιν ὁ Ἰησοῦ θάνατος, οὐχὶ δὲ καὶ ὁ ἐκείνων; ἢ ὁ ἐκείνων μὲν οὐκ οἴκτιστος, ὁ δὲ τοῦ Ἰησοῦ οἴκτιστος; ὁρᾷς οὖν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι σκοπὸς ἦν τῷ Κέλσῳ τὸ διαλοιδορεῖσθαι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, κινουμένῳ, οἶμαι, ὑπό τινος πνεύματος, καταλυθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ καὶ καθαιρεθέντος, ἵνα μηκέτι ἔχῃ κνίσσας καὶ αἵματα, οἷς τρεφόμενον ἠπάτα τοὺς ἐν τοῖς ἐπὶ γῆς ἀγάλμασι ζητοῦντας θεὸν, καὶ μὴ ἀναβλέποντας εἰς τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἀληθῶς Θεόν.

Εἶθ' ἑξῆς, ὡσπερεὶ σκοπὸν ἔχων τὸ συμπληροῦν βιβλίον, ἐβούλετο ἡμᾶς *μᾶλλον τὸν Ἰωνᾶν νομίσαι Θεὸν ἤπερ Ἰησοῦν*· Ἰωνᾶν, τὸν κηρύξαντα μετάνοιαν μιᾷ πόλει τῇ Νινευΐ, προκρίνων Ἰησοῦ τοῦ κηρύξαντος μετάνοιαν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, καὶ μᾶλλον ἐκείνου ἀνύσαντος. Καὶ τὸν μὲν ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τεραστίως ποιήσαντα καὶ παραδόξως τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ἐβούλετο ἡμᾶς ἀναγορεῦσαι Θεόν· τὸν δ' ἀναδεξάμενον ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀποθανεῖν, οὐκ ἤθελε Κέλσος, μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν προφητῶν ἄξιον εἶναι τῆς δευτερευούσης μετὰ τὸν Θεὸν τῶν ὅλων, δι' ἃ ἐποίησεν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἀνδραγαθήματα, τιμῆς. Καὶ Ἰωνᾶς μὲν, ἵνα (50) μὴ κηρύξῃ τὸ προστεταγμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατεπόθη ὑπὸ τοῦ κήτους· Ἰησοῦς δὲ, ἐπεὶ ἐδίδαξεν ἅπερ ὁ Θεὸς ἐβούλετο, τὸν ὑπὲρ ἀνθρώπων θάνατον ἀνεδέξατο. Ἑξῆς δέ φησιν, ὅτι ἔδει μᾶλλον τὸν Δανιὴλ, ἀναβάντα ἀπὸ τῶν λεόντων, προσκυνεῖσθαι ὑφ' ἡμῶν ἤπερ τὸν Ἰησοῦν, τὴν ἀγριότητα πάσης ἀντικειμένης

A accidit. Deinde non succumbentis, sed calamitates libenti animo ferentis, et immissos sibi a Providentia casus reverentis fuit hæc vox: *Verumtamen non ut ego volo, sed sicut tu* [49].

56. Subdit, nescio quomodo, nos melius facturos fuisse, si *Sibyllam Dei filiam* appellassemus potius quam Jesum; affirmatque *a nobis multa eaque impia in ejus scriptis inserta esse;* nec tamen indicat quid insertum a nobis fuerit. Quod fecisset, si puriora monstrasset exemplaria, ubi non viderentur ea quæ inserta fuisse existimat. Imo ne ostendit quidem illa esse impia. Deinde rursus non bis, non ter, sed sæpius infamem dixit Jesu vitam: quamvis in B singulis rebus gestis, quas infames vocat, minime immoretur; ita ut hoc dicens non solum affirmare nulla ratione, sed etiam in ignotum convicia jacere videatur. Quod si quas infamiæ species in factis Jesu animadvertit, declarasset, ad singula eorum, quæ ipsi visa fuerant infamia, respondere conati fuissemus. Jam vero exstinctum fuisse Jesum miserabili morte, id objici potest contra Socratem et Anaxarchum, cujus paulo ante meminit, et contra sexcentos alios. An Jesu mors est miserabilis, non autem illorum? aut illorum non miserabilis fuit, Jesu autem fuit? Atque hinc etiam vides Celso propositum fuisse conviciis onerare Jesum. Opinor, movebat illum spiritus aliquis ita debellatus a Jesu atque profligatus, ut non habeat amplius nidorem C et sanguinem, quibus antea nutritus in fraudem inducebat eos qui, deum hic in statuis quærentes, ad summum verumque Deum oculos non attollebant.

735 57. Postea, quasi ut volumen amplificet, ait *Jonam potius, quam Jesum, Deum a nobis existimari debuisse* [50]; quo Jonam, qui uni urbi Ninive pœnitentiam prædicavit, Jesu præfert, a quo idem universo mundo annuntiatum est et felicius perfectum. Qui tres dies noctesque in ventre ceti prodigialiter servatus est [51], eum a nobis deum nuncupari voluisset; noluisset autem Celsus eum, qui hominum causa mortem pertulit, cui testimonium D Deus per prophetas perhibet, qui præclara in cœlo et terra edidit facinora, dignum esse qui secundos a summo Deo honores occupet. Ac Jonas quidem, quia quod a Deo jussum fuerat prædicare recusaret, absorptus est a ceto [52]; Jesus autem hominum gratia mortem pertulit, postquam docuerat quæ Deus voluit. Deinde ait magis a nobis Danielem a leonibus illæsum adorari oportuisse [53], quam Jesum, qui feritatem omnis adversariæ potestatis proculcavit [54], *et dedit nobis potestatem calcandi supra*

[49] Matth. XXVI, 39. [50] Jon. III, 4. [51] Jon. II, 1. [52] Jon. I, 5. [53] Dan. VI, 23. [54] Coloss. II, 15.

(48) Libb. editi, προηγουμένως εἶναι συμβαῖνον, sed a codice Basileensi recte abest εἶναι.

(49) Codd. Regius et Basileensis, αὐτὸν ἐπιῤῥητότατον. Libb. editi, αὐτῷ ἐπιῤῥητότατον. Legendum αὐτῷ ἐπιῤῥητοτάτων.

(50) Ἵνα. Ante hanc vocem videtur deesse φεύγων, aut quid simile.

serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici[55]. Deinde cum alios dicere non haberet : *Aut alii, inquit, adhuc istis prodigiosiores;* nempe ut simul Jonæ et Danieli injuriam faciat. Nam spiritus, qui in Celso est, nescit justis benedicere.

58. Quæ sequuntur apud Celsum, nunc consideremus. Ea sic habent : *Est et illis hujusmodi sententia, non ulciscendum esse qui infert injuriam. Si quis tibi, inquiunt, maxillam alteram percusserit, præbe illi et alteram. Vetus est istud et eleganter jam olim enuntiatum, quod rusticius isti reddiderunt. Sic enim Plato Socratem cum Critone colloquentem facit :* « Nunquam igitur facienda injuria est? Non profecto. Neque injuria repellenda est injuria, ut multi putant; siquidem nullo modo facienda sit injuria? Non videtur. Quid ergo? Criton, damnum inferre licet, annon? Nunquam licet, o Socrates. Quid? damnum inferenti damnum inferre justumne est, ut affirmant multi, annon? Nullo modo. Nam hominibus male facere et injuriam facere unum et idem sunt. Vera loqueris. Neque igitur injuriam injuria rependere, neque male ulli hominum facere licet, quælibetcunque ab illis passus fueris. » *Hæc Plato. Et iterum :* « Vide igitur et tu etiam atque etiam an ejusdem sententiæ simus, itane tibi videatur, et inde deliberandi ducamus initium, rectum non esse facere injuriam, aut injuriam injuria ulcisci, aut damno affectum damno afficere; an recedas, et initium istud mecum non assentiaris. Ego autem jamdudum et adhuc ita censeo. » *Sic igitur Platoni visum* **736** *est, et eadem jam olim a divinis viris tradita fuerant. Sed de iis et aliis quæ depravant, hæc sufficiant. Qui plura desideraverit, facile ipse cognoscet.*

59. Ad hoc, et ad omnia quæcunque Celsus, cum eorum veritatem inficiari non posset, negavit nobis esse propria, et a Græcis dicta fuisse contendit, respondendum est, si dogma sit utile sanaque ejus mens, sive apud Græcos a Platone aut quibusdam e sapientibus Græcis, sive apud Judæos a Moyse aut quibusdam prophetis, sive apud Christianos in scriptis Jesu sermonibus, aut a quibusdam ex ejus apostolis reperiatur dictum; non propterea reprehendenda esse quæ Judæi aut Christiani dixerunt, quod eadem Græci dixerint; præsertim si demonstretur Judæorum scripta Græcanicis vetustiora esse. Neque etiam existimare oportet dictionis Græcanicæ elegantiam facere, ut res ab illis expressa

A δυνάμεως καταπατήσαντα, καὶ *ἡμῖν δόντα ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.* Εἶτα, μὴ ἔχων ἄλλους λέγειν, φησίν· *Ἢ οἱ τῶνδε ἔτι τερατωδέστεροι·* ἅμα ἵνα λοιδορήσῃ τὸν Ἰωνᾶν καὶ τὸν Δανιήλ· τὸ γὰρ ἐν Κέλσῳ πνεῦμα εὐλογεῖν δικαίους οὐκ ἠπίστατο.

Μετὰ ταῦτα δὲ ἴδωμεν καὶ τὴν ἑξῆς αὐτοῦ λέξιν οὕτως ἔχουσαν· *Ἔστιν αὐτοῖς καὶ τοιόνδε παράγγελμα, τὸν ὑβρίζοντα μὴ ἀμύνεσθαι· κἂν τύπτῃ, φησὶ, τὴν ἑτέραν γνάθον, σὺ δὲ καὶ τὴν ἄλλην πάρεχε. Ἀρχαῖον καὶ τοῦτο εὖ μάλα πρόσθεν εἰρημένον, ἀγροικότερον δ' αὐτὸ ἀπεμνημόνευσαν. Ἐπεὶ καὶ Πλάτωνι πεποίηται Σωκράτης Κρίτωνι* (51) *διαλεγόμενος τάδε·* « *Οὐδαμῶς ἄρα δεῖ ἀδικεῖν; Οὐ δῆτα. Οὐδ' ἀδικούμενον ἄρα ἀνταδικεῖν,* B *ὡς οἱ πολλοὶ οἴονται· ἐπειδή γε οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν; Οὐ φαίνεται. Τί δαὶ δή* (52)*; κακουργεῖν δεῖ, ὦ Κρίτων, ἢ οὔ; οὐ δεῖ δήπου, ὦ Σώκρατες. Τί δέ; ἀντικακουργεῖν κακῶς πάσχοντα, ὡς οἱ πολλοί φασι, δίκαιον ἢ οὐ δίκαιον; Οὐδαμῶς· τὸ γάρ που κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους, τοῦ ἀδικεῖν οὐδὲν διαφέρει. Ἀληθῆ λέγεις· οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ, οὐδὲ κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὁτιοῦν πάσχῃ ὑπ' αὐτῶν* (53). » *Ταῦτά φησιν ὁ Πλάτων· καὶ αὖθις τάδε·* « *Σκόπει οὖν δὴ καὶ σὺ εὖ μάλα, πότερον κοινωνεῖς καὶ συνδοκεῖ σοι· καὶ ἀρχώμεθα ἐντεῦθεν βουλευόμενοι* (54)*, ὡς οὐδέποτε ὀρθῶς ἔχοντος οὔτε τοῦ ἀδικεῖν οὔτε τοῦ ἀνταδικεῖν· οὔτε κακῶς πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρῶντα* (55) *κακῶς·* C *ἢ ἀφίστασαι, καὶ οὐ κοινωνεῖς τῆς ἀρχῆς. Ἐμοὶ μὲν γὰρ καὶ πάλαι οὕτω καὶ νῦν ἔτι δοκεῖ.* » *Πλάτωνι μὲν οὖν οὕτως ἤρεσεν· ἦν δὲ καὶ πρόσθεν ἔτι θείοις ἀνδράσι δεδογμένα. Ἀλλὰ τῶνδε μὲν πέρι καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα παραφθείρουσιν, ἀρκείτω τὰ εἰρημένα· καὶ ὅτῳ φίλον ἐπὶ πλεῖόν τι αὐτῶν ζητεῖν, εἴσεται* (56).

Πρὸς τοῦτο δὴ, καὶ πρὸς πάντα ὅσα ἐκοινοποίησεν ὁ Κέλσος, μὴ δυνηθεὶς αὐτῶν ἀντιβλέψαι τῇ ἀληθότητι, φάσκων αὐτὰ καὶ παρ' Ἕλλησιν εἰρῆσθαι, τοιαῦτα λεκτέον (57)· Εἰ ὠφέλιμόν ἐστι τὸ δόγμα καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ὑγιὲς, εἴρηται δὲ Ἕλλησι μὲν παρὰ Πλάτωνι ἤ τινι τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, Ἰουδαίοις δὲ παρὰ Μωϋσῇ ἤ τινι τῶν προφητῶν, Χριστιανοῖς δὲ ἐν τοῖς (58) ἀναγραφεῖσιν Ἰησοῦ λό- D γοις ἢ λελεγμένοις παρά τινι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· οὐ νομιστέον κατηγορεῖσθαι τὸ λεγόμενον παρὰ Ἰουδαίοις ἢ παρὰ Χριστιανοῖς ἐκ τοῦ καὶ παρ' Ἕλλησιν αὐτὰ εἰρῆσθαι (59), καὶ μάλιστα ἐὰν ἀποδεικνύηται τὰ Ἰουδαίων πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν· οὐδὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς Ἑλληνικῆς φράσεως λεγό-

[55] Luc. x, 19.

(51) *Κρίτωνι.* Plato in *Critone*, pag. 49.

(52) *Τί δαὶ δή;* Sic legendum e Platone. Hœschelius autem et Spencerus, τί δὲ δή; Paulo post Hœschelius in textu : τί δὲ δεῖ ἀντικακουργεῖν κακὸν φάσκοντα.

(53) Libb. editi Platonis, ὑπ' αὐτῶν. Hœsch l., παρ' αὐτῶν.

(54) Hœschelius in textu, βουλόμενοι.

(55) Codd. Reg. et Basileensis, ἀντιδρῶντα, quæ lectio præstare videtur alteri libb. editorum ἀντιδρῶντας. Mox Hœschelius in textu, ἀφίστασθαι.

(56) Libb. editi in margine, εἴσεσθαι.

(57) Philocal., τάδε λεκτέον.

(58) Philocal., ἐν τοῖς. Apud Hœschel. et Spencer. deest ἐν. Ibidem codex Regius, παρά τισι τῶν ἀποστόλων.

(59) Philocal., ἐκ τοῦ παρ' Ἕλλησιν αὐτὸ εἰρῆσθαι.

μενον τὸ αὐτὸ πάντως κρεῖττον εἶναι νομιστέον τοῦ A εὐτελέστερον ἀπαγγελλομένου καὶ ἁπλουστέραις λέξεσι παρὰ Ἰουδαίοις ἢ Χριστιανοῖς· καίτοιγε ἡ πρώτη Ἰουδαίων λέξις, ᾗ οἱ προφῆται χρησάμενοι καταλελοίπασιν ἡμῖν βιβλία, Ἑβραίων διαλέκτῳ καὶ σοφῇ συνθέσει τῶν ἐν τῇ διαλέκτῳ κατ' ἐκείνους ἀναγέγραπται. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τὴν τῶν δογμάτων ταυτότητα, κἂν παράδοξος ὁ λόγος εἶναι δοκῇ, δεῖξαι βέλτιον εἰρημένην παρὰ τοῖς Ἰουδαίων προφήταις ἢ τοῖς λόγοις (60) Χριστιανῶν· οὕτω τὸν λόγον κατασκευαστέον, ἀπό τινος τοῦ περὶ τὰς τροφὰς καὶ τὴν σκευασίαν αὐτῶν παραδείγματος. Ἔστω τι ὑγιαῖνον βρῶμα, καὶ ἰσχύος τοῖς ἐσθίουσιν ἐμποιητικόν· τοῦτο δὲ οὕτω μὲν σκευασθὲν, καὶ τοιοῖσδε ἡδύσμασιν ἀρτυθὲν, λαμβανέτωσαν οὐχ οἱ μὴ μανθάνοντες (61) ἄγροικοι, καὶ ἐν ἐπαύλεσιν ἀνατεθραμμένοι, καὶ πένητες B τὰ τοιάδε ἐσθίειν, ἀλλ' οἱ πλούσιοι καὶ ἁβροδίαιτοι μόνοι· οὐκ ἐκείνως δὲ καὶ ὡς δοκεῖ τοῖς νομιζομένοις καθαριωτέροις σκευασθὲν (62), ἀλλ' ὡς μεμαθήκασιν ἐσθίειν οἱ πένητες, καὶ οἱ ἀγροικότεροι, καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐσθιέτωσαν μυριάδες ὅλαι. Εἰ οὖν καὶ διδῴτω ἀπὸ μὲν τῆς τοιᾶσδε σκευασίας (63) τοὺς νομιζομένους καθαριωτέρους μόνους ὑγιάζεσθαι, οὐδενὸς τῶν πολλῶν προσβάλλοντος τοῖς τοιοῖσδε βρώμασιν, ἀπὸ δὲ τῆς τοιᾶσδε τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων ὑγιεινότερον διάγειν· τίνας μᾶλλον, τοῦ κοινωνικοῦ ἕνεκεν, ἀποδεξόμεθα τῶν ὑγιεινῶν βρωμάτων χάριν; Ἆρά γε τοὺς τοῖς λογίοις (64) χρησίμως αὐτὰ σκευάζοντας ἢ τοὺς τοῖς πλήθεσι; Τὴν ἴσην γὰρ δεδόσθω ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν ἐγγίνεσθαι ἀπὸ τῶν (65) οὑτωσὶ σκευασθέντων ἢ οὑτωσί· ἀλλὰ φανερὸν, ὅτι C αὐτὸ τὸ φιλάνθρωπον καὶ τὸ κοινωνικὸν ὑποβάλλει (66), κοινωφελέστερον εἶναι ἰατρὸν τὸν τῆς τῶν πολλῶν ὑγιείας προνοησάμενον ἤπερ τὸν τῆς ὀλίγων μόνον (67).

A melior illa eadem sit, quam Judæi aut Christiani humilius et simplicioribus verbis efferunt; quanquam prima Judæorum dictio qua prophetæ usi sunt in scribendis quos nobis reliquerunt libris, propriis Hebraicæ linguæ ornamentis sapientique compositione non caret. Quin si ostendam oportet eadem dogmata melius a Judæorum prophetis aut Christianis enuntiata fuisse, quanquam istud incredibile videtur, sic probo tamen ducto exemplo e cibis et illorum apparatione. Ponamus sanum aliquem cibum et roborandis vescentibus accommodatum : hunc autem certo quodam modo paratum et quibusdam salsamentis conditum comedant non qui ejusmodi alimenta nunquam gustarunt, non rustici, in tuguriis educati, pauperes, sed soli divites B et splendidis mensis assueti. Rursus idem ille cibus condiatur, non illo modo et ut placet iis qui delicati habentur, sed quomodo norunt pauperes, agrestiores, hominum vulgus. Illo vescatur infinita propemodum hominum multitudo. Jam si detur cibum hoc modo paratum solis delicatis prodesse, a nullis aliis gustari ; alio autem quodam modo conditum maximo hominum numero conferre ad sanitatem ; ecquos, boni publici causa, sanorum ciborum conditores probabimus? Illosne qui solis nobilibus, an qui multitudini utiles parant? Volo cibos illos perinde esse sanos et boni succi, licet hoc aut illo modo condiantur ; tamen evidens est, idque **737** suggerit humanitas et boni publici studium, utiliorem esse medicum qui multorum, quam qui paucorum sanitati providet.

Εἰ νενόηται δὴ τὸ παράδειγμα, μεταβιβαστέον αὐτὸ ἐπὶ τὴν ποιότητα τῆς τῶν λογικῶν ζώων λογικῆς τροφῆς· καὶ ὅρα εἰ μὴ Πλάτων μὲν, καὶ οἱ Ἑλλήνων σοφοὶ, ἐν οἷς λέγουσι καλῶς, παραπλήσιοί εἰσι τοῖς προνοησαμένοις ἰατροῖς τῶν καθαριωτέρων εἶναι νομιζομένων μόνων, τοῦ πλήθους δὲ τῶν ἀνθρώπων καταφρονήσασιν (68)· οἱ δὲ ἐν Ἰουδαίοις προφῆται καὶ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, οἱ μακρὰν χαίρειν εἰπόντες τῇ ποικίλῃ τῶν λέξεων συνθέσει, καὶ τῇ, ὡς ὠνόμασεν ἡ Γραφὴ, σοφίᾳ ἀνθρώπων, καὶ σοφίᾳ κατὰ σάρκα, τὴν γλῶσσαν ἀνισσομένῃ, ὁμοιωθεῖεν ἂν (69) τοῖς τὴν αὐτὴν τῶν βρωμάτων ποιότητα ὑγιεινοτάτην προνοησαμένοις συνθέσει λέξεων σκευάσαι καὶ εὐτρεπίσαι φθανούσῃ ἐπὶ τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων, καὶ D μὴ ξενιζούσῃ τὴν διάλεκτον αὐτῶν, μηδὲ διὰ τοῦ

60. Jam vero si exemplum intellectum fuit, transferendum illud est ad qualitatem rationabilis alimenti, quod animantibus ratione præditis convenit. Tum vide annon Plato et sapientes Græci, ubi bene dicunt, sint illis medicis similes, qui, solis nobilibus consulentes, vulgus hominum despicatui habent; Judæorum vero prophetæ et Jesu discipuli, repudiata illa versicolori verborum compositione, sapientia hominum, ut Scriptura vocat [56], et sapientia secundum carnem [57], quæ sapientia obscure loqui amat, referant illos qui cibos saluberrima esse qualitate curant, dum verborum compositione utuntur, quæ D captui multitudinis parata et attemperata sit, non verba peregrina affectant, neque illa quasi insoliti sermonis affectatione auditores avertunt. Et sane

[56] I Cor. II, 4. [57] II Cor. I, 12.

(60) *Λόγοις*. Forte leg., λογίοις. Paulo post Phil., ἔστω τι ὑγιεινὸν βρῶμα.

(61) Philoc., μαθόντες.

(62) Philoc., οὐκ ἐκείνως δὲ, καὶ ἐκείνως καὶ ὡς δοκεῖ τοῖς νομιζομένοις καθαρειοτέροις κατασκευασθέν.

(63) Hœschel. et Spencer., εἰ οὖν καὶ διδῴτο ἀπὸ μὲν τῆς τοιᾶσδε διασκευασίας. Philocalia, εἰ οὖν, καὶ διδότω, et cætera ut in nostro textu.

(64) *Λογίοις*. Philoc., πλουσίοις.

(65) Philoc., τὴν ἴσην γὰρ δεδόσθω ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν ἐγγίνεσθαι ἀπὸ τῶν. Hœschel. et Spencer., τῆς ἴσης δεδόσθω γὰρ ὑγιείας καὶ εὐεξίας ἐγγινομένης.

(66) Hœschelius et Spencerus in margine, ὑποβάλλοι.

(67) Iidem in textu, μόνων.

(68) Iidem in textu, τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων καταφονησάντων, male.

(69) Iidem in textu, αἰνισσόμενοι ὁμοιωθεῖσαν, male; recte vero Philocalia ut in nostro textu. Porro τὴν γλῶσσαν αἰνίττεσθαι eodem modo explicat Boherellus, quo ξενίζειν τὴν γλῶσσαν.

cum eo spectet rationabilis cibus, si sic loqui fas est, ut patientem et mansuetum faciat cum qui ipso vescitur, quomodo sermo ille non esset melius apparatus, cujus virtute multi patientes et mansueti redduntur aut in illis virtutibus progressus faciunt, quam ille qui paucos admodum et facile numerabiles patientes et mites efficit, ut dem vel paucos effici. Quemadmodum enim si quis Græcus Ægyptios aut Syros dogmatibus juvare vellet, ante omnia discere curaret futurorum auditorum linguam, et barbare, ut Græci dicunt, loqui mallet ad virtutem Ægyptiis et Syris persuadendam, quam, servata propria lingua, nihil Ægyptiis aut Syris prodesse; sic divina natura, cum Græcis non eruditione claris tantum, sed etiam reliquis provideret, se ignorantiæ multitudinis attemperavit; ut consuetis utens verbis ad audiendum alliceret imperitum vulgus, quod post istam introductionem facile posset etiam altiora sensa in Scripturis occultata intellectu assequi. Etenim vel homini e vulgo Scripturas legenti manifestum fit, multa in iis esse altioris sententiæ quam quæ primum deprehenditur, si modo illis perscrutandis nos dedimus, et altiorem illam sententiam eo **738** evidentiorem fieri, quo plus operæ ac studii in ea exquirenda impenditur.

A ξενισμοῦ ἀποστρεφούσῃ ἀκούειν ὡς ἀσυνήθων τῶν τοιῶνδε διαλέξεων. Καὶ γὰρ εἴπερ πρόκειται τῷ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, λογικῷ βρώματι ἀνεξίκακον καὶ πρᾶον ποιῆσαι τὸν ἐμφαγόντα· πῶς οὐ βέλτιον συνεσκευασμένος ἂν εἴη ὁ λόγος (70) ὁ πλήθη ἀνεξικάκων καὶ πράων κατασκευάζων ἢ προκοπτόντων γε ἐπὶ ταύτας τὰς ἀρετὰς παρὰ τὸν πάνυ ὀλίγους καὶ εὐαριθμήτους, ἵνα καὶ τοῦτο δοθῇ, ἀνεξικάκους καὶ πράους ποιοῦντα; Ὥσπερ δὲ ὁ τοὺς Αἰγυπτιάζοντας ἢ τοὺς Συριάζοντας ὠφελεῖν ὑγιέσι δόγμασι βουλόμενος (71) Ἕλλην τυγχάνων προενοήσατο ἂν μαθεῖν τὰς τῶν ἀκουσομένων διαλέκτους, καὶ, ὡς Ἕλληνες ὀνομάζουσι, βαρβαρίζειν μᾶλλον ὑπὲρ τῆς Αἰγυπτίων καὶ Σύρων βελτιώσεως ἢ Ἕλλην μένων μηδὲν δύνασθαι (72) χρήσιμον λέγειν Αἰγυπτίοις καὶ Σύροις· οὕ-
B τως ἡ προνοουμένη θεία φύσις οὐ τῶν πεπαιδεῦσθαι νομιζομένων μόνον τὰ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων (73), συγκατέβη τῇ ἰδιωτείᾳ τοῦ πλήθους τῶν ἀκροωμένων· ἵνα ταῖς συνήθεσιν αὐτοῖς χρησαμένη λέξεσι προκαλέσηται ἐπὶ ἀκρόασιν τὸ τῶν ἰδιωτῶν πλῆθος, δυνάμενον ἐξ εὐχεροῦς μετὰ τὴν ἅπαξ γενομένην εἰσαγωγὴν φιλοτιμήσασθαι πρὸς τὸ καὶ βαθύτερα τῶν κεκρυμμένων νοημάτων ἐν ταῖς Γραφαῖς καταλαβεῖν. Καὶ τῷ τυχόντι γὰρ δῆλον ταύτας γινώσκοντι, ὅτι πολλὰ βαθύτερον (74) τοῦ αὐτόθεν ἐμφαινομένου ἔχειν δύναται νοῦν τοῖς ἀνατιθεῖσιν αὐτοὺς τῇ ἐξετάσει τοῦ λόγου, φανερούμενον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς εἰς τὸν λόγον σχολῆς, καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν αὐτοῦ προθυμίας.

61. Ex his efficitur id quod rusticius, ut Celso videtur, dixit Jesus: *Percutienti te in maxillam, præbe illi et alteram; et ei qui vult tecum judicio contendere et tunicam tuam tollere, dimitte et pallium* [98], plus utilitatis ad vitam attulisse, sic enuntiatum, quam idem in Critone dictum a Platone, quem nedum intelligere possint idiotæ, vix illum intelligunt ii qui, liberalibus disciplinis instructi, ad celebrem Græcorum philosophiam accedunt. Considerandum præterea præceptum de patientia humilibus verbis non depravari; proinde meram esse Celsi calumniam quod ait: *Sed de iis et aliis, quæ depravant, hæc sufficiant. Quisquis plura desideraverit, facile ipse cognoscet.*

Οὐκοῦν κατεσκεύασται, ὅτι, ὥς φησι Κέλσος, ἀγροικότερον εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς, *Τῷ τύπτοντί σε εἰς τὴν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέ-*
C *λοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν ἄφες καὶ τὸ ἱμάτιον*, βιωφελέστερον κεκίνηκε τὸν λόγον καὶ παρέστησεν οὕτως εἰπὼν ἢ ὡς ἐν τῷ Κρίτωνι Πλάτων, οὗ μηδ' ἀκούειν ἰδιῶται δύνανται, ἀλλὰ μόγις οἱ τὰ ἐγκύκλια πρὸ τῆς σεμνῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας (75) μεμαθηκότες. Κατανοητέον δὲ καὶ, ὅτι οὐ παραφθείρεται ὁ περὶ ἀνεξικακίας νοῦς ὑπὸ τῆς τῶν λέξεων εὐτελείας· ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ συκοφαντεῖ τὸν λόγον ὁ Κέλσος λέγων· *Ἀλλὰ τῶνδε μὲν πέρι καὶ ἄλλων, ὅσα παραφθείρουσιν, ἀρκείτω τὰ εἰρημένα· καὶ ὅτῳ φίλον ἐπὶ πλέον τι αὐτῶν ζητεῖν, εἴσεται.*

62. Age nunc, videamus quæ sequuntur. Sic ille: *Nunc ad alia. Ferre non possunt templa, aras, simulacra. Sed neque Scythæ, neque Nomades in Libya, neque Seres nullius dei cultores, neque gentes aliæ impiæ et barbaræ. In hac Persas versari*

Φέρε δὲ, ἴδωμεν καὶ τὰ ἑξῆς, ἐν οἷς ταῦτά φησι· *Στῶμεν δ' ἐκεῖθεν· Οὐκ ἀνέχονται νεὼς ὁρῶντες, καὶ βωμοὺς, καὶ ἀγάλματα. Οὐδὲ γὰρ Σκύ-*
D *θαι τοῦτο, οὐδὲ Λιβύων οἱ Νομάδες, οὐδὲ Σῆρες οἱ ἄθεοι, οὐδ' ἄλλα ἔθνη τὰ δυσαγέστατα καὶ ἀνο-*

[98] Matth. v, 39, 40.

(70) Hœschel. et Spencer., συσκευασάμενος εἴη ἂν λόγος, sed melius Philocalia ut in nostro textu. Infra eadem Philocalia, ἵνα καὶ τοῦτο δοθῇ. Hœschel. et Spencer., ἵνα δοθῇ.

(71) Hœschel. et Spencer., ὥσπερ δὲ εἰ ὁ τοὺς Αἰγυπτιάζοντας ἢ τοὺς Συριάζοντας ὠφελεῖν ὑγιέσιν δόγμασιν ἐβούλετο, at Philocalia rectius ut in nostro textu.

(72) Philoc., ἢ Ἕλλην μένων μηδὲν δύνασθαι. Hœschel. et Spencer., ἢ Ἕλλην μὲν ὡς μὴ δύνασθαι. Paulo post Philoc., οὕτως ἡ προνοησαμένη θεία φύσις.

(73) *Ἑλλήνων*. Aut delendum videtur aut mutandum in ἀνθρώπων.

(74) *Πολλὰ βαθύτερον*, etc. Ita Philocalia. Hœschelius autem et Spencerus, πολὺν τοῦ αὐτόθεν ἐμφαινομένου βαθύτερον. Paulo post. Philoc., κατὰ τὴν ἀναλογίαν. Hœschel. et Spencer., κατὰ τὴν ἀνάλογον.

(75) Hœschelius in textu, μόνης οἱ τὰ ἐγκύκλια πρὸς τῆς σεμνῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας. Lectionem Philocaliæ utpote meliorem in textu nostro sequimur.

μώτατα. Ὅτι δὲ καὶ Πέρσαι οὕτως νομίζουσιν (76), Ἡρόδοτος ἐν τοῖσδε ἱστορεῖ· « Πέρσας δὲ οἶδα νόμοισι τοῖσδε χρεομένους. Ἀγάλματα μὲν, καὶ βωμοὺς, καὶ ναοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιοῦσι μωρίην ἐπιφέρουσιν· ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέει, διότι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, καθάπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι. » Καὶ μὴν καὶ Ἡράκλειτος ὧδέ πως ἀποφαίνεται· « Καὶ τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις τοῖς δόμοισι (77) λεσχηνεύοιτο, οὔτε γιγνώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας, οἵτινές εἰσι. » Τί γοῦν σοφώτερον τοῦ Ἡρακλείτου ἡμᾶς διδάσκουσιν; Ὁ μέν γε μάλα ἀποῤῥήτως ὑποσημαίνει ἠλίθιον τὸ τοῖς ἀγάλμασιν εὔχεσθαι ἐὰν μὴ γιγνώσκῃ τις θεοὺς καὶ ἥρωας, οἵτινές εἰσιν. Ἡράκλειτος μὲν οὕτως· οἱ δὲ ἄντικρυς τὰ ἀγάλματα ἀτιμάζουσιν. Εἰ μὲν, ὅτι λίθος, ἢ ξύλον, ἢ χαλκὸς, ἢ χρυσὸς, ὃν ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα εἰργάσατο, οὐκ ἂν εἴη θεὸς, γελοία ἡ σοφία· τίς γὰρ καὶ ἄλλος, εἰ μὴ πάντη νήπιος, ταῦτα ἡγεῖται θεοὺς, ἀλλὰ θεῶν (78) ἀναθήματα καὶ ἀγάλματα; εἰ δ' ὅτι μηδὲ θείας εἰκόνας ὑποληπτέον, ἄλλην γὰρ εἶναι Θεοῦ μορφὴν, ὥσπερ καὶ Πέρσαις δοκεῖ· λελήθασιν αὐτοὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐλέγχοντες, ὅταν φῶσιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἰδίαν εἰκόνα, τὸ δὲ εἶδος ὅμοιον ἑαυτῷ. Ἀλλὰ συνθήσονται μὲν εἶναι ταῦτα ἐπὶ τιμῇ τινων, ἢ ὁμοίων ἢ ἀνομοίων τὸ εἶδος· οὔτε δὲ θεοὺς εἶναι, οἷς ταῦτα ἀνάκειται, ἀλλὰ δαίμονας· οὐδὲ χρῆναι θεραπεύειν δαίμονας, ὅστις σέβει Θεόν.

A *sententia, testatur Herodotus his verbis: Scio Persas his uti legibus: simulacra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet, imo apud eos habentur stulti qui hæc construunt. Cujus rei ratio est mea quidem sententia, quod deos ex hominibus ortos non arbitrentur, ut Græci* [59]*. Heraclitus quoque sic alicubi loquitur. Et illis simulacris preces offerunt, quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, ignarus quid sint dii, quid sint heroes. Et quid illi nos docent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subindicat stultum esse preces ferre simulacris, nisi cognoscatur quid sint dii, quid heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla exceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec lapis, nec lignum, nec æs, nec aurum quod hic aut ille expolivit, Deus esse possit, ridicula hæc sapientia.* B *Ecquis enim nisi prorsus desipiat, hæc deos esse judicet, non vero dona diis consecrata eorumque simulacra? Sin putant neque imagines esse deorum, siquidem alia sit deorum forma, id quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes condemnant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam imaginem, et forma sibi ipsi similem. Sed concedent quidem simulacra illa quorumdam cultui destinata esse, sive illi similes, sive dissimiles forma sint. At negabunt deos esse quibus illa eriguntur, et dæmones esse affirmabunt, dicentque nefas esse Dei cultori ullum dæmonibus cultum tribuere.*

Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ λεκτέον· Ὅτι, εἴπερ Σκύθαι, καὶ Λιβύων οἱ Νομάδες, καὶ Σῆρες, οὓς φησιν ἀθέους εἶναι ὁ Κέλσος, καὶ ἄλλα ἔθνη δυσαγέστατα καὶ ἀνομώτατα, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, οὐκ ἀνέχονται νεὼς ὁρῶντες, καὶ βωμοὺς, καὶ ἀγάλματα· οὐ παρὰ τοῦτο ἴσον ἐστὶ τὸ μὴ ἀνέχεσθαι τούτων ἐκείνους τῷ καὶ ἡμᾶς μὴ ἀνέχεσθαι αὐτῶν. Ἐξεταστέον γὰρ τὰ δόγματα, ἀφ' ὧν ὁρμώμενοι (79) οὐκ ἀνέχονται ναῶν καὶ ἀγαλμάτων οἱ μὴ ἀνεχόμενοί γε αὐτῶν· ἵν', εἰ μὲν ἀπὸ ὑγιῶν δογμάτων οὐκ ἀνέχεται, ἐπαινῆται ὁ μὴ ἀνεχόμενος, εἰ δ' ἀπὸ ἐσφαλμένων, ψέγηται. Δυνατὸν γὰρ τὸ αὐτὸ ἀπὸ διαφόρων δογμάτων γίνεσθαι. Οἷον ἐπὶ παραδείγματος, ἐκκλίνουσι τὸ μοιχεύειν οἱ τὰ τοῦ Κιτιέως Ζήνωνος φιλοσοφοῦντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ Ἐπικούρου, τινὲς δὲ καὶ τῶν παντελῶς ἰδιωτῶν. Ἀλλ' ὅρα, ὅση διαφωνία ἐστὶ περὶ τῆς τοῦ μοιχεύειν ἐκκλίσεως τῶν τοσούτων· οἱ μὲν, διὰ τὸ κοινωνικὸν καὶ παρὰ φύσιν εἶναι τῷ λογικῷ ζώῳ, νοθεύειν τὴν ὑπὸ τῶν νόμων ἑτέρῳ προκαταληφθεῖσαν γυναῖκα, καὶ φθείρειν τὸν ἄλλου ἀνθρώπου οἶκον· οἱ δὲ ἀπὸ Ἐπικούρου οὐ διὰ τοῦτο οὐ μοιχεύουσιν, ὅτε ἀπέχονται τοῦ μοιχεύειν, ἀλλὰ διὰ τὸ νενομικέναι τέλος τὴν ἡδονὴν, πολλὰ δ' ἀπαντᾷν (80) κωλυτικὰ τῆς ἡδονῆς

C 63. Ad hæc dicendum, si Scythæ, Nomades **739** in Libya, Seres quibus ait Celsus nullos esse deos, si aliæ gentes impiæ et barbaræ, si Persæ ipsi non templa, non altaria, non simulacra ferunt; non idcirco eamdem illis esse res hujusmodi non ferendi rationem, atque nobis. Inquirendum enim est quibus dogmatis ad rejicienda templa et simulacra impulsi fuerint ii, qui illa non ferunt: ut, si quis propter sana dogmata non illa fert, laudetur; si propter falsa, vituperetur. Fieri enim potest ut diversa dogmata rei ejusdem causa sint. Exempli gratia, vitant adulterium philosophi qui Zenonem Citiensem sectantur; vitant et quibus Epicurus placet magister; nonnulli etiam omnino idiotæ. Sed vide quam diversa ratione illi omnes D ab adulterio abstineant. Alii boni publici studio, et quia naturæ repugnat ab animante rationis participe feminam adulterari legibus conjunctam alteri, et alterius hominis corrumpi domum; Epicuri vero discipuli non ea causa adulterio abstinent, cum illo abstinent; sed quod summum bonum in voluptate positum existiment, multaque voluptati ejus officere, qui uni adulterii voluptati cedit:

[59] Herodot. lib. I.

(76) Ὀνομάζουσι. Boherello legendum videtur, νομίζουσι. Paulo post, libb. editi Herodoti, νόμοισι τοῖσι χρεομένους. Infra Hœschelius in textu habet, ἐν νόμῳ πορευομένους ἱδρύσθαι, et in margine ἱδρύσαι pro ἱδρύσθαι. Vide Herodotum lib. I.

(77) Δόμοισι. Interpres Gelenius videtur legisse δοκοῖσι, vertit enim: *Ac si quis fabuletur cum stipitibus*, sed vide lib. I *contra Celsum*, n. 5.

(78) Ἀλλὰ Θεῶν. Lego, ἀλλὰ μὴ θεῶν.

(79) Ὁρμώμενοι. Ita recte habet codex Jolianus. Hœschelius vero et Spencerus in textu, οἰμώμενοι, et in margine ὁμώμενοι, male.

(80) Ἀπαντᾷν. Sic optime codex Jolianus ex correctione; si enim ἀπαντᾷ, quod habent libb.

qualia sunt carcer, fuga, mors, sæpe etiam ante illas pœnas et pericula, dum observat mariti et aliorum qui illi favent, e domo exitum; ita ut si supponas adulterum marito, domesticis ejus, illisque apud quos ob hujusmodi facinus male audiret, latere posse, etiam Epicureus voluptatis causa perpetraret adulterium. Ad idiotam quod attinet, siquando, cum adulterii bella est occasio, sibi ab adulterio temperat, in causa est plerumque non plurium voluptatum captatio, sed legum suppliciorumque metus. Vides igitur factum, quod unum videtur, cujusmodi est adulterii abstinentia, non idem tamen, sed diversum fieri pro diversis hominum voluntatibus, quæ vel a sanis vel ab improbis et impiis oriuntur principiis, cujusmodi sunt in Epicureo aut illo idiota.

64. Quemadmodum igitur unum illud factum, abstinentia scilicet adulterii, licet videatur esse unum, deprehenditur tamen esse multiplex, prout diversa sunt dogmata et voluntates; ita qui in aris, in templis, in simulacris colere divinitatem non sustinent, ut Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus deus non est, Persæ, ad respuendum illum cultum aliis dogmatis moventur, ac illis, quibus Christiani et Judæi recusant hujusmodi cultu prosequi divinitatem. Nemo enim illorum odio habet aras et simulacra, quod cultum divinitatis deprimere et in materiam illo modo elaboratam transferre vereatur; **740** neque quod putet dæmones insidere in quibusdam simulacris et locis, ubi magicis carminibus retineantur, aut posse aliis modis quædam loca occupare in quibus victimarum nidore pasti illicitam illicite voluptatem venentur. Sed Judæi et Christiani propter istud: *Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies* [60]; item propter istud: *Non erunt tibi dii alii præter me*; et: *Non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem quæ est in cœlo desuper, et quæ in terra deorsum, et quæ in aquis sub terra deorsum; non adorabis ea, neque coles* [61]; et propter hoc: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* [62], et propter alia plura similia, non solum templa, aras et simulacra abominantur, sed etiam parati sunt mori ubi se dederit occasio, ut suam Dei summi notionem ab aliqua ejusmodi impietate intaminatam servent.

A τῷ εἴξαντι μιᾷ τῇ τοῦ μοιχεύειν ἡδονῇ, καὶ ἔσθ' ὅτε φυλακὰς, ἢ φυγὰς, ἢ θανάτους· πολλάκις δὲ πρὸ τούτων καὶ κινδύνους, κατὰ τὸ ἐπιτηρεῖν τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἔξοδον ἀπὸ τῆς οἰκίας καὶ τῶν τὰ ἐκείνου φρονούντων· ὡς εἰ καθ' ὑπόθεσιν μοιχεύοντα οἷόν τ' ἦν λαθεῖν καὶ τὸν ἄνδρα τῆς γυναικὸς, καὶ τοὺς οἰκείους πάντας αὐτοῦ, καὶ τοὺς παρ' οἷς τις ἐκ τοῦ μοιχεύειν ἀδοξεῖ· κἂν ἐμοίχευσε διὰ τὴν ἡδονὴν ὁ Ἐπικούρειος. Εἰ δὲ καὶ ὁ ἰδιώτης ποτὲ, παρὸν μοιχεύειν, οὐ μοιχεύει, εὑρεθείη ἂν ἐνίοτε διὰ τὸν ἐνεστῶτα ἐκ τοῦ νόμου φόβον καὶ τὰς κολάσεις μὴ μοιχεύων, καὶ οὐ διὰ τὸ θηρᾶσθαι πλείονας ἡδονὰς ὁ τοιοῦτος ἀπέχοιτ' ἂν τοῦ μοιχεύειν. Ὁρᾷς οὖν, ὅτι τὸ ἓν εἶναι νομιζόμενον ἔργον, ἡ τῆς μοιχείας ἀποδοχὴ (81), παρὰ τὰς προθέσεις τῶν ἀπεχομένων οὐ ταυτὸν, ἀλλὰ διάφορον B γίνεται· ἢ γὰρ ἀπὸ ὑγιῶν δογμάτων, ἢ ἀπὸ μοχθηρῶν καὶ ἀσεβεστάτων τῶν ἐν τῷ Ἐπικουρείῳ ἢ τῷ τοιῷδ' ἰδιώτῃ.

Ὥσπερ οὖν τὸ ἓν τοῦτο πρᾶγμα, ἡ τῆς μοιχείας ἀποχὴ, ἓν εἶναι δοκοῦσα, πολλὰ ἁλίσκεται τυγχάνουσα παρὰ τὰ διάφορα δόγματα καὶ τὰς προθέσεις· οὕτω καὶ τῶν μὴ ἀνεχομένων παρὰ βωμοῖς, καὶ ναοῖς, καὶ ἀγάλμασι σέβειν τὸ θεῖον, Σκύθαι μὲν, ἢ Λιβύων οἱ Νομάδες, ἢ Σῆρες οἱ ἄθεοι, ἢ Πέρσαι, ἀπὸ δογμάτων τοῦτο πράττουσιν ἄλλων ἢ ὧν Χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι οὐκ ἀνέχονται τῆς τοιαύτης ὑπολαμβανομένης εἰς τὸ θεῖον θεραπείας. Οὐδεὶς ἐκείνων, διὰ τὸ ἐκκλίνειν καὶ κατασπᾶν (82) καὶ κατάγειν τὴν περὶ τὸ θεῖον θρησκείαν ἐπὶ τὴν τοιαύτην ὕλην οὑτωσὶ ἐσχηματισμένην, οὐκ ἀνέχεται βωμῶν καὶ C ἀγαλμάτων· οὐδὲ διὰ τὸ διειληφέναι περὶ δαιμόνων, ὅτι τοιοῖσδε παρακαθέζονται σχήμασι καὶ χωρίοις, ἤτοι ὑπό τινων μαγγανειῶν κατακλιθέντες (83), ἢ καὶ ἄλλως δυνηθέντες προκαταλαβεῖν ἑαυτοῖς τόπους, ἐν οἷς τῆς τῶν θυομένων ἀποφορᾶς λίχνως μεταλαμβάνοντες παράνομον ἡδονὴν καὶ παρανόμως θηράσωνται (84). Χριστιανοὶ δὲ καὶ Ἰουδαῖοι διὰ τὸ, *Κύριον τὸν Θεόν σου φοβηθήσῃ* (85), *καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*· καὶ διὰ τὸ, *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ*· καὶ, *Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ πᾶν ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τῷ ὕδατι ὑποκάτω τῆς γῆς, οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς*· καὶ διὰ τὸ, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις*, D *καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*, καὶ ἄλλα πλείονα τούτοις παραπλήσια, οὐ μόνον ἐκτρέπονται νεὼς, καὶ βωμοὺς, καὶ ἀγάλματα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ ἀποθνήσκειν, ὅτε δεῖ, ἑτοίμως ἔρχονται ὑπὲρ τοῦ μὴ μολῦναι τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὑπόληψιν διά τινος τοιούτου παρανομήματος.

[60] Deut. VI, 13. [61] Exod. XX, 3, 4. [62] Matth. IV, 10.

editi, retineatur, aliquid deerit post θανάτους, verbi gratia ὑπομένει, vel quid simile. Infra pro τῶν τὰ ἐκείνου φρονούντων, forte legendum τῶν τὰ ἐκείνου φρουρούντων.

(81) Ἀποδοχή. Omnino legendum ἀποχή, ut initio numeri sequentis.

(82) *Καὶ κατασπᾶν*. Boherello καί mutandum videtur in τό.

(83) *Κατακλιθέντες*. Mallet Boherellus, καταχηληθέντες.

(84) Codd. Reg. et Basileensis, παρανόμως θηράσωται. Libb. editi: παρανόμους θηράσονται.

(85) *Φοβηθήσῃ*. Cod. Reg. et Basileensis, προσκυνήσεις, ut Matth. IV, 10, et infra Hœschelius et Spencerus. Paulo post iidem codd. mss. οὐδὲ πᾶν ὁμοίωμα. Libb. editi, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Paulo infra Hœschelius et Spencerus, ὅσα ἐν τῷ ὕδατι. Vulgata Biblia, ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι. Mox codex Vaticanus, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις. Hœschel. et Spencer., οὐδὲ μὴ λατρεύσῃς.

A Εἴρηται δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω περὶ Περσῶν πρὸς τὸ νεὼς μὲν αὐτοὺς μὴ ἱδρύσθαι, σέβειν δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα· ὅπερ ἡμῖν ἀπηγόρευται (86), διδασκομένοις μὴ λατρεύειν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· ἀλλ' εἰδέναι μὲν, ὅτι *ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ*· καὶ, ὅτι *ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται*· καὶ, *ὅτι τῇ ματαιότητι* (87) *ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι*· καὶ μὴ μὴν καὶ δεῖν τὰ ἐπὶ τῇ δουλείᾳ (88) τῆς φθορᾶς καὶ ἐπὶ τῇ ματαιότητι ὑποτεταγμένα καὶ ἐπ' ἐλπίδι κρείττονι ταῦτα πράττοντα ἐν χώρᾳ τιμᾶν Θεοῦ τοῦ ἀνενδεοῦς, ἢ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ *Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως*. B Ἀρκεῖ τοίνυν πρὸς ἐκείνοις καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Περσῶν ἔθνους, βωμοὺς καὶ ἀγάλματα ἐκτρεπομένων, λατρευόντων δὲ τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν Ἡρακλείτου παρέθετο λέξιν, ὑποδιηγησάμενος αὐτὴν ὑποσημαίνουσαν *ἠλίθιον εἶναι τὸ τοῖς ἀγάλμασιν εὔχεσθαι, ἐὰν μὴ γιγνώσκῃ τις θεοὺς καὶ ἥρωας, οἵτινές εἰσι*· λεκτέον, ὅτι γιγνώσκειν μέν ἐστι Θεὸν, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ τοὺς τετιμημένους ὑπὸ Θεοῦ τῇ Θεὸς προσηγορίᾳ, καὶ μετέχοντας τῆς θεότητος αὐτοῦ, ἑτέρους ὄντας παρὰ πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, οἵτινές εἰσι δαιμόνια· οὐ μὴν δυνατόν ἐστι καὶ γιγνώσκειν τὸν Θεὸν καὶ τοῖς ἀγάλμασιν εὔχεσθαι.

65. De Persis jam supra diximus, ab illis non templa quidem construi, sed solem tamen et Dei opera adorari. Id quod vetitum nobis est, ut qui docti sumus non creaturam adorare, sed Creatorem, et *creaturam liberatum iri a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei* [63]; et *exspectationem creaturæ revelationem filiorum Dei exspectare* [64], et *vanitati creaturam subjectam esse non volentem, sed propter eum qui subjecit in spe* [65]; proinde res corruptioni servitutis subjacentes et vanitati subjectas et melioris conditionis spe sic permanentes adorari non oportere pro Deo, qui nulla re indiget, aut pro Filio ejus et *Primogenito omnis creaturæ* [66]. Atque hæc supradictis de Persarum gente aras quidem et simulacra aversante, sed creaturam loco Creatoris colente addidisse satis fuerit. Quoniam vero et Heracliti verba recitavit, quibus subindicari ait, *stultum esse preces ferre simulacris, nisi notum sit quid sint dii, quid heroes*; dicendum, facile cognosci posse discrimen quod inter Deum, Unigenitum ejus, dignatos a Deo Dei appellatione, participes ejus divinitatis, et omnes deos gentium qui dæmonia sunt, intercedit; sed Deum cognosci simul et simulacris cultum tribui non posse.

Καὶ οὐ μόνον τὸ εὔχεσθαι τοῖς ἀγάλμασιν ἠλίθιόν ἐστιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ συμπεριφερόμενον τοῖς πολλοῖς προσποιεῖσθαι (89) τοῖς ἀγάλμασιν εὔχεσθαι· ὁποῖον C ποιοῦσιν οἱ τὰ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου φιλοσοφοῦντες, καὶ οἱ τὰ Ἐπικούρου ἢ Δημοκρίτου ἀσπαζόμενοι. Οὐδὲν γὰρ νόθον χρὴ ἐνυπάρχειν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀληθῶς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβοῦς. Οὐ τιμῶμεν δὲ τὰ ἀγάλματα καὶ διὰ τὸ μὴ, τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν, καταπίπτειν εἰς ὑπόληψιν τὴν περὶ τοῦ εἶναι τὰ ἀγάλματα θεοὺς ἑτέρους. Διὸ καὶ ἐγκαλοῦμεν Κέλσῳ καὶ πᾶσι τοῖς ὁμολογοῦσι μὴ εἶναι ταῦτα θεοὺς, ὅτι τῶν δοκούντων εἶναι σοφῶν καὶ ἡ φαινομένη (90) περὶ τὰ ἀγάλματα τιμή· οἷς καὶ ἀκολουθοῦντες οἱ πολλοὶ οὐ μόνον κατὰ συμπεριφορὰν σέβειν αὐτὰ νομίζοντες ἁμαρτάνουσιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ καταπίπτοντες τῇ ψυχῇ ἐπὶ τὸ νομίζειν ταῦτα εἶναι θεοὺς, καὶ μηδ' ἀνεχόμενοι ἀκούειν, ὅτι οὐκ εἰσι ταῦτα θεοὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν προσκυνούμενα. Κέλσος μὲν οὖν φησιν *αὐτὰ μὴ ἡγεῖσθαι θεοὺς, ἀλλὰ θεῶν ἀναθήματα*· D μὴ ἀποδεικνὺς, πῶς οὐχ ἀνθρώπων εἰσὶ ταῦτα ἀναθήματα, ἀλλ', ὡς ὠνόμασεν, αὐτῶν τῶν θεῶν. Σαφὲς γὰρ, ὅτι ἐστὶν ἀνθρώπων πεπλανημένων περὶ τὸ θεῖον ταῦτα ἀναθήματα. Ἀλλ' οὐδὲ θείας εἰκόνος ὑπολαμβάνομεν εἶναι τὰ ἀγάλματα, ἅτε μορφὴν ἀοράτου καὶ ἀσωμάτου μὴ διαγράφοντα Θεοῦ (91). Ἐπεὶ δὲ ὑπολαμβάνει ἡμᾶς ὁ Κέλσος τοῖς

741 66. Neque solum stultum est simulacris preces ferre, verum etiam ad id simulandum trahi exemplo multitudinis: quod faciunt Peripateticæ philosophiæ sectatores, et qui Epicuri aut Democriti placita amplectuntur. Nihil enim in anima hominis vera pietate Deum colentis inesse debet adulterinum. Est nobis et alia causa cur simulacris nullum honorem habeamus, nimirum ne quantum in nobis est in hanc labamur opinionem, simulacra alios deos esse. Quocirca vitio vertimus Celso aliisque simulacra deos non esse confitentibus, quod, sapientes habiti, cultum simulacris deferre videantur. Eorum enim exemplo multi peccant qui non solum hæc sibi colenda esse putant ut se consuetudini accommodent, sed etiam mente in hanc incidunt opinionem, illa esse deos: quo fit ut audire non possint, deos illa non esse quæ ab ipsis adorantur. Ait quidem Celsus se *illa deos non existimare, sed dona diis consecrata.* At non ostendit, quomodo illa non sint potius consecrata hominibus, quam diis, ut loquitur. Constat enim illa dona esse hominum, qui de divinitate in errore versantur. Neque etiam credimus simulacra esse divinæ imaginis, ut quæ Dei invisibilis et incorporei formam non referant. Quod Celsus putat nos a nobis

[63] Rom. VIII, 21. [64] Ibid., 19. [65] Ibid., 20. [66] Coloss. I, 15.

(86) Codd. Reg., Basil. et Vatican., ἀπαγορεύεται.

(87) Codd. Reg. et Basil., ἀπεκδέχεται· τῇ γὰρ ματαιότητι.

(88) Idem mss., ἐπ' ἐλπίδι· οὐ μὴν τὰ ἐπὶ τῇ δουλείᾳ.

(89) *Προσποιεῖσθαι.* Vide Euseb. lib. IV *Præpar. evangel.*, in fine capitis secundi.

(90) *Καὶ ἡ φαινομένη.* Boherello legendum videtur γίνεται ἡ φαινομένη. Ibidem ad marginem antea editorum legitur, τιμή· ἢ καὶ ἀκολουθοῦντες.

(91) Hœschel. et Spencer., ἀοράτου Θεοῦ καὶ ἀσωμάτου μὴ διαγράφοντες Θεοῦ. At codd. Regius et Basil., ut in nostro textu, rectius.

ipsis dissidere cum negamus divinitatem esse humana forma, et nihilominus credimus Deum fecisse hominem suam imaginem, et in imagine Dei fecisse illum; id refellendum ut supra: nempe in anima rationis participe et ad virtutem formata impressum servari imaginis Dei characterem; ubi etiam Celsus, cum non intelligeret quid differant hæc duo, esse imaginem Dei, et creari secundum imaginem Dei, nos facit dicentes, *Deum fecisse hominem suam imaginem, et forma similem sibi.* Sed et de his jam supra dictum est.

67. Post hæc Celsus de Christianis ait: *Facile concesserint ea esse cultui aliquorum consecrata, sive illi similes, sive dissimiles forma sint; non vero esse deos, quibus hæc eriguntur, sed esse dæmones; nec fas esse Dei cultori ullum dæmonibus cultum tribuere.* Si novisset dæmonum naturam, et quæ eorum unusquisque facit, sive vocetur ab illius artis peritis, sive sponte agat quod vult et potest; si perceptam habuisset de dæmonibus doctrinam, altam sane et naturæ humanæ intellectu difficilem, probro non dedisset nobis, quod negamus colendos esse dæmones ei qui summum Deum adorat. Imo tantum abest ut cultum dæmonibus deferamus, ut etiam illos et precibus et aliis modis quos Scripturæ sacræ **742** nobis suppeditant, ejiciamus ex hominum animabus, ex locis ubi considunt, aliquando etiam ex animantium corporibus. Sæpe enim quædam dæmones faciunt, quæ etiam animantibus perniciem afferant.

68. Quoniam vero superius permulta de Jesu a nobis dicta sunt, non opus est ut eadem nunc repetamus quo respondeatur ad istud: *Manifeste convincuntur nec Deum, nec dæmona colere, sed mortuum.* Quamobrem hoc prætermisso videamus quid deinceps Celsus dicat: *Ac primum quæsierim cur colendi non sint dæmones? Nonne omnia pro Dei nutu administrantur, et ex illo omnis est providentia? Nonne quidquid fit sive a Deo, sive ab angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab heroibus, id omne legem a summo Deo præscriptam habet? Nonne rebus singulis cum potestate præfectus est quicunque hoc munere dignatus est? Non igitur qui Deum colit, is juste illum colit, cui a Deo concessa potestas est. Non enim*, inquit, *fieri potest ut idem pluribus dominis serviat.* Vide et hic quot sibi ut concessa sumat, quæ tamen seria investigatione indigent altaque et retrusa cognitione rerum quæ ad hujus universi administrationem pertinent. Inquirendum enim quo sensu omnia dicantur pro Dei nutu administrari, pertineatne hæc administratio etiam ad peccata, annon. Nam si illa administratio pertinet ad peccata, non hominum tantum, sed etiam dæmonum et si quid aliud corporis expers est peccato obnoxium; videat ille, qui hoc dicit, quam absurdum sit omnia

A ἐναντίοις περιπίπτειν, ὅτε φαμὲν μὴ εἶναι ἀνθρωπόμορφον τὸ Θεῖον, καὶ ὅτε πιστεύομεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἰδίαν εἰκόνα, καὶ ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· λεκτέον, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴρηται, ὅτι τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐν ψυχῇ λογικῇ, τῇ ποιᾷ κατ' ἀρετὴν, σώζεσθαι φαμέν. Καὶ ἔνθα μέντοι ὁ Κέλσος, μὴ ἰδὼν διαφορὰν εἰκόνος Θεοῦ καὶ τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ, φησὶν ἡμᾶς λέγειν, ὅτι *ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἰδίαν εἰκόνα καὶ εἶδος ὅμοιον ἑαυτῷ*· εἴρηται δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω καὶ πρὸς ταῦτα.

Εἶθ' ἑξῆς φησι περὶ Χριστιανῶν, ὅτι, *Συνθήσονται μὲν εἶναι ταῦτ' ἐπὶ τιμῇ τινων, ἢ ὁμοίων ἢ ἀνομοίων τὸ εἶδος· οὔτε δὲ θεοὺς εἶναι, οἷς ταῦτ' ἀνάκειται, ἀλλὰ δαίμονας· οὔτε χρῆναι θερα-* B *πεύειν δαίμονας, ὅστις σέβει Θεόν.* Καὶ εἰ ἠπίστατό γε τὸν περὶ δαιμόνων λόγον, καὶ ὧν ἕκαστος αὐτῶν ἐνεργεῖ, εἴτε καλούμενος ὑπὸ τῶν περὶ ταῦτα δεινῶν, εἴτε καὶ ἑκουσίως ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν ᾗ βούλεται καὶ δύναται ἐνεργείᾳ· καὶ διειλήφει τὸν περὶ δαιμόνων λόγον, πολὺν ὄντα καὶ δύσληπτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει· οὐκ ἂν ἐνεκάλεσεν ἡμῖν φάσκουσιν, ὅτι οὐ χρὴ θεραπεύειν δαίμονας, ὅστις σέβει τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. Καὶ τοσοῦτόν γε ἀποδέομεν τοῦ θεραπεύειν δαίμονας, ὥστε καὶ ἀπελαύνειν αὐτοὺς εὐχαῖς καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων μαθήμασιν, ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν (92) καὶ ἀπὸ τῶν τόπων, ἐν οἷς αὐτοὺς (93) ἱδρύκασιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ζώων. Πολλάκις γὰρ ἐπὶ τῇ λύμῃ καὶ τῶν τοιούτων ἐνεργοῦσί τινα οἱ δαίμονες.

C Διὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω πολλὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἡμῖν εἰρημένα οὐ χρὴ νῦν παλιλλογεῖν πρὸς τὸ, *Ὅτι μὲν οὖν αὐτοὶ διελέγχονται σαφῶς οὐ Θεὸν, ἀλλ' οὐδὲ δαίμονα* (94), *ἀλλὰ νεκρὸν σέβοντες*· τοῦτο μὲν αὐτίκα διὰ τοῦτο παραλιπόντες, ἴδωμεν τὰς ἑξῆς τοῦ Κέλσου λέξεις, ἐν αἷς φησι· *Πρότερον δὲ ἐρήσομαι, διὰ τί δαίμονας οὐ θεραπευτέον; Οὐ πάντα μέντοι κατὰ γνώμην διοικεῖται τοῦ Θεοῦ; καὶ πᾶσα ἐξ ἐκείνου πρόνοια; καὶ ὅ τι περ ἂν ἐν τοῖς ὅλοις εἴτε Θεοῦ ἔργον, εἴτ' ἀγγέλων, εἴτ' ἄλλων δαιμόνων, εἴτε ἡρώων, πάντα ταῦτα ἔχει νόμον ἐκ τοῦ μεγίστου Θεοῦ; τέτακται δὲ ἐφ' ἑκάστῳ δύναμιν λαχὼν, ὅστις ἠξίωται; Τοῦτον οὖν, τὸν ἐκεῖθεν ἐξουσίας τετυχηκότα, οὐ θεραπεύει δικαίως* D *ὁ σέβων τὸν Θεόν· οὔτε γὰρ οἷόν τε, φησὶ* (95), *δουλεύειν τὸν αὐτὸν πλείοσι κυρίοις.* Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις ὅσα συναρπάζει, δεόμενα οὐκ εὐκαταφρονήτου ἐξετάσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμης βαθυτέρων καὶ ἀποῤῥητοτέρων περὶ τῆς τῶν ὅλων πραγμάτων διοικήσεως. Τὸ γὰρ, πάντα κατὰ γνώμην διοικεῖσθαι τοῦ Θεοῦ, πῶς λέγεται, ἐξεταστέον· καὶ πότερον τὸ διοικεῖσθαι φθάνει καὶ ἐπὶ τὰ ἁμαρτανόμενα ἢ μή. Εἰ μὲν γὰρ φθάνει τὸ διοικεῖσθαι καὶ ἐπὶ τὰ ἁμαρτανόμενα οὐ μόνον ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ δαίμοσι, καὶ εἴ τι (96) ἄλλο τῶν ἔξω σωμάτων πέφυκεν ἁμαρτά-

(92) *Ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν.* Vide adnotationes ad lib. I *contra Celsum*, num. 2.

(93) Ad oram antea editorum, αὐτάς.

(94) Codd. Reg. et Basil., δαίμονα. Hœschel. et Spenc., δαίμονας.

(95) Codex Jolianus, φασί, Hœschel. et Spencer., φησί.

(96) Hœschel. et Spencer., εἴτε errore typographi.

A νειν· ὁράτω τὴν ἀτοπίαν ὁ τοῦτο λέγων τοῦ πάντα κατὰ γνώμην διοικεῖσθαι τοῦ Θεοῦ· ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ λόγῳ καὶ τὰ ἁμαρτανόμενα καὶ πάντα τὰ ἀπὸ κακίας κατὰ γνώμην διοικεῖσθαι τοῦ Θεοῦ· ὅπερ οὐ ταὐτόν ἐστι τῷ· οὐ κωλύοντος τοῦ Θεοῦ γίνεται. Εἰ δὲ καὶ κυρίως τις ἀκούοι τοῦ διοικεῖσθαι, διοικεῖσθαι μὲν λέγει (97) τὰ ἀπὸ κακίας διοικούμενα· δηλονότι πάντα κατὰ γνώμην διοικεῖται τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ παρανομεῖ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Θεοῦ πᾶς ἁμαρτάνων· τὸ δ' ὅμοιον καὶ περὶ Προνοίας διασταλτέον, καὶ λεκτέον, ὅτι τὸ, *Πᾶσα ἐξ ἐκείνου πρόνοια*, σημαίνει μέν τι ἀληθὲς, ὅτε ἡ πρόνοια σπουδαῖόν ἐστιν· εἰ δ' ἁπαξαπλῶς πάντα τὰ γινόμενα κατὰ (98) πρόνοιαν εἶναι φήσομεν, κἂν κακῶς τι γίνηται, ψεῦδος ἔσται τὸ, *Πᾶσα ἐξ ἐκείνου πρόνοια*· εἰ μὴ ἄρα καὶ τὰ B κατ' ἐπακολούθησιν τῶν ἐκ προνοίας Θεοῦ λέγοι τις εἶναι ἐκ προνοίας Θεοῦ. Ἀποφαίνεται δὲ καὶ, *ὅ τι περ ἂν ᾖ ἐν τοῖς ὅλοις, εἴτε Θεοῦ ἔργον, εἴτ' ἀγγέλων, εἴτε ἄλλων δαιμόνων, εἴτε ἡρώων, πάντα ταῦτα ἔχει νόμον ἐκ τοῦ μεγίστου Θεοῦ· καὶ οὐκ ἀληθῆ γε λόγον ἀποφαίνεται.* Οὐδὲ γὰρ τὰ παρανομοῦντα ἑπόμενα νόμῳ τῷ ἀπὸ μεγίστου Θεοῦ παρανομεῖ. Παρανομεῖν δὲ ὁ λόγος δείκνυσιν οὐ μόνον ἀνθρώπους φαύλους, ἀλλὰ καὶ τοὺς φαύλους δαίμονας καὶ τοὺς φαύλους ἀγγέλους.

Φαύλους δὲ δαίμονας οὐ μόνοι λέγομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν πάντες, ὅσοι δαίμονας τιθέασιν εἶναι. Οὐ πάντα οὖν ἔχει νόμον ἐκ τοῦ μεγίστου Θεοῦ. Ὅσα γὰρ παρ' ἰδίαν ἀπροσεξίαν, κακίαν, ἢ πονηρίαν, ἢ ἄγνοιαν τοῦ καλοῦ, ἀποπέπτωκεν τοῦ θείου νό- C μου (99), οὐκ ἔχει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ', ἵνα ὀνομάσω καινῷ ὀνόματι καὶ τῷ κατὰ τὴν Γραφὴν, τὸν νόμον ἔχει τῆς ἁμαρτίας. Κατὰ μὲν οὖν τοὺς πολλοὺς τῶν τιθέντων εἶναι δαίμονας, καὶ οἱ φαῦλοι δαίμονες οὐκ ἔχουσι τὸν ἀπὸ Θεοῦ νόμον, ἀλλὰ παρανομοῦσι· κατὰ δὲ ἡμᾶς, πάντες δαίμονες, ἀποπεσόντες τῆς ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν ὁδοῦ, πρότερον οὐκ ὄντες δαίμονες· καὶ ἔστιν εἶδος τῶν ἐκπεσόντων Θεοῦ τὸ τῶν δαιμόνων. Διόπερ οὐ χρὴ θεραπεύειν δαίμονας, ὅστις σέβει Θεόν. Δηλοῦται δὲ τὰ περὶ τοὺς δαίμονας καὶ ἐκ τῶν καλούντων αὐτοὺς (1) ἐπὶ τοῖς ὀνομαζομένοις φίλτροις, ἢ μισήτροις, ἢ ἐπὶ κωλύσεσι πράξεων, ἢ ἄλλων τοιούτων μυρίων· ἅπερ ποιοῦσιν οἱ δι' ἐπῳδῶν καὶ μαγγανειῶν μεμαθηκότες καλεῖν καὶ ἐπάγεσθαι δαίμονας ἐφ' ἃ βούλονται. Διόπερ ἡ πάντων δαιμόνων D θεραπεία ἀλλοτρία ἡμῶν ἐστι, τῶν σεβόντων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· καὶ θεραπεία δαιμόνων ἐστὶν ἡ θεραπεία τῶν νομιζομένων (2) θεῶν· *Πάντες γὰρ οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια.* Δῆλον δὲ καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ εἰς τὰ δοκοῦντα ἐνεργέστερα τῶν νομιζομένων ἱερῶν κατακλίσεις (3) περιέργους γεγονέναι, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱδρύσεως τῶν τοιῶνδε ξοάνων καὶ νεῶν·

Dei arbitrio dispensari : hinc enim consequens est ut peccata omnia, et quidquid ex vitio nascitur, pro Dei nutu administrentur; quod quidem non idem est ac si quis diceret hæc fieri non prohibente Deo. Nam si quis proprio sensu administrationem acceperit ac dixerit ea, quæ nascuntur ex vitio, administrari, evidens est pro Dei nutu administrari omnia; proinde in Dei administrationem nihil peccare eum qui peccat. De Providentia eadem est adhibenda distinctio. Nam hæc : *Omnis ex illo providentia*, aliquid verum significant, cum Providentiæ nihil nisi justum ascribitur. Si vero generatim dixerimus quidquid fit, id ex providentia fieri, etiamsi malum sit, falsum est *omnem ex illo esse providentiam;* nisi forte intelligatur, quæ ex operibus providentiæ Dei consequuntur, ea ex providentia Dei fieri. Affirmat etiam, *quidquid fit sive a Deo, sive ab angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab heroibus, hæc omnia legem habere sibi a Deo maximo præscriptam.* Sed id quoque falsum est. Neque enim naturæ quæ peccant, Dei legem sequuntur cum peccant. **743** Atqui Scriptura docet non solum homines, sed et malos dæmones malosque angelos peccare.

69. Neque vero nos soli malos dæmones dicimus, sed prope omnes illi quotquot dæmones esse credunt. Non omnia igitur legem a Deo maximo sibi præscriptam habent. Quisquis enim sive incogitantia, sive vitio et malitia, sive boni ignorantia a divina lege discessit, is non Dei legem, sed, ut novo et Scripturis usitato vocabulo utar [67], peccati legem habet. Itaque ex opinione multorum qui dæmones esse statuunt, mali quoque dæmones a Deo non legem habent, sed ab illa desciscunt; nos vero tribuimus id omnibus dæmonibus, qui cum olim tales non essent, dæmones facti sunt, ex quo a via, quæ ad bonum perducit, aberravere : ita ut dæmones species sint naturarum quæ a Deo exciderunt. Quapropter non oportet Dei cultorem dæmonibus cultum deferre. Est et alia dæmonum vim cognoscendi ratio : nempe si consideretur eos a quibusdam vocari, ut amor aut odium inspiretur, aut quædam actiones impediantur, aut innumera hujusmodi alia fiant, quorum auctores sunt ii, qui carminibus magicisque incantationibus norunt invocare et arcessere dæmones simul atque libitum est. Quare omnium dæmonum cultus alienus est a nobis summi Dei cultoribus, et cultus dæmonum cultus est eorum qui dii habentur : *Omnes* enim *dii gentium dæmonia* [68]. Hoc etiam inde liquet, quod in sacris quæ efficaciora videbantur arcanæ adhibitæ fuerint evo-

[67] Rom. VIII, 2. [68] Psal. XCV, 5.

(97) Lego, εἰ δὲ κυρίως τις ἀκούοι τοῦ διοικεῖσθαι, καὶ διοικεῖσθαι μὲν λέγοι.

(98) Vox κατὰ deest in antea editis, sed restituitur e codice Joliano.

(99) Codd. Reg. et Basileensis, κακίᾳ ἢ πονηρίᾳ, ἢ δι' ἄγνοιαν τοῦ καλοῦ, ἀποπέπτωκεν τοῦ θείου νόμου. Libri autem editi, κακίαν ἢ πονηρίαν ἢ ἄγνοιαν τῶν καλῶν ἀποπέπτωκεν τοῦ θείου νόμου.

(1) Codd. Reg. et Basil., αὐτούς. Libb. editi, δαίμονας.

(2) Codd. Vatican. et Basil., νομιζομένων. Libb. editi, ὀνομαζομένων.

(3) *Κατακλίσεις.* Legendum videtur hoc loco et paulo post, κατακηλήσεις, vel κατακλήσεις.

cationes, etiam cum primum simulacra collocata A sunt et templa constructa. Quas evocationes fecerunt ii, qui artibus magicis utentes dæmonum cultui vacabant. Atque hinc est quod cultum dæmonum perinde ac perniciem fugiamus, censeamusque ritus illos quibus ad aras, statuas et templa utuntur Græci, dæmonum esse cultum.

70. Dixit præterea : *Nonne singulis rebus præfectus est potestate a Deo accepta quisquis quolibet opere dignus habitus est?* sed hic opus est altiore scientia, qua definiri possit utrum quemadmodum in civitatibus carnifices et alii crudelibus quidem sed necessariis muneribus addicti sunt, ita mali dæmones muniis quibusdam præfecti sint a Verbo Dei quod administrat omnia; an, quemadmodum in desertis locis latrones unum aliquem sibi B præficiunt, sic dæmones quasi agminatim in diversis terræ regionibus collecti, sibi ipsi principem constituerint cujus ductu ipsi subripiant et furentur hominum **744** animas. Qui autem de iis bene disserere voluerit, ut Christianos aliud quidpiam præter summum Deum et primogenitum omnis creaturæ Verbum ejus et Deum colere fugientes defendat, illum oportet enarrare istud : *Omnes quotquot venerunt ante me, fures sunt et latrones, et non audierunt eos oves* [69]; et hoc : *Fur non venit nisi ut furetur et mactet et perdat* [70], et si quid aliud simile sacris in Scripturis dictum sit, ut et istud : *Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici, et nihil vobis nocebit* [71]; et hoc aliud : *Super aspidem et basiliscum* C *ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* [72]. Sed nihil eorum noverat Celsus. Nam si nota illi essent, non dixisset : *Nonne quidquid fit in hac universitate sive a Deo, sive ab angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab heroibus, hæc omnia legem a Deo maximo præscriptam sibi habent? Nonne rebus singulis præfectus est cum potestate quisquis hoc munere dignatus est? Qui igitur Deum colit, non is juste colit illum cui a Deo data potestas est.* Quibus addit : *Fieri enim non potest ut pluribus dominis serviatur.* Sed hac de re in libro sequenti disputabimus. Nam justam in molem crevit septimus iste liber, quem contra Celsi scriptum scripsimus. D

A ἄστινας κατακλίσεις οἱ τῇ τῶν δαιμόνων διὰ μαγγανειῶν θεραπείᾳ σχολάζοντες πεποίηνται. Διὸ δέδοκται ἡμῖν φεύγειν ὡς ὄλεθρον τὴν τῶν δαιμόνων θεραπείαν· δαιμόνων δὲ θεραπείαν εἶναί φαμεν πᾶσαν τὴν νομιζομένην παρ' Ἕλλησι παρὰ βωμοῖς καὶ ἀγάλμασι καὶ ναοῖς θεῶν θρησκείαν.

Εἶπε δὲ καὶ τὸ, *Τέτακται δὲ ἐφ' ἑκάστῳ δύναμιν λαχὼν τοῦ μεγίστου Θεοῦ, ὅστις ἠξίωται ὁτινοσοῦν ἔργου;* Δεῖται δὲ πάνυ βαθυτέρας ἐπιστήμης, καὶ δυναμένης παραστῆσαι, πότερόν ποτε, ὡς οἱ δήμιοι ἐν ταῖς πόλεσι καὶ οἱ τεταγμένοι ἐπὶ τῶν σκυθρωπῶν μὲν, ἀναγκαίων δὲ ἐν ταῖς πολιτείαις πραγμάτων, οὕτως εἰσὶ τεταγμένοι μοχθηροὶ δαίμονες ἐπί τινων ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος τὰ ὅλα Λόγου Θεοῦ· B ἢ, ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς ἐρημίαις λῃστεύοντες, καὶ ἕνα τινὰ προστησάμενοι ἄρχειν αὐτῶν· οὕτως οἱ δαίμονες, οἱονεὶ κατὰ τόπους (4) τῆς γῆς συστήματα γενόμενοι, ἄρχοντά τινα ἑαυτοῖς πεποιήκασι, τὸν ἡγησόμενον αὐτῶν εἰς τὰς πράξεις, ἃς εἵλοντο ὑπὲρ τοῦ κλέπτειν (5) καὶ λῃστεύειν ἀνθρώπων ψυχάς. Χρεία δὲ τῷ μέλλοντι εἰς ταῦτα λέγειν καλῶς, ἵνα περὶ Χριστιανῶν ἀπολογήσηται, ἐκτρεπομένων ἄλλο τι σέβειν παρὰ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, καὶ τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως Λόγον αὐτοῦ καὶ Θεὸν (6), διηγήσασθαι καὶ τὸ, *Πάντες, ὅσοι ἦλθον πρὸ ἐμοῦ, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταὶ, καὶ οὐκ ἤκουσεν αὐτῶν τὰ πρόβατα·* καὶ τὸ, *Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ·* καὶ εἴ τι ἄλλο τούτοις εἴρηται παραπλήσιον ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν· ὥσπερ καὶ C τὸ, *Ἰδοὺ, δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει·* καὶ τὸ, *Ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα.* Ἀλλ' οὐδαμῶς ᾔδει ταῦτα ὁ Κέλσος. Εἰ γὰρ ᾔδει, οὐκ ἂν εἶπε, *Καὶ ὅ τι περ ἂν ᾖ ἐν τοῖς ὅλοις εἴτε Θεοῦ ἔργον, εἴτ' ἀγγέλων, εἴτε δαιμόνων* (7), *εἴτε ἡρώων· ταῦτ' ἔχει νόμον ἐκ τοῦ μεγίστου Θεοῦ; Τέτακται δὲ ἐφ' ἑκάστῳ δύναμιν λαχὼν, ὅστις ἠξίωται; τοῦτον οὖν, τὸν ἐκεῖθεν ἐξουσίας τετυχηκότα, οὐ θεραπεύσει δικαίως ὁ σέβων τὸν Θεὸν* (8). Τούτοις δ' ἐπιφέρει τὸ, *Οὐ γὰρ οἷόν τε δουλεύειν τὸν αὐτὸν* D *πλείοσι κυρίοις.* Περὶ οὗ ἐν τῷ ἑξῆς βιβλίῳ διαληψόμεθα, ἅτε αὐτάρκη περιγραφὴν εἰληφότος τοῦ ἑβδόμου τόμου πρὸς τὸ σύγγραμμα Κέλσου ἡμῖν γεγραμμένου.

[69] Joan. x, 8. [70] Ibid., 10. [71] Luc. x, 19. [72] Psal. xc, 13.

(4) *Κατὰ τόπους.* Vide Huetium, *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, *de angelis.*

(5) Mss., κλέπτειν. Hœschel., βλέπειν. Spencer., βλάπτειν. Paulo infra mss., ἐκτρεπομένων ἄλλοτι σέβειν. Libb. antea editi, ἐντρεπομένων, etc.

(6) *Καὶ Θεόν.* Hæc in antea editis omissa restituuntur e mss. codicibus.

(7) Hœschel. in textu, εἴτε δαιμόνων. Spencer., εἴτε ἄλλων δαιμόνων.

(8) Hœschelius in textu, ὅστις σέβει τὸν Θεόν.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΚΕΛΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ORIGENIS CONTRA CELSUM LIBER OCTAVUS

Ἤδη ἔφθασα ἐπὶ τὸ συντελέσαι ἑπτὰ βιβλία· θέλω A δὲ ἄρξασθαι καὶ ὀγδόου. Θεὸς δὲ καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Λόγος παρέσται (9) ἡμῖν, ἵνα γενναίως μὲν τὰ Κέλσου ψεύδη διελεγχθῇ μάτην ἐπιγεγραμμένα *ἀληθὴς λόγος*, δυνατῶς δὲ καὶ τὸ ὅσον ἐπὶ τοῖς ὑπαγορευομένοις τὰ Χριστιανισμοῦ ἀποδειχθῇ· εὐχομένοις τὸ, *Ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν* (10), εἰπεῖν τῇ τοῦ Παύλου διαθέσει, καὶ πρεσβεῦσαι ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐπὶ τὴν πρὸς ἑαυτὸν φιλίαν παρακαλεῖ· βουλόμενος οἰκειῶσαι δικαιοσύνῃ, καὶ ἀληθείᾳ, καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς, τοὺς πρὸ τῆς παραδοχῆς τῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ δογμάτων ἐν σκότῳ τῷ περὶ Θεοῦ, καὶ ἀγνοίᾳ τῇ περὶ τοῦ κτίσαντος ἐνδιατρίψαντας. Καὶ πάλιν δὲ ἐρῶ, ὅτι ὁ Θεὸς δῴη ἡμῖν τὸν γενναῖον καὶ ἀληθῆ λόγον, B τὸν Κύριον *τὸν κραταιὸν καὶ δυνατὸν ἐν πολέμῳ* τῷ κατὰ τῆς κακίας. Ἤδη δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἑξῆς λέξιν Κέλσου καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν ὁδευτέον ἐστὶν ἡμῖν.

Ἐπηπόρησε δὲ ἐν τοῖς πρὸ τούτων πρὸς ἡμᾶς, διὰ τί δαίμονας οὐ θεραπεύομεν· καὶ πρὸς ἃ εἶπε περὶ δαιμόνων, ἀπηντήσαμεν κατὰ τὸ φαινόμενον ἡμῖν βούλημα τοῦ θείου λόγου. Εἶθ' ἑξῆς ἐκείνοις ἡμᾶς εἰσάγει λέγοντας πρὸς τὴν ἐπαπόρησιν αὐτοῦ, θέλοντος ἡμᾶς καὶ τοὺς δαίμονας θεραπεύειν, ὅτι οὐχ οἷόν τε δουλεύειν τὸν αὐτὸν πλείοσι κυρίοις. *Τοῦτο δ'*, ὡς οἴεται *στάσεως εἶναι φωνὴν τῶν*, ὡς *αὐτὸς ὠνόμασεν, ἀποτειχιζόντων* (11) *ἑαυτοὺς καὶ ἀποῤῥηγνύντων ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων*. Νομίζει δὲ *τοὺς τοῦτο λέγοντας, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀπομάττεσθαι τὸ σφέτερον πάθος εἰς τὸν* C *Θεόν*. Διὸ καὶ *ἐπὶ μὲν ἀνθρώπων χώραν ἔχειν οἴεται, τὸν δουλεύοντά τινι μὴ ἂν εὐλόγως* (12) *καὶ ἄλλῳ δουλεύειν ἀνθρώπῳ, ὡς βλαπτομένου τοῦ ἑτέρου ἀπὸ τῆς διαφόρου δουλείας· μηδὲ τὸν φθάσαντα συνομωμοκέναι τινὶ συνομνύειν καὶ ἑτέρῳ· ὡς βλάπτοντα λόγον ἔχειν τὸ δουλεύειν* (13) *ἅμα διαφόροις ἥρωσι καὶ τοῖς τοιούτοις δαίμοσιν. Ἐπὶ δὲ Θεοῦ, πρὸς ὃν οὔτε βλάβη τις οὔτε λύπη φανῇ* (14), *ἄλογον νομίζει τὸ φυλάττεσθαι ὁμοίως*

1. Jam eo perventum est ut septem libros absolverim; octavum nunc aggredi volo. Deus et unigenitus ejus Verbum adsit nobis, ut Celsi mendacia perperam inscripta *verus sermo*, strenue refutentur et religionis Christianæ veritas solide et quantum per materiam licebit demonstretur. Precamur item ut quo animo Paulus, eodem et nos dicere possimus, *Pro Christo legatione fungimur tanquam Deo exhortante per nos* [73], et pro Christo legatione fungi erga homines, quemadmodum Dei Verbum ad amorem in se exhortatur: quippe quod vult justitiæ, veritati cæterisque virtutibus eos conciliare, qui, antequam Jesu Christi dogmata reciperent, in tenebris et ignorantia Dei conditoris versabantur. Iterum dicam, det nobis Deus fortem et verum sermonem, Dominum illum qui *in bello* contra malitiam *fortis* est *et potens* [74]. Nunc ad ea veniendum est quæ Celsus postea objicit, et ad ea respondendum.

745 2. Antea quæsivit a nobis quid causæ esset, cur dæmones non colamus, et ad illa, quæ dixit de dæmonibus, reposuimus quod nobis visum est verbo divino consentaneum. Deinde ad ejus quæstionem, qua nos ad cultum dæmonum incitare volebat, nos respondentes fecit, fieri non posse ut pluribus dominis serviatur. *Quæ vox*, ut putat, *seditionis est et hominum segregantium et rescindentium se*, ut loquitur, *a reliquorum hominum societate*. Ejus judicio, *qui hoc dicunt, suos illi in Deum affectus transferunt*. Quapropter id existimat *apud homines quidem habere locum, servientem cuipiam male se alteri in servitutem dare, propterea quod ex diversa servitute detrimentum alter patiatur; proinde qui se alicui obligarit, hunc alteri non debere se obligare; sicque non posse diversis heroibus et ejusmodi dæmonibus simul serviri, quin horum alterutri fiat injuria. Sed quod spectat ad Deum, in quem nec jactura ulla nec molestia cadit*, absurdum judicat *eadem cautione plurium deorum cultum fugere, ac si cum hominibus, heroibus, et ejusmodi dæmonibus, ageretur.*

[73] II Cor. v, 20. [74] Psal. xxiii, 8.

(9) *Παρέσται*. Mallent Guietus et Boherellus, παρέστω, nisi forte sit futurum pro imperativo, more Hebræorum.

(10) Hœschel. et Spencer., παρακαλοῦντος ἡμᾶς δι' ἡμῶν, sed a codd. Regio et Basileensi recte abest ἡμᾶς.

(11) *Ἀποτειχιζόντων*. Forte legendum ἀποσχιζόντων. Vide infra num. 5.

D (12) Hœschel. et Spencer. male, μὴ ἀνευλόγως, bene autem codex Anglicanus secundus, μὴ ἂν εὐλόγως.

(13) Hœschel. et Spencer., τὸ μὴ δουλεύειν, at recte codex Jolianus omisit particulam μή.

(14) *Φανῇ*. Scribendum recte videtur Guieto, φθάνῃ.

Ait præterea *eum, qui plures deos colit, hoc ipso quid maximo acceptum facere, quod unum aliquid eorum, quæ ad illum pertinent, colat.* Addit *nefas esse cultum alicui deferre, cui istud a Deo datum non est. Quapropter*, inquit, *cultus omnibus delatus qui ad Deum pertinent, illi non displicet, quia omnes illius sunt.*

3. Antequam ad sequentia pergamus, videndum annon jure approbemus hoc effatum : *Nemo potest duobus dominis servire;* cui subjungitur : *Aut enim unum odio habebit et alterum diliget, aut unum sustinebit et alterum contemnet.* Et mox : *Non potestis Deo servire et mammonæ* [75]. Hujus effati defensio postulat ut in altam abstrusamque de diis et dominis quæstionem penetremus. Docet enim divina Scriptura *magnum* esse *Dominum præ omnibus diis* [76] : in quibus deos non intelligimus illos, qui in gentibus adorantur (novimus namque *omnes deos gentium* esse *dæmonia* [77]); sed deos, de quorum *synagoga* propheticæ litteræ faciunt mentionem, et summum Deum, qui illos *dijudicat*, et eorum unicuique munus proprium assignat. Nam *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicabit* [78]. *Deus* enim est *deorum Dominus* qui per Filium *vocavit terram a solis ortu usque ad occasum* [79]. Jubemur etiam *Deo deorum confiteri* [80] : didicimus præterea *Deum non esse mortuorum, sed viventium* [81]. Neque hæc sola sunt in hanc rem loca, sexcenta alia referri possent.

4. Similia de Domino dominorum inquirere 746 et sapere nos docent divinæ litteræ. Nunc enim aiunt : *Confitemini Deo deorum, quoniam in sæculum misericordia ejus; confitemini Domino dominorum, quoniam in sæculum misericordia ejus* [82]; nunc vero : *Est Deus Rex regum et Dominus dominantium* [83]. Novit etiam Scriptura deos qui tales sunt nomine tenus, et deos qui revera sunt, sive nomen habeant, sive non. Idem de dominis qui sunt et qui non sunt Paulus ait : *Etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra, ut sunt dii multi et domini multi* [84]. Deinde quoniam Deus deorum per Jesum ab oriente et occasu vocat quos vult ad suam hæreditatem, et Christus Dei, qui est Dominus, inde se probat omnibus dominantibus præstare, quod in omnium fines pervaserit, et ex omnium finibus subditos sibi asciverit, idcirco Paulus post modo memorata : *Sed nobis*, inquit, *unus Deus Pater ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, et nos per ipsum* [85]. Et cum hoc loco admirabile quid et arcanum prospiceret, addit : *Sed non in omnibus est scientia* [86]. Cum autem dicit : *Sed nobis unus Deus Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia*, hac voce *nobis* signi-

A *τοῖς περὶ ἀνθρώπων, καὶ ἡρώων, καὶ τοιῶνδε δαιμόνων θεραπεύειν θεοὺς πλείονας.* Φησὶ δὲ καὶ *τὸν θεραπεύοντα θεοὺς πλείονας, τῷ ἕν τι τῶν τοῦ μεγάλου θεραπεύειν, φίλον καὶ ἐν τούτῳ ἐκείνῳ ποιεῖν·* καὶ προστίθησιν, *ὅτι οὐδ' ἔξεστι τιμᾶσθαί τινι ᾧ μὴ ἐξ ἐκείνου τοῦτο δέδοται.* Διότι *τιμῶν τις καὶ σέβων*, φησὶ, *τοὺς ἐκείνου πάντας, οὐ λυπεῖ τὸν Θεὸν, οὗ πάντες εἰσίν.*

Ἴδωμεν δὴ πρὸ τῶν ἑξῆς, εἰ μὴ εὐλόγως ἀποδεχόμεθα τὴν, *Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν*, φωνὴν, ᾗ ἐπιφέρεται τὸ, *Ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει.* Καὶ ἑξῆς αὐτῷ τὸ, *Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.* Καλεῖ δ' ἡμᾶς ἡ ἀπολογία εἰς βαθύτερόν τινα καὶ ἀπόῤῥητον B περὶ θεῶν καὶ κυρίων λόγον. Ἐπίσταται γὰρ ἡ θεία Γραφὴ *τὸν μέγαν* εἶναι *Κύριον παρὰ πάντας τοὺς θεούς·* ἐν οἷς θεοὺς οὐ τοὺς προσκυνουμένους ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐξακούομεν, ἅτε μαθόντες, ὅτι *πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια·* ἀλλὰ θεοὺς, ὧν οἶδέ τινα *συναγωγὴν* ὁ προφητικὸς λόγος, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν τούτους *διακρίνοντα*, καὶ διατασσόμενον ἑκάστῳ τὸ οἰκεῖον αὐτῷ ἔργον. *Ὁ Θεὸς γὰρ ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ.* Καὶ γάρ ἐστι *Θεὸς θεῶν Κύριος*, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ *ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν.* Καὶ προστασσόμεθα *ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ τῶν θεῶν·* μαθόντες καὶ τὸ, *Ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.* Ἅπερ δὴ λέγεται οὐ μόνον διὰ τῶν ἐκκειμένων, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων μυρίων.

C Τοιαῦτα δὲ καὶ περὶ Κυρίου κυρίων διδάσκουσιν ἡμᾶς ἐξετάζειν καὶ φρονεῖν οἱ θεῖοι Λόγοι· ὅπου μὲν λέγοντες, *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ·* ὅπου δὲ, *Ὅτι ἐστὶν ὁ Θεὸς Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων.* Οἶδε δὲ ὁ Λόγος θεοὺς τοὺς μέν τινας λεγομένους, τοὺς δὲ καὶ ὄντας, εἴτε λεγομένους εἴτε μή· τὸ δ' αὐτὸ διδάσκων καὶ περὶ κυρίων τῶν ὄντων καὶ μὴ, λέγει ὁ Παῦλος· *Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτ' ἐν οὐρανῷ εἴτ' ἐπὶ γῆς· ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί.* Εἶτ' ἐπεὶ ὁ τῶν θεῶν Θεὸς καλεῖ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ μερίδα διὰ τοῦ Ἰη- D σοῦ οὓς βούλεται· Κύριος δὲ ὢν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν δι' ὧν ἐπέβη τοῖς πάντων ὁρίοις καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀπὸ πάντων ὁρίων καλεῖ, ὅτι ἐστὶ πάντων κυριευόντων διαφέρων, διὰ τοῦτο ταῦτα ἐπιστάμενος ὁ Παῦλός φησι μεθ' ἃ παρεθέμην· *Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος* (15) *Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.* Θεωρῶν τε θαυμάσιόν τινα καὶ μυστηριώδη λόγον κατὰ τὸν τόπον ἐπιφέρει αὐτοῖς· *Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις.* Ἐπὰν δὲ λέγῃ· *Ἀλλ' ἡμῖν εἷς*

[75] Matth. VI, 24. [76] Psal. XCVI, 9. [77] Psal. XCV, 5. [78] Psal. LXXXI, 1. [79] Psal. XLIX, 1. [80] Psal. CXXXV, 2. [81] Matth. XXII, 32. [82] Psal. CXXXV, 2, 3. [83] I Tim. VI, 15. [84] I Cor. VIII, 5. [85] I Cor. VIII, 6. [86] Ibid., 7.

(15) Hœschel. et Spencer. ἐξ οὗ τὰ πάντα [καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν] καὶ εἷς Κύριος. At in omnibus mss. desideratur καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, quod idcirco in prioribus editionibus unci includunt.

θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα· τὸ ἡμῖν λέγει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ πάντων τῶν ἀναβεβηκότων πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν τῶν θεῶν, καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Κύριον τῶν κυρίων. Ἀναβέβηκε δὲ πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ὁ ἀσχίστως καὶ ἀδιαιρέτως καὶ ἀμερίστως αὐτὸν σέβων διὰ τοῦ μόνου προσάγοντος ἐκείνῳ Υἱοῦ, τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ σοφίας ἐν τῷ Ἰησοῦ θεωρουμένου, τοὺς παντὶ τρόπῳ πειρωμένους ἑαυτοὺς οἰκειῶσαι δι' ἐξαιρέτων λόγων, καὶ πράξεων, καὶ διανοημάτων (16), τῷ τοῦ παντὸς δημιουργῷ Θεῷ. Παρὰ ταῦτα δ' οἶμαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια τὸν μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου πεποιηκέναι τὸ, Τῷ δὲ ἕπεται (17) στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μοίρας τεταγμένη· ἐν οἷς περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν φιλοσοφησάντων λέγει τὸ, Μετὰ μὲν Διὸς (18) ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ' ἄλλων δαιμόνων.

A ficat se et omnes qui ad summum deorum Deum et ad summum dominorum Dominum enituntur. Jam ad summum Deum ascendit ille, qui inseparabiliter et indivisibiliter ipsum colit per Filium Dei Verbum et sapientiam in Jesu conspectum; qui Filius solus Deo conciliat quicunque modis omnibus ad Deum hujus universi conditorem conantur accedere sermonum, actionum et cogitationum integritate. Eapropter iisque similia arbitror a principe hujus sæculi, qui se *in angelum lucis* transfigurat[87], excogitatum hoc fuisse : *Tunc sequuntur deorum dæmonumque exercitus in undecim ordines distributus.* Ubi etiam idem de se philosophisque addit : *Cum Jove nos, alii vero cum aliis dæmonibus.*

Πολλῶν τοίνυν λεγομένων ἢ ὄντων θεῶν, ὁμοίως δὲ καὶ κυρίων, ἡμεῖς πάντα πράττομεν, ἵν' οὐ μόνα τὰ προσκυνούμενα ὡς θεοὺς παρὰ τοῖς ἐπὶ γῆς ἔθνεσιν ὑπεραναβῶμεν, ἀλλὰ γὰρ καὶ οὓς φασιν αἱ Γραφαὶ θεούς· περὶ ὧν οὐδὲν ἴσασιν οἱ ξένοι τῶν διὰ Μωϋσέως καὶ τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ ἡμῶν διαθηκῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀλλότριοι τῶν διὰ τούτων δηλουμένων ἐπαγγελιῶν αὐτοῦ. Ὑπεραναβαίνει δὲ τὴν παρὰ πᾶσι δαιμονίοις δουλείαν ὁ μηδὲν ἔργον δαιμονίοις φίλον ποιῶν· καὶ ὑπεραναβαίνει τὴν μερίδα τῶν παρὰ Παύλῳ λεγομένων εἶναι θεῶν ὁ σκοπῶν εἴτε ὡς ἐκεῖνοι, εἴθ' ὁπωσποτὲ ἔχει τὰ πράγματα, οὐ τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· καὶ ὁρῶν τις τίνα τρόπον καὶ ἡ τῆς κτίσεως ἀποκαραδοκία τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι, εὐφημῶν τὴν κτίσιν, καὶ βλέπων τίνα τρόπον ἐλευθερωθήσεται πᾶσα ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, καὶ καταντήσεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, οὐ περισπᾶται πρὸς τὸ τῷ Θεῷ καὶ ἄλλῳ τινὶ δουλεύειν μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ πρὸς τὸ δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. Οὐ στάσεως οὖν φωνὴ ἐπὶ τοῖς νοήσασι τὰ τοιαῦτα, καὶ μὴ θέλουσι δουλεύειν πλείοσι κυρίοις· διὰ τοῦτο ἀρκουμένοις Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, παιδεύοντι ὑφ' ἑαυτῷ τοὺς δουλεύοντας αὐτῷ, ἵν' αὐτοὺς πεπαιδευμένους παραδῷ, γενομένους βασιλείαν ἀξίαν Θεοῦ, τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Ἀλλὰ καὶ ἀποσχίζουσι (19) καὶ ἀποῤῥηγνύουσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν ἀλ-

B 5. Cum igitur multi nomine tantum, multi revera sint dii et domini, nos totis viribus nitimur transcendere non ea sola quæ apud gentes terræ pro diis adorantur, sed etiam deos illos quorum Scriptura meminit, quosque nesciunt ii, qui a Dei fœderibus per **747** Moysem Jesumque Salvatorem nostrum promulgatis alieni sunt et promissionibus exclusi quæ per illos innotuerunt. Se autem erigit supra omnem dæmonum cultum is, qui nihil dæmoniis acceptum facit; item is extollit se supra portionem eorum quos deos Paulus appellat, qui sive ut illi, sive quomodocunque res habeat, spectat *non ea quæ videntur, sed quæ non videntur*[88]; item qui considerat quomodo *exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat, non volens*, C *sed propter eum qui subjecit in spe*[89]; cumque creaturam laudans et videns quomodo *liberanda sit a servitute corruptionis et occursura in libertatem gloriæ filiorum Dei*, adduci non potest ut quemvis alium præter Deum colat, aut alterius cultum cum Dei cultu conjungat, neque ut duobus dominis serviat. Non igitur seditionis vox est apud eos qui hæc intelligentes pluribus dominis servire nolunt, et quibus propterea satis est Dominus Jesus Christus qui per se docet eos qui ipsi serviunt, ut eruditos Deo et Patri tradat, factos regnum Deo dignum. Sed et se segregant et separant ab eis qui a civitate Dei alieni sunt [90] et a fœderibus ejus

[87] II Cor. XI, 14. [88] II Cor. IV, 18. [89] Rom. VIII, 19, 20. [90] Eph. II, 12.

(16) Hœschel. et Spencer., διανοημάτων καὶ νοημάτων, sed τὸ, καὶ νοημάτων recte abest a codd. Regio et Basileensi, utpote superfluum. Paulo post omnes mss. et Hœschelius, παρὰ ταῦτα δ' οἶμαι. Gelenius interpres vertit quasi legisset κατὰ ταῦτα δ' οἶμαι, quod arripuit Spencerus.

(17) *Τῷ δὲ ἕπεται.* Plato in *Phæd.*, pag. 246 : Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη· τῶν δὲ ἄλλων ὅσοι ἐν τῷ τῶν δώδεκα ἀριθμῷ τεταγμένοι θεοὶ ἄρχοντες, ἡγοῦνται κατὰ τάξιν, ἣν ἕκαστος ἐτάχθη. *Magnus igitur in cœlo Jupiter, primus incedit alatum currum impellens, omnia et exornans et providentia gubernans. Hunc sequitur deorum dæmonum-* D *que exercitus per undecim partes distributus. Vesta autem in deorum æde permanet sola. Aliorum autem deorum quicunque in duodecim numero censentur, suo quisque muneri præest prout illi singuli sunt constituti.* SPENCER.

(18) *Μετὰ μὲν Διός.* Plato in *Phæd.*, pag. 250 : Κάλλος δὲ τότε ἦν ἰδεῖν λαμπρὸν, ὅτε σὺν εὐδαίμονι χορῷ μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν ἑπόμενοι μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ' ἄλλου θεῶν, εἶδόν τε καὶ ἐτελοῦντο τελετῶν, ἣν θέμις λέγειν μακαριωτάτην. *At pulchritudinem splendidissimam tunc videre licebat, quando cum beato illo choro felicem illam visionem contemplationemque sequentes, cum Jove quidem nos, alii vero cum alio quodam deorum viderunt et initiati sunt sacris, quæ fas est dicere sacrorum omnium beatissima.* SPENCER.

(19) *Ἀποσχίζουσι.* Supra, hujus lib. num. 2, le-

exclusi; ut scilicet quasi cœlorum cives vivant [91], A *accedentes ad Deum viventem, et civitatem Dei, Jerusalem cœlestem, et multorum angelorum millium frequentiam et Ecclesiam primitivorum qui conscripti sunt in cœlis* [92].

λοτρίων τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ καὶ ξένων τῶν διαθηκῶν αὐτοῦ· ἵνα τὸ ἐν οὐρανοῖς πολίτευμα πολιτεύσωνται, *προσεληλυθότες Θεῷ ζῶντι, καὶ πόλει Θεοῦ, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει, καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς* (20).

6. Neque etiam propterea refugimus a colendo alio quam Deo per Verbum et veritatem ejus, quod Deus detrimentum pateretur, quemadmodum homo videtur lædi, cum alteri servit is qui ipsi servit: sed ne nos ipsi lædamur, nos a portione Dei separantes, in qua ejus beatitudini convenienter vivimus, excellenti adoptionis spiritu animati; qui spiritus in cœlestis Patris filiis non verbo, sed reipsa secreto clamat: *Abba, Pater* [93]. Ac Lacedæmoniorum quidem legati Persarum regem, licet vim satellites ejus B inferrent, non adoraverunt, reveriti unum suum Dominum, nempe Lycurgi legem: qui vero multo præstantiore et diviniore *legatione funguntur pro Christo* [94], illi nec Persarum, nec Græcorum, nec Ægyptiorum principem adoraverint, nec ullum cujuslibet gentis, etiamsi dæmones principum satellites et ministri id facere cogant, et optimæ **748** legum quæ in terra sint nuntium remittere persuadeant. Dominus enim illorum, qui *pro Christo legatione funguntur*, Christus est cujus legati sunt, quique *in principio Verbum erat, et apud Deum erat, et Deus erat* [95].

Ἀλλ' οὐδ' ὡς βλαπτομένου τοῦ Θεοῦ (ὡς δοκεῖ βλάπτεσθαι ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ καὶ ἄλλῳ παρ' αὐτὸν (21) δουλεύοντος), ἐκκλίνομεν τὸ δουλεύειν ἄλλῳ τινὶ ἢ τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς μὴ βλαβῶμεν, ἑαυτοὺς χωρίζοντες τῆς τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ μερίδος, ὡς οἰκείως αὐτοῦ τῇ μακαριότητι ζῶντας πνεύματι ἐξαιρέτῳ υἱοθεσίας ὁ Θεὸς (22) ἐν υἱοῖς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, οὐ λεξείδια, ἀλλὰ πράγματα μεγαλοφώνως κατὰ τὸ κρυπτὸν φθεγγομένοις τὸ, *Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ*. Λακεδαιμονίων μὲν οὖν οἱ πρέσβεις τὸν Περσῶν βασιλέα (23) καίτοι προσαναγκαζόντων σφόδρα τῶν δορυφόρων, οὐ προσεκύνησαν, φοβούμενοι τὸν ἕνα κύριον αὐτῶν τὸν Λυκούργου νόμον· οἱ δὲ τὴν πολλῷ μείζονα καὶ θειοτέραν πρεσβείαν *ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύοντες* οὔτε τὸν Περσῶν ἄρχοντα, οὔτε τῶν Ἑλλήνων (24), οὔτε τῶν Αἰγυπτίων, οὔτε τὸν οὑτινοσοῦν ἔθνους προσκυνήσαιεν ἂν, κἂν οἱ δορυφόροι τῶν ἀρχόντων δαίμονες καὶ τοῦ διαβόλου ἄγγελοι προσαναγκάζειν αὐτοὺς ἐθέλωσι τοῦτο ποιεῖν, καὶ πείθωσι μακρὰ χαίρειν (25) λέγειν τῷ παντὸς νόμου τῶν ἐπὶ γῆς κρείττονι. Κύριος γὰρ τῶν *ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβευόντων* ὁ Χριστός ἐστιν, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύουσιν, *ὁ ἐν ἀρχῇ Λόγος ὢν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν, καὶ Θεὸς ὤν*.

7. Deinde quoniam Celsus altiorem quam putat C de heroibus et quibusdam dæmonibus quæstionem movet, cum, postquam de servitute erga homines dixit, *priorem herum lædi, cum quis volens ipsi servire, servire vult et alteri*, addit *idem sentiendum esse de heroibus et aliis hujusmodi dæmonibus*; ab ipso quærendum est quid putet esse heroas illos, quid illos dæmones; ita ut qui huic heroi servit, illum alteri heroi servire non liceat; et qui huic dæmoni servit, alteri illum non liceat servire; quasi inde læderetur prior dæmon, eodem fere modo ac homines læduntur, cum aliis dat se in servitutem, is, qui prius ipsis servivit. Ostendat etiam quam jacturam facere putet heroas aut illos dæmones. Aut enim in pelagus nugarum incidens

Εἶτ' ἐπεὶ ἔδοξε τῶν φαινομένων αὐτῷ βαθύτερόν τινα κινεῖν λόγον ὁ Κέλσος περὶ ἡρώων καί τινων δαιμόνων, λέγων μετὰ τὸν περὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπους δουλείας λόγον, *ὡς βλαπτομένου τοῦ προτέρου, ᾧ τις δουλεύειν βούλεται, ἐὰν δουλεύειν θέλῃ καὶ δευτέρῳ, ὅτι εἴη δ' ἂν τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ἡρώων τε καὶ τῶν τοιούτων δαιμόνων*· πευστέον αὐτοῦ, τί νοεῖ τοὺς ἥρωας· καὶ ποδαποὺς εἶναι λέγει τοὺς τοιούτους δαίμονας; ὥστε τὸν δουλεύοντα τῷδε τῷ ἥρωϊ, καὶ μὴ ἑτέρῳ δουλεύειν δεῖν, καὶ τῷ τοιῷδε δαίμονι, μὴ καὶ ἄλλῳ δουλεύειν· ὡς βλαπτομένου ἀνάλογον τοῖς βλαπτομένοις ἀνθρώποις τοῦ προτέρου δαίμονος, οἷς τις ἐλάτρευσε πρὸ τῶν δευτέρων. Ἀλλὰ καὶ τίνα (26) βλάβην οἴεται εἶναι ἡρώων, ἢ τῶν τοιῶνδε δαιμόνων, παραστησάτω. Ἀναγκασθήσεται γὰρ ἤτοι,

[91] Philip. III, 20. [92] Heb. XII, 22, 23. [93] Rom. VIII, 15. [94] II Cor. V, 20. [95] Joan. I, 1.

gitur ἀποτειχιζόντων ἑαυτοὺς καὶ ἀποῤῥηγνύντων. D Vel ergo hoc loco legendum ἀποτειχίζουσι, vel altero loco mutandum ἀποτειχιζόντων in ἀποσχιζόντων.

(20) Codd. Reg. et Basil., ἐν οὐρανοῖς. Libb. editi, ἐν οὐρανῷ.

(21) Codd. Reg., Basil. et Anglicanus secundus, παρ' αὐτόν. Libb. editi in textu, παρ' αὐτῷ.

(22) *Ὁ Θεός*, etc. Corruptus est hic locus, et aliquid deesse videtur. Vel ergo legendum, τῷ ἐν υἱοῖς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς οὐ λεξειδίῳ ἀλλὰ πράγματι μεγαλοφώνως κατὰ τὸ κρυπτὸν φθεγγομένῳ. Vel forte sic, ὃ τίθησιν ἐν υἱοῖς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς οὐ λεξειδίῳ, ἀλλὰ πράγματι μεγαλοφώνως κατὰ τὸ κρυπτὸν φθεγγομένοις.

(23) *Τῶν Περσῶν βασιλέα*. Herodot., ***Polymn.***, pag. 484 et 485.

(24) *Οὔτε τῶν Ἑλλήνων*, etc. Lege cum Bohe-rello, οὔτε τὸν Ἑλλήνων, οὔτε τὸν Αἰγυπτίων.

(25) Codd. Reg. et Basil., μακρὰ χαίρειν. Ita quoque libb. editi Origenis infra num. 36, μακρὰ χαίρειν εἰπόντες. Similiter dicitur πολλὰ χαίρειν Aristophan. *Acharn.*, v. 199:

Χαίρειν κελεύω πολλὰ τοὺς Ἀχαρνέας.

Male ergo hic Hœschelius et Spencerus habent, μακρὰν χαίρειν. Paulo post codd. Regius et Basileensis, Θεὸς γὰρ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ.

(26) Libb. antea editi, ἀλλ' εἰ καί τινα. Codd. Reg., Basil., Vatic. et Anglican. primus, ἀλλὰ καί τινα.

πέλαγος φλυαρίας ἐμπεσὼν ἀναλαβεῖν τὸν λόγον, ἀθετῆσαι τὰ εἰρημένα· ἢ μὴ φλυαρεῖν θέλων, ὁμολογεῖν, ὅτι οὔτε ἥρωας οὔτε δαιμόνων φύσιν ἐπίσταται. Ἐπεὶ δὲ τὸν περὶ ἀνθρώπων λόγον, βλαπτομένων τῶν προτέρων, ἐὰν δουλεύῃ τις δευτέρῳ, λεκτέον· ποίαν βλάβην φησὶ γίνεσθαι τῷ προτέρῳ ἀνθρώπῳ, εἰ ὁ δουλεύων αὐτῷ δουλεύειν ἐθέλει καὶ ἑτέρῳ;

Εἰ μὲν γὰρ ὡς ἰδιώτης λέγει καὶ ἀφιλόσοφον (27) βλάβην τὴν περὶ χρημάτων τῶν ἐκτὸς ἡμῖν σημαινομένων (28), ἐλεγχθείη ἂν μηδ' ἐπιστήσας τῷ ὑπὸ Σωκράτους (29) καλῶς εἰρημένῳ ἐν τῷ, *Ἐμὲ δὲ Ἄνυτος καὶ Μέλιτος ἀποκτεῖναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὔ· οὐ γὰρ θεμιτὸν, τὸ κρεῖττον ὑπὸ τοῦ χείρονος βλάπτεσθαι* (30). Εἰ δὲ βλάβην τὴν κίνησιν ἢ σχέσιν λέγοι κατὰ κακίαν, δῆλον, ὅτι, οὐδεμιᾶς γινομένης βλάβης περὶ τοὺς σοφοὺς, δουλεύει τις ἐν διεστηκόσι τόποις οὖσι δύο σοφοῖς. Εἰ δ' οὐδὲ τοῦτο εὔλογον, μάτην αὐτῷ παρείληπται τὸ παράδειγμα κατηγοροῦν τοῦ, *οὐδεὶς* (31) *δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν*· καὶ μᾶλλον ὁ περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων δουλείας μόνον διὰ τοῦ προσάγοντος τῷ Θεῷ Υἱοῦ αὐτοῦ κρατήσει λόγος. Ἀλλὰ καὶ οὐχ ὡς δεόμενον τὸν Θεὸν θεραπεύσομεν, οὐδ' ὡς λυπούμενον, ἂν μὴ θεραπεύωμεν αὐτόν· ἀλλ' ὡς αὐτοὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν θεραπείας ὠφελούμενοι, καὶ ἄλυποι καὶ ἀπαθεῖς γιγνόμενοι ἐκ τοῦ δουλεύειν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου καὶ σοφίας.

Ὅρα δὲ πῶς ἀβασάνιστόν ἐστι τὸ, *Εἰ γάρ τι καὶ ἄλλο τῶν ἐν τοῖς ὅλοις θεραπεύσεις*· ἐν ᾧ ἐμφαίνεται τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν χωρὶς πάσης βλάβης ἡμῶν ἡμᾶς προσάγειν ἁπαξαπλῶς τινι τῶν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὡσπερεὶ αἰσθηθεὶς ἑαυτοῦ οὐχ ὑγιῶς εἰπόντος· *Εἰ γάρ τι καὶ ἄλλο τῶν ἐν τοῖς ὅλοις θεραπεύεις* (32), εἶτ' ἐπαναλαμβάνει καὶ διόρθωσιν προσάγει τῷ λεγομένῳ· *Ἐν τούτῳ οὐδ' ἔξεστι τιμᾶσθαι οὐδενὶ, ὅτῳ μὴ ἐξ ἐκείνου τοῦτο δέδοται.* Καὶ πυθώμεθα τοῦ Κέλσου περὶ τῶν τιμωμένων ὡς θεῶν, ἢ δαιμόνων, ἢ καὶ ἡρώων, ὅτι· Πόθεν, ὦ οὗτος, ἀποδεικνύναι ἔχεις, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τούτοις δέδοται τὸ τιμᾶσθαι, καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἀγνοίας καὶ ἀμαθίας ἀνθρωπίνης πλανωμένων (33) καὶ ἀποπιπτόντων τοῦ κυρίως τιμωμένου; Τιμᾶται γοῦν, ὡς πρὸ βραχέος λέγες, ὦ Κέλσε, τὰ Ἀδριανοῦ παιδικά· καὶ οὐ δήπου ἐρεῖς, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων δέδοται τὸ τιμᾶσθαι, ὡς Θεῷ τῷ Ἀντινόῳ (34). Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐροῦμεν, ἀπαιτοῦντες ἀπόδειξιν περὶ τοῦ δεδόσθαι αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ τὸ τιμᾶσθαι. Ἐὰν δ' ἡμῖν ἀνθυποφέρῃ τὸ παραπλήσιον περὶ τοῦ

A cogetur repetere quæ dixit et jam statuta evertere, aut confiteri, si nugari nolit, sibi heroas et dæmonum incompertam esse naturam. In id autem quod dixit, homines lædi, si quis illis serviens alteri serviat; quærendum est quam existimet priori homini fieri injuriam, cum is qui ipsi servit, servire vult et alteri.

8. Nam si ut idiota et philosophiæ rudis respondeat a se notari jacturam illarum rerum, quæ extra nos sunt, convincetur ignorasse præclarum istud Socratis effatum: *Occidere me possunt Anytus et Melitus, lædere vero minime; nam fieri non potest ut quod præstantius est a deteriore lædatur.* Sin intelligat injuriæ nomine motum aut habitum vitiosum, constat, cum nulla ejusmodi in sapientes cadat injuria, posse serviri duobus sapientibus, qui B diversis in locis essent. Quod si nec iste sensus convenit, hinc frustra duxit exemplum ad reprehendendum istud: ***Nemo potest duobus dominis servire*** [96]; quod potius verum est cum refertur ad servitutem erga solum universorum Deum, per ejus Filium qui nos perducit ad Deum. Neque vero Deum colemus, quasi nostro cultu indigeret, aut quasi doleret se a nobis non coli; sed ut ipsi pietatis in Deum fructus capiamus, et ut summo Deo per unigenitum ejus Verbum et sapientiam servientes, a molestiis pœnisque liberemur.

749 9. Vide et istud quam inconsideratum sit: *Nam si quid aliud eorum quæ in universo sunt coleres*; quo innuit nos colendo Deo duci absque C ullo detrimento ad cultum cujuslibet rei quæ pertineat ad Deum. Sed quasi sensisset id quod dixit non esse sanum: *Nam si quid aliud eorum quæ in hoc universo sunt coleres*, mox redit ad se, et dictum corrigens: *Non licet*, inquit, *quempiam coli, nisi cui istud a Deo datum est.* Verum de cultis illis aut diis aut dæmonibus, aut etiam heroibus, Celsum interrogemus: Unde probaveris, o bone, illis, ut colerentur, datum esse a Deo, non vero ab hominibus, qui ignorantia errabant et inscientia, quique ab illo exciderant cui cultus proprie defertur? Adriani coluntur amasii, ut paulo ante dixisti, Celse; at profecto non affirmaveris Antinoo datum a summo Deo fuisse ut coleretur. Idem de aliis dicemus D petemusque ut demonstret illis, ut colantur, a summo Deo datum fuisse. Quod si a nobis quid simile de Jesu postulet, probabimus datum illi a Deo fuisse ut coleretur, *ut omnes honorificent Filium sicut honorificant*

[96] Matth. VI, 24.

(27) *Λέγοι, καὶ ἀφιλόσοφον*. Libb. editi in margine, λέγει καὶ ἀφιλόσοφον. Boherellus legit, λέγοι καὶ ἀφιλόσοφος· quod et Hœschelius affert e Gelenii interpretatione.

(28) *Ἡμῖν σημαινομένων*. Mallet Boherellus, ἡμῶν σημαίνων, vel σημαινομένην.

(29) *Σωκράτους*. Plato *Apolog.*, pag. 30.

(30) Libb. editi Platonis, οὐ γὰρ οἶμαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χείρονος βλάπτεσθαι.

(31) Hœschelius in textu, τὸ, οὐδείς. Paulo post recte omnes mss. habent, περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων δουλείας μόνον, sicque Hœschelius, qui cum incidisset in codicem ms. in quo εἰς desiderabatur, putavit legendum τῷ Θεῷ τῶν ὅλων, quod Spencerus suo more statim in textum transtulit.

(32) Codex Jolianus recte, θεραπεύσεις. Libb. editi, θεραπεύεις. Ibidem mss. et Hœschelius in textu, καὶ διόρθωσιν προσάγει. Spencerus, καὶ διόρθωσιν προσάγων. Boherello placeret, κατὰ διόρθωσιν προσάγων τῷ λεγομένῳ, ὅτι οὐδ' ἔξεστι.

(33) *Καὶ ἀμαθίας ἀνθρωπίνης πλανωμένων*. Boherellus legit, καὶ ἀμαθίας ἀνθρώπων πλανωμένων.

(34) *Ἀντινόῳ*. Vide adnotationes ad lib. III, num. 35.

Patrem[97]. Nam prophetiæ omnes, antequam nasceretur editæ, cultum illius commendabant. Sed et miracula quæ fecit non arte magica, ut existimat Celsus, sed divinitate a prophetis prædicta, a Deo testimonium habuerunt, ut qui Filium, qui Verbum est, colit, is, cum nihil contra rationem faciat, ex illius cultu utilitatem percipiat; et qui colit illum qui est veritas, is ex veritatis cultu melior fiat. Quod idem dicendum de cultu sapientiæ et justitiæ et omnium quæ Filium Dei esse testantur divinæ Scripturæ.

A Ἰησοῦ, ἀποδείξομεν, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ δέδοται αὐτῷ τὸ τιμᾶσθαι, *ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα.* Αἱ γὰρ πρὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ προφητεῖαι συστάσεις ἦσαν τῆς τιμῆς αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα παράδοξα, οὐ μαγγανείᾳ, ὡς οἴεται Κέλσος, ἀλλὰ θειότητι προειρημένῃ ὑπὸ τῶν προφητῶν, τὴν ἀπὸ Θεοῦ εἶχε μαρτυρίαν, ἵν' ὁ τιμῶν τὸν Υἱὸν ὄντα Λόγον, μηδὲν ἄλογον πράττων, ὠφελῆται ἐκ τοῦ τιμᾷν αὐτόν· καὶ τιμῶν αὐτὸν ὄντα ἀλήθειαν κρείττων γίνηται ἀπὸ τοῦ τιμᾷν ἀλήθειαν· οὕτω δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ τιμᾷν σοφίαν καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα ἅπερ φασὶν εἶναι οἱ θεῖοι Λόγοι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

10. Jam vero Filii Dei æque ac Dei et Patris cultum in integra vita positum esse, vide annon doceat hic locus: *Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras*[98]; et iste: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit*[99]? Nam si per prævaricationem legis inhonorat Deum is qui legem violat, et si, conculcato Verbo, Filius conculcatur; evidens est Deum honorari ab illo qui legem servat, et Deum coli ab eo qui Verbo Dei ornatus convenienter præceptis ejus vivit. Si novisset Celsus quinam ad Deum pertineant, et solos esse sapientes; quinam vero ab illo alieni sint, et solos esse malos qui nunquam ad suscipiendam virtutem propendent, certe **750** intellexisset quid sibi velit istud: *Quisquis honorat et colit omnes qui ad illum pertinent, quid ille contristat Deum ad quem omnes pertinent?*

Ὅτι δὲ ἡ πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τιμὴ (35) ἐν βίῳ ὑγιεῖ γίνεται, οὕτω δὲ καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ B Πατέρα, ὅρα εἰ μὴ διδασκόμεθα ἔκ τε τοῦ· *Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις·* καὶ ἐκ τοῦ· *Πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;* Εἰ γὰρ διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου ἀτιμάζει τὸν Θεὸν ὁ παραβαίνων τὸν νόμον, καὶ καταπατεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁ καταπατῶν τὸν Λόγον· δῆλον ὅτι τιμᾷ μὲν τὸν Θεὸν ὁ τηρῶν τὸν νόμον, σέβει δὲ τὸν Θεὸν ὁ κεκοσμημένος τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Εἰ δὲ ᾔδει Κέλσος, τίνες μέν εἰσι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι οἱ μόνοι σοφοὶ, τίνες δὲ οἱ ἀλλότριοι, καὶ ὅτι πάντες οἱ φαῦλοι οἱ μηδαμῶς νεύοντες πρὸς ἀρετῆς ἀνάληψιν, εἶδεν ἂν πως δὴ τό (36)· *Τιμῶν οὖν τις καὶ σέβων τοὺς* C *ἐκείνου* (37) *πάντας, τί λυπεῖ τὸν Θεὸν, οὗ πάντες εἰσίν;*

11. Subdit: *Qui de Deo loquens affirmat unum esse qui Dominus vocetur, is impie facit. Dividit enim Dei regnum, et seditionem inducit, quasi factio esset et aliquis alius Deo adversarius.* Verum hæc locum haberent, si mathematicis demonstrationibus probaret illos, qui a gentibus ut dii coluntur, revera deos esse, non autem improbos dæmones esse illos, qui circa statuas, templa et altaria versari creduntur. At nos illud Dei regnum voce et scripto a nostris perpetuo prædicatum et intelligere optamus, et tales effici, ut solum Deum habeamus regem, et regnum Dei nostrum fiat. Ille vero qui nos docet multos venerari deos, non Dei regnum, si constare sibi voluisset, sed regnum deorum appellare debuit. Nec igitur est apud Deum aliqua factio, nec ullus deus illi adversarius est: quanquam quidam, veluti Gigantes et Titanes, pro sua nequitia contra Deum pugnare velint cum Celso et aliis qui bellum indicunt et illi qui Jesum innumeris testimoniis approbavit, et illi, qui pro salute nostri generis se, qui

Ἑξῆς δὲ τούτοις φησί· *Καὶ μὴν ὅ γε φάσκων ἕνα εἰρῆσθαι Κύριον, περὶ Θεοῦ λέγων, ἀσεβεῖ, διαιρῶν τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, καὶ στασιάζων· ὡς οὔσης αἱρέσεως, καὶ ὄντος τινὸς ἑτέρου ἀντιστασιώτου αὐτῷ.* Χώραν δ' εἶχεν αὐτῷ ταῦτα, εἰ γραμμικαῖς ἀποδείξεσι παρίστη τοὺς ὑπὸ τῶν ἐθνῶν προσκυνουμένους ὡς θεοὺς θεοὺς εἶναι· καὶ τοὺς περὶ τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς νεὼς καὶ τοὺς βωμοὺς νομιζομένους τυγχάνειν παρίστη μὴ ὄντας φαύλους τινὰς δαίμονας. Ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν παρ' ἡμῖν συνεχῶς λεγομένην καὶ γεγραμμένην ἡμεῖς μὲν καὶ νοεῖν εὐχόμεθα, καὶ τοιοῦτοι γίγνεσθαι, ἵν' ὑπὸ Θεοῦ μόνου βασιλευώμεθα, καὶ γένηται καὶ ἡμῶν ἡ βασιλεία τοῦ D Θεοῦ· ἐκεῖνος δὲ, πολλοὺς ἡμᾶς διδάσκων σέβειν θεοὺς, θεῶν μᾶλλον ὤφειλεν, εἰ τὰ ἀκόλουθα ἑαυτῷ σκοπεῖ, λέγειν βασιλείαν ἤπερ Θεοῦ. Οὔτ' οὖν αἵρεσις παρὰ Θεῷ, οὔτ' ἐστί τις θεὸς ἀντιστασιώτης αὐτῷ· κἂν, οἷον γίγαντές τινες, ἢ Τιτᾶνες, διὰ τὴν ἰδίαν φαυλότητα θεομαχεῖν θέλωσι μετὰ Κέλσου καὶ τῶν ἀραμένων πόλεμον πρὸς τὸν διὰ μυρίων παραστή-

[97] Joan. v, 23. [98] Rom. ii, 23. [99] Hebr. x, 29.

(35) Omnes mss., πρὸς τὸν Θεὸν τιμή, sicque Hœschelius in textu habet, sed ad oram, πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τιμή, quod Spencerus textui suo inseruit.

(36) Hœschelius in textu, εἶδεν ἂν πῶς δεῖ τό. Codex Jolianus in margine habet, εἶδεν ἂν πῶς δεῖ λέγειν τό.

(37) Codex Regius optime, ἐκείνου. Libb. editi, ἐκείνους.

αντα (38) τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν A πὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν παντὶ τῷ κόσμῳ ἀθρόως αυτὸν ὄντα Λόγον ὡς ἕκαστος χωρεῖ ἐπιδεδωκότα.

Δόξαι δ' ἄν τις ἑξῆς τούτοις πιθανόν τι καθ' μῶν λέγειν ἐν τῷ· *Εἰ μὲν δὴ μηδένα ἄλλον ἐθεάπευον οὗτοι πλὴν ἕνα Θεὸν, ἦν ἄν τις αὐτοῖς σως πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος* (39)· *νυνὶ ὲ τὸν ἔναγχος φανέντα τοῦτον ὑπερθρησκεύουσι, αὶ ὅμως οὐδὲν πλημμελεῖν νομίζουσι περὶ τὸν Θεὸν, εἰ καὶ ὑπηρέτης αὐτοῦ θεραπευθήσεται.* Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι, εἴπερ νενοήκει ὁ Κέλσος τό· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· καὶ τὸ ἐν ὐχῇ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ· *Ὡς γὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν* (40), οὐκ ἂν ᾤετο ἡμᾶς καὶ λλον θεραπεύειν παρὰ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. *Ὁ γὰρ Πατὴρ*, φησὶν, *ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί.* Εἰ δέ B ις ἐκ τούτων (41) περισπασθήσεται, μή πη αὐτομοοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις Πατέρα καὶ Υἱόν· ἐπιστησάτω τῷ· *Ἦν δὲ πάντων ῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία,* να θεωρήσῃ τό· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν.* Ἕνα ὖν Θεὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν θεραπεύομεν· καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· καὶ οὐ τὸν ἔναγχός γε φανέντα, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα, ὑπερθρησκεύομεν. Αὐτῷ γὰρ πειθόμεθα τῷ εἰπόντι· *Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι*· καὶ λέγοντι· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*· καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστιν ἀνδράποδον, ὡς οἴεσθαι, ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν. Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν (42), ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πρά- C γματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ, καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ *ταυτότητι* τοῦ βουλήματος· ὡς τὸν ἑωρακότα τὸν Υἱὸν, ὄντα *ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως* τοῦ Θεοῦ, ἑωρακέναι ἐν αὐτῷ, ὄντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ, τὸν Θεόν.

Εἶτ' οἴεται *ἐκ τοῦ θρησκεύειν ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀκολουθεῖν ἡμῖν τὸ καὶ καθ' ἡμᾶς οὐ μόνον τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ θεραπεύεσθαι.* Εἰ μὲν οὖν ἐνόει τοὺς ἀληθῶς ὑπηρέτας τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους (43), καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν θεραπεύεσθαι· ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ *θεραπεύειν* αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες (44), καὶ τῶν τοῦ

erat Verbum, universo mundo præsentem exhibuit, prout quisque capere poterat.

12. In iis quæ sequuntur fortasse suspicari quis posset aliquid contra nos probabile dici: *Si nullum, inquit, alium Deum colerent isti quam unum Deum, esset illis fortasse contra alios valida ratio. Nunc autem, cum hominem nuperrime exortum supra modum colunt, nihil tamen in Deum peccare se putant, licet ejus ministrum colant.* Ad hoc etiam respondendum, si Celso perspectum fuisset istud: *Ego et Pater unum sumus* [1], et hoc aliud quod Filius Dei inter precandum dixit: *Sicut ego et tu unum sumus* [2], non sibi cum inducturum fuisse in animum, alium a nobis quam summum Deum coli. Nam *Pater*, inquit, *in me et ego in Patre* [3]. Quod si quis ex his verebitur ne ad illos transfugiamus, qui Patrem et Filium duas hypostases esse negant, advertat animum ad istud: *Erat omnium credentium cor unum et anima una* [4], ut intelligat quid sibi velit hoc: *Ego et Pater unum sumus* [5]. Unum igitur Deum, ut explicavi, Patrem et Filium colimus, atque adeo nobis manet contra alios valida ratio; neque hominem nuperrime exortum et qui antea non erat, summa veneratione prosequimur. Credimus enim dicenti: *Antequam Abraham fieret, ego sum* [6]; et: *Ego sum veritas* [7]. Neque quisquam nostrum
751 tam abjecti ingenii est ut existimet substantiam veritatis non ante tempora illa fuisse, quibus Christus visus est. Colimus igitur Patrem veritatis et Filium veritatem, quæ duæ res sunt quoad hypostasim, una vero consensione et concordia et voluntatis *identitate*; ita ut qui vidit Filium, qui est *splendor gloriæ et figura substantiæ* Dei [8], is in illo, qui Dei imago est, viderit et Patrem.

13. Deinde putat *ex eo, quod cum Deo Filium ejus colamus, consequens esse ut non Deum solum, sed etiam ejus ministros colendos esse sentiamus.* Si intellexisset quinam sint post Dei Unigenitum vere ministri Dei, ut Gabriel, Michael, et alii angeli atque archangeli, et eos colendos esse dixisset; fortasse, repurgatis cum significatione illius vocis *colere*, tum ejus qui colit officiis, hoc loco pro rei momento attulissem ea quæ de hoc argumento as-

[1] Joan. x, 30. [2] Joan. xvii, 22. [3] Joan. xiv, 11, et xvii, 21. [4] Act. iv, 32. [5] Joan. x, 30. [6] Joan. viii, 58. [7] Joan. xiv, 6. [8] Hebr. i, 3.

(38) *Παραστήσαντα.* Gelenius legisse videtur, συστήσαντα.

(39) Hœschelius in textu, ἀγενὴς λόγος, male.

(40) *Ὡς ἐγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν.* Vulgata Biblia, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

(41) *Εἰ δέ τις ἐκ τούτων.* Vide *Origenian.* lib. II, quæst. 2.

(42) *Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν.* Hœschelius in textu, et codd. mss. Regius, Basileensis, Vaticanus et Anglicanus primus, Υἱὸν τῆς ἀληθείας.

(43) *Ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους.* Legend. videtur ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους.

(44) *Ἐκκαθήραντες*, etc. Guieto videtur forte scribendum ἐκκαθήραντες καὶ τὸ τῆς τοῦ θεραπεύ- D οντος πράξεως. Grotius in *Explicat. Decalogi*: *Non potest idem dici de angelis, qui et intelligere preces possunt et beneficia ex animi quadam libertate præstare. Hos ergo qui honore prosequitur aliquo, qui etiam aliquid eorum beneficio se sperat posse consequi, non peccat in hanc legem; sed is demum, qui eis ea tribuit, quæ summo Deo sunt propria. Nam vox Dei in hoc præcepto in summitatis sensu sumenda est. Exempla rem illustrabunt. Non peccarunt, qui angelos, quoties ipsis conspicui apparuere, venerati sunt procumbendo; ut Josue* v, 14; *quippe cum et prophetis idem honos exhibitus sit sine peccato, ut ei qui putabatur Samuel, I Sam.* xxviii, 15; *Eliæ; II Reg.* i, 13; *Dan.* i, 46; *qui munus et libamina vetat, reverentiæ signum non vetat, ut ibi notatum a*

sequi intellectu potui. Cum autem ministros existimet dæmones illos qui adorantur a gentibus, non rerum consequentia nos cogit eorum admittere cultum quos Scriptura docet esse ministros mali illius et principis hujus sæculi, qui a Deo avertit quoscunque potest. Detrectamus igitur omnino illos quos reliqui homines venerantur, colere et illis servire, quia ministri non sunt. Nam si didicissemus illos esse summi Dei ministros, non eos dæmonia esse diceremus. Itaque unum Deum et unum Filium ejus Verbum et imaginem, quantum possumus, precibus supplicationibusque veneramur, offerentes Deo universorum per Unigenitum ejus nostras preces. Huic primum supplicamus, rogantes ut, cum sit *propitiatio pro peccatis nostris* [9] et *pontifex magnus* [10], vota, victimas, precesque nostras summo Deo offerat. Hæc igitur est de Deo fides nostra per ejus Filium qui eam in nobis confirmat, nec Celsus probare potest, Dei Filium ullam nobis esse seditionis causam; quippe qui Patrem veneramur, cum admiramur ejus Filium, qui est Verbum, sapientia, veritas, justitia et omnia quæ Dei **752** Filium esse didicimus, utpote a tali Patre progenitum. Atque de his hactenus.

A θεραπεύοντος πράξεων, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τηλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι· νυνὶ δὲ ὑπηρέτας νομίζων τοὺς προσκυνουμένους ὑπὸ τῶν ἐθνῶν δαίμονας, οὐχ ὑπάγει ἡμᾶς ἀκολουθίᾳ τῇ περὶ τοῦ θεραπεύειν τοὺς τοιούτους, οὓς ὑπηρέτας τοῦ πονηροῦ ὁ Λόγος ἀποδείκνυσι καὶ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀφιστάντος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὓς ἂν δύνηται. Ὡς οὐχ ὑπηρέτας οὖν, οὓς οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι σέβουσι, πάντας (45) σέβειν καὶ θεραπεύειν ἐκκλίνομεν· οὐκ ἂν γὰρ ὑπηρέτας αὐτοὺς διδαχθέντες εἶναι τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ, ἐλέγομεν εἶναι δαιμόνια. Διὸ (46) τὸν ἕνα Θεὸν καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ καὶ Λόγον καὶ εἰκόνα ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ· ᾧ B πρῶτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν, *ἱλασμὸν ὄντα περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν*, προσαγαγεῖν ὡς *ἀρχιερέα* τὰς εὐχὰς (47), καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. Περὶ τὸν Θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν Υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλσος. Καὶ σέβομέν γε τὸν Πατέρα, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν Υἱὸν Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὕτω δὴ (48) καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου Πατρός. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

14. Quoniam vero rursus ait Celsus: *Si doceas eos hunc non esse illius Filium, sed illum omnium esse Patrem, quem solum vere adorari oporteat; nolint, nisi et iste adoretur qui seditionis dux ipsis est, quemque Dei Filium appellant, non quod Deum maxime colant, sed quod istum extollant quam maxime;* nos, qui didicimus quis ille sit Dei Filius, et eum esse *splendorem gloriæ et figuram substantiæ ejus* [11], *vaporem virtutis Dei, emanationem claritatis omnipotentis sinceram, candorem lucis æternæ, speculum sine macula Dei majestatis et imaginem bonitatis illius* [12], scimus hunc Filium ex illo esse, et illum hujus esse Patrem. Quæ doctrina nihil absurdi habet, neque Deum dedecet, qui talem sibi Filium unigenitum generavit; nec nobis persuaserit non esse ingeniti Dei et Patris talem Filium. Si quosdam audivit Celsus, qui Dei Filium negarent esse Filium ejus a quo hoc universum creatum est, ipse viderit, viderint et illi qui assensum ejusmodi do-

Ἐπεὶ δέ φησι πάλιν ὁ Κέλσος, ὅτι, *Εἰ διδάξαις αὐτοὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν οὗτος ἐκείνου παῖς, ἀλλ' ἐκεῖνός γε πάντων Πατὴρ, ὃν μόνον ὡς ἀληθῶς* C *δεῖ σέβειν· οὐκ ἂν ἔτι θέλοιεν, εἰ μὴ καὶ τοῦτον, ὅσπερ ἐστὶν αὐτοῖς τῆς στάσεως ἀρχηγέτης. Καὶ ὠνόμασάν γε τοῦτον Θεοῦ Υἱόν· οὐχ ὅτι τὸν Θεὸν σφόδρα σέβουσιν, ἀλλ' ὅτι τοῦτον σφόδρα αὔξουσιν*· ἡμεῖς μὲν οὖν μαθόντες, τίς ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι *ἀπαύγασμά ἐστι τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ ἀτμὶς μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἀπόῤῥοια δὲ τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινὴς, ἔτι δὲ ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας* (49), *καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ*. Ἴσμεν, ὅτι οὗτος Υἱὸς ἐξ ἐκείνου, καὶ ἐκεῖνος τούτου Πατήρ. Καὶ οὐδὲν ἀπρεπές ἐστιν ἐν τῷ λόγῳ, οὐδὲ ἀνάρμοστον Θεῷ, τοιοῦτον Υἱὸν μονογενῆ ὑφιστάντι. Καὶ οὐκ ἂν μεταπείσηταί τις ἡμᾶς, D ὅτι οὐχ υἱὸς ὁ τοιοῦτος τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ ἐστι καὶ

[9] I Joan. II, 2. [10] Hebr. IV, 14. [11] Hebr. I, 3. [12] Sap. VII, 25, 26.

Josepho Jachiade. Nam quod in Apocalypsi angelus eum honorem a se amovet, non inde venit, quod in eo esset quid illiciti, sed apostolum sibi æquat angelus, quod ambo Christi jam angelorum capitis ministri essent (*vide locum Coloss.* I, 16, 18) *et apostolica legatio ad hominum salutem comparata nulla parte angelica esset inferior. Non solent autem collegæ inter se ista submissionis signa usurpare. Origenes* VIII *adversus Celsum concedit* θεραπεύεσθαι, *veneratione honorari posse angelos; si modo repurgetur ejus vocis significatio. Neque peccaturum putem, si quis angeli sibi apparentis commendationem apud Deum imploret; quo Maimonides trahit ea, quæ apud Jobum leguntur* XXXIII, 23, *quicum consentit, quod Philo sæpe* ἀγγέλους μεσίτας, *angelos mediatores vocat.* SPENCER.—Vide lib. II *Origenian.*, quæst. 5, n. 36.

(45) *Πάντας*. Guieto scribendum videtur πάντως.

(46) Mss., Διό. Libb. antea editi, ἀλλά.

(47) Mss., τὰς εὐχάς. Libb. editi, καὶ εὐχάς.

(48) *Οὕτω δή*. Guieto et Boherello legendum videtur ἅτε δή. Noster vero R. P. Prudentius Maranus locum integrum sic legit: ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν Θεὸν αὐτὸν, οὕτω δὴ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου Πατρός. Sed vide *Origenianorum* lib. II, q. 2.

(49) Mss., Θεοῦ ἐνεργείας. Libb. editi, Θεοῦ δυνάμεως ἐνεργείας. Sed nemo non videt aut legendum esse Θεοῦ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, aut expungendum τὸ, δυνάμεως, aut τὸ, ἐνεργείας, tanquam variantem lectionem.

Ιατρός. Εἰ δὲ τινων παρήκουσε Κέλσος μὴ ὁμολογούντων (50) τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν εἶναι τοῦ δημιουργήσαντος τόδε τὸ πᾶν, αὐτὸς ἂν εἰδείη, καὶ οἱ συγκατατιθέμενοι τοιούτῳ λόγῳ. Οὐ στάσεως οὖν ἀρχηγέτης ὁ Ἰησοῦς, ἀλλὰ πάσης εἰρήνης, ὁ εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς· *Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*. Εἶτ' ἐπείπερ ἠπίστατο τοὺς τοῦ κόσμου καὶ οὐ Θεοῦ ἀνθρώπους προσπολεμήσοντας (51) ἡμῖν, προσέθηκεν ἐκείνοις τὸ, *Οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν εἰρήνην, κἀγὼ δίδωμι ὑμῖν εἰρήνην*. Θαῤῥοῦμεν δὲ δι' αὐτὸν, κἂν θλιβώμεθα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰπόντα· *ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε* (52)· *ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*. Καὶ τοῦτόν φαμεν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ· Θεοῦ δὲ, ὃν, εἰ δεῖ ταῖς λέξεσιν ἀκολουθῆσαι τοῦ Κέλσου, σφόδρα σέβομεν, καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ σφόδρα ηὐξημένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς γινώσκομεν. Ἔστω δέ τινας (53) ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ τὴν προπέτειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν μέγιστον ἐπὶ πᾶσι Θεόν (54)· ἀλλ' οὔτι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι· *Ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστί*· διόπερ οὐχ ὃν νῦν Πατέρα καλοῦμεν, ὑποβάλοιμεν (55), ὡς Κέλσος ἡμᾶς συκοφαντεῖ, τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ.

A ctrinæ præbuerunt. Non igitur seditionis dux Jesus, sed omnis pacis; quippe qui discipulis dixit: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis* [13]. Deinde cum sciret mundi et non Dei fore homines qui bellum nobis indicerent, addit: *Non quomodo mundus dat pacem, ego do vobis pacem*. In illo autem nostram fiduciam ponimus, etiamsi in mundo premamur: dixit enim: *In mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum* [14]. Ille est quem dicimus esse Dei Filium, Dei, inquam, quem veneramur maxime, ut Celsi verbis utar, et Filium ejus a Patre quam maxime elatum fuisse cognoscimus. Volo autem in credentium multitudine esse quosdam qui diversam ab aliis sententiam sequentes temere affirment Salvatorem esse summum Deum: at nos nihil simile, qui credimus dicenti: *Pater qui misit*
B *me, major me est* [15]. Quare quem nunc vocamus Patrem, eum non, ut Celsus calumniatur, Dei Filio subjicimus.

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Κέλσος· *Ὅτι δὲ οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ταῦτα δοξάζω, αὐτῶν ἐκείνων φωναῖς χρήσομαι· ἐν γάρ που τῷ οὐρανίῳ διαλόγῳ* (56) *ῇ δέ που λέγουσι, τοῖσδε τοῖς ῥήμασιν· Εἰ ἰσχυρότερός ἐστι Θεοῦ Υἱὸς, καὶ Κύριος αὐτοῦ ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τίς ἄλλος κυριεύσει τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ; Πῶς πολλοὶ περὶ τὸ φρέαρ, καὶ οὐδεὶς εἰς τὸ φρέαρ; Διὰ τί, τοσαύτην ἀνύων ὁδὸν, ἄτολμος εἶ; Λανθάνει σε· πάρεστι γάρ μοι θάρσος καὶ μάχαιρα. Οὕτως οὐ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τὸ προκείμενον; Τὸν γὰρ ὑπερουράνιον θεὸν ἄλλον ὑπέθεντο τούτου Πατέρα, περὶ ὃν συνῆλθον σέβειν, ἵν' ἐπὶ προσχήματι μεγάλου θεοῦ τοῦτον, ὃν προΐστανται τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἀποφαίνουσιν ἰσχυρότερον καὶ Κύριον τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ, θρησκεύωσι μόνον. Ἔνθεν αὐτοῖς ἐκεῖνο τὸ παράγγελμα, τὸ μὴ δουλεύειν δύο κυρίοις· ἵν' ἡ στάσις περὶ ἕνα τοῦτον φυλάσσηται*. Καὶ ἐν τούτοις δὴ πάλιν, οὐκ οἶδ' ἀπὸ ποίας αἱρέσεως ἀσημοτάτης ταῦτα λαβὼν, πᾶσι Χριστιανοῖς ἀπ' αὐτῶν ἐγκαλεῖ· λέγω δ' ἀσημοτάτης, ὡς μηδ' ἡμῖν εἶναι, τοῖς πολλάκις ἐγγυμνασαμένοις πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, φανερὰν τὴν γνώμην, ἀφ' ἧς ταῦτα ὁ Κέλσος εἴληφεν· εἴ γε εἴληφε, καὶ μὴ ἀνέπλασεν, ἢ ἀκολούθησιν προσέθηκε. Σαφῶς γὰρ ἡμεῖς, οἱ λέγοντες τοῦ πάντα κτίσαντος καὶ τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἶναι, φαμὲν τὸν Υἱὸν οὐκ ἰσχυρότερον τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑποδεέστερον. Καὶ τοῦτο λέγομεν,

15. Sic postea Celsus: *Ut hæc a scopo non aberrare demonstrem, utar illorum ipsorum verbis; ita enim illi alicubi in Dialogo cælesti: Si Filius fortior est Deo, et Dominus ejus est Filius* 753 *hominis, ecquis alius Dominus erit Dei, penes quem sunt omnia? Quomodo multi circa puteum, et nullus in puteum descendit? Cur tantum itineris emensus timidus es? Erras, adest enim mihi audacia*
C *et gladius. Nonne inde liquet hoc illis esse propositum? Ponunt enim Deum alium qui supra cælos est Patrem esse istius, quem unanimi consensu colunt, ut sub specie magni Dei colant hunc Filium hominis, cui primas dant, quemque affirmant fortiorem Deo esse qui regit omnia, cum ejus sit Dominus. Atque hinc illud eorum præceptum, duobus dominis non esse serviendum, ut factio circa hunc unum servetur*. Et hic iterum in Christianos omnes confert quæ ex nescio qua obscurissima hæresi deprompsit. Obcurissimam dico; nam, quamvis sæpe cum hæreticis conflictati fuerimus, nobis tamen non liquet ex qua sententia Celsus hæc desumpserit; si tamen desumpsit, et non potius confinxit, aut quasi consequentia addidit. Nos enim qui dicimus etiam mundum hunc sensi-
D bilem ejus esse qui condidit omnia, clare profitemur Filium non esse fortiorem Patre, sed inferiorem; et id dicimus fidem habentes ei dicenti: *Pater qui misit me, major me est*; neque quisquam nostrum ita stupidus est ut dicat Filium hominis esse Dei domi-

[13] Joan. XIV, 27. [14] Joan. XVI, 33. [15] Joan. XIV, 28.

(50) *Μὴ ὁμολογούντων*. Marcionitas intelligit. Vide lib. VI, num. 53, et adnotationes ad lib. V, num. 54.

(51) Libb. antea editi in textu habent, προσπολεμήσαντας.

(52) Hœschelius in textu, ἔχετε.

(53) *Ἔστω δέ τινας*, etc. Vide *Origenian*. lib. II, quæst. 2.

(54) *Τὸν μέγιστον ἐπὶ πᾶσι Θεόν*. Ita codd. Reg., Basil. et Anglicanus secundus; libri autem editi, τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν.

(55) Hœschel. in textu, ὑπολάβοιμεν. Mox codd. Reg. et Basileensis, ὡς Κέλσος ἡμᾶς συκοφαντεῖ. Libb. antea editi, ὡς Κέλσος ἡμᾶς συκοφαντῶν φησι, et pro φησι, ad marginem habent, λέγει.

(56) *Οὐρανίῳ Διαλόγῳ*. Vide lib. VI, num. 53, et adnotationes ad lib. V, num. 54.

num. Sed cum Salvatorem spectamus ut Deum A Verbum, sapientiam, justitiam, veritatem, tum dicimus illum imperium habere in omnia sibi subjecta hoc nomine; non vero etiam in Deum et Patrem qui in ipsum imperium habet. Quoniam vero invitis non dominatur Verbum, et non solum inter homines, sed etiam inter angelos nonnulli sunt adhuc mali quibus accensendi sunt omnes dæmones, dicimus Verbum istis nondum dominari, siquidem non sponte illi se subjiciunt: quanquam alio sensu hujus vocis *dominari*, illis dominatur; ad eum fere modum quo dicimus hominem bestiis dominari, quamvis eis non dominetur persuadendo, et ad eum modum quo in quosdam leones et jumenta imperium obtinet is qui illa domuit et condocefecit: verumtamen nihil intentatum relinquit, ut sibi non obsequentes persua- B deat et suo imperio subdat. Ex nobis igitur falsum est hoc quod Celsus quasi unum e nostris dogmatibus adducit: *Ecquis alius dominus erit ejus, penes quem sunt omnia?*

16. Deinde res, opinor, rursus confundens ex alia hæresi mutuatur istud: *Quomodo multi circa puteum, et nullus in puteum descendit?* Et hoc: *Cur tantum itineris emensus timidus es? erras;* et: *Est enim mihi audacia et gladius.* Quorum nihil nos, qui ad Ecclesiam a solo Christo nomen habentem pertinemus, verum esse dicimus. Hæc præfatus addit quæ sibi existimat esse consentanea, sed quæ nihil ad nos attinent. Nobis enim **754** propositum est non quemdam colere Deum quem supponeremus, sed eum qui hoc C universum condidit et quidquid nec sentitur nec monstratur. Viderint illi, qui viam aliam aliasque semitas ingrediuntur, quique hunc negantes, alium recens confictum et nomine tantum Deum venerantur quasi conditore præstantiorem, et si qui sunt alii qui dicant Filium fortiorem esse et dominum ejus penes quem sunt omnia. Quod spectat ad istud præceptum, non duobus dominis serviendum esse, jam diximus quid ea de re nobis videatur: cum videlicet ostendimus Jesum et Dominum nullam esse seditionis causam illis, qui supra omnem dominum erigere se profitentes, soli illi Domino serviunt, qui Dei Filius et Verbum est.

17. Post hæc ait Celsus, *nos ab altaribus,* **755** *statuis, templis erigendis abhorrere, quia hæc,* ut D

A αὐτῷ πειθόμενοι εἰπόντι τό· *Ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστί.* Καὶ οὐδεὶς ἡμῶν οὕτως ἐμβρόντητός ἐστιν, ὡς λέγειν· Κύριός ἐστι τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κρατεῖν δέ φαμεν τὸν Σωτῆρα μάλιστα, ὅτε (57) νοοῦμεν αὐτὸν Θεὸν Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἀλήθειαν, πάντων μὲν τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ, καθὸ ταῦτά (58) ἐστιν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ κρατοῦντος αὐτὸν (59) Πατρὸς καὶ Θεοῦ. Εἶτ' ἐπεὶ οὐκ ἀκόντων Λόγος κρατεῖ, εἰσὶ δέ τινες ἔτι φαῦλοι, οὐ μόνον ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι, καὶ πάντες δαίμονες· τούτων φαμὲν αὐτὸν μὴ κρατεῖν μέν πω, ἐπεὶ μὴ ἑκόντες εἴκουσιν αὐτῷ· κατ' ἄλλο δὲ σημαινόμενον τοῦ *κρατεῖν*, καὶ αὐτῶν κρατεῖ, ὡς τῶν ἀλόγων ζώων φαμὲν τὸν ἄνθρωπον κρατεῖν, οὐ ὑποτάξαντα αὐτῶν τὸ ἡγεμονικὸν, ὡς τιθασσεύσας B κρατεῖ τινων λεόντων καὶ κτηνῶν δεδαμασμένων· πάντα ποιεῖ, ἵνα καὶ τοὺς νυνὶ μὴ πειθομένους αὐτῷ πείσας κρατήσῃ καὶ αὐτῶν. Καθ' ἡμᾶς οὖν ψεῦδος τὸ ὑπὸ τοῦ Κέλσου λεγόμενον, ὡς ὑφ' ἡμῶν ἀπαγγελλόμενον, τὸ, *Τίς ἄλλος κυριεύσει τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ;*

Εἶτ', οἶμαι, πάλιν φύρων τὰ πράγματα, ἀπ' ἄλλης αἱρέσεως φέρει τό· *Πῶς πολλοὶ περὶ τὸ φρέαρ, καὶ οὐδεὶς εἰς τὸ φρέαρ;* καὶ τό· *Διὰ τί τοσαύτην ἀνύων ὁδὸν, ἄτολμος εἶ; Λανθάνει σε·* καὶ τό, *Πάρεστι γάρ μοι θάρσος καὶ μάχαιρα·* Ὧν ἡμεῖς οὐδὲν, οἱ ἀπὸ τῆς ἐπωνύμου Χριστοῦ Ἐκκλησίας μόνου, φαμὲν εἶναι ἀληθές. Ταῦτα δὴ προειπὼν δοκεῖ ἀκόλουθα ἑαυτῷ λέγειν, τὰ οὐδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς. Ἡμῖν μὲν γὰρ τὸ προκείμενόν ἐστιν οὐκ ἐξ ὑποθέσεώς τινα σέβειν Θεὸν, ἀλλὰ τὸν τοῦδε τοῦ παντὸς C καὶ ἄλλου οὑτινοσοῦν μὴ αἰσθητοῦ μηδὲ δεικνυμένου δημιουργόν. Εἴσονται δὲ οἱ ἄλλην ὁδὸν καὶ ἄλλα κέλευθα βαδίζοντες, καὶ τοῦτον μὲν ἀρνούμενοι, καινοειδεῖ δὲ ἀναπλάσματι καὶ ὀνόματι μόνον Θεοῦ ἑαυτοὺς, ὡς μείζονι τοῦ δημιουργοῦ, ἐπιδεδωκότες, καὶ εἴ τις ἄρ' ἐστὶ, λέγων ἰσχυρότερον εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ Κύριον τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ. Ἀποδεδώκαμεν δὲ τὸν φαινόμενον ἡμῖν λόγον εἰς τὸ μὴ δεῖν δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ὅτε καὶ παρεστήσαμεν, μηδεμίαν στάσιν περὶ τὸν Ἰησοῦν καὶ Κύριον ἀποδείκνυσθαι δύνασθαι ἐν τοῖς ὁμολογοῦσιν ὑπεραναβεβηκέναι μὲν πάντα Κύριον, μόνῳ δὲ Κυρίῳ δουλεύειν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγῳ (60).

Μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Κέλσος φησίν· *Ἡμᾶς βωμοὺς* D *καὶ ἀγάλματα καὶ νεὼς ἱδρύσθαι φεύγειν·* ἐπεὶ τὸ

(57) Ὅτε. Mallet Guietus ὅτι.
(58) Ταῦτα. Idem mallet τοιαῦτα.
(59) Αὐτόν. Subaudi κρατεῖν, ni legere malis αὐ vel αὐτοῦ, quod pendeat a Πατρός.
(60) Καὶ Λόγῳ. Hæc in antea editis omissa sunt, et restituuntur e mss.
(61) Ἡμᾶς βωμοὺς, καὶ ἀγάλματα, καὶ νεὼς ἱδρύσθαι φεύγειν, etc. Pro ἱδρύσθαι mallet Guietus ἱδρύεσθαι. Apud Minutium Felicem, pag. 25, Cæcilius idem quod Celsus objicit: *Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra?* Cui Octavius eodem fere modo ac Origenes respondens pag. 95, ait: *Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra et aras non habemus? Quod enim simulacrum Deo fingam, cum, si recte existimes, sit Dei homo ipse simulacrum? Templum quod ei exstruam, cum totus hic mundus ejus opere fabricatus eum capere non possit? Et cum homo latius maneam, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam? Nonne melius in nostra dedicandus est mente? in nostro imo consecrandus est pectore?* Arnobius initio libri sexti *adversus gentes: In hac enim,* inquit, *consuestis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ædes sacras venerationis ad officia construamus, non deorum alicujus simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras,* etc. *Hæc nos cessamus vel exædificare vel facere,* etc. *Nunquid Deum delubris aut templorum constructionibus honoramus?* Lactantius lib. II, cap. 2: *Quid sibi templa? quid aræ volunt? quid denique ipsa simulacra quæ aut mortuorum aut absentium monimenta sunt?* Item in fine libri *De ira Dei: Sit nobis,* inquit, *Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus.* De-

πιστὸν (62) ἡμῖν ἀφανοῦς καὶ ἀποῤῥήτου κοινωνίας οἴεται εἶναι σύνθημα· οὐχ ὁρῶν, ὅτι βωμοί μέν εἰσιν ἡμῖν τὸ ἑκάστου τῶν δικαίων ἡγεμονικὸν, ἀφ' οὗ ἀναπέμπεται ἀληθῶς καὶ νοητῶς εὐώδη θυ-

A putat, *occultæ et arcanæ societatis tessera est de qua inter nos convenit.* Scilicet non vidit apud nos animum cujusque justi ipsi esse altare, ex quo vere et spiritaliter boni odoris suffitus emittuntur, preces

structibilia sunt omnia quæ manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod non fumo, non pulvere, sed malis cogitationibus sordidatur : quod non cereis ardentibus, sed claritate ac luce sapientiæ illuminatur. Ex his et similibus tum gentilium criminationibus, tum Christianorum responsis colligere est tribus prioribus Ecclesiæ sæculis nulla Christianos publica, sublimibus elata fastigiis, et quibus Divinitatem putarent concludi, templa habuisse, aras nullas ad ostentationem exstruxisse ubi animalia immolarent, aut thus simulacris adolerent. Sed male hinc quis inferret illos ne quidem eo fere modo quo nunc catholici Romani in Batavia, latentes ecclesias habuisse seu in privatorum fidelium ædibus, B seu in domibus quæ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας essent, et nihil exterius haberent quo a communibus ædificiis distinguerentur. Si quis ita sentiret, innumeris propemodum confutaretur veterum testimoniis. 1° Origenes tractatu 28 in Matthæum testatur ardente Maximini persecutione incensas fuisse Christianorum ecclesias. *Scimus autem et apud nos terræ motum factum in locis quibusdam et factas fuisse quasdam ruinas, ita ut qui erant impii extra fidem, causam terræ motus dicerent Christianos, propter quod et persecutiones passæ sunt ecclesiæ et incensæ sunt.* Idem homilia 10 in Jesu Nave de ornatu ecclesiarum et altarium loquitur : *Sciendum est quantum ex hujuscemodi figurarum adumbrationibus edocemur; quod si qui tales sunt in nobis, quorum fides hoc tantummodo habet ut ad ecclesiam veniant, et inclinent caput suum sacerdotibus, officia exhibeant, servos Dei honorent, ad ornatum quoque altaris vel ecclesiæ aliquid conferant, non tamen* C *adhibent studium ut etiam mores suos excolant...... sciant sibi qui tales sunt..... partem sortemque ab Jesu Domino cum Gabaonitis esse tribuendam.* Vide ejusdem homiliam undecimam in Numeros. 2° Arnobius sub finem lib. IV *adversus gentes : Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerint dari? cur immaniter conventicula dirui, in quibus summus oratur Deus, pax cunctis et venia postulatur magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, et resolutis corporum vinctione.* 3° Lactantius lib. v, num. 2 : *Ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur, duo exstiterunt ibidem qui jacenti atque abjectæ veritati, nescio utrum superbius an importunius insultarent.* Hoc Dei templum erat Nicomediæ de quo sub initium libri *De mortibus persecutorum : Profligata*, inquit, *nuper ecclesia rursum exsurgit, et majore gloria templum Dei quod ab impiis fuerat eversum, misericordia Domini fabricatur.* Idem eodem lib. v, num. 11, loquitur de ecclesia quæ in D urbe Phrygiæ ab ethnicis jussu præsidis combusta est : *Aliqui ad occidendum præcipites exstiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.* Idem libro *De mortibus persecutorum* eversas in orbe Christiano ecclesias uberius commemorat. Eversæ quoque sunt in Galliis ubi Constantius imperabat : *Constantius*, inquit lib. *De mort. persecut.*, cap. 15, *ne dissentire videretur a majoribus præceptis, conventicula, id est parietes, qui restitui poterant, dirui jussus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.* Tunc temporis in Galliis degebat Lactantius, et institutioni Crispi vacabat. Cum ergo ait Eusebius, *Histor. eccles.* lib. VIII, cap. 13, Constantium Chlorum non destruxisse ecclesias, μήτε τοὺς οἴκους τῶν ἐκκλησιῶν καθελὼν, mens ejus ex Lactantio accipienda est;

id nimirum voluit dicere non Constantii jussu, sed tacito consensu quem politica et erga cæteros imperatores obsequium exigebat, dirutas fuisse Christianorum ecclesias. Utut est, Eusebius et Lactantius aperte tradunt ante Diocletiani persecutionem exstitisse in Galliis ecclesias. Optatus Milevitanus, lib. II, cap. 42, *Quadraginta basilicas* commemorat quæ Romæ visebantur ante eamdem persecutionem, qua furente docent *Gesta purgat. Cecil. et Felic.*, nonnullas quoque in Africa eversas esse ecclesias, alias Christianis ademptas. Tunc concilia et fidelium cœtus in privatorum domibus habiti sunt, donec eis hæ quæ ademptæ fuerant, ecclesiæ redditæ sunt. Id speciatim adnotat Optatus lib. I, pag. 39, in urbe Cirta contigisse. Denique ex edictis imperatorum qui ultimam persecutionem accenderunt, evidentissime liquet Christianos habuisse ecclesias per totum imperium Romanum. Nam Eusebius lib. VIII, cap. 2, ait anno nonodecimo imperii Diocletiani appetente die festo Dominicæ passionis *proposita* fuisse *ubique imperialia edicta, quibus ecclesiæ quidem ad solum usque dirui, sacri vero codices flammis absumi jubebantur.* Idem testantur Theodoretus lib. v, cap. 39, et Hieronymus *Comment. in Zachar.*, cap. 8. Ex martyrio Marini militis quod refert Eusebius lib. VII, cap. 15, liquet imperante Gallieno Christianos Cæsareæ Palæstinæ ecclesiam habuisse. Postquam enim cognovit Achæus judex Marinum sese Christianum profiteri, et trium horarum spatium ad deliberandum ei concessit, *Theotecnus*, inquit Eusebius, *civitatis episcopus ad illum accedens, et sermocinando longius eum extrahens prehensa manu ad ecclesiam perducit. Cumque interius ad ipsum altare eum statuisset, reducta tantisper ejus chlamyde, gladium illi quo præcinctus erat ostendens, mox sacrorum Evangeliorum codicem ex adverso locat, jubens ut ex duobus utrum mallet eligeret*, Idem Eusebius lib. VII, cap. 13, refert imperatoris Gallieni edictum quo præcipitur *ut cuncti ἀπὸ τόπων τῶν θρησκευσίμων, a religiosis locis abscedant*, id est ut ecclesiæ quas gentiles Christianis ademerant, eorum episcopis restituantur. Vopiscus in *Vita Aureliani*, epistolam hujus imperatoris exhibet qua senatores castigat quod Sibyllinos libros aperire dubitarent : *Miror vos, patres sancti*, inquit, *tandiu de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris, perinde quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis.* Euseb. lib. VIII, cap. 1, ubi loquitur de intervallo temporis quod pacifice effluxit a Valeriani persecutione ad eam quam Diocletianus commovit : *Quis*, inquit, *innumerabilem hominum quotidie ad fidem Christi confugientium turbam, quis numerum ecclesiarum in singulis urbibus, quis illustres populorum concursus in ædibus sacris, cumulate possit describere? quo factum est ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis exstruerent ecclesias.* Celebris Lampridii locus in *Vita Alexandri Severi*, cap. 49, invicte probat Christianos tunc temporis Romæ ecclesiam habuisse. *Cum Christiani quemdam locum qui publicus fuerat occupassent, contra popinarii dicerent sibi eum deberi, rescripsit imperator, melius esse ut quomodocunque illic Deus colatur, quam popinariis dedatur.* Tertullianus, *de Idol.*, cap. 7, ubi Christianorum aliquot carpit qui idola ad usum gentilium fabricabantur, ecclesiam *Domum Dei* vocat. *Tota die ad hanc partem zelus fidei*

(62) Τὸ πιστόν. Mallet Gnietus τόδε πιστόν.

dico a pura conscientia oblatas. Unde in Apocalypsi Joannis [16]: *Odoramenta autem sunt orationes sanctorum;* et apud Psalten: *Fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* [17]. Statuæ vero et dona Deo convenientia non ea sunt quæ mechanici fabricant; sed quæ a Dei verbo formata et expolita sunt intra nos: virtutes videlicet, quibus imitamur *Primogenitum omnis creaturæ* [18], in quo justitiæ, temperantiæ, fortitudinis, sapientiæ, pietatis et reliquarum virtutum exempla sunt. Quisquis igitur verbo divino parens, temperantiam, justitiam, fortitudinem, sapientiam, pietatem cæterasque virtutes sibi comparavit, in eo sunt statuæ, quibus persuasum nobis est honorari debere omnium statuarum exemplar, Dei invisibilis imaginem, unigenitum Deum. Sed et *qui exspoliantes veterem hominem cum actibus suis et induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus qui creavit illum* [19], id assecuti sunt ut sint secundum imaginem Creatoris, ii in se simulacra faciunt, qualia summus Deus postulat. Verum ut inter simulacrorum artifices alii opus admirabiliter perficiunt, ut Phidias et Polycletus et pictores Zeuxis et Apelles; alii imperfectius illis simulacra faciunt, alii adhuc istis minus sunt periti, et
756 in summa magno discrimine simulacra et imagines fiunt; sic sunt quidam, qui summi Dei simulacra melius et perfectius faciant; ita ut Jupiter

A μιάματα, αἱ προσευχαὶ ἀπὸ συνειδήσεως καθαρ[ᾶς]. Διὸ λέγει (63) παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Ἀποκαλ[ύψει]· *Τὰ δὲ θυμιάματά εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁ[γίων]·* καὶ παρὰ τῷ Ὑμνῳδῷ· *Γενηθήτω ἡ προσευχή μ[ου] ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου.* Ἀγάλματα δὲ καὶ π[ρέ]ποντα Θεῷ ἀναθήματα, οὐχ ὑπὸ βαναύσων τεχ[νιτῶν] κατεσκευασμένα, ἀλλ' ὑπὸ λόγου Θεοῦ τρανούμενα (64) καὶ μορφούμενα ἐν ἡμῖν, αἱ ἀρεταὶ, μιμήματα τυγχάνουσαι τοῦ *Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως*, ἐν ᾧ ἐ[στι] δικαιοσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ ἀνδρείας, καὶ σο[φίας], καὶ εὐσεβείας καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν παραδείγματα. Ἐν πᾶσιν οὖν ἐστι τοῖς κατὰ τὸν θεῖ[ον] λόγον σωφροσύνην ἑαυτοῖς κατασκευάσασι, καὶ δι[καιοσύνην], καὶ ἀνδρείαν, καὶ σοφίαν, καὶ εὐσέβειαν, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν τὰ κατασκευάσματα, ἀγάλ-
B ματα· οἷς πρέπον (65) εἶναι πεπείσμεθα τιμᾶσθαι τ[ὸ] πρωτότυπον πάντων ἀγαλμάτων, τὴν εἰκόνα τοῦ Θε[οῦ] τοῦ ἀοράτου, τὸν μονογενῆ Θεόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ *ἐκδ[υσά]μενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσι[ν] αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινού[με]νον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος* αὐτὸν, τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος εἶναι ἀναλαμβάνοντες, ἀγάλματα ἐν ἑαυτοῖς ποιοῦσιν, ὁποῖα βούλεται ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς ἐκεῖνος (66). Ὥσπερ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαλματοποιῶν, οἱ μέν τινές εἰσι θαυμαστῶς κατορθοῦντες τὸ ἔργον, ὥσπερ εἰπεῖν Φειδίας, ἢ Πολύκλειτος, ἢ ζω[γράφοι] γράφοι Ζεῦξις, καὶ Ἀπελλῆς· ἕτεροι δὲ ἔλαττ[ον]

[16] Apoc. v, 8. [17] Psalm. CXL, 2. [18] Coloss. I, 15. [19] Coloss. III, 9, 10.

fidei perorabit, ingemens *Christianum ab idolis in ecclesiam venire, de adversarii officina in domum Dei: extollere ad Deum Patrem manus matres idolorum.* Idem *advers. Valent.*, cap. 2, ecclesiam vocat *domum columbæ*, et *De coron. milit.*, cap. 3, loquitur de baptisterio et de ecclesia, ut de duobus omnino distinctis locis: *Aquam adituri ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia, sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus.* Cyprianus *De oper. et eleemosyn.*, pag. 205, locum quo Christiani conveniebant *Dominicum* vocat, et epist. 55, al. 59, ad Cornel., opponit, ecclesiam Capitolio et altare Domini aris idolorum: *Quid superest*, inquit, *quam ut ecclesia Capitolio cedat, et recedentibus sacerdotibus ac Domini altare removentibus, in cleri nostri sacrum venerandumque consessum simulacra atque idola cum aris suis transeant.* Ignatius martyr, sæculo secundo fideles hortabatur ut in unum veluti templum Dei confluerent: Πάντες οὖν, inquit *Epist. ad Magnes.*, num. 7, ὡς εἰς ἕνα ναὸν συντρέχετε Θεοῦ, ὡς ἐπὶ ἓν θυσιαστήριον. Item *Epist. ad Philadelphenos*, ἓν θυσιαστήριον, ὡς εἷς ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις τοῖς συνδούλοις μου, *unum altare, sicut unus episcopus, cum presbyterio et diaconis conservis meis.* Sæviente persecutione cum ab omni prorsus conventu imperatorum editis Christiani excluderentur, quocunque loco poterant ad peragendam synaxim conveniebant, ut testatur Dionysius Alexandrinus apud Euseb. lib. VII *Hist.*, cap. 22: *Cumque ab omnibus fugaremur atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis locus, in quo varias ærumnas singillatim pertulimus, ager, inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit.* Ad simulacra quod attinet, Tertullianus in *Apologetico*, Clemens Alexandrinus libro sexto *Stromat.*, Origenes hoc loco, Minutius Felix in *Octavio*, Lact. lib. II *Institut.*, cap. 2, adversus idola pu-

C gnantes non tantum vana esse simulacra affirmant, sed et nullam ab hominibus imaginem Divinitatis effingi oportere nisi in animo nostro: qua exceptione omnem effigiem Dei sensilem excludunt. 2° Clemens Alexandrinus lib. VI *Stromat.*, Origenes lib. IV et VI *contra Celsum*, Tertullianus *De spect.*, cap. 22 et 23, significant Judæis præscriptam olim legem de imaginibus Dei non fabricandis ad Christianos etiam pertinere. 3° Clemens Alexandr. in *Protreptico*, Origenes lib. IV *contra Celsum*, et Tertull. *De idololatria* necnon et *contra Hermogenem* artes pingendi atque sculpendi Christianis et Judæis interdictas putant, nec hos tantum artifices deterrent ab idolis fabricandis, sed etiam volunt ut aliis omnino artibus se tradant. 4° Irenæus lib. I, cap. 25, eumque fere exscribens Epiphanius hæres. 27, id tanquam omnino singulare in gnosticis notant quod haberent imagines Christi e Pilati exemplari, ut illi jactitabant, desumptas, quas summo studio occultabant ac gentilium more
D venerabantur. Vide Irenæi verba quæ non modo hunc cultum arguunt, sed et usum. 5° Nonnullus tamen isque probatus etiam tribus primis sæculis fuit imaginum usus. Vide Eusebium lib. VII *Hist.*, cap. 18; Philostorgium Arianum lib. VII, cap. 3; Nicephorum lib. VI, cap. 15; Sozomenum lib. V, cap. 21; Photium cod. CCLXXI; Augustinum lib. I *De consensu evangelistarum*, cap. 16; Tertullianum *De pudicitia*, cap. 1. Vide etiam Photium codice LXI.

(63) *Διὸ λέγει.* Mallet Boherellus, Διὸ λέγεται. Intra pro γενηθήτω ἡ προσευχή μου, Vulgata Biblia habent, κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου.

(64) *Τρανούμενα.* Gueto scribendum videtur τορνούμενα, id est τετορευμένα.

(65) Hœschelius in textu, οἷ πρέπον.

(66) Idem in textu, ἐκείνου.

τούτων (67) ἀγαλματοποιοῦσι, καὶ ἄλλοι ἔτι καὶ τῶν δευτέρων ἔλαττον, καὶ ἀπαξαπλῶς πολλὴ διαφορά ἐστι τῆς τῶν ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων κατασκευῆς· τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ μέν τινές εἰσι ποιοῦντες ἀγάλματα τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ βέλτιον καὶ κατὰ τελείαν ἐπιστήμην, ὡς μηδεμίαν εἶναι σύγκρισιν τοῦ ὑπὸ Φειδίου κατασκευασθέντος Ὀλυμπίου Διὸς πρὸς τὸν κατασκευασθέντα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος τοῦ Θεοῦ· πάντων δὲ τῶν ἐν ὅλῃ τῇ κτίσει πολλῷ βέλτιον καὶ ὑπερέχον ἐστὶν ἐν τῷ Σωτῆρι ἡμῶν, τῷ λέγοντι· *Ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί.*

Καὶ ἐν ἑκάστῳ δὲ τῶν κατὰ δύναμιν ἐκεῖνον καὶ ἐν τούτῳ μιμησαμένων ἐστὶν ἄγαλμα τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ὅπερ κατασκευάζουσι τῷ ἐνορᾷν Θεῷ καθαρᾷ καρδίᾳ, μιμηταὶ γινόμενοι τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπαξαπλῶς πάντες Χριστιανοὶ ὁποίους εἴπομεν βωμούς, καὶ ὁποῖα παρεστήσαμεν ἀγάλματα, πειρῶνται ἱδρύσθαι (68), οὐκ ἄψυχα καὶ ἀναίσθητα, οὐδὲ δαιμόνων λίχνων ἐφεδρευόντων τοῖς ἀψύχοις δεκτικά, ἀλλὰ πνεύματος Θεοῦ τοῖς εἰρημένοις ἀγάλμασι τῆς ἀρετῆς, καὶ τῷ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ὡς οἰκείοις ἐπιδημοῦντος· οὕτω δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ τοῖς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, συμμόρφοις ἐφιζάνει. Καὶ τοιαῦτά γε βουλόμενος παραστῆσαι ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀνέγραψε τὸν μὲν Θεὸν ἐν ἐπαγγελίᾳ τοῖς δικαίοις λέγοντα· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μου λαός* (69)· τὸν δὲ Σωτῆρα· *Ἐάν τις ἀκούῃ μου τοὺς λόγους, καὶ ποιῇ αὐτούς, ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτόν, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα.* Συνεξεταζέτω γοῦν ὁ βουλόμενος βωμούς, οὓς διηγησάμην, βωμοῖς οἷς ὁ Κέλσος λέγει, καὶ ἀγάλματα ἐν τῇ τῶν εὐσεβούντων εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ψυχῇ, ἀγάλμασι Φειδίου, καὶ Πολυκλείτου, καὶ τῶν παραπλησίων· καὶ σαφῶς εἴσεται, ἐκεῖνα μὲν καὶ ἄψυχα εἶναι καὶ χρόνῳ φθειρόμενα, ταῦτα δὲ ἐν τῇ ἀθανάτῳ μένειν ψυχῇ, ἐς ὅσον μένειν ἐν αὐτῇ (70) ἡ λογικὴ ψυχὴ βούλεται.

Εἰ δὲ καὶ ναοὺς ναοῖς δεῖ παραβαλεῖν, ἵνα παραστήσωμεν τοῖς ἀποδεχομένοις τὰ Κέλσου, ὅτι νεὼς μὲν ἱδρύεσθαι τοὺς πρέποντας τοῖς εἰρημένοις ἀγάλμασι καὶ βωμοῖς οὐ φεύγομεν· ἐκτρεπόμεθα δὲ τῷ πάσης ζωῆς χορηγῷ ἀψύχους καὶ νεκροὺς οἰκοδομεῖν νεώς· ἀκουέτω ὁ βουλόμενος, τίνα τρόπον διδασκόμεθα, ὅτι τὰ σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ εἴ τις διὰ τῆς ἀκολασίας ἢ τῆς ἁμαρτίας φθείρει τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, οὗτος ὡς ἀληθῶς ἀσεβὴς εἰς τὸν ἀληθῆ ναὸν φθαρήσεται. Πάντων δὲ τῶν οὕτως ὀνομαζομένων ναῶν κρείττων ἦν καὶ διαφέρων νεὼς τὸ ἱερὸν καὶ καθαρὸν σῶμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (71)· ὅστις ἐπιστάμενος ἐπιβουλεύεσθαι μὲν δύνασθαι ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν τὸν (72) ναὸν τοῦ ἐν αὐτῷ Θεοῦ, οὐ μὴν ὥστε ἰσχυροτέραν εἶναι τὴν τῶν ἐπιβουλευόντων προαίρεσιν τῆς τὸν νεὼν οἰκοδομούσης θειότητος, φησὶ πρὸς ἐκείνους· *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, κἀγὼ ἐν τρισὶν*

A Olympius a Phidia fabrefactus ne comparari quidem possit ad eum, qui secundum imaginem Dei creatoris constructus est. Omnibus vero quæ in rebus creatis sunt, longe perfectius simulacrum et excellentius in Salvatore nostro est qui dicit: *Pater in me.*

18. Est etiam in singulis justis, illum hac in re quoad possunt imitantibus, simulacrum secundum imaginem Conditoris: quod simulacrum efformant, cum Deum puro corde contemplantur, Deique imitatores fiunt. In summa Christiani omnes altaria et simulacra exstruere conantur, cujusmodi a nobis B explicata sunt, non inanima et sensu privata, non gulosorum dæmonum rebus inanimis deditorum receptacula, sed idonea ad recipiendum Dei spiritum qui in dictis virtutum simulacris et anima ad imaginem Creatoris conformata tanquam in propriis inhabitat: sic et Christi spiritus insidet suis, ut ita loquar, conformibus. Atque hæc docere volens Dei Verbum, Deum nobis exhibet hæc justis pollicentem: *Inhabitabo in illis et ambulabo inter illos, et ero Deus illorum iique erunt populus meus* [20]; et Salvatorem: *Si quis audierit verba mea et fecerit ea, ego et Pater meus veniemus ad illum, et mansionem apud eum faciemus* [21]. Conferat igitur, quisquis voluerit, altaria, de quibus sermonem feci, cum altaribus de quibus Celsus; et simulacra in eorum qui summum C Deum pie colunt animis collocata, cum Phidiæ, Polycleti similiumque simulacris; tum perspicue videbit hæc quidem inanima esse et injuriis temporum obnoxia, illa vero in immortali anima permanere, quandiu ea in se permanere vult anima ratione prædita.

19. Nunc si templa templis comparari oportet, ut probemus Celsi fautoribus minime nos abhorrere ab erigendis templis, quæ altaribus et simulacris a nobis expositis conveniant, sed nolle tantum inanima et mortua ædificare templa illi, qui omnis vitæ auctor est; audiat qui vult quomodo doceamur corpora nostra Dei esse templum [22], et si quis libidine aut peccato Dei templum violaverit, eum disperditum iri, ut vere impium in verum templum. Omnium D autem templorum hoc sensu acceptorum optimum et præstantissimum fuit purum et sanctum Salvatoris nostri Jesu Christi corpus; qui, cum nosset impios templo Dei, qui in ipso erat, insidias parare posse, non ita tamen ut voluntas insidiantium futura esset fortior divinitate **757** quæ templum illud construxerat, dixit illis: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de*

[20] II Cor. VI, 16, et Levit. XXVI, 12. [21] Joan. XIV, 23. [22] I Cor. III, 16, 17; VI, 10.

(67) Recte hoc loco mss. habent τούτων, quod male libb. editi rejiciunt post alterum ἔλαττον quod paulo infra habetur.

(68) *Ἱδρύσθαι*. Mallet Guietus ἱδρύεσθαι.

(69) Codd. Reg. et Basil., μοι λαός.

(70) Iidem codd., ἐν αὐτῷ, nempe τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Libb. editi, ἐν αὐτῇ.

(71) *Χριστοῦ*. In antea editis omittitur, sed suppletur e mss.

(72) Forte legendum, ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν εἰς τόν, etc.

templo corporis sui [23]. Sed et Scriptura sacra, ubi resurrectionis mysterium docet eos qui divinis sermonibus præbere aures possunt divinas, ait destructum templum reædificatum iri lapidibus vivis iisque pretiosissimis. Quo indicat unumquemque eorum, qui verbo Dei eruditi in eadem pietatis officia conspirant, pretiosum esse totius templi Dei lapidem. Quamobrem Petrus: *Vos autem*, inquit, *ædificamini lapides vivi, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum* [24]; et Paulus: *Ædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu Domino nostro* [25]. Arcanum etiam hujusmodi sensum habent Isaiæ verba quasi ad Jerusalem directa. Hæc illa sunt: *Ecce præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum, et ponam jaspidem propugnacula tua et portas tuas lapides crystallinos, et circuitum tuum lapides desiderabiles, et omnes filios tuos doctos a Deo, et in multa pace pueros tuos, et in justitia ædificaberis* [26].

σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περίβολόν σου διδακτοὺς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα

20. Igitur inter justos alii sunt carbunculus, alii sapphirus, alii jaspis, alii crystallus, sicque omne electorum et pretiosorum lapidum genus justi sunt. Quomodo autem intelligendi sint lapides, quænam eorum natura sit, ad quas animas referri possit pretiosi lapidis nomen, non præsentis temporis est explicare. Tantum oportuit paucis admonere quo intellectu apud nos templa dicantur, et quid unum illud templum Dei ex pretiosis lapidibus constructum significet. Quemadmodum enim si singuli in suis quisque urbibus propter vulgo recepta templa alios præ se contemnerent, qui se pulchriora habere gloriarentur, ii suorum elegantiam describerent ut ea quæ alii habent, inferiora esse arguerent; sic nos, iis qui nos criminantur quod Deum in templis sensus expertibus adorari non oportere sentiamus, ea quæ apud nos templa sunt opponimus, et ostendimus iis qui non sunt et ipsi sensus expertes suisque diis hac in re similes, nullam esse simulacra nostra inter et gentium simulacra comparationem; nec altaria et odoramenta nostra, ut sic loquar, cum iis quæ apud illas sunt, altaribus, adipe et sanguine; neque exposita a nobis templa conferri posse cum deorum sensu privatorum templis, quæ homines sensu vacui admirantur; quippe quibus ne in mentem quidem venit divinum esse sensum quo quis Deum sentit, nec non simulacra, templa et altaria **758** quæ Deo conveniunt. Non igitur ab altaribus, simulacris et templis erigendis propterea abhorremus, quod hæc sit occultæ atque arcanæ societatis tessera, de qua inter nos conveniat; sed

A *ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Τοῦτο δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.* Καὶ ἄλλως δὲ οἱ θεῖοι λόγοι τὰ περὶ ἀναστάσεως μυστικῶς διδάσκοντες τοὺς δυναμένους ἀκούειν θειοτέρᾳ ἀκοῇ λόγων Θεοῦ, ἀνοικοδομηθήσεσθαι λίθοις φασὶ (73), ζῶσι καὶ τιμιωτάτοις· αἰνιττόμενοι, ὅτι ἕκαστος τῶν συμπνεόντων διὰ τοῦ αὐτοῦ λόγου εἰς τὴν κατ' αὐτὸν εὐσέβειαν λίθος ἐστὶ τίμιος τοῦ παντὸς ναοῦ τοῦ Θεοῦ. Καθὸ ὑπὸ μὲν τοῦ Πέτρου λέγεται· *Ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖσθε λίθοι ζῶντες, καὶ οἶκος πνευματικὸς, εἰς ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ὑπὸ δὲ τοῦ Παύλου τὸ, *Οἰκοδομηθέντες* (74) *ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου* B *ἡμῶν.* Τοιοῦτον δέ τινα μυστικὸν ἔχει νοῦν καὶ ἡ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέξις, οὕτως ἔχουσα, καὶ λεγομένη ὡς πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ· *Ἰδοὺ, ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον, καὶ θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν, καὶ τὰς πύλας λίθους ἐκλεκτοὺς, καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου σου, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ.*

Εἰσὶν οὖν τινες τῶν δικαίων ἄνθραξ λίθος, καὶ ἄλλοι σάπφειρος, καὶ ἄλλοι ἴασπις, καὶ ἄλλοι κρύσταλλος· καὶ οὕτω πᾶν γένος ἐκλεκτῶν καὶ τιμίων λίθων εἰσὶν οἱ δίκαιοι. Τὸν δὲ περὶ λίθων νοῦν, καὶ τῆς φύσεως αὐτῶν λόγον, καὶ εἰς ποδαπὰς ψυχὰς ἀναφέρεσθαι δύναται ἐκ τοῦ τιμίου λίθου τὸ ὄνομα, οὐ κατὰ τὸν C παρόντα καιρόν ἐστι διηγήσασθαι· μόνον δ' ἐχρῆν ὑπομνησθῆναι ἐπ' ὀλίγον τοῦ βουλήματος τῶν καθ' ἡμᾶς ναῶν, καὶ ἑνὸς τοῦ ἐκ λίθων τιμίων νεὼ τοῦ Θεοῦ. Ὥσπερ γὰρ, εἰ ἐπὶ τοῖς νομιζομένοις ναοῖς ἕκαστοι κατὰ τὰς σφῶν πόλεις ἐσεμνύνοντο πρὸς τοὺς ἑτέρους, ἔλεγον ἂν οἱ ἐπὶ τοῖς τιμιωτέροις ναοῖς μέγα φρονοῦντες τὰ ἐξαίρετα τῶν ἰδίων εἰς ἔλεγχον τῶν ὑποδεεστέρων· οὕτω πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἡμῖν, ἐπεὶ μὴ νομίζομεν δεῖν σέβειν τὸ Θεῖον παρ' ἀναισθήτοις ναοῖς, ἀντιπαραλαμβάνομεν τοὺς καθ' ἡμᾶς ναοὺς, καὶ δείκνυμεν τοῖς γε μὴ ἀναισθήτοις, μηδὲ παραπλησίοις τοῖς ἀναισθήτοις θεοῖς αὐτῶν, ὅτι οὐδεμία σύγκρισίς ἐστι οὔτε τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαλμάτων πρὸς τὰ ἀγάλματα τῶν ἐθνῶν, οὔτε τῶν παρ' ἡμῖν βωμῶν, D καὶ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, θυμιαμάτων (75) πρὸς τοὺς ἐκείνων βωμοὺς καὶ τὰς παρ' αὐτοῖς κνίσσας καὶ αἵματα· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀποδεχομένων (76) ναῶν πρὸς τοὺς ναοὺς τῶν ἀναισθήτων, ὑπὸ ἀναισθήτων ἀνθρώπων θαυμαζομένων, καὶ μηδὲ φαντασιωθέντων τὴν θείαν αἴσθησιν, ᾗ αἰσθάνεταί τις Θεοῦ, καὶ τῶν τούτου ἀγαλμάτων καὶ ναῶν καὶ βωμῶν, πρεπόντων Θεῷ. Οὐχ εἰς τὸ πιστὸν οὖν ἀφανοῦς καὶ ἀποῤῥήτου κοινωνίας, καὶ τὸ τοιοῦτο σύνθημα, φεύγομεν βωμοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ νεὼς ἱδρύεσθαι· ἀλλ' ὅτι, εὑρόντες διὰ τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν τὸν τρόπον τῆς εἰς τὸ Θεῖον

[23] Joan. II, 19, 21. [24] I Petr. II, 5. [25] Ephes. II, 20. [26] Isa. LIV, 11, 12, 13, 14.

(73) *Φασί* recte omnino restituit codex Jolianus.
(74) Hœschelius in textu et mss., οἰκοδομηθέντες. Spencerus, ἐποικοδομηθέντες.
(75) Mss., καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, θυμιαμάτων.
(76) *Ἀποδεχομένων*. Legit Boherellus ἀποδεδεγμένων.

εὐσεβείας φεύγομεν τὰ φαντασίᾳ εὐσεβείας ἀσεβεῖς ποιοῦντα τοὺς ἐσφαλμένους ἀπὸ τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εὐσεβείας· ὅς ἐστι μόνος ὁδὸς εὐσεβείας, ἀληθῶς λέγων τὸ, *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή.*

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ ἑξῆς Κέλσῳ λεγόμενα περὶ Θεοῦ, καὶ ὡς προτρέπει ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν ὡς μὲν πρὸς ἀλήθειαν εἰδωλοθύτων χρῆσιν, ἢ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, δαιμονιοθύτων, ὡς δ' αὐτὸς προσαγορεύσαι ἂν, ἅτε μὴ εἰδὼς, τί τὸ ἀληθῶς ἱερὸν καὶ ποδαπαὶ αἱ παρὰ τούτῳ (77) θυσίαι, ἱεροθύτων· ἃ δὲ λέγει, τοιαῦτά ἐστιν· *Ὁ γε μὴν Θεὸς ἅπασι κοινὸς, ἀγαθός τε καὶ ἀπροσδεὴς, καὶ ἔξω φθόνου· τί οὖν κωλύει τοὺς μάλιστα καθωσιωμένους αὐτῷ καὶ τῶν δημοτελῶν ἑορτῶν μεταλαμβάνειν;* Οὐκ οἶδα δὲ τί φαντασθεὶς οἴεται ἀκολουθεῖν τῷ τὸν Θεὸν εἶναι ἀγαθὸν, καὶ ἀπροσδεῆ, καὶ ἔξω φθόνου, τὸ τοὺς καθωσιωμένους αὐτῷ μεταλαμβάνειν τῶν δημοτελῶν ἑορτῶν. Καί φημι, ὅτι ἠκολούθει μὲν τῷ τὸν Θεὸν εἶναι ἀγαθὸν, καὶ ἀπροσδεῆ, καὶ ἔξω φθόνου, τὸ αὐτῶν (78) τῶν δημοτελῶν μεταλαμβάνειν ἑορτῶν· εἰ ἀπεδείκνυτο, ὅτι αἱ δημοτελεῖς ἑορταὶ οὐδὲν μὲν ἔχουσιν ἐσφαλμένον, ἀπὸ δὲ τῆς περὶ Θεοῦ θεωρίας ἐνομοθετήθησαν, ὡς ἀκόλουθοι τῇ εἰς αὐτὸν θεραπείᾳ καὶ εὐσεβείᾳ. Εἰ μέντοι αἱ δημοτελεῖς μέχρι ὀνόματος ἑορταὶ μηδένα λόγον ἔχουσιν ἀποδεικτικὸν, ὡς ἁρμόζουσαι τῇ εἰς τὸ θεῖον θεραπείᾳ, ἀλλ' ἐλέγχοιντο οὖσαι ἀναπλάσματα τῶν ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα νομοθετησάντων, ἢ καὶ φυσιολογίας περὶ ὕδατος ἢ γῆς ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δοκούντων (79) περιέχειν· δῆλον, ὅτι οἱ τὸ θεῖον ἐξετασμένως σέβειν θέλοντες εὔλογόν τι πράττοιεν μὴ μεταλαμβάνοντες (80) τῶν δημοτελῶν ἑορτῶν. *Ἑορτὴ γὰρ,* ὥς φησί τις καὶ τῶν Ἑλληνικῶν σοφῶν, καλῶς λέγων, *οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν*· καὶ ἑορτάζει γε κατὰ ἀλήθειαν ὁ τὰ δέοντα πράττων, ἀεὶ εὐχόμενος, διὰ παντὸς θύων τὰς ἀναιμάκτους ἐν ταῖς πρὸς τὸ θεῖον εὐχαῖς θυσίας. Διὸ καὶ μεγαλοφυέστατά μοι δοκεῖ παρὰ τῷ Παύλῳ εἰρῆσθαι τὸ, *Ἡμέρας παρατηρεῖσθε,* (81) *καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς, καὶ ἐνιαυτούς· φοβοῦμαι ὑμᾶς, μή πως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.*

Ἐὰν δέ τις πρὸς ταῦτα ἀνθυποφέρῃ τὰ περὶ τῶν παρ' ἡμῖν κυριακῶν, ἢ παρασκευῶν, ἢ τοῦ Πάσχα, ἢ τῆς Πεντηκοστῆς δι' ἡμερῶν γινόμενα· λεκτέον καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν τέλειος, ἀεὶ ἐν τοῖς λόγοις ὢν, καὶ τοῖς ἔργοις, καὶ τοῖς διανοήμασι τοῦ τῇ φύσει Κυρίου Λόγου Θεοῦ, ἀεί ἐστιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις καὶ ἀεὶ ἄγει Κυριακὰς ἡμέρας. Ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρασκευάζων ἑαυτὸν πρὸς τὸ ἀληθινῶς ζῆν, καὶ ἀπεχόμενος τῶν τοῦ βίου ἡδέων καὶ τοὺς πολλοὺς ἀπα-

A quia, postquam per Jesu doctrinam invenimus colendi Dei rationem, fugimus quidquid vana pietatis specie impios facit eos qui a cultu per Jesum Christum constituto recedunt. Est enim ille solus veritatis via, ut qui vere dixit : *Ego sum via, veritas et vita* [27].

21. Jam videamus quæ Celsus postea de Deo dicat, et quomodo nos hortetur ad utendum iis, quæ re quidem vera idolis, aut, ut ita loquar, dæmoniis oblata sunt, sed quæ ipse, ignarus quid sit Divinitas et quæ sint victimæ illi acceptæ, sacras victimas vocaverit. Ejus verba sic habent : *Deus omnium communis est, bonus, nullius rei indigens, nulla invidia. Quid igitur vetat quin illi, qui ei maxime consecrantur, festis publicis intersint?* Nescio quomodo B in animum induxerit, ex eo quod bonus, nullius rei indigens, nulla invidia sit Deus, consequens esse, ut qui maxime illi devoti sunt, festis publicis intersint. Fateor equidem : ex eo quod Deus bonus, nullius rei indigus, nulliusque invidiæ sit capax, consequens esset festis publicis interesse oportere, si probaretur nihil illa habere erroneum, et a Deum cognoscentibus constituta fuisse, tanquam cultus in illum et pietatis sequelam. Sin vero festa illa publica, quæ nonnisi nomine festa sunt, nulla ratione probari possunt divino cultui esse consentanea, sed arguantur figmenta esse hominum qui illa datis quibuslibet occasionibus propter quasdam humanas historias instituerunt, vel quasdam aquæ C aut terræ aut fructuum ex illa nascentium proprietates videantur exprimere, perspicuum est eos, qui accurate colere volunt Divinitatem, consentaneum quid rationi facturos, si festis publicis non interfuerint. *Festum* enim, ut pulchre quidam vel e Græcis sapientibus dixit, *nihil est aliud quam officium facere* [28]; et sane festa vere ille celebrat, qui suis officiis fungitur, qui orat perpetuo, qui Deum suis invocando precibus incruentas nulla intermissione hostias offert. Quamobrem mihi videtur a Paulo magnificentissime dictum esse : *Dies observatis et menses et tempora et annos; timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* [29].

22. Hic si quis objiciet ea quæ Dominicis, Parasceves, D Paschatis, Pentecostes diebus apud nos fieri solent, respondendum est perfectum Christianum, qui verbis, operibus et cogitationibus **759** cum Verbo Dei suo natura Domino versatur, semper esse in ejus diebus, semper agere dies Dominicas. Sed et qui semper se veram ad vitam præparat, qui abstinet ab hujus vitæ voluptatibus quibus multi falluntur, qui non carnis prudentiam alit, sed cor-

[27] Joan. XIV, 6. [28] Thucyd. l. I. [29] Galat. IV, 10, 11.

(77) *Παρὰ τούτῳ.* Guieto videtur scribendum παρὰ τοῦτο, id est αἱ παρὰ τὸ ἱερὸν θυσίαι. Id est, αἱ ἱεραὶ θυσίαι.

(78) *Τὸ αὐτῶν.* Mallet Boherellus, τὸ αὐτούς. Paulo post mss., ἀπὸ δὲ τῆς περὶ Θεοῦ θεωρίας. In antea editis omittitur περί.

(79) *Δοκούντων.* Guieto mihique videtur scribendum δοκοῖντο.

(80) *Μὴ μεταλαμβάνοντες.* Recte omnino sic habet codex Jolianus; nisi enim negans particula μή, quæ ab editis abest, hoc loco admittatur, præcedens εὔλογον, mutandum erit in ἄλογον.

(81) Omnes codd. mss., παρατηρεῖσθε. Libb. editi, παρατηρῆσθε.

pus suum castigat et in servitutem redigit [30], ab illo semper Parasceve celebratur. Is etiam, qui cogitat Christum, quod Pascha nostrum est [31], immolatum esse et manducanda Verbi carne festum diem agi oportere, semper Pascha, quod transitum significat, celebrat; cogitatione, omni verbo, omnique opere ex hujus vitæ rebus ad Deum transiens et ad ejus civitatem properans. Præterea qui vere potest dicere : *Simul resurreximus cum Christo* [32]; et : *Conresuscitavit et consedere fecit in cœlestibus in Christo* [33]; is semper est in diebus Pentecostes : præsertim cum ascendens in cœnaculum, ut apostoli Jesu [34], precibus et orationi vacat, ut dignus vehementi illo spiritu e cœlo adveniente fiat [35], qui spiritus vi sua delet in hominibus malitiam et quidquid ex illa nascitur; ut etiam dignus fiat, cui Deus igneæ linguæ partem aliquam largiatur.

23. Verum cum vulgus eorum qui credere videntur, non sit ejusmodi, sed aut nolit aut non possit omnes hujusmodi dies festos agere, indiget sensibilibus rebus quæ mysteriorum illorum memoriam renovent, ut ne prorsus effluant. Hæc opinor in animo habuisse Paulum, cum festum certis diebus præ cæteris recurrens appellavit *partem festi* [36]; quibus verbis subindicat vitam divino verbo semper consentaneam non in parte festi, sed in integro esse et nunquam deficiente festo. Rursus igitur ex iis quæ de nostris festis dicta sunt, considera, an nostra, si cum publicis ethnicorumque festis conferantur, non multo sanctiora sint illis publicis, in quibus prudentia carnis festum agens ad ebrietatem lasciviamque magno fertur impetu. Longum esset nunc exponere, cur Dei lex doceat in festis diebus *panem afflictionis* [37] edere et *azymos panes cum lactucis agrestibus* [38], et qua de causa dicat : *Humiliate animas vestras* [39], et si quid his est simile. Neque enim fieri potest ut homo ex duplici parte constans et in quo *caro concupiscit adversus spiritum et spiritus adversus carnem* [40], totus festum agat. Nam si spiritu festum agit, affliget corpus quod prudentia carnis impedit quominus cum spiritu festum agat; aut si festum agat secundum carnem, festum agere secundum spiritum non potest. Sed hæc de festis dixisse satis in præsentia sit.

760 24. Jam videamus quibus verbis nos hortetur Celsus ad utendum idolothytis, et ut sacrificiis publicis intersimus quæ publicis in festis fieri solemne est. Sic ille : *Si nihil idola sunt, quid*

A τώντων, καὶ μὴ τρέφων τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἀλλ' ὑπωπιάζων αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶν, ἀεὶ ἄγει τὰς παρασκευάς. Ἔτι δὲ ὁ νοήσας, ὅτι τὸ Πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν (82) ἐτύθη Χριστὸς, καὶ χρὴ ἑορτάζειν ἐσθίοντα τῆς σαρκὸς τοῦ Λόγου· οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ ποιεῖ τὸ Πάσχα, ὅπερ ἑρμηνεύεται διαβατήρια, διαβαίνων ἀεὶ τῷ λογισμῷ καὶ παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ πράξει ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πραγμάτων ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτοῦ σπεύδων. Πρὸς τούτοις δὲ ὁ δυνάμενος μετὰ ἀληθείας λέγειν, *Συνανέστημεν τῷ Χριστῷ*, ἀλλὰ καὶ τό· *Συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ*, ἀεί ἐστιν ἐν ταῖς τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέραις· καὶ μάλιστα ὅτε καὶ εἰς τὸ ὑπερῷον, ὡς οἱ ἀπόστολοι τοῦ Ἰησοῦ, ἀναβὰς, σχολάζει τῇ δεήσει καὶ τῇ προσευχῇ ὡς ἄξιος γενέ-
B σθαι τῆς φερομένης πνοῆς βιαίας ἐξ οὐρανοῦ, βιαζομένης ἐξαφανίσαι τὴν ἐν ἀνθρώποις κακίαν καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς· ἄξιος δὲ καί τινος μερισμοῦ γλώσσης ἀπὸ Θεοῦ πυρίνης.

Ὁ δὲ πολὺς τῶν πιστεύειν δοκούντων, καὶ μὴ τηλικοῦτος, δεῖται, ὑπομνήσεως χάριν, μὴ βουλόμενος ἢ μὴ δυνάμενος πάσας τοιαύτας ἄγειν ἡμέρας, αἰσθητῶν παραδειγμάτων, ἵνα μὴ τέλεον παραῤῥυῇ. Τοιαῦτα δ' οἶμαι τὸν Παῦλον νενοηκότα, *μέρος* μὲν *ἑορτῆς* ὠνομακέναι τὴν ἐν ἡμέραις τεταγμέναις παρ' ἑτέρας (83) ἑορτήν· ᾐνίχθαι δὲ ἐκ τοῦ οὕτως λελεγμένου, ὅτι οὐκ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἀλλ' ἐν ὁλοκλήρῳ καὶ ἀδιαλείπτῳ ἐστὶν ἑορτῇ ὁ ἀεὶ βίος κατὰ τὸν θεῖον λόγον. Ὅρα οὖν πάλιν καὶ τῶν εἰρημένων (84) περὶ ἑορτῶν τῶν παρ' ἡμῖν, συνεξεταζομένων ταῖς δημο-
C τελέσι τοῦ Κέλσου καὶ τῶν ἐθνῶν ἑορταῖς, εἰ μὴ μακρῷ σεμνότεραί εἰσιν αὗται αἱ ἑορταὶ τῶν δημοτελῶν, ἐν αἷς τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἑορτάζον ἐξυβρίζει, ἐπὶ μέθας καὶ ἀκολασίας ἐκτρεπόμενον. Πολὺ δ' ἂν εἴη νῦν λέγειν, διά τί αἱ κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον ἑορταὶ *ἄρτον κακώσεως* διδάσκουσιν ἐσθίειν, ἢ *ἄζυμα μετὰ πικρίδων* (85)· ἢ ὅτι φασί· *Ταπεινώσατε τὰς ψυχὰς ὑμῶν*, ἤ τι τούτοις παραπλήσιον. Οὐδὲ γὰρ δυνατόν ἐστι τὸν σύνθετον ἄνθρωπον, ἐπεὶ ἡ σὰρξ (86) *ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος*, τὸ δὲ *πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς*, ἐξ ὅλων ἑορτάζειν· ἢ γὰρ ἑορτάζων τις τῷ πνεύματι κακοῖ τὸ σῶμα, μὴ πεφυκὸς, διὰ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἑορτάζειν μετὰ τοῦ πνεύματος· ἢ ἑορτάζων κατὰ σάρκα οὐ χωρεῖ καὶ
D τὴν κατὰ πνεῦμα ἑορτήν. Ἀλλὰ γὰρ ἀρκεῖ ταῦτα εἰς τὸν περὶ ἑορτῶν λόγον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἴδωμεν δὲ οἷς χρῆται ὁ Κέλσος λόγοις, προτρέπων ἡμᾶς ἐπὶ τὴν χρῆσιν τῶν εἰδωλοθύτων καὶ τὰς δημοτελεῖς ἐν δημοτελέσιν ἑορταῖς θυσίας. Ἃ δὲ λέγει, τοιαῦτά ἐστιν· *Εἰ μὲν οὐδὲν ταῦτά ἐστι τὰ*

[30] I Cor. IX, 27. [31] I Cor. V, 7. [32] Coloss. III, 1. [33] Ephes. II, 6. [34] Act. I, 13, 14. [35] Act. II, 2, 3. [36] Coloss. II, 16. [37] Deut. XVI, 3. [38] Exod. XII, 8. [39] Levit. XVI, 29. [40] Galat. V, 17.

(82) *Ὑπὲρ ἡμῶν*. Hæc desunt in codice Anglicano secundo. Libb. editi in margine habent, ὑπὲρ ἡμᾶς.

(83) Hœschelius in textu, *παρ' ἑτέραν*.

(84) *Καὶ τῶν εἰρημένων*. Boherellus legit ἐκ τῶν εἰρημένων. Guietus vero sic totum locum corrigit : καὶ τὰ εἰρημένα περὶ ἑορτῶν τῶν παρ' ἡμῖν συνεξεταζόμενα ταῖς δημοτελέσι τοῦ Κέλσου καὶ τῶν ἐθνῶν ἑορταῖς, εἰ μὴ μακρῷ σεμνότερά ἐστιν, ἢ αἱ ἑορταὶ τῶν δημοτελῶν, ἐν αἷς, etc.

(85) Vulgata, ἐπὶ πικρίδων.

(86) Hœschel et Spencer. in margine, ὅσον ἔτι ἡ σάρξ. Cod. Reg. et Basil., ὅσον ὅτι ἡ σάρξ.

εἴδωλα, τί δεινὸν κοινωνῆσαι τῆς πανθοινίας; εἰ δ' εἰσί τινες δαίμονες, δηλονότι καὶ οὗτοι τοῦ Θεοῦ εἰσιν, οἷς καὶ πιστευτέον, καὶ καλλιερητέον κατὰ νόμους, καὶ προσευκτέον, ἵν' εὐμενεῖς ὦσι. Χρήσιμον δ' εἰς ταῦτα ὅλον τὸν περὶ εἰδωλοθύτων λόγον, εἰρημένον παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, λαβεῖν εἰς χεῖρας καὶ σαφηνίσαι· ἐν ᾧ καὶ πρὸς τὸ μηδὲν εἶναι εἴδωλον ἐν κόσμῳ ἀπαντῶν τὴν ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι τοῖς εἰδωλοθύτοις βλάβην κατεσκεύασεν· ἀποδεικνὺς τοῖς ἀκούειν τῶν ἐκεῖ δυναμένοις, ὅτι πάντως καὶ φονέως χεῖρόν τι πράττει ὁ τῶν εἰδωλοθύτων μεταλαμβάνων, ἀπολλὺς τοὺς αὐτοῦ ἀδελφοὺς, δι' οὓς Χριστὸς ἀπέθανε. Καὶ μετὰ τοῦτο, τιθεὶς δαιμονίοις θύεσθαι τὰ θυόμενα, παρίστησι, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίγνεσθαι τοὺς μεταλαμβάνοντας δαιμονίων τραπέζης· παρίστησί τε, ὅτι ἀδύνατόν ἐστι τὸν αὐτὸν τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμόνων. Ἀλλ' ἐπεὶ ὅλης συντάξεως χρῄζει, διὰ πλειόνων ἀποδεικνυμένης, ἡ περὶ τούτων εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν διήγησις, ἀρκεσθησόμεθα (87) καὶ τοῖς ἐπ' ὀλίγον ἀποδεδομένοις· ἐν οἷς τῷ ἐξετάζοντι αὐτὰ φανεῖται, ὅτι, κἂν μηδὲν ᾖ τὰ εἴδωλα, οὐδὲν ἧττον καὶ οὕτω δεινόν ἐστι τὸ κοινωνῆσαι τῆς τῶν εἰδώλων πανθοινίας. Εἴρηται μὲν οὖν ἡμῖν μετρίως καὶ εἰς τὸ, κἂν ὦσί τινες δαίμονες, οἷς τὰ θυόμενα θύεται, μηδὲν ἡμᾶς αὐτῶν μεταλαμβάνειν, τοὺς ἐπισταμένους διαφορὰν τραπέζης Κυρίου καὶ τραπέζης δαιμονίων· καὶ διὰ τὸ ἐπίστασθαι, πάντα μὲν πράττοντας, ἵνα τραπέζης Κυρίου ἀεὶ μετέχωμεν, παντὶ δὲ τρόπῳ φυλαττομένους, ἵνα μηδέποτε κοινωνοὶ τραπέζης γενώμεθα τῶν δαιμονίων.

Ἐπεὶ δέ φησιν ἐν τούτοις ὁ Κέλσος, ὅτι, *Καὶ οἱ δαίμονές εἰσι τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο πιστευτέον ἐστὶν αὐτοῖς, καὶ καλλιερητέον κατὰ νόμους, καὶ προσευκτέον, ἵν' εὐμενεῖς ὦσι·* διδακτέον καὶ περὶ τούτου τοὺς βουλομένους, ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος οὐδὲν τῶν φαύλων ἀναγορεύειν βούλεται κτῆμα Θεοῦ τυγχάνειν, ἀνάξιον αὐτὸ κρίνων (88) τηλικούτου Κυρίου. Διόπερ οὐ πάντες μὲν ἄνθρωποι χρηματίζουσιν ἄνθρωποι Θεοῦ, μόνοι δὲ οἱ ἄξιοι τοῦ Θεοῦ· ὁποῖος ἦν Μωϋσῆς, καὶ Ἠλίας, καὶ εἴ τις ἄλλος ἀναγέγραπται ἄνθρωπος Θεοῦ, ἢ παραπλήσιός ἐστι τοῖς ἀναγεγραμμένοις. Οὕτω δὲ καὶ οὐ πάντες ἄγγελοι ἄγγελοι λέγονται εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνοι οἱ μακάριοι· οἱ δὲ ἐκτραπέντες ἐπὶ τὴν κακίαν, ἄγγελοι τοῦ διαβόλου ὀνομάζονται· ὥσπερ οἱ φαῦλοι ἄνθρωποι, ἄνθρωποι ἁμαρτίας, ἢ υἱοὶ λοιμοῦ (89), ἢ υἱοὶ ἀδικίας. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἄνθρωποι οἱ μέν εἰσι σπουδαῖοι, οἱ δὲ φαῦλοι· διὸ καὶ οἱ μὲν τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ τοῦ διαβόλου εἶναι λέγονται· ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι οἱ μὲν τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ τοῦ πονηροῦ· δαίμονες δὲ οὐκέτι διχῶς, πάντες γὰρ ἀποδείκνυνται εἶναι φαῦλοι· διὰ τοῦτο φήσομεν ψευδῆ εἶναι τὸν Κέλσου λόγον εἰπόντος τό·

A *incommodi est publicis adesse conviviis? Sin dæmones quidam sunt, dubio procul et hi Dei sunt, quibus et credendum est, et litandum juxta leges, et preces offerendæ ut propitii sint.* In hæc operæ pretium fuerit totum illum locum primæ ad Corinthios Epistolæ legere et explicare, ubi Paulus de idolothytis sermonem facit [41]. Illic occupans istud, nihil esse in mundo idolum, probat quam noxium sit idolothytis uti, ostenditque iis qui ipsius hac de re verba capere possunt, pejus quid homicidio facere eum, qui idolothytorum fit particeps, cum suos fratres interficiat, propter quos Christus mortuus est. Deinde ponens hostias mactari dæmoniis, planum facit socios fieri dæmoniorum, qui mensam dæmoniorum participant, et fieri non posse

B ut idem sit et mensæ Domini et mensæ dæmoniorum particeps. Quoniam vero hujus de hac re ad Corinthios Epistolæ explicatio tractatu integro opus haberet qui hanc materiam pluribus enodaret, satis erunt nobis pauca illa quæ respondimus, quæque si quis perpenderit, intelliget, etiamsi nihil idola sint, nihilominus perniciosum esse publicis idolorum epulis vesci. Satis etiam a nobis probatum est, quamvis dæmones quidam sint quibus hostiæ mactantur, nos tamen participes illarum fieri non debere; quippe qui quid mensam Domini inter et mensam dæmoniorum discriminis intersit cognoscimus, et propterea omnia facimus, ut semper simus mensæ Domini participes, omnique modo cavemus ne mensam dæmo-

C niorum participemus.

25. Quoniam vero ibidem ait Celsus, *dæmones Dei esse, atque adeo illis credendum, litandum ex præscripto legum, precesque offerendas esse ut propitii sint;* docendum est eos qui audire volent, res malas in Scriptura sacra nunquam dici ad Deum pertinere, utpote quas tanto Domino indignas judicat. Qua de causa nec homines omnes Dei homines vocantur, sed soli illi qui Deo digni sunt, quales erant Moyses [42] et Elias [43], et si quis alius homo Dei appellatus est, aut similis fuit iis qui sic appellati sunt. Neque etiam omnes angeli dicuntur angeli Dei esse [44], sed soli beati angeli; qui autem ad vitia defecerunt, ii angeli diaboli vocantur [45]:

D quemadmodum homines mali, homines peccati, filii perditionis, iniquitatis filii nominantur. **761** Quoniam igitur ex hominibus alii boni sunt, alii mali, inde fit ut alii Dei, alii esse diaboli dicantur. Sed et ex angelis, alii Dei esse, alii dicuntur esse mali; at dæmonum nullum est discrimen, omnes dicuntur esse mali. Falsum igitur affirmamus esse istud quod ait Celsus: *Si dæmones quidam sunt, clarum est eos ad Deum pertinere;* aut probet, qui

[41] I Cor. VIII, 4, 11. [42] Deut. XXXIII, 1. [43] IV Reg. I, 10. [44] Luc. XII, 8. [45] Matth. XXV, 41.

(87) Hœschelius in textu, ἀρκεσθησώμεθα, et paulo post idem cum omnibus mss. habet, ἀποδεδομένοις, Spencerus, ἀποδιδομένοις.

(88) Recte mss., κρίνων. Libb. editi, κρίνον, male.

(89) Ἢ υἱοὶ λοιμοῦ. Optime sic habet codex Jolianus, male autem libb. editi, υἱοὶ λοιμοί.

voluerit, discrimen quod angelos inter et homines esse statuimus, nulla solida ratione niti; vel pari ratione idem discrimen inter dæmones posse constitui. Quod si fieri non potest, dæmones ad Deum non pertinere manifestum est. Nec enim princeps eorum Deus est, sed Beelzebul, ut divinæ Scripturæ docent [46].

A *Εἰ δ' εἰσί τινες δαίμονες, δῆλον, ὅτι καὶ οὗτοι τοῦ Θεοῦ*· ἢ δεικνύτω ὁ βουλόμενος, μὴ λόγον ὑγιῆ εἶναι τὴν περὶ ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων διαίρεσιν· ἢ λόγον ἔχοντα παραπλήσιον δύνασθαι ἀποδείκνυσθαι καὶ ἐπὶ δαιμόνων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον· δῆλον, ὅτι οὔτε τοῦ Θεοῦ εἰσιν οἱ δαίμονες. Οὐ γὰρ ἄρχων αὐτῶν ὁ Θεὸς, ἀλλ', ὥς φασιν οἱ θεῖοι Λόγοι, ὁ Βεελζεβούλ.

26. Neque etiam est fides habenda dæmonibus, quamvis ad id Celsus nos hortetur: imo moriendum potius quam dæmonibus morem gerere, nec quidquam est quod potius perferre non debeat is qui Deo credit. Sic neque litandum est dæmonibus. Non enim eis potest litari, qui mali sunt et hominibus noxii. Præterea ecquæ sunt leges secundum quas Celsus vellet ut dæmonibus litaremus? Si enim leges intelligit in civitatibus constitutas, ostendat illas divinis legibus consonare. Sin id non potest, cum plerumque sibi invicem non consentiant multarum civitatum leges, evidens fit aut leges proprie non esse, aut esse improborum leges quibus non parendum est; nam *oportet magis obedire Deo quam hominibus* [47]. Procul etiam sit a nobis istud Celsi consilium dicentis orandos esse dæmones. Huic ne minimum quidem aures præbendæ sunt. Soli summo Deo preces ferre oportet et Unigenito et Primogenito omnis creaturæ, Verbo Dei, et ab hoc postulandum, ut, postquam ad eum preces nostræ pervenerunt, illas ipse tanquam summus sacerdos perferat ad Deum suum et Deum nostrum, ad Patrem suum et Patrem eorum qui vitam ex Dei verbo componunt. Quemadmodum autem illos homines, qui nos vellent vivendo suam nequitiam imitari, nec ulli eorum faverent qui aliam ac ipsi sectarentur viam, nollemus habere benevolos, quia hæc eorum benevolentia nos inimicos Deo faceret, qui, ut videtur, non esset benevolus hujusmodi homines benevolos habere volentibus; sic qui cognoscunt quæ dæmonum natura, quæ voluntas, quæ malitia sit, illi nunquam dæmonum benevolentiam sibi comparare voluerint.

Οὔτε πιστευτέον δαίμοσι, κἂν Κέλσος ἐπὶ τούτους (90) ἡμᾶς παρακαλῇ· ἀλλ' ἀποθανητέον, πρὶν πεισθῆναι δαίμοσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὁτιοῦν ὑπομενετέον πειθόμενον Θεῷ (91). Οὕτω δὲ οὐδὲ καλλιερητέον δαίμοσι· καὶ γὰρ ἀδύνατόν ἐστι τοῖς φαύλοις καὶ ἀνθρώπων κακωτικοῖς καλλιερεῖν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίους νόμους ἡμᾶς βούλεται Κέλσος καλλιερεῖν τοῖς B δαίμοσιν; Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τοὺς κειμένους ἐν ταῖς πόλεσι, κατασκευαζέτω, ὅτι συνᾴδουσι τοῖς θείοις νόμοις· εἰ δὲ τοῦτο μὴ δύναται· οὐ γὰρ κἂν ἀλλήλοις ταῦτα (92) λέγωσιν οἱ τῶν πολλῶν πόλεων νόμοι· δηλονότι οὐδὲ κυρίως νόμους, ἢ φαύλων νόμους, οἷς οὐ πιστευτέον· *πειθαρχεῖν* γὰρ *δεῖ μᾶλλον Θεῷ ἢ ἀνθρώποις*. Ἄπαγε δὴ τὴν τοῦ Κέλσου συμβουλὴν, λέγοντος, προσευκτέον (93) εἶναι δαίμοσι· καὶ οὐδὲ κατὰ τὸ ποσὸν ἀκουστέον αὐτῆς· μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ Μονογενεῖ, καὶ Πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως, Λόγῳ Θεοῦ, καὶ ἀξιωτέον αὐτὸν, ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Θεὸν ἡμῶν, καὶ Πατέρα αὐτοῦ καὶ Πατέρα τῶν βιούντων κατὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὥσπερ δὲ C οὐκ ἂν βουλοίμεθα εὐμενεῖς ἔχειν ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους ἡμᾶς βιοῦν κατὰ τὴν αὐτῶν κακίαν, ἐὰν μηδενὶ τυγχάνωσιν ὄντες εὐμενεῖς τῶν τὰ ἐναντία αὐτοῖς αἱρουμένων· ἐπεὶ ἡ εὐμένεια αὐτῶν ἐχθροὺς ἡμᾶς ποιεῖ Θεῷ, τάχα μὴ γιγνομένῳ εὐμενεῖ τοῖς θέλουσι τοὺς τοιούτους ἔχειν εὐμενεῖς· τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ νοήσαντες δαιμόνων φύσιν, καὶ προαίρεσιν, καὶ κακίαν, οὐκ ἄν ποτε βούλοιντο εὐμενεῖς ἔχειν τοὺς δαίμονας.

27. Neque enim, etiamsi non ipsis benevoli sint dæmones, quidquam ab illis pati possunt. Hos quippe custodit summus Deus ipsorum pietati benevolus, qui et divinos suos angelos eorum custodiæ præficit, quos custodia dignos videt, ut nihil illis dæmones **762** noceant. Jam qui sibi summum Deum benevolum reddidit, tum sua pietate, tum quod susceperit Dominum Jesum magni consilii Dei Angelum [48], is, contentus Dei per Jesum Chri-

Οὐδὲ γὰρ, κἂν μὴ ὦσιν αὐτοῖς εὐμενεῖς οἱ δαίμονες, πάσχειν ἄν τι ὑπ' αὐτῶν δύναιντο, φρουρούμενοι ὑπὸ τοῦ εὐμενοῦς αὐτοῖς διὰ τὴν εὐσέβειαν ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ, καὶ τοὺς θείους αὐτοῦ ἀγγέλους ἐφιστάντος τοῖς ἀξίοις τοῦ φρουρεῖσθαι, ἵνα μηδὲν πάσχωσιν D ἀπὸ τῶν δαιμόνων. Ὁ δ' ἔχων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν διὰ τὴν εἰς αὐτὸν εὐσέβειαν εὐμενῆ, καὶ διὰ τὸ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελον τοῦ Θεοῦ παραδεδέχθαι Κύριον Ἰησοῦν, ἀρκούμενος τῇ τοῦ Θεοῦ διὰ Χρι-

[46] Luc. XI, 15. [47] Act. V, 29. [48] Isa. IX, 6.

(90) Mss. ἐπὶ τούτους. Libb. editi, ἐπὶ τούτοις. Forte leg., ἐπὶ τοῦτο.

(91) Codex Basileensis, ὑπομονητέον πειθόμενοι Θεῷ. Alii cum libris editis, ὑπομενετέον πειθόμενον Θεῷ. Observari debet scribi posse ὑπομενετέον, ὑπομενητέον et ὑπομονητέον. Apud Diogen. Laert. l. VII, in Vita Zenonis: Τὰ δὲ *πρακτέα αἱρετέα εἶναι καὶ ὑπομονητέα*, ubi Henricus Stephanus monet pro ὑπομονητέα, legi quoque ὑπομενητέα et ὑπομενετέα. Paulo post libb. editi in textu, καὶ ἄγαν ἀδύνατόν ἐστιν.

(92) *Ταῦτα*. Lege cum Guieto et Boherello ταὐτά. Paulo post Guieto scribendum videtur, δηλονότι οὐδὲ κυρίως νόμοις ἢ φαύλοις νόμοις οὐ πιστευτέον.

(93) Codd. Reg. et Basil., προσεκτέον.

στοῦ Ἰησοῦ εὐμενείᾳ, λέγοι ἂν θαῤῥῶν, ὡς οὐδὲν πεισόμενος ἀπὸ παντὸς τοῦ τῶν δαιμόνων στρατοπέδου· *Κύριος φωτισμός μου καὶ σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, ἀπὸ τίνος δειλιάσω;* ἐρεῖ δὲ καὶ τό (94)· *Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου.* Τοσαῦτα καὶ εἰς τὸ, *Εἰ δ' εἰσί τινες δαίμονες, δηλονότι καὶ οὗτοι τοῦ Θεοῦ εἰσι, καὶ πιστευτέον* (95), *καὶ καλλιερητέον κατὰ νόμους, καὶ προσευκτέον, ἵν' εὐμενεῖς ὦσιν.*

Ἐκθέμενοι δὲ καὶ τὴν ἑξῆς λέξιν, φέρε πάλιν, κατὰ δύναμιν, αὐτὴν ἐξετάσωμεν οὕτως ἔχουσαν· *Εἰ μὲν δὴ κατά τι πάτριον ἱερείων τινῶν ἀπέχονται τῶν τοιῶνδε, πάντως ἀφεκτέον καὶ ζώων ἁπάντων βρώσεως· ἧπερ καὶ Πυθαγόρᾳ δοκεῖ, ψυχὴν τιμῶντι καὶ τὰ ταύτης ὄργανα· εἰ δ', ὅπερ φασὶν, ὅπως μὴ συνεστιῶνται δαίμοσι, μακαρίζω τῆς σοφίας αὐτοὺς, ὅτι βραδέως συνίασιν ὄντες ἀεὶ συνέστιοι δαιμόνων· καὶ τότε δὴ μόνον φυλάσσονται τοῦτο, ὁπόταν ἱερεῖον θυόμενον βλέπωσιν· ὅταν δὲ σῖτον ἐσθίωσι, καὶ οἶνον πίνωσι, καὶ ἀκροδρύων γεύωνται, καὶ αὐτὸ ὕδωρ καὶ αὐτὸν ἀέρα ἀναπνέωσιν, οὐκ ἄρα παρά τινων δαιμόνων ἕκαστα τούτων λαμβάνουσιν, οἷς κατὰ μέρη τὸ ἐπιμελὲς ἑκάστῳ προστέτακται;* Οὐκ οἶδ' ὅπως ἐν τούτοις ἔδοξεν αὐτῷ ἀκολουθεῖν, δεῖν ἀπέχεσθαι πάντων ζώων βρώσεως τοὺς οὓς ὠνόμασε κατά τι πάτριον ἔθος ἱερείων τινῶν ἀπεχομένους. Καὶ οὐ τοῦτό φαμεν, ὡς καὶ μὴ τοιαῦτα ὑποβάλλοντος τοῦ θείου Λόγου, καὶ τοῦ ἀσφαλεστέρου βίου καὶ καθαρωτέρου ἕνεκεν εἰπόντος· *καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδ' ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει·* καὶ πάλιν· *Μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε, ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε·* καὶ πάλιν· *Εἰ σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου κρέα* (96), *οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.*

Ἰστέον μέντοιγε, ὅτι, Ἰουδαίων οἰομένων νοεῖν τὸν Μωϋσέως νόμον, καὶ τηρούντων ἐπὶ τῶν βρωμάτων τὸ μεταλαμβάνειν μὲν τῶν νενομισμένων αὐτοῖς καθαρῶν, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν ἀκαθάρτων, ἀλλὰ καὶ μὴ χρῆσθαι αἵματι ζώου εἰς τροφὴν, μηδὲ τοῖς θηριαλώτοις, καὶ ἄλλοις, περὶ ὧν πολὺς λόγος, καὶ διὰ τοῦτο νῦν οὐκ εὔκαιρος (97) ἐξετασθῆναι· ἡ τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλία, βουλομένη πάντας ἀνθρώπους προσκαλέσασθαι εἰς τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν, καὶ μὴ προφάσει τῆς περὶ βρωμάτων βαρυτέρας νομοθεσίας κωλύειν πολλοὺς τῶν δυναμένων ὠφεληθῆναι εἰς ἤθη ἀπὸ Χριστιανισμοῦ, ἀπεφήνατο, ὅτι, *Οὐ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα ἐκ τοῦ στόματος· τὰ μὲν γὰρ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν,* φησὶ, *χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται· τὰ δ' ἐξιόντα ἐκ τοῦ στόματος διαλογισμοί εἰσι πονηροὶ λαλούμε-*

A stum benevolentia, fidenter ut nihil passurus vel a toto dæmonum exercitu, dicere possit : *Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo* [49]? Dicet et istud : *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum* [50]. Atque hæc in istud : *Si dæmones quidam sunt, procul dubio et hi Dei sunt, quibus et credendum et litandum est ex præscripto legum, precesque offerendæ ut benevoli sint.*

28. Nunc ea quæ sequuntur recitemus et rursus expendamus pro viribus. Sic loquitur : *Si quæ patriæ leges illis vetant harumce victimarum participes fieri, prorsus abstinendum etiam illis est omnium animalium esu. Quod quidem et Pythagoræ placuit,* B *quæ ejus erat in animam et illius organa reverentia. Si, id quod aiunt, illis abstinent, ne mensæ dæmoniorum accumbant, admiror illorum sapientiam, qui tandem animadverterunt se semper cum dæmonibus epulari, et tunc solum id fugiunt, cum victimam mactatam vident. Et fruges quas edunt, vinum quod bibunt, fructus quos gustant, aqua ipsa quam hauriunt, et aer quem respirant, nonne eorum singula a quibusdam dæmonibus accipiunt, quibus singulis earum rerum cura mandata est?* Hic nescio quomodo Celso consequens visum fuerit, ut quos dixit a quibusdam victimis abstinere patrio quodam instituto, ii omnium animalium esu abstinere debeant. Neque hoc dicimus, quasi Scriptura simile C quid nobis non suggereret : nam ut nos ad puriorem tutioremque vitam hortetur, ait : *Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur* [51]. Et rursus : *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est* [52]; et iterum : *Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem* [53].

29. Sciendum tamen est Judæos, qui Moysis legem intelligi a se putant, id de cibis observare, ut vescantur quidem illis quos puros esse existimant, ab impuris vero abstineant; præterea ut nec ex animantis sanguine nec ex pecude a feris dilaniata alimentum sumant, nec ex aliis, de quibus longus fieri sermo posset ac proinde hoc loco minime D tempestivus; sed Jesus, cum vellet sua doctrina ad puram pietatem omnes homines provocare, cavit ne difficiliores de cibis leges multos ex iis morarentur, quorum moribus corrigendis Christianismus prodesse posset. Unde hæc ejus documenta :
763 *Non quæ intrant in os coinquinant hominem, sed quæ procedunt ex ore. Nam quæ in os intrant,* inquit, *in ventrem vadunt et in secessum emittuntur; quæ autem procedunt de ore, sunt cogitationes malæ quæ proferuntur, homicidia, adulteria, forni-*

[49] Psal. XXVI, 1. [50] Ibid., 3. [51] Rom. XIV, 21. [52] Ibid., 15. [53] I Cor. VIII, 13.

(94) Ἐρεῖ δὲ καὶ τό. Hæc desunt in codd. Regio et Basileensi, et abesse possunt.
(95) Hœschelius in textu, πιστέον.
(96) Hœschel. et mss., κρέα. Spencerus, βρῶμα.
(97) Codd. Reg. et Basil., εὔκαιρον.

cationes, *furta*, *falsa testimonia*, *blasphemiæ* [54]. A Hæc etiam ait Paulus : *Esca nos non commendat Deo ; neque enim si manducaverimus, abundabimus ; neque si non manducaverimus, deficiemus* [55]. Quoniam vero nonnihil obscuritatis hæc babeant nisi adderetur explicatio, visum est apostolis Jesu et presbyteris Antiochiæ in unum congregatis [56], et, ut ipsi loquuntur, Spiritui sancto, scribere ad eos, qui ex gentibus crediderant, epistolam, quæ vetaret tantum ex iis rebus vesci, quarum, inquiebant, abstinentia necessaria erat. Sunt autem istæ, idolothyta, suffocatum, et sanguis.

30. Namque idolothytum dæmoniis immolatur, et hominem Dei non oportet mensæ dæmoniorum fieri participem. Ad suffocata quod attinet, cum B sanguis ex eis non expressus fuerit et sanguinem ferant alimentum esse dæmonum qui partibus ex illo exhalantibus nutriuntur, illis interdicit nobis Scriptura, ut ne nos dæmonum cibo nutriamur. Fortasse enim, si suffocatis vesceremur, quidam hujusmodi spiritus eisdem nobiscum vescerentur. Jam vero ex iis quæ de suffocatis diximus, patet causa cur a sanguine abstineamus. Neque ineptum fuerit, dum in hunc locum dissero, meminisse pulcherrimi effati, quod in Sexti sententiis positum legunt etiam multi Christiani : *Vesci*, inquit, *animantibus, indifferens ; abstinere, magis rationi consentaneum*. Non igitur simpliciter propter patrium aliquod institutum a victimis quæ diis, aut C heroibus, aut dæmonibus offeruntur, abstinemus, sed multis de causis, quarum nonnullas attulimus.

A *νοι, καὶ φόνοι, καὶ μοιχεῖαι, καὶ πορνεῖαι, κλοπαί τε, καὶ ψευδομαρτυρίαι, καὶ βλασφημίαι*. Φησὶ δὲ καὶ ὁ Παῦλος, ὅτι, *Βρῶμα ἡμᾶς οὐ παραστήσει τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ, ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε, ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα*. Εἶτ', ἐπεὶ ἔχει τινὰ ἀσάφειαν ταῦτα, εἰ μὴ τύχῃ διαρθρώσεως, ἔδοξε τοῖς τοῦ Ἰησοῦ ἀποστόλοις, καὶ τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ συναχθεῖσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πρεσβυτέροις, καὶ, ὡς αὐτοὶ οὗτοι ὠνόμασαν, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, γράψαι τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύουσιν ἐπιστολὴν, μόνα ὡς ὠνόμασαν, ἐπάναγκες ἀπαγορεύουσαν ἐσθίειν· ταῦτα δ' ἔστι τὰ ἤτοι εἰδωλόθυτα, ἢ τὰ πνικτὰ, ἢ τὸ αἷμα.

Τὸ μὲν γὰρ εἰδωλόθυτον θύεται δαιμονίοις· καὶ οὐ χρὴ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον κοινωνὸν τραπέζης B δαιμονίων γίνεσθαι· τὰ δὲ πνικτὰ (98), τοῦ αἵματος μὴ ἐκκριθέντος, ὅπερ φασὶν εἶναι τροφὴν δαιμόνων, τρεφομένων ταῖς ἀπ' αὐτοῦ ἀναθυμιάσεσιν, ἀπαγορεύει ὁ λόγος, ἵνα μὴ τραφῶμεν τροφῇ δαιμόνων· τάχα τινῶν τοιούτων πνευμάτων συντραφησομένων ἡμῖν, ἐὰν μεταλαμβάνωμεν τῶν πνικτῶν. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων περὶ τῶν πνικτῶν σαφὲς εἶναι δύναται τὸ περὶ τῆς ἀποχῆς τοῦ αἵματος. Καὶ οὐκ ἀπίθανόν γε, γενόμενόν με κατὰ τὸν τόπον (99), ὑπομνησθῆναι χαριεστάτης γνώμης, ἣ καὶ οἱ πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν ἀναγεγραμμένῃ ἐν ταῖς Σέξτου (1) γνώμαις ἐντυγχάνουσιν, οὕτως ἐχούσῃ (2)· *Ἐμψύχων χρῆσις μὲν ἀδιάφορον, ἀποχὴ δὲ λογικώτερον*. Οὐχ ἁπλῶς οὖν κατά τι πάτριον τῶν νομιζομένων ἱερείων εἶναι, καὶ θυομένων παρὰ τοῖς λεγομένοις θεοῖς, ἢ ἥρωσιν, ἢ C δαίμοσιν, ἀπεχόμεθα, ἀλλὰ διὰ λόγους πλείονας, ὧν ἀπὸ μέρους ἐξεθέμην τινάς. Ἀλλὰ καὶ οὐχ, ὥσπερ

[54] Matth. xv, 11, 17, 19. [55] I Cor. viii, 8. [56] Act. xv, 28.

(98) Hœschelius in textu habet, ἢ τὰ πνικτά. *Can. apost.* cap. 62 : Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὅλως τοῦ ἱερατικοῦ φάγῃ κρέα ἐν αἵματι ψυχῆς αὐτοῦ, ἢ θηριάλωτον, ἢ θνησιμαῖον, καθαιρείσθω· τοῦτο γὰρ ὁ νόμος ἀπεῖπεν. Εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω. *Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aut omnino ex catalogo clericorum manducaverit carnem in sanguine animæ ejus, vel captum a bestia, vel morticinum, deponatur : id enim lex quoque interdixit. Quod si laicus sit, segregetur.* Clemens, *Pædagog.* lib. iii, cap. 3 : Οὐδὲ γὰρ θίγειν αἷμα τοῖς ἀνθρώποις θέμις, οἷς τὸ σῶμα οὐδὲν ἀλλ' ἢ σάρξ ἐστιν αἵματι γεωργουμένη. Μετέσχηκε τοῦ λόγου τὸ αἷμα τὸ ἀνθρώπινον, καὶ τῆς χάριτος κοινωνεῖ τῷ πνεύματι· κἂν ἀδικήσῃ τις αὐτοὺς, οὐ λήσεται. *Neque enim hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud quam caro exculta sanguine. Verbi particeps fuit humanus sanguis, et gratia per spiritum habet communionem. Si quis eum injuria affecerit, non latebit.* Dictum est a D Cybliade martyre, apud Euseb. lib. v, cap. 1, *Eccl. hist.* : Πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν ; *Qui fieri posset*, inquit, *ut infantes comederent, quibus ne sanguinem quidem animantium degustare licet.* Tertull., *Apolog. cap.* 9 : *Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus ; ne quo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto.* Min. Felix, in *Octavio : Tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum sanguinem in cibis noverimus.* Spencer.

(99) *Τὸν τόπον*. Ita recte habent codd. Regius et Basileensis. Hœschelius vero in textu, τοὺς τρόπους, et in margine, τοὺς τόπους.

(1) *Σέξτου*. *Xysti philosophi, alias Sexti, Pythagorici Enchiridion, sententiæ piæ et Christianæ impressæ Basileæ a Beato Rhenano, recognitæ ad antiquum exemplar, quod apud Divam fidem Selestadii habetur*, inquit Gesnerus in *Bibliothec.* Laudat Hieronymus in fine libri *Adversus Jovinianum*. *Unde et Xystus in Sententiis, adulter est, inquit, in suam uxorem amator ardentior.* Idem in epistola, quam contra Pelagium ad Ctesiphontem scripserat, Ruffini imposturam detegit, qui Xysti Pythagorici Enchyridion Latinum fecit, et eidem Sixti papæ nomen præfixit, ut majorem gratiam et auctoritatem libro conciliaret. *Illam autem temeritatem*, inquit Hieronymus, *imo insaniam ejus, quis digno possit explicare sermone, quod librum Xysti Pythagorei, hominis absque Christo atque ethnici, immutato nomine, Sixti martyris et Romanæ Ecclesiæ episcopi prænotavit. In quo juxta dogma Pythagoricorum, qui hominem exæquant Deo, et de ejus dicunt esse substantia, multa de perfectione dicuntur, ut qui volumen philosophi nesciunt, sub martyris nomine bibant de aureo calice Babylonis. Denique in ipso volumine nulla prophetarum, nulla patriarcharum, nulla apostolorum, nulla Christi fit mentio ; ut episcopum et martyrem sine Christi fide fuisse contendat. Unde et vos plurima contra Ecclesiam usurpatis testimonia.* Eumdem vide in cap. 18 in Ezech. et in cap. 22 in Ierem. Spencer.

(2) Spencerus, οὕτως ἐχούσης, sed Hœschel. et mss. ut in nostro textu.

ἀφεκτέον πάσης κακίας καὶ τῶν ἀπὸ κακίας, καὶ ζώων ἁπάντων βρώσεως (3). Ἀφεκτέον δὲ οὐ μόνον ζώων βρώσεως, ἀλλὰ καὶ παντὸς οὑτινοσοῦν, εἰ ἀπὸ κακίας καὶ τῶν ἀπὸ κακίας χρησαίμεθα τοῖς βρώμασιν· ἀφεκτέον γὰρ τοῦ ἐσθίειν κατὰ γαστριμαργίαν, ἢ καθὸ ἄγεσθαι ὑφ' ἡδονῆς, χωρὶς τῆς εἰς ὑγείαν τοῦ σώματος καὶ θεραπείαν αὐτοῦ προθέσεως. Οὐδαμῶς μέντοιγε λέγομεν (4) μετενσωμάτωσιν εἶναι ψυχῆς, καὶ κατάπτωσιν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀλόγων ζώων· δηλονότι οὐδ' ὁμοίως Πυθαγόρᾳ, κἂν ἀπεχώμεθά ποτε ζώων, οὐ χρησόμεθα αὐτῶν ταῖς σαρξί. Ψυχὴν γὰρ λογικὴν τιμᾷν μόνην ἡμεῖς ἴσμεν, καὶ τὰ ταύτης ὄργανα μετὰ τιμῆς παραδιδόναι κατὰ τὰ νενομισμένα ταφῇ· ἄξιον γὰρ τὸ τῆς λογικῆς ψυχῆς οἰκητήριον μὴ παραῤῥιπτεῖν ἀτίμως, καὶ ὡς ἔτυχεν, ὁμοίως τῷ τῶν ἀλόγων· καὶ μάλιστα ὅτε οἱ (5) τὴν τιμὴν τοῦ σώματος, ἔνθα λογικὴ ψυχὴ ᾤκησε, πεπιστεύκασι καὶ ἐπ' αὐτόν φασι (6) δεξάμενον καλῶς ἀγωνισαμένην διὰ τοιούτου ὀργάνου ψυχήν. Περὶ δὲ τοῦ, πῶς οἱ νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ ποίῳ σώματι ἔρχονται, ἐν τοῖς ἀνωτέρω δι' ὀλίγων, ὡς ἀπῄτει ἡ γραφή, παρεστήσαμεν.

A Præterea non est abstinendum ab omnium animalium esu, quemadmodum ab omni vitio, et ab iis **764** quæ ex vitio procedunt. Non solum autem esu animantium, sed quibuscunque etiam cibis abstinendum esset, si illorum usui adjunctum esset vitium aut quid ex vitio consequens. Abstinendum enim a ciborum usu, ad quem nos aut gulæ aut voluptatis studium compelleret, sine proposito sanitati corporis ejusque curationi consulendi. Neque vero censemus animam e corpore in corpus migrare, et eam ad brutarum usque animantium conditionem dejici. Non igitur, etiamsi interdum animantibus abstinemus, earum carnes aversamur eadem ratione qua Pythagoras. Apud nos enim sola anima ratione prædita in honore habetur, et ejus organa B cum honore sepulturæ traduntur, ut nobis constitutum est. Neque enim decet animæ ratione participis domicilium indecore et ubicunque projici, ut brutorum animalium cadaver; præsertim cum qui honorant corpus, ubi anima ratione prædita habitavit, ii persuasum habeant hunc honorem redundare in eum, qui animam accepit pulchre usam hujusmodi instrumento. Quomodo autem resurgant mortui, quale corpus induti veniant, hæc supra paucis, ut hujus scriptionis ratio postulabat, explicavimus.

Μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος τὸ ὁμολογουμένως ὑπὸ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων λεγόμενον τίθησιν, ἀπολογουμένων περὶ τῆς τῶν εἰδωλοθύτων ἀποχῆς, καὶ φασκόντων μὴ δεῖν συνεστιᾶσθαι δαίμοσι τοὺς ἀνακειμένους τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· πρὸς ὃ εἶπε τὰ ἐκκείμενα. Ἡμεῖς μὲν οὖν, ὅσον ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, τοῦ συνεστιᾶσθαι δαίμοσι τρόπους ἄλλους οὐκ ἴσμεν ἢ καθ' οὓς τὰ καλούμενα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἱερόθυτα ἐσθίει τις, καὶ πίνει τὸν τῶν παρὰ τοῖς δαιμονίοις γιγνομένων σπονδῶν οἶνον· ὁ δὲ Κέλσος οἴεται συνεστιᾶσθαι δαίμοσι καὶ τὸν σίτου μεταλαμβάνοντα, καὶ ὅπως ποτοῦν οἴνου πίνοντα, καὶ ἀκροδρύων γευόμενον, ἀλλὰ καὶ εἰ μόνου ὕδατός τις μεταλαμβάνει, καὶ ἐν τούτῳ φησὶ συνεστιᾶσθαι δαίμοσι τὸν πίνοντα. Προστίθησι δὲ τούτοις, ὅτι καὶ ὁ τὸν ἀέρα τοῦτον ἀναπνέων, παρὰ δαιμόνων τινῶν καὶ τοῦτον λαμβάνει· χαριζομένων δαιμόνων, τῶν ἐπὶ τοῦ ἀέρος τεταγμένων (7), τὸν τῆς ἀναπνοῆς τοῖς ζώοις ἀέρα. Ὁ βουλόμενος τοίνυν παραστησάτω τῷ Κέλσου λόγῳ, καὶ δεικνύτω, πῶς οὐ θεῖοί τινες ἄγγελοι Θεοῦ, ἀλλὰ δαίμονες, ὧν ὅλον τὸ γένος ἐστὶ φαῦλον, προστεταγμένοι (8) εἰσὶ πάντα τὰ προειρημένα οἰκονομεῖν. Καὶ ἡμεῖς μὲν γάρ φαμεν, οὐ χωρὶς προστασίας ἀοράτων (9), ἵν' οὕτως ὀνομάσω, γεωργῶν καὶ ἄλλων οἰκονόμων, οὐ μόνον (10) τῶν ἀπὸ γῆς φυομένων, ἀλλὰ καὶ παντὸς ναματιαίου ὕδατος καὶ ἀέρος, τὴν γῆν φέρειν τὰ ὑπὸ φύσεως λεγόμενα

31. Ponit postea Celsus id quod et Judæi et Christiani una voce prædicant, cum rationem reddentes cur ab idolothytis abstineant, aiunt cum dæmonibus epulari non debere eos, qui supremo C Deo consecrantur. Quam in rem affert quæ retulimus. Nos certe, quod spectat ad cibum potumque, non aliam cum dæmonibus epulandi rationem cognoscimus, quam cum comeduntur carnes quæ in sacrificiis, ut multi vocant, immolantur, et bibitur vinum quod dæmoniis libatum est; at Celsus cum dæmonibus accumbi epulis existimat, sive fruges edantur, sive quolibet modo bibatur vinum, sive fructus gustentur, sive etiam aqua sola hauriatur; hoc ipsum ait esse epulari cum dæmonibus. Addit aerem ipsum, qui respiratur, a quibusdam accipi dæmonibus; quandoquidem illum aerem animantibus suppeditant dæmones illi qui aeri præsunt. Huic Celsi sententiæ assentiatur qui voluerit, et probet non angelos Dei potius quam dæmones, quorum D genus omne malum est, prædictis omnibus moderandis præpositos esse. Nos vero dicimus sine præsidio invisibilium, ut ita loquar, agricolarum aliorumque administratorum, qui non solum terræ proventibus, sed etiam aquæ et aeri provident, terram non ea ferre quæ natura regi dicuntur, aquam **765** in fontibus et fluviis ultro nascenti-

(3) *Βρώσεως*. Post hanc vocem addendum videtur ἀφεκτέον, quod cum immediate sequatur, ea ipsa de causa hinc forte excidit.

(4) Mss. Reg. et Basil., λέγομεν. Libb. editi, λέγοντες.

(5) *Καὶ μάλιστα ὅτε οἱ*, etc. Τὸ, οἱ post ὅτε delendum videtur Boherello et pro ὅτε legendum forte ἔτι. Mihi vero post οἱ placet addi Χριστιανοί. Guieto totus hic locus usque ad ista verba Περὶ δὲ τοῦ, addititius et recidendus videtur.

(6) *Φασί*. Mutandum puto cum Boherello in φθάνειν.

(7) Codd. Reg. et Basileensis, τεταγμένων, Spencerus, προτεταγμένων, Hœschelius in textu, προστεταγμένων. Infra mss., ὧν ὅλον τὸ γένος. Libb. editi, ὧν ὅλων τὸ γένος.

(8) *Προστεταγμένοι*. Malebat Guietus, προτεταγμένοι.

(9) *Ἀοράτων*. Vide Origenis homil. 23 in Josue, et homil. 8 in Jerem. et Huet. lib. II *Origen.*, quæst. 5.

(10) Hœschel. in textu, μόνων.

bus non irrigare et fluere, aerem non servari incorruptum vitamque ipsum respirantibus non impertire; sed administratores illos invisibiles non dicimus esse dæmones. Et, si quid audacter dicere oporteat, si quas hisce in rebus partes habeant dæmones, dicemus illis famem, arborum vitiumque sterilitatem, immodicos calores, aeris corruptionem ad perniciem fructibus afferendam mortemque interdum animantibus et pestem hominibus inferendam tribui oportere [57]. Horum omnium auctores sunt dæmones [58], qui tanquam carnifices divino quodam judicio accipiunt aliquando hæc omnia faciendi potestatem, sive ad homines, qui se totos vitiorum colluvioni dediderunt, convertendos; sive ad particeps rationis genus exercendum; ut qui hisce in calamitatibus pietatem servant, nec inde deteriores fiunt, sic tandem spectatoribus tam invisibilibus quam visibilibus, qui eorum habitum non videbant, manifesti fiant; qui vero contra se habent et intus vitia occultant, illi, quales sint, calamitatibus prodantur, tumque et se ipsi sentiant, et spectatoribus, ut sic loquar, manifesti fiant.

32. Testatur autem Psaltes tristiora incommoda divino judicio a malis quibusdam angelis importari. *Misit in eos*, inquit, *iram indignationis suæ, indignationem et iram, et tribulationem, immissionem per angelos malos* [59]. An autem quid aliud præter hæc fiat, cum licentiam accipiunt dæmones, qui quidem hæc semper facere volunt, at non semper possunt, quia prohibentur, expendat ille qui, quantum humana fert natura, potest intelligere quo divino judicio multæ animæ, relicto corpore, per vias acervatim currant, quæ certam ad mortem perducunt. Magna enim sunt Dei judicia [60], et propter eorum magnitudinem illa corpori illigata mens non potest assequi [61]: unde cum difficilia explicatu sunt, tum ab imperitis animabus ne minimum quidem possunt intelligi. Atque hinc fit ut temerarii quidam, hæc ignorantes, temerario in Divinitatem impetu invehantur, sicque impias augeant opiniones quæ Providentiam tollunt. Non igitur a dæmonibus accipimus quidquid in usum hujus vitæ cedit, nos præsertim qui his rebus ea qua par est ratione uti didicimus. Neque enim dæmonibus epulantur, qui frugibus, vino, arborum fructibus, aqua et aere fruuntur; sed potius cum divinis angelis, quibus horum omnium cura mandata est, quique veluti vocantur ad mensam pii hominis, obsequentis sermoni qui docet: *Sive manducatis, sive bibitis, sive quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite* [62]. Et rursus alio in loco scriptum est: *Omnia in nomine Dei facite* [63]. Ergo cum in gloriam **766** Dei manducamus, bibimus, respiramus, et in omnibus rationi

A διοικεῖσθαι, καὶ τὸ ὕδωρ ἐν ταῖς πηγαῖς καὶ τοῖς οὐθιγενέσι ποταμοῖς ὀμβρεῖν (11) καὶ φέρεσθαι, καὶ τὸν ἀέρα ἀδιάφθορον τηρεῖσθαι, καὶ ζωτικὸν τοῖς ἀναπνέουσιν αὐτὸν γίγνεσθαι· οὐ μὴν τοὺς ἀοράτους φαμὲν εἶναι δαίμονας· ἀλλ', εἰ χρὴ ἀποτολμήσαντα λέγειν τινὰ, εἴπερ ταῦτα δαιμόνων ἐστὶν ἔργα, φήσομεν, ὅτι λιμοὶ, καὶ ἀφορίαι σταφυλῆς καὶ ἀκροδρύων, καὶ αὐχμοὶ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἀέρος διαφθορὰ ἐπὶ λύμῃ τῶν καρπῶν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τῷ τῶν ζώων θανάτῳ καὶ τῷ κατὰ τῶν ἀνθρώπων λοιμῷ· πάντα ταῦτα δαίμονες αὐτουργοῦσι δήμιοι, κρίσει τινὶ θείᾳ λαβόντες ἐξουσίαν ἐν καιροῖς τισι ταῦτ' ἐνεργεῖν, εἴτε εἰς ἐπιστροφὴν ἀνθρώπων ἐπὶ τὴν χύσιν τῆς κακίας ἐξοκειλάντων, εἴτε καὶ εἰς γυμνάσιον τοῦ λογικοῦ γένους· ἵν' οἱ μὲν καὶ ἐν τοῖς τοσούτοις εὐσεβεῖς μένοντες, B καὶ μηδαμῶς γιγνόμενοι χείρους, φανεροὶ τέως τοῖς μὴ βλέπουσιν αὐτῶν τὴν ἕξιν ἀοράτοις καὶ ὁρατοῖς θεαταῖς γένωνται· οἱ δ' ἐναντίως μὲν διακείμενοι, κλέπτοντες δὲ τὴν τῆς κακίας ἐπίδειξιν, ἐλεγχθέντες ὑπὸ τῶν συμβαινόντων ὁποῖοί εἰσιν, αὐτοί τε ἑαυτῶν συναισθηθῶσι, καὶ δῆλοι τοῖς, ἵν οὕτως ὀνομάσω, θεαταῖς γένωνται.

Μαρτυρεῖ δὲ ὁ Ὑμνῳδὸς τῷ, ὅτι θείᾳ κρίσει αὐτουργεῖται τὰ σκυθρωπότερα ὑπό τινων πονηρῶν ἀγγέλων ἐν τῷ· *Ἀπέστειλεν* (12) *εἰς αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ, θυμὸν, καὶ ὀργὴν, καὶ θλῖψιν· ἀποστολὴν δι' ἀγγέλων πονηρῶν*. Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι παρὰ ταῦτα γίνεται, ὅθ' οἱ δαίμονες ἐπιτρέπονται, ἀεὶ μὲν βουλόμενοι ταῦτα ποιεῖν, οὐκ ἀεὶ δὲ δυC νάμενοι διὰ τὸ κωλύεσθαι· ὁ δυνάμενος ἐξεταζέτω, τὴν θείαν κρίσιν, κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, φανταζόμενος περὶ ἀθρόας πολλῶν ψυχῶν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ σώματος, τοιαῖσδε ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον θάνατον φερούσαις ὁδοῖς χρωμένων. Καὶ γὰρ μεγάλαι μὲν αἱ κρίσεις τοῦ Θεοῦ εἰσι, καὶ διὰ τὸ μέγεθος οὐ χωρηταὶ νῷ, τῷ ἔτι ἐνδεδεμένῳ θνητῷ σώματι· διὸ καὶ δυσδιήγητοι τυγχάνουσιν, ἀπαιδεύτοις δὲ ψυχαῖς οὐδ' ἐπὶ ποσὸν θεωρηταί· διὸ καὶ οἱ προπετέστεροι τῇ περὶ ταῦτα ἀγνοίᾳ καὶ τῇ διὰ τὴν προπέτειαν εἰς τὸ Θεῖον ἐπιστασίᾳ αὔξουσι τὰ ἀσεβῆ κατὰ τῆς Προνοίας δόγματα. Οὐ παρὰ δαιμόνων οὖν ἕκαστα τῶν εἰς τὰς βιωτικὰς χρείας λαμβάνομεν, μάλιστα οἱ δεόντως αὐτοῖς χρῆσθαι μεμαθηκότες· οὐδὲ συνεD στιῶνται δαίμοσιν οἱ σίτου, καὶ οἴνου, καὶ ἀκροδρύων, καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος μεταλαμβάνοντες, ἀλλὰ μᾶλλον θείοις ἀγγέλοις τοῖς ἐπὶ τῶν τοιούτων τεταγμένοις, οἵτινες ὡσπερεὶ καλοῦνται ἐπὶ τὴν ἑστίαν τοῦ εὐσεβοῦς, καὶ ἀκούσαντος τοῦ διδάσκοντος λόγου τὰ τοιάδε· *Εἴτε ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε*. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ κεῖται· *Πάντα ἐν ὀνόματι Θεοῦ ποιεῖτε*. Ὅτε οὖν εἰς δόξαν Θεοῦ ἐσθίομεν, καὶ πίνομεν, καὶ ἀναπνέομεν, καὶ κατὰ τὸν λόγον πάντα πράττομεν,

[57] Prov. XVII, 11. [58] Matth. VIII, 32. [59] Psal. LXXVII, 49. [60] Sap. XVII, 1. [61] Psal. XXXV, 7. [62] Coloss. III, 17. [63] I Cor. X, 31.

(11) Ὀμβρεῖν. Guieto scribendum videtur ὀμορρεῖν.

(12) Vulgata, ἐξαπέστειλεν.

οὐδενὶ τῶν δαιμόνων συνεστιώμεθα, ἀλλὰ τοῖς θείοις ἀγγέλοις. *Καὶ γὰρ πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον· ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.* Οὐχ ἂν δ' οὖν καλὸν, οὐδὲ δυνατὸν ἁγιάζεσθαι, εἰ, ὡς Κέλσος οἴεται, δαίμοσι ταῦτα ἦν προστεταγμένα.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον, ὅτι καὶ πρὸς τὰ ἑξῆς αὐτῷ λελεγμένα ἀπηντήσαμεν οὕτως ἔχοντα· *Ἢ τοίνυν οὐδαμῇ οὐδαμῶς βιωτέον, οὐδὲ τῇδε παριτητέον, ἢ τὸν ἐπὶ τοῖσδε παρελθόντα εἰς τὸν βίον, δαίμοσι τοῖς τὰ ἐπὶ γῆς εἰληχόσιν εὐχαριστητέον, καὶ ἀπαρχὰς καὶ εὐχὰς ἀποδοτέον, ἕως ἂν ζῶμεν, ὡς ἂν φιλανθρώπων αὐτῶν τυγχάνοιμεν.* Καὶ βιωτέον οὖν ἡμῖν, καὶ κατὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ βιωτέον, ὅσον οἷόν τε καὶ δίδοται κατ' αὐτὸν βιοῦν· δίδοται δὲ καὶ ὅτε εἴτ' ἐσθίομεν, εἴτε πίνομεν, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιοῦμεν. Καὶ οὐ παραιτητέον ἡμῖν τὸ χρῆσθαι μετ' εὐχαριστίας τῆς πρὸς τὸν κτίσαντα τοῖς δι' ἡμᾶς αὐτοῦ δημιουργήμασι. Καὶ ἐπὶ τοῖσδε μᾶλλον παρήχθημεν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν βίον ἢ ἐφ' οἷς Κέλσος οἴεται· καὶ οὐχ ὑποκείμεθά γε δαίμοσιν, ἀλλὰ τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἡμᾶς προσαγαγόντος Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κατὰ νόμους (13) μὲν Θεοῦ οὐδεὶς εἴληχε δαίμων τὰ ἐπὶ γῆς· διὰ δὲ τὴν σφῶν παρανομίαν τάχα μὲν αὐτοῖς διείλοντο (14) τοὺς τόπους, ἔνθα ἐρημία ἐστὶ γνώσεως Θεοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν βίου, ἢ ἔνθα πολύς ἐστιν ὁ τῆς Θειότητος ἀλλότριος· τάχα δὲ, ὡς ἄξιοι τῶν πονηρῶν ἐπιστάται καὶ κολασταὶ αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος τὰ ὅλα Λόγου ἐτάχθησαν ἄρχειν τῶν ἑαυτοὺς ὑποταξάντων τῇ κακίᾳ, καὶ οὐ τῷ Θεῷ. Καὶ διὰ τοιαῦτα δὲ Κέλσος μὲν, ὡς ἀγνοῶν Θεὸν, τὰ χαριστήρια δαίμοσιν ἀποδιδότω· ἡμεῖς δὲ τῷ τοῦ παντὸς Δημιουργῷ εὐχαριστοῦντες (15), καὶ τοὺς μετ' εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίομεν, σῶμα γενομένους διὰ τὴν εὐχὴν ἅγιόν τι καὶ ἁγιάζον τοὺς μετὰ ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους (16).

Ἀλλὰ καὶ ἀπαρχὰς Κέλσος μὲν δαιμονίοις ἀνατιθέναι βούλεται, ἡμεῖς δὲ τῷ εἰπόντι· *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς.* Ὧ δὲ τὰς ἀπαρχὰς ἀποδίδομεν (17), τούτῳ καὶ τὰς εὐχὰς ἀναπέμπομεν, *ἔχοντες ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· καὶ κρατοῦμεν τῆς ὁμολογίας* ἕως ἂν ζῶμεν, φιλανθρώπου τυγχάνοντες τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐν Ἰησοῦ ἡμῖν φανερουμένου (18). Εἰ δὲ καὶ πλῆθος ποθοῦμεν ὧν φιλανθρώπων τυγχάνειν θέλομεν, μαν-

paremus, nullo cum dæmone, sed cum divinis angelis epulamur. *Nam omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei et orationem* [64]. Atqui nec bona esset, nec posset sanctificari, si horum cura, ut putat Celsus, dæmonibus fuisset commissa.

33. Ex his palam est jam a nobis occursum esse iis, quæ postea dicit his ipsis verbis : *Aut igitur non vivendum omnino, nec in hanc vitam veniendum est, aut venientem his conditionibus oportet dæmonibus, qui terrenis rebus præsunt, gratias agere, primitias et preces, quandiu vivemus, offerre, ut illos beneficos experiamur.* Vivendum certe nobis et ex Verbi Dei præscripto vivendum, quantum possibile est et quantum ex illius præscripto vivere datur. Datur autem, cum sive manducemus, sive bibamus, omnia in gloriam Dei facimus : neque etiam recusandum nobis est uti rebus propter nos creatis, gratias agendo Creatori. Atque his potius conditionibus, quam eis, quibus Celsus existimat, Deus nos in hanc vitam produxit. Nec sane dæmonibus, sed summo Deo subditi sumus per Jesum Christum, qui nos ad illum adduxit. Neque vero ex Dei legibus ullus dæmon rebus terrenis præsidet; sed pro sua impietate quædam fortasse sibi elegerunt loca ubi nulla est Dei vitæque Deo acceptæ cognitio, aut ubi multi sunt divinitatis hostes; forte etiam quoniam digni sunt qui malis præsint, eosque puniant, Verbum quod regit omnia dedit illis in eos principatum, qui vitii potius quam Dei imperio se ipsi subdiderunt. Celsus igitur ea de causa, ut Deum ignorans, gratias dæmonibus agat; nos qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione oblatos edimus panes, qui propter orationem fiunt corpus quoddam, sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur.

34. Primitias quoque dæmonibus offerre vult Celsus; at nos illi qui dixit : *Germinet terra herbam fœni facientem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen in semetipso sit secundum genus super terram.* [65]. Cui autem primitias damus, eidem ferimus preces, *habentes pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei*, et hanc *tenemus confessionem* [66] per totam vitam, quia beneficum experimur Deum et Unigenitum ejus qui nobis in Jesu conspicuum se præbuit. Quod si etiam magno numero cupimus esse, quos beneficos nobis volumus, **767** docemur, *decies millies centena millia*

[64] I Tim. IV, 4, 5. [65] Genes. I, 11. [66] Hebr. IV, 14.

(13) Mss., νόμους, sicque in textu habet Hœschelius qui ad marginem rejecit νόμον.

(14) Mss., διείλοντο, libri antea editi, διελόντα.

(15) Codd. Reg. et Basil., εὐχαριστοῦντες. Libb. edit., εὐαρεστοῦντες.

(16) Mss., *χρωμένους*. Libb. editi, χρωμένων, male.

(17) Mss., ἀποδίδομεν recte, libb. vero editi, ἀποδίδωμεν. Infra Hœschelius, φιλανθρώπου τυγχάνοντες Θεοῦ, Spencerus φιλανθρώπου τυγχάνοντος Θεοῦ.

(18) *Αὐτοῦ ἐν Ἰησοῦ ἡμῖν φανερουμένου*. Ita habent codd. Regius et Basileensis, libri vero antea editi, αὐτοῦ Ἰησοῦ ἐν ἡμῖν φανερουμένου.

assistere ei, et millia millium ministrare ei[67]. Nam hi ceu cognatos et amicos videntes eos, qui ipsorum in Deum pietatem æmulantur ac Deum invocant riteque illum precantur, eorum saluti collaborant, illis apparent, putantque sui esse officii illis obsequium præstare et quasi ex compacto venire ad beneficia salutemque eis conciliandam, qui Deum orant cui et ipsi preces offerunt. *Sunt enim omnes administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis*[68]. Dicant ergo sapientes Græci humanam animam statim ab ortu dæmonum ditioni esse subditam; nos Jesus

θάνομεν, ὅτι *χίλιαι χιλιάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ·* αἵτινες, ὡς συγγενεῖς καὶ φίλους τοὺς μιμουμένους τὴν εἰς Θεὸν αὐτῶν εὐσέβειαν ὁρῶντες (19), συμπράττουσιν αὐτῶν τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Θεὸν, καὶ γνησίως εὐχομένων· ἐπιφαινόμενοι, καὶ οἰόμενοι αὐτοῖς δεῖν ὑπακούειν, καὶ ὥσπερ ἐξ ἑνὸς συνθήματος ἐπιδημεῖν ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ σωτηρίᾳ τῶν εὐχομένων Θεῷ, ᾧ καὶ αὐτοὶ εὔχονται. *Καὶ γὰρ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.* Ἑλλήνων μὲν οὖν οἱ σοφοὶ (20) λεγέτωσαν

[67] Dan. VII, 10. [68] Hebr. I, 14.

(19) *Αἵτινες..... ὁρῶντες.* Σολοικοφανές, refertur enim participium ad angelos. Locutionis hujus exempla qui volet, petat ex notis ad *Bibliothecam* Photii, pag. 920 quibus, e Platonis *Hippia majore*, hoc addi possit, ποτέραν ἀποκρίνωμαι οἷν ἄρτι ἔλεγον τοῖν τορόναιν πρέπουσάν τε καὶ καλλίω εἶναι. HOESCHELIUS.

(20) *Ἑλλήνων μὲν οὖν σοφοί.* Menander apud Clem. Alexandrinum, *Strom.* V, pag. 610 :

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου
Ἀγαθός· κακὸν γὰρ δαίμον' οὐ νομιστέον
Εἶναι, βίον βλάπτοντα χρηστόν.

Adest viro cuilibet dæmon bonus,
Ut primum quisque nascitur, vitæ sacer
Præses regendæ : quippe dæmonem malum
Esse haud fatebor, qui boni lædat viri vitam.

Plutarchus *De animi tranquillitate* :

Οὐ γὰρ ὡς ὁ Μένανδρός φησιν,
Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου
Ἀγαθός......

Ἀλλὰ μᾶλλον, ὡς Ἐμπεδοκλῆς, διτταί τινες ἕκαστον ἡμῶν γενόμενον παραλαμβάνουσι καὶ κατάρχονται μοῖραι καὶ δαίμονες. Ἔνθ' ἦσαν χθόνιοί τε, etc. :

Non enim verum est quod dixit Menander :
Adest viro cuilibet dæmon bonus,
Ut primum quisque nascitur, vitæ sacer
Præses regendæ.....

Sed Empedoclis probanda potius est sententia, qui unumquemque nostrum, postquam est natus, arripi, gubernarique a duplicibus fatis geniisque docet. Hinc inerant chthonia, etc. Plato in *Phæd.*, pag. 107 : Λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἑκάστου δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλήχει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειρεῖ εἰς δή τινα τόπον, οἷ δεῖ τοὺς ξυλλεγέντας δεδικασμένους εἰς ᾅδου πορεύεσθαι. *Ita autem circumfertur unumquemque mortuorum ab eo dæmone qui viventem sortitus fuerit, in quemdam locum de industria duci, ubi oporteat omnes manes congregatos ex rati constitutique judicii formula ad inferos proficisci.* Et pag. 108 : Βίᾳ καὶ μόλις ὑπὸ τοῦ προστεταγμένου δαίμονος οἴχεται ἀγομένη, etc. *Vi et ægre ab eo dæmone cui ipsius cura erat demandata, abducitur.* Et pag. 113 : Τούτων δὲ οὕτω πεφυκότων, ἐπειδὰν ἀφίκωνται οἱ τετελευτηκότες εἰς τὸν τόπον, οἷ ὁ δαίμων ἕκαστον κομίζει. *His ita constitutis, postquam mortui ad eum locum pervenerunt quo dæmon unumquemque deducit.* Plat. lib. X *De republica*, pag. 617 : Ἀνάγκης θυγατρὸς κόρης Λαχέσεως λόγος. Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. Πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. Ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. Αἰτία ἑλομένου· Θεὸς ἀναίτιος. *Puella Lachesis, necessitatis filia hæc ait : Animæ diurnæ, adest primordium alterius circuitus, mortali et vere letifero hominum generi destinatum. Non vos dæmon excipiet, sed vos dæmonem eligetis. Qui primus sortitus fuerit, primus vitam eligito, cum qua necessario permanebit. Virtus autem sola extra omnem servitutis noxam est libera plane, et servire nescia : quam prout quis vel honorabit, vel negliget, ita plus vel minus ex ea possidebit. Culpa omnis est penes eligentem ; Deus est extra omnem culpam.* Et pag. 620 : Ἐπειδὴ δ' οὖν πάσας τὰς ψυχὰς τοὺς βίους ᾑρῆσθαι, ὥσπερ ἔλαχον, ἐν τάξει προσιέναι πρὸς τὴν Λάχεσιν· ἐκείνην δ' ἑκάστῳ ὃν εἵλετο δαίμονα, τοῦτον φύλακα ξυμπέμπειν τοῦ βίου, καὶ ἀποκληρωτὴν τῶν αἱρεθέντων. *Porro cum omnes animæ vivendi illa genera, prout sors edixerat, ordine elegissent, tum vero ad Lachesin accedere : Lachesin vero unicuique eum dæmonem præfecisse quem quæque ceperat, vitæ custodem atque vindicem, et rerum sortis arbitrio statutarum effectorem.* Plat. in *Phædro*, pag. 252. Isidorus, Basilidis discipulus, in primo *Commentariorum ad prophetam Parchor*, hæc refert de Aristotele : Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ μεμηνῦσθαί τινα Σωκράτει, παρεπομένου δαίμονος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλης δαίμοσι κεχρῆσθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως· προφητικὸν τοῦτο μάθημα λαβὼν, καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία μὴ ὁμολογήσας, ὅθεν ὑφείλετο τὸν λόγον τοῦτον. *Dicunt autem Attici quædam fuisse significata Socrati, dæmone eum consequente. Dicit etiam Aristoteles omnes homines uti dæmonibus, qui eos sequuntur eo tempore quo migrant in corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam confitetur.* Clem. *Strom.* VI, pag. 641 ; Plotin. lib. IV, ennead. 3 : Τίς οὖν δαίμων, ὁ καὶ ἐνταῦθα ; Τίς δὲ θεὸς ἢ ὁ ἐνταῦθα ; Τὸ γὰρ ἐνεργῆσαν, τοῦτο ἕκαστον ἄγει, ἅτε καὶ ἐντεῦθεν ἡγούμενον. Ἆρ' οὖν τοῦτό ἐστιν ὁ δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλήχει, ἢ οὔ ; Ἀλλὰ τὸ πρὸ αὐτοῦ· τοῦτο γὰρ ἐφέστηκεν ἀργοῦν. Ἐνεργεῖ δὲ τὸ μετ' αὐτό· καὶ ἐσμὲν τὸ ἐνεργοῦν, ἢ αἰσθητικοὶ, καὶ ὁ δαίμων τὸ λογικόν· εἰ δὲ κατὰ τὸ λογικὸν, ζωὴ μὲν ὁ δαίμων τὸ ὑπὲρ τοῦτο ἐφεστὼς ἀργὸς, συγχωρῶν τῷ ἐργαζομένῳ. Ὀρθῶς οὖν λέγεται ἡμᾶς αἱρήσεσθαι· τὸν γὰρ ὑπερκείμενον κατὰ τὴν ζωὴν αἱρούμεθα, etc., usque ad finem libri. *Quisnam igitur in his dæmon esse dicetur ? Quis item Deus ? Num qui in his præcipue operatur ? Quod enim operatur, unumquemque ducit, tanquam ibi sit principale. Nunquid igitur id dæmon est, qui sortitus est viventem, annon ? imo vero quod est ante ipsum : quod quidem præsidet quasi quietum. Quod vero est post ipsum, agit, nosque sumus potissimum id quod agit. Ac si tanquam sensuales agimus atque vivimus, ipsa ratio noster est dæmon ; sin autem ratione vivamus, dæmon est quod ratione superius, dæmon, inquam, præsidens negotiosum alteri concedens officium. Recte itaque*

δαίμονας εἰληχέναι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἀπὸ γενέσεως· ὁ δὲ Ἰησοῦς ἡμᾶς ἐδίδαξε μηδὲ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν καταφρονεῖν, λέγων, ὅτι *Οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*· καὶ ὁ Προφήτης δέ φησιν, ὅτι *Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτούς*. Οὐκ ἀναιροῦμεν οὖν καὶ ἡμεῖς τὸ πολλοὺς εἶναι δαίμονας ἐπὶ γῆς, ἀλλά φαμεν εἶναι μὲν αὐτοὺς καὶ δύνασθαι ἐν τοῖς φαύλοις διὰ τὴν ἐκείνων κακίαν· μηδὲν δὲ δύνασθαι πρὸς τοὺς *ἐνδυσαμένους τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ*, καὶ ἀναλαβόντας ἰσχὺν *πρὸς τὸ ἀντιστῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου*, καὶ μελετῶντας ἀεὶ τὰ ἐκείνων παλαίσματα, τῷ ἐγνωκέναι, ὅτι, *Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος* (21) *τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*.

A docuit ne minimos quidem eorum qui in Ecclesia sunt, contemnendos esse; quia *angeli eorum*, inquit, *semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est*[69]. Et Propheta: *Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium* **768** *eum et eripiet eos*[70]. Itaque ne nos quidem inficiamur multos esse in terra dæmones; at eos esse et potestatem in malos habere propter eorum malitiam contendimus; nihil vero posse in eos qui *induerunt armaturam Dei*, et robur acceperunt ad *standum adversus insidias diaboli*[71], quique se ad pugnandum cum dæmonibus exercent, idque quia norunt *non esse nobis colluctationem adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes, adversus potestates, adversus mundi rectores tenebrarum sæculi hujus, adversus spiritualia* B *nequitiæ in cœlestibus*[72].

Κατανοήσωμεν δὲ καὶ ἄλλην λέξιν τοῦ Κέλσου οὕτως ἔχουσαν· *Ἡ ὁ μὲν τοῦ Περσῶν ἢ Ῥωμαίων βασιλέως σατράπης, καὶ ὕπαρχος, ἢ στρατηγὸς, ἢ ἐπίτροπος, ἔτι μὴν καὶ οἱ τὰς μικροτέρας ἀρχὰς ἢ ἐπιμελείας ἢ ὑπηρεσίας ἔχοντες, μέγα δύναιντ' ἂν βλάπτειν ἀμελούμενοι· οἱ δ' ἐναέριοί τε καὶ ἐπίγειοι σατράπαι καὶ διάκονοι μικρὰ βλάπτοιεν ἂν ὑβριζόμενοι;* Ὅρα δὴ πῶς ἀνθρωπικοὺς (22) σατράπας τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ, καὶ ὑπάρχους, καὶ στρατηγοὺς, καὶ ἐπιτρόπους, καὶ τοὺς μικροτέρας ἀρχὰς καὶ ἐπιμελείας καὶ ὑπηρεσίας ἔχοντας εἰσάγει μεγάλα βλάπτοντας τοὺς ὑβρίζοντας· οὐχ ὁρῶν, ὅτι οὐδὲ σοφὸς ἄνθρωπος βλάψαι ἂν βούλοιτό τινα, ἀλλ', ὅση δύναμις, καὶ τοὺς ὑβρίζοντας ἐπιστρέφειν καὶ βελτιοῦν· εἰ μὴ ἄρα Λυκούργου τοῦ Λακεδαιμονίων νομοθέτου, καὶ τοῦ Κιττιέως Ζήνωνος χείρους εἰσὶν οἱ κατὰ τὸν Κέλσον σατράπαι, καὶ ὕπαρχοι, καὶ στρατηγοὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ· ὅτι Λυκοῦργος μὲν, λαβὼν ἐξουσίαν τοῦ ἐκκόψαντος (23) αὐ-

33. Nunc alia Celsi verba perpendamus. *Persarum*, inquit, *aut Romanorum regis satrapa, aut præses, aut imperator, aut procurator, aut etiam quibus minor ditio, cura, aut ministerium commissum est; illi graves pœnas repetere poterunt si negligantur; et aeris illi terræque satrapæ et administratores pœnas leves repetent contumeliis onerati?* Vide quomodo summi Dei satrapas, præsides, imperatores, procuratores, et alios quibus minor ditio, cura, aut ministerium committitur, inducat gravem humano more pœnam repetentes ex iis a quibus injuria affecti sunt: non advertens ne sapientem C quidem hominem velle cuiquam nocere; sed quantum potest, id agere ut conversos ad bonam frugem revocet etiam eos a quibus acceperit injuriam: nisi forte Lycurgo, Lacedæmoniorum legislatore et Zenone Cittiensi deteriores illi sunt summi Dei satrapæ, præsides et imperatores de quibus Celsus. Nam Lycurgus, cum in sua potestate haberet hominem qui

[69] Matth. XVIII, 10. [70] Psal. XXXIII, 8. [71] Ephes. VI, 11. [72] Ibid., 12.

icitur apud Platonem: *Vos dæmonem eligetis. Præfectum namque nobis secundum vitæ genus eligimus*, etc. Proclus lib. I in Tim.: Καὶ γὰρ πᾶσα ψυχὴ πάντως ἔχει Θεὸν ἔφορον. Idem *De anima et dæmone*: *Et quemadmodum deos duces, sic et dæmonas curatores Pater ille faberque mundi traditur* D *animis præfecisse: quapropter Socrates curatorem sui appellat præfectum sibi dæmonem atque Deum.* Jamblich., *De mysteriis*, cap. *De suo cuique dæmone*; Seneca, epist. 111; Ammian. Marcell., lib. XXI. Consentiunt Patres. Origenes lib. III, cap. 2, num. 4, *De principiis*: *Quod vero etiam per angelos, vel bonos, vel malos, aliqua humanis cordibus suggerantur, designat vel Tobiam angelus comitatus, vel prophetæ sermo dicentis: « Et respondit angelus, qui loquebatur in me; » sed et Pastoris liber hæc eadem declarat, dicens quod bini angeli singulos quosque hominum comitentur: et si quando bonæ cogitationes in nostrum ascenderint, a bono angelo suggeri dicit; si vero contrariæ, mali angeli dicit esse instinctum. Eadem quoque Barnabas in Epistola sua declarat, cum duas vias esse dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et præesse certos quosque angelos dicit; viæ quidem lucis angelos Dei; tenebrarum autem viæ, angelos Satanæ.* Vide homil. 13 et 35 in Luc.; Basil. homil. in psal. XXXIII: Παντὶ πεπιστευκότι εἰς τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἡμεῖς ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν· ὡς γὰρ τὰς μελίσσας καπνὸς φυγαδεύει, καὶ τὰς περιστερὰς δυσωδία ἐξελαύνει· οὕτω καὶ τὸν φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία. *Assidet angelus cuilibet in Dominum credenti, nisi nos illum operibus pravis abigamus. Quemadmodum enim fumus apes fugat et fetor columbas expellit; sic angelum vitæ nostræ custodem lacrymabile ac graveolens peccatum abigit.* Tertull., *De anima*, cap. 37; Greg. Nyss. in *Mystica interpretatione vitæ Moysis*; Hilarius, in Psal. CXXXIII; Basil. in *Enarrat.* ad c. V Isaiæ; auctor. *Quæst. et resp. ad orthodoxos* apud Justinum, quæst. 30; Lactant. lib. I, cap. 15. SPENCER.

(21) *Τοῦ αἰῶνος*. Hæc in antea editis omissa supplentur e mss.

(22) *Ἀνθρωπικούς*. Forte legendum, ἀνθρωπικῶς.

(23) *Ἐκκόψαντος*. Ἀλκάνδρου nimirum. Vide Plutarchum in *Lycurgo*.

ipsi oculum effoderat, non solum non ultus est, sed illum salubribus monitis incantare non desiit, donec philosophiæ operam dare persuasit. Et Zeno dicenti : *Dispeream ni malum tibi dedero*; respondit : *Et ego, ni mihi te amicum fecero*. Necdum loquor de iis qui ad Jesu doctrinam formati istud audierunt : *Diligite inimicos vestros, et orate pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*[73]. Et in propheticis eloquiis sic loquitur justus : *Domine, Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam utique ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam meam, et comprehendat, et conculcet in terra vitam meam*[74].

36. Neque vero angeli, qui Dei sunt veri satrapæ, præsides, imperatores et procuratores, mala inferunt, ut putat Celsus, iis a quibus orta ipsis est injuria. Quod si quidam dæmones, **769** quos in animo habuit et Celsus, mala inferunt, id faciunt ut mali, nec accepta a Deo ulla satrapia aut imperio aut procuratione. Atque etiam eos lædunt, qui se illis subjiciunt atque submittunt quasi dominis. Hinc, ut videtur, accidit ut qui cibis per leges locorum vetitis utuntur, si dæmonibus illis subditi sunt, pœnas dent; sin sub illis non sint, nec loci dæmonio se submiserint, soluti a pœnarum metu dæmonia illa valere jubeant; quanquam si aliis aliarum rerum ignorantia se subjecerunt, illorum ultioni obnoxii sint. Sed Christianus, verus, inquam, Christianus, qui solius Dei Verbique ejus imperio se subdit, cum dæmonibus præstantior sit, nihil a dæmoniis pati potest. Cujus rei causa est quia *castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos*[75], et ejus *angelus*, qui *semper videt faciem Patris cœlestis*[76], ejus preces per solum sacerdotem magnum semper universorum Deo offert, et ipse precatur cum eo, cujus ipsi commissa cura est. Ne igitur nos inanibus larvis terrefaciat Celsus, minitans nos dæmonibus, quos nihili ducimus, luituros pœnas. Nihil enim spreti dæmones nocere possunt nobis, qui consecrati sumus illi qui solus omnes suo auxilio dignos adjuvare potest, quique præterea suos piis in illum angelos præficit, ut nec adversarii angeli, nec eorum princeps, vocatus *hujus sæculi princeps*[77], facere quidquam possint adversus eos qui Deo consecrati sunt.

τοῦ τὸν ὀφθαλμὸν, οὐ μόνον οὐχ ἠμύνατο, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἐπαύσατο κατεπᾴδων αὐτῷ, ἕως αὐτὸν πείσῃ (24) φιλοσοφεῖν· Ζήνων δὲ πρὸς τὸν εἰπόντα, *Ἀπολοίμην, ἐὰν μή σε τιμωρήσωμαι!* *Ἐγὼ δὲ*, εἶπεν, *ἐὰν μή σε φίλον κτήσωμαι!* Καὶ οὐδέ πω λέγω τοὺς κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰησοῦ πεποιωμένους, καὶ ἀκούσαντας τοῦ· *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὃς τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.* Καὶ ἐν τοῖς προφητικοῖς δὲ λόγοις ὁ δίκαιος τοιαῦτά φησι· *Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά· ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενὸς, καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσαι εἰς γῆν τὴν ζωήν μου!*

Ἀλλὰ οὐχ, ὡς οἴεται Κέλσος, βλάπτουσιν οἱ ἀληθῶς σατράπαι, καὶ ὕπαρχοι, καὶ στρατηγοὶ, καὶ ἐπίτροποι τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι τοὺς ὑβρίζοντας· εἰ δέ τινες βλάπτουσι δαίμονες, οὓς ἐφαντάσθη καὶ ὁ Κέλσος, βλάπτουσιν ὡς φαῦλοι, καὶ μηδεμίαν σατραπείαν, ἢ στρατηγίαν, ἢ ἐπιτροπὴν Θεοῦ ἐγκεχειρισμένοι· καὶ βλάπτουσι τοὺς ὑποκειμένους αὐτοῖς καὶ ὑποτάξαντας ἑαυτοὺς ὡς δεσπόταις ἐκείνοις. Τάχα γὰρ καὶ διὰ τοῦτο οἱ καθ' ἕκαστον τόπον εἰς τὰ νενομισμένα βρώματα μὴ δεῖν ἐσθίεσθαι παρανομοῦντες, εἰ μὲν τῶν ὑπὸ τοὺς δαίμονας εἶεν ἐκείνους, βλάπτονται· εἰ δέ τινες τῶν οὐχ ὑπ' ἐκείνους, οὐδὲ αὐτοὺς ὑποτάξαντες τῷ τοῦ τόπου δαιμονίῳ (25), ἐλεύθεροι ἀπὸ τοῦ ὑπ' ἐκείνων παθεῖν, μακρὰ χαίρειν εἰπόντες τοῖς τοιοισδὶ δαιμονίοις, ἄλλοις διὰ τὴν περὶ ἄλλα ἄγνοιαν ἑαυτοὺς ὑποτάξαντες, ὑπ' ἐκείνων πάσχειν δύνανται· ἀλλ' οὐ Χριστιανὸς, ὁ ἀληθῶς Χριστιανὸς, καὶ ὑποτάξας ἑαυτὸν μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ, πάθοι τι ἂν ὑπὸ τῶν δαιμονίων, ἅτε κρείττων δαιμόνων τυγχάνων· καὶ οὐ πάθοι γ' ἂν, ἐπεὶ *παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτοὺς*, καὶ *ὁ ἄγγελος* αὐτοῦ, *διὰ παντὸς βλέπων τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς*, ἀεὶ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ ἀναφέρει διὰ τοῦ μόνου ἀρχιερέως τῷ Θεῷ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸς συνευχόμενος τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπευομένῳ (26). Μὴ μορμολυττέσθω τοίνυν ἡμᾶς ὁ Κέλσος, ἀπειλῶν τὴν ἀπὸ τῶν δαιμόνων βλάβην, ὑφ' ἡμῶν ἀμελουμένων· οὐδὲν γὰρ ἡμῖν δαίμονες ἀμελούμενοι ποιεῖν ἂν δύναιντο, ἀνακειμένοις τῷ μόνῳ βοηθεῖν πᾶσι τοῖς ἀξίοις δυναμένῳ· ἐφιστάντι δ' οὐδὲν ἧττον καὶ τοὺς ἰδίους ἀγγέλους τοῖς εἰς αὐτὸν εὐσεβοῦσιν, ἵνα μηδὲν οἱ ἐναντίοι ἄγγελοι, μηδ' ὁ τούτων *ἄρχων*, λεγόμενος *τοῦ αἰῶνος* (27) *τούτου*, ἐνεργεῖν κατὰ τῶν ἀνακειμένων τῷ Θεῷ δυνηθῇ.

[73] Matth. v, 44, 45. [74] Psal. vii, 4, 5, 6. [75] Psal. xxxiii, 8. [76] Matth. xviii, 10. [77] Joan. xiv, 30.

(24) *Πείσῃ*. Sic recte mss. Libri autem editi habent, πείσει. Paulo post τιμωρήσωμαι· ἐγὼ δὲ, εἶπεν, ἐὰν μή σε. Hæc desiderantur in omnibus mss., sed ab Hœschelio suppleta sunt e Plutarcho *De ira cohibenda*.

(25) *Τῷ τοῦ τόπου δαιμονίῳ*. Vide Huet. *Orig.*, lib. ii, q. 5, *De angelis*.

(26) Libb. antea editi, τῷ ὑπ' αὐτῶν ἐπιτροπευομένῳ, sed mss. ut in nostro textu. Paulo post dubitat Guietus annon legendum sit, μὴ μορμολυττέσθω τοίνυν πρὸς ἡμᾶς.

Εἶτ' ἐπιλαθόμενος, ὅτι Χριστιανοῖς λαλεῖ τοῖς μόνῳ τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ εὐχομένοις, καὶ συμφύρων τὰ ἑτέρων, καὶ ἀλόγως Χριστιανοῖς συνάπτων αὐτὰ, φησίν· *Ἐὰν μὲν βαρβάρως αὐτοὺς ὀνομάζῃ τις, δύναμιν ἕξουσιν· ἐὰν δὲ Ἑλληνικῶς ἢ Ῥωμαϊκῶς, οὐκ ἔτι.* Δεικνύτω γὰρ τίνα ἡμεῖς βαρβάρως ὀνομάζομεν, ὡς καλοῦντες αὐτὸν ἐπὶ βοήθειαν· καὶ πειθέσθω (28), μάτην καθ' ἡμῶν ταῦτα εἰρηκέναι τὸν Κέλσον· ἐφιστὰς, ὅτι οἱ λοιποὶ (29) τῶν Χριστιανῶν οὐδὲ τοῖς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς κειμένοις ὀνόμασι καὶ τεταγμένοις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ χρῶνται ἐν ταῖς εὐχαῖς· ἀλλ' οἱ μὲν Ἕλληνες Ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὔχεται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται· καὶ ὁ πάσης διαλέκτου Κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διαλέκτου εὐχομένων ἀκούει, ὡς μιᾶς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, φωνῆς, τῆς κατὰ τὰ σημαινόμενα, ἀκούων, δηλουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων (30). Οὐ γάρ ἐστιν ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς εἷς τις τῶν κεκληρωμένων διάλεκτόν τινα βάρβαρον ἢ Ἕλληνα, καὶ μηκέτι τὰς λοιπὰς ἐπισταμένων, ἢ μηκέτι τῶν ἐν ἄλλαις διαλέκτοις λεγόντων φροντιζόντων (31).

Εἶτα μετὰ ταῦτα, ἤτοι μηδενὸς ἀκούσας Χριστιανοῦ, ἤ τινος ἀπὸ τῶν πολλῶν παρανόμου καὶ ἀπαιδεύτου, φησὶ τοὺς Χριστιανοὺς λέγειν· *Ἰδοὺ, παραστὰς τῷ ἀγάλματι τοῦ Διὸς, ἢ Ἀπόλλωνος, ἢ ὅτου δήποτε Θεοῦ* (32), *βλασφημῶ, καὶ ῥαπίζω, καὶ οὐδέν με ἀμύνεται·* οὐχ ὁρῶν, ὅτι ἐν τῇ θείᾳ νομοθεσίᾳ προστέτακται μετὰ τῶν ἄλλων (33) καὶ τὸ, *Θεοὺς οὐ κακολογήσεις·* ἵνα μὴ ἐθίζηται ἡμῶν τὸ στόμα ὀντιναοῦν κακολογεῖν, ἀκουόντων, *Εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε·* καὶ διδασκομένων, ὅτι οἱ *λοίδοροι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.* Τίς δ' οὕτως ἐν ἡμῖν ἠλίθιος, ὡς ταῦτα λέγειν, καὶ μὴ ὁρᾷν, ὅτι οὐδὲν δύναται τὸ τοιοῦτο πρὸς καθαίρεσιν τῆς περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν ὑπολήψεως; ὅπου γε καὶ οἱ πάντη ἄθεοι, καὶ τὴν Πρόνοιαν ἀνελόντες, καὶ σύστημα νομιζομένων φιλοσόφων διὰ τῶν μοχθηρῶν δογμάτων καὶ ἀσεβῶν γεννήσαντες, οὔτ' αὐτοὶ πεπόνθασιν ὧν (34) οἱ πολλοὶ νομίζουσι κακῶν, οὔθ' οἱ τὰ ἐκείνων ἀσπασάμενοι δόγματα· ἀλλὰ γὰρ καὶ πλουτοῦσι καὶ ὑγιαίνουσι τὰ σώματα. Εἰ δὲ βλάβην τις ζητεῖ ἐν ἐκείνοις, ὁράτω, ὅτι ἀληθῶς εἰσι βεβλαμμένοι (35). Ποία γὰρ μείζων βλάβη τοῦ μὴ νοεῖν ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου τὸν πεποιηκότα; Ποία δὲ χείρων ταλαιπωρία τοῦ τετυφλῶσθαι (36) τὸν νοῦν, καὶ μὴ βλέπειν τὸν παντὸς νοῦ δημιουργὸν καὶ Πατέρα;

A 37. Deinde oblitus loqui se Christianis, qui soli Deo per Jesum supplicant, aliorum placita miscet et absurde Christianis ascribit : *Si quis illos barbaris*, inquit, *nominibus appellaverit, potestatem habebunt; nullam vero, si Græce aut Latine.* Ostendat enim ecquem ut auxilio nobis sit invocantes barbaro nomine appellemus : et frustra hæc a Celso nobis objectari, persuasum ei sit qui consideraverit reliquos Christianos inter precandum ne iis quidem vocibus uti quæ divinis in Scripturis positæ Deum proprio nomine designant; sed Græcos Græce, Romanos Latine, et sic singulas gentes Deum propria lingua precari et laudes ejus pro viribus concelebrare; omnium vero linguarum Dominum exaudire quacunque lingua precemur, quasi una, ut ita B loquar, vox quantum ad significata diversis linguis exprimatur. Neque **770** enim Deus ex eorum numero est, qui barbaram aut Græcam linguam sortiti cæteras ignorant, nihilque curant eos qui aliis linguis loquuntur.

38. Postea, quod aut ex nemine Christiano aut ex vulgari quopiam impio et imperito audivit, ait Christianos dicere : *Ecce accedens ad Jovis aut Apollinis aut cujuslibet alterius dei simulacrum, contumeliis illud lacesso alapisque cædo, nec tamen ulciscitur.* Nescit videlicet in lege divina legi inter alia hanc prohibitionem : *Diis non detrahes*[78], ut ne os nostrum assuescat cuiquam maledicere : quippe qui C audierimus : *Benedicite, et nolite maledicere*[79], et didicerimus quia *maledici regnum Dei non possidebunt*[80]. Et quis inter nos ita insanus est ut hæc dicat, nec videat nihil hujusmodi injurias prodesse ad evellendam, quæ de diis concepta est, opinionem? cum fuerint homines qui, licet omnino Deum non agnoscerent et Providentiam tollerent, et perniciosis impiisque dogmatis ortum dederint sectis quorumdam qui philosophi habentur, nihil tamen eorum passi sunt quæ vulgus mala judicat, nec qui eorum dogmatibus adhæserunt : imo ditescunt et sani corpore sunt. Quanquam si detrimentum in illis quæras, videbis eos vere detrimentum passos. Nam quod majus detrimentum est, quam ex mundi D conditione non intelligere Conditorem? Ecquæ miseria pejor, quam cæca mente esse et non videre mentium omnium opificem et Patrem?

[78] Exod. XXII, 28. [79] Rom. XII, 14. [80] I Cor. VI, 10.

(27) *Αἰῶνος*. Libb. editi in margine, κόσμου.

(28) Codd. Reg. et Basil., πειθέσθω. Libb. editi, πυθέσθω.

(29) *Λοιποί*. Spencero videtur legendum, λόγιοι.

(30) *Τῆς κατὰ τὰ σημαινόμενα, ἀκούων, δηλουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων.* Guieto hæc aliena et additilia videntur. Qua de causa, ignorare me fateor.

(31) Hœschelius in textu, codd. Regius, Basil. et duo Anglicani, φροντίζειν.

(32) Pro Θεοῦ codd. Reg. et Basileensis habent τινός.

(33) *Μετὰ τῶν ἄλλων*. Hæc desunt in antea editis, sed restituuntur e mss.

(34) *Οὔτ' αὐτοὶ πεπόνθασιν ὧν*. Guieto videtur forsan scribendum, οὔτ' αὐτοί τι πεπόνθασιν ὧν.

(35) Libb. editi in margine, εἰσὶν οἱ βεβλαμμένοι.

(36) Iidem in margine, τοῦ τε τυφλοῦσθαι.

39. Postquam ejusmodi verba Christianis, quibus minime conveniunt, per calumniam tribuit, sibi ipse defensionem parasse putat, sed quæ ludicrum est potius quam defensio, cum tanquam nos alloquens : *Non vides*, inquit, *o bone, esse etiam qui tuum dæmonem non modo coram contumeliis oneret, sed etiam ex omni terra marique expellat, et te quasi simulacrum illi consecratum vinculis constringat, trahat ad supplicium, et cruci affigat; nec dæmon ille tamen, aut, quemadmodum loqueris, ille Dei Filius ex isto pœnas repetat?* Quæ quidem defensio locum haberet, si, quos nobis sermones ascribit, iis uteremur : quanquam nec tum vera diceret, cum Dei Filium appellet dæmonem. Ex nobis igitur, qui dæmones omnes dicimus esse malos, qui tot homines ad Deum convertit, non ille dæmon est, sed Deus Verbum et Dei Filius : at Celsus, qui malos a se dæmones agnosci nullibi significavit, nescio quomodo sui immemor Jesum dæmonem nominet. Cæterum pœnæ impiis intentatæ accident aliquando iis, qui post remedia omnia **771** quæ detrectarunt, in malitia, ut ita dicam, insanabili deprehendentur.

40. Et nos quidem cum sermonem de pœnis facimus, multos hac de pœnis doctrina a peccatis avertimus; sed quid ille, quem Celsus Apollinis aut Jovis sacerdotem dicit, respondeat, consideremus.

Sero, inquit, *molunt deorum molæ;*

et :

In natos natorum et qui nascentur ab illis.

Vide quanto istud præstet : *Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur*[81]. Et hoc : *Comedentis uvam acerbam, obstupescent dentes ejus*[82]. Item illud : *Filius non portabit iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii, justitia justi super eum erit, et impietas impii erit super eum*[83]. Quod si quis dixerit huic oraculo :

In natos natorum et qui nascentur ab illis,

simile esse istud : *Qui reddit peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem eorum qui me oderint*[84]; discat ex Ezechiele parabolam esse, qua reprehendit dicentes : *Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt*[85]. Unde subsequitur : *Vivo ego, dicit Dominus, ni quisque suo ipsius peccato morietur*. Quid autem parabola de

A Περιθεὶς δὲ ἡμῖν τοιούτους λόγους, καὶ συκοφαντῶν Χριστιανοὺς, οὐ λέγοντας τὰ τοιαῦτα, ἑαυτῷ ἀπολογίαν πορίζειν νομίζει, παίγνιον μᾶλλον ἢ ἀπολογίαν τυγχάνουσαν, ἐν ᾗ φησιν ὡς πρὸς ἡμᾶς· *Οὐχ ὁρᾷς οὖν, ὦ βέλτιστε, ὅτι καὶ τὸν σὸν δαίμονα καταστάς τις οὐ βλασφημεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης γῆς καὶ θαλάσσης ἐκκηρύττει· καί σε τὸν καθωσιωμένον ὥσπερ ἄγαλμα αὐτῷ δήσας ἀπάγει, καὶ ἀνασκολοπίζει· καὶ ὁ δαίμων, ἢ, ὡς σὺ φῄς, ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς, οὐδὲν αὐτὸν ἀμύνεται;* Χώραν δ' εἶχεν ἡ ἀπολογία αὕτη, εἰ τοιούτοις λόγοις, ὁποίους ἡμᾶς ἀνέγραψεν λέγοντας, ἐχρώμεθα· καίτοιγε οὐδ' οὕτως ἀληθῆ ἔλεγε, δαίμονα εἰπὼν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Κατὰ μὲν οὖν ἡμᾶς, τοὺς λέγοντας πάντας δαίμονας εἶναι φαύλους, οὐ δαίμων ὁ τοὺς τοσούσδε ἐπιστρέψας
B πρὸς τὸν Θεὸν, ἀλλὰ Θεὸς Λόγος, καὶ Θεοῦ Παῖς· κατὰ δὲ Κέλσον, μηδὲν ἐμφήναντα περὶ φαύλων δαιμόνων, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπιλαθόμενον ἑαυτοῦ, δαίμων ὁ Ἰησοῦς εἴρηται. Ὕστερον μέντοιγε τὰ λεγόμενα περὶ τῶν ἀσεβῶν φθάσει μετὰ πάντα τὰ φάρμακα, ἅπερ οὐ προσήκαντο, ἐπὶ τοὺς καταλαμβανομένους ἐν τῇ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀνιάτῳ κακίᾳ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν ὅ τι ποτὲ περὶ κολάσεως λέγοντες, καὶ διὰ τῆς περὶ κολάσεως διδασκαλίας πολλοὺς ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων ἐπιστρέφομεν· ὁ δὲ κατὰ τὸν Κέλσον ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τοῦ Διὸς οἷα ἀποκρίνεται κατανοήσωμεν·

Ὀψὲ (37), φησὶ, *θεῶν ἀλέουσι μύλοι*,

καὶ

C *Ἐς παίδων* (38) *παῖδας τοί κεν μετόπισθε γένωνται.*

Ὅρα δὲ ὅσῳ τούτου βέλτιον τὸ, *Οὐκ ἀποθανοῦνται πατέρες ὑπὲρ τέκνων, οὐδὲ υἱοὶ ἀποθανοῦνται ὑπὲρ πατέρων· ἕκαστος τῇ ἁμαρτίᾳ ἑαυτοῦ ἀποθανεῖται*· καὶ τοῦτο, *Τοῦ φαγόντος τὸν ὄμφακα αἱμωδιάσουσιν οἱ ὀδόντες αὐτοῦ*· καὶ τὸ, *Υἱὸς οὐ λήψεται ἀδικίαν πατρὸς, καὶ πατὴρ οὐ λήψεται ἀδικίαν υἱοῦ· δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται.* Ἐὰν δέ τις ὅμοιον εἶναι λέγῃ τῷ,

Ἐς παίδων παῖδας, οἳ καὶ μετόπισθε γένωνται (39),

τὸ, *Ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με*,
D μανθανέτω, ὅτι ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ παραβολὴ τὸ τοιοῦτον εἶναι λέλεκται, αἰτιωμένῳ τοὺς λέγοντας· *Οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμωδίασαν*· ᾧ ἐπιφέρεται· *Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ἀλλ' ἢ ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ ἁμαρτίᾳ ἀποθανεῖται.*

[81] Deut. XXIV, 16. [82] Jerem. XXXI, 30. [83] Ezech. XVIII, 20. [84] Exod. XX, 5. [85] Ezech. XVIII, 2, 3, 4.

(37) *Ὀψέ*. Alibi versus hic proverbialis legitur integer :

Ὀψὲ θεὸν ἀλέουσι μύλοι, ἀλέουσι δὲ λεπτά.

Plutarch., *De sera Numinis vindicta* : Ὥστε οὐχ ὁρῶ τί χρήσιμον ἔνεστι τοῖς ὀψὲ δὴ τούτοις ἀλεῖν λεγομένοις μύλοις τῶν θεῶν, καὶ ποιοῦσι τὴν δίκην ἀμαυρὰν καὶ τὸν φόβον ἐξίτηλον τῆς κακίας. *Atque adeo non video quid utilitatis adsit iis, qui sero tandem molere molis deorum dicuntur : cum hoc pacto et justitia reddatur obscura, et malitiæ metus evanescat.* Spencer.

(38) *Ἐς παίδων*. Hom. *Il.* Υ, v. 308 :

Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Spencer.

(39) Rectius mss., οἳ καὶ μετόπισθε γένωνται, quam libb. antea editi : οἳ καὶ ὄπισθεν γένωνται. Legendus autem hic versus ut supra. Paulo post iidem libri editi, τοῖς μισοῦσί με μαθέτω, at mss. ut in nostro textu.

θὺ κατὰ τὸν παρόντα δὲ καιρόν ἐστι διηγήσασθαι τί σημαίνει ἡ περὶ τοῦ ἐπὶ (40) τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν ἀποδίδοσθαι τὰς ἁμαρτίας παραβολή.

Εἶτα, ὡς αἱ γρᾶες, διαλοιδορούμενος ἡμῖν φησι· *Σὺ μὲν τὰ ἀγάλματα τούτων λοιδορῶν καταγελᾷς, ὃς αὐτόν γε* (41) *τὸν Διόνυσον ἢ τὸν Ἡρακλέα παρόντα εἰ ἐλοιδόρησας, οὐκ ἂν ἴσως χαίρων ἀπήλλαξας· τὸν δὲ σὸν Θεὸν παρόντα κατατείνοντες καὶ κολάζοντες, οὐδὲν οἱ ταῦτα δράσαντες πεπόνθασιν· ἀλλ' οὐδὲ μετὰ ταῦτα ἐν τοσούτῳ βίῳ* (42) *τι καινὸν ἐξ ἐκείνου γέγονε τῷ πιστεύσαντι ἄν, ὡς οὐκ ἦν ἐκεῖνος ἄνθρωπος γόης, ἀλλὰ Θεοῦ Παῖς; Καὶ ὁ πέμψας ἄρα τὸν Υἱὸν ἀγγελμάτων* (43) *τινῶν εἵνεκα, οὕτως ὠμῶς κολασθέντα, ὡς συνδιαφθεῖραι καὶ τὰ ἀγγέλματα περιιδεῖν* (44), *καὶ τοσούτου χρόνου διελθόντος οὐκ ἐπεστράφη. Τίς οὕτως ἀνόσιος πατήρ; Ἐκεῖνος μὲν οὖν τυχὸν ἐβούλετο, ὡς φῄς, διὰ τοῦτο περιυβρίζετο· οἶδε δὲ, οὓς σὺ βλασφημεῖς, ἐνῆν μὲν εἰπεῖν, ὅτι καὶ αὐτοὶ βούλονται, καὶ διὰ τοῦτ' ἀνέχονται βλασφημούμενοι· τὰ γὰρ ἴσα τοῖς ἴσοις παραβαλεῖν κράτιστον. Ἀλλ' οὗτοί γε καὶ σφόδρα ἀμύνονται τὸν βλασφημοῦντα, ἤτοι φεύγοντα διὰ τοῦτο καὶ κρυπτόμενον, ἢ ἁλισκόμενον καὶ ἀπολλύμενον.* Καὶ πρὸς ταῦτα δ' εἴποιμ' ἄν, ὅτι καὶ ἡμεῖς οὐδενὶ λοιδορούμεθα, πειθόμενοι, ὅτι *Λοίδοροι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι·* καὶ ἀναγιγνώσκοντες τὸ, *Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν*, καὶ, *Εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε·* εἰδότες δὲ καὶ τὸ, *Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν*. Καὶ εἴπερ τὸ λοιδορεῖν (45) λόγον τινὰ ἔχει ἀμυντικὸν τοῦ δοκοῦντος ἠδικῆσθαι, καὶ οὐδὲ τοῦτον ἐπιτρέπει ἡμῖν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· πόσῳ πλέον ἔνθα πολλὴν ἠλιθιότητα ἐμφαίνει τὸ λοιδορεῖν, οὐ χρὴ λοιδορεῖν; Ἐπίσης δὲ ἠλίθιον τὸ λοιδορεῖσθαι λίθῳ, ἢ χρυσῷ, ἢ ἀργύρῳ, τοῖς μεμορφωμένοις εἰς τὴν νενομισμένην τοῖς μακρὰν θειότητος τυγχάνουσι θεῶν μορφήν. Οὕτω δὲ οὐδὲ καταγελῶμεν τῶν ἀψύχων ξοάνων, ἀλλ' ἢ ἄρα τῶν προσκυνούντων αὐτοῖς. Ἀλλ' οὐδ', ἂν ὦσί τινες δαίμονες ἐνιδρυμένοι τισὶν ἀγάλμασι, καὶ νομίζηται ὁ μέν τις αὐτῶν εἶναι Διόνυσος, ὁ δ' Ἡρακλῆς, οὐδὲ τούτοις λοιδορούμεθα· μάταιον γὰρ τὸ τοιοῦτον, καὶ οὐδαμῶς κατὰ τὸν πρᾶον καὶ εἰρηναῖον καὶ γαληνὸν τὴν ψυχὴν, καὶ μαθόντα, ὅτι οὐδὲ διὰ τὴν κακίαν δεῖ τινι λοιδορεῖσθαι, εἴτ' ἀνθρώπῳ, εἴτε δαίμονι.

A peccatis usque ad tertiam et quartam generationem reddendis significet, præsentis temporis non est explicare.

41. Post hæc anicularum more convicians: *Tu*, inquit, *maledicis illorum simulacris eaque ludibrio habes: qui si Baccho ipsi aut Herculi præsenti conviciatus esses, fortasse lætus non discessisses. Sed qui præsentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ii ob ejusmodi facinus nihil mali passi sunt, sed neque longo post illa tempore. Quid novi ab illo tempore accidit quod fidem faciat eum non impostorem hominem, sed Filium Dei esse? Ille ipse, qui Filium miserat ut quædam annuntiaret, eum postea ita crudeliter excruciatum ut una cum ipso mandata perierint, neglexit, et tot elapsis sæculis* B *jam nondum expergiscitur. Ecquis tam inhumanus pater? Sed enim, inquis, non contumeliis affectus est, nisi quia fortasse voluit: at quos proscindis injuriis, illos etiam dicere licet sic tractari velle, et propterea injurias æquo animo tolerare. Nam paria paribus conferre optimum.* **772** *Quanquam illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco aut fugit et latitat, aut captus ad supplicium protrahitur.* Ad hæc respondeo maledicere nos nemini. Scimus enim *maledicos Dei regnum non possessuros esse* [86]; et legimus: *Orate pro exsecrantibus vos* [87]; et: *Benedicite et nolite maledicere* [88]. Notum nobis est et istud: *Maledicimur, et benedicimus* [89]. Et quidem si convicium quamdam habet vindictæ rationem ei qui C injuria affectus videtur, nec hanc nobis permittit Verbum Dei, quanto minus maledicere oportet, cum id facere magna stultitia est? Æque autem stultum est maledicere lapidi, aut auro, aut argento versis in formam, quam, qui procul sunt a Divinitate, deorum esse existimant. Neque etiam inanima simulacra ludibrio habemus, sed eos qui cultum illis tribuunt. Sed neque, si quidam dæmones quibusdam simulacris insunt, quorum alter Bacchus, alter Hercules putetur, illis convicium facimus. Hoc enim cum inutile est, tum animam mansuetam, pacificam tranquillamque dedecet, cum didicerit nemini, quantumcunque malus sit, conviciari oportere, sive homo sit, sive dæmon.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως ὁ Κέλσος ἄκων ἐνέπεσεν εἰς τὸ, οὓς πρὸ βραχέος ὕμνησε δαίμονας ἢ θεοὺς, νῦν τῷ ἔργῳ ἀποδεικνύναι φαυλοτάτους εἶναι, καὶ τιμωρουμένους μᾶλλον ἀμυντικῶς ἤπερ κολάζοντας διορθωτικῶς, ἐπὰν αὐτοῖς λοιδορῆταί τις· φησὶ γάρ, *Ὃς*

D 42. Nescio autem quomodo Celsus imprudens eo prolapsus sit, ut quos paulo ante dæmones aut deos laudibus extulerat, eos nunc revera pessimos esse ostendat, ut qui puniant vindictæ studio potius, quam corrigendi animo, si quis illis conviciatur.

[86] I Cor. vi, 10. [87] Matth. v, 44. [88] Rom. xii, 14. [89] I Cor. iv, 12.

(40) Particula ἐπί deest in antea editis, sed suppletur e mss.

(41) Hœschelius in textu, ὡς αὐτόν γε.

(42) Boherellus distinguit post βίῳ, et sequentia legit interrogative, nempe τί. Mox τὸ, ἐξ ἐκείνου, explicat, *ex illo tempore*, et τῷ πιστεύσαντι mutat in τοῦ πιστῶσαι. Quod interpretando secutus sum.

(43) Codd. mss., ἀγγελμάτων, et paulo post ἀγγέλματα. Hœschelius, ἀγελμάτων et ἀγέλματα, Spencerus, ἀγαλμάτων et ἀγάλματα.

(44) *Περιιδεῖν*. Legendum videtur mihi atque Boherello, περιεῖδε.

(45) *Καὶ εἴπερ τὸ λοιδορεῖν*. Boherellus legendum putat, καὶ εἴπερ ὅτε τὸ λοιδορεῖν. Paulo post mss., τοῦτον ἐπιτρέπει. Libb. antea editi, τοῦτον ἐπιτρέπειν. Boherellus τοῦτον mutat in τοῦτο.

Ait enim : *Qui si Baccho ipsi aut Herculi præsenti conviciatus esses, fortasse non lætus discessisses.* Qui voluerit explicet quomodo absens quidpiam audire possit ; cur absit aliquando, aliquando adsit, et quid negotii urgeat dæmones ut e loco in locum transmigrent. Post hæc existimans corpus Jesu distentum et cruciatum, non autem ejus divinitatem a nobis Deum dici, sed pro Deo habitum fuisse quando distendebatur et cruciabatur, ait : *Sed qui præsentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ob ejusmodi facinus nihil mali passi sunt.* Cum vero plura jam de iis quæ Jesus ut homo passus est disseruerimus, hac de re nunc tacere libet, ne eadem sæpius iterare videamur. Quoniam vero ait, *neque longo post tempore quidquam mali passos esse qui Jesum supplicio affecerunt*, illi et omnibus discendi cupidis ostendemus urbem illam, ubi Judæorum populus Jesum cruci affigi postulavit his clamoribus : *Crucifige, crucifige eum*[90], et latronem seditionis et cædis reum propterea que conjectum in carcerem dimitti præoptavit, Jesum vero per invidiam traditum **773** crucifigi, non diu post obsidione cinctam, et multo tempore expugnatam ita fuisse, ut a fundamentis eversa et deserta fuerit. Nam Deus hujus loci incolas judicavit indignos, qui vel communem vitam viverent : quanquam, ut quid incredibile dicam, illis pepercit, cum inimicis tradidit ; quippe quos videret nulla re revocari posse ad saniorem vitam, et in dies magis ac magis nequitia crescere. Atque horum malorum illis causa fuit sanguis Jesu per eorum insidias effusus in terram, quæ non potuit amplius reos tanti facinoris sustinere.

43. Novum igitur, ex quo Jesus passus est, et illud accidit ; illud dico, quod erga urbem, quod erga totam gentem, quod erga Christianum populum accidit, qui repente et quasi simul ortus fuisse videtur. Novum et illud, qui a Dei fœderibus alieni erant, qui nullam in promissionibus partem habebant, qui procul a veritate erant, eos tamen divina quadam virtute amplecti veritatem. Hoc profecto non impostoris hominis, sed Dei est opus, qui suum ipsius Verbum, quod in Jesu erat, misit, ut ipsius mandata annuntiaret. Quod hic sæva supplicia passus est generosissime et mansuetissime, id quidem eorum, qui eum injuste cruciaverunt, arguit crudelitatem, sed hæc suppliciorum perpessio Dei mandatis perniciem non attulit, sed illa, ut ita loquar, in

A *αὐτόν γε* (46) *τὸν Διόνυσον ἢ τὸν Ἡρακλέα παρόντα εἰ ἐλοιδόρησας, οὐκ ἂν ἴσως χαίρων ἀπήλλαξας.* Πῶς δὲ καὶ ἀκούοι τι οὐ παρὼν (47), ὁ βουλόμενος παραστησάτω· καὶ διὰ τί ποτὲ μὲν πάρεστι, ποτὲ δὲ οὐ πάρεστι· καὶ τίς ἡ πραγματεία τοῖς δαίμοσι τῆς μεταναστάσεως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Ἑξῆς δὲ τούτοις λέγει, οἰόμενος τὸ κατατεινόμενον καὶ κολαζόμενον σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ οὐ τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα (48), Θεὸν ἡμᾶς λέγειν, καὶ ὅτε κατετείνετο καὶ ἐκολάζετο, Θεὸν νενομίσθαι, ὅτι, *Τὸν δὲ σὸν Θεὸν παρόντα κατατείνοντες καὶ κολάζοντες, οὐδὲν οἱ ταῦτα δράσαντες πεπόνθασι.* Πλείονα δὲ περὶ ὧν πέπονθεν ἀνθρωπίνων ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰπόντες, νῦν ἑκόντες παραπέμπομεν τὸν λόγον, ἵνα μὴ δοκῶμεν παλιλλογεῖν. Ἐπεὶ δέ φησι, *μηδὲ μετὰ* B *ταῦτα ἐν τοσούτῳ βίῳ πεπονθέναι τι τούτους, τὸν Ἰησοῦν κολάσαντας*· δείξομεν αὐτῷ καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις μαθεῖν, ὅτι ἡ πόλις, ἐν ᾗ ὁ τῶν Ἰουδαίων λεὼς ἠξίωσε τὸν Ἰησοῦν σταυρωθῆναι, λέγων, *Σταύρου, σταύρου αὐτὸν*, καὶ προὐτιμήσαντο (49) τὸν λῃστὴν διὰ στάσιν καὶ φόνον βληθέντα εἰς φυλακὴν ἀπολυθῆναι τοῦτον, τὸν δὲ Ἰησοῦν, διὰ φθόνον παραδοθέντα, σταυρωθῆναι (50), μετ' οὐ πολὺ ἐξεπολεμήθη, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπολιορκήθη χρόνῳ πλείονι, ὥστ' ἐκ βάθρων αὐτὴν ἀνάστατον γενέσθαι, καὶ ἐρημωθῆναι, ἀναξίους κρίνοντος τοὺς τὸν τόπον ἐκεῖνον οἰκοῦντας τοῦ Θεοῦ τῆς κοινωτέρας ζωῆς. Καὶ φειδόμενός γε αὐτῶν, ἵνα παραδόξως εἴπω, καὶ ὁρῶν ἀνιάτως ἔχοντας πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολήν, καὶ ὁσημέραι αὔξοντας ἐν τῇ τῆς κακίας C χύσει, παρέδωκεν αὐτοὺς τοῖς πολεμοῦσι. Καὶ ταῦτα γέγονε διὰ τὸ ἐκχυθὲν αἷμα τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῶν ἐπὶ τὴν γῆν αὐτῶν μηκέτι δυναμένην χωρεῖν τοὺς τὸ τηλικοῦτον ἄγος κατὰ τοῦ Ἰησοῦ τολμήσαντας.

Καινὸν οὖν γέγονεν, ἐξ οὗ πέπονθε χρόνου ὁ Ἰησοῦς, κἀκεῖνο· λέγω δὲ τὸ κατὰ τὴν πόλιν, καὶ πᾶν τὸ κατὰ τὸ ἔθνος, καὶ τὸ κατὰ τὴν ἀθρόαν γένεσιν ἔθνους Χριστιανῶν ὡσπερεὶ τεχθέντος εἰσάπαξ· καινὸν δὲ καὶ τὸ τοὺς ξένους τῶν διαθηκῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀλλοτρίους τῶν ἐπαγγελιῶν, τοὺς μακρὰν τῆς ἀληθείας, δυνάμει τινὶ θείᾳ παραδέχεσθαι αὐτήν. Ταῦτα δὲ οὐκ ἀνθρώπου γόητος ἦν, ἀλλ' ἔργα Θεοῦ. πέμψαντος τῶν αὐτοῦ ἀγγελμάτων (51) ἕνεκα τὸν D αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Λόγον· ὅμως κολασθέντα (52) ὡς τὴν ὠμότητα κατηγορεῖσθαι τῶν ἀδίκως αὐτὸν κολασάντων, καὶ ἀνδρειότατα ὑπομείναντα καὶ μετὰ πάσης πραότητος· οὐ διέφθειρε δὲ ἡ κόλασις αὐτοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ ἀγγέλματα, ἀλλ', εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάσαι, εἰς γνῶσιν (53) αὐτὰ ἤγαγεν· ὡς καὶ αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ

[90] Luc. XXIII, 21.

(46) Hœschelius in textu, ὡς αὐτόν γε.
(47) Idem in textu, παρόντα.
(48) Idem in textu, θειότητα.
(49) *Καὶ προὐτιμήσαντο.* Καί deest in antea edit., sed in marg. codicis Joliani restituitur. Boherello insuper legend. videtur προὐτιμήσατο.
(50) *Σταυρωθῆναι.* Id desideratur in antea editis, sed suppletur e codice Joliano.
(51) Mss. recte, ἀγγελμάτων. Hœschelius, ἀγελμάτων, Spencerus, ἀγαλμάτων
(52) *Ὅμως κολασθέντα*, etc. Ita codd. Regius, Basileensis et Vaticanus quorum lectio, si ὅμως mutetur in ὠμῶς, melior videtur altera quam impressi sic habent : Ὅμως κολασθέντος ὡς τὴν ὠμότητα κατηγορεῖσθαι τῶν ἀδίκως αὐτὸν κολασάντων, καὶ ἀνδρειότατα ὑπομείναντος καὶ μετὰ πάσης πραότητος· οὐ διέφθειρεν ἡ κόλασις.
(53) Hœschelius, ὡς γνῶσιν.

Ἰησοῦς λέγων· *Ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.* Ἀποθανὼν οὖν ὁ κόκκος τοῦ σίτου Ἰησοῦς πολὺν καρπὸν ἤνεγκε· καὶ ἀεὶ ὁ Πατὴρ προνοεῖ τῶν ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ κόκκου τοῦ σίτου γεγενημένων, καὶ γινομένων ἔτι, καὶ ἐσομένων καρπῶν. Ὅσιος οὖν πατὴρ ὁ τοῦ Ἰησοῦ Πατὴρ *τοῦ ἰδίου μὴ φεισάμενος Υἱοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παραδοὺς αὐτόν*, ἀμνὸν ὄντα ἑαυτοῦ, ἵν' ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ὁ ὑπὲρ παντὸς αὐτοῦ ἀποθνήσκων ἀμνὸς Θεοῦ. Δι' ὃ (54) οὐκ ἀναγκαζόμενος, ἀλλ' ἑκὼν ὑπέμεινε τὰ ἀπὸ τῶν ὑβριστῶν αὐτῷ προσαγόμενα. Εἶτα μετὰ ταῦτα ὁ Κέλσος, ἐπαναλαμβάνων τὸν πρὸς τοὺς βλασφημοῦντας τὰ ἀγάλματα λόγον, φησίν· *Οἵδε δέ, οὓς σὺ βλασφημεῖς, ἐνῆν μὲν εἰπεῖν, ὅτι καὶ αὐτοὶ βούλονται, καὶ διὰ τοῦτ' ἀνέχονται βλασφημούμενοι· τὰ γὰρ ἴσα τοῖς ἴσοις παραβαλεῖν κράτιστον. Ἀλλ' οὗτοί γε καὶ σφόδρα ἀμύνονται τὸν βλασφημοῦντα, ἤτοι γε φεύγοντα διὰ τοῦτο καὶ κρυπτόμενον, ἢ ἁλισκόμενον καὶ ἀπολλύμενον.* Οὐ βλασφημοῦντας οὖν, ἀλλ' ἀπελαύνοντας ἀπὸ τῶν ξοάνων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων καὶ ψυχῶν Χριστιανοὺς (55) ἀμύνεσθαι νομίζουσιν οἱ δαίμονες. Μὴ νοῶν γὰρ τὸ γινόμενον, ἀληθές τι κατὰ τὸν τόπον ὁ Κέλσος εἴρηκεν. Ἀληθὲς γὰρ τὸ φαύλων δαιμόνων πληρουμένας τὰς τῶν καταδικαζόντων Χριστιανοὺς ψυχάς, καὶ τῶν προδιδόντων, καὶ τῶν εὐδοκούντων (56) Χριστιανοῖς προσπολεμεῖν.

Ἀλλ' ἐπεὶ αἱ ψυχαὶ τῶν διὰ Χριστιανισμὸν ἀποθνησκόντων, δι' εὐσέβειαν μετ' εὐκλείας ἀπαλλαττόμεναι τοῦ σώματος, καθῄρουν τὴν δύναμιν τῶν δαιμόνων, καὶ ἀτονωτέραν αὐτῶν ἐποίουν τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλήν, διὰ τοῦτο, οἶμαι, τῇ πείρᾳ μαθόντες οἱ δαίμονες ἑαυτοὺς ἡττωμένους καὶ κρατουμένους ὑπὸ τῶν μαρτύρων τῆς ἀληθείας, ἐφοβήθησαν πάλιν ἥκειν ἐπὶ τὸ ἀμύνεσθαι· καὶ οὕτως, ἕως ἐπιλάθωνται ὧν πεπόνθασι πόνων, εἰκὸς εἶναι τὴν τοῦ κόσμου πρὸς Χριστιανοὺς εἰρήνην· ἐπὰν δὲ συλλέξωνται τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὸ τῆς κακίας τυφλούμενοι πάλιν ἀμύνεσθαι θέλωσι, καὶ Χριστιανοὺς διώκειν, πάλιν καθαιρεθήσονται· καὶ τότε πάλιν αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβούντων, καὶ δι' εὐσέβειαν ἀποδυομένων τὰ σώματα, καθελοῦσι τὸ τοῦ πονηροῦ στρατόπεδον. Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι αἰσθόμενοι οἱ δαίμονες, ὅτι οἱ μὲν νικῶντες, καὶ δι' εὐσέβειαν ἀποθνήσκοντες, καθαιροῦσιν αὐτῶν τὴν δυναστείαν· οἱ δὲ διὰ τοὺς πόνους ἡττώμενοι, καὶ τὴν θεοσέβειαν ἀρνούμενοι, ὑποχείριοι ἐκείνοις γίνονται, ἔσθ' ὅτε προσφιλονεικοῦσι τοῖς παραδιδομένοις Χριστιανοῖς· ὡς κολαζόμενοι μὲν ὑπὸ τῆς ὁμολογίας αὐτῶν, ἀναπαυόμενοι δὲ ἐπὶ τῇ ἀρνήσει αὐτῶν. Καὶ ἔστι γε τούτων ἴχνη θεάσασθαι καὶ ἐν τοῖς δικασταῖς, κολαζομένοις μὲν ὑπὸ τοῖς ὑπομένουσι (57) τὰς αἰκίας καὶ τὰς βασάνους·

A hominum cognitionem adduxit: id quod Jesus ipse docuit his verbis: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert* [91]. Mortuum igitur granum frumenti Jesus multum fructum attulit; et Pater semper prospicit fructibus qui ex morte grani frumenti et nati sunt, et etiamnum nascuntur, et nascituri sunt. Humanus ergo pater est Jesu Pater, qui *proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* [92], agnum suum, ut Agnus Dei totius mundi causa moriens mundi peccatum tolleret [93]. Unde non necessitate, sed volens pertulit illatas sibi a conviciatoribus contumelias. Postea Celsus rediens ad eos qui simulacra injuriis inhonorant: *Quos*, inquis, *oneras contumeliis, illos etiam*
B *dicere licet ita tractari velle et propterea injurias æquo animo ferre. Nam paria paribus conferre, optimum. Quanquam illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad supplicium trahitur.* Dæmones igitur Christianos ulcisci putant non quia conviciantur, sed quia ipsos e simulacris et humanis tam corporibus quam animis expellunt. Quamvis enim rem non intelligeret, **774**
hoc loco tamen verum quid dixit. Verum enim est animas tum eorum qui Christianos condemnant, tum eorum qui illos produnt, tum denique eorum qui illis bellum indicere gloriantur, malis dæmonibus esse refertas.

C 44. Sed cum animæ eorum qui Christianismi causa moriuntur magnaque cum gloria corpus relinquunt, potestatem dæmonum frangerent, insidiasque hominibus ab eis comparatas irritas redderent; eam ob rem, opinor, dæmones experientia docti se a martyribus veritatis vinci et superari, rursus vindicta uti timuerunt. Atque ita, donec molestiarum quas perpessi sunt obliviscantur, probabiie est Christianis cum hoc mundo pacem esse futuram. Postquam autem collegerint potestatem, et nequitia obcæcati rursus ulcisci se volent et Christianos insectari; rursus profligabuntur, rursus animæ piorum, qui pietatis causa corpus exuent, mali exercitum debellabunt. Ego autem opinor dæmones quia sentiunt suam potestatem ab iis pes-
D sumdari qui victores morti occumbunt, illos vero qui pœnis superati cultum veri Dei ejurant, in ipsorum ditionem venire, idcirco cum Christianis manus conserere; quippe qui illorum confessione torquentur, abnegatione recreantur. Atque hujus rei vestigia videre est in ipsis judicibus qui, cum Christiani contumelias et tormenta magno animo perferunt, summopere dolent; triumphant vero, cum Christianus succumbit. Neque id faciunt sensu ejus quam vocant humanitatis. Perspectum enim habent

[91] Joan. XII, 24. [92] Rom. VIII, 32. [93] Joan. I, 29.

(54) Mss., δι' ὅν. Libb. editi, διό et δι' ὅ.
(55) Hœschelius in textu, Χριστιανῶν, male.
(56) *Καὶ τῶν προδιδόντων καὶ τῶν εὐδοκούντων.* Ita codd. Jolianus et Anglicanus primus qui tamen pro εὐδοκούντων, habent εὐδαιμονούντων, sed ex correctione εὐδοκούντων, qua in voce allusio est ad Act. VIII, 1. Libb. antea editi habent καὶ τοὺς προδιδόντας καὶ τοὺς εὐδοκοῦντας.
(57) *Ὑπὸ τοῖς ὑπομένουσι.* Malim, ὑπὸ τῶν ὑπομενόντων.

etiamsi eorum qui victi sunt lingua juraverit, eorum tamen mentem esse injuratam. Atque hæc in ista Celsi verba : *Quanquam illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad supplicium trahitur.* Quod si Christianus aliquis fugit, non metu fugit, sed ut Magistri præcepto pareat, et aliorum saluti sanum se et incolumem servet.

A γαυρουμένοις δὲ, ὅταν Χριστιανὸς ἡττηθῇ. Καὶ γὰρ οὐδὲ διὰ δοκοῦσαν αὐτοῖς φιλανθρωπίαν ταῦτα ποιοῦσι· σαφῶς ὁρῶντες, ὅτι ἡ μὲν γλῶσσα (58) τῶν νικωμένων ὑπὸ πόνου ὀμώμοχεν, ἡ δὲ φρὴν ἐστιν ἀνώμοτος. Καὶ ταῦτα δ' εἰς τὸ, Ἀλλ' *οὗτοί γε καὶ σφόδρα ἀμύνονται τὸν βλασφημοῦντα, ἤτοι φεύγοντα διὰ τοῦτο καὶ κρυπτόμενον, ἢ ἁλισκόμενον καὶ ἀπολλύμενον.* Κἂν φεύγῃ δέ τις Χριστιανὸς, οὐ διὰ δειλίαν φεύγει, ἀλλὰ τηρῶν ἐντολὴν τοῦ Διδασκάλου, καὶ ἑαυτὸν φυλάττων καθαρὸν ἑτέρων (59) ὠφεληθησομένων τῇ αὐτοῦ σωτηρίᾳ.

45. Jam quæ sequuntur videamus; sic habent : *Quid opus est recensere oracula, quæ aut prophetæ aut prophetides, aut alii sive viri sive feminæ numine afflatæ divina voce reddiderunt? quot mirifica ex adytis ipsis audita sunt? quanta iis qui victimis et hostiis utebantur detecta sunt? quot ex aliis prodigialibus signis innotuerunt? Quibusdam etiam manifestæ se species deorum obtulerunt. Plena tota vita est hujusmodi exemplis. Quot urbes monitis oraculorum conditæ, quot morbis et fame liberatæ,* **775** *quot illorum neglectu aut oblivione misere corruerunt? Quot deductæ coloniæ sunt et eorum jussa capessentes floruerunt? Quot principes, quot privati eam ob causam adversa secundave fortuna usi sunt? Quot liberis carentes obtinuerunt quod petebant? Quot dæmonum iræ subtracti sunt? quot mutilatis membra restituta sunt? quot suæ in templa irreverentiæ pœnas dederunt, alii quidem mente excidentes, alii quæ fecerant confitentes, alii sibi ipsi mortem consciscentes; alii morbis insanabilibus correpti? Fuerunt etiam quos terrifica vox ex adytis erumpens interficeret.* Nescio quomodo Celsus hæc proferat quasi de illorum veritate constaret; quæ vero prodigia aut de Judæis aut de Jesu ejusque discipulis nobis scripto tradita sunt, ea pro fabulis habeat. Cur enim nostra non essent vera? Cur quæ Celsus recenset fabulosa figmenta non essent? Certe illis philosophorum Græcorum sectæ ut Democriti, Epicuri, Aristotelis, nullam adjunxerunt fidem; forsitan nostris ob evidentiam credituræ, si in Moysem aut prophetas qui prodigia fecerunt, aut Jesum ipsum incidissent.

Ἴδωμέν γε καὶ τὰ ἑξῆς οὕτως ἔχοντα· *Τί δεῖ καταλέγειν ὅσα ἐκ χρηστηρίων, τοῦτο μὲν προφῆται καὶ προφήτιδες, τοῦτο δὲ ἄλλοι κάτοχοι καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐνθέῳ φωνῇ προεῖπον; ὅσα δὲ ἐξ ἀδύτων αὐτῶν ἠκούσθησαν θαυμάσια;* B *ὅσα δὲ ἐξ ἱερείων καὶ θυμάτων τοῖς χρωμένοις ἐδηλώθη; ὅσα δ' ἐξ ἄλλων τεραστίων συμβόλων; Τοῖς δ' ἐναργῆ παρέστη φάσματα. Μεστὸς τούτων ὁ πᾶς ἐστι βίος. Πόσαι μὲν πόλεις ἐκ χρηστηρίων ὠρθώθησαν, καὶ νόσους ἀπέθεντο καὶ λιμούς; Πόσαι δ' ἀμελήσασαι τούτων, ἢ ἐκλαθόμεναι, κακῶς ἐφθάρησαν; Πόσαι δ' εἰς ἀποικίαν ἐστάλησαν, καὶ μετελθοῦσαι τὰ προσταχθέντα εὐδαιμόνησαν; Πόσοι δυνάσται, πόσοι δ' ἰδιῶται, παρὰ τοῦτο ἄμεινον ἢ χεῖρον ἀπήλλαξαν; Πόσαι μὲν ἀπαιδίας* (60) *δυσφοροῦντες, ὧν ἐδεήθησαν σχόντες; Πόσοι δαιμόνων μῆνιν διέφυγον; Πόσοι σωμάτων πηρώσεις ἰάθησαν; Πόσοι δ' αὖ πρὸς τοῖς ἱεροῖς ὑβρίσαντες αὐτίκα ἑάλωσαν, οἱ μὲν* C *ἔκφρονες αὐτοῦ ταύτῃ κρατηθέντες, οἱ δὲ ἐξαγγείλαντες ἃ ἔδρασαν* (61), *οἱ δὲ σφᾶς αὐτοὺς διειργασμένοι, οἱ δὲ νόσοις ἀνηκέστοις ἐνδεθέντες; Ἤδη δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν ἀδύτων φωνὴ βαρεῖα καθεῖλεν αὐτούς.* Οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ταῦτα ὡς ἐναργῆ ὁ Κέλσος προφέρεται· καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἀναγεγραμμένα τεράστια, εἴτ' Ἰουδαϊκὰ, εἴτε καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, μύθους εἶναι νενόμικε. Τί γὰρ οὐχὶ τὰ μὲν ἡμέτερά ἐστιν ἀληθῆ, ἃ δὲ Κέλσος λέγει (62), ἀναπλάσματα μυθικά; οἷς οὐδ' Ἑλλήνων φιλόσοφοι αἱρέσεις πεπιστεύκασιν, ὥσπερ ἡ Δημοκρίτου, καὶ ἡ Ἐπικούρου, καὶ ἡ Ἀριστοτέλους (63)· τάχα ἂν πεπιστευκυῖαι διὰ τὴν ἐνάργειαν τοῖς ἡμετέροις, εἰ παρατετύχεισαν (64) Μωϋσῇ ἤ τινι τῶν τὰ παράδοξα ποιησάντων προφητῶν, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ Ἰησοῦ.

(58) *Ὅτι ἡ μὲν γλῶσσα.* Euripid. in *Hipp.* :

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

(59) *Ἑτέρων.* Forte legendum ὑπὲρ ἑτέρων τῇ αὐτοῦ. Mox deest in antea editis, sed suppletur e mss.

(60) *Ἀπαιδίας.* Libb. editi in margine habent, ἀπαιδίᾳ. Guieto videtur forsan scribendum, ὑπὸ ἀπαιδίας δυσφοροῦντες ὧν ἐδεήθησαν, ἔσχον, ego malim ὑπὸ ἀπαιδίας vel ἐπὶ ἀπαιδίᾳ δυσφοροῦντες ὧν ἐδεήθησαν, ἔτυχον.

(61) Libb. editi, ἐξαγγείλαντες [ἔδρασαν, οἱ δὲ καὶ μὴ ἐξαγγείλαντες] ἃ ἔδρασαν, sed quæ uncinulis intercepta sunt, desiderantur in omnibus mss.

(62) *Ἃ δὲ Κέλσος λέγει.* Sic habent codd. Regius et Basileensis. In antea editis deest particula δέ.

D (63) *Ὥσπερ ἡ Δημοκρίτου καὶ ἡ Ἐπικούρου καὶ ἡ Ἀριστοτέλους.* De his philosophis vide adnotationes ad lib. I, num. 43. Vide insuper Suidam in Δωδωναῖον χαλκεῖον, ubi de Aristotele specialim hæc adnotavit : Δήμων γάρ φησιν, ὅτι τὸ τοῦ Διὸς μαντεῖον ἐν Δωδώνῃ λέβησιν ἐν κύκλῳ περιείληπται· τούτους δὲ ψαύειν ἀλλήλοις, καὶ κρουθέντος τοῦ ἑνὸς, ἠχεῖν ἐκ διαδοχῆς πάντας· ὡς διὰ πολλοῦ χρόνου γίνεσθαι τῆς ἠχῆς τὴν περίοδον. Ἀριστοτέλης δὲ, ὡς πλάσμα διελέγχων, δύο φησὶ στύλους εἶναι· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἑτέρου λέβητα, ἐπὶ θατέρου δὲ παῖδα κρατοῦντα μάστιγα, ἧς τοὺς ἱμάντας χαλκέους ὄντας σειομένους ὑπ' ἀνέμου τῷ λέβητι προσκρούειν· τὸν δὲ τυπτόμενον ἠχεῖν.

(64) Hœschelius in textu, παρατετεύχεισαν.

Ἡ μὲν Πυθία ἱστόρηται, ὅτι καὶ νοθευθεῖσα ἔχρησέ **A** ποτε· οἱ δὲ παρ' ἡμῖν προφῆται οὐ μόνον ὑπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐθαυμάσθησαν, διὰ τὴν ἐνάργειαν τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς χρόνοις. Ἐκ γὰρ ὧν ἔχρησαν οἱ προφῆται καὶ πόλεις ὠρθώθησαν, καὶ ἄνθρωποι ὑγιάσθησαν, καὶ λιμοὶ ἐπαύσαντο· ἀλλὰ καὶ εἰς ἀποικίαν σαφῶς τὴν ἀπ' Αἰγύπτου εἰς τὴν Παλαιστίνην κατὰ χρησμοὺς ἐλήλυθεν ὅλον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος· ὅπερ μετελθὸν μὲν τὰ προσταχθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐδαιμόνησε, σφαλὲν δὲ μετέγνω. Τί δὲ δεῖ λέγειν ὅσοι δυνάσται καὶ ὅσοι ἰδιῶται, κατὰ τὰς ἱστορίας τῆς Γραφῆς, ἄμεινον ἢ χεῖρον προσέχοντες ταῖς προφητείαις ἢ ἀμελήσαντες, ἀπήλλαξαν; Εἰ δὲ καὶ περὶ ἀπαιδίας δεῖ λέγειν, ἐφ' ᾗ (65) δυσφοροῦντές τινες γεγόνασι πατέρες ἢ μητέρες, τὰς περὶ τούτου εὐχὰς ἀναπέμψαντες τῷ τῶν ὅλων Δη- **B** μιουργῷ· ἀναγνώτω τις τὰ περὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Σάῤῥας, ἐξ ὧν γέγονεν Ἰσαὰκ ἤδη γεγηρακότων ὁ παντὸς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους πατὴρ (66), καὶ ἑτέρων παρὰ τούτους· ἀναγνώτω δὲ καὶ τὰ περὶ Ἰεζεκίου, οὐ μόνην ἀπαλλαγὴν νόσου λαβόντος, κατὰ τὰς Ἡσαΐου προφητείας, ἀλλὰ καὶ τεθαῤῥηκότως εἰπόντος τό· *Ἀπὸ γὰρ τοῦ νῦν* (67) *παιδία ποιήσω, ἃ ἀναγγελεῖ τὴν δικαιοσύνην σου*. Καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ δὲ τῶν Βασιλειῶν ἡ ὑποδεξαμένη τὸν Ἐλισσαῖον, χάριτι Θεοῦ προφητεύσαντα περὶ γενέσεως παιδὸς, κατὰ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἐλισσαίου γέγονε μήτηρ. Ἀλλὰ καὶ πηρώσεις ἰάθησαν μυρίαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἄλλοι, πρὸς τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῷ τολμήσαντες ὑβρίσαι τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, πεπόνθασι τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς (68). **C**

Ἀλλ' ἐροῦσιν Ἕλληνες ταῦτα μύθους, καίτοιγε μαρτυρούμενα ὡς ἀληθῆ ὑπὸ ὅλων δύο ἐθνῶν. Τί δὲ, οὐχὶ μᾶλλον τὰ Ἑλλήνων μῦθοι ἢ ταῦτα; Εἰ δὲ καὶ ὁμόσε τις χωρήσας τῷ λόγῳ, ἵνα μὴ δόξῃ ἀποκληρωτικῶς τὰ μὲν σφέτερα (69) παραδέχεσθαι, τοῖς δ' ἀλλοτρίοις ἀπιστεῖν, φήσαι καὶ τὰ Ἑλλήνων ὑπό τινων γεγονέναι δαιμόνων, καὶ τὰ Ἰουδαίων ἤτοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν προφητῶν, ἢ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ἢ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀγγέλων· καὶ τὰ Χριστιανῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐν τοῖς ἀποστόλοις δυνάμεως αὐτοῦ· φέρ' ἅπαντα παραθῶμεν ἀλλήλοις, καὶ τὸ τέλος ἴδωμεν τοῦ βουλήματος τῶν ἐνεργησάντων, καὶ τὴν ἀπὸ τούτου ὠφέλειαν ἢ βλάβην ἢ οὐδέτερα τῶν τὰς νομιζομένας εὐεργεσίας πεπονθότων· εἰ **D** μὴ (70) φιλόσοφον μὲν ὄψεται τὸ πάλαι Ἰουδαίων ἔθνος πρὶν ἐξυβρίσωσιν (71) εἰς τὸ Θεῖον, ὑφ' οὗ διὰ τὴν πολλὴν κακίαν ἐγκατελείφθησαν· παραδόξως δὲ συστάντας Χριστιανοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν μάλιστα (72)

46. Ac Pythia quidem narratur corrumpi se permisisse ut oracula ederet: at nostri prophetæ non solum sui temporis, sed etiam consequentium temporum hominibus admirationi fuere ob eorum quæ dicebant evidentiam. Nam ex eorum oraculis et urbes conditæ sunt, et hominibus restituta sanitas est, et cessarunt fames; sed et tota Judæorum gens ex Ægypto in Palæstinam veluti colonia deducta est [94]; quæ quidem gens donec Dei mandatis morem gessit, felix fuit; cum ab illis discessit, pœnituit. Quid memorem oportet quot principes et privatos Scripturarum historia repræsentet, qui prospera infaustave fortuna usi sunt prout prophetiarum aut observantes aut negligentes fuerunt? Quod si etiam de liberorum orbitate dicendum est quam quidam moleste ferentes precibus ab universorum Conditore impetrarunt ut patres aut matres fierent, legatur Abraham Saræque historia ex quibus jam decrepitis natus est Isaac totius Judæorum gentis pater et aliorum præter istos [95]. Legantur et quæ de Ezechia prodita sunt qui non morbo solum liberatus est, ut Isaias prædixerat, sed etiam fidenter dixit: *Posthac procreabo* **776** *liberos qui annuntiabunt justitiam tuam* [96]. Et in quarto Regum mulier illa, quæ Elisæum exceperat [97], Elisæi precibus facta est mater, id quod propheta ille Dei gratia prænuntiaverat. Innumeri quoque homines membris mutili acceperunt a Jesu sanitatem [98]; et alii, qui Judæorum cultum violare in templo ausi fuerant, quas pœnas luerint, referunt Machabæorum libri [99].

47. At enim dixerint Græci fabulosa hæc esse, quanquam vera esse integræ duæ gentes testantur. Cum vero fabulæ non essent potius, quæ Græci narrant, quam ista? Quod siquis, ne nulla causa probare sua et aliena respuere videatur, res propius contemplatus dicat quæ Græci narrant, ea a quibusdam dæmonibus; quæ Judæi referunt, ea a Deo per prophetas, aut ab angelis, aut a Deo per angelos; Christianorum vero miracula a Jesu et potestate ab ipso apostolis data facta esse, age, omnia invicem conferamus. Videamus quodnam eorum consilium fuit, qui prodigiorum illorum auctores fuerunt; an, quorum causa prodigia hæc facta sunt, utilitatem illis, an detrimentum attulerint, an neutrum. Certe antiqua Judæorum gens videbitur fuisse gens philosophorum, antequam peccarent in Divinitatem, a qua ob summam nequitiam derelicti sunt; et Christiani, qui modo quodam incredibili

[94] Exod. III, 8. [95] Gen. XVII, 19; XXX, 17, 22. [96] Isa. XXXVIII, 5, 19. [97] IV Reg. IV, 16, 17. [98] Matth. XV, 30. [99] I Mac. IX, 55; II Mac. III, 24; IX, 5.

(65) *Ἐφ' ᾗ*. Recte sic habent codd. Regius et Basileensis. Male autem libb. antea editi, ὡς ἔφη.

(66) *Ἤδη γεγηρακότων ὁ παντὸς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους πατήρ*. Hæc omnia quæ in antea editis desiderantur, restituuntur e codd. mss.

(67) *Τοῦ νῦν*. Vulgata Biblia τῶν Ο' habent, τῆς σήμερον.

(68) *Μακκαβαϊκοῖς*. Vide Grotium lib. II, c. 20, § 9, *De jure belli et pacis*.

(69) Hœschelius in textu, ἕτερα.

(70) *Εἰ μή*. Forte scribendum, ἦ μέν, id est, ὄντως δή, certe, etc., et post ὄψεται addendum τις.

(71) Spencerus in textu, ἐξυβρίσασιν.

(72) *Μάλιστα*. Τὸ, μάλιστα, hic est μᾶλλον, sed fortasse μᾶλλον pro μάλιστα scribendum.

in societatem coaluerunt, initio prodigiis potius quam exhortationibus videbuntur ad relinquenda patria instituta adducti, et ad amplectenda aliena traducti. Et sane si de prima Christianorum constitutione verisimilis habendus est sermo, dicemus probabile non esse apostolos, plebeios et sine litteris viros, ad religionem Christianam hominibus annuntiandam alia re confisos esse quam collata sibi potestate et gratia, quæ eorum prædicationis comes erat, ut annuntiata ab ipsis doctrina reciperetur; nec eorum auditores a patriis institutis iisque vetustate confirmatis abduci, et ad dogmata tam insolita, tam aliena ab iis quibus innutriti fuerant, suscipienda induci potuisse, nisi mirifica quadam potentia rebusque prodigiosis moti fuissent.

48. Postea Celsus nescio quomodo, prolata in medium eorum alacritate qui usque ad mortem certant ut ne Christianismum ejurent, quasi nostra comparans cum iis, quæ initiatores et mystagogi dicunt, addat : *Enimvero, bone vir, quemadmodum tu credis æterna supplicia, sic et illorum sacrorum interpretes, initiatores* **777** *et mystagogi. Quas aliis tu minaris pœnas, easdem illi minantur tibi. Considerandum enim an illi veriora aut firmiora dicant. Verbis enim æqua utrique asseveratione vestra vera esse contenditis. Sed si opus est argumentis, illi multa et manifesta proferunt, ducta tum ex operibus dæmonicarum quarumdam potestatum, tum ex oraculorum responsis, et ex vaticiniis omnis generis.* Contendit igitur sacrorum principes æque ac nos de suppliciis æternis loqui, vultque expendere ab utra parte stet veritas. Equidem affirmaverim penes eos esse veritatem, qui possunt doctrinæ suæ auditores ita afficere ut vivant, quasi certi eam esse verissimam. Atqui Judæi et Christiani sic affecti sunt de sæculo, ut vocant, futuro, de præmiis quæ in illo justos, de pœnis quæ peccatores manent. Ostendat igitur Celsus aut quisquis voluerit quos sic de suppliciis æternis affecerint sacrorum principes et mystagogi. Credibile enim est hujus doctrinæ parentem non velle tantum suppliciorum horrorem incutere et de illis disserere, sed etiam ita auditores afficere ut pro viribus fugiant illa committere quæ supplicia ipsis arcesserent. Sed et prophetiæ, modo non perfunctorie legantur positæ in illis prædictiones, satis mihi esse videntur ad prudentem simul et candidum lectorem persuadendum, viros illos Dei Spiritu afflatos fuisse, quibus nihil ex dæmonum operibus, nihil ex oraculorum responsis, nihil ex vaticiniis vel tantillum simile afferri potest.

A ὑπὸ τῶν τεραστίων ἤπερ τῶν προτρεπτικῶν λόγων προσαγομένους τῷ καταλιπεῖν μὲν τὰ πάτρια, αἱρεῖσθαι δὲ τὰ τῶν πατρίων ἀλλότρια. Καὶ γὰρ, εἰ χρὴ καὶ τῷ εἰκότι χρῆσθαι λόγῳ περὶ τῆς ἀρχῆθεν Χριστιανῶν συστάσεως, φήσομεν, ὅτι οὐ πιθανὸν, οὔτε τοὺς Ἰησοῦ ἀποστόλους (73), ἄνδρας ἀγραμμάτους καὶ ἰδιώτας, ἄλλῳ τινὶ τεθαῤῥηκέναι πρὸς τὸ καταγγεῖλαι τοῖς ἀνθρώποις τὸν Χριστιανισμὸν ἢ τῇ δοθείσῃ αὐτοῖς δυνάμει καὶ τῇ ἐν τῷ λόγῳ εἰς τὰ δηλούμενα πράγματα χάριτι· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ἀκροωμένους αὐτῶν μετατεθεῖσθαι ἐκ πατρίων πολυχρονίων ἐθῶν, μὴ ἀξιολόγου τινὸς δυνάμεως αὐτοὺς καὶ τεραστίων πραγμάτων μετακινησάντων ἐπὶ τὰ οὕτω ξένα καὶ ἀλλότρια τῶν συντρόφων αὐτοῖς δογμάτων.

B Εἶτ', οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ Κέλσος τὴν προθυμίαν τῶν μέχρι θανάτου ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐξομόσασθαι Χριστιανισμὸν παρατιθέμενος (74) ἐπιφέρει ὡσπερεὶ ἐξισῶν τὰ ἡμέτερα τοῖς ὑπὸ τῶν τελεστῶν καὶ μυσταγωγῶν λεγομένοις, καί φησι· *Μάλιστα μὲν, ὦ βέλτιστε, ὥσπερ σὺ κολάσεις αἰωνίους νομίζεις, οὕτω καὶ οἱ τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἐξηγηταὶ τελεσταί τε καὶ μυσταγωγοί· ἃς σὺ μὲν τοῖς ἄλλοις ἀπειλεῖς, ἐκεῖνοι δέ σοι. Πότερα γὰρ αὐτῶν ἀληθέστερα ἢ ἐπικρατέστερα, ἔξεστι σκοπεῖν· Λόγῳ μὲν γὰρ ἐξ ἴσου περὶ τῶν σφετέρων σφίσιν ἑκάτεροι διαβεβαιοῦσθε* (75)· *Τεκμηρίων δὲ εἰ δέοι, πολλὰ ἐκεῖνοι καὶ ἐναργῆ* (76) *δεικνύουσιν ἔργα τε δαιμονίων τινῶν δυνάμεων καὶ χρηστηρίων, καὶ ἐκ παντοδαπῶν μαντείων προκομίζοντες.* Οὐκοῦν διὰ C τούτων τὰς αἰωνίους κολάσεις ἐπὶ γῆς (77) βούλεται καὶ ἡμᾶς λέγειν καὶ τοὺς τελεστὰς, καὶ ἐξετάζειν, ὁπότεροι μᾶλλον ἀληθεύουσιν. Εἴποιμι δ' ἂν ἀληθεύειν τοὺς δυνηθέντας διαθεῖναι τοὺς ἀκροατὰς τῶν λεγομένων οὕτω βιοῦντας, ὡς τούτων οὕτως ἐχόντων. Διατίθενται Ἰουδαῖοι καὶ Χριστιανοὶ περὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν (78) καλουμένου μέλλοντος αἰῶνος, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ γερῶν μὲν ἐπὶ τοὺς δικαίους, κολάσεων δὲ ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλούς. Δεικνύτω οὖν καὶ Κέλσος, ἢ ὁ βουλόμενος, τίνες διετέθησαν περὶ αἰωνίων (79) κολάσεων ὑπὸ τῶν τελεστῶν καὶ μυσταγωγῶν. Εἰκὸς γάρ ἐστι τὸ βούλημα τοῦ πατρὸς τῶν λεγομένων εἶναι, οὐ τὸ ἀφοσιοῦσθαι μόνον καὶ εἰπεῖν περὶ κολάσεων, ἀλλὰ τὸ διαθεῖναι τοὺς ἀκούοντας πρὸς τὸ, ὅση δύναμις, φυ- D λάξασθαι τὰ τῶν κολάσεων αἴτια αὐτοὺς ἐργάσασθαι. Ἀλλὰ καὶ αἱ προφητεῖαι τοῖς μὴ παρέργως (80) ἐντυγχάνουσι τῇ ἐν αὐταῖς προγνώσει ἱκαναί μοι εἶναι δοκοῦσι πρὸς τὸ πεῖσαι τὸν συνετῶς ἅμα καὶ εὐγνωμόνως ἀναγιγνώσκοντα, ὅτι Θεοῦ Πνεῦμα ἦν ἐν τοῖς

(73) Codd. Reg. et Basil., τοὺς Ἰησοῦ ἀποστόλους. Libb. edit., τοῦ Ἰησοῦ ἀποστόλους.

(74) *Ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐξομόσασθαι Χριστιανισμὸν παρατιθέμενος*. Hæc in antea editis desiderantur, et supplentur e mss.

(75) Codd. Reg. et Basileensis, διαβεβαιοῦσθε. Libb. editi, διαβεβαιοῦσι.

(76) *Ἐναργῆ*. Hœschelius in textu, ἐν ἀρχῇ, perperam.

(77) *Ἐπὶ γῆς*. Nullus est hic horum verborum sensus. Legit Boherellus ἐπίσης : resumit enim quæ paulo antea dicta sunt, ubi habes ἐξισῶν, et ἐξ ἴσου, nec vox ipsa ἐπίσης infrequens est Origeni.

(78) *Περὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν*. Legebat Guietus, ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτῶν.

(79) *Περὶ αἰωνίων*, etc. Legebat etiam hic Guietus, ὑπὸ αἰωνίων κολάσεων ὑπὸ τῶν τελεστῶν. In libris antea editis pro τελεστῷ quod habetur in omnibus mss. legitur τελετῶν, male.

(80) *Παρέργως*. Sic recte habent codd. Regius et Basileensis, libri autem editi, περιέργως.

ἀνδράσιν ἐκείνοις, ὧν οὐδὲν (81) τῶν δεικνυμένων ἔργων δαιμονίων, οὐδὲ τῶν ἐκ χρηστηρίων δυνάμεων, οὐδὲ τῶν μαντείων, κἂν ἐπὶ ποσὸν παραβάλλεσθαι δύναται.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ ἑξῆς οὕτω λεγόμενα ὑπὸ τοῦ A Κέλσου πρὸς ἡμᾶς· *Ἔτι* (82) *δὲ πῶς οὐκ ἄτοπα ὑμῶν ταῦτα, τὸ μὲν σῶμα ποθεῖν, καὶ ἐλπίζειν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο ἀναστήσεται, ὡς οὐδὲν ἡμῖν τούτου κρεῖττον οὐδὲ τιμιώτερον· πάλιν δ' αὐτὸ ῥίπτειν εἰς κολάσεις, ὡς ἄτιμον; Ἀλλὰ τοῖς τοῦτο πειθομένοις καὶ τῷ σώματι συντετηκόσιν οὐκ ἄξιον τοῦτο διαλέγεσθαι· οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ καὶ τὰ ἄλλα ἄγροικοι καὶ ἀκάθαρτοι, καὶ χωρὶς λόγου τῇ στάσει συνόντες. Τοῖς μέν γε* (83) *τὴν ψυχὴν ἢ τὸν νοῦν (εἴτε πνευματικὸν τοῦτον ἐθέλουσι καλεῖν, εἴτε πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον καὶ μακάριον, εἴτε ψυχὴν ζῶσαν, εἴτε θείας καὶ ἀσωμάτου φύσεως ἔκγονον* (84) *ὑπερουράνιόν τε καὶ ἄφθαρτον, εἴθ' ὅ τι καὶ ὅ τι χαίρουσιν ὀνομάζοντες), τοῖς τοῦτο ἐλπίζουσιν ἕξειν αἰώνιον σὺν Θεῷ, τούτοις* B *διαλέξομαι· τοῦτο μέν γε ὀρθῶς νομίζουσιν, ὡς οἱ μὲν εὖ βιώσαντες εὐδαιμονήσουσιν, οἱ δὲ ἄδικοι πάμπαν αἰωνίοις κακοῖς συνέσονται. Καὶ τούτου δὲ τοῦ δόγματος μήθ' οὗτοι μήτ' ἄλλος ἀνθρώπων μηδεὶς ποτε ἀποστῇ, ἀποτείνοντες* (85). Περὶ ἀναστάσεως δὴ εἰ καὶ αὐτὸς ἤδη πολλάκις ὀνειδίζει, ἀλλ' ἡμεῖς, τὸ κατὰ τὸν τόπον ἡμῖν φανὲν εὔλογον, ὡς οἷόν τ' ἦν, παραστήσαντες, οὐ μέλλομεν πρὸς ἓν ἔγκλημα πολλάκις λεγόμενον πολλάκις ἀπολογεῖσθαι. Συκοφαντεῖ δὲ ἡμᾶς ὁ Κέλσος, ὡς *οὐδὲν τοῦ σώματος κρεῖττον οὐδὲ τιμιώτερον ἐν τῇ συστάσει ἡμῶν ἡγουμένους*· ψυχὴν γὰρ παντὸς σώματος, καὶ μάλιστα τὴν λογικὴν, φαμὲν εἶναι πρᾶγμα τιμιώτερον· εἰ καὶ (86) τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος C ψυχὴ μὲν χωρεῖ, οὐδαμῶς δὲ τὸ σῶμα. Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ Θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις οἱ τὰ Ζήνωνος (87) καὶ Χρυσίππου φιλοσοφοῦντες.

Ἐπεὶ δ' ὀνειδίζει ἡμῖν καὶ ὡς ποθοῦσι τὸ σῶμα, ἴστω, ὅτι, εἰ μὲν ὁ πόθος φαῦλόν ἐστιν, οὐδὲν ποθοῦμεν· εἰ δὲ μέσον, ποθοῦμεν πάντα, ὅσα ὁ Θεὸς τοῖς δικαίοις ἐπαγγέλλεται. Οὕτως οὖν καὶ τὴν τῶν δικαίων ἀνάστασιν ποθοῦμεν καὶ ἐλπίζομεν. Νομίζει δὲ Κέλσος καὶ ἀνομολογούμενα ἡμᾶς ἑαυτοῖς ποιεῖν, ὅπου μὲν ἐλπίζουσι τὴν τοῦ σώματος ἀνάστασιν, ὡς τῆς παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἀξίου· ὅπου δὲ ῥίπτουσιν αὐτὸ εἰς κολάσεις, ὡς ἄτιμον. Οὐδὲν οὖν ἄτιμον τὸ δι' εὐσέβειαν πάσχον, καὶ δι' ἀρετὴν περιστάσεις αἱρούμενον· ἀλλὰ καὶ πᾶν ἄτιμον τὸ μετὰ κακίας ἐν ἡδοναῖς καταναλισκόμενον. D Φησὶ γοῦν καὶ ὁ θεῖος λόγος· *Σπέρμα ἔντιμον ποῖον; σπέρμα ἀνθρώπου· σπέρμα ἄτιμον*

49. Videamus et ea quibus postea nos compellat Celsus : *Præterea quomodo non absurda hæc vestra, ad corpus aspirare, et sperare illud e mortuis surrecturum, quasi nihil nostri præstantius esset atque pretiosius, et idem illud tamen omnibus cruciatibus exponere tanquam rem nullius pretii? Verum homines hujusmodi opinionibus dediti et corpori addicti tanti non sunt ut cum illis ea de re disseramus : hi enim alias et rustici sunt et impuri, et seditionem nulla ratione faciunt. Qui vero sperant futurum esse ut anima aut mens (sive eam substantiam spiritalem, sive spiritum intelligentem, sanctum et beatum, sive animam viventem, sive divinæ et incorporeæ naturæ progeniem, sive quocunque alio nomine appellare velint), æterna cum Deo vita fruatur, ad eos sermonem dirigo. Merito isti persuasum habent eos qui recte* **778** *vixerunt felicitate donandos; iniquos autem æternis suppliciis cruciatum iri. Ab hoc dogmate nec isti nec quivis alius discedere debeat.* Resurrectionis dogma quamvis iste nobis jam sæpius vitio verterit, tamen cum ante pro viribus dixerimus ea de re quæ nobis rationi consentanea visa sunt, non debemus obtrusam sæpius objectationem repetita sæpius defensione refutare. At calumniatur nos Celsus cum hanc nobis ascribit sententiam, *nihil in nobis esse corpore præstantius atque pretiosius.* Animam enim et præsertim eam quæ rationis est particeps, affirmamus esse omni corpore pretiosiorem; cum in anima, non in corpore impressus sit imaginis Conditoris character. Neque enim ex nobis Deus est corpus, ne in eadem absurda incidamus, in quæ Zenonis et Chrysippi sectatores inciderunt.

50. Quoniam vero nobis etiam exprobrat quod ad corpus aspiremus, sciat, si desiderium malum est, nihil a nobis desiderari; si est indifferens, desiderari a nobis quidquid justis pollicetur Deus. Sic igitur justorum resurrectionem optamus et speramus. Existimat præterea Celsus nos minime nobis constare, cum hinc quidem speramus resurrectionem corporis ut digni cui hic a Deo honor habeatur; illinc vero omnibus cruciatibus illud exponimus, ut rem nullius pretii. At vile non est id quod pietatis causa patitur et propter virtutem discrimina subit; sed quod in vitiis voluptatibusque consumitur, id vile est. Hoc docet divina Scriptura :

(81) *Ὧν οὐδέν*. Legit Boherellus, οἷς οὐδέν.

(82) *Ἔτι*. Recte mss. Male alias, εἶτι.

(83) Codd. Reg. et Basileensis, τὰς στάσεις νοσοῦντες· τοῖς μέντοιγε. Libb. editi in textu, τῇ στάσει συννοσοῦντες. In margine vero, τῇ στάσει συνόντες, quod præstare videtur.

(84) Spencerus, ἔγγονον. Paulo post libb. editi, ὀνομάζοντες τοῦτον ἐλπίζουσιν ἕξειν αἰώνιον σὺν Θεῷ τοῦτο διαλέξομαι, sed codd. Regius et Basileensis ut in nostro textu.

(85) *Ἀποτείνοντες*. Non satis video, inquit Boherellus, quo pertineat istud vocabulum, neque habetur infra num. 51. Putarim esse diversam lectionem quæ e margine in textum irrepserit. Nimirum pro ποτὲ ἀποστῇ, ad oram scriptum fuerat ἀποσταῖέν ποτε, unde factum est illud, ἀποτείνοντες, quod in textum receptum est. Certe debet esse optativus, nec plurale minus convenit, et ipse Origenes verba Celsi referens infra, num. 51, semel habet, ἀποσταῖεν.

(86) *Εἰ καί*. Sic habet codex Jolianus ex correctione. Lib. ed. ἢ καί. Legendum puto ἐπεὶ καὶ τό.

(87) *Οἱ τὰ Ζήνωνος*. Vide adnotationes ad lib. I, num. 21; lib. III, num. 74; lib. IV, num. 14.

Ecquod semen in honore? semen hominis; ecquod semen in contemptu? semen hominis [1]. Deinde putat Celsus cum hominibus disseri non oportere corporis commoda sperantibus, quippe qui nulla causa addicti sunt rei in quam sperata ab illis commoda cadere non possunt. Hos etiam rusticos et impuros vocat ac nulla ratione seditioni deditos: cum debuisset ut vir humanus etiam agrestioribus auxilium ferre. Neque enim nobis ut cum brutis animantibus, ita cum rusticioribus hominibus circumscripta societas est; sed qui nos fecit, is ita nos fecit ut cum universis hominibus societatem haberemus. Decet igitur et cum rusticis disserere, et totis viribus eos ad civiliorem vitam traducere; cum impuris etiam, ut, quantum fieri potest, puri efficiantur; denique cum iis qui sine ratione quidvis sentiunt et anima ægrotant, ut ne amplius quidquam sine ratione faciant, neque morbis animæ laborent.

A *ποῖον; σπέρμα ἀνθρώπου.* Εἶτ' οἴεται μὴ διαλέγεσθαι δεῖν τοῖς τὰ περὶ τοῦ σώματος ἐλπίζουσιν ὁ Κέλσος, ὡς συντετηκόσιν ἀλόγως πράγματι ἀδυνάτῳ τυχεῖν τῶν ἐλπιζομένων ὑπ' αὐτῶν, ἀγροίκους καὶ ἀκαθάρτους αὐτοὺς καλῶν, καὶ χωρὶς λόγου συνόντας (88) τῇ στάσει· δέον ὡς φιλάνθρωπον καὶ τοῖς ἀγροικοτέροις βοηθεῖν· οὐδὲ γὰρ τὸ κοινωνικὸν περιγέγραπται ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἀγροικοτέρων ἀνθρώπων· ἀλλ' ἐπίσης ὁ ποιήσας ἡμᾶς πρὸς πάντας ἀνθρώπους πεποίηκε κοινωνικούς. Ἄξιον οὖν διαλέγεσθαι καὶ ἀγροίκοις, καὶ, ὅση δύναμις, μετάγειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἀστειότερον· καὶ ἀκαθάρτοις, καὶ ποιεῖν αὐτοὺς, ὡς οἷόν τέ ἐστι, καθαρούς (89)· καὶ τοῖς χωρὶς λόγου ὁτιποτοῦν φρονοῦσι, καὶ τὴν ψυχὴν νοσοῦσιν, ἵνα μηκέτι χωρὶς B λόγου τι πράττωσι, μηδὲ τὴν ψυχὴν νοσήσωσιν.

51. Approbat postea eos qui sperant fore, ut anima aut mens quam vel spiritualem **779** substantiam, vel ratione præditum, intelligentem, sanctum et beatum spiritum, vel animam viventem vocant, æterna vita cum Deo fruatur. Admittit et hoc dogma ut recte cogitatum, *eos qui bene vixerunt felicitate donandos esse, iniquos vero æternis suppliciis affectum iri.* Sed ex omnibus quæ dicta sunt a Celso, nihil admiror magis quam quod prædictis addit: *Ab hoc dogmate nec illi, nec alius quisquam discedere debeat.* Tamen scribendo contra Christianos, quorum fidei nulla alia res objecta est, quam Deus, promissiones per Christum justis factæ, et doctrina de supplicio iniquos manente, animadvertere debebat Christianum, si victus ejus contra Christianos argumentis a sua religione descisceret, rejecturum etiam sine dubio dogma istud, *a quo* ait *neque Christianos, neque ullum alium hominem discedere debere.* Longe humanius Celso Chrysippus mea quidem sententia cum hominibus egit in libro *De curandis affectibus.* Illic enim cum affectus, qui naturam humanam infestant perturbantque, sanare vellet, præcipue quidem iis utitur argumentis quæ sibi sana videbantur; sed secunda et tertia adhibet etiam ex illis dogmatis ducta, quæ sibi non probantur. *Quamvis tria,* inquit, *essent bonorum genera, hoc etiam posito, sanandi sunt affectus: neque admodum curandum est, cum ardent maxime affectus, cujusmodi sit dogma, quod affectu perturbatus tenet; ne, si in dogmatis, quæ animum occuparunt, evertendis intempestive moremur, elabatur curationis occasio.* Addit: *Etiamsi voluptas esset summum bonum, et sic sentiret ille quem male habet affectus, nihilo-*

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδέχεται τοὺς τὴν ψυχὴν ἢ τὸν νοῦν, ἢ τὸ καλούμενον παρ' αὐτοῖς πνευματικὸν, ἢ λογικὸν πνεῦμα, νοερὸν, ἅγιον καὶ μακάριον, ἢ ψυχὴν ζῶσαν ἐλπίζοντας ἕξειν αἰώνιον, καὶ σὺν Θεῷ αὐτὸ ἔσεσθαι (90)· προσίεται δὲ ὀρθῶς νομιζόμενον καὶ τὸ μὲν *περὶ τῶν εὖ βιωσάντων, ὡς εὐδαιμονησόντων, δόγμα· περὶ δὲ τῶν ἀδίκων, ὡς πάμπαν αἰωνίοις* (91) *κακοῖς συσχεθησομένων.* Καὶ τεθαύμακά γε τοῦ Κέλσου παρὰ πάντα τὰ λεγόμενα παρ' αὐτῷ τὸ οὕτως ἐπιφερόμενον τοῖς προειρημένοις, ἐν ᾧ φησι· *Καὶ τούτου δὲ τοῦ δόγματος μήθ' οὗτοι μήτ' ἄλλος ἀνθρώπων μηδεὶς ποτε ἀποστῇ.* Καὶ ἐχρῆν γε αὐτὸν ὁρᾷν, κατὰ Χριστιανῶν γράφοντα, οἷς ἡ πᾶσα ὑπόθεσίς ἐστι τῆς πίστεως ὁ Θεὸς, καὶ αἱ C διὰ τοῦ Χριστοῦ περὶ τῶν δικαίων ἐπαγγελίαι, καὶ περὶ τῶν ἀδίκων αἱ περὶ κολάσεως διδασκαλίαι, ὅτι τὸν ἀνατραπέντα Χριστιανὸν ἐκ τοῦ παραδέξασθαι τοὺς κατὰ Χριστιανῶν τοῦ Κέλσου λόγους, εἰκός ἐστιν ἀποβαλόντα (92) τὸν λόγον συναποβαλεῖν καὶ τὸ δόγμα, οὗ, φησὶ, *μήτε Χριστιανοὶ ἀποσταῖεν μήτε μηδεὶς ἄλλος ἀνθρώπων.* Ἀλλὰ φιλανθρωπότερον οἶμαι Κέλσου Χρύσιππον (93) πεποιηκέναι ἐν τῷ *Περὶ παθῶν θεραπευτικῷ*, βουλόμενον θεραπεῦσαι τὰ πάθη, ὡς κατεπείγοντα καὶ ἐνοχλοῦντα τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, προηγουμένως μὲν τοῖς δοκοῦσιν αὐτῷ ὑγιέσι λόγοις, δευτέρως δὲ καὶ τρίτως κἂν τοῖς μὴ ἀρέσκουσι τῶν δογμάτων· *Κἂν γὰρ τρία*, φησὶν, *ᾖ γένη τῶν ἀγαθῶν, καὶ οὕτω θεραπευτέον τὰ πάθη· οὐ περιεργαζόμενον ἐν τῷ καιρῷ τῆς φλεγμονῆς* D *τῶν παθῶν τὸ προκαταλαβὸν δόγμα τὸν ὑπὸ τοῦ πάθους ἐνοχλούμενον· μήπως τῇ ἀκαίρῳ περὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν προκαταλαβόντων τὴν ψυχὴν δογμάτων σχολῇ* (94) *ἡ ἐγχωροῦσα θεραπεία πα-*

[1] Eccli. x, 25.

(88) Spencerus in textu, συννοσοῦντας, sicque habet numero præcedenti. Hœschelius hic et mss., συνόντας. Legebat Guietus, συννοικοῦντας.

(89) Codd. Regius et Basileensis, καθαρούς. Libb. editi, καθαρωτέρους.

(90) *Καὶ σὺν Θεῷ αὐτὸ ἔσεσθαι.* Guietus perperam hæc aliena et addititia esse arbitratur. Mox Boherello legendum videtur, προσίεται δὲ ὡς ὀρθῶς νομιζόμενον καὶ τὸ περὶ μὲν τῶν, etc.

(91) Libb. editi in margine, αἰωνίως.

(92) Hœschelius in textu, ἀποβάλλοντα.

(93) *Χρύσιππον.* Vide adnotationes ad lib. I, num. 64.

(94) Mss., σχολῇ. Libb. antea editi, σχολήν, male.

ραπόληται. Φησὶ δὲ ὅτι· *Κἂν ἡδονὴ ᾖ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τοῦτο φρονῇ ὁ ὑπὸ τοῦ πάθους κρατούμενος, οὐδὲν ἧττον αὐτῷ βοηθητέον, καὶ παραδεικτέον, ὅτι καὶ τοῖς ἡδονὴν τἀγαθὸν καὶ τέλος τιθεμένοις ἀνομολογούμενόν ἐστι πᾶν πάθος.* Ἐχρῆν τοίνυν καὶ τὸν Κέλσον, ἅπαξ παραδεξάμενον τὰ περὶ *τῶν* (95) *εὖ βιωσάντων* δόγματα, *ὡς εὐδαιμονησόντων, καὶ περὶ τῶν ἀδίκων, ὡς πάμπαν αἰωνίοις κακοῖς συσχεθησομένων,* ἀκολούθως ἑαυτῷ ποιεῖν, καὶ, εἰ οἷόν τ' ἦν, μετὰ τὸν φαινόμενον (96) αὐτῷ προηγούμενον λόγον ἐπικατασκευάσαι καὶ διὰ πλειόνων ἀποδεῖξαι, ὅτι ἀληθῶς οἱ ἄδικοι πάμπαν αἰωνίοις κακοῖς συσχεθήσονται, καὶ οἱ εὖ βιώσαντες εὐδαιμονήσουσι.

A *minus subveniendum est et ostendendum etiam ab iis, qui summum bonum et finem in voluptate ponunt, affectus omnes improbari.* Necesse igitur erat ut Celsus, postquam semel approbaverat hæc dogmata, *justos felicitate donandos esse et injustos æternis pœnis cruciatum iri*, pergeret porro ut incœperat, et post allatum quod sibi præcipuum videbatur argumentum, probaret siquidem posset, pluribusque confirmaret iniquos vere æternis pœnis cruciatum iri, et felicitate donandos esse qui recte vixerint.

Καὶ γὰρ ἡμεῖς προηγουμένως μὲν, διὰ τὰ πείσαντα ἡμᾶς πολλὰ καὶ μυρία κατὰ Χριστιανισμὸν βιοῦν, πάντας ἀνθρώπους, ὅση δύναμις, ὅλοις τοῖς Χριστιανῶν λόγοις οἰκειοῦν βουλόμεθα· ὅπου δὲ προκαταλαμβανομένους εὑρίσκομεν τῇ πρὸς Χριστιανοὺς διαβολῇ, ὡς μηδὲ (97) παρέχειν τὰ ὦτα, φαντασίᾳ τοῦ μηδὲ εὐσεβεῖς εἶναι Χριστιανοὺς, τοῖς τὰ τοῦ θείου Λόγου διδάσκειν ἐπαγγελλομένοις τινάς· ἐκεῖ κατὰ τὸ φιλάνθρωπον, ὅση δύναμις, ἱστάμεθα ἵνα, κἂν τὰ περὶ αἰωνίου κολάσεως ἐπὶ τοὺς ἀσεβοῦντας δόγματα κατασκευάσαντες, παραδέξασθαι ποιήσωμεν τὸν λόγον καὶ τοὺς μὴ θέλοντας Χριστιανίζειν. Οὕτω δὲ καὶ περὶ τῶν εὖ βιωσάντων πεῖσμα ἐμποιεῖν θέλομεν, ὁρῶντες, ὅτι πολλὰ τῶν κατὰ τὸν ὑγιῆ βίον καὶ οἱ τῆς πίστεως ἀλλότριοι ὁμοίως ἡμῖν λέγουσιν. Οὐδὲ γὰρ τὰς κοινὰς ἐννοίας περὶ καλῶν καὶ δικαίων, καὶ αἰσχρῶν καὶ ἀδίκων, εὕροι τις ἂν πάντως ἀπολωλεκότας. Πάντες οὖν ἄνθρωποι, ὁρῶντες τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τεταγμένην οὐρανοῦ (98) καὶ τῶν ἐν τῇ ἀπλανεῖ κίνησιν, τῶν τε φερομένων ἐναντίως τῇ τοῦ κόσμου κινήσει λεγομένων πλανητῶν τάξιν, ὁρῶντες δὲ καὶ τὴν τῶν ἀέρων (99) καὶ πρὸς τὸ χρήσιμον ζώοις, καὶ μάλιστα ἀνθρώποις, κρᾶσιν, καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν δι' ἀνθρώπους δεδημιουργημένων, εὐλαβείσθωσαν δυσάρεστόν τι ποιῆσαι τῷ Δημιουργῷ τοῦ παντὸς καὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν, καὶ τοῦ ἐν αὐταῖς νοῦ αὐτῶν· καὶ πεπείσθωσαν κολασθήσεσθαι μὲν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις, ἀχθήσεσθαι δὲ ἀνάλογον τοῖς κατορθωθεῖσιν ἢ τοῖς καθηκόντως ἀποδοθεῖσι λόγοις ὑπὸ τοῦ κατ' ἀξίαν ἕκαστον οἰκονομοῦντος (1)· καὶ πεπείσθωσαν πάντες ἄνθρωποι, εὖ μὲν οἱ καλοὶ ἐπὶ τοῖς βελτίοσιν ἀπαλλάξοντες, κακοὶ δὲ κακῶς πόνοις καὶ βασάνοις παραδοθησόμενοι ἐπὶ τοῖς ἀδικήμασι καὶ ταῖς ἀσελγείαις καὶ ἀκολασίαις, ἔτι δὲ ἐπὶ τῇ ἀνανδρίᾳ καὶ δειλίᾳ (2), καὶ ἐπὶ πάσῃ τῇ ἀφροσύνῃ.

52. Enimvero nos, quos multa et innumera argumenta vitam ex Christianismo exigere persuaserunt, ante omnia quidem pro viribus conamur
B omnes homines ad universa Christianorum dogmata credenda excitare; sed cum incidimus in quosdam, quos sparsæ contra **780** Christianos calumniæ ita occuparunt, ut, quia induxerunt animum expertes pietatis esse Christianos, ne commodent quidem aures iis qui Verbi divini mysteria docere pollicentur; tum, quod communis humanitas postulat, damus pro viribus operam, ut doctrina de pœnis æternis impios exspectantibus confirmetur, et vel ab iis suscipiatur qui Christiani fieri nolunt. Sic etiam eos qui bene vixerunt felicitate donatum iri persuadere conamur, videntes multa ad vitam recte transigendam pertinentia dicta fuisse ab inimicis fidei, quæ nostris omnino similia
C sunt. Neque enim homines reperias, in quibus communes de honesto justoque, de turpi et injusto notiones prorsus deletæ fuerint. Omnes igitur homines, qui mundum vident constantesque in eo cœlorum inerrantiumque stellarum conversiones, et planetas mundumque moveri in contrarias partes; qui vident aeris temperiem cum animantium, tum maxime hominum commoditatibus accommodatam, et affluentiam rerum quæ hominum causa conditæ sunt, caveant quidpiam facere quod hujus universitatis, animarum ipsarum, et mentis quæ in illis est, Conditori displiceat: illis persuasissimum sit se de peccatis luituros pœnas, et ab eo, qui singulos pro meritis habet, cum ipsis actum iri, prout bene se gesserint et officiis functi fuerint; persuasum
D habeant, inquam, eos qui bene morati vixerint, ad meliorem sortem transituros; malos autem suæ intemperantiæ, incontinentiæ, ignaviæ, pusillanimitatis, insipientiæ, pœnas persoluturos esse.

(95) Libb. antea editi, παραδέξασθαι λέγοντα τὰ περὶ τῶν, etc., sed mss. ut in nostro textu.

(96) *Ἀκολούθως ἑαυτῷ ποιεῖν, καὶ εἰ οἷόν τ' ἦν μετὰ τὸν φαινόμενον.* Hæc, licet necessaria, in antea editis omissa sunt, sed supplentur e mss. omnibus.

(97) *Ὡς μηδέ*, etc. Mallet Guietus hunc verborum ordinem: ὡς μηδὲ παρέχειν τὰ ὦτα τοῖς τὰ τοῦ θείου Λόγου διδάσκειν ἐπαγγελλομένοις, φαντασίᾳ τοῦ μηδὲ εὐσεβεῖς εἶναι Χριστιανούς τινας, ἐκεῖ κατά, etc.

(98) *Οὐρανοῦ.* Hœschelius in textu habet, οὐρανῷ.

(99) *Ἀέρων.* Boherellus mutat in ὡρῶν, sequens vero καί delendum putat.

(1) Post οἰκονομοῦντος additur in antea editis libris, ἔπειτα ἀνάλογον τοῖς κατορθωθεῖσιν ἢ καθηκόντως ἀποδοθεῖσιν ἔργοις, sed hæc superflua esse quis non videt et e superioribus inepte repetita? Ea itaque Guietus et Boherellus merito expungunt, ut variam lectionem quæ e margine in textum irrepserit.

(2) Mss., δειλίᾳ. Libb. editi, δηλείᾳ, male.

53. Atque hæc quidem in hunc locum. Nunc alia Celsi verba videamus, quæ sic habent : *Quoniam homines, sive id postulet hujus universitatis ordo, sive ut pœnas peccati luant, sive ut anima quibusdam perturbationibus gravata constitutis temporis conversionibus expurgetur, nascuntur corpori alligati (oportet enim, ut ait Empedocles, omne mortalium genus ter decies mille tempestatibus exsulare a beatis sedibus) ; credendum est eos commissos quibusdam fuisse hujus carceris curatoribus.* Vide et hic quantis de rebus dubitanter et ex conjecturis humanis loquens, et referens plurimorum de nostra origine sententias, moderationem aliquam præ se fert, non audens aliquam falsam esse pronuntiare. Cum ergo nec leviter et fortuito assentiendum, nec veterum placita temere improbanda esse censuisset, nonne illi **781** conveniens fuit, si Judæorum doctrinæ ab ipsorum prophetis declaratæ, et Jesu credere nolebat, dubitare saltem et considerare probabile esse eos, qui Deum universorum colerent, quique propter debitam illi et legibus quas ab illo sancitas credebant, reverentiam, nec innumera pericula, nec mortem subire formidarent, a Deo non fuisse neglectos ; contra ipsis, qui simulacra humana arte fabrefacta contempserant, quique ratiocinatione ad summum ipsum Deum se erigere conati erant, aliqua præsentiæ divinæ signa præstita fuisse? Considerare præterea debuit, communem omnium Patrem et Conditorem, qui omnia videt et audit omnia, voluntatemque ipsum quærentem et pietati studentem dijudicat, illis quosdam impertiri suæ gubernationis fructus, ut augeatur quam semel de ipso acceperunt, cognitio. Hæc si Celsus et qui Moysem, Judaicos prophetas, Jesum et germanos ejus discipulos illius doctrinæ causa laborantes odio habent, versassent animo : non ita Moysem, prophetas, Jesum et apostolos ejus conviciis proscinderent. Neque Judæos infra cæteras terræ gentes esse ducerent, neque dicerent eos esse pejores et Ægyptiis, qui, quantum in se est, honorem Divinitati debitum, sive superstitione, sive qualicunque causa vel errore, ad bruta animantia dejiciunt. Atque hæc diximus, non ut quosdam ad dubitandum de Christiana doctrina induceremus, sed ut doceremus illis, qui illam tam confidenter conviciis lacerant, multo præstabilius fore, si dubitarent, quam tam audacter de Jesu ejusque discipulis dicere quæ nesciunt, quæque nec *visu comprehendente*, ut cum Stoicis loquar, nec aliis pro-

A Τοσαῦτα δὲ καὶ εἰς τοῦτον εἰπόντες τὸν τόπον, ἴδωμεν τοῦ Κέλσου καὶ ἄλλην λέξιν οὕτως ἔχουσαν· *Ἐπειδὴ δὲ σώματι συνδεθέντες ἄνθρωποι γεγόνασιν, εἴτ' οἰκονομίας τῶν ὅλων ἕνεκεν, εἴτε ποινὰς ἁμαρτίας ἀποτιννύντες, εἴθ' ὑπὸ παθημάτων* (3) *τινῶν τῆς ψυχῆς βαρυνθείσης, μέχρις ἂν ταῖς τεταγμέναις περιόδοις ἐκκαθαρθῇ· δεῖν γὰρ, κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα* (4), *τρὶς μὲν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλαλῆσθαι γινομένην παντοίαν διὰ χρόνον* (5) *ἰδέαν θνητῶν· πειστέον οὖν, ὅτι παραδέδονταί τισιν ἐπιμεληταῖς τοῦδε τοῦ δεσμωτηρίου.* Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις περὶ πόσων ἀνθρωπίνως ἀμφιβάλλων, καὶ παραθέμενος πλειόνων δόγματα περὶ τῆς αἰτίας τῆς γενέσεως ἡμῶν, ἐμφαίνει τινὰ εὐλάβειαν, μὴ τολμῶν ἀποφήνασθαί τι τούτων ψεῦδος εἶναι.
B Ἆρ' οὖν οὐχ ἦν κατὰ τὸν τοιοῦτον καὶ αὐτὸν ἅπαξ κρίναντα μήτε ὡς ἔτυχε συγκαταθέσθαι, μήτε τολμηρῶς ἀθετῆσαι τὰ δόξαντα τοῖς ἀρχαίοις· καὶ περὶ τοῦ Ἰουδαίων λόγου δηλουμένου παρὰ τοῖς ἐκείνων προφήταις, καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, εἰ μὴ ἐβούλετο πιστεῦσαι, κἂν ἀμφιβάλλειν, καὶ σκοπῆσαι, ὅτι εἰκὸς ἦν καὶ τοὺς θεραπεύσαντας τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ ἕνεκεν τῆς εἰς τοῦτον τιμῆς, καὶ εἰς τὰ πεπιστευμένα ὑπ' αὐτοῦ νενομοθετῆσθαι, πολλάκις μυρίους κινδύνους καὶ θανάτους ἀναδεξαμένους, μὴ ὑπερεωρᾶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τινα ἐπιφάνειαν γεγονέναι, τὰ μὲν τῆς ἀνθρωπίνης περὶ τὰ ἀγάλματα τέχνης ὑπερφρονήσασιν (6), ἀναβαίνειν δὲ πειραθεῖσι τῷ λογισμῷ ἐπ' αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν; Ἐχρῆν δ'
C αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων Πατὴρ καὶ Δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην κατ' ἀξίαν κρίνων, καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει (7) καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ, ἵνα μᾶλλον αὔξωσιν ἣν ἅπαξ παρειλήφασι περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν. Ταῦτα γὰρ εἰ ἐλογίσατο Κέλσος, καὶ οἱ μισοῦντες Μωϋσέα, καὶ τοὺς ἐν Ἰουδαίοις προφήτας, καὶ Ἰησοῦν, καὶ τοὺς καμόντας (8) διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ γνησίους μαθητὰς αὐτοῦ· οὐκ ἂν οὕτως διελοιδορήσαντο (9) Μωϋσῇ, καὶ τοῖς προφήταις, καὶ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ· οὐδὲ μόνους παρὰ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη Ἰουδαίους ἀπεδοκίμαζον, λέγοντες αὐτοὺς εἶναι καὶ Αἰγυπτίων χείρονας, τῶν μέχρι ἀλόγων ζώων, εἴτε κατὰ δεισιδαιμονίαν, εἴτε κατὰ οἱαν-
D δήποτ' αἰτίαν ἢ πλάνην καταγαγόντας, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, τὴν πρὸς τὸ θεῖον τιμήν. Ταῦτα δ' εἰρήκαμεν, οὐχ ἐπὶ τὸ ἀμφιβάλλειν προτρεπόμενοί τινας περὶ τοῦ κατὰ Χριστιανισμὸν (10) λόγου, ἀλλὰ παριστάντες, ὅτι τοῖς πάντη διαλοιδορουμένοις τῷ Χρι-

(3) Hœschelius in textu, ἀποτίνοντες, εἶθ' ὑπὸ θημάτων. Mss. ut in nostro textu.

(4) *Δεῖν γὰρ κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα.* Melius forte legatur, δεῖ γάρ, etc. Empedoclis sunt hi versus, inquit David Hœschelius in notis ad Origenis octo libros *contra Celsum :*

Ἔστιν ἀνάγκης χρῆμα θεῶν ψήφισμα παλαιὸν
Εὖτέ τις ἀμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μιήνῃ,
Δαίμονες οἵ τε μακραίωνος λελάχασι βίοιο.
Τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλαλῆσθαι·
Τὴν καὶ ἐγὼ νῦν εἰμι φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης.

(5) *Διὰ χρόνον.* Melius forte legatur, διὰ χρόνου. Ibidem mss. habent πειστέον οὖν, ὅτι παραδέδονται. Libb. editi, πιστέον οὖν, ὅτι παραδέδοται.

(6) Libb. antea editi in margine habent, ὑπερφρονήσασι, melius sane quam in textu, ὑπερφανεῖσαν.

(7) Hœschelius in textu, ἀπονέμειν.

(8) *Καμόντας.* Dubitat Guietus an scribendum sit κάμνοντας.

(9) *Διελοιδορήσαντο.* Libb. editi in margine, διελοιδόρησαν.

(10) Hœschelius in textu, Χριστιανῶν, male.

στιανῶν λόγῳ αἱρετώτερόν ἐστι κἂν ἀμφιβάλλειν περὶ αὐτῶν· καὶ μὴ οὕτω θρασέως λέγειν περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἢ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ μὴ ἐπίστανται, καὶ ἀποφαίνονται οὐ μετὰ τῆς καλουμένης παρὰ τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς *καταληπτικῆς* (11) *φαντασίας*, οὐδ' ἀπ' ἄλλου τινὸς κριτηρίου, περὶ οὗ (12) ἑκάστη τῶν φιλοσόφων αἵρεσις τὸ φαινόμενον ὡς ἔδοξε κατεσκεύασεν.

Εἶτ', ἐπεί φησιν ὁ Κέλσος, *Πειστέον* (13) *οὖν, ὅτι παραδίδονταί τισιν ἐπιμεληταῖς τοῦδε τοῦ δεσμωτηρίου*· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι σπουδαία ψυχὴ ἐλύθη (14) ἀπὸ τῶν τῆς κακίας δεσμῶν καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν, ὡς ὠνόμασεν ὁ Ἱερεμίας, *δεσμίων γῆς*, διὰ τὸν εἰπόντα Ἰησοῦν (15), ὡς πρὸ πολλοῦ χρόνου τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ προεῖπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας. Τί δὲ προειπὼν ἢ *τοῖς δεσμίοις ἐξελθεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι* (16); Καὶ οὗτός γε ὁ Ἰησοῦς, ὡς ὁ αὐτὸς Ἡσαΐας περὶ αὐτοῦ προεῖπε, *καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου* ἀνέτειλε *φῶς*· ὡς διὰ τοῦθ' ἡμᾶς λέγειν· *Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν.* Εἰ δ' ἐδύνατο ἀκοῦσαι τῆς βαθύτητος τῶν Εὐαγγελίων ὁ Κέλσος καὶ οἱ παραπλησίως ἐκείνῳ καθ' ἡμῶν διακείμενοι, οὐκ ἂν ἡμῖν συνεβούλευσεν οἷς ὠνόμασεν ἐπιμεληταῖς τοῦ δεσμωτηρίου πείθεσθαι. Γέγραπται δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι γυνή τις ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές· ἥντινα ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν, καὶ ὁρῶν παρὰ τίνα (17) αἰτίαν συγκύπτει, οὐκ ἐπιτρεπομένη ἀνακύπτειν εἰς τὸ παντελὲς, εἶπε· *Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς, ἰδοὺ, δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη* (18), *οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου;* Πόσοι δὲ καὶ ἄλλοι νῦν δεδεμένοι ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ συγκύπτουσιν, οὐ δυνάμενοι δι' ἐκεῖνον ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελὲς, θέλοντα ἡμᾶς κάτω βλέπειν; Καὶ οὐδείς γε αὐτοὺς ἀνορθοῖ, εἰ μὴ ὁ ἐν τῷ Ἰησοῦ ἐπιδημήσας Λόγος, καὶ πρότερον δὲ θεοφορήσας. Καὶ ἦλθέ γε ὁ Ἰησοῦς ἐλευθερῶσαι πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ περὶ ἐκείνου εἰπὼν μετά τινος πρεπούσης αὐτῷ βαθύτητος τὸ, *Νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.* Οὐ λοιδορούμεθα οὖν τοῖς τῇδε δαίμοσιν, ἀλλ' ἐλέγχομεν τὰς ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐνεργείας αὐτῶν, προφάσει χρησμῶν καὶ θεραπείας σωμάτων, καὶ ἄλλων τινῶν, χωρίσαι τοῦ Θεοῦ βουλομένων τὴν ἐμπεσοῦσαν ψυχὴν εἰς τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως· ἥντινα οἱ νοή-

A bant argumentandi generibus, quorum aliquo utuntur singulæ philosophorum sectæ ad id quod sibi visum est comprobandum.

54. Ad id quod addit Celsus : *Credendum est igitur homines quibusdam commissos fuisse, quibus carcer iste curæ est*, respondendum, animam virtuti deditam solvi nequitiæ vinculis vel in hac vita, ubi sunt, ut Jeremias loquitur, *vincti terræ* [2]. Id enim Jesus declaravit, ut longe ante ejus adventum Isaias propheta prædixerat. **782** Quid autem is prædixit quam futurum esse, ut *vincti exirent et in* B *tenebris positi revelarentur* [3]? Et hic ipse Jesus, sicut idem Isaias de illo prædixit, *sedentibus in regione et umbra mortis lux* ortus est [4]; ita ut nunc idcirco dicamus : *Dirumpamus vincula eorum et projiciamus a nobis jugum ipsorum* [5]. Quod si Celsus et qui eodem erga nos ac ille sunt animo, in Evangelii altitudinem penetrare potuissent, auctores nobis non fuissent ut illis quos vocat hujus carceris curatoribus obsequeremur. Evangelium narrat mulierem quamdam fuisse quæ inclinata non omnino poterat sursum respicere [6]. Quam cum Jesus videret sciretque qua de causa hoc morbo laboraret, dixit : *Hanc filiam Abrahæ quam alligavit Satanas, ecce decem et octo annis, non oportuit solvi a vin-* C *culo isto die Sabbati* [7]? Quot etiamnum sunt et alii, qui ligati a Satana inclinantur, nec omnino possunt sursum respicere, propterea quod ille nostros in terram oculos vult dejici? Hos erexerit nemo præter Verbum quod in Jesu advenit, quodque antea suo spiritu prophetas afflaverat. Venit namque Jesus ut omnes oppressos a diabolo liberaret [8] : et de illo dixit cum quadam quæ ipsum decebat altitudine : *Nunc princeps hujus mundi judicatus est* [9]. Non igitur dæmonibus hic versantibus maledicimus, sed operationes eorum ad generis humani perniciem tendentes damnamus : quandoquidem oraculorum et curationum aliarumque rerum nomine huc spectant, ut animam, quæ in hoc humile corpus incidit, a Deo separent : quam corporis humilitatem qui intelli- D gunt, exclamant : *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* [10]? Neque vero corpus

[2] Thren. III, 34. [3] Isa. XLIX, 9. [4] Isa. IX, 2. [5] Psal. II, 3. [6] Luc. XIII, 11. [7] ibid. 16. [8] Act. X, 38. [9] Joan. XVI, 11. [10] Rom. VII, 24.

(11) *Καταληπτικῆς*. Tull. lib. II et IV *Academ. quæst. : At scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem; et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. Nam cum extensis digitis adversam manum ostenderat, visus, inquiebat, hujusmodi est. Deinde cum paulum digitos constrinxerat, assensus hujusmodi. Tum cum plane compresserat, pugnumque fecerat, comprehensionem illam esse dicebat. Qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat,* κατάληψιν *imposuit. Cum autem lævam manum admoverat, et illum pugnum arcte vehementerque compresserat, scientiam talem esse dicebat : cujus compotem, nisi sapientem, esse neminem.* SPENCER.

(12) *Περὶ οὗ*. Dubitat Guietus an scribendum sit, ὑφ' οὗ.

(13) Mss., πειστέον. Libri antea editi, πιστέον.

(14) *Ἐλύθη*. Sic recte habet codex Jolianus ex correctione; male autem libb. editi, καὶ λυθεῖσα.

(15) *Διὰ τὸν εἰπόντα Ἰησοῦν*. Guieto scribendum videtur, διὰ τοῦ εἰπόντος Ἰησοῦ.

(16) *Τί δὲ προειπὼν ἢ τοῖς δεσμίοις ἐξελθεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι*. Sic habent codd. Regius et Basileensis, libri vero antea editi : Τί δὲ προειπόντα, εἰ τοῖς δεσμίοις, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, Ἀνακαλύφθητε.

(17) Codd. Regius et Basileensis, παρὰ τίνα. Libb. antea editi, παρὰ τίνος.

(18) Codex Regius, δώδεκα καὶ ὀκτὼ ἔτη. Mox Hœschelius in textu habet, λυθῆναι ἐκ τοῦ δεσμοῦ.

frustra verberibus et suppliciis præbemus. Non enim is cui terrestres dæmones et eorum cultores insidias struunt, frustra corpus cruciatibus exponit, ne illos deorum nomine appellet. Imo virtutis causa cruciari, propter pietatem verberari, propter sanctitatem mori, id acceptum Deo rationique consentaneum esse judicamus : *Pretiosa* enim *in conspectu Domini mors sanctorum ejus* [11] ; et vitam non amare bonum esse dicimus. Celsus autem, cum nos perditis illis latronibus comparat qui meritas suorum scelerum pœnas exsolvunt, nec erubescit tam laudabile propositum latronum **783** pervicaciæ conferre, se in hac re fratrem facit eorum qui Jesum cum iniquis reputavere, in quibus impleta est Scriptura quæ dicit : *Cum iniquis reputatus est* [12].

55. Hæc Celsi sequuntur : *Alterum ex duobus eligendum est. Facere sacra et eorum præsides colere si recusant, ne ad virilem ætatem veniant, ne ducant uxorem, ne suscipiant liberos, ne faciant aliud quidquam in vita ; sed abeant universi, nec ullum sui semen relinquant, ut in terra nihil hujus hominum generis supersit. Sin uxores ducere, suscipere liberos, fructus gustare, et rerum quæ in hac vita sunt participes esse voluerint, et malorum quæ vitæ huic adjuncta sunt esse compotes* (*nam natura ipsa homines omnes mala perferre cogit ; hæc esse necesse est, nec alibi locum habent*); *honorem illarum rerum curatoribus debitum reddere tenentur et fungi hujus vitæ officiis, donec istis vinculis exsolvantur, ne ingrato erga eos animo esse videantur. Injustum enim fuerit, qui fruuntur iis quibus illi præsunt, eos illis nihil tributi pendere.* Ad hæc dicimus unum nobis rationi consentaneum videri ex hac vita exitum, cum scilicet pietatis virtutisque causa morimur. Quod fit, cum ii, qui judices putantur, aut potestatem in vitam nostram habere videntur, alterutrius nobis dant optionem, aut vivere violando Jesu præcepta, aut mori, si in obsequio ejus mandatis præstando perseveremus. Sed et cum omnes non capiant id quod excellentius est [13], hoc est omni ex parte purum, uxorem ducere nobis permisit Deus, et natos inde liberos alere, non vero tollere e vita pueros a Providentia datos. Neque hæc pugnant cum proposito non parendi terrestribus dæmoniis.

A σαντες ἀναφθέγγονται τὸ, *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;* Ἀλλ' οὐδ' εἰκῆ παρέχομεν τὸ σῶμα στρεβλοῦν καὶ ἀποτυμπανίζειν· οὐ γὰρ εἰκῆ παρέχει (19) τούτοις τὸ σῶμα, ὑπὲρ τοῦ μὴ τοὺς περιγείους δαίμονας ἀναγορεύεσθαι θεούς, ἐπιβουλευόμενος (20) ὑπ' αὐτῶν καὶ τῶν σεβόντων αὐτούς. Καὶ θεοφιλές γε τὸ δι' ἀρετὴν ἀποτυμπανίζεσθαι, καὶ δι' εὐσέβειαν στρεβλοῦσθαι, καὶ δι' ὁσιότητα ἀποθνήσκειν, εὔλογον (21) εἶναι νενομίκαμεν· *Τίμιος γὰρ ἐνώπιον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ·* ἀγαθὸν δ' εἶναί φαμεν καὶ τὸ μὴ φιλοζωεῖν. Κακούργοις δὲ, εὐλόγως ὑπομένουσιν ἃ διὰ λῃστείαν πάσχουσιν, ἐξομοιῶν ἡμᾶς ὁ Κέλσος, καὶ μὴ αἰδούμενος τὴν τηλικαύτην πρόθεσιν παραπλησίαν ἀποφαίνειν τῇ τῶν λῃστῶν διαθέσει, ἀδελφὸν ἑαυτὸν ἐν τούτοις ποιεῖ (22) τῶν μετὰ ἀνόμων λογισαμένων τὸν Ἰησοῦν, ἐφ' οἷς πεπλήρωται ἡ λέγουσα Γραφὴ τὸ, *Μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.*

B Ἑξῆς δὲ τούτοις φησὶν ὁ Κέλσος· *Δυοῖν θάτερον αἱρεῖ* (23) *λόγος· Εἰ μὲν ἀπαξιοῦσι θεραπεύειν τὰ εἰκότα, τούτων δὲ ἐπιστάτας, μήτ' εἰς ἄνδρας ἰέναι, μήτ' ἄγεσθαι γυναῖκα, μήτ' ἀναιρεῖσθαι τέκνα, μήτ' ἄλλο πράττειν μηδὲν ἐν τῷ βίῳ, χωρεῖν δ' ἔνθεν* (24) *πασσυδὶ, μηδὲν σπέρμα ἐλλειπομένους, ὡς ἂν ἐρημωθείη πάμπαν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ τοιοῦτον γένος. Εἰ δὲ καὶ γυναῖκας ἄξονται, καὶ παῖδας ποιήσονται, καὶ καρπῶν γεύσονται, καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ μεθέξουσι, καὶ κακῶν τῶν ἐπιτεταγμένων ἀνέξονται·* (*φύσις μὲν γὰρ αὕτη, πάντας ἀνθρώπους πειρᾶσθαι κακῶν· εἶναι μὲν γὰρ ἀνάγκη κακὰ, χώραν δ' ἄλλην οὐκ ἔχει.*) *ἀποδοτέον δὴ τὰς προσηκούσας τοῖς ταῦτ' ἐπιτετραμμένοις τιμὰς, καὶ τῷ βίῳ λειτουργητέον τὰ* C *πρέποντα, μέχρις ἂν τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσιν, μὴ καὶ ἀχάριστοι* (25) *πρὸς τούςδε εἶναι δοκῶσιν. Καὶ γὰρ ἄδικον, μετέχοντας ὧν οἷδε ἔχουσι* (26), *μηδὲν αὐτοῖς συντελεῖν.* Φαμὲν δὲ καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι εὔλογος ἐξαγωγὴ οὐδεμία ἡμῖν εἶναι δοκεῖ εἰ μὴ ἡ δι' εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν μόνη· ἐπὰν ὑπὸ τῶν δικάζειν νομιζομένων, ἢ ἐξουσίαν τοῦ ζῆν ἡμῶν ἔχειν δοκούντων, τὸ ἕτερον (27) προτείνηται· ἢ τὸ ζῆν μετὰ τοῦ παρὰ τὰ διατεταγμένα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πράττειν, ἢ τὸ ἀποθνήσκειν μετὰ τοῦ πείθεσθαι τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἄγεσθαι γυναῖκα ἐπέτρεψεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, ὡς οὐ πάντων χωρούντων τὸ διαφέρον, τουτέστι τὸ πάντη καθαρόν· καὶ ἀγομένοις γυναῖκας, D τὰ γεννώμενα πάντως τρέφειν, καὶ μὴ ἀναιρεῖν τὰ

[11] Psal cxv, 5. [12] Isa. LIII, 12; Marc. xv, 28. [13] Matth. xix, 11.

(19) *Παρέχει.* Sic in margine habent libri editi qui male in textu habere videntur παρέχειν, quod Guietus mutabat in παρεῖχε. Gelenius legisse videtur, παρέχομεν.

(20) *Ἐπιβουλευόμενος.* Sic iidem libb. editi in margine, Boherellus autem ante ἐπιβουλευόμενος censet præfigendum articulum ὁ, ut sic παρέχει.... ὁ ἐπιβουλευόμενος. Pro ἐπιβουλευόμενος libb. editi in textu habent, ἐπιβουλευομένους, quod mutandum erit in ἐπιβουλευόμενοι, si supra legatur cum Gelenio, παρέχομεν.

(21) Mss., εὔλογον. Libb. editi, εὐλόγως.

(22) Libb. editi in textu, ἀποφαίνει τῇ τῶν λῃστῶν διαθέσει, ἀδελφὸν ἑαυτὸν ἐν τούτοις ποιῶν, sed præstare videtur lectio marginalis quam in textu nostro sequimur.

(23) Hœschelius in textu, ἐρεῖ. Paulo post libri antea editi, μήτ' εἰς ἄνδρα ἰέναι, sed mss., μήτ' εἰς ἄνδρας ἰέναι.

(24) *Χωρεῖν δ' ἔνθεν.* Scribendum videtur Guieto, χωρεῖν δ' ἐνθένδε πασσυδί. *Hinc facessere.*

(25) *Ἀχάριστοι.* Ita legendum videtur Guieto, sicque habet codex Jolianus ex correctione, libri autem antea editi, ἄχρηστοι.

(26) *Ὧν οἷδε ἔχουσι.* Legendum forte, ὧν οἷδε τὴν οἰκονομίαν ἔχουσι, uti conjicit Boherellus.

(27) *Τὸ ἕτερον.* Legit Boherellus, θάτερον.

ὑπὸ τῆς Προνοίας διδόμενα τέκνα. Καὶ οὐ μάχεται A ταῦτα τῷ μὴ πείθεσθαι ἡμᾶς τοῖς νεμομένοις τὴν γῆν δαιμονίοις· ὁπλισάμενοι γὰρ τῇ πανοπλίᾳ τοῦ Θεοῦ ἱστάμεθα, ὡς ἀθληταὶ εὐσεβείας, πρὸς τὸ τῶν ἐπιβουλευόντων ἡμῖν δαιμόνων γένος.

Induti enim armaturam Dei stamus [14], ut athletæ pietatis, contra insidiantium dæmonum genus.

Κἂν τῷ ἑαυτοῦ οὖν λόγῳ πασσυδὶ ἡμᾶς ἀποπέμπῃ τοῦ βίου ὁ Κέλσος, ἵν', ὡς νομίζει, ἐρημωθῇ πάμπαν ἐπὶ γῆς τὸ τοιοῦτον ἡμῶν γένος· ἀλλ' ἡμεῖς ἐν τοῖς τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς κατὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ βιώσομεν νόμους, οὐδαμῶς δουλεύειν θέλοντες τοῖς τῆς ἁμαρτίας νόμοις, καὶ γυναῖκας, ἐὰν βουλώμεθα, ἀξόμεθα, καὶ παῖδας διδομένους ἡμῖν ἐν τοῖς γάμοις ἡμῶν ληψόμεθα· ἐὰν δὲ δέῃ, καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ μεθέξομεν, ἀνεχόμενοι τῶν ἐπιτεταγμένων κακῶν, ὡς πειρασμῶν τῆς ψυχῆς. Οὕτως γὰρ ἔθος τοῖς θείοις ὀνομάζειν λόγοις τὰ συμβαίνοντα ἐν ἀνθρώποις· ἐν οἷς, ὡς B χρυσὸς ἐν πυρὶ, ἡ τοῦ ἀνθρώπου βασανιζομένη ψυχὴ ἤτοι ἐλέγχεται, ἢ θαυμαστὴ εἶναι ἀναφαίνεται. Καὶ οὕτως γε πρὸς ἃ λέγει κακὰ Κέλσος παρεσκευάσμεθα, ὥστε καὶ λέγειν ἡμᾶς· *Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με, πύρωσον τοὺς νεφρούς μου καὶ τὴν καρδίαν μου*. Καὶ γὰρ *οὐδεὶς στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως* ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ γῆς *μετὰ σώματος τοῦ τῆς ταπεινώσεως ἀθλήσῃ*. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ ἀποδίδομεν τὰς νομιζομένας προσήκειν τιμὰς οἷς λέγει Κέλσος τὰ τῇδε ἐπιτετράφθαι. Κύριον γὰρ τὸν Θεὸν ἡμῶν προσκυνοῦμεν, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύομεν, εὐχόμενοι μιμηταὶ Χριστοῦ γίγνεσθαι· ὃς τῷ εἰπόντι αὐτῷ διαβόλῳ, *Ταῦτά σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι*, εἶπε τό· *Κύριον* (28) *τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*. C Καὶ διὰ τοῦτό γε τὰς νομιζομένας προσήκειν τιμὰς οἷς φησι Κέλσος τὰ τῇδε ἐπιτετράφθαι οὐκ ἀποδίδομεν· ἐπεὶ οὐδεὶς δύναται *δυσὶ κυρίοις δουλεύειν*· καὶ *οὐ δυνάμεθα ἅμα Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμμωνᾷ*, εἴθ' ὅ τί ποτε ἓν ᾖ πλείονα καλουμένῳ. Ἀλλὰ καὶ εἰ *διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου ἀτιμάζει* τις τὸν νομοθετοῦντα, σαφὲς ἡμῖν φαίνεται, ὅτι, δύο νόμων ἐναντιότητα πρὸς ἀλλήλους ἐχόντων, τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ νόμου τοῦ Μαμμωνᾶ, αἱρετώτερον ἡμᾶς διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τοῦ Μαμμωνᾶ τὸν Μαμμωνᾶν ἀτιμάζειν, ἵνα διὰ τῆς τηρήσεως τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ τὸν Θεὸν τιμήσωμεν, ἢ διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ τὸν Θεὸν ἀτιμάζειν, ἵνα τηρήσει τοῦ νόμου τοῦ Μαμμωνᾶ τὸν Μαμμωνᾶν τιμήσωμεν.

56. Quamvis igitur sua sententia nos ableget universos ex hac vita, ut, quemadmodum loquitur, nihil nostri generi in terra supersit; nos tamen inter eos qui nostrum colunt conditorem ex Dei legibus vitam agemus, nec unquam peccati legibus obtemperabimus; ducemus uxores si libeat, et liberos inde nobis datos enutriemus; si opus sit, rerum quæ in hac vita sunt, participes erimus, et adjuncta mala sustinebimus, ut animæ tentationes. Sic enim divina Scriptura [15] solet nominare humanos casus, quibus sicut aurum igne [16], ita humana anima examinata, aut reprehensione aut admiratione digna judicatur. Is igitur est erga ea, **784** quæ Celsus mala vocat, noster animus, ut parati simus dicere: *Proba me, Domine, et tenta me, ure renes meos et cor meum* [17]. *Nemo* enim *coronabitur nisi qui* hic et in terra cum hoc *corpore humilitatis legitime certaverit* [18]. Præterea nec honore quem Celsus convenire putat, prosequimur eos, quos ait hujus mundi rebus præfectos esse. Nam Dominum Deum nostrum adoramus et illi soli servimus, optamusque fieri imitatores Christi, qui diabolo dicenti: *Omnia hæc tibi dabo, si cadens adoraveris me*, respondit: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies* [19]. Atque hæc est causa cur honorem quem Celsus convenire putat, non deferamus iis, quos ait rebus hujus mundi præesse; quia nemo potest *duobus dominis servire*, et *non* possumus *servire Deo et Mammonæ* [20], sive hæc vox unum aliquid, sive plura significet. Præterea si *per prævaricationem legis inhonoratur* legislator [21], perspicuum nobis videtur, duabus legibus, Dei scilicet et Mammonæ, secum invicem pugnantibus, satius esse per prævaricationem legis Mammonæ Mammonam inhonorare, ut servanda Dei lege Deum honoremus; quam per prævaricationem legis Dei Deum inhonorare, ut servanda Mammonæ lege Mammonam honoremus.

Κέλσος μὲν οὖν οἴεται τῷ *βίῳ λειτουργεῖν τὰ πρέποντα, μέχρις ἂν τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσιν* D ἄνθρωποι, ἐπὰν κατὰ τὰ νενομισμένα τοῖς πολλοῖς τὰς θυσίας τις ἀποδιδῷ ἑκάστῳ τῶν κατὰ πόλιν νομιζομένων θεῶν, οὐ νοήσας τὸ ἀληθῶς πρέπον ὑπὸ τῆς ἀκριβοῦς εὐσεβείας ὑπολαμβανόμενον· ἡμεῖς δέ φαμεν τῷ βίῳ λειτουργεῖν μετὰ τῶν πρεπόντων τὸν μεμνημένον τίς τε ὁ δημιουργήσας, καὶ τίνα τὰ ἐκείνῳ φίλα, καὶ πάντα πράττοντα πρὸς τὸ φίλον τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν Κέλσος μὲν θέλει ἡμᾶς εὐχαρίστους εἶναι πρὸς τοὺς τῇδε δαίμονας, οἰόμενος (29) ἡμᾶς

57. Putat Celsus homines *fungi vitæ officiis donec vinculis hisce solvantur*, cum, ex legibus receptis vulgo, sacra fiunt singulis qui ab unoquoque in urbibus dii esse creduntur. At nescit quodnam verum sit officium quod pietas diligens admittit. Nos eum vitæ officiis fungi dicimus, qui præ oculis habet et quis conditor sit, et quæ grata illi sint, quique id agit semper ut Deo placeat. Rursus vult Celsus grato animo nos esse erga dæmones, putans illis deberi a nobis grati animi significationem. At nos, quibus perspectum est quid virtus grati animi sit,

[14] Ephes. VI, 11. [15] Jac. I, 2. [16] I Petr. I, 7. [17] Psal. XXV, 2. [18] II Tim. II, 5; Philipp. III, 21. [19] Matth. IV, 9, 10. [20] Matth. VI, 24. [21] Rom. II, 23.

(28) Libb. antea editi, εἶπε· Τὸν Κύριον, etc. Sed codex Basileensis ut in nostro textu.
(29) Hœschelius in textu, οἰομένους, male.

negamus nos ingrato esse animo, cum nec sacrificamus nec cultum deferimus iis, qui nobis adversantur, nedum beneficia conferant; sed erga Deum ingrati esse veremur, quippe cujus beneficiis cumulati sumus, cujus opus sumus, qui nobis providet quacunque sorte nos dignatus sit, et a quo post hanc vitam accepturi sumus quæ nos sperare voluit. Atque hujus erga Deum grati animi symbolum nobis panis ille est qui *Eucharistia* vocatur. Neque etiam penes dæmones est, ut jam supra dixi, administratio rerum **785** quæ nostro usui creatæ sunt. Nihil igitur injustum facimus, cum rebus creatis utentes non offerimus illis sacrificia ad quos nihil istæ pertinent. Quin etiamsi non dæmones quosdam, sed angelos terræ fructibus, animantiumque generationi præpositos esse noverimus, laudamus eos quidem et beatos prædicamus quibus a Deo res nostro generi utiles commissæ sunt; sed honorem Deo debitum illis non habemus. Nam nec Deus, nec ipsi quibus hæ res creditæ sunt, id voluerint. Imo nos probant magis cum sacra illis facere fugimus, quam si faceremus. Neque enim opus habent suffitibus qui sursum e terra tolluntur.

A ὀφείλειν αὐτοῖς χαριστήρια· καὶ ἡμεῖς δὲ, τρανοῦντες τὸν περὶ εὐχαριστίας λόγον, φαμὲν, πρὸς τοὺς μηδὲ εὐεργετοῦντας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἱσταμένους, μηδὲν ἀχάριστον ἡμᾶς ποιεῖν, ὅταν αὐτοῖς μὴ θύωμεν, ἀλλὰ μηδὲ θεραπεύωμεν αὐτούς· ἀλλὰ τὸ ἀχάριστοι εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν περιιστάμεθα, οὗ τῶν εὐεργεσιῶν (30) πλήρεις ἐσμὲν, καὶ δημιουργήματα ὄντες αὐτοῦ, καὶ προνοούμενοι ὑπ' αὐτοῦ κριθέντες ὅπως ποτὲ εἶναι, καὶ ἔξω τοῦ βίου τὰς παρ' αὐτοῦ ἐλπίδας ἐκδεχόμενοι. Ἔστι δὲ καὶ σύμβολον ἡμῖν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαριστίας, ἄρτος *Εὐχαριστία* (31) καλούμενος. Ἀλλ' οὐδὲ δαίμονες ἔχουσιν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγομεν, τὴν οἰκονομίαν τῶν πρὸς τὰς ἡμετέρας χρείας δεδημιουργημένων· διὸ οὐδ' ἄδικόν τι πράττομεν μετέχοντες τῶν δη- B μιουργημάτων, καὶ τοῖς μὴ προσήκουσιν αὐτοῖς μὴ θύοντες (32). Κἂν ἴδωμεν δὲ μὴ δαίμονάς τινας, ἀγγέλους δὲ τεταγμένους ἐπὶ τῶν τῆς γῆς καρπῶν καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων γενέσεως, εὐφημοῦμεν αὐτοὺς, καὶ μακαρίζομεν, ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν· οὔτε γὰρ ὁ Θεὸς τοῦτο βούλεται, οὔτ' αὐτοὶ, οἱ τὰ τοιάδε ἐγκεχειρισμένοι. Καὶ ἀποδέχονταί γε ἡμᾶς (33) φυλασσομένους αὐτοῖς θύειν, ἢ θύοντας· οὐδὲ γὰρ χρῄζουσιν ἐκεῖνοι τῶν ἀπὸ γῆς ἀναθυμιωμένων.

58. Pergit Celsus: *Nihil in hisce rebus vel minimum esse cujus cura non alicui potestati mandata fuerit, id discere licet ex Ægyptiis, qui aiunt sex et triginta dæmones aut æthereos quosdam deos (sunt etiam qui plures numerent) corporis in totidem partes divisi alium alius partis curam suscipere jussos fuisse. Sciunt etiam dæmonum illorum nomina linguæ suæ propria, ut Chnoumen, Chnachoumen, Cnat, Sicat, Biou, Erou, Erebiou, Ramanor, Reianoor, et alia quæ sua lingua nominant. Quin eorum invocatione morbos partium sanant. Quid igitur vetat, ne, si quis mavult sano corpore esse quam male affecto,*

Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Κέλσος τοιαῦτα· Ὅτι *μὴν ἐν τοῖσδε μέχρι τῶν ἐλαχίστων ἐστὶν ὅτῳ δέδοται ἐξουσία, μάθοι τις ἂν ἐξ ὧν Αἰγύπτιοι* (34) *λέγουσιν, ὅτι ἄρα τοῦ ἀνθρώπου τὸ* C *σῶμα ἓξ καὶ τριάκοντα διειληφότες δαίμονες ἢ θεοί τινες αἰθέριοι, εἰς τοσαῦτα μέρη νενεμημένον (οἱ δὲ καὶ πολὺ πλείους λέγουσιν·) ἄλλος ἄλλο τι αὐτοῦ νέμειν ἐπιτέτακται. Καὶ τῶν δαιμόνων ἴσασι τὰ ὀνόματα ἐπιχωρίῳ φωνῇ, ὥσπερ Χνουμὴν, καὶ Χναχουμὴν, καὶ Κνὰτ καὶ Σικὰτ, καὶ Βιοὺ, καὶ Ἐροὺ, καὶ Ἐρεβιοὺ, καὶ Ῥαμανὼρ, καὶ Ῥειανοὼρ, ὅσα τε ἄλλα τῇ ἑαυτῶν γλώσσῃ*

(30) Libri antea editi in margine, εὐεργειῶν.

(31) *Εὐχαριστία*. Vide Justinum martyrem *Apolog.* 2, pag. 97 et 98.

(32) *Μὴ θύοντες*. Libb. editi in margine, μεθύοντες, perperam.

(33) *Ἀποδέχονταί γε ἡμᾶς*, hic positum est pro ἀποδέχονταί γε μᾶλλον ἡμᾶς, similiter plane ut Luc. cap. XV, 7; cap. XVII, 2; cap. XVIII, 14; I Cor. XIV, 19, et ut Homer. *Iliad.* Α', v. 117:
Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.
Tacitus quoque *Annal.* lib. I: *Pacem quam bellum probabam.*

(34) Αἰγύπτιοι. Salmasius in fine libri *De annis climactericis*: *Climacterici vero dies sunt, in quibus pericula ex morbis, aut ex casibus, qui extrinsecus eveniunt, vitæ nostræ intentantur, quibusque in discrimen et metum interitus adducitur, ac pene subvertitur. Et climacteres illos sive pericula, quæ annis, vel diebus climactericis, vel etiam horis inde appellatis, accidunt, a decanis fieri crediderunt, ut dictum est, et per ipsos decanos omnia vitia valetudinesque colligebant antiquissimi Ægyptii, ut ex Firmico supra docuimus.* Vide ibidem pag. 610, 611, 612, 613: *Triginta sex numero hi fuere. In totidem partes corpus humanum distribuerunt, et singulis decanis singulas attribuerunt, earumque partium morbos, quarum et proprii fuere climacteres. Insignis de ea re locus Celsi apud Origenem contra ipsum in hæc verba, lib.* VIII, Ὅτι μὲν ἐν τοῖσδε, etc. **De decanis eum loqui ipse numerus indicat, et quod** θεοὺς αἰθερίους, **deos ætheri affixos nominat. Sed illud magis, quod sequitur de eorum nominibus Ægyptiacis:** καὶ τῶν δαιμόνων, etc. ***Hæc esse nomina decanorum ex eorum, quæ superius exposuimus, catalogo patet. Sed nonnulla hic corrupta sunt, aut aliter appellata, quam apud eos mathematicos, ex quibus ea deprompsi.*** D Χνοῦμις *decanus ibi est tertius Cancri, et* Χαρχνοῦμις *primus Leonis, qui hic perperam* Χναχουμὶς *vocatur.* Σιχὲτ *ibi dicitur, qui apud Origenem* Σικάτ. *In vulgatis Firmici* ASICATH *legitur, quod videtur confirmare scripturam libri Origenis. Pro* Κνάτ, Σμάτ *scribitur apud Hephæstionem, qui primus est decanus Capricorni.* Ἐρού *Celsi* Ἐρώ *est Hephæstionis, et secundus Tauri decanus.* Ἐρεβιού *nullus est in nostro catalogo, sed pro eo vel* Πτιβιού, *vel* Ῥηουώ, *qui est primus decanus Sagittarii. Pro* Βιού *est* Ἀβιού *in nostro, primus decanus Piscium, qui* Ῥαμανώρ *dicitur apud Origenem, esse puto qui* Ῥομβόμαρε *Hephæstioni vocatur.* Ῥειανόρ *etiam corruptum liquet pro* Χόνταχρε *aut* Οὔαρε, *aut pro* Σρὼ Ἰσρώ. *Sed hæc non tanti. Hoc tantum hic voluimus de decanis ibi locutum esse Celsum, quibus singulæ partes corporis attributæ, tanquam diis præsidibus, earumque partium morbi tanquam climacteres morbiferos facientibus, aut depellentibus potius.* SPENCER.

ὀνομάζουσι· καὶ δὴ ἐπικαλοῦντες αὐτοὺς ἰῶνται A τῶν μερῶν τὰ παθήματα. Τί οὖν κωλύει τούτους τε καὶ τοὺς ἄλλους δεξιούμενον, ἂν χρήζῃ τις ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ νοσεῖν, καὶ εὐτυχεῖν μᾶλλον ἢ δυστυχεῖν, καὶ βασανιστηρίων καὶ κολαστηρίων, ὡς οἴονται (35), ἀπηλλάχθαι; Καὶ διὰ τούτων δὴ κατάγειν ἡμῶν πειρώμενος τὴν ψυχὴν ὁ Κέλσος ἐπὶ τοὺς δαίμονας, ὡς λαχόντας ἡμῶν τὰ σώματα, καὶ ἕνα ἕκαστον ἐπιστατεῖν ἀποφαινόμενος μέρος (36) τοῦ σώματος ἡμῶν, θέλει ἡμᾶς πιστεύειν μὲν οἷς λέγει δαιμονίοις, καὶ θεραπεύειν αὐτά· ἵνα ὑγιαίνωμεν μᾶλλον ἢ νοσῶμεν, καὶ εὐτυχῶμεν μᾶλλον ἢ δυστυχῶμεν, καὶ ὅση δύναμις, βασανιστηρίων, ὡς οἷόν τέ ἐστιν, ἀπαλλαγῶμεν. Τοσοῦτον δ' ἄρα κατέγνωκε τῆς εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων ἀσχίστου καὶ ἀδιαιρέτου τιμῆς, ὡς μὴ αὐτάρκη πιστεύων (37) τὸν Θεὸν μόνον προσ- B κυνούμενον, καὶ μεγαλοφώνως τιμώμενον παρέχειν τῷ τιμῶντι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ σέβειν αὐτὸν δύναμιν κωλυτικὴν τῆς τῶν δαιμόνων κατὰ τοῦ ὁσίου ἐπιβουλῆς. Οὐ γὰρ ἑώρακε τίνα τρόπον τὸ *ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ* ὑπὸ τῶν γνησίως πιστευόντων καλούμενον οὐκ ὀλίγους ἀπὸ νόσων καὶ δαιμονισμῶν καὶ ἄλλων περιστάσεων ἰάσατο.

bonis omnibus affluere quam calamitatibus conflictari, is molestiis pœnisque, quantum fieri potest, liberetur, illos aliosque honore prosequendo? His Celsus conatur animam nostram ad dæmonas adducere, ac si corpora nostra sortiti essent. Suam cuique partem nostri corporis attributam esse pronuntiat, et vult fidem nos illis adjungere cultumque tribuere, ut sano magis quam ægro corpore simus, prospere magis quam misere vivamus, et quoad ejus fieri potest molestiis liberemur. Cultus ille Dei, qui cultus nec dividi nec separari potest, adeo illi displicet, ut non credat Deum, cum solus adoratur magnoque
786 animo colitur, posse illi qui ipsum colit, propter id ipsum virtutem dare, quæ sanctis paratas a dæmonibus insidias reddat irritas. Non enim vidit quomodo hæc verba: *In nomine Jesu*, a veris fidelibus pronuntiata non paucos a morbis, a dæmonicis obsessionibus aliisque incommodis liberaverint.

Εἰκὸς δ', ὅτι γελάσεται μὲν ὁ τὰ Κέλσου ἀσπαζόμενος, λεγόντων ἡμῶν, ὅτι, *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ὑπάγεται τῷ ἐξομολογεῖσθαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός*· Γελάσας δὲ ἐναργεστέρας ἀποδείξεις λήψεται ταῦθ' οὕτως ἔχειν ἢ περὶ ὧν ὀνομάτων ἱστορεῖ τοῦ Χνουμήν, καὶ τοῦ Χναχουμήν, καὶ τοῦ Κνάτ, καὶ τοῦ Σικάτ (38), καὶ τῶν λοιπῶν C τοῦ Αἰγυπτιακοῦ καταλόγου, ὡς καλουμένων, καὶ ἰωμένων τὰ τῶν μερῶν παθήματα. Καὶ ὅρα γε, τίνα τρόπον ἡμᾶς ἀποτρέπων πιστεύειν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ πίστιν, διὰ τὴν τοῦ σώματος ἡμῶν θεραπείαν, καλεῖ ἓξ καὶ τριάκοντα βαρβαρικῶν δαιμόνων· οὓς μόνοι Αἰγυπτίων μάγοι καλοῦντες, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἐπαγγέλλονται ἡμῖν τὰ κρείττονα. Ὥρα δ' ἡμῖν, κατὰ τὸν Κέλσον, μαγγανεύειν μᾶλλον, καὶ γοητεύειν, ἤπερ Χριστιανίζειν· καὶ ἀπείρῳ τινὶ ἀριθμῷ δαιμόνων μᾶλλον πιστεύειν ἢ τῷ αὐτόθεν ἐμφανεῖ, καὶ ζῶντι, καὶ ἐναργεῖ Θεῷ τῷ ἐπὶ πᾶσι, διὰ τοῦ πολλῇ δυνάμει ἐπισπείραντος τὸν καθαρὸν τῆς θεοσεβείας λόγον τῇ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένῃ· οὐ ψεύσομαι δὴ προστιθεὶς καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν (39) καὶ δεομένων διορθώσεως καὶ θεραπείας καὶ μεταβολῆς τῆς ἀπὸ τῆς κακίας.

59. Ridebit nos sine dubio Celsi assecla dicentes: *In nomine Jesu omne genu flectetur cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua* tenetur *confiteri, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris* [22]. Rideat licet, audiet hujus rei multo clariora argumenta quam quæ affert de istis nominibus Chnoumen, Chnachoumen, Cnat, Sicat, et cæteris Ægyptiacæ tabulæ, quibus invocatis morbos partium sanari fabulantur. Ac vide, quomodo nos a fide in summum Deum per Jesum Christum habenda avertens, hortetur ad habendam sex et triginta barbaris dæmonibus fidem, quos soli Ægyptiorum magi invocantes nescio quomodo, magna nobis commoda pollicentur. Ergo, si Celso fides, potius fuerit arti magicæ præstigiisque se addicere, quam religioni Christianæ, et innumerabili dæmonum catervæ fidem adjungere quam Deo per se manifesto, viventi, summo, perspicue revelato per eum, qui magna virtute veram pietatis viam commonstravit omnibus ubivis terrarum hominibus, et, quod addere possum sine mendacio, aliis naturis, quæ rationis sunt participes, quæque emendari, curari, atque a vitiis avocari indigent.

Ὑπειδόμενος γοῦν ὁ Κέλσος τὸν εἰς μαγείαν D ὄλισθον τῶν τὰ τοιαῦτα μεμαθηκότων, καὶ συναισθηθεὶς πως βλάβης περὶ τοὺς ἀκούοντας ἐσομένης, φησίν· *Ἐκεῖνο μέντοι φυλακτέον, ὅπως μή τις συνὼν τούτοις, τῇ θεραπείᾳ τῇ περὶ αὐτὰ συντακῇ, φιλοσωματήσας τε καὶ τῶν κρειττόνων ἀποστραφείς, λήθῃ κατασχεθῇ. Χρὴ γὰρ ἴσως οὐκ ἀπι*-

60. Quapropter Celsus suspicans quam ex his disciplinis lubricus sit ad artem magicam lapsus, et aliquo modo sentiens quantum illas discentibus impendat periculum: *Cavendum tamen*, inquit, *ne quis illarum rerum studiosus plus nimio se illis dedat, et rerum corporearum amore captus a melioribus avertatur et illorum obliviscatur. Fortasse enim*

[22] Philipp. II, 10, 11.

(35) Ὡς οἴονται. Sic libb. antea editi, sed videtur legendum, ὡς οἷόν τε: nam paulo infra Origenes habet, βασανιστηρίων, ὡς οἷόν τέ ἐστιν, ἀπαλλαγῶμεν.

(36) Libb. antea editi, μέρους, at codex Regius, μέρος, et recte quidem ut jungatur cum præcedenti ἕκαστον.

(37) Πιστεύων. Mallet Boherellus πιστεύειν, et mox pro μεγαλοφώνως, μεγαλοφρόνως.

(38) Hœschelius in textu: Κὰτ καὶ τοῦ Σίκτ.

(39) Ἄλλων λογικῶν. Vide Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 5, num. 20, 21 et 22.

fides male abrogaretur viris sapientibus, qui aiunt maximam terrestrium illorum dæmonum partem generationis desiderio ardentem, sanguinis, nidorum, concentuumque percupidam, aliisque hujusmodi rebus deditissimam, non aliud melius posse quam corpus curare, ventura hominibus urbibusque prænuntiare, et quæcunque mortalia sunt, ea illos scire ac posse. Cum igitur ipso Dei veritatis inimico fatente, lubricus hic lapsus sit, quanto satius est liberum ab omni metu, ne vel ejusmodi dæmonibus plus nimio se dedat, vel rerum corporearum amore captus a melioribus avertatur et **787** illorum obliviscatur, seipsum summo Deo committere per Jesum Christum qui talem nobis doctrinam tradidit, et ab illo cum omne auxilium postulare, tum sanctorum angelorum justorumque custodiam, ut a terrestribus illis nos liberent dæmonibus, qui carnalium voluptatum desiderio ardent, sanguine et nidoribus delectantur, protervis capiuntur concentibus, aliisque hujusmodi rebus deditissimi sunt, quosque constat vel ipsius Celsi confessione nihil melius posse, quam corpus sanare. Ego vero ne id quidem evidens esse affirmaverim, ejusmodi dæmones, qualiscunque illis tribuatur cultus, posse corpora sanare; sed medicinæ ope quærenda est sanitas, si quis simplicem et communem vitam velit ducere; si autem vulgari præstantiorem, pietate in summum Deum et fusis ad illum precibus.

61. Ipse enimvero reputa tecum, utra universorum Deo, cujus potestas præ cujusvis alia ad omnia pertinet atque adeo ad benefaciendum hominibus sive erga animam, sive erga corpus, sive erga res extraneas, probari magis possit affectio, illius qui ipsi se in omnibus devovet, an ejus qui sollicite dæmonum nomina inquirit, et qua virtute sint, quid faciant, quibus incantationibus evocentur, quibus delectentur herbis, qui consecrentur illis lapides, qui characteres in his insculpantur, qui respondeant seu symbolicis seu quibuslibet aliis dæmonum formis. Perspicuum est vel parum intelligenti affectionem illam hominis recti et minime curiosi, quique hoc ipso se totum summo Deo committit, acceptam Deo fore omnibusque ejus familiaribus; quæ vero propter sanitatem corporis corporearumque rerum amorem et ut res indifferentes prospere succedant, curiose investigat dæmonum nomina quæritque quibus incantationibus dæmones conciliet sibi, eam ut malam et impiam et dæmone magis quam homine

A *στεῖν ἀνδράσι σοφοῖς, οἵ δή φασι, διότι* (40) *τῶν μὲν περιγείων δαιμόνων τὸ πλεῖστον γενέσει συντετηκὸς, καὶ προσηλωμένον αἵματι, καὶ κνίσσῃ, καὶ μελῳδίαις, καὶ ἄλλοις τισὶ τοιούτοις προσδεδεμένον, κρεῖττον οὐδὲν δύναιτ' ἂν τοῦ θεραπεῦσαι σῶμα, καὶ μέλλουσαν τύχην ἀνθρώπῳ καὶ πόλει προειπεῖν, καὶ ὅσα περὶ τὰς θνητὰς πράξεις ταῦτα ἴσασί τε καὶ δύνανται.* Τηλικούτου οὖν ὀλίσθου περὶ τὸν τόπον ὄντος, ὡς καὶ ὁ ἐχθρὸς τῇ τοῦ Θεοῦ ἀληθείᾳ μαρτυρεῖ, πόσῳ βέλτιον, χωρὶς πάσης ὑφοράσεως ὑπὲρ τοῦ συντακῆναι τοιούτοις δαίμοσιν, ἢ φιλοσωματῆσαι, καὶ τὰ κρείττονα ἀποστραφῆναι, καὶ ὑπὸ λήθης τῆς τῶν κρειττόνων κατασχεθῆναι, τὸ ἑαυτὸν ἐμπιστεῦσαι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ τὴν τοιαύτην ἡμῖν διδασκαλίαν ὑποθεμένου B Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀπ' ἐκείνου αἰτεῖν πᾶσαν βοήθειαν, καὶ φρουρὰν τὴν ἀπὸ ἁγίων ἀγγέλων καὶ δικαίων, ἵν' ἡμᾶς ῥύσωνται ἀπὸ τῶν περιγείων δαιμόνων, καὶ γενέσει συντετηκότων, καὶ αἵματι καὶ κνίσῃ προσηλωμένων, καὶ ἀλλοκότοις μελῳδίαις ἀγομένων, καὶ ἄλλοις τοιούτοις προσδεδεμένων· ὁμολογουμένως μὲν, καὶ κατὰ τὸν Κέλσον, κρεῖττον οὐδὲν δυναμένων τοῦ θεραπεῦσαι τὸ σῶμα. Ἐγὼ δ' εἴποιμ' ἂν, ὅτι οὐδ' ἐναργές ἐστι τὸ τοὺς δαίμονας τούτους, ὅπως ποτὲ θεραπευομένους, δύνασθαι θεραπεύειν τὰ σώματα· ἀλλὰ χρὴ τὴν θεραπείαν τῶν σωμάτων, εἰ μὲν ἁπλούστερον βούλοιτό τις ζῆν καὶ κοινότερον, ἐφόδῳ ἰατρικῇ θεραπεύειν· εἰ δὲ βέλτιον παρὰ τοὺς πολλοὺς, εὐσεβείᾳ τῇ εἰς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καὶ ταῖς (41) πρὸς ἐκεῖνον εὐχαῖς.

C Καὶ σὺ γὰρ σκόπησον παρὰ σαυτῷ, ποῖον παραδέξεται μᾶλλον ἦθος ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς, καὶ δυνάμενος ὅσα ἄλλος οὐδεὶς πρὸς πάντα καὶ πρὸς εὐεργεσίαν ἀνθρώπων, εἴτε περὶ ψυχὴν, εἴτε περὶ σῶμα, εἴτε περὶ τὰ ἐκτός· πότερον τὸν αὐτῷ περὶ πάντων ἀνακείμενον ἢ τὸν περιεργαζόμενον δαιμόνων ὀνόματα, καὶ δυνάμεις, καὶ πράξεις, καὶ ἐπῳδὰς, καὶ βοτάνας οἰκείας δαίμοσι, καὶ λίθους, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς γλυφὰς, καταλλήλως ταῖς παραδεδομέναις (42) εἴτε συμβολικαῖς εἴτε ὁπώσποτε μορφαῖς δαιμόνων. Ἀλλὰ δῆλον τῷ καὶ ἐπ' ὀλίγον παρακολουθεῖν δυναμένῳ, ὅτι τὸ ἄπλαστον μὲν καὶ ἀπερίεργον ἦθος διὰ τοῦτο Θεῷ τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἀνακείμενον ἀποδεκτὸν ἔσται Θεῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἐκείνῳ οἰκειουμένοις· τὸ δὲ D δι' ὑγείαν σώματος, καὶ φιλοσωματίαν, καὶ τὴν ἐν μέσοις πράγμασιν εὐτυχίαν, περιεργαζόμενον δαιμόνων ὀνόματα, καὶ ζητοῦν πῶς κηλήσει τισὶν ἐπῳδαῖς τοὺς δαίμονας, ὡς μοχθηρὸν καὶ ἀσεβὲς, καὶ δαιμονικὸν μᾶλλον ἢ ἀνθρωπικὸν, καταλείψει ὁ Θεὸς ὁ Ἰησοῦς (43) εἵλετο ὁ τὰ τοιάδε λέγων δαίμοσι διασπαρα-

(40) *Διότι.* Boherellus mallet ὅτι. Ibidem, pro δαιμόνων, libb. editi in margine habent, δαιμονίων.

(41) *Καὶ ταῖς.* Ita codd. Regius et Basileensis rectius quam libri antea editi, ἐν ταῖς.

(42) Iidem mss., καταλλήλως ταῖς παραδεδομέναις. Libb. editi, καταλλήλως ταῖς παραδιδομέναις. Pro καταλλήλως Boherello legendum videtur, καταλλήλους.

(43) Post voces, ὁ Ἰησοῦς, libb. antea editi addunt intra uncos εἵλετο ὁ τὰ τοιάδε λέγων, quæ cum evidenter corrupta sint, Boherellus legendum putat, οἷς Ἰησοῦ εἵλετο ὁ τὰ τοιάδε λέγων, δαίμοσι. Id est, *iis quos Jesu præfert ille qui talia dicit, dæmonibus.* Ego vero hæc ὁ Ἰησοῦς εἵλετο ὁ τὰ τοιάδε λέγων, ut spuria et peregrina, negligenda esse duxerim. Forte istud in margine fuerat aliquando adnotatum, et postea in textum irrepsit. Certe a Gelenio non agnoscitur. Paulo post Hœschelius in textu habet, ὑφ' ἑκάστου ὑποβαλλομένων.

γισμῶν, ἢ καὶ ἄλλων κακῶν. Εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς, ἅτε A φαύλους ὄντας, καὶ, ὡς Κέλσος ὡμολόγησε, προσηλωμένους αἵματι, καὶ κνίσσῃ, καὶ μελῳδίαις, καὶ ἄλλοις τισὶ τοιούτοις, μηδὲ πρὸς τοὺς ταῦτα αὐτοῖς χαριζομένους πίστιν τηρεῖν καὶ οἱονεὶ δεξιάς. Ἄλλων γὰρ αὐτοὺς καλούντων κατὰ τῶν θεραπευσάντων, καὶ πλείονος αἵματος, καὶ κνίσσης, καὶ ἧς δέονται θεραπείας, ὠνουμένων αὐτῶν τὴν δουλείαν, ἐπιβουλεύσαιεν ἂν τῷ χθὲς αὐτοὺς θεραπεύσαντι, καὶ τῆς φίλης αὐτοῖς θοίνης μεταδιδόντι.

Πολλὰ δὲ Κέλσος ἐν τοῖς πρὸ τούτων εἰπὼν, μέχρι χρηστηρίων, καὶ ἐπὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἀναπέμψας ἡμᾶς ὡς θεῶν, νῦν κρεῖττον πεποίηκεν, ὁμολογήσας, ὅτι, *Οἱ μέλλουσαν τύχην ἀνθρώπῳ καὶ* B *πόλει προλέγοντες, καὶ ὅσοι περὶ τὰς θνητὰς πράξεις, περίγειοι δαίμονές εἰσι, γενέσει συντετηκότες, καὶ προσηλωμένοι αἵματι, καὶ κνίσσῃ, καὶ μελῳδίαις, καὶ ἄλλοις τισὶ τοιούτοις προσδεδεμένοι, κρεῖττον τούτων οὐδὲν δυνάμενοι.* Καὶ εἰκὸς, ὅτι, ἡνίκα ἱστάμεθα πρὸς Κέλσον θεολογοῦντα τὰ χρηστήρια, καὶ τὰς παρὰ τοῖς νομιζομένοις θεοῖς θεραπείας (44), ἀσεβεῖς τις ἡμᾶς ὑπελάμβανε, τοὺς λέγοντας δαιμόνων εἶναι ταῦτ' ἔργα, κατασπώντων εἰς τὰ γενέσεως πράγματα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς· ἀλλὰ νῦν ὁ ἐκεῖνα περὶ ἡμῶν ὑπολαβὼν πειθέσθω καλῶς λεγομένοις (45) τοῖς ὑπὸ Χριστιανῶν καταγγελλομένοις, ὁρῶν, ὅτι καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν γράφων ταῦτα νῦν ἐπὶ τέλει, ὥσπερεὶ νικώμενος ὑπὸ τοῦ C τῆς ἀληθείας Πνεύματος, ἀνέγραψε. Κἂν οὖν λέγῃ Κέλσος *τούτοις ἀφοσιωτέον, ἐφ' ὅσον συμφέρει· πάντη γὰρ τοῦτο ποιεῖν, οὐχ αἱρεῖ λόγος·* οὐχ ἀφοσιωτέον (46) δαιμονίοις συντετηκόσι κνίσσαις καὶ αἵμασιν· οὔτε τὸ Θεῖον, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, μολυντέον, κατάγουσιν αὐτὸ ἐπὶ μοχθηροὺς δαίμονας. Εἰ δ' ἠκριβώκει Κέλσος τὴν τοῦ συμφέροντος ἔννοιαν, καὶ ἑωράκει ὅτι τὸ κυρίως συμφέρον ἀρετή ἐστι, καὶ ἡ κατ' ἀρετὴν πρᾶξις· οὐκ ἂν τὸ, *ἐφ' ὅσον συμφέρει*, ἔταξεν ἐπὶ τῶν τοιῶνδε, καὶ, ὡς αὐτὸς ὡμολόγησε, δαιμόνων. Ἡμεῖς οὖν αἱρούμεθα, εἰ μέλλοι διὰ θεραπείας τοιούτων δαιμόνων ἡ ὑγίεια ἡμῖν παραγίγνεσθαι, καὶ ἡ ἐν βιωτικοῖς εὐτυχία, νοσεῖν μᾶλλον, καὶ ἐν βιωτικοῖς δυστυχεῖν μετὰ συνειδότος τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων καθαρῶς εὐσεβοῦς, ἤπερ μετὰ τοῦ D σχίζεσθαι καὶ ἀποπίπτειν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἐσχάτως νοσεῖν καὶ κακοδαιμονεῖν, ὑγιαίνειν τῷ σώματι, καὶ ἐν βιωτικοῖς ἀπαλλάσσειν εὐτυχέστερον. Καὶ τῷ ἀπροσδεεῖ γε παντὸς οὑτινοσοῦν, πλὴν τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας καὶ παντὸς λογικοῦ (47), προσελευστέον, ἢ τοῖς χρῄζουσι κνίσσης καὶ αἵματος.

Κέλσος μὲν οὖν (48) μετὰ τοσούτους, οὓς εἶπε περὶ δαιμόνων δεομένων κνίσσης καὶ αἵματος, λόγους, ὡσ-

dignam, a Deo relictum iri dæmonibus, qui eam cum suggestis unicuique cogitationibus tum aliis malis distorqueant. Nam cum sint mali et, ut Celsus confitetur, sanguini, nidoribus, concentibus aliisque ejusdem modi rebus deditissimi, credibile est eos ne illis quidem qui hæc ipsis largiuntur, fidem servaturos datamque ceu dexteram. Si enim alii illos contra priores cultores invocant, eorumque favorem ampliore sanguinis, nidorum aliarumque rerum quibus coli amant, copia redimunt, insidias utique struent hesterno cultori, qui gratas illis epulas apposuit.

788 62. Postquam autem supra Celsus multa de oraculis dixit, nosque ad eorum prædictiones tanquam a diis editas remisit, nunc melius quid facit. Confitetur enim *qui futuram hominibus urbibusque sortem prænuntiant et quicunque in rebus mortalibus occupantur, eos esse terrestres dæmones, qui carnalium voluptatum cupidine flagrant, sanguinis, nidorum, concentuumque sunt percupidi, aliisque hujusmodi rebus deditissimi, nec aliud quidquam melius possunt.* Et forsan cum Celsi de oraculis cultuque illis qui dii habentur tributo theologiam impugnantes diceremus hæc opera esse dæmonum humanas animas ad carnales voluptates pertrahentium, nos aliquis impios existimabat; sed nunc, qui hanc de nobis opinionem concepit, iis quæ prædicantur a Christianis, ut præclare dictis adjungat fidem; cum videat eum qui contra Christianos scribit, hæc in fine veluti Spiritu veritatis victum litteris mandasse. Quamvis igitur dicat Celsus *sacra illis facienda esse in quantum id prodest; quippe non pati rationem id qualibet de causa fieri;* non sacra facienda sunt dæmoniis quæ sanguine nidoribusque delectantur; neque divinitas, quantum in nobis est, contaminanda, illam usque ad impuros dæmones deprimendo. Neque vero, si Celsus perpendisset accurate quæ sit *utilis* notio, vidissetque utile proprie esse virtutem et agendi rationem virtuti consentaneam, hæc verba, *in quantum id prodest*, ad ejusmodi, ut fatetur ipse, dæmones retulisset. Nos igitur, si cultu illorum dæmonum sanitas comparanda foret et vitæ felicitas, morbum et infelicem cum adjuncta puræ in summum Deum pietatis conscientia vitam præoptaremus, quam separatos et dejectos a Deo extremoque animæ morbo misere laborantes sanum habere corpus et omnibus vitæ commodis circumfluere. Quippe illi qui nulla re indiget, præterquam hominum omnisque naturæ ratione præditæ salute, adhærendum potius est, quam iis qui sanguine sacrificiorumque nidore opus habent.

63. Postquam hæc Celsus de dæmonibus nidore et sanguine indigentibus dixit, quasi improbitatem

(44) Hœschelius in textu, παρ' αὐτοῖς νομιζομένοις θεοῖς θεραπείας.

(45) *Καλῶς λεγομένοις*. Boherello placeret, ὡς καλῶς λεγομένοις.

(46) *Ἀφοσιωτέον*. Hœschelius in textu, ἀποσιωπητέον.

(47) *Παντὸς λογικοῦ*. Vide Huetium *Origenianorum* libro II, quæstione 3, num. 20, 21, 22. Mox Hœschelius in textu habet προσελθετέον, et ad marginem προσελευστέον, vel προσελθεῖν δέον. Ibidem ἢ τοῖς χρῄζουσι, subaudi μᾶλλον.

(48) Post οὖν libri antea editi habent οἴεται,

quam illis tribuerat, recantans: *Potior sententia est, inquit, nullius rei dæmones indigos esse nec quidquam opus habere, sed iis delectari qui pietatis in ipsos officiis funguntur.* Sed hoc si Celsus verum esse credebat, sic sentire debuit, non illa ponere. At vero humana natura nunquam a Deo et unigenita ejus veritate
789 prorsus deseritur. Quapropter Celsus, cum ait dæmones nidore et sanguine indigere, vera dicit, sed rursus in mendacium propria nequitia revolutus, confert dæmones cum hominibus, qui, etiamsi nemo illis ullam habeat gratiam, nulli justitiæ officio desunt, beneficiis vero afficiunt eos quos grato animo esse vident. Atque hic admodum confusus mihi videtur. Modo ejus mentem perturbant dæmones, modo ipse ex insipientia ab illis ingesta emergens aliquantulum veri cernit. Rursum enim infert: *Nunquam, nullo modo relinquendus Deus, nec interdiu, nec noctu, nec in publico, nec in privato, in nullo sermone, in opere nullo; sed quidquid fiat aut non fiat, ad Deum intenta semper anima sit.* Ego hæc verba, *quidquid fiat*, dici intelligo pro eo quod fit in publico, in omni opere, in omni sermone. Et rursus quasi cum insania sibi a dæmonibus ingesta ratio ejus colluctaretur et plerumque succumberet, pergit: *Si res ita se habent, quid mali est conciliare sibi hujus mundi principes, et alios, ipsos etiam hominum dynastas et reges? cum nec isti sine dæmonum potestate hanc adepti sint dignitatem.* Supra, quantum in se fuit, animam nostram ad cultum dæmonum depressit; nunc vult ut conciliemus nobis etiam hominum dynastas et reges. Exemplis memorandis immorari minime necessarium fuerit. His vita, his plenæ sunt historiæ.

A περεὶ ἐπὶ μοχθηρίας ἐρχόμενος παλινῳδίαν, φησίν, ὅτι, *Μᾶλλον οἰητέον τοὺς δαίμονας μηδενὸς χρῄζειν, μηδὲ δεῖσθαί τινος, ἀλλὰ χαίρειν τοῖς τὸ εὐσεβὲς δρῶσι πρὸς αὐτούς.* Ἐχρῆν δ', εἰ τοῦτο ᾤετο εἶναι ἀληθὲς (49), ἐκεῖνα αὐτὸν μὴ τεθεικέναι, ταῦτα δ' ἀπειληφέναι (50). Ἀλλὰ γὰρ οὐ πάντη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μονογενοῦς αὐτῷ ἀληθείας καταλείπεται. Διόπερ καὶ Κέλσος εἶπε μὲν ἐν τῷ περὶ κνίσσης καὶ αἵματος, ὧν χρῄζουσι δαίμονες, τἀληθῆ· πάλιν δ' ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας κατώλισθεν ἐπὶ τὰ ψευδῆ, καὶ ἐξομοιοῖ τοὺς δαίμονας ἀνθρώποις τοῖς τελέως δικαίως (51) πράττουσι τὰ δίκαια, κἂν μηδεὶς αὐτοῖς γιγνώσκῃ χάριν· τὰ ἀγαθὰ δὲ ποιοῦσι τοῖς ἀμειβομένοις τὸ εὐχάριστον. Δοκεῖ δέ μοι συγχεῖσθαι, κατὰ
B τὸν τόπον, καὶ ὁτὲ μὲν τὸ ἡγεμονικὸν ὑπὸ τῶν δαιμόνων ταράττεσθαι, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀνανήφων ἀπὸ τῆς ὑπ' ἐκείνοις (52) ἀλογιστίας, ἐπ' ὀλίγον τι βλέπειν (53) τοῦ ἀληθοῦς· πάλιν γὰρ ἐπιφέρει· *Θεοῦ δὲ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἀπολειπτέον, οὔτε μεθ' ἡμέραν οὔτε νύκτωρ, οὔτ' ἐς κοινὸν οὔτ' ἰδίᾳ, λόγῳ τε ἐν παντὶ καὶ ἔργῳ διηνεκῶς· ἀλλά γε καὶ μετὰ τῶνδε, καὶ χωρὶς, ἡ ψυχὴ ἀεὶ τετάσθω πρὸς τὸν Θεόν.* Ἐγὼ δ' ἀκούω τοῦ *μετὰ τῶνδε*, τουτέστι μετὰ τοῦ κοινοῦ, καὶ μετὰ παντὸς ἔργου, καὶ μετὰ παντὸς λόγου. Εἶτα πάλιν, ὥσπερεὶ παλαίων τῷ λογισμῷ πρὸς τὰς ἀπὸ τῶν δαιμόνων ἐκστάσεις, καὶ τὰ πολλὰ νικώμενος, ἐπιφέρει, καὶ λέγει· *Εἰ ὧδε ἔχοιεν, τί τὸ δεινὸν τοὺς τῇδε ἄρχοντας εὐμενίζεσθαι, τούς
C τε ἄλλους καὶ τοὺς ἐν ἀνθρώποις δυνάστας καὶ βασιλέας; ὡς οὐδὲ τούτους ἄνευ δαιμονίας ἰσχύος τῶν τῇδε ἠξιωμένους.* Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἀνωτέρω κατῆγεν, ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὴν ψυχὴν ἡμῶν πρὸς δαίμονας· νῦν δὲ βούλεται ἡμᾶς ἐξευμενίζεσθαι καὶ τοὺς ἐν ἀνθρώποις δυνάστας καὶ βασιλέας, ὧν ἐπεὶ μεστὸς ὁ βίος καὶ αἱ ἱστορίαι, οὐχ ἡγησάμην (54) ἀναγκαῖον ἐκθέσθαι τὰ παραδείγματα.

64. Unus igitur conciliandus nobis summus Deus, et ut propitius sit orandum est, qui utique pietate cæterisque virtutibus conciliatur. Quod si secundum summum Deum et alios quosdam nobis conciliandos esse censet; intelligat, quemadmodum moto corpore sequitur umbram ejus moveri, sic placato summo Deo, sequi continuo angelorum ejus amicorum, animarum spirituumque benevolentiam. Cognoscunt enim et ipsi quinam Dei benevolentia digni sint; nec solum ipsi dignis benevoli sunt, sed etiam adjuvant eos qui summum Deum colere volunt, illum eis conciliant, suas illorum precibus adjungunt preces,

Ἕνα οὖν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἡμῖν ἐξευμενιστέον, καὶ τοῦτον ἵλεω ἔχειν εὐκτέον (55), ἐξευμενιζόμενον εὐσεβείᾳ καὶ πάσῃ ἀρετῇ. Εἰ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς βούλεται μετὰ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἐξευμενίζεσθαι Θεὸν, κατανοησάτω, ὅτι ὥσπερ τῷ κινουμένῳ σώματι ἀκολουθεῖ ἡ τῆς σκιᾶς αὐτοῦ κίνησις, τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ ἐξευμενίζεσθαι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἕπεται, εὐμενεῖς ἔχειν πάντας τοὺς ἐκείνου φίλους ἀγγέλους, καὶ ψυχὰς, καὶ πνεύματα. Συναίσθονται (56) γὰρ τῶν
D ἀξίων τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐμενισμοῦ· καὶ οὐ μόνον καὶ αὐτοὶ εὐμενεῖς τοῖς ἀξίοις γίνονται, ἀλλὰ καὶ συμπράττουσι τοῖς βουλομένοις τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν

quam vocem ut superfluam expunximus. Et certe in codice Joliano deleta est punctis inferius appositis.

(49) *Εἰ τοῦτο ᾤετο εἶναι ἀληθές.* Codd. Regius et Basileensis, εἰ τοῦτο ἦν ἀληθές.

(50) *Ἀπειληφέναι.* Cum Guieto et Boherello lego, ὑπειληφέναι.

(51) *Τελέως δικαίως.* Legendum videtur, τελέως καὶ δικαίως.

(52) *Ὑπ' ἐκείνοις.* Forte legend. ὑπ' ἐκείνων, uti conjicit Guietus.

(53) *Βλέπειν.* Codd. Reg. et Basil., κλέπτειν.

(54) *Ὧν ἐπεὶ μεστὸς ὁ βίος καὶ αἱ ἱστορίαι, οὐχ ἡγησάμην.* Ita codd. Regius et Basileensis. Libri vero antea editi, ὧν ἐστι μεστὸς ὁ βίος καὶ ἱστορίαι, ὧν οὐχ ἡγησάμην. Hœschelius in margine, ὧν ἐπίμεστος ὁ βίος καὶ ἱστορίαι ὧν οὐχ ἡγησάμην.

(55) *Ἵλεω ἔχειν εὐκτέον.* Sic recte habent codd. Regius et Basileensis. Libri autem editi in textu omittunt ἔχειν, et in margine pro εὐκτέον habent ἐκτέον. Infra codd. Regius et Basileensis, τοὺς ἐκείνῳ φίλους ἀγγέλους.

(56) *Συναίσθονται γάρ*, etc. Guieto scribendum videtur, συναισθάνονται γὰρ τῶν ἀξίων τοῦ παρὰ τῷ Θεῷ εὐμενισμοῦ.

θεραπεύειν, καὶ ἐξευμενίζονται, καὶ συνεύχονται, καὶ συναξιοῦσιν· ὥστε τολμᾷν ἡμᾶς λέγειν, ὅτι ἀνθρώποις, μετὰ προαιρέσεως προτιθεμένοις τὰ κρείττονα, εὐχομένοις τῷ Θεῷ, μυρίαι ὅσαι ἄκλητοι συνεύχονται δυνάμεις ἱεραί· συμπαρέχουσαι (57) τῷ ἐπικήρῳ ἡμῶν γένει, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, συναγωνιῶσαι, δι' οὓς ὁρῶσιν ἀντιστρατευομένους καὶ ἀνταγωνιζομένους δαίμονας τῇ σωτηρίᾳ μάλιστα τῶν ἑαυτοὺς ἀνατιθέντων Θεῷ, καὶ μὴ φροντιζόντων τῆς τῶν δαιμόνων ἔχθρας, ἐὰν ἐκεῖνοι ἐξαγριαίνωσι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, φεύγοντα μὲν αὐτῶν τὰς διὰ κνίσσης καὶ αἵματος θεραπείας, παντὶ δὲ τρόπῳ λόγων καὶ πράξεων σπεύδοντα οἰκειοῦσθαι καὶ ἑνοῦσθαι (58) τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ καταλύσαντος μυρίους δαίμονας Ἰησοῦ, ἡνίκα περιῄει *ἰώμενος* καὶ ἐπιστρέφων *τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου.*

Ἡμῖν μέντοι γε καταφρονητέον ἐξευμενισμοῦ ἀνθρώπων καὶ βασιλέων, οὐ μόνον ἐὰν διὰ μιαιφονιῶν, καὶ ἀσελγειῶν, καὶ ὠμοτάτων πράξεων ἐξευμενιζώμεθα αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐὰν διὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων ἀσεβείας, ἢ τινος μετὰ δουλοπρεπείας καὶ ταπεινότητος φωνῆς, ἀλλοτρίας ἀνδρείων καὶ μεγαλοψύχων ἀνδρῶν, καὶ τὴν καρτερίαν ὡς μεγίστην ἀρετὴν συναναλαβεῖν ταῖς ἄλλαις ἐθελόντων. Ἔνθα μέντοι οὐδὲν ἐναντίον πράττομεν νόμῳ καὶ λόγῳ Θεοῦ, οὐ μεμήναμεν, οὐδ' ὁρμῶμεν καθ' ἑαυτῶν ἐγείρειν βασιλέως ἢ δυνάστου θυμὸν, ἐπὶ αἰκίας καὶ βασανιστήρια, ἢ καὶ θανάτους ἡμᾶς φέροντα. Ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τό· *Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν· ὥστε οἱ ἀνθεστηκότες* (59) *τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθίστανται.* Ἐν μέντοιγε τοῖς εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐξηγητικοῖς (60), ὡς δυνατὸν ἦν ἡμῖν, ἐπὶ πλεῖον καὶ ταῦτα τὰ ῥήματα ποικίλως ἐξητάσαμεν· νῦν δ' αὐτὰ εἰς τὸ προκείμενον ἁπλούστερον, κατὰ τὴν κοινοτέραν ἐκδοχὴν, παρειλήφαμεν· ἐπείπερ φησὶν ὁ Κέλσος· *Οὐκ ἄνευ δαιμονίας ἰσχύος τῶν τῇδε εἶναι ἠξιωμένους.* Καὶ ἐπεὶ πολὺς ἦν ὁ λόγος ὁ περὶ τῆς τῶν βασιλευόντων καὶ δυναστῶν καταστάσεως· πολλῆς ζητήσεως οὔσης κατὰ τὸν τόπον, διὰ τοὺς ὠμότερον καὶ τυραννικώτερον ἄρξαντας, ἢ τοὺς ἐκ τοῦ ἄρχειν ἐπὶ θρύψιν καὶ τρυφὴν ἐξοκείλαντας· διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ πρόβλημα ἐξετάσαι ὑπερεθέμεθα. Τύχην (61) μέντοι βασιλέως οὐκ ὄμνυμεν, ὡς

A simul cum eis postulant: ita ut dicere audeamus, cum homines firmo proposito meliora sectantes Deo preces offerunt, innumeras esse sanctas potestates quæ cum ipsis precentur, etiam non vocatæ; mortale nostrum genus favore complectuntur, cum illo, ut ita loquar, arma **790** capiunt, propterea quod vident dæmones repugnare et obsistere saluti eorum maxime qui se Deo devovent nihilique ducunt adversos habere dæmones, si exasperati illi fuerint in hominem qui illos nidore sacrificiorum et sanguine colere refugit, omnique sermone et opere contendit summo Deo conciliari et consociari per Jesum, qui dæmones innumeros profligavit, dum circumiret *sanando* et convertendo *omnes oppressos a diabolo* [23]. B

65. Quod ad hominum regumque favorem attinet, is etiam nobis contemnendus est, non solum si cædibus, spurcitiis sævisque facinoribus, sed etiam si impietate erga universorum Deum, vel servili obsequio et vili adulatione comparatur. Nihil enim indignius viris generosis et magnanimis quique fortitudinem, ut virtutem maximam, cæteris suis virtutibus adjungere student. Verum ubi nihil a nobis exigitur legi et verbo Dei contrarium, non ea nostra insania, ut contra nos ipsos regis aut dynastæ iram concitemus, unde contumeliæ, supplicia morsque contingeret. Legimus enim: C *Omnis anima potestatibus præcellentibus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo; quæ autem sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt; itaque qui potestati resistunt, Dei ordinationi resistunt* [24]. Quæ verba in nostris in Epistolam ad Romanos commentariis, pluribus in varium sensum pro viribus interpretati sumus; sed impræsentiarum simpliciori vulgariorique intellectu accepimus, idque ea causa, quod Celsus dixerit *non sine dæmonum potestate reges ad hanc evectos fuisse dignitatem.* Hic plurima dicenda essent de regum et dynastarum constitutione: magna enim quæstio est, propterea quod sunt qui crudele et tyrannicum imperium exerceant, aut quibus imperium est voluptatibus deliciisque se ingurgitandi occasio. Quare in præsens hujus quæstionis consideratione super- D sedemus. Verum per fortunam regis non juramus, neque per alium ex iis qui dii putantur. **791** Sive enim, ut nonnullis placuit, fortuna sit nuda enun-

[23] Act. x, 38. [24] Rom. xiii, 1, 2.

(57) *Συμπαρέχουσαι.* Hæc vox Guieto hic locum habere non videtur. Itaque legit συμπαρηχοῦσαι.

(58) *Καὶ ἑνοῦσθαι.* Hæc suo loco restituuntur e codd. Regio et Basileensi. Alias τῷ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἑνοῦσθαι Θεῷ.

(59) *Οἱ ἀνθεστηκότες*, etc. Sic habent omnes codd. mss. et Hœschelius in textu, quo neglecto lectionem vulgatorum bibliorum Apostoli arripuit Spencerus, ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν.

(60) *Πρὸς Ῥωμαίους ἐξηγητικοῖς.* Vide Origenem lib. ix *Explanat.* in cap. xiii ad Rom.

(61) *Τύχην.* Libb. antea editi in margine habent, τύχῃ. Paulo post Hœschelius in textu, ὡς οὐδ' ἄλλον νομίζομεν Θεόν. Euseb. lib. iv, c. 15: Ἀνηρώτα ὁ ἀνθύπατος εἰ αὐτὸς εἴη Πολύκαρπος· καὶ ὁμολογήσαντος, ἔπειθεν ἀρνεῖσθαι, λέγων, Αἰδέσθητί σου τὴν ἡλικίαν, καὶ ἕτερα τούτοις ἀκόλουθα, ἃ σύνηθες αὐτοῖς ἐστι λέγειν· ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, μετανόησον· εἶπον, Αἶρε τοὺς ἀθέους. Ὁ δὲ Πολύκαρπος, ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτοῖς τὴν χεῖρα, στενάξας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπεν, Αἶρε τοὺς ἀθέους. Ἐγκειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου, καὶ λέγοντος, Ὄμοσον, καὶ ἀπολύσω σε· λοιδόρησον τὸν Χριστόν· ἔφη ὁ Πολύκαρπος· Ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδέν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σώσαντά με;

tiatio, quemadmodum *opinio* et *discrepantia*; non juramus per id quod nequaquam exsistit tanquam per Deum, aut quasi per id quod revera exsistit et aliquid potest, ne per ea, per quæ non oportet, juremus: sive id quod vocatur fortuna in dæmonum numero reponatur, quod quibusdam visum est, aientibus per imperatoris Romani dæmonem jurari, cum per ejus fortunam juratur; et hoc modo mori nobis potius est, quam jurare per malum et perfidum dæmonem, qui persæpe cum homine peccat quem sortitus est, aut etiam plus eo peccat.

66. Post hæc Celsus, perinde ac obsessi a dæmone, qui modo sanam ad mentem redeunt, modo in insaniam relabuntur, sic veluti resipiscens loquitur: *Si forte accideret ut Dei cultor impium quid agere aut quidpiam turpe proferre juberetur, nunquam ullo modo parendum est; sed potius omnia perferenda supplicia, omne mortis genus tolerandum, quam quid indignum Deo dicere aut etiam cogitare.* Deinde ignorantia nostræ doctrinæ præceps actus et miscens omnia: *At si quis*, inquit, *jusserit celebrare solem, aut Minervæ lætum pæana canere, illis laudandis magnum Deum magis colere videberis. Quæ enim ad omnia pertinet pietas, ea perfectior est.* Ad hæc dicimus, nos, ut solem celebremus, non exspectare dum jussum nobis fuerit: quippe qui docti sumus non solum eos qui ordinationi subjecti sunt, laudare, sed etiam inimicos. Celebramus igitur solem ut præclarum Conditoris opus, quod Dei leges observans huic præcepto paret: *Benedicite, sol et luna, Domino* [25], et pro viribus laudate hujus universi Patrem et Conditorem. Minervam autem quam ille cum sole jungit, fabulantur Græci, sive quid

[25] Psal. CXLVIII, 3.

A οὐδ' ἄλλον νομιζόμενον Θεόν· εἴτε γὰρ, ὡς ὠνόμασάν τινες, ἐκφορὰ μόνον ἐστὶν ἡ τύχη, ὁμοίως *δοκήσει καὶ διαστάσει* (62)· οὐκ ὄμνυμεν τὸ μηδαμῶς ὂν ὡς Θεὸν, ἢ ὅλως ὑφεστηκὸς καὶ δυνάμενόν τι ποιῆσαι, ἵνα μὴ τὴν ὀμοτικὴν δύναμιν εἰς ἃ μὴ δεῖ παραλαμβάνωμεν· εἴτε καὶ (ὥς τισιν ἔδοξεν, εἰποῦσι· Τοῦ (63) Ῥωμαίων βασιλέως τὸν δαίμονα ὀμνῦσιν οἱ τὴν τύχην αὐτοῦ ὀμνύοντες) δαιμόνων ἐστὶν (64) ἡ ὀνομαζομένη τύχη τοῦ βασιλέως· καὶ οὕτως ἀποθανητέον ἐστὶ μᾶλλον ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὀμόσαι μοχθηρὸν δαίμονα καὶ ἄπιστον, πολλάκις συνεξαμαρτάνοντα ᾧ ἔλαχεν ἀνθρώπῳ, ἢ καὶ πλέον αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα.

Εἶτα πάλιν ὁ Κέλσος ὁμοίως τοῖς ἀπὸ δαιμονισμοῦ, ἔσθ' ὅτε ἀναφέρουσιν, εἶτα πάλιν καταπίπτουσιν, ὥσπερ νήφων, τοιαῦτά τινα λέγει· *Ἐὰν μέντοι-* B *γε κελεύοι τις, εἰ τύχοι, θρησκεύοντα* (65) *Θεὸν ἢ ἀσεβεῖν, ἢ ἄλλο τι αἰσχρὸν εἰπεῖν, οὐδαμῇ οὐδαμῶς πιστευτέον* (66)· *ἀλλὰ πρὸ τούτων πάσαις βασάνοις ἐγκαρτερητέον, καὶ πάντας θανάτους ὑπομονητέον πρὶν τι ἀνόσιον περὶ Θεοῦ, μὴ ὅτι γε εἰπεῖν, ἀλλὰ μελετῆσαι.* Εἶτα πάλιν ἀπ' ἀγνοίας τῆς περὶ τοῦ ἡμετέρου λόγου, καὶ πρὸς ταύτῃ ἀπὸ τοῦ φύρειν τὰ πάντα, τοιαῦτά φησιν· *Ἐὰν δὲ κελεύῃ τις εὐφημῆσαι τὸν ἥλιον ἢ τὴν Ἀθηνᾶν προθυμότατα μετὰ καλοῦ παιᾶνος εὐφημεῖν· οὕτω τοι σέβειν μᾶλλον δόξεις* (67) *τὸν μέγαν Θεὸν, ἐὰν καὶ τούσδε ὑμνῇς· τὸ γὰρ εὐσεβὲς, διὰ πάντων διεξιὸν, τελεώτερον γίνεται.* Φαμὲν οὖν, ὅτι οὐ περιμένομεν εὐφημῆσαι τὸν ἥλιον C τὸν κελεύοντα (68), οἱ μαθόντες οὐ μόνον τοὺς τῇ διατάξει ὑποτεταγμένους εὐφημεῖν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθρούς. Εὐφημοῦμεν οὖν ἥλιον ὡς καλὸν Θεοῦ δημιούργημα, καὶ τοὺς νόμους φυλάσσον Θεοῦ, καὶ ἀκοῦον τοῦ· *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ἥλιος καὶ σελήνη*, καὶ, ὅση

Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν αὐτοῦ καὶ λέγοντος, Ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, ὁ Πολύκαρπος· Εἰ κενοδοξεῖς, φησὶν, ἵνα ὀμόσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις, προσποιούμενος ἀγνοεῖν ὅστις εἰμὶ, μετὰ παῤῥησίας ἄκουε· Χριστιανός εἰμι. *Interrogavit proconsul ipsene esset Polycarpus. Cum ille fateretur, suadere cœpit proconsul ut Christum negaret: reverere, inquiens, ætatem tuam: aliaque his similia adjiciens quæ illi proponere consueverunt: jura per genium Cæsaris; resipisce, dic, tolle impios. Tum Polycarpus gravi ac severo vultu turbam omnem, quæ in stadio erat, contuens, manumque in eos intendens, non sine gemitu sublatis in cœlum oculis dixit: Tolle impios. Cum instaret proconsul, diceretque: Jura, et protinus te dimittam; dic convicia adversus Christum. Polycarpus respondit: sex et octoginta continuos annos ei ministravi, nec ulla me unquam affecit injuria; et quomodo possum impie loqui adversus regem meum auctoremque salutis meæ? Urgente rursus proconsule, ac dicente: Jura per genium Cæsaris; Polycarpus dixit: Siquidem, inquit, ambitiose contendis, ut ego per genium quem vocas Cæsaris jurem, simulans te ignorare quis sim, audi libere profitentem: Christianus sum.* Τὴν τύχην jurare, et per *genios Cæsarum* idem valet. Tertull., *Apolog.* cap. 32: *Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis.* Et cap. 35: *Atque adeo omnes illi sub ipsa usque impietatis eruptione et sacra faciebant pro salute imperatoris, et genium ejus pejerabant.*

(62) *Δοκήσει καὶ διαστάσει.* Ita legitur in codd. D Regio et Basileensi, melius quam in editis, δοκῶσι καὶ διαστάσεις. Itaque ἡ τύχη est tantum ἐκφορά, vox nuda, utpote quæ nullam certam habet secum conjunctam ideam. Quidquid sane multi de fortuna dixerint, δόκησις erat, id est, *opinio mera* quæ nullam in animo evidentiam excitare poterat, et id de quo quis ita opinatur, potius non esse quam esse respectu opinantis est existimandum. Διάστασις quoque, id est, diversitas opinionum, qua fit ut nemo possit certo judicare quid fortuna esse debeat, efficit, ut fortuna habeatur tantum ἐκφορά, *vox nihil significans*. Verum pro διαστάσει melius forte scripseris διστάσει, *dubitatione*. Certe quod ὁμοίως δοκήσει καὶ διστάσει tantum est nominatum, aliud esse nisi ἐκφοράν, meram vocem, nihil omnino significantem dicere non possumus.

(63) *Εἰποῦσι· Τοῦ*, etc. Legit Boherellus εἰποῦσιν, ὅτι τοῦ, etc.

(64) *Δαιμόνων ἐστίν.* Legendum vel cum Guieto δαίμων ἐστίν, vel cum Boherello δαιμόνιόν ἐστιν. Infra mss., οὕτως ἀποθανητέον. Hœschel., οὕτως ἀποθανετέον. Spencer., οὕτως ἀποθανατέον.

(65) *Θρησκεύοντα.* Hœschelius in textu, θρησκεύειν.

(66) Libb. editi in margine, πιστέον. Mox Hœschelius in textu habet, πάσας βασάνους ἐγκαρτερητέον.

(67) Libb. editi in margine, δόξῃς.

(68) *Τὸν κελεύοντα.* Codd. Regius et Basileensis, ἀνατέλλοντα.

δύναμις, ὑμνεῖτε (69) τὸν Πατέρα καὶ τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντός. Ἀθηνᾶν (70) μέντοι μετὰ ἡλίου τασσομένην ἐμυθοποίησαν οἱ Ἑλλήνων λόγοι, εἴτ' ἐν ὑπονοίαις, εἴτε χωρὶς ὑπονοιῶν, φάσκοντες ἐκ τῆς τοῦ Διὸς γεγεννῆσθαι κεφαλῆς, καθωπλισμένην· καὶ διωκομένην τότε (71) ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου, βουλομένου αὐτῆς φθεῖραι τὴν παρθενίαν, ἐκπεφευγέναι μὲν αὐτὸν, τὴν δὲ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας πεσοῦσαν ἐπὶ τὴν γῆν θορὴν ἀγαπήσασαν ἐκθρέψαι, καλέσασαν Ἐριχθόνιον·

.....*Τόν ποτε, φασὶν* (72), *Ἀθήνη*
Θρέψε, Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα.

Καὶ ὁρῶμέν γε, ὅτι τῷ προσιεμένῳ τὴν Ἀθηνᾶν, Διὸς θυγατέρα, πολλοὺς μύθους καὶ πλάσματα παραδεκτέον (73)· οὓς οὐκ ἂν παραδέχοιτο ὁ φεύγων μὲν μύθους, ζητῶν δ' ἀλήθειαν.

Ἵνα δὲ καὶ τροπολογῆται καὶ λέγηται φρόνησις εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ, παραστησάτω τις αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν, καὶ τὴν οὐσίαν, ὡς ὑφεστηκυίας κατὰ τὴν τροπολογίαν ταύτην. Εἰ δὲ καὶ ἀρχαία τις γενομένη ἄνθρωπος ἡ Ἀθηνᾶ τετίμηται, παραδόντων (74) τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετὰς, τῶν βουληθέντων αὐτῆς τὸ ὄνομα παρὰ ἀνθρώποις ὡς Θεοῦ ᾄδεσθαι· πολλῷ μᾶλλον οὐ χρὴ ὑμνῆσαι καὶ ὡς θεὸν δοξάσαι τὴν Ἀθηνᾶν, εἴ γε οὐδὲ τὸν τηλικοῦτον ἥλιον προσκυνεῖν ἡμῖν θέμις, κἂν εὐφημῶμεν αὐτόν. Κέλσος μὲν οὖν φησι, *μᾶλλον δοκεῖν ἡμᾶς σέβειν τὸν μέγαν Θεὸν, ἂν καὶ ἥλιον καὶ Ἀθηνᾶν ὑμνῶμεν.* Ἡμεῖς δὲ τὸ ἐναντίον ἴσμεν. Ὕμνους γὰρ εἰς μόνον τὸν ἐπὶ πᾶσι λέγομεν Θεὸν, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Λόγον καὶ Θεόν (75)· καὶ ὑμνοῦμέν γε Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, καὶ πᾶσα ἡ οὐρανία στρατιά. Ὑμνοῦσι γὰρ πάντες οὗτοι, θεῖος ὄντες χορὸς, μετὰ τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαίων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ. Προείπομεν μὲν οὖν, μὴ δεῖν ὀμνύναι τὸν ἐν ἀνθρώποις βασιλέα, ἢ τὴν ὀνομαζομένην τύχην αὐτοῦ. Διὸ οὐκ ἀναγκαῖον ἡμᾶς πάλιν ἀπολογεῖσθαι πρὸς τό· *Κἂν ἐν ἀνθρώποις βασιλέα κελεύσῃ σέ τις ὀρκωμοτεῖν, οὐδὲ τοῦτο δεινόν. Δέδοται γὰρ τούτῳ τὰ ἐπὶ γῆς· καὶ ὅτι ἂν λαμβάνῃς ἐν τῷ βίῳ, παρὰ τούτου λαμβάνεις.* Ἡμεῖς δέ φαμεν, ὅτι οὐ πάντη δέδοται τούτῳ τὰ ἐπὶ γῆς ὅλα· οὐδ' ὅ τι ἂν λαμβάνωμεν ἐν τῷ βίῳ, παρὰ τούτου λαμβάνομεν. Δικαίως γὰρ καὶ καλῶς λαμβάνοντες, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ λαμβάνομεν· οἷον ἡμέρους καρποὺς, καὶ *ἄρτον στηρίζοντα καρδίαν ἀνθρώπου, καὶ τὴν προσηνῆ ἄμπελον, καὶ οἶνον εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου* (76). Ἀλλὰ καὶ τοὺς τῆς ἐλαίας καρποὺς ἀπὸ τῆς προνοίας ἔχομεν τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ.

Εἶθ' ἑξῆς φησιν ὁ Κέλσος, ὅτι οὐ χρὴ ἀπιστεῖν ἀνδρὶ ἀρχαίῳ, πάλαι προειπόντι τό·

A arcanum his fabulis involvi voluerint, sive non, armatam ex Jovis capite prodiisse; evasisse e manibus Vulcani ipsam insequentis ut virginitatem eriperet; sed semen quod ex Vulcano vi libidinis elicitum in terram ceciderat, ipsam in deliciis habuisse, enutrivisse et vocasse Erichthonium.

.....*quem olim, ut fertur, Minerva*
Nutrivit Jovis filia, peperit autem alma Tellus [26].

792 Atque hinc patet, admittenti Minervam Jovis filiam, plurimas fabulas et figmenta admittenda esse, quæ, qui fabulas fugit et quærit veritatem, nunquam probaverit.

B 67. Ut autem hæc allegorice narrentur, Minervæque nomine intelligatur prudentia, ostendatur ejus et subsistentia et natura, utpote qua hæc allegoria nititur. Quod si Minerva prisca mulier fuit eaque cultu donata ab iis, qui mysteria cæremoniasque suis subditis præscribentes Minervæ nomen tanquam deæ celebrari apud homines voluerunt; multo minus Minervam laudare et ut deam venerari nobis licet, quibus nempe præclarum hunc solem adorare nefas, quamvis illum celebremus. Ac Celsus quidem ait, *cum hymni Minervæ et soli canuntur, magnum Deum magis coli videri.* At nos contra esse scimus. Hymnos enim canimus soli summo Deo et unigenito ejus Verbo atque Deo; et laudamus Deum et Unigenitum ejus eodem modo, ac sol, et luna, et stellæ, et tota C cœlestis militia. Ex his enim omnibus divinus constat chorus, qui cum justis hominibus summum Deum ejusque Unigenitum hymnis celebrat. Illicitum esse juramentum per humanum regem, aut per ejus fortunam, ut loquuntur, jam ante diximus. Non igitur necesse est hoc a nobis refutari: *Neque etiamsi per humanum regem jurare jussus fueris, hoc malum est. Ipsi enim traditum fuit quidquid in terra est. Et quidquid in hac vita accipis, ab illo accipis.* Non autem nos dicimus regi omnino omnia quæ in terra sunt data esse, aut ab illo accipi quidquid in hac vita accipitur. Deo enim et ejus providentiæ acceptum referimus quidquid juste et honeste accipimus; cujusmodi sunt mites fructus, *panis cor hominis confirmans, suavis vitis, et vinum lætificans* D *cor hominis* [27]. Sed et olivæ fructus *faciem in oleo hilarantes* habemus a Dei providentia.

68. Deinde ait Celsus fidem antiquo viro abrogandam non esse dicenti:

[26] Iliad. B', 547 et 548. [27] Psal. CIII, 15.

(69) Hœschelius in textu, ὑμνοῦντα, male.
(70) *Ἀθηνᾶν*, etc. Vide Didymum, Homeri interpretem, *Iliad.* B'.
(71) *Τότε.* Malim cum Boherello ποτέ.
(72) *Τόν ποτε, φασὶν.* Sic mss. et Hœschelius in textu, Spencerus autem, ὅν ποτε, φασίν.
(73) *Παραδεκτέον.* Ita codex Basileensis. Libri autem editi, παρεκδεκτέον.
(74) *Παραδόντων.* Sic una voce Hœschelius et mss. Spencerus autem, παρὰ δόντων.
(75) Mss., Λόγον καὶ Θεόν. Libb. antea editi, Θεὸν Λόγον.
(76) *Καὶ τὴν προσηνῆ ἄμπελον, καὶ οἶνον εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου.* Hæc in antea editis desiderantur, sed in omnibus reperiuntur mss. et erant Origeni restituenda.

Unus sit rex, cui dedit filius Saturni versuti [28].

Additque: *Hoc si dogma convelleris, meritas pœnas regi dabis. Nam si te omnes imitarentur, nec mora, solus rex et desertus relinqueretur; et quæcunque in terra sunt, in impiorum illa et agrestissimorum barbarorum ditionem venirent, cultusque tui veræque sapientiæ gloria ex hominibus evanesceret.* Igitur si necesse est ut

Unus sit princeps,
Unus rex [29]:

793 is debet esse non

Cui dedit filius Saturni versuti,

sed cui dedit ille, qui *reges constituit et destituit* [30], quique *utilem rectorem suscitat in tempus super terram* [31]. Neque enim ille Saturni in tartarum, ut in Græcis fabulis legitur, dejecti filius, qui patrem deturbavit e solio, constituit reges, quantumvis hoc loco allegorias comminiscantur; sed rerum omnium moderator Deus novit quomodo dispenset quæ ad regum constitutionem pertinent. Dogma igitur istud convellimus,

Cui dedit filius Saturni versuti,

gnari Deum aut Dei Patrem nihil obliquum et tortuosum velle. Sed minime dogma convellimus de Providentia, et iis quæ sive præcipue sive per quædam consequentia facit. Neque etiam *meritas pœnas repetet rex* ex nobis, si negantes regnum illi a Saturni versuti filio datum fuisse, affirmamus datum esse ab eo qui reges constituit et regno spoliat. Atque utinam imitentur me omnes, et spreto Homeri dogmate, divinum de regum constitutione admittant, et præcepto honorandi reges pareant: hoc posito, *rex* nec *solus et desertus* relinquetur, nec *ea quæ in terra sunt in impiorum et agrestissimorum barbarorum ditionem venient.* Nam si, ut loquitur Celsus, idem omnes ac ego facerent, procul dubio barbari ad Dei verbum accedentes justissimi et mansuetissimi fierent, omne cultus genus destrueretur, sola vigeret Christianorum religio; quod quidem aliquando futurum est, cum ista religio plures sibi in dies animas comparet.

69. Deinde non advertens Celsus dicere se quæ huic ejus dicto repugnant: *Idem si omnes ac tu facerent*, ait: *Certe non dixeris, si Romani tibi fidem habentes, neglectis omnibus quæ sibi erga deos et homines præscripta fuerunt officiis, tuum illum Excelsum, aut quovis eum nomine appellari placeat, colerent; descensurum illum esse et pro eis pugnaturum, nullo alio indigentem auxilio. Nam idem ille Deus olim sibi devotis hæc et his multo majora pollicitus, ut vos dicitis, videte quantum illis et vobis profuerit. Ilis, nedum universæ terræ sint Domini, ne gleba*

A *Εἷς βασιλεὺς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.*

Καὶ ἐπιφέρει, ὡς· *Ἂν τοῦτο λύσῃς τὸ δόγμα, εἰκότως ἀμυνεῖταί σε ὁ βασιλεύς. Εἰ γὰρ τὸ αὐτό σοι ποιήσειαν ἅπαντες, οὐδὲν κωλύσει τὸν μὲν καταλειφθῆναι μόνον καὶ ἔρημον, τὰ δ' ἐπὶ γῆς ἐπὶ τοῖς ἀνομωτάτοις τε καὶ ἀγριωτάτοις βαρβάροις γενέσθαι, καὶ μήτε τῆς σῆς θρησκείας μήτε τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐν ἀνθρώποις ἔτι καταλείπεσθαι κλέος.* Εἰ μὲν οὖν

.....εἷς κοίρανος ἔστω,
Εἷς βασιλεύς.....

B οὐχ

Ὧ ἔδωκε (77) *Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω,*

ἀλλ' ᾧ ἔδωκεν *ὁ καθιστῶν βασιλεῖς καὶ μεθιστῶν*, καὶ τὸν *χρήσιμον κατὰ καιρὸν ἐγείρων ἐπὶ τῆς γῆς*· καὶ οὐχ ὁ τοῦ καταταρταρωθέντος, ὡς οἱ μῦθοι Ἑλλήνων λέγουσι, Κρόνου υἱὸς ἀπελάσας τοῦτον τῆς ἀρχῆς, καθίστησι βασιλεῖς, οὐδ' ἂν ἀλληγορῇ τις τὰ κατὰ τοὺς τόπους· ἀλλ' ὁ διοικῶν τὰ σύμπαντα Θεὸς οἶδεν ὅ τι ποτὲ ποιεῖ κατὰ τὸν τόπον τῆς τῶν βασιλέων καταστάσεως. Λύομεν οὖν τὸ δόγμα

Ὧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω,

οὐδὲν ἀγκύλον καὶ σκολιὸν βούλεσθαι πειθόμενοι Θεὸν, ἢ πατέρα Θεοῦ. Οὐ λύομεν δὲ τὸ δόγμα τὸ περὶ Προνοίας, καὶ τῶν εἴτε προηγουμένως ὑπ' αὐτῆς γιγνο-
C μένων, εἴτε καὶ ἔκ τινων ἐπακολουθούντων. Ἀλλ' οὐδ' εἰκότως ἡμᾶς *ἀμύνεται βασιλεὺς*, φάσκοντας μὲν, ὅτι οὐ Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω ἔδωκεν αὐτῷ τὸ βασιλεύειν, ὁ δὲ μεθιστῶν βασιλεῖς καὶ καθιστῶν. Καὶ τὸ αὐτό γε ποιείτωσάν μοι ἅπαντες, τὸ μὲν Ὁμηρικὸν καταλύοντες δόγμα, τὸ δὲ θεῖον περὶ βασιλείας τηροῦντες, καὶ τὸ τὸν βασιλέα τιμᾷν φυλάττοντες· καὶ τὸ ὡς (78) ἐν ὑποθέσει γε τοιαύτῃ, οὔτε *μόνος ὁ βασιλεὺς καταλειφθήσεται*, οὔτ' *ἔρημος* ἔσται· οὔτε *τὰ ἐπὶ γῆς ἐπὶ τοῖς ἀνομωτάτοις καὶ ἀγριωτάτοις βαρβάροις* ἔσται. Εἰ γὰρ, ὡς λέγει Κέλσος, τὸ αὐτό μοι ποιήσειαν ἅπαντες, δηλονότι καὶ οἱ βάρβαροι, τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ προσελθόντες, νομιμώτατοι ἔσονται, καὶ ἡμερώτατοι, καὶ πᾶσα μὲν θρησκεία κα-
D ταλυθήσεται, μόνη δὲ ἡ Χριστιανῶν κρατήσει· ἥτις καὶ μόνη ποτὲ κρατήσει, τοῦ λόγου ἀεὶ πλείονας νεμομένου ψυχάς.

Εἶτα ἑαυτοῦ μὴ ἀκούσας ὁ Κέλσος τὰ ἀνακόλουθα εἰπόντος, τῷ, *Εἰ γὰρ τὸ αὐτό σοι ποιήσειαν ἅπαντες*, φησὶν, *οὐ μὴ δὴ τοῦτο φήσεις, ὡς ἂν πεισθέντες σοι Ῥωμαῖοι καὶ τῶν νενομισμένων αὐτοῖς πρὸς θεούς τε καὶ ἀνθρώπους ἀμελήσαντες, τὸν σὸν Ὕψιστον, ἢ ὅντινα βούλει προσκαλέσασθαι, σέβοιντο* (79), *καταβὰς ὑπερμαχεῖται αὐτῶν, καὶ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀλκῆς δεήσει. Καὶ γὰρ πρότερον ὁ αὐτὸς Θεὸς τοῖς προσέχουσιν αὐτῷ ταῦτά τε καὶ πολὺ μείζω τούτων, ὡς ὑμεῖς φατε, ὑπισχνούμενος, ὁρᾶτε ὅσα ὠφέλησεν ἐκείνους*

[28] Iliad. B', 205. [29] Iliad. B', 204, 205. [30] Dan. II, 21. [31] Eccli. x, 4

(77) Mss., ἔδωκε. Libb. antea editi, δέδωκε.
(78) *Τὸ ὡς*. Censet Boherellus legendum τὸ ὅσον, vel delendum τό. Guietus legit τότε ὡς.

(79) *Σέβοιντο*. Hæc vox nec in antea editis, nec in mss. hoc loco reperitur, sed ex sequentibus patet esse restituendam.

τε καὶ ὑμᾶς. Ὧν τοῖς μὲν ἀντὶ τοῦ γῆς ἁπάσης εἶναι δεσπόταις, οὐδ' ὁποῖά τις βῶλος οὐδ' ἑστία καταλείπεται· ὑμῶν δὲ κἂν πλανᾶταί τις ἔτι λανθάνων, ἀλλὰ ζητεῖται πρὸς θανάτου δίκην. Ἐπεὶ δὲ καθ' ὑπόθεσιν ζητεῖ, εἰ πεισθέντες Ῥωμαῖοι τῷ Χριστιανῶν λόγῳ, τῶν πρὸς τοὺς νενομισμένους θεοὺς ἀμελήσαντες καὶ τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους προτέρων νόμων, τὸν Ὕψιστον σέβοιντο, τί ἂν ἀπαντῆσαι· ἄκουε τί ἀρέσκει περὶ τούτων ἡμῖν. Φαμὲν δ', ὅτι, εἴπερ ἂν *δύο συμφωνῶσιν ἐξ ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος, οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς τῶν δικαίων*· χαίρει γὰρ συμφωνίᾳ τῶν λογικῶν ζώων ὁ Θεός, καὶ ἐκτρέπεται τὴν διαφωνίαν· τί χρὴ νομίζειν εἰ μὴ μόνον, ὡς νῦν, πάνυ ὀλίγοι συμφωνοῖεν, ἀλλὰ πᾶσα ἡ ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχή; εὔξονται γὰρ τῷ καὶ πρότερον εἰπόντι πρὸς τοὺς Ἑβραίους καταδιωκομένους ὑπὸ Αἰγυπτίων λόγῳ· *Κύριος πολεμήσει ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς σιγήσεσθε*· καὶ μετὰ πάσης συμφωνίας εὐξάμενοι πολλῷ πλείονας δυνήσονται καταλῦσαι ἐχθροὺς ἐπιδιώκοντας, ἢ οὓς καθεῖλεν ἡ Μωϋσέως πρὸς τὸν Θεὸν βοῶντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ εὐχή. Ἃ δ' ὑπέσχετο ὁ Θεὸς τοῖς τηροῦσι τὸν νόμον, εἰ μὴ γεγένηται, οὐ τῷ ψεύδεσθαι τὸν Θεόν, οὐ γεγένηται, ἀλλὰ τῷ ἐπὶ συνθήκαις γεγονέναι τὰς ἐπαγγελίας, ταῖς (80) περὶ τοῦ τηρεῖν τὸν νόμον καὶ τὸν κατὰ τὸν νόμον βίον. Καὶ εἰ οὔτε βῶλος οὔθ' ἑστία Ἰουδαίοις καταλείπεται τοῖς τὰς ἐπαγγελίας ἐπὶ συνθήκαις εἰληφόσιν, αἰτιατέον πᾶσαν μὲν αὐτῶν τὴν παρανομίαν, ἐξαιρέτως δὲ τὴν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ.

Ἀλλ' οἱ καθ' ὑπόθεσιν Κέλσου πάντες ἂν πεισθέντες Ῥωμαῖοι, εὐχόμενοι περιέσονται τῶν πολεμίων· ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν πολεμήσονται, φρουρούμενοι ὑπὸ θείας δυνάμεως, τῆς διὰ πεντήκοντα δικαίους πέντε πόλεις ὅλας ἐπαγγειλαμένης διασῶσαι. Ἅλες γάρ εἰσι τηρητικοὶ τῶν (81) τῆς ἐπὶ γῆς συστάσεως τοῦ κόσμου οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, καὶ συνέστηκε τὰ ἐπὶ γῆς, ὅσον οἱ ἅλες οὐ τρέπονται· *Ἐὰν γὰρ τὸ ἅλας μωρανθῇ, οὔτ' εἰς γῆν οὔτ' εἰς κόπρον ἰσχύει ἔτι, ἀλλὰ βληθὲν ἔξω καταπατηθήσεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δ' ἔχων ὦτα ἀκουέτω* πῶς ταῦτα λέγεται. Καὶ ἡμεῖς δὲ, ὅτε μὲν ἐπιτρέπει ὁ Θεὸς τῷ πειράζοντι, δοὺς ἐξουσίαν τὴν τοῦ διώκειν ἡμᾶς, διωκόμεθα· ὅτε δ' ὁ Θεὸς βούλεται τοῦθ' ἡμᾶς μὴ πάσχειν, καὶ ἐν μισοῦντι ἡμᾶς τῷ κόσμῳ παραδόξως εἰρήνην ἄγομεν, καὶ θαῤῥοῦμεν ἐπὶ τῷ εἰπόντι· *Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.* Καὶ ἀληθῶς νενίκηκε τὸν κόσμον, διόπερ εἰς ὅσον νικήσας αὐτὸν βούλεται (82), λαβὼν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ νικᾷν τὸν κόσμον· θαῤῥοῦμεν δὲ τῇ ἐκείνου νίκῃ. Εἰ δὲ βούλεται πάλιν ἡμᾶς ἀθλεῖν καὶ ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ εὐσεβείας (83), ἡκέτω-

quidem et domuncula reliqua facta est; et e vobis si quis adhuc errat latitatque, morte plectendus quæritur. Quoniam vero ex hypothesi quærit quid accideret, si Romani Christianam religionem amplecterentur et spretis quæ statuunt quid erga deos et erga homines observandum sit legibus, Excelsum colerent, audi quænam hac de re nostra sit sententia. Dicimus, *si duo* ex nobis *consenserint super terram de omni re quamcunque* **794** *petierint, illis factum iri a* justorum *Patre qui in cœlis est* [32]. Delectatur enim Deus animalium rationis participum consensione, et dissensionem aversatur. Quid existimandum est si non solum pauci, ut nunc, sed omnes Romanorum imperio subditi consentirent? Preces enim ferrent illi Verbo quod olim Judæis quos Ægyptii persequebantur, dixit: *Dominus pugnabit pro vobis, et vos tacebitis* [33]; et sic unanimi consensu precati multo plures possent debellare hostes, quam Moysis ad Deum clamantis et cum eo deprecantium oratio profligavit. Jam quod suæ legis observantibus pollicitus est Deus, si non præstitum est, hujus rei causa non est quod fidem Deus fefellerit; sed quod promissa perficere debebat ea conditione, ut legem servarent et ex lege viverent. Quod si Judæis qui his conditionibus promissa acceperant, ne gleba quidem, aut domuncula reliqua facta sit; culpa cum in omnia eorum crimina, tum in illud quod in Jesum perpetravere, conferenda est.

70. Sed Romani, si, quod ponit Celsus, fidem haberent, precibus devincerent hostes, aut potius nullos unquam hostes experirentur, utpote quos custodiret divina illa potestas, quæ propter quinquaginta justos totas quinque urbes servare incolumes pollicita fuerat [34]. Revera enim homines Dei sal sunt, quo servatur hujus mundi constitutio; et hujus terræ res perstant quandiu sal ille non corrumpitur: *Nam si sal infatuatum fuerit, neque in terram, neque in sterquilinium utile est, sed foras missum conculcabitur ab hominibus* [35]. *Qui habet aures*, quo sensu hæc dicantur, *audiat*. Ac nos quidem, cum tentanti Deus dat nos persequendi potestatem, persecutionem patimur; cum autem vult nos Deus ab illa immunes esse, vel in medio mundo nos odio habente pacem agimus incredibilem, confisi tutela ejus qui dixit: *Confidite, ego vici mundum* [36]. Et revera vicit mundum, et propterea tandiu potestatem habet mundus quandiu vult ejus victor, qui illius vincendi accepit a Patre potestatem. Hac ejus victoria confidimus. Quod si nos rursus

[32] Matth. XVIII, 19. [33] Exod. XIV, 14. [34] Gen. XVIII, 26. [35] Luc. XIV, 34, 35; Matth. V, 13. [36] Joan. XVI, 33.

(80) Mss., ταῖς. Libb. editi τάς, sed præstat ταῖς ut referatur ad præcedentem vocem συνθήκαις.

(81) *Τῶν*. Hæc vox abundare et recidenda videtur. Paulo post mss., ὅσον οἱ ἅλες οὐ τρέπονται. Libb. editi in textu, ὅσον μὴ οἱ ἅλες τρέπονται. Ibidem pro ἰσχύει ἔτι, Vulgata Biblia habent, εὔθετόν ἐστι.

(82) *Διόπερ εἰς ὅσον νικήσας αὐτὸν βούλεται.* Boherello videtur aliquid deesse quod sic supplet, διόπερ ἰσχύει ὁ κόσμος εἰς ὅσον ὁ νικήσας αὐτὸν βούλεται. Paulo infra Hœschelius in textu, τῇ ἐκείνων νίκῃ.

(83) *Ὑπὲρ εὐσεβείας*. Codd. Reg. et Basil., περὶ εὐσεβείας.

in certamen venire et pietatis causa decertare voluerit, accedant hostes; istud ex nobis audient : *Omnia possum in eo qui me confortat*[37], *Christo Jesu Domino nostro*[38]. Nam *ex duobus passeribus qui asse veneunt, unus in laqueum non cadit sine Patre qui in cœlis est*[39]; et adeo omnia complexa est divina providentia, ut ab illa vel capilli nostri capitis numerati sint.

795 71. Deinde rursum Celsus, pro more suo miscens omnia, refert quæ nemo nostrum scripsit. Ejus verba sunt : *Vestrum adhuc est istud minime ferendum, si qui nunc regnant, tibi creduli ab hostibus capti fuerint, idem te persuasurum aliis eorum successoribus, et rursum aliis postquam ipsi capti fuerint, aliis iterum atque aliis, donec, omnibus qui tibi fidem habuissent captis, prudens aliquis princeps et præsentiens quid futurum esset, vos omnes ante delebit funditus quam ipse pereat.* Ad hæc respondere non opus est, cum nemo nostrum dicat, si qui nunc regnant, a nobis persuasi et capti fuerint ab hostibus, idem nos postea persuasuros esse aliis, et si isti capti fuerint, aliis iterum atque aliis. Sed unde etiam istud projicit, si principes, semper ex successione quadam alius post alium, nobis obtemperaverint et capti fuerint quod hostes non repulerint, tandem unum aliquem exoriturum esse prudentem et quid futurum sit præsentientem, qui nos funditus deleat? Sed hic ineptias consuere easque omnes a seipso haustas eructare mihi videtur.

72. Postea facta ejusmodi voti specie : *Si fieri posset, ut omnes Asiæ, Europæ, Libyæ habitatores Græci et barbari usque ad extremos terræ fines, in unam legem consentirent*, sed impossibile istud judicans addit : *Qui hoc putat, nihil novit.* Hic multa meditatione multisque verbis opus esset, ut probaretur non solum fieri posse, sed etiam revera futurum esse, ut quidquid rationis est particeps in unam legem conveniat. Paucis tamen, si ita oportet, hac de re disseram. Ac Stoici quidem aiunt, cum elementorum validissimum prævalebit, tum futuram esse conflagrationem, rebus omnibus in ignem conversis. At nos asserimus Verbum sibi naturas omnes ratione præditas esse subacturum, et in suam ipsius perfectionem mutaturum : quando unusquisque nuda sua potestate usus eliget quæ volet, et obtinebit quæ elegerit. Nam inter corporum morbos et vulnera, sunt quædam quidem, quibus ars medicinæ mederi non possit; sed in animarum vitiis

A σαν ἀνταγωνισταί, πρὸς οὓς ἐροῦμεν· *Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.* Καὶ γὰρ *δύο στρουθίων πιπρασκομένων*, ὡς ὠνόμασεν ἡ Γραφὴ, *ἀσσαρίου, ἓν εἰς παγίδα* (84) *οὐ πίπτει ἄνευ τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρός.* Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον πάντα ἡ θεία περιείληφε Πρόνοια, ὡς μηδὲ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ἐκπεφευγέναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἠριθμῆσθαι.

Εἶτα πάλιν, ὡς ἔθος τῷ Κέλσῳ, φύρει ἐν τοῖς ἑξῆς, λέγων ἃ οὐδεὶς ἡμῶν ἀνέγραψε, καί φησι τοιαῦτα· *Οὐ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνο ἀνεκτόν σου λέγοντος, ὡς, ἂν οἱ νῦν βασιλεύοντες ἡμῶν σοι πεισθέντες ἁλῶσι, τοὺς αὖθις βασιλεύοντας πείσεις· εἰ δ' ἄλλους, ἂν κἀκεῖνοι ἁλῶσι* (85), *καὶ ἄλλους ἐπ' ἄλλοις, μέχρι πάντων τῶν σοι πειθομένων* B *ἁλισκομένων· ἅμα τις ἀρχὴ* (86) *σωφρονήσασα, καὶ προειδομένη τὸ συμβαῖνον, πάντας ὑμᾶς, πρὶν αὐτὴ* (87) *προαπολέσθαι, παγγενεὶ διολέσει.* Ἐπεὶ δὲ πρὸς τούτων οὐκ ἐρεῖ λόγος (88)· οὐ γὰρ λέγει τις ἡμῶν περὶ τῶν νῦν βασιλευόντων· ὅτι, ἐὰν πεισθέντες ἁλῶσι, τοὺς μετ' αὐτοὺς πάλιν πείσομεν, κἀκείνων ἁλόντων, πάλιν τοὺς ἑξῆς πείσομεν. Πόθεν δὲ καὶ ἀπέῤῥιψεν, ὅτι κατὰ διαδοχὴν ἀεὶ τῶν ὑστέρων πειθομένων ἡμῖν καὶ ἁλισκομένων, διὰ τὸ μὴ ἀμύνεσθαι τοὺς πολεμίους, μία τις ἀρχὴ σωφρονήσασα, καὶ προειδομένη τὸ συμβαῖνον, παγγενεὶ ἡμᾶς διολέσει; Ἀλλ' ἔοικε φλυαρίας ἐν τούτοις ἑξῆς συνάπτων, καὶ τοῦτ' ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπεῤῥοιβδηκέναι.

C Μετὰ δὲ ταῦτα εὐχήν τινα εἰπὼν τήν· *Εἰ γὰρ δὴ οἷόν τε εἰς ἕνα συμφρονῆσαι νόμον τοὺς τὴν Ἀσίαν, καὶ Εὐρώπην, καὶ Λιβύην κατοικοῦντας* (89) *Ἕλληνάς τε καὶ βαρβάρους, ἄχρι περάτων νενεμημένους*, ἀδύνατον τοῦτο νομίσας εἶναι· ἐπιφέρει, ὅτι, *Ὁ τοῦτο οἰόμενος οἶδεν οὐδέν.* Εἰ δὲ χρὴ καὶ τοῦτ' εἰπεῖν, λελέξεται ὀλίγα εἰς τὸν τόπον, δεόμενον πολλῆς ἐξετάσεως καὶ κατασκευῆς, εἰς τὸ φανῆναι οὐ μόνον δυνατὸν, ἀλλὰ καὶ ἀληθὲς τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ εἰς ἕνα συμφρονῆσαι νόμον πᾶν τὸ λογικόν. Οἱ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἐπικρατήσαντος ὡς οἷόν τε τοῦ ἰσχυροτέρου τῶν ἄλλων στοιχείου, τὴν ἐκπύρωσιν ἔσεσθαι (90) πάντων εἰς πῦρ μεταβαλλόντων· ἡμεῖς δὲ τῆς λογικῆς φύσεώς φαμεν ὅλης κρατῆσαί ποτε τὸν Λόγον, καὶ μεταποιῆσαι πᾶσαν ψυχὴν D εἰς τὴν ἑαυτοῦ τελειότητα· ἐπὰν ἕκαστος ψιλῇ χρησάμενος τῇ ἐξουσίᾳ ἕληται ἃ βούλεται, καὶ γένηται ἐν οἷς εἵλετο· καί φαμεν, ὅτι οὐκ ἔστιν εἰκὸς, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς σώμασι νοσημάτων καὶ τραυμάτων

[37] Philipp. IV, 13. [38] I Tim. I, 12. [39] Matth. X, 29, 30.

(84) *Εἰς παγίδα.* Ita etiam legebat Chrysostomus, ut notat Millius. Vulgata, ἐπὶ τὴν γῆν.

(85) *Εἰ δ' ἄλλους ἂν κἀκεῖνοι ἁλῶσι.* Lego cum Boherello, εἶτ' ἄλλους, ἂν κἀκεῖνοι ἁλῶσι.

(86) *Ἅμα τις ἀρχή.* Idem legit εἰ μή τις ἀρχή, vel ἡ μία τις ἀρχή. Mox pro σωφρονήσασα Hœschelius in textu habet, σωφροσύνης.

(87) *Πρὶν αὐτή.* Legendum, πρὶν αὐτήν.

(88) *Ἐπεὶ δὲ πρὸς τούτων οὐκ ἐρεῖ λόγος.* Forte legendum, εἰπεῖν δὲ περὶ τούτων οὐχ αἱρεῖ λόγος. Guietus autem dubitat an sit scribendum, ἐπεὶ δὲ πρὸς ταῦτα οὐχ αἱρεῖ λόγος, an sic, ἐπεὶ δὲ πρὸς ταῦτα ἀποκρίνεσθαι οὐχ αἱρεῖ λόγος. Neutrum placet.

(89) *Κατοικοῦντας.* Hanc vocem quæ in antea editis desideratur, Origeni reddunt codd. mss. Regius et Basileensis.

(90) Post ἔσεσθαι addit Spencerus intra uncinulos λέγουσι, quod, cum ab omnibus absit mss. nec necessarium sit, recidimus. Paulo post pro κρατῆσαί ποτε τὸν Λόγον καὶ μεταποιῆσαι, Guieto scribendum videtur, κρατήσειν ποτὲ τὸν Λόγον καὶ μεταποιήσειν.

τινὰ τὸν συμβαινόντων ἰσχυρότερά ἐστι (91) πάσης ἰατρικῆς τέχνης· οὕτως ἐπὶ τῶν ψυχῶν εἶναί τι τῶν ἀπὸ κακίας, ἀδύνατον ὑπὸ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Λόγου καὶ Θεοῦ θεραπευθῆναι. Πάντων γὰρ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ κακῶν δυνατώτερος ὢν ὁ Λόγος καὶ ἡ ἐν αὐτῷ θεραπεία, προσάγει κατὰ βούλησιν Θεοῦ ἑκάστῳ αὐτήν· καὶ τὸ τέλος τῶν πραγμάτων ἀναιρεθῆναί ἐστι τὴν κακίαν· πότερον δὲ, ὥστε μηδαμῇ μηδαμῶς ἔτι αὐτὴν ἐπιτραπῆναι (92) δύνασθαι, ἢ μὴ, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ λόγου διδάξαι. Πολλὰ μὲν οὖν αἱ προφητεῖαι περὶ τῆς παντελοῦς ἀναιρέσεως τῶν κακῶν, καὶ διορθώσεως πάσης ψυχῆς, ἐν ἀποῤῥήτοις (93) λέγουσιν· ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι τὴν ἀπὸ τοῦ Σοφονίου λέξιν οὕτως ἔχουσαν· *Ἑτοιμάζου, ὄρθρισον· διέφθαρται πᾶσα ἡ ἐπιφυλλὶς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει Κύριος, ἐν ἡμέρᾳ* (94) *ἀναστάσεώς μου, εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμα μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς, τοῦ ἐκχέαι ἐπ' αὐτοὺς πᾶσαν ὀργὴν θυμοῦ μου. Ἐν γὰρ πυρὶ* (95) *ζήλου μου καταναλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς γενεὰν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα. Ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας θύσουσι θυσίας* (96) *μοι. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐ μὴ καταισχυνθῇς ἐκ πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων σου, ὧν ἠσέβησας εἰς ἐμέ· ὅτι τότε περιελῶ ἀπὸ σοῦ τὰ φαυλίσματα τῆς ὕβρεώς σου, καὶ οὐκέτι μὴ προσθῇς* (97) *τοῦ μεγαλαυχῆσαι ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου. Καὶ ὑπολείψομαι* (98) *ἐν σοὶ λαὸν πραῢν καὶ ταπεινόν· καὶ εὐλαβηθήσονται ἀπὸ τοῦ ὀνόματος Κυρίου οἱ κατάλοιποι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οὐ ποιήσουσιν ἀδικίαν, καὶ οὐ λαλήσουσι μάταια, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν γλῶσσα δολία· διότι αὐτοὶ νεμήσονται, καὶ κοιτασθήσονται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν αὐτούς.* Ὁ δυνάμενος δ', εἰς ταῦτα ὅλα μὲν κατανοήσας (99), τὴν σαφήνειαν τῆς προφητείας παραστησάτω, μάλιστα δ' ἐξετασάτω, τί τὸ, ἀναλουμένης πάσης τῆς γῆς, *μεταστραφῆναι ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς γενεὰν αὐτῆς*, ἀνάλογον τοῖς πρὸ τῆς *συγχύσεως* πράγμασι· καὶ κατανοησάτω, τί τὸ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα, ὡς περιαιρεθῆναι τὰ τῆς ὕβρεως φαυλίσματα, καὶ μηκέτι εἶναι ἀδικίαν, μηδὲ λόγους ματαίους, μηδὲ γλῶσσαν δολίαν. Ταῦτα δ' ἔδοξέ μοι μετρίως, καὶ οὐ μετὰ τῆς ἀκριβοῦς διηγήσεως, παραθέσθαι διὰ τὴν Κέλσου λέξιν, οἰομένου τὸ συμφρονῆσαι τοὺς τὴν Ἀσίαν, καὶ Εὐρώπην, καὶ Λιβύην, Ἕλληνάς τε καὶ βαρβάρους οἰκοῦντας, ἀδύνατον εἶναι. Καὶ τάχα ἀληθῶς ἀδύνατον μὲν τὸ τοιοῦτον τοῖς ἔτι ἐν σώματι, οὐ μὴν ἀδύνατον καὶ ἀπολυθεῖσιν αὐτοῦ.

A negamus ullum esse quod a supremo Verbo et Deo curari nequeat. Verbum enim ejusque remedia omnibus animæ morbis potentiora sunt, eaque unicuique pro Dei placito admovet. Omnium rerum finis erit vitiorum abolitio; utrum autem ita sint abolenda, ut nunquam ulla ex parte renasci possint,
796 necne, præsentis sermonis non est docere. Quod ad integram vitiorum abolitionem omnisque animæ emendationem attinet, utramque multæ prophetiæ obscuris verbis exprimunt : sed impræsentiarum satis erunt hæc Sophoniæ verba : *Paratus esto, mane vigila ; disperierunt omnes racemi eorum. Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quia judicium meum ut congregem gentes et suscipiam reges, ut effundam* B *super eos omnem indignationem furoris mei. In igne enim zeli mei devorabitur omnis terra. Quia tunc convertam super populos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, et serviant ei sub jugo uno. Ex finibus fluminum Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, mactabunt victimas mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quibus prævaricata es in me; quia tunc auferam a te irrisionem contumeliæ tuæ, et ultra non adjicies exaltari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in te populum mansuetum et humilem, et reverebuntur nomen Domini qui reliqui fuerint ex Israel, et non facient iniquitatem, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eorum lingua dolosa ; quoniam ipsi pascentur et accubabunt, et non erit qui illos ex-* C *terreat* [40]. Qui hæc omnia intelligere potuerit, illam is prophetiam explicet. Inquirat maxime quid istud significet, consumpta omni terra, *conversum iri super populos linguam in generationem ejus*, cujusmodi erat ante *confusionem*. Hæc etiam consideret, Domini nomen ab omnibus invocatum iri, ut serviant ei omnes sub jugo uno, et auferatur contumeliæ irrisio, nec amplius sit iniquitas, nec sermones vani, nec lingua dolosa. Atque hæc paucis, non vero diligenti enarratione, proponere visum est, ut Celsi refutaretur sententia, opinantis fieri non posse, ut qui Asiam, Europam et Libyam incolunt Græci et barbari, in unam legem consentiant. Ac fortasse id facere non possunt, qui degunt adhuc in corpo- D re; sed poterunt cum liberati corpore fuerint.

Εἶθ' ἑξῆς προτρέπεται ἡμᾶς ὁ Κέλσος *ἀρήγειν τῷ βασιλεῖ παντὶ σθένει, καὶ συμπονεῖν αὐτῷ τὰ*

73. Deinde nos Celsus hortatur *ut regi totis viribus opem feramus, in justorum ejus laborum par-*

[40] Sophon. III, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

(91) Libb. antea editi, εἶναι, male.
(92) *Ἐπιτραπῆναι.* Mallet Boherellus, ἐπιστραφῆναι. Cæterum de hac quæstione Origenis sententia exponitur apud Huetium *Origenianorum* lib. II, quæst. 11.
(93) Codd. Reg. et Basil., ἐν ἀποῤῥήτοις. Libb. editi, ἐν ἀποῤῥήτῳ.
(94) Vulgata Biblia, εἰς ἡμέραν.

(95) Eadem, διότι ἐν πυρί.
(96) Eadem, προσδέξομαι ἐν διεσπαρμένοις, οἴσουσι θυσίας. Atque ita legendum.
(97) Mss. August., πρόσχῃς.
(98) Vulgata Biblia, ὑπολήψωμαι.
(99) *Ὁ δυνάμενος δ', εἰς ταῦτα ὅλα μὲν κατανοήσας.* Guietus dubitat an scribendum sit, ὁ δυνάμενος δὴ ταῦτα ὅλα κατανοῆσαι.

tem veniamus, arma pro illo capiamus, et, si ita postulat, sub illo militemus, et cum illo ducamus exercitum. Ad hæc dicendum, regi nos in loco suppetias ferre, sed divinas, ut ita loquar, *indutos armatura Dei* [41]; idque **797** facimus huic apostolicæ voci obtemperantes : *Obsecro igitur primum fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt* [42]; et quo quis magis pietate præstat, eo validius auxilium regibus fert, plusque facit quam euntes in aciem milites, qui hostes, quotquot possunt, interficiunt. Præterea ad eos qui a nostra fide alieni postulant ut arma publicæ utilitatis causa sumamus, et homines trucidemus, hæc possumus respondere : Quos apud vos habetis simulacrorum quorumdam sacerdotes et vestrorum deorum æditnos, suas illi manus incruentas servant, ut ne sanguinolentis et cæde pollutis manibus diis vestris victimas offerant : unde nec instante bello illos dare militiæ nomen jubetis. Id si jure fit, quanto magis cum et isti, aliis bellum gerentibus, militant, ut Dei sacerdotes et ministri, intaminatas quidem servantes manus, decertantes vero fusis ad Deum precibus pro iis qui juste belligerantur, et pro eo qui juste regnat, ut quidquid contrarium et inimicum est juste facientibus, profligetur. Sic etiam cum dæmones, qui bella suscitant et ad fœdera violanda impellunt pacemque perturbant, precibus profligamus, magis auxilio sumus regnantibus, quam qui gestare arma videntur. In laborum quoque societatem reipublicæ causa venimus, dum justis precibus adjungimus exercitia et meditationes, quæ docent aspernari voluptates et eis nos non tradere. Sed et plus cæteris pro imperatore pugnamus. Non equidem sub illo militamus, etiamsi nos ad id cogeret; sed pro illo militamus, cum seorsim pietatis castra fusis ad Deum precibus collocamus.

A *δίκαια, καὶ ὑπερμαχεῖν αὐτοῦ, καὶ συστρατεύεσθαι αὐτῷ, ἂν ἐπείγῃ, καὶ συστρατηγεῖν.* Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἀρήγομεν κατὰ καιρὸν τοῖς βασιλεῦσι θείαν, ἵν' οὕτως εἴπω, ἄρηξιν, καὶ *πανοπλίαν ἀναλαμβάνοντες Θεοῦ.* Καὶ ταῦτα ποιοῦμεν, πειθόμενοι ἀποστολικῇ φωνῇ, λεγούσῃ· *Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς πρῶτον* (1) *ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων·* καὶ ὅσῳ γέ τις εὐσεβέστερός ἐστιν, τοσούτῳ ἀνυτικώτερος ἐν τῷ ἀρήγειν τοῖς βασιλεύουσι παρὰ τοὺς εἰς τὰς παρατάξεις ἐξιόντας στρατιώτας, καὶ ἀναιροῦντας οὓς ἂν δύνωνται τῶν πολεμίων. Εἶτα δὲ καὶ ταῦτ' εἴποιμεν ἂν πρὸς τοὺς ἀλλοτρίους τῆς πίστεως, καὶ ἀξιοῦντας ἡμᾶς στρατεύεσθαι ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, καὶ B ἀνθρώπους ἀναιρεῖν· ὅτι καὶ οἱ καθ' ὑμᾶς (2) ἱερεῖς ἀγαλμάτων τινῶν, καὶ νεωκόροι ὧν νομίζετε θεῶν, τηροῦσιν ἑαυτῶν ἀμίαντον τὴν δεξιὰν διὰ τὰς θυσίας, ἵν' ἀναιμάκτοις χερσὶ καὶ καθαραῖς ἀπὸ φόνων, προσάγωσι τὰς νενομισμένας θυσίας οἷς φατε θεοῖς· καὶ οὐ δήπου, πολέμου καταλαβόντος, καὶ τοὺς ἱερεῖς στρατεύετε (3). Εἰ οὖν τοῦτ' εὐλόγως γίνεται, πόσῳ μᾶλλον, ἄλλων στρατευομένων, καὶ οὗτοι στρατεύονται (4) ὡς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ θεραπευταί· καθαρὰς μὲν τηροῦντες τὰς δεξιὰς, ἀγωνιζόμενοι δὲ διὰ τῶν πρὸς Θεὸν εὐχῶν, ὑπὲρ τῶν δικαίως στρατευομένων, καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίως βασιλεύοντος, ἵνα τὰ ἐναντία πάντα, καὶ ἐχθρὰ τοῖς δικαίως πράττουσι καθαιρεθῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ταῖς εὐχαῖς πάντας δαίμονας, C τοὺς ἐγείροντας τὰ πολεμικὰ, καὶ ὅρκους συγχέοντας, καὶ τὴν εἰρήνην ταράσσοντας, καθαιροῦντες, μᾶλλον βοηθοῦμεν τοῖς βασιλεύουσιν, ἤπερ οἱ δοκοῦντες στρατεύεσθαι. Συμπονοῦμεν δὲ τοῖς κοινοῖς πράγμασιν, οἱ μετὰ δικαιοσύνης ἀναφέροντες προσευχὰς σὺν ἀσκήσεσι καὶ μελέταις διδασκούσαις καταφρονεῖν ἡδονῶν, καὶ μὴ ἄγεσθαι ὑπ' αὐτῶν. Ἡμεῖς καὶ μᾶλλον ὑπερμαχοῦμεν τοῦ βασιλέως· καὶ οὐ συστρατευόμεθα (5) μὲν αὐτῷ, κἂν ἐπείγῃ· στρατευόμεθα δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἴδιον στρατόπεδον εὐσεβείας συγκροτοῦντες διὰ τῶν πρὸς τὸ Θεῖον ἐντεύξεων.

[41] Ephes. vi, 11. [42] I Tim. ii, 1, 2.

(1) Post vocem πρῶτον libb. antea editi addunt intra uncos πάντων, sed abest ab omnibus mss.

(2) Hœschelius in textu, ἡμᾶς, male.

(3) Idem in textu, ἱεροὺς στρατεύετε. Vox στρατεύειν hoc loco est, *militem legere, in militem asciscere, militem conscribere.* Hoc sensu scholia brevia ad Homer. *Iliad.* T', v. 332 : Ἀγαμέμνων καὶ Μενέλαος τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Τρώων ἐστράτευσαν. Male ergo pro στρατεύετε, Guietus hic scribendum putat ἀγγαρεύετε.

(4) *Καὶ οὗτοι στρατεύονται.* Forte legendum, καὶ οὗτοι οὐ στρατεύονται. Observandum insuper Christianos ab Origene hoc loco vocari θεραπευτάς, quo nomine Philo Judæus appellat eos quorum vitam sanctam in libro *Περὶ βίου θεωρητικοῦ* pluribus describit.

(5) *Καὶ οὐ συστρατευόμεθα.* Tertull., *Apolog.*, cap. 37 : *Hesterni sumus et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum : sola vobis relinquimus templa*; et cap. 42 : *Navigamus et nos vobiscum, et militamus, et rusticamur, et mercamur, proinde miscemus artes, opera nostra publicamus usui vestro.* Et *De corona militis*, cap. 1; *Ad Scapulam*, cap. 4 : *Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione, Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti illa impetravit.* Eumdem vide in *Apolog.*, c. 5; Euseb., *Chron.*, et lib. v, cap. 5 *Eccles. hist.*, et Marci imp. D epistolam apud Justinum, in fine *Apolog.* secundæ. At in libris *De idololatria*, cap. 19, *De corona militis*, cap. 11, hæsitat, disputat, et ei tandem sententiæ videtur plurimum favere, quæ militiæ adversatur. Lectu dignissima sunt, quæ Hugo Grotius de hac quæstione disseruit, lib. I, cap. 2, sect. 9, *De jure belli et pacis*; ubi gravissimum de Tertulliani et Origenis levitate judicium facit. *Solent autem*, inquit, *ab iis, qui bella impugnant, afferri dicta quædam veterum Christianorum, ad quæ tria dicenda habeo. Primum est ex iis dictis nihil amplius colligi, quam privatam quorumdam sententiam, non publicam Ecclesiarum; adde, quod ferme quorum ea dicta sunt, amant ab aliis seorsim ire, et docere quiddam magnificentius; quales sunt Origenes et Tertullianus, qui nec sibi satis constant : nam idem Origenes apes ait a Deo documentum datas* πρὸς τὸ δικαίους καὶ τεταγμένους πολέμους εἴποτε δέοι γίγνεσθαι ἐν ἀνθρώποις (Origen. *contra Celsum*,

Εἰ δὲ βούλεται ἡμᾶς ὁ Κέλσος καὶ στρατηγεῖν ὑπὲρ A πατρίδος (6), ἴστω, ὅτι καὶ ταῦτα ποιοῦμεν, οὐ πρὸς τὸ βλέπεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ κενοδοξεῖν ἐπ' αὐτῶν, ταῦτα πράττοντες. *Ἐν γὰρ τῷ κρυπτῷ* ἡμῶν, κατ' αὐτὸ τὸ ἡγεμονικὸν, εὐχαί εἰσιν, ἀναπεμπόμεναι ὡς ἀπὸ ἱερέων, ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν (7). Χριστιανοὶ δὲ μᾶλλον εὐεργετοῦσι τὰς πατρίδας ἢ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, παιδεύοντες τοὺς πολίτας, καὶ εὐσεβεῖν διδάσκοντες εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν (8), ἀναλαμβάνοντες εἰς θείαν τινὰ καὶ ἐπουράνιον πόλιν τοὺς ἐν ταῖς ἐλαχίσταις πόλεσι καλῶς βιώσαντας· πρὸς οὓς λέγοιτο ἄν· *Ἐν* (9) *ἐλαχίστῃ πόλει πιστὸς ἐγένου, ἧκε καὶ ἐπὶ τὴν μεγάλην*· ὅπου *Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρίνει*· καί σε συναριθμῶν αὐτοῖς, ἐὰν μηκέτι ὡς *ἄνθρωπος ἀποθνήσκῃς*, *μηδ' ὡς εἷς* B *τῶν ἀρχόντων πίπτῃς*.

Προτρέπει δ' ἡμᾶς Κέλσος καὶ *ἐπὶ τὸ ἄρχειν τῆς πατρίδος, ἐὰν δέῃ καὶ τοῦτο ποιεῖν ἕνεκεν σωτηρίας νόμων καὶ εὐσεβείας*. Ἡμεῖς δὲ ἐν ἑκάστῃ πόλει ἄλλο σύστημα πατρίδος, κτισθὲν Λόγῳ Θεοῦ, ἐπιστάμενοι, τοὺς δυνατοὺς λόγῳ καὶ βίῳ ὑγιεῖ χρωμένους ἐπὶ τὸ ἄρχειν (10) Ἐκκλησιῶν παρακαλοῦμεν· οὐκ ἀποδεχόμενοι μὲν τοὺς φιλάρχους, βιαζόμενοι δὲ τοὺς διὰ πολλὴν μετριότητα τὴν κοινὴν φροντίδα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ μὴ βουλομένους προπετῶς ἀναδέξασθαι. Καὶ οἱ καλῶς ἄρχοντες ἡμῶν βιασθέντες ὑπάρχουσι, τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀναγκάζοντος, ὃν πεπείσμεθα εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, Λόγον Θεόν. Καὶ εἰ καλῶς ἄρχουσιν (11) οἱ ἄρχοντες ἐν τῇ C Ἐκκλησίᾳ, τῆς κατὰ Θεὸν πατρίδος, λέγω δὲ τῆς Ἐκκλησίας λεγόμενοι προστάται, ἢ καὶ ἄρχουσι κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προστεταγμένα, οὐδὲν παρὰ τοῦτο μολύνονται ὑπὸ τῶν θετῶν νόμων. Καὶ οὐ φεύγοντές γε τὰς κοινοτέρας τοῦ βίου λειτουργίας Χριστιανοὶ τὰ τοιαῦτα περιΐστανται, ἀλλὰ τηροῦντες ἑαυτοὺς θειοτέρᾳ καὶ ἀναγκαιοτέρᾳ λειτουργίᾳ Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπὶ σωτηρίᾳ ἀνθρώπων· καὶ ἀναγκαίως ἅμα καὶ δικαίως ἡγούμενοι, καὶ πάντων πεφροντικότες, τῶν μὲν ἔνδον, ἵν' ὁσημέραι βέλτιον βιῶσι, τῶν δὲ δοκούντων ἔξω, ἵνα γένωνται ἐν τοῖς σεμνοῖς τῆς

74. Quod si velit Celsus duci etiam a nobis exercitum ad tutandam patriam, sciat idipsum 798 quoque a nobis fieri, sed non ut ab hominibus videamur et inde gloriolam captemus. Nam *in abscondito* nostro et intima mente, quasi sacerdotes, fundimus ad Deum preces pro concivium nostrorum salute. Quin patriæ magis prosunt Christiani, quam reliqui homines. Suos enim cives erudiunt, pietatem in universorum Deum docent, et in divinam quamdam ac cœlestem civitatem evehunt eos qui in minimis istis civitatibus recte vivunt, quibusque dici possit : *In minima fuisti fidelis, veni ad magnam* [43], ubi *Deus stetit in synogoga deorum, in medio autem deos dijudicat*, teque illis annumerat, modo ne amplius *sicut homo moriaris, et sicut unus de principibus cadas* [44].

75. Nos etiam *ad magistratus pro patria gerendos* hortatur Celsus, *si ad tuendas leges pietatemque id facto opus est*. Sed nos qui scimus in singulis civitatibus aliam esse patriam a Verbo Dei constitutam, eos ut Ecclesias regant hortamur, qui potentes sermone et quorum mores sani sunt. Qui dignitates amant, eos repudiamus; cogimus vero illos qui præ multa modestia communem Ecclesiæ Dei curam in se facile recipere nolunt. Itaque qui nobis sapienter præsunt, id illi coacti faciunt, coacti, inquam, a magno illo Rege, quem Dei Filium Deumque Verbum esse persuasum nobis est. Quod si qui in Ecclesia præsunt, hoc est Ecclesiæ vocati antistites, illi quæ secundum Deum est patriæ, recte præsunt, aut ex præscriptis a Deo legibus præsunt, propterea illi nullo modo ab humanis contaminantur legibus. Neque etiam ea causa Christiani magistratus recusant, quod publica vitæ munia refugiant; sed quod se diviniori et magis necessario Ecclesiæ ministerio ad hominum salutem se servent. Necessarium simul et justum hoc ministerium est. Omnium curam gerunt; eorum quidem qui sunt intus, ut in dies melius vivant; eorum vero qui sunt extra, ut loquantur et faciant quæ pietate

[43] Matth. xxv, 21; Luc. xix, 17. [44] Psal. LXXXI, 1, 7.

lib. IV, p. 564), *ut bella justa atque ordinata inter homines gerantur, si quando id jubeat necessitas : et idem ille Tertullianus, qui alibi supplicia capitalia minus probare videtur, dixit, bonum esse, cum puniuntur nocentes, nemo negat ; et de militia hæsitat. Nam libro De idololatria,,quæritur, inquit, an fideles ad militiam converti possint, et a militia ad fidem admitti.* Vide Origenem *contra Celsum*, pag. 564, 602, 712. SPENCER.

(6) *Στρατηγεῖν ὑπὲρ πατρίδος*. Ita bene monuerat Hœschelius legendum; nam ὑπέρ, quod in antea editis deest, in margine codicis Joliani restituitur. « Non possum autem, inquit Boherellus, consentire Henrico Valesio, qui in fine erratorum et omissorum ad Ammianum Marcellinum in quarto, dicit, στρατηγεῖν hic positum puto pro , *magistratu fungi*. Hic enim agitur de militari præfectura. At de civili demum sub initium numeri sequentis. »

(7) *Ἡμῶν*. Guieto placuisset δήμων, mihi non item.

(8) *Εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεόν*. Sic optime habent D codd. Regius et Basileensis, male vero libri antea editi, εἰς τὸν πολιέα Θεόν. Vox enim πολιεύς cognomentum fuit Jovis, ut docet Pausanias lib. I, p. 57 et p. 70. Cui autem qui legerit ea quæ habet Origenes lib. I *contra Celsum* erit verisimile ita ab eodem appellatum fuisse summum Deum? Paulo post codd. Regius et Basileensis, ἐν ἐλαχίστῃ. Libb. editi omittunt ἐν. Cæterum ex memoria citat Evangelium, cujus non verba, sed sensum profert.

(9) *Ἐάν*. Boherello legendum videtur, ἵνα.

(10) Libb. antea editi, χρωμένους ἄρχειν ἐπὶ τὸ ἄρχειν, at codd. Regius et Basileensis prius ἄρχειν non agnoscunt, et sane melius e textu ejicitur.

(11) *Καὶ εἰ καλῶς ἄρχουσιν*, etc. Ita recte habent codd. Regius et Basileensis. In libris antea editis legitur, καὶ εἰ ἄρχουσιν οἱ καλῶς ἄρχοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ , [ὑπὸ] τῆς κατὰ Θεὸν πατρίδος, λέγω δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἐκλεγόμενοι ἄρχουσι κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προτεταγμένα, οὐδεν παρὰ τοῦτο μολύνοντες τῶνδε τῶν νόμων.

digna sunt, sicque Deum vero cultu prosequentes et quamplurimos possunt erudientes, toti Verbo Dei divinaque lege imbuti sint, et summo Deo consocientur per ejus Filium, Deum Verbum, et sapientiam, et veritatem, et justitiam, qui Deo conjungit quisquis in omnibus vitam Dei legibus consentaneam transigere statuit.

76. Habes in his, pie Ambrosi, eorum finem **799** quæ, quantum præsens et data facultas tulit, tuo jussu sum exsecutus. Octo libris complexus sum quidquid contra Celsi *sermonem verum* scribere operæ pretium judicavi. Nunc erit ejus qui illius scriptionem nostramque defensionem leget, dijudicare, in utra plus veri Dei, plus veræ in eum pietatis, plus spiret illius veritatis, quæ sanis dogmatis homines ad optimam vivendi rationem instituit. Scito tamen aliud opus a Celso promissum fuisse, quo se docturum pollicebatur quomodo vivere oporteret eos, qui fidem ipsi habere vellent et possent. Quod si de secundo illo opere non liberavit fidem, his octo contra primum libris contentos nos esse non incommodum fuerit. Sin secundum illud incœpit perfecitque, quæsitum ad me mittendum curato, ut ad illud quæ nobis veritatis Pater dederit respondentes, quas continebit falsas opiniones refellamus; aut si quid verum afferat, illud nullo contentionis studio ut recte dictum comprobemus.

θεοσεβείας λόγοις καὶ ἔργοις· καὶ οὕτω Θεὸν ἀληθῶς σέβοντες, καὶ πολλούς, ὅση δύναμις, παιδεύοντες, ἀνακραθῶσι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ καὶ τῷ θείῳ νόμῳ· καὶ οὕτως ἑνωθῶσι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἑνοῦντος αὐτῷ Υἱοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ σοφίας, καὶ ἀληθείας, καὶ δικαιοσύνης, πάντα τὸν προτετραμμένον ἐπὶ τὸ κατὰ Θεὸν ἐν πᾶσι ζῆν.

Ἔχεις δὲ ἐν τούτοις, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, τὸ τέλος, κατὰ τὴν παροῦσαν ἡμῖν καὶ δοθεῖσαν δύναμιν, τῶν προστεταγμένων ὑπό σου. Καὶ περιεγράψαμεν ἐν ὀκτὼ βιβλίοις πάντα, ὅσα πρέπον εἶναι ἐνομίσαμεν ὑπαγορεῦσαι πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου *ἀληθῆ λόγον*. Τοῦ δ' ἐντυγχάνοντός ἐστι τῷ ἐκείνου συγγράμματι, καὶ οἷς ἡμεῖς κατ' αὐτοῦ ὑπηγορεύσαμεν, κρῖναι ὁπότερα μᾶλλον πνεῖ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους φθανούσης ὑγιῶν δογμάτων προτρεπομένων ἐπὶ τὸν ἄριστον βίον ἀληθείας. Ἴσθι μέντοι ἐπαγγελλόμενον τὸν Κέλσον ἄλλο σύνταγμα μετὰ τοῦτο ποιήσειν, ἐν ᾧ διδάξειν ἐπηγγείλατο, ὅπη βιωτέον τοὺς βουλομένους αὐτῷ καὶ δυναμένους πείθεσθαι. Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἔγραψεν ὑποσχόμενος τὸν δεύτερον λόγον, εὖ ἂν ἔχοι ἀρκεῖσθαι ἡμᾶς τοῖς ὀκτὼ πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ ὑπαγορευθεῖσι βιβλίοις· εἰ δὲ κἀκεῖνον ἀρξάμενος συνετέλεσε, ζήτησον, καὶ πέμψον τὸ σύγγραμμα, ἵνα καὶ πρὸς ἐκεῖνο, ἅπερ ἂν ὁ τῆς ἀληθείας διδῷ ἡμῖν Πατήρ, ὑπαγορεύσαντες, καὶ τὴν ἐν ἐκείνῳ ψευδοδοξίαν ἀνατρέψωμεν· εἰ δέ πού τι ἀληθὲς λέγεται, τούτῳ ἀφιλονείκως, ὡς καλῶς εἰρημένῳ, μαρτυρήσωμεν.

FINIS.

Gloria tibi, Deus noster, gloria tibi.

ΤΕΛΟΣ.

Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι.

Hic in editione Ruæana sequitur : 1° *Adamantii liber de recta in Deum fide*, quem infra lector inveniet; 2° fragmentum operis cui titulus : *Philosophumena*, Origeni primum, novissime vero S. Hippolyto attributi; hujus libri textum, nuper integre editum, cum interpretatione Latina dabimus appendicis vice ad sæculum IV. Edit. Patr.

ERUDITI ANGLI NOTÆ

IN ORIGENIS LIBELLUM DE ORATIONE

Ex ejusdem libelli editione quæ anno 1728 Londini prodiit curante Guilielmo Reading A. M., cleri Londinensis in collegio Sionensi bibliothecario.

Col. 416, lin. 1. *Ὠριγένους*. In codice quidem Holmiensi, ἀνεπίγραφος est hic libellus; Commentariis vero in Matthæum, qui Origenis nomen præ se ferunt, subnexus, ut qui pro ejusdem parentis fetu sit habitus : non ideo tamen nos eum Origeni tribuendum esse censeremus, nisi et dictionis color stylusque, et allegorica Scripturas interpretandi methodus; dogmata etiam eadem, quæ in reliquis ejus scriptis, iisdem fere verbis expressa; Commentarii quoque in Genesin eodem quo in libris *contra Celsum* modo citati; Ambrosio denique ἐργοδιώκτῃ inscriptus liber, eum Origenis esse planissime demonstrarent; adeo ut nemini dubium esse possit, quin hic sit ille ipse *De oratione* liber, cujus in *Apologia* mentionem facit Pamphilus : quem quidem nos inter Origenis postremos numerandum esse opinamur; cum tot ejus dicta, et dogmata, quæ in cæteris scriptis dispersa reperiuntur, in unum hunc libellum collecta videamus.

Ibid. A, lin. 4, *δέ*. Lege δή. Has autem particulas in hoc libello sæpe per scribæ incuriam permutatas invicem invenies. — *Bentleius omnino expungit et δέ et δή.* Ruæus.

Ibid. A, lin. 5, *χάριτι Θεοῦ*. Frequens est hæc

hrasis in scriptis apostolicis, atque ea fortasse de ausa librarius addidit illud Θεοῦ, quod nobis παρέλκειν videtur; nihil est enim quod credamus Origenem ταυτολογοῦντα hic scripsisse χάριτι Θεοῦ ἀπὸ Θεοῦ.

Col. 417, B, lin. 14, *χαρίζεται.... τὸ θέλημα*. In manuscripto est lacuna inter χαρίζεται et τὸ θέλημα duarum circiter linearum, quæ tribus pene nostris respondent. Hunc autem hiatum editor Oxon. e Joan. xv, 15, hoc modo expletum voluit. Χαρίζεται [εἶπε γὰρ, οὐκ ἔτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. Λέγει ὅτι οὐκ οἶδε] τὸ θέλημα. Atque in loco fortasse supplendo non erravit; minus recte tamen hæc per illa, λέγει ὅτι οὐκ οἶδε, cum sequentibus connexuit; cum illud οἶδε non ἑαυτῶν, sed ἑαυτοῦ in adjunctis plane postulet (sicut apud Joan. οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος), neque etiam ulla e verbis ita conjunctis sententia effici possit. Ego igitur totum locum sic potius constituendum emendandumque esse arbitror: Χαρίζεται [εἶπε γὰρ, οὐκ ἔτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. Δούλοις οὖσιν αὐτοῖς γνωρίζει] τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτῶν, οὐκέτι, ὅτε διδάσκει αὐτοὺς τὸ θέλημα αὐτοῦ, κυρίου εἶναι θέλοντος, — : Nam in his, ut opinor, ita lectis distinctisque nec sensum nec syntaxin desiderabis. In Joannis vero verbis pro τί ποιεῖ ὁ κύριος, posui, τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ, quoniam aptius conveniunt cum sequentibus, atque ipse ita legit Origenes in loco huic gemino tom. I, num. 31, *Comment. in Joan.*, ἐπεὶ ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί θέλει ὁ κύριος αὐτοῦ, οὐ μένει κύριος γινόμενος αὐτῶν φίλος· καὶ αὐτὸς τοῦτο διδάσκει, φάσκων, — οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Nostrum vero non est codicis lacunas sarcire; atque ea tantum de causa huic explendæ operam dedimus, ne sensu prorsus vacua manerent illa quæ sequuntur. — Admodum placet hæc eruditi viri conjectura. Quamobrem hæc interpretationis nostræ Latinæ verba: « voluntate domini sui. Non etiam cum eos docet voluntatem ejus qui dominus esse velit, » mutari velim istis: « voluntatem domini sui, qui cum eos docet voluntatem suam, non amplius dominus esse velit, sed in amicum, » etc.

Col. 417, lin. 1, *ἀλλ' εἰκὸς, Ἀμβρόσιε*. Eodem fere modo Origen. in *Comment. in Joan.* quædam longius petita præfatus, ad Ambrosium tandem convertit orationem, his verbis, τί δὲ πάντα ταῦθ' ἡμῖν βούλεται; ἐρεῖς ἐντυγχάνων τοῖς γράμμασιν, Ἀμβρόσιε, ἀληθῶς Θεοῦ ἄνθρωπε.

Ibid., *φιλοπονώτατε*. Ambrosii φιλοπονίαν laudat Origenes in epistola quadam apud Suidam, v° *Ὠριγένης*, nusquam tamen alias eum compellans, quod sæpissime fit, φιλόπονον vocat; sed a sanctitate ac pietate tantum sumptis utitur appellationibus, videl. φιλόθεε Ἀμβρόσιε, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, πιστότατε Ἀμβρόσιε, *contra Cels.* p. 315, 447, 501, 577, 629; item in fine tomi oct. et *in Joan.* tom. I, 2, 6, 28, 32, atque *in Joan.* tom. XX, φιλοθεώτατε καὶ φιλομαθέστατε, et ibid. tom. XIII, φιλοθεώτατε καὶ εὐσεβέστατε· unde hic quoque pro θεοσεβέστατε καὶ φιλοπονώτατε non inepte legendum conjiciamus, εὐσεβέστατε καὶ φιλοθεώτατε, quod quæstioni de precibus propositæ aptius convenire videatur. Φιλοπονώτατος certe erat ipse Adamantius; ejus vero ἐργοδιώκτης Ambrosius φιλομαθέστατος, sicuti eum postea appellat sub finem num. 33.

Ibid. A, lin. 3, *ἀφ' ἧς ἐκλελοιπέναι τὰ γυναικεῖα.... εὔχομαι*. Per hæc indicare videtur Origenes Tatianam ætate tunc provectam fuisse; quippe in qua, sicut Sara, menses jam desierant: at de eo certe hic non gloriatur (quorsum enim feminæ κοσμιωτάτῃ id laudi daret, quod vetularum omnium commune est?), tralatis vero verbis illius castimoniam prædicat, in qua, licet nondum fortasse effeta, γυναικεῖα πάθη, id est, pravi affectus, quibus obnoxiæ sunt mulieres, sopiti perinde jam cessaverant, atque in senili Saræ corpore τὰ γυναικεῖα ἔμμηνα. Talem igitur eam esse εὔχεται, qualem describit Apostolus I Tim. II, 9.

Ibid. lin. 13, *ἐπιτήδειοι*. Lege ἐπιτηδειότεροι. Est vero hic in manuscripto lacuna trium circiter linearum, e quarum postrema subauditum oportet τὸν Ἀπόστολον, vel τὸν Παῦλον, uti liquet ex sequentibus, τὸν διὰ τήν. — Hæc jam a nobis observata sunt. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 2, *δέ*. Lege δή. Non enim ad aliud hic transit, sed de præcedentibus Apostoli verbis hæc notat Origenes.

Ibid., lin. 9. *αἰτεῖτε τὰ μεγάλα*. Hæc, tanquam ipsius Christi verba, sæpe repetit explicatque in sequentibus Origenes; quæ tamen in Evangeliis non exstant, nisi quod eis sensu gemina, verbis vero multum diversa, habeat Matthæus cap. VI, v. 33. Quocirca non male conjicit doctissimus Grabius in *Spic.* Tom. I, p. 14, hæc ex Evangelio secundum Hebræos totidem verbis desumpta fuisse. Cæterum non in hoc libello solum ea citat Origenes, sed et *contra Celsum* lib. VII, pag. 728, ἔμαθε γὰρ [Χριστιανὸς] ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μηδὲν μικρὸν, τουτέστιν αἰσθητὸν, ζητεῖν, ἀλλὰ μόνα τὰ μεγάλα καὶ ἀληθῶς θεῖα. Et tom. XVI *Comment. in Matth.*, n. 28, εἶπε γὰρ ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ προστεθήσεται ὑμῖν, καὶ, αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια προστεθήσεται ὑμῖν. Itidem tom. XXVIII *Comm. in Joan.*, num. 4. Sic etiam Clem. Alex. *Strom.* I, p. 416 ed. Oxon., αἰτεῖτε γὰρ, φησὶ, τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται. In *Strom.* vero IV, p. 579, hæc per Matthæi verba explicat, ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ τὴν δικαιοσύνην, ταῦτα γὰρ μεγάλα· τὰ δὲ μικρὰ καὶ περὶ τὸν βίον, ταῦτα προστεθήσεται ὑμῖν. Ita et Euseb. *Comm. in Psalm.*, p. 56, τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἐδίδασκε, λέγων, Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ προστεθήσεται ὑμῖν. — *Confer Adnot. nostras* ad lib. VII *contra Celsum*, num. 44. RUÆUS.

Col. 418 C, lin. 7, *ὁσίας*. Ita habet Origen. lib. III *contra Cels.*, p. 487, et libelli hujus num. 9. In eodem tamen legitur etiam ὁσίους, ut et num. 30, et *Comm. in Jerem.* et *in Joan.* tom. XXVIII, n. 4; atque ita habent editi. I Tim. II, 8, quæ vera certe est lectio, cum idem sequatur Atticismus versu proximo in καταστολῇ κοσμίῳ. Pro κοσμίῳ autem in cod. Holm. lapsu calami scriptum videtur κοσμίως.

Ibid. D, lin. 1, *μνησθεὶς*. Ita ms., sed lege μνησθῇς. — Irrita itaque habeatur nostra adnotatio in qua diximus recte habere ms. codicem μνησθείς. RUÆUS.

Col. 420 A, lin. 3, *ἔστι δὲ τοῦ καθὸ δεῖ*. Desiderari hic mihi videtur vox διδασκαλικόν (vel παραστατικόν) ut sit, ἔστι δὲ τοῦ καθὸ δεῖ διδασκαλικὸν τὸ, μὴ ἀποστερεῖτε...., quemadmodum tum in antecedentibus, tum sequentibus loquitur Origenes. — Nihil hic desideratur, sed mutandum est ἔστι δὲ τοῦ καθὸ δεῖ, in ἔτι δὲ τοῦ καθὸ δεῖ, quod pendebit a præcedenti διδασκαλικόν. RUÆUS.

Ibid., lin. 4, *ἐὰν μή τι*. Legit postea Origen. num. 31, ἐὰν μὴ ἐκ συμφώνου, et *Comm. in Matth.*, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου .... σχολάσητε τῇ προσευχῇ. Nimirum, ex memoria ter citans varie profert hunc locum: ne putes enim eum variantes exemplarium totidem lectiones descripsisse; quod de Patrum citationibus credidisse videtur Millius, Proleg. 1478. Totus vero hic locus in edit. I Cor. VII, 5, sic legitur: Εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς

ὁ Σατανᾶς. Notandum est autem Origenem in citando hoc loco verba illa τῇ νηστείᾳ καί semper omittere, quod et ab aliis multis factum notavit Millius.

Col. 420, lin. 7, *διὰ τούτων ...., ἐὰν μὴ καί*. In ed. Oxon. contra codicis fidem legitur διὰ τοῦτο... ἐὰν καί...., unde totius loci sensus pervertitur.

Ibid., lin. 12, *τῆς .... συμφωνίας τὸ ἀσύμφωνον*. Ad eumdem fere modum Origenis præceptor Clem. Alex. hæc Apostoli verba explicat *Strom.* III, p. 546, : Ἡ ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν σχολάζουσα τῇ προσευχῇ συζυγία ἐγκρατείας ἐστὶ διδασκαλία· προσέθηκε γὰρ τὸ μὲν, ἐκ συμφώνου, ἵνα μή τις διαλύσῃ τὸν γάμον· πρὸς καιρὸν δὲ, ὡς μὴ κατ' ἀνάγκην ἐπιτηδεύων τὴν ἐγκράτειαν ὁ γήμας, ὀλισθήσῃ ποτὲ εἰς ἁμαρτίαν.... γάμου δὲ τοῦ σώφρονος μεσιτεύει συμφωνία ἐπί τε εὐχὴν ἐγκρατῶς ἄγουσα, ἐπί τε τὴν παιδοποιίαν μετὰ σεμνότητος νυμφεύουσα.

Ibid., lin. 15, *εἴ τι ἂν ἔχητε*. In loco hic citato, Marc. XI, 2, legitur, εἴ τι ἔχετε. Atque ita habet ipse Origenes postea num. 9.

Ibid. B, lin. 11, *φησίν· ὁρῶν δέ*. Novam hic sectionem orditur ed. Oxon., quasi φησίν ad præcedentia referretur; ubi tamen locum non habet, sed ad illa plane spectat, quæ sequuntur; quæ quidem, sejuncto eo, tum sensu, tum syntaxi destituentur: loci enim totius series hæc est; post citata partim Christi, partim ipsius Pauli verba, adjicit ταῦτα πάντα ἐπιστάμενος Παῦλος... μετὰ διαθέσεως.... φησίν..., quid igitur φησίν; certe non antedicta omnia, sed ea, quæ mox subjungit, τὸ δὲ ὅτι... Ut loco itaque obscuro lux accedat, sic legendum et distinguendum esse arbitror, ... φησὶν (ὁρῶν δὴ καὶ μετὰ ταῦτα ... καθὸ δεῖ) τὸ δὲ τί προσεύξασθαι δεῖ.... Ita enim dicit Paulus Rom. VIII, 26, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα.

Ibid. C, lin. 10, *τῷ Θεῷ*. Ita hæc ter repetit Origenes in sequentibus, atque etiam num. 14. At in editt. Rom. VIII, 26, horum loco legitur ὑπὲρ ἡμῶν.

Ibid., lin. 11, *δέ*. Lege δή. Nam de antecedentibus hæc notat Origenes.

Col. 421 A, lin. 12, *ψαλῶ καί*. Lege ψαλῶ δὲ καί, sicut in editt. I Cor. XIV, 15.

Ibid. B, lin. 7, *ἢ καὶ ἐν ἐπαγγ*. Ex pravis hisce editor Oxon. æque prava effinxit, sc. λόγων, ἢ καὶ εὐεπαγγελλομένων. Mihi vero extra dubium est, illa, ἢ καὶ ἐν, a negligente librario scripta esse pro ἤκουεν, quod ipsa sententia syntaxisque flagitant: lego igitur, λόγων ἤκουεν ἀπαγγελλομένων.... *verba audivit a Servatore pronuntiata*; habes autem λόγους ἀπαγγέλλεσθαι num. 18, et τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπηγγελμένους λόγους num. 19. — Prior Bentleius hanc correctionem invenit, ut monuimus. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *προσεύχεσθαι*. Supervacaneum est hoc verbum; atque librarii incuria hic iteratum videtur, sicut et in cod. Vien. ap. Mill. in Luc. XI, 1: nam in cæteris omnibus, tum impressis, tum manuscriptis, deest; nec in antegressis id agnoscit Origenes, neque etiam postea num. 18, ubi citat denuo hæc verba.

Ibid., lin. 3, *αὐτοῦ ... ἄρα*. Inter hæc verba in ms. vacuum interjacet spatium duarum linearum; nil tamen deesse videtur.

Ibid., lin. 7, *ἀκροάσει*. Ms. ἀκραάσει.

Ibid., lin. 9, ἑώρα δὲ μείζονος. Ita fere Euseb. *in Psalm.*, pag. 530: Ὡς ἐπαναβεβηκότες τὰς ἐν τῇ παλαιᾷ γραφῇ προσευχὰς, οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι προσελθόντες ἠξίουν αὐτὸν διδάξαι αὐτοὺς προσεύχεσθαι, etc.

Ibid. D, lin. 2, *τό*. Lege τῷ. Non enim hic loquitur de prævia institutione (πρὸς τὸ βαπτίζεσθαι) ad baptismum consequendum necessaria; sed de subsequente illorum institutione, qui [πρὸς τῷ βαπτίζεσθαι] præter baptismum, doctrinam etiam Joannis amplectebantur, et in discipulorum numerum recepti sunt. Bentleius hanc correctionem prior excogitavit, atque si fuerit alteri πρὸ τοῦ βαπτίζεσθαι præferenda, vertendum erit non, « ante baptismum, » sed « præter baptismum. » RUÆUS.

Ibid., lin. 4, *προσευχομένου*. Lege separatim πρὸς εὐχομένου ... πνεύματος, ut πρός idem hic, quod ὑπό, vel παρά, valeat, πρὸς αὐτοῦ, παρ' αὐτοῦ Hesych. Exempla vero passim occurrunt. — Codicis ms. lectio emendatione non egebit, si per genitivum explicetur, ut vocant, absolutum. RUÆUS.

Col. 424 A, lin. 3, *τῇ γάρ*. Legendum opinor, αὐτὴ γάρ..., sc. Ἄννη. — Mihi magis arridet conjectura Bentleii. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *ταύτας; καὶ ... αὐτάς;* Ita cod. ms. Lege vero ταῦτα; ἢ ... αὐτά; scilicet τὰ ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐπαγγελλόμενα. Sunt autem hæc Oseæ verba, XIV, 9.

Ibid., lin. 17, *λόγου*. Sequitur hic in ms. vacuum spatium unius circiter lineæ; sed nihil deesse mihi videtur.

Pag. 201 B, lin. 14, *σοι ... ἔνθα*. Inter hæc verba est hiatus duarum linearum; ubi aliud fortasse εὐχῆς consimile exemplum addiderat Origenes. — Id jam prius a nobis observatum. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *ἐπὶ τοῦ λεγομένου*. In codice male scriptum reperitur ἐπὶ τοῖς ... λεγομένοις; pro his vero editor Oxon. parum recte substituit τοῦ ... λεγομένου, cum legendum sit plane, τῆς ... λεγομένης, sc. εὐχῆς. Nimirum οι pro η scriptum; quod satis notum est codicum vitium. Vide not. cl. viri P. Needham in Hierocl. *De Provid.*, p. 248, 278.

Ibid., lin. 6, *δευτέραν ... ἐκάλεσε*. Inter hæc verba in manuscripto est vacuum duarum linearum interstitium; sed nihil omnino mihi deesse videtur, idque locus ipse hic citatus (Exod. VIII, 8) aperte demonstrat. — Id jam prius a nobis observatum. RUÆUS.

Ibid., lin. 7, *εὔξασθε*. Habet hic cod. ms. εὔξασθαι, ut et paulo post, τὴν εὔξασθαι, solito sc. librariorum errore, vocales inter se, et cum diphthongis, permutantium.

Ibid., lin. 13, *πρὸς τῷ προτέρῳ*. Id est, præter priorem significatum, quo εὐχή *votum* denotat. Pro his vero ed. Oxon. male substituit πρὸ τῷ πρότερον. — Id jam prius a nobis observatum pag. 201. RUÆUS.

Col. 425 A, lin. 9, *ὅτι ἐγώ*. Sic ms. Quod scribæ sphalma ex editt. τῶν O' Rom. et Oxon. corrigimus ὁ δὲ ἐγώ. Habet autem Complut. ἴδε ἐγώ, quod quidem Hebræo convenientius est.

Ibid., lin. 11, *ἀπὸ Φαραώ*. Lege secundum LXX, ἀπὸ σοῦ, καὶ τῶν θ. σου, καὶ τοῦ λαοῦ σου.

Ibid. C, lin. 6, *ὃς εὔξεται ... τιμήν*. Ms. ὃς εὔξεται ... τιμή. Nos vero editt. τῶν O' in re manifesta sequi haud iniquum judicavimus.

Ibid., lin. 10, *σταθμίῳ*. Ita cod. ms.; at editt. τῶν O' habent σταθμῷ.

Ibid., lin. 13, *ἐάν*. In editt. τῶν O' hic et in sequentibus locis legitur ἄν.

Ibid. D, lin. 2, *Ναζιραίου*. Pro Ναζιραίου ed. Oxon. et Basil. male hic substituunt Ναζωραίου, quod ad consecrationis votum, de quo agitur, nihil attinet; sed ortus tantum vel habitationis locum designat: Ναζωραῖος, ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ· ὡς καὶ Ναζαρηνός, Suidas. Formatur autem vox Ναζιραῖος, seu, ut habent alii, Ναζηραῖος, ab Hebr. NAZIR, *separatus*; quod et retinent οἱ O'. Ed. Rom. in Judic. XIII, 5, Ναζὶρ Θεοῦ, id est, ἅγιον Θεοῦ, vers. 7. Ita vero Hesych. Ναζιρέος (*lege* Ναζιραῖος) ὁ Θεῷ ἀφιερωμένος.—Ita legimus, et ita vertimus. RUÆUS.

Ibid., lin. 3, *ἁγιάσῃ*. Lege, ut in editt. τῶν O', ἁγιάσει.

Col. 428 A, lin. 10, *ὅρκον, ἢ ὁρίζηται ὁρισμῷ*. In codice hæc inepte invertit librarius ὅρκον ὁρισμῷ, ἢ ὁρίσηται, sicut habet ed. Oxon.—Hoc jam a nobis observatum est. RUÆUS.

Ibid., lin. 18, *περὶ τῆς*. Pro τῆς legendum opinor εὐχῆς, ut sit, περὶ εὐχῆς τοιαύτης. Nam id plane

vult Origenes. — Quomodo id plane velit non video, cum tam in præcedentibus quam in consequentibus Scriptura loquatur de femina quæ votum voverit. Quid ergo vetat hæc verba περὶ τῆς τοιαύτης verti, « de hujusmodi muliere? » Ruæus.

Col. 428., lin. 19, *γέγραπται... παγὶς ἀνδρί*. In codice vacuum est spatium duarum prope linearum inter γέγραπται et ἀνδρί, sed nihil deesse videtur, præter παγίς, quod nos, sententiæ causa, ex Prov. xx, 25, adjecimus. Exstant tamen, fateor, et alia duo exempla in Prov. VII, 14, et XIX, 3, unde hujus lacunæ pars magna sic suppleri possit, γέγραπται, Σήμερον ἀποδίδωμι τὰς εὐχάς μου· καὶ, οὐχ ἁγναὶ εὐχαὶ ἀπὸ μισθώματος ἑταίρας· καὶ παγὶς ἀνδρί. Sed huic nos conjecturæ non nimis confidimus. In cod. vero pro ταχύ τι τῶν perperam scribitur ταχυτήτων. — Hiatum hic inesse jam monuimus. Ruæus.

Ibid., lin. 22, *ἐφ' ἑαυτῶν*. Ms. male, ἀφ' ἑαυτῶν, quod ex editt. Act. XXI, 23, corrigendum censuimus. — Walkerus tamen legit in codice ms. ἐφ' ἑαυτῶν, ut edidimus. Ruæus.

Ibid. B, lin. 3, *δή*. Lege δέ.

Ibid., lin. 5, *ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ σύνηθες... σημαινόμενον εὐχῆς*. Corruptus certe est hic locus : nam τὸ σύνηθες σημαινόμενον εὐχῆς idem plane est quod τὸ κοινὸν προσευχῆς, cum a communi diversam utriusque significationem hic notet Origenes; vult enim vocem προσευχήν non solum communi significatu *orationem* denotare, sed et non communi, sicut εὐχήν, pro *voto* accipi; quod et exemplo sequente probare nititur. Sic igitur restituo hunc locum, τέτακται καὶ ἐπὶ τοῦ μὴ κατὰ τὸ σύνηθες ἡμῖν σημαινομένου τῆς εὐχῆς. Ita supra num. 3, τὸ ὄνομα τῆς εὐχῆς μὴ κατὰ τὸ σύνηθες τέτακται, et in præsenti numero paulo post, *μήποτε τὸ, προσηύξατο*, ἐπὶ τῆς συνήθους ἡμῖν ὀνομαζομένης τέτακται εὐχῆς, τὸ δὲ, *ηὔξατο εὐχήν*, ἐπὶ τοῦ ἐν Λευιτικῷ τεταγμένου σημαινομένου. — Nullo vitio laborat hic locus. Verum quidem est τὸ *σύνηθες ἡμῖν σημαινόμενον εὐχῆς*, si generatim sumatur, et abstrahatur ab omnibus circumstantiis, idem plane esse quod τὸ *κοινὸν προσευχῆς*. At falsum est, τὸ *σύνηθες ἡμῖν σημαινόμενον εὐχῆς ἐν τοῖς περὶ τῆς Ἄννης λεγομένοις ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν*, idem plane esse quod τὸ *κοινὸν τῆς προσευχῆς*. Nam εὐχή I Reg. I, 9, κατὰ τὸ σύνηθες ἡμῖν σημαινόμενον plane *votum* significat, quod certe non idem est ac τὸ *κοινὸν προσευχῆς*. Ruæus.

Ibid., lin. 6, *ἔν τε περί*. Unum tantum hic exemplum profert Origenes; quomodo igitur dicit ἔν τε λεγομένοις, quasi alio præcedente, vel sequente, exemplo? rectius certe sic legas, ἔν γε τοῖς περὶ τῆς Ἄννης λεγομένοις, *in iis saltem*, inquit, *quæ de Anna dicuntur* vox προσευχή isto in sensu sumitur. Has vero particulas τε et γε sæpe permutatas invicem in sequentibus deprehendes. — E nostra præcedentis notæ censura liquet non hic legendum ἔν γε τοῖς, etc., sed simpliciter ἐν τοῖς. Ruæus.

Ibid., lin. 9, *ψυχῇ πικρᾷ*. Horum loco in omnibus editt. τῶν Ο' legitur κατώδυνος ψυχῇ.

Ibid. C, lin. 2, *μήποτε τὸ, προσηύξατο, ἐπὶ τῆς συνήθως*. Unum tantummodo locum citavit Origenes, in quo προσευχήν sensu non communi *votum* significare voluit; nunc autem agnoscit verbum προσηύξατο eo ipso in loco κατὰ τὸ σύνηθες (de *oratione* sc.) intelligi posse : in irritum igitur cadit distinctio quam posuit inter προσευχήν, *orationem*, et προσευχήν, *votum*, cum posterioris significatus nullum, nisi, ipso fatente, dubium exemplum proferre potuerit : ut ne addam, ipsum Origenem tum in antecedentibus num. 3, tum in sequentibus num. 14, hanc Annæ προσευχήν de *oratione* κατὰ τὸ σύνηθες intelligere.

Col. 429 A, lin. 1, *παραδόσει παραδῷς*. Sequimur hic editt. τῶν Ο', Complut. et Ald. : nam in

A cod. Holm. male legitur παραδώσει, sicut et in cod. Alex. ed. Oxon. Habet autem ed. Rom. διδοὺς δῷς.

Ibid., lin. 10, *ἱερομένου*. In codice hic sequitur lacuna duarum linearum, quam sex tantum verbis male expletam voluit editor Oxon. Nostras vero nos conjecturas non interponimus. — Hoc jam a nobis observatum est. Ruæus.

Ibid., *οὕτω δὴ ὁ λόγος ἐστὶν ἄδοξος*. Nempe, ut quis Providentiam agnoscat, et tamen Deum non orandum esse dicat; nam tale quid in lacuna positum fuisse apparet ex sequentibus. Notat vero Origenes absurdum illud quo se implicabant hi hæretici, cum nulla fuerit alicujus notæ secta inter philosophos quæ, Deum et Providentiam ponens, preces tollebat ; etsi de earum fortasse efficacia dubitabat : nam in eo quidem disputabant philosophi, qui erant ἐπίσημοι, inter quos Peripatetici, μηδὲν φάσκοντες ἀνύειν εὐχάς, uti ait Origen. lib. II *con-*
B *tra Cels*. Mihi vero nequaquam liquet in ea fuisse sententia Peripateticos, nedum ipsum Aristotelem, qui in lib. *De repub.* VII, 8, 9, dicit deorum cultui inprimis esse prospiciendum, ut qui maxime in commune prosit, et *De mundo*, cap. 6, πάντες, inquit, οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνομεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιούμενοι, quod non, ut opinor, de nihilo factum voluit, sed ut eo modo propitios redderent deos, et voti sui compotes fierent.

Ibid. B, lin. 4, *τινάς*. Hæreticos sc. Prodicianos, ut docet Origenis præceptor Clem. Al. *Strom.*, VII pag. 854, ὑπεμνήσθην τῶν περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὔχεσθαι πρός τινων ἑτεροδόξων, τουτέστι, τῶν ἀμφὶ τὴν Προδίκου αἵρεσιν, παρεισαγομένων δογμάτων : quibus præivisse ait Clemens Cyrenaicos (Theodori sc. ἀθέου sectatores) qui, sublato Deo, nullum omnino precibus locum relinquebant.

Ibid., *οἱ τὰ αἰσθητὰ πάντη ἀναιροῦντες*. Lege πάντα, hoc est, qui ritus omnes religionis externos
C tollunt. Nimirum, Christum hominem denegabant, atque adeo eum revera nec passum esse, nec resurrexisse, affirmabant; quapropter horum signa, baptismum sc. et eucharistiam, rejiciebant, ac preces per merita ejus Deo oblatas aspernabantur. Hujusmodi autem erant Docetæ (Ignat. *ad Smyrn.*, c. 7.), Marcosiani (Iren. I, 18), Marcionitæ (Iren. V, 2), Archontici (Epiphan. *Hær.* XL; Theod. *Hær. Fab.* I, 11), Caiani (Tertull. *De bapt.*, c. 1), Ascodrutæ (Theod. *ibid.*, I, 10), atque horum denique omnium propago impiissima, οἱ ἀμφὶ τὸν Πρόδικον, quos præcipue ab Origene hic notatos arbitror. Confer Clem. Al. *Strom.* III, p. 544, 545, et Theod. *Hær. Fab.* I. — Cur legi velit οἱ τὰ αἰσθητὰ πάντα ἀναιροῦντες, non intelligo, cum codicis manuscripti verba in eumdem sensum recidant, sive legatur πάντη, sive πάντα. Ruæus.

Col. 432 A, lin. 14, *εἰκὸς τῷ Θ.* Deest δέ · transit enim hic ad aliud hæreticorum ἐπιχείρημα, uti
D in codicis ora notatur : lege igitur εἰκὸς δὲ τῷ Θεῷ.

Ibid. B, lin. 1, *αὐτῷ παρὰ τά*. Invertit hæc librarius; nam vera certe lectio est, παρὰ τὰ αὐτῷ προδιατεταγμένα. Hoc librarii sphalma prior adverterat et emendaverat Bentleius, uti monuimus ad hunc locum. Ruæus.

Ibid. C, lin. 2, *μήπω*. Lege καὶ μήπω, nam deest plane καί. — Hanc emendationem prior excogitavit Bentleius, uti monui. Ruæus.

Ibid., lin. 3, *φαῦλον*. Ita habet cod. Alex. et alii, pro κακόν, quod in editi. Rom. IX, 11, exstat. Millium vero fugit hic Origenis locus, ut et ille alter in *Com. in Joan.*, num. 25, ubi etiam legitur ἀγαθὸν, ἢ φαῦλον.

Ibid. D, lin. 2. Ms. ἑβδόμῳ, contra rei veritatem. Legendum ἐννάτῳ. — An legendum sit *ἐννάτῳ*, non ante certum erit quam constiterit citata verba, ut nunc, sic olim initium fuisse psalmi XC. Ruæus.

Ibid., lin. 6, *ἐν αὐτῷ ἐν Χριστῷ*. Origenes hic,

ut opinor, sententiæ causa scripsit ἐξελέξατο αὐτοὺς ἐν Χριστῷ, adnotator vero aliquis ipsa Apostoli verba, ἐν αὐτῷ, in margine apposuit; unde demum in contextum una cum illis, ἐν Χριστῷ, recepta sunt; nam utrumque certe, ἐν αὐτῷ ἐν Χριστῷ, non scripsit Origenes. — Utrumque scribere potuit Origenes ἐν αὐτῷ ἐν Χριστῷ, nimirum post *ἐν αὐτῷ* quod habet Apostolus Ephes. I, 4, subintelligendo τουτέστιν, hoc est, ἐν Χριστῷ. RUÆUS.

Col. 433 A, lin. 4, *ἐκ τῶν*. Nullus ex his efficitur sensus; atque vitiose scripta mihi videntur pro ἐν Χριστῷ. Hæc enim ad locum apte quadrant in quo respicit plane Origenes ad Apostoli verba supra citata, ἐξελέξατο αὐτοὺς ἐν Χριστῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου.

Ibid., lin. 10, *τῆς εἰκόνος τῆς δόξης*. Sic etiam Apostoli verba Rom. VIII, 29, citat Origen. tom. XII *Comm. in Matth.*, num. 29, additis, sc. τῆς δόξης: at ibidem tom. XIII, num. 27, legit συμμόρφους τῆς δόξης, omissis τῆς εἰκόνος. Festinans utique Origenes hæc Pauli verba, cum similibus σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης (*Philipp.* III, 21) confundit, et ad rem suam accommodat. At vero in *Comm. in Ep. ad Rom.*, ubi data opera hunc locum recitat explicatque, quinquies minimum verbis totidem eum repetit, quot in editt. exstat, συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ. Operam igitur suam lusisse mihi videtur Millius, cum ex hujusmodi locis varias lectiones corrasit.

Ibid. B, lin. 1, *ὀνομαστός*. Lege ὀνομαστί. Ita Origen. supra περὶ Κύρου ὀνομαστὶ προφητεύεται, et alias sæpe. — Hanc emendationem prior excogitavit Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 11, *εἰ ὡς*. Lege ἢ ὡς, quod ipsa flagitat sententia. — Id jam fuerat a Bentleio emendatum. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *τὸ δοκιμάζον*. Lege τὸ δοκιμασθέν, vel ὃ δοκιμάζει. — Ita jam legendum monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 7, *προδιαληπτέον*. In cod. ms. legitur προσδιαληπτέον, uti habet ed. Oxon. Superscribitur vero ab eadem manu προδιαληπτέον, quod loco certe aptius est. Ταῦτα προδιαληπτέον· *hæc*, inquit, *prævertenda, et prius explicanda sunt*. Similiter vero de eadem re dicturus lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, ita inlit: Περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ὀλίγα διαλάβωμεν... ἵνα δὲ νοήσωμεν τί τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀναπτύξαι δεῖ... ἵνα σταθῇ τὸ ζητούμενον. Τῶν κινουμένων, etc.

Ibid., lin. 7, *τῶν κινουμένων*. His gemina habet Origen. cap. 1, lib. III *De principiis*: Τῶν κινουμένων τὰ μέν τινα ἐν ἑαυτοῖς ἔχει τὴν τῆς κινήσεως αἰτίαν, ἕτερα δὲ ἔξωθεν μόνον κινεῖται, etc. Sic etiam Clem. Alex. *Str.* II, p. 487. Τῶν κινουμένων τὰ μὲν καθ' ὁρμὴν καὶ φαντασίαν κινεῖται, ὡς ζῶα· τὰ δὲ κατὰ μετάθεσιν, ὡς τὰ ἄψυχα... ἕξεως μὲν οὖν οἱ λίθοι, φύσεως δὲ τὰ φυτά, ὁρμῆς... τὰ ἄλογα μετέχει ζῶα. Atque ita fere Philo *De allegor.*, p. 1091: Ἡ μὲν ἕξις κοινὴ καὶ τῶν ἀψύχων ἐστὶ, λίθων καὶ ξύλων... ἡ δὲ φύσις διατείνει καὶ ἐπὶ τὰ φυτά, etc.

Ibid. C., lin. 12, *λίθος*. Lege λίθοι.

Ibid., *τὰ ἐκκοπέντα μετάλλου*. Id est excisa et eruta venis, in quibus radicata nutriebantur et crescebant. Μέταλλον vero, quod saxis quidem convenit, non adeo apte de lignis dici videtur. Vide Casaub. et Salm. in Spartiani *Vita Pescen.*, cap. 12.

Ibid., *ἤ*. Lege καί. Totus vero locus sic fortasse est legendus, λίθοι γὰρ, καὶ ξύλα, καὶ τὰ ἐκκοπέντα μέταλλα, τὰ τὸ φύειν ἀπολωλεκότα... Ita paulo post, λίθοις καὶ ξύλοις, τοῖς τὸ φύειν ἀπολωλεκόσι. Lapidibus vero et lignis Origenes excisa metalla ideo annumerat, quod hæc omnia (quæ, dum in propriis sedibus venisque manent, ὑπὸ φύσεως κινοῦνται, et animam quamdam habent, sc. τὸ θρεπτικόν), locis suis avulsa, ἄψυχα evadant, τὸ φύειν ἀπολωλεκότα. Confer cap. 1 lib. III *De principiis*.

A Ibid. D, lin. 3. Corruptus vero est totus hic locus, quem ego sic emendandum arbitror: Ἀπολωλεκόσι (κἂν κινῆται καὶ ταῦτα τῷ ῥευστὰ εἶναι πάντα τὰ σώματα, καὶ φθίνοντα παρακολουθητικὴν ἔχειν τὴν ἐν τῷ φθίνειν κίνησιν) δεύτερον... Ita fere loco supra citato, cap. 1, lib. III *De principiis*, ὑπεξῃρήσθω δὲ νῦν τοῦ λόγου τὸ κίνησιν λέγει τὴν ῥεῦσιν τῶν σωμάτων. — Aliam proponit Bentleius emendationem. Aliam insuper excogitavit dominus Fleuri, ut monui. At si cui magis placet illa quam proposuit eruditus Anglus, vertat cum editore Londinensi: « Etsi hæc quoque eo moventur quod fluxa sint corpora, et dum corrumpuntur, comitem habeant motum. Secundo autem, » etc. RUÆUS.

Col. 436 A, lin. 1, *ἢ ψυχῆς*. Lege καὶ ψυχῆς, sicut supra. Sic autem cap. 1 lib. III *De principiis*, φυτὰ, καὶ ἁπαξαπλῶς ὅσα ὑπὸ φύσεως καὶ ψυχῆς συνέχονται. Vult autem vegetabilia omnia, quæcunque in se habent θρεπτικὴν δύναμιν; nam, ut ait B Aristot. (*De anima* II, 4), τρέφεται οὐδὲν, ὃ μὴ κοινωνεῖ ζωῆς, quippe τὸ θρεπτικὸν est μόριον ψυχῆς (*ibid.* c. 2.) sive ψυχὴ φυτική, uti appellat Galen., *Περὶ φυσ. δυνάμ.*, lib. I. Confer Aristot. *De plantis*, l. I, 2.

Ibid., *ἐξ αὐτῶν*. Ita Origen. *Περὶ ἀρχῶν* III, 1: Τῶν δὲ ἐν ἑαυτοῖς τοῦ κινεῖσθαι τὴν αἰτίαν ἐχόντων τὰ μέν φασιν ἐξ ἑαυτῶν κινεῖσθαι, τὰ δὲ ἀφ' ἑαυτῶν· ἐξ ἑαυτῶν μὲν ἄψυχα, ἀφ' ἑαυτῶν δὲ ἔμψυχα. Ubi per ἄψυχα non illa vult quæ supra dixit ἔξωθεν κινεῖσθαι, et ὑπὸ ἕξεως μόνης συνέχεσθαι, lapides sc. et ligna, nam hæc ἄψυχα ait ἐν ἑαυτοῖς τοῦ κινεῖσθαι αἰτίαν ἔχειν; per ἄψυχα igitur hic vult (uti paraphrastice interpretatur Rufin.) *ea, quæ vivunt quidem, non tamen animantia sunt*, φυτά sc. et ὅσα ὑπὸ φύσεως μόνης κινεῖται. Hæc autem ἄψυχα nunc vocat opposite ad ζῶα, quæ ἔμψυχα proprie sunt, et ἀφ' ἑαυτῶν κινοῦνται. Ne mireris vero Origenem modo dicere φυτά esse ἄψυχα, modo ὑπὸ ψυχῆς κι- C νεῖσθαι, cum de ea re inter ipsos philosophos non constiterit; οὐ συνίσταται γάρ, inquit Aristot., πότερον ἔχουσιν, ἢ οὐχὶ, τὰ φυτὰ ψυχήν, *De Plant.* I, 1. Huc vero respiciens Clem. Alex. dicit, κατὰ μετάθεσιν κινεῖσθαι τὰ ἄψυχα· κινεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἀψύχων τὰ φυτὰ μεταβατικῶς φασιν εἰς αὔξησιν, εἴ τις αὐτοῖς ἄψυχα εἶναι συγχωρήσει τὰ φυτά. *Strom.* II, pag. 487.

Ibid., lin. 4, *ἀπ' αὐτοῦ*. Lege hic, et paulo post, ἀφ' αὐτοῦ. Sic cap. 1 lib. III *De principiis*, ἀφ' ἑαυτῶν. — Bentleius pro ἀπ' αὐτοῦ mallet ἀπ' αὐτῶν vel ἀφ' αὐτῶν, quod est, ἀφ' ἑαυτῶν. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *τις*. Lege τι. Id enim flagitant sequentia, ἀνάγκη τοῦτο εἶναι λογικόν. — Hoc jam fuerat a Bentleio observatum, ut monuimus ad hunc locum. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 2, *ἰδίοις πάθεσιν ἐπιστήσας*. Eodem modo de hac re disserit Origenes cap. 1 lib. III *De principiis*: Οὗτος ἐπιστησάτω τοῖς ἰδίοις πάθεσι καὶ κινήμασι, εἰ μὴ εὐδόκησις γίνεται, καὶ συγκατά- D θεσις, καὶ ῥοπὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐπὶ τόδε τι διὰ τάσδε τὰς πιθανότητας, etc. Paulo post vero legendum opinor, τίς γὰρ οὕτως διάκειται...

Ibid., lin. 14, *δή*. Lege δέ.

Ibid. D, lin. 2, *κατὰ τὸν εἱρμόν*. Sic *Philocal.* cap. 25, προατενίσας ὁ Θεὸς τῷ εἱρμῷ τῶν ἐσομένων. Et paulo post, ὄντος δὲ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ὁ Θεὸς ἐπιβαλὼν τῷ εἱρμῷ τῶν ἐσομένων προγνώσεται, etc.

Ibid., lin. 3, *οὐχὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ αἰτίας*. De hac re fusius disputantem vide Origenem in *Philocal.*, cap. 21, 23, 25, et *contra Cels.* lib. II, num. 18 et seqq., et Euseb. *Comm. in Psalm.*, pag. 255-259.

Ibid., lin. 6, *οὐ παρὰ τοῦτο*. Hoc est, non ideo nos libere agimus, quia Deus (quod nunc ponitur) ea quæ acturi sumus ignorat, sed quia innatam habemus libere agendi facultatem, quæ, sive futura scit Deus, sive nescit, eadem semper manet.

Col. 437 A, lin. 1, *πλέον*. Lege πλήν.

Ibid., lin. 2, *κατὰ τάξιν λαμβάνειν*. Ita fere *Contra Cels.* lib. IV, num. 70, σωζομένου τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἑκάστῳ, κἂν συγχρήσηται τῇ κακίᾳ τῶν φαύλων εἰς τὴν διάταξιν τοῦ παντὸς ὁ Θεὸς, κατατάσσων αὐτοὺς εἰς χρείαν τοῦ παντός, etc.

Ibid., lin. 6, *διατάττεται*. Lege διατέτακται, ut conveniat tempore cum ἔγνωσται. Ita vero supra, ὡς ἑώρακε, προδιατέτακται κατ' ἀξίαν. — Vide ad hunc locum quomodo hæc rectius a Bentleio emendentur. RUÆUS.

Ibid., lin. 7, *εὔξηται ποίαν*. Lege εὔξεται, καὶ ποίαν. Legi εὔξεται pro εὔξηται nihil postulat; imo legendum εὔξηται, quemadmodum Latine verti debet : « quid oraturus sit, Deo prægnosci. » RUÆUS.

Ibid., lin. 9, *προκατειλῆφθαι*. In codice quidem scribitur προκατείληπται, sicut habet ed. Ox. Id vero ab eadem manu in margine corrigi videtur, verbo sic dimidiato, κατειλῆ, unde nos confecimus προκατειλῆφθαι, quod et syntaxis plane postulat; sc. παντί τῳ εὔλογον, καὶ τὸ, τί εὔξεται... προκατειλῆφθαι. — Legendum esse προκατειλῆφθαι, jam antea monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *εὔξασθαι*. Lege εὔξεσθαι, in futuro, sicut ante, ἔσεσθαι. Hoc jam monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 2, *τοῦδε*. Lege τήνδε, scilicet εὐχήν.

Ibid., lin. 3, *ἐὰν δέ τις ταράττηται*. Ita Origen. *Comm. in Gen.*, ἴδωμεν πρῶτον, ὅπερ εὐλαβηθέντες τινὲς τῶν Ἑλλήνων, οἰόμενοι κατηναγκάσθαι τὰ πράγματα, καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μηδαμῶς σώζεσθαι, εἰ ὁ Θεὸς προγινώσκει τὰ μέλλοντα, etc.

Ibid., lin. 8, *βούλεσθαι*. Lege βουλήσεσθαι, de futuro enim agitur.

Ibid. C, lin. 1, *ἐμοὶ τόνδε πρέπει νικᾶν ἐν ταῖς εὐποιΐαις*. Eamdem sententiam verbis consimilibus profert Origenes *Comment. in Joan.* tom. VI, num. 20, οἰκεῖον τῆς χρηστότητος τοῦ Θεοῦ νικᾷν ἐν τῷ εὐεργετεῖν εὐεργετούμενον, προλαμβάνοντα τὸν ἐσόμενον ἄξιον, καὶ, πρὶν γένηται ἄξιος, κοσμοῦντα αὐτὸν τῇ ἱκανότητι. Hoc autem, ut et alia passim parallela, ex ipso Origene notavimus, ut, cum eum sui semper similem videris, non dubites quin genuinus ejus fetus sit hic libellus.

Ibid., lin. 3, *τόνδε τὸν ἄγγελον*. Confer lib. VIII *Contra Cels.* et *Comm. in Matth.* tom. XIII, num. 27, 28, et tom. XIV, num. 21.

Ibid. D, lin. 1, *Ἀμώς*. In hoc nomine variant editt. τῶν Ο', legentes modo Ἀμώς, modo Ἀμμών, et Ἀμών, quorum postremum Hebræo maxime congruum est. Vide IV Reg. XXI, 2, Chron. XXXIII, Jer. I, 2, Et Mill. *in Matth* I, 10.

Col. 440 A, lin. 2, *κατὰ μὲν τάς*. Hæc fortasse invertit librarius; nam ordo certe melior est, κατὰ τὰς μὲν ἀρχάς. His autem de Juda proditore similia habet Origen. *Comm. in Joan.* tom. XXXII, n. 8 : Νομίζω ὅτι γνησίως ποτὲ ἐπεπιστεύκει (Ἰούδας) οὐκ ἀρχῆθεν κλέπτης ὤν... καὶ τηλικοῦτος ἦν ἄνθρωπος εἰρήνης Χριστοῦ, ὡς ἐλπίδας ἀγαθὰς ποτε τὸν Ἰησοῦν ἐπ' αὐτῷ, ὡς καλῷ ἀποστόλῳ, ἐσχηκέναι. Atque iterum num. II : Ἀπὸ τάξεως ἀποστολικῆς, ἐν ᾗ ὑψώθη τῷ διαθέσιν ποτε παραπλησίαν τοῖς λοιποῖς αὐτὸν ἔχειν, ἀποπέπτωκε. Et num. 12 : Ἅγιος ὢν μεταπέπτωκε· οὐκ ἀρχῆθεν ἐχθρὸς ἦν... ἠγάπα ποτὲ τὸν Ἰησοῦν. Item num. 8 *in Matth.* tom. XVI : Ἰούδας προαιρέσεως ὢν, ὁποίας καὶ οἱ λοιποὶ, πέπτωκεν εἰς τὴν παγίδα τοῦ πονηροῦ.

Ibid., lin. 5, *ἡ δὲ πρόγνωσις... ἐπὶ Ἰούδα*. His fere gemina habet in lib. II *Contra Cels.*, pag. 406 : Χρήσομαι ταῖς περὶ Ἰούδα προφητείαις, καὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ αὐτοῦ ὡς προδώσοντος προγνώσει... ἐν ἑκατοστῷ καὶ ὀγδόῳ λέγεται ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ψαλμῷ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Ὁ Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς, etc. Sic etiam ibid., pag. 396.

Ibid., lin. 14, *ἐν ἐμαυτῷ*. Vitiose hoc mihi scriptum videtur pro ἐν ἐμῷ υἱῷ, vel ἐν ἐμοῦ τῷ Χριστῷ· nam Deus Pater non dicitur in S. Script.

A aliquem eligere in seipso, sed in Christo Filio : atque hic respicit plane Origenes ad ipsius Pauli verba, ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ (Χριστῷ) πρὸ καταβολῆς κόσμου. Eph. I, 4.

Ibid., lin. 15, *ἐπιβαλλόμενος*. Eadem fere habet verba in *Comm. in Gen.* ἐπιβάλλων ὁ Θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιΐας.

Ibid. B, lin. 2, *ἅμα τῷ γεννηθῆναι*. Confer Origenis in *Matth.* tom. XIII, num. 27 et seqq., et *in Rom.* p. 423.

Ibid., lin. 9, *μεταβαλλόμενος*. Lege μεταβαλόμενος.

Ibid., lin. 10, *λέγει*. Lege λέγῃ. — Ita jam antea legerat Bentleius. Vide ad hunc locum. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 2, *τοῦ ἡλίου ἐφ' ἡμῖν*. Id est solis τὸ αὐτεξούσιον. Ita vero *Contra Cels.* lib. V, pag. 585, οἱ ἐν οὐρανῷ ἀστέρες ζῶά εἰσι λογικὰ καὶ σπουδαῖα... καὶ γὰρ τὸ μὲν αἰσθητὸν φῶς αὐτῶν ἔργον ἐστὶ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ· τὸ δὲ νοητὸν τάχα

B καὶ αὐτῶν, ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς αὐτεξουσίου ἐληλυθός. Et pag. 587 : Περὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, φαμὲν καὶ τὸ, αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα. Et l. VIII, pag. 791, εὐφημοῦμεν οὖν ἥλιον, ὡς καλὸν Θεοῦ δημιούργημα, καὶ τοὺς νόμους φυλάσσον Θεοῦ, καὶ ἀκοῦον τοῦ· αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ἥλιος καὶ σελήνη, etc. De hoc vero Origenis dogmate vide Huet. *Origenian.* lib. II, quæst. 8.

Ibid., lin. 6, *αὐτὸν πάντα*. Lege αὐτὸν, φησὶ, πάντα, sicut in antecedentibus.

Ibid., lin. 7, *εἰρήκαμεν*. Scilicet num. 6, ubi dixit Deum κατὰ τάξιν λαμβάνειν, εἰς τὴν τοῦ παντὸς διοίκησιν, χρειώδη τῇ τοῦ κόσμου καταστάσει τὸ ἑκάστου ἐφ' ἡμῖν.

Ibid., *τό*. Lege τῷ. — Ita jam legendum monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *τῷ ἐφ' ἡμῖν... ἄστρων*. Vel addendum, vel subaudiendum saltem est καταχρώμενον.

Ibid., lin. 14, *ἑτέρου*. Loco minus apta videtur

C hæc vox ; nam quis, quæso, est iste ἕτερος, de cujus ἐφ' ἡμῖν hic gloriatur Origenes ? non alius, ut opinor, quam (quod supra dixit) ἕκαστος τῶν ἐπὶ γῆς, seu hominum quilibet. Quocirca pro ἑτέρου legendum arbitror ἡμετέρου, ut sit, περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἡμετέρου, *de nostro* (hominum sc.) *libero arbitrio* ; hoc enim est, de quo in superioribus εὔχεται num. 6, et quod hic opponit τῷ ἐφ' ἡμῖν τῶν ἐν οὐρανῷ. Syllaba vero ἡμ in similis vocis ἡμῖν concursu amissa est. — Hanc emendationem prior excogitavit Bentleius. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 5, *κρεῖττον*. Legas oportet e contrario χεῖρον. Id enim locus ipse demonstrat. — Jam id adverterat Bentleius ad hunc locum. RUÆUS.

Col. 441 A, lin. 4, *ὑπὸ λόγου*. Scilicet δημιουργοῦ, nam λόγον hic vult, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, Joan. I, 3. Ita *Contra Cels.* lib. V, p. 585, dicit astra esse ζῶα λογικὰ, φωτισθέντα τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως ὑπὸ τῆς σοφίας, ἥτις ἐστὶν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, etc.

D Ibid., lin. 9, *περί*. Legendum est plane παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν, hoc est, ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς αὐτεξουσίου, uti ait *Contra Cels.*, pag. 585 ; sic vero postea num. 29, ψυχὴν ἔχουσαν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν... ἐν τοῖς κρείττοσι γινομένην..... Et *Comm. in Gen.*, πραχθησόμενα παρὰ τὴν αὐτοῦ αἰτίαν. Et *Philoc.* pag. 57, οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν τοσοῦτον, ὅσον παρὰ τὴν ἄρρητον Θεοῦ εὐεργεσίαν. Atque pag. 65, παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ ἔντιμον, ἢ ἄτιμον, εἶναι σκεῦος. Sic etiam lib. IV *Contra Celsum*, p. 556, παρ' ἑαυτῶν αἰτίαν χαλλίστῃ χώρᾳ ταχθησομένους. Hinc autem corrigas idem codicis Holm. de eadem re erratum in *Comm. in Matth.* tom. X, num. 11, ἡ αἰτία οὐ περὶ τὰς ψυχὰς, ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνο, οὐχ οὔσης τῆς αἰτίας περὶ αὐτὴν, ubi περί ter pro παρά scribitur, quod non animadvertit Huetius. — Pro περί legendum esse παρά, jam monui. At ultro fateor me hujus loci sensum interpretando male accepisse. Verte itaque

juxta eruditi Angli notam, « cum singula tamen a Verbo, atque ex proprio arbitrio, aptatam habeant animam, et ejusmodi corpore æthereo purissimoque utantur. » Ruæus.

Ibid. B, lin. 1, *οὐ*. Ita librarii incuria scriptum pro *καί*, quod sententia plane postulat.

Ibid. C, lin. 1, *παρόντι*. Hoc per scribæ incuriam repetitum videtur ex præcedentibus; pro quo legendum opinor ἀκούοντι. Ita enim infra, παρόντι καὶ ἀκούοντι παρεστήκασι Θεῷ.

Ibid., lin. 6, *πεπιστευμένου*. Lege παρισταμένου, id est παρόντος, nam hoc poscit ipsa sententia. — Bentleio legendum videtur, ἐφισταμένου *vel* ἐπισταμένου. Ruæus.

Ibid., lin. 8, *ἐποπτεύοντι καὶ φθάνοντι*. Ita Clem. Alex. *Strom.* vii, p. 852, πέπεισται εἰδέναι πάντα τὸν Θεὸν, καὶ ἐπαΐειν... φθάνει δὲ ἡ θεία δύναμις, καθάπερ φῶς, ὅλην διϊδεῖν τὴν ψυχήν... ὅλος ἀκοὴ, καὶ ὅλος ὀφθαλμὸς, ὁ Θεός.

Ibid. D, lin. 2, *εἰ γὰρ ὑπόμνησις*. Ad eumdem fere modum disserit Origenis magister Clemens *Str.* vii, p. 851, εἰ δὲ ἡ παρουσία τινὸς ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, διὰ τὴν ἐντροπὴν καὶ τὴν αἰδῶ, πρὸς τὸ κρεῖττον ἀεὶ σχηματίζει τὸν ἐντυγχάνοντα, πῶς οὐ μᾶλλον ὁ συμπαρὼν ἀεὶ... τῷ Θεῷ, οὐκ εὐλόγως ἂν ἑαυτοῦ παρ' ἕκαστα κρείττων εἴη εἰς πάντα καὶ τὰ ἔργα, καὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν διάθεσιν;

Ibid., lin. 9, *ὁσίας*. Paulo post Apostoli verba recitans legit ὁσίους. Vide not. ad num. 3.

Col. 444 A, lin. 10, *διαλογισμῶν*. Sic etiam legit Origen. *Comm. in Jerem.* At libri hujusce num. 30, et *in Joan.* tom. xxviii, num. 4, habet διαλογισμοῦ, sicut in editt. exstat I Tim. ii, 8.

Ibid. B, lin. 1, *καί*. Lege hic et paulo post, ἢ χρυσῷ, sicut legitur num. 3; sic autem editt. I Tim. ii, 9. Has vero particulas ἢ et καὶ sæpe permutatas invicem deprehendes.

Ibid. C, lin. 5, *ἐπαιρόμενοι οἱ ὀφθαλμοί*. Eodem ferme modo disserit Origen. *in Joan.* tom. xxviii, num. 4, μετέθηκε (Χριστὸς) ἑαυτοῦ τὸ διανοητικὸν ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς κάτω ὁμιλίας, καὶ ὕψωσε, προσάγων αὐτὸ τῇ πρὸς τὸν ὑπεράνω πάντων Πατέρα εὐχῇ,... ἀνάγκη τὸν κατὰ ζῆλον καὶ μίμησιν τῆς Χριστοῦ εὐχῆς εὐξόμενον, ἄραντα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς ἄνω, καὶ ἀναβιβάσαντα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων, καὶ μνήμης, καὶ ἐννοιῶν, καὶ λογισμῶν, οὕτως εἰπεῖν τῷ Θεῷ τοὺς λόγους τῆς εὐχῆς τοὺς περὶ μεγάλων, καὶ ἐπουρανίων, μεγάλους καὶ ἐπουρανίους, etc. Sic etiam lib. vii *Contra Cels.*, p. 726, Χριστιανὸς... ἐν παντὶ τόπῳ εὐχόμενος, μύσας τοὺς τῆς αἰσθήσεως ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐγείρας τοὺς τῆς ψυχῆς, ὑπεραναβαίνει τὸν ὅλον κόσμον,... εἰς ἐπουράνιον γενόμενος τῇ διανοίᾳ τόπον, etc. Confer Clem. Alex. *Str.* vii, p. 854.

Ibid., lin. 14, *μεταμορφουμένην*. Lege μεταμορφουμένους, sc. ὀφθαλμοὺς τοῦ διανοητικοῦ, supra. — Ita prior legerat Bentleius. Ruæus.

Ibid. D, lin. 5, *ἐν αὐτῷ*. Respicit hic Origenes ad Apostoli verba Rom. viii, 9, ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι. Ita enim ipse tom. xiii *in Matth.*, num. 2, his citatis, adnotat, ἡ ψυχὴ τοῦ μὲν ἁμαρτωλοῦ ἐν σαρκί ἐστι, τοῦ δὲ δικαίου ἐν πνεύματι. Et similiter *Comm. in Joan.* tom. i, num. 30, ἀμφότερα ἕν,... λέγω ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὧν ἀνακέκραται τῷ πνεύματι ἡ ἑκάστου ψυχὴ, καὶ γέγονεν ἕκαστος τῶν σωζομένων πνευματικός. Sic etiam *Περὶ ἀρχῶν* iii, 4, ***Anima cum se spiritui junxerit, in spiritu esse homines facit, et propter hoc spirituales nominari.***

Col. 445 A, lin. 1, *Ἱερεμίαν*... λέγοντα. Duo hic loca, immutatis paulum verbis, in unum conflavit Origenes sub Jeremiæ nomine, cum priora tantum illa, οὐ τοῦτο ἐνετειλάμην, Jeremiæ sint; posteriora vero, ἕκαστος... μνησικακείτω, quæ ad rem pertinent, e Zacharia petantur; sed neque hic solum, nec e Patribus solus, hoc fecit Origenes. V. Heinsii Proleg. ad *Exerc. sac.* Sic vero in *Constit. apost.* ii, 53, sub Jerem. nomine citantur verba Zachariæ viii, 17.

Ibid., lin. 4, *τῆς*. Lege γῆς, sicut habent LXX, ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Ita apud Epiph. in *Ancor.*, sect. 113, ἐν τῇ Χαναὰν καὶ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ legitur pro ἐν γῇ Χαναὰν καὶ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, uti habent editt. omnes τῶν Ο' in *Exod.* xii, 40. Ortus vero est, opinor, hic error e litterarum Τ et Γ, in mss. codd. similitudine; unde etiam particulas τε et γε in hoc libello sæpe permutatas observavimus.

Ibid., lin. 6, *ἀπὸ μνησικακίας*. Legendum plane est e contrario ἀπ' ἀμνησικακίας. Sic vero num. 30 μνησικακεῖν scribitur pro ἀμνησικακεῖν. His autem consona habet Clem. Al. *Strom.* vii, p. 884, οὐδέπω δὲ ἀπαθεῖς, ἣν μὴ ἀμνησίκακοι τέλεον γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν, προσεύξωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. Atque ita ferme scholia in Orat. Domin., εἶτα δυσωπῶν ὁ λόγος ἀμνησικακεῖν,... εἰ γὰρ μὴ ἐνδύσηταί τις τῆς ἀμνησικακίας ἀρετὴν, οὐ δύναται τυχεῖν ἀφέσεως. — Hanc emendationem prior excogitavit Bentleius. Ruæus.

Ibid., lin. 14, *ἐνορῶν*. Vitiose hoc a librario scriptam opinor pro ἐν οὐρανῷ. Nam Origenes hic respicere videtur a Salomonis verba III Reg. viii, 30, σὺ εἰσακούσῃ ἐν τῷ τόπῳ τῆς κατοικήσεώς σου, ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ibid., *ἰδοὺ πάρειμι*. Hæc sunt Isaiæ verba lviii 9, de quibus idem fere quod hic notat Origen. *in Joan.* tom. xxviii, num. 5, τοῖς ἀξίοις εὐχομένοις τοιαύτη τις λέγεται ὑπὸ Θεοῦ περὶ τῆς εὐχῆς αὐτῶν ἐπαγγελία, καὶ ἔτι λαλοῦντός σου ἐρῶ, ἰδοὺ πάρειμι. Similiter vero Clem. Al. *Str.* vii, p. 861, ἐπικαλέσεται (ὁ γνωστικός) τὸν Πατέρα· ὁ δὲ ἐγγὺς καὶ ἔτι λαλοῦντος πάρεστι.

Ibid., lin. 1, *πρὸ αὐτοῦ*. Legendum esse opinor, ἐπὶ τοῦ πρώτου πειρασμοῦ, scilicet Job i, 22, nam præcedentia citat ex Job xi, 10, ubi de secunda tentatione agitur. Sic autem πρὸ αὐτοῦ pro πρώτης scriptum invenies, num. 12. Notat vero hic Origenes verba illa, τοῖς χείλεσι, ap. LXX interp. non de prima, sed de secunda tantum Jobi tentatione dici; atque ita quidem ipse postea num. 30 exhibet, quemadmodum etiam nunc in edit. Rom. exstant. Ex his igitur liquet verba, τοῖς χείλεσι, quæ in editt. Complut., Ald. et Oxon. leguntur Job. i, 22, interpolationem esse post Origenis ævum e cap. ii, 10, factam.

Ibid., lin. 3, *ὅ*. Lege ὧν... μηδέν, quod flagitat constructio. — Contra legendum ex ms. codice ὁ δὴ προστάσσων μὴ δεῖν γίνεσθαι. Neque enim in codice ms. legitur μηδέν, ut habet editor Londinensis, sed μὴ δεῖν. Ruæus.

Ibid., lin. 8, *ἀνακραθῆναι*... *τῷ πνεύματι*. Sic *Comm. in Joan.* tom. i, num. 30, ἀνακέκραται τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ ἑκάστου ψυχὴ, καὶ γέγονεν ἕκαστος τῶν σωζομένων πνευματικός.

Ibid., lin. 11, *λέγοντος*. Lege λέγοντι, scilicet, τῷ πεπληρωκότι. Ita *Contra Cels.*, p. 586.... τοῦ πληρώσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ εἰπόντος, οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; etc. Λέγοντι legendum esse prior monuerat Bentleius. Ruæus.

Ibid., lin. 13, *ἔτι*. Cum in cod. Holm. (ut et in aliis) ἔτι et ἔστι simili fere litterarum ductu scribantur, deceptus hic editor Oxon. pro ἔτι exhibuit ἔστι, quod totius sententiæ vim enervat. Hoc jam monuimus ad hunc locum. Ruæus.

Ibid., lin. 14, *μέσον τῶν μὴ γινωσκόντων*. Respicit ad verba Baptistæ, Joan. i, 26. Sic vero *Contra Cels.* lib. v, p. 586, ὅς (Χριστός) μετὰ τῶν πανταχοῦ προσπεφυκότων αὐτῷ ὢν, ἤδη δὲ καὶ μετὰ τῶν οὐκ εἰδότων αὐτὸν πανταχοῦ ἐστι· καὶ τοῦτό γε ὁ Ἰωάννης δηλοῖ,... μέσος ὑμῶν ἕστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Ibid. D, lin. 7, *εὐξάμενος*. Lege εὐξόμενος, sicut mox sequitur ἐσόμενος. — Ita prior legerat Bentleius. Ruæus.

Col. 448 B, lin. 7, *ὕων*. Ita scripsit librarius,

fortasse pro υἱῶν, vel etiam pro ὑμῶν, quod in præcedentibus omiserat; nam hæc, ut opinor, vera est lectio, δίδωσιν ὁ Πατὴρ ὑμῶν τὸ ἀγαθὸν δόμα ἐξ οὐρανοῦ.

Ibid., lin. 9, *ἄγγελοι*. Quod de angelis sanctisque mortali hac vita functis hic dicit Origenes, eos scilicet de piorum hominum salute sollicitos preces suas illorum precibus adjungere, idipsum postea repetit num. 31. His vero consona habet in lib. VIII *Contra Cels.*, num. 34 : Εἰ δὲ καὶ πλῆθος ποθοῦμεν, ὧν φιλανθρώπων τυγχάνειν θέλομεν, μανθάνωμεν ὅτι χίλιαι χιλιάδες... αἵτινες συμπράττουσι τῇ σωτηρίᾳ... γνησίως εὐχομένων, etc. Et ibid. num. 64 : Τῷ ἐξευμενίζεσθαι τὸν Θεὸν ἕπεται εὐμενεῖς ἔχειν πάντας τοὺς ἐκείνου φίλους, ἀγγέλους, καὶ ψυχάς, καὶ πνεύματα· συναίσθονται γὰρ τῶν ἀξίων,.... καὶ συμπράττουσι,..... καὶ συνεύχονται, καὶ συναξιοῦσι, etc.

Ibid., lin. 12, *αἵτε τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων ψυχαί*. Hæc verba contra codicis fidem loco movit editor Oxon. et longe inferius post δικαιοσύνης collocavit; atque tum postea luxata resarcire volens, post προσφέροντος de proprio addidit αὐτοῦ, et post ψυχαὶ adjecit συνεύχονται· Ἱερεμίου δέ. Miro quidem conatu; unde nihil demum factum video, nisi quod utriusque loci, per se satis sani, tum sensum, tum syntaxin perverterit. — Hoc jam fuit a nobis observatum. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *Τωβήτ*. Ita hoc nomen semper in hoc libello scribitur, ut et *Contra Celsum*, p. 591, atque ita habent LXX ed. Complut. At in ed. Ald., Rom. et Oxon., rectius legitur Τωβίτ. Vide Drusium *in Tobit*.

Ibid. C, lin. 1, *εἰσηκούσθη*. In cod. H perperam scribitur εἰσήκουσε, quod nos ex editt. τῶν Ο', Rom., Ald. et Complut. emendare non dubitavimus. Habet vero cod. Alex., εἰσήκουσε Κύριος τῆς προσευχῆς.

Ibid., lin. 3, *μεγάλου Ῥαφαὴλ, καί*. Ita habent LXX in editt. Rom. et Oxon.; sed rectius Complut. et Ald., μεγάλου Θεοῦ, καὶ ἀπεστάλη Ῥαφαήλ.

Ibid., lin. 4, *ἰάσασθαι*. Hoc respiciens Origenes in *homil.* 14 *in Num.* dicit : *Satis age quomodo assumaris ad societatem Mich. archangeli, qui orationes sanctorum offert Deo; vel certe ut assumaris in societatem et officium Raphaelis, qui medicinæ præest*, etc. Confer lib. I, c. 8, *Περὶ ἀρχῶν*.

Ibid., lin. 14, *Ἱερεμίου δέ*. Dixerat supra angelos sanctosque hac vita functos τοῖς εὐχομένοις συνεύχεσθαι· dato autem angeli comprecantis exemplo in Raphaele, Ῥαφαὴλ μὲν προσφέροντος, sancti nunc defuncti exemplum exhibet in his, Ἱερεμίου δέ. His autem consona habet Origen. *Comm. in Joan.* tom. XIII, num. 57 : Φαίνεται δὲ μέλειν τοῖς προεξεληλυθόσι τὸν βίον τοῦτον ἁγίοις περὶ τοῦ λαοῦ, ὡς ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς γέγραπται, μετὰ πλεῖστα ὅσα ἔτη τῆς Ἱερεμίου ἀναλήψεως, οὗτός ἐστιν Ἱερεμίας ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης, ὁ πολλὰ εὐχόμενος περὶ τοῦ λαοῦ.

Col. 449 A, lin. 9, *νοεῖν τε κυρίως*. Lege νοεῖν, κυρίως τε. — Ms. habet νοεῖν, τότε κυρίως, etc., et ita fert editio nostra. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *τούτῳ τελειουμένων*. Deesse hic videtur τότε· vult enim Origenes illas virtutes, quæ in hac vita inchoantur, consummari demum in futura vita; lege igitur, τῶν προπαρεσκευασμένων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, τότε τελειουμένων, nam respicit ad Apostoli verba supra citata, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ita fere num. 25, τοῦ τελείου τότε φανερωθησομένου, ὅτε πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὁ νοῦς προσβαλεῖ τοῖς νοητοῖς. Omissum vero opinor illud τότε propter syllabarum vicinarum τῷ τε similitudinem.— Nihil deest, uti liquet e præcedenti nostra observatione. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 10, *γυμνιτεύειν*. Lege γυμνητεύειν.

A Ibid., lin. 12, *τῇ ἐφ' ἑαυτὸν ἀναφορᾷ*. Eodem fere modo de hac re disserit Origenes *homil.* 14 *in Jerem.*, Χριστὸς ἐν ἑκάστῳ τῶν μαρτύρων δικάζεται... οὔ σε φησὶν εἶναι ἐν φυλακῇ, ὅταν σὺ ᾖς ἐν φυλακῇ, ἀλλ' ἑαυτόν· οὔ σε πεινῶντα, ὅταν σὺ πεινᾷς, ἀλλ' ἑαυτόν· οὔ σε διψῶντα, ἀλλ' ἑαυτόν, etc. Et tom. XIII *in Matth.*, num. 2, Ἰησοῦς γοῦν φησι, διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας ἠσθένουν, καὶ διὰ τοὺς πεινῶντας ἐπείνων, καὶ διὰ τοὺς διψῶντας ἐδίψων.

Ibid., lin. 13, *οἱ δὲ ἄγγελοι*. Sententia plane postulat ut legas εἰ δὲ ἄγγελοι, vel, quod melius est, εἰ δὲ οἱ ἄγγελοι. — Id jam fuerat a Bentleio observatum. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *τῆς σωματικῆς*. Rectius, opinor, τὴν τῆς σωματικῆς. Contra male adderetur τήν, nam ordo verborum hic est, πρὸς ὀλίγον (supple καιρόν) τῆς σωματικῆς... ἐπιδημίας, γεγονέναι τὴν τῶν ἀγγέλων πρὸς Ἰησοῦν διακονίαν.

Ibid., lin. 5, *πόσους*. Hoc mutavit ed. Oxon. in B πόσῳ, unde nulla prorsus fit sententia. Mihi vero pro πόσους legendum videtur πῶς οὐχ· non enim de angelorum numero, sed ministerio tantum quæritur. Πῶς οὐχ εἰκὸς ἀγγέλους... μᾶλλον τῶν ἀποστόλων συνεργεῖν. *Quidni*, inquit, *par sit*, *angelos in Ecclesia propaganda stabiliendaque plus operæ quam ipsos apostolos Christo navare?* His vero consona habet Origen. *in Joan.* tom. I, num. 14 : Οὐ μίαν δὲ καὶ βραχεῖαν ἐμπιστεύονται διακονίαν εὐαγγελικὴν ἄγγελοι, οὐδὲ μόνην τὴν πρὸς τοὺς ποιμένας γεγενημένην· ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τέλει... ἱπτάμενος ἄγγελος.. εὐαγγελιεῖται πᾶν ἔθνος, etc. — Nulla causa pro πόσους legeretur πῶς οὐχ. Etsi enim de ministerio angelorum hic quæratur, non de numero, nihil obstat quominus ministrantium angelorum multitudinem obiter denotet. RUÆUS.

Ibid., lin. 7, *κατὰ ἕνα ἕνα*. Ita LXX Interp. phrasin Hebræam לאחד אחד apte reddiderunt Is. XXVII, 12, συναγάγητε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ κατὰ ἕνα ἕνα ed. C Complut., vel καθ' ἕνα ἕνα ed. Oxon., nam in Ald. et Rom. alterum ἕνα omittitur. Hæc autem phrasis, καθ' ἕνα ἕνα, idem hic valet quod εἰς ἓν in loco Joannis parallelo XI, 52, ἵνα τέκνα Θεοῦ συναγάγῃ εἰς ἕν.

Ibid., lin. 9, *ἐπικαλουμένους*. Adde, vel subaudi saltem, τὸν Θεόν. Sic Act. VII, 59, ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον ἐπικαλούμενον (subaudi Κύριον) καὶ λέγοντα.

Ibid., lin. 10, *συνεργεῖν*. Sic in lib. VIII *Contra Cels.*, p. 767, συμπράττουσι (ἄγγελοι) τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Θεόν,... οἰόμενοι αὐτοῖς δεῖν ὑπακούειν, καὶ ὥσπερ ἐξ ἑνὸς συνθήματος ἐπιδημεῖν ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ σωτηρίᾳ τῶν εὐχομένων Θεῷ. Et *Comm. in Joan.* tom. XXXII, num. 10, Ἰησοῦς πέμπει οὐ μόνον ἁγίους, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλους,... οὐ γὰρ ἁμαρτησόμεθα τὸ, ἀπόστολος, ὄνομα τάσσοντες καὶ περὶ τούτων, περὶ ὧν γέγραπται, πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα, etc. Confer. *homil.* 11 *in* D *Num.* et *hom.* 23 *in Lucam*.

Ibid., lin. 12, *προεστῶτας..... ἀγγέλους λέγεσθαι*. Hæc verba primo intuitu significare videntur Ecclesiarum septem Asiaticarum episcopos ideo dictos fuisse angelos, quod angelorum instar earum tutelam susceperint (in qua quidem sententia sunt quarti sæculi Patres, Epiphanius, Hilarius Diac., Augustinus, aliique serioris ævi haud infimæ notæ interpretes) ; attamen, re perpensa, id tantum horum exemplo angelorum probatum hic voluisse arbitror Origenem, quod ante dixerat, angelos sc. ipsos Ecclesiæ administrationi præesse, atque ejus incremento commodisque operam dare : siquidem in Apocalypsi Ecclesiarum septem præsides diserte appellantur angeli. Voluit utique Origenes binos esse Ecclesiæ cujusque præsides, alterum hominem, alterum angelum : angelos vero præsides in Apocalypsi designari existimavit. Sic enim *in Numeros homil.* 11 : « Offerunt, inquit, angeli pri-

mitias unusquisque Ecclesiæ suæ : quibus angelis et Joannes in Apocalypsi scribere videtur; verbi gratia, Angelo Ecclesiæ Ephesiorum, vel Smyrnæorum, vel Laodicensium, aliarumque, quæ scriptæ sunt. Offert ergo unusquisque angelorum primitias vel Ecclesiæ, vel gentis suæ, quæ ei dispensanda commissa est. » Itidem *hom.* 20 : « Secundum ea quæ Joannes in Apocalypsi scribit, unicuique Ecclesiæ generaliter angelus præest, qui vel collaudatur pro bene gestis populi, vel etiam pro delictis ejus culpatur. » Similiter etiam *hom.* 13 *in Lucam :* « Per singulas Ecclesias bini sunt episcopi, alius visibilis, alius invisibilis;... et quomodo homo, si commissam sibi dispensationem bene egerit, laudatur a Domino; si male, culpæ et vitio subjacet : sic et angelus. Scriptum est enim in Apocalypsi Joannis, » etc.

Col. 452 A, lin. 14, *εὐξομένῳ*. Lege εὐξαμένῳ, *orante.* Ita supra, ἐπακούσαντος τῆς εὐχῆς τοῦ εὐξαμένου. — Ita prior emendaverat Bentleius. Ruæus.

Ibid. B, lin. 6, *τῷ πιστῷ δ.* Lege τοῦ πιστοῦ δεδεημένου. — Ego mallem τοῦ πιστῶς δεδεημένου. Nam in codice ms. legitur πιστῶς, non πιστῷ. Ruæus.

Ibid., lin. 9, *συνεύχεται, καὶ συμπράττει.* Ita *Contra Cels.*, pag. 789, συναίσθονται (ἄγγελοι) τῶν αξίων, καὶ συμπράττουσι,... καὶ συνεύχονται, καὶ συναξιοῦσι, etc.

Ibid. C, lin. 6, *ἤ*. Lege *καί*. Corruptus vero videtur totus hic locus; nempe, deest verbum aliquod post πίστει, et illud ἁγίου, quod post εὐχομένου sequi debuit, post πρόεισι demum inepte adjicitur. Sic igitur restituendum opinor, ἀπὸ τῆς τοῦ εὐχομένου ἁγίου ψυχῆς τῇ γνώσει, καὶ τῷ λόγῳ, καὶ τῇ πίστει πεμπόμενον πρόεισι, τιτρῶσκον.

Ibid., lin. 12, *ὁ συνάπτων... ἔργοις τὴν εὐχήν*. Eodem fere modo hæc Apostoli verba, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, explicat Origenes *in Matth.* tom. XVI, num. 22, οὐδὲν ἄλλο δεῖ εἶναι ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ, ἢ εὐχὴν πάσης ἁγίας πράξεως,... εἰς εὐχὴν παρὰ Θεῷ λογιζομένης, καθὸ καὶ τὸ, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, δυνατόν ἐστι.

Ibid. D, lin. 4, *οὐκ ἔλαττον*. Mutilus plane est hic locus, cum nihil sit ad quod referatur verbum ὀφείλουσι· non igitur dubito quin legendum sit, εὐχαὶ δὲ οὐκ ἔλαττον, nimirum, vox εὐχαί a præcedente εὐχή absorpta est. — Magis nativa est emendatio Bentleii qui tantum pro ὀφείλουσιν, legit ὀφείλουσα. Ruæus.

Col. 453 A, lin. 2, *τρίς*. Ita Clem. Alex. *Str.* VII, p. 854, τινὲς τακτὰς ὥρας ἀπονέμουσιν εὐχῇ, ὡς τρίτην, καὶ ἕκτην, καὶ ἐνάτην.

Ibid., lin. 3, *τὴν ἕκτην*. Lege περὶ τὴν ἕκτην ὥραν, vel, περὶ ὥραν ἕκτην, sicut exstat Act. X, 9; sic autem legit ipse Origenes *Contra Cels.* lib. II, pag. 386.

Ibid., lin. 4, *ὥρα*. Lege ὁρᾷ. Cæcutiens sc. librarius omisit ὥραν in lin. præcedent.; hic autem pro ὁρᾷ posuit ὥρα.

Ibid., lin. 5, *τέτρασιν ἀρχαῖς καθιέμενον*. Ita ms.; sic etiam habet Actorum cod. antiquus, ed. Hearn; sed per scribæ plane, tum hic, tum illic, incuriam, pro τέτταρσιν, vel τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, uti in editt. legitur Act. X, 11. Atque ita plane legit ipse Origen. *Contra Cels.*, p. 386, nec multo aliter Clem. Al. *Pæd.* II, p. 175, σκεῦος τέτταρσιν ἀρχαῖς ἐκδεδεμένον.

Ibid., lin. 6, *τὴν πρὸ αὐτοῦ παρὰ τοῦ Δαυὶδ λεγομένην*. Corruptissimus est hic locus, quem sic restituo, τῆς πρώτης καὶ παρὰ τῷ Δαυὶδ λεγομένης, τὸ πρωΐ. — Modo pro παρὰ τοῦ Δαυίδ legatur παρὰ τῷ Δαυίδ, nullo aliunde vitio laborare mihi videtur hic locus. Ter saltem orandum monet Origenes. Prima oratio ex illo fit media nocte. Secundam, quam mediam vocat, circa horam sextam peragebat Petrus; quam et ante illum dicit Origenes apud Davidem commemorari his verbis : « Mane exaudies vocem meam, mane astabo tibi et videbo. » Tertia et ultima significatur his verbis : « elevatio manuum mearum, » etc. Ruæus.

Ibid. B, lin. 2, *τάχα οὐκ*. Idem fere dicit Origenes *in Joan.* tom. XIII, num. 1 : Τάχα γὰρ δόγμα τί ἐστι, μηδένα λαμβάνειν θείαν δωρεὰν τῶν μὴ αἰτούντων αὐτήν· καὶ αὐτὸν γοῦν τὸν Σωτῆρα διὰ τοῦ ψαλμοῦ προτρέπει αἰτεῖν ὁ Πατὴρ, ἵνα αὐτῷ δωρήσηται. Sic et *in Matth.* tom. XVI, num. 5 : Εὐαγγέλια... εἰσάγοντα τὸν Σωτῆρα εὐχόμενον περί τινων δυνάμεων, ἵνα αὐτῷ ὑπαρχθῇ.

Ibid., lin. 3, *ἀμελῇ*. In codice ἀμελῶν scriptum videtur, non ἀμελῇ, quod habet ed. Oxon. Est autem dictio hic elliptica, quam ex præcedentibus sic suppleas, τίς ἡμῶν (λήψεται, vel, τεύξεται, ὧν αἰτεῖ) ἀμελῶν τοῦ εὔχεσθαι; Sed et addito articulo ὁ satis commoda fiet lectio, sc. τίς ἡμῶν ὁ ἀμελῶν τοῦ εὔχεσθαι; *quis e nobis est, qui preces negligat?* — Cl. Walker nihil aliud in codice vidit quam ἀμελῇ. Ruæus.

Ibid. C, lin. 5, *τῶν ἑαυτῶν*. Ms. ἑαυτῷ, quod mutavit ed. Oxon. in τῶν ἑαυτῶν, unde nulla omnino fit sententia. — Bentleius jam ante suspicatus erat legendum ἑαυτῷ, non ἑαυτῶν. Ruæus.

Ibid., lin. 7, *τῷ Μωϋσῇ συναριθμηθέντος*. Idem de Moyse vicissim dicit Origen. *in Reg. :* Μωϋσῆς συνεζευγμένος τῷ Σαμουήλ. Respicit vero ad Jeremiæ verba XV, 1, ἐὰν στῇ Μωϋσῆς καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου,...

Ibid., lin. 9, *ἄπαις τυγχάνων*. Hoc colligit Origenes ex Ezechiæ e morbo recreati verbis Isa. XXXVIII, 19 (secundum LXX), ἀπὸ γὰρ τῆς σήμερον παιδία ποιήσω. Sic enim in loco consimili *Contra Cels.*, p. 775 : Εἰ δὲ περὶ ἀπαιδίας δεῖ λέγειν... τινὲς γεγόνασι πατέρες, ἢ μητέρες, τὰς περὶ τούτου εὐχὰς ἀναπέμψαντες τῷ τῶν ὅλων δημιουργῷ.... ἀναγνώτω τὰ περὶ Ἐζεκίου, οὐ μόνην ἀπαλλαγὴν νόσου λαβόντος, κατὰ τὰς Ἡσαΐου προφητείας, ἀλλὰ καὶ τεθαῤῥηκότως εἰπόντος τὸ, ἀπὸ γὰρ τοῦ νῦν παιδία ποιήσω. Atqui aliud plane sonant Hebraica. Cæterum ex sacra historia non constat Ezechiam ullos procreasse liberos ante Manassem, quem tribus post morbum annis ex Hephziba suscepit.

Ibid., lin. 12, *Ἀμμάν*. Lege Ἀμάν, sicut recte legitur num. 16.

Ibid. D, lin. 1, *Ἰουδήθ*. Ita semper cod. H, ut et LXX ed. Ald. atque ipse Origen. *in Jer.* Rectius vero *in Joan.* tom. II, num. 16, legit Ἰουδίθ, uti exstat in editt. τῶν Ο′ Rom. et Oxon.; nam in Complut. legitur Ἰουδείθ.

Col. 456 A, lin. 1, *τε*. Rectius videtur Ἀνανίας δέ.

Ibid., lin. 5. *φιμοῦνται*. Ms. male φημοῦνται.

Ibid., lin. 12, *ἄγονοί τε γάρ*. Ita habet codex ms., sed male, ut opinor, pro ἄγονοι τοιγάρ.

Ibid. B, lin. 14, *δυσπεριγενήτοις*. Forte καὶ δυσπεριγενήτοις.

Ibid. C, lin. 6, *ἐφίμωσαν*. Mss., ἐφήμωσαν. Lege vero ἐφιμώσαμεν, quod liquet ex præcedente et mox sequente ἡμῶν.

Ibid., lin. 14, *ὑπό*. Editio Oxon. ἀπό, sed legendum ὑπό. Ita Apostolus II Cor. V, 4, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. Sic autem supra num. 12, ἐνιέμενον ἀπὸ (pro ὑπὸ) τῶν ἀντικειμένων scribitur.

Ibid. D, lin. 5, *ἀποτρέποντι*. Ms., male, ἀποτρέπονται, sicut habet ed. Oxon.; est enim μοὶ... ἀποτρέποντι,... καὶ παρακαλοῦντι. — Walkerus in codice ms. legit ἀποτρέποντι. Ruæus.

Col. 457 B, lin. 2, *κάμινος... Αἴγυπτος*. Hæc sunt verba Moysis Deut. IV, 20; eadem vero repetit Jerem. XI, 4, ad quæ Origen. *hom.* 9 hæc notat, ἡμᾶς ἐξήγαγεν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐκ τῆς καμίνου σιδηρᾶς... πνευματικῶς γὰρ καλεῖται Αἴγυπτος.

Ibid. C, lin. 6, *καὶ καταλαβὼν τε ὅτι ἐκεῖνον.*

Deleas hic oportet vel καί vel τε. Vult autem Origenes cetum illum qui Jonam absorbuit, typum fuisse istius μεγάλου κήτους Job. III, 8, per quem allegorice diabolum intelligit. Sic enim *homil.* 8 *in Levit.* hæc Jobi verba citans dicit: « Vides quomodo in Spiritu sancto [Job] prædixit de magno ceto, quem interfecturus esset Dominus, cujus typus erat cetus ille Jonæ; unde et Dominus, qui interfecturus erat cetum istum diabolum, dicit: « Sicut enim Jonas, » etc.

Ibid., lin. 10, *ἐξελεύσεται*. Ms., ἐξελεύσηται. — Walkerus in cod. ms. legit ἐξελεύσεται. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 2, *πρὸς τοὺς... τῇ*. Ordo certe melior, τῇ πρὸς τοὺς μετανοοῦντας ἀποτομίᾳ.

Ibid., lin. 7, *καὶ ἴδετε*. Hæc omisit librarius, quæ nos, flagitante sententia, inserenda esse judicavimus ex I Reg. XII, ubi sic legitur, καὶ νῦν κατάστητε, καὶ ἴδετε.

Col. 460 A, lin. 1, *ποιεῖ*. Lege ποιήσει. Habent autem LXX ποιήσει ἐν ὀφθαλμοῖς ὑμῶν.

Ibid., lin. 2, *Κύριον*. Τὸν Κύριον LXX.

Ibid., lin. 4, *Κύριον*. Lege sicut ante, τὸν Κύριον, sine πρός, nam ita semper habent οἱ Ο', uno tamen loco excepto, Os. VII, 7, ubi nescio quomodo legitur ἐπικαλούμενος πρός με.

Ibid., lin. 9, *ὁ θερίζων*. Vides illud καί, quod in editis Joan. IV, 36, ante ὁ exstat, hic deesse, sicut et in cod. Cant. et Colb. 8 ap. Mill. deest. Non est vero quod mireris hunc a Millio locum non esse notatum, cum ille particulam καὶ in ed. Oxon. contra codicis fidem, additam repererit.

Ibid., lin. 10, *δὴ τούτῳ*. Lege δὲ τούτου, scilicet πνευματικοῦ. Ita enim hæc Christi verba explicat Origen. t. IX *in Rom.*: Δὶς ὁ θερισμὸς ὀνομασθεὶς, κατὰ μὲν τὸν πρότερον, ἐπὶ τὸν σωματικὸν ἀναφέρεται· κατὰ δὲ τὸν δεύτερον, ἐπὶ τὸν πνευματικόν.

Ibid., lin. 12, *πρός*. Lege τὸν Κύριον sine πρός.

Ibid., lin. 15, *παντί τῳ*. Male hæc inversa exhibuit ed. Oxon. τῷ παντί. Sed legendum opinor hic sicut paulo ante, παντὶ ἁγίῳ κ.

Ibid. B, lin. 4, *πάντα τε*. Lege πάντα γε, vel πάντα δέ.

Ibid., lin. 9, *αἰτῶμεν αὐτάς*. Scilicet εὐχάς. Atqui minus recte dicimur αἰτεῖν εὐχάς. Pro αἰτῶμεν igitur legendum opinor ἐπιτελῶμεν, sicut mox sequitur, ὡς ἐκεῖνοι ἐπετέλουν. Ita vero num. 12, εὐχαὶ τρὶς... ἐπιτελεῖσθαι ὀφείλουσι Et num. 13, ἡ περὶ τῶν μυστικῶν εὐχὴ ἐπιτελεῖται. — Vide aliam non minus ingeniosam quam Bentleius proponit hujus loci emendationem. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *κατὰ τὸ ἀληθές*. Ita fere Origen. *Comm. in Joan.* tom. XXVIII, num. 4: Εἴπερ μιμητὴς Χριστοῦ ἐστι Παῦλος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτῷ, ἀνάγκη τὸν κατὰ μίμησιν τῆς Χριστοῦ εὐχῆς εὐξάμενον, ἄραντα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, καὶ ἀναβιβάσαντα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων .... οὕτως εἰπεῖν τῷ Θεῷ τοὺς λόγους τῆς εὐχῆς τοὺς περὶ μεγάλων, καὶ ἐπουρανίων, μεγάλους καὶ ἐπουρανίους.

Ibid., *τυπικῶν*. Respicit hic ad ea quæ de Annæ aliorumque sanctorum precibus dixerat, dicitque magna illa quæ ii per preces suas consecuti sunt, parva tantum symbola et typos fuisse τῶν μεγάλων καὶ ἐπουρανίων, quæ nos petere jussit Christus. — Pro τυπικῶν Bentleius legit τυπικῶς. RUÆUS.

Ibid., lin. 11, *περί*. Hoc misso, rectius legas διὰ τῶν ἐπιγείων.

Ibid., lin. 14, *αἰτήσατε ἵν' αὐτῶν*. Dormitans hic librarius nonnulla omisit, uti liquet ex sequentibus; quocirca sic restituendum esse opinor hunc locum, αἰτήσατε ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΚΑΙ ΕΠΟΥΡΑΝΙΑ, ἵν' αὐτῶν τυχόντες, ὡς ΕΠΟΥΡΑΝΙΩΝ, βασιλείαν..., καὶ, ὡς μεγάλων, τῶν. Vix enim aliter loco aptam efficies sententiam. — Vide aliam hujus loci emendationem a D. Claudio Fleury propositam. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *ἐπιχορηγήσῃ*. Lege ἐπιχορηγήσει. — Ita legendum jam monuerat Bentleius. RUÆUS.

A

Ibid., lin. 13, *τὴν ἐλλείποντος*. Lege τὴν περὶ ἐλλείποντος. Sic in sequentibus, προσευχὴν, τὴν περὶ μειζόνων ... ἔντευξιν δὲ, τὴν ... περί τινων.

Col. 461 A, lin. 3, *ὑπό του*. Ita cod. ms. In edit. vero Oxon. legitur ὑπὸ τοῦ, addito ἐπικινδυνευομένου· sed nec προσευχῆς definitio id postulare videtur, nec causam video cur προσευχή sit τοῦ κινδυνευομένου magis quam vel δέησις vel ἔντευξις· ab exemplis certe quæ sequuntur non apparet; ὑπό του vero idem sonat, quod ὑπό τινος. Ita Phavorinus, του, εἰ λαμβάνεται ἀντὶ τοῦ τινὸς, ἐγκλίνεται, οἷον, παρά του, ἀντὶ παρά τινος. Sed fortasse librarii hic incuria mutatus verborum ordo sic est restituendus, ἀναπεμπομένην· ἔντευξιν δὲ, τὴν ὑπὸ τοῦ παρρησίαν τ. π. ἔχοντος. — Legendum ὑπό του jam fuit a nobis observatum. RUÆUS.

Ibid., lin. 9, *ὁ Γαβριήλ*. Deesse opinor τοῦ, nam

B ita certe rectius legatur, ὁ τοῦ Γαβριὴλ ... λόγος.

Ibid. B, lin. 1, *Θεοῦ*. Θεοῦ αὐτοῦ LXX.

Ibid., lin. 2, *θυμῇ*. Lege θυμοῦ, sicut recte habent editt. τῶν Ο'.

Ibid. C, lin. 3, *πᾶσαι*. Deest καί, nam rectius LXX, πάντα τὰ ἔργα σου, καὶ πᾶσαι.

Ibid., lin. 13, *Ἀββακούμ*. Sic scriptum legitur hoc nomen apud Cyrill. *catech.* 12 et 14, ac apud Euseb. *De loc. Hebr.* in vv. *Κεειλά* et *Γαβαάς*· atque ita LXX ed. Ald. At in Complut. legitur Ἀββακούκ. In Rom. vero et Oxon. Ἀμβακούμ, atque sic quoque habet Euseb. *Dem. ev.* IV, 16; VI, 14, ut et ipse Origen. lib. IV, c. 2, *Περὶ ἀρχῶν* (uti verba ejus citat Justinian. in ep. ad Menn. *Concil.* tom. V, col. 673), Ἡμεῖς οἰόμεθα, ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακοὺμ, ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ, περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος [supple νοητέον]; non enim dubito quin hæc fuerint Origenis verba, etsi in Rufini versione ibi non appareant; nimirum, hæc

C pro more suo omisit Rufinus; reliqua vero, quæ citat Justinianus, retinuit; atque hæc ipsa quidem in loco huic gemino (*Περὶ ἀρχῶν* I, 3) exhibet Rufinus, : sc. « Nos vero putamus etiam illud, quod in Cantico Abacuc dictum est, *In medio duorum, vel animalium, vel duarum vitarum, cognosceris*, de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere. » Quod vero dicit Justinianus, Origenem hinc probatum voluisse, Filium et Spiritum sanctum esse creaturas, non est quod credamus; neque enim ex verbis quæ profert, id apparet, et (si qua omnino fides interpreti Rufino sit habenda) tota utrobique orationis series eo dirigitur, ut demonstret e contrario, Filium et Spiritum sanctum creaturarum numero esse eximendos.

Ibid., lin. 14, *φωνήν*. In editt. omnibus τῶν Ο' legitur ἀκοήν, atque ita quidem sonat vox Hebræa.

Ibid. D, lin. 1, *ζώων*. Ita editt. τῶν Ο'. Eusebius vero *Dem. ev.* VI, 15, alteram probat lectionem, sc. ζωῶν, *vitarum*. Πληθυντικῶς, inquit, ἐνταῦθα

D καὶ περισπωμένως τῶν ζωῶν ἀπὸ ἑνικοῦ, τῆς ζωῆς, ὀνόματος ἐξακουομένων..... δύο οὖν, φησί, ζωῶν μέσον γνωσθήσῃ, μιᾶς οὔσης τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς, καὶ θατέρας τῆς κατ' ἄνθρωπον. Atque ita legit Theodorit., ζωῶν, *vitarum*, hanc sc. et futuram vitam intelligens; sicut et Cyrill., Hieros. *catech.* XII, 20, uti recte edidit cl. Touttee. Veræ autem lectionis incertus Rufinus loco supra citato utrumque posuit, « In medio duorum, vel animalium, vel duarum vitarum. » Hoc autem ambiguum (atque adeo ipsam Origenis de Christo et Spiritu sancto ex hoc loco argumentationem) recte dissolvit Theodotion, qui secundum veritatem Hebraicam sic transtulit, ἐν μέσῳ ἐτῶν ζώωσον αὐτόν, ap. Euseb., *Dem. ev.*, pag. 279.

Col. 464 A, lin. 6, *πρὸς τὸν ὤν*. Ita male cod. ms. Hæc vero in deterius mutavit ed. Oxon., sc. πρῶτον ὤν. At vera, ut opinor, lectio est, πρὸς τὸν ᾧ, vel, quod malim, πρὸς Θεὸν ᾧ... Nam respicere

videtur Origenes ad Apostoli verba I Joan. III, 21, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν. — Jam monueram legendum esse cum Bentleio πρὸς τὸν ᾧ. Ruæus.

Ibid., *προσευξόμεθα*. Lege προσευξώμεθα, sicut in editt. exstat Rom. VIII, 26.

Ibid., lin. 14, *Γαβαώθ*. In codice quidem hic, et bis postea, scribitur Γαβαώθ. Atqui editt. omnes τῶν Ο' habent Γαβαών, et sic legit ipse Origen. *in Matth.* tom. XVII, num. 2, et *hom.* 1 *in Jos.*, et *Περὶ ἀρχῶν* IV, 2, ap. Pamph. *Apol.*, quod, cum Hebræo aptius sit, inserere non dubitavi.

Ibid. B, lin. 5, *Ἐλώμ*. Ita Origen. *in Matth.* tom. XVII, num. 2, et *hom.* 1 *in Jos.* Sed ed. Complut. τῶν Ο' habet Ἐαλών, cæteræ vero Αἰλών.

Ibid., lin. 11, *ἔοικεν εἶναι ἔντευξις*. Nempe propter illam, qua usi sunt, παῤῥησίαν πλείονα, quam in ἐντεύξεως definitione posuit num. 14. At mihi quidem videtur Sampson hic προσεύχεσθαι potius, quam ἐντυγχάνειν, siquidem ἔντευξις, secundum Apostolum, est interpellatio pro alio, et non, qualis est hæc Sampsonis, pro seipso. Vide I Tim. II, 1; Rom. VIII, 27, 34; Heb. VII, 25. Intelliges autem mox, quorsum evadat hæc Origenis de propria verborum significatione λεπτολογία.

Ibid. C, lin. 2, *τὸ, ἐξομολογοῦμαι, ἴσον ἐστὶ τῷ, εὐχαριστῶ*. Eodem modo hæc Christi verba explicat Euseb. *Eccl. Theol.*, pag. 151 : Ἐν εὐαγγελίοις λεγομένου ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ [lege τοῦ] Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ..., φαμὲν δηλοῦσθαι τὴν ἐπὶ τοῖς νηπίοις εὐχαριστίαν, ἀντὶ τοῦ, εὐχαριστῶ σοι, πάτερ, τοῦ, ἐξομολογεῖσθαι [lege ἐξομολογοῦμαι] λεγομένου.

Ibid., lin. 7, *ἀνθρώποις*. Lege ἀνθρώποις ἁγίοις id enim ipsa sententia et antithesis quæ mox sequitur plane postulant. Sic autem paulo post, ἀνθρώποις ἁγίοις ταῦτα προσενεκτέον. Intercidit vero hic, ut opinor, ἁγίοις, eo quod simile esset *ανοις*, abbreviate scripto pro ἀνθρώποις. — Jam monuerat Bentleius pro ἀνθρώποις legendum esse ἁγίοις. Ruæus.

Ibid., lin. 14, *ἀνθρώποις*. Id est hominibus in genere, qua hominibus, sancti sint necne. Sed desideratur fortasse πᾶσιν, ut sit, ἀλλὰ δὴ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις.

Ibid., lin. 15, *ἐντευκτέον ..., ὡς ... Στέφανος, Κύριε, μὴ στήσῃς*. Stephanus hic quidem ἐντυγχάνει, verum in præcedentibus, Κύριε Ἰησοῦ,... manifeste προσεύχεται, adeo ut æque potuerit Origenes his adjicere, ἀλλὰ καὶ προσευκτέον αὐτῷ, ὡς ὁ λέγων Στέφανος, Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου, idque alias, ut opinor, dicere non dubitasset : atqui conservanda ei erat hic subtilior illa verborum distinctio, et ea, quæ mox sequitur, προσευχῆς κυριολεξία.

Ibid. D, lin. 2, *οὐδὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ*. Hoc, ut opinor, est effatum illud Origenis a Patribus damnatum, cujus meminit *Apologiæ* auctor anonym. ap. Photium cod. CXVII : Φασὶν αὐτὸν (sc. Origenem) παραγγέλλειν μὴ προσεύχεσθαι τῷ Υἱῷ, et Augustin. hær. 43 : « Dicit Origenes non orandum esse Filium cum Patre, quia non est auctor indulgendarum petitionum, sed supplicator; » atque etiam Theoph. Alex. in *Ep. Pasch.* 2 : « Origenes ausus est dicere, non orandum Filium, neque cum Filio Patrem. » Atque durum quidem fateor esse hoc ejus dictum, nec immerito a Patribus reprehensum; quod tamen ad sanum fortasse sensum redigi possit, si accuratius perpendamus quid per Christum, et quid per προσευχὴν hic intelligat. Per Christum igitur vult θεάνθρωπον, seu mediatorem, quatenus sc. ἀρχιερεὺς et παράκλητος noster est apud Patrem; id enim aperte tum in hac tum in sequente sectione declarat. Per προσευχὴν vero κυρίως dictam vult illam, quæ Patri mediante Christo offertur, prout ipse jussit, dicens : Οὕτως προσεύχεσθε, *Πάτερ ἡμῶν*, et, *αἰτεῖτε ἐν τῷ ὀνόματί μου*. Sub hac itaque advocati et pontificis σχέσει, atque secundum illam vocis προσευχῆς κυριολεξίαν, dicit Christum ipsum non esse orandum : his enim ita positis, Pater solus, ut *indulgendarum petitionum auctor* κυρίως est orandus; Christus vero pontifex καταχρηστικῶς, ut preces nostras ad Patrem deferat : nam si vel pontificem sine Patre, vel Patrem sine pontifice, vel etiam utrumque junctim oremus, aut personarum, aut officiorum ordinem et οἰκονομίαν violabimus. Hanc autem Origenis hic mentem esse constabit ex locis in libris *Contra Celsum* consimilibus, sc. lib. V, p. 580 : Πᾶσαν μὲν δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ Θεοῦ. Δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως. Et lib. VIII, p. 751 : Τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν Υἱὸν,... ταῖς ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ᾧ πρῶτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν προσάγειν, ὡς ἀρχιερέα, καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. Et pag. 761 : Μόνῳ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ Μονογενεῖ,... καὶ ἀξιωτέον αὐτὸν, ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ Θεὸν ἡμῶν. Quorum quidem omnium hæc est summa, nempe, quod orandus est Pater, orandus et Christus pontifex; Pater vero κυρίως, pontifex καταχρηστικῶς quandoquidem hic est μεσιτείας ordo, ut ad Patrem per pontificem preces nostræ dirigantur. Hinc autem nequaquam sequitur Origenem negasse Christum ipsum, qua Deum Deique Filium, esse orandum; nam quod ad divinam ejus naturam attinet, cum æque ac Patrem et orandum et omni omnino cultu prosequendum esse sæpissime affirmat; idque vel per se solum, uti *Contra Cels.* p. 586 : Τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι, vel etiam una cum Patre, *Contra Cels.* p. 750, ubi objicienti Celso, injuriam Deo a Christianis in eo fieri, quod Christum ὑπερθρησκεύουσι, sic respondet : εἴπερ ἐνενοήκει ὁ Κέλσος τὸ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, καὶ τὸ, Ἐγὼ *καὶ σὺ ἕν ἐσμεν*, οὐκ ἂν ᾤετο ἡμᾶς καὶ ἄλλον θεραπεύειν παρὰ τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· *ὁ γὰρ Πατὴρ*, φησὶν, *ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί*.... ἕνα οὖν Θεὸν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, θεραπεύομεν. Et paulo post disertis verbis agnoscit (id quod iis objicit Celsus) Christianos θεραπεύειν μετὰ Θεοῦ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ. Nostri vero instituti non est de his fusius disserere; atque ideo tantum hæc adnotavimus, ut videas constare sibi posse Origenem, cum dicit modo orandum, modo non orandum esse Christum.

Col. 465 A, lin. 6, *Πάτερ ἡμῶν*. Hæc citare videtur Origenes ex Evangelio Lucæ, cujus sunt ea quæ præcedunt : attamen aliter certe se res habet : nam cum ille postea num. 18 (ubi Dominicæ Orationis formulas e Matthæo Lucaque accuratius describit) verba hæc, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ap. Lucam non agnoscat, sed Matthæo soli ascribat, liquido apparet eum hic non Lucæ tantum verbis uti, sed, ut assolet, partim hujus, partim Matthæi verba ad rem præsentem accommodare, adeo ut priora illa, *δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι*, e Luca, posteriora vero *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, e Matthæo proferantur. Atque ita quidem Euseb. *Comm. in Psalm.*, pag. 530, Lucæ hæc cum Matthæi verbis conjungit, *οἱ ἀπόστολοι ἠξίουν αὐτὸν διδάξαι αὐτοὺς προσεύχεσθαι* (narrante sc. Luca) ....*διό φησι πρὸς αὐτούς* (secundum Matthæum). *Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Ne credas igitur Millio ad Luc. XI, 1, notanti, Origenem *Περὶ εὐχῆς*, p. 50 (hoc sc. in loco) verba illa, *ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, ap. Lucam agnoscere. Confer not. ad num. 18.

Ibid., lin. 7, *ἕτερος.... κατ' οὐσίαν καὶ ὑπο-*

κείμενος.... τοῦ Πατρός. Ὑποκείμενος, id est ὑποτεταγμένος, *subjectus*. Sed nusquam alias Origenes, nec ullus, quod sciam, alius e Patribus, de Filii subjectione utitur voce ὑποκείμενος; neque illa genitivum regit, sed dativum; neque etiam hic de Filii subjectione agi videtur, sed distinctione tantum, quatenus alia est a Patre persona : quocirca legendum suspicor ὑποκείμενον, ut sit, ἕτερος τοῦ Πατρὸς κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκείμενον, *a Patre alius secundum essentiam et suppositum*, quod se alibi ait ostendisse, nempe contra Noetianos, qui affirmabant Filium οὐσίᾳ καὶ ὑποκειμένῳ ἓν esse cum Patre (*in Joan.* tom. x, num. 21); hos igitur hic quoque oppugnans dicit Filium ἕτερον esse κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκείμενον, hoc est καθ' ὑπόστασιν, quemadmodum dicto loco se explicat; nam οὐσία et ὑποκείμενον constituunt ὑπόστασιν, seu personæ ἰδιότητα, quam ἰδίαν οὐσίαν vocat (*in Joan.* tom. II, num. 6) et ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν (*in Joan.* tom. I, sub finem num. 41, et tom. II, num. 2, et *contra Beryll.* ap. Euseb. *Eccl. Hist.* VI, 33. Vult igitur Filium, licet cum Patre ἓν οὐσίᾳ sit (*in Joan.* tom. x, num. 21), tamen κατ' ἰδιότροπον ὑπόστασιν a Patre ἕτερον esse; ita ut sint τῇ ὑποστάσει δύο πράγματα (*Contra Cels.* p. 751), unus vero essentia Deus; cum una sit illa οὐσία, quæ per ἰδιότητας distinguitur, et κατὰ περιγραφὴν alia est Patris, alia Filii : indivisa tamen, atque idcirco in utroque eadem : Pater enim, ut ait ipse Origenes, ἀδιαίρετος καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πατὴρ (ap. Euseb. *Contra Marcell.*, p. 22) et ἀχώριστός ἐστι τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ (*In Matth.*, tom. XIII, num. 19). Igitur quamvis Filium dicat δευτέραν ὑπόστασιν (ap. Euseb. *loc. cit.*) atque δεύτερον Θεόν (*Contra Celsum*, p. 608), ambos tamen affirmat esse ἕνα Θεόν, *Contra Cels.*, p. 750. Quod si retinere malis codicis lectionem, ἕτερος κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκείμενος, tum per οὐσίαν intelligas oportet hypostasin seu personam; quo in sensu vocem οὐσίαν ab ipso Origene aliisque Patribus usurpari docuit cl. Bullus in *Defens. fid. Nic.*, sect. 2, cap. 9, ut loci hujus mens sit, Filium aliam a Patre esse personam eique subjectum sive subordinatum.

Ibid., lin. 12, *ἐνάργειαν*. Male hoc mutavit ed. Oxon. in ἐνέργειαν, nempe, παρὰ τὴν ἐνέργειαν λεχθησόμενον, *præter efficaciam dicetur*, orandum esse Filium; quorum ego quidem sensum non video. At hoc plane vult Origenes, eum sc. qui Filium, et non Patrem, orandum esse affirmaverit, absurde, et παρὰ τὴν ἐνάργειαν, *præter rei evidentiam*, id dicturum esse. Hac autem phrasi sæpe utitur Origenes; E. G. *Comm. in Psalm.*, παρὰ τὸ ἐναργὲς εἶναί φαμεν. Et *in Joan.* tom. XIII, num. 21, ὡς ἠλίθιοι, καὶ παρὰ τὰ ἐναργῆ λέγοντες. Atque *in Joan.* tom. II, num. 8, τὰ ὑπ' αὐτοῦ (Ἡρακλέωνος) παρὰ τὴν ἐνάργειαν ἐπαγγελλόμενα, sic enim recte legit ex cod. Veneto Ferrarius, et e Bodleiano Grabius (*Spic.*, sæc. II, p. 86), etsi ibi quoque Huetius lectionem deteriorem, ἐνέργειαν retinuit. Atque ita quidem ap. Simplic. *in Epictet.*, c. 32, ἐνεργῶς pro ἐναργῶς editum deprehendes; sicut et in hoc ipso libello (nam alios mitto) editor Oxon. ἐνεργῶς pro ἐναργῶς ἐμφαίνειν reposuit num. 32. Vide Millium *in Ep. prim. ad Corinth.* XVI, 9, et Philem. v, 6.

Ibid. B, lin. 3, *λέγεται*. Sic habet cod. ms., uti et ed. Oxon. exhibuit : sed vera certe lectio est λείπεται, sicut ipse locus demonstrat : quippe tres in antecedentibus orandi modos proposuit Origenes, sc. ut preces nostras vel ad Filium sine Patre, vel ad utrumque simul, vel ad solum Patrem, dirigeremus : rejectis vero duobus primis, tertium nunc restare dicit nobis utendum, λείπεται τοίνυν προσεύχεσθαι μόνῳ... τῷ Πατρί.... — Jam monuerat Bentleius legendum λείπεται. RUÆUS.

Ibid., lin. 6, *ὤμοσε*. Lege ὤμοσε Κύριος, sicut legitur ps. CXIX, 4, et Hebr. VII, 21.

A Ibid., lin. 11, *οὐ χρή*. Idem de solis et stellarum cultu dicit Origen. *Contra Cels.* p. 585 : Κρίνομεν μὴ δεῖν τοῖς εὐχομένοις προσεύχεσθαι. Ibi tamen paulo post, hoc, quod stellis denegat, Christo concedit, eumque esse orandum docet, τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ λόγῳ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι. Atque ipse quidem Origen. ad Christum sæpe preces dirigit; E. G. *hom.* XIII *in Exod.* : « Domine Jesu, præsta mihi, ut aliquid monumenti habere merear in tabernaculo tuo, » etc. Et *hom.* 5 *in Levit.* : « Dominum meum Jesum invocare me oportet, ut quærentem me faciat invenire, » etc. Et *in Numer. hom.* 26 : « Nos autem oremus Verbum Dei, ut nobis hæc revelare dignetur. »

Ibid., lin. 13, *Πατρί*. Lege Πατέρα. Nihil necesse est legi πατέρα, nam πατρί referri potest ad præcedens τῷ. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 2, *αἰτήσητε*. Ms. αἰτήσηται.

Ibid., *Πατέρα μου, δώσει*. Sic etiam paulo post.
B At in loco citato Joan. XVI, 23, rectius in editt. legitur ...Πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

Ibid., lin. 7, *διδάξει*. Lege ἐδίδαξε, quod efflagitat sententia. — Bentleius legit διδάξῃ. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 4, *Ἱερουσαλήμ*. Ecclesia in loco hic citato non nominatur Ἱερουσαλήμ, sed, quod eodem quidem redit, Σιών. Esdr. XLIX, 14.

Ibid., *τοῦ προφήτου*. Lege τῷ προφήτῃ. Ita male παρὰ τοῦ pro παρὰ τῷ Δαυίδ, scriptum notavimus num. 12.

Ibid., lin. 5, *προσκυνεῖσθαι... λέγεται*. Ecclesia scilicet προσκυνεῖσθαι dicitur καταχρηστικῶς. Vult igitur Origenes illud, προσκυνησάτωσαν, de Christo dici καταχρηστικῶς, nempe distinguit hic, sicut ante in voce προσευχή. Veruntamen Christum κυρίως προσκυνητέον diserte docet ipse Origenes *Contra Cels.*, pag. 586. Atque in *Explan. in Epist. ad Rom.*, cap. x, Filium perinde atque ipsum Patrem, tum adorandum, tum invocandum orandumque esse declarat his verbis : « Si invocare Domi-
C ni nomen, et adorare Deum, unum atque idem est; sicut invocatur Christus, et adorandus est Christus, et sicut offerimus Deo Patri orationes, ita et Domino Jesu Christo; et sicut offerimus postulationes Patri, ita offerimus postulationes et Filio; ... unum namque utrique honorem deferendum divinus docet sermo, cum dicit, ut honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. » Interprete Hieronymo. — Explanationis in Ep. ad Romanos interpres est Rufinus, non Hieronymus. RUÆUS.

Col. 468 A, lin. 10, *αἰσχυνθήσῃ*. Ita cod. Alex. Es. XLIX, 23. At ed. Complut. habet οὐχ αἰσχυνθήσονται οἱ ὑπομένοντες αὐτόν, *non confundentur, qui exspectant eum*, Vulgat. Rom. vero et Ald., οὐχ αἰσχυνθήσονται οἱ ὑπομένοντές με, atque ita quidem sonat veritas Hebraica. Vid. Procop. *in Isa.* ed. Curter., et Orig. *Hexapla*, ed. Montfauc.

Ibid., *κατὰ τὸν... εἰπεῖν ἄντι...* Totum hunc locum pervertit oscitans librarius; quem quidem
D fideliter secutus est editor Oxon. Ego vero hæc sic emendanda esse arbitror, πῶς δὲ οὐκ ἔστι καὶ τὸν εἰπόντα, τί μὲ..., εἰπεῖν αὐτῷ, τί ἐμοὶ προσεύχῃ; id est, *quidni autem ille* (Christus sc.) *qui dixit*, «Quid me dicis bonum? » *huic quoque* (sc. τῷ οἰομένῳ δεῖν Χριστῷ προσεύχεσθαι, supra) *dicat*, « quid me precaris ?» *nam ea hujus loci manifeste mens est*.— Hunc locum ut edidimus, sic legit in ms. codice D. Walkerus. Atqui non legit εἰπεῖν ἄν τι, sed εἰπεῖν ἄν, τί. RUÆUS.

Ibid., lin. 11, *εἷς ὁ Θεὸς, ὁ Πατήρ*. Eodem modo hæc citat Origenes *Contra Cels.*, p. 586, et *in Joan.* tom. I, num. 40, et tom. II, num. 7, quæ ed. Oxon. hic refert ad Matth. XIX, 17, ego vero ad Luc. XVIII, 19, cum ipse Origen. *in Matth.* tom. XV, num. 10, diserte dicat hæc ap. Matthæum non exstare, sed eorum loco posita esse, τί με ἐρωτᾷς περὶ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός· ap. Marcum vero et Lucam legi, τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς,

εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. Atque ita quidem legit Tertullianus, *nisi unus, Deus*, *Advers. Marcion.* IV, 36: unde liquet additamentum hic esse, ὁ Πατήρ. Ad Lucam vero refero, quia dicit Epiphanius (hær. XLII) a Marcione ibi additum fuisse ὁ Πατήρ· non quod credam hoc ab ipso Marcione factum (quod si fecisset, id ei certe inter cætera exprobrasset Tertullianus; neque Origenes verbis ab hæretico, cui erat infensissimus, interpolatis usus fuisset), mihi autem verisimilius videtur, ipsos Patres, Justinum, Irenæum, Clementem Alex., Origenem aliosque, verba hæc παραφραστικῶς, addito plerumque ὁ Πατήρ, citantes, Marcionis sectatoribus ansam tandem dedisse, ut, ad figmentum suum de *bono* illo Deo Christi Patre stabiliendum, in Lucæ Evangelium (quo illi solo utebantur) insererent, uti notat Epiphanius, ὁ Πατήρ, quasi ab ipso Luca scriptum fuisset, οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, cum tamen vera lectio esset, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός, uti notat auctor *Dial. de Trin.* ap. Athanas. tom. II, p. 479. Atque ita quidem Lucæ verba citat Origen. in *Dial. contra Marcion.*

Ibid., lin. 15, *ἡμῶν*. Lege ὑμῶν. Nam cultores suos hic alloquitur Christus. — Ita jam legerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 11, *μετ' ἐμοῦ*. Hæc verba primo aspectu id significare videntur, quod antiquis Ecclesiæ Patribus erat persuasissimum, Patrem sc. *cum Filio et per Filium* esse orandum; attamen alia plane hic Origenis mens est, quippe qui per totum hoc argumentum negat Christum simul cum Patre orandum esse. Hæc igitur verba, μετ' ἐμοῦ, non cum Πατρί jungenda sunt, sed cum sequente ὑμῖν, ut hic sit verborum ordo, ἀναπεμπτέον ἐστὶν ὑμῖν μετ' ἐμοῦ, καὶ δι' ἐμοῦ, προσευχὴν τῷ Πατρί, id est, oportet vos *mecum*, fratre sc. vestro, et *per me*, vestrum Pontificem, preces Patri offerre.

Ibid. C, lin. 3, *εἴτε μετὰ Πατρὸς, εἴτε χωρίς*. Hoc illud est de quo queritur Theoph. Alex. in *Ep. Pasch.* 2, « Origenes ausus est dicere, non orandum Filium, nec cum Filio Patrem. » Hanc autem Theophili conquestionem Huetius (*Origenian.* lib. II) absurdam dicit esse, et secum pugnantem; miror vero virum cl. qui, ut ipse ait, propria manu hoc Origenis syntagma descripsit, et de eo edendo cogitavit, non animadvertisse nihil aliud conquestum esse Theophilum quam quod hic dicit ipse Origenes, sc. Filium nec *per se solum*, nec *cum Patre* simul esse orandum; quæ nequaquam, ut opinor, inter se pugnant. Notandum vero est eumdem Origenem, qui Filium cum Patre non orandum esse hic contendit, in lib. VIII *Contra Celsum*, pag. 751, e contrario agnoscere, Christianos θεραπεύειν μετὰ Θεοῦ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, atque in *homil.* 12 *in Ezech.* auditores suos hortari, ut « attentius Christum Dominum cum Patre suo precentur; » quæ quidem ἀσύστατα non alio videntur modo inter se conciliari posse quam eo quem in not. ad num. 15 proposuimus. Vide vero, quam ab Origene diversus sit Tertullianus, qui Orationem Domin. explicans dicit sub nomine, Πάτερ, Filium quoque comprehendi, « In Patre Filius invocatur; Ego enim, inquit, et Pater unum sumus. »

Ibid., lin. 7, *δούλου*. Lege δούλων.

Ibid., lin. 12, *ἐξευγενιζομένων*. Id est, ἐλευθεροποιουμένων. Hesych. ἐξευγενήσω (lege ἐξευγενίσω) ἐλευθεροποιήσω. Sic autem Origen. *Contr. Cels.*, pag. 483: Ὁμολογοῦμεν πάντες θέλειν παιδεύεσθαι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, ὥστε καὶ μειρακίοις μεταδιδόναι τῆς ἁρμοζούσης αὐτοῖς προτροπῆς, καὶ οἰκότριψιν ὑποδεικνύναι πῶς ἐλεύθερον ἀναλαβόντες φρόνημα ἐξευγενισθεῖεν ὑπὸ τοῦ Λόγου. Respicit vero hic Origenes ad Apostoli verba Rom. VIII, 15; Gal. III, 14; et Gal. IV, 1. Ita fere Euseb. *in psalm.* XI, 7: Ὁ παρ' αὐτοῦ (Χριστοῦ) λαβὼν ἐξουσίαν τέκνον Θεοῦ γενέσθαι, ὅτε γίνεται τέκνον... ἐξευγενίζεται.

Ibid., *τὴν ἀγάπην... δουλείας*. Rectius, ut opi- A nor, sic legas hunc locum, τῆς ἀγάπης μακαριωτέραν τῆς ἐν φόβῳ δουλείαν δουλευόντων. Respicit autem ad S. Joannis verba, Ep. prim. IV, 18: Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ· ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον. His vero consona habet Clem. Alex. *Ec. proph.*, c. 19: Ἐκ πίστεως καὶ φόβου προκόψας εἰς γνῶσιν ἄνθρωπος οἶδεν εἰπεῖν, *Κύριε, Κύριε*· ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ δοῦλος ἔμαθεν λέγειν, *Πάτερ ἡμῶν*, τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας, τὸ εἰς φόβον, ἐλευθερώσας, καὶ δι' ἀγάπης προκόψας εἰς υἱοθεσίαν, αἰδούμενος ἤδη δι' ἀγάπην, ὃν ἐφοβεῖτο πρότερον. Atque haud absimilia sunt illa Cyrilli in *Catech.* I: Δοῦλος εἴτις ἐστὶν ἐνταῦθα τῆς ἁμαρτίας, ἑτοιμότατος γενέσθω διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐλευθέριον τῆς υἱοθεσίας ἀναγέννησιν· καὶ τὴν μὲν τῶν ἁμαρτιῶν χακίστην δουλείαν ἀποθέμενος, τὴν δὲ τοῦ Κυρίου μακαριωτάτην δουλείαν κτησάμενος, καταξιωθήτω τὴν τῶν οὐρανῶν κληρονομῆσαι βασιλείαν. — Bentleius aliam proponit hujus Origeniani loci lectionem, B quæ in eumdem sensum recidit. RUÆUS.

Ibid., lin. 17, *παρακούει*. Ita ferme Origen. *in Matth.*, tom. XVI, num. 29: Οὐχὶ ἄλλως ληψόμεθα, εἰ μὴ αἰτῶμεν. Ἔστω οὖν καὶ ἡ διάθεσις ἀξία τοῦ τυχεῖν ὧν αἰτοῦμεν, καὶ ἡ εὐχὴ, μετ' ἐπιστήμης ἀναπεμπομένη, ἀξία τοῦ ἐπιτευχθῆναι, καὶ τὰ αἰτήματα ἐπουράνια καὶ μεγάλα, καὶ ἄξια τοῦ δίδοσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Col. 469 A, lin. 3, *τοῦ εὐαγγελίου*. Scilicet secundum Hebræos. Vide not. ad num. 3.

Ibid., lin. 4, *προστίθεσθαι*. Lege προστεθήσεται, nam ipsa Evangelii istius verba recitat. — Bentleius retinet προστίθεσθαι, sed pro ὑμῖν quod præcedit, legit ἡμῖν. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 1, *ἑκάστῳ*. Lege ἑκάστου.

Ibid., lin. 4, *κεκαρποφορήκει*. Lege ἐκεκαρποφορήκει.

Ibid., lin. 7, *γεγεννήκει*. Lege ἐγεγεννήκει.

Ibid., *τῶν... γεγεννημένων*. Lege τὰ... γεγεννημένα.

C Ibid., lin. 13, *Ἀμὰν καὶ τῶν... διαφθεῖραι*. Mutilus est plane hic locus; atque in codicis quidem ora ab eadem manu notatum inveni, ἔσφαλται γραφή. Quocirca totum ego locum sic restituendum arbitror, Ἀμὰν καὶ τῶν συμπνεόντων αὐτῷ· καὶ μᾶλλον τοῦ διαφθεῖραι τὴν ψυχὴν αὐτῆς θέλοντος ἄρχοντος Ἰουδὶθ τὴν δύναμιν διεκέκοψε. — Textus nostri interpretatio Latina supponit hanc restitutionem. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 5, *Ναβουχοδονόσορ*. Ita hoc nomen allegorice interpretatur Origenes *hom.* 18 *in Jerem.*: Βασιλεὺς Βαβυλῶνος, κατὰ τὴν μὲν ἱστορίαν, Ναβουχοδονόσορ, κατὰ δὲ τὴν ἀναγωγὴν, ὁ Πονηρός. Confer *homil.* 1 *in Jerem.*

Ibid., *πεφίμωντο*. Lege ἐπεφίμωντο.

Ibid., lin. 9, *ἐκπεφεύγει*. Lege ἐκπέφευγε.

Ibid., lin. 10, *κήτους*. Diaboli sc. ἀλληγορικῶς. Respicit vero ad verba Job. III, 8, secundum LXX, ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι. Sic autem D *Comm. in Joan.* tom. I, num. 17, δράκοντα ὀνομαζόμενον, καὶ μέγα κῆτος, ὅπερ ἐχειρώσατο ὁ Κύριος. Et *Περὶ ἀρχῶν* IV, 1, ἦλθε κατὰ τὸν Ἰὼβ, ὁ τὸ μέγα κῆτος χειρωσάμενος, καὶ δεδωκὼς ἐξουσίαν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Nam ita Græce exstant hæc verba in *Philocal.* Hujus vero magni ceti typum fuisse ait illum qui Jonam obsorbuit, sup. num. 13.

Ibid., lin. 12, *εἰ μὴ... σώματα ἢ ὅμοιον*. Nulla ex his loco apta oritur sententia; sic igitur emendanda mihi videntur, εἰ μὲν πᾶσι, τοῖς ὁμοίως λαμβάνουσιν... σώματα, ὁμοίως οὐ δίδοται σκιά. — Eamdem jam proposuerat Bentleius emendationem, et idem præterea pro τισὶ δ' ὁμοίως δίδοται σκιά, legit: τισὶ δ' ὅλως οὐ δίδοται σκιά. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 4, *κατὰ τὰ σώματα*. Mendum hic suspicor; umbræ enim meridianæ non pro corporum, sed climatum ratione variantur, atque aut longæ,

aut breves, aut omnino nullæ fiunt, prout φωτίζον σῶμα (solare sc.) a locorum vertice longius propiusve distat, vel in ipso etiam vertice versatur. Sic igitur lego et distinguo, συμβαῖνον κατὰ τὰ κλίματα· τισὶ γοῦν. De umbrarum vero differentia vide Achill. Tatii Isag. in Arati *Phæn.*, cap. 31, et Plin. *H. N.* II, 72-78.

Col. 472 A, lin. 10, *πεφωτισμένος ἤτοι*. Desiderari hic videtur ἢ, ut sit, πεφωτισμένος ἢ, ἤτοι. Nimirum, vocula ἢ ab eadem insequente vocali absorpta est. — Desiderari ἢ prior adverterat Bentleius. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 13, *βασιλευόντων*. Lege βασιλεύοντος. Ita Origen. *in Matth.* tom. XIV, num. 7 : Αὐτὸς (Χριστὸς) ἐστὶν ὁ Βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ ὥσπερ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοδικαιοσύνη, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, οὕτω μήποτε καὶ ἡ αὐτοβασιλεία)·.. βασιλεύων καθ' ἑκάστην ἐπίνοιαν αὐτοῦ... ᾗ δικαιοσύνη ἐστὶ, καὶ ᾗ σοφία, καὶ ᾗ ἀλήθεια. Hunc vero locum sic pervertit ed. Oxon., βασιλέα δὲ Χριστὸν βασιλευόντων. Aliam Bentleius proponit emendationem, nempe ἀσάλευτον, ex Hebr. XII, 28, pro βασιλευόντων. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 6, *ἀδρανέστερος, ἢ καὶ τούτων*. Hæ particulæ, ἢ καί, ex præcedentibus, οὐχὶ καί, male natæ videntur, atque loco plane ineptæ sunt, quippe quæ sensu conjuncta disjungunt : illa enim, παρὰ τοῖς ἀνοήτοις θαυμαζόμενα, non alia sunt, quam quæ ante dixit σκιᾶς ἀδρανέστερα. Sic igitur legendum opinor, σκιᾶς ἀδρανεστέρων τούτων τῶν... θαυμαζομένων· per hæc autem vult ἀρχὰς et ἐξουσίας hujus mundi, uti liquet ex antithesi. — Aliam in notis proposui emendationem. Utra veræ lectioni propior sit, lector judicet. RUÆUS.

Col. 473 A, lin. 13, *αὐτάρκως δὴ ἐν τούτοις*. Lege δέ, et post τούτοις subaudi ἐγενόμεθα, nisi id additum malis, ut sit, αὐτάρκως δὲ ἐν τούτοις ἐγενόμεθα.

Ibid. B, lin. 2, *ἤδη καί*. Origenes, peractis iis quæ de quæstione περὶ εὐχῆς in genere dicenda habuit, pergit nunc ad Dominicæ Orationis explicationem, quæ pensi istius, quod ab eo exigebat Ambrosius, altera pars erat ; ad quam sic in cod. ms. fit transitio, προβλήματος ἤδη καὶ ἐπὶ τὸν ἑξῆς ἆθλον. Editor autem Oxon. novum hic titulum præfixit (*Ἐξήγησις τῆς Προσευχῆς Κυριακῆς*) et sectionum numerum de integro orsus est : quam ob rem vero id fecerit non video, nisi quod ille pro ἆθλον male legens ἄλλον (sc. λόγον), alterum syntagmatis librum seu tomum eo indicari putaverit.

Ibid. C, lin. 1, *ἀφήκαμεν*. Sed in editt. Matth. VI, 12, exstat ἀφίεμεν. Hanc autem lectionem ἀφήκαμεν, quæ non solius est Origenis, sed et cod. Barb. 1, prætermisit Millius.

Ibid., lin. 3, *ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*. Nota hic deesse doxologiam, quæ in editis exstat. Vid. Mill.

Ibid., lin. 5, *Πάτερ, ἁγιασθήτω*. Vides Origenem hic verba illa, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quæ in editt. Luc. XI, 2, exstant, non agnoscere ; sicut et vetus interpres Latinus ea non agnovit, qui similiter legit, *Pater, sanctificetur.* Editor tamen Oxon. illa contra codicis fidem hic inserere non dubitavit, unde deceptus Millius in Prolegom. (sect. 419, ed. Kust.) dicit ex hoc loco *apparere*, verba, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, in Lucæ textum *ante tempora* Origenis *irrepsisse.* Mira quidem erat editoris temeritas ; haud scio tamen an miranda magis sit Millii incuria, qui non animadverterit, eum postea in notis agnovisse verba hæc, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *in exemplari non comparere*, atque idcirco ea *in Versione prorsus omisisse.* Cæterum hanc lectionem, Πάτερ, ἁγιασθήτω, ab ipsius Origenis manu profectam esse, hæc ejus verba (num. 22), Πάτερ, ὅπερ παρὰ τῷ Λουκᾷ γέγραπται, planissime demonstrant : quorsum enim diceret ap. Lucam scribi illud Πάτερ, quod ap. Matthæum quoque scribitur, nisi vellet Πάτερ so-

A lum ap. Lucam legi sine illis, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quæ ap. Matthæum adjiciuntur ?

Col. 476 A, lin. 1, *ἀποτακτικῶς*. Lege ἐπιτακτικῶς, et paulo post, ἐπιτακτικῷ λόγῳ. — Bentleius mavult ἀποτατικῶς, et pro ἀποτακτικῷ in codice ms. legitur ἀποτατικῷ, teste Walkero.

Ibid., lin. 6, *τό*. Lege τά, quod liquet ex sequentibus, εἰρημένων πάλαι.

Ibid., lin. 14, *ἀπηγγελμένους λόγους*. Minus attentus hic librarius omisit λόγους, quod, cum ad sententiam sit necessarium, nos adjicere non dubitavimus. — Id jam a nobis observatum est. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 9, *ἀποδώσει σοι*. His addidit ed. Oxon. ἐν τῷ φανερῷ ex editt. Matth. VI, 6, sed male, ut opinor, cum ea non agnoverit Origenes, uti constat ex *Comment. in Joan.* tom. XI, num. 4, ubi etiam, iis omissis, legit tantum ἀποδώσει σοι, sicut et Euseb. *in Psalm.* pag. 337 et 631 legit, aliique multi quos notavit Millius.

B Ibid. C, lin. 5, *τῷ*. Lege Θεῷ, vel Θεῷ κοινωνεῖν. Nam deest plane Θεῷ. — Nihil deest, τὸ *κοινωνεῖν* est *liberalitas*. Vide D. Claudii Fleury interpretationem Latinam. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 4, *αὐτοῦ*. Lege συνήθους αὐτῷ. — Ita quoque legendum monuimus. RUÆUS.

Ibid., lin. 6, *ἢ ἐν ταῖς*. Loco huic non convenit disjunctivum ἢ, ubi de conjunctis in eadem Christi sententia loquitur Origenes : lege igitur καὶ ἐν ταῖς, vel, quod aptius est, καὶ τῶν ἐν ταῖς.

Col. 477, lin. 4, *ἀπέσχεν*. Lege ἀποσχών, nam id plane poscit sententia, atque ita mox sequitur, οὕτως ὁ ἀπέχων. — Magis placet emendatio Bentleii qui retinet ἀπέσχεν, sed paulo post legit, διά τε τὸ ἀπεσχηκέναι ταῦτα.

Ibid., lin. 8, *εἴτι δώσει*. Legendum opinor, εἴτ' ἐν δόσει τινί, quod melius convenit cum sequentibus ; ἢ ἐν εὐχαῖς. Ita num. 28 initio, ἔχοντές τινα καθήκοντα... ἐν τῇ δόσει. — Ita prior legerat Bentleius.

C RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *ἢ ὁ*. Lege καὶ ὁ.

Ibid. B, lin. 6, *ἐν αὐτῇ... ἐν ταῖς*. Lege ἐν ᾗ... ὁ ἐν ταῖς, quod locus ipse demonstrat. — Magis nativa est emendatio Bentleii qui retinet ἐν αὐτῇ ἔστηκεν, sed pro οὐ καλῶς, etc., legit, οὐχ ἄλλως ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν προσευχόμενος, ἢ διὰ τῆς φιλοδοξίας. RUÆUS.

Ibid., lin. 12, *ἀσεβεῖν*. Legendum plane est e contrario εὐσεβεῖν. Ita supra, εὐσεβής τις... νομισθῇ. — Sic prior legerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 4, *εἰς ἣν οὔτε*. Origenes hic sub nomine ἐκκλησίας res plane dispares conjungit, atque illam ἐκκλησίαν ap. LXX, Deut. XXIII, 1, cum Ecclesia proprie dicta, Eph. V, 27, ἀναγωγικῶς eamdem facit : cum revera Moyses ibi per ingressum εἰς τὴν Ἐκκλησίαν nihil aliud velit quam connubii jus inter Judæos his vel illis personis prohibendum.

D Ibid., lin. 10, *ἑκατοντάρχου*. Hoc nomen abbreviate scribi solitum, in nostro demum codice peperit Χριστοῦ. Putabat, opinor, stolidus librarius Christum, τέκτονος υἱόν, synagogis aliquando ædificandis operam dedisse. Atqui historia sacra nos scribere jussit ἑκατοντάρχου. Editor vero Oxon., librarii fide nixus, absurdum illud, Χριστοῦ, retinuit ; quod tamen ipse, tanquam unicum erratum, in libri tandem calce corrigendum censuit his verbis, *legas pro* χροῦ, ρχοῦ, *id est*, ἑκατοντάρχου, *nam* ρ' 100 *valet.* Verum is, qui codicis fide Χριστοῦ retinuit, in mox sequentibus a codice recedens, mutando, addendo, transponendo, totius loci sententiam pervertit : sic enim edidit, τῆς δὲ συναγωγῆς ὑπὸ Χριστοῦ οἰκοδομουμένης, ἐν τοῖς πρὸς τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας χρόνοις [περὶ ἐθνικοῦ] τοῦτο ποιοῦντος, μεμαρτύρηται πίστιν ἔχειν, ὁπόσην ὅτε οὐδέπω οὐδέ. Hæc autem tam incondita edit. Bas. post novam illam, quam præfert, collationem totidem verbis repetivit. — Nos etiam ad ms. codicis fidem

hunc locum ab editionis Oxoniensis mendis purgavimus. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 1, *δέ*. Lege δή. — Ita etiam nos legendum monuimus, aut δέ delendum. RUÆUS.

Col. 480 A, lin. 9, *ὀφθήσεται*. Ms. ὀφθήσηται. — Dominus Walkerus legit in ms. codice ὀφθήσεται. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 4, *θεάτρῳ*. Habet quidem codex ms. θεάτρου, sed illud ου ab alia manu superscribitur, deleto, ut opinor, ω, quasi loco non conveniret, cum tamen aptius certe legatur θεάτρῳ.

Ibid., lin. 8, *ἑαυτῷ*. Lege ἑαυτὸν... εὐτρεπίζων. Ita num. 31, ὀλίγον ὑποστάντα, καὶ ἑαυτὸν εὐτρεπίσαντα. — Placet hæc emendatio. Itaque loco « sibi ipsi placere studet, » verte, « se ad placendum parat. » RUÆUS.

Ibid., *εἰσέρχεται*. Cod. ms., εἰσέρχηται, et paulo post προσεύχηται.

Ibid. C, lin. 4, *ποιησόμεθα*. Ita etiam legit postea Origenes num. 22 et 25, atque *Contra Cels.*, p. 756, et *in Jerem.* Sic quoque Euseb. *Eccl. Theol.*, p. 170, 171. At in editt. Joan. XIV, 23, legitur ποιήσομεν. Vid. Mill. Prolegom., sect. 678.

Ibid., lin. 10, *μωμοσκοποῦντες*. id est, accurate nosmet examinantes, sicut sub lege sacrificia explorabant μωμοσκόποι, ne quid vitiosum Deo offerretur. De hujus vero vocis usu inter Judæos primum Hellenistas, deinde inter Ecclesiæ Christianæ scriptores, vide Junii Adnot. ad Clem. Rom. *ep.* 1, cap. 41, et Usser. ad Polycarpi *Epist.* cap. 4.

Ibid. D, lin. 1, *πλατείαις γωνιῶν ὁδῷ*. Loco hujus stribliginis legendum mihi videtur, πλατειῶν γωνίαις ἑστώτων, nam respicit plane ad Christi verba Matth. VI, 5, de quibus egerat num. 19, 20. — Facilius tolletur stribiligo, si attendatur ad emendationem Bentleianam. RUÆUS.

Ibid., lin. 3, *μόνην*. Lege μόνον. — Cur non μόνοι? RUÆUS.

Ibid., lin. 4, *ἔχοντες*. Perperam scripsit hic librarius ἐχόντων.

Col. 481 A, lin. 1, *εὐχὴν τῶν*. Requiri videtur περί, ut sit, εὐχὴν περὶ τῶν σωματικῶν. Sic num. 14, εὐχὴ περὶ τοῦ ἐκείνου τυχεῖν ἀναπεμπομένη. Et, προσευχὴ περὶ μειζόνων... ἀναπεμπομένη. — Bentleius etiam legit εὐχὴν περὶ τῶν. RUÆUS.

Ibid., lin. 12, *ὑποκρίνονται*. Lege ὑποκρίνουσαι, sicut mox sequitur, καταργουμέναι. — Bentleius legit ὑποκρινόμεναι. Quod eodem redit. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *διὰ τοῦτο οὐδεὶς... ἐκ πολυλογίας*. Eodem fere, quo hic, modo hoc Salomonis dictum explicat Origenes tom. V *in Joan.*, num. 4: Ὁ φθεγγόμενος ὅ δήποτε τῆς θεοσεβείας ἀλλότριον, πολυλογεῖ· ὁ δὲ λέγων τὰ τῆς ἀληθείας, κἂν εἴπῃ τὰ πάντα, ὡς μηδὲν παραλιπεῖν, ἕνα ἀεὶ λέγει λόγον, etc.

Ibid. B, lin. 8, *εἰ δέ τις ἀγνοεῖ*. Ita Clem. Al. *Strom.* VII, pag. 853, τούτοις μάλιστα προσήκει εὔχεσθαι τοῖς εἰδόσι τὸ θεῖον ὡς χρή,... οἱ ἴσασι τίνα τὰ ὄντως ἀγαθὰ, καὶ τίνα αἰτητέον, καὶ πότε, καὶ πῶς ἕκαστα. Sed hic fortasse rectius legatur... ἀγνοεῖ τὸν Θεὸν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀγνοεῖ δὴ τὰ ὧν χρείαν ἔχει.

Ibid. C, lin. 9, *τὴν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος .. οὐχ εὕρομέν πω*. Pro ἀπὸ lege ὑπό, sicut supra τοὺς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀπηγγελμένους λόγους. Sæpe vero hæ præpositiones scribarum incuria, non (quod in *Idiotism.* vult Viger.) ab ipsis auctoribus inter se permutantur. Quod vero e Vetere Testamento hic observat Origenes, nullum ibi exstare exemplum cujuspiam precantis, qui Deum appellaverit Patrem, idem iterum tom. X *in Joan.*, num. 1, notat, fusiusque exponit his verbis: Μυρίων γοῦν οὐσῶν εὐχῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, καὶ τοῖς προφήταις· ἀλλὰ καὶ τῷ νόμῳ οὐ πάνυ τι εὕρομεν εὐξάμενόν τινα λέγοντα τὸν Θεὸν Πατέρα .. τάχα ἐπεὶ οὐκ ἔγνωσαν τὸν Πατέρα· εὔχονται δὲ αὐτῷ ὡς Θεῷ, καὶ Κυρίῳ, περιμένοντες τὸν τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας

A ἐκχέοντα, etc. Hæc utique est illa παῤῥησία Christianis reservata, ut ii demum soli, virtute suæ per Christum adoptionis, Deum in precibus compellantes dicerent, Πάτερ ἡμῶν. Quamvis enim sub veteri lege Deus interdum populi se Judaici Patrem dixerit, tamen, ut paulo post dicit Origen., τὸ βέβαιόν τε [lege γε] τῆς υἱόθητος οὐκ ἔστιν ἰδεῖν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Quippe, ante effusum υἱοθεσίας πνεῦμα, ne ipsis quidem patriarchis ea erat filiationis suæ πληροφορία, ut, quod Christianis postea datum est, *clamarent*, *Abba*, *Pater*; satis autem grande privilegium esse existimabant, ut Deus ipsorum Deus nominaretur. His vero consona habet Origen. *Comm. in Matth.* tom. XVII, num. 36: Τοῦ μὲν Ἀβραὰμ Θεὸς μόνον ἦν ὁ Θεὸς, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ· τοῦ δὲ κρείττονος αὐτῶν Σωτῆρος ἡμῶν, οὐ μόνον Θεός ἐστιν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ Πατήρ· οὗτος δὲ Χριστὸς ἐχαρίσατο τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς τὸ τὸν αὐτὸν εἶναι αὐτῶν, οὐ
B μόνον Θεὸν, ἀλλὰ καὶ Πατέρα· etc.

Ibid. D, lin. 5, *δοξάσει*. Lege δοξάζει. Ita LXX Malac. I, 6.

Col. 484 A, lin. 12, *ἔνεστιν*. Legendum opinor ἐνέστη, id est ἦλθε, nam respicit plane Origenes ad Apostoli verba Gal. IV, 4, ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου...

Ibid. B, lin. 10, *Πάτερ, ὅπερ παρὰ τῷ Λουκᾷ*. In sectionis hujus initio Origenes hoc Orationis Dominicæ προσφώνημα verbis ap. Matthæum exstantibus proposuit, Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, nunc vero de Patris nomine tantum agens Lucam appellat, apud quem Πάτερ solum scribitur, non additis ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Vide not. in num. 18.

Ibid. C, lin. 3, *Κύριος Ἰησοῦς*. Sic etiam hæc Apostoli verba legit Origenes *in Joan.* tom. XXVIII, num. 12; tom. XXXII, num. 7 et 19; hic tamen paulo post habet Κύριον Ἰησοῦν, sicut in editt. exstant I Cor. XII, 3.

C Ibid., lin. 2, *ἁγίῳ*. Lege Θεοῦ. Nam sic scripsisse Origenem apparet ex sequentibus, τὸ αὐτὸ ὀνομάζων ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ· quomodo enim Θεοῦ, si in antecedentibus utrobique scripserat ἁγίῳ; atque ita quidem ipse hæc Apostoli verba recitat *in Matth.* tom. XII, num. 11, ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶσι, sicut habent editt. I Cor. XII, 3. Huc itaque res redit, librarium sc. minus attentum pro Πνεύματι Θεοῦ, ex antegressis repetiisse, Πνεύματι ἁγίῳ. Dicit vero Millius Origenem non solum hoc in loco, sed et *Comm. in Joan.*, *non semel* ita legere, viz. Πνεύματι ἁγίῳ λαλῶν, quod tamen verum esse nequit, nisi per illa, *non semel*, non omnino, velit; cum Origen. *in Joan.* posteriorem tantum versus partem, nusquam vero priorem, qua de agitur, citaverit. Igitur parum consulte Millius ex manifesto hic scribæ sphalmate, et ex male notatis *in Joan.* locis, variam, quasi auctore Origene, Pauli verbis lectionem apposuit.

Ibid., lin. 6, *προφερομένων τὴν φωνήν*. Lego:
D προφερομένων ταύτην τὴν φωνήν. Sic autem supra προενέγκασθαι ταύτην τὴν φωνὴν αὐτῷ.

Ibid., lin. 7, *ἑτεροδόξων*. Vult, ut opinor, Marcionis, Basilidis et Valentini sectatores, de quibus in *homil.* 10 *in Jerem.* dicit, ἐγγὺς εἶ σὺ τοῦ στόματος αὐτῶν, πόῤῥω δὲ ἀπὸ τῶν νεφρῶν αὐτῶν· ὀνομάζουσι τὸ Ἰησοῦ ὄνομα, οὐκ ἔχουσι δὲ τὸν Ἰησοῦν· οὐ γὰρ ὁμολογοῦσιν αὐτὸν ὡς Χριστόν.

Ibid. D, lin. 1, *κύριον, τὸ κύριος*. Deesse hic aliquid videtur ad explendam sententiam, fortasse hæc, καλῶς εἰπόντων, ut sit, μόνων τῶν ἀπὸ διαθέσεως λεγόντων... Κύριον, καλῶς εἰπόντων τὸ, Κύριος Ἰησοῦς, nam ita ferme ipse Origen. in loco huic gemino, *Comm. in Joan.* tom. XXXII, num. 7, ὁ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λέγων, Κύριος Ἰησοῦς, καλῶς λέγει... γνησίως δουλεύοντος τῷ λόγῳ ἔργον ἐστὶ τὸ καλῶς εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς. Respicit sc. ad Joan. XIII, 13, φωνεῖτέ με... ὁ Κύριος· καὶ καλῶς λέγετε

Ibid., lin. 4, *ὁ τοιόσδε*. Rectius videtur τοιόσδε ὁ

λέγων, uti supra, τοιοῦτοι οἱ λέγοντες et fortasse, τὸ, Κύριος Ἰησοῦς, quia mox sequitur ex antithesi τὸ, *ἀνάθεμα Ἰησοῦς*. — In codice ms. legit Walkerus non λέγων, sed λέγει, ac proinde nihil est mutandum. RUÆUS.

Col. 485 A, lin. 3, *λέγει, Πάτερ*. Lege λέγει τὸ, Πάτερ, quemadmodum in sequentibus ter legitur.

Ibid. B, lin. 4, *εἰκών*. Legendum opinor εἰκόνες. Ita ipse Origen. *in Joan.* tom. II, num. 3, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τῆς εἰκόνος. Et similiter *Contra Cels.* p. 755, 756. Et *in Joan.* tom. I, num. 19.

Ibid., lin. 7, *ὄντι*. Lege τῷ ὄντι. Ita mox τῷ ἐν σώματι.

Ibid., lin. 10, *δι' ὅλων*. Id est perfecte, et non ἐξ ἡμίσους, uti paulo ante dixit.

Ibid. C, lin. 4, *αὐτόν*. Lege αὐτό, scilicet, σπέρμα. — Ita quoque prior legerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *τοίνυν νομίσωμεν*. Lege τοίνυν μόνον νομίσωμεν, nam desideratur plane μόνον, quod propter syllabarum, ut opinor, similium concursum intercidit.

Ibid., lin. 12, *προσεύχεσθαι*. Lege προσεύχεσθε. Προσεύχεσθε legendum esse jam monueramus. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *θρόνοις*. Ita *homil.* 1 *in Gen.*: « Ante omnia cœlum dicitur factum, id est omnis spiritalis substantia, super quam, velut in throno, Deus requiescit; . . . et illud quidem cœlum, quod spiritale diximus, mens nostra est. . . . Homo, qui in corpore positus est, si dividere potuerit, . . . ipse cœlum, id est cœlestis homo, appellatur, secundum Apostoli sententiam dicentis, *nostra autem conversatio in cœlis est.* »

Ibid. D, lin. 1, *ἐπάν*. Forte ἐπὰν δὲ λέγηται.

Ibid., lin. 6, *περιέχεσθαι καὶ συνέχεσθαι*. Sic Dei immensitatem describit Herm. *Past.*, mand. 1, « ipse capax universorum solus immensus est, » quæ Græce ap. Athan. vol. III, p. 252, sic exstant, ὁ μόνος πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὤν. Similiter *Præd. Petri* ap. Clem. Al. *Strom.* VI, p. 759, ἀχώρητος τὰ πάντα χωρεῖ. Itidem Novat. *De Trin.*, cap. 17: « Moyses ubique introducit Deum Patrem immensum atque sine fine; non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat; nec eum qui in loco sit, sed potius in quo omnis locus sit, omnia continentem et cuncta complexum; ut merito nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia et continet et implet. » Confer. Clem. Al. *Strom.* II, p. 431, et *Str.* VII, p. 845 ed. Oxon.

Col. 488 B, lin. 8, *οὐδ' ἄρα τοπικῶς*. Hoc ipsum passim inculcat Origenes; E. G. *Contra Cels.*, p. 509: Θεὸν δὲ καταβαίνοντα. . . τροπολογοῦμεν· καταβαίνει γὰρ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἰδίου μεγέθους, ὅτε τὰ τῶν ἀνθρώπων οἰκονομεῖ. Et pag. 510: Συγκαταβαίνει τῇ προνοίᾳ, καὶ τῇ οἰκονομίᾳ, τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι. Et p. 586: Οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ προνοητικῶς συγκαταβαίνει τοῖς ἀνθρώποις. Sic etiam p. 505: Κἂν ὁ Λόγος, Θεὸς καὶ αὐτὸς ὤν, ἔρχηται πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ἔξεδρος γίνεται, οὐδὲ καταλείπει τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν, ὥς τινα τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἕτερον δὲ πλήρη. Similiter vero Clem. Alex. *Strom.* VII, p. 831: Οὐ γὰρ ἐξίσταταί ποτε τῆς αὐτοῦ περιωπῆς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ...οὐ μεταβαίνων ἐκ τόπου εἰς τόπον, πανταχῇ δὲ ὢν πάντοτε, καὶ μηδαμῇ περιεχόμενος, etc. Confer Orig. *Comm. in Joan.* tom. XX, num. 16. Vides autem tum Origenem, tum Clem. Alex. eamdem Filio pariter ac Patri immensitatem tribuere.

Ibid., lin. 11, *λέγεται*. Ms., λέγηται. — In codice ms. legit Walkerus λέγεται. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 11, *ἡγοῦμαι συνεξ*. Desideratur hic, ut opinor, vox ἀναγκαίως, ut sit ἡγοῦμαι ἀναγκαίως συνεξητακέναι, nam tale quid poscit sententia, atque hac phrasi passim utitur Origenes. Ita supra num. 13, ταῦτα δέ μοι ἀναγκαιότατα . . . εἰρῆσθαι νομίζω. Et num. 24 fin., ἀναγκαῖον δέ μοι

A ἔδοξεν. . . ὑπομνησθῆναι. Et num. 27 fin., ταῦτα δέ μοι δοκεῖ ἀναγκαιότατα ἐξητᾶσθαι. Atque num. 31 fin., ταῦτα δέ μοι ἀναγκαίως εἰρῆσθαι φαίνεται. Sic et *in Matth.* tom. XI, num. 14, ταῦτα δέ μοι ἔδοξεν ἀναγκαίως παρειλῆφθαι. Et num. 17, ταῦτα δὲ . . . ἀναγκαίως λέλεκται. Et *in Joan.* tom. X, num. 21, νομίζω δ' ἀναγκαίως καὶ ταῦτα παρατεθεῖσθαι. Atque ita sæpe in libris *Contra Celsum*.

Ibid., lin. 14, *ἐὰν τινα . . .* τόπῳ εἶναι. Mutilus plane est hic locus, quem sic restituo, καὶ μὴ ἐὰν τινα ἐν σωματικῷ τόπῳ φάσκειν εἶναι τὸν Θεόν· ita enim sectionis hujus initio, λέξεις νομιζομένας τοῖς ἁπλουστέροις ἐν τόπῳ φάσκειν εἶναι τὸν Θεόν.

Ibid. D, lin. 1, *σῶμα αὐτὸν εἶναι*. Ita Origen. *hom. in Gen.*: « Deum ipsum corporeum inducunt, quod sentire de Deo manifestissime impium est. » Atque *Contra Celsum*, p. 778: Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ Θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις οἱ τὰ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου φιλοσοφοῦντες. Confer vero *Comm. in Joan.* tom. XIII, B num. 21-23, et tom. XX, num. 16, et *Περὶ ἀρχῶν* I, 1, et *Contra Cels.* p. 685, 715, e quibus omnibus abunde constabit, quam inique Hieronymus in ep. ad Avit. et Theoph. Alex. *Ep. Pasch.* 1, de Origene suspicionem injecerint, quasi ille Deo corpus tributum voluerit.

Ibid., lin. 6, *ἑτέρας φύσεως*. Lege ἑτέρας εἶναι φύσεως, nam deest plane εἶναι. —Bentleius pro ἐστί quod præcedit, legit εἶναι. RUÆUS.

Col. 489 A, lin. 2, *τὸ ὅσον*. Lege τῷ, ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, μικρῷ. — Ferri tamen potest illud, τὸ ὅσον, quo et ipse Origenes alias utitur, e. g. *Comm. in Joan.* tom. II, num. 8, ἐκκλείοντα τῶν πάντων, τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποθέσει αὐτοῦ, τὰ τοῦ κόσμου. Sic autem distinguendum, διὰ τὸν ἰδιωτισμὸν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, μικρῷ. RUÆUS.

Ibid., lin. 15, *βραχείᾳ*. Lege βραχέος, scilicet τόπου, quod mox sequitur. — Ita quoque legendum jam monueramus. RUÆUS.

C Ibid. B, lin. 2, *σωματικὸν παράδεισον*. Vides hic Origenem paradisi historiam non σωματικῶς, sed ἀλληγορικῶς, plane intelligi velle. Atque ita quidem expresse dicit *Contra Cels.* lib. IV, p. 532: Ταῦτα πάντα (paradisus sc. et arbores ibi plantatæ) οὐκ ἀσέμνως τροπολογεῖται. Et ex lib. IV, c. 2, *Περὶ ἀρχῶν*: Τίς δ' οὕτως ἠλίθιος, ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν Θεὸν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἐδέμ; . . . ἐὰν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν λέγηται, καὶ ὁ Ἀδὰμ ὑπὸ τὸ ξύλον κρύπτεσθαι, οὐκ οἶμαι διστάζειν τινὰ περὶ τοῦ αὐτὰ τροπικῶς διὰ δοκούσης ἱστορίας, καὶ οὐ σωματικῶς γεγενημένης, μηνύειν τινὰ μυστήρια. De hac vero Origenis sententia vide Huetium *Origenian.* lib. II, quæst. 12.

Ibid., lin. 12, *περὶ τούτων. . . εἰς τὴν Γένεσιν*. Eodem fere modo Origen. de Adamo et paradiso locutus in libris *Contra Celsum*, uberiorem dicit explicationem e suis *in Genesin Commentariis* D esse petendam. Sic lib. IV, p. 530: Προηγουμένως γὰρ ἐν τοῖς *εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικοῖς* ταῦθ' ἡμῖν ἐξήτασται. Et p. 534: Προηγουμένως γὰρ ἐν τοῖς *ἐξηγητικοῖς τῆς Γενέσεως* εἰς ταῦτα ἐπραγματευσάμεθα. Et lib. VI, p. 670, λαβέτω τὰ πραγματευθέντα ἡμῖν εἰς τὴν Γένεσιν, etc.

Ibid. C, lin. 2, *ἐν Δευτερονομίῳ*. Verba hic citata non exstant in Deuteronomio, nec iis quidquam simile (nisi illa voluit Origen., ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου, cap. XXIII, 14), neque usquam in Scripturis ita juncta occurrunt, præterquam in II Cor. VI, 16, Apostolus vero ea partim ex Levit. XXVI, 12, partim ex Ezech. XXXVII, 27, sumpsisse videtur. Atque ipse quidem Origen. *in Matth.* tom. X, num. 15, ea citare videtur ex Levitico, νόμου λέγοντος ἐν Λευιτικῷ, . . . *Θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν*. . . . τίθησι τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν ἐν ἡμῖν, πληρῶν ἣν εἶπεν ἐπαγγελίαν, *ἐνοικήσω καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς*. Verba autem in

editt. II Cor. VI, 16, sic se habent, *ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω*. Miror igitur Millium, qui minima quæque inter varias lectiones referre solet, non observasse Origenem hic *Περὶ εὐχῆς*, et *Contra Cels.*, pag. 756, et *in Joan.* tom. XIII, num. 24 (sicut et Euseb. *Ecc. theol.* p. 186) legere, *ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς*, atque etiam *in Matth.* tom. X, num. 15, illa *ἐν αὐτοῖς*, in priore clausula omittere; nam alia certe, quæ haud majoris sunt momenti, ad istum locum notavit Millius.

Ibid., lin. 4, *κρυπτομένου Θεόν*. Somnolentus hæc scripsit librarius, pro quibus ne dubites legere, κρυπτομένου ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Nam respicit plane Origenes ad verba supra citata, ex Gen. III, 8, ἐκρύβησαν ὅ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Ita vero *hom.* 16 *in Jerem.*, οἱ φαῦλοι κρύπτονται ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ,... ὁ δὲ ἅγιος οὐ κέκρυπται. Vide not. seq.

Ibid., lin. 7, *οὕτω γὰρ καὶ Κάϊν*. His similia habet Origen. in *Philocal.*, ἀλλὰ καὶ Κάϊν ἐξερχόμενος ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ... φαίνεται κινεῖν τὸν ἐντυγχάνοντα ζητεῖν τί τὸ πρόσωπον Θεοῦ, καὶ τὸ ἐξέρχεσθαί τινα ἀπ' αὐτοῦ. Et *hom. in Jerem.*, Ὁ Ἀδὰμ οὐκ εἰς ὑπερβολὴν... ἥμαρτε, διὰ τοῦτο ἐκρύβη ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἁμαρτωλότερος αὐτοῦ Κάϊν, καὶ ἀσεβέστατος... ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ· ὥστε συγκρίσει κακῶν ἔλαττον εἶναι τὸ κρυβῆναι ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, etc.

Ibid., lin. 10, *οὐρανῷ... παντὶ ἁγίῳ*. Ita Origen. *homil.* 1 *in Genesin* : « Perfecti quique cœlestes facti, vel cœli effecti, enarrant gloriam Dei; propterea Apostoli, qui erant cœli, » etc. Origeni vero in his præivit magister ejus Clemens in *Ecl. proph.*, cap. 51, 52, ubi illa, *οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ* (*ps.* XVIII, 1) explicans dicit : Οἱ οὐρανοὶ λέγονται πολλαχῶς,... καλοῦνται δὲ οὐρανοὶ, κυρίως μὲν, ὁ Κύριος, ἔπειτα καὶ οἱ πρωτόκτιστοι, μεθ' οὓς καὶ οἱ ἅγιοι πρὸ νόμου ἄνθρωποι,... εἶτα καὶ οἱ ἀπόστολοι. Ita vero Cyrill. *Catech. mystag.* V : Οὐρανοὶ εἶεν ἂν καὶ οἱ τὴν ἐπουρανίου φοροῦντες εἰκόνα, ἐν οἷς ἐστι Θεὸς ἐνοικῶν καὶ ἐμπεριπατῶν.

Ibid., lin. 11, *ἐν ᾧ εἰσι... φωστῆρες*. Idem fere dicit Eusebius, πάντες οἱ ἅγιοι... ἐν αὐτῷ [Χριστῷ] φωστῆρες ἀναδειχθήσονται τοῦ νέου αἰῶνος, ἐξ αὐτοῦ τὰ φῶτα χορηγούμενοι. *Eccl. theol.* pag. 184.

Ibid., lin. 13, *κατοικεῖ, τό*. Deest plane aliquid, quod sic fortasse est supplendum, κατοικεῖ ΕΚΕΙ ΚΑΤΑ τὸ εἰρημένον... Ἐκεῖ, id est, ἐν οὐρανῷ. Illa autem, ΕΚΕΙ ΚΑΤΑ in κατοικεῖ deperdita videntur. — Aliam emendationem proponit Bentleius. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 6, *ὑπὸ τῆς ὠφελείας καὶ τοῦ λόγου*. Dele καί. His vero consona tradit nobis Orig. *Comm. in Joan.* tom. I, num. 34 : Ὁ Σωτὴρ... ἵνα πάντα ἢ κερδήσῃ, ἢ τελειώσῃ, γέγονεν ἀνθρώποις ἄνθρωπος, καὶ ἀγγέλοις ἄγγελος. Et num. 40 : Μέγας ἐστὶν ἀρχιερεὺς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνων, ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ... ἑαυτὸν ἀνενεγκών, etc. De hac vero ejus opinione vide Huet. *Origenian.* lib. II, quæst. 3.

Ibid., lin. 7, *ἤ*. Lege καὶ αὐτῷ.

Col. 492 A, lin. 3, *δή*. Lege δέ.

Ibid., lin. 7, *ἀφιστάς*. Nihil est ad quod referatur hoc ἀφιστάς, mihi igitur legendum videtur ἀφιστάντι, scilicet, τῷ, *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Vult enim eam istius phrasis vim esse, ut Dei essentiam a creaturis longe semotam significet, illumque non σωματικῶς, sed προνοητικῶς tantum rebus mundanis interesse.

Ibid., lin. 8, *οἷς γὰρ οὐ κοινωνεῖ*. Corruptus plane est hic locus, qui hoc fortasse modo sanari possit, γενητῶν, ΟΙΣ ΟΥ ΚΟΙΝΩΝΕΙ· οἷς γὰρ κοινωνεῖ (vel ἐνοικῶν κοινωνεῖ) αὐτοῖς δόξα... ἐγγίνεται. Nam respicere videtur ad ea quæ supra di-

A xerat, Deum sc. in sanctis, tanquam cœlis, ἐνοικεῖν, atque adeo eos θείας φύσεως, ut loquitur Apostolus, participes facere.

Ibid., lin. 10, *ὅτε μὲν παρίστησι*. Supplendum hic, aut subaudiendum saltem esse arbitror, ὁ εὐχόμενος, unde totum locum, qui mendosus plane est, sic refingo, Ο ΕΥΧΟΜΕΝΟΣ, ὅτε μὲν, παρίστησι..., ὅτε δὲ, τούτου ΤΥΧΩΝ, τὸ μὴ παραμένον ΑΥΤΩ καὶ τηρεῖσθαι ἀξιοῖ· φανερὸν ΔΕ, ὅσον... Ita fere Clem. Al. *Str.* VII, pag. 853 ; Παρὰ Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν δοθῆναι, τὰ δὲ παραμεῖναι εὐχόμεθα. Οὐ γάρ ἐστι ταὐτὸν αἰτεῖσθαι παραμεῖναι τὴν δόσιν, ἢ [lege καὶ] τὴν ἀρχὴν σπουδάζειν λαβεῖν· Et pag. 857 : Τὰ δὲ ὄντως ἀγαθὰ, τὰ περὶ ψυχὴν, εὔχεται εἶναί τε αὐτῷ καὶ παραμεῖναι. Ubi illud, εὔχεται αὐτῷ παραμεῖναι, ibidem plane est, quod hic dicit Origen. αὐτῷ τηρεῖσθαι ἀξιοῖ. — In loco Origenis Bentleius pro ὅτε legit εἶτε. RUÆUS.

Ibid., lin. 15, *κατά γε τὸν Ματθ. καὶ τὸν Λ.* Ostenderat supra Origenes Lucam a Matthæo discre-
B pare, et verba illa, ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quæ hæc præcedunt, non agnoscere; nunc vero notat, in eamdem ambos hic semitam redire, et in his ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, consentire; aptius igitur pro κατά γε legatur κατά τε τὸν Μ. καὶ τὸν Λ., *secundum tum Matthæum, tum Lucam*. Vide not. ad num. 4.

Ibid. B, lin. 3, *τοῦ Πατρός*. Pro τοῦ legendum οὖν, ut sit, τί τὸ ὄνομα οὖν Πατρός. Id enim sententia poscere videtur.

Ibid., lin. 9, *θεωρητική*. Lege θεωρητικός, scilicet νοῦς. — Ita legendum priores monuimus. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 7, *τό, ὤν*. Ita quidem habet codex Holm., sed desiderari mihi videtur, articulus ὁ, ut sit ὄνομα τὸ, ὁ ὤν. Hoc enim est nomen illud quod in loco hic citato (*Exod.* III, 14) sibi vindicat Deus, ubi Moysi de nomine interroganti respondet : Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν.... Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, ὁ ὢν
C ἀπέσταλκέ με. Per hoc igitur nomen ὁ ὤν significari dicit Origenes Dei ἰδίαν ποιότητα, scilicet quod immutabilis et sine ulla variatione idem semper sit : ad quem fere modum de eadem re disserit Novatianus : « Quidquid illud esse potest, quod Deus est, semper sit necesse est; ut semper sit Deus, servans sese virtutibus suis : et ideo dicit : *Ego sum, quod sum;* quid enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eamdem semper obtinet qualitatem. » *De Trin.* c. 4.

Col. 494 A, lin. 13, *ῥύμη τῆς οἰκοδομῆς*. Male hæc Latine vertit edit. Oxon. *in vico ædificationis;* cum ῥύμη οἰκοδομῆς hic significet *impetum*, seu *vehemens studium* alios sermone suo *ædificandi*, ῥύμη, ὁρμή. Hesych. φορὰ βιαία, Phavorin. ex Suid. Vult utique Origenes verba, νιφετοῦ instar, confertim et cum vi quadam effusa, qualia erant Ulyssis illa (Hom. *Iliad.* Γ, v. 222) νιφάδεσσιν ἐοικότα, sc. διὰ τὸ πυκνὸν καὶ σύντονον τῆς φράσεως, schol. Sic autem
D ipse in *homil.* 16 *in Levit.* : « *Exspectetur*, inquit, *sicut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea, sicut imber super gramen, et sicut nix super fenum.* Intende diligenter, auditor; ne putes nos vim facere Scripturæ, cum docentes Ecclesiam dicimus, vel aquas, vel imbres, vel alia, quæ corporaliter dici videntur, spiritaliter sentienda : audi Moysem, quomodo verbum legis nunc pluviam nominat, nunc rorem vocat, nunc imbrem, nunc etiam nivem dicit. » — Pro ῥύμη Bentleius legit ῥώμη. Quod præstare videtur.

Ibid., lin. 15, *διὰ τοῦτο ταῦτα δύναται· ταῦτα*. Legendum videtur, διὰ τούτου (sc. ὀνόματος) ταῦτα δύναται· διὰ τοῦτο ἐπινοήσας.

Ibid. B, lin. 5, *ὑπομιμνήσκεται*. Vides hic Origenem animarum προϋπάρξει favere, atque adeo verbum μνησθήσονται in loco supra citato, ps. XLIV, 19, Platonice interpretari de rerum in priore statu cognitarum reminiscentia. Atque ita quidem ipse,

vel ii saltem qui in eadem erant hæresi, idem verbum μνησθήσονται, ps. XXI, 28, intellectum voluerunt, uti nos docet Hieronymus in *Comment. in Ephes.* I, 17. De hac vero Origenis sententia plura tibi suppeditabit Huet. *Origenian.* lib. II, quæst. 6.

Ibid., lin. 7, *τὰ ἐνθάδε*. Cum in antecedentibus dixerit Origenes Dei naturam et attributa ei esse intelligenda, qui rite vult precari, ut sanctificetur Dei nomen, non video quomodo introducat nunc τὰ ἐνθάδε, tanquam intellectu necessaria, quæ ad veram illam et ὑψηλὴ γνῶσιν Θεοῦ, uti mox appellat, nihil pertinent. Ipsius igitur sententiæ vis me cogit pro τὰ ἐνθάδε, hic legere τὰ τοῦ Θεοῦ, hoc est, ὅ ἐστι (ut supra dixit), et quænam sit ejus ἰδία ποιότης; quibus quidem ignoratis frustra quis precatur, sicut ante nos docuit num. 21 : Εἴ τις ἀγνοεῖ τὸν Θεὸν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀγνοεῖ δὴ τὰ ὧν χρείαν ἔχει. Præclare vero in hanc rem Hierocles : Ἡ ὅλη δύναμις τῆς τιμῆς ἐν τῇ γνώσει τῆς οὐσίας τῆς τῶν τιμωμένων κεῖται... Πῶς γὰρ ἂν διαλεχθείη τις οἷς ἀγνοεῖ, etc. *Comm. in Aur. Carm.*, pag. 34 ed. Cant. — Mihi vero retinenda videntur τὰ ἐνθάδε, et explicanda quemadmodum interpretatus est dominus Claudius Fleury. RUÆUS.

Ibid., lin. 8, *αἰτεῖν*. Sic in codice scriptum legitur, sed vitiose, ut opinor, pro αἰτοῦντα, sicut exhibuit ed. Oxon., neque enim aliter constabit sententia. Αὐτόν, id est, μόνον. Vide Schol. in Hom. *Iliad.* Θ, 99.— Αἰτεῖν retinendum, subintelligendo δηλονότι. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *πατρός*. Hujus loco legendum plane est Δαυίδ, nam illius προστάσσοντος sunt hæc verba, ὑψώσωμεν τὸ ὄνομα... Consimili autem scribæ errore Δαυίδ pro Θεῷ positum invenies ap. Euseb. *contra Marcell.*, p. 52.

Ibid., lin. 14, *ὑψοῦντος*. Lege τὸ ὑψοῦν τὸ ὄνομα, nam illud τος manifestum est librarii sphalma. — Bentleius prior legerat τὸ ὑψοῦν, vel τοῦ ὑψοῦντος. RUÆUS.

Ibid., *μεταλαβών τις... ὑψοῖ*. Rectius, ut opinor, legas, μεταλαβὼν δέ τις... ὑψώσει..., sicut in exemplo sequitur, ὑψώσω..., ὅτι ὑπέλαβές με,... — Bentleius ante μεταλαβὼν addit ὅτε. Quod videtur præstare. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 6, *γραφή*. Lege ἐπιγραφή. Est enim hæc psal. XXIX inscriptio, *ψαλμὸς ᾠδῆς*. — Legendum ἐπιγραφή prior monuit Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 8, *ἔτι περί*. Fortasse ἔτι δὲ περί, sicut in hoc libello sæpe habet Origenes. In edit. vero Oxon. male legitur ἔστι περί.

Ibid., lin. 14, *ἀντὶ τοῦ, γενηθείη*. Ita anonymi Scholia in Orat. Dom. quæ huic libello subjunximus, τὸ ἁγιασθήτω οὐ προστακτικόν· εὐκτικὸν δὲ, οἷον, ἁγιασθείη.

Ibid. D, lin. 3, *ὅλος γάρ*. Ita fere Origen. *Contra Cels.*, p. 396, ὅλος ἑκατοστὸς ὄγδοος ψαλμὸς τὴν περὶ Ἰούδα περιέχει προφητείαν. Atque eodem modo pag. 406. Vide not. ad num. 6.

Ibid., lin. 4, *τό*. Lege τῷ γενηθήτω,... συμβαίνειν. — Bentleius legit τὸ γενηθήτω,... σημαίνειν. RUÆUS.

Col. 496 A, lin. 3, *ὡς εὐξαμένου*. Impiam hanc Tatiani sententiam, non indicato nomine, exagitat Origenes in lib. VI *Contra Cels.*, p. 672, παρακούσας δ' οἶμαι [Κέλσος] μοχθηρᾶς αἱρέσεώς τινος, καὶ κακῶς διηγησαμένης τὸ, γενηθήτω φῶς, ὡς εὐκτικῶς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ εἰρημένον. Nominatim vero Clem. Alex. *Ecl. proph.* cap. 38, πρὸς δὲ Τατιανὸν λέγοντα εὐκτικὸν εἶναι τὸ, γενηθήτω φῶς, λεκτέον, etc.

Ibid., lin. 7, *ὑποκάτω*. Lege τὸ ὑποκάτω, sicut exstat in editt. τῶν O'; ita enim paulo post repetit ipse Origenes.

Ibid. C, lin. 1, *παντὸς μὲν ἁγίου*. Ita Origen. *in Matth.*: Τάχα δὲ καὶ ἑκάστη ἀρετὴ οὐρανοῦ ἐστι βασιλεία, καὶ πᾶσαι ἅμα βασιλεία οὐρανῶν· ὡς κατὰ τοῦτο ἤδη ἐν βασιλείᾳ εἶναι οὐρανῶν τὸν κατὰ

A τὰς ἀρετὰς βιοῦντα, etc. Et tom. XIV, num. 7 : Κἂν ζητῇς δὲ τὸ, αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, δύνασαι λέγειν ὅτι αὐτῶν ἐστιν ὁ Χριστὸς, καθὸ αὐτοβασιλεία ἐστὶ..., βασιλεύων καθ' ἑκάστην ἐπίνοιαν αὐτοῦ... ᾗ δικαιοσύνη ἐστὶ, καὶ ᾗ σοφία, καὶ ᾗ ἀλήθεια, etc.

Ibid., lin. 4, *συμβουλεύοντος*. Manifeste apparet ex sequentibus hic legendum esse συμβασιλεύοντος. Sic autem postea, Κύριος... βασιλεύων ἡμῶν μόνος σὺν τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. — Ita prior legerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 6, *ἐμνημόνευε*. Lege ἐμνημόνευσα, scilicet num. 20 et 22. — Codex ms. habet ἐμνημόνευον, teste Walkero. RUÆUS.

Ibid., lin. 9, *παντὸς ἁμαρτωλοῦ*. Lege παντὸς δὲ ἁμαρτωλοῦ, ut respondeat superioribus, παντὸς μὲν ἁγίου. — Ita prior legit Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *ἁμαρτωλῶν*. Lege ἁμαρτιῶν, uti exstat in editt. Gal. I, 4.

B Ibid. D, lin. 4, *καὶ ἐξέληται*. Hæc, ut opinor, ex præcedentibus iteravit librarius; causam enim non video cur id faceret ipse Origenes. Minus recte tamen ed. Oxon. ea silentio prorsus prætermisit.

Col. 497 lin. 6, *ἡμῶν*. Lege ὑμῶν. Totus vero hic locus in editt. Rom. VI, 12, sic legitur, μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ.

Ibid., lin. 15, *ἐνστήσεται*. Ms., ἐνστήσηται. — Walkerus in ms. legit ἐνστήσεται. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 12, *φανερωθησόμενον*. Lege φανερωθησομένου, scilicet τοῦ τελείου. — Ita quoque prior legerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *προσβάλλει*. Lege προσβαλεῖ.

Ibid., *τοῖς νοητοῖς*. Male hic exhibuit ed. Ox., τοῦ νοητοῦ. — Hoc jam a nobis observatum est. RUÆUS.

C Ibid. C, lin. 4, *τοῖς ἔμπροσθεν*. Origenes hic, ut et in libelli fine, et *Περὶ ἀρχῶν* IV, 2, inversa legit Apostoli verba Phil. III, 14, ubi in editt. sic se habent, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενοι, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενοι.

Ibid., lin. 5, *τῇ... βασιλείᾳ*. Lege τῆς... βασιλείας... ἀκρότης. — Nulla causa est cur legatur τῆς βασιλείας. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 2, *βελίαρ*. Exhibet hic ed. Oxon., βελίαλ, unde deceptus Millius dicit Origenem *Περὶ εὐχῆς* legere βελίαλ· atqui Origenes non solum hic, sed et aliis in locis a Millio prætermissis (sc. *Comm. in Joan.* tom. XXXII, num. 16 et 19, et *Contra Cels.*, p. 665) legit βελίαρ. Atque ita quidem Hesych. βελίαρ, δράκων, ut et Suidas, βελίαρ τῇ Ἑβραίων φωνῇ τὸν ἀποστάτην δηλοῖ ὁ ἀπόστολος, τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς βελίαρ. Haud nego tamen Hebræo congruentiorem esse lectionem βελίαλ. Vide Drus. *Comm. ad voces Hebr. N. Testamenti.* — In cod. ms. exstare βελίαρ, jam monuimus.

D Col. 500 A, lin. 8, *καθεζομένῳ*. Lege καθησομένῳ, nam de futuro loquitur.

Ibid., lin. 17, *παλιγγενεσίας*. Respicit plane Origenes ad Christi verba Matth. XIX, 28, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, eaque, contra quam volunt alii, non cum antecedentibus, ἀκολουθήσαντές μοι, sed cum sequentibus, ὅταν καθίσῃ conjungenda esse ostendit, dum παλιγγενεσίαν per ἀνάστασιν explicat.

Ibid. B, lin. 1, *ὡς ἐν οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ γῆς*. Origenes supra num. 18 totam orationem e Matthæo describens, ita hæc legit, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, sicut in editt. exstant; sic igitur hic quoque legendum arbitror, nam eadem certe verba repetere voluit.

Ibid., lin. 11, *συμβήσεται*. Ms., συμβήσηται. — Walkerus in cod. ms. legit συμβήσεται. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *οὐρανοῖς*. Lege οὐρανῷ. Ita enim in hac sectione decies repetit ἐν οὐρανῷ, atque non semel τοῖς ἐν οὐρανῷ.

Col. 501 A, lin. 2, *μεθυσθήσεται*. Ms., μεθυσθήσηται.

Ibid., lin. 6, *ἔρχεται*. Ms., ἔρχηται.

Ibid., lin. 9, *ἀλληγορῶν*. Ita supra sub fin. num. 23, οὐ γὰρ ἄτοπον, αὐτὸν [Χριστὸν] εἶναι κυρίως θρόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλληγορικώτερον οὐρανὸν καλούμενον, τὴν δὲ Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, γῆν ὀνομαζομένην, ...

Ibid., lin. 10, *οὐράνιος*. In codice deleta pene est hæc vox; sed e vestigiis fuisse apparet οὔνιος, id est, οὐράνιος; quod, cum loco aptum sit, nos reponere non dubitavimus, etsi non incommode legi hic possit, κυρίως θρόνος, sicut supra num. 23. — Walkerus in ms. codice legit ἄξιος, non autem οὐράνιος. RUÆUS.

Ibid. B, lin 1, *αὐτοῦ τοῦ Πατρός*. Hæc, ut opinor, invertit librarius pro Πατρὸς αὐτοῦ.

Ibid., lin. 4, *τὸ θέλημα*. Deesse videtur τοῦ Πατρός.

Ibid., lin. 9, *παραθήσεται*. Ms., παραθήσηται. — Walkerus in cod. ms. legit παραθήσεται. RUÆUS.

Ibid., *τούτου*. Evangelii sc. secundum Matthæum. Τούτου autem dicit quia in articulo Orationis Domin. explicando nunc versatur, qui ap. Matth. solum exstat, uti dixit in sectionis hujusce initio.

Ibid. C, lin. 7, *τὰ ... διορθωθέντα*. Lege τῶν διορθωθέντων, quod flagitat plane syntaxis. — Non id flagitabit syntaxis si lin. 9 pro τὴν ἐξουσίαν legeris τῇ ἐξουσίᾳ. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *εὑρεῖν*. Lege εὗρεν. Hoc enim tum sententia, tum verborum constructio exigit; scilicet, εὗρεν τὸν ἄνθρωπον ... λέγειν. — Bentleius pro εὑρεῖν legit ἐρεῖ. RUÆUS.

Ibid., lin. 15, *καί*. Dele. Sic autem legitur *Phil*. II, 8, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος.

Col. 504 A, lin. 1, *ἀνακρινάμενος*. Ita in codice perperam scribitur pro ἀνακιρνάμενος, quod ipsa postulat sententia. His vero consona habet Origen. *contra Cels*. p. 394 : Ταῦτά φαμεν, οὐ χωρίζοντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἓν γὰρ μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Et pag. 474 : Πεπείσμεθα ... τὸ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον [λόγον] οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει, καὶ ἀνακράσει, ... εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. Itidem pag. 608 : Λόγον ... τῇ Ἰησοῦ ψυχῇ ᾠκειῶσθαι καὶ ἡνῶσθαί φαμεν. Et pag. 669 : Ἡ Ἰησοῦ ψυχὴ ... κεκόλληται τῷ Κυρίῳ, τῷ αὐτολόγῳ, καὶ αὐτοσοφίᾳ, καὶ αὐτοαληθείᾳ, καὶ αὐτοδικαιοσύνῃ, ... ὅπερ εἰ οὕτως ἔχει, οὐκ εἰσὶ δύο ἡ ψυχὴ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν πάσης κτίσεως πρωτότοκον. Similiter Comm. in Joan. tom. I, num. 37, dicit, τὸν ἄνθρωπον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀνακεκραμένον. Confer Comm. in Matth. tom. XVI, num. 8, et in Joan. tom. XXXII, num. 17. — Walkerus in ms. codice legit ἀνακιρνάμενος. RUÆUS.

Ibid., lin. 11, *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Ita ferme Origen. hom. 8 in Jerem. : Ἕκαστος ἡμῶν ἔχει ἔργα οὐράνια καὶ ἐπίγεια. Ἐπίγειά ἐστιν ἔργα, ἃ ἐπὶ τὴν συγγενῆ αὐτοῖς γῆν κατάγει τὸν θησαυρίζοντα αὐτὰ ἐπὶ τῆς γῆς ... Πάλιν, ἐπεὶ συγγενῆ τοῖς ἔργοις τὰ χωρία, τὰ ἐν οὐρανῷ ἀνάγει τὸν θησαυρίζοντα ἐν οὐρανῷ, τὸν φορέσαντα τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

Ibid., lin. 13, *οὐρανίοις*. Lege ἐπουρανίοις, nam Apostoli verba supra citata repetit. — Bentleius legit vel οὐρανοῖς vel ἐπουρανίοις. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 1, *εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ*. Origenes hic Apostoli verba (I Cor. XV, 49) de Adami posteris dicta, ad πνευματικὰ τῆς πονηρίας transfert, per χοϊκὸν allegorice ipsum diabolum intelligens : quod et similiter facit in Comm. in Joan. tom. XX, num. 20 : διαβόλου τέκνον κατ' εἰκόνα γινόμενον τοῦ

A πονηροῦ πατρὸς, ἀφ' οὗ τυποῦνται αἱ ἐκείνου τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνες· πρῶτος γὰρ χοϊκὸς ἐκεῖνος ... etc. Sic etiam Comment. in Matth. tom. XV, num. 18, οἷος ὁ χοϊκὸς, ὁ πονηρὸς δηλαδὴ, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί.

Ibid., *ὅστις ἐστὶν ἀρχή*. Diabolo hic allegorice id tribuit Origenes, quod in Job LX, 14, secundum LXX, de Behemoth dictum est. Eamdem vero rem pluribus persequitur in loco huic gemino, Comm. in Joann. tom. I, num. 17 : Ἔστι δὲ ἀρχὴ καὶ ἡ ὡς γενέσεως ...· οἶμαι δὲ σαφέστερον ἐν τῷ Ἰὼβ τοῦτο καταγγέλλεσθαι τὸ σημαινόμενον κατὰ τὸ, τουτέστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Ὑπολάβοι γὰρ ἄν τις τῶν ἐν γενέσει τοῦ κόσμου τυγχανόντων ἐν ἀρχῇ πεποιῆσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Βέλτιον δὲ ..., πρῶτον τὸν [lege τῶν] ἐν σώματι τὸν καλούμενον εἶναι δράκοντα, ὀνομαζόμενον δέ που καὶ μέγα κῆτος, ὅπερ ἐχειρώσατο ὁ Κύριος· ... διὰ τοῦτο

B χρηματίζων ὁ Κύριος ... λέγει, τουτέστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Similiter tom. XX, num. 20 : ... Διαβόλου τέκνον, ... κατ' εἰκόνα γινόμενον τοῦ πονηροῦ πατρὸς, ἀφ' οὗ τυποῦνται αἱ ἐκείνου τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνες· πρῶτος γὰρ χοϊκὸς ἐκεῖνος τῷ πρῶτος ἀποπεπτωκὼς ... ἄξιος γεγονέναι τοῦ ἀρχὴν αὐτὸν εἶναι, οὔτε κτίσματος, οὔτε ποιήματος, ἀλλὰ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Origeni autem succinit Cyrill. *Hier. catech.* VIII : Ἀρχὴ γάρ ἐστι [διάβολος] πλάσματος Κυρίου, πεποιημένος ἐγκαταπαίζεσθαι, etc.

Ibid., lin. 2, *πεποιημένου*. Lege πεποιημένος, nam refertur ad ὅστις. Sic autem ap. Job, τοῦτό ἐστιν ἀρχὴ ..., πεποιημένον .... Et in locis ex ipso Origene et Cyrill. supra citatis.

Ibid. C, lin. 2, *ἐστὶν ἡ γῆ*. Lege ἐστὶ γῆ, id est γήϊνος, non ἡ γῆ, *ipsa terra*. Ita vero in sequentibus, γῆ ἐσμεν, γῆ λελογίσμεθα, μηκέτι εἶναι γῆν.

C Ibid., lin. 5, *οὐρανός ἐστι*. Sic etiam Origen. in Matth. tom. XIV, num. 7 : Αὐτός [Χριστὸς] ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, βασιλεύων ... τοῦ γενομένου, διὰ τὸ φορεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, οὐρανοῦ. Itidem in hom. 8 in Jerem. : Ἔστι γὰρ ὁ δίκαιος οὐρανός· ... καὶ φαμὲν ὅτι οἱ τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον φοροῦντες, καὶ αὐτοί εἰσιν οὐρανός· εἰ γὰρ πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα λέγεται, γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, πρὸς τὸν δίκαιον οὐκ ἂν λεχθείη, οὗ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, οὐρανὸς εἶ, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀπελεύσῃ; ... Ita fere Tertullianus, hunc Orationis Domin. articulum exponens : *Ex interpretatione*, inquit, *figurata carnis et spiritus, non sumus cœlum et terra*.

Ibid., lin. 6, *εὐχόμεθα*. Lege εὐχώμεθα, sicut mox sequitur ἀξιώσωμεν. — Ita etiam legendum monueram. RUÆUS.

Ibid., *θέλημα*. Lege θέλημα τοῦ Θεοῦ, uti in præcedentibus et sequentibus legitur.

D Col. 505 A, lin. 1, *μένει*. Lege μενεῖ, nam de futuro loquitur; atque ita paulo post, σώφρονες ἔσονται, δίκαιοι ἔσονται, ἐσόμεθα πάντες οὐρανός.

Ibid., lin. 3, *καὶ ἐπί*. Lege οὕτω γένηται καὶ ἐπὶ ... sicut in antecedentibus; hæc enim scribæ tantum incuria hic omissa videntur.

Ibid. B, lin. 11, *Καφαρναούμ*. Ita cod. ms. recte. Hoc autem, tanquam erratum, mutavit ed. Oxon. in Καπερναούμ, sicut in Evangeliis passim legitur. Atqui non hic solum Origenes, sed et aliis pene centum in locis habet Καφαρναούμ; nimirum, Comm. in Matth. tom. XIII, num. 11, 14, et tom. XIV, num. 15, et in Joan. tom. X, XI, XVIII, XXXI, e quibus locis ne unum quidem usquam notavit Millius. Sic etiam legit Euseb. *De loc. Hebr.* : Καφαρναούμ, κώμη ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν. Et in V : Χωραζεὶν, est, inquit, κώμη τῆς Γαλιλαίας, ... διεστῶσα τῆς Καφαρναοὺμ σημείοις ιβ'. Atque ita sæpe legitur ap. Epiphan. hær. XXX et LI. Vide Drusii Comm.

ad voces Hebr. N. T. et Adnot. in Matth. iv, 13, atque Reland. *Palæstin.* tom. II, pag. 682.

Ibid., lin. 12, *ζητεῖτε*. Lege ζητεῖτέ με, sicut exstat in editt. Jo. vi, 26. — Ita quoque hunc locum edidi. Ruæus.

Col. 508 A, lin. 3, *ὡς περὶ ἑτέρου ὄντος*. Desiderari videtur παρ' αὐτόν, ut sit, ὡς περὶ ἑτέρου παρ' αὐτὸν ὄντος ..., sicut in responso mox repetit. Dixerat scilicet Origenes, panem ἐπιούσιον esse ipsum Christum, et præterea esse Dei verbum, quo anima nutritur : at his, inquit, regerat quispiam, qui per panem hunc Christum solum vult intelligi, eum non ita petere nos docere, quasi alius præter seipsum esset panis ἐπιούσιος.

Ibid., lin. 6, *διαλέγεται*. Ms., διαλέγηται. — Walkerus in cod. ms. legit διαλέγεται. Ruæus.

Ibid., lin. 7, *Μωϋσῆς*. In editt. Jo. vi, 32, legitur, οὐ Μωσῆς δέδωκεν ... ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου.

Ibid., lin. 8, *ὑμῖν*. Ms. male ἡμῖν.

Ibid., lin. 13, *ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ*. Lege ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ ..., uti legitur in loco citato, Joan. vi, 51, nam Origenem illa, ὁ ζῶν, hic non omisisse apparet ex sequentibus, τὸν ζῶντα ἄρτον αἰτῶμεν, et infra, ὁ ζῶν καὶ ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκὼς ἄρτος, in quibus ad ea plane, tanquam ante citata, respicit; quæ tamen si de hoc loco eximas, nusquam in antegressis reperientur. Sic autem hæc verba recitat ipse Origen. in Joan. tom. x, num. 13 : Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. ...

Ibid. B, lin. 1, *ζήσει*. Sic etiam habet Origen. in Joan. tom. x, num. 13; at in editt. Joan. vi, 51, legitur ζήσεται, sicut et legit ipse Origen. in Matth. tom. xi, num. 14, et Euseb. in Psalm. pag. 85, 471.

Ibid., lin. 4, *πᾶσα τροφή*. Eisdem pene verbis utitur Origenes in Joan. tom. x, num. 13 : Πᾶσα τροφὴ καταχρηστικώτερον ἄρτος λέγεται, ὡς ἐπὶ Μωϋσέως ἐν τῷ Δευτερονομίῳ γέγραπται, τεσσαράκοντα ἡμέρας ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν.

Ibid., Ms. λέγηται.

Ibid., lin. 15, *ἔχετε*. Ms. ἔχητε.

Ibid. C, lin. 4, ἀληθής ... ἀληθής ... Sic etiam legit Origen. in Joan. tom. x, num. 13, ut et Euseb. *Eccl. theol.* p. 179, quod non animadvertit Millius. Attamen vera, ut opinor, lectio est ἀληθῶς, uti in editt. exstat Joan. vi, 55, atque ita legit ipse Origen. in Matth. tom. xvi, num. 7.

Ibid., *πόμα*. Habet hic quidem cod. ms. πόμα; quod merum est librarii sphalma; nos igitur ex codd. omnium consensu loco ejus inserere non dubitavimus αἷμα e Joan. vi, 55, sicut et legit ipse Origen. in Joan. tom. x, num. 13, et in Matth. tom. xvi, num. 7.

Ibid., lin. 9, *ζήσει*. Ita bis legit Euseb. *Eccl. theol.* p. 89. Hujus vero lectionis testem, nec Origenem, nec Eusebium adhibuit Millius in Joan. vi, 57, ubi in editis legitur ζήσεται.

Ibid., *δέ*. Lege δή.

Ibid., lin. 12, *πίωμεν*. Hoc non convenit carni Christi, de qua nunc loquitur Origenes; mihi igitur sic legendum videtur, ὅταν δὲ τρώγωμεν αὐτόν, ut respiciat ad verba supra citata, ὁ τρώγων με.

Ibid. D, lin. 1, *ἔφαγον οἱ πατέρες*. Desunt hic, ὑμῶν τὸ μάννα, quæ exstant Joan. vi, 58, sicut et desunt τὸ μάννα in cod. Cant. et Colb. 8, ap. Mill., quibus ille quidem codicibus adeo confidit, ut illa τὸ μάννα, quæ in editis habentur, pro insititiis rejicienda arbitretur (Prolegom. sect. 1493); nos vero viri cl. cum diligentiam hic requirimus, qui hunc Origenis locum sibi suffragantem non notaverit, tum judicium nimis temere factum improbamus, quod duorum codicum fide non ita certa (nam et ipse eos *mirifice corruptos* pronuntiat) cæterorum omnium lectionem loco aptam probamque repudiaverit; atque ideo tantum delenda censuerit τὸ μάν-

A να, ut, quod eodem redit, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, subintelligeret. Magni ille fortasse fecisset hunc Origenis locum, quem nos revera mendosum esse judicamus, et ex editis corrigendum, ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον.

Ibid., lin. 2, *ζήσει*. Sic etiam legit Origen. in Joan. tom. vi, num. 26, at in editt. Joan. vi, 58, legitur ζήσεται.

Col. 509 A, lin. 7, *μὴ περὶ σωματικῶν*. Ita Origen. in Matth. tom. xii, num. 31 : ... οὐ στερεᾶς δὲ τροφῆς, καὶ τῶν ὀνομαζομένων τροπικῶς λαχάνων, etc. Et hom. 27 in Num. : *Cibus verus naturæ rationalis sermo Dei est.* Et hom. 5 in Levit. : *Carnes in Scripturis solidum cibum indicant perfectamque doctrinam : Scio esse animæ cibum quemdam lactis, et alium olerum, et alium carnis*, etc.

Ibid. C, lin. 11, *διαφερούσης, αὐτήν*. Lege διαφέρουσαν, et sic distingue, συνηνέχθησαν ... περὶ αὐτῆς, μηδαμῶς διαφέρουσαν αὐτὴν ἐξενηνοχότες. —
B Aliam proposuit Bentleius emendationem quæ magis nativa videtur. Ruæus.

Ibid., lin. 14, *ἐνωτίζου, εἰς τὰ ὦτα δέξαι*. Hoc in sensu sæpe οἱ O' utuntur verbo ἐνωτίζεσθαι; de quo ap. Jerem. xiii, 15, idem fere, quod hic, notat Origenes his verbis, τί τὸ, ἐνωτίσασθαι ἀπ' αὐτῆς τῆς λέξεως κατανοήσωμεν τὸ, ἐνωτίσασθε, εἰς τὰ ὦτα δέξασθε, hom. 12 in Jerem. Atque eodem modo Hesychius ἐνωτίζου, ἐν τοῖς ὠτίοις δέχου.

Ibid., lin. 15, *ἀκουτίσθητι, ἀντὶ τοῦ ... ἀκοῦσαι ποιεῖς*. Vitiosa certe sunt hæc verba; nusquam enim ap. LXX Interpretes exstat illud, ἀκουτίσθητι, nec in passiva forma omnino usurpatur hoc verbum; neque etiam, si usurparetur, imperativum ἀκουτίσθητι ullo pacto significaret ἀκοῦσαι ποιεῖς : quapropter legendum censeo, ἀκούτισον, ἀντὶ τοῦ, ἀκοῦσαι ποίει. Nam occurrit hoc verbum isto in sensu haud semel apud LXX, exemp. grat. Cantic. ii, 14 : Ἀκούτισόν με τὴν φωνήν σου. Atque
C iterum cap. viii, 13 : Ἀκούτισόν με, *fac me audire*, hoc est, ἀκοῦσαι ποίει με.

Ibid. D, lin. 1, *ἰσομοία τῇ, ἐπιουσίῳ*. Lege ἰσομοία δὲ τῇ, ἐπιούσιον, προσηγορίᾳ. Sic supra ἡ λέξις ἡ, ἐπιούσιον.

Col 512 A, lin. 2, *προηγουμένην τὴν τῶν ἀσωμάτων*. Ita de anima mundi dicit Timæus Locrus, ἂν οὐχ ὑστέραν τᾶς σωματικᾶς οὐσίας συνετάξατο ὁ Θεὸς ... (πρότερον γὰρ τὸ τιμιώτερον καὶ δυνάμει καὶ χρόνῳ) ἀλλὰ πρεσβυτέραν ἐποίει, etc.; cui consentit Plato in *Timæo* : Ὁ Θεὸς γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος συνεστήσατο. Et *De leg.* lib. x : ... τὰ ψυχῆς τῶν τοῦ σώματος ἔσοιτο πρεσβύτερα, ... εἴπερ καὶ ψυχὴ σώματος. Iidem porro τὴν ἰδέαν, sive ἀρχὴν παραδειγματικὴν rerum creandarum, οὐσίαν ἀσώματον esse statuunt : quod et de primis causis omnibus, referente Plutarcho, Pythagoras et Aristoteles affirmabant : Πυθαγόρας, καὶ Ἀριστοτέλης, τὰ μὲν πρῶτα αἴτια [φασὶν] ἀσώματα. Plut. *De placit. philos.*, i,
D 10, 11.

Ibid., lin. 8, *ἐπεισιόντος*. Ms. male ἐπισείοντος.

Ibid., lin. 9, *ἐὰν πλεῖον*. Sic etiam Timæus Locrus, τροφὰ δὲ ... εἴκα πλείω τᾶς ἀποῤῥεοίσας ἐπάρδοιτο, αὔξα λέγεται· εἴκα δὲ μείω, φθίσις.

Ibid., lin. 13, *προηγουμένην δὲ τὴν τῶν σωμάτων*. In ea erant sententia philosophorum pars multo maxima, præsertim Stoici, qui πάντα τὰ αἴτια dicebant esse σωματικά (ap. Plutarch. *De Placitis*, i, 11) atque σώματα εἶναι τὰς ἀρχάς, ap. Laert. vii, 134, quam lectionem recte defendere videtur Lipsius in *Phys. Stoic.* ii, 5. Confer Origen. *Contra Cels.* p. 686.

Ibid., lin. 15, *πρώτη ... ὕλη*. Philosophorum hic primariorum communem refert sententiam Origenes. Ita enim Stoicorum princeps Zeno (ap. Stob. *Ec. phys.* c. 14) dicit, οὐσίαν εἶναι τὴν τῶν ὄντων πάντων πρώτην ὕλην. Sic et Ocellus Pythagoricus (*De universo* c. 2), πρῶτον δὲ ὕλη τὸ πανδεχές· καί-

νὸν γὰρ ὑπόκειται πᾶσι. Et Timæus Locrus, τὰν δ' ὕλαν [ἔφα] ἐκμαγεῖον, καὶ ματέρα, τιθάναν τε καὶ γεννατικὰν εἶμεν τὰς τρίτας οὐσίας. Cui succinit etiam Plato in *Timæo*. His autem consentit Aristoteles (*Phys. ausc.*, I, 10), ὑποκεῖσθαί τι δεῖ πρῶτον, τὸ ἐξ οὗ .... λέγω γὰρ ὕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἑκάστῳ. Vide Plutarch. *De Placit. philos.* I, 9, et Alcin. *De doctr. Platonis*, cap. 8, et Laert. in *Zenone*, VII, 150.

Ibid., *ἐξ ἧς*. Pro his in cod. ter male scribitur ἐξῆς.

Ibid. B, lin. 1, *ἢ ... ἤ*. Ita esse legendum locus ipse ostendit, sicut et in sequentibus legitur : librarius vero minus attentus utrobique scripsit, ἡ τῶν, uti habet ed. Oxon.

Ibid., lin. 7, *ἄποιος*. Eodem modo loquitur Origenes *Contra Cels.* p. 474 : Ἐπιστησάτω τοῖς ὑπὸ Ἑλλήνων λεγομένοις περὶ τῆς τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἀποίου ὕλης, ποιότητας ἀμφισκομένης .... Et p. 547 : Ὕλη ἡ αὐτὴ πᾶσι τοῖς σώμασιν ὑποκειμένη, τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄποιος καὶ ἀσχημάτιστος ... Ita quoque Comm. in Joan. tom. XIII, num. 21. Sic autem Timæus, ταύταν δὲ τὰν ὕλαν ἔφα ἄμορφον καθ' αὑτὰν, καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομέναν δὲ πᾶσαν μορφάν. Et similiter Ocellus. Confer vero Plutarch. *De anim. procreat.*, e *Timæo* pag. 1014, 1023, et *De placitis philos.* I, 9; Laert. III, 69, 76, et VII, 134; Stob. *Ec. phys.*, 14; Origen. *Philos. de Platone*, cap. 19 ed. Wolf., et Alcinoum *De doctr. Platon.*, cap. 8.

Ibid., lin. 9, *ἔγκειται*. Legendum sine dubio est ὑπόκειται; quo verbo de hac re semper utuntur philosophi; atque ipse quoque Origen. *Contra Cels.*, p. 547, 548.

Ibid., lin. 15, *τὴν δέ*. Lege αὐτὴν δέ. His autem gemina sunt Origenis illa Comm. in Gen. : Ὕλη δεκτικὴ γεγένηται πάσης, ἧς βούλεται ὁ Θεὸς, ποιότητος. Et *Contra Cels.*, p. 548 : Τὴν ὑποκειμένην ὕλην δεκτικὴν εἶναι ποιοτήτων, ὧν ὁ δημιουργὸς βούλεται, πάντες κατασκευάζομεν. Ita vero de Stoicis Laertius : Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν, καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν, τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον, τὸν Θεόν. Lib. VII, segm. 134.

Ibid. C, lin. 2, *συνὼν αὐτῇ τόνος*. Tonus scilicet iste ἀερώδης, qui, ut putabant Stoici, ὕλην ἄποιον pervadens ποιότητας efficit, et singulis ejus partibus corporum formam inducit; uti de hac re disserens nos docet Plutarchus *De repugn. Stoic.*, p. 1054 : Πανταχοῦ τὴν ὕλην ἀργὸν ἐξ ἑαυτῆς, καὶ ἀκίνητον, ὑποκεῖσθαι ταῖς ποιότησιν ἀποφαίνουσι, τὰς δὲ ποιότητας πνεύματα· οὓς δὲ καὶ τόνους ἀερώδεις, οἷς ἂν ἐγγένωνται μέρεσι τῆς ὕλης, εἰδοποιεῖν ἕκαστα καὶ σχηματίζειν. In his vero Plutarchi verbis, quæ corrupta plane sunt, pro πνεύματα· οὓς δὲ ... legendum opinor ΣΩΜΑΤΑ· ΕΞΕΙΣ δὲ .... Stoici enim τὸ ἀσώματον qualitatum denegabant (uti e Galeni libello, *ὅτι αἱ ποιότητες ἀσώματοι*, contra eos scripto, discimus), atque adeo eas non πνεύματα, seu τόνους ἀερώδεις, sed σώματα esse affirmabant; quod et ipse docet Plutarchus in loco huic gemino, *De commun. notit. advers. Stoicos*, p. 1085 : Τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὕλην ὑφεστάναι ταῖς ποιότησι λέγουσι, ... τὰς δὲ ποιότητας ... ΣΩΜΑΤΑ ποιοῦσι. Ubi et hanc eorum sententiam pluribus exagitat : ne dubites igitur, ipso auctore, hic legere, τὰς δὲ ποιότητας ΣΩΜΑΤΑ. Pro οὓς vero legi debere ΕΞΕΙΣ totius loci series demonstrat; quippe in antecedentibus ex Chrysippo περὶ ἕξεων notaverat Plutarchus, cum per ἕξιν nihil aliud velle, quam aerem, qui corporum omnium qualitates formasque efficit, οὐδὲν ἄλλο τὰς ἕξεις πλὴν ἀέρας εἶναί φησιν. Ὑπὸ τούτων γὰρ συνέχονται τὰ σώματα, καὶ τοῦ ποιὸν ἕκαστον εἶναι τῶν ἕξει συνεχομένων αἴτιος ὁ συνέχων ἀήρ ἐστιν ... : eamdem igitur sententiam nunc, ut Stoicorum communem, repetens dicit, ΕΞΕΙΣ δὲ καὶ τόνους ἀερώδεις ... εἰδοποιεῖν ἕκαστα καὶ σχηματίζειν [ἀποφαίνουσι], atque eam

A mox refellens iisdem verbis utitur, ἕξις γὰρ ὢν [ἀὴρ] καὶ τόνος, αὐτῷ συνεξομοιώσει τῶν σωμάτων ἕκαστον, etc.

Ibid., lin. 4, *αἴτιος ἄν*. Scilicet εἴη, quod a librario hic omissum videtur.

Ibid., lin. 6, *πᾶσαν οὐσίαν πάσῃ συγχεῖσθαι*. Ita apud Stobæum (*Ec. phys.* c. 14) dicit Zeno, οὐσίαν εἶναι τὴν πρώτην ὕλην ...· τὰ δὲ μέρη ταύτης διαιρεῖσθαι καὶ συγχεῖσθαι. Sic etiam ibid. ait Chrysippus, πρώτην ὕλην διαίρεσιν καὶ σύγχυσιν ἐπιδέχεσθαι κατὰ τὰ μέρη. Hanc vero philosophorum sententiam, de qua pluribus hic agit Origenes, paucis hisce complexus est Cicero : *Subjectam putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni qualitate materiam quamdam, ex qua omnia expressa atque efficta sint; quæ tota omnia accipere possit, omnibusque modis mutari, atque ex omni parte.* Acad. I, 8.

Col. 513 A, lin. 3, *πρὸς ἕκαστον*. Delendum B opinor πρός, ut sit, ἀκόλουθόν ἐστι ..., ἕκαστον ... δύνασθαι ....

Ibid., lin. 5, *ἔστι ... τις ... τροφὴ δηλητήριος*. Idem fere dicit Origen. in Joan. tom. XIII, num. 33 : Ἔστι δέ τις καὶ δηλητήριος τροφὴ, ἥντινα μανθάνομεν ὑπὸ [lege ἀπὸ] τῆς τετάρτης τῶν βασιλειῶν, λεγόντων πρὸς Ἐλισσαῖόν τινων, θάνατος ἐν τῷ λέβητι, etc.

Ibid., lin. 14, *δή*. Lege δέ.

Ibid. B, lin. 2, *ζήσεται*. Ms. ζήσηται.

Ibid., lin. 6, *ἐπερειδομένοις, ὡς*. Legitur apud LXX, ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτὴν ὡς ....

Ibid., lin. 12, *καὶ συνεστίων*. Delendum opinor illud καί.

Ibid. C, lin. 1, *ἄρτου τοῦ*. Sententiam turbat illud τοῦ, et e præcedente syllaba repet' videtur; eo igitur misso, lege ἄρτου ἱστορουμένου.

Ibid., lin. 3, *αὐτοῦ*. Lege ἄρτου. Non enim τοῦτον αὐτόν, *hunc ipsum* vult, quem olim comedebant C Hebræi, sed hujusmodi panem : τούτου ἄρτου, sc. σωματικοῦ.

Ibid., lin. 5, *λειτουργικοῖς*. In codice perperam scribitur αὐτουργικοῖς, quod nos ex Heb. I, 14 corrigendum duximus.

Ibid., lin. 12, *γυμνῶς τροπικῶς*. Id est nude, et semota quasi veste, tropico in sensu dicta appareant; quippe τὸ σωματικὸν τῶν Γραφῶν est ἔνδυμα τῶν πνευματικῶν, uti ait *Philocal.* p. 11. Eodem vero, quo hic, modo τὰ γυμνὰ πνευματικὰ opponit τοῖς κατὰ τὴν ἱστορίαν, ibid. p. 15. Vult autem Origenes hæc verba mere allegorica esse, et, ut alibi dicit, οὐ κυρίως, ἀλλὰ τροπικῶς intelligenda. — Bentleius legit οὐ γυμνῶς, ἀλλὰ τροπικῶς. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 1, *εἰς ὠφέλειαν αὐτῶν*. Ita homil. 23 in Lucam dicit. *angelos humanis vocibus erudiri*

Col. 516, A, lin. 6, *αὐτὸς μεταδώσων*. Sic homil. 14 in Ezech. : *Salvator meus solus comedit panem, nullo valente comedere cum eo : est autem quidam locus, in quo comedens et me secum attrahit* D *ad vescendum;* ecce enim, *inquit*, ad ostium sto, et pulso; si quis mihi apparuerit, ingrediar ad eum, et cœnabo cum eo, et ipse mecum : *ex quo apparet, et alium posse cœnare cum eo.*

Ibid., lin. 10, *δράκοντος*. Id est, τοῦ ἀντικειμένου, ut postea dicit, nempe diaboli, ἀλληγορικῶς. Ita Theoph. Alex. in *Ep. pasch.* 2 : *Cibus impiorum est exsecrabilis ipse diabolus, prophetæ vaticinio concrepante : « Dedisti eum escam populis Æthiopibus. »* Sic etiam disserentem videas Eusebium Comm. in psalm. p. 441.

Ibid., lin. 11, *νοητοῦ Αἰθίοπος*. Sic νοητοὶ Βαβυλώνιοι hom. 1 in Jer., et νοητὸς Ναβουχοδονόσορ hom. 18. Itidem lib. IV, cap. 2 : Περὶ ἀρχῶν : εἰ τοίνυν αἱ προφητεῖαι αἱ περὶ Ἰουδαίας, καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ Ἰσραὴλ, ... μὴ σαρκίνως ἡμῶν ἐκλαμβανόντων ταῦτα, μυστήρια τοιάδε τινὰ ὑποβάλλουσιν, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰς προφητείας τὰς περὶ Αἰ-

γύπτου καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Βαβυλῶνος καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Τύρου καὶ Τυρίων ..., μὴ μόνον περὶ τῶν σωματικῶν τούτων ... προφητεύειν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν νοητῶν· εἰ γὰρ Ἰσραηλῖται νοητοὶ, ἀκόλουθον, καὶ Αἰγυπτίους εἶναι καὶ Βαβυλωνίους νοητούς, etc.

Ibid. B, lin. 5, *ἔδωκας αὐτόν*. Nihil est, ad quod referatur αὐτόν. Supple igitur locum secundum LXX, ... ὕδατος. Συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος, ἔδωκας αὐτόν .... Ita vero habet ipse Origen. in Matth. tom. XVI, num. 26.

Ibid., lin. 7, *τοῦ ἀντικειμένου*. Scilicet δράκοντος, seu diaboli. Sic autem hom. 6 in Ezech. : *Scriptum in Job de dracone : « Virtus est ejus in umbelico.... » Scio, cum præsentem locum exponerem, me dixisse, quod draco sit fortitudo contraria; iste est enim draco serpens antiquus, qui vocatur diabolus et Satanas*, etc.

Ibid., lin. 11, *τρέφεσθαι ἀπὸ πάντων*. Idem fere dicit Origen. homil. 7 in Levit. : *Post Christi carnem, mundus cibus est Petrus, et Paulus, et omnes apostoli : tertio loco discipuli eorum.; et sic unusquisque pro quantitate meritorum, vel sensuum puritate, proximo suo efficitur cibus.*

Ibid. C, lin. 2, *ἐν ᾧ πάντα*. Scilicet ὑπῆρχε. Nam ita legitur Act. X, 12, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα....

Ibid. D, lin. 2, *δή*. Lege δέ.

Col. 517 A, lin. 2, *τόν*. Lege τὸ, ἐπιούσιον. Dixerat Origenes supra, τὸ, ἐπιούσιον, sive λέξιν hanc, ἐπιούσιον, παρὰ τὴν οὐσίαν πεποιῆσθαι· sed regeret, inquit, hic quispiam hoc vocabulum, ἐπιούσιον, ab ἐπιέναι etiam formari posse. Sic autem scholia in Orat. Domin. his subjuncta : Ὀνοματοπεποίηται τὸ ἐπιούσιον παρὰ τὸ ἐπιέναι, καὶ ὑπερέρχεσθαι, ἵνα ᾖ, τὸν μὴ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος οἰκεῖον, ἀλλὰ τὸν ἀποδοθησόμενον ἐν τῷ μέλλοντι τοῖς ἁγίοις, δὸς ἡμῖν ἤδη.

Ibid., lin. 9, *τὸ περὶ τῆς*. Melius opinor τὸ περὶ τοῦ, σήμερον· sed quid, quæso, est illud, τὸ περὶ τοῦ σήμερον..., τούτοις προκείμενον; nihil enim video apud Matthæum præter ipsum σήμερον. Mihi igitur pro τὸ περὶ τῆς σήμερον, legendum videtur τόδε τὸ σήμερον, vel etiam, τὸ, σήμερον, sicut mox sequitur τὸ, καθ' ἡμέραν.

Ibid., lin. 10, *προκείμενον, ἢ τό*. Lege προσκείμενον, καὶ τὸ... προσκείμενον, *appositum, additum*, ἐκ προσθήκης κείμενον. Hesych.

Ibid., lin. 12, *πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν*. Hæc totidem fere verbis recitat Origenes Comm. in Joan. tom. XXXII, num. 19 : Πολλαχοῦ τὸ, σήμερον, ἐν τῇ Γραφῇ καὶ ἐπὶ ὅλον παρατείνει τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα, ὥσπερ ἐν τῷ, Ἐφημίσθη... μέχρι τῆς σήμερον· καὶ, Οὗτος πατὴρ... μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας· καὶ, Σήμερον, ἐὰν τῆς φωνῆς... καὶ, Μὴ ἀποστῆτε... ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ.

Ibid. B, lin. 6, *σήμερον ὁ πᾶς*. Lege τὸ, σήμερον ὁ πᾶς.

Ibid., lin. 7, *ὁ χθές*. Lege τὸ χθές. In eo autem quod paulo post dicit Origenes, sc. τὸ χθές, seu, ἡμέραν τὴν ἐχθές, esse τὴν διαβόητον χιλιονταετηρίδα, perstringit plane Papiæ sectatores, qui sanctorum post resurrectionem regnum quoddam in terris χιλιετῆ somniabant.

Ibid., lin. 9, *λέγειν*. Subaudi ex superioribus τὰς Γραφὰς, aut pro λέγειν legas oportet λέγεσθαι.

Ibid. C, lin. 2, *μιᾶς ἡμέρας*. Sic Comm. in Matth. tom. XV, num. 31 : Ὅρα, εἰ δυνάμεθα τὸν ὅλον ἐνεστῶτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, etc.

Ibid., *διαστήματι.... λέγειν*. Legendum sine dubio est, διαστήματος λόγον ἔχειν. — Ita legendum jam monuerat Bentleus. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 1, *τίς σοφός*. ... Eodem fere modo Origenes de hac re disserit in Matth. tom. XV, num. 31 : Τίς οὖν ἱκανὸς τὰς ἓξ ἡμέρας, καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως ἑβδόμην ἐπὶ τοιαύτας ἀναγαγεῖν ἡμέρας, καὶ μετὰ τὰ σάββατα τὰς νουμηνίας; etc.

Col. 520 A, lin. 4, *τῇ δὲ δεκάτῃ*. Lege ἡ δὲ δεκάτη, ἡμέρα ἱλασμοῦ, sicut præcedit, ἡ νουμηνία, ἡμέρα σαλπίγγων ἐστί. — Contra Bentleius hic retinet τῇ δὲ δεκάτῃ, et supra legit τῇ νουμηνίᾳ ἡμέρα σαλπίγγων ἐστί. RUÆUS.

Ibid., lin. 11, *ἑπτὰ ἐτῶν*. Desideratur plane ἑβδομάδων, ut sit ἑπτὰ ἑβδομάδων ἐτῶν : non enim septem anni, sed ἑπτὰ ἔτη ἑπτάκις, constituunt Jubilæum. Levit. XXV, 8. — Nihil hic desideratur. Aliud erat festum septem annorum, aliud Jubilæus. Jubilæus major erat festo septem annorum. Utrumque festum confudit editor Londinensis, sed apprime distinxit Origenes. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *εἶναί τι*. Hæc delenda esse arbitror; nam loco inepta plane sunt, et ab oscitante librario efficta videntur ex verbi præcedentis cauda. — Mihi secus videtur. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *ἐστὶ τοῦ*. Vides verbum aliquod hic deesse; lege igitur, ἐστὶ, πλὴν τοῦ... Vult autem Christum Dei Filium. Iis vero, quæ de Jubilæo hic dicit Origenes, consona sunt illa in Matth. tom. XV, num. 31 : Τίς δύναται ἀναβῆναι ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν τῆς ἀβύσσου ἐν τῇ πεντηκονταετηρίδι ἡμερῶν (ἀβύσσου δὲ λέγω διὰ τὸ βάθος τῶν δογμάτων), ἵνα τις ἀναβῇ, καὶ ἴδῃ τὸν πεντηκοστὸν ἐνιαυτὸν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ νενομοθετημένα πληρούμενα etc. — Bentleius prior legerat, ἐστὶ πλὴν τοῦ. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 13, *τὸ ὑπερβάλλον πλῆθος* In edit., Eph. II, 7, legitur, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Sed cod. Alex. et alii habent τὸ ὑπερβάλλον πλοῦτος, atque ita fortasse Origenes; siquidem Eusebius, qui eum fere sequitur, in Coloss. I, 27, bis legit τὸ πλοῦτος (*Eccl. Theol.*, p. 99, 101), sicut et alii; attamen cum Origenes paulo post repetat, τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος, adducor ut credam, eum hic cum vulgatis legisse τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον, præsertim cum sic legentem videam in Matth. tom. XV, num. 31, et *Περὶ ἀρχῶν* II, 3, sicut et legit Euseb. *contra Marcell.*, p. 34. — Bentleius legit πλοῦτος. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *πλειόνων αἰώνων, οἱονεὶ, ἐνιαυτόν*. Eodem, quo hic, modo στοχαζόμενος Origenes Apostoli verba supra citata inter se conciliare nititur in Comment. in Matth. tom. XV, num. 31 : Οἶμαι ὅτι .. ἐπὶ πλειόνων αἰώνων συντελείᾳ. Εἶτα ἐνιαυτόν τινα συμπληρούντων, εἴτε ὁτιδήποτε, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἵνα μετὰ τὴν, ὡς ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν, συντέλειαν τῶν αἰώνων, πάλιν ἄλλη ἀρχὴ διαδέξηται καὶ ἐνδείξηται ὁ Θεὸς ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, etc.

Ibid., lin. 8, *ἁμαρτωλοτάτου*. Sic ἁμαρτωλότερος Κάϊν, hom. 16 in Jerem.

Ibid., lin. 12, *οἰκονομησομένου*. Id est per œconomiam quamdam peccatorum veniam consequetur. Hanc vero suam de peccatorum etiam gravissimorum in sæculis ἐπερχομένοις remissione sententiam passim inculcat Origenes; ex. gr. Comm. in Joan. tom. XIX, num. 3 : Οἶδα δέ τινας οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κρατουμένους ὑπὸ τῆς ἰδίας ἁμαρτίας, ὡς τούτους, περὶ ὧν φησιν ὁ λόγος, Ἐὰν βλασφημήσῃ τις εἰς τὸ Πνεῦμα ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι· οὐ μέντοιγε, εἰ μὴ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἤδη οὐδὲ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις. Itidem in Matth. tom. XV, num. 31 : Τάχα, ἵνα τολμηρότερον εἴπω, εἰς μὲν τοὺς αἰῶνας οὐκ ἀπώσεται Κύριος· πολὺ γὰρ καὶ εἰς ἕνα αἰῶνα ἀπώσασθαι Κύριον· ἀπώσεται δὲ τάχα καὶ εἰς δεύτερον αἰῶνα, ὅτι οὐκ ἀφίεται ἡ τοιάδε ἁμαρτία, οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Et *contra Cels.*, p. 589 : Ὁ λόγος... τοὺς κατὰ τὴν ἀξίαν χρῄζοντας τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως οἰκονομίας, ἐν τούτοις ἐπί τινι τέλει φησὶν ἔσεσθαι, etc. Hanc autem Origenis opinionem his verbis perstringit Athanasius : ... Ἐγκαλεῖται ὁ ἄθλιος Ὠριγένης, τέλος κηρύττων τῆς κολάσεως, ὡς συγχώρησιν πάσης ἁμαρτίας γενέσθαι καὶ τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς δαίμοσι παρὰ

Θεοῦ. Comm. in Matth. ap. Montfauc. *Collect. nov. Patr.* tom. II, p. 38. Confer Huet. *Origenian.* lib. II, quæst. 11.

Col. 522 A, lin. 4, *ἑβδοματικοὺς ἑπτά*. Scilicet ἐνιαυτοὺς, quod a librario omissum videtur; lego igitur ἑβδοματικοὺς ἑπτὰ ἐνιαυτούς. Vult autem αἰώνων Jubilæum. — Bentleius pro ἑβδοματικοὺς legit ἑβδομαδικούς. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *ἤδη σαφοῦς... τοῦ καθ' ἡμέραν*. Nempe quod, cum τὸ σήμερον (ut in antedictis ostendit) τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα denotet, τὸ, καθ' ἡμέραν, consequenter, πάντας τοὺς μέλλοντας αἰῶνας designet.

Ibid., lin. 11, *περὶ τῆς*. Lege περὶ τοῦ, σήμερον, prout sequitur τοῦ, καθ' ἡμέραν Ita vero paulo post, ἵνα τό τε σήμερον νοηθῇ, καὶ τὸ, καθ' ἡμέραν.'

Ibid., lin. 16, *αὐτοῦ*. Dormitans plane hoc scripsit librarius pro ἡμῶν. Ea vero, quæ sequuntur, εἰ καὶ τελευταῖον.., ad finem usque sectionis, ita corrupit mutilavitque, ut quid revera scripserit Origenes, quidve in iis sibi voluerit, satis assequi nequeamus. Missis igitur nostris hic conjecturis, totum tibi locum pro tuo ingenio enodandum emendandumque relinquimus. Versionem autem Oxon. hic exhibuimus, ut eam quoque corrigas; quam nec nos probamus, nec tibi nimis placituram existimamus.

Ibid. B, lin. 2, *ἀφήκαμεν*. Ita etiam lectum supra num. 18. Sed in editt. Matth. VI, 12, rectius legitur ἀφίεμεν.

Ibid., lin. 4, *ἀφήκαμεν*. Editt.,Luc. XI, 4, habent ἀφίεμεν, atque ita ipse Origenes supra num. 18.

Ibid., lin. 5, *ὀφειλημάτων*. Scripsit librarius, λειμμάτων.

Ibid., lin. 11, *τοῖσδε*. Lege τοιοῖσδέ τισι.....

Ibid., lin. 13, *δή*. Lege δέ.

Ibid. C, lin. 3, *συναναγεγεννημένους*. Codex male συναναγεννημένους.

Col. 524 A, lin. 6, *δή*. Lege δέ.

Ibid., lin. 15, *προσεύξηται*. Lege προσεύξονται. Sic habent editt. τῶν Ο', atque ita postea repetit Origenes. Negligens vero librarius hic scripsit προσεύξηται, ut et ἐὰν εἰς pro ἐὰν δέ εἰς.... in sequentibus.

Ibid. B, lin. 6, *ἔστι τις*. Hic quoque omitti videtur δέ, nam aptius certe legas ἔστι δέ τις.

Ibid. C, lin. 11, *ὀφειλὴ βαρυτάτη*. His gemina habet Origenes in hom. 11 in Jer.: Πλεῖον ἐγὼ [πρεσβύτερος] ἀπαιτοῦμαι παρὰ τὸν διάκονον, πλεῖον ὁ διάκονος παρὰ τὸν λαϊκόν· ὁ δὲ τὴν πάντων ἡμῶν ἐγκεχειρισμένος ἀρχὴν [ἐπίσκοπος] ἐπὶ [forte ἔτι] πλεῖον ἀπαιτεῖται. Et hom. 5 in Ezech.: *Majorem pœnam habet, qui Ecclesiæ præsidet, et delinquit. Annon magis misericordiam promeretur ad comparationem fidelis catechumenus? non magis venia dignus est laicus, si ad diaconum conferatur? et rursum comparatione presbyteri diaconus veniam plus meretur?* etc.

Ibid., lin. 15, *ἀποδιδῶτο*. Lege ἀποδιδῶται, vel ἀποδιδοῖτο.

Ibid. D, lin. 4, *τοῦ ἐντυγχάνοντος*. Lege τῷ ἐντυγχάνοντι. — Aliam hujus loci emendationem proponit Bentleius. RUÆUS.

Col. 525, lin. 10, *ὥστε μηδὲν ὀφείλειν*. Ad eumdem modum disserit Origenes hom. 14 in Jerem.: Ὁ μὲν πᾶσιν ἀποδιδοὺς τὰς ὀφειλὰς, τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν· καὶ πᾶσι τὰ καθήκοντα ἀποδιδοὺς, ὡς μὴ ὀφείλειν τὰ προσήκοντα πρός τινας, τιμήσας τοὺς γονεῖς, ὡς γονεῖς· ἀδελφοὺς, ὡς ἀδελφούς· υἱοὺς, ὡς υἱούς· ἐπισκόπους, ὡς ἐπισκόπους· πρεσβυτέρους, ὡς πρεσβυτέρους· διακόνους, ὡς διακόνους· πιστοὺς, ὡς πιστούς· κατηχουμένους, ὡς κατηχουμένους· εἰ πάντα ἀποδίδωσι τὰ καθήκοντα, οὐκ ὠφείλησεν, etc.

Ibid., lin. 15, *ἀποδιδομένοις*. Lege ἀποδιδομένων. — Ita jam legendum monueram. RUÆUS.

A Ibid. B, lin. 1, *ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τυπούμεναι*. Idem fere dicit Origen. hom. 16 in Jer.: Τὰ ἁμαρτήματα, ἃ ἁμαρτάνομεν, ἐγγράφεται εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ ἁμαρτάνειν,... ποιήσας αὐτὴν [ἁμαρτίαν] ἔχω τύπον αὐτῆς, καὶ οἱονεὶ γέγραπται· Ὁ τύπος ἁμαρτίας τῆς ἡμαρτημένης ἐν τῇ ψυχῇ μου. Et hom. 15: Ἕκαστος ἡμῶν ὀφειλέτης ἐστὶ ταῖς ἁμαρτίαις, καὶ ὀφειλέτης ἐστὶν ἔχων χειρόγραφον, etc.

Ibid., lin. 3, *προαχθησομένων*. Lege προαχθησόμενον, sc. χειρόγραφον, ἀφ' οὗ δικασθησόμεθα. — Bentleius jam monuerat legendum προαχθησόμενον. RUÆUS.

Ibid., lin. 7, *φαῦλον*. Ita quoque legit Origen. in Jerem. hom. 19 et in Matth. tom. XII, num. 30, et tom. XIII, num. 30; at editt. in II Cor. V, 10, habent κακόν.

Ibid., lin. 9, *λέγεται*. Ms. λέγηται.

Ibid., lin. 10. In codice perperam scribitur ὁ αἰσχυνόμενος, et mox, ἕξει.... ἀποδώσει, sensu nullo.

B Hoc igitur scribæ sphalma ex editt. τῶν Ο' corrigere non dubitamus legendo εἰς ἐγγύην αἰσχυνόμενος... εἰ γὰρ οὐχ ἕξῃς πόθεν ἀποδώσῃς. Pro ἀποδώσῃς vero οἱ Ο' habent ἀποτίσῃς.

Ibid. D, lin. 2, *ἀληθοῦς*. In codice perperam scribitur ἀληθοῦς. Scribe ἀληθείας. —Ita legendum jam monueram. RUÆUS.

Col. 528 A, lin. 2, *ἐνειλήσας*. Id est, ζημιώσας, ἐνείληται, ἐζημίωται. Hesych. Hujus vero significatus exempla nob s non succurrunt. Hoc igitur a librario temere scriptum mihi videtur pro ἀπειλήσας, id est, μετ' ὀργῆς ἐπιπλήξας, *iracunde et minaciter increpans*, quod ad locum apte quadrat; est enim ἀπειλὴ, ἡ μετὰ ὀργῆς ἐπίπληξις, et κακοῦ ὑπόσχεσις, uti nos docet *Etymologici M.* auctor. — Pro ἐνειλήσας Bentleius legit ἀνηλεῶς. RUÆUS.

Ibid., lin. 4, *καὶ ὀκνηρέ*. Hæc verba in loco citato, Matth. XVIII, 32, non exstant; sed e consimili (quod assolet) loco Matth. XXV, 26, ab Origene huc

C traducta sunt: ubi tamen rectius omitti poterant; cum servi hic sævitia tantum, non, ut in altero loco, ignavia quoque a Domino reprehendatur.

Idid., lin. 9, *ὑμῶν*. Omittit hic Origenes τὰ παραπτώματα αὐτῶν, quæ in editis sequuntur post ὑμῶν, quod non animadvertit Millius. Mirum vero est, quam de his verbis secum dissentiat vir. cl. qui in notis ea ex codd. Græcorum fide retinenda censet; in prolegom. vero versionis Æthiop. auctoritate fretus rejicit.

Ibid., lin. 12, *ἑπτάκις... ἑπτάκις*. In codice perperam scribitur ἑπτὰ... ἑπτά.

Ibid. B, lin. 3, *ἐγγενέσθαι*. Sc. θεραπείαν. Legendum igitur opinor ἐγγενέσθαι αὐτὴν τῷ. — Nos vero hunc locum ita interpunximus, ut nihil opus sit ejusmodi emendatione. RUÆUS.

Ibid., lin. 7, *ἡμῶν*. Forsan ἡμῖν, respicit enim ad Lucæ verba... τῷ ὀφείλοντι ἡμῖν. — Retinendum ἡμῶν. Quippe agitur de nobis debitoribus et debita non reddentibus. RUÆUS.

D Ibid., lin. 11. *μόνον λέγων*. Nullus his inest sensus satis sanus; Matthæus enim non hoc *solum dicit*, nec dicere potuit, Christum debitoribus statuisse, μὴ δεῖν... fortasse sit, τοῖς ὀφείλουσι μόνον, καὶ μὴ ἀποδιδοῦσι, λέγων..., sicut supra. Sed melioris codicis subsidio hic indigemus. — Sanus erit locus, modo interpungas quemadmodum in nostro textu, ubi tamen per typographi incuriam male χῶρον legitur pro χώραν. RUÆUS.

Ibid., lin. 14. Post ἐξουσίαν addendum ἔχομεν. Hoc omisit librarius, quod nos, postulante sententia, adjecimus, sicut et addiderat ed. Oxon.; sic autem paulo post, τῷ μόνῳ ἐξουσίαν ἔχοντι ἀφιέναι Θεῷ. — Addendum ἔχομεν jam monuimus. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *ὡς οἱ ἀπόστολοι*. Idem fere dixit supra num. 14, εἴ τις εὑρεθείη Παῦλος, ἢ Πέτρος, etc. Confer Comm. in Matth. tom. XII, num. 10, 11, 12, 13, 14.

Ibid., lin. 14, *ἀφίετε*. Lege ἀφῆτε, sicut mox

κρατῆτε. Atque ita habent editt. Joan. xx, 23. — Ἀφῆτε legendum jam monuimus. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 2, *τις*. Hoc a librario per incuriam repetitum videtur.

Col. 529 A, lin. 2, *ἀκουσίων*. Ex lege Mosaica constare videtur, nullum fuisse peccatum ἀκούσιον, quod non sacrificio aliquo expiari potuit; atque in hoc consentiunt fere doctores Hebræi. Est tamen inter eos unus haud ignobilis, R. Levi Barcinonensis, qui in libro *Chinuc.* præcepta legis ex jureconsultis et ritualibus Judæorum libris explicans, tria peccata excipit, quæ imprudenter licet commissa, sacrificio non expiabantur, sc. blasphemiam, circumcisionis neglectum, et non rite observatum Pascha : atque tale quid fortasse didicerat Origenes ab Hebræo magistro, cujus in lib. *Περὶ ἀρχῶν* I, III, IV, II Com. in Psalm., p. 39, et in Matth. tom. II, num. 9, atque in *Hexaplis* sæpe mentionem facit. Cæterum hoc forsan vult Origenes, delicta quædam ἀκούσια fuisse, circa quæ potestas sacerdotis ex jussu legis non versabatur; quippe quibus expiandis nulla per legem præscripta fuit hostia; qualia sc. erant imprudenter dicta et cogitata, et temere prætermissa, quæ pœnitentibus sine sacrificio condonabantur. Vide Outram. *De sacrif.*, p. 112, 126. — Editor Londinensis ita textum suum interpunxit : καὶ οὐδήπου τὴν περί τινων ἐξουσίαν ὁ ἱερεὺς ἀκουσίων, ἢ πλημμελημάτων ἀναφορὰν, ἔχων ἤδη· καὶ περὶ μοιχείας, etc. At si interpunxisset quemadmodum interpunximus, ab hac inutili et Origenis menti contraria nota abstinuisset. RUÆUS.

Ibid., lin. 4, *ἤδη*. Lege ᾔδει. Sic num. 29 : Ἤδει συμπεπληρωκώς. — Omnino retinendum ἤδη, uti liquet e textus nostri interpunctione. RUÆUS.

Ibid., lin. 5, *προσφέρει*. Lege οὐ προσφέρει, nam deest plane negandi particula. — Perperam legeretur οὐ προσφέρει, cum jam negandi particula præcesserit. RUÆUS.

Ibid., lin. 6, *περὶ ἁμαρτίας*. Subaudi θυσίαν. Ita οἱ O' Psalm. XXXIX, 7, ὁλοκαύτωμα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ᾔτησας.

Ibid., lin. 15, *καὶ τό*. Lege καίτοι, vel καὶ τοῖς. — Bentleius quoque legit καὶ τοῖς. At dominus Fleury καὶ τὸ ἀπογινώσκειν. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 4, *οὐκ οἶδ' ὅπως*. Deesse videtur νῦν, aut ἀλλά, ut sic legatur, νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅπως, vel, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως.

Ibid., lin. 10, *τῆς πρὸς θάνατον ἁμαρτίας*. Ita appellare videtur illa χαλεπώτερα πταίσματα antedicta, idololatriam, adulterium, etc., quæ per legem Mosaicam erant θανατηφόρα, et nullo sacrificio expianda. Sic enim ipse Origen. Comm. in Matth. tom. XIII, num. 30, hujusmodi μεγάλα ἁμαρτήματα recensens appellat τὰ πρὸς θάνατον, ἤ, ὡς ὠνόμασεν ἐν Ἀριθμοῖς ὁ νόμος, τὰ θανατηφόρα. Horum vero peccatorum reis Origenis ætate raro admodum indulta est venia, sicut ipse dicit hom. 15 in Levit. : *In gravioribus criminibus semel tantum pœnitentiæ conceditur locus.* Illos igitur sacerdotes hic reprehendit, qui plus æquo sibi arrogantes, aut disciplinæ regulam non satis callentes, in gravioribus hisce peccatis remittendis nimis erant faciles, φαντασίᾳ τῆς τοῦ λόγου χρηστότητος καὶ πρὸς τοὺς τὰ μέγιστα ἡμαρτηκότας τὸ συγγνωμικὸν διδόντες, uti dicit in loco supra citato, in Matth. tom. XIII, num. 30. Hæc autem disciplinæ relaxatio, quæ Origeni displicuit, Tertulliano, severioris disciplinæ vindici, Montani in castra transfugiendi occasionem dedit; uti apparet e libro ejus *De pudicitia;* ubi eadem fere, quæ hic Origenes, sacerdotibus exprobrat : *Audio*, inquit, *edictum esse propositum et quidem peremptorium; pontifex sc. maximus... edicit, ego et mœchiæ et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto*, etc.

Col. 532 B, lin. 1, *Θεὸς οὐκ*. Lege Θεὸς, ὃς οὐκ, sicut exstat in editt. I Cor. X, 13. Articulus vero ὃς ab eadem, ut assolet, præeunte syllaba absorptus est.

Ibid., lin. 4, *δύνασθαι*. In editis legitur δύνασθαι ὑμᾶς. At cod. Alex. aliique, sicut hic Origenes, omittunt ὑμᾶς. Vide Mill.

Ibid., *ἡ πάλη*. Deesse videtur ἡμῖν; et sic editt. Eph. VI, 12, ἡμῖν ἡ πάλη. Atque ita Origenes paulo post, ἡμῖν τὰ ἀγωνίσματα.

Ibid., lin. 5, *ἤ*. Lege καί.

Ibid., *ψυχὴν πάσης σαρκός*. Id est, αἷμα; nam ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστι, Levit. XVII, 11. Est ergo hic μετάληψις animæ pro sanguine, in quo sedem habet, et cordis pro anima, quod sanguinis simul et animæ fons est. Vult igitur Origenes luctam nobis esse cum anima, quæ corporis animati est τὸ ἡγεμονικόν, et cor dicitur, unde pravi affectus, quos πειρασμοὺς ἀνθρωπίνους appellat, oriuntur, quibuscum colluctatur τὸ πνεῦμα.

Ibid., lin. 8, *τὸ ἡγεμονικὸν, ὃ καλεῖται καρδία*. B Ita Comment. in Joan. tom. II, num. 29, ἐν τῇ καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικόν. Hoc autem a Stoicis mutuatus est Origenes : Illi enim, ut in Zenone ait Laert., ἡγεμονικὸν εἶναί φασι τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς, ... ὅπερ εἶναι ἐν καρδίᾳ. Lib. VII, segm. 159. Vid. Not. Menag.

Ibid., lin. 13, *καταπεπατήκασιν*. Ms. male καταπεπατηκόσιν, uti habet ed. Oxon.

Ibid., lin. 13, *σκότους τούτου*. Ita quoque hæc Apostoli verba legit Origen. in Matth. tom. XII, num. 13, et tom. XVII, num. 2, et *contra Cels.*, p. 768, omissus sc. τοῦ αἰῶνος, quæ in editt. Eph. VI, 12, exstant. Millium vero fugerunt quatuor hæc Origenis loca, quorum testimonio certe ei opus erat, antequam illa, τοῦ αἰῶνος, tanquam *ex interpretamento nata*, tam fidenter rejecerit in Prolegom. sect. 478. — Lib. VIII *contra Celsum* legitur in nostra editione τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, ut ferunt mss. codices. RUÆUS.

C Ibid. C, lin. 4, *Ἰουδὶθ, οὐ*. In codice mira est hic stribligo, Ἰουδαία, εἰ οὐ, manifeste pro Ἰουδὶθ, οὐ; atque ita nos corrigere non dubitavimus; sicut et, non admonito lectore, exhibuit ed. Oxon.

Ibid., lin. 12, *ἡμᾶς ἐκδικεῖ*. In editt. τῶν O' legitur.. ἡμᾶς οὐκ ἐξεδίκησεν, ἀλλ' εἰς νουθέτησιν μαστιγοῖ. Vides autem Origenem negandi particulam οὐκ hic omittere, quam in priore potius sententiæ parte Badvellus Grotiusque omittendam censent; refragantibus tamen (ut fatetur Badvell.) *omnibus Græcis exemplaribus :* atque mihi quidem satis commoda videtur hæc Origenis lectio, οὐ γὰρ καθὼς ἐκείνους ἐπύρωσε, καὶ ἡμᾶς ἐκδικεῖ..., *non enim sicut illos probavit, ita et nos ulciscitur....;* hoc est, nequaquam asperius nobiscum nunc agit Deus, quam cum patribus nostris olim egit, eos solum explorans, nos vero exitio destinans, sed omnes pariter filios, nos æque ac illos, commonitionis tantum emendationisque causa castigat. Editor vero Oxon., rejectis more suo codicis verbis, D illa τῶν O' supra citata hic inseruit.

Ibid. D, lin. 8, *περισσοτέρως .... ὑπερβαλλόντως*. Hæc verba per scribæ incuriam inversa videntur; atque eo sunt ordine legenda, quo in editt. II Cor. XI, 23, aptius collocata exstant, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως. Atque ita quidem recitat ipse Origenes homil. 14 in Jer. At in Comm. in Rom. p. 426 sic scriptum legitur : .... ἐν φυλακαῖς περισσευόντως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, quod et librarii incuriæ tribuendum esse arbitramur.

Col. 533 B, lin. 13, *σκόλοπος τοῦ*. Legendum opinor σκόλοπος ἀγγέλου τοῦ Σατανᾶ. Sic enim editt. II Cor. XII, 7, atque ipse Origen. hom. 12 in Jer.

Ibid. C, lin. 1, *κακῶν*. Legendum plane est econtrario, καλῶν, sicut liquet ex præcedenti κρείττονα.

Ibid. C. lin. 3, *λέγεται*. Ms. λέγηται.

Ibid., lin. 13, *τὰ ἐν τοῖς*. Rectius opinor, τὰ τοῖς ἁγίοις πρέποντα, respicit enim ad Apostoli verba Eph. v, 3, καθὼς πρέπει ἁγίοις.

Col. 536 B, lin. 6, *ὑποκρινομένους*. Habet hic quidem cod. ms. ὑποκρινόμενοι. Nos vero in re manifesta syntaxi potius, quam dormitanti scribæ, obsequendum judicavimus. — Codex ms. teste Walkero habet ὑποκρινομένους. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 14, *ἠλιθίοις*. Lege ἢ ἠλιθίοις. Duo enim hic notat dogmatum genera, unum impium, alterum stultum et ridiculum; quorum alterutro implicari solent istiusmodi scripturarum lectores. Particula vero ἢ ab eadem insequente vocali absorpta est.

Ibid. D, lin. 4, *ἀναπλάττοντες ἕτερον*. Marcionistas vult, quos eodem fere modo in lib. VIII *Contra Cels.*, p. 754, his verbis depingit, οἱ ἄλλην ὁδὸν βαδίζοντες, καὶ τοῦτον μὲν [δημιουργὸν] ἀρνούμενοι, καινοειδεῖ δὲ ἀναπλάσματι, καὶ ὀνόματι μόνον Θεοῦ ἑαυτοὺς, ὡς μείζονι τοῦ δημιουργοῦ, ἐπιδεδωκότες, etc. Confer vero Just. mart. *Apol.* 1, sect. 35, 75; Irenæ. I, 29; Epiphan. hær. XLII; Theod. *Hær. Fab.* I, 24, et Tertull. *advers. Marcion.*

Ibid., lin. 6, *ἤ*. Lege καὶ Πατέρα, et lin. ead. καὶ Χριστοῦ.

Ibid., lin. 8, *ὃν δέ*. Lege οὓς δὲ, sc. Πατέρα καὶ Υἱόν.

Col. 537 A, lin. 9, *μὴ εἰσελθεῖν*. Manca est plane sententia; lege igitur, εὔχεσθε μὴ εἰσελθεῖν; nam ipsa vult Christi verba Luc. XXII, 40, atque ita paulo post recitat.

Ibid. C, lin. 9, *ταῦτα πάντα προσεκτέον*. *Hæc omnia observare oportet...* Ed. Oxon. atqui προσεκτέον hoc in sensu dativum rei postulat, sc. τούτοις πᾶσι προσεκτέον... : Neque ita quidem sumpta vox illa loco huic convenit. Mihi igitur pro προσεκτέον legendum videtur ΠΡΟΣΑΚΤΕΟΝ, id est *objicienda sunt* : ita enim hoc verbo sæpe utitur Origenes. Sic supra num. 16 : Ἐὰν δέ τις προσάγῃ ἡμῖν τὸ, προσκυνησάτωσαν... Et *Comm. in Gen.*, ἐὰν προσάγωμεν αὐτοῖς... ὅτι κόσμος... Et *Contra Cels.* pag. 504 : Ὅπερ ἡμῖν προσάγει ὁ Κέλσος... Et *in Joan.* tom. II, num. 6 : Προσακτέον αὐτὸν [lege αὐτῷ] ἀγγέλων ἐλάττονα... γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν, atque *Philoc.* 24 : Λυέτωσαν τὰς προσαγομένας ὑφ' ἡμῶν αὐτοῖς ἀπορίας. Sic etiam Clem. Alex. *Str.* VII, p. 866 : Αὐτὸ τοῦτο προσάγουσιν ἡμῖν, *hoc ipsum nobis objiciunt*. Ita et Euseb. *Eccl. theol.* p. 193 : Τὰ προκείμενα αὐτοῖς προσακτέον.

Ibid., *τοῖς διακόπτουσι τὴν θεότητα*. Sic Marcionitis, qui duos sibi fingebant deos, alterum legis *justum*, alterum Evangelii *bonum* Deum. Hoc autem illis eisdem pene verbis passim exprobrat Origenes; ex. gr. hom. 9 in Jer.: Ἔσονται οἱ διακόπτοντες τὴν θεότητα τὴν πρεσβυτέραν τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος... ἀπὸ τῆς θεότητος τῆς ἐπαγγελλομένης ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et in Titum ap. Pamph. *Apol.* : *Quantum in se est, naturam deitatis secant et scindunt, dicentes unum legis, et alterum Evangeliorum Deum.* Et *Comm. in Joan.* tom. I num. 14 : Δυσὶ θεοῖς προσάπτουσιν ἀμφοτέρας τὰς διαθήκας οἱ ἑτερόδοξοι. Confer lib. II, cap. 4, 5, *Περὶ ἀρχῶν*, et *Philocal.* p. 6, 7, 21, 60, 68, 101, 102. Eodem vero modo Irenæus III, 42 : *Marcion*, inquit, *dividens Deum in duo, alterum quidem bonum, et alterum judicialem dicens, ex utrisque interimit Deum*, etc.

Ibid., lin. 12, *εἰ ὁ ἀγαθὸς Θεός*. Cum his conferas Origenis Comm. in Exod. p. 17, 18, 22, 25.

Ibid. D, lin. 12, *ταράξει*. Scilicet, cum ab Apostolo scriptum legerint, *bonum* illum, quem sibi finxerunt novi testamenti Deum, homines in reprobum sensum ad nefanda illa perpetranda pariter tradere, atque alterum illum veteris test. Deum, quem ea de causa improbandum censuerunt.

Ibid., *ἀναπλάσαντες*. Lege ἀναπλάσαντας, nam refertur plane ad ἐκείνους. — Pone igitur post
A ταῦτα quod præcessit, minorem distinctionis notam loco majoris. RUÆUS.

Col. 540 A, lin. 2, *ὡς οὐκ ἀγαθῷ*. Ita fere Origen. hom. 1 in Jer. : Οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων... προέφερον ἡμῖν λέγοντες· Ὁρᾷς Θεὸν τὸν τοῦ νόμου πῶς ἐστιν ἄγριος καὶ ἀπάνθρωπος... Et hom. 12 : Τοῖς αὐτοῖς τοιούτοις ῥητοῖς ἐπιβαίνουσιν οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων λέγοντες· Ὁρᾷς τὸν δημιουργὸν, οἷός ἐστι, καὶ τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν, ὅς φησιν· Οὐ φείσομαι.... πῶς δύναται οὗτος εἶναι ἀγαθός; Confer *Philocal.* p. 6, 7, et *Comm. in Matth.* tom. XV, num. 11.

Ibid., lin. 6, *εὑρίσκομεν*. Lege εὑρίσκοιμεν.

Ibid., lin. 7, *δή*. Lege δέ.

Ibid., lin. 12, *καταβαίνουσαν*. Deest plane ἢ, quod respondeat præcedenti ἤτοι; lege igitur ἢ καταβαίνουσαν .. His vero consona habet Origen. hom. 1 in Ezech. : *Per arbitrii libertatem, alii ad bonorum contendunt summitatem, alii corruunt in malitiæ profundum.* Sic etiam *Philocal.* p. 66... : Ὥστε κατὰ
B τοῦτο, διὰ τὰς προαιρέσεις, τινὰς μὲν ἐκ χειρόνων εἰς κρείττονα προκόπτειν· ἑτέρους δὲ ἀπὸ κρειττόνων εἰς χείρονα καταπίπτειν· καὶ ἄλλους ἀπὸ καλῶν εἰς κρείττονα ἐπαναβαίνειν· ἄλλους δὲ... ἀπὸ κακῶν χεομένης τῆς κακίας χείρονας γίνεσθαι... — Legendum esse ἢ καταβαίνουσαν prior adverterat et monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 13, *ἡ ταχεῖα θεραπεία*. Confer *Philocal.* pag. 57, 60, 61, 103, 104, et *Contra Cels.* p. 600, ubi de eadem re disputans Origenes iisdem ferme verbis utitur.

Ibid. C, lin. 12, *οὐδὲ δέκα*. Ita plane legendum; sicut habent editt. τῶν Ο'. In codice vero geminum δὲ per librarii incuriam in unum coaluit, sc. οὐ δέκα.

Col. 541 B, lin. 5, *βίου*. Id est, βιότου, seu, τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Hesych.

Ibid., lin. 13, *τῆς γενέσεως ἐπιθυμήσαντες*. Male hæc ed. Oxon. Latine reddidit, *natalium
C mores*; quod nec verba sonant, nec loci sententia admittit. Origenes vero hic voce, γένεσις, utitur sensu plane philosophico, quo mundi hujus res denotat, quæ perpetuæ per generationem et corruptionem mutationi sunt obnoxiæ, quippe veteres philosophi eam mundi partem, quæ infra lunam est, in qua φύσις τε καὶ γένεσις ἔχουσι τὴν δυναστείαν, uno verbo designantes appellabant ΓΕΝΕΣΙΝ, uti nos docet Ocellus *De universo* cap. 2 : ΓΕΝΕΣΙΣ μὲν, ὅπου μεταβολὴ καὶ ἔκβασις τῶν ὑποκειμένων... ἰσθμὸς γάρ ἐστιν ἀθανασίας καὶ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ὁ περὶ τὴν σελήνην δρόμος. Inde autem Suidas, ΓΕΝΕΣΙΣ, ὁ κόσμος, sc. ὁ ὑποκάτω τῆς σελήνης. Sic etiam περὶ κοσμοποιΐας Philo, τῷ αἰσθητῷ ΓΕΝΕΣΙΝ τὸ οἰκεῖον ὄνομα ἐπεφήμισεν. Ita et Celsus ap. Origen. pag. 727 : ΓΕΝΕΣΙΣ, ὁρατόν. Atque ipse Origenes p. 728, dicit, τὰ τῆς ΓΕΝΕΣΕΩΣ esse τὰ βλεπόμενα, et τὰ τοῦ κόσμου : quo in sensu pag. 786, 787, ait δαίμονας περιγείους συντακῆναι τῇ ΓΕΝΕΣΕΙ, καὶ φιλοσωματῆσαι. et pag. 788 commemorat δαιμόνων
D ἔργα κατασπώντων εἰς τὰ τῆς ΓΕΝΕΣΕΩΣ πράγματα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς. Cæterum per ΓΕΝΕΣΙΝ hic Origenes præcipue vult terrena illa, quæ ad victus delicias pertinent, quales erant carnes, quarum cupiditate flagrabat populus Israeliticus, τοῦ βίου ἐπιθυμοῦντες, uti ex antegressis apparet. Hoc autem in sensu Pythagorici ἐνίων βρωμάτων ἀποχὴν docebant, præsertim τῶν γλυκυθυμούντων, καὶ κατατεινόντων εἰς ΓΕΝΕΣΙΝ τὸ θνητὸν σῶμα, symbolice indicantes, ut ait Hierocles, τὴν ὅλην [lege ὅλης] τῆς ΓΕΝΕΣΕΩΣ ἀποχὴν δι' ἑνός τινος παραδείγματος. *Comm. in aur. carm.*, pag. 216, ed. Cant.

Ibid., lin. 14, *ἐπιθυμεῖτε, μισήσαντες*. Legendum mihi videtur, ἐπεθυμεῖτε, μισήσαντες δὲ τὸ ἐπιθυμούμενον.

Ibid. C, lin. 1, *παλινδρομεῖν*. Subaudi ex antecedentibus δυνηθῆτε, quod et adjiciendum potius videtur, ut sit, παλινδρομεῖν δυνηθῆτε ἐπί.

Ibid., lin. 2, *ὠρέχθησαν*. Lege ὠρέχθητε, ut eædem, quæ supra, sint personæ. — Sic et ipse legendum monui. RUÆUS.

Ibid. D, lin. 5, *τῷ φρονίμῳ πυρί*. Id est igne καθαρσίῳ, quo sapiens Deus utitur. Vult autem πνεῦμα κρίσεως et πνεῦμα καύσεως, de quo in locis paulo post citatis, Es. IV, 4, et Mal. III, 2, mentio fit. Hunc vero ignem, πῦρ σωφρονοῦν vocat Clem. Alex. *Protrept.* pag. 47, et πῦρ οὐ βάναυσον, ἀλλὰ τὸ ΦΡΟΝΙΜΟΝ... *Strom.* VII, 851, eumque esse dicit, quo in Sodomorum incendio usus est Deus, ὀλίγον τι τοῦ ΦΡΟΝΙΜΟΥ πυρὸς ἐκείνου ἐπὶ τὴν ἀκολασίαν ἐκχέων. *Pæd.* III, 8; qualis vero sit hic ignis, ostendit porro Clemens in *Ec. proph.*, cap. 25: Ἀγαθὴ δύναμις τὸ πῦρ νοεῖται, φθαρτικὴ τῶν χειρόνων, καὶ σωστικὴ τῶν ἀμεινόνων· διὸ καὶ ΦΡΟΝΙΜΟΝ λέγεται παρὰ τοῖς προφήταις τοῦτο τὸ πῦρ. Atque ita fere ipse Origenes hom. I in Ezech.: *Quis est iste ignis, quem lex prædicat, et Evangelium non tacet?* Uniuscujusque opus, quale sit ignis probabit: *Quis est, apostole, ignis iste, qui probat opera nostra? quis est ignis iste sic* sapiens, *ut custodiat aurum meum, ut mala tantum consumat, quæ feci?...* Sic et Minucius Felix sapientem appellat inferni ignem: *Illic* sapiens *ignis membra urit, et reficit; carpit, et nutrit*, etc.

Ibid., lin. 10, *παχύνονται*. Hoc est cordis stuporem contrahunt, et παχύνοοι evadunt; respicit enim ad Isaiæ verba VI, 10, ἐπαχύνθη ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου.

Col. 544, lin, 2, *εὐεργεσίαν*. Eodem modo ignis hujus purgatorii usum describit Origenes lib. V *Contra Cels.*, p. 588: Τὸ πῦρ καθάρσιον ἐπάγεται... ἑκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης ἅμα καὶ ἰατρείας, καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλοῦσθαι ὑπ' ἐκείνου τοῦ πυρός· καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων... οἰκοδομῇ ξύλα, χόρτον, ἢ καλάμην οἰκοδομήσαντας·... οὐχ ὡς μάγειρόν φαμεν τὸ πῦρ ἐπιφέρειν τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὡς εὐεργέτην τῶν χρῄζόντων πόνου καὶ πυρός. Atque p. 242: Ὁ λόγος... τοὺς κατὰ τὴν ἀξίαν χρῄζοντας τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως οἰκονομίας ἐν τούτοις ἐπί τινι τέλει φησὶν ἔσεσθαι, etc. Confer lib. IV *Contra Cels.*, p. 509, et hom. 2 in Jerem., et hom. 16.

Ibid., lin. 7, *τῇ*. Lege ἐν τῇ. Sic enim in loco hic citato, Esth. VIII, 6, πῶς δύναμαι σωθῆναι ἐν τῇ ἀπωλείᾳ. — Codicis lectio ferri potest; ordo verborum erit, ἐννοῆσαι τῇ σφῶν ἀπωλείᾳ, περὶ τοῦ σώζεσθαι. RUÆUS.

Ibid., lin. 13. *παραδιδόντες ἑκόντες*. Desideratur plane ἑαυτούς, ut sit, παραδιδόντες ἑαυτοὺς ἑκόντες.

Ibid. B, lin. 1, *οὐ γὰρ βούλεται*. His fere gemina habet Origen. hom. 19 in Jerem.: Ὁ Θεὸς οὐ τυραννεῖ, ἀλλὰ βασιλεύει, καὶ βασιλεύων οὐ βιάζεται, ἀλλὰ πείθει, καὶ βούλεται ἑκουσίως παρέχειν ἑαυτοὺς τοὺς ἐπ' [lege ὑπ'] αὐτῷ τῇ οἰκονομίᾳ αὐτοῦ, ἵνα μὴ κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν τινος ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον αὐτοῦ, etc. Similiter vero Clem. Al. *Str.* VII, pag. 855: Οὔτε μὴν ἄκων σωθήσεται ὁ σωζόμενος· οὐ γάρ ἐστιν ἄψυχος. Ἀλλὰ παντὸς μᾶλλον ἑκουσίως καὶ προαιρετικῶς σπεύσει πρὸς σωτηρίαν... οὔκουν ὁ Θεὸς ἀνάγκῃ ἀγαθοποιεῖ, κατὰ προαίρεσιν δὲ εὐποιεῖ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐπιστρέφοντας.

Ibid., lin. 6, *σκληρύνει*. Confer Origenis *Comment. in Exod.*, p. 17, etc., ed. Huet.

Ibid., lin. 8, *ἀσεβής*. Lege ἀσεβεῖς.

Ibid., lin. 12, *ἐπὶ πλεονάκις*. Minus recte hoc dici videtur; lege igitur ἔτι πλεονάκις.

Ibid., lin. 15, *εἰσήγαγες*. Ita LXX, Ps. LXV, 11, at in cod. 2. male scriptum videtur εἰσήγαγεν, ut habet ed. Oxon.

Ibid. C, lin. 2, *τὸ εὐτελέστερον... στρουθίων*. *Vilissimus pennatorum passerum*, ed. Oxon., quod neutiquam est ferendum: nam quisnam, quæso, est iste *passerum vilissimus?* et quare *pennatorum?*
A quasi ullus esset passer non pennatus. Pro στρουθίων igitur lege στρουθίον, et sanam reddes sententiam.

Ibid., lin. 3, *ἐμπίπτει εἰς παγίδα*. Ita etiam habet Origen. *Contra Cels.* lib. VIII, p. 794, εἰς παγίδα πίπτει, sicut et legit Chrysostomus: at in editt. Matth. X, 29, legitur πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν.

Ibid., lin. 9. Perperam scripsit librarius τῶν καρδιῶν. Lege, τῆς καρδίας.

Ibid., lin. 12, *ἑαυτῷ*. Lege ἐπιγνώσει; ita enim Apostolus loco citato Rom. I, 28, idque hic sententia postulat.

Ibid. D, lin. 8, *ἤ*. Lege καὶ διαγνωσθῆναι τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ καρδίᾳ... Locum vero huic geminum vide in Origenis *Comment. in Exodum* p. 23: Ὥσπερ οἱ ἰατροὶ τῶν λυσσοδήκτων τὸν ἰὸν ἐπισπώμενοι ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν, etc.

Col. 545 A, lin 10, *τὸ εὐεξαπάτητον*. Lege, τὸ Εὔας εὐεξαπάτητον; nam de Eva plane loquitur:
B intercidit vero, Εὔας, propter similes syllabas sequentes εὐεξ. — Bentleus lib. III pro λογισμοῦ αὐτῆς legit λογισμοῦ τῆς Εὔας. RUÆUS.

Ibid., lin. 14, *ἐπί*. Lege ἐπεὶ τῇ ἰδίᾳ, quod sensus plane flagitat. — Ita legendum etiam monuit Bentleius. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 3, *ἐγεγύμνωτο*. Scripsit hic librarius, ἐγύμνωτο.

Ibid., lin. 12, *ὁ πάντα συνεργῶν*. Eodem modo Origenes hunc locum, Rom. VIII, 28, citat in *Comment in Psalmos* p. 46...: πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν ὁ Θεός, mentem sc. Apostoli, non ipsa ejus verba, exhibens; siquidem ipse Origen. *Comm. in Joan.* tom. XX, num. 20, et in Rom. p. 424, 425, cum editis legit... πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, missis illis, ὁ Θεός, atque ita se habere Apostoli verba declarat in Rom. p. 424: Οὕτω δὲ ἔχει τὰ ῥητά· οἴδαμεν ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν.. Unde mihi constare videtur illa, ὁ Θεός,
C non ab Origene, aliisve Patribus, in aliquibus sacræ Script. exemplaribus inventa fuisse; sed ex ipsorum potius Patrum citationibus minus accuratis in nonnullos sacri textus codices irrepsisse; atque adeo variæ demum lectioni ortum dedisse; quemadmodum de illis, ὁ Πατήρ, Luc. XVIII, 19, supra notavimus in not. ad num. 15.

Ibid., lin. 13, *παρ' αὐτοῖς*. Male, ut opinor, scriptum pro παρ' αὐτούς, id est, *per se*, seu, *sponte sua, et ex proprio arbitrio*. Ita supra num. 6: Τούτου ἐπαινετοῦ, ἢ ψεκτοῦ, γινομένου παρ' ἡμᾶς. Et *Philocal.* p. 64, παρ' ἡμᾶς τὸ σώζεσθαι γίνεται. Atque *Contra Celsum* p. 556, παρ' ἑαυτοὺς ἔσεσθαι ἐν τοῖς ἀπευκτοις, hoc est, ut paulo post dicit, παρ' ἑαυτῶν αἰτίαν, sive ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς αὐτεξουσίου, uti loquitur ibid. p. 585. Eodem vero modo hac phrasi utitur Diogenianus Peripateticus contra Chrysippum de fato disputans apud Euseb. *Præp. evang.* VI, 8, ubi dicit: Τὸ παρ' ἡμᾶς τῷ καθ' εἱμαρμένην ἐναντιώτατον εἶναι·... παρ' ἡμᾶς δὲ, ὅσα ἐκ
D τοῦ σπουδάζειν ἡμᾶς, καὶ ἐνεργεῖν, ἐπὶ τέλος ἔρχεται... δῆλον γίνεται, ἀπολελύσθαι τῆς εἱμαρμένης τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Et paulo post: Si res, inquit, fiant, παρά τινα εἱμαρμένην, καὶ κατὰ αἰτίαν ἔξωθεν ἀναγκαίαν... οὕτω τέλεον ἡ παρ' ἡμᾶς ἐξουσιαστικὴ δύναμις ἀναιρεῖται. Vide not. ad num. 7. — Quamobrem locus Origenis sic vertendus: « Quidquid per se futuri sunt, prævidit. » RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *τε*. Vacat hæc particula; aut fortasse, ut assolet, pro γέ scripta est.

Ibid., lin. 13, *ῥύεται*. Editt. omnes τῶν O' habent... ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος.

Ibid. D, lin. 3, *κατά τι πάτριον παρ' Ἑβραίοις*. Mira sane est hæc Origenis distinctio inter verba, θλίβεσθαι, et, στενοχωρεῖσθαι, ab Hebræis, qui Græce nesciebant; petita. Quod si per Hebræos velit τοὺς O' non eo tamen res magis elucesceret; cum apud eos nusquam verba illa, seu seorsum, seu (quod sæpe fit) junctim usurpata, significatu ita distin-

cta reperiantur. Hue igitur res mihi redire videtur, Origenem sc. illa S. Pauli verba sub ista distinctione intellexisse, eamque ab eo factam κατά τι πάτριον παρ' Ἑβραίοις ideo existimasse, quod Hebræus Ἑλληνίζων esset Paulus. Aut Origenes fortasse ab Hellenista Judæo ad fidem Christi converso, quem magistrum interdum appellat, acceperat, verba Hebraica, Græcis hisce respondentia, isto in sensu usurpari; quod tamen mihi nequaquam liquet. A

Ibid., lin. 5, *προαιρετικοῦ*. Rectius, ni fallor, legas προαιρετικῶς, sicut ante ἀπροαιρέτως. Sic Clem. Alex. *Str.* VII, ἑκουσίως καὶ προαιρετικῶς σπεύσει εἰς τὴν σωτηρίαν, p. 855.

Col. 548 A, lin. 1, *αὐτῷ*. Lege αὐτῇ, scilicet θλίψει. — Ita legendum jam monuerat Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 10, *ἐῤῥύσατο ὁ Θεός*. Mancus est totus hic locus, quem sic restituendum opinor, ἐῤῥύσατο ΓΑΡ ὁ Θεὸς ΤΟΝ ἸΩΒ, οὐχὶ τῷ μὴ εἰληφέναι ΤΟΝ ΔΙΑΒΟΛΟΝ ἐξουσίαν ΤΟΙΟΙΣΔΕ τισὶν... ἀλλὰ ΤΩ ἐν πᾶσιν... Neque enim aliter perfectam reddes sententiam. B

Ibid. B, lin. 9, *ἐπιμένει*. Lege ἐπέμεινεν; nam de præterito loquitur. Sic autem paulo post, χαλεπώτατα πεπονθὼς ἐπέμεινε. — Ἐπιμένει potest retineri; sæpe enim res præteritæ tanquam præsentes narrantur. RUÆUS.

Col. 549 A, lin. 9, *τὸ τοῦ πονηροῦ*. Deest plane aliquod verbum; quod non aliud esse potest, quam πῦρ, sicut ipse locus indicat: Lege igitur τὸ τοῦ πονηροῦ πῦρ. — In cod. ms. non legitur τὸ τοῦ πονηροῦ, sed τὰ τοῦ πονηροῦ, scilicet βέλη πεπυρωμένα, de quibus supra agitur. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 3, *ὡς... ἐλέγομεν*. Scilicet num. 2 et 9.

Ibid. C, lin. 1, *πάντα πειρασμόν*. Ita fere num. 20: Ἑαυτὸν ἀρέσκειν εὐτρεπίζων... πᾶσάν τε θύραν τῶν αἰσθητηρίων ἀποκλείσας, ἵνα μὴ ἕλκηται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων... Editor vero Oxon. a codicis fide recedens, pro πειρασμόν hic reposuit γογγυσμόν, idque, ut opinor, in deterius; cum de iis nunc rebus loquatur Origenes, quæ cogitationes nostras inter orandum perturbant, mentesque a Dei veneratione cultuque avertunt; quæ non γογγυσμοί, sed πειρασμοί proprie appellantur. — Bentleius pro πειρασμόν opinatur legendum περισπασμόν. RUÆUS. C

Ibid., lin. 3, *προσέρχεται*. Ms., προσέρχηται. — In utroque codice Holmiensi et Colbertino legitur προσέρχεται, non προσέρχηται. RUÆUS.

Ibid., lin. 9, *στῆσαι*. Ita perperam scripsit librarius pro στήσαντα, quod constructio postulat.

Ibid., lin. 12, *αὐτῷ μνησικακεῖν*. Legendum est plane αὐτῷ ἀμνησικακεῖν, vel μὴ μνησικακεῖν. Vide not. ad num. 9. — Ita et ipse legendum monui. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 3, *τὴν μετ' ἐκτάσεως τῶν χειρῶν*. Nempe, ut *expansis manibus* in cœlum *suspiciamus*; quem *orantis Christiani habitum* appellat Tertullianus *Apol.* cap. 30. Ita vero natura duce precabantur et ipsi ethnici: Πάντες οἱ ἄνθρωποι, inquit Aristot., ἀνατείνομεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιούμενοι. *De mundo*, cap. 6. Sic de Græcorum exercitu Homerus *Iliad.* Θ, vers 346: D

..... Πᾶσι θεοῖσι
Χεῖρας ἀνίσχοντες μεγάλ' εὐχετάοντο ἕκαστος.

Ibid., lin. 4, *πάντων*. Lege πασῶν, sc. καταστάσεων. Sic autem πάντων (pro πασῶν) ἐντολῶν scribitur in cod. Alex. Levit. IV, 27.

Col. 552 A, lin. 2, *φέροντα*. Lege φέροντι. Scilicet, προκριτέον [αὐτῷ] οἱονεὶ... φέροντι.

Ibid., lin. 7, *περιεστῶτος*. Lege διὰ περιεστῶτα, sicut ante, διὰ νόσον, διὰ πυρετούς.

Ibid., *ἐὰν πλέωμεν*. Ita fere Clem. Al. pag. 851, γεωργοῦμεν αἰνοῦντες, πλέομεν ὑμνοῦντες, etc.

Ibid., lin. 9, *μή*. Hoc per librarii incuriam repetitur, pro quo legendum certe est ἡμᾶς.

Ibid. B, lin. 2, *πατέρα, ἐξ οὗ*. Ita in Eph. III, 14, habet cod. Alex. uti et habebant omnes Græci codices, quos viderat Hieronymus; qui idcirco notat verba illa, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, quæ in editis exstant, *Latinorum* esse *additamentum*. Millium vero, qui Hieronymo adversatur, fugit hic Origenis locus, notatu dignissimus; fugit et Cyril. Hieros. catech. VII, ubi eodem modo legitur. Fatendum est tamen Origenem in *Protrept. ad martyr.* cum editis legere... τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐξ οὗ. p. 175, ed. Bas.

Ibid., *πᾶσα πατριά*. In his Apostoli verbis nulla usquam, teste Millio, variatio reperitur: editor vero Oxon. hoc tandem in loco κρίσιν suam exercens, novam nobis lectionem exsculpsit; nam Origenes, inquit, hic pro πατριὰ *legisse videtur* λατρεία; *aliter ejus argumentatio minus consistit.* Horum autem ego rationem non video; quidni enim, si legatur πατριά, consistat ejus argumentatio, quæ non ab his, sed a præcedentibus plane Apostoli verbis ducitur? *Genuflectio*, inquit, *in precibus est necessaria, ut quæ humilis demissique animi signum sit*, dicente Paulo: Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα .. Nihil certe in his causæ est, cur in sequentibus legeret, aut *legisse videatur*, λατρεία: neque ita quidem legere potuit, nisi ipsius Apostoli argumentationem vellet subvertere; cum ex verbis sic lectis, ἐξ οὗ πᾶσα λατρεία.. ὀνομάζεται, *ex quo totus cultus... nominatur*, nullus plane oriatur sensus, nisi qui sit ineptissimus.

Ibid., lin. 5, *καὶ ἑκάστου... ἑαυτόν*. Corrupit librarius hunc locum; quem ego sic sanandum esse arbitror.. Ἰησοῦ ἕκαστον τῶν ὄντων, καὶ αὐτῷ ἑαυτὸν τεταπεινωκέναι. Ita enim recto stabit talo sententia. — Recto stabit talo sententia modo pro καὶ ἑκάστου, solum legatur καὶ ἕκαστον, uti jam monui. RUÆUS.

Ibid., lin. 12, *σφαιροειδῶν*. Mundum et corpora omnia cœlestia esse σφαιροειδῆ, docuit *De anima mundi* Timæus Locrus, eumque secutus Plato *in Timæo*, ut et Aristoteles *De cœlo.* II, 4, 8; quin et eamdem formam mundi fabricatori Deo Xenophanes, Plato, Stoicique tribuebant: quibus quidem, quod ad cœlestium corpora attinet, suffragari hic videtur Origenes; sed an philosopho secutus eo usque processerit, ut σφαιροειδῆ esse diceret τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, quam in cœlis sancti induent, eorumque corpora, sine membrorum distinctione, conglobata figura suscitatum iri, vehementer addubito; etiamsi ob nonnulla minus caute dicta hoc ei dogma affictum, et sub ejus nomine ab antiquis damnatum fuerit; sic enim Justinianus in *E.. ad Mennam*: Λέγει [Ὠριγένης] ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ ἐγείρονται τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων· ὢ τῆς ἀνοίας καὶ ἀμαθείας τοῦ φρενοβλαβοῦς τούτου τῶν Ἑλληνικῶν δογμάτων ἐξηγητοῦ! et in *Anathematismis* epistolæ subjunctis: Εἴ τις λέγει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα ἐγείρεσθαι, καὶ οὐχ ὁμολογεῖ ὀρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι, ἀνάθεμα ἔστω. Ἀνάθεμα Ὠριγένει τῷ ταῦτα ἐκθεμένῳ. *Concil.* tom. V, col. 664 et 680. Hanc vero calumniam satis refellit ipse Origenes in psalm. I dicens: *Hanc speciem, quæ nunc inest nobis, ipsam permansuram etiam in futuro sæculo*, uti verba ejus in *Apologia* citat Pamphilus; quæ Græce sic exstant ap. Epiphan.: Νοητέον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἶδος ταὐτὸν εἶναι τῷ μέλλοντι, hær. LXIV, n. 14, e Methodio.

Ibid. C, lin. 6, *ἀπευθυσμένον*. In lexicis vix reperitur hæc vox, atque ideo, ut opinor, in edit. Oxon. ejus loco male substituitur πεπεισμένον, quod et pejus Latine redditur, nempe, τὸ πεπεισμένον ἔντερον, *quæ illis esse concedit intestina*. Atqui in codice plane scriptum legitur ἀπευθυσμένον ἔντερον, id est *rectum intestinum*; cujus sæpe meminit, et loco non uno describit Galenus; ex. gr. *De usu partium* lib. V, ubi τὸ ἔντερον in sex partes dis-

tinguit, πρῶτον μὲν τὴν ἔκφυσιν, δεύτερον δὲ τὴν νῆστιν, τρίτον τὸ λεπτὸν ἔντερον, τέταρτον τὸ τυφλὸν, πέμπτον τὸ κῶλον, καὶ ἕκτον τὸ ἀπευθυσμένον. Itidem *De anatom. Administr.* lib. v : Πρῶτον ἡ ἔκφυσις, μετὰ ταύτην ἡ νῆστις· τούτῳ δ' ἐφεξῆς ἐστι τὸ λεπτόν... ἐπὶ τούτῳ δ' ἐστὶ τὸ τυφλὸν, εἶτα τὸ κῶλον, ἐφ' ᾧ κατὰ πέρας ἄχρι τῆς ἕδρας ἐκτέταται τὸ ἀπευθυσμένον ὀνομαζόμενον ἔντερον. Item *De san. tuend.*, lib. i : Τὸ περίττωμα προπέμπεται κατὰ βραχὺ διὰ πάντων τῶν ἐντέρων ἄχρι τῆς κατὰ τὸ καλούμενον ἀπευθυσμένον κοιλότητος. Ita quoque Galeno σύγχρονος Pollux lib. ii, segm. 210 : Τῷ μὲν κώλῳ (sc. ἐντέρῳ) τὸ ἀπευθυσμένον ὕπεστιν. His autem quingentis circiter annis antiquior Aristoteles, quando primum τὸ ἔντερον ab anatomicis in partes distingui cœpit, etsi hoc vocabulo non utitur, ejus tamen etymon ortumque nobis ostendit, *De part. animal*, iii, 14 : Πᾶσι τοῖς μὴ εὐθυεντέροις... εὐρύτερον γίνεται τοῦτο τὸ μόριον (sc. ἔντερον) καὶ τὸ καλούμενον κῶλον ἔχουσι, καὶ τοῦ ἐντέρου τυφλόν τι... τὸ δὲ μετὰ τοῦτο ΕΥΘΥ πρὸς τὴν ἔξοδον διατείνει τοῦ περιττώματος, nam postrema hæc plane indicant intestinum illud, quod ἀπευθυσμένον postea dictum est. Hujus vero intestini, quod sentinæ instar ad excrementa corporis recipienda, et egerenda, comparatum est, mentionem facit Origenes, ut eos pudore afficiat, qui membra eadem omnia, quæ terrestribus sunt necessaria, cœlestibus quoque attribuunt. Non ab re vero erit notasse, novam istam collationem, quam crepat Wetsthenius, pro ἀπευθυσμένον, quod codicis est, novum hic et nihili plane verbum, ἀπενθισμένον, nobis exhibere. — Apud. Alex. Aphr. *Prob.* I. i, *legitur* ἀπευθυμμένον ἔντερον. RUÆUS.

Ibid., lin. 15, *πᾶς τόπος*. Uberius hoc illustrat Origenes *contra Cels.* p. 726 : Χριστιανὸς πάντα μὲν τόπον τοῦ κόσμου πέπεισται εἶναι μέρος τοῦ ὅλου, ναοῦ τοῦ Θεοῦ ὄντος τοῦ παντὸς κόσμου. Ἐν παντὶ δὲ τόπῳ εὐχόμενος, μύσας τοὺς τῆς αἰσθήσεως ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐγείρας τοὺς τῆς ψυχῆς, ὑπεραναβαίνει τὸν ὅλον κόσμον. Sic etiam Clem. Al. *Str.* p. 856 : Πᾶς τόπος ἱερὸς τῷ ὄντι, ἐν ᾧ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Θεοῦ λαμβάνομεν.

Ibid. D, lin. 1, *προσάγετε*. Lege προσάγεται, ut recte habent editt. τῶν Ο' Complut., Ald., Rom. In cod. vero Alex. male scribitur προσαγάγετε, atque ita quidem hic cod. Holm. προσάγετε. Vide not. ad num. 3.

Col. 553 A, lin. 12, *περὶ τούτου τοῦ τόπου. De hoc loco*, id est hoc argumento, seu dicendi capite. Nam Origen. hic more rhetorum, et philosophorum, utitur voce τόπος : quem morem Hierocles ap. Photium col. 1389 sic explicat : Εἰώθαμεν, inquit, περὶ γραμμάτων τινῶν διηγούμενοι λέγειν, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν τόπον τοῦ λόγου γενόμενοι ἐροῦμεν τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο, καὶ τὸ εἶδος τῶν γραμμάτων, τόπον καλοῦντες. Ita Origen. postea precum τόπους, seu capita, quatuor recenset, num. 33.

Ibid., lin. 15, *τῆς παρανόμου μίξεως ... συγκεχωρημένης*. Corruptus certe est hic locus; nam Apostoli verbis manifeste repugnat, atque dictu impium est, eum Christianis κατὰ συγγνώμην indulsisse τὴν παράνομον μίξιν : sic igitur refingendum, et ad sanum sensum reducendum esse arbitror, ἐν γὰρ τῷ τόπῳ, οὐ μόνον τῆς παρανόμου μίξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου..... συγκεχωρημένης.... Dubitat sc. Origenes annon modo non in loco παρανόμου μίξεως, sed ne in loco quidem legitimi concubitus, ab Apostolo concessi, sit orandum. — Codex uterque Holmiensis et Colbertinus habet τῆς παρανόμου μίξεως ὑπὸ τοῦ, etc. Pro παρανόμου lege cum Bentleo ἀπαρανόμου, et omnia sana erunt. RUÆUS.

Ibid. C, lin. 1, *ῥύσεται*. Ms., ῥύσηται.

Ibid., lin. 3, *τῷ συνιέντι*. Id est, τῷ συνιέναι δυναμένῳ, uti dixit num. 29.

Ibid., lin. 10, *διπλῆν Ἐκκλησίαν*. Eadem habet

A verba Origenes hom. 23 in Lucam, *duplex hic adest Ecclesia, una hominum, altera angelorum.* Interprete Hieronymo.

Ibid., lin. 13, *ὑστέρας νύμφης*. Hoc minus verum est, cum nullam ante Saram uxorem habuerit Tobias : lege igitur τῆς ὕστερον νύμφης... id est, *quæ postea nurus ejus facta est.*

Ibid. D, lin. 6, *μετ' Ἐφεσίων*. Apud quos sc. degens Paulus primam illam ad Corinthios Epistolam scripsit. Vide Mill. adnot. in istius Epist. subscriptionem, et Prolegom. sect. 9. Hunc vero Origenis locum, notatu dignissimum, prætermisit Millius.

Col. 556 A, lin. 2, *ἐν τῇ Κορίνθῳ*. Desunt plane personæ, quibus Paulus, συνάρασθαι νενόμικε; legas igitur oportet, ... συνάρασθαι.. τοῖς ἐν τῇ Κορίνθῳ.

Ibid., lin. 13, *ἐπὶ τῷ ἑαυτὸν ἀγγέλλων διαβόλῳ*. Ita corruptum dedit hunc locum dormitans librarius; quem et multo corruptiorem reddidit ed.

B Oxon. sic exhibens, ἐπὶ τὸ ἑαυτοῦ ἀγγέλλων διαβόλῳ. Vera autem, ut opinor, hæc est lectio, ἐπιδῷ ἑαυτὸν ἀγγέλῳ διαβόλου, *seipsum dedat angelo diaboli.* Sic Origenes supra, τούτῳ τὶς ἑαυτὸν ἐπιδῷ. Et Origeni σύγχρονος Herodianus lib. i, δεδιὼς μὴ νεότης... κραιπάλαις ἐπιδῷ ἑαυτήν. His vero, quæ de *sancto angelo*, et *angelo diaboli* dicit, consona habet in homil. 12 in Lucam : *Unicuique duo assistunt angeli, alter justitiæ, alter iniquitatis : si bonæ cogitationes in corde nostro fuerint, ... haud dubium, quin nobis loquatur angelus Domini : si vero mala fuerint in corde nostro versata, loquitur nobis angelus diaboli*; quæ quidem Hermæ verba sunt (mand. vi) et sub ejus nomine citantur iterum ab Origene in hom. 35 in Luc. et *Περὶ ἀρχῶν* iii, 2. Sic autem Comm. in Matth. tom. xiii, num. 28, dicit, hominibus malis et infidelibus μὴ παρεῖναι ἅγιον ἄγγελον, sed eos, dum in ἀπιστίᾳ permanent, ὑπὸ τοῖς

C ἀγγέλοις εἶναι τοῦ Σατανᾶ : quod et Hermæ testimonio (e simil. 6, 7, 8) confirmat tom. xiv, num. 21 : Ληφθείη ἂν τὸ ἀπὸ τοῦ ποιμένος περί τινων ἅμα μὲν τῷ πιστεύειν ὑπὸ τῷ Μιχαὴλ γινομένων, διὰ δὲ φιληδονίαν ἀποπιπτόντων ἐκείνου, καὶ γινομένων ὑπὸ τὸν [lege τῷ] τῆς τρυφῆς, etc., quibus gemina fere sunt illa in libelli hujus num. 6 : Τῷδε μέν τινι τοιῷδε ἐσομένῳ τόνδε τὸν ἄγγελον λειτουργὸν ἐπιπέμψω ..., τοῦδε δέ τινος ... ὑπεκλυθησομένου ... ἀποστήσω τόνδε τὸν κρείττονα συνεργὸν, οὗ ἀποστάντος, κατ' ἀξίαν, αὐτόχειρ ὤν τις, ἥδε ἡ δύναμις... ἐπιστᾶσα, ἐπὶ τάδε τινὰ ἁμαρτήματα αὐτὸν ἕτοιμον, ἑαυτὸν πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν δεδωκότα, προκαλέσεται. — Verum hujus loci lectionem exhibuimus e codice Colbertino. RUÆUS.

Ibid. B, lin. 1, *βουλήματος ἐπισκοποῦντος*. Absurde prorsus hoc dicitur; non enim ἐπισκοπεῖ voluntas divina, sed divinæ voluntati obsequentes angeli Ecclesiam ἐπισκοποῦσι. Omnino igitur hic lectum oportet ἐπισκοπούντων, sc. ἀγγέλων. Ita

D num. 11 : Ὑποληπτέον, συνάγεσθαι τῶν ἐπισκοπούντων καὶ λειτουργούντων τῷ Θεῷ ἀγγέλων παρουσίαν.

Ibid., lin. 5, *πραγματευομένοις*. Lege πραγματευόμενοι, hoc est, si negotiantium more ad res mundanas in Ecclesia transigendas conveniant, eorum instar, qui in templo emebant et vendebant. Vide Comm. in Matth. tom. xvi, num. 20. — Legendum πραγματευόμενοι prior monuit Bentleius. RUÆUS.

Ibid., lin. 6, *οὐκ ἐπισκοπηθήσονται*. Nempe, ab angelis. Sic autem Origen. in Lucam. hom. 23 : *Præsentes sunt angeli in Ecclesia, in illa duntaxat, quæ meretur, et Christi est.* Domus enim Dei, seu Ecclesia, est domus orationis, in qua οὐδὲν ἄλλο δεῖ εἶναι, ἢ εὐχὴν πάσης ἁγίας πράξεως, καὶ προκαλουμένης τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπὴν, uti ait in Comm. in Matth. tom. xvi, num. 22.

Ibid. C, lin. 7, *ναούς*. Ita scilicet cæcutiens scri-

psit librarius pro λαούς. Sic autem versa vice λαῷ pro ναῷ habet cod. Holm. in Origenis Comment. in Matth. tom. x, num. 20. Atque ita ap. Steph. Byz. in verb. Τέως, pro ἱδρύσει τὸν ναόν Salmasius in mss. invenit ἱδρύσει τὸν λαόν. — Λαούς esse legendum jam monui cum Bentleio. RUÆUS.

Ibid., lin. 9, *ἀρθείσῃ*. Hoc non consonat narrationi evangelicæ, in qua ficus illa non radicitus sublata, sed arefacta tantum dicitur : mihi igitur hic a librario temere scriptum videtur ἀρθείσῃ pro ξηρανθείσῃ : sic enim haud semel dicit ipse Origen. in Comm. in Matthæum tom. xvi, num. 26, atque ita eum hic dixisse liquido apparet ex sequente voce ξηραινόμενοι : quomodo enim ξηραινόμενοι ὁμοίως τῇ συκῇ, si non præcesserat ξηρανθείσῃ? nam si ponatur ἀρθείσῃ, nihil omnino ὅμοιον videbis. Ed. vero Oxon. pro ἀρθείσῃ reposuit hic ἀσθείσῃ, quasi ab ἄζομαι, *arefio*.

Ibid., lin. 12, *ἐπί*. Dele ἐπί, et lege τὸ ἐξαίρετον... παριστάντι τῆς τῶν.

Ibid., *τῇ*. Lege ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Sic in loco consimili supra, οὐ καταφρονητέον τῶν ἐν αὐταῖς [ἐκκλησίαις] εὐχῶν, ὡς ἐξαίρετόν τι ἐχουσῶν τῷ γνησίως συνερχομένῳ. Et in Matth. tom. xvi, num. 21 : Ἐπισκοποῦνται οἱ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ γινόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν συναγωγαῖς.

Ibid. D, lin. 3, *τοῦ τε ... καὶ τοῦ*. Lege τῶν τε... καὶ τῶν..., ut quatuor illa climata recenseat, bina sc. ad septentrionem et meridiem, bina ad orientem et occidentem. Ita Dionys. Utic. : Ἀπὸ τεσσάρων κλιμάτων τέσσαρες αὐθεντικοὶ πνέουσιν ἄνεμοι, ap. Salmas. *Exerc. Plin.*, p. 882.

Ibid., lin. 4, *τὸ πρὸς ἀνατολήν*. Ita Origenes homil. 5 in num. : *Ex omnibus*, inquit, *cœli plagis, ad solis orientis partem conversi orationem fundimus*. Confer. Clem. Alex. *Strom.* vii, p. 856 ; Tertull. *Apol.* cap. 16 ; Pseudo-Justin. *Quæst et Resp. ad orthodox.*, 118; *Constit. apost.* ii, 57, cum not. Coteler.; Sidon. Apollin. epist. ii, 10 ; cum not. Savar. et auctores a Fabricio laudatos in *Bibliogr. antiquar.*, p 361.

Ibid., lin. 6, *ἀληθινοῦ φωτός*. Id est Christi, Joan. i, 9, qui et ἀνατολή dicitur Zach. vi, 12, et Luc. i, 78 : *Oriens, Salvator, maxime in Luca « visitavit nos Oriens ex alto ; » et in Zacharia, « Ecce vir, Oriens nomen ejus. »* Eucher. *De Formul. Spir. ad Veran.*, cap 3. Confer. Germani Constant. *Theor. Ecc.* in *Biblioth. PP.* t. XII, p. 378, ed. Paris.

Col. 557 A, lin. 4, *προσκαλούμενον*. Lege προκαλούμενον, id est, *quod provocat, invitat, allicit*. Ita enim hoc verbo in hoc libello, ut et alias, passim utitur Origenes ; e. g. num. 6 : Ἐπὶ τάδε τινὰ ἁμαρτήματα αὐτὸν... προκαλέσεται. Et num. 7 : Φαντασίαι προκαλοῦνται τὸ ἀβέβαιον ἡμῶν. Ac num. 14.: Λόγος προκαλούμενος ἐπὶ τὸ μιμεῖσθαι... Atque num. 25 : Ἐπὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς... προκαλουμένης ἡμῶν τὴν ψυχήν. Sæpe vero fit (notante Budæo p. 17), *ut apud auctores, librariorum errore, horum alterum pro altero legatur*. Quod et de aliis ex πρό et πρός compositis ostendit cl. Montfauc. in *Palæogr. Græc.*, p. 343. Sic autem, ut alia mittam, libelli hujusce num. 6, προσδιαληπτέον pro προδιαληπτέον, et num. 27, προκείμενον pro προσκείμενον scriptum notavimus. Paulo post vero lege, θέσει μὲν ἀνθρ. τῶν. — Legendum προκαλούμενον jam monuerat Bentleius RUÆUS.

Ibid., lin. 12, *κατὰ τοῦτον τὸν λόγον*. Legendum hic suspicor κατὰ τὸ εὔλογον, sicut mox sequitur; ibi enim prius dicta repetere videtur. Editor vero Oxon. hunc locum, contra codicis fidem, sic nobis mutilatum exhibuit, κατὰ τοῦτον, ἢ ἐπὶ δύσιν....

A Ibid. B, lin. 6, *συνυμνουμένῳ*. Lege καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι συνυμνουμένου.

Col. 560 A, lin. 6, *δεύτερον*. Lege δεύτερον δέ.

Ibid. B, lin. 2. *ὁ ἀναβαλλ... ὁ ἐκτείνων*. Deest ὁ utrumque in editt. omn. τῶν Ο'.

Ibid. C, lin. 3, *τοῦ Νάθαν*. Ita esse legendum res ipsa clamat : pro his vero semisomnis librarius scripsit τοῦ θανάτου.

Ibid., lin. 8, *κατεσμικρύνθην*. Ms., κατεσμακρύνθην.

Ibid., lin. 9, *ἐλάλησας*. Ms., ἐλάλησα.

Ibid., lin. 13, *διὰ τόν*. Editt. τῶν Ο' habent καὶ διὰ τόν....

Ibid., lin. 14, *ἐποίησας*. Ms., ἐποίησα.

Ibid. D, lin. 8, *μὴ συνελκύσῃς με μετὰ ἁμαρτωλῶν*. Sic etiam legit Theodoretus, uti recte habent editt. τῶν Ο' Complut. et Ald. At in edit. Rom. et cod. Alex. ed. Oxon. legitur, μὴ συνελκύσῃς μετὰ ἁμαρτωλῶν τὴν ψυχήν μου.

B Col. 561 A, lin. 7, *ἡμῖν δ*. Lege ὑμῖν, *vobis*, seu, *vestra gratia elaborata sunt*. Ed. vero Oxon. male hic habet διαθληταί, nomen sc. (quod nusquam exstat) pro verbo.

Ibid., lin. 9, *ἀδελφοί*. Male hinc colligit editor Oxon. in præfat. Tatianam hanc Ambrosii *sororem* fuisse *germanam* ; cum ipsa verba, non sanguinis, sed pietatis tantum ἀδελφότητα plane indicent : quo quidem in sensu Origenis quoque soror erat Tatiana et Ambrosius frater, sicut eum sæpe appellat : nimirum Christiani omnes, cujuscunque vel stirpis sint, vel gentis, fratres sunt in Jesu Christo, dicente ipso, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, Matth. xxiii, 8. Hoc autem in sensu Eustochium Hieronymus dominam suam et filiam, et germanam appellat : *Dominam quippe*, inquit, *vocare debeo sponsam Domini mei... Itaque, mi Eustochium, filia, domina, conserva, germana ; aliud enim ætatis, aliud meriti, aliud religionis, hoc charitatis est nomen.* C Cæterum quænam fuerit hæc Tatiana, omnino est incertum, nec quæsito opus esse arbitror.

Ibid., lin. 14, *λαβών*. Sc. αὐτός, quod ante δυνηθῆναι subintelligitur. Hic enim est verborum ordo, οὐκ ἀπογινώσκω... αὐτὸς δυνηθῆναι... λαβών... : Nimirum, nominativus Atticorum more positus pro accusativo ... ἐμαυτὸν λαβόντα.... Sic autem Origenes supra sect. 17 : Ἐρεῖ μὴ αὐτὸς θέλειν, καὶ μὴ αὐτὸς ἐσθίειν, καὶ μὴ αὐτὸς περιπατεῖν. ... Ita et Apostolus II Cor. x, 2 : Δέομαι τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι. Atque ipse Demosthenes *De Coron.* : Οὐ σεμνύνομαι τῷ γραφεὶς ἀποφυγεῖν. ., παραλείπω τὸ πολλάκις αὐτὸς ἐστεφανῶσθαι πρότερον. Plura vide ap. Budæ. pag. 1043. Editor vero Oxon. non ferens hoc λαβών, loco ejus posuit λαβόντα, recte, fateor, nisi quod ille, vel a malefido apographi scriptore deceptus, vel aliunde inductus, cum hoc, tum alia multa, tanquam ipsa codicis verba, lectori proposuerit : quod quidem ei in D quamplurimis parum feliciter cessit ; adeo ut centies minimum pro codicis rectis, a recto aliena substituerit, idque cum summo sæpe sententiæ dispendio, quemadmodum in eorum nonnullis pro re nata demonstravimus. Ab his igitur nos moniti codicis omnia tibi, quam potuimus accuratissime, repræsentavimus, atque ejus tantum vitia notasse satis habuimus ; præterquam quod pauca quædam ob justas, uti visum est, causas ad imum paginæ rejecimus, ubi tuis utcunque oculis subjecta remanent. Pulchre vero locatam existimabimus nostram hic operam, si vel in vitiorum paucis tantum emendandis tam felices tibi videbimur, quam in iis omnibus exhibendis fuimus fideles.

JOANNIS CROII

OBSERVATIONES

Ad Origenis librum sextum contra Celsum.

—

Revocatur Lector ad numeros crassiores textui insertos.

—

TEXTUS.

Εἶθ' ἑξῆς ἐπαναλαμβάνει τὰ περὶ τῶν ἑπτὰ ἀρχόντων δαιμόνων, μηδαμῶς μὲν ὑπὸ Χριστιανῶν ὀνομαζομένων, οἶμαι δ' ὑπὸ Ὀφιανῶν παραλαμβανομένων. A

Pag. 653. Deinde meminit septem illorum principum dæmonum, qui nusquam a Christianis nominantur, sed quos, ut puto, ab Ophianis sumpserunt.

OBSERVATIONES.

Ἄρχοντες a Celso vocantur ; a Magis vero κοσμοκράτορες, ut videre est in ficto Testamento Salomonis. Manichæi duo statuentes principia, diabolo τῶν ἐγκοσμίων τὸ κράτος ἀποτετάχασιν, ut loquitur Psellus, eumque vocabant ἄρχοντα τῶν ἐπιγείων. Christus Satanam τὸν τοῦ κόσμου τούτου ἄρχοντα vocat Joan. XIV, 30. Paulus τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, Eph. II. 2. Œcumenius, τούτου τοῦ κόσμου τὸν πατέρα· τούτου δὲ τοῦ κόσμου, inquit, in Epist. I Joan., πατὴρ ὁ διάβολος, τῆς κοσμικῆς, φημὶ, ἡδυπαθείας καὶ συγχύσεως. Apostolus multis nominibus malos angelos notat, eosque vocat Eph. VI, 11, 12. τὰς ἀρχὰς, τὰς ἐξουσίας, τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Et hinc Damascenus et Athanasius κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου δαίμονας dicunt : Arnobius lib. I, rectores et principes mundi. Chaldæi vero, ut refert Scholiastes Synesii, θῆρας χθονός, quod rebus ter- B renis, corporeisque implicentur voluptatibus.

Septem dicit esse dæmones illos. Testamentum Salomonis, et Arbatel. libri ficti et profani totidem recensent; Nicomachus Gerasinus lib. II *Arithmeticæ* septem angelorum meminit : Διὸ καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην τούτων τῶν ἀγγέλων ἐξάρχοντας ἀστέρας, καὶ δαίμονας, ὁμοίως ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους προσαγορεύεσθαι· οἵπερ εἰσὶν ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν, ὥστε ἀγγελία κατὰ τοῦτο ἐτυμότατα ἡ ἑβδομὰς, μήτι δὲ καὶ φυλακή τις ἡ αὐτὴ ἐκ τῆς αὐτοῦ· οὐ γὰρ μόνον παρὰ τὸν τῶν φυλάκων ἀριθμὸν ἑπτ' ἔσονται ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ ὅτι οἱ φυλάσσοντες τὸ πᾶν, καὶ ἐν συνοχῇ, καὶ αἰωνίῳ μονῇ διακρατοῦντες, τοσοῦτοί εἰσιν ἀστέρες. Apud auctorem libri Tobiæ Raphael se ad numerum septem angelorum, qui preces sanctorum offerunt, et coram divino incedunt numine, scribit. Totidem numerantur Apocal. VIII, 11 : Καὶ ἴδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασιν. Unicuique planetæ tributus est angelus ; et C quot crediderunt esse hujusmodi angelos, planetis addictos, totidem quoque esse dæmonas, qui res inferiores molirentur et administrarent, voluerunt impii nebulones. Patres fere omnes cuique urbi, civitati, et provinciæ angelum aliquem præfectum esse credebant. Origenes in homil. *De angelo Tyri*; Hieronym. in eumdem locum; κατὰ ἔθνη καὶ πόλεις τὰς τῶν ἀγγέλων προστασίας vocat Clemens Alexandrinus. Idque probat Epiphanius hæres. LI, e verbis Mosis Deut. XXXII, 7, male a LXX Interpretibus acceptis : Τὰ ἔθνη ὑπὸ ἀγγέλους τεταγμένα εἰσὶν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖ μοι Μωσῆς ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ θεράπων, τὸν λόγον κατὰ ἀκολουθίαν ἑρμηνεύων καὶ λέγων· Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου, καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ ἐροῦσί σοι. Ὅτε διεμέριζεν Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. Verba Hebræa hæc sunt : שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך : בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל : כי חלק יהוה עמו יעקב חבל נחלתו : Unde patet LXX legisse aliter quam hodie legitur : חבל נחלתו ישראל et למספר בני אל. Plerique omnes Rabbini eamdem lectionem sequuntur, cum inde elicere tentent angelorum ordines, eorumque præfecturas. Auctor בעל הטורים adnotat in voce גבלת duo *Vau* deficere ad significanda XII signa orbis B signiferi : גבלת חסר ויו לומר י״ב מזלות

Horum angelorum nomina incognita Christianis esse asserit auctor noster, et ab Ophianorum deliratione et impietate hausta : quia licet Christiani a divinis Scripturis didicerint nomina quædam angelorum, quorum ministerio Deus utitur ad decreta sua atque judicia exsequenda, illa tamen dæmonibus non tribuunt, neque hujusmodi paradigmata et somnia amplectuntur. Magorum hæc sunt commenta, quibus cum Christianis nullius rei debet esse commercium. Hæc omnia terrore damnationis, et magis minis vetuit olim Deus Deut. XVIII, 9, neque nos participes fieri in eorum turpissimis sacrificiis, neque nomina illorum enuntiare permittit. Hinc concil. Laodic. can. XXXV, ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς ἐγκαταλείπειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγγέλους ὀνομάζειν, καὶ συνάξεις ποιεῖν. Ideoque Origenes ipse post diligentem horum paradigmatum enumerationem, ita tandem conclu lit : Ἔδοξε δὲ C καὶ ἡμῖν ἀκριβῶς ἐκθέσθαι τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἀγνοεῖν ἃ Κέλσος ἐπηγγέλλετο εἰδέναι· ἀλλὰ καὶ παραστήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκείνου αὐτὰ ἐγνωκότες οἱ Χριστιανοὶ, ὡς οὐ Χριστιανῶν λόγους, ἀλλὰ πάντη ἀλλοτρίων σωτηρίας, καὶ οὐδαμῶς ἐπιγραφομένων Ἰησοῦν, ἢ Σωτῆρα, ἢ Θεὸν, ἢ διδάσκαλον, ἢ Υἱὸν Θεοῦ. Ophitas autem hujusmodi nomina invenisse testis est Epiphanius, hæresi XXXVII. Asserebant enim ex Prunici suæ ignorantia editum Jaldabaoth ad infima subsidisse, septemque sibi liberos genuisse, qui totidem cœlestes orbes condiderint : κατὰ δὲ τὴν αὐτῆς (Προυνίκου) ἄγνοιαν προβληθεὶς Ἰαλδαβαὼθ, ἦλθεν εἰς τὰ κατώτατα, καὶ ἐποίησεν

ἑαυτῷ ἑπτὰ υἱοὺς, οἵτινες ἑαυτοῖς (male legitur hodie ἑαυτούς; hi enim non sunt septem cœli, sed eos condidisse, iisque præesse creduntur ab istis hæreticis) οὐρανοὺς ἑπτὰ ἐποίησαν. Dubitatur ibidem quo nomine sint vocandi septem hi liberi, et an Æones, sive dii, sive angeli sint dicendi, cum hæc omnia apud Ophitas sint sortiti nomina. Οὗτοι οἱ ἀπ' αὐτοῦ γεγενημένοι ἑπτὰ υἱοὶ, ἤτοι αἰῶνες, ἤτοι θεοὶ, ἤτοι ἄγγελοι (καλοῦνται γὰρ παρ' αὐτοῖς ὀνόμασι διαφόροις), κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ αὐτῶν πατρὸς Ἰαλδαβαὼθ ἔπλασαν τὸν ἄνθρωπον. Nec Ophitæ soli, verum etiam ipse Simon Magus ejusque discipuli hujusmodi nominum fuisse perhibentur auctores. Epiphan. hær. XXI: Ὀνόματα δέ τινα ὁ αὐτὸς ὑποτίθεται ἀρχῶν τε καὶ ἐξουσιῶν Οὐρανούς τε διαφόρους φησὶ, καθ' ἕκαστον δὲ στερέωμα καὶ οὐρανὸν δυνάμεις τινὰς ὑφηγεῖται, καὶ ὀνόματα βαρβαρικὰ τούτοις ἐκτίθεται. Esseni quoque peculiaria habebant angelorum nomina, eaque colere tenebantur. Salmanticensis præsidem hujus sectæ id jurare solitum fuisse scribit: *Quod si animadverterit signum aliquod, aut arcanum in lege, patefaciet illud sociis suis, non aliis; et super omnia custodiet legem Moysis, honorabitque nomina angelorum nota ordini.*

—

TEXTUS.

Pag. 654. Celsus igitur dicit primum in leoninam figuram formatum esse, non addens quem eum nominent homines revera impii. Nos vero invenimus, angelum illum Creatoris, in sacris Litteris laudatum, sceleratum hoc diagramma vocare Michaelem habitu leonino.

Ὁ μὲν οὖν Κέλσος ἔλεγε τὸν πρῶτον ἰδέᾳ λέοντος μεμορφωμένον, οὐκ ἐκθέμενος τίνα αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ ἀληθῶς δυσσεβέστατοι. Ἡμεῖς δὲ εὕρομεν, ὅτι ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς εὐφημούμενον ἄγγελον τοῦ Δημιουργοῦ τὸ μιαρὸν ἐκεῖνο διάγραμμα ἔλεγεν εἶναι Μιχαὴλ τὸν λεοντοειδῆ.

OBSERVATIONES.

Nomina et figuras horum angelorum mutuati sunt nebulones isti, partim a quadriga Ezechielis, et Apocalypsi Joan. cap. IV, partim a Magorum somniis et fabulis. Nemo est qui nesciat insignem et admirandam illam hujus prophetæ visionem, cum apud fluvium Chobar cœli aperti fuerunt, et luculenta visa ipsi a Deo fuerunt missa. Quatuor animalia vidit: unicuique quatuor erant facies, et totidem alæ, atque manus; singula animalia facie erant hominis, leonis, bovis et aquilæ. Animalia autem illa angelos fuisse significat ipse Ezechiel cap. X, ubi eamdem visionem describens, eos cherubinos vocat. Sed cum hujus loci non sit huc referre quæcunque Hebræi scripserunt de opere Mercabæ, quod vocant, diutius in illis recensendis non commorabimur; hoc duntaxat addemus, R. Mosem Majomonidem, *qui primus*, ut ait Scaliger, *inter suos desiit nugari*, part. I *More Nevochim*, cap. 49, rationem reddere, cur formæ animalium angelis tribuantur, ut scilicet hujusmodi figuris demonstrent Scripturæ essentiam angelicam tanto inferiorem esse essentia divina, quanto animalia irrationalia imperfectiora sunt hominibus. *Quandoquidem vero*, inquit, ut vertit Buxtorfius junior, *si hic substitissent, homo sibi imaginari potuisset, ac si veritas et essentia ipsorum æqualis esset essentiæ Dei, quia et de Deo multa dicuntur, quæ juxta sensum litteralem videntur docere ac si esset corporeus, vivus, mobilis, et figura humana præditus; ideo ulterius progressi sunt, et ostenderunt gradum essentiæ ipsorum longe esse inferiorem gradu essentiæ Dei, eo quod inter formas illas, quas eis tribuunt, ponunt quoque formas animalium irrationalium, ut scil. hinc intelligamus, essentiam Dei tanto perfectiorem esse essentia illorum, quanto perfectior est homo, quam animantia irrationalia.* Auctor expositionis, quæ edita est in traditionem legis ejusdem rabbini, tract. *De fundam. legis*, cap. 2 adnotat ab omnibus Hebræis doctoribus hos angelos חיות הקדש animalia sancta vocari, ideoque sic dici, quod Deo sint inferiores, quod vitam omnibus, quæ creata sunt, infundant, et quod nihil sit in his inferioribus, quod cum illorum sanctitate sit comparandum. Verba ejus hæc sunt:
ונדמו לו כחיות ולא נדמו כורם בצורת אדם להודיע
שמעלתם פחותה ממעלת השם כמו שחיה מעלתה פחותה
ממעלת האדם. ויש אומר שנקראו חיות לפי שהם
משפיעים החיות לכל נברא שהוא למטה מהם ולפיכך
קראם חיות הקדש לפי שאין בב־ואין קדוש כמותם:

Dæmones ipsi variorum animalium figuras aliquando sumebant, ut hujusmodi visis miserorum mortalium animis metum atque terrorem injicerent. Psellus: Ἔστι δὲ ὅτε καὶ κυσὶ, καὶ λέουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοιοῦνται ζώοις, ἐν ὅσοις ἦθος ἀῤῥενωπόν ἐστι. Athanasius in *Vita Antonii* describit multas horum dæmonum formas. Καὶ ἦν ὁ τόπος εὐθὺς πεπληρωμένος φαντασίας λεόντων, ἄρκτων, ταύρων, λεοπαρδάλεων, καὶ ὄφεων, καὶ ἀσπίδων, καὶ σκορπίων, καὶ λύκων. Καὶ ἕκαστον μὲν τούτων ἐκινεῖτο κατὰ τὸ ἴδιον σχῆμα. Ὁ λέων ἔβρυχε θέλων ἐπελθεῖν, ὁ ταῦρος ἐδόκει κερατίζειν· ὁ ὄφις ἕρπων οὐκ ἔφθανε, ὁ λύκος ὁρμῶν ἐπείγετο. R. Abraham in præf. in *Librum creationis*, cum his dæmonibus, terræ animalibus et filiis, cabalistice accommodasset nomina filiorum Esavi, eorum principem comparat Erycio, eumque introducit crimina sua fatentem, et profitentem se hac pœna affectum, ut in Erycium mutaretur, quod introduxisset alienum in domum Dei quæ est corona: נתחייבתי לשוב לקפוד שהוא שרץ שבשרצים בעון מה שהבאתי הנכרי אל בית יהוה עטרת:

Hoc in paradigmate Michaelem forma leonis describit Origenes post Celsum. Heliopolitæ Deum Gennæum effigie leonis colebant in templo Jovis. Damascius apud Photium in *Vita Isidori*: Τὸν δὲ Γενναῖον Ἡλιουπολῖται τιμῶσιν, ἐν Διὸς ἱδρυσάμενοι μορφήν τινα λέοντος. Verumtamen, quia de illo Deo et leonis figura ago lib. I *Var. lect.*, cap. 5, huc plura non referam. Observate perditorum hominum fraudes, et insanam diaboli impudentiam, qui audeant imitari admiranda illa Dei opera, et quæ angelis et Christo conveniunt, nequissimis tribuere dæmonibus. Christus ipse vocatur leo e tribu Judæ, Apoc. V, 5. Ad Christum enim referenda sunt verba vaticinii Jacobi Genes. XLIX, 9.

Michael apud Patres et rabbinos est e numero angelorum; apud Magos, dæmonum; in Scriptura vero arbitror esse ipsum Jesum, Dominum nostrum; idque satis patere mihi videtur, tum ex nomine ipso, cum ex iis quæ de eo referuntur. Primum enim nihil apud Hebræos vox hæc מיכאל sonat quam, *quis sicut Deus?* Atqui non est verisimile, ut nomen hoc tribuatur alii, quam illi, qui et ipse Deus est. Deinde Dan. XII, mentio fit hujus Michaelis, vocaturque princeps magnus, qui stat a populo Dei contra perditos et impios Ecclesiæ hostes. ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העמד על־בני עמך ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀναστήσεται Μιχαὴλ, ὁ ἄρχων μέγας, ὁ ἑστηκὼς ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ λαοῦ σου. R. Levi filius Gersomi credit esse principem angelorum, qui ex copia et affluentia virtutis planetarum

n homines effundunt cœlestes facultates, quique unt præfecti regnis; et stare cum Gabriele a poouli causa, ut illi providentiam et opem divinam onciliet. מיכאל השר הגדול על כל השרים השופעים משפע הכוכבים שהם שרי אלו המלכיות כמו שקדם והוא העומד על בני עמך עם גבריאל המשך להם ההשגחה האלהית הפרטית Sed principem illum esse esum Christum, nemo est Christianorum qui negare possit. Idque indicant, et tempus, quo venturus erat, sub imperio scilicet Romanorum, et opera lla, quæ erat patraturus in gratiam populi sui. Michael ille igitur, qui a D. Juda, et Apocal. c. XVIII, licitur pugnasse cum diabolo pro corpore Mosis et Ecclesia Dei, fuit Dominus noster, qui infensissimum salutis humanæ inimicum ejusque copias profligavit. Huc accedunt ea quæ referuntur a Zaharia c. III, unde Judæ verba sumpta esse videntur: ibi enim angelus ille, qui causam agit Josuæ summi A pontificis, dicitur יהוה quod nomen, ut omnes sciunt, nulli angelorum vel hominum tribuitur, sed solius Dei est proprium. Huc referenda sunt verba, quæ leguntur apud Origenem fol. seq., φασὶ δὲ τῷ λεοντοειδεῖ ἄρχοντι συμπαθεῖν ἄστρον τὸν φαίνοντα. Sedibus enim suis exturbata fuerunt ab imperitis librariis. Singulis planetis præsunt secundum cabalistarum et magorum opinionem singuli angeli. Michael igitur, qui est princeps reliquorum angelorum, præfectus est Saturni stellæ; φαίνων enim est Saturnus, ut nos docet Cicero lib. II *De natura deor.*: *Saturni stella*, φαίνων *Græce*, *triginta fere annis cursum suum conficit*. Et hinc conjicere licet, Origenem cum declaratione nominum et figurarum istorum angelorum conjunxisse quoque cognationem conjunctionemque naturæ horum dæmonum cum planetis, quibus credebantur præesse; sed priora sæcula et quorumdam male feriatorum hominum ignorantiam nobis hæc omnia invidisse.

—

TEXTUS.

Πάλιν δ' αὖ ὁ μὲν Κέλσος ἔφασκε τὸν ἑξῆς καὶ δεύτερον εἶναι ταῦρον. Ὃ δ' εἴχομεν διάγραμμα, τὸν Σουριὴλ ἔλεγεν εἶναι τὸν ταυροειδῆ.

B Pag. 654. Rursus autem Celsus dixit sequentem, qui est secundus, esse taurum. Quod vero habuimus diagramma, asserit Surielem esse eum qui in tauri figuram est formatus.

OBSERVATIONES.

Σουριὴλ, qui male in quibusdam exemplaribus mss. scribitur Οὐριὴλ, dicitur Hebraice שוריאל. In visione animalium Ezechielis, cap. I, 10. Et facies bovis ad sinistram quatuor illarum rotarum ופני־שור מהשמאול לארבעתן Apoc. IV, 7, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ. Aben Esra in cap. III Gen. probat a visione Ezechielis omnem figuram bovis esse cherub, licet omnis cherub non sit bos. על כן כל צורת שור כרוב ואין כל כרוב צורת שור adnotatque sæpissime cherubinos depingi ad figuram juvenum: ומלת כרובים יש אומרים כנערים Cum Israelitæ vellent educere e Nilo feretrum in quod Josephi ossa inclusa fuerant, is, qui in hanc curam incumbebat, sumpta lamina, in qua insculpta fuerant a Mose hæc verba, עלה שור עלה שור *Ascende bos*, *ascende bos*, nihil tamen aliud eduxit quam vitulum: hæc sunt Rabbinorum somnia, ut rationem reddant cur Aaron vitulum aureum conflaverit.

—

TEXTUS.

Εἶτα ὁ μὲν Κέλσος τρίτον ἀμφίβιόν τινα, καὶ φρικώδες ἐκσυρίζοντα. Τὸ δὲ διάγραμμα τρίτον Ῥαφαὴλ ἔλεγεν εἶναι δρακοντοειδῆ.

C Ibid. Deinde tertium Celsus dicit esse quemdam in terris simul et aquis degentem, et Borrisonum. Diagramma vero dicit tertium esse Raphaelem, draconis figura.

OBSERVATIONES.

Raphael quidem est angelus, cujus liber Tobiæ meminit, et de quo multa Rabbini fingunt. Fictus et commentitius liber Enochi dicit mandatum Raphaeli fuisse, ut Exaelem ligaret, et in tenebras conjiceret. Hæc vox medicum Dei significat, a verbo Hebræo רפא *curare*, et *mederi*. Existimo tamen scribendum esse σεραφαὴλ, ש־פאל, a radice שרף, *serpens ignitus*, prester, ut vox diagrammati respondeat. הנחשים השרפים serpentes ignitos immisit Deus in populum Israeliticum, ut injurias suas, populique facinora, quibus fuerat provocatus, ulcisceretur. Num. XXI. Hinc dicti angeli שרפים Isdr. VI, 2, ab aspectus splendore. Serpentem Ophitæ, a quibus mutuatus est Celsus hæc paradigmata adorabant tanquam summum Numen. Epiph. in eorum hæres., τὸν ὄφιν δοξάζουσι. Ei scientiam omnem tribuebant, illumque hominibus profitebantur auctorem fuisse cognitionis, qua sunt præditi. Idem Epiphanius: Ἀποδιδόασι δὲ καὶ οὗτοι οἱ Ὀφῖται καλούμενοι τούτῳ τῷ ὄφει τὴν πᾶσαν γνῶσιν, λέγοντες ὅτι οὗτος ἀρχὴ γέγονε γνώσεως τοῖς ἀνθρώποις. Serpentibus ad magiam quoque olim utebantur impia quorumdam ingenia apud Babylonios: μάγους ὄφεων vocat Jamblicus apud Photium. Per serpentis figuram, Rabbini aliquando significant animam illam mundi, quæ orbis omnes occupat partes, et vitales rebus omnibus impertitur facultates

TEXTUS.

Πάλιν τε αὖ ὁ μεν Κέλσος τὸν τέταρτον ἀετοῦ ἔφασκεν ἔχειν μορφήν. Τὸ δὲ διάγραμμα Γαβριὴλ ἔλεγεν εἶναι τὸν ἀετοειδῆ.

D Ibid. Celsus quoque dixit quartum esse forma aquilina. Diagramma vero dæmonem illum aquilina forma scribit esse Gabrielem.

OBSERVATIONES.

Gabrielis mentio fit Daniel. cap. VIII, 16, et IX, 21, eique alæ quædam videntur tribui: dicitur enim מועף ביעף, volare jussus, sive coactus tanta contentione, ut lassus fuerit, Ezech. I, 10. Et facies aquilæ ad sinistram quatuor rotarum ופני־נשר לארבעתן Apoc. IV, 7: καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ. Deus ipse aquilæ comparatur, solusque dicitur duxisse populum suum, quemadmo-

dum aliqua circum pullos suos volat, eorumque volatus alis suis prosequitur, Deut. xxxii, 11, 12. כנשר יעיר קנו על־גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על־אברתו : יהוה בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. Aquilam, Jovis alitem nuntium, pennatamque satellitem dici, nemo est qui nesciat. Aquilas quoque fuisse legionum Romanarum signa, et libri et monumenta demonstrant. Rerum bene vel male gerendarum auctoritates aquilarum augurio contineri indicat Cicero lib. i et ii *De divin.* Dejotarus enim, inquit, ex itinere constituto revertit, admonitus aquilæ volatu. Contra, cum cursor ad interpretem detulisset, aquilam se in somnis visum esse factum, responsum ab eo hoc tulit : Vicisti : ista enim avi nulla volat vehementius. David, ps. ciii, asserit juventutem suam, ut aquilæ vires renovari. Longum esset recensere, quæ in hunc locum commenti sunt interpretes Hebræi, Græci et Latini ; omnes enim asserunt aquilam senectute confectam, vel ad elementum ignis usque in altum evolare, ibique aduri, et decidere deorsum, ac tunc vitam ejus renovari ; vel in altum sese attollere, et in præruptam se projicere rupem, ad quam rostrum allidat, et cum se in fontem immerserit, solis radiis et calore juvenescere. R. Bechai, Genes. cap. ii, R. David Kimchi, Epiphanius in *Physiologo*, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus et Eustathius in *Hexaemero*. Cabalistæ per Notarikon suum in voce Hebraica נשר, quæ aquilam significat, has tres inveniunt נפילה אש רוח *casum, ignem, aerem.*

—

TEXTUS.

Ibid. Deinde Celsus quintum dixit habere ursi faciem ; diagramma vero illum ursiformem dici Thauthabaoth.

Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸ πέμπτον ἔφασκεν εἶναι ἄρκτου πρόσωπον ἔχοντα· τὸ δὲ διάγραμμα τὸν Θαυθαβαὼθ ἔφασκεν εἶναι τὸν ἀρκτοειδῆ.

OBSERVATIONES.

Quot modis librariorum inscitia meliorum auctorum varia interpolaverit et corruperit loca, summorum quotidie declarant et testantur querelæ et conjecturæ virorum. Imperitorum manus et stylum effugere non potuit vox hæc Θαυθαβαώθ. Rescribendum putamus, Θαυδαβαώθ : quod nihil aliud significat, quam signum ursi. תו enim *signum* est ; דוב vero *ursus.* Terminatio vero in אות est vel nota pluralis numeri, feminini generis, vel particula, quam libitum fuit primis hujusmodi vocabulorum inventoribus addere ; vel vox Hebræa האו quæ idem quod תו denotat, ut patet e sequentibus horum dæmonum nominibus. Ursorum autem specie apparuisse dæmonas, ex Athanasio in *Vita Antonii* jam vidimus, ubi φαντασίας ἄρκτων meminit. Idem quoque observaverat Psellus, et nos docuerat, nisi librariorum oscitantium manus illi auctori mendum, tanquam vulnus, inflixisset : quod cum dulcissimum Musarum decus, et Orientalium litterarum columen, Gaulminus non animadverterit, nos corrigemus et tollemus. Verba illius sunt : Διὸ καὶ ἕκαστός γε αὐτῶν, τό τε σῶμα πρὸς ὃ ἂν αἱροῖτο σχῆμα μετατυπώσας, καὶ χρώματός τινος εἶδος πρὸς τὸ τοῦ σώματος ἐξανίσχων πέρας, ποτὲ μὲν ὡς ἀνὴρ ἐμφανίζεται, ποτὲ δὲ πρὸς γυναίου μεταβάλλει μορφήν· ὡς λέων τε θυμοῦται, καὶ ὡς πάρδαλις ἅλλεται, καὶ ὥσπερ σῦς ἄγριος ἐφορμᾷ, κἂν αὐτῷ ποτε δόξῃ, πρὸς ἀσκοῦ μεταπίπτει σχῆμα· καὶ ὡς κυνάριον ἔσθ' ὅπη προσκνυζόμενον ἔδοξε. Sed legendum credimus, πρὸς ἄρκτου μεταπίπτει σχῆμα *in ursi figuram convertitur.* Quid enim hic commune potest esse ἀσκῷ, *utri*, cum variorum animalium specie, quam aliquando dæmones induunt ? Cum igitur Psellus hoc in loco multorum animalium figuras describat, in quas se transforment dæmones, verissimum et hoc mihi esse videtur, eum quoque meminisse figuræ ursi, in quam se vertant, cum eis libet. Origenes ipse ursorum meminit, et Celsum scripsisse quosdam in hujusmodi animalia fuisse mutatos adnotat : Εἶθ' ἑξῆς ἄλλοις μύθοις ὁ Κέλσος ἐκτίθεται, ὡς τινῶν εἰς τὰς ἀρχοντικὰς μορφὰς ἐπανερχομένων, ὥστε τινὰς μὲν πνέεσθαι (scribendum γενέσθαι) λέοντας, ἄλλους δὲ ταύρους, καὶ ἄλλους δράκοντας, ἢ ἀετούς, ἢ ἄρκτους, ἢ κύνας. Non sine causa autem perditi isti spiritus fiunt quandoque ursi, propter naturæ et morum similitudinem. Plinius, lib. viii, cap. 36, alteri animalium in maleficio stultitiam solertiorem non esse scribit. Eustathius in *Hexaem.* et Bas. homil. 9, νωθρὰν τὴν φύσιν τῆς ἄρκου, καὶ τὸ ἦθος ὕπουλον vocat. Cum luctatur, vafre pedes complicat, eum quicum certat, supplantat, et medium valide correptum impetit. Παλαίουσα δὲ διαπλέκει (inquit Eustath. loco jam laudato) τοὺς πόδας τεχνικῶς, καὶ ὑποσκελίζει, καὶ μεσόλαβοῦσα κραταιῶς καθάπτει. Luctam vero illam quis non videt esse imaginem certaminis illius, in quod nos sæpissime venire cum diabolo ejusque asseclis asserit Apostolus, Ephes. vi, et supplantationem illam, simulacrum artis et doli, quibus nequissimus ille spiritus nos aggreditur ?

—

TEXTUS.

Pag. 654. Postea sextum canina facie dici apud illos scripsit Celsus. Diagramma autem dixit eum vocari Erataoth.

Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸν ἕκτον κυνὸς πρόσωπον ἔλεγεν ἱστορεῖσθαι ἔχειν παρ' ἐκείνοις, τὸ δὲ διάγραμμα ἔφασκεν εἶναι αὐτὸν 'Ερατaώθ.

OBSERVATIONES.

Quid significet vox hæc, 'Ερατaώθ, et unde descendat, difficile factu est me declarare. Fateor enim me illam modis omnibus vertisse, et ad plures linguas conatum esse accommodare, nec tamen mihi adhuc satisfecisse. Verisimillima omnium mihi videtur conjectura illa, quam afferam, legendum nimirum esse Hebraice ארי האות, Leonis signum, Magosque Cani Leonis nomen indidisse, quod sole in Leone consistente Nilus Ægyptum obrutam oppletamque teneat, quod tunc Canis ortus hora 11 appareat, quod Ægyptii hoc constituant principium anni, et quod Canis ejusque ortus Isidi sacer sit, quemadmodum Leo soli : ideoque sub ejus ortum ortyga immolabant : ex hujus avis motibus tempus quo astrum illud oriri debebat conjicientes. Theo in *Phænom.* Arati : Ὅλον δὲ τὸ ἄστρον (τοῦ Λέοντος) ἀφιερώκασι ἡλίῳ· τότε γὰρ ἐμβαίνει καὶ ὁ Νεῖλος, καὶ ἡ τοῦ Κυνὸς ἐπιτολὴ κατὰ ἑνδεκάτην ὥραν φαίνεται, καὶ ταύτην ἀρχὴν ἔτους τίθενται, καὶ τῆς Ἴσιδος ἱερὸν εἶναι τὸν Κύνα λέγουσι, καὶ τὴν ἐπιτολὴν αὐτοῦ, ἐφ' ἣν καὶ τὴν ὄρτυγα θύουσι, τῷ παλμῷ τούτου τοῦ ζώου σημειούμενοι τὸν καιρὸν τῆς ἐπιτολῆς τοῦ ἄστρου. Potest etiam deduci a voce חרט, quæ apud Hebræos quidem sculptorium instrumentum, loculum et aciarium significat ; sed apud Syros et Ægyptios magicum aliquod organum, vel aliquid hujusmodi sonare videtur ; inde enim oritur, חרטם, Magus Gen. xli, 8. ויקרא את־כל־

חרטמי מצרים ואת־כל־ חכמיה Et vocavit omnes Ma-[A] gos Ægypti, et omnes sapientes ejus. Rabbi Salomo archius interpretatur augures, qui ex mortuorum ossibus de futuris divinabant, vel somnia interpretabantur : הנחרים בטימי מתים ששואלין בעצמות טומי־הן עצמות בלשון ארמי Aben Esra vero Genethliacos, asseritque vocem hanc esse compositam, t Syriacam vel Ægyptiacam, חרטומי מלה מרובעת ויתכן להיותה ארמית או מצרית והם חכמי התולדה Si quis meliora et certiora invenerit, magnam e ab omnibus litteratis gratiam initurum speret, um illis ea communicando. Dæmones autem ὑποχθόνιοι canes vocabantur a veteribus Magis ex Zoroastro : Ἐκ δ' ἄρα κόλπων γαίης θρώσκουσι, οὔ ποτ' ἀληθὲς σῆμα, βροτῷ ἀνδρὶ χθόνιοι κύνες δεικνύντες. Athanasius in *Vita Antonii* dæmonas diaboli canes vocat : Ὁ μὲν οὖν ἐχθρὸς μετὰ τῶν ἑαυτοῦ κυνῶν τοσαύτας ἔχει τὰς πανουργίας. Horum quoque meminit Proclus in Hesiodum : Εἰκότως εἰς τὸν ὑποχθόνιον τόπον καταδύντες, ἐν ᾧ τὸ ἄτακτον συνέωσται τοῦ κόσμου, καὶ τὸ θηροφανὲς τῶν δαιμόνων γένος, οὓς κύνας εἴωθε τὰ λόγια καλεῖν. Hos dæmonas, homines occupare, suffocare, et comitiali morbo atque phrenesi affligere solere, scribit Psellus : Τὸ δ' ὑποχθόνιον καὶ τὸ μισοφαὲς, ἐντὸς εἰ συγχωροῦνται προσχωροῦντα τῶν σπλάγχνων, καὶ οὓς ἂν εὕροι κατασχόντα, καταγχόντα, καὶ ἐπιλήπτους καὶ ἔκφρονας ἐργαζόμενα. Canes vero animalibus immundis annumerari, eorumque carnes edere, vel cadavera tangere olim Judæis vetitum fuisse patet ex iis quæ habentur Levit. cap. XI 27. וכל הולך על־כפיו בכל־החיה ההלכת על־ארבע טמאים הם לכם כל־הנגע בנבלתם יטמא עד־הערב :

TEXTUS.

[B] Εἶθ' ὁ μὲν Κέλσος τὸν ἕβδομον ἔφασκεν ὄνου ἔχειν πρόσωπον, καὶ ὀνομάζεσθαι αὐτὸν Θαφαβαὼθ, ἢ Ονοήλ. Ἡμεῖς δὲ ἐν τῷ διαγράμματι εὕρομεν, ὅτι οὗτος καλεῖται Ὀνοὴλ ἢ Θαρθαραὼθ, ὀνοειδής τις τυγχάνων.

Ibid. Porro septimum Celsus ait habere asini faciem, nominarique Thaphabaoth sive Onoelem. Nos vero in diagrammate invenimus vocari Onoelem sive Thartharaoth asinina specie.

OBSERVATIONES.

Primo, rescribendum est, Θαφασαὼθ, טפשאות, stulti et fatui signum, a radice טפש, *pinguefieri;* apud Rabbinos vero metaphorice sumitur, et significat stultum fieri, sive stulte agere : hinc טפש, sive ad faciliorem lectionem, טיפש, *stultus*, et טפשות, *stultitia*. Nihil autem asino stolidius neque stupidius.

Secundo, rescribendum etiam, Ἀθονιήλ, אתוניאל Athoniel, e radice אתון, quæ asinam significat.

Tertio, vox quoque Θαρθαραὼθ, Hebræa est, a verbo תור, *explorare, scrutari*, geminatis duabus radicalibus eadem ratione qua a radice חול, *dolere*, [C] fit התחלחל, a טום fit טומטום, *obstruere;* unde טומטום dicitur is, cui genitalia obstructa sunt. Cabalistæ duos angelorum ordines constituunt : alios enim vocant advocatos et bonorum defensores, alios vero exploratores operum nostrorum et accusatores. Diabolus ipse vocatur accusator fidelium, Apocal. XII, 10 : Ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός. Idque manifeste demonstrat historia Jobi et Josuæ summi pontificis, ut legitur Zach. III, quod et ipse Satanas præ se fert, et fatetur, cum Deo interroganti unde veniret, respondit Job cap. I, 7 : משוט בארץ ומהתהלך בה quibus verbis satis indicat se esse התר sive האתר exploratorem.

Dæmones asini formam aliquando induisse, aliquando vero aliquas duntaxat partes, multorum probari potest auctorum testimonio. *Testamentum Salomonis* ms. : Ἐπυθόμην δὲ ἐγὼ τοῦ δαίμονος, εἰ ἔστι θήλεα δαιμόνια. Τοῦδέ μοι φήσαντος εἶναι, ἐβουλόμην ἰδεῖν, καὶ ἀπελθὼν ἤνεγκεν ἔμπροσθέν μου τὴν ὀνοσκελοῦν μορφὴν ἔχουσαν περικαλῆν, καὶ δέρμα γυναικὸς εὔχρωτον, κνήμην δὲ ἡμιόνου. Hujusmodi spiritus, qui loca aspera incolunt, et quibus arida sunt corpora, in varias sese posse transformare figuras scribit Celsus e Magorum sententia : Ὅσοι ἐ τόποις ἐνδιατρίβουσιν αὐχμηροῖς, ὑπόξηρά τε τὰ σώματα ἔχουσιν, οἵους τοὺς ὀνοσκελεῖς φασιν εἶναι, ὡς ἄνδρας οὗτοι σχηματίζουσιν ἑαυτούς. Ἔστι δ' ὅτε καὶ κυσὶ, καὶ λέουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοιοῦνται ζώοις, ἐν ὅσοις ἦθος ἀρρενωπόν ἐστι. Asinos quoque aliquid habere, quod ad divinationem sit perutile, jugantur male feriati et profani homines. *Sigilla Raphaelis*, futilis et ineptus liber : *Asini imago in chrusolitho futura prædicendi virtutem dat.* Ægyptii in Monomœrarium ascendentibus, partes asini aliquas dabant. In secundo *Decano Sithacer*, sive *Jovis*, hæc leguntur, *Asinus frenatus. Natus, indisciplinabilis erit.* In primo *Decano Sentacer*, *Martis : Asinus aut equus frenatus, sellis instratus. Natus pauca perducet ad effectum.* Asellos in μορφώσει Cancri somniant et depingunt astrologorum filii. Proclus : Οἱ ἐν τῷ Καρκίνῳ νεφελοειδεῖ συστροφῇ ἐοικότες, καλοῦνται φάτνη. Οἱ δὲ πλησίον αὐτῆς δύο ἀστέρες κείμενοι, ὄνοι προσαγορεύονται. Quod Baccho acceptum referre debent, ut testatur Theon in Arati *Phænom.* : Καλοῦνται δὲ αὐτῶν τινὲς ἀστέρες ὄνοι, οὓς Διόνυσος ἀνήγαγεν ἐπὶ τὰ ἄστρα. Jugulas vocat Manilius lib. V :

Nunc Cancro vicina canam, cui parte sinistra
Consurgunt jugulæ.

Hæc adnotasse sufficiat : observationes enim damus et conjecturas, non pleniora commentaria.

Recenset deinde Origenes preces, quibus impii illi, qui arcana quædam disciplina sua contineri ignaris et incautis persuadere tentabant hominibus, venerabantur angelos, quos πύλαις αἰῶνι δεδεμέναις, *portis æternitati astrictis* (quas Gelenius male vertit, *portas astrictas perpetuo*), præsidere credebant : sed mihi nunc non est in animo eas persequi, et illustrare notis. Id faciant qui otio studioque abundant. Nomina duntaxat illorum angelorum brevi percurremus, et si quid in illis occurrat, quod sit dignum animadversione, adnotabimus et patefaciemus.

[D] Harum portarum auctores fuerunt Cabalistæ, qui eas שערי עד portas αἰῶνος, sive æternitatis vocant, ut videre est apud commentatores *Libri creationis*. Illarum quoque meminit liber ms. *Soiga* dictus, qui tot esse dicit, quot sunt virtutes apud philosophos, et incondito ac rudi carminum genere earum principes et facultates describit, asserens per eas ad rerum omnium absconditarum et penitus abstrusarum perveniri tandem posse cognitionem. Commenti quoque sunt Rabbini quinquaginta portas intelligentiæ e verbis Dei, Job cap. XXXVIII, XXXIX et XL, sicut triginta duas semitas sapientiæ, e nomine Dei, quod bis et tricesies repetitur Genes. I. De his multa leguntur in libris *De arte cabalistica*, et nos plura dicemus in *Libro creationis*. Per hujusmodi portas, earumque principes dicebant Gnostici animas hinc digredientes transire, neque tamen ad

ultimum usque beatitudinis domicilium penetrare posse, nisi cognitione plenissime perfusæ essent : quæ vero illa essent destitutæ, absorberi a principe mundi, qui draconis effigiem haberet, et rursum per caudam ejus ad hunc mundum descendere, ut multis declarat Epiphanius in eorum hæresi quæ est XXVI.

Postquam impias illas et profanas preces, quibus numina sua fatigabat natio illa, recensuit Origenes, in unum colligit locum nomina, quibus abutebantur hæretici, eaque partim e magia, partim e Scripturis sacris demonstrat esse sumpta. Verba ejus hæc sunt : Χρὴ μέντοι εἰδέναι ὅτι οἱ ταῦτα συνταξάμενοι, οὔτε τὰ μαγείας νοήσαντες, οὔτε τὰ τῶν θείων Γραφῶν διακρίναντες, πάντ' ἔφυραν. Ἀπὸ μὲν μαγείας τὸν Ἰαλδαβαὼθ καὶ τὸν Ἀσταφαιὸν, καὶ τὸν Ὡραῖον, ἀπὸ δὲ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν, τὸν Ἰαωΐα (sed scribendum τὸν Ἰαώ, ut paulo post scribitur, et ut legitur in ipsa prece) παρ' Ἑβραίοις ὀνομαζόμενον, καὶ τὸν Σαβαὼθ, καὶ τὸν Ἀδωναῖον, καὶ τὸν Ἐλωαῖον. Τὰ δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ληφθέντα ὀνόματα, ἐπώνυμά ἐστι τοῦ καὶ ἑνὸς Θεοῦ. Ὅπερ μὴ συνέντες οἱ ἐχθροὶ Θεῷ, ὡς καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν, ᾠήθησαν ἄλλον μὲν εἶναι τὸν Ἰάω, ἕτερον δὲ τὸν Σαβαὼθ, καὶ τρίτον παρὰ τοῦτον, τὸν Ἀδωναῖον, ὃν λέγουσιν αἱ Γραφαὶ Ἀδωναὶ, καὶ ἄλλον τὸν Ἐλωαῖον, ὃν οἱ προφῆται ὀνομάζουσιν Ἑβραϊστὶ Ἐλωΐ, sive (ut legitur in quibusdam exemplaribus) Ἐλωαΐ. Nunc ea exponamus summatim.

Ἰαλδαβαὼθ est nomen compositum e tribus : יה אל צבאות *Deus fortis sermonum*. Occurrit semel duntaxat hæc vox דבא in Scriptura, Deuter. scil. XXXII, 25. וכימיך דבאך *Et sicut dies tui, sic sermo tuus*. Eam quidem alii aliter interpretantur; quidam enim sermonem exponunt, et dicunt sensum esse : Quandiu deges in terris, tandiu felicitatem et divitias, quibus augebunt et locupletabunt te omnes gentes, celebrabunt homines, modo præceptis Dei tui obtemperes. Alii vero sonare credunt robur et fortitudinem, quasi diceret Moses : Quandiu vives, excelles viribus, idemque erit robur senectutis atque juventutis tuæ. Utramque expositionem affert R. Salomo Jarchius. Hanc vero sequitur Chaldæus Paraphrastes, qui hæc verba sic vertit, וכיומי עלימותך תקפך *et sicut dies juventutis tuæ, robur tuum*. Sed non multum interest, hanc vel illam amplecti explicationem : utraque enim convenire potest notationi hujus vocis : prior tamen ad mentem horum nebulonum propius accedere videtur. Vocabatur enim, ut ipse testatur Origenes, hic dæmon *princeps sermo puræ mentis*, ἄρχων λόγος ὑπάρχων νοὸς εἰλικρινοῦς. Eum Nicolaitæ dicebant esse filium Barbelonis majorem natu, illumque præcipue colebant, ut refert Epiphanius in eorum hæresi, quæ est XXV, num. 3 : Ἕτεροι δὲ τῶν προειρημένων Ἰαλδαβαὼθ δοξάζουσι, φάσκοντες αὐτὸν εἶναι πρῶτον υἱὸν, ὡς ἔφην, τῆς Βαρβηλώ. Καὶ διὰ τοῦτό φασι δεῖν ἄγειν αὐτῷ τὴν τιμὴν, ὅτι πολλὰ ἀπεκάλυψεν. Sed suspicor duas voces in unum coaluisse, et cum Ἰαλδαβαὼθ ab his hæreticis diceretur בן בעלה, *filius dominæ*, Epiphanium eas conjunxisse, et credidisse unicam esse vocem. Hujus dæmonis nomine libri quidam circumferebantur, quos a Nicolaitis conscriptos fuisse asserit ibidem Epiphanius. Prunici vero filium esse somniabant Ophitæ, et ex ejus imbecillitate atque ignorantia exortum referebant : ideoque ad infima Jaldabaoth subsidisse Epiphanius : Φάσκουσι γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄνω Αἰῶνος προβεβλῆσθαι Αἰῶνας, καὶ κατώτερον γεγενῆσθαι τὸν Ἰαλδαβαώθ. Τοῦτον δὲ προβεβλῆσθαι κατὰ ἀδράνειαν καὶ ἄγνοιαν τῆς ἰδίας μητρὸς, τουτέστι, τῆς ἄνω Προυνίκου. Et paulo post : Κατὰ δὲ τὴν αὐτῆς ἄγνοιαν προβληθεὶς ὁ Ἰαλδαβαὼθ, ἦλθεν εἰς τὰ κατώτατα. Hunc quoque Judæorum Deum esse fingebant isti Satanæ impii discipuli : Καὶ οὗτος

A ἐστὶ, φασὶν, ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων ὁ Ἰαλδαβαώθ. Quam vero afferunt hujus vocis etymologiam ultimi Epiphanii interpretes, nulli unquam, qui linguæ Hebrææ, Chaldaicæ vel Syriacæ fuerit imbutus cognitione, placebit : a ילד enim et אבא deductam sibi videri scribunt, quasi matricem patrum, ac propagatricem vim dixeris. Sed ubi legerunt, aut unde didicere ילד matricem significare? ostendant locum aliquem, ubi hac notione hæc vox legatur, et de lexicographis optime merebuntur. Deinde vis propagatrix non dicitur, ut indicare videntur commentatores illi, כח ילד, sed כח המוליד. Plures possemus afferre rationes contra hanc notationem : sed non sunt irritandi homines, qui fenum in cornu gerunt, et qui singulis paginis contradicendi, altercandi et male dicendi captant occasionem.

Tertiæ portæ princeps dicitur Ἀσταφιός sive Ἀσταφαιός, a voce Hebraica השטפה, *inundatio*,
B sive *immersio*, quod optime quadrat ad id nomen, quod ei dabatur : vocabant enim eum ἐπίσκοπον πρώτης ὕδατος ἀρχῆς. Gelenius videtur legisse, πρώτου ὕδατος ἀρχῆς, et vertit, *primæ aquæ principatus*. Sed non multum interest quomodo legatur. Dæmonibus plenum esse mare, ut et reliquas mundi partes, credebant Magi et Platonici. Psellus : Πλῆρες δὲ γαῖαν, καὶ θάλατταν, καὶ τοὺς μυχαιτάτους καὶ βυθίους τόπους. Olympiodorus nondum editus : Τῶν μὲν ἐγκοσμίων, οἱ μέν εἰσιν οὐράνιοι, οἱ δὲ αἰθέριοι, ἤτε πύριοι· οἱ δὲ ἀέριοι, οἱ δὲ ἐνύδριοι· οἱ δὲ χθόνιοι· οἱ δὲ ὑποταρτάριοι, ὡς καὶ ὁ ποιητής·

Τοὺς ὑποταρταρίους καλέουσι. Hujusque sententiæ rationem reddit Alcinous cap. 5, ne scilicet ulla pars mundi expers esset anima neque vita, quæ melior est mortali natura : Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι δαίμονες, οὓς καὶ καλοίη ἄν τις γεννητοὺς θεοὺς, καθ' ἕκαστον τῶν στοιχείων. Οἱ μὲν ὁρατοί· οἱ δὲ ἀόρατοι, ἔν τε αἰθέρι καὶ πυρὶ, ἀέρι τε καὶ ὕδατι, ὡς μηδὲν κόσμου
C μέρος ψυχῆς ἄμοιρον εἶναι, καὶ ζωῆς κρείττονος θνητοῦ φύσεως. Pindarus credebat esse quemdam dæmonem, qui Nili incrementis præesset, ut legimus apud Philostratum lib. VI *De vita Apollonii* : Πολλὰ καὶ περὶ δαιμόνων ᾄδουσιν, οἷα καὶ Πινδάρῳ κατὰ σοφίαν ὕμνηται περὶ τοῦ δαίμονος, ὃν ταῖς πηγαῖς ταύταις ἐφίστησιν ὑπὲρ συμμετρίας τοῦ Νείλου. Sed quod Astaphio tribuunt hæretici, id dat Scriptura Spiritui Dei Gen. I, 2. ורוח אלהים מרחפת על־פני המים. Imo Deus ipse hanc gloriam sibi vindicat Job XXXVIII, 8 et 9 : ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא : בשומי ענן לבשו וערפל חתלתו : ואשבר עליו חקי ואשים בריח ודלתים : *Et quis conclusit ostiis mare, cum erupit e vulva, et exstitit : cum nube, tanquam vestimento, induerem, et caligine, ut fasciis, involverem? illud decreto meo coercui, et vectibus atque ostiis circumclusi*. Ab eadem radice, a qua nomen istius dæmonis deducitur, Nilus Africanus ab Æthiopibus
D cognominabatur Astapus, ut observat Plinius lib. V, cap. 9 : *Quod illarum gentium*, ut addit, *lingua significat aquam e tenebris profluentem*. Πρώτη autem ὕδατος ἀρχή, sive primum aquæ principium, nihil aliud est quam Mosis תהום seu *abyssus*. וחשך על־פני תהום *et tenebræ erant super faciem abyssi*. Aquas interpretatur Rasi : על־פני תהום על פני המים שעל הארץ : Quidquid enim dicant et asserant hodierni philosophi, verissimum tamen est, quod hic nos docet Moses, et quod olim Thaleti in mentem venit, aquam esse primum rerum omnium principium, ut pluribus demonstrare possemus, si hujus loci esset de his rebus disserere. Quod divinus vates modo תהו ובהו, modo תהום vocat, D. Paulus Hebr. II, 2, dicit : Μὴ φαινόμενα, πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ ἐκ μὴ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

Ultimus dicitur Ὡραῖος, אור Hebraice, quod

gnem significat : ideoque eum sic alloquebantur : Ὑπερβὰς φραγμὸν πυρὸς ἀφόβως, πρώτης λαχὼν ἀρχῆς πύλης, Ὡραῖε, πάρες με, σῆς ὀρῶν δυνάμεως σύμβολον καταλυθὲν τύπῳ ζωῆς ξύλου, εἰκόνος καθ' ὁμοίωσιν ληφθὲν ἀθώου. Unde patet hæreticos his verbis alludere ad ea quæ dicuntur Genes. III, 26, de cherubinis, quos Deus dicitur collocasse ad orientem Edenis, et de gladio flammeo et versatili, quo aditum ad arborem vitæ interclusit. Multa quidem hic somniant et comminiscuntur more suo Rabbini. Longum et molestum esset omnes eorum ineptias recensere : qui eas volet videre, adeat auctores *Artis cabalisticæ*, a quibus singulatim et ad tædium usque referuntur. Partes operum בראשית ומרכבו *Creationis* et *Quadrigæ* quæ tractant de Deo, angelis, orbibus cœlestibus, et reliquis cabalæ arcanis, vocant paradisum, et in eum introisse scribunt quatuor duntaxat doctores, qui, licet essent Israelitarum sapientissimi et doctissimi, tanta tamen virtute non fuerunt præditi, ut possent perfecte assequi, planeque intelligere omnia quæ illis continentur. R. Moses Maimonides tract. *De fundamentis legis*, cap. 4 : ועניני ארבעה פרקים אילו שבחמש מוצות האו׳ הם שחכמים הראשונים קוראין אותו פרדס כמו שאמרו ארבעה נכנסו לפרדס ואף על פי שגדול ישראל היו וחכמים גדולים היו לא כולם היה בהן כח לידע ולהשיג כל הדברים על בוריין Quatuor illorum, qui paradisum ingressi sunt, nomina referuntur a Talmudistis, tractatu חגיגה sive *De festivitate*, cap. 2. Filius nimirum Azæi, filius Zomæ, et alius, et R. Akiba. Eorum tres priores, audaciæ suæ graves pœnas, aut præsenti morte, aut corporis fœditate dependerunt ; solus Akiba incolumis a reliquorum calamitate rediit, nullumque damnum introitu vel egressu fecit : ארבעה נכנסו לפרדס בן עזאי ובן זומא ואחר ורבי עקיבא בן עזאי הציץ ומת בן זומא הציץ ונפגע אחר קצץ בנטיעות ר׳ עקיבא נכנס בשלום ויצא בש׳וכ : Hic vero dæmon intrepide et sine damno flammas illas perrupit, et hoc facinore visus est hæreticis meruisse venerationem, et de igne tanta traxisse spolia, ut ab illo nomen habuerit. Videte quam vana sint hominum ingenia. Isti Ὡραῖον cognominant, quod per medium ignem fortiter permeaverit, et intactus transiverit ; Persæ vero reliquias colebant Zoroastris, quod igne de cœlo tactus et fulmine in cineres redactus fuisset, ut docet Cedrenus : Ἐκ τοῦ γένους τοῦ Βήλου καὶ Ζωροάστρης ὁ περιβόητος ἐν Πέρσαις ἀστρονόμος γενόμενος, ηὔξατο ὑπὸ πυρὸς ἀερίου κεραυνωθῆναι καὶ ἀναλωθῆναι, ἐντειλάμενος τοῖς Πέρσαις τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ μετὰ τὴν καῦσιν ἀναλαβεῖν, καὶ φυλάττειν αὐτὰ, καὶ τιμᾷν. Hinc ortus apud Persas et plures alios populos cultus ignis, quem e cœlo deducere Zoroaster et reliqui Magi credebantur. Locum unicum Gregorii Turonensis adducemus, ut inde aditum nobis patefaciamus ad veram nominis Zoroastris notationem indagandam. Is igitur lib. I *Hist. Franc.* sic scribit : *Primogenitus Chami fuit Chus. Hic fuit totius artis magicæ, imbuente diabolo, et primus idololatriæ repertor, primusque statunculam adorandam statuit, qui et stellas et ignem de cœlo labi magicis artibus mentiebatur. Is ad Persas transiit. Hunc Persæ vocitavere Zoroastren, id est stellam viventem. Chronicon* tamen *Alexandrinum* scribit Zoroastrem fuisse secundum Chami filium et vocatum primo fuisse Mesraimum ; a Græcis vero Zoroastrem dictum, et in orbem introduxisse astrologiam, magiam et impium cultum ; ejus verba hæc sunt : Υἱοὶ Χὰμ τοῦ δευτέρου υἱοῦ Νῶε, ΧΟΥΣ, ἐξ οὗ Αἰθίοπες, ΜΕΣΡΑΙΜ, ἐξ οὗ Αἰγύπτιοι· οὗτος Μεσραεὶμ ὁ Αἰγύπτιος μετέπειτα ἐπὶ τὰ ἀνατολικὰ μέρη οἰκήσας οἰκήτωρ γίνεται Βάκτρων, τὴν ἐσωτέραν Περσίδος λέγει Ἄσσα τῶν μεγάλων Ἰνδῶν. Ἐντεῦθεν τὰ κατὰ

A τὴν γῆν παράνομα διανενέμηται· ἐφευρετὴς γὰρ οὗτος ἐγένετο τῆς κακῆς διακονίας, ἀστρολογίας καὶ μαγίας, ὃν καὶ Ζωροάστρην οἱ Ἕλληνες ἐκάλεσαν. Idem, quod Gregorius, tradit auctor *Recognitionum* lib. IV. Diogenes vero Laertius, lib. I, Zoroastrem lingua Chaldæa significare ἀστροθύτην, *eum qui sacrificat astris*, admonet. Sed meræ nugæ sunt hujusmodi etymologiæ, et horum auctorum ignorantiæ monumenta. Zoroastres enim nihil aliud est quam Hebraice שר הסתר, *princeps secreti*, sive arcani. Quod nomen quam optime illi conveniat, facillime deprehendent, qui sciunt quæ fuerit olim cognatio inter linguam Persicam et Hebræam, et unde originem duxerit magia, et quæ nomina illi fuerint indita. Quod tamen auctores isti cum multis aliis Zoroastri tribuunt, plures non minoris nominis et famæ Perseo ferunt acceptum, et scribunt eum Persas magiam docuisse, Jovi templum consecrasse, et Magos ejus præfecisse cultui. Georgius B monachus de Perseo : Ἐδίδαξε δὲ αὐτοὺς καὶ τὴν μυσαρὰν τελετὴν, καὶ μαγίαν τῆς λεγομένης Μεδούσης, ἐφ' οὗ καὶ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατῆλθεν ἐν τῇ Περσίδι, ἐξ οὗ καὶ ἀνάψας, καὶ κτίσας ἱερὸν, ἔθηκεν αὐτὸ ἐν αὐτῷ, καλέσας τὸν ναὸν πυρὸς ἀθανάτου. Καταστήσας δ' ἄνδρας εὐλαβεῖς διακονεῖν αὐτῷ, καὶ φυλάττειν ἐκέλευσε τοὺς Μάγους, ὅπερ ἕως ἄρτι ἐν πολλῇ τιμῇ ἔχοντες οἱ Πέρσαι πυρολατροῦσι. Idem quoque asserit Tzetzes chil. I, cap. 67 ; sed hæc tanti non sunt, ut ampliore digna sint declaratione.

De ligno autem vitæ, quod symbolum erat hujus dæmonis, nemo a nobis exigat, ut pluribus hic agamus : alibi enim de eo Rabbinorum, Patrum et theologorum sententias discutimus, ejusque e naturæ et theologiæ fontibus veram illustramus significationem : sufficiet locum Origenis correxisse. Apud eum igitur pro καταλυθὲν, quod vulgo legitur, et nihil hic significat, legendum censemus καταγλυφθέν : insculpta enim erat in eo symbolo figura arboris vitæ, cum vero non sit simile, hujusmodi C mystas manibus ipsam arborem tenuisse. Deinde quemadmodum ii, qui Proserpinæ litare volebant et aditum ad inferos facillimum sibi comparare, tenebantur aureum ramum excerpere et deæ illi offerre ; sic impii isti homines credebant se Oræum propitium habituros, si symbolum ligni vitæ secum afferrent, et numinis sui quasi proponerent ante oculos. Potest etiam fieri, ut respexerint ad morem illum veterum, quo supplices vel legati, qui pacem poscebant, ramum florentis olivæ ferebant, et hoc symbolo, quid peterent, indicabant. Ideoque et Eloæo maternum symbolum offerebant, eumque alloquebantur his verbis : Πάρες με τῆς σῆς μητρὸς φέροντά σοι σύμβολον, χάριν κρυπτομένην δυνάμεσιν ἐξουσιῶν. Quod vero, aut quale fuerit illud symbolum, nec ipsorum preces, neque ipse Origenes nobis declarant. Reliqui quoque dæmones symbola sua habebant : sed tanti ea non facimus, ut nos morari possint. Qui plura de D iis scire volet, consulat, si possit, Arbatelem, Agrippam, Paracelsum, et nuperum scriptorem, Caffarellum, opere Gallico περὶ τῶν στοιχειωμάτων, sive, ut loquuntur ultimi ævi scriptores, ἀποτελεσματικῶν τῆς γλύψεως. Hi enim omnes superstitiose et aniliter omnes dæmonum figuras et characteres describunt. Denique symbola, quibus τὰς τῶν δαιμόνων προσεγγίσεις ἐποιοῦντο Magi, in plumbo vel cera fuisse inscripta, significare videtur Psellus his verbis : Καὶ μολύβδῳ, καὶ κηρῷ, καὶ λεπτῇ προσδεθέντα μίτῳ διὰ τῶν ἀθεμίτων ἀφορκισμῶν, πάθη τραγικὰ κατεργάζονται. Primum portarum principem, cui nullum proprium indiderant nomen, et quem vocant φραγμὸν κακίας, δεσμὸν ἀβλεψίας, λήθην ἀπερίσκεπτον, καὶ πρώτην δύναμιν πνεύματι προνοίας καὶ σοφίᾳ τηρουμένην, septum vitiorum, vinculum cæcitatis, oblivionem incircumspectam, et primam potentiam, spiritu providentiæ et sapientia conservatam, tanta virtute esse dicunt, ut in

ejus porta Ogdoadis asserant exsistere principia : καὶ φασὶ, inquit Origenes, τῆς Ὀγδοάδος τὰς ἀρχὰς ἐντεῦθεν εἶναι. Hunc Valentinus perfectum Æonem esse dicebat, et habitare in sublimitatibus, quæ neque visu percipi, neque appellatione ulla comprehendi possent : eum quoque vocabat primum parentem et bythum, asserebatque eum nullo loco contineri, nec videri posse, atque sempiternum et ingenitum in quiete atque otio infinitis perseverasse sæculis. Epiph. hæres. 31 : Λέγουσι γάρ τινα εἶναι ἐν ἀοράτοις καὶ ἀκατονομάστοις ὑψώμασι τέλειον Αἰῶνα προόντα. Τοῦτον δὲ καὶ Προπάτορα καὶ Βυθὸν καλοῦσιν. Ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν ἀχώρητον, καὶ ἀόρατον, ἀΐδιόν τε καὶ ἀγέννητον, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἠρεμίᾳ πολλῇ γεγονέναι ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων. Ab hoc Æone et Sige, ei æquali, per varias generationes fingebant prodiisse tandem Ogdoadem, quam modo primogeniam, omniumque rerum radicem et fundamentum appellabant, modo quatuor aliis nominibus ornabant, Bythi scilicet, Mentis, Sermonis et Hominis, ut ex Irenæo refert ibidem Epiphanius : Καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι παρ' αὐτοῖς καλουμένην, Βυθῷ, καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ. Quamvis enim quatuor sint tantum nomina, Ogdoada tamen constituunt : nam unusquisque illorum Æonum marem et feminam continet. Εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀῤῥενόθηλυν. Quæ fuit veterum omnium de numinibus suis opinio. Orpheus vocat Bacchum ἄῤῥενα καὶ θῆλυν διφυῆ. Luna ipsa dicitur ἀρσενόθηλυς. Venus apud Macrobium vocatur pollens Deus : propter duplicem virtutem scilicet, quæ in illis inesse credebatur, alteram efficientem, alteram vero quasi huic se præbentem. Multa quoque de Ogdoade narrabant Marcosii. Jesu enim generationem recensentes, dicebant a prima Tetrade ortam fuisse secundam Tetradem, et Ogdoadem factam, atque inde processisse Decadem. Epiphanius hæres. 34 : Ὁ δὲ Ἰησοῦς ταύτην ἔχει, φησὶν, τὴν ἄῤῥητον γένεσιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς μητρὸς τῶν ὅλων, τῆς πρώτης Τετράδος ἐν θυγατρὸς τρόπῳ προῆλθεν ἡ δευτέρα Τετρὰς, καὶ ἐγένετο Ὀγδοὰς, ἐξ ἧς προῆλθε Δεκάς. Sed qui horum hæreticorum hac de re somnia et impietatem tanti faciet, ut ea velit scire, consulat ipsum Epiphanium ; nos enim chartæ parcere volumus perituræ. Ogdoadem vocat Nicomachus Gerasinus, πρῶτον ἐνεργείᾳ κύβον, παναρμόνιον, καὶ Καδμείαν. Anatolius vero ἀσφάλειαν καὶ ἕδρασμα. Quæ omnia conveniunt cum iis quæ Valentinus et alii hæretici de Ogdoade sua somniabant.

Omisit Origenes, in horum nominum collectione, incuria fortasse librariorum, non sua, nomen τοῦ Ἰαδεῖν, quem post Jaldabaothum adorabant. Vox est Hebraica, ut et reliquæ : nihil enim aliud sonat, quam יה דין *Deum Judicii*. Nomen duarum litterarum vocatur a Rabbinis, et desumptum esse dicitur ab æternitate exsistentiæ Dei : ideoque conjungitur cum nomine Tetragrammato. Isa. XXVI, 4. ביה יהוה *In Deo Domino*. Solus Deus, *omnium judex est*, psal. L, 6. *Deus* אבי יתומים ודין אלמנות, *pater orborum et judex viduarum* dicitur, psal. LXVIII, 6. Tot sunt in Scripturis sanctis loca, quæ judicii divini meminerunt, quot sunt earum paginæ. Insignis est hac de re prophetia Enochi a D. Juda laudata, quam ideo afferemus, ut quorumdam castigemus errorem. Ἰδοὺ ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν, ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς. Nullus est enim recentiorum interpretum, qui in his verbis, ἦλθε Κύριος, non inveniat formulam illam excommunicationis apud Judæos usitatam, quæ dicitur שמתא : nam fateor quidem שמתא, quidquid dicat Elias, qui asserit sic dictam, quasi שם מיתה, idem sonare, quod ἀνάθεμα illud, cujus meminit D. Paulus I Cor. XVI, 22 : Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά, quod est מרן אתה *Dominus venit* : sed inde non sequitur in verbis Enochi, cujus temporibus ratio illa diris aliquem devovendi non erat pervulgata, eam esse quærendam aut intelligendam. Si enim ex eisdem verbis argumentorum essent momenta, nonne inde sequeretur, ad eamdem formulam alludi, quotiescunque in divinis Scripturis adventus Dei fit mentio? nonne dicendum foret, cum Joannes, et post eum Ecclesia enixe optat et precatur, ut Dominus veniat, et votis suis hæc verba Apocal. XXII, 20, ναὶ, ἔρχου, Κύριε Ἰησοῦ, admiscet, et apostolum et Ecclesiam ad eamdem respicere excommunicationis formam? Enochus nihil aliud nobis voluit indicare, quam ultimum Dei judicium et æternam improborum damnationem. Tantum autem abest, ut dæmones sint hominum judices, ut a Deo ipso judicati in carcerem conjecti sint, et æternis constricti vinculis, morti et suppliciis reserventur infinitis. D. Judas : Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. Quorum hic meminit divinus apostolus, vinculorum, tenebrarum, et judicii, commemorantur quoque in libro Enochi, ita ut pateat inde Judam hæc esse mutuatum, quemadmodum et vaticinium, quod jam attulimus. Ibi enim Deus Raphaelem sic alloquitur : Πορεύου, Ῥαφαὴλ, καὶ δῆσον τὸν Ἐξαὴλ χερσὶ καὶ ποσὶ, συμπόδισον αὐτὸν, καὶ ἔμβαλε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος, καὶ ἄνοιξον τὴν ἔρημον τὴν οὖσαν ἐν τῇ ἐρήμῳ Δουδαὴλ, καὶ ἐκεῖ πορευθεὶς βάλε αὐτὸν, καὶ ὑπόθες αὐτῷ λίθους ὀξεῖς, καὶ λίθους τραχεῖς, καὶ ἐπικάλυψον αὐτῷ σκότος, καὶ οἰκησάτω ἐκεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὴν ὄψιν αὐτοῦ πώμασον, καὶ φῶς μὴ θεωρείτω, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ἀπαχθήσεται εἰς τὸν ἐμπορισμὸν (sive ἐμπυρισμὸν) τοῦ πυρός. A fidelibus quoque tandem judicatum iri, in ultimo Domini nostri adventu, asserit D. Paulus I Cor. VI, 3 : Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτι γε βιωτικά; Impiorum, dæmonumque supplicia gentes ipsæ, quibus tamen cum Israelitica republica nulla intercedebat communio, et quæ divini Verbi cognitione destitutæ fuerunt, non ignorarunt ; ad hanc enim opinionem et facti et imbuti semper fuerunt homines. Julianus or. 2 multa introducit dæmonum genera, alios scelerum inexorabiles judices, alios vero ultores vocat et carnifices : Τούτων δὲ, inquit, οἱ μέν εἰσι σωτῆρες καὶ ἐπίκουροι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἄλλοι δὲ ἀπαραίτητοι κριταὶ, τῶν ἀδικημάτων ὀξεῖαν καὶ δεινὴν ἐπάγοντες δίκην ζῶσί τε ἀνθρώποις, καὶ ἀπολυθεῖσι τῶν σωμάτων· οἱ δὲ ὥσπερ δήμιοι τιμωροί τινες, καὶ ἀποπληρωταὶ τῶν δικασθέντων· ἕτερον τῶν φαύλων καὶ ἀνοήτων δαιμόνων τὸ φῦλον.

Hunc principem, immani et intoleranda licentia δεύτερον Ἰάω vocabant profani homines. Ἰάω est nomen quatuor litterarum *jod*, *he*, *vau*, *he*, quod olim aliqui sic pronuntiabant, quamvis apud Judæos nulli id proferre liceret, nisi summo pontifici, idque in sanctuario, nullusque præter eum, veram hujus nominis sciret pronuntiationem. Idem nomen legitur apud Diodorum Siculum lib. II, παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. Quem Judæi Ἰάω vocabant, Samaritani Ἰαβέ, dicebant, ut refert Theodoretus quæst. 15 in Exodum. Καλοῦσι μὲν αὐτὸν Σαμαρεῖται Ἰαβέ· Ἰουδαῖοι δὲ Ἰάω. Apud Porphyrium lib. IV *contra Christianos* scribitur Ἰεύω, illudque nomen dicitur Sanchoniathon Berytius accepisse e commentariis Hierombeli, summi pontificis : Ἱστορεῖ δὲ περὶ Ἰουδαίων ἀληθέστατα, καὶ τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν συμφωνότατα Σαγχουνιάθων ὁ Βηρύτιος, εἰληφὼς τὰ ὑπομνήματα Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως θεοῦ τοῦ Ἰευώ. Gnostici hunc Jao in supremo orbe residere, cujus

…præesse credebant, ut legimus apud Epiphanium in eorum hæresi, quæ est 26 : Τὰ δὲ τῶν μειζόνων κατ' αὐτοὺς ἀρχόντων ὀνόματα ταῦτα εἶναι λέγουσι, πολλοὺς λέγοντες. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ οὐρανῷ εἶναι τὸν Ἰάω ἄρχοντα. In impio illo Clarii Apollinis oraculo, quod affertur a Macrobio lib. I *Saturn.*, cap. 18, Jao dicitur esse ultimus deorum, Bacchus, et autumnum moderari, sicut Pluto hiemem, Jupiter ver, et Sol æstatem :

Ὄργια μὲν δεδαῶτας ἐχρῆν νηπεύθεα κεύθειν.
Εἰ δ' ἀπάτῃ παύρῃ σύνεσις, καὶ νοῦς ἀλαπαδνός,
Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν' Ἰάω.
Χείματι μέν τ' Ἀΐδην· Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο·
Ἠέλιον δὲ θέρους· μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰάω.

Quod mendacium inde ortum existimo, quod aliqua videatur esse cognatio inter vocem hanc Ἰάω, et Ἴακχον. Multa de hoc nomine possemus dicere; sed qui plura scire desiderat, videat librum *Portarum lucis*, quem Latine vertit Riccius; Drusium *De Tetragrammato*, Buxtorfium in *Lexico Hebraico*, et eruditissimum Capellum in oratione, quam de hujus nominis pronuntiatione edidit, curante Erpenio. His solum addemus observationem R. Salomonis Jarchii in cap. II Genes. v. 5 יהוה esse proprium nomen Dei ; reliqua vero, quæ illi in Scripturis tribuuntur, esse tantum ejus attributa, illiusque potentiam et dominium designare, et eo sensu intelligenda esse omnia Scripturæ loca ubi hoc nomen occurrit : ה' הוא שמו אלהים שהוא שליט ושופט על כל וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו ו שהוא אלהי LXX tamen semper illud per vocem Κύριος interpretati sunt, vel quod veram ejus nescirent pronuntiationem, vel quod hujusmodi mysteria gentibus et profanæ plebi nollent declarare. Eorum versionem secuti sunt, et Christus ipse, et ejus discipuli. Solus D. Joannes hujus nominis veram significationem videtur indicasse, cum Apoc. I Deum ipsum his verbis describit : Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Certum enim et constans erat apud Judæos tria ista tempora, præsens, præteritum, et futurum, בשם המיוחד nomine appropriato contineri, ut videre est apud R. Bechai in Exodum fol. 65, col. 4, et in lib. טעמי מצות fol. 1. Divus Paulus Ephes. v, 14, non verbum pro verbo reddens, sed convertens sententia eadem, et verbis ad mentem suam aptis, locum Isaiæ, cap. LX, 1, כבוד יהוה interpretatur Χριστόν. Verba prophetæ hæc sunt קומי אורי כי בא אורך וכבוד יהוה עליך זרח quæ sic reddunt LXX Interpretes, φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ. Ἥκει γάρ σου τὸ φῶς, καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέταλκε. Ubi adnotat D. Hieronymus : *Nomen Jerusalem, quod hic a LXX ponitur, in Hebraico non haberi, et obelo prænotandum esse, adversum eos, qui asserunt omnia, quæ dicuntur, dici ad Jerusalem.* Apostolus vero ea ex Hebræo in Græcum sic convertit : Ἔγειραι, ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός. Rationem hujus interpretationis redlimus in syntagmate *De nominibus Messiæ*.

Nunc ad ipsa nomina, quæ e Scripturis sunt petita, descendamus. Quintæ potestatis princeps dicitur Σαβαώθ. Quidam e gnosticis septimam sedem huic dæmoni tribuebant. Alii vero Jaldabaotho. Epiphanius hæres. XXVI, ἄλλον (sed scribendum ἄλλοι) τὸ ἕβδομον οὐρανὸν ὑποτίθενται, ἐν ᾧ λέγουσιν εἶναι τὸν Σαβαώθ, ἄλλοι δὲ λέγουσιν οὐχὶ, ἀλλ' ὁ Ἰαλδαβαὼθ ἐστιν ἐν τῷ ἑβδόμῳ. Illum alii in asini figuram; alii vero in porci formabant habitum : ideoque interdictum olim fuisse, ut Judæis ne suillis carnibus vesci liceret. Ibidem : Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου· διόπερ ἐνετείλατο, φασὶ, τοῖς Ἰουδαίοις χοῖρον μὴ ἐσθίειν. Et hinc ortam esse illam calumniam, quam adhibebant olim plerique adversus Judæos et Christianos, eos venerari et colere porcos et asinos, ut videre est A apud Josephum contra Apionem, Petronium in *Catalectis;* Tacitum *Histor.* lib. V; Plutarchum *Sympos.*, IV, cap. 5 ; Tertull. *Apolog.*, cap. 16, et lib. I *Advers. nat.*, cap. 11, et Minutium Felicem, nemo est qui facile non animadvertat. Quæ autem illis in locis Tacitus et Plutarchus narrant de asino, qui Judæis errorem monstravit, et eos ad fontem deduxit, referri possunt ad ea quæ jam diximus in Paradigmate Onoelis. Προήγορον quoque νόμου illum vocabant, et omnia πεντάδι δυνατωτέρᾳ credebant agere et moderari. Pentadem, qui de theologia arithmetica scripserunt, γάμον vocant, quasi ex mare et femina s t concreta, quod prior omnium numerorum speciem complexu suo coerceat atque contineat. Nicomachus Gerasinus : Ὅτι ἡ πεντὰς, inquit, πρώτη περιέλαβε τὸ τοῦ παντὸς ἀριθμοῦ εἶδος, ἤτοι τῶν β' τὸν πρῶτον ἄρτιον, καὶ τῶν γ' τὸν πρῶτον περιττόν· διὸ καὶ γάμος καλεῖται, ὡς ἐξ ἄρρενος καὶ θήλεος Ad hunc numerum crescendi et B vegetandi facultatem asserebant pertinere, eumque vocabant νέμεσιν, δίκην, πρόνοιαν, βουβάστειαν, ἀφροδίτην, γαμηλίαν, ἀνδρογυνίαν, ἡμίθεον, δίδυμον, παλλάδα, καὶ καρδιάτιν. Quorum nominum rationes invenies apud Nicomachum, neque opus est ut illas huc diligentius congeramus

Secundæ portæ principem Æloæum vocabant; gnostici vero Saclam, quem stupris et libidinibus somniabant præesse. Epiphanius : Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ φασὶν εἶναι Σακλᾶν, ἄρχοντα τῆς πορνείας. Sed quia nuperi Epiphanii interpretes nihil de hac voce dixerunt, nos ejus originem patefaciemus, eamque restituemus. Σακλᾶ igitur sive Σακλᾶς nihil aliud est, quam זקוק אלה *rerum Venerearum deus;* זקק quidem Hebraice *fundere, liquare*, et *defæcare* significat : sed Rabbini ad res Venereas transtulerunt. Eloæum autem, sive Adonæum in quinto collocabant orbe gnostici. Epiphanius ibidem : Πέμπτον C δὲ ἄλλον οὐρανὸν, ἐν ᾧ φασιν εἶναι τὸν Ἐλωαῖον, τὸν καὶ Ἀδωναῖον.

Verum antequam Origenem dimittamus, et his in eum observationibus accedat extrema manus, audiamus Irenæum hæc nomina e Verbo divino sumpta miris modis interpretantem : quam enim affert expositionem, adeo insolens atque inaudita est, ut mihi mirum videatur, unde eam sit mutuatus, et quomodo tam egregie sibi permiserit imponi. Hæc sunt ejus verba lib. II *Advers. hæres.*, cap. ult. : *Quod enim dicitur Eloæ, secundum Judaicam vocem Deum significat, et Eloæ verum, et Elloeuht secundum Hebraicam linguam hoc quod continet omnia significat. Quod autem ait Adonæ, aliquando quidem nominabile et admirabile significat : aliquando autem duplicata littera delta cum aspiratione, utpote Addhonei, perficientem et separantem terram ab aqua, nec posteaquam insurgere in eam. Similiter autem et Sabaωth per ω quidem Græcam in syllaba novissima scribitur, voluntarium significat : per* D *o autem Græcam, ut puta Sabaoth, primum cælum manifestat. Eodem modo et Jaoth* (scrib. *Jaoh*) *extensa cum aspiratione novissima syllaba, mensuram præfinitam manifestat : cum autem per o Græcam corripitur, ut puta Jaoth* (scrib. Jao), *eum qui dat fugam malorum significat, et cætera omnia unius ejusdemque significationis sunt.*

Etsi difficile est conjicere quos secutus sit Irenæus in horum nominum interpretatione, neque ea, quæ dicit, ad veram ac nativam vocum Hebraicarum significationem quadrare possint, nos tamen conabimur aliquid ex ejus verbis eruere, et tam a seipsis dissidentes ac discordantes componere notationes. Eloæ igitur secundum eum, et Deum, et verum significat. Prima significatio nullam habet difficultatem : אלה enim *Deus* est. Posteriorem vero mihi mutuatus esse videtur Irenæus ab eorum opinione, qui hanc vocem deducunt a radice אלה, quæ in conjugatione *kal*, *jurare* significat, et ir…

Hiphil, האלה *adjurare*. Quia autem omne jusjurandum verissimum esse debet, et Deus ita in verbis et promissis verax est, ut sit ipsa veritas et fides, credidit Irenæus hoc nomen sonare veritatem. Ideoque Deus ipse, cum per majorem jurare non posset, per seipsum juravit. Genes. XXII, 16. בי נשבעתי נאם־יהוה. Per meipsum juravi, inquit Dominus; quod est clarissimum et firmissimum jusjurandum, ut adnotat Aben Esra in hunc locum, זו היא השבועה הגדולה העומדת לעד. Hinc constituta est illa jurandi formula nomine Dei devincta, חי יהוה *Vivit Dominus*, II Reg. II, 2 Angelus, Dan. XII, 7, jurasse dicitur per eum, qui vivit in æternum, וישבע בחי העולם. Hinc quoque corrigendus est Martialis, qui a pædicone Judæo postulat, ut juret per Anchialum, lib. IX, epigr. 95:

Illud me cruciat, Solymis quod natus in ipsis,
Pædicas puerum, Verpe poeta, meum.
Ecce negas, jurasque mihi per templa Tonantis:
Non credo: Jura, Verpe, per Anchialum.

Summus Scaliger in prolegomenis in libros *De emendatione temporum*, et in litteris ad Petrum Scriverium, scribit Martialem allusisse ad hanc juramenti formulam Hebræis usitatam, חי א״ה, sed Martialem deceptum autumat, qui auditis his verbis crediderit Judæos per Anchialum jurasse. Thomas Farnabius in notis in Martialem restituit אם חי אלה, *si vivit Deus*. Joannes vero Seldenus longius ab hac formula recedit, et legit: *Iperam chi olam*. יפרע חי עלם *Vindictam sumat is qui vivit in æternum*. Sed neque Farnabii neque Seldeni formulæ usitatæ ac tritæ erant apud Judæos. Nos unica littera mutata restituimus, *Alchialum*, אל חי עלם e Chaldæorum dialecto. Cabalistæ, ut hoc addamus ad confirmandam Irenæi interpretationem, asserunt Deum per veritatem mundum ipsum creasse, idque confirmant e verbis Genes. I et multis aliis Scripturæ locis, ex quibus, vel per ראשי תיבות capita dictionum, vel per סופי תיבות fines dictionum, eliciunt hanc vocem אמת quæ veritatem significat. Auctor הטורים in cap. I Genes.: בראשית ברא אלהים ס״ת אמת מלמד שברא העולם באמת כמו שנ׳ ראש דברך אמת: ברא אלהים את סופי תיבות אמת: וירא אלהים את ס״ת אמת: ויברא אלהים את ס״ת אמת: וירא אלהים את ס״ת אמת: ברא אלהים לעשות ס״ת אמת: לכך תקנו ו׳ פעמים אמת באמת ויציב: אמת מארץ תצמח ר״ת אמת: אתי מלבנון תבואי ר״ת אמת: R. Simeon F. Gamalielis in libro qui inscribitur חשן המשפט *Pectorale judicii*, asserit mundum perfici et contineri tribus rebus, judicio, veritate et pace: על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום: *Et Elloeuth secundum Hebraicam linguam hoc quod continet omnia significat*. Credo legendum esse, *el eliun*, אל עליון *Deus excelsus*, sive summus, et respexisse Irenæum ad verba Melchisedech benedicentis Abrahamo, Genes. XIV, 19 ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ *Benedictus Abrahamus a Deo altissimo, qui possidet cœlos et terram*. Apud Rabbinos אלהות significat *divinitatem*: unde theologia ab illis dicitur חכמת אלהות *sapientia divina*.

Sequitur apud Irenæum: *Quod autem ait Adonae, aliquando quidem nominabile et admirabile significat*. אדני est Dominus apud Hebræos. Sed existimo, cum hæc scriberet Irenæus, eum ante oculos habuisse verba Davidis psal. VIII, 1: יהוה אדנינו מה־אדיר שמך בכל הארץ quæ LXX sic verterunt: Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ! Nomen quoque של ארבע quatuor litterarum, vocatur sæpissime a Rabbinis

A שם הנכבד והנפלא *nomen gloriosum et admirabile*. Majorem habet difficultatem, quod statim addit auctor noster de eodem nomine: *Aliquando autem duplicata littera delta cum aspiratione, utpote Addhonei, perficientem et separantem terram ab aqua nec posteaquam insurgere in eam. Primo* rescribendum est, *ne postea aqua insurgeret in eam*. Deinde arbitror Irenæum non dare nobis veram et simplicem hujus vocis significationem, sed spectare ad aliquem Scripturæ locum, ubi de separatione terræ ab aqua tractetur. Is est, ut puto, Job XXXVIII, 10 et 11, ubi Deus, de mari loquens, testatur se illud repagulis et valvis inclusisse, eique præcepisse, ne ulterius progrederetur, neque repagula illa perfringeret: ואשים בריח ודלתים: ואמר עד־פה תבא ולא תסיף ופא ישית בגאון גליך: quæ sic verterunt Interpretes Græci: Ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὅρια, περιθεὶς κλεῖθρα καὶ πύλας· εἶπα δέ· αὐτῇ μέχρι τούτου ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεταί σου τὰ κύματα. Existimo quoque Patrem
B hunc, nomen אדני duxisse a radice אדן, *stylobates, basis*: quamvis id, quod addit de duplici delta, id est, *daleth* notata puncto *daghes*, Hebræis sit incognitum: vox enim hæc de terra usurpatur eodem cap. Job XXXVIII, 6. על־מה אדניה הטבעו LXX: ἐπὶ τίνος οἱ κρίκοι αὐτῆς πεπήγασι, אדניה Aben Esra interpretatur *montes*; R. vero Levi filius Gersomi, *columnas*. Conjicere tandem possumus sciolum aliquem Irenæo imposuisse, et facile persuasisse vocem hanc descendere e verbo עדה, quod in conjugatione *Pihel*, in qua *daleth* puncto *daghes* notatur, et *Hiphil* amovere, transferre, et separare significat, ut patet e Proverb. XXV, 20. Addit Lugdunensis episcopus: *Similiter autem et Sabaoth, cum per ω quidem Græcam in syllaba novissima scribitur, voluntarium significat: per o autem Græcam, utputa Sabaoth, primum cœlum manifestat*. Neque LXX, neque Patres Græci, qui hujus nominis
C meminerunt, illud aliter ac per ω scribunt, Σαβαώθ scilicet. Sed duplicem indicat nobis Irenæus hujus nominis notationem: alteram quidem a radice Chaldaica צבא *velle*, *optare*; unde צבי voluntas Dan. VI, 17; alteram vero a nomine צבא quod *militiam* et *exercitum* significat. Attamen vox hæc, non primum cœlum simpliciter, sed cœlorum et terræ ornamenta, ut Gen. II, 1, vel ipsas stellas, aut angelos significat. Patres quidem et hæretici, pro Dei ipsius nomine usurparunt. In hoc errore quoque versati sunt quidam Rabbinorum, sed eos castigat Aben Esra in cap. III Exod., ostenditque semper vocem hanc conjungi cum nomine Dei, et significare, vel cœlos, vel angelos. Verba ejus referemus in gratiam eorum qui linguæ Hebrææ fugientia studia revocare tentant:

הנה מצאנו יהוה צבאות והצרכו רבים לומר כי צבאות שם הטעם הוא או הוא אות בצבא שלו וזה לא יתכן כי הנה אלהי הצבאות ולבדו לא תמצאנו כי אם עם אלהים או עם
D השם הנכבד יי אלהים ואל ישה בעיניך יי׳ אלהים צבאות כי הוא סמוך והנבואה עודד הנבא ובעבור שהשם שוכן עומד לבדו ובו הכל עומד על כן פעם הוא זה השם כי האר על דרך ויזכור ימי עולם משה עמו והטעם שהוא המעמיד על כן יי׳ אלהים דבקים עמו המלאכים הקדושים וכנה יי׳ צבאות הם צבאות השמים:

Denique de nomine Jaoh hæc habet Irenæus: *Eodem modo et Jaoh extensa cum aspiratione novissima syllaba, mensuram præfinitam manifestat: cum autem per o Græcam corripitur, utputa Jao, qui dat fugam malorum significat*. Diximus antea nomen tetragrammaton complecti tria tempora: idque vocare mihi videtur auctor noster mensuram præfinitam, quod scilicet Deus æternitate sua omnia contineat sæcula, sine ulla tamen temporum ratione, et præterito, præsenti, atque futuro impere.. Aliæ

ram vero significationem hausit sine dubio Irenæus ab aliquo, qui hanc vocem ducere conabatur a radice יעה *ejicere*, et *removere*, licet revera nulla intercedat cognatio neque affinitas.

Meliorem et fideliorem habuerat Epiphanius præceptorem; veram enim et germanam nobis exhibet horum nominum, et reliquorum, quæ in Scripturis exstant, interpretationem, hær. XL. Ejus verba non pigebit referre, ut ex illis mendum, quod uranologi et temporum vindices ne observarunt quidem, tollamus. Φασὶν αὐτὸν εἶναι τὸν Σαβαὼθ οἱ ἀνόητοι, νομίζοντες ὄνομα εἶναι τοῦ Θεοῦ τινος τὸν Σαβαὼθ, ὡς ἤδη καὶ ἐν ταῖς πρότερον αἱρέσεσι διὰ πλάτους ἡμῖν πεπραγμάτευται περὶ ἑρμηνείας τοῦ Σαβαὼθ, καὶ ἄλλων ὀνομασιῶν, τοῦ τε Ἠλὶ καὶ τοῦ Ἐλωΐ, τοῦ τε Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ζαδαΐ, καὶ τοῦ Ἐλλιὼν, τοῦ τε Ῥαββωνὶ, τοῦ τε Ἰὰ, τοῦ τε Ἀδωναΐ, τοῦ τε Ἰαβέ· ὡς ὀνομασίαι εἰσὶ δοξολογιῶν ἅπασαι ἑρμηνευόμεναι, καὶ οὐκ ὀνόματά ἐστι θετὰ, ὡς εἰπεῖν, τῇ Θεότητι. Ἅτινα καὶ ἐνταυθοῖ σπουδασθήσονται, ἑρμηνευθέντα κεῖσθαι. Τὸ Ἰσραὴλ Θεὸς, τὸ Ἐλωεὶμ Θεὸς ἀεὶ, τὸ Ἠλὶ Θεός μου, τὸ Σαδδαῒ ὁ ἱκανὸς, τὸ Ῥαββωνὶ ὁ Κύριος, τὸ Ἰὰ Κύριος, τὸ Ἀδωναῒ ὁ ὢν Κύριος, τὸ Ἰαβὲ, ὃς ἦν καὶ ἔστι καὶ ἀεὶ ὢν, ὡς ἑρμηνεύει τῷ Μωϋσῇ, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με, ἐρεῖς πρὸς αὐτοὺς, καὶ τὸ Ἐλλιὼν Ὕψιστος· καὶ τὸ Σαβαὼθ δυνάμεων ἑρμηνεύεται. Κύριος οὖν Σαβαὼθ, Κύριος τῶν δυνάμεων. Πάντη γὰρ πρόσκειται Κύριος, ὅπου τὸ τοῦ Σαβαὼθ ὄνομα λέγει ἡ Γραφὴ, καὶ οὐ μόνον ἐκφωνεῖ λέγουσα, εἰπέ μοι Σαβαὼθ, ἢ ἐλάλησε Σαβαὼθ, ἀλλ' εὐθὺς λέγει, Κύριος Σαβαώθ. Οὕτω γὰρ ἡ Ἑβραῒς φάσκει. Ἀδωναῒ Σαβαὼθ, ὅπερ ἑρμηνεύεται, Κύριος τῶν δυνάμεων. Quis unquam audivit, aut dixit Israelem significare Deum? Principem quidem Dei et Dominum sonat vox hæc, ut angelus ipse, qui hoc nomen Jacobo imposuit, his verbis indicat Gen. XXXII, 28: לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם־ ישראל כי־שרית עם־אלהים ועם־אנשים ותוכל *Nomen tuum non vocabitur amplius Jacobus, sed Israel, quia princeps fuisti cum Deo, et cum hominibus, et superior discessisti.* רב Dominum Chaldaice vertit Jonathan: ארי־רב את קדם־יי' ועם־גבריא ויכלתא et tamen uranologi, errorem librariorum hoc in loco sequentes, volunt hanc vocem Deum significare *Israel igitur*, inquit, *est Deus*. Sed ubi legitur Ἰσραὴλ, lege et scribe Ηλ, et veram Epiphanii habebis lectionem et expositionem.

Incidit in manus meas scholium de his nominibus A Dei ἀνέκδοτον, ut puto, quod non gravabor, cum viris litteratis et harum rerum studiosis communicare: multa enim habet idonea, de quibus quæratur: Δέκα ὀνόμασι παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται ὁ Θεὸς, ὧν ἓν μὲν Ἀδωναῒ λέγεται, ὅ ἐστι Κύριος. Ἕτερον δὲ Ἰὰ, ὃ καὶ αὐτὸ Ἑλληνικῶς εἰς τὸ Κύριος μετελήφθη. Ἕτερον δέ τι παρὰ ταῦτά ἐστι τὸ τετράγραμμα, τὸ ἀνεκφώνητον ὂν παρ' Ἑβραίοις, ὃ καταχρηστικῶς παρὰ μὲν αὐτοῖς Ἀδωναὶ καλεῖται, παρὰ δὲ ἡμῖν Κύριος. Τοῦτο δέ φασι γεγράφθαι ἐπὶ τῷ πετάλῳ, τῷ χρυσῷ, τῷ ἐπὶ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως, κατὰ τὸ ἐν νόμῳ εἰρημένον, ἐκ τύπων σφραγῖδος, ἁγίασμα τῷ Κυρίῳ. πί. πί. Τὰ δὲ λοιπὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα, Ἦλ, Ἐλωὶ, Ἀδωναῒ Σαβαὼθ, Σαδδαῒ, Ἰαῒθ, Ἐσεριὲ, καὶ τὰ προγεγραμμένα τρία, ὧν ἐστι τὸ τετράγραμμα, τὸ τούτοις γραφόμενον τοῖς στοιχείοις, ἰὼθ, ηπ'. ουαῦ. ηπ'. πί. πί.

Τὸ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ταττόμενον ἀνεκφώνητον ὄνομα διὰ τεσσάρων γράφεται στοιχείων. Διὰ τοῦ ἠὼθ, διὰ B τοῦ ηπ', διὰ τοῦ ουαβ', καὶ διὰ τοῦ ηθπ'. Τούτων μέσον παρεντεθὲν μετὰ τὰ πρῶτα· διὸ παρ' Ἑβραίοις στοιχεῖον καλούμενον σὲν, ὅ ἐστιν ὀδόντες· ὡς εἶναι τὸν εἱρμὸν τῶν πέντε γραμμάτων οὕτως. Ἀρχὴ αὐτὴ ὀδόντες ἐν αὐτῇ ὁ ζῶν ἑρμηνεύεται τὰ τέσσαρα στοιχεῖα· τὸ ηωθ'· ἀρχὴ, καὶ διὰ τοῦ ηπ', αὐτή· καὶ διὰ τοῦ ουαὺ, ἐν αὐτῇ· καὶ διὰ τοῦ ηθ', ὁ ζῶν. Decem nomina promiserat nobis auctor hujus scholii, et tamen novem duntaxat nobis exhibet: existimo igitur illum properantem omisisse nomen vel Ἐλωίμ, vel Ἀδωναί, cum legitur sine ullo respectu ad tetragrammaton, aut ad vocem Σαβαώθ: vel potius utrumque e calamo excidisse, quod jam meminisset Ἐλωὶ καὶ Ἀδωναῒ Σαβαώθ. Deinde fateor me nescire quid significet vox *ἰαῒθ'* nisi forte velis rescribere *ἰαῒδ' unicus*; quod tamen de Deo in Scripturis non usurpatur, sed solum אחד, ut Deut. VI, 4. Sed ut sententiam meam aperiam, arbitror duo illa nomina, quorum jam memini, esse in textum ipsum inferenda, et pro his vocibus, ἰαῒθ ἐσεριέ, rescri- C bendum, εἰεσερεϊὲ, quod est אהיה אשר אהיה quod est nomen, quod Deus ipse sibi imposuit, cum mitteret Mosem ad Israelitas Exod. III, 14. Denique qui volet nosse arcana illarum litterarum, quas interpretatur auctor hujus scholii, legat D. Hieronymum in interpretatione alphabeti Hebraici, et quæ cabalistæ somniant de litterarum mysteriis et significatione: longius enim, quam par est, procederent observationes nostræ, si omnia, quæ occurrunt, vellemus persequi ac illustrare.

APPENDIX.

DIALOGUS DE RECTA IN DEUM FIDE.

ADMONITIO.

Cardinalis Baronius ad annum Christi 220, § 8, ait hæreticos quosdam, audita Ambrosii ad catholicam fidem conversione, malo animo consilioque impulsos disputandi causa ad Origenem accessisse, delectoque sermonis sui judice philosopho, qui a Christiana religione abhorrebat, initium fecisse disputandi: ad extremum penes universam Ecclesiam catholicam fuisse victoriam: quo factum est ut multi gentiles et hæretici etiam cum Eutropio judice religionem Christianam amplexi sint. Hæc quidem hauserat vir doctissimus e præfatione præfixa libello De recta in Deum fide, qui et Dialogus contra Marcionistas inscribi solet. Verum præfatio isthæc deest in Pici codice, in aliis variat. Certe quam Latine exhibet Basileensis operum Origenis editio ann. 1571, et textus Græcus a Welstenio in lucem editus ann. 1674, ea longe discrepat ab illa quam refert Baronius et quam infra habes nota prima. Quod argumento est neutram ab auctore hujus Dialogi proficisci, sed addititium esse pannum fronti operis a recentioribus pro arbitrio præfixum. Etsi vero eadem ubique exstaret, non propterea magni foret momenti, cum opus ejusmodi nostro Origeni falso ascribi longeque post ejus obitum elucubratum esse multa probent. 1° Sectione prima cum Mege hius hæreticus crebris adversus Christianos persecutionibus colligeret nos alterius Dei esse et a Deo creationis alienos, respondet Adamantius: Ταῦτα μὲν εἰ πρὸ τούτων τῶν χρόνων ἐσοφίζου, ὅπως ποτὲ εἶχε λόγον· εἶχε δὲ καὶ εὐχερῆ τὴν ἐπίλυσιν· οἴομαι δὲ ἀναρμόστως καὶ ἀνεπιτηδείως τοῦ καιροῦ σὲ προαγηοχέναι τοῦτο τὸ κεφάλαιον· νῦν δὲ, τοῦ βασιλέως ὄντος θεοσεβοῦς, τί φῄς; ἕτερον τὸν ἐν τοῖς πρὸ τούτου κατέχοντα τὰς καρδίας ἐκείνων, καὶ διώκοντα, καὶ ἕτερον Θεὸν τὸν κατέχοντα τὴν καρδίαν τούτου; Κρεῖττον γὰρ καὶ τοὐναντίον τῶν βασιλέων ἐκείνων αὐτὸς βασιλεύει. Ἃ γὰρ ἐκεῖνοι καθεῖλον, αὐτὸς ἀνῳκοδόμησεν· οὓς ἐκεῖνοι ἐμίσησαν, οὗτος ἠγάπησεν· οὓς ἐκεῖνοι ἐτίμων ναούς τε καὶ εἴδωλα, αὐτὸς καθεῖλε. « Si quidem has argutias antegressis temporibus continxisses, utcunque probabiles fuissent: habuissent tamen et facilem solutionem. Ego autem arbitror istud argumentum te inepte adduxisse et ad tempus parum accommodate. Nunc vero cum est pius imperator, quid? Ain tu ante hujus ætatem alterum quempiam Deum præcedentium imperatorum corda tenuisse, et persecutorem fuisse; alterum autem Deum hujus cor moderari? Melius enim et contra quam illi imperatores, hic imperat. Nam quæ dissiparunt illi, iste restaurat; quos oderant illi, iste diligit; quæ illi fana et idola in honore habuerunt, hæc iste subvertit. » Quis porro Origenis ætate imperator ejusmodi floruit? Nullus certe. Frustra Welstenius obtrudere conatur imperatorem Philippum. Nam esto, Christianus fuerit: quod tamen gravissimis non caret difficultatibus: at certe constat illum eo nunquam zelo pietatis adductum fuisse ut deorum templa et idola dirueret. Nec obstat quod in Actis sancti Pontii martyris apud Bollandum 14 Maii, pag. 274, legitur: « Initio autem templum quod magnum vocabant, ex jussione imperatorum (utriusque Philippi patris et filii) arripientes sanctus Fabianus et beatissimus Pontius ac confringentes, omnia ejus sculptilia simul cum templo funditus everterunt, ita ut omnis populus ad notitiam Domini nostri Jesu Christi cum alacritate et gaudio concurrerent, et baptismatis unda perfusi, Domino benedicerent: nam ubi dæmonum templa destruebantur, ibi illico ecclesiæ consurgebant. » His enim Actis omnem prorsus auctoritatem adimit Tillemontius tom. III Hist. imperatorum, not. 7, ad Valeriani persecutionem: et specialim ridiculam fabulam appellat hunc locum Petavius libro undecimo De doctrina temporum, cap. 25, pag. 338. Vide et Baronium ad annum Christi 246, pag. 399. Denique ipsemet Welstenius, postquam omnia coacervavit veterum testimonia quibus imperatoris Philippi Christianismus utcunque astruitur, ingenue tamen fatetur dubitare se an loco e Dialogo contra Marcionistas petito hæc satisfaciant. Nec aliam, inquit, evadendi viam cerno quam si dicamus verba illa postrema, ἃ γὰρ ἐκεῖνοι καθεῖλον, αὐτὸς ἀνῳκοδόμησεν, ab interpolatore textui fuisse illata. Sed merum hoc est viri causa cadentis effugium. 2° Post concilium generale primum Nicænum scriptum esse hunc Dialogum argumento est confessio fidei quam profert Adamantius paulo post initium sectionis primæ his verbis: Ἕνα Θεὸν καὶ κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων εἶναι πεπίστευκα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον, ὁμοούσιον, ἀεὶ ὄντα, καὶ ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας ἀναλαβόντα, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν. Πιστεύω δὲ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῷ ἀεὶ ὄντι. Credo unum Deum omnium conditorem esse et opificem, et qui ab illo est Deum Verbum, consubstantialem, semper existentem, qui extremis temporibus hominem ex Maria assumpsit, et in crucem actus est, et excitatus a mortuis. Credo et Spiritui sancto qui semper exstitit. Huc adde quod sub finem sectionis quintæ sanctissimam Trinitatem bis vocat ὁμοούσιον, et semel ἀχώριστον καὶ ὁμοούσιον. Quis porro ante concilium Nicænum apud ecclesiasticos scriptores, reperit fidei professionem quæ dogma catholicum tam disertis verbis asserat? Certe si Origenis hæc erant verba, cur ea Pamphilus martyr in illius Apologia prætermisit? Cur Athanasius in libro De synodis, ubi tria Origenis testimonia de æternitate Verbi adversus Arianos profert, hæc e Dialogo contra Marcionistas petita non adhibuit? Procul dubio cæteris longe erant luculentiora, quippe quæ ὁμοουσίου, vocem usurpabant, quam Ariani ferre non poterant. 3° Nullus veterum, ne ipse quidem Eusebius, qui nihil præterit quod ad Origenis laudem spectet, uspiam meminit hujusce disputationis. Hanc tamen oportuit esse celeberrimam, si unquam fuit ab Origene suscepta: nam Eutropio ethnico homine ab utraque parte electo judice, disputante Origene, Ecclesia catholica insignem de Mege hic, Marco aliisque hæreticis victoriam dicitur reportasse, uti liquet e postremis sectionis quintæ verbis. Sed, inquit Welstenius, vix hæc assertio subsistit, cum expresse illius disputationis mentionem faciant Philocaliæ auctores Basilius Magnus et Gregorius Theologus, in fine capitis 23, alias 24: Ταῦτα ὑπὸ τοῦ ζ' λόγου τῆς Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου *Εὐαγγελικῆς παρασκευῆς* παρεκβέβληται· Μαξίμου δέ εἰσιν, ὥς φησιν ὁ αὐτὸς Εὐσέβιος, οὐκ ἀσήμου ἐν τοῖς Χριστιανοῖς συγγραφέως. Αὐτολεξεὶ δ' εὕρηται ταῦτα κείμενα καὶ ἐν τῷ Ὠριγένους πρὸς Μαρκιωνιστὰς καὶ ἄλλους αἱρετικοὺς διαλόγῳ, Εὐτροπίου δικάζοντος, Μεγεθίου δὲ ἀντιλέγοντος

hæc e septimo Eusebii Pamphili *Evangelicæ Præparationis* libro deprompta sunt, Maximum vero habent auctorem, ut ipse scripsit Eusebius, non ignobilem inter Christianos scriptorem. Totidem autem verbis hæc scripta reperiuntur in Origenis contra Marcionistas et alios hæreticos Dialogo, judicem agente Eutropio, contradicente Megethio. *Quid si vero Basilii et Gregorii non sit hæc adnotatio? Atqui rem ita se habere certum videtur. Observandum enim est istud* Philocaliæ *caput* 23, *alias* 24, *in titulo quem præ se fert non sicut cætera omnia quæ præcedunt et sequuntur, ex Origene excerptum dici, sed ex Eusebii* Evangelicæ Præparationis *libro septimo. Hinc jure colligitur Basilio et Gregorio aut ignotum fuisse Dialogum contra Marcionistas, aut eis spurium visum esse. Si enim noverant aut pro genuino Origenis fetu habuerunt, cur ex Eusebio potius quam ex ipsomet Origene fragmentum ejusmodi desumpserunt? Cur Origenis nomen capitis istius ut cæterorum fronti non præfixerunt? Nulla certe cur ita egerint probabilis ratio excogitari potest. Quamobrem nullus dubito quin ea quæ ad calcem istius capitis jacet adnotatio non sit Basilii et Gregorii, sed alterius cujuspiam recentioris. Præterea inferior hæc adnotatio novum suppeditat argumentum quo Dialogus iste Origeni nostro abjudicetur. Neque enim dubitandi locus est quin Maximus capitis istius auctor idem sit ac ille quem Eusebius* Hist. Eccl. *lib.* v, *cap.* 27, *inter eos recenset scriptores qui sub Commodo et Severo floruerunt, et cujus laudat* « volumina de vulgatissima illa apud hæreticos quæstione unde sit malum : et de eo quod materia facta sit. » *Quis vero in animum inducat suum, aut Origenem fecundissimi ingenii virum, alterius scriptoris fere coævi verba et sensa mutuatum fuisse; aut Eusebium, qui nullam celebrandi Origenis occasionem prætereit, quique* Præparationis Evangelicæ *lib.* vii, *cap.* 20, *pag.* 334 *et pag.* 336, *duo citaverat illius loca, mox cap.* 21, *pag.* 337, *insigne fragmentum quod in Origeniano voce Dialogo exstare novisset, non sub Origenis sed sub Maximi nomine scriptoris minus noti et de cujus fama non perinde erat sollicitus, proferre maluisse? Mihi sane nec cuiquam alteri alterutrum fiet, opinor, verisimile.* 4° *His omnibus addi potest in hocce Dialogo persæpe Adamantii, nullibi vero Origenis nomen comparare, si modo exceperis præfationem quam non esse illius qui Dialogum scripsit, supra dixi. Quambrem rationi magis consentaneum fuerit duos distinguere Adamantios, Adamantium Origenem, Leonidæ martyris filium, et alterum simpliciter dictum Adamantium, hujus Dialogi contra Marcionistas auctorem qui imperante Constantino Magno vixerit, quique huicce Dialogo partem inseruerit operis quod Maximus conscripserat de famosa quæstione* « unde sit malum, et de eo quod materia facta sit. » *Ad hanc duplicis Adamantii suscipiendam distinctionem cogere videtur Theodoretus, quippe qui libro primo* Hæreticarum fabularum, *cap.* 25, *enumerans plurimos qui contra Marcionis impietatem scripsere, aperte Origenem ab altero Adamantio distinguit his verbis :* Πλεῖστοι μέντοι κατὰ τῆσδε τῆς ἀσεβείας συνέγραψαν. Καὶ γὰρ Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, καὶ Θεόφιλος ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπος, καὶ Φίλιππος ὁ Γορτύνης ἐπίσκοπος, καὶ Εἰρηναῖος, οὗ καὶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, ἐπίσκοπος Λουγδούνου, καὶ Μόδεστος, καὶ Ὠριγένης, καὶ Ῥόδων, καὶ Ἀδαμάντιος, καὶ Ἱππόλυτος, καὶ ὁ Ἐμεσηνὸς Εὐσέβιος, καὶ πάντες ἄριστα καὶ σοφώτατα τῆς βλασφημίας τὴν λύτταν διήλεγξαν. « Plurimi sane contra hanc impietatem scripsere. Justinus enim philosophus et martyr, et Theophilus Antiochenus episcopus, et Philippus Gortynensis episcopus, et Irenæus cujus ante meminimus, Lugdunensis episcopus, et Modestus, et Origenes, et Rhodon, et Adamantius, et Hippolytus, et Emesenus Eusebius, et optime omnes doctissimeque blasphemiæ hujus rabiem confutarunt. » *Idem in compendio seu præfatione ad librum primum* Hæreticarum fabularum *hæc habet :* Τοὺς μέντοι τῶν παλαιῶν αἱρέσεων μύθους ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων συνέλεξα, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη, καὶ Κλήμεντος, ὃς ἐπίκλην καὶ Στρωματεὺς προσηγόρευται, καὶ Ὠριγένους, καὶ Εὐσεβίου τοῦ τε Παλαιστίνου καὶ τοῦ Φοίνικος, καὶ Ἀδαμαντίου, καὶ Ῥόδωνος, καὶ τὰ ἑξῆς. « Antiquarum porro hæresum fabulas ex antiquis Ecclesiæ doctoribus collegi, Justino philosopho et martyre, et Irenæo qui Celticas gentes excoluit et illuminavit, et Clemente qui Stromateus dictus est, et Origene, et Eusebio tum Palæstino, tum Phœnice, et Adamantio, et Rhodone, etc. » *Eidem distinctioni forsitan favet quod codice* 231 *observat Photius Sophronium Hierosolymitam in epistola synodica asseruisse* ὡς ἄλλος μὲν ἐστιν Ὠριγένης ὁ παλαιὸς, ἕτερος δὲ ὁ μετ' ἐκεῖνον, ὁ ἐπικληθεὶς Ἀδαμάντιος. « Alium esse Origenem antiquum, et alium qui post illum vocatus est Adamantius. » *Supinus adeo foret error si diceret veterem Origenem non vocatum fuisse Adamantium, ut nemo facile sibi persuadere queat hunc fuisse Sophronii sensum. Probabilius ergo est id solum voluisse Sophronium, veterem Adamantium Origenem ab altero recentiore Adamantio longe esse diversum.*

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ (1)

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΣ ΘΕΟΝ ΟΡΘΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ.

ADAMANTII

DIALOGUS DE RECTA IN DEUM FIDE.

Διάλεξις (2) *Ἀδαμαντίου, τοῦ καὶ Ὠριγένους,* Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὀρθῆς πίστεως *πρὸς Μεγέθιον*

A *Adamantii, qui et Origenes est.* De recta in Deum fide *disputatio contra Megethium, Marcum, Drose-*

(1) *Ἀδαμαντίου διάλογος,* etc. *Collatus est iste Dialogus cum quatuor mss. uno Vaticano num.* 1089, *duobus Christianismi Galliarum regis, et altero Thomæ Gale.* — Cod. Bas. Ὠριγένους διάλογος κατὰ Μαρκιωνιστῶν

(2) *Διάλεξις.* Ita quidem uterque codex Regius, et

rium, Valentem, et Marinum, hæreticos, quorum singuli hæresim suam defendentes, conjunctis ac malevolis animis contra Adamantium congressi sunt. Cuncti autem omnium dictorum judicem sibi elegerunt philosophum Græcum, Eutropium nomine, qui, causa religionis expensa, persuasus veritate, factus est Christianus una cum plurimis Græcis et hæreticis : erat enim frequens auditorum consessus. Victoria demum penes Ecclesiam Catholicam stetit, et quemadmodum pulvis a facie venti, *dissipata est hæreticorum superbia.*

A *καὶ Μάρκον, Δροσέριον, Οὐάλεντα καὶ Μαρῖνον τοὺς αἱρετικοὺς, ἑκάστου μὲν ἰδίας αἱρέσεως προϊσταμένου, κακοήθως δὲ συνελθόντων* (3) *ὁμοθυμαδὸν πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον. Ἡρετίσαντο δὲ πάντες φιλόσοφον Ἕλληνα, Εὐτρόπιον ὀνόματι, ἑκάστου τῶν λόγων κριτὴν* (4) *γενόμενον· ἐν οἷς Εὐτρόπιος, ἐξεταζομένης τῆς εὐσεβείας, ἐπείσθη τῇ ἀληθείᾳ, καὶ γέγονε Χριστιανὸς, καὶ πολλοὶ σὺν αὐτῷ Ἕλληνες καὶ αἱρετικοί· ἦν γὰρ μετ' αὐτῶν συγκεκροτημένον ἀκροατήριον· ἡ δὲ νίκη τῆς καθολικῆς γέγονεν Ἐκκλησίας, καὶ διεσπάρη τῶν αἱρετικῶν τὸ φρόνημα, ὡς χνοῦς* (5) *κατὰ πρόσωπον ἀνέμου.*

SECTIO PRIMA.

—

INTERLOCUTORES : ADAMANTIUS Orthodoxus, MEGETHIUS Marcionita, et EUTROPIUS Judex.

ADAMANTIUS.

Qui veritatis studiosos humanosque mores consectantur, atque mundi hujus curriculum recte in vivendo conficere volunt : ii quoniam fidem in Deum, et amore, et admiratione dignam intuentur, præstantiorem perfectissimamque gloriam consequuntur. Contra iis accidit, qui instabili sententia, curiosaque cognitione, ac consilio a mente rationeque averso, pro gloria Deum ignominia afficiunt. Itaque non parvum mihi periculum esse videtur eorum qui lubricam pravamque in Deum fidem habent. Fundamentum enim firmamentumque virtutum omnium esse arbitror Deo digne et sentire et credere. Quocirca, si tibi videtur, ordiamur disputationem. MEGETHIUS. Occupans frater Adamantius, pro me verba fecit. Nos enim etiam scimus, fidem cæteris virtu- C

B

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ.

Οἱ τὸν φιλαλήθη καὶ φιλάνθρωπον τρόπον μεταδιώκοντες, καὶ τὴν τοῦδε τοῦ κόσμου δίοδον εὖ μάλα βιοῦν ἐθέλοντες, ἐπὶ τὴν ἀξιέραστον καὶ ἀξιάγαστον πίστιν τὴν εἰς Θεὸν ἀφορῶντες, ἐγκρατεῖς τῆς ἀμείνονος καὶ τελειοτάτης δόξης γίγνονται· τοὐναντίον δὲ οἱ ἀστάτῳ γνώμῃ, καὶ περιέργῳ γνώσει, καὶ ἀνοήτῳ λογισμῷ, ἀδοξίαν ἀντὶ δόξης Θεῷ προϊέμενοι. Ὅθεν μοι δοκεῖ οὐ μικρὸν κίνδυνον εἶναι τῶν τῆς ἐπισφαλοῦς καὶ φαύλης εἰς Θεὸν πίστεως· βάσιν γὰρ οἶμαι καὶ ἑδραίωμα εἶναι πασῶν τῶν ἀρετῶν τὴν ἁρμόζουσαν Θεῷ δόξαν τε καὶ πίστιν· ὅθεν, εἰ σοι δοκεῖ, ἐχώμεθα τοῦ λόγου. ΜΕΓΕΘΙΟΣ. Προλαβὼν ὁ ἀδελφὸς Ἀδαμάντιος, τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ λόγον ἐποιήσατο· οἴδαμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς, ὅτι ἡ πίστις πάντων διαφέρει, καὶ ὀρθὴ εἰς Θεὸν δόξα· χρὴ οὖν τὸν δι-

Μαρκιωνιστῶν. Observandum insuper præfatiunculam sequentem, non ab auctore hujus dialogi, sed ab alio recentiore Græco additam videri. Hinc deest in Pici codice, in aliis variat. Nam cardinalis Baronius ad ann. Christi 220, § 8, aliam nobis legendam exhibet his verbis : *Nonnunquam multi philosophi qui a nostra disciplina abhorrebant, interdum et hæretici ad eum disputaturi veniebant. Cumque frequens instituta esset disputatio, multos gentiles, quibus cum ut idolorum insanum cultum detestarentur, persuasisset, ita comparavit, ut martyrii coronam sint adepti. In his etiam fuit Ambrosius, qui Origenis æmulus factus, et ab eo nostris decretis institutus, se a Valentini Marcionisque hæresi secrevit et removit. Quod cum hæretici quidam intellexissent, malo animo consilioque impulsi, disputandi causa venerant ad Adamantium : delectoque sermonis sui Judice philosopho, qui a Christiana religione abhorrebat, initium fecerunt disputandi. Ad extremum penes universam Ecclesiam Catholicam fuit victoria : quo factum est, ut multi gentiles et hæretici etiam, cum Eutropio judice religionem Christianam approbarent et crederent. Hæretici quidem sunt Megethius, Marcus, Droserius, Valens et Marinus.*

et recte. Ea voce Plato in *Sympos.* et Zacharias schol. in suo *Dialogo* hoc sensu utuntur. Alii codices mss. habent διάλεκτος, non male, cum Cyrillus in *Glossario* διάλεκτον, διάλογον et διάλεξιν disputationem interpretetur, et Hesychio διάλεκτος et διάλεξις sit ὁμιλία, *colloquium*. Quod autem hic Dialogus dicitur esse Ἀδαμαντίου, τοῦ καὶ Ὠριγένους, id falsissimum esse abunde in monito probavimus.

(3) Post συνελθόντων codd. Vatic. Th. Gale et Reg. 2 addunt δηλονότι περὶ εὐσεβείας συζητῆσαι ὁμοθ., sed scholion istud esse videtur quod e margine in textum irrepserit. Paulo post recte in codice Vaticano scriptum reperitur ᾑρετίσαντο, male autem in Wetsteniano ᾑρητήσαντο.

(4) *Κριτήν.* Moris erat, ut observavit Wetstenius, veteribus ejusmodi moderatores disputationis eligere. Sic apud Epiphanium hæres. LXIV, sub finem num. 17, δικασταὶ τῶν λόγων commemorantur, Theophilus nempe, καὶ οἱ λοιποὶ κριταὶ τῶν D λόγων. Vide ibidem initium num. 38. Talis *arbiter*, qui *et utrique proximus aures daret et disceptantes duos medius segregaret*, celebratur Octavius inter Cæcilium et Marcum apud Minutium Felicem. Item Probus a Constantino imperatore delegatus, ut judicem ageret inter Athanasium et Arium.

(5) Romana LXX editio ps. XXXV, 5, legit χοῦς. Aldina tamen cum nostris codd. consensit ὡς χνοῦς, astipulante Hebraica veritate. WETSTENIUS.

στὴν ἐπακούσαντα ἀμφοτέρων δοκιμάσαι, ἐν τίνι ἐν ἡ ἀληθὴς καὶ δικαία πίστις. Δείξω γὰρ, ὅτι λλον βλασφημεῖτε τὸν Θεὸν ἤπερ δοξάζετε· καὶ μὲν ἀληθινὸν Θεὸν, ὄντα ἀγαθὸν, γνωρίζειν οὐ ιετε· ἕτερον δὲ ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ δοξάζειν βούεσθε, λέγοντος τοῦ Χριστοῦ· *Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ* (6). ΕΥΤΡΟΠΙΟΣ. Ἀμφότεροι αἱρεῖσθέ δικαστήν; ΑΔΑΜ. Ἀμφότεροι. ΕΥΤ. Ἐμμένετε ἐμῇ κρίσει; ΜΕΓ. Ἐμμένω, καὶ στοιχῶ ταῖς σαῖς ἀποφάσεσιν. ΑΔΑΜ. Ἐπίδοξοι καὶ οὐχ οἱ τυχόντες ἀκροαταὶ πάρεισιν· εἴγε καὶ αὐτοῖς παραστῇ ἡ ὑπὸ σοῦ κρίσις δικαίως προφερομένη, ἐμμένω καὶ αὐτὸς τοῖς ὑπὸ σοῦ μετὰ ἀληθείας λεγομένοις. Μ. Βούλει πρῶτον ἐμὲ ἐξετάσαι ἐκ τῶν Γραφῶν; Α. Ὁρισάσθω πρῶτον Μεγέθιος ὅπως ποτὲ δοξάζει, ἵν' οὕτως ἡ ἐξέτασις, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῶν ὁρισθέντων, ἐκ τῶν Γραφῶν γένηται. Μ. Ὁρισάσθω πρῶτον Ἀδαμάντιος· αὐτὸς γὰρ καὶ κατήρξατο τοῦ λόγου. Ε. Εὔλογόν ἐστι τὸν προαρξάμενον, αὐτὸν ὁρίσασθαι.

A. Ἕνα Θεὸν καὶ κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων εἶναι πεπίστευκα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον, ὁμοούσιον (7), ἀεὶ ὄντα, καὶ ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας ἀναλαβόντα, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν Πιστεύω δὲ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῷ ἀεὶ ὄντι. Ὁρισάσθω δὲ καὶ οὗτος. Μ. Ἐγώ φημι εἶναι τρεῖς ἀρχὰς (8), Θεὸν τὸν Πατέρα

A tibus antecellere, reclamque de Deo sententiam. Judex igitur sit oportet, qui, cum utrumque nostrum audierit, exquirat et ponderet, in utro vera et justa sit fides. Vos enim magis Deum contumeliis vexare docebo, quam gloria afficere: ac veri quidem Dei, qui bonus est, notitiam habere non vultis, alii autem ab eo qui bonus est, gloriam et honorem tribuere vultis, cum Christus dicat, *Nemo bonus, nisi unus Pater*[1]. EUTROPIUS. Mene uterque vestrum judicem deligit? ADAM. Uterque. EUTR. Stabitisne meo judicio? MEG. Stabo, sequarque tua decreta. ADAM. Clari auditores adsunt, non vulgares. Si eis judicium quod recte interpones, placebit, stabo etiam iis, quæ a te vere pronuntiabuntur. MEG. Vin tu me primum ex Scripturis disputare? ADAM. Sta-
B tuat primum Megethius, quoquo modo sentiat, ut ita demum disputatio atque demonstratio eorum, quæ constituta fuerint, ex Scripturis petatur. M. Definiat prior Adamantius. Is enim etiam prior disputationem instituit. E. Æquum est eum qui initium sermonis fecit, priorem definire

A. Deum unum, eumque conditorem et effectorem omnium esse credo: Deumque Verbum qui ex eo natus est, qui ejusdem est ac ille essentiæ, qui semper est, qui extremis temporibus hominem ex Maria assumpsit, qui cruci suffixus est, et resurrexit a mortuis. Credo etiam Spiritui sancto, qui semper est. Hic autem etiam definiat.

[1] Matth. XIV, 17.

(6) *Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Πατήρ*. Vide supra notas in *Exhort. ad Martyrium*, num. 7.

(7) *Ὁμοούσιον*. Verum quidem est quod apud Theodoretum lib. I *Hist. eccl.*, cap. 12, fatetur Eusebius in epistola ad homines suæ parœciæ, vel ante concilium Nicænum fuisse τῶν παλαιῶν τινας λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας... ἐπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίας τῷ τοῦ ὁμοουσίου χρησαμένους ὀνόματι. *Quosdam veterum prudentes et illustres episcopos, atque scriptores, qui de Patre et Filio theologice disserentes nomine* ὁμοουσίου *usi sint.* Hanc vocem usurpatam esse a Dionysiis duobus, altero Romæ, altero Alexandriæ episcopis, item a Theognosto veteri theologo, docet nos Athanasius in epistola ad Africanos. Ab hac quoque voce non abhorruisse Origenem, non inficias ierim si modo genuina sunt quæ ex *Commentariis* Origenis *in Epistolam ad Hebræos* legere est in *Apologia* Pamphili juxta versionem Rufini, hoc modo: *Quæ similitudines* [vaporis et ἀπορροίας] *manifestissime ostendunt communionem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhœa enim* ὁμοούσιος *videtur, id est unius substantiæ cum illo corpore, ex quo est vel aporrhœa vel vapor.* Rufinus quoque, in libello *De adulteratione librorum Origenis*, hanc vocem in libris *Περὶ ἀρχῶν* repertam fuisse asserit. Esto. Verumtamen ex hac quam præsens Dialogus exhibet, fidei professione, non leve eruitur argumentum hoc opus prorsus esse Origeni abjudicandum. Vide *Bonitum*.

(8) *Ἐγώ φημι εἶναι τρεῖς ἀρχάς*. Athanasius in Epist. *De decret. syn. Nic.*: Μαρκίωνος τοῦ ματαιόφρονος δίδαγμα εἰς τρεῖς ἀρχὰς τῆς μοναρχίας τομὴν καὶ διαίρεσιν· παίδευμα ὂν διαβολικὸν, οὐχὶ δὲ τῶν ὄντως μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἀρεσκομένων τοῖς τοῦ Σωτῆρος μαθήμασιν. *Futilis Marcionis doctrina quæ monarchiam in tria principia secat, et dividit, diabolica sane est, non autem verorum Christi discipulorum, vel eorum quibus Salvatoris do-*

C *ctrina placet*. Epiphanius hæres. XLII, num. 2: Ἔλαβε δὲ τὴν πρόφασιν ἐκ τοῦ προειρημένου Κέρδωνος, γόητος καὶ ἀπατηλοῦ. Καὶ αὐτὸς μὲν γὰρ δύο κηρύττει ἀρχάς. Προσθεὶς δὲ πάλιν ἐκείνῳ, φημὶ, τῷ Κέρδωνι, ἕτερόν τι παρ' ἐκείνου [forte ἐκεῖνον] δείκνυσι, λέγων τρεῖς εἶναι ἀρχάς· μίαν μὲν τὴν ἄνω ἀκατονόμαστον καὶ ἀόρατον· ἣν καὶ ἀγαθὸν Θεὸν βούλεται λέγειν, μηδὲν δὲ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κτίσασαν· ἄλλον δὲ εἶναι ὁρατὸν Θεὸν, καὶ κτίστην καὶ δημιουργόν· διάβολον δὲ τρίτον, ὡς εἰπεῖν καὶ μέσον τῶν δύο τούτων τοῦ τε ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου. Τὸν δὲ κτίστην καὶ δημιουργὸν, καὶ ὁρατὸν, Θεὸν εἶναι τῶν Ἰουδαίων· εἶναι δὲ αὐτὸν κριτήν. *Cujus ei schismatis argumentum nebulo ille et impostor Cerdo præbuit. Nam et duo ipse principia constituit. At Marcio tertium ad illius dogma principium adjecit; ut omnino tria sint, quorum unum sit supremum, quod neque nomine comprehendi, neque visu percipi possit, quem et bonum Deum appellat, a quo nihil sit eorum quæ in mundo sunt, conditum. Alterum*
D *vero Deum esse dicit aspectabilem ac creatorem. Tertium denique diabolum inter amous illos, aspectabilem scilicet, et eum qui aspici nequit, interjectum. Ex iis qui creator est et opifex, viderique potest, Judæorum esse Deum, eumdemque judicem.* Idem in Compendio de hæresibus vult Marcionem tria etiam principia dixisse, bonum, justum et malum. Καὶ ἐδογμάτισεν τρεῖς ἀρχὰς, ἀγαθὸν καὶ δίκαιον, καὶ φαῦλον. Gregorius Abul-Pharajius *Hist. Dynas.* VII, pag. 77: *Prodiit etiam quidam nomine Marcion qui asseruit tres esse deos, æquum, bonum et malum. Æquum autem opera sua in malo, videlicet materia, exercuisse, atque ex eo mundum condidisse; bonum vero cum videret mundum in partem mali trahi, misisse filium suum, ut homines ad cultum patris sui boni invitaret; qui veniens legem* (Mosaicam) *quæ legem justitiæ continebat, commutavit Evangelio, quod continet legem præstantiæ. Æquum ergo cultores suos in ipsum concitasse, qui se potestati eorum*

M. Tria principia esse dico, Deum Christi Patrem bonum, et alterum opificem, tertium malum. Bonus enim neque est opifex malorum, neque ex muliere natus est, neque mundus hic effectus est ab ipso : sed alienus est ab omni malitia, omnique effectione, atque hæc ita se habere docebo. A. Principia tria esse posuisti. Quod pollicitus es, exsolvas necesse est. Principium enim mihi dici videtur, quod alicui præsit : quemadmodum etiam Dominus dicitur ex eo quod aliquibus dominetur. Doce igitur, cui tandem tria principia imperent. M. Principium id quod bonum est, Christianis imperat : quod autem efficit, Judæis : quod vero malum est, ethnicis. A. Suntne hi tres ejusdem voluntatis ac sententiæ, an nihil inter se commune habent? M. Nihil est eis inter se commune. A. Tres hi, num unanimi consensu finxerunt, aut effecerunt homines, an sibi quisque hominem condidit, cui etiam imperat? M. Non tres condiderunt homines, sed unus. A. Quisnam trium? M. Is qui Judæis imperat. A. Cum Judæorum Deus homines effecerit, quomodo aut cur bonus et malus hominibus præsunt? Opifex enim utrinque bonus esse ostenditur. Si ultro ac sponte eis permisit, non suis ac propriis præesse, opifex necessario bonus erit, utpote qui sua alienis concessit. Si propter opificis imbecillitatem bonus et malus arripuerunt, ipsi mali erunt, quippe qui aliena concupiscant. E. Eumne bonum esse dicis, qui ea quæ opificis erant, rapuit, alienisque imperat? Qui bonus esse potest is, qui rapit aliena? M. Non rapuit, sed misericordia permotus, filium ut bonum misit, nosque eripuit. A. Misereri, communis est quædam affectio, quæ ad proprium refertur. Communem illum sensum doloris utrorum tandem causa suscepit bonus, suorumne, an alienorum? M. Alienorum. A. Compassus est, ut bonis, an ut malis? M. Ut peccatoribus. A. Antequam peccarent homines, bonine ab opifice effecti sunt, an mali? Ut ergo bonos expetivit, aut ut malos. Si tanquam malos, mala appetet. Atqui bonus mala non appetit. Si ut bonos, erit opifex effector bonorum. Bonus igitur. Ex iis enim quæ quisque gerit, nominatur : misericors ex miserendo, aliaque eodem modo. M. Nec ut bonos appetivit, nec ut malos, sed intimis visceribus permotus, misertus est. E. Hoc vult Megethius, neque diem esse, neque noctem, sed medium quiddam his interjectum. Interpretetur igitur suam sententiam. Si nec bonos, nec malos homines conditos esse dicit, quid ergo inter bonum et malum interjectum est? M. Sunt ista sophismata. Ego enim ex Scripturis doceo tria principia esse. A. Parine potestate prædita sunt tria principia, an unum aliis præstat? M. Deus ista prohibeat! Non sunt paria. A. Quodnam igitur præstat? M. Boni

A τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλον τὸν δημιουργὸν, καὶ ἕτερον τὸν πονηρόν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς οὔτε δημιουργός ἐστι τῶν κακῶν, οὔτε ἐκ γυναικὸς γεγέννηται, οὔτε κόσμος οὗτος ἐξ αὐτοῦ δεδημιούργηται· ἀλλότριος δὲ πάσης κακίας, καὶ παντὸς τοῦ δημιουργήματος· καὶ δείξω ταῦθ' οὕτως ἔχειν. A. Ἀρχὰς ἔφησας εἶναι τρεῖς· ἀνάγκη σε, ὃ ἐπηγγείλω, πληρῶσαι· ἀρχὴ γάρ μοι δοκεῖ λέγεσθαι διὰ τὸ ἄρχειν τινός· ὥσπερ καὶ Κύριος λέγεται διὰ τὸ κυριεύειν τινῶν· τίνος τοίνυν ἄρχουσιν αἱ τρεῖς ἀρχαί; Ἀποκρίνου. M. Ἡ ἀγαθὴ ἀρχὴ τῶν Χριστιανῶν ἄρχει· ἡ δὲ δημιουργικὴ, τῶν Ἰουδαίων· ἡ δὲ πονηρὰ, τῶν ἐθνικῶν. A. Ὁμόφρονες καὶ κοινωνοί εἰσιν οἱ τρεῖς, ἢ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους; M. Οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους. A. Οἱ τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι ἔπλασαν ἢ ἐδημιούρ-
B γησαν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ἕκαστος ἑαυτῷ ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον, οὗ καὶ ἄρχει; M. Οὐχ οἱ τρεῖς ἔκτισαν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὁ εἷς. A. Ποῖος τῶν τριῶν; M. Ὁ τῶν Ἰουδαίων. A. Τοῦ τῶν Ἰουδαίων Θεοῦ κτίσαντος τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ ποῖον τρόπον ἢ ποίαν αἰτίαν ἄρχουσιν (9) ὁ ἀγαθὸς καὶ ὁ πονηρὸς τῶν ἀνθρώπων; Δείκνυται γὰρ ἐξ ἀμφοτέρων ὁ δημιουργὸς ἀγαθός· εἰ μὲν ἑκὼν συνεχώρησεν αὐτοῖς τὸ οὐ τῶν ἰδίων ἄρχειν, ἔσται ἐξ ἀνάγκης ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸς, ὁ τὰ ἴδια ἀλλοτρίοις χαρισάμενος· εἰ δὲ κατὰ ἀδυναμίαν τοῦ δημιουργοῦ ὁ ἀγαθὸς καὶ ὁ πονηρὸς ἀφήρπασαν, ἔσονται οὗτοι πονηροὶ (10), οἱ τῶν ἀλλοτρίων ἐφιέμενοι. E. Ἀγαθὸν λέγεις τὸν ἁρπάσαντα τὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ ἄρχοντα τῶν ἀλλοτρίων; Πῶς οἷόν τέ ἐστιν ἀγαθὸν
C λέγεσθαι τὸν τὰ ἀλλότρια ἁρπάζοντα; M. Οὐχ ἥρπασεν, ἀλλ' ἐλεήσας, ἔπεμψε τὸν Υἱὸν ὡς ἀγαθὸν, καὶ ἐῤῥύσατο ἡμᾶς. A. Τὸ ἐλεεῖν τινα συμπάθειά τις πρὸς τὸ οἰκεῖόν ἐστιν γινομένη· συνεπάθησεν οὖν ὁ ἀγαθὸς ἰδίοις ἢ ἀλλοτρίοις; M. Ἀλλοτρίοις. A. Ὡς καλοῖς συνεπάθησεν (11) ἢ ὡς κακοῖς; M. Ὡς ἁμαρτωλοῖς. A. Πρὶν ἢ ἁμάρτωσιν οἱ ἄνθρωποι, καλοὶ πρὸς τοῦ δημιουργοῦ ἐκτίσθησαν ἢ κακοί; Ὡς οὖν καλῶν ἐπεθύμησεν ἢ ὡς κακῶν; Εἰ μὲν οὖν ὡς κακῶν, ἔσται κακῶν ἐπιθυμητής· ἀγαθὸς δὲ κακῶν οὐκ ἐπιθυμεῖ· εἰ δὲ ὡς ἀγαθῶν, ἔσται ὁ δημιουργὸς ἀγαθῶν ποιητής. Οὐκοῦν ἀγαθός. Ἐξ ὧν γὰρ πράττει τις, τὰς προσηγορίας λαμβάνει· ἐλεήμων ἐκ τοῦ ἐλεεῖν, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως. M. Οὔτε ὡς ἀγαθῶν, οὔτε ὡς κακῶν, ἀλλὰ σπλαγχνισθεὶς ἠλέησεν. E. Βούλεται
D λέγειν Μεγέθιος, ὅτι οὔτε ἡμέρα οὔτε νὺξ, ἀλλά τι μέσον τούτων· ἑρμηνευσάτω οὖν, τί ἐστιν ὃ λέγει. Εἰ μήτε καλοὺς λέγει τοὺς ἀνθρώπους ἐκτίσθαι μήτε κακούς· τί οὖν ἐστιν μεταξὺ καλοῦ τε καὶ κακοῦ; M. Ταῦτα σοφίσματά ἐστιν· ἐγὼ γὰρ δεικνύω ἀπὸ τῶν Γραφῶν, ὅτι τρεῖς εἰσιν ἀρχαί A. Ἰσοσθενεῖς εἰσιν αἱ τρεῖς ἀρχαὶ, ἢ ἑτέρα θατέρας διενήνοχε; M. Μὴ γένοιτο! οὐκ εἰσιν ἴσαι. A. Ποία οὖν προφερεστέρα; M. Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰσχυροτέρα. A. Ὑπόκεινται αἱ ἀτονώτεραι ἀρχαὶ τῇ ἰσχυροτέρᾳ, ἢ οὔ; M. Ὑπόκειν-

permisit, adeo ut ipsum occiderent ; at resurrectione sua a mortuis homines captivos cepit, et redegit ad cultum patris sui. Wetstenius.

(9) *Ἄρχουσιν*. Ita recte habet codex Vaticanus, mendose autem Basileensis, ἄρχουσαν.

(10) *Οὗτοι πονηροί*, etc. Tertullianus lib. I, c. 23, *adversus Marcionem* : « Quid improbius quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiatur ; ut alii vindicetur, ut adversus caput Domini subornetur. » Vide Epiphan. hæres. XLII. Wetstenius.

(11) *Συνεπάθησεν*. Sic recte habet codex Vaticanus, vitiose autem Basileensis, συνεπάθησαν.

ται. Α. Οὐκοῦν κατὰ βούλησιν τοῦ κρείττονος αἱ ἥττονες (12) ἀρχαὶ πάντα πράττουσιν. Μ. Οὐ κατὰ βούλησιν αὐτοῦ οὗτοι τὰ πονηρὰ πράττουσιν· ἅπαξ δὲ ἰσχυρότερος αὐτῶν ἐστιν· καὶ γὰρ ὁ ἐλθὼν Χριστὸς καὶ τὸν διάβολον ἐνίκησε, καὶ τὰ τοῦ δημιουργοῦ δόγματα ἀνέτρεψεν. Α. Κατὰ βούλησιν τοῦ ἀγαθοῦ (13) εἰσιν οὗτοι; Μ. Οὔ. Α. Ἀγνοεῖ οὖν, ὅτι εἰσίν; Μ. Οὐκ ἀγνοεῖ. Ε. Ἔφης ἰσχυρότερον εἶναι τὸν ἀγαθόν· ἄλλως δὲ, καὶ μὴ βουλόμενον αὐτοὺς εἶναι· πῶς τοίνυν τοῦτο ἐνδέχεται; Εἰ γάρ ἐστιν αὐτὸς ἰσχυρὸς, καὶ μὴ βουλόμενος εἶναι αὐτούς· εἰσὶ δὲ κατὰ τὸν σὸν λόγον· ἢ βούλεται αὐτοὺς εἶναι· ἢ οὐ δύναται αὐτοὺς ἀνελεῖν· ἢ ἀγνοεῖ, ὅτι εἰσίν. Μ. Ἐγὼ δύναμαι δεῖξαι, ὅτι φάλσα (14) ἐστὶ τὰ Εὐαγγέλια. Α. Ἀπὸ ποίων ἀποδείξεων ἔχεις δεῖξαι, ταῦθ' οὕτως ἔχειν; Μ. Ἀπ' αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων δεικνύω, ὅτι φάλσα ἐστίν. Α. Δέχῃ οὖν κἀμὲ, ἐκ τῶν Εὐαγγελίων δεικνύοντα, μὴ εἶναι πλαστά; Μ. Δέχομαι, ἐὰν δείξῃς· εἰπὲ δὲ πρῶτον τὰ ὀνόματα τῶν γραψάντων τὰ Εὐαγγέλια.

Α. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ γεγραφήκασιν, Ἰωάννης καὶ Ματθαῖος, καὶ Μάρκος, καὶ Λουκᾶς. Μ. Μάρκον καὶ Λουκᾶν οὐδὲ ἔσχε μαθητὰς ὁ Χριστός· ἐντεῦθεν ἐλέγχεσθε φάλσα ποιοῦντες. Διὰ τί γὰρ οἱ μαθηταὶ, ὧν γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, οὐκ ἔγραψαν, ἀλλ' οἱ μὴ ὄντες μαθηταί; Τίς οὖν ἐστι Λουκᾶς ἢ Μάρκος; ἠλέγχθητε ἐπὶ τούτῳ ὀνόματα γεγραμμένα (15) ἐν τῇ Γραφῇ προφέροντες. Ε. Ἔχων μαθητὰς ὁ Χριστὸς, οὐ μᾶλλον τούτοις ἐνεχείριζεν ἢ τοῖς μὴ οὖσι μαθηταῖς; Φαίνεταί μοι τοῦτο οὐ καλῶς ἔχειν· ἔδει γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς ἐμπιστευθῆναι μᾶλλον. Α. Μαθηταί εἰσι καὶ οὗτοι τοῦ Χριστοῦ. Μ. Ποίησον ἀναγνωσθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ εὑρήσεις, ὅτι οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ταῦτα. Ε. Ἀναγνωσθήτω. Α. Τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἀνεγνώσθη τὰ ὀνόματα, οὐχὶ καὶ τῶν οϐ' (16). Ε. Πόσους ἔσχεν ὁ Χριστὸς ἀποστόλους; Α. Πρώτους ἀπέστειλεν ιϐ', καὶ μετὰ ταῦτα οϐ', εὐαγγελίσασθαι. Μάρκος οὖν καὶ Λουκᾶς, ἐκ τῶν οϐ' ὄντες, Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ εὐηγγελίσαντο. Μ. Ἀδύνατον ὅτι ποτὲ εἶδον οὗτοι Παῦλον. Α. Δεί-

A principium potestate præstat. A. Subjecta necne sunt imbecilliora principia ei quod est potentius? M. Subjecta sunt. A. Omnia igitur pro arbitratu superioris, inferiora principia faciunt. M. Non ex ejus voluntate hi mala agunt, sed omnino eis potentia præstat. Etenim Christus adventu suo et diabolum vicit, et opificis decreta sustulit. A. Suntne hi opificis voluntate? M. Non sunt. A. Eos ergo esse nescit. M. Non ignorat. E. Dixisti valentiorem esse bonum, ac præterea nolle eos esse: qui hoc fieri potest? Si enim ipse est valentior, neque eos esse vult, et tamen sunt, ut dicis: profecto vel eos vult esse, vel eosdem tollere de medio non potest; vel certe eos esse ignorat. M. Ego Evangelia falsa esse docere possum. A. Quibus rationibus ista do- B cere potes? M. Ex ipsis Evangeliis ea falsa esse doceo. A. Credesne mihi Evangelia non esse ficta ex eis docenti? M. Credo, si doceas. Dic primum nomina eorum qui Evangelia scripserunt.

A. Christi discipuli scripserunt, Joannes, Matthæus, Marcus, et Lucas. M. Marcum et Lucam discipulos Christus non habuit: hinc falsitatis convincimini. Cur enim discipuli quorum nomina in Evangelio scripta sunt, non scripserunt, sed ii qui non sunt discipuli? Quis ergo est Lucas, aut Marcus? hoc ipso convicti estis proferre nomina quæ in Evangelio non scripta sunt. E. Christus, cum discipulos haberet, non magis eis scribendi Evangelii munus commisit, quam iis qui discipuli non erant? Hoc mihi non belle se habere videtur. Discipulis enim C ipsis potius onus illud imponi debebat. A. Hi quoque sunt Christi discipuli. M. Fac recitetur Evangelium: tumque invenies hæc scripta non esse nomina. E. Recitetur. A. Duodecim apostolorum nomina recitata sunt, non etiam septuaginta duorum. E. Quot Christus habuit apostolos? A. Primos misit duodecim, deinde septuaginta duos, qui Evangelium nuntiarent. Marcus ergo et Lucas cum ex septuaginta duobus essent, Paulo apostolo Evangelium exposue-

(12) *Ἥττονες*. Codex Vaticanus in textu habet, ἡττότεραι. et in margine ἥττονες.

(13) *Τοῦ ἀγαθοῦ*. Codex Regius secundus habet, Δημιουργοῦ· In margine codicis Th. Gal. scribitur ἀγαθοῦ.

(14) *Φάλσα*. Codex Regius secundus habet ψευδῆ, et paulo post πλαστά. Φάλσα autem Latina vox est, sed a Græcis recepta, uti plures aliæ. Glossæ Basilic. φάλσα, ψεῦδος, *falsum*, *mendacium*. Marcion criminabatur corrupta esse Evangelia: unde quatuor evangelistas calumniis lacerat Megethius; quamvis a magistro Evangelium Lucæ fuerit adoptatum et absolute ab eo *Evangelium* appellatum: sed titulis erasis, et libro varie truncato, dissimulavit id falsarius, seque Evangelia purgasse jactavit. WETSTEN.

(15) *Ὀνόματα γεγραμμένα*. Lege ὀνόματα οὐ γεγραμμένα. Ita habebat etiam codex doctissimi Pici, vertit enim, « Proferre nomina non scripta in Scriptura. » ID.

(16) *Οὐχὶ καὶ τῶν οϐ'*. Septuaginta duos misisse Christum discipulos, tradunt interpres Persicus, Hieronymus, Augustinus, interpres Vulgatus, Epiphanius hæres. xx, n. 4; Gregorius Magnus, homil. 17 *in Evang.*; Beda *Comment. in Lucæ* cap. x, et homil. *in die S. Lucæ*; Rabanus Maurus *De instit. cler.*, lib. II, c. 53; Eucherius *De form. Spirit.*, cap. 11; Gregor. Abulpharajus, *Hist. Dynast.* 7, p. 72. Unde hauserint, inquirendum est. Græci codices tantum ἑϐδομήκοντα, *septuaginta*, numerant. Idem observant Syrus interpres, et Arabs; Tertullianus lib. IV *adv. Marcionem*, cap. 24: « Adlegit D et alios septuaginta apostolos super duodecim. Quo enim duodecim? secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta secundum totidem arbusta palmarum? Dositheus in *Synopsi*, Clemens lib. v *Hypotyposeon*; Ambros. lib. VII *Comment. in Luc.*, cap. x. Forte in nonnullis codicibus (quorum aliquot observavit Brianus Waltonus, in variantibus lectionibus Græcis Novi Testamenti tom. VI *Bibl. Polyglott.* insertis) e sequenti linea vocabulum δύο fuit translatum in superiorem: unde numeri diversitas. Vel uti conjicit Suicerus, vocantur numero, ut appellant, rotundo septuaginta tantum, minore numero dempto, cum septuaginta duo fuerint. Sic Epiphanius pag. 1081: Ἑϐδομήκοντα δύο ἑρμηνεύσαντες ἐπὶ Πτολεμαίου· διὰ δὲ τὴν συντομίαν εἰώθαμεν λέγειν τῶν ἑϐδομήκοντα τὴν ἑρμηνείαν. « LXXII Interpretes fuere sub Ptolemæo: sed compendii gratia consuevimus vocare versionem LXX. » Ibidem plura exempla enarrat. ID.

runt. M. Fieri non potest, ut isti unquam Paulum viderint. A. Doceo Apostolum ipsum Marco atque Lucæ testimonium dicere. M. Falso tuo apostolico fidem non habeo. A. Profer apostolicum tuum, licet maxima ex parte mutilatum sit; tumque docebo Marcum et Lucam Paulo operam dedisse. E. Doce.

A. Lego sub finem Pauli Epistolæ ad Colossenses [a]: *Salutat vos*, inquit, *Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata, ut veniat ad vos : suscipite ergo eum : et Jesus qui dicitur Justus : qui sunt ex circumcisione : hi soli mei sunt adjutores in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio :* et quæ sequuntur, *Salutat vos Lucas et Demas.* Demonstrationes ex Epistola protuli. Vides etiam Apostolum ipsum testimonium illis dare. E. Perspicua est conclusio quæ ex his sumpta est. M. Ego aliunde Evangelia falsa esse demonstro. Ait enim Apostolus *Evangelium unum :* vos autem quatuor dicitis A. Evangelistæ quidem quatuor sunt, sed Evangelium unum. Unum enim Christum nuntiaverunt, idemque dixerunt. Ac si unusquisque eorum alium atque alium Christum prædicavit, aut

κνυμι αὐτὸν τὸν Ἀπόστολον μαρτυροῦντα Μάρκῳ καὶ Λουκᾷ. M. Τῷ σῷ φάλσῳ οὐ πιστεύω ἀποστολικῷ. A. Προένεγκε τὸ ἀποστολικόν σου, εἰ καὶ τὰ μάλιστα περικεκομμένον ἐστί (17)· καὶ δείκνυμι, ὅτι Μάρκος καὶ Λουκᾶς συνήργησαν Παύλῳ. E. Δεῖξον.

A. Ἀναγινώσκω ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς Παύλου· *Ἀσπάζεται ὑμᾶς*, φησὶν, *Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα* (18), *περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς· δέξασθε οὖν αὐτόν· καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι μού εἰσι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία·* καὶ τὰ ἑξῆς, *Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς, καὶ Δημᾶς.* Παρέσχον τὰς ἀποδείξεις (19) τῆς ἐπιστολῆς. Ὁρᾷς, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ αὐτοῖς; E. Δήλη ἡ παρὰ τούτων ἀπόδειξις. M. Ἐγὼ ἐλέγχω ἑτέρωθεν, ὅτι φάλσα ἐστὶν τὰ Εὐαγγέλια. Λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος *ἓν Εὐαγγέλιον*, ὑμεῖς δὲ τέσσαρα λέγετε (20). A. Εὐαγγελισταὶ μὲν τέσσαρες, Εὐαγγέλιον δὲ ἕν· ἕνα γὰρ Χριστὸν εὐηγγελίσαντο, καὶ τὸ αὐτὸ ἔφρα-

[a] Coloss. IV, 10, 11, 14.

(17) *Τὸ ἀποστολικόν σου, εἰ καὶ τὰ μάλιστα περικεκομμένον ἐστί.* Quando Megethius calumniatur, falsum esse *Apostolicum* Adamantii, intelligit omnes Epistolas apostolorum, XIV Pauli, et VII Catholicas : scilicet Petri II, Joannis III, Jacobi I, et Judæ I. Sed retorquet Adamantius crimen in adversarium, dicitque Marcionis *Apostolicum* (sic enim hæretico nominare placuit) detruncatum esse ; et quidem merito : nam Pauli tantum Epistolas continebat, easque non omnes, sed tantum decem, e quibus pariter multa resecuit, immutavit, adulteravit. Irenæus lib. I, cap. 27 : « Similiter (Marcion) et Apostoli Pauli Epistolas abscidit, auferens quæcunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo qui mundum fecit. » Tertullianus lib. IV *adversus Marcionem*, cap. 5, per sarcasmum Paulum vocat *hæreticorum Apostolum :* nimirum quia reliquis repudiatis hunc sibi Marcion elegerat. Et ut omnia in melius mutata crederentur, pervertit etiam hæresiarcha ordinem Epistolarum, primo loco ponens Epistolam ad Galatas, deinde primam et secundam ad Corinthios ; quarto, Epistolam ad Romanos ; quinto, et sexto Epistolas ad Thessalonicenses ; septimo, Epistolam ad Ephesios ; octavo, Epistolam ad Colossenses ; nono Epistolam ad Philemonem ; decimo, Epistolam ad Philippenses, teste Epiphanio, hæres. 42. Omnibus præposuit Epistolam ad Galatas : quia, consentiente etiam Tertulliano lib. V *adversus Marcionem*, cap. 2, « Principalis est adversus Judaismum Epistola. » Qua temeritate sperabat se facilius diversitatem principiorum obtenturum. De Epistola ad Ephesios hoc observat Tertullianus eodem libro, cap. 17 : « Ecclesiæ quidem veritate Epistolam istam ad Ephesios habemus emissam, non ad Laodicenos : sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligenti simus explorator. » Epiphanius paulo aliter rem narrat : scribit enim Marcionem supra enarratis decem Epistolis partem aliquam Epistolæ ad Laodicenos superaddidisse. Sed quantum ex testimoniis ab Epiphanio allatis colligi potest, ex ærasis locis Epistolæ ad Ephesios fuit illa particula conflata. De Epistola ad Philemonem scribit Tertullianus cap. 21 ejusdem libri : « Soli huic Epistolæ brevitas sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. » Unde miror cur Epiphanius scribat pag. 163 edit. Basil. 1544 : Ἀπὸ ταύτης τῆς πρὸς Φιλήμονα οὐδὲν παρεθέμεθα, διὰ τὸ ὁλοσχερῶς αὐτὴν διαστρόφως παρ' αὐτῷ κεῖσθαι. « Ex hac Epistola ad Philemonem nihil apposuimus, quia omnia a Marcione perversa sunt. » Forsitan ejus discipuli sceleratas manus ei intulere. Sic enim de iis Tertullianus lib. IV *advers. Marcionem*, cap. 5 : « Quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur. » Idem refert Adamantius infra sect. V. Quam ob rem autem Marcion Epistolas ad Timotheum et Titum rejecerit, Tertullianus sic exponit lib. V, cap. 21 : « Miror tamen cum ad unum hominem litteras factas receperit, quid ad Timotheum duas, at unam ad Titum de Ecclesiastico statu compositas recusaverit. Affectavit, opinor, etiam numerum Epistolarum interpolare. » Epiphanius pag. 142 edit. Basil. 1544, asserit Epistolas ad Timotheum, ad Titum, et ad Hebræos a Marcione repudiari, ὡς οὐ πληρεστάτων οὐσῶν, ἀλλὰ ὡς ἐν παραχαράξει, « quasi non integræ essent, sed adulteratæ. » De Epistola ad Hebræos mirum non est, eam a Marcione non admitti, cum fere tota ex Veteris Testamenti testimoniis et exemplis sit confecta, adeoque e diametro cum ejus dogmatibus pugnet, quorum scopus erat ostendere Novo Testamento cum Veteri nihil esse commune : imo ea potius inter se dissentire, et uno everti alterum, quia a diversis principiis, bono scilicet et malo, originem trahant. Quæ autem loca Epistolarum Paulinarum singula corrupta fuerint a Marcione, per totam hanc disputationem palam fiet. Consulatur insuper Tertullianus lib. V *adv. Marcionem*, Origenes *in Epist. ad Rom.* cap. XVI, lib. X, et Epiphanius, qui plenissime hoc argumentum tractarunt. Addam gravissimum judicium Hieronymi de Marcionitica emendatione Scripturarum, e proœm. epist. ad Titum.

(18) *Καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα.* Marcus iste consobrinus Barnabæ non idem est ac Marcus evangelista, ut falso existimavit Adamantius, sed idem qui Joannes Marcus de quo in Actibus apostolorum XV, 37-39, et II Timoth. IV, 11.

(19) Codex Vaticanus, recte, παρέσχον τὰς ἀποδείξεις. Regius secundus, παρέσχοντας ἀποδείξεις. Wetsten., παρέχοντας ἀποδείξεις.

(20) Codex Vatic., recte, λέγετε· Wetsten., λέγεται.

σαν· εἰ μὲν οὖν ἕκαστος αὐτῶν ἄλλον καὶ ἄλλον Χριστὸν ἀνηγόρευσεν, ἢ εὐηγγελίσατο, εὖ λέγεις· εἰ δὲ τέσσαρες περὶ ἑνὸς Χριστοῦ λέγουσιν, οὐκέτι τέσσαρα, ἀλλὰ ἕν. Μ. Ὁ Ἀπόστολος οὐκ εἶπε, Κατὰ τὰ Εὐαγγέλιά μου, ἀλλὰ, *Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου* (21). Ἴδε πῶς λέγει ἓν εἶναι. Καὶ λέγει· *Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσεται παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.* Ἐκείνου λέγοντος ἓν εἶναι, πῶς ὑμεῖς τέσσαρα λέγετε; Α. Εὐαγγέλιον καὶ ἡμεῖς φαμεν ἕν· εὐαγγελισταὶ δὲ τέσσαρες. Μ. Οὐδὲ οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ, ἀλλ' οὐδὲ εἷς· λέγει γὰρ, ὅτι· *Οὐκ ἔστιν ἄλλο κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι εἰς ἕτερον Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.* Α. Παύλου λέγοντος, πλείους εἶναι τοὺς εὐαγγελιστὰς, πῶς φὴς ἕνα εἶναι; Μ. Οὐκ εἶπεν, ὅτι πολλοὶ εὐαγγελισταί. Α. Ἔχω μετὰ χεῖρας τὸν Ἀπόστολον, καὶ δείκνυμι λέγοντα ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ· *Ἀλλὰ κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα. Εὐηγγελισάμεθα* (22) εἶπεν· εἰ γὰρ εἷς ἦν, ἔλεξεν ἄν· Παρ' ὃ εὐηγγελισάμην. Τὸ δὲ *εὐηγγελισάμεθα* πολλοὺς σημαίνει. Ε. Τὸ *εὐηγγελισάμεθα* πολλῶν ἐστιν, καὶ οὐχ ἑνός. Μ. Οὐ τούτους λέγει, ἀλλὰ Σιλουανὸν καὶ Τιμόθεον. Ε. Τὸ πρότερον λέγων Παῦλον μόνον εἶναι εὐαγγελιστὴν, νῦν καὶ ἄλλους ὡμολόγησας· ἐξὸν οὖν καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς εὐαγγελίσασθαι. Εἰ γὰρ Σιλουανὸς (23), καὶ Τιμόθεος, καὶ Παῦλος εὐηγγελίσαντο, λέγει δὲ Παῦλος, *Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου*, εἰκὸς, πολλῶν ὄντων εὐαγγελιστῶν, ἓν λέγεσθαι τὸ Εὐαγγέλιον. Μ. Διαφωνοῦσι τὰ Εὐαγγέλια, καὶ ἄλλα καὶ (23*) ἄλλα λέγουσιν· ὅθεν φαίνεται φάλσα. Α. Ἄλλον καὶ ἄλλον Χριστὸν εὐαγγελίζονται; ἐν τούτῳ οἴει διαφωνεῖν; Μ. Οὐχ, ἀλλ' ἀντίκειται. Α. Ὅρισαι ὃ βούλει. Νοητὰς εἶναι λέγεις τὰς Γραφὰς, ἢ ψιλάς (24); καὶ ἐὰν βούλῃ, φρά-

A nuntiavit, vera est tua oratio: sin autem quatuor de uno Christo loquuntur, non jam quatuor sunt, sed unum. M. Apostolus non dixit, secundum Evangelia mea, sed, *Secundum Evangelium meum.* Ecce ut ait unum esse. Ait etiam, *Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit* [3]. Cum ille unum esse dicat, quo ore vos quatuor dicitis? Cum ille unum esse dicat, quo ore vos quatuor dicitis? A. Evangelium etiam nos unum dicimus. Evangelistæ autem sunt quatuor. M. Nec quatuor sunt evangelistæ, nec unus. Dicit enim [4]: *Non est aliud secundum Evangelium meum, nisi sunt aliqui, qui vos conturbant, et volunt convertere in aliud Evangelium Christi.* A. Cum Paulus plures evangelistas esse dicat, cur unum ais esse? M. Non dixit B multos esse evangelistas. A. Habeo in manibus Apostolum, eumque dicere ostendo in Epistola ad Galatas [5]: *Sed licet nos, aut angelus de cœlo evangelizaverit vobis, præterquam quod evangelizavimus. Evangelizavimus* dixit. Si enim unus fuisset, dixisset, præterquam quod evangelizavi. Illud autem verbum numeri pluralis, *evangelizavimus*, multos significat. E. Verbum hoc, *evangelizavimus*, multorum est, non unius. M. Non hos dicit, sed Silvanum et Timotheum. E. Cum prius dixeris Paulum solum esse evangelistam, nunc etiam alios esse concessisti. Ex quibus illud sequitur, licuisse etiam cæteris discipulis Evangelium prædicare. Si enim Silvanus et Timotheus ac Paulus Evangelium nuntiaverunt, Paulus autem ait, *Secundum Evangelium* C *meum*: par est, cum multi evangelistæ sint, unum Evangelium dici. M. Discrepant dissidentque inter se Evangelia, alia atque alia dicunt: ex quo falsa illa esse constat. A. Aliumne atque alium Christum prædicant? Num in hoc ea discrepare existimas?

[3] Rom. II, 16; XVI, 25; II Tim. II, 8; Galat. I, 8, 9. [4] ibid. I, 7. [5] ibid. 8.

(21) *Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου.* Origenes tom. V *in Evang. Joan.*: Ἔτι προσθήσω ῥητὸν ἀποστολικὸν, μὴ νενοημένον ὑπὸ τῶν τοῦ Μαρκίωνος, καὶ διὰ τοῦτο ἀθετούντων τὰ Εὐαγγέλια. Τὸ γὰρ τὸν Ἀπόστολον λέγειν, « Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, » καὶ μὴ φάσκειν « Εὐαγγέλια, » ἐκεῖνοι ἐφιστάντες φασὶν, οὐκ ἂν πλειόνων ὄντων Εὐαγγελίων, τὸν Ἀπόστολον ἑνικῶς τὸ Εὐαγγέλιον εἰρηκέναι· οὐ συνιέντες, ὅτι ὡς εἷς ἐστιν, ὃν εὐαγγελίζονται πλείονες, οὕτως ἓν ἐστι τῇ δυνάμει τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν Εὐαγγέλιον ἀναγεγραμμένον, καὶ τὸ ἀληθῶς διὰ τεσσάρων ἓν ἐστιν Εὐαγγέλιον. « Addam præterea dictum Apostoli nunquam intellectum ab iis qui Marcionem assectantur, quique propterea Evangelia e medio tollunt. Cum enim Apostolus dicat: « *Juxta Evangelium meum in Christo Jesu:* » non autem: « *juxta Evangelia,* » illi instant et dicunt ideo Apostolum in singulari numero dixisse « *Evangelium,* » quia plura non sint Evangelia: non intelligentes, sicut unus est, quem plures prædicant; sic unum esse virtute, quod a multis scriptum est Evangelium. Et revera quod per quatuor scriptum est, unum est Evangelium. » Illis quidem verbis Paulum Lucæ Evangelium indigitasse, non solum Marcionitæ, sed etiam alii tradiderunt. Eusebius *Hist. eccles.* lib. III, c. 4: Φασὶ δὲ, ὡς ἄρα τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου μνημονεύειν ὁ Παῦλος εἴωθεν, ὁπηνίκα ὡς περὶ ἰδίου τινὸς Εὐαγγελίου γράφων ἔλεγε· « Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου. » « Hujus (Lucæ) porro Evangelium aiunt a Paulo designari solitum esse, quoties tanquam de proprio quodam Evangelio sermonem faciens diceret, « *secundum Evangelium meum.* » Clemens autem in Epist. ad Corinth. intelligit Epistolas Paulinas. Verum de his vide notas Cl. Huetii in Origenem. WETSTENIUS.

(22) *Εὐηγγελισάμεθα.* Hoc verbum desideratur in codicibus mss. sed hic inserendum visum est, utpote quod textus series requirebat.

(23) *Σιλουανός.* Sic habet codex Vaticanus; alii, Σιλβανός.

D (23*) *Καί.* Forte ejiciendum istud καί, utpote redundans. EDIT.

(24) *Νοητὰς εἶναι λέγεις τὰς Γραφὰς, ἢ ψιλάς;* Distinctio hæc est vere Origenica. Origen. lib. II *contra Celsum*, num. 69: Τὰ συμβεβηκέναι ἀναγεγραμμένα τῷ Ἰησοῦ, οὐκ ἐν ψιλῇ τῇ λέξει καὶ τῇ ἱστορίᾳ τὴν πᾶσαν ἔχει θεωρίαν τῆς ἀληθείας· ἕκαστον γὰρ αὐτῶν καὶ σύμβολόν τινος αὐτῶν εἶναι παρὰ τοῖς συνετώτερον ἐντυγχάνουσι τῇ Γραφῇ ἀποδείκνυται. « Quæ Jesu contigisse scribuntur, ex nudis litteris solaque historia consideranda non sunt, quasi tota in iis veritas consisteret. Nihil enim eorum est, quod alterius cujusdam rei signum esse non animadvertant ii qui Scripturas prudentius legunt. » Idem lib. VII *contra Celsum*, num. 20: Ὁ Νόμος διττός ἐστιν, ὁ μέν τις πρὸς ῥητὸν, ὁ δὲ πρὸς διάνοιαν. « Lex duplex est, altera litteralis, spiritualis altera. » Vide eumdem apud Pamphilum in *Apologia*, et lib. IV *De principiis*, cap. 2 et alibi passim. WETSTENIUS.

M. Non, sed sunt contraria. A. Statue quod voles, num spiritales, an nudas Scripturas esse velis : ac si placet, pronuntia, ut ita instituatur disputatio. M. Nudas, et quemadmodum scriptum est, sic habet, et aliud nihil. A. Christus quidem ait, *Filius hominis sum* [6]. Estne hominis filius tua sententia, ac non Dei ? M. Christus Dei est Filius. E. Dicebas ea quæ scripta sunt, ita habere. Quomodo igitur Dei est Filius, cum filium hominis se esse dicat? M. Parabola, cum hominis filium se esse dicebat, usus est. E. Parabola mentene an sensu intelligitur? M. Mente. E. Quomodo igitur dicebas, nudas esse Scripturas ? Spiritales igitur sunt, et non nudæ : et in quo verbis discrepare videntur, intelligentia eadem invenitur. M. Partim ex mente, partim ex verbis spectantur. E. Videris mihi instabili sententia circumferri. M. Ubi parabola inscripta est, illa sunt spiritalia ; cætera vero nude sunt accipienda. A. Docesne de filio hominis parabolam inscriptam? Recognosce non esse inscriptam parabolam. Quibus tandem locis doces, illum esse Dei Filium? Alterutrum enim necessario concedes. Tua enim sententia aut mendax Christus invenitur, quod cum homo non esset, tamen se filium hominis esse professus sit : aut spiritales sunt Scripturæ omnes, etiamsi non inscripta sit parabola. Itaque omnem Scripturam divinitus inspiratam Paulus esse dicit [7] : atque in spiritu, omnis earum invenitur consensio : aut spiritales sunt Scripturæ omnes, nec jam ea quæ nude scripta sunt, vera sunt atque aperta. M. Unum esse Evangelium ostendam. A. Quisnam Evangelium scripsit, quod unum esse dixisti? M. Christus. A. Num Dominus ipse ita scripsit, *Crucifixus sum, et resurrexi tertia die ?* Itane scribit? M. Apostolus Paulus addidit. A. Aderatne Paulus tum, cum Christus in crucem actus est? M. Ipse simpliciter Evangelium scripsit. A. Si eum non interfuisse docuero, sed postea illum persecutum esse eos qui Ecclesiæ erant, efficieris Christianus?

A σον, ἵνα οὕτως ἡ ἐξέτασις γένηται. M. Ψιλὰς, καὶ ὥσπερ γέγραπται οὕτως ἔχει, καὶ οὐδὲν ἄλλο. A. Λέγει οὖν ὁ Χριστὸς, ὅτι· *Υἱὸς ἀνθρώπου εἰμί·* υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶν κατὰ σὲ, καὶ οὐ Θεοῦ ; M. Ὁ Χριστὸς Θεοῦ ἐστιν Υἱός. E. Ἔφης τὰ γεγραμμένα οὕτως ἔχειν· πῶς οὖν ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ, ἑαυτὸν λέγων Υἱὸν ἀνθρώπου ; M. Παραβολῇ ἐχρήσατο, λέγων Υἱὸν ἀνθρώπου. E. Παραβολὴ νοητή ἐστιν ἢ αἰσθητή ; Νοητή. E. Πῶς οὖν ἔφης ψιλὰ εἶναι τὰ τῶν Γραφῶν ; Οὐκοῦν νοητά ἐστιν καὶ οὐ ψιλὰ (25), καὶ εἰς ὃ δοκοῦσι τῇ λέξει διαφωνεῖν, ὁ νοῦς ὁ αὐτὸς εὑρίσκεται. M. Τὰ μὲν νοητὰ, τὰ δὲ ψιλά. E. Δοκεῖς μοι ἀστάτῳ γνώμῃ φέρεσθαι. M. Ὅπου παραβολὴ ἐπιγέγραπται, ἐκεῖνά ἐστι νοητὰ, τὰ δὲ ἄλλα ψιλά. A. Δεικνύεις οὖν ὅτι περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου παραβολὴ ἐπι-
B γέγραπται ; Ἀνάγνωθι, ὅτι οὐκ ἐπιγέγραπται παραβολή· πόθεν οὖν δεικνύεις, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν ; Τῶν δύο γὰρ θάτερον ὁμολογήσεις. Κατὰ γὰρ τὰ σοὶ δόξαντα ἢ ψεύστης εὑρίσκεται ὁ Χριστὸς, ὅτι μὴ ὢν ἄνθρωπος ἑαυτὸν ἔλεγεν Υἱὸν ἀνθρώπου· ἢ νοηταί εἰσι πᾶσαι αἱ θεῖαι Γραφαὶ, εἰ καὶ μὴ ἐπιγέγραπται παραβολὴ (διὸ καὶ πᾶσα θεόπνευστος εἴρηται παρὰ τοῦ Ἀποστόλου), καὶ ἐν νοῒ αὐτῶν ἡ συμφωνία εὑρίσκεται· ἢ νοηταί εἰσι πᾶσαι αἱ Γραφαὶ (26), καὶ οὐκ ἤδη τὰ γεγραμμένα ψιλὰ, ταῦτά ἐστιν τὰ ἀληθῆ καὶ σαφῆ. M. Δείξω, ὅτι ἕν ἐστι τὸ Εὐαγγέλιον. A. Τίς ἐστιν ὁ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, ὃ ἔφης εἶναι ἕν ; M. Ὁ Χριστός (27). A. Αὐτὸς ὁ Κύριος ἔγραψεν, ὅτι· *Ἐσταυρώθην, καὶ ἀνέστην τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ;* Οὕτω γράφει ; M. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος προσέθηκεν. A. Πα-
C ρῆν γὰρ Παῦλος ἐν τῷ σταυρωθῆναι τὸν Χριστόν ; M. Αὐτὸς ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον ἁπλῶς. A. Ἐὰν οὖν δείξω, ὅτι οὐ παρῆν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἐδίωκε τοὺς τῆς Ἐκκλησίας, γίνῃ Χριστιανός ; M. Οὐ γάρ εἰμι Χριστιανός ; A. Πῶς εἶ Χριστιανὸς (28), ὃς οὐδὲ ὄνομα Χριστιανοῦ κατηξίωσαι φέρειν ; οὐ γὰρ Χριστιανὸς ὀνομάζῃ (29), ἀλλὰ Μαρκιωνιστής. M. Καὶ ὑμεῖς τῆς Καθολικῆς λέγεσθε (30)· οὐκ ἐστὲ οὖν Χριστιανοὶ, οὔτε ὑμεῖς. A Εἰ ἀνθρώπου τὴν προσ-

[6] Luc. VI, 5. [7] I Tim. III, 16.

(25) *Οὐ ψιλά.* Οὐ deest in omnibus mss.; interponendam autem esse hanc particulam, sententia Adamantii videtur postulare. Negat enim, contra hæreticum id asserentem, Scripturam nudis litteris aut verbis constare; nec dissentit Eutropius. Tum postea Megethii est opinio partim intelligibilia, partim nuda esse quæ in Scripturis traduntur. Eam Eutropius inconstantiæ arguit. Non igitur potest ei ascribi, nec etiam quadrarent connexa sequentia. WETST.

(26) *Ἡ νοηταί εἰσι πᾶσαι αἱ Γραφαί.* Quanquam hæc præ se ferunt omnes codices mss., videntur tamen Wetstenio facile posse abesse , quia inconcinna sunt, et forsan e proxima periodo describentis oscitantia repetita.

(27) *Ὁ Χριστός.* Megethius ideo tradit Christum auctorem Evangelii, quia Marcion, quamvis Lucam adoptarit, titulos tamen omnes eraserat, « ut, » teste Irenæo lib. I , « suaderet discipulis suis, semetipsum veraciorem quam sunt hi, qui Evangelium tradiderunt apostoli : non Evangelium, sed particulam Evangelii, tradens eis. » Vide Tertullian. lib. IV *adversus Marcionem*, cap. 2. WETSTENIUS.

(28) *Πῶς εἶ Χριστιανός.* Photius in *Nomocan.*, tit. 12, c. 3 : Οὐ λέγονται οἱ Νεστοριανοι χριστιανοὶ, ἀλλὰ Σιμωνιανοὶ, ὥσπερ οἱ Αρειανοὶ Πορφυριανοί. « Nestoriani non vocantur Christiani, sed Simoniani, sicut Ariani Porphyriani dicuntur. » De Marcionitis modo Hieronymus : « Miror quomodo sibi D Christianorum nomen audeant vindicare. » Sed quod non sunt, vocari tamen amant, teste Theodoreto *Hæret. fabul.* lib. I, p. 191. Vide Epiphan. hæres. 29, num. 6; hæres. 27, num. 3; Theodoret. præfat. lib. II *Hæretic. fabul.* pag. 216 et Cyrill. Hierosol. *Cateches.* VI. WETSTENIUS.

(29) *Ὀνομάζῃ.* Sic recte habet codex Vaticanus; male alii, ὀνομάζει. Quod autem hic Adamantius, idem Tertullianus lib. I *Carm. advers. Marcionem*, exprobrat Marcionistis :

Nec venit in mentem, quod vos a nomine Christi
Seductos, ad Marcionis tulit infima nomen.

Confer Codicis lib. I, tit. 5, § 6, *De nominibus hæreticorum.* WETSTENIUS.

(30) *Τῆς Καθολικῆς λέγεσθε.* Augustinus *De vera relig.*, c. 7 : *Velint nolintve ipsi quoque hæretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi*

ωνυμίαν ἐκεκτήμεθα, καλῶς ἔλεξας· εἰ δὲ διὰ τὸ καθ' ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι λεγόμεθα, τί ἐν τούτῳ φαῦλον; M. Δεῖξον οὖν εἰ οὐκ ἔξεστιν ὄνομα ἀνθρώπου φέρειν. A. Ἔτι δείκνυμι οὐ μόνον ἐπισκόπου μὴ ἐξὸν εἶναι (31) φέρειν ὄνομα, ἀλλὰ μηδὲ ἀποστόλου. Τίς μείζων ἦν; Μαρκίων ἢ Παῦλος; M. Παῦλος. A. Ἄκουε οὖν, εἰ βούλει, τοῦ διενηνοχότος Παύλου προστάσσοντος· *Ἠκούσταί μοι*, φησὶν, *ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδές εἰσιν ἐν ὑμῖν· ὃς μὲν γὰρ ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ. Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;* M. Σύ μοι ἐπιφέρεις τὸ ὄνομα· Ἐγὼ Χριστιανὸς λέγομαι· καὶ γὰρ ὧδε λέγονται Σωκρατιανοί τινες (32). A. Ἐγὼ τὸ Σωκράτους ὄνομα ἀρνοῦμαι, οὐκ εἰδὼς τίς ἐστιν. E. Εἰ ἀλλήλοις ἐπιφέρετε (33) τὰ ὀνόματα, ἀνάγκη ἀμφοτέρους ἀρνήσασθαι. A. Οὔτε οἶδα τίς ἐστιν Σωκράτης· ἀρνεῖται καὶ οὗτος Μαρκίωνα; M. Μαρκίων ἐπίσκοπός μου ἦν (34). A. Ἐξ ὅτου Μαρκίων ἐτελεύτησεν, τοσούτων ἐπισκόπων, μᾶλλον δὲ ψευδεπισκόπων, παρ' ὑμῖν διαδοχαὶ γεγόνασι· διὰ τί μὴ τῇ τῶν διαδόχων ἐπωνυμίᾳ κέχρησθε, ἀλλὰ τοῦ σχισματοποιοῦ (35) Μαρκίωνος; E. Τοῦ ἀποστόλου Παύλου αἰτιωμένου, διὰ τὸ τινὰς ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ, ἢ Ἀπολλῶ, ἢ Κηφᾶ φέρεσθαι, δείκνυται, μὴ δεῖν ὀνόματι ἐπισκόπου κεχρῆσθαι· δεῖ γὰρ μᾶλλον τῷ διαφέροντι ὀνόματι προσπελάσαι ἢ τῷ ἥττονι. M. Ἐάν μοι συγχωρήσητε εἰπεῖν, δείξω, ὅτι καὶ τρεῖς ἀρχαί εἰσι· καὶ ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ τοῦ Νόμου Θεὸς, καὶ ἕτερος Θεὸς ὁ πονηρός· καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων Γραφῶν δείξω, ὅτι οὕτως ἔχει. E. Πρότερον δειχθήτω, εἰ τρεῖς ἀρχαὶ, εἰ τρεῖς φύσεις (36)· καὶ

A M. Annon Christianus sum? A. Quomodo es Christianus, qui ne nomen quidem Christiani ferre dignaris? Neque enim Christianus nominaris, sed Marcionita. M. Vos quoque Catholicæ Ecclesiæ dicimini : ne vos quidem igitur Christiani estis. A. Si hominis cognomen habuissemus, recte dixisses. Sin ex eo, quod orbe toto sumus, ita vocamur, quid in hoc est mali? M. Doce igitur an non liceat hominis nomine nuncupari. A. Demonstro etiam non solum episcopi, sed ne apostoli quidem licere appellari nomine. Uter major fuit, Paulusne, an Marcion? M. Paulus. A. Audi ergo, si libet, Paulum qui præstantior est, præcipientem [8] : *Significatum est*, inquit, *mihi ab iis qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos. Nam alius vestrum dicit* B *sum, Ego quidem Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ. Divisus est Christus? nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?* M. Tu mihi nomen imponis, ego Christianus appellor. Etenim hic Socratici quidem dicuntur. A. Ego Socratis nomen nego, cum quis sit ignorem. E. Si alter alteri nomina imponitis, uterque neget necesse est. A. Quis Socrates sit, nescio; negat etiam hic Marcionem? M Marcion meus erat episcopus. A. Ex quo Marcion migravit a vita, tam multorum episcoporum, aut potius falsorum episcoporum apud vos successiones fuerunt : cur non successorum nomine appellamini, sed Marcionis qui sectam invexit? E. Quoniam apostolus Paulus accusabat Corinthios, quod nonnulli ipsius, aut C Apollo, aut Cephæ nomine appellarentur : ex eo perspicuum est, non esse utendum episcopi nomi-

[8] I Cor. I, 11, 12, 13.

hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur. Optatus Milevitanus, lib. II : *Ubi proprietas catholici nominis, cum inde dicta sit catholica, quod sit rationabilis et ubique diffusa.* Vide Vincentium Lirin., c. III; Bedam *in Cant.*, lib. V; Isidor. *Orig.* lib. VIII, c. 1; Walafridum Strabonem, *De reb. eccl.*, c. 6, et Raban. Maur. *De inst. cleric.*, lib. I, c. 1.

(31) Codex Vaticanus ἔξεστιν, alii ἔστιν. Porro fas non esse hominis nomen ferre, docet Ignatius Epist. ad Magnesios : Ὃς γὰρ ἂν ἄλλῳ ὀνόματι καλῆται πλεῖον τούτου, οὗτος οὐκ ἔστι τοῦ Θεοῦ. — Ἐν Ἀντιοχείᾳ γὰρ ἐχρημάτισαν οἱ μαθηταὶ Χριστιανοί. *Qui alio nomine præter hoc appellatur, hic non est Dei. — Antiochiæ enim primum discipuli appellati sunt Christiani.* Hieronymus adversus Luciferianos : *Sic ubi audieris eos, qui dicuntur Christi, non a Domino Jesu Christo, sed a quoquam alio nuncupari; ut puta Marcionitas, Valentinianos, Montenses sive Campites : scito non Ecclesiam Christi, sed Antichristi esse Synagogam.* Epiphanius hæres. LXX, num. 15 : Τοῦτό ἐστι τὸ φοβερὸν, τὸ παραλλάξαι ὄνομα Χριστιανῶν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας, τῆς μὴ ἐχούσης ἐπίθετον ὄνομα, ἀλλὰ μόνον ὄνομα Χριστοῦ καὶ Χριστιανῶν, εἰς ὄνομα Αὐδίου καλεῖσθαι. *Est hoc vero horrendum, Christianorum commutare nomen, qui in sancta Ecclesia censentur, quæ, sola Christi et Christianorum appellatione contenta, adscititium omne nomen respuit. Pro illo, inquam, nomine Audianos appellari.* Eumdem vide hæres. XLII. WETSTENIUS.

(32) *Ὧδε λέγονται Σωκρατιανοί τινες.* Diogenes Laertius in Proœm. *De sectis philosophorum* agens, *Socraticorum* facit mentionem : Ἔνιοι ἀπὸ τῶν διδασκάλων, ὡς οἱ Σωκρατικοί. *Sunt philosophi qui a præceptoris nomine sunt dicti, ut Socratici.* Freculfus, lib. IV, c. 14 : *Socratici insignes, Diogenes, Eudoxus, Plato, Xenophon.* Hieronymus *Apolog. adversus Rufinum : Apud Platonem et alios Socraticos legi.* Frequentius tamen hi philosophi ab iis qui sectas eorum descripsere, Platonici appellantur. Dubito autem an Christianis nomen sectæ ethnicæ sit impositum. Potius videtur, *Socratem* quemdam hæreticum fuisse obscuri nominis, a quo *Socratiani* sint nominati : partim quia Adamantius profitetur, se ignorare quis Socrates hic fuerit, et quærit utrum ipse quoque Marcionem repudiet; quod certe de philosopho illo celeberrimo dici non potest : partim quia Epiphanius in Proœmio lib. I D inter varia nomina Gnosticorum refert, eos etiam Σωκρατίτας, *Socratitas*, vocari in aliquibus locis. In descriptione vero hæreseos rationem appellationis non dedit, ideo, ut opinor, quod de auctore nihil habuerit quod indicaret. ID.

(33) Codex Vaticanus, recte, ἐπιφέρετε, alii ἐπιφέρεται.

(34) *Μαρκίων ἐπίσκοπός μου ἦν.* Marcionistas suum seductorem *episcopi* nomine honorasse, hinc apparet. Ideo ab hæreticorum fraude, vocabulo abutentium, deceptus Optatus Milevitanus credidit Marcionem veræ Ecclesiæ fuisse episcopum. Scribit enim lib. IV : *Marcion qui ex episcopo apostata factus inducebat duos deos et duos Christos.* Sed episcopi filium eum fuisse, supra indicavimus. ID.

(35) Codex Regius secundus, ἀλλὰ τῇ σχισματοποιοῦ, non male.

(36) *Εἰ τρεῖς φύσεις.* Possumus legere, ἢ τρεῖς φύσεις, *aut tres naturæ.* Nam ῥίζα, φύσις, ἀρχὴ

ne : ad nomen enim quod præstantius est, magis quam ad id quod inferius, veniendum est. M. Si mihi per vos liceat, ostendam tria esse principia, aliumque esse legis Deum, alium malum Deum : atque ita esse ex nostris scripturis planum faciam. E. Primum ostendatur sintne tria principia, tresque naturæ : ac tum liquebit quænam sit uniuscujusque administratio. A. Demonstra tria principia esse : tumque dic quod voles. M. Demonstre alias leges tulisse opificem, alias Christum, quæ sint huic contrariæ. A. Quod diversas contrariasque leges esse suspicaris, ex eone alium aliumque Deum esse existimas? M. Ita profecto ; nemo unquam ita secum discordat aut pugnat, ut Evangelium Legi adversatur. A. Opificem Judæorum Deum esse dixisti. Solusne est et unus, an multi? M. Unus est Judæorum. A. Nullum parvum exemplum par est proferre, ut id quod dico facilius intelligatur. Ut mulier cum puerum peperit, non principio perfectum ei cibum adhibet, sed ei lac præbet : deinde majoribus firmioribusque alimentis utitur. Novit enim etiam apostolus Paulus hominibus pro progressu leges ferre, cum ait [9] : *Lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis.* Sic etiam Deus. Leges enim hominibus pro incremento dedit, alias Adæ, ut puero, alias Noe, alias Abrahæ : alias per Mosem, aliasque per Evangelium, ex progressu mundi incipientis, crescentis, atque perfecti, cum id quod perfectum est, perfecto reservasset. Ne igitur orationem me, quæ sibi non constet, habere putes, rationes afferam, quibus docebo, eumdem Deum utrasque leges dedisse. Præcipit enim Abrahæ, ut filium suum interficiat. Deinceps lege sancit per Mosem, cædem non esse faciendam, sed qui homicidium fecerit, vicissim interimendum esse. Quoniam igitur idem jus esse vult, occidere, ac non occidere, tunc duos esse deos dices, eosque inter se contrarios? E. Idemne præcipit, ut cædes fiat ac non fiat? A. Idem. Neque in hoc tantum ita esse invenitur, sed plerumque in multis, estque

A τότε φανήσεται ἡ ἑκάστου διοίκησις. A. Δεῖξον, ὅτι τρεῖς εἰσιν ἀρχαί· καὶ τότε λέγε ὃ βούλει. M. Δεικνύω, ὅτι ὁ δημιουργὸς ἄλλα ἐνομοθέτησε, καὶ ὁ Χριστὸς ἄλλα ἐναντία τούτου. A. Διὰ τὸ διαφόρους καὶ ἐναντιουμένους τοὺς νόμους ὑπονοεῖν σε, διὰ τοῦτο οἴει, ἄλλον καὶ ἄλλον Θεὸν εἶναι; M. Καὶ μάλα· ἑαυτῷ οὐδείς ποτε ἐναντιοῦται, οὐδὲ ἀντίκειται, ὥσπερ ἀντίκειται τὸ Εὐαγγέλιον τῷ Νόμῳ (37). A. Τὸν δημιουργὸν Θεὸν ἔφης τῶν Ἰουδαίων εἶναι. Μόνος καὶ εἷς ἐστιν, ἢ πολλοί; M. Εἷς, ὁ τῶν Ἰουδαίων. A. Οὐδενὸς εἰκὸς μικροῦ παραδείγματος (38) ἅψασθαι, πρὸς τὸ συνετώτερον γενέσθαι τὸ λεγόμενον· ὃν τρόπον γυνὴ τετοκυῖα παιδίον, οὐ πρότερον (39) τελείαν τοῦτο προσκομίζει τὴν τροφὴν, ἀλλὰ γαλακτοτροφεῖ· καὶ μετέπειτα μείζοσι καὶ ἰσχυροτέροις κέχρηται βρώμασιν. B Οἶδε (40) γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, κατὰ προκοπὴν νομοθεσίας τοῖς ἀνθρώποις προσάγειν, λέγων· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα, οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν* (41) *δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε.* Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεός· κατὰ γὰρ αὔξησιν τοῖς ἀνθρώποις ἐνομοθέτησεν· ἄλλα (42) τῷ Ἀδὰμ, ὡς νηπίῳ, ἄλλα τῷ Νῶε, ἄλλα τῷ Ἀβραάμ· ἕτερα διὰ Μωϋσέως· καὶ ἄλλα διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, κατὰ προκοπὴν ἀρχομένου τοῦ κόσμου, καὶ μεσάζοντος, καὶ τελειουμένου. τὸ τέλειον τῷ τελείῳ ταμιευσάμενος. Ἵν' οὖν μὴ δόξῃς ἀσύστατόν με τὸν λόγον ποιεῖσθαι, παρέξομαι τὰς ἀποδείξεις, ὅπως ὁ αὐτὸς Θεὸς ἀμφότερα ἐνομοθέτησε. Προστάττει γὰρ τῷ Ἀβραὰμ φονεύειν αὐτοῦ C τὸν υἱόν· μετὰ ταῦτα νομοθετεῖ διὰ Μωϋσέως, μὴ δεῖν φονεύειν, ἀλλὰ τὸν δράσαντα ἀνδροκτονίαν, τοῦτον ἀντικτείνεσθαι. Ἐπεὶ οὖν ὁ αὐτὸς δικαιοῖ, φονεύειν καὶ μὴ φονεύειν, δύο ἐρεῖς εἶναι θεοὺς καὶ ἠναντιωμένους ἀλλήλοις (43); E. Ὁ αὐτὸς κελεύει φονεύειν, καὶ μὴ φονεύειν; A. Ὁ αὐτός· καὶ οὐ μόνον ἐν τούτῳ εὑρίσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολλάκις· καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν νομοθετεῖ (44), θυσίας καὶ ὁλοκαυτώματα αὐτῷ προσφέρεσθαι, καὶ πάλιν, μὴ προσφέρεσθαι. Ἀποκρινάσθω οὖν, εἰ ἄλλος ἐστὶν ὁ κελεύων (45) σφάζεσθαι τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ἄλλος προστάττει μὴ φονεύειν, καὶ θυσίας προσφέρεσθαι, καὶ μὴ

[9] I Cor. III, 2, 3.

hisce hæreticis idem valuisse videntur. Pici codex habuit, καὶ τρεῖς φύσεις. Vertit enim, *et tres naturæ.* Wetstenius.

(37) *Ἀντίκειται τὸ Εὐαγγέλιον τῷ Νόμῳ.* Hæc cum objectionibus sequentibus deprompsisse verisimile est Megethium ex Antithesibus Marcionis. Tertullianus lib. I, cap. 19, *contra Marcionem : Hæ sunt*, inquit, *antitheses Marcionis, id est contrariæ oppositiones, quæ conantur discordiam Evangelii cum lege committere : ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti diversitatem quoque argumententur deorum.* Wetstenius.

(38) Codex Vaticanus, recte παραδείγματος.

(39) *Οὐ πρότερον*, etc. Legendum videtur, οὐ πρῶτον τελείαν τούτῳ, etc.

(40) Codex Vatic., οἶδε, alii, εἶδε.

(41) *Ἠδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν.* Sic recte habet codex Vaticanus, male vero alii, δύνασθαι, ἀλλ' οὐδέ ἐστι νῦν.

(42) *Ἐνομοθέτησεν· ἄλλα*, etc. Theodoretus lib v *Hæret. fabul.*, cap. 11 : Ὁ Κύριος δι' ὧν νομοτεθεῖ, διαῤῥήδην διδάσκει, ὡς οὐκ ἀνατρέπει τὰ παλαιὰ, ἀλλ' ἀκριβεστέραν πολιτείαν εἰσάγει, καὶ σύμμετρα ταῖς ἡλικίαις προσφέρει παιδεύματα. *Dominus in legibus quas sancit, aperte docet, se non* D *subvertere antiqua, sed perfectiorem vitæ rationem inducere! et congrua ætati cuilibet documenta præbere.* Plura vide ibidem in hunc sensum. Wetstenius.

(43) Codex Vaticanus, ἀλλήλοις. Male alii, ἀλλήλους.

(44) *Νομοθετεῖ*, etc. Deum permisisse sacrificia propter imbecillitatem populi cultui huic externo nimis addicti, more ab Ægyptiis recepto; improbasse autem rursum ea, ne crederetur iis indigere, docent Irenæus lib. IV *advers. Hæres.*, cap. 14 et 20; Tertullianus lib. II *contra Marcionem;* Epiph. edit. Basil. pag. 158 et 295; Eucherius in quæst v, pag. 156; Theodoretus quæst. 1 *in Levit.*; Chrysostomus homil. 1 *contra Judæos*, et alibi. Wetstenius.

(45) Codex Vatic., κελεύων. Alii, κελεύειν, male. Infra codex Regius secundus, οὕτως ἔχει ἐν τῇ Γραφῇ.

προσφέρεσθαι. Ε. Οὕτως περιέχει ἐν τῇ Γραφῇ, ποτὲ μὲν ἐπιτρέπει (46) θυσίαν προσκομίζειν, ποτὲ δὲ μὴ βούλεσθαι; Τί λέγεις, Μεγέθιε; Ὁ αὐτός ἐστιν Θεὸς ὁ ἐνδιαλλάσσων τοὺς νόμους, ἢ δύο εἰσὶν, ὧν ὡρίσω ἕνα τὸν Δημιουργὸν εἶναι; καὶ οὐκέτι τρεῖς ἀρχαὶ, ἀλλὰ τέσσαρες, καὶ οὐχ ἵσταται ὑμῶν τὸ δόγμα. Μ. Ὁ τῶν Ἰουδαίων, ὁ αὐτός ἐστιν ὁ Δημιουργός· ὁ δὲ ἡμέτερος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ υἱός. Α. Ποία ἀπόδειξις τοῦ μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Δημιουργοῦ (47); Μ. Ὅτι ὁ Χριστὸς ἀνέτρεψε τὰ τοῦ Δημιουργοῦ· καὶ δείκνυμι, ὅτι ἀνέτρεψεν. Α. Δεῖξον, ὅτι ἀνέτρεψε. Μ. Ὁ Θεὸς τῆς γενέσεως ἐντέταλται Μωϋσεῖ ἐκβαίνοντι ἐκ γῆς Αἰγύπτου, λέγων· *Ἕτοιμοι γένεσθε τὴν ὀσφὺν ἐζωσμένοι, τοὺς πόδας ὑποδεδεμένοι, τὰς ῥάβδους ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν, τὰς πήρας ἔχοντες ἐφ' ἑαυτούς· χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ ἄλλα πάντα ἀπενέγκασθε τῶν Αἰγυπτίων* (48). Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν ὁ ἀγαθὸς, ἀποστέλλων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· *Μήτε ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν, μήτε πήραν, μήτε δύο χιτῶνας, μήτε χαλκὸν ἐν ταῖς ζώναις ὑμῶν·* Ἴδε πῶς τηλαυγῶς ὁ ἀγαθὸς τοῖς ἐκείνου ἐναντιοῦται δόγμασιν. Ε. Τὸ αὐτό μοι φαίνεται τοῦτο ὅπερ τὸ φονεύειν καὶ μὴ φονεύειν, καὶ τὸ διδόναι θυσίας καὶ μὴ διδόναι. Ταυτὸν οὖν ἐστιν καὶ τὸ λαμβάνειν ἀργύριον, καὶ πήραν, καὶ μὴ λαμβάνειν. Ζητῶ δὴ τοῦτο, εἰ τοῦ δημιουργοῦ προσταξάντος τῷ Ἀβραὰμ φονεύειν τὸν υἱὸν, ἄλλος ἐστὶν ὁ νομοθετήσας μὴ φονεύειν, καὶ ἄλλος ὁ τῷ Ἀβραὰμ προστάξας. Α. Εἰ δὲ εἷς ἐστιν ὁ ταῦτα νομοθετήσας τὰ ἠναντιωμένα, ἅπερ αὐτὸς ἐδοκίμασεν εὖ ἔχειν, εἰ καὶ ἡμῖν δοκοῦσιν ἐναντία εἶναι, πῶς, διὰ τὸ δοκεῖν ἠναντιῶσθαί τινα τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ταῖς τοῦ Νόμου προστάξεσι, δύο λέγεις εἶναι Θεοὺς, τοὺς προστάσσοντας, μὴ δείξας, πῶς οὖν ὁ αὐτὸς τοῦ Νόμου Θεὸς, εἷς ὢν, εἶπε φονεύειν, καὶ μὴ φονεύειν; Εἰ δ' ἐξὸν αὐτῷ ὡς Θεῷ κατὰ καιροὺς, ὃ βούλεται, μᾶλλον δὲ ὃ δοκιμάζει χρήσιμον, νομοθετεῖν, ὁ αὐτὸς δείκνυται, ὁ προστάξας λαμβάνειν ἐφόδια τῆς ὁδοῦ, καὶ μὴ λαμβάνειν. Τὴν δὲ αἰτίαν τούτων ἐγὼ εἰπεῖν οὐκ ἔχω, τὰ δὲ πράγματα ὅμοια τυγχάνει. Ε. Τί λέγεις, Μεγέθιε; Ὁ αὐτὸς Θεὸς εἷς ἐστιν, ἢ δύο οἱ ἐν τῷ Νόμῳ ἐναντία προστάσσοντες; Μ. Οὗτος μὲν ὁ αὐτός· ὁ δὲ Χριστὸς οὐκ ἔστιν αὐτοῦ Υἱός. Ε. Εἰ διὰ τὸ δοκεῖν ἐναντιοῦσθαι τὰς νομοθεσίας λέγεις, ἄλλου (49) υἱὸν εἶναι τὸν Χριστὸν, πλάττῃ, Μεγέθιε· ἐδείχθη γὰρ ὁ αὐτὸς τὰ ἴδια ἀνατρέψας, ὡς καὶ αὐτὸς ὡμολόγηκας. Α. Καὶ εἰ ἦν ὃ προέτεινε κεφάλαιον, ἐδεικνύετο ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ· ὅμως δὴ δείκνυμι, μὴ εἶναι ἐναντίον τοῦτο, ἀλλὰ διαφορὰς πραγμάτων· οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Χριστοῦ πεμπόμενοι

[10] Exod. XII, 2, 35. [11] Matth. X, 10; Luc. X, 4.

A cum lege sancit, hostias et holocaustomata sibi offerri, et rursus non offerri. Respondeat igitur, sitne alius is qui Isaac immolari interficique jubet, alius is qui præcipit, ne fiat homicidium: qui hostias immolari jubet, et qui non immolari. E. Siccine est in Scriptura, ut nonnunquam permittat sacrificium offerri, aliquando nolit? Quid ais, Megethi? Idem est Deus qui leges mutat, aut duo sunt, quorum unum opificem esse statuisti? nec jam tria principia sunt, sed quatuor, nec dogma vestrum consistit. M. Judæorum Deus, idem est Opifex: noster autem non est ejus Filius. A. Qua ratione Christum non esse Filium Opificis doces? M. Quia Christus ea quæ erant Opificis, evertit, eumque illa evertisse doceo. A. Doce B eum evertisse. M. Deus qui omnia condidit, præcepit Mosi Ægypto decedenti: *Parati estote præcincti lumbis, calceati pedibus, virgas in manibus vestris, et sacculos habentes; aurum et argentum, aliaque omnia auferte ab Ægyptiis* [10]. Dominus autem noster bonus, discipulos suos in orbem mittens, ait: *Neque calceamenta in pedibus vestris, neque peram, neque duas tunicas, neque æs in zonis vestris* [11]. Vide ut perspicue illius decretis bonus adversetur. E. Hoc mihi idem videtur, quod occidere, et non occidere: quod offerre sacrificia, et non offerre. Idem est igitur etiam sumere argentum ac peram, et non sumere. Itaque hoc quæro, cum opifex Abrahæ præceperit ut filium interficeret, num alius sit is qui vetuit homicidium, alius is qui Abrahæ præcepit, ut C occideret. A. Quod si unus est, qui hæc contraria præcepit, quæ ipse præclara esse probavit, etiamsi nobis contraria videantur: cur quod quædam in Evangelio cum legis præceptis pugnare videantur, duos esse deos legislatores dicis, cum minime docueris, quomodo idem legis Deus, qui unus est, jusserit ac vetuerit parricidium? Si vero ei ut Deo pro varietate temporum, id quod vult aut potius quod utile probat, licet lege sancire: idem ostenditur esse qui præcepit, ut viaticum sumatur, et non sumatur. Causa autem quæ sit horum, ego non possum dicere: sed tamen res sunt pares ac similes. E. Quid ais, Megethi? Idemne Deus unus est, an duo ii qui in lege contraria præcipiunt? M. Hic quidem D idem est; Christus autem non est ejus Filius. E. Si quod leges contrariæ videntur, Christum alterius Filium esse ais, falleris, Megethi. Planum enim factum est, eumdem sua sustulisse, id quod etiam tu confessus es. A. Etsi caput quod proponebat consisteret, unius ejusdemque Dei esse doceretur; verum

(46) *Ἐπιτρέπει*. Vel legendum hoc loco ἐπιτρέπειν, vel, si servatur ἐπιτρέπει, infra legendum est, ποτὲ δὲ μὴ βούλεται.

(47) *Υἱὸν τοῦ Δημιουργοῦ*. Sic habet codex Vaticanus; alii vero, Υἱὸν τὸν Δημιουργοῦ.

(48) *Πάντα ἀπενέγκασθε τῶν Αἰγυπτίων*. Hunc locum egregie vindicatum vide apud Clem. Alex. *Stromat.* lib. I, pag. 275; Tertullianum lib. II *adv. Marcionem*, pag. 469; Epiphanium *serm. Ancor.*; Irenæum *advers. Hæres.* lib. IV, cap. 30; Ambrosium *de Abrah. patr.* lib. II, cap. 9; Augustinum lib. XXIII *contra Faustum Manichæum*, cap. 71; Theodoretum quæst. 23 *in Exodum*, et *ad psalmum* CIV, 37; Gregorium Nazianzenum orat. 42. WETSTENIUS.

(49) Codex Vaticanus recte ἄλλου· alii ἀλλ' οὐ, perperam. Infra codex Vatic., ἐδείχθη, alias ἐδίχθη.

hoc doceo non esse contrarium, sed rerum differentias. Qui enim Hierosolymis a Christo mittebantur, mittebantur ut pacem nuntiarent; qui autem ex Ægypto, bello a suis opprimebantur. *Cham enim filius servus erit fratribus suis*, inquit Scriptura de Noe filiis [12], Sem, Cham, Japhet. *Cham puer servus servorum erit fratri suo.* Oportuit ergo servos, qui bellum suscepissent, bello deleri et confici. Evangelium vero scit malos ulcisci et occidere. Sic enim ait: *Veniet Dominus mali servi in die qua nescit, et in hora qua non exspectat, et separabit eum, et ponet partem ejus cum infidelibus* [13]. Æquum est igitur eos qui injuria bellum gerunt: jure bello vicissim opprimi. Sic ergo æquum est eos qui pacem nuntiant, sine armis nuntiare, cum alioqui Isaias propheta dicat [14]: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem.* Erat autem apud prophetam probatum tempus, cum arma conflari oportebat, cum dixerit [15]: *Ex Sion exibit lex, et verbum Domini ex Hierusalem, et judicabit inter gentes, et arguet populum multum, et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces, et non sumet gens adversus gentem gladium, et non ultra exercebuntur ad prælium.* E. Hæc non est discrepantia, cum planum factum sit, Christum etiam de malis supplicium sumere, cum ait, separari servum malum. M. Propheta Dei creationis, cum bellum conflatum esset in populum, superato montis cacumine, manus suas in cœlum ad Deum tetendit, ut multos bello deleret. At Dominus noster, cum sanctus sit, manus suas porrexit, non ut homines de medio tolleret, sed servaret. Quid ergo est simile? Ille manuum porrectione interficit, hic autem servat.

A εἰρήνην εὐαγγελίσασθαι ἀπεστέλλοντο· οἱ δὲ ἐξ Αἰγύπτου πολέμῳ ἐδιώκοντο ὑπὸ τῶν ἰδίων· *Χὰμ γὰρ παῖς οἰκέτης ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ*, φησὶν ἡ Γραφὴ περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, Σὴμ, Χὰμ, Ἰαφέθ. *Χὰμ παῖς οἰκέτης ἔσται τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ οἰκετῶν.* Ἔδει οὖν τοὺς οἰκέτας τοὺς τὸν πόλεμον αἱρησαμένους ὑπὸ πολέμου ἀναλωθῆναι· καὶ τὸ Εὐαγγέλιον δὲ οἶδε τοὺς κακοὺς ἀμύνεσθαι καὶ φονεύειν· οὕτω γὰρ λέγει, ὅτι· *Ἥξει ὁ Κύριος τοῦ κακοῦ δούλου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ θήσει τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπιόντων* (50). Ἔστι τοίνυν δίκαιον τοὺς πολεμοῦντας ἀδίκως ἀντιπολεμεῖσθαι δικαίως. Οὕτως τοίνυν δίκαιον, τοὺς εἰρήνην εὐαγγελιζομένους, δίχα ὅπλων εὐαγγελίσασθαι· ἄλλως (51) δὲ καὶ B Ἡσαΐας ὁ προφήτης ἔλεγεν· *Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην.* Ἦν δὲ παρὰ τῷ προφήτῃ καὶ δεδοκιμασμένος ὁ καιρὸς, πότε τὰ ὅπλα συγκοπῆναι ἔδει, φήσαντος· *Ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.* E. Αὕτη οὐκ ἔστιν ἐναντίωσις, ὁπότε ἐδείχθη καὶ ὁ Χριστὸς τοὺς κακοὺς ἀμυνόμενος, λέγων, διχοτομεῖσθαι τὸν δοῦλον τὸν κακόν. M. Ὁ προφήτης τοῦ Θεοῦ τῆς γενέσεως, πολέμου συστάντος πρὸς τὸν λαὸν, ἀναβὰς ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐξέτεινε C τὰς χεῖρας αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν, ἵνα πολλοὺς τῷ πολέμῳ ἀνέλῃ. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν, ἅγιος ὢν, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας αὐτοῦ, οὐχὶ τοῦ ἀνελεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τοῦ σῶσαι. Τί οὖν ὅμοιον; ὁ μὲν διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν ἀναιρεῖ, ὁ δὲ σώζει.

A. Manuum utriusque porrectiones accurate considerandæ sunt, Mosis atque Christi: ac si pares similesque sint, præclare se res habebit: sin contrariæ sint inter se, hoc etiam probandum erit. Etenim manuum quidem Mosis porrectio, populum qui Deo fidelis erat, conservavit: hostes vero perdidit. Christi etiam manuum porrectio eodem modo fecit. Si ejus manuum porrectio servavit omnes, et fideles, et infideles, et parricidas, et constupratores, videris aliquid dicere: sin autem ii qui ei crediderunt, servati sunt, qui autem ei non crediderunt, sicuti Amalec, perierunt: quid est quod secum pugnet? Manuum enim Christi porrectionem consecuta est eorum qui ei non crediderunt templi et urbis eversio, populique et dispersio et interitus. Similis est igitur utriusque manuum porrectio: atque illa Mosis, Christi figura fuit: uterque enim et fideles servavit, et infideles perdidit. M. Non est par ac simile. E. Videris mihi ea quæ afferuntur,

A. Ἀναγκαῖον ἂν εἴη ἀκριβῶς τὰς ἐκτάσεις ἀμφοτέρων δοκιμάσαι, Μωσέως τε καὶ τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἐὰν μὲν ὅμοιαι, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δὲ ἐναντίαι πρὸς ἀλλήλας, ἀποδεικτέον· καὶ ἡ Μωσέως γὰρ ἔκτασις τῶν χειρῶν, τὸν λαὸν πιστὸν τῷ Θεῷ ἔσωσε, τοὺς δὲ ὑπεναντίους ἀπώλεσε· καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ οὕτως ἐποίησεν. Εἰ μὲν οὖν ἡ ἔκτασις τῶν χειρῶν τοῦ Χριστοῦ πάντας ἔσωσε, πιστούς τε καὶ ἀπίστους, καὶ D φονεῖς, καὶ μοιχοὺς, δοκεῖς τι λέγειν· εἰ δὲ οἱ πιστεύσαντες μὲν αὐτῷ ἐσώθησαν, οἱ δὲ ἀπιστήσαντες αὐτῷ ἀπώλοντο, ὡς ὁ Ἀμαλὴκ, τί ἐναντίον; Καὶ γὰρ μετὰ τὴν ἔκτασιν τῶν χειρῶν τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἀπίστων καὶ ὁ ναὸς, καὶ ἡ πόλις κατεστράφη· καὶ διεσπάρη ὁ λαὸς, καὶ ἀπώλετο. Ὁμοία τοίνυν ἐστὶν ἡ ἔκτασις τῶν χειρῶν ἀμφοτέρων, προτύπωσις τοῦ Χριστοῦ ἡ Μωσέως γινομένη (*f.* γενομένη)· ἄμφω γὰρ τοὺς μὲν πιστοὺς ἔσωσαν, τοὺς δὲ ἀπίστους ἀπώλεσαν. M. Οὐκ ἔστιν ἴσον, οὔτε ὅμοιον. E. Δοκεῖς μοι, μὴ νοεῖν τὰ λεγόμενα· τότε γὰρ δοκεῖ διαλλάττειν, ὁπόταν ὁ εἷς

[12] Gen. IX, 25. [13] Matth. XXIV, 50. [14] Isa. LII, 7. [15] ibid. II, 3, 4.

(50) Ἀπιόντων. Humphredus correxit, ἀπίστων. Recte ita habebat etiam Pici codex. In Græco textu legimus hodie ὑποκριτῶν, Matth. XXIV, 51. WETSTENIUS.

(51) Codex Vaticanus, ἄλλως; alii, ἄλλους, perperam.

ιὺς πολλοὺς (52) σώσῃ, ὁ δὲ ἕτερος τοὺς ἀπίστους. Ἀμφότεροι δὲ εὑρίσκονται τὸ αὐτὸ πράττοντες· οὐδὲν ὂν τὸ ἀντιπίπτον. Λέγε, εἴ τι ἕτερον ἔχεις. Μ. Ὁ ἐν ῷ νόμῳ Κύριος λέγει· *Ἀγαπήσεις τὸν ἀγαπῶντά ε* (53), *καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου*· ὁ δὲ ύριος ἡμῶν, ἀγαθὸς ὢν, λέγει· *Ἀγαπᾶτε τοὺς χθροὺς ὑμῶν, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων μᾶς*. Α. Εἰ μὲν γὰρ ἐν μόνῳ τῷ Εὐαγγελίῳ ἔκειτο, αλῶς ἔλεξας· εἰ δὲ καὶ ἐν τῷ νόμῳ εὑρίσκομεν εσταλμένον, *Ἐὰν ἴδῃς*, φησὶ, *τὸν βοῦν ῥεμβόμενον τοῦ ἐχθροῦ σου, οὐκ ἐάσεις αὐτὸν ἀπολέσθαι· rοίξας* (54) *ἀποδώσεις αὐτῷ τὸν βοῦν αὐτοῦ*· αὶ πάλιν φάσκει· *Ἐὰν ἴδῃς τὸν ὄνον τοῦ ἐχθροῦ ου ἐν τῇ ὁδῷ πεσόντα, οὐ μὴ ἀντιπαρέλθῃς ὐτὸν, ἕως ἐπάρας γομώσῃς τὸν ὄνον*. Ἀλλ' οὖν ε καὶ ὅτε λαὸς ἐπῆλθεν ἀνελεῖν Μωϋσέα, καὶ *ἐπεκίασεν ἡ δόξα Κυρίου*· ἦν δὲ ὅσιον τοὺς ἐπελθόντς ἐχθρῶν δίκην ἀναιρεῖσθαι· *καὶ ἔπεσε*, κατὰ τὸ γραμμένον, *ἡ θραῦσις*· καὶ ἔμελλεν ὄλλυσθαι ὁ λαὸς, μὴ Μωϋσῆς, παραπέμψας τὴν ἔχθραν, ἐδεήθη τοῦ εοῦ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, εἰπών· *Ἀαρὼν, τάντησον τῷ ὀλοθρευτῇ, λαβὼν ἐν τῇ χειρί σου πυρεῖον*· ἀκούσας Ἀαρὼν ἀπήντησε, καὶ ἐκόπαν ἡ θραῦσις. Ἀλλὰ καὶ Δαυΐδ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ιοὺλ, καὶ εὑρὼν τόπον ἀνελεῖν αὐτὸν, οὐκ ἀνεῖν, ἀλλὰ τοὐναντίον εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖται· λ' οὖν γε καὶ Ἱερεμίας, βληθεὶς ὑπὸ ἐχθρῶν εἰς κκον (55), οὐκ ἐμνησικάκησεν, ἀλλὰ τοὐναντίον, καὶ τὸς ηὔχετο ὑπὲρ αὐτῶν. Λέγει δὲ ἐν τῷ γράμματι ῦ Εὐαγγελίου· *Ἀναχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμει τὴν ἀνομίαν*. Ὁρᾷς, ὅτι συνᾴδει τὸ Εὐαγγέλιον νόμῳ. Μ. Ἐν τίνι συνᾴδει; Ε. Πῶς οὐκ ἔστι τὰ τά; Ἃ προέτεινεν ὁ Χριστὸς γενέσθαι, ταῦτα ἐν Νόμῳ γέγονεν. Ἐχθροὺς ἀγαπᾷν προσέταξε, καὶ Νόμος ἐχθροὺς μὴ ἀμύνεσθαι προσέταξεν· ἀλλ' οὐδὲ χρι βοὸς ἢ ὄνου παρορᾷν κελεύει. Πῶς δὲ καὶ ὁ ιστὸς οὐ μισήσει τοὺς τὰ φαῦλα πράσσοντας, ὡς θροὺς, λέγων· *Ἀναχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ;* Τοῦτο οὐκ τιν ἀγάπης, τὸ ἀπώσασθαι τοὺς ἐχθρούς. Μ. Ὁ οφήτης τοῦ Θεοῦ τῆς γενέσεως, ἵνα πολεμῶν είονας ἀνέλῃ, ἔστησε τὸν ἥλιον, τοῦ μὴ δῦσαι χρι συντελέσῃ ἀναιρῶν τοὺς πολεμοῦντας πρὸς λαόν· ὁ δὲ Κύριος ἀγαθὸς ὢν λέγει· *Ὁ ἥλιος μὴ ιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν*. Α. Περὶ τοῦ ις ἀδίκως πόλεμον (56) κατὰ δεσποτῶν συστησαvους ὅσιον δικαίως ἀναιρεῖσθαι, ἀποδέδεικται· ἐξ καὶ ὁ Χριστὸς τὸν φαύλως ἀναστραφέντα, κελεύει ηθῆναι εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ὁ κλαυὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Ἕνεκεν δὲ τοῦ, *ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν*·

A non intelligere. Tum enim dissimilitudo esse videtur, cum unus fideles servat, alter autem perfidos. Uterque autem idem facere reperiuntur. Nihil ergo contrarium accidit. Cedo si quid aliud habeas. M. Dominus legis ait: *Diliges amicum tuum, et odio habebis inimicum tuum* [16]. At Dominus noster, qui bonus est, dicit: *Diligite inimicos vestros, et orate pro persequentibus vos* [17]. A. Si in solo Evangelio hoc positum esset, recte dixisses. Si vero etiam in Lege invenimus distinctum: *Si videris*, inquit, *bovem errantem inimici tui, non sines eum perire, sed reductum ei reddes bovem suum* [18]. Et rursus ait: *Si videris asinum inimici tui cadentem in via, non præteribis eum, quoad cum onere asinum sublevaveris* [19]. Quin etiam cum populus Mosen interficere
B voluit, etiam *Domini gloria apparuit* [20]; fas autem erat eos qui impetum fecissent, hostium loco interimi: *et cecidit*, ut scriptum est, *confractio*, periturusque erat populus, nisi Moses, neglectis inimicitiis, pro inimicis suis Deum rogasset, dicens Aaroni: *Occurre exterminatori, sumpto in manum thuribulo* [21]: quæ cum audisset Aaron, occurrit, et cessavit quassatio. David quoque, cum eum Saul persequeretur [22], nactus locum illius interficiendi, tamen non interemit, sed contra pro eo precatur. Jeremias etiam conjectus in lacum ab inimicis, non est recordatus injurias, contraque ipse etiam pro eis rogabat [23]. Dicit autem in littera Evangelii: *Discedite a me, qui operamini iniquitatem* [24]. Vides Evangelium legi consonare. M. In quo consonat? E. Quidni
C eadem sunt? Quæ Christus præscripsit facienda, ea in Lege facta sunt: inimicos jussit diligi, et Lex non ulcisci inimicos jubet: quin ne bovem quidem aut asinum jubet negligi. Quid est autem quamobrem non etiam Christus inimicos qui improbe vivunt oderit, cum dicat, *Discedite a me?* Hoc non est charitatis, inimicos repellere. M. Propheta Dei creationis, quo plures bello interficeret, cohibuit solem, ne occideret, quoad plane deleret eos qui cum populo bellum gerebant; Dominus autem qui bonus est, ait: *Sol non occidat super iracundiam vestram* [25]. A. Hoc jam demonstratum est, fas esse atque justum interfici eos, qui injustum bellum in dominos conflaverint; ex quibus etiam Christus,
D eum qui flagitiose vixit, jubet in tenebras exteriores conjici, ubi sit clamor stridorque dentium [26]. Quod autem ad illud attinet, *Sol non occidat super iracundiam vestram*, hoc declaratur non solum præcepto in lege, sed re etiam effectum esse, ut scriptum est: *Exacerbaverunt Moysen in operibus suis*

[16] Levit. XIX, 18; Matth. V, 43. [17] ibid. 44. [18] Exod. XXIII, 4. [19] ibid. 5. [20] Num. XVI, 42. [21] ibid. [22] I Reg. XIV, 26. [23] Jerem. XXXVIII, 6, 20. [24] Matth. VII, 23. [25] Eph. IV, 26. [26] Matth. XIII, XXV.

(52) *Τοὺς πολλούς*. Humphredus in margine notat, τοὺς πιστούς, *credentes*. Pici codex consentit, non Vaticanus, et res ipsa id requirit, ut ἀντιθεσι patet. WETSTENIUS.

(53) *Ἀγαπήσεις τὸν ἀγαπῶντά σε*. Eamdem ectionem pari responsione diluit Theodoretus *eretic. fabul.* lib. I, cap. 24; et lib. V, cap. 16.

(54) *Ἀνοίξας*. Humphredus vertit *aperiens*, magis congrue Picus *reducens:* unde colligitur in ms. codice eum legisse ἀνάξας. LXX, ἀποστρέψας, eodem sensu. ID.

(55) Codex Vaticanus, λάκκον· Welsten autem, λάκκων, mendose.

(56) *Τοὺς ἀδίκως πόλεμον*, etc. Vide notas ad lib. V *contra Celsum*, num. 33.

Aaron et Maria soror ejus; sed cum ita usu venisset, ut Maria in lepram incideret propter iracundiam, non tamen Moses exspectavit ab Aarone dum sol occideret, sed contra, Deum, ut sororem suam curaret, rogavit. Vide igitur in Lege etiam hæc facta esse, ut ne sol super iracundiam occidat. Atque etiam propheta aperte prædicat : *Nolite recordari mala unusquisque contra proximum suum in cordibus vestris* [27]. Ex quo perspicitur, et in Lege, et in Evangelio illud inveniri, *Sol non occidat super iracundiam vestram.* M. Non est scriptum in Lege, *ne sol occidat.* Cur alia pro aliis profers? E. Vis tantum contendere injuria, Megethi. Inventum est factum esse in Lege et re et præcepto. Quod enim propheta jubet, non esse mala memoria tenenda, annon tibi videtur esse accuratius? Christus quidem etiam diei unius præfinitionem iracundiæ dedit : propheta autem omnem malorum et injuriarum recordationem prohibuit. M. Non es judex, ut apparet, sed adversarius.

A τοῦτο δείκνυται οὐ μόνον δι' ἐντολῆς ἐν τῷ Νόμῳ, ἀλλὰ δι' ἔργου γεγονός· ὡς γέγραπται, ὅτι *Παρώργισαν τὸν Μωϋσῆν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν Ἀαρὼν καὶ Μαρία ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ·* συμβῆναι δὲ τὴν Μαρίαν λέπρᾳ περιπεσεῖν διὰ τὸν παροργισμόν· ὁ δὲ Μωϋσῆς παρὰ τοῦ Ἀαρὼν οὐκ ἀνέμεινε, τὸν ἥλιον δύσαι (57)· ἀλλὰ τοὐναντίον ἱκέτευσε τὸν Θεὸν, ἰαθῆναι τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ. Ὅρα τοίνυν, ὅτι καὶ ἐν τῷ Νόμῳ τοιαῦτα ἐγίνετο, ὅπως (58) μὴ ἐπιδύῃ ὁ ἥλιος ἐπὶ τῷ παροργισμῷ. Ἀλλὰ μὲν καὶ ὁ προφήτης κηρύσσει ἀναφανδόν· *Μὴ μνησικακεῖτε ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.* Ὡδὶ (59) πέφηνε τοίνυν, καὶ ἐν Νόμῳ, καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ εἶναι τὸ, *Ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν.* M. Οὐδὲ γέγραπται τοῦτο ἐν τῷ

B Νόμῳ, περὶ τοῦ μὴ ἐπιδύειν τὸν ἥλιον· τί ἄλλα ἀντ' ἄλλων λέγεις; E. Βούλει μόνον φιλονεικεῖν ἀδίκως, Μεγέθιε· εὕρηται καὶ ἔργῳ, καὶ παραγγελίᾳ γεγενημένον ἐν τῷ Νόμῳ· τὸ γὰρ παραγγεῖλαι τὸν προφήτην μὴ μνησικακεῖν, οὐ δοκεῖ σοι ἀκριβέστερον εἶναι; Ὁ μὲν οὖν Χριστὸς κἂν μιᾶς ἡμέρας προθεσμίαν τῷ παροργισμῷ ἔδωκεν, ὁ δὲ προφήτης, οὐδὲ ὅλως μνησικακεῖν, προσέταξε. M. Ὡς φαίνεται, οὐ δικαστὴς εἶ, ἀλλὰ ἀντίδικος.

A. Non Eutropius est adversarius tuus, sed veritas : ea enim iis qui falsa prædicant, adversari solet. Invicta enim et immortalis est veritas, cum sit germen boni Dei. E. Ii qui audiunt dicant, num præter æquum pronuntiaverim. Nam cum ethnicus sim, volo esse Christianus. Itaque id quod melius est, sequi debeo. M. Ostendam Evangelium Legi esse contrarium. E. Contrarium esse, non jam duos deos esse demonstrat. A te enim concessum est, unum fuisse qui dicebat, *Occide,* et *Non occides.* M. Hoc ipso non bonus esse opifex docetur, quod a se ipse discrepat. A. Si quod contrarias leges tulit, eum bonum esse negas : audi etiam Christum cum par sit, nihil ab illo differre, sed cum par sit Opifici, diversas leges tulisse. Ait enim : *Diligite inimicos vestros* [28]; et deinceps dicit fidei hostibus : *Ite in tenebras exteriores.* Quomodo inimicos diligit, quos in tenebras exteriores conjicit? in hoc quæ inest charitas? M. In Lege ait, *Oculum pro oculo, et dentem pro dente* [29]. Dominus autem qui bonus est, ait in Evangelio [30] : *Si quis te percusserit in maxillam, præbe illi et alteram.*

A. Οὐχ Εὐτρόπιος ἀντίδικός σοῦ ἐστιν, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια· αὕτη γὰρ ἀντιδικεῖν τοῖς ψευδηγόροις πέφυκε. Καὶ γὰρ ἀήττητος καὶ ἀθάνατος ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια (60), βλάστημα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ οὖσα. E. Οἱ παρόντες ἀκροαταὶ λεγέτωσαν, εἰ παρὰ τὸ δίκαιον ἀπεφηνάμην· καὶ γὰρ αὐτὸς Ἕλλην ὢν, βούλομαι Χριστιανὸς γενέσθαι. Ἀνάγκη οὖν τὸ κρεῖττόν με αἱρήσεσθαι. M. Δείξω, ὅτι ἠναντίωται τὸ

C Εὐαγγέλιον τῷ Νόμῳ. E. Τὸ ἠναντιῶσθαι οὐκ ἤδη δύο θεοὺς δείκνυσι· καὶ γὰρ ὡμολόγηται ὑπὸ σοῦ, ὅτι εἷς ἦν ὁ λέγων, *Φόνευσον,* καὶ, *Μὴ φονεύσῃς* (61). M. Ἐκ τούτου δείκνυται μὴ ὢν ἀγαθὸς ὁ Δημιουργὸς, ὅτι ἑαυτῷ ἐναντιοῦται. A. Εἰ διὰ τὸ διαφόρους νόμους αὐτὸν τεθεικέναι, λέγεις αὐτὸν μὴ εἶναι ἀγαθόν· ἄκουε ἴσος ὢν, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς οὐδὲν διαλλάττει αὐτοῦ, ἀλλὰ ἴσος τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ αὐτὸς διάφορα νομοθετεῖ· λέγει γὰρ, *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν·* καὶ μετὰ ταῦτα λέγει τοῖς ἐχθροῖς τῆς πίστεως· *Πορεύεσθε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον.* Πῶς ἠγάπα τοὺς ἐχθροὺς, οὓς ἀπέστελλεν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον; ἐν τούτῳ ποία ἀγάπη; M. Ἐν

D τῷ Νόμῳ λέγει· *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ* (62),

[27] Zach. VII, 10. [28] Matth. V, 44. [29] Exod. XXI, 24. [30] Matth. V, 39; Luc. VI, 29.

(57) *Παρὰ τοῦ Ἀαρὼν οὐκ ἀνέμεινε τὸν ἥλιον δύσαι.* Humphredus vertit : « Mosen tamen in Aaronis negotio non exspectavisse, donec sol caderet. » Atqui non erat « negotium Aaronis, » sed tum Moysis ad iram provocati, tum Mariæ illum irritantis, et lepra ob id punitæ. Lepra autem affecti, a sacerdotibus judicandi : Levit. XIII, 2, 9; XVI, 17; et si quando purgarentur, reconciliandi ac in cœtus Israelitarum reducendi erant, ex eodem Levit. XIV. Itaque ab Aarone liberatio et purificatio sororis leprosæ videbatur suspensa. Sed hujus ope non exspectata, Moysis ipsius quamvis lacessiti ad Deum intercessione mundata fuit. WETSTENIUS.

(58) Codex Vaticanus, ὅπως, sicque habuisse videtur Pici codex. Vertit enim, « ne sol occidat. » Codex Wetstenianus, πῶς, male.

(59) Codex Vaticanus ὡδὶ, quod idem est ac ὧδε. Wetstenianus, habet ὁ δέ, male.

(60) *Ἀήττητος καὶ ἀθάνατος ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια.* Hieronymus Proœm. *Comment. in Jerem.* V : « Veritas, inquit, claudi, et ligari potest, vinci non potest, quæ et suorum paucitate contenta est, et multitudine hostium non terretur. » Theodoretus *Hæret. fabul.* lib. III, in Præfat. : Εὐδιάλυτον τὸ ψεῦδος, μόνιμον δὲ τῆς ἀληθείας τὸ κράτος· « Facile dissolvitur mendacium, sed robur veritatis permanet. » Chrysostomus homil. 29 *in Joan.* : Οὐδὲν τῆς ἀληθείας φανερώτερον ἢ ἰσχυρότερον γένοιτ' ἄν· ὥσπερ τοῦ ψεύδους οὐδὲν ἀσθενέστερον, κἂν μυρίοις καταπετάσμασι συσκιάζηται· « Nihil veritate manifestius vel robustius esse potest : quemadmodum nihil infirmius est mendacio, etsi mille involucris obtegatur. WETSTENIUS.

(61) *Φονεύσῃς.* Forte legendum, φονεύσεις.

(62) *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ.* Vide Theodore-

καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· ὁ δὲ Κύριος, ἀγαθὸς ὤν, λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ἐάν τίς σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν σιαγόνα, παράθες αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.*

A. Καλλίστως καὶ ἁρμοδίως τέθεινται αἱ φωναὶ νομοθεσίας. Ἡ μὲν γὰρ πρώτη ἐν τῷ Νόμῳ, *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, φόβῳ συγκέκραται, ὅπως μή τις τολμήσῃ θατέρου ὀφθαλμὸν ἐξελεῖν, καὶ παύσωνται (63) τῆς πρὸς ἀλλήλους μνησικακίας. Ὥσπερ οὖν ἐν τῷ Νόμῳ ὁ φόβος ἐκώλυσε τὴν μάχην, οὕτως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν αὐτὸν τρόπον κεκώλυται, μὴ διὰ τὸ ἐλάχιστον ῥάπισμα ἀντιλέγειν καὶ μνησικακεῖν, ἀλλὰ εἴκειν καὶ πείθεσθαι. Ταῦτα τοίνυν ἐστὶν φόβος καὶ ἐπιείκεια, ἀμφότερα εἰρήνης κατασκευαστικά· καὶ ὃς μὲν διὰ τὸν φόβον πέπαυται τῆς μάχης, ὃς δὲ διὰ τῆς ἐπιεικείας τὴν εἰρήνην ἠσπάσατο. Εἰ δὲ μόνον ἐν τῷ Νόμῳ τὰς ἀνταποδόσεις λελέχθαι λέγεις, ἄκουε τοῦ Εὐαγγελίου λέγοντος· *Ὧ μετρεῖτε μέτρῳ, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν·* μάθετε (64) σαφέστερον ἐκ τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελίου· ὅτι ἕκαστος, καθὸ ἔπραξε τοῦτο κομίζεται· ὥσπερ ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῷ λέξαι· *Ὃς ἂν με ἀρνήσηται ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου, τοῦ ἐν οὐρανοῖς.* Δέδεικται τοίνυν καὶ διὰ Νόμου καὶ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι ἕκαστος πρὸς ἃ πράττει πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, τοῦτο κομιεῖται. M. Ὁ προφήτης τοῦ Θεοῦ τῆς γενέσεως ἐκ δρυμοῦ, Ἐλισσαῖος, ἄρκτῳ εἶπεν ἐξελθεῖν, καὶ καταφαγεῖν τοὺς ἀπαντήσαντας αὐτῷ παῖδας· ὁ δὲ ἀγαθὸς Κύριος· *Ἄφετε*, φησὶ, *τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.*

A. Χρὴ τοίνυν ἀμφοτέρων τῶν παιδίων τὰς προσελεύσεις ἱστορῆσαι· καὶ εἰ μὲν ἴσαι εἰσὶν αἱ προσαγωγαὶ, εὖ ἂν ἔχοι· ἔστι γὰρ τὸ πᾶν αἴτιον τοῖς προσοῦσιν. Οἱ μὲν τῷ Χριστῷ προσεληλυθότες δι' εὐλογίας προσῄεσαν· οἱ δὲ διὰ χλεύην καὶ ὕβριν πρὸς τὸν προφήτην ἐπεσπάσαντο σὺν αὐτοῖς (65) ὄλεθρον θηριώδη. Δέδεικται γὰρ, ὅτι πρὸς ἃ πράττει ἕκαστος, οὕτω κομίζεται· δίκαιον τοίνυν, τοὺς προσεληλυθότας ἀξεῖν εὐλογίας τυχεῖν τῆς ἑαυτῶν προαιρέσεως· καὶ τοὺς ὑβρίσαντας τὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην, καὶ οὐναντίον τούτους θηριοβρώτους γενέσθαι· καθὼς κολάσθη εἰς Κύριον ἀσεβήσας Ἰούδας. Αὐτὸς γὰρ Χριστὸς ἀπεφήνατο λέγων· *Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· συμφέρει αὐτῷ, εἰ μὴ ἐγεννήθη· ἢ γεννηθέντα μύλῳ ὀνικῷ προστεθῆναι, καὶ καταποντισθῆναι* (66) *ἐν τῷ βάθει τῆς θαλάσσης.* Εὑρήσεις δὲ καὶ τοὺς προφήτας πολλάκις πολλοὺς ἐλεήσαντας· ἀλλὰ καὶ ἤν γε καὶ νεκροὺς ἐγείραντας. Ἀλλὰ καὶ Σωμανῖτις δεηθεῖσα τοῦ προφήτου, ἀπείληφε τὸν τεθνηκότα αὐτῆς υἱόν. Ἀποδέδειται οὖν φανερῶς, ἑνὸς τοῦ τοὺς προφήτας ὄντας, καὶ τὸν Χριστόν· εἴς γὰρ ὢν, ὃν ὡς εἰδὼς ἔφης ἀγαθὸν μόνον εἶναι,

A. Præclarissime et apte positæ sunt Legis voces. Prior enim in Lege, *Oculum pro oculo*, cum metu temperata est, ut ne quis audeat alterum oculum effodere, atque a mutua malorum recordatione abhorreant. Ut igitur in Lege metus pugnam impedivit, sic etiam in Evangelio eodem modo cautum est, ut non propter levissimum colaphum contradicamus, et mala recordemur, sed cedamus atque pareamus. Hæc igitur sunt metus et bonitas, quorum utrumque pacem constituit. Atque hic quidem metu prohibitus, pugnandi finem fecit : ille autem propter bonitatem pacem secutus est. Quod si solum in Lege talionis leges latas esse contendis, audi Evangelium, quod hæc ait : *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* [31]. Cognoscite ex Evangelio ipso planius, unumquemque pro meritis esse laturum, quemadmodum oculum pro oculo, cum dixit [32] : *Qui me negaverit coram hominibus, negabo etiam ego eum coram Patre meo, qui est in cælis.* Demonstratum est igitur et ex Lege et ex Evangelio, unumquemque quidquid fratri suo fecerit, id recepturum esse. M. Elisæus Dei creationis propheta, ursæ imperavit, ut ex nemore egressa, pueros qui ipsi obviam prodierant, devoraret [33]. At bonus Dominus, *Sinite*, inquit [34], *parvulos venire ad me, talium enim est regnum cælorum.*

A. Uterque puerorum adventus cognoscendus est; ac si pares sunt ac similes, præclare se res habebit : omnis enim causa in accedentibus posita est. Qui ad Christum accesserunt, benedictionis causa accesserunt; qui autem propter risum et contumeliam ad prophetam venerunt, secum traxerunt interitum a fera. Demonstratum est enim, recipere quod quisque egerit. Æquum ergo erat, et eos qui benedictionis accipiendæ causa venerant, quod volebant, consequi ; et eos qui Dei prophetam contumeliis affecerant, contra a fera devorari : quo etiam modo Judas, qui multa impie in Dominum fecit, supplicio affectus est. Christus enim ipse pronuntiavit his verbis : *Væ homini illi, per quem Filius hominis traditur. Melius enim erat si natus non fuisset, aut natus mola asinaria suspensa in profundum maris submersus esset* [35]. Invenies autem etiam prophetas sæpe misertos esse multorum, imo vero etiam mortuos excitasse. Quin etiam Somanitis cum prophetam rogasset, filium suum qui mortuus erat, recepit [36]. Planum ergo factum est, et prophetas unius Dei esse, et Christum. Quem enim tu quasi sciens bonum solum esse dicebas, non etiam

[31] Matth. VII, 2. [32] Matth. X, 33. [33] I Reg. II, 24. [34] Matth. XIX, 14. [35] Matth. XXVI, 24; XVIII, 6. [36] II Reg. IV, 37.

...m, *Hæret. fabul.* lib. I, cap. 24, et lib. V, cap. 16.

(63) Codex Vaticanus, παύσωνται· Wetstenianus, παύσονται.

(64) Codex Vaticanus, μάθετε· Wetstenianus, μάθεται.

(65) *Σὺν αὐτοῖς*. Forte legendum ἑαυτοῖς.

(66) Codex Vaticanus, recte, καταποντισθῆναι· male autem Wetstenianus, καταπατισθῆναι.

justum, cum is unus sit Christus, qua ratione jubet Judam, qui injuria impius fuit, jure in mare projici? In ea enim sententia sum, ut putem, in eos qui peccent, animadvertere, justi esse, non boni, juxta tuam sententiam. Etenim qui bonus tantum, non etiam justus, is supplicio afficere neminem debet : quod si puniat, erit etiam justus : hoc ergo etiam dicendum est. Perspicuum est enim Opifici justo nullam causam fuisse cur Judam puniret, si ab eo nullam accepisset injuriam. Quin ne diabolus quidem Judam supplicio afficere poterat, cum nulla ab eo injuria læsus, contraque potius adjutus esset. Quem enim metuebat, clamans, *Quid mihi et tibi? venisti ante tempus torquere me* [37]? eum a Juda morti objectum videbat. Virisimile est igitur ne a Christo quidem qui bonus est, Judam puniri. Bonus enim punit unquam neminem. Quem ergo trium in Judam animadvertisse dicis? Demonstratum est enim justum qui nec injuriam accepisset ipse, nec læsus esset, non affecisse supplicio. Qui si punivit, is quasi vindex necesse est constitutus sit ab eo qui accepit injuriam. Si vero diabolus Judam punivit, justus erit, non malus. Qui enim condemnavit eum qui injuria tradidit, is est justus. Ita justus, non improbus erit. Quod si Christus supplicium de eo sumpsit, id erit contra sententiam tuam. Bonus enim nunquam punit. Si vero punivit juste et non quatenus bonus, justus erit. Audi ergo Apostolum dicentem [38], *Unusquisque a Christo recipit sive bonum, sive malum.* M. Quid est simile? Propheta occidit, servavit Christus. A. Contra incredulos perdidit. Unicuique enim dicebat, *Fides tua te salvum fecit* [39]. Si ergo uniuscujusque fides, quæ a judicio voluntateque proficiscitur, servare solet, contra infidelitas perdidit. E. Ii qui ad prophetam accesserunt, eone venerunt, ut benedictionem acciperent? A. Minime, sed irrisionis contumeliæque causa, scilicet, eum calvum appellabant. E. Æquum erat pro adventus proposito ita eos recipere, præsertim cum Apostolus dicat [40], a Christo bona et mala receptum iri. M. Opifex nesciebat ubi Adam esset, cum dicebat, *Ubi es* [41]? Christus autem

A οὐχὶ καὶ δίκαιον, ὁ Χριστὸς, τίνι λόγῳ κελεύει, τὸν ἀδίκως ἀσεβήσαντα Ἰούδαν δικαίως εἰς θάλασσαν ῥίπτεσθαι; Οἶμαι γὰρ τὸ τοὺς ἁμαρτάνοντας κολάζειν, δικαίους εἶναι καὶ οὐκ ἀγαθοὺς (67), κατὰ σέ. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν μόνον, καὶ οὐχὶ καὶ δίκαιος, ὀφείλει μηδένα κολάζειν. Εἰ δὲ κολάζει, ἔσται καὶ δίκαιος· λεκτέον τοίνυν καὶ τοῦτο· δῆλον γὰρ, ὅτι δίκαιος ὁ Δημιουργὸς οὐδὲν εἶχε πρᾶγμα κολάσαι τὸν Ἰούδαν, μηδὲν ἠδικημένος παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ διάβολος ἠδύνατο κολάσαι τὸν Ἰούδαν, μηδὲν ὑπ' αὐτοῦ βλαβεὶς, μᾶλλον δὲ τοὐναντίον βοηθηθείς· ὃν γὰρ ἐφοβεῖτο (68) καὶ ἐβόα, *Τί ἐμοὶ καὶ σοί; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι με;* τοῦτον ἐθεώρει θανάτῳ ὑποβληθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰούδα· εἰκὸς οὖν μήτε ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Χριστοῦ κολάζεσθαι τὸν Ἰούδαν· ἀγαθὸς γὰρ B οὐδέποτε κολάζει. Τίνα τοίνυν τῶν τριῶν φῂς κεκολακέναι τὸν Ἰούδαν; Δέδεικται γὰρ, ὅ τε δίκαιος (69), οὔτε ἀδικηθεὶς αὐτὸς, οὐκ ἐκόλασε, μηδὲν βλαβείς. Εἰ δὲ ἐκόλασεν, ἀνάγκη αὐτὸν ὡς ἔκδικον καταστάντα εἶναι παρὰ τοῦ ἀδικηθέντος. Εἰ δὲ ὁ διάβολος ἐκόλασε τὸν Ἰούδαν, ἔσται δίκαιος, καὶ οὐ κακός· ὁ γὰρ κατακρίνας τὸν ἀδίκως παραδοθέντα (70) δίκαιος· ἔσται οὖν δίκαιος, καὶ οὐ πονηρός· εἰ δὲ ὁ Χριστὸς ἐκόλασε, τοὐναντίον τῆς σῆς γνώμης ἔσται· ἀγαθὸς γὰρ οὐδέποτε κολάζει. Εἰ δὲ ἐκόλασε δικαίως, καὶ οὐ καθὼς δίκαιος ἔσται (71). Ἄκουε δὲ καὶ τοῦ ἀποστόλου, λέγοντος· ὅτι *Ἕκαστος παρὰ Χριστοῦ κομίζεται, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν.* Μ. Τί ὅμοιον; Ὁ προφήτης ἀπέκτεινεν, ὁ δὲ Χριστὸς ἔσωσεν. Α. Τοὐναντίον C δὲ τοὺς ἀπίστους ἀπώλεσεν. Ἔλεγε γὰρ ἑκάστῳ· *Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.* Εἰ οὖν ἡ πίστις ἑκάστου, ἡ ἐκ προαιρέσεως, πέφυκε σώζειν, τοὐναντίον ἡ ἀπιστία ἀπώλεσεν. Ε. Οἱ τῷ προφήτῃ προσελθόντες εὐλογίας λαβεῖν προσῆλθον; Α. Οὐχ· ἀλλὰ χλεύης ἕνεκεν καὶ ὕβρεως ἀμέλει φαλακρὸν τοῦτον ἐκίκλησκον. Ε. Δίκαιον ἦν κατὰ τὴν προαίρεσιν τῆς προαγωγῆς (72) οὕτως καὶ κομίσασθαι· μάλιστα τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ καὶ κακὰ κομίζεσθαι. Μ. Ὁ Δημιουργὸς οὐδὲ ᾔδει, ποῦ ἐστιν ὁ Ἀδὰμ (73), λέγων· *Ποῦ εἶ;* Ὁ δὲ Χριστὸς καὶ τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων ᾔδει. Ἀ. Πῶς οὖν καὶ ὁ Χριστὸς περὶ Λαζάρου λέγει (74)· *Ποῦ τε-*

[37] Matth. VIII, 29. [38] II Cor. V, 10. [39] Matth. IX, 2. [40] II Cor. V, 10. [41] Gen. III, 9.

(67) *Δικαίους εἶναι, καὶ οὐκ ἀγαθούς.* Lege δικαίου εἶναι καὶ οὐκ ἀγαθοῦ, sicque videntur habuisse Pici et Perionii codices. Verumtamen si altera lectio retinenda, τό præcedens mutandum est in τῷ.

(68) Codex Vaticanus, recte, ἐφοβεῖτο· Wetstenianus, ἀφοβεῖτο, perperam.

(69) *Ὅ τε δίκαιος.* Lege ὅτι δίκαιος.

(70) *Παραδοθέντα.* Lege παραδόντα.

(71) *Καὶ οὐ καθὼς δίκαιος ἔσται.* Perionius legebat καὶ οὐ κακῶς, δικαίως ἔσται. Videtur legisse Picus καὶ οὐ καθὼς ἀγαθὸς, δίκαιος ἔσται. Vertit enim, « Per justitiam, non per bonitatem, justus erit. » Apposite. Nam bonus qua bonus, juxta Marcionitas, non punit : ergo si puniat, punit qua justus : ideoque unus idemque erit bonus et justus. Humphredus hic etiam hæsit. Sic enim vertit : « Sin afflixerit juste, non quatenus justus : accipe et illud Apostoli, » etc. Quæ nimis inconcinna sunt, et præterquam quod verbum ἔσται negligitur, plane D nova est sententia subsequens : « Audi vero et illud Apostoli, » etc. Quid si mendum sit? Lege οὐχί pro καὶ οὐ, vel πῶς pro καί, et sensum habebis commodissimum. WETSTENIUS. Lectio Pici videtur præferenda.

(72) *Προαγωγης.* Forte legendum προσαγωγῆς.

(73) *Οὐδὲ ᾔδει ποῦ ἐστιν ὁ Ἀδάμ.* Oportet ut hæc objectio adversariis frequentissime in ore fuerit. Nam sancti Patres studiose eam refellerunt, magno numero. Vide Tertull. lib. II *advers. Marcionem* cap. 28; Epiphanium in *Anchorato*, pag. 514; Eucherii *Quæst. in Genes.*, pag. 252, item *Comment. in Genesim*, pag. 25; Marium Victorem in *Genesi carmine descripta*, pag. 321; Alcimum Avitum lib. III, pag. 385, in *Corpore poetarum* Fabricii; Bedam t. IV *Comment. in Genesim.*, pag. 23; Gregor. M. lib. II *Exposit. Moral. in Job.*, cap. 5. WETSTENIUS.

(74) *Περὶ Λαζάρου λέγει.* Athanasius oratione 4

θείκατε αὐτόν; Ἠγνόει ἴσως, ποῦ κεῖται; Μ. Οὐ γέγραπται ἐν τῷ ἡμετέρῳ Εὐαγγελίῳ. Ἀ. Οἶδας, ὅτι ἐπηγγείλω ἐκ τοῦ ἡμετέρου Εὐαγγελίου δεικνύναι. Ἐπεὶ οὖν βούλει τοῦτο, πῶς πυνθάνεται ὁ Θεὸς παρὰ τοῦ ἀρχιδαίμονος, λέγων· *Τί σοί ἐστιν ὄνομα; Ὁ δὲ,* φησὶν, *εἶπε· Λεγεών.* Ἴσως οὖν κατὰ σὲ ἠγνόει, καὶ διὰ τοῦτο ἐπυνθάνετο. Μ. Οὐχ ὅμοιον. Ε. Ἀμφότεραί (75) μοι δοκοῦσιν ἄγνοια εἶναι, τό τε λέγειν, *Ποῦ εἶ;* καὶ τὸ, *Τίς λέγει;* Ἀ. Οὐχ ὡς πυνθανόμενος ὁ Θεὸς τοῦ Ἀδὰμ φάσκει, *Ποῦ εἶ;* ἀλλ' ὑπομιμνήσκειν αὐτὸν ἐβούλετο. Τὸ πρότερον γὰρ ἐν μακαριότητι διάγοντα, καὶ μικρὸν ὕστερον παρακούσαντα τῆς ἐντολῆς, καὶ ὄντα γυμνὸν, ὑπομιμνήσκει, *Ποῦ εἶ;* λέγων, ὅρα ἐν ποίοις ἦς, καὶ ποῦ εἶ, ἐκπεσὼν τῆς τρυφῆς παραδείσου. Μ. Πῶς οὖν ἐν τῷ Νόμῳ λέγει· *Ἱμάτιον ἀντὶ ἱματίου;* ὁ δὲ ἀγαθὸς Κύριος λέγει· *Ἐάν τίς σου ἄρῃ τὸ ἱμάτιον, πρόσθες αὐτῷ καὶ τὸν χιτῶνα* (76); Ἀ. Τοῦτο μὲν κεφάλαιον ὅμοιόν ἐστι τοῦ, *Ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.* Ἀλλ' ἵνα μὴ οἰηθῇς ἀργῶς ἡμᾶς πρὸς τὰς προτάσεις φέρεσθαι, εἰ καὶ μάλιστα δικαστοῦ τόπον φθάσας κατείληφας, ἐν τῷ ἐπιφέρειν τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν ἐρωτήσεις· ὁ γάρ τοι ἐπιφέρων μείζων ἐστὶν τοῦ ἐπιλυομένου. Τοῦτο τὸ, *Ἐάν τίς σου ἄρῃ τὸ ἱμάτιον,* ἐν μὲν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· ἐν δὲ τοῖς πατριάρχαις ἔργῳ γεγένηται. Ἰωσὴφ, ἀποδυθεὶς (77) τὸ ἱμάτιον ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, οὐ μόνον τὸν χιτῶνα προσδίδωσι, κατὰ τὸ λεχθὲν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀλλὰ καὶ σιτία, καὶ ἐν καιρῷ λιμοῦ τροφὰς, καὶ ὅσα πλεῖστα ὅσα χρήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Νόμῳ τοῦτο προστέτακται· *Ἐὰν λάβῃ σου ὁ ἀδελφὸς ἀργύριον ἢ ἱμάτιον, τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ καὶ τὸν τόκον καὶ τὸ κεφάλαιον ἀφήσεις αὐτῷ, καὶ τὸν χιτῶνα.* Μ. Ὁ προφήτης τοῦ Θεοῦ τῆς γενέσεως λέγει· *Τὰ τόξα μου ἐντεταμένα, καὶ τὰ βέλη μου ἠκονημένα* (78)· ὁ δὲ Ἀπόστολός φησιν· *Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.*

A hominum etiam cogitationes noverat. A. Cur ergo Christus etiam de Lazaro dicit, *Ubi posuistis eum* [42]? Ubi esset fortassis ignorabat? M. Non est hoc scriptum in Evangelio nostro. A. Scis te pollicitum esse ex Evangelio nostro esse docturum. Quoniam igitur hoc tibi placet, cedo cur Deus a principe dæmoniorum quærit, *Quod est tibi nomen? Is autem respondit, Legio* [43]. Tua ergo sententia fortasse ignorabat, ob eamque causam interrogavit. M. Non est simile. E. Utrumque mihi ignorationis videtur esse, et, *Ubi es?* et, *Quod tibi nomen est?* quærere. A. Non quærendi studio Deus Adæ dixit, *Ubi es?* sed suggerere ei atque in memoriam redigere volebat. Ei enim qui prius in beatitudine vivebat, et paulo post præceptum violaverat nudusque erat, cum ab

B eo quærit, *Ubi es?* commemorat, et in memoriam redigit, dicens, Vide in quibus eras, et in quibus nunc es, cum paradisi voluptatem amiseris. M. Cur ergo in Lege ait, *Tunicam pro tunica* [44]; bonus autem Dominus dicit [45]: *Si quis tunicam tuam tollat, præbe illi et pallium?* A. Hoc quidem caput simile est illius, *Dentem pro dente* [46]: sed ne putes nos negligenter iis quæ objiciuntur occurrere, etsi maxime judicis locum occupasti, dum tuas ex Scripturis obtrudis quæstiones: qui enim proponit, major est eo qui explicat. Hoc quidem, *Si quis tollat tunicam tuam,* scriptum est in Evangelio, a patriarchis autem re præstitum est. Joseph, cum ei a fratribus tunica detracta esset [47], non solum pal-

C lium præterea dedit, quemadmodum præscribit Evangelium, sed etiam annonam, et in fame ea quæ ad victum pertinebant, ac quamplurimum pecuniæ. Quin etiam in Lege hoc ipsum in præceptis relictum est: *Si acceperit frater tuus argentum, aut tunicam, septimo mense et usuram et sortem ei remittes, et pallium* [48]. M. Propheta Dei creationis dicit: *Arcus mei intenti sunt, et sagittæ meæ acutæ* [49]. Apostolus autem ait [50]: *Induite vos armaturam Dei, ut possitis tela maligni ignea exstinguere.*

Α. Καλὸν καλῷ οὐκ ἀντίκειται, οὔτε κακὸν κακῷ, οὔτε φῶς φωτὶ, οὔτε λευκὸν λευκῷ· ἀλλὰ τὸ μέλαν τῷ λευκῷ. Πῶς τοίνυν οἴει ταῦτα ἀντικεῖσθαι, τὰ τοῦ προφήτου καὶ τὰ τοῦ Ἀποστόλου; Ἢ ἀγνοεῖς, ὅτι τόξα, καὶ ἡ μάχαιρα, καὶ θυρεὸς, καὶ βέλη, καὶ ὅπλα πάντα, πολεμικά ἐστιν (79); Ε. Ὁ προφήτης

A. Bonum bono non est contrarium, nec malum malo, nec lumen lumini, nec candor candori: sed nigror candori. Quomodo igitur hæc prophetæ Apostolique verba putas esse contraria? An ignoras,

D arcus, gladium, galeam, tela, armaque omnia ad bellum pertinere? E. Propheta utrius erat, justine

[42] Joan. XI, 34. [43] Luc. VIII, 32. [44] Levit. XXIV, 19. [45] Matth. V, 40. [46] Exod. XXI, 24. [47] Gen. XLV, seqq. [48] Exod. XXII, 25, 26. [49] Isai. V, 28. [50] Ephes. VI, 13.

contra Arianos tom. I, pag. 279 edit. 1601: Ὅταν ἐρωτᾷ ὁ Κύριος, οὐκ ἀγνοῶν ποῦ Λάζαρος κεῖται, οὐδὲ τίνα λέγουσιν αὐτὸν εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἐπερωτᾷ, αὐτὸς εἰδὼς τί μέλλει ποιεῖν· « Cum percontatur Dominus, ubi Lazarus jaceat? aut, quemnam ipsum homines dicant? non quasi ignarus hoc facit, quippe qui sciret quid facturus esset. » Et pag. 285: Ἀνθρωπίνως ἐπερωτᾷ, ἵνα θεϊκῶς ἐγείρῃ· « Humanitus percontatur, ut divinitus excitaret. » WETSTENIUS.

(75) *Ἀμφότεραι.* Lege ἀμφότερα, et paulo post, καὶ τὸ, τίς λέγῃ.

(76) Codex Vaticanus, τὸν χιτῶνα· Wetsten., τοῦ χιτῶνα, perperam.

(77) Codex Vaticanus, ἀποδυθείς· male autem Wetsten., ἀποδοθείς.

(78) *Τὰ τόξα μου ἐντεταμένα, καὶ τὰ βέλη μου ἠκονημένα.* Isa. v, 28, de hostibus Israelitarum dicitur: Ὧν τὰ βέλη ὀξέα ἐστὶ καὶ τὰ τόξα αὐτῶν ἐντεταμένα. De Deo autem David scribit Ps. XLV, 5, Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ· « Sagittæ tuæ acutæ sunt, o potens. » Et Psal. CXIX juxta LXX, vel CXX juxta Hebr. ỹ 4: Τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκονημένα· « Sagittæ potentis acutæ. » Unde apparet quod in aliis quoque SS. Patrum scriptis occurrit hæc et similia eos, memoria, non libro, suggerente, scripsisse aut dixisse. WETSTENIUS.

(79) *Πολεμικά ἐστιν.* Ἐστιν desideratur in codice Wetsteniano.

an mali? M. Justi. A. Cur ergo eum qui justus est malum dicit Apostolus, cum ait, *tela maligni?* E. Non idem est. M. Deus creationis non fecit ut cæcutiens Isaac rursus videret: Dominus autem noster, qui bonus est, multorum cæcorum oculos aperuit. A. Ignoras dispensationem Dei. Qui Abrahæ contra spem et exspectationem in senectute liberos dederat, et Tobiæ visum concesserat, ne magna opera percurrentes orationem protrahamus, Isaac ne cæcutiret prohibere poterat: sed quoniam Isaac Esau bene precaturus erat, dictum autem Rebeccæ fuerat, *Major serviet minori* [81], propter duorum populorum mysterium, cæcutivit, ut invitus Jacob natu minori bene precaretur, id est, catholicæ Ecclesiæ populo, qui Judæis est posterior. M. Quoniam nos sæpe exagitamur, et in odium incurrimus, nonne constat nos esse alterius Dei, et ab eo alienos qui effecit omnia? Ait enim: *Cor regis in manu Dei* [82]. Perspicuum est igitur, ipsum creationis Deum nos esse persecutum, propterea quod regum corda habeat in sua potestate.

A τίνος ἦν, τοῦ δικαίου ἢ τοῦ πονηροῦ; M. Τοῦ δικαίου. A. Πῶς οὖν πονηρὸν λέγει ὁ Ἀπόστολος τὸν δίκαιον, λέγων· *Τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ;* E. Οὐ ταὐτόν ἐστιν. M. Ὁ Θεὸς τῆς γενέσεως ὑποχυθέντα τὸν Ἰσαὰκ οὐκέτι ἐποίησε διαβλέψαι (80)· ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν, ἀγαθὸς ὤν, πολλῶν τυφλῶν ἤνοιξεν ὀφθαλμούς. A. Ἀγνοεῖς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ οὖν δοὺς τῷ Ἀβραὰμ παρὰ προσδοκίαν ἐπὶ τῷ γήρᾳ υἱούς, καὶ Τωβίᾳ χαρισάμενος τὸ βλέπειν, ἵνα μὴ, πάντα τὰ μεγαλεῖα διεξερχόμενοι, μηκύνωμεν τὸν λόγον, ἐδύνατο καὶ τὸν Ἰσαὰκ μὴ συγχωρῆσαι ὑποχυθῆναι. Ἀλλ' ἐπεὶ ἔμελλεν (81) ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἡσαῦ εὐλογεῖν, ἦν δὲ εἰρημένον τῇ Ῥεβέκκᾳ, ὅτι, *Ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάττονι·* διὰ τὸ μυστήριον τῶν δύο λαῶν ὑπεχύθη, ὅπως ἄκων εὐλογήσῃ τὸν νεώτερον B Ἰακὼβ, τουτέστι τὸν μεταγενέστερον τῶν Ἰουδαίων λαὸν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. M. Ἐκ τοῦ διωχθῆναι ἡμᾶς (82) πολλάκις, καὶ μισεῖσθαι, οὐκ ἔστι φανερὸν, ὅτι ἄλλου ἐσμὲν Θεοῦ, καὶ τοῦ τῆς γενέσεως ἀλλότριοι; Λέγει γὰρ, *Καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ*. Δῆλον οὖν, ὅτι αὐτὸς, ὁ τῆς γενέσεως Θεὸς, ἡμᾶς ἐδίωκεν, ἀπὸ τοῦ ἐν χερσὶν ἔχειν τὰς καρδίας τῶν βασιλέων.

A. Hæc quidem si ante hæc tempora astute excogitavisses, quoquo modo ratione niterentur; verum facilem etiam habuissent explicationem. Verum hoc te caput arbitror non accommodate, nec apte ad tempus protulisse. Nunc enim cum rex Deum colat, quid? aisne alterum illorum qui hunc antecesserunt, corda tenuisse, et persecutorem fuisse, et alterum Deum hujus cor tenere? Melius enim, et contra ac reges illi, ipse imperium administrat. Quæ enim illi everterunt, ea ipse restituit; et quos illi oderunt, ii huic chari sunt: quæ illi templa ac simulacra in honore habebant et pretio, ea iste evertit. Tua ergo ratione et sententia, alius Deus in illis, alius in hoc erat. Magna in hoc amentia. Neque nos soli exagitati sumus, sed multi etiam Prophetæ testimonium dederunt. Quin etiam ante hunc tres pueri. Atque hoc ait Propheta: *Propter te mortificamur tota die* [83]. Hinc etiam Paulus iisdem prophetæ verbis usus dicebat: *Propter te mortificamur tota die* [84]. Itemque Christi discipuli prophetarum vestigiis insistentes eodem modo exagitabantur. Alienum te esse necesse est a regula prophetarum, apostolorum atque discipulorum, qui propter Christum exagitati sunt. E. Quomodo prophetis abusus est? Si enim prophetæ dicunt, atque ipse eodem modo, perspicuum est eum non invenisse, sed esse usum ut præclaris ac legitimis. M. Ne-

A. Ταῦτα μὲν εἰ πρὸ τούτων τῶν χρόνων ἐσοφίζου, ὅπως ποτὲ εἶχε λόγον· εἶχε δὲ καὶ εὐχερῆ τὴν ἐπίλυσιν (83)· οἴομαι δὲ ἀναρμόστως καὶ ἀνεπιτηδείως τοῦ καιροῦ σε προαγηοχέναι τοῦτο τὸ κεφάλαιον· νῦν δὲ, τοῦ βασιλέως (84) ὄντος θεοσεβοῦς, τί φῄς, ἕτερον, τὸν ἐν τοῖς πρὸ τούτου κατέχοντα τὰς καρδίας ἐκείνων, καὶ διώκοντα, καὶ ἕτερον Θεὸν, C τὸν κατέχοντα τὴν καρδίαν τούτου; Κρεῖττον γὰρ, καὶ τοὐναντίον τῶν βασιλέων ἐκείνων, αὐτὸς βασιλεύει. Ἃ γὰρ ἐκεῖνοι καθεῖλον, αὐτὸς ἀνῳκοδόμησεν· οὓς ἐκεῖνοι ἐμίσησαν, οὗτος ἠγάπησεν· οὓς ἐκεῖνοι ἐτίμων ναούς τε καὶ εἴδωλα, αὐτὸς καθεῖλε. Κατὰ δὲ οὖν ἄλλος Θεὸς ἦν ἐν ἐκείνοις, καὶ ἕτερος ἐν τούτῳ· πολλὴ ἐν τούτῳ ἄνοια. Ἀλλ' οὐ μόνον ἡμεῖς ἐδιώχθημεν, ἀλλὰ καὶ οἱ προφῆται πολλοὶ ἐμαρτύρησαν· ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς παῖδες πρὸ τούτου. Καὶ τοῦτό φησιν ὁ προφήτης· *Ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν·* ὅθεν καὶ Παῦλος, τῇ αὐτῇ προφητικῇ φωνῇ χρησάμενος, ἔλεγεν· *Ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν.* Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ, κατόπιν τῶν προφητῶν D βαίνοντες, ὡσαύτως ἐδιώκοντο· ἀνάγκη σε ἀλλότριον εἶναι τοῦ κανόνος τῶν διωχθέντων προφητῶν, καὶ δικαίων, ἀποστόλων τε, καὶ τῶν διωκομένων διὰ Χριστὸν μαθητῶν. E. Πῶς οὖν ἀποκέχρηται τοῖς προφήταις; Εἰ γὰρ οἱ προφῆται λέγουσι, καὶ αὐτὸς ὁμοίως, δῆλον, ὅτι οὐχ εὗροι, ἀλλ' ὥσπερ καλοῖς καὶ

[81] Gen. xxv, 23. [82] Prov. xxi, 1. [83] Psal. xliii, 22. [84] Rom. iii, 36.

(80) *Διαβλέψαι.* Sic recte habet codex Vaticanus; male autem Wetstenianus, διαβέβληται.

(81) *Ἀλλ' ἐπεὶ ἔμελλεν*, etc. Hieronymus tom. III, epist. ad Damasum, pag. 37 edit. Lugdun. ann. 1530: « Ego puto divinæ dispensationis fuisse, ut oculis cæcaretur (Isaac) et cum ipse diceret: *Vox Jacob est, manus autem manus Esau:* tamen non intelligeret, minorem esse filium, qui ad benedictionem fratris præceptor astiterat. Wetstenius.

(82) *Ἐκ τοῦ διωχθῆναι ἡμᾶς*, etc. Tertullianus lib. iii *adversus Marcionem*, pag. 497 editionis Rigaltii, persecutiones ab hominibus Creatoris objicienti, respondet ipsum Creatorem has persecutiones prædixisse. Id.

(83) Codex Vaticanus, ἐπίλυσιν, recte; at male codex Wetstenianus, ἐπίλησιν.

(84) *Νῦν δὲ τοῦ βασιλέως*, etc. Quis fuerit iste imperator Christianus, supra in *Monito* explicatum est.

νομίμοις κέχρηται. Μ. Οὐδενὶ (85) ῥητῶς ἀποκέχρηται τῶν ἀρχαίων· ἀμήχανον.

Α. Δείκνυμι ἐν πολλοῖς λέγοντα τὸν Ἀπόστολον, καὶ ἐπικυροῦντα, καὶ οὐκ ἀποβάλλοντα. Λέγει γὰρ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ ἐπιστολῇ· *Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις· ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.* Ἀκριβέστερον δὲ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐμφαίνει, λέγων· *Τίς ποιμαίνει ποιμὴν, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος οὐκ ἐσθίει; Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ, ἢ οὐχὶ καὶ ὁ Νόμος ταῦτα λέγει; Ἐν γὰρ τῷ Μωϋσέως Νόμῳ γέγραπται· Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα* (86). *Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν.* Μ. Οἶδας, ὅτι Μωϋσέως Νόμον εἶπεν, οὐ τοῦ Θεοῦ; Ε. Οἶδα, ὅτι Μωϋσέως Νόμον εἶπεν· ἀλλ' ἐκύρωσεν εἰπών· *Μὴ περὶ τῶν βοῶν μέλει*, φησὶ, *τῷ Θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη.* Ὁρᾷς, ὅτι κυροῖ, καὶ ὡς καλῶς κειμένῳ κέχρηται; Οὐδεὶς γὰρ σαπρῷ νόμῳ κέχρηται πρὸς ἀπόδειξιν ἢ φαύλῳ, ἀλλὰ κρείττονι καὶ τελείῳ· εἰ γὰρ σὺ βουλόμενος συνιστᾷν τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμενα, Παύλῳ κέχρησαι μάρτυρι, ἵνα βέβαια ᾖ τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμενα· οὕτω καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀπεχρήσατο μάρτυρι τῷ Νόμῳ. Μ. Ἐγὼ ἐκ τῶν Γραφῶν δείξω, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ τοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, καὶ ἄλλος ὁ Δημιουργός. Ὁ Δημιουργὸς ἐγνώσθη τῷ Ἀδὰμ, καὶ τοῖς κατὰ καιρὸν, ὡς ἐν ταῖς Γραφαῖς δηλοῦται· ὁ δὲ τοῦ Χριστοῦ Πατὴρ ἄγνωστός ἐστιν (87), ὡς αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἀπεφήνατο, περὶ αὐτοῦ εἰπών· *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱόν τις γινώσκει εἰ μὴ ὁ Πατήρ* (88). Α. Πάνυ δυσνοήτως φέρῃ περὶ τὰς Γραφάς· οἴει γὰρ μόνον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λελέχθαι τοῦτο. Ἄκουε Ἡσαΐου λέγοντος· *Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκεν* (89). Καὶ Ἱερεμίας λέγει, ὡς πάλιν μὴ γνωσθέντα αὐτόν· λέγει γάρ· *Πάντες με γνώσονται ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν.* Μ. Πῶς οὖν ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ (90) λέγει· *Ἐπεγνώσθην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ;* Α. Οὐχ ἤδη διὰ τὸ τὸν Ἰεζεκιὴλ φῆσαι (91), *Ἐγνώσθην τοῖς πατράσιν αὐτῶν*, καὶ αὐτοὶ ἔγνωσαν αὐτόν· καὶ γὰρ ὁ Κύριος

A mine veterum ad verbum usus est. Id fieri nequit.

A. Doceo in multis Apostolum dicere ac sancire, non repudiare. Dicit enim in priore ad Corinthios Epistola [85] : *Ut non glorietur omnis caro coram ipso : ex ipso autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio, ut quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Accuratius autem in eadem Epistola [86] exprimit his verbis : *Quis pascit gregem, et de lacte non edit? Nunquid secundum hominem hæc dico? Nonne etiam Lex hæc dicit? In Lege enim Moysi scriptum est : Non alligabis os bovis triturantis. Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos plane dicit? Propter nos enim*
B *scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare.* M. Vides eum Moysis legem dixisse, non Dei? E. Scio eum Moysis legem nuncupasse : sed confirmavit, cum dixit : *Nunquid de bobus*, inquit, *est cura Deo? An propter nos plane dicit? Propter nos enim scripta sunt.* Vides eum confirmare Legem, eaque usum esse, ut præclare lata? Nemo enim exoleta aut improba lege, ad demonstrandum aliquid utitur, sed bona atque perfecta. Si enim tu, qui ea quæ a te dicuntur confirmare volebas, Paulo teste usus es, ut firma esset oratio tua, sic Lege teste usus est Apostolus. M. Ego ex Scripturis alium esse Christi Patrem, alium Opificem docebo. Opifex enim Adæ cognitus fuit, iisque qui pro tempore fuerunt, quemadmodum ex Scripturis perspi-
C cuum est: Christi autem Pater ignotus est, ut Christus ipse enuntiavit, cum de eo dixit [87] : *Nemo novit Patrem, nisi Filius; neque Filium quis novit, nisi Pater.* A. Magna est in te Scripturarum ignoratio. Hæc enim solum a Servatore dicta esse existimas. Audi Isaiam, qui ait : *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui. Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit* [88]. Jeremias quoque de eo tanquam rursus non cognito hæc scribit : *Omnes me cognoscent a minimo usque ad maximum eorum* [89]. M. Quomodo igitur apud Ezechielem ait : *Agnitus sum patribus vestris in deserto* [60]? A. Non jam propterea quod Ezechiel dixit : *Cognitus sum patribus eorum*, ipsi etiam
D cognoverunt eum. Etenim Dominus noster Jesus Christus, cum tandiu cum discipulis versaretur,

[85] I Cor. I, 29 31. [86] ibid. 7-10. [87] Matth. XI, 27. [88] Isa. I, 3. [89] Jerem. XXXI, 34. [60] Ezech. XX, 5.

(85) Codex Vaticanus, οὐδενί, recte; Wetstenianus autem, οὐδέν, male.

(86) *Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα.* Vide Tertull. lib. V *advers. Marcionem*, cap. 7; Epiphan. hæres. XLII; Origenem lib. II *De principiis*, cap. 4. WETSTENIUS.

(87) *Ὁ δὲ τοῦ Χριστοῦ Πατὴρ ἄγνωστός ἐστιν.* Tertullianus ista irridet lib. I *contra Marcionem* : « Invenio plane ignotis deis aras prostitutas; sed Attica idololatria est : item incertis diis, sed superstitio Romana est. » Vide Irenæum lib. II *adversus hæres.*, cap. 3.

(88) *Οὐδεὶς ἔγνω*, etc. Locus habetur Matth. XI, 27, et Luc. X, 22, sed alius est ordo verborum : Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός· « Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius. » WETSTENIUS.

(89) Wetstenii codex, μου οὐ συνῆκεν. Mox pro ὡς πάλιν, legendum puto ὡς πάλαι.

(90) *Ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ.* Confer Ezech. XX, 5, ubi hæc verba reperiuntur : Ἐγνωρίσθην τῷ σπέρματι τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ ἐγνώσθην αὐτοῖς ἐν γῇ Αἰγύπτου. « Notus factus sum semini domus Jacob et cognitus eis in terra Ægypti. » Verba Adamantii satis aperte innuunt huc alludi. WETSTENIUS.

(91) Codex Vaticanus, φῆσαι· male autem Wetstenianus, φήσας.

dicebat : *Nemo novit Filium, nisi Pater :* et tamen videbatur ab omnibus, sed non agnoscebatur. Cum diceret : *Discedite a me, qui operamini iniquitatem, nunquam vos novi* [61], annon is qui corda novit, non noverat ipsos? Verum non eo modo vivebant quo volebat. Intelligere enim cognoscere dicitur. Quemadmodum etiam David scribit his verbis : *Patres vestri non intellexerunt mirabilia mea in terra Chanaam* [62]. Atqui viderunt. Neque enim ex eo quod quis videt, jam etiam intelligit. Perspicue inveniris non solum prophetis contradicere, sed etiam Evangelio; cum enim Christus ab omnibus plane videatur, et dicat : *Nemo novit Filium* [63] : vos prophetas ei adversari putatis. Aperte igitur et Christus, et prophetæ Dei cognitionem et ignorationem indicarunt. E. Perspicuum est in Scripturis *intelligere* positum esse pro *cognoscere*. Cum enim propheta dicat : *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit* [64] : tamen Christus versans cum discipulis, dicebat : *Nemo novit Filium, nisi Pater.* Quin etiam cum inter illos versaretur, tamen eis dicebat : *Nunquam novi vos* [65]. M. Evidentius demonstrare possum, Christum non esse justi Filium. Legis enim Deus nondum venit. Si enim venisset, exitum haberent ea quæ de eo a Davide prædicta sunt his verbis : *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus* [66]. Et rursus : *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam* [67]; et quæ sequuntur : *Reges eos in virga ferrea* [68]. Ex quibus demonstratur Christum qui venit alium esse, quod nec reges nec principes contra eum fuerint, neque gentes rectæ fuerint in virga ferrea.

A. Ii qui regia potestate præesse videbantur Israeli, et principatum obtinere, habebantque jus et necis et salutis, omnes Christum oppugnarunt : eosque virga ferrea rectos fuisse docendum est Danielis prophetia, cujus hæc verba sunt : *Post aureum, argenteum et æneum, suscitabitur regnum ferreum* [69], quod Romanorum esse demonstratum est, quo gubernati sunt ii qui Christum oppugnaverunt. Gentes enim ei hæreditario jure datæ erant, de qua hæreditate David hæc scribit [70] : *Domine, memento nostri in beneplacito populi tui ; visita nos in salutari gentis tuæ, ut lauderis cum hæreditate tua :* perspicuum est igitur, hanc esse hæreditatem, quam postulaverat. E. Si regum et principum potestas non præsto erat, qui fieri potuit ut Christus sublatus sit in crucem ? M. Daniel ait : *Vidi, et ecce lapis excisus est ex monte sine manibus, et percussit simulacrum sine manibus, et fecit quasi pulverem, et exsufflatus est a vento* [71]. Lapis erat

A ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, τοσούτῳ χρόνῳ συνδιατρίβων τοῖς μαθηταῖς, ἔλεγεν· *Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ·* καίτοι ὑπὸ πάντων ἑωρᾶτο, ἀλλ' οὐκ ἐγινώσκετο. Λέγων, *Ἀναχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν· οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς·* μὴ ὁ καρδιογνώστης οὐκ ἐπέγνω αὐτούς; Ἀλλ' οὐχ ὡς ἐβούλετο ἐπολιτεύοντο· τὸ γὰρ συνιεῖν, γινώσκειν λέγεται· ὡς καὶ ὁ Δαυῒδ, *Οἱ πατέρες ὑμῶν οὐ συνῆκαν τὰ θαυμάσιά μου ἐν γῇ Χαναάν·* καίτοι εἶδον. Οὔτε γὰρ ἐκ τοῦ θεωρεῖν ἤδη καὶ τὸ συνιεῖν παράκειται. Φανερῶς εὑρίσκῃ (92) μὴ μόνον προφήταις ἀντιλέγων, ἀλλὰ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ· τοῦ γὰρ Χριστοῦ ὑπὸ πάντων θεωρουμένου ἀναφανδὸν, καὶ λέγοντος· *Οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱόν·* ὑμεῖς ἐναντίους τοῖς προφήτας οἴεσθε. Σαφῶς τοίνυν καὶ ὁ Χριστὸς καὶ οἱ B προφῆται ἐμήνυσαν περὶ γνώσεως Θεοῦ καὶ ἀγνωσίας. E. Δῆλον, ὅτι τὸ συνιεῖν γινώσκειν αἱ Γραφαὶ λέγουσιν. Ὁπότε γὰρ ὁ προφήτης λέγει· *Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκεν·* ὅμως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, συνδιατρίβων τοῖς μαθηταῖς, ἔλεγεν· *Οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ.* Ἀλλὰ καὶ συνὼν ἔλεγεν αὐτοῖς· *Οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς.* M. Ἐναργεστέρα μοί ἐστιν ἀπόδειξις τοῦ μὴ εἶναι Υἱὸν τοῦ δικαίου τὸν Χριστόν· ὁ γὰρ τοῦ Νόμου οὔπω ἐληλύθει. Εἰ γὰρ ἦλθεν, ἐπληροῦτο ἂν τὰ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Δαυῒδ κηρυχθέντα λέγοντος· *Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ·* καὶ πάλιν· *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ* C *δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου·* καὶ τὰ ἑξῆς· *ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ.* Ἐκ τούτου δείκνυται, ὅτι ὁ ἐλθὼν Χριστὸς ἄλλος ἐστίν· ἐκ τοῦ μήτε βασιλεῖς μήτε ἄρχοντας γενέσθαι κατ' αὐτοῦ, μήτε ἔθνη ποιμανθῆναι ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ.

A. Οἱ βασιλεύειν δοκοῦντες ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄρχειν, καὶ ἔχοντες ἐξουσίαν θανατοῦν καὶ σώζειν, πάντες κατὰ τοῦ Χριστοῦ παρεγένοντο. Καὶ ὅτι ῥάβδῳ σιδηρᾷ ἐποιμάνθησαν, ἀποδεικτέον κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Δανιὴλ, λέγοντος· *Μετὰ τὴν χρυσῆν, καὶ ἀργυρᾶν, καὶ χαλκῆν, ἐγερθήσεται βασιλεία σιδηρᾶ·* ἥτις δέδεικται οὖσα τῶν Ῥωμαίων, δι' ἧς ἐποιμάνθησαν οἱ κατὰ Χριστοῦ γεγονότες· τὰ γὰρ ἔθνη εἰς κληρονομίαν αὐτῷ ἦν δεδομένα, περὶ ἧς D κληρονομίας λέγει ὁ Δαυῒδ· *Κύριε, μνήσθητι ἡμῶν ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου· ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἔθνους σου, τοῦ ἐπαινεῖσθαι μετὰ τῆς κληρονομίας σου.* Δῆλον οὖν, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ κληρονομία τῶν ἐθνῶν, ὧν ᾐτήσατο. E. Εἰ μὴ βασιλέων καὶ ἀρχόντων ἐξουσία παρῆν, πῶς οἷόν τε ἦν σταυρωθῆναι τὸν Χριστόν; M. Δανιὴλ λέγει· *Εἶδον, καὶ ἰδοὺ, λίθος ἐτμήθη ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν, καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἄνευ χειρῶν, καὶ ἐποίησεν αὐτὴν ὡς κονιορτὸν, καὶ ἐξεφυσήθη ὑπὸ ἀνέμου.*

[61] Matth. VII, 23. [62] Psal. CV, 7. [63] Matth. XI, 27. [64] Isa. I, 3. [65] Matth. VII, 23. [66] Psal. II, 1, 2. [67] ibid. 8. [68] ibid. 9. [69] Dan. II, 40. [70] Psal. CV, 4, 5. [71] Dan. II, 34, 35.

(92) *Εὑρίσκῃ*. Ita recte habet codex Vaticanus, mendose autem Wetstenianus, εὑρίσκει.

Ὁ λίθος ἦν ἐκ Θεοῦ βασιλεία, ἐν δόξῃ (93) φαινομένη· καὶ ἡ εἰκὼν ἡ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεία συστήκειν (94). Δείκνυται οὖν τὸν διὰ Νόμου καὶ Προφητῶν Χριστὸν μηδέπω ἐληλυθέναι· εἰ γὰρ ἐληλύθει, οὐκ ἂν ἦν ἑτέρα βασιλεία ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς ἐμήνυσε Δανιήλ. Ἐκ δὲ τοῦ πάσας τὰς βασιλείας συστήκειν δείκνυται μήπω ἐληλυθὼς ὁ διὰ Νόμου καὶ προφητῶν Χριστός. Ἀ. Τὰ δικαίως ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρημένα βούλει ἀδίκως νοεῖν· οἱ γὰρ προφῆται καὶ τὸ Εὐαγγέλιον δύο Χριστοῦ παρουσίας (95) διασαφοῦσι· μίαν ἐν ταπεινοφροσύνῃ τὴν πρώτην, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἔνδοξον. Περὶ μὲν οὖν τῆς πρώτης Ἡσαΐας οὕτως εἶπεν· *Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχε κάλλος, οὔτε εἶδος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.* Καὶ πάλιν· *Ἰδοὺ ὁ παῖς ὃν ᾑρέτισα* (96), *ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει ἐν ταῖς πλατείαις· κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τετυφωμένον οὐ σβέσει.* Καὶ (97) πάλιν· *Χαῖρε, θύγατερ Ἱερουσαλὴμ, σφόδρα, κήρυσσε, θύγατερ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται πραῢς, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον·* ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δεδήλωται, ὅτι καθίσας ἐπὶ ὄνου εἰσῆλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Τηλαυγὲς οὖν τὸ ποτὲ μὲν ἐν δόξῃ, ποτὲ δὲ ἐν πραΰτητι· οἶδε δὲ τὸν ἐν δόξῃ καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος, λέγων· *Ἐν κελεύσματι Θεοῦ, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι καταβήσεται Κύριος ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται* (98) *πρῶτοι, ἔπειτα καὶ ἡμεῖς οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ·* καθὼς καὶ ὁ Δανιὴλ λέγει· *Εἶδον ὡς υἱὸν ἀνθρώπου διὰ τῶν νεφελῶν ἐρχόμενον.* Λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ὥσπερ ἡ ἀστραπὴ ἐκβαίνει* (99) *ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται ἡ ἔλευσις τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.* Τηλαυγέστατα δέδεικται ἡ ἔλευσις αὐτοῦ ἡ πρώτη, ἐν ταπεινοφροσύνῃ γεγονυῖα, καὶ ἡ μέλλουσα ἐν τῇ δόξῃ. Αὐτοῦ τοίνυν ἐν τῇ γῇ ὄντος, καὶ ἄλλην παρουσίαν κηρύττοντος, τὴν ἐν δόξῃ ὀφείλουσαν γενέσθαι, ἴσως ὑμεῖς ἐναντιοῦσθε ταῖς δύο παρουσίαις· οὔτε γὰρ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν ἐπέγνωτε, οὔτε τὴν ἄλλην προσδοκᾶτε, μὴ συνιέντες τὰ θειωδῶς προστεταγμένα. Μ. Ἀκριβῆ σοι ἀπόδειξιν παρέξω, ὅτι ἀλλότριος ἦν ὁ τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν Χριστός. Ἰωάννης οὐκ ἐπέγνωκεν αὐτόν (1)· ὃ ἦν ἀδύνατον, προφήτην τὸν ἐκ γενέσεως ἀγνοῆσαι τὸν Χριστὸν αὐτοῦ (2)· ἀκούσας γὰρ ἐν

A regnum ex Deo, in gloria apparens; et simulacrum, regnum quod est in terra constitutum. Perspicuum est igitur, Christum, quem Lex ac Prophetæ promittunt, nondum venisse. Si enim venisset, in terra regnum alterum non esset, quemadmodum Daniel indicavit. Ex eo autem quod regna omnia constituta sunt, Christus qui a lege et prophetis prædicitur nondum venisse ostenditur. A. Quæ recte in Scripturis dicta sunt, ea vis perperam intelligere. Prophetæ enim atque Evangelium duos Christi adventus exponunt, unum humilem, nempe priorem; clarum alterum, nimirum posteriorem. Ac de priore quidem Isaias hæc dixit: *Vidimus eum, et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus ingloria, deficiens supra omnes filios hominum* [72]. B Et rursus: *Ecce puer quem elegi, dilectus, in quo complacuit anima mea, non contendet, nec clamabit in plateis: calamum contritum non confringet, et linum fumigans non exstinguet* [73]. Rursus etiam: *Gaude, filia Hierusalem, vehementer; prædica, filia Sion: Ecce Rex tuus venit mansuetus, sedens super asinum* [74], quemadmodum in Evangelio explicatum est, eum in asina sedentem Hierosolyma venisse. Perspicuum est ergo, eum alias clarum, alias mansuetum venisse. Intellexit autem etiam Paulus apostolus clarum ejus adventum, cum ait [75]: *In jussu Dei, in voce archangeli, in novissima tuba descendet Dominus de cœlo, et mortui resurgent primi: deinde etiam nos qui relinquimur in adventum ejus, simul cum ipsis rapiemur in nubibus obviam ei.* Sicuti etiam C Daniel ait: *Vidi quasi Filium hominis per nubes venientem* [76]. Ait autem etiam in Evangelio: *Sicut fulgur exit ab oriente, et apparet usque ad occasum, ita erit adventus Filii hominis* [77]. Clarissime ostensus est prior ejus adventus humilis fuisse, posterior autem qui futurus est, clarus. Cum ergo in terra degens alium adventum denuntiaverit qui cum gloria conjunctus esse debet, vos fortasse utrique ejus adventui repugnatis. Nam nec priorem ejus adventum agnovistis, nec alterum exspectatis, cum ea quæ divinitus præcepta sunt, non intelligatis. M. Certa tibi ratione demonstrabo, alienum fuisse Legis Prophetarumque Christum. Joannes enim eum non agnovit: id quod fieri non poterat, eum qui a primo ortu propheta fuit, ignorasse Christum suum. D Cum enim in vinculis audivisset opera Christi, suos ad eum discipulos misit, qui hoc ab eo quærerent: *Tune es ille qui venturus est, an alium exspectamus* [78]?

[72] Isai. LIII, 2. [73] Isai. XLII, 1-3. [74] Matth. XXI, 7. [75] I Thess. IV, 16, 17. [76] Dan. VII, 13. [77] Matth. XXIV, 27. [78] Matth. XXI, 5.

(93) *Ἐν δόξῃ.* Codex Thomæ Gale, ἐνδόξῃ.

(94) *Συστήκειν·* Videtur omnino delendum.

(95) *Δύο Χριστοῦ παρουσίας.* Vide Tertullianum lib. III *adversus Marcionem*, cap. 7; Irenæum lib. IV *advers. hæres.*, c. 33. WETSTENIUS.

(96) *Ἰδοὺ ὁ παῖς ὃν ᾑρέτισα.* Locus iste juxta veritatem Hebræam adducitur. Vulgo misere est corruptus: Ἰακὼβ ὁ παῖς μου. Ne de Christo intelligatur, ad Jacob detorquetur. Hinc in versione LXX hæc vox obelo jugulatur, teste Eusebio, lib. IX *Demonstr. evang.*, demonstr. 15. WETSTENIUS.

(97) *Καὶ πάλιν.* Codex Thomæ Gale addit Ζαχαρίας. Vide Zachar. IX, 9, et Isai. LXII, 11

(98) *Ἐγερθήσονται.* Alias, ἀναστήσονται.

(99) *Ἐκβαίνει.* Alias, ἐξέρχεται.

(1) *Ἰωάννης οὐκ ἐπέγνωκεν αὐτόν.* Hieronymus epist. ad Algasiam: *Joannes in carcere quæsivit de Christo, ut sibi quærens, discipulis disceret; et capite truncandus illum doceret esse sectandum, quem interrogatione sua magistrum omnium fatebatur: neque enim poterat ignorare, quem ignorantibus ante monstraverat.* Vide Tertullianum lib. IV *adversus Marcionem*, c. 18. WETSTENIUS.

(2) Codex Thomæ Gale, τὰ ἔργα αὐτοῦ Χριστοῦ.

A. Si de Christo Joannes interrogasset, dixisset, A Tune es Christus? Ait enim, *Tu es ille qui venturus est, an alium exspectamus?* Nunc vero non est prudentiæ eorum qui adsunt, exquirere, *Tu es?* Qui dicebat, *Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi* [79], non ignorabat eum esse; sed quoniam præcursor erat etiam apud inferos, ideo interrogabat. Noverat enim eum dicere : *Vado, et mitto Paracletum* [80], id est Spiritum sanctum. Aliter autem etiam id quod verius est disce. Quoniam ejus discipuli, Christi quidem adventus duos legebant, sed ignorabant num ipse esset is qui ex mundo egressurus esset, Joannes qui Domino discipulos tradidisset (fas enim erat eos qui ab Joanne docti erant, postea Christo tradi), Joannes, inquam, discipulos misit, ut eum esse discerent, ne post ipsius mortem versarentur B in errore. Abite ergo vos ipsi : audite, inquit, utrum ipse sit. Videte etiam, quid Christus responderit. Cum discipulos accepisset, velletque opera ostendere, proposuit hæc verba : *Cæci vident, surdi audiunt, claudi ambulant, mortui resurgunt, et beatus est, qui non fuerit scandalizatus in me* [81]. Ipse igitur eos cum recepisset, operibus factisque monebat ut se veritatem omnem esse crederent. M. Sic alieni eramus a Christo qui apparuit, et Christus qui apparuit, a Deo qui creavit. Paulus nos a Christo emptos esse dicit [82]. Perspicuum est igitur nos alienos fuisse. Nemo enim unquam suos emit. Emit enim alienos, non suos et proprios.

A τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, ἔπεμψε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν λέγων· *Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;* Α. Εἰ περὶ Χριστοῦ ἐπυνθάνετο Ἰωάννης, ἔλεξε· Σὺ εἶ ὁ Χριστός; φάσκει γάρ· *Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;* Νῦν τοίνυν οὐκ ἔστι φρονήσεως τῶν παρόντων ἐξετάσαι· *Σὺ εἶ;* Ὁ λέγων· *Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*· οὐκ ἠγνόει, ὅτι αὐτός ἐστιν· ἀλλ', ἐπεὶ πρόδρομος ἐγίνετο καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ, ἐπυνθάνετο (3)· ᾔδει γὰρ λέγοντα αὐτὸν, *Ὑπάγω, καὶ πέμπω τὸν Παράκλητον*, τουτέστι, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἄλλως δὲ καὶ τὸ ἀληθέστερον, μάθε. Ἐπειδὴ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦσαν ἀναγινώσκοντες μὲν δύο παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, ἀγνοοῦντες δὲ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων ἐξιέναι ἐκ τοῦ κόσμου· ὁ Ἰωάννης μεταπα- B ραδιδοὺς τῷ δεσπότῃ τοὺς μαθητάς· ἦν γὰρ θέμις, τοὺς ὑπὸ Ἰωάννου (4) μαθητευθέντας τῷ Χριστῷ μεταπαραδοθῆναι· ὁ οὖν Ἰωάννης ἀπέστειλε τοὺς μαθητὰς, ὅπως μάθωσιν, ὅτι ἐκεῖνός ἐστιν, μήπως μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν σφαλῶσιν. Ἀπέλθετε οὖν ὑμεῖς, ἀκροάσασθε, φησὶν, εἰ αὐτός ἐστιν· ὁρᾶτε δὲ καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἀπόκρισιν. Μεταπαραλαβὼν τοὺς μαθητὰς, καὶ βουλόμενος δεῖξαι (5) τὰ ἔργα, προέβαλλεν εἰπών· *Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι* (6), *καὶ νεκροὶ ἐγείρονται· καὶ μακάριος, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.* Αὐτὸς οὖν μεταπαραλαβὼν ἐνουθέτει διὰ τῶν ἔργων, ἵνα πεισθῶσιν, ὅτι αὐτός ἐστιν ἡ ἀλήθεια πᾶσα. M. Οὕτως ἀλλότριοι ἦμεν τοῦ φανέντος Χριστοῦ, καὶ ὁ φανεὶς Χριστὸς τοῦ ποιήσαντος Θεοῦ. Παῦλος λέγει, ὅτι Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασε (7). Δῆλον οὖν, ὅτι ἀλλοτρίους. Ἰδίους γὰρ οὐδείς ποτε ἀγοράζει· ἀγοράζει γὰρ ἀλλοτρίους, οὐκ ἰδίους.

A. Omnino inconsequenter argutamini. Quod C enim cogitasti, si probares, recte se res haberet. Si vero rationem venaris quæ non explicatur, non pie sentis. Ementem Christum esse dicebas. Qui vendidit, quis est? Non nosti simplicem fabulam illam, *Qui vendit, et qui emit, fratres sunt.* Si diabolus, qui malus est, bono vendidit, non est malus, sed bonus. Qui enim ab initio homini invidit, non jam nunc invidia fertur, cum bono prædam tradiderit. Erit igitur justus, qui invidiam malumque omne

C A. Πάνυ ἀπαρακολουθήτως φέρεσθε. Ὃ οὖν ὑπενόησας, εἰ δείξειας, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δὲ λόγον θηρεύεις μὴ ἐπιλυόμενον, οὐχ ὁσίως φρονεῖς. Τὸν πριάμενον (8) ἔφης εἶναι τὸν Χριστόν. Ὁ πεπρακὼς τίς ἐστιν; Οὐκ ἦλθεν εἰς σὲ ὁ ἁπλοῦς μῦθος· *Ὅτι ὁ πωλῶν καὶ ὁ ἀγοράζων ἀδελφοί εἰσιν·* εἰ κακὸς ὢν ὁ διάβολος τῷ ἀγαθῷ πέπρακεν, οὐκ ἔστι κακὸς, ἀλλὰ ἀγαθός· ὁ καὶ ἀπ' ἀρχῆς φθονήσας τῷ ἀνθρώπῳ, νῦν οὐκ ἔτι ὑπὸ φθόνου ἄγεται τῷ ἀγαθῷ τὴν νομὴν παραδούς. Ἔσται οὖν δίκαιος ὁ τοῦ φθόνου (9) καὶ

[79] Joan. I, 29. [80] Joan. XVI, 7. [81] Matth. XI, 5. [82] Gal. III, 13.

(3) *Ἐπεὶ πρόδρομος ἐγίνετο καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπυνθάνετο.* Pico et Humphredo visum est quod Megethius antea δεσμωτήριον, *carcerem*, vocarat, hoc Adamantium ᾅδην nominare, significatione mihi nullibi observata. Forsitan carcer ille Joannis similis λάκκῳ seu *lacui*, apud Jerem. XXXVIII, ideoque *inferni* nomine dictus, et ᾅδης, quia *tenebrosus*, ut Humphredus indigitat. Scribit Hornius in *Comment. ad Sulpit. Sever.*, pag. 259 : *Tales puteos seu loca subterranea in Oriente frequentes fuisse, primo ad aquationem, deinde ad veram custodiam.* Quod si tamen distinctionis notas in textu paulo aliter ponamus post nomen ᾅδῃ, liquent, ni fallor, prout vertimus, omnia : et id dixerit Adamantius, quod Gregorius Nazianzenus in *Orat. funeb.* Basilio Magno habita, non procul a fine : Τίς Ἰησοῦ πρόδρομος; Ἰωάννης, ὡς φωνὴ λόγου, καὶ ὡς λύχνος φωτός· οὗ καὶ προεσκίρτησεν ἐν γαστρὶ, καὶ προέδραμεν εἰς ᾅδου διὰ τῆς Ἡρώδου μανίας παραπεμφθεὶς, ἵνα κἀκεῖ κηρύξῃ τὸν ἐρχόμενον. *Quis est præcursor Jesu? Joannes, ut vox sermonis, et lucerna lucis : cui etiam præsultavit in utero, et præcucurrit in infernum, eo transmissus* D *a furore Herodis, ut etiam ibi venientem prædicet.* Videatur etiam Nicephorus *Hist. eccles.* lib. I, cap. 19. WETSTENIUS.

(4) Codex Vaticanus, ὑπὸ Ἰωάννου· Wetstenianus, ἀπὸ Ἰωάννου.

(5) *Δεῖξαι.* Thomas Gale conjiciebat legendum διδάξαι.

(6) *Καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι.* Hæc desunt in codice Wetsteniano, sed supplentur e codice Vaticano.

(7) *Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασε.* Vide Epiphanium hunc locum vindicantem pag. 137 et 138. Distinguit is inter ἠγόρασεν et ἐξηγόρασε· sed meo judicio parum feliciter. Nam Apoc. V, 9, scriptum est, ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς. Idem Paulus et Petrus habent. Melius Adamantius, ἠγόρασε pro ἐλυτρώσατο positum putat. WETSTENIUS.

(8) Codex Vaticanus, πριάμενον.

(9) Codex Vaticanus, ὁ τοῦ φόνου καὶ παντὸς κακοῦ.

παντὸς κακοῦ παυσάμενος. Αὐτὸς γοῦν ὁ Θεὸς εὑρίσκεται πωλήσας· μᾶλλον δὲ οἱ ἡμαρτηκότες ἑαυτοὺς ἀπηλλοτρίωσαν οἱ ἄνθρωποι διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· πάλιν δὲ ἐλυτρώθησαν διὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ· τοῦτο γάρ φησιν ὁ προφήτης· *Ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν.* Καὶ ἄλλος πάλιν (10)· *Δωρεὰν ἐπράθητε, καὶ οὐ μετὰ ἀργυρίου λυτρωθήσεσθε.* Τὸ, *Οὐδὲ μετὰ ἀργυρίου*, δηλονότι τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ· τοῦτο γὰρ φάσκει ὁ προφήτης· ὅτι, *Αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν·* εἰκὸς δὲ, ὅτι κατὰ σὲ ἐπρίατο, δοὺς ἑαυτοῦ τὸ αἷμα· πῶς οὖν καὶ ἐκ νεκρῶν ἠγείρετο; Ὁ γὰρ λαβὼν (11) τὴν τιμὴν τῶν ἀνθρώπων τὸ αἷμα ἀπέδωκεν, οὐκέτι ἐπώλησεν. Εἰ δὲ μὴ ἀπέδωκε, πῶς ἀνέστη Χριστός; Οὐκέτι οὖν τὸ, *Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι, καὶ ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν*, ἵσταται· ὁ γοῦν διάβολος κατέχει τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀντὶ τῆς τιμῆς τῶν ἀνθρώπων. Πολλὴ βλάσφημος ἄνοια· φεῦ τῶν κακῶν! ἀπέθανεν, ἀνέστη ὡς δυνατός· ἔθηκεν, ὃ ἔλαβεν. Αὕτη ποία πρᾶσις; τοῦ προφήτου λέγοντος· *Ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ.* Ὅπου ἀνάστασις, ἐκεῖ θάνατος. Ε. Δοκεῖ μοι μὴ παρ' ἄλλου ἠγορακέναι· τίς δέ ποτε τὰ ἴδια ἀγοράζει, δεῖξον. Α. Αὐτὸς ὁ Χριστὸς, συνᾴδων τοῖς προφήταις, ἔλεγε· *Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.* Μ. Παρὰ τῆς ἁμαρτίας ἠγόρασεν; Ε. Δῆλον, ὅτι τὴν ἁμαρτίαν Κύριον ὠνόμασε, καὶ *ἐλυτρώσατο*, καταχρηστικῶς εἰπὼν *ἠγορακέναι*. Μ. Οὐκ εἶπεν, ὅτι ἡ ἁμαρτία Κύριός ἐστιν. Ε. Πολλὴ ἀνοησία· τῷ εἰπεῖν, *Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας·* οὐκ ἔδειξε σαφῶς; Α. Σαφέστερον ἐπεργάζεται (12) τῷ λόγῳ ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Ὅτε ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.* Πῶς γὰρ λεχθείη κύριος, μὴ ὑφεστῶτος τοῦ κυριευομένου; Ε. Δέδεκται τοῦτο σαφῶς. Μ. Ὁ Χριστὸς φανερῶς λέγει, ὅτι, *Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν* (13)· τί ἕτερα ἀντ' ἄλλων εἰσάγετε; Α. Πόσους κυρίους οἴει αὐτὸν εἰρηκέναι (14); Μ. Καθὼς λέγει τὸ Εὐαγγέλιον· *Οὐ δύναται δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ἐνεγκεῖν* (15), *οὐδὲ δένδρον*

A deseruit. Deus ergo ipse vendidisse invenitur, aut potius homines qui peccaverunt, peccatis suis semetipsos abalienaverunt, ac rursus pro ejus misericordia redempti sunt. Hoc enim scribit propheta: *Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus emisi matrem vestram* [83]. Et rursum: *Gratis venditi estis, et non cum argento redimemini* [84]. Illud, *non cum argento*, non est dubium, quin Christi sanguine. Hoc enim propheta ait: *Ipse vulneratus est propter peccata nostra: livore ejus sanati sumus* [85]. Verisimile est autem eum emisse juxta te profuso sanguine. Quomodo igitur etiam a mortuis excitatus est? Qui enim accepit hominum pretium, sanguinem reddidit, non jam vendidit. Si non reddidit, quomodo Christus excitatus est? Non igitur jam B illud stat, *Potestatem habeo ponere, et potestatem habeo sumere* [86]. Diabolus ergo Christi sanguinem pro hominum pretio habet. Amentia ista magnam habet blasphemiam. O mala! mortuus est, excitatus est pro sua potestate: posuit, quod accepit. Hæc quæ venditio est? cum Propheta dicat: *Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus* [88]. Ubi resurrectio est, ibi est mors. E. Non ab alio emisse mihi videtur. Doce quis unquam sua emat. A. Christus ipse consentiens cum prophetis dicebat: *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati* [88]. M. An a peccato emit? E. Perspicuum est, eum peccatum Dominum appellasse, et *redemit*, improprie *emisse* dixit. M. Non dixit, peccatum Dominum esse. E. O magnam inconsiderantiam! cum ait, *Omnis qui facit pecca-* C *tum, servus est peccati:* non plane demonstravit? A. Apertius docet oratione Apostolus his verbis: *Cum essetis servi peccati, liberi fuistis justitiæ* [89]. Quomodo enim dicatur dominus, non exstante eo cui imperet? E. Hoc plane demonstratum est. M. Christus plane dicit: *Nemo potest duobus dominis servire* [90]. Cur alia pro aliis inducitis? A. Quot eum dominos dixisse existimas? M. Quemadmodum in Evangelio scriptum est [91], *Non potest arbor mala fructus bonos ferre; neque arbor bona ferre fructus malos:* duo domini ostensi sunt. Vides naturas duas, duos dominos? A. Cur non omnem verborum seriem protulisti, sed delectis iis quæ te-

[83] Isai. L, 1. [84] Isai. LII, 3. [85] Isai. LIII, 5. [86] Joan. X, 18. [87] Psal. LXVII, 1. [88] Joan. VIII, 34. [89] Rom. VI, 20. [90] Matth. VI, 24. [91] Matth. VII, 18.

(10) *Ἄλλος πάλιν.* Forte legendum ἄλλως πάλιν.

(11) *Ὁ γὰρ λαβών*, etc. Ratio argumentandi postulat, ut conditionaliter accipiantur antecedentis verba, scilicet, εἰ γὰρ ὁ λαβὼν τὴν τιμήν. Idipsum suadet opposita mox argumentatio, εἰ δὲ μὴ ἀπέδωκε. Acutissimum est argumentum, nimirum: Christus nos redemit, dato suo sanguine. Hunc vel reddidit, qui eum tanquam lytrum acceperat, vel non reddidit. Si prius, non empti nec redempti sumus. Si posterius, non resurrexit Christus, quia sine suo sanguine vivere non potuit. WETST.

(12) *Ἐπεργάζεται.* Codex Regius secundus, ἐπεργάζεται.

(13) *Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν.* Hunc locum a Celsi calumniis Origenes multis vindicat sub initium lib. VIII *contra Celsum* et lib. VI D *Comment. in* cap. VI *Epist. ad Rom.* sic exponit: *Nemo potest duobus simul dominis servire, peccato et justitiæ. Aut enim unum odio habebit, peccatum scilicet, et alium amabit, id est, justitiam: aut patietur unum, scilicet peccatum duntaxat, et alium contemnet, id est justitiam.* Hieronymus ad Nepotianum: *Qui dicit: Pars mea Dominus: nihil extra Dominum habere potest. Quod si quidpiam aliud habuerit præter Deum, pars ejus non erit Deus.* WETST.

(14) *Εἰρηκέναι.* Codex Vaticanus, εὑρηκέναι.

(15) *Οὐ δύναται δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ἐνεγκεῖν.* Pro ἐνεγκεῖν, alias legitur ποιεῖν. Hic palmarius erat locus Marcionis, quo primum orthodoxos petere cœpit, ut duo exstrueret principia. Tertullianus lib. I *adv. Marcionem*, cap. 2: *In Creatorem*, inquit, *interpretatus malam arborem malos fructus*

cum facere putas, ea sola dixisti ? Dicam igitur, ut scriptum est : *Nemo*, inquit, *potest duobus dominis servire. Aut enim unum odio habebit, et alterum diliget ; aut uni adhærebit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et mammonæ* [92]. E. Mammonam quem vult dicere ? A. Divitias et argentum. Tibi autem hoc persuadebit verbum illud extra petitum, *Unusquisque a quo victus est, ab eo etiam redactus est in servitutem.* Vetat igitur Christus ne divitiis addicti simus, nec mammonæ serviamus, sed ut Deo uni adhærescamus præcipit. *Omnis*, inquit, *qui facit peccatum, servus est peccati* [93]. E. Si mammonam propriam naturam esse vult, propriumque principium, id est divitias : non jam duo aut tria erunt principia, sed quamplurima. Sol enim naturam propriam habebit ac principium : habebit etiam luna eodem modo, et stellæ atque aer et aqua. Quomodo igitur ais divitias proprium principium, propriamque naturam habere ? M. Non ego dico, sed Christus dixit his verbis : *Non potest arbor mala fructus bonos facere, neque arbor bona fructus malos facere* [94]. A. caput hoc non naturæ causa dicitur, sed hominum : ac si de naturis dixisset, fructus non nominasset. Fieri enim non potest, inquit, ut mutentur. Ex Evangelio etiam doceo, eum de hominibus qui sunt suæ potestatis, non de principiis dicere. Sic enim ait : *Veniunt ad vos in vestimentis ovium : intus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cognoscetis eos* [95]. Rursum etiam ait : *Bonus homo ex bono thesauro profert bona : et malus homo ex malo thesauro profert mala. Ex abundantia cordis os loquitur. Ex corde enim exeunt cogitationes malæ* [96]. Vides Servatorem ex

A *δρον καλὸν καρποὺς κακοὺς ἐνέγκαι·* οἱ δύο κύριοι ἐδείχθησαν. Ὁρᾷς δύο φύσεις, δύο κυρίους ; Α. Διὰ τί μὴ ὅλην τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ῥητοῦ εἶπας, ἀλλ' ἐκλεξάμενος, ἃ δὴ νομίζεις σοι προσαρμόζειν, μόνα ταῦτα εἰσηγήσω ; Λέξω τοίνυν ὡς γέγραπται· *Οὐδεὶς*, φησὶ, *δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμμωνᾷ.* Ε. Μαμμωνᾶν τίνα βούλεται ὀνομάζειν ; Α. Τὰ χρήματα, τὰ ἀργυρᾶ. Πείσει δέ σε καὶ ὁ ἔξωθεν λόγος· ὅτι *Ἕκαστος ᾧ ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.* Προστάττει τοίνυν καὶ ὁ Χριστὸς, μὴ ἀντέχεσθαι χρημάτων, μήτε δοῦλον τῷ Μαμμωνᾷ γενέσθαι, ἀλλὰ Θεῷ μόνῳ προσανέχειν. *Πᾶς γὰρ*, φησὶν, *ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν,* B *δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.* Ε. Εἰ τὸν Μαμμωνᾶν βούλεται φύσιν ἰδίαν εἶναι, καὶ ἰδίαν ἀρχὴν, τουτέστι τὰ χρήματα· οὐκ ἔτι δύο ἢ τρεῖς ἔσονται ἀρχαὶ, ἀλλὰ πλεῖσται ὅσαι. Ἔσται γὰρ καὶ ἥλιος ἰδίαν ἔχων φύσιν καὶ ἀρχὴν, καὶ σελήνη ὁμοίως, καὶ ἄστρα, καὶ ἀὴρ, καὶ ὕδωρ. Πῶς τοίνυν φῂς, τὰ χρήματα ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἰδίαν φύσιν εἶναι ; Μ. Οὐκ ἐγὼ εἶπον· ὁ Χριστὸς εἶπεν, ὅτι *Οὐ δύναται δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς προενεγκεῖν, οὐδὲ δένδρον καλὸν καρποὺς σαπροὺς προσενέγκαι.* Α. Τοῦτο τὸ κεφάλαιον οὐ φύσεως (16) ἕνεκα λέγεται, ἀλλὰ ἀνθρώπων· καὶ εἰ περὶ φύσεως ἔλεγεν, οὐκ ἂν καρποὺς ὠνόμασεν· ἀδύνατον γὰρ, φησὶ, μεταβληθῆναι (17). Ἔτι δείκνυμι ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι περὶ ἀνθρώπων αὐτεξουσίων λέγει, καὶ οὐ περὶ ἀρχῶν. Λέγει γὰρ οὕτως· *Ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων,* C *ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.* Καὶ πάλιν λέγει· *Ὁ ἀγαθὸς ἄν-*

[92] Matth. vi, 24. [93] Joan. viii, 34. [94] Matth. vii, 18. [95] ibid. 15, 16. [96] Luc. vi, 45.

condentem, scilicet mala ; alium Deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus. Philastrius *De hæresib.* pag. 20 : *Marcion Romæ degens sceleratam hæresim seminabat, atque interrogans presbyteros sanctos Ecclesiæ catholicæ, sensus sui eis errorem mortiferum propinabat, dicens ita : Quid est, quod in Evangelio dicente Domino scriptum est : « Nemo pannum rudem mittit in vestimentum vetus, neque vinum novum in utres veteres, alioquin rumpentur utres, et effundetur vinum ? »* Et iterum : « *Non est arbor bona quæ faciat malum fructum, neque arbor mala, quæ faciat bonum fructum.* » *Deque hoc accipiens interpretationem a sanctis presbyteris, non acquiescebat veritati, sed magis Cerdonis sui doctoris firmabat mendacium, et iste similiter unum Deum bonum, et unum malum annuntians.* Aliquando de Lege hæc verba intellexere Marcionis asseclæ. Origenes lib. ii *De principiis*, cap. 5 : « Aiunt namque : Scriptum est quia non potest arbor mala fructus bonos facere. Ex fructu enim arbor cognoscitur. Quid ergo est, aiunt ? Qualis arbor sit lex, ex fructibus suis, id est ex præceptorum sermonibus, declaratur. Si enim bona inveniatur, sine dubio et qui dedit eam, bonus Deus esse creditur. Si vero justa magis quam bona ; justus etiam legislator putabitur Deus. » Sed egregie hanc παρερμηνείαν vindicat Tertullianus dum in ipsum Marcionem eam retorquet lib. ii *adv. Marcionem* cap. 4 : « Agnoscat hinc primum fructum optimum, utique optimæ arboris. Marcion imperitissimus rusticus quidem in malam, bonam inseruit, sed non valebit blasphemiæ surculus : arescet cum suo artifice, et ita se bonæ arboris natura testabitur. » Item lib. iv *adv. Marcionem*, cap. 17 : « Proinde et arbor bona non proferat malum fructum ; quia nec veritas hæresim, nec mala bonum, quia nec hæresis veritatem. Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit, nec Appelles de Marcionis : multo enim hæc congruentius in ipsos interpretabimur, quæ Christus in homines allegorizavit, non in duos deos, secundum scandalum D Marcionis. » A Marcionitis idem argumentum mutuarunt Manichæi ; quibus respondet Epiphanius, pag. 291 : Τὸ σαπρὸν δένδρον καὶ ἀγαθὸν δένδρον περὶ ἀγαθῶν ἔργων τυγχάνει, καὶ περὶ φαύλων, καὶ οὐκ ἔστι περὶ Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ Καινῆς, καθὼς βούλεται ὁ τοῦ Μάνη λόγος· « Arbor mala et bona de bonis malisque operibus intelligi debet, non de Veteri et Novo Testamento, ut Manes ratiocinatur. » Vide Augustinum l. i *contra advers. Legis et Proph.*, cap. 21, verba hæc a corruptelis Manichæorum vindicantem : et accuratius explicantem contra Pelagianorum hactenus ad Manichæos accedentium commenta lib. i, cap. 3, *contra Jul. Pel.* et lib. iv, c. 3, item *De nupt. et concupisc.*, lib. xxvi, *De grat. Christi* lib. i, c. 18, 19, etc. Wetst.

(16) *Φύσεως*. Codex Vaticanus, φύσεων.

(17) *Φησὶ, μεταβληθῆναι*. Verum est : « Naturam mutari non posse. » Horatius :

Naturam expellas furca, tamen usque recurret.

Lib. i *Epist.* ad Fuscum. Nec dubium quin de na-

ρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ προφέρει ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ προφέρει πονηρά. Ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ· ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί. Ὁρᾷς, ὅτι ἐκ μιᾶς φύσεως ἀνθρώπων καὶ καλὸν καὶ κακὸν ὁ Σωτὴρ λέγει προφέρεσθαι; Μ. Οὐ περὶ ἀνθρώπων τοῦτο λέγει. Ε. Τούτου ποίαν ἐναργεστέραν ἀπόδειξιν ζητεῖς; Ἀ. Ἀμεταβλήτους ἔφης τὰς φύσεις εἶναι· λέγει δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ἐκ τῶν λίθων τέκνα ἐγεῖραι τῷ Ἀβραάμ·* λέγει δὲ τοῦτο καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος (18)· *Τὸν πρότερον ὄντα με βλάσφημον, καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν·* ὁποῖον δένδρον ἦν, καλὸν ἢ σαπρόν; Ἀποκρίνου. Μ. Οὐ περὶ Παύλου ζητῶ. Α. Διώκτης ἦν τὸ πρότερον· μετὰ ταῦτα γέγονεν ἀπόστολος· πῶς οὖν τὸ σαπρὸν δένδρον γέγονε καλὸν, εἰ οὐ δύναται δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ἐνεγκεῖν; Καὶ Ἰούδας τὸ πρότερον ὁποῖον δένδρον ἦν;

A una hominum natura et bonum et malum proferri dicere? M. Non de hominibus hoc dicit. E. Ecquam demonstrationem hac evidentiorem quæris? A. Immutabiles tu naturas esse dicis. In Evangelio autem dicit: *Ex lapidibus suscitari Abrahæ filios* [97]. Hoc etiam ait Paulus apostolus [98]: *Qui prius fui blasphemus, et persecutor, et contumeliosus.* Utra arbor erat, bonane an mala? Responde. M. Non de Paulo quæro. A. Persecutor erat prius: postea factus est apostolus. Quomodo igitur arbor mala, arbor bona facta est, si non potest arbor mala fructus bonos ferre? Judas quoque utra arbor erat prius?

SECTIO SECUNDA.

INTERLOCUTORES : Adamantius orthodoxus, Marcus et Megethius Marcionitæ: Eutropio judice.

ΜΑΡΚΟΣ ΜΑΡΚΙΩΝΙΤΗΣ.

Ἐγὼ ὁρίζομαι οὐ τρεῖς ἀρχὰς εἶναι, ἀλλὰ δύο (19), πονηρὰν καὶ ἀγαθήν. ἈΔΑΜ. Αὐτοφυεῖς εἰσιν αἱ δύο ἀρχαὶ καὶ ἄναρχοι, ἢ ἡ μὲν ἀρχὴν ἔσχε τοῦ εἶναι, ἡ δὲ ἄναρχος; ΜΑΡΚ. Αὐτοφυεῖς καὶ ἄναρχοι οὖσαι. Α. Ἀπέραντοι δύο ἀρχαὶ, ἢ πεπερασμέναι; Μ. Ἀπέραντοι. Α. Πάντη οὖν καὶ ὁ πονηρὸς ἐπεκτείνεται καὶ ὁ ἀγαθός. Τὸ γὰρ ἀπέραντον πανταχῇ εἶναι

MARCUS MARCIONITA.

B Ego statuo non tria esse principia, sed duo: malum et bonum. Adam. Suntne per se et a se nata principia ista duo ac sine principio: an unum habuit exsistendi principium, alterum non habuit? Marc. Per se exstiterunt, ac principio carent. A. Infinitane sunt principia duo, an finita? M. Infinita. A. In omnem igitur partem et malus pertinet,

[97] Matth. III, 9. [98] I Tim. I, 13.

ura hic sermo sit. Sed argumentum est: si de natura locutus esset, non utique fructus nominasset, quia « fieri non posse dicit, ut transmutentur. » Respicit ad verba: « Non potest arbor, » etc. Quasi dicat: Non est his verbis de natura locutus Dominus noster: quia fructus boni et mali discrepant; natura vero semper eadem est. Itaque Picus: « Si de natura rerum locutus esset, fructus non nominasset: ait enim mutari nequaquam posse. » Hæc ratio ambigue redditur, sed prorsus ad litteram Græcam. Humphredus declarare voluit, vertendo: « Fieri enim non posse dicitur, ut mutentur » (quod non potest nisi ad fructus illos referri) pro, « ut mutetur, » scilicet natura, uti mox (idque ex hypothesi adversarii) repetit Adamantius, responsione penultima sequenti ἀμεταβλήτους ἔφης τὰς φύσεις εἶναι. Quanquam hic « naturas » pluraliter; priori autem loco « naturam » singulariter exprimat, et « fructus » in plurali. Cæterum, quod hic de « naturis, » infra sect. 3 de « radicibus » prædicat, perinde « immutabilibus; » quia « natura » sint tales. Wettenius.

(18) *Παῦλος ὁ ἀπόστολος.* Vide Origenem lib. I *De principiis*, c. 8.

(19) *Οὐ τρεῖς ἀρχὰς εἶναι, ἀλλὰ δύο.* Hæc Marcionis propria erat sententia, « duo tantum esse principia, bonum et malum. » Tertullianus lib. I *adv. Marc.*, cap. 6: « Alioquin certi Marcionem dispares deos constituere: alterum, judicem ferum, bellipotentem; alterum, mitem, placidum, et tantummodo bonum, atque optimum. » Idem, lib. I *adv. Marc.*, Marcionem cum Valentino sic confert: « Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen; cum usque ad XXX Æonum fetus, tanquam Æneiæ scrophæ, examen divinitatis effudit. » Id inculcat Tertull. lib. I *Carm. adv. Marcionem*, cap. 4 et 7, Prudentius, in Ἀμαρτιγενεία, ubi Marcionitarum propterea sectam « hæresin Duitarum » appellat. Hieronymus, epistola ad Pammachium; Philastrius, *De hæresibus*; Augustinus *De hæresibus*; Isidor. *Origin.* lib. VIII, cap. 5; Rabanus Maur. *De inst. cler.* lib. II, cap. 48, cum multis aliis. Solus dissidet Theodoretus, asserens, lib. I *Hær. fab.*, cap. 24, quatuor ἀγενήτους οὐσίας, « ingenitas substantias, » a Marcione statui: postea recenset « Deum bonum, » qui et Pater Christi; « Creatorem » justum, qui et malus; « Materiam, » et alium « Malum, » materiæ Dominum. Forsitan e Marcionis asseclis hæc audivit, qui a Magistri sententia in multis deflexere. Hausit Marcion venenum hoc a Cerdone; Cerdon a Valentino

C et Valentinianis Marco, Colorbaso aliisque. Vide Epiphanium, in Proœmio tertii tomi, lib. I, pag. 103. Simonem Magum, hæreticorum patrem, qui ῥίζας, « Radices, » seu « Principia » plura excogitavit, hujus opinionis prima jecisse fundamenta, docet Theodoretus, *Hær. fab.* lib. I, cap. 1. Eo lubentius autem Marcion hunc errorem est amplexus, quod cum philosophia Stoica, cui studebat sedulo, egregie conveniret. Sic de Stoicis Athenagoras in *Legat. pro Christianis*, pag. 21: Διssοῦ αἰτίου κατ' αὐτοὺς (ἀπὸ τῆς Στοᾶς) ὄντος, τοῦ μὲν δραστηρίου καὶ καταρχομένου, καθὸ ἡ Πρόνοια, τοῦ δὲ πάσχοντος καὶ τρεπομένου, καθὸ ἡ ὕλη· « Secundum Stoicos duo sunt principia seu causæ primæ: unum activum et imperans, ut Providentia; alterum, passi-

et bonus. Quod enim infinitum est, ubique esse necesse est. M. Ubique est et bonum et malum. A. Copulata ergo sunt, alterumque ab altero contingitur. M. Nec connexa sunt nec alterum ab altero tangitur. A. Quod igitur ab aliquo distat, id ubique non est. Qui ergo possunt res duæ infinitæ magnitudinis exsistere, quæ inter se sint separatæ ? Quæ enim ab invicem secreta disjunctaque sunt, ea necessario finita reperiuntur. Quod autem finem habet, principium etiam habebit. Quod porro principium habet, terminum quoque habet. Neque ergo principio, neque termino carere existimabuntur. Necesse est vero locum qui continet, majorem esse iis quæ continentur. E. Si disjuncta sunt inter se duo principia, necesse est Deum in parte esse dicere. Ex partibus autem Deum constare, atque terminum habere, nemo sanæ mentis opinabitur. Quod si duo principia per se alterum per alterum progredi velint, quorum unum bonum sit, alterum malum : necessario et bonus mali, et malus boni erit particeps. M. Suam quisque vim habet. A. Si unusquisque vim suam obtinet, etiam par est unumquemque suam possessionem habere. Utrius ergo ais esse homines, bonine an mali ? M. Mali. E. Quomodo bonus eos qui ad malum pertinent, comprehendit, cum principia duo pares vires habeant ? M. Videns bonus fore ut homines condemnarentur a malo, illos, cum venisset, a condemnatione liberavit, ac oblivionem remissionemque peccatorum tribuit. E. Utri tandem homines peccaverant ? MARC. Malo. E. Quisnam aniles sermones tuos feret ? Qui suo Domino peccaverunt, iinc ab alio peccatorum veniam consequi possunt ? A. Cur eorum unum malum, alterum bonum dicitis, verbis solis contenti ? an re ipsa unus bonus, alter malus videtur ? MARC. Rebus ipsis sunt, alter malus, alter bonus. A. Quomodo ? MARC. Quia bonus salutem dat : malus condemnat. A. Ex eone quod salutem det, bonus dicitur ? MARC. Certe. Boni enim est servare. A. Causa igitur hujus bonitatis, erit malus ? MARC. Quonam modo ? A. Quia nisi Opificis homines peccassent, ejus nunquam bonitas perspecta esset : ut si nemo esset peccator, Deus nunquam bonus appellatus fuisset : causaque ejus bo-

A δεῖ (20). M. Πάντη ἐστὶν καὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ πονηρόν. A. Οὐκοῦν συμπεπλεγμέναι εἰσὶ καὶ ψαύουσαι (21) ἀλλήλων. M. Οὔτε συμπεπλεγμέναι, οὔτε ψαύουσαι. 'A. Τὸ οὖν ἀπό τινος διεστὼς οὐκ ἔστι πανταχῆ. Πῶς οὖν δύναται δύο πράγματα ἀπειρομεγέθη ὑπάρχειν, ἀλλήλων κεχωρισμένα ; Τὰ γὰρ ἀλλήλων κεχωρισμένα ἐξ ἀνάγκης ἐν πέρατι εὑρίσκεται· τὸ δὲ πέρας ἔχον καὶ ἀρχὴν ἕξει, τὸ δὲ ἀρχὴν ἔχον καὶ τέλος ἔχει· οὔτε οὖν ἄναρχα, οὔτε ἀτελεύτητα νομισθήσεται· ἀνάγκη δὲ καὶ τὸν περιέχοντα τόπον μείζονα εἶναι τῶν περιεχομένων. E. Εἰ κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων εἰσὶν αἱ δύο ἀρχαὶ, ἀνάγκη ἐν μέρει εἶναι λέγειν τὸν Θεόν· μερικὸν δὲ τὸν Θεὸν, καὶ πέρας ἔχοντα, οὐκ ἄν τις εὖ φρονῶν ὑπολάβοι· εἰ δὲ δι' ἀλλήλων χωρεῖν τὰς δύο ἀρχὰς ἐθέλοιεν, ὧν τὸ
B μὲν ἀγαθὸν, τὸ δὲ πονηρόν· ἀνάγκη μετέχειν τὸν πονηρὸν (22) τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸν ἀγαθὸν τοῦ πονηροῦ. M. Ἔχει ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. A. Εἰ ἕκαστος (23) ἔχει τὴν ἰδίαν δύναμιν, εἰκὸς, ὅτι ἕκαστος ἔχει τὴν ἰδίαν κτῆσιν (24). Καὶ τίνος φῂς εἶναι τοὺς ἀνθρώπους, τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ πονηροῦ ; M. Τοῦ πονηροῦ (25). E. Πῶς συνέλαβεν ὁ ἀγαθὸς τοὺς τοῦ πονηροῦ, τῶν δύο τὰς δυνάμεις ἴσας ἐχόντων ; M. Ὁρῶν ὁ ἀγαθὸς μέλλοντας τοὺς ἀνθρώπους καταδικάζεσθαι ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, ἐλθὼν, τῆς μὲν καταδίκης ἐῤῥύσατο, ἀμνηστίαν (26) δὲ καὶ ἄφεσιν ἔδωκε τῶν ἁμαρτηθέντων. E. Τίνι ἦσαν ἡμαρτηκότες οἱ ἄνθρωποι ; MA. Τῷ πονηρῷ. E. Τίς οὖν ἀνέξεταί σου τῆς γραολογίας; Οἱ τῷ ἰδίῳ δεσπότῃ ἡμαρτηκότες ὑπὸ ἄλλου ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαμβάνειν δύνανται; A. Τίνος χάριν τὸν
C μὲν αὐτῶν πονηρὸν, τὸν δὲ ἀγαθὸν λέγετε, ὀνόματι μόνοις ἀποχρώμενοι ; ἢ πράγματι αὐτῷ ὁ μὲν ἀγαθὸς, ὁ δὲ πονηρὸς φαίνεται ; MA. Πράγμασιν αὐτοῖς εἰσιν ὁ πονηρὸς, καὶ ὁ ἀγαθός. A. Πῶς ; MA. Ὅτι ὁ ἀγαθὸς σώζει· ὁ δὲ πονηρὸς κατακρίνει. A. Διὰ τὸ σώζειν ἀγαθὸς λέγεται ; MA Καὶ πάνυ· ἀγαθοῦ γάρ ἐστι τὸ σώζειν. A. Αἴτιος οὖν τῆς τούτου ἀγαθωσύνης ἔσται ὁ πονηρός ; MA. Πῶς ; A. Ὅτι, εἰ μὴ τοῦ Δημιουργοῦ ἄνθρωποι ἥμαρτον, τούτου ἡ ἀγαθωσύνη οὐκ ἂν ἐφάνη ποτέ· ὡς εἰ μηδεὶς ἦν τῶν ἁμαρτανόντων, ὁ Θεὸς οὐκ ἂν ἐκλήθη ἀγαθός· καὶ αἰτία τῆς ἀγαθωσύνης αὐτοῦ ἡ καταδίκη τῶν ἁμαρτωλῶν πέφηνε. Καὶ ἄλλως δὲ δείκνυται μὴ ὢν ἐξ ἀρχῆς ἀγαθὸς, εἰ
D διὰ τὸ σώζειν ἀγαθὸν αὐτὸν λέγεις. MA. Πάντοτέ ἐστιν ὁ ἀγαθός. A. Πότε κατῆλθε σῶσαι τοὺς ἀνθρώπους;

vum et mutabile, ut materia. » Stoicos autem a Magis id didicisse patet, quippe statuebant : Δύο εἶναι ἀρχὰς, ἀγαθὸν δαίμονα, καὶ κακὸν δαίμονα· καὶ τῷ μὲν ὄνομα εἶναι Ζεὺς καὶ Ὡρομάσδης, τῷ δὲ Ἅδης καὶ Ἀρειμάνιος· « Duo esse principia, bonum dæmonem, et malum dæmonem : alterum ex his, Jovem et Oromasdem; alterum Plutonem et Arimanium dici. » Teste Laertio in Proœmio, pag. 6. WETST.

(20) *Δεῖ*. Codex Vaticanus habet δοκεῖ. Postea in utroque codice Wetsteniano et Vaticano additur : Μάρκος. Ἀπέραντοι. Ἀδαμάντιος. Πάντη οὖν καὶ ὁ πονηρὸς ἐπεκτείνεται, καὶ ὁ ἀγαθός. Τὸ γὰρ ἀπέραντον πανταχῆ εἶναι δοκεῖ. At desunt ista Pico, et videntur omnino esse superflua, atque ex oscitantia amanuensium repetita, quod non raro in mss. codd. fieri novimus.

(21) *Καὶ ψαύουσαι*. In codice Wetsteniano deest καί. Paulo post in eodem codice legitur οὐκέτι πανταχῆ.

(22) *Τὸν πονηρόν*, etc. Legendum forte, τὸ πονηρὸν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦ πονηροῦ.

(23) *Ἀδαμάντιος. Εἰ ἕκαστος*, etc. Hæc Eutropio tribuuntur in codice Vaticano.

(24) *Κτῆσιν*. Κτίσιν habet codex Vaticanus.

(25) *Μάρκος. Τοῦ πονηροῦ*. Hæc desiderantur in codicibus mss., sed supplenda existimavit Wetstenius versione Pici. Nec esset alioquin ea concinnitas rationum quibus tum Adamantius, tum Eutropius Marcum constringunt.

(26) Codex Vaticanus, recte, ἀμνηστίαν · male Wetstenianus, ἀμνηστείαν.

(27) *Καθὼς περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος*. De Evangelio Marcionis cf. Epiphan

ΙΑ. Καθὼς περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι ἐπὶ Τιβερίου
Καίσαρος (27), ἐπὶ τῶν χρόνων Πιλάτου. Α. Μετὰ
ὸ πλάσαι τὸν Δημιουργὸν τὸν ἄνθρωπον, ἑξακισχι-
ιοστῷ ἔτει (28) κατῆλθεν. Ὁ οὖν τοσούτῳ χρόνῳ μη-
ένα σώσας πῶς ἦν ἀγαθός; ΜΑ. Πάντοτε ἦν ἀγαθός.
. Ἔφης, τὸ σώζειν ἀγαθὸν αὐτὸν ποιεῖ λέγεσθαι·
ὁμολόγηται δὲ ὑπὸ σοῦ, ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος αὐ-
ὸν κατεληλυθέναι. Δῆλον οὖν, ὅτι ἐξότου ἔσωσεν,
κτοτε καὶ τῆς προσηγορίας τοῦ ἀγαθὸς λέγεσθαι,
ἀγαθὸς τετύχηκεν. Α. Εἰ διὰ τὸ σώζειν οὗτος ἀγα-
ὸς καλεῖται, ἐξ ἀνάγκης ἀγαθὸν νοεῖσθαι καὶ τὸν
ημιουργόν. Σώζει γὰρ πολλοὺς κἀκεῖνος, ὡς ὁ νό-
ιος ἐπαγγέλλεται καὶ οἱ προφῆται· σώζουσιν οὖν ἀμ-
ρότεροι ὁμοίως· ἀλλ' ὁ μὲν πονηρὸς, ὁ δὲ ἀγαθὸς ὑμῖν
αίνεται. ΜΑ. Ὁ ἀγαθὸς εἰς πάντα ἐστὶν ἀγαθὸς (29),
B δὲ Δημιουργὸς τοὺς πειθομένους αὐτῷ ἐπαγγέλλεται
ώζειν. Α. Ὁ ἀγαθὸς πάντας σώζει, καὶ φονεῖς καὶ
οιχοὺς, ἢ μόνους τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ; ΜΑ. Τοὺς
ροσφεύγοντας (30) αὐτῷ, τούτους σώζει. Ε. Εἰ ἀμ-
ότεροι (31) τοὺς πειθομένους αὐτοῖς σώζουσι, τοὺς
ὲ ἀπειθεῖς ἀποσείονται, ποία διαφορὰ τοῦ ἀγαθοῦ;
ὑρίσκεται γὰρ ἴση προαίρεσις ἀμφοτέρων. ΜΑ. Ὁ
γαθὸς τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ σώζει, οὐ μὴν κα-
ακρίνει τοὺς ἀπειθήσαντας αὐτῷ· ὁ δὲ Δημιουρ-
ὸς, τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ σώζων (32), τοὺς
μαρτωλοὺς κρίνει τε καὶ κολάζει. Α. Ὡς οὖν φῂς,
ἀγαθὸς οὐδένα κρίνει; ΜΑ. Οὔ. Α. Ἐὰν δείξω τὸν
γαθὸν κρίνοντα, πείθῃ, ὅτι εἷς Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν
λλος; ΜΑ. Οὐ δεικνύεις. Α. Τῷ Ἀποστόλῳ πείθῃ;
ΙΑ. Τῷ ἐμῷ ἀποστολικῷ πείθομαι. Α. Ἔχω τὸ
C ποστολικόν σου, καὶ ἀναγινώσκω λέγοντος· *Κρινεῖ*
Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ Εὐαγγέ-
ιόν μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ε. Τὸ τῆς κρίσεως
νομα εἰπὼν, τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν ἐμφαίνει· καὶ
ὸν κατ' ἀξίαν αὐτῶν μισθὸν, καταδίκην δὲ τῶν πο-
ηρῶν τε καὶ ἀσεβῶν δηλονότι· καὶ ἡ κατὰ τὸ Εὐαγ-
έλιον διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γιγνομένη κρίσις, δι' ἧς καὶ
ὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων ἐλεγχθήσεται κατ' ἀξίαν,
καιοσύνης τε καὶ ἀδικίας ποιήσεται τὴν ἀνταπόδο-
ιν. Α. Ἄκουε τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου, λέγοντος· *Ἐγὼ*
ἐν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύ-
ατι, ἤδη κέκρινα ὡς παρὼν τὸν οὕτως τοῦτο κα-
εργασάμενον, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ, συναχθέντων ὑμῶν, καὶ τοῦ
μοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου D

A nitatis peccatorum exstitit condemnatio. Alio etiam modo non fuisse ab initio bonus ostenditur, si eum bonum dicis ex eo quod servet. MARC. Semper est bonus. A. Quando salutis hominum causa descendit? MARC. Quemadmodum scriptum est in Evangelio, Tiberio imperante, et tempore Pilati. A. Posteaquam hominem Opifex finxisset, sexies millesimo anno descendit. Qui ergo tandiu neminem servavit, quomodo bonus erat? MARC. Semper bonus fuit. E. Dixisti ex eo bonum illum dici, quod det salutem: a te autem concessum est, eum descendisse imperante Tiberio Cæsare. Perspicuum est igitur eum, ex quo tempore salutem dedit, ex eo etiam cœpisse bonum dici. A. Si ex eo quod servat, bonus dicitur, necessario etiam Opifex bo-
B nus intelligendus est. Servat enim multos etiam ille, ut Lex promittit et prophetæ. Servat igitur uterque eodem modo: sed unus malus, alter bonus vobis videtur. MARC. Bonus, bonus est erga omnia. Opifex autem eos qui ipsi obediant, servaturum se esse pollicetur. A. Bonus omnesne servat et parricidas, et adulteros, an eos tantum qui ipsi credunt? MARC. Eos servat, qui ad ipsum confugiunt. E. Si uterque eos qui ipsis obtemperant, servat, eos autem qui non credunt, repudiat, quænam boni est differentia? Invenitur enim utriusque par et similis voluntas. MARC. Bonus eos, qui ipsi crediderint, conservat, non tamen condemnat eos qui sibi non crediderunt. Opifex autem eos qui ipsi crediderunt servans, peccatores et judicat et punit. A.
C Bonus ergo, ut ais, judicat neminem? MARC. Non. A. Si bonum judicare docuero, credisne unum Deum et non alium esse? MARC. Non doces. A. Apostolone credis? MARC. Apostolico meo fidem habeo. A. Habeo Apostolicum tuum, ac recito, quod tale est, *Judicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum per Jesum Christum* [99]. E. Cum judicii nomen dixit, bonorum atque malorum judicium declarat, et mercedem quæ eis tribuitur pro meritis, et condemnationem, malorum scilicet ac impiorum: judiciumque id, quod ex Evangelio per Jesum Christum fit, quo etiam occulta hominum redarguentur, pro meritis et justitiæ et injustitiæ remunerationem tribuet. A. Audi
D eumdem Apostolum, qui hæc scribit [1]: *Ego enim*

[99] Rom. II, 16. [1] I Cor. V, 3, 5.

ær. XLII: Tertull. lib. IV *adv. Marcionem*, cap. 7.
ide Irenæum lib. I, cap. 27, et lib. III, cap. 10;
heodoretum, *Hær. fab.* lib. I, cap. 24, pag. 240;
sidorum Pelusiotam, lib. I, epist. 371, *ad Panso-*
hium, pag. 81. WETST.

(28) *Ἐξακισχιλιοστῷ ἔτει*. Numerum, ut vocant,
otundum expressit; alias computus Græcorum ad
hristum natura tantum habet annos 5508. Quan-
uam Abulpharajus, in *Hist. Dynast.*, pag. 72, nu-
ieret 5586, et discrimen inter computum Judæorum
t Græcorum faciat MCCCLXXV annorum: quem de-
ectum fraudibus Judæorum tribuit. Sed Augusti-
us, lib. *De civit. Dei*, XVIII, cap. 43, hunc dissen-
um ipsis LXX ascribit, et eorum prophetico impulsui;
lieron. *Quæst. in Gen.* simpliciter LXX imputat.
ugustin. *De civ. Dei* lib. XV, cap. 2 et 13, *de scri-*
toribus librorum Græcorum. Vid. Usserii *Syntagma*
de LXX vers., cap. 2. ID.

(29) *Ὁ ἀγαθὸς εἰς πάντα ἐστὶν ἀγαθός*. Origenes, lib. II *De principiis*, cap. 5: « Eum, quem bonum dicunt, si ad omnes bonus est; sine dubio et ad eos, qui perituri sunt, bonus est: et quomodo eos non salvat? si non vult, jam non erit bonus: si vult et non potest, omnipotens non erit. Quin potius audiant in Evangeliis Patrem Domini nostri Jesu Christi, ignem præparantem diabolo et angelis ejus. »

(30) Codex Vaticanus, recte, προσφεύγοντας. Wetstenianus, προφεύγοντας. Codex Thomæ Gale, προφυγόντας· Regius secundus, προσφυγόντας.

(31) *Εἰ ἀμφότεροι*. Εἰ deest in codice Wetsteniano.

(32) *Σώζων*. Codex Vaticanus supra σώζων ascriptum habet σώζει.

ut absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens eum qui sic operatus est, in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis, et meo spiritu cum virtute Domini nostri Jesu, tradere hujusmodi Satanæ in interitum. Et rursus ait [2] : *Qui conturbat vos, portabit judicium.* A quo is qui perturbat Ecclesiam, portabit judicium ? respondeat; a bono an a malo feret judicium ? Si a malo, Christus mali esse ostenditur, et Apostolus. Sin a bono, perspicuum est bonum esse judicem. Ubi ergo ponimus Scripturam, quæ ait, *Quæ enim seminaverit homo, hæc et metet* [3]? Et rursus, *Unus quidem judicat diem inter diem : alius autem omnem diem* [4]. Ubi etiam vox illa Servatoris, *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* [5]? Et, *Quicunque negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis* [6]. Et, *Non*, inquit, *veni mittere pacem, sed gladium.* Et illud, *Non veni mittere pacem, sed ignem.* Et illud, *Væ vobis, Scribæ* [7]. Et rursum Apostolus, *Siquidem*, inquit, *justum est apud Dominum reddere iis qui tribulant vos, tribulationem, et vobis qui tribulamini, remissionem* [8]. Quis igitur sit, qui, ut ita dicam tribulationem reddat, responde. MARC. Malus. E. Malus dat tribulationem : perspicuum est etiam eum remissionem dare ante tribulationem. Cum ergo a Deo tribulationem et remissionem accipiamus, quid alio Deo opus est nobis? Plane demonstratum est, Deum esse judicem, atque unum esse : supervacaneæque sunt fabulæ. MEG. Primus ego hoc verbum Apostoli planius docebo, *Siquidem*, inquit, *justum est apud Deum reddere iis qui tribulant vos, tribulationem, et vobis qui tribulamini, remissionem* [9]. Meminisse enim debes, me tria principia posuisse, bonum, medium, et malum. Medium quidem cum bono obtemperat, dat remissionem : cum autem malo morem gerit, tribulationem affert. A. Minister igitur est Medius mali et boni, neque ullam in se potestatem habet, cum sit utrique subjectus. Verisimile est autem eum nihil agere pro sua affectione, sed omnia quæ bonus ac malus velit. Cedo cujus voluntate Medius homines effecit? MEG. Hic sua voluntate homines finxit. *Pœnitet*, inquit, *me, quod feci hominem* [10]. Eum igitur pœnituit fecisse improbos, eosque et condemnare voluit, et perdere. Bonus igitur id passus non est, sed generis hominum misertus est. E. Non est boni, non sinere mala tolli. Ea autem cum Opifex de medio tollere vellet, bonus eorum quæ mala sunt, misertus est. Erit igitur auctor malorum bonus. Illum enim di-

A *ἡμῶν Ἰησοῦ, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον.* Καὶ πάλιν λέγει· *Ὁ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα.* Παρὰ τίνος ὁ ταράσσων τὴν Ἐκκλησίαν βαστάσει τὸ κρίμα; Ἀποκρινέσθω, παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ πονηροῦ βαστάσει τὸ κρίμα; Εἰ μὲν παρὰ τοῦ πονηροῦ, δείκνυται ὁ Χριστὸς, τοῦ πονηροῦ ὤν, καὶ ὁ Ἀπόστολος· εἰ δὲ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ, φαίνεται ὁ ἀγαθὸς κριτής. Ποῦ οὖν τίθεμεν τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν· *Ἃ γὰρ ἂν σπείρῃ ἄνθρωπος, ταῦτα καὶ θερίσει;* καὶ πάλιν· *Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν τὴν ἡμέραν* (33). Ποῦ δὴ καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡ φωνὴ, ἡ λέγουσα, *Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν;* καὶ, *Ὃς ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου, τοῦ ἐν* B *τοῖς οὐρανοῖς·* καὶ, *Οὐκ ἦλθον*, φησὶ, *βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν·* καὶ τό· *Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ πῦρ·* καὶ τό· *Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς* (34). Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολος· *Εἴπερ*, φησὶ, *δίκαιον παρὰ Κυρίου ἀποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν.* Τίς οὖν ἐστιν ὁ ἀνταποδιδοὺς τὴν θλίψιν; ἀποκρινέσθω. ΜΑ. Ὁ πονηρός. Ε. Ὁ πονηρὸς τὴν θλίψιν δίδωσι, δηλονότι, καὶ τὴν ἄνεσιν πρὸ τῆς θλίψεως· λαμβάνοντες οὖν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν θλίψιν, καὶ τὴν ἄνεσιν, τί χρείαν ἔχομεν ἄλλου Θεοῦ; Δέδεικται σαφῶς ὁ Θεὸς κριτὴς καὶ εἷς ὤν· καὶ περισσαὶ αἱ μυθολογίαι. ΜΕ. Ὁ πρῶτος τοῦτο τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ἐγὼ τηλαυγέστερον ἀποδείξω· *Εἴπερ*, φησὶ, *παρὰ Θεοῦ δίκαιον ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν,* C *καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν·* μεμνῆσθαι γὰρ ὀφείλεις, ὅτι τρεῖς ἀρχὰς ὡρισάμην, ἀγαθὴν, μέσην, καὶ πονηράν. Ἡ οὖν μέση ἀρχὴ, ὑπακούσασα τῷ ἀγαθῷ, ἄνεσιν δίδωσιν· ὑπακούσασα δὲ τῷ πονηρῷ θλίψιν (35) δίδωσιν. Α. Ὑπηρέτης οὖν ἐστιν ὁ μέσος τοῦ πονηροῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν ἑαυτῷ, ὑποκείμενος ἀμφοτέροις· εἰκὸς δὲ, ὅτι οὐδὲν κατ' ἰδίαν διάθεσιν πράττει· ἀλλ' ὅσα ἂν ὁ ἀγαθὸς καὶ ὁ πονηρὸς ἐθέλοι. Λέγε τοίνυν, κατὰ τίνος βούλησιν ὁ μέσος τοὺς ἀνθρώπους ἐδημιούργησε; ΜΕ. Οὗτος κατ' ἰδίαν ἐδημιούργησε τοὺς ἀνθρώπους· *Μεταμεμέλημαι* (36) γὰρ, φησὶν, *ὅτι ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον.* Μετενόησεν οὖν κακοὺς δημιουργήσας, καὶ ἠθέλησε τούτους κατακρῖναι, καὶ ἀπολέσαι. Ὁ οὖν D ἀγαθὸς οὐ συνεχώρησεν, ἀλλ' ἠλέησε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Ε. Τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀγαθοῦ, τὸ μὴ συγχωρῆσαι τὰ κακὰ ἀναιρεθῆναι· βουλομένου δὲ τοῦ δημιουργοῦ ἀνελεῖν (37) ταῦτα, ὁ ἀγαθὸς ἠλέησε τὰ κακά. Ἔσται οὖν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ ἀγαθός· ἐκεῖνον γάρ φαμεν ἀγαθὸν εἶναι, τὸν ἀναιροῦντα τὰ κακά. Πολλῷ γὰρ βελτίων

[2] Gal. v, 10. [3] Galat. vi, 7. [4] Rom. xiv, 5. [5] Matth. vii, 22. [6] Matth. x, 33, 34. [7] Matth. xxiii, 13. [8] II Thess. i, 6, 7. [9] Ibid. [10] Gen. vi, 6.

(33) *Καὶ πάλιν· Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν· ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν τὴν ἡμέραν.* Hanc sententiam uncis inclusimus, quia impertinens videtur, καὶ οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quæstio versatur de supremo judice, quem unum esse oportet : locus autem Apostoli de aliis et aliis, iisque meris hominibus, loquitur. WETSTENIUS.

(34) *Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς.* Tertullianus lib. iv *adv. Marcionem*, cap. 15. VÆ! « Creatoris æque atque Christi vocem esse » demonstrat, asserens « non tam maledictionis quam admonitionis verbum esse. » ID.

(35) Codex Vaticanus, θλίψιν, codex autem Wetstenianus θλίψειν, mendose.

(36) Codex Wetstenianus, μεταμέλημαι, vitiose.

(37) Idem, ἀνελθεῖν, male.

μὴ βουλόμενος εἶναι τὰ κακὰ τοῦ ταῦτα διατηρεῖν τε καὶ σώζειν βουλομένου. ΜΑ. Κακοὺς τοὺς ἀνθρώπους ὄντας ῥυσάμενος ἐκ τοῦ πονηροῦ ὁ ἀγαθὸς, μετέβαλε, καὶ ἐποίησεν ἀγαθοὺς τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ. Α. Ἐπεὶ ἔφης, ῥυσάμενον τὸν ἀγαθὸν μεταβεβληκέναι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀγαθότητα, λέγε οὖν, τί ἦλθε σῶσαι ὁ ἀγαθὸς, ψυχὴν καὶ σῶμα, ἢ μόνην τὴν ψυχήν; ΜΕ. Μόνην τὴν ψυχήν. Α. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἐστιν, ἢ τοῦ Δημιουργοῦ; ΜΕ. Τοῦ Δημιουργοῦ ἐστιν ἡ ψυχὴ ἐμφύσημα. Ὅτε οὖν ἐδημιούργησεν, εἶδεν αὐτὴν πονηρὰν καὶ ἀπειθῆ, καὶ ταύτην ἀπέῤῥιψεν· ὁ πονηρὸς δὲ θεωρήσας ἀποῤῥιφεῖσαν, πρὸς ἑαυτὸν ἐπανήγαγε· καὶ ὁ ἀγαθὸς, ἐλεήσας, ἐῤῥύσατο αὐτὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ. Α. Ὁ ἀγαθὸς ῥυσάμενος τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ, ἔδωκε τῷ Δημιουργῷ, ἢ κατέσχε παρ' ἑαυτῷ; Ε. Ὢ πολλῆς ἀγαθότητος, μᾶλλον δὲ ἀθεότητος! Ἔλαβε, φησὶ, παρὰ τοῦ πονηροῦ, ἵνα ἀποστερήσῃ (38) τὸν Δημιουργὸν τοῦ ἰδίου ἐμφυσήματος. Α. Παρασχέσθω τὰς ἀποδείξεις, πῶς ἀπέῤῥιψε, καὶ κατεδίκασε τὴν ψυχὴν ὁ Δημιουργός. ΜΕ. Ὅτε ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ παρήγγειλε μὴ φαγεῖν, τότε ὑπέπεσε κατακρίσει, καὶ καταδίκῃ, καὶ ἀπωλείᾳ. Α. Ἀνάγνωθι πῶς κατέκρινε τὴν ψυχήν. ΜΕ. Ἀνάγνωθι τὰ ἐν τῇ Γενέσει ἐγγεγραμμένα.

Α. Ἀναγινώσκω τὴν τοῦ Δημιουργοῦ ἀπόφασιν, καὶ δειχθήσεται, τί ἐστι τὸ καταδικασθὲν, ἡ ψυχὴ ἢ τὸ σῶμα. Λέγει γὰρ οὕτως· *Ὅτι ἤκουσας τῆς γυναικός σου, καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες· ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου* (39)· *ἐν λύπαις φαγῇ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῇ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ* (40)· *ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου, ἕως οὗ ἀποστρέψω σε* (41) *εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.* Αὕτη ἡ ἀπόφασις καταδίκη ψυχῆς ἐστιν, ἢ σώματος; Ε. Ἡ ἀπόφασις σώματος καταδίκην ἐμφαίνει, καὶ οὐ ψυχῆς· φάσκει γάρ· *Ἕως οὗ ἀποστρέψεις εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.* Α. Ὃ ὁ Δημιουργὸς κατεδίκασε, τοῦτο, φησὶν, ὁ ἀγαθὸς ἔσωσε. ΜΕ. Κατάραν αὐτῷ ἔδωκεν, πῶς οὖν οὐ κατεδίκασεν; Α. Οὐ τὸν ἄνθρωπον κατηράσατο, ἀλλὰ τὴν γῆν. Λέγει γὰρ οὕτως· *Ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου.* ΜΕ. Ὁ οὖν ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς γῆς. Ε. Μικρῷ πρόσθεν ἔφασκες, τὴν ψυχὴν μέρος καὶ ἐμφύσημα εἶναι τοῦ Δημιουργοῦ· νῦν οὖν, ὡς ἐπιλαθεὶς, ἐκ γῆς αὐτὸν λέγεις (42) εἰλῆφθαι. Α. Τὴν οὖν μὴ καταδικασθεῖσαν ἦλθε ψυχὴν σῶσαι ὁ ἀγαθός; Ε. Εἰ οὖν καταδεδίκασται μὲν τὸ σῶμα, οὐ τοῦτο δέ ἐστι κατ' αὐτοὺς τὸ σωζό-

A cimus bonum esse, qui mala tollit. Multo enim melior est is qui mala esse non vult, eo qui eadem vult et conservare et servare. MARC. Bonus cum homines qui mali erant, improbo eripuisset, mutavit, fecitque bonos eos, qui ipsi credunt. A. Quoniam dixisti bonum, postquam eripuit, mutasse homines in bonitatem, dic cui bonus salutem datum venerit, animæ et corpori, an animæ soli? MEG. Animæ soli. A. Anima bonine est, an Opificis? MEG. Anima est Opificis flatus. Cum igitur animam effecit, eam malam et rebellem vidit, eamque abjecit. Malus autem, qui abjectam animadvertisset, ad se revocavit: bonusque pro sua misericordia eam malo eripuit. A. Bonus cum animam improbo ademisset, eamne Opifici dedit, an sibi retinuit? E. O magnam bonita-
B tem, aut potius impietatem! Accepit, inquit, a malo, ut Opificem suo flatu privaret. A. Doceat, quomodo projecerit, condemnaritque animam Opifex. MEG. Cum comedit ex ligno quo ne vesceretur, vetuerat: tum in condemnationem et interitum incidit. A. Recita qui animam condemnaverit. MEG. Recita ea quæ in Genesi scripta sunt.

A. Recito Opificis sententiam, quo loco demonstrabitur, utrum condemnatum sit corpusne, an anima. Dicit enim hoc modo: *Quia audisti uxorem tuam, et comedisti ex ligno, ex quo solo præcepi ne comederes, maledicta terra in operibus tuis: in laboribus comedes eam omnibus diebus vitæ tuæ: spinas*
C *et tribulos proferet tibi, et comedes fenum agri: in sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec reducam te in terram ex qua sumptus es, quoniam terra es, et in terram ibis* [11]. Hæc sententia animæne est condemnatio, an corporis? E. Sententia, corporis condemnationem, non animæ, declarat. Ait enim: *Donec revertaris in terram, ex qua sumptus es, quoniam terra es, et in terram ibis.* A. Quod Opifex condemnavit, id, inquit, bonus servavit. MEG. Ei male precatus est, quid est igitur, quamobrem non condemnaverit? A. Non homini male precatus est, sed terræ. Ait enim hoc modo: *Maledicta terra in operibus tuis.* MEG. Homo igitur non est ex terra. E. Paulo ante dicebas, animam partem et flatum Opificis esse. Nunc quasi oblitus, ex terra eam sum-
D ptam esse dicis. A. Num igitur bonus animæ quæ condemnata non erat servandæ causa venit? E. Si corpus condemnatum est, neque id, eorum ratione et sententia, est, quod servatur, sed ejus qui condemnavit flatus, id est, ut aiunt, anima: perspicuum est illum servasse id quod ex Deo erat, et

[11] Gen. III, 17-19.

(38) Codex Wetstenianus, ἀποστερήσει.

(39) *Ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου.* Hieronymus *Quæst. Hebr. in Genes.*: « *Maledicta terra in operibus tuis.* » OPERA *hic, non ruris colendi, ut plerique putant, sed* PECCATA *significant, ut in Hebræo habetur. Et Aquila non discordat, dicens: « Maledicta humus propter te. » Et Theodotio: « Maledicta Adamah in transgressione tua.* » In Hebræo est בעבורך si componas ex עבור et affixo pronomine, significat *propter te*; sin ex propositione ב et nomine עבור et annexo pronomine, significat *in proventu tuo*. Si autem legamus בעבודך tunc erit, *in opere tuo*. Forte LXX et Vulgatus sensum potius, quam verba expressere. Vide Eucherii *quæst. V. T.*, pag. 252. WETSTENIUS.

(40) Ἀγροῦ. Codex Wetstenianus, ἀγαθοῦ, perperam.

(41) *Ἕως οὗ ἀποστρέψω σε.* Alias ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε.

(42) *Αὐτὸν λέγεις.* Mallem αὐτὴν λέγεις.

illius pars erat, ei autem qui condemnatus est, et ex terra constabat, non profuisse. MARC. Hæc contra Megethium præclare dicta videntur, sed contra decretum nostrum hæc ratio nihil concludit. Nos enim nec corpus, nec animam dicimus, sed spiritum, quemadmodum ait Apostolus: *Tradidi hujusmodi in interitum carnis, ut spiritus salvetur*[12]. A. Estne Opificis spiritus quem homo habuit, an boni? MARC. Boni. A. Bonus ergo et Opifex communi consilio et consensu hominem effecerunt. MARC. Quomodo? Dixistine animam Opificis esse et corpus, spiritum autem boni, an non? MARC. Opifex cum hominem effecit, et ei inspiravit, eum omnibus numeris absolvere non potuit. Cum autem bonus e cœlo vidisset id quod fictum erat, volutari et turbari, de spiritu suo misit, hominemque vivificavit. Hunc igitur spiritum nos servari dicimus. A. Omne ne homines ex hoc spiritu habent, an ii qui bono crediderunt? MARC. In gratiarum actione venit. A. Cur ergo eum dicebas salutis hominis causa descendisse? non jam igitur venit ut servaret hominem, sed spiritum suum. Salutem ergo boni spiritus desiderat. O insignem impudentiam! An spiritus boni cum homine ab Opifice condemnatus est? MEG. Non. A. Quod ergo condemnatum non est, ejus servandi causa venit. E. Aut enim una cum homine condemnatus est boni spiritus, qui missus est, meliusque est Opifici qui potentior sit, parere (qui enim potuit boni spiritum condemnare, quid est quamobrem non is potius homines a se effectos condemnaturus sit, quod non ipsius dicto audientes fuerint?); aut non condemnatus est spiritus, et supervacaneum est dicere eum salutis hominum causa venisse. MEG. Bonus cum animam condemnatam animadvertisset, pro sua misericordia venit. Opifex autem ei insidias voluit facere. Itaque eum in crucem tollendum censuit. A. Morine ipse salutis hominum causa voluit, an ab alio coactus est? MEG. Opifex cum bonum legem suam abrogare cerneret, ei insidias fecit, quod minime intelligeret, boni mortem salutem hominum esse. A. Morine salutis hominum causa ipse voluit, an ab alio ei imposita est necessitas? MEG. Voluit ipse. Non enim ei a morte inferebatur injuria. A.

[12] I Cor. v, 5.

(43) *Ἐπὶ τῆς Εὐχαριστίας ἔρχεται.* Spiritum sanctum descendere in Eucharistiam Patres olim statuerunt. Unde preces ad eum directæ, quas ἐπίκλησιν, *Invocationem* dixere κατ' ἐξοχήν Ambrosius, *in prec.* 1 *præparante ad Missam : Descendat etiam, Domine, illa sancti Spiritus tui invisibilis forma et incomprehensibilis majestas; sicut quondam in patrum hostias descendebat; qui et oblationes nostras corpus et sanguinem tuum efficiat, et me indignum sacerdotem tuum doceat tantum tractare mysterium : ita ut placide ac benigne sacrificium suscipias de manibus meis ad salutem omnium, tam vivorum quam defunctorum.* Cyrillus Hierosol. *catechesi* v : Παρακαλῶμεν τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δ' οἶνον αἷμα Χριστοῦ· *Precemur amantem hominum Deum, ut demittat Spiritum sanctum in propositas species : ut faciat panem quidem corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi.* His locis addantur alii a Svicero obser-

A μενον, ἀλλὰ τὸ τοῦ καταδικάσαντος ἐμφύσημα, ὅπερ ἐστὶν, ὡς λέγουσιν, ἡ ψυχή· δηλονότι τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ ὂν, καὶ ἐκείνου ὂν μέρος ἔσωσε· τῷ δὲ καταδικασθέντι, ἐκ γῆς ὄντι οὐδὲν ἐβοήθησε. MA. Ταῦτα μὲν πρὸς Μεγέθιον καλῶς δοκεῖ λελέχθαι· πρὸς δὲ τὸ ἡμέτερον δόγμα ἀναπόδεικτος ὁ λόγος. Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲ σῶμα, οὐδὲ ψυχὴν λέγομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα· καθὼς λέγει ὁ Ἀπόστολος· *Παρέδωκα τὸν τοιοῦτον εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ.* A. Τὸ πνεῦμα τοῦ Δημιουργοῦ ἐστιν, ὃ ἔσχεν ὁ ἄνθρωπος, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ; MA. Τοῦ ἀγαθοῦ. A. Οὐκοῦν κοινῶς γενόμενοι, ὁ Δημιουργὸς καὶ ὁ ἀγαθὸς, ἐδημιούργησαν τὸν ἄνθρωπον. MA. Πῶς; A. Ἔφης τὴν ψυχὴν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τὸ σῶμα, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ ἀγαθοῦ· ἢ οὐχ οὕτω; MA. Ὁ Δημιουργὸς, ὅτε B ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνεφύσησεν αὐτῷ, οὐκ ἠδυνήθη αὐτὸν τελεσφορῆσαι· ἰδὼν δὲ ἄνωθεν ὁ ἀγαθὸς κυλιόμενον τὸ πλάσμα καὶ σκαρίζον, ἔπεμψεν ἐκ τοῦ ἰδίου πνεύματος, καὶ ἐζωογόνησε τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτο οὖν φαμεν ἡμεῖς τὸ πνεῦμα σώζεσθαι. A. Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ τούτου τοῦ πνεύματος ἔχουσιν, ἢ οἱ πιστεύσαντες τῷ ἀγαθῷ; MA. Ἐπὶ τῆς Εὐχαριστίας ἔρχεται (43). A. Πῶς οὖν ἔφασκες (44) ἐπὶ σωτηρίας ἀνθρώπου αὐτὸν κατεληλυθέναι; οὐκέτι οὖν τὸν ἄνθρωπον ἦλθε σῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἴδιον πνεῦμα. Σωτηρίας οὖν χρῄζει τὸ τοῦ ἀγαθοῦ πνεῦμα. Ὢ τῆς ἐμφανοῦς ἀναισχυντίας! Κατεδικάσθη τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαθοῦ σὺν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ; ME. Οὔ. A. Τὸ οὖν μὴ καταδικασθὲν, ἐκεῖνο ἦλθε σῶσαι. E. Ἢ γὰρ συγκατεδικάσθη τῷ ἀνθρώπῳ τὸ C ἀποσταλὲν τοῦ ἀγαθοῦ πνεῦμα, καὶ ἄμεινόν ἐστιν ὑπακούειν τῷ Δημιουργῷ, ὄντι δυνατωτέρῳ (ὁ γὰρ ἰσχύσας τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαθοῦ καταδικάσαι, πῶς οὐχὶ μᾶλλον καταδικάσαι τοὺς ὑπ' αὐτοῦ γενομένους ἀνθρώπους, ὡς μὴ ὑπακούσαντας αὐτῷ;)· ἢ οὐ κατεδικάσθη τὸ πνεῦμα, καὶ περισσὸν τὸ λέγειν, τοῦτον ἐπὶ σωτηρίᾳ ἀνθρώπων παραγεγονέναι. ME. Ὁ ἀγαθὸς, ἰδὼν καταδεδικασμένην τὴν ψυχὴν, ἐλεήσας ἦλθεν· ὁ δὲ δημιουργὸς ἠθέλησεν αὐτῷ ἐπιβουλεῦσαι· ὅθεν καὶ ἐνόμισεν αὐτὸν σταυροῦν. A. Ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων αὐτὸς εἵλετο, ἢ ὑπὸ ἄλλου (45) ἠναγκάσθη; ME. Ὁ Δημιουργὸς, ἰδὼν τὸν ἀγαθὸν λύοντα αὐτοῦ τὸν νόμον, ἐπεβούλευσεν

D vati, mihique benevole communicati. Liturgia Basilio ascripta : Σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν, ἅγιε ἁγίων, εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος ἐλθεῖν τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα, καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ ἁγιάσαι· *Te rogamus et oramus, Sancte sanctorum, ut pro beneplacito tuæ bonitatis veniat Spiritus tuus sanctus super nos et super proposita hæc dona, et benedicat ea atque sanctificet.* Liturgia Clementi tributa : Καταπέμψαις τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην· *Demittas Spiritum tuum sanctum super hoc sacrificium.* His similia habet Marcus Ephesinus ex Liturgia Jacobi. Hunc descensum Spiritus ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Græci Patres passim solent appellare. WETSTENIUS.

(44) Codex Welstenianus, ἔφασκε ἐπὶ σωτηρίας ἀνθρώπου αὐτὴν κατεληλυθέναι.

(45) Idem, ἕλετο· ἢ πὸ ἄλλου, mendose, et paulo post λύονται αὐτοῦ τὸν νομον.

..ὐτῷ, μὴ εἰδὼς, ὅτι ὁ θάνατος τοῦ ἀγαθοῦ σωτηρία ..νθρώπων ἐγίνετο. Α. Ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ..ῶν ἀνθρώπων αὐτὸς εἵλετο, ἢ ὑπὸ ἄλλου ἠναγκάσθη; ..ΙΕ. Αὐτὸς εἵλετο· οὐ γὰρ ἠδικεῖτο ὑπὸ τοῦ θανάτου. ... Οὐκέτι οὖν ἐπεβούλευσεν αὐτῷ ὁ Δημιουργός. .. Τίς οὕτως ἀνοήτως λέξει, ἐπιβουλεύεσθαι ταῦτα, ..περ αὐτὸς εἵλετο παθεῖν; Εἰ μὲν γὰρ αὐτὸς εἵλετο ..ὸν θάνατον, περισσὸν τὸ λέγειν ἐπιβουλήν· εἰ δὲ ὁ ..ημιουργὸς ἠνάγκασεν αὐτὸν, αὐτὸς αἴτιος τῆς σωτη..ίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἀγαθός. ΜΑ. Ἡμεῖς ..πὸ τῶν Γραφῶν δεικνύομεν, ὅτι ὁ ἐλθὼν Χριστὸς ..ὐκ ἔστι Δημιουργοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ γὰρ τὸν ..όμον τοῦ Δημιουργοῦ κατέλυσεν. Α. Ἀπὸ ποίων ..ραφῶν δεῖξαι ταῦτα ἐπαγγέλλῃ; ΜΑ. Ἀπὸ τοῦ ..ὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου· ταῖς γὰρ Ἰουδαϊκαῖς φωναῖς οὐ πείθομαι (46), καὶ γὰρ ἄλλου εἰσὶ Θεοῦ. .. Ἐὰν οὖν δείξω ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου, παύῃ βλασφημῶν; ΜΑ. Οὐ γὰρ ὑπακούω ..ὔτε νόμῳ οὔτε προφήταις. Α. Ἀλλὰ τῷ Εὐαγγελίῳ, ἢ οὔ; ΜΑ. Πείθομαι.

A Non igitur jam ei Opifex insidias fecit. E. Quis adeo stulte dicet insidias ei factas esse iis in rebus quas ipse ferre voluit? Si enim ipse mortem elegit, supervacaneum est insidias dicere. Si vero Opifex eum coegit, ipse salutis hominum auctor est, non bonus. Marc. Nos Scripturis docemus, Christum qui venit, Opificis non esse, sed boni. Etenim legem Opificis dissolvit. A. Quibus Scripturis hæc docturum te esse profiteris? Marc. Evangelii Apostolique testimoniis. Neque enim Judaicis vocibus fidem habeo, propterea quod alterius Dei sunt. A. Si Evangelii Apostolique testimoniis docuero, desinesne maledicere? Marc. Neque enim Legi pareo, neque Prophetis. A. Utrum Evangelio, necne? Marc. Ei credo.

Α. Ἀναγινώσκω, καὶ δείκνυμι, ὅτι ὁ μὴ δεχόμε..ος νόμον καὶ προφήτας οὐδὲ τὸ Εὐαγγέλιον δέχεται. ..έγει δὲ οὕτως ὁ Χριστός· *Ἄνθρωπός τις ἦν πλού..ιος* (47), *καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, ὑφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. Πτωχὸς δέ τις ..νόματι Λάζαρος ἐβέβλητο εἰς τὸν πυλῶνα ἡλκω..ένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ..ιπτόντων* (48) *ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ..λλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἔλειχον τὰ τραύματα ..ὐτοῦ* (49). *Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν*

B A. Profero atque doceo eum qui Legem et Prophetas non recipit, ne Evangelium quidem recipere. Ait autem Christus [13] hoc modo: *Homo quidam erat dives: et induebatur purpura et bysso, et epulabatur quotidie splendide. Mendicus autem quidam Lazarus nomine jacebat ad januam ulceribus plenus, et cupiebat saturari iis quæ cadebant de mensa divitis: sed et canes venientes lingebant ulcera ejus. Factum est autem, ut moreretur mendicus, et portaretur ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est autem et di-*

[13] Luc. XVI, 19, 20 seq.

(46) *Ταῖς γὰρ Ἰουδαϊκαῖς φωναῖς οὐ πείθομαι.* ..rig. lib. v *contra Celsum*: Ὁ Μαρκίωνος γνώριμος Ἀπελλῆς, αἱρέσεώς τινος γενόμενος πατὴρ, καὶ μῦ..ον ἡγούμενος εἶναι τὰ Ἰουδαίων γράμματα· *Apel..s, Marcionis familiaris, hæreseos cujusdam auctor; ..ro fabulis habebat Judæorum litteras*, id est Vetus ..estamentum: nam istud per contemptum, *Judai..as voculas* appellarunt: quia Marcion τὸν νόμον ..αὶ τοὺς προφήτας, καὶ τὴν Παλαιὰν πᾶσαν ἐκβέ..ληκεν, ὡς ὑπ' ἀλλοτρίου δεδομένην Θεοῦ· *Legem, ..rophetas, et universum Vetus Testamentum rejecit, ..nquam ab alieno datum Deo*, inquit Theodoretus ..b. I *Hær. Fab.*, cap. 24, p. 220. Vide infra, ubi ..larcus idem asserit, et Epiphanium, hær. XLII, ..ag. 136. A Cerdone id hausit Marcion. Epiphan. ..æres. XLI, p. 134, de Cerdone: Παλαιὰν ἀπαγο..εύει Διαθήκην τὴν διὰ Μωϋσέως καὶ προφητῶν, ὡς ..λλοτρίαν οὖσαν· *Vetus Testamentum, quod per ..loysem et prophetas datum est, rejicit, ac si alienum ..sset.* Wetstenius.

(47) *Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος.* Ex hac para..ola tres facit elenchos Epiphanius *Adversus Mar..ionem*, p. 149. Primo dicit: Ἰδοὺ καὶ ἐν ζῶσι, καὶ ..ακαριζομένοις, καὶ ἐν κληρονομίᾳ ἀναπαύσεως, ὁ Ἀβραὰμ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐγκατελέχθη· *Ecce inter ..ivos et beatos, et in hæreditate requiei, ponitur ..braham a Domino.* Atqui secundum Marcionem, ..braham erat alterius Dei homo, a Christo relictus ..n inferno. 2° Ex solatio Lazari concludit: Εἰ πα..ακαλεῖται Λάζαρος ἐν κόλποις Ἀβραὰμ, οὐκ ἐκτὸς ..ῆς παρακλήσεως τῆς ζωῆς ὑπάρχει ὁ Ἀβραάμ· *Si ..olatio afficitur Lazarus in sinu Abrahæ, non extra ..olatia vitæ est Abraham.* 3. Ex verbis, *Habent ..loysem et prophetas*, arguit: Μετὰ τὸ ἐν πείρᾳ γε..έσθαι τῆς ἐκεῖ ἀναπαύσεως, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ..ωτῆρος ἐν τῇ παραβολῇ τοῖς τοῦ νόμου δόγμασι, καὶ ..ροφήταις, τὴν σωτηρίαν κτησάμενος· *Postquam jam ..xpertus esset requiem in altero mundo, testimonium ..at per Salvatorem in parabola Legi et Prophetis, na..tus salutem.* Præoccupat scilicet omnes Marcionis

C instantias, qui regerere potuisset: Abrahamum, vel deceptum, vel ignarum, hoc dixisse; velut homo Vet. Testamenti. Videsis etiam *Elenchum* 56, p. 151, et Irenæum, lib. IV, c. 2. Tertullianus, lib. IV, c. 34, p. 559, duo refellit Marcionis argumenta seu ἐνστάσεις. Primum est: *Marcion aliorsum cogit: scilicet, utramque mercedem Creatoris, sive tormenti, sive refrigerii apud inferos, determinat eis positam, qui Legi et Prophetis obedierint; Christi vero, et Dei sui cœlestem definit sinum et portum. Respondebimus, et hac ipsa scriptura revincente oculos ejus, quæ ab inferis discernit Abrahæ sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahæ sinus. Nam et magnum ait intercedere regiones istas profundum, et transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos, et quidem de longinquo, nisi in superiora et de altitudinis longinquo, per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis.... Eam itaque regionem sinum dico Abrahæ, et si non cœlestem, sublimiorem tamen inferis;*

D *interim refrigerium præbituram animabus justorum; donec consummatio rerum resurrectionem omnium, plenitudine mercedis expungat.* Secundum Marcionis argumentum est: *Imo, inquit, nostri Dei moneta de cœlo, non Moysem et prophetas jussit audiri, sed Christum.* Respondet Tertull.: *Merito. Tunc enim apostoli satis jam audierant Moysem et prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moysi et prophetis. Nec enim accepisset Petrus dicere: Tu es Christus, antequam audivisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus annuntiabatur. Hæc igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce cœlesti confirmaretur, jubente illum audiri, quem agnoverant.* Id.

(48) Alias, ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων.

(49) Alias, ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ, et paulo post, ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ. Item infra, καὶ ἐτάφη. Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς. Ibidem, ὁρᾷ τὸν Ἀβραάμ.

ves, et sepultus est in inferno. Attollens igitur oculos, cum esset in tormentis, vidit Abraham a longe, et Lazarum in sinu ejus : et ipse clamans dixit : Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. Abraham autem dixit : Fili, recordare, quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. Nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris. Et in his omnibus inter nos et vos chaos magnum firmatum est : ut ii qui volunt ad vos transire non possint, nec inde huc transmeare. Rogo ergo te, pater, ut mittas eum in domum patris mei (habeo enim quinque fratres) ut testetur illis, ne et ipsi veniant in hunc locum tormentorum. Dicit ei : Habent Moysem et Prophetas : audiant illos. Ille autem dixit : Non, pater : sed si quis ad eos ex mortuis ierit, pœnitentiam agent. Ille autem dixit : Si Moysem et Prophetas non audiant, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent ei. Quis ergo excitatus a mortuis, ea quæ evenient in judicio, docuit, nisi solus Christus? Omnes igitur, qui Moysem aut Prophetas non approbaverant, ne eum quidem approbaverunt, qui a mortuis excitatus est. MARC. Apud inferos Abraham esse dixit, non in regno cœlorum. A. Recita, ut intelligas eum non apud inferos Abraham esse dicere. MARC. Ex eorum colloquio, simul eos esse intelligimus. A. Colloquium commune audisti, chaos autem magnum quod dicebatur, non audisti? Quod enim interjectum est inter cœlum et terram, chaos appellat. MARC. Fierine potest, ut aliquis a terra in cœlum usque

καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη ἐν τῷ ᾅδῃ. Ἐπάρας οὖν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ (50), *καὶ αὐτὸς φωνήσας, εἶπε· Πάτερ Ἀβραὰμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου ὕδατος* (51), *καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ. Ἀβραὰμ δὲ εἶπε· Τέκνον, μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ* (52) *ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ ἐνταῦθα διαβῆναι πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν ὧδε διαπερῶσιν. Ἐρωτῶ* (53) *οὖν σε, πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν* (54) *τοῦ πατρός μου (ἔχω γὰρ ἐκεῖ πέντε ἀδελφούς), ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, μὴ καὶ αὐτοὶ* (55) *ἔλθωσιν εἰς τοῦτον τὸν τόπον τῆς βασάνου. Λέγει αὐτῷ· Ἔχουσι Μωϋσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐχὶ, πάτερ· ἀλλ' ἐάν τις ἐκ νεκρῶν* (56) *πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσωσιν. Ὁ δὲ εἶπεν· Εἰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἤκουσαν* (57), *οὐδ' ἄν τις ἐκ νεκρῶν ἀπέλθῃ, ἀκούσωσιν αὐτοῦ.* Τίς οὖν, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ἐδίδαξε τὰ ἐν τῇ κρίσει, εἰ μὴ μόνος ὁ Χριστός; ὅσοι οὖν οὐκ ἐδέξαντο Μωϋσέα ἢ τοὺς προφήτας, οὐδὲ τὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ἐδέξαντο. ΜΑ. Ἐν τῷ ᾅδῃ εἶπεν εἶναι τὸν Ἀβραὰμ, οὐκ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν (58). Α. Ἀνάγνωθι, ὅτι οὐκ ἐν τῷ ᾅδῃ (59)

(50) Alias, τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

(51) Alias, αὐτοῦ ὕδατος.

(52) Alias, ἀγαθά σου. Item infra, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν.

(53) In Græcis codicibus sic habent hodie verba : Ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν. Εἶπε δέ. Ἐρωτῶ, etc.

(54) Alias, τὸν οἶκον. Mox deest ἐκεῖ.

(55) Alias, ἵνα μὴ καὶ αὐτοί. Paulo post, λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ· ἔχουσιν.

(56) Alias, οὐχὶ, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν.

(57) Alias, εἶπε δὲ αὐτῷ· Εἰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

(58) *Οὐκ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.* Hæc deerant Pico : deinde loco « Marci » ponit « Eutropium. » Sed rei veritas et ordinis consequentia aliis codicibus favent.

(59) *Οὐκ ἐν τῷ ᾅδῃ λέγει τὸν Ἀβραάμ.* Modo audivimus Tertullianum negantem, Abrahæ sinum esse inferos. Idem lib. *De anima*, cap. 58, sic scribit : « Omnes ergo animæ penes inferos, inquis? Velis ac nolis, et supplicia jam illic et refrigeria : habes pauperem et divitem. » Idem lib. IV, *Carm. adv. Marcionem* :

— Sub corpore terræ
In parte ignota quidam locus exstat apertus,
Luce sua fretus Abrahæ sinus *iste vocatur;*
Altior a tenebris, longe semotus ab igne,
Sub terra tamen hæc ara vocatur aliena :
In qua velamen pullum memoravimus esse.

Et paulo post :

Una domus quamvis velo partita videtur
Atque adeo passo Domino velamine rupto
Cœlestes patuere plagæ.

Unde colligi potest Tertullianum, « Inferos » pro « receptaculo animarum » sumpsisse : idque in « sinum Abrahæ, » et « inferos » peculiariter sic dictos, divisisse. Hieronymus, epist. ad Paulam : « Et Abraham, licet in loco refrigerii, tamen apud inferos cum Lazaro fuisse scribitur. » Augustin. Epist. 57 ad Dardan. : « Restat igitur, ut si secundum hominem dictum est : « Hodie mecum eris in paradiso, » in inferno intelligatur esse paradisus, ubi erat eo die futurus secundum humanam animam Christus. Utrum autem « sinus ille » Abrahæ, ubi dives impius, cum in tormentis esset inferni, requiescentem pauperem vidit, vel paradisi censendus vocabulo, vel « ad inferos » pertinere existimandus sit, non facile dixerim, » etc. Gregor. Magnus, lib. IV *Expos. moral. in Job*, cap. 27 : « Priusquam Redemptor noster morte sua humani generis pœnam solveret, eos etiam qui cœlestis patriæ vias sectati sunt, post egressum carnis, inferni claustra tenuerunt. Non ut pœna quasi peccatores plecteret, sed ut eos in locis remotioribus quiescentes, quia necdum intercessio Mediatoris advenerat, ab ingressu regni, reatus primæ culpæ prohiberet. Unde juxta ejusdem Redemptoris nostri testimonium, dives, qui apud inferos torquetur, ex sinu Abrahæ requiescere Lazarum contemplatur. Qui profecto, si adhuc in imis non essent, hos ille in tormentis positus non videret. » Quibus respondet Augustinus, epist. 99, tom. II, p. 438 : « Præsertim, quia ne ipsos quidem inferos uspiam Scripturarum locis in bono appellatos potui reperire. Quod si nusquam in divinis auctoritatibus legitur, non utique « sinus ille Abrahæ, » id est, secretæ cujusdam quietis habitatio; aliqua pars inferorum fuisse credenda est. Quanquam in his ipsis

έγει τὸν Ἀβραάμ. ΜΑ. Ἀπὸ τοῦ συνομιλεῖν αὐτῷ A
ὸν πλούσιον δείκνυνται ὁμοῦ ὄντες. Α. Τὸ ὁμι-
εῖν (60) πρὸς ἀλλήλους ἤκουσας· τὸ δὲ λεγόμενον
άσμα μέγα οὐκ ἤκουσας; τοῦ γὰρ οὐρανοῦ καὶ τῆς
ῆς τὸ μέσον χάσμα λέγει. ΜΑ. Δύναταί οὖν τις ἀπὸ
ῆς γῆς ἕως οὐρανοῦ ὁρᾷν; Ἀδύνατον. Ἐπάρας τοὺς
φθαλμοὺς αὐτοῦ, ἰδεῖν δύναταί τις ἀπὸ γῆς, ἢ μᾶλ-
ον ἀπὸ τοῦ ᾅδου, εἰς τὸν οὐρανὸν ὁρᾷν· εἰ μὴ δῆλον,
ὴ φάραγξ (61) ἦν ἐν μέσῳ αὐτῶν. Α. Οἱ σωματι-
οὶ ὀφθαλμοὶ τὰ ἔγγιστα μόνον πεφύκασιν ὁρᾷν· οἱ
ψυχικοὶ εἰς μῆκος ἀποτείνονται· καὶ δῆλον, ὅτι,
σῶμα ἐντεῦθεν ἀποθέμενοι, τοῖς τῆς ψυχῆς ὄμμα-
ν ὁρῶσιν ἀλλήλους. Πρόσχες γάρ, πῶς λέγει τὸ
αγγέλιον, ὅτι, *ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ*,
; τὸν οὐρανὸν πέφυκεν ἐπαίρειν, καὶ οὐκ εἰς τὴν
ῆν. Ε. Ὁ Χριστός, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, διδάσκων τὴν B
αφορὰν τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων, ἐνταῦθα ὑπο-
ίθεται τὸν πένητα, καὶ τὸν πλούσιον. Τί γὰρ ἕτερον
ται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἢ δηλονότι ἀγαθόν;
τί ἕτερον ἔσται ἡ γέεννα καὶ ἡ καταδίκη εἰ μὴ
κόν; καθὼς ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Τέκνον*,
σί, *μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ ἐν τῇ*
ῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ
ὲ (62) *παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι*. Τηλαυ-
ς δὲ καὶ τοὺς μὴ πιστεύοντας Μωϋσεῖ καὶ τοῖς προ-
ταις, τούτους μηδὲ τῷ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντι πι-
εύειν ἀπεφήνατο. ΜΑ. Ἡμεῖς προφήτας καὶ νόμον
δεχόμεθα· οὐδὲ γάρ εἰσι τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ·
όμεθα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Α.
ίον ἀπόστολον; πολλοὺς γὰρ ἔσχεν ἀποστόλους ὁ
ιστός. ΜΑ. Παῦλον. Α. Πόθεν ἔγνως, ὅτι Παῦλος C
ὁστολός ἐστιν; Εἰ μὲν γὰρ ἔχεις ἐν τῷ Εὐαγγε-
τὸ ὄνομα αὐτοῦ γεγραμμένον, δεῖξον· εἰ δ' οὐδα-
ἔχεις τοῦτον (62*) γεγραμμένον, πόθεν ἔμαθες, ὅτι
ὁστολός ἐστιν; ΜΑ. Αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ γράφει,
ων· *Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ*.
Οὐδεὶς περὶ αὐτοῦ μαρτυρῶν ἀξιόπιστός ἐστιν·
ὸς γὰρ Παῦλος λέγει, ὅτι *οὐχ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν*
ὶ δόκιμος (63)· οὐδέ τις ἕτερος αὐτῷ ἐμαρτύρη-
, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον. Πόθεν οὖν, ὅτι οὗτος ἀπόστο-
; ΜΑ. Ὑμεῖς πόθεν αὐτὸν ἔγνωτε ἀπόστολον;
γὰρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται. Α. Πρόσ-
ον ἀναγνωσθῆναι τὰς τῶν ἀποστόλων Πράξεις,
τὰς Ἐπιστολάς, καὶ εὑρήσεις αὐτὸν μαρτυρούμε-
πῆ μὲν ὡς σκεῦος ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ (64) D
ιογούμενον, πῆ δὲ ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἀποστόλου γε-
μμένον· *Κατὰ τὴν σοφίαν*, φησί, *τὴν δεδο-*
ην (65) *τῷ ἀδελφῷ μου Παύλῳ*. Ε. Δέχεσθε,

A videat? Fieri non potest. Erectis oculis videre ex terra potest; aut potius ab inferis in cœlum respicere : si non constaret vallem inter utrumque interjectam fuisse. A. Corporei inter ea solum quæ in proximo sunt, solent cernere; animi autem oculi procul aciem suam intendunt, atque perspicuum est, eos qui corpore hinc disjuncti sunt, se inter se animi oculis videre. Attende enim quomodo dicat Evangelium : *Elevans oculos suos*, quod natura soleat in cœlum tollere, non in terram. E. Christus, ut mihi videtur, justorum injustorumque differentiam docens, hoc loco proponit pauperem et divitem. Quid enim erit aliud regnum cœlorum, nisi videlicet bonum? aut quid aliud gehenna erit atque condemnatio, nisi malum? quemadmodum in Evan-
B gelio recitatu n est : *Fili*, inquit, *recordare quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala; nunc autem hic consolatur : tu vero cruciaris* [14]. Plane autem eos etiam, qui Moysi et Prophetis non credunt, ne sibi quidem qui a mortuis excitatus est, credere pronuntiavit. MARC. Nos legem et Prophetas non recipimus. Neque enim sunt nostri Dei. Evangelium autem et Apostolum recipimus. A. Quemnam apostolum? Multos enim apostolos Christus habuit. MARC. Paulum. A. Unde nosti Paulum esse apostolum? Si enim in Evangelio ejus nomen scriptum habes, doce; si nullo in loco illud scriptum habes, unde eum apostolum esse didicisti? MARC. Ipse de se scribit his verbis, *Paulus apostolus Jesu Christi* [15]. A. Nemo sibi testimonium di-
C cens, dignus est cui credatur. Paulus enim ipse ait : *Non qui seipsum commendat, probatus est* [16]. Nec quisquam alius ei testimonium dedit, nec Evangelium. Unde igitur hic apostolus? MARC. Vos unde eum nostis apostolum? Neque enim in Evangeliis scriptum est. A. Jube recitari Acta apostolorum, et Epistolas : tumque invenies de eo testimonium [17] : alicubi quidem ut vas electionis Christus eum esse professus est; alibi autem Petrus eum apostolum scripsit : *Secundum sapientiam*, inquit, *datam fratri meo Paulo* [18]. E. Recipitis, Marce, apostolorum et eorum qui discipuli dicuntur, Acta ut vera, necne? MARC. Nos præter Evangelium et Apostolum nihil recipimus. E. Acta et Epistolæ quorum
D sunt apostolorum? Memini enim in Evangelio duodecim esse ac duos et septuaginta. A. Quorum in Evangelio scripta sunt nomina, eorum etiam et Acta sunt et Epistolæ et Evangelia. Ac si placet,

Luc. xvi, 25. [15] II Cor. i, 1. [16] II Cor. x, 18. [17] Act. ix, 15, 16. [18] II Petr. iii, 15.

i magistri verbis, ubi ait dixisse Abraham : ter vos et nos chaos magnum firmatum est, » ;, ut opinor, appareat, non esse quamdam paret quasi membrum inferorum, tantæ illius featis sinum. » Plura qui de sinu Abrahæ nosse t, consulat Gregor. Nyssen., *De Anima et Resect.*, tom. II, pag. 218; Basil. Cæsar, *Orat.* xl *martyres*, p. 551; Chrysostomum, *hom.* n *Genesim*, et *hom.* xxvii *in Matth.*; Euse-, *Præparat. evang.* lib. xviii, pag. 587; ;. Nazianz., *orat.* x, p. 170; Theophylactum *ap.* xvi Lucæ; Dionys. Areopag., *Eccles. hierarch.* cap. 7, num. 3. WETST.

(60) Codex Wetstenii, ὁμειλεῖν, mendose.

(61) Idem, φάραξ, male.

(62) *Ὧδε*. Forte legendum, ὅδε ut in codd. Græcis vulgatis.

(62*) *Τοῦτον*. Forte legendum τοῦτο, ut referatur potius ad ὄνομα, quod expressum est, quam ad Paulum subaudiendum. EDIT.

(63) Alias, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος.

(64) Codex Vaticanus recte ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, Wetstenianus autem ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ.

(65) *Δεδομένην*. Alias, δοθεῖσαν.

recito quemadmodum Evangelii nuntiandi causa missi sint. E. Recita. A. Recito ex Evangelio [19] : *Convocatis autem duodecim, dedit eis virtutem et potestatem, super omnia dæmonia, et ut morbos curarent : et misit eos prædicare regnum Dei, et curare.* Et paulo post subjiciens ait [20] : *Egressi autem ambulabant per civitates et vicos, evangelizantes et curantes ubique.* E. Quomodo, Marce, eos qui a Christo Evangelii nuntiandi prædicandique causa missi sunt, non recipitis, cujus autem rationes non profertis, eum recipitis ? ac Matthæum quidem et Joannem, quorum nomina litteris mandata sunt, contemnitis, quos etiam Christus prædicandi nuntiandique Evangelii causa misit : Paulum autem, cujus demonstrationem nullam habetis, probatis : et quomodo hoc non sit ridiculum ? Hoc mihi velim respondeas, utrum prædicaverint, Evangeliumque nuntiaverint, necne. MARC. Prædicaverunt. E. Prædicaverunt ne ita, ut aliquid scriptum reliquerint, an nihil ? MARC. Nihil. E. Valde stultum est dicere eos, qui ut prædicarent Evangeliumque nuntiarent missi sunt, sine scripto prædicasse, Paulum autem qui non est missus, scripto docuisse. Verisimile est ergo eos illis qui tum solum audiebant, salutem nuntiasse ; iis autem qui illos consecuti sunt, nullam intelligentiam suppeditavisse. Quæ enim sine scripto dicuntur, paulo post desinunt, quod probatione careant. A. Sed quomodo Christum Dei Filium esse sciant, respondeant. Si enim et Legem, et Prophetas qui antea prædicabant, recipiunt, bene se res habeat ; illi enim prædicabant fore ut Verbum Dei homo fieret, atque in crucem tolleretur, generique hominum salutem daret. Sin autem eos qui antea prædicabant et informabant non recipiunt, unde scire possunt Christum Jesum esse Dei Filium ? E. Unde eum Dei Filium esse cognovistis ? MARC. Ex Evangelio et Apostolo. A. Atqui in Evangelio non se Dei Filium, sed hominis Filium esse profitetur. MARC. In Evangelio ait Christus : *Quem me dicunt homines esse filium hominis? Dicunt discipuli : Joannem Baptistam; alii : Eliam; alii autem, quod propheta aliquis veterum surrexit. Dixit autem eis : Vos autem quem? Respondens Petrus dixit : Christum* [21]. A. Petrus qui Judæus erat, Legemque didicerat, cum Christum qui a Lege atque Prophetis prædicebatur, exspectaret, eum Christum, quem antea audiverat, esse dixit. E. Petrus non ut imponens ei nomen hoc, neque ut peregrinum, sed ut id quod jam antea audiverat, eum Christum esse profitetur. Hoc autem ex te volo quærere, Petrusne Evangelium scripsit ?

A Μάρκε, τὰς τῶν ἀποστόλων Πράξεις καὶ μαθητῶν λεγομένων, ὡς ἀληθῆ, ἢ οὔ ; ΜΑ. Ἡμεῖς πλέον τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου (66) οὐ δεχόμεθα. Ε. Αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ, ποίων ἀποστόλων εἰσίν ; μέμνημαι γὰρ, ὅτι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ιβ' εἰσὶ, καὶ οβ'. Α. Τῶν ἐγγεγραμμένων ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐκείνων εἰσὶ καὶ αἱ Πράξεις, καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ, καὶ τὰ Εὐαγγέλια· καὶ, εἰ βούλει, ἀναγινώσκω πῶς καὶ εὐαγγελίσασθαι ἀπεστάλησαν. Ε. Ἀνάγνωθι. Α. Ἀναγινώσκω ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου· *Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα* (67), *ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν· καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι.* Καὶ ὑποβὰς μετ' ὀλίγον, λέγει· *Ἐξερχόμενοι δὲ,*
B *διήρχοντο κατὰ πόλεις καὶ κώμας* (68), *εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.* Ε. Πῶς, Μάρκε, τοὺς μὲν ἀποσταλέντας ὑπὸ Χριστοῦ εὐαγγελίσασθαι καὶ κηρύξαι οὐ δέχεσθε, οὗ δὲ ἀποδείξεις (69) μὴ προφέρετε, τοῦτον δέχεσθε ; καὶ Ματθαῖον μὲν καὶ Ἰωάννην, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα ἀναγέγραπται, ἐκφαυλίζετε, οὓς καὶ ὁ Χριστὸς κηρύξαι καὶ εὐαγγελίσασθαι ἀπέστειλεν· Παῦλον δὲ, οὗ οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ἔχετε, τοῦτον δέχεσθαι (70) καὶ πῶς οὐ γελοῖον ; Λέγε δὴ τοῦτο, ἐκήρυξαν, καὶ εὐηγγελίσαντο, ἢ οὔ ; ΜΑ. Ἐκήρυξαν. Ε. Ἐγγράφως ἐκήρυξαν καὶ εὐηγγελίσαντο, ἢ ἀγράφως ; ΜΑ. Ἀγράφως. Ε. Σφόδρα ἠλίθιον, τοὺς μὲν ἀποσταλέντας κηρύξαι καὶ εὐαγγελίσασθαι, τούτους κηρύξαι (71) φάσκειν·
C τὸν δὲ μὴ ἀποσταλέντα Παῦλον, ἐγγράφως δεδιδαχέναι φάσκειν. Εἰκὸς οὖν, ὅτι τοῖς τότε μόνον ἀκούουσι τὴν σωτηρίαν ἐκήρυσσον, τοῖς δὲ μετὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχον· τὰ γὰρ ἀγράφως λεγόμενα παύεται μετ' ὀλίγον, οὐκ ἔχοντα τὴν ἀπόδειξιν. Α. Πῶς δὲ καὶ τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ ἴσασιν ; ἀποκρινάσθωσαν. Εἰ μὲν γὰρ δέχονται τὸν νόμον, καὶ τοὺς προφήτας τοὺς προκηρύσσοντας, εὖ ἂν ἔχοι· ἀπ' ἐκείνων γὰρ ἐκηρύσσετο, ὅτι μέλλει ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπεῖν, καὶ σταυροῦσθαι, καὶ σώζειν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· εἰ δὲ μὴ δέχονται τοὺς προκηρύσσοντας καὶ ὑποδεικνύντας, πόθεν αὐτοῖς γνῶναι, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν ; Ε. Πόθεν ἔγνωτε, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν ; ΜΑ. Ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου. Α. Καίτοι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὐ λέγει αὐτὸν Υἱὸν
D Θεοῦ, ἀλλ' υἱὸν ἀνθρώπου. ΜΑ. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει ὁ Χριστός· *Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ; Λέγουσιν οἱ μαθηταί· Ἰωάννην* (72) *τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν, ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.* Εἶπε *δὲ αὐτοῖς· Ὑμεῖς δὲ τίνα; Ἀποκριθεὶς Πέτρος* (73)

[19] Luc. IX, 1, 2. [20] ibid. 6. [21] Matth. XVI, 13 ; Luc. IX, 19, 20.

(66) *Τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τοῦ Ἀποστόλου.* Evangelium Lucæ intelligit, et Epistolas Pauli, uti supra indicavimus.

(67) Alias, δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν.

(68) Alias, κατὰ τὰς κώμας.

(69) Male Wetstenii codex, οὐδὲ ἀποδείξεις.

(70) Male idem, δέχεσθαι. (Imo optima est hæc Wetst. cod. scriptura, utpote quæ mire congruit Græce loquendi rationi. EDIT.)

(71) *Τούτους κηρύξαι.* Picus legebat, τούτους ἀγράφως κηρύξαι, et id antithesis requirere videtur. Paulo post, male habet codex Wetstenii δεδιχέναι φάσκεις.

(72) Alias, οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον· Ἰωάννην.

(73) Alias, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι ; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος.

εἶπε· Χριστόν. Α. Πέτρος, Ἰουδαῖος ὢν καὶ νομομαθής, τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κηρυσσόμενον Χριστὸν προσδοκῶν, ἔφη αὐτὸν (74), ὃν καὶ προήκουσεν. Ε. Πέτρος, οὐχ ὡς αὐτὸς τεθεικὼς αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐδὲ ὡς ξένον, ἀλλ' ὡς ἤδη προακηκοὼς, φάσκει τὸν Χριστόν. Τοῦτο δέ σου πυθέσθαι βούλομαι· Πέτρος ἐστὶ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον; Πῶς οὖν ἔφασκες, αὐτοὺς ἀγράφως δεδιδαχέναι; ΜΑ. Οὐ Πέτρος ἔγραψεν, ἀλλ' ὁ Χριστὸς, τὸ Εὐαγγέλιον. Ε. Ψευδὲς οὖν τὸ ἀναγνωσθὲν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι τοὺς ιβ' ἀπέστειλεν εὐαγγελίσασθαι. Ἄλλως δὲ οὐδὲ ἀπόδειξιν ἔσχες, ὅτι Παῦλος ἀπόστολος ἦν, ἢ ὅτι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς λέγεται (75). Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἶεν ἀληθεῖς οἱ ὑπὸ Ἀδαμαντίου λεγόμενοι λόγοι; τὰ πάλαι γὰρ ὑποσχεθέντα, καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι κηρυσσόμενα καὶ πιστευόμενα, ἦν προσδοκώμενα.

A Quomodo igitur eos sine scripto docuisse dixisti? Marc. Non Petrus scripsit Evangelium, sed Christus. E. Falsum est ergo id quod in Evangelio recitatur, illum duodecim ut Evangelium nuntiarent misisse. Aliter autem nec rationem habuisti, qua doceres Paulum fuisse apostolum, aut Christum Dei Filium appellari. Quid est enim, quamobrem verba quæ Adamantius fecit, non vera sint? Ea enim quæ olim promissa erant, et antequam fierent, prædicabantur ac credebantur, erant in exspectatione.

Α. Φάσκει ξένον εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ μηδὲ εἰς ἔννοιάν τινος πώποτε ἀφιγμένον· Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως ὁ ὑπὸ τῶν (76) προφητῶν, φησὶ, κηρυχθείς ἐστιν, ἀλλ' ὁ πᾶσιν ἄγνωστος. Ἀναγκαῖον οὖν πρῶτόν ἐστιν, ἀκριβῶς ἐξετάσαι, τίνι δέει (76*) πιστεύσαντας οὕτως δέξασθαι τὰ ὑπ' αὐτοῦ προστεταγμένα (77). Οὔτε γὰρ, ὥς φασιν, ὑπό τινος τελείως διδάξαντος αὐτοὺς τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖται· οὔτε μὴν, περὶ ἑαυτοῦ λέγων, ἀξιόπιστος ἦν ὁ ἄγνωστος, ὡς αὐτὸς εἶπεν· *Εἰ ἐγὼ περὶ ἐμαυτοῦ μαρτυρῶ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής·* οὐδὲ γὰρ, ὡς ἔτυχεν, ἁπλῶς τινι, περὶ ἑαυτοῦ λέγοντι, δεῖ πιστεύειν· ἐπεί τοι πᾶσιν ἐξέσται τὸ αὐτὸ ποιοῦσι πιστεύεσθαι· τὸ δὲ Εὐαγγέλιον νομισθείη, λόγον ἄγνωστον μηδὲ ἐλπισθέντα ποτὲ, μήτε προσδοκηθέντα, κατ' αὐτοὺς κηρύσσον (78). Πῶς δὲ λέγει, τὸν Χριστὸν γεγραφηκέναι τὸ Εὐαγγέλιον; Οὐ γὰρ, ὡς περὶ αὐτοῦ ὁ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον ἐσήμανε, σημαίνει, ὃν κηρύσσει Χριστὸν Ἰησοῦν· οὔτε ὁ γράψας, περὶ αὐτοῦ (79) μαθὼν, τοῦτον κηρύσσει, τὸν κατ' αὐτοὺς ξένον· οὐδαμῇ γὰρ αὐτῶν ἐστιν εὑρεῖν, ὅτι ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξέ τινα, ὅτι Χριστὸς εἰ μὴ ξένος (80). ΜΑ. Ὁ Χριστὸς καὶ Παῦλος, εἰ ἦσαν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἀποσταλέντες, οὐκ ἂν κατέλυσαν τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας. Α. Τίνα τρόπον Χριστὸς λύει καὶ ὁ Ἀπόστολος, φρασάτω, τὸν νόμον λύει; Τὴν κόλασιν ἀνατρέπει, ἀναιρεῖ τὴν κρίσιν. Μηδενὸς οὖν μηκέτι μήτε κριθησομένου, τίς χρεία φεύγειν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μήτε κρίνοντος, μήτε ἀπειλοῦντος κολάζειν; καὶ πῶς ἔτι, λελυμένων τούτων· *Οὐαὶ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται;* ἢ πῶς· *Ὁ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα ὅστις ἂν ᾖ;* ΜΑ. Τὰ προστάγματα αὐτοῦ ἀνατρέπει. Α. Δῆλον οὖν, ὥστε ἐναντία τῶν προστεταγμένων γίνεσθαι βούλεται· ἀλλ' ἐναντίον ἐστὶ τῷ, *Οὐ μοιχεύσεις*, τὸ μοιχεύειν· τῷ, *Οὐ φονεύσεις*, τὸ φονεύειν· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ κλέπτειν τῷ μὴ κλέπτειν. Εἰκὸς οὖν, ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ ἐντάλματα ἀνετράπησαν. Πῶς οὖν ἀνέτρεψεν ὁ Χριστὸς τὸν νόμον, λεγέτω. Ἐν γὰρ τῷ νόμῳ γέγραπται· *Οὐ μοιχεύσεις*, *Οὐ ψευδομαρτυρήσεις*, καὶ τὰ ἑξῆς. Λεγέτω τοίνυν, τί τούτων ἀνέτρεψε;

A. Ait peregrinum esse Christum, neque eum unquam a quoquam esse cognitum: At Christus qui a B Prophetis, inquit, prædictus est, non sic est, sed qui incognitus est omnibus. Necesse est igitur primum diligenter considerare, cui credere, atque ita probare ea quæ ab eo præcepta sunt, debeamus. Nam neque, ut aiunt, quisquam qui perfecte eos docuerit, ea quæ ad ipsum pertinent, testatur. Neque ipse de se dicens ignotus, dignus erat cui crederetur, sicut ipse dixit: *Si ego de meipso testimonium perhibeo, testimonium meum non est verum* [22]. Non enim cuilibet de se prædicanti simpliciter credendum est, alioquin omnibus idem facientibus licebit credere. Evangelium autem existimaretur juxta illos verbum ignotum quod nunquam exspectatum sit, nuntiare. Quomodo ait a Christo scriptum esse Evangelium? Neque enim seipsum designat, C qui Evangelium scripsit, sed significat Jesum Christum quem prædicat: neque is qui scripsit, postquam ab ipso didicit, hunc prædicat, qui secundum eos peregrinus est. Nullo enim in loco eorum hoc inveniri potest, Servatorem docuisse quempiam, Christum se esse peregrinum. Marc. Christus et Paulus si ab Opifice missi essent, nunquam Legem et Prophetas abrogassent. A. Doceat qui Christus atque Apostolus legem dissolvant. Tollit supplicium, evertit dissolvitque judicium. Si ergo nemo jam judicandus est, quid necesse est Opificem effugere? cum nemo sit qui judicet, nemo qui pœnam minetur. Quibus sublatis, quis jam locus huic sententiæ, *Væ illi, per quem scandalum venit* [23], relinquitur? D aut illi: *Qui conturbat vos, portabit judicium, quicunque sit ille* [24]? Marc. Præcepta ejus evertit. A. Perspicuum est igitur eum contraria iis velle, quæ fieri jussa sunt. Atqui contrarium est huic: *Non mœchaberis*, mœchari; et: *Non occides*, occidere: eodemque modo furari et non furari sunt contraria. Verisimile est igitur eum etiam reliqua præcepta sustulisse. Quonam ergo pacto Christus legem sustulerit, doceat. In Lege enim scriptum est: *Non*

[22] Joan. v, 31. [23] Matth. xviii, 7. [24] Gal. v, 10.

(74) Codex Vaticanus, ἔφη αὐτὸν Χριστὸν, ὅν, etc.

(75) Codex Vaticanus recte λέγεται, male autem Wetstenianus λέγεσθαι.

(76) Codex Wetstenianus, ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως ὑπὸ τῶν.

(76*) *Δέει.* Forte legendum δεῖ. Edit.

(77) Idem, προτεταγμένα.

(78) Idem, κηρύσσων, male.

(79) *Περὶ αὐτοῦ* Legendum videtur, παρ' αὐτοῦ

(80) *Ὅτι Χριστὸς εἰ μὴ ξένος.* Legendum videtur, ὅτι Χριστός εἰμι ξένος.

mœchaberis, *Non falsum testimonium dices* [25], et quæ sequuntur. Doceat igitur quodnam horum sustulerit. Quem tandem mœchari jussit, is qui etiam solum aspectum qui ad libidinem referatur, ut stuprum vetuerit [26]? Cui ut cædem faceret imperavit, qui dixit nefario homini non esse resistendum [27]? Quem furari docuit Servator, ut contra atque is qui Legem tulit, faceret? Hæc enim Servatoris præcepta non peregrina sunt, sed Legis ac Prophetarum. Ait enim Servator: *Ego autem dico vobis, non resistere malo* [28], cum vetus Scriptura dicat: *Dicite iis qui vos oderunt et detestantur: Fratres nostri estis* [29]. Cum rursum Lex dicat, *Non furtum facias* [30], Servator dicebat: *Vende tua bona, et da pauperibus* [31]. Dare autem pauperibus, non est peregrinum institutum, sed quod Vetus Testamentum præscripsit: *Ne desistas*, inquit, *benefacere pauperi*, *quando manus tua prodesse potest* [32]. Et illud: *Diligite inimicos vestros* [33], quod a Servatore dictum est, non est peregrinum, sed a Prophetis in præceptis relictum: *Si esurit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi* [34]. Et quid attinet sermonem protrahere? Cum igitur perspicuum sit Servatorem legis perficiendæ causa venisse, eum isti abrogasse dicunt. Marc. Hoc Judaistæ scripserunt: *Non veni solvere Legem, sed adimplere* [35]; non autem ita Christus dixit; ait enim: *Non veni adimplere Legem, sed solvere*. A. Est etiam hoc vestræ audaciæ, ut cætera, hoc quoque mutare. Sed enim prodeat Apostolus, qui vestram redarguat malam fidem. Marc. Aperte ait Servator [36]: *Mandatum novum do vobis*. Novum veteri non est par; ait enim rursum Servator [37]: *Mittunt vinum novum in utres novos, et utrumque servatur*. Novum non est veteris expletio. Rursum enim Servator ait [38]: *Nemo immittit immissuram panni rudis vestimento veteri*. Non est Le-

A Τίνι προστάττει μοιχεύειν, ὅς γε καὶ τὸ μόνον ἰδεῖν πρὸς ἐπιθυμίαν ὡς πορνείαν (81) ἀπείρηκε; Τίνα φονεύειν ἐκέλευσεν, ὁ λέγων, μηδὲ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ ἀνθρώπῳ; Τίνα κλέπτειν ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ, ἵνα ἀντιπράξῃ τῷ νομοθετήσαντι; Ταῦτα γὰρ τὰ προστάγματα τοῦ Σωτῆρος οὐκ εἰσὶ ξένα, ἀλλ' ἐκ Νόμου καὶ προφητῶν. Φάσκει γὰρ ὁ Σωτὴρ· *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ*· λέγοντος τοῦ παλαιοῦ Γράμματος· *Εἴπατε τοῖς* (82) *μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις· Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστε.* Τοῦ νόμου πάλιν λέγοντος, *Μὴ κλέψῃς*, ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· *Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς*. Τὸ δὲ διδόναι τοῖς πτωχοῖς οὐ ξένον ἐστὶ δίδαγμα, ἀλλ' ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προστεταγμένον· *Μὴ ἀπόσχῃ*, φησὶν, *εὐποιεῖν ἐνδεῆ ἡνίκα ἂν* B *ἡ χείρ σου ἔχῃ βοηθεῖν*· καὶ τὸ, *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν*, ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λεγόμενον, οὐκέτι ξένον, ἀλλ' ἐν τοῖς προφήταις διεσταλμένον. *Ἐὰν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτὸν, καὶ ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν*. Καὶ τί δεῖ μηκύνειν τὸν λόγον; Φανερῶς γοῦν τοῦ Σωτῆρος πληρῶσαι ἐλθόντος τὸν νόμον, οὗτοι καταλύειν φάσκουσι. ΜΑ. Τοῦτο οἱ Ἰουδαϊσταὶ ἔγραψαν (83), τό· *Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον* (84), *ἀλλὰ πληρῶσαι*· οὐχ οὕτως δὲ εἶπεν ὁ Χριστός· λέγει γάρ· *Οὐκ ἦλθον πληρῶσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ καταλῦσαι*. Α. Ἔστι καὶ τοῦτο τῆς ὑμετέρας τόλμης ὥσπερ τὰ λοιπὰ, καὶ τοῦτο ἐναλλάξαι. Ἀλλὰ γοῦν παρίτω ὁ Ἀπόστολος, ἐλέγχων ὑμῶν τὴν ῥᾳδιουργίαν. ΜΑ. Φανερῶς λέγει ὁ Σωτήρ· *Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν*. Τὸ καινὸν τῷ παλαιῷ οὐκ ἴσον· C λέγει γὰρ πάλιν ὁ Σωτήρ· *Βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς νέους, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται*. Τὸ καινὸν οὐκ ἔστι πλήρωμα (85) τοῦ παλαιοῦ. Πάλιν γὰρ λέγει ὁ Σωτήρ· *Οὐδεὶς ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἱματίῳ παλαιῷ*. Οὐκ ἔστι πλήρωμα Νόμου οὐδὲ ὁ Χριστὸς (86), οὐδὲ ὁ Ἀπό-

[25] Exod. xx, 13, 16. [26] Matth. v, 28. [27] Matth. v, 39. [28] ibid. [29] Isa. LXVI, 5. [30] Exod. xx, 14. [31] Matth. xix, 21. [32] Prov. III, 27. [33] Matth. v, 44. [34] Prov. xxv, 21. [35] Matth. v, 17. [36] Joan. XIII, 34. [37] Matth. IX, 17. [38] ibid. 16.

(81) *Ὡς πορνείαν*. Sic recte habent codd. Regius secundus et Vaticanus, male autem Wetstenianus, καὶ πορνείαν.

(82) *Εἴπατε τοῖς*, etc. Perspicua interpretatio, præ illa quæ nunc legitur in LXX, Εἴπατε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις. Perplexe: quanquam totidem verbis idem dicitur. Wetst.

(83) *Οἱ Ἰουδαϊσταὶ ἔγραψαν*. « Judaistas » per contemptum vocarunt Marcionitæ, quotquot Vet. Test. recipiebant, et Novum prout in Ecclesia Catholica ferebatur. Cf. Tertull. lib. IV *adv. Marc.*, cap. 4; lib. v, c. 19.

(84) *Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον*. Urget adversus Marcionem hunc locum Epiphanius, *Elencho* 69, pag. 153; Tertull. lib. IV, cap. 7, scribit: « Marcionem hoc » dictum, « ut additum, erasisse, » scilicet, quia Matthæi Evangelium rejecit, in quo scriptum exstat; tum quia facta Christi, quibus se legem implere testatur, vel negat, vel corrumpit. Vide ejusdem libri cap. 12, sub finem. Sed cur dicit Marcus, in Evangelio Marcionis dicere Christum, Οὐκ ἦλθον πληρῶσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ καταλῦσαι· « Non veni legem implere, sed solvere? » Certe Isidorus Pelusiota, l. I, epist. 371 *ad Pansophium*, idem scribit, postquam narrasset Marcionis in recensenda Christi genealogia temeritatem, sic pergens: Μικρὸν ὕστερον προϊὼν ἄλλην δείξει κακόνοιαν. Ἀμείψαντες γὰρ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν, *Οὐκ ἦλθον*, λέγοντος, *καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας*· ἐποίησαν· Τί δοκεῖτε; ὅτι ἦλθον πληρῶσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας; ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλ' οὐ πληρῶσαι. Ἐκ τούτων δὲ εἴσῃ, ὅπως ἔχθραν ταῖς D δυσὶ Διαθήκαις κατασκευάζουσι, ξένον εἶναι τοῦ νόμου τὸν Χριστὸν σχεδιάσαντες· « Paulo dein progressus aliam rursum eorum improbitatem conspicies. Commutatis enim his Domini verbis: « *Non veni destruere legem aut prophetas*, » sic effecerunt: Quid? putatis, quod venerim, ut legem ac prophetas adimplerem? imo veni ut everterem, non ut explerem. Hinc autem intelliges quonam pacto inimicitiam inter duo Testamenta moliantur, Christum a lege alienum esse confingentes. » An ex Matthæo in suum Evangelium transtulit Marcio, et corrupit hunc locum? An vero, Tertulliani et Isidori temporibus, in Evangelio Lucæ reperiebatur, quanquam hodie inibi eum non inveniamus? Judicent eruditi. Id.

(85) Codex Wetstenianus. πρῶμα, perperam. Paulo post in vulgatis codd. Græcis Matth. IX, 6, legitur ἐπὶ ἱματίῳ, sicque infra habent codd. Vaticanus et Wetstenianus.

(86) *Οὐδὲ ὁ Χριστός*. Deerat in codice Wetsteniano.

τολος. Α. Ὅρα, ἱερώτατε Εὐτρόπιε δικαστὰ, ὅπως ὰ καλῶς διεσταλμένα κακῶς λεξιθηρῶν προφέρει. ρόσταξον ἀναγνωσθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ νωσθήσεται, περὶ ποίας ἐντολῆς καινῆς ἐντέταλται Σωτήρ. Ε. Ἀναγνωσθήτω.

Α. Ἀναγνώσομαι· *Ἐντολὴν*, φησὶ, *καινὴν ίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ὁ ατὴρ* (87) *ἠγάπησεν ὑμᾶς*. Ε. Δηλονότι τὴν ἀγάην ὡρίσατο (88) εἶναι καινὴν ἐντολήν. Α. Τὸ καιὸν οὐχὶ καὶ ξένον ἐστὶ τοῦ προϋπάρχοντος παλαιοῦ. ΙΑ. Τὸ παλαιὸν τοῦ νόμου τοῦ Δημιουργοῦ ἐστι· τὸ ὲ καινὸν τοῦ ἀγαθοῦ· *Οὐδεὶς γὰρ*, φησὶν, *ἐπιάλλει* (89) *ἀπὸ ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ αλαιῷ*. Α. Πῶς ἔσται τὸ καινὸν ῥάκος τοῦ παλαιοῦ ἱματίου ξένον, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὔσης προβάτων φύσεως, ἐξ ἧς ὑφαίνονται τὰ ἔρια; λλὰ καὶ ἡ τέχνη ἡ ἐριουργικὴ μία καὶ αὐτὴ ὑπάρει, ἡ ποιοῦσα καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ καινά. Ἀλλ' ὖν γε καὶ ὁ οἶνος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀμπέλου, καὶ ὁ παλαιὸς καὶ ὁ νέος προφέρεται. Ἵνα δὲ σαφέστερον πιστήσω, ὡς οὐδὲν (90) ξένον ἐνετείλατο ὁ Σωτήρ, έγων· *Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαᾶτε ἀλλήλους*, ἀναγινώσκω τὰ ἐν τῷ νόμῳ ιεσταλμένα· *Ἀγαπήσεις*, φησὶ, *Κύριον τὸν Θεόν ξ ὅλης τῆς διανοίας σου*· καὶ δεύτερον· *Τὸν λησίον σου ὡς σεαυτόν*. ΜΑ. Πῶς οὖν ὁ Ἀπότολος λέγει, *Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, τὰ ρχαῖα παρῆλθεν· ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά;* ι. Δεῖξον, ποίαν κτίσιν καινὴν ἔκτισεν, ἢ ποῖον οὐανὸν καινὸν, ἢ ποίαν γῆν καινὴν, ποῖον δὲ ἄνθρωον καινόν. Ἢ οὐ νοεῖς, ὅτι τῆς αὐτῆς οὐσίας φεστώσης, τὰ παλαιὰ ἀνανεούμενα καινὰ προσαγοεύεται; Ε. Τὰ καινὰ τῶν παλαιῶν οὐ ξένα τῇ ὕλῃ πάρχει, οὐδὲ ἀλλότρια· ὡς εἴ τις βούλοιτο τὸ παλαιωθὲν τῶν σκευῶν ἀναπλάσαι, καὶ αὖθις χρησάενος τῇ τέχνῃ ἀνασκευάσαι, καὶ καινουργῆσαι τὸν ργυρον, οὐ λέξει ξένον εἶναι τῇ ὕλῃ τὸ καινὸν τοῦ αλαιοῦ. Καὶ ἣν ἔδοξας ξένην καὶ καινὴν προφέρειν πόδειξιν, εὑρεθήσεται ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένη· καὶ νόητον τὸ λέγειν ξένον Θεὸν, καὶ ξένα δογματίοντα. Α. Ἐκδηλότερον ἐπιστήσει σε Παῦλος, ὅτι λήρωμα τοῦ νόμου ἐστὶν ἡ ἀγάπη· καὶ εἰ βούλει, ναγινώσκω τὴν περικοπὴν οὕτω φάσκοντος· *Τὸ ὰρ Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις*, φησὶν, *Οὐ λέψεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ όγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ Ἀγαπήσεις τὸν λησίον σου ὡς σεαυτόν* (91). *Ἡ ἀγάπη τῷ λησίον κακὸν οὐ συνεργάζεται. Πλήρωμα οὖν όμου ἡ ἀγάπη*. ΜΑ. Τὸ *ἀνακεφαλαιωθῆναι* ύσιν δηλοῖ τοῦ προτέρου. Ε. Ἤκουσα τοῦ Ἀποστόου, πλήρωμα τοῦ νόμου φάσκοντος· εἰ γὰρ τὸ ἐλλεῖ-

A gis expletio nec Christus, nec Apostolus. A. Vide, optime Eutropi judex, ut ea quæ recte distincta sunt, male verba observans proferat. Jube recitari Evangelium, tumque quod præceptum novum Servator præscribat, intelligetur. E. Recitetur.

A. Recitabo : *Mandatum novum*, inquit, *do vobis, ut diligatis invicem, sicut Pater dilexit vos* [39]. E. Non est dubium quin charitatem novum præceptum esse statuerit. A. Novum, non etiam peregrinum est et alienum a veteri quod antea exstabat. MARC. Vetus lex est Opificis : nova autem boni. *Nemo* enim, inquit, *immittit a panno rudi vestimento novo*. A. Quomodo novus erit pannus a veteri veste peregrinus, cum ex una eademque essentia ovium natura sit, ex qua lanæ texuntur? quin etiam ars quæ la-
B nas conficit, una atque eadem veteres novasque conficit. Vinum etiam ex eadem vite et vetus et novum profertur. Sed ut planius doceam, nihil peregrinum et alienum præcepisse Servatorem, cum ait : *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem*, recito ea quæ in Lege distincta sunt : *Diliges*, inquit, *Dominum Deum ex tota mente tua*; et secundo : *Proximum tuum sicut teipsum* [40]. MARC. Quomodo igitur ait Apostolus, *Si qua in Christo nova creatura, vetera transierunt : ecce facta sunt omnia nova* [41]? A. Doce quam creaturam novam effecerit, aut quodnam cœlum novum, aut quam terram novam, vel quem novum hominem. Annon intelligis, eadem essentia exstante, vetera quæ renovata sint, appel-
C lari nova? E. Nova a veteribus non peregrina sunt materia, neque aliena : ut si quis velit vas quod vetustate attritum sit refingere, ac rursus adhibita arte restituere, novumque facere argentum, is novum a veteri non dicet esse quoad materiam peregrinum. Et quam visus es peregrinam novamque rationem afferre, ea scripta in Lege reperietur; stultumque est, peregrinum Deum dicere, et qui peregrina instituta decernat. A. Planius te Paulus docebit plenitudinem legis esse charitatem. Ac si vis, recito ejus sectionem ubi ita scribit [42] : *Illud enim : Non occides, Non mœchaberis*, inquit, *Non furaberis, et si quod aliud mandatum, instauratur in hoc verbo : Diliges proximum tuum, sicut teipsum. Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergo*
D *legis est dilectio*. MARC. Hoc verbum, *instaurari*, declarat superioris abrogationem. E. Audivi Apostolum, qui ait legis expletionem. Si enim id quod deest, expletur, non jam id quod adest, ab eo quod expletur, alienum est, sed commistum : quin etiam id quod instauratur, non erit a priore alienum. A. Planius hoc tibi Servator persuadebit in Evangelio,

[39] Joan. XIII, 34; XVII, 23. [40] Deut. VI, 5; Lev. XIX, 18. [41] II Cor. V, 17; Isai. XLIII, 19. [42] Rom. III, 9, 10.

(87) *Καθὼς ὁ Πατήρ*. Nostri codices habent, καθὼς γάπησα ὑμᾶς. Picus legisse videtur, καθὼς καὶ Σωτὴρ ἠγάπησεν ὑμᾶς, vertit enim : « Quemdmodum et Salvator dilexit vos. » WETST.

(88) Codex Wetstenianus, ὡρήσαντο, et paulo ost τὸ καινὸν οὐχὶ καὶ ἐξένου ἐστί, perperam.

(89) *Οὐδεὶς γάρ, φησὶν, ἐπιβάλλει*. His verbis et sequentibus, « de vino veteri et novo, » primum abusus est Marcion, adeoque juxta locum « de arbore bona et mala, » hic alter palmarius est. ID.

(90) Codex Vaticanus, ὡς ὅτι οὐδέν.

(91) *Σεαυτόν*. Alias, ἑαυτόν, et paulo post pro οὐ συνεργάζεται, in Vulgatis codd. Græcis legitur, οὐκ ἐργάζεται.

cum ad eum quidam adiisset, atque ab eo quæsivisset : *Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo? Respondit Jesus : Quid me bonum dicis? Nemo est bonus, nisi unus Deus. Ille autem dixit : Præcepta nosti : Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non falsum testimonium dices, Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et dixit : Hæc omnia servavi a juventute. Cum hæc audisset Jesus, dixit ei : Unum tibi deest : omnia quæcunque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo* [43]. E. Vides, Marce, omnes auditores admirabilibus argumentis obstupefactos? Is qui, ut dixisti, Legis abrogandæ causa venit, peregrinaque instituta inducebat, dixisset : *Adhuc unum tibi deest*, ut in cœlo thesaurum feras? Itaque illud quod dixit *unum*, plane cæterorum expletionem esse pronuntiavit. Nam omnino etiam Apostolus huic verbo consonat, cum *unum* multorum cumulum exposuit charitatem. A. Legem Apostolus primam Evangelii figuram fatetur, cum ait [44]: *Hæc autem in figura contingebant illis : scripta sunt autem ad correctionem nostram.* Marc. Non ita scriptum est: *Hæc in figura contingebant illis : scripta sunt autem ad correctionem nostram.* De illis autem ita loquitur : *In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio* [45]. Vide ut malum dicat Deum hujus sæculi, eum qui non faciat, ut lumen luceat.

πον πληροῦται, οὐκ ἤδη τὸ παρὸν (92) ξένον ἐστὶ τοῦ ἐπιπληρουμένου, ἀλλὰ συγκιρνώμενον· καὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον οὐ ξένον ἔσται τοῦ προτέρου. Α. Σαφέστερόν σε πείσει ὁ Σωτὴρ, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, προσελθόντος αὐτῷ τινος· *Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας*, φησὶ, *ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; Εἶπε δὲ Ἰησοῦς· Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός· Ὁ δὲ ἔφη· Τὰς ἐντολὰς οἶδας· Μὴ φονεύσῃς, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μηδὲ ψευδομαρτυρήσῃς· Τίμα τὸν πατέρα* (93) *σου, καὶ τὴν μητέρα σου. Καί φησιν· ταῦτα πάντα ἐφύλαξα ἐκ νεότητος. Ἀκούσας ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ· Ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς πτωχοῖς* (94), *καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ*. Ε. Ὁρᾷς, Μάρκε, πάντας τοὺς ἀκροατὰς τεθηπότας ἐπὶ ταῖς παραδόξοις ἀποτάξεσιν (95); Ὁ ἐλθὼν, ὡς ἔφης, λῦσαι τὸν νόμον, καὶ ξένα δογματίζων, ἔφασκεν ἂν, *Ἔτι σοι ἓν λείπει*, ἵνα κομίσῃς θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ; Οὐκοῦν τηλαυγῶς τὸ *ἓν* τῶν λοιπῶν πλήρωμα ἀπεφήνατο· πάνυ γὰρ καὶ ὁ Ἀπόστολος συνᾴδει τῷ λόγῳ τούτῳ, τὸ *ἓν* τῶν πολλῶν πλήρωμα ἐκθέμενος τὴν ἀγάπην. Α. Πρωτότυπον ὁμολογεῖ ὁ Ἀπόστολος τὸν νόμον τοῦ Εὐαγγελίου, λέγων· *Ταῦτα μὲν τύπος συνέβαινεν ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν*. ΜΑ. Οὐχ οὕτως γέγραπται. Οὐ λέγει γάρ· *Ταῦτα τύπος συνέβαινεν ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν*. Λέγει δὲ περὶ ἐκείνων· *Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος* (96) *τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, πρὸς τὸ μὴ διαυγάσαι αὐτῶν* (97) *τὸν φωτισμόν*. Ἴδε, ὅτι πονηρὸν λέγει τὸν Θεὸν τούτου τοῦ αἰῶνος, τὸν μὴ ποιοῦντα καταυγάσαι τὸν φωτισμόν.

[43] Luc. xviii, 18, 19. [44] I Cor. x, 11. [45] II Cor. iv, 4.

(92) *Τὸ παρόν*. Unius litteræ trajectu sanatur sententia. Et accentus nota ostendit, παρόν esse restituendum. Alioqui πρᾶον, vel πραῦ scribendum fuisset. Picus : « Si enim quod imperfectum est completur, non jam quod antea erat, peregrinum est ei, quod supplementi causa additur, sed commiscetur. » Non possum divinare cur τὸ παρόν interpretetur potius, « quod antea erat, » quam simpliciter « præsens, » vel « quod jam adest, » scilicet ex illo novo supplemento. Sensus est : si quod in vestimento detritum est, novo panniculo resarciatur; hoc supplementum novum, non ideo « peregrinum et alienum, » et quasi natura tota discrepans existit; sed cum veste unum fit et commiscetur. Suffragantur sequentia nostri Adamantii. Wetst. (At nos prætulimus lectionem παρόν, quam et interpres secutus est. Edit.)

(93) Wetstenii codex, ψευδομαρτυρήσεις. Τίμαζον· τὸν πατέρα. Paulo post in Vulgatis codd. Græcis hodie legitur, ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.... εἶπεν αὐτῷ· Ἔτι ἕν σοι.

(94) *Δὸς πτωχοῖς*. Alias, διάδος πτωχοῖς.

(95) *Ἀποτάξεσιν*. Lege ἀποδείξεσιν.

(96) *Ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου*, etc. Dictum hoc Apostoli, Marcionitæ, et post eos Manichæi, pessime interpretati sunt; quare studiose vindicatum est a Patribus orthodoxis. Plerique periculosum existimabant concedere, diabolum hic intelligi per « Deum hujus sæculi. » Itaque respondebant cum Adamantio; per hyperbaton verba esse trajecta, et distinctione secernenda esse verba, τοῦ αἰῶνος τούτου, ut ad sequentia, non vero ad priora, referantur. Sic Tertullianus ante Adamantium scripsit, lib. v *advers. Marc.* cap. 11 : « Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse, de sono pronuntiationis, aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo : « *In quibus Deus ævi hujus* : » ut creatorem ostendens Deum hujus ævi, alium suggerat Deum alterius ævi. Nos contra, sic distinguendum dicimus, « *in quibus Deus* ; » dehinc. « *ævi hujus excæcavit*, » etc. Irenæus ante utrumque, lib. iii, cap. 7 : « Si enim quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus hyperbatis eum utentem, sic legerit, in quibus Deus : deinde subdistinguens, et modicum diastematis faciens, simul et in unum reliqua legerit, « *sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*, « inveniet verum. » Hanc interpretationem amplectuntur Ambrosius, *Comment. in h. l.*; Hieronymus (vel quisquis auctor est horum sub nomine ipsius Commentariorum), *Comment. in II Cor.* iii; Augustinus lib. ii *cont. advers. Legis et Proph.*, cap. 7; Primasius Uticensis, *Comment. in h. l.*, pag. 257; Sedulius, *Adnot. in h. l.* pag. 255; Beda tom. VI *Comm. in h. l.*; Chrysostomus, *Comm. in h. l.*; Theodoretus, tom. III *in interpr. h. l.*, pag. 226; Œcumenius, *Comment. in h. l.*, pag. 625; nec non Æthiops interpres in sua versione. Attamen Tertullianus, lib. v *cont. Marcionem*, cap. 17, videtur aliquatenus eo inclinare, ut de diabolo capiantur hæc verba, dum ait : « Hic erit diabolus, quem et alibi (si tamen ita et Apostolum legi volunt) Deum ævi hujus cognoscemus.

(97) *Αὐτῶν*. Alias, αὐτοῖς.

A. Ἐπὰν προληφθεῖσα ψυχὴ ὑπὸ κακῶν κατασχεθῇ, μόλις ἀνανεῦσαι βούλεται. Τὰ γοῦν καλῶς παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ κείμενα, ταῦτα κακῶς νοεῖν ἐπιχειροῦσιν· οὐ γὰρ ἄλλον Θεὸν βουλόμενος δεῖξαι ὁ Ἀπόστολος τοῦτο εἶπεν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀπίστων. Τὸ δὲ ῥητὸν, καθ' ὑπερβατὸν κείμενον, τῇ ὑμετέρᾳ προσλήψει (98) οὕτως ἔχον νοεῖται. Εἰ δὲ βούλει ἐπιστῆσαι τῇ ἀληθείᾳ, ἄκουε· οὕτω γὰρ νενόηται τῷ Ἀποστόλῳ λέγειν· Ἐν οἷς, φησὶν, ὁ Θεὸς τῶν ἀπίστων τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα. Οἱ γὰρ μὴ πιστεύοντες ἄνθρωποι τῷ Θεῷ, οὗτοι τυφλοῦνται, ἵνα μὴ καὶ συνιέντες καταφρονῶσιν. *Ὁ γὰρ δοῦλος*, φησὶν, *ὁ γνοὺς, καὶ μὴ ποιήσας, δαρήσεται πολλά· ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγα* (99). Φειδόμενος οὖν ὁ Θεὸς τυφλοῖ τῶν ἀπίστων τὸν νοῦν· καὶ ὡς ἀγαθὸς καὶ τοῦτο λέγει· *Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ συνῆτε.* Εἰ δὲ φιλονεικεῖς, ἄκουε τοῦτο καὶ παρὰ τοῦ Χριστοῦ γινόμενον. ΜΑ. Τοῦτο ἀγαθοῦ ἐστι, τὸ τυφλοῦν; Α. Ὁ μὲν Δημιουργὸς τοὺς ἀπίστως αὐτῷ προσερχομένους τυφλοῖ· ὃν δὲ λέγεις ἀγαθώτερον τοῦ Δημιουργοῦ τὸν Χριστὸν, ἄκουε πῶς κελεύει βληθῆναι τοὺς μὴ πιστεύοντας αὐτῷ εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων· πῶς δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος, τοῦ ἀγαθοῦ ὢν, παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ τοὺς ἀνθρώπους, λέγων· *Παρέδωκα τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον.* Τί ἐστιν ἄμεινον; τυφλοῦσθαι τοὺς μὴ πιστεύοντας τῷ Θεῷ, ἢ εἰς τὸ σκότος βαλέσθαι, ἢ τῷ Σατανᾷ παραδίδοσθαι; Ε. Ὁ τυφλωθεὶς ἑνὸς μόνον μέλους πόνον βραχὺν νῦν ὑπέμεινε, τῶν λοιπῶν μελῶν σώων ὄντων· ὁ δὲ βληθεὶς εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, καὶ ὁ τῷ Σατανᾷ παραδοθεὶς, πάντων ἁπαξαπλῶς τῶν μελῶν βλάβην ὑπομένουσιν. Ἄμεινον οὖν, ἑνὸς μέλους βλάβην ὑπομεῖναι ἢ ὅλον τὸ σῶμα βασάνοις παραδεδόσθαι. Α. Ἄκουε αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγοντος· *Ἐὰν ὁ δεξιός ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, ἢ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν πυρός* (1).

ΕΥΤΡΟΠΙΟΣ, ἀναστὰς, ὡς κριτὴς, πρὸς πάντας τοὺς ἀκροατὰς ἔφη· Μεγέθιον μὲν καὶ Μάρκον, καὶ τοὺς τούτοις ὁμοδόξους, ἠλιθίους ὑπολαμβάνω·

A A. Quando occupata anima a malis obtinetur, vix sursum spectare vult. Quæ enim apud Apostolum recte posita sunt, ea male intelligere conantur. Non enim Apostolus hæc ait, quod velit alium Deum ostendere, sed de infidelibus. Verba autem illa per hyperbaton posita, vestro præjudicio ita se habere intelliguntur. Si autem veritati vis attendere, audi : sic enim Apostolus intelligitur dicere : In quibus, inquit, Deus infidelium sæculi hujus excæcavit mentes. Homines enim qui Deo non credunt, obcæcantur, ut ne etiam intelligentes contemnant. *Servus enim*, inquit, *qui scit, et non fecerit, vapulabit multis; qui autem non novit, fecit autem digna plagis, vapulabit paucis* [46]. Parcens igitur Deus cæcam reddit infidelium mentem ; atque ut

B bonus hoc etiam ait : *Nisi credideritis, non intelligetis* [47]. Quod si studio vincendi disputas, audi hoc etiam a Christo factum esse. MARC. Estne boni Dei obcæcare? A. Opifex quidem eos qui ad ipsum sine fide accedunt, excæcat. Christus autem, quem Opifice meliorem esse dicis, audi quemadmodum eos qui ipsi non credunt, dejici jubet in tenebras exteriores, ubi est fletus et stridor dentium; quemadmodum etiam Apostolus, qui est boni Dei, tradit homines Satanæ, dicens : *Tradidi hujusmodi Satanæ in interitum* [48]. Quid ergo melius est, excæcari eos qui Deo non credunt, an in tenebras detrudi, an tradi Satanæ? E. Is qui cæcus efficitur, unius tantum membri brevem dolorem patitur, cum reli-

C qua salva et integra maneant ; qui autem detruditur in tenebras exteriores, ubi fletus est stridorque dentium, et qui Satanæ traditur, omnium simul membrorum jacturam faciunt : præstat igitur unius tantum membri jacturam facere, quam totum corpus tormentis tradi. A. Audi ipsum Servatorem in Evangelio dicentem [49] : *Si dexter oculus tuus scandalizat te, erue eum et projice abs te. Bonum enim est tibi, ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*

EUTROPIUS surgens, ut judex, omnibus qui audiebant dixit : « Megethium quidem et Marcum, eosque qui idem quod illi sentiunt, stultos esse sta-

[46] Luc. XII, 47, 48. [47] Isai. VII, 9. [48] I Cor. V, 5. [49] Matth. V, 29.

gnoscemus. » Apertius Origenes, tom. I *in Matth.* : Πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι ὅσοι διὰ τὴν μοχθηρὰν περὶ τῶν κατὰ τὸν νόμον ἐκδοχὴν οὐκ ἦσαν φυτεία τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, οὗτοι τετύφλωντο τὰ νοήματα, ὡς μὴ πιστεύοντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ εὐδοκοῦντες τῇ ἀδικίᾳ ὑπὸ τοῦ θεοποιηθέντος ἀπὸ τῶν υἱῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένου παρὰ τῷ Παύλῳ « Θεοῦ τοῦ αἰῶνος τούτου. » Καὶ μὴ νομίσῃς Παῦλον ἡμῶν ἀληθῶς εἶναι λέγειν αὐτὸν Θεόν· ὡς γὰρ μὴ οὖσα Θεὸς ἡ « κοιλία » τῶν ὑπερτιμώντων τὴν ἡδονὴν, φιληδόνων μᾶλλον ἢ φιλοθέων, λέγεται ὑπὸ Παύλου εἶναι « Θεὸς » αὐτῶν· οὕτως μὴ ὢν Θεὸς « ὁ ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου.... » Θεὸς εἶναι λέγεται· « Ad hæc vero dicemus, omnes illos qui propter molestam rerum legalium receptionem non erant plantæ Patris cœlestis, excæcatos esse mente, ut non credant veritati, sed acquiescant in injus-

D titia, per eum, qui Deus factus est a filiis ejus sæculi, et propterea a Paulo appellatur *Deus hujus sæculi.* Neque existimes, Paulum revera eum Deum nostrum esse affirmare. Nam, sicut « *venter*, » qui non est Deus, nimis amantium voluptatem, ideo, quod magis amant voluptatem quam Deum, a Paulo dicitur esse *Deus* eorum : ita qui non est Deus *princeps hujus sæculi...* dicitur esse *Deus.* Laudant hunc quoque sensum Chrysostomus et Augustinus, item Hieronymus, *Comment. in II Cor.* III, attamen propter hæreticorum pervicaciam præferunt priorem. WETST.

(98) *Προσλήψει.* Lego προλήψει.

(99) Alias, ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ καὶ μὴ ποιήσας, δαρήσεται πολλάς· ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας.

(1) *Πυρός.* Alias deest.

tuo : nam horum hypothesi multo verisimiliores sunt Græcorum tragœdiæ. Megethius enim qui tria principia esse statuit, bonum, justum, malum, nominibus tantum usus erravit. Rebus enim examinatis, quem malum dicebat, justo justior fuisse inventus est : quemque justum dicebat, declaratus est bono esse præstantior. Marcus autem duo principia posuit, bonum et malum; sed re diligenter perpensa, malum principium, bono melius locupletiusque visum est. Ac mihi videtur recte solum demonstratus esse is, qui ab Adamantio expositus est, unus Deus, creator et opifex rerum omnium, qui verbum habet efficax, sanctumque Spiritum : qui omnia tenet, cui nihil adversatur, cujus voluntati nihil resistit, cui jure catholica Ecclesia adjungitur, quæ rectam doctrinam tuetur : cujus utinam gregi annumerer, ita existimans ac sentiens!

A σφόδρα γὰρ πιθανώτεραι αἱ Ἑλληνικαὶ τραγῳδίαι τῆς τούτων ὑποθέσεως. Ὁ μὲν γὰρ Μεγέθιος, τρεῖς ἀρχὰς ὁρισάμενος, ἀγαθὴν, δικαίαν, πονηρὰν, ὀνόμασι μόνον ἐπιχρησάμενος ἐσφάλη· τῶν γὰρ πραγμάτων (2) ζητηθέντων, ὁ πονηρὸς, ὃν ἔφασκεν, εὕρηται δικαιότερος τοῦ δικαίου· καὶ ὃν δίκαιον ἔλεγεν, ἀπεφάνθη ἀγαθώτερος τοῦ ἀγαθοῦ. Μάρκος δύο ἀρχὰς ὁρισάμενος, ἀγαθὴν καὶ πονηρὰν, τοῦ λόγου ἐξεταζομένου, ἡ πονηρὰ ἀρχὴ ἀγαθωτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῆς ἀγαθῆς ἀπέφηνε. Καί μοι δοκεῖ, μόνον ὀρθῶς ἀποφαίνεσθαι τὸν ὑπὸ Ἀδαμαντίου ἐκτεθέντα ἕνα Θεὸν, κτίστην καὶ δημιουργὸν ἁπάντων, λόγον ἔχοντα ἐνεργῆ, καὶ Πνεῦμα ἅγιον· ὃς πάντων κρατεῖ· ᾧ ἀντίκειται οὐδέν· οὗ τῇ βουλῇ οὐδὲν ἀνθέστηκεν· ᾧ δικαίως πρόσκειται ἡ καθολικὴ B Ἐκκλησία, ὀρθοῦ δόγματος προϊσταμένη (3)· ἧς γένοιτο τῇ ἀγέλῃ κἀμὲ συναριθμηθῆναι, οὕτω δοξάζοντα, καὶ οὕτως φρονοῦντα!

SECTIO TERTIA.

—

INEERLOCUTORES : ADAMANTIUS orthodoxus, MARINUS Bardesianista, MEGETHIUS Marcionita, EUTROPIUS judex.

MARINUS BARDESIANISTA.

Me qui paucis exerceri cupio, rectæque doctrinæ defensor sum, æquis animis audite. EUTR. Dic ergo. MAR. Sæpe rudiores, et qui Scripturas non intelligunt, aliter ea quæ scripta sunt, volunt intelligere : id quod a ratione alienum est. Itaque institui, Eutropio judice, demonstrare utrum nos an vos, recte Scripturas intelligamus. A. Statue primum, quodnam dogma defendas : fidemque expone, quomodocunque sentias, ut ita demum instituatur disputatio. Si quis enim velit veritatis, non contentionis studio disputare de divinis dogmatis, liquidissimam veritatem inveniet. Quod vero dogma est, quod te verissimum statuere dicis, expone ut probatus ab utrisque sermo pulchrior exsistat, quemadmodum aurum ab igne elaboratum. MA. Absurdum censeo, id quod vos dicitis, malum a Deo

C ΜΑΡΙΝΟΣ ΒΑΡΔΗΣΙΑΝΙΣΤΗΣ (4).

Βραχέα βουλομένου μου γυμνάσαι, ἀνέχεσθε (5) ὀρθοτάτου δόγματος προϊσταμένου. Ε. Λέγε δή. ΜΑ. Ἑκάστοτε οἱ ἁπλούστεροι, καὶ περὶ τὰς Γραφὰς ἀνοήτως φερόμενοι, ἄλλως τὰ γεγραμμένα βούλονται νοεῖν, ὅπερ ἄλογον· διὰ τοῦτο βούλομαι, ἐπὶ Εὐτροπίου δεῖξαι (6), εἰ ἡμεῖς εὐγνωμόνως περὶ τὰ δόγματα τῶν Γραφῶν φερόμεθα, ἢ ὑμεῖς. Α. Ὅρισαι πρῶτον, ποίου δόγματος προΐστασαι, καὶ ἔκθου τὴν πίστιν, ὅπως ποτὲ δοξάζεις, ἵν' οὕτως ἡ ζήτησις γένηται. Εἴ τις γὰρ βούλοιτο φιλαλήθως, καὶ μὴ φιλερίστως ζητεῖν τὰ θεῖα δόγματα, εὑρήσει τηλαυγεστάτην τὴν ἀλήθειαν. Ποῖον δὲ δόγμα, ὃ λέγεις ὀρθότατον ἐγνωκέναι; ἀποκρίνου, ἵνα, βασανισθεὶς ὑπὸ θατέρων, ὁ λόγος φαιδρότερος ἀναφανῇ, ὡς χρυσὸς ὑπὸ πυρὸς εἰργασμένος. ΜΑ. Ἄτοπον ἡγοῦμαι (7) τὸ λέγειν ὑμᾶς, τὸ κακὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι· ἐ

(2) *Τῶν γὰρ πραγμάτων*. Sic recte habet codex Vaticanus, male autem Wetstenianus, τῷ γὰρ πραγμάτων.

(3) Wetstenii codex, προσισταμένη.

(4) *Μαρῖνος Βαρδησιανιστής*. Marinus Bardesianista. Sic a Bardesane denominatur, cujus mentionem facit Eusebius, *Hist. eccl.* lib. IV, cap. 30; Cedrenus, in *Hist.* pag. 205, Βαρδισάνην; Epiphanius, hær. LVI, Βαρδησιάνην; Hieronymus, in *Catal.*, Bardesanem; Freculfus, tom. II, lib. I, cap. 20, *Tardesanem*, eum vocant. Fuit alius quidam Bardesanes vir Babylonius, teste Hieronymo, lib. II *adv. Jovinian.* Sed isti assignat Epiphanius patriam Mesopotamiam, et in ea urbem Edessam, consentiente Theodoreto, lib. I *Hær. fab.*, p. 209. WETST.

(5) Wetstenii codex, ἀνασχέσθαι, male.

(6) Idem, δεῖξον, male.

D (7) *Ἄτοπον ἡγοῦμαι*, etc. En antiquam calumniam, nec heri nec hodie demum natam, qua hæretici orthodoxos onerant, scilicet eos facere « Deum auctorem peccati, » cum illorum nemo sit, qui hanc impietatem non exsecretur. Origenes *contr. Cels.*, lib. VI : Ἡμεῖς δέ φαμεν, ὅτι κακὰ μὲν, τὴν κακίαν καὶ τὰς ἀπ' αὐτῆς πράξεις, ὁ Θεὸς οὐκ ἐποίησε· « Nos autem dicimus quod malum, hoc est vitium, ejusque opera, Deus non fecit. » Tertull. lib. II *adv. Marc.*, cap. 14 : « Quis boni auctor, nisi qui et exactor? Proinde, quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? quis inimicus, nisi qui et expugnator? quis expugnator, nisi qui et punitor? Sic totus Deus bonus est, dum pro bono omnia est. » Longum nimis foret Epiphanium, Augustinum, Prudentium, aliosque magno numero adducere. Sed quid opus est post Homerum scribere *Iliada*? WETST.

A Θεὸς γὰρ κακῶν ἀναίτιος· καὶ τὸ λέγειν ὑμᾶς, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ σάρκα ἀνθρώπου ἀνειληφέναι· καὶ τὸ φάσκειν, ταύτην τὴν σάρκα, εἰς ἣν ἐνδεδέμεθα, ἀνίστασθαι. Εἰκότως γὰρ ἄχθος, καὶ σῆμα, καὶ δεσμὰ κέκληται, διὰ τὸ ἁμαρτήσασαν τὴν ψυχὴν ἐνδεδέσθαι τῷ σώματι τούτῳ, ὡς ὁ ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ Παῦλος βοᾷ ῥυσθῆναι ἀπὸ τοῦ σώματος, λέγων· *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;* Ταῦτα τὰ τρία ἐστὶν, ἃ ζητῶ. Ε. Περὶ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως ἔκθου πρῶτον ὅρον, καὶ τότε ταῦτα ζητηθήσεται. ΜΑ. Θεὸν κἀγὼ ἕνα φημὶ εἶναι, ὡς καὶ αὐτός· καὶ στοιχεῖ μοι, ὅτι εἷς Θεός· τρία δέ ἐστιν, ἐν οἷς οὐ συμφωνοῦμεν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ε. Ποῖα ταῦτα; ΜΑ. Τὸν διάβολον οὐχ B ὑπὸ Θεοῦ λέγομεν ἐκτίσθαι· καὶ τὸν Χριστὸν οὐ λέγομεν ἐκ γυναικὸς γεγενῆσθαι· καὶ τὸ σῶμα μὴ ἀνίστασθαι. Α. Ἀναγκαῖον ἂν εἴη, ἐξ οὗ τὴν ἀρχὴν ἐποιήσω, ἐκεῖθεν ἐφάψασθαι. Προσαγαγεῖν δὲ ἡμῖν αἰτίαν βούλει, ὡς ἡμῶν φασκόντων, ὑπὸ Θεοῦ τὸ κακὸν ἐκτίσθαι· τοῦτο γὰρ ἡμεῖς (8) φαμεν μόνον εἶναι κακὸν, τὸ στερηθῆναι τῶν ἀγαθῶν. ΜΑ. Πῶς οὐκ ἔστι κακὸν, ὁπότε καὶ τὸν ὄφιν ἐξ ἀρχῆς ὑποβάλλειν τῇ Εὔᾳ λέγει ἡ Γραφή· ἀλλὰ καὶ διάβολος παντάπασιν ἐν ταῖς Γραφαῖς εἴρηται, καὶ Σατανᾶς, καὶ πονηρὸς, καὶ κακοποιός; Πῶς οὖν λέγεις, οὐδέν ἐστι κακόν; Α. Τί ἐστι τὸ κακόν; λέγε. ΜΑ. Ὁ φόνος δοκεῖ σοι κακὸν εἶναι; Α. Ὁ σὸς ὅρος σφόδρα ἀγαθώτατον δείκνυσι τὸν φόνον. ΜΑ. Πῶς; Α. Ἔφης δεσμὸν εἶναι τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, καὶ μάρτυρα Παῦ- C λον παρήγαγες λέγοντα· *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;* Ὁ δὲ φόνος, ὃν ἔφης εἶναι κακὸν, διάλυσίς ἐστι σώματος (9) ἀπὸ ψυχῆς· δῆλον οὖν, ὅτι ἀγαθὸς ὁ φόνος, ὁ λύων τὸν δεσμὸν τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς· καὶ κατὰ τὰ σοὶ δόξαντα ὁ φόνος ἐστὶν ἀγαθὸς, ὁ τὸν δεσμώτην ἐλευθερῶν, καὶ ἀπαλλάσσων τοῦ ἐχθροῦ τὴν ψυχήν. ΜΑ. Ἐγὼ, περὶ ὧν ὡρισάμην, περὶ ἐκείνων ζητῶ. Α. Μὴ σύγχεε τὰ ζητούμενα. Περὶ ποίου ζητήματος βούλει πρώτως τὴν ἐξέτασιν γενέσθαι; ΜΑ. Περὶ τοῦ διαβόλου. Ε. Ἀμφότεροι πρῶτον ὁρίσασθε. Α. Ἐγὼ οὐδὲν ἕτερον ἀγένητον λέγω ἢ μόνον τὸν Θεόν· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα, ὅσα ἐστὶ, γενητὰ καὶ κτιστά. ΜΑ. Ἐγὼ τὸν διάβολον (10) αὐτοφυῆ λογίζομαι, καὶ αὐτογένητον. Καὶ δύο ῥίζας οἶδα, πονη- D

factum esse (Deus enim causa non est malorum) et Dei Verbum carnem hominis assumpsisse : atque eam carnem, qua colligati sumus, resurgere. Jure enim ac merito caro, onus, sepulcrum, atque vinculum appellata est, quod propter peccatum anima in hujus corporis custodia conclusa sit, quemadmodum Christi apostolus Paulus clamat, rogatque ut a corpore liberetur, his verbis : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus*[80]? Hæc sunt tria quæ quæro. E. Primum expone quid de fide in Deum sentias : deinde hæc quærentur. MA. Deum ego quoque unum esse, ut etiam ille, sentio, fideique prima rudimenta puto, unum Deum esse sentire : tria autem sunt, in quibus non idem sentimus quod catholica Ecclesia. E. Quænam ea sunt? MA. Diabolum a Deo creatum esse non dicimus, Christumque ex muliere natum esse negamus, et corpus resurgere. A. Necesse est ex quo initium fecisti, ex eo ordiri. Impingere vis nobis crimen, quasi dicamus malum creatum esse a Deo. Hoc enim unum malum esse statuimus, bonis privari. MA. Quid est, quamobrem non sit malum, cum et serpentem ab initio Scriptura illud Evæ suggessisse dicat, et diabolus semper Scripturis dictus sit et Satanas, et malus, et mali effector? Cur ergo malum nihil esse dicis? A. Cedo quid sit malum. MA. Cædes tibine malum videtur esse? A. Tua definitio optimam cædem esse declarat. MA. Quomodo? A. Dixisti corpus animæ esse vinculum, ejusque rei testem Paulum protulisti, qui ait : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus*[81]? Atqui cædes, quam malum esse dicebas, discessus est animæ a corpore. Perspicuum est igitur cædem bonum esse, quæ a custodia corporis animam liberet : atque tua ratione et sententia bona est cædes, quæ animam vinctam ab hoste liberet. MA. Ego de iis quæro quæ definivi et statui. A. Noli ea quæ quæruntur, confundere. Qua de quæstione vis primum disputari? MA. De diabolo. E. Uterque vestrum primum definiat. A. Ego nihil ingenitum aliud dico nisi solum Deum : cætera autem omnia quæ sunt, genita et creata. MA. Ego diabolum per se ortum existimo esse, ac per se genitum : duasque stirpes scio esse, malam et bonam. E. Duo igitur ingenita dicis esse, malum ac bonum. M. Duas ra-

[80] Rom. VII, 24. [81] Ibid.

(8) *Τοῦτο γὰρ ἡμεῖς*, etc. Origenes lib. II *De princip.*, cap. 8 : « Certum est malum esse bono carere : ex quo accidit, ut in quanta mensura quis devolveretur a bono, in tantam mensuram malitiæ deveniret. » Eucherius *Quæst. V. T.*, pag. 251. Int. « Cum omnia bona Deus fecerit, nihilque non ab illo factum sit, unde malum? » Resp. « De privatione boni : dum id, quod in bonum auctor bonus protulit, in malum a male utentibus depravatur. In ipsa autem creaturæ substantia nihil est, quod recte appellari malum possit. » Gregor. Nyssenus, *Orat. catech.* cap. 8, tom. III, p. 6 : Ἐκεῖνο μόνον κακὸν, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλοτρίωσις· « Malum est tantum, boni alienatio. » Damascenus, lib. II *Orthodox. fidei*, cap. 4 : Οὐδὲν ἕτερόν ἐστι τὸ κακὸν, εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις. « Malum nihil aliud est, nisi privatio boni. » Vid. eumd. lib. II *Orth. fidei*, cap. 30, et Gregor. Nyssen. *orat. de anima et resurrect.* tom. III, pag. 223. Imprimis Augustinum, lib. I et II *De lib. arb.* Item pluribus Tractat. contra Manichæos et Pelagianos, utpote *contra Julian. Pelag.* lib. I, cap. 3, etc. WETST.

(9) Codex Thomæ Gale, σώματος, alii σωμάτων.

(10) *Ἐγὼ τὸν διάβολον*, etc. Theodoretus, *Hær. fab.*, lib. V, c. 8, p. 268 : Τὸν διάβολον, καὶ τοὺς ὑπ' ἐκείνῳ τελοῦντας δαίμονας, κατὰ τοὺς Μαρκίωνος καὶ Κέρδωνος καὶ Μάνεντος μύθους, οὐκ ἀγενήτους εἶναί φαμεν· « Diabolum, et qui illi subsunt dæmones, non, ut Marcion, et Cerdo, et Manes fabulantur, ingenitos dicimus. » ID.

dices esse dico. A. Stirpes duas esse dixisti, quæ ortum non habent. Expone mutabilesne sint, an immutabiles. Ma. Quomodo? A. Potestne mutari mala radix, et bona fieri? Ma. Minime. Sic enim natura est comparata. E. Perspicuum est igitur, ne bonam quidem verti posse, ac fieri malam. Ma. Non. Duæ enim sunt, bona et mala. A. Quoniam igitur duas stirpes immutabiles esse posuisti, expone uniuscujusque essentiæ et qualitatem et actionem. Ma. Boni qualitas et actio, lumen, bonum, dextrum, misericors, pium, justum, et si quid aliud dignum est. Mali autem qualitas atque actio, sunt tenebræ, malum, sinistrum, immisericors, impium, injustum, et si quid aliud est sinistrum. A. Sub mentemne cadunt quæ ais, anne sub sensum? Ma. Interim nobis propositum est de iis quæ sub sensum cadunt, dicere. A. Lucem boni, et tenebras mali utrum sensu, an animo percipi ais? Ma. Interim de iis quæ videntur. E. Ex iis quæ apparent sunt tenebræ et lux, dies et nox. A. Simul orti uno consensu bonus et malus, lucemne ac tenebras effecerunt? Ma. Non. Ait enim Apostolus: *Nullus consensus luci ad tenebras, nec Christi ad Beliar* [52]. A. Quomodo igitur inter lucem et tenebras convenit? Ma. Nulla de re inter illas convenit, neque eis quidquam est inter ipsas commune. A. An definitas horas habent lux et tenebræ? Ma. Duodecim horis dies constat totidemque nox. A. Si unius non sunt lux et tenebræ, alterum alteri non potest succedere. Certe consensu opificum succederent luci tenebræ, et lux tenebris. Sed fieri non potest, ut non idem sentientibus opificibus, horum alterum alteri pareat. Quo autem illum ad absurdiores dubitationes compellam, te, æquissime judex, planius docebo. Neque enim tenebræ ipsæ patientur ut ii opifices duos inducant. E. Quo tandem modo?

A. Si eorum ratione et sententia duodecim horas lux complecteretur, duodecimque tenebræ, unius et ejusdem Dei esse demonstrarentur. Nunc non ita est. In brumali enim conversione, tenebræ protrahuntur, cum major horarum sit numerus: contra

A ρὰν καὶ ἀγαθήν (11). Ε. (12) Δύο οὖν ἀγέννητα φῂς εἶναι, πονηρὸν καὶ ἀγαθόν. ΜΑ. Δύο ῥίζας φημί. Α. Δύο ῥίζας ἔφης εἶναι ἀγενήτους· λέγε δὲ, τρεπταί εἰσιν, ἢ ἄτρεπτοι; ΜΑ. Πῶς; Ε. Δύναται τραπῆναι ἡ κακὴ ῥίζα, καὶ γενέσθαι ἀγαθή; ΜΑ. Οὔ· οὕτω γὰρ πέφυκεν. Ε. Δῆλον, ὅτι οὔτε ἀγαθὴ τραπῆναι δύναται, καὶ γενέσθαι κακή. ΜΑ. Οὔ· δύο γάρ εἰσιν, ἀγαθὴ καὶ πονηρά. Α. Ἐπεὶ οὖν δύο ῥίζας ἀτρέπτους ὑπέθου, λέγε δὴ ἑκάστης οὐσίας τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐνέργειαν. ΜΑ. Τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ποιότης καὶ ἡ ἐνέργεια, φῶς, ἀγαθὸν (13), δεξιὸν, ἐλεημονικὸν, εὐσεβὲς, δίκαιον, καὶ εἴ τι ἄλλο ἄξιον. Τοῦ δὲ κακοῦ ἡ ποιότης καὶ ἡ ἐνέργεια σκότος, πονηρὸν, ἀριστερὸν, ἀνηλεὲς, ἀσεβὲς, ἄδικον, καὶ εἴ τι ἄλλο ἐστὶν ἀριστερόν. Α. Νοητά ἐστιν, ἃ λέγεις, ἢ αἰσθητά; ΜΑ. Τέως περὶ αἰ- B σθητῶν πρόκειται ἡμῖν τὸ λέγειν. Α. Τὸ φῶς τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸ σκότος τοῦ πονηροῦ, αἰσθητὸν φῂς, ἢ νοητόν; ΜΑ. Τέως περὶ τῶν φαινομένων. Ε. Ἐκ τῶν φαινομένων σκότος καὶ φῶς, ἡμέρα καὶ νύξ. Α. Ὁμοῦ γενόμενοι ἐκ μιᾶς συμφωνίας, ὁ ἀγαθὸς καὶ ὁ πονηρὸς, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος ἐδημιούργησαν; ΜΑ. Οὔ. Λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος· *Οὐδεμία κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, οὐδὲ Χριστῷ πρὸς Βελίαρ.* Α. Πῶς οὖν συμφωνοῦσι τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος; ΜΑ. Οὐδὲν συμφωνοῦσιν, οὐδὲ ἔχουσί τι κοινὸν πρὸς ἀλλήλους. Α. Περιωρισμένας ὥρας ἔχει τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος; ΜΑ. Ιϐ′ ὥρας ἔχει τὸ φῶς, καὶ δώδεκα τὸ σκότος. Α. Εἰ ἑνὸς οὐκ ἔστι τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, ἀδύνατόν ἐστιν ὑποχωρεῖν θάτερον θατέρῳ· ἢ γὰρ ἂν κατὰ C συμφωνίαν τῶν δημιουργῶν ὑποχωρεῖ (13*) τὸ σκότος τῷ φωτὶ, καὶ τὸ φῶς τῷ σκότει· ἀδύνατον δὲ τῶν δημιουργῶν μὴ ὁμονοούντων, πείθεσθαι ταῦτα ἀλλήλοις ἔτι. Ἵνα δὲ πρὸς ἀτοπωτέρας ἀπορίας αὐτὸν συνελάσω, σαφέστερόν σε ἐπιστήσω, ἀξιέραστε δικαστά· οὔτε γὰρ αὐτὸ τὸ σκότος συγχωρήσει αὐτοῖς δύο εἰσάγειν δημιουργούς. Ε. Πῶς;

Α. Καὶ εἰ, κατὰ τὸν αὐτῶν λόγον, δώδεκα ὥρας ἔχει τὸ φῶς, καὶ δώδεκα τὸ σκότος, ἐδείκνυτο ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ὄντα· νῦν δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· ἐν μὲν γὰρ τῇ χειμερινῇ τροπῇ μηκύνεται τὸ σκότος, πλειόνων ὡρῶν γιγνομένων· ἐν δ' αὖ πάλιν τῇ θερινῇ

[52] II Cor. vi, 14.

(11) *Δύο ῥίζας οἶδα, πονηρὰν καὶ ἀγαθήν* « Duas radices » appellabant « Valentiniani, » quas δύο ἀρχάς, sive « duo principia » nominabant « Marcionitæ. » Utrumque nomen, ἀρχή et ῥίζα orthodoxi usurpabant de vero Deo, præsertim Patre. Sic initialia verba Evangelii Joannis: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· « In principio erat ille Sermo, » id est, « in Patre, » sunt interpretati. Τὴν μὲν γὰρ ἀρχὴν, ἀφ' ἧς ἀνεβλάστησεν ὁ ὀρθότατος Λόγος, τὸν Πατέρα καὶ Ποιητὴν τῶν ὅλων φατέον, ἐν ᾧ ἦν· « Etenim principium, a quo EFFLORUIT integerrimus ille Sermo, dicendus est Pater ille et Creator omnium, in quo erat. » Methodius apud Photium P. CP. *Biblioth.*, cod. CCXXXV, p. m. 497, edit. Hœschel. Forte secundum Athanasium, orat. 5, *cont. Arian.* Similiter, propter generationem Filii ex Patre, hunc « radicem » illius dixere. B. Marcus Diadochus, oratione ἀνεκδότῳ *contra Arianos*: Κεφαλὴ τοῦ Υἱοῦ, τουτέστι τοῦ Λόγου, ὁ Πατὴρ ὁ πάνσοφος, οὐκ ἐν πλεονασμῷ τιμῆς ἢ δόξης, ἀλλ' ἐν ὑποστάσει πατρότητος, καθ' ἥν ἐστι καὶ αὐτός· ἐπειδὴ ῥίζα τοῦ ἀληθινοῦ Λόγου, τουτέστιν ὁ Πατὴρ, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἀλη- D θινὸς Θεός. Καὶ ῥίζαν γὰρ, φησὶ, Λόγου, ὁ Ἰὼβ, εὑρήσομεν αὐτοῦ· τουτέστιν, ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Λόγον γνωσόμεθα. Ῥίζα γὰρ ὄντως τοῦ Λόγου, ὁ κόλπος τοῦ Θεοῦ φυσικῶς, ᾧ ὁ Λόγος ἐῤῥίζωται. « Caput Filii, hoc est, Sermonis illius est *Pater* ille sapientissimus, non propter honoris aut gloriæ quamdam exsuperantiam; sed propter paternitatis hypostasin, secundum quam et ipse est: quandoquidem *Radix* veri Sermonis est Pater, hoc est, verax ille Deus. Etenim *Radicem*, inquit Job, *inveniemus Sermonis ipsius*: hoc est, e sinu Patris esse illum Sermonem cognoscemus. Radix enim Sermonis ipsius revera est *sinus* Dei naturaliter, in quo Sermo ille radicatus est. » Nimirum, hæretici suas fabulas pigmentis vocabulorum orthodoxis communium inducere, ac ita facilius eas persuadere suis auditoribus satagebant. Wetst.

(12) *Εὐτρ.* Codex Thomæ Gale, Ἀδαμάντιος.

(13) *Φῶς, ἀγαθόν*. Vide Irenæum.

(13*) *Ὑποχωρεῖ.* Forte ὑποχωροῖ, ob ἂν quod præcedit. Edit.

τροπῇ μηκύνεται τὸ φῶς, προσλαμβάνον ἀπὸ τοῦ σκότους. ΜΑ. Ἄλλο φῶς, καὶ ἄλλο σκότος. Ε. Εἰ μὴ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δημιουργοῦ ἐστιν τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, πῶς οἷόν τε ἦν, ὑπενδιδόναι τὸ φῶς τῷ σκότει, καὶ τὸ σκότος τῷ φωτί; Εἰ γὰρ ἐναντίον τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ, καὶ τὸ ἀγαθὸν τῷ κακῷ· ἐν τούτοις δὲ τῷ φωτὶ καὶ τῷ σκότει οὐδεμία εὑρίσκεται ἐναντιότης· δῆλον οὖν, ὅτι ἑνὸς δημιουργοῦ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος. Α. Ἔφης τὴν τοῦ ἀγαθοῦ οὐσίαν εἶναι φῶς· τὴν δὲ ποιότητα ἀγαθὸν, δεξιόν. Τῷ δὲ τὸ ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον συμβέβηκεν; ἀντίκειται δὲ τὸ ἀγαθὸν τῷ κακῷ; ἀποκρινάσθω. ΜΑ. Κατὰ πάντα ἀντίκειται τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ. Α. Δῆλον, ὅτι καὶ κατ' οὐσίαν, καὶ κατὰ ποιότητα, καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκός· κατ' οὐσίαν μὲν σκότος ἀντίκειται φωτὶ, κατὰ ποιότητα δὲ κακὸν ἀγαθῷ. Εἰ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἀντίκειται, ἔσται γενητὸν πρὸς τὸ ἀγένητον, καὶ φθαρτὸν πρὸς τὸ ἄφθαρτον. ΜΑ. Πῶς; Ε. Ὑπέθου ἀγενήτους τὰς δύο οὐσίας· συμπέφυκε δὲ τῷ ἀγενήτῳ τὸ ἀθάνατον· καὶ ἀνάγκη, εἰ ἀγένητοί εἰσιν αἱ δύο οὐσίαι, ταύτας ἀθανάτους ὑπάρχειν, τῷ ἀγενήτους εἶναι λέγειν. Ἔτι δὲ οὕτω σκόπει. Εἰ τὸ κακὸν ἀγένητόν ἐστι, τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἀγένητον, ἐπεὶ μὴ κακόν ἐστι· καὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγομεν, ὅτι, εἰ τὸ κακὸν γενητὸν πέφυκεν, ἀγαθὸν καὶ οὐ κακόν ἐστι τὸ ἀγένητον. Α. Αἱ δύο οὐσίαι φθαρταὶ ἢ ἄφθαρτοι; ἢ ἡ μὲν ἄφθαρτος, ἡ δὲ φθαρτή; ΜΕ. Ἄφθαρτοι αἱ δύο οὐσίαι. Α. Ἔδει μέν σε ἀκροώμενον ἡσυχίαν ἄγειν, προδιειλεγμένων ἤδη τῶν πρόσθεν ζητημάτων. ΜΕ. Ἐν τούτῳ ὁμόδοξός εἰμι Μαρίνῳ. Ε. Φατὲ ἀγενήτους εἶναι καὶ ἀφθάρτους τὰς δύο οὐσίας· ἀνάγκη καὶ ὁμοουσίους ταύτας ὑπάρχειν καὶ ὁμοίας· ὅπερ ἀδύνατον. Α. Ἰσοσθενεῖς εἰσιν αἱ δύο οὐσίαι; ΜΕ. Οὐκ εἰσὶ τῇ δυνάμει ἴσαι. Μὴ γένοιτο! Λέγει γὰρ ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Οὐδεὶς δύναται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πονηροῦ* (14) *εἰσελθεῖν, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρότερον*· δηλοῖ οὖν, ὅτι ἔδησε τὸν διάβολον, ἰσχυρὸς ὢν, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἔλαβεν. Σαφῶς ὁ Κύριος ἔδειξεν, ὅτι ὄντας ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ ἐῤῥύσατο. Α. Εἰ μὲν γὰρ ψιλῶς εἴρηκε *τοῦ πονηροῦ*, καὶ οὐχὶ *σκεύη τοῦ πονηροῦ*, εἶχές τι λέγειν· νῦν δὲ φάσκει *σκεύη τοῦ πονηροῦ*, δείξας, ὅτι ἐν χρήσει ἔσχε, καὶ οὐκ αὐτοῦ ἦν, οὔτε κατὰ ποίησιν, οὐδὲ κτίσιν, ἀλλὰ κατὰ χρῆσιν, βιαζομένου τὸ ἀλλότριον. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις Παῦλος λέγων· *Ὥσπερ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀδικίᾳ, καὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ εἰς ἀνομίαν· οὕτως παραστήσατε τὰ μέλη τῷ Θεῷ δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ.* Ἔφης δὲ ἄφθαρτον καὶ ἀγένητον εἶναι τὴν κακὴν οὐσίαν. Εἰ οὖν ἄφθαρτος ἡ τοῦ κακοῦ οὐσία, ματαίως κάμνει ὁ Ἰησοῦς, πειρώμενος ἀναιρεῖν τὰ κακά, μὴ δυνάμενα ἀναιρεθῆναι. Πῶς οὖν ἔπαθεν, ἵνα τὸν θάνατον καταλύσῃ, τὸν μὴ λυόμενον; Ἀγενήτους γὰρ ἀμφοτέρους καὶ ἀφθάρτους ἔφης. Οὐκοῦν παραχωρεῖ ἅτερος θατέρῳ ἀφανίσεως

A in æstiva, lux crescit, tenebras superans. Ma. Aliud est lux, aliud tenebræ. E. Nisi unius ejusdemque opificis lux et tenebræ sint, qui fieri poterat, ut et lux tenebris, et tenebræ luci cederent? Si enim malum bono contrarium est, et bonum malo: in his autem, id est, in luce atque tenebris, contrarietas nulla reperitur: perspicuum est unius esse opificis lucem et tenebras. A. Dixisti boni essentiam esse lucem, qualitatem autem, bonum, dexterum. Huic vero acciditne ut ingenitum et incorruptibile sit? bonumne malo contrarium est? respondeat. Ma. Omni ex parte malum bono est contrarium. A. Perspicuum est contraria esse et essentia et qualitate et per accidens. Essentia quidem tenebræ luci contrariæ sunt, qualitate autem bono malum. Si vero
B per accidens contraria sunt, erit id quod ortum est, ei quod ortum non habuit, contrarium, atque id quod interire potest, ei quod non potest. Ma. Quonam modo? E. Posuisti ingenitas esse substantias duas. Simul autem quod ingenitum est, natura est immutabile: ac necesse est, si ingenitæ sunt substantiæ duæ, eas esse immortales, quod ortum non habuisse dicantur. Præterea sic considera. Si malum ortum non habuit, bonum non erit ingenitum, quandoquidem non est malum, eademque ratione dicimus, si malum ortum habuit natura, bonum et non malum est id quod ortu caret. A. Substantiæ duæ interirene possunt, an non interire? an una non interire, altera interire potest? Me. Incorruptibiles sunt illæ duæ substantiæ. A. Audiens tu quidem
C quiescere ac tacere debebas, cum antea jam disputatæ tractatæque sint superiores quæstiones. Me. In hoc idem quod Marinus, sentio. E. Conceditis ortum non habuisse, nec interire posse illas substantias duas; necesse est etiam ejusdem essentiæ esse illas ac similes; quod fieri non potest. A. Suntne duæ substantiæ pari potestate ac robore præditæ? Me. Non sunt ejusdem virtutis et potestatis. Deus prohibeat! Ait enim Christus in Evangelio [53]: *Nemo potest in domum mali ingredi, ejusque arma diripere, nisi prius fortiorem vinxerit.* Declarat igitur se qui fortis esset, vinxisse diabolum, ejusque arma sumpsisse: quibus quidem verbis plane demonstravit Christus, nos a se ex diaboli po-
D testate esse liberatos. A. Si enim tantum dixisset, *mali*, non *arma mali*, potuisses aliquid dicere. Nunc ait, *arma mali*, docens eum illis usum esse, non illius ea fuisse, nec affectione, nec creatione: sed usurpatione vim alieno attulisse. Horum porro testis est Paulus, qui ait [54]: *Sicut exhibuistis membra vestra servire iniquitati et immunditiæ ad iniquitatem: sic exhibete membra vestra Deo servire justitiæ.* Dixisti autem interire non posse, nec ortum habuisse malam substantiam. Si incorruptibilis est mali substantia, frustra Christus suscipit laborem, dum mala conatur evertere, quæ everti delerique non

[53] Matth. XII, 29. [54] Rom. VI, 19.

(14) *Πονηροῦ*. Alias, ἰσχυροῦ.

possunt. Cur ergo mortem pertulit, ut mortem, quæ non deletur, tolleret? Utrumque enim et ingenitum et incorruptibilem dixisti. Num igitur alter alteri cedit ut deleatur? Cur enim cum malus iste tot tamque gravia mala efficeret, bonus non prohibuit? Neque enim malus sua deleri permittebat, cum præsertim uterque tua ratione et sententia, ingenitus sit et incorruptibilis. E. Si enim unum principium ortum non habuisset, et habuisset alterum, probabile foret genitum ingenito fuisse subjectum, et istud quidem fortius, eo quod ingenitum esset et incorruptibile; illud autem necesse foret dicere imbecillius, propterea quod ortum esset, cum id quod ortum non habuisset, esset valentius. A. Magnam impudentiam ad disputationem affert. Respondeat, num misceantur hæ duæ substantiæ, alteraque in alteram veniat. Me. Non miscentur; Absit. A. Quo igitur modo bonus in res mali invasit? aut quomodo, si substantiæ mistæ non erant, facta est permistio? præsertim cum sibi invicem adversentur. Si enim mundus non est Jesu, sed mali: quomodo Jesus qui non erat valentior, potuit venire? Qui enim viribus pares sunt, eorum neuter in alterum invadere potest, quod uterque sit ingenitus et incorruptibilis. Ma. Ego Deum solum incorruptibilem censeo. A. Diabolus ergo corruptibilis. E. Si est genitum et ingenitum, potest ingenitum esse corruptibile, et genitum esse incorruptibile. Ma. Age, mihi etiam interroganti responde. A. Interroga. Ma. Estne bonum? A. Etiam est. Ma. Estne malum? A. Bonum dico esse substantia. Malum autem adventitium est. Bonum incorporeum est: malum autem sensu percipitur. Non igitur bono malum accidit, sed ei quod bonum est positione, propter liberum arbitrium. Ma. Quid sit natura et positione, cupio cognoscere. A. Etsi ironice admodum videris interrogare, tamen audi. Natura bonus est Deus, in quem malum nullum cadit: positione autem homo bonus dicitur: quemadmodum Verbum etiam Dei natura Filium esse dicimus, homines autem positione filios Scriptura

ἕνεκα; Τί γὰρ (15), τούτου τοσαῦτα δεινὰ ποιοῦντος τοῦ κακοῦ, οὐκ ἐκώλυσεν ὁ ἀγαθός; Οὐδὲ γὰρ συνεχώρει ὁ κακὸς λυθῆναι τὰ αὐτοῦ, ἀμφοτέρων κατὰ σὲ ἀγενήτων καὶ ἀφθάρτων ὄντων. E. Εἰ μὲν γὰρ ἀγένητος ἡ μία ἀρχὴ, καὶ ἡ ἑτέρα γενητὴ, εἶχε λόγον, ὑποτετάχθαι τὸ γενητὸν τῷ ἀγενήτῳ· καὶ τὸ μὲν φάσκειν ἰσχυρότερον ἀναγκαῖον, διὰ τὸ ἀγένητον ὑπάρχειν καὶ ἄφθαρτον· τὸ δὲ ἀσθενέστερον, διὰ τὸ εἶναι γενητὸν, τοῦ ἀγενήτου ἰσχυροτέρου ὄντος. A. Σφόδρα ἀπηρυθριασμένως πρὸς τὴν ζήτησιν φέρεται. Ἀποκρινάσθω, εἰ ἐπιμίγνυνται ἢ ἐπιφοιτῶσιν ἀλλήλαις αἱ δύο οὐσίαι. ΜΕ. Οὐκ ἐπιμίγνυνται· μὴ γένοιτο! Α. Πῶς οὖν ἦλθεν ὁ ἀγαθὸς εἰς τὰ τοῦ πονηροῦ; ἢ πῶς ἀναμίκτων ὄντων τῶν οὐσιῶν, γέγονε μίξις, καίτοι ἐναντίων ὄντων ἀλλήλων; Εἰ γὰρ μὴ ἴδιος ὁ κόσμος τοῦ Ἰησοῦ (16), ἀλλ' ἢ τοῦ κακοῦ· πῶς δυνατὸν ἦν τῷ Ἰησοῦ ἐλθεῖν, οὐκ ἰσχυροτέρῳ ὄντι; Οἱ γὰρ ἰσοσθενεῖς οὐδέτερος πρὸς τὸν ἕτερον ἐπιβῆναι δύναται, διὰ τὸ εἶναι ἀγενήτους καὶ ἀφθάρτους ἀμφοτέρους. ΜΑ. Ἐγώ φημι τὸν Θεὸν ἄφθαρτον μόνον. Α. Οὐκοῦν ὁ διάβολος φθαρτός. Ε. Εἰ μὲν γενητὸν (17) ἀγένητον, δύναται τὸ ἀγένητον ἄφθαρτον, τὸ δὲ γενητὸν φθαρτόν. ΜΑ. Φέρε δὴ, κἀμοῦ πυνθανομένου, ἀποκρίνου. Α. Πύθου. ΜΑ. Ἔστιν ἀγαθόν; Α. Ναί. ΜΑ. Ἔστι κακόν; Α. Ἀγαθόν φημι κατ' οὐσίαν εἶναι, τὸ δὲ κακὸν ἐπισυμβαῖνόν ἐστιν· τὸ ἀγαθὸν ἀσώματον, τὸ δὲ κακὸν αἰσθητόν· τῷ οὖν ἀγαθῷ (18) οὐκ ἐπισυμβαίνει τὸ κακόν· ἀλλὰ τῷ κατὰ θέσιν ἀγαθῷ, διὰ τὸ αὐτεξούσιον. ΜΑ. Τί ἐστι κατὰ φύσιν (19) καὶ κατὰ θέσιν, γνῶναι βούλομαι. Α. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἔδοξας εἰρωνικὴν πεῦσιν προαγαγεῖν, ὅμως ἄκουε. Κατὰ φύσιν ὁ Θεὸς ἀγαθὸς, ᾧ μηδὲν ἐπισυμβαίνει κακόν· κατὰ δὲ θέσιν ἄνθρωπος λέγεται ἀγαθός· ὥσπερ καὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν λέγομεν Υἱὸν, τοὺς δὲ ἀνθρώπους κατὰ θέσιν λέγει ἡ Γραφὴ υἱοὺς, τῇ ὁμωνυμίᾳ κεχρημένη. Τῷ οὖν κατὰ φύσιν (20) οὐκ ἐπισυμβαίνει κακὸν, ἀλλὰ τῷ κατὰ θέσιν ἐκ τῆς αὐτεξουσιότητος. ΜΑ. Αὐτεξούσιός ἐστι καὶ ὁ διάβολος κατὰ σέ. Τὸ δὲ αὐτεξούσιον, καὶ αὐτοφυὲς καὶ αὐτογένητον. Α. Ἀγνοεῖν ἔοικας τὴν διαφορὰν τοῦ παντεξουσίου καὶ

(15) *Τί γάρ*, etc. Sic codex Regius secundus, nec aliter legerat Picus. Codex autem Wetstenii, Εἰ γάρ, etc.

(16) *Τοῦ Ἰησοῦ*. Codex Wetstenii, τ' οὐχ Ἰησοῦ, perperam.

(17) *Εἰ μὲν γενητόν*, etc. Sic restituo locum istum: Εἰ μὲν γενητὸν καὶ ἀγένητον, δύναται τὸ ἀγένητον φθαρτὸν, τὸ δὲ γενητὸν ἄφθαρτον εἶναι. Atque ita Latine repræsentavi: certus rem ipsam id postulare. Wetst.

(18) *Τῷ οὖν ἀγαθῷ*. Picus, « Itaque natura bono non supervenit malum. » Sensum verum præstitit, sive in suo codice legerit, τῷ οὖν κατ' οὐσίαν ἀγαθῷ οὐκ ἐπισυμβαίνει τὸ κακόν· sive re ipsa flagitante τὸ, κατ' οὐσίαν, repetierit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Id.

(19) *Τί ἐστι κατὰ φύσιν*, etc. Tertull., lib. II *adv. Marcionem*: « Bonus natura Deus solus: homo autem, qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam, qua esset; atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione. » Epiphanius, *de Cajanitis*, hær. XXXVIII: Οὐδένα κατὰ γνώμην ἀγαθὸν ἢ φαῦλον λέγουσιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· « Neminem pro animi sui sententia, bonum aut malum dicunt; sed secundum naturam. Id.

(20) *Τῷ οὖν κατὰ φύσιν*, etc. Origenes, *Contra Celsum* lib. IV: Τὸ ἑκάστου ἡγεμονικὸν αἴτιον τῆς ὑποστάσης ἐν αὐτῷ κακίας ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ τὸ κακόν· « Sua cuique ratio causa est exsistentis in ipso malitiæ, quæ quidem malum est. » Prudentius in *Hamartigenia*: « Gignimus omne malum proprio de corpore nostrum. » Chrysostomus, tom. V, serm. 9: Ἐκ τούτου μανθάνομεν, ὅτι οὐ φύσεως, ἀλλὰ προαιρέσεως ἡ κακία καὶ ἀρετή, κ. τ. ἑ. « Exinde discimus malum seu vitium et virtutem non a natura, sed libera electione esse, » etc. Basil. M. hom. « Quod Deus non est auctor mali, » tom. I: Πόθεν πονηρὸς ὁ ἄνθρωπος; ἐκ τῆς οἰκείας αὐτοῦ προαιρέσεως. Πόθεν κακὸς ὁ διάβολος; ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, αὐθαίρετον ἔχων καὶ αὐτὸς τὴν ζωήν. « Unde iniquus est homo? ex ipsius libera voluntate. Unde malus diabolus? ex eadem penitus causa: habebat enim et ipse liberam vitam. » Vide Theodoret., *Dial.* I, tom. IV. Id.

τοῦ αὐτεξουσίου. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν παντεξούσιόν φημι· τὸν δὲ ἀποστάτην ἄγγελον, τὸν λεγόμενον Σατανᾶν, αὐτεξούσιον λέγω, καὶ τὸν ἄνθρωπον ὁμοίως. ΜΑ. Αὐτεξούσιον φῂς τὸν διάβολον καὶ τὸν ἄνθρωπον; 'Α. Τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτεξουσίους λέγω ὑπὸ Θεοῦ γεγενῆσθαι, ἀλλ' οὐ παντεξουσίους. ΜΑ. Ἔφης (21) τὸ αὐτεξούσιον ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι, τὸ δὲ κακὸν ἐκ τοῦ αὐτεξουσίου· δείκνυται οὖν ἐκ Θεοῦ ὄντα τὰ κακά. Καὶ τοῦτο δὲ λέγε· Οὐκ ᾔδει ὁ Θεὸς (22), διδοὺς τὸ αὐτεξούσιον, ὅτι τρέπεται ἐπὶ τὸ χεῖρον ὁ ἀποστάτης ἄγγελος, καὶ ὁ ἄνθρωπος; 'Α. Ἄγε δὴ, καὶ ὑπὲρ Θεὸν φρόνησις ἐβούλετο· οὐκοῦν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀγγέλους ἴσους εἶναι τοῦ Θεοῦ ἀτρέπτους. ΜΑ. Πῶς ἄτρεπτοι καὶ ἴσοι τοῦ Θεοῦ; 'Α. Ὅτι ὁ Θεὸς ἄτρεπτος, ὁ δὲ ἄνθρωπος τρεπτός· ὁ Θεὸς ἀθάνατος, ὁ δὲ ἄνθρωπος θνητός· ἐγκαλεῖς οὖν τῷ Θεῷ, ὅτι οὐκ ἐποίησεν ὡς ἑαυτὸν ἄλλον. ΜΑ. Πῶς; 'Α. Εἴπερ μὴ τὸ αὐτεξούσιον, ἄτρεπτον ἦν ὁ ἄνθρωπος· ὁ δὲ ἄτρεπτος ἀθάνατος· ὁ δὲ ἀθάνατος Θεός. Οὐ γὰρ ἤρκει τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι κτισθῆναι ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἀτρέπτους εἶναι, ἴσους τοῦ Θεοῦ; ἄλλως δὲ καὶ περιῃρεῖτο τοῦ Θεοῦ πάντα τὰ ἔξοχα. ΜΑ. Πῶς; 'Α. Λέγε τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Μ. Ἀγαθὸν, δίκαιον, ἐλεημονικὸν, εὐσεβὲς, ὅσιον, ταῦτά ἐστιν. 'Α. Εἰ μὴ ἦν τὸ αὐτεξούσιον, πάντα ταῦτα περιῃρημένα ἦν τοῦ Θεοῦ. ΜΑ. Πῶς; 'Α. Εἰ ἄτρεπτοι οἱ ἄνθρωποι, ὁ Θεὸς ἀγαθὸς πῶς ἐδείκνυτο, μὴ ὄντων τῶν χρείαν ἐχόντων τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος; ΜΑ. Σαφέστερον εἰπέ. 'Α. Τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἃς ἔφης, ὀνόμασίν εἰσι μόνοις, ἢ πράγμασι; ΜΑ. Πράγμασιν ἐνεργεῖ, καὶ οὐκ ὀνόμασιν. 'Α. Ἐπὶ τίνας ἐνεργεῖ; ΜΑ. Ἐπὶ ἀνθρώπους. Ε. Εἰ γεγόνασιν οἱ ἄνθρωποι ἄτρεπτοι, περισσαὶ ἦσαν αὐταὶ αἱ ἐνέργειαι. Τίνας γὰρ ἔμελλεν ἐλεεῖν, μὴ ὄντων τῶν μὴ ἁμαρτανόντων; τίς γὰρ ἔμελλεν εἶναι ἀγαθὸς, μὴ ὄντων τῶν χρῃζόντων τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος; 'Α. Διὰ τί τὴν μὲν πονηρὰν ῥίζαν λέγεις, τὴν δὲ ἀγαθήν; ΜΑ. Ὅτι ἡ ἀγαθὴ σώζει, ἡ δὲ πονηρὰ ἀπόλλει. 'Α. Τίνος οὖν αἴτιον τὸ σώζεσθαι (23), ἢ ἀπόλλυσθαι τὸν ἄνθρωπον; ΜΑ. Τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου αἴτιος ὁ Θεὸς, τῆς δὲ ἀπωλείας ὁ διάβολος. 'Α. Πῶς οὖν ἔφης δίκαιον εἶναι τὸν Θεόν; ΜΑ. Καὶ νῦν φημι, ὅτι δίκαιος ὁ Θεός. 'Α. Κριτής ἐστι δίκαιος ὁ Θεὸς, ἢ οὔ; ΜΑ. Κριτὴς δίκαιος ὁ Θεός ἐστιν. 'Α. Τίνας κρίνει; ΜΑ. Κρίνει τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς προσφεύγοντας (24) αὐτῷ. 'Α. Τὸν διάβολον τίνος ἕνεκα κρίνει; ΜΑ. Διὰ τὸ πλανᾷν τοὺς ἀνθρώπους. Ε. Αὕτη ἀδικωτάτη κρίσις (25). Εἰ γὰρ αὐτεξούσιός ἐστιν ὁ διά-

nominat, adhibita nominis similitudine. Itaque in id quod natura est bonum, malum non cadit, sed in id quod est positione, propter liberum arbitrium. Ma. Suum etiam liberum habet arbitrium diabolus tua ratione et sententia. Quod autem liberum habet arbitrium, id et per se natum est, atque a se ortum. A. Ignorare videris distinctionem ejus quod omnia potest, et ejus quod est suæ potestatis: Deum enim omnia posse dico: desertorem autem angelum, qui Satanas dicitur, suæ potestatis dico, hominemque eodem modo. Ma. Suæ potestatis liberique arbitrii esse, et diabolum et hominem dicis? A. Angelos et homines suæ potestatis factos esse a Deo dico, non rerum omnium præpotentes. Ma. Dixisti liberum arbitrium a Deo datum esse, malum autem profectum esse a libero arbitrio. Mala igitur a Deo profecta esse demonstrantur. Hoc autem expone, an non intelligeret Deus, qui liberum arbitrium dedit, in pejus versum iri et diabolum et hominem. A. Age, etiam supra Deum aspirabat humana prudentia, nempe ut homines atque angeli pares Deo, immutabilesque essent. Ma. Quomodo immutabiles et pares Deo? A. Quia Deus est immutabilis, homo autem mutabilis: Deus immortalis, homo mortalis. Deo igitur vertis crimini, quod alium ut se ipsum non fecerit. Ma. Quo tandem modo? A. Si homo non fuisset suæ potestatis, esset immutabilis: qui autem est immutabilis, immortalis est: immortalis vero, Deus. An non satis erat divinæ bonitati creari angelos et homines, sed etiam immutabiles esse oportuit, et similes Deo? aliter etiam a Deo amputata fuissent excellentia omnia. Ma. Quo tandem modo? A. Enumera Dei actiones. Ma. Bonum, justum, ad misericordiam propensum, pium, sanctum: hæc sunt. A. Nisi esset liberum arbitrium, a Deo circumcisa essent hæc omnia. Ma. Quomodo? A. Si immutabiles sunt homines, quomodo Deus bonus declararetur, non exstantibus qui ejus bonitate indigerent? Ma. Dic planius. A. Actiones proprietatesque Dei quas exposuisti, utrum nominibus tantum sunt, an reipsa? Ma. Re operatur, non verbo. A. In quos agit? Ma. In homines. E. Si immutabiles fuissent homines, supervacaneæ hæ actiones fuissent. Quorum enim misertus fuisset, non exstantibus qui peccarent? quis bonus fuisset, si non fuissent qui ejus bonitate indigerent? A. Quid ita unam malam radicem dicis, alteram bonam? Ma. Quia bona conservat, mala perdit. A. Quænam salutis hominum causa est, quæ exitii? Ma. Salutis hominum causa est Deus, exitii diabo-

(21) Codex Vaticanus, ἔφης. Alias, ἔφη.

(22) *Οὐκ ᾔδει ὁ Θεὸς διδούς*, etc. Cur Deus non crearit hominem, ne peccare posset, etiamsi vellet, egregie explicat Basil. M. hom. *Quod Deus non sit auctor mali*: Ὅτι καὶ σὺ τοὺς οἰκέτας, οὐχ ὅταν δεσμίους ἔχῃς, εὔνους ὑπολαμβάνεις· ἀλλ' ὅταν ἑκουσίως ἴδῃς ἀποπληροῦντάς σοι τὰ καθήκοντα. Καὶ Θεῷ τοίνυν οὐ τὸ ἠναγκασμένον φίλον, ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀρετῆς κατορθούμενον. Ἀρετὴ δὲ ἐκ προαιρέσεως, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης γίνεται. «Quoniam et tu servos, non quando vinctos in custodia tenes, benevolos esse tibi existimas; sed cum sponte omnia, quæ erga te oportet, videris agere. Sic item Deo eum puta fore amicum, non qui coactus, sed qui sponte sua virtuteque illi obtemperat. Virtus vero ex voluntate perficitur, non ex necessitate.» Wetst.

(23) *Τίνος οὖν αἴτιον τὸ σώζεσθαι*. Legendum videtur Τί οὖν αἴτιον τοῦ σώζεσθαι.

(24) Codex Vaticanus, τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς προσφυγόντας. In Wetsteniano deest primum τούς.

(25) Αὕτη *ἀδικωτάτη κρίσις*. Origenes, lib. I

lus. A. Quomodo igitur Deum justum esse dixisti? A MA. Nunc etiam Deum justum esse dico. A. Est ne judex justus Deus, an non? MA. Justus est judex Deus. A. Quos judicat? MA. Judicat diabolum, ejusque angelos, et homines qui ad ipsum transfugiunt. A. Diabolum qua de causa judicat? MA. Quia homines decipit. E. Hoc judicium est iniquissimum. Si enim liberum habet arbitrium diabolus potestque evadere bonus, et rursum malus effici, jure judicatur, quod cum posset bonus evadere, non evaserit. Sin bonus fieri non potest, quod natura non sinat, cum sit malæ essentiæ, æquum erat potius non permittere ut diabolus ab initio oriretur, quam ortum injuste judicare. MA. Judicatur, propterea quod est improbus. E. Hoc etiam iniquum est judicium. MA. Quonam modo? E. Num potest bonum B mutari, malumque effici? MA. Non potest. E. Quid ita? MA. Quia ita ejus natura fert. E. Ne malum quidem verti in bonum potest. Cum ergo sint naturæ duæ immutabiles, injuria altera ab altera judicabitur: aut si jure malus judicatur, jure etiam bonus judicatur. MA. Bonus judicat. E. Modo plane demonstratum est, unum esse ingenitum, alterum genitum: unum quod corrumpi non potest, alterum quod potest: et unum quod immutabile est, alterum quod mutabile: ac jure unum judicare, alterum judicari. A. Dixit, jure homines judicari a Deo: exponat igitur, si liberum non habent arbitrium, quonam pacto jure judicentur. MA. Jure judicantur a Deo, propterea quod malo obediunt. E. Modo plane confessus es hominem suæ esse potestatis. Obedire enim malo, C aut bono, liberi arbitrii est, non necessitatis. A. Responde ad pauca, quæ ex te quæram. MA. Quære. A. Deum omnipotentem necne esse dicis? MA. Omnipotentem eum dico. A. Continetne omnia, an continetur? MA. Non est dubium, quin contineat, et non contineatur. A. Qua vi comprehenditur et continetur cœlum, aut terra, vel mare, vel universus orbis terræ? a quo comprehenditur et continetur? MA. Non est dubium, quin a Deo. E. A bono, an malo? MA. Ego Deum unum scio bonum. E. Malum ergo ubi esse censes? MA. In terra. Sic enim ait Christus, *Videbam Satanam sicut fulgur cadentem de cœlo* [58]. E. Verisimile est igitur, Satanam etiam in terra teneri ab eo, qui etiam terram complectitur, neque evasurum esse. Accusandus est D ergo bonus, qui malum continet, unum trium, aut

A βολος, καὶ ἔχει ἐξουσίαν τοῦ γενέσθαι ἀγαθὸς, καὶ πάλιν γενέσθαι κακὸς, δικαίως κρίνεται· ὅτι, δυνάμενος ἀγαθὸς γενέσθαι, οὐκ ἐγένετο. Εἰ δὲ οὐ δύναται γενέσθαι ἀγαθὸς, τῆς φύσεως μὴ συγχωρούσης, διὰ τὸ εἶναι κακῆς οὐσίας, δίκαιον, μὴ συγχωρῆσαι φυῆναι παρὰ τὴν ἀρχὴν τὸν διάβολον, ἢ φυέντα κρίνειν ἀδίκως. ΜΑ. Κρίνεται, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν κακόν. Ε. Ἅμα ἄδικος ἡ κρίσις. ΜΑ. Πῶς; Ε. Μὴ δύναται τὸ ἀγαθὸν τραπῆναι, καὶ γενέσθαι κακόν. ΜΑ. Οὔ. Ε. Τίνος ἕνεκα; ΜΑ. Ὅτι τοιαύτης οὐσίας πέφυκεν. Ε. Οὐδὲ τὸ κακὸν δύναται τραπῆναι, καὶ γενέσθαι ἀγαθόν. Τῶν οὖν δύο οὐσιῶν ἀτρέπτων οὐσῶν, ἀδίκως ἂν κριθείη ἀτέρα ὑπὸ θατέρας· ἢ εἰ δικαίως κρίνεται ὁ πονηρὸς, δικαίως κρίνεται (26) καὶ ὁ ἀγαθός. ΜΑ. Ὁ ἀγαθὸς κρίνει. Ε. Νῦν τηλαυγῶς δέ- B δεικται, ὅτι τὸ μὲν ἀγένητον, τὸ δὲ γεννητόν· καὶ τὸ μὲν ἄφθαρτον, τὸ δὲ φθαρτόν· καὶ τὸ μὲν ἄτρεπτον, τὸ δὲ τρεπτόν· καὶ δικαίως τὸ μὲν κρίνει, τὸ δὲ κρίνεται. Ἀ. Ἔφησε τοὺς ἀνθρώπους δικαίως κρίνεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· φρασάτω οὖν· εἰ μή εἰσιν αὐτεξούσιοι, πῶς δικαίως κρίνονται; ΜΑ. Κρίνονται δικαίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι ὑπακούουσι τῷ πονηρῷ. Ε. Νῦν σαφῶς ὡμολόγησας, ὅτι αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος. Τὸ γὰρ ὑπακούειν τῷ πονηρῷ, ἢ τῷ ἀγαθῷ, αὐτεξουσιότητός ἐστι, καὶ οὐκ ἀνάγκης. Ἀ. Βραχέα ἐρωτηθεὶς ἀποκρίνου. ΜΑ. Πύθου. Ἀ. Παντοκράτορα φῂς τὸν Θεὸν, ἢ οὔ; ΜΑ. Παντοκράτορά φημι. Ἀ. Περιέχει τὰ πάντα, ἢ περιέχεται; ΜΑ. Δῆλον, ὅτι περιέχει, καὶ οὐ περιέχεται. Ἀ. Ἐκ ποίας δυνάμεως περιέχεται, καὶ συγκρατεῖται ὁ οὐρανὸς, ἢ ἡ γῆ, ἢ ἡ θά- C λασσα, ἢ ὁ σύμπας κόσμος; ὑπὸ τίνος περιέχει, καὶ περικρατεῖται; ΜΑ. Δῆλον, ὅτι ὑπὸ Θεοῦ. Ε. Ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ πονηροῦ; ΜΑ. Ἐγὼ ἕνα Θεὸν οἶδα ἀγαθόν. Ε. Τὸν οὖν κακὸν ποῦ φῂς εἶναι; ΜΑ. Εἰς τὴν γῆν· οὕτως γὰρ λέγει ὁ Χριστός· *Εἶδον* (27) *τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Ε. Εἰκὸς οὖν (28), ὅτι καὶ ὁ Σατανᾶς εἰς τὴν γῆν συγκρατεῖται ὑπ' αὐτοῦ, τοῦ καὶ τὴν γῆν συγκρατοῦντος, καὶ οὐ φεύξεται· μεμπτὸς οὖν ὁ ἀγαθὸς συγκρατῶν τὸ κακὸν, ἓν τῶν τριῶν, ἢ συγχωρῶν αὐτῷ τὸ εἶναι, ἢ ἀδυνατῶν ἀνελεῖν (29), ἢ ἀγνοῶν τί ἐστιν. Ἀ. Ἐπεὶ ἐμνημόνευσας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τοῦ Σατανᾶ πεσόντος, αἴσιον, περὶ τούτου βραχέα διαλαβεῖν, ὅπως εἰδέναι ἔχοις τὴν τοῦ θείου δόγματος ἀλήθειαν. Ὁ γὰρ Σωτὴρ διδάξαι βου- D λόμενος, τὸ μὲν πρότερον ἄγγελον (30) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενόμενον, καὶ φωτὸς μετέχοντα, ὕστερον δὲ τῇ αὐ-

[58] Luc. x, 18.

De principiis, c. 5: « Diabolus et mali injuste puniuntur, si natura mali sunt. » Theodoretus lib. v *Hær. fab.*, cap. 8: Πῶς γὰρ ἂν κολασθεῖεν ἐνδίκως οἱ τοιαύτην φύσιν ἐξ ἀρχῆς εἰληχότες; καὶ μεθ' ἕτερα· Πῶς δὲ δίκαιος ὁ φύσιν κολάζων, ἀγαθόν τι δρᾶσαι μὴ δυναμένην, ἀλλὰ τοῖς τῆς κακίας πεπεδημένην δεσμοῖς; « Quomodo juste punirentur, qui talem naturam ab initio sortiti sunt? » Paulo post: « Quomodo justus est, qui naturam punit, quæ boni agere nihil potest, sed vitii vinculis est astricta? WETSTENIUS.

(26) Codd. Vaticanus et Regius secundus, κριθήσεται.

(27) *Εἶδον*. Alias, ἐθεώρουν. Cæterum de hoc loco vide Tertullianum lib. II *adv. Marcionem*, Origenem lib. I *De principiis*, c. 5; Basilium in homilia *Quod Deus non est auctor mali*. WETSTENIUS.

(28) *Εἰκὸς οὖν*, etc. Bene codex Pici hæc Eutropio assignat. Nam hæc eadem contra hæreticum disputavit Adamantius sectione prima. ID.

(29) Codex Vatic., recte, ἀνελεῖν· Wetsten., ἀλλειλεῖν, perperam.

(30) *Τὸ μὲν πρότερον ἄγγελον*. Orig. lib. IV *Contra Cels.* de dæmonibus scribit: Μή εἰσι, καθὸ δαίμονές εἰσι, δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον καθὸ λογικοί τινες. « Non sunt creaturæ Dei, quatenus dæmones; sed tantum, quatenus rationales. » Confer ejusdem lib. I *De principiis*, cap. 5 et cap. 8. WET.

τεξουσιότητι τραπέντα ἐπὶ τὸ χεῖρον, καὶ πεσόντα (31) ἀπὸ στάσεως, (οὐ γὰρ ἐνδέχεται ἀπὸ πτώματος πίπτειν, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἑστάναι)· λέγει τὸ, *ὡς ἀστραπήν*· σαφῶς δείξας, ὅτι μετεῖχε φωτὸς, πρὶν ἢ τραπῆναι καὶ πεσεῖν· ἡ γὰρ ἀστραπὴ φωτός ἐστι δεκτικὴ. Ε. Δύο ἀγένητα εἶναι ἀδύνατον. ΜΑ. Αἴτιος οὖν τοῦ κακοῦ ὁ ἀγαθός. Ἀ. Οὐδὲν λείπει, κοσμικοῦ παραδείγματος ἅψασθαι, πρὸς τὸ συννοητότερον γενέσθαι τὸ λεγόμενον. Ἐπὰν ἀνδριαντοποιός τις, ἀνδριάντα κατασκευάσας, παραδώσει (32), στιλβώσας τὸν ἄργυρον, ὄντα κατὰ φύσιν φαιδρὸν, τῇ δὲ σῇ ἀμελείᾳ τοῦ κεκτημένου συμβῇ ἰός· αἴτιον τὸν ἀνδριαντουργὸν δεῖ ὑπολαμβάνειν κατὰ σέ. ΜΑ. Πῶς; Ε. Ὅτι ἰὸς οὐ κατὰ φύσιν ἐστὶν, ἀλλὰ κατὰ σύμβασιν, διὰ τὴν ἀμέλειαν τοῦ κεκτημένου. Οὕτως γοῦν καὶ ὁ Θεὸς ἀναίτιος, στίλβοντα καὶ φαιδρὸν τὸν αὐτεξούσιον λογισμὸν παραδοὺς ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις· αὐτὸς μὲν ἀναίτιος εὑρεθήσεται, οἱ δὲ κεκτημένοι τοῦτον ὑπαίτιοι· οὐ γὰρ κατὰ φύσιν δείκνυται ὂν κακὸν, ἀλλὰ κατὰ σύμβασιν.

A quod concedat ei ut sit; aut quod non possit cum delere; aut quod quid sit ignoret. A. Quoniam mentionem fecisti Evangelii, atque Satanæ qui cecidit, par est, ut pauca de his disputem, ut divini dogmatis veritatem intelligere possis. Servator enim cum docere vellet, primo angelum a Deo effectum esse lucis participem; deinde suo arbitrio in pejus versum esse, ac cecidisse a statu (neque enim quisquam a casu potest cadere, sed a statu) ait, *sicut fulgur*, plane declarans eum lucis participem fuisse, antequam mutaretur et caderet. Fulgur enim luminis est capax. E. Duo ingenita esse non possunt. MA. Causa ergo mali est bonus. A. Nihil obstat quominus a rebus hujus mundi sumatur exemplum, ut magis id quod dicitur, intelligatur. Quando statuarius B aliquis statuam effictam argentoque quod natura pulchrum est, exornatam tibi tradidit, si tua qui eam nactus es, negligentia rubigo ei acciderit, statuarius tua ratione et sententia in causa esse existimandus est. MA. Quo modo? E. Quia rubigo naturalis non est, sed adventitia ex possessoris negligentia. Sic ergo etiam Deus extra culpam est, qui nitidam et pulchram, liberam rationem angelis hominibusque tradidit. Is quidem non est in culpa, sed ii qui nacti sunt. Non enim natura malum, sed adventitium esse ostenditur.

SECTIO QUARTA.

Ubi disputant : **Adamantius** orthodoxus, **Droserius** Valentinianus, **Valens**, propriæ hæreseos auctor, **Marinus** Bardesianista, **Eutropio** judice.

ΔΡΟΣΕΡΙΟΣ. Ἀκροασάμενος ἐπὶ πολὺ Μαρίου τε καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, καὶ καταγνοὺς τῆς ούτων ἀπειρίας, βραχέα πρὸς τὸν υἱόν μου Ἀδαμάντιον γυμνάσαι βούλομαι. Ἀ. Χρή σε τρῶτον ὁρίσασθαι καὶ ἐκθέσθαι, ποίου δόγματος προΐστασαι, καὶ τότε γυμνάσαι τοὺς λόγους. ι. Δόγματος μὲν προΐσταμαι τοῦ Οὐαλεντίνου (33), φόδρα ὀρθοτάτου, καὶ ἀληθῶς δυναμένου ὑμας πεῖσαι, τόθεν ὁ διάβολος, καὶ πόθεν τὰ κακά (34). Καὶ εἰ βούεσθε, ἔχω τὸν ὅρον Οὐαλεντίνου, καὶ ἀναγινώσκω. . Ἐὰν οὖν ἐκ τοῦ ἐξ ἐναντίας ἀνατρέπηται ὁ ὅρος, ὑπὸ Οὐαλεντίνου ἐκτεθεὶς, σὺ ἀποκρίνῃ τὰ ἐπιφερόενα; Δ Οἴομαι μὲν, ὅτι ἀναγνωσθεὶς ὁ ὑπὸ Οὐαλεντίνου ἐκτεθεὶς ὅρος, οὐχ ἕξει ἀντιλογίαν· ὁ γὰρ ἐκθέενος οὐκ εὐτελὴς ἦν ἀνήρ· εἰ δὲ βούλοιτο ἀντιλέειν, ἐγὼ ἀποκρινοῦμαι (35). Ε. Ἀναγνωσθήτω τὸ όγμα Οὐαλεντίνου. Δ. « Οὑτωσὶ δήπως εὖ διατε-

C DROSERIUS. Cum Marinum ejusque comites diu audiverim et eos imperitiæ condemnaverim, breviter volo contra filium meum Adamantium pugnare. A. Debes primum constituere atque exponere quodnam dogma defendas, ac tum denique venire ad disputandum. Dros. Defendo Valentini dogma qui rectam viam secutus est, vobisque vere persuadere potest, unde diabolus, et unde mala sint. Ac si placet, Valentini definitionem habeo, et recito. E. Si ab adversæ partis definitione refellatur ea quam Valentinus exposuit, an respondebis ad ea quæ inferentur? D. Existimo equidem definitionem recitatam et a Valentino expositam, non habituram esse contradictionem. Qui enim exposuit, non vulgaris vir fuit. D Si quis autem contradicere velit, ego respondebo. E. Dogma Valentini recitetur. D. « Cum ita me bene

(31) Codex Vaticanus, πίπτοντα.

(32) *Παραδώσει*. Legendum videtur παραδῷ σοι.

(33) *Οὐαλεντίνου*. De Valentino consulatur Irenæus, Epiphanius, *Hæres.* XXXI; Tertullianus, *De præsc. hæret.*; Philastrius, Theodoretus, *Hær. fab.* lib. I; Damascenus, *De hæres.*; Augustinus, *De hæres.*; Isidorus, *Orig.* lib. VIII, cap. 5; Rabanus Maurus, *De inst. cler.* lib. II, cap. 58. Wetsth.

(34) *Πόθεν τὰ κακά;* Famosa simul et difficilis est quæstio, « unde malum? » Tertullianus, *De præscript. hæret.*, cap. 7 : « Eadem materia apud hæreticos et philosophos volutatur, idem retractatus implicantur, unde malum, et quare? » Euseb. lib. V, cap. 27 *Hist. eccles.*, πολυθρύλλητον παρὰ τοῖς αἱρεσιώταις ζήτημα, τὸ πόθεν ἡ κακία; « Vulgatissimam apud hæreticos quæstionem esse, » dicit illam, *unde malum?* Origenes lib. IV *contra Celsum* : Εἴπερ ἄλλος τις τόπος τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐξετάσεως δεόμενος δυσθήρατός ἐστι τῇ φύσει ἡμῶν, ἐν τούτοις καὶ ἡ τῶν κακῶν ταχθείη ἂν γένεσις. « Si quis alius est locus in rebus humanis scrutatu difficilis naturæ nostræ, inter hos merito numerari potest malorum origo. » Id.

(35) Codex Vaticanus, ἀποκρίνομαι.

constitutum et affectum existimarem, domum me recipiebam. Postera autem die, id est hodierna, cum venissem, videbam duos quosdam ejusdem generis homines, qui digladiabantur inter se, mutuaque convicia et maledicta in se invicem jaciebant : et alterum rursus proximi sanguinem effundere conantem. Jam vero quidam etiam graviora audere cœperant. Quidam enim mortuum spernebat, corpusque quod jam terra opertum erat, iterum soli exponebat, atque ita similem sibi imaginem contumeliose vexabat, ut mortuum canibus devorandum relinqueret : tum vero gladium stringens in similem hominem faciebat impetum. Atque hic quidem fuga sibi salutem quærere volebat : ille autem persequendi finem minime faciebat, neque iram volebat continere. Quid plura? Idem illum, impetu facto, statim gladio petivit. Ille vero supplex manus supplices tendebat, vestemque dare volebat, petebatque hoc unum, ut vita sibi salva et integra maneret. Hic autem iram non cohibebat, neque hominis, quem sui generis esse sciebat, miserebatur : nec se ipsum per illius imaginem volebat cernere : sed feræ bestiæ ritu gladio initium devorandi faciebat. Corpus etiam corpori simili admovebat. Tanta enim erat incitatus iracundia. Ac erat videre illum cui injuria facta erat, hunc autem qui eam inferebat, nec corpus terra tegebat. Vestem enim detrahebat. Alius præterea accedebat qui proximi mulierem volebat violare, alienas nuptias diripiens, atque ad cubile contra leges pervenire festinans, eum qui uxorem duxerat, germanum patrem fieri nolebat. Hinc tragœdiis fidem habere cœpi. Atque hoc ipsum est, cur mihi vere gesta videantur. Credo etiam Œnomai insanam cupiditatem : nec mihi fratrum per gladii contentionem est incredibilis cupiditas. Tot taliumque rerum ego cum spectator fuissem, hæc unde essent cœperam quærere : item quodnam eorum dissensionis esset principium, et quisnam tam magnas gravesque res contra homines excogitasset, atque eorum unde traheretur inventio, et quis eorumdem magister esset. Nec poteram Deum eorum effectorem audere dicere : quin ne ab illo quidem habere ut sint et subsistant. Quomodo enim fas esset hæc de Deo cogitare? Bonus enim, etiam meliorum effector est : malum autem nullum in eo inest, nec ejus natura patitur talibus eum rebus delectari : sed et eorum originem vetat, et eos quidem, qui eis delectantur abjicit; eos autem qui eadem fugiunt, recipit. Et quomodo non absurdum sit, Deum horum esse opificem dicere, qui eadem respuit? Neque enim vellet ea non esse, si ipse primus eorum auctor esset, præsertim cum eos qui ad ipsum accedunt, sui velit esse imitatores. Itaque mihi non rationi consentaneum visum est hæc ei affingere, aut

θεῖσθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν τὴν ἐμήν· τῇ δὲ ἐπιούσῃ, τουτέστι σήμερον, ἐλθὼν, ἑώρων δύο τινὰς ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτιζομένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, τὸν δ' αὖ πάλιν ἀμφαιμάττωσαι (36) πειρώμενον τὸν πλησίον. Ἤδη δέ τινες καὶ δεινότερα τολμᾷν ἤρχοντο. Ὃς μὲν γὰρ ἔσκυλε (37) νεκρὸν, καὶ τὸ κρυβὲν ἤδη σῶμα τῇ γῇ πάλιν ἐδείκνυεν ἡλίῳ, καὶ τὴν ὁμοίαν οὕτως ἐνύβριζεν εἰκόνα, βορὰν κυσὶ καταλιπὼν τὸν νεκρόν· τὸ δὲ ξίφος ἐγύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ὅμοιον ἄνθρωπον ἐχώρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζειν ἤθελεν, ὁ δὲ διώκειν οὐκ ἐπαύετο, οὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἤθελε. Καὶ τί δεῖ πλέον λέγειν; ἀλλ' ὅτι χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθέως ἔπαισε τῷ ξίφει· ὁ δὲ ἱκέτης τῷ πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας ἱκεσίας ὤρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναι ἤθελε, μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἠξίου· ὁ δὲ οὐκ ἐθραύετο (38) τὸν θυμὸν, οὐδὲ ἠλέει τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ ἑαυτὸν διὰ τῆς εἰκόνος ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἄγριος θὴρ τῷ ξίφει τῆς βορᾶς ἤρχετο. Ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῷ ὁμοίῳ προσέφερε σώματι. Τοσοῦτος γὰρ ἦν τῷ θυμῷ. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἠδικημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυλεύοντα, καὶ μηδὲ γῇ σκεπάζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ ἐσθῆτος ἐγύμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις ἕτερος προσῄει, ὃς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, ληστεύων γάμον ἀλλότριον· καὶ ἐπὶ παράνομον κοίτην τραπῆναι παρορμῶν τὸν γεγαμηκότα γνήσιον πατέρα γενέσθαι μὴ θέλων. Ἐντεῦθεν καὶ ταῖς τραγῳδίαις πιστεύειν ἠρχόμην, καὶ τοῦτ' ἔστι, δι' ὧν ἀληθῶς ἐδόκει μοι γεγονέναι· πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάροινον ἐπιθυμίαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστῶ. Τοσούτων τοίνυν καὶ τοιούτων θεατὴς γενόμενος ἐγὼ, πόθεν ταῦτα, ἀναζητεῖν ἠρχόμην· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή· καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος· πόθεν τε ἡ εὕρησις αὐτῶν· καὶ τίς ὁ τούτων διδάσκαλος. Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν τολμᾷν οὐχ οἷός τε ἦν· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν ταῦτα περὶ Θεοῦ ἐννοεῖν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθὸς, καὶ τῶν κρειττόνων ποιητής· τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς τοιούτοις χαίρειν πέφυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο, μὴ εἶναι ταῦτα, εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητὴς ὑπῆρχεν αὐτός· τοὺς γὰρ προσιόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτοῦ γενέσθαι θέλει· ὅθεν ἄλογον ἔδοξεν (39) εἶναί μοι, ταῦτα προσάπτειν αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειεν (40), ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναί τι γενέσθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός· ὁ γὰρ ἐκ τοῦ οὐκ εἶναι (41) εἰς τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας οὐκ ἂν ἐκ τοῦ εἶναι

(36) Male Wetstenii codex, ἀμφαιματαῖσαι.
(37) *Ἔσκυλε*. Legendum videtur ἐσκύλευε.
(38) Codex Wetstenii, ἐθρύνετο, male.
(39) Wetstenii codex, ἔδειξεν, male.

(40) *Εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειεν*. Εἰ deest in Wetstenii codice. Præterea pro συγχωρήσειεν, Wetstenius legit συγχωρήσεια.
(41) *Εἰς τὸ εἶναι*. Εἰς deest in codice Wetstenii.

ἀνῄρει πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν, ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοῖς κακοῖς ἔχαιρεν ὁ Θεός· νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναί μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο περὶ Θεοῦ, ἀνοίκειον αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσαρμόζειν. Διόπερ ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν (42) τε αὐτῷ, ᾧ τοὔνομα ὕλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα ἐδημιούργησε, τέχνῃ σοφῇ διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ κακὰ εἶναι δοκεῖ. Ἀποιήτου γὰρ καὶ ἀσχηματίστου οὔσης αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης, δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης, οὐκ ἐφθόνησεν οὗτος, οὔτε διαπαντὸς καταλιπεῖν αὐτὴν οὕτως φέρεσθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤρχετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειρίστων αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε. Καὶ οὕτως γοῦν ἐδημιούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἐποίει, τρυγώδη ἐτύγχανε· ταῦτα, ἀνάρμοστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειψε, κατ' οὐδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιῤῥεῖν τὰ κακά. Οὕτως ἔδοξέ μοι ἔχειν, σφόδρα, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ὀρθότατον δόγμα, καὶ ὅρος ἀκλινὴς ἐκτεθεὶς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Οὐαλεντίνου. Εἰ δέ τις βούλοιτο ἀντιλέγειν, παρερχέσθω, ἐμοῦ ἑτοίμως ἔχοντος πρὸς ἅπαντας ἀποκρίνασθαι. Ἀ. Τὴν πρόληψιν ἀποθέμενος, εὐγνωμόνως πρὸς ἕκαστον, ὧν πυνθάνομαι, ἀποκρίνου. Δ. Ἐμοὶ πρόκειται εὐγνωμόνως καὶ εὐτάκτως τὴν ζήτησιν ποιήσασθαι· οὐ γὰρ σπεύδω (43) νικῆσαι κακῶς, ἀλλὰ ζητῆσαι ἀληθῶς.

A quod ab eo facta sint: aut (etsi maxime daretur fieri posse, ut ex iis quæ non sunt, aliquid fiat) quod ipse mala effecerit. Qui enim ex nihilo ea fecit, nunquam rursus eadem ad nihilum redigeret: aut si hoc necessario dicendum est, tempus aliquando fuisse, cum Deus malis gauderet; nunc vero id mihi videtur fieri non posse, ut dicatur de Deo, nec patitur ejus natura hoc ei tribui. Quocirca mihi visum est simul cum ipso esse id, cui nomen est Materia, ex qua effecit quæ sunt omnia, cum sapienti arte ea secrevisset, recteque ornasset: ex qua etiam mala videntur esse. Cum enim facta non esset, figuraque careret, et nullo ordine prælerea ferretur, ac Dei artem desideraret: non ei invidit, nec semper sic ferri eam permisit, sed efficere cœ- B pit, atque ex iis quæ deterrima habuit, optima voluit secernere. Sic ergo effecit. Quæ autem in illa, dum crearet, fæculenta erant, ea cum ad artificium minus apta essent, ut erant, reliquit, utpote quæ sibi non convenirent. Ex quibus mihi nunc ad homines mala influere videntur. » Sic mihi visum est se habere, admodum, ut mihi videtur, verum dogma constansque definitio, quæ a sapiente Valentino exposita est. Quod si quis velit contra disputare, veniat, quoniam paratus sum omnibus respondere. A. Tu anticipata opinione deposita, placide ad singula quæ rogo, responde. D. Mihi propositum est benigne, et ordinate disputare. Neque enim vincere male studeo, sed vere disquirere.

Ἀ. Ἀποδέχομαί σου τὴν προθυμίαν καὶ τὴν περὶ τὸν λόγον σπουδήν· ὅτι δὲ περὶ τῶν ὄντων οὕτω διετέθης, ὡς ἄρα ἐξ ὑποκειμένης τινὸς οὐσίας ταῦτα ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, πλάττῃ, Δροσέριε (44). Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ τῶν κακῶν ζήτησις οὕτω πλείστους διατεθῆναι ποιεῖ· πολλοὶ γὰρ ὁμοίως σοι διετέθησαν. Οἱ δ' αὖ πάλιν τὸν Θεὸν τούτων δημιουργὸν ἀπεφήναντο (45), σύγχρονον αὐτῷ ὑπόστασιν δοῦναι πεφοβημένοι· ἕτεροι δὲ, ἐκ τοῦ φοβηθῆναι τῶν κακῶν ποιητὴν εἰπεῖν τὸν Θεὸν, σύγχρονον αὐτῷ δοῦναι τὴν ὕλην ἔδοξαν. Καὶ συνέβη ἑκατέροις ἐκ τοῦ μὴ κατ' ἐπιστήμην (46) τοῦ ἀληθοῦς φοβηθῆναι τὸν Θεὸν, τὸ μὴ καλῶς εἰπεῖν. Ἐγὼ δὲ διὰ τὴν σὴν προθυμίαν, ἐπὶ τὸν τῆς ζητήσεως τραπήσομαι λόγον· μόνον εὐγνωμόνως πρὸς ἕκαστα ἀπόκριναι, ὧν

C A. Probo voluntatem tuam studiumque in disputando. Quod autem de iis quæ sunt, ita sentis, quasi ea Deus ex subjecta aliqua materia effecerit, in hoc falleris, Droseri. Etenim vere hæc de malis disquisitio facit, ut ita plurimi affecti sint. Multi enim ita ut tu, affecti sunt. Alii autem rursum Deum horum opificem censuerunt esse, quod substantiam ipsi coævam dare vereantur. Alii vero, quod metuant, ne concedant Deum malorum esse auctorem et effectorem, materiam ei coævam concedendam putarunt. Ac utrisque accidit, ut quod Deum secundum veritatis scientiam non timerent, non recte dixerint. Ego vero studio tuo adductus, ad disputationem de eo quod quæritur, me conferam: tu modo placide ad singula quæ rogo, responde. Sic enim fiet, ut et tu

(42) *Ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν*, etc. Materiam coæternam et mali originem statuit Droserius. E Stoicorum principiis manavit opinio: de quibus Laertius lib. VII in *Vita Zenonis*, pag. 519: Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν, τὴν ὕλην, τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον, τὸν Θεόν. « Videtur illis, duo esse rerum omnium principia, agens videlicet ac patiens. Patiens esse substantiam sine qualitate, materiam; agens vero, rationem, quæ in ipsa sit, Deum esse. » Arnobius, qui non uno in loco ἑτεροδοξίαν prodidit, scribit lib. I *Adv. gentes*, p. 6: « Quid enim, si prima materies, quæ in rerum quatuor elementa digesta est, miseriarum omnium causas suis continet in rationibus involutas? » Contra Origenes lib. IV *contra Cels.*: Τὴν ὕλην αἰτίαν εἶναι τῶν κακῶν, καθ' ἡμᾶς οὐκ ἀληθές. « Materiam, causam esse malorum, juxta nos verum non est. » Vide Orig. lib. II *De princip.*, cap. 1; Epiphan. hær. IV, *Stoicorum*. WETST.

D (43) *Οὐ γὰρ σπεύδω*, etc. Minucius Felix, in *Octavio*, p. 15: « Non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius veritas, requiritur; » et p. 44: « Vicimus, et ita, ut improbus, usurpo victoriam: nam, ut ille mei victor est, ita ego triumphator erroris. » Prudentius *Περὶ στεφάνων*, hym. 10:

Si me movere rebus ullis niteris,
Ratione mecum, non furore, dimica.

Maximus, in *Philocal.*, cap. 24: Οὐ πιθανῶς εἰπὼν ψεῦδος νικῆσαι θέλω· ἀλλὰ δειχθῆναι τὴν ἀλήθειαν μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως. « Nolo ex probabili mendacio victoriam quærere; sed quæro, ut ex accurata disquisitione veritas elucescat. WETST.

(44) *Δροσέριε*. Wetstenii codex, Δροσσέριος, male.

(45) *Ἀπεφήναντο*. Wetstenii codex, ἀπεφήνατο, male.

(46) *Μὴ κατ' ἐπιστήμην*. Male Wetstenii codex, μὴ δ' ἐπιστήμην. Paulo post codex Vaticanus, τὸ μὴ κακῶς εἰπεῖν.

verum cognoscas, et ego non frustra tecum disputem. D. Paratus sum dogma Valentini defendere. A. Quibus rationibus docere potes, materiam ejusdem esse, cujus Deus, æternitatis? D. An non in Genesi scribit Moyses, *Terra autem erat invisibilis, et incomposita* [56]? E. Scriptumne ita est : Terra erat nec a Deo facta est? D. Si vis, recito. A. Multi homines cum dormiunt, somniant se multas res, quæ magni pretii sint, nactos esse ; at cum excitati sunt, nihil in manibus tenent, ex eoque inanes spes somniorum suorum esse comperiunt. Eodem etiam modo Droserius. Jube igitur recitari de mundi creatione Scripturam : tumque cognosces, an terra vel materia præexsisteret. E. Recitetur. *In principio fecit Deus cœlum et terram. Terra autem erat invisibilis, et incomposita* [57]. A. Vides, sanctissime judex, iniquas Droserii insidias, cum Scriptura dicat, Deum prius effecisse cœlum et terram, ac tum fuisse. Non enim ait, In principio erat terra : sed, *In principio fecit Deus cœlum et terram :* et subjiciens ait, *Terra autem erat invisibilis.* E. Scriptura plane docet, terram ac cœlum opus Dei esse. Aperte enim præposita creatione, verbum hoc, *erat*, subjecit. Necesse est enim, id quod factum est, postquam factum est, esse. A. Revertamur ad propositum. Materiamne vult Valentinus dicere una cum Deo esse, ut Deum malorum causam non esse demonstraret? D. Certe vult. A. Deusne erat ab hac materia sejunctus? D. Sejunctus. A. Quid ergo erat interjectum inter Deum et materiam, quod eos separabat? D. Nihil. A. Cohærebat igitur, quod nulla causa erat, quæ secerneret. Aliunde etiam ais in parte Deum esse, neque in omnem partem pertinere posse. E. Fieri non potest, ut aliqua res ab alia disjuncta sit, non exstante quod eas separet. Sit enim necesse est id quod separat, valentius eo quod separatur : alioquin etiam tertia pars erit, nempe Deus qui contineat. Quid ergo ais, Droseri? estne in parte Deus, non ubique? D. Non dico in parte Deum esse, sed non esse causam malorum. A. Verbo eum causam non esse vis dicere : re autem effectorem ac receptaculum malorum esse tu atque Valentinus docuistis. D. Quo tandem modo? A. Progressu disputationis dogma aperietur. Fieri quidem non posse, ut duo ingenita sint simul, ne te quidem ignorare existimo : etiam si hoc occupans disputationi maxime addidisse videare. Omnino enim alterutrum necessario concedendum est, aut a materia Deum separatum esse, aut contra ab eadem non esse disjunctum. Ac si quis eum cum illa cohærere velit,

A ἐρωτῶ. Ἐκ γὰρ τούτου γενήσεται καὶ σὲ μὲν γνῶναι τὸ ἀληθὲς, καὶ ἐμὲ δὲ μὴ μάτην τοὺς λόγους ποιεῖσθαι πρὸς σέ. Δ. Ἑτοίμως ἔχω προστῆναι τοῦ ὅρου Οὐαλεντίνου. Ἀ. Ποίας ἀποδείξεις ἔχεις, ὅτι σύγχρονος ἡ ὕλη τῷ Θεῷ; Δ. Οὐ φάσκει ἐν τῇ *Γενέσει*, ὅτι, *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος* (47); E. Οὕτω γέγραπται, ὅτι, Γῆ ἦν, καὶ οὐχ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γένονεν; Δ. Εἰ βούλει, ἀναγινώσκω. Ἀ. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων καθεύδοντες ὀνειροπωλοῦσι, καὶ πολλῶν κειμηλίων ἐγκρατεῖς ὄντες· εἰς ὕπαρ ἐλθόντες, οὐδὲν μετὰ χεῖρας ἔχουσι, κεναῖς ἐλπίσιν ὀνειροπωλήσαντες· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ Δροσέριος. Πρόσταξον τοίνυν ἀναγνωσθῆναι τῆς κοσμοποιΐας τὴν Γραφὴν, καὶ γνώσῃ, εἰ προῆν ἡ γῆ, ἢ ὕλη. E. Ἀναγνωσθήτω· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν* B *καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος, καὶ ἀκατασκεύαστος.* Ἀ. Ὁρᾷς, ἱερώτατε δικαστὰ, τὴν ἄδικον ἐπιβουλὴν Δροσερίου· τῆς Γραφῆς φασκούσης, πρότερον πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τότε εἶναι· οὐ γὰρ ἔφη, ὅτι, Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ γῆ· ἀλλ', *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· καὶ ὑποβὰς λέγει· *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος.* E. Ἡ Γραφὴ σαφῶς δείκνυσι ποίημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν· τηλαυγῶς γὰρ τὸ ποίημα προτάξας, ἐπήγαγε τὸ *ἦν*· ἀνάγκη γὰρ μετὰ τὸ γενέσθαι εἶναι τὸ γεγονός. Ἀ. Ἀναδράμωμεν ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὕλην βούλεται λέγειν Οὐαλεντῖνος συνεῖναι τῷ Θεῷ, ἵνα τὸν Θεὸν τῶν κακῶν ἀναίτιον δείξῃ; Δ. Ναί. Ἀ. Τῆς ὕλης ταύτης κεχωρισμένος; Δ. Κεχωρισμένος (48). Ἀ. Τί ἦν τὸ διαχωρίζον μεταξὺ C Θεοῦ καὶ ὕλης; Δ. Οὐδέν. Ἀ. Οὐκοῦν ἡνωμένος ἦν, διὰ τὸ μὴ εἶναί τι αἴτιον τὸ διαχωρίζον· ἄλλως δὲ καὶ ἐν μέρει λέγεις εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ οὐ πάντη δυνάμενον ἐπεκτείνεσθαι. E. Ἀδύνατόν τι χωρίζεσθαι ἀπό τινος, μὴ ὄντος τοῦ χωρίζοντος· ἀνάγκη γὰρ τὸ χωρίζον ἰσχυρότερον εἶναι τοῦ διαχωριζομένου· ἄλλως τε καὶ τρίτον μέρος ἔσται, κατέχων ὁ Θεός. Τί οὖν φῂς, Δροσέριε, ἐν μέρει τινί ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ οὐ πάντη; Δ. Ἐγὼ οὔ φημι ἐν μέρει τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἀναίτιον τῶν κακῶν. Ἀ. Λόγῳ ἀναίτιον αὐτὸν βούλει λέγειν, ἔργῳ δὲ δημιουργὸν καὶ ὑποδοχέα τῶν κακῶν ἀπεδείξατε σὺ καὶ Οὐαλεντῖνος. Δ. Πῶς; Ἀ. Προϊὼν ὁ λόγος δείξει τὸν ὅρον. Ὅτι μὲν οὖν (49) ὑπάρχειν ἀδύνατον ἀγένητα δύο ἅμα, οὐδὲ σὲ ἀγνοεῖν νομίζει· D εἰ καὶ τὰ μάλιστα δοκεῖς προλαβὼν, τοῦτο προστεθεικέναι τῷ λόγῳ· πάντως γὰρ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἕτερον δεῖ λέγειν· ἢ ὅτι κεχώρισται τῆς ὕλης ὁ Θεὸς, ἢ αὖ πάλιν, ὅτι ἀχώριστος αὐτῆς τυγχάνει. Καὶ εἰ μὲν ἡνῶσθαί τις αὐτῷ ἐθέλει, ἓν τὸ ἀγένητον λέξει· ἕκαστον γὰρ τούτων μέρος ἔσται τοῦ πλησίον (50)· ἀλλήλων

[56] Gen. I, 2. [57] Gen. I, 1, 2.

(47) *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος.* Vide Greg. Nyssen. in *Hexaem.* tom. I, p. 13; Theodoretum, *quæst.* 5 *in Genesin*, Chrysostomum, hom. 1 *in Genes.* Sed et hoc observandum, Droserium allegare Vetus Testamentum, quia Valentinus, quem sectabatur, non truncavit Scripturas, sed probabat legem et prophetas ; attamen pervertendo eas æque nocuit ac Marcion. Vide Tertull. *De præsc. hæret.*, pag. 38 et 49. WETST.

(48) Codex Vaticanus, κεχωρισμένος ἦν ἢ ἡνωμένος;

(49) *Ὅτι μὲν οὖν.* His verbis incipit caput vigesimum quartum *Philocaliæ.* Mox pro ἀγένητα δύο, legitur in *Philocalia*, ἀγέννητα δύο, et infra Τὸ πάντως γὰρ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἕτερον δεῖν λέγειν.

(50) *Philoc.* ἀμέριστος αὐτῆς τυγχάνει Εἰ μὲν οὖν ἡνῶσθαί τις αὐτὸν εἰπεῖν ἐθέλει, ἓν τὸ ἀγέννητον λέξει· ἑκάτερον γὰρ τούτων μέρος ἔσται τοῦ πλησίον. Et paulo post οὐκ ἔσται ἀγέννητα δύο.

λων δὲ μέρη τυγχάνοντα οὐκ ἔσται ἀγένητα δύο, ἀλλ' ἓν ἐκ διαφόρων συνεστώς (51). Εἰ δὲ κεχωρίσθαι φήσει τις, ἀνάγκη εἶναί τι τὸ ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων, ὅπερ καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν δεικνύει (52)· εἰ δέ τίς φησι μήτε κεχωρίσθαι τὸν Θεὸν τῆς ὕλης, μηδ' αὖ πάλιν ἡνῶσθαι (53), εἶναι δὲ καθάπερ ἐν τόπῳ τῆς ὕλης (54) τὸν Θεόν· καὶ τὴν ὕλην ἐν τῷ Θεῷ, τὸ συνέχον· ἀκουέτω, ὅτι, ἐὰν τόπον τοῦ Θεοῦ τὴν ὕλην εἴπωμεν, ἐξ ἀνάγκης αὐτὸν καὶ χωρητὸν λέγειν δεῖ καὶ πρὸς τῆς ὕλης περιγραφόμενον, ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίως αὐτὸν τῇ ὕλῃ φέρεσθαι δεῖ (55). Πρὸς δὴ τούτοις καὶ ἐν χείροσι γεγονέναι τὸν Θεὸν εἰπεῖν ἀνάγκη. Εἰ γάρ ποτε ἄκοσμος ἦν ἡ ὕλη, ἐκόσμησε δὲ αὐτὴν, εἰς τὸ κρεῖττον τρέψαι (56) προαιρούμενος· ἦν ποτε, ὅτε ἐν ἀκοσμήτοις ἦν ὁ Θεός. Δικαίως δ' ἂν καὶ τοῦτο ἐροίμην (57), πότερον ἐπλήρου τὴν ὕλην ὁ Θεὸς, ἢ ἐν μέρει τινὶ ὑπῆρχεν. Εἰ μὲν γὰρ ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης τῷ κρείττονι εἰπεῖν τις ἐθέλει τὸν Θεὸν, πλεῖστον ὅσον μικρότερον αὐτὸν (58) τῆς ὕλης λέγει, εἴγε μέρος αὐτῆς ὅλον ἐχώρησε τὸν Θεόν· εἰ δὲ ἐν πᾶσιν εἶναι λέγοι, καὶ δι' ὅλης κεχωρηκέναι τῆς ὕλης, πῶς ταύτην ἐδημιούργησε, φρασάτω. Ἀνάγκη γὰρ, συστολήν (59) τινα τοῦ Θεοῦ λέγειν, ἧς γενομένης ἐδημιούργει ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ ὑπεχώρησεν· ἢ καὶ ἑαυτὸν τῇ ὕλῃ συνδημιουργεῖν, οὐκ ἔχοντα ὑποχωρήσεως τόπον. Εἰ δὲ τὴν ὕλην ἐν Θεῷ (60) εἶναί τις λέξει, ὁμοίως ἐξετάζειν δεῖ, πότερον ὡς διισταμένου αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ (61), καὶ ὥσπερ ἐν ἀέρι ζῶα ὑπάρχει, διαιρουμένου καὶ μεριζομένου αὐτοῦ εἰς ὑποδοχὴν τῶν γινομένων ἐν αὐτῷ· ἢ ὡς ἐν τόπῳ, τουτέστιν (62) ὥσπερ ἐν γῇ ὕδωρ. Εἰ μὲν γὰρ εἴποι τις ὡς ἐν ἀέρι, μεριστὸν ἀνάγκη τὸν Θεὸν εἰπεῖν· εἰ δὲ ὥσπερ ἐν γῇ ὕδωρ· ἦν δὲ ἄτακτος ἡ ὕλη καὶ ἀκόσμητος, πρὸς δὴ τούτοις ἔχουσα τὰ κακά· τὸν Θεὸν λέγειν ἀνάγκη τό-

A unum ingenitum ponet : alterutrum enim horum pars erit proximi. Si vero invicem sint partes, non erunt duo ingenita, sed unum quod ex diversis constabit. Sin autem separata esse quis dixerit, necesse est aliquid esse quod inter utrumque sit interjectum : quod quidem etiam separationem ipsam ostendit. Si quis vero dicat nec separatum esse a materia Deum, nec rursus cum ea cohærere, sed Deum esse quasi in materiæ loco, et materiam esse in Deo id quod continet : is intelligat, si materiam Dei locum esse dicamus, eum etiam necessario dicendum esse comprehensibilem, et circumscribi a materia : quin etiam eodem modo eum, quo materiam, ferri oportet : ac præterea deteriore conditione aliquando fuisse Deum, quam materiam, ne-
B cessario dicendum est. Si enim materia aliquando ornatu carebat, eam autem ornavit, quod eam vertere in melius instituerct : profecto fuit cum in rebus inornatis Deus erat. Recte autem hoc etiam quæram, utrum materiam compleverit Deus, an in parte quadam esset. Si quis enim vult Deum in parte quadam materiæ meliore esse dicere, multo minorem eum materia dicit, siquidem illius pars totum Deum capit. Si vero in omni parte eumdem esse dicat, et per totam materiam pervadere : quomodo eam effecerit, exponat. Is enim Dei contractionem aliquam dicat necesse est, qua facta, illud, a quo secessit, effecerit : aut etiam se ipsum una cum materia fecerit, cum locum quo secederet non haberet. Si quis autem materiam in Deo esse dicet, eodem modo quærendum est utrum quasi ipse
C a se diremptus, distractusque sit, et quemadmodum in aere animalia insunt, ipso diviso et in partes distracto ad ea recipienda, quæ in ipso gignuntur :

(51) *Ἀλλ' ἓν ἐκ διαφόρων συνεστώς*, Alias pro συνεστώς, legitur συνεστός. Cæterum loco horum verborum plura alia habet *Philocalia* : Ὡς οὐδὲ διάφορα μέρη κατακερματιζόμενα εἰς πολλὰ γενητά· ἀλλ' ἢ ὡς ὁ λόγος ἀπαιτεῖ, ἕν τι γενητὸν τὸν ἄνθρωπον πολυμερὲς πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι φαμέν. Οὕτως ἀνάγκη, εἰ μὴ κεχώρισται τῆς ὕλης ὁ Θεὸς, ἓν τὸ ἀγέννητον εἶναι λέγειν. « Quemadmodum neque diversæ partes in minutias divisæ multa genita fuerint : sed quemadmodum ratio postulat, hominem, unum quid genitum multarum partium, a Deo creatum esse dicimus ; ita nisi a materia separatus est Deus, unum ingenitum dici eum necesse est. »

(52) *Δεικνύει*. Alias, δείκνυσιν. Mox sequitur in *Philocalia* : Ἀδύνατον γὰρ ἐν διαστάσει ἐξετάζεσθαί τι ἀπό τινος, οὐκ ὄντος ἑτέρου καθ' ὃ ἡ διάστασις ἑκατέρου γίνεται· ὅπερ οὐ μέχρι τούτου ἵσταται καὶ μόνου, ἀλλὰ καὶ πλείστων ὅσων. Ὃν γὰρ ἐπὶ τῶν δύο ἀγεννήτων εἴπομεν λόγον, τοῦτον ἐξ ἀνάγκης ὁμοίως προχωρεῖν, εἰ τὰ ἀγέννητα δοθείη τρία· καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἐροίμην ἄν, εἰ κεχώρισται ἀλλήλων; εἰ αὖ πάλιν ἕκαστον ἥνωται τῷ πλησίον; εἰ μὲν γὰρ ἡνῶσθαί τις εἰπεῖν ἐθέλοι, τὸν αὐτὸν ἀκούσει τῷ πρώτῳ λόγον· εἰ δ' αὖ πάλιν κεχώρισται, οὐ φεύξεται τὴν ἐξ ἀνάγκης τοῦ χωρίζοντος ὑπόστασιν. Ἂν δ' ἄρα τις καὶ τρίτον εἶναι λέξῃ λόγον, ὡς ἁρμόζοντα περὶ τῶν ἀγεννήτων λέγεσθαι, τὸ μὴ κεχωρίσθαι, κ. τ. ἑ. « Nec enim quidquam ab alio disjunctum intelligi potest, nisi aliud, quo disjunctio fiat, tertium quid intercedat. Quod non hic solum, sed et in aliis quamplurimis locum hab t. Quo enim modo in duobus ingenitis accipimus, omnino sic accipiendum est, si tria dentur ingenita. De his enim quæram : sint ne seorsim abs sese posita, an vero inter se cohæreant? Postremum qui responderit id ipsum, quod prius a nobis audiet. Si vero separata sunt ; alterum, quod separet, negare non possunt. At si quis aliam ineat viam, quod de ingenitis congruenter ac commode agat, nec separatum esse, etc. » Wetst.

(53) Alias πάλιν ὡς μέρη ἡνῶσθαι, et paulo post, ἐν τόπῳ τῇ ὕλῃ τὸν Θεόν· ἢ καὶ τὴν ὕλην.

(54) *Πρὸς τῆς ὕλης*. Alias, πρὸ τῆς ὕλης.

(55) *Τῇ ὕλῃ φέρεσθαι δεῖ*. *Philocalia* paulo amplius : τῇ ὕλῃ ἀτάκτως φέρεσθαι, καὶ μὴ ἵστασθαι, μήτε μένειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ ἀνάγκη, τοῦ, ἐν ᾧ ἐστιν, ἄλλοτε ἄλλως φερομένου. Πρὸς δὴ τούτοις,
D κ. τ. ἑ. « Velut materiam inordinate ferri, neque stare, neque ipsum in se manere ; cum id, in quo est, huc illuc, aliter atque aliter, feratur. Præterea, etc. » Wetst.

(56) *Τρέψαι*. Philoc., τρέπεσθαι.

(57) *Τοῦτο ἐροίμην*. Philoc., τοῦτον ἐροίμην τὸν λόγον. Paulo post eadem *Philoc.* : ἢ ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης ἦν ; εἰ μὲν γὰρ ἐν μέρει τῆς ὕλης εἰπεῖν, sicque omittit τῷ κρείττονι.

(58) *Αὐτόν*. Deest in *Philocalia*, quæ mox habet τῆς ὕλης λέγει, εἴγε μέρος αὐτῆς ἐχώρησεν αὐτόν· εἰ δὲ ἐν πάσῃ εἶναι λέγει τῇ ὕλῃ, πῶς ταύτην ἐδημιούργει;

(59) *Συστολήν*. Philoc. ἢ συστολήν.

(60) *Ἐν Θεῷ*. Philoc. ἐν τῷ Θεῷ.

(61) *Ἀπ' αὐτοῦ*, etc. *Philoc.*, ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐν ἀέρι ζώων ὑπάρχει γένη, διαιρουμένου, etc.

(62) *Τουτέστιν*. Deest in *Philocalia*, in qua postea, pro εἴποι τις, legitur εἴπωμεν. Et paulo post ἐν γῇ τὸ ὕδωρ. Item infra ἔχουσα καὶ τὰ κακά.

an ut in loco, id est eo modo quo aqua est in terra. Si quis enim dicat, esse eum ut in aere, necesse erit Deum dividuum esse dicere. Si vero, ut est aqua in terra : erat autem sine ornamentis materia, et sine ordine, et mala habebat : Deum horum locum esse et inornatorum et malorum necesse erit confiteri. Quod quidem non gloriosum esse videtur, sed periculosum potius. D. Valentinus ut Deum malorum causam non esset doceat, materiæ mala ascripsit, atque ut Deus quidem non sit causa, materia autem causa sit. A. Materiam simul esse cum Deo vis, ne Deum malorum auctorem esse dicas : quod cum vitare instituas, verbo tantum fugere videris, re autem vera, si res consideretur, receptaculum Deum effectoremque malorum pronuntias. Si igitur materiam ex rebus subsistentibus genitis esse suspicaris, non potes eam ingenitam dicere. Quoniam autem malorum originem hujus suspicionis causam tibi esse dicis, ad ea exquirenda veniendum esse existimo. Cum enim planum factum fuerit, quomodo sint mala, neque hoc dici posse, Deum malorum auctorem esse, ex eo quod materiam ei subjicias, hæc suspicio tolli mihi videtur. Dixisti igitur materiam quæ qualitatis sit expers, simul esse cum Deo, ex qua mundi opificium effecerit. D. Ita sentio. A. Necesse est etiam confiteri eum comprehensibilem esse, atque constare ex partibus, et a materia circumscribi : quin etiam eumdem eodem modo quo materiam inordinate ferri, nec consistere, nec manere ipsum apud seipsum. Si ergo materia sine qualitate erat, et mundus a Deo effectus est, atque in mundo sunt qualitates : certe qualitatum effector fuit Deus. Quoniam autem paulo ante recitantem te audiebam, ex iis quæ non sunt, quidquam non posse fieri : ad ea quæ proponam, responde. Videnturne tibi mundi qualitates ortæ esse, non ex subjectis qualitatibus ? D. Videntur. A Diversæne ab ipsis substantiis ? D. Diversæ ab ipsis substantiis. A. Si

A πον εἶναι τούτων τῶν τε ἀκοσμήτων καὶ τῶν κακῶν (63). Ὅπερ οὐκ εὔφημον εἶναί μοι δοκεῖ, ἐπισφαλὲς δὲ μᾶλλον. Δ. Οὐαλεντῖνος (64), ὅπως δείξῃ ἀναίτιον τὸν Θεὸν, τῇ ὕλῃ προσῆψε τὰ κακὰ, καὶ ἵνα ὁ μὲν Θεὸς ἀναίτιος ᾖ, ἡ δὲ ὕλη αἰτία. Ἀ. Ὕλην συνεῖναι θέλεις (65), ἵνα μὴ τῶν κακῶν ποιητὴν εἴπῃς τὸν Θεόν· καὶ τοῦτο φεύγειν προαιρούμενος, λόγῳ ψιλῷ μόνον δοκεῖς φεύγειν, ἔργῳ δὲ ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος (66) δοχεῖον αὐτὸν καὶ δημιουργὸν τῶν κακῶν τὸν Θεὸν ἀποφαίνῃ. Εἰ μὲν οὖν τὴν ὕλην ἐκ τῶν ὑποστάντων γενητῶν θέλεις ὑπονοεῖν καὶ ἀγένητον ὑπάρχειν αὐτήν (67)· ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν κακῶν γένεσιν αἰτίαν φῇς (68) εἶναι, διὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τούτων ἔρχεσθαι δοκῶ. Φανεροῦ γὰρ γενομένου τοῦ λόγου, καθ' ὃν τρόπον ἐστὶ τὰ κακά· καὶ B ὅτι οὐχ οἷόν τε ἐστὶν εἰπεῖν, αἴτιον (69) τῶν κακῶν τὸν Θεὸν, ἐκ τοῦ ὕλην αὐτῷ ὑποτιθέναι· τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν ἀναιρεῖσθαί μοι δοκεῖ. Ἔφης τοίνυν (70) ἄποιον ὕλην συνυπάρχειν τῷ Θεῷ, ἐξ ἧς τὴν τοῦ κόσμου γένεσιν ἐδημιούργησε. Δ. Οὕτω φημί. Ἀ. Ἐξ ἀνάγκης καὶ χωρητὸν λέγειν αὐτὸν δεῖ, καὶ μερικὸν, καὶ πρὸς τῆς ὕλης περιγραφόμενον· ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίως (71) αὐτὸν τῇ ὕλῃ ἀτάκτως φέρεσθαι δεῖ· μὴ ἵστασθαι δὲ, μηδὲ μένειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ, ἀνάγκη. Οὐκοῦν, εἰ ἄποιος ἐτύγχανεν ὕλη, γέγονε δὲ κόσμος πρὸς τοῦ Θεοῦ, ἐν δὲ τῷ κόσμῳ αἱ ποιότητες, τῶν ποιοτήτων γέγονε ποιητὴς ὁ Θεός. Ἐπεὶ δὲ ἀναγινωσκομένου πρόσθεν ἤκουον (72), ὡς ἀδύνατον ἐξ οὐκ ὄντων τι γίνεσθαι· πρὸς τὴν ἐρώτησιν (73) ἀπόκριναι τὴν ἐμήν. C Δοκεῖ σοι τὰς τοῦ κόσμου ποιότητας μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων γεγονέναι; Δ. Δοκεῖ. Ἀ. Ἕτερον παρὰ τὰς οὐσίας ὑπάρχειν αὐτάς; Δ. Ἕτερον παρὰ τὰς οὐσίας λέγω. Ἀ. Οὐκοῦν εἰ μήτε ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων τὰς ποιότητας ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, μήτε ἐκ τῶν οὐσιῶν ὑπάρχουσιν (74), τῷ μήτε οὐσίας αὐτὰς εἶναι· ἐκ μὴ ὄντων αὐτὰς ὑπὸ Θεοῦ γεγονέναι, ἀνάγκη εἰπεῖν. Ὅθεν περιττῶς δοκεῖς λέγειν, ἀδύνατον εἶναι δοξάζειν, ἐξ οὐκ ὄντων γεγονέναι πρὸς τοῦ Θεοῦ. Οὐάλης δὲ (75) τί ἔφη; ἐν τούτῳ

(63) *Philoc.*, τόπον εἶναι τῶν ἀκοσμήτων καὶ τῶν κακῶν.

(64) *Δροσέριος*, etc. *Οὐαλεντῖνος*, etc. Desunt in *Philocalia*, et nomen Adamantii. Etiam in sequentibus nomina interloquentium omissa sunt.

(65) *Philoc.*, Ὕλην γὰρ εἶναι θέλεις, et paulo post εἴπῃς τὸν Θεόν.

(66) *Λόγῳ ψιλῷ μόνον δοκεῖς φεύγειν, ἔργῳ δὲ ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος*. Hæc desunt in *Philocalia*, quæ etiam paulo post omittit καὶ δημιουργόν. Mox pro τῶν κακῶν τὸν Θεὸν ἀποφαίνῃ, habet τῶν κακῶν εἶναι λέγειν. Vide Epiphanium hæres. LXVIII. Μάνης, inquit, βουλόμενος κακίας ὑπεξαίρειν τὸν Θεὸν, μᾶλλον αὐτῷ κακίαν πρὸς ἴσον ἀντικατέστησεν. « Manes volens malum a Deo avertere, potius malitiam ei parem fecit, et opposuit. »

(67) *Θέλεις ὑπονοεῖν καὶ ἀγένητον ὑπάρχειν αὐτήν*. Aliquid deesse videtur in textu qui admodum hoc in loco corruptus est. Alia substituit *Philocalia:* Ἀγέννητον ὑπονοεῖν ὑπάρχειν ἔλεγες, πολὺν ἂν περὶ αὐτῆς ἐποιησάμην λόγον, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ, ὅτι ἀδύνατον ὑπάρχειν αὐτήν. « Ingenitum arbitrari te dixisses, pluribus demonstrassem, non posse illam sic exsistere. »

(68) In *Philocalia* deest φῇς, et ibidem legitur, ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἔρχεσθαί μοι δοκῶ.

(69) *Αἴτιον*. Philoc., ἀναίτιον.

(70) *Philoc.*, ἀναιρεῖσθαι νόει. Φῂς τοίνυν. Infra τὴν τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσιν. Mox pro Οὕτω φημί, habet Οὕτω μοι δοκεῖ.

(71) Ἀ. Ἐξ ἀνάγκης καὶ χωρητὸν λέγειν αὐτὸν δεῖ, D καὶ μερικὸν, καὶ πρὸς τῆς ὕλης περιγραφόμενον· ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίως αὐτὸν τῇ ὕλῃ ἀτάκτως φέρεσθαι δεῖ· μὴ ἵστασθαι δὲ, μηδὲ μένειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ, ἀνάγκη. Hæc omnia desiderantur in *Philocalia*. Ibidem *Philocalia* habet ἐτύγχανεν ἡ ὕλη.

(72) *Ἐπεὶ δὲ ἀναγινωσκομένου πρόσθεν ἤκουον*. Philocalia sic legit : Οὕτως ἔχει· ἐπεὶ δέ σου καὶ λέγοντος ἔμπροσθεν ἤκουσα. « Sic est. Sed quoniam antea ex te audivi. »

(73) *Ἐρώτησιν*. Philoc., ἀπόκρισιν. Ibidem *Philoc.* : Καί σοι τὰς τοῦ κόσμου ποιότητας μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων γενέσθαι δοκεῖ· ἕτερον δέ τι παρὰ τὰς οὐσίας ὑπάρχειν αὐτάς; Οὕτως ἔχει. Εἰ οὖν μὴ ἐξ ὑποκειμένων, etc. »

(74) *Ὑπάρχουσιν*. Deest in *Philocalia*, quæ paulo post habet : ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονέναι εἰπεῖν ἀναγκαῖον. Ὅθεν περιττῶς ἐδόκεις.

(75) *Οὐάλης δέ*. Ad marginem codex ms. Wetstenianus hæc habet : Οὐάλεντος, ἄλλου ἀθέου δό-

ἀφυῶς συνέθετο Δροσέριος, ἄποιον τὴν ὕλην ὑποθέμενος. Ἀ. Τί οὖν φῄς, συνυπάρχειν τὰς ποιότητας τῇ ὕλῃ; ΟΥΑΛ. Ἐμοὶ ἡ ὕλη ποιότητας ἀνάρχους ἔχειν δοκεῖ. Οὕτως γὰρ καὶ κακὰ (76) ἐκ τῆς ἀποῤῥοίας αὐτῆς εἶναι λέγω, ἵνα τῶν κακῶν ὁ μὲν Θεὸς ἀναίτιος ᾖ, τούτων δὲ πάντων ἡ ὕλη αἰτία. Ἀ. Οὐδὲ τῷ ἰδίῳ διδασκάλῳ Οὐαλεντίνῳ Οὐάλης πείθεται, ἀνατρέπων αὐτοῦ τὸ δόγμα. ΟΥ. Τί ἀνέτρεψα; Ἀ. Οὐαλεντῖνος δημιουργὸν τῆς ὕλης τὸν Θεὸν ἀπεκρίνατο· σὺ δὲ φῂς καὶ οὐσιῶν ποιότητας τὴν ὕλην ἀνάρχους ἔχειν. Τίνος οὖν ἔσται ποιητὴς καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός; ΟΥ. Ὁ Θεὸς δημιουργός ἐστι τοῦ κόσμου. Ε. Οὐάλης μέχρι λόγου μόνον δημιουργὸν βούλεται λέγειν τὸν Θεόν. ΟΥ. Πῶς; Ε. Φῂς τὴν ὕλην συνυπάρχειν τῷ Θεῷ, συνυπάρχειν δὲ καὶ τὰς ποιότητας. Εἰ προϋπῆρχεν ἡ ὕλη, συνυπῆρχον δὲ καὶ αἱ ποιότητες, περισσὸν τὸ λέγειν δημιουργὸν τὸν Θεόν· καὶ εὑρεθήσεται Οὐαλεντῖνος κακῶς ὁρισάμενος, ἢ Οὐάλης, μᾶλλον δὲ ἀμφότεροι. Ἀ. Βραχέα ἐρωτηθεὶς ἀποκρινάσθω Οὐάλης. ΟΥ. Λέγε. Ἀ. Τίνα τρόπον (77) δημιουργὸν φῂς τὸν Θεόν; Πότερον, ὅτι τας οὐσίας ἔτρεψεν εἰς τὸ μηκέτι ὑπάρχειν, ὅπερ ἦσάν ποτε, ἀλλ' ἑτέρας παρὰ ταύτας γενέσθαι; ἢ, ὅτι τὰς μὲν οὐσίας ἐφύλαξεν ἐκείνας αἵπερ ἦσαν, τὰς δὲ ποιότητας ἔτρεψεν αὐτῶν; ΟΥ. Οὐ δοκεῖ μοι ἀλλαγήν (78) τινα τούτων πεποιηκέναι· τροπὴν δέ τινα τῶν ποιοτήτων γεγονέναι φημί· καθ' ἅς (79) δημιουργὸν εἶναι λέγω τὸν Θεόν. Καὶ ὥσπερ, εἰ τύχοι λέγειν, οἰκίαν ἐκ λίθων γεγονέναι, ἐφ' ὧν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὡς οὐκέτι λίθοι μένουσι, τῇ οὐσίᾳ γενόμενοι (80)· οὕτω μοι δοκεῖ, τὸν Θεὸν, ὑπομενούσης τῆς οὐσίας, τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων αὐτῆς πεποιηκέναι· καθ' ἣν (81) τὴν τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονέναι λέγω. Ἀ. Ἐπεὶ τοίνυν τροπήν τινα ποιοτήτων πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι φῄς, ἀπόκριναί μοι βραχέα πυθέσθαι προαιρουμένῳ. ΟΥ. Λέγε δή. Ἀ. Τὰ κακὰ ποιότητες οὐσιῶν σοι δοκοῦσιν εἶναι, ἢ οὐσίαι; ΟΥ. Ποιότητες οὐσιῶν. Ἀ. Ἄνωθεν δὲ ἦσαν αἱ ποιότητες αὗται ἐν τῇ ὕλῃ; ἢ ἀρχὴν ἔσχον τοῦ εἶναι; ΟΥ. Συνεῖναί φημι ἀγενήτως τῇ ὕλῃ ταυτασὶ τὰς ποιότητας. Ἀ. Οὐχὶ δὲ Θεὸν φῂς τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων πεποιηκέναι; ΟΥ. Τοῦτό φημι. Ἀ. Εἰς τὸ κρεῖττον ἔτρεψεν, ἢ εἰς τὸ χεῖρον; ΟΥ. Δηλονότι εἰς τὸ κρεῖττον. Ἀ. Οὐκοῦν εἰ ποιότητες ὕλης τὰ κακὰ, τὰς δὲ ποιότητας αὐτῆς εἰς τὸ κρεῖττον ἔτρεψε· πόθεν τὰ κακὰ, ζητεῖν ἀνάγκη. Οὐ γὰρ ἔμειναν αἱ ποιότητες, ὁποῖαι ἦσαν τῇ φύσει. Εἰ μὲν πρότερον (82)

A igitur neque ex subjectis qualitatibus Deus qualitates effecit, neque sunt ex substantiis quod nec ipsæ substantiæ sint: ex iis quæ nulla sunt, eas a Deo factas esse necesse est confiteri. Ex quo sequitur, te frustra videri dicere, fieri non posse, ut a Deo ex nihilo factæ esse existimentur. Valens vero, quid dixit? inepte Droserius assensus est, posita materia sine qualitatibus. A. Quid igitur, ais simul esse cum materia qualitates? Va. Mihi materia qualitates habere, quæ principio careant, videtur. Sic enim etiam mala ab ipsa derivari dico, ut Deus quidem non sit auctor malorum, materia autem eorum omnium causa sit. A. Ne sui quidem præceptoris Valentini auctoritatem Valens sequitur, cum dogma ejus tollat. Va. Quid sustuli? A. Valentinus Deum materiæ B effectorem esse censuit: tu vero ais materiam substantiarum qualitates quæ principio carent, habere. Cujus tandem rei effector et opifex erit Deus? Va. Deus mundi est opifex. E. Valens verbo tantum Deum opificem vult dicere. V. Quonam modo? E. Ais materiam simul cum Deo esse, ac simul etiam esse qualitates. Si prius erat materia, simul autem qualitates etiam erant, supervacaneum est Deum opificem dicere, invenieturque Valentinus male statuisse, aut Valens, aut potius uterque. A. Ad pauca interrogatus Valens respondeat. Va. Dic. A. Quomodo Deum opificem esse dicis? Utrum quod res mutavit, ut jam non sint, quod erant aliquando, sed aliæ sint atque erant; an quod substantias quidem servavit, quæ erant, sed earum mutavit qua- C litates? V. Mihi mutasse illas ulla ex parte non videtur: mutationem autem qualitatum factam esse dico: secundum quas Deum opificem esse censeo. Et quemadmodum si domus ex lapidibus construatur, de iis dici non potest, lapides non jam id remanere quod substantia erant: sic mihi Deus videtur manente substantia aliquam ejus qualitatum fecisse mutationem, ex qua mundi hujus ortum a Deo procuratum esse dico. A. Quoniam qualitates a Deo quodammodo mutatas esse fateris, mihi velim pauca quærere volenti respondeas. Va. Dic igitur. A. Mala qualitatesne tibi substantiarum videntur esse, an substantiæ? Va. Substantiarum qualitates. A. Erantne antea qualitates hæ in materia, an D principium exsistendi habuerunt? Va. Simul esse cum materia sine origine has qualitates esse dico.

γμα, ὅτι οὐ συνυπῆρχον τῇ ὕλῃ αἱ ποιότητες. Οὐαλεντῖνος γὰρ οὐ συνυπάρχειν ταύτας ληρεῖ, ὥσπερ δὴ οὗτος. Ἡμεῖς δὲ ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα φαμὲν γενέσθαι παρὰ Θεοῦ. « Valentis alterius impii dogma erat qualitates non coexsistere materiæ: nam Valentinus nugatur eas non coexsistere, sicut ait iste. Nos vero ex non exstantibus dicimus omnia facta esse a Deo. » In *Philocalia* deinde alia sequuntur verba: quæ tamen quoad sensum, coincidunt cum iis quæ a Valente, Droserio, et Adamantio disputantur.

(76) *Philoc.*: Ἐμοὶ γὰρ ἡ ὕλη ἀνάρχως ποιότητας ἔχειν δοκεῖ. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ κακά, etc.

(77) *Τίνα τρόπον*. *Philoc.*, τίνι τρόπῳ, et infra αἵπερ ἦσαν πρὸ τοῦ, τὰς δέ, etc.

(78) *Ἀλλαγήν*. Codex ms. Thomæ Gale, ἀγάπην, male.

(79) *Philoc.*, καθ' ἅς, optime. Wetstenii codex ms., καθόπερ.

(80) *Ὡς οὐκέτι λίθοι μένουσι, τῇ οὐσίᾳ γενόμενοι*. Philocalia, clarius et plenius: ὡς οὐκέτι λίθοι μένουσι τῇ οὐσίᾳ, οἰκία γενόμενοι οἱ λίθοι· τῇ γὰρ ποιότητι τῆς συνθέσεως τὴν οἰκίαν γεγονέναι φημί· τραπείσης δηλονότι τῆς προτέρας τῶν λίθων ποιότητος. Οὕτω μοι δοκεῖ,' etc. « Quasi non amplius lapides manerent sua substantia, postquam domus facti sunt illi lapides: nam qualitate compositionis domum factam esse dico: conversa nimirum priori lapidum qualitate. Sic mihi videtur, » etc.

(81) *Philoc.*, καθ' ἥν. Alias, καθώς.

(82) *Philoc.*, ἢ εἰ μὲν πρότερον.

A. An non Deum ais quodammodo mutasse qualitates? V. Hoc dico. A. Utrum in melius eas vertit, an in pejus? V. Non est dubium, quin in melius. A. Si materiæ qualitates sunt mala, ejus autem qualitates Deus in melius vertit : unde mala orta sint necessario quærendum est. Neque enim remanserunt qualitates, quales natura fuerant. Si prius non erant malæ qualitates, ex eo autem quod primæ a Deo mutatæ tales factæ sunt in materia, non est dubium quin malæ. V. Quasi immemor sis definitionis Valentini, ita affectus es. Dixit enim materiam inordinatam esse atque informem. Ex hac meliora mutavit : quæ autem fæculenta erant nec apta ad opus, ea reliquit, ut quæ ipsi nullatenus convenirent. Hinc mala serere mihi videtur. A. Bona materiæ, ut dixisti, sola mutavit : mala autem reliquit. V. Sic est. E. Admodum inepta et stulta est, quæ est a Valentino posita, et Valente sententia. Quærendum est enim, utrum dicatis Deum, cum posset mala tollere, noluisse, an istud posse non habuisse. Si enim eum potuisse dicetis, sed noluisse, necesse erit eum malorum causam dicere, quod, cum facere posset ut mala non essent, ea tamen ut erant esse passus sit, maximeque cum materiam efficere cœpit. Si enim nullo modo ei materia curæ fuisset, non esset auctor, si permisisset manere. Quoniam autem partem ejus ita reliquit, cum in melius eam posset vertere, auctor est malorum, parte materiæ improba relicta ad ejus partis quam effecit exitium. Quin etiam maximam mihi injuriam ab hac parte accepisse videtur pars ea quam effecit, cum mala appetat. Si quis enim res accurate consideret, nunc deteriore materiam in conditione esse inveniet, quam esset antea, cum inordinata erat. Ante enim quam ea secreta et distincta esset, mala non sentire ei licebat; nunc vero unaquæque pars ejus sensum malorum accipit. At hoc quod a Deo in beneficii parte in materiam exstitisse ais, ei in damnum po-

A οὐκ ἦσαν αἱ ποιότητες κακαί· ἐκ δὲ τοῦ τραπῆναι πρὸς τοῦ Θεοῦ τὰς πρώτας τοιαύτας περὶ τὴν ὕλην γεγονέναι (83), δηλονότι τὰς κακάς. ΟΥ. Ὡς ἐπιλησθεὶς τοῦ ὅρου Οὐαλεντίνου, οὕτως διάκεισαι· ἔφη γὰρ ὕλην εἶναι ἄτακτον καὶ ἀνείδεον· ἐκ ταύτης τὰ μὲν κρείττονα ἔτρεψε, τὰ δὲ ὅσα τρυγώδη ἐτύγχανεν, οὐκ ὄντα εὔχρηστα πρὸς δημιουργίαν, ταῦτα κατέλειψε, κατὰ μηδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ὅθεν δοκεῖ μοι σπείρειν τὰ κακά. Ἀ. Τὰ καλὰ τῆς ὕλης, ὡς ἔφης, μόνα ἔτρεψε· τὰ κακὰ ταῦτα εἴασεν. ΟΥ. Οὕτως ἔχει. Ε. Σφόδρα ἄπορος καὶ ἀνόητος πρότασις ἡ ὑπὸ Οὐαλεντίνου καὶ Οὐάλεντος προτεθεῖσα· ζητητέον γὰρ, πότερον δυνάμενον μὲν τὰ κακὰ ἀνελεῖν, οὐ βουληθέντα δὲ, ἢ τὸ δύνασθαι μὴ ἔχοντα; Εἰ μὲν γὰρ δυνάμενον λέξετε (84), οὐ βουληθέντα δὲ, αὐτὸν αἴτιον τῶν B κακῶν εἰπεῖν ἀνάγκη· ὅτι, δυνάμενος ποιῆσαι μὴ εἶναι κακὰ, συνεχώρησεν αὐτὰ μένειν, ὡς ἦν· καὶ μάλιστα, ὅτε (85) δημιουργεῖν τὴν ὕλην ἤρξατο. Εἰ γὰρ μηδόλως ἔμελεν αὐτῷ τῆς ὕλης, οὐκ ἂν αἴτιος ἦν, εἰ συνεχώρει μένειν. Ἐπειδὴ δὲ μέρος αὐτῆς οὕτως εἶα (86), δυνάμενος κἀκεῖνο τρέπειν εἰς τὸ κρεῖττον· αἴτιός ἐστιν τῶν κακῶν, καταλιπὼν (87) μέρος ὕλης εἶναι πονηρὸν ἐπ' ὀλέθρῳ οὗ ἐδημιούργησε μέρους. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ μέγιστα κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἠδικῆσθαί μοι δοκεῖ τοῦτο ὅπερ κατεσκεύασε τῆς ὕλης μέρος, ἀντιλαμβανόμενον τῶν κακῶν (88). Εἰ γάρ τις ἐξετάζοι ἐπ' ἀκριβὲς τὰ πράγματα, χαλεπώτερον εὑρήσει νῦν τὴν ὕλην πεπονθυῖαν τῆς προτέρας ἀκοσμίας. Πρὶν γὰρ αὐτὴν διακριθῆναι, τὸ μηδὲ αἰσθέσθαι (89) C τῶν κακῶν παρῆν αὐτῇ· νῦν δὲ ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς αἴσθησιν λαμβάνει τῶν κακῶν (90)· καὶ τοῦθ' ὅπερ ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆς ὕλης πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι λέγεις, εὑρίσκεται μᾶλλον ἐπὶ τῷ χείρονι προσγινόμενον αὐτῇ. Εἰ δ' ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν ἀνελεῖν τὰ κακὰ (91) τὸ μὴ πεπαῦσθαι λέγεις, ἀδύνατον τὸν Θεὸν φῂς ὑπάρχειν· τὸ δὲ ἀδύνατον, ἤτοι τῇ φύσει ἀσθενὲς (92), ἢ τῷ νικᾶσθαι τῷ φόβῳ, δεδουλωμένον πρός τινος κρείττονος (93). Ἄλλως δὲ καὶ μείζονα

(83) *Γεγονέναι*. Hoc verbum in *Philocalia* immediate excipiunt ista : Ποιότητας φῂς, αἴτιος ἔσται τῶν κακῶν ὁ Θεὸς, τρέψας τὰς οὐκ οὔσας ποιότητας κακὰς εἰς τὸ εἶναι κακάς. Ἢ τὰς μὲν ποιότητας κακὰς εἰς τὸ κρεῖττον οὐ δοκεῖ σοι τρέψαι τὸν Θεὸν, τὰς δὲ λοιπὰς καὶ μόνας ὅσαι διάφοροι ἐτύγχανον, τῆς διακοσμήσεως ἕνεκα πρὸς τοῦ Θεοῦ τετράφθαι λέγεις; Οὕτως ἄνωθεν εἶχον ἐγώ. Πῶς τοίνυν τὰς τῶν φαύλων ποιότητας ὡς εἶχον καταλελοιπέναι λέγεις; Πότερον δυνάμενον μέν, etc. » Qualitates dicis, malorum causa erit Deus, qui qualitates non malas mutavit ut essent malæ. Vel malas qualitates in melius mutasse Deum non existimas, sed reliquas et solas quotquot præstantiores erant, ornatus causa dicis a Deo mutatas esse? Ita superius ego tenebam. Quo igitur modo eum deteriorum qualitates, prout se habebant, dereliquisse dicis? Utrum cum posset quidem, » etc.

(84) *Philoc.*, λεγεις.

(85) *Philoc.*, ὅτε. Editio Wetstenii, ὅτι.

(86) *Philoc.* αἴτιος ἦν ὧν συνεχώρει μένειν. Ἐπεὶ δὲ μέρος μέν τι αὐτῆς δημιουργεῖ, μέρος δέ τι οὕτως ἐᾷ.

(87) *Philoc.*, αἰτίαν ὀφλισκάνειν ἄξιος εἶναί μοι δοκεῖ καταλιπών, etc.

(88) *Philoc.*, ἀντιλαμβανόμινον τάνυν τῶν κακῶν.

(89) *Τὸ μηδὲ αἰσθέσθαι*. Sic *Philoc.* Alias, τῇ μηδὲ αἰσθέσθαι.

(90) Post κακῶν *Philocalia* addit : Καί μοι ἐπ' ἀνθρώπου λάβε τὸ παράδειγμα· πρὶν γὰρ εἰκονισθῇ καὶ ζῶον γένηται τῇ τοῦ δημιουργοῦ τέχνῃ, τὸ μηδενὸς ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν κακῶν παρὰ τῆς φύσεως εἶχεν· ἀφ' οὗ δὲ πρὸς τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ προσπελάζοντος κακοῦ προσ- D λαμβάνει· καὶ τοῦθ' ὅπερ, etc. « Quod in uno homine facile perspicias : priusquam enim conformatus sit, et opificis arte animal factus, ita est a natura comparatus, ut nihil mali appetat aut admittat : postquam vero homo a Deo est factus, sensum etiam appropinquantis mali accipit. Tum vero id, » est.

(91) *Τὰ κακά*. Sic recte *Philocalia*. Apud Wetstenium deest, τὸ μὴ πεπαῦσθαι λέγεις. Ibidem pro φῂς *Philocalia* habet, φήσεις.

(92) *Philoc.*, αὐτὸν ἀσθενῆ εἶναι ἔσται, ἢ τῷ νικᾶσθαι.

(93) Post κρείττονος *Philocalia* habet : Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν φύσει ἀσθενῆ ὄντα τολμήσεις εἰπεῖν, περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς κινδυνεύειν μοι δοκεῖς· εἰ δὲ τῷ νικᾶσθαι φόβῳ πρὸς τοῦ μείζονος, μείζονα ἔσται τοῦ Θεοῦ τὰ κακὰ νικῶντα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τὴν ὁρμήν. Ὅπερ ἄτοπον, etc. « Deum natura infirmum si audes dicere, de salute ipsa mihi peri-

λέξεις τοῦ Θεοῦ τὰ κακὰ, νικῶντα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τὴν ὁρμήν· ὅπερ ἄτοπον εἶναί μοι λέγειν περὶ Θεοῦ δοκεῖ. Διὰ τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον ταῦτ' ἔσονται θεοὶ, κατὰ τὸν Οὐαλεντίνου λόγον (94), νικᾷν δυνάμενα τὸν Θεόν; εἴπερ Θεὸν ἐκεῖνόν φαμεν, ὃς τὴν ἁπάντων ἐξουσίαν ἔχει (95). Δ. Ἀσφαλέστερον ὀφείλει ζητηθῆναι, πόθεν τὰ κακά. Ἐὰν γὰρ εἴπωμεν, ὕλην συνεῖναι τῷ Θεῷ, πολλὰ ἄτοπα παρακολουθήσει ταῖς ἀληθείαις. Εἰ οὖν μήτε ἐξ ὕλης, μήτε ἐκ Θεοῦ, πόθεν τὰ κακὰ ζητεῖν ἀνάγκη. Ἀ. Τὰ κακὰ οὐδὲ κατὰ φύσιν, οὐδὲ κατ' οὐσίαν, οὐδὲ καθ' ὑπόστασίν ἐστιν, ἀλλὰ τρόπῳ γίνονται τὰ κακὰ ἐκ τῆς αὐτεξουσιότητος. Δ. Ἀλλ' ἐγὼ κατ' οὐσίαν καὶ καθ' ὑπόστασιν λέγω εἶναι τὰ κακά· ὁ γὰρ τρόπος ἐπισυμβαίνων ἐστίν. Ἀ. Ἔκθου σαφῶς, ἃ λέγεις, καὶ καθ' ὑπόστασιν εἶναι, καὶ κατ' οὐσίαν. Δ. Ὅσα ὁ Νόμος ἀπηγόρευσεν, ἐκεῖνα λέγω κακά· οἷον, φόνον, μοιχείαν, κλοπὴν, πορνείαν, καὶ ὅσα ὁ Νόμος ἀπαγορεύει.

A tius cedere reperietur. Si vero ex eo quod non possit Deus mala tollere, non desiisse mala dicis, eum impotentem esse confirmas: impotens autem est, aut quod natura est infirmum, aut quod quia vincitur metu servitute premitur ab aliquo superiore: aliter etiam superiora Deo mala esse fateberis, quippe quæ ejus voluntatis impetum vincant. id quod absurdum dictu de Deo mihi videtur. Cur enim non magis hæc dii erunt, quæ juxta Valentinum Deum superare possunt? siquidem Deum illum esse dicimus, qui omnium habet potestatem. D. Tutius quæri debet unde mala nata sint. Si enim materiam simul cum Deo fuisse ex omni æternitate dixerimus, multa incommoda veritatem sequentur. Quocirca si nec a materia nec a Deo sunt B mala, unde sint quærendum est. A. Mala nec secundum naturam, nec secundum substantiam, nec secundum hypostasin sunt, sed modo quodam fiunt ex libero arbitrio. D. Ego vero substantia et hypostasi mala esse dico. Modus enim adventitium est quiddam. A. Explana quæ ais et hypostasi esse et substantia. D. Omnia quæ lex vetuit, mala dico, ut cædem, stuprum, furtum, adulterium, eaque omnia quæ lex vetat.

litari videris. Si vero quod metu a majore vincatur, Deo majora erunt mala, utpote quæ voluntatis ejus affectum vincant. Quod absurdum, » etc.

(94) *Philocalia*, κατὰ τὸν λόγον τὸν σόν.

(95) *Philoc.*, ἐκεῖνό φαμεν ὅπερ τὴν ἁπάντων ἐξουσίαν ἔχει. Mox continua serie addit: Βραχέα δέ σου καὶ περὶ τῆς ὕλης αὐτῆς πυθέσθαι βούλομαι. Καί μοι φέρων λέγε, πότερον ἁπλῆ τις ἦν ὕλη, ἢ σύνθετος; Ἡ γὰρ διαφορὰ τῶν γεγονότων εἰς τοιαύτην με περιίστησιν ἐξέτασιν τοῦδε τοῦ λόγου. Εἰ γὰρ ἁπλῆ τις ἐτύγχανεν ἡ ὕλη καὶ μονοειδὴς, σύνθετος δὲ ὁ κόσμος, καὶ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν τε καὶ κράσεων τὴν σύστασιν ἔχει· τὸ γὰρ σύνθετον ἁπλῶν τινων μίξιν μηνύει· εἰ δ' αὖ πάλιν τὴν ὕλην σύνθετον λέγειν ἐθέλοις, πάντως ἐξ ἁπλῶν τινων συντεθεῖσθαι φήσεις· εἰ δὲ ἐξ ἁπλῶν συνετέθη, ἦν ποτε καθ' ἑαυτὰ τὰ ἁπλᾶ, ὧν συντεθέντων γέγονεν ἡ ὕλη· ἐξ οὗπερ καὶ γεννητὴ οὖσα δείκνυται. Εἰ γὰρ σύνθετος ἡ ὕλη, τὰ δὲ σύνθετα ἐξ ἁπλῶν τὴν σύστασιν ἔχει, ἦν ποτε καιρὸς ὅτε ἡ ὕλη οὐκ ἦν, τουτέστι πρὶν τὰ ἁπλᾶ συνελθεῖν. Εἰ δὲ ἦν ποτε καιρὸς ὅτε ἡ ὕλη οὐκ ἦν, οὐκ ἦν δέ ποτε καιρὸς ὅτε τὸ ἀγέννητον οὐκ ἦν, οὐκ ἔσται ἀγέννητος ἡ ὕλη· τὸ δ' ἐντεῦθεν ἔσται πολλὰ τὰ ἀγέννητα· εἰ γὰρ ἦν ἀγέννητος ὁ Θεὸς, καὶ τὰ ἁπλᾶ ἐξ ὧν ἡ ὕλη συνετέθη, οὐκ ἔσται δύο μόνα τὰ ἀγέννητα. Δοκεῖ δέ σοι μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντικεῖσθαι; Δοκεῖ. Ἀντίκειται δὲ τῷ πυρὶ τὸ ὕδωρ; Ἀντικεῖσθαί μοι φαίνεται. Ὁμοίως δὲ τῷ φωτὶ τὸ σκότος; καὶ τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ; πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῷ ξηρῷ τὸ ὑγρόν; Οὕτως ἔχειν μοι δοκεῖ. Οὐκοῦν, εἰ μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντίκειται, οὐκ ἔσονται ὕλη μία, οὐδὲ μὴν ἐξ ὕλης μιᾶς. Ὅμοιον δέ τινα τούτῳ λόγον πάλιν πυθέσθαι βούλομαι. Δοκεῖ σοι τὰ μέρη μὴ ἀναιρετικὰ τυγχάνειν ἀλλήλων; Δοκεῖ. Εἶναι δὲ τῆς ὕλης μέρη, τό τε πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ; ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπά; Οὕτως ἔχω. Τί δέ; Οὐ δοκεῖ σοι ἀναιρετικὸν μὲν εἶναι τοῦ πυρὸς τὸ ὕδωρ, τοῦ δὲ σκότους τὸ φῶς, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τούτοις παραπλήσια; Δοκεῖ. Οὐκοῦν εἰ τὰ μέρη οὐκ ἔσται ἀλλήλων ἀναιρετικά, τὰ δὲ τῆς ὕλης μέρη ἀναιρετικὰ ἀλλήλων ἐστίν, οὐκ ἔσται ἀλλήλων μέρη· εἰ δὲ οὐκ ἔσται ἀλλήλων μέρη, οὐκ ἔσονται ὕλης μιᾶς· ἀλλὰ μὴν οὐδ' αὐτὰ ἔσονται ὕλη, τῷ μηδέν τι τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτοῦ ἀναιρετικὸν ὑπάρχειν· κατὰ τὸν τοῦ ἀντικειμένου λόγον· οὐδὲ γάρ ἐστί τι αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντικείμενον· τὰ γὰρ ἀντικείμενα ἑτέροις ἀντικεῖσθαι πέφυκεν· οἷον, τὸ λευκὸν αὐτὸ ἑαυτῷ οὐκ ἀντίκειται, πρὸς δὲ τὸ μέλαν ἀντικείμενον λέγεται· καὶ τὸ φῶς ὁμοίως ἑαυτῷ μὴ ἀντικεῖσθαι δείκνυται, πρὸς δὲ τὸ σκότος οὕτως ἔχον φαίνεται· ἀλλὰ γοῦν ὁμοίως πλεῖστα ὅσα. Εἰ τοίνυν καὶ ὕλη μία τις ἦν, οὐκ ἂν αὐτὴ ἑαυτῇ ἀντέκειτο· οὕτω δὲ τῶν ἀντικειμένων ἐχόντων, τὸ μὴ εἶναι τὴν ὕλην δείκνυται. « Sed pauca ex te ipso de materia quærere velim. Age, responde, an simplex erat materia, vel composita? Eorum enim, quæ facta sunt, differentia in hanc me quæstionem inducit. Si enim simplex et unius erat speciei materia, mundus vero compositus et ex diversis substantiis et concretionibus constitutus est, C etiam compositi nomen simplicium quamdam mixtionem declarat. Sin autem materiam compositam dicis, ex simplicibus quibusdam compositam fatearis oportet. Si ex simplicibus composita est, fuere aliquando per se et sola simplicia, ex quibus compositis materia exstitit, unde et genita ostenditur: Si enim composita materia, composita vero ex simplicibus constant, fuit aliquando tempus cum materia non esset, hoc est antequam simplicia convenirent. Si tempus quondam fuit, quo materia non erat, nec fuit unquam tempus quo non erat quod ingenitum est, non erit ingenita materia, atque hinc multa erunt ingenita. Si enim erat ingenitus Deus, et simplicia ex quibus composita est materia, non erunt duo sola ingenita. Ac tibi videtur nihil eorum quæ sunt, sibi contraire? Videtur. Contraria vero est igni aqua? Lumini quoque tenebræ, frigidum calido, sicco etiam humidum? Opinor. Si ergo nihil eorum quæ sunt, ipsum sibi contrarium D est, non erunt materia una: neque vero ex materia una. Sed his affine aliquid licet sciscitari. Videntur tibi partes se mutuo non tollere? Videntur. Et materiæ partes esse, ignis et aqua, itemque reliqua videntur? Omnino. Quid igitur? Num tibi videtur ignem destruere aqua, lux tenebras, tum et his similia? Videntur. Si ergo partes se mutuo non destruunt, partes autem materiæ se mutuo destruunt, non erunt mutuæ partes. Si non sint mutuæ partes, nec unius erunt materiæ, sed nec erunt materia, quod nulla res seipsam secundum rationem et naturam contrarii destruat: nec enim sibi ipsi quidquam contrarium est. Contraria enim aliis, non sibi contraria sunt: quemadmodum album ipsum sibi non est contrarium, at nigro contrarium dicitur: neque lumen sibi, sed tenebris opponitur, et plurima hujusmodi. Si ergo materia una erat, non ipsa sibi erat contraria: cum autem ea sit ratio contrariorum, materiam non esse demonstratur.

A A. Adventitia sunt hæc omnia. Neque enim cædes est substantia, neque rursus adulterium, nec ullum malum ejusdem generis; sed quemadmodum nec a grammatica nec rhetorica est substantia, sed ab iis quæ ei accidunt nomen accipit, a quibus ita nominari videtur, cum ipsa neutrum eorum sit: ita mihi etiam videtur ab iis, quæ videntur esse mala, substantiæ nomen habere, cum ipsa neutrum sit eorum. Malus autem dicitur is qui mala committit. Atqui ea quæ quis facit, non sunt ille ipse, sed ejus actiones, a quibus nomen, ut malus dicatur, accipit. Si enim illum ea esse dicamus quæ facit, facit autem cædes, adulteria, furta, quæque sunt generis ejusdem, hæc erit ipse. Quod si hæc ipse est: hæc autem cum fiunt, exstant; cum non fiunt, etiam esse desinunt. Ab ho- B minibus autem hæc fiunt, erunt ergo homines et effectores sui, et rursum causa cur non sint. Si vero hæc ejus actiones esse ais, certe ex iis quæ agit, habet ut sit malus, non ab iis ex quibus est substantia. Malum autem diximus appellari ab iis quæ substantiæ accidunt: quæ non sunt substantia: velut a fabrica faber dicitur. Quod si ex iis quæ facit, malus dicitur; quæ autem facit, principium exsistendi accipiunt; et ille malus esse cœpit: hæc quoque mala cœperunt. Si ita est, non est sine principio malus, nec mala ortum non habent, quod ab eis ortum habere doceantur. D. Dixisti modo esse mala, non substantia. Perspicuum est autem mala a substantia fieri. Planius ergo doce ea non esse substantia, sed modo. A. Ego primum natura nul- C lum malum esse statuo, sed naturæ modo malum esse dicitur. Adulterii enim nomen viri et mulieris congressum significat: sed si quis concumbat cum uxore procreationis liberorum propagandique gene-

A Ἀ. Ἐκ τῶν συμβεβηκότων ἐστὶ ταῦτα πάντα· οὔτε γάρ ἐστι φόνος οὐσία, οὔτε πάλιν ἡ μοιχεία, οὔτε τι τῶν ὁμοίων κακῶν· ἀλλ' ὥσπερ οὔτε (96) ἀπὸ τῆς γραμματικῆς, οὔτε ῥητορικῆς οὔσης (97), ἀλλὰ ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ προσηγορίαν λαμβανούσης, ἀφ' ὧν οὕτως ὀνομάζεσθαι δοκεῖ, οὐδ' ὁπότερον αὐτῶν οὖσα· ὁμοίως μοι φαίνεται καὶ ἀπὸ τῶν δοκούντων εἶναι κακῶν τὴν οὐσίαν ὄνομα προσλαμβάνειν, οὐδ' ὁπότερον οὖσαν αὐτῶν. Κακὸς δὲ λέγεται ἐκεῖνος, ὁ τῶν κακῶν ποιητής· ἃ δέ τις ποιεῖ, οὐκ ἔστιν αὐτὸς, ἀλλ' ἐνέργειαι αὐτοῦ, ἀφ' ὧν τὴν προσηγορίαν τοῦ κακὸς λέγεσθαι λαμβάνει. Εἰ γὰρ αὐτὸν ὑπάρχειν εἴποιμεν, ἃ ποιεῖ, ποιεῖ δὲ φόνους, καὶ μοιχείας, καὶ κλοπὰς, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια· αὐτὸς ἔσται ταῦτα· εἰ δὲ ταῦτ' ἔστιν αὐτός· ταῦτα δὲ ὅταν γένηται, τὴν B σύστασιν ἔχει· οὐ γινόμενα δὲ, καὶ τοῦ εἶναι παύεται· γίνεται δὲ ταῦτα πρὸς ἀνθρώπων· ἔσονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ἑαυτῶν ποιηταὶ, καὶ τοῦ μηκέτι εἶναι αἴτιοι. Εἰ δὲ ταῦτα αὐτοῦ ἐνεργείας εἶναι φῄς, ἐξ ὧν ποιεῖ, τὸ κακὸς εἶναι ἔχει, οὐκ ἐξ ὧν ἔστιν οὐσία. Κακὸν δὲ εἴπομεν λέγεσθαι ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων τῇ οὐσίᾳ· ἅτινα οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία· ὡς ἀπὸ τῆς τεκτονικῆς τέκτων. Εἰ δ' ἐξ ὧν ἐνεργεῖ κακὸς, ἃ δὲ ἐνεργεῖ ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαμβάνει· ἤρξατο κἀκεῖνος εἶναι κακὸς, ἤρξατο δὲ καὶ ταῦτα κακά. Εἰ δὲ οὕτως ἔχει, οὐκ ἔστιν ἀνάρχως κακὸς, οὐδὲ ἀγένητα τὰ κακὰ, τῷ γενητὰ πρὸς αὐτῶν δείκνυσθαι. Δ. Ἔφης, τρόπῳ εἶναι τὰ κακὰ, καὶ οὐ κατ' οὐσίαν· δείκνυται δὲ ὑπὸ οὐσίας γινόμενα τὰ κακά. Σαφέστερον οὖν δεῖξον, ὅτι τρόπῳ ἐστὶ καὶ οὐ κατ' οὐσίαν. Ἀ. Ἐγὼ μὲν πρῶτον (98) C τῇ φύσει οὐδὲν φαῦλον λέγω· τῷ δὲ τῆς φύσεως τρόπῳ κακὸν εἶναι λέγεται. Τὸ γὰρ τῆς μοιχείας ὄνομα κοινωνίας ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σημαντικόν· ἀλλ' ἐὰν κοινωνῇ τις τῇ γυναικὶ παιδοποιΐας ἕνεκα (99),

(96) *Οὔτε*. Necessario hic interserendum esse istud οὔτε, præter Pici versionem, ostendit et sequens lemma, οὔτε ῥητορικῆς, et adversative connexa positio, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ. Dicit mala opera, id est peccata, esse « accidentia, » et ab iis substantias solere denominari, nec tamen esse substantias ipsas. Sicut neque grammatica, neque rhetorica sunt « substantiæ, » licet ab iis substantiæ, id est homines, denominationes accipiant. Sic infra: ὡς ἀπὸ τεκτονικῆς τέκτων. Probant hunc sensum ἀπόδοσις, et quæ sequuntur. WETSTENIUS.

D (97) Galeus conjicit legendum: οὐσίας οὔσης.

(98) Codd. Vaticanus et Regius secundus, ἐγὼ μὲν πρῶτον. In aliis deest μέν.

(99) *Ἀλλ' ἐὰν κοινωνῇ τις τῇ γυναικὶ παιδοποιΐας ἕνεκα.* Origenes, lib VIII *contra Celsum*: Ἀλλὰ καὶ ἄγεσθαι γυναῖκα ἐπέτρεψεν ἡμῖν ὁ Θεός· ὡς οὐ πάντων χωρούντων τὸ διαφέρον, τουτέστι τὸ πάντη καθαρόν· καὶ ἀγομένοις γυναῖκας, τὰ γεννώμενα πάντως τρέφειν, καὶ μὴ ἀναιρεῖν τὰ ὑπὸ τῆς Προνοίας διδόμενα τέκνα. « Sed et uxorem ducere permisit nobis Deus; quod non omnes meliora, hoc est, castitatem capiant: et iis qui uxores ducunt, constituit, susceptos ex his liberos omnino educare, nec e vita eos tollere, qui donati sunt a Providentia. Et paulo post: Ἡμεῖς ἐν τοῖς τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς κατὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ βιώσομεν νόμους, οὐδαμῶς δουλεύειν θέλοντες τοῖς τῆς ἁμαρτίας νόμοις. Καὶ γυναῖκας, ἐὰν βουλώμεθα, ἀξόμεθα, καὶ παῖδας διδομένους ἡμῖν ἐν τοῖς γάμοις ἡμῶν ληψόμεθα. « Sed nos in legibus a Conditore nostro datis perseverabimus nunquam servituri peccati legibus: et uxores, si voluerimus, ducemus, liberosque, Deo dante, suscipiemus in conjugio. » Vilius tamen de conjugio sentire videtur Origenes, homil. VI in *Numeros*. Verba sunt hæc: « Ego autem, licet non usquequaque pronuntiem, puto tamen, quod sint nonnulla etiam communium hominum gesta, quæ quamvis peccato careant, non tamen digna videantur, quibus interesse putemus Spiritum sanctum. Ut verbi gratia dixerim, connubia etiam legitima, carent quidem peccato; nec tamen tempore illo, D quo conjugales actus geruntur, præsentia sancti Spiritus dabitur, etiamsi propheta esse videatur, qui officio generationis obsequitur. » Verum, in hoc conflictu, laudat conjugium Adamantius; quo magis feriat Marcionitas. Theodoret. lib. V; c. 24 *Hær. fab.*: Κέρδων μὲν οὖν καὶ Μαρκίων τὴν παρθενίαν ἐνομοθέτησαν, τῷ Δημιουργῷ πολεμοῦντες, ἵνα μὴ διὰ τοῦ γάμου τὴν ἐκείνου δημιουργίαν αὐξήσωσιν. « Equidem Cerdo et Marcion virginitatem lege quadam sanxere, Opifici repugnantes; ne per conjugium ejus opificium augerent. » Idem fecerunt Saturnilus, Menandri discipulus; Epiphan. hær. XXIII, et Theodoret. *Hær. fab.* lib. I, cap. 3; item Encratitæ, a Tatiano orti; Theodoret. *Hær. fab.* lib. I, c. 2?; Epiphan. hær. XLVII. Nec non Manes, Theodoret. *Hær. fab.* lib. I, c. 26. Idem sensere Severiani et Archontici; Epiphan. hær. XLV. Et Massaliani: Harmenopulus *De sectis*, sect. 18, et Hierax, Epiphan. hær. LXVII. WETST.

καὶ τῆς τοῦ γένους διαδοχῆς, ἀγαθή τις ἡ κοινωνία γίνεται. Εἰ δέ τις, καταλιπὼν τὴν νομίμην κοινωνίαν, ἐνυβρίζοι γάμοις ἀλλοτρίοις, λίαν ἔργον πράττει κακόν· καὶ ἡ μὲν κοινωνία ἡ αὐτὴ, ὁ δὲ τῆς χρήσεως τρόπος οὐχ ὅμοιος. Καὶ ἐπὶ τῆς πορνείας δὲ ὁ αὐτὸς λόγος. Ἡ κοινωνία τοίνυν, χωρὶς τοῦ τρόπου τῆς χρήσεως ἐξεταζομένη, κακὸν οὐκ ἔστιν· τότε δὲ γίνεται κακὸν, ὁπότε ὁ τρόπος ἔσται σαφής. Ἀλλὰ καὶ τὸν φόνον ὁμοίως ἔχειν φημί. (1) Ἐὰν γάρ τις τὸν ἐπὶ μοιχείᾳ ληφθέντα ἀποκτεῖναι θέλῃ, δίκας ὧν ἐτόλμησεν ἀπαιτῶν· κακὸν οὐκ ἐργάζεται. Ἐάν τις δὲ τὸν μηδέν τι τῶν ἀπηγορευμένων πεποιηκότα ἀναιρήσει, οὐδενὸς ἄλλης προφάσεως λόγου χάριν, οὐδὲ τῆς τῶν οἰκείων ἀφαιρέσεως ἕνεκα, τουτέστιν, ἢ χρημάτων ἢ κτημάτων· φαῦλον (2) ἐργάζεται. Καὶ τὸ μὲν ἔργον τὸ αὐτὸ ἐπ' ἀμφοτέρων (3) γίνεται· ὁ δὲ τρόπος τοῦ ἔργου τὴν διαφορὰν ἐμποιεῖ. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ χρήματα λαμβάνειν τινὸς τῷ τρόπῳ τῆς λήψεως γίνεται κακόν. Ἐὰν μὲν γάρ τις δῴη (4) κοινωνῶν, ἐξ ὧν ἔχει, ὁ λαμβάνων οὐδὲν φαῦλον ποιεῖ· εἰ δ' αὖ πάλιν ἄκοντος ἀφέλοιτο, ἢ λεληθότως, ἔργον (5) τι πονηρὸν πράττει. Καὶ τὸ μὲν ἀλλότριον λαμβάνειν ἐπ' ἀμφοτέρων ἐστίν· ὁ δὲ τῆς λήψεως τρόπος κακὸν λέγεσθαι τοῦτο ποιεῖ. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ θεοσεβεῖν τρόπῳ κακὸν γίνεται. Εἰ μὲν γάρ τις ἀληθῆ σέβει Θεὸν, ἔργον ποιεῖ ἀγαθόν· εἰ δὲ, τοῦτον καταλιπὼν, τὸν οὐκ ὄντα σέβει, καὶ τὴν τοῦ κρείττονος τιμὴν ξύλοις ἢ λίθοις προσάπτειν ἐθέλει, κακὸν πράττει. Καὶ τὸ μὲν τῆς θεοσεβείας ὄνομα, τὸ αὐτό· ὁ δὲ τῆς χρήσεως τρόπος ἐναλλάσσει τὸ γινόμενον. Δ. Ἐπεὶ τοίνυν περὶ τῶν κακῶν ἐποιήσω τὸν λόγον, δεικνύναι βουλόμενος, ὡς ἐστὶ τὰ κακὰ, καὶ ὅτι τούτων οἱ ἄνθρωποι τυγχάνουσι ποιηταὶ, βραχύ τι πάλιν πυθέσθαι βούλομαι, πότερον οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀφορμὴν ἀφ' ἑαυτῶν λαμβάνοντες ἔχουσι, τουτέστιν, αὐτοὶ τῆς τοιαύτης χρήσεως εὑρεταὶ γινόμενοι, ἢ τοιοῦτοι ὑπὸ Θεοῦ γεγόνασιν· ἢ αὖ πάλιν ἕτερός τις ὑπάρχει, ὁ εἰς τὰ τοιαῦτα τοὺς ἀνθρώπους παρορμῶν.

Ἀ. Ὑπὸ μὲν τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους τοιούτους γεγονέναι οὔ φημι· αὐτεξούσιον δὲ τὸν ἄνθρωπον λέγω· τοῦτο μέγιστον ὑπὸ Θεοῦ κεχαρίσθαι λέγων αὐτῷ, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα πάντα ἀνάγκῃ δουλεύει τῷ θείῳ

A ris causa, bonus et honestus congressus efficitur. Si quis autem legitimo congressu relicto, petulantem se præstet in alieno conjugio, rem admodum malam et flagitiosam facit. Ac congressus quidem idem est: usus autem ratio non est similis. Eadem stupri ratio est. Congressus ergo sine usus modo consideratus, non est malum; tum vero malum est, cum modus est manifestus. Cædem etiam ita se habere dico. Si quis enim eum qui in adulterio deprehensus est, interficere velit, pœnas eorum quæ ausus est, expetens, malum non facit. Si quis autem eum qui nihil eorum quæ vetita sunt fecit interficiat, nullius alterius causæ gratia, neque ob res privatas, id est vel pecunias vel possessiones sibi ablatas, malum operatur. Atque opus quidem in utroque idem: B est: modus autem ratioque operis dissimilitudinem affert. Præterea si quis accipiat etiam pecunias alicujus, modo accipiendi malum fit. Si quis enim det ea quæ habet, communia faciens, is qui accipit, nihil mali facit. Sin autem ei invito eripiat, aut clam auferat, opus quoddam malum committit. Et alienum quidem accipit uterque: accipiendi autem modus et ratio facit, ut hoc malum esse dicatur. Simili autem etiam ratione, Deum colere modo fit malum. Si quis enim verum Deum colit, is opus bonum facit. Si vero hoc relicto, eum qui verus Deus non est, colit, vultque honorem meliori debitum lignis aut lapidibus tribuere, malum operatur. Ac religionis quidem nomen est idem: usus autem C modus mutat factum. D. Quoniam de malis verba fecisti ut doceres mala esse, hominesque eorum esse auctores: pauca rursus volo quærere, utrum homines causam a se accipientes habeant, id est usus hujusmodi sint ipsi inventores, an tales facti sint a Deo: an rursus aliquis alius sit, qui homines ad res ejusmodi impellat.

A. A Deo quidem homines tales factos esse, non dico: hominem autem liberum habere arbitrium dico, hancque maximam dotem illi a Deo concessam esse confirmo, quod cætera omnia necessitate divi-

(1) *Ἐὰν γάρ τις τὸν ἐπὶ μοιχείᾳ ληφθέντα ἀποκτεῖναι θέλῃ*. De uxore in adulterio deprehensa, sic scribit Regino, lib. II *De eccles. disciplinis*, c. 148, *et Pauli sententiarum*, lib. II, cap. 27: « Inventam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterium domi comprehendat. » De adultero autem Harmenopulus, in *Prompt. juris*, lib. VI, tit. 2, § 10, pag. 439: Ἐφεῖται τῷ πατρὶ οὐ μὴν τῷ ἀνδρὶ πάντα μοιχὸν φονεύειν, πολλῷ δὲ μᾶλλον καὶ ἐνυβρίζειν· φονεύειν δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐν ᾧ μένει, κἂν μὴ συνοικῇ αὐτῷ ἡ θυγάτηρ, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ, ἐὰν ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ τῆς μοιχείας αὐτὸν καταλάβῃ. Ἀλλαχοῦ δὲ φονεύειν οὐ δύναται. Τῷ δὲ ἀνδρὶ ἔξεστιν ἐν μόνῳ τῷ ἰδίῳ οἴκῳ φονεύειν τὸν μοιχὸν, ἀλλ' οὐ πάντα, ἀλλὰ τὸν προαγωγόν, κ. τ. ἑ. « Permissum est patri, non item marito, adulteram omnem occidere; ac multo magis contumelia etiam afficere. Occidere autem in domo, in qua habitat, etsi non simul cum eo filia habitet; item et in domo generi, idque D si eum in ipso adulterii facinore deprehenderit: alibi autem occidere non potest. Marito autem solum in domo sua licet uxoris adulterum occidere: verum, non quemlibet, sed eum, qui leno fuerit, etc. Ita sentiunt, ait Harmenopulus, § 12: Οἱ ἀκριβέστεροι νομοθέται, « accuratiores jureconsulti, » ἕτεροι δὲ ἐνδιδόασι τῷ ἀνδρὶ, πανταχοῦ καὶ πάντα ὃν ἂν καταλάβοι, μοιχὸν ἀκωλύτως φονεύειν. « Alii vero marito, ubique et quemcunque adulterum deprehenderit, occidendi plenam faciunt potestatem. » Vide plura ibidem in hunc sensum scripta. WETST.

(2) Codex Vaticanus, recte, φαῦλον. Alias, φαύλων.

(3) *Ἐπ' ἀμφοτέρων*. Sic codex Vaticanus. Alias deest ἐπί.

(4) *Δῴη*. Sic codex Vaticanus; mendose autem Wetst. habet δύνη.

(5) Codex Vaticanus, ἔργον. Wetstenianus, ἔργων.

no præcepto serviunt. Sive enim cœlum dixeris, stat fertque dominum nec a definito suo loco dimovetur : sive de sole loquare, perficit præscriptum sibi motum, non detrectans cursum, sed necessitate quadam domino serviens. Terram etiam vides eodem modo fixam, jubentisque imperium ferentem. Itemque cætera necessitate Creatori serviunt, nec quidquam eorum aliud efficere, præter id cujus causa effecta sunt, potest. Itaque hæc minime laudamus, quod ita domino obediant : neque eis ulla melioris conditionis spes relicta est, quod libenter imperata fecerunt. At vero hominem men'i parere vult, accepitque potestatem se in servitutem redigendi, non quod naturæ necessitate vincatur, aut potestate careat : quod quidem meliorum causa liberum arbitrium esse dico, ut plura a præstantiore consequatur (id quod illi ex eo quod obtemperat, evenit) atque ut debita a Creatore. Neque enim damni sui causa hominem ita factum esse dico, sed causa meliorum bonorum. Nam si ad instar elementi alicujus aut rei similis factus esset, esset ei serviendi necessitas, nec jam mercedem studio suo dignam acciperet : sed quasi instrumentum erit homo auctoris sui, atque horum causa erat is qui utebatur. Sed ne melius quidem aliud homo sciret si nihil aliud nosset, nisi id cujus causa natus est. Itaque dico Deum sic honorasse hominem, ut is consilio polleret et rerum præstantiorum scientia : eidemque faciendi quæ velit dedit potestatem. E. Non stulto solum persuadere, sed etiam amentem ad pristinum mentis statum reducere possunt rectissimi dogmatis argumenta. Absurdum enim esse arbitror, eos qui cum ejusmodi disputant, protrahere sermonem, cum satis rem nobis oratio demonstraverit. Ac mihi videtur ad hoc demonstrandum, exempli causa sumere id quod propositum est : nam veritatem, et catholicæ Ecclesiæ dogma, atque eum qui eam defendit, similem esse censeo perenni cuidam fonti, qui ad rigandum factus, perpetua fluit scatebra et quasi cum gaudio excrescit : quoque magis Droserius ex eo haurit, quod eum exhaustum iri speraverit, eo majorem vim aquæ fundit. Itaque mihi rectum videtur, Droserium atque Valentem ab iniqua pugna verborum secedere. Marinus autem, si ei videtur, duas propositiones quæ restant, proferat : deesse enim definitionem quam exposuit videntur. M. De Christo volo quærere, an, sicut vos dicitis, carnem ipse assumpserit ex nostra hypostasi. Hoc absurdissimum esse duco substantiæ immaculatæ attribuere : præsertim cum Scripturæ eum corpus cœleste assumpsisse asserant. A. Scis eum qui id quod quæritur sapientia vere ad finem perduci velit, deposito rixandi atque ex anticipata opinione dispu-

A προστάγματι. Ἐάν τε γὰρ οὐρανὸν εἴπῃς, ἕστηκε,
φέρων τὸν δεσπότην, οὐ μετακινούμενος τοῦ ὡρισμέ-
νου τόπου· καὶ ἐάν τε περὶ ἡλίου τὸν λόγον ποιεῖσθαι
θέλῃς, ἐκτελεῖ οὗτος τὴν ὡρισμένην κίνησιν, οὐ
παραιτούμενος τὸν δρόμον, ἀλλὰ ἀνάγκῃ τινὶ δουλεύων
τῷ δεσπότῃ. Καὶ γῆν ὁμοίως πεπηγυῖαν ὁρᾷς, καὶ
φέρουσαν τὸ πρόσταγμα τοῦ κεκελευκότος. Ὁμοίως
δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἀνάγκῃ δουλεύει τῷ πεποιηκότι· οὐδ'
ὁπότερον αὐτῶν δυνάμενον ἕτερόν τι παρ' ὃ, εἰς ὃ
γέγονε, ποιεῖν. Διόπερ οὐκ ἐπαινοῦμεν ταῦτα (6), οὕ-
τω πειθόμενα τῷ δεσπότῃ· οὐδέ τις αὐτοῖς ἀπόκειται
κρειττόνων ἐλπὶς, ὅτι τὸ προσταχθὲν ἑκόντες ἐφύλα-
ξαν. Ἄνθρωπον δὲ τῷ νῷ βούλεται πείθεσθαι· καὶ
προσέλαβεν ἐξουσίαν ἑαυτὸν δουλαγωγεῖν, οὐ τῆς φύ-
σεως ἀνάγκῃ κρατούμενος, οὐδὲ τῆς δυνάμεως ἀφαι-
B ρούμενος· ὅπερ τῶν κρειττόνων ἕνεκα αὐτεξούσιον
εἶναί φημι, ἵνα πλείονα προσλάβῃ παρὰ τοῦ κρείττο-
νος, ὅπερ αὐτῷ ἐκ τῆς ὑπακοῆς προσγίνεται, καὶ ὡς
ὀφειλὴν ἔτι παρὰ τοῦ πεποιηκότος. Οὐ γὰρ ἐπὶ βλάβῃ
οὕτω γεγονέναι τὸν ἄνθρωπόν φημι, ἕνεκα δὲ τῶν
κρειττόνων. Εἰ γὰρ ὡς ἓν γέγονεν τῶν στοιχείων ἢ
τῶν ὁμοίων, ἀνάγκῃ δουλεύειν τῷ Θεῷ, οὐκ ἔτι μι-
σθὸν ἄξιον τῆς προαιρέσεως λαμβάνει, ἀλλ' ὥσπερ
ὄργανον ἔσται ὁ ἄνθρωπος τοῦ δημιουργοῦ· καὶ τούτων
αἴτιος ἦν ὁ χρώμενος. Ἀλλ' οὐδὲ κρεῖττον ἄνθρωπος
ἠπίστατο, μηδὲν ἕτερον εἰδὼς, ἀλλ' ἐκεῖνο μόνον, εἰς
ὃ πέφυκε. Φημὶ τοιγαροῦν τὸν Θεὸν οὕτω τὸν ἄνθρω-
πον τιμῆσαι, προαιρούμενον καὶ τῶν κρειττόνων ἐπι-
στήμονα γενέσθαι, τὴν ἐξουσίαν αὐτῷ τοῦ δύνασθαι
C ποιήσειν ἃ βούλεται, δέδωκεν. Ε. Οὐ μόνον ἠλίθιον
πεῖσαι, ἀλλὰ καὶ ἀνόητον ἀντιτυπῆσαι δύνανται οἱ
τοῦ ὀρθοτάτου δόγματος λόγοι. Ἄτοπον γὰρ ἡγοῦμαι
τοιούτοις ἐνδιατρίβοντας εἰς μῆκος ἐκτείνειν τὸν λό-
γον, ἀποχρώντως ἐπιδείξαντος ἡμῖν τοῦ λόγου. Καί
μοι δοκεῖ ἐπὶ τεκμηρίου λαβεῖν τὸ προκείμενον ὑπο-
δείγματος χάριν· ἀπεικάζω γὰρ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ
τῆς καθόλου Ἐκκλησίας δόγμα, καὶ τὸν ταύτης ὑπερα-
σπίζοντα, καθάπερ πηγήν τινα ἀέννατον ὑπάρχουσαν,
ἥτις γέγηθέ τε καὶ αὔξει, ὀχετηγὸς γενομένη· καὶ ὅσα
ἐπὶ πλεῖον οἱ περὶ Δροσέριον ἀρύονται, ἀπολήγειν
ταύτην προσδοκήσαντες, τοσούτῳ πλείονας ὄμβρους
πλημμυρεῖ. Ὅθεν καλῶς ἔχειν δοκεῖ Δροσέριον μὲν
καὶ Οὐάλεντα τῆς κακομαχίας ἀναχωρεῖν· Μαρῖνος
δὲ, εἰ βούλοιτο, τὰς λοιπὰς δύο προτάσεις ὑπεξαγέτω·
D λείπειν γὰρ δοκεῖ τῷ ὅρῳ, τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτεθέντι.
ΜΑ. Περὶ τοῦ Χριστοῦ πυθέσθαι βούλομαι, εἰ, ὡς
φατε ὑμεῖς, σάρκα αὐτὸς ἀνείληφεν ἐκ τῆς ἡμετέρας
ὑποστάσεως. Νομίζω, ὅτι πάνυ ἀτοπώτατον, τοῦτο
τῇ ἀχράντῳ οὐσίᾳ προσάπτειν· ἄλλως δὲ καὶ αἱ Γρα-
φαὶ οὐράνιον αὐτόν φασι σάρκα ἀνειληφέναι. Ἀ. Οἶ-
σθα, ὅτι ὁ σοφίᾳ ἀληθῶς βουλόμενος ἐπὶ πέρας ἄγε-
σθαι τὸ ζητούμενον, ἀποθέμενος τὸν φιλέριδα (7), καὶ
προληπτικὸν τρόπον, εὐγνωμόνως εὑρήσει τὸ ἀληθές·
πρῶτον οὖν, περὶ οὗ βούλει τὴν ζήτησιν γενέσθαι, ἐκ-

(6) *Διόπερ οὐκ ἐπαινοῦμεν ταῦτα.* Tertullianus, lib. II *adv. Marcionem*, p. 458 : « Cæterum nec boni nec mali merces jure pensaretur ei qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. » Prudentius, in *Ἁμαρτιγεν.* contra hær. Marcionis :

Atqui nec bonus est, nec collaudabilis ille
Qui non sponte bonus : quoniam probitate coacta
Gloria nulla venit sordetque ingloria virtus.

WETST.

(7) *Φιλέριδα.* Codex Vaticanus, φιλέριστον.

θου τὸν ὅρον σαφῆ. ΜΑ. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐστι τὸ ζητούμενον. Ἐγὼ ὁρίζομαι, ὅτι οὐράνιον σῶμα ἔλαβε (8)· σὺ τί ὁρίζῃ, λέγε. Ἀ. Φημὶ ἐγὼ ἐξ ἐκείνης τῆς ὑποστάσεως τῆς τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδὰμ, ἐξ ἧς καὶ ἡμεῖς. ΜΑ. Τὸ τῶν Χριστιανῶν δόγμα πίστει καὶ Γραφαῖς συνέστηκε. Χρὴ οὖν ἀπὸ Γραφῶν ἢ πεῖσαι, ἢ πεισθῆναι. Ἀ. Λέγε ἀπὸ Γραφῶν. ΜΑ. Πρῶτον μὲν τοῦτο ζητηθήτω, εἰ φέρει αἶσχος τὸ λέγειν (9), αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀπὸ γυναικὸς σάρκα ἀνειληφέναι. Ἀ. Εἰ ἐπισυμβαίνει πάθος τι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, αἰδεῖται τὸ Θεῖον. ΜΑ. Πῶς; Ε. Ἐπειδὴ ἔφης αἶσχος εἶναι τὸ λέγειν τὸν Λόγον σάρκα ἀνειληφέναι, τὸ δὲ Θεῖον οὐκ αἰδεῖται, οὐ δόξης ὀρέγεται, οὐκ ἐπιθυμεῖ; ταῦτα γὰρ πάθη ἐστί. Παθῶν δὲ τὸ Θεῖον ἀνεπίδεκτόν ἐστιν. Ἀ. Βραχέα πυθέσθαι σου βούλομαι. ΜΑ. Λέγε. Ἀ. Τὸν ἄνθρωπον τίς δημιούργησε; ΜΑ. Ὁ Θεός. Ἀ. Ὁ Πατὴρ τοῦ Λόγου, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ; ΜΑ. Ὁ Πατὴρ σὺν τῷ Λόγῳ. Ἀ. Πῶς ἐδημιούργησε; ΜΑ. Καθὼς λέγει ἡ Γραφή· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, φησὶ, *κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον*. Ἀ. Λαβὼν ὁ Θεὸς χοῦν εἰς τὸ κρεῖττον ἔτρεψεν, ἢ εἰς τὸ χεῖρον; ΜΑ. Δηλαδὴ εἰς τὸ κρεῖττον. Ἀ. Εἰ, χοῦν λαβὼν ὁ Θεὸς, καὶ πλάσσων ἐκ χείρονος τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ᾐσχύνετο; ἀναλαβεῖν ὃν ἔπλασεν, ᾐδεῖτο; ΜΑ. Πῶς τοῦτο λέγεις; Ε. Ἔφης ἐκ χοὸς τὸν ἄνθρωπον δεδημιουργῆσθαι, ἢ οὐχ οὕτως; ΜΑ. Ναί. Ε. Τί οὖν ἐστι τιμιώτερον καὶ ἐνδοξότερον, χοῦς ἢ ἄνθρωπος; ΜΑ. Ἄνθρωπος. Ε. Ἀνόητον οὖν τὸ λέγειν ἐπὶ χείρονι μὴ αἰσχύνεσθαι, ἐπὶ δὲ τῷ κρείττονι αἰδεῖσθαι· εἰ γὰρ χοῦν λαβεῖν ὁ Θεὸς οὐκ ᾐδέσθη, πῶς ἄνθρωπον, γενόμενον ὁμοίωσιν αὐτοῦ, λαβεῖν ᾐσχύνετο; Ἀ. Αὐτὴ γὰρ ἡ φύσις οὐκ ἐλέγχει, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ πλάσσει τοὺς ἀνθρώπους; ἢ χωρὶς τοῦ Θεοῦ φῂς ζωοπλασθεῖσθαι ἐν τῇ μήτρᾳ τὸν ἄνθρωπον; ΜΑ. Ἐγὼ δύναμιν Θεοῦ λέγω ζωογονεῖν τὸν ἄνθρωπον. Ἀ. Ἄκουε τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία*· ἄκουε Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν*. Ἀλλὰ μὴν καὶ Ἱερεμίας ὁ προφήτης δείκνυσι τὸν Θεὸν πλάστην τοῦ ἀνθρώπου, φάσκοντα· *Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐκ κοιλίας, ἐπίσταμαί σε*. Ἀλλὰ καὶ Δαυΐδ· *Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με*. Ἀλλ' οὖν γε καὶ ἐν τῇ Γενέσει, *Ἔλαβε*, φησὶν, *ὁ Θεὸς χοῦν, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον*. Ἔτι μὴν καὶ ὁ Ἀπόστολος; *Ὅτε δὲ*, φησὶν, *εὐδόκησεν ὁ Θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου*. Εἰ τοίνυν δείκνυται ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ζωοπλα-

A tandi studio, placide inventurum esse veritatem. Itaque primum expone quæstionem, de qua instituis disputare. M. De Christo quæstio est. Ego statuo illum cœleste corpus assumpsisse. Tu quid statuas, explica. A. Dico ego ex hypostasi illa Adami qui primus fictus est, ex qua etiam nos. M. Christianorum dogma fide Scripturisque constat. Itaque oportet ex Scripturis probare, vel credere. A. Doce ex Scripturis. M. Primum hoc quæratur turpene sit, dicere ipsum Dei Verbum carnem assumpsisse ex muliere. A. Si in Verbum Dei cadit affectio aliqua, pudore Deus afficitur. M. Quonam pacto? E. Quoniam dixisti turpe esse fateri Verbum assumpsisse carnem. Deus autem pudore non afficitur, non gloriæ cupiditate ducitur, non concupiscit: hæc enim
B sunt perturbationes. Atqui perturbationes in Deum non cadunt. A. Pauca de te volo quærere. M. Dic. A. Hominem quis effecit? M. Deus. A. Paterne Verbi, id est Christi? M. Pater cum Verbo. A. Quomodo eum effecit? M. Sicut Scriptura dicit, *Faciamus*, inquit, *hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [58]. *Et sumpsit Deus limum terræ, et fecit hominem* [59]. A. Deus cum accepit pulverem, utrum in melius vertit, an in pejus? M. Certe in melius. A. An cum pulverem sumpsit Deus, fingens ex re deteriore hominem, non erubuit, illum autem puduit quem fecit assumere? M. Istud quonam pacto ais? E. Dixistine ex limo hominem formatum esse, an non ita? M. Certe dixi. E. Uter igi-
C tur præstantior est ac nobilior, pulvisne, an homo? M. Homo. E. Stultum est ergo dicere ex deteriore Deum pudore non affici, ex meliore autem affici. Si enim Deum non puduit pulverem sumere: quomodo factum hominem similitudinem sui erubesceret sumere? A. Ipsa natura nonne arguit Verbum Dei ad hodiernum usque diem homines fingere? an sine Deo in alvo hominem fingi dicis? M. Ego virtute Dei hominem generari dico. A. Audi Apostolum, qui ait [60]: *Christus Dei virtus et Dei sapientia*. Audi Joannem evangelistam, qui ait [61]: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est*. Quinetiam Jeremias propheta Deum hominis effectorem declarat, hæc dicentem, *Priusquam te formarem in utero, novi te* [62]. David etiam his verbis:
D *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me* [63]. In Genesi quoque, *Sumpsit*, inquit, *Deus limum et formavit hominem* [64]. Et Apostolus, *Cum autem*, inquit, *placuit Deo qui me segregavit ex utero matris meæ* [65]. Quod si Scripturis docetur Verbum Dei hominem fingere, qui potest Deus ea quidem, quæ pudore

[58] Gen. I, 26. [59] ibid. 2, 7. [60] I Cor. I, 24. [61] Joan. I, 3. [62] Jerem. I, 5. [63] Psal. CXVIII, 73. [64] Gen. II, 7. [65] Galat. I, 15.

(8) *Ἐγὼ ὁρίζομαι, ὅτι οὐράνιον σῶμα ἔλαβε.* E Valentini schola hoc petiit Bardesanes.

(9) *Εἰ φέρει αἶσχος τὸ λέγειν.* Tertullianus lib. III *Adv. Marc.*, p. 485: « Si aspernatus est illam, ut terrenam, et, ut dicitis, stercoribus infertam, cur non et simulacrum ejus proinde despexit? » Paulo post: « Cæterum, si ad certum spectamus, nulla substantia digna est, quam Deus induat: quodcunque induerit ipse, dignum facit, absque mendacio tamen. » Prudentius, in *Apotheosi contra phantasmaticos*:

Indignumne putat luteum consciscere corpus?
Qui non indignum quoniam sibi credidit, ipsum
Pertractare lutum; cum vas componeret arvo
Nondum viscereo, sed inertis glutine limi
Impressoque putres sub pollice duceret artus.

WETST.

digna sunt, accipere (siquidem pudore eum affici dicitis), ea autem quæ meliora sunt in nobiliora repudiare ? M. Quid ad perspicuitatem respondes Scripturarum, quæ aiunt eum cœleste corpus assumpsisse ? quemadmodum Joannes Evangelista : *Et Verbum caro*, inquit, *factum est*, *et habitavit in nobis*[66]. A. Evangelista omnino orthodoxe Verbum exposuit, cum Verbum in nobis, id est in carne nostra habitasse docuit. M. At Verbum caro factum est. A. Si dixisset, Verbum carnem fuisse, aliquid posses dicere. Illud autem vocabulum, *factum est*, plane declaravit accessisse id quod non erat, et quod nondum erat ipsum esse factum. Neque enim id quod factum est *esse* dicetur, sed *factum esse*, cum hoc non esset, antequam factum esset. Caro igitur factum est, cum Verbum antea esset. Quod enim factum est posterius est eo quod est. M. Verbum ipsum caro factum est, nulla re extrinsecus assumpta. A. Estne mutabile Dei Verbum, an immutabile ? M. Immutabile. E. Dum docere vis Dei Verbum non assumpsisse carnem, gravissima atque impia, etiam fugiens, transfigeris blasphemia. M. Qua ? E. Unum quidem est quod Verbum hoc decreto tuo non congruit : alterum, quod mutabile invenietur Verbum, si caro factum est tua ratione et sententia. Quod enim mutatur ab eo quod erat natura, non jam erit id quod erat, sed id quod factum est. Supervacaneum est igitur dicere Verbum Dei esse Christum. Neque enim Verbum est, sed caro, tua sententia. Supervacaneum est etiam dicere ipsum corpus cœleste habuisse. A. Si dicit Verbum carnem factum esse, nec assumpsisse corpus hominis, dicat quid sit illud quod in cruce passum est. M. Opinione passum est. E. Opinione, id est phantastice, passum est, non vere ? A. Si opinione, non revera passum est : opinione etiam Herodes jus dicit : opinione Pilatus manus abluit : opinione Judas quoque prodidit : opinione Caiphas, opinione ipsum Judæi comprehenderunt : opinione etiam fuerunt apostoli : opinione sanguis ejus profusus est : opinione evangelistæ Evangelium narraverunt : opinione e cœlo venit, atque in cœlum rediit opinione : opinione hominum salus, non revera procurata est. Quomodo igitur Christus sit, *Ego sum veritas ?* E. Marinus hoc confirmat : verbo quidem ait Christus, *Ego sum veritas*[67] : re autem, nihil verum facit. M. Ego ex Scripturis, ipsum cum cœlesti corpore venisse doceo. A. Estne in cœlo substantia et hypostasis carnea ? Esse enim in cœlo substantiam quæ carnem, ossa et sanguinem habeat, ex Scripturis docere debes, tumque ad probationes venire. M. De corpore do-

A στῶν τὸν ἄνθρωπον· πῶς οἷόν τε ἐστὶ τὰ μὲν αἰσχύνης ἄξια, (εἴγε αἰσχύνεσθαί φατε τὸ Θεῖον.) ἀποδέχεσθαι, τὰ δὲ ἀμείνονα καὶ ἐνδοξότερα ταῦτα ἐκφαυλίζεσθαι; ΜΑ. Τί πρὸς τὸ τηλαυγὲς τῶν Γραφῶν, ὅτι οὐράνιον σῶμα φάσκουσιν ἀνειληφέναι ; καθὼς ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ*, φησὶν, ἐγένετο, *καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*. Ἀ. Ὁ εὐαγγελιστὴς πάνυ ὀρθοδόξως ἐξέθετο τὸν Λόγον, δείξας, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐσκήνωσεν ὁ Λόγος, τουτέστιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί. ΜΑ. Ἀλλ' ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Ἀ Εἰ μὲν εἶπεν, ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἦν, εἶχές τι λέγειν· τὸ δὲ *ἐγένετο* ἔδειξε σαφῶς προσγενόμενόν τε τὸ οὐκ ὂν, καὶ ὅτι οὐκ ἦν, τὸ ὂν αὐτὸ γέγονεν. Οὐ γὰρ τὸ γεγονὸς *ὂν* λεχθήσεται, ἀλλὰ τὸ *γενόμενον*, οὐκ ὂν τοῦτο, πρὶν γενέσθαι. Οὐκοῦν γέγονε σὰρξ τοῦ Λόγου προόντος· τὸ γὰρ γι-
B νόμενον μεταγενέστερον τοῦ ὄντος. ΜΑ. Ὁ Λόγος αὐτὸς σὰρξ ἐγένετο, οὐδὲν ἔξωθεν προσλαβών. Ἀ. Τρεπτός ἐστιν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἢ ἄτρεπτος ; ΜΑ. Ἄτρεπτος. Ε. Βουλόμενος δεῖξαι, ὅτι οὐκ ἀνέλαβε σάρκα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ φεύγων, περιπείρῃ δεινοτάτῃ καὶ ἀσεβεῖ βλασφημίᾳ. ΜΑ. Ποίᾳ ταύτῃ; Ε. Ἓν μὲν, ὅτι τῷ ὅρῳ σου ὁ Λόγος οὗτος οὐ συνδραμεῖται· δεύτερον δὲ, ὅτι τρεπτὸς εὑρεθήσεται ὁ Λόγος, εἰ κατὰ σὲ γέγονε σάρξ. Τὸ γὰρ τρεπόμενον παρ' ὃ πέφυκεν, οὐκ ἔτι ἔσται ὃ ἦν, ἀλλ' ὃ γέγονε. Περισσὸν οὖν τὸ λέγειν Λόγον Θεοῦ εἶναι τὸν Χριστόν. Οὐ γάρ ἐστι Λόγος, ἀλλὰ σὰρξ κατὰ σέ. Περισσὸν δὲ καὶ τὸ ἐξ οὐρανοῦ φάσκειν αὐτὸν ἐσχηκέναι σάρκα. Ἀ. Εἰ τὸν Λόγον φάσκει σάρκα γεγενῆσθαι, καὶ μὴ ἀνειληφέναι
C σῶμα ἀνθρώπου, φρασάτω, τί ἐστι τὸ πεπονθὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ; ΜΑ. Δοκήσει πέπονθεν αὐτός (10). Ε. Δοκήσει, τουτέστι, φαντασίᾳ, καὶ οὐκ ἀληθείᾳ; Ἀ. Εἰ δοκήσει, καὶ οὐκ ἀληθείᾳ πέπονθε, δοκήσει καὶ Ἡρώδης δικάζει· δοκήσει Πιλάτος ἀπονίπτεται τὰς χεῖρας· δοκήσει καὶ Ἰούδας παρέδωκε (11)· δοκήσει καὶ Καϊάφας, δοκήσει καὶ Ἰουδαῖοι κατέσχον αὐτόν· δοκήσει καὶ οἱ ἀπόστολοι· δοκήσει καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐξεχύθη· δοκήσει καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ εὐηγγελίζοντο· δοκήσει καὶ ἦλθεν ἀπ' οὐρανῶν, καὶ δοκήσει ἀνῆλθε· δοκήσει δὲ καὶ ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἀληθείᾳ. Πῶς οὖν λέγει ὁ Χριστός· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια* (12); Ε. Μαρῖνος διαβεβαιοῦται· λόγῳ μὲν λέγει ὁ Χριστὸς, ὅτι *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*· ἔργῳ δὲ οὐδὲν ἀληθὲς πράττει. Μα. Ἐγὼ ἀπὸ τῶν Γραφῶν δει-
D κνύω, ὅτι ἀπ' οὐρανῶν ἔχων ἦλθεν σῶμα. Ἀ. Ἔστιν οὐσία καὶ ὑπόστασις σαρκικὴ ἐν οὐρανῷ; Χρὴ γάρ σε ἀπὸ Γραφῶν δεῖξαι, ὅτι ἐστὶν οὐσία ἐν οὐρανῷ ἔχουσα σάρκα, καὶ ὀστέα, καὶ αἷμα· καὶ τότε ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις ἐλθεῖν. Μα. Ἐπὶ σώματος δεικνύω. Λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος· *Σώματα ἐπουράνια καὶ σώματα ἐπίγεια*. Ἀ. Σῶμα ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει οὐράνια

[66] Joan. I, 14. [67] Joan. XIV, 6.

(10) *Δοκήσει πέπονθεν αὐτός*. Vide Irenæum lib. III *Contr. hæres.*, et lib. V. Error hic valde antiquus est, jam ejus mentionem facit Ignatius, in epist. ad Smyrnenses; et in epist. ad Trallianos. Theodoret. *Hær. fab.* lib. I. cap. 4, de Basilide: Παθεῖν δὲ τοῦτον οὐδαμῶς λέγει, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον ὑπομεῖναι τὸ πάθος, νομισθέντα εἶναι Χριστόν. « Christum neutiquam passum esse dicit, sed Simonem Cyrenæum passionem subiisse, qui habitus fuit pro Christo. » WETST.

(11) *Δοκήσει καὶ Ἰούδας παρέδωκε*. Vide Epiphanium hæres. Marcionit, *Elencho* 4, ex Evangelio Marci.

(12) *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*. Vide Prudentium *Contra Manichæos seu phantasmaticos*, pag. 187.

ἥλιον, σελήνην. Οὕτω γὰρ φάσκει· *Σώματα ἐπουράνια καὶ σώματα ἐπίγεια· Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ· οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν.* Δεῖξον οὖν, εἰ σάρξ, καὶ ὀστέα, καὶ αἷμα ἔχει ὑπόστασιν ἐν οὐρανῷ. Μ. Σῶμα καὶ σὰρξ τὸ αὐτό ἐστιν. Ε. Ὁ Ἀπόστολος σώματα, δηλονότι, οὐρανὸν, ἥλιον, σελήνην, ἐμφαίνει. Α. Οὐκ ἔστι τὸ αὐτό. Μὴ δυνάμεθα τὸν οὐρανὸν σάρκα ὀνομάσαι, σῶμα δὲ ὀνομάζομεν. Δεῖξον οὖν πρῶτον, ὅτι σάρξ, καὶ ὀστέα, καὶ αἷμα ἔχει οὐσίαν ἐν οὐρανῷ· καὶ τότε παρέχεις (13) τὰς ἀποδείξεις. Ε. Πρὸς πάντας Ἀδαμάντιος φάσκει, ἐπίγειον αὐτὴν σάρκα ἀνειληφέναι, τουτέστιν, ἐκ τῆς ἡμετέρας· Μαρῖνος δὲ οὐράνιον διαβεβαιοῦται. Χρὴ οὖν δειχθῆναι, εἰ ἔστιν ἐν οὐρανῷ οὐσία σαρκός· καὶ τότε ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις τραπῆναι· πότερον ἀπὸ τῆς ἐπιγείου ἀνείληφεν (14) ἢ ἀπὸ τῆς ἐπουρανίου. Α. Προδήλου οὔσης τῆς ὑποστάσεως τῆς σαρκικῆς, παρέξομαι καὶ ἀποδείξεις ἐκ τῶν Γραφῶν, ὅτι σάρκα, καὶ αἷμα, καὶ ὀστέα, ἀνέλαβεν ὁ οὐράνιος Λόγος· καὶ πρῶτόν γε ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου. Μετὰ γὰρ τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν, ἀπιστοῦντος αὐτῷ Θωμᾶ, ἔφασκε· *Βάλε τὸν δάκτυλόν σου* (15) *εἰς τοὺς τόπους τῶν ἥλων, καὶ τὴν χεῖρά σου εἰς τὴν πλευρὰν, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός. Πνεῦμα γὰρ σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει* (16) *ὡς ἐμὲ ὁρᾶτε ἔχοντα.* Ε. Ὁ Χριστὸς ἔδειξε σαφῶς σάρκα καὶ ὀστέα ἐσχηκέναι. Χρὴ οὖν πρῶτον δειχθῆναι, ὅτι οὐσία ἐστὶν ἐν οὐρανῷ, ἔχουσα σάρκα καὶ ὀστέα· καὶ τότε τὸ ἀσφαλέστερον εὑρήσετε. Μ. Ἔδειξα τό· σώματα ἐπουράνια. Ε. Δείκνυται οὖν, ἀστέρων αὐτὸν ἀνειληφέναι σάρκα, καὶ ὀστέα, καὶ αἷμα· ὅπερ ἀδύνατον. Ἀ. Εὐδηλότερόν σε ἐπιστήσει Παῦλος, τὴν διαστολὴν σώματος καὶ σαρκὸς δεικνύς· *Οὕτως καὶ ὑμεῖς* (17) *ποτε*

A cœo. Ait enim Apostolus: *Corpora cœlestia et corpora terrestria.* A. Corpus appellat Apostolus cœlum, solem, lunam. Sic enim ait: *Corpora cœlestia et corpora terrestria. Alia est gloria solis, et alia gloria lunæ, alia gloria stellarum. Stella a stella differt in claritate: sic et resurrectio mortuorum* [68]. Doce igitur, num caro et ossa, atque sanguis in cœlo hypostasin habeant. M. Corpus et caro idem sunt. E. Corpora Apostolus, non est dubium, quin cœlum, solem, lunam declaret. A. Non idem sunt. Cœlum carnem appellare non possumus: corpus autem appellamus. Doce igitur primum carnem, ossa, et sanguinem esse in cœlo: ac tum denique rationes afferes. E. Contra omnes Adamantius ipsum terrenam carnem assumpsisse ait, id est, ex nostra:
B Marinus autem cœlestem asseverat. Demonstrandum est igitur, sitne caro in cœlo, tumque ad probationes veniendum, utrum ex terrena, an ex cœlesti assumpserit. A. Quoniam perspicuum est, hypostasin esse, quæ ex carne constat, proferam etiam ex Scripturis argumenta quibus Verbum cœleste carnem, sanguinem et ossa assumpsisse monstrabo: ac primum ex Evangelio. Nam posteaquam a mortuis resurrexit, non credente Thoma, dixit: *Mitte digitum tuum in loca clavorum, et manum tuam in latus, et noli esse incredulus, sed fidelis* [69]. *Spiritus enim carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* [70]. E. Christus plane ostendit se carnem et ossa habuisse. Docendum est ergo
C primum substantiam esse in cœlo, quæ carnem et ossa habeat: ac tum id quod tutius est reperietis. M. Docui esse corpora cœlestia. E. Hoc ergo docetur, ipsum stellarum carnem assumpsisse, ossaque et sanguinem: quod fieri non potest. A. Planius te

[68] I Cor. xv, 40, 41. [69] Joan. xx, 27. [70] Luc. xxiv, 39.

(13) *Παρέχεις.* Lege παρέξεις, vel παρέχῃς.

(14) Codex Vaticanus, recte, ἀνείληφεν· Wetstenianus, mendose, ἀνείληφες.

(15) *Βάλε τὸν δάκτυλόν σου.* Sententiam ἀπὸ μνήμης recitavit Adamantius, præclare. Sed aliter nostri codices sacri, nimirum: Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου· καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου, κτλ. Deinde his verbis Joannis evangelistæ annectit ista Lucæ: « Spiritus enim carnem et ossa non habet, » etc. Ita sæpe diversa dicta concinnat Origenes. WETST.

D (16) *Πνεῦμα γὰρ σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει.* Calliditatis Marcioniticæ insigne specimen in hoc dicto pervertendo, refert Tertullianus, lib. IV *Adv. Marc.*, c. 43: « Marcion quædam contraria sibi, illa credo industria eradere de Evangelio suo noluit; ut ex his, quæ eradere potuit, nec erasit, illa, quæ erasit, aut negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcit, nisi eis, quæ non minus aliter interpretando, quam delendo, subvertit. Vult itaque sic dictum, quasi: *Spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem*: ad spiritum referatur, *sicut me videtis habentem*; id est non habentem ossa, sicut et spiritus. » Sed merito ridet hanc vesaniam Epiphanius, *elencho* 78, ex Evang. Marcionis, p. 154, locumque orthodoxis asserit. Quem vide, nec non Theodoret. *Hær. fab.* lib. V, cap. 15. ID.

(17) *Οὕτως καὶ ὑμεῖς.* Locus paulo aliter habet in editis exemplaribus, scil. ad Ephes. cap. II, 11-16. Adamantius contraxit ista, et quæ sibi conducere visa sunt, expressit: nec tamen litteram tenuit. Primum, illud οὕτως (quamvis dispungatur in codice nostro a præcedenti participio δεικνύς) meliori sensu conjungitur antecedentibus; nec enim ejus vestigium in Pauli contextu apparet. Lege itaque: « Paulus ostendens distinctionem, sic, » id est his verbis: Καὶ ὑμεῖς ποτε ἦτε, φησίν. « Et vos olim eratis, » inquit, pro quibus Paulus v. 11, ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη. Postea v. 12, ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. Porro Adamant., ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ, « hostes Dei; » non id habetur tota hac, imo διαῤῥήδην nulla prorsus Pauli Epistola; sed, ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ, legas. *Rom.* V. 10 (quo forte allusit isthic, etsi verbum ἀντικατήλλαξεν, quo hic utitur Adamantius, nusquam omnino toto Novo Testamento compareat), saltem τὴν ἔχθραν commemorat, v. 15, sed Judæorum et gentium, ex diversa religione. Mox: καὶ ξένοι τῆς ἐπαγγελίας τῶν Διαθηκῶν. Pro quibus Paulus, l. d. 12, καὶ ξένοι τῶν Διαθηκῶν τῆς εὐαγγελίας, secundum nostros libros habet. Pergit Adamantius, νῦν δὲ ἀντικατήλλαξεν. Jam dixi de verbo: at, νῦν δὲ habes v, 13 *init.* Tandem, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ non reperies in hac Epistola, sed ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ v. 13 *fin.* Quæ dum inquiro alibi, et lego ad *Coloss.* I, 21, 22, animadverto, hujus verba spectasse Adamantium, non illa. Sic enim habent: Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἐχθρούς..... νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, propemodum totidem litteris ac syllabis. ID.

cohibebit Paulus, qui corporis et carnis distinctionem differentiamque explicat [71] : *Sic etiam vos aliquando eratis*, inquit, *inimici Dei et hospites promissionis testamentorum. Nunc autem reconciliavit in corpore carnis suæ :* quo loco declaravit ipsum assumpsisse et corpus et carnem. E. Doceat, sitne in cœlo substantia quæ ex carne, sanguine, et ossibus constet. M. Cœleste corpus habuit, illudque cœleste fuisse planum facimus. A. A qua substantia ? num ab angelica ? an a potestate, an a dominatione ? unde assumpserit, doce. E. Cum substantiam non docueritis, ipsam carnem cœlestem assumpsisse dicitis. Necesse est igitur dicere, ipsum ex iis quæ non sunt, assumpsisse. M. Opinione ipsum assumpsisse dicimus. Ut etiam angeli Abrahæ apparuerunt et comederunt, biberuntque cum eo : sic etiam ipse.

A. Cur ergo ad nos docendæ veritatis gratia venit, ut per eam salutem consequi possemus ? an vestra ratione et sententia salutem nobis mentiens pollicitus est ? Si mendacio nos ad vitam vocat, non vera erat mendax promissio : sin autem veritatis doctor erat, perspicuum est, ipsum primum veracem fuisse. Patrem enim suum profitetur Christus, eum qui se misit. Nam Pater non recte pater intelligitur, nisi sit aliquis natus ex eo. Christum autem isti dicunt non esse genitum. Eligant ergo utrum sermonem falsum esse velint, suumne, an Christi. Cum autem nativitatem secundum carnem negent, dispensationemque Christi : quomodo audiunt eum, cum se filium hominis appellat ? si enim opinione in forma hominis apparuit, quid necesse erat ipsum se filium hominis dicere ? Debebat simpliciter dicere : *Oportet hominem multa pati.* Hi autem in falsa forma aiunt apparuisse Dominum, nec vere, sicuti erat, esse cognitum. Si enim veritatem hominibus volebat tradere, cur non hominem, sed filium hominis se esse dicebat, ementiens id quod non erat ? Sed vere et simpliciter, id quod erat de se prædicabat. Neque enim clarior evasisset ex eo quod pro Deo existimaretur homo : neque magis ei credidissent, cum eum hominem, quam cum Deum esse existimassent. Ac si quod veritatem quam ex se ipsis cognoscere poterant, cognosci vellet, in

A *ἦτε, φησὶν, ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ξένοι τῆς ἐπαγγελίας τῶν Διαθηκῶν· νῦν δὲ ἀντικατήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·* δείξας σαφῶς καὶ σῶμα καὶ σάρκα αὐτὸν ἀνειληφέναι. Ε. Δειξάτω, εἰ ἔστιν οὐσία ἐν οὐρανῷ, ἔχουσα σάρκα, καὶ αἷμα, καὶ ὀστέα ; Μ. Οὐράνιον ἔσχε· καὶ δείκνυμεν, ὅτι οὐράνιον ἦν. Α. Ἀπὸ ποίας οὐσίας ; ἀπὸ τῆς ἀγγελικῆς ; ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ; ἀλλ' ἀπὸ κυριότητος ; πόθεν ἀνείληφεν ; Λέγε. Ε. Μὴ δείξαντες οὐσίαν, σάρκα οὐράνιον φάσκετε αὐτὸν ἀνειληφέναι. Ἀνάγκη οὖν ἐκ μὴ ὄντων λέγειν αὐτὸν ἀνειληφέναι. Μ. Δοκήσει φαμὲν αὐτὸν ἀνειληφέναι. Ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι τῷ Ἀβραὰμ ὤφθησαν (18), καὶ ἔφαγον καὶ ἔπιον μετ' αὐτοῦ, οὕτω καὶ αὐτός.

B Α. Τί οὖν ἡμᾶς ἦλθε διδάξαι τὴν ἀλήθειαν, ἵνα δι' αὐτῆς σωθῆναι δυνηθῶμεν ; καθ' ὑμᾶς ψευδόμενος ἐπηγγείλετο ἡμῖν τὴν σωτηρίαν ; Εἰ μὲν διὰ τοῦ ψεύδους ἡμᾶς καλεῖ εἰς τὴν ζωὴν, οὐκ ἀληθὴς οὖν ἦν ἡ τοῦ ψεύδους ἐπαγγελία· εἰ δὲ ἀληθείας διδάσκαλος ἦν, δῆλον, ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἦν ἀληθεύων (19)· Πατέρα γὰρ ἴδιον ὁμολογεῖ ὁ Χριστὸς τὸν ἀπεσταλκότα αὐτόν. Ὁ γὰρ Πατὴρ οὐ καλῶς νοεῖται πατὴρ εἰ μὴ εἴη τις ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος. Ἀγέννητον δὲ οὗτοί φασι τὸν Χριστόν. Ἑλέσθωσαν οὖν, τίνα θέλουσιν εἶναι τῶν δύο λόγων ψευδῆ, τὸν ἑαυτῶν ἢ τὸν τοῦ Χριστοῦ. Ἀρνούμενοι δὲ καὶ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν, καὶ οἰκονομίαν Χριστοῦ, πῶς ἀκούουσιν αὐτοῦ, λέγοντος ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου (20) ; εἰ γὰρ τῷ (21) δοκεῖν σχήματι ἀνθρώπου ἐφαίνετο, τίς χρεία τοῦ λέ-

C γειν ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου ; Ἐχρῆν γὰρ ἁπλῶς λέγειν· *Δεῖ τὸν ἄνθρωπον πολλὰ παθεῖν.* Οἱ δὲ ἐν ψευδεῖ μορφῇ φασιν πεφηνέναι τὸν Κύριον (22), καὶ μὴ ἀληθῶς, καθὸ ἦν, ἐγνῶσθαι. Εἰ γὰρ τὴν ἀλήθειαν διδάξαι τοὺς ἀνθρώπους ἐβούλετο, διὰ τί οὐχὶ ἄνθρωπον, ἀλλ' υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ἔλεγε, ψευδόμενος, ὅπερ οὐκ ἦν ; Ἀλλὰ ἀληθῶς καὶ ἁπλῶς ἂν τοῦθ' ὅπερ ἦν, ἔλεγε περὶ αὐτοῦ. Οὔτε γὰρ ἐνδοξότερον ἑαυτὸν ἐποίει, ἀντὶ Θεοῦ ἄνθρωπον νομίζεσθαι· οὔτε ἂν μᾶλλον αὐτῷ ἐπίστευον, ἄνθρωπον δοκοῦντες ἢ Θεόν. Καὶ εἰ μὲν, γνωσθῆναι βουλόμενος τὴν καθ' αὐτοὺς ἀλήθειαν (23), ἀφῖκται εἰς τὸν κόσμον, οὔτε μεταμορ-

[71] Eph. II, 12, 16.

(18) *Ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι τῷ Ἀβραὰμ ὤφθησαν.* Tertull. *Adv. Marc.* lib. III, c. 9 : « Scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro ; sed veræ et solidæ substantiæ humanæ. » Paulo post : « Humana (caro illa) vere, propter Dei veritatem, a mendacio et fallacia extranei ; et quia non possent humanitus tractari ab hominibus, nisi in substantia humana. » Plura vide apud eumdem, l. d. et Theodoretum, lib. V *Hær. fab.* cap. 12. Cæterum, quomodo sub forma corporea apparuerint angeli, vide Athanasium, quæst. 29, *ad Antiochum ;* Theodoret. in cap. I *Ezechiel* et in cap. I *Zachariæ ;* Damascenum, *Orthodox. fidei* lib. II, cap. 3. WETSTENIUS. — Infra, quatuor abhinc lineis, alii addunt, ἢ, ante καθ' ὑμᾶς. EDIT. PATR.

(19) *Ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἦν ἀληθεύων.* Picus : « Perspicuum est primum ipsum fuisse veracem. » Apparet eum legisse, ὅτι πρῶτον, adverbialiter. Sed ἐμφατικὸν hic est nomen πρῶτος, quasi dicat : « Princeps veritatis. » Ὁ ἀμὴν, ὁ μάρτυς, ὁ πιστὸς

D καὶ ἀληθινός Apoc. III, 14, etc. ID.

(20) *Λέγοντος ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου.* Hæc verba tanquam efficacissima opponunt Marcionitis Tertullian. lib. III *Adv. Marc.*, cap. 11, et lib. IV, cap. 10; Origenes homil. 1 *in Ezech.;* Epiphan. *Elench.* 2 et 3 *ex Evang. Marc.* p. 143; Theodoretus, lib. V *Hær. fab.*, cap. 14; Prudentius, in *Apotheosi contra phantasmaticos.* ID.

(21) Codex Vaticanus, recte, εἰ γὰρ τῷ. Wetstenianus, εἰ γὰρ τό.

(22) *Πεφηνέναι τὸν Κύριον.* Picus legit, πεφυκέναι τὸν Κ. « Dominum natum. » Sed bene habet nostri codicis lectio et proba videtur. Hæc enim, arbitror, ad præcedentia respiciunt, εἰ γὰρ σχήματι ἀνθρώπων ἐφαίνετο· κλ. Jam, Οἱ δὲ ἐν ψ. μ. φασιν πεφηνέναι τὸν Κύριον. ID.

(23) *Γνωσθῆναι βουλόμενος τὴν καθ' αὐτοὺς ἀλήθειαν.* Picus : « Si, quia vellet cognosci suam veritatem, venit in mundum. » Legit, τὴν καθ'

φοῦσθαι ἐχρῆν, εἰς τὸ μὴ φαίνεσθαι ὃ ἦν, ἀλλὰ ἀγνοεῖσθαι· οὔτε μὴν σιωπήσαντα τοῦθ', ὅπερ ἦν ἀληθῶς, ἄνθρωπον ἀντὶ Θεοῦ ἑαυτὸν καλεῖν. Καὶ τοῦτο ἐλέγομεν ἄν, εἰ ἁπλῶς ἑαυτὸν ἄνθρωπον ἔλεγεν· ὅτε δὲ καὶ υἱὸν ἀνθρώπου φάσκει εἶναι ἑαυτὸν, πῶς τεχνάζονται οὗτοι ψεύδους προϊστάμενοι, ὅτι, διὰ τὸ τοὐναντίον σχήματι βλέπεσθαι, νοεῖται πάντως ὅτι ἀνθρώπου ἐστὶν υἱός; Καὶ τί λέγω περὶ μόνου σχήματος; ὅτι οὐ μόνον τῷ σχήματι φαίνονται ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ τῇ οὐσίᾳ, φύσει ἄνθρωποι ὄντες. Ὅ τε γὰρ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα υἱοὶ ἀνθρώπων οὔτε ὑπῆρχον, οὔτε ἐκαλοῦντο· εἰ μὲν γὰρ τῆς οὐσίας τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρχεν σημαντικὸν τὸ *υἱός*, ἐχρῆν καὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν, ἀνθρώπους ὄντας, υἱοὺς ἀνθρώπων καλεῖσθαι· τούς τε πλειστάκις ἐν εἴδει καὶ ὁμοιώσει ἀνθρώπων ἁγίους ἀγγέλους πεφηνότας οὕτω κεχρῆσθαι τῇ, *υἱὸς ἀνθρώπου*, προσηγορίᾳ ἔδει. Ε. Οὐ τὴν οὐσίαν τῶν ἀνθρώπων δηλοῖ *υἱός*, ἀλλὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπου γέννησιν. Μ. Ἐγώ φημι, ὅτι, ὥσπερ οἱ ἄγγελοι τῷ Ἀβραὰμ ὤφθησαν, καὶ ἔφαγον, καὶ ἔπιον, καὶ ὡμίλησαν, οὕτω καὶ ὁ Χριστός. Α. Πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τύποι ἐγίνοντο· ἐλθούσης δὲ τῆς ἀληθείας, οἱ τύποι ἐπαύθησαν, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ὁ γὰρ νόμος *σκιὰ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*. Εἰ οὖν καὶ ὁ Χριστὸς σκιωδῶς, καὶ προφητικῶς, καὶ αὐτὸς ὡς οἱ ἄγγελοι ἦλθε δι' ἄλλον (24), νῦν οὖν κατὰ σὲ προσδοκᾷν ὀφείλομεν ἀληθῶς, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου ὄντα, καὶ ἀληθῶς ἀποθνήσκοντα, καὶ θαπτόμενον, καὶ ἐγειρόμενον ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀληθινὴν σωτηρίαν δώσοντα τοῖς ἀνθρώποις. Μ. Εἰ τύποι ἦσαν τοῦ Χριστοῦ οἱ ἄγγελοι, πῶς ἔφαγον μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ ἔπιον; Ἔφαγον δὲ ἀληθῶς ἢ οὔ; Α. Οἱ ἄγγελοι, πρότυποι γενόμενοι τῆς ἀληθείας, τουτέστι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἔφαγον μὲν ἀληθῶς, οὐδεμιᾶς αὐξήσεως τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἐκ τῆς τροφῆς προσγινομένης. Ὥσπερ γὰρ τὸ πῦρ πάντα τὰ παραβαλλόμενα κατεσθίει, καὶ καταναλίσκει, οὕτως καὶ οἱ ἄγγελοι μετὰ τοῦ Ἀβραάμ· καθὼς καὶ ὁ Ἀπόστολος φάσκει· *Ταῦτα μὲν τύποις* (25) *συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησε*. Ε. Ὁ Ἀπόστολος, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, σκιὰν καὶ τύπον ἐμφαίνει μελλούσης ἀληθείας· ἧς καὶ σχήματα γεγόνασιν οἱ ἄγγελοι. Εὖγε οὖν καὶ καλῶς στοιχήσει τῷ ἀποστολικῷ γράμματι ἡ τῶν ἀγγέλων εἰκών· καὶ οὗτος (26). Εἰ δ' ὥσπερ οἱ ἄγγελοι, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς

A mundum venit: profecto nec in figuram novam mutari, ut ne id quod erat appareret, sed ignorari debuit, neque reticendo id quod vere erat, hominem se pro Deo vocare. Atque hoc quidem diceremus, si simpliciter hominem se nominaret. Nunc vero cum filium hominis se appellet, quomodo isti mendacii defensores comminiscuntur, eum, quia diversus a forma videtur, intelligi plane hominis esse filium? Sed quid dico de sola forma, cum non solum forma appareant homines, sed substantia quoque id sint qui natura homines sunt? Nam et Adamus et Eva filii hominum neque erant, neque nuncupantur. Si enim nomen *filii* substantiam hominum declararet, et Adamum et Evam, qui homines sunt, filios hominum appellari oporteret: atque
B sancti angeli, qui sæpe specie ac similitudine hominum apparuerunt, isto modo filii hominum vocari deberent. E. Non substantiam hominum declarat nomen *filii*, sed ex hominibus ortum. M. Ego censeo, quemadmodum angeli Abrahæ visi sunt, et cum eo ederunt, biberunt atque locuti sunt, sic etiam Christum. A. Ante Christi adventum figuræ erant; cum autem venit veritas, figuræ desierunt, Apostoli sententia. Lex enim *umbra futurorum bonorum* [72]. Si ergo Christus etiam umbræ ritu, et prophetice, et ipse ut angeli, propter alium venit: nunc eum tua sententia vere exspectare debemus, et filium hominis futurum, et vere moriturum, et sepeliendum, et excitandum a mortuis, et hominibus daturum veram salutem. M. Si figuræ erant Christi
C angeli, quomodo cum Abraham ederunt ac biberunt? Sed ederunt necne revera? A. Angeli, qui figuræ veritatis erant, id est Christi Servatoris, ederunt quidem revera, sed ad eorum corpora nulla fiebat ex cibis accessio. Ut enim ignis omnia quæ adhibentur, conficit et consumit, sic etiam angeli cum Abraham, quemadmodum Apostolus scribit [73]. *Hæc quidem in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt.* E. Apostolus, ut mihi quidem videtur, umbram et figuram declarat futuræ veritatis, cujus etiam figuræ fuerunt angeli. Recte igitur ac præclare congruet apostolicis litteris angelorum imago, et iste. Sin autem, ut angeli, sic
D Christus visus est præ se ferre imaginem atque figuram veritatis: alter Christus quæratur necesse

[72] Heb. x, 1. [73] I Cor. x, 11

αὐτοῦ ἀλήθειαν. Sed nondum σφάλμα codicis nostri agnosco. Nec enim significant ea verba, « suam veritatem, » sed potius « contra seipsum veritatem : » quod rei præsenti non quadrat. Sic itaque censeo : quia Christus ideo venit in mundum, ut homines veritatem doceret; consentaneum est, ipsum utique veritatem, quam « de seipsis » aut « ex seipsis » cognoscere poterant, simplicissime ac sincerissime docuisse. Talis autem erat veritas, quam illi norant. Quid sit « homo, » quid « hominis filius? » Cum igitur se dixerit, modo « hominem, » modo « filium hominis ; » καθ' ἑαυτοὺς intelligebant, quis et qualis revera esset; non quid κατὰ φαντασίαν ipsis appareret falsa specie. Non enim sub certam notitiam vel cognitionem venit, quod fallit sua specie. WETST.

(24) *Δι' ἄλλον*. Ita recte codex Vaticanus, nec aliter legerat Humphredus. Male autem codex Wetstenianus, δὲ ἄλλον. Et paulo post, ὀφείλομαι pro ὀφείλομεν.

(25) Codex Vaticanus, τύποι.

(26) *Καὶ οὗτος*. Humphredus et Picus legunt, καὶ οὕτως. At ille, prout codex noster præferebat, ab antecedentibus et consequentibus separavit, inter duo cola, ita : « Et sic : » tanquam sequentis argumentationis index præmitteretur. Parum apte. Non enim ex antecedentibus istarum vocularum connecti posset argumentum de sequentibus : sed plenum per se præstant syllogismum verba sequen-

est, cujus imaginem ac speciem et angeli et Christus præferant, ac supervacaneum est, Christum illud dicere : *Ego sum veritas* [74].

A. Planius explicare volo, quid imago sit, quid figura, quid veritas. Nam figura quidem angelorum teneri tractarique non poterat : veritas autem, id est Christus, et comprehensus, et perpessus est, habuitque et carnem, et sanguinem, et ossa, excitatusque est a mortuis. Atque angeli quidem homines se esse professi non sunt, quemadmodum Christus ait : *Quis me tetigit ? Sensi enim virtutem ex me exiisse* [75]. Thomam enim etiam vulnerum cicatrices tractasse ostensum est. Num ergo volebat decipere eos qui audiebant, maximeque germanos discipulos suos ? an tum cum eos ea quæ vera erant docebat, voluit ipsos, se tractabilem esse intelligere, atque ita ex carne, sanguine, ossibusque constare ? Si vero, ut isti aiunt, carne et sanguine carebat : cujus tandem carnis, aut cujus corporis, aut cujus sanguinis imagines panem et poculum dedit, et præcepit discipulis per hæc sui memoriam facere? In his etiam est Apostolus, qui horum testis ait [76], et panem et calicem benedictionis, sanguinis et carnis esse communionem. Quod si, ut istis videtur, opinione, non revera Dominus habuit omnia quæ homo perfectus habet, animam nempe rationabilem, sanguinem et carnem : certe neque a Paulo verum prædicabatur, et frustra horum ratione et sententia, studemus verum cognoscere, quod nec per se, nec per Apostolum plane enuntiare Dominus voluerit : et præterea dare operam contra volumus, ut id sciamus quod ille non vult intelligi. Si vero verax est Christus, qui et ipsa veritas est, et perpessus est, verus etiam erit Paulus, qui missus ab illo, hæc ait : *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus* [77]? credendumque est ut Christi verbis, sic etiam scriptis Apostoli, ex quibus intelligimus Christum et sanguinem, et corpus habuisse, ac pro nobis revera

A πέφηνεν, εἰκόνα καὶ σχῆμα τῆς ἀληθείας προφέρων· ἀνάγκη ἄλλον ζητεῖσθαι Χριστὸν, οὗ τὰς εἰκόνας καὶ σχήματα οἱ ἄγγελοι καὶ ὁ Χριστὸς προφέρουσι· καὶ περισσὸν τὸ λέγειν τὸν Χριστόν· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια.*

Α. Σαφέστερον ἐπιστῆσαι βούλομαι περί τε τῆς εἰκόνος, καὶ τοῦ σχήματος, καὶ τῆς ἀληθείας· τὸ μὲν γὰρ σχῆμα τῶν ἀγγέλων ἀκράτητον καὶ ἀψηλάφητον ἦν· ἡ δὲ ἀλήθεια, τουτέστιν ὁ Χριστὸς, κεκράτηται, καὶ πέπονθε· καὶ σάρκα, καὶ αἷμα, καὶ ὀστέα ἔσχηκε· καὶ ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν ἄγγελοι ἀνθρώπους ἑαυτοὺς οὐχ ὡμολόγησαν, ὥσπερ ὁ Χριστός φησι· *Τίς μου ἥψατο* (27) ; *ᾐσθήθην γὰρ δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἐξ ἐμοῦ*· ἐδείχθη γὰρ καὶ Θωμᾶς ψηλαφῶν τὰς οὐλὰς τῶν τραυμάτων. Πότερον οὖν ἐξαπα-
B τᾷν ἐβούλετο τοὺς ἀκούοντας, καὶ μάλιστα τοὺς γνησίους αὐτοῦ μαθητὰς ὄντας ; ἢ, τὰ ἀληθῆ αὐτοὺς διδάσκων, ἐβούλετο αὐτοὺς εἰδέναι, ὅτι καὶ ψηλαφητὸς ἦν, καὶ οὕτω σάρκα, καὶ αἷμα, καὶ ὀστέα, ἀνέλαβεν; εἰ δ', ὡς οὗτοί φασιν, ἄσαρκος καὶ ἄναιμος ἦν· ποίας σαρκὸς, ἢ τίνος σώματος, ἢ ποίου αἵματος εἰκόνας (28) διδοὺς, ἄρτον τε καὶ ποτήριον, ἐνετέλλετο τοῖς μαθηταῖς διὰ τούτων τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ ποιεῖσθαι; ὧν καὶ ὁ Ἀπόστολός ἐστι· μαρτυρῶν γὰρ τούτοις φησὶ τόν τε ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας κοινωνίαν αἵματός τε εἶναι καὶ σαρκός. Εἰ δὲ, ὡς τούτοις δοκεῖ, δοκήσει, καὶ οὐκ ἀληθείᾳ (29), περὶ τὸν Κύριον ὑπῆρξεν, ὅσα ἄνθρωπος τέλειος, ἔχον ψυχὴν (30) νοερὰν, καὶ αἷμα καὶ σάρκα· οὔτε διὰ Παύ-
C λου τ' ἀληθῆ ἐκηρύττετο· καὶ μάτην κατὰ τούτους σπεύδομεν γνῶναι τὴν ἀλήθειαν, ἣν μήτε δι' αὐτοῦ, μήτε διὰ τοῦ Ἀποστόλου σαφῶς ἐβουλήθη φανερῶσαι ὁ Κύριος· πρὸς τῷ καὶ ἀντιπράσσειν, τοῦτο βουλόμεθα γνῶναι, ὅπερ ἐκεῖνος γνωσθῆναι οὐ βούλεται. Εἰ δὲ ἀληθής ἐστιν, αὐτοαλήθεια (31) ὢν, ὁ πεπονθὼς ὁ Χριστός· ἀληθὴς ἔσται καὶ ὁ ὑπὸ τούτου ἀποσταλεὶς Παῦλος, λέγων· *Ἢ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ ;* καὶ πείθεσθαι δεῖ, ὥσπερ τοῖς τοῦ Χριστοῦ λόγοις, οὕτω καὶ τοῖς τοῦ Ἀποστόλου γράμμασι, δι' ὧν καὶ αἷμα, καὶ σῶμα Χριστὸν ἐσχηκέναι ἀκούομεν, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κατὰ ἀλήθειαν ἀπο-

[74] Joan. XIV, 6. [75] Luc. VIII, 46. [76] I Cor. X, 16. [77] II Cor. XIII, 3.

tia, εἰ δ' ὥσπερ οἱ ἄγγελοι, κλ. Manifestum est e primis particulis, εἰ δέ, diversam a priori propositionem formari, « et sic » non posse deduci e priori. Melius Picus prioribus ascripsit, sic : « Itaque probe ac pulchre cum apostolica Scriptura consentiet angelorum imago etiam hoc pacto. » Vel etiam hactenus, καὶ οὕτως. Verum tamen puto, καὶ οὗτος, « et iste » : duplici respectu ac ratione locum habere : 1. « Angelorum imago, » et « iste, » scilicet, Christus : illa, tanquam « typus » : iste, ut « Veritas. » 2. « Et iste, » nempe Adamantius. Simili phrasi (non quidem ab Eutropio, sed a Marino) demonstrabatur idem supra. Utrinque sententia vera ; sed posterior litteræ propior videtur. WETSTENIUS.

(27) *Τίς μου ἥψατο*. Vide Tertullianum lib. IV *Adversus Marc.*, c. 20; Epiphanium *Elench.* 14, contra eosdem.

(28) *Εἰκόνας*. Vide lib. II *Origenianorum*, quæst. 14, num. 2.

(29) Codex Vaticanus, οὐκ ἀληθείᾳ· male Wetsten., οὐκ ἀλήθειαν.

D (30) *Ψυχὴν*. Codex Vaticanus, ἀρχήν.

(31) *Αὐτοαλήθεια*. Sic nominat Christum Origenes in *Protrept.* αὐτολόγος καὶ αὐτοαλήθεια. Observavit hoc etiam doctissimus Huetius, Origenem delectari ejusmodi nominibus cum pronomine αὐτὸς compositis, iisque Christum exornare. Verbi gratia homil. 17 *in Jerem.* : Αὐτοδικαιοσύνην, αὐτοαλήθειαν, αὐτοαγιασμὸν, καὶ αὐτοϋπομονὴν, « ipsam justitiam, ipsam veritatem, ipsam sanctitatem, ipsamque tolerantiam » eum vocat; et tom. I in *Joan.* : αὐτοδικαιοσύνην, αὐτοαγιασμὸν καὶ αὐτοαπολύτρωσιν, « ipsam justitiam, ipsam sanctimoniam, et ipsam redemptionem. » Ab Origene etiam vocatur αὐτολόγος, « ipse sermo » lib. III *Contra Cels.*; αὐτοσοφία, « ipsa sapientia, » ibid. Ab Athanasio *Orat. contr. gentes*, αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις, αὐτόφως, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή, « ipsa sapientia, ipse sermo, ipsa potentia, ipsa lux, ipsa veritas, ipsa justitia, ipsa virtus, etc. » WETSTENIUS.

θανόντα, καὶ τῷ ἰδίῳ ἡμᾶς ἐλευθερώσαντα θανάτῳ δὴ καὶ αἵματι· ἅπερ οὐχ οἷον πιστεῦσαι παθεῖν τὸν ἐξ οὐρανοῦ κατελθόντα Χριστὸν, εἰ μὴ σάρκα ἀνέλαβε. Καὶ ὅτι θάνατον καὶ αἷμα ὁ Ἀπόστολος οὐ παρακεκαλυμμένως, ἀλλὰ μετὰ πάσης παῤῥησίας κηρύσσει, ἀναγνώσομαι. Λέγει γὰρ οὕτω· *Γνωρίζω γὰρ ὑμῖν τὸ Εὐαγγέλιον, ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε· δι' οὗ καὶ σώζεσθε· τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ.* Εἴ τις οὖν μὴ εἰκῇ πεπίστευκεν, ἀλλὰ κρατεῖ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀποστόλου καὶ γνωρίζει τὸ Εὐαγγέλιον, δι' οὗ σωζόμεθα, καὶ ἔχει τοῦτο. Ε. Ὀρθότατα ὁ Ἀπόστολος δείκνυσιν· Ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, λέγων, ἀπέθανε Χριστὸς, καὶ ἐτάφη, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγήγερται. Κατὰ ταύτην τὴν ὑπόθεσιν ἔσται ψευδῆ τὰ λεγόμενα, εἰ μὴ καὶ σάρκα καὶ αἷμα (32) ἔσχεν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μόνον ἦν πνεῦμα, φαντασίαν ἀνθρώπου ἔχον. Οὔτε γὰρ παραδοθῆναι ἠδύνατο τὸ πνεῦμα, ἀκράτητον ὂν, οὐδὲ ἀποθανεῖν, μὴ ὂν θνητῆς φύσεως· ταφῆναι δὲ, πνεύματι ἀμήχανόν ἐστι. Τί δεῖ καὶ λέγειν; ἀλλ' οὐδὲ ἔναιμόν ἐστι τῇ φύσει τὸ πνεῦμα. Ἄλλως δὲ, εἰ διὰ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ αἵματος Χριστοῦ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων καταγγέλλουσιν αἱ Γραφαί, οὗτοι (33) δὲ αἷμα καὶ σάρκα ἀρνοῦνται ἔχειν αὐτόν· οὔτε ἀπέθανεν ἐκεῖνος κατὰ ἀλήθειαν, οὔτε ἐτάφη· οὔτε γὰρ αἷμα ἐσχήκει· ἀλλὰ τῷ δοκεῖν ταῦτα ἐπ' αὐτοῦ, μὴ ἀληθῶς, γενόμενα λέγεται· οὐδ' ἡμεῖς οὖν κατὰ ἀλήθειαν ἐσώθημεν, ἀλλὰ δοκήσει· ὡς ἐπὶ τῆς τῶν ἄλλων κατὰ δόκησιν παρουσίας ὁ κόσμος σωθῆναι οὐκ ἠδυνήθη· ἀγγέλων λέγω ἐπί τε τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ εἴ τις ἕτερος γέγραπται. Διὸ ἐσφάλημεν περὶ τὴν πίστιν, τῷ δοκεῖν τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς σωτηρίας τετυχηκότες.

Α. Βραχὺ προσκαρτερήσας, ἄκουε μειζόνων ἀποδείξεων τοῦ Ἀποστόλου· *Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν*, φησὶ, *κενὸν καὶ τὸ κήρυγμα, κενὴ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν*. Εἰ οὖν τῷ δοκεῖν, ὡς τούτοις δοκεῖ, πέπονθε, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν, οὐκ ἀπέθανεν ἀληθῶς· δῆλον οὖν, ὅτι οὐδὲ ἀληθῶς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἔσται κατὰ ἀλήθειαν κενὸν καὶ τὸ κήρυγμα, κενὴ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν. Εἶτ' ἐπιφέρει· *Νῦν δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ἐκ νεκρῶν ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων· ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. Ἀπαρχὴ Χριστός.* Ε. Πιστεύεις τῷ ἀποστολικῷ, Μαρῖνε; Μ. Πιστεύω μὲν αὐτῷ, ἀλλὰ πρόσχες, πῶς ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· *Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβάς.* Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· *Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.*

A mortem pertulisse, suaque morte ac sanguine nos liberasse : quæ perpessus esse credi non potest Christus qui e cœlo descendit, nisi carnem assumpserit. Atque ut mortem quidem pertulisse eum, sanguinemque habuisse Paulum libere prædicare intelligatis, ejus verba recitabo. Scribit enim his verbis : *Notum enim vobis facio Evangelium, quod evangelizavi vobis, quod et accepistis, in quo et statis, per quod et salvamini, qua ratione evangelizavi vobis, si tenetis, nisi forte frustra credidistis. Tradidi enim vobis in primis, quod Christus mortuus est pro peccatis nostris, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die* [78]. Si quis ergo non frustra credidit, sed id quod Apostolus tradidit, tenet ; is et Evangelium quo salus nobis datur, cognoscit, et illud B habet. E. Recte Apostolus docet, cum ait, pro peccatis nostris mortuum esse Christum, sepultum esse, tertioque die excitatum. Hac quidem hypothesi falsa erunt quæ dicuntur, si Christus carnem non habuit, sed solum erat spiritus, solam habens hominis speciem. Neque enim tradi poterat spiritus, qui teneri comprehendique non potest, neque mori qui mortalis naturæ non erat. Sepeliri autem spiritus non potest. Quid plura etiam attinet dicere? ne sanguinem quidem habet natura spiritus. Præterea si Scripturæ per Christi et mortem et sanguinem hominum salutem annuntient, isti autem eum carnem et sanguinem habuisse negant, nec mortuus est ille revera, nec sepultus (neque enim sanguinem habuit), sed hæc omnia in illo opinione C atque specie, non vere accidisse dicuntur. Neque nos igitur vere servati sumus, sed specie et opinione : quemadmodum aliorum specie tantum apparentium adventu mundus servari non potuit, angelorum dico Abrahæ temporibus, et si quis adventus alius litteris mandatus est. Itaque in fide hallucinamur, cum opinione tantum spem et salutem simus consecuti.

A. Patere paulisper, et audi majores Apostoli rationes : *Si vero Christus non resurrexit a mortuis*, inquit, *inanis est et prædicatio nostra, inanis et fides nostra* [79]. Si ergo specie et opinione, ut istis videtur, passus est, non revera ; non vere mortuus est igitur. Perspicuum est eumdem ne revera qui- D dem a mortuis excitatum esse : eritque vere inanis prædicatio, inanis et fides nostra. Deinde subjicit : *Nunc vero Christus prædicatur ex mortuis primitiæ dormientium, quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio dormientium. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Primitiæ Christus* [80]. E. Credisne apostolico, Marine ? M. Ei quidem credo : sed attende, quid idem Apostolus dicat : *Qui descendit, ipse est qui et ascendit* [81]. Et in Evangelio ait : *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo filius hominis* [82]. Vides eum plane se e cœlo venisse

[78] I Cor. xv, 1-4. [79] I Cor. xv, 14. [80] ibid. 20-23. [81] Eph. iv, 10. [82] Joan. iii, 13.

(32) *Καὶ αἷμα.* Desunt in codice Vaticano.
(33) Codex Vaticanus, οὗτοι. Wetstenius, perperam, οὗτος.

dicere. A. Rationes hæ dogma vestrum non confirmant. M. Quomodo? A. Evangelium quidem aperte perspicueque docet, nisi Verbum e cœlo descendisset, hominem in cœlum ascensurum non fuisse. *Nemo*, inquit, *ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo*. Verbum enim hoc, *ascendit*, præteritum tempus declarat. Neque enim dixit: Nemo ascendet, sed: *Nemo ascendit*. Plane ergo ostendit, ante Christum ascendisse neminem: quemadmodum etiam Apostolus: *Primogenitus*, inquit; et rursum: *Primitiæ dormientium*[83]: et rursus ait: *Primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi*[84]. Nemo igitur ascenderat, antequam descendisset, hominemque ex utero assumpsisset Dei Verbum. Postea vero quam ascendit, tum etiam ii qui ejus sunt. Sic enim ait: *Primitiæ Christus, deinde qui sunt Christi*. Illud autem: *Qui descendit, ipse est qui et ascendit*, dixit Apostolus, quod Verbum impatibile et immutabile esse demonstrare vellet. Vere enim quod descendit, idem est etiam quod ascendit, cum non aliud factum sit quam quod erat Deus. E. Verba hæc cum Adamantii decreto congruunt, sed tamen utrosque volo de hoc statuere. A. Dei Verbum cum descendisset, hominem assumpsit a Maria inviolata virgine in utero, generaturque Christus sine viri congressu. Atque hic qui de Maria virgine ex Spiritu sancto sumptus est, humana omnia mala pertulit, ut homini salutem daret. M. Recte. Cum ergo patiebatur homo, utrum una Verbum aderat, necne? E. Expone primo decretum. A. Patere me primum ei respondere, deinde ita demum decretum exponere. Erat quidem Verbum Dei una cum homine, sed ei nulla fiebat injuria: quemadmodum adamas cum a ferro percutitur, salvus manet, contraque ferro quod nocendi causa adhibetur, nocet; quinetiam amianthus lapis igni traditus, integer atque inviolatus sine ullo damno permanet. Quin ne ignis quidem ab ense sectus, dividitur. Ignis enim densitas ad se revocata, manet individua. Quod si materiæ adversus alias res vim suam declarant, quod consumi non possunt; quid est quamobrem non magis Dei Verbum, cum impatibili immutabilique natura præditum sit, impatibile maneat ita, ut affectiones consumat? Si placet, recito Evangelium, ex quo Christum ex Maria natum esse intelligere debeamus. M. Nos quoque fatemur eum natum esse per Mariam, sed non ex Maria. Ut enim aqua per tubum transit,

[83] Colos. I, 18. [84] I Cor. xv, 20, 23.

A Ὁρᾷς, ὅτι τηλαυγῶς λέγει αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ ἐληλυθέναι. Α. Αὗται αἱ ἀποδείξεις τὸ ὑμέτερον δόγμα οὐ συνιστῶσιν. Μ. Πῶς; Α. Τὸ μὲν οὖν Εὐαγγέλιον σαφῶς ἔδειξεν, ὅτι, εἰ μὴ ὁ Λόγος ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, οὐκ ἂν ἄνθρωπος εἰς οὐρανοὺς ἀνῆλθεν. *Οὐδεὶς* γάρ, φησίν, *ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς*. Τὸ γὰρ *ἀναβέβηκε*, παρῳχηκότος ἐστὶ χρόνου σημαντικόν. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὅτι Οὐδεὶς ἀναβήσεται, ἀλλ' *Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν*. Ἔδειξεν οὖν σαφῶς, ὅτι πρὸ τοῦ Χριστοῦ οὐδεὶς ἀναβέβηκε (34). Καὶ ὁ Ἀπόστολος, *Πρωτότοκος*, φησί· καὶ πάλιν (35)· *Ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων*· καὶ πάλιν λέγει· *Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ*. Πρὶν οὖν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον κατελθεῖν, καὶ ἀναλαβεῖν τὸν ἄνθρωπον ἐκ μήτρας, οὐδεὶς ἀνῆλθε·
B μετὰ δὲ τὸ ἀνελθεῖν τὸν Χριστὸν, τότε καὶ οἱ αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ ἔφη· *Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ*. Τὸ δὲ, *Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβάς*· οὗτος (36) ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἀπαθὲς τοῦ Λόγου δεῖξαι θέλων καὶ τὸ ἄτρεπτον. Ἀληθῶς γὰρ ὁ καταβὰς αὐτός ἐστιν ὁ ἀναβὰς, οὐδὲ ἄλλος γενόμενος παρ' ὃ ἦν Θεός. Ε. Αὗται αἱ ῥήσεις τῷ ὅρῳ Ἀδαμαντίου συντρέχουσιν· ὅμως δὲ βούλομαι περὶ τούτου ἀμφοτέρους ὁρίσασθαι. Α. Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κατελθὼν ἀνέλαβεν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀχράντου παρθένου Μαρίας ἐν μήτρᾳ· καὶ γεννᾶται ὁ Χριστὸς χωρὶς συνουσίας ἀνδρός· καὶ οὗτος ὁ ληφθεὶς ἀπὸ Μαρίας ἐκ Πνεύματος ἁγίου, οὗτος ὑπέμεινε πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη, ἵνα τὸν ἄνθρωπον σώσῃ. Μ. Καλῶς. Πάσχοντος οὖν
C τοῦ ἀνθρώπου, συμπαρῆν ὁ Λόγος, ἢ οὔ; Ε. Ἔκθου πρῶτον τὸν ὅρον. Α. Συγχώρησον, πρῶτον τὴν ἀπόκρισιν τὴν πρὸς αὐτὸν ποιήσασθαι· εἶθ' οὕτως ἐκθέσθαι τὸν ὅρον. Συμπαρῆν μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' οὐκ ἠδικεῖτο· ὥσπερ ἀδάμας, ὑπὸ σιδήρου παιόμενος (37), σῶος μένει, τοὐναντίον ἀντιβλάπτων τὸν ἐθέλοντα βλάψαι (38)· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀμίαντος, τῷ πυρὶ παραδιδομένη, ἄθραυστος καὶ ἄχραντος διαμένει, οὐδὲν ἀδικουμένη. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ πῦρ, ὑπὸ φασγάνου τεμνόμενον, διαιρεῖται· ἡ γὰρ πυκνότης τοῦ πυρὸς, εἰς αὐτὴν ἀνατρέχουσα, ἀδιαίρετος μένει. Εἰ οὖν αἱ ὗλαι πρὸς ἑτέρας ὕλας τὸ ἑαυτῶν σθένος ἐνδείκνυνται, ἀναλωθῆναι μὴ δυνάμεναι· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀπαθοῦς καὶ ἀτρέπτου φύσεως ὤν, ἔμεινεν ἀπαθὴς, τὰ πάθη ἀνα-
D λίσκων; Εἰ δὲ βούλει, ἀναγινώσκω (39) τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι ἐκ Μαρίας γεγέννηται. Μ. Καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ὅτι διὰ Μαρίας (40), ἀλλ' οὐκ ἐκ Μαρίας. Ὥσπερ

(34) *Πρὸ τοῦ Χριστοῦ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν*. Patres Vet. Test. non in cœlum, sed in sinum Abrahæ, translatos fuisse, multi e Patribus statuerunt. Unde et Adamantius, « Ante Christum, » neminem ascendisse in cœlum, asserit. Imo forte nec « post Christum. » Orig. lib. II *De principiis*, cap. 12: « Puto, quod sancti quique discedentes de hac vita permaneant in loco aliquo in terra posito, quem » paradisum « dicit Scriptura divina; velut in quodam eruditionis loco, et auditorio, vel schola animarum. » WETST.

(35)) Cod. Vatic., καθὼς καὶ Ἀπόστολος λέγει· Πρωτότοκος· καὶ πάλιν.

(36) *Οὗτος*. Picus legebat, οὕτως.

(37) Recte codex Vaticanus, παιόμενος. Wetstenianus, male, παυόμενος.

(38) Codex Vaticanus, βλάψαι. Alias, βλάψει.

(39) Codex Vaticanus, ἀναγινώσκω. Wetstenianus, ἀναγίνωσκον.

(40) *Διὰ Μαρίας, ἀλλ' οὐκ ἐκ Μαρίας*. Theodoretus, *Hær. fab.* lib. v, c. 11, p. 270. Valentinus de Christo dixit: Πάροδον μόνην διὰ τῆς Παρθένου ποιήσασθαι, οὐδὲν ἐκ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως εἰληφότα· « Eum transitum tantum per Virginem fecisse, ut nil ex natura humana assumpserit. » WETSTENIUS.

γὰρ ὕδωρ διὰ σωλῆνος διέρχεται, μηδὲν προσλαμβάνον, οὕτω καὶ ὁ Λόγος διὰ Μαρίας, καὶ οὐκ ἐκ Μαρίας. Α. Πρόσταξον ἀναγνωσθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον. Ε. Ἀναγνωσθήτω. Α. Ἀναγινώσκω, πῶς ὁ ἄγγελος πρὸς τὴν Μαρίαν λέγει· *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται.* Ε. Ἴσως καὶ τὴν τοῦ ἀγγέλου φωνὴν δοκήσει λέξεις γεγενῆσθαι. Τί γὰρ τούτου ἔσται ἀληθέστερον, τοῦ ἀγγέλου (41) φήσαντος· *Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον;* Οὐ γὰρ ἔφη *τὸ γεννώμενον* διὰ σοῦ, ἀλλ' *ἐκ σοῦ*. Πῶς δὲ κἀκεῖνο οὐκ ἔσται ἀνόητον, τὸ λέγειν, *ὡς διὰ σωλῆνος*, καὶ τὸ μὲν διελθεῖν διὰ Μαρίας τὸν Λόγον ὁμολογεῖν, τὸ δὲ λαβεῖν τι ἐξ αὐτῆς ἀρνεῖσθαι; Καὶ εἰ μὲν δι' αἰδῶ τινα ἀρνεῖσθε, εἴ γε αἰδεῖται (42) τὸ Θεῖον· καὶ τὸ μὲν αἰδοῦς ἄξιον ὁμολογεῖς, Μαρῖνε, τὸ δὲ σεμνότερον καὶ οἰκονομικώτερον ἀρνῇ. Εἰ γὰρ διελθεῖν διὰ Μαρίας ὁ Λόγος οὐκ αἰσχρὸν ἡγήσατο, οὐδὲ λαβεῖν τι ἐξ αὐτῆς ᾐδεῖτο. Τί γὰρ καὶ ἦν ἀναγκαῖον διελθεῖν, εἰ μή τι προσελάμβανεν; Α. Εἰ μὴ ἔλαβεν ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας, πῶς ἂν συσταθεῖεν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου λεγόμενοι λόγοι; πῶς δὲ πρωτότοκος ἔσται τῶν νεκρῶν, καὶ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων; Δειξάτωσαν. Εἰ μὲν γὰρ σχήματι μόνῳ φασὶν αὐτὸν, ὡς καὶ τοὺς ἀγγέλους, πεφηνέναι, οὐ δύναται εἶναι πρωτότοκος, οὐδὲ ἀπαρχή. Μ. Πῶς; Ε. Οἱ ἄγγελοι πρὸ τοῦ Χριστοῦ πεφήνασιν, ἢ ὁ Χριστὸς πρὸ τῶν ἀγγέλων; Μ. Πρὸ πολλοῦ χρόνου τῷ Ἀβραὰμ ἐφάνησαν οἱ ἄγγελοι. Ε. Εἰ καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ ὁ Χριστὸς δοκήσει ἀμφότεροι πεφήνασιν, οὐ δύναται εἶναι ὁ Χριστὸς πρωτότοκος, τῶν ἀγγέλων τὸ πρῶτον φανέντων, ὡς ὑπὸ σοῦ ὡμολόγηται. Ἀνάγκη γὰρ τοὺς πρώτους ἐκείνους πρωτοτόκους λέγειν. Α. Πῶς δὲ ἀπαρχὴ ἔσται τῶν κεκοιμημένων ὁ Χριστὸς, ὁπότε πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς Σουναμίτιδος υἱὸς πρὸ πολλοῦ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη, καὶ ὁ τῆς Σαραφθινῆς, καὶ ὁ Λάζαρος; Εἰ μὴ οὖν κατὰ ἀλήθειαν ἀπέθανε, καὶ τὰ γενόμενα, οὐ δοκήσει, ἀλλὰ ἀληθείᾳ γέγονε, καθὼς λέγει Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς, ὅτι, *Ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γέγονε·* δειξάτω οὖν, πῶς ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐστὶν ὁ Χριστός. Μ. Σὺ δεῖξον.

Α. Δείκνυμι, ὅτι καὶ πρωτότοκος τῶν νεκρῶν καὶ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων κατὰ ἀλήθειάν ἐστιν ὁ Χριστός. Οἱ γὰρ πρὸ τοῦ Χριστοῦ ἀναστάντες αὖθις ἀπέθανον· *Ὁ δὲ Χριστὸς ἀναστὰς, οὐκέτι ἀποθνήσκει.* Ὡς γὰρ πρωτότοκος ἀπέθανεν Ἀδὰμ, οὕτως πρῶτος ἀνέστη Χριστός. Παραθήσομαι αὐτὰς τοῦ Ἀποστόλου τὰς ῥήσεις· *Ὥσπερ*, φησὶν, *ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν· οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ.* Τί ἂν εὕροιμεν ἕτερον, οὕτω φανερῶς ἡμᾶς διδάσκον ἀμφότερα· καὶ ὅτι ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς, καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἦν τὸ ἀποθανόν; Εἰ γὰρ

A nec quidquam assumit: sic Verbum per Mariam natum est, non ex Maria. A. Jube recitari Evangelium. E. Recitetur. A. Recito id quod angelus Mariæ dixit. *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque quod nascetur ex te sanctum, Filius Altissimi vocabitur* [85]. E. Forsitan angeli etiam vocem specie et opinione factam esse dices. Quid enim hoc erit verius, cum angelus dixerit: *Ideoque quod ex te nascetur sanctum?* Non enim dixit: *Quod nascetur* per te, sed, *ex te.* Quid est autem cur non illud etiam amentia sit dicere, *ut per tubum*, et per Mariam transisse Verbum fateri, aliquid autem illud ex eadem assumpsisse, negare? Et si quidem verecundiæ causa negatis, si modo pudor in divinum Numen cadit. Et quod pu-
B dore quidem dignum est, fateris, Marine, quod autem magnificentius est, majorisque dispensationis, id negas. Si enim per Mariam transire Verbum turpe non duxit, nec utique aliquid ex ea sumere turpe existimavit. Quid enim necesse erat transire, nisi aliquid assumeret? A. Si hominem ex Maria non assumpsit, quomodo verba Apostoli constabunt? quomodo vero primogenitus erit ex mortuis, primitiæque dormientium? doceant. Si enim figura solum aiunt ipsum quemadmodum angelos apparuisse, nec primogenitus nec primitiæ esse ullo modo potest. M. Quonam modo? E. Utrum angeli ante Christum apparuerunt, an Christus ante angelos? M. Multo ante tempore Abrahæ angeli apparuerunt. E. Si et
C angeli, et Christus specie atque opinione apparuerunt: Christus angelorum primogenitus esse non potest, cum prius tua confessione apparuerint. Necesse est enim primos illos primogenitos dicere. A. Quomodo autem primitiæ erit dormientium Christus, cum ante illum multo tempore et Sunamitidis filius excitatus sit, et Saraphthinæ mulieris filius, et Lazarus? Si ergo non revera mortuus est, et quæ facta sunt, non specie et opinione, sed re et veritate evenerunt, sicuti ait Joannes evangelista, *Lex per Moysem data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est* [86]: doceat Christum esse primitias dormientium. M. Tu doce.

D A. Doceo et primogenitum mortuorum, et primitias dormientium esse Christum re ac veritate. Qui enim ante Christum excitati sunt a mortuis, iterum mortui sunt: *Christus autem resurgens ex mortuis, non jam moritur* [87]. Ut enim Adamus primogenitus mortuus est, sic primus excitatus est Christus. Ipsa Apostoli verba proferam: *Sicut enim*, inquit, *in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Primitiæ Christus: deinde ii qui sunt Christi* [88]. Quid aliud inveniemus, quod ita plane utrumque nos doceat, et Christum mortuum esse, et hominem esse, id quod est mortuum? Si enim

[85] Luc. I, 35. [86] Joan. I, 17. [87] Rom. VI, 9. [88] I Cor. XV, 22, 23.

(41) Codex Vaticanus, ἀγγέλου φήσαντος· Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον; Οὐ γὰρ ἔφη· Τὸ γεννώμενον διὰ σοῦ, ἀλλ' ἐκ σοῦ. Πῶς δὲ, etc. Male autem Wetstenianus: Εὐαγγελίου φήσαντος· Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον διὰ σοῦ, ἀλλ' ἐκ σοῦ. Πῶς δὲ, etc.

(42) Codex Vaticanus, εἴ γε αἰδεῖται. Wetstenianus, εἰ καὶ δεῖται.

primitiæ est dormientium Christus, qui excitatus est a mortuis, ut sit per hominem mortuorum resurrectio, quæ ita intelligitur, ut etiam mors quæ ab homine procurata est : duo hi sunt homines, unus quidem Adam, per quem mors : alter autem Christus, per quem resurrectio. Alterutrum ergo necesse est, aut Verbum, quod e cœlo descenderit, mortuum esse, aut hominem, quem assumpserit : aut certe id quod necessario intelligendum sequitur, fatebuntur, id quod e cœlo descendit, fuisse Deum : sed ut nos liberaret, assumpsisse carnem quæ pro nobis mori posset, per quam simus liberati, fueritque primitiæ resurrectionis, quod prima ipsa a mortuis sit excitata. Sic enim demum cum vere Deum per spiritum, vereque hominem per carnem Christum professi erimus : non specie et opinione, sed veram atque firmam fidem habebimus. Quod quidem Apostolus tradidit, secundum carnem Christum, et mortuum esse, et resurrexisse a mortuis, et esse primitias resurrectionis mortuorum. M. Multos ante Christum excitatos esse dixisti. Quomodo igitur est primitiæ? A. Ii qui ante Christum resurrexerunt, rursus mortui sunt : *Christus autem resurgens ex mortuis, jam non moritur : mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuum est peccato, mortuum est semel : quod autem vivit, vivit Deo.* Cui ergo mors dominata est? Quod enim dixit, *Non jam dominabitur* [89], ex eo docuit prius esse dominatum. E. Perspicuum est, nisi mors in carnem quam Verbum assumpsit, imperium habuerit, necessario dicendum esse mortem dominatam esse Verbo, si non re et veritate carnem Verbum assumpsit. Verbo autem Dei mortem dominatam esse, non recte dici posse arbitror.

A ἀπαρχή ἐστι τῶν κεκοιμημένων, ὁ ἐκ νεκρῶν ἐγηγερμένος, Χριστὸς, ἵνα ᾖ διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, νοουμένη δὲ ὃν τρόπον καὶ δι' ἀνθρώπου θανατος· δύο οὗτοι ἄνθρωποί εἰσιν· εἷς μὲν ὁ Ἀδὰμ, δι' οὗ ὁ θάνατος· ἕτερος δὲ ὁ Χριστὸς, δι' οὗ ἡ ἀνάστασις. Τῶν δύο οὖν τὸ ἕτερον, ἢ ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβὰς Λόγος ἀπέθανεν, ἢ ὃν ἀνέλαβεν ἄνθρωπον ἤ, ὅπερ ἐξ ἀνάγκης ἕπεται νοεῖν, ὁμολογήσουσιν, ὅτι ὁ μὲν καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ ἦν Θεὸς, ἵνα δὲ ἡμᾶς ἐλευθερώσῃ, προσελάβετο σάρκα τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανεῖν δυνηθεῖσαν, δι' ἧς ἠλευθερώθημεν· καὶ ἐγένετο ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως, πρώτης αὐτῆς ἐγερθείσης ἐκ νεκρῶν. Οὕτω γὰρ ὄντως Θεὸν κατὰ πνεῦμα, καὶ ὄντως ἄνθρωπον κατὰ σάρκα, ὁμολογήσαντες Χριστὸν, οὐχὶ τῷ δοκεῖν, ἀλλ' ἀληθῆ καὶ βεβαίαν ἕξομεν B τὴν πίστιν. Ὅπερ παρέδωκεν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι κατὰ σάρκα Χριστὸς καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, καὶ ἔστιν ἀπαρχὴ τῆς τῶν κεκοιμημένων ἀναστάσεως. M. Ἔφης, ὅτι πρὸ τοῦ Χριστοῦ πολλοὶ ἀνέστησαν· πῶς οὖν ἐστιν ἀπαρχή; A. Οἱ πρὸ τοῦ Χριστοῦ ἀναστάντες πάλιν αὖθις ἀπέθανον· *Ὁ δὲ Χριστὸς ἀναστὰς οὐκέτι ἀποθνήσκει· θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει* (43). *Ὃ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.* Τίνος οὖν ἐκυρίευσεν ὁ θάνατος; Τὸ γὰρ εἰπεῖν, *Οὐκέτι κυριεύει*, ἔδειξεν, ὅτι πρότερον ἐκυρίευσεν. E. Δῆλον, ὅτι, εἰ μὴ τῆς σαρκὸς, ἧς ἀνέλαβεν ὁ Λόγος, ἐκυρίευσεν ὁ θάνατος, ἀνάγκη λέγειν τοῦ Λόγου κεκυριευκέναι τὸν θάνατον, εἰ μὴ κατὰ ἀλήθειαν ὁ Λόγος σάρκα ἀνέλαβε· Λόγου δὲ Θεοῦ θάνατον κυριεῦσαι οὐκ εὔφημον εἶναι λέγειν μοι δοκεῖ (44).

A. Audi ergo Apostolum, tum de morte, quod non opinione, sed revera mortuum fuerit; tum de sanguine, quod sanguis illius vere nostræ salutis causa profusus fuerit. Ait autem hoc modo [90] : *Commendat autem charitatem suam Deus in nobis, quoniam cum peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est : multo ergo magis justificati in sanguine ipsius salvi erimus ab ira.* Et rursum [91] : *Si enim crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei.* Et iterum [92] : *An ignoratis quia quotquot baptizati estis in Christo Jesu, in morte ejus baptizati estis?* Qui si mortuus non est, quis dubitat non esse baptismum? Et rursum : *Donavit nobis in dilecto Filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius* [93]. Et rursus : *Quia hæc passi estis a contribulibus vestris, sicut et nos a Judæis, qui etiam interfecerunt Jesum, et prophetas* [94]. Non dixit, et angelos qui specie apparuerunt, quibus Christum similem facitis : sed, *et prophetas*, qui cum vera carne, non specie essent homines vestra sententia, alter sectus est in carne, alius lapidibus obrutus est : cæteri in occisione gladii mortui sunt [95]. Servatoris quoque ipsius verba proferam, quæ ejus passionem ante denuntiant, cum ita

C A. Ἄκουε οὖν τοῦ Ἀποστόλου περί τε τοῦ θανάτου, ὅτι ἀληθῶς, καὶ οὐ δοκήσει, ἀπέθανε· καὶ περὶ τοῦ αἵματος, ὅτι ἀληθῶς ἐξεχύθη τὸ αἷμα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας. Λέγει δὲ οὕτω· *Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην ὁ Θεὸς εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε· πολλῷ μᾶλλον, δικαιωθέντες ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα ἀπὸ τῆς ὀργῆς·* καὶ πάλιν· *Καὶ γὰρ εἰ καὶ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ·* καὶ πάλιν· *Ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθητε* (45) *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθητε;* Ὃς εἰ μὴ ἀπέθανε, τίς ἀμφιβάλλει μὴ εἶναι βάπτισμα; καὶ πάλιν· *Ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ Υἱῷ αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ.* D Καὶ πάλιν· *Ὅτι ταῦτα ἐπάθετε ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὰ καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς προφήτας.* Οὐκ εἶπε, καὶ τοὺς δοκήσει πεφηνότας ἀγγέλους, οἷς ὡμοιώσατε αὐτὸν ὑμεῖς· ἀλλὰ, καὶ *τοὺς προφήτας*, οἵτινες ἀληθινὴν σάρκα, καὶ οὐ φαντασίαν, ἄνθρωποι ὄντες, καθ' ὑμᾶς, ὁ μὲν ἐπρίσθη σαρκὶ, ὁ δὲ ἐλιθάσθη, καὶ οἱ λοιποὶ ἐν φόνῳ μα-

[89] Rom. vi, 9, 10. [90] Rom. v, 8, 9. [91] II Cor. xiii, 4. [92] Rom. vi, 3. [93] Eph. i, 6, 7. [94] I Thess. ii, 14, 15. [95] Heb. xi, 37.

(43) Codex Wetstenianus, κυριεύειν.
(44) Idem, εὐδοκήσει.

(45) Alias, ἐβαπτίσθημεν.

γαίρας ἀπέθανον. Ἔτι μὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος παρέξομαι φωνὰς, τὰς προαγγελλούσας τὸ πάθος αὐτοῦ, οὕτω φάσκοντος· ὅτι δεῖ *τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ μεθ' ἡμέρας τρεῖς ἀναστῆναι* (46)· καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐλέγχων τινὰς ἔλεγεν· *Ὦ ἀνόητοι, καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς· ὅτι ἔδει ταῦτα παθεῖν τὸν Χριστόν.* Ἔτι μὴν καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς, οὐ δόκησιν, ἀλλὰ ἀληθινὸν θάνατον εἰσηγούμενος, φησί· *Καὶ φωνήσας μεγάλῃ φωνῇ ὁ Ἰησοῦς, εἶπε· Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ἐξέπνευσε·* καὶ, *Ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, αἰτησάμενος τὸ σῶμα, ἐνετύλιξεν ἐν σινδόνι, καὶ ἔθηκεν ἐν καινῷ μνημείῳ.* Τίς οὖν οὗτος ἦν, τολμήσαντες εἰπάτωσαν. Οὐ γὰρ δήπου τὸ πνεῦμα ἐξέπνευσεν, ὃν ἀΐδιον καὶ ἄφθαρτον· ἀλλὰ πάντως τις ἦν ὁ ἔχων τὸ πνεῦμα, ὃς ἐξέπνευσεν ὄντως· ὃς καὶ παρέθετο ἐκπνέων τὸ πνεῦμα τῷ Πατρὶ, ὃν ἐνείλησε σινδόνι ὁ Ἰωσήφ. Οὐ γὰρ δήπου σκιὰν ἐνείλησε, καὶ ἔθαψεν, ἀλλὰ τὸν προσπαγέντα τῷ ξύλῳ. Οὕτω γέ τοι καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς, δοκοῦσιν αὐτὸν φαντασίαν εἶναι· *Τί τεταραγμένοι ἐστέ; καὶ ἵνα τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν καρδίαν ὑμῶν; Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι ἐγώ εἰμι αὐτός· ὅτι πνεῦμα ὀστέα καὶ σάρκας οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.* Καὶ τί, τοσοῦτον ἐπιδιατρίβων τοῖς ἐλέγχοις, εἰς μῆκος ἐκτείνω τοὺς λόγους; Ἤρκει γὰρ τὸ ὁμολογεῖν ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου. Μ. Τίνος ἀνθρώπου ἐστὶν υἱός; Α. Ἐκ σπέρματος κατὰ σάρκα τοῦ Δαυῒδ ἐστι, καθὼς καὶ τὸ Εὐαγγέλιον φάσκει. Μ. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τῶν Ἰουδαίων λεγόντων, ὅτι υἱός ἐστι τοῦ Δαυῒδ, αὐτὸς ὁ Χριστὸς κατεγίνωσκεν αὐτῶν· καὶ εἰ θέλεις ἀναγινώσκω. Ε. Ἀνάγνωθι. Μ. Εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· *Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ, τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαυῒδ. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· πῶς οὖν Δαυῒδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; Εἰ οὖν Δαυῒδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν λέγει, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;* Εἶδες, ὅτι καταγινώσκει τῶν λεγόντων, ὅτι υἱὸς Δαυῒδ ἐστιν, ἀρνούμενος αὐτός; Α. Τὸ *πῶς* οὐκ ἀρνήσεώς ἐστιν, ἀλλὰ πεύσεως· καί γε οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πολλάκις ἐν ταῖς Γραφαῖς οὐκ ἐπὶ ἀρνήσεως, ἀλλ' ἐπὶ πεύσεως (47) κείμενον· *Πῶς γὰρ, φησὶ, διώξεται εἷς χιλίους;* καὶ, *Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών;* καὶ, *Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρωῒ ἀνατέλλων;* Οὐχὶ γὰρ ἀρνούμενος ὁ Χριστὸς ἔφασκε, *πῶς*, ἀλλὰ πυνθανόμενος. Μ. Δαυῒδ Κύριον αὐτὸν ὁμολογεῖ, οὐχὶ υἱόν. Α. Δαυῒδ αὐτὸν κατὰ σάρκα Κύριον οὐχ ὁμολογεῖ, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα· τουτέστιν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τοῦ Δαυῒδ Κύριός ἐστιν,

A ait [96]: *Oportet Filium hominis multa pati, et reprobari a senioribus, et principibus sacerdotum et scribis, et crucifigi, et post tres dies resurgere.* Et iterum cum, excitatus a mortuis, quosdam argueret, dicebat: *O stulti et tardi corde ad credendum omnia quæ locutus sum vobis, quod oportebat hæc pati Christum* [97]. Quinetiam evangelista non speciem mortis, sed veram mortem inducens, ait: *Et clamans voce magna Jesus, dixit: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum: et emisit spiritum.* Et: *Ecce vir nomine Joseph cum petiisset corpus, involvit illud sindone, et posuit in novo monumento* [98]. Quis ergo hic esset, audacter dicant. Non enim certe spiritus exspiravit, cum æternus sit, et interire non possit: sed plane aliquis erat qui spiritum habebat, qui B vere exspiravit: qui etiam efflans spiritum Patri tradidit, quem involvit Joseph sindone. Neque enim profecto umbram involvit atque sepelivit, sed eum qui ligno suffixus fuerat. Sic etiam post resurrectionem discipulis qui eum spectrum esse putabant, dicebat: *Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in cordibus vestris? Videte manus meas et pedes meos, quia ego ipse sum: quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* [99]. Sed quid tandiu commorans in refutatione sermonem protraho? Satis enim erat, se filium hominis profiteri. M. Cujus hominis est filius? A. Ex semine Davidis est secundum carnem, quemadmodum etiam Evangelium dicit. M. In Evangelio, cum Judæi Christum filium Davidis dicerent, ipse eos refellit: ac si vis, recito. C E. Recita. M. Dixit Jesus: *Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? dicunt ei: David. Dicit eis Jesus: Quomodo ergo David in spiritu Dominum eum vocat, dicens: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis? Si ergo David in spiritu Dominum eum vocat, quomodo ejus est filius* [1]? Vidistin ut eos improbet et damnet, qui Christum Davidis filium esse dicebant, cum id negaret ipse? A. Illud, *Quomodo*, non negationis est, sed interrogationis: neque semel, sed sæpenumero in Scripturis non habet vim negandi, sed in interrogatione ponitur. *Quomodo* enim, inquit, *fugabit unus decem millia* [2]? et: *Quomodo fornicatrix facta est civitas fidelis Sion* [3]? et: *Quomodo cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur* [4]? Neque D enim negans Christus dicebat: *Quomodo*, sed interrogans. M. Dominum eum David fatetur, non filium. A. David eum non secundum carnem Dominum fatetur, sed secundum spiritum: id est, Verbum Dei non solum Davidis Dominus est, sed omnis etiam principatus, potestatis, dominationis, nominis, quod nominatur non solum in hoc sæculo, cum prænosceret, verum etiam in futuro. Sciebat autem Judæos non credere id quod erat secundum spiritum, et interrogabat eos his verbis: *Si ergo David*

[96] Marc. VIII, 31. [97] Luc. XXIV, 25. [98] Luc. XXIII, 46, 53. [99] Luc. XXIV, 38, 39. [1] Matth. XXII, 42, 45. [2] Deut. XXXII, 30. [3] Isa. I, 21. [4] Isa. XIV, 12.

(46) Alias, ἀποκτανθῆναι.

(47) *Οὐκ ἐπὶ ἀρνήσεως, ἀλλ' ἐπὶ πεύσεως.* Sic recte habet codex Vaticanus; male autem Wetstenianus, οὐκ ἔστι ἀρνήσεως, ἀλλά ἐστι πεύσεως.

in spiritu Dominum eum dicit, quomodo filius ejus est? Non enim dixit Christus, si ergo David in carne Dominum eum vocat; sed *in spiritu*: eum quidem spiritu Dominum profitens, carne autem filium. Docebo autem planius ex Evangelio, quemadmodum Christus ipse approbat, et assentitur hanc esse fidem et salutarem et stabilem: ac si vis recito. E. Recita. A. Quoniam adest Megethius, is qui Marcionis dogma defendit, ex eorum Evangelio recitabo. *Factum est autem cum appropinquaret Hiericho, et quidam cæcus mendicans sedebat juxta viam. Audiens autem turbam prætereuntem, interrogabat, quid hoc esset. Renuntiatum est ei, quod Jesus præteriret. Et clamavit dicens: Jesu, fili David, miserere mei. Stans autem, jussit eum adduci. Cum accessisset, eum interrogavit: Quid tibi vis faciam? Ille autem dixit: Domine, ut videam. Et respondens dixit Jesus: Respice: fides tua te salvum fecit: et repente vidit* [5]. E. Cæcus, ut mihi videtur, cum recte credidisset, jure visum recepit, videlicet Megethii ac Valentis, Droseriique et Marini fide alienus. Ac ille quidem cum recte credidisset, iterum vidit: hi autem imperitia impulsi, mente cæci sunt. Cum ita plane Christus cæci fidem laudaret ac diceret: *Respice, fides tua te salvum fecit* [6]; cæcus ipse adventum ejus et corporeum et spiritalem profitetur, utrumque credens, Deum in homine esse. Ac primum quidem agnito homine, statim etiam Dominum cognoscit. Et de homine quidem ait: *Fili David, miserere mei*: de Deo autem: *Domine, ut videam*. Marini ergo sententia, si non est Davidis filius, sibi Christus adversatur, dum jussit alibi cæcum respicere, quod omnino planeque credidisset, alibi interrogans Judæos, se filium Davidis negat. Qui autem a se ipse non discrepet Christus vestra ratione et sententia? Hæc porro eveniunt iis qui sectam sibi non constantem sequuntur. Cum minus consentaneis fabulis student uti, eos ejusmodi incommoda necessario sequuntur. Sequi ergo illam debemus doctrinam, qua etiam cæcus salvos oculos recipit: cujus rectæ fidei Christus testimonium dedit. Itaque rectum esse videtur, Marini fidem et repudiare et abjicere, cum procul a veritate remota sit, nec ulla ex parte Divinitati congruat. Quoniam enim fabulis, speciei rerum, atque opinioni fidem habet, fabula, specie, et opinione salutem cum dogmate suo consequetur. Quare mihi videtur Marino ab hac litigiosa sententia desistendum esse, et veniendum placido animo ad ter-

A ἀλλὰ καὶ πάσης ἀρχῆς, ἐξουσίας, κυριότητος, ὀνόματος (48) ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, προγνώστης ὢν (49), ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἤδει δὲ τοὺς Ἰουδαίους ἀπιστοῦντας τὸ κατὰ πνεῦμα· καὶ ἐπύθετο, λέγων· *Εἰ οὖν Δαυῒδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν λέγει, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;* Οὐ γὰρ ἔφη ὁ Χριστὸς, ὅτι, Εἰ οὖν Δαυῒδ ἐν σαρκὶ Κύριον αὐτὸν καλεῖ, ἀλλ' *ἐν πνεύματι*· τὸ πνευματικὸν· Κύριον αὐτὸν (50) ὁμολογῶν· τὸ δὲ κατὰ σάρκα, υἱόν. Παραστήσω δὲ σαφέστερον ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως αὐτὸς ὁ Χριστὸς συντίθεται ταύτην εἶναι τὴν πίστιν σωτήριον, καὶ ἀκλινῆ· καὶ εἰ βούλει, ἀναγινώσκω. E. Ἀνάγνωθι. A. Ἐπειδὴ πάρεισιν οἱ περὶ Μεγέθιον, οἱ τοῦ δόγματος Μαρκίωνος, ἐκ τοῦ αὐτῶν Εὐαγγελίου ἀναγινώσκω· *Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, καί* B *τις τυφλὸς ἐπαιτῶν* (51) *ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδόν. Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου ἐπυνθάνετο, τί ἂν εἴη τοῦτο. Ἀπηγγέλη δὲ αὐτῷ, ὅτι Ἰησοῦς παρέρχεται. Καὶ ἐβόησε, λέγων· Ἰησοῦ, υἱὲ Δαυῒδ, ἐλέησόν με. Σταθεὶς δὲ ἐκέλευσεν αὐτὸν, ἀχθῆναι. Ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε· Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω. Καὶ ἀποκριθεὶς, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψεν.* E. Ὁ τυφλὸς, ἔμοιγε δοκεῖ, ὀρθῶς πιστεύσας, δικαίως ἀνέβλεψε· δηλαδὴ ἀπηλλαγμένος τῆς πίστεως τῆς Μεγεθίου, καὶ Οὐάλεντος, Δροσερίου τε καὶ Μαρίνου. Ὃς μὲν, καλῶς πιστεύσας, ἀνέβλεψεν· οἱ δὲ, ὑπὸ ἀπαιδευσίας ἐλαυνόμενοι, τυφλώττουσι τὴν διάνοιαν. C Οὕτως δηλαυγῶς (52) ἐπαινοῦντος τοῦ Χριστοῦ τὴν τοῦ τυφλοῦ πίστιν, καὶ λέγοντος· *Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε*· ὁ δὲ πιστεύων τυφλὸς καὶ τὴν κατὰ σάρκα καὶ τὴν κατὰ πνεῦμα παρουσίαν ὁμολογεῖ, εἰς ἀμφότερα πιστεύων, ὅτι Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ ἐστί. Καὶ πρῶτόν γε ἐπιγνοὺς τὸν ἄνθρωπον, εὐθὺς γνωρίζει καὶ τὸν Κύριον. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνθρώπου φησὶν, *Υἱὲ Δαυῒδ, ἐλέησόν με*· περὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, *Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω*. Κατὰ οὖν τὰ δόξαντα τοῖς περὶ Μαρῖνον, εἰ μὴ ἔστιν υἱὸς Δαυῒδ, ἑαυτῷ ἐναντιοῦται ὁ Χριστός· πῆ μὲν, διὰ τὸ ὅλως πεπιστευκέναι, ἀναβλέψαι κελεύσας τὸν τυφλόν· πῆ δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἰουδαίους πεύσει ἀρνεῖσθαι τοῦ εἶναι υἱὸν Δαυῒδ. Καὶ πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίος, καὶ ἑαυτῷ ἀντιπράττων, καθ' ὑμᾶς, ὁ Χριστός; Ταῦτα δὲ συμβαίνει τοῖς τῇ D ἀσυστάτῳ αἱρέσει χρωμένοις· ὅταν ἀνακολούθοις ἐπιτηδεύωσι χρῆσθαι μυθολογίαις, τοιαῦτα αὐτοῖς ἀνάγκη ἀπαντᾷν ἀτοπήματα. Χρὴ οὖν ἕπεσθαι τούτῳ τῷ δόγματι, ᾧ καὶ ὁ τυφλὸς σώας τὰς ὄψεις ἀπειλη-

[5] Luc. XVIII, 35 seqq. [6] Luc. XVIII, 42.

(48) Codex Wetstenianus, ὀνόματα, male.

(49) *Προγνώστης ὤν*. Si consulas locum, Eph. I, 21, videbis connecti κυριότητος καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ ἐν τῷ μέλλοντι. Codex noster, post ὀνομαζομένου participium στίζει. Sequentia ita exarata dat, οὐ μόνον ἐν τ. αἰ. τ. προγνώστης ὢν, ἀλλὰ καὶ ἐν τ. μ. Videtur autem verbis Apostoli cum studio interposuisse illud, προγνώστης ὤν, « præscius exsistens: » ut hoc modo sibi pararet ad sequentia transitum. ᾔδει δὲ κλ., « sciverat autem, » nempe Jesus ille. WETST.

(50) *Τὸ πνευματικὸν Κύριον αὐτόν*. Id est κατὰ τὸ πνευματικόν. In codice Wetsteniano perperam omittitur Κύριον.

(51) *Ἐπαιτῶν*. Alias, παραιτῶν. Cæci hujus confessionem, qua Jesum « Filium David » professus est, opponunt Marcionitis, Tertull. lib. IV, cap. 36, *Contr. Marc.*; Epiphan. *Hær. Marcion.*, *Elencho* 51, *ex Evang. Marc.* WETST.

(52) *Δηλαυγῶς*. Lege τηλαυγῶς.

φεν· ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς ἐμαρτύρει καλῶς πεπιστευκότι. Ὅθεν καλῶς ἔχειν δοκεῖ, τὴν πίστιν τῶν περὶ Μαρῖνον καὶ ἀποῤῥίψαι, καὶ ἀποσφενδονῆσαι, πόῤῥω τῆς ἀληθείας ὑπάρχουσαν, καὶ κατὰ μηδὲν τῇ Θεότητι προσήκουσαν. Μύθοις γὰρ καὶ φαντασίαις, καὶ δοκήσει πιστεύοντες, μύθῳ, καὶ φαντασίᾳ, καὶ δοκήσει τὴν σωτηρίαν σὺν τῷ δόγματι ἕξουσιν. Εὖ οὖν ἔχειν μοι δοκεῖ Μαρῖνον παύσασθαι ἀπὸ τῆς φιλέριδος γνώμης, εὐγνωμόνως ἐπὶ τὸν τρίτον ὅρον ἐγκαταγινόμενον, τουτέστι τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον.

A tium dogma, id est ad disputationem de resurrectione.

SECTIO QUINTA.

Ubi de resurrectione disputant ADAMANTIUS orthodoxus, MARINUS Bardesianista, MEGETHIUS et MARCUS Marcionitæ, EUTROPIO judice.

ΜΑΡΙΝΟΣ.

Εἰ βούλει ὑπὲρ τῆς ἀληθείας γενέσθαι, ἑτοίμως ἔχω περὶ τούτου δεῖξαι ἀκριβῶς. Ε. Πάρεισιν οὐχ οἱ τυχόντες ἄνδρες· αὐτοὶ λεγέτωσαν, εἰ ἐξέβην τοῦ δικαίου. Εἰ δὲ σὺ ἥττησαι, ἢ δεδούλωσαι προλήψει κρατούμενος, ἐμοὶ αἰτίαν οὐ προσαπτέον. Μ. Εἰ βούλεσθε μετὰ πάσης ἀληθείας τὴν ζήτησιν γενέσθαι, παραιτήσασθε τὰ φιλοσοφούμενα, ταῖς Γραφαῖς πειθόμενοι μόναις. Α. Πεισθῶμεν ταῖς Γραφαῖς. Ε. Δήλη ἡ συγκατάθεσις ἀμφοτέρων. Μ. Οἴομαι, ὅτι ἀδίκως ἐπιβάλλετε τὴν ζήτησιν ταύτην. Α. Προϊὼν ὁ λόγος, τὸν ἀδίκως ἐπιβαλλόμενον τὴν ζήτησιν ταύτην ἐλέγξει. Μ. Ὁρισάσθω Ἀδαμάντιος, ποῖον σῶμα ἀνίσταται; τοῦτο, ὃ περικείμεθα, εἰς ὃ ἐνδεδέμεθα, ἢ ἄλλο πνευματικόν; Α. Τοῦτο τὸ σῶμα, φημὶ, ἀνίστασθαι, ὃ περικείμεθα. Μ. Αὐτόθεν πάρεστιν ἔλεγχος σαφὴς, ἀνατρέπων αὐτοῦ τὴν ἄδικον ἐπιβολήν. Τὸ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα οὐκ ἐκ παίδων μέχρι γήρως τὸ αὐτὸ παραμένει, ῥευστῆς οὐσίας (53) ὑπάρχον. Ποῖον οὖν φάσκεις ἀνίστασθαι σῶμα, τὸ παιδικὸν, ἢ τὸ μέσον, ἢ τὸ γηραλέον; Α. Οἱ τοιχογράφοι, ναυπηγοὺς, καὶ κυβερνήτας, καὶ πελαγίους πλωτῆρας ζωγραφοῦντες, ναυπηγεῖν καὶ κυβερνᾷν οὐκ ἴσασι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ Μαρῖνος προήκατο λόγον, οὗ τὴν πεῖραν καὶ τὴν ἀπόδειξιν μὴ ἔχει. Ε. Σαφέστερον μαθεῖν βούλομαι, πῶς οὐκ ἔστι τὸ σῶμα ἐκ παιδόθεν μέχρι γήρως τὸ αὐτό. Μ. Ῥευστῆς οὐσίας ὂν τὸ σῶμα ὑπεκρεῖ, ἐκ τῆς τροφῆς γινόμενον· ἀμέλει οὖν ταῖς νόσοις δαπανηθὲν, ἢ τὸ ἐκ παιδόθεν, ἢ τὸ γηραλέον, εἰ καὶ τὰ μάλιστα ῥέει καὶ φθείρεται, ἐκ τῆς τροφῆς αὖθις ἕτερα προσγίνεται. Ποῖον οὖν λέγεις σῶμα ἀνίστασθαι; τὸ ἐν ταῖς νόσοις δαπανηθὲν, ἢ τὸ ἐκ παιδόθεν, ἢ τὸ γηραλέον;

Α. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἀπὸ Γραφῶν ἐπαγγειλάμενος πείθειν τοὺς ἀκροατὰς, ἰατρικῇ ἐπιστήμῃ προσπελάσας, ἐπελήσθη τοῦ ὅρου (54)· οὐκ ὀκνήσω καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἤσκημαι ἰατρικὴν, ἀποκροῦσαί σου τὰ ἄδικα τῆς ἐννοίας φρονήματα. Εἰ γὰρ ῥευστῆς οὐσίας ἦν τὸ σῶμα, ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου γινόμενον· ἐχρῆν τὰ ἀποκοπτόμενα μέλη, τουτέστιν ὠτίον, ἢ δάκτυλον, ἢ ῥῖνα, αὖθις ἐκ τῆς τροφῆς ἀναπληροῦσθαι· ἔδει δὲ καὶ τὰς οὐλὰς τῶν τραυμάτων μὴ παρα-

MARINUS.

B Si pro veritate disputare vis, paratus sum de hac re accurate disserere. E. Adsunt non vulgares viri: ipsi dicant, num ab æquitate aberraverim. Quod si tu victus es, aut præjudicio quasi servitute constrictus, in me culpa non est conferenda. M. Si placet cum omni veritate disputari, repudiatis iis quæ a philosophis afferuntur, solis Scripturis credite. A. Credamus Scripturis. E. Perspicua est utrorumque assensio. M. Vos hanc quæstionem non recte ponere existimo. A. Disputatio progressu suo eum qui quæstionem hanc non recte inferat, arguet. M. Statuat Adamantius quodnam corpus resurgat, idne quo circumdati sumus, et in quo vincti sumus, an aliud spiritale? A. Hoc ipsum quo amicti sumus, dico excitari. M. Hic præsto est reprehensio C aperta quæ ejus iniquas rationes refellit. Hominis enim corpus non a puero usque ad senectutem idem manet, cum natura sua fluat. Quod ergo corpus censes excitari, utrum puerile, an mediæ ætatis, an senile? A. Qui in parietibus res delineant, cum navium fabros, gubernatores, ac nautas pingant, naves ædificare, ac gubernare nesciunt. Eodem modo Marinus sermonem præmisit, cujus nec experientiam nec probationem habet. E. Planius intelligere volo, cur non sit idem corpus a pueritia usque ad senectutem. M. Quoniam corpus fluxæ est substantiæ, sensim defluit id quod ex alimento accedit: itaque morbis consumitur vel quod puerile est, vel quod senile: et quanquam maxime fluit atque D interit, tamen rursus alia fit accessio. Quod igitur corpus excitari dicis, id ne quod morbis consumptum est, an puerile, an senile?

A. Quanquam cum maxime ex Scripturis pollicitus sis te persuasurum auditoribus, te ad medicinam contulisti, atque ita decretum oblitus es: tamen ego quoque minime dubitabo, etiamsi in medicina non sum versatus, iniqua animi tui sensa refellere. Si enim natura labile corpus aliud pro alio fieret: membra quæ amputantur et præciduntur, id est auriculam, aut digitum, aut nares, rursum alimento expleri oporteret: cicatrices etiam

(53) *Ῥευστῆς οὐσίας*. Valentinianorum hypothesin istam commemorat quoque Irenæus lib. I, cap. 1.

(54) Codex Wetstenianus, τὸ οὔρου, male.

vulnerum, sensim tua sententia fluentibus corporibus, non remanere deberent usque ad senectutem. Quin ne ea quidem corpora quæ in morbis sunt, alia iterum facta fluunt : sed cum anima non recipit ea quæ concupivit, contractione corpus, quemadmodum is qui incedit, humentia comprimit. Cum autem fruitur iis quæ appetit, rursum pinguia fiunt et intumescunt. Neque enim cum facillime ex morbo corpus convaluit, ita brevi tempore ea quæ tanto corpore crescunt, restituuntur. E. Si labile corpus esset ita ut aliud pro alio fieret, corpus quod non constaret, non posset inveniri. M. Quo tandem modo? E. In homine exemplum sume : quemadmodum si quis velit ex cera viri simulacrum fingere, ac primum cum brevi figura expresserit, rursus aliam ceram infundens, velit in excelsitatem atque magnitudinem hoc fingere, non potest. Neque enim quod efficitur, ad finem perduci poterit, si prima ceræ hypostasis fluat, alteraque fiat, neque simulacri hominis effector opus absolvet. Homo autem qui eamdem a puero corporis substantiam habet, crescit puerili hypostasi manente. Hinc etiam vulnerum cicatrices usque ad senectutem remanent, membrorumque præcisiones : supervacaneumque est labile corpus esse dicere. M. Si corpus quod a prima ætate ad senectutem manet, resurgit, respondeat quisnam sanguis una cum homine resurgat, isne qui in venarum præcisionibus elicitur, an is qui in sanguinis eruptionibus? Nonnulli autem homines unoquoque anno præcisa vena excernunt. Dicat igitur mihi, quisnam sanguis cum homine resurgat. A. Non eum sanguinem qui maxime vitalis est ac proprius, excernunt ii quibus venæ præciduntur, sed malum, et qui ex succis accedit. Itaque in sanguinis eruptionibus exsilit, cum non sit vitalis nec proprius : ob eamque causam ii qui medicinæ periti sunt, quod norunt eum qui ex succis assumitur rubrum atque ejusdem coloris esse factum cujus sanguis est, non tamen vitalem, in venarum præcisionibus petunt, cum exierit malus omnis, illum qui niger dicitur. Cum autem flavus et vitalis imminet, tum sistunt et comprimunt, ne forte vitalis cum fluxerit, animal interimat. E. Imperita propositio, falsa et quæ ex alimento indu-

A μένειν μέχρι γήρως, ὑπεκρεόντων, κατὰ σὲ, τῶν σωμάτων. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐν ταῖς νόσοις ὑπεκρεῖ σώματα (55), αὖθις ἕτερα γενόμενα· ἀλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ μὴ δέξηται τὰ ἑαυτῆς ὀρεκτὰ, μύσει τὸ σῶμα, καθάπερ ὁ ἰὼν ὑγραινόμενα (56) πιλῇ (57)· ὅταν δὲ δέξηται τὰ αὐτῆς ὀρεκτὰ, αὖθις πιαινόμενα ὀγκοῦται. Οὐ γὰρ οὕτω ῥᾷστα ἀνασφήλαντος, ἐκ νόσου τοῦ σώματος, ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἀποκαθίσταται, διὰ τοσούτου χρόνου αὐξάνοντα. Ε. Εἰ ῥευστὸν ἦν τὸ σῶμα, ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου γινόμενον, ἀδύνατον οὖν εὑρεῖν τὸ σῶμα ἀνυπόστατον. Μ. Πῶς; Ε. Ἐπὶ ἀνθρώπου τὸ παράδειγμα λαβέ· ὃν τρόπον εἴ τις βούλοιτο ἀπὸ κηροῦ ἀνδροείκελον κατασκευάσαι, καὶ πρότερον μὲν βραχείᾳ ὑποστάσει ἀποτυπωσάμενος, αὖθις ἕτερον κηρὸν ἐπιχέων, εἰς ὕψος καὶ μέγεθος βούλεται τοῦτο πλάττειν, B ἀδυνάτως ἴσχει· οὕτω γὰρ (58) τὸ γινόμενον τέλους τυχεῖν δυνήσεται, τῆς πρώτης ὑποστάσεως τοῦ κηροῦ ὑπεκρεούσης, καὶ ἑτέρας γιγνομένης· οὔτε ὁ ἀνδροεικελοποιὸς τελέσει τὸ ἔργον· ὁ δὲ ἄνθρωπος, τὴν ἐκ παίδων τοῦ σώματος ὑπόστασιν ἔχων, προσλαμβάνει (59) τὴν αὔξησιν, μενούσης τῆς παιδικῆς ὑποστάσεως. Ὅθεν καὶ τῶν τραυμάτων αἱ οὐλαὶ μέχρι γήρως παραμένουσι, καὶ αἱ τῶν μελῶν ἀποκοπαί· καὶ περισσὸν τὸ λέγειν, ῥευστὸν τὸ σῶμα. Μ. Εἰ τὸ ἐκ παίδων μέχρι γήρως σῶμα ἀνίσταται, λεγέτω (60), ὁποῖον αἷμα συνανίσταται τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ ἐν ταῖς φλεβοτομίαις (61), ἀλλὰ τὸ ἐν ταῖς αἱμοῤῥαγίαις; Ἔνιοι δὲ τῶν ἀνθρώπων, καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν φλεβοτομούμενοι, ἐκκρίνουσι. Λεγέτω οὖν μοι, ποῖον αἷμα συνανίσταται τῷ ἀνθρώπῳ. Α. Οὐ τὸ γονιμώτατον C καὶ κύριον αἷμα ἐκκρίνουσιν οἱ φλεβοτομούμενοι, ἀλλὰ τὸ νόθον καὶ ἐπείσακτον, ἐκ τῶν χυμῶν ἐπιγινόμενον· ὅθεν καὶ ἐν ταῖς αἱμοῤῥαγίαις προπηδᾷ, οὐκ ὂν γονιμώτατον, οὐδὲ κύριον· διὰ τοῦτο καὶ οἱ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης μέτοχοι, εἰδότες τὸ ἐκ τῶν χυμῶν ἐπείσακτον ἐρυθαινόμενον καὶ ὁμόχροον (62) γιγνόμενον τῷ αἵματι, οὐ μὴν γονιμώτατον ὂν, ἐπιχειροῦσιν ἐν ταῖς φλεβοτομίαις, ὅταν ἐκκρίνῃ πᾶν τὸ νόθον, τὸ λεγόμενον μέλαν· τοῦ δὲ ξανθοῦ καὶ γονιμωτάτου, προκύψαντος, εὐθὺς στάλσεις ποιοῦνται, μήπως, ἐκρεῦσαν τὸ γόνιμον, διαλύσῃ τὸ ζῶον. Ε. Ἀνεπιστήμων πρότασις, τὰ νόθα καὶ τὰ ἐκ τῆς τροφῆς ἐπείσακτα, ταῦτα κύρια καὶ γονιμώτατα ὑπολαμβάνειν· εἰσπεμπομένη γὰρ ἡ τροφὴ (63) εἰς τὸ

(55) *Οὐδὲ τὰ ἐν ταῖς νόσοις ὑπεκρεῖ σώματα.* Prudent., *Hamartig. contr. Marcionem*, p. 188 :

Qui modo vivit erit, nec me vel dente vel ungue
Fraudatum revomet patefacti fossa sepulcri.

Paulo post :

Quod casus rapuit, quod morbus, quod dolor hausit,
Quod truncavit edax senium populante veterno;
Omne revertenti reparata in membra redibit.

WETSTENIUS.

(56) *Καθάπερ ὁ ἰὼν ὑγραινόμενα.* Picus, « tanquam venenum humidiores partes constringit. » Humfr., « sicuti viator, quæ humefacta sunt, comprimit. » Neutrum placet, aut rei præsenti quadrare videtur. Conjecto, καθάπερ οἰωνὸς ὑγρ., « sicut avis madefacta » (plumas pennas) comprimit, astringit, ne pluviæ penetrent. Certe sermo est de dilatatione et contractione corporis, quæ in avibus locum habet : at in vestibus viatoris madefacti, D plane alia est « expressio, » vel « compressio. » Adde, quod πίλησις et πίλωσις, « coarctationem » significet, qualis nec « veneno, » nec « viatori » congruit. WETST.

(57) *Πιλῇ.* Lege πιλοῖ vel πιλεῖ.

(58) *Οὕτω γάρ.* Picus legit οὔτε γάρ.

(59) Codex Wetstenii, προλαμβάνει.

(60) Idem ἀποκρινάσθω. Th. Gale, ἀποκρίνασθαι. Regius secundus, λεγέτω.

(61) *Τὸ ἐν ταῖς φλεβοτομίαις.* Venæ sectiones resurrectioni obstare, aut saltem simplicioribus creditu difficiliorem facere scripsit Origenes in *psal.* I, apud Epiphanium p. 231. WETST.

(62) Wetstenii codex, male, ὁμόχρονον.

(63) *Ἡ τροφή*, etc. De triplici καθάρσει καὶ διακρίσει ciborum vide Athenagoram *De resurrectione*, pag. 61 et seqq. WETST.

ἔνδον καὶ χυλουμένη, πῇ μὲν εἰς αἷμα, πῇ δὲ εἰς φλέγμα, πῇ δὲ εἰς σίελον ἐκκρίνει. Ἐάσαντες οὖν τὰ ἄχυρα, ἐπὶ τὰ κυριώτερα ἔλθετε. **Μ.** Ὁ ἄνθρωπος ἐκ γῆς, καὶ ὕδατος, καὶ πυρὸς, καὶ ἀέρος συνέστηκεν· ἐπὰν οὖν ἀποθάνῃ, καὶ διαλυθῇ (64), ἑκάστη οὐσία τὸ ἴδιον ἀπολαμβάνει συγκιρναμένη· οἷον, τὸ τοῦ πυρὸς μέρος τὸ πῦρ, τὸ τοῦ ὕδατος τὸ ὕδωρ, τὸ τοῦ ἀέρος ὁ ἀὴρ, τὸ τῆς γῆς, καὶ γῆ. Πῶς οὖν ἐν τῇ ἀναστάσει δυνατὸν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ἀναστῆναι, οὗ τὰ μέρη συνεκράθη; ὥσπερ γὰρ, εἴ τις οἷον ἐν πελάγει θαλάττης ἐκχέας ὕδωρ, τὸ αὐτὸ αὖθις ἀνακομίσασθαι διαβεβαιοῦται, τοῦ πράγματος ἀδυνατοῦντος· ἀνάγκη γοῦν ἄλλον ἀντ' ἄλλου (65) ἄνθρωπον ἀνίστασθαι. **Α.** Σφόδρα, κατὰ σὲ, δυνατώτεροι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ δείκνυνται· καὶ περισσὸν τὸ λέγειν τὸν Σωτῆρα· Τὰ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα παρὰ τῷ Θεῷ δυνατά. **Μ.** Πῶς εἰσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ δυνατώτεροι; **Α.** Οἱ ἄνθρωποι μὲν γὰρ οἶνον ὕδατι συγκραθέντα χωρίζουσι, τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ χρώμενοι, καὶ ἀργύριον ἀπὸ χαλκοῦ, καὶ πλείστων ὅσων τὰς διακρίσεις ἴσασι ποιεῖσθαι· ὁ δὲ Θεὸς, ὡς ἀνυπέρβλητος (66) δυνάμει τεχνίτης τε, καὶ δημιουργὸς πάντων, ᾧ ὑποτέτακται πῦρ, ἀὴρ, ὕδωρ, γῆ, φόβῳ δουλεύοντα, καὶ ἑκάστῳ τηρῶν τὸ ἴδιον μέρος, πῶς οὐκ ἂν ἑκάστῳ ἐν τῇ ἀναστάσει ἀποδοίη τὸ ἴδιον σῶμα; Τὸ μὲν γὰρ πῦρ ὑποτεταγμένον τῷ Θεῷ, καὶ νεύματι πειθόμενον, τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς τοὺς βληθέντας εἰς κάμινον πυρὸς, οὐκ ἠδίκησεν, ἀλλὰ σώους τῷ Δεσπότῃ παρέδωκε· τὸ δὲ ὕδωρ τὸν Ἰωνᾶν δεξάμενον ἐν τῷ βυθῷ ἐν τρισὶ νυχθημέροις ὁλόκληρον ἀποκατέστησεν· ὁ δὲ ἀὴρ τὸν Ἠλίαν εἰς οὐρανὸν ἀνεκόμισεν· ἡ δὲ γῆ Λάζαρον τεταρταῖον ἀπέδωκεν· ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ γλυκέα ὕδατα, ἐπιῤῥέοντα τῇ θαλάσσῃ, συγκιρνώμενα, καὶ συγκυλινδούμενα, πάλιν ὕδατα γλυκέα διὰ τῶν νεφελῶν χεῖται, διαχωριζόμενα ἀπὸ τῶν ἁλμυρῶν· καθὼς καὶ ὁ προφήτης φησίν· *Ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπιχέων αὐτὸ ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς* (67). **Ε.** Ἀπὸ Γραφῶν ἐπαγγειλάμενος δεῖξαι, εἰς φυσιολογίας καὶ ἰατρικὰς ζητήσεις ἐκτραπεὶς, τοὺς ἀνθρώπους δυνατωτέρους τοῦ Θεοῦ ἀπέδειξε. **Μ.** Ἐμοὶ εὐχερές ἐστιν ἀπὸ τῶν Γραφῶν δεῖξαι, εἰ εὐγνωμονεῖ Ἀδαμάντιος. **Ε.** Οὐχ Ἀδαμάντιος τῆς ἐκτροπῆς αἴτιος, ἀλλ' ἡ σὴ φιλόνεικος (68) γνώμη. **Α.** Συγχωρητέον αὐτῷ, ἃ βούλεται οἴεσθαι, ἐμοῦ ἑτοίμως ἔχοντος πρὸς ἅπαντα ὑπαντιάζειν, συναιρομένης μοι τῆς ἀληθείας. **Μ.** Ποίαις Γραφαῖς πείθῃ, ἵνα ἀπ' ἐκείνων δείξω, ὅτι οὐκ ἀνίσταται ἡ σάρξ; **Α.** Πάσαις ταῖς ἐνδιαθέτοις πείθομαι. **Μ.** Ἀναγινώσκω ἀπόφασιν τοῦ Θεοῦ, ἀποφηναμένου ἐν τῇ πρώτῃ διαθήκῃ· *Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκα, καὶ αἷμα* (69).

A cuntur, ea vera et vitalia existimare. Cum enim alimentum intromittitur, et liquescit, partim in sanguinem, partim in pituitam, partim in salivam excernitur. Iis ergo quæ minus propria sunt prætermissis, ad ea quæ magis propria sunt, venite. **M.** Homo ex terra, aqua, igne, et aere constat. Cum ergo moritur et dissolvitur, unaquæque substantia commista in id quod sibi proprium est, recidit, veluti pars ignis in ignem, aquæ in aquam, aeris in aera, terræ in terram. Quo igitur modo in resurrectione homo, cujus partes confusæ sunt, excitari potest, ut si quis in alto maris effundens aquam, rursus eam se recuperaturum asseveret, cum res ipsa fieri nequeat? Necessario igitur alius pro alio homine excitatur. **A.** Multo valentiores homines Deo

B tua ratione et sententia declarantur, frustraque Salvator dicit [7], ea quæ homines præstare non possunt, Deum efficere posse. **M.** Quomodo sunt homines Deo potentiores? **A.** Nam homines quidem vinum aqua dilutum separant, arte et scientia adhibita, et argentum ab ære, plurimasque res sciunt discernere. Deus autem qui est immensa vi præditus artifex effectorque omnium, cui subjectus est ignis, aer, aqua, et terra, quæ metu serviunt, quique suam cuique partem servat: quid est quamobrem non in resurrectione suum cuique corpus attribuat? Nam et ignis qui Deo subjectus est, nutuique ejus paret, tribus fratribus, qui in fornacem ignis conjecti sunt, non nocuit, sed salvos Domino

C tradidit: et aqua cum Jonam recepisset in profundo tribus diebus ac noctibus, integrum restituit: et aer Eliam in cœlum subvexit; et terra Lazarum quatriduanum reddidit. Quinetiam dulces aquæ cum influunt, miscenturque in mari, rursus dulces a nubibus redduntur, separanturque a salsis: quemadmodum etiam propheta ait: *Qui vocat aquam maris, et infundit eam in faciem terræ* [8]. **E.** Cum Scripturis se probaturum pollicitus sit, tamen ad physicas medicinæque proprias quæstiones, digressus, homines Deo potentiores esse docuit. **M.** Mihi facile est id Scripturis docere, si etiam placide Adamantius se gerat. **E.** Non Adamantius digressionis causa est, sed animus tuus contentiosus. **A.** Permittendum ei est, quæ volet, sentire, cum paratus sim

D omnia refellere, auxiliante mihi veritate. **M.** Quibus Scripturis credis, ut eis doceam, carnem non resurgere? **A.** Omnibus credo quæ in Testamentis continentur. **M.** Recito decretum Dei, qui in priore Testamento ita censuit: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia sunt caro et sanguis.* **A.** Si ergo dixit: *Non permanebit spiritus meus in istis*, perspicuum est eum permansisse in aliis.

[7] Luc. XVIII, 27. [8] Amos V, 8.

(64) Codex Westenii, male, διαληθῇ.
(65) Idem, ἄλλον.
(66) Codex Vaticanus, ὁ ἀνυπέρβλητος.
(67) Alias, ἐκχέων αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς.
(68) Optime codex Vaticanus, ἀλλ' ἡ σὴ φιλόνεικος. Westenianus, ἀλλ' ἧς ἡ φιλόνεικος.
(69) *Διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκα καὶ αἷμα.* Aldina editio simpliciter habet διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας. Hieron. in *Tradit. Hebr.* observat sensum Græcum non convenire cum Hebræo. « Non severitatem, inquit, ut in nostris codicibus legitur, sed clementiam Dei sonat, dum peccator hic pro suo scelere visitatur. Nam in Hebræo scriptum est: Non judicabit spiritus meus homines istos in sempiter-

Illud enim, *istis*, privata est causa, non contra omnes sententia. M. Docebo Scripturis, nec prophetas, nec apostolos mentionem fecisse carnis aut sanguinis, sed tantum animæ quam servari optabant. Ac primum quidem David : *Quia*, inquit, *eruisti animam meam ex morte* [9]. Et rursus idem : *Sitivit anima mea ad Deum vivum* [10]. Et rursus : *In te confidit anima mea, et in umbra alarum tuarum sperabo* [11]. Et rursum : *Non relinques animam meam in inferno* [12]. Vides eos optasse ut anima sola servaretur, non caro et sanguis. A. Definiat, utrum anima mortalis sit, an immortalis. M. Non est dubium, quin immortalis. A. Quomodo igitur ait : *Non tradas bestiis animam confitentem tibi* [13]? Num bestiæ animam immortalem labefactare possunt? E. Bestiæ non animam discerpunt, sed corpus. Nam cum ait : *Non tradas bestiis animam confitentem tibi*, scilicet totum hominem animam nominat. A. Planius te docebit Scriptura, hominem qui ex animo et corpore constat, animam vocari. *Et facti sunt*, inquit, *filii et filiæ Jacob animæ triginta tres* [14]. Et rursus ait : *Et descendit Jacob in Ægyptum cum septuaginta animabus*. E. Fortassis Marini sententia incorporei Jacob liberi descenderunt in Ægyptum. Demonstratum est autem, totum hominem animam a Scriptura nuncupari, neque de hac re ambigendum est. M. Apostolum veriorem prophetis testem produco, qui corpus animæ carcerem esse dicit, idemque causam malorum omnium, his verbis : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis* [15]? A. Quomodo est carcer animæ corpus? M. Cum præceptum Dei violavit anima quæ peccavit : *Tum fecit Deus*, inquit, *tunicas pelliceas, et induit eos* [16], id est corpus : ut etiam Jeremias propheta vinctos nos appellat, quod Deus animam in corpore vinxerit. Quod igitur corpus malorum omnium causa peccavit, an ideo excitatum illud iri dicis, ut semper in vinculis anima exerceatur? A. Dixisti animam, quia peccaverat, vinctam esse in corpore : deinde paulo post causam omnium malorum animæ corpus fuisse ais, eamque peccasse antequam in corpore vinciretur. Si igitur anima sine corpore peccare potest, quam causam peccandi animæ dat

A A. Εἰ οὖν εἶπεν, *Οὐ μὴ καταμένῃ* (69*) *τὸ πνεῦμά μου ἐν τούτοις*, δῆλον, ὡς ὅτι ἐν ἄλλοις κατέμεινε. Τὸ γὰρ, *τούτοις*, μερικὴ αἰτία ἐστὶ, καὶ οὐ κατὰ πάντων ἀπόφασις. M. Πείσω σε ἀπὸ Γραφῶν, ὅτι οὔτε προφῆται οὔτε ἀπόστολοι μνήμην ἐποιήσαντο σαρκὸς ἢ αἵματος, ἀλλὰ ψυχῆς μόνης, ἣν καὶ ηὔχοντο σῶσαι. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ Δαυῒδ· *Ὅτι ἐῤῥύσω*, φησὶ, *τὴν ψυχήν μου ἐκ θανάτου*· καὶ πάλιν ὁ αὐτός· *Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα*· καὶ πάλιν· *Ἐπὶ σοὶ πέποιθεν ἡ ψυχή μου· καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερύγων σου ἐλπιῶ*· καὶ πάλιν· *Οὐ καταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην*. Ὁρᾷς ὅτι ψυχὴν μόνην ηὔχοντο σῶσαι, οὐ σάρκα καὶ αἷμα. A. Ὁρισάσθω (70) περὶ τῆς ψυχῆς, εἰ θνητή ἐστιν, ἢ ἀθάνατος. M. Ἀθάνατος δῆλον. A. Πῶς οὖν φάσ-B κει· *Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι;* Τὰ θηρία δύνανται ψυχὴν λυμήνασθαι, οὖσαν ἀθάνατον; E. Θῆρες οὐ ψυχὴν λυμαίνονται, ἀλλὰ σῶμα. Τῷ γὰρ φάσκειν· *Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι*· δηλαδὴ ὅλον τὸν ἄνθρωπον ψυχὴν ὀνομάζει. A. Ἐνδηλότερον πείσειέ σε ἡ Γραφὴ, ὅτι τὸν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα ἄνθρωπον ψυχὴν ὀνομάζει· *Καὶ ἐγένοντο*, φησὶν, *υἱοὶ καὶ θυγατέρες τῷ Ἰακὼβ ψυχαὶ λγ'* (71). Καὶ πάλιν φάσκει· *Καὶ κατέβη Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον μετὰ σ' ψυχῶν*. E. Ἴσως, κατὰ δόξαντα Μαρίνῳ, ἀσώματοι κατῆλθον ἐν Αἰγύπτῳ οἱ τοῦ Ἰακὼβ υἱοί. Δέδεικται δὲ, ὅτι ὅλον τὸν ἄνθρωπον ψυχὴν ὀνομάζει ἡ Γραφή· καὶ οὐ χρὴ περὶ τούτου ἐνδοιάζειν. M. Τῶν προ-C φητῶν ἀληθέστερον τὸν Ἀπόστολον παράγω μάρτυρα, ὅτι σῶμα δεσμός ἐστι ψυχῆς, καὶ πάντων τῶν κακῶν αὐτό ἐστιν αἴτιον· περὶ οὗ λέγει· *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου;* A. Πῶς ἐστι δεσμὸς ψυχῆς τὸ σῶμα; M. Ὅτε παρέβη τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ ἁμαρτήσασα· *τότε*, φησὶν, *ἐποίησεν ὁ Θεὸς δερματίνους χιτῶνας, καὶ ἐνέδυσεν αὐτούς*· τουτέστι τὸ σῶμα (72)· ὡς καὶ Ἱερεμίας ὁ προφήτης δεσμίους ἡμᾶς καλεῖ, τοῦ Θεοῦ ἐνδήσαντος τὴν ψυχὴν εἰς τὸ σῶμα· διὰ τὸ ἡμαρτηκέναι οὖν τὸ πάντων τῶν κακῶν αἴτιον σῶμα, ἀνίστασθαι λέγεις· ἵνα πάντοτε ἐν δεσμοῖς ἐξετάζηται ἡ ψυχή; A. Ἔφης, διὰ τὸ ἡμαρτηκέναι, τὴν ψυχὴν ἐνδεθῆναι ἐν τῷ σώματι· εἶτα

[9] Psal. LVI, 13: [10] Psal. XLI, 3. [11] Psal. LVI, 1, 2. [12] Psal. XV, 10. [13] Psal. XIII, 19. [14] Gen. XLVI, 28. [15] Rom. VII, 24. [16] Gen. III, 21.

num; quoniam caro sunt. » Tertullianus hæreticis D hunc locum objicientibus, respondet, lib. *De resurrect.*, cap. 10, p. 385 : « Tenes Scripturas, quibus caro infuscatur : tene etiam, quibus illustratur. Legis, cum caro deprimitur; adige oculos, et cum caro relevatur. » — « Omnis caro fenum. » Non hoc solum pronuntiavit Isaias; sed et, « omnis caro videbit salutare Dei. » Notatur in Genesi dicens Deus : « Non manebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt. » Sed et auditur per Joelem, « Effundam de spiritu meo in omnem carnem. » Origenes paulo aliter lib. I *De principiis*, cap. 3 : « Etiam diluvii tempore, cum omnis caro corrupisset viam suam, jam de illis, tanquam de indignis et peccatoribus scriptum est, dixisse Deum : « Non « permanebit spiritus meus in hominibus istis in « æternum, propterea quod caro sunt; » in quo manifeste ostenditur, quod ab indignis quibusque aufertur Spiritus Dei. » WETST.

(69*) Forte leg. καταμείνῃ.

(70) Codex Vaticanus, ὁρίσασθε. Wetstenianus, ὁρισάμεθα. Forte legendum ὁρισώμεθα.

(71) *Τῷ Ἰακὼβ ψυχαὶ λγ'*. Pici codex consentit : sed reclamant omnes editiones sanctæ Scripturæ, Hebræa æque ac versiones. Fefellit itaque Adamantium memoria, ut poneret numerum liberorum Jacobi ex Lia generatorum, pro universis. Vide Genes. XLIV, 15. Dein, quando numerat « animas septuaginta, » quæ cum patre in Ægyptum descenderint, consentit cum Hebræo fonte, neglecta versione LXX, quæ numerat animas LXXV, de qua discrepantia vide Hieron. *Quæst. Hebr. in Genes.*; Eucherium *De quæst. Hebr.*, p. 256, et *in Genesin.*, p. 175. WETST.

(72) *Τουτέστι τὸ σῶμα*. Epiphanius, hær. XXXI,

μετ' ὀλίγον ὑποβᾶς, αἴτιον πάντων τῶν κακῶν λέγεις τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς· καὶ πρὶν ἢ ἐνδεθῆναι ἐν τῷ σώματι, ἁμαρτῆσαι. Εἰ οὖν δυνατὸν τῇ ψυχῇ χωρὶς σώματος ἁμαρτεῖν, τί αἴτιον τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς ἁμαρτανούσης; Ε. Εἰ πρὸ τοῦ ἐνδεθῆναι τὴν ψυχὴν φῇς ἡμαρτηκέναι· περισσὸν τὸ λέγειν αἴτιον τῶν κακῶν τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ πρὸ τοῦ σώματος ἥμαρτε, καὶ ἀπαλλαγεῖσα νῦν ἐκ τοῦ σώματος αὖθις ἁμαρτήσει, διὰ τὸ καὶ πρὸ τούτου ἡμαρτηκέναι· καὶ οὐκ αἴτιον τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ ψυχή. Α. Εἰ δεσμὸν ψυχῆς τὸ σῶμα ὑπέθετο, ὁ δὲ δεσμὸς ἐπέχειν πέφυκε τὸν ἁμαρτάνοντα, καὶ ἀπείργειν ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων· τὸ σῶμα οὐ δεσμός ἐστι ψυχῆς, ἀλλὰ συνεργόν. Μ. Πῶς; Ε. Ὁ δεσμὸς οὐ συνεργεῖ τῷ δεδεμένῳ πρὸς ἁμαρτίαν, ἀλλ' ἐπέχει, εἴργων τὸν δεσμώτην· τὸ δὲ σῶμα συνεργεῖ τῇ ψυχῇ εἰς φόνους καὶ μοιχείας· δείκνυται οὖν ὁ Θεὸς οὐ δεσμὸν δοὺς τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλὰ συνεργόν. Μ. Ἀποκρινάσθω Ἀδαμάντιος, εἰ πείθεται τῷ Ἀποστόλῳ. Α. Κατὰ πάντα πείθομαι τῷ Χριστοφόρῳ καὶ πνευματικῷ Παύλῳ (73). Μ. Εἰ οὖν αὐτῷ πείθῃ, ἄκουε αὐτοῦ ἀποφηναμένου, καὶ λέγοντος· *Σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται* (74), *οὔτε ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν*. Τί τούτου φανερώτερον, τί τούτου τηλαυγέστερον; οὕτω δὴ ἔλεγχον (74*), τὸν δι' ἐναντίας ὁμολογῶ, ἀντειπεῖν οὐδεὶς δύναται, ὅτι φανερῷ καὶ ἀληθεῖ.

A corpus? E. Si animam dicis peccasse antequam vincta esset, supervacaneum est corpus causam malorum dicere. Si enim ante corpus peccavit, nunc etiam liberata a corpore, rursus peccabit, propterea quod etiam ante illud peccavit, ne causa est corpus, sed anima. A. Si corpus animæ carcerem esse posuit: carcer autem eum qui peccavit retinere solet, et a delictis coercere: non carcer est animæ corpus, sed eam adjuvat. M. Quomodo? E. Carcer eum qui vinctus est, non adjuvat ad peccatum, sed cohibet, arcens eum qui vinctus est. Corpus autem adjuvat animam in cædibus et stupris. Perspicuum est igitur Deum non carcerem animæ corpus dedisse, sed adjutorem. M. Respondeat Adamantius, num Apostolo B fidem habeat. A. Omni ex parte Paulo qui a Christo et Spiritu afflatus fuit, credo. M. Si ei credis, eum audi pronuntiantem atque dicentem: *Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptionem* [17]. Quid hoc apertius? Quid hoc clarius? Sic probationi quam utraque pars admittit, ut apertam et veram, nemo contradicere potest.

Α. Οἱ μὴ νοοῦντες τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου νοητῶς λεγόμενα, ψιλοῖς τοῖς γράμμασι προσέχοντες, ἐκπίπτουσι τῆς ἀληθείας. Ὁ γὰρ Ἀπόστολος σάρκα καὶ αἷμα ὀνομάζει τὰς αἰσχρὰς καὶ φαυλοτάτας πράξεις· τοὺς τὰ σαρκικὰ φρονοῦντας σαρκικοὺς καλῶν· τοὺς δὲ πνευματικὰ πράττοντας, πνευματικούς. Φέρε δὴ αὐτόν σοι τὸν Ἀπόστολον παραστήσω, σαφῶς λέγοντα σαρκικούς, τοὺς μὴ κατὰ πίστιν πολιτευομένους, ἀλλὰ τύφῳ καὶ πράξεσι σαρκικαῖς κεχρημένους. Καί φησιν οὕτω· *Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα περιπατοῦντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα τὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκός, ἔχθρα εἰς Θεόν· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη. Ὑμεῖς δὲ*

A. Qui verba Apostoli, quæ spiritali sensu proferuntur, non intelligunt, ii soli litteræ addicti aberrant a veritate. Apostolus enim carnem et sanguinem turpes improbissimasque actiones nuncupat, eos qui carnalia sapiunt, carnales vocans: eos C autem qui spiritalia faciunt, spiritales. Age vero Apostolum ipsum tibi producam aperte appellantem carnales eos qui non convenienter fidei vivunt, sed superbiam actionesque carnis proprias sequuntur. Scribit autem his verbis [18]: *Ut justificatio legis impleatur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundum carnem ambulant, quæ carnis sunt sapiunt: qui autem secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus. Prudentia enim carnis, inimica est Deo. Prudentia autem spiritus, vita et pax. Vos autem non estis in*

[17] I Cor. xv, 5. [18] Rom. vii, 4 seq.

Valentini: Τὸν ψυχικὸν διορίζονται εἶναι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γεγονότα· κατ' εἰκόνα μὲν τὸν ὑλικὸν ὑπάρχειν, παραπλήσιον μέν, ἀλλ' οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ· καθ' ὁμοίωσιν δὲ τὸν ψυχικόν· ὅθεν καὶ πνεῦμα ζωῆς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰρῆσθαι ἐκ πνευματικῆς ἀπορροίας οὖσαν· ὕστερον δὲ περιτεθεῖσθαι λέγουσιν αὐτῷ τὸν δερμάτινον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι. Quæ totidem sunt Irenæi verba, lib. i, cap. 1. « Animalem (hominem) decernunt esse eum, qui ad imaginem ac similitudinem factus est. Juxta imaginem quidem, materialem esse; similem quidem, sed non coessentialem Deo: juxta similitudinem vero animalem: unde etiam spiritum vitæ essentiam ipsius dictam esse, cum sit ex spirituali effluxione. Postea autem circumdatam ipsi dicunt pelliceam tunicam, quam, sensibilem carnem esse volunt. » Hunc errorem refellunt (uti docte observat cl. Huetius) Irenæus, Tertullianus, *Adv. Valentin.*, cap. 24; Clemens Alexandr., *Strom.* lib. iii, p. 326; Justinus, *Quæst.* 49 *ad orthod.*, p. 327; Cæsarius, *Dial.* 3, *quæst.* 149; Gregor. Nyss. *orat. cat.*, cap. 8; Chrysostom. *hom.* 18 *in* iii *Gen.*; Anast. Sin. *in Hexaem.*; Theodoret. *quæst.* 39 *in Genes.* Wetst.

D (73) *Χριστοφόρῳ καὶ πνευματικῷ Παύλῳ.* Epiphan. hær. vi, p. 13: Ὡς ἔτι μαρτυρεῖ μοι ὁ Πνευματόφορος καὶ ἅγιος τοῦ Θεοῦ ἀπόστολος Παῦλος. « Sicut testatur a Spiritu actus et sanctus Dei apostolus Paulus. » Ignatius, in epistolis se Θεοφόρον, *Deiferum*, nominat. Sed *Christiferi* epitheton rarius esse existimo. Athanasius, *Orat. contr. gentes*, eo Paulum ornat: Ὁ Χριστοφόρος ἀνήρ, ὁ μακάριος Παῦλος, « Christigerulus vir, beatus Paulus. » Et *Orat. de incarn.*, Χριστοφόρος ἀνήρ. Ita etiam *Orat. de pass. et cruce Domini*. Id.

(74) *Σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται.* Locum hunc manifeste carnis resurrectionem evertere sibi persuaserunt hæretici. Et Origeni objicitur ad Epiphan. l. s. l. quasi eodem impugnarit resurrectionem. Itaque sibi frequenter objectum, frequenter vindicarunt S. Patres.

(74*) *Οὕτω δὴ ἔλεγχον*, etc. Lego cum Wetstenio, οὕτω δὴ ἐλέγχῳ τῷ δι' ἐναντίας ὁμολόγῳ ἀντειπεῖν οὐδεὶς δύναται, ὄντι φανερῷ καὶ ἀληθεῖ.

carne, sed in spiritu. Respondeat num ii quibus hæc scripsit, sine carne essent. Et rursus[19] : *Lac enim,* inquit, *vobis potum dedi, non escam. Nondum* enim *poteratis, quoniam adhuc carnales estis. Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis? Cum enim quis dicat : Ego quidem sum Pauli : alius autem : Ego Apollo : nonne carnales estis?* Et rursum[20], *cum enim essetis in carne, passiones peccatorum quæ secundum carnem sunt, operabantur in vobis. Nunc autem non estis in carne, sed in spiritu.* Atqui non exuerant carnem. Hæc enim omnia declarant eum carnem dicere vitam carni consentaneam et improbam, ut etiam hominem. Quis enim ignorat, etsi se dicebant, unus esse Pauli, alius Apollo, non minus tamen eos hominum filios substantia fuisse? Aut eos, quibus scribit hæc, *cum essetis in carne,* etiam tum, quod ad substantiam attinet, non fuisse carnis expertes? Quippe carnem dicebat carnalem et corruptam vitæ conversationem, quam ille merito a spe abducit, ut quæ Dei regnum possidere non possit. Quod si datis corporis carnem, ut fieri potest, non posse spem obtinere : quid opus est baptismo et lavatione? Sic enim ait Apostolus[21] : *Sed hæc,* inquit, *quidam fuistis : sed abluti estis : sed sanctificati estis.* Quid sit quod abluatur, et sanctum efficiatur, respondeant. Sed quoniam Megethius etiam audit, ex ejus Apostolico proferre cogor, instituta cum utroque disputatione. Paulus igitur Galatis scribens, hæc ait : *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me*[22]. Et rursum : *Cæterorum autem nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata Jesu in corpore meo porto*[23]. Age ergo, quid declarent hæc verba, videamus : *Quod vivo,* inquit, *in carne, in fide vivo.* Perspicuum est ergo fidei vitam esse in carne, stigmata autem Christi, per quæ nobis est salus, corpus portare. Quomodo igitur id quod stigmata salutis fert, fideique vitam habet, non salutem consequitur eorum sententia? Aut enim nihil adjuvatur id quod fidei vitam et Jesu stigmata habet : aut si in hoc sita est salus, caro est quæ salutem adipiscitur. Atque hæc esse confitetur. Corinthiis autem scribens, ait hoc modo : *Nescitis quoniam corpora vestra, membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit*[24]. Si enim Christi membra sunt corpora, aut pereunt Christi membra, aut caro salutem adipiscitur. M. Corpus, non carnem dicit. A. Perspicuum est ex iis quæ subjiciuntur : *An nescitis,* inquit, *quod qui adhæret meretrici, unum corpus est? Erunt enim,* inquit, *duo in carne una*[25].

A *οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι.* Ἀποκρινάσθω, οἷς ἐγράφη ταῦτα, ἆρα ἄσαρκοι ἦσαν; Καὶ πάλιν· *Γάλα γὰρ,* φησὶν, *ὑμᾶς ἐπότισα,* οὐ *βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε· ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ἔρις, καὶ διχοστασία, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε; Ὅταν γὰρ λέγει τις, Ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου· ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλῶ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;* Καὶ πάλιν· *Ὅτε γὰρ ἦτε* (75) *ἐν σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, τὰ διὰ τῆς σαρκὸς* (76), *ἐνεργεῖτο ἐν ὑμῖν* (77)· *νῦν δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι·* καίτοι οὐκ ἀπεκδυσάμενοι τὴν σάρκα. Πάντα γὰρ ταῦτα δεικνυσιν, ὅτι σάρκα λέγει τὴν σάρκινόν τε καὶ πονηρὰν ἀναστροφὴν, ὡς καὶ ἄνθρωπον. Τίς γὰρ ἀγνοεῖ, ὅτι εἰ καὶ ἔλεγον ἑαυτοὺς, ὁ μὲν εἶναι Παύλου, ὁ δὲ
B Ἀπολλῶ, οὐδὲ ἧττον ἀνθρώπων υἱοὶ ὑπῆρχον τῇ οὐσίᾳ; ἢ ὅτι οἷς γράφει, *Ὅτε ἦτε ἐν σαρκὶ,* καὶ τότε ὅσον ἐν οὐσίᾳ οὐκ ἦσαν ἄσαρκοι; ἃ καὶ ἔλεγεν σάρκα τὴν σάρκινόν τε, καὶ διεφθαρμένην τοῦ βίου ἀναστροφὴν, ἣν εἰκότως ἐξοικίζει τῆς ἐλπίδος, ὡς μὴ δυναμένην τὴν τοῦ Θεοῦ κληρονομῆσαι βασιλείαν. Εἰ δὲ δότε [*f.* δῶτε] τὴν τοῦ σώματος σάρκα, ὡς οἷόν τε, μὴ δύνασθαι τυχεῖν τῆς ἐλπίδος, τίς χρεία βαπτίσματος καὶ λουτροῦ; Οὕτω γὰρ φάσκει ὁ Ἀπόστολος, *Ἀλλὰ ταῦτα,* φησὶ, *τινὲς ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιάσθητε.* Τί ἐστι τὸ λουόμενον καὶ ἁγιαζόμενον, ἀποκρινάσθωσαν. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ οἱ περὶ Μεγέθιον ἀκροαταὶ τυγχάνουσι, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ αὐτῶν ἀποστολικοῦ (78) προφέρειν ἀναγκάζομαι, πρὸς ἀμφοτέρους ποιούμενος τὸν λόγον. Παῦλος γοῦν Γαλάταις
C γράφων, οὕτως ἔφη· *Ὁ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με·* καὶ πάλιν· *Τῶν δ' ἄλλων εἰκῇ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέσθω. Ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.* Φέρε τοίνυν, ἴδωμεν τί δηλοῦσιν αὗται αἱ φωναί· *Ὃ ζῶ,* φησὶν, *ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ·* δῆλον οὖν, ὅτι τῆς πίστεως ἡ ζωὴ ἐν τῇ σαρκί ἐστιν· τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐστιν ἡμῖν ἡ σωτηρία, τὸ σῶμα βαστάζει. Πῶς οὖν τὸ βαστάζον τὰ τῆς σωτηρίας στίγματα, καὶ τὴν τῆς πίστεως ἔχον ζωὴν, κατ' αὐτοὺς οὐ σώζεται; Ἢ γὰρ οὐδὲν ὠφελεῖται ἔχον τὴν τῆς πίστεως ζωὴν, καὶ τὰ τοῦ Ἰησοῦ στίγματα· ἢ, εἰ ἔστι διὰ τούτου ἡ σωτηρία, σάρξ ἐστιν ἡ σωζο-
D μένη. Καὶ ταῦτα ὑπάρχειν ὁμολογεῖται. Κορινθίοις δὲ ἐπιστέλλων οὕτως ἔφη· *Οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστιν; Ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο!* Εἰ γὰρ Χριστοῦ μέλη ἐστὶ τὰ σώματα, ἢ ἀπόλλυνται τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ἢ σώζεται ἡ σάρξ. Μ. Σῶμα, οὐ σάρκα λέγει. Α. Δείκνυται ἐπὶ τῶν

[19] I Cor. III, 2, 3. [20] Rom. VII, 5. [21] I Cor. VI, 11. [22] Galat. II, 20. [23] Galat. VI, 17. [24] I Cor. VI, 15. [25] I Cor. VI, 16.

(75) *Ἦτε.* Alias, ἦμεν.
(76) *Τῆς σαρκός.* Alias, τοῦ νόμου.
(77) *Ὑμῖν.* Alias, τοῖς μέλεσιν ἡμῶν.
(78) *Ἐκ τοῦ αὐτῶν Ἀποστολικοῦ.* Quemadmodum Paulum κατ' ἐξοχὴν vocabant « Apostolum, » sic ipsius Epistolas, vel potius syntagma Epistolarum Paulinarum, illis dicebatur Ἀποστολικόν, « Apostolicum. » Greg. Thaumat. serm. 2, *de Annunt. B. Virg.*, p. 19 : Ὅταν ἀναγινώσκηται τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ Ἀποστολικὸν, μὴ προσχῇς τῇ βίβλῳ, ἢ τῷ ἀναγινώσκοντι, etc. « Cum legitur Evangelium aut Apostolicum, ne attendas librum, aut lectorem. » Quanquam his testimoniis pateat, etiam orthodoxis, tum « Apostoli, » tum « Apostolici » nomina, perinde ut aliis illis, usurpata fuisse. WETSTENIUS.

ἐπιφερομένων· *Οὐκ οἴδατε γὰρ*, φησὶν, *ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ*, φησὶν, *οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν*. Καὶ πάλιν γάρ φησιν· *Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων*. Εἰ τὸ κατακαλυπτόμενόν ἐστι τὸ φαινόμενον σῶμα, τουτέστιν ἡ σὰρξ, τοῦτο δ' ἐστὶν τοῦ Θεοῦ δόξα τε καὶ εἰκών· δύναται καὶ σωθῆναι· εἰ γὰρ οὐκ ἐπιδέχεται σωτηρίαν, οὐδὲ Θεοῦ δύναται εἰκὼν καὶ δόξα εἶναι. Ἀλλὰ μήν ἐστιν, ὡς γέγραπται, εἰκὼν καὶ δόξα ἡ σάρξ· φανερὸν οὖν, ὅτι ὥσπερ ταῦτα ἐπιδέχεται, οὕτω καὶ τὸ σωθῆναι χωρεῖ. Ἵνα δὲ σαφέστερον ἐπιστήσω, πρόσταξον αὐτῷ τὸ ἐδάφιον τοῦ Ἀποστόλου (79) ἀναγνωσθῆναι. E. Ἀναγνωσθήτω.

A Et rursus ait : *Vir enim non debet velare caput, quoniam imago et gloria Dei est* [26]. Si id quod occultatur, est corpus quod apparet, id est caro, hoc autem est Dei et gloria et imago, salutem etiam consequi potest. Si enim salutem non accipit, nec Dei quidem potest esse gloria et imago. Atqui, ut scriptum est, imago est et gloria Dei caro. Perspicuum est igitur, eam ut hæc recipit, sic etiam salutem posse consequi. Quo autem apertius doceam, jube ei verba Apostoli recitari. E. Recitentur.

A. Ἀναγινώσκω ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ (80) φάσκοντος οὕτως· *Τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί βαπτίζονται ὑπὲρ αὐτῶν* (81); *τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν, καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκοντες; νὴ τὴν ὑμετέραν* (82) *καύχησιν, ἀδελφοὶ, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν, καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. Μὴ πλανᾶσθε· φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. Ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι· πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λαλῶ* (83). *Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται; Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ πρῶτον ἀποθάνῃ· καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις· ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου ἤ τινος τῶν λοιπῶν· ὁ δὲ Θεὸς* (84) *δίδωσιν αὐτῷ σῶμα, καθὼς ἠθέλησεν· ἕκαστον* (85) *δὲ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα ἀπολαμβάνει* (86). *Οὐ πᾶσα σὰρξ ἡ αὐτὴ σάρξ· ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπου, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἑτέρα* (87) *δὲ ἰχθύων· καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ καὶ ἡ τῶν ἐπιγείων· ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν*. Καὶ ὑποβὰς μετ' ὀλίγον λέγει· *Ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω· Πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα·*

A. Lego in priore ad Corinthios Epistola [27] hoc B modo : *Quid facient ii qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? Ut quid et baptizantur pro illis? Ut quid et nos periclitamur omni hora quotidie morientes propter vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro. Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus et bibamus : cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Evigilate juste, et nolite peccare. Ignorantiam enim Dei quidam habent. Ad reverentiam vobis loquor. Sed dicit aliquis: Quomodo resurgunt mortui? Quali autem corpore venient? Insipiens, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas* C *non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici, aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus, sicut vult : et unumquodque seminum proprium corpus recipit. Non omnis caro eadem caro, sed alia hominis, alia pecorum, alia piscium. Et corpora cœlestia, et corpora terrestria : sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate. Sic et resurrectio mortuorum*. Et paulo post subjicit : *Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba (canet enim tuba) et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortali-*

[26] I Cor. xi, 17. [27] I Cor. xv, 29 seqq.

(79) *Τὸ ἐδάφιον τοῦ Ἀποστόλου*. Τὸ ἐδάφιον videtur hic idem esse quod ἔδαφος· de quo opportune monuit Svicerus, designare apud scriptores ecclesiasticos « sacrum contextum. » Gregor. Nyssenus, *orat.* 3 *contra Eunomium :* Τούτων δὲ παρ' ἡμῶν ἐπιδρομῇ ῥηθέντων, ὁ φιλόπονος ἀναγνοὺς τῆς θείας Γραφῆς τὰ ἐδάφη, προσαρμοσάτω τοῖς θεωρήμασι τὰ αἰνίγματα. « Hæc cum cursim a nobis dicta sint, diligens contextus sanctæ Scripturæ lector, ad verum sensum accommodet ænigmata. » Auctor procemii in Caten. in Evang. Job : Χρὴ οὖν ἓν καὶ δεύτερον ἢ καὶ τρίτον κεφάλαιον τοῦ ἐδάφους τῆς θείας Γραφῆς ἀναγινώσκειν. « Unum itaque alterumve, aut etiam tertium contextus sanctæ Scripturæ caput legendum. » Hoc vero nomine « contextus sacer » appellatur : quod sit quasi « solum, » pavimentum ac fundamentum fidei, doctrinæ et interpretationis, in tractatibus et homiliis. Wetst.

(80) *Ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ*. Argumenta D varia ex I Cor. xv pro resurrectione contra Marcionitas depromunt tum Tertullianus, lib. *De resurrectione*, c. 46, et lib. v *adv. Marcion.*, c. 9 et 10; tum Epiphanius, hæresi Marcionitar., *elencho* 16. In.

(81) *Αὐτῶν*. Alias, τῶν νεκρῶν.

(82) *Ὑμετέραν*. Alias, ἡμετέραν.

(83) *Λαλῶ*. Alias, λέγω.

(84) *Ὁ δὲ Θεός*, etc. Theodoretus lib. v *Hær. fab.*, cap. 19 : Σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἵνα μή τις ὑπολάβῃ, ἕτερον διαπλάττεσθαι σῶμα, ἀναγκαίως προστέθεικε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. « *Corpus uti voluit;* » *at, ne quis suspicetur, aliud fingi corpus, necessario addidit,* « *et unicuique seminum proprium corpus.* » Wetst.

(85) *Ἕκαστον*. Alias, ἑκάστῳ.

(86) *Ἀπολαμβάνει*. Alias deest.

(87) *Ἑτέρα*. Alias deest.

latem. M. Non corpus hoc dicit excitari, sed aliud, ex eo quod ait : *Deus autem dat illi corpus sicut vult*[28]. A. Triticum terra obrutum, rursum idem moritur : et homo terræ mandatus, homo excitatur, non alius fit, ex Pauli verbis, qui ait : *Unicuique autem seminum dat proprium corpus*. E. Nec interpretatione quidem hæc indigent, quæ adeo plane ac sine ambiguitate ab Apostolo dicta sunt. Neque enim anima in terra sepeliri potest, cum et sit immortalis et immortalem esse in confesso sit. A. Caro igitur, quæ ut triticum seritur. Videmus enim corpus, tritici instar seri. *Tu enim*, inquit, *quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur*[29]. Quid igitur est, quod seritur, et jacitur in terram? Non est dubium quin sit caro. M. At vides eum dicere : *Non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici*[30]. A. Ut triticum quod nudum seritur, cum Dei voluntate resurgit, asciscit sibi herbam, amictumque est, et caulibus præditum, nec in aliud mutatur, quam natura ejus ferat : sic homo mandatus terræ, ac statim Dei imperio excitatus, induit immortalitatem quemadmodum Apostolus commemoravit his verbis : *Oportet autem mortale hoc induere immortalitatem : et corruptibile hoc induere incorruptionem*[31]. Me. In nostro Apostolico non ita loquitur. A. Quo igitur modo? Me. Non ait : *Deus dat ei corpus sicut vult*, sed : *Deus dat ei spiritum sicut vult. Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale. Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione.* A. Tua ergo ratione et sententia, dat ei Deus corpus spiritale. Cuinam id quod datur a Deo, spiritale est? Quod ergo accipit, quid est? Ma. Anima est id quod accipit. A. Anima ergo sepelitur. E. Postquam animam immortalem esse statuit, non solum mortalem, verum etiam in terra sepeliri nobis suadere cogitur : cum sit res perspicua, corpus esse id quod sepelitur. Absurdumque esse duco, cum in his commorati simus, de iisdem quærere, præsertim cum satis docuerit nos oratio.

A *πάντες* (88) *δὲ ἀλλαγησόμεθα· ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ* (89) *ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι· σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν*. M. Οὐ τοῦτο τὸ σῶμα λέγει ἀνίστασθαι, ἀλλ' ἕτερον, ἀπὸ τοῦ λέγειν· *Ὁ δὲ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα, καθὼς ἠθέλησεν.* A. Ὁ σῖτος θαπτόμενος εἰς γῆν, αὖθις σῖτος ἀνίσταται· καὶ ὁ ἄνθρωπος, παραδιδόμενος ἐν τῇ γῇ, ἄνθρωπος ἀνίσταται, οὐχ ἕτερος γινόμενος· κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνὴν, λέγοντος· *Ἑκάστῳ δὲ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα δίδωσιν*. E. Οὐδὲ ἑρμηνείας δεῖται ταῦτα, οὕτω φανερῶς καὶ ἀναμφιλέκτως εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου· οὐ γὰρ B ἐνδέχεται τὴν ψυχὴν εἰς τὴν γῆν θάπτεσθαι, ἀθάνατον οὖσαν καὶ ὁμολογηθεῖσαν. A. Τὴν δὲ ὥσπερ σῖτον σπειρομένην σάρκα. Ὁρῶμεν γὰρ, ὅτι τὸ σῶμα ὥσπερ σῖτος σπείρεται· *Σὺ γὰρ*, φησὶν, *ὃ σπείρεις, οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ πρῶτον ἀποθάνῃ*. Τί οὖν ἐστι τὸ σπειρόμενον, καὶ καταβαλλόμενον εἰς τὴν γῆν; δηλαδὴ, ὅτι σάρξ. M. Ἀλλ' ὁρᾷς, ὅτι λέγει· *Οὐ τὸ γενησόμενον σῶμα σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον σίτου*. A. Ὥσπερ ὁ σῖτος γυμνὸς σπειρόμενος, τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει ἀνιστάμενος, προσλαμβάνει τὴν πόαν, ἀμφιεννύμενος καὶ εὐερνὴς γινόμενος, οὐκ ἄλλος παρ' ὃ πέφυκε (90), μεταβαλλόμενος· οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος, παραδιδόμενος τῇ γῇ, καὶ αὖθις τῇ βουλήσει τοῦ C Θεοῦ ἀνιστάμενος, ἀμφιέννυται τὴν ἀθανασίαν, καθὼς ὁ Ἀπόστολος ἐμνημόνευσε, λέγων· *Δεῖ δὲ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν, καὶ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν*. M. Ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀποστολικῷ οὐχ οὕτω λέγει. A. Ἀλλὰ πῶς; M. Οὐ λέγει (91)· *Ὁ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα, καθὼς ἠθέλησεν· ἀλλ', Ὁ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ πνεῦμα, καθὼς ἠθέλησε.* Σπείρεται σῶμα ψυχικὸν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. A. Κατὰ σὲ οὖν δίδωσιν αὐτῷ ὁ Θεὸς σῶμα πνευματικόν. Τίνι τὸ διδόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πνευματικόν ἐστι; Τὸ οὖν λαμβάνον τί ἐστι; M. Τὸ λαμβάνον ἐστὶν ἡ ψυχή. A. Ἡ ψυχὴ οὖν θάπτεται. E. Ὁρισάμενος ἀθάνατον τὴν ψυχὴν, οὐ μόνον θνητὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς γῆν θάπτεσθαι, πείθειν ἡμᾶς βιάζεται· φανεροῦ ὄντος τοῦ πράγματος, ὅτι σῶμά ἐστι τὸ θαπτόμενον. Καὶ ἄτοπον ἡγοῦμαι ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐνδιατρίβοντας περὶ τῶν αὐτῶν ἐξετάζειν, ἀποχρώντως ἐπιδείξαντος ἡμῖν τοῦ λόγου.

A. Non videbitur fortasse his satis accurate demonstrata resurrectio. Itaque aliquandiu patere, audique Apostolum, qui planius loquitur[32] : *Estis epistola Christi ministrata a nobis, scripta non atramento, sed in spiritu Dei vivi : non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*. Si, ut est istorum amentia, caro non excitatur, nihil prodest Christi epistola, quæ in tabulis cordis carnalibus scripta

D A. Ἴσως οὐ δόξει τούτοις αὐτάρκη εἶναι τὴν τῆς ἀναστάσεως ἀπόδειξιν. Βραχύ τι προσκαρτερήσας, ἄχουε φάσκοντος τοῦ Ἀποστόλου φανερώτερον, ὅτι, *Ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλ' ἐν πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶν λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶν καρδίαις σαρκίναις*. Εἰ μὴ γοῦν ἀνίσταται ἡ σὰρξ, κατὰ τὴν τούτων ἀπόνοιαν, οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ ἐπιστολὴ

[28] I Cor. xv, 38. [29] I Cor. xv, 36. [30] ibid. 37. [31] I Cor. xv, 53. [32] II Cor. iii, 3.

(88) *Πάντες δέ*, etc. Wetstenii codex habet οὐ πάντες δέ, sed in codice Vaticano deleta est particula negativa οὐ.

(89) Codex Vaticanus, ῥιπῇ· Wetstenianus, ῥοπῇ.

(90) Codex Vatic., παρ' ὃ πέφυκε· Wetstenianus, παραπέφυκε.

(91) *Οὐ λέγει*, etc. Marcionitas substituisse πνεῦμα pro σῶμα, nec Tertulliano, nec Epiphanio fuit observatum. Forte, quia in exemplaribus plerisque locus recte habebat. Sed valde inter se dissentiebant eorumdem *Apostolica* et *Evangelia*; quippe quæ quotidie reformabant. Vide Tertull. lib. iv *adv. Marcionem*, c. 5. Wetst.

τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἐν ταῖς σαρκίναις καρδίαις γεγραμμένη, πνεύματι Θεοῦ ζῶντος. Ἀλλ' οὐ μάτην γέγραπται ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐπιστολὴ, τῷ τοῦ ζῶντος πνεύματι Θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ διδόναι ζωὴν, ἐν οἷς γέγραπται· Ὃ ἐν τοῖς ἐφεξῆς αὐτὸς διδάσκει ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον διὰ δόξης· πολὺ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ, καὶ μὴ καταργούμενον.* Καὶ, εἰ ἐν ταῖς σαρκίναις γέγραπται καρδίαις ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοῦ, δηλονότι μένουσι καὶ αἱ σάρκιναι καρδίαι, ἐν αἷς μένει τὸ γεγραμμένον, καὶ μὴ καταργούμενον. Καὶ πάλιν· *Ἔχομεν οὖν τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ ᾖ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ἡμῶν.* Ἐλέσθωσαν οὖν οἱ τῆς πλάνης ῥήτορες, πῶς βούλονται νοῆσαι τὸ ῥητὸν τοῦτο. Ἐν τίνι βούλονται εἶναι τὸ γεγραμμένον, *τοῦτον τὸν θησαυρόν*; ἐν τῷ, κατ' αὐτοὺς, ἔσω ἀνθρώπῳ; Εἰ ὁ ἔσω οὖν ἄνθρωπος ὀστράκινος, ὀστράκινον ἔσται κατ' αὐτοὺς σκεῦος ἡ ψυχή· ἀλλὰ ἡ σάρξ ἐστι τὸ ὀστράκινον σκεῦος, ὅ ἐστι κατ' αὐτοὺς ὁ ἔξω ἄνθρωπος· ἐν τῇ σαρκὶ οὖν ἦν ὁ θησαυρός. Καὶ τῶν δύω θάτερον· ἢ ἀπόλλυται ὁ τοῦτον ἔχων τὸν θησαυρὸν, ἢ ἀναντιῤῥήτως σώζεται ἡ σάρξ, ἐν ᾗ ὁ θησαυρός. Καὶ πάλιν· *Ἡμεῖς γὰρ οἱ ζῶντες εἰς θάνατον παραδιδόμεθα, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ ἡμῶν σαρκί.* Οὐδὲ χρῄζει ἐξηγήσεως, τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ λέγοντος ἐν τῇ σαρκὶ φανεροῦσθαι. Καὶ πάλιν· *Ὅταν δὲ καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ἀθανασίας*· Τί ἕτερον δύναται νοηθῆναι, ἢ ὅτι χωρεῖ εἰς ζωὴν τοῦθ' ὅπερ θνητόν; Καὶ πάλιν· *Ἄρα γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ· τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας· οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.* Εἰ μὲν ὁ νοῦς τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ δουλεύει, τῷ δὲ τῆς ἁμαρτίας ἡ σάρξ· ἠλευθέρωσε δὲ ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὁ τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς νόμος, ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· δηλονότι τὸ δουλεῦον τῷ τῆς ἁμαρτίας νόμῳ ἠλευθέρωσεν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Ἐδούλευε δὲ τῷ τῆς ἁμαρτίας νόμῳ οὐχ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἡ σάρξ· Ἠλευθέρωται οὖν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡ σάρξ. Πῶς οὖν σώζεται τὸ τῷ νόμῳ τῆς τοῦ πνεύματος ζωῆς ἐν Χριστῷ ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐλευθερωθὲν αὐτὸς λεγέτω· ἐγὼ γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἐλέγχων τὴν τούτων ἀπαιδευσίαν αἰδοῦμαι. Ε. Συλλήβδην ἁπάντων φαύλων αἰτία γίνεται ἡ ἀπαιδευσία· ᾗ συμπεφύκασι, καὶ συνήθησαν, Μεγέθιος, Δροσέριός τε καὶ Μάρχος, Οὐάλης, καὶ Μαρῖνος, ἐκτραπέντες τῆς εὐθείας καὶ τοῦ ὀρθοτάτου δόγματος· ποία γὰρ ἀκολουθία (92) ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ σώζεσθαι δύναται; τύπου γὰρ προάγοντος, ἐξ ἀνάγκης καὶ νουθετεῖσθαι τοὺς ὁρῶντας· ἄτυπος δὲ νουθεσία οὐκ ἄν ποτε δεχθείη.

A est, Dei vivi spiritu. At non frustra scripta est Christi epistola Dei vivi spiritu, sed ut detur vita iis, in quibus scripta est; id quod deinceps Apostolus docet his verbis : *Si enim quod evacuatur, per gloriam est, multo magis id quod manet, in gloria est, et non evacuatur* [33]. Quod si Dei epistola in cordibus carnis scripta est, perspicuum est corda etiam quæ ex carne constant, manere, in quibus manet id quod scriptum est, nec deletur. Et rursus : *Habemus ergo thesaurum istum in vasis fictilibus, ut excellentia sit virtutis Dei, et non ex nobis* [34]. Eligant erroris patroni quomodo velint sententiam hanc intelligi. In quo volunt esse scriptum : *thesaurum istum?* In interiore homine, ut ponunt? Si interior homo est fictilis, anima erit vas fictile
B eorum sententia. Atqui caro est vas testaceum, quod est secundum illos homo exterior. In carne igitur erat thesaurus. Atque alterutrum necesse est, aut perit is qui thesaurum hunc habet, aut citra controversiam caro in qua est thesaurus, salutem adipiscitur. Et rursus : *Etenim nos qui vivimus, in mortem tradimur, ut et vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali* [35]. Ne interpretationem quidem desiderat, cum dicat Jesu vitam in carne manifestari. Et rursum : *Cum absorbebitur mortale hoc ab immortalitate*, quid aliud intelligi potest, nisi quod progreditur ad vitam hoc mortale corpus? Et iterum : *Ego mente quidem servio legi Dei, carne autem legi peccati. Nihil ergo nunc damnationis est, iis qui sunt in Christo Jesu. Lex enim*
C *spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit nos a lege peccati et mortis* [36]. Si mens Dei legi servit, et caro legi peccati ; nos autem in Christo Jesu lex spiritus vitæ a peccati mortisque lege liberavit; non est dubium, quin id quod peccati legi paret, a peccato liberarit. Atqui legi peccati parebat non mens, sed caro : est igitur caro a morte liberata. Quomodo igitur salutem consequatur id, quod lege spiritus vitæ, in Christo a morte liberatum est, ipse dicat. Me enim pudet pluribus istorum coarguere imperitiam. E. Omnium malorum causa est ignoratio, cum qua nati sunt et floruerunt, Megethius, Droserius, Marcus, Valens et Marinus, quod de recta via veraque sententia deflexerunt. Quæ enim
D consentanea ratio in hoc sermone servari potest? Exemplari enim præcedente necessario ii qui illud vident corriguntur ; correctio autem quæ exemplari careat, vix unquam recipiatur.

[33] I Cor. III, 11. [34] II Cor. IV, 7. [35] II Cor. IV, 11. [36] Rom. VII, 25; I, 1, 2.

(92) *Ποία γὰρ ἀκολουθία*, etc. Non de *consequentia* syllogistica loquitur, sed de sequela, qua posteriores sequuntur priores, et discipuli sectantur suos doctores, sicut sunt in qualibet schola et doctrina, tum *antecessores* tanquam *doctores*, tum discipuli ceu asseclæ. Hi *antecessores* appellantur etiam in sacris libris, *typi*, *formæ*, *exemplaria*, *doctores* : τύποι, I Pet. V, 3; Philipp. III, 17; II Thess. III, 9; I Tim. IV, 12; Tit. II, 7; ἡγούμενοι, Hebr. XIII, 7, cujus verba lucem his afferunt, videlicet : Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν μιμεῖσθε τὴν πίστιν. *Memores estote ductorum* (antecessorum) *vestrorum, qui locuti sunt vobis sermonem Dei : quorum imitamini fidem.* Hebræis *ductor* et *doctor* eodem nomine veniunt, אלוף *Alluph.*, Græcis, ὁ προά-

A. Si placet solertiæ tuæ, paulisper sustine, audi A Apostolum, qui ab eis ante prolatus est, ut illorum amentiam intelligas. Nam et miser Marcion, qui scripta Apostoli adulteravit, non omnia delevit, et isti hactenus detrahunt omnia quæ eorum sententiæ non consonant. Quæ ergo non intellecta reliquerunt, cum ipsis pugnantia, ea quasi parvas uvas electa ex Apostoli prophetarumque scriptis, plane sapientiæ tuæ ostendam. Apostolus autem scribit his verbis [37] : *Mulieres in Ecclesia taceant. Non enim permissum est eis loqui, sed subjectas esse, sicut et Lex dicit.* Et rursus ait [38] : *Hoc tertio venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Itemque hoc loco citra controversiam legem sequi constat Apostolum, cum ait [39] : *Tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria.* B *Ubi, mors, victoria tua?* Dicant ubi eis verba hæc scripta sunt, nisi in Lege et Prophetis. Quasi ergo sublata sit Lex, aut certe complenda, ait futurum sermonem qui illic scriptus est. Est enim in numero rerum impossibilium et Legi adversari, et Legem profiteri, et ea quæ in ea scripta sunt, fore dicere. Ephesiis autem scribens, ait [40] : *Memores estote, quod aliquando vos, qui eratis gentes, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta, qui eratis in illo tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope* C *in sanguine Christi.* Cujusnam promissionis hoc loco mentionem facit? An ejus a qua qui alieni sunt, sine Christo sunt? Vel quænam Deus qui eorum ratione peregrinus et ignotus erat, promisit? Quando autem pollicitus est ipse, qui nunquam apparuit ante Tiberii Cæsaris tempora ? Aut quomodo eis ignotus erat et incognitus, is qui prius loquebatur et promittebat? plane docet alienatos a testamento Israelis, cum eos sine Deo esse dicit. Et rursus ait : *Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo est* [41]. Si enim hospes, ac primum nunc visus, neque cognitus est cuiquam antea, neque promisit : perspicuum est eum qui pollicitus sit, D

A. Εἰ οὖν παρίσταται τῇ ἀγχινοίᾳ τῇ σῇ, βραχύ τι προσκαρτερήσας, ἄκουε τοῦ Ἀποστόλου, τοῦ ὑπ' αὐτῶν προκομισθέντος, ὅπως μάθῃς τὴν τούτων ἀνοησίαν· ὁ γὰρ σχεταῖος Μαρκίων (93), ῥᾳδιουργήσας τὰ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, οὐ παντάπασιν ἀπήλειψε· καὶ οὗτοι μέχρι τοῦ δεῦρο περιαιροῦσιν, ὅσα ἂν μὴ συντρέχοι τῇ αὐτῶν γνώμῃ. Ὅσα οὖν μὴ νοήσαντες κατέλειψαν ἑαυτοῖς ἐναντιούμενα, ταῦτα ὥσπερ ἐπιφυλλίδας ἀναλεξάμενος ἐκ τῶν ἀποστολικῶν καὶ προφητικῶν φωνῶν, προφανῶς τῇ σῇ συνέσει ἐπιδείξομαι· λέγει δὲ οὕτως ὁ Ἀπόστολος· *Αἱ γυναῖκες ἐν ἐκκλησίᾳ σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.* Καὶ πάλιν λέγει· *Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.* Ὁμοίως δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀναμφιλέκτως ἀκολουθεῖν φαίνεται τῷ νόμῳ ὁ Ἀπόστολος, ὅταν λέγει· *Τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος. Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος;* λεγέτωσαν, ποῦ γέγραπται αὐτοῖς οὗτος ὁ λόγος, εἰ μὴ ἐν Νόμῳ καὶ Προφήταις; ὡς οὖν καταλελυμένου τοῦ Νόμου φησὶν γενήσεσθαι τὸν ἐκεῖσε γεγραμμένον λόγον, ἢ πληρωθησομένου. Τῶν γὰρ μὴ ἐνδεχομένων ἐστὶ, καὶ καταλέγειν τοῦ Νόμου, καὶ φάσκειν τὸν Νόμον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα ἔσεσθαι λέγειν. Ἐφεσίοις δὲ ἐπιστέλλων, φησί· *Μνημονεύοντες, ὅτι ποτὲ ὑμεῖς τὰ ἔθνη, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία, ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου· ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλωτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ· νυνὶ καὶ ὑμεῖς, οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγενήθητε ἐγγὺς ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.* Ποίας οὖν ἐπαγγελίας ἐνταῦθα μέμνηται; ἧς οἱ ξένοι χωρὶς Χριστοῦ ὑπάρχουσιν; ἢ ἃ ὁ κατ' αὐτοὺς ξένος καὶ ἄγνωστος ἐπηγγείλατο Θεός; καὶ πότε ἐπηγγείλατο, ὁ μηδέποτε φανεὶς πρὸ τῶν Τιβερίου Καίσαρος χρόνων; ἢ πῶς ἄγνωστος αὐτοῖς ἦν, ὁ πρότερον λαλῶν, καὶ ἐπαγγελλόμενος; σαφῶς διδάσκει τοὺς ξένους τῆς διαθήκης τοῦ Ἰσραὴλ, ἀθέους φάσκων εἶναι. Καὶ πάλιν λέγει· *Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί.* Εἰ γὰρ ὁ ξένος,

[37] I Cor. XIV, 34. [38] II Cor. XIII, 1. [39] I Cor. XV, 54, 55. [40] Ephes. II, 11-13. [41] II Cor. I, 80.

γων. Unde adagium : Ὁ καλὸς προάγων ἐμποιεῖ τὸ καλῶς ἕπεσθαι· *Bonus dux facit bonos asseclas* : vel, *ut alii bene sequantur.* In militia *bonus dux bonos milites facere* dicitur, quatenus suo exemplo forti et animoso incendit eorum animos ad rem bene gerendam. Huc spectare videntur sequentia verba Eutropii : τύπου γὰρ προάγοντος, ἐξ ἀνάγκης νουτεθεῖσθαι καὶ τοὺς ὁρῶντας. *Exemplari* gregis *præeunte, necessario admoneri etiam* sui officii *eos, qui in illud intuentur.* Officium vero *exemplar spectantium* est, illud *imitari, sectari, sequi* : ut et Apostolus exprimit verbis, μιμεῖσθε τὴν πίστιν. Sed et τοὺς ὁρῶντας non tacuit, quando dixit, ἀναθεωροῦντες ἔκβασιν, *contemplantes exitum.* Itaque, dum hæc attendo, et quod Eutropius verba faciat ad Megethium, Droserium, Valentem, Marinum, factionis Marcioniticæ atque Valentinianæ duces et antecessores, quos *ignorantiæ* doctrinæ veræ, ac *erroris* a recta via perstrinxerat : jam vero etiam *seductionis* aliorum plurium crimen iisdem objiciat, quos in eosdem errores, cum salutis æternæ periculo atque dispendio, abducant : omnem culpam illis magistris impingit, tanquam *exemplaribus*, quæ inspectant alii : tanquam *doctoribus*, quorum *fidem imitantur* alii : tanquam præcentoribus, sine quorum νουθεσίᾳ, *institutione, hortamentis* et instinctu, nunquam tam absurda dogmata susciperentur. WETST.

(93) *Σχεταῖος Μαρκίων.* Hamfredus retinet in versione *Schetæus*, ac si epitheton proprium Marcionis fuisset. Sed præfero Pici versionem, « miser Marcion. » Nimirum legit, σχέτλιος. Et facilis prorsus fuit lapsus scriptoris, Λ in A convertentis. Σχεταῖος autem vox Græca, quantum novi, non est. ID.

καὶ πρῶτον νῦν φανεὶς, οὔτε ἐγνώσθη τινὶ πρότερον, οὔτε ἐπηγγείλατο· δῆλον, ὅτι ὁ ἐπαγγειλάμενος, οὐδεὶς ἕτερός ἐστι, ἢ ὁ δημιουργός. Ἐνδηλότερον δὲ ἐπιστῆσαι βούλομαι, ὅτι Χριστὸς ἐκ Νόμου καὶ Προφητῶν κατήγγελται· ὡς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, περὶ Ἰωάννου λαλῶν, φησίν· *Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· Ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.* Ταύτης οὖν διὰ τῶν προφητῶν γενομένης τῆς ὑποσχέσεως, ὥστε πρόδρομον Κυρίου ἀποσταλῆναι πρὸ προσώπου αὐτοῦ, τὸν ἑτοιμάσαντα τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννην· ἔχουσι δεῖξαι ἕτερόν τινα, οὗ πρὸ προσώπου ἐκεῖνος ἀπεστάλη; Εἰ γὰρ ἐλήλυθεν ἕτερός τις πρὸ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ πεμφθεὶς, δεικνύτωσαν· εἰ δὲ οὐδεὶς ἕτερος πέφηνεν εἰ μὴ μόνος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ πρὸ προσώπου τούτου πάρεστιν Ἰωάννης· φανερὸν, ὅτι τότε ἦν ἐπηγγελμένη ἡ ποτὲ πεπληρωμένη ὑπόσχεσις, καὶ οὐδενὸς ἄλλου Θεοῦ ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἢ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, οὗ καὶ οἱ Προφῆται ὑπῆρχον καὶ ὁ Νόμος. Ὁ δὲ Ἀπόστολος οὐχὶ τηλαυγῶς ἐκ νόμου κηρύσσει τὸν Χριστὸν, λέγων Κορινθίοις, ὅτι, *Οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον. καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.* Τίς οὐκ ἂν θαυμάσει τὴν ἄνοιαν τούτων, ἀναγινωσκόντων μὲν ταῦτα, καὶ μὴ συνιέντων; Ἐὰν δέ τις παραθῇ τούτῳ τῷ ῥητῷ τό· *Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός*· ὅπερ πάσχα ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τούτου νενομοθέτηται. Μ. Ταῦτα μὲν ἤκουσας τοῦ Ἀποστόλου· ἐκεῖνα δὲ οὐκ ἤκουσας λέγοντος· *Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Κύριος* (94), *εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν· ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκὸς, ὁ δεύτερος κύριος ἐξ οὐρανοῦ.* Α. Σαφῶς ὁ Ἀπόστολος ἔδειξε καὶ τὸν πρῶτον Ἀδὰμ, καὶ τὸν δεύτερον κύριον, τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ἑτέρου τινός· εἰ γὰρ οὕτως γέγραπται, *Πρῶτος ἐκ γῆς χοϊκὸς ἄνθρωπος Ἀδαμ, καὶ ὁ δεύτερος ἐξ οὐρανοῦ, Κύριος*, περισσή ἐστιν ἡ μυθοποιΐα. Καὶ γὰρ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἀλλαχῆ ἢ ἐν τῷ νόμῳ εὑρεθήσεται γεγραμμένον· καὶ ὁ οὐρανὸς δὲ, ὅθεν ὁ κύριος ἦλθεν, οὐχ ἑτέρου δείκνυται ὄντος Θεοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ δημιουργοῦ. Ε. Οὐρανοὺς κέκτηται ὁ ἀγαθός; Μ. Οὐ τοῦ δημιουργοῦ. Ε. Παροικεῖ οὖν τῷ δημιουργῷ; Μ. Ἰδίους ἔχει οὐρανοὺς ὁ ἀγαθός. Ε. Δέδεικται οὖν καὶ ὁ ἀγαθὸς δημιουργὸς ὢν οὐρανῶν. Μ. Ἐκεῖνοι οἱ τοῦ ἀγαθοῦ οὐρανοὶ ἀχειροποίητοι καὶ ἀγένητοι. Α. Οὐκοῦν εἰ ἀγένητοι, καὶ ἀνονόμαστοι· τὸ γὰρ ἀγένητον, καὶ ἀνονόμαστον (95). Ἄλλως δὲ καὶ αὐτοματισμὸν δογματίζουσι κατὰ τὸν

A non esse ullum alium, nisi opificem. Planius autem docere volo, Christum a Lege et Prophetis annuntiatum esse, sicuti Servator ipse de Joanne loquitur hoc modo: *Hic est, de quo scriptum est: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te* [42]. Hoc igitur per prophetas facto promisso, fore ut præcursor Domini mitteretur ante eum, qui Dei viam pararet, Joannes scilicet, possuntne ostendere alium quemdam ante cujus faciem ille missus sit? Si enim ante Christum alius venit, qui ab opifice missus sit, doceant. Sin autem nemo alius exstitit, nisi solus Dominus noster Jesus Christus, et ante ejus faciem præsto est Joannes: perspicuum est tum factum esse promissum, quod aliquando exsolutum

B est: nec ullius Dei esse Christum, nisi opificis Dei, cujus et Lex erat et Prophetæ. Apostolus autem nonne plane et aperte ex lege Christum prædicat, cum hæc Corinthiis scribit [43]: *Patres nostri omnes sub nube fuerunt: et omnes mare transierunt; et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari: et omnes eamdem escam spiritualem manducaverunt: et omnes eumdem potum spiritualem biberunt. Bibebant enim de spiritali consequente eos petra: petra autem erat Christus.* Quis non admiretur istorum amentiam, qui hæc legunt quidem, sed non intelligunt? Quod si quis his verbis illa addiderit, *Pascha nostrum immolatus est Christus* [44]: quod pascha ab opifice lege sancitum est. Ma. Hæc quidem ab

C Apostolo audivisti: illa autem non audiisti: *Factus est primus homo Adam in animam viventem: novissimus Dominus in spiritum vivificantem. Primus homo de terra terrenus; secundus Dominus de cœlo* [45]. A. Plane docuit Apostolus et priorem Adamum, et posteriorem Dominum, ejusdem Dei, non alicujus alterius esse. Si enim hoc modo scriptum est: *Primus e terra terrenus homo Adam, et secundus ex cœlo Dominus*, supervacanea est fabulæ fictio. Etenim quod scriptum est, non alibi nisi in Lege scriptum reperietur. Atque etiam cœlum, ex quo venit Dominus, non alterius Dei esse declaratur, nisi opificis. E. Cœlosne possidet bonus? Ma. Non eos qui sunt opifices. E. Domicilium ergo habet opifici propinquum. Ma. Suos ac proprios cœlos habet

D bonus. E. Planum igitur factum est, bonum etiam cœlorum opificem esse. Ma. Cœli quos bonus habet, non sunt opere manuum effecti, sed ingeniti. A. Si ingeniti sunt, nomine etiam carent. Quod enim ingenitum est, caret etiam nomine. Quin etiam fortuitam temeritatem inducunt secundum Epicurum. Ma. Quo tandem modo? E. Apostolus ait: *Secundus de cœlo Dominus*, ut vultis. Ex quo igitur cœlo sit, necessario quærendum est. Nam si e cœlo est opificis, perspicuum est Christum

[42] Matth. XI, 10. [43] I Cor. X, 1-4. [44] I Cor. V, 7. [45] I Cor. XV, 45.

(94) *Κύριος*. Vulgata exemplaria Apostoli habent Ἀδάμ, sed ejus loco Marcion reposuit Κύριος, teste Tertulliano lib. V *contra Marcionem*, cap. 10.

(95) *Τὸ γὰρ ἀγένητον καὶ ἀνονόμαστον*. Picus videtur legisse, καὶ αὐτοφυεῖς· τὸ γὰρ ἀγένητον καὶ αὐτοφυές· vertit enim, « etiam sponte natura consistunt: quod enim increatum est, suapte natura consistit. » Cæterum dictio ista ἀνονόμαστος mihi apud alios Græcos nondum occurrit. Wetst.

etiam opificis esse. Si ex alio cœlo, ut ais; quærendum est, differre ne id quod ingenitum est, ab eo quod ingenitum est, possit. A. Eorum forsitan sententia : quod fieri non potest. Si vero etiam cœlis opificis non abusus est, at certe nominibus. Unde enim cœli nomen illi habuerunt, nisi ut perspicuum est, a Lege? Sic enim dicit, *Vocavit Deus firmamentum, cœlum* [46]. Vide etiam hanc impiam audaciam, quomodo Scripturam corruperint. Cum enim Christi per carnem ortum tollere vellent, hoc mutarunt, *Secundus homo*, et fecerunt, *Secundus Dominus*, non intelligentes sibi necesse esse spiritalis etiam Christi ex carne generationem profiteri, aut eum Adamo posteriorem esse confiteri. Cum enim illud audimus, *Factus est primus et secundus*, quid aliud intelligimus, nisi, si ille quidem primus factus est, Dominus autem secundus, consentaneum esse Dominum Adamo posteriorem intelligere? Rursus enim Apostolus Corinthiis scribens, ait : *Quoniam Deus qui dixit ex tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus vestris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi* [47]. Quis igitur Deus sit qui dixit lucem de tenebris splendescere, et cui dixerit, et quando, si accurate exquisierimus, reperiemus, quem Deum Apostolus prædicet, atque unde sit lux quæ a Christi facie nobis data est. Si enim is qui ex illorum opinione nos reformat, bonus Deus est qui hoc alicui aut aliquibus dixit, incognitus esse invenitur : atque docendum est, quando et quid, ac quibus dixerit. Ac si dixit, falso dicitur esse incognitus nec unquam apparuisse, neque in cujusquam notitiam venisse. Si enim etiam antea loquebatur ac promittebat, nec ignotus erat, neque tum primum, ut aiunt, imperante Tiberio descendens in Capharnaum apparuit. Si vero non is erat qui lucem pollicitus est, sed opifex; non est id quidem dubium, quin illius etiam nos simus, qui sumus illustrati, et Christus in facie lucem effundat, quæ ab opifice proficiscitur. Bonus enim, inquit, ignotus erat. Ephesiis autem scribens Apostolus : *Et veniens*, inquit, *evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis, et iis qui prope, quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno corpore ad Patrem* [48]. A quo nos quidem procul remoti eramus, Judæi autem ei proximi erant? an illorum ratione et sententia a peregrino et ignoto Deo procul aberamus, Judæi autem eidem erant proximi? At quomodo Judæi ei proximi erant, quem æque ac nos ignorabant, cui nec obedierunt unquam, aut addicti fuerunt, cum alii Deo servirent, qui, ut isti fatentur, boni Dei voluntati obsisteret? Ait enim, *Per ipsum habemus accessum ambo ad Patrem.* Ad quem Patrem, nisi ad eum qui nos creavit? Præ-

A Ἐπίκουρον. Μ. Πῶς; Ε. Ὁ Ἀπόστολος ἔφη, *Ὁ δεύτερος ἐξ οὐρανοῦ*, καθ' ὑμᾶς, *Κύριος*· ποίου οὖν οὐρανοῦ, ἀναγκαῖόν ἐστι ζητῆσαι. Εἰ μὲν τοῦ δημιουργοῦ, φαίνεται καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ δημιουργοῦ ὤν· εἰ δὲ ἐξ ἄλλου οὐρανοῦ, ὡς φῄς, ζητεῖν χρὴ, εἰ ἀγέννητον ἀγενήτου διαφέρειν δύναται. Α. Ἴσως κατ' αὐτοὺς, ὅπερ ἀδύνατον. Εἰ δὲ καὶ τοῖς οὐρανοῖς τοῦ δημιουργοῦ οὐκ ἀποκέχρηται, ἀλλ' οὖν γε τοῖς ὀνόμασι. Πόθεν γὰρ ἔσχον τὸ ὄνομα τοῦ οὐρανοῦ, ἢ δῆλον ἀπὸ τοῦ νόμου; οὕτω γὰρ λέγει· *Ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν.* Σκόπει δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἀσεβὲς τόλμημα, πῶς παρεχάραξαν τὴν Γραφήν. Τὴν γὰρ κατὰ σάρκα γένησιν τοῦ Χριστοῦ ἀνελεῖν βουλόμενοι, ἐνήλλαξαν τὸ, *ὁ δεύτερος ἄνθρωπος*· καὶ ἐποίησαν, *ὁ δεύτερος Κύριος*· οὐκ ἰδόντες, ὅτι ἢ B ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσειν αὐτοὺς κατὰ τὴν σάρκα τοῦ πνευματικοῦ Χριστοῦ γένεσιν, ἢ μεταγενέστερον αὐτὸν τοῦ Ἀδὰμ ὁμολογῆσαι. Τὸ γὰρ, *Ἐγένετο ὁ πρῶτος, καὶ ὁ δεύτερος*, ἀκούοντες, τί ἕτερον ἢ τοῦτο νοοῦμεν· Εἰ ἐκεῖνος μὲν πρῶτος ἐγένετο, ὁ δὲ Κύριος δεύτερος, ἀκόλουθόν ἐστι νοεῖν μεταγενέστερον τὸν Κύριον τοῦ Ἀδάμ; Πάλιν γὰρ Κορινθίοις ὁ Ἀπόστολος γράφων, φησίν· *Ὅτι ὁ Θεὸς, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης αὐτοῦ, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ.* Τίς οὖν ὁ εἰπὼν Θεὸς ἐκ σκότους φῶς λάμψαι καὶ τίνι εἰπών, καὶ πότε, ἀκριβῶς ζητήσαντες, εὑρήσομεν, καὶ τίνα κηρύσσει ὁ Ἀπόστολος Θεὸν, καὶ πόθεν ἐστὶ τὸ δοθὲν ἡμῖν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ φῶς. Εἰ μὲν γὰρ ὁ κατ' C αὐτοὺς ἀναπλασάμενος ἀγαθὸς Θεός ἐστιν, ὁ τοῦτο τινὶ ἢ τισὶν εἰπὼν εὑρίσκεται ἄγνωστος ὢν (96), καὶ δειχθῆναι δεῖ πότε ἢ τί, ἢ τίσιν εἶπε. Καὶ εἶπεν (97)· ψευδὲς τὸ λέγειν, ἄγνωστον, καὶ μηδέποτε πεφανερωμένον, μηδὲ εἰς ἔννοιάν τινος ἀφικόμενον αὐτὸν ὑπάρχειν. Εἰ γὰρ καὶ πρότερον ἐλάλει τε καὶ ἐπηγγέλλετο, οὔτε ἄγνωστος ἦν, οὔτε τότε πρῶτον, ὥς φασιν, ἐπὶ Τιβερίου κατελθὼν ἐφάνη ἐν Καφαρναούμ. Εἰ δὲ οὐκ ἦν οὗτος ὁ ὑποσχόμενος τὸ φῶς, ἀλλ' ὁ δημιουργός· ἐκείνου δηλονότι ἐσμὲν καὶ ἡμεῖς οἱ φωτιζόμενοι, καὶ ὁ Χριστὸς ἐν προσώπῳ λάμπει τὸ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ φῶς. Ὁ γὰρ ἀγαθὸς, φησὶν, ἄγνωστος ἦν. Ἐφεσίοις δὲ ἐπιστέλλων ὁ Ἀπόστολός φησι· *Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μα*D*κρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς· ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ σώματι πρὸς τὸν Πατέρα.* Τίνος ἡμεῖς μὲν μακρὰν ὑπήρχομεν, Ἰουδαῖοι δὲ ἐγγύς; ἆρά γε κατ' αὐτοὺς ξένου καὶ ἀγνώστου Θεοῦ; Καὶ πῶς ἐκείνου ἐγγὺς Ἰουδαῖοι ὑπῆρχον, ὃν ἐπίσης ἡμῖν ἠγνόουν, ᾧ μήτε ὑπήκουσάν ποτε, ἢ προσέσχον, ἑτέρῳ λατρεύοντες Θεῷ, ὡς οὗτοι φάσκουσιν, ἀντικειμένῳ τῇ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ προαιρέσει; Φησὶ γοῦν· *Δι' αὐτοῦ ἔχομεν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι πρὸς τὸν Πατέρα.* Πρὸς ποῖον πατέρα, ἢ δη-

[46] Gen. I, 8. [47] II Cor. IV, 6. [48] Ephes. III, 17, 18.

(96) *Ἄγνωστος ὤν.* Marcionitarum Deum « novum et ignotum » scite perstringit Tertullianus lib. I *adv. Marcion.*, cap. 8, et lib. I *Carm.*

(97) *Καὶ εἶπεν.* Lego cum Pico, Humphredo et Perionio, καὶ εἰ εἶπεν.

λονότι τὸν κτίσαντα ἡμᾶς; Ἔτι τε ἀναντίῤῥητον ῥητὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου παραστήσομεν, ἕνα εἶναι τὸν τῶν ὅλων Θεόν τε καὶ κτίστην ἡμῶν τε καὶ πάσης τῆς κτίσεως, τὸν μόνον ἀγαθὸν Θεὸν, οὗ καὶ ὁ κόσμος ἐστὶ καὶ τὰ πάντα. Φησὶ γὰρ Παῦλος· *Εἷς Θεὸς Πατὴρ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν. Πατὴρ ἐπὶ πάντων Θεός* (98). Τίς οὖν κατ' αὐτοὺς νομισθείη; πότερον ὁ κατ' αὐτοὺς ἀγαθὸς, ὁ μήτε κτίσας τινὰ ἡμῶν, μήτε τινὸς ὅλως ποιητὴς, ἢ δημιουργὸς ὑπάρχων; Ἢ τίνων ἔσται πατήρ; Οὐκ ἐνδέχεται γὰρ ἐκείνου ἡμᾶς τέκνα εἶναι, ὑφ' οὗ μὴ γεγενήμεθα. Λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης· *Οὐχὶ Θεὸς ἔκτισεν ἡμᾶς, καὶ Πατὴρ πάντων ἡμῶν ἐστι;* Μ. Τῶν πιστευόντων Πατήρ ἐστιν ὁ ἀγαθός· λέγει γὰρ Παῦλος, ὅτι *Εἰς υἱοθεσίαν ἐλήφθημεν*. Ε. Ὁρᾷς, Μάρκε, μειδιῶντας τοὺς ἀκροατὰς ἐπὶ τῇ ἀπαιδεύτῳ σου φιλονεικίᾳ; Οὐ γὰρ εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι, *Εἷς Πατὴρ πιστῶν, ἀλλὰ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν*. Μ. Ἀλλ' εἶπεν, *Εἰς υἱοθεσίαν ἐλήφθημεν*· τίς ποτε τὰ ἴδια υἱοποιεῖται; Ἀ. Ἔσται οὖν πονηρὸς, ὁ παρὰ ἄκοντος τὰ ἀλλότρια εἰληφὼς, ἀγαθὸς δὲ ὁ συγχωρήσας. Ὅτι δὲ Παῦλος τὸν δημιουργὸν κηρύσσει Θεὸν, ἀναντιῤῥήτως ἐστὶ μαθεῖν αὐτοῦ λέγοντος· *Ὁ Θεὸς*, φησὶ, *συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν*. Λάβε δὴ τηλαυγέστερον ῥητόν· *Ὥστε*, φησὶ, *μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις. Πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν, εἴτε Παῦλος, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα. Πάντα ὑμῶν· ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ· Χριστὸς δὲ Θεοῦ*. Αὕτη γὰρ ἡ διάνοια τοῦ ῥητοῦ τοῦ ἀποστολικοῦ πρὸς βίαν αὐτοὺς ἀναγκάσει τὴν ἀλήθειαν εἰπεῖν καὶ ἄκοντας. Τίνος γὰρ βούλονται εἶναι τὸν Χριστὸν Θεοῦ, ἀποκρινάσθωσαν. Μ. Τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀ. Ἀγαθοῦ ἄρα καὶ ἡμεῖς, οἱ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἡμέτερα· τουτέστιν ὁ κόσμος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ὁ θάνατος, καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τὰ μέλλοντα. Μ. Ὁ κόσμος τοῦ πονηροῦ ἐστιν. Ε. Καὶ ὁ Χριστὸς, καὶ Παῦλος, καὶ Κηφᾶς, καὶ ἡ ζωὴ, κατὰ σὲ τοῦ πονηροῦ ἔσονται. Φανερῶς γὰρ εἰς δυσσέβειαν ἡ φιλονεικία ἄγει.

Α. Οὐκ ὀκνήσω καὶ ἕτερον ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου προσενεγκεῖν, οὕτως λέγοντος· *Τῷ δὲ Θεῷ*, φησὶ, *χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ· ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· τοῖς μὲν ὀσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς δὲ ὀσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωήν*. Ἐξ οὗ τοίνυν τὰ πάντα ἡμῖν ἐστι, δῆλον, ὅτι ἐκ τούτου *καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ εὐωδία, εἰς ζωὴν ὑπάρχουσα τοῖς σωζομένοις, ὀσμὴ δὲ θανατοῦσα, εἰς θάνατον, τοῖς ἀπολλυμένοις*. Ταῦτα οὖν ἀναγινώσκοντες οἱ τῆς τοσαύτης

A terea sine controversia ex eodem Apostolo probabimus unum esse rerum omnium Deum et creatorem nostri, omnisque creatæ naturæ solum bonum Deum, cujus et mundus est, et omnia. Ait enim Paulus: *Unus Deus Pater omnium, et in omnibus nobis* [49]. Quis ergo eorum sententia *pater, qui in omnibus est Deus* censebitur? an qui ipsis placet bonus, qui nec quemquam nostrum creavit, nec cujusquam omnino effector est aut opifex? Aut quorum erit pater? Neque enim illius filii esse possumus, a quo ne generati quidem sumus. Ait autem etiam propheta, *Nonne Deus creavit nos, et pater est omnium nostrum* [50]? Ma. Eorum qui credunt, pater est bonus. Ait enim Paulus [51], *In adoptionem filiorum accepti sumus*. E. Videsne, Marce, eos qui
B audiunt imperitum tuum litigandi studium ridere? Neque enim ait Apostolus, *Unus pater fidelium*, sed *omnium, et per omnia, et in omnibus nobis* [52]. Ma. Sed ait, *In adoptionem filiorum accepti sumus* [53]. Quis unquam suos filios in adoptionem accipit? A. Erit ergo improbus is qui ab invito aliena sumpsit: bonus autem is, qui permisit. A Paulo autem opificem prædicari Deum facile intelligi potest, cum ipse dicat [54]: *Deus*, inquit, *temperavit corpus, ei cui deerat abundantiorem dans honorem*. Accipe clarius apertiusque verbum. *Igitur*, inquit, *nemo glorietur in hominibus. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive instantia, sive futura. Omnia vestra sunt,*
C *vos vero Christi: Christus autem Dei* [55]. Hæc enim orationis apostolicæ sententia eos coget etiam invitos verum dicere. Cujusnam Dei Christum esse velint, explicent. M. Boni. A. Boni ergo etiam nos qui Christi sumus, et nostra, id est mundus, vita, mors, instantia et futura. M. Mundus est mali. E. Et Christus, et Paulus, et Cephas, et vita tua ratione et sententia mali erunt. Perspicue enim ad impietatem rixandi studium compellit.

A. Non dubitabo etiam aliud dictum Apostoli proferre, qui sic ait [56]: *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia*
D *Christi bonus odor sumus in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam*. A quo igitur omnia habemus, perspicuum est ex eo esse etiam *bonum Christi odorem ad vitam iis qui salutem consequuntur: odorem autem mortis ad mortem iis qui pereunt*. Hæc igitur cum legant ii, qui tanta amentia præditi sunt, quam sunt improbi, cum dicere

[49] Ephes. IV, 6. [50] Malach. II, 10. [51] Gal. IV, 6. [52] Ephes. IV, 6. [53] Gal. IV, 6. [54] I Cor. XII, 24. [55] I Cor. III, 21-23. [56] II Cor. II, 14, 15.

(98) *Πατὴρ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν· Πατὴρ ἐπὶ πάντων Θεός*. Ordinem verborum paululum perturbat, dum memoriter recitat. Verba sic habent: Εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν. Nempe, duo intermedia epitheta, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, omissa sunt: ex illis tamen alterum mox repetitum, cum assumptione duorum præcipuorum nominum, Πατήρ et Θεός, hoc modo, Πατὴρ ἐπὶ πάντων· Θεός. Hinc enim argumentari volebat. Wetst.

conantur alium esse et bonum et patrem Christi salvantem, et alium qui judicat, estque mundi et Dominus et creator? Si enim ex uno sunt omnia, et nos, et mundus, et mors, et vita, et alia omnia; Christus autem odor est vitæ quidem nonnullis, aliis autem mortis : supervacanea erit alterius Dei inventio. Quomodo autem eos non pudet, cum Paulus dicat : *Mihi*, inquit, *minimo omnium sanctorum data est gratia hæc, in gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes, quæ sit dispensatio mysterii absconditi a sæculis in Deo qui omnia creavit* [67]. Hæc erat investigabilium divitiarum Christi dispensatio a sæculis abscondita : atque hoc est mysterium, quod enuntiat gentibus Paulus atque illustrat. Perspicuum est Apostolum esse ejus qui creavit omnia, cum dispensationem, quæ in ipso abstrusa erat enuntiat, et Christi divitias quæ investigari non possunt, non alterius, sed ejus qui omnia creavit, dicit. Verum aperte ac sine controversia Legem agnoscit atque ejus etiam præcepta, cum dicit : *Igitur Lex quidem sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum* [68]. Et rursum, *Peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem* [69]. Cum ergo bonum sit præceptum, quod Legi est consentaneum, ut scriptum est, non est id quidem dubium, quin eum quoque qui illud dedit, necesse sit bonum confiteri : si quidem *ex fructu arbor cognoscitur* [60]. Et rursus, *Circumcisio quidem prodest, si Legem observes* [61]. Si enim prodest circumcisio iis qui Legi parent, perspicuum est eam illis bonam esse inveniri. Quis enim adeo amens est, ut ea quæ prosunt, non bona esse fateatur? *Petra* etiam quæ per Mosem data est, *erat Christus*, ut Paulus docuit [62]. Aut ergo dicent non bonum esse Christum, aut eum qui petram dedit, bonum fatebuntur. *Calicem* autem *benedictionis, et panem quem frangimus*, cum ait *sanguinis et corporis Domini esse communionem* [63] : nonne plane etiam bona vult simul intelligi? Quod ni sit, inter res improbas erit sanguinis et corporis Christi Jesu communio : frustra etiam dicetur, *Quæ societas luci ad tenebras* [64]? Si vero id etiam, quod est in Evangelio scriptum, legent, *Dominus aspiciens in cœlum, gratias agit :* an non Creatori agit gratias? Accepto igitur pane et calice, cum benedixisset, aliumne laudat pro opificis creaturis quam eum qui eas effecit atque præstat? M. Nos et ab Apostolo et ab Evangelio didicimus et opificem malum esse, et quæ creavit. A. Quæ Christus bona fatetur, tune mala dicis? M. Non ait bonum esse

A ἀπονοίας κάπηλοι, πῶς εἰσι πονηροὶ ἕτερον ἐπιχειροῦντες λέγειν, ἀγαθόν τε καὶ Πατέρα τοῦ Χριστοῦ σώζοντα, καὶ ἕτερον κρίνοντα, ὄντα τοῦ κόσμου κτίστην τε καὶ δεσπότην; Εἰ γὰρ ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς τε ἐσμὲν, καὶ ὁ κόσμος καὶ ὁ θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα· ὅ τε Χριστὸς ὀσμή ἐστί τισι μὲν ζωῆς, τισὶ δὲ θανάτου· περισσὴ ἡ τοῦ Θεοῦ ἔσται παρεύρεσις. Πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται, λέγοντος Παύλου, ὅτι *Ἐμοὶ*, φησὶ, *τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων, ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας· τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι.* Αὕτη ἦν ἡ ἀπὸ τῶν αἰώνων οἰκονομία τοῦ ἀνεξιχνιάστου πλούτου τοῦ Χριστοῦ ἀποB κεκρυμμένη· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ μυστήριον, ὃ εὐαγγελίζεται, καὶ φωτίζει τοῖς ἔθνεσι Παῦλος. Φανερὸν, ὅτι τοῦ κτίσαντός ἐστιν Ἀπόστολος, ὁ τὴν ἐν αὐτῷ ἀποκεκρυμμένην φωτίζων οἰκονομίαν· τόν τε ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, οὐχ ἑτέρου, ἀλλὰ τοῦ τὰ πάντα κτίσαντος, λέγων. Τί μήν; σαφῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως ἐπέγνω τὸν Νόμον, καὶ τὰ κατ' αὐτὸν προστάγματά φησιν· *Ὥστε ὁ μὲν Νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία, καὶ δικαία, καὶ ἀγαθή·* καὶ πάλιν· *Ἡ ἁμαρτία ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον.* Ἀγαθῆς τοίνυν τῆς κατὰ τὸν Νόμον οὔσης ἐντολῆς, ὡς γέγραπται· δηλονότι ἀγαθὸς ἐξ ἀνάγκης ὁμολογηθήσεται καὶ ὁ δοὺς αὐτήν· εἴ γε *ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται·* καὶ πάλιν· *Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν Νόμον πράσσῃς.* Εἰ γὰρ C ὠφελεῖ ἡ περιτομὴ τοὺς πράσσοντας τὸν νόμον, φανερὸν, ὅτι ἀγαθὴ αὐτοῖς εὑρίσκεται. Τίς γὰρ οὕτως μέμηνεν, ὡς τὰ ὠφελοῦντα μὴ ὁμολογεῖν εἶναι ἀγαθά; Καὶ, ἡ διὰ Μωσέως δοθεῖσα *Πέτρα ὁ Χριστὸς ἦν*, ὡς δέδειχε Παῦλος. Ἢ οὖν ἀποφανοῦνται οὐκ ἀγαθὸν τὸν Χριστὸν, ἢ τὸν δόντα τὴν πέτραν ἀγαθὸν ὁμολογήσουσι. *Τὸ δὲ ποτήριον τῆς εὐλογίας, τόν τε ἄρτον, ὃν κλῶμεν*, ἡνίκα ἂν λέγῃ *τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου εἶναι κοινωνίαν·* οὐχὶ πάντως καὶ ἀγαθὰ συνυπακούεσθαι βούλεται; Εἰ δὲ μὴ, πρὸς τὰ πονηρὰ ἔσται ἡ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ κοινωνία· *φωτὶ πρὸς σκότος* (99). Ἐὰν δὲ καὶ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον ἀναγνῶσιν· ὅτι, *Ὁ Κύριος ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχαριστεῖ·* οὐχὶ πρὸς τὸν κτίστην εὐD χαριστεῖ (1); Λαβὼν δὲ ἄρτον καὶ ποτήριον, καὶ εὐλογήσας, ἕτερον οὖν εὐλογεῖ ὑπὲρ τῶν τοῦ δημιουργοῦ κτισμάτων, ἢ τὸν αὐτὰ ποιήσαντα καὶ παρέχοντα; M. Ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐμάθομεν, καὶ τὸν δημιουργὸν, καὶ τὰ κτίσματα αὐ-

[57] Ephes. III, 8, 9. [58] Rom. VII, 12. [59] ibid. 13. [60] Matth. VII, 20. [61] Rom. II, 25. [62] I Cor. X, 4. [63] I Cor. X, 16. [64] II Cor. VI, 14.

(99) *Ἰησοῦ κοινωνία· φωτὶ πρὸς σκότος.* Picus et Perionius verterunt, «Jesu communicatio : sicque frustra dicetur : Quæ communicatio luci ad tenebras? » Proinde legisse videntur : Ἰησοῦ κοινωνία· καὶ οὕτως εἰκῇ λέγεται· Τί κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; II Cor. VI, 14. Fefellit exscriptorem nomen κοινωνία, quod brevi intervallo recurrit. Prætermisit ergo quidquid inter utrumque scriptum erat. Quo genere σφαλμάτων nullum frequentius. WETST.

(1) *Πρὸς τὸν κτίστην εὐχαριστεῖ.* Tertullian. lib. I *adv. Marc.* p. 440 : « Ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos ungit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat; nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat : etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus Creatoris. ID.

τοῦ πονηρά. Ἀ. Ὁ Χριστὸς ἀγαθὰ ὁμολογεῖ· σὺ λέγεις πονηρά; Μ. Οὐ λέγει ἀγαθὸν τὸν κόσμον, οὐδὲ τὰ κτίσματα αὐτοῦ. Λέγει γάρ· *Εἰ ἦτε ἐκ τούτου τοῦ κόσμου, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει.* Ἀ. Αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος δίδωμί σοι φωνὰς, λέγοντος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ἐάν τινα*, φησὶν, *ἐξ ὑμῶν αἰτήσει ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ ἐὰν αἰτήσει ἰχθὺν, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ αἰτήσει ὠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀγαθὰ οὖν (2) ὁμολογήσας δόματα ἄρτον τε, καὶ ὠὸν, καὶ ἰχθὺν, ἅ ἐστι κτίσματα τοῦ Δημιουργοῦ· πῶς οὐ δι' αὐτῶν, καὶ τὸν τούτων ποιητὴν ἀγαθὸν νοεῖσθαι βούλεται; εἴγε τὸ δένδρον ἐκ τῶν ἰδίων καρπῶν γινώσκεται, ὅταν δὲ λέγει (3) ὁ Σωτὴρ, ὅτι, *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ἢ ζύμῃ, ἢ σαγήνῃ*, ἤ τινι τοιούτῳ· τὰ κτίσματα τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, οἷς ὁμοίαν εἶναι λέγει ὁ Κύριος τοῦ Θεοῦ τὴν βασιλείαν, πονηρὰ ἀποκαλοῦντες, τίνα γνώμην ἔχουσιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας, ἐννοείτωσαν. Εἰ γὰρ ὁ κόκκος τοῦ σινάπεως πονηρός ἐστιν, ὡς πονηροῦ κατ' αὐτοὺς Θεοῦ κτίσμα ὑπάρχον· ἢ καὶ τὰ λοιπά· δηλονότι καὶ ἣν ὁμοιοῖ αὐτοῖς βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Καὶ τί χρήζομεν αὐτῆς, οὔσης πονηρᾶς; Εἰ δὲ ἀγαθή ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἐξ ἀνάγκης ἀγαθός ἐστι καὶ ὁ κόκκος τοῦ σινάπεως, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, ὧν ὁμοία ἐστὶν ἡ ἀγαθὴ τοῦ Θεοῦ βασιλεία. Μ. Φανερὰν φωνὴν τοῦ Ἀποστόλου παρέχομαι, τὴν δεικνύουσαν, ὅτι τοῦ κόσμου ἄλλος ἐστὶ Θεός. Οὕτω γὰρ λέγει· *Ἐν οἷς*, φησὶν, *ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων.*

Ε. *Τῆς Ἐκκλησίας γενέσθαι εὐχόμενος·* « Λεξιθηροῦντες τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν ῥήσεις, καὶ ἀγκιστρεύοντες πρὸς τὴν ἑαυτῶν νόσον τε καὶ πρόληψιν, εἰς βάραθρον καὶ ἀκανθώδεις ἀτραπούς· βαδίζοντες τὴν ἐπευθύνουσαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁδὸν, ἧς ὑπερασπιστὴς τυγχάνεις. Ταῦτα δὲ ἐν τοῖς ὀπίσω διὰ μακροῦ τὴν ἐπίλυσιν ἔχει. Σὺ δὲ, ὡς ἐπιλησθεὶς, οὐ παύῃ τῆς ἀντιλογίας. Δίκαιον οὖν ἐστιν, κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, εἴγε καὶ αὐτὸς στέργεις τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεχθεῖσιν, ἀμφότεροι γάρ με κριτὴν ᾑρήσασθε, πεισθῆναι τοῖς ὑπὸ Ἀδαμαντίου περὶ τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ὁρισθεῖσι, καὶ προστεθῆναι τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἧς κἀγὼ, ξένος ὢν, εὔχομαι γενέσθαι τέκνον. Ὅρα δὲ, ὅτι καὶ πάντες οἱ ἀκροώμενοι ἀδελφοὶ τούτῳ τὴν εὐσεβῆ δόξαν μαρτυροῦσιν· αὐτάρκως τοίνυν διειλεγμένων πάντων τῶν πανούργως καὶ ἀσεβῶς συντεθειμένων σοφισμάτων, καιρὸς ἔχει πέρας ἐπιθεῖναι τῷ λόγῳ, ὃ καὶ ὑμῖν ὑποδείξας ἄγων (4), ὁμαλωτάτην, καὶ λείαν, καὶ ἀληθῆ πίστιν· ἐξ ἧς ἀπελήλαται τὸ ψεῦδος, ἐξελήλαται δὲ πᾶσα φαντασία· ἕνα καὶ μόνον Θεὸν ὑποδεικνύουσα ἐν ἁγίᾳ, καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι· οὐ νόθον, καὶ ἐπείσακτον, καὶ ξένον, καὶ

A mundum neque eas naturas quas creavit. Ait enim: *Si essetis ex hoc mundo, mundus quod suum esset, diligeret* [65]. A. Servatoris ipsius tibi verba profero ex Evangelio [66]. *Si quem*, inquit, *ex vobis petierit filius suus panem, nunquid lapidem dabit illi? aut si petierit piscem, nunquid serpentem porriget illi? aut si etiam petierit ovum, nunquid porriget illi scorpionem? Si ergo vos cum sitis mali, scitis bona data dare filiis vestris*, et quæ sequuntur. Bona igitur munera cum et panem, et ovum, et piscem esse confessus sit, quæ sunt opificis creaturæ: quid est quamobrem non ex ipsis etiam eorum effectorem bonum intelligi velit? siquidem arbor ex propriis fructibus cognoscitur. Cum autem ait Servator [67] *simile* esse *regnum cœlorum grano sinapis*, aut *fer-*B *mento*, aut *sagenæ*, aut alicui rei ejusdem generis: ii qui res creatas ab opifice Deo, quibus simile esse dicit Dominus Dei regnum, malas appellant, quid de Dei regno sentiant, cogitent. Si enim granum sinapis malum est, quippe quod res sit a malo, ut volunt, Deo creata, vel etiam cætera, non est dubium quin regnum etiam cœlorum, quod eis comparat. Et quid eo nobis opus est, cum sit malum? Si vero bonum est regnum cœlorum: necessario etiam bonum est et granum sinapis, et cætera omnia, quibus simile est regnum cœlorum, quod est bonum. Ma. Verba Apostoli profero, quæ plane docent, alium mundi Deum e se: *In quibus*, inquit, *Deus sæculi hujus excæcavit mentes infide-*C *lium* [68].

E. *Ecclesiæ filius esse cupiens:* « Vos, inquit, qui vocabula e Scripturis venari, et quasi hamo ad proprium morbum et præjudicium in barathrum spinosaque diverticula trahere soletis; vos qui carpitis viam quæ recta fert in regnum cœlorum: cujus tu defensor es. Hæc autem in iis quæ dicta sunt, habent explicationem. Tu vero, quasi immemor, contradicendi finem non facis. Æquum est igitur, meo judicio, si modo tu quoque in iis quæ a me dicta sunt, acquiescis; ambo enim me judicem elegistis, credere ea quæ ab Adamantio de pietate in Deum definita sunt, et catholicæ Ecclesiæ D adjungi, cujus, cum sim ab ea alienus, opto esse filius. Vide autem omnes etiam qui audiunt fratres huic piæ sententiæ testimonium dare. Quapropter quoniam callide et impie consuta sophismata satis discussa sunt, tempus est ut sermoni finis imponatur, qui vobis præsenti disputatione demonstratur, plana, facilis ac vera fides, ex qua expulsa est falsitas, nec non omnis phantasia: quæ fides unum ac solum Deum in sancta et consubstantiali Trinitate demonstrat, non falsum, non adventitium, non

[65] Joan. xv, 19. [66] Matth. vii, 10; Luc. xi, 12, 13. [67] Matth. xiii, 31, 33, 47. [68] II Cor, iv, 4.

(2) Ἀγαθὰ οὖν, etc. Vide Epiphanium hæres. Marcionit., *Elench.* 24, ex Evang. Marcion.

(3) Ὅταν δὲ λέγει, etc. Eadem Tertullianus lib. iv *adversus Marcionem*, cap. 30.

(4) Ὑποδείξας ἄγων. Lego ὑπέδειξεν ἀγών.

peregrinum, non inopem, et advenam, alienique appetitorem, ut impii hæretici docent, sed suarum possessionum opificem : cui subjecta sunt omnia, cum quo non materia in solio sedet, non quidquam aliud eorum, quæ hæretici calumniantur, præter Filium sanctumque Spiritum. Ejusdem enim essentiæ est, inseparabilisque beata Trinitas : qui ex nihilo ea quæ sunt pro bonitate sua condidit : cujus Verbum hominem secundum justam dispensationem vere assumpsisse visum est, nec ipsum puduit quod effecerat, nostræ salutis causa assumere : quod *veniens evangelizavit pacem iis qui procul erant, et iis qui prope* [69], venitque ut te etiam Deo et Patri reconciliaret sanguinis sui redemptione, quem pro universo mundo profudit : nosque omnes perficiet et confirmabit, ut *quietam ac tranquillam vitam in omni pietate et honestate agentes* [70], in hoc mundo relinquamur, donec laborum præmia apud ipsum et veram vitam nostram habeamus. *Abscondita est enim vita nostra cum Christo in Deo. Cum autem apparuerit Christus vita nostra, cum Christo apud Deum apparebimus in gloria* [71] : qui etiam pie sancteque promisit hominis resurrectionem, ita ut cum corpore immortalitatis fiat particeps, largissimoque munere perfruatur : qui etiam omnes propter liberum arbitrium jure ac merito ad judicium convocaturus demonstratus est; cui nihil potest resistere : cui omnis potestas subjecta est : cui jure universus orbis servit, episcoporumque ordo, nec non eorum schola : cum quibus qui pie parent et reges et principes omnes congregantur, qui et veritati consentiunt, et tollere falsum et excludere conantur. Ipsa enim sola veritate catholica Ecclesia et juste et pie et sancte vivit, a qua qui deflexerunt et aberrarunt, ii procul absunt a veritate; iique verbo quidem sibi veritatem cognitam esse profitentur, sed re procul ab ea distant. Quare æquum esse arbitror Marinum sententiam cohortationemque meam non repudiare, abducique et abhorrere ab infirmo maleque cohærente periculosoque dogmate, abjectoque pudore se ad veram rectamque fidem recipere, ut ipse ac sodales ejus una nobiscum salutem adipiscantur, fiantque doctores divinarum disciplinarum.

« O divine, omni sapientia atque scientia ornate, quinque dogmatum impiorum propugnatores, contra Deum furentes, pulchre detexisti. Quamobrem te omnes fideles venerabundi illa in Davidis laudem decantata voce coronamus : percussit David tyrannum Goliad, et Adamantius impium dogma, et abstulerunt *opprobrium ex Israel* [72]. »

A ἀκτήμονα, καὶ πάροικον, καὶ ἀλλοτρίων ἐπιθυμητὴν, ὡς οἱ ἀσεβεῖς δογματίζουσιν αἱρετικοί· ἀλλὰ τὸν τῶν ἰδίων κτημάτων δημιουργὸν, ᾧ τὰ πάντα ὑποτέτακται· ᾧ οὐχ ὕλη σύνθρονος, οὐχ ἕτερόν τι, ὧν αἱρετικοὶ συκοφαντοῦσι, πλὴν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁμοούσιος γὰρ, καὶ ἀχώριστος ἡ μακαρία Τριάς· ὃς ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἀγαθότητι συνεστήσατο· οὗ λόγος ἄνθρωπον καὶ δικαίαν (5) οἰκονομίαν ἀληθῶς ἀπεφάνθη ἀνειληφὼς, οὐκ αἰδούμενος καὶ ὃ ἐδημιούργησεν, ἀναλαβεῖν, τῆς ἡμῶν σωτηρίας ἕνεκα· ὃς *ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην τοῖς μακρὰν*, καὶ *τοῖς ἐγγύς*· καὶ σὲ καταλλάξαι τῷ Θεῷ, καὶ Πατρὶ διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ὃ ἐξέχεεν ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου· καὶ ἡμᾶς καταρτίσει πάντας, καὶ στηρίξει, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοντες ἐν B πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι, καταλειφθῶμεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, τῶν κόπων τὰς ἀμοιβὰς παρ' αὐτῷ ἔχοντες, καὶ τὴν ἀληθινὴν ἡμῶν ζωήν. *Κέκρυπται γὰρ ἡ ζωὴ ἡμῶν σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ. Ὅταν δὲ ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ φανερωθησόμεθα ἐν δόξῃ*· ὃς καὶ ὁσίως ἀναστήσειν τὸν ἄνθρωπον ἐπηγγείλατο, σὺν τῷ σώματι ἀθανασίας μεθέξοντα, καὶ ἀφθόνου δωρεᾶς ἀπολαύοντα (6)· ὃς καὶ διὰ τοῦ αὐτεξουσίου δικαίως ἅπαντας εἰς κρίσιν ἄξειν ἀποδέδεικται· ᾧ οὐδὲν ἀντικεῖσθαι πέφυκεν· ᾧ πᾶσα ἐξουσία ὑπόκειται· ᾧ δικαίως λατρεύει ἡ οἰκουμένη πᾶσα, καὶ τὸ τῶν ἐπισκόπων στῖφος· ἔτι μὴν καὶ τὸ τούτων διδασκαλεῖον (7)· οἷς εὐσεβῶς πειθόμενοι συναγελάζονται C βασιλεῖς, καὶ πάντες ἄρχοντες· σύμψηφοι μὲν τῆς ἀληθείας γιγνόμενοι, ἀπωθεῖσθαι δὲ καὶ ἀποκλείειν τὸ ψεῦδος πειρώμενοι· αὐτῇ γὰρ μόνῃ, ὡς ἀληθῶς, δικαίως, εὐσεβῶς, καὶ ὁσίως, ἡ καθόλου Ἐκκλησία πολιτεύεται· ἧς οἱ τραπέντες καὶ ἀποσφαλέντες πόῤῥω τῆς ἀληθείας τυγχάνουσι· λόγῳ μὲν ἀπαγγελλόμενοι εἰδέναι ἀλήθειαν, ἔργῳ δὲ μακρὰν ἀφεστηκότες αὐτῆς. Ὅθεν δίκαιον ἡγοῦμαι τοὺς περὶ Μαρῖνον μὴ παραιτήσασθαι τὴν παρ' ἐμοῦ ἀπόφασιν καὶ παραίνεσιν· ἀποσχέσθαι δὲ τοῦ ἀτάκτου, καὶ ἀσυντάκτου καὶ ἐπισφαλοῦς δόγματος· καὶ ἀποῤῥίψαντας τὴν αἰδῶ, ἀναδραμεῖν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ δικαίαν πίστιν, σωζόμενοι σὺν ἡμῖν, γινόμενοι θείων μαθημάτων μύσται.

D

« Θεῖε, πάνσοφε (8), κεκοσμημένε γνώσει, καλῶς τὴν τῶν ἀθέων δογμάτων προστάτην πεντάδα, κατὰ Θεοῦ μανεῖσαν, ἀπέδειξας. Διό σε πάντες οἱ πιστοὶ γεραίροντες τὴν ἐπὶ Δαυῒδ στεφανοῦμέν σε φωνήν· ἔκτεινε Δαυῒδ Γολιὰδ τὸν τύραννον· καὶ Ἀδαμάντιος τὸ θεομάχον δόγμα· καὶ ἦραν *ὄνειδος ἐξ υἱῶν Ἰσραήλ*. »

[69] Ephes. II, 17. [70] I Tim. II, 2. [71] Coloss. III, 3, 4. [72] I Reg. XVII, 26, 36.

(5) *Καὶ δικαίαν*. Lego, κατὰ δικαίαν.
(6) *Ἀπολαύοντα*. Lego, ἀπολαύσοντα.
(7) *Διδασκαλεῖον*. Wetstenii codex, διδασκάλων.
(8) *Θεῖε, πάνσοφε*, etc. Deerat hic epilogus in Pici et Perionii codicibus mss.

INDEX ANALYTICUS

IN TOMUM I.

Revocatur Lector ad numerales notas crassioribus typis expressas.

—

A

Abaris Hyperborei ea dicitur fuisse potestas ut cursu cœlum assequeretur, 467.
Abgarus. Jesu Christi ad ipsum epistola aut Origeni ignota aut pro supposititia et spuria habita est, *not.*, 361.
Abnegare seipsum, et crucem tollere ac Jesum sequi, necesse est, 281, 282.
Abnegatio fidei Christianæ, res abominanda, 278.
Abraham nomen qua lingua pronuntiatum aliquid possit, 612. Abraham, Isaac, Jacob et Israel nomina in incantationibus usurpata, 339. Abraham, Isaac et Jacob nomina quantam habeant virtutem, 526, 527, 528. Abraham primus hominum circumcisus, 339.
Acherdon rex, 27.
Achiab et Sedecias seniores qui Susannam violare tentarunt, 18. Judæorum de illis traditio, 19. Hieronymi ea de re locus, *ibid.*
Achilles Thetidis et Pelei filius, 358.
Actus Pauli, liber apocryphus, *not.*, 54. Diversi erant ab actibus Pauli et Theclæ, *ibid.*
Adæ et Evæ quænam prævaricationis fuerit causa, 138. Adam de nonnullis prophetavit, 63. In Adam omnes homines mortui sunt, 714.
Adagium, *Pulsavi, tu resona*, 12.
Ader Idumæus cum Jeroboam videtur confundi ab Origene, 31. Ader Idumæi fratres, quinam, *ibid.*
Adjurationis formulam ne quid in libris exscribendis perverteretur, veteribus mos erat in fine librorum apponere, *not.*, 46.
Adonai nomen qua lingua pronuntiandum sit, ut virtutem habeat, 613.
Adrianus, dum per Nilum navigat, Antinoum suum perdidit, quem muliebriter flevit, *not.*, 470. Ejus amasii, 749.
Adulterii crimen an crediderit Origenes non posse a sacerdotibus remitti, *not.*, 256. Adulterium alia de causa vitatur a Zenonis discipulis, alia ab Epicureis, 739.
Adventus Christi duplex a prophetis prædictus, 371, 372. Christi adventus perspicue declaravit legem et prophetas cœlesti gratia esse conscriptos, 161.
Æacus. Priscæ de illo fabulæ, fide carent, 382.
Ædificationem Ecclesiis Christi in sanctis Scripturis dedit Providentia, 16.
Ægyptus. Quæ apud Ezechielem habentur de Ægypto annis 40 ad solitudinem redigenda et bello vastanda, nemo sanæ mentis intellexerit de ea Ægypto quæ Æthiopibus adjacet, 185.
Ægyptii miracula Moysis non ausi omnino inficiari, magicis artibus, non divinæ potestati ascripserunt, 450. In suis historiis Judæos injuriis lacessunt, 332. Elegantiores quidem habent templorum ambitus, sed nihil intus præter simias, aut crocodilos, aut capras, aut aspides, aut aliud animal, 693. Brutas animantes quædam Dei symbola esse dicebant, 458. Quantum in se est, honorem Divinitati debitum ad bruta animalia dejiciunt, 781, 338. Aiunt sex et viginta dæmones aut æthereos quosdam deos corporis in totidem partes divisi, alium alius partis curam suscipere sortitos fuisse, 785. Ammonis nomine Jovem appellant, 609. Osirim et Isidem colunt, 603, 606. Osiridem in aquam, Isidem vero in terram transformant, 607. Porcis, capris, ovibus, bobus et piscibus abstinent, 609. Alii ovibus abstinent; alii capris, crocodilis alii; alii vaccis; porcos vero abominantur, 603. Paternarum traditionum sunt tenacissimi, 368. Judæorum antiquitatem testantur, 334. Cur ab Ægyptiis vasa aurea et argentea Hebræi petere jubentur, 30, 31. Ægyptiorum circumcisio diversa a Judæorum circumcisione, 614. Apud Ægyptios non eadem circumcisionis causa est, quæ apud Judæos, 613. Ægyptios circumcisionis usum priores Judæis habuisse putat Celsus, 609. Ægyptii a Judæis circumcisionis ritum mutuati sunt, *not.*, 339. Ægyptiorum secreta et occulta philosophia, 143. Apud Ægyptios mysteria erant solis sapientibus et sacerdotibus nota, 330.
Æloæus, apud Ophitas unus e principibus angelis, 656.
Æneas Veneris filius, 358.
Æsculapius, 461. Ab Jovis fulmine percussus, 460. Ejus ars medica nihil divinum per se indicat, 462. Ei miracula tribuuntur a Celso, 449. Illum Græci in deorum numerum retulerunt, 459.
Æther materiæ expers ex Aristotele quintæ cujusdam est naturæ a quatuor elementis diversæ, 547.
Æthiopes Uraniam non colunt, 606. A Judæis circumcisionis ritum mutuati sunt, *not.*, 339. Illorum philosophia docet immortalem esse animam, 606.
Aetites lapis, 567.
Africanus Origenem filii nomine compellat, 10. Cur, 8. Illius de historia Susannæ epistola ad Origenem, 10 *et seqq.* Susannæ historiam cum Philistionis mimo comparat, 10, 12. Asserit Danielem nunquam afflatu Spiritus, sed post visiones et insomnia, et post angeli apparitionem, prophetasse, 10.
Agapen Christianorum criminatur Celsus, 319.
Agnomon (Bassus) cum Origene colloquium habuit, 10. In hoc colloquio laudaverat Origenes Danielis prophetiam de Susanna, *ibid.* Vide *Bassus.*
Ahab et Sedecias an fuerint illi presbyteri qui Susannam violare tentarunt, 39, 40
Ahiæ de morbo filii regis vaticinium, 354.
Alexander Macedo nihil Judæis mali intulit, quamvis arma contra Darium capere recusaverint, 616. Judæorum summum pontificem sacerdotali veste indutum adoravit, *ibid.* Ejusdem visio per somnium, *ibid.*
Alexander imperator Romanus tredecim annis regnavit, *monit.*, 273. Maximinum successorem habuit, *ibid.* In ejus familia plerique erant Christiani, *ibid.*
Alexander Hierosolymorum episcopus ad Origenem scribit, 6. Utriusque mutua amicitia jam inde a majoribus inchoata, sacra atque inviolata permansit, *ibid.* Pantænum et Clementem magistros agnoscit, *ibid.*
Alexandri Pheræi crudelitas, 493, 554.
Alma. De voce *alma* quam LXX Interpretes per *virginem*, alii per *adolescentulam* verterunt, loquitur Origenes ex rumore falso, 552.
Altaria an habuerint Christiani primis Ecclesiæ sæculis, 754, 755.
Aman. In libro Esther Hebraice non exstat Aman epistola, 14.
Ambigui olim dicti, qui patiendo aut inferendo stupro pro accedentium libidine servirent, 552. Ab ædilibus exterminati, *ibid.*
Ambrosius primum Marcionista, vel, ut alii volunt, Valentinianus, vel, ut quidam, Noetianus, deinde ab Origene ad saniorem mentem traductus, postea Ecclesiæ diaconus, et Christi confessor, not., 3. Uxorem, liberos, fratres et sorores habebat, 299, monit., 195, 196. Conjugem nomine Marcellam, et liberos habuit, 29, 30. Ambrosius et Tatiana studiosissimi et vere germani in pietate fratres, 272. Ambrosius in plurimis civitatibus honorifice habitus et exceptus, 298. Sanctus, et Deo vere addictus, 3. Portans crucem Jesu, 298. Dictandæ epistolæ ad Africanum adjutor fuit, eamque recensuit et correxit, 29. Sua industria, et sacrarum disciplinarum amore Origenem vincebat, 3. Ejus hortatu scriptus est liber *De oratione*, *monit.*, 195. In persecutione Maximini in carcerem fidei causa est detrusus, *monit.*, 273. Librum *De martyrio* ad ipsum et Protoctetum Cæsareensem presbyterum scripsit Origenes, *ibid.*
Ammon, 695. Dæmon est qui hoc nomine Ægyptiacis quibusdam incantationibus invocatur, 613. Ammonis nomine dictus Jupiter apud Ægyptios, 609. Ammonis oraculum, 603 605. Ammonis oracula a Christianis contempta, 699

Ammonius cognomento Saccas Origenis et Heraclæ magister, 4.

Amphiaraus, 469. Ejus ædes, 718.

Amphictione Platonis mater, 333, 633.

Amphilochus, 469.

Amphion. Priscæ de illo fabulæ fide carent, 382.

Ananiel Tobiæ frater, 27.

Anaxagoras, credidit Deum ex ingenita materia mundum condidisse, *not.*, 78. Astra putabat esse massas inflammatas, 585. Ab illo dogmata didicerat Euripides, 720.

Anaxarchus injectus in mortarium et contritus crudelissime, ludos faciebat supplicium, dicens : *Tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non tundis*, 732.

Angeli boni quando creati sint, quales, aut quomodo sint, manifeste ecclesiastica prædicatio non docuit, 49 Angeli, archangeli, cæterique ordines non fortuito, sed pro meritis suis gradum dignitatis suæ adepti sunt, 73, 74. Ex angelis alii ob salutem eorum qui ceciderunt missi in mundum ; alii certa obtinent loca, et mundi necessitatibus obediunt ; alii injuncta sibi officia singulis quibusque temporibus quæ novit Deus, sedula mente tractant, 150. Eorum nomina officiis congrua, 543. Angeli sancti alterius sunt naturæ et voluntatis quam dæmones omnes qui in terra sunt, 471. Angelos cæterasque divinas ac cœlestes virtutes animas habere, sacræ Scripturæ non docent, 94. Ad angelos etiam pertinere videtur animæ definitio. 94. Eos invocari recta ratio non patitur, 580. Coli tamen possunt, si vocis *colere* repurgetur significatio, 751. Modo ad cœlos ascendunt ut hominum preces Deo offerant, modo illinc delabuntur, ut unicuique afferant quod illi Deus pro meritis conferri jussit, 579. Una cum rite orantibus orant, 213 *et seqq.* Unicuique fidelium et ipsis Ecclesiis ministrant, 214, 215. Quo pane nutriantur, 247, 248 *et seqq.* Angeli custodes, 767. Angeli comites et eorum, qui ad Deum convertuntur, adjutores, 622. Unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse angelus bonus dicitur, 103. Angelus custos, ejus quem custodit preces per Jesum sacerdotem magnum semper universorum Deo offert, et ipse precatur cum eo cujus ipsi cura commissa est, 769. Qui commonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit, quid de eo sit, 103. In angelis quibus regendi animas fuerat sollicitudo commissa, Jesus Christus corruptam restituit disciplinam, 150.

Angeli saluti piorum collaborant, 767. Credentium cœtibus adsunt, 269. Angeli Dei viæ lucis, tenebrarum autem viæ angeli Satanæ præsunt, ait Barnabas in Epistola, 140. Angeli terræ fructibus animantiumque generationi præpositi sunt, 784. Angeli carnis expertes in summa felicitate degunt ac gloria, 35. Illis nos æquari oportet, et ad eumdem modum carne nudari, *ibid.* Quo sensu id ab Origene dictum sit, *ibid.* Angeli sancti, an semper sancti fuerunt, et sancti sunt, sanctique erunt, et neque receperunt unquam, neque recipere potuerunt peccati locum, 66. An e statu beatitudinis et sanctitatis decidere queant, et dæmones fieri, 67, 68. Angelos homines vel dæmones, et rursum ex his homines vel angelos fieri, error Origenis, 76. An de angelo possit diabolus fieri, et rursus diabolus in angelum reverti, 69, 70, 71. Angeli quidam infligendis pœnis præpositi, 18. Angeli mali quid sint, aut quomodo sint, non manifeste ecclesiastica prædicatio docuit, 48. Angeli diaboli quinam dicantur, *ibid.* Angelos Dei multos cum mulieribus congressos esse, et inde gigantes natos opinati sunt multi Patres, *not.*, 620. Angeli sexaginta aut septuaginta e cœlo in terram delapsi, mali facti, ac sub terra vinculis constricti, ex libris Enoch, 617, 619, 620. Ex eorum lacrymis calidi fontes exorti, 620. Angelus quidam Tyriorum gentis dispensandæ sortitus officium, 67. Angelus quidam genti Judaicæ infestus, incircumcisos lædere poterat, circumcisos non poterat, 614, 615. Angelus unus venit ad Jesu sepulcrum juxta Matthæum et Marcum, sed duo commemorantur a Luca et Joanne : quæ non sunt inter se contraria, 621. Angeli pœnitentiæ seu *Pastoris* liber ab Herma conscriptus, 61.

Angeli Ophitarum, 654, 655, 656.

Anguis ex medulla spinæ hominis gignitur, 548.

Angustia dicitur de eo qui sponte tribulationi cedit et ab ea vincitur, 265.

Anicetus, quis fuerit incertum est, 30.

Anima definitur substantia φανταστική et ὁρμητική, quod Latine, licet minus proprie, dici potest sensibilis et mobilis, 94. Illius definitio videtur etiam ad angelos cæterasque cœlestes virtutes pertinere, 94. De anima quæ ab Origene scripta sunt, non putanda sunt velut dogmata ab eo esse prolata, sed tractandi ac requirendi more discussa, 96. De anima nullus liber scriptus ab Origene, *monit.*, 195 Anima rebus omnibus pretiosior, et ad imaginem Dei condita, 282. Eam ψυχήν dici putavit Origenes ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione, *not.*, 282. Illius nomen quod Græce dicitur ψυχή, a refrigescendo de statu diviniore ac meliore dictum est, 95, 96. Anima utrum aliquando fuerit non anima, et erit tempus quando anima esse cessabit, 97. Anima quæ prius erat mens, eo quod corruerit a spiritali vita, facta est anima, et rursum anima instructa virtutibus mens fiet, 96. Animæ nomen laudabiliter poni in Scripturis sanctis, difficile invenitur, culpabiliter frequenter occurrit, 95. Anima utrum ex seminis traduce, an aliud habet principium, et utrum extrinsecus corpori inditur 48. Quot in partes dividatur a philosophis, *not.*, 614. Una in nobis duplex, una quædam divinior et cœlestis, et alia inferior, 145, 146. Tripertitam esse animam quibusdam Græcorum philosophis visum est, 146. Substantiam vitamque habet propriam, 48. Animæ rationalis substantia aliquam habet cum Deo cognationem : intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia et incorporea, 306, 307. Nulla anima rationabilis a Deo creata est mala, 492. Omnium animarum natura boni malique capax, 91. Animæ an ingenitæ, 61. Hominum corporibus antiquiores, 73. In anima non in corpore impressus est imaginis Dei character, 77. Animæ humanæ substantia incorrupta et immortalis, 134. Incorporea, 35, 49. Incorporea et invisibilis in nullo consistit loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loco accommodato, 716, 717. Semper usum habet materiæ corporalis, in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori quæ spiritalis dicitur, 80. Animas nunquam corporibus omnino nudari putavit Origenes, *not.*, 52. Earum moribus corpora accommodata juxta physiognomicos, 351. Illis ad terram delapsis fecit Deus congrua humilibus locis corpora, 150. Etiam nunc post excessum e vita, utuntur corpore, 35. Omnes creatæ sunt, 71. Naturam incorpoream habent, *ibid.* Anima rationis particeps ad naturam sibi affinem, id est ad Deum respiciens, rejicit quos hactenus deos existimaverat, et naturalem amorem concipit in Creatorem, 473. Animæ immortalitatem Judæi vix nati et adhuc balbutientes discebant, 610. Animarum a bono ad malum descensus, et a malo ad bonum ascensus, 261. Cur anima humana nunc a malis, nunc a bonis virtutibus moveatur, suspicatur Origenes esse quasdam causas hac nativitate corporea antiquiores, 144, 145. Anima omnis rationabilis liberum habet arbitrium et voluntatem, 48. Neque ubi necessitate invita cogitur ad bonum vel ad malum, *ibid.* Animæ rationabiles semper habent liberum arbitrium, 261. Anima post suam e corpore separationem, si pura sit nec malitiæ quasi massa plumbea onerata, sublimis evolat ad ea loca, ubi puriorum et æthereorum corporum sedes est ; si autem mala fuerit et ad terram peccatis depressa, hic vagatur et volutatur, alia circa sepulcra, alia circa quævis corpora terrestria, 696, 697. Animam humanam post suam a corpore separationem vivere non credunt Christiani tantum et Judæi, sed etiam multi alii Græci et barbari, 696 Utrum pro merito majoris ad vitium lapsus irrationabilium pecudum crasso corpore colligetur, 76. Statim ab ortu esse dæmonum ditioni subditam dicunt sapientes Græci, 767. Multis vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt, 150. Anima quomodo perdenda, ut salvetur, 282. Odio habenda ut in vitam æternam custodiatur, 299. Amissam solus redimere potuit Jesus, 282. Animæ juxta Pythagoram, Platonem et Empedoclem pro meritis præteritisque moribus corpori addictæ, 351. Animæ Tyriorum angelo cuidam procurandæ commissæ sunt, 67. Anima Dei in Scripturis nominatur, 94. Anima Dei potest fortasse intelligi unigenitus Filius ejus, 96. Anima Jesu Verbo intime unita, nunquam ab illo separanda est, 669, 670. De anima Christi multiplex Origenis error, 90, 91, 92 ; vide *Christus.* Anima quæ fuit in Jesu, priusquam sciret malum, elegit bonum et quia dilexit justitiam et odit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ, cum Verbo Dei eam immaculata fœderatione conjunxit, 191. Per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia filii Dei bene et plene capax fuit, *ibid.* Corpore exuta, in inferis cum nudis corpore animabus colloquia habuit, et ad se convertit eas quæ voluerunt, aut quas certis quibusdam rationibus sibi notis vidit ad sua documenta magis idoneas, 419. Quidam volunt de anima Jesu dictum quod ait Apostolus : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam*, etc., cum eam in formam Dei melioribus exemplis et institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat, revocaret, 192 Animæ e corpore egredienti obtingit figura, quæ forma similis est crasso ac terreno huic corpori, 35. Animæ e corpore discedenti aut præmia aut pœnæ pro meritis decernuntur, 48. Animarum simulacra umbrarum instar circa sepulcra visa sunt, 697. Animæ sanctorum

INDEX ANALYTICUS

IN TOMUM I.

Revocatur Lector ad numerales notas crassioribus typis expressas.

—

A

Abaris Hyperborei ea dicitur fuisse potestas ut cursu telum assequeretur, 467.

Abgarus. Jesu Christi ad ipsum epistola aut Origeni ignota aut pro supposititia et spuria habita est, *not.*, 361.

Abnegare seipsum, et crucem tollere ac Jesum sequi, necesse est, 281, 282.

Abnegatio fidei Christianæ, res abominanda, 278.

Abraham nomen qua lingua pronuntiatum aliquid possit, 612. Abraham, Isaac, Jacob et Israel nomina in incantationibus usurpata, 339. Abraham, Isaac et Jacob nomina quantam habeant virtutem, 526, 527, 528. Abraham primus hominum circumcisus, 339.

Acherdon rex, 27.

Achiab et Sedecias seniores qui Susannam violare tentarunt, 18. Judæorum de illis traditio, 19. Hieronymi ea de re locus, *ibid.*

Achilles Thetidis et Pelei filius, 358.

Actus Pauli, liber apocryphus, *not.*, 54. Diversi erant ab actibus Pauli et Theclæ, *ibid.*

Adæ et Evæ quænam prævaricationis fuerit causa, 158. Adam de nonnullis prophetavit, 63. In Adam omnes homines mortui sunt, 714.

Adagium, *Pulsavi, tu resona*, 12.

Ader Idumæus cum Jeroboam videtur confundi ab Origene, 31. Ader Idumæi fratres, quinam, *ibid.*

Adjurationis formulam ne quid in libris exscribendis perverteretur, veteribus mos erat in fine librorum apponere, *not.*, 46.

Adonai nomen qua lingua pronuntiandum sit, ut virtutem habeat, 613.

Adrianus, dum per Nilum navigat, Antinoum suum perdidit, quem muliebriter flevit, *not.*, 470. Ejus amasii, 749.

Adulterii crimen an crediderit Origenes non posse a sacerdotibus remitti, *not.*, 256. Adulterium alia de causa vitatur a Zenonis discipulis, alia ab Epicureis, 739.

Adventus Christi duplex a prophetis prædictus, 371, 412. Christi adventus perspicue declaravit legem et prophetas cœlesti gratia esse conscriptos, 161.

Æacus. Priscæ de illo fabulæ, fide carent, 382.

Ædificationem Ecclesiis Christi in sanctis Scripturis dedit Providentia, 16.

Ægyptus. Quæ apud Ezechielem habentur de Ægypto annis 40 ad solitudinem redigenda et bello vastanda, nemo sanæ mentis intellexerit de ea Ægypto quæ Æthiopibus adjacet, 185.

Ægyptii miracula Moysis non ausi omnino inficiari, magicis artibus, non divinæ potestati ascripserunt, 450. In suis historiis Judæos injuriis lacessunt, 332. Elegantiores quidem habent templorum ambitus, sed nihil intus præter simias, aut crocodilos, aut capras, aut aspides, aut aliud animal, 693. Brutas animantes quædam Dei symbola esse dicebant, 458. Quantum in se est, honorem Divinitati dejiciunt ad bruta animalia dejiciunt, 781, 338. Aiunt sex et viginta dæmones aut æthereos quosdam deos corporis in totidem partes divisi, alium alius partis curam suscipere istos fuisse, 785. Ammonis nomine Jovem appellant, 609. Osirim et Isidem colunt, 603, 606. Osiridem in aquam, Isidem vero in terram transformant, 607. Porcis, capris, ovibus, bobus et piscibus abstinent, 609. Alii ovibus abstinent; alii capris, crocodilis alii; alii vaccis; porcos vero abominantur, 603. Paternarum traditionum sunt tenacissimi, 368. Judæorum antiquitatem testantur, 334. Cur ab Ægyptiis vasa aurea et argentea Hebræi petere jubentur, 30, 31. Ægyptiorum circumcisio diversa a Judæorum circumcisione, 614. Apud Ægyptios non eadem circumcisionis causa est, quæ apud Judæos, 613. Ægyptios circumcisionis usum priores Judæis habuisse putat Celsus, 609. Ægyptii a Judæis circumcisionis ritum mutuati sunt, *not.*, 339. Ægyptiorum secreta et occulta philosophia, 143. Apud Ægyptios mysteria erant solis sapientibus et sacerdotibus nota, 330.

Æloæus, apud Ophitas unus e principibus angelis, 656.

Æneas Veneris filius, 358.

Æsculapius, 461. Ab Jovis fulmine percussus, 460. Ejus ars medica nihil divinum per se indicat, 462. Ei miracula tribuuntur a Celso, 449. Illum Græci in deorum numerum retulerunt, 459.

Æther materiæ expers ex Aristotele quintæ cujusdam est naturæ a quatuor elementis diversæ, 547.

Æthiopes Uraniam non colunt, 606. A Judæis circumcisionis ritum mutuati sunt, *not.*, 339. Illorum philosophia docet immortalem esse animam, 606.

Aetites lapis, 567.

Africanus Origenem filii nomine compellat, 10. Cur, 8. Illius de historia Susannæ epistola ad Origenem, 19 *et seqq.* Susannæ historiam cum Philistionis mimo comparat, 10, 12. Asserit Danielem nunquam afflatu Spiritus, sed post visiones et insomnia, et post angeli apparitionem, prophetasse, 10.

Agapen Christianorum criminatur Celsus, 319.

Agnomon (Bassus) cum Origene colloquium habuit, 10. In hoc colloquio laudaverat Origenes Danielis prophetiam de Susanna, *ibid.* Vide *Bassus.*

Ahab et Sedecias an fuerint illi presbyteri qui Susannam violare tentarunt, 39, 40

Ahiæ de morbo filii regis vaticinium, 354.

Alexander Macedo nihil Judæis mali intulit, quamvis arma contra Darium capere recusaverint, 616. Judæorum summum pontificem sacerdotali veste indutum adoravit, *ibid.* Ejusdem visio per somnium, *ibid.*

Alexander imperator Romanus tredecim annis regnavit, *monit.*, 273. Maximinum successorem habuit, *ibid.* In ejus familia plerique erant Christiani, *ibid.*

Alexander Hierosolymorum episcopus ad Origenem scribit, 6. Utriusque mutua amicitia jam inde a majoribus inchoata, sacra atque inviolata permansit, *ibid.* Pantænum et Clementem magistros agnoscit, *ibid.*

Alexandri Pheræi crudelitas, 493, 554.

Alma. De voce *alma* quam LXX Interpretes per *virginem*, alii per *adolescentulam* verterunt, loquitur Origenes ex rumore falso, 552.

Altaria an habuerint Christiani primis Ecclesiæ sæculis, 754, 755.

Aman. In libro Esther Hebraice non exstat Aman epistola, 14.

Ambigui olim dicti, qui patiendo aut inferendo stupro pro accedentium libidine servirent, 552. Ab ædilibus exterminati, *ibid.*

Ambrosius primum Marcionista, vel, ut alii volunt, Valentinianus, vel, ut quidam, Noetianus, deinde ab Origene ad saniorem mentem traductus, postea Ecclesiæ diaconus, et Christi confessor, not., 3. Uxorem, liberos, fratres et sorores habebat, 299, monit., 195, 196. Conjugem nomine Marcellam, et liberos habuit, 29, 30. Ambrosius et Tatiana studiosissimi et vere germani in pietate fratres, 272. Ambrosius in plurimis civitatibus honorifice habitus et exceptus, 298. Sanctus, et Deo vere addictus, 3. Portans crucem Jesu, 298. Dictandæ epistolæ ad Africanum adjutor fuit, eamque recensuit et correxit, 29. Sua industria, et sacrarum disciplinarum amore Origenem vincebat, 3. Ejus hortatu scriptus est liber *De oratione*, *monit.*, 195. In persecutione Maximini in carcerem fidei causa est detrusus, *monit.*, 273. Librum *De martyrio* ad ipsum et Protoctetum Cæsareensem presbyterum scripsit Origenes, *ibid.*

Ammon, 695. Dæmon est qui hoc nomine Ægyptiacis quibusdam incantationibus invocatur, 613. Ammonis nomine dictus Jupiter apud Ægyptios, 609. Ammonis oraculum, 603, 605. Ammonis oracula a Christianis contempta, 699

Ammonius cognomento Saccas Origenis et Heraclæ magister, 4.

Amphiaraus, 469. Ejus ædes, 718.

Amphictione Platonis mater, 555, 655.

Amphilochus, 469.

Amphion. Priscæ de illo fabulæ fide carent, 382.

Ananiel Tobiæ frater, 27.

Anaxagoras, credidit Deum ex ingenita materia mundum condidisse, *not.*, 78. Astra putabat esse massas inflammatas, 585. Ab illo dogmata didicerat Euripides, 720.

Anaxarchus injectus in mortarium et contritus crudelissime, ludos faciebat supplicium, dicens : *Tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non tundis*, 732.

Angeli boni quando creati sint, quales, aut quomodo sint, manifeste ecclesiastica prædicatio non docuit, 49 Angeli, archangeli, cæterique ordines non fortuito, sed pro meritis suis gradum dignitatis suæ adepti sunt, 75, 74. Ex angelis alii ob salutem eorum qui ceciderunt missi in mundum ; alii certa obtinent loca, et mundi necessitatibus obediunt ; alii injuncta sibi officia singulis quibusque temporibus quæ novit Deus, sedula mente tractant, 150. Eorum nomina officiis congrua, 543. Angeli sancti alterius sunt naturæ et voluntatis quam dæmones omnes qui in terra sunt, 471. Angelos cæterasque divinas ac cœlestes virtutes animas habere, sacræ Scripturæ non docent, 94. Ad angelos etiam pertinere videtur animæ definitio. 94. Eos invocari recta ratio non patitur, 580. Coli tamen possunt, si vocis *colere* repurgetur significatio, 751. Modo ad cœlos ascendunt ut hominum preces Deo offerant, modo illinc delabuntur, ut unicuique afferant quod illi Deus pro meritis conferri jussit, 579. Una cum rite orantibus orant, 213 *et seqq.* Unicuique fidelium et ipsis Ecclesiis ministrant, 214, 215. Quo pane nutriantur, 247, 248 *et seqq.* Angeli custodes, 767. Angeli comites et eorum, qui ad Deum convertuntur, adjutores, 622. Unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse angelus bonus dicitur, 103. Angelus custos, ejus quem custodit preces per Jesum sacerdotem magnum semper universorum Deo offert, et ipse precatur cum eo cujus ipsi cura commissa est, 769. Qui commonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit, quid de eo sit, 103. In angelis quibus regendi animas fuerat sollicitudo commissa, Jesus Christus corruptam restituit disciplinam, 150.

Angeli saluti piorum collaborant, 767. Credentium cœtibus adsunt, 269. Angeli Dei viæ lucis, tenebrarum autem viæ angeli Satanæ præsunt, ait Barnabas in Epistola, 140. Angeli terræ fructibus animantiumque generationi præpositi sunt, 784. Angeli carnis expertes in summa felicitate degunt ac gloria, 35. Illis nos æquari oportet, et ad eumdem modum carne nudari, *ibid.* Quo sensu id ab Origene dictum sit, *ibid.* Angeli sancti, an semper sancti fuerunt, et sancti sunt, sanctique erunt, et neque receperunt unquam, neque recipere potuerunt peccati locum, 6f. An e statu beatitudinis et sanctitatis decidere queant, et dæmones fieri, 67, 68. Angelos homines vel dæmones, et rursum ex his homines vel angelos fieri, error Origenis, 76. An de angelo possit diabolus fieri, et rursus diabolus in angelum reverti, 69, 70, 71. Angeli quidam infligendis pœnis præpositi, 18. Angeli mali quid sint, aut quomodo sint, non manifeste ecclesiastica prædicatio docuit, 48. Angeli diaboli quinam dicantur, *ibid.* Angelos Dei multos cum mulieribus congressos esse, et inde gigantes natos opinati sunt multi Patres, *not.*, 620. Angeli sexaginta aut septuaginta e cœlo in terram delapsi, mali facti, ac sub terra vinculis constricti, ex libris Enoch, 617, 619, 620. Ex eorum lacrymis calidi fontes exorti, 620. Angelus quidam Tyriorum gentis dispensandæ sortitus officium, 67. Angelus quidam genti Judaicæ infestus, incircumcisos lædere poterat, circumcisos non poterat, 614, 615. Angelus unus venit ad Jesu sepulcrum juxta Matthæum et Marcum, sed duo commemorantur a Luca et Joanne : quæ non sunt inter se contraria, 621. Angeli pœnitentiæ seu *Pastoris* liber ab Herma conscriptus, 61.

Angeli Ophitarum, 654, 655, 656.

Anguis ex medulla spinæ hominis gignitur, 548.

Angustia dicitur de eo qui sponte tribulationi cedit et ab ea vincitur, 265.

Anicetus, quis fuerit incertum est, 30.

Anima definitur substantia φανταστική et ὁρμητική, quod Latine, licet minus proprie, dici potest sensibilis et mobilis, 94. Illius definitio videtur etiam ad angelos cæterasque cœlestes virtutes pertinere, 94. De anima quæ ab Origene scripta sunt, non putanda sunt velut dogmata ab eo esse prolata, sed tractandi ac requirendi more discussa, 96. De anima nullus liber scriptus ab Origene, *monit.*, 195 Anima rebus omnibus pretiosior, et ad imaginem Dei condita, 282. Eam ψυχὴν dici putavit Origenes ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione, *not.*, 282. Illius nomen quod Græce dicitur ψυχή, a refrigescendo de statu diviniore ac meliore dictum est, 95, 96. Anima utrum aliquando fuerit non anima, et erit tempus quando anima esse cessabit, 95. Anima quæ prius erat mens, eo quod corruerit a spiritali vita, facta est anima, et rursum anima instructa virtutibus mens fiet, 96. Animæ nomen laudabiliter poni in Scripturis sanctis, difficile invenitur, culpabiliter frequenter occurrit, 95. Anima utrum ex seminis traduce, an aliud habet principium, et utrum extrinsecus corpori inditur, 48. Quot in partes dividatur a philosophis, *not.*, 614. Utrum in nobis duplex, una quædam divinior et cœlestis, et alia inferior, 145, 146. Tripertitam esse animam quibusdam Græcorum philosophis visum est, 146. Substantiam vitamque habet propriam, 48. Animæ rationalis substantia aliquam habet cum Deo cognationem : intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia et incorporea, 306, 307. Nulla anima rationabilis a Deo creata est mala, 492. Omnium animarum natura boni malique capax, 91. Animæ an ingenitæ, 61. Hominum corporibus antiquiores, 73. In anima non in corpore impressus est imaginis Dei character, 778. Animæ humanæ substantia incorrupta et immortalis, 194. Incorporea, 35, 49. Incorporea et invisibilis in nullo consistit loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loci accommodato, 716, 717. Semper usum habet materiæ corporalis, in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori quæ spiritalis dicitur, 80. Animas nunquam corporibus omnino nudari putavit Origenes, *not.*, 52. Earum moribus corpora accommodata juxta physiognomicos, 351. Illis ad terram delapsis fecit Deus congrua humilibus locis corpora, 150. Etiam nunc post excessum e vita, utuntur corpore, 55. Omnes creatæ sunt, 71. Naturam incorpoream habent, *ibid.* Anima rationis particeps ad naturam sibi affinem, id est ad Deum respiciens, rejicit quos hactenus deos existimaverat, et naturalem amorem concipit in Creatorem, 473. Animæ immortalitatem Judæi vix nati et adhuc balbutientes discebant, 610. Animarum a bono ad malum descensus, et a malo ad bonum ascensus, 261. Cur anima humana nunc a malis, nunc a bonis virtutibus moveatur, suspicatur Origenes esse quasdam causas hac nativitate corporea antiquiores, 144, 145. Anima omnis rationabilis liberum habet arbitrium et voluntatem, 48. Neque ulla necessitate invita cogitur ad bonum vel ad malum, *ibid.* Animæ rationabiles semper habent liberum arbitrium, 261. Anima post suam e corpore separationem, si pura sit nec malitiæ quasi massa plumbea onerata, sublimis evolat ad ea loca, ubi puriorum et æthereorum corporum sedes est ; si autem mala fuerit et ad terram peccatis depressa, hic vagatur et volutatur, alia circa sepulcra, alia circa quævis corpora terrestria, 696, 697. Animam humanam post suam a corpore separationem vivere non credunt Christiani tantum et Judæi, sed etiam multi alii Græci et barbari, 696 Utrum pro merito majoris ad vitium lapsus irrationabilium pecudum crasso corpore colligetur, 76. Statim ab ortu esse dæmonum ditioni subditam dicunt sapientes Græci, 767. Multis vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt, 150. Anima quomodo perdenda, ut salvetur, 282. Odio habenda ut in vitam æternam custodiatur, 299. Amissam solus redimere potuit Jesus, 282. Animæ juxta Pythagoram, Platonem et Empedoclem pro meritis præteritisque moribus corpori addictæ, 351. Animæ Tyriorum angelo cuidam procurandæ commissæ sunt, 67. Anima Dei in Scripturis nominatur, 94. Anima Dei potest fortasse intelligi unigenitus Filius ejus, 96. Anima Jesu Verbo intime unita, nunquam ab illo separanda est, 669, 670. De anima Christi multiplex Origenis error, 90, 91, 92 ; vide *Christus.* Anima quæ fuit in Jesu, priusquam sciret malum, elegit bonum et quia dilexit justitiam et odit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ, cum Verbo Dei eam immaculata fœderatione conjunxit, 191. Per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia filii Dei bene et plene capax fuit, *ibid.* Corpore exuta, in inferis cum nudis corpore animabus colloquia habuit, et ad se convertit eas quæ voluerunt, aut quas certis quibusdam rationibus sibi notis vidit ad sua documenta magis idoneas, 419. Quidam volunt de anima Jesu dictum quod ait Apostolus : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam*, etc., cum eam in formam Dei melioribus exemplis et institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat revocaret, 192 Animæ e corpore egredienti obtingit figura, quæ forma similis est crasso ac terreno huic corpori, 35. Animæ e corpore discedenti aut præmia aut pœnæ pro meritis decernuntur, 48. Animarum simulacra umbrarum instar circa sepulcra visa sunt, 697. Animæ sanctorum

ɪost mortem in loco in terra posito aliquandiu conquiecunt, 106. Animæ dormientium sanctorum una cum rite ɪrantibus orant, 213 *et seqq*. Animarum in varia corpora ransmigratio exploditur, 497. Animas inesse angelis æterisque diviuis ac cœlestibus virtutibus, sacræ Scriɪturæ non docent, 94. Animæ stellarum corporibus anɪeriores, 73. Dissolutionem corporis sui exoptant, et esse um Christo, 73. Non eo tempore quo factus est mundus, sse cœperunt, 96. Anima omnium pecorum sanguis est, 4. In apibus, vespis, formicis, et his quæ in aquis sunt streis et cochleis, hanc vim obtinet humor qui inest eis, icet alterius sit coloris, 94. Animæ, naturæ spiritales ictæ a Valentinianis mali putabantur incapaces, 72.
Animalia omnia quæ Ægyptii cæterique homines futuri ɪræsaga putant, immunda vocantur a Moyse; pura vero eliqua fere omnia, 572. Animalibus rationem cum homiibus communem esse multi ex veteribus dixerunt, *not.*, 90.
ἀντιζώνη altera sphæra tenetur et cingitur, 84.
Antichristus, dæmonis, Satanæ, diabolique filius dicitur, 67. De illo Pauli et Danielis verba, 668, 669. De eo Daniel edidit vaticinium, 425. In Antichristo erit mali exremitas, 667.
Antinous Adriani imperatoris amasius, 470, 749. Cultus ii in Ægypti urbe Antinoopoli exhibitus, *ibid*. Antinous, um per Nilum navigat, periit, *not.*, 470. A Græcis, ita olente Adriano, consecratus, *ibid*. Antinoi Ægyptiaci soales, 626. De Antinoo fides infortunata, 472.
Antiphon a Dionysio excruciatus, periit, *not.*, 522. Ejus irtutes et vitia, 518, 519.
Antiphon rhetor vixit temporibus Socratis, *not.*, 518. Ejus opera, *ibid*.
Antiochus quam crudeli martyrio Machabæos septem ɪatres affecerit, 288, 289, 290.
Antiope, 555.
Antisthenis gravitas pro nihilo habita pro Judaicorum rophetarum gravitate, 698.
ἀντίχθονας quosnam Græci vocent, 82.
Anytus et Melitus contra Socratem testimonium tulerunt, 54, 555, 592, 594. Anytum Socratis calumniatorem Heraleotæ exterminarunt, *not.*, 522.
Apelles pictor celeberrimus, 755.
Apelles hæreticus in quibusdam a Marcione dissentit, *ot.*, 619. Apelles Marcionis discipulus, hæreseos cujusdam uctor, et litteras Judaicas pro fabulis habens, dixit Jesum olum ad hominum genus e cœlo advenisse, 619. Apelles arnis et corporis resurrectionem negabat, 36. Apelles Iarcionis successor Evangelia et Apostolum quo pacto orrigeret, 6.
Apes ex bove gignuntur, 548. Earum solertia, 563, 565, 566. Earum bella documento sunt hominibus quomodo juste et ordinate ipsi bella gerere debeant, 564.
Apis, urbs Ægypti, 603, 605.
Ἀπλανὴς globus, mundus etiam dicitur, 83. Ἀπλανὴς sphæa et quidquid illius circulo continetur an aliquando reɪigetur in nihilum, 84. Super ἀπλανῆ sphæram, quidam vount esse aliam quæ sua magnitudine et complexu spatia universarum sphærarum constringat et ambiat, 83, 84. Ἀπλανὴς sphæra ex voluntate Dei nequaquam corruptioni ubjacet, pro eo quod nec causas corruptionis accepit, 83. Ἀπλανὴς sphæra sanctorum est et ad liquidum purificatoum mundus, et non impiorum, sicut iste noster, 83.
Apollinarius papa in epistola ad Africanum commemoatus, quis fuerit, 30.
Apollinarii duo celebres, alter Laodicenus schismatis uctor, a quo Apollinaristæ; alter in Asia Hierapolitanus piscopus., *not.*, 30.
Apollo Latonæ et Jovis filius, Dianæ frater fraterque Mercurii, 343. A Scythis vocatur Gongosyrus, 661. Apolinis Pythii inepta oracula, 462. Ejus divinatio nihil diviɪum per se indicat, 462. Ejus spiritus in prophetidem ori Pythii specus insidentem, per locos muliebres subrepebat, 462.
Apollonius Tyaneus Jesu Christo impie comparatus est b Hierocle, *monit.*, 314. Puellam feretro impositam ab a quæ videbatur morte revocavit, *not.*, 402, 403. Ejus arte magica plurimi nec ignobiles philosophi capti sunt, 662.
Aporrhœa gloriæ omnipotentis est sapientia, 56.
Apostoli cur rudes et imperiti ad apostolatum electi, 776, 577, 473. Apostoli, plebeii et sine litteris viri, ad eligionem Christianam annuntiandam non alia re confisi unt quam collata sibi potestate et gratia, quæ eorum ɪrædicationis comes erat, ut annuntiata ab ipsis doctrina eciperetur, 776. Fidem Christi prædicantes, ea solum radiderunt quæ necessaria crediderunt, 47. Quænam illa, *ibid.*, 48, 49. Apostolorum miracula, 161. Apostolorum inceritas, 401. In apostolis suis locutus est Christus etiam ɪost assumpti nem in cœlos, 47. Apostolorum lex de idolothytis, suffocato et sanguine, 763.
Aquila Hebraicæ lectioni serviens, cæteris interpretibus studiosius interpretatus est Scripturas, et eo utebantur Judæi Hebraicæ linguæ ignari, 13.
Aquilæ lapidem, qui aetites vocatur, in nidos inferunt ad tuendam pullorum incolumitatem, 567.
Arabes Uraniam et Liberum colunt, 603, 606. Jovem non colunt, 606.
Arcæ cubiti quotnam fuerint ex Origene, 535. Arcæ mensura, 535.
Archeanassa Platonis meretrix, *not.*, 642.
Archilochus, homo in pessimo impurissimoque argumento sua poetice usus, et impuris inquinatisque moribus vivens, musarum cultor ab Apolline Pythio vocatur, 462. Archilochus Parius iambicorum carminum scriptor, 407. Lycambæ exprobrat violatum fœdus, 408. Ejus versus iambici turpibus referciuntur, 462. Archilochus, scriptor inverecundus. Eum Callondas in pugna interfecit, *not.*, 462.
Archisynagogi filia e mortuis suscitata, 422.
Areopagiticus senatus morte Socratem damnavit, 593, 594.
Argimpasa vel Artimpasa Scytharum est Venus, 661.
Argumenta quibus utebantur apostoli data illis a Deo fuerant, vimque persuadendi a spiritu et virtute habebant, 492.
Argumentandi ratio quam dialectici inertem et ignavam vocant, 406, 407.
Aristander scripsit Platonem non fuisse Aristonis filium, sed spectri cujusdam quod Apollinis forma cum Amphictione rem habuerit, 635.
Aristeæ Proconnesii historia ex Herodoto et Pindaro, 463. Ei miracula tribuit Celsus, 449.
Aristo Platonis pater, 630.
Aristoni Pellæo tribuitur Jasonis et Papisci disputatio, *not.*, 544.
Aristobulus, natione Judæus, Peripateticus philosophus, ad Philometorem Ptolemæum explanationum in Moysem commentarios scripsit, *not.*, 543. Ejus laus, 543.
Aristocreon Cypri tyrannus, 733.
Aristophanes salibus comicis defricat Euripidem, quod sit importune loquax, et dogmata quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente audierat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat, 720.
Aristoteles Platonis per viginti annos auditor, postea ab ejus doctrina descivit, 397, 455. Aristoteles et Peripatetici aiunt æthera materiæ expertem, quintæ cujusdam esse naturæ a quatuor elementis diversæ, 547. Eorum sententiæ Platonici et Stoici adversantur, *ibid*. Statuit nomina ab hominum arbitrio et legibus pendere, 611, 341. Illius quædam dogmata impietatis accusata, unde in Chalcidem fugere cogitur, 380. Evertit quidquid de Pythia cæterisque oraculis memoratur, 695. Magiam pro re futili habet, 342. In providentiam Epicuro minus irreligiosus, 339. Terminum provident æ imprudenter præfixit, *not.*, 339. In lunari orbe metam Numini terminumque constituens, partes mundi reliquas ejus curæ gubernationique subduxit, *not.*, 339. Liberatur ab ejusmodi crimine, *ibid*. Ejus opinio de divinatione, *not.*, 359.
Arithmetica et geometria præviæ disciplinæ ad philosophiam, *monit.*, 37.
Ars curandorum corporum in bonos æque ac improbos cadit, quemadmodum ars futura prænoscendi, 461. Artes natæ ex rerum vitæ utilium inopia, 560.
Artaxerxis sententiam Esther diu tacita gentis veritate correxit, 39.
Ἀρχῶν. Περὶ ἀρχῶν libri Alexandriæ scripti, magnam Origeni criminum invidiam concitarunt, *monit.*, 42 *et seqq*. Photii de illis judicium, *monit.*, 42. A Rufino primum, postea ab Hieronymo translati, *monit.*, 43, 44. In illis Didymus brevibus commentariolis catholice ubique et diverse ab Arianis sentire Origenem propugnabat, *monit.*, 43.
Ascalaphus Martis filius, 358.
Ascensio Moysis liber apocryphus, citatur in Epistola Judæ, 138.
Ascetæ quinam apud Christianos, 615.
Ascodrutæ seu Abcodrupitæ hæretici, de quibus Theodoretus lib. I *Hæreticarum fabularum*, *not.*, 204.
Ascræi poetæ versus, 563.
Asinus. De asini umbra rixari, proverbium, 448.
Assyriorum antiquæ historiæ narrant quæ prælia cum Judæis commiserint, 352.
Astaphæus apud Ophitas unus e principibus angelis, 656.
Asteriscorum et obelorum usus, *not.*, 16, 17.
Astra *massæ inflammatæ* juxta Anaxagoram, 585. An inter principatus et potestates numeranda sint, necne, 72. Astra animata, 97, 585, 586. Deo preces offerunt, *ibid*. Animata

sunt, et bene vel male agere possunt, 72. Sunt animata, bonum et malum recipere queunt, 72. Non solum possunt esse subdita peccatis, verum etiam munda non sunt a contagione peccati, *ibid*. Astrorum animæ creatione mundi antiquiores, 96. Astra res futuras prænuntiare concedit Origenes, 586, 587. Non sunt adoranda, *ibid*.

Astronomia philosophiæ adjutrix, 30.

Ἀσώματα quæ Græci appellarunt, id est incorporea, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent ut videri possint, 83. Ἀσωμάτου, id est incorporei appellatio apud nostras Scripturas est inusitata et incognita, 49.

Athenas apud Origenem fratres qui in Palæstina erant, miserunt hominem qui acciperet ab ipso authenticum exemplar operis quod hæreticus adulteraverat, 6.

Athenienses latæ in Socratem sententiæ pœnitentes, palæstras et gymnasia clauserunt, et alios quidem exsilio, Melitum vero morte damnarunt, Socratem autem ærea imagine a Lysippo facta publice honorarunt, *not.*, 322. Apud Athenienses unus hierophanta cicuta virilia oblinit et sic satis purus existimatur ut religiosum obeat cultum Atheniensium, 729. Bellum Athenienses inter et Peloponnesios, 412.

Athletæ non erant apud Judæos, 610.

Auge, 555.

Augusto Romanorum imperatori cur plurimas gentes subditas esse Deus voluerit, 412. Sub Augusto natus est Jesus, *ibid*.

Aures mentis, quæ, 57.

Azarias Assyriorum scientias callebat, 640.

Azazel, hircus emissarius, 665.

B

Babylone apud Chaldæos captivi Hebræi talorum lusu veniebant, et in plateas projiciebantur insepulti, 11. In captivitate Babylonica plurimi Judæi divites fuerunt, 26.

Bacchus furiosus vestemque muliebrem indutus nihil eximium habet ut pro Deo adoretur, 460. Eum Græci in deorum numerum retulerunt, 459. Illum fabulantur Græci primum a Titanibus deceptum, deinde deturbatum de solio Jovis, tum ab illis discerptum, postea redintegrato corpore reviviscentem et in cœlum ascendentem, 512.

Balaam prophetiæ ab ejus discipulis litteris mandatæ, et a Moyse in sacros libros insertæ, 374. Prædixerat stellam quæ magis in Oriente apparuit, *ibid*.

Baptismus non aliter nisi Patris et Filii et Spiritus sancti cognominatione completur, 61, 62. In baptismo per impositionem manuum apostolicarum dabatur Spiritus sanctus, 61. Baptizare in tres Filios, aut in tres Paracletos vetitum est, *not.*, 92. Baptisma martyrii, 293.

Barbari, fatente Celso, excogitandis dogmatis idonei, 320.

Bardesanes, vir Babylonius, scripsit de Gymnosophistis, *not.*, 342.

Barnabæ epistola, 140, 378.

Baruch liber septem mundos vel cœlos indicat, 83.

Basilidiani, Valentiniani et Marcionitæ asserunt diversas esse naturas animarum, 98. Ex diversitate naturæ animarum rerum varietatem repetebant, 98, 99.

Bassus Agnomon, Origenis amicus, *not.*, 10, 12.

Battologia vitanda in precibus, 230.

Beatitudinem sanctorum in quo posuerit Origenes, 104, 105, 106, 107.

Beelzebul dæmonum princeps, 761.

Beliar filii, quinam, 665.

Belis draconisque historiæ duplex erat versio, alia a LXX Interpretibus, alia a Theodotione adornata, 14. Belis historia in libro Danielis apud Hebræos non habetur, 40.

Bellerophontem interfectum a Prœto fuisse, joco scripserunt veteris comœdiæ poetæ, 671.

Bellum Peloponnesiacum, 412 Bellum Christiani non gerunt, 502. Bella an Christianis licita, *not.*, 797. Bellum aliquando justum esse agnoscit Origenes et rebelles recte opprimi scribit, *not.*, 602. Imago bellorum quæ gerunt apes, hominibus documento est, quomodo juste et ordinate gerenda sint bella, 564.

Benedicere. Ad benedicendum et non ad maledicendum creati sumus, 5.

Berosus Babylonius, Chaldæorum historiam tribus libris scripsit, et regum gesta exposuit, *not.*, 332 Meminit Nabuchodonosoris, *ibid*.

Beryllus Bostrenus episcopus ad quem Origenes litteras direxit, *monit.*, 1.

Bethel interpretatur domus Dei, 31.

Biou, dæmonis nomen quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Bonitatis definitio juxta Valentinianos, 86. Bonitatis Dei imaginem esse Filium Dei, non tamen ipsam bonitatem, nec ut pater sine ulla differentia bonum scripsit Origenes, 59.

Bonum. Summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, etiam finis omnium dicitur, 152. A quam plurimis philosophis definitur, similem Deo fieri, 152. Recedere a bono, non aliud est quam effici in malo : malum enim est bono carere, 97.

Brachmanes unius sectæ apud Indos antistites, Samanæi alterius, *not.*, 342.

Branchidæ, 695. Eorum oracula a Christianis contempta, 699.

C

Caiani hæretici a Jesu nomine alieni, 455. A potentiori quadam virtute derivatum esse Cainum prædicant, nec non Esau, et Core cum suis, itemque Sodomitas; Abelum vero ab imbecilliori virtute prodiisse, *not.*, 455.

Caleb. Præter Caleb et Jesum nullus ex his qui de Ægypto erant profecti, invenitur terram repromissionis intrasse, 87.

Calix. Cum dixit Jesus : *Transeat a me calix iste*, non genus martyrii recusavit, sed forte illam speciem refugit et aliam fortasse graviorem tacite postulavit, 292.

Callatiæ, Indorum gens, parentes mortuos comedebant, 604, 605.

Callimachus Cyrenensis qui plerosque poetas callebat totamque fere Græcanicam evolverat historiam, nullam noverat historiæ Jovis ejusque in Creta sepulcri allegoricam interpretationem, 475.

Callondas, cognomento Corax, in pugna interfecit Archilochum, *not.*, 462.

Calybonium vinum, *not.*, 27.

Camelo, animali torto et gibboso, cur dives comparetur, 642.

Candidus Valentiniani dogmatis sectator calumniabatur Origenem quod diabolum dixisset salvandæ esse naturæ, 5. Dicebat Filium de Patris esse substantia, errans in quod προβολήν, id est prolationem asserebat, 5. Candidi Valentiniani et Origenis dialogus, 5.

Cappadocum mysteria, 647.

Caro veræ pulchritudinis capax non est, 226. Quomodo pugnet adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, 146, 147, 148.

Carpocratianorum prestigiæ, *not.*, 321

Catechumeni non sine examine in Ecclesiam recipiuntur, 481. Ante baptismum renuntiant diabolo et pompis mundi, *not.*, 285 Quandonam mysteriis initientur, 487.

Celsi plures fuere Trajano et Adriano imperatoribus, *monit.*, 310. Duo Celsi Epicurei, alter Nerone imperatore; alter quicum Origeni res est, Adriani ætate et postea vixit, 327. Celsus quicum Origeni res est, quo tempore floruerit, quæ scripserit, cui etiam philosophorum sectæ sese adjunxerit, 310, 311, 312, 313. Scriptum suum *Sermonis veri* titulo inscripsit, 317. Libri Origenis contra Celsum scripti videntur sub Gordiani successore Philippo, 313. Eorum encomium, 313, 314, 383. In Celsi scripto nullus ordo, 357. Celsus arroganter jactitat se omnia noscere, 330. Quæ Epicuri sunt obtegens, simulat se quid in homine agnoscere corpore præstantius quodque cum Deo affinitatem habeat, 326. Ait nihil eorum quæ ex materia nascuntur, esse immortale, 550. Fatetur factam a Deo animam; corpora vero a diis inferioribus ficta contendit, 545, 546. Negat ullum esse discrimen inter ea quæ homines, et quæ formicæ apesque faciunt, 566. Refellitur, *ibid*. *et seqq*. Putat formicis rationem inesse suis omnibus absolutam partibus. 566. Putat corpus hominis nihil a vespertilionis, aut vermis, aut ranæ corpore discrepare, 545. Refellitur, *ibid*. *et seqq*. Dei notitiam brutis animantibus tribuit, 568. Divinationem, *ibid*. Colloquia inter se, 569. Arctam cum Deo societatem, *ibid*. Refellitur, *ibid*. *et seqq* .Putat bestias esse hominibus sapientiores et Deo acceptiores, 769. Negat hominem esse regem animantium, 561, 562 *et seqq*. Ait elephantos juramenti esse tenaces et Dei notitiam habere, 569. Agnoscit bonos post hanc vitam felicitate donandos, iniquos autem æternis suppliciis cruciatum iri, 778. Vel invitus testificatus est recentiorem esse mundum, necdum decem annorum millia complevisse, 338. Ait neque antea fuisse, neque nunc esse, neque in posterum pauciora pluravе in mundo futura esse mala, 551. Refellitur, *ibid*. *et seqq*. Putat malum in materia hærere et in naturis mortalibus versari, ac ex constituto conversionum ordine necessarium esse, ut præterita, præsentia, et futura semper eadem sunt, 553. Refellitur, *ibid*. . *et seqq* Hallucinatur, cum natura et consuetudine ad peccandum proclives negat omnino mutari et vel pœnis sanari posse, 490. Ea de re refellitur, 491, 492 Possibilem negat corporis resurrectionem, 587, 588. Con-

ndit animabus cœlos e terra, aut terram e cœlo petenbus iter esse per planetas, 646. Ejus fuere magistri Æyptii de conflagrationibus et diluviis, 338. Chaldæos, Maos, Ægyptios, Persas, Indos vocat gentes divinas, 693. lagos a Chaldæis non distinxit, 373. Orpheum vocat viım divino spiritu afflatum, 732. Æsculapio, Hermotimo, risteæ et Cleomedi miracula tribuit, 449. Censet suas nicuique genti leges servandas qualescunque sint, 596, x libris Enoch nonnulla citat de sexaginta aut septuainta angelis qui simul in terram descenderint et mali fati sint, ac sub terra vinculis constricti sint, 619, 617. ddit ex ejusmodi angelorum lacrymis calidos fontes exoiri, 617, 620. Adulterat Pauli locum, 331.

Meminit hæreseon impiarum omninoque a Jesu alienaım, 389. Ait Dei ideam vel compositione ex aliis, vel reolutione ab iisdem, vel analogia in nobis efformari posse, 24, 725, 726. Putat nihil interesse Jovem appellari aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonai, aut Sabaoth, aut mmonem, 611, 609. Putat nihil interesse quo nomine ocetur Deus, sive Jovis, ut apud Græcos, sive alio quoliet apud Ægyptios aut Indos usurpato, 341. Putat unum t idem esse cœlum aut Deum colere, aitque Persas, qui ovi in celsis montibus victimas mactant, idem facere ac udæi, 611, 609. Fatetur simulacra non esse deos, sed ona diis consecrata et eorum imagines, 738. Ait in Trohonii, Amphiarai et Mopsi ædibus deos humana forma onspici, non fallaces, sed manifestos, 718. Putat necesarium esse ut quæ Deus prædixit, ea accidant, et proinde rænotionem rei futuræ causam esse, 405. Refellitur, bid. et 406. Negat a Deo omnia propter hominem facta sse, 558, 576. Putat tonitrua, fulgura, pluvias non esse Dei opera, 559. Providentiam negat, 329. Moysen e saientum albo exclusit, 335. Criminatur Moysen ex ea dotrina quam a sapientibus gentibus eruditisque viris acceerat, divinum nomen esse consecutum, 338. Ait capraios oviumque pastores Moysi adhærentes et rusticanis dois deceptos unum Deum esse credidisse, 340, 341. In rimum Moysis librum *Genesis* inscriptum incursionem acit, 526. Criminatur Moysis libros et culpat eos qui troologiis et allegoriis illos interpretantur, 336. Ridet varia ibri Geneseos capita, 336, 337, 338, 339. Volens occulte alumniari ea quæ de mundi creatione narrantur a Moyse, ssentitur iis qui mundum increatum putant, 337. Deridet uæ in Genesi narrantur de creatione hominis et mulieis, de præceptis illis datis, et de insidiatore serpente, 29, 530 *et seqq.* Mundi creationem a Moyse descriptam mpugnat, 678, 679. Creationem mundi a Moyse descritam stolidam vocat, 670. Ait Cain et Abel mutuo sibi inidias paravisse, 625. Deridet arcam Noe et diluvium, 535. Corvum a Noe ex arca emissum in corniculam transfornat, 536. Putat a Moyse, qui diluvium Noeticum descrisit, adulteratam depravatamque fuisse Deucalionei diluii historiam, *ibid.* Credit ex depravata filiorum Aloei hitoria sumpsisse Moysen, quæ de turri et linguarum conusione memoravit, 513. Refellitur, *ibid. et seqq.* Turris Babel eversionem judicat esse similem diluvio, quo teram Judæi et Christiani purgatam asserunt, 514. Refelliur, *ibid.* Cum Phaethontis historia confert quæ Moyses de odomis et Gomorrhis narrat, 515. Refellitur, *ibid.* Dicit acinus Lot et filiarum ejus, Thyesteis facinoribus immaius esse, 537. Ait sexcentis aliis probabilius quam Jesu commodari posse prophetarum vaticinia, 411. Negat Deum aut Dei Filium ad homines descendisse aut descenurum, 578. Negat prophetiam de Messia magis in Jesum onvenire quam in sexcentos alios, 366. Ait multos iis, ui decipi voluissent, tales potuisse videri qualis fuit esus, 391. Data opera prophetarum de Christo vaticinia rætermisit aut illa ignoravit, 365. Præ ignorantia Juæum inducit dicentem, ab uno propheta prædictum Chritum fuisse, 447. Quidquid contra Jesum aut contra Chritianos affert, id vel ex narrationibus male intellectis, vel x quibusdam Evangelii locis male detortis, vel ex Judais fabulis depromit, 394.

Ait nimis insolenter egisse eos qui genealogiam Jesu exuerunt, cum illum a primo homine Judæorumque regius oriundum esse scripserunt, 413. Addit neque fabri xorem Mariam tanto genere ortam se ignoraturam fuisse, *bid.* Insulsa ejus in Jesu matrem dicteria, 356. Credit ex antheræ cum Maria congressu natum esse Jesum, 384. esum criminatur quod se finxerit natum ex Virgine, 346. Eidem vitio dat quod ex vico Judaico sit ortus, atque ex atre indigena et paupercula, nendoque victum quærinte; tum quod ejus mater a conjuge, qui faber erat, xpulsa fuerit, adulterii convicta; præterea quod hæc a onjuge extrusa et vagata turpiter clanculario partu Jeum ediderit; quodque is propter paupertatem in Ægypto nercede operam suam locans, ibi arcanas quasdam artes, uas Ægyptii magni æstimant, didicerit; et postea in patriam reversus tantum se propter illas artes extulerit, u etiam se Deum appellaret, 346. Mariæ cum Panthera milite adulterium commentus est ut insolitum e Spiritu sancto conceptum e medio tolleret, 350. Ait Jesum clam educatum, cum in Ægypto suam locasset operam artesque efficiendi miracula didicisset, huc reversum esse et propter illa miracula se pro Deo venditasse, 356. Non credit structas fuisse Jesu nato ab Herode insidias, 375. Ejus dicteria contra Jesu fugam in Ægyptum, 380. Ex Evangelio secundum Matthæum, fortasse et ex aliis Evangeliis arripit quod dicitur de columba quæ in Jesum a Joanne baptizatum descendit, idque pro figmento haberi vult, 357. Infitiatur Spiritum sanctum corporea columbæ specie a Salvatore esse conspectum, 357, 358. Dicit Jesum cum discipulis suis huc illuc vagabundum cibos collegisse, 380. Ait discipulos Jesu futurorum scientiam et prædictionem ei affinxisse ut quæ contra illum erant excusarent, 401. Criminatur Jesu discipulos quasi finxerint præscisse illum et prædixisse quæcunque sibi acciderunt, 398. Ait Jesum leges Patris sui legibus contrarias tulisse, 706, 707. Refellitur, *ibid. et seqq* Ait Jesum paucis admodum abhinc annis suam doctrinam invexisse, fuisseque Dei Filium a Christianis existimatum, 344. Ait Jesum pro Filio Dei a Christianis haberi, quia putant eum passum esse ut malitiæ parens destrueretur; item quod et claudos et cæcos curaverit, et mortuos, ut aiunt, suscitaverit, 422. Ait Jesum a Christianis servatorem, Dei maximi Filium, angelum credi, 392. Dicit interpretationibus prave detortis et inanibus argumentis Jesum et Deum et Dei Filium a Christianis affirmari, 412. Quærit quid insigne fecerit Jesus quo Deus agnoscatur; an suos adversarios despexerit, an irriserit ludosque fecerit quidquid ipsi accideret, 413, 414. Ait fidem, quæ nostram animam præoccupavit, in causa fuisse cur Jesu assentiremur, 472. Ait Jesum fuisse nudum hominem, 446. Refellitur *ibid. et seqq.* Dicit Jesum statura exigua, vultu deformi et abjecto fuisse, 689. Jesum appellat dæmonem, 770. Jesu præfert Herculem, Æsculapium, Orpheum, Anaxarchum, Epictetum, Sibyllam, Jonam et Danielem, 732 et seqq. Ait Jesum, dum præsens adesset, nonnisi decem nautas publicanosque sceleratissimos ascivisse sibi, ac ne omnes illos quidem, 421. Dicit Jesum sua calliditate deceptis discipulis non eam erga se indidisse benevolentiam qualem erga suum ducem latrones exhibent, 397. Ne numerum quidem apostolorum noverat, 376. Dicit infames et nequissimos fuisse apostolos, 378.

Ejus dicteria in Jesu corpus refutantur, 383, 384. Negat insigne quidpiam aut admirandum dictis aut factis præstitisse Jesum, quamvis in templo eum provocaverint Judæi ut manifesto aliquo signo se Dei Filium esse declararet, 382. Jesu verba de venturis signorum et prodigiorum patratoribus adulterat ut ejus miracula non esse divinæ naturæ opera existimentur, 423, 424 *et seqq.* Jesum arrogantiæ, mendacii et impietatis accusat, 391. Refellitur, *ibid.* Ait Jesum nihil præstitisse eorum quæ promiserat, 392, 394. Jesum conviciis et maledictis tanquam sceleratum et præstigiatorem proscindit, 394. Putat nihil aut in humano Christi corpore aut in anima fuisse divinum, 380. Jesu miracula præstigiis tribuit, 394. Jesu miracula confert cum circulatorum præstigiis, 382. Refellitur, 383. Accusat Salvatorem quod magicis artibus fecerit ea quæ facere visus est; et quod cum præsciret multos postea futuros, qui earumdem artium periti eadem ac ipse efficerent jactarentque se divina effecisse potentia, illis sua societate interdixerit : illum enim, si juste alios rejecit, improbum esse, cum eorumdem criminum sit reus; aut si cum hæc facit extra culpam est, abesse etiam a culpa qui eadem faciunt, 525. Quærit cur non Jesus, sin minus antea, saltem nunc divinum quidpiam exerat, et illatam a Judæis sibi Patrique injuriam ulciscatur, 415. Ait Jesu de divitibus effatum Matth. XIX, 24, esse prius Platoni dictum et a Jesu fuisse interpolatum, 641. Refellitur, *ibid. et seqq.* Suggillat Domini effatum, non posse duobus dominis serviri, aitque Deum summum simul et dæmones coli posse, 745. Refellitur, *ibid. et seqq.* Quæcunque de venturo Antichristo prædicta sunt a Jesu, ea putat esse impostoris verba operose caventis ne quis alius contraria sentiat, sibique plebem conciliet, 663. Addit quæ de diabolo docent Christiani, ea illos perperam hausisse ex veterum dictis, Heracliti nempe, Pherecydis, Homeri et aliorum, 663, 664 *et seqq.* Negat Jesum ab omni reprehensione abfuisse, 418. Jesum culpat quod se non ab omnibus malis immunem præstiterit, 418. Zenonem Jesu sapientiorem putat, 593. Jocans inducit duos deorum filios, alterum Conditoris, alterum Marcionitici Dei filium, 688. Dicit Jesum cum discipulis suis hac illac mortis metu fugitasse, 380. Quærit cur si prædixit Jesus Judam proditurum, et Petrum negaturum esse, illum ut

Deum non veriti sint, caverintque iste ne proderet; ille, ne negaret, 404. Jesum comparat cum latrone et homicida suppliciis affecto qui suis latrociniorum sociis prædixerit fore ut pateretur quæ passus est, 420. Ait Jesum, si Deus fuisset et mortis supplicium prævidisset, illud evitaturum fuisse, 403. Refellitur, 403, 404. Jesum a pluribus discipulis traditum calumniatur, 393. Quærit qui fieri potuerit ut Judæi per quos nuntiatum est venturum a Deo Christum, eum ignominia affecerint postquam venit, 391. Dicit Jesum a Judæis convictum, damnatum, dignumque supplicio judicatum, quæsiisse latebras, et turpissime fugientem captum esse, proditum ab iis ipsis quos discipulos nominabat, 392. Nec proinde Deum a Judæis haberi debuisse, *ibid.* Refellitur, 394, 395. Ait Jesum, cum neminem potuisset, quandiu vixit, persuadere, ne suos discipulos quidem, crucis affectum esse supplicio, 417. Dicit si Jesus non passus est nisi ut Patri morem gereret, quæcunque et Deo et volenti et sponte perferenti illata sunt supplicia, ea illi nullam pœnam nullamque attulisse molestiam, 408.

Jesu vitio dat quod siti compulsus eamque impatienter ferens, quam tamen vel quivis e plebe patienter sæpe sustinet, fel et acetum avidis faucibus hauserit, 416. Jocatur in sanguinem qui e latere Jesu profluxit, 416. Ait Jesum subito e cruce evanescere debuisse, 438. Ait resurrectionis Jesu testes fuisse mulierem fanaticam, et alios iisdem magicis artibus addictos qui vel hæc, prout affecti erant, somniaverint, vel inani opinione delusi sibi animo finxerint quæ desiderabant, 429, 432. Putavit Jesum, cum post resurrectionem discipulis apparuit, fuisse spectrum quod veluti prætervolitans eorum oculi aspexerint, 718. Refellitur, 719. Dicit magnam hominum multitudinem Græcorum et barbarorum vidisse et adhuc videre non spectrum ipsum, sed ipsummet Æsculapium sanantem, beneficia conferentem, res futuras prædicentem, 461. Ait Christianos cum dicunt Jesum redivivum a suis sodalibus conspectum esse, id de umbra intelligi velle, 459. Refellitur, 460. Ait si Jesus divinam suam potentiam revera innotescere voluit, ipsum debuisse se suis adversariis, suo judici, omnibus omnino redivivum ostendere, 434, 437, 438. Ridet id quod scriptum est angelum lapidem revolvisse ab ostio monumenti Jesu, 617. Ait Pilatum qui Jesum condemnavit, nihil quidquam passum esse, cujusmodi passus est Pentheus qui in furorem versus et dilaceratus est, 415. Ait nos Deum æstimare qui constet ex mortali corpore, et in hoc nos nobis pios videri, 473, 474. Christianismo vitio vertit quod Christianorum alii eumdem ac Judæi Deum admittant, alii alium ipsi contrarium, 624. Ait a Christianis propterea deos manufactos non existimari quod a recta ratione alienum sit deorum in numero habere, improborum, perditis moribus, sæpe etiam injustorum artificum opera, 523. Hanc sententiam non esse illorum propriam, nec ab illis inventam, 524. Ait quidquid pulchrius a Christianis dicitur, id a philosophis melius et dilucidius dictum esse, 629. Improbat eos qui, cum intus Christianam teneant religionem, fingunt tamen se non tenere, aut id aperte negant, 326. Christianorum conventus inde criminatur quod legibus publicis prohibeantur, 319. In Christianorum agapen odium excitat, *ibid.* Ait barbaram esse Christianæ religionis originem, 320. Laudat tamen barbaros ut qui dogmata excogitare possint, sed addit non alios esse qui melius Græcis inventa barbarorum dijudicent, argumentis confirment, et ad usum virtutis accommodent, 320. Putat nostram morum disciplinam nec gravem nec novam, propterea quod ea nobis sit communis cum aliis philosophis, 323. Christianorum doctrinam clancularium vocat, 325. Dicit Christianos ex prisca doctrina pravas opiniones commentos, eas primum hominibus occinere, ut qui obstrepunt circum eos qui Corybantum sacris initiantur, 457. Ait Christianos, quæ lubet facere et docere clanculum, et sic capitalem sibi intentatam pœnam effugere, 322. Illorum periculum confert cum periculis quæ ob philosophiam adiit Socrates *ibid.* Putat quod Christiani Jesum Filium Dei appellant, id eos mutuatos esse ex iis quæ de mundo tradita sunt, illum videlicet ex Deo genitum, Dei Filium, et Deum esse, 669. Judæos et Christianos deridens, utrosque comparat, aut vespertilionum agmini, aut formicis, aut ranis aut lumbricis, 517. Refellitur, *ibid. et seqq.*

Ait Christianos comprehensum mortuumque Jesum colentes simile quidpiam facere Getis qui Zamolxim, Cilicibus qui Mopsum, Acarnanensibus qui Amphilochum, Thebanis qui Amphiaraum, Lebadiensibus qui Trophonium cultu prosequuntur, 469. Dicit Ægyptios quos derident Christiani, proponere tamen multa non spernenda ænigmata, quandoquidem ideas æternas, non autem, quod vulgus putat, mox interitura animalia, colendas esse docent; Christianos vero stultos esse qui in iis quæ de Jesu dicunt, nihil hircis canibusque Ægyptiacis nobilius afferant, 458. Cum Christianis expostulat quod captiosis argutiis freti Jesum asserant proprium esse Dei Verbum, et quod pro Verbo illo puro et sancto quod Judæi Filium Dei esse prædicant, exhibeant despicatissimum hominem flagris cæsum et in crucem actum, 413. Ait rem esse perabsurdam, Christianam religionem quam Jesus vivens nemini persuasit, tam multis post ejus mortem persuaderi, 421. Christianos comparat iis qui in foro sceleratas et circulatorias artes suas ostentant, nec audent cœtum adire virorum prudentium, nec ibi sua venditare; at ubicunque adolescentulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se ingerunt eorumque plausum aucupantur, 482. Refellitur, *ibid. et seqq.* Christianæ religionis præcones et doctores similes esse ait lanificis, sutoribus, fullonibus et hominum rusticissimis qui ad mala puerulos et mulierculas instigant, urgentque ut, patre et præceptoribus dimissis, se ad ipsos applicent et adjungant, 484. Refellitur, *ibid. et seqq.* Christianæ religionis præconibus exprobrat quod ad eam vocent peccatores, insipientes, pueros, infelices, etc., 486. Refellitur, *ibid. et seqq.* Calumniatur omnes sapientes, et omnes prudentes a Christiana religione excludi, solos admitti stolidos, ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas et puerulos, 476. Refellitur, *ibid.* et seqq. Ait Christianismi doctores simile quid facere illi, qui sanitatem corporum pollicitus prohiberet quominus periti medici accerserentur, ne sic sua proderetur inscitia, 496. Refellitur, *ibid.* Dicit Christianos doctrina fidei interdicere sapientibus omnibus, ab illisque admitti solos stupidos, servili ingenio homines, 458. Dicit eo magis mirum esse Christianorum institutum, quod nulla solida ratione nitatur, sed pro solida ratione fuerit seditio et ex illa sperata utilitas et exterorum metus, 455. Ait si vellent omnes homines fieri Christiani, hoc Christianos recusaturos, 452. Ait principio Christianos, cum pauci essent, una sententia fuisse; sparsa autem eorum multitudine, statim divisos in partes secari, et quod cupiebant ab initio, suam quemque factionem habere, 453. Ait varias Christianorum sectas sese mutuo dicendis tacendisque injuriis lacerare ac proscindere, tantoque in se invicem deflagrare odio, ut ne minimum quidem cederent concordiæ causa, 627. Calumniatur quosdam ex Christianis neque dare neque accipere velle fidei suæ rationem, 327. Ridet mundi conflagrationem quam in fine rerum venturam prædicant Christiani, 587. Quæ Christiani de diluvio et conflagratione dicunt, ea putat illos ex male intellecta Græcorum aut barbarorum opinione hausisse, 588. Refellitur, *ibid. et seqq.* Ut obsoleta et rancida despicit quæ apud Christianos traduntur de mortuorum resurrectione, de judicio Dei, de mercede justis destinata et de igne qui injustos manet, 390. Putat Christianorum de resurrectione dogma ex male intellecta metempsychosi profectum esse, 716. Ait Christianos sperare futurum ut oculis corporis Deum intueantur, auribus vocem ejus audiant, et manibus corporis eum contrectent, 718. Refellitur, *ibid.*

Sibi non constare putat Christianos qui resurrecturum suum corpus putant, et illud interim omnibus cruciatibus exponunt quasi rem nullius pretii, 777, 778. Christianos supplicia post mortem peccatoribus minantes confert cum iis qui in Bacchi mysteriis spectris oculos et terriculis percellunt, 507. Ait paradisum suum ex iis quæ de Elysio campo a veteribus dicta sunt, Christianos esse mutuatos, 713. Christianos ait similes illis esse, qui Metragyrtis, Divinis, Mithris, Sabbadiis, Hecatæ aliisque dæmonis aut dæmonum spectris credulos se præbent, 527. Ait stulte inter se contendere Judæos et Christianos de Christo, cum fateantur divino Spiritu prædictum fuisse fore, ut ad genus humanum Salvator adveniret; dissentiant autem venerit ne is qui prædictus est an non, 448. Judæis ad fidem Christianam conversis exprobrat quod cum a sacris Judaicis ducant initium, paulo progressi eadem illa contemnant, 389. Vitio dat Christianis quod pro Jesu mori non recusent, cum primi ejus discipuli qui illum excruciatum morientemque viderunt, nec cum illo aut pro illo mortem occubuerint, aut supplicia contempserint; imo se discipulos ejus esse negaverint, 420. Christianam doctrinam pro simplicitate habet, putatque illa solos rudes devictos esse. Fatetur tamen ex eis multos esse modestos, temperatos, prudentes et idoneos qui allegoriam intelligant, 346. Dicit Christianos similes circumforaneis hominibus, qui in foro suas ineptias circulatorias ostentant, non adire cœtum virorum prudentium, nec ibi audere sua venditare, at ubicunque adolescentulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se ingerere illorumque plausum aucupari, 480, 482. Refellitur, *ibid. et seqq.* Deprimere conatur ea quæ de regno Dei scripserunt auctores Christiani, et ea de re ex Platonis epistolis et *Phædro*

ententias depromit quasi divinas et quasi in Scripturis ostris simile sit nihil, 642 Ait Christianos ab altaribus, tatuis, templis erigendis abhorrere, quia hæc occultæ et reanæ societatis tessera sit de qua inter eos convenerit, 55 Christianorum mysteria cum Ægyptiorum mysteriis omparat, 457. Ophianorum inepta mysteria Christianis, uasi ea sectentur, tribuit, 722, 725. Eam quam Christiani ocent humilitatem criminari tentat, returque sumptam x male intellecto Platonis loco, 640, 641. Putat præcetum de nec facienda nec repellenda injuria melius a 'latone quam a Christianis enuntiatum fuisse, 735. Negat hristianorum Scripturas posse allegoriam pati, 541. Re-ellitur, *ibid.* *et seqq.* Ait ex fidelibus esse qui primum vangelii contextum ter, quater, pluries mutant et perertunt, 411. Ait Christianos mutuatos esse septem suos œlos e Persarum Mithriacis mysteriis, 646. Ait multa npia in scriptis sibyllinis fuisse a Christianis inserta, 54. Magicas præstigias Christianis tribuit, 661. Ait quam hristiani videntur habere potestatem, eam ipsos habere x quorumdam dæmonum nominibus et incantationibus, 24. Christianis omnibus objicit quæ solis Marcionitis obcienda erant, 673 *et seqq.* Enumerans gentes dogmatum iventrices, solis Judæis infert injuriam quos cæteris on accenset, 332. Judæorum historias ut fabulosas repuit, 332. Circumcisionis usum apud Judæos non reprehendit, sed ait Judæos illam ab Ægyptiis fuisse mutuaos, 339. Putat Ægyptios et Colchos circumcisionem prius udæis habuisse, 609. Ait Judæos genere Ægyptios ido x Ægypto excessisse quia rempublicam seditionibus turarent et ritus religionis more receptos despicatui habeent, 450. Judæorum ex Ægypto egressum fugam vocat, 23. Calumniatur Judæos angelis cultum tribuere, magiisque artibus dare operam, quarum illis Moyses doctor iit, 344. Putat cœlum et angelos a Judæis coli, 580. Reellitur, 581. Ait Judæos sperare se in corpore resurreturos esse, æternam habituros vitam, hujusque resurretionis exemplum et ducem fore eum, qui mittendus ad llos est, et probaturum nihil esse quod Deus nequeat fficere, 445. Paganismi oracula supra modum laudat, et udæorum prophetiis quas pro fabulis habet, longe præert, 774, 775. Ait nonnullos e Judæis Jesu ætate sediionem contra commune Judæorum conscivisse et Jesum isse consectatos, 451. Ait Judæos ad Christi fidem conersos, relicta patria lege, demulsos a Jesu, prorsus ridiule esse deceptos, et in aliud nomen aliamque vitam ransfugisse, 385. Putat dæmones rerum hujus mundi sse curatores, ac proinde illos a nobis colendos esse, ne igrato erga eos animo esse videamur, 783. Censet diveras terræ partes diversis dæmonibus quasi quasdam præecturas commissas, 596. Ait rebus singulis cum potestate ræfectum esse dæmonem unum, 742. Dæmonum nomen ngelis tribuit, 580. Ait nos omnia ad vitam necessaria a æmonibus accipere, 762. Nostrum corpus carcerem ocat et putat singulos homines commissos esse quibusam hujus carceris curatoribus, 780

Centuplum martyres recipiunt, 283.

Cephas idem qui Petrus, 456.

Cephisidorus Isocratis discipulus adversus Aristotelem cripsit, *not.*, 462.

Chæremonis Stoici liber *De cometis*, 373.

Chaldæi a Magis diversi, *not.*, 573. Ab eis orta est diviatio ex natali die, 693. Chaldæi genethliaci, 334. Eoum astrologia, 145. Apud eos captivi Hebræi talorum usui væniebant, et in plateas projiciebantur inseulti, 11.

Chnachoumen, dæmon quem Ægyptii putant uni corpors humani parti præpositum, 785.

Chnoumen, dæmon quem Ægyptii credunt uni corporis umani parti præpositum, *ibid.*

Christiani nihil præter Deum adorant, 581. Mori maierint quam Deum Jovis nomine appellare, 343. Christianorum nomine indigni sunt qui absurda figmenta Jeuque discipulis improbata inducunt, 624. Christiani ab nitio Christianismi non omnino pauci erant, 453. Multi, elut inviti, Christiani olim fiebant, repente divina virtue immutati, 361. Solis Christianis non licet secure vivere isi suam religionem ejurent, sacrificia ex more offerant, t solita juramenta præstent, 399. Christiani, qui modo uodam incredibili in societatem coaluerunt, initio prodiiis potius quam exhortationibus videntur ad fidem aducti, 776 Christiani pauci qui humana sapientia sint ingnes, 640. Cur e Christianis plures rudes ac rustici uam litterati, 346. Omnia faciunt ut eorum cœtus constet rudentibus hominibus, 482. Non cuicunque ad se accedenti præcipiunt, ut primum credat, eum quem illi propount, esse Dei Filium, 637. Sua singuli propria lingua iter precandum utuntur, 769. Veteribus Christianis quaior flagitia per calumniam exprobrata, nempe impietas, epulæ Thyesteæ, concubitus incesti, seditio, 319, 662, 651. Adversus Christianos senatus Romanus, imperatores, milites, populi, ipsi eorum qui credebant, parentes conspirarunt, 323. Christianos omnium calamitatum suarum causam esse dicebant ethnici, *not.*, 456. Christiani precibus dæmones expellunt ex hominum animabus, ex locis ubi considunt, aliquando etiam ex animantium corporibus, 742. Dæmones incantant et expellunt pronuntiando nomine Jesu recitandisque Evangeliis, 325. Multi dæmonia ex obsessis corporibus profligant, idque sine ullo magiæ aut incantationis auxilio, sed solis precibus, 696 Eorum sententia de idololatria, 323. A Christianorum cultu templa et statuæ rejiciuntur, 469. Ne vel una vocula Christianismum ejurent, ad mortem usque firmiter pugnant, parati quodvis supplicii mortisque genus sustinere, 721. Pietatis causa facilius exuunt corpus, quam philosophus deponeret vestem, 721. Christianorum doctrina toti orbi cognita, 525. Quædam reconditiora habet nec omnibus retecta, 325. Eorum mores quantum ab ethnicorum moribus differant, 466. Aliquot Christiani, cum eximiæ puritatis amore, tum quo castius ad divinum cultum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstinent, 345. Christiani ut perditos et Deo mortuos lugent eos e suis qui libidine aut quovis alio crimine dejecti sunt; eosdem vero quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint cujus ratio haberi debeat; tardius tamen eos admittunt quam quos primo recipiunt; et prætere ea eos arcent ab omnibus ecclesiasticis dignitatibus, 481, 482. Eorum agendi ratio erga catechumenos, 481. Non legem Moysis violant, sed spretis Judæorum fabulis investigando legis et prophetarum occulto sensu emendantur atque erudiuntur, 390. Nihili faciunt Pythiæ, Dodonidum, Clarii, Branchidarum, Ammonis aliorumque sexcentorum prædictiones, 699. Arma non ferunt nec bella gerunt, 602. Eis nulla hominis cædes licita, 451. Eorem conventus legibus vetitos esse ait Celsus, 319. Eis magicæ præstigiæ affictæ, 661.

Christianismus sua quadam propria ratione quæ divina est demonstratur, 320. Illius præstantia et utilitas probatur ex sectarum multitudine, 454, 455. Christianismus divina virtute sustentatus omnibus hostibus suis superior, 323, 345. E Judaismo tanquam appenditur, 320. Cur dæmones ei obstiterint, 465, 466. Ad illum non soli simplices vocantur, 496. Illius originem barbaram esse calumniatur Celsus, 320.

Christus Dei Verbum in Moyse atque prophetis erat, 47. Christus thronus Dei, 241. Christus Filius Dei unigenitus, 53. Christus Deus esse pronuntiatur, 371. Ejus divinitas, 161. Christum quem Judæi exspectant, non omnes credunt Deum fore aut Dei Filium, 505. De Christo Judæorum et Christianorum dissidium, 502. Ante Christi adventum manifestis argumentis ostendi non poterat veteres Scripturas divinitus fuisse inspiratas, 161. Quædam sectæ negant esse Christum a prophetis prædictum, 502. Locus natalium Christi prædictus, 160. Ejus corpus de viri semine et carnis voluptate non natum est, 37. In Christo duplex natura, alia divina, alia humana, 53. Christi anima natura eadem est quæ est omnium animarum, 91. In Christo videtur quasi medium quoddam esse anima inter carnem et spiritum promptum, 96. Christo Salvatori alia in Evangelio sub animæ nomine ascribuntur, alia sub spiritus nomine, 96. In Christo quædam ita videmus humana ut nihil a communi mortalium fragilitate distare videantur, quædam ita divina ut nulli alii nisi naturæ conveniant deitatis, 90. Christus pauco tempore, id est annum unum et menses aliquot, docuit, 160. Patrem suum dicebat eum cujus nomini Salomon magnificum templum exstruxerat, 85. Vir sterilis et abominatus de quo Jerem. XXII, 24, eodem sensu dicitur, quo eum Paulus dixit factum esse pro nobis peccatum, *monit.*, 38. Mortuus est ut omnibus prodesset, 408. Semel tantum passus est, 82. Vere passus, vere mortuus, vere resurrexit, 402. Utrum aliquando in supernis locis passurus sit, 188. Post resurrectionem naturam aerii et spiritalis corporis ostendit, 37. Post assumptionem in cœlos, in apostolis suis locutus est, 47. Quo sensu Paracletus dicatur, 93. Ejus anima quo sensu apostoli dici queant, 96. Ejus regnum quale, 375. Christi duplex adventus, 371. Duos Christos hæretici dicere ausi sunt, 92.

Chrysippus Solensis, 621. In multis suorum scriptorum locis Cleanthem magistrum suum mordere videtur, 597. Porticum multis eisque doctis operibus illustravit, 540. Obscenam Jovis et Junonis tabulam allegorice explicat, *ibid.* De Jove et Junone ea tradit, quæ nemo ne ore quidem inquinatissimo diceret, *not.*, 540. Ejus liber *De curandis affectibus*, 379. Ejus tractatus *De bonis et malis*, 532. Sæpe, expositis quibus ipse motus fuerit rationibus, ire jubet ad eos qui melius ipso disserant, 337. Nullum Deum putat

interitu carere, excepto igni, *not.*, 497.
Circenses ludi non erant apud Judæos, 610.
Circumcisio nulli genti ante Abraham in usu erat, 339. Circumcisio octavæ diei præcipua, 614. Quæ non fit octava die, non fit nisi pro circumstantia, 614. Circumcisio solis Judæis permissa, 399. Circumcisio Judæorum alia non solum a Colchorum et Ægyptiorum, sed etiam ab Ismaelitarum Arabum circumcisione, 614. Circumcisionis ritum a Judæis mutuati sunt Ægyptii et reliquæ gentes, *not.*, 339. Circumcisionis causa non eadem est apud Judæos quæ apud Ægyptios et Colchos, 613. Circumcisionis usus apud Colchos et Ægyptios, 609. Circumcisio Christianis vetita, 340. Cur, 613.
Clarius, 695. Ejus oracula a Christianis contempta, 699.
Clementis apostolorum discipuli epistola citatur, 82, 83.
Clemens Alexandrinus Alexandri Hierosolymorum episcopi magister, 6.
Cleomedi miracula tribuit Celsus, 449. Illius fabulosa historia, 468, 449. Cum in arcam ingressus esset, et intus eam clausam teneret, intus tamen inventus non est, *ibid.* Cleomedem pugilem æquis cum diis honoribus coli Apollo jussit, 462.
Cleophæ socius Simon, 434.
Cnat, dæmon quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.
Codex Origenis ab hæretico quodam adulteratus, 6. Quo pacto fraus detecta sit, *ibid.*
Cœli an septem sint, an eorum definitus omnino sit numerus, receptæ in Ecclesiis Dei Scripturæ non explicant, 645, 648. Cœlum nec a Judæis nec a Christianis Deus dicitur, 581. Cœlum sedes Dei est, et terra scabellum pedum ejus quia et in cœlo et in terra virtus Dei replet universa, 78. Cœlum seu firmamentum nuncupatum est vocabulo alterius cœli in quo sanctorum nomina scripta esse dicuntur a Salvatore, 83, 84, 97. Cœlum allegorice Christus est; terra vero Ecclesia, 241. In quo cœlo sanctorum nomina scripta esse dicantur a Salvatore, 83.
Colchos circumcisionis usum priores Judæis habuisse putat Celsus, 609. Eorum circumcisio diversa a Judæorum circumcisione, 614. Apud eos non eadem est circumcisionis ratio, quæ apud Judæos, 613.
Cometæ magnarum rerum prænuntii olim habebantur, 373. E cometarum genere fuisse stellam quæ magis in Oriente apparuit, opinatur Origenes, *ibid.*
Concubitus promiscui olim Christianis per calumniam objecti, 319.
Confessio fidei publica necessaria ad salutem, 277.
Conflagratio mundi, 588.
Corpus non continuo putandum est id cujus participatio habetur a plurimis, 50. Omne corpus schema aliquod habet, id est, habitu aliquo deformatur, 101. Corporis natura non est impura, 474. Corpora cœlestium rotunda, 268. Utrum corpora non principaliter subsistant, sed per intervalla et ob varios motus rationabilium creaturarum, nunc fiant, et rursum dissolvantur in nihilum, 194. An sine corporibus aliquando vivendum sit, 152. Sine corpore an vivemus aliquando cum subjecti Christo subjiciemur Deo et Deus fuerit omnia in omnibus, 84. Id lectoris inquisitioni relinquitur, 83. Similitudo Dei desperanda, si eadem semper sumus corpora habituri; aut si beatitudo nobis ejusdem cum Deo vitæ promittitur, eadem qua vivit Deus, conditione vivemus, 152. Corpora an hoc futura sint in fine omnium quod nunc est æther ac cœlum, 71. Natura hujus corporis nostri in spiritalis corporis gloriam aliquando perducetur, 154. Corporis resurrectio asseritur, 100 et seqq. Corpus quod pro Christo pariter cum anima certavit, certaminum præmiis non defraudabitur, 33. Corpus Jesu post resurrectionem medium inter crassum et subtile, 434. Corpus spiritale quodnam sit, 153, 154. Corpus dæmonum cur dicitur a multis incorporeum, 49.
Crates confectam ex venditis prædiis suis pecuniam dono dedit Thebanis, 418. Cratetis constans gravitas pro ludo habenda præ Judaicorum prophetarum gravitate et constantia, 698.
Creatio mundi qualis a Moyse describitur, non est ad litteram accipienda, 174, 175.
Creaturarum rationabilium causa Deus, 99. Creaturæ omnes ab æterno factæ, 57. Creaturarum rationabilium variæ species enumerantur, 65. Creaturarum cœlestium, terrestrium et infernarum diversitas ex præcedentibus causis repetitur, 99, 100. Creaturæ nullo modo adorandæ sunt, 279. Rationabiles creaturæ hoc ipso quia non erant et esse cœperunt, necessario convertibiles et mutabiles substiterunt, 97. Illis libertas arbitrii concessa, 97, 99. Creaturæ rationabiles liberum semper habent arbitrium, et vel virtutes capere possunt vel vitia, 76. Diversitatis quæ inter rationabiles creaturas reperitur, causa non ex Conditoris voluntate vel judicio, sed ex propriæ voluntatis arbitrio originem trahit, 99. In singulis quibusque rationabilibus creaturis causa varietatis ac diversitatis ex ipsarum motibus, non ex dispensantis Dei inæqualitate descendit, 74. Creaturarum lapsus a bono paulatim accidit, 64, 65. Creaturas rationabiles antequam ad inferiora loca descenderent, et de invisibilibus ad visibilia commigrarent, ruentesque ad terram crassis corporibus indigerent, in diviniori habitaculo apud superos commoratas esse opinatur Origenes, 149, 150. Aliæ de sublimioribus corruunt, aliæ paulatim labuntur in terras; istæ voluntariæ ascendunt, aliæ præcipitantur invitæ: hæ sponte suscipiunt ministeria, ut ruentibus manum porrigant, illæ coguntur ingratæ ut in suscepto officio perseverent, 150. Natura omnis rationabilis excepta Dei natura tam boni quam mali capax, 74, 75. Creaturarum rationabilium varios motus Deus ad unius mundi consonantiam trahit, 77, 99. Creaturæ rationabiles pro meritis secundum præcedentes causas in hunc mundum distributæ sunt, 99. Creatura nulla substantialiter sancta est, 68. Nulla creatura rationabilis natura sancta est, sed ex assumptione vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, 75.
Crepitus ventris, deus apud quosdam Ægyptios, 604.
Cretæ mendaces, 475. In Creta sepulcrum Jovis, 475.
Crucifixos omnes a Christianis coli, nonnulli pagani credebant, 422.
Crucem suam tollere ac Jesum sequi necesse est, 281, 282.
749. Cultum Filii Dei prophetiæ ac miracula commendant,
Cultus Filii Dei ac Patris in integra vita positus, 749.
Cupido die natali Veneris natus est, 533. Cupido Pori et Peniæ filius, 533.
Cybeles ministri, 527.
Cynus Socrati in somnio commendatus, 633.
Cynici quidam publice apud fortuitum auditorium disserebant, 480.

D

Dachiacharus filius Ananielis fratris Tobiæ, præfectus erat cunctis rationibus regni regis Acherdonis, 27.
Dæmones omnes mali sunt, 761. Non natura tales, sed malitia, 66, 67. Dæmones mali Homero non ignoti, 698. Dæmonum nomen solis tribuitur maleficis potestatibus crassiori corpore solutis, 580. Dæmones non tales creati sunt, 75. Ad Deum non pertinent, sed ad diabolum, 761. Ad virtutem revocari magis nolunt quam non possunt, 75. Qui dæmon est et negligentius egerit, an homo fiat, 69, 70, 71. Dæmonia proprias denominationes ad summum Deum referunt, ut pro summo Deo adorentur, 306. Eorum corpus naturaliter subtile et velut aura tenue, et propter ea dicitur incorporeum, 49. Dæmonum sedem propriam aerem esse crassum, tenebricosum, et terræ vicinum; ipsos indigere cibo, attrahere nidores, satiari sanguine, delectari suffitu opinatus est Origenes, *not.*, 303. Idem placuit aliis Patribus, 303, 304. Dæmones ut in denso hoc aere qui terram ambit, commorentur, indigent suffituum alimento, et observant ubi nidor vel vapor sanguinis aut thuris sit, 303, 304. Absque suffitibus et nutrimentis quæ eorum corporibus congrua putantur, subsistere non possunt, 304. Crassiori corpore soluti sunt, 580. In templorum constructione ab ethnicis invocati, 743. Malorum dæmonum duplex in homines operationum species, 144. Dæmones e corporibus a Christianis fugati, *not.*, 321. Incantantur et expelluntur a Christianis nomen Jesu pronuntiantibus et Evangelia recitantibus, 323. Aliquando vincuntur Jesu nomine etiam ab improbis pronuntiato, 323. Ex obsessis corporibus profligantur a Christianis multis, 696. Eorum in Christianam religionem irriti conatus, 525. Illorum furor contra Christianos cur interdum quiescat, interdum ardeat, 774. Vero Christiano nocere nequeunt, 769. Eorum potestas in malos, non autem in eos qui induerunt armaturam Dei, 768. Sæpe quædam faciunt, quæ etiam animantibus perniciem afferant, 742. Illis fames, arborum vitiumque, sterilitas, immodici calores, aeris corruptio et alia id genus omnia tribuenda sunt, 765. Dæmones mali curiosis incantationibus deliniti magis et præstigiatoribus morem gerunt, 426. A quibusdam invocantur, ut amor aut odium inspiretur, aut quædam actiones impediantur, aut innumera alia ejusmodi fiant, 743. Quidam integra sæcula ædificiis quibusdam locisque alligati manent, sive id fiat magicis incantationibus, sive propter sua ipsorum vitia, 697.
Dæmonium Socrati familiare, 633.
Damnati obscuris et atris post resurrectionem corporibus induentur, 103. Eis pœnas temporarias ad emendationem et non æternas a Deo infligi innuit Origenes, 88.
Danae, 355.
Daniel ejusque socii ab animatis abstinentes aqua et

leguminibus vescebantur, 699. Dodecennis erat, cum senes Susannæ calumniatores redarguit, *not.*, 14. Assyriorum scientias callebat, 640. Quanta fuerit ejus sapientia, 477. Spiritu afflatus exclamavit iniquam esse sententiam contra Susannam, 10. Africano videbatur nunquam afflatu spiritus, sed post visiones et insomnia aut post angeli apparitionem prophetasse, 10. Interdum ex inspiratione locutus est, interdum post insomnia; alias vero angeli apparitio ei obtigit, 23. Ejus de Antichristo vaticinium, 425. Danielem prophetam juxta LXX Interpretes Domini Salvatoris Ecclesiæ non legunt, utentes Theodotionis editione, *not.*,14. In Danielis exemplaribus Græcis plura erant quam in Hebræis, 13. Daniel, III, 25, obelo notatus est quod in Hebræo non exstet, 220.

Darius Græcos et Callatias interrogat, illos an parentes suos mortuos comedere vellent; hos, an cremare, 603, 604. Contra Darium Codomanum Judæi arma capere recusarunt, 616.

Debitum aliud viduæ, aliud diaconi, aliud presbyteri, aliud episcopi, 253. Debitum commune viri et uxoris, 253.

Debitores sumus multis nominibus, 252, 253. Cum debitoribus nostris humaniter agere nec injuriarum memores esse debemus, sed debita propria recordari, quæ sæpe omisimus solvere non hominibus tantum, sed et ipsi Deo, 254.

Defectio solis quæ moriente Jesu contigit, a Phlegonte commemorata, 414.

Delta. Pars Ægypti inter brachia Nili, 603.

Demetrium Alexandrinæ urbis pontificem lacerasse, et in totius orbis episcopos et clericos invectus esse fertur Origenes, 5.

Democritus philosophus, Leucippi discipulus, accessu imaginum insomnia fieri putat, *not.*, 359. Ejus discipuli simulant se simulacra colere, 741.

Demosthenis virtutes et vitia, 518. Ejus fuga turpissima ad Chæroneam, *not.*, 518. Reditus ad Athenas præ formidine Alexandri ad quem legationibus fungebatur, *not.*, 518. Ejusdem avaritia, *ibid.*

Dentes mentis, qui, 53.

Deucalionis diluvium, 337. Vide *Diluvium.*

Deus quibusdam philosophis Græcis notus, 524. Deus rerum omnium principium, principio carens, 426. Deus nec totum nec pars, 431. Deus est ex omni parte μονάς, et, ut ita dicam, ἑνάς, et fons totius intellectualis naturæ, 51. Deus incomprehensibilis et inæstimabilis, 50. In Deo nihil majus aut inferius credendum est, 51. In Deo vivimus et movemur et sumus, quod virtute sua universum constringit ac continet mundum, 78. Deus summus non vocandus est nomine quod sacræ Scripturæ non agnoscunt, 306. Deo tribui sine peccato potest illud nomen, quod in Scythica vel Ægyptiaca, vel in quavis alia lingua Deum significat, 613. Unum idemque semper est Dei nomen, *Qui est*, 236. Circa Dei nomen quanta sit Christianorum religio, 343. Deus non corpus aliquod aut in corpore esse putandus est, 51. Non figura corporea putandus est circumscribi et in cœlis habitare, 233. An corporeus, an incorporeus, 49. Sensus omnis qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, removendus est, 50. Deus corpus non est, 685 *et seqq.* Deus est ab omni concretione liber, invisibilis, incorporeus, intellectus, aut quid aliud intellectu et substantia præstantius, 720. Quæ Scripturæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus dicere Deum in loco esse, sic accipienda sunt ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant, 233. In Deo naturæ divisio nulla, 55. Deus in corporeo non est loco, 234. Deus est intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, 51. Deus et intellectuales rationabilesque naturæ, quodammodo unius sunt substantiæ, 194. Opinionis, *Deum corpus esse*, impiæ sequelæ, 234, 235. Deus omnibus rebus intellectualibus ineffabiliter præcellit, 51. Ejus essentia ab omnibus rebus creatis secreta, 236. Mutationis expers, 339, 680. Penitus impassibilis atque omnibus humanis carens affectibus, 86. Ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parens universitatis intelligitur, 51. Ei omnia possibilia quæ fieri posse non repugnant, et quæ non sunt indecora, 595 *et seqq.* Non aliam habuit creandi rationabiles naturas causam nisi propter seipsum, id est bonitatem suam, 99. Tantum numerum intelligibilium substantiarum creavit, quanto poterat sufficere, 97. Tantam materiam apparavit, quantam poterat exornare, *ibid.* Tanta fecit quanta poterat apprehendere ac sub providentia sua continere, 97. Deus quo sensu omnia posse dicatur, 493, 494. Ejus potentia finita, nec sub obtentu laudis tollenda ejus circumscriptio est, 97. Ut omnipotens ostendatur, omnia ab æterno creaverit necesse est, 57. In initio, id est ante omnia, creasse omnes rationabiles substantias existimandus est, 97. Deus unus, qui cum nihil esset, esse fecit universa, 47. Idem Veteris et Novi Testamenti Deus, 48. Æquales creavit ac similes omnes quos creavit, 99. Creaturas rationabiles pro merito secundum præcedentes causas in hunc mundum distribuit, 99. Quo sensu dicitur omnia permeare et comprehendere, 686. Non ideo corpus, quia dicitur ignis, lux, spiritus, 49, 50. Quo sensu hæc omnia esse dicatur, *ibid.* Lux est, et ista lux est quæ illuminat omnem sensum eorum qui possunt capere veritatem, 49. Ignis consumens quo sensu dicatur, 50, 509, 687. Figurate ignis dicitur, 685. Natura invisibilis est, 86. Quo sensu dicatur videri posse, 725 *et seqq.* Quo sensu intelligatur visibilis, 53, 86. Nulli naturæ visibilis, 52. Quo sensu invisibilis dicatur, 53. Non videtur oculis corporis, sed mente, 717. Quo sensu dicatur neque Salvatori visibilis 86. Ejus naturam acies humanæ mentis intueri non potest, 51. Natura immutabilis permanens ad nos descendit providentia et rerum humanarum procuratione, 510. Ex locorum corporalium prærogativa non putandus est adorari, sed adorandus in spiritu et veritate, 50. Deus zelotes, 280 et seqq. Amat omnia quæ sunt, et nihil eorum quæ fecit odio habet, 384. A quibus tota anima diligatur, 275. Dei munificentia erga martyres, 275. Dei tam in bonitate quam severitate mensura est, 5. Dei misericordia ad quosnam pertineat, 494. Deus quomodo erit omnia in omnibus, 152, 153, 155. Deus idem Judæorum ac Christianorum, 653. Deum vidisse Moyses putandus est, non carnalibus oculis eum intuens, sed visu cordis ac sensu mentis intelligens, 86. Deum bonum et non justum dicebant Valentiniani Patrem Domini nostri Jesu Christi, justum vero et non bonum legis et prophetarum Deum, 86, 87. Eorum error confutatur, *ibid.*, 88, 89. Unus esse probatur Deus legis et prophetarum, et Domini Jesu Christi pater, 84, 85, 86. Sicut Deus legis et prophetarum in Veteri Testamento frequenter dicitur bonus, ita etiam justus in Evangeliis appellatur Domini nostri Jesu Christi Pater, 89. In Deo nihil innatum præter solum Deum Patrem, 55. Supra omne tempus, supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto dicuntur, 190. In Deo Patre omnipotentis appellatio non est anterior nativitate Filii sui, 58. Deus Pater in generatione Filii sui non potest alicui hominum vel animantium generanti exæquari, 55. Cum in nullas partes dividi queat, Filii fit Pater, non emittens illum, ut quidam putant, 190. Filium non genuit per prolationem, 55. Pars substantiæ Dei Patris non est in Filium versa, 190. Deus Pater unigenitum Filium generat, et Spiritum sanctum profert, non quasi qui ante non erat, sed quia origo et fons Filii vel Spiritus sancti Pater est, et nihil in his anterius posteriusve dici potest, 79. Deus Pater et Deus Filius duæ sunt hypostases, sed unum sunt, quemadmodum priorum Christianorum unum cor erat et anima una, 750. Duæ res sunt quoad hypostasim, una vero concordia et consensione et voluntatis identitate, 751. Dei Patris et Filii et Spiritus sancti naturæ id proprium est ut sine materiali substantia et absque ulla corporeæ adjectionis societate subsistat, 71. Deus Pater Filii sui dominus recte existimari potest, 244. Non solus magnus est, suæ enim magnitudinis participem fecit Filium suum, ut qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudine Patris imaginem referat, 684. Dei Patris potestas major potestate Filii et Spiritus sancti, 62. Deus Pater natura invisibilis, imaginem quoque invisibilem genuit, 55. Perfectius et purius a semetipso cognoscitur quam a Filio, 193. Non solus contemplatu difficilis, sed etiam Filius, 685. A Verbo ejus Filio comprehenditur, 682. Digne a solo Filio comprehenditur et cognoscitur, 643. Deum Patrem quo sensu Filius comprehendat, 193. Quidquid de Deo Patre cognoscitur, id revelante Filio in Spiritu sancto cognoscitur, 61. Dei Patris cognitio non sine divina gratia conceditur, 726. Deus Pater videtur in Filio, 49. Dei Patris operatio ad unumquodque entium pervenit, 62. Illius participatio pervenit ad omnes tam justos quam peccatores, rationabiles atque irrationabiles, et ad omnia omnino quæ sunt, 62, 63, 64. Dei Patris et Filii operatio ad omnem pervenit creaturam; virtus Spiritus sancti ad solos sanctos, 63, 64. Deus Pater Domini nostri Jesu Christi non alius est a Deo legis auctore, 260, 261. Deus Pater primarius mundi conditor, 678.

Deus Verbum ubique est, 586. Nulli mutationi obnoxium, 510, 511 et seqq. Improprie oratur, 580. Deus et omnipotens est Filius Dei, 58. Anima Dei potest fortasse intelligi unigenitus Filius ejus, 96.

Dei Stoicorum natura, 510. Deorum Epicuri natura, *ibid.* Dii gentium avida sunt dæmonia circum victimas, sanguinem, aliasque sacrificiorum partes volitantia, 471. De illis absurdæ Græcorum historiæ, 540. Eis turpia facta

a poetis et philosophis ascripta, 336. Deorum contemptum Christianis crimini dabant pagani, *not.*, 319.

Diabolus Hebraice Satanas appellatur, 663. Angelus fuit, et apostata effectus multos secum a Deo avertit, 48. Nec fuit nec est virtutis incapax, et tamen necdum vult capere virtutem, 75. Diabolus an de angelo possit fieri, et rursus diabolus in angelum reverti, 69, 70, 71. Futurum est ut is qui omnes vicerit nequitia et penitus se terræ coæquaverit, in alio mundo qui postea fabricandus est, fiat diabolus, 153. Diabolum posse salvari ne mente quidem captus dicere potest, 5. Diabolus quomodo post multa sæcula tractandus, 251. Si diabolus non esset, an nemo peccaret, 138, 139. Spiritaliter accipiendum quod dicitur Jesum a diabolo in excelsum montem fuisse assumptum, 175.

Dialogus Origenis et Candidi Valentinianæ hæreseos defensoris, 5.

Diaconus, aut omnino ex catalogo ecclesiastici ordinis esse non potest qui post baptismum duobus matrimoniis fuit conjunctus, aut concubinam habuit, *not.*, 479.

Diana in Comanis colitur, 647. Ejus mysteria, *ibid.*

Dicæarchus Peripateticus. Ejus opinio de divinatione, *not.*, 359.

Didymeus, 584.

Digamus non solum excluditur ab officio sacerdotii, sed et ab eleemosyna Ecclesiæ, *not.*, 479.

Diluvium Deucalioneum, 337. Magna sunt de ejus epocha apud veteres opinionum divortia, *not.*, 337. Diluvio aut igne Græci putant terram certis quibusdam temporibus purgari, 514.

Diogenes Cynicum se appellavit. Ejus frugalitas exemplo fuit nihil possidentem vita beata frui posse, 652. Præ nimia frugalitate in dolio habitavit, 418. Ejus gravitas pro ludo habenda præ Judaicorum prophetarum constantia, 698.

Dionysius, musicus Ægyptius. Ejus opinio de magiæ virtute, 662.

Dioscuri alternis diebus vivunt et moriuntur, 460. Illos Græci ex hominibus in deorum numerum retulerunt, 459.

Dispersionis populorum explicatio, 598, 599, 600 et seqq.

Dives camelo cur comparetur, 642.

Divinatio. De divinatione variæ philosophorum opiniones, 569. Omne divinationis genus Judæis contemptui erat, 610. Divinatio per aves aliaque animalia sit necne, quæritur, 570 et seqq. Per animalia fit ministerio dæmonum, 572. Propria divinitatis nota est, res futuras ita prædicere ut prædicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu judicetur divinum Spiritum esse prædictionis auctorem, 637.

Divini, id est vates per operationem dæmonum qui eis præsunt, versibus arte modulatis responsa proferunt, 144.

Doctrina Petri liber apocryphus, neque Petri est, neque alterius qui Spiritu Dei fuerit inspiratus, 49.

Dodonides, 695. Earum oracula a Christianis pro nihilo habita, 699.

Dominationes, virtutes, principatus et potestates ac throni, an ex merito, an ex conditionis prærogativa suum obtinent gradum, 66, 70.

Dominicæ diei festivitas, 758.

Dosithei tres fuere, *not.*, 372. Dositheus Samaritanus, 179. Dicebat se filium Dei, 638. Illius expositio de ratione observandi Sabbati, 179. Quam brevi ejus doctrina exstincta sit, 372.

Dositheani vix triginta erant ætate Origenis, 638.

Doxologia, pars orationis qua Deus Pater glorificatur per Christum conglorificatum in sancto Spiritu collaudato, 271.

Draco in escam datus populis Æthiopibus, diabolus est, 218. Draconis ac Belis historia exstabat in veteri LXX Interpretum editione, *not.*, 14.

Druidæ Gallorum multa Judaicæ doctrinæ finitima profitentur, 335. An aliqua eorum exstent scripta, ignoratur, *ibid.* De rebus ad religionem pertinentibus nihil litteris mandarunt, sed in publicis privatisque rationibus utebantur Græcis litteris, not., 335.

E

Ebion apud Judæos pauperem sonat, 385.

Ebionæi a mentis inopia nomen suum ducunt, 183. Ebionitarum duplex genus, 385, 386, 625. Alii Jesum e Virgine natum credunt, alii natum ut cæteros homines, *ibid.* Ebionæi illi vocantur, qui e Judæis Jesum pro Christo receperunt, 385. Ebionæi Pauli Epistolas non admittunt, 628. Nec Paulum pro sancto et sapiente habent, *ibid.*

Ecclesias num habuerint Christiani primis Ecclesiæ sæculis, *not.*, 754, 755. In ecclesiis de rebus corporeis non tractandum, 269. Ecclesia locus orationis et utilis et jucundus, 268. Ecclesia, scabellum pedum Dei, 241. Tota Dei Ecclesia est Christi corpus a Dei Filio animatum; membra autem illius corporis, sunt omnes qui credunt, 669. Duplex est Ecclesia congregatis in unum sanctis, altera hominum, altera angelorum, 269. Ecclesiæ Christianæ, earumque præsides cum aliarum societatum cœtibus et præsidibus comparantur, 466, 467. Ecclesiis Christi dedit Providentia in sanctis Scripturis ædificationem, 16.

Eleazarus sponte ac libere mortem pro religione oppetiit, 287. Ejus laus, *ibid.* et 288.

Elementa quatuor philosophis nota, terra, aqua, aer, et ignis, 36.

Elephanti juramenti tenaces et rebus divinis addicti, ex Celso, 569.

Elephantina seu Elephantis, urbs Ægypti, 603.

Eleusinii inter vetustissimas ac sapientissimas gentes recensiti a Celso, 334.

Eleusinia mysteria, 647.

Elias ad viduam Sarephtanam in Sidonios missus, 422. Elias et Elisæus mortuos suscitarunt, 431.

Eliazar filius Moysis cur circumcisus a Sephora, 614, 615.

Elisæus propheta Naaman Syrum sanavit a lepra, 422. Elisæus et Elias mortuos suscitarunt, 431. Animas pro meritis præteritisque moribus corpori addixit, 351. Ait omne mortalium genus ter decies mille tempestatibus exsulare a beatis sedibus, 780. Ejus versus citantur, 615.

Encratitæ Pauli Epistolas non admittunt, nec Paulum pro sancto et sapiente habent, 628.

Enoch libri in Ecclesiis non omnino pro divinis habentur, 619. Liber Enoch bis citatur, 193. Enoch liber apocryphus, 61.

Epictetus philosophus nobilis, servus fuit, *not.*, 483. Ad philosophiam excitatus, 483. Cum herus ei crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus, *Perfringes*, inquit; cumque ille perfregisset, ait : *Dixin hoc futurum?* 732.

Epicurus magis quam Aristoteles in Providentiam irreligiosus, 339. Providentiam tollit, 329. Epicuri dii, ex atomis constantes, hoc ipso dissolvi possent nisi ad atomos, unde illis dissolutionis periculum est, excutiendas naviter incumberent, 510. Epicuri Deus quali figura, *not.*, 510. Epicurus bimembrem facit animam, cujus pars rationis compos in pectore sita sit, bruta per totam corporis concretionem diffusa, *not.*, 614. Epicurus et ejus asseclæ e medio tollunt omnia oracula quæ apud Græcos admirationi sunt, 695. Epicuri sententia de natura nominum, 341, 342. Divinationem omnem rejicit, et vana omnia somnia judicat, *not.*, 358, 359. Magiam pro re futili habet, 342. Ejus sententia de voluptate expetenda et dolore fugiendo, *not.*, 614. Ejus fortitudo quænam, 614. Labores fert, ut majores effugiat, *ibid.*

Epicurei seipsi appellant philosophos, licet philosophi non sint, 624. Simulant se simulacra colere, 741. Providentiam e medio tollunt, 398, 624. Providentiam tollunt et voluptate summum bonum metiuntur, 496. Adulterio abstinent quod summum bonum in voluptate positum existiment multaque voluptati ejus officere qui uni adulterii voluptati cedit, 739.

Epigoni, 358.

Ἐπιούσιος, vox a nullo Græcorum aut sapientum usurpatur, neque vulgi consuetudine teritur, 245. Ab evangelistis videtur ficta, 246.

Episcopus esse non potest, qui post baptismum duobus matrimoniis fuit conjunctus, aut concubinam habuit, *not.*, 479. Episcopi sui genitalia colere Christianos, cur calumniabantur ethnici, 319. Episcopos lapsos ulterius frui episcopatu vetitum erat, *not.*, 482.

Epistola ad Hebræos Paulo ascribitur, *not.*, 20. Illam quidam Paulo abjudicabant; Origenes Paulo ascripsit, 20. Nonnulla facta refert quæ in canonicis Veteris Testamenti libris non reperiuntur, 19. Epistola falsa sub nomine Pauli apostoli ad Thessalonicenses scripta, 5.

Epops, Numenii Pythagorei liber, 545.

Epulæ Thyesteæ veteribus Christianis per calumniam objectæ, 319.

Erataoth, in Ophianorum diagrammate canis faciem habet, 654.

Erebiou, dæmonis nomen quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Erou, dæmonis nomen quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Esau propter antiqua peccata odio habitus priusquam nasceretur, 96. Esau anima propter antiqua peccata quæ in altera vita commiserat, odio habita, 96.

Essa mulier Hebraice dicitur, 25

Essa deducit Origenes a Nasa, *sumvsi ibid.* Insignis ea de re Hieronymi locus, 25.

Esther diu tacita gentis veritate Artaxerxis sententiam correxit, 39. Esther liber citatur, 141. Libri Esther editio vulgata qualis olim fuerit, *not.*, 14. In libro Esther neque Mardochæi neque Esther preces, neque Aman et Mardochæi epistolæ apud Hebræos habentur, 14.

Eteocles, 358. Eteocles et Polynices, uterque solus Thebis imperare voluit, *not.*, 841.

Ethnarcha Judæorum quanta concedente Cæsare polleret auctoritate, 28.

Ethnici causam motuum imperii eam esse putabant, quod fidelium numerus increvisset nec Christianos profligandos curarent præsides, ut superioribus temporibus erat factitatum, 456.

Etymologia πρίνου et πρίσαι, σχίνου e σχίσαι an Hebraice reperiatur, 40.

Eucharistia, nobis erga Deum grati animi symbolum est, 783.

Euphrates Ophianorum magister, 652.

Euphrates philosophus Apollonii Tyanei arte magica captus, 662.

Euripides Anaxagoræ discipulus, theatri philosophus dictus, 561. Sophocle sapientior dictus a Pythio, 697, 698. Ab Aristophane salibus comicis defricatur, quod sit importune loquax et dogmata quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente audierat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat, 720. Illius versus citatur, 414, 561, 730.

Eurynome Gratiarum mater, 340.

εὐχή, duplicem habet significationem; interdum *orationem*, interdum *votum* denotat, 201, 202, 203.

Evangelium Christi ubique prædicatum, 400. Evangelia ex nudis litteris solaque historia consideranda non sunt. Nihil enim in illis est quod alterius cujusdam rei signum non sit, 438, 439. Mos recitandi Evangelia super ægrotos, 461. Evangelium Nazaræorum, *not.*, 49. Evangelium Nazaræorum apocryphum, *not.*, 219. Quid sit Evangelium sempiternum de quo Joannes in Apocalypsi, 188.

Exodus. In Exodo quæ pertinent ad tabernaculum ejusque atrium, ad arcam et ad indumenta summi pontificis et sacerdotum valde sunt immutata adeo ut ne similis quidem sensus esse videatur, 16.

F

Fabianus Romanæ urbis episcopus, ad quem scripsit Origenes de recta fidei suæ ratione, *monit.*, 1.

Fata. Bene vel male agere fatis urgentibus non cogimur, 111.

Festa publica ethnicorum cur instituta, 758. Iis interesse non debent Christiani, 758.

Festivitates Christianorum, Dominica, Parasceve, Pascha, Pentecoste, 758.

Fides, tertium est donum Dei; secundum, scientia; primum, sapientia divina, 659. Fidei simplicis laus et utilitas, 328. Fides in Jesum aut fortunata est aut diligenti examine fulta, 472. Fidei confessio publica necessaria ad salutem, 277. A fide etiam omnia humana pendent, 529.

Filius Dei increatus, 643. Filii Dei ὑπόστασις nihil corporeum habet, 53. Unigenitus Dei Filius est per quem omnia facta sunt visibilia et invisibilia, 90. Filius Dei non per adoptionem Filius fit extrinsecus, sed natura Filius est, 55 Filii tres a quibusdam hæreticis admissi, *not.*, 92. De Filio Dei duplex Platonis locus, 636. De Filio Dei an Platonici ullam habuerint notionem, 60. Filius Dei rerum omnium ratio, 596. Dei Filius an sit substantia substantiarum, idea idearum et principium, et Deus ejus Pater his omnibus sit superior, quærendum est, 681. Filii Dei generatio humana cogitatione non potest apprehendi, 55. Figura expressa substantiæ Dei Filius est unigenitus, 56. Filius Dei natus ex Patre velut quædam voluntas ejus ex mente procedens, 55. Filius a Patre natus est, velut si voluntas procedat e mente, 190. Filii ita æterna et sempiterna est generatio sicut splendor generatur ex luce, 55. Sicut lux nunquam sine splendore esse potuit, ita nec Filius sine Patre intelligi potest, 190. Si Filius est prolatio Patris qui illum de seipso generet ad eum modum quo de se animalia gignunt, necessario corpus est tum qui emittit, tum qui emittitur, 190. Filius Dei vapor virtutis ejus semper exstitit, nec est quando non fuerit, nec aliud habet initium nisi ipsum, unde et est et nascitur, Deum, 57. Filius Dei Deo Patri coæternus, 54. Filii nativitas non est posterior appellatione qua Pater dicitur omnipotens, 58. Per Filium Deus Pater est omnipotens, 58. Filius Dei Deus et omnipotens, 58. Dicere fuisse aliquando quando non fuit Filius, est dicere fuisse aliquando quando veritas non erat, quando sapientia non erat, quando vita non fuerit, 190. Hæretici putant ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit, 190. Fuisse tempus quando Filius Dei non erat, ante Arium dixerunt hæretici et ab Origene confutantur, *not.*, 189, 190. Unigenitus Filius Dei multis et diversis nominibus pro rebus vel opinionibus appellantium appellatur, 53. Sapientia, *ibid.* Primogenitus, *ibid* Dei virtus, *ibid.* Verbum Dei, 54. Veritas et vita, *ibid.* Via, *ibid.* Resurrectio, *ibid.* Imago Dei invisibilis, *ibid.* Splendor gloriæ et figura expressa substantiæ Dei, *ibid.* 56. Vapor quidam virtutis Dei, 56 *et seqq.* Aporrhœa omnipotentis gloriæ purissima, *ibid.* Splendor lucis æternæ, *ibid.* Speculum immaculatum virtutis Dei, *ibid.* Imago bonitatis Dei, *ibid.* Filius Dei est Verbum ipsum, sapientia ipsa, veritas ipsa, ipsamet justitia, 669. Filius Dei, Verbum et justitia est, 238. Filius Dei unigenitus, sapientia ejus est substantialiter subsistens, 53. Filius Dei primogenitus omnis creaturæ, non alius est per naturam quam sapientia, 53. Filius Dei non est particeps justitiæ, sed justitia ipsa est, 681. De Filio et Spiritu sancto duo seraphim quæ Isaiæ VI, 3, commemorantur, interpretabatur Hebræus Origenis magister, 61. Hieronymo quantum displicuerit hæc interpretatio, 61. Filius Dei ante incarnationem Deo Patri ministrasse dicitur, non solum a quibusdam Patribus qui ante Arium vixerunt, sed et ab aliis qui post exortam Arianam hæresim scripsere, *not.*, 48. Filius Dei ante omnem creaturam natus est ex Patre, 48. In omnium creatione Patri ministravit, *ibid.* Filius Dei imago est invisibilis Dei et propterea Deus, non tamen is de quo Christus ipse ait : *Ut cognoscant te solum verum Deum*, 59. De Filio et de Spiritu sancto interpretatus est Origenes quod in cantico Habacuc dictum est : *In medio vel duorum animalium*, vel *duarum vitarum cognosceris*, 61. Filius Dei Verbum proximus mundi conditor, Pater autem primarius, 678. Filius Dei quo sensu dicatur Deus secundus, 608. Filius Dei, non loco circumscriptus, sed ubique præsens, 393. Filii Dei divinitas non loco aliquo conclusa, 190, 191. Dei Filius invisibilis Dei imago invisibilis, participationem sui universis rationabilibus creaturis invisibiliter præbet, 90. Filius Dei bonitatis imago, non tamen bonitas ipsa, nec ut Pater sine ulla differentia bonus, 59. Filius Dei quatenus imago, quatenus veritas sit, 56. Dei Filius paternæ magnitudinis est particeps factus a Patre, ut qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudine Patris imaginem referret, 684. Filius Dei Patrem comprehendit, 682. In nullo prorsus a Patre virtute operum immutatur ac differt, 59. Non videre Patrem, quo sensu dicitur, 53. Minori statuæ, Pater majori comparatur ab Origene, *not.*, 56. Patre non fortior, sed inferior, 753. Patre minor, et secundus a Patre, 62. Ejus voluntate sapientior voluntas Patris, 292. Ejus potestas major virtute Spiritus sancti, 62. Filius Dei a solo Patre digne cognoscitur, 643. Ejus operatio ad omnes et solas rationabiles creaturas pervenit, 62, 63, 64. Filius Dei incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus, 48. Exinaniens se de statu majestatis suæ homo factus est, 89. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex virgine est operante Spiritu sancto, 48. Suscepit non solum corpus humanum, ut quidam putant, sed et animam, nostrarum quidem animarum similem per naturam, proposito vero et virtute similem sibi, et talem qualis omnes voluntates et dispensationes Verbi ac sapientiæ indeclinabiliter possit implere, 191. Ejus divinitas non est contaminata, corpus assumendo ex virgine, 687. Filius Dei non fuit in anima quam assumpsit, sicut fuit in anima Pauli vel Petri, cæterorumque sanctorum, 191. Mortuus dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere poterat, 90 Filii Dei cultum prophetiæ ac miracula commendant, 749. Ejus cultus in integra vita positus, 749. An ad Filium Dei προσευχή seu oratio proprie dicta sit dirigenda, 222, 223. Filius Dei est oblationum nostrarum pontifex et apud Patrem advocatus, orat pro orantibus, 212. Quo sensu erit Patri subjectus, 151. Quo sensu omnia erunt ei subjecta, 151.

Finis semper similis initiis, 69. Ex fine nascitur principium, et ex principio finis, 69. Finis mundi tempus solus Deus novit, 69. De fine rerum triplex opinio, e quibus quæ vera et melior sit, lectoris inquisitioni relinquitur, 85. In fine mundi unusquisque pro merito peccatorum pœnis subjicietur, 69. In unum finem bonitas Dei per Christum universam revocabit creaturam, 69. In fine omnium, utrum futura sint corpora, an sine corporibus aliquando vivendum sit, cum redacta in nihilum fuerint, quæritur, 152. In fine omnium an hoc futura sint corpora quod nunc est æther et cœlum, 71. In fine substantia materiæ non peribit, 71.

Firmamentum, id est cœlum ad comparationem superioris cœli est infernus, 185.
Fœdus licitum ut tyrannus qui urbem invaserit, e medio tollatur, 320.
Formicis rationem inesse asserit Celsus, negat Origenes, 566.
Fornicationis crimen an possit a sacerdotibus remitti, 256.
Fortitudo ab irascibili animæ parte proficiscitur ex Platonicis, qui illi locum circa pectus assignant, 614.
Fortuna, res est minime subsistens, 278. Per fortunam hominis jurare, abominatio est, *ibid*. Per fortunam Cæsarum jurare paganis mos erat, *not.*, 278.
Funambuli per funem ab altera ad alteram theatri partem sublime porrectum incedunt, gravibus etiam oneribus onusti, 495.

G

Gabrielo angelo bellorum providentia injuncta est a Deo ob merita et virtutes, 74. Gabriel in diagrammate Ophianorum aquiliformis nuncupatur, 654.
Galactophagi, populi Scythiæ Asiaticæ, *not.*, 335. Multa Judaicæ doctrinæ finitima profitentur, 335.
Genealogia. Apud Christianos controversia de genealogia Jesu, 413.
Generatio Filii Dei humana cogitatione non potest apprehendi, 55. In generatione Filii Deus pater non potest ulli homini vel animanti generanti exæquari, 55. Generatio Filii Dei æterna et sempiterna, 55.
Genethlialogia ex Chaldæis orta est, 693.
Genitalia antistitis ac sacerdotis Christianos colere, unde ansam calumniandi arripuerint ethnici, 319.
Geometria et arithmetica præviæ disciplinæ ad philosophiam, *monit.*, 37. Geometria philosophiæ adjutrix, 30.
Genesis. In Geneseos I, versu 10, illud : *Vidit Deus quod esset bonum*, apud Hebræos non reperitur : cur, 15.
Genii. Per genios Cæsarum jurare solebant pagani, *not.*, 278.
Genuum flexio necessaria, cum sua quis apud Deum peccata accusaturus est, ut remittantur, et ab eis sanetur, 267.
Getæ multa Judaicæ doctrinæ finitima profitentur, 335.
Gigantum Titanumque pugnæ adversus deos, 664.
Gloria vana in precibus fugienda, 228, 229. Gloriæ humanæ aucupatio non nova solum, sed etiam veteri lege interdicitur, 711.
Gnostici, 624. Propter excellentiam scientiæ sic se appellatos esse, vel appellari debuisse gloriantur, *not.*, 624. In divinitate Trinitatem Trinitatis ponebant, *not.*, 92.
Gomorrha et Sodoma ignei sulphureique imbris vastatione depopulantur, 87, 88.
Gongosyrus Scytharum, est Apollo, 661.
Grammatica philosophiæ adjutrix, 30
Gratiæ semper nudæ, 340.
Gratiæ divinæ nos ad meliora provocanti resistere possumus, 141, A Deo datur non ut sustineamus, sed ut sustinere possimus, 140. Multa quæ sunt homini impossibilia, voluntate et gratia Dei possibilia fiunt, 196, 197.
Græci melius cæteris inventa barbarorum dijudicant, argumentis confirmant et ad virtutis usum accommodant, si Celso fides, 230. Judæorum antiquitatem testantur, 334. Mundum universum Deum putant, 581. Fatentur non omnes homines prognatos esse ex mare et femina, 355. Docent terram igne aut diluvio certis quibusdam temporum conversionibus purgari, 514. Parentes mortuos cremabant, 604. Græcorum regni princeps, virtus spiritalis, 143.
Gregorius Thaumaturgus, Neocæsareæ episcopus, panegyricum de Origene sermonem scripsit, *not.*, 30. Poterat et Romanus jurisconsultus fieri omnibus numeris absolutus, et Græcus philosophus celeberrimus, 30. Origenis epistola ad sacrarum litterarum studium excitatur, 30.
Griphem nunquam auditum est ab homine captum esse, 176.

H

Hæreses plurimæ inde ortæ sunt quod multi viam non invenerint qua esset in sancta Scripturarum lectione insistendum, 164. Hæreses ortæ e carnali intelligentia Scripturæ, 41.
Hæretici pervulgato Origenis nomine illecti ad eum confluebant, periculum de ejus peritia facturi, *monit.*, 37. Hæretici et philosophi ad Origenem ob singularem de ejus eruditione famam confluebant, 4.
Harpocratiani, hæretici a Salome oriundi, 626.
Hebræus magister Origenis de Filio et Spiritu sancto intelligebat duo seraphim apud Isaiam clamantia : *Sanctus, sanctus, sanctus*, 61. Hieronymo multum displicuit hæc interpretatio, 61. Hebræorum alii Susannæ historiam non agnoscunt; alii ceu veram recipiunt, 18. Ex Hebræo fonte Græce translata sunt quæcunque Veteris Testamenti nomine feruntur, 11. Quibus notum est, quid Hebraicus Scripturæ textus contineat, ii a Judæis non irridentur, 17. Hieronymi ea de re testimonia, *ibid*.
Hebraica lingua longe diversa a Phœnicia et Syriaca, 451.
Hecatæi liber *De Judæis*, in quo hujus gentis usque adeo sapientiam probat, ut Herennius Philo dubitet primum an hujus historici scriptum illud sit, deinde addat, si quidem illius opus sit, verisimile esse illum fuisse captum veritatis luce quam præ se fert Judæorum doctrina, 334. Hecatæus qui de Judæis scripsit an inter supposititios scriptores computandus, *not.* 334.
Hecates mysteria, 647. Hecates ministri, 327.
Helena Simonis magi scortum, *not.* 625. Ejus figura in figuram Minervæ facta et adorata a Simonianis, *not*, 722.
Heleniani, sunt Simoniani qui Helenen aut magistrum Helenum colunt, 625.
Heraclas Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, 4. Eum apud magistrum philosophiæ reperit Origenes, quintum jam annum ei operam dantem, 4. Ammonium philosophum cognomento Saccam per quinque annos audivit, 4. Græcorum libros studiose evolvebat, 4. Vulgari veste deposita philosophicum induit habitum, *ibid*.
Heracleotæ Anytum Socratis calumniatorem exterminarunt, *not.*, 322
Heraclidæ, 358.
Heraclidis narratio de muliere cui præclusus erat spiritus, 403.
Heraclitus Moyse recentior, 665. Ejus quædam loca citantur, 638, 639, 663. Illius dictum de simulacrorum cultoribus, 378. Liber *De natura*, *not.*, 663. Ejus dictum de cadaveribus, 588, 595. Ejus dictum de idololatria, 524.
Hercules, 429, 430. Illum Græci in deorum numerum retulerunt, 459. Ejus turpis apud Omphalen servitus, 732. Multa intemperantia et muliebris apud Omphalem servitus, 460. Bovem vi et latronis more eripuit agricolæ, 735. Herculis genio victima cum exsecrationibus oblata, *ibid*. Cur, *ibid. in not*.
Hermas auctor libri *Pastoris*, 61.
Hermippi plures, *not.*, 333. De singulis disquiritur, *ibid*.
Hermippi liber primus *De legislatoribus*, 333. In eo narrat Pythagoram a Judæis in Græciam suam traduxisse philosophiam, 334.
Hermotimo Clazomenio miracula tribuit Celsus, 449. De illo fabulosa historia, 467. Ejus anima dicitur, relicto corpore, errasse, vagaque e longinquo multa annuntiasse, quæ nisi a præsenti sciri non possint, corpore interim semianimi, *not.*, 449. Ejus anima dicitur sæpius relicto corpore circumvagata fuisse sine corpore, 467.
Herodotus, 463. Herodotus fallitur cum ait Apollinem a Scythis vocari Gongosyrum; Neptunum, Thagimasadem; Venerem, Argimpasan; Vestam, Tabiti, 661. Herodoti locus de Persarum religione, 738. Herodoti duplex locus citatur, 603. Alter, 609.
Herus Armenii filius, e rogo, si Platoni fides est, post duodecim dies redivivus, 402.
Hesiodus inepta de rebus priscis commentus est, 529. Illius versus, 531, 532.
Hexapla denotantur, 13.
Hierocles Apollonium Tyaneum impie Jesu Christo comparavit, *monit.*, 314.
Hieronymus libros Περὶ ἀρχῶν Latine vertit, *monit.*, 41. Decipi se passus est ambiguæ vocis ἀγέννητον significatione, *not.*, 55. Asserit Origenem juxta Arium et Eunomium negasse Filium vel prolatum esse vel natum, ne Deus Pater dividatur in partes : sed dixisse sublimem et excellentissimam creaturam voluntate exstitisse Patris, sicut et cæteras creaturas, 5.
Hierophanta unus apud Athenienses cicuta virilia oblinit, ut concupiscentias suas refrenet, 729.
Hipponax, scriptor inverecundus, *not.*, 462.
Historiæ paucæ sunt quarum veritas in omnibus non difficillime astruatur, 358.
Hodie mos est Scripturæ multis in locis ævum omne vocare, 249. Hodie pro sæculo præsenti accipitur, cras pro futuro, heri pro præterito, 249.
Holophernes a Judith victus prudenti simulatione verborum, 39.
Homerus poetarum optimus, 698. Moyse recentior, 665. Prophetis Judaicis recentior, 634. Ei inter alia laudi datur quod heroum personas servaverit quales ab initio supposuit, 719. Ei non ignoti mali quidam dæmones, qui nidore et victimis gaudent, et mercedis loco sacrificantibus exitium aliorum concedunt, 698. De illius recondi-

tioribus sensibus scripsit Pythagoricus quidam, 698. Ejus versus plurimi citantur, 571, 572, 573, 664. Homerus aliique similium poematum auctores exterminati e republica Platonis, 529.

Homo cur inops creatus, 560. Cur non sit impeccabilis creatus a Deo, *not.*, 838. Homo qui nunc est, an possit in alio mundo dæmon fieri, 69, 71. Nullus est homo qui ab initio non peccaverit, 493. Non omnes homines prognatos esse ex mare et femina ipsi Græci fatentur, 355.

Horæus, apud Ophitas unus e principibus angelis, 656.

Humilitas Christiana quid sit, 641.

Hyperborei inter vetustissimas ac sapientissimas gentes recensiti a Celso, 334.

Hypocritarum proprium est apud homines gloriari pietatis aut liberalitatis nomine, 228.

I

Idea idearum an sit Dei Filius, quærendum est, 681

Idololatriæ crimen an possit a sacerdotibus remitti, 256. De idololatria sententia Christianorum, 323. De idololatria Heracliti dictum, 324. De idololatria Zenonis Citiensis sententia, 324.

Idolothyta Christianis prohibita, 763.

Idolothytis uti non debent Christiani, 760.

Ignatius martyr citat Christi verba quæ in *Doctrina Petri*, et in Evangelio Nazaræorum, libris apocryphis legebantur, *not.*, 49.

Ignis consumens quo sensu Deus dicatur, 50. Ignis inferni quid sit, 102. Tantum purgatorius est, 102, 103. Unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendit, et non in aliquem ignem qui antea fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergitur, 102. Igne aut diluvio terra certis quibusdam temporibus purganda ex Græcorum philosophis, 514.

Imago Dei Filius Dei, 55. 56. Ad Imaginem Dei factus homo, 152. Imago Dei in anima, non in corpore impressa est, 778. Quid intersit discriminis inter *fieri ad imaginem Dei*, et *fieri ad similitudinem*, 522, 523, 680. Imaginis dignitatem in prima conditione percepit homo, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est, 152. Imago Dei in homine impressa cognoscitur non per effigiem corporis quæ corrumpitur, sed per animi prudentiam, per justitiam, per moderationem et cæteras virtutes quæ, cum Deo insint per substantiam, in homine possunt esse per industriam et per imitationem Dei, 194.

Imaginum usus fueritne primis Ecclesiæ sæculis, 755.

Impietas quæ deos tollat, veteribus Christianis objecta, 319.

Impositione manuum apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo, 61.

Indi nonnulli carnes humanas devorant, 693. Indorum de scientia excelsi pollicentium sententia, 143. Apud Indos mysteria quorum interior ratio solis peritis perspecta, 530.

Indurare cor hominum quo sensu Deus intelligendus est, 117, 118, 119, 120.

Incarnationis Verbi Dei mysterium omnem penitus humanæ mentis admirationem excedit, 90.

Incestos OEdipi concubitus adversus Christianos ementiti sunt ethnici, 319.

Incorporei seu ἀσωμάτου appellatio in Scripturis sanctis est inusitata, 49.

Infanticidium et pabulum inde veteribus Christianis objectum, 319.

Inimicus novissimus qui mors appellatur, quo sensu destruendus dicitur, 154.

Interpretum Scripturæ sacræ editiones inter se collatæ sunt ab Origene, 17.

Ira Dei quid sit, 557 et seqq.

Is, vir, et *Essa*, virago seu mulier, 26.

Isaac, Abraham, Jacob et Israel nomina in incantationibus usurpata, 339. Nominis Isaac virtus, 526, 527, 528. Isaac nomen qua lingua pronuntiatum aliquid possit, 612. Isaac filio suo benedictionem propheticæ impertiit, 699.

Isaias inaudita austeritate tres annos nudus et discalceatus ambulavit, 699. Eum sectum esse traditiones ferebant, 19, 20. De illo nonnulla narrantur, quæ Epistolæ ad Hebræos testimonio confirmantur, 19. Ea desumpta sunt ex apocrypho quodam, 20.

Isis Ægyptiorum dea, 603, 606. Eam non magis Ægyptii metuunt quam ceparum acrimonias, *not.*, 604.

Ismaelitarum Arabum circumcisio diversa a Judæorum circumcisione, 614.

Israel nomen in incantantionibus usurpatum, 339. Qua lingua pronuntiandum sit ut virtutem habeat, 612.

J

Jacob et Esau ex præcedentis vitæ meritis alter dilectus, alter odio habitus, 99 Jacob artifici mendacio benedictiones patris impetravit, 39. Ejus scala mystica, 646. Ejus vaticinium de adventu Messiæ, 368. Ejus prophetiæ, 699. Jacob nomen in incantationibus usurpatum, 339. Qua lingua pronuntiatum aliquid possit, 612. Quantam habeat virtutem, 526, 527, 528.

Jaldabaoth, angelus apud Ophitas, 655, 656.

Jalmenus Martis filius, 358.

Jao, apud Ophitas unus e septem angelis principibus, 655, 656.

Jamnes et Mambres fratres erant magi et venefici Ægyptiorum, qui arte magiæ suæ, virtuti Dei quæ per Moysen agebatur, resistere se putabant, *not.*, 543. Eorum historia memoratur a Numenio Pythagoreo, 543.

Jasonis et Papisci altercatio, 544. Aristoni Pellæo tribuitur, *not.*, 544.

Jeremias. In Jeremia magna est prophetiarum transpositio et mutatio apud Septuaginta Interpretes, 15. Jeremiæ vitam prophetiarum ejus nomine notus liber repræsentat, 699.

Jerusalem excidium a Jesu prævisum et prædictum, 400. Jerusalem a Tito eversa, 400. Jerusalem diruta est duobus et quadraginta annis post Jesu Christi mortem, 515. Jerusalem obsessa, expugnata, et a fundamentis eversa ob Jesu necem, 772, 773. Hierosolymarum nomen ætate Moysis non erat, 365.

Præter Jesum et Caleb nullus ex his qui de Ægypto fuerant profecti, invenitur terram repromissionis intrasse, 87.

Jesus Christus ante omnem creaturam natus ex patre, 48. Jesus Dei Filius ante et post incarnationem, 456. Jesus Deus et homo, 391. Jesum Deus ipse Deum esse testatur, 617. Jesu divinitatem multa probant, 468. Jesus est Filius illius Dei qui et legem et prophetas dedit, 390. Jesus Christus qui ab initio Deus Deique Filius esse creditur, est Verbum ipsum, sapientia ipsa, veritas ipsa, 474. Jesus Christus proprie Dei Filius, Deus Verbum, Dei potentia et Dei sapientia, 381. Jesus Christus quasi medius ingenitam inter et genitam naturam, 469. Ad nos defert Patris beneficia et sacerdotis more nostras ad summum Deum perfert preces, 469. Jesus magna potentia et secundo post universorum Deum et Patrem loco Deus, 393. Ejus immortalitas unde repetenda, 403. Jesus ab iis qui propter virtutem Filii Dei nominantur, longe discrepat, 572. Venit, ut omnium hominum Salvator esset, 504. A Christianis adoratur, 567. Ejus anima filio Dei intima participatione unita, nunquam ab illo separanda est, 669, 670. In Jesu extremitas boni, 667. Cur ad Judæos potius quam ad aliam gentem venerit, 431. Jesu e virgine ortus ex propheta Isaia probatur, 352, 353. In Evangeliis ab Ecclesia receptis nusquam dicitur faber, 659. Pro filio fabri habitus, 641. Cum inter homines versaretur, fabrilia faciebat opera, aratra et juga conficiens, *not.*, 659. Nec Græcas nec Hebraicas litteras doctus est, 641. Ejus corpus ex humana materia constans, et humanis vulneribus mortique obnoxium, 462. Ejus mortale corpus et humana quæ in ipso est anima ad maximam dignitatem erecta sunt, non societate tantum cum Verbo, sed etiam in unum concursu et permistione, 474. Ejus corpus aspectu deforme fuisse constat ex Scripturis, sed abjecto vultu, aut exigua statura fuisse non clare indicatur, 689. Jesus omnes gloriæ obices superavit, 347. Valuit permovere totum orbem non modo magis quam Themistocles, sed etiam quam Plato aut Pythagoras, aut quidquid sapientum, regum, imperatorum toto orbe fuit, 348. Pauci pluribus simul nominibus gloriam compararunt, at Jesus quamplurimis, 348. Ipsum uno tantum anno post baptismum prædicasse aliquot Patres credere, *not.*, 160. Omnes homines, quantum in se fuit, salvare voluit, 504. Futura præscivit et prædixit, 398. Quod dicitur Jesum a diabolo in excelsum montem fuisse assumptum, non est ad litteram accipiendum, 175. In Jesu nulla intemperantia, 460. Ipse Jesus per preces compos factus est eorum quæ petiit, 216. Jesu nomen quantam vim et efficaciam habeat, 382. Jesu nomen dæmonibus terribile, 471. Jesu nomine curationes non paucæ fiunt aliaque miracula minime contemnenda, 464. Jesu nomen etiam ab improbis pronuntiatum aliquando dæmones vincit, 325. Jesu opus est egregium, in nomine ejus hodieque sanari quoscunque Deus sanatos velit, 414. Quamvis unus esset, plura tamen erat pro varia illum videndi ratione, nec eodem modo inspicientibus omnibus videbatur, 435, 436. Intempestive in mortis discrimen non debuit se conjicere, 381. Quatenus homo, non quatenus Deus erat, passus est, 705, 706. Ejus in verberibus ignominiisque silentium majoris constantiæ patientiæque fuit quam quidquid Græci calamitatibus pressi dixerunt, 733. Non invitus captus est, 395. Cur palam in cruce mortuus fuerit, 430. Natus et passus est vere et non per

phantasiam, 48. Vere mortuus, vere resurrexit, vere assumptus est in cœlum, 48. Ejus ad inferos descensus, 419. Cur post resurrectionem non se omnibus conspiciendum præbuerit, 434, 435. Ejus corpus quale fuerit post resurrectionem, 474. Jesus nullum de se scriptum reliquit, 361. Nec Jesus nec apostoli magi fuerunt, 356. Jesum sequi, crucem suam tollere, ac seipsum abnegare, necesse est, 281, 282.

Joacim Susannæ conjux an fuerit rex, an alius quispiam e plebe, 11. Vide *Susanna*.

Jocasta, 358. Ejus calamitates, 406.

Job Moyse antiquior, 665. Non erat de genere Esau, *not.*, 14. A nonnullis putatur idem qui Jobab, not., 14. Ejus variæ tentationes, 142. Duobus certaminibus functus et utroque victor, tertium non subiit. Trina pugna Christo reservata est, 266. A malo liberatus est, non quod Satan potestatem non acceperit eum in tentationes injiciendi (accepit enim); sed quod in omnibus quæ illi adversa contigerunt, nihil peccaverit coram Deo, sed justus apparuerit, 265. Libri Job varia additamenta nec apud Hebræos nec apud Aquilam reperiuntur; sed apud LXX et apud Theodotionem eadem sunt, 15. In Job ab his verbis: *Scriptum est autem ipsum resurrecturum, cum quibus Dominus resurgit*, quæ sequuntur usque ad finem apud Hebræos non exstant, nec apud Aquilam; sed apud LXX, et apud Theodotionem, 14, 15. In medio libro Job plurima apud Hebræos reperiuntur quæ in exemplaribus Græcis desiderantur, 15. Hieronymi ea de re insignis locus, *ibid*. Per medium librum Job multa apud Hebræos habentur, quæ apud Græcos non exstant, *not.*, 15.

Josephi castitas et patientia, 539.

Josephus Mariæ conjux faber lignarius erat, *not.*, 659.

Josephus historicus Jesum pro Christo non agnovit, 362. Joannis Baptistæ meminit, 362. Josephi locus celebris de Jesu Christo nondum Origenis ætate exstitit, aut si exstitit, pro spurio et supposititio habitus est, *not.*, 362. Josephus si Origeni fides est, Jerosolymarum eversionem Jacobi neci acceptam retulit, 363. Ejus error de causa excidii Jerusalem, 400. Illius libri duo *De Judæorum antiquitate*, 334, 508. E Josepho multa a veteribus citantur quæ in hodiernis ejus exemplaribus non reperiuntur, *not.*, 362, 363.

Judas Galilæus magnus aliquis haberi voluit, et subito sublatus est, 638. Quam brevi tempore doctrina ejus exstincta sit, 572.

Judas proditor ne tres quidem annos cum Jesu transegit, 397. Judas contrariis de Jesu distractus judiciis, nec ex toto animo eum prodidit, nec ex toto animo debitam magistro servavit reverentiam, 395, 396.

Judas in epistola sua meminit libri apocryphi qui *Ascensio Moysis* dicitur, 138.

Judæorum antiquitatem testantur Ægyptii, Phœnices et Græci, 334. Judæorum scripta Græcanicis vetustiora, 736. Judæi neque servi fugitivi neque genere Ægyptii fuerunt, 524. Probant circumcisionem suam diversam esse non solum a Colchorum et Ægyptiorum, sed etiam ab Ismaelitarum Arabum circumcisione, 614. Apud Judæos non eadem est circumcisionis causa, quæ apud Ægyptios et Colchos, 613. Cur vasa aurea et argentea ab Ægyptiis petere jubentur a Deo, 30, 31. Videntur fuisse gens philosophorum, antequam peccarent in Divinitatem, a qua ob summam nequitiam derelicti sunt, 776. Nihil præter Deum adorant, 581. Nec cœlum nec angelos adorant, 581. Omnes imaginum artifices a se ablegabant, 524. Litterarum Græcarum parum curiosi, 414. Vix nati et adhuc balbutientes discebant animæ immortalitatem subterranea tribunalia, mercedem recte viventibus destinatam, 610. Apud illos unus Deus, una orationis domus, unum holocaustorum altare, una sacri suffitus ara, unus Dei summus sacerdos, 611. Omne divinationis genus contemnebant, 610. Apud eos nemo ejusdem religionis diutius sexennio servire poterat, 610. Apud illos nec athletarum, nec scenicorum, nec circensium erant certamina, 610. Eis licebat armis sua defendere et adversarios occidere, quod Christianis vetitum, 451. Eis cur prophetæ necessarii fuerint, 448. Eis fuisse prophetas, cur necessario admittendum sit, 354. Innumera incommoda modo in Assyria, modo in Perside, modo sub Antiocho sustinere maluerunt, quam Judaismum ejurare ejusque violare leges, 449. Apud Chaldæos captivi talorum lusu væniebant, et in plateas projiciebantur insepulti, 11. Eis in captivitate Babylonica suis legibus uti concessum est, 27. Idem eis a Romanis fere concessum est, 28. Plurimi in captivitate Babylonica divites fuerunt, 26. Nihil mali ab Alexandro Macedone passi sunt, quamvis propter quædam fœdera arma contra Darium capere recusaverint, 616. Eorum casus gentibus fuit salus, 446. Non omnes credunt Christum qui venturus est, Deum fore aut Dei Filium, 503. Non Filium Dei sed Christum Dei venturum esse dicunt, 366. Illorum et Christianorum de Christo dissidium, 502. Eorum gens tota, nato Jesu, duas in opiniones scissa est, 465. Christi temporibus nulli apud Judæos reges, 158, 159. Eorum gens, occiso Jesu, in totum a Deo derelicta est, 526. Judæos, ex quo esse cœperunt, nunquam auditum est tanto temporis spatio quantum effluxit a nece Jesu, suæ religionis cultu dejectos fortioribus serviisse, 515. Nunquam in pristinum statum redituri sunt, *not.*, 516. Quæ Judæi Jesu objiciunt, eadem in Moysen retorqueri possunt, 427, 428, 429. Nihil Jesu objicere queunt quod eis a lege et prophetis non objici possit, 443, 444, 445. Hodierni Judæi approbantes quæ contra Jesum olim alii ausi fuerunt, criminantur eum magicis artibus confinxisse se esse Christum, 418. Infidelium Judæorum error unde natus, 164. Jesu miracula Beelzebub tribuunt, 594. Illorum adversus Christianos calumniæ, mactari a Christianis puerum, ejus carnibus vesci illos, et opera tenebrarum peragere volentes, exstinctis luminibus, cum obvia quaque singulos commisceri, 651. Judæi ad Christum conversi, a lege patria non defecerunt, 388. Ex Judæis conversis quidam pristinos ritus reliquerunt explicationum et allegoriarum nomine; nonnulli illos interpretati spiritali sensu, nihilo secius patria observant instituta; alii litterali sensu contenti in eoque totum contineri spiritalem sensum arbitrantes volunt simul et Jesum agnosci pro eo quem prænuntiaverunt prophetæ, et Mosaicam legem ex instituto majorum suorum observare, 388, 389. Judæi nihil præter fabulas nugasque consectantur, 390. Judæorum doctorum infinitæ fabulæ, 179.

Judicium. De futuro Dei judicio fides homines provocat ad bene pieque vivendum, 108. In die judicii singuli quique pro merito per ea loca quibus digni sunt, distribuentur judicio Dei, 100.

Judith Holophernem vicit prudenti simulatione verborum, 39. Neque Judith, neque Tobia utuntur Judæi qui nec in apocryphis hos libros Hebraice habent, 26. Judith liber apud Hebræos inter apocrypha legitur, *not.*, 26.

Julianus Apostata magiæ tribuebat Jesu et apostolorum miracula, *not.*, 321, 322.

Junonis cum Jove nefandæ spurcitiæ, *not.*, 540. Ad Junonem Vulcani et Jovis verba, 664.

Jupiter Saturni et Rheæ filius, Junonis conjux, Neptuni frater, Minervæ et Dianæ parens, Proserpinæ propriæ filiæ stuprator, 343. Natus in Arcadia, 475. Ammonis nomine apud Ægyptios vocatur; Papæi nomine apud Scythas, 609. Dæmon quidam est et hominibus et vero Deo infensus, 613. Jupiter Olympius a Phidia fabrefactus, 756. Jovis nomine apud Persas totum cœli convexum appellatur, 609. Jovis et Junonis obscena tabula in Samo posita, 540. Jovis cum Junone nefandæ spurcitiæ, *not.*, 540. Jovis ad Junonem verba, 664. Jovis in Creta sepulcrum, 475. Celsus allegoricas innuit rationes ad quas referri debeat fabula de hoc sepulcro, *ibid*. Callimachus Cyrenensis nullam noverat istius sepulcri allegoricam interpretationem, *ibid*.

Jurare per fortunam hominis, abominatio est, 278. Jurare per fortunam aut genios Cæsarum paganis mos erat, *not.*, 278.

Justitia est ex Platonicis, cum singulæ animæ partes suis quæque officiis fungitur, 614. Alia est ex Epicuro, alia e stoicis animam tripartitam esse negantibus, 614. Justitiæ definitio juxta Valentinianos, 87.

K

Κόσμος non solum mundum, sed et ornamentum significat, 82.

L

Lacedæmoniorum legati Persarum regem, licet vim satellites ejus inferrent, non adoraverunt, reveriti Lycurgi legem, 747.

Laio redditum oraculum, 406.

Lapsus creaturarum rationabilium paulatim accidit, 64, 65.

Lapsi post professam Christianam religionem ab omnibus ecclesiasticis dignitatibus arcentur, 482.

Λατρεύειν non idem est ac προσκυνεῖν 277, 278.

Inter duos latrones Jesus semper crucifigitur, 420

Lazarus e monumento redivivus, 422.

Legislator. Ex Græcis vel barbaris legislatoribus nullus fuit qui reliquis gentibus legum suarum suscipiendi studium ingenerare potuerit, 156, 157.

Leonidæ Lacedæmoniorum ducis ad Thermopylas pugnaturi nobile dictum, 404.

Leonidas Origenis pater. Ad eum in carcere fidei causa detentum scripsit Origenes, *monit.*, 1.

Levi publicanus a Matthæo distinctus et ex apostolorum numero expunctus, 376.

Lex omnium rex, 604. Lex scripta deserenda cum divinæ adversatur, 605. Legis Mosaicæ mens non continetur sensu quem littera præ se fert, 624. Lex Mosaica ad litteram intellecta, gentibus ad fidem Christi vocatis et Romanorum ditioni subjectis non erat accommodata, 712. Lex duplex, altera litteralis, altera spiritualis, 708. In lege multa sunt spiritali sensu explicanda, 388. Leges Moysis quamplurimæ si eas ad litteram observari oporteat, absurdum; aliæ impossibile præcipiunt, 176, 179. Legis intelligentia absque Dei auxilio non habetur, 390. Lex et prophetæ, religionis Christianæ prima veluti rudimenta, 389 Leges inhumanæ Taurorum et Libyum, 597. Leges impiæ Scytharum et Persarum, *ibid.*

Liber, Arabum deus, 603, 606.

Liberi, a parentibus enutriendi nec e vita tollendi, 783.

Libertas arbitrii astruitur, 206, 207. Libertas a necessitate et a coactione in omni anima rationabili, 48. Libertate arbitrii gaudet omnis anima rationabilis, nec ulli necessitati subjicitur ut, etiamsi nolit, vel mala vel bona agere cogatur, 48. Libertatem arbitrii innumera Scripturæ loca ostendunt, 113. Libertatem arbitrii quænam Scripturæ loca tollere videntur, 113, 114. Ea explicantur, 115 et seq. Libertatem arbitrii conditis a se mentibus Creator indulsit, 97. Libertate arbitrii rationabiles creaturæ donatæ sunt, 99. Sublata libertate tollitur virtus, 504. In nostra positum est arbitrii libertate vel laudabili nos vitæ vel culpabili dedere, 108. Libertas voluntatis unumquemque vel ad profectum per imitationem Dei provocavit, vel ad defectum per negligentiam traxit, 99. Libertas arbitrii causa diversitatis quæ inter rationabiles creaturas reperitur, 99. Ea quæ extrinsecus incidunt ac nos provocant ad bonos vel contrarios motus, non est in nostra positum libertate ne incidant; his autem quomodo utendum sit judicare, unius est nostræ rationis opus, 109, 110. Nostrum opus esse recte vivere, idque a nobis non quasi suum, neque ab alio quopiam datum, neque, ut quidam putant, a fato, sed ut nostrum opus Deum postulare, variis Scripturæ testimoniis probatur, 111, 112. Bonis vel malis quæ extrinsecus incidunt incitamentis assentiri, vel resistere, liberum nobis est, 110. Liberum arbitrium semper habent animæ rationabiles, 261. Liberum hominis arbitrium per seipsum imperfectum est ad consummationem boni, 139. Omnia sic a Deo gubernantur ut ad nostrum liberum arbitrium sese accommodet, 594.

Libyum leges inhumanæ, 597.

Lingua Hebraica longe diversa a Phœnicia et Syriaca, 451. Patria erat antequam in Ægyptum pergerent, 451.

Lini nullæ leges, sermones nulli feruntur ad emendationem gentium instituti, 335. Lini poemata, 336. Exciderunt, 337.

Litteræ Hebraicæ quas Moyses in suis libris adhibuit, diversæ sunt ab Ægyptiacis, 451. Litterarum Græcarum inventio Moyse et prophetis Judaicis recentior, 634.

Locus omnis ad orationem aptus efficitur ab eo qui recte orat, 268. Locus orationis, quo fideles in unum conveniunt, habet aliquid cum utilitate jucundi, 268. Locus in privatis ædibus secretior et sanctior eligendus est, ut suas quisque preces quietior et minus distractus absolvat, *ibid.* Locus ubi vir et uxor coeunt, an sit ad orationem aptus, *ibid.* Ex locorum corporalium prærogativa Deus non putandus est adorari, sed adorandus in spiritu et veritate, 50.

Filiarum Lot cum patre concubitus tantillum excusatur, 538.

Loxus physiognomicus, 551

Ludi Panathenaici, 665.

Lucani sectatores Evangelia corruperunt, 411.

Lucernæ eversio in Christianorum conventibus falso et per calumniam ab ethnicis objecta, 319.

Lucifer de quo Isaiæ XIV, 12, *et seqq.*, an homo, an angelus, 68.

Luna et sol creaturæ rationabiles, 150. Lunæ anima creatione mundi antiquior, 96.

Lusus verborum κρίνου et κρίσαι, σχίνου et σχίσαι an fuerit in Hebræo 11.

Lux esse Deus quo sensu dicatur, 43.

Lycambæ crimen, 407, 408.

Lycurgus, cum in sua potestate haberet hominem qui ipsi oculum effoderat, non solum non ultus est, sed illum salubribus monitis incantare non desiit, donec philosophiæ operam dare persuasit, 768.

M

Macarius nobilis Romanus cujus hortatu Rufinus libros Περὶ ἀρχῶν Latine interpretatus est, *monit.*, 43.

Machabæi septem fratres possunt unicuique esse pulcherrimum martyrii exemplum, 288. Eorum martyrium describitur, *ib.* *et seqq.* Eorum mater unum ex filiis cohortatur ad toleranda tormenta, 79. Eorum historia ubique decantatur a sanctis Patribus, *not.*, 289. Machabæorum libri Scripturarum nomine citantur, 79.

Magia a magis nomen suum traxit, 693. Magiæ virtus, 662. Magia ex Epicuro et Aristotele res futilis, ex Origene ars certa et constans, 342. Magicarum incantationum ars nulla a Christianis adhibetur, 325.

Magi apud Persas, 342. Magi a Chaldæis diversi, *not.*, 373. Magi vel malefici aliquoties dæmonibus invocatis supra pueros adhuc parvæ ætatis, versu eos dicere poemata admiranda et stupenda fecerunt, 144. Magi in incantationibus suis nomina Abraham, Isaac et Jacob sæpe usurpant, 527, 528. Magi ex libris Balaam apparituræ stellæ in nativitate Christi scientiam acceperunt, *not.*, 374. Magi Jesu ut regi aurum, ut morituro myrrham, ut Deo thus obtulerunt, 375.

Maledicere ne ipsi quidem diabolo ausus est Michael, 5. Non ad maledicendum, sed ad benedicendum creati sumus, *ibid.*

De mali origine variæ fuerunt apud Græcos opiniones, 673. Mali origo, 666. Malorum originem cognoscere difficillimum, 553. Ubi malum, ibi necessario bonum, 425. Mala proprie dicta non sunt a Deo, 675. Mala improprie dicta quædam a Deo, 675, 676. Mala non sunt definita, 551. Mala non eadem semper sunt in mundo, sed modo plura, modo pauciora, 551, 552. Malis quo pacto utatur Deus ad hujus universi utilitatem, 556. A malo quomodo liberat Deus, 265, *et seqq.* Mali quomodo bonis prosunt, 666. Nemo malus quin insanus sit, 495.

Malitiam cur Deus in quibusdam peccatoribus ita sinat crescere, ut insanabilis fiat, 261, 262, 263.

Mambres Vide *Jamnes.*

Marcella Ambrosii uxor, 29.

Marcellina, parens hæreticorum Marcellianorum, 626. Marcellina Romam sub Aniceto venit et multos a fide exterminavit, *not.*, 626.

Marcelliani, hæretici a Marcellina oriundi, *ibid.*

Manus extendendæ in oratione et sursum oculi tollendi, 266.

Marcion et successor ejus Apelles Evangelia vel Apostolum quo pacto purgarent, 6. Subverterunt Scripturarum veritatem, *ibid.* Marcion alium quemdam opifice majorem opinatur Deum, *not.*, 619. Marcion et Valentinus aliam boni, aliam justi naturam describebant, et differentias deitatis inducebant, 92. Marcion, Apelles, Valentinus et Manes penitus et carnis et corporis resurrectionem negabant, 36.

Marcionitæ vocantur, qui Marcionis dogmata sectantur, 626. Solum Lucæ Evangelium amplectebantur, rejectis Matthæo, Marco et Joanne, sed istius Evangelii auctorem dicebant non esse Lucam, sed Paulum, cujus etiam solius Epistolis, non tamen omnibus, nec integris sub nomine ἀποστολικοῦ utebantur, *not.*, 411. Lucæ, juxta illos Pauli, Evangelium mire truncatum habuerunt, *ibid.* Evangelia corruperunt, 411. Marcionitæ et Valentiniani arbitrati sunt advenisse Salvatorem qui perfectiorem annuntiaret Deum, quem dicunt non esse mundi opificem, 165. Asserunt diversas esse naturas animarum, 98. Ex diversitate naturæ animarum varietatem mundi repetebant, *ibid.* Eorum error unde natus 165.

Marci hæretici præstigiæ, *not.*, 321.

Mardochæus inter benefactores regis ascriptus, 27. Ejus oratio in libro Esther Hebraice non exstat, nec ejus epistola ex Artaxerxis nomine scripta, 14.

Marea, urbs Ægypti, 604, 605.

Mariæ adulterium cum Panthera milite confingitur a Celso, 350.

Maria Magdalene. Insulsa Celsi in eam et alios resurrectionis Jesus testes dicteria, 452.

Mariamne. Ab ea quidam hæretici oriundi, 626.

Martha, quibusdam hæreticis originem dedit, 626.

Martyres pauci et facile numerabiles, 452. Martyres non semper dicti sunt ii soli qui morte sua veritatem Christianam obsignarunt, *not.*, 309. Martyres centuplum recipient, 283. Martyres quanta a Deo beneficia accipiant, 275. Martyres divites majora in cœlis præmia quam pauperes martyres an recipiant, 283, 284. Martyrum animæ cœlesti altari non astant frustra, sed precantibus remissionem peccatorum ministrant, 293. Martyres in cœlis norunt quæ Christianis militantibus in terris necessaria sunt; quæ ipsis precanda sint, melius intelligunt; pugnant cum eis et eos adjuvant orationibus suis, *not.*, 293. Ut pretioso Jesu sanguine empti sumus, sic forte et pretioso martyrum sanguine quidam ementur, 309. Martyrum sanguis non per se, sed ex meritis sanguinis Christi, intercedendo redemptionem aliquibus confert, *not.* 309.

Martyrium solet vocari calix salutaris, 291. Martyrii pulcherrima exempla, 287, 288, 289, 290.

Materiæ nomen pro ea substantia quæ subest corporibus, nusquam in Scripturis canonicis repertum, nisi tantummodo in Sapientia Salomonis, qui liber non ab omnibus in auctoritate habetur, 192. Materia intelligitur quæ subjecta est corporibus, id est, ex qua inditis atque insertis qualitatibus corpora subsistunt, 78. Quamvis secundum suam propriam rationem sine qualitatibus sit, nunquam tamen subsistere extra qualitatem invenitur, *ibid.* Per se expers est omnis qualitatis, 474. An Deo coæterna, 61. Non est ingenita, sed ab ipso Deo facta, 78, 79. Materia corporea tanta a Deo creata est, quantam poterat exornare, 97. Utrum sine materia corporali subsistere queant rationabiles creaturæ, disputatur, 79. Materialis substantia intellectu solum et opinione separatur ab eis, *ibid.* Utrum materia corporalis per intervalla subsistat, et iterum resolvatur in nihilum, 80. Materiæ substantia in fine omnium non interibit, 71.

Matrimonia occulta, id est, non prius apud Ecclesiam professa, juxta mœchiam et fornicationem judicari periclitantur, *not.*, 481 Matrimonia fidelium cum gentilibus pro stupris habita a Tertulliano, *not.*, 481.

Maximinus imperator persecutione excitata solos Ecclesiarum antistites interfici jussit, *monit.*, 273.

Melanippe, 355.

Melitus et Anitus, 555. Melitus contra Socratem falsus testis, 554, 592, 594. Ab Atheniensibus facinoris sui pœnitentibus morte damnatus est, *not.*, 522.

Menandri hæretici præstigiæ, *not.*, 321.

Mens intellectualis imago est Dei, 52. Ad imaginem Dei facta est, 717, 720. Ei propinquitas quædam est ad Deum, 52. Aliquid de divinitatis natura sentire potest, 52. Naturam Dei intueri non potest, 51. Deum ex pulchritudine et decore creaturarum, parentem universitatis intelligit, *ibid.* Ejus a corpore discrimen, 52. Ut moveatur his non indiget quæ corporis vel materiæ propria sunt, 51. Non corporaliter sed intelligibiliter crescit, 51, 52. Præstantior est omni natura corporea, 52

Mercurius animarum custos, ob eamque causam deductor et janitor et terrenus appellatus ab ethnicis, *not.*, 499. Ab expergefacto Jove missus ad Athenienses et Lacedæmonios, 691, 692.

Meretrices prætereuntium voluntati morigeratæ sunt, primum quidem extra urbes et personatæ; deinde extra urbes quidem manserunt, sed larvis depositis; tandem ausæ sunt in urbes ingredi, 552. Judæorum civitatibus prohibitæ, 525.

Meroes incolæ Jovem et Bacchum colunt, 603, 606.

Μετεμψύχωσις Platonica seu animarum e corpore in corpus transmigratio exploditur, 512.

Μετενσωμάτωσις exploditur, 497.

Methodius episcopus insignem dialogum scripsit contra libros Origenis *De resurrectione*, *monit.*, 32, 33.

Metragyrtæ, 327.

Michael adversus diabolum de Moysis corpore disputavit, 5. Ne ipsi quidem diabolo maledicere ausus est, *ibid.* Michael in Ophianorum Diagrammate leonina forma depingitur, 654.

Miletina prophetissa, 384.

Milliare annorum, 249.

Minerva Saitarum dea, 603, 606.

Minervæ velum in ludorum Panathenaicorum pompa expositum, 665.

Minos. Priscæ de Minoe fabulæ fide carent, 382.

Miracula Jesu et Moysis divina virtute patrata, 426, 427. Miracula Jesu ab impostorum præstigiis secernuntur fine et exitu, 425. Miracula majora patrarunt Jesu discipuli quam ipse Jesus, 423. Miracula primis Ecclesiæ sæculis frequentia, *not*, 321. Cur in sequentibus sæculis rariora, *ibid.* Miraculorum vestigia supererant ætate Origenis, 321, 361, 362. Miracula apud Christianos majora erant ætate Origenis quam olim fuerant apud Judæos, 592 Miracula minime contemnenda Jesu nomine fiunt. 464.

Misael Assyriorum scientias callebat, 640.

Mithræ mysteria, 646. Mithræ ministri, 327.

Mnemosyne Musarum mater, 340.

Mœragenes Apollonii Tyanei res memorabiles scripsit, 662 Non Christianus, sed philosophus erat, 662. Libros de Apollonio quatuor scribens multa ejus viri gesta ignorare visus est, *not.*, 662.

Mopsus, 469. Ejus ædes, 718.

Mores. Communes quædam de moribus regendis notiones omnium animis impressæ, 323.

Mori toties credimur, quoties peccamus ad mortem, 40

Mors peccatum vocatur, 40. Mors pietati conjuncta vitæ impietati conjunctæ præferenda, 277. Mortem timere quæ infertur pro justitia, humanæ fragilitatis est, 40.

Mortuos a Jesu fuisse suscitatos nec id evangelistarum esse figmentum, unde constet, 422, 423. Si quis unquam e mortuis apparuit, similis visus est ei quam cum in carne ageret habuit, formæ, 35.

Motus. Eorum quæ in se motus causam habent, alia ex se, alia a se moventur, 108, 109.

Moyses Græcis litteris antiquior, 714. Bello Trojano antiquior, 529. Moyses et prophetæ non Platone solum et Homero, sed etiam Græcarum litterarum inventione antiquiores, 654. Moysis scripta non solum Heraclito et Pherecyde, sed et Homero antiquiora, 665. Moyses Homero et litterarum Græcarum inventione antiquior, 515. Eum Ægyptii et Phœnices antiquissimum fatentur, 508. Moyses natus circa tempora Inachi patris Phoronei, 508. Omni Ægyptiorum sapientia instructus fuit, 640. Moysis multiplex sapientia, 478. Hinc suspicio fuit sua miracula non proficisci a Deo, sed patrari disciplinarum Ægyptiacarum ope, *ibid.* Moyses et prophetæ spiritu Christi repleti, 47. Moyses famuli nomine designatus, 306. Qui ex Ægypto cum Moyse recesserunt, non erant genere Ægyptii, 452. Moyses Pentateuchi auctor, 451. Ejus vitam et prophetias in lege habemus, 699. Moyses quo sensu dicatur Deum vidisse, 86. Immunda animalia omnia vocat quæ Ægyptii cæterique homines fatidica esse putant, pura vero reliqua fere omnia, 572. Ejus scripta duplicem habent sensum, 336. Gentilium poetarum scriptis longe utiliora, 336. Ejus leges plurimæ, si eas ad litteram observari oportet, absurdum; aliæ impossibile præcipiunt. Innumeros per orbem terrarum observatores habent, 137. *Moysis Ascensio* liber apocryphus, 138.

Mulier Hebraice vocatur Essa, 25. Essa autem deducit Origenes a Nasa, *sumpsi*, ibid.

Mundus. Quod Latine mundum dicimus, Græce κόσμος appellatur, 82. Mundus nominatur etiam ἀπλανής, globus, 83. Mundum incorporeum dicere, in sola mentis phantasia consistentem, ab Origenis placitis alienum erat, 83. Mundus universus pro Deo habetur a Græcis; pro primo Deo a stoicis; pro secundo a Platonicis; pro tertio ab aliis nonnullis, 581, 582. Ante hunc mundum quid fuerit, aut quid post hunc mundum erit, non liquet, 48. Ante hunc mundum alium fuisse mundum, et post istum, alium futurum placuit Origeni, 149. Ante fabricam istius mundi alios mundos fuisse, et non solum fuisse, sed et post hunc alios innumerabiles futuros, non omnes simul, sed alium post alium opinatus est Origenes, 149. Mundos asserit Origenes innumerabiles, non uno tempore plurimos et sui similes, sed post alterius mundi finem alterius esse principium; et ante hunc nostrum, alium fuisse mundum, et post hunc alium esse futurum, et post illum, alium; rursumque cæteros post cæteros, 79. Eorum error qui similes sui mundos ac per omnia pares evenire contendunt, confutatur, 81, 82. Mundus ex tempore cœpit et finem habiturus est, 148, 149 Factus est, et a certo tempore cœpit, 48. Mundi conditio seu καταβολή quid significet, 149, 150. Mundus a pluribus creari non potuit; nec a pluribus animabus regi potest, 540. Mundi creatio qualis a Moyse describitur, non est ad litteram accipienda, 174, 175. Mundi creationis non alia exstitit causa, quam varietas lapsus rationabilium creaturarum, 77. Mundi varietatis causa, 97, 99. Mundi varii propter varias voluntates rationabilium creaturarum quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora delapsæ tantam malitiam receperunt ut in contrarium verterentur, 153. Diversitatis mundi causam dederunt variæ rationabilium creaturarum voluntates ac motus, 78. Mundi diversitas sine corporibus subsistere non potest, 78. Mundus a nostro diversus et alius innuitur a Christo, cum dicit: *Ego non sum de hoc mundo*, 82. Mundi trans Oceanum et ἀντίχθονες a Clemente Romano agnoscuntur, 82. Necnon a Clemente Alexandrino, Dionysio item Alexandrino, Irenæo, Hilario, et Hieronymo, *ibid.* Mundi septem in libro Baruch indicantur, 83. Mundi nominantur globi solis, lunæ cæterorumque quos planetas vocant, 83. Mundus velut animal quoddam immensum atque immane quasi ab una anima virtute Dei continetur, 77. Unus atque perfectus mundus generaliter dicitur omnis universitas eorum quæ sunt atque subsistunt cœlestium, supercœlestium, terrenorum et infernorum, 83. Ad unius mundi consonantiam varii motus rationabilium creaturarum trahuntur et revocantur a Deo, 77. Mundus pro sua ipsius corruptione aliquando solvendus est, 48. Mundus an destruendus omnino est post consummationem hujus sæculi, 71. Mundus igne purgandi vi prædito aliquando absumendus, ut aboleantur vitia et hæc renovetur universitas 515. Mundi conflagratio etiam a philosophis Græcis ad mittitur, 588. Mundi habitus transit, sed ejus substantia

non peribit, 71. Mundi finis in diversitate adhuc multa et varietate reperietur, 78. Hæc varietas rursus dabit causas diversitatum alterius mundi post hunc futuri, *ibid.*
Munificentia Dei erga martyres, 275.
Musæus inter sapientes recensitus a Celso, 335. Ejus poemata, 336. Exciderunt, 337.
Musica philosophiæ adjutrix, 50.
Musonius Babylonius, qui sapientia secundus ab Apollonio putabatur, in carcerem detrusus in summo vitæ discrimine versabatur, *not.*, 491.
Mysteria Mithræ, 646, 647. Eleusinia, 647. Hecates, *ibid.* Cappadocum, quibus in Comanis Diana colitur, 647. Thracum, *ibid.* Romanorum, *ibid.*

N

Naaman Syrus ab Elisæo sanatus a lepra, 422.
Nabuchodonosor. Quæ de Nabuchodonosor pluribus in locis dicuntur, maxime in Isaia, de illo homine accipi non possunt, 184, 185. Nabuchodonosor Phœnicibus et Judæis bellum intulit, *not.*, 332. Illius meminit Berosus, *ibid.*
Nativitate sapientiæ quæ est Filius Dei, anterior non est in Deo Patre omnipotentis appellatio, 58.
Naturæ omnes rationabiles creatæ sunt, 71. Naturam incorpoream habent, *ibid.* Naturarum rationabilium creationis causa Deus, 99. Naturas spiritales diversas a diversis conditoribus creatas esse inepta fabula est, 74. Naturæ incorporeæ et principaliter intellectuali nihil aliud convenit nisi noscere vel nosci, 86. Naturæ perditæ non erat Pharao, nec illi quorum cor indurare Deus dicitur, 115, 116. Natura corporea an ex nihilo per intervalla temporum procreata, esse desinet cum usus ejus ministerii præterierit, 79, 81. Per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana divinæ nuncupationis insignibus decoratur, 90. Duæ in Christo naturæ, divina et humana, 592, 593. Natura corporea diversam variamque permutationem recipit, ita ut possit ex omnibus in omnia transformari, 78.
Naucratitæ Serapin inter deos retulerunt, 603, 606.
Nazaræorum Evangelium, *not.*, 49. Apocryphum est, *not.*, 219.
Neemias regis pocillator et eunuchus, *not.*, 27. Petiit ædificationem templi Hierosolymitani et obtinuit, 27.
Neptunus a Scythis vocatur Thagimasades 661. Neptunus dux exercitus contra Ophioneum, 664.
Nero homines philosophari non sinebat, *not.*, 491.
Nicomediæ paucos dies commoratus est Origenes. Inde scripsit epistolam ad Africanum, 12.
Nilus Ægypti fluvius, 603, 605.
Nobilitas vera solis filiis Dei convenit, 226.
Noe prophetiæ sunt, 699.
Nomades in Libya nec templa nec aras nec simulacra ferre possunt, 738.
Nomen, est compendiosa denominatio, quæ propriam rei nominatæ qualitatem exhibet, 236. De natura nominum sententia Aristotelis, Stoicorum, et Epicuri, 541. Nominum natura ab hominum arbitrio non pendet, ut vult Aristoteles, 611, 612 et seqq. Nomina non esse ex instituto hominum disputat Origenes, 305, 306. Nomen illud Deo sine peccato tribui potest, quod in quavis lingua Deum significat, 613. Nomen Dei, *Qui est*, 236. Nomen Dei perfecte sanctificari non potest, nisi venerit quod perfectum est, 239. Nomina Abraham, Isaac et Jacob quantam habeant virtutem 526, 527, 528. Nominis Jesu virtus et efficacia, 382.
Numenius Pythagoricus Moysen et prophetas legerat, 543. Ejus liber inscriptus *Epops*, ibid. Ejusdem libri *De numeris* et *De loco*, *ibid.* Numenius Judæos inter gentes quæ sapientia claruerunt, recensuit et plurima ad sacræ Scripturæ mentem scripsit, *not.*, 333. Ejus laus, 332. Ejus liber primus *De bono*, ubi loquens de gentibus quæ Deum incorporeum esse judicabant, illis et Judæos annumeravit, 333. In tertio libro *De bono* quamdam de Jesu, tacito nomine, historiam refert, quam allegoriis edisserit, 543. Meminit et historiæ de Moyse, Janne et Jambre, *ibid.* Ejus liber secundus *De immortalitate animæ*, 621.

O

Obelorum et asteriscorum usus, 16, 17.
Oblivio injuriarum tam præclara res est ut omnis in ea lex quasi compendio contineatur, 211.
Oceanus intransmeabilis hominibus, et hi qui trans ipsum sunt mundi, 82.
Oculi sursum tollendi et manus extendendæ in oratione, 266. Oculi cordis qui, 53. Duplex oculorum genus, nimirum mentis et corporis, 721, 722.
Odrysæ inter vetustissimas sapientissimasque gentes numerati a Celso, 334.
OEdipus, 358. Ejus calamitates, 406. OEdipi incestui concubitus veteribus Christianis per calumniam objecti, 319.
OEtosyrus. Vid. *Gongosyrus*.
Omnipotens et Deus est Filius Dei, 58. Omnipotentis appellatio in Deo non est anterior nativitate sapientia per quam Pater appellatur, 58.
Omphale. Apud Omphalem turpiter servivit Hercules, 732.
Onoel, in diagrammate Ophianorum angelus est qui asini formam refert, 654.
Operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam, sancti autem Spiritus operatio ad solos sanctos pertingit, 63, 64.
Ophiani a serpentis stant partibus, quasi boni consilii auctor hominibus fuerit, et ideo Ophiani dicti sunt, 651, 652. Eorum magister Euphrates, 652. Deum legis vocant maledictum, 651. Christiani non sunt et Jesum exsecrantur, 652. A Christi Jesu nomine alieni sunt, 455. Eorum vilissima secta, 648. Eorum absurdissimum diagramma, 649. Eorum Leviathan, Behemoth, Gehenna seu Tartarus, 649. Jesum nec Salvatorem, nec Deum, nec doctorem, nec Dei Filium esse existimant, 654. Eorum angeli, 654, 655, 656. Ophitæ e variis Dei Hebraicis nominibus diversos angelos finxerunt, 657. Suos angelos Jaldabaoth, Astaphæum et Horæum e magia deduxerunt, e Scripturis vero Joa vel Ja, sicut et Sabaoth et Adonæum, et Ælozeum, 656. Eorum deliria, 649, 650, 652 et seqq. Item, 660. Eorum preces, 654, 655, 656. Ogdoas Ophitarum, 655.
Ophioneus dux exercitus contra Neptunum, 664.
Oracula et vaticinia concursu populorum celebrata, vana et falsa pronuntiata sunt a Peripateticis, 359, *not.* Oracula omnia ab Aristotele et Peripateticis evertuntur, 695. Necnon ab Epicureis, 695. Oracula ethnicorum a Christianis contempta 699.
Oratio. Libellus *De oratione* ab Origene conscriptus, teste Pamphilo martyre, 195. Scriptus est Ambrosii et Tatianæ hortatu, *ibid.* Omnes fere singulares Origenis opiniones continet, *ibid.* Libellus *De oratione* post annum 231 scriptus, 196. *De oratione* liber Origenis erroribus scatet qui aut censura egent aut venia, 195, *monit.* De oratione disserere tam difficile est, ut opus sit et illuminante Patre, et primogenito Verbo docente, et cooperante Spiritu, 200. Eorum qui orationem tollunt duces sunt ii qui res sensibiles tollunt omnino, qui nec baptismo utuntur nec Eucharistia, Scripturasque cavillationibus detorquent, quasi non ejusmodi orationem velint, sed aliud sensu longe diverso doceant, 204. Hi sunt Prodiciani et Ascodrutæ seu Ascodrupitæ, 204, *in not.* Eorum argumenta afferuntur et refelluntur, 204, 205, 206 et seqq. Orationem tollunt aut athei, aut qui nomine tenus Deum ponunt, et Providentiam adimunt, 203. Orare mens nostra non potest nisi ante ipsam, eaque quasi audiente, oret spiritus, 199. Oratio necessaria est ad divinas res intelligendas, 32. Ipse Jesus eorum quæ petiit, compos factus est per orationem, 216. Variæ orationis species, et quomodo voces δέησις, προσευχή, ἔντευξις, εὐχαριστία, inter se differant, 220, 221. Δέησις seu obsecratio, ἔντευξις seu postulatio; εὐχαριστία seu gratiarum actio hominibus sanctis offerri possunt, 221. Δέησις seu obsecratio et εὐχαριστία seu gratiarum actio non sanctis tantum, sed et hominibus qualescunque sint, offerri potest, *ibid.* Δέησις seu obsecratio solis sanctis offerenda, *ibid.* Imo et non sancto, si ei fecerimus injuriam, 222. Προσευχή seu oratio proprie dicta non ad Christum, sed ad solum Deum Patrem dirigenda, 222, 223. Orationis partes quatuor, δοξολογία, gratiarum actio, confessio, petitio magnarum ac cœlestium rerum, quæ in doxologiam desinere debet, 271. Quatuor loca orationis, 671 et seqq. Necesse est non orare solum, sed et orare sicut oportet, et orare quod oportet, 147. Quomodo orandum, et quot commoda percipit is qui eo quo oportet modo precatur, 210, 213. Ex oratione sancti maxima beneficia retulere, 216, 217. Orans ita se componere debet quasi qui Deo astet et cum ipso loquatur tanquam inspiciente ac præsente, 210. Omnis oratio ad Deum Patrem dirigenda per Filium, 580. Inter orandum non exigua petenda, nec terrena, 210. Orandum pro rebus cœlestibus, de terrenis vero Dei arbitrio relinquendum, 226. Orando magna si petimus, parva nobis adjicientur, 219. Spiritualia petentibus, terrena sæpe (non semper) dantur, 224, 225. De statu et habitu, quibus orantem uti oportet, 266, 267 et seqq. In oratione corporis habitus ille omnibus præponendus, quo extenduntur manus, et sursum oculi tolluntur, 267. Orantem oportet levare puras manus, acceptas omnibus injurias remittendo, omnemque ex animo ita perturbationem ejiciendo, ut nemini sit iratus, 210. Inter orandum mentis oculi sic elevandi sunt ut jam terrenis non immorentur, nec eorum quæ materia constant, speciebus impleantur, sed sint

adeo sublimes, ut corruptibilia quæque despiciant, et uni Deo vacent, 211. Orans remissionem peccatorum non potest consequi, nisi ex corde remiserit fratri veniam illatæ injuriæ postulanti, 210. Inter orandum qualiter mulier composita et ornata esse debeat animo et corpore, 211. Orationis tempore oportet eorum omnium oblivisci quæ ab oratione aliena sunt, 210. In oratione vana gloria fugienda, 228, 229. Battologia vitanda, 230. Oratio continua est tota sancti viri vita, 215, 216. Oratio non minus quam ter singulis diebus habenda, 216. De regione ad quam, inter orandum, aspicere oportet, 670 et seqq. Versus orientem orandum, 270, 271. Versus orientem preces habendas esse docuerunt veteres Patres, *not.*, 270 Licet aliquando sedentem orare propter ægritudinem pedum ; aut etiam jacentem, propter febres aut ejusmodi morbos, 267. Orationis Dominicæ explicatio, 231 et seqq. In Veteri Testamento non exstat oratio cujusquam Deum Patrem appellantis, 231, 232. Verba *Pater noster qui es in cœlis*, non sunt localiter intelligenda, 233. Quid nomen Patris et quid sanctificari illud significet, expenditur, 236, 237, Quid per *regnum* Dei, quid per *adveniat*, intelligendum, 238, 259, 240. Hæc petitio, *fiat voluntas tua*, etc., apud Lucam non exstat, 240. Explicatur, *ibid.* et in seqq. Panis ἐπιούσιος vera significatio ostenditur, 243, 244, 245 et seqq. Vox σήμερον, *hodie*, quid significet, 249 et seqq. De dimittendis debitis, et quot nominibus debitores sumus, 252 et seqq. Quo sensu oramus ne inducamur in tentationem, 258 et seqq. Quomodo Deus liberat nos a malo, 265 et seqq. De locis ad orandum idoneis, 668 et seqq. Certus ac secretus in privatis ædibus (si spatium sit) eligendus est locus quo quisque quietior ac minus distractus precetur, 268. Locus aptissimus est ecclesia, 268. An orationi aptus sit locus quo vir et uxor coeunt, 268. Ad orationem locus omnis aptus efficitur ab eo qui recte orat, 268.

Oriens natura præstat reliquis cœli partibus, 270.

Origenes ad patrem Leonidam in carcere fidei causa detentum scripsit epistolam qua illum ad martyrium vehementissime cohortabatur, *monit.*, 1. Ejus cautela tam in vini potu quam in sermone, 5. Origenes inter cœnandum Scripturæ sacræ exemplaria cum Ambrosio conferebat, 3. Ei a cœna ambulare, aut corpus quiete relaxare non dabatur; sed litteris vacare, et emendare exemplaria cogebatur, *ibid.* Corporis reficiendi causa totam ei noctem dormire non concedebatur, labore in multam noctem se extendente, 4. Ejus matutini labores ad nonam, nonnunquam usque ad decimam horam porrigebantur, *ibid.* Laborum tolerantissimus, et sacrarum Litterarum cupidissimus erat, 3. Industria et sacrarum Litterarum amore vincebatur ab Ambrosio, *ibid.* Ammonium philosophum cognomento Saccam audivit, 4. Hæreticorum et philosophorum dogmata excutiebat, *ibid.* Ad eum confluebant complures eruditi homines, innumeri præterea hæretici, nec pauci ex illustribus philosophis, *monit.*, 37. Ad eum confluebant hæretici, Græcarum litterarum studiosi, et maxime philosophi, 4. Commentarios in singulos veterum philosophorum libros scripsit, 37, *monit.* Apud magistrum philosophiæ reperit Heraclam, quintum jam annum ei operam dantem, 4. Multas terræ regiones peragravit, quæsivitque quotquot ubique aliquid se scire profiterentur, 648. Hebræum magistrum agnoscit, 61. Scripsit adversus eos qui libros ejus, adhuc eo vivente, adulteraverant, 5. Nulli ausus est maledicere, *ibid.* Demetrium tamen Alexandriæ episcopum lacerasse, et in totius orbis episcopos et clericos invectus esse dicitur, 5. Frustra se ab Ecclesiis excommunicatum esse dixit, *ibid.* In crimen vocatus quod diceret diabolum posse salvari, 5. Filii nomine salutatur ab Africano, 10. Cur, 8. Paucos dies Nicomediæ commoratus est, inde scripsit epistolam suam ad Africanum, 12. Oculatus miraculorum testis, 362. Ejus colloquium cum Agnomone Basso, in quo commemorata est Danielis prophetia de Susanna, 10. Ejus cum Candido Valentiniano dialogus, 5. Cum hæretico quodam disputatio, 6. Disputatio adversus Judæos, 370, 371, 360, 361, 413. Cum magno metu et cautela discutiens magis et pertractans quam pro certo ac definito aliquid statuens, de rationalibus creaturis disputavit, 69. Magiam artem certam putat, 342. Astra animata censet, 585, 586. De resurrectione catholice sentire videbatur Pamphilo martyri, *monit.*, 33. Ejus sententia de resurrectione corporum, 590 et seqq., 594. Varias interpretum editiones inter se contulit, et observavit earum differentias, ita tamen ut plus laboris impenderit LXX Interpretum editioni, ne quid adulterinum induceret in Ecclesias Christi, 17. Ejus codex ab hæretico quodam adulteratus, 6. Quo pacto fraus aperta sit, *ibid.* Ejus epistolæ quarum memoria superest, *monit*, 1, 2. Ejus libri *De resurrectione* commemorantur, 5, 32. Ejus *De resurrectione* libri duo et dialogi duo, *monit.*, 32. Multis scatebant erroribus, *ibid*, 33. Ejus Στρωματεῖς libri decem, *monit.*, 37. Ibi Christianorum et philosophorum sententias inter se comparans, omnia nostræ religionis dogmata de Platone, Numenio, Cornutoque confirmabat, *monit.*, 38. Vide *Stromata*. Ejus Περὶ ἀρχῶν libri, vide ἀρχῶν. Ejus octo libri *contra Celsum* imperante Philippo scripti, *monit.*, 313. Eorum laus, *monit*, 314. Ejus *commentarii in Genesim*, 61, 235, 530, 534, 670, 678. Ejus *commentarii in Psalmos*, 45 et 47, 716. Ejus *commentarii in Isaiam, Ezechielem*, et quosdam e duodecim minoribus prophetis, 701. Ejus *commentarii in Epistolam ad Romanos* citantur, 61. Ejus *commentarii in primam Epistolam ad Thessalonicenses*, 437

Orpheus, 429, 430 Orpheum poetam nunquam fuisse docet Aristoteles, *not.*, 336. Inter sapientes recensitus a Celso, 335. Deos humanis affectibus obnoxios confinxit, 335. Morte violenta exstinctus, 732. Ejus poemata, 336. Exciderunt, 337. Ejus carmina magis quam Homeri digna quæ ex rite instituta republica exterminentur ; pejora enim quam Homerus de diis carmina conscripsit, 733.

Osiris Ægyptiorum deus, 603, 606.

P

Pamphilus martyr putabat Origenem de resurrectione catholice sentire, *monit.*, 33

Panathenaici ludi, 665.

Panis qui Eucharistia vocatur, nobis erga Deum grati animi symbolum est, 783. Panis vivus qui de cœlo descendit, in mentem et animam immissus suam ei communicat virtutem, quemadmodum panis corporeus in ejus qui eo nutritur, corpus immissus, cedit in ipsius substantiam, 247. Panis angelorum, quid sit, 247, 248 et seqq. Panis dicitur omnis cibus juxta Scripturam, 244. Panis ἐπιούσιος seu supersubstantialis, de quo nos orare jubet Salvator, non est panis corporeus, 243. Panis iste est Verbum Dei, 244. Panis ἐπιούσιος, ille est qui in substantiam nostram convertitur, 246. Panem ἐπιούσιον sunt qui dicunt ab ἐπιέναι, *accedere*, formatum esse, ita ut petere jubeamur proprium futuri sæculi panem, ut per anticipationem nobis illum Deus jam largiatur, deturque hodie quod veluti cras dandum erat : hodie enim pro sæculo præsenti, cras pro futuro accipitur, 249. Panis ἐπιούσιος ille est, qui rationali naturæ convenientissimus, ipsiusque substantiæ affinis, sanitatem simul et bonam habitudinem et vires in anima efficit, immortalitatemque suam comedenti se communicat, 247.

Panthænus philosophorum et hæreticorum dogmata apprime callebat, 4

Papæi nomine dictus Jupiter apud Scythas, 609. Papæus, dæmon est qui Scytharum solitudines, nationem et linguam sortito obtinuit, 613.

Papiscus. Vide *Jason*. Papisci et Jasonis altercatio, 544. Celsi et Origenis diversum de illa judicium, 544.

Paracletus in Græco significat et deprecatorem et consolatorem, 93. Paracleti tres a quibusdam hæreticis admissi, *not.*, 92.

Paradisus seu locus in terra positus in quo animæ sanctorum post mortem aliquandiu requiescent, 106. Paradisus terrestris non est ad litteram accipiendus, 175.

Parasceve, festivitas apud Christianos, 758.

Parentes filios et filias docere debent juxta legem Dei, 59.

Pascha, festivitas apud Christianos, 758.

Passio Jesu Christi et passionis causa ab Isaia prædictæ, 369.

Pastoris liber citatur, 140. *Pastoris* liber angeli pœnitentiæ quem Hermas conscripsit, 61. *Pastoris* liber ut Scriptura sacra citatur, 79. Liber *Pastoris* a nonnullis contemni videtur, 168.

Patriarchæ post Christum an apud Judæos fuerint ex genere Judæ, 159.

Paulus apostolus tabernaculorum artifex, 634. Paulus simulate Petrum reprehendit, juxta Origenem, 38, *monit.* Quod ait Paulus I Thess. II, 14, verum esse certum est, sed ex Veteris Testamenti canonicis libris id demonstrari nequit, 22. Epistolam ad Hebræos quidam Paulo abjudicabant, Origenes Paulo ascripsit, 20. Paulum non persecutum esse Ecclesiam Dei, sed alium nescio quem qui erat in Paulo, commentum est, 74 Paulus non naturæ spiritalis erat, ut asserebant Valentiniani, 74. Quidam sub nomine Pauli apostoli falsam epistolam scripserunt, ut conturbarent Thessalonicenses, 5. Pauli Epistolas non admittunt Ebionæi et Encratitæ, nec eum pro sancto et sapiente habent, 628. Pauli Epistolæ vocabantur apostolicum a Marcionitis. *not.*, 864

Peccatum originale, 493, 534. Impossibile est hominem esse qui nunquam peccaverit, excepto tamen homine a Jesu assumpto, 488. Peccatum mors vocatur, 40 Quoties

peccamus ad mortem, toties mori credimur, 40. Omni qui facit peccatum, semen diaboli inest, quod quandiu in anima est, nihil eam recte sinit agere posse, sed adveniente in animam nostram Verbo Dei, dissolutis diaboli operibus immissum in nos malum semen evanescit, et fimus Filii Dei, 233. Peccata omnia utrum instigante diabolo fiant, 138, 139, 140. Non solum qui grandia peccaverunt, sed et qui minora deliquerunt, de regno cœlorum ejicientur, 5.

Pegasus ex Arcadia, 671.

Penia Cupidinis mater, 633

Pentecoste, festivitas apud Christianos, 758.

Pentheus in furorem versus et dilaceratus, 415.

Perictione. Vide *Amphictione*.

Peripatetica philosophia a nonnullis rejecta, quia ad humanos affectus nimium se demittit, 329.

Peripatetici negant quidquam proficere preces et mactatas Numini victimas, 398. Evertunt quidquid de oraculis memoratur, 695. Quæ passim jactabantur oracula et vaticinia vanitatis et mendacii coarguerunt, *not.*, 359. Providentiam e medio tollunt, 496. Eorum simulatus cultus erga simulacra, 741 Eorum sententia de natura ætheris, 547.

Persæ stultos reputant qui aras, templa et simulacra construunt, 738. In celsissimis montibus victimas Jovi mactant, Jovem appellando totum cœli convexum, 609. Matres sibi copulant, et cum filiabus corpus miscent, 693. Honoratiores cum matribus contrahunt matrimonia et natos inde arbitrantur nobilissimos, *not.*, 597. Eorum mysteria, 646. Apud Persas mysteria erant quorum interiorem rationem soli periti perspectam habebant. 330. Eorum leges impiæ, 597. Eorum reges solo calybonio vino utebantur, *not*, 27. Pincernis eunuchis utebantur, *ibid.* Persarum regni princeps, virtus spiritalis, 143.

Persæus ad philosophiam excitatur a Zenone, 483.

Perseus. Priscæ de Perseo fabulæ Celso non faciunt fidem, 381.

Persuadere. Verba ad persuadendum idonea a Deo proficiscuntur, non autem persuasio, 676, 677.

Petrus piscator, 634. Ritus Judaicos Mosaica lege præscriptos diu observasse videtur, 386, 387. Petrum non negasse, sed alium qui erat in Petro, commentum est, 74. A Paulo simulate reprehensum esse docuit Origenes, 38, *monit.* Non naturæ spiritalis erat, ut volebant Valentiniani, 74. *Petri doctrina* liber apocryphus, neque Petri est, neque alterius qui spiritu Dei fuit inspiratus, 49.

Phædo e prostibulo ad philosophiam traductus, 378, 379, 491. Phædonem Plato dignum judicavit qui Socratis de immortalitate sermonem ejusque in carcere constantiam referret, 492.

Phænarete Socratis mater, 592.

Phaethonteæ historiæ scriptores Homero recentiores, 515.

Phaethontis incendium, 337.

Phalaris tyrannus, 554, 593. Ejus taurus æneus, *ibid.*

Pharao non erat perditæ naturæ, 115, 116. Ejus cor cur induratum a Deo, 263. Quo sensu a Deo induratum intelligendum est, 117, 118, 119, 120.

Pherecydes Moyse recentior, 663. Suum Ophionem duxit e serpente qui Adamum et Evam decepit, 665. Heraclito longe antiquior citatur, 663, 664. Inter sapientes recensitus a Celso, 335. Ejus theologia, e Chami prophetia desumpta, *not.*, 663. Ejus historia, 336. Ejus locus, 665.

Phidias peritissimus statuarius, 755. Jovem Olympium fabrefecit, 756.

Philebus Platonis. 540.

Philippus (imperator) ad quem Origenes scripsit, *monit.*. 1, 2.

Philistion mimus Ejus ætas et patria, *not.*, 10.

Philocaliæ auctores errores Origenis bene multos in sua collectione retinuerunt, *not.*, 136.

Philonis laus, 543. Tractatus de mystica scala Jacob patriarchæ, 646. Judicium de Hecatæi libello *De Judæis* 534.

Philosophia seu præludium ad Christianismum, 30. Philosophiæ adjutrices sunt geometria, musica, grammatica, rhetorica et astronomia, 30.

Philosophi gentiles et hæretici ad Origenem ob singularem de ejus eruditione famam confluebant, 4. Philosophi quidam Græci Deum noverunt, 524.

Phlegon Adriani libertus *Chronicon* scripsit, quod constabat ex libris sexdecim. Sub unaquaque Olympiade recensuit omnia, quæ contigerant, prodigia. De solis deliquio, quod evenit, cum Judæi Jesum crucifixerunt, ejus testimonium, *not.*, 400, 401. Phlegon commemoravit solis defectum et terræ motum qui moriente Jesu contigerunt, 414, 432. Futurorum cognitionem Jesu tribuit, 400, 401. Ejus error in *Chronicis* ubi Petrum pro Jesu sumpsit, 401.

Phœnices Judæorum antiquitatem testantur, 334.

Pictores et sculptores e republica Judæorum exclusi, 524.

Pilato ob injustam adversus Deum sententiam nihil mali accidisse ait Celsus, neque negat Origenes, 415. Imperante Caio Caligula, mortem sibi conscivit, *not.*, 415.

Pindarus, 463. Cecinit legem omnium esse regem, 604.

Planetarum globi, mundi vocabulo nuncupati, 83.

Plato Aristonis filius, 630. Si fides est Aristandro, non fuit Aristonis filius, sed spectri cujusdam quod Apollinis forma cum Amphictione rem habuerit, 635. Eum ex Amphictione esse natum, Aristonique interdictum fuisse ne ad illam accederet donec filium ex Apolline conceptum peperisset, commenti sunt Græci, 335. Fuit prophetis Judæorum recentior, 634. Ejus gloria longe infra gloriam Jesu, 348. Ejus compta et accurata oratio paucis utilitatem attulit, 630. A solis litteratis legitur, 630. Existimant nonnulli in Ægyptum peregrinantem incidisse in quosdam mysteriorum Judaicorum peritos, et quædam ab illis didicisse, 533. Cycni specie Socrati in somnio est commendatus, 635. Tertium oculum habere sibi visus est, *ibid.* Ejus verba de creatore mundi, e *Timæo*, 724. De Filio Dei sermonem facit, 636. Plato ejusque discipuli speciem quamdam Trinitatis informarunt, sed a Christianorum catholicorum Trinitate toto cœlo diversam, *not.*, 50. Admirationi est quod Deum voluptatis nomine vocari non tulerit, 543. Cum Socrate in Piræum descendit ut Dianæ preces offerret, 631. Animam e quodam vase prodire finxit, 547. Ejus opinio fuit animabus cœlos e terra, aut terram e cœlo petentibus iter esse per planetas, 646. Animas pro meritis præteritisque moribus corpori addixit, 351. Ejus sententia de animarum statu post mortem, 500. Ejus opinio de loco quo animæ post suam a corpore separationem mittuntur, 715. Mortuorum umbras et imagines circum sepulcra apparere dixit, 432. Ejus verba de nec facienda nec repellenda injuria, 735. De summo bono pulchre loquitur, 631. De summo bono quod dixit, id antea nostræ docuerant Scripturæ, 632, 633 *et seqq.* Negat hominis prudentis esse quidquam asseverare de rebus obscuris, 357. Reipublicæ formam Mosaicæ similem instituere non potuit, 611. Ad Juniorem Dionysium profectus, locum atque homines ab eo postulavit in republica a se instituta victuros, *not.*, 611. Homerum aliosque similium poematum auctores exterminavit e sua republica tanquam juventutis corruptores, 529. Refert Herum Armenii filium e rogo post duodecim dies revixisse, 402. Locus e *Phædro*, 746. Duplex locus e *Phædro*, 644. Plato a quibusdam Hebræis didicit sententias quas in *Phædro* posuit, 644. Locus e *Theæteto*, 531. Locus e *Philebo*, 540, 541. Plato in *Phædone* de terra pura in puro cœlo sita philosophatus est, 714. Locus e *Timæo*. 551. E *Timæo* quædam transcripta, 545. *Symposium*, 532. Ejusdem libri insignis locus, 532, 533. Locus e libro quarto *De legibus*, 640, 641. Locus e libro quinto *De legibus*, 641. Locus ex *Apologia Socratis*, 639. Locus ex epistola secunda, 643. Epistola sexta citatur, 636, 639. Epistola septima citatur, 631, 633, 634, 635, 636. Platonis dogmata deseruit Aristoteles, 455. Platonica philosophia a nonnullis rejecta ut humilior, 329.

Platonici aut quilibet alii philosophi nihil supra humanæ naturæ vires poterant, 492. An aliquam de Filio Dei habuerint notionem, 60. Mundum universum pro secundo Deo habent, 582. Credebant Deum ex ingenita materia mundum condidisse, *not.*, 78. Eorum sententia de futuris mundi conversionibus, 593. Peripateticis adversantur de natura ætheris, 547. Aiunt fortitudinem ab irascibili animæ parte proficisci, et illi locum circa pectus assignant, 614. Justitiam esse putant, cum singulæ animæ partes suis quæque officiis funguntur, 614.

Plutarchi Chæronensis libri *De anima*, 621.

Plutonis galea, 381.

Pœnas temporarias et non æternas damnatis a Deo infligi innuit Origenes, 88, 588, 677.

Pœnitentes. Erga pœnitentes agendi ratio Christianorum, 481.

Poeticam artem sine insania non posse constare quamplurimi Græcorum opinati sunt, 144.

Polemon physiognomicus, 351. Librum scripsit de interpretatione signorum naturæ, *not.*, 351. Ex intemperante temperatissimus factus, scholæ Xenocratis post illum præfuit, 379, 492. Ejus libidinosa vita antequam philosophiæ daret operam, 379, 492

Polycletus peritissimus statuarius, 755.

Polynices, 358.

Populus περιούσιος, quid sit, 246.

Porphyrius de Danielis libro objiciebat, idcirco illum

apparere confictum, nec haberi apud Hebræos, sed Græci sermonis esse commentum, quia in Susannæ historia exstat etymologia quæ Hebræo sermoni non convenit, *not.*, 11.

Porus Metidis filius, 532. Cupidinis pater, 533.

Potentia Dei. Vide *Dei*.

Potestas Dei Patris major potestate Filii et Spiritus sancti, et potestas Filii major virtute Spiritus sancti. Ac rursum potestas Spiritus sancti major est cæteris quæ sancta dicuntur, 62.

Potestates, principatus, throni, dominationes, et virtutes, an ex meritis, an ex conditionis prærogativa suo potiantur gradu, 66, 70.

Prædestinatio post prævisa merita propugnatur, 207, 208, 209.

Prædicatio ecclesiastica per successionis ordinem ab apostolis tradita, usque ad præsens in Ecclesiis permanet, 47.

Prænotio non rei futuræ causa, sed res futura prænotioni locum dedit, 401, 405.

Præsagia clariora a quibus animalibus capiantur, 572.

Præscientia Dei non tollit humanæ voluntatis libertatem, nec precum effectum, 207, 208.

Preces Deo per Filium offeruntur, 469. Omnium precum species ad Deum Patrem dirigendæ per Filium, 580. Preces summo Deo et unigenito ejus Verbo ferendæ, 761. Preces versus orientem dirigendas esse docuerunt veteres Patres, *not.*, 270.

Presbyter esse non potest qui post baptismum duobus matrimoniis fuit conjunctus, aut concubinam habuit, *not.*, 479.

Princeps regni Persarum, virtus spiritalis, 143. Princeps Tyri, virtus spiritalis, 143. Princeps regni Græcorum, virtus spiritalis, *ibid.*

Principes hujus mundi quinam, 143, 144.

Principatus, potestates, throni, dominationes, virtutes, an ex merito, an ex conditionis prærogativa sua gaudeant dignitate, 66, 70.

Πρίνου et πρίσαι, σχίνου et σχίσαι agnominatio an fuerit in Hebræo, 11. Πρίνου et πρίσαι, σχίνου et σχίσαι etymologia, 40. Græcas voces πρίνου et σχίνου quomodo Hebraice redderent, nesciebant Hebræi, 18. Lusus verborum σχίνου et πρίνου aut proprie redditus est ex Hebraico; aut œconomice excogitatus ab interpretibus, servata analogia cum Hebraicarum vocum agnominatione, 25, 26.

Proculus Torpacion Christianus Severum Antonini patrem per oleum curavit, *not.*, 321.

Prodiciani preces repudiant, hancque sententiam a philosophis Cyrenaicis acceperunt, 204, *in uot.*

Prodigia quæ in Jesu morte contigerunt, 414

Prœtus Bellerophontem interfecit, 671.

Prophetæ cur Judæis necessarii fuerint, 448. Prophetarum Judæorum vita litteris mandata est, 699. A Spiritu sancto inhabitante impulsi fuerunt ut prænuntiarent futura, 449. Spiritu Christi repleti, 47. Qui diligenter attenteque in lectione prophetarum versatus erit, divini afflatus vestigium sentiet, 162. Prophetarum Judaicorum genus vitæ imitatu difficile, constans, liberum, et mortis periculorumque metu inconcussum, 698, 699. E prophetis Judaicis alii ante sapientes erant, quam prophetiæ donum acciperent; alios prophetia illustravit et sapientes effecit, 698. Eorum dictio propriis Hebraicæ linguæ ornamentis, sapientique compositione non caret, 736. Eorum sermo egenus non erat, 12. Judæorum prophetarum et prophetiarum quas ediderunt, encomium, 775, 776. Uni eidemque prophetæ et divina obtigerunt somnia, et apparitiones angelicæ, et inspirationes, 22. Propheta alterius prophetæ verba usurpat, 28, 29.

Προσευχὴ duplicem habet significationem; modo *orationem*, modo *votum* denotat, 203.

Προσκυνεῖν non idem est ac λατρεύειν, 277, 278.

Prosopopœia quandonam bona, quandonam vitiosa, 719, 720.

Protesilaus, 429, 430.

Protoctetus presbyter Cæsareensis Ecclesiæ, ad quem una cum Ambrosio exhortationem ad martyrium direxit Origenes, 273, 274. Ambrosii in certamine socius fuit, 298.

Providentia Dei in sacris Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem, 16. Providentiæ opera alia sunt manifesta, alia sic abstrusa et occulta sunt ut dubitandi ansam præbere videantur an Deus arte et potentia inenarrabili cuncta administret, 162. Providentia apud eos qui eam probe perceperunt, nihil quidquam detrimenti capit ob ea quæ non comprehenduntur, 163. Nonnulli perturbati iis quæ hic probis improbisque contingunt, præpropere Providentiam e medio tollunt, 329.

Prunicus. Valentiniani Prunicum sapientiam appellant, 658. Prunicus, virgo e qua virtutem dimanare putabant hæretici, si Celso fides, 657, 658.

Psalmorum liber quamplurimis sapientibus præceptis refertus, 476.

Ψευδογραφούμενον quid sit, 318.

Pugna trina Christo reservata est, 266.

Pulsavi, tu resona, adagium, 12.

Puritas cordis ad orandum necessaria, 210.

Pythagoras, 429. Inter sapientes recensitus a Celso, 335. Ejus gloria longe infra gloriam Jesu, 348. Regnante Tarquinio Superbo in Italiam venit, *not.*, 323. A Judæis in Græciam traduxit suam philosophiam teste Hermippo, 334. Sacrum sermonem, et geometriæ præcepta, artemque numerandi et animarum in quodvis animal transmigrationem ab Ægyptiis accepit, *not.*, 594. Animas pro meritis præteritisque moribus corpori addixit, 551. Femur eburneum in concione Græcorum ostentavit, 635. Dixit se recognoscere clypeum quo, dum esset euphorbus, usus fuerat, 635. Fertur una die in duabus urbibus simul conspectus fuisse, 635. Ipse ejusque discipuli fabis et animatis omnibus abstinent, 609. Quæ sua erat in animam et illius organa reverentia, omnium animalium esu abstinendum censebat, 762. Ejus sententia de animarum statu post mortem, 500. Ejus ob philosophiam pericula, 522. Ejus inimicos sui in illum facinoris pœnituit, 323. Zamolxim ad philosophiam excitavit, 483. Ei quanta gentiles tribuerint miracula, *not.*, 635. Ejus descensus ad inferos et regressus ad superos, *not.*, 429. Eum non eodem ac pugilem Cleomedem honore dignatus est Apollo, 462. Ejus mors varie narratur, *not.*, 322.

Pythagorici suæ doctrinæ desertoribus cenotaphia exstruebant, 598, 481. Animatis abstinent propter fabulam de migratione animæ in varia corpora, 615. Credebant Deum ex ingenita materia mundum condidisse, *not.*, 78. Eorum sententia de futuris mundi conversionibus, 595. Quibusdam Pythagoræ discipulis satis erat, *ipse dixit*, 325. Pythagorei ex exsilio in patriam revocati, *not.*, 323.

Pythia 384, 695. Ori Pythii specus insidebat, et in eam spiritus Apollinis per muliebres locos subrepebat, 462, 695. Ejus oraculum omnium clarissimum, 695. Quidquid de Pythia cæterisque oraculis memoratur, id ab Aristotele et Peripateticis evertitur, 695. Ejus oracula a Christianis pro nihilo habita, 699.

Pythius, 384. Socratem hominum sapientissimum dixit, sed hanc laudem obscuravit id quod de Euripide et Sophocle addidit, 697.

Q

Qualitates quatuor : calida, frigida, arida, humida, 78.

R

Ramanor, dæmonis nomen quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Rampsinitus, 429, 430. Ejus descensus ad inferos et regressus, *not.*, 429.

Raphael in diagrammate Ophianorum serpentiformis, 654. Raphaeli angelo curandi et medendi officium non fortuito accidit, 74.

Regnum Dei adesse non potest perfecte cuilibet nostrum, nisi *venerit quod perfectum est*, 259. Regnum Dei cum regno peccati stare non potest, 259. De regno cœlorum ejicientur non solum qui grandia peccaverunt, sed et qui minora deliquerunt, 5. Regnum Dei dici potest felix superioris partis animæ status, 238. Regnum Dei est quilibet sanctus, 238. Regnum Christi sunt sermones qui in salutem audientium proferuntur, et qui perficiuntur actus justitiæ, cæterarumque virtutum, 238.

Reianoor, dæmonis nomen quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Religio Christiana per universum orbem prædicata, et disseminata, res est humanis viribus major, 161. Religio Christi innumeros per orbem terrarum cultores habet, 157.

Remissionem peccatorum non potest consequi qui non ex corde remiserit fratri veniam illatæ injuriæ postulanti, 210.

Reprobati a Deo quo sensu quidam intelligantur, 120.

Reprobatio tantum ad tempus, *ibid.*

Repromissiones futuræ in voluptate et luxuria corporis non sunt exspectandæ, 104.

Resurrectio ejusdem corporis negatur a Celso et ab aliquibus qui Christi nomen profitentur, 587, 588. Resurrectio carnis et corporis penitus a Marcione, Apelle, Valentino et Manete denegata, 56. Salvator noster cum ipso corpore resurrexit quod susceperat ex Maria, 54. Perspicuum resurrectionis Jesu argumentum, 431. Post resurrectionem suam Christus naturam aerii et spiritalis

corporis ostendit, 37. Carnis resurrectionem in Salvatore ac proinde in nobis agnovit Origenes, 33. Resurrectio corporis qualis, 548, 716. Resurrectio carnis asseritur, 590 *et seqq.* Resurrectio corporum, 590 *et seqq.*, 594. Non in aliis quam nostris corporibus resurgemus, 101. Resurrectionis repromissio ad hoc corpus pertinet quod mortuum in terra relinquitur, 34. Corpus quod, pro Christo pariter cum anima certavit, resurget, 33. Fas non est ut in aliis corporibus animæ peccaverint, et in aliis post resurrectionem torqueantur, 36. Nec justi judicis est alia corpora pro Christo sanguinem fundere, et alia coronari, *ibid.* Idem et individuum quod unusquisque, dum viveret habuit, corpus resurget, 36. In resurrectione iidem futuri sunt homines, licet non eodem statu, neque iisdem passionibus obnoxii, 34. Ea ratio quæ continet uniuscujusque hominis corporalem et individuam substantiam, salva permanet, et in resurrectione a mortuis suscitantur ii quibus illa substantiæ corporalis ratio salva in corporibus permanebat, 34. Resurrectio justorum soli et lunæ comparatur, 523. Resurrectio mortuorum comparata seminibus quæ seminantur in terra, 34, 36. Corpus quod mortuum fuerit, quomodo in resurrectione spiritale resurget, 101, 102 Ex animali corpore ipsa virtus resurrectionis et gratia spiritale corpus educit, 101. Corpora nostra spiritalia resurgent abjecta corruptione, et deposita mortalitate, 101. Post resurrectionem æquari nos angelis oportet, et ad eumdem modum carne nudari, 33. Quo sensu id dixerit Origenes, *ibid.* In spirituali corpore quo resurgemus, toti videbimus, toti audiemus, toti operabimur, toti ambulabimus, 37. In resurrectione corporum an sit soliditas carnium, sanguinis liquor, crassitudo nervorum, venarumque perplexio et ossium durities, 36. An membrorum quibus nunc utimur, diversitas denegetur, 37. Perfecta corporis forma resurgemus, non senes, non infantuli, 37. Non iterum futuri sunt homines ex conventione viri et mulieris, 34. An sexuum diversitas in corporibus, 37. In resurrectione restitutio parentum bonorumque omnium ad centuplum usque promittitur, uxore tantum excepta, 284. In resurrectione peccator non animalium corpus, aut volucrum, aut piscium accipiet; sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum formam accipient ii qui resurgent in gloria, 34. Damnati obscuris et atris post resurrectionem corporibus induentur, 103. Qualis fuerit uniuscujusque vita, talis erit et resurrectio ejus. Bonis corpus gloriosum, et apta eis mansio tribuetur; malis vero corpus erit quod sufficere et perdurare tantummodo possit in pœnis, 34. In resurrectione corpora sphæricam figuram habitura esse dixisse Origenes accusatus est, *not.*, 268. Multi feruntur e monumentis redivivi non ipso tantum die quo sepulti fuerant, sed etiam insequenti, 403.

Rhea lapidem pannis involutum, ceu puerum recens natum dedit Saturno comedendum, *not.*, 540.

Rhetorica philosophiæ adjutrix, 30.

Rixa de umbra asini, proverbium, 448.

Romanorum mysteria, 647. Cur uni Romanorum imperatori plurimas gentes Deus subjici voluerit, 412. Romanorum irriti conatus adversus Christianos, 616.

Rufinus libros Περὶ ἀρχῶν Latine vertit, *monit.*, 43. Rufini interpretis suspecta fides, *not.*, 56, 153, 155.

S

Sabaoth nomen qua lingua pronuntiandum sit, ut virtutem habeat, 613. Sabaoth apud Ophitas unus e septem angelis principibus, 655, 656.

Sabbadii, 327.

Sabbatum. Celebratissimum Judæorum Sabbatum videtur ad litteram non posse servari, 176. De Sabbato ex inepta traditione dicunt Judæi locum unicuique bis mille cubitis esse definitum, 176. De ratione observandi Sabbati opinio Dosithei Samaritani, 179.

Sadducæi solos Moysis libros recipiunt, 365.

Sæculum integrum unius nostrarum dierum spatio computatur Deo, 250.

Salome, origo hæreticorum Harpocratianorum, 626.

Salomon magnificum nomini Dei templum exstruxit, 85. Salomonis quanta fuerit sapientia, 476, 477.

Salvator noster cum ipso corpore resurrexit quod susceperat ex Maria, 34.

Saitæ Minervam colunt, 603.

Samanæi apud Indos unius sectæ antistites, Brachmanes alterius, *not.*, 542.

Samaritæ solos Moysis libros recipiunt, 365. Eis propter religionem suam pœnæ interrogatæ, 399.

Samothraces inter vetustissimas ac sapientissimas gentes recensiti a Celso, 334.

Samuelis de asinis perditis vaticinium, 354.

Sanctitas in omni creatura accidens res est, quæ et decidere potest, 68.

Sanguinis esus Christianis interdictus, 763.

Sapientes Græci dicunt animam humanam statim ab ortu dæmonum ditioni esse subditam, 767. Sapientes quidam vocati apud Judæos, 18, 19.

Sapientia est speculum immaculatum virtutis Dei, 56 Est vapor virtutis Dei, 56. Est splendor lucis æternæ, 56 Ab æterno generata, 54. Sapientia, quæ est Filius Dei, substantialiter subsistit, 53. Sapientia Dei quo sensu dicitur creata, 54. Sapientiæ definitio, 494. Sapientia divina a fide diversa est, et primum est donum Dei, 639. Sapientia duplex, altera divina, altera humana, 639. Sapientia quotuplex, 142, 143. Sapientia carnis quomodo inimica sit Deo, 148. Quænam sapientia a Paulo reprobetur, 331.

Sapientia Salomonis, non ab omnibus ut liber canonicus recipitur, 192.

Sarpedon Jovis filius, 358.

Satan Hebraice, idem lingua Græca sonat atque adversarium, 666.

Saturnini hæretici præstigiæ, *not.*, 321.

Scala mystica Jacob patriarchæ, 646.

Scabellum pedum Dei allegorice est Ecclesia, 241.

Scarabæi ex asino gignuntur, 549.

Scenici non erant apud Judæos, 610.

Scientia, secundum est donum Dei, 639

Scriptura sacra per Spiritum Dei conscripta est, 48. Sacras Scripturas divinitus inspiratas esse probatur, 156, 157, *et seqq.* Ante Christi adventum manifestis argumentis ostendi non poterat veteres Scripturas divinitus fuisse inspiratas, 161. Scripturæ divinitati per eam totam diffusæ nihil detrahitur ex eo quod ingenii nostri imbecillitas in unaquaque dictione minime possit pervenire ad arcanum sententiarum splendorem in humili et abjecta locutione delitescentem, 163. Scriptura sacra magna attentione legenda, 32. Oratio necessaria est ad Scripturam sacram intelligendam, 32. Scripturarum Novi Testamenti veritatem probat apostolorum ad mortem usque constantia, 393. Scripturarum simplicitas defenditur a Celsi calumniis, 629, 630 *et seqq.* In sacris Scripturis providentia Dei dedit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem, 16. In scriptoribus evangelicis nihil dolosum, vafrum, aut fictitium, 473. Scripturas Veteris Testamenti divino Spiritu scriptas esse consentiunt Judæi et Christiani; de illarum interpretatione dissentiunt, 623, 624. De Scripturarum sacrarum sensu jam tum ab initio Christianismi fuere dissidia, 453. Scripturæ sacræ Veteris et Novi Testamenti mysteriis et figuris plenæ, 166, 167. Scriptura constat ex corpore, anima, et spiritu, 168. Scripturarum triplex est sensus, litteralis, moralis, et mysticus, seu figuratus, qui et aliter vocatur spiritalis, 168, 169. Est ubi solus litteralis sensus; est etiam ubi moralis tantum aut mysticus sensus locum habeat; alia denique sunt loca quæ simul duplicem litteralem et mysticum sensum complectuntur, 169. Utilitas et præstantia sensus litteralis. Si generatim res spectetur, litteralis Scripturæ sensus sufficit ad documentum et ædificationem simplicium, 169, 170, 336, 541, 642. Scriptura omnis tam Veteris quam Novi Testamenti litterali sensu accepta complectitur impossibilia quædam et rationi repugnantia, 173 *et seqq.*

Scriptura litterali sensu accepta multos in ruinam et præcipitium errorum traxit, 164 *et seqq.* Carnalis et simplicior Scripturæ intelligentia multorum occasio malorum, 41. Hæreses inde natæ, 41. In Scripturis sanctis interdum subnexum est historiæ quod factum non est; imo aliquando quod fieri non poterat; quandoque autem quod poterat quidem fieri, sed factum non est. Sic et in lege sæpe reperias quid per se utile; aliquando autem nulla apparet utilitas; quin et interdum præcipiuntur impossibilia, 174. Idem judicium ferendum de Novo Testamento, 174, 175. In Scripturis Spiritus sanctus præcipue respexit ad arcana mysteria, 172. In evangelicis et apostolicis Scripturis multa impossibilia præcipiuntur, si solius litteræ habeatur ratio, 179. In sacris tum Veteris, tum Novi Testamenti Scripturis multo plura sunt secundum historiam vera, quam quæ mere spiritualia illis attexta sunt, 180, 181. In nonnullis Scripturarum locis ambigitur nec sine multo examine pronuntiari potest utrum quæ putatur historia, secundum litteram acciderit necne, et hujusne legis verba servanda sint, an secus, 181. Quædam Scripturæ sunt quæ nihil habent corporeum, id est quæ carent historiali intellectu, et in quibus sola veluti anima et spiritus quærendus est, 169. In Scripturis sanctis, id est, in lege et historia Verbum Dei interponi curavit, offendicula et impossibilia quædam, 173, 174, 175. Scriptura non secundum spiritalem sensum, sed juxta litteralem semper accepta, causa videtur falsarum opinionum, impietatis et stolidorum de Deo sermonum, 165. In Scripturis sanctis ubique sensus habetur spiritalis, non autem

ubique corporeus, 181. Scriptura sacra sensum habet non solum obvium, sed et alium quemdam latentem quamplurimos, 48. Scripturæ corpus est historialis intellectus, 168. Scripturæ corpus, id est litteralis sensus, in multis utile esse potest, 169, 173. Multi errores et lapsus ex eo contigerunt quod viam multi non invenerint qua esset in sancta Scripturarum lectione insistendum, 164. Explicanda sunt Scripturarum loca quæ Deo tribuunt humanos affectus, 384, 556 *et seqq.* Scripturæ loca quæ ad litteram sumpta videntur dicere Deum in loco esse, sic accipienda sunt, ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant, 233. Nihil necesse est Ecclesias Christi quæ editione LXX Interpretum utuntur, ad Judæos recurrere, ut puros et qui nihil figmenti habeant, libros Scripturarum ab eis accipiant, 16.

Sculptores et pictores e republica Judæorum exclusi, 524.

Scythæ Papæi nomine Jovem appellant, 609. Scythæ Neptunum vocant Thagimasadem, Venerem Argimpasam, Apollinem Gongosyrum, 661. Vestam vocant Tabiti, *ibid.* Templa, aras, simulacra ferre non possunt, 738. Eorum nefariæ leges, 320, 597.

Secta, non semper in deteriorem partem accipitur, *not.*, 874. Diversæ Christianorum sectæ Christianismi vitium non est ducendum, 624.

Sedecias et Achiab seniores qui Susannæ vim facere tentarunt, 18, 39, 40. Judæorum de illis traditio, 19. Hieronymi ea de re locus, *ibid.*

Semina sapientiæ et justitiæ omnibus rationabilibus insita, 62.

Seniorum nomina qui Susannæ vim facere tentarunt, 18 Judæorum de his senioribus traditio, 19. Hieronymi ea de re insignis locus, *ibid.*

Sensuum genus duplex est in nobis, aliud mortale, corruptibile, humanum; aliud immortale et intellectuale, 53.

Sephora filium suum cur circumciderit, 614, 615. Ejus verba ad Moysen, circumciso Eliazare, 614.

Septuaginta Interpretum exemplaria non sunt abroganda ab Ecclesiis Christi, 16.

Sepulcrum. Circa sepulcra animarum simulacra umbrarum instar visa sunt, 697.

Sepultura corporis cur Christianis curæ sit, 764.

Seraphim duo quæ Isaiæ VI, 3, clamant, *Sanctus, sanctus, sanctus*, de Filio et Spiritu sancto interpretantur ab Hebræo Origenis magistro, 61. Hieronymo multum displicuit hæc interpretatio, 61.

Serapis inter deos a Naucratitis relatus, 605, 606. Ejus origo, statua, et templum, *not.*, 607, 608. Serapis quibusdam Ptolemæi artibus, in Alexandria veluti conspicuus deus exhibitus, 608. De Serapide Numenii sententia, 608. Eum non magis Ægyptii contremiscunt, quam strepitus per pudenda corporis expressos, *not.*, 604.

Seres athei, 738.

Seriphio cuidam argute respondet Themistocles, 347.

Serpens a diabolo inspiratus exstitit causa prævaricationis Adæ et Evæ, 138. Serpentes feniculo ad acuendam oculorum aciem agilitatemque corporis comparandam utuntur, 567.

Severa Philippi imperatoris conjux, ad quam Origenes scripsit, *monit.*, 1, 2.

Severus, pater Antonini, Proculum Christianum, qui ipsum per oleum curaverat, in palatio suo habuit, *not.*, 321.

Sextus Pythagoricus ethnicus. Ejus *Enchiridion* Latine versum a Rufino et Sixti martyris et Romanæ Ecclesiæ episcopi nomine immutato prænotatum est, *not.*, 763. Ejus sententia de animalium abstinentia, *ibid.*

Sibyllinos libros legenti pœnam capitalem intentabant leges imperatorum, *not.*, 625.

Sibyllistæ cur vocentur Christiani, *ibid.*

Sicarii capite damnati propter circumcisionem qua se mutilant contra leges, 399.

Sicat, dæmon quem Ægyptii putant uni corporis humani parti præpositum, 785.

Sigillum, quid sit apud auctores ecclesiasticos, 630. Qui sigillum adhibet, pater vocatur; filius vero et junior, qui sigillo notatur, *ibid.*

Similitudo Dei in quo differat ab imagine Dei, 522, 523. Similitudo Dei quænam sanctis repromissa sit, 152.

Simon Cleophæ socius, 434.

Simon Magus sibi in animum induxerat se, si iisdem præstigiis uteretur quibus Jesum usum putabat, simili fore apud populum auctoritate, 626. Dicebat se esse magnam Dei virtutem, 638. Discipulos docebat idololatriam rem esse nec bonam nec malam, 638. A multis quasi Deus honoratus, *not.*, 700. Dicebat semetipsum esse qui inter Judæos quidem quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit, *not.*, 700. Magicis suis artibus quosdam decepit, 372. Ejus figura ad figuram Jovis facta et adorata, *not.*, 722. An illi statua erecta est cum hoc titulo : *Simoni Deo sancto? not.*, 372.

Simoniani, dicti etiam Heleniani. Cur, 625. Non credunt Jesum esse Dei Filium, sed Simonem esse Dei virtutem, 625. Imaginem Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ, et has adorant, *not.*, 722. Eorum præstigiæ, *not.*, 321. Eis nullæ initio paratæ insidiæ, 638. Simoniani nusquam gentium videbantur ætate Origenis, 638. Vix triginta Simoniani erant ætate Origenis, 372.

Simulacra colere simulant Peripatetici, Epicurei, et Democriti discipuli, 741.

Socrates Sophronisci et Phænaretes filius, 592. Omnium hominum sapientissimus dictus a Pythio, 697. Phædonem e prostibulo ad philosophiam traduxit, 379. Cum discipulis in Piræum descendit ut Dianæ preces offerret, 631. Quanta ob philosophiam pericula adierit, 522. Atheniensium de ejus injusta morte pœnitentia, *ibid.* Accusatus, quod alienos deos induceret corrumperetque juventutem, 554. Anytum et Melitum accusatores habuit, 592, 594. Ejus effatum de Anyto et Melito, 748. Morte ab Areopagitico senatu damnatus est, 593, 594. Nihil de cicuta sollicitus, tot ac tanta in carcere disseruit, ut illa vix assequi possint vel qui maxime attendunt nec ulla cura distrahuntur, 492. Poterat, si Critoni credidisset, evadere e carcere, et se mortis periculo subducere, sed maluit mortem philosopho dignam oppetere quam vitam philosopho indignam exigere, 404. Gallum Æsculapio persolvi jussit, 631. Post mortem ærea imagine publice ab Atheniensibus honoratus, *not.*, 322. Illum non eodem ac pugilem Cleomedem honore dignatus est Apollo, 462. Socratis dæmonium, 635. Ex ejus schola multæ natæ sunt aliæ minime inter se consentientes, 455.

Sodoma et Gomorrha ignei sulphureique imbris vastatione depopulantur, 87, 88.

Sol, luna et stellæ utrum animantia sint, an sine anima, manifeste non traditur, 49. Sol ab Origene fingitur creatura rationabilis quæ Deum adorat, 279. Sol et luna creaturæ rationabiles, 150. Solis anima non eo tempore, quo factus est mundus, esse cœpit, sed mundo antiquior est, 96. Sol liberum habet arbitrium, 209. Solis solarisque radii exemplo nibil frequentius ad significandam æternam Verbi Dei generationem, *not.*, 55. Solis deliquium quod in morte Jesu Christi accidit, memoratur a Phlegonte Adriani liberto, *not.*, 400, 401, 414, 432.

Solon interrogatus an civibus optimas leges dedisset, respondit se non omnino optimas dedisse, sed earum quibus opus habebant, optimas, 499.

Sophocles sapiens, sed sapientior Euripides dictus a Pythio, 697.

Sophroniscus Socratis pater, 592.

Speculum immaculatum inoperationis seu virtutis Dei est sapientia, 56.

Spelunca Bethleemitica in qua natus est Jesus, et præsepe ubi est fasciis obvolutus, monstrabantur ætate Origenis, et ipsis paganis nota erant, 367.

Sphæra qua ἀντιζώνη tenetur et cingitur, 84. Sphæra ἀπλανής, 83, 84. Sphæra quæ terram bonam, terram viventium circumambit vertigine et dicitur cœlum, an in sanctorum habitaculum conservabitur, 84. Id lectoris inquisitioni relinquitur, 83.

Sphinx, semipuella, 358.

Splendor lucis æternæ est sapientia, 56.

Spiritus sanctus Paracletus dicitur a consolatione. Paraclesis enim Latine consolatio dicitur, 93. De subsistentia Spiritus sancti ne suspicari quidem ullus potuit, præter eos qui in lege et prophetis versati sunt, vel eos qui Christo crediderunt, 60. Subsistentia est intellectualis, et proprie subsistit et exstat, 50. An corporeus, an incorporeus, 49. An natus, an innatus, vel Filius etiam Dei habendus, 48. Nullibi in Scriptura sacra factura vel creatura dicitur, ne eo quidem modo quo sapientia creata dicitur, 61. Sicubi spiritus nominatur tam in Novo quam in Veteri Testamento sine adjectione quæ significet qualis sit spiritus, de Spiritu sancto debet intelligi, 61. Spiritus Dei qui initio mundi creationis ferebatur super aquas, non alius videtur Origeni quam Spiritus sanctus, 61. Non per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus, 62. Ejus majestas quanta, 61. Patre et Filio minor est, 62. Ejus virtus inferior virtute Patris et Filii, sed major virtute cæterorum entium sanctorum, 62. Spiritus sanctus honore ac dignitate Patri sociatus, 48. Ei ignorantiam ascribere impium et stultum est, 62. Revelante Filio non cognoscit Patrem, nec ex ignorantia ad Patris cognitionem venit, 62. Sicut Filius revelat Deum cui vult, ita Spiritus sanctus revelat Deum cui vult, 61. Non videre Filium quo

sensu dicatur, 53. Sanctos utriusque Testamenti prophetas et apostolos inspiravit, 48. Sicut idem ipse Deus atque idem ipse Christus, ita idem Spiritus sanctus est qui in prophetis et apostolis fuit, 92. Est virtus sanctificans cujus participium habent omnes qui per ejus gratiam sanctificari meruerint, 50. Non est corpus quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum, 50. Ejus participatione ea quæ substantialiter sancta non sunt, sancta efficiuntur, 64. Ejus operatio ad solos sanctos pertingit, 62. Sine Spiritu sancto impossibile est participem fieri Patris vel Filii, 62. Unum atque idem est Spiritus sancti participium sumere, ac Patris et Filii, 192. Ejus participationem similiter ut sapientiæ Dei et Verbi Dei absque ulla differentia creatura rationabilis omnis assumit, 92. Multa et incredibiliora credit Judæus quam quod narratur de Spiritu sancto in columbæ specie in Jesum a Joanne baptizatum delapso, 359. Præcipuus Spiritus sancti adventus ad homines magis post ascensionem Christi in cœlos quam ante adventum ejus declaratur, 92. Spiritus sancti signa exstiterunt sub initium prædicationis Jesu, plura post ejus assumptionem, postea pauciora; aliqua adhuc erant ætate Origenis, 700. Per impositionem manuum apostolicarum dabatur in baptismo, 61. Visibilia adhuc erant Spiritus sancti dona ætate Origenis, 361. In Spiritum sanctum qui blasphemaverit, veniam non habebit, neque in præsenti sæculo neque in futuro, 61. Spiritum sanctum duplicem statuebant quidam hæretici, alium in prophetis, alium in apostolis Jesu Christi, *not.*, 92. Duos Spiritus sanctos nunquam audiverat Origenes ab aliquo prædicatos, 92. Contrarium postea dixit, *in not. ibid.*

Spiritus quomodo pugnet adversus carnem, 146, 147, 148.

Spiritus sanctorum non solum viventium, sed etiam defunctorum, cœtibus fidelium adest, 269, *et seqq.*

Status noster an aliquando incorporeus futurus sit, 81, 79.

Stella quæ nascente Jesu magis in Oriente apparuit, a Balaam prædicta, 374. Illam e cometarum genere fuisse putat Origenes, 373. Stellæ animantes sunt et rationabiles, boni et mali capaces, 72. Dissolutionem corporis sui exoptant et esse cum Christo, 73.

Stephanus martyr multiplicem Moysis testatur sapientiam, 478.

Stoici docent Deum esse spiritum omnia permeantem et omnia in se comprehendentem, 686. Mundum universum pro primo Deo habent, 581. Deum corpus esse dicunt, 539. Deum corruptioni obnoxium inducunt, 496, 497. Dicunt rerum principia esse corporea, et propterea corruptioni omnia subjacere; neque summum Deum ab illa corruptione eximerent, nisi illis istud nimis absurdum videretur, 686. Opinantur Deum esse mundum, stellas, terram; supremum autem omnium deorum, esse mentem quæ est in æthere, *not.*, 510. Eorum Deus corpus est, idque animal materia et forma constans, id est mundus. Forma seu anima mundi est ignis; materia præter ignem omnia corpora, *not.*, 510. Illorum Deus, utpote corporeus, interdum sola mente totam naturam habet, cum conflagratio fit; interdum autem fit superparticularis, cum mundi renovatio fit, novusque ornatus oritur, 510. Docent omnia, præter Deum, esse peritura, 497. Stoici an putaverint Deum ipsum in ignem dissolutum iri, *not.*, 539. Putabant Deum ex ingenita materia mundum condidisse, *not.*, 78. Eorum sententia de mundi conversionibus, 555. Eorum sententia de futura rerum omnium conflagratione et resurrectione, 592, 594, 595. Docent omnia esse igne consumenda, 686. Peripateticis adversantur de natura ætheris, 547. Eorum sententia de natura nominum, 541. Docent omnia propter hominem præcipue fuisse creata, 559. Virtutem propter ipsam amplectuntur, 614. Animam tripartitam esse negant, 614. Sublatis e medio naturis spiritalibus, contendunt, quidquid intelligitur, sensu intelligi, et cognitionem omnem a sensibus pendere, 720.

Stromata Origenis Alexandriæ scripta imperante Alexandro, quid continerent, *monit.*, 38. Multis scatebant erroribus, *ibid.* *Stromatum* libri decem, *monit.*, 37. In illis Christianorum et philosophorum sententiæ inter se conferebantur, et nostræ religionis dogmata de Platone, Aristotele, Numenio, Cornutoque confirmabantur, *ibid.*

Stultitia prædicationis quænam sit, 351. Quænam stultitia a Paulo commendetur, et quænam sapientia reprobetur, *ibid.*

Substantiæ variæ definitiones, 246. De substantia quæstio longa ac difficilis: an substantia permanens et corporis expers, substantia sit proprie dicta: ut inveniatur Deusne substantia superior officio et potestate substantiam iis communicet quibus secundum suum Verbum et ipsi Verbo communicat; an ipse sit substantia, quamvis natura invisibilis et corporis expers, 681. Substantiæ non est particeps Deus, 681. Substantia substantiarum an sit Dei Filius, quærendum est, 681. Substantiæ rationabiles creatæ sine corporibus subsistere nequeunt, 71. Nulla substantia incorporalis igne est absumenda, 686. An omnis substantia corporea aliquando redigenda sit in optimam qualitatem, id est in ætherem, 84.

Suffocatum Christianis interdictum, 763.

Suriel, apud Ophianos angelus tauriformis, 654.

Susannæ historia an recipienda, 40. Susannæ nec non Belis et draconis historiæ in Hebræo non exstant, 11. Susannæ historia a quibusdam Judæis deridebatur ut spuria et conficta a Græco nescio quo, *not.*, 11. Idem sentiebat Porphyrius, *ibid.* Susannæ historia cum Philistionis mimo comparatur ab Africano, 10, 12. Si Susannæ historia Philistionis mimo comparari potest, posset utique ei comparari historia duarum meretricum, coram Salomone altercantium: quod impium ac nefas, 24, 25. Susannæ historia non legitur in synagogis Judæorum, sed in ecclesiis tenetur Christianorum, *not.*, 11. Eam non contineri in Hebræo fatebantur Eusebius et Apollinarius; sed respondebant partem esse prophetiæ Habacuc, *ibid.* Illam ab initio in Daniele Hebraice providente Spiritu scriptam, verisimile est postea a presbyteris subtractam fuisse e Scripturis, 22. Hebraicus hujus historiæ textus olim in secretis apud Judæos erat, 26. Hæc historia ab Hebræis nonnullis non agnoscitur; ab aliis ceu vera recipitur, 18. Illius duplex erat versio Græca, alia a LXX Interpretibus, alia a Theodosione adornata, 14. Verborum lusus ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, et ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, qui in historia Susannæ reperitur, dubitat Origenes annon in textu Hebræo olim fuerit, 17. Historiæ Susannæ stylus a vero Danielis stylo non differt, 29. Latam contra sanctam Susannam sententiam, iniquam esse revelante Spiritu cognovit Daniel, 10. Presbyteri qui Susannam violare tentarunt, an fuerint Ahab et Sedecias, 39, 40. An eos interfecerint Judæi, an regi Babylonis occidendi traditi sint a Judæis, 40. De Susannæ historia palinodiam veluti recantat Hieronymus, *not.*, 13.

Surdum esse ad impios sermones, pulchrum est, 279.

Syri. Apud Syros mysteria erant quorum interior ratio solis peritis perspecta, 330.

T

Tabiti Scytharum, Vesta est, 661. Tatianæ hortatu scriptus est liber *De oratione*, *monit.*, 195. Quænam fuerit hæc Tatiana, *monit.*, 195, 196. Tatiana et Ambrosius studiosissimi et vere germani in pietate fratres, 272.

Tatiani junioris liber adversus gentiles in quo historicos profert qui Judæorum et Moysis antiquitatem testantur, 335. Maximum librorum numerum reliquit, *not.*, 335. Tatianus illud Genes. I, 3, *Fiat lux*, utelle xit, quasi optative diceretur, 237, 238.

Taurorum leges inhumanæ, 597.

Taurus æneus Phalaridis, 593.

Templa et statuas Christiani a suo cultu rejiciunt, 469. Templa an habuerint Christiani primis Ecclesiæ sæculis, 755.

Tempus matutinum legendis libris aptum, 4.

Tentatio est omnis vita hominis super terram, 256, 257, 258, 259. In tentationem quomodo Deus inducat, 260 *et seqq.* Tentationes ideo obveniunt, ut quinam simus appareat, aut cognoscantur quæ in corde nostro recondita sunt, 264 *et seqq.*

Terræ huic nostræ prius nomen arida fuit, 83. Terra nostra dicta ex alterius terræ nomine quæ in Scripturis terra bona, terra viventium dicitur, et quæ mitibus et mansuetis repromittitur, 83. Terra hæc quam incolimus collatione firmamenti, infernus appellatur et ad comparationem inferorum, cœlum est, 185. Quænam sit terra bona et terra viventium quæ in Scripturis sanctis nominatur, 83, 84.

Testamentum Dei accepimus certis conventionibus, quas tum fecimus cum nos juxta Christianam religionem victuros promisimus, 281. Quæcunque Veteris Testamenti nomine feruntur, ex Hebræo Græce translata sunt, 11. In Veteris Testamenti exemplaribus Græcis interdum plura sunt quam apud Hebræos, interdum pauciora, 14.

Thagimasades Scytharum, est Neptunus, 661.

Thallus chronographus, *not.*, 401. Commemorat solis deliquium quod, moriente Jesu, contigit, *not.*, 414.

Thaphabaoth in diagrammate Ophianorum angelus est asini forma, 654.

Thartaraoth, asinina forma dæmon in diagrammate Ophitarum, 654.

Thatimasades. Vide *Thagimasades.*

Thauthabaoth, in diagrammate Ophianorum ursu forma depingitur, 654.

Themis Horarum mater, 340

Themistoclis gloria longe infra gloriam Jesu, 348. Ejus gloriæ nihil erat quod adversaretur, 348. Arguta ejus responsio ad Seriphium, 347.

Theodas magnus aliquis haberi voluit, sed subito exstinctus est, 638.

Theudas quidam apud Judæos se magnum quempiam jactabat; at vix animam efflaverat, cum dissipati sunt qui ab illo decepti fuerant, 372.

Theodotionis editio, 14.

Thermopylæ, 404.

Theseus, 429, 430.

Thessalonicenses falsa epistola quam quidam eis sub nomine Pauli apostoli scripserant, conturbati sunt, 5.

Thomas apostolus non dubitabat mortui animam conspici posse; 433, sed in animum inducere non poterat Jesum vere surrexisse eo corpore quod priori esset simile, *ibid*.

Thracum mysteria, 647.

Thrasimachus Platonicus nolebat Socratem de justitia respondere quod is voluisset, 336.

Thronus Dei, allegorice Christus est, 241.

Throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes cœlorum an ex merito, an ex conditionis prærogativa suo potiantur gradu, 66, 70.

Thucydidis dictum de festis, 758.

Thyestes. Epulæ Thyesteæ veteribus Christianis per calumniam objectæ, 319.

Tiberio imperante Jesus crucifixus est, 414.

Titanum gigantumque pugnæ adversus deos, 664.

Titus Vespasiani filius Jerusalem solo æquavit, 400.

Tobias quis fuerit, 26. Ejus pietas et charitas in fratres suos, 27. Ejus frater Ananiel, 27. Tobia non utuntur Judæi, neque Judith; neque hos libros Hebraice in apocryphis habent, 26. Tobiæ librum rejiciunt Judæi quasi non canonicum, 220. Tobiæ librum Hebræi de catalogo divinarum Scripturarum secantes, his quæ hagiographa memorant, manciparunt, *not.*, 26. Tobia utuntur Ecclesiæ Christi, *ibid*.

Traditio ecclesiastica et apostolica, certa regula veritatis, 47. Ineptæ Judæorum traditiones de nonnullis Mosaicis legibus, 176.

Tragelaphus ex iis est animantibus quæ consistere in rerum natura non possunt, *ibid*.

Transfigurationis Jesu Christi causa, 511.

Tribulatio Hebraico quodam more id significat quod contra voluntatem adversum obvenit, 265.

Trinitatis natura aliquid compositionis in se non habet, 66. Substantia Trinitatis non in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea, 189. Integra Trinitas in baptismo nominanda, 62. Trinitatem Trinitatis in Divinitate ponebant gnostici, *not.*, 92.

Trophonius, 469. Ejus ædes, 718.

Tyrannus. Ut tyrannus urbis invasor e medio tollatur, fœdera licet clam inire, 320.

Tyrus. Quæ de principe Tyri scripta sunt, de homine quopiam qui Tyri principatum gesserit, intelligi non possunt, 184. Tyri princeps de quo Ezechielis capite vicesimo sexto et vicesimo octavo, an homo, an angelus, 67. Tyri princeps, virtus spiritalis, 143.

Tyriorum animæ angelo cuidam commissæ, 67.

U

Umbra. De umbra asini rixari; proverbium, 448.

Urania Arabum dea, 603, 606.

V

Valentinianorum error unde natus, 165. Bonum quidem Deum esse Patrem Domini nostri Jesu Christi et non justum, justum vero legis et prophetarum Deum, nec tamen bonum dicebant, 86, 87, 88. Eorum error confutatur, *ibid.*, 89. Arbitrati sunt advenisse Salvatorem qui perfectiorem annuntiaret Deum quem dicunt non esse mundi opificem, 165. Creatorem animalem vocant, 658. Asserunt diversas esse naturas animarum, 98. Quosdam animales, alios spirituales vocant, 624. Aiunt illos æternum perire, hos salutem consequi, vi et constitutione naturæ, 624. Quasdam animas vocant naturas spiritales, et mali incapaces, 72. Ex diversitate naturæ animarum, rerum varietatem ac diversitatem repetebant, 98, 99. Eorum error confutatur de naturis diversis rationabilium creaturarum, 74. Evangelia corruperunt, 411. Prunicum appellant sapientiam, 658.

Valentinus integro Scripturarum instrumento utebatur et Scripturis pepercit, licet sensum pervertendo plus abstulerit quam Marcionitæ, *not.*, 411.

Vallum malitiæ apud Ophitas, 654.

Vapor virtutis Dei est Filius Dei, 56.

Vasa aurea et argentea cur alii fiant, alii autem sint lignea et fictilia et ad contumeliam, 100.

Vaticinium de Juda proditore, 406.

Velum Minervæ in ludis Panathenaicis expositum quid significet, 665.

Venus a Scythis vocatur Argimpasa vel Artimpasa, 661.

Verbi Dei nullum initium, 54. Ejus æterna generatio sæpe apud Patres soli solarique radio comparatur, *not.*, 55. Ejus sapientia creata sunt universa, et per ipsius ordinata sunt justitiam, 100. In rerum conditione mandatum Patris accepit, 413. In creatione mundi mandata Patris executus est, 393. In omnium creatione Patri ministravit, 48. Ante omnem creaturam natum ex Patre est, *ibid*. In Moyse atque prophetis erat, 47. Verbum Dei cum anima et corpore Jesu hypostatice junctum, 394. 670. Verbi id est rationis participes sunt quicunque sunt rationabiles, 62. Omnes quibuscunque curari possunt, remediis hortatur ac provocat ad salutem, 100. Ei preces offerendæ, 586. Orari potest, si modo propriam precationem possimus ab impropria secernere. Stat etiam in medio eorum qui ipsum non agnoscunt, nec cujusquam precibus deest, et cum eo cujus mediator est, una Patrem orat, 212. Quo sensu dicitur neque Patrem a Filio, neque Filium a Patre, vel a Spiritu sancto videri posse, 53. In Verbo et sapientia qui est Filius Dei, videbitur Pater, 49. Verbum Dei per gratiam misericordiæ suæ omnibus providet, 100.

Veritatis amor a conditore Deo menti nostræ frustra videretur insertus, si nunquam desiderii compos efficeretur, 105.

Vespæ ex equo gignuntur, 548.

Vesta, a Scythis vocatur Tabiti, 661.

Vinum Calybonium in Damasco Syriæ nascebatur, et regibus Persarum in usu erat, 27.

Virginum Christianarum discrimen a virginibus quæ apud ethnicos erant, 729.

Virtus colenda ut a Deo genita Deique Filius, 608. Eadem est in omnibus naturis beatis virtus; ita ut eadem hominis sit virtus ac Dei, 522.

Virtutes, throni, dominationes, principatus, et potestates an ex merito, an ex conditionis prærogativa suum obtinent gradum, 66.

Vita præsens spernenda, 421.

Voluntas Dei in cœlo fit ab omnibus cœlorum domesticis : oremus etiam a nobis qui in terra sumus, in omnibus fieri ejus voluntatem, 240.

Vulcani verba ad Junonem, 664.

Vultur. Nemo ne extrema quidem urgente fame eo adduci potuit ut e vulture comederet, 176. Vultures feminæ absque masculis concipiunt, si veteribus fides, 305.

X

Xantippe Socratis uxor, 555.

Xenocrates successorem habuit Polemonem, 579.

Xenophanes philosophus, Colophonius, Orthomenis filius divinationem rejicit, *not.*, 359.

Z

Zachariam, filium Barachiæ, occisum esse inter templum et altare nullus Veteris Testamenti liber canonicus testatur, 21. Quis fuerit iste Zacharias, disquiritur, *ibid*.

Zamolxis, 469. Pythagoræ servus apud Scythas, 429. Herodoto videtur Pythagora longe antiquior, *not.*, 485. Ad philosophiam excitatus est a Pythagora, 483.

Zeno Persæum ad philosophiam excitavit, 283. Heresiarcha dictus non malo sensu, *not.*, 874. Dicenti : *Dispeream ni malum tibi dedero*, respondit : *Et ego, ni mihi te amicum fecero*, 768. Ejus sententia de idolis, 324. Ejus liber. *De republica*, 324. Demylo tyranno excruciatus est, *not.*, 322. Ejus secta non obscuri inter philosophos nominis, 545. Ejus asseclæ adulterium vitant boni publici studio et quia naturæ repugnat ab animante rationis participe feminam adulterari humanis legibus conjunctam alteri, 759.

Zopyrus physiognomicus, 351. Se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere, *not.*, 351. Stupidum esse Socratem dixit et bardum, quod jugula concava non haberet, *not.*, 351.

Zoroastres Persa inter sapientes recensitus a Celso, 535.

Zeuxis pictor peritissimus, 755.

Ordinem rerum vide in fronte voluminis, post titulos

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.